NİŞANYAN SÖZLÜK

Çağdaş Türkçenin Etimolojisi

SEVAN NİŞANYAN

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Liber

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

NİŞANYAN SÖZLÜK

Çağdaş Türkçenin Etimolojisi

Genişletilmiş, Gözden Geçirilmiş

Yeni Basım

Levent Şahverdi Arşivi

Liber Plus Yayınları **28** • NİŞANYAN KİTAPLARI **01**

Kitabın Adı: **Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi**

Yazar: **Sevan Nişanyan**

© 2018 Liber Plus Yayınları

© 2018 Sevan Nişanyan

T.C. Kültür Bakanlığı Sertifika No: **35058**

ISBN: **978-605-81364-2-7**

Basım Tarihi: **Eylül 2018**

İlk Basım: 2002 (Adam Y.)

Genişletilmiş İkinci Basım: 2009 (Everest Y.)

Yayın Yönetmeni: **Faruk Akhan**

Yayına Hazırlayan: **Enes Özkan, Bahadır Çelebi**

Son Okuma: **Yunus Zengin**

Kapak Tasarımı: **Mustafa Aslan**

Baskı-Cilt: **Ceylan Matbaa** Ahmet Uçar / Davutpaşa Cad.
Güven İş Merkezi B Blok No: 318 Topkapı/İstanbul (Sertifika No: **23352**)

Liber+

Rasimpaşa Mh. Nuh Bey Sk. No: 15/A Kadıköy/İstanbul

www liberplus.com.tr | info@liberplus.com.tr

Levent Şahverdi Arşivi

SEVAN NİŞANYAN

NİŞANYAN SÖZLÜK

Çağdaş Türkçenin Etimolojisi

Genişletilmiş, Gözden Geçirilmiş

Yeni Basım

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Yazarın Önsözü

Nişanyan Sözlük, *Sözlerin Soyağacı* adıyla ilk kez 2002'de Adam Yayınları tarafından basılmış, ciddi ölçüde genişletilen ve gözden geçirilen yeni basımı 2009'da Everest Yayınevi tarafından gerçekleştirilmişti. Elinizdeki yeni basım, bir kısmı son derece güç koşullar altında yürütülen altı yıllık yoğun bir çalışmanın ürünüdür.

Yeni basımın en önemli özelliği, tarihî metinlerden derlenen 22.000'den çok metin örneğidir. Bu metinler yazılı Türkçenin tarihine ilişkin eşsiz bir kaynak sağladıkları gibi, her sözcüğün Türkçedeki evrimini daha yakından incelemeye imkân tanıyarak çok sayıda etimolojik analiz hatasının düzeltilmesine de vesile olmuşlardır.

Yeni basıma iki bini aşkın yeni maddebaşı sözcüğü eklenmiştir. Bunların bir bölümü Türkçede yeni olan kelimelerdir. Ancak daha büyük bölümü, daha önce etimolojik açıdan ilginç bulunmadıkları için maddebaşı statüsü verilmeyen, fakat metinlerin incelenmesi sonucu tarihî evrim açısından ilginç bulunan (*hortumlamak, hoşgörü, hünkâr beğendi, iğrenç, ihbarcı* gibi) türevler ve bileşiklerdir. Madde altında yer verilenlerle birlikte, halen sözlükte 31.700 dolayında Türkçe sözcük bulunmaktadır.

Ayrıca çok sayıda maddeye kaynakça notları eklenmiş, başta Türkçe olmak üzere tüm ilgili dillerde sözcüklerin morfolojik yapısı daha ayrıntılı olarak belgelenmiş, bu meyanda Türkçenin ve Türkçeye sözcük veren belli başlı dillerin yapısal unsurlarına ilişkin yüklü bir Ek Bölüm hazırlanmıştır.

Her zaman olduğu gibi çok sayıda analiz ve sunum hatası düzeltilmiş, içeriğe ve biçime ilişkin on binlerce tashih yapılmıştır.

Sözlük içeriğinin tamamı *www.nisanyansozluk.com* adresinde kullanıcıların hizmetine sunulmuştur.

Sevan Nişanyan

Samos, Nisan 2018

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Kullanım Kılavuzu

Levent Şahverdi Arşivi

Sözlükte yer alan her madde, yeknesak bir sırayla aşağıdaki 20 ögenin birkaçını veya hepsini içerir.

maddebaşı tarih bölümü (biçim "tanım" [lehçe: kaynak tarih] *metin örneği*) || etimoloji bölümü (bağlaç ***Dil*** önek+ *kelime* [gramer notu] tanım +sonek ☼ ilk kullanım (ᵘkaynakça)) → BAKINIZ

† Notlar.

›› sözlükte bulunmayan türevler

← BU MADDEYE GÖNDERENLER

A. Maddebaşı

Sözlükte, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkçe genel kullanımda bulunan sözcüklere yer verilmiştir. Bu basımda 15,206 maddebaşı mevcuttur.

Aşağıdaki sözcüklere yer verilmemiştir:

- Özel adlar (*Ahmet, Elazığ, Japonya, Cimbom)*
- Genel kullanımdan düşmüş eski kelimeler (*amramak, mülabeset*)
- Yazı dilinde kullanılmayan yerel tabirler (*kendürük, üyülmek*)
- Genel kullanıma girmemiş teknik terimler (*pubiotomi, frontdesk süpervizörü*)
- Var olan maddebaşlarına yapı ve anlam bakımından ilgi çekici bir şey eklemeyen türev ve bileşikler (*çeşitlilik, imalathane*).

B. Tarih bölümü

-Arial Narrow- fontuyla dizili olan birinci bölümde, sözcüğün (ve varsa çeşitli anlam ve biçimlerinin) Türkçede tespit edebildiğim en eski örnekleri verilmiştir. Doğal olarak bu veriler geçici değer taşırlar; daha eski örneklerin bulunması ihtimali her zaman göz önüne alınmalıdır.

dazlak laz, tazla- [ETü: Kaş 1073] *ˉtāz: al-akraʿ* [kel] *(...) ˉtazlādı* | [Kab 1432] *ve başınuŋ öni ˉdazlak ola* | "(Almanya'da) Neo-nazi serseri" [Cum 1994] *Almanya'da ˉdazlak vahşeti*||

- **Biçim**: laz

  Örneklenen eğer maddebaşındaki sözcük veya onun basit bir türevi ise ayrıca belirtilmedi. Başka türevler ve alternatif biçimler altı çizili olarak gösterildi. Fiil ekleri yerine tire kullanıldı: *tazla-* = *tazlamak*.

- **Tanım**: "Neo-nazi serseri"

  Sözcüğün farklı anlamları gerekli görüldükçe tırnak içinde verildi. *Dikkat*: Verilen tanım, örneklenen metindeki anlamdır; sözcüğün bugünkü kullanımını yansıtmayabilir.

- **Lehçe**: ETü

  Verilen metin örneği Türkiye Türkçesi dışında bir Türk lehçesinde ise, veya 19. ve 20. yy'ın dil deneylerinin ürünü ise belirtildi.

  Bu bölümdeki kısaltmalar:

ETü	Eski Türkçe (11. yy ve öncesi)
Oğ	Eski Türkçe, Oğuz lehçesi
Kıp	Kıpçakça (14.-15. yy)
Çağ	Harizm/Çağatay lehç. (14.-15. yy)
YOsm	Yeni Osmanlıca (19.-20. yy)
YTü	Yeni Türkçe (1934-1983)

- **Kaynak**: Kaş, Kab, Cum

  Kaynak kısaltmaları aşağıda Kaynakça listesinde gösterilmiştir.

- **Tarih**: 1073, 1432, 1994

  Metin örneğinin yılı. Kesin tarih belli değilse < işaretiyle olası en geç tarih (*terminus ad quem*) gösterildi.

- **Metin örneği**: *ˉtāz: al-akraʿ* [kel] *(...) ˉtazlādı*

  Sözlüğün bu basımındaki en önemli yenilik, tarihi metinlerden seçilmiş 22.238 adet metin örneğidir. Metin örneği -*italik*- dizilmiştir. İlgili sözcük(ler) ˉ simgesiyle işaretlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Gerekli hallerde verdiğim açıklamalar [köşeli parantez] içinde ve düz yazıyla dizilmiştir. Köşeli parantez içindeki ibareler benim yorumumdur. Orijinal metindeki Arapça ve Farsça ibareler bazen güncel Türkçeye tercüme edilmiş ve « » içinde italik olarak gösterilmiştir. Buna karşılık metinlerde geçen Fransızca, İtalyanca, Latince vb. ibareler aynen korunmuştur.

Eski yazıdan aktarılan metinlerde, tarihi döneme göre, üç ayrı yol izlenmiştir: 17. yy'dan eski metinlerde mümkün mertebe tam transkripsiyon (*maḳṣūdı ḥāṣıl bolmadı*), 17. ve 18. yy'a ait metinlerde Meninski'nin aktardığı İstanbul telaffuzuna uygun transkripsiyon (*ol çikan düşmenlerüŋ ardın aldürüp*), 19. ve erken 20. yy'a ait metinlerde güncel imlaya yakın yazım (*āsār-ı atika ve maden tahrīsiyçün*).

C. Etimoloji bölümü

-Times New Roman- fontuyla dizilen ikinci bölümde kelimenin kökeni *incelenmiştir*. Analiz, ulaşılabilen en eski kaynağa kadar sürdürülmüştür. Basamaklar yeniden eskiye doğru ters sıra izler.

hasis ~ ***Ar*** *χāṣṣa(t)* خاصّة [*#χṣṣ* fa. fem. *fāʿila(t)*] 1. özel şey veya kişi (dişil), 2. özellik, hususiyet < ***Ar*** *χaṣṣa* خَصَّ seçti, ayırdı → HAS

- **Bağlaç**: ~ <

Etimolojik ilişkileri ifade etmek için sekiz simge kullanılmıştır.

BAĞLAÇLAR

~ Alıntı – sağdaki dilden soldakine alınmış sözcük

<< Ses evrimi – sağdaki eski biçimden, tanımlı ses değişim kuralları uyarınca evrilmiş sözcük

< Türeme – belirtilen dilin yapım kurallarına göre sağdaki sözcükten türetilmiş sözcük

≈ Akrabalık – ortak kökten gelen başka sözcük

§ + Bileşik sözcükler

/ Veya

? Tartışmalı veya tahmine dayalı ilişki

- **Dil**: ***Fr, EYun***

Dil kısaltmaları aşağıdaki listede gösterilmiştir.

- **Kelime**: *χāṣṣa(t)* خاصّة

Latin alfabesi kullanan dillerde orijinal yazım gösterilmiştir. Diğer dillerde önce çeviriyazım, sonra özgün alfabedeki yazım gösterilmiştir.

- **Önek, sonek**: pro+², +IrgA-, +istik°

İlgili dildeki yapım ekleri -Arial Narrow- fontuyla küçük puntoda gösterilmiştir. Tüm yapım ekleri Sözlük Eklerinde dört başlık altında (Türkçe, Arapça, Farsça, Batı dilleri) açıklanmıştır.

Türkçe yapım eklerinde kapital harfler ses uyumuna tabi olan ünlüleri, tire işareti fiil çekim eklerini gösterir. Latince ve Yunanca eklerde ° yükseltilmiş sıfır işareti, ad ve sıfatların cinslik eklerini gösterir.

- **Gramer notu**: [*#χṣṣ* fa. fem. *fāʿila(t)*]

Tüm Arapça kelimelerde kök ve gramer yapısının belirtilmesine özen gösterilmiştir. Diğer dillerde gerekli oldukça sözcüğün gramer yapısı belirtilmiştir.

simgesi Arapça sözcüğün italik dizili kök harflerini, izleyen sözcük ise veznini gösterir.

GRAMER NOTLARI

[II - X]	Arapça mezid fiil babları
[II]	*tafʿīl*
[III]	*mufāʿala(t)*
[IV]	*ifʿāl, ifʿāla(t)*
[V]	*tafaʿʿul*

Levent Şahverdi Arşivi

[VI] *tafāʿul*

[VII] *infiʿāl*

[VIII] *iftiʿāl*

[X] *istifʿāl*

[abb.] kısaltma (*abbreviation*)

[abl.] -den hali (*ablative*)

[akk.] -i hali (*accusative*)

[ia.] ism-i alet (*instrumentative*)

[büy.] İtalyanca büyütme eki

[çoğ.] çoğul

[dat.] -e hali (*dative*)

[den.] addan fiil (*denominative*)

[dev.] fiilden ad (*deverbal*)

[esk.] arkaik biçim veya anlam

[f.] fiil

[fem.] dişil (müennes, *feminine*)

[fa.] ism-i fail (*active participle*)

[gen.] iyelik ismi (*genitive*)

[ikil.] tesniye (ikil, *dual*)

[im.] Arapça ism-i mübalağa

[iz/m.] Arapça ism-i zaman ve mekân

[kıy.] ism-i tafdil (kıyaslama, *comparative*)

[küç.] küçültme (*diminutive*)

[mef.] ism-i meful (*passive participle*)

[mesl.] Arapça meslek adı

[msd.] masdar (*verbal noun*)

[y.msd.] -iyyat ekiyle yapay masdar

[mod.] kelimenin modern yazımı

[mr.] Arapça ism-i merre (*singulative*)

[n.] nötr

[nsb.] Arapça ism-i mensub

[pp.] edilgen fiil-sıfatı (*perfect participle*)

[sup.] abartı (*superlative*)

[sf.] sıfat, sıfat-ı müşebbehe

[t.] tekil

[zrf.] zarf

- **Tanım**: 1. özel şey veya kişi (dişil), 2. özellik, hususiyet

  Sözcüğün tanımları mantıki sıra içinde verilmiş, gerekirse 1. 2. 3. şeklinde numaralanmıştır. Bir önceki basamaktaki tanımın aynı olması halinde a.a. (aynı anlamda) kullanılmıştır.

- **İlk kullanım**: ☼ 1868 Jules-Émile Planchon, Fr. biyolog.

  Belli bir tarihte üretildiği bilinen kelimelerin ilk kullanım tarihi ve varsa üreten kişinin adı ve doğum-ölüm tarihleri gösterilmiştir.

- **Kaynakça**: (▫Jastrow 2:443)

  Köken açıklamasının ilgili basamağına ilişkin kaynak referansı ▫ simgesiyle parantez içinde gösterilmiştir. Kaynakça kısaltmalarının tam listesi aşağıda verilmiştir. Kısaltmayı izleyen sayılar cilt ve sayfa numarasıdır.

- **Bakınız**: → +GRAF

  Daha çok bilgi için belirtilen kelimeye bakınız.

D. Ek bilgiler

- **Notlar**

  Sözcüğün tarihine, etimolojisine ve anlamına ilişkin notlarım † işaretiyle belirtilmiştir.

- **Bu maddeye gönderenler** MONİTÖR (MONETER, MOSTRA), OTOMAT (OTOMATİK)

  Köken analizinde bu maddeye gönderme yapan tüm maddeler ← ters ok işareti ve KÜÇÜK KAPITAL dizgiyle madde altına eklenmiştir. İki veya

Levent Şahverdi Arşivi

daha çok kademeli göndermelerde parantez kullanılmıştır. Yukarıdaki örnekte moneter maddesi monitör'e, o da şu anki maddeye gönderir.

- **Benzer kelimeler:** ›› sözleş-, sözleşme, sözlü

  Maddebaşı olarak açıklanmasına gerek görmediğim kelimeler, ilgili madde altında ›› işaretiyle örneklenmiştir.

  Türkçe yaygın kullanımdaki yapım ekleriyle yapılan kurallı türevler (*kuralcı, kurallı, kuralsız, kuralsızlık, kuralsızlaşmak, kuralsızlaştırılmak*), anlam bakımından bir özellik arzetmedikleri takdirde listeye eklenmemiştir.

DİLLLERE İLİŞKİN NOTLAR

A. Türk dilleri

ETü – Eski Türkçe: 11. yy sonuna dek Orta Asya yazılı kaynakları. Güncel Türkçe sözcüğün ETü kökü veya kaynağı varsa etimoloji bölümünde mutlaka gösterildi. Kaşgarî'nin "Oğuzca" olarak nitelendirdiği biçimler **ETü-O** olarak işaretlendi.

OTü – Orta Türkçe: 14. yy'da TTü, Kıp ve Çağ alanlarında eşzamanlı ortaya çıkan ve başka bir dilden alıntı olmayan sözcükler. Çağatayca örneği bulunmayan fakat TTü ve Kıpçakçada ortak olanlar **OTü-KT** olarak işaretlendi.

TTü – Türkiye Türkçesi: Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Cumhuriyet dönemi Türkçesinde kullanılan her türlü kelime, kökeni ne olursa olsun TTü olarak gösterildi.

Kıp – Kıpçak Türkçesi. 14.-15. yy'larda Altınordu ve Memluk sahalarında kullanılan yazı dili.

Çağ – Çağatay Türkçesi. 14.-15. yy Orta Asya yazı dili. "Harezm Türkçesi" olarak nitelendirilen 14. yy metinleri de dahil edildi.

YTü – Yeni Türkçe. 1934 yılından başlayarak Dil Devrimi düşüncesine dayanarak türetilen veya canlandırılan yeni kelimeler.

B. Arapça ve Sami dilleri

Tüm Sami dillerinde kelime kökleri # işaretiyle gösterildi.

Arapça ile eşdeğer **Aramice, İbranice ve Akadca** biçimlerin belirtilmesine gayret edildi. Burada, eşdeğerlik ifade eden ≈ işaretiyle, alıntı ifade eden ~ işareti arasındaki ayrıma dikkat edilmelidir. Alıntı simgesi ancak aşikâr hallerde kullanıldı, kuşkulu örneklerde sadece eşdeğerlik belirtildi.

Aynı alfabenin farklı versiyonlarını kullanan Hıristiyan Aramicesi (Süryanice) ile Emperyal Aramice ve Yahudi Aramicesi, lehçe farkı gözetmeksizin ***Aram*** kısaltmasıyla gösterildi. İbranice örneklerde sadece Klasik İbranice (Tevrat dili) göz önüne alındı, Orta ve Modern İbranice örnekler kullanılmadı.

C. Farsça ve İran dilleri

Kaynakların elverdiği ölçüde Farsça kelimelerin İslamöncesi İrani yazı dillerindeki karşılıkları gösterildi. Yeni Farsçanın doğrudan ataları olan ***OFa*** (Orta Farsça, Pehlevice - MS 3.-10. yy) ve ***EFa*** (Eski Pers/Fars yazıt dili, MÖ 7.-4. yy) örnekler « fonetik evrim işaretiyle gösterildi. Akraba diller olan ***Ave*** (Avestan, Zerdüşt kutsal metinlerinin dili) ***Sans*** (Sanskrit, Eski Hintçe) eşdeğerler gerekli hallerde ≈ eşkökenlilik işaretiyle gösterildi.

Sanskritçe yazımında Monier-Williams esas alındı, ancak üç harf Türkçe değerler doğrultusunda düzeltildi: j > *c*, c > ç, sh > ş.

D. Ermenice

Ermenice kelimelerin çeviriyazımında daima Batı (Türkiye) Ermenicesinin ses değerleri kullanıldı. Özgün imla ayrıca verildi.

E. Yunanca

MS 6. yy'a dek Attika lehçesiyle yazılmış metinlerde yer alan sözcükler ***EYun*** (Eski Yunanca), 6.-16. yy arasında Bizans yazılı kaynaklarında ortaya

Levent Şahverdi Arşivi

çıkan sözcükler ***OYun*** (Orta Yunanca), modern Yunanca biçimler ise sadece ***Yun*** olarak işaretlendi.

Eski Yunanca için Batıda yaygın olan çeviriyazı sisteminin Türk alfabesine uyarlanmış hali, Orta ve Yeni Yunanca için ise fonetik değerler kullanıldı. Her iki halde özgün yazım gösterildi. Ör: ***Yun*** *dafní δαφνή* « ***EYun*** *daphnē δαφνή*.

F. Latince

Klasik Latince ***Lat*** simgesiyle gösterildi. MÖ 2. yy'dan eski biçimler ***ALat*** (Arkaik Latince), Avam Latincesi (Romanik) ve Ortaçağ Yazı Latincesi topluca ***OLat***, 16. yy sonrası bilimsel literatürde oluşturulan Yeni Latince sözcükler ise ***YLat*** olarak işaretlendi.

Türkçeye çağdaş Batı dillerinden alındığı halde Latince eklerini ve yazım özelliklerini koruyan bazı kelimeler Latince veya Yeni Latinceden dolaysız alıntı gibi gösterildi. Bu şekilde gösterilen kelimelerin bir-iki istisna dışında modern Batı dilleri üzerinden alınmış olduğu varsayılabilir.

G. Modern Batı Dilleri

19. yüzyıldan önce İtalyancadan alınan sözcüklerin bir bölümü, standart İtalyancadan ayrı bir dil sayılan Venedik lehçesinden alınmıştır. İki dil arasındaki telaffuz farkının belirgin olduğu hallerde bu husus vurgulandı, ancak diğer durumlarda sözcüğün İtalyancadan alındığı varsayıldı.

piyasa || ~ *Ven piàsa* [*İt piazza*] "meydan, çarşı, pazar yeri"

1840-1960 döneminde Batı dillerinden alınan kelimelerin, aksine bir karine olmadıkça Fransızcadan alınmış olduğu varsayıldı. Buna karşılık 1960 sonrası alıntılarda, belirsizlik halinde Fransızca ve İngilizce biçimler yan yana gösterildi.

platin[2] "yassı plaka" || ~ ***Fr*** *platine* / ***İng*** *platten* "a.a."

H. Hintavrupa Anadili

Avrupa, İran ve Kuzey Hindistan dillerinin atası olduğu varsayılan teorik dil ***HAvr*** simgesiyle gösterildi. Hintavrupa köklerinin yazımında ▫Watkins esas alındı, ancak her durumda ▫Pokorny'ye danışıldı.

DİL LİSTESİ

Abhaz Abhazca

Akad Akatça (Babil ve Asur dilleri)

ALat Arkaik Latince (< MÖ 2. yy)

Algonquin Bir Kuzey Amerika dili

Alm Almanca

Amer Amerika yerli dilleri - genel

Ar Arapça

Aram Aramice ve Süryanice

Arn Arnavutça

Ave Avesta (bir Eski İran dili)

Avustral Avustralya dilleri - genel

AYun Arkaik Yunanca (Mikence, <MÖ 12. yy)

Azer Azerice

Balti Bir Kuzey Hint dili

Bask Baskça

Bengali Bir Kuzey Hint dili

Boer Afrikaans

Bret Bretonca

Bul Bulgarca

Catawba Bir Kuzey Amerika dili

Çağ/ÇTü Çağatay Türkçesi (14.-15. yy Orta Asya yazı dili)

Çek Çekçe

Çin Çince

çoc Çocuk dili (infantilism, Lallwort)

Çuv Çuvaşça

Drav Dravidce (Eski Güney Hindistan dili)

Levent Şahverdi Arşivi

EFa Eski Farsça

EFr Eski Fransızca

Eİng Eski İngilizce

Erm Ermenice

Esan Bir Nijerya dili

ESlav Eski Kilise Slavcası

Eth Eski Kilise Habeşçesi (Ge'ez)

Etr Etrüskçe

ETü Eski Türkçe (8.-11. yy Ortaasya Yazı Türkçesi)

ETü-K Eski Türkçe (Kıpçak lehçesi)

ETü-O Eski Türkçe (Oğuz lehçesi)

ETü-OK Eski Türkçe (Oğuz ve Kıpçak lehçeleri)

EYAlm Eski Yüksek Almanca

EYun Eski Yunanca (MÖ 6. - MS 6. yy)

Fa Farsça

Fen Fenikece

Fin Fince

Fr Fransızca

Gael Gaelce (İrlanda ve İskoçya dilleri)

Gal Gal dili (Welsh)

GAr Eski Güney Arapça

Ger Germen Anadili

Goth Gotça

Guarani Bir Güney Amerika dili

Gucarati Bir Kuzey Hint dili

Gürc Gürcüce

HAv Hintavrupa Anadili

Hind Modern Hindi

Hit Hititçe

Hol Holandaca

Hun Hunca

Hwar Eski Harezmce (bir İran dili)

İbr İbranice

İllyr İllyrce (eski bir Batı Balkan dili)

İng İngilizce

İnuit Eskimo dili

İr Proto İranca

İsp İspanyolca

İsv İsveççe

İt İtalyanca

İt (Sic) İtalyanca (Sicilya lehçesi)

İzl İzlanda dili

Jam Jamaika İngilizcesi (Creole)

Jap Japonca

Karib Bir Orta Amerika dili

Katalan Katalanca

Kelt Kelt dilleri - genel

Kırg Kırgızca

Kikongo Kongo dili

Kore Korece

Kri Haiti Kriyolü

KTü Kıpçak Türkçesi (Kırım-Volga ve Mısır lehçeleri, 14.-15. yy)

Kürd Kürtçe (Kurmanci)

Ladino Yahudi İspanyolcası

Lat Latince (MÖ 2. - MS 6. yy yazı dili)

Mac Macarca

Maked Makedonca

Malagasy Madagaskar dili

Malay Malayca

Malayalam Bir Güney Hint dili

Maldiv Maldivce

Maori Yeni Zelanda yerli dili

marka Ticari marka

Maya Bir Orta Amerika dili

Mıs Eski Mısırca

Levent Şahverdi Arşivi

Micmac Bir Kuzey Amerika yerli dili

Mikronez Mikronezya yerli dilleri

Moğ Moğolca

Nahuatl Meksika ("Aztek") dili

Nenets Bir Aleut Adaları dili

Nepali Nepalce

Nor Norsça (Viking dili, 8. - 11. yy)

Norv Norveççe

OAAlm Orta Aşağı Almanca (Mittel-Niederdeutsch)

OFa Orta Farsça (Pehlevice veya Partça, MS 0 - 7. yy)

Ojibway Bir Kuzey Amerika yerli dili

OLat Orta Latince (Halk Latincesi [Romans] veya Ortaçağ Yazı Latincesi, 5.-15. yy)

onom Onomatope (yansıma sesli kelime)

Ostyak Bir Sibirya dili

OTü Orta Türkçe (erken 14. yy genel yazı Türkçesi)

OTü-KT Orta Türkçe (sadece Kıpçak ve Oğuz lehçeleri)

OYun Orta Yunanca (6.-16. yy Bizans yazı dili)

öz Özel ad

Pol Polonya dili (Lehçe)

Port Portekizce

Port (Brez) Portekizce (Brezilya lehçesi)

Prakrit Eski bir Hint dili (Pali)

Prov Provansal (Güney Fransa dili)

Quechua Quechua (İnka) dili

Rom Roma ("Çingene") dili

Romen Romence

Rus Rusça

Saami Laponca (bir Kuzey İskandinavya dili)

Saka Hotan Sakacası (eski bir İrani Ortaasya dili)

Sam Sami dilleri - genel

Sans Sanskritçe

Sechuana bir Güney Afrika dili

Sırp Sırpça

Sinhali Sri Lanka dili

Slav Slav dilleri - genel

Sogd Soğdca (eski bir Doğu İran dili)

Sumer Sumerce

Süry Süryanice (Hıristiyan Aramicesi)

Swa Swahili (bir Doğu Afrika dili)

Tagalog Filipin Adaları dili

Tahiti Bir Polinezya dili

Taino Bir Güney Amerika dili

Tamil Bir Güney Hint dili

Tat Kırım veya Volga Tatarcası

Tib Tibetçe

Toh Toharca A veya B

Tonga Bir Polinezya dili

Tshiluba Bir Angola dili

TTü Türkiye Türkçesi (14.-21. yy)

Tungus Tunguzca (Mançu dili)

Tupi Tupi (bir Güney Amerika dili)

Tü Türkçe

Urdu Urduca

ünl Ünlem

Ven Venedikçe

Yİbr Yeni İbranice (>19. yy)

YLat Yeni Latince (>16. yy)

YOsm Yeni Osmanlıca (modern dönemde üretilen Osmanlıca terimler)

YTü Yeni Türkçe (Dil Devrimi sürecinde üretilen veya yeni anlam yüklenen sözcükler)

Yun Yeni Yunanca (> 16. yy)

Zulu KwaZulu (bir Güney Afrika dili)

? Kaynağı bilinmeyen kelime

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

I. Türkçe örnek metin kaynakları (çok kullanılanlar † ile işaretlenmiştir)

28M Yirmisekiz Mehmet Çelebi, *Paris Sefaretnamesi* [1720], ed. Uçman, İstanbul, Tercüman, 1975

AbdI Fikret Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamit* [1776-1789], İstanbul, TATAV, 2001

Abdî Abdî, *Sûr-i Pür-Sürûr-i Hümayun* [1675] → Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, Ankara, TTK, 1972

ACev Abdullah Cevdet → Özön TYKS içinde

AH Abdülhak Hamid, *Mektuplar* [1874-1882], ed. Enginün, İstanbul, Dergâh, 1995

Aht Muslihiddin Mustafa Karahisarî, *Ahterî-i Kebir* [1545], ed. Kırkkılıç & Sancak, Ankara, TDK, 2009

Aİhsan Ahmed İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm* [1891], ed. Servante & Gündoğdu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 2007

Aİnan Afet İnan

Akab Vartan Paşa, *Akabi Hikâyesi* [1851], ed. Tietze, İstanbul, Eren, 1991

Aks-TS anon. *Aksü'l-İreb terc.* [<1708] → Tarama Sözlüğü içinde

Akş *Akşam* (gazete)

Akyüz Gustave Flaubert, *Madame Bovary*, çev. H. Akyüz, İstanbul, Hilmi Kitabevi 1942

Alemdar *Alemdar* (gazete)

Alus Sermet Muhtar Alus, *Eski Çapkın Anlatıyor*, İstanbul, Tasvir Neşriyat, [1934]

AM Ahmed Mithat → Özön TYKS içinde

AM17 Ahmed Mithat, *Henüz 17 Yaşında* [1882], Ankara, TDK, 2000

AMEfl Ahmed Mithat, *Felatun Bey ve Rakım Efendi* [1875], Ankara, TDK, 2000

AMKarn Ahmed Mithat, *Karnaval* [1881], Ankara, TDK, 2000

AMPar Ahmed Mithat, *Paris'te Bir Türk* [1877], *Ankara*, TDK, 2000

Amr Amrdovlat Amasyatsi *Ankidats Anbed* [<1481], ed. Basmadjian, *Inutil aux ignorants*, Vienne, 1926

†Ana Hamit Zübeyr & İshak Refet, *Anadilden Derlemeler*, Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1932

Anday Melih Cevdet Anday

ANesin Aziz Nesin

Anter-TS Darir *Antemâme terc.* [<1390] → Tarama Sözlüğü içinde

†AR Ahmed Rasim, *Şehir Mektupları* [1896-1899], ed. Akbayar, İstanbul, Oğlak, 2005

AResmi Ahmed Resmî Efendi, *Rusya Sefaretnamesi* [1875] → Özön TYKS içinde

Arg Filippo Argenti, *Regola del Parlare Turco* [1533], ed. Adamović *Das Türkische des 16. Jahrhunderts nach den Aufzeichnungen des Florentiners Filippo Argenti*, Göttingen, Pontus Verlag, 2001

Argo Hulki Aktunç, *Büyük Argo Sözlüğü*, İstanbul, Alfa, 1990

Asaf&Asaf Seyfettin Asaf & Sezai Asaf, *Yurdumuzun Nağmeleri*, İstanbul, Memleket Matbaası, 1927

†AşP Aşık Paşa, *Garib-name* [1330], ed. Yavuz, Ankara, TDK, 2000

AşZ *Aşıkpaşazade Tarihi* [1502] → Tarama Sözlüğü içinde

Ataç Nurullah Ataç, *Bütün Yapıtları* [1946-1956], İstanbul, YKY, 2000

Atai-TS Nevizade Atai *Divan* [<1634] → Tarama Sözlüğü içinde

AtH Edib Ahmed, *Atebetü'l Hakayık* [13. yy?], ed. Arat, Ankara,TDK, 1951

Atî *Atî* (dergi)

Avr Alfred Feuillet, *Avrupa Milletleri Ruhiyatı*, çev. Mustafa Rahmi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1339 (1923)

AY *Uygurca Altun Yaruk* [10. yy], ed. Kaya, Ankara, TDK, 1994

AZiya Kerküklü Ahmed Ziyaeddin, *Mecmuam* [1903] → Z. Kültüral, *Galatat Sözlükleri*, İstanbul, Simurg, 2008

Bab-TS Merkez Efendizade, *Bâbûsu'l-Vâsıt* [1555] → Tarama Sözlüğü içinde

Baban Babanzade İsmail Hakkı *Hukuk-ı Esasiye*, İstanbul, 1913

Babür *Babürname* [1530], ed. Thackston, Cambridge, Harvard University Press, 1993

†Bah Mehmed Bahaeddin (Toven), *Yeni Türkçe Lugat* [1924], ed. Hayber, Ankara, TDK, 2004

Barkan Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Mali ve Hukuki Esasları* [1548], İstanbul, Bürhaneddin Matbaası,1943

Bas Basiretçi Ali Bey, *İstanbul Mektupları* [1871-1878], ed. Sağlam, İstanbul, Kitabevi, 2001

Levent Şahverdi Arşivi

Baykurt Fakir Baykurt

Bayrı M. Halit Bayrı, *İstanbul Argosu* [1933] → Mehmet Arslan, *Argo Kitabı*, İstanbul, Kitabevi, 2004

Bayt-TS anon. *Müfredat-ı İbn-Baytar terc.* [<1347] → Tarama Sözlüğü içinde

BdM Barbier de Meynard, *Dictionnaire Turc-Français*, Paris, E. Leroux, 1881-1886

Bek-TS anon. *Velâyetnâme-i Haci Bektaş* → Tarama Sözlüğü içinde

Bel *TDK Belleten* (dergi)

Benj Walter Benjamin, *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul, YKY, 1993

Bia Thomas Xavier Bianchi, *Dictionnaire Turc-Français*, Paris, 1851

Birikim *Birikim* (dergi)

†**BK** Mütercim Asım, *Burhan-ı Katı (terc.)* [1797], ed. Öztürk & Örs, Ankara, TDK, 2000

BMu Emiroğlu Mehmed Ziya, *Bankalar ve Muamelatı*, İstanbul, Matbaa-i Burhaniye, 1918

Bulg anon. *Bulgatü'l Müştak fi Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak* [<1450], ed. Zajackowski, Warszawa, 1958

Büchner Ludwig Büchner, *Fenn-i Ruh*, çev. Abdullah Cevdet, İstanbul, Matbaa-i İçtihad, 1911

BV *Kitâb Baytaratu'l Vâzih* [<1405] --→ Toparlı et. al. KTS içinde

CamF-TS *Câmiu'l-Fâris* [<1730] → Tarama Sözlüğü içinde

CanY Can Yücel

CAtay Cahit Atay, *Ana Hanım Kız Hanım* (oyun), [1953]

†**CepK** *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1935

CevE-TS anon. *Cevahirü'l-Esdaf* → Tarama Sözlüğü içinde

CFürs anon. *Câmiü'l-Fürs* [y. 1500], ed. Demir, Cambridge, Harvard University Press, 2002

CHav *Ceride-i Havadis* (gazete)

CKırlı Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri* [1840-1844], İstanbul, Türkiye İş Bankası Y., 2009

CMeriç Cemil Meriç, *Jurnal I* [1963], İstanbul, İletişim, 1992

†**CodC** *Codex Cumanicus* [1303], ed. Geza Kuun, Budapest 1880

CTay Cafer Tayyar, *Recueil de traités d'astrologie* [1615], elyazması

†**Cum** *Cumhuriyet* [1928-2017] (gazete)

Daç Armin Hetzer, *Daçkeren-Texte*, Wiesbaden, O. Harassowitz, 1987

DaiÇ Ahmed-i Daî, *Çengname* [< 1421], ed. G. A. Tekin, Cambridge, Harvard University Press, 1992

DaiD Ahmed-i Daî, *Divan* [< 1421] → Tarama Sözlüğü içinde

Dan anon. *Danişmend-Name* [1360], ed. Demir, Cambridge, Harvard University Press, 2002

Dek-TS İbni Kemal, *Dekayıkü'l-Hakayık* [<1533] → Tarama Sözlüğü içinde

Deş-TS Deşişî Mehmed Efendi, *Et-Tuhfetu's-Seniyye* [1580] → Tarama Sözlüğü içinde

Dev Karekin Deveciyan, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık* [1915], ed. Üyepazarcı, İstanbul, Aras, 2006

Dinç Ahmet Dinç, *Türkçe'nin Kayıp Kelimeleri*, İstanbul, Fanus, 2013

Dinçmen Kriton Dinçmen, *Psikiyatri El Kitabı*, İstanbul, Gür Kitabevi, 1967

Diyojen Teodor Kasap, *Diyojen* (dergi)

†**DK** *Dede Korkut Oğuznameleri* [<1400?], ed. Tezcan & Boeschoten, İstanbul, YKY Kültür Y., 2000

†**DS** *Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü, Ankara*, TDK (2. bas.), 1993

DTB-TS Edirneli Nazmi, *Divan-ı Türki-i Basit* [<1555] --→ Tarama Sözlüğü içinde

DTC *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*

Dürr Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, *Dürr-i Meknûn* [1465], ed. Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Y., 1999

Düs *Düstur I. Tertip* [1855-1891] (TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi)

EArdıç Engin Ardıç

EbM-TS anon. *Ebâmüslim-nâme terc.* [<1500] → Tarama Sözlüğü içinde

Ebuzz Ebüzziya Tevfik, *Lugat-i Ebüzziya* [1891], İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 1891

†**EÇ** Evliya Çelebi *Seyahatname* [<1683], eds. Dankoff, Kahraman, Dağlı, İstanbul, YKY Kültür Y., 2011

Edv-TS Geredeli İshak, *Edviye-i Müfrede* [1389] → Tarama Sözlüğü içinde

EEğ Dr. Esat Eğilmez [<1960] → Özön TYKS içinde

EGaz Ebulgazi Bahadur Han, *Şecere-i Terakime* [15. yy], ed. Ergin, İstanbul, 1976

Levent Şahverdi Arşivi

EkşiS *Ekşi Sözlük* [1999-2017]

Elo Metin Eloğlu, *İçli Dışlı* [1961-1968], İstanbul, YKY, 2010

Enb-TS anon. *Kısas-ı Enbiya terc.* [<1390] → Tarama Sözlüğü içinde

Env *Düsturnâme-i Enverî* [1465], ed. Öztürk, İstanbul, Kitabevi, 2003

Envar-TS Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, *Envârü'l-Aşıkîn* [1465] → Tarama Sözlüğü içinde

Esad *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi* [1826], ed. Yılmazer, İstanbul, OSAV, 2000

Eşref *Şair Eşref Bütün Şiirleri* [<1909], ed. Yücebaş, İstanbul, Dilek, 1984

ETY *Eski Türk Yazıtları*, ed. Orkun, Ankara, TDK, 1994

Evim *Evim* (dergi)

FatK Fatih Sultan Mehmed, *Kanunname-i Al-i Osman* [<1481], ed. Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2007

Faz-TS *Enderunlu Fazıl Divanı* [<1810] → Tarama Sözlüğü içinde

Fel *Felsefe ve Gramer Terimleri*, TDK-Cumhuriyet Bas. 1942

Fer anon. *Ferec ba'd eş-şidde* [<1451], ed. Házai, Berlin, 2006

FErbulak Füsun Erbulak

Ferh-TS Hoca Mes'ud *Ferhengnâme-i Sadi terc.* [1342] → Tarama Sözlüğü içinde

Feriş-TS *Lugat-i Ferişteoğlu* [<1394] → Tarama Sözlüğü içinde

FRA Falih Rıfkı Atay

Fuz Fuzuli, *Leyla ve Mecnun* [1535], ed. Doğan, 2000

Füt-TS Darir *Fütuhu'ş-Şam terc.* [<1520] → Tarama Sözlüğü içinde

GalibE Amedî Galib Efendi, *Sefaret Mektupları* [1802], ed. Uzunçarşılı, Belleten 4/1937

Gel Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı* [1599], ed. İsen, Ankara, TTK, 1994

Geom *Geometri Terimleri*, Ankara, TDK, 1937

Gİ → Toparlı et. al. KTS

Göv İbrahim Alaattin Gövsa, *Yeni Türk Lugatı*, İstanbul, Kanaat Kütübhanesi, 1930

GövAns İbrahim Alaattin Gövsa, *Yeni Lugat ve Ansiklopedi*, İstanbul, İskit Yayını, 1947

GövF Emin Bülend (İbrahim Alaettin Gövsa) [1913] → *Türk Edebiyatında Futbol*, ed. Çeviker, İstanbul, YKY, 2002

GSM *Gazavat-ı Sultan Murad* [<1451], ed. İnalcık, İstanbul, TTK, 1989

†Gül Gülşehrî, *Mantıku't-Tayr terc.* [1317], ed. Merhan *Die Vogelgespräche Gülşehris*, Göttingen, Pontus Verlag, 2003

GülM Ahmed b. Kadı-i Manyas, *Gülistan terc.* [1429], ed. Özkan, Ankara,TDK, 1993

GülR-TS Şeyh Elvan Şirazî, *Gülşen-i Râz terc.* → Tarama Sözlüğü içinde

GülS Seyf-i Sarayî, *Gülistan terc.* [1391] → Toparlı et. al. KTS içinde

Güneş *Güneş* (gazete)

HAdıvar Halide Edip Adıvar

†Hal Lütfullah B. Ebu Yusuf el-Halîmî, *Lügat-i Hâlimî* [1476], ed. Uzun, Ankara, TDK, 2013

HalikB Halikarnas Balıkçısı

Hamz-TS anon. *Hamzanâme* [y. 1400] → Tarama Sözlüğü içinde

Har anon. *Dastan-ı Ahmet Harami* [14. yy], ed. Onay, İstanbul, 1933

Hattî Mustafa Hattî Efendi, *Viyana Sefaretnamesi* [1748], ed. Savaş, Ankara, TTK, 1999

Hay-TS *Hayâtu'l-Hayvân terc.* [1427] → Tarama Sözlüğü içinde

Hayat *Hayat* (dergi) [1959]

Haz-TS Eşref, *Hazâinu's-Saadât* → Tarama Sözlüğü içinde

HBeş *Hukuk-ı Beşer* (gazete), ed. Gökdemir, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2011

Hex Peter Golden, *The Rasulid Hexaglot* [<1377], Leiden, Brill, 2000

Hil *Hilali Ahmer* (dergi) [1930]

Hind Artin Hindoglu, *Hazinei Lugat (Dict. Français-Turc)*, Vienne, 1831

HKK Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Dillerinin İştikaki ve Edebi Lugatleri*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1927-1945

HM *Hakimiyeti Milliye* (gazete)

HRemzi Dr. Hüseyin Remzi, *Lugat-i Ecnebiye ilaveli Lugat-i Osmaniye* [1880]

HRG Hüseyin Rahmi Gürpınar → Özön TYKS içinde

HRGCeh Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Cehennemlik* [1923], ed. Taylan, İstanbul, Everest, 2012

HRGEfs Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Efsuncu Baba* [1924], ed. Taylan, İstanbul, Everest, 2012

Levent Şahverdi Arşivi

HRGKok Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kokotlar Mektebi* [1927], ed. Taylan, İstanbul, Everest, 2012

HRGMür Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye* [1898], ed. Taylan, İstanbul, Everest, 2012

HRGŞık Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şık* [1889], ed. Taylan, İstanbul, Everest, 2012

HRGTeb Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Tebessüm-i Elem* [1927], ed. Taylan, İstanbul, Everest, 2012

HRGTor Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Toraman* [1919], ed. Taylan, İstanbul, Everest, 2012

HRGTut Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Tutuşmuş Gönüller* [1926], ed. Taylan, İstanbul, Everest, 2012

HTaner Haldun Taner

Hurş-TS Germiyanlı Cemalî, *Hurşid ü Ferahşâd* [14. yy] --› Tarama Sözlüğü içinde

Hür *Hürriyet* (gazete) [1998-2017]

IIIS III. Selim [<1807]

IrkB *Irk Bitig* [9. yy], ed. Tekin, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1993

Işk-TS anon. *Işknâme* [1398] → Tarama Sözlüğü içinde

İBatt İbn Battuta [y. 1330]

İdman *İdman* (dergi) [1913]

†İdr Ebu Hayyan, *Kitabu'l-İdrak* [1312], ed. Caferoğlu, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1931

İdrH anon. *Kitabü'l-İdrak Haşiyesi* [15. yy], ed. İzbudak, İstanbul, TDK, 1936

İHB İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Türk'e Doğru*, İstanbul, Yeni Adam Y., 1942

İhl-TS Mustafa b. Mehmed, *İhlâs Tefsiri* [<1361] → Tarama Sözlüğü içinde

İkdam *İkdam* (gazete)

İlan *İlan-ı Ticaret* [1896-1926], *İstanbul*, İTO Y. 2011

İMüh İbni Mühenna *Lügati* [y. 1300], ed. Taymas, Ankara, TDK (3. basım), 1997

İN *Kitâb fi İlmi'n-Nuşşâb* [<1405] → Toparlı et. al. KTS içinde

İnönü İsmet İnönü

İntiz *İntizamî Surnamesi* [1582], ed. Mehmet Arslan, İstanbul, Sarayburnu Kitaplığı, 2009

İrşM *İrşadü'l-Mülûk ve's-Selâtîn* [1387], ed. Toparlı, Ankara, TDK, 1992

İsk Ahmedî *İskendernâme* [1389], ed. Akdoğan, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2000

İTO Ufuk Gülsoy, *Dersaadet Ticaret Odası 1883-1923*, İstanbul, İTO Y., 2009

İyiP *Uygurca İyi ve Kötü Prens Öyküsü* [10. yy], ed. Hamilton, çev. Köken, Ankara, TDK, 1998

K&B Kieffer & Bianchi, *Dictionnaire Turc-Français*, Paris, A L'Imprimerie Royale, 1835-1837

Kab Mercimek Ahmed, *Kâbusname terc.* [1432], ed. Gökyay, İstanbul, Kabalcı, 2007

KadıB *Kadı Burhaneddin Divanı* [<1398], ed. Ergin, İÜ Edebiyat Fakültesi Y., 1980

KAlam Şemseddin Sami, *Kamusül A'lâm*, Konst., 1889-1891

Kam Mütercim Asım, *Kamus-ı Muhit terc.* [y. 1800], ed. Koç, İstanbul, TC Yazma Eserler Kurumu, 2013

Kara-TS Karacaoğlan [17. yy] → Tarama Sözlüğü içinde

Karagöz Cevdet Kudret, *Karagöz 1-2-3*, İstanbul, YKY Kültür Y., 2005

KArgo Filiz Bingölçe, *Kadın Argosu Sözlüğü*, İstanbul, Metis, 2001

Karşı *Yabancı Dillerden Sözcüklere Karşılıklar*, Ankara, TDK, 1972

†Kaş Kaşgarî *Divan-i Lugati't-Türk* [1073], ed. Atalay, Ankara, TDK, 1941

Kav anon. *Kavaninu'l-Külliye fi Zabti'l-Lugati't-Türkiyye*, ed. Köprülü, 1928

KÇCih Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihânnümâ* [1654]

KÇMiz Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ehakk* [1648] tıpkı basım, İstanbul, Kabalcı, 2008

KÇors *Küli Çors yazıtı* [8. yy] → Clauson EDPT içinde

KÇTuh Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfârü'l-Bihâr* [1656] tıpkıbasım, İstanbul, Kabalcı, 2007

KDCerr *Kalp ve Damar Cerrahisi Dergisi*

KEdeb-TS Müstakimzade, *Kanunü'l-Edeb terc.* [1769] → Tarama Sözlüğü içinde

Kel Diran Kélékian, *Dictionnaire Turc-Français*, Constantinople, Imprimerie Mihran, 1911

Kel-TS Kul Mes'ud, *Kelile ve Dimne terc.* [<1347] → Tarama Sözlüğü içinde

Kenz Ahmed Cavit, *Kenzü'l-İştiha Tercemesi* [y. 1790], ed. Kahraman & Işın, İstanbul, Kitap Y., 2006

Kesir-TS Hızır b. Celalüddin, *Tarih-i İbn Kesir terc.* [1438] → Tarama Sözlüğü içinde

KF anon. *Kitâb fi'l- Fıkh* [14. yy] → Toparlı et. al. KTS içinde

Levent Şahverdi Arşivi

KFil İbn Avvâm, *Kitabü'l-Filâha terc.*, ed. Zülfikar-Aydın, İstanbul, Kitabevi, 2011

KFT anon. *Kitâb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî* [<1421] → Toparlı et. al. KTS içinde

KınZ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî* [1564], ed. Koç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014

KK Kâzım Karabekir, *Günlükler* [1906-1914], İstanbul, YKY Kültür Y., 2014

KMuk Ali Bey, *Kitab-ı Mukaddes terc.* [1665] (osmanlicakelam.net)

†**KT** Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Konst. 1901 tıpkıbasım, İstanbul, 1998

KTahir Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu* [1956]

KTerc anon. *Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türkî* [1343], ed. Toparlı et. al., Ankara, TDK, 2000

KTS *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, ed. Toparlı et. al., Ankara, TDK, 2003

Kuanşi *Kuanşi İm Pusar* [10. yy], ed. Ş. Tekin, Erzurum, TDK, 1960

†**Kut** Yusuf Has Hacib, *Kutadğu Bilig* [1069?], ed. Arat, İstanbul, 1979

L-Manyak *L-Manyak* (dergi)

Lat Latifî, *Tezkîretü'ş-Şuarâ* [1546], ed. Canım, Ankara, TTK, 2000

Lenin Lenin, *Burjuvazya Demokrasyası ile Proletarya Diktatörlüğü*, ed. Türkiye İştirakiyun Fırkası, Baku, 1920

Leys-TS İbn Arabşah, *Tefsir-i Ebilleys terc.* [<1429] → Tarama Sözlüğü içinde

LF Kahane & Tietze *The Lingua Franca in the Levant*, Leiden, Brill, 1958

LG A. Fikri, *Lugat-ı Garibe* [1889] → Arslan *Argo Kitabı* içinde

LL Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, *Lehcetü'l-Lugat* [1732], ed. Kırkkılıç, Ankara, TDK, 1999

†**LO** Ahmed Vefik Paşa, *Lehce-i Osmani* [1876], ed. Toparlı, Ankara, TDK, 2000

Maitr *Maitrisimit nom bitig* [10. yy], ed. Şinasi Tekin, Berlin, Akademie Verlag, 1961

MAkif Mehmet Akif Ersoy

Marz Şeyhoğlu, *Marzubânnâme terc.* [1380], ed. Korkmaz, Ankara, AÜ DTCF Y, 1973

†**MEd** anon. *Mukaddimetü'l-Edeb terc.* [y. 1300], ed. Yüce, Ankara, TDK, 1993

Melh-TS Yazıcı Salahuddin Efendi, *Melhame-i Şemsiyye terc.* [1408] → Tarama Sözlüğü içinde

†**Men** Franciscus Mesgnien à Meninski *Thesaurus Linguarum Orientalium* [1680], tıpk. Simurg 2000

Menam III. Murad *Kitâbü'l-Menâmât* [1578-1595], ed. Felek, Tarih Vakfı 2014

Mesail Ali Fuat Türkgeldi *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, ed. Baykal, 1966

Mes-TS *Mesihî Divanı* → Tarama Sözlüğü içinde

MG anon. *Munyatu'l-Ghuzat* [14. yy], ed. Öztopçu, Harvard 1989

Mift-TS Amasyalı Mahmud b. İbrahim *Miftahu'l-Luga* [<1512] → Tarama Sözlüğü içinde

Mihri-TS Mihrî *Divanı* [15. yy] → Tarama Sözlüğü içinde

Mikh Mikhailov *Matériaux sur l'argot et les locutions turc-ottomans* [1930] → Arslan *Argo Kitabı* içinde

†**Mil** *Milliyet* (gazete) [1950-2007]

MKA Mustafa Kemal Atatürk *Nutuk*, 1927

MKaçan Metin Kaçan *Ağır Roman*, İstanbul 1991

†**ML** *Meydan-Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, İstanbul 1969-1971

MMakal Mahmut Makal *Memleketin Sahipleri*, İstanbul 1954

MMec *Milli Mecmua* (dergi)

MMem Seydi Ali Reis *Miratü'l-Memalik* [1557], ed. Kiremit, TDK 1999

Mol Gio. Molino *Dittionario della lingua italiana e turchesca*, Roma 1641

Moran Vahid Moran *Türkçe-İngilizce Sözlük*, İstanbul 1945

MSait Mustafa Sait Bey *Avrupa Seyahatnamesi* [1898], ed. Günaysu, YKY 2003

†**MŞ** Hızır Paşa *Müntehab-ı Şifa* [14. yy] ed. Önler, Simurg 1999

Muh-TS Yazıcıoğlu Mehmed Ef. *Muhammediye* [1449] → Tarama Sözlüğü içinde

Müh Kemal Beydilli *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane ve Mühendishane Matbaası* [1776-1826], Eren 1995.

Müt İbrahim Müteferrika *Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem* [1733]

Müy Bergamalı Kadri *Müyessiretü'l-Ulûm* [1530], ed. Atalay, 1942

Naci Muallim Naci *Lugat-i Naci* [1896], TDK 2009

Nahifi Nahifî *Rusya Sefaretnamesi* [1774] → Özön TYKS içinde

Nedim *Nedim Divanı*, ed. Kocatürk, Buluş 1961

Levent Şahverdi Arşivi

Neh anon. *Nehcü'l-Feradis: Uştmahlarnıng Açuk Yolı* [1358], ed. Aysu, TDK 1998

Nes *Nesimî Divanı* [y. 1400], ed. Ayan, Ankara, TDK, 2002

Neş Neşrî, *Kitab-ı Cihannümâ* [1492], ed. Unat & Köymen, Ankara, TTK, 1949

Nev Alişîr Nevaî → Pavet de Courteille DTO içinde

NHik Nazım Hikmet

Nim-TS *Lugat-i Ni'metullah* [1555] → Tarama Sözlüğü içinde

Niy Niyazî, *Mansûr-nâme* [<1402], ed. Tatçı, Ankara, MEB, 1997

NK Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri* [1867-1873], ed. Aydoğdu & Kara, İstanbul, Dergâh, 2005

Nokta *Nokta* (dergi)

Nur Said Nursi *Risale-i Nur*

NUş Daî, *Nevhatü'l-Uşşak* [1647] → Gökalp, *Manzum Sergüzeştnameler*, İstanbul, Kitabevi, 2009

OCK Osman Cemal Kaygılı, *Argo Lugatı* [1932] → Arslan *Argo Kitabı* içinde

ODuru Orhan Duru, *Bütün Öyküleri, İstanbul*, YKY Kültür Y., 1996

OğN anon. *Oğuz Kaan Destanı* [<1300?], ed. Bang & Rahmeti, İstanbul, Burhaneddin Basımevi, 1936

OKemal Orhan Kemal

Ong *Ongin Yazıtı* [8. yy] → Clauson EDPT içinde

OnomT Rásonyi & Baski *Onomasticum Turcicum*, Indiana, Indiana University Press, 2007

OPamuk Orhan Pamuk

†**Or** *Orhun Yazıtları* [732-735], ed. Talat Tekin, Ankara, TDK, 2008

Orga İrfan Orga, *Portrait of a Turkish Family*

OSin Oktay Sinanoğlu

OsmK *Osmanlı Kanunnameleri*, ed. Akgündüz, İstanbul, Fey Vakfı, 1997

OTWF Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1991

OVeli Orhan Veli Kanık

ÖM Ömer b. Mezîd, *Mecmuatü'n-nezâir* [1437], ed. Canpolat, Ankara, TDK, 1982

ÖS Ömer Seyfettin → Özön TYKS içinde

†**Özön** Mustafa Nihat Özön *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü, İstanbul*, İnkılap, 1962

†**Pav** Abel Pavet de Courteille, *Dictionnaire Turc Oriental*, Paris, 1870, Amsterdam, Philo Press, tıpkıbasım, 1972

PertevPş Pertev Paşa? [<1870] → Özön TYKS içinde

Peyam *Peyam-ı Sabah* (gazete)

Pianzola Bernardino Pianzola, *Dizionario ... per apprendere la Lingua ... Turca*, Padua 1781/1789

PiriR Piri Reis *Kitab-ı Bahriye* [1521], tıpkıbasım, Ankara, TTK, 2002

PirS-TS Pir Sultan Abdal → Tarama Sözlüğü içinde

PiyadeT Milli Müdafaa Vekâleti, *Piyade Talimnamesi*, Ankara, 1928

PS Peyami Safa

†**Rab** Nasırüddin Rabguzi *Kısasü'l-Enbiya* [1310], ed. Ata, TDK 1997

Rad *Radikal* (gazete)

Rah-TS Raufî, *Râhatu'l-Ervâh* [1566] → Tarama Sözlüğü içinde

Rat Ebubekir Ratib Efendi, *Nemçe Sefaretnamesi* [1792], ed. Uçman, İstanbul, Kitabevi, 2012

Rav Hayalî, *Ravzatü'l-envâr* [1449], ed. Köksal, İstanbul, Kitabevi, 2003

Red Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Const. 1890; tıpkıbasım, Beirut, Librairie de Liban, 1996

REnis Reşat Enis

ResC *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Mecmuası* [1911-1914], ed. Zihnioğlu, İstanbul, Kitap Y., 2007

ReşitP Mustafa Reşit Paşa

Rey Cemil Reşit Rey

RG *Resmi Gazete*

Rh George Rhasis, *Vocabulaire François-Turc*, St. Petersburg, Acad. Impér., 1828

RHK Refik Halit Karay, *Bir İçim Su*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1939

RisG anon. *Risale-i Garibe* [1720], ed. Develi, İstanbul, Kitabevi, 2001

RMim Cafer Efendi, *Risale-i Mi'mâriyye* [1614], ed. Yüksel, İstanbuk, İFC Y., 2005

RNG Reşat Nuri Güntekin

RNur Dr. Rıza Nur

Rumi Mevlana Celaleddin Rumî

Ruş-TS Ruşenî *Divanı* → Tarama Sözlüğü içinde

RYekta Rauf Yekta

Rz Recaizade Ekrem, *Araba Sevdası* [<1887], İstanbul, İnkılap Y., tarihsiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Sabah *Sabah* (gazete)

†**Sad** Hoca Sa'deddin Efendi, *Tacü't-Tevârih* [1574] → Meninski *Thesaurus* içinde

Sahak Sahak Paşa Abro, *Avrupa'da Meşhûr Ministroların Tercüme-i Hâllerine Dair Risale* [1855] → Özön TYKS içinde

Sang Muhammed Mehdi Han, *Sanglakh*, ed. Clauson, London, 1960

Sch Schlechta-Wssehrd, *Manuel terminologique français-turque*, Viyana, 1870

Sel Selanikli Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî* [1599], ed. İpşirli, Ankara, TTK, 1999

Sel-TS Keşfî Mehmed Çelebi, *Selimnâme* [<1520] --→ Tarama Sözlüğü içinde

Selç anon. *Tarih-i Âl-i Selçuk terc.* [1423]

SelN *Selâtîn-nâme*, ed. Öztürk, Ankara, TTK, 2001

SFA Sait Faik Abasıyanık

Sİ Selim İleri

Sic-TS *Şer'iye Sicilleri* → Tarama Sözlüğü içinde

SinPM Sinan Paşa, *Ma'rifetname* [<1486] → Tarama Sözlüğü içinde

†**SinPT** Sinan Paşa, *Tazarru'nâme* [1482], ed. Tulum, Ankara, MEB, 2001

SiyD-TS *Siyer-i Darîr* [1388] --→ Tarama Sözlüğü içinde

†**SN** Mesud b. Ahmed, *Süheyl ü Nevbahar terc.* [1354], ed. Dilçin, Ankara, TDK, 1991

SonP *Son Posta* (gazete)

SPzS Sami Paşazade Sezai, *Bütün Eserleri* [1902-1917], ed. Kerman, Ankara, TDK, 2003

SSüalp Suavi Süalp

Suv *Suvarnaprabhasa Sutra* [10. yy], ed. Radlov & Malov, 1913

SülÇ Süleyman Çelebi, *Mevlid* [1409], ed. Timurtaş, İstanbul, Tercüman, 1990

SVel *Sultan Veled Divanı* [<1320] → Tietze TETTL içinde

ŞAlb Şule Albayrak, *Hıristiyan Fundamentalizmi*, İstanbul, Etkileşim, 2007

Şamil-TS Hasan b. Hüseyn, *Şâmilu'l-Luga* [1505] → Tarama Sözlüğü içinde

Şani Şanizade Ataullah Efendi [1820]

Şehbal *Şehbal* (dergi)

Şeref-TS Lamii Çelebi, *Şerefü'l-İnsan* [1537] → Tarama Sözlüğü içinde

Şifai Şifai, *Mürşidu'l-muhtar fi ilmu'l-esrar* [1706]

Şimşek Seyfettin Şimşek, *Mecaz ve Argo Lugatçesi*, İstanbul, Okay, 1958

Şin Şinasi, *Tasvir-i Efkâr Makaleleri* [1862-1864], ed. Tansel, Ankara, Dün-Bugün Y., 1960

T&F Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* [1872], ed. Aslan, İstanbul, Çağrı Y., 2004

T&Mus *Tiyatro ve Musiki* (dergi)

†**T&S** Antoine Tıngır & Krikor Sinapian, *Fransızcadan Türkçeye Istılahat Lugati*, Konstantiniye, 1891-1892

TAhv *Tercüman-i Ahval* (gazete)

TakV *Takvim-i Vekayi* (gazete)

Talas *Talas Yazıtı* [8. yy] --→ Clauson EDPT içinde

Tanin *Tanin* (gazete)

Taraf *Taraf* (gazete)

Tarih *Tarih Mecmuası* (dergi)

Tarik *Tarik* (gazete)

Tarlan Ali Nihat Tarlan *Fuzuli Divanı Şerhi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1950

TashG Mustafa İzzet Bey, *Tashihü'l-Galatat* [1886] → Z. Kültüral *Galatat Sözlükleri* içinde

TasvE *Tasvir-i Efkâr* (gazete)

TatlıK Türkiye Şeker Fabrikaları, *Türk Kadınının Tatlı Kitabı*, Ankara, 1939

TD Türk Dilini Tedkik Cemiyeti, *Tarama Dergisi*, Devlet Mat. 1934

TDili *Türk Dili* - dergi

†**TDK1** *Türkçe Sözlük 1. Baskı*, TDK 1945

†**TDK2** *Türkçe Sözlük 2. Baskı*, TDK 1955

TDK5 *Türkçe Sözlük 5. Baskı*, TDK 1969

TDK6 *Türkçe Sözlük 6. Baskı*, TDK 1974

TDK7 *Türkçe Sözlük 7. Baskı*, TDK 1983

TDK8 *Türkçe Sözlük 8. Baskı*, TDK 1988

TDK9 *Türkçe Sözlük 9. Baskı*, TDK 1998

TDKur *Birinci Türk Dili Kurultayı Müzakere Zabıtları*, Ankara, 1933

TDursun Tarık Dursun K

Tebar-TS Ankaralı Mustafa *Tebâreke Tefsiri* [1330] --→ Tarama Sözlüğü içinde

Tefs A. K. Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kuran Tefsirinin Söz Varlığı* [y. 1300], çev. Usta & Amanoğlu, Ankara, TDK, 2002

Tenn-TS *Gülzâr-ı Tennûrî* [<1482] → Tarama Sözlüğü içinde

Terak *Terakki* (gazete)

Terc-TS Pîr Mehmed b. Yusuf, *Terceman* [<1461] → Tarama Sözlüğü içinde

TercHak *Tercüman-ı Hakikat* (gazete)

Levent Şahverdi Arşivi

Tev *Anonim Tevarih- Al-i Osman* [y. 1550], ed. Giese - Azamat, İÜ Edeb. Fak. 1992

†**Tezk** anon. *Tezkiretü'l-Evliya terc.* [1341], ed. Yavuz, Tablet 2006

TFikret Tevfik Fikret

THak *Tercüman-ı Hakikat* (gazete)

Togan Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1971

Tökin İsmail Husrev Tökin *İktisat Nasıl Okutulmalı*, Ankara, T.O. Matbaası, 1931

†**TS** *Tarama Sözlüğü*, 3. baskı TDK 1995

TT *Toplumsal Tarih* (dergi)

TTEd *Edirne Sancağı Tahrir Defteri* [1456-1475]

TTRum *Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (1530)*, Ankara, 2001

Tuhf anon. *et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* [14. yy], ed. Atalay, TDK, 1945

TuhL-TS Ahmed b. Abdülcebbar *Tuhfetü'l-Letaif* [1493] → Tarama Sözlüğü içinde

TUyar Turgut Uyar

TYücel Tahsin Yücel

†**Tz** Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I-II-III*, İstanbul, Simurg 2007-2016

Ufki Ali Ufkî Bey, *Mecmua-i Saz u Söz* [1665]

UlS *Uludağ Sözlük*

Ulus *Ulus* (gazete)

Uy Uygurca metinler → Clauson EDPT içinde

Uyanış *Uyanış* (dergi)

UyB Uygurca Budist metinler [9.-10. yy], ed. Müller, Bang & v. Gabain, 1908-1958

UyErd Uygurca metinler → Erdal OTWF içinde

UyM Uygurca Maniheist metinler [9. yy], ed. v. Le Coq; Bang & Gabain, 1912 ff.

UyTT Uygurca metinler [9.-10.yy], *Türkische Turfantexte 1-9*, Berlin 1929-1958

UyY *Uygur Kağan Yazıtı* [859] → Clauson EDPT içinde

Vakit *Vakit* (gazete)

Vank *Vankulu Lügati* [<1592], ed. Koç, T., İstanbul, Yazma Eserler Kurumu, 2014

Varlık *Varlık* (dergi)

Vasıf-TS Enderunlu Vasıf *Divan* [<1824] → Tarama Sözlüğü içinde

Vehbi-TS Sümbülzâde Vehbî *Tuhfe-i Vehbî* [<1820] → Tarama Sözlüğü içinde

Vig M. Viguier *Elémens de la langue turque*, Const. 1790

Viki *Vikipedi* [2006-2017]

Volkan *Volkan* (gazete) [1909], ed. Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık, 1992

Wells H. G. Wells, *Cihan Tarihinin Umumi Hatları*, ed. Maarif Vekaleti, Ankara, 1927

x Kaynakça yok

Xuas *Chuastuanift* [9. yy], ed. LeCoq, JRAS, 1911

†**Yad** *Yadigâr-ı İbni Şerif* [<1421?], ed. Altıntaş, İstanbul, Yerküre, 2004

Yedigün *Yedigün* (dergi)

Yen *Yenisey yazıtları* [8. yy?] → Orkun *Eski Türk Yazıtları* içinde

YeniM *Yeni Mecmua: Çanakkale Fevkalade Nüshası* [1918], yay. Güzel, Çanakkale, 1996

YKK Yakup Kadri Karaosmanoğlu → Özön TYKS içinde

YSab *Yeni Sabah* (gazete)

YTürker Yıldırım Türker

Yun Yunus Emre *Bütün Şiirleri* [<1321?], ed. Gölpınarlı, MEB 1941; İstanbul, T. İş B., 2006

YusŞ Şeyyad Hamza, *Dastan-ı Yusuf* [<1348], ed. Emingil, 2009

YusZ Erzurumlu Darir, *Kıssa-i Yusuf* [1377], ed. Karahan, Ankara, TDK, 1994

Zati *Zatî Divanı* [<1550], ed. Tarlan, 1970

ZB *Ziraat Bankası Aylık Mecmuası*

Zenk Zenker, *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch*, Leipzig, 1866, 1876

ZG Ziya Gökalp [1917-1924]

II. Dilbilim kaynakları (Sadece Sözlük metninde etiketlenenler gösterilmiştir)

▫**Acar** H. Acaryan *Hayeren Armadagan Pararan*, Yerevan 1970-1979 (online *www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=7*)

▫**AcarK** H. Acaryan *Hayeren Kavaragan Pararan*, Tiflis 1913 (online *www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=31*)

▫**Adams** Douglas Adams *A Dictionary of Tocharian B*, Rodopi 1999

▫**Andr** N. P. Andriotis *Etimologikó Leksikó tis Koinís Neoellinikís*, Thessaloniki 1983/1995.

Levent Şahverdi Arşivi

▫**Aht** *Ahterî-i Kebir*, ed. Kırkkılıç & Sancak, TDK 2009

▫**BaileyH** H. W. Bailey *Etymology of Xiongnu Names* → Indo-Schythian Studies

▫**BaileyS** H. W. Bailey *Dict. of Khotan Saka*, Cambridge 1979

▫**Barth** Christian Bartholomae *Altiranisches Wörterbuch*, Strassburg 1904

▫**BK** M. Huseyn b. Xalaf Tabrizi *Burhan-i Qati*, çev. Mütercim Asım, TDK 2000

▫**CAD** *Chicago Assyrian Dictionary*, Univ. Chicago, 25 vol. 1963-2017

▫**Chant** Pierre Chantraine *Dict. étym. de la langue grecque*, 2 vol. Paris 1977

▫**Claus** Gerard Clauson *An Etym. Dict. of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972

▫**D-M** Desmond Durkin-Meisterernst *Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthi*, Brepols 2004

▫**D&B** Durante & Basso *Dizionario Italiano-Veneto*, Venezia 1997.

▫**DankALT** Robert Dankoff *Armenian Loanwords in Turkish*, Harrasowitz 1995

▫**DankEÇ** Robert Dankoff *Evliya Çelebi Okuma Sözlüğü*, ed. Tezcan, İstanbul 2004

▫**Derksen** Rick Derksen *Etym. Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Brill 2008

▫**Devoto** Giacomo Devoto *Avviamento alla etimologia italiana*, Firenze 1966/2001

▫**Dozy** René Dozy *Supplément aux dictionnaires arabes*, 2 vol., Leiden & Paris 1927

▫**DuCG** Du Cange *Glossarium Mediae et Infimae Graecitatis*, 2 vol. Lugduni 1688

▫**DuCL** Du Cange *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, 8 vol. Niort 1883-1887

▫**E&M** A. Ernout & A. Meillet *Dict. étym. de la langue latine*, (3. ed.) Paris Klincksieck 1951

▫**Eren** Hasan Eren *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* [sic!], Ankara 1999

▫**Fraenkel** Siegmund Fraenkel *Die aram. Fremdwörter im Arabischen*, Leiden 1886; tıpk. 1962

▫**Frisk** Hjalmar Frisk *Griechisches Etym. Wörterbuch*, 2 vol., Heidelberg 1960

▫**Gharib** B. Gharib *Sogdian Dictionary*, Tehran Ferhangan Publ. 1995

▫**Horn** Paul Horn *Grundriss der neupersischen Etym.*, Strassburg 1893, tıpk. Hildesheim 1974

▫**Jastrow** Marcus Jastrow *Dict. of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature*, 2 vol. London & New York 1903

▫**Jeffery** Arthur Jeffery *Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda 1938, tıpk. Brill 2007

▫**KR** I. P. Panagiotides *Kamus-ı Rumi/Leksikon Ellino-Tourkikon*, 2 vol., Konst. 1897

▫**L&S** Henry George Liddell & Robert Scott *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996

▫**L&Sh** Ch. Lewis & Ch. Short *A Latin Dictionary*, Oxford 1879 (online *www.perseus.tufts.edu*)

▫**Lane** Edw. Will. Lane *An Arabic-English Lexicon*, 8 vol., London 1863 - 1885

▫**Lessing** Ferd. Lessing *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press 1960; çev. Karaağaç, TDK 2003

▫**M-K** Alex. Militarev & Leonid Kogan *Semitic Etymological Dictionary v. 1-2*, Harrasowitz 2000-2006

▫**Mayrhofer** Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen* Heidelberg 1991-200

▫**Muarrab** Ahmad al-Jawaliqi *Al-mu'arrab*, ed. Sachau, Leipzig 1867

▫**MW** Sir Monier Monier-Williams *A Sanskrit-English Dictionary*, new ed. Oxford 1899 (online *www.sanskrit-lexicon.uni-koeln.de*)

▫**Nöldeke** Theodor Nöldeke *Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft*, Strassburg 1910

▫**NPHL** Avedikian-Surmelian-Avkerian *Nor Parkirk Haygazyan Lezvi* 2 vol., Venedik 1837; tıpk. 1981

▫**OED** *Oxford English Dictionary*, 2nd ed. 1987

▫**OTWF** Marcel Erdal *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden 1991

▫**Pokorny** Julius Pokorny *Indogermanisches Etym. Wörterbuch*, Bern 1959-1969

▫**PSyr** Robert Payne Smith *Compendious Syriac Dictionary*, Oxford 1902

▫**Radloff** Wilhelm Radloff *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, 8 vol., St. Petersburg 1893-1911

▫**Räs** Martti Räsänen *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der* Türksprachen, Helsinki 1969.

▫**Rosol** Rafal Rosól *Frühe semitische Lehnwörter im Griechischen*, Frankfurt 2013

▫**Ross** Denison Ross *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi*, ed. Gürsoy-Naskali, TDK 1994

▫**Sev** E. V. Sevortjan *Etimologiçeskij Slovar Turkskih jazykov*, Moskva 1974-1980

Levent Şahverdi Arşivi

▫**Steingass** Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1892

▫**TLFi** *Trésor de la Langue Française informatisé* (online *atilf.atilf.fr*)

▫**TMEN** Gerhard Doerfer *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 4 vol., Wiesbaden 1963-1975

▫**TzLw** Andreas Tietze *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabischen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch*, Simurg 1999

▫**Vasmer** Max Vasmer *Russisches etymologisches Wörterbuch*, 2 vol., Heidelberg 1953-1958 (online *starling.rinet.ru*)

▫**Watkins** Calvert Watkins *American Heritage Dict. of Indoeuropean Roots*, Houghton Mifflin 2000

▫**Wehr** Hans Wehr *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. J. Milton Cowan, 4. basım, Ithaca 1994.

▫**Widengren** Geo Widengren *Muhammad*, Uppsala & Wiesbaden 1955

▫**Wiki** Wikipedia

▫**WOT** András Róna-Tas, Árpád Berta *West Old Turkic*, 2 vol., Harrassowitz 2001

▫**Yud** K.K. Yudahin *Kırgız Sözlüğü*, çev. Taymas, TDK 1998

Sözlüğün etimoloji bölümünde yabancı dillere ait veriler, aksi belirtilmedikçe, aşağıdaki kaynaklardan derlenmiştir

Akad	▫**CAD**
Ar	▫**Lane** ▫**Wehr** ▫**Aht**
Aram	▫**Jastrow**
Ave	▫**Barth**
Ermn	▫**Acar**
ETü	▫**Kaş** ▫**Claus** ▫**OTWF**
EYun	▫**L&S**
Fa	▫**Steingass** ▫**BK** ▫**Horn**
Fr	▫**TLFi** ▫**OED**
HAvr	▫**Watkins** ▫**Pokorny**
İbr	▫**Klein** ▫**Jastrow**
İng	▫**OED**
Lat	▫**L&Sh** ▫**E&M**
marka	▫**Wiki**
Moğ	▫**Lessing**
OFa	▫**Horn** ▫**D-M**
OLat	▫**DuCL** ▫**OED**
OYun	▫**DuCG**
Rus	▫**Vasmer**
Sans	▫**MW**
Yun	▫**KR** ▫**An**

Levent Şahverdi Arşivi

A

ab [CodC 1303] *aqua - Fa: ¯ap - Tr: su* | âb-ı hayât "can suyu" [AşP 1330] *her kim öldi diriken buldı hayât / dünyâda oldur içen ¯âb-ı ḥayât* || ~ ***Fa*** *āb/āv* آب su << ***EFa*** *āp-* a.a. << ***HAv*** **ap-* a.a. << ***HAv*** **$h_2$ep-*

† Aynı İrani kökten ***Ave*** *avô-*, ***Kürd*** *aw*, ***Zaza*** *owe* "su". Farsça konuşma dilinden alınan türevlerde *āv* görülür: *χʷoşāv* "hoşaf", *çirkāv* "çirkef", *şādāvān* "şadırvan".

›› abıhayat, abıkevser

← ABDEST, AVADANLIK, CİLLOP, ÇİRKEF, DOLAP, GİRDAP, GÜLABDAN, HOŞAF, İBRİK, İMBİK, KEZZAP, KURABİYE, SEYLAP

aba [Tezk 1341] *bir ¯ʿabā hırka geydi, peşmine başına sardı* | [LG 1889] *¯aba ¯yakmak: Meftun olmak, gönül vermek, sevmek.* || ~ ***Ar*** *abāʾ/ḳabāʾ* أباء/قباء keçe cübbe ≈ ***Aram*** *ḳabāyā* קבייא a.a. → KABAN

›› abacı, abalı

← ABAN-

abajur "alafranga pencere kafesi, panjur" [Akab 1851] || [LO 1876] *¯abajur: Pencerenin alafranga kafesi.* | "lamba siperi" [AM <1900] *bir aralık lambalar üzerine ¯abajur denilen külahlar geçirilmiş olduğu* ‖ ~ ***Fr*** *abat-jour* «gün-kısan», lamba siperi § ***Fr*** *abat* kısar (< ***Fr*** *abattre* kısmak, düşürmek) + ***Fr*** *jour* gün, ışık (<< ***Lat*** *diurnus* gün < ***Lat*** *dies* gün, gündüz) –→ BATERİ, JURNAL

† Karş. PANJUR.

← PANJUR

abaküs [Özön 1961] *¯abakus: ... ilkel bir hesaplama tahtası* || ~ ***Lat*** *abacus* 1. her türlü masa, pano, tabla, 2. hesap tahtası ~ ***EYun*** *ábaks, abak- ἄβα* tabla, masa, oyun veya hesap tablası

aban|mak [LO 1876] *¯abanmak: Eğilip bir şeyin üzerine gelip adımını açmak.* || <? ***Ar*** *abāʾ* keçe üstlük –→ ABA

›› abandır-

abandone "boksta oyunu terketme" [Cum 1930] *Sekizinci ravuntta Miladoviç'in ¯abandone etmesi üzerine Fransız boksörün galibiyetiyle* ‖ ~ ***Fr*** *s'abandonner* (yargıya) boyun eğmek, vazgeçmek, pes etmek < ***Fr*** *abandonner* [den.] yargılamak, yasaklamak < ***EFr*** *ban/bandon* yargı, yasak → BAN

abanoz [SN 1354] *¯ebānūsa döndi gögüŋ çemberi* | [Fer <1451] *ol ağacuŋ dibinde ¯ābnūs-i ḳavaḳīden bir taχt düzdiler.* | [Men 1680] *¯ebenūs, ¯ebenos & ¯abenos* || ~ ***Fa*** *ābnūs* آبنوس tropik ülkelere özgü siyah ağaç ~ ***EYun*** *ébenos ἔβενος* a.a. ~ ***Mts*** *hbny* a.a.

† Batı dillerine Yunancadan geçmiştir. Karş. ***İng*** *ebony*, ***Fr*** *ébène*. † Osmanlı yazı dilinde tercih edilen *ābnūs* biçimine karşılık, kullanımı yaygın olan *abanoz/abanos* biçimi doğrudan Yunancadan alınmış olabilir.

›› abanozgiller

←– EBONİT

abart|mak [Bab-TS 1555] *aʿves* [Ar.]: *nesneyi ¯abardı abardı* [mübalağa ile?] *vasf iden kimse.* | [TD 1934] || <? ***ünl*** *abarı/abaru* hayret ünlemi *+lt-*

† Dil Devrimi döneminde halk ağızlarından derlenen sözcüklerdendir. † Karş. ***Kırg*** *apırt-* (a.a.).

›› abarma, abartı, abartıl-

abat [AtH <1250 (1444)] *ḥarābāt oramı bolup ¯ābādān* [yıkım muhiti mamur olurken] | [AşP 1330] *ʿışḳ* [aşk] *içinde bilelik* [beraberlik] *¯ābād olur* ‖ ~ ***Fa*** *ābād/ābādān* آباد/آبادان bayındır, mamur << ***OFa*** *ābād/āpātān* a.a. << ***İr*** **ā-pāta-* korunmuş < ***İr*** **pāta-* bakmak, korumak

† Karş. ***Sogd*** *āpāt*, ***Ave*** *āpāta-* "bayındır". † Osmanlıca metinlerde "ebedî" anlamında kullanılan Arapça *ābād* ayrı sözcüktür.

›› abadan

←– OVA

abaza "elle tatmin, mastürbasyon" [T&S 1892] *Masturbation* [Fr.]: *¯abāza, istimnāʿ bil yedd.* | [Mikh 1929] *¯abazan: 1. Sans argent. 2. Pauvre, 3. Dépourvu de femme. 4. Affamé* [parasız, yoksul, kadınsız, aç] | [OCK 1932] *¯habazan: "İştihalı, aç". Kaç gün var rakıya öyle ¯habazanım ki...* ‖ ~ *?*

† Yaygın kanıya göre Çingenece *habezan* "aç" sözcüğünden alıntı olmakla birlikte ▫T&S 1892'de kaydedilen "mastürbasyon" anlamını bu şekilde açıklamaya imkân yoktur. † *Abaza* ulus adıyla alakalı olması uzak olasılıktır.

abd [<1400] || ~ ***Ar*** *ʿabd* عبد [#ʿbd faʿl] kul, köle, hizmetkâr ≈ ***Aram*** *ʿabed* עבד [#ʿbd] a.a. ≈ ***Akad*** *abdu* a.a.

›› abdiâciz, Abdullah

← ABİT (İBADULLAH), İBADET, MABET, MABUT, UBUDİYET

abdal [Kut 1069] *badal kıldı ¯abdal neŋin ham mālın* [abdal/derviş varını, malını bedel kıldı] ‖ ~ ***Ar*** *abdāl* أبدال [*#bdl* afʿāl çoğ.] 1. bedeller, 2. dilenci derviş, kalender < ***Ar*** *badal* بدل [t.] eşdeğer, bedel –→ BEDEL

† Esasen esoterik sufi öğretisine ait bir kavram iken, 13. yy.'da Anadolu'da heterodoks İslami tarikatler bünyesindeki meczup dervişler için kullanılmıştır.

← APTAL, BUDALA

abdest [AşP 1330] *şol su gibidür ḥikmeti (...) kim yunur kim ¯ābdest alur kim içer* | [LO 1876] *¯ābdest ¯bozmak: Defi hecet etmek.* || ~ ***Fa*** *ābdast/āb-i dast* آبدست/آب دست «el suyu», el yıkama, namaz öncesi törensel yıkanma → AB, DEST

›› abdesthane, aptes

abdomen [Mil 1955] *¯abdomen denen, karın, mide nahiyesi* ‖ ~ ***Lat*** *abdomen, abdomin-* karın boşluğu

›› abdominal

Levent Şahverdi Arşivi

aberasyon [Cum 1939] *Binanaleyh muhtelif noktalarına gelen şualar bir mihrakta toplanmazlar. İşte bu hataya (kürevi ¯aberasyon) deriz.* || ~ ***Fr*** *aberration* sapma, yanlış yola girme ~ ***Lat*** *aberratio* a.a. < ***Lat*** *aberrare* yoldan sapmak, hata etmek *+()tion* < ***Lat*** *ab+ errare* dolaşmak, düz değil dolambaçlı gitmek, yoldan sapmak → ERROR

abes [GülM 1429] *iki ṭāife ʿālemde ¯ʿabeṣ* [boşuna] *zaḥmet çekdi* | [LO 1876] *¯abes (isim): Boşuna, nafile.* | [TDK1 1945] *¯abes (sıfat): Faydasız, boş, saçma (iş).* || ~ ***Ar*** *ʿabaṯ* عَبَث [*#ʿbṯ* faʿal msd.] oyalanma, boşa geçirilen zaman < ***Ar*** *ʿabiṯa* عَبِثَ oyalandı

›› abesle iştigal

abide [Men 1680] *¯ābide* "1. yabani hayvan, 2. masal, mesel, 3. bilmece, tekerleme" | "anıt, Fr *monument* karşılığı" [YOsm: Tanin 1909] *mümkün olsa idi de bu ¯ābideyi kendi başıma inşā etse idim yine de şühedānın hakkını tamamen edā edemezdim* || ~ ***Ar*** *ābida(t)* أبِدة [*#Abd* fāʿila(t) fa. fem.] akılda kalan şey, tekerleme, büyük olay, facia < ***Ar*** *abada* أبَدَ kaldı → EBET

† "Monument" anlamında 1908 dolayında Mülkiye Mektebi çevresinde ilk kez duyulmuş ve 1909'da Hürriyet-i Ebediye tepesine inşa edilen *Abide-i Hürriyet* vesilesiyle genel kullanıma girmiştir.

›› abidevî

abidik gubidik [Mil 1967] *'Yeşşee', ¯Abidik - gubidik', 'Şepke', 'Temem' gibi kelimelerle Türk beyaz perdesinde şöhrete ulaşmış bir Öztürk Serengil vardı.* | "saçma sapan, yalan dolan" [Mil 1986] *Özal için ¯Abidik gubidik Başbakan' diyen DYP lideri* || < ***?***

† Komedyen Öztürk Serengil tarafından 1963'ten itibaren popülerleştirilen bir deyimdir.

abit [AtH <1250 (1444)] *ʿibādat riyā boldı ¯ʿabid macāz* [ibadet yalan oldu, kul anlamsız] || ~ ***Ar*** *ʿābid* عابد [*#ʿbd* fāʿil fa.] hizmet eden, ibadet eden < ***Ar*** *ʿabada* عَبَدَ kulluk etti → ABD

← İBADULLAH

ablye "gece kıyafeti" [Cum 1935] *¯Abiye mantolar şimdi yumuşak yünlüden, yahud ki kadifeden yapılmaktadır.* || ~ ***Fr*** *habillé* [pp.] giyinik, özellikle gece kıyafeti giymiş < ***Fr*** *habiller* hazırlamak, donatmak, giydirmek *+é* <? ***Lat*** *habitus* [pp.] kılık, donanım < ***Lat*** *habēre* sahip olmak *+()t°* → HABİTAT

abla [ETü: Man <900] *teŋri yérinteki kamag teŋrilerniŋ ¯apası eçesi* [tanrılar alemindeki tüm tanrıların ablası, ağabeysi] | [Kıp: İdr 1312] *¯aba/ebe* <aslen büyükanne (cedde) demek olup şefkat deyimi olarak anneye denir> | [Men 1680] *¯bula: Constantinopoli dicitur, avunculi uxor* [İstanbul ağzında, amca veya dayının eşi]. | [K&B 1835] *¯ablā ou ¯abulā. À Constantinople on appelait ainsi la soeur, particulièrement l'aînée* [İstanbul'da kızkardeşe, özellikle büyük olanına böyle denir] || << ***ETü*** *apa* büyük kızkardeş, ana, nine < ***çoc*** → EBE

† */l/* ara sesi TTü geç dönemde türemiştir. Diğer Türk dillerinde *apa, ape, apay, appa* biçimleri görülür.

›› ablacı, ablacılık

ablak [Kab 1432] *¯eblaḳ ki alaca atdur, ögmeli degüldür, zīrā eyisi az bulunur.* | [Men 1680] *¯eblaḳ vul. ¯ablaḳ: Bicolor, pec. albo nigroque variegatus* [iki renkli, özellikle siyah-beyazlı alaca]. | [KT 1900] *¯eblaḳ, zebanzedi ¯ablak: Alaca at.* | [TDK1 1945] *¯ablak: Değirmi, yayvan ve dolgun (yüz)* || ~ ***Ar*** *ablaḳ* أبْلَق [*#blḳ* afʿal sf.] aklı karalı (at rengi) < ***Ar*** *balaḳ* بَلَقَ [msd.] aklı karalı olma, alacalı olma

† 20. yy.'da beliren "değirmi yüz" anlamının kaynağı anlaşılamadı. † Renk ve kusur sıfatları yapan *afʿal* vezninde.

ablatif [Özön 1961] *¯ablatif: ... -den hali* || ~ ***Fr*** *ablatif* / ***Alm*** *Ablativ* gramerde ismin +den hali ~ ***Lat*** *ablativus* a.a. < ***Lat*** *abferre, ablat-* bir yerden taşımak *+()tiv°* < ***Lat*** *ab+ ferre, lat-* taşımak → RELATİF

abluka [Bia 1851] *¯abloka* || ~ ***İt*** *blocco* denizcilikte bir limanı giriş çıkışı kesecek şekilde muhasara etme ~ ***Fr*** *blocus* a.a. ~ ***Hol*** *bloc-huis* müstahkem mevki, karakol → BLOK

† Tietze önsesteki /a/nın ***İt*** *a blocco* deyiminden türediğini savunur.

abo [Kıp: Tuhf <1400] *"(ünlemlerin) ikincisi şaşırma zamanında kullanılan ¯abaw, üçüncüsü korku zamanında kullanılan ¯abo/abü'dur"* || : ***ünl*** şaşırma ünlemi

abone [Şin 1860] || [LO 1876] *¯abone: Müdavim müşteri* || ~ ***Fr*** *abonné* [pp.] (süreli bir yayın için) taahhüt etmiş / ***Fr*** *s'abonner* taksitli borç üstlenmek, abone olmak *+é* (<< ***OLat*** *abonare/abornare* a.a.) <? ***Fr*** *bonne/borne* sınır, vade

† Şinasi tarafından Türkçeye kazandırılan kelimelerdendir. Fransızca iki ayrı kelimeyi karşıladığına dikkat edilmelidir.

›› abonman

aborda [LO 1876] *¯abordo: Yanaşık, yanaşma, sandal gemiye yanaşma* || ~ ***İt*** *abborda* yanaş! < ***İt*** *abbordare* yanaşmak, kenarına bitişmek < ***İt*** *ad+ bordo* kenar, kıyı → BORDA

aborjin [Mil 1989] *Avustralya yerlileri ¯Aborijin'lerin binlerce yıl önce hayvan avlamakta kullandıkları ilkel bir silah* || ~ ***İng*** *aborigine* yerli, özellikle Avustralya yerlisi ~ ***Lat*** *aborigine* yerli, Rome kentinin en eski ailelerine verilen ad < ***Lat*** *ab+ origen, origin-* kök, asıl → ORİJİN

† TDK Yazım Kılavuzu *aborjin* [sic!] yazımını tercih etmektedir.

›› aborijin, aborijinal

abraḷmak [CodC 1303] *defensio* [koruma, savunma]- *Tr: karısmak vel ¯abramak* | [DS <1960] *¯abramak: 1. Becermek, hakkından gelmek, başarmak, üstesinden gelmek, 2.Korumak, muhafaza etmek, kollamak.* || ≈ ***Moğ*** *abura-* korumak, kurtarmak, yardım etmek

† Sadece Kıpçak dillerinde ve bazı Anadolu ağızlarında görülen sözcüğün Moğolcadan alıntı olması ihtimali üzerinde durulmuştur. (°Eren sf. 1).

›› abran-, abrat-

Levent Şahverdi Arşivi

abrakadabra [Cum 1951] *Kendini Hindistandan gelen ¯Abra Kadabra olarak tanıtan Bursalı Lütfi adındaki şahıs* || ~ ***Fr/İng*** *abra cadabra* büyü sözü ~ ***Lat*** *abra cadabra* a.a.

† En erken 2. yy.'da Q. Serenus Sammonicus'un bir şiirinde anılan büyü sözüdür.

abrasif "yüzey aşındırıcı kimyasal" [Mil 1998] *¯Abrasivler, Yapıştırıcılar, Koruyucu malzemeler* | ~ ***İng*** *abrasive* aşındırıcı, zımpara < ***Lat*** *abradere* aşındırmak, zımparalamak *+()tiv°* < ***Lat*** *ab+ radere, ras-* traş etmek, çizmek, aşındırmak

abraş [Kab 1432] *¯ebreş, alaca atdur, çoğu yaramaz olur, χaşşâ ki gözi ve χâyesi ve toynağı ağ ola* | [Men 1680] *¯ebreş vul. ¯abraş* || ~ ***Ar*** ***abraş*** أبرَش [*#hrş* afʿal sf.] çilli, alaca benekli (at) < ***Ar*** ***baraş*** بَرَش çil, benek (özellikle atta)

† Arapça renk ve kusur sıfatları yapan *afʿal* vezninde.

abril [OsmK <1520] *yürük resmi evailde kuzu katılacak alınur imiş, haliyen ¯abrîl ayında alınmak mukarrerdir* || ~ ***Yun*** *aprilios ἀπρίλιος* Nisan ayı ~ ***Lat*** *aprilis* a.a. < ***Etr*** *Apru* Etrüsklerde bir tanrıça

absolü [Cum 1940] *¯absolü - latincesi absolutus'tur.* || ~ ***Fr*** *absolut* mutlak, salt ~ ***Lat*** *absolutus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *absoluere* yalıtmak, arıtmak, tenzih etmek *+()t°* < ***Lat*** *ab+ soluere* → SOLÜSYON

›› absolüsyon, absolutizm

absorbe [Cum 1939] *Beyaz ziyanın geri kalan renkleri yani menekşe, mavi, yeşil (...) göl tarafından bel (¯absorbe) edilir.* || ~ ***Fr*** *absorber* emmek, özümsemek ~ ***Lat*** *absorbere* bütün olarak yutmak, silip süpürmek < ***Lat*** *ab+ sorbere* emmek << ***HAv*** ****srebh-*** a.a.

›› absorb, absorban, absorpsiyon

abstre [Cum 1936] *'Güneş' mefhumundan çıkan 'aydınlık, parlaklık' ¯abstre* [soyut] *olarak delalet eylediği 'zeka' anlamına gelir.* || ~ ***Fr*** *abstrait* soyut, özet, hülasa << ***Lat*** *abstractus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *abstrahere* bir bütünden çekip ayırmak, özünü almak, suyunu sıkmak *+()t°* < ***Lat*** *ab+ trahere, tract-* çekmek → TRAKTÖR

absürt [Cum 1945] *¯Absürd efendim... demeye kalmadı* || ~ ***Fr*** *absurd* saçma, anlamsız ~ ***Lat*** *absurdus* a.a. < ***Lat*** *ab+ surdus* sağır ve dilsiz << ***HAv*** ****sur-do-*** sağır, dilsiz, boğuk sesli

† Latince sözcüğün yapısı muğlaktır.

›› absürdist

abuk sabuk [CFürs 1501] *dâs-dalûs* [Fa.]: *¯opur ¯sapur ve kötü mötü ve dardağan dimek olur.* | [LO 1876] *¯abuk ¯sabuk: elfâz-ı mütetabiʿadan. Abımak ve sapmak fiillerinden mühmel, saçma sapan, mâlâyaʿni, hezeyan, sayıklamak.* || < ***TTü*** *obuk sapuk/obur sapur* [ikil.] saçma sapan

† *Abuk sabuk* ikilemesinden bağımsız olarak *abuk* sıfatı yakın yıllarda kullanıma girmiştir.

›› abuk

← ABUR CUBUR

abullabut [LO 1876] *¯ebū lobūt: Sopa salan gibi lakap.* | [LG 1889] *¯abullabut: Avanak, şuursuz kimse.* || << ***TTü*** ***ebū-lobūṭ*** ابو اللبوط «kalın sopalı», ahmak ve yabani kişi anlamında bir lakap → EBU, LOBUT

† Muhtemelen cinsel ima vardır. Karş. DALYARAK.

abur cubur [CFürs 1501] *dâs-dalûs* [Fa.]: *¯opur ¯sapur ve kötü mötü ve dardağan dimek olur.* | [Men 1680] *¯abur ¯cubur: (...) aliquid implicitum & intricatum* [karışık şey veya durum veya söz] | [LO 1876] *sahihi ¯obur ¯cubur. Muzırr, karma karışık. ¯Abur ¯cubur laf: hezeyan, halt.* || < ***onom*** gürültülü yeme desi → ABUK SABUK

† Karş. *hapır hupur, şapır şupur.* † Anadolu ağızlarında görülen *abır/abur* "sulu yemek, manca" ile ***Erm*** *abur աւրուր* "çorba" eş anlamlıdır; ancak etkileşim yönü açık değildir.

abus [Kab 1432] *her dem açık yüzli ol ve ¯ʿabûs olma* || ~ ***Ar*** ***ʿabūs*** عَبُوس [*#ʿbs* faʿûl im.] çatık kaşlı, asık suratlı < ***Ar*** ***ʿabasa*** عَبَسَ kaş çattı, surat astı

acaba [Rab 1310] *¯ʿAceben: ʿÖmer munça yıl kâfirlik kıldı mâl andın esirgemedi, yüz teve üçün Muhammedni öltürgeli kaṣd kıldı* | [GülM 1429] *ben ¯ʿacabâ ne günâh itdüm ki (...) bunuŋ gibi belâya mübtelâ kılduŋ* || ~ ***Ar*** ʿ***acabā*** عجبًا [zrf.] «şaşırarak, hayret ederek», soru sözcüğü < ***Ar*** ʿ***acab*** عجب [*#ʿcb* faʿal] şaşırma, hayret *+an* → ACEP

acar [Men 1680] *¯ʿacer: Crassum & obesum esse, distento ventre esse* [şişman ve göbekli olmak]. | [TezhibK 1897] *¯acar: Güçlü, şecaatli.* | [Ana 1932] *¯acar, ¯acer, ¯ecer: 1- Yeni, taze (Yozgat, Maraş, Kırşehir); 2- Kuvvetli, iriyarı (Kütahya, Isparta).* || ~ ***Ar*** ***aʿcar*** أعجَر [*#ʿcr* afʿal sf.] kaba, şişman, iri, güçlü < ***Ar*** ʿ***acara*** عجر kabardı, şişti

›› ecer

acayip "tuhaf (tekil sıfat)" [AşP 1330] *imdi gel sen bir ¯ʿacâyib maʿnî gör* | [YusZ <1377] *bir ¯ʿacâyib kıssa olsa söyleyüŋ / anuŋıla göŋlümüzi egleyüŋ* || < ***Ar*** ***min al-ʿacāʾib*** من العجائب tuhaf şeylerden (biri) < ***Ar*** ʿ***acāʾib*** عجائب [*#ʿcb* faʿāʾil çoğ.] tuhaf şeyler < ***Ar*** ʿ***acība(t)*** عجيبة [faʿīlā(t) t.] tuhaf şey, hilkat garibesi → ACEP

† Türkçede teyy.'kil sıfat olarak kullanımı 14. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir.

›› acayipleş-, acayiplik, alelacayip

acele [Dan 1360] *yigirmi kişi ¯ʿacele ile giderler* | [EÇ <1683] *¯ʿale'l-ʿacele* علالعجلة [acele ile] *bana bir ulak gönder* || ~ ***Ar*** ʿ***acala(t)/ʿacila(t)*** عجَلة [*#ʿcl* faʿala(t) msd.] ivme, evecenlik < ***Ar*** ʿ***acila*** عَجِلَ acele etti

›› aceleci, alelacele, tez acel

← ACİL, ACUL, İSTİCAL, MUACCEL, MÜSTACEL

acem [AtH <1250 (1444)] *billigni ögdi ¯aʿcam ham ʿarab* [bilgiliyi övdü hem Acem hem Arap] | acemî "İranlı" [MEd y. 1300] *Arabîce sözledi ¯ʿaʿcamî* [İranlı Arapça konuştu] | "... tecrübesiz, toy" [GülM 1429] *bir pâdişâh bir ¯aʿcemî oğlan-ıla gemiye girdi* || ~ ***Ar*** ***aʿcam*** أعجم [*#ʿcm*] Arapça bilmeyen, barbar, özel-

Levent Şahverdi Arşivi

likle İranlı ~ ***İbr/Aram agamah*** אגמה halk, kavim, özellikle yabancı kavim, Romalı < ***İbr/Aram agam*** אגם anne

† Yahudi Aramicesinde "1. kavim, 2. yabancı, kâfir, barbar" anlamına gelen her iki sözcüğün, (*agama* "acem" ve *ʾummətā* "ümmet") "anne" anlamına gelen bir kökle alakalı olması ilgi çekicidir.

›› acemaşiran, acemborusu, acembuselik, acemi, acemilik, acemkürdi

acente [Terak 1869] || ~ ***İt agente*** başkası adına iş yapan, vekil << ***Lat agens, agent-*** 1. yapan, eyleyen, iş gören, 2. vekil < ***Lat agere, act-*** yapmak, etmek ***+ent°*** → AKSİYON

acep "tuhaf" [Kut 1069] *bu ġaflat bile öz yoḳadur ¯ʿacab* [bu gaflet ile insan kendini mahveder, garip şey] | "acaba (zarf)" [GülM 1429] *Mesuliyetin o yerde ¯acep namı yok mu?* || ~ ***Ar*** *ʿacab* عجب [#ʿcb faʿal] şaşkınlık, hayret < ***Ar*** *ʿaciba* عجب şaşırdı, hayret etti

† Zarf olarak kullanımı halk diline özgü olup yakın dönemde genel dile girmiştir.

← ACABA, ACAYİP, TAACCÜP, UCUBE

aceze [Men 1680] *¯ʿacezei bī-tāb ü tüvān* [güçsüz kuvvetsiz acizler] || ~ ***Ar*** *ʿacaza(t)* عجزة [#ʿcz faʿala(t) çoğ.] acizler, düşkünler < ***Ar*** *ʿacīz* عجيز [faʿīl t.] → ACİZ

acı [ETü: Uy <900] *¯açıġ emgek* [acı zahmet] | [ETü: Kaş 1073] *¯açıġ: al-ḥāmiḍ wa'l-murr* [ekşi ve acı tat] || << ***ETü*** *açıġ* 1. acı tad, 2. ağrı, sancı < ***ETü*** *açı-* acımak ***+I(g)*** → ACI-

›› acılaş-, acılı, acımık, acımtırak, acısız

acı|mak [ETü: Kaş 1073] *sirke ¯açıdı <sirke ekşidi. Yaranın sızlamasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.>* | [ETü: Kut 1069] *keçmiş tiriglikke ¯açıp* [geçmiş hayatına acıyıp] || << ***ETü*** *açı-* 1. acılaşmak, ekşimek, 2. canı yanmak

›› acıklı, acıma, acımasız, acın-, acınacak, acındır-, acıt-

← ACI

acık|mak <u>âç-</u> [ETü: Or 735] *¯âçsar tosık ömez sen bir todsar ¯âçsık ömez sen* [acıksan doyacağını düşünmezsin, doysan acıkacağını düşünmezsin] | <u>açık-</u> [ETü: Kaş 1073] *er ¯açıkdı* [adam acıktı] || << ***ETü*** *açık-* acıkmak < ***ETü*** *âç-* a.a. ***+Ik-*** → AÇ

† Kıpçakça dahil diğer Türk dillerinde yaygın biçim *ac-* iken, TTü *+Ik-* dönüşlülük ekiyle *acık-* biçimi yaygınlık kazanmıştır.

acil "kısa mühletli, hemen etkili" [Sad 1574] *zarar-i ¯ʿâcili* عاجلى *belki âcili* آجلى [kısa vadeli hatta uzun vadeli zararı] *bu devlete müteʿaddī olurdı* || ~ ***Ar*** *ʿācil* عاجل [#ʿcl fāʿil fa.] acele eden < ***Ar*** *ʿacala* عجل acele etti → ACELE

›› acil durum, acil servis, Acilciler, aciliyet, acilleş-, acillik

âciz [Kut 1069] *nelük boldı ¯ʿâciz özüŋ ay ilig* [sen nasıl böyle aciz oldun ey hükümdar]

|| ~ ***Ar*** *ʿāciz* عاجز [#ʿcz fāʿil fa.] acz gösteren, güçsüz < ***Ar*** *ʿaciza* عجز güçsüz ve düşkün idi → ACZ

›› âcizane

acul [Aht 1545] *Yeynicek kişi ve evegen, ¯ʿacūl kimse.* || ~ ***Ar*** *ʿacūl* عجول [#ʿcl faʿül im.] aceleci, hızlı → ACELE

acun "enkarnasyon" [ETü: Bud <1000] *biş ¯ajuntakı tınlıġları biligsiz biligtin öŋüü ötürdüŋüz, bilge biligte yarattıŋız, fmirban kahsanlıġ kıltıŋız* [beş enkarnasyondaki/cihandaki canlıları bilinçsiz bilinçten öte götürdünüz, onları bilgelik bilinciyle yarattınız, parinirvânaya layık kıldınız] | [ETü: AY <1000] *yılkı ¯ajunınta toġdumuz érti* [hayvan enkarnasyonunda doğmuş idik] | "... dünya" [ETü: Kaş 1073] *¯ajun: al-dunyā. Bu ¯ajun* [bu dünya], *ol ¯ajun* [öbür dünya] | [YTü: Cum 1934] *Onu gür sesiyle bütün ¯acuna haykırdı* || ~ ***ETü*** ***ajun*** enkarnasyon, dünya, cihan ~ ***Sogd*** *ʾjwn (ajūn)* yaşam, Budist inançta enkarnasyon < ***Sogd*** *jw-* yaşamak << ***HAv*** ****gʷeiə-*** yaşamak, canlı olmak → CAN

† TTü 15. yy.'dan sonra unutulmuş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde "Öz Türkçe" olduğu varsayımıyla canlandırılmıştır. † İrani bir dil olan Soğd dilindeki sözcük, ***Fa cihān*** "canlılar alemi, dünya" eşdeğeridir.

← CİHAN (CİHANGİR, CİHANNÜMA)

acur [BK 1797] *bir nevʿi uzun χıyardır, baʿzı yérde bir zirā kadar olur, Türkçe ¯ʿacur* عجور *ve ¯acır* آجر *dahı dérler.* | [LO 1876] *¯ʿacūr* عجور, *¯âcūr* آجور*: Susuz hıyar, Rus hıyarı.* || ~ ***Ar*** *ʿaccūr* عجور [#ʿcr] hıyar, bir tür yeşil kavun ~ ***OYun*** ***angúrion*** ἀγγούριον hıyar, incir < ***EYun*** *ággos* ἄγγος küçük kap, kapçık, bal peteği → İNCİR

† ***Alm*** *Gurke* "hıyar", ***İng*** *gherkin* "küçük hıyar" biçimleri, muhtemelen Slav dilleri vasıtasıyla Yunancaya dayanır. Karş. ***Pol*** *ogórek*, ***Rus*** *ogurec* "hıyar". † Yabani hıyarın çeşitli türleri antik çağdan beri bilindiği halde, geliştirilmiş salatalık hıyarı Ortaçağda belirmiş görünüyor.

acuze [Fer <1451] *bu ¯ʿacūzeyi bendden ḫalāṣ etmekligimüz* [hapisten kurtarmamız] *gerekdir* | [Men 1680] *¯ʿacūzet, ¯ʿacūze, usit. pro ʿacūz: Koca karı.* || ~ ***Ar*** ****ʿacūza(t)*** عجوزة [fem.] < ***Ar*** *ʿacūz* عجوز [faʿül im.] yaşlı ve düşkün kadın, kocakarı < ***Ar*** *ʿacaza* عجز yaşlandı, yaşlı kadın oldu → ACZ

acz [AşP 1330] *¯ʿacz u nāliş pes bize lāzim-durur* || ~ ***Ar*** *ʿacz* عجز [#ʿcz faʿl msd.] güçsüzlük, düşkünlük < ***Ar*** *ʿaciza* عجز güçsüz idi, düşkün idi

›› aczıyet

← ÂCİZ, ACUZE, BERDELACUZ, MUCİZE, TACİZ

aç [ETü: Or 735] *türük bodun ¯aç erti* [Türk boyları aç idi] | [ETü: Kaş 1073] *¯âç ne yimes, toḳ ne times* [aç ne yemez, tok ne demez] || << ***ETü*** *âç* aç, açlık (isim ve sıfat)

† İsim kullanımı *acından ölmek* deyiminde korunmuştur.

›› aç gözlü, açlık

← ACIK-

Levent Şahverdi Arşivi

açı|mak [ETü: Or 735] *kırkızığ uka basdımız sünügün ¯açdımız* [Kırgızı uykuda bastık, süngüyle açtık] || << ***ETü*** *aç-* a.a.

›› açacak, açıl-, açılım, açılış, açım, açımla-, açımlan-, açtır-

← AÇI, AÇIK, AÇIKLA-, AÇKI, AÇMA, AÇMAZ, KOLAÇAN, KULAÇ

açelya [Cum 1938] *Her nevi çiçekler ve çiçekli nebatlar, ¯Açalya, Tavşan kulağı, Orchides* || ~ ***İt*** *azalea* kumlu toprakta yetişen bir çiçek ~ ***YLat*** *azalea* a.a. ☼ Linnaeus, İsv. doğabilimci (1707-1778). < ***EYun*** *azaléos* ἀζαλέος susamış, susuzluktan yanan << ***HAv*** **asd-* < ***HAv*** **as-* yanmak

† Türkçedeki */ç/* sesi İtalyanca üzerinden alıntıyı düşündürür.

›› açalya

açı "zaviye" [YTü: Geom 1937] *¯Açı' bir noktadan ayrılan iki doğru çizgi arasındaki açıklıktır.* || < ***TTü*** *aç- +I(g)* → AÇ-

† Atatürk tarafından ortaya atılan sözcüklerdendir.

açık [ETü: Bud <1000] *¯açuk aġırtlıġ* [açık seçik] | [ETü: Kaş 1073] *¯açuḳ ḳapuġ* [açık kapı] *(...) ¯açuḳ kök* [bulutsuz gök] *(...) ¯açuḳ ış* | [LO 1876] *¯açıkgöz: Uyanık, müteyakkız. (...) ¯açık deniz, ¯açık liman, ¯açık saçık, ¯açığa vurmak* || << ***ETü*** *açuk* açık < ***ETü*** *aç- +Uk* → AÇ-

›› açığa çık-, açık deniz, açık pazar, açık saçık, açık seçik, açıkça, açıkgöz, açıklık, solaçık

açıkla|mak "alenen söylemek" [BK 1797] *O havadise denir ki elsine-i nâsa düşüp lâkin henüz ¯açıklanmayıp birbirine gizlice söyleyeler.* | "açık konuşmak" [KT 1900] *¯açıklamak: 1. meydana çıkarmak, izhar ve ilan eylemek, 2. açıkdan ve aşikâre söylemek* | [YTü: CepK 1935] *¯açıklama = İzah* || < ***TTü*** *açık +lA-* < ***TTü*** *aç-* → AÇ-

† "İzah etmek" anlamına 1930'lardan önce rastlanmaz.

›› açıklama, açıklan-, açıklat-

açkı "cila" [Kel-TS <1347] *eyüler göŋline ol ¯açku-durur* | "... anahtar" [Ruş-TS <1486] *her kapu ¯açkusına dendāneyem* | [Ana 1932] *¯açkı: 1- Açacak, dil, anahtar; 2- Demircilerin baltanın deliğini açıp genişletmek için kullandıkları alet.* || < ***TTü*** *aç- +gU* → AÇ-

›› açkı makinesi, açkıcı

açma [TDK2 1955] *¯açma: (...) 4. Bir çeşit susamsız yağlı simit.* | < ***TTü*** *aç- +mA* → AÇ-

açmaz [LO 1876] *¯açmaz: Satranç oyununda şahın kapana düşmesi* || < ***TTü*** *aç- +mAz* → AÇ-

ad [ETü: Or 735] *taġġaç ¯ātın tutupan Tabġaç kaġanka körmiş* [Çin adı tutup Çin kağanına boyun egdi] || << ***ETü*** *āt* isim, unvan

† ***ETü*** *ay-* "söylemek" < **aḍ-* fiilinin türevi olduğu tahmin edilebilir; ancak bu yorum şüphesiz spekülatiftir.

›› adcı, adlandır-, adlandırma, soyadı

← ADA- (ADAK), ADAŞ, ADAY, ADIL, ATA-

ada [ETü: Kaş 1073] *¯otruġ: al-cazīra* [ada] | [OTü: |Müh <1310] *¯adaġ: al-cazīra* | [Kıp: CodC 1303] *¯ottac - Alm: eyn werdir* [ein Werder, ada] | ada çayı [LO 1876] *¯ada ¯çayı: Salvia.* || << ***OTü*** *ataġ* ada ≈ ***ETü*** *otruġ* ayrılmış veya kesilmiş yer, ada < ***ETü*** *otrul-* kesilmek

† ***ETü*** *otruġ* biçimi, *aḍrıġ* "ayrı, ayrık" sözcüğünün özel anlam kazanmış varyantı olarak düşünülebilir. 13. yy.'dan itibaren beliren *adağ* biçiminin bunlarla yapısal ilişkisi açık değildir. Anlam evrimi için karş. ***Lat*** *insula* "ayrılmış yer" > "ada".

›› ada çayı, ada soğanı, ada tavşanı, adalı

← YARIMADA

ada|mak [ETü: Man <900] *méŋi ¯atasar* [beni (adımla) çağırsa] | [ETü: Kut 1069] *biligsiz kişig bilge yılkı ¯atar* [cahil kişiyi alim hayvan diye adlandırır] || << ***ETü*** *atā-* ad vermek, söz vermek, söz kesmek, çağırmak < ***ETü*** *āt* isim *+(g)A-* → AD

›› adan-, adanmışlık, adat-

← ADAK

adak [DK <1400?] *Beyregüŋ beşik kertme nışanlusı, ¯adaḫlusıyıdı.* | [Men 1680] *¯adak ¯etmek & ¯adamak: Votum vovere.* || < ***TTü*** *ada-* söz vermek, söz kesmek *+Uk* → ADA-

›› adaklı

adale [Men 1680] *¯ʿazalet: Tibia, crus & musculus.* || ~ ***Ar*** *ʿaḍala(t)* عضلة [*#ʿḍl* faʿala(t)] kas ≈ ***Ar*** *ʿaḍal* عضل tarla faresi

† Karş. ***Lat*** *mus* "kas" ve *musculus* "fare". Aynı şekilde ***ETü*** *sıçġan* "fare", *sıçġanak* "kas, adale".

adalet [KFT <1421] *¯ʿadālat* || ~ ***Ar*** *ʿadāla(t)* عدالة [*#ʿdl* faʿāla(t) msd.] adillik, hak gözetme < ***Ar*** *ʿadala* عدل denk idi, oran ve ölçülü idi, adil idi → ADL

adam [CodC 1303] *homo - Tr: χisi vel ¯azam* [kişi, azem] | ademî [Gül 1317] *¯ādemīnüŋ ʿilm ü ḥıkmetdir işi (...) nefsine uyan kişi ¯ādem degül* | [Men 1680] *¯ādem: insān. (...) yebān ¯ādemi, ¯ādem yerine komamak/saymamak (...) ¯ādemiyet* | [LO 1876] *¯adam akıllı, ¯adam sen de* | [LG 1889] *¯adamım: Kendisine kurbiyet ve mensubiyet-i hususiyesi olmak veya bu tarzda görünmek.* || ~ ***Ar*** *ādam* آدم [*#Adm*] 1. insanların atası, Adem, 2. insanoğlu ~ ***İbr*** *ʾādām* אָדָם a.a. ≈ ***İbr*** *ʾadāmā* אַדָמָה toprak, yer

† 20. yy başlarına dek *ādem* yazılır ve kültürlü dilde belki 19. yy.'a dek bu şekilde telaffuz edilirdi. Erken TTü metinlerde görülen *āzem* yazımı Farsça telaffuzu yansıtır. † Karş. ***Fen*** *ʾadm* "insan", ***Ugar*** *ʾb ʾdm* "insanların atası". "Toprak" kavramıyla ilişkisi için karş. ***Lat*** *humanus* "insan" < *humus* "toprak". Bkz. hümanist.

›› adam sen de, adam sendeci, adam sendecilik, adamakıllı, adamım, adamın dibi, adamotu, âdemoğlu, bilim adamı, işadamı, kardan adam

←- ADAMCIL, BENİÂDEM

adamcıl "insan yiyen" [EbM-TS <1500] *gide gide ¯ādemcil olup bu kadar çoban öldürdi* | "insandan kaçan, yabani" [LO 1876] *¯ādemcil: Gayrı munīs, mer-*

Levent Şahverdi Arşivi

dümgirîz. | "aşırı yakınlık gösteren" [KT 1900] *~âdemcil: (...) ifrat-ı ünsiyetten insanın üzerine gelen.* || < ***TTü*** *âdam* insan *+çIl* → ADAM

† Aslen "insan yiyen" demek iken anlamın zıddına dönüşmesinin ipuçları 19. yy sonlarında görülür. YTü *insancıl* sözcüğünde *+cIl* eki keyfî bir anlamda kullanılmıştır.

adana "acılı kıymadan bir tür kebap" [Cum 1986] *Koskoca padişah, mimarından ~acılı ~Adana ister gibi cami ister mi?* || < *öz Adana* kent adı

›› acılı adana

adap [GülM 1429] *pâdişâhlarun cümle ~âdâbından birisi budur* || ~ ***Ar*** *ādāb* آداب [*#Adb* afʿāl çoğ.] görgü kuralları < ***Ar*** *adab* أدب [t.] görgü, terbiye → EDEP

›› adabı muaşeret

adapte adaptasyon [HRGKok 1927] *Hele son zamanlarınızın mahsulleri muvaffak olunamamış taklitler, ~'adaptasyon'lardan ibaret.* | adaptör [HRGKok 1927] *Müelliflere dedim. Yalanımı yüzüme vurunuz, kızarmam. ~Adaptörlere* [uyarlayıcılara] *diyecektim.* | [ZG <1920] *Molyer'in mudhikelerini Türk adetlerine ~adapte etmesi* | ~ ***Fr*** *adapter* uyarlamak << ***OLat*** *adaptare* bir şeye uydurmak, tatbik etmek < ***Lat*** *ad+ aptare* [den.] a.a. < ***Lat*** *apiō/apiscor, apt-* bağlamak, iliştirmek, uydurmak → KUPLE

† Karş. ***İng*** *apt* "uygun", *inept* "beceriksiz", *aptitude* "beceri".

›› adaptasyon, adaptör

adaş "aynı adı olan" [Men 1680] *~âdâş pro ~addaş: Ejusdem nominis.* || < ***TTü*** *ad +dAş* → AD

† ***ETü*** *adaş* "dost, arkadaş" ile ilişkisi muğlaktır. Eski Türkçe sözcüğün *ad* sözcüğü ile alakası olmadığı anlaşılıyor.

adavet [AtH <1250 (1444)] *~ʿadâwat kökini sen köçür* [düşmanlık köküjnü sen kazı] | [Rab 1310] *ʿArab kâfirleri Rasül ʿaleyhi's-selâmġa ~ʿadâwat wa ḥased ẓâhir kıldılar* | ~ ***Ar*** *ʿadāwa(t)* عداوة [*#ʿdw* faʿāla(t) msd.] düşmanlık < ***Ar*** *ʿaduww* عَدُوّ düşman < ***Ar*** *ʿadā* عدا 1. öte geçti, 2. öç besledi, düşman idi

← MAADA, MİDE, TAADDİ

aday "namzet" [YTü: Cum 1935] *Büyük Millet Meclisinde başkanlık divanına ~aday gösterilecek olanları* || < ***TTü*** *ad +(g)Ay* → AD

† ***Fr*** *nominé* "aday" < *nom* "ad" sözcüğüne kıyasla türetilmiştir.

add [Sad 1574] *hadd-i ~ʿadden ziyâde* [sayı sınırından çok] || ~ ***Ar*** *ʿadd* عدّ [*#ʿdd* faʿl msd.] sayma, sanma; sayı, sanı < ***Ar*** *ʿadda* عدّ saydı, sandı

›› addet-, addolun-

← ADET[1], İDADİ, İSTİDAT, TADAT

adem [AşP 1330] *Her dü ʿâlem ol ~ademde ġarḳ ıdı* || ~ ***Ar*** *ʿadam* عدم [*#ʿdm* faʿal] yokluk < ***Ar*** *ʿadima* عدم yok idi, eksik idi

← ADEMİMERKEZİYET, İDAM

ademimerkeziyet "desantralizasyon" [YOsm: x 1902] *ʿAdem-i ~merkezîyet ve teşebbüs-i şahsî cemiyeti* || § ***Ar*** *ʿadam* عدم yokluk, yoksunluk + ***Ar*** *markazī* مركزى merkeze ait *+îya(t)* → ADEM, MERKEZ

† ***Fr*** *décentralisation* karşılığı olarak "Prens" Sabahaddin Bey tarafından üretilmiş terkiptir.

›› ademimerkezi, ademimerkeziyetçi, ademimerkeziyetçilik

adenit [Cum 1936] *boyundaki bezlerin şişmesile ortaya çıkar ve adeta bir ~adenit enfeksiyöz* | adenoid "burun eti adı verilen lenf bezleri" [Mil 1956] *hekim dilinde vejetasyon ~adenoid denilen bazı lenf bezlerinin büyümesinden* || ~ ***Fr*** *adénite* lenf bezi iltihabı < ***EYun*** *adēn, adénos ἀδήν* gland, salgı bezi, özellikle pankreas veya uykuluk *+itis* → +OİD

›› adenin, adenoid

adese [LO 1876] *~ʿades: Mercimek; et beni; dürbün camı, gözün billuru."* | [YOsm: KT 1900] *~ʿadese: Mercimek danesi gibi (...) cam ki gözlük ve dürbün ve sairede kullanılır. Fr. lentille.* || ~ ***Ar*** *ʿadasa(t)* عدسة [*#ʿds* mr.] mercimek tanesi < ***Ar*** *ʿadas* عدس [*#ʿds* faʿal] mercimek

† Arapça "bir mercimek tanesi" anlamındayken, ***Lat*** *lens* ve ***Fr*** *lentille* "mercimek, mercek" karşılığı olarak Yeni Osmanlıca kullanıma sokulmuş sözcüktür. Karş. LENS.

›› adesî

adet[1] [Kut 1069] *bildiŋ erse ~ʿadad cazri ḳıl* [eğer biliyorsan sayı kökü al] || ~ ***Ar*** *ʿadad* عدد [*#ʿdd* faʿal] sayı < ***Ar*** *ʿadda* عدّ saydı, sandı → ADD

âdet[2] [Rab 1310] *Sen aymışıŋ* [senin söylediğin] *ʿurf ve ~ʿâdat içinde yok* | [SN 1354] *Bizüm Çîn ilinde bu ~ʿâdet gider* || ~ ***Ar*** *ʿāda(t)* عادة [*#ʿwd* faʿla(t) mr.] 1. geri gelme, tekrar, 2. tekrarlanan veya geri gelen şey, alışkanlık, itiyat < ***Ar*** *ʿāda* عاد geri geldi, avdet etti → AVDET

† *Alelade, fevkalade, harikulade* gibi Arapça kurala göre yapılmış terkiplerde sonses /t/ telaffuz edilmez.

← ALELADE, FEVKALADE, HARİKULADE

âdeta [Men 1680] *~ʿâdetçe: Plané ut, quasi* [sanki, neredeyse, hemen hemen]. | [LO 1876] *~ʿâdetâ: Bayağı, ber mutad.* | [TDK1 1945] *~adeta: (...) 2. Binicilikte atın en düşük sürati.* || ~ ***Ar*** *ʿādatan* عادتاً [zrf.] alışkanlık üzere, ber mutad < ***Ar*** *ʿāda(t)* عادة alışkanlık, itiyat *+an*

† Türkçede görülen anlam kayması *bayağı* sözcüğünün ikili anlamını ("alelade", "hemen hemen") çağrıştırır.

adezyon [Mil 1977] *kuvvetli ~adezyon özelliğinden dolayı ahşap ve çelik her türlü yapı malzemesine yapışarak* || ~ ***Fr*** *adhésion* yapışma ~ ***Lat*** *adhaesio* a.a. < ***Lat*** *adhaerere* bir şeye ilişmek, yapışmak *+()tion* < ***Lat*** *ad+ haerere, haes-*

† Pokorny'nin önerdiği ***HAv*** **ghais-* kökünü ▫EM kuşkuyla karşılar.

›› adezif

adıl [YTü: TDK6 1974] *~adıl: ... zamir.* || < ***TTü*** *ad +Il* → AD

Levent Şahverdi Arşivi

† *+ıl* ekinin işlevi meçhuldür.

adım [Kıp: Tuhf <1400] *χaṭwa* [adım]: *ˉatlam, ˉadım* | [Çağ: Pav <1500] *ˉadım* أديم: *pas* | [Sic-TS <1600] *ob beş ˉatım* أطم *uzunu ve on iki ˉatım eŋi olan yir* || << ***OTü*** *āṭım/ādım* adım <? ***ETü*** *at-* (ayak) açmak, adım atmak *+Im* → AT-

† İlk hecedeki uzun ünlü nedeniyle, kısa ünlü içeren *at-* fiili ile birleştirilmesine Clauson, T. Tekin, Erdal ve başkaları karşı çıkarlar. Ancak uzun ünlü ile ayrı bir ***āt-** fiili mevcut değildir.

›› adımla-

adi "sıradan" [Men 1680] *mümteniᶜāti ˉᶜādīyeden idı* [normal koşullarda imkânsız idi] | "... avama ait" [LO 1876] *ˉᶜādī: Mutad, bayağı, aşağı, halk beyninde cari, kaba.* || ~ ***Ar*** *ᶜādī* عادى [nsb.] alışılmış, sıradan, normal, vasati < ***Ar*** *ᶜāda(t)* عادة [*#ᶜwd*] alışkanlık *+ī*

›› adice, adilik

adil [Kut 1069] *ˉᶜādil* | [Rab 1310] *sorar erdi kim pād-şāhıŋız sizi ŋ birle neteg* [nasıl] *muᶜāmele kılur? Aytur erdiler: yawlak ˉᶜādil turur.* [Dediler: çok adildir] || ~ ***Ar*** *ᶜādil* عادل [*#ᶜdl* fāᶜil fa.] denge gözeten, adaletli < ***Ar*** *ᶜadala* عدل dengeledi → ADL

adisyon "lokanta ve barda hesap pusulası" [Mil 1960] *çift ˉadisyon usulünün tatbikinden binlerce lokantacının felakete sürükleneceği* || ~ ***Fr*** *addition* toplam, yekûn, a.a. ~ ***Lat*** *additiō* toplama, ekleme < ***Lat*** *addere* eklemek, aritmetikte toplama işlemi yapmak *+()tion* < ***Lat*** *ad+ dare* vermek → DATA

adiyö [AMEfl 1875] *Rakım: Hayır! Şimdilik ˉadiyö. Eflatun: Adiyö monşer.* || ~ ***Fr*** *à Dieu* «Allaha», veda sözü < ***Fr*** *Dieu* tanrı << ***Lat*** *deus* a.a. → DİVA

adl [Kut 1069] *bayat ˉᶜadliŋe tutçı korku yorı* [Allahın adaletinden daima korkarak yürü] | [SVel <1321] *Uçmak içre ˉᶜadl olur, güç yok durur.* [Cennette adalet vardır, zorbalık yoktur] || ~ ***Ar*** *ᶜadl* عدل [*#ᶜdl* faᶜl msd.] denge, denklik, adalet < ***Ar*** *ᶜadala* عدل denk idi, ölçülü idi, adil idi

›› adlî, adlî tatil

← ADALET, ADİL, ADLİYE, İTİDAL (MUTEDİL), MUADELET (MUADİL), TADİL

adliye [LO 1876] *ᶜumūr-ı ˉᶜadliyye: deᶜavī işleri.* | [Cum 1930] *ˉAdliye encümeni, bugün tekrar toplanarak irtişa kanununa ait mazbatasını hazırlamıştır.* || < ***Ar*** *ᶜadl* عدلى adalet *+ī* < ***Ar*** *ᶜadlī* [nsb.] adalete ilişkin → ADL

† Arapça nisbet sıfatının dişil hali iken 19. yy sonlarında bağımsız kelime niteliği kazanmıştır

admin [Hür 2005] *herhangi kötü niyetli bir kişi, ‘admin’ olarak nitelenen ve işletim sisteminin her özelliğinde tam yetkiye sahip ayrıcalıklı kullanıcıların haklarını elde ediyor.* || ~ ***İng*** *admin* [abb.] < ***İng*** *system administrator* sistem yöneticisi < ***Lat*** *administrare* birine hizmet etmek, birinin işlerini vekâleten yürütmek < ***Lat*** *ad+ ministrare* [den.] hizmet etmek < ***Lat*** *minister* hizmetçi, yardımcı, vekil < ***Lat*** *minus* küçük → MİNİ[2]

† ***Lat*** *minister* "küçük kişi, hizmetkâr" sözcüğü *magister* "büyük kişi, efendi, master" zıddıdır.

›› administrasyon

adolesans [Mil 1965] *Soru sahibi, yaşı itibariyle son ˉadolesans devresinde olduğu halde* || ~ ***Fr*** *adolescence* ergenlik ~ ***Lat*** *adolescentia* yetişme hali, a.a. < ***Lat*** *adolescere, adult-* büyümek, yetişmek *+entia* < ***Lat*** *ad+ alere* beslemek, büyütmek *+esc-* → KOALİSYON

›› adolesan

adrenalin [Cum 1936] *müteaddid ˉAdrenalin şiringaları yapmış ve bu enjeksiyonların da para etmediğini görünce ümidini kesmiştir.* || ~ ***Fr*** *adrenaline* / ***İng*** *adrenalin* böbreküstü bezlerinin salgıladığı hormon ☼ 1901 Yokichi Takamine, Jap. kimyacı. < ***Lat*** *ad+ renalis* böbreğe ait *+in°* < ***Lat*** *renes* böbrek *+al°* → RENAL

›› adrenal

adres "posta alıcısının sokak ve numarası" [NK 1867] || [AH 1878] *Suriye'deki ˉadresinizi isterim. Bu ˉadresini saklamak da moda mı oldu nedendir?* || ~ ***Fr*** *adresse* [dev.] 1. hitap, bir mektubun hitap cümlesi, 2. postada mektubun iletileceği sokak ve numarası < ***Fr*** *adresser* birine veya bir şeye yönelmek, yöneltmek, hitap etmek << ***OLat*** *addirectare* [den.] a.a. < ***Lat*** *ad+ directus* yönelen, doğru, düz → DİREKT

† 19. yy ikinci yarısında posta hizmetinin gelişmesiyle Türkçeye giren kelimelerdendir.

›› adresleme

aer(o)+ ~ ***Fr*** *aéro+* / ***İng*** *aero+* [bileşik adlarda] hava ~ ***Lat*** *aer* hava ~ ***EYun*** *aḗr ἀήρ* a.a. << ***HAv*** **āwer-* a.a.

›› acrobiyoloji, acrofaji, acrofil, acrofobi, aerografi, aerogram, aerometre, aerostatik, aeroteknik

← AEROBİK, AERODİNAMİK, AERODROM, AEROSOL, ARYA (KURANDER, MALARYA), AURA, ŞAMBREL

aerobik "biyolojide oksijene dayalı solunum türü" [Mil 1965] *ˉAerobik usulle muameleye tabi tutulacak çöpler koku, duman ve is çıkarmayacak* | "sporda bir egzersiz yöntemi" [Mil 1971] *ˉaerobik metod uygulamalariyle üstün kondisyona erişme ve korekt solunum* || ~ ***İng*** *aerobic* oksijen alma tekniğine dayalı bir egzersiz türü ☼ 1968 Kenneth Cooper, ABD. < ***İng*** *aerobe* biyolojide oksijenle yaşayan hücre türü *+ic°* ~ ***YLat*** *aerobius* → AER(O)+, BI(O)+

† Türkiyede popülcr bir idman türü olarak ortaya çıkması 1980 yılındadır.

aerodinamik [Cum 1934] *önden arkaya doğru uzanan ˉaerodinamik hatlar otomobile fevkalade bir gösteriş vermektedir.* || ~ ***Fr*** *aérodynamique* / ***İng*** *aerodynamic* 1. havada hareket eden cisimlerin mekaniğine ilişkin, 2. hava direncini azaltan → AER(O)+, DİNAMİK

›› aerodinamizm

aerodrom [Cum 1931] *gayet muazzam bir ˉaerodrom yanı tayyare karargâhı tesis edilmiştir.* || ~ ***İng*** *aerodrome* havaalanı → AER(O)+, DROM(O)+

Levent Şahverdi Arşivi

aerosol [Cum 1946] *Amerikan Armstrong firmasının ¯aerosol gaz bombalarının haşarata karşı tesiri ani ve katidir* ‖ ~ ***İng*** *aerosol* a.a. ☼ 1926 Erik Rotheim, Norv. mühendis. § ***Lat*** *aer* hava + ***Lat*** *solutio* eriyik → AER(O)+, SOLÜSYON

af [MEd y. 1300] *saḳındı ¯ʿafw tilemekdin* | [AşP 1330] *inşâallâh kim Çalap ¯ʿafw eyleye* ‖ ~ ***Ar*** *ʿafw* عفو [#ʿ*fw* faʿl msd.] (günah veya kusuru) silme, affetme < ***Ar*** *ʿafā* عفا sildi, affetti

›› af dile-, afedersiniz, affet-, genel af

← AFİYET, İSTİFA (MÜSTAFİ), MUAF

afacan [Enb-TS <1390] *Adem oğlanı ve Adem peygamber ¯ivecen yaratıldı* | [LO 1876] *¯afacan: Haşarı, yaramaz.* ‖ << ***TTü*** *ivecen* aceleci, telaşlı, devingen < ***TTü*** *iv-* acele etmek *+AcAn* → İV-

† *+AcAn* eki ve ses değişimi açıklanmaya muhtaçtır. *Afet-i cān* deyiminden türetilmesi düşünülemez.

afaki [AşP 1330] *pes ne kim ¯āfāḳ içinde yazludur / cümle bu nefsüŋ içinde gizlidür* | [Menam 1590] *cemʿi meşâyiχuŋ ḳavli* [tüm şeyhlerin sözü] *gāh ¯āfāḳī* [objektif] *gāh enfüsīdür* [sübjektif] | [YOsm: KT 1900] *¯āfāḳī: Havai, lüzumsuz ve ehemmiyetsiz söz. (Arabca āfāḳ ism-i cemʿine yayı nisbet ilhakıyla teşkil edilmiş galat tabirdir.)* ‖ < ***Ar*** *āfāḳ* آفاق [#*Afḳ* afʿāl çoğ.] 1. ufuklar, evren, dünya, 2. felsefede enfüs zıddı, dış dünya, objektif alem *+ī* < ***Ar*** *ufḳ* افق [t.] ufuk → UFUK

† İki ayrı ve hemen hemen zıt anlamda kullanılmıştır "1. havai, mesnetsiz, 2. objektif".

›› afak

afallaımak "şaşkınlaşmak, sersemlemek" [Cum 1936] *Tabiat feveranlarını ve cilvelerini tabii görmeyipte ¯afallamak keyfiyetini düşündüm.* ‖ < ***onom*** *afal afal/aval aval* şaşkınlık belirten bir deyim *+lA-* → AVAL AVAL

† Cumhuriyet döneminde Anadolu ağızlarından yazı diline aktarılmıştır.

›› afallat-

afazi [Fel 1942] *söz yitimi, ¯afazi = Zıyaı kelam = Aphasie* | [Mil 1950] *Bazı ¯afazi vakalarında hasta konuşamaz oluyor, bazan ya iyileşiyor, iyileşemiyordu.* ‖ ~ ***Fr*** *aphasie* konuşma yeteneğini yitirme, konuşamama ~ ***EYun*** *aphasía ἀφασία* a.a. < ***EYun*** *a(n)+ phēmí, phā- φημί, φα-* konuşmak, söylemek << ***HAv*** **bhā-*[2] a.a. → FON(O)+

›› afazik

aferin [SN 1354] *Naḳâşa okur ol öküş ¯âferīn* | [Fer <1451] *ayağına düşdi, ¯âferīnler okıdı, senâlar duʿâlar kıldı* ‖ ~ ***Fa*** *āfirīn* آفرین övgü, kutsama, alkış << ***OFa*** *āfrīn* a.a. < ***OFa*** *āfrītan, āfrīn-* 1. övmek, kutsamak, 2. yaratmak

† Orta Farsça sözcüğün etimolojisi için Nyberg ManualPah II, 1974, sub *appurišn;* Bailey BSOS VI, 1931, 587.

←İFRİT

aferist [Cum 1962] *¯Aferist daha fazla vurgun vuracağını, sağcı, ırkçı, turancı; memleketin komünistlerden temizleneceğini* ‖ ~ ***Fr*** *affairiste* fırsatçı iş adamı < ***Fr*** *affaire* iş güç, proje *+ist°* < ***Fr*** *à faire* yapacak şey < ***Fr*** *à+ faire* yapmak, etmek << ***Lat*** *facere* a.a. → FAKTÖR

›› aferizm

afet [AşP 1330] *defʿ ider bu dört şaf ol dört ¯âfeti* | [Tezk 1341] *Sordular imâma: tevekkül nedür? Eytti: âmâl ¯âfetünden χalâṣ olmakdır* [arzular belasından kurtulmaktır]. ‖ ~ ***Ar*** *āfa(t)* آفة [#*Awf* faʿla(t) mr.] bela, felaket, salgın hastalık

›› afat, afetzede

afif [İrşM 1387] *bâliğ bolğay, müselman bolğay, ¯ʿafîf bolğay zinâ kılmakdan* ‖ ~ ***Ar*** *ʿafīf* عفیف [#ʿ*ff* faʿīl sf.] iffetli, temiz ahlak sahibi < ***Ar*** *ʿaffa* عفّ kaçındı, utandı → İFFET

afili [LG 1889] *¯afi: Yalan. ¯afi kesmek: Yalan söylemek.* | "fiyaka, caka" [HRGTeb 1914] *¯Afisi de var yallah / Cakası da var yallah* | [Cum 1930] *O kahveye dondurmacı (S.) adında ¯afili* [fiyakalı] *bir adam gelirdi.* ‖ <? ***Yun*** *afī ἀφή* dokunma duyusu, el becerisi (▫Tz I.105) << ***EYun*** *haphḗ ἁφή* [dev.] eliyle dokunma < ***EYun*** *háptō, aph- ἅπτω, ἁφ-* ilişmek, dokunmak, değmek, tutmak

›› afi

← SİNAPS

afiş [ResC 1911] ‖ ~ ***Fr*** *affiche* duvara yapıştırılan kâğıt, poster → AFİŞE

afişe "duvara yapıştırmak" [Cum 1932] *şimdi ise onların yerine ¯afişe edilen beyannameler kaim olmuştur* | "kamuya ilan etmek, faş etmek" [Cum 1942] *kötülüğü açığa çıkmış, Frenklerin dediği gibi ¯afişe ¯edilmiş vurgunculara karşı* ‖ ~ ***Fr*** *afficher* 1. iliştirmek, yapıştırmak, 2. (mec.) afişle ilan etmek << ***OLat*** *affixare* [den.] iliştirmek < ***Lat*** *ad+ fixus* [pp.] iliştirilmiş < ***Lat*** *fîgere, fix-* tutturmak, iliştirmek → FİKS

† Karş. ***İng*** *affix* "iliştirmek".

← AFİŞ

afitap [CodC 1303] *sol* [güneş] - *Fa: ¯aftab - Tr: kuyas* [kuyaş] | [YusZ <1377] *yudılar yüsufı bā-müşg ü gül-āb, sanki hammām içre toğdı ¯āftāb* [Yusufu misk ve gülsuyu ile yıkadılar, sanki hamam içine doğdu güneş] ‖ ~ ***Fa*** *āftāb* آفتاب güneş, gün ışığı < ***OFa*** *tāb/tabişn* hararet, ışık → TAV[2]

afiyet [Kut 1069] *törtünçi ḳanāʿat ve ¯ʿafyat bile* | [Rab 1310] *Kaçan Muhammad bâliğ boldı érse ¯âfiyet ve şalâh könilikde maʿrûf boldı* ‖ ~ ***Ar*** *ʿāfiya(t)* عافیة [#ʿ*fw* msd.] günahtan ve kusurdan arınma, sağlık, selamet < ***Ar*** *ʿafā* عفا sildi, affetti → AF

›› afiyet olsun, üzerine afiyet

aforizm [Cum 1945] *İlk bakışta bir ¯aforizm gibi gelir, çünkü gülünç bulduğumuz şeylerin (..)* ‖ ~ ***Fr*** *aphorisme* vecize, güzel ve özlü söz ~ ***EYun*** *aphorismós ἀφορισμός* tanımlama < ***EYun*** *aphorízō ἀφορίζω* 1. sınırlamak, belirlemek, tanımlamak, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

sürgün etmek, dışlamak *+ism°* < ***EYun*** *apo+ ʰóros ὅρος* sınır, hudut

›› aforistik, aforizma

← AFOROZ, SINIR

aforoz [Men 1680] *¯āforos* أفورس: *Excommunicatio, anathema.* || ~ ***OYun*** *aforismós ἀφορισμός* kilise tarafından komünyondan mahrum edilme cezası < ***EYun*** *aphorízō ἀφορίζω* [den.] sınırdışı etmek, sürgün etmek *+ism°* < ***EYun*** *apo+ ʰóros ὅρος* sınır → AFORİZM

† Iustinianus Novellae'de sistemli olarak tanımlanmış cezadır (6. yy). Türkçe biçimi belki *aphorízō* fiil 1. tekil ş. biçiminden etkilenmiştir.

afra tafra "çalım, gösteriş" [HRGKok 1927] || < ***TTü*** *afur-/afğur-/afkur-* havlamak, öfkeyle bağırmak, esip üfürmek

† *Afur tafur, afur küfür, aful uful* biçimleri kaydedilmiştir.

← TAFRA

afrodizyak [Cum 1935] *Virjilin ¯afrodizyak bir fazileti bulunduğuna hükmettiği afyon hakkında* || ~ ***Fr*** *aphrodisiaque* cinsel uyarıcı ~ ***EYun*** *aphrodisiakós ἀφροδισιακός* Afrodit'e ait, a.a. < ***öz*** *Aphrodite* aşk ve cinsellik tanrıçası

aft [<1960] || ~ ***Fr*** *aphte* ağızda ağrılı ödem ~ ***EYun*** *ʰáphtai ἅφται* yanık < ***EYun*** *ʰáptō ἅπτω, ἁφ-* dokunmak, tutmak, tutuşmak

after "traş sonrası losyonu" [Mil 1969] *dünyaca meşhur Mennen ¯After ¯Shave traş losyonu eczane ve parfümeri mağazalarında emrinizdedir* | "sabaha karşı gidilen eğlence yeri" [Hür 2014] *Antalya'da ¯after kültürü yok* || ~ ***İng*** *after* sonra << ***Eİng*** *aefter* << ***HAv*** **apo-tero-* daha-uzak, daha-sonra < ***HAv*** **apo* art, arka, sonra (edat)) → OFSET

† ***İng*** *after* edatı ***Sans*** *apatarám,* ***EYun*** *apōterō* (a.a.) eşdeğeridir. ***Lat*** *ab+* ve ***EYun*** *apo+* önekiyle yapılmış türevler için önek/sonek tablolarına bakınız.

›› aftershave

aftos "sevgili, dost" [AR 1897] *Semizotu bastı, ¯aftos suratı astı* || ~ ***Yun*** *avtós αὐτός* eril üçüncü tekil şahıs zamiri, o (erkek) < ***EYun*** *autós αὐτός* kendi → OT(O)+[1]

afyon [Yad <1421?] *kunduz taşağı ve ¯afyon ve dārçînī* || ~ ***Ar*** *āfyūn* أفيون afyon ~ ***EYun*** *ópion ὄπιον* a.a. < ***EYun*** *ópos ὀπός* özsuyu, reçine, özellikle afyon özü *+ion* << ***HAv*** **sokwo-* özsuyu, reçine

† İlk hecedeki */f/* sesi Yunancadan direkt değil Arapça vasıtasıyla alındığını gösterir. † Batı dillerine Yunancadan geçmiştir. Karş. ***Lat, İng*** *opium* (a.a.).

›› afyonkeş, afyonu patla-

agâh [CodC 1303] *reuigilaui - Fa: ¯akagh sudem* [ākāh şudem] - *Tr: uyandum* | [Marz 1380] *iy pāḏişāh, bilgil ve ¯āgāh olgıl* || ~ ***Fa/OFa*** *ākāh* آگاه uyanık, aymış ≈ ***Ave*** *ā-kāsa* a.a. (◦Barth 459) < ***Ave*** *kas-* görmek, fark etmek

† Karş. ***Sans*** *sa-kāśa* सकाश "görünen, tanınan". Ayrıca bkz. herkes.

← NİGEHBAN, NİKÂH

aganigi "cinsel aktivite (argo)" [Mil 1978] *Ben ¯aganigi, beğenege işlerine bakarım* || < ***TTü*** *ana* → ANA

† Esasen çocuklara özgü kuş dilinde *ananı* veya *anana* eşdeğeri iken 1978'de Eurovizyon yarışmasını kazanan İsrail şarkısının adının da etkisiyle "cinsel ilişki" anlamını kazandı. † Her heceye anlamsız bir hece ekleme suretiyle oluşturulan kuş dili, en erken Evliya Çelebi'de (17. yy) kaydedilmiştir.

agat [OVeli 1941] *¯agat, helyotrop, gümüş gibi maddelerden bir bina yapılabileceğini farzedelim* || ~ ***Fr*** *agate* yarı değerli bir taş, akik ≈ ***İt*** *agata/agatha* a.a. ~ ***EYun*** *axátēs ἀχάτης* Sicilya'da bu mineralin bulunduğu bir ırmak, a.a.

agav [ML 1969] *¯agave* || ~ ***Fr/İng*** *agave* Amerika kökenli bir kaktüs cinsi ~ ***öz*** *Agauē* Yunan mitiolojisinde bir şahsiyet ~ ***EYun*** *agaúos ἀγαύος* soylu, seçkin

agitprop [Mil 1980] *"Ajitprop' sözü, Sovyetlerin 'ajitasyon' ve 'propaganda' sözcüklerini bir araya getirip imal ettikleri kısaltma sözlerden biriydi.* || ~ ***Rus*** *agitprop* ajitasyon ve propaganda, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesinin bir şubesi § ***Rus*** *agitátsia* ajitasyon + ***Rus*** *propagánda* → AJİTASYON, PROPAGANDA

›› ajitprop

aglomera [Mil 1957] *madenlerin zenginleştirilmesi ve ¯aglomerasyonu için tesisler, yüksek fırınlar* | [Mil 1980] *Doygun ve kaygan hale gelmiş killerin üzerinde bulunan ¯aglomera ve bazaltların ağırlığından dolayı* || ~ ***Fr*** *agglomérat* [pp.] yığıntı, karışık dolgu malzemesi < ***Fr*** *agglomérer* katışık bir kütle yapmak *+()t°* ~ ***Lat*** *ad-glomerare* [den.] a.a. < ***Lat*** *ad+ glomus, glomer-* top, kütle ≈ ***Lat*** *globus* a.a. → GLOB

›› aglomerasyon, aglomeratif, aglomere

aglütinasyon [Cum 1941] *Tion son ekinin yerine (siyon) (...) alınması fikrinde de ittifak vardır ¯aglutinasyon gibi.* || ~ ***Lat*** *agglutinatio* < ***Lat*** *agglutinare* [den.] zamkla yapıştırmak *+()tion* < ***Lat*** *ad+ gluten, glutin-* zamk, tutkal ~ ***Fr/İng*** *agglutination* zamkla yapıştırma, dilbilinde basit bileşenleri ardarda ekleyerek bileşik kelimeler yapma → GLÜTEN

›› aglütinatif, aglütine, aglütinin

agnostik [Bah 1924] *¯agnostisizma: Fikr-i beşerin Allahı kavrayamayacağını iddia eden mezhep* | [Fel 1942] *bilinmemezcilik, ¯agnostisizm = Lāedriye* || ~ ***Fr*** *agnostique* bilmezci, tanrının bilinemeyeceğini savunan kimse ~ ***İng*** *agnostic* a.a. ☼ 1870 T. H. Huxley, İng. düşünür (1825-1895).

< ***EYun*** *a(n)+ gnōstikós γνωστικός* bilen, bilgisi olan < ***EYun*** *gignōskō, gnō- γιγνωσκω, γνω-* bilmek *+istik°* → GNOSTİK

›› agnosi, agnostisizm, agnostizm

Levent Şahverdi Arşivi

agora "antik kentlerde çarşı alanı" [Cum 1934] *Romalılar devrine ait olduğu anlaşılan eski ¯(Agora)nın zengin bir köşesi kazdırılarak* ‖ ~ ***EYun*** *agorá/agýris* ἀγορά/ἀγύρις toplanma yeri, kamuya ait açık alan, meydan, çarşı < ***EYun*** *ageirō* ἀγείρω toplanmak << ***HAv*** **ager-* < ***HAv*** **ger-* toplanmak, toplu halde olmak, sürü, güruh

← AGORAFOBİ, ALEGORİ, KATEGORİ, PANAYIR

agorafobi [ACev <1930] *Mesela ¯agorafobya gibi bazı eşkâl-i cününun insandan hayvana nakledilmiş olduğu da zikrolunur* | [Fel 1942] *meydan korkusu, ¯agorafobi = Havfi füshat* ‖ ~ ***Fr*** *agoraphobie* açık alan korkusu → AGORA, FOBİ

›› agorafobik

agr(o)+ [Özön 1961] *¯agronom: Çiftçilik bilgini.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *agro+* [bileşiklerde] tarım, çiftçilik ~ ***EYun*** *ágros* ἄγρος tarla, çiftlik << ***HAv*** **agro-* a.a. << ***HAv*** **$h_1$agro-*

† Aynı HAvr kökten ***Erm*** *akrag* ագռաւ "çiftlik", ***Lat*** *ager* "tarla, çiftlik" > *agricultura* "tarım"; ***Alm*** *Aker* "tarla, çiftlik", ***İng*** *acre* "tarla" > "arazi ölçü birimi".

›› agro-endüstri, agro-turizm, agrokimya, agronom, agronomi

agraf [Cum 1930] *Bir çift roza küpe bir pırlanta ¯agraf.* ‖ ~ ***Fr*** *agrafe* çengelli iğne << ***EFr*** *graffe* çengel ~ ***Ger*** **krappōn* çengel, kanca → KRAMP

agrandisman "fotoğraf büyütme" [Bah 1924] *¯agrandisman: Büyültme, artırma.* ‖ ~ ***Fr*** *agrandissement* büyüme, büyütme < ***Fr*** *agrandir, agrandiss-* büyümek, büyütmek *+ment°* << ***OLat*** *ad+ aggrandire* a.a. < ***OLat*** *ad+ grandus* büyük → GRAN

† *Agrandize etmek* Türkçeye özgü bir türevdir.

›› agrandize, agrandizör

agrega [Mil 1956] *Beton imali, ¯agrega tesisleri ve kalite kontrolü işlerinde tecrübeli yüksek mühendis* ‖ ~ ***Fr*** *agrégat* toplama şey, birden fazla mineralin bileşiminden oluşan kayaç ~ ***Lat*** *aggregatus* [pp.] < ***Lat*** *aggregare* [den.] sürü haline getirmek *+()t°* < ***Lat*** *ad+ grex, greg-* hayvan sürüsü

›› agregasyon, agreje

agreman "elçilik onay mektubu" [Cum 1930] *M. Commene ve M. Mitilineu elçilikleri için ¯agreman istemiş olduğunu yazmaktadır.* ‖ ~ ***Fr*** *agrément* onaylama, benimseme < ***Fr*** *agréer* uymak, onaylamak *+ment°* << ***OLat*** *aggratare* [den.] a.a. < ***Lat*** *ad+ gratus* makbul, hoşa giden << ***HAv*** **g^{w}rə-to-* < ***HAv*** **g^{w}erə-*[3] makbul olmak

agresyon [Cum 1948] *Çocuklarda ¯agresyon ve cürüm meselelerile akıl sağlığını ilgilendiren mevzular (...)* | agresif [Cum 1985] *Bunlar ¯agresif ya da saldırgan, haris, sabırsız, zamanla yarışan...* ‖ ~ ***Fr*** *agression* saldırı, saldırganlık

~ ***Lat*** *agressio* a.a. < ***Lat*** *aggredi* üstüne yürümek *+()tion* < ***Lat*** *ad+ gradi, gress-* yürümek, adım atmak → GRADO

›› agresif, agresör

agu [TDK1 1945] *¯agu, ¯agucuk: (...) 'agu bebek', 'agucuk yavru' gibi okşayıcı deyimler* ‖ < ***çoc***

›› agucuk

aguş [Men 1680] *¯āgüş: Kucak ve kucağa sığan. Amplexus, sinus & quantum amplexus capi.* ‖ ~ ***Fa*** *āğuş* آغش sarmalama, kucaklama, kucak, belek < ***Fa*** *āğaştan* آغشتن sarmalamak, bulamak, bulaştırmak, belemek

›› deraguş

← SORGUÇ

ağ|mak [ETü: Or 735] *ıġaç tutunu ¯ağtırtım* [ağaca tutunup kaldırdım] | [ETü: Kaş 1073] *ol taġka ¯ağdı* [dağa tırmandı] *(...) bulıt ¯ağdı* [bulut yükseldi] ‖ << ***ETü*** *ağ-* yukarı kalkmak, çıkmak, yükselmek

† Karş. ***Moğ*** *oki-* "yükselmek".

›› ağdır-

← AKSA- (AKSAK), AKTAR-

ağ[1] [ETü: Kut 1069] *bu dunyā yaġı ol bu nafsiŋ yaġı / bu iki yaġınıŋ yaḍıġlıġ ¯aġı* [bu dünya düşmandır, nefsin de düşman / bu iki düşmanın tuzağı her yere yayılır] | [Kıp: İdr 1312] *¯ağ: aş-şabaka li's-samak* [balık ağı] ‖ << ***ETü*** *ağ* tuzak ≈? ***ETü*** *av* balık ve başka hayvan yakalamak

† Kaşgarî ve diğer ETü kaynaklarda bulunmayan sözcük, Kutaḍğu Bilig'de "tuzak" anlamında sıklıkla kullanılır. "Balık ve hayvan yakalama ağı" anlamı 11. yy.'dan sonra türemiş olmalıdır.

›› ağ tabaka, balık ağı, sosyal ağ

ağ[2] [ETü: Kaş 1073] *yüz at meni ¯aġdın keçti <yüz at bacaklarımın arasından geçti. Parmaklar arasındaki boşluk da buna benzer.>* | [Kıp: İdr 1312] *¯aŋ* <ayıraç ve çit (al-ḥāciz) demektir (...) bundan dolayı anlaşılan şeye *¯aŋlu* denir, çünkü gayrısından ayırt edilmiştir.> ‖ << ***ETü*** *ağ/aŋ* ayrım, ayrık, iki bacağın veya iki parmağın arası

† *Don ağı* deyimi günümüzde "pantolonun içine dikilen kumaş parçası" şeklinde anlaşılsa da, esasen "iki bacağın ayrım hattı" demektir.

›› pantolon ağı

← ANLA- (AN-, ANLAK, ANLAM, ANLAT-), ANSIZIN

ağa [OTü: OğN <1300] *irte bolupta ¯aġalarnı inilemi çarlap kiltürdi* [sabah olunca ağabeylerini, kardeşlerini çağırıp geldirdi] | [Kıp: CodC 1303] *ananing ¯agasi* [ananın ağabeyi] ‖ << ***OTü*** *aḳa/aġa* büyük erkek kardeş, saygı unvanı ≈ ***Moğ*** *aka*

† 13. yy.'dan önce kaydedilmemiş olan sözcüğün, Türkçe ile Moğolca arasındaki alıntı yönü açık değildir. ***Ar*** *aχ* "erkek kardeş, ağabey" ile ilgisi muğlaktır. Karş. AHİ.

›› aga, ağababa, ağavat, ağayan, ak ağa, aka, harem ağası, hıyar ağası, kolağası

← AĞABEY

ağabey [KT 1900] *¯ağa ¯bey: Büyük birader.* → AĞA, BEY

† TDK Türkçe Sözlük *abi* yazımına ilk kez 2009 basımında yer verir.

›› abi, abilik, abisi, ağabeylik, ağbi

Levent Şahverdi Arşivi

ağaç [ETü: Or 735] *çıntan ~ıġaç kelürüp tike birti* [sandal ağacı getirip dikiverdi] | [ETü: Kaş 1073] *~yıġaç, ~yıġāç* [ağaç] *(...) ~yıġaçlandı (...) ~yıġaçlık* | [Çağ: Rab 1310] *~yıġaç ... ~ağaç* || << ***ETü*** *yıġaç* ağaç

›› ağaç kavunu, ağaçkakan, ağaçlandır-, ağaçlaş-, ağaçlık, karaağaç, soyağacı

ağar|mak [Kıp: İdr 1312] *~aġardı & ~akardı: şāba* [yaşlandı] *& abyaḍda* [beyazlaştı] || << ***OTü*** *ağar-* beyazlaşmak, (mec.) ihtiyarlamak < ***ETü*** *ak* beyaz *+(g)Ar-* → AK

† Renklerden fiil yapan *+Ar-* ekiyle. Karş. *bozar-, göğer-, karar-, kızar-, morar-, sarar-,* yeşer-.

›› ağart-, ağartı, ağartıcı

ağda [EÇ <1683] *cümle χoşābcı ve pālûdeci ve ~ağdacı ve helvācılar* | [LO 1876] *~ağda* عَغده: *Tencerede dolandırıp karışdırarak koyulttukları pekmez ve saire, akide macun, kamış helvası. ~Ağda yapıştırmak: Tüy ve kıl yolmak.* | **ağdalı** "yoğun ve zor anlaşılır" [Cum 1930] *mektubun hayli ~ağdalı olan diğer sahifelerindeki* || << ***TTü*** *ʿaḳīde (şekeri)* عقيدة koyulaştırılmış pekmez → AKİDE

† AKİDE sözcüğünün telaffuz ve anlam değişikliğine uğramış varyantıdır.

›› ağdalan-, ağdalı

ağı [ETü: Uy <900] *atmış ~aġusı öz başına tegdi* [attığı zehir kendi başına değdi] || << ***ETü*** *aġu* zehir

† ◦Sev ***aġ-*** "zehirlemek?" eyleminden türetmeyi dener; Bang ***a-*** "yemek?" eylemini önerir. Her iki öneri fazlaca spekülatiftir.

ağıl [ETü: IrkB <900] *~ağılınta yılkın bolzun* [ağılında davarın olsun], *özüŋ uzun bolzun* | [ETü: Kaş 1073] *~aġıl <koyun barınağı. Oğuzlar arasında bu sözcük 'koyun pisliği' anlamına gelir.>* || << ***ETü*** *aġıl* hayvan barınağı, çitle çevrili alan

† Yunanca kaynaklı olan *avlu/avli* ile esasen eş anlamlıdır. Neolitik döneme ait bir Wanderwort olma ihtimali üzerinde durulabilir. † Anadolu ağızlarında görülen *ay aġılı* "hale, aura" ayrı kelime olup ***Tü*** *ak* sözcüğünden türer.

ağır "ağır" [ETü: Or 735] *~aġır taşıġ yoġan ıġ türük begler bodun itip yaratıp kelürti* [ağır taşı ve kalın agacı Türk beyleri ve halkı yapıp gedip getirdiler.] | "... değerli" [ETü: Or 735] *bunça ~aġır törüg tört buluñdakı...* [bunca değerli töreyi dört bucaktaki...] | "... yavaş" [ETü: Kaş 1073] *~aġır aḍak amruldı* <ağır ayak yatıştı. Bu, yavaş yürüyen kimse varacağı yere vardı anlamına gelir.> | [Nim-TS 1540] *şîr-bahā* [Fa.]: *Kıza virülen ~ağırlık* [nikâh bedeli] *ve cihaz* [çeyiz]. | **ağır başlı** [Kab 1432] *~ağır başlılıġı ve anullıġı ʿādet idin ki ~ağır başlılıkla ve anullıkla bunca vaḳttir şol işi bitirmez deyüp ṭaʿn itdükleri yegdür* | [LO 1876] *~ağır gelmek, ~ağırına gitmek, eline ~ağır, kulaġı ~ağır işitmek* || << ***ETü*** *aġır* 1. hafif zıddı, 2. pahalı, değerli

›› ağır abi, ağır ceza, ağır sıklet, ağır vasıta, ağırbaşlı, ağırdan al-, ağırına git-, ağırlaş-, ağırlaştır-, ağırlık, ağırlıklı

← AĞIRLA-, AĞIRŞAK

ağırla|mak [ETü: Kaş 1073] *teŋri meni ~aġırladı <Allah beni onurlandırdı. Başkasını onurlandıran herhangi biri için de kullanılır.>* || << ***ETü*** *aġırla-* onurlandırmak, izzet ve ikram etmek < ***ETü*** *aġır +lA-* → AĞIR

›› ağırlan-, ağırlat-

ağırşak [ETü: Kaş 1073] *~aġırşuk: fılḳatu'l-miġzal* || << ***ETü*** *aġırşuk* yün eğirmede kullanılan sarkaç << ***ETü*** **aġırsuk* < ***ETü*** *aġır +sUk* → AĞIR

† Anadolu ağızlarında halen *ağırsak* biçimi yaygındır. */rs/* > */rş/* evrimi tipiktir.

›› ağırsak

ağıt **ağıtçı** "ölülerin arkasından ağlayan kadın" [BK 1797] *Müşger (Fa.): Areblerin nebbâhe ve neddâbe ıtlâk eyledikleri karıdır. Cināze önünde ve karıların aralığında meyyitin evsâfını zikr ü taʿdât ederek aʿlâ savt ile girye (...) iderler. Türkîde ~ağıtcı taʿbîr iderler.* | [Cum 1931] *Şimdiye kadar Kubilay'a ~ağıt yakmak aklıma gelmedi.* || ≈? ***TTü*** *ağla-* → AĞLA-

† ***TTü*** *ağlamak* fiiliyle alakalı olması muhtemel ise de yapısal ilişki açık değildir. † Karş. ***ETü*** *sığıt* (a.a.).

›› ağıtçı

ağız [ETü: IrkB <900] *böri ~ağzı emsimiş* [kurdun ağzı zehirliymiş?] | [ETü: Kaş 1073] *~aġız <Nehrin, su tulumunun, testinin, şarap küpünün ya da kuyunun ağzı (...) İnsan veya hayvanın ağzı.>* || << ***ETü*** *aġız* insanın ses aygıtı, ağız < ***onom*** *ā/aġ* ağız sesi

† Karş. ***ETü*** *ağız, geŋiz, oğuz* "boğaz", *kögüz* "göğüs" > *ağrı-/aŋrı-mak, geğri-mek,* ***ağır-mak,*** kökre-mek.

›› ağızlık, aslanağzı, yol ağzı

← AĞRI- (AĞRI), ANIR-

ağız[2] [Men 1680] *~âġāz (p.): evvel, iptidâ.* || ~ ***Fa*** *āġāz* آغاز başlangıç

† Sadece *ilk ağızda* deyiminde.

›› ilk ağızda

ağla|mak [ETü: Man <900] *ot sub kutı ~ıġlayur tiyür* [ateş su ruhu ağlıyor derler] | [ETü: Kaş 1073] *oġlan ~yıġlādı <bebek ağladı>* || << ***ETü*** *ıġla-/yıġla-* ağlamak < ***ETü*** **ıġ/*yıġ* acı ve üzüntü ünlemi *+lA-*

›› ağlak, ağlamaklı, ağlan-, ağlaş-, ağlat-, ağlatı

← AĞIT

ağnam [Men 1680] *~aġnām: Oves.* || ~ ***Ar*** *aġnām* أغنام [*#ġnm* afʿāl çoğ.] koyunlar, küçükbaş davar < ***Ar*** *ġanam* غنم [t.] koyun, mal, davar ~ ***Sumer*** *ganam* koyun

›› ganem

← GANİMET

ağrı [ETü: Bud <1000] *ig ~aġrıġ oġrunta körser sen* [hastalık ve ağrı zamanında görsen] || << ***ETü*** *aġrıġ* acı, ağrı < ***ETü*** *aġrı- +l(g)* → AĞRI-

›› ağrılı, ağrısız, göz ağrısı

ağrı|mak [ETü: Or 735] *uluġ oġlım ~aġrıp yok bolça* [büyük oglum hastalanıp yok olunca] | [ETü: Kaş 1073] *anıŋ başı ~aġrıdı. İnsan bedenindeki herhangi bir ağrı için de bu sözcük kullanılır.* | [Kıp: CodC 1303] *doleo*

Levent Şahverdi Arşivi

[acı çekmek] - *Tr:* ¯*agrurmen, ¯agremak* || << ***ETü*** *aġrı-* acı çekmek, hastalanmak <? ***ETü*** *aġız* ağız → AĞIZ

† Yapıca *ağız* sözcüğünün türevidir. Orijinal anlamının "haykırmak, avaz etmek" olduğu düşünülebilir.

›› ağrıt-

← AĞRI

ağustos [Pir 1521] || [Men 1680] ¯*Ağostos: Augustus mensis.* | [Bas 1873] *Susuzluktan ¯ağustos böceği gibi sırtımızdan çatlıyoruz.* || ~ ***Yun*** *ávgustos ἀύγουστος* Rumi takvimin altıncı ayı ~ ***öz*** *Augustus* 1. Roma imparatoru Octavianus'un (MÖ 30-MS 18) lakabı, 2. Roma takviminin altıncı ayı < ***Lat*** *augere* artmak, büyümek, yücelmek → OTORİTE

›› ağustos böceği

ağyar [AşP 1330] *hiç bilinme yarlığum ¯ağyārlığum* [dostluğum düşmanlığım] || ~ ***Ar*** *aġyār* أغيار [*#ġyr* afʿāl çoğ.] başkaları, yabancılar < ***Ar*** *ġayr* غير [t.] başka, başkası → GAYRİ

† *Yar ile ağyar* deyiminden ötürü, "dost olmayan" anlamını kazanmıştır.

ah u zar [AşP 1330] || ~ ***Fa*** *āh u zār* آه و زار ah vah, ağlama

ah[1] [ETü: Kaş 1073] ¯*aχladı* <iç geçirdi> | [OTü: OğN <1300] *ay ay ¯aχ aχ ölerbiz* || : ***ünl*** acı, üzüntü, özlem, hayret, sevinç ünlemi

›› ah vah, ahım şahım

ah[2] "ünlem" [Rab 1310] ¯*āh Muhammed başımızğa tofrak saçıp kitmiş! (...) bir ¯āh kılıp ün ketürdi.* | "... lanet" [AşP 1330] || ~ ***Fa*** *āh* آه feryat, lanet

ahali [Sel 1600] *vilâyet-i Yemen ¯ahâlisi tecdîd-i saltanatı istimâʿ eyledüklerinde* || ~ ***Ar*** *ahāli* أهالي [*#Ahl* faʿāli çoğ.] yerliler, yerli halk < ***Ar*** *ahl* أهل [t.] bir yerin yerlisi → EHİL

ahar [Sabit-TS y. 1700] *her çürük kâğıda ¯āhār* أهار *sezāvār olmaz* | [BK 1797] ¯*āhār* [Fa.]: *Kâğıt ve esvab üzerine sürülen nesne ki nişasta ve yumurtadan yaparlar, kâğıda ve esvaba kuvvet verdiği için āhār dediler.* | [LO 1876] ¯*aχarlamak* آخارلامق: *Cila sürmek. Farisîye nakl ile ¯aher* أهر *ve ondan müştak ¯aherlemek derler.* || ≈ ***Fa*** *āhār/āhar* آهار/أهر aklık, yumurta akı ve nişastadan yapılan cila

† Vefik Paşa ve Şemseddin Sami'ye göre Türkçe *ak* sözcüğünden türeyip Türkçeden Farsçaya alınmıştır. Ancak Türkçe kaynaklarda böyle bir sözcüğe rastlanmadığı gibi, Farsçaya geçişte varsayılan ses değişimi de kural dışıdır.

›› aharla-

ahbap [AşP 1330] *ḥaḳ yolında kamusı ¯aḥbāb-ıdı* || ~ ***Ar*** *aḥbāb* أحباب [*#ḥbb* afʿāl çoğ.] sevgililer, dostlar < ***Ar*** *ḥabīb* حبيب [t.] sevgili, dost → HABİP

ahçik [x <1900] ¯*ahçiği yolladım urum eline / eser bād-ı sabā zülfün teline* [türkü] || ~ ***Erm*** *aġçig ա̧ҳիկ* [küç.] kız < ***Erm*** *aġiç ա̧ҳիҫ* a.a.

ahenk [Gül 1317] *gâh sipāhānda ḳıla ¯āhengi / geh rehāvīde çala χoş çengi* || ~ ***Fa*** *āhang* آهنگ uyum, özellikle ses uyumu, armoni < ***Fa*** *hang* هنگ vezin, ölçü, edep

›› ahenkdar, ahenkli, ahenksiz

aheste [MEd y. 1300] ¯*āhastalıḳ kıldı = töleklik kıldı işde* || ~ ***Fa*** *āhasta* آهسته [pp.] yavaş, sessiz < ***Fa*** *hastīdan* هستيدن 1. olmak, varolmak, 2. uymak, uyumlu olmak, yaramak, değer olmak +*a*

ahfat [Taz 1482] *kanı bunca ebnā ü ¯ahfādı* [hani oğulları ve torunları?] || ~ ***Ar*** *aḥfād* أحفاد [*#ḥfd* afʿāl çoğ.] torunlar < ***Ar*** *ḥafīd* حفيد [t.] torun → HAFİT

ahır [ETü: Kaş 1073] ¯*aḳur: al-iṣṭabl [ahır] (...) sıpaḳur <yem torbası. Aslı 'sıp ¯aḳurı' yani iki yaşında tayın yemliğidir.>* || ~ ***Fa/OFa*** *āχʷar* آخور yemlik, hayvan besleme yeri (≈ ***Sogd*** *aχwr* a.a.) < ***OFa*** *χʷar* yemek (ad) < ***OFa*** *χʷartan* yemek (fiil) → +HOR

← İMRAHOR

ahi "kardeşim" [Rab 1310] *yā ¯aχī Cebre?īl* [ey kardeşim Cebrail] | "fütüvvet mensubu" [Gül 1317] *değme gişi olduğı içün ¯aχī / oynayacaḳ oldı ¯aχīlik daχı* || ~ ***Ar*** *aχī* أخى [*#Aχw*] kardeşim < ***Ar*** *aχ* أخ erkek kardeş (≈ ***İbr/Aram*** *ʾaχ* אח a.a.

›› ahilik

← İHVAN, UHUVVET

ahir [Kut 1069] *şahādat bile kesgil ¯āχır tınım* [(kelime-i) şehadet ile kes son nefesimi] | [AşP 1330] *tā ki geldi dunyāya ¯āχır zamān* || ~ ***Ar*** *āχir* آخر [*#Aχr* fāʿil fa.] son, sonuncu, sonraki ≈ ***Ar*** *āχar* آخَر gerideki

›› ahiren

← AHİRET, BİLAHARE, TEEHHÜR, TEHİR (MUAHHAR), UHREVİ

ahiret [AşP 1330] *dünyāda dostlar ile geçti güni / ¯āχıretde dostlara karşu yöni* || ~ ***Ar*** *āχira(t)* آخرة [*#Aχr* fāʿila(t) fa. fem.] sonraki şey, ölümden sonrası < ***Ar*** *āχir* آخر son, sonraki → AHİR

›› ahret suali, ahretlik

ahit [AtH <1250 (1444)] *kanı ¯ʿahd amānat, kanı eḏgülük* [nerede yemin, güvence, nerede iyilik] | [Arg 1533] ¯*achtenamé* [ahtname]: *capitulatione* [sözleşme] || ~ ***Ar*** *ʿahd* عهد [*#ʿhd* faʿl msd.] 1. tanıma, 2. ant, sözleşme, yükümlülük < ***Ar*** *ʿahida* عَهِدَ ısmarladı, sözleşti, şart koştu

›› ahdet-, ahdiatik, ahdicedit, ahitname

← MAHUT, MUAHEDE, TAAHHÜT (MÜTEAHHİT), UHDE (DERUHTE, ÜSTESİNDEN GEL-), VELİAHT

ahize ahiz "telgraf alıcısı" [T&S 1892] *Récepteur* [Fr.]: *cihāz-ı ¯āhiz, mīhaze.* | "telefon kulaklığı" [YOsm: HRGTut 1926] *Kızların hepsi birden kulaklarını ¯āhizeye vermek için itişerek* || ~ ***Ar*** **āχiḍa(t)* آخِذة [*#Aχḏ* fāʿila(t) fa. fem.] «alıcı şey» < ***Ar*** *āχiḍ* آخِذ [fa.] alan, alıcı < ***Ar*** *aχaḍa* أَخَذَ aldı → AHZ

† ***Fr*** *récepteur* karşılığı olarak 20. yy başlarında türetilmiş Yeni Osmanlıca terimdir.

ahkâm [MEd y. 1300] *farīza ḳıldı tanrı sürenin ¯aḥkāmların* || ~ ***Ar*** *aḥkām* أحكام [*#ḥkm* afʿāl çoğ.]

Levent Şahverdi Arşivi

hükümler < *Ar ḥukm* حُكْم [t.] yargı, hüküm → HÜKÜM

›› ahkâm kes-

ahlak [Gül 1317] *fānī olmaḳ anuŋ ʿaḫlāḳı durur* [yaradılışıdır] | [GülM 1429] *ve daḫı ulularuŋ ʿaḫlāḳ-ı ḥamīdesine* [övülesi karakterine] *iʿtimād itdüm* || ~ *Ar aḫlāḳ* أخلاق [*#ḫlḳ* afʿāl çoğ.] yaradılış, huy, karakter < *Ar ḫulḳ* خُلْق [t.] yaradılış, seciye, karakter < *Ar ḫalaḳa* خَلَقَ yarattı → HULK

›› ahlakçılık, ahlaken, ahlakî, ahlakiyat, ahlaklı, ahlaksız

ahlat "yaban armudu" [Pir 1521] || [EÇ <1683] *ḳur'alar meşe, palamud, ʿaḫlad ağaçlarıyla mestūr olmakla* || ~ *Yun aḫládion ἀχλάδιον* yaban armudu, pyrus amygdaliformis < *EYun aχrás, aχrad- ἀχράς* a.a. *+ion* ≈? *EYun aχreōn ἀχρεών* yararsız, gereksiz < *EYun a(n)+ χráō χράω* yaramak, gerekmek

† *EYun* sözcük Aristoteles Hist. anim. 627b17, Aristophanes Ekkl. 355 ve başka yerlerde zikredilmiştir. † Kasaba adı olan Ahlat'la bir ilgisi yoktur.

← HAM HALAT

ahmak [MEd y. 1300] *ʿaḥmaḳlıḳga nisbet ḳıldı anı* | [CodC 1303] *stultus - Fa: diuana* [divane] *- Tr: teli & ʿakmak* || ~ *Ar aḥmaḳ* أحمق [*#ḥmḳ* afʿal sf.] aptal, deli < *Ar ḥamuḳa* حَمُقَ aptal veya deli idi

† Arapça sözcük, kusur ve renk sıfatları yapan *afʿal* vezninde.

›› humk

← HAMAKAT

ahmer [Tezk 1341] *göŋül, kibrit-i ʿaḥmer gibi bulunmaz olmışdur* || ~ *Ar aḥmar* أحمر [*#ḥmr* afʿal sf.] kızıl, kırmızı

† *Hilali ahmer* "kızıl ay" demektir. Arapça sıfatın müennes (dişil) biçimi *ḥamrā* gelir.

›› hilali ahmer

← HAMR (HAMUR, MAHMUR), HAMRA, MUHAMMARA

ahpun [Ana 1932] *ʿaχbun (Malatya, Sivas), ʿakmın (Maraş), ʿağbın (Şarkışla): Fışkı, çirk mecrası.* || ~ *Erm aġpn աղբն* çöp, pislik, hayvan gübresi

† Acar I.124 vd. Ermenice sözcüğü Lazca *lebi* "çöp, gübre" ve *ulebu* "gübrelemek" yoluyla Kafkas dillerine bağlar.

›› ağbın, ağbun, ahbun

ahrar [Men 1680] *ʿahrār: Liberi, ingenui* [azatlılar, hürler]. | [İkdam 1908] *fırḳa-i ʿaḥrār* [liberal parti] || ~ *Ar aḥrār* [*#ḥrr* afʿāl çoğ.] hürler, azatlar < *Ar ḥurr* أحرار [t.] hür, azat edilmiş → HÜR

† 1908'den itibaren Prens Sabahattin yanlısı Osmanlı liberallerinin siyasi etiketi olarak yaygınlık kazanmıştır.

ahsen [Rab 1310] *Suʾāl: ʿaḥsen temekde ḥikmet ne erdi? Cevāb: ol turur kim Kurʾān içindeki kamuġ kıṣṣalardın telimrek, fāyidesi üküşrek Yüsuf kıṣṣası turur.* || ~ *Ar aḥsan* أحسن [*#ḥsn* afʿal kıy.] daha güzel, en güzel < *Ar ḥasan* حسن güzel → HÜSN

ahşap [Men 1680] *ʿaχaşeb pl. χuşb, χuşūb, χuşbān Lignum* [ağaç maddesi, kereste]. | "çalı çırpı ... kereste" [EÇ <1683] *ʿaχşābāt* [çalı çırpı] *değişirürken yılan sokup (...) üstād-i bennālar böyle bir mināre- musannāʿı ʿaχşābātdan* [keresteden] *yapsınlar* || ~ *Ar *aχşab* [*#χşb* afʿāl çoğ.] < *Ar χaşab* خشب ağaç hammaddesi, kereste

† Klasik Arapça ve Osmanlıca sözlüklerde görülmeyen çoğul *aχşāb* biçiminin 17. yy.'dan önce popüler dilde ortaya çıktığı anlaşılıyor.

ahtapot [EÇ <1683] *kerevid ve ʿıχtapod ve lakoz ve pağurya ve ıstakoz ve yılan balığı misillü deryā haşeratları* || ~ *Yun oχtopódion oχτοπόδιον* «sekiz ayak», bir deniz canlısı § *Yun októ οκτό* sekiz (<< *HAv *oktō-* a.a.) + *Yun pódi πόδι* ayak → OKT(O)+, PODYUM

ahu [AşP 1330] *dürr ṣādefde didiler ʿāhūda nāf* [inci sedefte dediler ceylanda misk]/ *gönül erenlerdedir cahilde lāf* || ~ *Fa āhū* آهو ceylan << *OFa āhūk* a.a. ≈ *Sogd āsūk* a.a. ≈ *Ave āsu* hızlı, süratli

← AHUDUDU

ahududu [T&S 1892] *Framboise* [Fr]: *ʿahu ʿtutu, böğürtlen, ağaç çileği.* || << *TTü ahu dutu* ağaç çileği → AHU, DUT

ahund [LO 1876] *ʿāχund: Hudavendigār, hunkār, efendi manasına. Hoca, okumuş, edip.* || ~ *Fa āχūnd* آخوند hoca, molla < *Fa χʷand/χond* efendi, rabb, yüce kişi → HÜNKÂR

ahval [MEd y. 1300] *ʿaḥvālın bildürdi aŋa* | [AşP 1330] *geldük ol cüyendenüŋ ʿaḥvālını / eytdüm idi saŋa cümle ḥālını* || ~ *Ar aḥwāl* أحوال [*#ḥwl* afʿāl çoğ.] haller < *Ar ḥāl* حال [t.] → HAL[1]

ahz [Sel 1600] *yedi nefer kadı efendiler fi'l-hâl ihânet ile ʿahz olunup, Yedi-Kule'ye habs buyuruldı.* || ~ *Ar aχḏ* أخذ [*#Aχḏ* faʿl msd.] alma, kabul etme, zorla alma, esir alma < *Ar aχaḏa* أَخَذَ aldı

›› ahzet-, ahzüita, ahzükabz

← AHİZE, AKSATA, İTTİHAZ, MEHAZ, MUAHEZE

aidat "gelir" [LO 1876] *ʿāide, cemʿi ʿāidāt: Birine raci ve aid olan rüsum ve vergi yahud irad.* | "üyelik ücreti" [Cum 1930] *cemiyetin 63 azası olduğu, fakat bunun ancak 32sinin ʿaidat verdiği* || ~ *Ar ʿāʾidāt* عائدات [*#ʿwd* çoğ.] gelirler < *Ar ʿāʾida(t)* عائدة [fāʿila(t) t.] gelir, rant, bir yatırımdan geri gelen < *Ar ʿāda* عَادَ geri geldi → AVDET

AİDS [Mil 1983] *Amerika'da ʿAIDS'den ölenlerin sayısı 700'ü aştı.* | ~ *İng AIDS* [abb.] bulaşıcı bir hastalık ☼ 1982 US Centers for Disease Control. < *İng Acquired Immune Deficiency Syndrome* Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu

† İngilizce sözcük, bulaşıcı bir hastalık olan "zarafet ve zekâdan yoksun adlandırma sendromu"nun örneğidir.

aile [Men 1680] *ʿayyil, pl. ʿıyāl: Domesticus, qui sustentatur aliturque, familia.* | [KFT <1421] *ʿāyilet* | [LO 1876] *ʿāile* عائله*: Ehli beyt, çoluk çocuk.* || < *Ar ʿiyāl* عائلة [*#ʿwl* fiʿāl çoğ.] bir kişinin bakmakla yükümlü

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu kişiler, hane halkı < *Ar ʿāla* عال geçimini sağladı, besledi, baktı

† Türkçede öteden beri kullanılan *ʿiyāl* "hane halkı" sözcüğünün tekil hali olduğu kabul edilen *Ar ʿayyil* sözcüğünden türetilmiş ism-i merredir. 19. yy.'dan eski sözlüklerde görülmez.

›› aile dostu, aile gazinosu, aile planlaması, aile reisi, aile yeri, ailecek, ailevi

← AYAL, MAAİLE

ait [Men 1680] *ˉʿāid, ˉʿāyid: Rediens, qui redit aut refertur, pertinet, relationem habet, spectans.* || ~ *Ar ʿā'id* عائد [*#ʿwd* fāʿil fa.] 1. dönen, geri gelen, gelir, 2. taalluk eden, ilgisi olan < *Ar daʿ* عاد geri geldi, avdet etti → AVDET

›› aidiyet

ajan [AM <1900] *Bu mösyö Coffier Avrupaca ˉajan dafer' yani iş adamı denilen adamlardandır ki* | [Bah 1924] *ˉajan: Devletin ya da bir başkasının işlerini gören.* || ~ *Fr agent* iş yapan, görevli, vekil << *Lat agens* < *Lat agere, act-* yapmak, eylemek *+ent°* → AKSİYON

† Gizli görev yapan" anlamı *Fr agent secret* (a.a.) deyiminden türemiştir.

ajanda [Cum 1930] *Bunlar var iken muhtıra defteri, ˉajanda ve saire tutmağa lüzum yok* || ~ *Fr agenda* gündem, günlük işler defteri ~ *Lat agenda* [n. çoğ.] yapılacak şeyler < *Lat agendus* yapılacak < *Lat agere, act-* yapmak, eylemek *+end°* → AKSİYON

ajans "haber kurumu" [Terak 1869] || [AR 1897] *ˉajans enternasyonal* || ~ *Fr agence* vekâlet, vekillik kurumu, aracı kuruluş ~ *Lat agentia* a.a. < *Lat agere, act-* yapmak, eylemek *+entia* → AKSİYON

ajitasyon "helecan" [Cum 1946] *boğucu sıkıntılar, hafakanlar, ˉajitasyon ve depresyonlar, faal halüsinasyonlar* | "... siyasi tahrik" [Cum 1970] *'Proleter devrimci mücadelemiz ve politik ˉajitasyon üzerine' başlıklı bir başyazıda* || ~ *Fr agitation* 1. hafakan, helecan, 2. kışkırtma, tahrik etme < *Lat agitare* [den.] yapalamak, kararsız ve sürekli yapmak *+()tion* < *Lat actus* yapılan şey, eylem → AKSİYON

† *Lat agere* fiilinden, yinelenici eylem belirten frequentatif *+itare* ekiyle.

›› ajitatif, ajitatör, ajite

← AGİTPROP

ajur [Cum 1930] *İpekli çoraplar - güzel cins ve ˉajur bagetli* || ~ *Fr ajour* «ışıklık», dantel ve nakış işinde delik < *Fr jour* gün, gün ışığı → JURNAL

ak [ETü: Or 735] *ˉak adġırıġ udlıkın sıyu urtı* [ak aygırın uylugunu kırıp vurdular] | [ETü: Kaş 1073] *ˉāḳ* <Oğuzlarda herhangi bir şeyin beyaz olanı. Türkler arasında atın rengini anlatmak için kullanılır.> *(...) ˉap ˉak* "çok beyaz" | [Kıp: KFT <1421] *ˉaklanmak* [temizlenmek] || << *ETü āk* beyaz, özellikle at rengi

† *Akdeniz* ve *akyel* deyimlerinde "güney" anlamındadır. Karş. *Karadeniz,* karayel.

›› ak pak, akciğer, akçıl, Akdeniz, akla-, aklan-, aklat-, aksaçlı, apak, göz akı, yüz akı

← AĞAR-, AKBABA, AKÇE, AYLA

ak|mak "akmak" [ETü: AY <1000] *tülinte körser ˉakar suv* [düşünde görse akar su] | "... akın etmek" [ETü: Kaş 1073] *suw ˉakdı, yaġı ˉakdı* [düşman ilerledi] | [Men 1680] *ˉakarsu: fluens aqua, fluentum, fluvius.* || << *ETü ak-* (sıvı) cereyan etmek

›› akaç, akak, akar, akarca, akarsu, akıcı, akım, akındırık, akış-, akıt-, akıtma, anaakım

← AKARYAKIT, AKIN, AKINTI, AKIŞKAN

akademi [Rat 1792] *Bizim kitabhane ve ˉakademyamıza sizin teşrif ve kütüb ve marifetlerimizi imrar-ı nazar-ı rağbetle bizi taltifiniz* | [AH 1878] *Ne vakıt bir Osmanlı ˉakademi'si teessüs ederse* || ~ *Fr académie* 1. bilimsel kuruluş, yüksekokul, 2. özellikle 1635'te kurulan Fransız Akademisi ~ *İt academia* bilimsel kuruluş, özellikle Marsilio Ficino'nun 1439'da Floransa'da kurduğu Platonik Akademi < *EYun akademia ἀκαδεμία* 1. Eski Atina yakınında bir koruluk, 2. Eflatun'un (MÖ 429-347) bu yerde kurduğu felsefe okulu

† Modern Avrupa dillerinde ilk kez 1474'te Floransa'da kurulan Platonik Akademi için kullanılmıştır. Orijinal Yunanca sözcüğün kökeni meçhuldür.

›› akademik, akademisyen, akademizm

akait [Taz 1482] || ~ *Ar ʿaḳā'id* عقائد [*#ʿḳd* faʿā'il çoğ.] ilkeler, aksiyomlar, İslam inancının temel ilkeleri < *Ar ʿaḳīda(t)* عقيدة [t.] → AKİDE

akaju [KAlam 1891] *ˉAkaju ağacına müşabih (kuso) ismiyle bir ağac dahi yetişir.* | [ÖS 1913] *lavabonun yanındaki küçük ˉakaju yazıhaneye oturdu.* || ~ *Fr acajou* tropik bir ağaç, bu ağaçtan elde edilen fıstık ~ *Port a caju* ~ *Karib*

›› kaju

akala [Cum 1935] *teli ince, elyafı uzun pamuk yetiştirilmesi gerektiği düşünülerek Amerikan (ˉAkala) adında yeni bir cins pamuk tohumu getirtilmiştir.* || ~ *İng acala cotton* uzun lifli ve böceklenmeye dayanıklı bir pamuk türü ☼ 1906 C.B.Doyle & G.N.Collins, Amer. tarım uzmanı. < *öz Acala* Meksika'da bir kent

akamet "kısırlık, semeresizlik" [YOsm: Cum 1930] *diğer taraftan paramızın kıymeti tesbit edilmeksizin harici istikraz teşebbüsleri acı bir ˉakamet içinde sürüklenip gelecekti.* || ~ *Ar *ʿaḳāma(t)* [*#ʿḳm* faʿāla(t) msd.] < *Ar ʿaḳīm* عقيم [faʿīl sf.] kısır, verimsiz → AKİM

† Arapça/Osmanlıca *aḳīm* sıfatından 20. yy başlarında türetilmiş yapay masdardır. ▫LO ve ▫KT 'de mevcut değildir.

akantus [Mil 1990] *kolonların üstü mitolojik ˉakantüs yapraklarıyla süslü* || ~ *Lat acanthus* kenger bitkisi, ayı pençesi ~ *EYun ákanthos ἄκανθος* diken çiçeği, a.a. § *EYun akē ἀκή* sivri uç, diken + *EYun anthos ἄνθος* çiçek → AKR(O)+, ANTOLOJİ

Levent Şahverdi Arşivi

akap [GülM 1429] *anuŋ ¯ʿaḳabince bir bedīʿül-cemāl, laṭīfül-iʿtidāl* [onun ardınca bir güzel yüzlü, latif oranlı] *oğlan göndürdi.* || ~ *Ar ʿaḳab* عقب [#ʿḳb faʿal] 1. ayak topuğu, ayak izi, 2. peş, sonra ≈ *Ar ʿaḳaba* عقب izledi, ardınca geldi

† Karş. *Aram ʿaḳbā, Akad iḳbu* "topuk".

›› akabinde, derakap

← AKIBET, JOKEY (DJ, JACKPOT, JAKOBEN), MÜTEAKİP, TAKİP, UKBA

akar[1] "emlak" [İrşM 1387] *Ebū Yūsufnıŋ evvel kavlında ol ¯ʿaḳār özge māl kibi turur māllardan* | "... gelir getiren emlak" [LO 1876] *¯akar: irat veren emlak.* || ~ *Ar ʿaḳār* عقار [#ʿḳr faʿāl] taşınmaz mülk

← AKARET

akar[2] [TDK 1988] *¯akarlar bot.: ... ağız yapılan ısırıcı, sokucu veya emici örümceğimsiler takımı.* || ~ *Fr acare* küçük sinek, tatarcık ~ *EYun ákari ἀκαρι* a.a.

akaret [Men 1680] *¯ʿaḳārāt: Bona immobilia, fundi, proventusque eorum* [taşınmaz mal ve onun geliri] || ~ *Ar ʿaḳārāt* عقارات [#ʿḳr çoğ.] taşınmaz mallar < *Ar ʿaḳār* عقار [t.] taşınmaz mal +*āt* → AKAR[1]

›› akarat

akaryakıt [YTü: Cum 1942] *Bir ¯akaryakıt deposile bir mühimmat deposunu havaya uçurmuş* → AK-, YAKIT

akasya [Yad <1421?] *¯akakyā kim Mısrdan gelür karza dérler bir ağacın yemişidür erguvan ağacı yemişine benzer* | [KT 1900] *¯akasya: ... bir cins ağaç* || ~ *Fr acacia* kurak bölgelere özgü bir ağaç, acacia arabica ~ *EYun akakia ἀκακία* a.a.

† Daha eski olan ***TTü akakya*** biçimi doğrudan Yunancadan alıntıdır. Yunanca sözcük bir Doğu dilinden alıntıdır. •Frisk s.v. ἀκακαλίς.

akbaba [Men 1680] *¯ak ¯baba: Vultur rapax* [yırtıcı akbaba] → AK, BABA

akbil "kamu taşıt araçlarında elektronik abonman kartı" [Mil 1999] *İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin akıllı bilet (¯Akbil) uygulamasında 41 trilyon 118 milyar 625 milyon liralık yolsuzluk* || < ***TTü akıllı bilet***

akçe "gümüş, para" [Kıp: CodC 1303] *pecunia - Tr: nagt* [nakit] *vel ¯akča* [akça] || << ***OTü akça*** gümüş, gümüş para < ***ETü ak*** beyaz +*çA* → AK

† Anlam evrimi "beyaz şey" > "gümüş" > "para" şeklindedir. Karş. ***Lat argentum*** "beyaz şey" > "gümüş" > "gümüş para" > "para", ***Fr argent. İsp plata*** "gümüş" > "para". Ayrıca ***TTü sarıca*** "altın". † Son seste /ç/ sesinden ileri gelen ünlü incelmesi görülür.

›› ağca, akça, akça ağaç, akça pakça, akçalı

akdem [Sad 1574] *¯aḳdem-i mülūk-i küffār idı* [kâfir krallarının önde geleni idi] || ~ *Ar aḳdam* أقدم [#ḳdm afʿal kıy.] en eski, en önceki, en öndeki, en kıdemli < *Ar ḳadīm* eski, önceki → KADİM

akıbet [Kut 1069] *¯ʿāḳibat tip yörmiş* [son/sonuncu diye almış] | "sonra (zarf)" [Fer <1451] *ol cāriye ile bir zamān oldım. ¯ʿāḳıbet öldi. Ölelí bir yıl oldı.* || ~ *Ar ʿāḳiba(t)* عاقبة [#ʿḳb fāʿila(t) fa. fem.] bir şeyin sonu, nihayet < *Ar ʿaḳaba* عقب izledi, ardından geldi → AKAP

akıl [CodC 1303] *sapientia - Fa & Tr: ¯aχel* | [Men 1680] *¯ʿaḳlı başında, ¯ʿaḳli başine gelmek (...) ¯ʿaḳıllü, ¯ʿaḳılsız (...) ¯ʿaḳlī* || ~ *Ar ʿaḳl* عقل [#ʿḳl faʿl msd.] kontrollü düşünme yeteneği, sağduyu, itidal < *Ar ʿaḳala* عقل 1. dizginledi, gem vurdu, 2. akıl süzgecinden geçirdi, akıl yürüttü

† Aynı kökten *Ar ʿiḳāl, ʿuḳla(t)* "bukağı, hayvanlara vurulan ayak bağı". Akıl, frenleyici ve dizginleyici bir şey olarak düşünülmüştür. † Aynı Sami kökünden *İbr ʿāḳal* ve *ʿāgal* "burmak, kıvırmak, halka yapmak".

›› akıl çağı, akıl dişi, akıl dışı, akıl hastası, akıl hocası, akıl kârı, akıl ver-, akıl yürüt-, akılcı, akıllan-, akıllandır-, akıllara durgunluk, akıllara seza, akıllı, akıllı telefon, akıllılık, akılsız, akılsızlık, akla gel-, akla yakın, akla zarar, aklen, aklet-, aklî, aklı çık-, aklı sıra, aklı yat-, aklıevvel, aklına es-, aklına tak-, aklınca, aklında kal-, aklından zoru ol-, aklıselim, akliye

← AKİL (AKILDANE, UKALÂ), MAKUL

akıldane "çok bilmiş" [Mil 1963] *Devletten önce piyasa ¯akıldanelerinden ses çıkar* || § *Ar ʿāḳil* عاقل akıllı + *Fa dānā* دانا bilen, bilge, alım < *Fa dānistan* دانستن bilmek +*ā(n)* → AKİL

† *Âkıl ve dânâ* "akıllı ve bilgili" deyiminden 20. yy.'da bilgisizlik tarikiyle türetilmiş bir bileşik kelime olduğu anlaşılıyor.

akın [ETü: Kaş 1073] <sele ¯akın denir ve bu sözcük ¯suw ¯aḳdı [su aktı] ifadesinden türemiştir.> | [Kıp: İdr 1312] *¯akın, ¯akınduk, ¯akın kılduk: al-cary al-ġāra* <yağma/soygun seferi> || << ***ETü akın*** sel < ***ETü*** *ak+In* → AK-

›› akıncı

akıntı [Arg 1533] *¯acchendi* [akındı]*: corrente di mare* | [Men 1680] *¯akındı & ¯akıntı: Fluxus maris aut fluvii.* || < ***TTü*** *ak- +(In)tI* → AK-

›› akıntılı

akışkan [YTü: TDK1 1945] *¯akışkan (...) sıvı ve gazın ortak sıfatı* || < ***TTü*** **akış- +(g)An* → AK-

† *Akışmak* fiili mevcut değildir.

akide [Sad 1574] *şafā-i şoffa vü eyvānleri şafā-i ¯ʿaḳīdeti mübdiʿden müşʿirdür* [sofa ve eyvanlarının ihtişamı kurucu prensiplerinin saflığına işaret eder] | akide şeker "katılaştırılmış şeker" [Gel 1587] *her sözi sükker-i ¯ʿaḳīde misāl* || ~ *Ar ʿaḳīdu(t)* عقيدة [#ʿḳd faʿīlā(t) sf. fem.] 1. katılaşmış şey, 2. aksiyom, prensip < *Ar ʿaḳada* عقد bağladı, düğümledi, (alçı) dondurdu, (bal) katılaştırdı → AKİT

† *Ağda*, aynı sözcüğün anlam ve telaffuz değişikliğine uğramış varyantıdır.

›› akide şekeri

← AĞDA, AKAİT

akif [GülS 1391] || ~ *Ar ʿākif* عاكف [#ʿḳf fāʿil fa.] adayan < *Ar ʿakafa* عكف adadı, kendini verdi, meşgul oldu, müptela oldu

Levent Şahverdi Arşivi

akifer [EkşiS 2003] *~akifer: ~akuifer de denilen, kumtaşları, çakıl yatakları ve parçalı kireçtaşları gibi yeraltı sularının rahatlıkla süzülebildiği yeraltı kayaları* ‖ *~ İng aquifer* jeolojide su kaynağı § *Lat aqua* su + *Lat ferre* taşımak → AKUA+, FERTİLİTE

akik [Rab 1310] *yaŋakları kızıl nār teg, ... ~ʿaḳīḳ irinlig* [akik dudaklı], *tişleri gevher teg, tar ağızlığ, sözi süçig, özi silig,* | [YusŞ <1348] ‖ *~ Ar ʿaḳīḳ* عقيق [*#ʿḳḳ* faʿīl sf.] 1. yarık, 2. bir tür değerli taş, agat *~ Aram ʿaḳīḳ* עקיק bir tür değerli taş

akil [CodC 1303] *sapiens - Fa: aχeldar* [akıldar] - *Tr: ustlu* [uslu] *vel ~aχel* [âkıl] | [AşP 1330] *dünyāda ~ʿâḳıl kişi n'itmek gerek* | <u>âkıl baliğ</u> [Arg 1533] *~acchél balúch* [akıl baluχ]: *uno putto atto a generare* [büluğ çağına ermiş delikanlı] | [Cum 1944] *Bir gün size kızların on yaşında ~âkil baliğ olduğu adaları anlatırım* ‖ *~ Ar ʿāḳil* عاقل [*#ʿḳl* fāʿil fa.] akıllı, rasyonel < *Ar ʿaḳala* عقل akıl yürüttü → AKIL

† Eski telaffuzu uzun a ve art ünlü ile *ākıl* iken, modern dönemde bilinmeyen bir nedenle ikinci sesli */i/ye* dönüşmüştür.

›› akil adam, akil baliğ, akilane

← AKILDANE, UKALÂ

akim [Fer <1451] *Padişah beni yüzüne iletmez, sevmez, atanın malından milkinden bilkülliye mahrum eyledi. Hoş, nola? Mülk ~ʿaḳīmdür.* ‖ *~ Ar ʿaḳīm* عقيم [*#ʿḳm* faʿīl sf.] kısır, ürün vermeyen < *Ar ʿaḳama* عقم kısır idi, kısırlaştı

← AKAMET

akis [AşP 1330] *yir yüzinde uçmağın ~ʿaksidür* [cennetin yansımasıdır] *ol* ‖ *~ Ar ʿaks* عكس [*#ʿḳs* faʿl msd.] 1. yansıma, tepki, 2. bir şeyin tersi < *Ar ʿakasa* عكس yansıdı, tersine döndü

← AKSİ, AKSİSADA, AKSÜLAMEL, BİLAKİS, MAKES, MAKÛS

akit "sözleşme" [MEd y. 1300] *selem ~ʿaḳdi* | "... düğüm" [AşP 1330] *ellerinde ḥāṣıl oldı ḥall ü ~ʿaḳd* [çözme ve bağlama] | "... (meclis) toplanma" [Fer <1451] *ʿādetce ~ʿaḳd-i meclis oldı* [adeta meclis toplandı] ‖ *~ Ar ʿaḳd* عقد [*#ʿḳd* faʿl msd.] 1. düğümleme, bağlama, mec. bir araya gelme ve getirme, toplama veya toplanma, 2. bağ, düğüm, sözleşme < *Ar ʿaḳada* عقد bağladı, düğümledi, ilikledi

›› akdet-, akitname

← AKİDE (AĞDA, AKAİT), ÂKİT, İTİKAT, UKDE

âkit [Sad 1574] *ol ~ʿâḳıdān-i encümen-i ibtihāc istikbāline mübāderet eylediler* [o mutluluk birliğini aktedenleri karşılamaya giriştiler] ‖ *~ Ar ʿāḳid* عاقد [*#ʿḳd* fāʿil fa.] akteden, sözleşme yapan < *Ar ʿaḳada* عقد bağladı, düğümledi → AKİT

akne [Mil 1968] *~Akne, oldukça iltihaplı, beyaz başlı, tamamiyle cildin fazla yağlı ifrazından meydana gelen iri sivilcelerdir.* ‖ *~ İng acne* ergenlik sivilcesi *~ YLat acne* a.a. *~ EYun akmḗ* ἀκμή 1. herhangi bir şeyin ucu, zirve, 2. ciltte uçcuk, sivilce < *EYun *ak-* sivrilmek, uç olmak → AKR(O)+

akompanye [AMEfl 1875] *ve gelen erkeğin de ~akompanyatör yani terennümde kendisine peyrev olacak zat idüğü* | [AR 1897] *çünki basolar ~akompanye etmeyince hiçbir sesin tadı tuzu kalmadığı muhakkaktır* ‖ *~ Fr accompagner* eşlik etmek << *OLat accompaniare* a.a. < *OLat ad+ *companiare* yoldaşlık etmek < *OLat companio* «ekmek paylaşan», yoldaş → KUMPANYA

›› akompanyman, akompanyör

akor "uyumlu ses grubu" [İkdam 1899] *Çünkü bir tonalitenin ~akor parfesi kendisinin toniği ile...* ‖ *~ Fr accord* [dev.] 1. fikir birliği, ses uyumu, anlaşma, 2. (müzikte) uyumlu ses grubu < *Fr accorder* uymak, uyuşmak, ses uyumu sağlamak << *OLat *accordare* [den.] < *Lat ad+ cor, cord-* yürek, gönül (/ *Lat chorda* çalgı teli *~ EYun χορδή χορδή* a.a.) → KÖR[2]

† Klasik Latincede mevcut olan *concordare* "uymak, uyuşmak" ve *discordare* "uyumsuz olmak" fiilleri *cor* ("yürek, gönül") kökünden geldiği halde, daha MS 2. yy.'dan itibaren müzik terimi olarak *chorda* ("çalgı teli") sözcüğü ile irtibatlandırılmıştır.

← AKORDİYON, AKORT, RAKOR

akordiyon "enstrüman" [Cum 1937] *tenor saksofon (bandonion veya ~akordiyon) çalabilecek* | "... büzgülü etek" [Mil 1951] *etekliklerin kırmalı, bol, ~akordiyon veya kanon olması gereklidir* ‖ *~ Fr accordéon ~ Alm Akkordeon* bir çalgı ☼ 1829 Cyril Demian, Avst. müzik aleti yapımcısı. < *Alm Akkord* akor → AKOR

akort <u>akorda</u> "çalgı düzenleme" [KT 1900] *~akorda: piyano ve sair âlâtı musıkiyye düzeni (düzen demeli).* | [HRGTor 1919] *Duvardan udu indirdi. Kılıfından çıkardı. Bir-iki ~akord tıkırtısından sonra başladı.* ‖ *~ İt accordo* uyum, ses uyumu, akor < *İt accordare* → AKOR

† Eşdeğer olan *Fr accord* biçimi Türkçeye ayrı anlamda alınmıştır.

›› akordör, akortçu, akortlu, akortsuz

akr(o)+ *~ Fr/İng acro+* [bileşik adlarda] uç, sivri *~ EYun akrós* ἀκρός uç << *HAv *ak-ro-* < *HAv *ak-* keskin, sivri, uç

† Aynı HAvr kökten *Lat acus* "iğne, sivri", *acer* "keskin", *acetum* "ekşi, sirke", *EYun oksýs* "ekşi". *Tü ekşi* sözcüğünün bu grupla ilişkisi olabilir mi?

← AKANTUS, AKNE, AKRİLİK, AKROBAT, AKRONİM, AKROPOL, AKROSTİŞ, AKROTER, AKUT (AKUPUNKTUR, ASİT), ASETİK (ASETAT, ASETİLEN, ASETON, ASPİRİN), OKSİJEN (EPOKSİ, OKSİMORON, OKSİT)

akraba "yakınlar, hısımlar (çoğul)" [GülM 1429] *oğlı ve ~aḳrıbāsı ve hiç kimsesi kalmadı* | [Men 1680] *~aḳrebā (pl. à karîb): hısımlar.* | "hısım (tekil)" [KT 1900] *Türkçede müfred: O benim ~aḳrıbāmdır.* ‖ *~ Ar aḳribāʾ* أقرباء [*#ḳrb* afʿilā çoğ.] yakınlar < *Ar ḳarīb* قريب [faʿīl t.] yakın → KURB

›› akrabalık

Levent Şahverdi Arşivi

akran [Tezk 1341] *Kebîr meşâyıχdan-ıdı ve tarîkat ʿayyâr-ıdı ve sütûze-i ¯aḳrân-ıdı* [yaşıtları arasında övülmüş idi]. || ~ ***Ar*** ***aḳrān*** أقران [*#ḳrn* afʿāl çoğ.] eşler, yaşıtlar < ***Ar*** ***ḳirn*** قِرْن [t.] eş, çift → KARİN

akredite [Cum 1938] *Habeş imparatoru nezdinde ¯akredite olacaktır* ‖ ~ ***Fr*** *accrediter* kredi vermek, inandırıcı kılmak << ***OLat*** *accreditare* [den.] a.a. < ***OLat*** *ad+ creditum* inanca, kredi → KREDİ

›› akreditasyon

← AKREDİTİF

akreditif [Cum 1931] *Düne kadar Yunanistan için ¯akreditif satışlar yapılmakta iken* || ~ ***Fr*** *accreditif* kredi mektubu < ***Fr*** *accrediter +()tiv°* → AKREDİTE

akrep "burç" [SN 1354] *sanupdı ki ay ¯ʿaḳrebe girdi idi* | "... haşere" [Marz 1380] *oşbu geçeni bugün ¯ʿaḳreb ura öldüre* | "... ibre" [Men 1680] *¯ʿaḳreb: (...) Rota bombardae & horologii* [tüfek ve saat ibresi] || ~ ***Ar*** ʿ*aḳrab* عقرب [*#ʿḳrb* q.] 1. akrep, 2. sivri uçlu çengel ≈ ***Aram*** ʿ*aḳrabbā* עקרבא akrep ≈ ***İbr*** ʿ*aḳrāb* עקרב a.a. ≈ ***Akad*** *aḳrabu* a.a.

† ***EYun*** *skorpíos* "akrep" bir Yakındoğu dilinden alınmıştır. Cf. Rosol 95, Militarev-Kogan 2.49-50.

← İSKORPİT

akrilik [Mil 1957] *Sayın Diş Tabiplerinin dikkatine: Diş deposu (...)na gelen tamir akriliği, beyaz ¯akrilik, takım altılık* || ~ ***Fr*** *acrylique* / ***İng*** *acrylic* akroleinden elde edilen bir plastik madde < ***Fr/İng*** *acryle/acryl* kimyada bir bileşik *+ic°* < ***Lat*** *acer* keskin, ekşi → AKR(O)+

›› akril, metakrilat

akrobat [Cum 1930] *Bu kere Avrupa'dan celbettiğimiz büyük ¯akrobat trupu.* || ~ ***Fr*** *acrobate* cambaz ~ ***EYun*** *akróbatos ἀκρόβατος* parmak uçlarında yürüyen § ***EYun*** *akrós ἀκρός* uç + ***EYun*** *bátos βάτος* [pp.] yürüyen (< ***EYun*** *bainō, bat- βαίνω, βατ-* yürümek, adım atmak) → AKR(O)+, BAZ

›› akrobasi, akrobatik

akronim [Mil 1997] *Gayrısafi Milli Hasıla (GSMH) benzeri bir ¯akronim* || ~ ***İng*** *acronym* kelimelerin ilk harfleriyle oluşturulan kelime ☼ 1943 ABD. § ***EYun*** *akrós ἀκρός* uç + ***EYun*** *ónoma ὄνομα* isim → AKR(O)+, +ONİM

† *Akrostiş* sözcüğüne nisbetle oluşturulmuş yeni sözcüktür.

akropol [AM 1885] || ~ ***Fr*** *acropole* antik kentlerde hisar, iç kale ~ ***EYun*** *akrópolis ἀκρόπολις* hisar, dorukkent § ***EYun*** *akrós ἀκρός* uç, doruk + ***EYun*** *pólis πόλις* kent → AKR(O)+, POLİTİK

›› akropolis

akrostiş [TDK1 1945] *¯akrostiş: Her mısraın birinci harfi alınınca bir kelime meydana gelecek şekilde yazılmış manzume* || ~ ***Fr*** *acrostiche* bir şiirin mısralarının ilk harfleriyle yapılan söz oyunu ~ ***EYun*** *akrostichés ἀκροστιχές* a.a. ☼ Halikarnaslı Dionysios, Yun. retorikçi (MÖ 60 - MS 7). § ***EYun*** *akrós ἀκρός* uç + ***EYun*** *stiks, stiχ- στιξ, στιχ-* satır, mısra → AKR(O)+

akroter [SK 1924] *Acrotère* [Fr.]: *¯akroter* || ~ ***Fr*** *acrotère* klasik mimaride çatının en üst köşelerine konan tepelik ~ ***Lat*** *acroterium* a.a. ~ ***EYun*** *akrotḗrion ἀκροτήριον* tepelik < ***EYun*** *akrotḗs ἀκροτής* tepe, en uç *+ion* < ***EYun*** *akrós ἀκρός* uç *+tēr* → AKR(O)+

aks [TDK8 1988] *¯aks: Dingil* || ~ ***Fr*** *axe* eksen, dingil, üzerinde tekerleklerin döndüğü mil << ***Lat*** *axis* a.a. (≈ ***EYun*** *áksōn ἄξων* a.a.) << ***HAv*** **aks-* a.a.

›› aksiyal, koaksiyal

← AKSON, EKSEN

aksa|mak [ETü: Kaş 1073] *at ¯aχsadı* [at topalladı] || << ***ETü*** *aġsa-* topallamak <? ***ETü*** *aġ-* yukarı kalkmak *+sA-* → AĞ-

† ETü fiil yapıca *ak-* fiilinin türevi ise de anlam bağını kurmak mümkün görünmüyor.

›› aksat-

← AKSAK

aksak [ETü: AY <1000] *¯aksak çolak közsüz teglük bolmışların* || << ***ETü*** *aχsak* topal < ***ETü*** *aχsa- +Uk* → AKSA-

aksam [Sel 1600] *doğanlar ve turnalar ve meyve ¯aksāmından ve hubûbâtdan nahller* [yapma ağaçlar] || ~ ***Ar*** *aḳsām* أقسام [*#ḳsm* afʿāl çoğ.] kısımlar < ***Ar*** *ḳism* قسم [t.] → KISIM

aksan [AM <1900] *eğer Fransızca söyleyişindeki ¯aksan yani şivesi* | [AR 1899] *kaşların ¯aksan sirkonfleks gibi bir kavis çizerek* ‖ ~ ***Fr*** *accent* 1. konuşma vurgusu, 2. vurgu işareti << ***OLat*** *accentus* [pp.] (bir metni veya sözü) makamla söyleme < ***Lat*** *ad+ canere* terennüm etmek, şarkı söylemek *+()t°* → KANTO

aksata "alışveriş" [Cum 1940] *Geceleri ortalık karanlıklaşalıdan beri gündüz gözile ¯aksata etmek müşterilerin işine geliyor.* || ~ ***Ar*** *aχḏ u iʿṭā* أخذ و عطا ahz u ita, alıp satma → AHZ, İTA

akselerasyon [Cum 1930] *Asgari sarfiyat. Şayanı hayret ¯akselerasyon. Saatte 85-105 kilometre sür'at.* || ~ ***Fr*** *accélération* hızlanma, hızlandırma ~ ***Lat*** *accelerare* [den.] hızlanmak *+()tion* < ***Lat*** *ad+ celer* hızlı, seri << ***HAv*** **kel-es-* hızlı

›› akseleratör, akselere

akseptans "yabancı okullara kabul belgesi" [Mil 1954] *tasdik edilmiş okula kabul kağıdı (¯akseptans) ibraz etmeyenlere* ‖ ~ ***İng*** *acceptance* kabul ediş, kabul belgesi < ***İng*** *accept* kabul etmek *+entia* ~ ***Lat*** *accipere, accept-* a.a. < ***Lat*** *ad+ capere, capt-* almak, tutmak → KAPASİTE

›› aksepte

← CATERİNG

aksesuar [Cum 1936] *Dekor mükemmel, ¯aksesuar tamam* || ~ ***Fr*** *accessoire* eklenti, tali unsur, süs << ***OLat*** *accessorium* a.a. < ***Lat*** *accedere* yanına gitmek, yanaşmak, katılmak *+()torium* < ***Lat*** *ad+ cedere, cess-* gitmek << ***HAv*** **ked-* gitmek

← APSE, OKSİDANTAL, PROSEDÜR (PROSES), RESESYON, SÜKSE

Levent Şahverdi Arşivi

aksır|mak asur- [ETü: Kaş 1073] *er ¯asurdı* [adam hapşırdı] | [Kıp: İdr 1312] *¯aḳsurdı: ʿaṭasa* || << ***ETü*** **asğır-* hapşırınak < ***onom*** *+klr-*

† Karş ***Az*** *asqurmaq* (a.a.). Ses yansımalı fiiller yapan *+klr* eki varsayılmalıdır.

›› aksırık, aksırt-

aksi [Tezk 1341] *revā olur kim ulu süret kiçi olur, bunun ¯ʿaksi* [tersi] *dakı revā ola* | [Men 1680] *¯ʿaksine: tersine. Inverso modo.* | [Göv 1930] *¯aksilik: Terslik, uğursuzluk, huysuzluk.* || < ***Ar*** *ʿaks* yansıma, ters → AKİS

›› aksileş-, aksilik, aksine

aksisada "ses yansıması, yankı" [LO 1876] *¯ʿaksişadā: İnʿikas, yankılama* || § ***Ar*** *ʿaks* karşı, ters + ***Ar*** *şadā* ses, eko → AKİS, SADA

aksiyom [Bah 1924] *¯aksiyom: Bizatihi aşikâr olan hakikat.* || ~ ***Fr*** *axiome* matematikte ispatı gerekmeyen ilke ~ ***EYun*** *aksíōma ἀξίωμα* varsayılan, değer verilen, a.a. < ***EYun*** *aksióō ἀξιόω* saymak, değer vermek, onurlandırınak *+ma(t)*

›› aksiyomatik

aksiyon "hisse senedi" [LO 1876] *¯aksiyon: ticaret ve sınaat şirketlerinin hisse senedi* | "... eylem" [Cum 1932] *daimi bir ¯aksiyon içinde müşahhas vakıalarla alaka ve münasebetlerini asla terketmiyen Sezar, Napolyon ve Mussolini gibi adamların* || ~ ***Fr*** *action* 1. eylem, edim, icraat, 2. hisse senedi << ***Lat*** *actio* eylem < ***Lat*** *agere* yapmak, eylemek, icra etmek, hareket geçirmek *+()tion* << ***HAv*** **ag-* gütmek, sürmek

† Aynı HAvr kökünden ***EYun*** *ágō* "sürmek, sevketmek, götürmek", *agōn* "yarışma".

›› aksiyoner, ekşın

← ACENTE, AJAN, AJANDA, AJANS, AJİTASYON (AGİTPROP), AKTİF (AKTİVASYON, AKTİVİTE, HİPERAKTİF, PROAKTİF, RADYOAKTİF, RETROAKTİF), AKTÖR (AKTRİS), AKTÜEL (AKTÜALİTE), AKTÜER, ANTAGONİST (PROTAGONİST), ANTRAKT, DEMAGOG, İNTERAKTİF, KAŞE (KAŞKOL), MANEJ (MENAJER), NİYAZ, PEDAGOG, REAKSİYON, SİNAGOG, STRATEJİ

aksolotl [Mil 2004] *Meksika'da bir gölde yaşayan ¯axolotl' adlı kertenkele türü* || ~ ***İng*** *axolotl* Meksika göllerinde yaşayan semendere benzer sürüngen ~ ***Nahuatl*** *axolotl* a.a.

akson [PS 1939] *'axone' mukabili gene ¯akson' ipka edilmiş* | [TDK2 1955] *¯akson: Sinir hücrelerinden çıkan uzantıların en önemlisi...* || ~ ***Fr/İng*** *axon/axone* sinir hücresinin sinirsel uyarıyı ileten uzantısı ~ ***EYun*** *áksōn ἄξων* eksen → AKS

aksülamel "Fr *réaction* karşılığı" [YOsm: OVeli 1942] *faydayı feda eden bir cereyana ¯aksülamel mahiyetinde idi* || § ***Ar*** *ʿaks* عكس zıt, karşıt + ***Ar*** *ʿamal* عمل eylem → AKİS, AMEL

akşam [ETü: Kaş 1073] *¯aχşam* <akşam, gün batımı zamanı> | [CodC 1303] *vesperas - Fa & Tr: ¯aksan* || ~ ***Sogd*** *χšām* akşam, akşam yemeği ≈ ***Ave*** *χšapn* akşam veya gece ≈ ***Sans*** *kṣapā* क्षप् gece

›› akşamcı, akşamın, akşamleyin

← ŞEBBOY (ÇARŞAF, ŞEBNEM)

aktar|mak [ETü: Kaş 1073] *er tāşıġ ¯aχtardı* <adam taşı döndürdü>, *tüpi yıġaçīg ¯aχtardı* <fırtına ağacı devirdi>, *ol yér ¯aχtardı* <toprağı sürdü. *χı ġayn'dan dönüşmüştür, tıpkı Arapçada χaṭṭār ya da ġaddār denilmesi gibi.*> | [LO 1876] *¯aktarma: Dam kiremitlerinin aktarılması. ¯aktarma usulü: Emtia karaya inmeksizin gemiden gemiye aktarılması.* || << ***ETü*** *ağtar-* devirmek, altını üstüne çevirmek < ***ETü*** *ağ-* yukarı kalkmak *+tAr-* → AĞ-

† *Kiremit aktarmak* deyiminde kiremitlerin ters çevirilmesi kastedilmiştir. "Nakletmek" anlamı derivatiftir. † İlk hecede türeyen */k/* sesi hiperkoreksiyon eseridir. Orijinal biçimi *ağtar-* > *aχtar-* olan fiil, İstanbul ağzında *aktar-* biçimine düzeltilmiştir.

›› aktaraç, aktarıl-, aktarım, aktarma, aktart-

aktif [HRGCeh 1923] *'Pasif' ve ¯aktif' bir iş olur. Ve bundan birçok 'bızdık'lar doğar. Dünya mahlukatla dolar.* | [Cum 1930] *Bendeniz, ¯aktif bir sporcu değilim* | [Fel 1942] *etkincilik, ¯aktivizm = Fiiliye* || ~ ***Fr*** *actif* eylemli, etkin << ***Lat*** *activus* a.a. < ***Lat*** *agere* yapmak, eylemek *+()tiv°* → AKSİYON

›› aktivist, aktivizm, inaktif, psikoaktif

← AKTİVASYON, AKTİVİTE, HİPERAKTİF, PROAKTİF, RADYOAKTİF, RETROAKTİF

aktinyum [Cum 1930] *Demek ki bu atom ailesinden bininin başı Toryum (...) geri kalan 92 unsur ¯Aktinyum'dur.* || ~ ***YLat*** *actinium* radyoaktif bir element ☼ 1899 André-Louis Debierne, Fr. kimyacı . < ***EYun*** *aktīs, aktîn- ἀκτῖς, ἀκτῖν-* ışın, şua *+ium*

† Yunanca sözcük ***Lat*** *radius* "ışın" karşılığıdır. Karş. RADYUM.

›› aktinit, aktinoloji

aktivasyon [Mil 1966] *hafif eksersizler yaparak metabolizmanın ¯aktivasyonunu sağlamak* || ~ ***Fr/İng*** *activation* etkin ve eylemli hale getirme < ***Fr*** *activer* etkinleştirmek *+()tion* → AKTİF

›› aktivatör, aktive

aktivite "eylem, eylemlilik" [Cum 1948] *Bunlar ticari ¯aktivite neticesinde elimize geçen altınlardır* || ~ ***Fr*** *activité* eylemlilik, etkinlik ~ ***Lat*** *activitas* < ***Lat*** *activus* eylemli *+itas* → AKTİF

aktör [Bas 1874] *Gülenler ¯aktör ve aktrislerin haline güldüler.* || ~ ***Fr*** *acteur* eyleyen, icracı, tiyatro oyuncusu << ***Lat*** *actor* icra eden < ***Lat*** *agere* yapmak, eylemek *+()tor* → AKSİYON

← AKTRİS

aktris [Bas 1874] *Gülenler aktör ve ¯aktrislerin haline güldüler.* || ~ ***Fr*** *actrice* kadın tiyatro oyuncusu << ***Lat*** *actrix* [fem.] < ***Lat*** *agere* yapmak, eylemek *+()trix* → AKTÖR

aktüalite [Şehbal 1910] *Bunlar Fransızların ¯aktüalite dedikleri havadis ve vukuat-ı mühimmeyi nakl ve tevsik ederken...* || ***Fr*** *actualité* güncellik, güncel haberler < ***Fr*** *actuel* güncel *+itas* → AKTÜEL

Levent Şahverdi Arşivi

aktüel "güncel" [Varlık 1938] *Bakıyorum da doğrusu hiç bir tanesini meraklı ve ~aktüel bulmuyorum.* || ~ ***Fr*** *actuel* 1. fiili, eylemli, 2. güncel << ***OLat*** *actualis* fiili, eylemsel < ***Lat*** *actus* [pp.] fiil, eylem +*al*° < ***Lat*** *agere* eylemek +*()t*° → AKSİYON

›› aktüalite, aktüalize

← AKTÜALİTE

aktüer [Cum 1945] *~aktüer raporuna göre şahsi hesabları gönderilmemiş* | "risk hesabı uzmanlığı" [Mil 1973] *O halde bu sistemde yapılacak herhangi bir değişiklik sadece bir ~aktüerya hesabı içinde mütalaa edilemez.* || ~ ***Fr*** *actuaire* sigortacılıkta ihtimal ve risk hesabı uzmanı ~ ***İng*** *actuary* a.a. ~ ***Lat*** *actuarius* zabıt kâtibi < ***Lat*** *actus* edim, eylem +*ari*° → AKSİYON

›› aktüarya, aktüaryal

akua+ ~ ***İt*** *acqua* / ***Fr*** *aqua+* [bileşik adlarda] su << ***Lat*** *aqua* a.a. << ***HAv*** **ak*ʷā-* a.a.

›› akva+

← AKİFER, AKUAMARİN, AKUAVİT, AKVAREL, AKVARYUM (EVYE), GUAJ

akuamarin "süs taşı" [Mil 1952] *yakut, elmas, safir, firuze, topaz, ~akuamarin* || ~ ***Fr/İng*** *aquamarine* 1. yeşilimtrak açık mavi, 2. açık mavi süs taşı ☼ İlk anlamda 1846 John Ruskin, İng. sanat eleştirmeni. ~ ***Lat*** *aqua marina* deniz suyu → AKUA+, MARİNA

akuavit [Cum 1987] *ABD'de viski, İngiltere'de cin, Danimarka'da ~akvavit* || ~ ***Alm*** *Aquavit* bir tür alkollü içki ~ ***Lat*** *aqua vitae* hayat suyu → AKUA+, VİTAL

akuple [Cum 1952] *Benzin motoriyle çalışır ~akuple edilmiş alternatör ve tevzi tablosu ile birlikte (...)* || ~ ***Fr*** *accoupler* çift koşmak << ***OLat*** **accopulare* < ***OLat*** *ad+ copulare* iki şeyi bağlamak, çift koşmak → KUPLE

† Karş. DEKUPLE.

akupunktur [Mil 1965] *Memleketimizin tanınmış ~aküpünktür doktoru Kayır Doy 21 Ocak 1965 günü Hakkın rahmetine kavuşmuştur.* | akupresür [Mil 1979] *anestezi, ryodoraku, ~akupressür, moxa ve elektrik-akupunktur konularını kapsamaktadır* || ~ ***Fr/İng*** *acupuncture* iğnelerle tedavi yöntemi § ***Lat*** *acus* iğne, sivri şey + ***Lat*** *punctura* delme (< ***Lat*** *pungere* delmek +*()tura*) → AKUT, PONKSİYON

›› akupresür

akustik [AR 1897] *binanın ~akustik fennine mutabakatı hasebiyle huzzârın kulak zarı patlar* || ~ ***Fr*** *acoustique* sese ilişkin, işitsel ~ ***EYun*** *akoustikós ἀκουστικός* a.a. < ***EYun*** *akoúō ἀκούω* işitmek +*istik*° << ***HAv*** **əkous-yo-* < ***HAv*** **kous-* işitmek

akut [Mil 1956] *~Akut ve kronik: Hekimlikte sık sık kullanılan bu tâbirlerin neye delâlet ettiğini kısaca açıklayalım.* || ~ ***İng*** *acute* keskin, sivri uçlu, ani (sancı, hastalık) ~ ***Lat*** *acutus* [pp.] < ***Lat*** *acuere* sivrilmek, sivri veya keskin olmak +*()t*° << ***HAv*** **ak-u-* < ***HAv*** **ak-* keskin, sivri → AKR(O)+

← AKUPUNKTUR, ASİT

akuzatif [Cum 1942] *Almanlardan alınan ~akuzatif datif gibi sözler kullanıldığını, Maarif Vekilinin yeni çıkardığı kitapta* || ~ ***Alm*** *Akkusativ* gramerde ismin nesne hali, [bileşik adlarda] i hali ~ ***Lat*** *accusativus* a.a. < ***Lat*** *accusare* [den.] konu etmek, dava etmek +*()tiv*° < ***Lat*** *ad+ causa* konu, dava, neden

† ***Fr*** *accuser* ve ***İng*** *accuse* "dava etmek" > "suçlamak" fiili aynı Latince fiilin diğer anlamından türemiştir.

akü [Bah 1924] *~akümülatör: Kuvvet-i elektrikiyye toplayan ve lüzumunda iade eden elektrik aleti.* || ~ ***Fr*** *accumulateur* 1. biriktirici, toplayıcı, 2. elektrik biriktiren cihaz < ***Fr*** *accumuler* biriktirmek → AKÜMÜLE

akümüle [Cum 1930] *Artık ~akümülatör, anod bataryası ve saireye lüzum kalmamıştır.* || ~ ***Fr*** *accumuler* birikmek, biriktirmek ~ ***Lat*** *accumulare* a.a. < ***Lat*** *ad+ cumulare* [den.] toplamak, toplanmak, küme olmak < ***Lat*** *cumulus* küme → KÜMÜLÜS

›› akümülasyon, akümülatör

← AKÜ

akvam [Sad 1574] *bir ~kavm-i bed-girdâr* [kötü yola düşmüş bir kavim] || ~ ***Ar*** *aḳwām* أقوام [*#ḳwm* af'āl çoğ.] kavimler, uluslar < ***Ar*** *ḳawm* قوم [t.] kavim → KAVİM

akvarel [Cum 1936] *Paris'te, yaz başlangıcına kadar yağlıboya, desen, ~akvarel, dans, mobilya (...)* || ~ ***Fr*** *aquarelle* suluboya ~ ***İt*** *acquarella* a.a. < ***İt*** *acqua* su → AKUA+

akvaryum [Alhsan 1891] || ~ ***YLat*** *aquarium* [n.] su canlılarının yaşatıldığı yapay ortam ☼ 1850 Philip Gosse, İng. ornitolog. < ***Lat*** *aquarius* su kabı, su deposu < ***Lat*** *aqua* su +*ari*° → AKUA+

← EVYE

akya "kuzu balığı, lichia" [LO 1876] *~akya: lüfer azmanı denir beş kıyyelik bir nevʿ balık* || ~? ***Yun***

† Karş. ***Yun*** *litsa/létsa*, ***Lat*** *lichia*, ***İt*** *leza/lizza/alicia*, ***Fr*** *liche/lichié* (a.a.). Türkçe isim, Yunanca ağızlardaki bir varyanttan türemiş olmalıdır.

al "hile" [ETü: Or 735] *yig ~alığ buluşğalı unamaduklar* [en iyi hileyi bulmayı başaramadılar] | "... kırmızı" [ETü: Bud <1000] *~al sarığ* [kızıl sarı] | "... turuncu" [ETü: Kaş 1073] *~âl <Hanların sancaklarını yapmak için kullanılan turuncu renkte (nāranciyatu'l-lawn) ipekli süslü bir kumaş. Turuncu renge de ~âl denir.>* || << ***ETü*** *āl* 3. renk, boya, özellikle kızıl renk, 2. (mec.) göz boyama, hile

† Çoğu erken dillerde "ak" ve "kara"dan sonra üçüncü rengi belirten sözcük "renkli, alaca" ve "kırmızı" anlamlarını taşır. Karş. ***İsp*** *colorado* "1. renkli, 2. kırmızı". Ayrıca ***Sans*** *rāga*, ***Fa*** *rang* "1. renk, özellikle al renk, 2. düzen, hile". † Karş. ***Moğ*** *ulaġan* > *ulaan* "al, kızıl". *Ulaan Bator* "kızıl bahadır" demektir.

›› alar-, albastı, alçın, alla-, alla- pulla-, allan-, allı pullu, allık

← ALA (ALAŞIM, ALLAK BULLAK, ELÂ)

Levent Şahverdi Arşivi

al|mak [ETü: Or 735] *tilig sabığ ¯alı olur* [dilini sözünü alıp otur] | [Men 1680] *¯alımlü: Capax* [kapasiteli] *(...) ¯alış viriş: Commercio (...) ¯alıkomak: Retinere.* | [LO 1876] *¯alacaklı: dāin. (...) soğuk ¯almak: üşümek* || << ***ETü*** *al-* tutmak, edinmek, elde etmek, alt etmek, yenmek

›› alabildiğine, alacak, alacaklı, alaşağı, algınlık, alıcı, alıkoy-, alım, alımkâr, alımlı, alıntı, alıntıla-, alışveriş, alkım, almamazlık, alsatçı, soğuk algınlığı

← ALAVERE DALAVERE, ALBENİ, ALDIR-, ALGI, ALIK, ALIN-, ALIŞ-, ALKIŞ, ALP, ALT (KAHVALTI), ARAK[1], EL[1] (ELDİVEN, ELE-)

ala [ETü: IrkB <900] *¯ala atlığ yol tängri män* [alaca veya kızıl atlı yol tanrısıyım ben] | alaca [Kıp: CodC 1303] *¯alača - Alm: gestrift* [çizgili, lekeli] | alaca bulaca [Kab 1432] *ayruk türlü renk karışup ¯alaca ve bulaca görünmeye* | alabalık [Men 1680] *¯ala baluğı: Trutta. ¯ala karga: Graculus.* || << ***ETü*** *ala* renkli, karışık veya belirsiz renkli, benekli ≈ ***ETü*** *al* renkli → AL

† Buradaki *+A* ekinin Türkçe renk adlarına eklenen be belirsiz renk ifade eden *+lI* ekinin dissimile edilmiş biçimi olduğu düşünülebilir: ****alıl*** *> ala.* Karş. *kızıl, yaşıl, ağıl* vb.

›› ala karga, alabalık, alaca, alaca bulaca, alaca karanlık, alacalan-, alacalı, alaş

← ALAŞIM, ALLAK BULLAK, ELÂ

âlâ "en yüksek (sıfat)" [AşP 1330] *bu ḳadar bilmek kim ol ¯aʿlā-durur* [o en yüksektir] | "... pek güzel (zarf)" [Men 1680] *¯aʿlā* أعلا *pro* أعلى *: (...) & adverb. praestantissimè, optimè* | [LO 1876] *¯ʿāliyül aʿlā* | dik âlâsı [Elo 1961] *dürüstün ¯dikālāsı benim* || ***~ Ar*** *aʿlā* أعلى [*#ʿlw* afʿal kıy.] daha yüksek, daha iyi, üstün < ***Ar*** *ʿāli* عالٍ yüksek, üstün → ALİ

›› aliyülâlâ, dik âlâsı, pekâlâ

← ULYA

alabanda [KÇTuh 1656] *alarga, ¯alabanda, funda, orsa poca gibi elfâz cümle o ḳābildendür* || ***~ İt alla banda*** gemicilikte dümeni sağa veya sola sonuna kadar kırma < ***İt*** *à+ banda* yan, taraf → BANDIRA

alabora alabora ol- "(gemi) devrilmek, devrilircesine sallanmak" [LF 1874] || albora et- "a.a." [Ebuzz 1891] || ***~ İt*** **alla bora* < ***İt*** *bora* kuzey/kuzeydoğu rüzgârı, sert hava ~ ***EYun*** *boreás* a.a. → BORA

† Kahane & Tietze'nin ***Ven*** *alborar* (direk dikmek) açıklaması tatmin edici değildir. Karş. ◦LF §11.

alabros [AR 1897] *¯alabros, yandan nadaslı, kıvır kıvır, perişan* || ***~ Fr*** **à la brosse* fırça gibi < ***Fr*** *ad+ brosse* fırça << ***OLat*** *bruscia* a.a. → FIRÇA

† *À la brosse* deyimi Fransızca sözlüklerde yer almaz.

alacık [ETü: Bud <1000] *Hariçandri tégin ¯alaçu tuşında yoruyor erken* [Prens Hariçandra'nın çadın yakınında yürür iken] | [EÇ <1683] *ʿasākir-i Tatar ile ¯alacuklarımızı kurup* | [Ana 1932] *¯alacık (Fethiye, Yozgat, Kırşehir, İçil), ¯alançık (Kayseri): 1- Çalıdan, tahtadan yapılan kulübe; 2 - Üstüvane şeklinde keçeden mamul çadır.* || << ***ETü*** *alaçu/alaçuk* silindir şeklinde büyük çadır

† ◦Claus 129 bir İrani dilden alıntı olasılığı üzerinde durur. Sadece ◦Ana 7'de görülen *alak* "bostan kulübesi" sözcüğünden türetilmesi yanlıştır.

alafranga [Tz 1834] || [Akab 1851] *¯alafırankada siyah setre ile beyaz pantalon vizita rubasıdır derler* || ***~ İt*** *alla franca* Frenk gibi, Frenk usulü < ***öz*** *à+* ***Franco*** Frank, Fransız → FRENK

alagarson [Cum 1930] *Saçlar alaninon, ¯alagarson kesilmiş olmalı, kaşları cımbızla alınmış olmalı.* || ***~ Fr*** *à la garçon* oğlan gibi (saç kesimi) < ***Fr*** *à+ garçon* oğlan → GARSON

alaimsema "gökkuşağı" [LL 1732] || ***~ Ar*** *ʿalāʾim-samāʾ* علائم السماء gök alametleri § ***Ar*** *ʿalāʾim* علائم [*#ʿlm* faʿāʾil çoğ.] işaretler, alametler (< ***Ar*** *ʿalāma(t)* علامة [t.] işaret, alamet) + ***Ar*** *samāʾ* سماء gök → ALAMET, SEMA[1]

† Gökkuşağı" anlamında ***TTü*** *eleğimsağma* veya *ılğım salğım* sözcüklerine karşılık olarak kullanılmış edebi deyimdir.

›› alaimisema

← ELEĞİMSAĞMA

alaka [MG <1400] || ***~ Ar*** *ʿalāḳa(t)* علاقة [*#ʿlḳ* faʿāla(t) msd.] bağlanma, ilgilenme, ilişki, ilgi, bağlantı < ***Ar*** *ʿalaḳa* علّق asıldı, sarktı

›› alakadar, alakalandır-

← KEL ALAKA, MUALLAK, TAALLUK (MÜTEALLİK), TALİK

alakart [Alhsan 1891] || ***~ Fr*** *à la carte* «listeye göre», restoranda seçmeli menü < ***Fr*** *à+ carte* kart, liste → KART[2]

alakok [HRG <1930] *Tavuğu vaktinden evvel yumurtlatıp sabahleyin kendine bir ¯alakok ziyafeti çekecekti.* || ***~ Fr*** *à la cocque* kabuklu yumurta < ***Fr*** *à+ coque* yumurta kabuğu

alamana [LO 1876] *¯alamana: Büyük balıkçı kayığı ki çıkrığı olur. Kayığa mahsus büyük ağ, ığrip.* || ***~ İt*** *alamanna* [fem.] Alman tarzı, Alman usulü < ***öz*** *Alamanno* Alman → ALMAN

alamet [MEd y. 1300] *¯ʿalāmet-i teʾnis ilḥāḳ ḳıldı* [dişilik işareti ekledi] | [Rab 1310] *vahy keltürmiş ¯ʿalāmetler yüzinde belgürmiş* || ***~ Ar*** *ʿalāma(t)* علامة [*#ʿlm* faʿāla(t) msd.] işaret, belirti, im, özellikle kıyamet belirtisi

›› alametifarika

← ALAİMSEMA (ELEĞİMSAĞMA)

alaminüt [HRGTeb 1914] || ***~ Fr*** *à la minute* dakikalık, çabuk pişirilen yemek < ***Fr*** *à+ minute* dakika << ***Lat*** *minutus* a.a. < ***Lat*** *minuere* küçültmek, inceltmek *+()t°* → MİNİ[2]

alamod [Rz 1896] *pek ¯alamod ve hususiyle kendi arzusu vechile arz-ı zīnete pek favorabl bir promenad* || ***~ Fr*** *à la mode* modaya uygun < ***Fr*** *à+ mode* moda → MODA

Levent Şahverdi Arşivi

alan [ETü: Kaş 1073] *¯alaŋ yazı <düz ova>* || << ***ETü*** *alaŋ* dağlar arasındaki açık ve düz yer, meydan

† ***ETü*** *ara* sözcüğünden */r/ > /l/* dönüşümüyle türetilmiş olması ihtimali üzerinde durmaya değer.

›› alan çalışması, manyetik alan

alarga [LF <1600] *¯alarga etdürüŋ* [uzaklaştırdın] *tüfengle okıla / beş pare kadırga çatdığı vaktın* || ***~ İt*** *al largo* açıkta, (gemi) sahilden açılmış < ***İt*** *ad+ largo* açık, geniş, uzak << ***Lat*** *largus* a.a. → LARJ

alarm "bombardıman ikaz sinyali" [Cum 1936] *¯alarm işaretile ilk bomba arasında geçecek çok kısa zaman zarfında* || ***~ Fr*** *alarme* silaha çağrı [14. yy], her çeşit ikaz sinyali [17. yy] ***~ İt*** *all' arme* silahlara! < ***İt*** *à+ arma* silah → ARMA

›› alarmist, alarmizm

alaşım "halita, metal karışımı" [Cum 1944] *Modern endüstrinin yeni çelikler, yeni ¯alaşimler (halitalar) la yakından alakalı olduğunu söylemeye hacet var mı?* || <? ***YTü*** **alaş- +Im* → ALA

† Belki ***Fr*** *alliage* (a.a.) sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla, ya da ***Tü*** *bulaş-* fiilinden bir çeşit ikileme mantığıyla. Karş. *alaca* bulaca.

alaturka [AMKarn 1881] *şöyle bir yaşayış bir ¯alaturka âleminde olmayacağını dermiyan ile* || ***~ İt*** *alla turca* Türk gibi, Türk usulü < ***öz*** *â+ Turco* Türk → TÜRK

alavere dalavere [EÇ <1683] *Çiço Hüseyn nâm bir kimesne ehliyle hâl-i muhammışda ¯ala-vere* [cinsel ilişki] *safhâsında iken* | [LO 1876] *¯alavera* الاورا: *Karışıklık, kargaşalık* | [LG 1889] *¯dalavere: Alış veriş. ¯dalavere çevirmek: Kendince olan işi becermek.* || < ***TTü*** *ala vere* → AL-, VER-

† Tietze'nin ***Fr*** *alivrer* sözcüğünden türetme denemesi fantezidir. ***Yun*** *dalavera/daravéri* Türkçeden alıntıdır.

›› dalavereci

alay "süvari safı" [DK <1400?] *gördü kim bir ¯alay atlu arka gelür (...) çadırın diktürdi, ¯alay bağladı* | alay beği [FatK <1481] *kadılar defter kedχudâlarınuŋ ve ¯alay ¯beglerinüŋ üstinde otururlar.* | [Çağ: Pav <1500] *¯alay: corps de troupe* | "... resmigeçit ... kalabalık" [Men 1680] *¯alay: Turma, phalanx* [æskeri birlik] *& pompa solennis, processio* [resmigeçit] *(...) bir ¯alay eşkıya, bir ¯alay boş kelîmât* | [LG 1889] *¯alay ¯etmek: eğlenmek, tahkir etmek. ¯alaycı: Daima şen bulunan adam.* | [KT 1900] *¯alaycı: Herkesle eğlenmeği seven.* || << ***OTü*** *alay* süvari birliği, saf

† ***OYun*** *aláyion* ἀλάγιον "Bizans ordusunda akıncı süvari birliği" ilk kez VIII Konstantin Porphyrogenetos'un 959 tarihli yasa derlemesinde görülür ve kuşkusuz bir Türk dilinden, belki Peçenek veya Uz dillerinden alıntıdır. Ancak Türkçe sözcük bilinen herhangi bir Türkçe kökle ilişkilendirilemez. † ***Lat*** *ala* "kanat" ile irtibat kurulması spekülatiftir. † Argo kökenli olan "eğlenme" anlamına 19. yy sonlarından önce rastlanmaz.

›› alay alay, alay beyi, alaycı, alaylı, fener alayı

← ALBAY, MİRALAY

alayiş "bulaşma" [Taz 1482] *ko nefsi bakma sen ârâyişine / göŋül virme anuŋ ¯âlâyişine* | "... haşmet, tantana" [LO 1876] *¯alâyiş: (...) ârâyiş yerine, haşmet, tantana, ziynet manasına istimali pek galat olur.* || ***~ Fa*** *ālāyiş* الايش bulaşma, bulaşıklık, yozlaşma < ***Fa*** *ālūdan, ālāy-* الودن, الای bulaşmak *+iş*

† Güncel kullanımda *arayiş* "haşmet, süslülük" kastedilir.

alaz [Kara-TS <1700] *¯alaz ¯alaz* [alev alev] *olmuş dağların karı* | alazlama [LO 1876] *humre: Yılancık denilen illet. İşte bu illete ¯alazlama da derler.* || ***≈ TTü*** *yalabız/yalaz* alev, parıltı → YALIM

† Anadolu ağızlarında *yalaz, yalım, yalın, yalağı, yalağız, yalavı* biçimleri yaygındır.

›› alazla-, alazlama, alazlan-

alazalik ***~ Ar*** *ʿalā ḏāliki* عَلَى ذٰلك bunun üzerine, bu yüzden → ALE+

← KEZALİK

albatros [Cum 1930] *Binlerce fok balığı, deniz aygırı ve ¯albatros denilen cesim deniz kuşları (...) karışmışlardır.* || ***~ Fr*** *albatros* bir tür deniz kuşu ***~ Port*** *alcatraz* balıkçıl kuşu, pelikan ~? ***Ar*** *al-ġaṭṭās* الغطّاس [*#ġṭs faʿʿāl* mesl.] dalgıç

albay "alay komutanı, miralay" [YTü: Cum 1935] *Ekibimiz Binicilik mektebi müdürü miralay Cevdetin başkanlığı altında ¯albay Cevdet (...)* || < ***TTü*** *alay beyi* → ALAY, BAY

← YARBAY

albeni [LO 1876] *¯albeni: Cāzibe, hüsni ān.* || << ***TTü*** *al beni* → AL-, BEN[1]

›› albenili

albız ilbiz [Anter-TS <1390] *ʿArebler anṇa ġül-i berr dirlerdi yaʿnī kurı yirüŋ ¯ilbizi dimek olur* || ***~ Ar*** *iblīs* إبليس şeytan → IBLIS

† *İblis* sözcüğünün *l/b* metatezli biçimidir.

albinos [LT 1873] *Albinos* [Fr.]: *¯albinos* البينو س ... *Albinisme* [Fr.]: *¯albinosiyye* || ***~ Fr*** *albinos* doğuştan saçları ak olan < ***Lat*** *albus* beyaz << ***HAv*** **albh-* a.a.

›› albinizm

← ALBÜM, ALBÜMİN

albüm [AM <1900] *Hayır minimini bir ¯albüm içinde sulu boya yapılmış çiçek resimleri* || ***~ Fr*** *album* boş yapraklardan oluşan kitap, ciltli defter ***~ Lat*** *album* [n.] beyaz şey, beyaz kâğıt, boş sayfa < ***Lat*** *albus* beyaz → ALBİNOS

albümin [LT 1873] *Albumine* [Fr.]: *¯albümin, māḥ, zelâl.* || ***~ Fr*** *albumine* yumurta akında bulunan bir protein << ***Lat*** *albumen* ak madde, yumurta akı < ***Lat*** *albus* beyaz *+men* → ALBİNOS

alçak "uysal" [ETü: Kaş 1073] *¯alçaḳ: al-ḥalīmu'ẕ-ẕarīf* [uysal, halim selim] | "... yumuşak" [AşP 1330] *yaʿnī kim toprak gibi ¯alçak durur / taş gibi katı degül yumşak durur* | alçak gönüllü [Kab 1432] *¯alçak göüllü ol tekebbür olma* | "... hakir" [Men 1680] *¯alçaḳ: denī, pest, hakīr. (...) ¯alçaḳ ¯göŋüllü: mazlūm, yavaş, rām, mü-*

Levent Şahverdi Arşivi

tevāzıᶜ (...) ¯*aiçak bahāye satmak: ucuz satmak.* | [LO 1876] ¯*alçalmak: Tedennī, irtikāp, boyun eğmek.* || << ***ETü*** *alçak* uysal, yumuşak, hakir, yavaş << ***ETü-O*** *aşak* dağ dibi, aşağı → AŞAĞI

† ▫Claus 130, ▫Sev 1:134-144 ALT sözcüğü ile ilişki olasılığı üzerinde dururlar. Ancak ***ETü*** *aşak* sözcüğünün bir diyalekt biçimi olması daha güçlü olasılıktır. Eski Batı Türkçesinde */ş/ > /lç/* evrimi standarttır (▫WOT 1098).

›› alçak gönüllü, alçaklık, alçal-, alçalt-

alçı [OTü: İMüh <1310] ¯*alçuġ: al-caṣṣ* [alçı] | [Çağ: Pav <1500] ¯*alçu taşı: talc* | [Arg 1533] ¯*alcj* [alçı]: *gesso* || << ***OTü*** *alçu* sıva yapımında kullanılan ak toprak, talk << ***ETü*** *aşu* boya yapımında kullanılan kızıl toprak → AŞI[2]

† Ural-batısı Türk dillerinde */ş/ > /lç/* evrimi tipiktir. Bkz. ▫WOT 1098-1099. 11. yy.'dan sonra ortaya çıkan sözcük bir diyalekt biçiminden alıntı olmalıdır.

›› alçı taşı, alçıpan

aldan|mak [ETü: Kaş 1073] *ol yaġnı* ¯*aldādı* <düşmanı hile ile kandırdı> | [Kıp: İdr 1312] ¯*aldandı: uχiġa* <kandırıldı> || < ***ETü*** *alda-* aldatmak, kandırmak *+ln-* < ***ETü*** *al* hile *+dA-*

† ***ETü*** *al-* fiilinden *al-* > ****alt*** > *alta-* derivasyonu düşünülebilir. Karş. ***Ar*** *aχaḍa* "aldı", pass. *uχiḍa* "aldandı". Buna karşılık ▫Doerfer 2.533, ▫Claus 133, ▫Erdal ▫OTWF II.455.

›› aldangıç, aldanık, aldat-, aldatıl-, aldatmaca

aldehit [LT 1873] *Aldéhyde* [Fr.]: ¯*aldeit* الدانيت | [Cum 1932] ¯*aldehit formik* || ~ ***Fr*** *aldéhyde* / ***İng*** *aldehyde* alkollerden elde edilen bir kimyasal madde sınıfı < ***YLat*** *alcool dehydrogenatus* suyu alınmış alkol → ALKOL, HİDR(O)+

← FORMALDEHİT

aldente [Mil 1997] ¯*aldente' yani biraz sert pişirilmiş hamur işleri* || ~ ***İt*** *al dente* «dişe gelir», az pişmiş makarnayı tarif eden bir söz < ***İt*** *à+ dente* diş << ***Lat*** *dens, dent-* a.a. → DENTAL

† Aynı kökten ***Fa*** *dand,* ***Sans*** *dantaka,* ***EYun*** *odoús, odont-,* ***İng*** *tooth* < ***Ger*** ****tanth-*** "diş".

aldır|mak [ETü: Or 735] *tutuztı, ikisin özi* ¯*altıztı* [yakalattı, ikisini kendi tutsak aldırdı] | [Kıp: İrşM 1387] *yārī izlegey özge kişiden ançağa tigrü kim āb-dast* ¯*aldurgay* [başkasından yardım istese abdest aldırması için] | [Men 1680] ¯*aldurmiş ādem: Percusssus, deliquio affectus, pallidus* [beti benzi atmış kişi] | "... önemsemek" [LO 1876] ¯*aldırmak: ... meczup olmak. (...)* ¯*aldırmamak: takayyüt etmemek, vazife edinmemek (...) bunundan kıl* ¯*aldırmamak* || << ***OTü*** *aldur-* (≈ ***ETü*** *altız-* yakalatmak, almasına neden olmak) < ***ETü*** *al- +tUr-* → AL-

›› aldırış, aldırışsız, aldırınazlık

ale+ ~ ***Ar*** *ʿalā* علَى [#ʿlw] üzeri, üst, üzere (edat) < ***Ar*** *ʿalā* علا yüksek idi, üstte idi, yüzdü → ALİ

›› alelacayip, alelacele, alelekser, alelhesap, alelhusus, alelumum, alelusul, alessabah

← ALAZALİK (KEZALİK), ALELADE, ALEYH (ALEYHİSSELAM, BİNAENALEYH, MÜŞARÜNİLEYH), ALEYKÜM, ALEYNA, LALETTAYİN

alegori [HRGKok 1927] *Sergüzeştimi* ¯*alegorik' bir piyes gibi derleyip toplamaya mecburum* || ~ ***Fr*** *allégorie* simgesel anlatı ~ ***EYun*** *allēgoria ἀλληγορία* başka türlü söyleme, başka şey ima etme § ***EYun*** *állos ἄλλος* başka (<< ***HAv*** ****al-*** öte, başka) + ***EYun*** *agoreúō ἀγορεύω* konuşmak, söylemek *+ia* → ALİAS, AGORA

† Yunanca *állos* sıfatıyla yapılan bileşiklere örnek: *alofon* (başka telaffuz), *alomorf* (farklı biçim), *alometri* (faklı hızla büyüme), *alotropi* (başka hale dönüşme), *alozom* (dişi ve erkekte farklı olan kromozom).

›› alegorik, alegorize

← ALERJİ (HİPOALERJENİK), ALOTROPİ, PARALAKS, PARALEL

alelade [KT 1900] ¯*ʿalelʿāde: Adet olduğu yani her vakit vuku bulduğu gibi.* || ~ ***Ar*** *ʿalā 'l-ʿāda(t)* على العادة adet üzere, alışılmış surette → ALE+, ÂDET[2]

alem "simge" [MEd y. 1300] ¯*ʿalam toḳudı toŋa* [giysiye işaret işledi] | "... sancak" [Mes-TS <1512] *gül siper, lāle* ¯*ʿalem, serv sehī sancakdār* || ~ ***Ar*** *ʿalam* علم [#ʿlm] simge, işaret, belirti, sancak, bayrak → İLİM

← ALEMDAR

âlem [Kut 1069] *törütti tilek teg tözü* ¯*ʿālamıġ* [yarattı dilediği gibi bütün alemi] | [Kıp: CodC 1303] *kim bugun toχdi barča* ¯*elm kutkardačı* [kim bugün doğdu, tüm alemin kurtarıcısıdır] | [Gül 1317] *girü* ¯*ʿirfān ʿālemine* [bilgi dünyasına] *ṭaldılar* | "... çalgılı toplantı" [KT 1900] ¯*ʿālem: (...) 5. Cemiyet, cemaat. Eğlence* ¯*ʿālemi.* || ~ ***Ar*** *ʿālam* عالم [#ʿlm fāʿal] dünya, kâinat ~ ***Aram*** *ʿālam* עלם devir, çağ, şimdiki dünya, evren (Yunanca aiön karşılığı) ≈ ***İbr*** *ʿōlām* עולם devir, çağ, şimdiki dünya

† ▫Jeffery 209. *Rabōn ha-ʿōlāmīm* "rabbül âlemîn" deyimi Musevi ilahiyatında sıklıkla kullanılır.

›› âlem yap-, âlemci, bezmiâlem, harcıâlem

← ÂLEMÎN, HARCIÂLEM

alemdar [Dan 1360] *ʿalemi,* ¯*ʿalemdārı yıkmışdı.* || ~ ***Fa*** *ʿalamdār* sancak taşıyan, sancaktar → ALEM, +DAR

âlemîn [GülM 1429] *ol ḥabībüŋ ḥurmetiyçün yā ilāhe'l-*¯*ʿālemīn* || ~ ***Ar*** *ʿālamīn* عالمين âlemlerin (genitiv çoğul) → ÂLEM

›› rabbül âlemîn

alengirli "süslü, fiyakalı (argo)" [Tz 1948] || < *?*

† Tietze'nin önerdiği ***Fr*** *à l'anglais* açıklaması fantezidir.

›› alengir

aleni [Men 1680] ¯*ʿalen: Vulgari at publicam esse (rem)* | [LO 1876] ¯*ʿaleniyet: Aşikārelik.* ¯*ʿalenen:* ¯*ʿalenī, açıktan* || ~ ***Ar*** *ʿalanī* علنى [nsb.] gizli olmayan, açık ve aşikâr olan < ***Ar*** *ʿalan* علن [#ʿln faʿal msd.] açık ve aşikâr olma *+ī* < ***Ar*** *ʿalana* علن açığa çıktı, aşikâr oldu

Levent Şahverdi Arşivi

›› alenen, aleniyet

← İLAN

alerji [Cum 1930] *Abdulkadir Bey tarafından mide kanamasından sonra ¯alerji vak'ası takdim edilmiş (...)* | alerjen [EEğ 1958] *vücutta alerji yaratan ¯alerjen dediğimiz maddeler* || ~ ***Fr allergie*** vücudun bir dış etkene verdiği normal dışı tepki ~ ***YLat allergia*** ☼ 1905 Clemens von Pirquet, Avst. hekim. § ***EYun állos ἄλλος*** başka, farklı + ***EYun érgon ἔργον*** iş, çalışma → ALEGORİ, ERG(O)+

›› alerjen, alerjik

← HİPOALERJENİK

alesta [EÇ <1683] *birer ikişer yedekleriyle yüz pâre çekdiri ¯alesta* || ~ ***İt allesta*** hazır < ***İt allestire*** [den.] (bir şeye) hazır etmek < ***İt ad+ lesto*** hazır

alet [AşP 1330] *¯âleti yok kimse ne iş başara* || ~ ***Ar āla(t)*** آلة [#*Awl* faʿla(t) mr.] düzen, düzenek, araç < ***Ar āla*** آل döndü, geri döndü, geri geldi

† Arapça sözcüğün nihai anlamı "dönen şey," belki "çömlekçi çarkı" olmalıdır.

›› alet edevat, alet ol-, aletli jimnastik

← ALİCENGİZ, EVVEL (CEMAZİYÜLEVVEL), MEAL, TEVİL

alev [Dan 1360] *sabah olup hemân güneş ki doğdı, karaŋgulık ¯alavın* الاو *oda urdı* | [Haz-TS <1460] *nefsinüŋ ¯alavı* الاو *söyündi, kibr ü ʿucbı oturmağa başladı* | [Çağ: Pav <1500] *¯alav, ¯yalav, ¯yalavız: flamme* || << ***TTü*** *yalabı/alabı/alav/yalav* parıltı, alev ≈ ***?ETü*** *yal-* yanmak → YALIM

† Anadolu ağızlarında *alaz, yalaz, yalağız, yalavı, yalağı, yalım, yalım, yalap yalap* (a.a.) biçimleri mevcuttur. Biçim istikrarsızlığı (ışık ve parlama ifade eden diğer Türkçe sözcüklerdeki gibi) onomatope yapısına işaret eder. † ***Fa ālāv*** (a.a.) Türkçeden alıntıdır.

›› alevlen-

Alevi [İrşM 1387] *¯ʿalevī* [Ali taraftarı] | [Kab 1432] *yeni denenmiş kişi-ile ve ¯ʿalevī seyyîdler-ile ve dânişmendler-ile ve ḳâḍî vekilleri-ile ve müftîler-ile ve ẋâdimler-ile (...) veresiye alışveriş itme* | [LO 1876] *¯ʿalevī: Hz. Ali'ye müteallik, muhibbi hanedan davasında olanlar.* || ~ ***Ar*** *ʿalawī* علوى [nsb.] Ali'ye mensup olan < ***öz*** *ʿAlī* [#*ʿlw*] Ali b. Ebi Talib, İslam peygamberinin damadı +*ī*

† 19. yy sonlarından önceki Osmanlı kayıtlarında bu deyime nadiren rastlanır; *Kızılbaş* veya *Rafizî* kullanılır.

aleyh [Dan 1360] *Dânişmend Gâzi rahmetu'llâhi ¯ʿaleyhi bir erlik ve bir hüner gösterdi* || ~ ***Ar*** *ʿalayhi* عليه [#*ʿly*] onun üzerine § ***Ar*** *ʿalā* علا üzere, ile, karşı, gibi + ***Ar hu*** üçüncü tekil eril şahıs iyelik eki → ALE+

›› aleyhi, aleyhtar

← ALEYHİSSELAM, BİNAENALEYH, MÜŞARÜNİLEYH

aleyhisselam [Rab 1310] *rasûl ¯ʿaleyhi's-selâm* || ~ ***Ar*** *ʿalayhi's-salām* عليه السلام «barış onun üzerine», selam sözü → ALEYH, SELAM

aleyküm [Kut 1069] *amân birdi erke salâm kılġuçı / salâmat bolundı ¯ʿalayk alġuçı* [güven verir insana selam kılan, selamet olunur aleyke deyip selamı alan] || ~ ***Ar*** *ʿalaykum* عليكم üzerinize, üzerinizde < ***Ar*** *ʿalā* üzeri, üstü → ALE+

† ***Ar*** *ʿala* edatına ikinci çoğul şahıs iyelik eki +*kum* ilavesi ile. † *ʿalaykum as-salām* ve *salāmun ʿalaykum* deyimleri "barış üzerinize" demektir.

›› aleykümselam, selamünaleyküm

aleyna ~ ***Ar*** *ʿalaynā* علينا bize, üzerimize < ***Ar*** *ʿalā* علي üzeri (edat) → ALE+

† Birinci çoğul şahıs iyelik eki +*nā* ile. † Modern Türkçede kız adı olarak kullanılması 1988 yılı dolayında başlamıştır.

alez [Mil 1991] *¯alez yatak üstü koruyucu* || ~ ***Fr à l'aise*** 1. rahat, gönlü ferah, 2. yatak çarşafının altına serilen koruyucu örtü < ***Fr aise*** hareket alanı, ferahlık, rahat << ***OLat*** **adiaces* çevre, etraf < ***Lat*** *adiacere* etrafında olmak, bitişmek

alfa [Özön 1961] *¯alfa: Grek alfabesinin birinci harfi. Bilim dilinde ilk, birinci anlamında kullanılır.* | "bazı tıp ve elektronik terimlerinde kullanılan bir bileşen" [ML* 1969] || "popüler psikolojide aktif erkek" [Mil 2003] *Onlar ¯Alfa' (baskın, yönetici, denetleyici) erkeklere hastalar.* || ~ ***EYun*** *álpha ἄλφα* Yunan alfabesinin ilk harfi ~ ***Fen*** *alep* 1. sığır, davar, 2. Fenike alfabesinin ilk harfi ≈ ***Aram*** *ʾalaph* אלף Arami/İbrani alfabesinin ilk harfi → ELİF

† Fenike yazısında A harfi öküz başı simgesiyle gösterildiği için. Karş. ***Akad*** *alpu.* ***İbr*** *eleph* "öküz". † Fenike yazısı Arami yazısının bir varyantıdır.

← ALFABE (ALFANÜMERİK, ANALFABETİZM), AMFETAMİN

alfabe [x 1926] *Tedricî Kelime Usuliyle Sevimli ¯Alfabe* [kitap adı] | [Cum 1930] *6,129 sokağın isimleri ¯alfabe sırasına göre verildiği yazılmakta* || ~ ***Fr*** *alphabet* harfler dizisi ~ ***EYun*** *álpha bḗta ἄλφα βήτα* Yunan alfabesinin ilk iki harfi → ALFA, BETA

›› alfabetik, alfabetize, alfabetizm

← ALFANÜMERİK, ANALFABETİZM

alfanümerik [Mil 1976] *araç, çekler ve belgeler üzerine ¯alfanümerik karakterler* || ~ ***İng*** *alphanumeric(al)* alfabenin harfleri ile sayıları içeren → ALFABE, NÜMERİK

alg [Mil 1951] *bu sahalardaki suların diplere ¯algue (Yeşil yosunlar) ile örtülü bulunmakta* || ~ ***Fr*** *algue* yosun ~ ***Lat*** *alga* a.a.

algı "ganimet" [YTü: Cum 1935] *savaşta ele geçen ¯algı, eski zamanlarda yenen orduları doyurmağa yeterdi.* | [YTü: Fel 1942] *¯algı = İdrak = Perception* || < ***TTü*** *al-* +*gU* → AL-

›› algıla, algıla-, algılama

algoritma [Fel 1942] *¯algoritma, Horzumlu yolu* [Tr.] = *Harzemiye* [Osm.] = *Algorithme* [Fr.] || ~ ***Fr*** *algorithme* matematikte bir problemi çözmek için uygulanan prosedürler dizisi << ***EFr*** *algorisme* Arap

Levent Şahverdi Arşivi

sayılarıyla aritmetik işlem yapma yöntemi [esk.] < ***Ar*** *al-χʷarizmī* الخورزمی İslam matematikçisi Harezmi (9. yy) < ***öz*** *χʷarizm* Orta Asya'da bir ülke, Harezm

›› algoritmik

alıç [ETü: Kaş 1073] *ˉalūç: barūd* [? belki barḳūḳ "kayısı"] | [Men 1680] *ˉālūçe: dağ eriği, kıramuk, uvacık saruce enk, gögem* ‖ ~ ***Fa*** *ālūça* آلوچه [küç.] dağ eriği, cratageus < ***Fa*** *ālū* آلو erik cinsi meyvelerin genel adı +ça[3] << ***OFa*** *alūk* a.a. ~? ***ETü*** *erūk* a.a. → ERİK

† Etimolojisi belirsiz olan ***OFa*** *ālūk,* Türkçeden alıntı olabilir. Farsçada */r/ = /l/* istikrarsızlığı tipiktir. Karş. ***Kürd*** *helûk, herûk* (a.a.).

›› aluça

← ŞEFTALİ, ZERDALİ

alık alnuk [SN 1354] *Demezven ki çevükvenin gürbüzem / Zāif u kavī, ˉalnuğ u ʿâcizem* | [LO 1876] *ˉalık: Çalık, budala, meczup.* || << ***TTü*** *aluk/alnuk* aciz, gafil < ***TTü*** *al-* yenmek, galebe etmek +*Uk* → AL-

† Anadolu ağızlarında *alık* ve *alnuk* (< *alınık)* biçimleri yaygındır. † Aynı fiil kökünden Kaşgarlı'da görülen *alık* "kuş gagası" ve Kutadgu Bilik'ta görülen *alık* "alışkanlık, huy" biçimleri ayrı kelime olarak değerlendirilmelidir.

alın [ETü: Bud <1000] *ˉalınka tamğakka yürekke tegürüp* | [ETü: Kaş 1073] *ˉalın: al-cabha* [alın]; *al-ḫayd wa'r-rukḫ* [dağın tümsek yeri] || << ***ETü*** *alın* başın ön üst kısmı

›› alın yazısı

alın|mak "kendine almak" [ETü: Kaş 1073] *ḳısraḳ ˉalındı* [kısrak gebe kaldı], *ol almın ˉalındı* [başkasının yardımı olmaksızın alacağını aldı] | "... yenilmek" [DK <1400?] *Tekür ˉalındı, melik tutuldu, tuğ yıkıldı, ursanı yeñildi, kāfir kaçdı.* | "... hassasiyet göstermek" [Men 1680] *bu sözlerden ˉalınüp* || << ***ETü*** *alın-* kendine almak < ***ETü*** *al-* +*In-* → AL-

›› alıngan

alış|mak "beraber almak" [ETü: Kaş 1073] *ol maŋa alım ˉalışdı* <o bana alacağımı almakta veya başka bir işte yardım etti> | <... alıp satmak> [Kıp: CodC 1303] *cambium* [alışveriş] - *Fa - daksur - Tr: ˉalisturmak (..) mutuatio* [yardımlaşma] - *Fa: digargû - Tr: ˉalsturmak* | "... ünsiyet edinmek" [Enb-TS <1390] *Ey kar ile oda barışıklık ve ˉalışıklık* [ünsiyet] *viren tanrı, yokaru sālih kulların arasına ˉalışıklık ve barışıklık virgil.* ‖ << ***ETü*** *alış-* birlikte almak, alıp vermek < ***ETü*** *al-* almak, edinmek +*lş-* → AL-

† Anlam evrimi için karş. ***Lat*** *habitus* "edinilen şey" > "müktesebat, alışkanlık"; ayrıca ***Lat*** *suescere* "benimsemek, almak" > *consuescere* "alışmak". ETü *alık* "alışkanlık, huy" (▫Kut) sözcüğü aynı anlam ilişkisine işaret eder.

›› alışık, alışıl-, alışılagelmiş, alışkanlık, alışkın, alıştır-, alıştırma

ali [SN 1354] *daχı birkaçı ˉʿālī eyvān bigi* ‖ ~ ***Ar*** *ʿāli* عالٍ [#ʿlw fāʿil fa.] yüksek, üstün, yüce < ***Ar*** *ʿalā* علا yüksek idi, yükseldi

›› alişan, aliyülâlâ, babıali, huzur-ı ali

← ÂLÂ (ULYA), ALE+ (ALAZALİK, ALELADE, ALEYH, ALEYKÜM, ALEYNA, LALETTAYİN), ALİCENAP, İLÂ[2], İLAVE, İLLİYYİN, TEALİ (MÜTEAL, TEALA), ULVİ

alias "nam-ı diğer" [Hür 2003] *Katıla Katıla (ˉalias: Light) isimli şarkıyı dinleyen okurların hak vereceğini umarım.* ‖ ~ ***İng*** *alias* 1. namı diğer, takma isim. 2. dijitalize edilmiş görüntü veya sesin aslından farklı görünmesi ~ ***Lat*** *alias* başka türlü (zarf) < ***Lat*** *alius* başka (sıfat) << ***HAv*** **al-*[1] öte, başka

† Karş. ***Lat*** *alius* "başka", *alibi* "başka yerde", *alienus* "yabancı", *alter* "başkası". ***Yun*** *állos* "başka, diğer" ve ***İng*** *else* "başka" eşkökenlidir.

›› antialias

← ALEGORİ (ALERJİ, ALOTROPİ, PARALAKS, PARALEL), ALİBİ, ALTERNATİF (ALTERNATÖR, ALTRUİZM, ÜLTRA)

alibi [Hür 2000] *Abdullah Çatlı'nın talimatıyla ülkücü cinayet sanığına sahte "ˉalibi" (bozacının şahidi şıracı) düzenlemekle suçlanmıştı.* ‖ ~ ***İng*** *alibi* suç zanlısının suç yerinde olmadığına dair kanıt ~ ***Lat*** *alibi* başka yerde < ***Lat*** *alius* başka, diğer → ALİAS

alicenap "yüce kişilik" [Fer <1451] *Bu mücebce ol ˉʿālī ˉcenāba süret-i hāli nāme ile ʿarz eyledüm.* | [28M 1721] *rağbet ve iʿtibārınız ve ˉʿālicenāblığınız sāirlerinden ziyāde olduğı maʿlūmdur* ‖ § ***Ar*** *ʿāli* عالٍ yüksek + ***Ar*** *canāb* جناب kat, nezd, hazret → ALİ, CENAP

alicengiz āl-i Cengiz "Cengiz Han hanedanı" [EÇ <1683] *ˉÂl-i Cengizânı* [Cengiz hanedanını] *ihyâ eyledi χân hazreti* | alicengiz oyunu "dalavere, dolap" [LO 1876] *ˉāl-i cengiz oyunu: ismetsizlik.* ‖ < ***Ar*** *āl* آل aile, sülale (< ***Ar*** *āla* آل döndü, geri geldi) → ALET

† Muhtemelen 18. yy son yarısında Kırım hanlarını ilgilendiren karmaşık siyasi entrikalardan dolayı.

alil [Sad 1574] || ~ ***Ar*** *ʿalīl* علیل [#ʿll faʿīl sf.] arızalı, hasta < ***Ar*** *ʿalla* علّ bozuldu, kusurlu idi → İLLET

alim [Kut 1069] *yok erse ajunda bu ˉʿālim bügü* [yok olsa dünyada bu alim ve hekimler] ‖ ~ ***Ar*** *ʿālim* عالم [#ʿlm fāʿil fa.] ilim sahibi, bilen, bilgin < ***Ar*** *ʿalama* علم bildi → İLİM

† Faʿīl veznindeki *ʿalīm* sıfatı sadece Allah'ın adlarından biri olarak kullanılır.

← ULEMA

alimallah [HRGKok 1927] *ammā ˉʿalemallah ve şehedallah ve kefā billāhi Muhammedun Resūlallah yemīni ile böyle olmışdur kim* ‖ ~ ***Ar*** *ʿalama Allāhu* Allah bilir § ***Ar*** *ʿalama* علم bildi + ***Ar*** *Allāh* الله → İLİM, ALLAH

† Veya *Allāhu aʿlam* "Allah en iyi bilir".

alinazik [Mil 1984] *ˉAlinazik, hoşmerim, dulkadın çorbası, yat geber yemeği, kapama, cızlama, bazlama* ‖ ~ ***Ar*** *ʿala'n-naizak* على النيزك şişte pişirilen yemek, şiş kebap < ***Ar*** *naizak* نيزك şiş, mızrak ~ ***OFa*** *nīzak* a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

† Antep yerel mutfağında öteden beri *alenazik* olarak tanınan yemek, 1980'lerde Türkiye çapında *alinazik* adıyla yaygınlık kazandı.

aliterasyon [Özön 1961] ~*aliterasyon: Bir manzume mısraında aynı harf veya aynı hecenin tekrarlanışı.* || ~ ***Fr*** *allitération* ses benzeşmesi, aynı sesi içeren sözcüklerle yapılan söz sanatı < ***Lat*** *ad+ littera* harf → LİTERATÜR

alizarin [T&S 1892] *Alizarine* [Fr.]: ~*alizarin* اليزارين || ~ ***Fr*** *alizarine* kırmızı kök boya ☼ y. 1830 Robiquet, Fr. kimyacı. < ***Fr*** *alizari* kök boya hammaddesi *+in°* ~ ***Ar*** *al-ʿuṣāra(t)* العصارة öz suyu, usare → EL+, USARE

alize [Cum 1930] *Panama körfezinden çıkıp ta* ~*Alize meltemlerinin estiği İkinci Arz dairesine* || ~ ***Fr*** *alizé* tropik bölgelerde esen bir mevsim rüzgârı < ***Fr*** *à+ lis* yumuşak, uygun (rüzgâr)

alkali [TakV <1835] || alkaloit [Cum 1938] ~*alkaloid olan bu maddelerin yanında yer tutar.* || ~ ***Fr/İng*** *alkali* bir kimya terimi ~ ***Ar*** *al-ḳalī* القلى [*#ḳlw*] kostik soda, sodyum hidroksit < ***Ar*** *ḳalā* قلا yaktı, kızarttı → EL+, KALCI

›› alkalik, alkalimetre, alkaloit, alkil

alkış [ETü: Or 735] *yaruk ay teŋrike* ~*alkışda* [ışıklı ay tanrısını övmekte] | [ETü: Kaş 1073] *yalāvaçka* ~*alkış bėrgil* [peygambere salavat getir] || << ***ETü*** *alkış* övgü, kutsama < ***ETü*** *alka-* övmek, kutsamak *+lş* <? ***ETü*** **alık* meftun, tutkun? *+(g)A-* → AL-

›› alkışla-, alkışlan-, alkışlat-

alkol [LT 1873] *Alcool* [Fr.]: ~*alkiol* الكنول, *ispirto* | [Bah 1924] ~*alkol: Şaraptan veya tahammür etmiş diğer mayiattan taktir ile alınmış mayi. (...)* ~*alkolik: İspirtolu mayiatın suiistimalinden mütevellit hastalığa tutulmuş olan.* | [TDK1 1945] ~*alkolizm: Alkollü içkilerin çok kullanılması sonucu olan hastalık belirtileri.* || ~ ***Fr*** *alcool* mayalı içkilerden damıtma yoluyla elde edilen kimyasal madde ~ ***İsp*** *alcol* a.a. ~ ***Ar*** *al-kuḥl* الكحل [*#kḥl*] göze sürülen sürme, antimon veya kurşun sülfat < ***Ar*** *kaḥala* كحل karardı → EL+

† İmbikle alkol damıtma tekniği 11. yy.'da İspanya Arapları tarafından bulunmuş ve bir ifadeye göre kurşun sülfat maddesi de alkol gibi damıtıldığı için, bir ihtimalle ticari sır saklama kaygısıyla *al-kuḥl* "sürme, kurşun sülfat" adı verilmiştir.

›› alkolik, alkolizm, alkollü, alkolsüz

← ALDEHİT (FORMALDEHİT), İŞKOLİK, KÜHEYLAN

Allah [<1000] || ~ ***Ar*** *allāh* الله [*#Alh*] bir tanrı adı ~ ***Aram*** *elah, ēlāhā* אֱלָהּ, אֱלָהָא [*#Alh*] a.a. ~ ***İbr*** *el-oah* אֱלוֹהַּ Tevrat tanrısının adlarından biri < ***İbr/Aram*** *el* אֵל [*#Al*] tanrı, özellikle Kenan halkının tanrısı ≈ ***Akad*** *ilu* bir tanrı adı → İLAH

† İbranicede zuhur eden *-ah* eklentisinin anlamı tartışılmıştır. Bir dişil eki olma ihtimali gözardı edilemez. † Karahanlı döneminden (11. yy) günümüze kalmış olan Türkçe İslami metinlerde *Allah* adına rastlanmaz, *teŋri, bayat, iḍi* sözcükleri kullanılır. Ancak 10. yy.'dan itibaren Türkçe kullanıma girmiş olan çok sayıda Arapça İslami terim göz önüne alındığında bu adın yokluğu tesadüf olarak değerlendirilmelidir.

›› allahuekber, allahümme, allasen, evvelallah, resulullah

← ALİMALLAH, BİLLAHİ, BİSMİLLAH (BESMELE), ELHAMDÜLİLLAH, ESTAĞFURULLAH, EUZUBİLLAH (MAAZALLAH), FENAFİLLAH, FESUPHANALLAH, HASBİNALLAH, İLLALLAH, İNŞALLAH (MAŞALLAH), VALLAHİ (EYVALLAH), YALLAH

allak bullak "alt üst" [Fer <1451] *koyına kurt girür gibi girdi, ol leşkeri* ~*alak bulak eyledi, dağıtdı.* || ≈ ***TTü*** *alaca bulaca* karışık, bulaşık → ALA, BULA-

† ***Moğ*** *alag bulag* "karışık" deyimi Türkçeden alıntı olmalıdır.

allame [GülM 1429] *bu* ~*ʿallāme-i aṣr* [çağın en büyük alimi] *ve ol ʿazīz-i Mıṣr* [Mısır padişahı] *oldı* | [Fer <1451] *ʿilm icinde* ~*ʿallāme-i ʿālem ve uʿcūbei benī ādem oldı* || ~ ***Ar*** *ʿallāma(t)* علامة [*#ʿlm* faʿʿāla(t) mesl.] çok bilen, çok alim, en alim < ***Ar*** *ʿalama* علم bildi → İLİM

allegro [Bah 1924] ~*allegro: Şuh, şedid ve canlı.* ~*allegretto: Allegrodan daha az süratli.* || ~ ***İt*** *allegro* şen, neşeli << ***OLat*** **allecrus* < ***Lat*** *alacer, alacr-* canlı, hareketli

allem kallem [OCK 1932] ~*allem ettim,* ~*kallem ettim, sonunda yobazı kandırdım.* ‖ § ***Ar*** *ʿallama* علّم [II f.] bildirdi, öğretti + ***Ar*** *kallama* كلّم konuştu → İLİM, KELAM

Alman [EÇ <1683] [Tuna nehri] ~*Alaman dağının zirve-i aʿlāsından çıkup şadırvan gibi pertāb ider* || ~ ***Fr*** *Allemand* a.a. < ***öz*** *Alamanni* 3. yy.'da ortaya çıkan bir Germen aşiretleri birliği § ***Ger*** **all-* tüm, her + ***Ger*** **manniz* insan, erkek → +MEN

›› alaman, almancı, Almanya

← ALAMANA

almanak [HRGTeb 1920] ~*Almanak Haşet* | [Göv 1930] ~*almanak: Nevsal.* || ~ ***Fr*** *almanach* yıllık, salname, çeşitli bilgiler içeren takvim ~ ***YLat*** *almanac* a.a. ☼ 1267 Roger Bacon, İng. düşünür. ~ ***Ar*** *al-munaḳḳaḥ* المنقّح [*#nḳḥ* mufaʿʿal II mef.] gözden geçirilmiş, redakte edilmiş, özetlenmiş (yazı) < ***Ar*** *naḳaḥa* نقح budadı

almaşık [ᵛTü: Fel 1942] ~*almaşık = Mütenavip = Alternant, alterné* || < ***Kırg*** *almaş* nöbet, münavebe *+Uk*

† Kırgızca sözcüğün etimolojisi açık değildir; ***Tü*** *al-* fiiliyle birleştirilmesi keyfîdir.

alo [Bah 1924] ~*alo: Telefonda çağrılanın 'ne istiyorsunuz' manasında verdiği ses.* || ~ ***Fr*** *allo* telefon hitabı ~ ***İng*** *hallo/hullo* gencl selam sözü ~ ***EFr*** *ho là* «hey oradaki!»

aloe [Mil 1991] *filizlendirilmiş mısır yağı,* ~*aloe bitkisinin jölesi, badem yağı* ‖ ~ ***İng*** *aloe* kaktüse benzer bir bitki ve bundan elde edilen acı öz ~ ***EYun*** *alóë ἀλόη* 1. öd ağacı, aquilaria, 2. a.a. ~ ***İbr*** *ahalā* אֲהָלָא öd ağacı → ÖD[2]

Levent Şahverdi Arşivi

† Yunanca sözcük iki ayrı tropik bitkinin adıdır. İngilizcede *aloe wood*, "öd ağacı - aquilaria" için de kullanılır.

alokasyon [Mil 2003] *yönettiği fonun ¯alokasyonunu, gerekli gördüğü zamanlarda değiştirmek* ‖ ~ ***Fr/İng*** *allocation* tahsis etme, yerleştirme < ***OLat*** *allocare* bir yere veya bir amaca tahsis etmek *+()tion* < ***Lat*** *ad+ locare* yerleştirmek → LOKASYON

alopesi [ML 1969] ‖ ~ ***Fr*** *alopécie* saçların geçici olarak dökülmesine yol açan hastalık ~ ***EYun*** *alōpékia ἀλωπήκια* a.a. < ***EYun*** *alōpéks ἀλωπήξ* tilki *+ia* << ***HAv*** **wlp-ē-* a.a.

† Tilki yılda iki kez tüylerini döktüğü için. † Aynı HAv kökten ***Lat*** *vulpēs*, ***Erm*** *alwēs* > *aġvés ալուես* , ***Sans*** *lopāśá लोपाश*, ***Ave*** *raopis-* = ***Fa*** *rōbā* "tilki".

alotropi [TDK1 1945] *¯alotropi, ¯alotropik* ‖ ~ ***Fr*** *allotropie* aynı kimyasal bileşime sahip maddenin farklı hallerde bulunması ☼ Jöns Jakob Berzelius, İsv. kimyacı (1779-1848). ~ ***EYun*** **allotropía ἀλλοτροπία* § ***EYun*** *állos ἄλλος* başka + ***EYun*** *trepō τρεπω, τροπ-* dönmek --› ALEGORİ, TROP(O)+

›› alotrop

alp [ETü: Or 735] *bilge kişig edgü ¯alp kişig yorıtmaz ermiş* [bilge kişiyi, iyi yiğit kişiyi yürütmezdi] ‖ << ***ETü*** *alp* cesur, yiğit < ***ETü*** *al-* alt etmek, yenmek *+lp* → AL-

† Hazar Türklerinde *Almış* "yiğit, fatih" yaygın bir erkek adı idi (▫WOT). † Orta Avrupa'da prehistorik bir dilden kalan *Alp* "yayla" sözcüğünün etimolojisi açık değildir.

›› alpagut, alperen

alpaka[1] [LT 1873] *Alpaca* [Fr.]: *¯alpako* | [KT 1900] *¯alpaka: Amerikayı cenubide yaşar keçi ile deve arası bir çarpā, bu hayvanın kılından mamul bir cins ince yünlü kumaş* ‖ ~ ***İsp*** *alpaca* Güney Amerika'ya özgü bir memeli hayvan, bu hayvanın yünü ~ ***Quechua*** *alpako* a.a. < ***Quechua*** *pako* kızıl kahverengi

alpaka[2] [Cum 1930] *birinci derece gümüşlenmiş ve ¯alpaka (...) bıçak, çatal ve kaşıkları* ‖ ~ ***YLat*** *alpax, alpac-* bir alüminyum alaşımı, fakfon § ***YLat*** *aluminium* + ***Lat*** *pax, pac-* barış → ALÜMİNYUM, PAKT

† 1920 Versailles barış antlaşmasıyla aynı günlerde icat edildiği için.

alpinizm [Cum 1932] *kendi memleketimizde ¯alpinizm yapma fırsatına nail bulunuyoruz* | [Bel 1937] *¯alpin ırkının anavatanının Orta Asya olduğu neticesine varmıştır* ‖ ~ ***Fr*** *alpinisme* dağcılık sporu < ***Fr*** *alpin* Alp dağlarına ait *+ism°* < ***öz*** *Alpes* Alp dağları << ***öz (Lat)*** *Alpēs* a.a.

† Kuzey İtalya ve Batı Avrupa'da sayısız yer adında görülen *alp-/alb-* unsurunun anlamı ve nihai olarak hangi dile ait olduğu açık değildir. Hintavrupa-öncesi bir dil düşünülebilir. ▫Pokorny I.30.

›› alpin, alpinist

alt [ETü: Uy <1000] *sögüt ¯altın iltü bardı* [ağaç altına götürdü] | [ETü: Kaş 1073] *¯altın: ḥarf wa maʿnahu taḥt* <"alt" anlamında bir edat>" | [Kıp: İdr 1312] *<Arapça 'taḥta' karşılığı olan Türkçe sözcüğün aslı ¯alt olup 'taḥtaka' için ¯altında, 'taḥtakum' ¯altınızda denir.>* ‖ << ***OTü*** *alt* yenik, tabi, aşağı ≈ ***ETü*** *altın* aşağıda (zarf) < ***ETü*** *al-* almak, elde etmek, yenmek, alt etmek *+Ut* → AL-

† ETü sadece zarf ekiyle *altın* (ayrıca *üstin, öŋdin, kédin)* biçimleri görülürken, lehçelerde orijinal ad biçiminin korunmuş olduğu varsayılabilir (pace ▫Claus 121 ve 130).

›› alt alta üst üste, alt et-, alt tarafı, altı üstü, altlı üstlü, altlık, altmetin, altüst, altyapı, bilinçaltı, denizaltı, kubbealtı, yeraltı

← KAHVALTI

altar [Hür 1998] *Tapınağın güneyinde sunuların gerçekleştiği ¯altar bulunuyor* ‖ ~ ***İng*** *altar* sunak, üzerinde kurban kesilen yüksek masa ~ ***Lat*** *altare* «yüksek yer», a.a. < ***Lat*** *altus* yüksek *+ari°* → ALTO

alternatif "dalgalı elektrik akımı" [Cum 1931] *mütekatti (¯alternatif) cereyanlı elektrik motörlerinin bobinaj işlerine vakıf* | "seçenek" [Mil 1962] *İnönü olmazsa veya çekilirse bunun ¯alternatifi askeri darbedir* ‖ ~ ***Fr*** *alternatif* / ***İng*** *alternative* 1. sırayla değişen, 2. seçenek, almaşık < ***Lat*** *alternare* [den.] sırayla değişmek, biri öbürü olmak *+()tiv°* < ***Lat*** *alter, alternus* öbür, öteki, başka << ***HAv*** **al-tero-* [kıy.] a.a. < ***HAv*** **al-*[1] öte, başka --› ALİAS

† ***HAv*** **alter-* kökünden *İng other* "öbür, öteki", ***Fr*** *outre* "öte".

›› alternasyon

← ALTERNATÖR, ALTRUİZM, ÜLTRA (ÜLTİMATOM, ÜLTRAMARİN, ÜLTRASON, ÜLTRAVİYOLE)

alternatör [Cum 1931] *dizel motörü 40 kilovat amperlik iki adet ¯alternatör* ‖ ~ ***Fr*** *alternateur* alternatif akım üreten cihaz < ***Fr*** *alterner +()tor* → ALTERNATİF

altes [AM <1900] *¯altes unvânına mazhar olan bir sadrazamla* | [Bah 1924] *¯altes: Prens ve prenseslere verilen unvan.* | ~ ***Fr*** *altesse* prens rütbesindeki kişilere hitap şekli ~ ***İt*** *altezza* yükseklik, yücelik < ***İt*** *alto* yüksek → ALTO

altı [ETü: Or 735] *¯altı çub soġdak tapa sülädimiz* [Sogd ülkesinin 6 kısmına sefer ettik] ‖ << ***ETü*** *altı* 6

† Belki yedili bir sayı sisteminde "bütünün bir altı" anlamında. Karş. YEDİ.

›› altıgen, altılı ganyan, altıncı, altışar, altız

← ALTMIŞ

altın [ETü: Or 735] *¯altun kümiş kergeksiz kelürdi* [eksiksiz altın ve gümüş getirdi] ‖ << ***ETü*** *altūn* a.a.

† ***ETü*** *al* "renkli, alaca" sözcüğüyle alakalı olduğu düşünülebilir. † ***Moğ*** *altan* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› altın çağ, altın top, altınbaş

altimetre [Cum 1947] *¯Altimetre denilen irtifa ölçüsü cihazı bozulmuş* ‖ ~ ***Fr*** *altimètre* yükseklik ölçme

Levent Şahverdi Arşivi

cihazı § ***Lat altus*** yüksek + ***EYun*** ***métron*** μέτρον ölçü → ALTO, +METRE

altmış [ETü: Yen <800] *tokuz ~altmış er* [elli dokuz kişi] || << ***ETü altmış*** 60 < ***ETü altı*** *+mlş* → ALTI

† *+mlş* eki, sıra sayıları yapan *+Inç* < **+mlnç* ekinin ses değişimine uğramış biçimidir. Çuvaşça ve Volga Bulgarcasının kaynağı olan Türk lehçesinde **altıminş* "altıncı", *yētiminş* "yedinci" anlamındadır (◦WOT 1165).

›› altmışar, altmışıncı, altmışlık

alto [AR 1899] *Mösyö Alterman'ın bulduğu ~alto nam tel yeni bir şey olmayıp* ‖ ~ ***İt alto*** 1. yüksek, 2. müzikte yüksek perdeden erkek sesi, tenor (esk.), 3. pes perdeden kadın sesi (16. yy), buna eşdeğer perde << ***Lat altus*** [pp.] boy atmış, yüksek < ***Lat alescere*** büyümek, yetişmek, beslenmek *+()t°* < ***HAv*** **al-*[3] (bitki veya canlı) yetişmek, büyümek, boy atmak

† Aynı kökten ***Lat alescere*** "büyümek, boy atmak". Karş. ***Fr/İng altitude*** < ***Lat altitudo*** "yükseklik".

›› kontralto

← ALTAR, ALTES, ALTİMETRE, HOPARLÖR, KOALİSYON (ADOLESANS, PROLETER), OBUA

altruizm [HRG <1930] *bu ~altrüist kararı neticesinde* | [Özön 1961] *~altruizm: Özgecilik, kendisinden başkasını düşünme hali.* ‖ ~ ***İng altruism*** diğerkâmlık, başkasını gözetme, bencillik zıddı ~ ***Fr altruisme*** a.a. ☼ 1852 Auguste Comte, Fr. filozof. < ***Fr autrui*** (hukukta) hak sahibi olan diğer kişi *+ism°* ~ ***Lat alteri huic*** bu başkasına < ***Lat alter*** başka → ALTERNATİF

alüminyum [LT 1873] *~alüminyom/alüminyum* | [Düs 1887] *krom ve arsenik ve manganez ve antimoan ve ~alüminyom ve bunlara mümasil mevaddı madeniye* ‖ ~ ***YLat aluminium*** bir metal ☼ 1808 Sir Humphrey Davy, İng. kimyacı. < ***Lat alumen*** şap *+ium*

›› aluminium, aluminyum

← ALPAKA[2]

alüvyon [Cum 1934] *~Alüvyon sularından istifade etmek, memleketimiz için çok mühim bir mesele* ‖ ~ ***Fr alluvion*** akarsuyun getirdiği kumlu toprak, dere mili ~ ***Lat alluvium*** a.a. < ***Lat alluere*** suyla sürüklenmek *+ium* < ***Lat ad+ luere*** su akmak, ve akıtmak yıkamak → LAVABO

›› alüvyal

alyans "nikâh yüzüğü" [Cum 1932] *muhtelif cins pırlanta küpe, elmas yüzük, ~alyans, broş, altın saat ve saire* ‖ ~ ***Fr alliance*** 1. ittifak, 2. nikâh yüzüğü < ***Fr allier*** bağdaşmak, bağdaştırmak, ittifak etmek *+entia* << ***Lat alligare*** a.a. < ***Lat ad+ ligare*** bağlamak → LİG

← RALLİ

alzheimer [Mil 1957] *Sebep, dimağın dumura uğramasıdır. Presbiyofrenia, ~alzheimer ve pik hastalığı denen üç şekli vardır.* ‖ ~ ***İng Alzheimer's disease*** erken bunama hastalığı ☼ 1906 < ***öz Alois Alzheimer*** Alman psikiyatr (1864-1915)

am [Oğ: Kaş 1073] *~am: cihāzu'l-mar'a* <dişilik organı - Oğuz ve Kıpçaklarda> | amcık [Kıp: İdr 1312] *~am wa ~amcuk: al-farc.* || << ***ETü-OK am*** kadın cinsel organı

† Karş. ***Moğ aman*** "ağız". Orijinal biçimin *amçık* "ağızcık?" olduğu düşünülebilir.

›› amcık, amcıkla-

ama [Rab 1310] *er χatunlarğa barmak* [varmak] *sünnet kıldı, ~ammā kaçan uçmaχğa kirseler χatunlar erenlerge kelürler* [ama cennete girince kadınlar erkeklere gelirler]. || ~ ***Ar ammā*** أمّا gelgelelim, maamafih (bağlaç) < ***Ar am*** أم fakat

›› amma

âmâ [GülS 1391] || [KFT <1421] ‖ ~ ***Ar a'mā'*** أعماء [#'*my* af'al sf.] kör, gözleri görmeyen < ***Ar 'amā*** عما kör idi, karanlık idi

† Arapça sözcük kusur ve renk sıfatları yapan *af'al* veznindedir.

← MUAMMA

amaç "hedef" [ETü: Kaş 1073] *~amaç: al-hadaf (...) er kuşuġ ~amaçladı* <kuşa nişan aldı> *(...) ~amaçlık yer* <atış yapmak için nişangâh olarak kullanılabilecek yer> | [SVel <1320] *görlüm ol oklar içün oldı ~āmāc* | [Men 1680] *~āmāc: ok nişāni, hedef.* | "... gaye, maksat" [YTü: Cum 1934] *Bunu kuranların güttükleri ~amaç, salt yurdun, ulusun dirliği, genişliğidir.* ‖ << ***ETü amac*** 1. saban demiri, 2. ok hedefi, nişangâh ≈ ***Fa āmāc*** a.a. (her iki anlamda) → UM-

† Türkçe ve Farsçada ortak olan sözcüğün, her iki dilde tatmin edici etimolojisi yoktur. Dil Devrimi döneminde, Türkçe kökenli olduğu varsayımıyla yeni anlam yüklenerek kullanımı teşvik edilmiştir.

›› amaçla-, amaçlan-, amaçlı, amaçsallık, amaçsız

amade [Sel 1600] *ol sahrâda tabur kurup leşker-i şeyâtîn ile hâzır u ~âmâde olup* ‖ ~ ***Fa āmāda*** أماده [pp.] gelmiş, hazır < ***Fa āmadan, āmāy-*** أمدن, أماى gelmek, varmak, olmak, hazır olmak *+a* << ***OFa āmatan*** gelmek

← HOŞAMEDİ

amak ~ ***Ar āmāḳ*** أماق [#*mAḳ* af'āl çoğ.] pınarlar < ***Ar 'umḳ*** أمق [t.] gözün iç köşesi, göz pınarı

amal ~ ***Ar a'māl*** [#'*ml* af'āl çoğ.] ameller, yapılan işler < ***Ar 'amal*** أعمال [t.] iş → AMEL

amalgam [Cum 1966] *Bir grup dökme demir ~amalgam maddelerinden nikel ve bakırın mikro analitik (...)* ‖ ~ ***Fr amalgame / İng amalgam*** alaşım, özellikle civa alaşımı ~ ***OLat amalgama*** simyada civa alaşımı ~ ***Ar al-malġam*** الملغم alaşım, bulamaç, krem → MERHEM

aman [Kut 1069] *~amān birdi erke salām kılğuçı* [aman verir adama selam veren] | el-aman [EÇ <1683] *emân ~el-amān ey güzīde-i āl-i Osmān* ‖ ~ ***Ar amān*** أمان [#*Amn* fa'āl] güvenlik, güvence < ***Ar amana*** أمن güvendi, inandı, emin idi → EMANET

›› amanin, amanın, amansız, biaman, elaman

Levent Şahverdi Arşivi

amatör [ResC 1914] || [RNG 1926] *Ben bu sevdadan bir şey anlayamadım... Siz ki eski bir ¯amatörsünüz* [aşk uzmanı] *enişte.* || ~ ***Fr*** *amateur* 1. seven, meraklı, 2. bir işi zevk için yapan ~ ***Lat*** *amator* seven < ***Lat*** *amare* sevmek *+()tor* << ***HAv*** **am-* sevmek

← AMİGO

amazon [Tz 1870] || ~ ***Fr*** *amazone* 1. Yunan efsanesinde savaşçı kadınlar kavmi, 2. erkeksi veya savaşçı kadın ~ ***EYun*** *amazōn ἀμαζων* savaşçı kadınlar kavmi

† Yunanca sözcüğün *a-mazós* "memesiz" sözcüğünden türetilmesi halk etimolojisidir.

ambalaj [Rz 1896] *esna-i nakilde kırılmayacak bozulmayacak surette ¯ambalajı içini Mişel Ağanın uhde-i dirayet ve kifayetine (...) havale ile* || ~ ***Fr*** *emballage* paketleme, paket < ***Fr*** *emballer* [den.] paketlemek *+age* < ***Fr*** *in+[1] balle* balya, top → BALON

›› ambalajla-

ambale [Cum 1930] *seyircilerin gürültüsü o kadar çoğalmıştır ki İsviçre'liler adeta ¯ambale olmuşlardır.* | ~ ***Fr*** *embalé* [pp.] altüst olmuş < ***Fr*** *s'embaler* (at) gemi azıya almak, (duygu) altüst olmak, sersemlemek *+é* <? ***Lat*** *in+[1] ballare* → BALAD

ambar [AşP 1330] *kîler ü çârtâk ü ¯ambârlar dolar* || ~ ***Fa*** *anbār* انبار depo, mağaza << ***OFa*** *hanbārak* a.a. ≈ ***Sans*** *sambhāra* bir araya getirme, birikim, erzak, kumanya § ***HAv*** **sem-* bir, beraber, birlikte + ***HAv*** **bher-[1]* taşımak, getirmek → HEM, +BER

›› kırkambar

ambargo [Bah 1924] *¯ambargo: Bulunduğu limanı terk etmemesi için bir gemiye gösterilen muvakkat mümanaat.* || ~ ***Fr*** *embargo* bir limana giriş çıkışı engelleme, abluka << ***İsp*** *embargar* etrafını çevirmek, barikat dikmek < ***OLat*** *inbarricare* a.a. < ***OLat*** *barra* engel, barikat, bariyer → BAR[1]

amber [CodC 1303] *ladano - Tr: ¯anbar* | [SN 1354] *Ki ¯ʿanbar durur sünbül adlu ḳulı* || ~ ***Ar*** *ʿanbar* عنبر [*#ʿnbr* q.] bir tür balinanın midesinden çıkarılan güzel kokulu madde, her çeşit güzel koku ≈ ***OFa*** *ambar* a.a.

† Batı dillerine Arapçadan alınmıştır. Karş. ***Fr*** *ambre,* ***İng*** *amber* (a.a.).

›› anber

← AMBERBU

amberbu [Taz 1482] || ~ ***Fa*** *ʿanbarbūy* عنبربوی güzel kokulu bir çiçek § ***Ar*** *ʿanbar* عنبر + ***Fa*** *būy* بوی koku → AMBER, BU[2]

ambi+ ~ ***Lat*** *ambi* bir şeyin her iki yanında veya etrafında olmayı bildiren edat ve fiil öneki << ***HAv*** **ambhi* iki taraf, çevre

† Latince edat ***EYun*** *amphi* ve ***Ger*** **bī* ile eş kökenlidir.

← AMBİVALANS, STAND-BY (BAYBAY, BAYPAS)

ambivalans [Cum 2004] *Hatta bu ayrıca ¯ambivalans (karşıt değerlilik) içeren bir ruh halidir.* || ~ ***Fr/İng*** *ambivalence* kararsızlık, iki nitelik arasında gidip gelme hali ~ ***Alm*** *Ambivalenz* «iki değerlilik», a.a. ☼ 1910 Bleuler, Alm. psikolog. < ***Lat*** *ambi+ valentia* kadir olma, değeri olma < ***Lat*** *valere* kadir olmak *+entia* → AMBİ+, VALÖR

ambiyans [Mil 1954] *Paris ¯Ambiyansını andıran tanınmış beynelmilel meşhur revü* || ~ ***Fr*** *ambiance* çevre, ortam, genel hava ~ ***Lat*** *ambientia* dolaşım < ***Lat*** *ambire, ambit-* dolaşmak, dolanmak *+entia* < ***Lat*** *ambi+ ire, it-* gitmek, yol almak << ***HAv*** **ei-* gitmek → İYON

← AMBULANS

amblem [Cum 1936] *Yukarıda klişesini bastığımız bu ¯amblem bundan sonra İstanbul Üniversitesinin resmi kâğıtlarının başında bulunacak* || ~ ***Fr*** *emblème* simge, amblem ~ ***EYun*** *émblēma ἔμβλημα* sokuş, saplama < ***EYun*** *embállō ἐμβάλλω* katmak, içine sokmak *+ma(t)* < ***EYun*** *en+ bállō βάλλω* atmak → BALİSTİK

›› amblematik

ambulans [Cum 1949] *Karaman Hastanesi için bir aded cankurtaran otomobili (¯ambülans) pazarlıkla alınacak veya yaptırılacaktır.* || ~ ***Fr*** *ambulance* tıbbi cankurtaran (< ***Fr*** *hôpital ambulant* gezici hastahane) < ***Lat*** *ambulare* gezmek, dolaşmak, dolanmak *+entia* < ***Lat*** *ambire, ambit-* sağa sola gitmek < ***Lat*** *ambi+ ire, it-* gitmek → AMBİYANS

›› ambülans

amca [Tezk 1341] *peygamberün ¯abucası olan Zübeyr'iñ kızı* | [Arg 1533] *¯ammiggiá* [ammıca]: *zio di padre* || << ***TTü*** *abıca/abuca* babanın erkek kardeşi < ***TTü*** *apa/aba* baba *+çA*

† Esasen "babacık" anlamına gelen *abıca* biçimi, belki ***Ar*** *ʿamm* "amca" etkisiyle ses değiştirmiştir. Karş. EMMİ.

amel "işlem, eylem" [AtH <1250 (1444)] *uzun sanma sakınç öküş kıl ¯ʿamal* [uzun uzun düşünme çokça iş yap] | amelî [Men 1680] *¯ʿamelī: Practicus, non speculativus.* | "... ishal" [LO 1876] *Türkîde ishal manasına ¯ʿamele uğramak.* || ~ ***Ar*** *ʿamal* عمل [*#ʿml* faʿal msd.] iş, işlem, eylem < ***Ar*** *ʿamala* عمل işledi, eyledi

† İshal" anlamı "bağırsak boşaltma işlemi" anlamında bir hüsnü tabirden türemiştir.

›› amel defteri, amelî, ameliye

← AKSÜLAMEL, AMAL, AMELİYAT, AMİL (AMELE), İMAL, İSTİMAL (MÜSTAMEL, SUİSTİMAL), MAMUL, MUAMELE, TEAMÜL

amele [Men 1680] *¯ʿamele pl. à ʿāmil: Operarii, opifices* [işçiler]. | [KT 1900] *¯ʿamele: (Türkcede müfred gibi de kullanılır.) Rencber, ırgad. (...) bir ¯amele bulmalı.* || ~ ***Ar*** *ʿamala(t)* غملة [*#ʿml* faʿala(t) çoğ.] işçiler < ***Ar*** *ʿāmil* غامِل [t.] işçi → AMİL

›› amele yanığı, amelelik

ameliyat [Men 1680] *¯ʿamelī: Practicus, mon speculativus.* | [YOsm: LO 1876] *¯ʿameliyāt: Fenn mucibince icra olunan şeyler. ¯ʿameliyâtı cerrahiye, ¯ʿameliyâtı teşrîh.* || ~ ***Ar*** *ʿamaliyyāt* عمليّات [*#ʿml* çoğ.] işlemler < ***Ar*** *ʿamalīyya(t)* عمليّة [t.] işlem, ameliye *+āt* → AMEL

Levent Şahverdi Arşivi

›› ameliyathane

amenajman [Mil 1951] *Zonguldak havzasına büyük miktarda teçhizat getirilmiş olup, havzanın ¯amenajman planının daha ilk safhalarının tedvir edilememesi...* || ~ ***Fr*** *aménagement* teçhiz etme, bir yeri işletmeye uygun hale getirme < ***Fr*** *aménager* teçhiz etmek < ***Fr*** *ménage* → MENAJER

amenna [DK <1400?] *Yer öpdi, aydur: ¯āmennā ve saddaḳnā, maksudımuz.* || ~ ***Ar*** *āmannā* آمنّا [#*Amn*] inandık, güvendik (birinci çoğul şahıs) < ***Ar*** *āmana* أمن [IV f.] inandı, güvendi → EMANET

amentü [<1400] || ~ ***Ar*** *āmantu* آمنت [#*Amn*] «inandım», İslami inanç formülünün ilk kelimesi, bu kelime ile başlayan formül < ***Ar*** *āmana* أمن [IV f.] inandı → EMANET

Amerika [<1600] || amerikanizm [ÖS <1924] *elinizi kalbinizin üstüne koyarak deyiniz ki 'onlar ¯amerikanizm' yapıyorlar* || ~ ***İt/YLat*** *America* bir kıta ☼ 1507 Martin Waldseemüller, Alm. haritacı. < ***öz*** *Amerigo/Americus Vespucci* Amerika kıtasının ayrı bir kıta olduğunu ileri süren İtalyan seyyah (1451-1512) < ***öz*** *Emmericus/Emmeric* Doğu Gotlara özgü bir erkek adı << ***Ger*** ****haimiric*** «ev yöneten», oba beyi → HOME

† Vespucci'nin önadı ***Alm*** *Heinrich* (= ***İng*** *Henry)* adının Doğu Got diyalektindeki biçiminin İtalyanca uyarlamasıdır.

›› amerikan, amerikanize, amerikanizm, Latin Amerika

amerikyum [ML 1969] || ~ ***İng*** *americium* yapay bir element ☼ 1944 Glenn Seaborg, Amer. kimyacı. < ***öz*** *America* bir kıta +*ium* < ***öz*** *Americus Vespucci* yeni kıta fikrini popülerleştiren İtalyan tacir ve seyyah (1454-1512)

ametal [ML 1969] || ~ ***Fr*** *******amétale* metal olmayan mineral < ***EYun*** *a(n)+ métallon μέταλλον* → METAL

† Fransızca, İngilizce ve Almancada mevcut olmayan bir sözcüktür. İstisnai olarak ***İng*** *ametallous* "metal olmayan" kaydedilmiştir (◦OED s.v.).

›› ametalik

ametist [TDili 1936] || ~ ***Fr*** *amethyste* bir tür süs taşı ~ ***EYun*** *améthystos ἀμέθυστος* «sarhoş etmez», a.a. < ***EYun*** *a(n)+ methúō μεθύω* sarhoş olmak → MATİZ

† Ametist taşının sarhoşluğa engel olduğu inancından ötürü.

amfetamin [Mil 1965] *Simpson yarıştan önce fazla miktarda ¯amfetamine almış* || ~ ***İng*** *amphetamine* [abb.] merkezi sinir sistemi uyarıcısı olan bir kimyasal madde ☼ 1935 Prinzmetal & Bloomberg, Amer. kimyacı. < ***İng*** *alpha methyl phenyl ethyl amine* → ALFA, METİL, FENOL

amfibi "suda ve karada yaşayan canlı" [<1930] || "... suda ve karada hareket eden taşıt" [Mil 1951] [Amerika'nın faal donanmasında] *492 yardımcı gemi, 615 ¯amfibik gemi mevcuttur.* || ~ ***Fr*** *amphibie* 1. su ve karada yaşayan canlı, 2. su ve karada hareket eden araç veya askeri birlik ~ ***EYun*** *amphibíos ἀμφιβίος* çift canlı < ***EYun*** *amphi+ bíos βίος* canlı → Bİ(O)+

›› amfibik, amfibiotik, amfibyum

amfiteatr [AM <1900] *¯amfiyeatro dediğimiz şey Yunan ve Roma gibi milel-i kadimenin temaşagâh-i umumisidir ki* | [Bah 1924] *¯anfiteatr: (...) Bir müdernisin ders verdiği yer ki samiine mahsus sıraları geriye doğru gittikçe yükselir.* | amfi [Cum 1933] *Hastanede asistanlar için yaptırılmakta olan ¯anfi şeklindeki ders salonu* || ~ ***Fr*** *amphithéatre* daire veya yarım daire şeklinde tiyatro ~ ***Lat*** *amphitheatrum* çift yanlı (tam daire veya oval) tiyatro < ***EYun*** *amphi+ théatron θέατρον* tiyatro → TİYATRO

† İlk kez MÖ 53'te Roma'da G. Scribonius Curio'nun inşa ettirdiği çift sahneli oval tiyatro için kullanılmıştır. Sözcüğün yarım daire şeklindeki klasik tiyatrolar için kullanımı modern döneme aittir.

›› amfi, amfitiyatro

amfizem [Cum 1969] *Genel bir deyimle ifade etmek gerekirse, hava kirliliği, bronşit, astma, ¯amfizem* || ~ ***Fr*** *emphysème* tıpta bir vücut dokusunun gazla şişmesi ~ ***EYun*** *emphysēma ἐμφύσημα* içine üfleme, şişirme < ***EYun*** *emphysáō ἐμφυσάω +ma(t)* < ***EYun*** *en+ physáō φυσάω* üflemek, üfürmek, şişirmek → FIŞKI

amfora [Bel 1939] *pişmiş topraktan güzel bir küçük ¯amfor ve bir diğer küçük desti* || ~ ***Fr*** *amphore* iki kulplu küp veya testi ~ ***EYun*** *amphoreús/amphiphoreús ἀμφορεύς/ἀμφιφορεύς* a.a. < ***EYun*** *amphi+ phérō φέρω* taşımak << ***HAv*** *******bher-*[1] taşımak, getirmek → ANAFOR

† Türkçede önceden *amfor* kullanılırken, 1980'lerin başından itibaren *amfora* yaygınlık kazanmıştır.

← AMPUL

amigdala [Cum 1985] *limbik sistemin birimlerinden ¯amigdala* || ~ ***YLat*** *amygdala* beyinde badem şeklinde bir organ ~ ***EYun*** *amygdálē ἀμυγδάλη* badem

† ***İng*** *almond* ve ***Alm*** *Mandel* "badem" biçimleri ***Lat*** *amandula* üzerinden Eski Yunancadan alınmıştır. Yunanca sözcüğün kaynağı meçhuldür.

amigo "Meksikalılara özgü hitap şekli" [Mil 1957] *ben bu esnada hırsızları oyalarım ¯amigo* | "... futbol kulübü taraftarı" [Mil 1963] *Beşiktaş taraftarlarından 20 kişi bir isim altında birleşiyor: ¯Amigo'* || ~ ***İsp*** *amigo* arkadaş << ***Lat*** *amicus* sevgili, dost, arkadaş < ***Lat*** *amare* sevmek +*ic*° → AMATÖR

† Türkçe sözcüğün ikinci anlamı 1963'te Şenol ve Birol'u Beşiktaş'a geri getirmek için kurulan taraftar grubunun adından türemiştir.

amik [Fer <1451] *bir delük vardur ¯ʿamīk, anda indürürler* [derin bir çukur vardır ona indirirler] || ~ ***Ar*** *ʿamīḳ* عميق [#ʿ*mḳ* faʿīl sf.] derin < ***Ar*** *ʿamuḳa* عمق derin idi

† *Ariz ve amik* deyiminde varlığını sürdürür. Hatay'daki Amik Gölü "derin göl" anlamındadır.

Levent Şahverdi Arşivi

amil [Kut 1069] *ağıçı bitigçi ya iş tutğuçı / ya tonçı etükçi* ~ʿāmil *bolğuçı* [ya hazinedar ve kâtip gibi görevli, ya terzi ve ayakkabıcı gibi sanatkâr] || ~ ***Ar*** *ʿāmil* عامل [#ʿml fāʿil fa.] 1. işleyici, sanatkâr, 2. etken, faktör < ***Ar*** *ʿamala* عمل işledi, eyledi → AMEL

← AMELE

amin [TDK1 1945] ~*amin: ... amonyağa benzer birtakım cisimlerin cins adı.* || ~ ***Fr*** *amine* kimyada bir bileşik < ***Lat*** *ammonia +in°* → AMONYAK

← HİSTAMİN, MELAMİN, VİTAMİN

âmin [Rab 1310] *olar kamuğ* ~*āmin téyü kılıçğa boyun sundılar* [onlar hepsi amin deyip kılıca boyun uzattılar] || ~ ***Ar*** *āmīn* آمين dua sözü ~ ***İbr/Aram*** *āmēn* אָמֵן «öyledir» (dua sözü) ≈ ***İbr/Aram*** *ʾāmen* אָמֵן emin ve sadık olma → EMANET

† *#ʾmn* kökü Arapça ve İbranicede ortak olmakla birlikte dua sözü olarak kullanılan *āmīn* İbranice veya Aramcadan alıntıdır.

amip [TDK1 1945] ~*amip: Sularda yaşayan (...) birhücreli hayvanların adı.* || ~ ***Fr*** *amibe* tek hücreli bir canlı ~ ***EYun*** *amoibḗ ἀμοιβή* değişken < ***EYun*** *ameibō ἀμείβω* değişmek << ***HAv*** **əmeigʷ-* hal değiştirmek < ***HAv*** **mei-*[1] değişmek, yer değiştirmek, göçmek → MUTASYON

›› amibal

amir [LO 1876] ~*āmir: Emredici.* || ~ ***Ar*** *āmir* آمر [*#Amr* fāʿil fa.] emreden < ***Ar*** *amara* emretti → EMİR[1]

›› amirane

amira [EkşiS 2005] ~*amira: osmanlı'da, yüksek devlet görevlisi ermenilere verilen ünvan.* || ~ ***Erm*** *amira աւիդաւ()* Osmanlı devletinde Ermeni cemaat yöneticilerinin unvanı ~ ***Ar/TTü*** *amīr* أمير bey, emir → EMİR[2]

† *+A* ekinin işlevi anlaşılamadı.

amiral "deniz komutanı" [Terak 1869] *öteki devletler ile birlik olup Amerika* ~*amirallerine Cebel-i Tarık sahillerini bile göstermeyecekleri* | [Cum 1930] *Beynelmilel Boğazlar komisyonu bugün* ~*Amiral Vasıf Pş.nın riyasetinde yeni senenin ilk içtimaını aktedecektir* || ~ ***Fr*** *amiral* Arap komutanı, Haçlı komutanı [11. yy], deniz komutanı [13. yy] << ***OLat*** *amiralius* a.a. ~ ***Ar*** *amīr al-* أمير عالى ... komutanı → EMİR[2]

† ▫DuCL 1:225-226 geç Ortaçağ Latincesinde *admiralius, admirallus, almiragius, amiraldus, amirarius, amiratus, amiraeus, ammiratus* vb. dahil olmak üzere yirmiyi aşkın yazımla 60 dolayında metin örneği verir. En erken örnek 1098 yılına aittir. Başlangıçta "her türlü komutan" ve özellikle "Haçlı seferleri komutanı" anlamına gelen sözcük, 13. yy başlarından itibaren "deniz komutanı" anlamını kazanır. † Türk donanmasında amiral rütbesi 26/11/1934 tarihli kanunla resmen tesis edilmiştir.

›› amiral gemisi, koramiral, oramiral, tuğamiral, tümamiral

amiyane [Kab 1432] *veger* ~ʿ*ammiyāne isteseler sen daχı* ~ʿ*ammiyāne söyle, zīrā ki* ʿ*amm χalka ne yarar ve bunlar neye χırīdār idüğün kim ne bilsün?* | [HRGEfs 1924] *Kirkor daima: 'Zo bana ne oldu ben bilemem/Eski halime hiç göremem' gibi meyhane bayatı,* ~*āmiyāne şeyler okur.* || < ***Ar*** *ʿāmmī* عامّى [nsb.] avama ait, genel, bayağı *+āne* < ***Ar*** *ʿāmma(t)* [*#ʿmm*] amme, kamu, herkes *+ī* → AMME

† Farsça *āne* zarf ekiyle.

amme "kamu, tüm" [Sad 1574] ~ʿ*āmme-i bilād-i Osmāniyyeyi nehbü iḫrāḳ itmege ittifāḳleri oldı* [tüm Osmanlı illerini yakıp yıkmaya sözleştiler] || ~ ***Ar*** *ʿāmma(t)* عامّة [*#ʿmm* fāʿila(t) fa. fem.] kamu, halk, özellikle sıradan halk, avam ≈ ***Ar*** *ʿamma* عمّ herkesi kapsadı, umumi idi → UMUM

›› amme hukuku

← AMİYANE, AVAM, İMECE, KATLİAM

amnezi [Cum 1937] *böyle bir cehalet veya* ~*amnezi vak'ası karşısında* || ~ ***Fr*** *amnésie* hafıza kaybı ~ ***EYun*** *amnḗsis ἀμνήσις* unutma < ***EYun*** *a(n)+ mnḗsis μνήσις* hafıza, anımsama < ***EYun*** *mnáomai μνάομαι* anımsamak, hatırlamak *+sis* << ***HAv*** **mn̥ā-* < ***HAv*** **men-*[1] düşünmek → MANTALİTE

† Aynı Yunanca kökten karş. ***İng*** *amnesty* "unutma" > "suç affetme", *mnemonic* "hafızaya ilişkin".

›› amnesia

← ANAMNEZ

amnios [TDK1 1945] ~*amnios: Döl kesesi.* || ~ ***Fr*** *amnios* döl yatağı, embriyon kesesi < ***EYun*** *amnion ἀμνίον* [küç.] 1. kuzucuk, 2. döl kesesi < ***EYun*** *amnós ἀμνός* kuzu *+ion*

† Batı dillerinde 17. yy ortalarında tıp terimi olarak benimsenmiştir.

›› amniyotik

← AMNİYOSENTEZ

amniyosentez [Mil 1998] *tanı amaçlı yapılan* ~*amniyosentez ve benzeri girişimler gibi anne ve bebek kanının birbirine karışabileceği haller* || ~ ***İng*** *amniocentesis* döl torbasını delerek yapılan cerrahi işlem § ***EYun*** *ámnion ἄμνιον* döl torbası + ***EYun*** *kéntesis κέντεσις* delme (< ***EYun*** *kénteō* delmek, saplamak *+sis*) → AMNİOS, SANTRA

† Sözcüğün ikinci ögesi *synthesis* değil *centesis* şeklindedir.

amok [Cum 1934] ~*Amok (Malezya Delisi) filminin ilk müsameresi olacaktır* || ~ ***İng*** *amok* öldürme hırsıyla gözü dönmüş olma ~ ***Malay*** *amok* a.a.

amonyak [T&S 1892] *Ammoniaque* [Fr.]: ~*amonyak-ı māyi.* || ~ ***Fr*** *ammoniac* Kimyada NH3 bileşiği veya bunun tuzları ~ ***EYun*** *ammōniakós ἀμμωνιακός* Libya'da Juppiter Ammon tapınağı yakınında çıkarılan bir tür tuz < ***öz*** *Ammōn Ἄμμων* bir Mısır tanrısı, Amun

† Dioskorides 5:109.

›› amonyum

← AMİN (HİSTAMİN, MELAMİN, VİTAMİN)

amorf [Cum 1932] *bizim gibi taazzuv etmemiş,* ~*amorf halde bulunan ve sınıf ayrılığına yabancı kalmış geri*

Levent Şahverdi Arşivi

teknikli cemaatlerde || ~ ***Fr*** *amorphe* şekilsiz < ***EYun*** *a(n)+ morphḗ μορφή* şekil → MORF(O)+

amorti "... piyangoda bilet bedelini karşılayan ödül" [Cum 1930] *alınan bilete ikramiye veya ¯amorti isabet etmezse* | "borcu veya yatırımı geri ödeme" [Cum 1930] *tesisat masrafını bu kadar müsait şerait altında azami iki veya üç sene zarfında ¯amorti etmesi* || < ***Fr*** *amortir, amortiss-* 1. öldürmek, durdurmak, söndürmek, canlılığını gidermek, 2. (bir borcu veya varlığı) adım adım ödemek, itfa etmek ~ ***OLat*** **admortire* ölmek, öldürmek < ***Lat*** *ad+ mortuus* ölüm → MORT

← AMORTİSMAN

amortisman [<1900] || ~ ***Fr*** *amortissement* muhasebede bir borcu veya yatırımı peyderpey ödeme *+ment°* < ***Fr*** *amortir* tüketmek, itfa etmek → AMORTİ

amortisör "otomobilde sarsıntı emici tertibat" [Cum 1930] *Tamponları, beş lambası, krome radyatörleri triplex camları, ¯amortisör ve saire (...)* || ~ ***Fr*** *amortisseur* söndüren, tüketen, etkisini gideren, a.a. < ***Fr*** *amortir, amortiss-* öldürmek, tüketmek, itfa etmek *+()tor*

amper [Bah 1924] *¯amper: Elektrik cereyanının şiddetinde vahid-i kıyasi. (...) ¯ampermetre* || ~ ***Fr*** *ampère* elektrik birimi ☼ 1881 Paris Elektrik Kongresi. < ***öz*** *André-Marie Ampère* Fransız fizikçi (1775-1836)

›› ampermetre, miliamper

ampir [<1900] || ~ ***Fr*** *empire* 1. imparatorluk, 2. Fransa'da Birinci İmparatorluk (1804-1815) dönemi ve bu döneme özgü mobilya stili << ***Lat*** *imperium* komutanlık, imparatorluk → İMPARATOR

ampirik [Bah 1924] *¯ampirik: Nazariyeye değil tecrübeye istinad eden.* || ~ ***Fr*** *empirique* deney ve gözleme dayanan *+ic°* ~ ***EYun*** *empeirikós ἐμπειρικός* teoriye değil deneye dayanmayı sabunan bir tıp ekolü < ***EYun*** *empeiría ἐμπειρία* deneyim *+ik°* < ***EYun*** *en+ peiráō πειράω* denemek, teşebbüs etmek << ***HAv*** **perya-* < ***HAv*** **per-*[3] sınamak, tehlikeye girmek veya sokmak → PER+

›› ampirist, ampirizm

← EKSPER (EKSPERİMAN, EKSPERTİZ)

amplifikatör [Cum 1936] *stadyom ve yarış alanında yapılacak ¯amplifikatör tesisatı* | amplifiye et- [Mil 1970] *bazı musiki aletlerini bu elektronik yoldan kuvvetlendiriyorlar, ¯amplifiye ediyorlar* || ~ ***Fr*** *amplificateur* ses yükseltici ~ ***Lat*** *amplificator* genişletici ~ ***Lat*** *amplificare* genişetmek, bollaştırmak, büyütmek *+()tor* § ***Lat*** *amplus* bol, büyük + ***Lat*** *facere, fact-* yapmak → FAKTÖR

›› amplifikasyon, amplifiye

ampul [Bah 1924] *¯ampul: Bir elektrik dalgasının naklini ihtiva eden camdan kap.* || ~ ***Fr*** *ampoule* şişecik, cam tüp, ampul ~ ***Lat*** *ampulla* [küç.] < ***Lat*** *ampora* testi *+ul°* ~ ***EYun*** *amphoreús ἀμφορεύς* → AMFORA

ampüte [Mil 1954] *Ayıldığı vakit bir hastahanede idi ve doktorların mırıltı halinde kendisinin ¯ampüte edilmiş olduğundan bahsettiklerini duydu.* || ~ ***Fr*** *amputer* budamak, kol ve bacak kesmek ~ ***Lat*** *amputare* budamak < ***Lat*** *amb(i)+ putare* 1. budamak, biçmek, 2. saymak, sanmak, düşünmek << ***HAv*** **pu-to-* kesik < ***HAv*** **pau-*[2] biçmek, bıçak vurmak

›› ampütasyon

← KOMPÜTER (DEKONT, İSKONTO, KONTÖR, KONTUAR), REPÜTASYON

amut [Tezk 1341] *hiç kimse sever mi kim yapışa ihlas ¯ʿamūdına* [sütununa] || ~ ***Ar*** *ʿamūd* عَمُود [*#ʿmd* faʿūl im.] direk, sütun, dikilitaş (≈ ***Ar*** *ʿamada* عَمَدَ dikti, ayağa kaldırdı) ~ ***Aram*** *ʿammūd* עַמּוּד direk, sütun < ***Aram*** *ʿamad* עָמַד durmak

† Arami kökenli olan *ʿAmīd* kent adı "durma yeri, durak" anlamındadır.

›› amudi

← İTİMAT (MUTEMET), TAAMMÜT, UMDE

amyant [KAlam 1891] *Antakya Kazası'nda ve sair bazı cihetlerde simli kurşun, borasit, ¯amyant, krom ve antimon,* || ~ ***Fr*** *amiante* ateşten etkilenmeyen bir mineral ~ ***EYun*** *amiántos ἀμίαντος* «lekesiz, lekelenmez», a.a. < ***EYun*** *a(n)+ miainō μιαίνω* lekelemek → MİYASMA

† Ateşe tutulduğunda leke ve kirlerini kaybettiği için.

an [Dan 1360] *Şimdi el-¯ān ol binālar mevcūddur.* | [Men 1680] *bu ¯āne dek, bu ¯āne degin, bu ¯āne gelince* || ~ ***Ar*** *ān* آن [*#Awn*] şimdiki zaman, geçmişle gelecek arasındaki süre

›› anbean, anında, anlık

← ANI, ELAN

an|mak [OTü: AtH <1250 (1444)] *munı keḏ ¯aŋa* [bunu iyi hatırla] | [Kıp: İdr 1312] *¯aŋdı* اكدى: *ḏakara* [hatırladı] | [Men 1680] *¯aŋmak* اكمق: *yad et., zikr et., χātirine getürmek* || << ***OTü*** *aŋ-* hatırlamak, aklına getirmek ≈ ***?ETü*** *aŋ* ayıraç, ayrım → ANLA-

† Oğuz ve Kıpçak dil alanlarında 13. yy.'dan önce ortaya çıkan bu fiilin, ***ETü*** *aŋla-* fiiliyle yapısal ilişkisi muğlaktır.

›› andaç, andır-, anıl-, anıştır-, ansı-

← ANDIÇ, ANI, ANIMSA-, ANIT, ANT (ANTLAŞ-)

ana [ETü: UyTT <900] *¯anasın oğlanı severçe* [çocuk anasını sever gibi] *(...) öz elgin ¯anasın ölürmiş* [öz eliyle anasını öldürmüş] || << ***ETü*** *ana* anne < *çoc na-na*

† ***ETü*** daha formel eşdeğeri *ög* (anne) sözcüğüdür. Bkz. ÖKSÜZ.

›› ana akım, ana arter, ana baba günü, ana cadde, ana dil, ana muhalefet, ana okulu, ana para, ana sınıfı, ana vatan, ana yurt, anacık, anadan doğma, anaerkil, analık, ananınki, anasının nikâhı, dev anası, uy anamlar

Levent Şahverdi Arşivi

← AGANİGİ, ANAÇ, ANAKENT, ANAMALCILIK, ANAYASA, ANNE, DENİZANASI, KAYNANA

anabolik [Cum 1973] *kuvvet sporlarının en önemli sorunlarından biri olan ¯anabolik steroidler' konulu doping sempozyumu* || ~ ***İng*** *anabolic* metabolik sürecin yükselen evresi, besinleri karmaşık organik bileşimlere dönüştürme süreci < ***EYun*** *anabolḗ ἀναβολή* yukarı-atma *+ik°* < ***EYun*** *ana+ bállō βάλλ ω* atmak → BALİSTİK

›› anabolizma

anaç [ETü: Kaş 1073] *¯anaç <ummu'l-ḳawm (milletin anası) gibi bilgece davranan küçük kız. Bu ad bir sevgi göstergesi olarak verilir.>* || << ***ETü*** *anaç* anacık < ***ETü*** *ana +lç* → ANA

† Sevgi sözcükleri yapan *+lç* ekiyle. Karş. ***ETü*** *ataç* "babacık" (‹Kaş).

Anadolu "Küçük Asya'nın orta-batı bölümü" [İBatt y. 1330] *¯Anaṭolī* || ~ ***OYun*** *Anatolía ἀνατολία* «Doğu vilayeti», merkezi Amorion/Emirdağ olan büyük vilayet < ***EYun*** *anatolḗ ἀνατολή* doğuş, özellikle güneşin doğuşu; doğu < ***EYun*** *anatéllō ἀνατέλλω* doğmak, çıkmak < ***EYun*** *ana+ téllō, tol- τέλλω, τολ-* kalkmak, kaldırmak (<< ***HAv*** **telə-* a.a.) → TOLERANS

† Doğu Roma'nın *Anatolikón* askeri eyaleti Amorium/Emirdağ kenti merkez olmak üzere 640 yılından sonra kuruldu. Latince eşdeğer adı *Oriens* ("Doğu") idi. 1329-1337 yıllarında burada bulunan Arap seyyah İbn Battuta Afyon-Kütahya-Ankara yörcsini *Anaṭoliyya* adıyla anar. Fatih döneminden itibaren "İstanbul'un doğusu ile Fırat arasındaki alan" anlamını üstlendi.

anadut [Ana 1932] *¯anadut (Maraş, Kırşehir, Kayseri); ¯anazıt (Ankara)...: tarladan kağnıya sap yükletmek için üç çatlı ve uzun saplı bir alet, dirgenin büyüğü.* || ~ ***Yun*** *anadótion ἀναδότιον* kaldıraç, ot kaldırma çatalı, yaba < ***Yun*** *anadínō ἀναδίνω* yukarı vermek, kaldırmak *+ion* → DOZ

anafilaksi [Mil 1956] *¯Anafilâksi denen reaksiyon için, hastanın ayni cins seruma karşı evvelce hassasiyetinin teşekkül etmesi şarttır.* || ~ ***Fr*** *anaphylaxie* / ***İng*** *anaphylaxy* dokuların yabancı maddeye aşırı hassasiyeti ☼ 1902 Portier & Rachet, Fr. biyologlar. ~ ***EYun*** *ana+ phýlaksis φύλαξις* koruma, korunma < ***EYun*** *phýlazō φύλαζω* beklemek, korumak *+sis*

›› anafilaktik, anafilaktik şok

anafor [Pir 1521] *gemiler ḳarâr idemezler, χusūsiyle ifrāṭ ile ¯anaforlar olur* | "... kargaşa, dalavere" [ÖS <1920] *senin de cebine ¯anafordan seksen doksan lira düşürebilirim* || ~ ***Yun*** *anaphóri(on) ἀναφόρι* [küç.] gelgit, zıt akım << ***EYun*** *anaphorá ἀναφορά* [dev.] geri gitme, geri taşıma, kalkma, kaldırma *+ion* < ***EYun*** *anaphérō ἀναφέρω* geri getirmek, yukarı kaldırmak < ***EYun*** *ana+ phérō φέρω* getirmek, taşımak, ürün vermek << ***HAv*** **bher-*[1] a.a. → +BER

›› anaforcu, anaforla-

← AMFORA (AMPUL), FEROMON, FOSFOR (FOSFAT), HİDROFOR, METAFOR, ÖFORİ, PERİFERİ, SEMAFOR, TELEFERİK

anagram [Cum 1936] *İnkısamlı muhabere usulile görüşme nasıl olur: ¯Anagramla verilen haberler* || ~ ***Fr*** *anagramme* bir kelimedeki harflerin yerini değiştirerek yeni kelime yapma < ***EYun*** *anagrammatismós ἀναγραμματισμός* a.a. < ***EYun*** *ana+ grámma γράμμα* harf, yazım → +GRAM

›› anargram

anahtar [SN 1354] *meger sabr ile bunuŋ ¯anıχtarın* انختر / *elikdürvenin* [ele geçiririm] *bugün ü yarın* | [Men 1680] *¯anaχtār* انختار || ~ ***Yun*** *aniχtḗrion ἀνοιχτήριον* açkı, açacak << ***EYun*** *anoíktḗr ἀνοίκτήρ* a.a. *+ion* < ***EYun*** *anoígō ἀνοίγω* açmak < ***EYun*** *ana+ oígō οἴγω* a.a.

›› anahtar teslim, anahtarlık, İngiliz anahtarı, sol anahtarı

anakent "metropol" [Mil 1973] *Metropol: ¯anakent, bir ülkenin başlıca kenti.* → ANA, KENT[1]

† METROPOL < ***EYun*** *mētrópolis* "ana-kent" çevirisidir.

anakonda [Cum 1956] *Güney Amerika sularında yaşayan ¯Anakonda' adlı büyük bir deniz yılanı tarafından az kalsın öldürülüyordu* || ~ ***İng*** *anaconda* bir yılan türü ~? ***Sinhali*** *henakandaya* «kırbaç yılanı»

anakronik "çağ dışı, zamana uymayan" [Cum 1955] *Hariciye Nezaretleri, ¯anakronik ve aristokratik vasıflarını muhafaza etmektedir.* || ~ ***Fr*** *anachronique* 1. eski zamana ait bir anlatım veya tasvire yeni zamana ait unsurlar katan, 2. çağın gerisinde kalmış, modern olmayan < ***EYun*** *ana+ χrónos χρόνος* zaman, çağ *+ik°* → KRON(O)+

† Fransızca sözcüğün ana anlamı birincisi iken, Türkçede ikinci anlam ağır basmıştır.

›› anakronizm

analfabetizm [Mil 1969] *tarım ilaçları zararlarını bilhassa ¯analfabetizmin hüküm sürdüğü geri kalmış memleketlerde* || ~ ***Fr*** *analphabétisme* okuryazar olmama < ***Fr*** *a(n)+ alphabet* alfabe *+ism°* → ALFABE

analiz [HRGMür 1898] || ~ ***Fr*** *analyse, analyt-* çözümleme, ayrıştırma ~ ***EYun*** *análysis ἀνάλυσις* a.a. < ***EYun*** *analúō ἀναλύω* ayrışmak, ayrıştırmak *+sis* < ***EYun*** *ana+ lúō λύω* çözmek → LİZ(O)+

›› analitik, analize

← PSİKANALİZ

analjezi [Fel 1942] *acı yitimi, ¯analjesi = Zıyaı elem* || ~ ***Fr*** *analgésie* uyuşturma, acı duyugusunu giderme < ***EYun*** *a(n)+ algaisía ἀλγαισία* acı duyma § ***EYun*** *álgos ἄλγος* acı | ***EYun*** *aisthánō ἀισθάνω* duymak, hissetmek → ESTETİK

›› analjezik

← MİYALJİ, NEVRALJİ, NOSTALJİ

analog <u>analoji</u> "benzetme" [Cum 1937] || <u>analog</u> "benzeyen" [DTC 1944] || "... dijital olmayan" [Mil 1977] *¯analog ve sayısal devre dizaynı* || ~ ***Fr/İng*** *analogue* 1. benzer, kıyaslanabilir, 2. (doğal hareketi taklit

Levent Şahverdi Arşivi

etme anlamında) dijital olmayan ~ ***EYun*** *análogon ἀνάλογον* [n.] orantılı şey, benzeri < ***EYun*** *ana+ légō, log- λέγω[1], λογ-* saymak, hesaplamak → +LOG

›› analoji, analojik

anamalcılık [Fel 1942] ¯*anamalcılık, kapitalizm = Sermayecilik* → ANA, MAL

anamnez [Cum 1983] *Hemşir'anım elinde bir ¯anamnez kâğıdı, müşahedemi alıyor.* || ~ ***Fr*** *anamnèse* 1. geçmişi hatırlama eylemi, 2. tıpta hastayı sorgulayarak teşhis etme yöntemi ~ ***EYun*** *anámnēsis ἀνάμνησις* geri-anımsama, hatırlama < ***EYun*** *ana+ mnēsis* anımsama → AMNEZİ

ananas [LT 1873] ¯*ananas* | [T&S 1892] *Ananas* [Fr.]: *kışta?* قشطه, ¯*ananas.* || ~ ***Fr*** *ananas* tropik ükelerde yetişen bir meyve ~ ***Port*** *ananas* a.a. ~ ***Tupi/Guarani*** *ananá* a.a.

† Güney Amerika yerli dillerinden.

anane "rivayet" [Gel 1587] *Hâlâ-ki ¯ʿanʿane ile ol tantanayı birbirierine ulaşdururlar.* | "gelenek" [YOsm: ZG 1917] *Ferdlere, mensub oldukları ictimaî zümrenin telkin ettiği tarz idrak ve amellere ¯ʿanʿane denilir.* | [YOsm: ZG 1923] *Karagöz'le orta oyununa gelince, bunlar (...) ¯ʿanʿanevî* [geleneksel] *Türk tiyatrosudur.* || ~ ***Ar*** *ʿanʿana(t)* عنعنة [#ʿn faʿfaʿa(t) q. msd.] «falan filandan, o da filandan aktardı ki» şeklinde rivayet zinciri < ***Ar*** *ʿan* عن [bileşik adlarda] den hali bildiren edat

† Arapça sözcük *(rawā) fulān ʿan fulān ʿan fulān....* şeklindeki geleneksel anlatım kalıbından türetilmiştir. 1910 dolayında beliren Yeni-Osmanlıca anlamı muhtemelen ***Fr*** *tradition* (1. rivayet zinciri, 2. gelenek) sözcüğünün yanlış çevirisini yansıtır.

›› ananat, ananevi

anarşi [MSait 1898] [Avusturya imparatoriçesi Elisabeth] *Luccheni isminde habis bir İtalyan ¯anarşisti tarafından cerhedilir.* || ~ ***Fr*** *anarchie* yönetimsizlik, kargaşa ~ ***EYun*** *anarχía ἀναρχία* a.a. < ***EYun*** *a(n)+ arχḗ ἀρχή* iktidar, hükümranlık, önderlik → +ARK

† ***İng*** *anarchism* ilk kez 1642'de, *anarchist* 1678'de kaydedilmiştir.

›› anarko-, anarşik, anarşist, anarşizm

anasıl ~ ***Ar*** *ʿan ʾaṣl* عن أصل kökten, soydan → ASIL

anasır [Kab 1432] *ol ki terkībdür, ¯ʿanāṣır-i erbaʿādandur* [dört unsurdandır] || ~ ***Ar*** *ʿanāṣir* عَنَاصِر [#ʿṣr faʾālil çoğ.] unsurlar < ***Ar*** *ʿunṣūr* عُنْصُور öge → UNSUR

anason [Yad <1421?] *her sabah mastakī ile ¯anīson ile gülengübīn véreler* | [Men 1680] ¯*enesün, ¯anesün, ¯enisün, ¯anīsun, ¯anasun: Anisum.* || ~ ***Yun*** *ánison ἄνισον* anason bitkisi, pimpinella anisum << ***EYun*** *ánēthon/ánnēthon ἄνηθον/ἄννηθον* dereotu? rezene?

† ***Fr*** *anis,* ***İng*** *anise* biçimleri Latince yoluyla Yunancadan alınmıştır.

anatomi [HRGCeh 1923] ¯*Anatomi' dersi vereceğim?* || ~ ***Fr*** *anatomie* kadavraları kesme yöntemiyle doku ve organları inceleyen tıp dalı ~ ***EYun*** *anatomía ἀνατομία* a.a. < ***EYun*** *ana+ témnō, tom- τέμνω, τομ-* kesmek, bölmek *+ia* → TOM(O)+

›› anatomik, anatomist

anayasa "Fr *constitution* karşılığı" [YTü: Cum 1932] *Reich adı verilen Alman devleti bu ¯anayasanın ifadesidir* → ANA, YASA

›› anayasal, babayasa

ancak [ETü: Or 735] *ırak bodunuġ ¯ança yaġıtur ermiş* [uzak boyları öyle yaklaştırırdı] | [Kıp: CodC 1303] *kačan frista ol sosun ayti ¯ančak korunmadi* [melek o sözü söyledi ancak görünmedi] | [Men 1680] ¯*ancak: fekat, hemān. Solùm, solummodo, nonnisi* [sadece], *& tamen, saltem* [buna karşılık, şöyle ki]. || << ***ETü*** *ança ok* tam öyle, şöyle ki < ***ETü*** *ança* öyle, o şekilde, o kadar < ***ETü*** *an* o *+çA*[2] → O

›› anca

anchorman [Mil 1994] *Bu anlamda Türkiye'nin tek ¯anchorman'i olan Ali Kırca* || ~ ***İng*** *anchorman* «demirbaş adam», televizyonda baş haber sunucusu § ***İng*** *anchor* gemi demiri (~ ***Lat*** *ancora/anchora* a.a.) + ***İng*** *man* → ANKRAJ, +MEN

ançüez anşuva "[Fr anchois]" [HRG <1930] *kilerden mastikadan başka havyar, ¯anşuva, balık yumurtası falan da aşırmış* | [Cum 1936] *hamsi balığının ¯ançuez adını alan fabrikasyon şekli çok nefis ve çok zevkli olduğu kadar pek mükemmel bir gıdadır* || ~ ***İng*** *anchovies* hamsi balığı, engraulis encrasicolus ~ ***İsp*** *anchoa* hamsi, özellikle kurutulmuş hamsi ~ ***Bask*** *antxoa* a.a. <? ***Bask*** *antxu* kuru

andavallı [LG 1889] ¯*andavallı, ¯handavallı: Avanak, hafifüş-şuur.* | [HRGTeb 1914] *Gel şu ha... ¯hantavallının üzerine birkaç beyit mani söyleyelim.* || <? ***öz*** *Andaval* Niğde yakınında bir kasaba

andelip [Sad 1574] ¯*ʿandelīb-i χoş-nevā bu nağme-i sürür-efzā ile müterennim oldı ki* || ~ ***Ar*** *ʿandalīb* عندليب [#ʿdlb] bülbül

andezit [TDK1 1945] ¯*andezit: (...) plajiyoklâzlı bir yanardağsal külte.* || ~ ***Fr*** *andésite* bir tür volkanik kaya < ***öz*** *Andes* And dağları *+ite* < ***Quechua*** *anti* doğu

andıç "muhtıra" [YTü: Cum 1935] *Fransa hükümeti (...) Almanya hükümetine yeni bir ¯andıç daha verdi.* || < ***TTü*** *an-* → AN-

† *+dIç* ekinin kaynağı ve işlevi meçhuldür. Eğer *ant* adından *+Iç* ekiyle türetilmişse, anlam ilişkisi mevcut değildir.

andız "ardıç" [ETü: Kaş 1073] ¯*aŋduz: ar-rāsan* <kökü yerden kazılıp çıkarılarak atların karın ağrısına ilaç yapılan bitki> | <selvi> [CFürs 1501] *serv* [Fa.]: *maʿrūf ve ¯anduz ağacı* || << ***ETü*** *aŋduz* ardıç veya ona benzer bir bitki, imula helenium

† Akdeniz bölgesinde "selvi" anlamında kullanılırsa da esas anlamı "ardıç" olmalıdır.

andr(o)+ ~ ***Fr/İng*** *andro+* [bileşik adlarda] erkek < ***EYun*** *anḗr, andro- ἀνήρ, ἀνδρ-* erkek, er, adam << ***HAv*** **ənr-* < ***HAv*** **ner-*[2] a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

† ***EYun*** kişi adlarında sık görülen bir bileşendir. Karş. *Andréas, Aleksándros, Lysánder* vb. † Kuran'da anılan ***Ar İdrīs*** adı, Hıristiyan azizlerinden Andreas'ın adının Süryanice biçiminden uyarlanmıştır.

← ANDROİT, ANDROJİN, ANDROPOZ, HÜNER, POLİANDRİ

androit [Mil 1985] *insandan farksız robotlar (¯android ya da humanoid'ler) ya da biyolojik insanlar* || ~ ***İng*** *android* insana benzer yaratık, insansı ~ ***OLat*** *androides* a.a. § ***EYun*** *anḗr, andro- ἀνήρ, ἀνδρ-* adam, insan + ***EYun*** *eîdos εἶδος* şekil, görüntü → ANDR(O)+, +OİD

androjin androjen [Mil 1999] *Oğlan çocuğu gibi, göğüssüz ve poposuz, ¯androjen bir görüntü.* || ~ ***Fr/İng*** *androgyne* erkeğe benzeyen kadın, çift cinsiyetli § ***EYun*** *anḗr, andr- ἀνήρ, ἀνδρ-* erkek + ***EYun*** *gynḗ γυνή* kadın → ANDR(O)+, JİNEK(O)+

† *Androjen* şeklinde yazılması galattır.

andropoz [Mil 1967] *Kadında menopoz 45-50 yaşlan arasında, erkekte ¯andropoz 55-65 yaşlan arasında görülür.* || ~ ***Fr/İng*** *andropause* erkeklerde cinsel etkinliğin sona ermesi § ***EYun*** *anḗr, andr- ἀνήρ, ἀνδρ-* erkek + ***EYun*** *paúsis παύσις* durma, sona erme → ANDR(O)+, POZ

† Fransızcada 1950 dolayında, İngilizcede 1965'ten sonra kullanıma giren bir sözcüktür.

anekdot [PS 1936] *tarih, ¯anekdot, seyahatname ve görenlerin anlattıkları* || ~ ***Fr*** *anecdote* bir kişi hakkında anlatılan kısa ve gerçek öykü ~ ***EYun*** *anékdotos ἀνέκδοτος* yayınlanmamış hikaye, dedikodu < ***EYun*** *a(n)+ ékdotos ἔκδοτος* dışarı-verilmiş, yayımlanmış < ***EYun*** *ek+ didōmi, do- δίδωμι, δο-* vermek → DOZ

† Bizanslı tarihçi Prokopios'un 6. yy saray dedikodularına ilişkin olup ölümünden sonra yayınlanan *Anekdota* adlı eserinin adından.

›› anekdotal

aneks [Mil 1978] *Park Otel ¯aneksinde ... suit odalarımız hizmete açılmıştır* || ~ ***Fr/İng*** *annexe* müştemilat, eklenti ~ ***Lat*** *adnexus* [pp.] bağlantı, irtibat < ***Lat*** *adnectere* bir şeye bağlamak < ***Lat*** *ad+ nectere, nex-* bağlamak << ***HAv*** **ned-* bağ, düğüm

† Aynı kökten ***Lat*** *nodus* "düğüm", ***İng*** *net* "ağ".

← ENTERKONEKTE, KONEKTÖR, NODÜL

anemi [HRGŞık 1889] *fakr-üd-dem yani ¯anemi' tabir edilen hastalığın def'i yolunu keşfeylemişlerdir.* | [HRGKok 1927] *boyacı fırçasıyla hırpalana hırpalana ¯anemik' bir ihtiyar suratı bağlamış.* || ~ ***Fr*** *anémie* kansızlık < ***EYun*** *a(n)+ haîma αἷμα* kan → HEM(O)+

›› anemik

anemometre [Mil 1962] *Rüzgârın sür'ati ¯anemometre ismi verilen âletle ölçülür* || ~ ***Fr*** *anémométre* rüzgâr ölçer → ANEMON

›› anemograf, anemoskop

anemon [TDK1 1945] *¯anemon: Manisa lalesi* || ~ ***Fr*** *anémone* 1. bir bitki, Manisa lalesi, 2. yumuşakçalardan bir hayvan ~ ***EYun*** *anemṓnē ἀνεμώνη* rüzgâr gülü < ***EYun*** *ánemos ἄνεμος* rüzgâr << ***HAv*** **anə-mo-* nefes, rüzgâr, esinti < ***HAv*** **anə-* esmek

← ANEMOMETRE, ANİMASYON (ANİMİZM)

anestezi [Fel 1942] *duyum yitimi, ¯anestezi = Zıyaı his* | [EEğ 1958] *az miktarda kullanılan ¯anestezik ilaçlarla şuur bulanıklığı* || ~ ***Fr*** *anésthesie* uyuşturma, duyumsuzlaştırma ~ ***YLat*** *anaesthesia* ☼ 1848 Sir J.Y. Simpson, İng. < ***EYun*** *a(n)+ aisthánō ἀισθάνω* duymak, algılamak → ESTETİK

›› anestezik, anestezist

anevrizma [LT 1873] *Anévrysme* [Fr.]: *¯anevrisma, ümm-i dem* | [Mil 1956] *Bir kese teşkil eden ¯anevrizma, eğer zamanla içi dolup nedbeleşirse, iyi olur.* || ~ ***Fr*** *anévrisme* damar genişlemesi veya şişmesi, baloncuk ~ ***EYun*** *aneúrysmós ἀνεύρυσμα* genleşme, şişme < ***EYun*** *aneurýnō ἀνευρύνω* genleşmek *+ism°* < ***EYun*** *ana+ eurýs εὐρύς* geniş, enli << ***HAv*** **werə-*[1] a.a.

angaje angaje et- "dans teklif etmek" [Akab 1851] *Boğos Ağa her oyun başlanmazdan evvel birer başga damaları ¯angaje edip bana hiç bir defa kendisi ile birlikde oynayım deyu teklif etmedi.* | angaje ol- "kayıt yaptırmak" [KK 1913] *212 numaralı birinci mevki oda boşalmış. ¯Angaje oldum.* | [Bah 1924] *¯angajman: Aht, vaad, söz. Az süren ehemmiyetsiz muharebe.* || ~ ***Fr*** *engager* [den.] bağlamak, ipotek etmek, rehin etmek, meşgul etmek, istihdam etmek < ***Fr*** *gage* rehin, ipotek << ***EFr*** *wage* a.a. ~ ***Ger*** **wadjan* << ***HAv*** **wadh-* rehin etmek, bağlayıcı bir söz vermek

† ***İng*** *gage* biçimi Fransızcadan, *wage* biçimi eski Normancadan alıntıdır.

›› angajman

← DEGAJ

angarya [KMuk 1665] *bir kimse seni bir mil yola ¯angariyaya tutarsa iki mil bile git* | [LO 1876] *¯angarya (Yun.): Bedava iş, teᶜaddi. Komşulukta imece. Müellifîn-i Yunan, Farisî-i kadîmden meᶜhüz olmak üzere rivayet ederler.* || ~ ***Yun*** *angaria ἀγγαρεία* << ***EYun*** *aggareía ἀγγαρεία* ulak hizmeti, zorunlu kamu hizmeti, salma < ***EYun*** *ággaros ἄγγαρος* ulak, İran kralının posta görevlisi (~ ***EFa*** *ha(n)gāra-* ücret, bedel, ecir) ~ ***Akad*** *agaru/aggaru* a.a. → ECİR

† Herodotos 3:126 ve ona istinaden Hesychios Lex. Yunanca sözcüğün Farsçadan alındığını belirtirler. Oysa nihai kökenin bir Sami dili (muhtemelen Akadca) olduğu muhakkaktır. Karş. ▫Jeffery 49, ▫Rosol 156, ▫Horn 29.

Anglikan [<1900] || ~ ***İng*** *Anglican* İngiliz ulusal kilisesine mensup < ***Lat*** *Anglus* Anglosakson, İngiliz ~ ***Ger*** *Engle/Aengle* Angl kavmine mensup

† Aengl boyları 5. yy ortalarında bugünkü Danimarka'nın bulunduğu bölgeden Büyük Britanya'nın orta ve kuzeyine hicret ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

›› Anglo-Amerikan, anglofil, anglofob, anglofon, Anglosakson, İngiliz, İngiltere

← SUPANGLEZ

angora [Cum 1978] *Sovyetler Birliği'ne (...) 250 ton ~Angora (moher - tiftik) ihraç edilmiştir* || ~ ***İng*** *angora* 1. Ankara kenti, 2. tiftik keçisi, tiftik yünü < ***TTü*** *Aŋġara* Ankara ~ ***EYun*** *Ánkyra ἄνκυρα* a.a.

† Kentin adı Yunanca "gemi demiri" anlamına gelen sözcükle eşsesli olmakla birlikte, eski bir Anadolu dilinden alınmış olması daha güçlü olasılıktır.

angst "varoluşsal sıkıntı" [Mil 1957] *Bu korku büyük sıkıntı (~angst) ânlarının dip sebebidir.* || ~ ***Alm*** *Angst* daralma, sıkıntı ~ ***Lat*** *angustia* a.a. < ***Lat*** *angustus* [pp.] dar, sıkışık < ***Lat*** *angere* daraltmak *+()t°* → ANJİN

† Modern felsefede Kierkegaard ve Heidegger'in popülerleştirdiği bir kavramdır.

angut [ETü: Kaş 1073] *~aŋġıt/aŋıt: an-nuḥām* [kaza benzer kızıl bir kuş] | [Çağ: Pav <1500] *~aŋkut, aŋkur: oiseau aquatique, plus petit que l'oie et plus grand que le canard* | [LG 1889] *~angut: Budala, sarsak.* || <<? ***ETü*** *aŋġıt* ördeğe benzer bir kuş, anas casarca veya anas nigra

† "Ördek türü" anlamında *aŋgıt* ile "bön" anlamındaki argo tabirin ilişkisi açık değildir. Anadolu ağızlarında rastlanan *angurt* biçimi (ᵃDinç 34), ***Erm*** *angirt ԱՆԳԻՐՏ* "terbiyesiz, kaba saba" sözcüğünü düşündürür.

anha minha "karmaşık akıl yürütmeler için kullanılan bir söz" [Cum 1935] *Konuşurken: (Filvaki, ~anha ~minha, mehmaemken, helümmecera) diye istediği katiblik* || § ***Ar*** *ʿanhā* عنها ona + ***Ar*** *minhā* منها ondan

anı [YTü: CepK 1935] *~anı = Hatıra* || < ***TTü*** *an- +I(g)* → AN-

anımsa|mak [YTü: Fel 1942] *~anımsama = Müphem tahattur = Réminiscence* | "hatırlamak" [Mil 1977] *Eşref Şefik Oflu'dan Mücap Ofluoğlu Eşref Şefik'i ~anımsamak yazısı 11.Sayfada* || < ***TTü*** *an- +ImsA-* → AN-

›› anımsan-, anımsat-

anır|mak [ETü: Kaş 1073] *eşgek ~aŋıladı* [eşek anırdı] | [AşP 1330] *~aŋradı bu ʿālem içre hemçü şîr* [aslan gibi kükredi] | [EÇ <1683] *eşek gibi segāh maḳāmında ~aŋırdıkları zamān güyā Deccal'in eşeği ~aŋırır* || << ***ETü*** *aŋra-/aŋıla-* (eşek, aslan) haykırmak < ***ETü*** *aġız* → AĞIZ

† Kaşgarî'nin kaydettiği *aŋıla-* biçimi muhtemelen ***aŋırla-*** veya ***aŋra-*** olarak okunmalıdır. † ***ETü*** *ağız, keŋiz, ḫoğuz, kögüz* ve *ḫağır, ḫögür* sözcükleri onomatopc kökenli olup ses bildiren fiiller üretirler. Karş. GEĞİR-, KÜKRE-, BAĞIR-, BÖĞÜR-.

›› anırgan, anırt-, anırtı

anıt "abide" [YTü: Cum 1935] *Kurultay önünde yükseltilen ~anıt herkese sanki Türk esatirinden hayaletler ve hakikatler gösteriyordu.* || < ***TTü*** *an- +Ut* → AN-

† ***Fr*** *monument* "abide" < ***Lat*** *monere* "anımsatmak" karşılığı olarak türetilmiştir.

›› anıtsal

anız [ETü: Kaş 1073] *~aŋız: al-cill* [buğday ve diğer tahıllar biçildikten sonra tarlada kalan] || << ***ETü*** *aŋız* ekin biçildikten sonra tarlada kalan saplar

ani "ansızın, birdenbire" [Cum 1930] *F.H Hanım pazar günü ~ani olarak hastalandığından malesef jüriye çıkamamıştır.* || < ***Ar*** *ān* آن en kısa süre → AN

† *Ansızın* ve *ānīde* zarflarından yakın dönemde geri türetilme yoluyla oluşturulmuş sıfattır.

anilin [T&S 1892] *Aniline* [Fr.]: *~anilin, Garibaldi boyası.* || ~ ***Alm*** *Anilin* bir tür kimyasal boya ☼ 1841 C.J.Fritzsche, Alm. kimyacı. < ***Alm*** *Anil* çivit bitkisi ve boyası *+in°* ~ ***Port*** *anil* a.a. ~ ***Ar*** *an-nīl* النيل a.a. ~ ***Sans*** *nīla* नील 1. koyu renk, özellikle koyu mavi, 2. çivit bitkisi ve boyası

← LEYLAK (LİLA), NİLÜFER

animasyon "çizgi film" [Mil 1955] *'Hayvan Çiftliği'nin ~animasyon (canlandırma) işlerini yapan John Reed* | re-animasyon "tıpta ölüm eşiğine gelmiş hastayı yeniden canlandırma" [Mil 1968] *İlk Yardım Hastanesinde hayatımı kurtaran ~re-animasyon servisi şefi Sayın Dr.* | "... turizmde bir tür eğlence" [Mil 1972] *Kuştur Tatil Köyü ~animasyon işlerini organize edecek çok İyi Fransızca bilen bir animatör aranmaktadır* || ~ ***Fr/İng*** *animation* canlandırma ~ ***Lat*** *animatio* a.a. < ***Lat*** *animare* [den.] canlandırmak, hayat vermek *+()tion* < ***Lat*** *anima* nefes, ruh, can << ***HAv*** ***anə-mo-*** nefes, rüzgâr → ANEMON

›› animatör, anime, reanimasyon

← ANİMİZM

animizm [Tarih 1932] || ~ ***Fr*** *animisme* canlı varlıklara ruh atfeden inanış, ruhçuluk ~ ***İng*** *animism* a.a. ☼ 1866 Sir Edward B. Taylor, İng. tarihçi. < ***Lat*** *anima* nefes, ruh *+ism°* → ANİMASYON

›› animist

anjin [Bah 1924] *~anjin: Boğaz iltihabı.* || ~ ***Fr*** *angine* boğaz veya damar sıkışması ~ ***Lat*** *angina* sıkma, daraltma < ***Lat*** *angere* sıkmak, daraltmak, boğmak *+in°* << ***HAv*** ***angh-*** dar, sıkı

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *angere* "sıkmak" > ***İng*** *anxious* "sıkıntılı", ***İng*** *anger* "sıkıntı > öfke", ***Alm*** *Angst* "sıkıntı", *eng* "dar".

← ANGST, ANKSİYETE

anjiyo [Mil 1962] *endoskopi laboratuarı, ~anjiyokardiyografi ve biyofizik laboratuarı ve anestesioloji (...)* || ~ ***Fr/İng*** ***angio*** [abb.] < ***İng*** *angiography* damarlara renkli bir sıvı zerkederek görüntü alma yöntemi < ***EYun*** *angeîon ἀγγεῖον* damar < ***EYun*** *ángos ἄγγος* her çeşit kap, çanak *+ion*

›› anjiopati, anjiyografi

Anka [DaiÇ 1406] *Özüm ~ʿanḳa-sıfat benzer hümāya / İki boynuzum iki ejdehāya* || ~ ***Ar*** *ʿanḳā'* عنقاء [#ʿnḳ fem.] mitolojik bir kuş <? ***Ar*** *aʿnaḳ* أعنق [afʿal sf.] uzun boyunlu

›› Zümrüdüanka

Levent Şahverdi Arşivi

ankastre [Cum 1939] *bina inşaatındaki kusurlardan dolayı ~ankastre boruların ezilmesi* || ~ ***Fr*** *encastré* [pp.] duvara gömülü < ***Fr*** *encastrer* yuvasına sokmak, gömmek *+é* ~ ***İt*** *incastrare* [den.] a.a. < ***Lat*** *in+*[1] *castrum* tahkim edilmiş yer, müstahkem mevki → ŞATO

ankebut [Taz 1482] *~ʿankebüt ne kadar muḥkem yaparsa bir χāne-i hevāidür* [örümcek ne kadar sağlam yaparsa yapsın, bir hava/hayal evidir] || ~ ***Ar*** *ʿankabūt* عنكبوت [#ʿkb] örümcek ≈ ***Aram*** *ʿakkabītā* ביתאעכ a.a. < ***Aram*** *ʿīkēb* עִיכֵּב [#ʿkb] tutmak, durdurmak

ankesör "umumi telefona bağlı otomatik kasa" [Mil 1951] *Halen şehirde (...) 33 adet de ~ankesörlü telefon mevcuttur.* || ~ ***Fr*** *encaisseur* tahsildar < ***Fr*** *encaisser* [den.] kasaya koymak, para tahsil etmek *+()tor* < ***Fr*** *in+*[1] *caisse* kasa → KASA

›› ankesörlü telefon

anket anket parlamenter "meclis soruşturması" [KK 1911] *~anket parlamenter meselesini protestoya muvaffak olamadığım için* | [Bah 1924] *~anket: Tahkikat, taharriyat.* || ~ ***Fr*** *enquête* her türlü soruşturma << ***OLat*** *inquaesta* [pp. n. çoğ.] a.a. < ***Lat*** *inquirere, inquaest-* araştırmak, soruşturmak < ***Lat*** *in+*[1] *quaerere, quaest-* sormak

† Karş. ***İng*** *inquest* "soruşturma", *question* "soru".

›› anketör

← ENGİZİSYON

ankiloz [HRGCeh 1923] *Her gün bu işi etmeye üşenmeyen yaşlı zevatlar kalp, romatizma, ~ankiloz' gibi şeylerden kurtulurlar.* || ~ ***Fr*** *ankylose* tıpta eklem kireçlenmesi ~ ***EYun*** *ankýlōsis ἀγκύλωσις* bükülme ☼ MS 2. yy Galenus, Yun. tabip (y. 129 - y.200). < ***EYun*** *ankýlō ἀγκύλω* kıvırmak, bükmek *+sis* ~ ***HAv*** **ank-ulo-* a.a. → ANKRAJ

† Karş. ***EYun*** *ankýlē* "büklüm, dirsek", ***Lat*** *angulus* "dirsek, açı" > ***İng*** *angle* "açı".

›› ankilozan

ankraj [Mil 1963] *Pirinç merdiven köşebenti ve ~ankraj aksamı yaptırılacaktır* || ~ ***Fr*** *ancrage* demirleme, çapa atma < ***Fr*** *ancre* gemi demiri, çapa *+age* << ***Lat*** *ancora* a.a. ~ ***EYun*** *ánkyra ἄγκυρα* a.a. << ***HAv*** **ank-ulo-* bükük şey, kanca, çengel < ***HAv*** **ank-* bükmek, kıvırmak

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *angle* "olta çengeli, açı", ***EYun*** *ankylósis* "bükülme, eğrilme".

← ANCHORMAN, ANKİLOZ, LENGER[1]

anksiyete [Mil 1965] *arta kalan bir ~anksiyete (endişeli sıkıntı hali) vardır* || ~ ***Fr*** *anxiété* sıkıntı, endişe, sebepsiz korku ~ ***Lat*** *anxietas* a.a. < ***Lat*** *angere, anx-* sıkmak, daraltmak, boğmak *+itas* → ANJİN

anla|mak [Oğ: Kaş 1073] *ol sözüg ~aŋladı* <sözü anladı – Oğuzca> | [Kıp: İdr 1312] *aŋ <ayıraç ve çit (al-ḥāciz) demektir (...) bundan dolayı anlaşılan şeye (aş-şayʾu'l- mafhūm) ~aŋlu denir, çünkü gayrısından ayırt edilmiştir (tamayyaza) (...) ve bundan dolayı ~aŋladı (fahama) denir.>* || << ***ETü-O*** *aŋla-* ayırt etmek, idrak etmek < ***ETü*** *aŋ/aġ* ayrım *+lA-* → AĞ[2]

›› anla, anlaş-, anlaşıl-, anlaşma, anlaşmazlık, anlayış

← AN- (ANDIÇ, ANI, ANIMSA-, ANIT, ANT), ANLAK, ANLAM, ANLAT- (ANLATI)

anlak "idrak yeteneği" [YTü: CepK 1935] *~anlak = Müdrike* | [Çağ: Pav <1500] *~aŋglak: Intelligence* || < ***ETü/TTü*** *aŋla- +Uk* → ANLA-

† Çağatayca sözlüklerde keşfedilip Yeni Türkçeye katılan sözcüklerdendir.

anlam [TD 1934] || [YTü: CepK 1935] *~anlam = Mana, meal, mazmun, müddea, fehva, medlül, mantuk* || < ***TTü*** *anla- +Im* → ANLA-

† Besim Atalay'ın aktardığına göre Dil Devrimi döneminde Konya'nın "bazı köylerinden" derlenmiş sözcüktür (Bir Doçentin Türkçe Okutuşu ve Münakaşalarımız, 1940).

›› anlamdaş, anlamlandır-, anlamlı, anlamsız, anlamsızlaş-, anlamsızlaştır-

anlat|mak "anlamasına sebep olmak" [Kıp: GülS 1391] *~aŋlatmak* || < ***ETü*** *aŋla- +lt-* → ANLA-

›› anlatım, anlatımcı

← ANLATI

anlatı [YTü: Ataç 1956] *Ben ~anlatı tilciğini récit karşılığı kullanıyorum, o anlama daha da yakıştığını sanıyorum.* || < ***TTü*** *anlat- +I(g)* → ANLAT-

anne [Kıp: CodC 1303] *mater - Fa: mar, madar - Tr: ~anna* | [KT 1900] *~ana, İstanbul şivesinde galatı ~âne* انه. | [Bah 1924] *~anne* آننه || ≈ ***TTü*** *ana* → ANA

† Sözcüğün bu biçimi yazı dilinde 20. yy başlarından önce nadiren kaydedilmiştir. N duplikasyonu muhtemelen çocuk dili etkisi gösterir.

›› anneanne

anofel [Cum 1930] *Sizi hançerliyen sinek ~anofel cinsinden ise bıraktığı (Hematozoaire) mikroblan kanınızda kültür yapar.* || ~ ***Fr*** *anophèle* sıtmaya neden olan sivrisinek türü ~ ***EYun*** *anophelḗs ἀνοφελής* zayıflatan, kurutan ☼ 1818 J. W. Meigen, Alm. biyolog. < ***EYun*** *a(n)+ ophelḗs ὀφελής* < ***EYun*** *ophéllō ὀφέλλω* güçlendirmek, kan ve can vermek, beslemek, yaramak

anomali [Cum 1938] *Güzel bir erkeğe tabiat ~anomali denilen ruhi dalaleti verir.* || ~ ***Fr*** *anomalie* uyumsuzluk, sıra dışılık < ***EYun*** *a(n)+ homalós ὁμαλός* bir örnek, tekdüze, sıradan, düzenli *+ia* < ***EYun*** *hómos ὅμος* aynı, eş, bir örnek → HOM(O)+

anomi [Mil 1972] *Toplumsal yapımızdan fışkıran bu ~anomia durumunu bir uzlaşmayı dönüştürmek için de (...)* || ~ ***Fr/İng*** *anomie* kuralsızlık, yasasızlık < ***EYun*** *ánomos ἄνομος* yasadışı, kural tanımaz *+ia* < ***EYun*** *a(n)+ nomós νομός* yasa, töre → +NOM

† Sosyoloji terimi olarak E. Durkheim'ın intihara ilişkin araştırması (1897) sayesinde yaygınlık kazanmıştır.

anonim "şirket" [Düs 1860] *~anonim taʿbir olunur tesmiyesiz şirketin ticaret usulü üzere şirket unvanı olmayıp*

Levent Şahverdi Arşivi

hiç bir hissedarın ismile tarif olunamaz. | "... adsız" [HRG <1930] *müstear namlarla mektuplar yağmaya başladı. Şair bu ¯anonim dostların* ‖ ~ ***Fr*** ***anonyme*** 1. adsız, 2. hisseleri nama yazılı olmayan şirket < ***EYun*** *a(n)+ ónoma, +ónyma óνομα, +όνυμα* ad → +ONİM

›› anonimite, antroponim

anons [Mil 1951] *Bu yetmiyormuş gibi ¯anons ettiğim ikinci plak pikaba girmez* ‖ ~ ***Fr*** ***annonce*** [dev.] duyuru < ***Fr*** ***annoncer*** duyurmak, ilan etmek << ***OLat*** *annuntiare* [den.] a.a. < ***Lat*** *ad+ nuntius* tellal, haberci

anorak [Mil 1963] *herkesin zevkine göre sade veya renkli ¯anorak* ‖ ~ ***İng*** *anorak* Eskimolara özgü içi kürklü ve başlıklı ceket, parka ~ ***İnuit*** *anoraq*

† Grönland Eskimoları dilinden.

anoreksi [Mil 1955] *bilhassa genç kadınlarda görülen bir zayıflama halinden bahsedeceğiz. Tıpta buna (¯anoreksiya nervosa) diyoruz.* ‖ ~ ***Fr*** *anoréxie* / ***İng*** *anorexia* patolojik iştahsızlık < ***YLat*** *anorexia nervosa* a.a. ☼ 1873 W.W. Gull, İng. < ***EYun*** *a(n)+ óreksis όρεξις* iştah

›› anoreksik, anorektik

anormal [HRGCeh 1923] *Vücut aletleri doğru işler ise buna 'normal', aygırı işler ise buna da ¯anormal' derler.* ‖ ~ ***Fr*** *anormal* kuraldışı < ***Fr*** *a(n)+ normal* kurala uygun → NORMAL

† Latince sözcüğe Yunanca olumsuzluk öneki getirilmesi anormaldir. Bu nedenle İngilizcede Latince *ab-* önekiyle hiperkorekt *abnormal* biçimi benimsenmiştir.

anot [Cum 1933] *Petrix ¯anot bataryaları dünyada mevcut pillerin fevkindedir.* ‖ ~ ***Fr***/***İng*** *anode* pozitif elektrot ☼ 1834 Michael Faraday, İng. fizikçi (1791-1867). ~ ***EYun*** *ánodos ἄνοδος* yukarı çıkan yol, geliş yolu < ***EYun*** *ana+ hodós ὁδός* yol → OD(O)+

ansambl [Akş 1923] *Konservatuar sağlam orkestra ve ¯ansanbl sanatkarları yetiştirmekte çok muvaffak oluyor* ‖ ~ ***Fr*** *ensemble* beraber, küme, takım << ***Lat*** *insimul* < ***Lat*** *in+[1] simul* bir, beraber, aynı → SİMÜLASYON

ansızın [Kıp: CodC 1303] *kim ¯ansesim kelsa* [habersiz gelse] | [Gül 1317] *kaçar iken nāgāh etegin basar / sürçer ¯anşuzda vü yidigin kusar* | [Arg 1533] *¯apansis: subito* ‖ < ***OTü*** *anşız* ayırtsız, farksız veya fark etmez *+(I)n* < ***OTü*** *aŋ* ayırt, fark *+sIz* → AĞ[2]

›› apansız

ansiklopedi [Müh 1816] *¯encuklopedya* | [T&S 1892] *Encyclopédie* [Fr.]: *külliyat-ı ulum ve fünun, ¯ansiklopedi.* ‖ ~ ***Fr*** *encyclopédie* ~ ***YLat*** *encyclopaedia* genel eğitim programı (16. yy), her konuya değinen eğitici kitap (18. yy) § ***EYun*** *enkýklios ἐνκύκλιος* genel olarak (< ***EYun*** *en+ kýklios κύκλιος* dairesel, çember şeklinde, genel) + ***EYun*** *paideúō παίδεύω* eğitmek → SİKL, PED(O)+

›› ansiklopedik, ansiklopedist

anşante [Mil 1974] *Ya! dedi. ¯Anşante!* ‖ ~ ***Fr*** *enchanté* [pp.] 1. sihirlenmiş, büyülenmiş, 2. «büyülendim», nazik tanışma sözü ~ ***Fr*** *enchanter* büyülemek << ***Lat*** *incantare* 1. şarkı veya ilahi söylemek, 2. büyü yapmak < ***Lat*** *in+[1] cantare* makamla söylemek → KANTO

ant [ETü: Kuanşi <1000] *kut kolup ¯ant antıkmışı taluy ögüzde teriŋrek ol* [kut dilemesi, ant içmesi okyanus ırmağından daha derindir] | [ETü: Kaş 1073] *¯and key yeme bérürler <ve katı ant içerler>* ‖ << ***ETü*** *ant* sözleşme, yemin <? ***ETü*** *aŋ-* hatırlamak, zikretmek *+Ut* → AN-

›› andımız

← ANTLAŞ-

antagonist [EEğ 1958] *sinirler arasında bir zıddiyet (¯antagonizm) bulunduğu* | [Mil 1965] *Bu temelde birbirleriyle bağdaşmaz iki ¯antagonist' unsur bulup çıkaran* ‖ ~ ***Fr*** *antagoniste* rakip, karşıt, bir şeyin etkisini gireren karşıtı ~ ***EYun*** *antagōnistḗs ἀνταγωνιστής* birine karşı yarışan, rakip < ***EYun*** *anti+ agōnistḗs ἀγωνιστής* yarışmacı < ***EYun*** *agōnízomai ἀγωνίζομαι* yarışmak *+ist°* < ***EYun*** *agōn ἀγών* yarışma << ***HAv*** **ag-* harekete geçirmek, sürmek → ANTİ+, AKSİYON

›› antagonistik, antagonizm, antagonizma

← PROTAGONİST

antant [<1910] ‖ ~ ***Fr*** *entente* mutabakat < ***Fr*** *entendre* anlamak << ***Lat*** *intendere* yönelmek, ilgilenmek, kulak vermek < ***Lat*** *in+[1] tendere, tens-* germek → TANSİYON

anten "gemi direğinin yatay çıtaları" [Rh 1828] *¯antena: antenne, vergue attachée en travers du mât pour soutenir la voile* | "... böcek boynuzu ... radyo anteni" [Bah 1924] *¯anten: Haşerat boynuzu. Telsiz telgrafta müstamel uzun elektrik nakli.* ‖ ~ ***Fr*** *antenne* 1. böcek duyargası, 2. radyo ve benzeri cihaz anteni ~ ***YLat*** *antenna* böcek duyargası ~ ***Lat*** *antemna/antenna* yelken direğinin yatay çıtası

† "Böcek duyargası" anlamına ilk kez Aristoteles'in De Hist. Animalium eserinin 1478 tarihli Latince çevirisinde rastlanır. † Radyo alıcı anteni 1900 yılı civarında Marconi tarafından keşfedilmiş ve adlandırılmıştır.

›› çanak anten

antet [Cum 1930] *kendi imzası ve mührü ile ve resmi ¯antetli bir beyanname ile* ‖ ~ ***Fr*** *en-tête* başlık, mektup kâğıdı başlığı < ***Fr*** *tête* baş << ***Lat*** *testa* 1. topraktan yapılan saksı, kâse, 2. (geç dönem halk dilinde) kafatası, kafa → TEST

anti+ ~ ***Fr***/***İng*** *anti+* [bileşik sözcüklerde] karşı, zıt ~ ***EYun*** *antí ἀντί* bir şeyle yüz yüze, karşı karşıya olma bildiren edat ve fiil öneki << ***HAv*** **ant-* ön, yüz, cephe

† Eski Yunanca bileşiklerde "önce" anlamı ağır basar. Buna karşılık modern Batı dillerinden kaynaklanan türevlerde daima "karşı, karşıt" anlamındadır. † Aynı HAvr kökten ***Lat*** *ante* "ön, önce", ***Alm*** *ent-* "karşıtlık bildiren önek". ***İng*** *and* ve

Levent Şahverdi Arşivi

Alm und "ve" bağlacı, esasen "karşı karşıya, karşılıklı" anlamına gelen bir edattan türemiştir.

›› antarktik, anti balistik misil, anti-Toroslar, antialerjik, antialias, antiasit, antibakteriyel, antidepresan, antifaşist, antihistaminik, antilaik, antimadde, antimikotik, antimilitarizm, antipas, antipod, antipropaganda, antiradar, antisiklon, antispazmodik, antistatik, antitartar, antiterör, antitoksin

← ANTAGONİST, ANTİ-AGİNG, ANTİBİYOTİK, ANTİDOT, ANTİFRİZ, ANTİJEN, ANTİKA, ANTİKOR, ANTİNOMİ, ANTİOKSİDAN, ANTİPATİ, ANTİSEMİT, ANTİTEZ, AVAN (AVANGARD, AVANS, AVANTA, AVANTAJ)

anti-aging [Mil 2000] *Yaşlanmaya son anlamına gelen ¯anti aging'in gerontoloji bilimi içinde yer alan önemli bir kavram olduğuna değinen Prof. Aksu* || ~ ***İng*** *anti-aging* yaşlanmaya karşı < ***İng*** *age* 1. yaş, çağ (isim), 2. yaşlanmak (fiil) +*ing* → ANTİ+, NEW AGE

antibiyotik [Cum 1946] *¯Antibiyotik - antibiotic bir toprak organizmi olan bu pahalı ilaç* [streptomycin] *bilhassa gram negatif mikroblar üzerinde kat'i ve öldürücü bir tesire sahiptir* ‖ ~ ***İng*** *antibiotic* «canlı organizmalara karşı», bakterisidlerin genel adı ☼ 1941 Selman Waksman, Amer. biyofizikçi. < ***EYun*** *bios, biot- βίος, βιοτ-* can, hayat +*ik*° → ANTİ+, Bİ(O)+

antidot [Cum 1947] *zehrin mahiyetini bilmiyoruz ki ¯antidot verelim* ‖ ~ ***Fr*** *antidote* zehire karşı verilen ilaç, panzehir ~ ***EYun*** *antídōton ἀντίδωτον* a.a. < ***EYun*** *dōtos δωτος* verilen < ***EYun*** *didōmi. do- δίδωμι, δο-* vermek → ANTİ+, DOZ

antifriz [Mil 1963] *yağlanmayı gerektiren pistonlar ve silindir çidarları bulunmaz, ¯antifrize ihtiyaç göstermez* || ~ ***İng*** *anti-freeze* anti-don, dona engel olan madde § ***İng*** *anti* karşı + ***İng*** *freeze, froze* donmak << ***Ger*** **freusan* a.a. << ***HAv*** **preus-* a.a. → ANTİ+

← DEFROST, DİPFRİZ (FROZEN)

antijen [Mil 1951] *¯Antijen ile antikor arasındaki reaksiyon ağrı, şişkinlik, ateş, sertlik ve paralizi şeklinde tecelli etmektedir.* || ~ ***Fr*** *antigène* bir organizmaya girdiğinde antikor oluşumuna neden olan yabancı öge (zehir, mikrop vb.) § ***Fr*** *anti* karşıt + ***Fr*** *gène* doğuran → ANTİ+, +JEN

antika [LO 1876] *¯antika: Eski şey, tuhaf, nevâdir. Eski zamandan kalma oyma taş, meskûkat, asar-ı atika. Avam zebanında tuhaf şey.* | [LG 1889] *¯antika: Fikir ve tavırca zamana muhalefet edenler.* | antik "Eski Çağa ait" [Cum 1930] *Neron'un sefahatleri... ¯Antik sirk mahalli...* || ~ ***Fr*** *antique* 1. çok eski, kadim (sıfat), 2. eski eser (ad) << ***Lat*** *antiquus* eski < ***Lat*** *ante* önce << ***HAv*** **ant-* ön, alın, karşı → ANTİ+

† Türkçe kullanımda *antika* "1. değerli eski eşya, 2. garip, tuhaf" ve *antik* "eski çağa ait" biçimleri ayrışmıştır. Her iki sözcük Fransızcadan alıntıdır; ancak ilki erken 19. yy telaffuzunu yansıtır.

›› antik, antikacı, antikite

antikor [TDK1 1945] *¯antikor: Vücuda giren hastalık etkenlerini zararsız kılmak için uzviyetin karşı çıkardığı madde.* || ~ ***Fr*** *anticorps* vücudun zararlı organizmalara karşı ürettiği madde § ***Fr*** *anti+* karşı + ***Fr*** *anti+ corps* vücut, gövde → ANTİ+, KORAKOR

antilop [Cum 1932] *Bir zat dürbün ile ¯antilopların hangisinin boynuzunun daha büyük olduğunu arıyormuş.* || ~ ***Fr*** *antilope* ceylan ~ ***OLat*** *anthalopus* bir efsane yaratığı ~ ***OYun*** *ánthalops ἄνθαλοψ* a.a.

antimon [Şifai 1706] || [Düs 1887] *krom ve arsenik ve manganez ve ¯antimuan ve alominyom ve bunlara mümasil mevaddı madeniye* ‖ ~ ***Fr*** *antimoine* / ***Alm*** *Antimon* bir element ~ ***OLat*** *antimonium* a.a. ~? ***Ar*** *al-iṯmidun* الإثمد [*#ṯmd*] kurşun sülfat veya antimon, göz sürmesi

›› antimonyum, antimuan

antin kuntin "saçma sapan" [Mil 1985] *Şimdi bu fotoğrafı yayınlarlar, altına da ¯antin ¯kuntin yazarlar* || ~ ***?***

† Argo sözlüklerinde "penis anlamında yer alan *antinikukas* (< ***Erm*** *antin gukas անդին կուս* "öbür tarafa gel") deyimiyle ilgili olabilir.

antinomi [Cum 1936] *'iyi' ve 'fena' mefumlarını keskin bir ¯antinomi içinde birbirinden ayıran kaba klâsik ahlâkı* || ~ ***Fr*** *antinomie* / ***İng*** *antinomy* iki yasanın veya iki mantıksal kanıtın birbiriyle çelişmesi ~ ***Lat*** *antinomia* a.a. ~ ***EYun*** *antinomia ἀντινομία* yasaların çelişmesi → ANTİ+, +NOM

antioksidan [Mil 1972] *yağ ve katkı maddeleri (renk verici maddeler, ¯antioksidanlar)* ‖ ~ ***Fr*** *antioxydant* oksitlenme önleyici < ***Fr*** *oxydant* oksitleyici < ***Fr*** *oxyder* oksitleme +*ent*° < ***Fr*** *oxyde* oksit, oksijenle bileşime girmiş → ANTİ+, OKSİT

antipati [HRGTeb 1914] *Ekseriya ¯antipatik', acemi, cılız bir ses o gürültüler arasında kâh sönüp kâh işitilerek* || ~ ***Fr*** *antipathie* «karşı duygu», nefret, sevmeme ~ ***EYun*** *antipátheia ἀντιπάθεια* a.a. § ***EYun*** *anti* karşı + ***EYun*** *páscō, path- πάσχω, παθ-* hissetme, acı duyma → ANTİ+, PAT(O)+

›› antipatik

antisemit [SPzS 1902] *Avrupa'daki ¯antisemitizm' hastalığına benzer kin ve ʿadâvet hisleri türemesin* | [Cum 1939] *Fakat her nedense, ¯Anti-semit olmadığı söylenen Fransızlar, ona rağmen itimadsız ve mutheriz davranırlar.* ‖ ~ ***Fr*** *antisémite* / ***Alm*** *antisemitisch* Yahudi düşmanı ☼ 1879 Wilhelm Marr, Alm. gazeteci. < ***Fr*** *sémite* Sami ırkından olan (Yahudi veya Arap) < ***EYun*** *Sém sḗm* Nuh'un oğlu, Yahudi ve Arap ırklarının atası olduğu söylenen mitolojik şahsiyet ~ ***İbr*** *şem* שם 1. isim, ad, 2. Nuh'un büyük oğlunun adı ≈? ***İbr*** *şem* שם isim → ANTİ+

›› antisemitik, antisemitizm

antite [Mil 1958] *mıntıkamızda hüküm sürmekte olan bu hastalığı yeni bir ¯antite morbid gibi telakki etmek yerinde olur* || ~ ***Fr*** *entité* varlık, oluşum ~ ***OLat*** *entitas* varoluş, varlık < ***OLat*** *ens, ent-* varolan +*itas* < ***Lat*** *esse* olmak, varolmak +*ent*° → ESANS

Levent Şahverdi Arşivi

antitez [Cum 1938] *partileri parti yapan şey, onların karşısında birer ¯antitez ifade eden muhtelif teşekkülleri bulunmasıdır.* | [Fel 1942] *karşısav, ¯antitez = Nakîzi müddea* || ~ ***Fr*** *antithèse* karşı-tez ~ ***EYun*** *antithesis ἀντίθεσις* a.a. → ANTİ+, TEZ[2]

›› antitetik

antlaşmak "sözleşme" [YTü: Cum 1934] *O günden beri milletle bu öz evladı arasında bir ¯antlaşma var.* || < ***TTü*** *ant +lAş-* → ANT

›› antlaşma

antoloji [Göv 1930] ¯*antoloji: Edebi eserlerin hülasası, müntehabat.* || ~ ***Fr*** *anthologie* edebi derleme ~ ***EYun*** *anthologia ἀνθολογία* çiçek derleme, çiçek destesi, (mec.) şiir derlemesi § ***EYun*** *ánthos ἄνθος* çiçek + ***EYun*** *logeía λογεία* derleme < ***EYun*** *légō, log- λέγω[1], λογ-* seçmek, derlemek → +LOG

† *+loji* bileşeni burada Yunanca sözcüğün daha ender görülen "seçme" anlamındadır.

← AKANTUS, KINDIRA, KRİZANTEM

antrakt [Bah 1924] ¯*antrakt: Bir tiyatro piyesinin perdeleri arasındaki müddet.* || ~ ***Fr*** *entr'acte* tiyatroda perde arası § ***Fr*** *entre* iki şeyin arası (<< ***Lat*** *inter* a.a.) + ***Fr*** *acte* tiyatroda perde → İNTER+, AKSİYON

antrasit [LT 1873] ¯*antrasit* سيت فڑ | [T&S 1892] *Anthracite* [Fr.]: *donuk kara taş, ¯antrasit.* || ~ ***Fr*** *anthracite* bir tür kömür, koyu gri renk ~ ***EYun*** *anthrakítēs ἀνθρακίτης* «kömüre benzeyen», bir tür değerli mineral veya kömür çeşidi < ***EYun*** *ánthraks ἄνθραξ* 1. kömür, 2. şap (şarbon) hastalığı

antre "giriş ücreti" [HRGEfs 1924] *Bunlar parasız seyirci... Buraya girmek için ¯antre' yoktur. Cahil, ulema herkes gelirler.* | "... evin giriş bölümü" [Bah 1924] ¯*antre: İçinden geçilerek bir yere girilen mahal, medhal.* | "... başlangıç yemeği" [Cum 1982] *Pandelli'de masaya oturduğunuzda 2 zeytinyağlı ¯antre sizi bekliyor* || ~ ***Fr*** *entrée* [pp. fem.] giriş << ***Lat*** *intrata* [pp. fem.] a.a. < ***Lat*** *intrare* [den.] içeri girmek *+()t°* < ***Lat*** *inter* içeri, arası → İNTER+

← ENTER, ENTRY

antrenman [Cum 1930] *on saat ¯antrenman yapmak sayesinde bu plastik vaziyetleri almağa muvaffak olmuşlardır* || ~ ***Fr*** *entraînement* talim, eğitim < ***Fr*** *entraîner* peşinden çekmek, çekip çevirmek, çalıştırmak *+ment°* < ***Fr*** *in+[1] traîner* çekerek götürmek, sürüklemek << ***OLat*** *traginare* a.a. < ***Lat*** *trahere, tract-* çekmek, sürmek → TRAKTÖR

← ANTRENÖR

antrenör [Bah 1924] ¯*antrenör: İnsanları spora, hayvanları koşuya hazırlayan.* || ~ ***Fr*** *entraîneur* idman yaptıran < ***Fr*** *entraîner* idman yapmak *+()tor* → ANTRENMAN

antrepo [Düs 1891] *depo ve ¯antrepo nizamına ve resmine tâbi olmak kaydile kendi tömbekilerini gümrük mağaza ve ¯antrepolarında bırakabilecektir.* || ~ ***Fr*** *entrepôt* ihraç ve ithal mallarının geçici olarak depolandığı yer, transit deposu < ***Fr*** *entreposer* içeri koymak, depolamak < ***Fr*** *inter+ poser* koymak → POZİSYON

antrikot [AR 1899] *biçimi ¯antrkottan yukarı tırtıl veya bülbül tırnağı dikiş üzerine* || ~ ***Fr*** *entrecôte* «kaburga arası», bir et kesimi § ***Fr*** *entre* arası, içi (edat) + ***Fr*** *côte* kaburga → İNTER+, KOT[2]

›› antrkot

antrop(o)+ antropometri [Bel 1937] ¯*Antropometri Tetkikleri İçin Rehber* [kitap adı] | antropomorfizm [Fel 1942] *insanbiçimcilik, ¯antropomorfizm = Müşebbihe* || ~ ***Fr/İng*** *anthropo+* [bileşik adlarda] insan ~ ***EYun*** *ánthrōpos ἄνθρωπος* insan ~

† Yunanca *anēr, andr-* "özellikle erkek kişi, adam", *ánthrōpos* ise cinsiyetten bağımsız olarak "insan" anlamına gelir. İki sözcük arasında etimolojik ilişki muğlaktır.

›› antropofaji, antropometri, antropomorf, antropomorfik, antropomorfizm, antroponim, antroposantrik, antroposantrizm, pitekantrop

← ANTROPOİT, ANTROPOLOJİ, FİLANTROPİ, MİZANTROP

antropoit [Cum 1966] *insanların ¯antropoid denilen insansı maymunlardan geldiği biliniyordu* || ~ ***Fr*** *anthropoïde* / ***İng*** *anthropoid* insansı → ANTROP(O)+, +OİD

antropoloji [AM <1900] *zamanımızın bakiyesini kendi merak-ı mahsusum olan ¯antropoloji ve etnografi fenlerince tetebbuata sarf etmekliğime* || ~ ***Fr*** *anthropologie* / ***İng*** *anthropology* insanbilim → ANTROP(O)+, +LOG

›› antropolog, antropolojik

antrparantez [Cum 1938] *Bir akşam, güzel bir otomobille geldi, ¯antrparantez güzel bir otomobil.* || ~ ***Fr*** *entre parenthèses* parantez arası + ***Fr*** *parenthèses* parantezler § ***Fr*** *entre* içi, arası (edat) → İNTER+, PARANTEZ

›› antiparantez

anturaj "oyunda baş aktörü çevreleyen oyuncular" [Mil 1958] *Tuluatta ¯anturaj denilen sanatkârların büyük ehemmiyeti vardır.* | "kuyumculukta büyük bir taşı küçük pırlantalarla çevreleme" [Hür 2009] *Onno ustadan ¯anturaj, Civan ustadan ardeco eğitimi alan Öcal* || ~ ***Fr/İng*** *entourage* maiyet, çevre < ***Fr*** *entourer* çevresini sarmak *+age* < ***Fr*** *in+[1] tour* çevre, halka → TUR[1]

anut [Men 1680] ¯*ʿanūd: Declinans a via recta* [doğru yoldan sapan] || ~ ***Ar*** *ʿanūd* عنود [#*ʿnd* faʿūl sf.] yanlışta ısrar eden, inatçı < ***Ar*** *ʿanada* عند ısrar ve inat etti → İNAT

anüs [TDK1 1945] ¯*anus: Sindirim kanalının sonu olan kalın bağırsağın çıkış deliği.* | [Özön 1961] ¯*anal: Anüs ile ilgili.* || ~ ***YLat*** *anus* makat ~ ***Lat*** *anus/annus* halka, yüzük << ***HAv*** **āno-* halka

† Karş. ***Fr*** *anneau* "yüzük" < ***Lat*** *annellus* "yüzükçük".

›› anal

← BİENAL (MİLENYUM)

Levent Şahverdi Arşivi

anyon [Cum 1930] ~*Anyon Katyon 90, Fizik Aleti Rehberi 65* || ~ ***YLat anion*** «yukarı doğru» giden iyon ☼ 1834 Michael Faraday, İng. fizikçi. < ***EYun ana+ ión*** *ióv* giden → İYON

anzarot "bir bitki" [Yad <1421?] ~*ʿanzerūt ve çeşmzeni yumşak dögüp eleyeler ve bu merheme karışduralar* | "... rakı (argo)" [HRGEfs 1924] *Herif ~anzarotu yutmuş. Kafayı tutmuş,* || ~ ***Ar*** *ʿanzarūt* عنزروت / ***Fa anzarūt*** انزروت ilaç ve baharat olarak kullanılan bir sakız, trifolium odoratum

aort [LT 1873] *Aorte* [Fr.]: *şiryan-ı behr, ~aort* أوورط | [T&S 1892] *Aorte* [Fr.]: *şiryan-ı behr, şahrek, ~aort* أوورط || ~ ***Fr*** *aorte* ana atardamar ~ ***EYun*** *aortḗ ἀορτή* [fem.] 1. yukarı çıkan, 2. a.a. ☼ Bugünkü anlamda Aristoteles (MÖ 384-322). < ***EYun*** *aeírō ἀείρω, ἀερ-* kaldırmak, yukarı çıkarmak *+t°* << ***HAv*** **wer-*[2] kaldırmak

† Aynı kökten ***EYun*** *artería* (atar damar).

← ARTER (ARTERİOSKLEROZ), METEOR (METEOROLOJİ)

apandisit [Bah 1924] ~*apandisit: Kör bağırsağın iltihabı.* || ~ ***Fr*** *appendicite* kör bağırsak iltihabı < ***Fr*** *appendice* 1. eklenti, zeyl, 2. kör bağırsak *+itis* ~ ***Lat*** *appendix* sarkan şey, kuyruk < ***Lat*** *appendere* ucundan sarkıtmak, ekli olmak < ***Lat*** *ad+ pendēre* sarkıtmak → PANDANTİF

›› apandis, apendektomi

apar|mak "götürmek" [SN 1354] *görüllerden ~apardı şabr u ḳarār* | [KadıB <1398] *görül ~aparıcı can kapıcı bir şıvġa kuzu* | apar topar [TDK1 1945] *~apar topar: Telaş ve acele ile.* || ~ ***Fa*** **apardan* götürmek << ***OFa*** *appurtan, appar-* a.a. << ***HAv*** **apo-bher-* → +BER

† Karş. ***Pazend*** *apardan* (a.a.). Ancak Yeni Farsça eşdeğeri sözlüklerde mevcut değildir. † TTü ve Azerice dışında Türk dillerinde karşılığı yoktur.

›› apar topar, apart-

aparat "cihaz" [Cum 1939] *Vebolid: hususi banyo ~aparatı* | "... akademik yorum ve notlar" [Menam 2014] *farklı imlâ ve yazımlar için önerdiğimiz okuma şekilleri ve tercümeler ~aparatta verilmiştir* || ~ ***Alm*** *Apparat* cihaz, aygıt ~ ***Lat*** *apparatum* [pp. n.] hazırlanmış şey < ***Lat*** *apparare* (bir şey için) hazırlamak *+()t°* < ***Lat*** *ad+ parare* hazırlamak, tedarik etmek << ***HAv*** **perə-*[1] a.a. → PARİTE

← APARATÇİK, APAREY

aparatçik [Mil 1988] *bir ~aparatçik olarak davrandığı ölçüde ve oranda aklanıyor* || ~ ***Rus*** *aparatçik* Komünist Partisi mensubu → APARAT

† Rusça sözcük Arthur Koestler'in 1941 tarihli bir kitabıyla İngilizcede popülerlik kazanmıştır. Türkçeye İngilizce üzerinden gelmiş olması güçlü olasılıktır.

aparey "telefon cihazı" [Cum 1937] *'Yukarı katta, sofada da ~aparey var.' 'Mersi Ziyacığım.'* || ~ ***Fr*** *appareil* cihaz, aygıt << ***Lat*** *appariculum* [küç.] a.a. < ***Lat*** *apparatum* hazırlanmış şey, düzenek *+icul°* → APARAT

aparküt [Mil 1953] *çenesine indirdiği bir ~aparkütle nakavt etmiştir* || ~ ***İng*** *uppercut* bir boks vuruşu § ***İng*** *upper* üst, yukarı (< ***İng*** *up* aşağıdan yukarı doğru) + ***İng*** *cut* kesme → UPLOAD, KOTRA

† Türkçe *aparküt* telaffuzu kısmen Fransızcadan alınmıştır. İngilizce telaffuza uygun *aparkat* biçimi son yıllarda yaygınlaşmıştır.

apartheid [Mil 1960] *~Apartheid' denilen rezalet* || ~ ***İng*** *apartheid* Güney Afrika Cumhuriyetinde eskiden uygulanan ırk ayrımı sistemi ~ ***Boer*** *apartheid* ayrı-olma, ayrılık < ***Boer*** *apart* ayrı ~ ***Fr*** *à part* a.a. << ***Lat*** *pars, part-* ayrılmış pay → PARTİ[1]

apartman "bir ailenin oturmasına mahsus daire" [NK 1870] || "çok daireli bina" [AR 1897] *~Apartmanda telaş emareleri, 'Ne var' sadaları, anahtar şakırtıları.* || ~ ***Fr*** *appartement* müstakil dairelere bölünmüş bina ~ ***OLat*** *appartimentum* bölüntü, paylara ayrılmış olan şey < ***Lat*** *appartire* hisselendirmek *+ment°* < ***Lat*** *ad+ pars, part-* pay → PARTİ[1]

›› apart, apart otel

apaş [HRG <1920] *ben senin gibi bir ~apaşın merhametine muhtaç değilim* | ~ ***Fr*** *apache* şehirli suç çetesi mensubu, serseri ☼ 1902. < ***öz*** *Apache* Kuzey Amerika'da bir kızılderili kavmi

apati [Mil 1952] *~apatisi ile komedilerde rahatsız edici, dramlarda ise yorgun veya donuk kaldı.* || ~ ***Fr*** *apathie* ilgisizlik, duyarsızlık ~ ***EYun*** *apatheía ἀπαθεία* a.a. < ***EYun*** *a(n)+ páthos πάθος* duygu, his *+ia* → PAT(O)+

apel [Mil 1977] *Otomobil M JB Fabrikası as kar payı dağıtımı ve 4'üncü ~apel ödeme çağrısı konusunda ortaklara duyuru* || ~ ***Fr*** *appel* [dev.] çağrı < ***Fr*** *appeler* çağırmak, hitap etmek << ***Lat*** *appellare* mahkemeye celbetmek < ***Lat*** *ad+ pellare* gütmek, sürmek

›› apelasyon

← SEKSAPEL

aperitif [Bah 1924] *~aperitif: İştihayı açan şey.* || ~ ***Fr*** *apéritif* iştah açıcı << ***OLat*** *aperitivus* açıcı < ***Lat*** *aperire* açmak *+()tiv°* << ***HAv*** **ap-wer-yo-* kapalı < ***HAv*** **wer-*[5] kapamak, örtmek

← APERTÜR (UVERTÜR), GÜVERTE, KUVER (COVER)

apertür [Cum 1988] *~apertür* || ~ ***Fr*** *aperture* açılma, ağzın aralanması ~ ***Lat*** *apertura* açılma < ***Lat*** *aperire* açmak *+()tura* → APERİTİF

← UVERTÜR

apış "iki bacak arası" [Kam 1800] *~apışı ayrık kişiye denir ki ~apışak taʿbir olunur* | < ***TTü*** *apış apış/apul apul* ayaklarını açarak ve sallanarak yürüme deyimi

← APIŞ-

apış|mak "bacaklarını açmak" [Fer <1451] *taşra çıkdım gördim bir pil gibi şîr ~apuşmış turur* [dışarı çıktım baktım bir fil gibi aslan, bacaklarını açmış durur] | "ağzını açmak" [Men 1680] *~apuşmak: Praefocari, praecludi fauces* [nefesi tıkanmak, ağzı açık kalmak]... *aliàs Divi-*

Levent Şahverdi Arşivi

dere [başka kaynaklara göre, ayırmak]. || < ***TTü apış apış/apul apul*** bacaklarını açıp sallanarak yürüme ifade eden deyim < ***onom*** → APIŞ

† TTü özgü bir fiil olup diğer Türk dillerinde (Azerice dahil) refleksleri yoktur. † ***Erm abuş*** *աբուշ* "aptal, sersem" muhtemelen Türkçeden alıntıdır.

›› apıştır-

apiko [LG 1889] ¯*apiko: Şık, süslü.*

aplik [Cum 1937] *maroken koltuk, kütübhane, bronz ¯aplik, tuvalet ve terzi aynası,* || ~ ***Fr*** *applique* [dev.] 1. üstüne katılan veya eklenen şey, özellikle süs, kuyumculuk terimi [esk.], 2. tek mumlu duvar lambası < ***Fr*** *appliquer* eklemek, uygulamak → APLİKASYON

aplikasyon "haritayı zemine uyarlama" [Cum 1935] *M. Pera'nın yaptığı ¯aplikasyon haritasına göre (...)* | "... kumaşla süs" [TDK1 1945] *¯aplikasyon: Bir kumaş üzerine başka bir kumaş parçası dikme veya yapıştırma yoliyle yapılan süs* | "... bilgisayar programı" [Hür 2009] *Servis olarak sunulan yazılımın (...) internet üzerinden kullanıcılara sunulmasına dayanan bir yazılım ¯aplikasyon dağıtım modeli olduğunu belirten yetkililer* || ~ ***Fr*** *application* uyarlama, uygulama < ***Lat*** *applicare* bir şeyi büküp sıkarak başka şeye uygun hale getirmek *+()tion* < ***Lat*** *ad+ plicare* bükmek, sıkmak, büzmek → PLİ

† Bilgisayar programı anlamında *application/aplikasyon* deyimi Türkiye'de 2007'den itibaren Facebook üçüncü parti uygulamaları sayesinde genel kullanıma girdi.

›› aplikatör, aplike, app, application

← APLİK

apne [Mil 1956] *Bu hal teneffüsün muvakkat bir zaman için durmasına kadar gidebilir (¯apne)* || ~ ***Fr*** *apnée* nefes durması ~ ***EYun*** *ápnoia ἄπνοια* [dev.] a.a. < ***EYun*** *a(n)+ pnéō πνέω* nefes almak, solumak *+ia* → PNÖMATİK

apoje [ML 1969] || ~ ***Fr*** *apogée* 1. eliptik bir yörüngenin en uzak noktası, 2. zirve, doruk ~ ***EYun*** *apógeion ἀπόγειον* yeröte, yerden-uzağa < ***EYun*** *apo+ gḗ γή* yer, yeryüzü → GE(O)+

apokalips [Mil 1951] ¯*Apokalips* [film adı] | [Mil 1972] ¯*Apokalips'in dört atlısı, her çağdan daha hızlı dolaşabilmektedir dünyamızda.* | [Cum 1936] ¯*Apokaliptik şehirlerin yedi tanesi Anadolu'dadır seklinde bir haşiye var.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *apocalypse* vahiy, özellikle kıyamet gününe ilişkin vahiy ~ ***EYun*** *apokálypsis ἀποκάλψις* 1. gizli bir şeyi ortaya çıkarma, faş etme, revelation, 2. antik dinde tanrının kendini insanlara göstermesi, Hıristiyanlıkta kıyamet gününe dair alametler < ***EYun*** *apo+ kalýptō* gizlemek, saklamak *+sis* → KULÜBE

›› apokaliptik

apokrif [Cum 2003] ¯*Apokrif inciller'deki söylencelerden yola çıkarak aykırı bir bakış açısıyla* || ~ ***Fr*** *apocryphe* menşei veya yazarı belli olmayan, gayri sahih, özellikle gayri sahih kabul edilen erken İncil metinleri ~ ***OLat*** *apocryphus* a.a. ~ ***EYun*** *apókryphos ἀπόκρυφος* gizlenmiş, saklı, a.a. < ***EYun*** *krýptein κρύπτειν* saklamak, gizlemek → KRİPT(O)+

›› apokrifa

apolet [LO 1876] ¯*epolet: Omuzluk ki askerîde rütbe ve zümre alameti olarak takılır.* | ~ ***Fr*** *épaulette* [küç.] omuzluk, özellikle askeriyede rütbe belirten omuz işareti < ***Fr*** *épaul* omuz *+et°* << ***Lat*** *spathula* [küç.] kürekçik, kürek kemiği < ***Lat*** *spatha* kürek *+ul°* → EPE

† Aynı Yun/Lat sözcükten ***İng*** *spade* "kürek", ***Fr*** *epée* "enli kılıç". † Türkçesi *epolet* olması gerekirken ön sesteki değişimin nedeni açık değildir.

apolitik "siyasi bakımdan yanlış" [Mil 1963] *kabineye bu tutumda bir bakanın girmesini ¯apolitik (siyasi bakımdan yanlış) bir hareket olarak görmektedirler* | "siyaset dışı" [Mil 1974] *gazetelerin politik, ya da ¯apolitik manşetleri* || ~ ***Fr*** *apolitique* siyasi olmayan < ***EYun*** *a(n)+ politikós πολιτικός* → POLİTİK

›› apolitikleşme, apolitize

apoloji [Cum 1936] *Eflatun külliyatından (...) Methiye ¯Apoloji'* || ~ ***Fr*** *apologie* / ***İng*** *apology* 1. övgü (esk.), 2. savunma, özür dileme ~ ***EYun*** *apología ἀπολογία* birinin lehine söylenen nutuk, mahkemede savunma nutku < ***EYun*** *apo+ légō, log- λέγω[1], λογ-* söz söylemek → +LOG

›› apolojik

apopleksi [HRG <1930] *beynine hücum eden kanla çehresi bir ¯apoplektik manzarası aldı* || ~ ***Fr*** *apoplexie* cinnet krizi, beyin fonksiyonlarının aniden durması ~ ***EYun*** *apoplēksia ἀποπληξία* delilik, cinnet < ***EYun*** *apoplēks ἀποπλήξ* «çalık», vurgun yemiş, deli *+ia* < ***EYun*** *plēssō, plēg- πλήσσω* vurmak, çalmak → FELÇ

›› apoplektik

aport "köpeğe 'getir!' emri" [HRGKok 1927] ¯*Aport' deyincek av köpeği gibi koşabiliriz* ‖ ~ ***Fr*** *apporte* beri getir! < ***Fr*** *apporter* beri getirmek ~ ***Lat*** *apportare* a.a. < ***Lat*** *ad+ portare* taşımak → PORT+

apostil "noter onayına uluslararası geçerlilik kazandıran kaşe" [Mil 2003] *ait olduğu ülke mevzuatına göre düzenlenmiş, denetlenmiş ve onaylanmış olması, ¯apostil kaşesi taşıması* || ~ ***Fr*** *apostille* 1. yazıda kenar notu, hamiş, 2. bir belgenin aslına uygunluğunu tasdik eden kaşe < ***Fr*** *postille* açıklama, eklenti < ***OLat*** *posta* → POSTA

apostolik [Cum 1949] *yalnız bir mezheb daha vardır ki o da Ermenistan ¯Apostolik kilisesidir.* || ~ ***Fr*** *apostolique* İsa'nın havarilerine ilişkin ~ ***Lat*** *apostolicus* a.a. ~ ***EYun*** *apostolikós ἀποστολικός* a.a. < ***EYun*** *apóstolos ἀπόστολος* 1. ulak, haberci, resul, 2. İsa'nın 12 müridine verilen ad, havari *+ik°* < ***EYun*** *apostéllō ἀποστέλλω* (bir görevle) göndermek < ***EYun*** *apo+ stéllō στέλλω* göndermek

Levent Şahverdi Arşivi

apostrof [Cum 1939] *Si'r yerine sir yazılmış, yani ¯apostrof düşmüş.* ‖ ~ ***Fr*** *apostrophe* Fransızca imlada bir harfin yutulduğunu gösteren kıvrık işaret ~ ***EYun*** *apóstrophos ἀπόστροφος* kıvrık, eğri < ***EYun*** *apostréphō ἀποστρέφω* (geriye) dönmek < ***EYun*** *apo+ stréphō στρέφω* dönmek, döndürmek, bükmek, burmak (<< ***HAv*** **strebh-* dönmek, döndürmek)

← KATASTROF, STREPTOKOK

apotropeik [x 2008] *kükreyen aslan motifi ¯apotropeik anlamda kötülüğü mekanlardan uzak tutmak için tasarlanmıştır.* ‖ ~ ***İng*** *apotropaic* kötü büyüyü gidermeye ilişkin < ***EYun*** *apotrópaios ἀποτρόπαιος* geri çeviren, kem göz gideren < ***EYun*** *apotrépō ἀποτρέπω* bir şeyden yüzünü çevirmek, öteye dönmek < ***EYun*** *apo+ trépō τρέπω* dönmek → TROP(O)+

›› apotopeizm

apre [Özön 1961] *¯apre: Kumaş ve derinin cilalanması, perdahlanması.* ‖ ~ ***Fr*** *apprêt* [dev.] hazırlık, kumaşları satışa hazırlamak için yapılan son işlemler < ***Fr*** *apprêter* hazır etmek << ***OLat*** **apprestare* [den.] a.a. < ***Lat*** *ad+ praesto* hazır, elde → PRESTO

apriori [Fel 1942] *önsel, ¯apriori = Kabli* ‖ ~ ***Lat*** *a priori* «öncekinden», mantıkta ve diyalektikte önceden doğruluğu kabul edilmiş olan < ***Lat*** *prior* [kıy.] daha önce, önceki < ***Lat*** *prius* önce *+ior*

aproksimal [x 1969] *¯Aproksimal çürüklerin teşhisi ve bu kavitelere profilaktik yönden tatmin edici bir dolgunun uygulanması* ‖ ~ ***Fr/İng*** *approximal* yakınsak, yaklaşık < ***Lat*** *approximare* bir şeye yaklaşmak, yanaşmak *+al°* < ***Lat*** *ad+ proximare* [den.] yaklaşmak < ***Lat*** *proximus* [sup.] en yakın, daha yakın < ***Lat*** *prope* yakın *+im°* << ***HAv*** **pro-k*e-* a.a. → PER+

† Latincede */p/ > /k(s)/* evrimi için ▫EM 954.

›› aproksimasyon, aproksimatif

apron [Mil 1957] *terminal binası inşa edilecek ¯apron ve pistler* ‖ ~ ***İng*** *apron* 1. önlük, 2. havaalanında hangar ve terminal binaları etrafındaki düzeltilmiş alan ~ ***Fr*** *naperon* önlük [eski] < ***Fr*** *nape* masa örtüsü << ***Lat*** *mappa* a.a.

apse [Cum 1931] *iki sene sonra gelen bir ¯apse neticesinde dimağını da kaybetti.* ‖ ~ ***Fr*** *abscès* (tıpta) doku kalkması, kabarma << ***OLat*** *abscessus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *abscedere* kabarmak, kalkmak < ***Lat*** *ab+ cedere, cess-* gitmek → AKSESUAR

† ***EYun*** *apóstēma* karşılığı olarak tabip Celsus'un (MS 1. yy) ortaya attığı terimdir.

apsent [AH 1882] *Sezai Beyefendinin (...) Londra'da yalnız bir haline üzülüyorum, ¯absent içiyormuş* | [T&S 1892] *Absinthe* [Fr.]: *¯efsent, pelin.* ‖ ~ ***Fr*** *absinthe* pelin otu (artemisia), bu bitkiyle tatlandırılmış alkollü içki ~ ***Lat*** *absinthium* a.a. ~ ***EYun*** *ápsinthos/apsínthion ἀψίνθιον* a.a. ≈ ***?Fa*** *ispand* törenlerde adak olarak yakılan bir bitki, üzerlik otu, peganum harmala ~ ***Ave*** *spənta-* adak, tanrılara adanan şey, kutsal

† Pelin bitkisinin haşere kovucu ve dolayısıyla "kötülük giderici" etkileri ile, Anadolu ve İran kültürlerinde üzerlik bitkisine atfedilen "kem göze karşı koruma" işlevi arasında bir bağ kurulmuş olabilir.

apsid [ML 1969] ‖ ~ ***Fr*** *apside* kilisede mihrap yeri, kavisli girinti ~ ***Lat*** *apsis, d-* a.a. ~ ***EYun*** *ʰapsís, d- ἁψίσ* kemer, kavis

† İngilizceden alınan apsis biçimi son yıllarda yaygınlaşmıştır.

›› absid

apsis [Cum 1937] *Bunların en mühimi olmak üzere ¯apsis kısmını havi Bazilikadır.* ‖ ~ ***Fr*** *abscisse* matematikte bir yayı kesen doğru < ***YLat*** *linea abscissa* [pp. fem.] kesik çizgi < ***Lat*** *abscidere, absciss-* kesmek, kesip ayırmak < ***Lat*** *ab+ caedere, caes-* kesmek, kırmak → +SID

aptal [Arg 1533] *¯abdâl: pazo ... stolto* [deli, geri zekâlı] *(...) ¯abdallúch* [abdalluk]*: stoltitia* ‖ << ***TTü*** *abdal* dilenci derviş → ABDAL

›› aptaliko, aptallaş-

apukurya ~ ***Yun*** *apokría ἀποκριά* karnaval, Paskalya orucundan önceki eğlence günü < ***Yun/EYun*** *apo+ kréas κρέας* et → KREOZOT

† Yunanca sözcük Latince *carne-vale* "ete veda, karnaval" eşdeğeridir.

ar¹ [MEd y. 1300] *¯ʿârlandı andın* [ondan utandı] | [AşP 1330] *alχalḳ içinde ¯ʿâr* [utanç] *ola bu iş bana* | [Men 1680] *¯âr pro ¯ʿâr: Opprobrium, ignominia* [ayıp, utanacak şey] *& usit. pudor, verecundia* [utangaçlık] ‖ ~ ***Ar*** *ʿār عار* [#*ʿwr*] utanılacak şey, ayıp, kusur < ***Ar*** *ʿāra عار* eksildi, köreldi, kusurlu veya sakat idi

† Arapçada "ayıp, kusur" anlamına gelen sözcük Türkçede "utanma duygusu" anlamını kazanmıştır. † ▫Lane 2208b, klasik Arap dilcilerine istinaden *ʿyr* "gitmek, hareket etmek" köküne bağlar. Ancak anlam itibariyle *ʿwr* daha makuldür (▫Lane 2193 ff).

›› ar damarı, arlan-, arsız

← ARİYET (AVARYA, EĞRETİ, İSTİARE), AVERAJ

ar² [TDK1 1945] *¯ar: Yüz metrekare değerinde yüzey ölçü birimi* ‖ ~ ***Fr*** *are* yüzey ölçü birimi ☼ 1795 Fransa Meclisi. < ***Lat*** *area* alan, arsa, boş arazi

← HEKTAR

ara [ETü: Or 735] *üze kök teŋri asra yagız yir kılındukda ikin ¯ara kişi oğlı kılınmış* [üstte mavi gök altta kara yer yapıldığında ikisi arası insan oğlu yapılmış] | [ETü: Kaş 1073] *¯ara* <bir şeyin arası, ortası>, *kişi ¯ara kirdim <halk arasına girdim.>* ‖ << ***ETü*** *ara* ayırarak [zarf], ayıran [ad] <<? ***ETü*** **adra* < ***E'Tü*** *adır-* ayırmak *+A* → AYIR-

† Esasen zarf yapısındayken ad anlamı kazanmıştır. Zarf anlamı *ara ara, uzak ara* deyimlerinde korunur. † Aynı kökten ***ETü*** *arġu* («ayırgı», iki dağ arası, uçurum).

›› arabulucu, aracı, arala-, aralan-, aralat-, arayüz, milletlerarası, uluslararası

Levent Şahverdi Arşivi

← ARAÇ, ARALIK

aralmak [ETü: Kaş 1073] *ol anı ḳarġadı ¯arḳādı* <onu lanetledi ve kötülüklerini andı> *(...) ol anıŋ evin ¯arkadı* <onun evini sordu ve içinde ne olduğunu aradı - Oğuzca> || << ***ETü*** *arka-* 1. ters konuşmak, 2. ardından gitmek, kurcalamak, aramak < ***ETü*** *ark* art, artık *+(g)A-* → ARKA

† Aynı fiilden ***ETü*** *ark* "hayvan boku" <? "artık", *arkış* "kervan", *arkağ* "dokumada karşıt yönde atılan iplik", *arkuk* "aykırı, dik kafalı". Tüm türevlerde "art, arka" anlamı belirgindir.

›› arama, aran-, araş-, arat-

← ARAŞTIR- (AR-GE)

araba [Kıp: CodC 1303] *currum - Fa & Tr: ¯araba* || << ***OTü*** *araba* at arabası ≈ ***Saka*** *rraha* a.a. ≈ ***Ave*** *raθa-* a.a. ≈ ***Sans*** *rátha-* रथ iki tekerlekli tören arabası → RAHVAN

† At arabası ilk kez MÖ 2000 dolayında Ural Dağlarının güneyinde Proto-Indo-Aryan diline mensup Andronovo kültürü tarafından imal edildi. Türkçe sözcüğün bu dilin devamı olan bir İrani dilden alıntı olduğu muhakkaktır. Ancak ses evriminin mahiyeti açık değildir. † Kaşgarî sözlüğünde yer verilmemiş olması, 11. yy Türkçesinde henüz "yabancı sözcük" olarak algılandığını gösterir. † ***Ar*** *ʿarrāda(t)* عرّادة ve ***Lat*** *raeda* "araba, özellikle iki tekerli tören arabası" İrani dillerden alıntıdır.

›› arabacı

arabesk [SK 1924] *Arabesque* [Fr.]: *¯arabesk. Arabi usul tezyinatdaki girift dal ve şekillerden ibaret eşkâl-i tezyiniye.* | [Akş 1929] *¯Arabesk salon takımı: İspanya mamulatı fevkalade musanna sedefli...* | "... müzik" [Mil 1972] *Klasik Türk Müziğinde mevcut oan ¯arabesk' tarzı sevip bu tarzda besteler yapışım* [Orhan Gencebay] || ~ ***Fr*** *arabesque* 1. Arap tarzı (sıfat), 2. Arap veya şark usulü süsleme (ad) < ***öz*** *Arabe* Arap

† Önceleri 'dolmuş müziği' adı verilen müzik tarzı, 1972-73'ten itibaren *arabesk* adıyla anıldı.

araç "vasıta" [YTü: Cum 1935] *hava filolarımızı da en son hava ¯araçlariyle düzenlemekten geri kalmadı. (Atatürk)* || < ***TTü*** *ara +(g)Aç* → ARA

† Ada eklenen *+ç* ekinin yapısı ve işlevi belirsizdir.

›› araç gereç, araçlaş-, araçsal, araçsallaş-, araçsallaştır-, taşıt aracı

araf [GülM 1429] *uçmaḳ ḥürīlerine ¯aʿrāf ṭamu gelür.* || ~ ***Ar*** *aʿrāf* أعراف [#ʿrf] Kuran'a göre cennetle cehennemi ayıran bölme <? ***Ar*** *ʿurf* عرف yüksek yer, çıkıntı, yükselti, tümsek → ÖRF

† Kuran'da geçen deyimin *ʿurf* sözcüğünün ikincil anlamından türediği kabul edilir. Ancak ◦Jeffery 65, Habeşçe ölüler için söylenen *aʿrafa* "istirahat etti, requievit" fiiline işaret eder. † Mekke yakınında bir tepe olan *ʿArafat* "tümsek" demektir.

arak[1] "aşırmak, çalmak (argo)" [Mikh 1929] *¯araklamak: Voler. ¯arakçı: Voleur.* | "soymak (argo)" [Cum 1930] *tiyatroya, sinemaya gidenlerin evlerini ¯araklamak daha kolay, malum ya...* || <<? ***TTü*** *alak* alalım → AL-

† ***Erm*** *arak* "çabuk" sıfatından alıntı olması zayıf olasılıktır. Fiilin *******alakla-* biçiminden regresif disimilasyon yoluyla türemiş olması daha muhtemel görünüyor.

›› arakçı, arakla-

arak[2] "ter" [GülM 1429] *iki kardaş var-ıdı birisi sulṭāna ẋıdmet iderdi ve birisi ¯ʿaraḳ-ı cebīn* [alın teri] *ile dirilürdi.* | "... rakı" [LO 1876] *¯ʿaraḳ: Teraşşuh* [ter], *taʿtīr olunan ervah* [damıtılan ruhlar], *rakı.* || ~ ***Ar*** *ʿaraḳ* عَرَق [#ʿrḳ] 1. ter, 2. damıtılmış alkol, rakı < ***Ar*** *ʿariḳa* عَرِقَ terledi, teri damladı

† Alkol damıtma tekniği 11. yy dolayında İspanya'da Araplar tarafından keşfedilmiştir. † Karş. *arak-çīn* ve *arakiye* "sarık altına giyilen ter emici takke".

›› arakçın, arakiye

← RAKI

araka [Cum 1935] *Bezelye ¯araka tahmini fiat 5* || ~ ***Yun*** *araká ἀρακά* bezelye << ***EYun*** *árakos ἄρακος* bezelyegillerden bir bitki, belki nohut

† ***Fr*** *haricot* "fasulye", İtalyanca yoluyla aynı Yunanca kaynaktan alıntıdır. ◦Frisk I.128

← ARAŞİT

aralık [Anter-TS <1390] *Beni-Fezare ile Beni-Abs ¯aralıkın* [arasını] *ıslah etdi.* | aralık ayı "iki bayram arasına gelen zi'lkade ayı" [AR 1898] *Yarın olmazsa Salı günü bayram. Yine girdik ¯aralık ayına.* | "10 Ocak 1945 tarihli yasayla birinci kânun ayına verilen ad" [RG 1945] *Teşrinievvel ayı Ekim, Teşrinisani ayı Kasım, Kânunuevvel ayı ¯Aralık ve Kânunusani ayı da Ocak olarak değiştirilmiştir.* || < ***ETü*** *ara +lIk* → ARA

›› aralıklı

aram [Fer <1451] *ẋūbdan ¯ārāmdan cüdā* [sevgiden huzurdan ayrı] *düşdüm, ẋayāle döndüm.* || ~ ***Fa*** *ārām* آرام huzur, dinlenme → RAM

aranjman [Akş 1924] *Bu eseri evvela keman için yazdığı halde beğenilerek hocası tarafından orkestraya ¯aranje edildi* [düzenlendi] | [Cum 1936] *Ankara'da imzalanmış mali ¯aranjman* [düzenleme] *mucibince* | [Mil 1964] *batı müziği ¯aranjmanında yine Yüzbaşıoğlu 'Fascination'u ile başarı kazandı* || ~ ***Fr*** *arrangement* düzenleme < ***Fr*** *arranger* [den.] düzenlemek, tertip etmek *+ment*° < ***Fr*** *ad+ rang* sıra, düzen, rütbe ~ ***Ger*** *******hrinc*

† Aynı Germence kökten ***İng*** *range* "sıra, dizi", *rank* "rütbe".

›› aranje, aranjist, aranjör

Arap [AtH <1250 (1444)] *biliglgni ögdi aʿcam ham ¯ʿarab* [bilgiliyi övdü hem Acem hem Arap] || ~ ***Ar*** *ʿarab* عَرَب [#ʿrb] Araplar, Arap kavmi

›› Arabî, arapsaçı

← IRAP, MUARREP

ararot [LO 1876] *salep: (...) tapyoka ve ¯ararot yani ok peykânı tabir olunur nebatlar asıl salep nevʿinden değildir.* || ~ ***İng*** *arrow-root* Orta Amerika'ya özgü

Levent Şahverdi Arşivi

bir bitki, bu bitkinin kökünden yapılan içki ~ ***Karib aruaru***

arasta "çarşı" [RMim 1614] *rezdak muʿarrebdir, Farisī olan reste'den taʿrib olunmuştur, Türkīde āmme galat edip ¯ārāste derler.* || ~ ***Fa*** *rāsta* راسته/راستا [pp.] düz yol, cadde, özellikle çarşı caddesi < ***Fa*** *rāst* düz +*a* → RAST

araşit [TDK1 1945] ¯*araşit: yerfıstığı denilen yemişleri veren bitki.* || ~ ***Fr*** *arachide* yer fıstığı ~ ***Lat*** *arachidna* bezelyegillerden nohuda benzer bir bitki, mürdümük ~ ***EYun*** *aráχidna* a.a. ≈ ***EYun*** *árakos/áraχos* bezelye → ARAKA

araştır|mak "taharri etmek" [YTü: Cum 1930] *Bizi bekliyen bu servetten artık istifade çarelerini ¯araştırmak ve bulmak lazımdır diyoruz.* || < ***TTü*** *ara-* +*Iştlr-* --→ ARA-

›› araştırma, araştırmacı gazeteci

← AR-GE

araz [Gül 1317] *bu cān cevhermidür, yāxod ¯ʿaraż* | a'râz "semptomlar, hastalıklar (çoğul)" [Fer <1451] *ashāb-ı emrāḍ erbāb-ı ¯aʿrāż kamu esnāf χalk anda gelürlerdi* [hastalıklı sakat tüm halk sınıfları oraya gelirlerdi] || < ***Ar*** *ʿaraḍ* عرض [#*ʿrḍ* faʿal] arız olan şey, felsefede accident, tıpta semptom < ***Ar*** *ʿaraḍa* عَرَضَ önüne veya karşısına çıktı, uğradı, engel oldu → ARZ[1]

arazi "zemin, özellikle tarımsal nitelikte zemin" [Taz 1482] || ~ ***Ar*** *arāḍi* أراضٍ [#*Arḍ* faʿāli çoğ.] topraklar, arsalar < ***Ar*** *arḍ* أرض [t.] 1. yer, toprak parçası, arsa, 2. yeryüzü → ARZ[2]

›› arazi aracı

arbalet [Cum 1930] *Yanıma bir balık ¯arbaleti (¯Arbalet "oluklu ok" denilen alettir), bir tüfek...* || ~ ***Fr*** *arbalète* mekanik ok atma aygıtı << ***Lat*** *arcuballista* a.a. § ***Lat*** *arcus* yay + ***Lat*** *ballista* fırlatma aygıtı, mancınık → ARK[2], BALİSTİK

arbede [Yun <1320] *şākird üstād-ıla ¯ʿarbede kılur* | [AşP 1330] *reʿy ü tedbīr ü cidāl u ¯ʿarbede* || ~ ***Ar*** *ʿarbada(t)* عربدة [#*ʿrbd* faʿlala(t) q. msd.] kavga, tartışma

arbitraj "borsada bir işlem" [BMu 1918] *eshamın fiatlarındaki ihtimal-i terfi ve tedenniyi dahi tahmin ve hesab ederek borsada muamele yapmaları dahi ¯arbitrajdır (أربتراژ).* | "... arabuluculuk" [Cum 1952] *iyi ¯arbitraj yapacak hakemlerin idaresi altında* || ~ ***Fr*** *arbitrage* hakemlik, arabuluculuk < ***Fr*** *arbitrer* [den.] arabuluculuk etmek +*age* < ***Lat*** *arbiter* hakem, hakim, arabulucu, tanık

›› arbitratör

arboretum [Mil 1983] *Yıldız Korusu'na ve Atatürk ¯Arboretum'una, İstanbul'daki yüzlerce, binlerce doğasever* || ~ ***YLat*** *arboretum* araştırma amacıyla oluşturulmuş ağaç koleksiyonu, botanik bahçesi < ***Lat*** *arbor* ağaç

›› arberatoryum

ardıç [ETü: Kaş 1073] ¯*artuç: al-ʔarʔar* <ardıç ağacı> | [LO 1876] ¯*ardıç ¯kuşu: Sarılı karatavuk nevinden sermermer.* || << ***ETü*** *artuç* bir tür bodur kozalaklı ağaç, juniperus

›› ardıç kuşu

ardıl [YTü: CepK 1935] ¯*ardıl = Halef = Successeur* || < ***TTü*** *art* +*Il* → ART

† +*Il* ekinin işlevi belirsizdir.

ardışık [YTü: TDK1 1945] ¯*ardışık: Birbiri ardından gelen, mütevali.* || < ***TTü*** *art* arka +*Iş-* --→ ART

† *Art* adına +*Iş-* fiil ekinin eklenmesi sıradışıdır. **Ardışmak* fiili mevcut değildir.

ardiye [YOsm: T&S 1892] *Dépôt de la douane* [Fr.]: *gümrük ambarları, ¯ardiye.* | [YOsm: Bah 1924] ¯*arẓiye: Bir mahalde müddet-i nizamiyesinden fazla kalan eşya için alınan ücret.* || < ***Ar*** *arḍ* أرض yer +*Ī* → ARZ[2]

arduvaz [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *ardoise* çatı örtücü olarak kullanılan ince siyah taş

arena "kumluk" [T&S 1892] *Arène* [Fr.]: *kum, ¯arena, güreş meydanı.* | "gladyatör alanı" [Cum 1937] *Geçen pazar günü Kadıköy stadyumu er meydanı olmaktan çıktı ve eski Bizans Roma ¯(Arena)larına döndü.* || ~ ***Fr*** *arène* 1. kum, kumluk, 2. stadyumun kum zemini ~ ***Lat*** *arena/harena* a.a.

argaç [ETü: Kaş 1073] ¯*arkaġ: luḥmatu'l-ṣawb* [kumaşın enine ipliği] | [Kel-TS <1347] *düşmanıŋ ʿömri arışın ve ¯argacın pāre pāre kıla* || ≈ ***ETü*** *arkaġ* dokumada enine ya da aykırı atılan iplik < ***ETü*** *arka-* ardından veya aksi gitmek +*(g)Aç* --→ ARKA

† Karş. ***ETü*** *arkuk* "aykırı, zıt, iki duvar arasına çapraz konulan ağaç", *arkun* "melez at" < "çapraz".

ar-ge "yeni teknik ve yöntemler geliştirme işi" [Cum 1978] *Bakanlığa bağlı ¯AR-GE tarafından yapılan araştırmanın olumlu sonuçlanacağı* || < ***TTü*** *araştırma-geliştirme* [abb.] → ARAŞTIR-, GELİŞ-

† İngilizce *r&d* (< *research and development)* karşılığı olarak türetilmiş deyimdir.

argın [EbM-TS <1500] *anda çeşmeye ¯yorgun argun gelüp kondılar* || < ***TTü*** *ar-* yorulmak, dermansız kalmak +*gIn*

† Geç Osmanlı dönemine dek "yorulmak" anlamına gelen asli fiil olan *armak* 'tan.

← ARIK[2]

argo [AMPar 1877] *Orada tekellüm edilen ve ¯argo' denilen bir nevʿi lisanı* || ~ ***Fr*** *argot* 1. Paris hırsızlarının özel dili [16. yy], 2. herhangi bir meslek veya zümreye ait özel dil

argon [Cum 1939] *helyum ve ¯argon gibi diğer unsurlarla birleşmeyen gazlar sınıfına girer.* || ~ ***YLat*** *argon* asal bir gaz ☼ 1894 Lord Rayleigh & William Ramsay, İng kimyacılar. < ***EYun*** *argós ápyóç* tembel, eylemsiz, çalışmaz < ***EYun*** *a(n)+ érgon ἔργον* iş → ERG(O)+

† Kimyasal tepkimelere girmediği için "işlemez, tembel" adı verilmiştir.

argüman [Cum 1937] *söylenilmesi icab eden bir ¯argüman olarak kaydediyorum* || ~ ***Fr*** *argument* tez,

Levent Şahverdi Arşivi

ifade, tartışma ~ ***Lat argumentum*** < ***Lat arguere*** açıklamak, kanıtlamak, ifşa etmek *+ment°*

›› argümantasyon

arı[1] [ETü: Kaş 1073] *ˉarı: az-zanbūr* || << ***ETü arı*** malum böcek

›› bal arısı, eşek arısı

arı[2] [ETü: Man <900] *ˉarığ yollarda yorıp* [temiz yollarda yürüyüp] | [Men 1680] *ˉarī: pak, temiz.* || << ***ETü arığ*** temiz, saf < ***ETü arı-*** temizlemek *+l(g)*

← ARIN-

arık[2] [ETü: Kaş 1073] *ˉaruḳ: al-mahzūl <sıska, cılız: Oğuzca ve Kıpçakça> (...) ˉaruḳ er <yorgun kişi: Türkçe>* || << ***ETü aruk*** yorgun, bitkin < ***ETü ar-*** yorulmak, bitkin düşmek *+Uk* → ARGIN

arın|mak [ETü: Kaş 1073] *ˉarıdı, ˉarındı, ˉarıttı, ˉarıtıştı (...) ˉarığ <temiz>* | arıtma tesisi [Mil 1975] *Su Ürünleri Yasasına göre ˉarıtma tesisi bulunmayan kuruluşlar için ilk kovuşturma İzmir'de başladı* || << ***ETü arın-*** temizlenmek < ***ETü arı-*** temizlemek → ARI[2]

›› arındır-, arıt-, arıtıl-, arıtım, arıtma, arıtma tesisi

arız arızî "geçici, asli olmayan" [AşP 1330] *illā bu birlik gerek ayrılısar / ˁārıżīdür nite ḳāim kalısar* [ayrışsa gerek bu birlik / geçicidir, nasıl kalıcı olsun?] | [Men 1680] *ˉˁārıż: Accidens, contingens, superveniens.* || ~ ***Ar*** *ˁāriḍ* عارض [*#ˁrḍ* fāʿil fa.] yoluna çıkan, uğrayan, sonradan olan < ***Ar*** *ˁaraḍa* عَرَضَ önüne çıktı, aykırı geldi → ARZ[1]

›› arızî

arıza [Men 1680] *ˉˁārızat: Accidens, res accidentalis, superveniens malum, casus adversus (...) ˉˁārızī: Accidentalis.* || ~ ***Ar*** *ˁāriḍa(t)* عارضة [*#ˁrḍ* fāʿila(t) fa. fem.] 1. arız olan şey, yoluna çıkan veya başına gelen şey, kaza, 2. felsefede bir şeyin özüne ait olmayıp sonradan gelen şey, accident < ***Ar*** *ˁaraḍa* عَرَضَ yoluna çıktı, uğradı → ARZ[1]

›› arızalan-

← AVARIZ

ari[1] [Men 1680] *ˉˁārī: Nudus (...) usit. purus, immunis, carens, destitutus, vacuus* [Çıplak; kullanımda saf, yoksun, yoksul, boş]. || ~ ***Ar*** *ˁārī* عارٍ [*#ˁry* fāʿil fa.] çıplak < ***Ar*** *ˁarā* عرا çıplak idi

← AVRET (AVRAT), ÜRYAN

ari[2] [T&S 1892] *Langues indo-européennes* [Fr.]: *elsine-i ˉāriye ya hind-avrupaiye.* | aryan [Cum 1932] *Dün tarih kongresinde ... Türk aile hukukunun ˉAryan kavimler hukukile münasebeti* || ~ ***Fr*** *arien* Hintavrupai, Hintavrupa dillerine veya kavmine mensup olan ~ ***EFa/Sans*** *ārya-* 1. soylu, saygın, seçkin kimse, 2. bir kavim adı

† Hintavrupalıların Hint-İran koluna mensup olup MÖ 2. binyılda Batı Asya'ya hakim olan kavme veya bu kavmin egemen sınıfına verilen addır. *İran* adı "Ariler ülkesi" demektir.

›› aryan

arif [AtH <1250 (1444)] *ˉˁārif raks çıkarıp èter χoş semāˁ* || ~ ***Ar*** *ˁārif* عارف [*#ˁrf* fāʿil fa.] bilen, usta, tecrübeli kimse < ***Ar*** *ˁarafa* عَرَفَ bildi → İRFAN

›› arifane

arifane "ortaklaşa pişirilen yemek, piknik" [LO 1876] *harīfāne, galatı ˉarifane* || << ***TTü*** *ḥarīfāne* حريفانه ortaklaşa < ***Ar*** *ḥarīf* meslektaş, ortak *+āne* → HERİF

arife [Rab 1310] *ol kün penç-şenbe küni erdi* [perşembe günü idi] *ˉˁarefe küni, yarındası ḳurbān küni* | [TDK1 1945] *ˉarife: Öngün, bir önceki gün.* || ~ ***Ar*** *ˁarafa(t)* عرفة [*#ˁrf* faʿala(t)] Zilhicce ayının dokuzuncu günü, Kurban bayramından önceki gün ~ ***İbr/Aram*** *ˁereb* עֶרֶב [*#ˁrb*] akşam, gün batımı, özellikle Şabattan önceki Cuma günü ve o akşam yapılan ibadet < ***İbr*** *ˁārav* עָרַב (güneş) batma, akşam olma, gecikme (ºJastrow 1110-1111) ≈ ***Akad*** *ˁerēbu* gün batımı, batı → İRFAN

† Karş. ***İbr*** *ˁerev şabath* "saturday eve". † İslami gelenekte Mekke yakınındaki *ˁArafāt* dağının adından iştikak edilir; ancak bu gibi açıklamaların mitolojik nitelikte olduğu şüphesizdir.

aristokrasi [AMKarn 1881] *bir prenses ile izdivaç etmesinden dolayı ˉaristokratik (zadegān töresince) yaşamağa* || ~ ***Fr*** *aristocratie* soylular iktidarı, soylular sınıfı < ***EYun*** *aristokrateía ἀριστοκρατεία* soylular iktidarı § ***EYun*** *áristos ἄριστος* en uygun, en seçkin (<< ***HAv*** **ar-isto-* en uygun < ***HAv*** **ar-* uymak, eklenmek) + ***EYun*** *krátos κράτος* iktidar → ARMA, +KRAT

›› aristokrat, aristokratik

aritmetik [Cum 1938] *ortaokulda ˉaritmetik ve geometri mevzuları hakkında* || ~ ***Fr*** *arithmetique* a.a. ~ ***EYun*** *arithmetikḗ ἀριθμετική* sayı saymaya ilişkin < ***EYun*** *arithmós ἀριθμός* sayı *+ik°* << ***HAv*** **ərəi-dhmo-* < ***HAv*** **rē(i)-* saymak, akıl yürütmek → RACON

← LOGARİTMA

aritmi [Cum 1986] *Yüksek tansiyon ˉaritmi' denen, düzensiz tehlikeli kalp atımlarının baş nedenlerinden biridir.* || ~ ***Fr*** *arythmie* / ***İng*** *arhythmy* ritm bozukluğu, özellikle nabızda → RİTM

›› aritmik

ariyet "ödünç" [MEd y. 1300] *ḳaytarasuġa bèrdi* = *ˉˁāriyet bérdi* [iade edesiye verdi, ödünç verdi] || ~ ***Ar*** *ˁārīya(t)* عارِيَة [*#ˁwr* msd.] 1. ödünç, eğreti, 2. İslam hukukunda aynen iade şartıyla verilen borç < ***Ar*** *ˁāra* عار sakat ve kusurlu idi, eğreti idi → AR[1]

← AVARYA, EĞRETİ, İSTİARE (MÜSTEAR)

ariza [YOsm: LO 1876] *ˉˁarīza : Ubudiyyet mektubu, maˁruz kāğıt.* || ~ ***Ar*** **ˁarīza(t)* عريضه [*#ˁrḍ* faʿīla(t)] < ***Ar*** *ˁaraḍa* عَرَضَ arz etti, diledi → ARZ[1]

† Geç Osmanlı kullanımında *arz etmek* fiilinden türetilmiş bürokratik terimdir. Arapça karşılığı yoktur.

arjante [Cum 1932] *Fahri Bey. 30 liralık eşya bonosu. Hayrünnisa Hanım. Bir ˉarjante kürk.* || ~ ***Fr*** *argenté* [pp.] gümüşlü, ağarmış (saç, kürk vb.) < ***Fr*** *argenter* [den.] gümüşlemek, ağartmak < ***Lat*** *argen-*

Levent Şahverdi Arşivi

tum gümüş << ***HAv*** ****arg-ent-*** parlayan, ak < ***HAv*** ****h₂erĝ-*** parlamak, aklık

† Karş. ***EYun*** ***ἀργός*** "parlak, ışıyan", ***ἄργυρος*** "ak maden, gümüş" ve ***ἀργαίος*** "Erciyes Dağı, ak dağ".

arjantin [TDK9 1998] *~arjantin: Büyük bira bardağı.* || <? ***öz*** *Arjantin* Güney Amerika'da bir ülke ~ ***Fr*** *Argentine* a.a. ~ ***İsp*** ***republica Argentina*** «gümüş cumhuriyeti» < ***Lat*** *argentum* gümüş *+in°* → ARJANTE

† Belki ***Fr*** *argenté* "gümüş katılmış, gümüşi". Arjantin ülke adıyla bağlantısı açık değildir.

ark¹ [ETü: Kaş 1073] *~arıḳ <ırmak, hendek, nehir> (...) suw ~arıḳlandı <su yerde yar ve hendek açtı>* | [LO 1876] *~ark: Hark, cedvel, tarla ve bostana su getirmek için açdıkları künde, yol.* || << ***ETü*** *arık* hendek < ***ETü*** *ar-/yar-* yarmak, kanal açmak *+Uk* → YAR-

† Modern kullanımda *ark* "su kanalı", *arık* ise "sebze fidanı dikmek için açılan kanal" anlamındadır. TTü yazı dilinde sadece ilki mevcut iken, ikincisi 20. yy.'da halk ağızlarından derlenmiştir.

›› arık, hark

← KARIK

ark² [Özön 1961] *~ark: Yay.* || ~ ***Fr*** *arc* kemer, yay, kavis << ***Lat*** *arcus* a.a. << ***HAv*** ****arku-*** (ok ve) yay << ***HAv*** ****h₂erk*o-***

← ARBALET, ARKAT, ARŞE

arka "dost ... sırt" [ETü: UyU <900] *bolzun eserü alkış tüzü nom ~arkasına* [esenlik övgü iyilik olsun din dostlarına] *(...) öt öŋlüg saçı ~arkasında yaḍılı turup* [alev rengi saçı sırtında yayılıdır] || << ***ETü*** *arka* 1. art, sırt, 2. yar, dost < ***ETü*** *art +kA* → ART

† ETü sözcük yapısı açık değildir. *+A* zarf eki veya *+kA* yönelme eki gibi, < ****arkağ*** < *arka-* şeklinde bir gelişme de düşünülebilir.

›› arka arkaya, arka çık-, arkala-, arkalık, arkası gel-

← ARA- (ARAŞTIR-), ARGAÇ, ARKADAŞ, AYKIRI

arkadaş "yoldaş, dost, ayakdaş, hempa" [Bia 1851] || < ***TTü*** *arka +dAş* → ARKA

† 19. yy.'a dek egemen olan ***TTü*** *ayakdaş* (a.a.) sözcüğünün yerini almıştır. Meninski'de ve Kieffer-Bianchi 1835 basımında yer almaz. Buna karşılık Eski Kıpçakça/Tatarca *arka vermek, arkalaş kılmak* "yardım etmek".

›› arkadaşlık, arkadaşlık sitesi, kız arkadaş

arkaik [Cum 1936] *Beşinci asır arasındaki ~Arkaik, Elenistik, Greko-Romen, Bizans devirlerine aittir.* || ~ ***Fr*** *archaïque* en eskiye ilişkin ~ ***EYun*** *ἀρχαϊκός* *ἀρχαϊκός* en eskiye ait, ilkel < ***EYun*** *ἀρχαῖος* *ἀρχαῖος* ilk, en eski (sıfat) *+ik°* < ***EYun*** *ἀρχή* *ἀρχή* başlangıç (isim) → *+ARK*

›› arkaizm

← ARKEOLOJİ, ARKETİP

arkat [EkşiS 2014] *~arkat: dükkanların yer aldığı yayalaştırılmış geçit.* || ~ ***Fr/İng*** *arcade* kemerli geçit, revak ~ ***OLat*** *arcata* kemerli < ***Lat*** *arcus* kemer *+()t°* → ARK²

† Karş. ***İng*** *game arcade* "video oyunları salonu".

arkebüz [Cum 1939] *Bir buçuk saat oklara ve ~arkebüz ateşlerine maruz kalmıştı.* || ~ ***Fr*** *arquebuse* bir tür eski ateşli silah ~ ***Alm*** *Hakenbüchse* «çengel hazne», a.a. § ***Alm*** *Haken* çengel + ***Alm*** *Büchse* kutu, hazne, barut yatağı (~ ***Lat*** *buxa* kutu) → PUSULA

arkeoloji [Wells 1927] *her sınıfdan tabiat alimlerinin, etnolojistlerin, ~arkeolojistlerin, filolojistlerin ve tarih mütehassıslarının* || ~ ***Fr*** *archéologie* eski şeyler bilimi, antik harabeler uzmanlığı ~ ***Lat*** *archaeologia* eski zaman efsaneleri uzmanlığı ~ ***EYun*** *arχaiologίa* *ἀρχαιολογία* a.a. § ***EYun*** *arχaîos* *ἀρχαῖος* eski, kadim + ***EYun*** *logίa* *λογία* → ARKAİK, +LOG

›› arkeolog, arkeolojik

arketip [Mil 1987] *'Bedrettin Üzerine Şiirler'in, deyim yerindeyse, ~arketipsel bir konumu vardır* || ~ ***İng*** *archetype* prototip, Jung psikolojisinde bir kavram ~ ***EYun*** *arχétypos* *ἀρχέτυπος* model, ilk numune → ARKAİK, TİP¹

+ark ~ ***Fr*** *+arque* / ***İng*** *+arch* [bileşik adlarda] baş, reis ~ ***EYun*** *arχḗ* *ἀρχή* [dev.] reis, önder < ***EYun*** *árχō* *ἄρχω* başlamak, ilk olmak, baş olmak

† Karş. ***EYun*** *arχaîos* "ilk, önceki", *arχē* "başlangıç". ▫Frisk I.159 ve ▫Chant Yunanca sözcüğün kökeninin meçhul olduğunu belirtirler.

arktik [Cum 1936] *~Arktik denizinde ve Pasifik denizinde de hududları vardır.* | [TDK1 1945] *~antarktik: Güney kutupla ilgili.* || ~ ***Fr*** *arctique* Kuzey kutbuna ait ~ ***EYun*** *arktikós* *ἀρκτικός* «ayısal», a.a. < ***EYun*** *árktos* *ἄρκτος* ayı, Küçük Ayı, Kutup Yıldızı *+ik°* << ***HAv*** ****rkto-s*** ayı

›› antarktik, Antarktika

arma [TakV <1835] || [Terak 1868] *derhâl sefârethane kapısı bâlâsında bulunan ~arma-i Osmânîyi indirip* || ~ ***Fr*** *armes* [çoğ.] 1. silahlar, donanımlar, 2. bir askeri birlik veya kurumun simgesi olan zırh şeklinde işaret < ***Fr*** *arme* gereç, donanım, silah, zırh << ***Lat*** *arma* a.a. << ***HAv*** ****ar-mo-*** < ***HAv*** ****ar-*** uymak, eklenmek

† Geç Osmanlı kullanımında *çeleng* sözcüğünün karşılığı olan Fransızca tabir popülerlik kazanmıştır. † Aynı HAvr kökten ***Lat*** *artus* "eklem", *ars, art-* "sanat, beceri", ***EYun*** *ʰarmós* "uyum", *áristos* "en uygun", *árthron* "eklem", ***Ave*** *arəθna* "dirsek".

← ALARM, ARİSTOKRASİ, ARMADA (ARMADİLLO), ARMATÖR, ARMATÜR, ARMONİ (ARMONİKA, FİLARMONİ), ARŞIN, ARTİKÜLE (ARTİKEL), ARTİST, ARTRİT, BETONARME, JANDARMA

armada [Cum 1934] *Başkumandan hareket emrini verince (...) yüzden fazla nakliye gemisi, büyük bir ~armada teşkil eden* || ~ ***İsp*** *armada* [pp. fem.] donanma < ***İsp*** *armar* [den.] donatmak, (ordu veya gemi) silahlandırmak *+()t°* < ***Lat*** *arma* savaş donanımı, silah, zırh → ARMA

Levent Şahverdi Arşivi

← ARMADİLLO

armadillo [Mil 1956] *Bu ˜armadillo' denilen büyük bir kertenkele idi* || ~ ***İng*** *armadillo* Amerika kıtasına özgü zırhlı memeli ~ ***İsp*** *armadillo* [küç.] «küçük zırhlı», a.a. < ***İsp*** *armado* zırhlı → ARMADA

armağan [Oğ: Kaş 1073] *˜armaġan <Başarılı bir seferden dönen birinin yakınlarına verdiği hediye - Oğuzca. ˜yarmağan biçiminde değişik bir sesletimi vardır ve bu daha doğrudur.>* || << ***ETü-O*** *armağan/yarmakan* doyumluk, peşkeş ≈ ***ETü*** *yarmak* para

† Kaşgarlı sözcüğün Oğuzca olduğunu belirtir. ***ETü*** *yarmak* sözcüğünün etimolojisi ve +An ekinin mahiyeti açık değildir. ▫Claus 232 İrani bir alıntı olasılığı üzerinde durur.

armatör [KT 1900] *˜armador: Geminin direk ve seren ve yelken gibi teçhizatını yapan adam.* | [TDK1 1945] *˜armatör: Gemi işleten kimse.* || ~ ***Ven*** *armadòr* / ***Fr*** *armateur* gemi donatan << ***Lat*** *armare* donatmak, teçhiz etmek +*()tor* → ARMA

† Türkçe telaffuzu 20. yy başında Fransızcaya göre düzeltilmiştir.

armatür "betonarmede demir iskelet" [Cum 1933] *˜armatür demirlerinin bedeli* | "elektrik veya su tesisatı aksamı" [Cum 1946] *şehir ve kasabalarımızın su tesislerinde kullanılmak üzere (..) font su borusu, hususi parça ve ˜armatür alınacak* || ~ ***Fr*** *armature* donanım < ***Fr*** *armer* donatmak +*()tura* --→ ARMA

armoni [AMPar 1877] *pes perdeler ile tiz perdeler arasındaki ˜armoniyi (ahengi) bulup suzinâkden gezinmeye başladı.* | armonize [ZG 1923] *Avrupa musikisine tevfikan ˜armonize edildikten sonra* || ~ ***Fr*** *harmonie* ahenk, ses uyumu ~ ***EYun*** *ʰarmonía ἁρμονία* uyum, birlik < ***EYun*** *ʰarmós ἁρμός* 1. eklem, özellikle omuz eklemi, 2. uyum +*ia* << ***HAv*** **ar-smo-* < ***HAv*** **ar-* uymak, eklenmek, eklemlenmek → ARMA

›› armonik, armonize, enharmonik, harmoni, harmonik, harmonize, harmonyum

← ARMONİKA, FİLARMONİ

armonika [AMPar 1877] *göğsünün ˜armonika körüğü gibi şişip inmesini* || ~ ***İng*** *harmonica* körüklü bir çalgı ☼ 1762 Benjamin Franklin, Amer. bilim adamı. < ***EYun*** *ʰarmonikós ἁρμονικός* uyumlu --→ ARMONİ

armut [ETü: Kaş 1073] *˜armut, yıġaç ˜armutlāndı* | [Kıp: CodC 1303] *poius - Fa: ˜ambrut - Tr: ˜armut & χertme* [kertme] || << ***ETü*** *mrut/amrut/armut* armut ≈ ***Fa*** *amrūd* امرود a.a. << ***OFa*** *ūrmōd* a.a.

† 19. yy sonlarına dek standart yazımı *emrūd* şeklindedir. Ancak metatezli *armud* biçiminin Orta Asyadan beri kullanıldığı anlaşılıyor.

Arnavut [x 1415] *Sancak-ı ˜Arvanīd* | [Barkan <1600] *˜Amavūd* || ~ ***Yun*** *arvanítis ἀρνανίτης* bir kavim adı < ***EYun*** *arbánios/arbanitēs ἀρβάνιος/ἀρβανίτης* a.a.

† Eski Yunanca adın kaynağı tartışmalıdır. Batı dillerinde ***OLat*** *Albanus* biçiminin türevleri kullanılır. † Türkçe sözcük *v/n* metatezi ve */v/* sesi etkisiyle ünlü yuvarlaklaşması gösterir.

arogans [İnönü 1937] *Sofrada bir hiçi vesile ederek bana karşı ansızın azami derecede ˜arrogans gösterdi.* || ~ ***Fr/İng*** *arrogance* küstahlık ~ ***Lat*** *arrogantia* talepkârlık, küstahlık < ***Lat*** *arrogare* talepkâr ve küstah olmak +*entia* < ***Lat*** *ad+ rogare* hesap sormak, talep etmek --→ DEROGASYON

›› arogant

aroma aromatik [Mil 1957] *˜aromatik ve zıt olan kısım yağdadır.* | aromaterapi [Mil 1986] *˜aromaterapi konusunda bir sempozyum* || ~ ***Fr*** *arôme* güzel koku ≈ ***İng/Lat*** *aroma* a.a. ~ ***EYun*** *árōma ἄρωμα* her çeşit güzel kokulu ot, bahar

† ▫Frisk 1:159: "unerklärt".

›› aromaterapi, aromatik, aromatize

arozöz "sulama kamyonu" [Cum 1930] *gelen grubun yanında motopomp ve ˜arozöz bulunuyordu* || ~ ***Fr*** *arroseuse* [fem.] sulayıcı, sulama cihazı < ***Fr*** *arroser* sulamak, su püskürtmek +*os*° << ***OLat*** **arrosare* < ***Lat*** *ad+ ros, ror-* çiy, nem, ıslaklık

arp [T&S 1892] *Harpe* [Fr.]: *kopuz, ˜arpa* ارپا *denilen çalgı aleti.* || ~ ***Fr*** *harpe* bir çalgı ~ ***EYAlm*** *harpa/harfa* a.a. << ***Ger*** **harpōn*

›› arpçı, arpist, harp

← ARPEJ

arpa [ETü: Kaş 1073] *˜arpa: aş-şaʿīr* | arpalık [Sic-TS <1600] *Ahmed çavuş fevt olup zeāmeti mahlūl oldukta yigirmi beş biŋ akçalık bervechi ˜arpalık müşārūn ʿileyhe* | arpacık [Men 1680] *˜arpacık: Hordeolum, oculi in angulo tuberculum* [gözde çıkan kabartı]. *(..) ˜arpalık* [at yemi için verilen ödenek, paşalara resmi gelir dışında verilen ödenek] | [TDK1 1945] *˜arpacı kumrusu gibi düşünmek* || << ***ETü*** *arpa* bir tahıl, hordeum

† Karş. ***Moğ*** *arbay,* ***Tung*** *arfa* (a.a.). Türki dillerde *arpa, arba* ve *arva* varyantları kullanılır. ***EYun*** *álphi ἄλφι* "arpa bulamacı, keşkek" ile muhtemel ilişkiye Räsänen işaret etmiştir.

›› arpacı, arpacı kumrusu, arpacık, arpalık

arpej [Mil 1959] *çıkan ve inen ˜arpejler, kromatik ve diatonik gamlar* || ~ ***Fr*** *arpège* müzikte bir akoru oluşturan notaların ardarda çalınması ~ ***İt*** *arpeggio* arp çalma < ***İt*** *arpa* arp --→ ARP

›› arpeggio

arsa [Fer <1451] *˜ʿarşat* [ev yeri] | [Taz 1482] *küfr ü īmān ˜ʿarsa ü meydānıdur* [küfr ve imanın çatışma alanıdır] || ~ ***Ar*** *ʿarṣa(t)* عرصة [#ʿrṣ faʿla(t) mr.] açık alan, oyun ve savaş alanı, üzerine ev yapılan parsel

arsenik [Düs 1872] *asid ˜arsenik ve ondan ihrac olunan müfredatı kimyeviye ve siyah ˜arsenik ve sair mevaddı semmiye* || ~ ***Fr*** *arsenic* zehirli bir kimyasal element ~ ***OYun*** *arsenikón ἀρσενικόν* sarı boya hammaddesi ve zehir olarak kullanılan bir mineral, arsenik sülfür ~ ***Ar*** *al-zarnīχ* الزرنيخ a.a. ~ ***Fa*** *zarnīχ* زرنيخ a.a. < ***OFa*** *zar* sarı --→ ZIRNIK

arslan [ETü: Xuas <900] *˜arslan oġlı, böri oġlı* [arslan yavrusu, kurt yavrusu] || << ***ETü*** *arslan* a.a. § ***ETü***

Levent Şahverdi Arşivi

ar/arsıl boz veya kahverengi + ***ETü*** *+lan* vahşi hayvan adlarında kullanılan bir takı

† En erken 576 tarihli bir Bizans belgesinde Türk kişi adı olarak *Arsilas* "Arslan" kaydedilmiştir (◦OnomT I.74). † Hayvan adlarında görülen +lan ekinin yapısı belirsizdir. Çince *lon* "ejderha" ile alakası tartışılmıştır. Karş. KAPLAN, SIRTLAN, YILAN, ***ETü*** *burslan* "pars?", *aplan* "sıçana benzer bir hayvan".

›› aslan, aslanağzı

arş[1] [Kut 1069] *eḍiz ˜ʿarşta altın ṣarāḳa tegi* [yüce arştan alttaki toprağa değin] || ~ ***Ar*** *ʿarş* عرش [#ʿrş faʿl] 1. taht, 2. göğün en yüksek yeri ~ ***Aram*** *ʿarş* ארש taht, özellikle Baal tapınağındaki taht ~ ***Akad*** *erṣu* açık havada yatılan taht-yatak

arş[2] [TakV <1835] || [LO 1876] *˜arş: Fransızca marştan. Asker taliminde 'yürü, ileri' kumandası.* || ~ ***Fr*** *marche* askerlikte 'yürü!' komutu → MARŞ

† Önseste */m/'nin* düşmesi Fransız askeri kullanımından alınmıştır.

arşe [Cum 1953] *bütün Avrupa'yı kemanı ile teshir eden ˜arşe kralı* || ~ ***Fr*** *archet* [küç.] keman yayı < ***Fr*** *arc* yay → ARK[2]

arşın [OTü: İMüh <1310] *˜arşınladı: ḍaraʿa* [kulaçladı, koluyla ölçtü] | [Kıp: CodC 1303] *ulna* [dirsek boyu] - *Fa: ˜arsun* || ~ ***OFa*** *arišn* 1. dirsek, ön kol, 2. 40 cm dolayında bir uzunluk birimi << ***EFa*** *araṣni-* a.a. ≈ ***Ave*** *arəthna-* dirsek → ARMA

† Karş. ***TTü*** *arış, Fa araş* "dirsek, ön kol".

›› arşınla-

arşidük [MüD 1564] *˜Arχaduka Ferdinando ve Arχaduka Karlo nām karındaşlarunuz* | [LO 1876] *˜arşidük: Avusturya şehzadelerine mahsus unvandır. Teʿnīsi* [dişisi] *˜arşidüşes.* || ~ ***Fr*** *archiduc* birinci dük, Habsburg ailesine mahsus bir soyluluk sıfatı § ***Lat*** *archi-* (< ***EYun*** *arχē ἀρχός* baş, önder, egemen) + ***Lat*** *dux* dük → +ARK, DÜK

›› arşidüşes

+arşi ~ ***Fr*** *+archie* / ***İng*** *+archy* [bileşik adlarda] önderlik, egemenlik ~ ***EYun*** *arχeía ἀρχεία* önderlik, egemenlik < ***EYun*** *arχē ἀρχός* baş, reis *+ia* → +ARK

arşitekt [Cum 1935] *˜Arşitektlerimizin en büyüğü* [Mimar Sinan] *tarafından yapılan anıdların en ünlüsü* | [Cum 1935] *Mimar mecmuası ... yeni yıldan itibaren dil inkılâbına uyarak (˜Arkitekt) adını alacaktır.* || ~ ***Fr*** *architecte* mimar ~ ***Lat*** *architectus* ustabaşı, mimar ~ ***EYun*** *arχitéktōn ἀρχιτέκτων* a.a. § ***EYun*** *arχē ἀρχός* baş + ***EYun*** *téktōn τέκτων* yapı ustası → +ARK, TEKTONİK

›› arkitekt, arşitektür

arşiv [Cum 1934] *Umum müdürlüğünün yeni teşkilatından istihbarat, (...) ˜arşiv ve kütüphane, turizm kısımlarını* || ~ ***Fr*** *archives* evrak koleksiyonu << ***OLat*** *archiva* a.a. ~ ***EYun*** *arχaîa ἀρχαῖα* [çoğ.] a.a. < ***EYun*** *arχaîon ἀρχαῖον* devlete ait (bina veya evrak) < ***EYun*** *arχḗ ἀρχή* devlet, yönetim *+ion* → +ARK

† Fransızca ve İngilizcede sadece çoğul şekli kullanılır.

art [ETü: Kaş 1073] *˜art* <dağdaki geçit>, *˜art saç* <ensedeki saç. *Nitekim ˜art ense demektir.*> || << ***ETü*** *art* 1. arka, sırt, 2. dağ geçidi

›› ardınca, art arda, art niyet, art zamanlı, artçı

← ARDIL, ARDIŞIK, ARKA (ARA-, ARGAÇ, ARKADAŞ, AYKIRI)

art|mak [ETü: Kaş 1073] *˜arttı neŋ: zāda aş-şay* [çoğaldı] *anıŋ eyegüsi ˜arttı: zāda ḍilaʿuhu wa huwa kināya ʿani'l-taṭāwul* [kaburgası büyüdü, şişindi ve mağrur oldu anlamında deyimdir] | [ETü: Kut 1069] *kutı künde ˜arttı* [mutluluğu günden güne çoğaldı] || << ***ETü*** *art-* 1. fazla olmak, fazlalaşmak, 2. hayvana yük yüklemek

† "Geriye kalmak" ile "fazla olmak, çoğalmak" kavramları arasında kurulan mantıki bağlantı ilgi çekicidir.

›› artakal-, artır-, artırım, artırma, arttır-, arttırma

← ARTI, ARTIK

arter [HRGCeh 1923] *siyah yani pis zehirli kanımız, müzahrefatından ayırt olarak oksijenlenir. Kırmızıya döner, ˜arter'lere gider.* || ~ ***Fr*** *artère* damar, özellikle atardamar ~ ***EYun*** *artēría ἀρτηρία* atardamar < ***EYun*** *artēr ἀρτήρ* kaldıran *+ia* < ***EYun*** *aeirō ἀείρω* kaldırmak, yukarı çıkarmak *+tēr* → AORT

← ARTERİOSKLEROZ

arterioskleroz [Mil 1952] *Çünkü bu gıdalar karaciğerimizi yorar, ˜arterioskleroz denilen damar sertliğine sebep olur* || ~ ***Fr*** *artériosclérose* damar sertleşmesi § ***EYun*** *artēría ἀρτηρία* atardamar + ***EYun*** *sklērósis σκληρόςις* sertleşme → ARTER, SKLEROZ

›› arteriosklerotik

artezyen [Cum 1932] *˜artezyen kuyusu için tulumba aranıyor* || ~ ***Fr*** *artésien* Fransa'nın Artois bölgesinde Bélidor (1698-1761) tarafından geliştirilen kuyu türü < *öz Artois* Kuzey Fransa'da bir bölge

artı "zait" [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *art-* *+I(g)* → ART-

† Atatürk'ün önerdiği kelimelerdendir. +I ekinin işlevi belirsizdir. † "Ayrıca" anlamında bağlaç olarak kullanımı 1980'lerde yaygınlaşmıştır.

artık "fazla (sıfat)" [ETü: Or 735] *˜artuk yılkıġ igitti* [daha fazla at yetiştirdi] *(...) ay ˜artukı tört kün* [bir aydan dört gün fazla] | "... bundan böyle (zarf)" [Men 1680] *˜artıḳ seu ˜artuḳ: (...) jam, deinceps* || << ***ETü*** *artuk* fazla < ***ETü*** *art-* çoğalmak, büyümek *+Uk* → ART-

† Zarf olarak kullanımı *artıkın* "fazlaca" zarfından kısaltmadır. Son hecenin yutulması, kelime vurgusunun ilk heceye aktarılmasına sebep olmuştur. † Ortaçağda kişi adı olarak kullanılan *Artuk, Ar fāḍıl* eşdeğeridir.

›› artık yıl, artıkın, artıklık

artikel "bazı Avrupa dillerinde belirteç, harf-i tarif" [Hür 2004] *Fransızca anlamına 'Français' erildir yani ˜artikel alır: Le Français.* || ~ ***Alm*** *Artikel* 1. edat, parçacık,

Levent Şahverdi Arşivi

gramerde belirteç, 2. nesne, edevat, ticari meta ~ ***Lat articulus*** eklemcik → ARTİKÜLE

† Fransızcadan alınan *artikl* biçimine 20. yy.'ın ilk yarısında bazı Türkçe metinlerde rastlanır. Almanca biçim 21. yy başlarından itibaren tercih edilmiştir.

artiküle artikülasyon [Mil 1971] *çocukların eğitilmesi özel eğitim sistemiyle ve ¯ʿArtikülasyon Metodu'yla oluyormuş* | artiküle etmek [Mil 1983] *Ancak tek bir iletişim sistemi yerine artık birbirine eklemli (¯artiküle) sistemler söz konusudur.* || ~ ***Fr articuler*** birbirine eklemek, eklemlemek, madde madde saymak ~ ***Lat articulare*** [den.] a.a. < ***Lat articulus*** [küç.] eklemcik, madde < ***Lat artus*** eklem +*icul*° << ***HAv*** **ar-tu-* < ***HAv*** **ar-* uymak, eklenmek → ARMA

›› artikülasyon

← ARTİKEL

artist [HRGŞık 1889] *Fakat bu sevdiği kadın ne tiyatro ¯artisti ve ne de eğlence haneler yosması değildir.* | artistik [Rz 1896] *Zat-ı alinizinki ¯artistik bir fotoğrafyası olduğu için güzeldir.* || ~ ***Fr artiste*** sanatçı < ***Fr art*** sanat << ***Lat ars, art-*** el becerisi, hüner, sanat << ***HAv*** **ar-ti-* < ***HAv*** **ar-* eklemek, uydurmak → ARMA

† Türkçe kullanımda *aktris* < ***Fr actrice*** "kadın sahne oyuncusu" sözcüğünü asimile etmiştir.

›› artistik, artistlik yap-, artiz

artrit [Cum 1938] *Grip, nevralji, (...) ¯artritizm romatizma ve bütün ağrılarını dindirir.* || ~ ***Fr arthrite*** eklem enfeksiyonu < ***EYun*** *árthron ἄρθρον* eklem +*itis* << ***HAv*** **ar-dhro-* < ***HAv*** **ar-* eklenmek, uymak → ARMA

›› artritik

arus "gelin" [Dan 1360] ¯ʿarūs-ı *bikr-veş çıkdı tutukdan* || ~ ***Ar*** *ʿarūs* عروس [#ʿrs faʿūl] gelin veya damat ≈ ***Aram*** *ʾarūš* ארוש [#ʿrš] gelin

† Mevlevî ıstılahı olan *şeb-i arūs* "gerdek gecesi" anlamındadır. † ***Erm*** *arusyag* ա ր ու ս ե ակ "gelin" Aramiceden alıntıdır.

›› şebi arus

aruz [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *ʿarūḍ* عروض [#ʿrḍ faʿūl im.] 1. kesen, önüne çıkan, 2. Arap şiirinde her beytin birinci mısraının son hecesi, şiir vezni < ***Ar*** *ʿaraḍa* عَرَضَ yoluna çıktı, önünü kesti → ARZ[1]

† Arap şiirinde özel anlamda kullanımını ilk kez Kitâbü'i-ʿayn'da el-Halîl (ö. 791) kaydetmiştir. Anlam evrimi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır.

arya "opera şarkısı" [HRG <1930] || [Cum 1935] *Her dans edişinde, ¯Arya hoşuna gitmeğe başlamıştı.* || ~ ***İt*** ***aria*** hava, her çeşit şarkı, opera şarkısı << ***Lat*** ***aer*** 1. hava, 2. şarkı → AER(O)+

›› arietta, arioso

← KURANDER, MALARYA

arz[1] "dileme" [MEd y. 1300] *ḳālini ¯ʿarż idişdiler satıġ ḳılmak uçun* | "... sunum, dilekçe" [FatK <1481] *defterdârlarım χazîne-i âmiremden iki akçayı bilâ ¯ʿarż* [dilekçesiz] *virmege meemûr olsunlar* | "... enlem" [MMem 1557] *zîrâ rubʿ-ı meskûnin ṭûli yüz seksen derece ve ḥaṭṭ-ı istivâdan ¯ʿarżı altmış altı derecedir* || ~ ***Ar*** *ʿarḍ* عَرْض [#ʿrḍ faʿl msd.] 1. sunma, sunum, 2. en, coğrafyada enlem < ***Ar*** *ʿaraḍa* عَرَضَ 1. sundu, 2. önüne çıktı, enine durdu

† Arapça fiilin aslî anlamı "gidiş yönüne aykırı veya enine durma" olup diğer anlamları derivatiftir. Karş. ***ETü*** *arkuru* "aykırı" ve *arka-* > *ara-* "dilemek, talep etmek".

›› arz etmek, arzı hürmet, halka arz

← ARAZ, ARIZ, ARIZA (AVARIZ), ARİZA, ARUZ, ARZUHAL, IRZ, İTİRAZ, MARAZA, MARUZ, MUARIZ, TAARRUZ, TARİZ

arz[2] "dünya" [Rab 1310] ¯*arż şâhınıŋ kızı* | "... en" [Fer <1451] *bir meydân gördi, gėŋlikde tûlen ve ¯ʿarżan* [boyuna ve enine geniş] | "... coğrafyada paralel" [KT 1900] ¯ʿ*arż: (...) Kûrei ʿarżın hattı istivâdan* [ekvatordan] *kutba olan mesafesi.* || ~ ***Ar*** *arḍ* أرض [#*Arḍ* faʿl] 1. yer, yeryüzü, ülke, 2. en, genişlik

† Karş. ***İbr*** *ereṣ* (a.a.). Yeni İbranice *eretz israel* "İsrail ülkesi".

← ARAZİ, ARDİYE

arzu [Kut 1069] *takı ma negü erse ¯ârzû tilek* [daha ne ise arzu, dilek] *(...) sini ¯ârzûladı ay körklüg yüzüm* [seni arzuladı ey güzel yüzlüm] || ~ ***Fa*** *ârzû* أرزو istek, arzu, özellikle cinsel istek << ***OFa*** *âwarzōg/âwarjōg* a.a. ≈ ***Ave*** å+ *barəj-, bərəg* istek, arzu

† Pehlevi *ārjōk*, Pazend *ārzū*, Partça *āwarzōg*, Soğdca *ābraχš* biçimleri kaydedilmiştir. Cf. °D-M 70-71.

›› arzula-, arzulan-

arzuhal arzıhal et- [Men 1680] *χıdmetkâr ağalar müctemiʿ olup ¯ʿarżı ¯ḥâl itmek* [dilekçe sunmak] *isteyenleri mîraχor Husrev Ağa maniʿ olup* | arzuhalci [Rz 1896] *¯arzuhalcilikle taayyüş eden Mağmum Efendi namında hamiyetli bir zatın* || § ***Ar*** *ʿarḍ* sunma, arzetme + ***Ar*** *ḥâl* durum → ARZ[1], HAL[1]

›› arzuhalci

as|mak [ETü: İyiP <1000] *yémiş sögüt üze birer çıŋıratġu ¯asıŋ* [yemiş ağacı üzerine birer çıngırak asın] | [ETü: Kaş 1073] *ol êt ¯asdı <kancaya et taktı. Asılan ya da çarmıha gerilen biri için de kullanılır.>* || << ***ETü*** *as-* bir yere takarak sarkıtmak, asmak

›› asacak, asık, asıl-, askıntı, astır-

← ASALAK, ASKI, ASMA, AST

as[1] aso [AR 1899] *karamaçanın fantisi, kupanın ¯asosu* || ~ ***Fr*** *as* iskambilde birli, bir işte başta gelen kimse << ***Lat*** *as* en küçük bakır para birimi

›› aso, assolist

as[2] [ETü: Kaş 1073] ¯*as: al-ḳâḳum* || << ***ETü*** *as* bir tür küçük memeli, kakım, ermin

asa [AşP 1330] *ol ¯ʿaşâsın Mûsâ kim atmış idi* || ~ ***Ar*** *ʿaṣā* عصا [#ʿṣw faʿal] değnek, baston ~ ***Aram*** *ʿeṣ, ʿeṣā* עץ [#ʿṣ] ağaç ≈ ***İbr*** *ʿeṣah* עֵצָה a.a.

asabiye [LO 1876] ¯*ʿaşabiyet: Kavm ve ceyş gayreti, hamiyet.* | [KT 1900] ¯*ʿaṣabiyet: (...) 2. asabiyyül mizac*

Levent Şahverdi Arşivi

olma, sinirlilik. | [YOsm: TDK1 1945] *¯asabiyeci: Sinir hekimi.* || ~ ***Ar*** *ʿaṣabiyya(t)* [#ʿṣb] aşiret dayanışması, hamiyet, fanatizm < ***Ar*** *ʿaṣaba(t)* [faʿala(t)] aralarında kan bağı bulunan akraba topluluğu < ***Ar*** *ʿaṣaba* عَصَبَ bağlandı, sarmaş dolaş oldu, (urgan) ördü → ASAP

† Aynı Arapça kökten fakat başka bir semantik evrim izleyen *ʿaṣab* "sinir" sözcüğünden türetilen Yeni Osmanlıca *ʿaṣabiye* "sinir hekimliği, nöroloji" terimi 20. yy başlarında kullanıma girmiştir. † Güncel Türkçede *asabiye* veya *asabiyye* "aşiret dayanışması, fanatizm" ve *asabiyet* "sinirlilik" ayrımı ortaya çıkmıştır.

›› asabiyet

asaf [Rab 1310] *Süleymân aydı: ¯Âṣaf bu kün ɣutbede meni nelük yād kılmadın* [neden anmadın]? | [Men 1680] *bir hekîmi feylesûf ve bir ¯āsafi sālih-vukûf:* [İt.] *Dottissimo, prudentissimo, et prattichissimo Ministro* || ~ ***Ar*** *āṣaf* أصف [#*Aṣf*] vezirlere verilen bir sıfat ~ ***öz*** *āsaph b. Berekiya* אָסָף Tevrat'a göre Hz. Süleyman'ın bilge veziri < ***İbr*** *āsaph* אָסַף toplayıp bir araya getirme, özellikle ürün toplama, hasat

asal [YTü: TDK1 1945] *¯asal: Başlıca, temel niteliğinde olan; esasî.* || ~ ***Fa*** *āsāl* أسال esas, temel (▫BK 24, Steingass 47)

† Dil Devrimi sırasında Türkçe AST < ***ETü*** *astın* sözcüğünün kökünden türediği varsayımıyla kullanıma sokulmuş bir kelimedir. "Alt, temel, baz" anlamında ***TTü*** **as* sözcüğüne yazılı kaynaklarda rastlanmaz.

›› asal sayı

asalak [Ana 1932] *¯asalak (Sivas): 1 - Kasapların et satarken iyi ete ilave ettikleri kötü parçalar; 2 - Tufeyli, davetlinin yanısıra davetsiz olarak giden kimse.* || < ***TTü*** *as-* +*AlAk* → AS-

† ▫Ana ve ***TarD*** göre "Sıvas ağızlarından" alınmıştır. +*AlAk* ekinin yapısı muğlaktır.

asalet "asıl veya aslî olma" [Sel 1600] *zī-kudret ü zī-haşmet ve ¯asâleten sâhib-devlet olduğında kelâm olmayup* | "asil olma" [LO 1876] *¯asâlet: Asîl ve nesîb olma, necâbet-i asl.* || ~ ***Ar*** *aṣāla(t)* أصالة [#*Aṣl* faʿāla(t) msd.] köklü olma, soylu olma < ***Ar*** *aṣila* أصل köklendi, soylu idi → ASIL

›› asaleten

asamble [Cum 1932] *¯Asamble içtimaına ait tafsilatı takip ediyorum* || ~ ***Fr*** *assemblée* [pp. fem.] meclis < ***Fr*** *assembler* bir araya getirmek, toplamak +*é* << ***OLat*** **assimulare* < ***Lat*** *ad+ simulare* benzetmek, denkleştirmek → SİMÜLASYON

asansör [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *ascenseur* mekanik tırmanma aracı ☼ 1867 Léon Edoux, Fr. mühendis. < ***Fr*** *ascendre* yükselmek, tırmanmak +*()tor* << ***Lat*** *adscendere* a.a. < ***Lat*** *ad+ scandere* basamak çıkmak, tırmanmak → İSKELE

asap [Men 1680] *miʿdenüŋ līfleri sinirlerdendir ki ʿarebce ¯ʿaṣab dérler ve bu līflerin baʿzısı uzunundur ve baʿzı enjünedir* | asabî [KT 1900] *¯asabî: Sinirleri galib ve pek hassas olup cüz'i sebeble müteesir ve münfail olan.* || ~ ***Ar*** *ʿaṣab* عصب [#ʿṣb faʿal] kas lifi, sinir < ***Ar*** *ʿaṣaba* عصب urgan ördü, sarmaş dolaş etti, sarmaşık gibi içiçe geçti

›› asabî

← ASABİYE, TAASSUP (MUTAASSIP)

asar [AşP 1330] *şek degül ¯āṣār-ı raḥmet bī-gümān* | [GülM 1429] *ululuk ¯āṣārı sīmāsında bellü-y-idi.ḥiā* || ~ ***Ar*** *āṯār* آثار [#*Aṣr* afʿāl çoğ.] eserler, izler, belirtiler < ***Ar*** *aṯar* أثر [t.] eser, iz → ESER

† Anadolu ağızlarında "harabelik, ören yeri" anlamında *asarlık* kullanılır.

›› asar-ı atika, asarlık

asayiş [MEd y. 1300] *¯āsāyiş kıldı* | [AşP 1330] *ne ¯āsāyiş var bularda ne emek* || ~ ***Fa*** *āsāyiş* آسایش huzur, esenlik < ***Fa*** *āsūdan, āsāy-* آسودن, آسای dinlenmek, sakin olmak +*iş* << ***OFa*** *āsād-* a.a. ≈ ***Ave*** *saē-, āsitō* yatmak, dinlenmek < ***HAv*** **kei-* yatmak

← ASUDE, ESEN, KOMA[1] (KÜMES)

asbest [Cum 1932] *Eskişehir civarında ¯asbest madeni bulundu.* || ~ ***Alm*** *Asbest* / ***İng*** *asbestos* ateşten etkilenmeyen bir silikon minerali, amyant ~ ***EYun*** *ásbestos ἄσβεστος* «sönmez», a.a. < ***EYun*** *a(n)+ sbennýnai, sbest- σβεννύναι* sönmek

† Türkçede yaygın olan *amyant* sözcüğünün yerine 1990'larda yaygınlık kazanmıştır.

aseksüel [Mil 1984] *Transseksüeller (...) eşcinsellerden ayrılan en büyük özellikleri ¯aseksüel olmalarıdır.* || ~ ***Fr*** *asexuel* / ***İng*** *asexual* cinsiyetsiz < ***Fr/İng*** *a(n)+ sexuel* cinsiyet → SEKS

asemptot [TDK1 1945] *¯asimptot: Sonuşmaz* || ~ ***Fr*** *asymptote* geometride hiperbol eğrisiyle kesişmeyen çizgi ~ ***EYun*** *asýmptōtēs ἀσύμπτωτης* «rastlaşmaz» < ***EYun*** *a(n)+ syn- συν-* bir arada, beraber + ***EYun*** *piptō, ptō- πιπτω, πτω-* düşmek → SEMPTOM

›› asemptotik

asena ~ ***ETü*** *aşina* Göktürk hükümdarlarının hanedan adı ~ ***Sogd*** *ağşēna/ağşīnag* mavi veya yeşil ≈ ***Saka*** *aşşeina* mavi, koyu mavi (▫BaileyS 26) ≈ ***Ave*** *axşaēna* karanlık, koyu renk < ***Ave*** *a+ χşaēta* ışık, ışıma (▫Barth 51, 541)

† 6. yy.'a ait Çince kaynaklarda *a-şi-na* 阿史那 ve 7. yy.'a ait Bugut yazıtında Soğdca *axşīna* biçimleri görülür. Türkçe adı Gök-türk olan hanedanın İrani bir dildeki adıdır. Dişi kurt simgesiyle özdeşleştirilmesi modern milliyetçi edebiyatın mahsulüdür.

ases [Gül 1317] *gendözüŋi axılıḳda é ʿazīz / bir ¯ʿases başı bilesüŋ bīlemīz* || ~ ***Ar*** *ʿasas* عسس [#ʿss] gece bekçisi, devriye < ***Ar*** *ʿassa* عسّ gece (gizlice) dolandı, kol gezdi

† *Asesbaşı* eskiden İstanbul'un gece güvenliğinden sorumlu 28'ci yeniçeri ortasının çorbacısına verilen unvan idi.

asetat "asetik asit tuzu" [Cum 1933] *Sonra ayrıca 50 gram ¯asetat dö sud 200 santimetro mikâbı suda eritili-*

Levent Şahverdi Arşivi

yor | "... bir tür plastik polimer" [Mil 1953] *Mesela selüloz ~asetatlar, akrilatlar, nylon, orlon vs.* || ~ ***Fr*** *acétate* / ***İng*** *acetate* 1. asetik asit tuzlarının genel adı, 2. selüloz asetat bazlı bir tür şeffaf polimer → ASETİK

asetik [Cum 1945] *Sümerbank İstanbul Satınalma Müdürlüğü'nden: lif Asit ~asetik alınacaktır* || ~ ***Fr*** *acétique* sirkeye ait, sirke asidi ☼ 1787 Guyton de Morveau, Fr. kimyacı. < ***Lat*** *acetum* [pp. n.] sirke +ic° < ***Lat*** *acescere* [den.] ekşimek, keskinleşmek +()t° < ***Lat*** *acus* sivri, keskin +esc- → AKR(O)+

← ASETAT, ASETİLEN, ASETON (KETON), ASPİRİN

asetilen [Bah 1924] *~asetilen: Beyaz ve parlak zıya veren ve sarmısak gibi kokan gaz.* ‖ ~ ***Fr*** *acétylène* kimyada bir bileşim ☼ Berthelot, Fr. kimyacı (1823-1907). < ***Fr*** *acétique* → ASETİK

aseton [Cum 1931] *her nevi demir, antipirin, ~aseton, zaharin* ‖ ~ ***Fr*** *acétone* kimyada asetik asitin yanıcı ve uçucu bir türevi < ***Lat*** *acetum* sirke → ASETİK

← KETON

asfalt [Düs 1887] *Yaya kaldırımları taş ve çimento veya ~asfalta ile dondurulacaktır* || ~ ***Fr*** *asphalte* bitüm, asfalt ~ ***EYun*** *ásphalton ἄσφαλτον* a.a., Babil ve İran'da bulunan bir tür neftli madde

† ▫Rosol 28 Yunanca sözcüğü ***Akad*** *ziptu* "zift" ile irtibatlandırır. ▫Chant 130 Sami alıntı tezlerini eleştirir; ▫Frisk I:174 *sphallésthai* "düşmek" fiiline bağlar.

›› asfaltit

asfalya "sigorta (Ege ağzı)" [Cum 1946] *amper kapaklı duvar ~asfalyası* ‖ ~ ***Yun*** *asfalia ἀσφαλία* güvence, güvenlik, sigorta << ***EYun*** *asphalḗs ἀσφαλής* «düşmez», emin, güvenli, sağlam +ia < ***EYun*** *a(n)+ sphállō σφάλλω* düşürmek, çelmek

asgari asgar-i [KT 1900] *~asgar-i evlâd* [en küçük çocuk] | asgar [Men 1680] *~asgar: minor, minimus* | [Akş 1925] *çalanın ~asgarî on senelik tecrübekârlığına muhtaç bir eser olduğunu anladık.* | [TDK1 1945] *~asgari: 1. En az, en aşağı. 2. (mat.) Minimum.* || < ***Ar*** *aṣġar* أصغر [*#ṣġr* af ʿal kıy.] daha küçük, en küçük < ***Ar*** *ṣaġīr* صغير küçük

† Sonsesteki +*i* aslında *asgar-i fîlan* şeklinde izafet (tamlama) harfi iken, 20. yy.'da nisbet eki kabul edilerek uzun telaffuz edilmiştir. Arapça ism-i tafdilden nisbet sıfatı yapılması kural dışıdır.

›› asgari müşterek

ashap [Kut 1069] *~aṣḥāb-i ras teg temür kend tokıttım* [Ashab-ı Res gibi demir hisar yaptırdım] | [MEd y. 1300] *şol yanını tutgıl ~aṣḥabların birle* ‖ ~ ***Ar*** *aṣḥāb* أصحاب [*#ṣḥb* af ʿāl çoğ.] sahipler, dostlar, özellikle peygamberin dostları < ***Ar*** *ṣāḥib* صاحب [t.] dost → SAHİP

›› ashabı kehf

asıl [Kut 1069] *kişi ~aslına kör kılınçı tanuk* [kişinin soyuna bak karakteri tanık] | aslî [Kab 1432] *cehdeyle br ~aṣlī güherin olmasa kisbī güherin olsun* [soydan cevherin yoksa edinilmiş cevherin olsun] ‖ ~ ***Ar*** *aṣl* أصل [*#Aṣl* faʿl msd.] 1. bitki kökü, 2. (mec.) soy, ilke, temel, esas ≈ ***Ar*** *aṣila* 1. köklendi, 2. soylu idi

›› asılsız, aslen, aslî, aslında

← ANASIL, ASALET, ASİL, ASLA, ASLİYE, NASIL, USUL

asır "çağ" [Rab 1310] *İbrāhīm ~aṣrıŋa tegi turur erdi* [İbrahim dönemine dek durur idi] | "... yüzyıl" [YOsm: LO 1876] *~asr: (...) yüz senelik bir devir* || ~ ***Ar*** *ʿaṣr* عصر [*#ʿṣr* faʿl] 1. çağ, dönem, devir, 2. ikindi vakti ≈ ***Aram*** *ʿaṣarthā* עַצַרְתָּא / ***İbr*** *ʿasereth* עֲצֶרֶת 1. kalabalık, hengâme, 2. Pesah bayramını izleyen elli günlük süreyi tamamlayan festival, herhangi bir dönemin sonu < ***İbr*** *ʿāṣar* sıkışmak, tıkanmak, kalabalık olmak → USARE

† Yeni Osmanlıca "yüzyıl" anlamı ***Fr*** *siècle* ve ***Lat*** *saeculum* (1. çağ, devir, 2. yüzyıl) çevirisidir. † Arapça sözcüğün orijinal anlamı için karş. ***Fa*** *hangām* "1. kalabalık, toplantı, 2. çağ, devir". Eski Yunanda da uzun dönemli takvimin Olimpiyadlarla ölçüldüğü hatırlatılabilir.

›› asırdide, asr-ı saadet, asrî

← MUASIR

asi [AşP 1330] *zīrā birlik Haḳ Çalap birligidür / ikilik şol ~ʿāṣīler dirligidür* ‖ ~ ***Ar*** *ʿāṣi* عاصٍ [*#ʿṣy* fāʿil fa.] isyan eden < ***Ar*** *ʿaṣā* عصا isyan etti → İSYAN

asil [AtH <1250 (1444)] *eger kibr idisi ~asīl men tise* [kibir sahibi ben asilim der ise] ‖ ~ ***Ar*** *aṣīl* أصيل [*#Aṣl* faʿīl sf.] köklü, soylu < ***Ar*** *aṣila* أصل köklü idi, soylu idi → ASIL

›› asilane, asillik, asilzade

asimetri [Cum 1939] *Albüminoidler gibi ~asimetrik bir zerre bünyesinin sentezini yapmak henüz bir hayaldir.* || ~ ***Fr*** *asymmétrie* simetrik olmama < ***Fr*** *a(n)+ symmétrie* simetri → SİMETRİ

›› asimetrik

asimile "ulusal bir kimliği eritme" [Cum 1941] *Şimdiye kadar ~asimile olmamışların miktarlarını Sovyetlerin 1933'ün iptidasında yaptıkları istatistiklerden alalım* || ~ ***Fr*** *assimiler* özümsemek, benzeşmek veya benzeştirmek < ***Lat*** *assimilare* benzetmek, benzeştirmek < ***Lat*** *ad+ similis* benzer → SİMÜLASYON

›› asimilasyon, asimilatör

← DİSSİMİLASYON

asist [Mil 1992] *Joventud'lu T. Azorta 8 ~asistle bir başka başarı elde etti* ‖ ~ ***İng*** *assist* 1. yardım etme eylemi, 2. bazı takım sporlarında skora yol açan yardım < ***İng*** *to assist* el vermek, yanında durmak → ASİSTAN

asistan "üniversitede öğretmen yardımcısı" [Cum 1928] *beş altı ~asistanı ve iki bin talebesi mevcuttur.* || ~ ***Fr*** *assistant* yardımcı, yamak < ***Fr*** *assister* yanında durmak, el vermek, yardımcı olmak +ent° ~ ***Lat*** *assistere* a.a. < ***Lat*** *ad+ sistere, stat-* durmak << ***HAv*** **si-stə-* < ***HAv*** **stā-* durmak → İSTASYON

← ASİST, EGZİSTANSİYALİZM, KONSİSTANS, REZİSTANS (TRANSİSTÖR)

Levent Şahverdi Arşivi

asit [Düs 1872] *¯asid arsenik ve ondan ihrac olunan müfredatı kimyeviye* || ~ ***Fr*** *acide* 1. ekşi, keskin, 2. kimyada asit ☼ (kimya terimi olarak) 1545 Guillaume de Guéroult, Fr. yazar. ~ ***Lat*** *acidus* ekşi, keskin < ***Lat*** *acus* sivri uç, iğne *+id°* → AKUT

›› antiasit, asidik, asidite, asidize, asit borik, asit yağmuru

asitane [FatK <1481] *ve ¯āsitānemden darüsaʿādetim ağaları sancağa çıksa* || ~ ***Fa*** *āstān/āsitāna* آستان/آستانه 1. eşik, kapı, 2. (mec.) saray veya başkent << ***EFa*** **ā-stāna* § ***EFa*** *ā-* yönelme, önünde olma, varma bildiren edat ve önek + ***EFa*** *stāna* durma << ***HAv*** **stā-* a.a. → İSTASYON

asker "ordu" [Dan 1360] *Malatiyye'den bir ¯ʿasker çıkdı, Sivas'a dek gelüp Sivas kalʿasın yapmışlar.* | [DK <1400?] *Tekür dayı ¯ʿaskerini cemʿ edüp* [ordusunu toplayıp] *karşu çıkdılar* || ~ ***Ar*** *ʿaskar* عسكر [*#ʿskr* q.] ordu ≈ ***Fa*** *laşkar* لشكر ordu → LEŞKER

† ***Lat*** *exercitus* (a.a.) biçiminden türediğine ilişkin görüş ses bakımından problemlidir. † Türkçede halk dilinde tekil ad olarak kullanımı *askere gitmek, askere yazılmak* vb. deyimlerden türemiş olmalıdır.

›› askerî, askeriye, askersizleştir-

← KAZASKER, SERASKER

asketik [EkşiS 2002] *¯asketik: çileci, zahid.* || ~ ***İng*** *ascetic* maddi dünyadan elini çeken kimse, zahit ~ ***EYun*** *askētikós ἀσκητικός* a.a. < ***EYun*** *askéō ἀσκέω* talim etmek, egzersiz etmek, bir disipline uymak *+ik°*

›› asketizm

askı "asılan şey, özellikle ziynet ve hediye, küpe" [LL 1732] || [LO 1876] *¯askı:* [1.] *Heveng, asılmış ve sallandırılmış şey, avize,* [2.] *tehir, imhal. İşi ¯askıda ¯komak. (..) ¯Pantolon ¯askısı.* || < ***TTü*** *as- +gU* --› AS-

›› askılık, Filistin askısı

asla [Rab 1310] *Gablāniler aydılar: miʿrāc ¯aşlā yok erdi* || ~ ***Ar*** *aṣlan* أصلا [zrf.] 1. aslen, kök veya öz itibariyle, 2. (olumsuz fiille) hiç, katiyen < ***Ar*** *aṣl* أصل [*#Aṣl*] soy, kök *+an* --› ASIL

asliye asliye mahkemesi "birinci kademe mahkemesi" [YOsm: RG 1928] *Petürke ¯asliye mahkemesinden ... Gümüş Haci Köy ¯asliye mahkemesinden* || ~ ***Ar*** *aṣliyya(t)* أصليّة [fem.] aslî, birinci derece (dişil ad) < ***Ar*** *aṣl* [*#Aṣl* nsb.] *+ī* --› ASIL

† Asliye mahkemeleri 8 Nisan 1924 tarihli *Mehakim-i Şeriyyenin İlgasına ve Mehakimin Teşkilatına Dair Ahkâmı Muaddel Kanun*'la kurulmuştur.

asma [KMuk 1665] *hālā memelerin ¯asma salkımları gibi ve burnun rāyihası elma gibi ola* | asma köprü [EÇ <1683] *bir küçük demür kapusı önüde χaşeb cisri ¯asma ¯köprüdür* || < ***TTü*** *as- +mA* → AS-

† "Üzüm salkımı" anlamında ***Fa*** *āvang* "askı, hevenk" karşılığıdır.

›› asma köprü, asma yaprağı

asmolen "bir tür tuğla" [Mil 1961] *Her eb'atta ¯asmolen tuğlaları* || < ***TTü*** *asma lento* → LENTO

† İlk kez 1961'de Büyükdere'de Ekmekçioğlu (Topser) tuğla fabrikasının ürünü olarak duyulmuştur. Yabancı dilden alıntı değildir.

asorti [Cum 1930] *Şık kadının ¯asorti giyecekleri* || ~ ***Fr*** *assorti* uyumlu < ***Fr*** *assortir* bir örneğe uygun olarak seçmek < ***Lat*** *ad+ sortiri* (kura ile) seçmek < ***Lat*** *sors, sort-* kısmet, kader, sıra → SORT

† *Asortik* biçimi Türkçe argoya özgüdür.

›› asortik

asosiye [Mil 1997] *TÜBA'nın (...) 'asli üye', 'şeref üyesi' ve ¯'asosiye üye' olarak kabul ettiği bilim adamları* || ~ ***Fr*** *associé* yoldaş, ortak, eş görevli ~ ***Lat*** *adsociatus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *adsociare* [den.] eşlik etmek, yoldaşlık veya ortaklık etmek *+()t°* < ***Lat*** *ad+ socius* refik, yoldaş → SOSYAL

asosyal [Cum 1941] *Bir takım sarsaklar, deliler, serseriler, hırsızlar ve katiller, ¯asosyal mahlukat olarak cemiyetin dışında kalıyorlarsa* || ~ ***Fr*** *asocial* sosyal olmayan ☼ 1927 Charles du Bos, Fr. eleştirmen. < ***Fr*** *a(n)+ social* --› SOSYAL

asparagas "gazetecilikte uydurma haber" [Mil 1979] *'... ben resme bakar, bir güzel olay yaratırım' diyen gazetecilerin bulunduğu ve buna da ¯'Asparagas' adı verildiği* || ~ ***İng*** *asparagus* kuşkonmaz ~ ***Lat*** *asparagus* a.a. ~ ***EYun*** *aspháragos ἀσφάραγος* a.a.

† Türkçe anlamın kaynağı belirsizdir.

← ASPARTAM

aspartam [Mil 1985] *¯Aspartam'ı uzun süre kullananlar ise baş ağrılarından şikayet ediyorlar* || ~ ***marka*** *Aspartame* suni tatlandırıcı olarak kullanılan aspartylphenylalanine methyl esterin ticari adı ☼ 1873 ABD. < ***İng*** *aspartic acid* < ***Lat*** *asparagus* kuşkonmaz → ASPARAGAS

aspava "içki ve yemek esnasında kullanılan bir iyilik dileği" [Mil 1959] *-- Sıhhatinize! -- ¯ASPAVA! – O da ne demek? -- Arkadaşlar aramızda bunu kullanırız. ' Allah Sıhhat, Para, Aşk Versin, Amin' demektir.* || < ***TTü*** *Allah sıhhat para aşk versin amin* [abb.] ☼ 1959 Ümit Deniz, romancı.

† Ümit Deniz'in yarattığı polisiye roman kahramanı Murat Davman tarafından popülerleştirilmiştir.

aspir [Men 1680] *¯ʿusfur: Cnicus herba, ejusve flos, qui tincturae inservit* [boyada kullanılan aspir bitkisi ve çiçeği]. *ʿUsfūr toχmi, kurtum: Carthami semen, carthamum, cnicus.* | [LO 1876] *¯aspur* اصپور: *Yaban safranı, kızıl rengi olur; kurtum."* | [Cum 1936] *yağotu ¯aspir* || ~ ***Ar*** *ʿuṣfur* عُصْفُر [*#ʿṣfr*] yalancı safran bitkisi, carthamus tinctorius ≈? ***Ar*** *ṣufr/aṣfar* [*#ṣfr*] sarı renk, sarı boya --› SAFRAN

† Antik Mısır'dan bu yana çiçeğinden sarı boya elde edilmiştir.

aspiratör [Cum 1931] *elektrik avizeler, ¯aspiratör, çay masaları, sedefli tabureler* || ~ ***Fr*** *aspirateur* hava çekici aygıt, elektrikli süpürge < ***Lat*** *aspirare* içe solumak, (hava veya sıvıyı) içine çekmek *+()tor*

Levent Şahverdi Arşivi

< ***Lat*** *ad+ spirare* solumak ≈ ***Lat*** *spiritus* nefes, ruh → İSPİRTO

aspirin "bir ilaç" [<1910] || ~ ***marka*** *Aspirin* [abb.] Bayer firmasına ait ilaç markası ☼ 1899 Bayer AG. ~ ***Alm*** *acetylierte Spirsäure* asetil spirik asit < ***Lat*** *spiraea* asetil spirik asidin doğal kaynağı olan bitki → ASETİK

ast [ETü: Kaş 1073] *¯astın* <Aşağı anlamına gelen bir edat. Bu kaba bir sözcüktür, fasih biçimi ¯altın'dır.> | [Kıp: CodC 1303] *subtus* [altında] - *Tr: tubinda vel ¯astinda* [dibinde, astında] | [YTü: CepK 1935] *¯ast = Madun, aşağı* || < ***ETü*** *astın* alt (yön zarfı) <? ***ETü*** *as-* sarkıtmak *+Ut* → AS-

† TTü hiç kaydedilmemiş olan sözcük Dil Devrimi döneminde eski kaynaklarda görülen *astın* edatından türetilerek yazı diline dahil edilmiştir.

›› asteğmen, astsubay

astar [CodC 1303] *foratura* [kaba kumaş] - *Fa: ¯astar - Tr: oprak* | [İrşM 1387] *eger kirse Kā'benin ¯astārının* [örtüsünün] *altına* || ~ ***Fa*** *āstar* أستر örtü, kaba kumaş << ***EFa*** **ā-star-* üstüne sermek, örtmek < ***EFa/Ave*** *star-* örtmek, sermek << ***HAv*** **ster-* a.a.

† Karş. ***Fa*** *gustar/gustariş* "yaygı, döşek, halı" < ***OFa*** *wistarag* < ***Ave*** **vi-starəna-* (a.a.). Ayrıca ***Ave*** *upa-starəna-* (a.a.), ***Sans*** *pra-stara* प्रस्तर (a.a.).

›› astar boya

asterisk [Mil 2000] *vurgulamak için ¯asterisk yani yıldız işareti kullanmak* || ~ ***İng*** *asterisk* hurufatta * işareti ~ ***EYun*** *asteriskos ἀστερίσκος* [küç.] yıldızcık < ***EYun*** *astēr ἀστήρ* yıldız *+isk°* → ASTR(O)+

asteroit [Cum 1939] *onu takiben bin üçyüzden fazla ¯asteroid keşfedilmiştir* || ~ ***Fr*** *asteroïde* / ***İng*** *asteroid* yıldıza benzeyen gök cismi, gezegencik ☼ 1802 Sir William Herschel, Alm/İng. astronom. § ***EYun*** *astēr/ástron ἀστήρ* yıldız + ***EYun*** *eidos εἶδος* biçim, görüntü, gibi → ASTR(O)+, +OİD

astım [Cum 1935] *¯astım adı verilen nefes darlığı çekenlere* || ~ ***Fr*** *asthme* astım hastalığı ~ ***EYun*** *ásthma ἄσθμα* nefes darlığı, soluk soluğa kalma

›› astmatik

astigmat [TDK1 1945] *¯astigmatizm: Gözün saydam tabakasında meridyenlerin eşitsizliği nedeniyle duru görememe hali.* || ~ ***Fr*** *astigmate* gözü noktaları seçemeyen kimse ~ ***İng*** *astigmatic* a.a. ☼ 1849 William Whewell, İng. bilim adamı. < ***EYun*** *a(n)+ stígma στίγμα, στιγματ-* nokta < ***EYun*** *stizō στίζω* sivri bir uçla delmek *+ma(t)* → STİGMA

›› astigmatik, astigmatizm

astr(o)+ ~ ***Fr/İng*** *astro+* [bileşik adlarda] yıldız ~ ***EYun*** *astēr/ástron ἀστήρ/ἄστρον* yıldız << ***HAv*** **əster-* a.a. < ***HAv*** **ster-*[2] a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *stella,* ***Fr*** *étoile,* ***İng*** *star,* ***Alm*** *Stern,* ***Fa*** *sitāra,* ***Erm*** *asdġ աստղ* "yıldız".

›› astral, astrofizik

← ASTERİSK, ASTEROİT, ASTROLOJİ, ASTRONOMİ, ASTRONOT, ATÖLYE (KONSTELASYON), SİTARE, STAR (PULSAR, STERLİN), USTURLAP

astragan "doğmamış kuzunun kıvırcık postundan yapılan kürk" [Tz 1901] *Küçük ¯astrakan taklidi, kenarları kıvrık bir takıyeye müşabih serpuşunu* || < ***öz (Rus)*** *Astraχan* Hazar Denizi kıyısında bir kent < ***Fa*** *χāss-i tarχan* 1460 yıllarında Hazar Denizinin kuzeyinde kurulan Tatar beyliği ve bu beyliğin başkenti < ***ETü*** *tarχan* bir yönetim veya asalet ünvanı, tarkan

astroloji [Cum 1936] *¯astroloji (ilmi ahkâmı nücum) müsbet ilimlerden değildir.* || ~ ***Fr*** *astrologie* yıldız bilimi ~ ***EYun*** *astrologeia ἀστρολογεία* a.a. § ***EYun*** *ástron ἄστρον* yıldız + ***EYun*** *logeia λογεία* → ASTR(O)+, +LOG

† Batı dillerinde 14. yy.'dan itibaren "yıldızlar aracılığıyla gelecekten haber verme" anlamında kullanılmıştır.

›› astrolog, astrolojik

astronomi [HRGKok 1927] *Büyük âlimlerin lafıdır. ¯Astronomi' kitabında okumuşlar...* | astronomik "aşırı büyük (sayı)" [Cum 1932] *iki buçuk senede yekün yüz milyar gibi ¯astronomik bir adede baliğ oldu* || ~ ***Fr*** *astronomie* yıldızların düzenini inceleyen bilim ~ ***EYun*** *astronomia ἀστρονομία* a.a. → ASTR(O)+, +NOM

›› astronom, astronomik

astronot [Mil 1961] *toplantıda sadece ¯astronot ve Mr. Gilruth bulunuyordu* || ~ ***İng*** *astronaut* uzay yolcusu § ***EYun*** *astēr/ástron ἀστήρ, ἄστρο-* yıldız + ***EYun*** *naútēs ναύτης* gemici, denizci → ASTR(O)+, NAVİGASYON

† İngilizce sözcük Yunan mitolojisindeki Argonaut'lara (Argo yolcuları) benzetme yoluyla 1929'da türetilmiş ancak 1961'de yaygınlık kazanmıştır.

asude [AşP 1330] *kimi yoχsul kimi baydur kimi bek / kimi ¯āsūde kimi dartar emek* [kiminin rahatı yerinde, kimi zahmet çeker] || ~ ***Fa*** *āsūda* آسوده [pp.] dinç, rahat < ***Fa*** *āsūdan, āsāy-* آسودن, آسا dinlenmek, huzurlu olmak *+a* → ASAYİŞ

asuman [CodC 1303] *celum - Fa: ¯asman - Tr: kök* | [AşP 1330] *ger felekdür ger melek ger ¯āsumān* || ~ ***Fa*** *āsuman/āsmān* آسمان gök << ***EFa/Ave*** *āsmān-* a.a.

Asya [KÇ 1648] || ~ ***İt*** *Asia* bir kıta << ***Lat*** *Asia* ~ ***EYun*** *Asía Ἀσία* Akdeniz'in doğusundaki ülkelerin genel adı ≈? ***Akad*** *asū* çıkmak, güneş doğmak

† Karş. AVRUPA. † Yunanca tabir en erken MÖ 5. yy.'da Pindar ve Herodot'ta kayda geçer. Türkçede *Asya* ve *Avrupa* kavramları 19. yy.'da yaygınlaşmıştır.

aş [ETü: Or 735] *içre ¯aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodında üze olurtım* [içte aşsız dışta donsuz aç çıplak halk üzere hüküm sürdüm] | aşçı [ETü: Kut 1069] *arıġ bolsa ¯aşçı arıġ ¯aş bérür* [aşçı temiz olsa temiz aş

Levent Şahverdi Arşivi

verir] ‖ << ***ETü āş*** yemek, özellikle haşlama yemek ≈ ***Fa/OFa āş*** a.a. ≈ ***Ave āsa-*** a.a.

† Bang "yemek" anlamına gelen bir ****a-*** eyleminden fiil adı ihtimali üzerinde durur. Buna karşılık Doerfer Orta Farsçada aynı anlama gelen *āş* sözcüğüne dikkat çeker. Karş. ***Erm χaş*** (a.a.).

›› aşa-, aşçı, aşçıbaşı, aşhane

← GULAŞ, HAŞLA-, SÜTLAÇ

aş|mak [ETü: Or 735] *altun yışıġ yolsuzun ¯aşdım* [altun ormanı yol aramadan geçtim] | "... çiftleşmek (geçişsiz fiil)" [DK <1400?] *biŋ aygır dileyüpdür kim kısrağa ¯aşmamış ola* ‖ << ***ETü aş-*** geçmek (geçişli fiil)

† Nihai anlamının "adım atmak, gitmek" (***Lat ire***) olduğu düşünülebilir. Bu takdirde "geçmek" (*transire)* ve "cinsel ilişkiye girmek" (*coire)* anlamları derivatiftir. "Tırıs yürümek" anlamında ***ETü eş-*** fiili belki varyant bir biçim olabilir.

›› aşıl-, aşım, zaman aşımı

← AŞAĞI (ALÇAK), AŞAMA, AŞI[1] (AŞLA-), AŞIK[2], AŞIN-, AŞIR-, AŞIRI, AŞIT, AŞK[2], AŞKIN

aşağı [Oğ: Kaş 1073] ***¯aşak*** <dağ eteği – Oğuzca> | [OTü: İMüh <1310] ***¯aşak*** [kısa boylu, aşağı], ***¯aşağa: al-mustafil*** [alçak] | [Kıp: İdr 1312] ***¯aşak: al-mutawāḍi*** <mütevazı, alçak>, ***¯aşağa*** <*yokuş aşağı; Türkmence* ***¯aşaka***> | [Men 1680] ***¯aşağa*** اشغه, *doctis tamen scribitur* ***¯aşağı*** اشغی ['aşağa' şeklinde söylenir, ancak kültürlü kişiler 'aşağı' yazar] *(...)* ***¯aşağası, ¯aşağaki, ¯aşağalamak*** ‖ << ***TTü aşağa*** iniş yönüne doğru < ***ETü-O aşak*** dağ eteği +*kA* < ***ETü aş-*** dağ aşmak, geçmek +*(g)Ak* → AŞ-

† *Aşak* adının yönelme halinden elde edilmiş zarftır. Anlam evrimi için karş. ***İng down*** (1. tepe, dağ yamacı [eski], 2. aşağı). † Anadolu ağızlarında bazen görülen *aşarı/aşaru* biçimi, *içeri, dışarı,* İLERİ, YUKARI vb.den analoji yoluyla oluşturulmuştur.

›› aşağı yukarı, aşağıla-, aşağılama, aşağılan-, aşağılık, başaşağı

← ALÇAK

aşama [YTü: CepK 1935] ***¯aşama*** = *Mertebe, pâye* = *Grade* ‖ < ***TTü aş-*** → AŞ-

† Fiile eklenen +*AmA* ekinin yapı ve işlevi muğlaktır. Belki *aşağı* edatının kökü olduğu varsayılan ****aş*** parçacığından türetildiği düşünülebilir.

aşar [Barkan <1600] ‖ ~ ***Ar aʿşār*** اعشار [#*ʿşr* afʿāl çoğ.] ondalıklar, ondalık vergisi < ***Ar ʿuşr*** عشر [t.] onda bir ≈ ***Ar ʿaşara*** عشر on → AŞİRET

aşı[1] [ETü: Kaş 1073] ***¯âş: ruʾbatu'l-inâ*** <kabın onarımı veya onarılmış yeri> | [LO 1876] ***¯aşı:*** *Bir yerden alınıp aşırılıp diğer mahalle yapışdırılan, sokulan bir mikdar şey.* ***¯Aşı vurmak, çiçek ¯aşısı, kalem ¯aşısı.*** *(...)* ***¯aşılamak.*** ‖ << ***ETü āş*** yama, eklenti, onarım ≈ ?***ETü aş-*** geçmek → AŞ-

›› aşıla-, aşılan-, aşılat-

← AŞLA-

aşı[2] [ETü: Kaş 1073] ***¯aşu*** <aşı boyası yapmak için kullanılan kızıl toprak> | [Men 1680] ***¯aşu*** اشو *taşı: Rubrica.* ***¯aşu boyası.*** | [LO 1876] ***¯aşı*** آشی *taşı, boyası.* ‖ << ***ETü aşu*** kızıl toprak boya, rubrica

›› aşı boyası

← ALÇI

aşık[1] [MEd y. 1300] ***¯ʿâşıḳ boldı tişige*** [kadına aşık oldu] | [LO 1876] ***¯ʿâşık:*** *(...) tambura şairleri.* ‖ ~ ***Ar ʿāşiḳ*** عاشق [#*ʿşḳ* fāʿil fa.] aşka kapılmış olan < ***Ar ʿaşiḳa*** عَشِقَ aşık oldu → AŞK[1]

† ***Erm aşuğ ɯƨnıŋ*** "saz şairi" Türkçeden alınmıştır.

›› aşıkane

← UŞŞAK

aşık[2] [ETü: Kaş 1073] ***¯aşuḳ*** <insanın ayak bileğinde bulunan kemiklerden biri> | <... bu kemikle oynanan oyun> [LO 1876] ***¯aşık*** آشیق *kemiği,* ***¯aşık oyunu, ¯aşık atmak*** ‖ << ***ETü aşuk*** topuğun iki yanındaki çıkıntılı kemik < ***ETü aş-*** geçmek +*Uk* → AŞ-

›› aşık at-, aşık kemiği

aşın|mak [ETü: Kaş 1073] *taş ¯aşġındı <taş aşındı. Sert olan herhangi bir şeyin aşınmasını anlatmak için bu sözcük kullanılır.>* ‖ << ***ETü aşġın-*** aşınmak, sürtünerek eskimek < ***ETü aşuk*** topuk (ayak izi?) +*Iŋ-* < ***ETü aş-*** geçmek (yürümek?) +*Uk* → AŞ-

† *Aş-* fiilinden dolaysız olarak türetilmesi anlam bakımından problemlidir.

›› aşındır-

aşır|mak "öte yana geçirmek" [ETü: Kaş 1073] *yük arttın ¯aşruldı* [dağdan aşırıldı] | "... hırsızlık etmek" [LO 1876] ***¯aşırmak:*** *mübalağa etmek, kaza belayı atlatmak, sirkat, ihtilas.* ‖ << ***ETü aşur-*** öte yana geçirmek < ***ETü aş-*** +*(g)Ur-* → AŞ-

›› aşırt-, aşırtma

aşırı [ETü: Kut 1069] *aġırladı ¯aşru tükel boldı kut* [son derece hürmet gösterdi, ikbali tam oldu] | [Men 1680] ***¯aşürü, usit. ¯aşüri:*** *Trans* [öte] ‖ << ***ETü aşru*** 1. öte, 2. çok, son derece < ***ETü aşur-*** öte yana geçirmek +*(g)ArU* → AŞ-

›› aşırılaş-, aşırılık, denizaşırı, günaşırı

aşıt [AşP 1330] *ne ¯aşut var ol cihânda ne geçüt* | [DK <1400?] *Karşu yatan kara karlu tağlardan aşar olsa / Allah Ta'âla senüŋ oğluŋa ¯aşut virsün* ‖ < ***TTü aş-*** +*Ut* → AŞ-

aşifte "perişan" [Gül 1317] *kim geze ¯âşüfte ü mest ü ḫarâb* | "... deli" [Fer <1451] *ol mâhuŋ sözinden ¯aşüfte olub, kılıc eline alub avretüŋ saçına yapışdı* | "... özellikle aşk delisi" [Men 1680] ***¯aşüfte:*** *hayrâni ʿaşḳ. Captus amore, mente percussus (uti amantes fiunt).* | [KT 1900] ***¯aşüfte:*** *(...) Tr. Açık meşrebli, oynak, namusu meşkûk (karı).* ‖ ~ ***Fa āşufta*** آشفته [pp.] aklını oynatmış, deli < ***Fa āşuftan, aşūb*** آشوب ,آشفتن oynamak, kıpırdamak +*a* < ***Ave χşufan*** a.a. << ***HAv *kseubh-*** sallanmak, oynama

aşikâr [AtH <1250 (1444)] *kamuġ yaşru işiŋ bolup ¯âşkâra* [tüm gizli işlerin aşikâr olup] | [MEd y. 1300] ***¯âşkâra*** *kıldı örtüglük nérseni* [örtülük şeyi belirtik kıldı] ‖ ~ ***Fa āşikār/āşkār*** آشکار açık, belli, belirgin << ***OFa āşkārak*** a.a. (≈ ***Ave āviş-kāra-*** açığa çı-

Levent Şahverdi Arşivi

karmak, açık kılmak < ***Ave*** *āviš* belli, bilinen, görülen) << ***HAv*** **āw-is-* < ***HAv*** **au-*[4] duymak, algılamak → ESTETİK

aşina [Marz 1380] *egerçi χıḍmetüŋüz-ile şimdiye degin sābıka yoğ-ıdı, līkin ezelde cānlarumuz ¯āşināy-ıdı* || ~ ***Fa*** *āşnā/āşinā* آشنا bilinen, tanıdık << ***OFa*** *āşnāk* a.a. < ***OFa*** *āşnūtan, āşnāv-* duymak, algılamak, bilmek << ***EFa*** *ā-χşnav-* bilmek < ***EFa/Ave*** *ā+ χşnā-, χşnās-* a.a. → +ŞİNAS

›› aşinalık

← AŞNA FİŞNE

aşiret [Barkan <1600] || ~ ***Ar*** *ʿaşīra(t)* عشيرة [#ʿşr faʿīlā(t) sf. fem.] akraba topluluğu, boy, klan

† Aynı kökten ***Ar*** *ʿaşara* "on" sözcüğünün nihai anlamı "grup, deste, on parmaktan oluşan birim" olmalıdır.

›› aşiretçi, aşiretleş-

← AŞAR, AŞURE, İŞRET, MAŞERİ, MUAŞERET, ÖŞÜR

aşiyan [Dan 1360] *Bir dem ola ¯āşiyān-ı χāk-dān* || ~ ***Fa*** *āşiyān* آشيان kuş yuvası ≈ ***Ave*** **ā-şyā* < ***Ave*** *şyāti-* dinmek, durmak, istirahat etmek << ***HAv*** **kʷeiə-* a.a. → ŞAD

aşk[1] [AşP 1330] *Leylī ¯ʿışḳı Kays'ı mecnūn eyledi* | [Men 1680] *¯ʿışḳ var. ¯ʿaşk* || ~ ***Ar*** *ʿişḳ* عِشْق [#ʿşḳ fiʿl msd.] şiddetle sevme, şiddetli ve yakıcı sevgi < ***Ar*** *ʿaşiḳa* عَشِقَ aşık oldu, sarmaştı, yapıştı ≈ ***Ar*** *ʿaşaḳ* عَشَق sarmaşık ≈ ***Aram*** *ʿāşaḳ* עָשַׁק karışma, haşır neşir olma, bir şeyle uğraşma

† Türkçede *ʿışk* biçimi 18. yy.'a dek tercih edilmiştir. Ses değişimi açıklanmaya muhtaçtır.

›› aşk meşk, aşk olsun, aşkî, aşkito, aşkperest, ışk

← AŞIK[1] (UŞŞAK), MAŞUK, MUAŞAKA

aşk[2] [EÇ <1683] *kedχudāya bir cida eyle ¯āşk ¯etdi kim* [kethüdaya öyle bir mızrak indirdi/geçirdi ki] | [TDK1 1945] *tokat ¯aşk ¯etmek* || < ***TTü*** *aş-* basmak, geçmek *+Uk* → AŞ-

† "Aşırı sevgi" anlamına gelen Arapça kökenli *ʿaşḳ* عشق ile alakası yoktur.

›› aşk et-

aşkın "Fr *transcendent* karşılığı" [YTü: Fel 1942] *¯Aşkın — Müteal — Transcendant* || < ***TTü*** *aş-* *+gIn* → AŞ-

aşla|mak "yamamak" [ETü: Kaş 1073] *ol ayaḳ ¯aşladı* [kadehi onardı] | "... ağaca doku nakletmek" [KFil 1590] *her ağacuŋ kabuğı birbirine müşabih olsa ¯aşlaması muvafıkdur.* || << ***ETü*** *aşla-* onarmak, yamamak < ***ETü*** *aş* aşı, ek, perçin *+lA-* → AŞI[1]

›› aşlama, aşlan-, aşlat-

aşna fişne "cinsel yakınlaşma, sevişme" [Cum 1932] *Kızı kandırmış, ¯aşna ¯fişne derken kız bugün beş aylık gebe değil mi?* || ~ ***Fa*** *āşnā/āşinā* آشنا aşina, tanıdık → AŞİNA

† İkilemenin oluşum biçimi açık değildir.

aşram [Mil 2000] *kendisinden sabah meditasyonları için dualar yazmasını isteyen Gandhi'nin ¯aşramında bulundu* || ~ ***İng*** *ashram* Hindu tekkesi ~ ***Sans*** *āśrama* आश्रम a.a. < ***Sans*** *śrama* श्रम zahmet, çile, züht < ***Sans*** *śramáti* çile çekmek

aşure "Muharrem ayının onu" [İrşM 1387] *¯ʿāşūrā kiçesi* [gecesi] *oniki rekʿet namāz kılğay* | "... o gün yapılması gelenek olan karışık aş" [EÇ <1683] *māh-ı Muharrem'de İmām Hüseyn üzre on kazğan ¯ʿāşūrā pişüp fukarâya bezi olunması* || ~ ***Ar*** *ʿāşūrā* عاشورا [#ʿşr] onuncu gün <? ***Ar*** *ʿaşr/ʿaşara(t)* عشرة/عشر on → AŞİRET

† Karışık aş" anlamı ve geleneği İran'a özgü olup, ***Fa*** *āşūrdan* "katmak, karıştırmak" fiilinin etkisini gösterir. Evliya Çelebi aşure aşının eş anlamlısı olarak *karış katış* sözcüğünü kullanır.

at [ETü: Or 735] *boz ¯atıg binip tegdi ol ¯at anta ölti* [boz ata binip yetişti, o at orada öldü] || << ***ETü*** *at* at

›› at kestanesi, at kuyruğu, atlı, atlı karınca, deniz atı

← ATLA-

at|mak [ETü: Man <900] *taş alıp Zruşç burχanaġ* [Zerdüşt peygambere] *¯attılar* | [ETü: Kaş 1073] *er okı ¯attı (...) yaşın ¯atıp yaşnadı* [şimşek çaktı] *(...) taŋ ¯attı* [şafak attı] | [Men 1680] *¯atup tutmak (...) pambuk ¯atmak (...) top, tüfeng ¯atmak (..) demır ¯atmak (..) söz ¯atmak (...) göz ¯atmak (...) yabāne ¯atmak* | [KO 1876] *can ¯atmak (...) beniz ¯atmak (...) suç ¯atmak (...) takla ¯atmak (...) temel ¯atmak (...) topu ¯atmak: iflas* | [YTü: CepK 1935] *¯atılım = Hamle* || << ***ETü*** *at-* fırlatmak

›› atıcılık, atık, atık su, atıl-, atılım, atım, atıp tut-, atış-, atmık, attır-, beniz at-, can at-, demir at-, göz at-, laf at-, topu at-, yabana at-

← ADIM, ATAK[1], ATARLI, ATILGAN, ATIŞTIR-, ATKI, ATMACA, ATMASYON

ata [ETü: Bud <1000] *badra kız ¯atası begke ınça tép tédi karŋım uluġ élig busuşluġ sakınçlıġ bolmazun* [Bhadra kız babası beye söyleyip dedi ki, babam ulu kral üzüntülü endişeli olmasın] || << ***ETü*** *ata* baba, dede < *çoc at-ta*

† Çocuk dili kökenli bir sözcük olup, daha eski edebi dilde görülen *kaŋ* "baba" sözünün yerini almıştır.

›› atabek, ataç, Atatürk

← ATAERKİL

ata|mak "tayin etmek" [YTü: Cum 1935] *Ecnebi delegeler ¯atamak (tayin etmek) hakkını istemediklerini söylemektedir.* || ~ ***ETü*** *ata-* ad vermek, adlandırmak < ***ETü*** *at* ad, isim *+(g)A-* → AD

† ***TTü*** *ada-* biçiminde zaten mevcut olan sözcük, Dil Devrimi sırasında ETü biçimiyle ve keyfi bir anlamlandırmayla yeniden benimsenmiştir. Anlam için karş. ***Fr*** *nominer* "atamak" < *nom* "ad".

›› atama, atan-

ataerkil [YTü: Fel 1942] *¯ataerkil = Pederşahi = Patriarcal* | § ***TTü*** *ata* baba, dede + ***YTü*** *erk* iktidar *+Il* → ATA, ERK

† Dil Devrimi döneminde sıklıkla kullanılan +Il ekinin kaynağı ve işlevi meçhuldür.

Levent Şahverdi Arşivi

›› anaerkil, babaerkil

atak[1] [LO 1876] *¯atak: Mülahazasız, şuh, füzūˁ. (...) ¯ataklık: Edepsizlik, cüret, savrukluk.* || < ***TTü*** *at- +(g)Ak* → AT-

›› ataklık

atak[2] [Özön 1961] *¯atak: Hücum. 'Fenerbahçe forvetine ¯atak imkânı vermediler.'* ‖ ~ ***Fr*** *attaque* saldırı, hücum < ***Fr*** *attaquer* 1. meydan okumak, hak iddia etmek [esk.], 2. saldırmak < ***Ger*** **stakōn* kazık << ***HAv*** **stog-* < ***HAv*** **steg-* kazık, sopa

← İSTEKA, KONTRATAK

atalet [KınZ 1564] || ~ ***Ar*** *ˁaṭāla(t)* عطالة [*#ˁṭl* faˁāla(t) msd.] 1. hareketsiz ve başıboş olma, 2. boşluk, işsizlik, hareketsizlik, tatil < ***Ar*** *ˁaṭala* عطل çalışmadı, işlemedi

← ATIL, TATİL

ataraksi [Fel 1942] *¯ataraksiya* = *Ataraxie* | [Özön 1961] *¯ataraksi: Hiçbir heyecan veya veya zihin etkisiyle uyarılamayan ruh dinginliği.* || ~ ***Fr*** *ataraxie* ~ ***EYun*** *ataraksia ἀταραξία* sükûnet, dinginlik < ***EYun*** *a(n)+ táraksis τάραξις* heyecan, huzursuzluk *+ia* < ***EYun*** *tarássō ταράσσω* bunalmak, huzursuz olmak *+sis*

›› ataraksiya

atari "bilgisayar oyunu" [Mil 1986] *Bilgisayar dünyasına ¯Atari sayesinde girdim. ¯Atari, bana kavrama çabukluğu ve pratiklik kazandırdı.* ‖ ~ ***marka*** *Atari* video oyunları firması ☼ 1972 Nolan Bushnell ve Ted Dabney, Amer. girişimciler. < ***Jap*** *ataru* «dikkat» veya «nişan al» anlamında emir

atarlı [EkşiS 2005] *¯atarlı: fiyakalı, gösterişli anlamı içeren 'made in karagümrük' deyişi.* | [EkşiS 2006] *¯atarlanmak: artislik yapmak manasında kullanılan bir kelimedir.* || < ***TTü*** *at-* → AT-

† Muhtemelen *hava atmak* deyiminden türetilmiş argo deyimdir.

›› atarlan-

ataş [<1960] || ~ ***Fr*** *attache* birleştirme teli, zımba < ***Fr*** *attacher* iliştirmek, eklemek << ***EFr*** *attachier* saplamak

›› ataç

← ATAŞE

ataşe [Bas 1870] *Paris sefaret-i seniyesi ¯ataşesi* | [LO 1876] *¯ataşe militer* || ~ ***Fr*** *attaché* [pp.] bir elçiliğe bağlı olarak çalışan diplomat < ***Fr*** *attacher* iliştirmek *+é* → ATAŞ

›› ataşemiliter

atavizm [ÖS <1924] *ne kadar tekâmül etse, ne kadar da değişse yine ¯atavizm ona biraz sadizm yadigâr ediyor* || ~ ***Fr*** *atavisme* atalardan aktarılan karakter ve bünye özelliği < ***Lat*** *atavus* babanın dedesi, ata, ced *+ism°* < ***Lat*** *avus* büyük baba

† Latince ile Türkçe arasında köken birliği aramak abestir.

›› atavistik

atebe [<1400] || [Men 1680] *¯ˁatebei ˁaliyei salṭanet-ḳarār* [egemenlik durağı olan yüce eşik] || ~ ***Ar*** *ˁataba(t)* عتبة [*#ˁtb* faˁala(t)] eşik, kapı, (mec.) makam

ateizm [AM <1900] *¯ateizm, materyalizm netayicinin müsteclibi bulunan* [sonuçlarını doğuran] *edebiyat-ı mahude* || ~ ***Fr*** *athéisme* tanrı tanımazlık < ***Fr*** *athée* tanrı tanımaz *+ism°* ~ ***EYun*** *átheos ἄθεος* a.a. < ***EYun*** *a(n)+ théos θέος* tanrı → TE(O)+

† İngilizceden alınan *ateist* biçimi, 20. yy ortalarına dek egemen olan Fransızca kökenli *ate* sıfatının yerini almıştır.

›› atc, ateist

aterina [EÇ <1683] *mevsiminde uskumrī balığı ve palamida ve alakerda ve fuçida ve kefal (..) ve kolyoz ve ¯aterina* || ~ ***Yun*** *atherina ἀθερίνα* gümüş balığı, atherina hepsetus << ***EYun*** *atherinē ἀθερίνη* a.a. < ***EYun*** **átheros ἄθερος* değersiz, süfli (¤Frisk 1:27)

ateş [OğN <1300] *ağızı ¯ataş kızıl irdi, közleri al saçları kaşları kara irdiler* | [AşP 1330] *āb ü ¯āteş, bād ü χāk* [su ve ateş, hava ve toprak] | [Men 1680] *¯āteşlenmek, ¯āteşlü* | [LO 1876] *¯ateş ¯böceği, ¯ateş ¯etmek, ¯ateş ¯püskürmek, ¯ateş ¯pahası* || ~ ***Fa*** *ātaş* آتش ateş << ***OFa*** *ātarş/ātaş* a.a. ~ ***Ave*** *ātarš gen. āthrō* a.a. < ***Ave*** *ātar-* yakmak, tutuşturmak << ***HAv*** **āter-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *ater*, ***Arn*** *vatra* "ocak".
† Avestani *ātarš* biçim Zerdüşt dinindeki özel anlamından ötürü Farsçada aynen benimsenmiştir. Sözcüğün asıl Farsça biçimi *ādar* ve *āzar* (a.a.) olup *nişādur* "ölümsüz ateş", *āzargūn* "ateş rengi", *āzarbāycān* "ateş tapınağı ülkesi" vb. sözcüklerde karşımıza çıkar.

›› ateş böceği, ateşçi, ateşgede, ateşkes, ateşle-, ateşlen-, ateşli, atepserest

← ATEŞİN, ATRİUM, NİŞADIR, ZİRKON

ateşin [Fer <1451] *kūhi ¯āteşīnden, deryāi cūşānden geçüb* [ateş püsküren dağdan, azgın denizden geçip] || ~ ***Fa*** *ātaşīn* آتشين ateşli < ***Fa*** *ātaş* ateş *+īn* → ATEŞ

atıf "yana döndürme" [İrşM 1387] *anıŋ biri, kim tutuş aŋgay ¯ˁatf kılmagay kerāhiyyet turur* | "yöneltme" [Sad 1574] *Mısrü Şām cānibine ¯ˁatf-i zimām-i intiḳām itti* [intikam dümenini Mısır ve Şam tarafına yöneltti] | "bir metne referans verme" [Mil 1961] *Aybar tasarının seçim kanununa ¯atıflar yaptığını fakat bu kanunun daha ele alınmadığını belirterek* ‖ ~ ***Ar*** *ˁaṭf* عطف [*#ˁṭf* faˁl msd.] 1. (bir yöne) eğilme, meyletme, yöneltme, tevcih etme, 2. gramerde bağlaç veya tamlama < ***Ar*** *ˁaṭafa* عطف eğdi, büktü, yöneltti

† "İsnat etme, bir şeyi bir şeye yorma" anlamı 19. yy.'da ağır basar. "Akademik referans" anlamı 1980'lerde belirir.

›› atfen, atfet-

← ATIFET, MATUF

atıfet [Taz 1482] *bārān-ı raḥmet ve nesīm-i ¯ˁāṭıfetüŋ-ıla sen neşv ü nemā vir.* | [Sad 1574] *¯ˁāṭıfet-i χusrevāneye müsteḥıḳ oldı* || ~ ***Ar*** *ˁāṭifa(t)* عاطفة [*#ˁṭf* fāˁila(t) fa.

Levent Şahverdi Arşivi

fem.] eğim, eğilim, ilgi ve kayırma < *Ar ʿaṭafa* عطف eğildi, yöneldi, meyletti --› ATIF

›› atıfetlu

atıl [Rav 1449] *Bu ikiden kişi çün oldu ¯ʿâṭıl / Ne iş kim işler-idi oldu bâṭıl* || ~ *Ar ʿāṭil* عاطل [#ʿṭl fāʿil fa.] boş, işsiz, hareketsiz → ATALET

atılgan "cüretkâr" [Cum 1930] *Seri, ¯atılgan bir oyun sistemi takip eden Zonguldak takımı bu oyunu sayesinde güzel bir* || < *TTü atıl- +(g)An* → AT-

atıştır|mak [LO 1876] *¯atıştırmak: Sırasıyla söyleyip serzeniş ve itabla ukubet etmek. Acele yemek.* || < *TTü at- +Iştlr-* → AT-

›› atıştırmalık

ati [Men 1680] *¯âtī* آتى: *gelecek. Venturus, futurus.* || ~ *Ar āti* آتٍ [#*Aty* fāʿil fa.] gelen, sonra gelen, gelecek < *Ar atā* أتا geldi

›› Fecri ati

atik "eski" [<1400] || ~ *Ar ʿatīḳ* عتيق [#ʿtḳ faʿīl sf.] 1. eski, 2. sabık, azatlı köle < *Ar ʿatiḳa* عتق 1. eskidi, yaşlandı, 2. (köle) azat edildi → ITK

›› asar-ı atika, atika

atiye [Men 1680] *¯ʿaṭıye pl. ʿaṭâyā: Quod datur donature, munus* [karşılıksız verilen şey, hediye] || ~ *Ar ʿaṭīya(t)* عطيّة [#ʿṭw faʿīla(t) sf. fem.] hediye, ödül < *Ar ʿaṭā* عطا verdi, hediye etti

← ITA (AKSATA, TEATİ)

atkı "dokumada enlemesine atılan iplik" [LO 1876] *¯atkı: Argacın eriş üzerine gelen telleri* | "... kaşkol" [Bah 1924] *¯atkı: omuza veya arkaya atılan şey* || < *TTü at- +gU* → AT-

atla|mak [OTü: OğN <1300] *çerig birle mundın ¯atlaŋ, oguz, ¯atlap il künlemi beglemi kiltürgil* [askerinle at sür, ey Oğuz, at sürüp halkını ve beylerini getir] | [OTü: İMüh <1310] *¯atladı: χaṭâ* [adım attı] | [Kıp: CodC 1303] *¯atlarmen - Alm: obirschreite* [adım atarım, aşarım] | [TDK1 1945] *¯atlatmak: (...) 2. mec. Fena bir durumu geçiştirmek. 3. mec. Bir kimseyi bir tertiple başından savmak.* || << *OTü atla-* at sürmek, hızlı gitmek < *ETü at +lA-* → AT

† "Gazlamak" fiilinin otomotiv-öncesi versiyonudur.

›› atlak, atlan-, atlangaç, atlat-, atlatmaca

atlas[1] [AtH <1250 (1444)] *kalı keḏsen ¯aṭlas unıtma bözuŋ* [ağır ipekli de giysen ucuz bezi unutma] || ~ *Ar aṭlas* أطلس [#ṭls afʿal kıy.] ağır ipekli kumaş

atlas[2] [KÇTuh 1656] *biz anları kitâb-i ¯Atlas tercemesi olan Cihânnümâda tafṣîl üzere beyân étdik* || ~ *Fr atlas* haritalar kitabı ☼ 1569 Gerardus Mercator, Hol. kartograf. < *EYun Atlas, Atlant- Ἄτλας, Ἄτλαντ-* mitolojide yeryüzünü sırtında taşıyan Titan

† Mercator atlasının ilk baskısının kapağındaki Atlas figüründen. Mercator'un eserinin 1621'de Atlas Minor adıyla basılan kısaltılmış versiyonu 1655'te Kâtip Çelebi tarafından Türkçeye çevirilmiştir.

← TRANSATLANTİK

atlet [HRGKok 1927] *Çelikleştim. ¯Atletik bir adam oldum...* | [Cum 1930] *Işte sporcu böyle mütehammil ve mukavim ¯atlet demektir* | atlet fanilası [Cum 1941] *Elbise, erkekler için beyaz pantolon ve ¯atlet ¯fanilası, kadınlar için de siyah etek, beyaz faniladır.* || ~ *Fr athlète* sporcu ~ *EYun athlētḗs ἀθλητής* yarışçı < *EYun athléō ἀθλέω* yarışmak +*t*° ≈ *EYun áthlon ἆθλον* yarış

† Türkçedeki "kolsuz fanila" anlamı *atlet fanilası* deyiminden türemiştir.

›› atletik, atletizm

← DEKATLON, PENTATLON

atmaca [Kıp: KTerc 1343] *¯atmaca toğan* "bir yırtıcı kuş" || <? *TTü at- +mAcA* → AT-

† *At-* fiiliyle anlam ilişkisi açık değildir.

atmasyon "palavra (argo)" [Mikh 1929] *¯atmasion: Invention. 'Bu adamın dedikleri baştan aşağı ¯atmasyondur.'* || < *TTü atma +()tion* --› AT-

† Fransızca kelimelerde görülen *+(a)syon* ekiyle.

atmosfer "basınç birimi" [Cum 1930] *5 ¯atmosfer tazyika mütehammil bulunacağı bir fen memurunun raporu ile tahakkuk ettikten sonra* | "... ortam" [Cum 1933] *Yugoslavyada bir anlaşma için ¯atmosfer uygun hale gelince* | "... havaküre" [Cum 1939] *Havanın temizliği, ¯atmosfer tozlarının bulunmaması* || ~ *Fr atmosphère* a.a. ☼ 1638 John Wilkins, İng. bilimci. § *EYun atmós ἀτμός* buhar, nefes (<< *HAv *awet-mo-* < *HAv *wet-*[1] üflemek, esmek) + *EYun sphaîra σφαῖρα* küre → SFER(O)+

›› atmosferik, atmosphere

atol [Cum 1930] *Herkes bilir ki bir ¯atol (atoll) ancak suyun yüzüne çıkmış dairevi bir mercan halkası olup* || ~ *İng atoll* mercan adası ~ *Maldiv atolu*

atom [Bah 1924] *¯atom: Zerre, gayri kabili taksim nazarıyla bakılan bir cüz-i cisim.* | atom bombası [Vakit 1945] *Harp silahlarının en müthişi ve en tesirlisi olan bu silah ¯Atom bombası'dır.* || ~ *Fr atome* / *İng atom* maddenin daha küçük parçalara bölünemeyen zerresi ~ *EYun átomon ἄτομον* [n.] bölünemeyen şey < *EYun a(n)+ témnō, tom- τέμνω, τομ-* kesmek, bölmek → TOM(O)+

† Filozof Demokritos (MÖ 460-370) tarafından felsefi bir kavram olarak ortaya atılmış, modern bilimsel kullanıma 1805'te İngiliz fizikçi Dalton tarafından öncrilmiştir.

›› atom bombası, atomik, atomisite, atomizasyon, atomizatör, atomize, atomizer

← SUBATOMİK

atonal [Cum 1938] *¯Atonal musikinin nazariyatını izah eden Yahudi Schön* || ~ *Fr atonal* ton ve makam temeline bağlı olmayan müzik < *EYun a(n)+ tónos τόνος* ses perdesi --› TON[1]

atölye [MSait 1898] *Fotoğrafhanenin ¯atölyesinde mevzu-ı mevki-i ihtiram olan* || ~ *Fr atelier* demirci işliği [esk.], her türlü işlik, özellikle ressam işliği << *OLat astellarium* «kıvılcımhane», demirci işli-

Levent Şahverdi Arşivi

ği << ***Lat*** *stella* yıldız, kıvılcım << ***HAv*** ****stēr-la-*** yıldız < ***HAv*** ****ster-***[2] a.a. → ASTR(O)+

›› atelye

← KONSTELASYON

atraksiyon [Cum 1933] *Çarşamba akşamı tamamen yeni numara ve ~atraksiyonlarla - Tropikal Ekspres!* || ~ ***Fr*** *attraction* 1. cazibe, çekim, 2. ilgi çekici sahne gösterisi ~ ***Lat*** *attractio* a.a. < ***Lat*** *attrahere* çekmek ***+()tion*** < ***Lat*** *ad+ trahere, tract-* çekmek, sürmek, sürüklemek → TRAKTÖR

›› atraktif

atribü [EkşiS 2003] *~atribü: antik heykellerde bir heykelin hangi tanrıya ya da tanrıçaya ait olduğunu anlamaya yardım eden ayrıntı. örneğin, Hermesin ~atribüsü kanatlı sandaletleri, elinde tuttuğu para kesesidir.* || ~ ***Fr*** *attribut* bir şeye veya kişiye atfedilen sıfat, hususiyet ~ ***Lat*** *attributum* [pp. n.] a.a. < ***Lat*** *ad+ tribuere* [den.] 1. bir oymağa (tribus) tahsis etmek, 2. tahsis etmek, hasretmek ***+()t°*** < ***Lat*** *tribus* Roma halkının bölündüğü oymaklardan her biri, aşiret → TRİBÜN

atrium "mimaride iç avlu" [Cum 1961] *Heyet St.Jean kilisesinin avlusunu meydana çıkaracak, ~Atrium'u açacak (...)* || ~ ***Lat*** *atrium* ocak, evin iç avlusu << ***HAv*** ****ātr-yo-*** ateş yeri < ***HAv*** ****āter-*** ateş yakmak → ATEŞ

atrofi [Cum 1960] *Zamanla adelelerde ~atrofi (dumur) olabilir.* || ~ ***Fr*** *atrophie* gelişemeyip büzülme, dumura uğrama ~ ***EYun*** *atrophia ἀτροφία* a.a. < ***EYun*** *a(n)+ tréphō τρέφω, τροφ-* beslemek, beslenmek ***+ia***

›› heterotrof

← DİSTROFİ, HİPERTROFİ

atropin [T&S 1892] *Atropine* [Fr.]: *~atropin, lüffahin* لفاحين || ~ ***Fr*** *atropine* belladonna bitkisinden elde edilen zehir ☼ 1818 Pierre-Hubert Nysten, Belç. hekim. < ***YLat*** *atropa* belladonna bitkisinin bilimsel adı, güzelavrat otu ***+in°*** < ***EYun*** *átropos ἄτροπος* 1. değişmez, dönmez, eğilmez, 2. kader tanrıçalarından birinin adı < ***EYun*** *a(n)+ trépō, trop- τρέπω, τροπ-* dönmek, yönelmek → TROP(O)+

attar [CodC 1303] *speciarius* [baharatçı, eczacı] - *Fa & Tr: ~atar* | [Arg 1533] *~actár* [aktar]: *speciale di pepe & semi* [baharat ve tohum satıcısı] || ~ ***Ar*** *ʿaṭṭār* عطّار [#ʿṭr faʿʿāl mesl.] ıtır satan, baharatçı < ***Ar*** *ʿiṭr* عطر ıtır → ITIR

† Halk dilinde *aktar* kullanılır.

›› aktar, aktariye

au pair [Hür 1998] *~Au ~pairlik kılavuzu. ~Au ~pairlik nedir?* || ~ ***İng*** *au pair* hizmet takası (esk.), dil eğitimi karşılığında çocuk bakıcılığı yapan genç kız ~ ***Fr*** *au pair* eşitlik bazında < ***Fr*** *à+ pair* eş << ***Lat*** *paria* [n. çoğ.] birbirine eşit olan < ***Lat*** *par* denk, eşit (sıfat) → PARİTE

aura "sara nöbetinden önceki ruhsal durum" [Mil 1956] *Bâzı büyük sar'a nöbetlerinin habercisi olan ~aura yâni esinti denen hal* | "... hale" [Cum 1996] *Bu özellik farklılaştırır her kentin kokusunu, tadını, ~aura'sını.* || ~ ***İng*** *aura* esinti, bir nesneyi veya kişiyi çevreleyen enerji veya ışık, hale ~ ***EYun*** *aúra ἀύρα* esinti, nefes ≈ ***EYun*** *aēr* a.a., hava → AER(O)+

aut [Cum 1932] *boyuna ~favul' yapıyor, çektiği şütler ~avut'a gidiyor.* || ~ ***İng*** *out* 1. dışarı, 2. futbolda topun dışarı atılması << ***Eİng*** *ūt* a.a. << ***Ger*** ****ūt*** a.a. << ***HAv*** ****ud-*** dışarı

← LOKAVT, NAKAVT, OUT, OUTDOOR, OUTLET

av [ETü: IrkB <900] *er ~avka barmiş* [adam ava gitmiş] | [ETü: Kaş 1073] *<Türkler ava ~âw derken, Oğuzlar ve benzerleri vav'la söyler ve ~âv der.>* || << ***ETü*** *āv* avlanma eylemi ve avlanan şey

† Karş. ***Moğ*** *aba* (a.a.)

›› avcı, avla-, avlan-, avlat-

avadanlık "alet" [Sic-TS <1600] *uşbu varya nâm ~âvâdânlık bunun elinde bulundı, bâḳısın taleb iderim* | [RMim 1614] *Edevat Arabîdir, Türkîde âmme ʿâlât ve edevâtdan galat edip ~âvâdânlık derler* || ~? ***Fa*** *ābdān* أبدان su kabı, çanak çömlek → AB, +DAN[1]

† Bayındırlık, bayındır yer" anlamına gelen *ābādanlık* ile karıştırılmış olabilir.

aval aval [LG 1889] *~aval bkz. abullabut: avanak, hafifüş-şuur.* || < ***?***

← AFALLA-

avam [AşP 1330] *ḥâşlar okır ol ~ʿavâmdan gizlüdür* || ~ ***Ar*** *ʿawāmm* عوام [#ʿmm fawāʿil çoğ.] sıradan halk, umum < ***Ar*** *ʿamma(t)* عمّة [t.] → AMME

›› Avam Kamarası, avamî

avan [Cum 1932] *~Avan projelere bedel alınmaz.* || ~ ***Fr*** *avant* önce << ***Lat*** *ab ante* önden, önceden < ***Lat*** *ante* önce << ***HAv*** ****ant-*** ön, alın, karşı → ANTİ+

← AVANGARD, AVANS, AVANTA, AVANTAJ (DEZAVANTAJ)

avanak [LO 1876] *~avanak: Ahmak, hebenneka, bî-şuʿur, şaşkın.* || ~ ***Erm*** *havanag յաւանակ* sıpa, eşek yavrusu ~ ***OFa*** *yavānak* [küç.] yavru, insan veya hayvanın küçüğü < ***OFa*** *yavān/yuvān* genç → CİVAN

avangard [Rz 1896] *bu fasla mahsus yağmurların ~avan ~gardları bulunan siyah bulutlar* | [Cum 1932] *inkılabı duyan ve yürüten, azlık fakat şuurlu bir ~avangard'* || ~ ***Fr*** *avant-garde* orduda öncü birlik, genel anlamda öncü → AVAN, GARD

›› avangardist, avangardizm

avans "ön ödeme" [Cum 1930] *Yıldız fabrikası bahçivanlara en zaruretli zamanlarında ~avans veriyorsa da* || ~ ***Fr*** *avance* 1. ilerleme, 2. ön ödeme, borç verilen para < ***Fr*** *avancer* 1. öne geçmek, ilerlemek, artmak, 2. ilerletmek, borç vermek << ***OLat*** ****abantare*** → AVAN

† Karş. ***İng*** advance.

avanta "ileri!" [EÇ <1683] *baş hetmanları bayrak ҳaçın kaldırup ~avanta' diyü ṅibaçsa urarak (...) karaya çıkdılar* | "... kazanç (argo)" [LG 1889] *~avanta: Bedava, emeksiz. ~avanta etmek: Bilâ zahmet kazanmak.* || ~ ***İt***

Levent Şahverdi Arşivi

avanta 1. ilerleme, 2. kazanç, fazlalık, elde kalan para [mod. *avanzo*] < ***İt*** *avantare* ilerlemek, ilerletmek, borç vermek [mod. *avanzare*] < ***Lat*** *ab ante* önden, önceden → AVAN

avantaj [Cum 1930] *Artık ¯avantaj yok. Her sahada mücadele ediyoruz.* || ~ ***Fr*** *avantage* öncelik, bir oyunda rakibe tanınan avans < ***Fr*** *avant* ön, önce *+age* → AVAN

← DEZAVANTAJ

avantür avantüriye "maceracı" [HRGŞık 1889] *Belki ben öyle miskinane yaşamaktan hoşlanıyorum da ʿavantüriye' bir surette vakit geçirmek istiyorum.* | [Cum 1932] *Fransızca sözlü şarkılı ¯avantür film* [macera filmi] || ~ ***Fr*** *aventure* macera << ***OLat*** *adventura* [çoğ.] başa gelenler, a.a. < ***Lat*** *advenire* başına gelmek, uğramak *+()tura* < ***Lat*** *ad+ venire, vent-* gelmek << ***HAv*** **gʷemyo-* geliş < ***HAv*** **gʷem-* gelmek, gitmek → BAZ

›› avantürist, avantüriye

← ENVANTER, KONVANSİYON, PARVENÜ, PREVANTİF, SUVENİR, SÜBVANSİYON

avare [Gül 1317] *ɣānümāndan beni ḳıldı ¯āvāre* || ~ ***Fa*** *āvāra* • آوارە evsiz barksız, aylak

avarız "arızalar" [Kab 1432] *¯ʿavārıż maddeye ṭābiʿdür, yaʿnī bedene bir ɣastelik geldügi içerideki ɣılta tābiʿdür* | "... olağanüstü vergi veya angarya" [Sel 1600] *fermān-i ʿālī olup ¯ʿavārız ve kürekci cemʿi sipāriş olundı* || ~ ***Ar*** *ʿawāriḍ* [#ʿrḍ fawāʿil çoğ.] arızalar ~ ***Ar*** *ʿāriḍa(t)* [t.] arız olan şey, kaza, uğrantı → ARIZA

avarya [Cum 1930] *yeni çuval içinde ve paket halinde çürük, kokulu, ¯avarya olmamak ve kuru bulunmak ve vapurda ...* || ~ ***İt*** *avaria* hasar (özellikle gemi taşımacılığında) ~ ***Ar*** *ʿawāriyya(t)* عَوَارِيَّة hasarlılık, hasarlı şeyler < ***Ar*** *ʿawār* عَوَار [#ʿwr faʿāl msd.] kusur, hasar, çürük < ***Ar*** *ʿāra* sakat ve kusurlu idi → ARİYET

avatar "internette sanal kimlik" [Mil 1997] *internet üzerinde iletişim kurarken kullandığınız takma isim (¯avatar)* || ~ ***İng*** *avatar* 1. Hindu dininde ruhun bir bedende reenkarnasyonu, 2. a.a. ~ ***Sans*** *avatāra* अवतार iniş, yüksek bir ruhun belli amaçla bir kimliğe bürünerek dünyaya inmesi < ***Sans*** *avatárati* aşağı geçmek § ***Sans*** *ava-* aşağı + ***Sans*** *tárati* geçmek (<< ***HAv*** **terə-*[2] geçmek) → TRANS+

avaz [CodC 1303] *sonum & vox* [ses] - *Fa: ¯auas - Tr: un* [ün] || ~ ***Fa*** *āvāz* آواز ses, özellikle insan ve hayvan sesi << ***OFa*** *vāç/āvāç* a.a. ≈ ***Ave*** *vak-, vaç-* seslenmek, söylemek ≈ ***Sans*** *vāç* ses, söz << ***HAv*** **wekʷ-* söylemek → VOKAL

† Karş. ***Kürd*** *bêj* (a.a.).

›› avaz avaz, avaze

← DENGBEJ, NEVA

avdet [Fer <1451] *zevc-i sāniniŋ duɣüli gerekmiş ki geri bayağı eriŋe ¯ʿavdet ide* [ikinci kocanın duhulü gerekmiş ki eski kocasına geri dönsün] || ~ ***Ar*** *ʿawda(t)* عَوْدَة [#ʿwd faʿla(t) msd.] geri gelme, dönme, yineleme, alışkanlık < ***Ar*** *ʿāda* عَادَ geri geldi, tekrarladı, alıştı

← ĀDET[2] (ALELADE, FEVKALADE, HARİKULADE), AİDAT, AİT, İADE, İDDET, İTİYAT (MUTAT), MİAT, MUAYEDE

avene [LO 1876] *¯ʿavene: Müvelleddir. Taḳbīḥ īmāsile muʿinler* [ayıplayıcı anlamda yardımcılar] | [KT 1900] *¯ʿavene: Yardımcılar manasile aʿvān yerine ve en ziyade kötülükde birine yardak olanlar manasında kullanılıyorsa da, Arabîde böyle bir lugat yokdur.* || ~ ***Ar*** **ʿawana(t)* عَوَنَة [#ʿwn faʿala(t) çoğ.] yardımcılar < ***Ar*** *ʿawn* عَوْن [t.] yardım, yardımcı < ***Ar*** *ʿāna* عَانَ yardım etti

← İANE (MUİN), MUAVENET (MUAVİN), TEAVÜN

averaj "ortalama" [Cum 1938] *Futbolun doğduğu memleket olan İngiltere'nin kullanmakta olduğu ¯averaj şeklini* || ~ ***Fr*** *average* gemi sigortasında hasar payının ortaklara dağılımı [15. yy], aritmetik ortalama [18. yy] ~ ***İt*** *avariaggio* sigortacılık deyimi < ***İt*** *avaria* deniz ticaretinde kayıp, hasar *+age* < ***Ar*** *ʿawār* عوار [#ʿwr] hasar, kusur → AR[1]

+aver ~ ***Fa*** *āvar* اور [bileşik adlarda] getiren, sahip olan, *-li* < ***Fa*** *āvardan, āvar-* آوردن, آور getirmek < ***Fa*** *ā+ burdan, bar-* بردن, بر taşımak, getirmek → +BER

← AZNAVUR, CANAVAR, CENGÂVER, DESTUR, DİLAVER

avize [Men 1680] *¯āvīze: Auricula, lobus auris* [kulak memesi] & *inauris* [küpe] | [YOsm: KT 1900] *¯āvīze: Lamba ve fener ve gaz veya müteaddid mumları havi olarak tavana asılan billur veya madenden ziynet evanisi* || ~ ***Fa*** *āvīza* آویزه [pp.] asılmış, askı, küpe, takı < ***Fa*** *āvīχtan, āvīz-* آویختن, آویز asmak, asılmak, sarkmak, salınmak *+a* ≈ ***Ave*** *ā-vaeg-, ā-vaeça-* < ***Ave*** *ā+ vaeg-, vaeç-* a.a. < ***HAv*** **weig-* a.a.

† "Aydınlatma elemanı" anlamı Türkçede 19. yy sonlarında türemiştir. † Aynı HAvr kökten ***İng*** *weigh* "tartmak", ***Alm*** *Waage* "terazi", *Gewicht* "ağırlık". Pokorny'nin *uegh-* köküyle birleştirmesi (s. 1119) bizce yanlıştır.

← +ENGİZ (DEHŞETENGİZ, ESRARENGİZ), HEVENK

avlu [DK <1400?] *bu ¯ḥavliye doldurup Oğuz yigitlerine bunu dām itmiş-idi* | [GülM 1429] *¯ḥavlıŋ ḥarem-miṣāl kapuŋ kaʿbe-i emel* | [Men 1680] *¯avli & ¯havli: Impluvium, area* [iç avlu veya dış avlu]. || ~ ***Yun*** *avli* αὐλή çitle çevrili alan, ağıl, avlu << ***EYun*** *aulḗ* αὐλή a.a.

† Yunanca sözcük Homeros'tan itibaren (MÖ y. 800) kaydedilmiştir. ▫Chant 139. ***Lat*** *aula* (a.a.) Yunancadan alıntıdır. † ***ETü*** ***ağıl*** sözcüğü çok erken tarihli bir iletişim mevzubahis olabilir. Karş. AĞIL.

avokado [Mil 1972] *Arçelik'lerin renkleri çok modern: ekin sarısı, ¯avokado yeşili* || ~ ***İng*** *avocado* tropik bir bitki ve meyvesi ~ ***İsp*** *avocado* ~ ***Nahuatl*** *ahuacatl* testis, husye

† Meyvenin şeklinden ötürü.

avrat "kadın, zevce" [MEd y. 1300] *kenç oğlanlu boldı ¯ʿavrat* || ~? ***Ar*** *ʿawrāt* عورات [#ʿwr çoğ.] (kadının)

Levent Şahverdi Arşivi

edep yerleri, zaaf ve kusurlar < ***Ar*** *ʿawra(t)* عورة [t.] kusur, özür, edep yeri → AVRET

† Arapça "(özellikle kadının) örtünmesi gereken yerleri" anlamına gelen sözcük kullanımda muhtemelen ***ETü*** *uraġut* "kadın" ile birleştirilmiştir.

avret [İrşM 1387] *ol nerse turur kim örtülgey anıŋ birle* ¯ʿ*avrat* || ~ ***Ar*** *ʿawra(t)* عورة [#ʿ*wr* faʿla(t) msd.] 1. ayıplı ve özürlü olma, ayıp, kusur, 2. edep yerleri ≈ ***İbr*** *ʿerwā* ערוה [#ʿ*r*] çıplaklık, edep yerleri, ayıp ≈ ***Akad*** *ūru* (özellikle kadının) edep yeri → ARI[1]

† Arapça sözcük ***Ar*** *ʿwr* "kusurlu veya sakat olma" fiiliyle birleştirilmiştir. Oysa aynı anlama gelen ***İbr*** *ʿr* kökü ***Ar*** *ʿry* "üryan, çıplak olma" eşdeğeridir. Bak ari.[1]

← AVRAT

Avrupa [KÇ 1648] || ~ ***İt*** *Europa* a.a. << ***Lat*** *Europa* a.a. ~ ***EYun*** *Eurōpḗ* εὐρωπή Batı diyarı ~ ***Aram*** *ʿrēbā* ערבא gün batımı, Batı ≈ ***Akad*** *erēbu* a.a. → GARP

† Karş. ASYA.

›› Avro, Avrupai, Avrupaileş-, Avrupalılaş-

← EURO

avuç [ETü: AY <1000] *ayaça aş bérmiş* ¯*aḍutça suv tutmış* [el dolusu aş vermiş, avuç dolusu su tutmuş] | [ETü: Kaş 1073] ¯*awut* <avuç anlamına gelen ¯aḍut'un değişik telaffuzu.> | [Kıp: İdr 1312] ¯*awuc: al-ḥafna* || << ***ETü*** *aduṭça* avuç dolusu < ***ETü*** *adut* avuç +*çA*[2]

›› avuçla-

avukat [Terak 1869] *esna-i muhakemede müttehimlerin* ¯*avukatları dahı hükümet aleyhine pek şedid lisanlar istimal etmişlerdir* | [LO 1876] ¯*avukat: dava vekilinin çenelisi.* || ~ ***İt*** *avvocato* a.a. << ***Lat*** *advocatus* [pp.] tanık olarak mahkemeye çağrılan kimse, savunucu, avukat < ***Lat*** *advocare* mahkemeye çağırmak +*()t*° < ***Lat*** *ad+ vocare* çağırmak, bağırmak, ses etmek → VOKAL

avun|mak [ETü: Kaş 1073] *ol maŋa* ¯*awındı: istaʾnasa bī* [yakınlık gösterdi, dostça davrandı] | [OTü: MEd y. 1300] ¯*avundı* [yakınlık etti] *eşi birle = χālis ḳılmak tiledi anı kendü özine (...) bahāneli kıldı anı =* ¯*avıtdı anı* [kendine alıştırdı] | [LO 1876] ¯*avunmak: Taʿallül, meşgul olup kendinden geçmek. Hayvan, hususiyle inek gebe kalmak. (...)* ¯*avutmak,* ¯*avıtmak: Eğlendirip oyalamak, iğfal ile işgal etmek.* || << ***ETü*** *avın-* yakınlık duymak, ünsiyet göstermek <? ***ETü*** *av-* (insan) toplanmak, bir araya gelmek +*In-*

† °Claus 12, °Erdal 2:591 fiilin yalın kökünün mevcut olmadığını savunurlar. Ancak Uygurca ve Karahanlıcada kaydedilmiş olan *av-* fiiliyle anlam bağı gözardı edilemez.

›› avuntu, avut-, avutul-

avurt [Anter-TS <1390] *oturup yine* ¯*avurdlarında ve sohbetlerinde ve yimelerinde ve içmelerinde oldılar.* | "yanağın içi" [Men 1680] ¯*avürd & ¯avürdī: Gena, seu interius genae* [yanak veya yanağın içi]. || << ***TTü*** *avurd/avurda* lakırdı, çene çalma < ***onom*** *abır/hapır* ağız sesi

›› avurtla-, avurtlak

ay [ETü: Or 735] *ıt yıl onunç* ¯*ay* [köpek yılı onuncu ay] | [Men 1680] ¯*ay tutulması (...)* ¯*ay çiçeği* || << ***ETü*** *āy* gök cismi ve süre birimi

›› ay çekirdeği, ay çöreği, ay parçası, ay tutulması, aybaşı, ayça, ayçiçeği, ayda yılda bir, aydede, aylıkçı, cicim ayları, üç aylar

← AYAZ, AYDIN (GÜNAYDIN, TÜNAYDIN), AYLA, BALAYI, DOLUNAY

ay|mak [Ana 1932] ¯*aymak (Elmalı): ayılmak. 'Birden bire aydım.'* | [TDK1 1945] ¯*aymak: Kendine gelmek, dalgınlıktan kurtulmak.* || << ***TTü*** *ayık-* uyanmak, ayılmak → AYIL-

† Anadolu ağızlarında yaygın olan *ayık- > ayığ- > ayı-* fiilinin varyant biçimi olmalıdır. ***TTü*** *ay-* "söylemek" fiiliyle doğrudan ilgisi kurulamaz.

›› ayık-

← AYMAZ

aya [ETü: Bud <1000] *iki* ¯*ayalarını kavşurup* [avuç içlerini birleştirip] || << ***ETü*** *aya* elin iç tarafı

ayak [ETü: Or 735] *türük bodun* ¯*adak kamşatdı* [Türk boyları ayak sürüdü] | [ETü: Kaş 1073] ¯*aḍak: ar-ricl (...)* <Oğuzlar ve benzerleri ... ¯ayak der.> | ayak yolu <helâ> [Yad <1421?] ¯*ayak yolına vardıkça çıkan sıkl kuru olur noχūd kadarı olur* || << ***ETü*** *adak* ayak

† Olasılıkla ***ETü*** **aḍ-* "ayırmak, ayrı olmak" köküyle alakalı olmakla beraber yapısal ilişki açık değildir. ***ETü*** fiile ulanan +*Ak* eki yoktur.

›› ayak bağı, ayak takımı, ayak üstü, ayak üzeri, ayak yolu, ayakçı, ayakdaş, ayaklık, dört ayaklı, kırkayak, sacayağı, yalın ayak

← AYAKKABI, AYAKLAN-

ayakkabı "pabuç" [Kab 1432] *ve* ¯*ayağın* ¯*kabı çıkarmak istese evvelā sol ayağın kabın çıkara* → AYAK, KAP

›› ayakkabıcı

ayaklan|mak [ETü: Kaş 1073] *alım kéç kalsa* ¯*aḍaklanur* [borç gecikse ayaklanır (atasözü)] | [LO 1876] ¯*ayaklanmak: Davranıp ayağa kalkmak, iddia, dava, hareket, halecan, galeyan, tuğyan.* || << ***ETü*** *adaklan-* ayağa kalkmak, ayak sahibi olmak < ***ETü*** *adak* ayak +*lAn-* → AYAK

›› ayaklandır-, ayaklanma

ayal [Kut 1069] *bu yarlı* ¯ʿ*iyāldın kaçar bar wafā* [bu bozuk evlattan hiç vefa umulur mu] | [TDK1 1945] ¯*ayal: Karı.* || ~ ***Ar*** *ʿiyāl* عيال [#ʿ*wl* fiʿāl msd.] bakmakla yükümlü olunanlar, aile < ***Ar*** *ʿāla* عال geçimini sağladı → AİLE

ayan[1] [YusZ <1377] *begler ü* ¯*aʿyān* [önde gelenler, rical] *anja hep geldüler / pādişāhe karşu χıdmet kıldılar* | ayan meclisi "senato" [YOsm: LO 1876] *heyʿet-i* ¯*aʿyān: cālī-i kavmden müntehib* [ülkenin önde gelenlerinden seçilen] *meclis* || ~ ***Ar*** *aʿyān* أعيان[1] [#ʿ*yn* afʿāl çoğ.] 1. gözler, 2. memleketin önde gelenleri, seçkinler < ***Ar*** *ʿayn* عين [t.] göz → AYN

›› ayan meclisi, eşraf ve ayan

Levent Şahverdi Arşivi

ayan² [AşP 1330] *ʿarż iderdi cümle ḥācātı ¯ʿayān* عيان || *~ Ar ʿiyān* عيان [*#ʿyn* fiʿāl msd.] 1. açık seçik görme, 2. apaçık, belirgin, aşikâr < *Ar ʿāyana* عاين [III f.] gözüyle gördü → AYN

† Arapça sözlüklerde kesre ile yazılır. ***Lane*** 2217, s.v. عيان , fetha ile yazımının hata olduğunu belirtir.

›› ayan beyan

ayar [Kut 1069] *iliŋde arıġ tut kümüş, ¯ʿiyārın küḏezgil* [ülkende gümüşü saf tut, ayarını gözet] | [Fer <1451] *bize iki pāre yākūt-i rummāni gerekdür ki ¯ʿıyārı temām ola* | [Men 1680] *¯ʿıyār vul. ¯ʿayār: Modulus ac nota justae mensurae ponderisve* [ölçek, doğru ölçü ve tartı standardı] *& quod vulg. proba* [halk dilinde test etme]. || *~ Ar ʿiyār* عِيَار [*#ʿyr* fiʿāl msd.] altın ve gümüşün saflık ölçüsü, saatin hassas ölçümü, ölçüt < ***Aram*** *ʿwr* עור uyanmak, uyanık olmak, nöbet tutmak ≈ ***Aram*** *ʿīyr* עיר nöbetçi, gözetici, muhafız

† ***Ar*** *ʿāra* "gezdi, oyalandı, yaramazlık yaptı" fiiliyle ilişkisi kurulamaz. Karş. AYYAR.

›› ayarla-, ayarlan-, ayarlat-, ayarsız

← MİYAR

ayart|mak [ETü: AY <1000] *¯adartaçı erkligler* [ayartıcı cinler] | [OsmK <1520] *esir uğrulayanı ve kul ve cariye ayardanı ve oğlan ¯ayardub gideni* || << ***ETü*** *adart-* yoldan çıkarmak, tehlikeye atmak < ***ETü*** ***adar-** +lt-* < ***ETü*** *ada* tehlike *+(g)Ar-*

›› ayartıl-

ayaz [ETü: Kaş 1073] *¯ayâs kök* <berrak gök. Kölelere, yüzlerinin parlaklığı buna benzetilerek ¯ayâs denir.> | [Kıp: CodC 1303] *serenum* [berrak ve dingin hava] - *Tr: ¯ayaz ... ¯ayas* | [Men 1680] *¯ayaz: Lux lunae* [ay ışığı], *noctis serenitas & nox serena, nox sideribus illustris* [berrak ve yıldızlı gece]. | [LO 1876] *¯ayaz: Açık havalar, aylı gecenin soğuğu.* | [TDK1 1945] *¯ayaz: 1. Havanın berrak olması hali. 2. Berrak havada şiddetli kuru soğuk.* | << ***ETü*** *ayās* berrak, aydınlık < ***ETü*** *aya-* 1. berrak ve aydınlık olmak, 2. aylı olmak *+Uz* → AY

† "Kuru soğuk" anlamı derivatiftir.

ayazma [Dürr 1465] || *~* ***Yun*** *ayiasma ἁγίασμα* 1. kutsama, 2. kutsal sayılan yer, özellikle pınar << ***EYun*** *ʰagiasma ἁγίασμα* kutsama < ***EYun*** *ʰagiázō ἁγιάζω* kutsamak *+ma(t)* < ***EYun*** *ʰagios ἅγιος* kutsal, aziz << ***HAv*** ***sak-yo-*** a.a.

aydın [ETü: Kaş 1073] *¯aydıŋ: faχtu'l-ḳamar* [ay ışığı] | [OTü: İMüh <1310] *¯aydıŋ: aḍ-ḍaw* [parıltı, ışık] | "Fr *illuminé* karşılığı" [YTü: CepK 1935] *¯aydın = münevver = Eclairé* || << ***ETü*** *aydıŋ* ay ışığı < ***ETü*** *ay* → AY

† *+dıŋ* unsurunun yapısı belirsizdir. ◦Erdal I.155-156'da önerilen müstakil *+dlŋ* eki için yeterli delil yoktur. † Anlam ilişkisi için karş ***Lat*** *lüna* "ay" < *lüx* "ışık", ***Erm*** *lusin* "ay" < *lus* "ışık".

›› aydınlan-, aydınlanma, aydınlat-, aydınlık

←- GÜNAYDIN, TÜNAYDIN

aydinger "şeffaf kâğıt cinsi" [Mil 1959] *transparan ¯aydinger kağıdı* || *~? **marka** Eidinger*

† Ayrıntılı bilgi bulunamamıştır.

ayet [MEd y. 1300] *tefsīr kıldı ¯âyetni* || *~ Ar āya(t)* آية 1. işaret, simge, sinyal, alamet, 2. Kuran sözü *~* ***Aram*** *ʾāt* את 1. alamet, işaret, 2. alfabenin her harfi ≈ ***İbr*** *ʾawot* אות alamet

† Tevrat'ta bazı bölüm başlıkları alfabenin harfleriyle belirtilmiştir.

aygaz "LPG tüpü ve bununla çalışan ocak veya termosifon" [Mil 1967] *Mutfaklarda ¯Aygaz olup plaj ücretsizdir.* || *~* ***marka*** *Aygaz* LPG tüpü markası ☼ 1962 Koç Holding.| → GAZ

aygır [ETü: Or 735] *özlük atın ¯aḍġırın kara kişin* [binek atını aygırını kara samurunu] || << ***ETü*** *aḍġır* erkek at

aygıt [Ana 1932] *¯aygıt (G. Antep): alet, malzeme, düzen. ¯Aygıt işler el öğünür.* || < ***?***

† Kökeni belirsiz olan sözcük Dil Devrimi döneminde Anadolu ağızlarından derlenmiştir.

ayı [ETü: IrkB <900] *¯adıġlı toŋuzlı art üze sokuşmiş. adığıŋ kamı yarılmış.* [ayı ile domuz dağda karşılaşmış] | [ETü: Kaş 1073] *¯aḍıġ* <ayı> *... ¯aḍıġ <Oğuz, Kıpçak ve Yağma dillerinde 'ayı' anlamında kullanılır.>* || << ***ETü*** *adıġ* 1. uyanık, 2. kış uykusuna yatan malum hayvan < ***ETü*** ****ad-*** ayrılmak, seçmek, fark etmek *+l(g)* → AYIL-

† Karş. ***Moğ*** *ötege* (a.a.). † Türkçe isim, ayının kış uykusuna yatma özelliğini ima eden bir tabu adıdır. Vahşi hayvanlara tabu adları verilmesine tüm ilkel kültürlerde rastlanır.

›› ayıcı

ayık [ETü: Kaş 1073] *¯aḍıġ: aş-ṣāḥī mina'l-sakr* [sarhoşluktan çıkmış kişi] | [YusŞ <1348] *gördüm ben ¯ayık / bir kuş indi bu kula gökden bayık* || ≈ ***ETü*** ****aduk*** uyanık, şuurlu < ***ETü*** *adır-* ayırmak, fark etmek *+Uk* → AYIL-

ayıkla|mak [ETü: Bud <1000] *eḏgü ayıġ kılınçlıġ ¯aḍırtlaġalı uyur* [iyi ile kötüyü ayırt edebilir] | [AşP 1330] *gümişi ¯ayırtlayan kurşun-durur* | [Men 1680] *¯ayırtlamak, ¯ayıtlamak: Repurgare. (...) ayılmak, ¯ayıklamak: ayık olmak. Ad se redire* [kendine gelmek]. | [LO 1876] *¯ayırtlamak, galatı ¯ayıtlamak.* || << ***ETü*** *adırtla-* ayırmak, ayırt etmek < ***ETü*** *adırt* ayırt, ayırma *+lA-* → AYIRT

† "Ayılmak" anlamına gelen *ayıkla-* fiili, 20. yy.'a doğru İstanbul lehçesinde *ayırtla-* fiilinin yerini almıştır.

›› ayıklan-, ayıklat-

ayıl|mak [ETü: Kaş 1073] *esrük ¯aḍıldı* [sarhoş ayıldı] | [LG 1889] *¯aygın baygın: Büsbütün meftun.* || << ***ETü*** *adıl-* kendine gelmek < ***ETü*** ****ad-*** ayrılmak, seçmek, fark etmek *+ll-* → AYIR-

† Anlam evrimi için karş. ***Ar*** *faraḳa* 1. "ayırdı, seçti", 2. "fark etti".

›› aygın, ayılt-

← AY- (AYMAZ), AYI, AYIK

Levent Şahverdi Arşivi

ayıp "kusur (ad)" [Kut 1069] *anıŋ ⁻ʿaybını men ayayın sanja* [onun aybını ben söyleyeyim sana] | ayıpla- "kusur bulmak" [MEd y. 1300] *⁻ʿaybladı anja anası yanındın* [anası yanında onu ayıpladı] | "kusurlu (sıfat)" [TDK1 1945] *⁻ayıp: (...) 4. (sıfat) Utanılması gereken. ⁻Ayıp söz'.* ‖ ~ ***Ar*** *ʿayb* عيب [#ʿyb faʿl msd.] kusur, hata < ***Ar*** *ʿāba* عاب kusurlu idi, kusur etti

† Sıfat olarak kullanımı 20. yy başlarına dek galat kabul edilidir.

›› ayıpla-, ayıplı

ayır|mak [ETü: Or 735] *türük bodun kagan bulmayın Tabgaça-da ⁻adrıldı* [Türk boyları kagan bulmadan Çin'den ayrıldı] | [ETü: Kaş 1073] *ol eḏgüni yawlāḳtan ⁻aḏırdı* [hayrı şerden ayırdı] *(...) yol ⁻aḏrıldı* [iki yol ayrıldı] *(...) olār éki ⁻aḏrışdı* [onlar birbirinden ayrıldı] ‖ << ***ETü*** *adır-* ayırmak <? ***ETü*** **ad-* ayrılmak, fark etmek *+Ir-*

† Karş. ***ETü*** *adın* "başka", *adış-* "ayırmak, açmak", *aduk* "farklı", *adıl-* "uyanmak", *adıg* "uyanık, ayı". † ***ETü*** *adır-* ve *sıdır-* "sıyırmak" fiillerinde görülen *+Ir-* unsuru eğer bir ek ise yapısı ve işlevi muğlaktır (Erdal ▫OTWF II.535-538). Diğer ihtimalle *adır-* biçiminin birincil olduğu ve türevlerde */r/* sesinin düştüğü düşünülebilir.

›› ayırt-, ayırttır-, ayrıl-, ayrış-, ayrışık, ayrışma, ayrıştır-

← ARA (ARAÇ, ARALIK), AYIL- (AY-, AYI, AYIK), AYIRT (AYIKLA-), AYRAÇ, AYRAN, AYRI (AYRICALIK), AYRIKSI, AYRIM, AYRINTI, AYRIT, EYTİŞİM

ayırt [ETü: Bud <1000] *meniŋ yürekimte isig özümte ⁻aḏırtsız könülin olurġıl* [yüreğimden ve sıcak özümden ayırtsız gönülle otur] ‖ << ***ETü*** *ādırt* ayırma, ayrın < ***ETü*** *ādır-* *+Ut* → AYIR-

›› ayırtla-

← AYIKLA-

ayin [Taz 1482] *kanı ol āyīn-i ⁻şāhāneleri?* ‖ ~ ***Fa*** *āyīn* آيين töre, tören << ***OFa*** *ādēn* görenek, töre

← ŞEHRAYİN

aykırı [ETü: Suv <1000] *üstün altın ⁻arkuru turkuru aġtarılu tonṭarılu evrilü tevrilü* [alt üst ve ters mers ve evrile devrile] | [Men 1680] *⁻arkuru, saepiùs ⁻arkuri vel ⁻arkırı: Transversus, obliquus.* | [LO 1876] *⁻arkırı: Tersine, hamayili eğri, muarız, zıt.* | [KT 1900] *⁻arḳuru galatı ⁻aykırı* ‖ << ***ETü*** *arkuru* zıt yönde < ***ETü*** *arka-* 1. ters gitmek, 2. ardından gitmek *+(g)ArU* → ARKA

† *Arka,* gidilen veya bakılan yönün tersidir. Bu yüzden türevlerde "ters, zıt" anlamı öne çıkar. † İlk hecedeki dissimilasyon modern dönemde belirmiştir.

›› arkuru

ayla ay ağılı "hale" [Mift-TS <1512] *hāle* [Ar.]: *Arabīdir, ẋirmen-i māh dirler, ayıŋ etrafında ağıllıktır, ⁻ay ağılı dirler.* | [YTü: CepK 1935] *⁻ayla = Hale* ‖ << ***TTü*** *ay ağılı* hale < ***TTü*** *ağıl* ağarma, beyazlık < ***TTü*** *ak* *+lI²* → AY, AK

† Muhtemelen ***TTü*** *ay ağılı* deyiminin halk ağzındaki biçimi iken YTü yazı diline derlenmiştir. TTü *ağıl* sözcüğünde, renk adlarında kullanılan ve "zayıf veya belirsiz renk" anlamı veren +Il eki görülür. Karş. *kızıl,* yaşıl.

aylak aylan- [OTü: MEd y. 1300] *⁻aylanu uçdı kuş* [dolanarak uçtu] | "boş dolaşan" [OTü: MEd y. 1300] *boşlağ ḳıldı anı = ⁻aylaḳ* [işsiz, atıl] *ḳodı anı* | "bedava, boşuna" [Gül 1317] *çün biz ⁻aylak satarız ol gevheri / hīçe alan gey ola ẋod müşteri* ‖ < ***OTü*** *aylan-* dönmek, dolanmak *+Uk*

aymaz [Ana 1932] *⁻aymaz (Simav): utanmaz, edepsiz.* | [YTü: CepK 1935] *⁻aymaz = gafil* ‖ < ***TTü*** *ay-* uyanmak, ayılmak (halk ağzı) *+mAz* → AY-

† Anadolu ağızlarından derlenen sözcük 1930'larda ulusal dile ithal edilmiştir.

›› aymazlık

ayn "göz" [SN 1354] *Ger ḥürī görinürse benim ⁻ʿaynuma* [gözüme] *gelmez* | "... mal" [İrşM 1387] *toŋuz térisi arınmas ⁻ʿayn-i necīs* [murdar mal] *bolduġı uçun* ‖ ~ ***Ar*** *ʿayn* عين [#ʿyn faʿl] 1. göz, 2. göze, pınar, 3. seçkin kimse, zat, 4. bir şeyin ta kendisi, muayyen ve mahsus olan şey, 5. İslam hukukunda maddi değeri olan nesne, mal, 6. Arap alfabesinde bir harf ≈ ***Aram*** *ʿayin* עין göz, Arami ve İbrani alfabesinde bir harf ≈ ***Akad*** *īnu* göz

›› nuruayn

← AYAN[1], AYAN[2], AYNI, AYNÎ, MUAYENE, TAAYYÜN, TAYİN (LALETTAYİN, MUAYYEN, TAYIN)

ayna [CodC 1303] *spegius - Fa: ⁻ayna - Tr: ẋuzgu* [gözgü] | [AşP 1330] *bu mesel bir ⁻āyinedür ortada* ‖ ~ ***Fa*** *āyīna* آينه ayna << ***OFa*** **ādēnak* göstergeç (≈ ***Ave*** *avi-dayana-* göstermek < ***Ave*** *avi+ dāi-, dī-* görmek) → DİDE

† ***Fa*** *āhan* "demir" veya ***Ar*** *ʿayn* "göz" ile birleştirilmesi halk etimolojisidir. † Sadece *ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz* özdeyişinde Farsça telaffuza göre yazılır.

›› ayine, aynalı, dev aynası, dikiz aynası

← AYNASIZ

aynasız (argo) [LG 1889] *⁻aynasız: Yakışıksız, biçimsiz.* | [AR 1898] *Eğer bunlar çıngar çıkarırlarsa işler ⁻aynasız olur ha!* | [OCK 1933] *⁻aynasız: Polis, taharri memuru.* ‖ < ***TTü*** *ayna* *+sIz* → AYNA

† Karş. *aynalı* "yakışıklı, güzel" (argo).

aynı aynile "aslına uygun olarak" [Sad 1574] *fuḳarāden gelen kāġıd ⁻ʿaynile sultānüme irsāl olundı* [sultanıma gönderildi] | aynen "tıpkı" [Men 1680] *⁻ʿaynīle, ⁻bi-ʿaynin & ⁻ʿaynen: Merè, rectè, verè, genuinè, ipsissimè.* | aynıyet [LO 1876] *⁻ʿayniyyet: tıpkı olma* | ayni [KT 1900] *⁻ʿayni: (...) tr. tıpkı, tamamile kendisi. Bu mal gördüğünüzün aynisidir (aynidir demek daha doğrudur).* | ~ ***Ar*** *ʿaynan* عيناً [#ʿyn zrf.] gözle göründüğü gibi, bizatihi < ***Ar*** *ʿayn* عين 1. göz, 2. görünen şey, bir şeyin ta kendisi *+an* → AYN

›› aynen, ayniyle

aynî [Men 1680] *⁻ʿaynī: Genuinus, originalis, merus, realis.* ‖ ~ ***Ar*** *ʿaynī* عيني [#ʿyn nsb.] aynen, gözle göründüğü gibi < ***Ar*** *ʿayn* göz → AYN

Levent Şahverdi Arşivi

† AYNI sözcüğünün özel anlam kazanmış varyantıdır. "Nakden değil mal cinsinden yapılan ödeme" anlamı 20. yy ortalarında belirmiştir. Telaffuz ayrışması da muhtemelen aynı dönemin eseridir.

›› ayniyat

ayol [HRGKok 1927] || << ***TTü*** *ay oğul/hay oğul* → HAY, OĞUL

ayraç "kriter" [YTü: CepK 1935] ~*ayraç* = *Miyar* | "... parantez" [YTü: Cum 1975] *Sözlerin sahipleri ~ayraç içinde verilmektedir.* || < ***TTü*** *ayır- +(g)Aç* → AYIR-

ayran [ETü: Kaş 1073] ~*ayrân: al-maxīḍ* [bir tür süt içeceği] || << ***ETü-OK*** *ayrān* süt kökenli bir içecek <? ***ETü*** *adır-* ayırmak *+(g)An* → AYIR-

† Kaşgarî özellikle belirtmese de, Oğuz dil alanından diğer Türk dillerine yayılmış bir kültür sözcüğü olduğu muhakkaktır.

›› ayran budalası, ayranı kabar-

ayrı [ETü: Xuas <900] *biz ~aḏruk ~aḏruk étip yaratıp nomka keygürsük törü bar erti* [biz ayrı ayrı edip yaratıp yasaya ? etmelik töremiz var idi] | [ETü: Kaş 1073] *~aḏruḳ: ġayr* <başka - Oğuzca. Türkler bu anlama gelecek biçimde ~aḏın derler.> | <... ayrık otu> [ETü: Kaş 1073] *~ayrıḳ <ayrık otu - Türkler buna ~aḏrıḳ der, Oğuzlar y'ye dönüştürür.>* || << ***ETü*** *adruk* ayrı, ayrılmış < ***ETü*** *adır-* ayırmak *+Uk* → AYIR-

›› apayrı, ayrı gayrı, ayrıca, ayrık, ayrık otu, ayrılık, ayrılıkçı, ayriyeten

← AYRICALIK

ayrıcalık [YTü: TDK1 1945] ~*ayrıcalık: İmtiyaz.* || < ***TTü*** *ayrıca +lIk* → AYRI

† Zarftan +lIk ekiyle isim türetilmesi cüretkârdır.

›› ayrıcalıklı

ayrıksı "başka türlü, farklı" [AşP 1330] *ḥâl daḫı ~ayruksıdır şurat daḳı* | [YTü: CepK 1935] ~*ayrıksın* = *Tuhaf, acayib* = *Excentrique* || < ***TTü*** *ayrık +sI* → AYIR-

† Erken TTü metinlerde keşfedilen sözcük Dil Devrimi döneminde yazı diline ithal edilmiştir.

ayrım "ayrılma" [Cum 1933] *Hat ~ayrım yeri olan Denizdek'ten sonra Handere, Selimuşağı köyleri civarından* | ayrımsa- "fark etmek" [Sİ 1983] *daha umarlıydı o günlerde, henüz ~ayrımsamamıştı yazamayacağını* || < ***TTü*** *ayır- +Im* → AYIR-

›› ayrımla-, ayrımlaş-, ayrımsa-

ayrıntı [YTü: Cum 1946] *söylediği sözlerin yerine söylenip söylenmemesinin bir ~ayrıntı olduğunu* | [YTü: CepK 1935] ~*ayrıntı* = *1. Tafsilat* = *Détail; 2. Feri* || < ***TTü*** *ayır- +(In)tI* → AYIR-

† ***TTü*** *gezinti, kuruntu, sıkıntı* vb. sözcüklerinden yanlış analoji yoluyla türetilmiş YTü sözcüktür. TTü sözcükler *+In-* ekiyle inşa edilmiş dönüşlü fiilden türer (*gezin-ti*). Oysa **ayrınmak* fiili anlamsızdır.

›› ayrıntılandır-, ayrıntılı

ayrıt [YTü: Geom 1937] *Bir pürüzmada kenar düzeyleri birbirinden ayıran çizgilere ~ayrıt' denir.* || < ***TTü*** *ayır- +Ut* → AYIR-

aysberg "buzdağı" [Bah 1924] ~*aysberg: Kutuplardan kopmuş iri sabih buz kütlesi.* | "... marul türü" [Mil 1990] *rokfor peyniri soslu ~aysberg salatası* || ~ ***İng*** *iceberg* buz dağı ~ ***Hol*** *ijsberg* a.a. § ***Hol*** *ijs* buz (<< ***Ger*** **īs-* a.a.) + ***Hol*** *berg* dağ → ICE TEA

ayva [ETü: Kaş 1073] ~*ayva: as-safarcal* <bir başka söyleyişte ~awya> | [Men 1680] ~*ābī:* [1.] *sulu. Aquosus.* [2.] *ayva. Malum cydonium.* | [LO 1876] ~*ayvâ,* ~*ayvayı yutmak* || ~ ***Fa*** *ābī/ābiyā* أبيا 1. sulu, 2. ayva

† 19. yy öncesi Osmanlı metinlerinde *ābī* ve *ābiyā* biçimleri standarttır. † ***Fa*** *āb* "su" sözcüğünden "sulu, suluca" şeklinde yorumlanması kuşkuyla karşılanmalıdır.

ayvaz [LO 1876] ~*ʿayvâz* عيواض*; saraydar* | [KT 1900] ~*ʿayvâz: Bir beyin daire ve konağında hizmeti adiyede (...) kullanılan hizmetçi. (Arabîden tahrif olunmuşdur).* || << ***Ar*** *ʿiwaḍ* عوض birinin yerine geçen, yedek, satık → IVAZ

† İVAZ sözcüğünün halk ağzında telaffuz değişikliğine ve anlam özelleşmesine uğramış biçimidir. *Hacivat* adı "Hacı Ayvaz" anlamındadır.

ayyar [Dan 1360] *Melik Dânişmend'ün Yahyâ adlu bir câsûsı var-ıdı. Katı ~ʿayyârdı.* || ~ ***Ar*** *ʿayyār* عيّار [#ʿyr faʿʿāl mesl.] gezgin, serseri, arsız, hergele < ***Ar*** *ʿāra* عار gezdi, (yaban eşekleri gibi) sağa sola seğirtti

ayyaş "zevke ve işrete düşkün kimse, hovarda" [Lat 1546] ~*ʿayyâş u kallâş kimesneydi* || ~ ***Ar*** *ʿayyāş* عيّاش [faʿʿāl mesl.] iyi (bolluk içinde) yaşayan kimse < ***Ar*** *ʿāşa* عاش [#ʿyş] yaşadı, geçindi → MALŞET

ayyuk [Dan 1360] *Anları* [kilise çanlarını] *depretdiler, âvâzı ~ʿayyūḳa irdi.* | [Marz 1380] *ve Bidnūs pāk ünin* [temiz sesini] ~*ʿayyūḳa çıkarub* || ~ ***Ar*** *ʿayyūḳ* عيّوق [#ʿyḳ] keçi yıldızı, Capella, gökyüzünün en yüksek yeri

† ***Lat*** *auriga* "keçi yıldızını içeren takım yıldız" adı muhtemelen bir Sami dilinden alıntıdır.

›› ayyuka çık-

az [ETü: Or 735] ~*az bodunıg üküş kıldım* [az boyları çok kıldım] | [ETü: Kaş 1073] *atan yüki aş bolsa açka* ~*az körünür* [deve yükü aş olsa aç adama az görünür] | biraz [Çağ: Rab 1309] ~*biraz Rūm çerig keltürgil* [Bizans askeri getir] | azcuk [Güzide-TS <1500] *gelmedi sana ol ʿamelden, illâ* ~*azcuk geldi* || << ***ETü*** *āz* çok değil

† Karş. ***Moğ*** *aray* "az", *narin* "küçük".

›› azar azar, azıcık, biraz

← AZAL-, AZINLIK

azılmak [ETü: IrkB <900] *kuş oğlı uça* ~*aztı, köyik oğlı yügürü* ~*aztı* [kuş yavrusu uçarak, geyik yavrusu koşarak kayboldu] | [ETü: Kaş 1073] *ol yōl* ~*azdı* [yolu şaşırdı] *(...) ol aŋar yōl* ~*azıttı* [o ona yolunu şaşırttı] || << ***ETü*** *az-* yoldan çıkmak, şaşmak

›› azdır-, azış-, azıştır-, azıt-, azıtık

← AZGIN, AZI, AZMAK, AZMAN

Levent Şahverdi Arşivi

aza "uzuv (tekil)" [AşP 1330] *her bir ¯aʿžā bir hüner issi olur* [her organ bir hüner sahibi olur] | "... üye" [YOsm: LO 1876] *¯aʿžā: (...) Bir encümenin erkânından biri. Meclis ¯aʿžāsı.* || ~ ***Ar*** *aʿḍāʾ* أعضاء [#ʿḍw afʿāl çoğ.] uzuvlar, organlar < ***Ar*** *ʿuḍw* عضو [t.] organ → UZUV

azade [GülM 1429] *¯āzādeler elinde māl ḳarār itmez.* | [Kab 1432] *eger dilerse ki ¯āzādelerden olasın, yaʿnī kimseye efendi demeyesiŋ* || ~ ***Fa*** *āzāda* آزاده özgür kişi, soylu < ***Fa*** *āzād* آزاد özgür +*a* → AZAT

azal|mak [Pav <1500] *¯azalmak: diminuer, decroître* || << ***OTü*** *azal-* < ***TTü*** *az* +*Al-* → AZ

›› azalt-

azamet [Rab 1310] *¯ʿaẓamat ve celâletni körüp tanladılar* [azamet ve celaletini görüp şaşırdılar] | [Tezk 1341] *gördüm ulu serāy ve ¯ʿaẓametlü ẋāceler ve ẋādimler* || ~ ***Ar*** *ʿaẓama(t)* عَظَمَة [#ʿẓm faʿala(t) msd.] aşırı derecede büyük olma, muazzam olma, yücelik < ***Ar*** *ʿaẓuma* عَظُمَ aşırı büyük idi, muazzam idi

›› azametli

← AZAMİ (SADRAZAM), AZİM[2], TAZİM (MUAZZAM)

azami [Men 1680] *¯aʿẓam-i selāṭīn* [sultanların en büyüğü] | "maksimum" [Akş 1924] *en kısa bir zaman zarfında ¯aʿẓāmī muvaffakiyetleri göstereceğiz.* || < ***Ar*** *aʿẓam* أعظم [#ʿẓm afʿal kıy.] daha büyük, en büyük < ***Ar*** *ʿaẓīm* عظيم [sf.] büyük, ulu → AZAMET

† Sonsesteki +*i* aslında *azam-i filan* şeklinde izafet (tamlama) harfi iken, 20. yy.'da nisbet eki kabul edilerek uzun telaffuz edilmiştir. Arapçada ism-i tafdilden nisbet sıfatı yapılmaz. † 1945'e dek hiçbir sözlükte ayrı kelime olarak yer almaz.

›› azam, uzma

← SADRAZAM

azap [AtH <1250 (1444)] *haram erse malıŋ ¯aẕāb ol soŋı* [haram ise malın, azaptır sonu] || ~ ***Ar*** *ʿaḏāb* عذاب [#ʿḏb faʿāl] acı, eziyet, sıkıntı < ***Ar*** *ʿaḏaba* عذب engel oldu, sıkıntı verdi

← MUZİP, TAZİP (MUAEP)

azar "incitme, acıtma" [MEd y. 1300] *¯āzārladı anı = iglü emgek tegürdi aŋa* | "... eziyet etme" [Marz 1380] *yırtıcılıġı cānāvar ¯āzārlamaġı koyasın* [hayvanlara eziyet etmeyi bırak] || ~ ***Fa/OFa*** *āzār* آزار incitme, eziyet, acıtma < ***OFa*** *āzartan, āzār-* (birini) incitmek, acı vermek ≈ ***Ave*** *å+ zar-* canını sıkmak, üzmek

† Farsça sözcüğün anlam evrimi ***Tü*** *kına-* fiiline paraleldir.

›› azarla-

azat [Kut 1069] *boş ¯āzād kişiler muŋar kul bolur* [serbest ve hür kişiler buna kul olur] | [CodC 1303] *libero - Tr: ¯asat etermen, ¯asat ettim (...) liber homo - Tr: ¯asat kisi* || ~ ***Fa*** *āzād* آزاد serbest, özgür << ***OFa*** *āzāt* 1. soylu, asil, toprak sahibi asilzade sınıfına mensup kimse, 2. köle olmayan, özgür ≈ ***Ave*** *zāy-* salmak

›› azadi, azatlık

← AZADE, SERAZAT

azgın [AşP 1330] *ol sebebden ¯azġun oldı ḥālları* | [Men 1680] *¯azġun: Exorbitans, devius, prditus, rebellis. (...) ¯azġunlık* || < ***TTü*** *az-* +*gIn* → AZ-

›› azgınlık

azı [ETü: IrkB <900] *adıġıŋ karnı yarılmış, toŋuzuŋ ¯azığı sınmış* [ayının karnı yarılmış, domuzun dişi kırılmış] | [ETü: Kaş 1073] *¯azığlığ <azı dişi çıkmış at>* || << ***ETü*** *azıġ* köpek dişi, yırtıcı hayvan dişi < ***ETü*** *az-* +*I(g)* → AZ-

† Karş. ***Moğ*** *araġa* "azı dişi".

›› azı dişi, azılı, azıya al-

azık [ETü: Or 735] *biziŋ sü atı toruk, ¯azukı yōk erti* [ordumuzun atı zayıf, azığı yok idi] | [Kıp: İdr 1312] *¯azıḳ: arzāḳ* [erzak] || << ***ETü*** *azuk* yol için alınan yiyecek, erzak

† ***ETü*** *az-* "yoldan çıkmak" fiiliyle anlam ilişkisi kurulamaz.

azınlık "ekalliyet" [YTü: Cum 1935] *Mesela, Polonya yasalarında ve devletin ¯azınlık siyasetinde değişiklikler yapılmalıdır.* | < ***YTü*** **azın* +*lIk* → AZ

† Sıfata eklenen +*In* ekinin işlevi belirsizdir.

azil [İrşM 1387] *kemāl bolmakka şart turur, ¯ʿazl bolmas* || ~ ***Ar*** *ʿazl* عزل [#ʿzl faʿl msd.] ayırma, uzaklaştırma, görevden alma < ***Ar*** *ʿazala* عَزَلَ ayırdı, uzaklaştırdı

›› azilname, azlet-

← MAZUL, MUTEZİLE, UZLET

azim[1] [MEd y. 1300] *ẋāliş kıldı ¯ʿazmini iş üze* | [Fer <1451] *biregü bir yire ¯ʿazm iderse gerü dönmek yaẋşı degül* || ~ ***Ar*** *ʿazm* عزم [#ʿzm faʿl msd.] kararla bir hedefe yönelme < ***Ar*** *ʿazima* عَزَمَ yöneldi, yola koyuldu

›› azmet-, azmettir-, azmettirici

← AZİMET

azim[2] [AşP 1330] *çok ¯ʿaẓīm and virdi aŋa niyāz-ıla* || ~ ***Ar*** *ʿaẓīm* عظيم [#ʿẓm faʿīl sf.] büyük, yüce ≈ ***Ar*** *ʿaẓuma* عَظُمَ yüce idi → AZAMET

›› azimüşşan

azimet [Rav 1449] *Vatandan yana aç çeşm-i ¯ʿazīmet* || ~ ***Ar*** *ʿazīma(t)* عزيمة [#ʿzm fāʿila(t) msd.] yola çıkma, niyet etme < ***Ar*** *ʿazima* عَزَمَ yöneldi, yola koyuldu → AZİM[1]

azimut [ML 1969] || ~ ***Fr*** *azimut* / ***İng*** *azimuth* bir yıldızın ufuk çizgisine olan açısı ~ ***Ar*** *as-sumūt* السموت [#smt fuʿūl çoğ.] yönler, açılar < ***Ar*** *samt* سمت [t.] yön → SEMT

aziz [Kut 1069] *kamuġda ¯ʿazīzrak bu cānıŋ ¯ʿāzīz* [her şeyden daha değerli bu değerli canın] | [CodC 1303] *ave sen ustungi ata kim köktägi ¯hazizlar over* [selam sana yüce baba ki gökteki azizler över] || ~ ***Ar*** *ʿazīz* عزيز [#ʿ faʿīl sf.] güçlü, değerli ≈ ***Aram*** *ʿazīz* עזיז [#ʿz] güçlü ≈ ***İbr*** *ʿaz* עז güç, kuvvet → İZZET

›› azize, azizim

azmak "nehir kolu, kanal" [Pir 1521] *gün doğusı tarafına dolaşdukdan soŋra ¯azmaklar vardur, ol azmaklarıŋ içinde levend kayıkları gizlerler* | [Sel 1600] *dereler ve*

Levent Şahverdi Arşivi

tepeler ve sazlık göller ve ¯azmaklu bataklardur || < ***TTü*** *az-* ayrılmak, sapmak, taşmak *+(A)mAk* → AZ-

›› azmak başı

azman [Kıp: İdr 1312] *¯azman <yetişkin iken iğdiş edilmiş aygır>* || < ***TTü*** *az- +mAn* → AZ-

† İri kişi ve hayvan adı yapan *+mAn* eki için bkz. KOCAMAN.

aznavur [Füt-TS 1392] *Ermenī ¯aznavurlarından bir beg var-ıdı* | [EÇ <1683] *cümle ġużāt-ı müslimīn ve Migrelistan ve Gürcistan ¯aznavurları rūz-i rūşende metrise girdiler* | [Ana 1932] *¯aznavur: müstebit, sert, asabi.* || ~ ***Gürc*** *aznauri* აზნაური soylu, asil ≈ ***Erm*** *aznavor* ազնւական a.a. ~ ***OFa*** *aznāvar* a.a. < ***OFa*** *azn* soy → +AVER

azot [T&S 1892] *Azote* [Fr.]: *¯azot.* || ~ ***Fr*** *azote* havayı oluşturan gazlardan biri ☼ 1787 Antoine de Lavoisier, Fr. kimyacı. ~ ***EYun*** *azōtḗs* ἀζωτής yaşatmayan, can vermeyen < ***EYun*** *a(n)+ záō* ζάω yaşamak *+t°* → ZO(O)+

† Can veren" oksijenin karşıtı olduğu için.

← OZALİT

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

B

baba [Kıp: İdr 1312] *¯baba* <küçüğün babasına ve büyüğün çocuğuna hitaben söylediği söz> | [SN 1354] *didi iy ¯baba / yalan söyler uğrasuu ana ¯baba* | [LO 1876] *¯babası ¯tutmak: Azgınlık, delilik etmek. (...) ¯ağa baba, ¯ballı baba, ¯trabzan babası.* | "... halat bağlama yeri" [Düs 1890] *sefainin rabtına mahsus ¯babalar ve şamandıralar* || << ***OTü*** *baba* yaşlı ve saygın erkek, baba < ***çoc*** *ba-ba* kalın sesli kişi

† Tüm dillerde ortak görünen bir enfantil simge-sesten türetilmiştir. Karş. ***Fa/OFa*** *baba/babū*, ***Sans*** *baba* "baba, muhterem kişi, derviş", ***Çin*** *baba*, ***Yun*** *papá*, ***Fr*** *papa* vb.

›› baba ocağı, babacım, Babai, babalan-, babiş, babişko, ballıbaba

← AKBABA, BABACAN, BABALIK, BABAYANİ, HABABAM

babacan "Bektaşi dervişlerine hitap şekli" [<1700] || << ***TTü*** *babacan* → BABA, CAN

babafingo [EÇ <1683] *direk ve serenleri ve ¯babafinḳoları ve civadraları darebāt-ı güllelerimizden hevāda perrān uçarlardı* || ~ ***Yun*** *papafingos* παπαφίγκος ≈ ***Ven*** *papafigo* bir tür yelken ve yelken direği

† The Turkish variants, in view of the velar nasal and the development from the voiceless to voiced labials, are based on Greek. (ᵉLF §564)

babagannuş "Adana ve Antep mutfağına özgü bir yemek" [Cum 2004] *¯babagannuş, fıstıklı kebap, çöp şiş, külbastı* || ~ ***Ar*** *baba ġannūş* بابا غنّوش patlıcan beğendi, Suriye ve Lübnan'a has bir yemek < ***Ar*** *ḥannūş* حنّوش Hıristiyan Araplarda bir erkek adı, Yohanna < ***Ar*** *ḥannā* a.a.

›› abugannuş

babalık [Men 1680] *¯babalık: (...) vul. pater adoptivus vel vitricus* [üvey baba veya kayınbaba] || < ***TTü*** *baba* ***+lIk*** → BABA

babayani [Sel 1600] *¯babayāne* | [Men 1680] *¯babayāne: Patris instar, paternè, more patrum.* || << ***TTü*** *babayāne* baba gibi, eski tarzda < ***TTü*** *baba* → BABA

† Farsça çoğul eki *+yān* ve kıyas eki *+a* ile, "babalar gibi".

babet [Mil 1984] *Klasik mevsimlik, spor, abiye, espanet, espadril, ¯babet* || ~ ***Fr*** *babette* topuksuz hafif kadın ayakkabısı < ***öz*** *Babette* [küç.] bir kadın adı < ***öz*** *Elisabéth* a.a. ***+et°*** ~ ***İbr*** *Elişebaʿ* אֱלִישֶׁבַע «Allah söz verdi» veya «Allah memnun», İ'evratta Harun'un eşi, İncil'de Hz. Yahya'nın annesi

† Ayakkabı modeli muhtemelen 1959 tarihli *Babette Savaşa Gidiyor* filminde Brigitte Bardot'nun canlandırdığı Babette karakterinden esinlenmiştir.

babun [Mil 1973] *¯Baboon'lar marmoset'ler gibi güzel görünüşlü değildirler.* || ~ ***İng*** *baboon* köpek yüzlü maymun ~ ***Fr*** *babouin* grotesk suratlı kişi veya yaratık, a.a.

† Maymun türü olarak kullanımına Avrupa dillerinde 15. yy başlarından itibaren rastlanır. Maymun adının doğabilimci Buffon (1707-1788) tarafından verildiğine dair yaygın bilgi yanlıştır.

babuşka "yaşlı Rus kadını" [Cum 1995] *¯babuşkaların çoğu kez incir çekirdeği doldurmaz konulardaki sohbetleri* || ~ ***Rus*** *babuşka бáбушка* [küç.] ninecik, acuze < ***Rus*** *baba бáба* büyükanne

baca "pencere" [AşP 1330] *bir güneş yüz bin ¯bacadan ger ine* | "...duman mahreci" [RMim 1614] *Küve Arabīdir, Farisīde revzen, Türkīde ¯baca dérler.* || ~ ***Fa*** *bāca* باجه pencere, havalandırma deliği << ***Fa*** *bādcāh* بادجاه § ***Fa*** *bād* باد hava, rüzgâr + ***Fa*** *cāh* جاه yol, geçit → BAD

bacak [Hex <1377] *al-sāḳ* [Ar.]: *¯beycek/baycak/payçak* بيجك | [GülM 1429] *aruk koyun ¯bacağından ürerler şişer* | [LO 1876] *¯bacaksız: Boysuz, bıdık.* || < ***Fa*** *pāçe* پاچه [küç.] ayak, ayacık < ***Fa*** *pā* ayak ***+ça***[3] → PAÇA

›› bacaksız

← BASTIBACAK

bacanak [OTü: İMüh <1310] *balduz, ¯bacanak, kayın ana, kayın ata* || <? ***OTü*** *bacı/baca* kızkardeş, abla

† *+nak* ekinin yapısı ve işlevi belirsizdir.

bacı [Bek-TS <1500] *ḥażreti ẋunkārıŋ selām virdügi Fāṭıma ¯bacıya maʿlūm oldı* | [Men 1680] *¯bacı: Soror, pec. major* [kız kardeş, özellikle abla]. *Sic dicitur Asiaticis, Constantinopoli 'abla' aut 'abula'* [Anadolululer böyle der, İstanbul'da abla veya abula denir.] || ≈ ***Moğ*** *baca* büyük kızkardeş, abla

† Türkçe kullanımda en azından 17. y.'a dek Bektaşi ve benzeri cemaatlere ait tarikat ıstılahıdır.

background [Mil 1965] *görüntü düzenine uygun düşürülmüş garaj ya da tamirhaneler kahramana ¯background'luk etmektedir* | [Mil 1972] *öylesine mesuliyetli ve ¯background isteyen bir işe nasıl teknik danışman olur bizim Sılo* || ~ ***İng*** *background* resimde arka plan, (mec.) her türlü arka plan § ***İng*** *back* arka + ***İng*** *ground* zemin → BEK

backup "bilgisayar verilerini yedekleme" [Mil 1990] *40 veya 150 MB dahili teyp ¯backup ünitesi opsiyonu* || ~ ***İng*** *backup* yedeklemek, yedek § ***İng*** *back* sırt, arka; arkalamak (<< ***Ger*** ****bakaz*** sırt, arka) + ***İng*** *up* dikelme ve kalkma anlamı veren edat → BEK, UPLOAD

›› backupla-, bekap

baç [Tezk 1341] *çün deŋiz ortasına geldiler, gemiciler eyitdiler, gemi ¯bācın vérgil.* || ~ ***Fa/OFa*** *bāc* باج vergi, özellikle gümrük veya yol vergisi << ***EFa*** *bāci* a.a. < ***HAv*** ****bhag-*** pay almak, nasiplenmek

Levent Şahverdi Arşivi

bad [CodC 1303] *ventus - Fa: ¯bad - Tr: yel* | [AşP 1330] *āb ü āteş, ¯bād ü ẋāk* [su ve ateş, hava ve toprak]

‖ ~ ***Fa*** *bād* باد rüzgâr, yel << ***OFa*** *vād* a.a. ≈ ***Ave*** *vāta-* a.a. << ***HAv*** **went-os* esen şey, a.a. < ***HAv*** **wē-* esmek

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *ventus,* ***İng/Alm*** *wind* "yel"; ***Alm*** *wehen,* ***Sans*** *vāti* "esmek".

← BACA, BEDAVA, PENCERE (PİMAPEN), VENTİL (PARAVAN, VANTİLATÖR, VANTUZ), WINDSURF

badana [Gİ <1500] *¯baṭāna* [astar] | [RMim 1614] *Mübaṭṭın ve baṭṭān* [kireç boyacı] *Arabîdir, Türkîde ¯badāneci dimektir* | [Men 1680] *¯badana: Albarium* [beyaz kireç boya]. *¯badanacı: Albarius.* ‖ ~? ***Ar*** *biṭāna(t)* بطانة [*#bṭn* fiʿāla(t) mr.] astar, giysi veya döşeğin iç yüzü < ***Ar*** *baṭn* بطن karın, iç yüzü → BATIN[1]

† Anlam genişlemesi açıklanmaya muhtaçtır. † TDK Türkçe Sözlük'ün önerdiği ***Fr*** *badigeon* "duvarlara uygulanan sarımtrak kireç boyası" sözcüğü en erken 18. yy ortalarında kaydedilmiş olup kökeni belirsizdir.

›› badanacı, badanala-

bade [AşP 1330] *sāḳi nefs ü saġraḳ işteh, ¯bāde ḥāl* [saki nefsin simgesidir, kadeh iştahın, şarap halin] | [ÖM 1437] *Buyur kim içelüm ¯bāde bu ömri vérmegil bāda* ‖ ~ ***Fa*** *bāda* باده [pp.] 1. olmuş, olgun, 2. şarap (≈ ***OFa*** *bādag* a.a.) < ***Fa*** *budan* بدن olmak +*a*

badehu [Dan 1360] ‖ ~ ***Ar*** *baʿdahu* بعدهٗ ondan sonra < ***Ar*** *baʿd* بعد [*#bʿd*] sonra

← BASÜBADELMEVT, MABAT

badem [Kıp: CodC 1303] *amindula - Fa & Tr: ¯badan, ¯badam* | [Tuhf <1400] *lawz* [Ar.]: *¯pāyām* | [Men 1680] *¯bādām vul. ¯bādem.* | bademcik [LO 1876] *¯bādemcik: Boğazda olan levzeteyn.* ‖ ~ ***Fa*** *bādām/bāyām* بادام/بایام badem << ***OFa*** *vādām* a.a.

† *Acıpayam* ilçe adı "acı badem" demektir. İki sesli arasında */d/ > /y/* evrimi Farsçada tipiktir. † Aynı İrani kökten ***Zaza*** *vāma/vām* (a.a.).

›› bademcik, payam

badi[1] [LO 1876] *¯badi: Bazı mahalde ördek, batt galatı. ¯Badi ¯badi yürümek.* ‖ ~? ***Ar*** *baṭṭ* بطّ [*#bṭṭ*] ördek

† Arapçadan etkilenmiş olabileceği gibi, çocuk dilinden müstakil bir gelişme de düşünülebilir. Karş. *pati pati yürümek.* Karş ***Erm*** *pat* "ördek", *badik* "ördek yavrusu".

›› pati

← BADİK

badi[2] [EkşiS 2000] *¯badi: scuba diving yaparken yaninizda bulunan kişi, partner.* | [EkşiS 2001] *¯badi: askerlikte badi wardır.. komutanın badi'ni belirler.. onun ayakkabı numarasından ev adresine kadar herşeyini bilmek zorundasın..* ‖ ~ ***İng (Amer)*** *buddy* yakın arkadaş, yoldaş < ***İng (Amer)*** *bud* (ABD zenci ağızlarında) kardeş < ***İng (Amer)*** *brother* erkek kardeş << ***HAv*** **bhrāter-* a.a. → BİRADER

← FUCKBUDDY

badigard [Mil 1984] *Öyle sanıyorum ki, bu Yahya'nın ¯badigard'ı yani özel koruma görevlisi idi.* ‖ ~ ***İng*** *bodyguard* tam gövde koruması sağlayan güvenlik elemanı, koruma § ***İng*** *body* gövde + ***İng*** *guard* koruma → BODY, GARD

›› badi, bodyguard

badik "kısa boylu (argo)" [Mikh 1929] *¯badik: Celui qui a une petite taille, de courtes jambes et une démarche dandinante* [kısa boylu, kısa bacaklı ve salınarak yürüyen kimse]. | [Cum 1932] *¯Badik Hasan köşebaşındaki meyhaneye girerken sallanıyor, duruduk duruyordu.* ‖ < ***TTü*** *pati/badi* ördek, ördek gibi salınarak yürüyen < ***çoc*** → BADİ[1]

† Karş. ***Erm*** *patig բադիկ* "ördek yavrusu", *bıdik պտիկ* ve *bıdidik/bıdilik* "küçük, bücür".

badire [YOsm: KT 1900] *¯bādire: 1. bedahaten* [düşünmeden] *söylenip hatadan gayrı salim söz, 2. ansızın zuhur eden vaka* ‖ ~ ***Ar*** *bādira(t)* بادرة [*#bdr* fāʿila(t) fa. fem.] öfke ve düşüncesizlikle yapılan şey veya söylenen söz ve bundan kaynaklanan kötülük < ***Ar*** *badara* بَدَرَ aniden geldi, uğradı

† Servet-i Fünun döneminde eski sözlüklerden bulunup yeni anlam yüklenen bir kelime olması muhtemeldir. 20. y.'dan önceki Osmanlıca sözlüklerde görülmez.

badminton [Cum 1950] *¯Badminton Turnuvası 25 Şubat Cumartesi başlıyor - Tenis, Eskrim ve Dağcılık Kulubü* ‖ ~ ***İng*** *badminton* tüylü hafif topla oynanan bir tür tenis < ***öz*** *Badminton House* Gloucestershire'da Beaufort Dükü'nün malikânesi

† Türk Dil Kurumu bu oyun için *tüytop* sözcüğünü önerir.

badya [AşP 1330] *ṭoptolu ol ¯bāṭıya şerbet-durur* | [Nim-TS 1540] *bādya* [Fa.]: *yaʿnī ¯baṭya* بطية *ki içine şarab korlar.* ‖ ~ ***Ar*** *bāṭiya(t)* باطية [*#bṭw* fāʿila(t)] şarap kadehi ~ ***EYun*** *potḗrion* ποτήριον a.a. < ***EYun*** *pinō, pot- πίνω* içmek, özellikle içki içmek +*ion*

† Al-Cawāliχī sözcüğün muʿarreb olduğunu belirtir, ancak kaynak göstermez. ▫Lane 1:222.

bagaj "trende bagaj ücreti" [KK 1914] *¯Bagaj iki bavula 8 frank.* ‖ ~ ***Fr*** *bagage* yolculukta taşınan ağırlık, eşya ve edevat ≈ ***İsp*** *bagaje* a.a. (~? ***Ar*** *büḳca* a.a. ~ ***TTü*** *boğça/boxça* bohça) → BOHÇA

† Batı dillerinde 13. yy ortalarında ortaya çıkan sözcüğün, İspanyolca veya İtalyanca üzerinden Arapçadan alıntı olması güçlü olasılıktır. Batılı kaynaklarda önerilen etimolojiler inandırıcılıktan yoksundur. † ***İng*** *bag* "çanta" biçimi, *baggage* sözcüğünden geri türetilmiştir.

baget [Cum 1937] *25 S. bir cam ¯baget (çubuk) sperma almak için kullanılan alet* | "... orkestra şefi çubuğu, davul çubuğu" [Özön 1961] *orkestra şefi elindeki ¯bageti şiddetle sallayarak* | "... çubuk şeklinde ekmek" [Cum 1991] *Fransızların ¯baget' dediği baston ekmeğinin hamurunu almış* | "... paketlenmiş tavuk budu" [Cum 2005] *göğüs, kalça, kanat, ¯baget, ciğer gibi ürünlerden geriye bir deri, bir de kemik kalıyor.*

Levent Şahverdi Arşivi

‖ ~ ***Fr baguette*** [küç.] çubuk < ***Fr bague*** sopa, baston +et° ≈ ***Lat baculum*** a.a. << ***HAv *bak-*** a.a.

›› piliç baget

← BAKTERİ (BAKTERİSİT), BALYOZ[2], BASİL

bağ[1] [ETü: Uy <900] *kamag yeklere ¯bağı bolsun* [tüm cinlere bağ/düğüm olsun] ‖ << ***ETü bag*** 1. bağlama eylemi, bağ, düğüm, 2. bağlı şey, bohça, ittifak < ***ETü ba-*** bağlamak +*I(g)*

† *Bağ* adının kökü olan fiil, ***TTü ba-*** ve *bağ-* şeklinde 19. y.'a dek kullanımda kalmıştır.

›› ayak bağı, bağcık, bağıt, bağlı, bağlılık, boyunbağı

← BAĞDAŞ (BAĞDAŞ-), BAĞIL, BAĞIMSIZ, BAĞINTI, BAĞLA- (BAĞLAM, BAĞLANTI), BAĞLAÇ, BAĞNAZ, BAN- (MANKAFA), BAŞMAK, BAT- (BATAK, BATI, BAYRAK)

bağ[2] [Kut 1069] *kişi köŋli ¯bağ ol yaşarğu suvı* ‖ ~ ***Fa*** *bāġ* باغ bahçe, sebze ve meyve yetiştirilen yer << ***OFa*** *bāġ* 1. kısmet, pay, mülk, 2. bahçe

† Ave *baχa-* "pay, hisse" kökü ile ilişkili olması muhtemeldir. Karş. BAĞIŞ, BAHT, PAY.

›› bağbozumu

← BAHÇE (BAHÇIVAN)

bağa [ETü: Kaş 1073] *¯baḳa* <kurbağa>. Buradan hareketle kaplumbağaya 'münjüz ¯baka' denir. | "kaplumbağa kabuğunun hammaddesi" [BK 1797] *zibl* [Fa.]: *Hindistan'a mahsus kaplumbağanın kışrına* [kabuğuna] *denir; hâlen ¯bağa dedikleri budur."* ‖ << ***ETü*** *baka* kurbağa

† Bugün kullanılan anlamı muhtemelen *kaplumbağa* sözcüğünden geri-türetilmiştir.

← KAPLUMBAĞA, KURBAĞA, TOSBAĞA

bağdadi [LO 1876] *¯bağdādī: (...) Kāgir taklidi, tahta üstüne sıva.* ‖ < ***öz*** *Bāgdād* Irak'ta bir kent < ***OFa*** *bāġ dād* tanrı verdi veya tanrının verdiği +*ī*

bağdaş [ETü: Kaş 1073] *anıŋ ayakın ¯bağdadı* <güreşte onun ayağına çelme vurdu> | [ETü: Kut 1069] *¯bağdaş ilme yanın yatmağıl / ünüŋ katġura sen katıġ külmegil* [bağdaş kurma, yan yatma, sesin güçlü çıksın sen kahkaha atma] ‖ << ***ETü*** *bağdaş* bacaklarını kavuşturma < ***ETü*** *bağda-* sarmalamak, çelme vurmak +*Iş* < ***ETü*** *bag* sarma +*dA-* → BAĞ[1]

← BAĞDAŞ-

bağdaş|mak [LO 1876] *¯bağdaşmak: Sarılmak, mutabık gelmek, uzlaşmak.* | [Cum 1945] *¯Bağdaşmak (ittifak akdetmek), bağlanıklıklar (müştemilat), bağlantılar (merbutat)...* ‖ < ***ETü*** *bağda-* sarılmak, sarmalamak +*Iş-* → BAĞDAŞ

›› bağdaşık, bağdaştır-

bağıl [YTü: TDK1 1945] *¯bağıl: İzafi.* ‖ < ***TTü*** *bağ* +*Il* → BAĞ[1]

bağımsız "tabi olmayan, müstakil" [YTü: Cum 1945] *Ekonomik olaylar, sosyal hayatın içinde kendine mahsus kanunları olan, ayrı ve ¯bağımsız bir disiplin sayılamaz.* | bağımlı "tabi" [YTü: Cum 1945] *¯bağımlı topraklar için vesayet sistemi ve yeni dünya teşkilâtı* ‖ < ***YTü*** *bağım* < ***TTü*** *bağ-* bağlamak +*Im* → BAĞ[1]

† BAĞ adından değil, Anadolu ağızlarında 20. y.'a dek görülen *bağ-mak* fiilinden türetilmiştir. 1945'te dolaşıma sokulan ikinci dönem Dil Devrimi ürünlerindendir.

›› bağımlı, bağımlılaş-, bağımlılık, bağımsızlaş-, bağımsızlık

bağıntı [YTü: Fel 1942] *¯bağıntılı = İzafi = Relatif* ‖ < ***YTü*** *bağın-* bağlanmak +*(In)tI* → BAĞ[1]

† *Bağ* adından değil, TTü kullanımdan düşmüş olan *bağ-mak* fiilinden türetilmiştir.

›› bağıntılandır-, bağıntılı

bağır [ETü: Xuas <900] *yerdeki ¯bağrın yorıġma tınlıġ* <karnı üstünde yürüyen yer canlısı> | [ETü: Kaş 1073] *¯bağır: al-kabid* <karaciğer>, *beğük ¯bağırlı* <*ciğeri büyük, kimseye boyun eğmez kişi*> *(...) ya ¯bağrı "yayın orta bölümü"* ‖ << ***ETü*** *bağır* 1. karın, gövdenin iç boşluğu, 2. ak veya kara ciğer

›› bağrı yanık

← BAĞIRSAK

bağır|mak [Oğ: Kaş 1073] *tewe ¯bakırdı* <deve böğürdü – Oğuzca> | bağırtlak [Hal 1477] *isferūd* [Fa.]: *¯bağırtlak dédükleri kuş* ‖ << ***ETü-O*** *bakır-* bağırmak << ***ETü*** **barkır-* < ***onom*** *bar* bağırma sesi +*klr-* → BAR[3]

›› bağırgan, bağırıl-, bağırış-, bağırt-, bağırtı

← BAĞIRTLAK

bağırsak [ETü: Kaş 1073] *¯bağırsuk: al-miᶜa* ‖ << ***ETü*** *bağırsuk* iç organlar < ***ETü*** *bağır* karın, gövdenin iç boşluğu +*sUk* → BAĞIR

›› ince bağırsak, kalın bağırsak

bağırtlak [Kaş 1073] *¯bağırlak: al-ḳaṭāt* | [HH-TS <1500] *¯Bağırdlak susasa tan yeri ağarıcak kalkar, gün doğunca yedi menzil yol gider* ‖ << ***ETü*** *bağırlak* kekliğe benzer bir kuş (sand grouse, pterocles) <? ***ETü*** *bakır-* bağırmak → BAĞIR-

† ETü kaydedilmemiş olan **bağırt* "çığlık" adından +*lAk* ad yapım ekiyle türetilmiş olması mümkün görünüyor. ***ETü*** *bağır* "karaciğer" sözcüğüyle anlam ilişkisi kurulamaz.

bağış [YTü: CepK 1935] *¯bağış = 1. Bahş; 2. Af= Pardon* ‖ < ***TTü*** *bağışla-* ihsan etmek < ***Fa*** *baχş* بخش ihsan, hediye → BAĞIŞLA-

† Farsça kökenli *bağışla-* fiilinin kökü olduğu varsayımıyla Dil Devrimi döneminde geri türetilmiştir.

›› bağışçı

bağışık "muaf" [YTü: Cum 1935] *Bunun bu vergiden ¯bağışık olması 27 Temmuz 1935 tarihinde sahiplerinin elinde olduğunun (...)* ‖ < ***TTü*** *bağışla-* +*Uk* → BAĞIŞLA-

† Ada eklenen +*Ik* ekinin işlevi açık değildir. *Bağışmak* fiili mevcut değildir.

›› bağışıklık

bağışla|mak [ETü: Kaş 1073] *ol maŋa at ¯bağışladı* [hediye etti] ‖ << ***ETü*** *bağışla-* ihsan etmek < ***Fa/OFa*** *baχş* ihsan, hediye +*lA-* → BAHŞ

Levent Şahverdi Arşivi

† Orta Asya Türkçesindeki erken İrani alıntılardandır.

›› bağışlan-, bağışlat-

← BAĞIŞ, BAĞIŞIK

bağı [İrşM 1387] *¯bāğī* || ~ ***Ar*** *bāġi* باغ [*#bġy* fāʿil fa.] zorba, zalim < ***Ar*** *baġā* بغا hakkı olmayana göz dikti, zorla aldı, zulmetti

bağla|mak [ETü: Kaş 1073] *ol otuŋ ¯bağladı* [odun bağladı] *(...) otun ¯bağlandı (...) aŋar otuŋ ¯bağlattım* || << ***ETü*** *baġla-* a.a. < ***ETü*** *baġ +lA-* → BAĞ[1]

›› bağlama, bağlan-, bağlat-

← BAĞLAM, BAĞLANTI

bağlaç [YTü: TDK1 1935] *¯bağlaç: 1. Raptiye; 2. Hattı vasıl"* | "gramerde bağlaç" [YTü: Fel 1942] *¯bağlac = rabıt = conjonction* || < ***TTü*** *bağla- +(g)Aç* → BAĞ[1]

bağlam [Ana 1932] *¯bağlam (G. Antep): demet, hüzme.* | "kontekst" [YTü: Cum 1971] *efsanelere yönelmiş olmasını bu ¯bağlam içinde değerlendirmek gerekir* || < ***TTü*** *bağla- +Im* → BAĞLA-

›› bağlamsal

bağlantı [Ana 1932] *¯bağlantı (Kayseri, Erzurum): 1 - Araba sandığını alt kısmına rapteden büyük çiviler; 2 - Rabıta.* || < ***TTü*** *bağla- +(In)tI* → BAĞLA-

›› bağlantı elemanı, bağlantılan-, bağlantılandır-, bağlantılandırıl-, bağlantılı, bağlantısız

bağnaz [YTü: CepK 1935] *¯bağnaz = Müteassıb (...) ¯bağnazlık = Taassub = Fanatisme* || < ***TTü*** *bağ-* bağlamak *+(n)Az* → BAĞ[1]

† Muhtemelen ***TTü*** *kurnaz* sözcüğünden analoji yoluyla.

›› bağnazlaş-, bağnazlık

bahadır [Kıp: CodC 1303] *probus* [erdemli] - *Fa & Tr: ¯bagatr* | [AşP 1330] *¯bahādur kopdı bunlardan dilīr / uŋradı ʿālem içre hemçü şīr* [yürekli bir bahadır çıktı bunlardan, kükredi dünya içinde aslan gibi] || ≈ ***Fa*** *bāhādur* باهادُر soylu kişi, kahraman ≈ ***Moğ*** *baġatır* a.a. ≈ ***ETü*** *baġatur* a.a. <? ***İr*** *baga/bhaga* bey, rabb, hükümdar, tanrı → BEY

† ETü sadece kişi adı olarak görülen sözcük, muhtemelen bir İran dilinden alıntıdır. Karş. ▫BaileyHun. † *Batır, Batur, Bağatur* biçimleri kişi adı olarak kullanılır.

bahane [MEd y. 1300] *¯bahāna ketürdi anıŋ üze* || ~ ***Fa*** *bahāna* بهانه gerçek gerekçeyi gizlemek için ileri sürülen sebep << ***OFa*** *vahānag* a.a. << ***EFa*** *vahāna-* örtü ≈ ***Ave*** *vah-, vaŋhna* örtü, giysi

bahar[1] [Gül 1317] *bir zemānda kim ¯behār ermiş-idi/ lāle avcına gülef dermiş-idi* | [ÖM 1437] *¯bahār geldi gel ey dilber safā kıl gönlüŋ ü cānuŋ* || ~ ***Fa*** *bahār* بهار ilkbahar << ***EFa*** *vāhara* a.a. << ***HAv*** **wesr-* a.a.

† Aynı Hintavrupa kökünden ***Sans*** *vihāra* "bahar", ***Lat*** *ver* "yaz", *primavera* "ilkyaz". ***Zaza*** *usar* "ilkbahar" biçiminde arkaik */s/* sesinin korunması dikkat çekicidir.

›› ilkbahar, sonbahar

← BAHAR[2], FİLBAHRİ, KARNABAHAR, NEVBAHAR

bahar[2] "yemeğe çeşni için katılan nesne" [Barkan <1600] || ~ ***Ar*** *bahār* بهار [*#bhr* faʿāl msd.] 1. güzel kokulu bir bitki, buphthalmum, 2. çölde yağmurdan sonra açan bitkilerin genel adı ~? ***Fa*** *bahār* بهار ilkbahar → BAHAR[1]

›› baharat, yenibahar

bahçe [Kıp: CodC 1303] *jardinus - Fa & Tr: ¯bakča* || ~ ***Fa*** *bāġçça* باغچه bahçe < ***Fa*** *bāġ* باغ a.a. *+ça*[3] → BAĞ[2]

† Biçim yönünden ***Fa*** *+ça* küçültme ekiyle yapıldığı düşünülse de anlamında küçültme yoktur. Belki ***Ave*** *vaxşa-* "mülk" sözcüğünden.

← BAHÇIVAN

bahçıvan [AşP 1330] *şāh buyurdı ¯bağçevānlar geldiler* || ~ ***Fa*** *bāġçe-bān/baġçe-wān* باغچه بان bahçe gözeten, bahçe bakan → BAHÇE, +BAN

bahir [AşP 1330] *yaʿnī berr ü ¯baḥr diyüp söyledügüm / kuru yir birle deŋizdür didügüm* | bahrî "denizci" [GülM 1429] *¯bahrī eger timsaḥ zaxmından endīşe kılursa* || ~ ***Ar*** *baḥr* بحر [*#bḥr* faʿl] deniz ≈ ***Ar*** *baḥara* yardı, ayırdı

›› bahrî

← BAHRİYE, MÜTEBAHHİR, TAHTELBAHİR

bahis "tartışma, münazara" [MEd y. 1300] *¯baḥsde deŋlik ėdişti anıŋ birle* [tartışmada onunla denklik sağladı] | "... konu başlığı... iddialaşma" [KT 1900] *¯bahs: (...) 3. Bir madde hakkındaki tafsilat, 4. Bir iddia üzerine sözü doğru çıkan tarafından kazanılmak üzere tayin olunan mükâfat* | "... (kısaca) söz etme" [TDK1 1945] *¯bahis: (...) 2. Söz. ¯Bahsi geçmek, ¯bahis açmak.* || ~ ***Ar*** *baḥṯ* بحث [*#bḥṯ* faʿl msd.] 1. soruşturma, bir konuyu etraflıca tartışma, münazaa, söz yarıştırma, 2. tartışılan konu < ***Ar*** *baḥa* soruşturdu, tartıştı

† Esasen "etraflıca tartışma, münazara" anlamına gelen sözcük 20. yy kullanımında "kısaca söz etme, değinme" anlamını kazanmıştır.

›› bahis konusu, bahisçi, bahse gir-, bahset-, bahsi müşterek, mebhas, mübahese

← MEVZUBAHİS

bahriye [YOsm: LO 1876] *¯bahriye: Sabıkta derya kalemi ve nezareti, kapudanı derya makamı. Kuvve-i ¯bahriyye: Donanma.* || < ***Ar*** *baḥrī* بحريّة [nsb.] denize ilişkin < ***Ar*** *baḥr* deniz *+ī* → BAHİR

† Arapça nisbet sıfatının dişili iken geç dönem Osmanlıcada bağımsız sözcük halini almıştır.

›› bahriyeli

bahş [CodC 1303] *donum - Fa: ¯bacs - Tr: ¯bages* | [AşP 1330] *bunlara bu iş Çalap'dan ¯baxş-idi* || ~ ***Fa*** *baxş* بخش hisse, pay, bağış < ***OFa*** *baxtan, baxş-* ihsân etmek, pay ve nimet vermek, bağışlamak ≈ ***Ave*** *baxş-* a.a. << ***HAv*** **bhag-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Sans*** *bhāga* भाग "pay, kısmet", *bhaktá* भक्त "1. paylaşılan şey, pay, 2. yemek", *bhága* भग "paylaştıran, ihsan eden" > "bey, bazı tanrıların sıfatı", ***Ave*** *bhaga* "efendi, bey, tanrı". Ayrıca ***EYun*** *phagō* "yemek".

›› bahşet-

Levent Şahverdi Arşivi

← BAĞIŞLA- (BAĞIŞ, BAĞIŞIK), BAHŞİŞ, BAHT (BAHTİYAR, BEDBAHT), BEY (AĞABEY, BAHADIR, BAŞBUĞ, BEGÜM, BEĞEN-, FAĞFUR), PAGODA

bahşiş [AtH <1250 (1444)] *anıŋ ~baχşişindin bulıt uwtanur* [onun cömertliğinden bulut utanır] | [MEd y. 1300] *~baχşiş tiledi andın* [ondan bahşiş istedi] || ~ ***Fa*** *baχşiş* بخشش bahş etme, ihsan, cömertlik << ***OFa*** *baχşişn* a.a. < ***OFa*** *bāχtan, baχş-* ihsan etmek, karşılıksız vermek *+iş* → BAHŞ

baht [Kut 1069] *tuta birsü teŋri bu taht birle ~baχt* [daim kılsın tanrı bu taht ile bahtı] | [CodC 1303] *hormat duvlat dage ~baht bersin* [itibar, mutluluk ve kısmet versin] || ~ ***Fa/OFa*** *baχt* بخت talih, kısmet < ***OFa*** *bāχtan, baχş-* ihsan etmek, pay vermek, bölüştürmek → BAHŞ

›› bahtlı, bahtsız

← BAHTİYAR, BEDBAHT

bahtiyar [AşP 1330] *gördüm anda oturur bir ~baχtiyār* || ~ ***Fa*** *baχtyār* بختیار şansı yardım eden, talihli → BAHT, YAR[2]

bahusus [Men 1680] *~bāχusūs: Specialiter, peculiariter, pracipué, prasertim, nominatim, maximé* | [LO 1876] *~bāχusūs: be-tahsīs.* || ~ ***Fa*** *bā χuṣūṣ* بخصوص özellikle, bilhassa § ***Fa*** *bā* ile, birlikte, beraber (edat) + ***Ar*** *χuṣūṣ* özellik → HUSUS

bais [Sad 1574] || ~ ***Ar*** *bāʿiṯ* باعث [*#bʿṯ* fāʿil fa.] gönderen, sebep olan, mucip < ***Ar*** *baʿaṯa* بعث gönderdi, kaldırdı, ölüyü diriltti

← BASÜBADELMEVT, MEBUS

bak|mak [ETü: Kaş 1073] *ol maŋa ~bakdı: naẓara ilayya* [bana baktı] *(...) ~bakıldı (...) ~bakınur (...) ~bakışdı (...) ~bakuttı (...) ~bakurdı* [baktırdı] *(...) ~bakış (...) ~bakışġan* || << ***ETü*** *bak-* bakmak, gözlemek

›› bakanak, bakıcı, bakıl-, bakın-, bakış, bakış-, bakıt-, baktır-, hastabakıcı

← BAKAN, BAKIM, BAKIŞIM, PEH PEH (POHPOH)

bakalit [Cum 1938] *380 kilo ~bakalit ve 120 aded bobin kuşe kâğıdı* || ~ ***İng*** *bakelite* bir tür sentetik polimer < *öz H. L. Baekeland* Belçikalı-Amerikalı mucit (1863-1944) *+ite*

bakalorya [AR 1898] *Baba Yaver ~bakalorya imtihanını verdikten sonra bir de tez hazırlamış olduğundan* || ~ ***Fr*** *baccalauréat* üniversite giriş sınavı < ***OLat*** *baccalarius* genç adam, şövalye adayı, bekâr ~ ***EFr*** *bacheler* genç adam

† Karş. ***İng*** *bachelor* "bekâr" <EFr.

bakan "hükümet üyesi, nazır" [YTü: Cum 1934] *sıra beklemeksizin gümrükten geçirilmesine ~Bakanlar heyeti müsaade etmiştir* | başbakan "hükümet başkanı" [YTü: Cum 1934] *Daha dün ~Başbakan İsmet Paşa Konya Ereğlisindeki dokuma fabrikasına temel atarken.* || < ***TTü*** *bak- +(g)An* → BAK-

† ***Ar*** ve ***Osm*** *nāẓır* "bakan" çevirisidir. Yeni terminoloji 21 Kasım 1934 tarihli yasayla kullanıma girmiştir.

›› bakanlık, başbakan

bakara [Bah 1924] *~bakara: ... kâğıt oyunu* || ~ ***Fr*** *baccara* bir kumar oyunu ☼ 1851 < ***?***

bakaya [Sad 1574] *~beḳāyā-i evlād-i ḳayāsırden Yalaχonyā nām bir duχter* [Kayser soyu kalıntılarından Y. isimli bir kız evlat] | [KT 1900] *kur'a ~beḳāyası: Kur'a isabet edip de silah altına alınmaları tehir edilen efrad.* || ~ ***Ar*** *baḳāyā* بقایا [*#bḳy* faʿālā çoğ.] kalanlar, artanlar < ***Ar*** *baḳiya(t)* بقیة [t.] kalan → BAKİYE

bakım "bakış" [YHam-TS 1491] *eyle χūb idi ol melek sīmā / bir ~bakımı değerdi bin dünyāyā* | "... bakış açısı ... gözetim" [LO 1876] *~bakım: Mütalaa, vecih, suret, cihet. Terbiye, timar, perveriş.* || < ***TTü*** *bak- +Im* → BAK-

›› bakımlı, bakımsız

bakır [ETü: Yen <800] *~bakırı buŋsız erti* [bakırı sınırsız idi] || << ***ETü*** *bakır*

† Karş. ***İng*** *copper,* ***Alm*** *Kupfer,* ***Fr*** *cuivre* "bakır" < ***Lat*** *aes ciprum* "Kıbrıs? tuncu". Yaygın kabulün aksine bakır adının Kıbrıs adasından değil, Kıbrıs adının bakırdan gelmesi akla daha uygundur. Hintavrupa dillerinde görülen *kpr* biçimi, Türkçe sözcüğün metatezli hali olabilir mi?

← BAKRAÇ

bakışım "Fr *symmetrie* karşılığı" [YTü: CepK 1945] *~bakışım: ... simetri (...) ~bakışımsız: ... gayrimütenazır.* || < ***TTü*** *bakış-* karşılıklı bakmak *+Im* → BAK-

›› bakışımlı

baki [AşP 1330] *kim ḥaḳḳa ~bāḳī kala* || ~ ***Ar*** *bāḳi* باقٍ [*#bḳy* fāʿil fa.] kalan, kalıcı < ***Ar*** *baḳā* بقا kaldı → BEKA

← HÜVELBAKİ

bakir bākire "genç kız" [Barkan <1600] || [LO 1876] *~bākir. Zebanzedi ~bākire. Kız oğlan, bikr.* | [KT 1900] *~bākire: Kız olan kız. (Lugati müvellede olup fasihi bikr'dir.)* || ~ ***Ar*** *bākir* باكر [*#bkr* fāʿil fa.] erken olan meyve, turfanda < ***Ar*** *bakara* بكّر erken idi → BİKİR

† Arapça dişil *bākire* biçimi nadiren kullanılır; *bākir,* dişi ve erkek ayrımı gözetmeksizin "ilk mahsul" anlamındadır. "Evlenmemiş (kız veya erkek)" anlamı Türkçeye özgüdür.

›› bakire

bakiye [Dan 1360] || ~ ***Ar*** *baḳīya(t)* بقیّة [*#bḳy* faʿīlā(t) sf. fem.] kalan şey, artık < ***Ar*** *baḳā* بقا kaldı → BEKA

← BAKAYA

bakkal "bostancı, manav" [Tezk 1341] *Aḥmed bir ~baḳḳāla bir satl dutı komış-ıdı* | "her türlü yiyecek satıcı" [Men 1680] *~baḳḳāl: Sebzevāt satıcı. Olitor* [manav], *vul. olei, mellis, leguminum, uvarum, aliorumque eduliorum pec. salsorum venditor* [halk dilinde sebze, bal, kuru bakliyat, yumurta ve diğer yiyecek maddeleri satan]. || ~ ***Ar*** *baḳḳāl* بقّال [*#bḳl* faʿʿāl mesl.] sebze satan kimse, manav, bostancı < ***Ar*** *baḳl* بقل sebze → BAKLA

›› bakkal çakkal, bakkaliye

Levent Şahverdi Arşivi

bakla [AşP 1330] *bitdi ¯bakıla şinχıyār çün kıldı nāz / sarmusak hem mercümek ü hem piyāz* | [Yad <1421?] *¯bakıla unı ve noχud unı ve arpa unı* | "... zincir baklası" [LO 1876] *¯bakla: (...) Bahriye ıstılahında zincir halkası.* || ~ ***Ar*** *baḳla(t)* بَقْلَة [*#bḳl* fa'la(t) mr.] çeşitli bitkilerin tanesi < ***Ar*** *baḳl* بَقْل her çeşit otsu bitki veya sebze

›› baklagiller, bakliyat

← BAKKAL, BAKLAVA

baklava "diyagonal olarak göz göz kesilmiş hamur tatlısı" [CFürs 1501] *tefşire (Fa.): ¯baklağu ki ramazanda bişürürler* | [EÇ <1683] *has un yufkasıŋdan tereyağı ve bādem ile bir güne ¯baklavadır kim yerde tennür içinde pişerler.* || << ***Ar*** *baḳlawī* بقلوى örme zincir < ***Ar*** *baḳla(t)* بقلة bakla, zincir halkası → BAKLA

† *Bakla* sözcüğü burada "zincir halkası, örme zincir zırhın her bir gözü" anlamındadır.

›› baklava deseni

bakraç "küçük kazan" [Sic-TS <1500] *iki heğbe, ¯baχrac, tāva* || <? ***TTü*** *bakır +(g)Aç* → BAKIR

† Ada eklenen *+ac* ekinin mahiyeti açık değildir.

bakteri [T&S 1892] *Bactérie* [Fr.]: *¯bakteri (...) Bactériologie: mebhas-ı ¯bakterī.* || ~ ***Fr*** *bactérie* tek hücreli canlı ~ ***YLat*** *bacterium* a.a. ☼ 1838 Ch. G. Ehrenberg, Alm. doğabilimci (1795-1876) ~ ***EYun*** *baktḗrion βακτήριον* [küç.] çubukçuk, bastoncuk ≈ ***EYun*** *báktron βάκτρον* baston, sopa *+arion* << ***HAv*** **bak-* a.a. → BAGET

† *Bakteriyolojihane-i Şahane ve Daülkelb* (Kuduz) *Hastanesi* İstanbul'da 1887'de kurulmuştur.

›› antibakteriyel, bakteriyel, bakteriyolog, bakteriyoloji, bakteryum

← BAKTERİSİT

bakterisit [EEğ 1958] *iki veya daha fazla ¯bakterisid maddenin* || ~ ***Fr*** *bactéricide* / ***İng*** *bactericide* bakteri öldüren → BAKTERİ, +SİD

bal [Oğ: Kaş 1073] *¯bal: al-ʿasal* "Kıpçak ve Oğuz lehçelerinde kullanılır. Diğer Türkler buna ¯arı ¯yağı derler." | [LO 1876] *¯ballandırmak: ziyade medh (...) ¯Ballı ¯baba* || << ***ETü-O*** *bal* arıdan elde edilen şekerli madde

† Karş. ***Moğ*** *bal* (a.a.).

›› bal arısı, bal kabağı, ballandır-, ballandıra ballandıra, ballı, ballıbaba, balmumu

← BALAYI, BALSIRA

bala [ETü: Kaş 1073] *¯bala "kuş yavrusu; benzer şekilde vahşi hayvanların yavrusu için de kullanılabilir." (...) "Bir adama işlerinde yardım eden kişi, çırak."* || << ***ETü*** *bala* kuş ve hayvan yavrusu < ***çoc***

† Karş. BALABAN[1] "kuş yavrusu", BALDIZ "yaşça küçük akraba". Nihai kökeni *abla* veya *bilibili* gibi çocuk dilinden alınmış olmalıdır.

›› balacık, balak

← BALDIZ, MALAK

balâ [AşP 1330] *zīr ü ¯bālâ yirleri* [alt ve üstte yerleri] *bellü beyān* || ~ ***Fa*** *bālā/vālā* بالا yüksek, üst ≈ ***OFa*** *bālišt* en yüksek << ***EFa*** *bardišta-* a.a. ≈ ***Ave*** *barzišta-* a.a.

† ***Ave*** */rz/* ≈ ***EFa*** */rd/* > ***Fa*** */l/* evrimi tipiktir. Karş. ***Kürd*** *berz.* ***Erm*** *partsr բարձր* "yüksek" ve *parts բարձ* "yastık" Partçadan alıntıdır.

← BERZAH, BÜLENT, VALÂ

balaban "bir tür doğan" [Kıp: CodC 1303] *falcon* [şahin] - *Fa & Tr: ¯balaban* | "... pehlivan" [Men 1680] *¯balaban* بلابان*: Grandis, ingens, immensus* [büyük, iri, cüsseli] *& accipiter major* [iri doğan]. | "... davul" [LO 1876] *¯balaban: (...) Kocaman davul, davul tokmağı.* || ~? ***Fa*** *pahlavān* yiğit, kahraman → PEHLİVAN

† *Palvan, balwan, balıvan, palğan* "yiğit, bahadır, güreşçi" biçimleri Türk dillerinde yaygındır. Ayrıca "büyük boy davul, kös" anlamı vardır.

balad [Özön 1961] *¯balad: Fransızca bir manzume şekli.* || ~ ***Fr*** *ballade* bir şiir türü ~ ***Prov*** *balada* oyun havası < ***Lat*** *ballare* hoplamak, raksetmek *+()t°* < ***EYun*** *bállō βάλλω* atmak, fırlatmak → BALİSTİK

← AMBALE, BALE (BALERİN), BALO, BOLERO

balalayka [Mil 1953] *¯Balalaykalar memleketi nereye gidiyor?* || ~ ***Rus*** *balalayka балалайка* Rusyaya özgü telli çalgı

balans balans makinesi "dengeleyici" [Mil 1937] *Puntasız ve dahilī taşlama tezgâhları * ¯Balans makineleri * Hidrolik vinçler* | balans ayarı "otomobil lastiğinin denge ayarı" [Mil 1965] *Arabanızın feneri berbat, debriyajı normal değil, ¯balans ayarı bozuk* || ~ ***Fr*** *balance* terazi, denge << ***Lat*** *bilanx, bilanc-* iki kefeli terazi → BİLANÇO

›› balans ayarı, balanse, balansuar

balast "demiryolu traverslerini sıkıştırmak için dökülen tesviye çakılı" [T&S 1892] *Ballast* [Fr.]: *¯balast, tesviye kumu.* | "... gemilerde safra suyu" [Cum 1983] *Türk karasuları içinde gemilerin çöplerini, ¯balast ve sintine adı verilen pis sularını denize boşaltmalarını yasaklıyor.* || ~ ***Fr/İng*** *ballast* safra, gemiye denge sağlaması için yüklenen ağırlık ~ ***Hol*** *barlast/ballast* a.a. § ***Hol*** *bar* boş + ***Hol*** *last* yük

balata [Cum 1930] *muhtelif transmisyon ve ¯balata kayışlarile bez hortumlar* || ~ ***Fr*** *balata* 1. kauçuk ağacı, mimusops balata, 2. kauçuk, lastik ayakkabı tabanı, 3. fren pabucu ~ ***İsp*** *balata* kauçuk ağacı

† Batı dillerine tropik bir ülke dilinden 1770 dolayında girmiştir.

balayı "Fr *lune de miel* çevirisi" [Cum 1930] *kocası Gaston'la ¯balayı seyahatine çıkmıştı.* → BAL, AY

balbal [ETü: Or 735] *alp erin ölürüp ¯balbal kılu birtim* [yiğit erini öldürüp balbal dikiverdim] || << ***ETü*** *balbal* ölmüş kişi için dikilen anıt taşı

† Doerfer'e göre Moğolcadan erken bir alıntıdır. ▫WOT sözcüğü İrani kökenli *pahlavan* > *balaban* ile birleştirir.

balçık [Oğ: Kaş 1073] *¯balçık* <çamur – Oğuzca> *(...) ¯balık* "çamur - Argu lehçesi" | [Kıp: İdr 1312] *¯balçık: aṭ-ṭīn* [çamur]

Levent Şahverdi Arşivi

‖ << ***ETü-O*** *balçık* çamur << ***ETü-O*** **balış-ık/ *balt-ş-ık* a.a. < ***ETü*** *bal-* bağlanmak, saplanmak *+Uk* → BALIK

† Karş. ***ETü*** *balık* "cıvık, çamur".† Karş. ***Moğ*** *balçig,* ***Çuv*** *pilçak, Kaz balşık,* ***Alt*** *balgaç/balgaş* (a.a.).

baldaken [YKK <1960] *bürümcükten tavanlığı, sayvanlı ¯baldakenleri* | ~ ***Fr*** *baldaquin* dört ayak üstüne bir çatıdan oluşan gölgelik, çardak ~ ***İt*** *baldacchino* 1. Bağdadî, Bağdat'a özgü (csk.), 2. a.a. < ***İt*** *Baldaco* Bağdat (esk.) *+in°²* ~ ***Ar*** *Bağdād*

† 8. y.'da halife el-Mansur tarafından kurulan Bağdad kentinin adı, ***OFa*** *bag-dād* "tanrı-verdi" veya "bey-verdi" biçiminden alınmıştır.

›› baldakin

baldır [Kıp: İdr 1312] *¯baltır* <bacağın kalın kısmı> | <... sap> [Deş-TS 1580] *¯baldırsız uvacuk yapraklardır su teresi yaprağına benzer (...) bir dikenlü ottur ... iki arşun miḳdārı ¯balduru olur* | baldırı çıplak [EÇ <1683] *yigitleri ¯baldırı ¯çıplak levendāne Cezāyirlü tarzı sıkma yelek ve pala bıçak* | << ***OTü*** *baltır* 1. bitki ve yaprak sapı, 2. bacak <? ***ETü*** **balt-* bağlamak, saplamak < ***ETü*** *bal-* bağlanmak *+lt-* → BALIK

† Karş. ***OTü*** *balçak* "kılıç sapı", belki *baltu* "balta" <? "saplı", belki *balçık* "saplanacak yer".

›› baldır bacak, baldırı çıplak

← BALDIRAN

baldıran [Kıp: İdr 1312] *¯baldaran: nawᶜ min an-nabāt* [bir tür bitki] | [Amr <1481] ‖ [Çağ: Pav <1500] *¯baldırġan: origan (plante)* || << ***OTü*** *baldıran/baldırğan* bir tür otsu bitki, belki conium maculatum veya valeriana oficinalis < ***OTü*** *baltır* bitki gövdesi, sap *+gAn²* → BALDIR

† TTü daima "zehirli bir bitki, conium maculatum" anlamındadır. Buna karşılık bir Türk dilinden alıntı olan ***Rus*** *baldıryan* > ***Alm*** *Baldrian,* ***OLat*** *valeriana* > ***Fr*** *valériane,* ***İng*** *valerian* "kedi otu, valeriana officinalis" ayrı bitkidir.

baldız [ETü: Uy <1000] *eke ¯baltız* <küçük kız kardeş> | [ETü: Kaş 1073] *¯baldız* "bir adamın karısının küçük kız kardeşi" *(...) ¯baldır oğul, ¯baldır kız "üvey evlat"* || << ***ETü*** *baltır/baltız* küçük kız kardeş <? ***ETü*** *bala* çocuk, küçük → BALA

† Karş. ***Moğ*** *balçir* "küçük çocuk, bebek".

baldo [Mil 1971] *satışa çıkarılan pirinçlerden uzun taneli Ribe, Roma, ¯Baldo cinsi Bersani pirinçler(...)* || ~ ***İt*** *baldo* 1. yiğit, gözüpek, mağrur, 2. İtalya'da geliştirilen bir pirinç cinsi ~ ***EYAlm*** *bald* yiğit, cesur << ***Ger*** *baltho-z* a.a. → BOLD

† İlk kez 1971'de Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından ithal edildi.

bale [LO 1876] *¯bale: Yalnız raks ile icra olunan tiyatro oyunu.* | balet "bale" [Cum 1930] *Bir yaz gecesinin rüyası: canlı ve resimli ¯balet* | balet "erkek bale sanatçısı" [Cum 1976] *Ünlü ¯balet Nureyev'i Londralılar çılgınca alkışlıyor* || ~ ***Fr*** *ballet* gösteri dansı ~ ***İt*** *balletto* [küç.] dansçık, kısa gösteri dansı < ***İt*** *ballo* dans, raks *+et°* → BALAD

† Türkçede *bale* ve *balet* biçimleri 1950'lere dek eşdeğer olarak kullanılmış, ancak bu tarihten sonra *bale* biçimi tercih edilmiştir. "Erkek bale sanatçısı" anlamında Türkçeye özgü olan *balet* sözcüğü, muhtemelen *balet heyeti* deyiminin yanlış yorumlanmasından türemiştir.

›› balet

← BALERİN

balerin [Cum 1930] *film artisti, ¯balerin denilen rakkaseler, beden terbiyesi muallimleri* || ~ ***Fr*** *ballerine* kadın bale sanatçısı ~ ***İt*** *ballerina* a.a. < ***İt*** *ballare* dans etmek *+in°* → BALE

balgam [Kut 1069] *akar suv tüşese ya buz kar tolı / küçenmiş bolur kör anıŋ ¯balġamı* [düşünde akar su veya buz kar dolu görse, bak, balgamı artmış demektir] | [CodC 1303] *fle[g]ma - Fa: ¯balgan - Tr: ¯balχam* || ~ ***Ar*** *balġam* بلغم *[#blġm* q.] irin, iltihap, eski tıbba göre insanı oluşturan dört unsurdan biri ~ ***EYun*** *phlégma φλέγμα* a.a. < ***EYun*** *phlégō φλέγω, φλογ-* yanmak, iltihaplanmak *+ma(t)* → FLEGMATİK

›› balgam sök-, balgamlan-

balık [ETü: İyiP <1000] *kuşçı keyikçi ¯balıkçı avçı torçı tuzakçı bulup ayığ kılınç kılur, tınlığlarağ ölürür* [kuşçu, geyik avcısı, balıkçı, avcı, ağla kuş avlayan, tuzakla kuş tutan kötü işler yapıyor, canlıları öldürüyor] | [ETü: Kaş 1073] *¯balık: as-samak* [fish] *(...) at-ṭīn* [çamur] | balık sırtı [LO 1876] *¯balık sırtı kaldırım* | balıklama [Bah 1924] *plonjon: Kalecinin kale köşelerinden girecek topu tevkif için (...) ¯balıklama atlaması.* ‖ << ***ETü*** *balık* 1. çamur, balçık, 2. balık (su canlısı) <? ***ETü*** *bal-* bağlanmak, saplanmak

† ***ETü*** *bal-* fiilinin muhtemelen "yapışmak, cıvık olmak" gibi bir yan anlamından.

›› alabalık, balık gözü, balık sırtı, balıkçı, balıkhane, balıklama

← BALÇIK, BALDIR (BALDIRAN), BALIKÇIL

balıkçıl [SN 1354] *¯balıkcir balıklar ile içmiş idi and* | [SıhA 1469] *pütīmār* [Fa.]: *¯balıḳcıl* | [EÇ <1683] *niçe yüz bin ¯balıkçil kuşları āşiyān idüp* [yuva edinip] || << ***TTü*** **balıkçin* balıkçı kuşu § ***ETü*** *balık* + ***ETü*** *+çin* kuş → BALIK, LAÇİN

balici "bir tür uyuşturucu bağımlısı" [Hür 1998] *Tinerci, sokak çocuğu, ¯balici, hırsız, gaspçı, her türlü damgayı yemiş bu çocukları rehabilite etmek* || < ***marka*** *Bally* İsviçreli ayakkabı imalatçısı, bu firma tarafından pazarlanan bir tür selülozik tutkal

baliğ [Tezk 1341] *sabr eylegil, ¯bā lġ olınca* || ~ ***Ar*** *bāliġ* بالغ *[#blġ* fāʿil fa.] ulaşan, erişen, varan < ***Ar*** *balaġa* بَلَغَ ulaştı, yetişti → BÜLUĞ

balina [MFn 1863] *olan falyanos ve ¯balina balığı cinsinden olub* | [LO 1876] *¯balina: Falyanos dedikleri kesīrül envaᶜ memeli hayvan.* || ~ ***İt*** *balena* / ***Fr*** *baleine* denizde yaşayan büyük memeli << ***Lat*** *balaena* a.a. ≈ ***EYun*** *phállaina φάλλαινα* a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

< ***HAv*** **bhl-no-* (◦Pokorny 120) < ***HAv*** **bhel-*[2] şişmek, kabarmak → BALON

† Osmanlıca metinlerde Yunancadan direkt alıntı olan *falyanos* biçimi yaygındır. † Aynı nihai kökten ***İng*** *whale,* ***Alm*** *Wal* "balina".

balistik [AM <1900] *¯balistik fennine dair Almanca yeni bir kitap çıkmış olduğundan* || ~ ***Fr*** *balistique* top veya mermi atımı bilimi < ***EYun*** *bállista βάλλιστα* mermi atan mekanik cihaz, mancınık *+ik°* < ***EYun*** *bállō βάλλω* atmak << ***HAv*** **gʷl-nə-* < ***HAv*** **gʷelə-* atmak, atılmak

† Karş. ***EYun*** *bolē* ve *blēma* "atış", *ballē* "hoplama" < bállō.

← AMBLEM, ANABOLİK, ARBALET, BALAD (AMBALE, BALE, BALO, BOLERO), EMBOLİ, HİPERBOL, İBLİS (ALBIZ), METABOLİZMA, PARABOL, PAROLA (HOPARLÖR, PALAVRA, PARLAMENTO), PROBLEM, SEMBOL, VOLİ

balkan [MŞ <1400] *¯Balğan ţağından bulınur sigile benzer bir otdur* | [Men 1680] *¯balkan: Mons magnus, Alpes.* || << ***TTü*** *balkan* yüksek dağ < ***TTü*** *balkı-* parıldamak, ışımak → BALKI-

† Karş. YALÇIN. TTü "sarplık" ve "yüksek dağ" bildiren sözcüklerle "parlamak" kavramı arasında kurulan ilişki ilgi çekicidir.

›› Balkan, Balkanize, Balkanlaş-

balkı|mak [Kıp: CodC 1303] *hačning yariki ¯balkisin* [haçın ışığı parlasın] | [Yun <1400] *Muhammed nūrı ¯balkıdı içimizden* | [LO 1876] *¯balkımak: Balık pulu gibi parıldamak.* || << ***OTü*** *balkı-* parıldamak, ışımak

† Oğuz ve Kıpçak lehçelerine özgü bir sözcüktür.

← BALKAN

balkon [Düs 1863] *evlerin sokak yüzleri tarafına ... şehnişinler ve açık ve kapalu ¯balkonlar inşası mücaz olacakdır ve bu şehnişinler ile balkonlar zeminden ekalli beş arşun irtifaında bulunacakdır.* || ~ ***Fr*** *balcon* bir kirişle taşınan ev çıkması, cumba ~ ***EYAlm*** *balko* mertek, kütük, taşıyıcı ağaç << ***HAv*** **bhelg-* kalın ağaç gövdesi → FALAKA

† Karş. ***Alm*** *Balken* "mertek, tomruk".

›› balkon konuşması

balo [Rat 1792] *¯Balo dedikleri bir cemiyyetdir ki, ona mahsus mahall olmakla rical ü nisvan ve kibar ü beğzadegânından and cem olup, bir merd ile bir zen el ele verip raksan olurlar.* | [AMEfl 1875] *türlü türlü kıyafetlere girilir ki bu nevi ¯baloların ismine 'bal kostüme' denir.* || ~ ***İt*** *ballo* dans, danslı eğlence ≈ ***Lat*** *ballare* dans etmek → BALAD

balon [Abdl 1780] || [KT 1900] *¯balon: (..) 2. çocuk oyuncağı nevinden gazla memlu havada durur lastikten top.* | ~ ***Fr*** *ballon* büyük top, top şeklinde büyük şişe, sıcak hava veya gazla yükselen nakil aracı ~ ***İt*** *ballone* [büy.] büyük top < ***İt*** *balla* top *+on* ~ ***Ger*** **ballaz* a.a. << ***HAv*** **bhol-* < ***HAv*** **bhel-*[2] şişmek, kabarmak, tomurmak

† Montgolfier kardeşlerin 1783'te hidrojen balonunu icadından iki yıl sonra İstanbul'da padişah I. Abdülhamid huzurunda bir balon gösterisi yapılmış ve *īcād-ı balon* olarak vekâyinamelere geçmiştir.

† Aynı Germence kökten ***İng*** *ball* "top", ***EFr*** *bale* > ***İng*** *bale* "bohça". HAvr kök, Türkçe *tomur-* kavramının tüm uygulamalarını karşılar. Karş. ***Ger*** **bullaz* "tomruk, kütük", **baltha-* "cesur, gürbüz", ***EYun*** *phállos* "fallus", ***Lat*** *follis* "kese, torba", ***Lat*** *flōr-* "tomurcuk, çiçek".

›› balon joje, baloncu, baloncuk, balonlu ciklet

← AMBALAJ, BALİNA, BALYA (BAVUL), BALYEMEZ, BASKETBOL, BEYZBOL, BOLD (BALDO), BULVAR, FALLUS, FİLİZ (FİLOKSERA, FÖY, KLOROFİL, TİRFİL), FLORA (FLÖRT, PASSİFLORA), FUTBOL, HENTBOL

balon joje [<1960] || ~ ***Fr*** *ballon jaugé* «ölçekli balon», kimya laboratuvarında kullanılan balon şeklinde cam şişe < ***Fr*** *jauge* istiap, sığa, bir kabın alacağı sıvı hacmi ~ ***Ger*** **galga*

balsa [ML 1969] || ~ ***İng*** *balsa* çok hafif olan kerestesi sal yapımında kullanılan bir tropik ağaç ~ ***İsp*** *balsa* sal

balsam [KAlam 1891] *civarında hasıl olan ve emraz-ı sadriyeye nafi mücerreb bulunan Tolu ¯balsamıyla meşhurdur.* | balsamik sabun [Mil 1952] *¯balsamik* [sabun] *5 çiçek kompoze* | balsamik sirke [Mil 1997] *Bu ¯balsamik sirke şarküteri ve marketlerde satılıyor ve salatalara çok lezzet veriyor.* || ~ ***İng*** *balsam* 1. pelesenk ağacı, bu ağaçtan elde edilen kokulu merhem, 2. her çeşit merhem ~ ***EYun*** *bálsamon βάλσαμον* a.a. ≈ ***İbr*** *bōśem* בשם a.a. ≈ ***Aram*** *bsāmā/besmā* בסמא güzel koku, rayiha, parfüm

›› balsamik

← BARSAMA, PELESENK[1]

balsıra [Kıp: Tuhf <1400] *ʿafişa* [Ar.]: *yenşidi, ¯balşıradı* [ekşidi, kekreleşti] | [Şamil-TS 1505] *terengübīn* [Fa.]: *¯balsıra balı* || << ***OTü-KT*** *balçıra/balşıra* çam ağacında bir parazitin oluşturduğu tatlı madde, terencübin → BAL, ŞIRA

† ***Fa*** *tarangubīn* "damla-bal" sözcüğünün eşdeğeridir.

balta [ETü: Man <900] *öt teŋrig ¯baltoça kılup şmnu başın bıçtı* [ateş tanrıyı balta gibi kılıp şeytanın başını kesti] | [ETü: Kaş 1073] *¯baldu: al-faʾs* | [Kıp: İdr 1312] *¯balta* || << ***ETü*** *baltu* balta <? ***ETü*** **bal-* kesmek, yarmak *+dU*

† Karş. ***ETü*** *balığ* "yaralı", *balık* "hisar, kale" (= ***Lat*** *castrum),* belki *baltır* "küçük" (<? "kısa"). † ***Akad*** *pāltu/pāştu* "çift başlı balta" sözcüğü ile paralelliğe Poppe ve Menges işaret etmiştir. (N. Poppe, *Ein altes Kulturwort in den Altaischen Sprachen,* 1953. K H Menges, *Zwei alt-mesopotamische Lehnwörter,* 1953). Yakındoğu kültürlerinde erken bir Türkçe alıntı olasılığı bugünkü bilgimizin sınırlarını zorlar. † Karş. ***Moğ*** *balta* (a.a.). Türk dillerinde 13. y.'dan sonra beliren sonses */a/,* Doerfer'e göre Moğol etkisi gösterir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› baltacı, baltala-

balüstrad [Cum 1999] *merdiven kenarlarına ve balkonlara bol bol dizilmiş ¯balustrad'lar* || ~ ***Fr*** *balustrade* trabzan parmaklığı < ***Fr*** *balustre* özel şekilli trabzan kolonu ~ ***Lat*** *balauster* nar çiçeği ~ ***EYun*** *balaústion βαλαύστιον* a.a.

† Biçiminden ötürü.

balya [OsmK <1566] || ~ ***İt*** *balla* top, bohça, denk ~ ***Ger*** ***ballaz*** top << ***HAv*** ***bhol-*** < ***HAv*** ***bhel-***[2] şişmek, kabarmak → BALON

← BAVUL

balyaj "bir saç boyama tekniği" [Mil 1999] *Arada doreler ve saçların en üstünde renkli ¯balyajlar da olacak.* || ~ ***Fr*** *balayage* süpürme < ***Fr*** *balai* süpürge +*age* ~? ***Kelt***

† Doğrusunun *baleyaj* olması gerekir.

balyemez [EÇ <1683] *kâfire birkaç ¯balyemez urub* || ~ ***Ven*** *balla ramada* bahriyede bir tür top (ᵒLF §56) < ***Ven*** *balla* top --› BALON

balyoz[1] varyoş [LO 1876] ¯*varyos: (Rum.) Taşçıların ağır topuzu, demir tokmak.* | balyoz [Bah 1924] ¯*balyoz: İri çekiç.* || ~ ***Yun*** *variós βαρειός* ağır şey, ağır demirci çekici < ***Yun*** *varís βαρύς* ağır << ***EYun*** *barýs βαρύς* ağır --› BAR(O)+

† Sözcüğün aslı *varyoz* olup ses değişimi kuraldışıdır.

›› varyoz

balyoz[2] [Arg 1533] ¯*baylós: il bailo* | [MüD 1564] *Venedik doji tarafından âsitâne-i Saʿâdetümde olan ¯baylosı* || ~ ***Yun*** *bailós μβαιλός* Venedik elçisi ~ ***İt*** *bailo* yetkili kişi, yönetici, resmi temsilci < ***OLat*** *baiulare* yönetmek < ***OLat*** *bagulum/baiulum* asa, değnek (ᵒDuCL 2:575) --› BAGET

† Karş. ***Fr*** *bailli,* ***İng*** *bailiff* "kral temsilcisi, resmi görevli".

bam teli "bas davul" [Dan 1360] *yüridürler çalup dühl u zīl ü ¯bām* | "... bas teli" [EÇ <1683] *tambûra cüssesinde bir turfe sâzdur, lâkin boyu kısa ve iki ¯bâmı vardır* || ~ ***Fa*** *bām* بام müzikte pes perde, bas

† Arapça *bam* بم (a.a.) Farsçadan alınmıştır.

bambu [KAlam 1891] *Ravend, çay, kafur, dut, ¯bambu ve saire* || ~ ***Fr*** *bambou* / ***İng*** *bamboo* sıcak iklimlerde yetişen bir tür kamış ~ ***Port*** *bambus* a.a. ~ ***Tamil***

† Avrupa'ya 16. y.'da Güney Hindistan'dan getirilmiştir.

bamya [LO 1876] ¯*bamyā: Maruf sebzedir. Sudan'dan gelip muahharan* [yakın zamanda] *münteşir olmuşdur.* || ~ ***Ar*** *bāmiyā* باميا Afrika kökenli bir sebze, alcaea aegyptiaca veya abelmoschus esculentus < ***?***

ban "bir kullanıcıyı internet sitesinden yasaklamak" [EkşiS 2001] ¯*banlamak: yasaklamak* || ~ ***İng*** *ban* yasaklamak, yasak ~ ***EFr*** *ban/bandon* yargı, yasak < ***Ger*** ****bannan/*bandan*** yüksek sesle ilan etmek, yargılamak, yasaklamak

›› banla-

← ABANDONE, BANAL, BANLİYÖ, İZBANDUT

ban|mak [ETü: Kaş 1073] *koy ¯bandı* <koyun bağlandı - Bir yere bağlanan her şey için kullanılır> *(...) er tulum ¯mandı* <adam silah kuşandı>, *ol ötmēk sirkēke ¯mandı* <ekmeği sirkeye bandı> | [Kıp: CodC 1303] ¯*manarmen - Alm: ich iyn tuyche* [ich eintauche] || << ***ETü*** *ban-/man-* 1. bağlanmak, kuşanmak, 2. bastırmak, batırmak < ***ETü*** *ba-* bağlamak +*In-* → BAĞ[1]

† Esasen "bağlanmak" anlamındayken, yemeğe ilişkin özel anlam kazanmıştır. Önseste */b/* > */m/* varyasyonu için karş. BEN[1].

›› banak, bandır-, banıl-

← MANKAFA (MANKURT)

banal [HRG <1930] *Ben bir peri kızına aşık olmuşum. İşte bu ¯banal bir sevda değil. (...) Şimdi bu ¯banaliteleri bırakalım.* || ~ ***Fr*** *banal* 1. feodal yargı altında olan, köylü [esk.], 2. soylu olmayan, adi, avam < ***EFr*** *ban/bandon* yargı, yasak +*al*° → BAN

›› banalite, banalleş-

banana "muz şeklinde su kayağı" [Mil 1998] *yüzme havuzu, wind-surf, ¯banana, tenis, masa tenisi* || ~ ***İng*** *banana* muz ~ ***İsp/Port*** *banana* a.a. ☼ 1563 Garcia de Orta, Port. seyyah. ~ ***Kikongo***

banço [Cum 1931] *Piyanist Anjel, viyolonsel Kroto, ¯Banço Mehmet, gazelhan Hafız Ahmet Beylerle (...) Asrî Şik Musikî Heyeti* || ~ ***İng*** *banjo* bir çalgı

† ABD zenci ağızlarından alınmıştır. İngilizce sözcüğün kaynağı belirsizdir.

›› banjo

bandana [Mil 1993] *Eşarp; boyuna fular, başa ¯bandana, gövdeye şal, tesettüre göre türban veya başörtüsü şeklinde bağlanıyor.* || ~ ***İng*** *bandanna* lekeler bırakılarak boyanmış mendil ~ ***Hind*** *bandhanu* kumaşı düğümleyerek boyama usulü < ***Sans*** *bandh-* bağlamak << ***HAv*** ****bhendh-*** bağlamak → BANT

† İngilizce sözcük 18. yy ortalarından beri kullanımdadır. Güncel kullanımı ***İng*** *band* "şerit" sözcüğünden etkilenmiştir.

bandıra [LF 1760] *her kangı milletiŋ ¯banderasıyla* || ~ ***Ven*** *bandéra* bayrak [***İt*** *bandiera*] < ***Ven*** *banda* bayrak, sancak, gemide sancak tarafı ~ ***Ger*** ****bandwa*** işaret, simge, sancak

† ***Fr*** *bannière* > ***İng*** *banner* "sancak" biçimleri İtalyancadan alınmıştır. Aynı kökten karş. ***İng*** *band,* ***Fr*** *bande,* ***İt*** *banda* "takım, özellikle müzisyen takımı". "Bağ" anlamına gelen *band* ayrı bir sözcüktür.

← ALABANDA, BANDO (CAZBANT), BANDROL

bando [LO 1876] ¯*bando: Askerî musikî takımı.* || ~ ***İt*** *banda* / ***Fr*** *bande* grup, çete, özellikle müzik grubu << ***OLat*** *bandum* 1. sancak, 2. bir sancak altında toplanan güruh, çete → BANDIRA

← CAZBANT

bandrol "vergi etiketi" [Düs 1884] *Tütün ve sigaralar ... üzerlerine ¯bandrol yapıştırılmış paket veya kutu*

Levent Şahverdi Arşivi

derununda satılır. || ~ ***Fr*** ***banderole*** 1. şerit şeklinde bayrak, 2. bez afiş, üstü yazılı kurdele ~ ***İt*** ***banderuola*** [küç.] bayrakçık +***ul°*** < ***İt*** ***bandera*** bayrak → BANDIRA

›› bandrollen-

bangır [LO 1876] ¯*bangır: hüngür hüngür gibi şiddet-i bükâ, şedit savt ve sada alameti* || : ***onom*** şiddetli bağırma sesi → BAR[3]

›› bangırda-, bangırtı

+ban ~ ***Fa*** ***bān*** بان [bileşik adlarda] bakan, gözeten, bekleyen, güden << ***OFa*** ***pān/pānag*** a.a. ≈ ***Ave*** ****pāna-*** korumak

← BAHÇIVAN, BANU (KEZBAN), ÇOBAN, NİGEHBAN, PAZVANT, SAYVAN, SEKBAN (SEĞMEN)

bani [ÖM 1437] *anuŋ zâtıdur işbu mübârek menzile* ¯***bânī*** || ~ ***Ar*** ***bāni*** بانٍ [***#bny*** فاعِل fa.] bina eden < ***Ar*** ***banā*** بنا bina etti → BİNA

bank [Bia 1851] || ~ ***Fr*** ***banque*** seki, dar uzun tümsek ~ ***Ger*** ****bank-*** a.a.

† Karş. ***İng*** ***riverbank*** "nehir kıyısındaki set, yar".

← BANKA (BANKAMATİK, BANKER, BANKNOT), BANKET, BANKİZ, BANKO, BENCHMARK, MANGA

banka [LO 1876] ¯*banka: Sarraflık muamelâtının mahalli.* || ~ ***Fr*** ***banque*** 1. seki, banko, tezgâh, 2. sarraf tezgâhı, banka ~ ***İt*** ***banco*** a.a. ~ ***Ger*** ****bank-*** seki, banko → BANK

›› bankacı, bankacılık, kan bankası, veri bankası

← BANKAMATİK, BANKER, BANKNOT

bankamatik [Mil 1982] *Türkiye İş Bankası yeni ve çağdaş bir hizmet daha sunuyor: Otomatik Para Ödeme Makinesi* ¯*BANKAMATİK.* → BANKA, +MATİK

banker [Terak 1868] *Prusya'nın* ¯*bankerleri muʿteberânından ve akranı beyninde servet ve yesârı ile meşhur* | bankerzede [Mil 1982] ¯*bankerzedeleri daha fazla bunaltmak, hükümetin kazazedelere yardım kararıyla çelişmektedir* || ~ ***İt*** ***banchiere*** / ***Fr*** ***banquier*** bankacı → BANKA

›› bankerzede

banket "yol kenarı seddi" [Cum 1930] *şose sathının ihzarı, hendek,* ¯*banket tamiri* | "... oturma yeri" [TDK2 1955] ¯*banket: Tramvay, otobüs gibi taşıtlarda oturulan yer.* || ~ ***Fr*** ***banquette*** [küç.] küçük sıra < ***Fr*** ***banque*** set, seki +***et°*** → BANK

bankiz [Cum 1938] *Papanin kampı (...) küçük bir* ¯*bankiz üstündedir.* || ~ ***Fr*** ***banquise*** deniz buzulu ~ ***Norv*** ***pakkis*** sıkışık buz § ***Norv*** ***pakke*** sıkışık + ***Norv*** ***is*** buz → BANK, ICE TEA

† Karş. ***İng*** pack-ice.

banknot [LO 1876] ¯*banknot: Bankaların neşrettikleri evrak-ı nakdiye-i resmiye.* || ~ ***İng*** ***banknote*** kâğıt para → BANKA, NOT

banko "kumarda kasa" [Rh 1828] ¯*banko oyun.: pharaon, jeu de cartes.* ¯*Bankoyı kaldırmak: débanquer, v.a. terme de jeu.* | "... seki" [KT 1900] *Masa: Yemek yemeğe mahsus* ¯*banko* | banko "... (toto ve at yarışında) garantili tahmin" [Mil 1960] *Milliyet Spor Toto servisi sunar ...* ¯*Banko sistemi ile doldurulmuş bir kupon* || ~ ***İt*** ***banco*** / ***Fr*** ***banque*** [fem.] 1. seki, oturak, 2. banka → BANK

banliyö "varoş" [Cum 1930] *Haydarpaşa ile Pendik arasındaki* ¯*banliyö hattına ait tren tarifesi* || ~ ***Fr*** ***banlieu*** bir kentin yargı alanında bulunan (kırsal) yerleşim, mezra, varoş § ***EFr*** ***ban*** yargı, yasak + ***Fr*** ***lieu*** yer → BAN, LOKAL

bant [Cum 1930] *Karaköydeki büyük saat kapı komşusu işaret kulesinin akıbetine uğramış ve koca saatin suratına kocaman bir* ¯*bant yapıştırılmıştır.* || ~ ***Fr*** ***bande*** şerit, kurdele ~ ***Ger*** ****bandam*** a.a. < ***Ger*** ****bindan*** bağlamak << ***HAv*** ****bhendh-*** a.a. → BENT

›› bandaj, selobant

← BANDANA

banu [DK <1400?] *bu otağ* ¯*Banı Çiçek otağı-imiş ki Beyregüŋ bişik kertme nişanlusı adaχlusı-idi* | [ÖM 1437] *Kalur nâ-rüfte bir ev kim ola anda iki* ¯*bānū* [iki hanımı olan ev sahipsiz kalır] || ~ ***Fa*** ***bānū*** بانو hanım efendi, sahibe << ***OFa*** ***pānūg*** a.a. < ***OFa*** ***pān*** gözeten, güden → +BAN

← KEZBAN

banyo "yıkanma yeri" [Akab 1851] || ~ ***İt*** ***bagno*** hamam, kaplıca << ***Lat*** ***balneum/baneum*** a.a. ~ ***EYun*** ***balaneîon*** βαλανεῖον a.a.

← BENMARİ, ŞOFBEN

baobap [LT 1873] *Baobab* [Fr.]: *şecer-i habz-ı akrad, maymun ekmeği ağacı,* ¯*baobab* بائوباب | [T&S 1892] *Baobab* [Fr.]: ¯*baobab* بائوباب, *şecer-i habz-ı akrad.* || ~ ***Fr*** ***baobab*** Afrika'da yetişen bir ağaç, adansonia digitata ~? ***Ar*** ***bū ḥibāb*** بو حباب «tohumların babası», çok tohumlu kişi veya varlık § ***Ar*** ***bū*** بو baba + ***Ar*** ***ḥibāb*** حباب [***#ḥbb*** çoğ.] tohumlar (< ***Ar*** ***ḥabb*** حبّ [***#ḥbb*** t.]) → EBU, HAP[1]

bap "kitap bölümü" [AtH <1250 (1444)] *tükedi bu on tört* ¯*bāb öze sözi* [bu 14 başlıkta sözü bitirdi] | "... kapı" [AşP 1330] ¯*bâb-ı Cennet* ¯*bāb-ı tevbe* || ~ ***Ar*** ***bāb*** باب [***#bwb*** فاعِل fa.] kapı, (mec.) kitap bölümü ≈ ***Aram*** ***bāb*** בָּב [***#bb***] kapı, Talmud'u oluşturan risalelerden her biri ≈ ***Akad*** ***bābu*** kapı

›› babı hümayun, babıali, babında, babüssaade, olbapta

← BEVVAP

baptist [Mil 1986] *bir* ¯*baptist bir yer bombalamış ya da bir metodist adam öldürmüş dendiğini duymazsınız* || ~ ***İng*** ***baptist*** 1. vaftiz eden, 2. 1609'da John Smyth tarafından kurulan Protestan mezhebi ~ ***Lat*** ***baptista*** vaftiz eden ~ ***EYun*** ***baptistēs*** βαπτιστής a.a. → VAFTİZ

bar(o)+ ~ ***Fr/İng*** ***baro+*** [bileşik adlarda] ağır, ağırlık, basınç < ***EYun*** ***báros*** βάρος ağırlık, basınç ≈ ***EYun*** ***barýs*** βαρύς ağır << ***HAv*** ****gʷrəu-*** < ***HAv*** ****gʷerə-***[2] ağır

† Aynı HAvr kökten ***Sans*** ***guru-***, ***Lat*** ***gravis*** "ağır", ***brutus*** "kaba".

›› barograf, baroskop

Levent Şahverdi Arşivi

← BALYOZ[1], BARİTON, BAROMETRE, BARYUM, BRÜT, GURU, İZOBAR

bar[1] "içki tezgâhı" [Alhsan 1891] || ~ ***İng*** *bar* 1. çubuk, engel, bariyer, 2. içki tezgâhı, ayakta içki içilen yer ~ ***Fr*** *barre* çubuk, engel, bariyer << ***Lat*** *barra* a.a.

›› barista, minibar

← AMBARGO, BARAJ, BARFİKS, BARİYER, BARKOD, BARMAİD, BARMEN, BARO

bar[2] "Erzurum dansı" [x 1929] || ~ ***Erm*** *bar պար* 1. halka, grup, topluluk, 2. halka halinde yapılan dans

† "Dans olan bar 1929'da keşfedilmiş ve Mahmut Ragıp'ın aynı yıl basılan Şarki Anadolu Türküleri ve Oyunları'nda tasvir edilmiş, 1930'da İstanbul Konservatuarının bastığı Halk Türküleri 13. Kitap'ta notaları verilmiştir. Sırrı Numan'ın 1929 basımlı Erzurum Oyunları ve Oyun Havaları kitabında da bar tasvirleri ve notaları vardır." (Aslan Memiloğlu)

bar[3] [Men 1680] *¯bar ¯bar bağırurdi: Exprimebat murmurando.* || : ***onom*** bağırma sesi

›› bar bar

← BAĞIR- (BAĞIRTLAK), BANGIR, BAS[2]

baraj [Cum 1930] *Çumra kariyesi civarında (...) sekiz adet ¯baraj mobil aleni surette münakaşaya vazedilmiştir.* || ~ ***Fr*** *barrage* su seddi < ***Fr*** *barrer* set çekmek, engellemek +*age* → BAR[1]

baraka [LO 1876] *¯baraka (fr.): Sundurma, kulübe, dam.* || ~ ***Fr*** *barraque* / ***İt*** *baracca* kulübe, derme çatma yapı ~ ***?***

† Aslen askeri argoya ait olan sözcük 13. y.'da "bir kuşatma esnasında geçici asker barınağı" anlamında İtalyanca ve İspanyolcada ortaya çıkmıştır. Nihai kökeninin Arapça veya Türkçe olması mümkündür. † ***İng*** *barracks* "asker barınağı" İtalyanca veya İspanyolcadan alıntıdır.

barakuda [Cum 1944]*¯barracuda, bir nevi küçük köpek balığı* | "... bir tür windsurf aracı" [Mil 1979] *Buz pateni, koşmak, ¯barrakuda, kay-kay derken yeni bir moda bütün Avrupa'yı sardı* || ~ ***İng*** *barracuda* bir tür yırtıcı balık, sphyraena ~ ***İsp*** *barracuda* a.a. ~ ***Karib***

baran [CodC 1303] *pluuium - Fa: ¯barram - Tr: yangur* | [GülM 1429] *bī-ḥısāb raḥmetinüŋ ¯bārānı her yire irmişdür* || ~ ***Fa*** *bārān* باران yağmur << ***OFa*** *vārān* a.a. ≈ ***Ave*** *vār-* a.a. ≈ ***Sans*** *varṣá* वर्ष yağmur, yağış

← BORAN

barba "Rum meyhaneci" [HRGTut 1926] *Onun şimdi içini yakan Lamia'nın aşkı değil ¯barbanın keskin rakısıdır.* || ≈ ***Yun*** *bárba μπάρμπα* moruk, yaşlı ve sevilen kişi ~ ***İt*** *barba* sakal → BARBUNYA

barbar [Akab 1851] || ~ ***Fr*** *barbare* yabancı, vahşi ~ ***Lat*** *barbarus* a.a. ~ ***EYun*** *bárbaros βάρβαρος* anlaşılmaz bir dil konuşan kimse, Yunan olmayan < ***onom***

† İlk kez Homeros'ta *oi barbaróphonoi Lydoi* "bar bar konuşan Lidyalılar" deyiminde kaydedilmiş olan sözcük, daha sonra "Yunan olmayan herkes" anlamında kullanılmıştır.

›› barbarizm, barbarlaş-

barbekü [Mil 1971] *Her çarşamba saat 20:30'dan itibaren ¯Barbekü, Açık Büfe ve Havuz Eğlenceleri.* || ~ ***İng*** *barbecue* ızgara, et kızartma mangalı ~ ***İsp*** *barbacoa* et kızartmak için kullanılan ızgara şeklinde bir düzenek ~ ***Taino*** *barabicu* ateş çukuru

† Karayip adaları yerli dillerinden.

barbiturat [Mil 1969] *Sayın doktor ve eczacılara tablet Phenylethyl ¯Barbiturate de Quinidine 100 Mg.yeni formülüyle Ecza Depolarına verildiği bilgilerinize arz edilir.* || ~ ***Fr/İng*** *barbiturate* kimyasal bir madde < ***Alm*** *Barbitursäure* barbitürik asit ☼ 1864 Adolf von Bäyer, Alm. kimyacı. § ***öz*** *Barbara* bir kadın adı + ***Lat*** *urea* idrar, üre

† 5 Aralık Azize Barbara yortusu günü keşfedildiği için.

›› barbital, barbitürik

barbunya "balık türü" [LO 1876] *¯barbunya: Kırmızıca balık, alacası tekir* | "... fasulye türü" [AR 1897] *Ayşekadın, ¯barbunya, çalı fasulyeleri, bamya* || ~ ***Yun*** *barbúnia μπαρμπούνια* [çoğ.] < ***Yun*** *barbúni μπαρμπούνι* bir balık türü, mullus barbatus ~ ***İt*** *barbone* [büy.] «koca sakal», a.a. < ***Lat*** *barba* sakal +*on* << ***HAv*** **bhardhā-* a.a.

† Fasulye türünün adlandırılış nedeni anlaşılamadı. † Aynı kökten ***Fr*** *barbe*, ***İng*** *beard*, ***Alm*** *Bart* "sakal". ***HAv*** */dh/* > ***Lat*** */b/* dönüşümü tipiktir.

›› barbun

← BARBA, BARBUT, BERBER

barbut "bir çalgı" [EÇ <1683] *Sazendegān-i ¯barbūtciyān: Menteşe Muğla'sında peydā olmuş (...) hemān kopuz gibi bir sāzdır.* | "... Mısır'a özgü bir para" [CKırlı 1842] || "... bir kumar" [LO 1876] *¯barbūt: Zar kumarında çift sayıları alıcı oyun.* || ~ ***Ven*** *barbùt* sakallı, argoda bir tür para (İt barbato) < ***İt/Ven*** *barba* sakal → BARBUNYA

† Belki kral resmi basılı bir para adından.

barçın [ETü: Kaş 1073] *¯barçın: al-dibāc* || << ***ETü*** *barçın* bir tür ipekli kumaş, diba ≈ ***Fa*** *abrişum* ipek dokuma → İBRİŞİM

† Asya dillerinin birçoğunda görülen eski bir Wanderwort olup nihai kaynağı belirsizdir. Farsça önsesteki */a/*, doğu İrani dillerin çoğunda görülmez: karş. Paşto *wrşəm*, Wahan *vrəşim* "ipekli kumaş". † ***Mac*** *ársony* (a.a.) 10. y.'dan eski bir Türkçe alıntıdır. ▫WOT 103.

bardak [OTü: MEdy. 1300] *dıḳaçlu ¯bardak* [küçük? testi] *yā süzeklü* | [Kıp: CodC 1303] *ulceus* [urceus! - testi] - *Tr: ¯bardak* || << ***OTü*** *bardak* testicik < ***ETü*** *bart* su testisi +*Ak*

›› bardacık

Levent Şahverdi Arşivi

barem [Cum 1930] ~*Barem maaş kanunu mecliste kabul edildi.* || ~ ***Fr*** *barème* sayısal basamak tablosu < ***öz*** *François Barrême* Fransız matematikçi ve modern muhasebe sistemlerinin kurucusu (1640-1703)

baret [Cum 1966] *5000 adet ~baret (emniyet şapkası) satın alınacaktır* || ~ ***Fr*** *barrette* düz tepeli şapka, madenci kaskı ~ ***İt*** *barretta/biretta* düz tepeli şapka, bere ≈ ***Prov*** *beret/berret* a.a. → BERE[2]

barfiks [Cum 1931] *Müsamere numaraları arasında konferans, saz, piramit harekâtı, barfiks, zeybek, güreş, ~eskrim vardı.* || ~ ***Fr*** *barre fixe* sabit çubuk, jimnastikte bir alet → BAR[1], FİKS

barın|mak [ETü: Kaş 1073] *er ewke ~barındı* [adam eve gidermiş gibi göründü] | "geçinmek, varlığını sürdürmek" [SN 1354] *yimiş mīşede bulunur idi bol / anı yiyüben ~barınır idi ol* || << ***ETü*** *barın-* kendi başına gitmek, kendince gitmek < ***ETü*** *bar-* gitmek *+In-* → VAR-

† Karş. ***Moğ*** *barı-* "konut edinmek" ve ***ETü*** *bark* "konut". † ***ETü*** *+In-* fiil eki refleksif ("kendine yapmak") ve izolatif ("kendi başına yapmak") anlam taşır. Bkz. ◦Kaş 70-71. Avcı ve toplayıcılıktan yerleşik topluma geçişte "yalnız gitmek", "barınmak" ve "sahiplenmek" kavramları arasında kurulan ilişki ilgi çekicidir.

›› barınak, barındır-

barış barışık [Şamil-TS 1505] *āştī* [Fa.]: *~barışık ve sulh maʿnāsına.* | [K&B 1835] *~barış: Pacifié, en paix* [barışık, sıfat], *et paix* [barış, ad]. || << ***TTü*** *barışık* sulh < ***TTü*** *barış-* sulh etmek, antlaşmak *+Uk* → BARIŞ-

† *Barış* yalın biçimine ad olarak 19. y.'a dek pek rastlanmaz. Eski metinlerde *barışğu, barışık* ve *barışıklık* görülür.

›› barışçı, barışçıl, barışsever

barış|mak [ETü: Kaş 1073] *olar bir birke ~barışdı "karşılıklı birbirlerine gittiler. Bir konuda yardımlaşmayı ya da rekabet etmeyi anlatmak için de aynı sözcük kullanılır."* | [ETü: Kut 1069] *~barışğu kerek kab kadaşlar bile* [dost ve akrabalarla geçinmek/ünsiyet etmek gerekir] | [Kıp: KTerc 1343] *~barışdı: iştalaḥa* [sulh etti] || << ***ETü*** *barış-* karşılıklı gitmek, yardımlaşmak, beraber yapmak < ***ETü*** *bar-* gitmek *+Iş-* → VAR-

›› barışık, barışıl-, barıştır-

← BARIŞ

bari [Rab 1310] *men ~bārī Kenʿānġa barmas-men, atam yüziŋe neteg bakayın* [ben bir kere Kenan'a varmazsam babamın yüzüne nasıl bakayım] | [Men 1680] *~bārī: Una vicê* [bir kez, hemen] *& usit. hiç olmazsa: ad minimum.* || ~ ***Fa*** *bārī* باری bir kere < ***Fa*** *bār* بار kere, defa *+ī*

† Türkçede güncel anlamı "bir kerecik olsun" düşüncesinden türemiştir.

barika [LO 1876] *~barika: Şimşek, çakın, yalın, kılıç yalımı.* || ~ ***Ar*** *barīḳa(t)* بريقة [*#brḳ* faʿīlā(t) sf. fem.] kıvılcım, şimşek < ***Ar*** *baraḳa* بَرَقَ kıvılcım çaktı, parladı → BERK[2]

barikat [Sahak 1855] || ~ ***Fr*** *barricade* Paris'te 1588 ihtilali esnasında asilerin büyük fıçıları toprak ve taş doldurarak yaptığı mevzilere verilen ad, her çeşit derme çatma korunak < ***Fr*** *barrique* fıçı, varil << ***OLat*** **barrica* a.a. ~ ***?***

← VARİL

bariton [Bah 1924] *~bariton: Tenor ile bas arasındaki ses* || ~ ***Fr*** *baritone* müzikte orta erkek sesi ~ ***İt*** *baritono* § ***EYun*** *barýs βapýç* ağır + ***EYun*** *tónos tóvoç* ses → BAR(O)+, TON[1]

bariyer [Cum 1941] *Şoför Hüseyin de, ~bariyer kapalı olmadığı için yoldan geçtiğini, bu sırada marşandizin otobüse çarptığını* || ~ ***Fr*** *barrière* engel oluşturmak için kurulan düzenek, mania < ***Fr*** *barre* çubuk, engel → BAR[1]

bariz [Gel 1587] *nefâyise el uzatmak mü'eddeb oian ʿukalādan ~bāriz degüidür.* || ~ ***Ar*** *bāriz* بارز [*#brz* fāʿil fa.] ortaya çıkan, çıkıntı, yüksek, aşikâr < ***Ar*** *baraza* بَرَزَ çıktı, ortaya çıktı, kendini gösterdi

← İBRAZ, MÜBAREZE, TEBARÜZ

bark [ETü: Or 735] *ebin ~barkın anda bozdum* [evini barkını orada bozdum] | [ETü: Kaş 1073] *ew ~barḳ "~<barḳ sözcüğü hiçbir zaman yalnız başına kullanılmaz, ancak ikilemeyle anlamlanır.>* || << ***ETü*** *bark* mesken, konut < ***ETü*** *bar-* gitmek *+Uk* → VAR-

† Karş. ***ETü*** *erig* "ikametgâh, konut" < *er-* "olmak". En erken tarihten beri sadece *ev bark* ikilemesinde görülür.

›› barklan-

barkod [Mil 1993] *oyun salonlarına girecekler için denetimi kolaylaştıracak, ~barkodlu elektronik kart sistemi* || ~ ***İng*** *barcode* çubuklardan oluşan kodlama sistemi § ***İng*** *bar* çubuk + ***İng*** *code* 1. yasa derlemesi, 2. sinyal yorumlama sistemi, bir sisteme göre yorumlanan her türlü sinyal (~ ***Fr*** *code* a.a.) → BAR[1], KOD

barmaid [Mil 1955] *~Barmaid'in vücut tenasübü hakikaten mükemmeldi. Dolgun baldırları, uzun ve mevzun bacakları* || ~ ***İng*** *barmaid* kadın bar görevlisi § ***İng*** *bar* + ***İng*** *maid* genç kız (< ***İng*** *maiden* a.a. << ***EİNg*** *mæyden* a.a. << ***Ger*** **magadînom* a.a.) → BAR[1]

barmen [Cum 1937] *Zozo Dolmas, barmenden viski istemiş, ~barmen viskiyi vermeyince kızmış.* || ~ ***Fr*** *barman* barda içki servisi yapan görevli § ***İng*** *bar* içki tezgâhı + ***İng*** *man* adam → BAR[1], +MEN

† Fransızcaya özgü bir İngilizce bileşiktir. Karş. ***İng*** *bartender* (a.a.).

baro [Bah 1924] *~baro: Avukatlara mahsus sıra; avukatlık sınıfı.* || ~ ***Fr*** *barreau* 1. çubuk, engel, bariyer, 2. mahkemede avukatları hakimden ayıran bariyer, 3. (mec.) avukatlar, avukat zümresi << ***Lat*** *barrellus* [küç.] çubuk, engel < ***Lat*** *barra* a.a. *+ell°* → BAR[1]

barok [Cum 1935] *Bir asra yakın bir tevakkuftan sonra Üçüncü Ahmed zamanında ~Barok devri açılıyor ki* || ~ ***Fr*** *baroque* 17. ve 18. y.'a özgü abartılı sanat

Levent Şahverdi Arşivi

akımı ~ ***Port*** *barroco* büyük ve tuhaf şekilli inci <? ***Lat*** *verruca* siğil (◦OED)

† Batı dillerinde aşağılayıcı anlamını 20. y.'a dek korur.

barometre [Müh 1816] ¯*barometro* | [KT 1900] ¯*barometro* ‖ ~ ***Fr*** *baromètre* basınç ölçme cihazı → BAR(O)+, +METRE

›› barometrik

baron [Terak 1868] ¯*baron (ağa ve efendi demek) unvan ve elkâbını verdikleri* ‖ ~ ***Fr*** *baron* bir soyluluk ünvanı << ***OLat*** *barō* adam, özellikle kralın şahsi hizmetkârı, feodal hukukta doğrudan krala bağlı mülk sahibi ~ ***?***

† Geç İmparatorluk döneminde ortaya çıkan Latince sözcüğün kökeni meçhuldür. ***Erm*** *baron* "beyefendi" Batı dillerinden alıntıdır. † Dişil *barones* biçimi İngilizceye özgüdür. Fransızcada "baron eşi" anlamında *baronne* kullanılır.

›› barones

barsama [LO 1876] ¯*barsama: ayvadana ve civan perçemi gibi bir ottur* ‖ ~ ***Yun*** *vársamo βάρσαμο* naneye benzer güzel kokulu ot, achillea millefolium << ***EYun*** *bálsamon βάλσαμον* tropik ülkelerden gelen güzel kokulu bir sakız, pelesenk → BALSAM

barter "uluslararası ticarette takas" [Mil 1980] *Türkiye'nin sanayi için gerekli anahtar ürünler için ¯barter anlaşması yapılabilir.* ‖ ~ ***İng*** *barter* takas, değiş tokuş ~ ***EFr*** *barater/bareter* pazarlık, yalan dolan, irtikâp ≈ ***İt*** *baratteria* deniz ticaret hukukunda kaptanın taşıdığı malı zimmetine geçirmesiyle oluşan suç, irtikâp < ***?***

barut [Sel 1600] ¯*Bārūt işlenmek ref' olunmışdur. Ol kazğanları getürüb Mısır'da cebeχāne-i āmireye teslīm eyleye.* ‖ ≈ ***Ar/Fa*** *bārūt/bārūd* بارود güherçile veya barut ~ ***OYun*** *pýrōton πύρωτον* bir tür yanıcı kimyasal ≈ ***EYun*** *pyritēs lithos πυρίτης λίθος* «ateş taşı», a.a. < ***EYun*** *pyr πυρ* ateş → PIR(O)+

† Plinius HN 36.138'de *pyritēs lithos* "bakır pirit" mineralidir. ◦LS 1557. Kimya literatüründe Yunanca sözcüğün çeşitli varyantları kullanılır. ◦DuCGr 1277. ***Ar*** ve ***Fa*** sözcük 14. yy sonlarında Türkçe ile eşzamanlı olarak kullanıma gimiş görünüyor.

›› baruthane

baryum [LT 1873] *Baryum* [Fr.]: ¯*bariyum* باريوم ‖ ~ ***YLat*** *barium* bir element ☼ 1808 Sir Humphrey Davy, İng. kimyacı (1778-1829). < ***Lat*** *barytes* barit, baryum sülfat minerali *+ium* < ***EYun*** *barýs βαρύς* ağır → BAR(O)+

›› barit

bas|mak [ETü: Or 735] *üze teŋri ¯basmasar asra yir telinmeser* [üstte gök basmasa, altta yer delinmese] | [ETü: Kaş 1073] ¯*basığ <gece baskın yapılacak yer> (...) ¯basınçak <eziyet edilen kişi> (...) ¯basruk "bir şeyi baskı altında tutan şey>* ‖ << ***ETü*** *bas-* bastırmak, baskın yapmak, üstüne çullanmak

›› albastı, bası, basık, basıl-, basılı, basım, baskıç, basmaca, bastı, bastır-, bastırık

← BASAMAK, BASIN, BASINÇ, BASKI, BASKIN, BASMA, BASTIBACAK, KARABASAN, KOLBASTI, KÜLBASTI, ÖRTBAS, PASTIRMA

bas[1] baso [AR 1897] *davul da ¯baso tutuyor, uşşak üstünden biraz gezinir gezinmez...* ‖ ~ ***Fr*** *basse* müzikte pes perde ~ ***İt*** *basso* << ***OLat*** *bassus* aşağı, alçak

›› basso

← KONTRBAS

bas[2] [OKemal 1948] ¯*bas ¯bas bağırdıkça ince boynundaki damar parmak parmak şişiyordu.* ‖ : ***onom*** bağırma sesi → BAR[3]

›› bas bas

basamak [Men 1680] ¯*basamak* بصمق & بصامق; *Gradus* [merdiven adımı] *& scabellum, basis* [kaide, ayak]. | [TDK1 1945] ¯*basamak: (...) 3. Aritmetikte on kaidesine göre yazılmış bir sayının her rakamının bulunduğu yer.* ‖ < ***TTü*** *bas- +(A)mAk* → BAS-

›› basamakla-

basen [Mil 1955] *geniş dekolte, ¯basenden aşağı büzgülü etek* ‖ ~ ***Fr*** *bassin* leğen, leğen kemiği, kalça << ***OLat*** *bacinus* leğen < ***OLat*** *bacus/bacarium* tekne, çukur kap *+in*° ~? ***Kelt***

basın [YTü: CepK 1935] ¯*basın = Matbuat = Presse* ‖ < ***TTü*** *bas- +In* → BAS-

basınç [ETü: Kut 1069] *budundın kötürdi kamuġ küç ¯basınç* [halktan tüm baskı ve zulmü kaldırdı] | [Işk-TS 1398] *hemīşe işi ẓulm ola vü ¯basınc / ki ẓulmünden kimesne olmaya dinc* | [YTü: CepK 1935] ¯*basınç = Tazyik* ‖ ~ ***ETü*** *basınç* tazyik, zulüm (< ***ETü*** *basın-* aşağılamak, kahretmek, ezmek) < ***ETü*** *bas- +(In)ç* → BAS-

† "Tazyik, zulüm" anlamında erken TTü metinlerde görülen sözcük, uzun süre kullanımdan düşmüş iken Dil Devrimi döneminde yeniden keşfedilmiştir.

›› alçak basınç, basınçlı

basil [T&S 1892] *Bacille* [Fr.]: *enva-ı mikrobiyeden ¯basil.* ‖ ~ ***YLat*** *bacillus* [küç.] çubuk şeklinde bakteri ☼ 1853 Ferdinand Cohn, Alm. botanikçi (1828-98). < ***Lat*** *baculum* çubuk, değnek, baston → BAGET

basiret [GülS 1391] ‖ ~ ***Ar*** *baṣīra(t)* بصيرة [*#bṣr* fa'īla(t) msd.] kavrayış, sezgi, insight ≈ ***Ar*** *baṣar* بصر [fa'al] görme yeteneği

basit [YusZ <1377] *su yüzinde yirleri kıldı ¯basiṭ / yire suya gökleri kıldı muhīṭ* ‖ ~ ***Ar*** *basīṭ* بسيط [*#bsṭ* fa'īl sf.] yaygın, düz ve engebesiz < ***Ar*** *basaṭa* بسط yaydı, serdi, açtı

›› basitçe, basitleş-, basitleştir-

← İNBİSAT, PUSAT

basketbol [Cum 1930] ¯*Basketbol turnuvası lig usulü ile yapılmaktadır.* ‖ ~ ***İng*** *basketball* a.a. ☼ 1891 J.A. Naismith, Kanad. hekim ve eğitmen. § ***İng*** *basket* sepet + ***İng*** *ball* top (~ ***Fr*** *balle* a.a.) → BALON

Levent Şahverdi Arşivi

›› basket

baskı [Bab-TS 1555] *miʿşara* [Ar.]*: Mengene ve ¯baskı ve kıskı ve cendere.* | [Men 1680] *¯basğu: pusu. Insidias struere* [ani baskın, akın]. || < ***TTü*** *bas- +gU* → BAS-

›› baskıcı

baskın [SN 1354] *eger bu gice ¯basğun eyleyevüz/ nitedür eyi mi ola ya yavuz* ‖ < ***TTü*** *bas- +gIn* → BAS-

baskül [T&S 1892] *Bascule* [Fr.]*: baskılı terazi, ¯baskül kantarı.* ‖ ~ ***Fr*** *bascule* kaldıraç, tahtırevalli, kaldıraçlı terazi < ***EFr*** *baculer* tepmek, tekme atmak § ***Fr*** *battre* dövmek + ***Fr*** *cul* kıç, arka → BATARYA

basma "matbaa" [Arg 1533] *¯basmá: stampa de libri* [kitap basımı]. *¯basmaggí* [basmacı]*: stampatore* [matbaacı]. | "... basılı bez" [LO 1876] *¯basma: Matbu bez ve sair matbuat.* || < ***TTü*** *bas- +mA* → BAS-

›› basmacı, basmahane, basmakalıp, emme basma

basta "yeter (argo)" [<1930] ‖ ~ ***İt*** *basta* yeter < ***İt*** *bastare* yetmek

bastıbacak "kısa boylu ve çarpık bacaklı" [Cum 1930] *Düztaban ve ¯Bastıbacak - Falcı filmi büyük muvaffakiyetle devam ediyor* || << ***TTü*** *bastı bacak* → BAS-, BACAK

baston "gemide cıvadra çubuğu" [LF 1821] *ve ¯baston çubuğu dahı şikest olunup* | "alafranga asa" [LO 1876] *¯baston (İt.): Değnek, asa.* ‖ ~ ***Ven*** *bastòn* değnek, çubuk ≈ ***İt*** *bastone* a.a. << ***OLat*** *bastum/basto* a.a.

† Aynı sözcüğün Fransızca biçimi Türkçeye *baton* olarak alınmıştır.

← BATON

basur [Yad <1421?] *makʿad gicimesi eger uvacık kurdcağızlar olmıyacak olursa ¯bāsür mukaddimesi olur* ‖ ~ ***Ar*** *bāsūr* باسور [*#bsr*] hemoroid, her çeşit et şeklinde tümör ~ ***Aram*** *besrā* בסרא et, et parçası → BEŞER

† Arapçada "et" anlamına gelen *#bşr* kökü mevcuttur. Sin /s/ ile yazılan bu tıp teriminin Süryaniceden geç bir alıntı olması gerekir.

›› basur memesi

basübadelmevt [HRGCeh 1923] *Atıfet rahat döşeğinde ¯basü-badel-mevt' sırrına uğraşmış bir hayalet gayret-i müntakimanesiyle ayağa kalktı.* || ~ ***Ar*** *baʿṯu baʿda'l-mawt* بعث بعد الموت ölümden sonra diriliş § ***Ar*** *baʿṯ* بعث kalkma, dirilme + ***Ar*** *baʿad* بعد sonra + ***Ar*** *al-mawt* الموت ölüm → BAİS, BADEHU, MEVT

baş [ETü: Or 735] *¯başlıġıġ yükündürmiş tizligig sökündürmiş* [başlıya baş eğdirdi, dizliye diz çöktürdü] | [Kab 1432] *¯başlu başına* | [Men 1680] *¯baş ucinde, ¯baş üstine, ¯baş çauş, ¯baş vekil, ¯baş kaldırmak, ¯baş virmek, ¯baştan çikarmak, ¯başa çikmak, ¯baştan ¯başa, ¯baştan ¯başlamak, ¯başın alup gitmek, er ¯başi, bölük ¯başi, oda ¯başi, yüz ¯başi* | [LO 1876] *dağ ¯başı, kendi ¯başına, köprü ¯başı, üst ¯baş (kıyafet), yaşlı ¯başlı, adam ¯başı (beher), saat başı, dik ¯başlı, ¯baş parmak* || << ***ETü*** *baş* kafa, (mec.) lider, reis

›› ağırbaşlı, baş aşağı, baş başa, baş vur-, başa baş, başbakan, başhemşire, başıboş, başıbozuk, başkaldırı, başlı başına, başlıca, başrol, başucu, başvekil, başyapıt, binbaşı, bölücübaşı, büyükbaş, canla başla, çeribaşı, dağbaşı, demirbaş, onbaşı, sallabaş, sıkmabaş, yüzbaşı

← BAŞAK, BAŞAR- (BAŞARI, BECER-), BAŞAT, BAŞBUĞ, BAŞKA, BAŞKAN, BAŞKENT, BAŞLA- (BAŞLANGIÇ), BAŞLIK, BAŞVURU, ELEBAŞI, KARAVAŞ, OCAKBAŞI, SUBAŞI

başak [ETü: Kaş 1073] *¯başaḳ* <ok ya da mızrağın ucuna geçirilen sivri demir, temren> | "... ekin başı> [Men 1680] *¯başak: Spica.* || << ***ETü*** *başak* başçık, mızrak ve ok başı < ***ETü*** *baş +Ak* → BAŞ

›› başak burcu, başak tut-, başaklan-

başar|mak [Kıp: İdr 1312] *¯başardı: atamma wa dabbara* [bitirdi ve sonuna getirdi] | "başa çıkmak" [Fer <1451] *hüccetile bu ¯başarılmaz, yalvarmayınca olmaz* | "bitirmek" [Çağ: Nev <1500] *bu işni öz kaşımdın ¯başḳarırmın* [bu işi kendi çabamla bitiririm] ‖ << ***OTü*** *başğar-* 1. bitirmek, sona getirmek, 2. başa çıkmak < ***ETü*** *baş +(g)Ar-* → BAŞ

† *Baş* sözcüğü burada "son" anlamındadır.

›› başarıl-, başarım

← BAŞARI, BECER-

başarı "muvaffakiyet" [YTü: Cum 1935] *Londra'dan alıp yazdığı bir habere göre ekvatörde patlak veren (...) ¯başarı ile sonuçlamıştır.* || < ***TTü*** *başar- +I(g)* → BAŞAR-

›› başarı grafiği, başarılı, başarısız, başarısızlık

başat [YTü: Cum 1935] *¯Başat tepe= Hakim tepe' deyimindeki ¯başat kelimesi Fransızca 'dominant' karşılığıdır.* ‖ < ***TTü*** *başa-* başa geçmek, önden gitmek *+Ut* < ***TTü*** *baş +(g)A-* → BAŞ

† Anadolu ağızlarında "sürü önderi olan koç" ve "haşarı, yaramaz" anlamında kullanılan sözcük Dil Devrimi döneminde yeni anlamla yazı diline aktarılmıştır.

başbuğ [Nim-TS 1540] *¯server* [Fa.]*: ¯başbuğ olan kimse ve bahadur ve ulu iş maʿnāsına.* | [KÇTuh 1656] *umur-dīde bir reis kapudan ve cümleye ¯baş ve buğ olub hükm éder* ‖ § ***TTü*** *baş* + ***TTü*** *buğ* reis, emir, asker başı ≈? ***ETü/TTü*** *beg* a.a. → BAŞ, BEY

† *Beg* sözcüğüyle eş anlamlı olan *buğ* sözcüğü fonetik açıdan açıklanmaya muhtaçtır. Karş. ***Rus/Bulg/Sırp*** *bog бог* "bey, rabb".

başka [Kıp: CodC 1303] *preter & sine - Tr: ¯basχa* | başına "başka" [Kab 1432] *ammā bu Teşrīḥ-i Büzürg, Sitte ʿAşere'den degüldür, ¯başına kitābdur* | [Çağ: Pav <1500] *¯başka: á part, séparément, de nouveau* | başka çık- [Nim-TS 1540] *serāmed* [Fa.]*: Her sanʿatın aʿlā mertebesinde olan kimesne ve ¯başka çıkmış ve temām olmış.* | [Men 1680] *Varad serhaddi memāliki islāmiyeden ¯başka bir eyālet olup (...) ¯başka çıkmak: creari magistrum, emancipari* [bir sanatta usta payesi almak, bağımsız olmak] *(...) ¯başka yere komak*

Levent Şahverdi Arşivi

|| << ***OTü başka/başġa*** başa (dativ), kendi başına, ayrı < ***ETü baş +kA*** → BAŞ

† *+kA* ETü dativ ekidir. Karş. ***TTü başka çıkmak*** "başa çıkmak" > "bir meslekte usta payesi alarak ayrı dükkân açmak". *Bir başka* "bir başına, kendi başına" deyiminden anlam evrimiyle sıfat niteliği kazanmıştır.

›› başkaca, başkalaş-, başkalaşım, başkalık

başkan [ETü: Kaş 1073] *¯başġan* <elli ya da yüz rıtl ağırlığında olan büyük balık. Bundan yola çıkılarak halkın reisine ¯boḍun ¯başğanı denir.> | [YTü: Cum 1933] *Bunları ¯başkan söyleseydi inanmazdım.* || ~ ***ETü başġan*** reis, lider < ***ETü baş +(g)An*** → BAŞ

† ***ETü başğan*** biçimi, ***TTü *başan*** verir. Dil Devrimi döneminde benimsenen *+kan* takısı keyfidir.

başkent [YTü: Cum 1935] *Makarrı hükümet, payitaht = başşehir. Makarr, merkez = ¯başkent.* → BAŞ, KENT[1]

başla|mak [ETü: Or 735] *apa tarkan ¯başlayu ulayu* [Apa Tarkan başta olmak üzere] || << ***ETü başla-*** baş olmak, başta olmak < ***ETü baş +lA-*** → BAŞ

›› başlama, başlan-, başlat-

← BAŞLANGIÇ

başlangıç [LO 1876] *¯başlangıç: Bidayet, mebde, dibace.* || < ***TTü başlan- +(g)lÇ*** → BAŞLA-

† Kutadġu Bilig'de ***ETü başlaġuçı*** "başlayıcı" biçimi görülür. Ancak TTü 19. y.'dan erken kaydedilmiş örneği yoktur.

başlık "gelin parası" [Sic-TS <1600] *Anam Şahzaman karındaşım Mehmed'üŋ kayın babası olan Yahyā Faḳıh'a fuzulī ¯başlık virmiş, ṭaleb iderim* | "... başa takılan şey" [LO 1876] *¯başlık: Riyaset. Kukulāta, kaput, tuğulka, miğfer.* | "... yazı başlığı" [YTü: CepK 1935] *¯başlık = ... 3. Semame, unvan, serlevha = Titre* || < ***TTü baş +lIk*** → BAŞ

başmak [Oğ: Kaş 1073] *¯başmaḳ: al-miḳʿab* <bağlı pabuç, sandal - Oğuzca (...) Çigil Türkleri ¯başaḳ der.> | [Arg 1533] *¯pascimách* [paşmak]: *pianella* [sandalet] || << ***ETü-O başmak*** pabuç < ***ETü baş-*** (iki şey) birbirine bağlanmak, bağlaşmak *+(A)mAk* → BAĞ[1]

başvuru "müracaat" [YTü: Cum 1972] *Bu ¯başvuru, Kaymakamlık kanalıyle Istanbul Vilayetine iletilmiş, dün de halk oylaması yapılmıştır.* || < ***TTü baş vur- +I(g)*** → BAŞ, VUR-

›› başvur-

bat|mak [ETü: Or 735] *süŋüg ¯batımı karıg söküpen* [süngü batımı karı aşıp] | [ETü: Kaş 1073] *kün ¯battı* [gün battı], *ḳoruġjin suwḳa ¯battı* [kurşun suya battı] || << ***ETü bat-*** içine girmek, sınmek, saplanmak < ***ETü ba-*** bağlamak *+It-* → BAĞ[1]

† Kurallı olarak geçişli fiiller yapan *+t* ekiyle inşa edilmiş tek geçişsiz Türkçe fiildir. Erken metinlerde ***Fa bandan*** "bağlanmak" fiiline paralel olarak "tutsak olmak, yer altına girmek" anlamları görülür.

›› bata çıka, batasıca, batık, batım, batır-, batkın

← BATAK (KARABATAK), BATI, BAYRAK

batak "batılan yer" [Fer <1451] *Nil'in kenarında ¯bataklu yirler vardur, içi dolu arslandır* | [LO 1876] *¯batakhāne: Mehleke* [tehlike yeri], *zir-i zemin* [yeraltı, bodrum]. | [TDK1 1945] *¯batakçı: 1. Ödünç aldığı parayı ödememeği huy edinen. 2. Eline geçen parayı batıran.* || < ***TTü bat- +(g)Ak*** → BAT-

›› batakçı, batakhane, bataklık

← KARABATAK

batarya "top takımı" [LF 1827] *birinci top ¯bataryasının hükümdarı* | "... pil takımı" [TashG 1886] || ~ ***Fr batterie*** top takımı, (mec.) vurma çalgılar takımı, pil takımı < ***Fr battre*** dövmek << ***Lat battere*** a.a.

† ***İng battery*** (a.a.) Fransızca veya Latinceden alınmıştır.

← BASKÜL, BATERİ (ABAJUR), İMBAT

bateri "pil takımı" [Cum 1938] *Körting seyyar çantalı radyo: ¯bateri ve elektrikle* | "... perküsyon takımı" [Mil 1954] *Piyanist Edit ve ¯baterist Zeki ile bir anda salonun sempatisini kazanıveriyor.* || ~ ***Fr batterie*** top takımı, pil takımı, vurma çalgılar takımı < ***Fr battre*** dövmek, vurmak, aşağı basmak → BATARYA

›› baterist

← ABAJUR (PANJUR)

batı batsık [ETü: Or 735] *kuurıgaru kün ¯batsıkıŋa, yırıgaru tün ortusıŋaru* [geride gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar] | gün batısı [MMem 1557] *dāmānī yani ¯gün batısı ile tufan-ı fil dimekle maʿrūf tūfān* | [Men 1680] *¯batı: mağreb yeli. Occidentalis ventus, zephyrus.* | batılı [Cum 1945] *¯Batılı müttefiklerin* [Berlin'e] *girişi bidayette hayretle karşılanmıştır.* | batılılık [Mil 1958] *Türkiye'de gerçekleşemiyen ¯batılılık hep bu mutediller, ortadan'cılar yüzündendir.* || < ***ETü bat- +I(g)*** → BAT-

›› batılı, batılılaş-, batılılık, gün batısı

batıl [MEd y. 1300] *¯bāṭıl birle bezenmiş sözler* | [AşP 1330] *bilesin ḥaḳ nedür ¯bāṭıl nedür* [doğru nedir yanlış nedir] || ~ ***Ar bāṭil*** باطل [*#bṭl* fāʿil fa.] boş, geçersiz, yanlış < ***Ar baṭala*** بطل boş idi, yanlış idi → BUTLAN

batın[1] [AşP 1330] || ~ ***Ar baṭn*** بطن [*#bṭn* faʿl] karın, rahim ≈ ***Aram beṭen, bəṭnā*** בֶּטֶן a.a.

← BADANA, BATIN[2], BATTANİYE

batın[2] [AşP 1330] *her ki ¯bāṭın mülkine girdi revān* | [EÇ <1683] *ʿulūm-i ẓāhire ve ¯bāṭıneyi tahsīl eyledi* [görünür ve gizli ilimleri öğrendi] || < ***Ar bāṭin*** باطن [*#bṭn* fāʿil fa.] görünür olmayan, gizli, iç yüzü < ***Ar baṭana*** بطن karnına veya içine girdi, saklı idi → BATIN[1]

›› batıni, batınilik

batik [Cum 1930] *Tezyini san'atlar şubesinde, ilancılık, hanım işleri, moda, ¯batik, çinicilik, dahili mimari (...)* || ~ ***İng batik*** lekeler bırakılarak boyanmış kumaş ~ ***Malay batik***

batiskaf [Cum 1953] *¯Batiskaf adı verilen ve Fransız bahriyesi tarafından inşa edilen yeni tip bir denizaltı gemisi bu sabah saat 6.37 de Cepet burnunun 10 mil güney batısında 1500 metre derinliğe inmiştir.* || ~ ***Fr bathyscaphe*** bir tür denizaltı aygıtı ☼ 1946 A.

Levent Şahverdi Arşivi

Piccard, Fr. denizaltı araştırmacısı. § ***EYun*** *bathýs* *βαθύς* derin + ***EYun*** *skáphē* *σκάφη* gemi

batman [ETü: Kaş 1073] *¯batmān: al-minā* [yaklaşık yarım kilogramlık tartı birimi] || << ***ETü*** *batman* tartı birimi ~ ***OFa*** *padmān* ölçü (▫D-M 269) → PEYMAN

† Aynı İrani sözcük modern Farsçaya *paymān* "ölçü" şeklinde gelmiştir.

baton "orkestra yöneticisi değneği" [Cum 1950] *provalarda orkestrayı ¯baton' yerine çok defa uzun ağızlıklı sigarasile idare ettiği söylenen İturbi* | baton sale "çubuk kraker" [Mil 1955] *¯baton sale' denilen yağlı ve tuzlu değnek hamurlar* || ~ ***Fr*** *bâton* çubuk, değnek << ***OLat*** *bastum/bastō* a.a. → BASTON

† *Baston* sözcüğünün Fransızca eşdeğeridir.

›› baton sale

battal "işlevsiz" [AşP 1330] *yirde ol maᶜdin kalır şöyle ¯baṭṭāl* [maden eğer topraktan çıkarılmazsa battal kalır] | "... aşırı iri" [KT 1900] *¯battāl: (...) 3. Kolay kullanılamayacak kadar büyük, hantal.* || ~ ***Ar*** *baṭṭāl* بطّال [*#bṭl* faᶜᶜāl mesl.] boş, batıl, geçersiz < ***Ar*** *baṭala* بَطَلَ boş ve geçersiz idi → BUTLAN

† *Battal Gazi* adında görülen ***Ar*** *baṭṭāl* "cesur, yiğit" anlamında olup ayrı kelimedir.

›› battal boy, battallaş-

battaniye battaliye [İlan 1900] *Yataklara mahsus en zarif ve kalın ¯battaliye ve yorganlar ve çarşaflar.* | [İlan 1900] *Bilezikler, ¯battaniyeler, bastonlar* || <? ***Ar*** *biṭān* انبط [*#bṭn*] devenin karnına sarılan kuşak, gömlek içine giyilen yün kuşak +*ī* < ***Ar*** *baṭn* بَطْن karın → BATIN[I]

† Lugat-ı Osmani ve Kamus-ı Türki'de mevcut olmayan sözcüğün 19. y.'ın son yıllarında muhtemelen ticari bir ürün adı olarak belirdiği anlaşılıyor.

bavul [Bah 1924] *¯bavul: Yolculukta içine eşya konan deriden çanta, valiz.* || ~ ***İt*** *baule* yolculukta taşınan yük, çıkın << ***OLat*** *baula* a.a. <<? ***OLat*** *balla* balya, çıkın → BALYA

† ▫DuCL 2:609.

bay [ETü: Or 735] *çıgañ bodun ¯bay kıldım* [fakir kavmi zengin ettim] | [Men 1680] *¯bay: zengin, ganī, māldār, māllü, vul. ekābir. Dives, opulentus.* | [LO 1876] *¯bay: Zengin, ganī, kibar, āmir. Emir manasına olursa bey derler.* | "hitap deyimi, bey" [YTü: TD 1934] || << ***ETü*** *bay* zengin, soylu

† Türkçede öteden beri "zengin kişi, mal sahibi" anlamında kullanılan *bay* sözcüğü Dil Devrimi döneminde Kırgızca ve Kıpçakça bazı örnekler kanıt gösterilerek (*bey* sözcüğü yerine) hitap deyimi olarak kullanıma sokulmuştur.

← ALBAY (YARBAY), BAYAN, BAYKUŞ

bay|mak [LO 1876] *¯baymak: Derman bırakmamak (...) yormak, efsane ve efsun ile aldatmak, sihr.* || <? ***TTü*** *bayıl-* → BAYIL-

† Daha eski olan *bayılmak* fiilinden geri-türetilmiş olmalıdır.

bayağı [ETü: Bud <1000] *¯bayakıya tuġmış kün teŋri* [önceden/eskiden doğmuş gün tanrı] | [ETü: Kaş 1073] *¯baya ok keltim* <biraz önce geldim> | <eski> [Yun <1320] *ḫakḳa şükr ki ḫālim ¯bayağıdan* [eskisinden] *χoş oldı* | [Men 1680] *¯bayağı: Simplex, simpliciter & plané* [basit, düpedüz] *& pro gōyā & gōyā ki* [gûya yerine] | "... adi" [LO 1876] *¯bayağı: Adi, harcî, avam kârı, has olmayan. ¯Bayağı adam. ¯Basbayağı.* | "... hemen hemen" [TDK1 1945] *¯bayağı: 1. Her zamanki gibi olan, hiç bir özelliği bulunmayan. 2. Aşağılık. 3. (zarf) Hemen hemen.* || << ***ETü*** *bayakı* önceki, eski < ***ETü*** *baya* önce

† Anlam evrimi "önceden" > "eski" > "adi, sıradan" şeklindedir. "Sanki" ve "bir miktar" anlamlarında kullanımı anlaşılamadı.

›› bayağılaş-, bayağılık

bayan "hitap deyimi, hanım" [YTü: TD 1934] || < ***YTü*** *bay* hitap deyimi, bey → BAY

† Dil Devrimi döneminde keyfî olarak üretilen *bayan* sözcüğündeki +*An* eki, Türkçenin hiçbir döneminde dişil yapım eki olarak kaydedilmemiştir. Karş. ***Moğ*** *bayan* "zengin kişi".

›› bağyan

bayat [MŞ <1400] *¯bayad olmadın tuzıla yağıla semüz etile bişüreler* | [Deş-TS 1580] *¯bayat* [Fa.]: *... Arabîde gecelemiş nesne maᶜnāsına. Bu lafẓ Türkîde daχı şāyiᶜ ve müstaᶜmeldür, üzerinden gece geçmiş demekdür.* | [LO 1876] *¯bayat: Bayrı dahi derler. Türkîde kadim manasına, taze zıddı. (..) ¯bayak: Bayat manasına.* || ~? ***Ar*** *bāᵓit* بائت [*#byt* fāᶜil fa.] geceden kalmış < ***Ar*** *bāta* بَاتَ geceledi → BEYİT

† Allah'ın bir adı, Kadîm anlamında kullanılan ***ETü*** *bayat* sözcüğü ile ilişkisi muğlaktır. Vefik Paşa'nın Türkçe *bayak, bayağı* sözcüklerine bağlama önerisi ihtiyatla değerlendirilmelidir. † Kutaḍġu Bilig'de *bayat* yaklaşık 300 kez "Allah" anlamında kullanılır. Buna karşılık aynı tarihlerde Kaşgarî sözcüğü "Argu lehçesinde tanrının bir adı" olarak tanımlar.

›› bayatla-

baybay [Cum 1938] *¯Baybay diye amerikanvari selamlaşan gençlere tesadüf eder ve bu züppenin züppesi selama herhalde sinirlenirsiniz değil mi?* || ~ ***İng*** *bye-bye* veda sözü < ***İng*** *good bye* a.a. < ***İng*** *God by thee* «tanrı yanında olsun», a.a. → STAND-BY

›› baybaylaş-, bye bye

bayıl|mak [ETü: Kaş 1073] *ḳaġun ¯mayıldı <kavun yumuşadı. Bu, kavunun aşırı olgunlaşması durumudur.>* | [Men 1680] *¯bayılmak: Deliquium pati, deficere* [kendinden geçmek] || << ***ETü*** *mayıl-/*bayıl-* gevşemek, uyuşmak <? ***ETü*** **bañ-* (▫Claus 772)

† ETü ve TTü sadece edilgen *bayıl-* biçimi kaydedilmiştir. Geçişli *bay-* fiili modem TTü argodur.

›› baygın, bayık, bayılt-, bayıltıcı

← BAY-, MAYIŞ-

Levent Şahverdi Arşivi

bayındır [YTü: CepK 1935] *~bayındır = Âbâd, âbâdan, mamur* || ≈ **öz** *Bayundır* eski bir Türk adı < ***ETü*** *bayu-* zenginleşmek, müreffeh olmak < ***ETü*** *bay* zengin *+U-*

›› bayındırlık

← BOYAR

bayır [Yad <1421?] *~bâyirlerde susız yirlerde biter* | [Men 1680] *~bâyir: Mons nudus, collis, clivus* [çıplak dağ, tepe, yamaç] | **kırkbayır** [Men 1680] *~kırk ~bâir: Echinus, ventriculus verus* [geviş getiren hayvanların bir midesi] || *~* ***Ar*** *bā'ir* بائر *[#bwr* fā'il fa.] işlenmeyen toprak, yaban yer < ***Ar*** *bāra* بار (toprak) boş durdu, nadasa bırakıldı, işe yaramadı

† Özgün anlamı "yaban yer" iken, Türkçede "dik yer, yamaç" anlamını kazanmıştır.

›› kırkbayır

bayi [Barkan <1600] || *~* ***Ar*** *bā'i'* بائع *[#by'* fā'il fa.] satan, satıcı < ***Ar*** *bā'a* باع sattı, satış için sözleşti → BEY[2]

← MÜBAYAA

baykuş [Kıp: KTerc 1343] *~bay ~kuş: al-ḳabīsa* [ak baykuş] | [Marz 1380] *~bâyġuş sıfatlu kuşlar* | [Çağ: Pav <1500] *~baykuş: chouette* || << ***OTü*** *bay kuş* < ***ETü*** *bay* zengin, soylu → BAY, KUŞ

† Karş. *bay sunkur, baykara* "bir tür küçük yırtıcı kuş". Zenginlikle bağdaştırılması birtakım batıl inançlarla ilgili olabilir. Her halükârda 1934'te icat edilen ***YTü*** *bay* "bey" sözkonusu olamaz.

baypas [Mil 1982] *Kalp ameliyatlarında önemli bir aşama ~bypass' (baypas) ameliyatları olmuştur.* | [Mil 1992] *Cumhurbaşkanı'nı devre dışı bırakan ve ~bypass yasası' diye nitelenen tasarı* ‖ *~* ***İng*** *bypass* bir engelin yanından dolaşarak geçme § ***İng*** *by* 1. yan, kenar, 2. ikincil, tali *+* ***İng*** *pass* geçme → STAND-BY, PAS[2]

† Amerikan kullanımında "trafiği rahatlatmak için açılan tali yol" (1922), "bir tür kalp ameliyatı" (1957). Türkçede Başbakan Özal'ın geçirdiği ameliyat nedeniyle 1987'de popülerlik kazandı.

bayrak [ETü: Bud <1000] *trzul ~batruk vjırlıġ tokımak* [üç çatallı mızrak, mızrak/sancak?, şimşek tokmağı] | [ETü: Kaş 1073] *~batraḳ <ucuna bir ipek parçası takılan mızrak; savaş günü atlı süvarilerin yerini belli etmeye yarar.>* || << ***ETü*** *batrak/batruk* mızrak, mızraklı flama <? ***ETü*** *batur-* (mızrak) saplamak *+(g)Ak* → BAT-

›› bayraktar

bayram [ETü: Kaş 1073] *~bayrâm: yawma'l-ʿīd* <Kurban veya Ramazan bayramı> <Oğuzca. Bunun halk dilindeki ~bağram (sevinç, eğlence) sözcüğünden türediğini düşünüyorum, çünkü īd günü aynı zamanda sevinç ve neşe günüdür. (...) ~bayram sözcüğü yalnızca kendi lehçelerinde ḡ'yi y yapanlar (Oğuz ve Kıpçaklar) tarafından bu anlamda kullanılır.> | [OTü: MEd y. 1300] *~bayramḳa ḥāzır boldılar* || << ***ETü*** *badrām* sevinç, neşe ~ ***OFa*** *paḏrām* neşe, huzur, mutluluk, sükûn / ***Sogd*** *patrām* a.a. << ***İr*** **pati-rāma-* a.a. (≈ ***Sans*** *rāma* a.a.) → RAM

›› bayram yeri, bayramlaş-, bayramlık

bayt [Cum 1983] *~byte' denilen elektrik darbe şeritleri* || *~* ***İng*** *byte* sekiz bitten oluşan sayısal birim ☼ 1964, IBM Sytems Journal.| → BİT[2]

† İngilizce sözcük *bite* "ısırık" sözcüğünden esinlenerek türetilmiştir.

›› gigabayt, kilobayt, megabayt

← TERABYTE

baytar [GülS 1391] || *~* ***Ar*** *bayṭār/bayṭar* بيطار/بيطر *[#bṭr]* veteriner, at doktoru, nalbant *~* ***EYun*** *ʰippiatros ἱππίατρος* at doktoru → HİP(O)+[2], +İYATR

† Arapça sözcüğün kökeni için ◦Vollers 620, ◦Fraenkel 265. Arapça sözlüklerde ve Meninski'de her iki yazıma rastlanır.

baz [TDK1 1945] *~baz: Bir asitle birleşince tuz meydana getiren madde.* ‖ *~* ***Fr/İng*** *base* 1. ayak basılan yer, kaide, zemin, üs, 2. kimyada bir asitle birleşince tuz oluşturan madde << ***Lat*** *basis* basamak, kaide *~* ***EYun*** *básis βάσις* a.a. < ***EYun*** *bainō, bat- βαίνω, βατ-* yürümek, adım atmak *+sis* << ***HAv*** **gʷm-yo-* geliş < ***HAv*** **gʷem-* gelmek, gitmek

† İngilizce kullanımda *base* "üs, bir şeyin en alt tabakası" ve *basis* "temel, zemin" ayrışır. Türkçe sözcük her iki anlamı karşılar. † Aynı HAvr kökten ***EYun*** *+batēs* "yürüyen, adım atan", ***Lat*** *venire* "gelmek".

›› baz istasyonu, bazal, bazik

← AKROBAT, AVANTÜR (ENVANTER, KONVANSİYON, PARVENÜ, PREVANTİF, SUVENİR, SÜBVANSİYON), BAZA, BEYZBOL, DATABASE, DİYABET, KATAVASYA, SU BASMANI

baza "yatağın altına konan kasa" [TDK9 1998] *~baza: 1. Mobilyanın uzunluğunca konulan dar ayak. 2. Dolap gövdesinin zemine düzgün oturmasına yarayan kaide.* || *~* ***Fr*** *base* altlık, temel, taban, altyapı → BAZ

bazalt [T&S 1892] *Basalte* [Fr.]*: (min.) ~bazalt.* ‖ *~* ***Fr*** *basalte* koyu renkli bir volkanik kaya << ***Lat*** *basaltes* a.a. *~* ***EYun*** *basanítēs βασανίτης* a.a. < ***EYun*** *básanos βάσανος* mihenk taşı, altın ayarını sınamak için kullanılan kara bir taş (~? ***Prakrit*** *pāsāna* taş)

† Latince biçim doğabilimci Plinius'un yazmalarındaki bir yazıcı hatasından kaynaklanır.

bazan [LO 1876] *~baʿżan* بعضاً*: Bazı kere, vakit vakit, ahyânen.* ‖ < ***Ar*** *baʿḍ* بعض *[#bʿḍ* faʿl] birtakım, bazı, biraz *+an* → BAZI

† Arapça sözcüğün zaman zarfı olarak kullanılması geç dönem Osmanlıcaya özgü görünüyor.

›› bazen

+baz *~* ***Fa*** *bāz* باز oynayan, oynatan < ***Fa*** *bāxtan,* *bāz-* باختن, باز oynamak << ***OFa*** *bāxtan* sıçramak, zıplamak, oynamak

›› ateşbaz, çenebaz, düzenbaz, hilebaz

Levent Şahverdi Arşivi

← CAMBAZ, DAVLUMBAZ, FETBAZ, HOKKABAZ, KUMARBAZ, KÜFÜRBAZ, SİHİRBAZ, ZORBA

bazı [AşP 1330] *¯baʿżı χalḳun işi ... ¯baʿżı insāndur ... ¯baʿżı ḥayvān gibidür* | [Men 1680] *¯baʿżı* بعض *(quod & baʿżī* بعضى *scribitur), ¯baʿżısı, ¯baʿżı kerre, ¯baʿżı yerlerde* ‖ ~ ***Ar*** *baʿḍi* بعضِ bir kısmı (genitif) < ***Ar*** *baʿḍ* بعض [*#bʿḍ* faʿl msd.] bir kısım, bazı, birtakım < ***Ar*** *baʿaḍa* بَعضَ ısırık aldı, (sinek) soktu

›› bağzı

←– BAZAN

bazilika [Cum 1937] *Kazılan mahalden 40-50 santim derinliğinde bulunan ¯Bazilika, miladdan sonra 4. asra aittir.* || ~ ***Lat*** *basilica* Roma imparatorluğunda bir tür kamu binası ~ ***EYun*** *stoa basilikḗ* στοα βασιλική «kral revakı», Atina'da yüksek mahkeme olarak kullanılan revakın adı < ***EYun*** *basileús* βασιλεύς kral *+ik°*

← FESLEĞEN

bazlama [SVel <1420] *Uçmak aşından dilerven bir çanak / Nūr hamīrinden iki üç ¯bazlamaç.* | [Edv-TS 1389] *¯bāzlamac kim ʿarebce aŋa χubżuʾṭ-ṭābıḳ dirler, tabiatı kurudur* ‖ << ***TTü*** *bazlamac* tepsi ekmeği < ***TTü*** *bazı/baza* hamur yumağı, bir ekmeklik hamur parçası ≈? ***Yun/EYun*** *máza* a.a.

† Homeros'tan beri kaydedilmiş olan ***Yun*** *máza* sözcüğü ile anlam birliği dikkat çekici olmakla beraber, Yunancadan direkt alıntı olasılığı zayıftır. Azericede kullanılan *bozlama* (a.a.) biçimi, geç bir evrimi temsil eder.

bazu [CodC 1303] *brachius - Fa: ¯bazou - Tr: χol* | [AşP 1330] *¯bāzūsında ḳuvveti olmaz-ısa* ‖ ~ ***Fa*** *bāzū* بازو kol << ***OFa*** *bāzūg* a.a. ≈ ***Ave*** *bāzav-, bāzu-* a.a. ≈ ***Sans*** *bāhu* a.a. << ***HAv*** **bhāghu-s* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *bough* "ağaç kolu > dal". ***Erm*** *pazug բազուկ* "bazu" Orta Farsçadan alıntıdır.

›› pazu

← PAZI

bazuka [KK 1910] *13 kasatura, 57.718 fişek, 7 ¯bazuka* ‖ ~ ***İng*** *bazooka* elde taşınan roketatar < ***?***

† İngilizce sözcük Amerikalı komedyen Bob Burns'un (1896-1956) sahnede kullandığı bir müzik aletinin adından ödünç alınmıştır.

be [Men 1680] *¯behey* | [KT 1900] *¯be: Be, bre, vre, more, mori suretlerinde Rumeli lisanları beyninde müşterek bir lugati amiyanedir.* || : ***ünl*** hitap ünlemi → BRE

›› behey

be+ ~ ***Fa*** *ba* به ile, beraber, yanında, aracılığıyla (edat) << ***OFa*** *pad* karşı, karşı karşıya << ***EFa*** *pati-* a.a. ≈ ***Ave*** *paiti-* a.a.

›› anbean, günbegün, katbekat, ruberu

←– BECAYİŞ, BECİT, BEHEMEHAL, DEMBEDEM, DERBEDER, GÜLBEŞEKER

beach "bar ve benzeri hizmetleri bulunan ücretli plaj" [EkşiS 2003] *¯beach: para ile girilen plajların minderlisi* || ~ ***İng*** *beach* plaj, kumsal

† İngilizce sözcüğün kökeni muammadır. Türkçe güncel kullanımın İngilizceden farklı olduğuna dikkat edilmelidir.

bebek "göz bebeği" [Kıp: Tuhf <1400] *nāẓiruʾl-ʿayn* [Ar.]: *karak; Türkmenler buna ¯bebek dérler."* | "... yavru" [DK <1400?] *alā gözlü ¯bebeklerüŋ öksüz komışsuŋ* | [Kab 1432] *gözünüŋ ¯bebegi domalaç ve çeper yüzli ola* || < *çoc be-be*

† Muhtemelen çocuk dilinde evrensel olan "ben" veya "konuşan kişi" sembolizminden. Karş. ***Fr*** *bébé,* ***İng*** *baby,* ***Fa*** *baba,* ***Ar*** *būbū* (a.a.).

›› bebe, bebem, bebiş, taş bebek

← BEYBİ, PORTBEBE

becayiş "görev veya makam değiş tokuş etme" [BK 1797] *sufte* [Fa.]: *O kimseye denir ki taht-ı yedinde olan mevzi yerine yerine gayri mevzi bedel ve ¯becayiş ola.* | [LO 1876] *¯becāyiş: Lugat-i müvellededir. Bir mansıb mübadele etmek.* || ~ ***Fa*** *ba cāyiş* بجایش onun yerine < ***Fa*** *cāy* جای yer → BE+

←– HERCAİ

becer|mek [DK <1400?] *Gördü ¯beceribilmez, aydur: Meded Dede, kerem eyle* | [LO 1876] *¯becerik, ¯becerikli, ¯beceriksiz* | "... cima etmek" [FErbulak 1984] || << ***TTü*** *başar-* başa çıkmak, muvaffak olmak →– BAŞAR-

›› beceri, becerikli, beceriksiz, beceril-, becert-

becit [SN 1354] *velī bellü bildüm bular bunda yok / ¯becid dutalım bahs igen oldı çok* | [Men 1680] *¯becid* بجد *(vitiosé ¯becīd* بجيد*): Diligenter, instanter ... seriò, serius, urgens.* || ~ ***Fa*** *ba-cidd* بجد hızlıca, gayretle < ***Ar*** *cidd* جدّ enerji, gayret, hız → BE+, CİDDİ

bedava [Rav 1449] *Gönül vérmiş idim ¯bād-ı ¯hevāya / érişmemiş idi derdüm devāya* | [LO 1876] *¯bedava* بداوا*: Bād-i hevā zebanzedi.* ‖ ~ ***Fa*** *bād-āvard* باداور «rüzgâr getirdi», bedelsiz veya tesadüfen elde edilen şeyler için kullanılan bir deyim § ***Fa*** *bād* باد rüzgâr + ***Fa*** *āvardan* آوردن getirmek → BAD, GERDAN

† Osmanlıca kaynaklarda genellikle *bād-i havā* "hava rüzgârı?" olarak yorumlanır ve bu şekilde yazılır. Ancak Fars edebiyatında standart deyim *bād-āvard* şeklindedir.

›› bedavacı

bedayi "icatlar" [Barkan <1600] *Zikr olınan ¯bedâyiʿ ... küllīyen refʿ olınub* || ~ ***Ar*** *badāyiʿ* بدايع [*#bdʿ* faʿāʾil çoğ.] yenilikler, orijinal şeyler, icatlar < ***Ar*** *badīʿa(t)* بدعة [t.] icat, orijinallik, ilk kez yapılan şey –→ BİDAYET

›› bedai, Darülbedayi

bedbaht [MEd y. 1300] *¯bedbāχt ḳıldı anı = ḳarşadı aŋa* | [CodC 1303] *mentecatus - Tr: ¯badbakt* ‖ ~ ***Fa*** *badbāχt* بدباخت kötü bahtlı → BET[1], BAHT

bedbin "kötülük gören" [Rav 1449] *Gönül gözin éyü aç düşme ¯bed-bīn* | "karamsar" [YOsm: KT 1900] *¯bedbīn: herkesin kötülüğünü gören ve arayan. Lisan-ı siyasiyede Fr. pessimiste kelimesinin tercümesi olarak kullanılır ki her hali fena görmeğe mail demekdir.* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Fa*** *bad bīn* بد بين kötü gören § ***Fa*** *bad* بد kötü + ***Fa*** *bīn* بين gören (<< ***OFa*** *vēn* ≈ ***Ave*** *vaēna-* görmek) → BET[1]

← DÜRBÜN, HODBİN, NİKBİN

beddua [Dan 1360] *İncinūp kaçan kim itse ˉbed-duʿā* || ~ ***Fa*** *baddu'ā* بدعاء ilenme → BET[1], DUA

›› beddualaş-

bedel [Kut 1069] *ˉbadal kıldı abdal neŋin ham mālın* [abdal/derviş varını, malını bedel kıldı] ‖ ~ ***Ar*** *badal* بدل [*#bdl* faʿal] eşdeğer, karşılık

›› bedelli, bedelli askerlik, bedelsiz, bilabedel

← ABDAL (APTAL, BUDALA), MÜBADELE (MÜBADİL), TEBDİL, TEBEDDÜL

beden "gövde" [AşP 1330] *maʿlūm oldu bu ˉbeden birin birin/eytdük ol cevherlerüŋ yérlü yérin* | "... kale burcu üzerindeki siperlik" [Men 1680] *ˉbeden: ten, cesed, gevde. Corpus (...) Item turcicé sumitur pro pinnā muri. Crêneaux de muraille.* | "giysi ölçüsü" [Mil 1962] *İki boy: normal ˉbeden ve büyük ˉbeden* || ~ ***Ar*** *badan* بدن [*#bdn* faʿal] 1. insan gövdesi, torso, 2. kolsuz kısa gömlek veya zırh

† "Kale burcu, sur" anlamı Türkçeye özgüdür. † "Giysi ölçüsü" anlamı TDK Türkçe Sözlük'te mevcut değildir.

›› bedenî, bedensel

bedesten [Men 1680] *bezestān, bezesten & ˉbedesten vul. pro bezzāzistān.* ‖ ~ ***Fa*** *bazzāzistān* بزّازستان kapalı çarşı, özellikle kumaşçılar çarşısı § ***Ar/Fa*** *bazzāz* بزّ [*#b*] kumaşçı + ***Fa*** *+istān* ستان yer bildiren takı → BEZ[1], +İSTAN

† */z/ > /d/* evrimi z/s dissimilasyonu mudur, yoksa Farsça alıntılarda sıkça görülen */d/ > /z/* kaymasından hyper-correction mudur? Karş. HİZMET, KEPAZE, PALUZE.

bedevi [GülM 1429] *ˉbedevī at ivmeg-ile bir nefes yürür* || ~ ***Ar*** *badawī* بَدَوِى [*#bdw* nsb.] çöl halkına mensup, bedevi < ***Ar*** *badw* بَدْو çöl → BİDAYET

bedhah [Dai 1647] ‖ ~ ***Fa*** *bad-χʷāh* بدخواه kötü dileyen, kötü niyetli, düşman § ***Fa*** *bad* بد kötü + ***Fa*** *χʷāh* خواه dileyen, dilek → BET[1], HAHİŞ

bedihi bedihe [MEd y. 1300] *ˉbedīhe oḳıdı χutbeni* [hutbeyi açıkça okudu] | [NK 1867] || ~ ***Ar*** *badīhī* بديهى [nsb.] aşikâr, gözle görünen, derhal kavranan < ***Ar*** *badāha(t)* [*#bdh* faʿāla(t) msd.] belirgin olma, bedahet *+ī* < ***Ar*** *badaha* بدء aniden geldi, kendiliğinden oldu, vuku buldu

›› bedahet

bedii bedi [GülM 1429] *bir ˉbedīʿül-cemāl* [güzel yüzlü] *laṭīfül-ḫʿtidāl oğlan* | bedii [YOsm: LO 1876] *bedīʿ: Yeni çıkma, güzel, garip. Sanāyiʿ-i ˉbedīʿiyye* [güzel sanatlar]. | bediiyat [SK 1924] *Esthétique*[Fr.]: *ˉbediʿiyat* || < ***Ar*** *badīʿ* بديع [*#bdʿ* faʿīl sf.] yeni, orijinal, emsalsiz, tuhaf *+ī* < ***Ar*** *badaʿa* بَدَع yenilik yaptı → BİDAT

† ***Ar*** *badīʿ* sıfatından türetilen nisbet sıfatı 19. yy sonlarından itibaren ***Fr*** *beaux arts* [güzel sanatlar] karşılığı olarak kullanılmıştır.

›› bedia, bediiyat, bediiye

← BEDİÜZZAMAN

bedir [AşP 1330] *ayı bir gör kim (...) ol semāʿda gāh ˉbedr ü gāh hilāl* ‖ ~ ***Ar*** *badr* بدر [*#bdr* faʿl msd.] dolunay

bediüzzaman ~ ***Ar*** *badīʿu'z-zamān* بديع الزمان çağın harikası < ***Ar*** *badīʿ* بديع yeni, emsalsiz, harika → BEDİİ, ZAMAN

† 10. yy İslam ediplerinden Bediüzzaman el-Hemedani'nin (969-1007) künyesidir. Hint ve Paki Müslümanları arasında popüler erkek adıdır.

bednam [Marz 1380] *pāḏişāh katında χāin, il dilinde ˉbednām kıla* | [Kab 1432] *kullukçı* [hizmetkâr, köle] *ac olsa ağasını şikâyet ile ˉbednām ider* ‖ ~ ***Fa*** *badnām* kötü namlı → BET[1], NAM

begonvil [Mil 1986] *ˉBegonvilla Otel 89.500 TL Yarım Pansiyon* ‖ ~ ***YLat*** *bougainvillea* bir tür çiçekli sarmaşık ☼ 1866 Fr. < ***öz*** *Louis Antoine de Bougainville* Fransız denizci ve seyyah (1729-1811)

›› bougainvillea, bugenvilya

begonya [T&S 1892] *Bégonia* [Fr.]: *ˉbegonya denilen çiçek ve fidanı.* || ~ ***YLat*** *begonia* bir çiçek cinsi < ***öz*** *Michel Bégon* Fransız idareci ve botanikçi (1638- 1710)

begüm [EÇ <1683] *Halâ şah kızlarına Acemde ˉbegüm derler.* | [Men 1680] *ˉbegüm: Tartari Crimenses vocant reginam matrem Chani* [Kırım Tatarları Hanın validesine derler] || ~ ***Çağ/Tat*** *begüm* soylu kadınlara hitap şekli [1. tekil kişi iyelik ekiyle] < ***ETü*** *beg* bey *+Um* → BEY

† "Sultanım" deyimiyle eş yapıdadır. Türkiye Türkçesinde Tatar, Çağatay, İran ve Hint saraylarına özgü bir deyim olarak algılanmıştır. Karş. HANIM.

beğen|mek [OTü: İMüh <1310] *ˉbegendi, ˉbegeldi* "beylik etti" | [Kıp: CodC 1303] *gaudeo* [memnun olmak] - *souunurmen, ˉbienirmen, ˉbiendim* [sevinirim, beğenirim, beğendim] | [Yun <1320] *kimesne ˉbegenesi χüsı* [huyu] *yokdur* ‖ << ***OTü*** *begen-* beylik etmek, takdir etmek *+dI* < ***ETü*** *beg* bey *+(g)An-* → BEY

† Karş. ***Ar*** *ḳadara* "muktedir idi" > *ḳaddara* "takdir etti, beğendi". "Kudret" ve "iktidar" ile "değer biçme/değer verme" arasındaki semantik ilişki ilgi çekicidir.

›› beğendi, beğendir-, beğenil-, hünkâr beğendi

← BEĞENİ

beğeni [YTü: CepK 1935] *ˉbeğeni = Rağbet* || < ***TTü*** *beğen- +I(g)* → BEĞEN-

behavyorizm [DTC 1942] *ˉbehavyorizm* || ~ ***İng*** *behaviorism* davranışçılık ☼ 1913 John Broadus Watson, Amer. psikolog. < ***İng*** *behavior* davranış *+ism°* < ***İng*** *behave* davranmak, kendini belli bir şekilde tutmak < ***İng*** *have* sahip olmak, tutmak << ***Ger*** **habēn* tutmak, elde etmek << ***HAv*** **kap-* a.a. → KAPASİTE

›› behavyorist

Levent Şahverdi Arşivi

behemehal beherhal "her durumda" [Kab 1432] *~beher-ḥâl gerekdür kim nedîmde şecāʿatden yaʿni erlikden nesnecik olup* | [Bah 1924] *~behemehâl: mutlaka.* || § ***Fa hama*** همه her, hepsi + ***Ar ḥāl*** حال durum → BE+, HEM, HAL[1]

† Eskiden daha popüler olan *beher hal* deyimi yerine 20. yy başlarında yaygınlaşan eş anlamlısıdır.

beher [Fer <1451] *~be-her hāl minneti ḳabūl itdiler* || ***~ Fa ba har*** بهر her bir → HER

behimiyet behimî [KınZ 1564] || [YOsm: KT 1900] *~behīmiyyet: Hayvanlık, hayvaniyyet.* || ***~ Ar bahīmiyya(t)*** بهيمية [*#bhm* y. msd.] hayvanlık, öküz gibi hantal ve aptal olma < ***Ar bahīma(t)*** بهيمة her türlü dört ayaklı hayvan, davar *+iya(t)*

† Karş. ***Aram bəhīmtā*** ve ***İbr bəhīmah*** "büyükbaş hayvan". ***İng behemoth*** "efsanevi bir canavar" sözcüğü Tevrat'ta zikredilen ***İbr bəhīmōth*** "hayvanat" biçiminden alınmıştır.

← MÜPHEM

behre [AşP 1330] *bulardan kimse ~behre ala* | [Tezk 1341] *dürlü ʿilm içinde ~behresi var-ıdı* || ***~ Fa bahra*** بهره pay, hisse, nasip << ***OFa bahrag*** a.a. ≈ ***Sans bhadra*** talih, mutluluk, güzellik

›› behrelen-, behremend

beis [Men 1680] *~bees: Malum, adversitas, vehementia, poena, afflictio* [zarar, sakınca, ceza]. *~Lā ~bees: ~bees yokdür.* || ***~ Ar ba's*** بَأس [*#bAs* faʿl] kötülük, zarar, sakınca

† Karş. ***Aram #b'ş*** "kötü olma, rahatsızlık verme".

bej [Cum 1930] *krem, lacivert ve ~bej renkli (...) trench coat* || ***~ Fr beige*** bir renk

›› bejleş-

bek hafbek "futbolda geri oyuncusu" [Cum 1930] *Öyle kafa vuruşları var ki yüzde yüz gol oluyor. Bizim ~hafbek' de zayıf.* | [Cum 1949] *~solbek, ~sağbek* || ***~ İng fullback/halfback*** futbolda tam veya yarım geri oyuncusu < ***İng back*** geri << ***Ger *bako(m)*** sırt, arka

›› sağbek, solbek

← BACKGROUND, BACKUP, BEYKIN, COMEBACK, FEEDBACK, FLASHBACK, HATCHBACK, PLAYBACK

beka [Kut 1069] *kamuġ muʿmīnıġ sen tözü yarlıḳa / yarınḳı ~baḳādın bu kün ḳıl liḳā* [tüm müminlerin günahını bağışla, yarınki beka aleminden bugün göster yüzünü] | "... Allah'ın bir sıfatı" [AşP 1330] *eytti yā Allāh u yā Hayy u ~Beḳā* || ***~ Ar baḳā'*** بقاء [*#bḳy* faʿal msd.] 1. artma, arta kalma, kalıcı olma, 2. ebediyet < ***Ar baḳā*** بَقا kaldı, baki idi

← BAKİ (HÜVELBAKİ), BAKİYE (BAKAYA), İBKA, MÜTEBAKİ

bekar [T&S 1892] *Bécarre* [Fr.]: *~bekar işareti.* || ***~ Fr becarre*** bir müzik işareti ***~ İt B quadro*** dörtgen B → BETA

† Simgenin şeklinden ötürü.

bekâr [Men 1680] *~bekār: Innuptus, caelebs, liber* [evli olmayan, serbest]. || < ***TTü bekāret*** genç kızlık, evlenmemiş olma hali < ***Ar bikr*** بكر ilk doğan evlat, genç kız → BEKÂRET

† Arapça kökten Türkçede türetilmiş ve uygulamada ***Fa bīkār*** "işsiz, aylak" sözcüğüyle karıştırılmıştır. Osmanlıca kaynaklarda görülen *bekâr odaları* deyimi, "işsiz barınağı" anlamındadır.

bekâret [Men 1680] *~bekāret: Virginitas, virginem esse. ~Bekāret almak: Deflorare.* || ***~ Ar bakāra(t)*** بكارة [*#bkr* faʿāla(t) msd.] genç kızlık (ᵒLane 1:241) < ***Ar bakara*** erken ve taze idi ≈ ***Ave hazaŋra-*** a.a.) → BİKİR

← BEKÂR

bekçi "bakıcı, gözetici" [OTü: MEd y. 1300] *~bekçilik ḳıldı anıŋ üze* | [Marz 1380] *zīhī nesne kim buldum, eve ~bekci olır-imiş didi, alub anı evine götürdi* || < ***ETü bek*** pek, sağlam, muhkem *+çI* → PEK

bekle|mek [ETü: İyiP <1000] *elgin adakın ~beklep kınlıkta urdılar* [elini ayağını emniyete alıp (bağlayıp) hapse attılar] | [ETü: Kaş 1073] *ol neŋin ~bekledi* <malını korudu>, *ol ḳapuġın ~bekledi* <kapısını kapattı. Herhangi bir şeyin sıkıca bağlanmasını anlatmak için de bu sözcük kullanılır.> | [Enb-TS <1390] *Teŋri beni bularuŋ şerrinden ~bekledi* [korudu] | [Men 1680] *~beklemek: saklamak, hıfz e., muhāfaza e., nāzır ol., dīdebānlık et., müntazır ol.* || << ***ETü bekle-*** tahkim etmek, korumak < ***ETü bek*** sağlam, pek, berk *+lA-* → PEK

† Anlam evrimi "tahkim etmek, korumak" > "nöbet tutmak" > "beklemek" şeklindedir. TTü 16. y.'dan itibaren *küy-* "beklemek" fiilinin yerine geçmiştir.

›› bekleme odası, beklen-, bekleş-, beklet-

← BEKLENTİ

beklenti "bekleme" [Cum 1935] *hayat savaşının ~beklenti odası yoktur* || < ***TTü bekle- +(ln)tI*** → BEKLE-

† TTü halk dilinde "bekleme" anlamında iken, YTü "beklenen şey" anlamı tercih edilmiştir.

bekri [Arg 1533] *~becchri* [bekri]: *disordinato, jmbriacone* [serseri, alkolik] | [Men 1680] *~bekrī t*[urc]. *p*[ers].: *mesti müdām.* || ≈ ***Fa bakrūy/bakrawī*** بكروی alkolik

† Farsça eşdeğeri Steingass 195 *bakrawī*, Castellus'a atfen Meninski 862 *bakrūy* olarak okur.

bel[1] [ETü: Bud <1000] *~bélçe boğuzça suwda* [beline boğazına kadar suda] | bel soğukluğu [Yad <1421?] *istisḳāya ve ~bel soukluğuna fāide ider balġamı ḳatʿ ider* | "... meni, sperm" [LO 1876] *insan ~beli: ... sulb.*

|| << ***ETü bél*** 1. gövdenin orta bölümü, 2. iki dağ arasındaki alçak yer

›› bel kemiği, bel soğukluğu, belce, beli gel-

← BELEN

bel[2] [Sic-TS <1500] *~bīl ve çapa ve üç kazma* | [Men 1680] *~bīl vul. ~bel: Pala.* [kürek] || ***~ Fa bīl*** بيل bir tarım aleti, kürek

›› belle-

Levent Şahverdi Arşivi

bel[3] [Ana 1932] *~bel bel bakmak (G. Antep): aptalca bakmak.* ‖ ≈ ***TTü*** *beler-* gözlerini akı görülecek şekilde açmak

›› bel bel

← BELER-

bela [Kut 1069] *ajunḳa ~balā ol buḍunḳa yutı* [dünya için beladır, halk için felaket] | [SN 1354] *benden beter/ ~belālu sen imişsin imdi yéter* ‖ ~ ***Ar*** *balāʾ* بلاء [*#blw/bly* faʿāl msd.] başa gelen kötülük ve sıkıntı, sınav < ***Ar*** *balā* بَلَا dert ve kötülük yükledi, sınadı ≈ ***Ar*** *wabala* [*#wbl*] yük veya sorumluluk yükledi → VEBAL

† *Kalu bela* deyimindeki anlamı için ilgili maddeye bakınız.

›› bela oku-, belalı, kaza bela

← İPTİLA (MÜPTELA), LAUBALİ

belagat [Kut 1069] *~balāġat bile ḥaṭṭ teŋeşse* [yazı (güzelliği) ile belagat bir araya gelse] ‖ ~ ***Ar*** *balāġa(t)* بلاغة [*#blġ* faʿāla(t) msd.] yetkinlik, özellikle söz söyleme yeteneği, retorik < ***Ar*** *balaġa* بَلَغَ ulaştı, yetişti → BÜLUĞ

← BELİĞ

belboy [Mil 1956] *Onu bildiğim bir otele götürdüm. Bir daire açtırdım. İskoç viskisi ve buz getirttim. ~Belboy radyoyu açıp bizi yalnız bıraktı.* ‖ ~ ***İng*** *bellboy* otellerde yardımcı eleman, komi § ***İng*** *bell* çan, çıngırak + ***İng*** *boy* oğlan çocuğu (~ ***EFr*** *embuié* uşak, serf < ***EFr*** *embuier* prangalamak, ayağını bağlamak)

† İngilizce deyim eskiden otellerde elinde çıngırakla müşteriye mesaj ileten hizmetçilerden alınmıştır.

← KOVBOY, OFİSBOY

belde "şehir" [Neş 1492] ‖ "belediye teşkilatı olan yer" [RG 1930] *Bir ~beldenin bazı aksamının beldeden ayrı-larak ayrı belediye idaresine tâbi bir ~belde haline geçmesi* ¦ "ilçe merkezi olmayan fakat belediye teşkilatı olan yerleşim" [Cum 1990] *Kemerburgaz, ~belde ~belediyesi olmaya hazırlanıyor.* ‖ ~ ***Ar*** *balda(t)* بلدة [*#bld* faʿla(t) mr.] şehir, devlet ≈ ***Ar*** *balad* بلد a.a. ~ ***EYun*** *politeia* πολιτεία a.a. < ***EYun*** *pólis* πόλεις müstahkem yer, kent +*ia* → POLİTİK

† Arapça sözcüğün kökeni için Vollers 312, Dozy I:109. † ***Fa*** *şahr* ve ***ETü*** *il* eşdeğer kavramlardır. Şehir ve devlet özdeşliği için karş. ***Alm*** *Stadt* "şehir" ve *Staat* "devlet". Ayrıca karş. ***Lat*** *civitas* "şehir, devlet".

† "İl veya ilçe merkezi olmadığı halde belediye statüsünde olan yerleşim" anlamı 1980'lerden itibaren ağır basmıştır.

›› bilad

← BELEDİYE

bele|mek [ETü: Kaş 1073] *ol kençin ~belēdi <bebeği kundakladı>, ol anı ḳānıŋa ~belēdi <onu kanına buladı>* ‖ << ***ETü*** *belē-* 1. bulamak, bulaştırmak, çamur veya boya sürmek, 2. kundaklamak

† ETü fiilin iki anlamı arasındaki ilişki açık değildir.

›› belek, belen-

belediye daire-i belediye [YOsm: Düs 1858] *Devāir-i ~belediyyeden altıncı dāire iʿtibar olunan Beyoğlu ve Galata dāiresinin nizām-ı ʿumūmīsi* | [YOsm: LO 1876] *~belediye: Şehir idaresi. ~Belediye ~meclisi.* ‖ < ***Ar*** *baladī* بلدى [nsb.] kente ait olan, kentsel < ***Ar*** *balad* بَلَد [*#bld* faʿal] şehir, devlet +*ī* → BELDE

† İlk *daire-i belediyye* 1854 idare reformuyla İstanbul'da kuruldu. Yeni Osmanlıca sözcük ***Fr*** *municipalité* karşılığı olarak ***Ar*** *beled* sözcüğünden türetildi.

›› belediye başkanı, belediyecilik, belediyeleş-

belen [Enb-TS <1390] *İbn Abbās eyitti: Nuz Dağı üzerinde depelendi. Bir niceleri eyitti: Hīrā ~beleŋinde* بلك. | [EÇ <1683] *lisān-ı Türkmānda ~beleŋ yokuş olan yire dirler* | [LO 1876] *~beleŋ* بلك: *üzerinden yol geçen tepe, (...) ~Beylān: Dağın büyücek beli, beleŋ dahi denir.* ‖ << ***TTü*** *beleŋ* yokuş, dağ <? ***ETü*** *bél* dağ geçidi → BEL[1]

† Karş. ***Az*** *belen* "dağ yamacı". Sadece TTü ve Azericede görülen sözcüğün kaynağı ve yapısı açık değildir; **belek* "belcik" > **beleg* > *beleŋ* düşünülebilir. † ***Kürd*** *bêlan* "tepe" muhtemelen Türkçeden alıntıdır.

beler|mek "gözleri aşırı açılmak, pörtlemek" [Işk-TS 1398] *açtı ağzı vü gözi ~belerdi* ‖ <? ***TTü*** *bel bel* gözlerini aşırı ölçüde açarak → BEL[3]

† *Bele-* "bulanmak, bulaştırmak" ve *belgü* "işaret, gösterge" sözcükleriyle anlam ilişkisi kurmak güçtür.

›› belert-

beleş [LO 1876] *~beleş: Bedava, caba.* ‖ ~ ***Ar*** *bilā şayʾ* بلا شيء karşılıksız, bedava → BİLA+, ŞEY

† Ali Seydi, Defter-i Galatat'a (1908) göre Diyarbakır ve Musul yöresine özgü bir deyimdir.

← TEBELLEŞ

belge [ETü: Kaş 1073] *~belgü* <alamet, işaret>, *kut ~belgüsi bilig* <talihin alameti bilgi> | <vesika, Fr *document* karşılığı> [YTü: Cum 1934] *Büyük Britanya imparatorluğunun istikbalini alakadar eden çok mühim bir ~belge dün Londra'da neşredilmiştir.* ‖ ≈ ***Moğ*** *belge* resmi alamet, damga ~ ***ETü*** *belgü* işaret, alamet < ***ETü*** **bel-* ? +*gU* → BİL-

† Dil Devrimi döneminde benimsenen *belge* biçiminin, 13. y.'a ait bir Moğolca metinden esinlendiği anlaşılıyor. Sonseste */ü/ > /e/* değişimi Moğolcada tipiktir. Nihai kaynağı Türkçe olan sözcük, TTü normal evrimde *belgi* veya *beli* biçimini almalıydı.

›› belgegeçer, belgele-, belgelen-, belgelet-, belgeli, belgesel, belgeselci, belgi

← BELİR- (BELİRLE-, BELİRTİ), BELİT, BELLE- (BELLEK, BELLETEN), BELLİ

Levent Şahverdi Arşivi

beliğ [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *balīġ* بليغ [*#blġ* faʿīl sf.] yetkin, belagat sahibi < ***Ar*** *balaġa* بَلَغَ ulaştı, yetişti → BELAGAT

belir|mek [ETü: İyiP <1000] *oğlum sabı edgü yavlak ¯belgürginçe* [oğlumun haberi iyi kötü belli oluncaya dek] | [ETü: Kaş 1073] *ış ¯belgürdi* [konu açığa çıktı], *küz keligi yâzın ¯belgürer* [güzün gelişi yazdan bellidir] | belirsiz [Yad <1421?] *tâ kim yeri ¯belürsiz ola* | [Kıp: KFT <1421] *¯belgürüdmek* [belirtmek] | [Men 1680] *¯belürmek, ¯belürtmek* | belirli [YTü: Cum 1934] *Doktor ¯belirli ¯belirsiz bir tereddütten sonra anahtarı uzattı.* || << ***ETü*** *belgür-* meydana çıkmak, belli olmak < ***ETü*** *belgü* işaret, alamet *+(g)Ur-* → BELGE

† ***ETü*** *belgü* "işaret, alamet" ve *belgür-* "belirmek" biçimleri yapıca bir **bel-* fiiline işaret ederlerse de bu fiil hiçbir kaynakta kaydedilmemiştir. † *Bil-* fiiliyle anlam bağı için karş. ***Ar*** *ʿalam* "belirti, sancak", *ʿalāma(t)* "belirti", *ʿilm* "iz ve işaretlerden anlama, bilme".

›› belirgin, belirli, belirsiz, belirt-, belirtme sıfatı

← BELİRLE-, BELİRTİ

belirle|mek [YTü: Fel 1942] *¯belirlemek = Tayin etmek = Déterminer* || < ***TTü*** *belir- +lA-* → BELİR-

† BELİR- fiiline eklenen +le- ekinin işlevi açık değildir.

›› belirleme, belirlen-

belirti "araz" [Cum 1933] *özleyiş dediğimiz şeyin yalnız bir ruhta kendini gösteren ¯belirtileri de değildir.* || < ***TTü*** *belirt- +I(g)* → BELİR-

›› belirteç, belirtim

belit [YTü: Fel 1942] *¯belit = Mütearife = Axiome* || < ***YTü*** **bel- +Ut* → BELGE

† ***ETü*** *belgü* "işaret" adı ile *belir-* fiilinin kökü olduğu varsayılan teorik **bel-* fiilinden Dil Devrimi döneminde türetilmiştir.

belki [AşP 1330] *¯belki naḳḳâşı bu naḳşuŋ ol-durur* || ~ ***Fa*** *bal ki* بل كه hatta, o kadar ki

belladonna [Bah 1924] *¯belladon: Tababette müstamel zehirli bir nebat.* || ~ ***İt*** *belladonna* eczacılıkta kullanılan bir bitki, güzelavrat otu § ***İt*** *bella* güzel + ***İt*** *donna* hanımefendi → DAM[2]

belle|mek [Kel-TS <1347] *ol işi ¯bellü bilmeyince iş işlemen* | [LO 1876] *¯bellemek: Belli öğrenmek, hıfz, ezber etmek, zihne komak.* | [TuhL-TS 1493] *ilerüki ümmetler zahmetler gördiler yol ¯bellüleyince* [eski toplumlar yolu bulmakta/bilmekte zorluk çektiler] || << ***TTü*** *bellü bil-/bellüle-* ayan ve aşikâr bilmek, teşhis etmek *+lA-* < ***TTü*** *bellü* belli, belirli << ***ETü*** *belgülig* → BELGE

›› bellen-, bellet-, belletmen

← BELLEK, BELLETEN

bellek [Ana 1932] *¯bellek (Kayseri): Hafıza, öğrenme kabiliyeti.* | [YTü: Fel 1942] *¯bellek = Hafıza = Mémoire* || < ***TTü*** *belle-* bilmek, sanmak *+Uk* → BELLE-

† Anadolu ağızlarında genellikle "işaretli, belirlenmiş" anlamında kullanılan sözcük, Kayseri ağzından derlendiği ileri sürülen bir örneğe dayanarak Dil Devrimi döneminde "hafıza" anlamında yazı diline aktarılmıştır.

›› kent belleği

belleten "bildirge" [YTü: Geom 1937] || <? ***TTü*** *bellet-* öğretmek, ezberletmek *+(g)An* → BELLE-

† Güneş Dil Teorisi çerçevesinde ***Fr*** *bulletin* (a.a.) sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

belli [ETü: Kaş 1073] *¯belgü: al-amāra wa'l-ʿalāma* [emare ve alamet] *(...) ¯belgülüg neŋ* [aşikâr olan şey], *boldâçı buzağu öküz ara ¯belgülüg* [olacak buzağı öküz arasında bellidir] | [YusŞ <1348] *bileyüm ¯bellü baŋa söyle sözin* | [Men 1680] *¯bellü: maʿhūd (...) ¯bellü e.: ʿayân e. (...) ¯bellü başlı* || << ***ETü*** *belgülig* işaretli, belirli, malum < ***ETü*** *belgü* işaret, alamet *+lI(g)* → BELGE

›› belli başlı, belli belirsiz, besbelli

belma [Men 1680] *¯belmâ: leyletül bedri* || ~ ***Ar*** *balmā'* [*#blm* faʿlā] dolunay ~ ***OFa*** *purmāh* a.a. → PÜR[1], MAH

† Orta Farsça için ▫D-M 286. */r/ > /l/* dönüşümü Fars dillerinde tipiktir.

beluga [Cum 1987] *Mersinbalığı ailesinin en iri türü sayılan ¯beluga* || ~ ***Rus*** *beluga белуга* yumurtasından havyar elde edilen mersin balığı < ***Rus*** *belıy бе́лый* beyaz << ***HAv*** **bhel-o* < ***HAv*** **bhel-*[1] yanmak, ışımak → FLAMA

bemol [T&S 1892] *¯Bémol* [Fr.]*: musıki işaretlerinden olup bir notanın yarım perde pest icrasına delalet eder.* || ~ ***Fr*** *bémol* müzik pesleştirme işareti ~ ***İt*** *B molle* yumuşak B << ***Lat*** *mollis* yumuşak → BETA, MOLA

† Simgenin şeklinden ötürü.

ben[1] [ETü: Or 735] *¯men beŋgü taş tikdim* [ben ebedi bir taş diktim] *(...) ¯maŋa kul boltı* [bana kul oldu] *(...) ¯meniŋ bodunum* [benim halkım] | [ETü: Kaş 1073] *<Türkler "ben gittim" anlamına gelecek biçimde ¯men ¯bardum derken, (Oğuz, Kıfçak ve Suvar kavimleri) ¯ben ¯bardum der.>* | benlik [AşP 1330] *gide küllî maḥv ola ol ¯benligün* || << ***ETü*** *ben/men* birinci tekil şahıs zamiri

† Orijinal biçim muhtemelen *ben* olduğu halde, Oğuzca dışındaki Türk dillerinde sonsesteki burunsul etkisiyle *men, meŋi, maŋa* biçimleri tercih edilmiştir (▫Claus 346). Karş. BEN[2], BAN-, BENGİ, BENİZ, BENZE-, BEYİN, BİN, BİN-, BOYNUZ, BONCUK, BUNA-.

›› bana, bencileyin, benlik, benmerkezci

← ALBENİ, BENCİL, BENİMSE-

ben[2] [ETü: Kaş 1073] *¯meŋ: al-χâl fi'l-wach* [yüzde leke] | [ETü: Kut 1069] *tiriglik kerek kuşka ¯meŋ eksümez* [kuşa can için yem eksik olmaz] | [Men 1680] *¯beŋ* بك || << ***ETü*** *beŋ/meŋ* 1. kuş yemi, 2. ciltte benek ≈ ***Fa*** *ban* taneciik, tohum

† Farsça ile Türkçe arasındaki etkileşim yönü belirsizdir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› benk

←- BENEK

benchmark "finansta piyasa fiyatı belirleme amacıyla yapılan tahvil ihracı" [Mil 1995] *Uluslararası piyasada ... piyasa koşullarını daha da iyileştiren bir sendikasyon, kriz sonrası için bir ¯benchmark (ölçüt) olarak değerlendirilebilir.* | "elektronik ürünlerde performans standardı" [Mil 1995] *açıklanan ¯benchmark sonuçlarına göre, NCR WorldMark 5100M sistemi, üzerinde çalıştırılan 300GB büyüklüğündeki Teradata veritabanı ile birlikte* ‖ ~ ***İng*** ***benchmark*** 1. haritacılıkta iki veya daha fazla ayak ve bir yatay çizgiden oluşan yer işareti, nirengi; 2. (mec.) bir ürünün performansını varolan bir standarda oranla ölçme işlemi § ***İng*** *bench* banko, dar uzun oturma yeri (<< ***Ger*** **bankiz* a.a.) + ***İng*** *mark* işaret → BANK, MARKA

† ***İng*** *bench* "sıra, seki" doğrudan Germanik kökten gelirken, eş anlamlı *bank* aynı sözcüğün Fransızca biçiminden alınmıştır.

›› benchmarking

bencil "Fr *egoïste* karşılığı" [YTü: Cum 1935] *İngiliz siyasası hakkında ne söylense, her halde bu siyasanın ¯bencil olduğu savanamaz (iddia olunamaz)* ‖ < ***TTü*** *ben* +*çIl* --→ BEN[1]

† Belki ***TTü*** *bencileyin* ifadesinden ilhamla yaratılmış YTü sözcüktür.

›› bencillik

bende [AşP 1330] *bilesin kim şāh sensin ¯bende sen* | [Fer <1451] *anda çok χalḳ āzād u ¯bende, ol kapuya çokmışlar* ‖ ~ ***Fa*** *banda* بنده [pp.] bağlanmış, bağlı, köle, kul << ***OFa*** *bandak* a.a. < ***OFa*** *bastan, band-* bağlamak +*a* << ***EFa/Ave*** *band-* a.a. → BENT

›› bendegân, bendeniz

← HARMANDALI

bendir [Mil 1976] *kanunî Yılmaz Özer ve ¯bendirî Nezih Uzel'in sazlarıyla katılacağı konsere* ‖ ~ ***Ar*** ***(Mağr)*** *bandir* بندر 1. Mağrip müziğine özgü, keçi derisinden imal edilen geniş yüzeyli davul, 2. rezonans amacıyla bu davulun iç kısmına gerilen ip ≈ ***Fr*** *timbre/tymbre* (ortaçağ müziğinde) a.a.

† Klasik Türk müziğinde bilinmeyen bu enstrümanın adı Türkçeye 1970'li yıllarda Mağrip müziğinden alınmıştır. ***İng*** *timbre* "ses rengi, bir enstrümanın sesini diğerinden ayıran özellik" modern dönemde Fransızcadan alınmıştır.

›› bendirzen

benek [ETü: Kaş 1073] ¯*benek* <*tahıl tanesi - Argu lehçesi ve bazı lehçelerde*> ‖ << ***ETü*** *benek* tanecik, tahıl tanesi ≈ ***Fa*** *banak* 1. tahıl tanesi, çitlembik, 2. ciltte leke < ***ETü*** *beŋ/meŋ* 1. kuş yemi, 2. ciltte leke +*Ak* → BEN[2]

† Karş. ***Fa*** *ban* بن "taneeik, yüzde leke, ben". *ak/+ek* küçültme eki her iki dilde ortaktır.

›› benekli

bengi [ETü: Kaş 1073] ¯*meŋgü* <*sonsuz (χālid) olan bir şey ve aynı zamanda 'sonsuzluk'*> ‖ ≈ ***ETü*** *meŋgü* ölümsüz, ebedi << ***ETü*** **beŋgü*

† Asli biçim *b-* olup çeşitli lehçelerde *b* > *m* dönüşümü ikincildir. Bkz. BEN[1]. † "Esrarkeş" anlamında *bengî* ayrı kelimedir. "Bir Bursa halk oyunu ve oyun havası" olan *bengi* muhtemelen bu anlamda olmalıdır.

›› bengi su, bengü, Mengücek

beniâdem [AşP 1330] *gör ¯beni-ādem ne işler kaynadur* ‖ ~ ***Ar*** *bani ādam* آدم بن adem oğulları → BİN[2], ADAM

benimse|mek [LO 1876] ¯*benimsemek: Bir şeyin mutasarrıflığı daiyesinde bulunmak, tesahüb* [sahiplenmek, sahiplik iddiasında bulunmak] ‖ < ***TTü*** *benim* +*sA-* → BEN[1]

›› benimsen-, benimset-

beniz [ETü: Man <900] *tişi kişilerniŋ körkin ¯meŋzin* [dişi kişilerin güzelliği, çehresi] | [ETü: Kaş 1073] ¯*meŋiz* <*insanın rengi*>, *ḳızıl ¯meŋizli* ‖ ≈ ***ETü*** *meŋiz* görünüş, suret, çehre

† Çeşitli lehçelerde görülen */b/* > */m/* dönüşümü için bkz. ben1.

← BENZE-

benmari [Cum 1938] *Kesecikleri ayırmışlar, kalanları ¯benmaride buğulandırmışlar. Süzmüşler* ‖ ~ ***Fr*** *bain-marie* ateşle doğrudan temas ettirmeden, suya batırılan kap içinde pişirme << ***Lat*** *balneum Mariae* «Meryem banyosu», a.a. (simya terimi) § ***Lat*** *balneum* banyo + ***öz*** *Maria* Meryem (muhtemelen: Musa'nın kızkardeşi olup simya ilminin kurucusu sayılan Miriam) → BANYO

bent "bağ" [Kut 1069] *alıp sen tutar sen bu ¯bend tip maŋa* ‖ ~ ***Fa*** *band* بند bağ, kuşak, su seddi, hapis < ***Fa/OFa*** *bandan, bast-* بستن ,بند bağlamak << ***EFa/Ave*** *band-* a.a. << ***HAv*** **bhendh-* a.a.

† Farsça "bağlamak" anlamına gelen fiilin muzari (şimdiki zaman) kökü *band-*, mazi (geçmiş) kökü *bast-* şeklindedir. Türevlerde her iki kök kullanılır. † Aynı HAvr kökten ***İng*** *band* "bağ", *bind* "bağlamak", *bond* "bağ", *bound* "bağlı", *bundle* "bohça"; ***Sans*** *bandhati* "bağlamak".

← BANT (BANDANA), BENDE (HARMANDALI), BESTE (SERBEST, VABESTE), CİLBENT, DERBENT, ENTBENT, KALEBENT, KÖŞEBENT, MENTEŞE, NALBANT, TERCİBENT, TÜLBENT (TÜRBAN)

benze|mek [ETü: Kaş 1073] *bir neŋ birke ¯meŋzedi* <bir şey başka bir şeye benzedi> | [OTü: MEd y. 1300] *nisbet kılıştılar = ¯meŋzeştiler* | [Kıp: CodC 1303] *similat* [benzer] - *Tr: oksar* [ohşar] *vel ¯benzar* ‖ ≈ ***ETü*** *meŋze-* benzemek < ***ETü*** *meŋiz* görünüş +*(g)A-* → BENİZ

›› benzer, benzerlik, benzeş-, benzet-

benzen [Cum 1931] *Frengide şifa temini için hastalara arseno ¯benzen, civa ve bizmut ilaçlarının üçünü birden* ‖ ~ ***Fr*** *benzène* çeşitli maddelerden elde edilen organik solvent < ***OLat/Ven*** *labenzoe/benzoe*

Levent Şahverdi Arşivi

styrax ağacından elde edilen kokulu reçine ~ ***Ar lubān cāwī*** لبان جاوى Cava zamkı, a.a. § ***Ar lubān*** لُبان zamk, kokulu reçine + ***Ar cāwā*** جاوا Hint Okyanusunda bir ada, Cava → LABNE

† Karş. ***Ficus benjamin*** < ***benjoin/benzoin*** "styrax ailesinden Doğu Hint adalarında yetişen bir ağaç". *Benzoe* biçimi Batı dillerinde 15. y.'dan itibaren kullanılmıştır.

›› benzoat, benzoik

← BENZİN

benzin [LT 1873] ¯*benzin* || ~ ***Fr benzine*** benzol içeren hidrokarbür karışımı ~ ***Alm Benzin*** a.a. ☼ 1830 Eilhardt Mitscherlich, Alm. kimyacı. < ***Alm Benzoesäure*** benzoik asit +*in*° < ***OLat labenzoe*** → BENZEN

›› benzinhane

ber+ ~ ***Fa bar/bar-*** 1. üzere, üzeri (edat), ismin [bileşik adlarda] de hali, 2. yukarı doğru hareket bildiren fiil öneki << ***EFa upari-*** a.a. ≈ ***Ave upairi-*** << ***HAv *(s)uper-*** üze, üst (edat) → SÜPER

† Modern Farsçada fiil öneki olarak işlek değildir. † ***Sans upara-, EYun hyper, Lat super, Alm über, İng over*** biçimleriyle eşdeğerdir. Kürtçe eşdeğeri *ber* şeklinde yazılır.

← BERABER, BERBAT, BERDEL, BERDEVAM, BERDUŞ, BERGÜZAR, BERHAVA, BERKEMAL, BERMUTAT, BERTARAF

beraat "temize çıkma" [Gİ <1500] || ~ ***Ar barāʾa(t)*** برائة [#*brA* faʿâla(t) msd.] 1. (hastalıktan) iyileşme, (suç veya borçtan) kurtulma, aklanma, 2. İslam inancında Şaban ayının dolunay gecesine verilen ad < ***Ar baraʾa*** برأ iyileşti, kurtuldu

›› berat kandili

← BERİ[2], İBRA, MÜBERRA

beraber [MEd y. 1300] *sançışğa turuşdı anıŋ birle* = ¯*barābarlık kıldı* [karşılaştı] | [CodC 1303] *equalis - Fa:* ¯*barabar - Tr: tuz* [tuş/duş] | [Men 1680] ¯*berāber: mutābık, müstevī, yeksān. Aequalis & aequaliter, par & pariter.* ¯*Berāberine varmak, yere* ¯*berāber etmek.* | [BK 1797] ¯*berāberlik ve müsavattan kinaye ederler.* || ~ ***Fa bar ā bar*** بر ا بر üst üste, karşı karşıya, eşit, denk < ***Fa bar*** بر üst, üzeri, üzere (edat) << ***OFa apar+*** a.a. → BER+

›› anca beraber kanca beraber, beraberce, berabere, beraberlik

berat [AşP 1330] *her* ¯*berātda bir sebak yazlu-durur* [bir ders yazılıdır] || ~ ***Ar barʾa(t)*** برءة [#*brA* faʿla(t) mr.] 1. diploma, ferman, belge, 2. İslam inancında Kuran'ın indirildiği gece ~ ***İbr bərīth*** ברית [#*br*] sözleşme, ahit, özellikle tanrının İsrailoğullarına ve onların peygamberlerine verdiği ahit

berbat "ziyan, heder" [Rav 1449] *Cihānın terkini ur eyleme yād / Ki tā olmaya yüzüŋ suyı* ¯*ber-bād* || ~ ***Fa bar bād dādan*** بربادداد rüzgâra savurmak, yok etmek < ***Fa bar+ bād*** باد rüzgâr → BER+

berber [MüD 1564] *Yanbolı kādīsına – bir etmekci ve bir arpacı ve bir nefer* ¯*berber taʿyīn olundı* | [EÇ <1683] *Ve* ¯*berber dükkānlarınḍan maʿada dükkānlarda avretler oturup metāʿ satarlar* || ~ ***İt barbièr/barbiere*** sakal traşı yapan kimse < ***İt barba*** sakal → BARBUNYA

berberis [Mil 1998] *ortanca, hatmi,* ¯*berberis çalısı* || ~ ***YLat berberis*** bir süs bitkisi < ***?***

† Karş. ***Fr berberis, İng barberry*** "a.a.".

berceste [Men 1680] ¯*bercesten: kabar kabar olmak, aʿzā seğirmek. Corpus seu membra tumoribus inflari, aut intumescere per partes; palpitare.*" | misra-i berceste "şiirde öne çıkan veya seçkin mısra" [LO 1876] ¯*berceste: Fırlamış, müstesna. Mısrā-i* ¯*berceste.* || ~ ***Fa barcasta*** برجسته [pp.] kabaran, sıçrayan, (mec.) öne çıkan < ***Fa barcastan*** برجستن yukarı sıçramak, kalkmak +*a* < ***Fa bar+ castan*** sıçramak, seğirmek

berdel [Mil 1984] *Kimi zaman iki aile aralarında anlaşıp, kızlarını değiş tokuş eder, öbür aileye gelin diye verirmiş. Bu insan takasına da* ‘*berdel*’ *diyorlar...* || ~ ***Kürd berdêl*** 1. değiştokuş, takas, 2. başlık parası yerine aynı aileden kız almak suretiyle yapılan takas § ***Kürd ber-*** üzerine, bir şeyin yerine (edat) + ***Kürd dêl*** değişme, bedel → BER+

berdelacuz [LO 1876] ¯*berdel-ʿacūz* عجز: *Kocakarı soğuğu derler, galatı* ¯*berdel-ʿacūz* عجوز. | [Melh-TS 1408] *yigirmi altıncı güni* ¯*berd-i ʿacūz, yaʿni karı kayı dirler ʿurfī söz* || ~ ***Ar bardu ʾl-ʿacuz*** برادلعجز kışın sonundaki en soğuk beş gün § ***Ar bard*** برد [#*brd*] soğuk + ***Ar ʿacuz*** عجز [#*ʿcz*] kıç, art, bir şeyin son bölümü, şiirde bir beytin son ayağı → BÜRUDET, ACZ

† "Kocakarı soğuğu" adı, Arapça deyimin Türkçede yanlış telaffuzundan (*ʿacüz* yerine *ʿacūz)* doğmuş bir ifadedir.

berdevam [YusZ <1377] *şāzılığum* [mutluluğum] *gitdi gönlümden benüm / gönlüm evin tutdı kayğu* ¯*ber-devām* [sürekli kaygı] || ~ ***Fa bar-davām*** بردوام sürekli, devamlı < ***Ar bar+ dawām*** دوام → BER+, DEVAM

berduş [EÇ <1683] *bunlar bir alay* ¯*χāne* ¯*berdüş χīzān-i ʿulūfeciyān-i mepşūtāndır* [evsiz barksız ulufe kaldırıcı? puştlardır] | [LO 1876] ¯*χāne* ¯*berdüş: salyangoz gibi hercai, nerede akşam orada sabah* || ~ ***Fa χāne bar dūş*** خانه بر دوش «evi omuzda», evsiz barksız kimse < ***Fa bar+ dūş/doş*** دوش/دوش omuz → BER+, DÖŞ

›› haneberduş

bere[1] [MŞ <1400] ¯*berelenmiş ... ¯berelenür* | [Kıp: KF <1400] ¯*bere* | [EÇ <1683] *iş görmemiş,* ¯*yara* ¯*berę yimemiş ve ark atlamamış nā-tamām tay ata süvār olup* ‖ << ***OTü-KT bere*** hafif yara ≈ ***ETü bez*** yara izi → BEZ[2]

† Sözcük yapısı ***ETü*** bir ****ber-*** fiilini düşündürse de böyle bir fiil kaydedilmemiştir. Buna karşılık karş. ***ETü/TTü bert-*** "hafifçe yaralamak".

›› berele-, berelen-, yara bere

bere[2] [AM <1900] *yalnız başındaki kadife* ¯*bereden* || ~ ***Fr béret*** düz tepeli kenarsız şapka ~ ***Prov berret***

Levent Şahverdi Arşivi

[küç.] a.a. < ***OLat*** *birrus* bir tür külahlı cübbe, burnus

† Mağrip Arapçasına mahsus olan *burnus* "bornoz" ile muhtemelen ortak kökenlidir. Ancak nihai köken ve alıntı yönü açık değildir.

← BARET, BORNOZ

bereket [MEd y. 1300] *¯barakāt birsün teŋri saŋa* | [CodC 1303] *benedictus - Fa: ¯barχat - Tr: algesli* [alkışlı] *vel ¯baraχat* || ~ ***Ar*** *baraka(t)* بركة [*#brk* faʿala(t) msd.] Allah'ın verdiği nimet, bolluk, verimlilik ~ ***Aram*** *bərākā/bərāktā* ברכא/ברכתא 1. diz çökerek yapılan dua, 2. nimet, bolluk, verimlilik ≈ ***İbr*** *bərakah* ברכה a.a. < ***İbr*** *berek* ברך diz

† Karş. ***Akad*** *birku* "diz", ***Ar*** *baraka* "deve diz çöktü". Sami dillerinde "diz" anlamına gelen *#brk* kökünden İbranicede "diz çökerek saygı gösterme" fiili türemiştir. Arapça ad fiilin Aramice biçiminden alıntıdır.

›› bereketlen-

← MÜBAREK, TEBRİK

bergamot [T&S 1892] *Bergamotte et Bergamottier* [Fr.]: *¯bergamut ve bergamut ağacı.* || ~ ***Fr*** *bergamote* 1. Anadolu kökenli bir tür kokulu armut, 2. İtalya'nın Calabria bölgesine özgü çok kokulu bir turunçgil, citrus bergamia ~ ***İt*** *bergamotta* a.a. ~ ***TTü*** *beğ armudu*

† Türkçe kökenli isim, bir başka meyvenin adı olarak Fransızcadan geri alınmıştır.

›› bergamut

bergüzar "hediye" [EÇ <1683] *kırk ʿaded kalʿa ağalarından dahı birer tuhaf ¯bergüẕār şeyler gelüp* || ~ ***Fa*** *barguḏār* برگذار yolluk, yolcuya verilen hediye < ***Fa*** *bar+ guḏār* yol, gidiş → BER+

+ber ~ ***Fa*** *+bar/+var* بر/ور [bileşik adlarda] getiren, taşıyan, ürün veren < ***Fa*** *burdan, bar-* بردن, بر getirmek, taşımak, ürün vermek, dünyaya getirmek, doğurmak << ***EFa*** *bar-* a.a. (≈ ***Ave*** *baraiti* a.a. ≈ ***Sans*** *bhárati* a.a.) << ***HAv*** **bher-*[1] a.a.

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *phérō*, ***Lat*** *ferre*, ***İng*** *bear*, ***Erm*** *per- բեր-* "getirmek, taşımak, ürün vermek, doğurmak".

›› seferber, seferberlik

← +AVER (AZNAVUR, CANAVAR, CENGÂVER, DESTUR, DİLAVER), +VARİ (ÜMİTVAR), AMBAR, ANAFOR (AMFORA, FEROMON, FOSFOR, HİDROFOR, METAFOR, ÖFORİ, PERİFERİ, SEMAFOR, TELEFERİK), APAR-, BERHUDAR, BEYGİR (BERHANE, PELESENK[2]), DİLBER, EMİR ERİ, FERTİLİTE (AKİFER, DİFERANSİYEL, FIRTINA, KALORİFER, KONFERANS, KONİFER, PRAFA, REFERANDUM, REFERANS, TRANSFER), NALBUR, PEYGAMBER, REHBER, RENÇBER

berhane [Kara-TS <1700] *yüklendi ¯barhānam çekildi göçüm* | [LO 1876] *¯bārhāne: Yüklük.* || ~ ***Fa*** *bār-χāna* بارخانه yüklük, depo, eşya ile dolu ev § ***Fa*** *bār* بار yük + ***Fa*** *χāna* خانه ev → BEYGİR, HANE

berhava [EÇ <1683] *Atmeydanı tarafında bir âteş zâhir olup (...) evci âsumâne şeddâdî binâları perrân ¯ber ¯hevâ atup* [koca binaları uçarak havaya fırlatıp] *kimi berre ve kimi cânibi bahre* [kimi karaya ve kimi deniz tarafına] *düşüp* || ~ ***Fa*** *bar-havā* برهوا havaya, havada → BER+, HAVA

† *Berhava atmak* deyimi Türkçe kullanımda *berhava etmek* biçimini almıştır.

berhudar [Yun <1320] *Bize düşmen olana ḫaḳ yâr olsun/Görelim dünyâda ¯berχordâr olsun* | [Arg 1533] *¯barchudâr: benedecto* | [RMim 1614] *dest ü bâzûna kuvvet, ¯berχurdâr ol* || ~ ***Fa*** *barχordār* برخوردار nasipli < ***Fa*** *barχordan* بر خوردن faydalanmak, nimete kavuşmak § ***Fa*** *bar* meyve, ürün + ***Fa*** *bar+ χordan, χor-* خوردن, خور- yemek → +BER, +HOR

† Deyimin Farsça aslındaki */r/* sesi yazı dilinde 19. y.'a kadar korunmuş, fakat konuşma dilinde en geç 16. y.'da düşmüştür.

beri[1] [ETü: Or 735] *ilgerü kıtan tatabı bodun tapa, ¯bérgerü tabgaç tapa* [ileride/doğuda Hıtay ve Tatabı budununa doğru, beride/güneyde Çin'e doğru] | [ETü: Xuas <900] *kértü teŋrig arıġ nomuġ biltükümüzde ¯bérü* [gerçek tanrıyı arı yasayı bildiğimizden berü] | [ETü: İyiP <1000] *yér teŋri törümişte ¯bérü bay yémə bar, yok çığay yémə bar* [yer ve gök yaratıldıktan beri zengin de var, yoksul da var] || << ***ETü*** *bérü/bérgerü* 1. bu yanda, bu yana, 2. güney < ***ETü*** *bér-* vermek *+(g)ArU* → VER-

† *Al-* fiili ile *ileri*, *ver-* fiili ile *beri* arasındaki semantik ilişki ilgi çekicidir. Özne açısından değil, hitap edilen kişi (ikinci şahıs) açısından düşünüldüğünde bağlantı daha kolay anlaşılır.

›› beriki

← GELBERİ

beri[2] [Gül 1317] *zîrâ ki Allah mekândandır ¯berî / sen daχı hem bî-mekânsın ė perî* || ~ ***Ar*** *barī* برئ [*#brA* faʿīl sf.] kurtulmuş, aklanmış, muaf < ***Ar*** *baraʾa* برأ kurtuldu, aklandı → BERAAT

beriberi [Cum 1934] *Faraza çok zamandan beri malum olan ve sarı terakki olunan (¯beriberi) ismi verilen bir hastalık vardı.* || ~ ***Fr*** *béribéri* / ***İng*** *beriberi* tropik bölgelerde rastlanan bir hastalık < ***Sinhali*** *beri* yorgun, halsiz

berilyum [Cum 1939] *¯Berilyum madeninin remzi (Be), kesafeti 1.85'tir.* || ~ ***YLat*** *beryllium* parlak kristalleri olan bir element ☼ 1828 Fr. Wöhler, Alm. kimyacı. < ***Lat*** *beryllus* akuamarin veya zümrüt, genel olarak kristal *+ium* ~ ***EYun*** *bḗryllos βήρυλλος* a.a. (~ ***EFa*** **vilūrya* a.a.) ~? ***Sans*** *vaiḍūrya* वैडूर्य bir tür mücevher, kristal, kedigözü

† N. L. Vauquelin tarafından verilen *glycinium* adı Fransa'da 19. yy sonuna dek kullanılmıştır. 1891 tarihli Tınğır&Sinapian sözlüğü kelimeyi bu şekilde Türkçeye aktarır. † Aynı nihai kökten ***Ar*** *billūr* "kristal" Yunanca veya Süryaniceden alınmıştır.

›› beril

← BİLLUR (TEBELLÜR), BRİYANTİN, PIRLANTA

Levent Şahverdi Arşivi

berim [YTü: ODTÜBT 1998] *computing yerine ber kökünden türettiğimiz ¯berim, computation yerine de ¯berimleme kelimelerini kullanabiliriz.* || < ***YTü*** **ber- +Im*

† ODTÜ Bilgisayar Topluluğu'nda Halit Oğuztüzün'ün ***İng*** *computation* karşılığı olarak rastgele ürettiği kavram bazı akademik çevrelerde kullanım bulmuştur.

›› berimle-, berimsel

berjer [Cum 1930] *iki aded mükemmel ¯berjer koltuklar* || ~ ***Fr*** *bergère* [fem.] 1. kadın çoban, 2. bir tür koltuk < ***Fr*** *berger* çoban, çoban köpeği

berk[1] [ETü: Kaş 1073] *¯berk neŋ "muhkem/sağlam şey. Asıl biçimi ¯bek olup ra sesi sonradan eklenmiştir."* | [YTü: CepK 1935] *¯berk bkz. pekin, sağlam = metîn = Solide, résistant* || ~ ***ETü*** *bek/berk* güçlü, muhkem, sağlam → PEK

† ***TTü*** kullanımdan düşmüş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde canlandırılmıştır. ETü *bek* (pek) biçimi ile birlikte, belki bir **be-* > *ber-* (katılaştırmak? güçlendirmek?) fiilini düşündürür.

← BERKİT-

berk[2] [Sad 1574] *¯berḳ-ı lāmiʿ ve şehāb-i sāṭıʿ gibi* [parlayan şimşek ve kıvılcımlanan ateş gibi] || ~ ***Ar*** *barḳ* برق [*#brḳ* faʿl msd.] parıltı, şimşek < ***Ar*** *baraḳa* برق parladı, şimşek çaktı ≈ ***Aram*** *bāraq* בָּרָק a.a. ≈ ***Akad*** *barāqu* a.a.

† Karş. ***Aram/İbr*** *bārāq* "kıvılcım, şimşek". † Yeni Osmanlıcada bir süre "elektrik akımı" anlamında *seyyāle-i berḳiyye* deyimi kullanılmıştır.

›› seyyale-i berkiye

← BARİKA, BERRAK, BORAKS (BOR), ZÜMRÜT (İZMARİT[2], ZEBERCET)

berkelyum [TDK2 1955] *¯berkelyum: Atom ağırlığı ortalama 244 olan radyoaktif bir maden.* || ~ ***YLat*** *berkelium* yapay bir element ☼ 1949 Glenn Seaborg v.d., Amer. fizikçiler. < ***öz*** *Berkeley* Kaliforniya'da bir kent ve üniversite *+ium*

berkemal [Rav 1449] *Cemāli ¯ber-kemāl ü sırrı meknūn* || ~ ***Fa*** *bar kamāl* برکمال kemal ile, kusursuz halde < ***Ar*** *bar+ kamāl* کمال tamlık, kusursuzluk → BER+

berkit|mek [ETü: Kaş 1073] *ol ¯berkitti neŋi* [bir şeyi tahkim etti] | [Ana 1932] *¯berkitmek (Ankara, Niğde); ¯perkitmek (Sivrihisar): tahkim etmek, mükemmel surette bağlamak, raptetmek.* || << ***ETü*** *berkit-* sağlamlaştırmak, pekiştirmek < ***ETü*** *berk +It-* → BERK[1]

† TTü yazı dilinde nadiren görülen sözcük Dil Devrimi döneminde halk ağızlarından derlenerek genel kullanıma sokulmuştur.

›› berkitil-

bermuda [Mil 1963] *Başkan Kennedy'nin eşi Bayan Kennedy'nin atı ile kızı Caroline'in tayı Macaroni'ye ¯Bermuda tipi şort giydirilmesini istemişlerdir.* || ~ ***İng*** *bermuda shorts* bir tür uzun paçalı şort < ***öz*** *Bermuda* Atlantik'te bir ada < ***öz*** *Juan de Bermudez* İspanyol denizci ve kâşif

bermutat [LO 1876] *¯bermuʿtād: Adeti vechile.* || ~ ***Fa*** *bar muʿtād* برمعتاد alışıldığı üzere < ***Ar*** *bar+ muʿtād* معتاد alışılmış, adet olmuş → BER+, MUTAT

berrak [Bab-TS 1555] *dumlas* [Ar.]: *¯Berrāḳ olan yalabık* [parlak] *nesne.* | [Men 1680] *¯berrāḳ: Fulgens, coruscans* [parıldayan, kıvılcımlı]. | [KT 1900] *¯berrāḳ: (...) 2. Bulanık olmayan, durulmuş, saf; ¯berrak su, ¯berrak hava. (Bu ikinci mana Türkçeye mahsusdur.)* || ~ ***Ar*** *barrāḳ* برّاق [*#brḳ* faʿʿāl mesl.] parlak, ışıldayan < ***Ar*** *baraḳa* برق parladı, ışıldadı, şimşek çaktı → BERK[2]

† Güncel Türkçe anlamı Arapçasından farklıdır.

bert|mek [ETü: Kaş 1073] *elig ¯bertindi* <el bir darbe veya başka şey nedeniyle yaralandı> | bertük <kemik kırığı> [OTü: MEd y. 1300] *¯bertükçi* [kırıkçı] = *¯bertük bağıçı* || << ***ETü*** *bert-* yaralamak < ***ETü*** *bez* yara kabuğu *+It-* → BEZ[2]

† Ünsüz-öncesi pozisyonda ***ETü*** */z/ > /r/* dönüşümü tipiktir.

›› bertil-, bertin-

bertaraf [MMem 1557] *ve neḳḳāre çalmağı ¯ber-ṭaraf kılup* [bir yana bırakıp] || ~ ***Fa*** *barṭaraf kardan* برطرف کردن bir yana koymak < ***Ar*** *bar+ ṭaraf* طرف → BER+, TARAF

berzah [Gül 1317] *ermedin ʿādil revānı ¯berzaχa / ẓālimüŋ cānı ḳavuşur düzaχa* | [Men 1680] *¯berzaχ: iki nesne arasinde olan perde, mevt ile χaşr* [ölüm ile yeniden diriliş] *arasinde olan zemān.* | "... kıstak" [YOsm: KT 1900] *¯berzaχ: (...) 3. iki karayı birbirine rabt ve iki denizi birbirinden tefrîk eden dar dil.* || ~ ***Ar*** *barzaχ* برزخ [*#brzχ* q.] 1. Kuran'a göre ölümle kıyamet arasındaki süre, 2. (mec.) aralık, ayıraç; darlık, sıkıntı ~ ***OFa*** *barzaχ* ≈ ***Ave*** *barəz-aŋhvā* yüksek-alem, tanrılar dünyası → BALÂ

† Zerdüşt geleneğinde "öbür dünya, ruhlar alemi" anlamına gelen sözcük Kuran'da özel bir anlam kazanmış, mecazi anlamları bundan türemiştir. (▫Widengren 179-185) † Türkçe ikincil anlamı 19. yy sonlarında Panama Kanalı münasebetiyle gündeme gelmiştir.

beserek "besili deve" [Enb-TS <1390] *şol kim bulut içinde görürven, temam ¯biserekler gibi, ol nedürür? Hüt eyitti: Ol Tanrının feriştelerîdir.* || < ***OTü*** *bés* besleme, semirtme *+AlAk* → BESLE-

† Ek yapısı belirsizdir. Belki küçük ürün ve mahluk adları yapan *+AlAK* edinin bir varyantı söz konusudur.

besin [YTü: CepK 1935] *¯besin = Gıda* || < ***OTü*** *bés/bési* hayvan semirtme *+In* → BESLE-

† Ada eklenen *+In* ekinin işlevi meçhuldür.

besle|mek [Kıp: CodC 1303] *nutrimentum - Fa: paruarda* [perverde] *- Tr: ¯bestlamak ... ¯bestlarmen ... ¯bestladum* | [Kıp: İdr 1312] *¯bisledi: rabbā* [terbiye etti, yetiştirdi], *¯bislendi* || << ***OTü*** *bésle-* (hayvan, köle) yetiştirmek, eğitmek < ***OTü*** *bés +lA-*

Levent Şahverdi Arşivi

›› besi, besili, beslek, besleme, beslen-, beslengi, beslet-, geri besle-, geribeslem

← BESEREK, BESİN

besmele [Env 1465] || ~ ***Ar bi'smi'llāhi*** بسم الله Allah'ın adıyla → BİSMİLLAH

beste "bağlı" [YusZ <1377] *ağzı ¯beste sözi şekker, yüzi gül / lāle sünbül nergis ola aŋa kul* | "... nakış" [Men 1680] *¯beste: bağlü, bağlanmiş. (...) item uyuşmuş aʿzā & nakışlı bez. (...) ¯Bestei zencīr olmak* [esir olmak], *¯bende vü beste olmak* [birine sadık olmak]. | "... müzikte kompozisyon" [EÇ <1683] *taksim ve ¯beste okuyup, tef ve ḳudüm çalıp günāgün şakalar eder* || ~ ***Fa basta*** بسته [pp.] bağlanmış, bağlı, bağ, eklem, zincir halkası, nakış < ***Fa bastan, band-*** بستن, بند bağlamak +*a* → BENT

† Farsça *bandan* "bağlamak" fiilinin mazi kökünden isimdir. † Müzikteki kullanımı Türkçeye özgü olup en erken 17. y.'da, muhtemelen "nakış" anlamından türemiştir.

›› besteci, bestekâr, bestele-

← SERBEST, VABESTE

bestseller [Mil 1966] *Haftanın ¯bestseller - en çok satan beş kitabı (...) her kitap puanlanır, ona göre de ¯best-seller'de yerini alır* | ~ ***İng best-seller*** en çok satan (kitap vb.) § ***İng best*** en iyi (<< ***Eİng betest*** a.a. << ***Ger*** **batisto-* a.a.) + ***İng seller*** satan (< ***İng sell*** satmak +*er*)

† Türkiye'de 1971-72'den itibaren yaygın kullanıma kavuşmuştur.

beş [ETü: Or 735] *¯béş tümen sü kelti* [elli bin asker geldi] || << ***ETü*** *béş* 5

›› beşbıyık, beşgen, beşibiryerde, beşinci, beşiz, beşkardeş

beşamel [Mil 1962] *¯Beşamel Sos: Hemen hemen fırında pişen bütün alafranga yemeklerde kullanılan sos...* || ~ ***Fr*** *béchamel* bir tür sos ☼ François Pierre de la Varenne, Fr. aşçı (1615 - 1678). < ***öz*** *Louis de Béchameil* 14. Louis'nin sarayında görevli Fransız banker ve yönetici (1630-1703)

beşaret [AşP 1330] *hem ¯beşāret eyler aŋa ʿaḳl u cān* || ~ ***Ar*** *başāra(t)* بشارة [*#bṣr* faʿāla(t) msd.] iyi haber, müjde < ***Ar*** *başara* بشر bir müjde aldı, sevindi → BÜŞRA

beşer [YusZ <1377] *geldi sāḳi kıldı sultāna χaber, pādişāh eydür eyledür χayrül-¯beşer* || ~ ***Ar*** *başar* بشر [*#bṣr* faʿal] insan, genel olarak insan türü, et ve kemikten yapılmış olanlar ≈ ***Ar*** *başara(t)* [faʿala(t)] et, ten ≈ ***Aram*** *bəsar, bisərā* בְּשַׂר, בְּסָרָא a.a. (◦Jastrow 199-200) ≈ ***İbr*** *bāsār* בָּשָׂר et, ölümlü, ademoğlu

›› beşeri, beşeri ilimler, beşeriyet, fevkalbeşer

← BASUR, BÜŞRA (BEŞARET, TEBŞİR), MÜBAŞİR

beşik [ETü: UyU <900] *taş ¯béşikniŋ bulunın tamın üzmiş teg* [taş beşiğinin köşesini üstünü kırmış kadar] | [ETü: Kaş 1073] *¯béşik* [dört yerde], *¯beşik* [üç yerde]: *mahdu'ş-ṣabī* [bebek beşiği] | [LO 1876] *gemi ¯beşiği: Kızak üstüne kurulan yatak.* || << ***ETü*** *béşik/beşik* beşik

beşuş [LO 1876] *¯beşüş: Ferahlı, güleç yüzlü.* || ~ ***Ar*** **başūş* بشوش [*#bṣṣ* faʿūl im.] < ***Ar*** *başşa* yüzü güldü

† Arapça ve 19. y.'dan eski Osmanlıca sözlüklerde rastlanmayan bir sözcüktür.

bet[1] [AtH <1250 (1444)] *kim erse bu tört işke ¯bad iʿtiḳād* [bu dört yoldaşa kim kötü inan etse] | [CodC 1303] *malus - Fa: ¯bad - Tr: jaman* [yaman] || ~ ***Fa*** *bad* بد kötü << ***OFa*** *vat* a.a.

† ***Erm*** *vad վատ* "kötü" Orta Farsçadan alınmıştır. † ***İng*** *bad* "kötü" ile etimolojik ilişkisi kurulamaz.

›› bet sesli

← BEDBAHT, BEDBİN (DÜRBÜN, HODBİN, NİKBİN), BEDDUA, BEDHAH, BEDNAM, BETER

bet[2] [ETü: Bud <1000] *ol ¯béti üze urġu ol* [yüzü üzere vurmalıdır] | [Kıp: CodC 1303] *tuman ¯betli - Alm: uinster antlī* [finster Antlitz, karanlık yüzlü] || << ***ETü*** *bét* yüz, çehre

† Günümüzde sadece *bet beniz* ikilemesinde görülür.

beta [Özön 1961] *¯beta: Yunan alfabesinin 2. harfi olup bazı teknik terimlerde 'ikinci'yi gösterir. (...) ¯beta ışınları* || ~ ***EYun*** *bḗta βήτα* Yunan alfabesinin ikinci harfi ~ ***Fen*** *bēt* ev, Fenike alfabesinin ikinci harfi ≈ ***Aram*** *bēt* בת Arami/İbrani alfabesinin ikinci harfi → BEYİT

← ALFABE (ANALFABETİZM), BEKAR, BEMOL, EBCET

betebe "cam mozaik" [Mil 1959] *en sağlam ve ucuz Fayans, Lavabo, Eviye, alafranga ve alaturka hela, ¯Betebe ancak mağazamızdan temin edilir.* || < ***marka*** *Betebe* cam mozaik üreticisi firma ☼ 1954 BETEBE Mozaik ve Seramik Sanayii A.Ş.

beter [Kut 1069] *yigitlik ya baylık bu kut esrüki / süçig esrükinde ¯bātār* [gençlik, zenginlik ya da mutluluk sarhoşluğu şarap sarhoşluğundan beter] | [AşP 1330] *daχı ¯bedter* [daha beter] *oldı duşmānlıkları* || ~ ***Fa*** *badtar* بدتر [kıy.] daha kötü, en kötü < ***Fa*** *bad* بد kötü +*tar* → BET[1]

betik [ETü: Or 735] *¯bitig taş itgüçi tabgaç kagan çıkanı çaŋ seŋün kelti* [yazıt taşı ustası Çin kaganının yegeni Çang Seng geldi] | [LO 1876] *¯biti: Mektup, muharrerat.* | [YTü: CepK 1935] *¯beti, ¯betik = 1. Varaka; 2. Mektub, name; 3. Tahrirat, tezkere* || << ***ETü*** *bitig* yazı < ***ETü*** *biti-* yazmak, çizmek +*I(g)*

† TTü *biti* biçimi 20. yy başlarına dek tedavülde iken, Dil Devrimi döneminde arkaik *betik* biçiminin tercih edildiği görülür. † ETü fiil *bi* "keskin, sivri uç" adıyla semantik açıdan birleştirilebilir; ancak +*tI-* ekinin mahiyeti açık değildir. ***Moğ*** *biçig* "yazı, harf" muhtemelen Türkçeden alıntıdır. Topa-Wei hanedanına (386-534) dair Çin kayıtlarında *bitigçin* "yazıcı, yazman" sözcüğü zikredilmiştir. ◦WOT 124. † Çinceden alıntı olduğuna ilişkin yaygın kanı dayanaktan yoksundur.

Levent Şahverdi Arşivi

← BETİM

betim [YTü: Fel 1942] ~*betim, betimleme = Tasvir, tavsif = Décrire* | < ***TTü*** *biti-* yazmak +*Im* → BETİK

›› betimle-

beton [T&S 1892] *Béton* [Fr.]: *temel harcı, dondurma taşı,* ~*beton.* | betonlaşma "betonarme binalarla dolma" [Mil 1972] *sahillerimizi* ~*betonlaşmadan kim kurtaracak?* || ~ ***Fr*** *béton* her türlü duvarcı harcı, özellikle çimento harcı << ***Lat*** *bitumen* 1. akçaağaçtan elde edilen reçine, 2. genelde reçine, zift, yapıştırıcı madde ~ ***Kelt*** **betu-* akçaağaç

† ***Lat*** *betula* "akçaağaç" Gallia dilinden alıntıdır.

›› betonla-, betonlan-, betonlaş-

← BETONARME, BETONİYER, BETOPAN, BİTÜM

betonarme [Bah 1924] ~*betonarme: Madeni çubuklarla yapılan çerçeve içinde dökülerek yerleştirilen beton.* || ~ ***Fr*** *béton armé* [pp.] donanımlı beton, demirli beton < ***Fr*** *armer* donatmak → BETON, ARMA

betoniyer [Mil 1953] *1* ~*Betoniyer 500 litrelik lâstik bandajlı tekerlek üzerinde mazotla işler* || ~ ***Fr*** *bétonière* beton karma makinesi → BETON

betopan [Mil 1992] *inşaat, mobilya, mutfak, kapı, doğrama,* ~*betopan ve hafif prefabrike yapılar konusunda hizmet veren Tepe Grubu* || ~ ***marka*** *Betopan* çimento kaplama paneli markası ☼ 1984 Tepe İnşaat Grubu. § ***TTü*** *beton* + ***TTü*** *panel* → BETON, PANEL

betül [Men 1680] ~*betül: Virgo pura & religiosa. Dünyâden ve erden kesilmiş χatun.* || ~ ***Ar*** *batūl* بتول [*#btl*] bakire, evlenmemiş genç kız ~ ***Aram*** *btūlā* בתולא bakir genç erkek / ***Aram*** *btūltā* בתולתא bakire, genç kız

† Karş. Ugarit dilinde *btlt* "tanrıça Anat'ın sıfatı, bakire" (MÖ 1200+).

bevl [Yad <1421?] *üzerine bir kaç işeyeler şöyle ki* ~*bevl ile ıslana* | bevliye "üroloji" [YOsm: Cum 1930] *Cerrahpaşa Hastanesi'nde* ~*bevliye mütehassısı operatör İhsan Arif (...)* || ~ ***Ar*** *bawl* بول [*#bwl* faʿl msd.] işeme, idrar < ***Ar*** *bāla* بَالَ işedi, şarıl şarıl aktı

›› bevl et-, bevliye, bevliyeci

bevvap [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *bawwāb* بَوَّاب [*#bwb* faʿʿāl mesl.] kapıcı < ***Ar*** *bāb* باب kapı → BAP

bey [ETü: Or 735] ~*beglik oğlunun kul kıldığ, işilik kız oğlunun küŋ kıldığ* [beylik oğlunu kul kıldık, hanımlık kızını cariye kıldık] | [ETü: Kaş 1073] <Aynı zamanda evinde bir beye benzediği için kocaya da ~*bég denir.*> | [Men 1680] ~*beg* بك *(...)* ~*begzāde (...)* ~*begler* ~*begi (...)* ~*beglik* | beybaba (argo)_[LG 1889] ~*beybaba: Hatırlı adamlara söylenir.* || << ***ETü*** *bég* reis, şef, soylu kişi ≈ ***Soğd*** *bg* bey, reis, rabb, tanrı ≈ ***Ave*** *baga/bağa* a.a. ≈ ***Sans*** *bhága* bey, hükümdar, tanrı << ***HAv*** **bhag-* ihsan etmek, bahşetmek, yedirmek → BAHŞ

† Eski Türkçe soyluluk ifade eden sıfat ve rütbelerin hemen hepsi İrani dillerden alınmıştır.

›› beğ, beybaba, beyefendi, beylerbeyi, beylik, beyzade, boy beyi, derebeyi, derebeylik

← AĞABEY, BAHADIR, BAŞBUĞ, BEGÜM, BEĞEN- (BEĞENİ), FAĞFUR

bey[2] [Kab 1432] *hāşā ki uşbu* ~*beyʿ u şirāda yalan ola* || ~ ***Ar*** *bayʿ* بَيْع [*#byʿ* faʿl msd.] satma, satış sözleşmesi yapma < ***Ar*** *bāʿa* باع sattı

← BAYİ (MÜBAYAA), BİAT

beyan [AşP 1330] *χoş dakāyık χoş ḥakāyık χoş* ~*beyān* | beyanname "bildirge" [YOsm: Rhasis 1829] *Manifeste: écrit public par lequel un État, un soverain rend compte de sa conduite,* بياننامه ~*béïânnamé.* || ~ ***Ar*** *bayān* بيان [*#byn* faʿāl msd.] açma, açıklama, açık seçik söyleme < ***Ar*** *bāna* بَانَ açık ve belirgin idi, ayrıldı, ayrıştı

›› ayan beyan, beyanat, beyanname

← BEYN (BEYNELMİLEL, MABEYN), BEYYİNE, MÜBİN

beyaz [Sel 1600] *Mehmed Paşa hazretleri beş bin kıt'a tuğralu* ~*beyâz ahkâm kağıdı* [boş kâğıda mühürlü hüküm belgesi] *hâzır idüp,* || ~ ***Ar*** *bayāḍ* بياض [*#byḍ* faʿāl msd.] beyaz olma, beyazlık, beyaz renk < ***Ar*** *abyaḍ, bayḍā* أبيض beyaz (sıfat) < ***Ar*** *bayḍ, bay* yumurta

† Esasen ad iken geç dönem Osmanlı kullanımında sıfat niteliği kazanmıştır. Anlam ilişkisi için karş. ***Lat*** *albus* "beyaz", *albumen* "yumurta akı".

›› bembeyaz, beyazla-, beyazlaş-

← BEYZA, BEYZİ

beybi beybidol "bir tür kısa gecelik" [Mil 1962] *Nylon çamaşır imalatı plise gecelik ve* ~*beybidol satışa arzedilmiştir* | [Mil 1964] *Mustafa'ya 'Mikro', Nedim'e* ~*Beybi' diye sesleniyorlar* | [EkşiS 2004] *genelde uuuw* ~*beybi, ooow* ~*beybi şeklinde kullanılır hip hopcu zenci kardeşlerimiz tarafından* || ~ ***İng*** *baby* bebek < ***çoc*** → BEBEK

›› baby, beybidol

beygir [Arg 1533] ~*berghir: chavallo* | [Men 1680] ~*bārgīr vul.* ~*beigir: Jumentum, equus ordinarius* [yük atı]. || ~ ***Fa*** *bārgīr* بارگير yük hayvanı § ***Fa*** *bār* بار yük (< ***Fa*** *burdan, bar-* بردن taşımak, getirmek) + ***Fa*** *gīr* گير taşıyan → +BER, +GİR

← BERHANE, PELESENK[2]

beyhude [AşP 1330] *ne dilinden* ~*bīhūde söz söyleye* || ~ ***Fa*** *bī-huda* بی هده faydasız, batıl, abes, anlamsız < ***Fa*** *huda* هده hak, hakikat, fayda << ***OFa*** *hudahag* a.a. § ***OFa*** *hu* iyi + ***OFa*** *dādan, dah-* vermek, getirmek, yaratmak → Bİ+[2], HÜMAYUN

beyin [ETü: Uy <1000] *ularnıŋ* ~*méyisin* [bıldırcının beyni] | [ETü: Kaş 1073] ~*méŋi: al-dimāġ* [beyin] | [Kıp: İdr 1312] ~*meyi: al-dimāġ wa bil-turkmānī* [Türkmen dilinde] ~*beyni* | [Men 1680] ~*beynī: dimāġ.* || ≈ ***ETü*** *méyi/méŋi* beyin, ilik << ***ETü*** **méñi*

Levent Şahverdi Arşivi

† ***TTü*** *beyni, beynisi* biçimi 19. y.'a dek yaygındır. † Çeşitli lehçelerde görülen önseste */b/ > /m/* evrimi ikincildir; bkz. ben1.

›› beyin göçü, beyin takımı, beyin yıka-, beyincik, beynini sik-

beyit [Kut 1069] *aydı şāʿir bu ¯beyt* [şair bu beyti söyledi] | beytullah "Allah'ın evi" [SülÇ 1409] *Şöyle ¯beytullaha karşı ol resūl/ Yüz yire urmış vü secde kılmış ol* ‖ ~ ***Ar*** *bayt* بيت [*#byt* faʿl] 1. ev, hane, 2. şiirde kıta ≈ ***İbr/Aram*** *bēth* ev ≈ ***Akad*** *bītu/bētu* a.a.

›› beytullah

← BAYAT, BETA (ALFABE, BEKAR, BEMOL, EBCET), BEYTÜLMAL, EHLİBEYT

beykın [Mil 1966] *bir iki zeytin, kuru gevrek, ¯beykın dilimleri* | bacon [Hür 1998] *peynir tabakları, ¯bacon, enva çeşit reçel, greyfurt suyu ve çay eşliğinde başlıyor sohbetimiz.* ‖ ~ ***İng*** *bacon* domuz pastırması ~ ***EFr*** *bacon* sırt, but, sağrı ~ ***Ger*** ***bakon* sırt, sağrı → BEK

beyn [<1400] ‖ ~ ***Ar*** *bayna* بين [*#byn*] iki şeyin arası (edat) < ***Ar*** *bāna* بان açtı, ayırdı, ayrıştırdı → BEYAN

›› beyn+

← BEYNELMİLEL, MABEYN

beynamaz [AtH <1250 (1444)] ¯*χarāb boldu mascīd buḍun ¯bī-namāz* ‖ ~ ***Fa*** *bī-namāz* بينماز namazsız, namaz kılmayan kimse < ***Fa*** *namāz* → BI+[2], NAMAZ

beynelmilel "uluslararası" [YOsm: SPzS 1908] *Bosna-Hersek mes'elesi bir mes'ele-i ¯beynelmileldir.* | [Volkan 1909] *Farmasonlukta emsaline ¯beynelmilel ihtilal fırkaları' tabir edilir.* ‖ § ***Ar*** *bayn* بين ara, arası + ***Ar*** *al-milal* الملل [*#mll* fiʿal çoğ.] milletler (< ***Ar*** *milla(t)* ملّة [t.] millet) → BEYN, EL+, MİLLET

† Fransızca *international* sözcüğünün çevirisi olarak 19. yy sonlarında beliren deyim, ilk dönemde daha çok ihtilalci örgütler bağlamında kullanılır.

›› milel

beytülmal [Rab 1310] *künde éki yarmak ¯beytü'l-māldın nafakası érdi* [günde iki para devlet hazinesinden nafakası idi] | [İrşM 1387] *yā éri ölse hatunı kalsa oşbu tutur cümlesi ¯beytü'l-mālı.* ‖ ~ ***Ar*** *baytul-māl* بيت المال «hazine evi», devlet hazinesi → BEYİT, EL+, MAL

beyyine [Men 1680] ¯*beyyine: hüccet, bürhan. Demonstratio evidens, evidentia.* ‖ ~ ***Ar*** *bayyina(t)* بيّنة [*#byn*] delil, kanıt < ***Ar*** *bāna* beyan oldu, apaçık ve belli oldu → BEYAN

beyza [Men 1680] ¯*beyzā: Alba, candida. Minārei ¯beyzā* [Ak minare] ‖ ~ ***Ar*** *bayḍāʾ* بيضاء [*#byḍ* faʿlā fem.] beyaz (dişil sıfat) < ***Ar*** *abyaḍ* ابيض [sf.] beyaz (eril sıfat) → BEYAZ

† Kısa a ile *beyza* بيضة "yumurta" anlamındadır.

›› narı beyza

beyzbol [Cum 1930] *Amerikalıların pek sevdikleri (¯beyzbol) base ball maçları* ‖ ~ ***İng*** *baseball* bir top oyunu § ***İng*** *base* temel, üs + ***İng*** *ball* top (~ ***Fr*** *balle* top) → BAZ, BALON

beyzi [Men 1680] ¯*beyz & ¯beyza: Yumurta.* | "oval" [YOsm: LO 1876] ¯*beyżī: Tulānī yuvarlak* [uzatılmış yuvarlak]. ‖ < ***Ar*** *bayḍ/bayḍa(t)* بيض/بيضة [*#byḍ*] yumurta +*ī* --› BEYAZ

bez|mek "titremek" [ETü: Kaş 1073] *er tumlıġdın ¯bezdi* [adam soğuktan titredi] *(...) ¯bezgek* [titreme] *(...) ¯bezig* [ürperti] | "nefret etmek" [Kıp: CodC 1303] *renuncio* [gına getirmek] - *Tr: ¯bezarmen, ¯bezdum.* ‖ << ***ETü*** *bez-* titremek, sıtmaya tutulmak

›› bezdir-, bezgin

bez[1] [ETü: Kaş 1073] ¯*böz: al-ḳirbās* [pamuklu kumaş] | [Kıp: CodC 1303] ¯*böz togur* [kumaş dokur] | [DK <1400?] *Eski pambuk ¯bez olmaz, karı düşmen dost olmaz.* ‖ ~ ***Ar*** *bazz* بَزّ [*#b* faʿl] / ***Ar*** *bizza(t)* بِزّة ince dokunmuş pamuk veya keten kumaş ~ ***EYun*** *býssos βύσσος* a.a. ~ ***İbr/Aram*** *būṣ* בוץ beyaz pamuk veya keten kumaş ~ ***Akad*** *būṣu* a.a.

† ***ETü*** *böz* (a.a.) öteden beri yaygın iken, ***TTü*** *bez* biçimi Arapçadan ikincil bir alıntı olarak değerlendirilebilir. † Sami kökenli sözcük, nihai olarak BEYAZ sözcüğüyle ilişkili olabilir.

›› Amerikan bezi, bebek bezi, el bezi, yelken bezi

← BEDESTEN, BEAZ

bez[2] [ETü: Kaş 1073] ¯*biz <deri ile et arasına oluşan yumru>* ‖ << ***ETü*** *bez/biz* yara izi, ciltte kabarcık, ur

›› beze

← BERE[1], BERT-

beze [TDK2 1955] ¯*beze: Hamur topağı.* ‖ ~ ***Fr*** *baiser* 1. öpücük, 2. şeker ve kremadan yapılan bir tür tatlı << ***Lat*** *basiare* öpmek

beze|mek [ETü: Or 735] *için taşın aḍınçıg ¯beḍiz urturtım* [içine dışına ayrı ayrı nakış vurdurdum] | [ETü: Kaş 1073] *ol ewin ¯bezēdi* [evini boyadı] *(...) uraġut ¯bezendi* [kadın süslendi] ‖ << ***ETü*** *bedze-* nakşetmek, resimlemek < ***ETü*** *bediz* nakış, resim +*(g)A-*

›› bezeli, bezen-, bezet-, özene bezene

← BEZEK

bezek [ETü: Kaş 1073] ¯*bezek veya ¯bezēk: al-nakṣ* || << ***ETü*** *bezek* nakış, süsleme < ***ETü*** *beze-* süslemek +*Uk* → BEZE-

bezelye [BK 1797] ‖ ~ ***İt*** *pisello* baklagillerden malum sebze, pisum sativum << ***Lat*** ***pisellum* [küç.] < ***Lat*** *pisum* a.a. +*ell°* ~ ***EYun*** *píson πίσον* a.a.

† Karş. ***İng*** *peas* (a.a.) < ***Eİng*** *pise* < ***Lat*** *pisum.* † ***Fa*** *basīla* (a.a.) biçimi muhtemelen Türkçeden alıntıdır.

bezik [AR 1898] *İki parti ¯bezik, iki üç tavla, bilardo başında tepinme* ‖ ~ ***Fr*** *bésique/bézique* bir iskambil oyunu < ***?***

† Fransızca ve İngilizcede ilk kez 1860 dolayında kaydedilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

bezir "tohum" [BV <1405] || [MŞ <1400] *~bezr-i benc ... ~bezr-i ḳaṭūna ... ~bezr-i kerefs* | bezir yağı [Men 1680] *~bezr: Semen oleris, pec. lini* [bitki tohumu, özellikle keten tohumu]. *Unde ~bezr ~yağı: Oleum lini.* || *~ Ar bazr* بزر [*#bzr* faʿl msd.] 1. tohum atma, saçma, 2. tohum

›› bezir yağı, bezirhane

← MİBZER

bezirgân [MEd y. 1300] *yinçgelik ḳıldı ~bāzargān* | [CodC 1303] *mercator - Fa: ~bazegan - Tr: ~bazargan* | [Men 1680] *~bāzırgān pro ~bāzārgān: tacir.* || *~ Fa bāzārgān* بازارگان dükkâncı, tacir << *OFa vāçāragān* a.a. → PAZAR

›› bezirgânbaşı

bezm [AşP 1330] *köşk ile ḥūr u ḳuşūr ~bezm u yarak* [huriler ve kasırlar, meclisler ve donanımlar] | [SN 1354] *Süci ḥāẕır eyleyüben kurdu ~bezm* [şarabı hazırlayıp sofrayı kurdu] / *Şu ẋalvetde yāriyle urdı ~bezm* || *~ Fa bazm* بزم ziyafet meclisi (≈ *Sans bhācana* भाजन paylaşma, cömertlik etme, bolluk olma) << *HAv *bhag-mn* paylaşma, özellikle ziyafet verme

† *Erm pazum բազում* "ziyafet, kalabalık" Orta Farsçadan alıntıdır. Aynı HAvr kökünden *EYun phageîn φαγεῖν* "yemek, tıkınmak". Sözcük, eski Hintavrupa kültürünün en belirgin özelliklerinden biri olan devasa boyutlu bey ziyafetlerini anımsatır. Eski Türkçe karşılığı *toy*'dur.

›› Bezmialem, Bezmidil

← +FAJ (ÖZOFAGUS, PAYDOS)

bezzaz [Gül 1317] *biri ~bezzāz u biri baḳḳāl olur* | [GülM 1429] *bu vāʿiẓlerüñ meclisi ~bezzāz dükkānına benzer, naḳd virmeyince ḳumaş alınmaz.* || *~ Ar bazzāz* بزّاز [*#b* faʿʿāl mesl.] kumaş tüccarı < *Ar bazz* بزّ kumaş → BEZ[1]

bıcır "gıcırtı sesi" [LO 1876] *~bıcırgan: Demir delikleri perdaht ve cila için ~bıcır ~bıcır ses eder demirci aleti.* | "çocuk sesi" [Mil 1952] *Monolog söyliyen küçük Oya'nın ~bıcır ~bıcır anlattıklarını zevkle dinliyorum.* | bıcırık "geveze ve sevimli" [Mil 1971] *oğlum ve ~bıcırık sevgilim* || : *onom* kuş cıvıltısı, çocuk sesi

›› bıcır bıcır, bıcırda-, bıcırık

bıcırık "küçük ve konuşkan" [Mil 1971] *İlk bakışta oğlum ve ~bıcırık sevgilimle ilgisiz.* || < *onom bıcır* çocuk gibi konuşma sesi *+Uk*

† Sözcüğün "küçük" anlamında *bücür* sözcüğünden mi, *bıcır bıcır konuşmak* eyleminden mi türetildiği açık değildir.

bıçak [ETü: Kaş 1073] *~biçek: as-sikkīn* [bıçak] *(...) as-sayf* [kılıç] | [ETü: Kut 1069] *~bıçaḳ tartma anda kötürme sünük* [bıçak çekme orda ve kemik taşıma?] || << *ETü bıçak/biçek* kesme aleti << *ETü *bıçġak* < *ETü bıç- +(g)Ak* → BIÇ-

›› bıçak sırtı, bıçakçı, bıçakla-, kanlı bıçaklı

bıçılgan [Kaş 1073] *~bıçılġan:* <çatlak. Elde ve ayakta ve toprakta olan her türlü çatlağa denir.> | [Ana 1932] *~bıcılgan (Malatya, Ankara), ~bıcırgan (Kayseri): Hayvanların pislikten tuynaklarında çıkan yaralar.* || << *ETü bıçılġan* çatlak < *ETü bıçıl-* kesilmek, yarılmak *+(g)An* → BIÇ-

bıçkı [ETü: Kaş 1073] *~bıçġu* <bir şeyi kesmeye yarayan alet> | [Kıp: CodC 1303] *serra* [testere] - *Fa: ara vel dastara - Tr: ~bičχi* || << *ETü bıçġu* kesme aleti < *ETü bıç- +gU* → BIÇ-

† Güncel kullanımda *bıçkı* "testere", *biçki* "biçme eylemi, kesim" anlamında kullanılmaktadır.

›› biçki, biçki dikiş kursu, biçkici, bıçkıcı

bıçkın "kabadayı, kulağı kesik, çapkın" [HRGTut 1926] *Pek tatlı ve ~bıçkınca bir manevra ile.* | [Cum 1935] *Daha arkasından ~bıçkın temposile, nara bozuntusu bir haykırma:* || < *TTü bıç-* kesmek *+gIn* → BIÇ-

bıdık [LO 1876] *~bıdık: ayakları kısa, bodur. Ermenice bızdik derler, paytak racil manasına.* | [Ana 1932] *~bıdık bıdık (Ankara): çocukların yavaş yavaş yürümesini anlatan söz. (...) ~bıdırık (Niğde, Isparta, Ankara): azacık, az ve noksan şey.* || ≈ *Erm bıdig/bıdılig/bızdig ψιտիկ/ψզտիկ* küçük, yavru <? *çoc*

† Tümü "kısa boylu, küçük, yavru" anlamına gelen *bıcık, bıcırık, bıdık, bıdımık, bıgırımcık, bızdık, bicik, bittik, bodur, boduk, potuk, bücür, bücürük* ifadelerinin kaynağı muğlaktır.

›› bidik

← BIZDIK, BODUR, BÜCÜR, POTUK

bık|mak [ETü: Kaş 1073] *ol aşdın ~bükdi* [yemekten usandı veya kusacak gibi oldu], *ol tawarka ~bükdi* [o mala doydu, gına getirdi] | [Men 1680] *~bıkmak: osanmak. Fastidire, nauseare.* || ≈ *ETü bük-* usanmak, kusacak olmak

›› bıkıl-, bıkkın, bıkkınlık, bıktır-

bıkbık [Hür 1998] *yine bir çocuk sesi başlıyor ciyak ciyak bağırmaya. Vıkvıkvık vık. ~Bik bikbik bik.* | [Cum 2001] *~bıkbık etmek (öğretmen ya da başka birisi dinlemek istemediğimiz bir şey anlattığında)* || : *onom* anlamsız konuşma sesi

›› bikbik

bıldır [ETü: Kaş 1073] *~bıldur* <bir önceki yıl> | [Ihl-TS <1361] *bu yıl ~buldurdan beter, bu gün dünden* || << *ETü bıldur* önceki yıl

bıldırcın [ETü: Kaş 1073] *~budursın: as-salwā* [bıldırcın] | [Kıp: Idr 1312] *~buyurçin/büyürçin: as-summān* [bıldırcın] | [Yad <1421?] *~bıldırcin* بلدرجين || << *ETü *budurçin/*baldırçin* bıldırcın kuşu → LAÇİN

† Karş. *Moğ büdüne* (a.a.). Türkçe sözcük, büyük değişkenlik gösteren kuş adına (*bıldır /baldır /budur /buyur*), "kuş" anlamına gelen *çin* sözcüğü ilavesiyle yapılmıştır.

bılkım "tombul" [AR 1898] *top beyaz, ~bıldık bıldık, ufacık tefecin nāmihribānāna fındık kurdu deyip geçerler.* | [Ana 1932] *~bıllık bıllık (Bursa): çok etli olmak keyfiyeti.* | [DS <1960] *~bılk bılk etmek, ~bıllık bıllık, ~bılkımak, ~bılkım bılkım* [yumuşak doku ifade eden sözler] || < *TTü bılkı-* yumuşamak *+Im* < *onom bılk* yumuşak, gevşek

›› bılık, bılkı-, bıngıl

Levent Şahverdi Arşivi

← BINGILDAK

bıngıldak bıngıldayık [Kam 1800] *başın muḳaddemiyle muaχχarının kemikleri kavuşduğu yere denir ki küçük çocukların yumşak olmakla hareket eder, Türkīde ¯bıngıldayık ve imik taᶜbir olunur* || < ***TTü*** *bıngıldа- +Uk* < ***onom*** *bıngıl* et gibi sallanma ve titreme sesi *+tA-* → BILKIM

bırak|mak [OTü: MEd y. 1300] *işni ¯bırakı bérdi aŋa* | [İMüh <1310] *¯bırakdı: ṭaraḥa* [attı] | [YusŞ <1348] *Ger kılursaŋız bunı siz dünyāda / ¯bırağa teŋri sizi yarın oda* [ateşe atar]. || << ***OTü*** *bırak-* koymak, salmak

† Türev yapısı gösteren *l*'lilin kökü meçhuldür; 13. y.'dan eski örneği kaydedilmemiştir. Ancak karş. ***Yakut*** *bıraχ-*, ***Çuv*** *pıraχ-*, ***Az*** buraχmak (a.a.).

›› bırak, bırakıl-, bırakışma, bıraktır-

bıttım ~ ***Ar*** *buṭum* بطم [*#bṭm*] çitlenbik bitkisi, terebinthus ~ ***Aram*** *buṭum, buṭmtā* בטם a.a. ≈ ***Akad*** *buṭnu, buṭnatu* a.a.

bıyık [ETü: Kaş 1073] *¯bıḍık: as-sabāla* [bıyık] | [LO 1876] *¯beş bıyık: Muşmulanın iri nevi.* || << ***ETü*** *bıdık* bıyık

† ***Erm*** *beχ ԝɬɨ* (a.a.) muhtemelen Türkçeden alıntıdır.

›› beşbıyık

bızdık "ufaklık" [HRGEfs 1924] *Aman aman ¯bızdık / Topumuz da sızdık* | [Cum 1931] *Hacı Habip kariyesinde vaki ¯Bizdik oğlu* || ≈ ***Erm*** *bıdig/bızdig ԝɪɲhɣ/ԝqɪɲhɣ* küçük, ufak <? *çoc* → BIDIK

† ***Erm*** *bızdig, bıdig, bıdılig* (a.a.) biçimleri ile Türkçe eşdeğerleri arasındaki etkileşim yönü açık değildir. Karş. BIDIK.

bızır [Men 1680] *¯baẓr: dılak dedükleri nesne ki avretlerüŋ fercinde olur.* || ~ ***Ar*** *buẓr/baẓr* بظر [*#bẓr* fuᶜl] klitoris

† Karş. ***Akad*** *bişşūru* "kadın cinsel organı".

bi(o)+ ~ ***Fr/İng*** *bio+* [bileşik adlarda] can, hayat ~ ***EYun*** *bios, biot- βίος, βιοτ-* a.a. << ***HAv*** **gʷi-wot-* a.a. < ***HAv*** **gʷeiə-* yaşamak

† ***HAv*** */*gʷ/* > ***EYun*** */b/* ve ***HAv*** */*gʷ/* > ***Lat*** */v/* ve keza ***HAv*** */*gʷ/* > Hint-İrani dillerde */j/* ve */z/* standarttır. Dolayısıyla ***EYun*** *bio-, biota* = ***Lat*** *viv-, vita* = ***Gael*** *beatha* = ***Sans*** ijīvita जीवित, ***EFa*** *jva-* ve ***Fa*** *cān.* † ***HAv*** **gʷi-wō-* biçiminden ***EYun*** *zóiō* "yaşamak", *zoē* "yaşam" türevlerinde görülen */z/* sesi geniş bir literatüre konu olmuştur. † Ayrıca ***HAv*** **gʷi-g-* biçiminden ***İng*** *quick* "canlı", ***Lat*** *vigere, vigor* "canlı ve güçlü olmak".

›› biomass, biyo+, biyoelektrik, biyoenerji, biyofizik, biyogaz, biyokimya, biyokütle, biyosentez, biyosfer, biyoterörizm

← AEROBİK, AMFİBİ, ANTİBİYOTİK, BİYOGRAFİ (OTOBİYOGRAFİ), BİYOLOJİ, BİYOMETRİK, BİYONİK, BİYOPSİ, BİYORİTM, CAN (ACUN, BABACAN, BİJİ, CAMBAZ, CANAVAR, CANHIRAŞ, CANİKO, CANSİPERANE, ZİNDE), MİKROP, SİMBİYOZ, VİSKİ, VİTAL (AKUAVİT, LİVAR, VİTAMİN), ZO(O)+ (AZOT, MEZOZOİK, PALEOZOİK, SENEZOİK, ZODYAK, ZONTA, ZOOLOJİ)

bi+1 ~ ***Ar*** *bi* بـ ile, ... olarak (edat)

† Türkçede benimsenmiş olan bazı kalıp deyimlerde Arapça harf-ı tarif (definite article) olan *el* ile birleşerek *bil-* biçimini alır: ***il-umum, bil-fiil, bil-akis*** vb. Arapça bazı sözcüklerde */l/* sesi sonraki sessize asimile edilir: *bit-tabii, biz-zat, bin-netice.* † Bazı kalıp deyimlerde yemin ifade eder; ör. *bi-llāhi* (Allah adına yemin ederim ki). Ayrıca karş. *bi-lā* ("ile değil", yoksunluk edatı).

›› bilfarz, bilistifade, bilvasıta, bilvesile, binnetice, bittecrübe, bittesadüf

← BİHAKKIN, BİLA+ (BELEŞ, BİLAKAYDUŞART), BİLAHARE, BİLAKİS, BİLCÜMLE, BİLFİİL, BİLHASSA, BİLLAHİ, BİLMUKABELE, BİLUMUM, BİSMİLLAH (BESMELE), BİTTABİ, BİZATİHİ, BİZZAT

bi+2 ~ ***Fa*** *bī* بی yoksunluk edatı << ***OFa*** *abē-* a.a.

›› biaman, biderman, biedep, bimekân

bi+3 ~ ***Fr/İng*** *bi+* çift, iki ~ ***Lat*** *bi+* iki

›› biklorür, bilobit, binoküler, binomial, bipedal, bisülfit

← BİENAL, BİFOKAL, BİGAMİ, BİKARBONAT, BİLANÇO (BALANS), BİPOLAR, BİS (BİSKÜVİ), BİSEKSÜEL, BİSİKLET (MOTOSİKLET), BİT[2] (BAYT), KOMBİNE (KOMBİ, KOMBİNA, KOMBİNEZON)

biat [Env-TS 1465] *¯beyᶜat* | [Men 1680] *¯beyᶜat: Inauguratio, contractus, pactum.* || ~ ***Ar*** *bayᶜa(t)* بيعة [*#byᶜ* faᶜla(t) msd.] el sıkışma, anlaşma, kölelik veya itaat sözleşmesi < ***Ar*** *bāᶜa* باع satti, satış için sözleşti → BEY[2]

biber [MŞ <1400] *ak ¯büber ... kara ¯büber* | [LO 1876] *kırmızı ¯biber: Arnavut ¯biberi. Taze ¯biber: yeşili.* || ~ ***Yun*** *pipéri πιπέρι* Güney Asya'dan ithal edilen bir baharat, karabiber << ***EYun*** *péperi/péperis πίπερι* a.a. ~ ***Sans*** *pippalī* पिप्पल 1. meyvecik, küçük meyve, 2. karabiber bitkisi ve meyvesi

† Batı dillerine Latince yoluyla Yunancadan geçmiştir. Karş. ***Lat*** *piper*, ***İng*** *pepper*, ***Alm*** *Pfeffer*, ***Fr*** *poivre* (a.a.). Yeşil/kırmızı biber Amerika kökenli ayrı bitki olup Türkiye'de 19. y.'da yaygınlaşmıştır.

›› biber dolması, biber gazı, biberlik, kara biber, yeşil biber

← DARÜLFÜLFÜL (FALAFEL), PAPRİKA

biberiye beberiye "baharlı bir bitki, barsama" [Men 1680] *¯beberiye* ببريه *Rosmarinus.* | büberiye "a.a." [LO 1876] *¯büberiye* بوبريه *iklīl-i cebel, abiran, bir nevᶜ ayvadana, barsama.* || <? ***TTü*** *biber*

† Anlam ilişkisi açık değildir. *Beberiye* "kaplan otu" düşünülebilir. Meninski sözlüğü açıkça bu telaffuzu gösterir.

biberon [Cum 1933] *lastik ¯biberon sübapları* || ~ ***Fr*** *biberon* emzikli şişe ~ ***İt*** *biberone* [büy.] büyük şişe < ***Lat*** *bībere* içmek *+on* << ***HAv*** **pī-pə-o-* < ***HAv*** **pō(i)-* içmek

Levent Şahverdi Arşivi

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *potare* "içmek", ***EYun*** *pósis* "içki".

← BİRA

bibi "hanım" [Fer <1451] *ben cāriyeyim, ¯bibim kapuyı bağlayup miftahı bile alup gitti* | [Çağ: Pav <1500] *¯bibi: dame, épouse légitime* | [Ana 1932] *¯bibi: 1. hala (Yozgat, Erzurum, Çorum, Malatya vb.); 2. büyük anne, nine (Niğde, Yozgat); 3. ihtiyar kadınlara denir.* || << ***OTü*** *bibi* hanım, saygın kadın < ***çoc***

bibli(o)+ ~ ***Fr/İng*** *biblio+* [bileşik adlarda] kitap ~ ***EYun*** *byblion/biblion βυβλίον/βιβλίον* papirüs rulosu, kitap < ***EYun*** *býblos/biblos βύβλος/βίβλος* papirüs *+ion* <? ***EYun*** *Byblos βυβλος* bir Fenike kenti, modern Cübeyl < ***Fen*** *Gubla* «tepecik», a.a.

† ***Fr/İng*** *Bible* "Kutsal Kitap" esasen sadece "kitap" anlamındadır. † Byblos kentinin Arapça adı olan *Cubayl* de "tepecik" anlamına gelir. Karş. CEBEL.

›› bibliyofil, bibliyoman

← BİBLİYOGRAFİ

bibliyografi [AM <1900] *hakkındaki makale-i ¯bibliyografiyyeyi kemal-i ehemmiyetle okudum* | [Cum 1935] *Her bölgenin sonuna, anlatılan şeylere aid bir ¯bibliyografi de katmıştır.* || ~ ***Fr*** *bibliographie* bir konudaki kitapları derleyen makale veya liste → BİBLİ(O)+, GRAF(O)+

›› bibliyografik, bibliyografya

biblo [Rz 1896] *Çok şey götürmeyeceğim.. Birkaç kitap, ¯biblo filan.* | ~ ***Fr*** *bibelot* küçük dekoratif nesne << ***EFr*** *beubelet* a.a. < ***çoc***

† ***İng*** *bauble* "ucuz ve değersiz süs nesnesi" Eski Fransızcadan alınmıştır.

biç|mek [ETü: Or 735] *bunça bodun saçın kulkakın ¯bıçdı* [saçı kulağı kesti] | [ETü: Kaş 1073] *¯bıçıldı, ¯bıçındı, ¯bıçışdı, ¯bıçturdı (...) ¯bıçal* <sünnet edilmiş kadın, iğdiş edilmiş erkek>, *¯bıçġıl* <el ve ayaktaki çatlak> *(...) ¯bıçġuç* <kırkma makası> *(...) ¯bıçıġ* <ahit, sözleşme> | [TDK2 1955] *¯biçerdöğer: Ekini hem biçen hem de harman eden makina.* || << ***ETü*** *bıç-* kesmek

† Sonsesteki */ç/* etkisiyle sesli incelmesi görülür. Türevlerde */b/* önsesi etkisiyle yuvarlaklaşmaya da rastlanır - karş. BUCAK, BUÇUK.

›› biçerdöver, biçil-, biçilmiş kaftan, biçki, biçtir-

← BIÇAK, BIÇILGAN, BIÇKI, BIÇKIN, BİÇEM, BİÇİM, BUCAK, BUÇUK

biçare [AşP 1330] *iy kamu ¯bī-çāreye feryād-res* [ey tüm çaresizlerin feryadına kulak veren] || ~ ***Fa*** *bīçāra* بیچاره çaresiz § ***Fa*** *bī* yoksunluk edatı + ***Fa*** *çāra* → BI+[2], ÇARE

biçem "üslup, stil" [YTü: Cum 1974] *solcu genç ozanların deyişleri, ¯biçemleri (üslupları) ile İslam ozanlarının biçem ve deyişleri arasındaki benzerlik* | < ***TTü*** *biç- +Am* → BİÇ-

† ***TTü*** *tutam* sözcüğüne nisbetle türetilmiştir. TTü sadece *tutam* sözcüğünde rastlanan *+Am* ekinin işlevi açık değildir.

›› biçemsel

biçim "dilim" [ETü: Kaş 1073] *bir ¯bıçım ḳaġun* [bir dilim kavun] | biçin [Işk-TS 1398] *çü Zengi baktı ol boya ¯biçine* | "... elbise kesimi, tarz" [Men 1680] *¯biçüm* بچم *seu ¯biçim: scissio, modus.* | [Ana 1932] *¯biçim (Cenubi Anadolu): hasat zamanı.* || << ***ETü*** *bıçım* kesim, dilim < ***ETü*** *bıç- +Im* → BİÇ-

›› biçimbilim, biçimbilimsel, biçimci, biçimle-, biçimlen-, biçimlendir-, biçimli, biçimsel, biçimsiz, o biçim

bidat [AtH <1250 (1444)] *¯bidᶜattın yığığlı kişi kalmadı* [bidatten kaçınan kişi kalmadı] ‖ ~ ***Ar*** *bidᶜa(t)* بدعة [*#bdᶜ* fiᶜla(t) mr.] icat, özellikle dinde yeni usul çıkarma < ***Ar*** *badaᶜa* بَدَعَ başlattı, ortaya çıkardı, icat etti → BİDAYET

›› bid'at

← BEDİİ (BEDİÜAMAN)

bidayet [Nesimi 1425] *kevnü mekândur āyetim / ẕāti dürür ¯bidāyetim* ‖ ~ ***Ar*** *bidāᵓa(t)* بداءة [*#bdA* fiᶜāla(t) msd.] başlama, başlangıç < ***Ar*** *badaᵓa* بَدَأَ başladı, başlattı

† ***Ar*** *badaᵓa* "başladı", *badā* "çıktı, ilk idi" ve *badaᶜa* "çıkardı, icat etti" fiilleri arasındaki yapısal ilişki muğlaktır. † Karş. ***İbr*** *bādāh*, ***Aram*** *bədā* "çıkarmak, yaratmak, icat etmek" < #bd.

← BEDAYİ, BEDEVİ, BİDAT (BEDİİ), İPTİDA, MEBDE

bide [Cum 1941] *bir lavabo ve bir ¯bide ayrı ayrı veya bir arada acele satılıktır* || ~ ***Fr*** *bidet* «beygircik», ayaklı küvet < ***EFr*** *bider* ata binmek, tırıs gitmek

bidon [Cum 1930] *1000 (bin) ¯bidon kapalı zarfla mubayaa edilecektir.* | ~ ***Fr*** *bidon* varil ~ ***Nor*** ***bida* kap, kova

bienal [Mil 1964] *Devlet sergilerine ve Paris 3. Genç Sanatçılar ¯Bienali'ne katılan sanatkar, bu sergisinde 18 tablosunu sergiledi.* || ~ ***Fr*** *biénnale* iki yılda bir tekrarlanan < ***Lat*** *biennus* iki yıllık süre *+al°* § ***Lat*** *bis* iki kez + ***Lat*** *annus* 1. halka, çember, döngü, 2. yıl → BI+[3], ANÜS

† ***Fr*** *an* "yıl", *annuel* "yıllık" Latince kaynaklıdır. Latince sözcük 12 aylık döngüyü ifade eder ve *anus* "halka, yüzük, makat" sözcüğünün varyant biçimidir.

← MİLENYUM

bifokal [Mil 1956] *1 çift gözlük camı renkli, Nolu, ¯Bifokal Glasan...* | ~ ***Fr/İng*** *bifocal* çift odaklı (gözlük) § ***Lat*** *bi+* iki + ***Lat*** *focal* ocaklı, odaklı → BI+[3], FOKUS

biftek [AMPar 1877] *orada bir adamı doyurabilecek kadar ¯biftek altmış santime* | ~ ***Fr*** *bifteck* bir et kesimi ~ ***İng*** *beef steak* sığır kızartması § ***İng*** *beef* sığır eti (~ ***Fr*** *boeuf* sığır << ***Lat*** *bos, bov-* a.a. << ***HAv*** ***gʷou-* a.a.) + ***İng*** *steak* kızartma, ateşte pişirilmiş et (<< ***Nor*** *steikja* şişte et kızartma ~ ***Ger*** ***staiko* şiş << ***HAv*** ***steig-* sivri) → BUFFALO, STİKER

← ROZBİF

bigami [PertevPş <1860] *ve poligami ve ¯bigami kesret-i nikāh ve monogami vehdet-i nikāh mesailini* | [Mil 1973]

Levent Şahverdi Arşivi

1953'te çevirdiği ˜Bigamist' adlı filmi, gösterinin baş köşelerinden birini işgal etmektedir ‖ ~ ***Fr*** *bigamie* / ***İng*** *bigamy* iki eşlilik → BİGAMİST, +GAM

›› bigamist, bigamizm

bigâne [Fer <1451] *˜bīgāne vü āşinā, cāhil ü dānā dimezidi* [bilir bilmez, cahil alim ayırmazdı] ‖ ~ ***Fa*** *bīgāna* بی گانه bilmez, tanımaz << ***OFa*** *bēgānag* a.a. → BİGÂNE[2]

bigudi [Cum 1939] *akşamdan onlara bir iki ˜bigudi sarması kifayet etmiştir* ‖ ~ ***Fr*** *bigoudie* saç sargısı < *?*

bihaber [AşP 1330] *sattı kul dip Yusüfı bir ˜bī-χaber* ‖ ~ ***Fa*** *bī-χabar* بیخبر habersiz § ***Fa*** *bī* yoksunluk edatı + ***Ar*** *χabar* → BİHABER[2]

bihakkın [YusZ <1377] *nite kim virdüŋ bize cennetde hür, vir ˜bi-haḳḳın baŋa rızvānum* ‖ ~ ***Ar*** *bi-ḥaḳḳin* بحقّ hakkile, haklı olarak → BİHAK[1]

bihişt [CodC 1303] *paradisus - Fa: ˜beist* [beişt] *- Tr: ućmac* [uçmak] | [AşP 1330] *bilmeyene çi duzaχdur çi ˜bihişt* [cehennem nedir, cennet nedir bilmeyene] ‖ ~ ***Fa*** *bihişt* بهشت cennet << ***OFa*** *vahişt* a.a. ~ ***Ave*** *vahišta-* [sup.] 1. en iyi, mükemmel, 2. Zerdüşt inancında erdemli yaşamın hedefi < ***Ave*** *vaŋhya-* iyi, güzel << ***HAv*** **bhad-yo-* a.a.

† Avestaca sözcük ***Sans*** *vásišṭa* वसिष्ठ "en iyi" ve ***İng*** *best* ile eş yapıdadır. Aynı kökten *bihter* "daha iyi", *behzâd* "iyi-soylu". † Bkz. ◦Barth 1399 vd., özellikle 1401. Zerdüşt inancındaki yeri için karş. Yasna 30.4.

← UÇMAK

biilaç [LO 1876] *˜ac ˜lā-ilāc* ‖ ~ ***Fa*** *bī-ʿilāc* بیعلاج dermansız, tedavisi olmayan § ***Fa*** *bī* yoksunluk edatı + ***Ar*** *ʿilāc* → BİİLAÇ[2], İLAÇ

›› aç bilaç

biji [Mil 1988] *Sanıklar hep bir ağızdan Kürtçe olarak ˜Biji PKK' (yaşasın PKK), ˜biji serxwebun' (yaşasın bağımsızlık) ... ˜biji Apo' (yaşasın Apo) şeklinde sloganlar attılar.* ‖ ~ ***Kürd*** *bijî* yaşasın < ***Kürd*** *jîn* yaşamak ≈ ***EFa/Ave*** *jīva-, jvan* yaşamak, yaşam << ***HAv*** **gʷeiə-* yaşamak → CAN

† *Bi* Kürtçe geniş zaman ve dilek kipi edatıdır. † Sözcük yaklaşık 2002 dolayından itibaren Türkçe cümlelerde görülür.

bijon buşon füzibl "eski tip porselen elektrik sigortası" [Cum 1930] *2000 aded ˜buşon ˜füzibl, 15 aded sudan muhafazalı priz* | bijon "otomobil tekerleği civalası" [Cum 1981] *Havalı ˜bijon sıkma tabancası* | buşon parası "restoranda kendi şarabını açtırma mukabilinde ödenen tutar" [Cum 2011] *iyi restoranlarda ˜buşon (mantar) ˜parası vermek kaydıyla, evden getirdiğiniz şarabınızı daima açabilirsiniz.* ‖ ~ ***Fr*** *bouchon* 1. tıpa, şişe mantarı, 2. tıpaya benzeyen çeşitli nesnelerin adı, eski tip vidalı elektrik sigortası, büyük başlı cıvata < ***Fr*** *boucher* tıkamak, tıkmak +*on*

← BUKLE, KAPORTA, TİRBUŞON

biju [Cum 1940] *11 parçadan mürekkeb ˜biju gibi bir salon takımı* ‖ ~ ***Fr*** *bijou* mücevher ~ ***Bret*** *bizou* yüzük < ***Bret*** *biz* parmak

← BİJUTERİ

bijuteri [Mil 1956] *Parfüm ˜bijuteri tuhafiye çeşitlerini piyasa fiatından çok daha ucuza temin edebilirsiniz.* ‖ ~ ***Fr*** *bijouterie* 1. ziynet kutusu, ziynet dükkânı, 2. ziynet eşyası → BİJU

bikarbonat [Cum 1931] *çamaşırlardaki lekeleri temizlemek için bir miktar ˜bikarbonat dö sodayı* ‖ ~ ***Fr*** *bicarbonate* iki karbon atomu içeren molekül → BİKARBONAT[3], KARBONAT

bikes [Men 1680] *˜bīkes: Ab omnibus destitutus, orphanus.* ‖ ~ ***Fa*** *bīkas* بیکس kimsesiz § ***Fa*** *bī* yoksunluk edatı + ***Fa*** *kas* kimse, kişi → BİKES[2], HERKES

bikini [Mil 1952] *Güzellik Kraliçesi Nina Dyer'i ˜bikini ˜mayosu ile görüyorsunuz.* ‖ ~ ***Fr*** *bikini* iki parçalı kadın mayosu ☼ 1946 Louis Reard, Fr. moda tasarımcısı. < ***öz*** *Bikini* Pasifik'te bir ada grubu ~ ***Mikronez*** *pikinni* yerel dilde «Hindistan cevizi düzlüğü»

† 1946'da Bikini atolünde patlatılan nükleer bombalara atfen adlandırılmıştır. *Bi+* öneki "iki parça" anlamını çağrıştırır. Karş. BİKİNİ+3, MONOKİNİ.

← MONOKİNİ

bikir [AşP 1330] *girdi yolum fikrüŋ ol ˜bikr evüne* [düşüncenin bakir evine] | [Vank <1592] *iʿtizār: ... ve ˜bikrin* [genç kızın] *bekâretin izâle etmeğe dahi derler,* | [Men 1680] *˜bikr: kız oğlan. Virgo intacta.* | "... bakirelik (isim)" [EÇ <1683] *bākire mi yoksa ˜bikri izāle olup meftūha mı* ‖ ~ ***Ar*** *bikr* بكر [*#bkr* fiʿl] ilk doğan evlat (kız veya erkek), bakir, bakire ≈ ***Ar*** *bakr* بكر deve yavrusu, tosun, torun

† Aynı kökten ***Ar*** *bukra* "sabah erken", *bakūr* "turfanda", *bakara(t)* "sığır yavrusu, dana", *bakra(t)* "tosun, makara". † Karş. ***İbr*** *bəkūr*, ***Akad*** *bukru* "ilk doğan evlat, yavru", ***Aram*** *bakārā* "turfanda meyve, ilk ürün". † "Hymen" anlamı Türkçede 17. y.'dan sonra yerleşmiş görünüyor.

← BAKİR, BEKÂRET (BEKÂR), MAKARA

bil|mek [ETü: Or 735] *körür közüm körmez teg ˜bilir biligim ˜bilmez teg boldı* | bilirkişi [YTü: Cum 1945] *bilikler (malumat), ˜bilirkişi (ehlihibre), birleşim (inikad),* ‖ << ***ETü*** *bil-* bilmek

›› bildik, bildir-, bildiri, bildirim, bile bile, bili, bilin-, bilindik, bilinemezci, bilirkişi, biliş, bilişsel, bilişselcilik, bilmedik, bilmemezlik, bilmezlikten gel-, bilmiş

← BELGE (BELİR-, BELİT, BELLE-, BELLİ), BİLDİRGE, BİLGE, BİLGİ (BİLGİSAYAR), BİLGİÇ, BİLGİN, BİLİM (DİLBİLİM), BİLİNÇ, BİLİŞİM, BİLMECE, BÜYÜ

bila+ ~ ***Ar*** *bi lā* بلا «ile değil», -siz (yoksunluk edatı) → BİLA[1], LÂ

›› bilabedel, bilaistisna, bilakaydüşart, bilaücret, bilavasıta

← BELEŞ (TEBELLEŞ), BİLAKAYDUŞART

Levent Şahverdi Arşivi

bilahare [Sel 1600] *~bil-āχıre ittifāḳ ile göz karardup bī-ṣabr u ḳārār ʿumūm üzre hücūm idüp* || *~ Ar bi'l-āχira(t)* بالآخرة sonradan, daha sonra (zarf) < *Ar āχira(t)* آخرة sonraki (sıfat) → Bİ+[1], EL+, AHİR

bilakayduşart "kayıtsız ve şartsız" [MKA 1920] *ḥakimiyet ~bilā ~ḳaydü ~şarṭ milletindir* → BİLA+, KAYIT, ŞART[1]

bilakis [TDK1 1945] *~bilākis: Tersine, tersine olarak.* || *~ Ar bi'l-ʿaks* بال عكس tersi ile, tersine → Bİ+[1], AKİS

† "Bilhassa" anlamında kullanılması galat-ı fahiştir.

bilanço [Sch 1870] *Bilan* [Fr.]: *~Bilanço, ~bilanço defteri, muvazene defteri* || *~ İt bilancio* 1. terazi, denge, 2. muhasebede borç ve alacak dengesi ile bu dengeyi gösteren hesap << *Lat bilanx, bilanc-* terazi § *Lat bi-* iki + *Lat lanx, lanc-* kefe, kapçık → Bİ+[3]

† Karş. *Fr/İng balance* (denge, terazi) < *Lat* bilanx.

← BALANS

bilardo [K&B 1835] *~billart oyunı: Billard (du français).* | [Bas 1870] *saat iki raddelerinde ~bilyardo salonunu süpürmekle meşgul* || *~ Fr billard* 1. ucu kıvrık değnek, 2. hokey veya bilardo sopası < *Fr bille*[2] sopa, kütük ~ *Kelt*

bilcümle [Dan 1360] || *~ Ar bi'l-cumla(t)* بالجملة tümüyle, hepsi, cümleten → Bİ+[1], CÜMLE

bildirge [OTü: OğN <1300] *~biltürgülük bitidi ilçilerge birip yiberdi* [ilam yazdı elçilere verip gönderdi] | "takrir, tezkere" [YTü: Cum 1935] *İstanbul postasından bir ~bildirge aldım.* || *~ OTü biltürgü* ilam < *ETü biltür- +gU* → BİL-

† 14. y.'a ait bir metinde bulunup Yeni Türkçe yazı diline eklenen sözcüklerdendir.

bile [ETü: Or 735] *inim köl tigin ~birle sözleştimiz* [kardeşim Kültigin ile sözleştik] | [ETü: Kaş 1073] *ol menin ~birle erdi* <o benim ile idi. Hafifletme için re atılır ve ~bile denir.> | [Kıp: CodC 1303] *com - Fa: oa* [wa] - *Tr: ~birla, ~bile* | [Yun <1320] *şehvet ü kibr ü tamāʿ ~birle ḥased* | [Fer <1451] *~bileme* [yanıma] *gel, kız kardaşuma, gör n'ederim (...) χoş ola, ~bilemüzde* [beraberimizde] *ol* || << *ETü birle* birlikte, beraber (sıfat), ve (bağlaç) < *ETü bir* → BİR, İLE

← BİLEK (BİLEŞ-, BİLEZİK)

bile|mek [ETü: Man <900] *~bilegüsüz yiti vajr tiyür* [elmas bilenmeden keskindir derler] | [ETü: Kaş 1073] *ol biçek bilēdi* [bıçak biledi], *ol tış ~bilēdi* [diş biledi] || << *ETü bile-* sivriltmek, keskinleştirmek < *ETü *bi* sivri *+lA-*

» bileği, bileğile-, bilen-, bilet-

← BİZ[2]

bilek [ETü: Bud <1000] *~bilekindin kesilip* [(kralın sağ eli) bileğinden kesilip] || << *ETü bilek* eklem, özellikle el eklemi < *ETü bile/birle* beraber, ekli *+Ak* → BİLE

← BİLEŞ-, BİLEZİK

bileş|mek [YTü: Fel 1942] *~bileşik = Mürekkep = Composé; ~bileşim = Terekküp = Composition* || < *TTü bile* ile (bağlaç) *+lş-* → BİLEK

† Bağlaca fiil eki eklenmesi benzersizdir. *ETü/TTü bilek* sözcüğünün kökü olduğu varsayılan **bile-* fiili mevcut değildir.

» bileşik, bileşim, bileşke

bilet "kartvizit" [GalibE 1802] *Avrupada yekdiğere mülākate varıldıkda bulunmaz ise ~bilyeto taʿbir olunan bir kāğıd yaʿni varanın kim olduğu muharrer küçük kāğıd bırakılup* | "... tiyatro bileti" [CHav 1860] *Teatroya girmek isteyenler ~bilyeto denilen dühul kāğıdı almakiçün* | "... tren bileti" [Bas 1870] *Gelelim ~biletlere... Onlar da bu kabilden olmak üzere Fransızca yazılmış.* || *~ İt biglietto* tiyatro giriş pusulası / *Fr billette* kısa not, fiş, pusula, a.a. [mod. billet] < *Fr bille*[1] kısa yazı, not *+et°* << *OLat billa* a.a.

← BİLLBOARD

bilezik [ETü: Suv <1000] *~bilerzüvte ulatı esriŋü aḏruk aḏruk itiglerig* [bilezik ve renkli çeşit çeşit süs eşyası] | [ETü: Kaş 1073] *işlēr ~bilēzüklendi* [kadın bilezik taktı] || << *ETü bilersük/bilēzük* bilek halkası <? *ETü bilek +sUk* → BİLEK

† Karş. *ETü ilersük* (pantolon kemeri), *yüksük* "parmak halkası". *+sük* unsuru muhtemelen bileşen bir addır.

bilfiil [Men 1680] *~bilfiʿl: Actu, de facto.* || *~ Ar bi'l-fiʿl* بالفعل fiilen, eylemli olarak → Bİ+[1], FİİL

bilge [ETü: Or 735] *~bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş* [bilge kişiyi, iyi alp kişiyi yürütmezdi] | [YTü: CepK 1935] *~bilge = Mütebahhir, allâme = Erudit, savant* || *~ ETü bilge* bilgili kişi, bilgin < *ETü bil- +gA* → BİL-

† TTü 15. y.'dan sonra unutulmuş bir kelime iken Dil Devrimi döneminde yeni anlam yüklenerek yazı diline ithal edilmiştir.

» bilgelik

bilgi bilü [İsk-TS 1389] *tā bileler ki kamu peygamberlerden ~bilüsi artukdur* [bilgisi fazladır] | [Hind 1838] *~bilgi: (ilm) science.* | [LO 1876] *~bilgi: İlim, marifet, irfan. (...) ~bilgili, ~bilgilik* || << *TTü bilgü* bilme, bilinen şey < *ETü bil- +gU* → BİL-

† *ETü bilig* ve erken *TTü bili* sözcüğünün yerini almıştır.

» bilgi işlem, bilgilen-, bilgilendir-, bilgili, bilgisiz, yurttaşlık bilgisi

← BİLGİSAYAR

bilgiç [LO 1876] *~bilgiç: Mütefazıl, danişfüruş.* || < *TTü bil- +(g)lç* → BİL-

bilgin "alim" [YTü: Cum 1933] *Eski papazın yerini kendi günündeki ~bilgin bir Vanlı hocaya vermiş.* || < *TTü bil- +gIn* → BİL-

† Geçişli fiilden özne adı yapımı için *+gIn* eki kullanılması ilgi çekicidir. Karş. *azgın, baygın, bitkin, dolgun, durgun, olgun, solgun* vb. (geçişsizden özne) ve *bıçkın, gergin, seçkin, tutkun, üzgün* (geçişliden nesne).

Levent Şahverdi Arşivi

bilgisayar "kompüter" [YTü: Mil 1971] *~Bilgisayar (computer) sistemi çevresinde (...) çalıştırılmak üzere tecrübeli elemanlar aranmaktadır.* || § ***TTü*** *bilgi* + ***TTü*** *sayar* --› BİLGİ, SAY-

† 1969'da Hacettepe Üniversitesinde Aydın Köksal tarafından önerilen kelimelerdendir. Erken bilgisayarların daha çok aritmetik uygulamalarında kullanılmasını anımsatır.

›› bilgisayarlaş-

bilhassa [Naci 1896] *χāssaten, ~bil-χāssa: mahsus olarak.* || *~* ***Ar*** *bi'l-χāṣṣa(t)* بالخاصّة özellikle → Bİ+[1], EL+, HASSA[1]

bilim [Cum 1933] *~Bilim işlerinden vazgeçelim de biz biraz ameli düşünelim.* | [CepK 1935] *~bilim = marifet, irfan, ilim* || ≈ ***Kırg*** *bilim* bilgi, malumat < ***ETü*** *bil- +Im* → BİL-

† 1934 tarihli Tarama Dergisi'nde *ilm* karşılığı olarak önerilen sözcüklerden (*bilgi, bili, bilü, bilik, biliş, bilme, bulgu* vb.) biridir. *İlm/ilim* sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla benimsendiği şüphesizdir. Kaynak gösterilen Kırgızcada sözcük genel anlamda "malumat" anlamına gelir.

›› anabilim, bilim adamı, bilim insanı, bilim kurgu, bilimsel, bilimselleştir-, bitkibilim, mağarabilim, toplumbilim, yerbilim

← DİLBİLİM

bilinç [YTü: Fel 1942] *~bilinç = Şuur = Conscience* | bilinçaltı "Fr *sous-conscience* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *~bilinçaltı: Altbilinç* || < ***TTü*** *bil- +(In)ç* → BİL-

›› bilinçaltı, bilinçlen-, bilinçlendir-, bilinçli, bilinçsiz

bilişim "Fr *informatique* karşılığı" [YTü: Mil 1973] *Philips, ~bilişim sistemleri analisti ve bilgisayar operatörü arıyor.* || < ***YTü*** *biliş- +Im* --› BİL-

† 1971 dolayında Hacettepe Üniversitesinde Aydın Köksal tarafından önerilmiştir.

billahi [AşP 1330] *bir gör aŋa n'itdi ~billâhi ol ḳadīm* || *~* ***Ar*** *bi-llāhi* بالله Allah ile --› Bİ+[1], ALLAH

billboard [Mil 1985] *Ö.R.S. ~Billboard İstanbul'da* [ilan] || *~* ***İng*** *billboard* ilan tahtası § ***İng*** *bill* ilan, afiş, yazılı kâğıt (*~* ***Fr*** *bille*[1] a.a.) + ***İng*** *board* kesilmiş tahta, tabla, panel (<< ***Ger*** **bordom* a.a.) → BİLET, BORDÜR

† Eski tip afişler yerine kiralık *billboardlar* Türkiye'de ilk kez 1985'te görüldü.

›› gameboard

billur [Kıp: CodC 1303] *cristallus - Fa & Tr: ~bolor* | [Men 1680] *~büllür, bülür* || *~* ***Ar*** *billawr/billūr* بلّور kristal *~* ***OFa*** *bīlūr/bīrūliyā* بيلور a.a. (▫D-M 122) << ***EFa*** **vilūrya ~* ***Sans*** *vāiḍūrya* bir tür mücevher, kristal → BERİLYUM

←- TEBELLÜR

bilmece [Men 1680] *~bilmece: Aenigma.* || < ***TTü*** *bil- +mAcA* → BİL-

bilmukabele *~* ***Ar*** *bi'l-muḳābala(t)* بالمقابلة karşılık olarak --› Bİ+[1], MUKABELE

bilumum [LO 1876] *~ʿalelʿumūm* | [TDK1 1945] *~bilûmum: Bütün, hep, kamu.* || *~* ***Ar*** *bi'l-ʿumūm* بالعموم genellikle, genel olarak --› Bİ+[1], UMUM

bilye [Cum 1930] *oyunculardan biri ötekine sırayla dört ~bilya yuvarlıyacaktır. (...) ~bilyaları yakalıyan ötekine yuvarlıyacak.* ‖ *~* ***İt*** *biglia* topçuk, bilye ≈ ***Fr*** *bille* a.a. *~? **Ger***

† Büyük olasılıkla 19. yy veya daha eski bir alıntı olduğu halde, Özön 1961'den eski hiçbir sözlükte bulunamamıştır.

bimar [İsk 1389] *firḳatüŋ gönlümi ~bīmār eyledi* [özlemin gönlümü hasta etti] | bimarhane [Men 1680] *~bīmārχāne vul. tīmārχāne: Nosocomium* [hastahane]. || *~* ***Fa*** *bīmār* بيمار hasta

† Farsça sözcüğün yapısı açık değildir. Karş. ▫Horn §259.

›› bimarhane

bims [Mil 1976] *Nevşehir çevresinden temin edecekleri ~BİMS malzemesi ile, büyük bir kısmı 10 cm. kalınlıkta hafif beton plaklar imal ettirecektir* || *~* ***Alm*** *Bims* süngerî taşı, ponza *~* ***Lat*** *pumex, pumic-* a.a. → PONZA

bin|mek [ETü: Or 735] *boz atıġ ~binip oplayu tegdi* | [ETü: IrkB <900] *oġrı sokuşup tutupan ~minmiş* [hırsız buna rastlayıp tutmuş binmiş] || << ***ETü*** *bin-/min-* ata binmek

† En eski biçimi *bin-* olup, çeşitli Türk dillerinde görülen nasalizasyon (*min-, mün-)* ikincildir. Bkz. ben[1].

›› bindir-, bindirim, bindirmece, bingeş-, bingi, bini, binici, binil-, biniş, binit, binme

← BİNEK

bin[1] [ETü: Or 735] *~biŋ süg ilki kün ölürtim* [bin askeri ilk gün öldürdüm] | [ETü: Man <900] *~miŋlig tümenlig* [binlerce on binlerce] || ≈ ***ETü*** *bıŋ/mıŋ/miŋ* 1000

† Asli biçim *b-* olup çeşitli lehçelerde *b* > *m* dönüşümü ikincildir. Bkz. ben[1].

›› binbaşı, bindallı, biner, bininci, binlerce, binlik, binyıl

bin[2] [AşP 1330] *fülān ~ibni fülān* || *~* ***Ar*** *bin/ibn* بن [#*bn*] oğul, erkek evlat

† Arapça sözcük terkiplerde *ibn* şeklini alır.

›› ibn, ibni

← BENİÂDEM, BİNT, İBNE

bina [AtH <1250 (1444)] *karam bir ~binā teg aŋar ḥilm ul ol* [kerem bir bina gibi, hilm onun temeli] | [AşP 1330] *ol ~binādan kopdı bu kamu ʿālem* ‖ *~* ***Ar*** *binā'* بناء [#*bny* fiʿāl msd.] yapı < ***Ar*** *banā* بَنَا yaptı, inşa etti

← BANİ, BİNAEN (BİNAENALEYH), BÜNYAN, BÜNYE

binaen [MMem 1557] *ʿilm-i deryā kime sanʿat ise bu bendeye mīrās olup ~aŋa ~bināen* [ondan dolayı] || *~* ***Ar*** *binā'an* بناءً [zrf.] -e dayanarak, üzerine bina ederek < ***Ar*** *binā'* +*an* --› BİNA

← BİNAENALEYH

binaenaleyh [Men 1680] *~bināen ~ʿaleyh: Juxta hoc, conformiter ad haec, rebus sic stantibus.* || *~* ***Ar***

Levent Şahverdi Arşivi

binā'an ʿalayhi بناءً عليه ona dayanarak, ondan dolayı → BİNAEN, ALEYH

binek [Men 1680] *¯binek: Equus equitationi aptus* [binmeğe uygun at] || < ***TTü*** *bin- +(g)Ak* → BİN-

bini "kapı ve pencere çıtası" [RMim 1614] *Farisîde bīnī der, Türkîde Farisî üzre ¯bīnī derler, burunluk demekdir.* || ~ ***Fa*** *bīnī* بيني burun ≈ ***Kürd*** *bēn* a.a. ≈ ***Ave*** *vaēnā-* a.a.

† Türkçe *binmek* fiiliyle ilgisi yoktur.

bint [Sic-TS <1500] *Sitti ¯bint Firüz ve Gülpaşa ¯bint Abdullah ʿörfe salınup işkence olmalı olıcak hamlimiz vardır* [hamileyiz] *didiler, ol sebebden işkence olmadı* || ~ ***Ar*** *bint* بنت [*#bn*] kız, kız evlat -→ BİN[2]

bipolar bipolarizm "iki kutupluluk" [Mil 1964] *yeni bir ikili kutuplaşma ¯(bipolarizm) vücut buldu* || ~ ***İng*** *bipolar* iki kutuplu → Bİ+[3], POLAR

›› bipolarite, bipolarizm

bir [ETü: Or 735] *¯bir erig okun urtı iki erig udşuru sançdı* [bir eri okla vurdu iki eri takip edip şişledi] | birer [ETü: yiP <1000] *kaç kereklig yémiş sögütiŋ üze ¯birer çıŋratğu asıŋ* [birkaç elverişli meyve ağacı üzerine birer çıngırak asın] | [ETü: Kaş 1073] *¯birinç neŋ* <bir şeyin ilki> | [Men 1680] *¯bir birine uymaz (...) ¯bir birin kırmak (...) ¯bir az frequentiùs ¯birez (...) ¯birlik* | [LO 1876] *¯birden bire (...) ¯bir kaç, ¯bir çok (...) ikide ¯bir: ekseriya (...) ¯birazdan (...) ¯biricik* || << ***ETü*** *bir* 1

›› biraz, birazcık, birazdan, birbiri, birçok, birdcn, birdenbire, birdirbir, bire bir, birer, biri, birinç, birinci, birincil, birkaç, birlik, birlikte, birtakım, bitanem

← BİLE (BİLEK), BİREŞİM, BİREY, BİRİCİK, BİRİK-, BİRİM, BİRLEŞ-, İLE (BİLE, BÖYLE, ÖYLE, ŞÖYLE), ÖBÜR

bira [Bia 1851] || [AR 1898] *istasyon ¯birahanesiyle rıhtım boyuna yayılma* || ~ ***İt*** *bira* mayalanmış arpa içkisi << ***OLat*** **bībra* < ***Lat*** *bīber* [dev.] her çeşit içki < ***Lat*** *bībere* içmek → BİBERON

† Karş. ***İng*** *beer* "bira", *beverage* "her çeşit içki" < ***Lat*** bīber.

›› birahane

birader [CodC 1303] *frater - Fa: brar vel ¯bradar - Tr: χarandas* [karındaş] | [Gül 1317] *her ki ṭoğdı é ¯burāder öliser* [her doğan ölecek, ey birader] || ~ ***Fa*** *birādar/burādar* برادر erkek kardeş << ***EFa/Ave*** *brātar* a.a. (≈ ***Sans*** *bhrātar* a.a.) << ***HAv*** **bʰrātēr-* a.a. << ***HAv*** **bʰréh₂tēr*

† Aynı HAvt kökünden ***Kürd*** *bira;* ***Lat*** *frater* (> ***İt*** *fratre,* ***Fr*** *frère),* ***İng*** *brother,* ***Alm*** *Bruder;* ***Eİrl*** *brāth(a)ir;* ***ESlav*** *braty* (a.a.).

›› bilader, biraderlik

← BADİ[2] (FUCKBUDDY), FRER

bireşim [YTü: Fel 1942] *¯bireşim = Terkip = Synthése* || < ***TTü*** *bir* → BİR

† *Bireş-* fiili mevcut değildir. Ada eklenen *+Aş-* ekinin mahiyeti meçhuldür.

birey [ETü: Kut 1069] *bu kaç neŋ birikse ¯biregü üze* [birkaç şey bir kişi üzerinde birleşse] | [Kel-TS <1347] *χaşşā kim ¯biregü* [birisi] *dostlığın cān ile diŋleye, ol dostlığı andan yığmak ḥarāmdur.* | [YTü: CepK 1935] *¯birey = Ferd = Individu* || << ***ETü*** *biregü* bir kişi, birisi < ***ETü*** *bir +AgU*[2] → BİR

† ETü sayılara ve çokluk ifade eden sıfatlara eklenerek tekil isim yapan *+AgU* ekiyle. † TTü 16. y.'dan sonra nadiren görülen sözcük YTü *+Ay* ekiyle keyfî olarak düzeltilerek yeniden dolaşıma sokulmuştur.

›› bireyci, bireyleş-, bireysel, bireyselleş-

biricik [Men 1680] *¯bircik & ¯biricik: Unicus.* || < ***TTü*** *bir +çUk* → BİR

birlik|mek [ETü: Bud <1000] *teriŋ yinçge savlarda bilge biligleri ¯birikmiş* [derin ince sözlerde bilge bilgileri birikmiş] | [ETü: Kut 1069] *biri ¯birikmez saŋa bir aḍın* [ey Allah, başka biri seninle bir olmaz] *(...) bu iki ¯birikse bolur er tükel* [bu ikisi bir araya gelse insan kusursuz olur] | [Enb-TS <1390] *mecmāʿu'l-Baḥreyn'e irince, yaʿnī Fāris deŋizi ve Rūm deŋizi ¯birikdügi* [birleştiği] *yerüŋ maşrıḳdın yanına* || << ***ETü*** *birik-* birleşmek, bir araya gelmek < ***ETü*** *bir +lk-* → BİR

† Güncel kullanımda ETü ve erken TTü *irik-* "(su, kalabalık, mal) birikmek" fiilini asimile etmiştir.

›› birik, birikim, birikinti, biriktir-

birim [YTü: TDK1 1945] *¯birim: Vahit. Uzunluk ¯birimi metredir.* || < ***TTü*** *bir +Im* → BİR

† Ada eklenen *+Im* ekinin işlevi belirsizdir.

birleş|mek [KT 1900] *¯birleşmek: Bir olmak, ittihad.* || < ***TTü*** *bir +lAş-* → BİR

›› birleşik, birleşmiş, birleştir-

biryan [MEd y. 1300] *çala bişürdi ¯büryānnı* | [Taz 1482] *ʿışḳ χastesine ciger ¯biryānından yig kebāb bulunmaz* || ~ ***Fa*** *biryān* بريان kızartma et, kebap < ***Fa*** *birištan,* برشتن, *biriy-* برى kızartmak, kavurmak *+ā(n)* << ***OFa*** *brištan, brīz-* a.a. << ***HAv*** **bhr-īg-* < ***HAv*** **bher-*[4] a.a. → FRİTÖZ

›› büryan

bis [AR <1900] *Perde iner inmez ıslıklar, ayaklarla tepinmeler, baston tıkırtıları, 'Bir daha' manasına olan ¯Biz! Biz!' sadaları yükseldi.* || ~ ***Fr*** *bis* 1. tekrar, iki kez, ikinci kez 2. konserde genel istek üzerine çalınan program harici parça ~ ***Lat*** *bis* iki kez → Bİ+[3]

← BİSKÜVİ

biseksüel [Mil 1981] *Öte yandan ¯biseksüel özellik gösteren bazı eşcinsel kişilerin belsoğukluğu ve frengi gibi hastalıkları eşlerine, temasta bulundukları kadınlara da bulaştırmaları mümkündür.* || ~ ***Fr*** *bisexuel* / ***İng*** *bisexual* iki cinsiyetli → Bİ+[3], SEKS

›› biseksüalite, biseksüellik

bisiklet [AR 1898] *¯Bisiklete binerim / İster isem inerim / Dilberleri görünce / Gözlerimi süzerim* || ~ ***Fr*** *bicyclette* [küç.] «küçük iki tekerli» < ***Fr*** *bicycle* «iki tekerli», bir velosiped modelinin adı *+et*° ☼ 1865 Pierre Lallement, Fr. sanayici.| → Bİ+[3], SİKL

† Fransızca sözcük ilk kez 1880'de, Türkçesi 1898'de kaydedilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

← MOTOSİKLET

bisküvi [AM <1900] *kendisini et suyu içine ~bisküvi (peksimet) doğrayarak yemekte olduğu halde buldular* || ~ ***Fr*** *biscuit* «çifte kavrulmuş», iki kez pişmiş kurabiye § ***Fr*** *bis* iki kez + ***Fr*** *cuit* pişmiş (< ***Fr*** *cuire* pişirmek) << ***Lat*** *coquere* → BİS, KUZİNE

›› püskevit

← ŞARKÜTERİ

bismillah [<1400] || ~ ***Ar*** *b'ismi-llāh* بسم الله Allah'ın adıyla → Bİ+[1], İSİM, ALLAH

← BESMELE

bistro [Cum 1940] *Fransa'da "bistro' denilen 600.000 meyhane varmış.* || ~ ***Fr*** *bistro* kafe, küçük bar ~ ***Rus*** *bistro* çabuk

† Rus ordusunun 1815'te Paris'i işgali sırasında askerlere "çabuk" hizmet veren kafelerden ötürü.

bisturi [Bah 1924] *~bisturi: Eti yarmakta kullanılan küçük cerrah bıçağı.* || ~ ***Fr*** *bistouri* ameliyat bıçağı ~ ***Fa*** *ustura* traş bıçağı → USTURA

† Fransızca sözcük belki Türkçe aracılığıyla nihai olarak Farsçadan alıntıdır. Farsça sözcüğün erken bir aşamada inisyal /b/ sesini kaybettiği varsayılabilir.

bit|mek [ETü: Bud <1000] *alku törlüg küsüşleri kanıp ~bütüp* [türlü çeşitli arzuları tatmin olup yerine gelip] | [ETü: Kaş 1073] *bāş ~bütti* [yara iyileşti], *anıŋ alımı ~bütti* [onun alacağı kesinleşti], *er üni ~bütti* [sesi kısıldı] | [Kıp: CodC 1303] *bogday saġarsen kovra ~biter*[buğday ekersin kovra? biter]. *(...) perfectio - ~bitirmak* || << ***ETü*** *büt-* tamamlanmak, bütünlenmek, kemale ermek, olgunlaşmak

† Orijinal fiilin */ü/* sesi ***TTü*** *bütün* sözcüğünde korunmuştur.

›› bitelge, bitik, bitim, bitimli, bitir-, iş bitirici, yerden bitme

← BİTEVİYE, BİTİRİM, BİTİŞ-, BİTKİ, BİTKİN, BÜTÜN

bit[1] [ETü: Kaş 1073] *~bit <bit. Buradan hareketle buğdaya dadanan küçük kurtçuğa ~tarıġ ~biti denir.>* || << ***ETü*** *bit* hayvan ve bitkilerde yaşayan bir asalak

›› bitli, btlen-, tahta biti

bit[2] [Cum 1983] *Dual processor (8 ~bit ve 16 ~bit) 7000 serisi* || ~ ***İng*** *bit* [abb.] < ***İng*** *binary digit* ikili aritmetikte 1 ve 0 rakamları < ***OLat*** *binarius* ikişerli < ***Lat*** *bini* çift, ikişer +*ari*° → Bİ+[3]

† ***İng*** *bit* "lokma, parçacık" sözcüğünden esinlenmiştir.

← BAYT (TERABYTE)

bitap [Men 1680] *~bītāb: Viribus destitutus, impotens. ~Bītāb ü tüvān ve bīdāḳatü dermān.* || ~ ***Fa*** *bītāb* بی تاب hararetsiz, güçsüz § ***Fa*** *bī* yoksunluk edatı + ***Fa*** *tāb* تاب hararet, güç → Bİ+[2], TAV[2]

bitaraf [Şin 1863] *müverrihlik vazîfe-i uzmâsı bulunan usûl-i ~bī-tarafiye tevfîkan* [tarihçiliğin başlıca görevi olan tarafsızlık ilkelerine uygun olarak] | [KT 1900] *~bitaraf: Hiç bir tarafı iltizam etmeyen.* || ~ ***Fa*** *bīṭaraf* بیطرف tarafsız § ***Fa*** *bī* yoksunluk edatı + ***Ar*** *ṭaraf* → Bİ+[2], TARAF

biteviye "düzgün, tek parça" [Ferh-TS 1342] *sana secdedür sehl ü armaz boyı / ki arkaŋ süŋügi degül ~bitevi* | "... aralıksız, art arda" [LO 1876] *~bitevī: lugat-i müvellede. (...) bir düziye olma, min evvelihi olma.* || << ***TTü*** *bitegü* bütün, tamam < ***TTü*** *bit-* → BİT-

† Karş. ***Az*** *bütöv* "bütün, tamam".

bitirim "bitirme, bitim" [LO 1876] *~bitirim: İtmām, āhir, encām, son.* | bitirim yeri "batakhane (argo)" [Cum 1929] *elime geçen parayı, üç günde ~bitirim yerlerinde temizledimdi* | [Mikh 1929] *~bitirim: Homme perdu, homme brulé, foutu.* || < ***TTü*** *bitir-* +*Im* → BİT-

›› bitirimhane

bitiş|mek [ETü: Kaş 1073] *olar ékki ~bütüşdiler* [ikisi karşılıklı birbirini ibra etti] | [Men 1680] *~bitişik: Contiguus, conterminus* [birbirine değen] | ≈ ***ETü*** *bütüş-* karşılıklı onaylamak < ***ETü*** *büt-* 1. kemale ermek, iyi olmak, 2. varmak, yetişmek +*lş-* → BİT-

›› bitişik, bitiştir-

bitki "nebat" [YTü: Cum 1935] *Toprağın ~bitki(nebat)ye can veren tavı gibi, edebiyatımızın tavı da Halk edebiyatı.* || < ***TTü*** *bit-* +*gU* → BİT-

›› bitkibilim, bitkicil, bitkimsi, bitkisel, bitkisel hayat

bitkin "1. bir şeyin sonu, nihayet, 2. tükenmiş, mahvolmuş" [LO 1876] *~bitkin بتکین: Nihayet, ahir, mahv.* || < ***TTü*** *bit-* +*gIn* → BİT-

† Karş. ***Az*** *bitkin* "mükemmel, kusursuz".

›› bitkinleş-, bitkinlik

bittabi [Dan 1360] *bağ ve bağçeleri ol kadar medh itdi ki ~bi'ṭ-ṭabīʿ meyl idüp* | ~ ***Ar*** *bi'ṭ-ṭabīʿ* بالطبع doğası gereği, doğallıkla → Bİ+[1], TABİAT

† ***Bittabii*** yanlıştır.

bitter "acı bir içki" [AR 1899] *~biter denilen içki de insanı maddî manevî bitiriyormuş* | "... acı çikolata" [Cum 1947] *en nefis ~bitter ve pralinli çikolatalar* || ~ ***İng*** *bitter* acı (tad) << ***Eİng*** *biter* ısıran, keskin, acı << ***Ger*** **bītan* ısırmak << ***HAv*** **bheid-* yarmak, dişle kesmek → FİSÜR

›› bitter sweet

bitüm [Bah 1924] *... ~bitüm yaya kaldırımlarına döşenir.* || ~ ***Fr*** *bitume* zift ~ ***Lat*** *bitumen* a.a. ~ ***Kelt*** **gwetūmen* a.a. → BETON

bivefa [Kut 1069] *ay ınançsız ajun ~bī-wafā* [ey güvenilmez ve vefasız dünya] || ~ ***Fa*** *bī-vafā* بیوفا vefasız § ***Fa*** *bī* yoksunluk edatı + ***Ar*** *wafā* → Bİ+[2], VEFA

biye [Özön 1961] *~biye: yaka ve etek kenarlarına kumaştan çevrilen ince kısım* || ~ ***Fr*** *biais* çapraz çizgi

† Karş. ***İng*** *bias* "çapraz çizgi, eğilim".

biyografi [Rz 1896] *Bilmem ki diksiyoner ~biografikde var mıdır? - Diksiyoner ~biografikde hayvanın işi ne?* | [DTC 1942] *~biyografya* || ~ ***Fr*** *biographie* yaşam öyküsü → Bİ(O)+, GRAF(O)+

Levent Şahverdi Arşivi

›› biyografik

← OTOBİYOGRAFİ

biyoloji [Bah 1924] *~biyoloji: Ecsam-ı uzviyenin hayatından bahs eden ilim* || ~ ***Fr*** *biologie* canlılar bilimi ☼ 1802 Reinhold Treviranus, Alm. doğabilimci.| → Bİ(O)+, +LOG

›› biyolog, biyolojik, mikrobiyoloji

biyometrik [x 1965] *Armağan Saatçioğlu: Türk erkeklerinin ve Türk kadınlarının boy uzunlukları ile başlarının ... genişliği arasındaki korelasyonun ~biyometrik izahı* [makale] | "... ölçüm yoluyla kimlik tespiti tekniklerine ilişkin" [Cum 1991] *~biyometrik tanıma sistemleri ... ~biyometrik aygıt* || ~ ***İng*** *biometric* canlı varlıkların ölçümüne ilişkin → Bİ(O)+, +METRE

›› biyometri

biyonik [ML 1969] || ~ ***İng*** *bionic* mekanik ve elektronik (yapay organ) ☼ 1963 < ***İng*** *bionics* canlılara ait özellikleri mekanik ve elektronik sistemlere uygulama disiplini ☼ 1958 Jack Steele, Amer. mühendis. < ***İng*** *bio-electronic* → Bİ(O)+

† 1976'da gösterime giren *Bionic Woman* TV dizisiyle üne kavuştu.

biyopsi [Mil 1958] *Böyle bir kanserlinin adelelerinden ~biyopsi ile alınan ufak bir parçanın mikroskopla tetkiki (...)* || ~ ***Fr*** *biopsie* / ***İng*** *biopsy* canlı doku örneğinin mikroskopla tetkiki ☼ Ernest Besnier, Fr. tabip (1831-1909). § ***EYun*** *bios βίος* yaşam + ***EYun*** *ópsis ὄψις* bakma, bakış → Bİ(O)+, OPT(O)+

biyoritm [Mil 1983] *İnsanoğlu sade çevresi ile ilişkilerden değil, kendi bünyesi içindeki ~biyoritmik değişimlerden de etkilenir.* | ~ ***İng*** *biorhythm* a.a. → Bİ(O)+, RİTM

biz[1] [ETü: Or 735] *~biz az ertimiz yabız ertimiz* [biz az idik, kötü (halde) idik] || << ***ETü*** *biz* birinci çoğul şahıs zamiri

biz[2] [Kıp: CodC 1303] *lesna - Fa: draus* [dirawş, kunduracıların kullandığı delme aleti] - *Tr: ~biz* | [OTü: İMüh <1310] *~biz "çuvaldız"* || << ***OTü*** *biz* iğ, çuvaldız ≈ ***ETü*** **bi* keskin, sivri? → BİLE-

›› bizle-, bizlengiç

bizar "uzak, ayrı" [MEd y. 1300] *~bīzār ḳıldı anı borçdın* | [Yun <1320] *olmış bu dünyâdan ~bīzār / yeŋsiz göŋlek geymiş gider* || ~ ***Fa*** *bīzār* بیزار ayrı düşmüş, uzak, yoksun << ***OFa*** *abēçār/abēzār* a.a. → Bİ+[2]

† Ayrıntılı etimolojik ve tarihi analiz için Jost Gippert, Iranica Armeno-Iberica, s. 1-6.

bizatihi [Men 1680] *~bizātihi: per se.* || ~ ***Ar*** *bi-ḏātihi* بذاته özü itibariyle § ***Ar*** *ḏāt* ذات öz, kendi + ***Ar*** *+hi* ـه üçüncü tekil şahıs iyelik eki → Bİ+[1], ZAT

bizmut [LT 1873] *Bismuth* [Fr.]: *~bizmut* بیزموت | [T&S 1892] *Bismuth* [Fr.]: *(min. et chim.) ~bizmut.* || ~ ***Fr*** *bismuth* yarı-metalik bir element ~ ***Alm*** *Wismut* a.a. <? ***EYAlm*** *wīz* beyaz

bizon [Cum 1938] *Polonya'daki kısa boynuzlu ve sakallı ~Bizon'larla karıştırmamak gerekir* || ~ ***Fr*** *bison* bir tür yaban sığırı << ***OLat*** *bison* a.a. ~ ***EYAlm*** *wisunt* a.a. < ***Ger*** **wis-* pis kokmak << ***HAv*** **weis-* pis kokmak, zehir

← VİZON

bizote [Cum 1930] *asrî ve ~bizote aynalarla mefruş ve müzeyyen salon takımı* || ~ ***Fr*** *biseauté* [pp.] (cam, tahta veya mücevherde) pah verilmiş < ***Fr*** *biseau/bizeau* eğimli kenar, pah ≈ ***İsp*** *bisel* a.a.

† Karş. ***İng*** *bezel* ve *bezeled* (a.a.). Sözcüğün nihai kaynağı meçhuldür.

bizzat [Sel 1600] *şimden gerü aşıl maḳsūd-ı ~biż-żāt olan ḳalʿa-i Malta* || ~ ***Ar*** *bi'ḏ-ḏāt* بالذات şahsen, ta kendisi → Bİ+[1], ZAT

blackjack [Mil 1969] *Sait Halim Paşa Köşkünün ikinci katındaki salonlara yerleştirilmiş bulunan 4 rulet, 6 ~blackjack (bizde 21 diye bilinen kâğıt oyunu) (...) masası* || ~ ***İng*** *blackjack* 1. siyah korsan bayrağı, 2. bir kumar oyunu § ***İng*** *black* kara + ***İng*** *jack* ... bayrak, flama

blender [Mil 1961] *Mutfakta lazım olan kıyma makinesi, rende, sebze püre makinesi, kahve değirmeni vesaire gibi her türlü takımları ile komple, kombine mikser ve ~blender.* || ~ ***İng*** *blender* karıştırıcı < ***İng*** *blend* karıştırmak +*er* ~ ***Nor***

blister "bir tür bakır" [Mil 1955] *İngiltere'ye külliyetli miktarda ~blister bakırı ve tiftik ihraç edilmiştir* | "... bir tür ilaç ambalajı" [Mil 1973] *30 drajelik ~blister ambalajlarda* || (~ ***İng*** *blister pack* kabarcıklı plastik ambalaj ☼ 1964 ABD.) < ***İng*** *blister* kabarcık, çıban <<***Nor*** *blastr, blaestri* a.a. < ***Ger*** **blas-* şişmek

blog [Cum 2004] *Örneğin ~blog'lamak. (...) Kabaca İnternet üzerinde tutulan bir günlük anlamına geliyor. Hemen yeni bir ~blog açıyor ve yazıyorsunuz.* || ~ ***İng*** *blog* internette yayımlanan günce ☼ 1999 Peter Merholz, blog yazarı. < ***İng*** *weblog* § ***İng*** *web* 1. ağ, doku, kumaş, 2. bilgisayar ağı + ***İng*** *log* 1. kütük, tomruk, 2. geminin hızını ölçmeye yarayan bir araç, 3. gemi güncesi, seyir defteri, günce → WEB, LOG

›› blogger

blok "abluka" [Sahak 1855] *İngiltere vükelâsını amana getirmek üzere ~bloküs ~kontinantal nāmiyle bir usul-i muhasara-i berriye īcād edip* | "kütle" [SK 1924] *Bloc* [Fr.]: *tomruk, kütle, takoz, ~blok* | "... grup" [Cum 1930] *Konya meb'uslarının bir ikisi hariç, ~blok halinde fırkanıza intisapları için* | <u>blokla-</u> "engellemek, yasaklamak" [Cum 2009] *İstanbul nüfusunu 2010'larda 16 milyonda ~bloklamak ve nüfus artışını sıfırlamak* || ~ ***Fr*** *bloc* kütle, yığın, kütük, tıkaç (ad) / ***İng*** *block* kütle, yığın (ad); tıkamak, yasaklamak (fiil) (≈ ***EYAlm*** *bloh* ağaç kütüğü, tomruk) ~? ***Ger***

›› blokla-

← ABLUKA, BLOKE (DEBLOKE), BLOKNOT

bloke [Mil 1950] *Turgay harikulade bir atlayışla topu havada ~bloke ederek haklı bir alkış topladı.* || ~ ***Fr***

Levent Şahverdi Arşivi

bloquer tıkamak, kapatmak < ***Fr*** *bloque* [den.] tıkaç → BLOK

›› blokaj

← DEBLOKE

bloknot [Cum 1931] *Sağında bir yığın dosyalar solunda da bir ¯bloknot vardır.* || ~ ***Fr*** *bloc-notes* not almaya yarayan kâğıt bloku → BLOK, NOT

blöf [Kalem 1909] *Ne zararı var? ¯Blöf daima az çok işe yarar* | [YeniM 1918] *Yani açıkçası bunun, ¯blöf yapıyordu.* || ~ ***Fr*** *bluff* ~ ***İng*** *bluff* (özellikle pokerde) elini güçlü göstererek rakibi kandırma ~ ***Hol*** *bluff* böbürlenme, yüksekten atma

† Türkçe telaffuz Fransızcadan alınmıştır.

›› blöflü pişti

blucin [Cum 1956] *Dikişli Kot ¯blucin pantalonları emsalsizdir* || ~ ***İng*** *bluejeans* § ***İng*** *blue* mavi + ***İng*** *jeans* bir tür pamuklu kumaş [esk.] < ***öz (Fr)*** *Genes* Cenova kenti

† 16. y.'da Cenova kentinde ticareti yapılan pamuklu dokumaya verilen ad.

›› jeans

blues [Cum 1948] *Melodi ve ¯Blues (radyo programı)* || ~ ***İng*** *blues* ABD zencilerine özgü bir müzik türü < ***İng*** *blue* 1. mavi, 2. (mec.) kederli, keyifsiz ~ ***EFr*** *bleu* mavi ~ ***Ger*** **blaw-* bir renk, sarı?

← KORDONBLÖ

bluz "amele gömleği" [AMPar 1877] *bir mavi pantolon ile bir de lacivert ¯bluzdan (amele takımının giydikleri gömlek) ibaret* | "hafif tipte gömlek" [İlan 1910] *ipekli ¯bluzların hakiki fiyatları 60, 65, 70 guruş olduğu halde yirmi guruşa satılmaktadır* || ~ ***Fr*** *blouse* bol işçi gömleği [esk.], işçi gömleği tarzında hafif gömlek < ***?***

boa [Aİhsan 1891] || ~ ***Fr/İng*** *boa* tropik iklimlere özgü bir tür zehirsiz yılan ~ ***Lat*** *boa* bir tür deniz yılanı

boarding [Mil 1994] *Şirketimizin ihtiyacı olan 36.000 adet bagaj etiketi ve 12.000 adet ¯Boarding (biniş) kartı idari şartname ve numuneye uygun olarak* || ~ ***İng*** *boarding* (gemiye veya bir taşıt aracına) binme < ***İng*** *board* (gemiye) binme, bindirme *+ing* ~ ***Fr*** *border* a.a. → BORDA

bobin [T&S 1892] *Bobine* [Fr.]: *yumak, ¯bobin.* || ~ ***Fr*** *bobine* üzerine tel veya iplik sarılan silindir şeklinde araç < ***Fr*** *bob-* şişkinlik ve büyüklük ifade eden yansıma kök < ***onom***

›› bobinaj

← BOMBE

boca <u>pocala-</u> "dümen kırmak" [MMem 1557] *barçalar tiramola edüp yani âlât bozup Hürmüz cânibine ¯pocaladup* [dümen kırıp] *yüz döndürdiler* | <u>orsa poca</u> "sağ sol" [KÇTuh 1656] *alarga, ¯alabanda, funda, orsa ¯poca gibi elfâz cümle o ḳâbildendür* | [LO 1876] *¯boca: Geminin sağ yanı. (...) orsa ¯boca: sağa sola. (...) ¯bocalamak: Gemiyi sağa döndürmek, rüzgârı kıça yakın almak, sendelemek, sarhoşlar gibi bir duvardan bir duvara baş vurmak.*

|| ~ ***İt*** *poggia* abanma, (gemi) yönünü rüzgâra çevirerek şahlanma <? ***İt*** *podio* destek, dayanak, taban, ayak (▫LF) << ***Lat*** *podium* a.a. → PODYUM

›› boca et-, bocala-

← BUCURGAT

bodoslama [KÇTuh 1656] *kadırganın iki ¯bodoslaması* بودوسلمه *arasının ṭûlü sabıkan elli beş zirâ kurulur idi. Hâlen elli altı éderler.* | <u>bodostoma</u> [EÇ <1683] *gemiye müteʿallik seren ve direk ve kürek ve eğegi ve tahta ve ¯bodostoma ve pıraçolya* || ~ ***Yun*** *podóstima ποδόστημα* geminin baş ve kıç ucundaki yatay direk (▫LF §834) § ***EYun*** *poús, pod- πούς, ποδ-* ayak + ***EYun*** *stêma στήμα* durma, duruş → PODYUM, SİSTEM

bodrum "yeraltı yolu, tünel" [SlhA 1469] *samc* [Fa.]: *¯boṭrum* بوطروم | [MüD 1564] *Luka nâm kâfirün taş dîvârının altı yanında vakı' olan kârgîr ¯bodrumun içi sâbıkâ tarîk-ı âmm idi.* | "şarap mahzeni" [Men 1680] *¯podrom* پودرم: *ex. Hung. Cella vinaria* [Macarcadan, şarap mahzeni]. || ~? ***Yun*** **ipodrómos ὑποδρόμος* yeraltı yolu § ***Yun*** *ipó ὑπο* alt, altta + ***Yun*** *drómos δρόμος* sokak, yol → HYP(O)+[1], DROM(O)+

† Macarcadan alıntı olduğuna ilişkin Meninski'nin görüşü (▫Men 912) genel kabul görmüştür. Ancak Macarca sözcüğün kaynağı meçhuldür. Türkçe sözcüğün özgün anlamını ("yeraltı yolu, tünel") Macarca "şarap mahzeni" anlamından türetmek zordur. † ***Rom*** *podrum* "şarapevi, kav" Macarcadan alıntıdır. Yunanca argoda *budrúmi μπουδρούμι* "zindan, kodes" Türkçeden alıntıdır.

bodur [Men 1680] *¯bodur* بودور-: *Crassus & brevis staturae homo* [kısa boylu ve şişman adam] || ≈ ***TTü*** < ***çoc*** → BIDIK

body <u>body building</u> "vücut geliştirme sporu" [Mil 1960] *Weider Amerikan ¯Bodybuilding' Kadın ve erkek jimnastik salonu açılmıştır.* | [Mil 1991] *Bir kadın vücutçunun ¯Body' yapmaya karar verdiğini (...) yayın hayatına başlamayı kararlaştırdı.* | "... gövdeyi sıkıca saran iç giysi" [Mil 1995] *Defilede ¯body, playsuit, jartiyer, erotik külot ve sutyenlerin yanında* || ~ ***İng*** *body* gövde, vücut << ***Elng*** *bodig* a.a.

← BADİGARD

boğ|mak [ETü: Kaş 1073] *ol erni ¯boġdı* [adamı boğdu] *(...) ¯boğuldı (...) ¯boğundu (...) ¯boğuşdı* || << ***ETü*** *boġ-* sıkmak, boğazını sıkarak öldürmek

›› boğdur-, boğmaca, boğuk, boğul-, boğuntu, boğuş-

← BOĞAZ (BÖĞÜR-), BOĞUM, BOHÇA (BAGAJ)

boğa [ETü: Or 735] *toruk ¯buka semiz ¯buka tiyin bilmez* [zayıf boğa semiz boğa diye bilmez] || << ***ETü*** *buka* sığırın erkeği

† Karş. ***ETü*** *boġra/buġra* "her hayvanın erkeği, özellikle erkek deve". Buna karşılık ***ESlav*** *byku* "boğa", ***Kelt*** *bukko,* ***Ave*** *būza-* "teke", ***İng*** *buck* "teke, erkek geyik" < ***HAv*** **bhugo-* "çift toynaklı hayvanların erkeği". Erken Türkçe ile Hintavrupa dilleri arasındaki iletişimin yönü ve mahiyeti açık değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

boğaz [ETü: Or 735] *bodun ¯boguzı tok erti* [boyların bogazı tok idi] | [Men 1680] *¯boğaz* بغاز, *¯boğaz ¯boğaza, ¯boğazlamak* ‖ << ***ETü*** *boġuz* anatomide boğaz, her türlü dar geçit < ***ETü*** *boġ-* sıkmak, özellikle boğaz sıkmak *+Uz* → BOĞ-

›› boğazla-, boğazlan-, boğazlaş-, boşboğaz, darboğaz, pisboğaz

← BÖĞÜR-

boğum [ETü: Kaş 1073] *¯boġım* <parmak eklemi. Kamışın ya da hulfa otunun eklemleri de böyle adlandırılır.> | [Kıp: CodC 1303] *membrum - Fa: anden* [endam] - *Tr: ¯bogum vel ¯buum* || << ***ETü*** *boġım* eklem < ***ETü*** *boġ- +Im* → BOĞ-

bohça [ETü: Kaş 1073] *¯boġ: ʿaybatu'l-mataʿ wa rizmatuhu* [eşya heybesi veya çıkını] | [CFürs 1501] *χef* [Fa.] *İki maʿnāya gelür. Evvelen ¯boğça.* ‖ < ***ETü*** *boġ* torba, bohça *+çA* → BOĞ-

† *+çA* küçültme ekiyle "torbacık". † ***Fa*** *boχçe, **Ar** būḳca* (a.a.) biçimleri Türkçeden alınmıştır. ***İt*** *bagascia,* ***İsp*** *bagaje/bagasa* (a.a.) 13. yy dolayında Türkçe veya Arapçadan aktarılmış olmalıdır.

›› bohçala-

← BAGAJ

bohem "Bohemya'ya ait" [Cum 1930] *¯Bohem şamdanlar, bronzlu sigara masaları, döner etajer* | "... özgür yaşayan" [Cum 1931] *sinema, tiyatro, dans, çalgı, eğlence, bir ¯bohem hayatı yaşadıklarını bilirdim* ‖ ~ ***Fr*** *bohéme* Bohemyalı, çingene (17. yy), berduş, sanatçı (19. yy) < ***öz*** *Bohême* Bohemya, Orta Avrupa'da bir ülke

bok [ETü: Kaş 1073] *¯boḳ: al-χuḍra* <uzun süre beklemekten veya nemden dolayı ekmekte oluşan yeşil küf (...) Oğuzlar al-ġāʾit [dışkı]anlamında bu sözcüğü kullanır.> | [İMüh <1310] *¯boḳ: al-ġāʾiṭ* [dışkı] | [GSM <1451] *her ne ki ¯poχ yédiŋ ise cānımıza minnet* || << ***ETü*** *bok* 1. küf, pas, 2. (Oğuzca) dışkı

›› boğsak, boktan, demir boku, mok

boks [AMPar 1877] *Hin-i hacette ¯boks (İngilizlerin yumruk müdarebesi) ¯etmek için* | boksör [AR 1899] || ~ ***İng*** *box* 1. döğüşmek, yumruk atmak, 2. boks sporu

›› boksör

← BOKSER, KİCKBOX

bokser "bir köpek cinsi" [Mil 1964] *Parisli çok zengin bir fabrikatörün ¯bokser cinsi bir köpeği vardır.* | "... uzun kesimli külot" [Mil 1995] *yüzde yüz ithal kumaştan imal edilen çamaşırlar, örgü ¯boxer'lar* ‖ ~ ***İng*** *boxer* 1. döğüşçü, 2. döğüş köpeği, bir köpek cinsi, 3. boksör şortuna benzeyen erkek donu < ***İng*** *box* döğüşmek, yumruk atmak, boks sporu yapmak *+er* → BOKS

boksit [Cum 1930] *Kaolen, kükürt, ¯boksit, amyant* || ~ ***Fr*** *bauxite* alüminyum hidrat içeren bir mineral ☼ 1821 Pierre Berthier, Fr. mineralojist. < ***öz*** *Beaux* Güney Fransa'da bir köy *+ite*

bol [Kıp: İdr 1312] *¯bol: al-kaṯīr* [çok] | [AşP 1330] *dünyā içre niʿmeti key ¯bol-ıdı* | [Çağ: Pav <1500] *¯bol: nombreux, abondant, large* | [Men 1680] *¯bol: vasıʿ, feraχ, geŋ, kesīr. Amplus, largus, abundans. (...) ¯bollıḳ: vüsʿat, geŋişlik, geŋlik & vefret, ġanīmet, bereket.* || << ***OTü*** *bol* çok, bereketli < ***ETü*** *bol-* olmak → OL-

›› bol kepçe, bol kese, bollaş-, bolluk

bold [Hür 2002] *Yıldırım bölümleri ¯bold (kalın siyah) dizilmiş.* || ~ ***İng*** *bold* 1. cesur, cüretli, 2. tipografide kalın yazı << ***Ger*** **baltha* cesur, güçlü kuvvetli << ***HAv*** **bhol-to-* < ***HAv*** **bhel-*[2] şişmek, kabarmak --› BALON

← BALDO

bolero "kısa kollu kadın ceketi" [Cum 1930] *pembe büzmeli, kolu müslin, jaket ¯bolero biçiminde* ‖ ~ ***Fr*** *boléro* 1. bir İspanyol dansı, 2. İspanyol tipi kısa kollu kadın ceketi ~ ***İsp*** *bolero* 1. dansçı, şenliklerde oynayan profesyonel raksçı, 2. bir tür dans < ***İsp*** *bola* [dev.] balo, şenlik ≈ ***Lat*** *ballare* dans etmek --› BALAD

bolşevik "komünist" [HBeş 1919] *Enver Paşa ¯bolşevik olmuş!* ‖ ~ ***Rus*** *bol'şevik* «azamici», Rus Sosyal Demokrat Partisinin maksimum devrimci programı savunan hizbi (1903) < ***Rus*** *bol'şiy* daha büyük, en büyük, azami < ***Rus*** *bol'şoy* büyük ~ ***ESlav*** *bolişi*

† *Bolşoy Tiyatrosu* "büyük tiyatro" anlamındadır.

›› bolşevizm

bomba [LF 1770] *Yetişti gaziler heb gülle atdı / topunu ¯bombasını bırakdı gitdi* ‖ ~ ***İt*** *bomba* patlayıcı düzenek << ***Lat*** *bombus* boğuk ses, uğultu

›› bombala-

← BOMBARDIMAN

bombardıman [AR 1897] *topatanların şu günlerde bir ¯bombardman' ile onlara oruç bozduracakları şayi* || ~ ***Fr*** *bombardement* bombalama < ***Fr*** *bombarder* [den.] bombalamak *+ment°* < ***İt*** *bombarda* bir tür top → BOMBA

† Türkçede sözcüğün 1898 Amerikan-İspanyol Savaşı sırasında Matanzas bombardımanı vesilesiyle popülerlik kazandığı anlaşılıyor.

bombe [AR 1897] *üstten ¯bombe büzmelerle muallak manto* ‖ ~ ***Fr*** *bombé* [pp.] kabarık, konveks < ***Fr*** *bomber* [den.] şişirmek, konveks hale getirmek *+é* < ***Fr*** *bom* şişkinlik ifade eden söz < ***onom*** → BOBİN

bonbon [AR 1898] *Galata, Beyoğlu, Bebek ¯bonbon meşherine dönmüş* || ~ ***Fr*** *bonbon* şekerleme

›› bonboniyer

← BONİBON, JELİBON

boncuk [ETü: Man <900] *yinçülüg ¯monçuklar tiyü sıḳtayu* [incili boncuklar/kolyeler diye ağlayarak] | [ETü: Kaş 1073] *¯monçuk* <süs için boyuna takılan değerli taşlar (...) atın boynuna takılan süs, aslan pençesi ve muska gibi şeyler> | [Kıp: İdr 1312] *¯munçuk* | [EÇ <1683] *saçları üzre incü ile yāhūd ¯moncuk-ı Alman ile*

Levent Şahverdi Arşivi

(...) cümle çerçi ve ¯boncukçi ve bıçakçı <aynı sayfada> || ≈ ***ETü*** *monçuk/munçuk* kolye veya kolye taşı << ***ETü*** **boñçuk* <? ***ETü*** *boyn* boyun +*çUk* → BOYUN

† İç seste */n/* etkisiyle önseste */b/* > */m/* evrimi ETü tipiktir. Orijinal biçimin **boñçuk* olması gerekir. Bkz. ben[I].

›› cincik boncuk, incik boncuk, nazar boncuğu

bone [HRGKok 1927] *Makine ile bluz, çorap, ¯bone, dantela örenız...* || ~ ***Fr*** *bonnet* bir tür başlık << ***EFr*** *bonet/bonnet* bir tür kumaş ≈ ***OLat*** *bonetum* a.a.

bonfile [Cum 1933] *ala olur, üstüne de ¯bonfile ile mayonezli kuşkonmaz* || ~ ***Fr*** **bon filet* «iyi fileto» § ***Fr*** *bon* iyi (<< ***Lat*** *bonus* a.a.) + ***Lat*** *filet* fileto, bir et kesimi → BONO, FİLETO

† Fransızcada kullanılmayan *bon filet* deyimi 20. yy başlarında İstanbul'da oluşturulmuş bir restoran tabiri olmalıdır.

bonibon [Cum 1987] *Fikri Sağlar: Devlet yardım yapacağına ¯bonibon dağıttı* || ~ ***marka*** *Bonibon* bir tür şekerleme, m&m ☼ 1987 Kent Gıda A.Ş.| → BONBON

bonjur [Bas 1870] || [AM <1900] *daha ¯bonjur demeden söylediği söze dikkat olunursa* || ~ ***Fr*** *bonjour* «iyi gün», günaydın § ***Fr*** *bon* iyi (<< ***Lat*** *bonus* a.a.) + ***Lat*** *jour* gün → BONO, JURNAL

bonkör [HRG <1930] *ben sana ¯bonkörlükle ... dur şimdi ona da itiraz edersin ... yani hulûs-i kalble* | [Cum 1939] *Ah benim ¯bonkör Feridciğim, ruhun şad olsun* || ~ ***Fr*** **bon coeur* «iyi yürekli» § ***Fr*** *bon* iyi + ***Fr*** *coeur* yürek → BONO, KÖR[2]

›› bonkörlük

bonmarşe "büyük mağaza" [AR 1898] *o efendiyi ¯bonmarşeden dışarıya attıracak. Lakin yağma mı var?* || ~ ***marka*** *Au Bon Marché* Paris'te 1850'de açılan ilk çok katlı mağaza < ***Fr*** *bon marché* «uygun fiyat» (deyim) § ***Fr*** *bon* iyi (<< ***Lat*** *bonus* a.a.) + ***Fr*** *marché* pazar, çarşı (<< ***Lat*** *mercatus* a.a.) → BONO, MARKET

† İstanbul'un ilk çok katlı mağazası olan Au Bon Marché 1880'lerde İstiklal Caddesinde bugün Odakule'nin bulunduğu yerde açılmıştır.

bono [Terak 1869] || ~ ***İt*** *bono* (ad) ödeme emri, senet [mod. *buono*] << ***Lat*** *bonum* [n.] iyilik, iyi şey, ödül, ödeme emri < ***Lat*** *bonus* iyi

← BONFİLE, BONJUR, BONKÖR, BONMARŞE, BONSERVİS, BONUS

bonservis "hizmet belgesi" [Cum 1930] *Tercümei hal, tahsil vesaiki ve ¯bonservis suretlerile bizzat veya tahriren* || ~ ***Fr*** **bon service* «iyi hizmet» < ***Fr*** *bon* iyi << ***Lat*** *bonus* → BONO, SERVİS

bonus "maaşa ek olarak verilen ödeme, prim" [Mil 1991] *Yıllık gelir hesaplarında yöneticilere sağlanan ve ¯bonus' olarak adlandırılan her türlü ek olarak parasal değerlere dönüştürülüp yıllık kazanca ekleniyor.* || ~ ***İng*** *bonus* ikramiye, ödül ~ ***Fr*** *bon*[2] ödeme emri, kupon, senet ~ ***Lat*** *bonum* → BONO

† Çağdaş Amerikan kullanımında ortaya çıkan +*us* eki yanlış Latincedir.

bonzai "cüce ağaç" [Cum 1987] *Japonların 'minik ağaçları' ¯bonzailer ise 60.000 lira* | "... bir tür sentetik uyuşturucu" [Cum 2011] *2 kilo 500 gram eroin ile 100 gram ¯Bonzai' adı verilen sentetik esrar ele geçirildi.* || ~ ***Jap*** *bonsai* 盆栽 «çanak bitkisi», özel yöntemle yetiştirilen cüce ağaç ~ ***Çin*** *penzai* a.a. § ***Çin*** *pén* 盆 çanak, tepsi + ***Çin*** *zāi* 栽 dikmek, bitki yetiştirmek

bor [LT 1873] *Bore* [Fr.] *¯bor... Acide borique* [Fr.]: *hâmız-ı ¯bor* | [AR 1897] *gözlerimi yıkadı, temizledi, ¯asitborikli su verdi* || ~ ***Fr*** *bore* borakstan elde edilen ametalik element < ***YLat*** *boracium* a.a. ☼ 1812 Sir Humphrey Davy, İng. kimyacı . < ***OLat*** *borax* → BORAKS

›› asitborik, borik

bora ~ ***İt*** *bora* kuzey veya kuzeydoğu rüzgârı, sert hava ~ ***EYun*** *boreás* a.a. → POYRAZ

† Türkçe *boran* "şiddetli kar ve yağmur fırtınası" sözcüğü ile benzerliği dikkat çekicidir. Ancak Homeros'tan bu yana kaydedilmiş olan Yunanca sözcüğün Türkçe ile akrabalığı düşünülemez.

boraks [KAlam 1891] *Göllerinin ekserinde dahi ¯boraks bulunur* | [Bah 1924] *burak: Alçı taşı, tenkar madeni, ¯boraks.* || ~ ***Fr/İng*** *borax* bir mineral, sodyum borat ~ ***OLat*** *borach/borac* a.a. ~ ***Ar*** *būraḳ* بورق [*#brḳ*] 1. kıvılcım, 2. güherçile (potasyum nitrat) < ***Ar*** *baraḳa* kıvılcımlandı, şimşek çaktı → BERK[2]

† Osmanlı Türkçesinde Arapçadan alınan *būrak* şekli kullanılırken 19. yy sonlarında Fransızca biçimi tercih edilmiştir. Batı dillerinde 9. y.'dan itibaren görülür. † Farsçadan Arapçaya alıntı olduğuna dair yaygın görüşün yeterli dayanağı yoktur.

← BOR

boran [Kıp: Tuhf <1400] *¯borġan* [fırtına] | [EÇ <1683] *¯boran sehel emān verdikte* [fırtına biraz aman verdiğinde] || << ***OTü*** *boraġan/borġan* şiddetli kar veya yağmur, tipi <? ***Fa*** *bārān* yağmur → BARAN

† ***Moğ*** *boruġan* "şiddetli yağmur" Türkçeden alıntıdır.

borani [Dan 1360] *Ki zerde zirve vü birinc ¯borānī / Şuçuklar köftelü tolu herani* | [BK 1797] *buġrā: (...) bir taʿâm ismidir, bizim diyârlarda ʿacem yahnîsi ve baʿzı diyârlarda salma aşı dedikleridir ki ¯borānī taʿbīr olunan taʿamdır ve borānī Buġrā χānī muharrefidir.* | [LO 1876] *¯borānī: be-tahsis ıspanak boranisi, aslında her türlü sebze kalyesi.* || ~ ***Fa*** *būrānī* بورانی kesilmiş hamur parçaları ve sebze ve etle yapılan bir yemek, Acem yahnisi <<? ***Fa*** *buġrā χānī* < *öz Buġrā* 10. y.'da yaşamış bir Türk hakanı → BÖREK

† Rivayete göre Türk hakanı Buğra Han veya Husrev Perviz'in kızı olan Bürân veya Halife Memun'un eşi olan bir başka Bürân onuruna adlandırılmıştır. Buna karşılık ***Ar*** *barniyya,* çoğ. *baranī* "çömlek, güveç".

Levent Şahverdi Arşivi

borazan "boru çalan" [Sel 1600] *biri ¯boruzen ve biri bayrakdâr alınup geldiler* | "... boru, trompet" [Men 1680] *buruzen vul. ¯borazan: Tubicen. Trombetta & trombettiere.* || << ***TTü*** *boru-zen* boru çalan, borazancı → BORU, +ZEN

›› borazancı

borç[1] [OTü: MEd y. 1300] *ta²hīr kıldı anа ¯borcnı* [ona borcunu tehir etti] *(...) küye bérdi ¯borcluġa* [borçluya vade verdi] | [Kıp: CodC 1303] *debitum - Tr: ¯borǵ ... debitor: ¯borǵli* || ~ ***Sogd*** *pwrç* ödünç alınan veya verilen şey ≈ ***Ave*** *pərəti-ş* ödünç alma veya verme < ***EFa/Ave*** *par-* ödemek << ***HAv*** **per-*[5] - --› PER+

† Karş. ***Sans*** *pūrtá* (a.a.). ***Erm*** *bard Այարտ* (a.a.) biçimi Eski Farsçadan alınmıştır.

›› borçlan-, borçlandır-, borçlu

borç[2] [Cum 1966] *oturmuş, ¯borç ¯çorbası içiyor.* || ~ ***Rus*** *borşç борщ* pancar ve lahana ile yapılan bir çorba < ***Rus*** *borşçevik борщевик* ayı baldıranı adı verilen baharlı ot, heracleum

borda [KÇTuh 1656] *¯borda yelkeni ile ardına düşüb limanlık gözedile* || ~ ***İt*** *bordo* geminin yanı ≈ ***Fr*** *bord* kenar, sınır → BORDÜR

← ABORDA, BOARDİNG, SAPARTA

borderline [Hür 2004] *Dürtülerini kontrol edemeyen özellikle antisosyal yapıdakiler, ¯borderline' (sınırda yaşayanlar) bu tür davranışlara daha kolay teşebbüs ediyor.* || ~ ***İng*** *borderline* sınır hattı, psikolojide hastalıkla sağlık arasındaki sınırda bulunan § ***İng*** *border* sınır, kenar + ***İng*** *line* çizgi --› BORDÜR, LİNEER

bordo [Cum 1945] *onun ¯Bordo rengindeki spor mantosunu* || ~ ***Fr*** *bordeaux* Bordeaux şarabına özgü koyu kırmızı renk < ***öz*** *Bordeaux* Fransa'da bir kent << ***Lat*** *Burdigala* a.a.

bordro [T&S 1892] *Bordereau* [Fr.]*: müfredat pusulası, ¯bordro.* || ~ ***Fr*** *borderau* çizelge, çizgilerle bölünmüş tablo < ***Fr*** *bord* kenar, sınır ~ ***Ger*** **bordhaz* a.a. → BORDÜR

bordür [Bah 1924] *¯bordür: Kenarlardaki süs, çerçeve. ¯Bordürlü: Kenarları süslü.* || ~ ***Fr*** *bordure* kenarlık, çerçeve < ***Fr*** *border* [den.] kenarlamak, yanına varmak, kenar veya sınır çizmek +*()tura* < ***Fr*** *bord* kenar ~ ***Ger*** **bordh-* a.a. << ***HAv*** **bherdh-* kesmek

† Karş. ***İng*** *border* "kenarlık, çerçeve".

← BİLLBOARD, BORDA (ABORDA, BOARDİNG, SAPARTA), BORDERLİNE, BORDRO, SNOWBOARD

bornoz [YusZ <1377] *hem getürdi ana hılᶜat şahvâr / bir daχı ¯burnāzı vérdi üstüvâr* || ~ ***Ar*** *burnūs/burnus* برنوس/برنس Mağrip'e özgü külahlı cübbe ≈ ***OLat*** *birrus* a.a. → BERE[2]

† Latince sözcüğün kökeni meçhuldür; nihai köken bir Sami dili olabilir. Vollers 312.

borsa [CHav 1862] *¯borsa denilen Galata sarraf cemiyeti* | [Bas 1874] *¯borsa komiseri saadetlü Abidin Beyefendinin kaleme alıp* || ~ ***İt*** *borsa* / ***Fr*** *bourse* menkul değer çarşısı < ***öz*** *van der Burse* 15. y.'da Felemenkli tüccar ailesi

† Aslı Bruges kentinde van der Burse konağında işleyen kumaş borsası anlamında iken kullanımda ***Fr*** *bourse* "para kesesi" kelimesinden etkilenmiştir. Türkiye'de ilk borsa 1871'de açılmıştır.

← KARABORSA

boru [ETü: Kaş 1073] *¯borġüy* <üflenerek çalınan boru> | [Kıp: CodC 1303] *tronbe* [boru, borazan] - *Fa: nafir - Tr: ¯burgular; tronbeta* [küçük boru] - *Fa: nay - Tr: ¯burguča* || << ***ETü*** **burġu* boynuz şeklinde üfleme çalgısı < ***ETü*** *bur-* bükmek, helezoni şekil vermek +*gU* → BUR-

† Kaşgarlı'da görülen *borğuy* biçimi açıklanmaya muhtaçtır. Keza TTü ilk hecedeki /o/ sesi düşündürücüdür.

›› boru çiçeği, boru hattı, soba borusu, su borusu

← BORAZAN

boson [Mil 1983] *Evrenin 'yapıştırıcısı' bulundu ... ¯Boson W adı verildi bu zerreciğe* || ~ ***İng*** *boson* nükleer fizikte bir parçacık ☼ 1947 Paul Dirac, İng. fizikçi. < ***öz*** *Satyendra Nath Bose* Hintli matematikçi (1894-1974)

bostan [AtH <1250 (1444)] *yā ¯būstān teg ol ḥilm käräm al gul ol* [hilm bir bahçe gibi dir, kerem ise al güldür] || ~ ***Fa*** *būstān/būyistān* بوستان/بویستان bahçe, özellikle çiçek bahçesi << ***OFa*** *bōḏestān/bōyestān* a.a. < ***OFa*** *bōḏ/bōy* güzel koku → BU[2], +İSTAN

boş [ETü: IrkB <900] *tokuzon ¯boş koñ utmiş* [sahipsiz doksan koyun kazanmış] | [ETü: Kaş 1073] *¯boş yılkı* [sahipsiz at], *¯boş urağut* [boşanmış kadın], *¯boş kişi* [özgür kişi, azatlı], *¯boş neŋke iḍi bolmas* [terk edilmiş şeyin sahibi olmaz] | [Kıp: CodC 1303] *vacuum - ¯bos* || << ***ETü*** *boş* serbest, salık, kayıtsız

† Özgün anlamı olan "hür, serbest, bağsız" anlamı *boşanmak, boş vermek, boşlamak* gibi deyimlerde korunmuştur.

›› başıboş, bomboş, boş ver-, boşal-, boşalım, boşalt-, boşaltım, boşboğaz, boşinan, boşla-, boşluk, boşu boşuna, boşuna

← BOŞA-

boşa|mak [ETü: Xuas <900] *yazukumuzını ¯boşuġalı kolmadımız erser* [günahımızın affı için dua etmedik ise] | [ETü: Kaş 1073] *anıŋ özi boşudı* [barsaklarını boşaldı] *(...) χan yalavaçıġ ¯boşudı* [han elçiyi saldı, serbest bıraktı] *(...) tügün ¯boşudı* [düğüm çözüldü] | [Kıp: İdr 1312] *¯boşadı: ṭallaḳa* [karısını boşadı] || ≈ ***ETü*** *boşu-* salmak, çözmek, serbest bırakmak < ***ETü*** *boş* +*U-* → BOŞ

›› boşan-, boşat-

bot[1] [Cum 1930] *elbiselerin moda olması üzerine uzun ¯botların da moda olması* || ~ ***Fr*** *botte* kalın ve kaba ayakkabı, postal

← POTİN

bot[2] [TDK2 1955] *¯bot: Küçük gemi. 'Hücum ¯botu'* || ~ ***İng*** *boat* tekne, gemi << ***Ger*** **boit-* kano,

Levent Şahverdi Arşivi

sandal, tekne << ***HAv*** **bhoid-* < ***HAv*** **bheid-* yarmak → FİSÜR

›› hücumbot

‹‹– FERİBOT, GAMBOT, İSTİMBOT

botanik [AM <1900] *ayniyle ¯botanik erbab-ı tedkiki gibi kırları, vadileri, dağları dolaşarak* ‖ ~ ***Fr*** *botanique* bitkilere ilişkin, bitki bilimi ~ ***EYun*** *botanikē βοτανικός* a.a. < ***EYun*** *botánē βοτάνη* ot, kendinden yetişen bitki *+ik°*

›› botanist

botoks [Mil 1999] *Şimdi moda toksinle tedavi: Yüze enjekte edilen ¯Botox' kırışıklıkların arasındaki adaleleri donduruyor* ‖ ~ ***marka*** *Botox* [abb.] botulinum toxin-A maddesinin ticari adı ☼ 1989 Allergan Corp., ABD ilaç firması. < ***İng*** *botulinum toxin* § ***YLat*** *botulinum* botulizme yol açan bakteri ☼ 1895 Emile Van Ermengem, Alm. biyolog. (< ***YLat*** *botulismus* şarküteri ürünlerinin bozulmasına yol açan bir bakteri enfeksiyonu ☼ 1870 Justinus Kerner, Alm. tabip. < ***Lat*** *botulus* sosis) + ***İng*** *toxin* zehir

† Yüz estetiği alanında kullanımı 2002 yılından itibaren yaygınlaşmıştır.

›› botox

bowling [Mil 1959] *¯Bowling Amerikada en sevilen oyunlardan biridir.* ‖ ~ ***İng*** *bowling* ağır toplarla oynanan bir oyun < ***Fr*** *boule* top, ağır toplarla oynanan bir oyun *+ing* << ***OLat*** *bulla* top → BOYLER

boy [ETü: Or 735] *Türkü bodun yerinte ¯bod kalmadı* [Türk kavimlerinin yerinde kavim kalmadı] | [ETü: Kaş 1073] *¯boḍ: al-ḳawm* [kavim, aşiret] *(...) uzün ¯bōḍluġ kişi* [uzun boylu kişi] ‖ << ***ETü*** *bod* 1. duruş, kamet, dikey uzunluk, 2. aşiret, ulus, kavim << ***ETü*** **bodu*

† Sözcüğün iki anlamı arasındaki ilişki için karş. ***Ar*** *ḳawm* "1. duruş, endam, 2. aşiret, ulus". † Karş. ***Moğ*** *boda* "kavim, aşiret". ▫Doerfer Moğolca sözcüğe istinaden ETü orijinal biçimin **bodu* olması gerektiğini savunur.

›› boy at-, boy boy, boy göster-, boy pos, boyla-, boylan-, boylat-, boylu boyunca, boyuna

‹‹– BOYLAM, BOYUT, BUDUN

boya [ETü: USp <1000] *¯boduglug karaca tōn* [boyalı karaca giysi] | [ETü: Kaş 1073] *¯boḍuġ: al-ẋiḍāb* [saç boyası], *lawnu'l-dibāc* [ipek boyası] | [Kıp: Neh 1358] *¯boyağçığa böz bérdi* [boyacıya bez verdi] *boyamaḳ üçün* | <u>sulu</u><u>boya</u> [SK 1924] *Acquarelle* [Fr.]: *¯sulu boya* ‖ << ***ETü*** *boḍuġ* yakı, kına, boya < ***ETü*** *bodu-* boyamak *+l(g)* → BOYA-

›› boyacı, boyahane, boyalı, boyalı basın, suluboya, yağlıboya

boya|mak [ETü: Bud <1000] *örtlüg yérke ¯boduyu çalarlar* [(cehennem zebanileri onları) alevli yere çakıp çarparlar] | [ETü: Kaş 1073] *ol tōnuġ ¯boḍudı* [giysiyi boyadı], *ol oḳın urdı keyikni yığaça ¯boḍudı* [okunu vurdu, geyiği ağaca yapıştırdı] ‖ << ***ETü*** *bodu-* çalmak, yapıştırmak, boyamak < ***ETü*** *bod* ? *+U-*

† ▫Clauson 297 ve 300 varsayımsal **bod* "renk" kökünden türetir. † Sonseste ***ETü*** */u/* > ***OTü*** */a/* evrimi standarttır. Karş. BOŞA-.

›› boyan-, boyat-

‹‹– BOYA

boyar "Aşağı Tuna illeri ve Podolya'da arazi sahibi" [EÇ <1683] *Eflāk vilāyetiniŋ Tuna kenārı iskelelerініŋ salb u siyāseti bu ¯boyarıŋ eliŋdedir.* ‖ ~ ***Rus*** *boyar* büyük arazi sahibi ~ ***KTü*** *bay* zengin → BAYINDIR

† Rusça sözcük 15. y.'dan önce bir Türk dilinden alınmıştır.

boykot <u>boykotaj</u> [SPzS 1908] *Bugün Avusturya bizimle müzākerāta meyl gösteriyorsa Kāmil Paşanın tedbīri, mahāreti ile değil, milletin ¯boykotajı sāyesindedir.* ‖ ~ ***İng*** *boycott* bir mal veya hizmeti satın almamak suretiyle yapılan direniş eylemi < ***öz*** *J. Cunningham Boycott* İrlanda Toprak Birliğinin direniş eylemine hedef olan İrlandalı toprak sahibi (1832-1897)

† Türkçede ilk kez Ekim 1908'de Avusturya-Macaristan ürünlerine karşı ilan edilen *boykotaj* münasebetiyle yaygınlık kazanmıştır.

boylam "Fr *longitude* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯boylam: ... tul.* ‖ < ***TTü*** *boyla-* *+lm* → BOY

boyler [Cum 1941] *¯boyler ve kazan tesisatı işi* ‖ ~ ***İng*** *boiler* kaynama kazanı < ***İng*** *boil* kaynamak *+er* ~ ***EFr*** *bouiller* a.a. << ***OLat*** *bullire* kabarcıklanmak, kaynamak < ***Lat*** *bulla* yuvarlak nesne, kabarcık, top << ***HAv*** **beu-* şiş, yuvarlak

›› boiler

‹‹– BOWLİNG, BOYOZ, BÜLTEN

boynuz [ETü: Bud <1000] *kilen keyik ¯müyüzi* [tek boynuzlu geyik boynuzu] | [ETü: Kaş 1073] *¯müŋüz <her türlü hayvanın boynuzu>* ‖ ≈ ***ETü*** *müŋüz* boynuz

† ETü önseste */b/* > */m/* değişimi için bkz. ben[2].

›› boynuzla-, boynuzlu

‹‹– KEÇİBOYNUZU

boyoz [Mil 2002] *İzmir'in geleneksel böreği ¯boyoz artık tarihe karışmış.* ‖ ~ ***Ladino*** *boyoz* [çoğ.] İzmir'e özgü bir tür poğaça < ***Ladino*** *boyo* ≈ ***İsp*** *bollo* küçük ve yuvarlak hamurişi, çörek << ***Lat*** *bulla* yuvarlak nesne, kabarcık, top → BOYLER

boyun [ETü: Kaş 1073] *¯boyn* <insan ya da hayvan boynu. Kılıç kabzasına 'kılıç ¯boynı', bıçak sapına 'biçek ¯boynı' denir.> | <u>boğunbağı</u> [Rz 1896] *Behruz bey de fesini, ¯boyunbağısını düzelttikten (...) sonra* ‖ << ***ETü*** *boyın* baş ile gövde arasındaki eklem

›› boynu bükük, boyun eğ-, boyunbağı

‹‹– BONCUK, BOYUNDURUK

boyunduruk [ETü: Kaş 1073] *¯boyunduruk <ki öküzün birden boynunun üzerine konulan tahta>* ‖ << ***ETü*** *boynduruk* öküz oyunduruğu < ***ETü*** *boyın* *+dUrUk* → BOYUN

Levent Şahverdi Arşivi

† Karş. ***Lat*** *iugum* "boyunduruk", *iugulum* "boyun".

boyut [YTü: Geom 1937] *Cisimde üç ˜boyut' yahut 'direget' vardır: Uzunluk, genişlik ve yükseklik.* || < ***TTü*** *boy +Ut* → BOY

† Atatürk'ün türettiği kelimelerdendir. ***Osm*** *buʿd* > *buut* sözcüğünden çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

›› boyutlandır-, boyutlu

boz [ETü: Or 735] *tadıkıŋ çorıŋ ˜boz atıġ binip oplayu tegdi* [Tadık Çor'un boz atına binip hücum etti] | [Cenn-TS <1500] *gördüm kim benzi ˜bozarmış korkı ile, katı ağlar* | "... işlenmemiş toprak" [OsmK <1520] *amma bir ẋatun kişi sabıktan bir tarik ile yer tasarruf ider olsa ˜boz* [işlenmeyen arazi, bozkır] *komayub öşrün ve rüsumun sahi-i timara eda étdikten sonra* | bozdoğan "gürze benzer bir silah" [Hal 1477] *şeş-per* [Fa.]: *˜Bozdoğan dedükleri çomak, altı yapraklu olur.* || << ***ETü*** *bōz* bulanık renkli, gri veya kahverengi → BOZ-

† Karş. ***TTü*** *bor* "boz renk" (<1500), *or/borlağ/bozlak* "sürülmemiş kıraç tarla". † Karş. ***Moğ*** *börte/börü* "alaca, belirsiz renkli, benekli".

›› boz bulanık, bozar-, bozarak, bozartı, bozdoğan, bozkır, bozkurt, bozlak

← BÖRÜ, BURÇİN, PORSUK, PÖRSÜ-

boz|mak [ETü: Or 735] *Taŋut bodunıġ ˜buzdım* [Tangut boylarını bozdum] | [ETü: Kaş 1073] *ol ew ˜buzdı* <ev yıktı> | [Kıp: CodC 1303] *destruo* [tahrip etmek] - *˜buzarmen, ˜buzdum (...) ruina - Tr: ˜buzov* [bozuk] | [Men 1680] *mühr ˜bozmak, kız ˜bozmak (..) ˜bozuşmak* | bozuntu [LO 1876] *˜bozundu: Harabe, dökündü, enkaz.* || << ***ETü*** *buz-* yıkmak, harap etmek

›› bağbozumu, başıbozuk, bozdur-, bozma, bozul-, bozum, bozuntu, bozuş-, bozuşuk

← BOZ (BÖRÜ, BURÇİN, PORSUK, PÖRSÜ-), BOZGUN, BOZUK, YAPBOZ

boza [ETü: Kaş 1073] *˜buχsum: al-mizr* <darı birası> *(...) ˜buχsı* <pişmiş buğdayın mayalanmasıyla elde edilen bir yemek ve bunun suyu> | [Kıp: İdr 1312] *˜boza* || ≈ ***ETü*** *buχsı/buχsum* boza ≈ ***Fa*** *būza/buχsum* a.a.

† Farsça ile Türkçe arasındaki etkileşim yönü belirsizdir.

bozgun [Men 1680] *˜bozġun: Turbatus, depravatus, ex clade superstes* [bozulmuş, yenik] *& ipsa turbatio, clades* [yenilgi, hezimet] | [BK 1797] *˜bozġunluk, hezîmet manasınadır.* || < ***TTü*** *boz- +gIn* → BOZ-

›› bozguna uğra-, bozguncu, bozgunluk

bozlak bozla- [ETü: Kaş 1073] *titir ˜bozlâdı* [dişi deve böğürdü] | [Ana 1932] *˜bozlak, bozlağı (Cenubi Anadolu): bir nevi ezgi.* || < ***ETü*** *bozla-* bağırmak, böğürmek *+Uk*

† Sözcüğün diğer anlamı olan "boza çalan kır renk" güncel kullanımdan düşmüş görünmektedir.

›› bozla-

← BUZUKI

bozuk [ETü: Kaş 1073] *˜bozuk ew* <harap olmuş ev> | [LO 1876] *˜bozuk düzen (...) ˜bozuk para* || << ***ETü*** *bozuk* harap, yıkık < ***ETü*** *boz- +Uk* → BOZ-

† Halk müziğinde bir çalgı olan *bozuk* muhtemelen ayrı sözcük olup *bozlamak* "böğürmek" fiiliyle alakalıdır.

›› başıbozuk, bozuk para, bozukluk, çiçek bozuğu, delibozuk

böbrek [Yad <1421?] *˜bögrek ağrısı içün su ile ve kereyağı ile kaynadalar vireler.* | [Men 1680] *˜böbrek* يوبرك *˜bögrek* يوكرك *Ren.* || << ***TTü*** *bögrek* «küçük karaciğer», bir organ < ***ETü*** *bögür* karaciğer *+Ak* → BÖĞÜR

† Karş. ***Çağ, Kıp*** *bögrek,* ***Az*** *böyrek,* ***Kırg*** *böyrök. Bögür* "karaciğer" sözcüğünün küçültme halidir.

böbürlen|mek [Men 1680] *˜beberlenmek: lascivire, ferocire, ferocem se facere* [vahşileşmek, vahşi hayvan gibi yapmak] | [LO 1876] *˜beberlenmek: Kurulup kabarmak.* || < ***Fa*** *babr* ببر kaplan veya leopar *+lAn-*

›› böbür böbür

böcek [Hal 1477] *Çayan dédükleri ağulu ˜böcek ki haşarât-i arzıyyedendür.* | [Aht 1545] *El-ḥalezün* [Ar.]: *boynuzlu böce dedikleri ˜böcek ve sümüklü ˜böcek.* || < ***TTü*** *bö/böy* büyük ve zehirli örümcek *+çAk* << ***ETü*** *bög* a.a. → BÖĞ

›› böcü, böcük, bücük, sümüklü böcek

← BÖRTÜ BÖCEK

böğ [ETü: Kaş 1073] *˜bōg: aş-ṣaṣāt* <zehirli örümcek> *(...) ˜bōy. <Bu sözcük aynı anlama gelen ˜bōg'ün değişik sesletimidir.>* || << ***ETü*** *bōg* bir tür büyük ve zehirli örümcek

›› büğelek, büve

← BÖCEK (BÖRTÜ BÖCEK)

böğür [ETü: Bud <1000] *iki ˜bögür üze urġu ol* [iki böbreğin üstüne vurmalı] | [ETü: Kaş 1073] *˜bögür: al-kulya* [böbrekler] || << ***ETü*** *bögür* böbrek

† "Gövde boşluğunun göğüsten veya mideden aşağıda kalan kısmı" anlamı en erken metinlerden itibaren sezilir.

›› boş böğür

← BÖBREK, BÖRÜLCE

böğür|mek [Kıp: CodC 1303] *˜bvcurimen - Alm: ich sprv* [böğürürüm] | [DK <1400?] *Karşum alup ne ˜bögürirsin* || << ***OTü*** *bögür-* haykırmak (özellikle davar) ≈ ***ETü*** *boġuz* boğaz → BOĞAZ

›› böğürme, böğürt-, böğürtü

böğürtlen [Yad <1421?] *˜bögürtlen yaprağın çeyneyeler veya naʿnaʿ veya yarpuz çeyneyeler* | [SıhA 1469] *ẋartüt* [Fa.]: *˜börtlen ve kara tut* | [Çağ: Pav <1500] *˜bükürtken: framboisier* || << ***OTü*** *bükürtken* meyvesi yenen bir çalı, rubus caesus <? ***ETü*** *bük* sık çalılık → BÜK

† ***Kırg*** *büldürkön,* ***Çuv*** *pürlüχen* (a.a.) biçimleri, özgün biçimin *böğür* sözcüğüyle alakalı olamayacağını düşündürürler.

Levent Şahverdi Arşivi

böl|mek "ayırmak" [DK <1400?] *kendü kılıcın çıxardı, tutdı, iki pāre ¯böldi.* | [Çağ: Pav <1500] *bölmek: partager, ¯bölünmek: se mettre à part, se partager* || << ***ETü** *böl-* ayrılmak?

† Kaşgarî'de ***ETü*** *bölük* "takım" ve *bölük-* "gruplara ayrılmak" vardır, ancak fiilin yalın haline 14. y.'dan önce rastlanmaz. † Sonseste *+l* içeren fiilin özgün anlamının geçişsiz olması gerekir.

›› böldür-, bölme, bölücü, bölücübaşı, bölücülük, bölün-, bölüş-, bölüştür-, bölüşüm, bölüt, bölütleme

← BÖLGE, BÖLÜ, BÖLÜK, BÖLÜM

bölge "mıntıka, bucak" [Kara-TS <1700] *Afşar benim timarım / ¯bölge ¯bölge timarlarım kal demiş* ‖ < ***TTü** *böl-* ayırmak *+gA* → BÖL-

›› bölgeci, bölgesel, tarafsız bölge

bölü "aritmetikte bölme işlemi" [YTü: Geom 1937] || < ***TTü** *böl- +l(g)* → BÖL-

bölük "kitap bölümü" [ETü: Uy <1000] *iki yégirmi ¯bölük yarlığ* | "... insan veya hayvan grubu" [ETü: Kaş 1073] *bir ¯bölük koy* [koyun], *bir ¯bölük kişi.* || << ***ETü** *bölük* grup, kısım < ***ETü** *böl- +Uk* → BÖL-

bölüm "şube, kısım" [YTü: PiyadeT 1928] ‖ < ***TTü** *böl- +lm* → BÖL-

›› bölümlen-

bön [ETü: Xuas <900] *azo ¯muŋ üçün azo puşii bérgeli kızğanıp yétii türlüg puşii nomka tüketii bérü umadımız erser* [ya aptallıktan/hastalıktan, ya sadaka vermekte cimrilik edip yedi türlü sadakayı yasaya uygun olarak veremedik ise] | [ETü: Kaş 1073] *¯bön kişi* <iriyarı ve saf kişi. Ağır bir şey yere düştüğünde çıkardığı sesten hareketle '¯bön etti' denir.> | [Gül 1317] *¯bön kişi zīreklere çok aldana* || << ***ETü** *muŋ/buŋ* 1. hastalık, sıkıntı, aptallık, 2. aptal (kişi) → BUNA-

›› bön bön

börek [İdr 1312] *¯börek* <içine et doldurulmuş hamur parçaları, ve şişe dizilmiş olanı 'şiş ¯börek'> *(...) çeker ¯börek* <şekerli börek> | [TTRum 1530] *dükkân-ı ¯börekci* || ≈ ***Fa** *būrak* بورك [küç.] 1. hamur ve etle yapılan bir yiyecek, Acem yahnisi veya salma veya buğra aşı, 2. üçgen böreği, sembuse < ***Fa** *būra/buğra* بوره/بغره Acem yahnisi *+ak*

† Farsça sözcüğün bir Türk dilinden alıntı olması ihtimal dahilindedir. Karş. ***Yakut** *börüök* (a.a.). Buna karşılık Türk hakanı Buğra Han tarafından veya onun adı ile adlandırıldığına ilişkin rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır. † Slav dillerindeki *peirogi, pirog пирог, pirojki пирожки* "hamur işi, pişi" ile etimolojik ilişki muğlaktır.

← BORANİ, PİROŞKİ, ŞEKERPARE

börk [ETü: Kaş 1073] *tātsız Türk bolmas, bāşsız ¯börk bolmas* [Acemsiz Türk olmaz, başsız şapka olmaz - atasözü] || << ***ETü** *börk* bir tür başlık, külah

›› börklüce

← BÖRKENEK

börkenek [Ana 1932] *¯börkenek (Cenubi Anadolu, Malatya): Başa geçirilen ve kulakları saran başlık.* | [TDK1 1945] *¯börkenek: Geviş getiren hayvanlarda midenin ikinci kesesi.* || < ***TTü** *börk* bir tür başlık, külah *+AnAk* → BÖRK

† Şeklinden ötürü. Karş. ***İng** *bonnet, kings-hood* (a.a.). † *+AnAk* ekinin işlevi açık değildir.

börtü böcek [Kıp: İdr 1312] *¯bürtük: al-ḥabb* [tanecik] | [HRGEfs 1924] *Belkim birkaç örümcek, ¯börtü ¯böcek...* || < *?* → BÖCEK

† Anadolu ağızlarında *börtt* "bir tür yemiş", *börtlek* "hayvanları sokan bir böcek", *bürtek* "tanecik" mevcuttur. Ayrıca karş. ***Moğ** *börte* "boz"..

börü [ETü: Or 735] *kaŋım kagan süsi ¯böri teg ermiş* [babam kağanın ordusu kurt gibi imiş] | [ETü: Kaş 1073] *¯böri konşısın yémes* <kurt komşusunu yemez – atasözü> ‖ << ***ETü** *böri* kurt ≈? ***ETü** *boz* boz (renk) → BOZ

† ***ETü** *boz* "gri, toprak rengi" sözcüğünün arkaik bir varyantı veya türevidir. "Kurt" anlamında kullanımı muhtemelen tabu davranışıdır.

börülce "her çeşit fasulye" [Amr <1481] *¯bögrülce* | "a.a." [Men 1680] *¯bögrülce: Phaseolus.* | [LO 1876] *¯böğrülce: Maruf böbrek resminde söbü fasulye.* || < ***ETü** *bögür* böbrek *+çA* → BÖĞÜR

† Şeklinden ötürü adlandırıldığı anlaşılıyor. Erken dönem Türkiye Türkçesinde "her çeşit fasulye" anlamındayken, Amerika kökenli fasulyenin gelişinden sonra bir tek türün adı olarak kalmıştır.

böyle [Dan 1360] *Saŋa ¯böyle diyü tururken Çalab / Niçe kulsın anı itmezsin ṭalab* ‖ << ***TTü** *bu ile* → BU[1], İLE

›› böylece, böylelikle

brahman [T&S 1892] *Brahmanisme* [Fr.]: *¯brehmen* برهمن *mezhebi.* || ~ ***Hind** *brahmán* Hindistan'da alimler sınıfına mensup kimse ~ ***Sans** *brahmán* ब्रह्मन् rahip < ***Sans** *brâhma* Hindu inancında evrenin ruhu, mutlak varlık

brakisefal [Cum 1932] *¯Brakisefal camiasının Alpen adı verilen zümresine mensubiyetlerini kabul ettiklerini söyledi.* || ~ ***Fr** *brachycéphale* kısa kafalı § ***EYun** *braχýs βραχύς* kısa (<< ***HAv** **mregh-u-* a.a.) + ***EYun** *képhalos κέφαλος* kafa → BRİFİNG, SEFAL(O)+

›› brakisefali

branda "hamak" [LO 1876] *¯branda: süfün-ı harbiye* [harp gemileri] *askerinin asma yatağı.* | "... yelken bezi" [TDK2 1955] *¯bıranda: Harb gemilerinde erlerin yattığı asılı yatak. ¯bıranda ¯bezi: yelken bezi.* || ~ ***İt** *branda* asker yatağı, hamak <? ***İt** *brandire* kılıç çekmek, açmak

branş [Cum 1931] *alelekser kullanılan ecnebi ıstılahların kısmı küllisinin lisanımızda mukabili vardır (..) Misal: ¯branş: şube, bölük, budak.* || ~ ***Fr** *branche* ağaç dalı, meslek dalı << ***OLat** *branca* hayvan ayağı, pençe

›› branşlaş-

← PRANGA

Levent Şahverdi Arşivi

bravo [LO 1876] ¯*bravo: (İt.) aferin.* || ~ ***Fr*** *bravo* (müzikte ve sahne sanatlarında) alkış sözü, aferin ~ ***İt*** *bravo* 1. cesur, gözüpek, 2. alkış sözü

† Karş. ***Fr/İng*** *brave* "cesur".

bre "hitap ünlemi" [EbM-TS <1500] ¯*bre koman deyü feryâd eyledi* | mere [DK <1400?] *Herze merze söyleme ¯mre itüm kâfir* || ~? ***Arn*** *bre* kardeş ~ ***İllyr*** *bra* kardeş (hitap)

† Türkçenin Rumeli ağızlarına özgü hitap ünlemidir. Türkçe ve Rumca başta olmak üzere çeşitli Balkan dillerine Arnavutçadan girmiş olması muhtemeldir. *b>m* kararsızlığı Arnavutçada tipiktir. Karş. ***Arn*** *bre/more*, ***Yun*** *bré/moré*, ***Bulg*** *bre/more* (a.a.). Arnavutça sözcüğün kökteşleri için *birader* maddesine bakınız.

›› vre

← BE, HABİRE, HODRİ

break fast break "basketbol terimi" [Mil 1954] *rakiplerini iyi marke ederek şut attırmamalarına, iyi fast - ¯break yapmalarına* | break dans [Cum 1984] *dansta ¯break fırtınası!* || ~ ***İng*** *break* 1. kırmak, kırık, 2. fasıla, ara << ***Ger*** **brek-* kırmak << ***HAv*** **bhreg-* a.a. → FRAGMAN

brendi [Mil 1989] *Günün yorgunluğunu Ihlara ¯Brendi ile alın.* || ~ ***İng*** *brandy* şarabın damıtılmasıyla elde edilen içki ~ ***Hol*** *brandewijn* yakılmış şarap < ***Hol*** *branden* yakmak < ***Ger*** **brennan, brand-* yanmak << ***HAv*** **g^{w}her-/*g^{w}hr-* yanmak → TERM(O)+

briç [Bah 1924] ¯*briç: Bir nevi kâğıt oyunu.* || ~ ***İng*** *bridge*[2] bir kâğıt oyunu < ***İng*** *biritch* a.a. [esk.] < ***?***

† ***İng*** *bridge* "köprü" sözcüğüyle ilişkisi ses benzerliğinden ibarettir. 19. y.'da İstanbul'da yaşayan İngilizler arasında ortaya çıkan oyunun adının Türkçe *bir-üç'ten* geldiği ciddi olarak savunulmuştur.

brifing [Cum 1955] *"Brifing' odasında bizlerle birlikte hazır bulunan Amerikalı subaylar* || ~ ***İng*** *briefing* kısa bilgilendirme konuşması < ***İng*** *brief* 1. kısa, 2. özet, kısa not, mektup +*ing* ~ ***Fr*** *bref* a.a. << ***Lat*** *brevis* kısa << ***HAv*** **mregh-u-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *braχýs* "kısa".

← BRAKİSEFAL, BRÖVE

briket [Bah 1924] ¯*briket: Kömür tozundan yapılan tuğla şeklindeki kömür.* || ~ ***Fr*** *briquette* [küç.] tuğlacık < ***Fr*** *brique* tuğla +*et*° ~ ***Hol*** *bricke* kırık, kırma, tuğla < ***Ger*** **brekan* kırmak << ***HAv*** **bhreg-* a.a. → FRAGMAN

briyantin [AR 1897] *üşekadan birinin ¯briyantin ile mutallâ bıyığını kıvırıp düzeltirken* || ~ ***Fr*** *brillantine* 1. çok parlak bir tür ipek [esk.], 2. parlatıcı saç veya sakal yağı < ***Fr*** *brillant* parlak, parıldayan +*in*° < ***Fr*** *briller* parlamak +*ent*° ~ ***İt*** *brillare* a.a. → BERİLYUM

broderi [Cum 1931] *kenarları gayet zarif bir ¯broderi ile süslenmiştir* || ~ ***Fr*** *broderie* tığla işleme, nakış < ***Fr*** *broder* tığla işlemek, nakşetmek << ***EFr*** *brosder* a.a. << ***Ger*** **bruzdan*

brokar [Cum 1946] *Modern ipek perdeler, ¯brokar yastıklar, fildişi biblolar (...)* || ~ ***Fr*** *brocart* kabartma işlemeli ipek kumaş ~ ***İt*** *broccato* kabartmalı < ***İt*** *broccare* kabarmak [esk.]

← BROKOLİ

broker "denizcilik terimi" [Mil 1969] *Türkiyedeki acente, komisyoncu (¯broker) ve deniz tellalları* | "finans terimi" [Mil 1987] *Borsadan umutluyum. ABD'de bile bazı ¯brokerler, Türkiye'de borsa olduğunu, burada yatırımın kârlı olduğunu müşterilerine duyuruyorlar.* || ~ ***İng*** *broker* ticarette aracı, komisyoncu ~ ***EFr*** *brochier* a.a. << ***OLat*** *broccator* fıçıcı, a.a. < ***OLat*** *broccare* fıçıdan bardakla şarap veya içki satmak +*()tor*

brokoli [Mil 1991] *Üretimi yaygınlaşmaya başlayan kivi ,avokado, ¯brokoli, Çin lahanası, Pekin ördeği, bıldırcın, somon ve çok sayıda yeni ürün kazanç kapısı oldu.* || ~ ***İng*** *broccoli* karnabahara benzer bir sebze < ***İt*** *broccolo* tomurcuk < ***İt*** *brocco* kabarık, şişik +*ul*° → BROKAR

brom [LO 1876] ¯*brom: cism-i kimyevîdir.* || ~ ***Fr*** *brome* kimyada bir element ☼ A. J. Balard, Fr. kimyacı (1802-1876). < ***EYun*** *brómos βρόμος* pis koku

›› bromür

bronş [HRGCeh 1923] *Hava ciğerlere burundan, ağızdan, boğazdan, hançerecikten, traşeadan, ¯bronşlardan gider.* | bronşit [Bah 1924] ¯*bronşit: Nefes borularının iltihabı.* || ~ ***Fr*** *bronche* nefes borusunun ana dalları ~ ***EYun*** *brónχos βρόνχος* yutak veya nefes borusu << ***HAv*** **g^{w}rə-* < ***HAv*** **g^{w}erə-*[4] yutmak

›› bronkoskop, bronkoskopi, bronşit, bronşiyal

brontozor [Mil 1973] *Bu, sürüngenlerin en büyüklerinden biri olan ¯Brontozorus'dur.* || ~ ***İng*** *brontosaurus* bir tür dinozor ☼ 1879 O. C. Marsh, Amer. zoolog. § ***EYun*** *brontē βροντή* gökgürültüsü + ***EYun*** *saûros σαῦρος* kertenkele → DİNOZOR

bronz [Bah 1924] ¯*bronz: Bakır, kalay ve tutyadan yapılmış halita, tunç.* | ~ ***Fr*** *bronze* tunç ~ ***İt*** *bronzo* tunç veya pirinç (13. yy) ~ ***Fa*** *birinc* برنج → PİRİNÇ[2]

›› bronze, bronzlaş-

broş [LO 1876] ¯*broş: göğse takılır elmas iğne* || ~ ***Fr*** *broche* [dev.] 1. şiş, 2. süs iğnesi < ***Fr*** *brocher* saplamak

← BROŞET, BROŞÜR

broşet "çöp şiş" [Cum 1972] ¯*broşet usulü köfte* || ~ ***Fr*** *brochette* [küç.] küçük şiş < ***Fr*** *broche* şiş +*et*° → BROŞ

broşür [HRG <1930] *her yana ¯broşürler dağıtan* || ~ ***Fr*** *brochure* ciltlenmeden dikilmiş birkaç sayfadan oluşan kitapçık < ***Fr*** *brocher* saplamak, şiş veya çuvaldızla dikmek, kitabı ciltlemek amacıyla dikmek +*()tura* → BROŞ

Levent Şahverdi Arşivi

brownie "amerikan tarzı çikolatalı kek" [Mil 1998] *Amerikan ¯brownie hazırlanış reçetesi* ‖ ~ ***İng*** *brownie* «kahverengicik», a.a. < ***İng*** *brown* kahverengi

brötel [Özön 1961] ¯*bretel, brötel: Askı.* ‖ ~ ***Fr*** *bretelle* at dizgini, pantolon askısı ~ ***EYAlm*** *britil* dizgin << ***Ger*** **breghd-*

† Karş. ***İng*** *bridle* "dizgin".

bröve [ÖS <1924] *Bu mektepten çıkarken ¯brövelerimizi elimize veren* | [Cum 1936] *Her ikisi de Almanya'da planirle uzun müddet uçuş rekorunu kırmakta ve ¯bröve almaktadırlar.* | ~ ***Fr*** *brevet* imtiyaz veya ödül belgesi < ***Fr*** *bref* kısa yazı, mektup, belge → BRİFİNG

brunch [Mil 1974] *Buna ¯'Brunch' deniyor. Kahvaltıdan sonra, yemekten önce verilen partilere alem oluyor.* ‖ ~ ***İng*** *brunch* öğle yemeği ile birleştirilen büyük kahvaltı § ***İng*** *breakfast* kahvaltı + ***İng*** *lunch* öğle yemeği

›› branç

brülör [Cum 1955] *komple mazot ¯brülör takımı kullanılmış vaziyette satılıktır* ‖ ~ ***Fr*** *bruleur* ateşleme aygıtı < ***Fr*** *brûler* yakmak +*()tor*

brüt [Bah 1924] ¯*brüt: Ham, işlenmemiş.* ¯*brüt sıklet: Darası çıkarılmamış sıklet.* ‖ ~ ***Fr*** *brut* 1. çiğ, pişmemiş, kaba, 2. işlenmemiş << ***Lat*** *brutus* ağır, hantal, kaba, aptal << ***HAv*** **gʷru-to-* < ***HAv*** **gʷerə-*[2] ağır → BAR(O)+

bu[1] [ETü: Or 735] *teŋri teg teŋride bolmış türük bilge kaġan ¯bu ödke olurtum* [tanrı gibi tanrıdan olmuş Türk Bilge Kagan bu zamanda tahta oturdum] ‖ << ***ETü*** *bu* işaret sıfatı

›› bugün

← BÖYLE, BURA, HALBUKİ

bu[2] [ÖM 1437] *yüzüŋ rengi saçuŋ ¯büyi ne zibā reng ü büdur kim* ‖ ~ ***Fa*** *būy* بوی güzel koku, parfüm << ***OFa*** *bōy/bōḏ* a.a. ≈ ***Ave*** *baoḏa-* a.a.

† ***ETü*** *bu* "buğu, buhar, koku" ile benzerliği tesadüf olmalıdır.

← AMBERBU, BOSTAN, MEYAN[1], ŞEBBOY

buat "elektrik bağlantı kutusu" [Cum 1935] *yeraltı kablosu, 10 aded kofre (muhtelif), 11 aded ¯buvat* ‖ ~ ***Fr*** *boîte* kutu << ***OLat*** *buxida* a.a. ~ ***EYun*** *pyksís, pyksid- πυξίς, πυξιδ-* a.a. → PUSULA

bubi tuzağı [Cum 1966] *Vietkong'un korkunç silahlarının başında, mayınlar, bisiklet bombaları ve ¯bubi ¯tuzakları gelmektedir.* | ~ ***İng*** *booby trap* «aptal tuzağı», başka bir nesne süsü verilmiş patlayıcı düzenek < ***İng*** *booby* aptal, salak, ördek

bucak [ETü: Kaş 1073] ¯*buçġak* <dünyanın dört yönünden her biri ve köşe ya da köşeye benzer şey ve devenin baldır derisi ki bundan çarık yapılır.> | [Gül 1317] ¯*bucağı dürr dolu* | [Men 1680] ¯*bucak: köşe, zāviye. Angulus.* | "... ilçeden küçük yönetim birimi" [YTü: Cum 1945] *Vilâyet yerine 'il', kaza yerine 'ilçe', nahiye ¯bucak' sözleri alınmıştır.* ‖ << ***ETü*** *buçġak* kesim, kesit < ***ETü*** *bıç-* kesmek +*(g)Ak* → BİÇ-

† Önseste */b/* etkisiyle sesli yuvarlaklaşması varsayılmalıdır.

›› bucak müdürü, dip bucak, dünya kaç bucak, köşe bucak, ucu bucağı

bucurgat [LF <1700] ¯*voci ¯ırgat, ¯bocurgat* | [EÇ <1683] *bu cisri* [köprüyü] *makaralar ile ipleri ¯boci-ergatlar ile çekerek cisr-i haşebi* [ahşap köprüyü] *kalʿa divarına dayayup* ‖ ≈ ***Yun*** *bozargátis/butzargátis βοζαργάτης/βυτζαργάτης* yelken ipi manivelası < ***Yun*** *ergátis ἐργάτης* 1. işçi, amele, 2. makina, manivela → BOCA, IRGAT

† Sözcüğün ön kısmının yapısı açık değildir.

buçuk [ETü: Kaş 1073] ¯*bıçuḳ* <herhangi bir şeyden kesilen parça. Aynı zamanda bir şeyin yarısına da ¯bıçuḳ denir.> | [Men 1680] ¯*büçük & ¯buçuk* ‖ << ***ETü*** *bıçuk* keşilmiş parça, yarım < ***ETü*** *bıç-* +*Uk* → BİÇ-

† Önseste */h/* etkisiyle ünlü yuvarlaklaşması görülür.

›› buçukluk, yarı buçuk

buda|mak [ETü: Kaş 1073] *yıġāç ¯butandı* [ağaç budandı] ‖ << ***ETü*** *buta-* dal kesmek < ***ETü*** *būt* bacak, ağaç dalı +*(g)A-* → BUT

›› budan-, budat-

budak [ETü: Bud <1000] *aşok söġütniŋ ¯butıkı* [aşoka ağacının dalı] | [ETü: Kaş 1073] ¯*butık* <dal. Te harfinin ünlüsü hem nasblı [¯butak] hem kesreli [¯butık] olabilir.> *(...)* ¯*butık* <atın but derisi çıkarılarak yapılan ve kımız ve benzeri şeyleri saklamaya yarayan tulum> | [Men 1680] ¯*budak: dal. Ramus.* | [LO 1876] ¯*budak: Ağacın dal olacak sürgünü ve filizi. Kesilmiş budaktan kalan eser.* ‖ << ***ETü*** *butık/butak* ağaç dalı < ***ETü*** *būt* bacak +*Ak* → BUT

† Esasen "dal" anlamındayken, en geç 19. y.'da "ağaç gövdesindeki dal izi" anlamı öne geçmiştir. † ETü +*Ik* ve *Ak* küçültme ekleriyle iki varyant biçim görülür.

›› budaklan-, dal budak

← BUĞDAY, DİŞBUDAK

budala [Arg 1533] ¯*budalà: insensato* [akılsız, meczup] | "... dervişler (çoğ.)" [Men 1680] ¯*büdelā, pl. à bedīl, ebdāl: Religiosi Deo devoti.* ‖ ~ ***Ar*** *budalāʾ* بُدَلاء [*#bdl* fuʿalā çoğ.] abdallar, sufi hiyerarşisinde bir rütbe < ***Ar*** *badīl* بديل [t.] abdal → ABDAL

›› ayran budalası, budalaca, budalalaş-, budalalık

Budizm [Bah 1924] ¯*budizma: Buda'nın tesis ettiği din.* ‖ ~ ***Fr*** *Bouddhisme* Buda dini +*ism°* < ***Sans*** *Buddha* बुद्ध aydınlanmış, uyanık, ermiş → PUT

›› Budist

budun [ETü: Or 735] *türük ¯bodunuŋ ilin törüsin tuta birmiş* [Türk halkının/boylarının ilini töresini tutuvermiş] | "millet, kavim" [YTü: TD 1934] ‖ ~ ***ETü*** *bodun* [çoğ.] boylar, halk < ***ETü*** *bod(u)* boy, aşiret +*An*[2] → BOY

† ***ETü*** *bodun* sözcüğünün ***TTü*** **boyun* biçimini alması gerekirdi; ancak her iki form TTü kaydedilmemiştir. ***YTü*** *budun* yazımı keyfidir.

›› budunbilim, budunsal

Levent Şahverdi Arşivi

buffalo [Cum 1950] *Yak öküzleri, Amerikan ¯buffalo'larının uzak akrabalarından* || ~ ***İng*** *buffalo* bir tür yaban sığırı ~ ***İt*** *bufalo* a.a. << ***Lat*** *būbalus* a.a. ~ ***EYun*** *boúbalis βούβαλις* Afrikaya özgü bir yaban sığırı < ***EYun*** *boûs βούς* davar, sığır << ***HAv*** **gʷou-* a.a.

† Aynı Hintavrupa kökünden ***Sans*** *gāú*, ***Fa*** *gāv*, ***Erm*** *gov կով*, ***Lett*** *gúovs*, ***EYun*** *boús*, ***Lat*** *bos, bov-* > ***Fr*** *boeuf*, ***Gael*** *bó*, ***Ger*** **kōus* > ***İng*** *cow* "sığır". ***HAv*** */*gʷ/* > ***EYun*** */b/* standarttır.

← BİFTEK (ROZBİF), BULİMİ, BUSTROFEDON, BÜTAN (PÖTİBÖR), KOVBOY (KÖSELE), ÜVENDİRE

buffer [Mil 1993] *Maksimum 74 Kb'a varan ¯buffer kapasitesi* || ~ ***İng*** *buffer* 1. tampon, çarpışma etkisini yumuşatan ara birim, 2. elektronik iletişimde ara depolama birimi < ***onom*** *buff* küt ve boğuk ses çıkarmak +***er***

buğday [ETü: Bud <1000] *¯buġday evininçe* [buğday tanesi kadar] | [ETü: Kaş 1073] *¯buġday: al-ḥınṭa <Barsgan ahalisi ¯buġday diyemez, ¯buġday der>* || << ***ETü*** *buġday* / ***ETü*** *budġay* buğday <? ***ETü*** *butık* «bacakçık», bitki sapı? +***(g)Ay*** → BUDAK

† Karş. ***Moğ*** *budaġan* (a.a.). Moğolca biçim, Türkçe asli biçimin *budġay* olabileceğini düşündürür. "Bacak" > "bitki sapı" bağlantısı için karş. ***OTü*** *baltır* "1. baldır, 2. bitki sapı". † Sözcüğün kökenine ilişkin çeşitli görüşler için karş. Stachowski 93-95.

buğra [ETü: IrkB <900] *titir ¯buğra men. ürüŋ köpükümin saçar men* [azgın erkek deveyim ben, ak köpüğümü saçarım ben] || << ***ETü*** *buġra* erkek deve

† Karahanlıca kişi adı olarak en erken M 922'de tespit edilir. ▫OnomT I.169.

buğu [ETü: Kaş 1073] *eşiç ¯busı* [yemeğin buğusu] | [Kıp: İdr 1312] *¯būġ: mā yartafiʿ min buχārī'l-ḳidr* [yemekten yükselen buhar] || << ***ETü*** *bu* buhar

† ***Fa*** *būy* "güzel koku, parfüm" ile benzerliği dudak büzme hareketinden esinlenen ekspresif bir kaygının eseri olmalıdır. Karş. bu[2].

›› buğulama, buğulu

← BULUT

buğz [AşP 1330] *orta yirden götrile ¯buġż u nifāḳ* || ~ ***Ar*** *buġḍ* بُغْض [*#bġḍ* fuʿl msd.] kin, nefret < ***Ar*** *baġuḍa* بَغُضَ nefret etti

›› buğuzlan-

buhar [Gül 1317] *bu ¯buχār u toz u dūtün kim ağar / yokarı yağmur olub yére yağar* | [Dan 1360] *χūn ¯buχārı* [kan kokusu] *havā yūzin būnidi* ‖ ~ ***Ar*** *buχār* بُخَار [*#bχr* fuʿāl] buhar, buğu < ***Ar*** *baχara* بخر tüttü

›› buhar makinesi, buharlı

← BUHUR (BUHURDAN), TEBAHHUR

buhran [Yad <1421?] *Yedinci gün ki ¯buḥrān günidir* | [Kab 1432] *¯buḥrān şol deme dirler ki ṭabīʿat bedeni sayru iden mādde ile cenk ider, ṭabīʿat yeŋer-ise buḥrān tāmdur, ʿillet yeŋse nāḳışdur, yaramazdur.* || ~ ***Ar*** *buḥrān* بحران [*#bḥr* fuʿlān msd.] hastalığın dönüm noktası, kriz ~ ***Aram*** *bəḥrānā* בחרנא [*#bḥr*] 1. sınav, sınayış, 2. hastalığın dönüm noktası, kriz < ***Aram*** *bəḥar* בְּחַר sınama, yargılama

† Süryanice tıp terimi ***EYun*** *krísis* "1. sınama, 2. hastalığın dönüm noktası" tercümesidir. Karş. KRİZ.

buhur [Dan 1360] *kelisā* [kilise] *¯buχūrından yūzine, gözine tütsi virdi.* ‖ ~ ***Ar*** *baχūr/buχūr* بَخُور [*#bχr* faʿūl] tütsü → BUHAR

›› buhuru meryem

← BUHURDAN

buhurdan [Sel 1600] *çar-tak ile ¯baχūrdānlıklar itdürüp nice yüz aded muʿanber ü mümessek baχūrlar yakup* | [EÇ <1683] *bir sim-âvân* [gümüş] *¯buχhûrdân ve gülâbdân ye bir re's küheylân at alup* || ~ ***Fa*** *baχūrdān* بخوردان tütsü kabı --› BUHUR, +DAN[1]

›› buhurdanlık

buji "cerrahide bir tür sonda" [T&S 1892] *Bougie* [Fr.]: *delinmez sonda, ¯buji, şem'.* | "benzinli motorlarda ateşleme aygıtı" [Cum 1938] *Dünyanın en mükemmel otomobil malzemesi, ¯buji, akümülatör, dinamo, manyato (...)* || ~ ***Fr*** *bougie* 1. kandil yapımında kullanılan balmumu [esk.], fitilli mum (aydınlatma aracı), 2. a.a. < ***öz*** *Bougie* Cezayir'de eskiden balmumu ihraç eden bir liman, Becaya

† Karş. ***Port*** *bugia*, ***Katal*** *bugia* "balmumu, mum".

bukağı [ETü: Kaş 1073] *¯bukaġu <hırsızlara vurulan pranga>* || << ***ETü*** *bukaġu* hayvanlara vurulan köstek, pranga < ***ETü*** *buka* boğa +***AgU***

† ▫WOT 112 sözcüğün etimolojisini farklı yorumlar.

bukalemun [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *bū ḳalamūn* بو قلمون «kalemun babası», bir tür sürüngen § ***Ar*** *bū* بو baba + ***EYun*** *χamailéōn χαμαιλέων* «bodur aslan», bukalemun (§ ***EYun*** *χamai χαμαι* yere ya da toprağa yakınlık bildiren, toprak (<< ***HAv*** **ghm-ai* toprağa (dativ)) + ***EYun*** *léōn λέων* aslan) → EBU, HUMUS[1], LEOPAR

† Yunanca sözcük muhtemelen ***Akad*** *nēša ḳakḳari* «yer aslanı», "bukalemun" çevirisidir. ***İng*** *chamaeleon*, ***Fr*** *caméléon* biçimleri Yunancadan alınmıştır. *(A)bū* bileşeni Arapça hayvan isimlerinde tipiktir.

buke "güzel koku, rayiha (özellikle şarapta)" [RHKaray <1960] *berrak değildir ama kokuludur, ¯bukesi enfestir* || ~ ***Fr*** *bouquet* 1. çalı yumağı, çiçek demeti, 2. çiçek rayihası, 3. şarap rayihası << ***EFr*** *bosquet* [küç.] çalılık < ***EFr*** *bosc* orman ~ ***Ger*** << ***HAv*** **busk-* çalılık, orman

← BUKET, OBUA

buket [AR 1897] *gelincik taklidi bir ¯buketle köşelere serpilme kuru kantaron, dülbend sarılı lavanta* || ~ ***Fr*** *bouquette* [küç.] küçük çiçek demeti < ***Fr*** *bouquet* çiçek demeti +***et***° → BUKE

bukle "saç kıvrımı, lüle" [İlan 1914] *imalathanemde başlık, postiş, ¯buklelerin envaı ve fileler* ‖ ~ ***Fr*** *bouclé* [pp.] tokalı, halkalı < ***Fr*** *boucle* toka +***é*** << ***Lat***

Levent Şahverdi Arşivi

buccula [küç.] miğferin çene kayışı < ***Lat*** *bucca* ağız *+ul°* → BİJON

buklet buklet malzeme "otellerde dikiş seti, banyo köpüğü, şampuan, sabun gibi malzemelerin genel adı" [Mil 1996] *mini barlar, masa üstü malzemesi, ~buklet ~malzemeler* | buklet zarf [x 2003] *~Buklet ~zarf ölçüleri 11x22 cm dir. ~Buklet ~zarf, genel olarak a4 boyutlarında antetli kağıtları taşımak için düşünülmüştür.* | "kitapçık, özellikle CD kitapçığı" [x 2004] *Türkçe ve İngilizce ~Bukletler* || *~* ***İng*** *booklet* kitapçık < ***İng*** *book* kitap << ***Eİng*** *bôk* a.a. *~* ***Ger*** ** ôk-s* tablet, levhası

← NOTEBOOK

bul|mak [ETü: Or 735] *köl tigin er at ~bultı* [Kül Tigin erkek adına nail oldu] | [ETü: Xuas <900] *yılkıka barımka ~bulup* [davara mülke kavuşup] | [ETü: Kaş 1073] *ol yarmak ~bulşdı* <para buldu>, *olar ékki bir birig ~buluşdı* <ikisi birbirini buldu> *(...) yitük ~bulundı* <kayıp bulundu> || << ***ETü*** *bul-* 1. nail olmak, edinmek [geçişsiz fiil], 2. bulmak [geçişli fiil]

† ETü *//* ile biten fiillerin genel olarak geçişsiz anlam taşıma eğilimi uyarınca erken örneklerde "nail olmak, kavuşmak" anlamları görülürken Kaşgarî'de geçişli anlam kazanmıştır.

›› buldumcuk, buldur-, bulun-, bulundur-, buluş-, buluşma, buluştur-

← BULGU, BULMACA, BULUNTU

bula|mak [ETü: Or 735] *teŋri yir ~bulġakın uçun yağı boltı* [yer gök karıştığı/kaynadığı için düşman oldular] | [ETü: Kaş 1073] *ḳozı ~buladı "kuzu pişirdi" (...) ol süwıg ~bulġadı "suyu bulandırdı", ol tutmâç ~bulġadı "tutmaç aşını karıştırdı"* || << ***ETü*** *bulġa-* 1. karıştırmak, bulandırmak, 2. (su) kaynamak

† "Sıvı veya çamurla sıvamak" anlamında ***ETü*** *bele-* fiilinin varyant biçimidir. "Kaynamak" anlamında *bulġa-* ayrı fiil olmalıdır.

›› alaca bulaca

← ALLAK BULLAK, BULAK, BULAMAÇ, BULAN-, BULAŞ-

bulak [Kıp: Kut 1069] *Sözüg kim tüketir neçe sözlese / aka turmaz erter ~bulaklar ara* || *~* ***ETü*** *bulak* pınar, yerden kaynayan su << ***ETü*** *bulġak* kaynama, kaynaşma < ***ETü*** *bula-/bulġa-* kaynamak *+Uk* → BULA-

bulamaç [ETü: Kaş 1073] *~bulġama: al-ʿaşîda* [buğday veya arpa bulamacı] | [OTü: Müh <1310] *~bulġamâç: al-ḥarîra* [un ve sütle yapılan bulamaç] | [Kıp: İdr 1312] *~bulġamâç: al-ʿaşîda* || < ***ETü*** *bulġama* unlu haşlama yemeği < ***ETü*** *bulġa-* karıştırmak, pişirmek *+(A)mAç* → BULA-

† Fa/Tü yemek adları yapan *+āc* eki, her iki dilde ortak olan *āş* "yemek" adından evrilmiştir. Karş. SÜTLAÇ, GÜLLAÇ, KAVURMAÇ, TUTMAÇ.

bulan|mak [ETü: Kaş 1073] *könül ~bulġandı* <içinde pis şeyler bulunan bir şey yediği için midesi kaynadı>, *él ~bulġandı* <memleket karışıklık içinde kaldı> | bulanık [ETü: Kaş 1073] *~bulġayuḳ suw* <bulanık su> | [Men 1680] *~bulanık: Turbidus* [berrak olmayan]. || << ***ETü*** *bulġan-* 1. berraklığını yitirmek, 2. kaynamak < ***ETü*** *bulġa-* *+ln-* → BULA-

›› bulandır-, bulanık, bulantı

bulaş|mak [Kıp: Tuhf <1400] *lawwaṯa* [mülevves etti]: *~bulaştı, ~bulaştırdı* | [Men 1680] *~bulaşık: ālūde. Turbidus, inquietatus.* || < ***ETü*** *bulġa-* karıştırmak, bulandırmak *+lş-* → BULA-

›› bulaş-, bulaşıcı, bulaşık makinesi, bulaşıkçı, bulaşıkhane, bulaştır-

buldog [KT 1900] *~buldog: (...) bir cins köpek* || *~* ***İng*** *bulldog* güreş için yetiştirilen bir köpek cinsi § ***İng*** *bull* boğa + ***İng*** *dog* köpek

† ***İng*** *bold-dog* biçimi 1500 dolayında, *bull-dog* 1752'de kaydedilmiştir. OED.

← BULDOZER, PİTBULL

buldozer [Cum 1949] *Yol inşaatı için motör greder ~buldozer scraper makineleri* | [Cum 1950] *Bir tane trakskavatör, traktörlü ~dozer makinesile (...)* || *~* ***İng*** *bulldozer* bir tür ağır iş makinası ☼ 1930 ABD. < ***İng*** *bull dose* «boğa dozu», ağır dayak atma, özellikle ABD Güney eyaletlerinde 1876 başkanlık seçimi sırasında zenci seçmenlere uygulanan şiddet yöntemlerine verilen ad *+er* → BULDOG, DOZ

›› dozer

bulgu [LO 1876] *~bulgu: Vicdan, idrak, ilim, irfan, keşf, icat.* || < ***TTü*** *bul-* *+gU* → BUL-

›› bulgula-, bulgusal

bulgur [Tuhf <1400] *carîş* [Ar.]: *~burġun/burġul* | [SıhA 1469] *bulġur* [Fa.] = *~bulġur* [Tr.] || ≈ ***Fa*** *barġul/burġul/bulġur* برغل kaba öğütülmüş buğday

† ***Yun*** *pligoúri πλιγούρι* (a.a.) Türkçeden alıntıdır.

bulimi [Mil 1992] *~Bulimi'lerin yüzde 95'inin 13-35 yaş arası genç kız ve kadınlar olduğu biliniyor.* || *~* ***İng*** *boulimia* aşırı yeme hastalığı *~* ***EYun*** *boulimia βουλιμία* «sığır açlığı», tatminsiz açlık § ***EYun*** *boûs βοῦς* sığır + ***EYun*** *limos λιμος* açlık *+ia* → BUFFALO

›› bulimik

bulmaca "çapraz kelime oyunu" [Cum 1931] *Dünkü ~bulmacanın halledilmiş şekli* || < ***TTü*** *bul-* *+mAcA* → BUL-

† ***TTü*** *bilmece* sözcüğüne paralel olarak 20. y.'da üretilmiştir.

buluntu "bulunan şey" [BK 1797] || < ***TTü*** *bul-* *+(ın)tı* → BUL-

bulut [ETü: IrkB <900] *boz ~bulıt, kara ~bulıt* | bulutsu "Fr *nebuleuse* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *~bulutsu: Yıldızlar arasında görünen ve bulutu andıran lekelerden her biri, nebülöz.* | "... çoklu paylaşılan sunucu ağı" [Hür 2013] *İnternet kullanıcılarının kişisel verilerini kendi bilgisayarları yerine özel sunucularda tutmasına imkan sağlayan ~bulut teknolojisi* || << ***ETü*** *bulıt* bulut ≈? ***ETü*** *bu* buhar → BUĞU

† ***ETü*** *bu* "buhar" ile anlam ilişkisi açık ise de yapısal ilgi belirsizdir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› bulutlan-, bulutlu, bulutsu

bulvar "geniş cadde" [NK 1872] || ~ ***Fr*** *boulevard* 1. istihkâm, şehir suru, 2. 18. y.'dan itibaren yıktırılan kent surları yerine açılan geniş cadde ~ ***Alm*** *Bollwerk* dikme kütüklerden yapılan koruma duvarı, sur § ***EYAlm*** *bollo* kütük, tomruk [mod. bohle] (< ***HAv*** **bhel-*[2] şişmek, kabarmak, tomurmak) + ***Alm*** *werk* iş, yapı (<< ***HAv*** **werg-* çalışmak, iş yapmak) → BALON, ERG(O)+

† ***İng*** *bulwark* "istihkâm" Almancadan alınmıştır.

bulyon "kurutulup küp haline getirilmiş et suyu" [Mil 1986] *paket paket Knorr ¯bulyon alın, yemekleri et ve tavuk suyuna yapın* || ~ ***İng*** *bouillon* kaynatılıp yoğunlaştırılmış et suyu ~ ***Fr*** *bouillon* a.a. < ***Fr*** *bouiller* kaynatmak +*on*

† Türkçede kullanılan telaffuz İngilizceden alıntıdır (Fransızca sözcük */buyon/* şeklinde telaffuz edilir). † "Kurutulmuş et suyu kübü" anlamında Alman Maggi ve Knorr firmalarının ticari ürünüdür.

bumbar [Mift-TS <1512] *āganc* [Fa.]: *Dolmac dere ve ¯mumbār* موبار *dolması.* | [Arg 1533] *¯bombár: budello* | [EÇ <1683] *yüreği, böbreği ve şirdeni ve ¯mumbārıyle sırıklara düzüp 'Ey koyun cigeri' deyü feryād ider* || ~ ***Fa*** *būnbār/mūbār* بونبار/موبار kalın bağırsak < ***Fa*** *būn/mū* بون dışkı

›› mumbar

bumerang [Cum 1933] *¯Bumerang Avustalyalıların kullandığı bir nevi alettir.* || ~ ***İng*** *boomerang* Avustralya yerlilerine özgü helezoni kesimli çubuk ~ ***Avustral***

† Avustralya'nın Port Jackson yerlilerinin dilinden alınmış ve 1823 dolayında İngilizcede ilk kez kaydedilmiştir.

›› boomerang

buna|mak <u>buŋ</u> "sıkıntı" [ETü: Or 735] *ilte ¯buŋ yok* [devlette sıkıntı yok] | <u>muŋa-</u> [ETü: Uy <1000] *¯muŋan* [akılsız, geveze], *¯muŋadmas* [bunalmaz], *¯muŋkardı* [bunalttı, sıkıntıya soktu], *¯muŋuktı* [bunaldı, sıkıntıya girdi] | [Men 1680] *¯bunamiş: feıtūt* [çok yaşlı]

|| ≈ ***ETü*** *muŋa-* hastalanmak, sıkıntı çekmek < ***ETü*** *buŋ/muŋ* hastalık, sıkıntı, aptallık +*(g)A-*

† ***TTü*** *bunal-* edilgen biçimi özgün anlamını korurken, *buna-* fiili özel anlam kazanmıştır. Önseste *b/m* dönüşümü için karş. BEN[1].

›› bunak, bunama

← BÖN, BUNAL-

bunal|mak "mustarip olmak" [AşP 1330] *Tap ¯buŋaldum baŋa od vir bāri sen / ¯buŋaluban muḥtāc oldum saŋa ben* | [Ana 1932] *¯bun (Yozgat, Cenubi Anadolu): sıkıntı (...) ¯buŋgun (Sivrihisar): kederli, gamlı, müteessir, buhranlı.* || < ***ETü*** *buŋ* hastalık, sıkıntı, ıstırap +*Al-* --› BUNA-

† *Buna-* fiilinin alternatif biçimi iken anlam ayrışmasına uğramıştır.

›› bunalım, bunalt-, bunaltı, bungun, bunlu

bungalov [Mil 1956] *denizden 600 metre yüksekte modern bir ¯bungalov* || ~ ***İng*** *bungalow* hafif yazlık ev ~ ***Gucarati*** *bangalo* «Bengalli», Bombay'de Bengalli göçmen işçilerin kulübelerine verilen ad < ***öz*** *Bengal* Hindistan'da bir ülke

bunker [Cum 1941] *¯Bunker kelimesi geçen Büyük Harpte doğan ve şimdi Almanlarca ... betondan yapılmış mahfuz küçük tabyalara verilen İngilizce bir addır.* || ~ ***Alm*** *Bunker* yer altında beton sığınak ~ ***İng*** *bunker* 1. gemilerde kömür deposu, 2. golf alanında kum çukuru

bur|mak [ETü: Kaş 1073] *ol yançuk aġzı ¯bürdi* [torbanın ağzını burdu/büzdü], *bitik ¯bürüldi* [kitap büküldü, kıvrıldı] | [Gül 1317] *İy Süleymān şol kopuzun kılını ¯bur/bür* بور *kim ögrenelüm bu kuşlar dilini* | [Men 1680] *¯burmak: Torquere (...) kol ¯burmak, kulağın ¯burmak (...) ¯burma: Cochlea.* || << ***ETü*** *bür-* bükmek, büzmek, sıkmak << ***ETü*** **bügür-* < ***ETü*** *bük-* sıkılmak, boğulmak [geçişsiz fiil]

† Kaşgarî'de fiil ince sesli olarak gösterildiği halde *buruş-* "buruşmak", *burkur-* "büzülmek", *burkı* "buruşuk" gibi türevleri kalın seslidir. TTü kısmen anlam ayrışmasına uğramış olarak *bur-*, *büz-* ve *bürü-* biçimleri kullanılır.

›› burdur-, burma, buruk, burul-, burulgan, sarığı burma

← BORU (BORAZAN), BURAM (BURCU), BURGAÇ, BURGU, BURK- (BURGACIK), BURUŞ-, BÜRÜ-, BÜRÜN- (BÜRÜMCÜK), BÜZ- (BÜZÜK, ECİŞ BÜCÜŞ, PÜSKÜ), PIRTIK (PILI PIRTI), PÜRÇEK (PÜRÜZ)

bura "işaret zamiri" [<1400] || < ***ETü*** *bu* işaret sıfatı +*rA* → BU[1]

›› buracıkta, burada, burası

buram [LO 1876] *¯buram ¯buram kar, ¯buram ¯buram terlemek* || < ***TTü*** *bur-* döndürmek, kıvırmak → BUR-

† Aslı muhtemelen "kıvrılarak yükselen duman" anlamında.

← BURCU

burcu <u>burca burca</u> "güzel koku ifade eden bir söz" [EÇ <1683] *mā-i müstaʿmeli* [kullanılmış suyu] *legen içinde ¯burca ¯burca āb-i zemzem gibi kokardı* || <? ***TTü*** *bur-* döndürmek, kıvırmak → BURAM

burç [Kut 1069] *kün ¯burcı arslan bu ¯burc tepremez* [güneşin burcu arslan, bu burç yerinden oynamaz] || ~ ***Ar*** *burc* برج [fuʿl] 1. kule, hisar, 2. zodyak üzerindeki 12 yıldız kümesinin her biri ~ ***Aram*** *burgā* ברגא 1. kule, 2. yolcular için durak yeri, menzil ~ ***EYun*** *pýrgos* πύργος kule << ***HAv*** **bhrgh-* yüksek yer, kule < ***HAv*** **bhergh-* korumak

← BURGAZ, BURJUVA

burçak [ETü: Kaş 1073] *¯burçak: al-lübiya* [bezelyegillerin herhangi biri], *ḥabbātu'l-ʿarak* [ter damlası] | "mercimek" [Kıp: Hex <1377] *al-ʿadas* [Ar. mercimek] = *¯burçak* [Tr.] | "bezelyegillerden bir bitki, fiğ, vicia sativa" [Men 1680] *¯burçak seu ¯kara ¯burçak: Vicia.* || << ***ETü*** *burçak* 1. bezelye tanesi veya bezelyegillerden bir bitki, 2. ter damlası

Levent Şahverdi Arşivi

† ▫Claus 357 ve ▫WOT 155'in etimoloji denemeleri başarısızdır.

burçin [LO 1876] *~burçın بورچين: Karaca ahunun dişisi.* || << ***TTü*** *borçın* alaca boz renkli < ***TTü*** *boz/bor +çIn* → BOZ

burgacık [LO 1876] *~burgacık: Burgaşık, buruşuk ve dolaşık. Kargacık ~burgacık.* || << ***TTü*** *burgaşık* < ***TTü*** *burgaş-* burulmak, kıvrılmak *+Uk* → BURK-

burgaç [Dek-TS <1533] *pīç* [Fa.]*: ~Burgaçdur. Burgaç burgaç* [kıvrım kıvrım] *olan nesneye pīç-ā-pīç denir.* | [LO 1876] *~burgaç: Burgaşık, eğri büğrü, bükülmüş. (...) ~burgaçlanmak: ivʿicac, sarmaş dolaş olmak.* | [TDK1 1945] *~burgaç: Su çevrisi.* || < ***TTü*** *bur- +(g)Aç* → BUR-

›› burgaçlan-

burgaz "savunma kulesi" [Dan 1360] *benem yakan kelisā vü ~burġazı, kāfirlerüŋ işin bitürem elime girince boġazı.* || ~ ***Yun/EYun*** *pýrgos πύργος* kule, özellikle savunma kulesi, burç → BURÇ

burgu "spiral uçlu delgi aleti" [EÇ <1683] *makḳablar ve divseler ve ~burġıların envāʿıyle* || < ***TTü*** *bur- +gU* → BUR-

›› burgula-, burgulu

burjuva [AMKarn 1881] *benim muradım ~burjuva (esnaf) sınıfının öyle pek de kolaylıkla feth olunur kalelerden olmadığını anlatmak idi* | [Rz 1896] *ikincisi ~burjuva sınıfına yani efkār-ı medeniyeden o kadar behresi olmayan kaba tabiatlı orta halli halka* || ~ ***Fr*** *bourgeois* şehirli, orta sınıf mensubu < ***Fr*** *bourg* kale, surla çevrili kent ~ ***Ger*** **burgs* << ***HAv*** **bhrgh-* yüksek yer, kale → BURÇ

›› burjuvalaş-, burjuvazi

burk|mak burkıt- [ETü: Kaş 1073] *ol yüzin ~burkıttı* [yüzünü buruşturdu] *éşler yüzi ~burkurdı* [kadının yüzü buruştu] | [Terc-TS <1461] *urganı berk ~burkmak (...) iki kat idip bükmek ve ~burkamak ve ~burkaşdırmak.* | [LO 1876] *~burkmak, ~burkulmak: Buruk olmak, ayak ve kol kemiği burulup sinirleri incinmek.*

|| ≈ ***ETü*** *burkıt-* buruşturmak < ***ETü*** **bur-* burmak, bükmek *+Ik-* → BUR-

›› burkul-, burkuntu

← BURGACIK

burka [Gül 1317] *çün açar ~burḳaʿ ki şeyχ anı göre / eydesin kim şeyχi oda yandura* | [Men 1680] *~burḳaʿ: nikāb. Operimentum faciei muliebre.* || ~ ***Ar*** *burḳaʿ* بُرْقَع [*#brḳʿ* q.] yüzün tümünü örten peçe

† Modern dönemde "Afganistan'a özgü kadın giysisi" anlamında Urduca ve İngilizce üzerinden yeniden alıntılanmıştır.

burkan [YOsm: T&S 1892] *Volcan* [Fr.]*: kûh-i ateşfeşān, ~bürkān, yanar dağ* || ~ ***Ar*** *burkān* بركان [*#brk*] yanardağ, volkan ~ ***İt*** *volcano* / ***Fr*** *volcan* a.a. → VOLKAN

† 19. yy sonlarında ortaya çıkan sözcük modern Arap dillerinde yaygındır. Osmanlıcaya yeni Mısır Arapçasından alınmış olmalıdır.

burlesk [Cum 1949] *Amerika'nın en güzel ~burlesk yıldızı Ann Carlo* || ~ ***Fr/İng*** *burlesque* kaba güldürü, parodi ~ ***İt*** *burlesco* a.a. < ***İt*** *burla* şaka

† Amerikan İngilizcesinde 1870'lerden bu yana "striptiz gösterisi" anlamında kullanılır.

burs [TDK1 1945] *~burs: Bir makam tarafından bazı talebelere tahsillerini bitirinceye kadar verilen aylık.* || ~ ***Fr*** *bourse* 1. para kesesi, 2. bir çırak veya öğrenciye hibe edilen para << ***OLat*** *bursa* para kesesi ~ ***EYun*** *býrsa βύρσα* deri, kese

← RAMBURSE

burun [ETü: UyU <900] *~burnında boz bulıt ünür* [burnundan boz bulut yükselir] | [ETü: Kaş 1073] *tağ ~bumı* <dağ zirvesi. Herhangi bir şeyin önünü anlatmak için bu sözcük kullanılır.> *ol mendin ~burun bardı* <o benim önümden gitti> || << ***ETü*** *burun* 1. önde olan, çıkıntı, 2. burun

›› burunduruk, burunsak, burunsul, kargaburnu, kuşburnu

buruş|mak [ETü: Kaş 1073] *~buruşdı neŋ* [asık bir yüz gibi büzüldü ve buruştu] || < ***ETü*** *buruş-* burulmak, bükülmek < ***ETü*** **bur-* burmak, bükmek *+Iş-* → BUR-

›› buruş buruş, buruştur-, buruşuk

buse [CodC 1303] *obsculo - Fa: ~bosa medarem* [büse medârem] *- Tr: oparmen* | [ÖM 1437] *fevt kılma vaktı kim ~büs u kenār elden çıkar (...) lālüŋün bir ~büsesini almışam bin cān fedā vérüp* || ~ ***Fa*** *būsa* بوسه [pp.] öpücük (≈ ***Fa*** *būs* بوس öpme, öpüş) < ***Fa*** *būsidan* بوسدن öpmek *+a*

›› bus, bus et-, busclik

business businessman [Cum 1983] *Dış kökenli öğretimle ~Businessman' adayı olmak için herkes kuyruğa girmiyor mu?* | agro-business [Cum 1983] *özellikle tarımsal sanayi (~Agro ~Business) ile ilgili yatırımlar* | business class [Cum 1985] *First Class, ~Business ~Class ve Tourist Class'a getirdiği yenilikler jüri tarafından büyük bir takdirle karşılanmıştır.* | [Cum 1989] *Barometre ... içeriğiyle, modern yapısıyla ve özel kağıdıyla Türkiye'nin vazgeçilmez ~business' gazetesidir.* || ~ ***İng*** *business* meşgale, iş güç, işletme < ***İng*** *busy* meşgul

† Uçaklarda *Business Class* kavramı ilk kez 1978'de Air France ve Pan Am tarafından yürürlüğe kondu.

›› agro business, biznıs, business class, businessman

bustrofedon [Mil 1954] *Eski Yunanlılar, yazının ilk satırını sağdan sola, ikincisini soldan sağa, sonra yine sağdan sola ve hep böyle istikamet değiştirerek yazar ve böyle yazmaya (~bustrofedon) derlerdi.* || ~ ***İng*** *boustrophedon* antik epigrafide bir satırı sağdan sola, bir satırı soldan sağa yazılan yazıt ~ ***EYun*** *boustrophēdón βουστροφηδόν* «öküz dönüşü usulünde», a.a. § ***EYun*** *boûs βούς* öküz + ***EYun*** *stróphos στρόφος* dönüş → BUFFALO

Levent Şahverdi Arşivi

but [ETü: Xuas <900] *tört ~butlıġ tınlıġka* [dört bacaklı canlıya] | [ETü: Kaş 1073] *~büt: al-fâχid* [bacağın kalın kısmı] || << ***ETü*** *būt* bacak

† Karş. ***Moğ ulçin*** "bacak".

›› kadınbudu köfte

← BUDA-, BUDAK (BUĞDAY, DİŞBUDAK)

butik "küçük dükkân" [Mil 1961] *Memleketimizde ilk defa olarak bir ~Butik açılmıştır.* || ~ ***Fr*** *boutique* dükkân << ***OLat*** **apotica* ~ ***EYun*** *apothḗkē* ἀποθήκη mağaza, depo < ***EYun*** *apo+ thḗkē θήκη* ambar, saklama yeri < ***EYun*** *tithēmi, the- τίθημι, θε-* koymak → TEZ[2]

›› butik otel

butlan [ÖM 1437] *rūz-ı ḳıyāmetdür / Ki kılur noḳtayı emr-i ilāhī ḥaṭṭ-ı ~buṭlānı* [yokluk hattına noktayı koyar] || ~ ***Ar*** *buṭlān* بطلان [*#bṭl* fuʿlān msd.] boş ve batıl olma, geçersiz olma < ***Ar*** *baṭala* بَطَلَ batıl idi, geçersiz ve yanlış idi

← BATIL, BATTAL, İPTAL

buton "kumanda düğmesi" [Mil 1959] *elektrik kordonunun ucundaki ~butonu tutuyordu* || ~ ***Fr*** *bouton* her çeşit düğme << ***EFr*** *boter/bouter* sokmak, kakmak *+on* ~ ***Ger*** **buttan*

buut [Aht 1545] *şayʿ (Ar.): miḳtar ve ~buʿd maʿnāsına daχı gelür.* || ~ ***Ar*** *buʿd* بُعْد [*#bʿd* fuʿl msd.] uzaklık, mesafe, boy < ***Ar*** *baʿuda* بَعُدَ uzak idi, uzaklaştı, uzadı

← EBAT

buyruk "amir" [ETü: Or 735] *türgeş kaġan ~buyruḳı* [Türgeş hükümdarının kumandanı] | "... emir" [ETü: Kaş 1073] *~bıruk <hakanın maiyetindeki memurların hiyerarşisini düzenleyen kişi. Kök biçimi ~buyruk 'komut' anlamına gelir, çünkü bu kişinin mevkiler için emir vermesi gerekir.>* | [Kıp: CodC 1303] *preceptum* [emir] - *Fa: farmani - Tr: ~buyuruc* || << ***ETü*** *buyruk* kumandan, emîr < ***ETü*** **buyur- +Uk* → BUYUR-

† ETü *buyur-* fiili kaydedilmediği halde, "kumandan" anlamında *buyruk* belki bir arkaizm olarak korunmuştur.

›› buyrukçu

buyur|mak [Oğ: Kaş 1073] *ol anar ayla ~buyurdı <ona öyle buyurdu – Oğuzca>* || << ***ETü-O*** *buyur-* emretmek

† Müstakil fiil olarak sadece Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde görülür. Ancak türev olan *buyruk* Orhun yazıtlarından itibaren tüm Türk dillerinde yaygındır.

›› buyrul-, buyrultu, buyurgan

← BUYRUK

buz [ETü: Uy <1000] *karlıġ ~buzluġ öd bolur* [karlı buzlı zaman olur] | [ETü: Kaş 1073] *~büz: al-camd* || << ***ETü*** *būz* donmuş şey, buz ≈ ***ETü*** *būd-* donmak, donarak ölmek

† Karş. ***ETü*** *bud-* fiiline eşdeğer olan ***TTü*** *buy-* "donmak" fiili Anadolu ağızlarında halen kullanılır.

›› buz kıran, buzdolabı, buzhane, buzlan-, buzlu cam, tuzla buz

← BUZUL

buzağı [ETü: IrkB <900] *ürüŋ esri iŋek ~buzağulaçı bolmiş* [ak benekli inek buzağılayacak olmuş] | [ETü: Kaş 1073] *ewdeki ~buzāġu öküz bolmas* [atasözü] || << ***ETü*** *buzāġu* sığır yavrusu

† Karş. ***Moğ*** *biragu* "iki yaşında sığır yavrusu". † Hintavrupa ve özellikle İran dilleriyle paralellikler ilgi çekicidir: ***Fa*** *buzak* "küçük erkek keçi", *buza* "teke", ***OFa*** *būz* "keçi" < ***HAv*** **bhugo-s* "çeşitli hayvanların erkeği". Ancak benzerliğin onomatopeizmden ileri gelmiş olması mümkündür.

buzuki [Mil 1962] *Sempatik ~buzuki üstadı Vasil.* || ~ ***Yun*** *buzúki* μπουζούκι Yunan meyhane müziğinde bir çalgı ~ ***TTü*** *bozuk* halk müziğinde bağlamanın büyüğü < ***TTü*** *bozla-* ses vermek, böğürmek → BOZLAK

† Yunanca sözcük Türkçeden alıntıdır.

buzul "Fr *glacier* karşılığı" [YTü: TDili 1936] *~buzul: dağlarda oluşan buz yığını* || < ***TTü*** *buz +ll* → BUZ

bücür [LO 1876] *~bücür: bodur, ufak tefek.* | [Ana 1932] *~bicilik (Erzincan): pek ufak bir şey. (...) ~bücük (Isparta, Niğde): buzağı.* || < ***çoc*** → BIDIK

† Batı ***Erm*** *bucur* ψnιճnιρ "küçük", ***Gürc*** p'uç'ura პუჭურა "bücür, güdük", ***Laz*** *p'uç'uri* "gelişmemiş, güdük" biçimleri mevcuttur. Tümünün çocuk dilinden türediği varsayılabilir. Karş. BODUR, BIDIK, BIZDIK.

›› bicik, bicilik, bıcırık, bücürük

büfe "bir tür dolap" [AMKarn 1881] *~büfe yani kiler makāmında istiʿmāl edildikleri gibi* | "... satış kulübesi" [Rz 1896] *mekulat ve meşrubat satmak için yapılmış ~büfeler* || ~ ***Fr*** *buffet* 1. yemek dolabı, 2. üzerinde yiyecek ve içecek sergilenen masa, 3. tren istasyonlarında yiyecek satılan yer (19. yy), çerez ve meşrubat dükkânı (20. yy) < ***?***

›› açık büfe, büfeci

büğrü [ETü: Kaş 1073] *~bükri <her şeyin bükülmüş, kambur (al-aḥdab) olanı>* || << ***ETü*** *bükri* bükülmüş, eğri < ***ETü*** **bük-* bükmek → BÜK-

† ***ETü*** *egri* "eğri" sıfatından analoji yoluyla türetilmiş bir sözcük olmalıdır. Yapısı muğlaktır.

›› eğri büğrü

bühtan [Gül 1317] *toġru sözüŋ kamusı yalan durur / aχīlıq adı saŋa ~bühtān durur* || ~ ***Ar*** *buhtān* بهتان [*#bht* fuʿlān msd.] iftira < ***Ar*** *bahata* بَهَتَ şaşırttı, şoke etti, iftira attı

bük [ETü: IrkB <900] *~bükiŋe tegi koḍmaduk* [köşe taşına? dek bırakmadık] | [ETü: Kaş 1073] *~bük: al-acama* <çalılık, fundalık> *(...) <Argu lehçesinde 'köşe' anlamında.>* | [LO 1876] *~bük: Sık ormanlık içinde yokuşlu tümsek, yol geçen ağaçlık.* || << ***ETü*** *bük* 1. köşe, büklüm, 2. engel, 3. fundalık, sık çalılık ≈ ***ETü*** *bük-* boğulmak, iki büklüm olmak → BÜK-

† ETü sözcüğün ana fikri "boğum" veya "büklüm" olmalıdır. Güncel Anadolu ağızlarında

Levent Şahverdi Arşivi

1. "körfez", 2. "gölcük", 3. "fundalık, çalılık" anlamları görülür.

← BÖĞÜRTLEN, BÜVET

bük|mek [ETü: Kaş 1073] *ol meni körüp ¯bükdi* "beni görünce iki büklüm oldu", *al aşdın ¯bükdi* "yemekten midesi bulandı", *ol tawarḳa ¯bükdi* "mal ve mülke boğuldu" *(...) butık ¯büküldi* "dal büküldü" | "... burmak" [geçişli fiil] [Kıp: İdr 1312] *¯bükdi: fatala* [ip vs. büktü] *(...) ¯bügeldi: sacada wa rafaʿa ʿacīzatahu* [secde etti ve kıçını kaldırdı] || << ***ETü*** *bük-* iki büklüm olmak, midesi bulanmak, boğulmak [geçişsiz fiil]

† ETü fiil geçişsiz yapıda olduğu halde *bükül-* edilgen biçiminin varlığı düşündürücüdür. Belki bunun etkisiyle OTü geçişli anlam kazanmış olabilir. † Karş. ***ETü*** *bük* "köşe, bucak", *büke* "yılan", *bügde* "kıvrık hançer", *bügsük* "tomurcuk, meme".

›› bükme, büktür-, bükük, bükül-, bükülgen, büküm, bükümlü, bükürgeç, kargabüken

← BÜĞRÜ, BÜK (BÖĞÜRTLEN, BÜVET), BÜKEY, BÜKLÜM, BÜKÜN

bükey içbükey "konkav" [YTü: Geom 1937] || dışbükey "konveks" [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *bük- +(g)Ay* → BÜK-

† Ömer Asım Aksoy'un ifadesine göre "Atatürk'ün bulduğu" sözcüklerdendir. *+Ay* ekinin işlevi belirsizdir.

›› dışbükey, içbükey

büklüm [Bab-TS 1555] *taʒavvuc* [Ar.]*: Dere anlıç anlıç olup ¯büklümü çoğalmak.* || < ***TTü*** *bükül- +Im* → BÜK-

bükün [YTü: Fel 1942] *¯bükün = tasrifilik, mükesserlik = flexion* || < ***TTü*** *bük- +In* → BÜK-

›› bükünlü

bülbül [Kıp: CodC 1303] *rosignolus - Fa & Tr: ¯bulbul* || ~ ***Ar*** *bulbul* بلبل *[#blbl]* ötücü bir kuş, luscinia < ***Ar*** *balbala* بلبل «blbl» sesi çıkardı < ***onom***

† Arapça sözcük aynı zamanda "ibriğin (bl bl sesi çıkaran) ağzı" anlamına gelir.

›› bulbul

←– ÇEŞMİBÜLBÜL

bülent [AşP 1330] *boyu anuŋ-çün ¯bülend olmış-ıdı* | [Kab 1432] *ve ¯bülend-himmet ol, küçek-naẓar olma* [yüksek gönüllü ol, küçük görüşlü olma] || ~ ***Fa/OFa*** *buland* بلند yüksek (≈ ***Ave*** *barəzant-* yükselen, yüksek < ***Ave*** *barəz-* yüksek *+and*) → BALÂ

† Karş. ***Kürd*** *bilind* (a.a.). Buna karşılık ***Zaza*** *herz* (a.a.), arkaik */rz/* sesini korur.

bülten [Cum 1930] *su yollarının iktisadî hususatı hakkında bir ¯bülten hazırlamaktadır* || ~ ***Fr*** *bulletin* kısa rapor, bildiri ~ ***İt*** *bulletino* [küç.] < ***OLat*** *bulla* 1. yuvarlak şey, top, mühür mumuyla yapılan damga, 2. mühürlü belge, ferman *+in°²* → BOYLER

† Fransızca sözcük ilk kez Napoleon'un 1799 İtalya seferinden halkı bilgilendirmek amacıyla gönderilen bildiriler için kullanılmıştır.

büluğ [Fer <1451] *çün onları gördi ki hadd-ı ¯bülüğa erdiler* || ~ ***Ar*** *bulūġ* بلوغ *[#blġ* fuʿūl msd.] ulaşma, yetişme, yetişkin olma < ***Ar*** *balaġa* بلغ ulaştı, yetişti

← BALİĞ, BELAGAT (BELİĞ), İBLAĞ, MEBLAĞ, MÜBALAĞA, TEBLİĞ (TEBELLÜĞ)

bülük [Ana 1932] *¯bülük (Konya, Burdur, Adana): çocuk çükü.* || < ***çoc***

bünyan [Men 1680] *¯bünyān: divar, hāit. Murus, septum, paries, fabrica* [duvar, taş örgü]. *¯Bünyān et.: Jacere fundamentum* [temel atmak]. || ~ ***Ar*** *bunyān* بنيان *[#bny* fuʿlān msd.] duvar, yapı, bina, stüktür, bünye < ***Ar*** *banā* بنا yaptı, bina etti → BİNA

bünye [AşP 1330] *bakı degül yıkılası ¯bünyedür* | "... özellikle beden yapısı" [Men 1680] *¯binye & ¯bünye: Structura, corporis constitutio.* || ~ ***Ar*** *bunya(t)* بنية *[#bny* fuʿla(t) mr.] yapı < ***Ar*** *banā* بنا yaptı, inşa etti → BİNA

bürhan [AşP 1330] *diŋle bir bir eydeyüm ¯burhān-ıla* [tek tek söyleyeyim delilleriyle] || ~ ***Ar*** *burhān* برهان *[#brhn* fuʿlān] kanıt, delil, özellikle Tanrının gücüne dair delil (≈ ***Eth*** *bərhān* ብርሃን ışık, aydınlık, a.a.)

† Nöldeke Arapça sözcüğün spesifik dinî anlamıyla Eski Habcşçeden alıntı olduğunu savunur. Karş. °Nöldeke NB 58, °Jeffery 78.

büro "yazı masası" [Akab 1851] *¯büronun her katı açık, 'acaba hangi pantalonu giysem yahud hangi setri ile gitsem' mülahazalerinde iken* | ~ ***Fr*** *bureau* 1. çuha kaplı yazı masası, 2. yazıhane, ofis, özellikle devlet dairesi < ***EFr*** *bure* çuha, keçe << ***Lat*** *burra* keçe, fırça veya kadife gibi tüylü yün kumaş

† Fransızca sözcüğün ikincil anlamı 1690 dolayında ortaya çıkmıştır.

← BÜROKRASİ, POLİTBÜRO

bürokrasi [Bah 1924] *¯bürokrasi: Büroların kuvvet ve nüfuzu.* || ~ ***Fr*** *bureaucratie* devlet memurları iktidarı ☼ Vincent de Gournay, Fr. iktisatçı (1712-59). § ***Fr*** *bureau* devlet dairesi + ***Fr*** *+cratie* iktidar → BÜRO, +KRAT

›› bürokrat, bürokratik

bürudet [Men 1680] *¯bürüdet: soukluk.* || ~ ***Ar*** *burūda(t)* برودة *[#brd* fuʿūla(t) msd.] soğukluk < ***Ar*** *barida* برد soğuk idi

← BERDELACUZ

bürü|mek [YusŞ <1348] *yüzini ¯büri deve üzre otur / kardaşını var sarāya sen getür* || << ***TTü*** *büri-* sarmak, örtmek ≈ ***ETü*** *bür-* bükmek, büzmek → BUR-

† TTü fiil, belki *bürün-* "sarınmak" dönüşlü biçiminden geri-türetilmiştir.

›› gözünü kan bürü-

bürümcük [ETü: Kaş 1073] *¯bürünçük: ximāru'l-marʿa* [kadın çarşafı] | bürüncek [Sic-TS <1500] *bir destmāl ve iki ¯bürüncek ve iki çift çizme* || << ***ETü*** *bürünçük* kadın giysisi < ***ETü*** *bürün-* sarınmak *+çUk* → BÜRÜN-

Levent Şahverdi Arşivi

† Fiile eklenen *çIk* ekinin yapısı muğlaktır. ▫Erdal I.357-359 *+gUç* ekinden metatez yoluyla oluştuğunu savunur. † ***Moğ*** *bürünçek* "örtü" Türkçeden alıntıdır.

bürün|mek [ETü: Kaş 1073] *uraġut yoġurkan ¯büründi* [kadın örtüyle sarındı] || << ***ETü*** *bürün-* sarınmak < ***ETü*** *bür-* bükmek, büzmek, burmak *+In-* --→ BUR-

›› büründür-

← BÜRÜMCÜK

büst [Bah 1924] *¯büst: Vücud-ı beşerin üst kısmı, bu kısmı gösteren resim veya heykel.* || ~ ***Fr*** *buste* insan gövdesinin üst kısmını temsil eden heykel ~ ***İt*** *busto* a.a. << ***Lat*** *bustum* 1. ölü yakılan yer, mezar, 2. ölen kişinin küllerinin konulduğu insan başı şeklinde vazo

← BÜSTİYER

büstiyer [Mil 1992] *Mini şort ve etekler, daracık taytlar, ¯büstiyerler ve cesur dekoltelerden oluşan bir koleksiyonun tanıtılmasından sonra defileyi düzenlenen üretici firma yetkilileri...* || ~ ***Fr*** *bustier* göğüslük < ***Fr*** *buste* gövdenin üst kısmı → BÜST

büşra ~ ***Ar*** *buşrā²* بشرى [*#bşr* fuʿlā² sf. fem.] iyi haber, müjde < ***Ar*** *başara* بشر doğum haberi aldı, müjdeye sevindi < ***Ar*** *başar* ten, insan bedeni, yavru → BEŞER

† Karş. ***Süry*** *bisrā* "iyi haber, müjde, özellikle İncil". † Türkçe ve Osmanlıca metinlerde nadiren kaydedilmiş olan sözcük, 1950'li yıllardan itibaren kadın adı olarak kullanılmıştır.

← BEŞARET, TEBŞİR

bütan [TDK2 1955] *¯bütan: Yakıt olarak kullanılan doğal bir hidrokarbonlu gaz.* || ~ ***Fr*** *butane* kimyasal bir bileşik < ***Fr*** *acide butyrique* bütirik asit, bozulmuş tereyağında bulunan bir asit < ***EYun*** *boutýron* βουτύρον tereyağı § ***EYun*** *boús* βούς sığır, inek + ***EYun*** *týros* τύρος kaymak, lor veya peynir → BUFFALO

← PÖTİBÖR

bütçe [Düs 1855] *7 Zilka'de 1271 tarihli ¯Büdce Nizamnamesi* || ~ ***Fr*** *budget* gelir ve giderleri gösteren çizelge ~ ***İng*** *budget* 1. evrak veya para kesesi, özellikle İngiltere Hazine Bakanının yıllık hazine hesabını Parlamentoya sunarken kullandığı çanta [esk.], 2. hükümet bütçesi, gelir-gider çizelgesi ~ ***EFr*** *bouget* [küç.] kese, dağarcık, çıkın < ***Lat*** *bulga* torba, bohça << ***HAv*** **bhelgh-* a.a.

›› bütçelendir-

bütün [ETü: Man <900] *kaġġusuz[ın] kattukın ¯bütünin yarlıkamakı bolsun* [kaygısızca, güçlüce, bütünce sözü/hükmü olsun] | [ETü: Kaş 1073] *¯bütün yarmak* <iyi, sağlam, güvenilir para>, *çin ¯bütün kişi* <tam güvenilir kimse> | [LO 1876] *¯büsbütün: kâmilen, külliyen. (...) ¯bütünlemek: noksanı ikmal etmek.* || << ***ETü*** *bütün* tam, kâmil, olgun < ***ETü*** *büt-* bitmek, kemale ermek *+In* --→ BİT-

›› büsbütün, büt, bütüncül, bütünleme, bütünlük, bütünsel, bütünselcilik, bütünüyle

büvet [AşP 1330] *Dağ u taş anuŋ yolın ¯bügeyimez* [yolunu engellemez] | [Işk-TS 1398] *¯büget suyu gibi ömrün bekâsı / deşilip akmak olur intihası* [sonu] | [EÇ <1683] *bunda olan ¯büged yerlerde ve χalîclerde vakt-i şitâda âb-ı hayâtlar müncemid olup* [kış vakti sular donup] || << ***TTü*** *büget* bir engelden ötürü oluşan su birikintisi < ***TTü*** *büge-* suyun önünü tıkamak *+Ut* < ***ETü*** *bük* engel, tıkaç, set *+(g)A-* → BÜK

† Karş. ***ETü*** *bügül-, büglün-* "su tıkanmak, birikmek".

büyü [ETü: Or 735] *¯bögü kaġan* [hükümdar adı] | [ETü: Kaş 1073] *¯bögü/bügü: al-ʿâlim wa'l-ḥakīm wa'l-ʿâḳil* | [ETü: Kut 1069] *ḥakîmlerke ḥikmat asıġ bolmadı / ¯bügülerke bilgi elig tutmadı* [bilgelere bilgelik fayda etmedi, alimlere bilgi yardım etmedi] | [Men 1680] *¯bögi, ¯bögü: caḏulık, sıhr, sıhırbâzlık (...) ¯bögici, ¯bögüci: Fascinator, magus.* || << ***ETü*** *bögü/bügü* alim, hekim, bilgin << ***ETü*** **bilgü* < ***ETü*** *bil- +gU* → BİL-

† Esasen "bilgin" anlamına gelen sözcük TTü alanında "ezoterik bilgi" anlamını kazanmıştır. Ses evrimi **bilgü* > **biwgü* > *bügü* şeklinde olmalıdır. † Karş. ***Fa*** *cādū* "bilgin" > "ezoterik bilgi sahibi" > "kötü güçleri olan kişi, cadı".

›› büyücü, büyüle-, büyülen-, büyüleyici

büyü|mek [ETü: UyTT <900] *katığı ¯bedümiş padd* [sertliği/şiddeti artmış padd?] | [ETü: Kaş 1073] *oġlan ¯beḏüdi* <çocuk büyüdü> *(...) ol oġlanıġ ¯beḏütti* <o çocuğu büyüttü ve yetiştirdi> || << ***ETü*** *bedü-* büyümek

† ***ETü*** */d/* > ***TTü*** */y/* evrimi standarttır. İlk hecede regresif asimilasyon görülür: *bedü-* > *beẏü-* > büyü-.

›› büyüt-

← BÜYÜK, BÜYÜTEÇ

büyük [ETü: Ong <800] *tokuz Oğuz etig yaġı ermiş ¯bedük ermiş* [Dokuz Oğuz düşman idi büyük idi] || << ***ETü*** *bedük* büyük < ***ETü*** *bedü-* büyümek *+Uk* → BÜYÜ-

›› büyücek, büyük abdest, büyükanne, büyükbaba, büyükbaş, büyükelçi, büyüklen-, büyükşehir

büyüteç [YTü: CepK 1935] *¯büyüteç = Pertevsuz* || < ***TTü*** *büyüt- +(g)Aç* → BÜYÜ-

büz [<1960] || ~ ***Fr*** *buse* künk ~ ***Hol*** *buyse*

büz|mek [ETü: Kaş 1073] *ol yançuk azı ¯bürdi* <torbanın ağzını büzdü> | [Kıp: Idr 1312] *¯büzdi* <sıktı, torba ve sairenin ağzını sıkıp daralttı> || << ***OTü*** *büz-* burmak, bükmek ≈ ***ETü*** *bür-* a.a. → BUR-

† ***ETü*** *bür-* fiilinin varyant biçimidir. Karş. *gör-, gözük-. r/z* ikiliğinin nedeni açık değildir.

›› büzdür-, büzgü, büzül-, büzüş-, büzüştür-, büzüşük

← BÜZÜK, ECİŞ BÜCÜŞ, PÜSKÜ

büzük [Kıp: Idr 1312] *¯büzük: al-dubur* [anüs] | [Çağ: Pav <1500] *¯büzük: fondement, anus; trou, nid* [in, yuva] || << ***OTü*** *büzük* anüs < ***ETü*** *büz- +Uk* --→ BÜZ-

›› büzükdeş

Levent Şahverdi Arşivi

C

caba "toprak sahibi olmayanlardan alınan bir tür vergi, angarya" [OsmK <1512] || [Men 1680] *¯cebā* جبا *seu ¯caba: Dono datum, gratis, gratuito* [karşılıksız verilen şey, bedava]. || ~ ***Ar*** *cabā'* جباء [*#cby* faʿal] bir tür olağanüstü vergi ~ ***Aram*** *gəbā* גְּבָא [*#gb*] vergi veya ceza tahsil etmek, haczetmek (ᵒJastrow 206)

←– CİBAYET

cabbar [AşP 1330] *cümle ʿâlem yoğ iken ol var-ıdı / şöyle eksüksüz ġanî ¯cabbār-ıdı* || ~ ***Ar*** *cabbār* جبّار [*#cbr* faʿʿāl mesl.] cebr eden, Allah'ın sıfatlarından biri < ***Ar*** *cabara* جَبَرَ güçlü idi → CEBİR

cacık "bir tür baharlı ot" [EÇ <1683] *keklik böreği ve ışkını ve mastaba çobrası ve ¯cacıχlı ve kıjılı peyniri ye kaymağı* [Bitlis yemekleri] | [LO 1876] *¯cacık: Yoğurtla yapılan sebze salatası.* || ≈ ***Fa*** *jāj* ژاژ çeşitli yemeklik yabani otlara verilen ad, kendinden yetişen her tür nebat ≈ ***Kürd*** *jaj* yemeğe katılan bir ot, carum carvi

† Nihai kaynağı belirsizdir. ***Erm*** *cacıχ ʤաʤրխ* (a.a.) Türkçe veya Kürtçeden alıntıdır. ***Yun*** *tzatziki τσατσίκι* Türkçeden alıntıdır.

cadaloz [LO 1876] *¯cadaloz: Cadı huylu, haşin.* || < ***TTü*** *cadı* +oz → CADI

† ŞAŞKALOZ ve YELLOZ sözcüklerinde görülen *+loz* ekinin mahiyeti açık değildir.

cadde [Sad 1574] *¯cādde-i ʿadl üzre müstaḳīm idı* [adaletin doğru yolunda kararlı idi] || ~ ***Ar*** *cādda(t)* جادّة [*#cdd* fāʿila(t) fa. fem.] geniş yol, ana yol <? ***Ar*** *cadda* جَدّ kesti → CİDDİ

cadı [AşP 1330] *Dirilüp ol servere aytdi bular / cümle işüŋ ¯cādūlıkdır ser-te-ser* [o öndere dedi bunlar, bütün işin sihirbazlıktır baştan başa] | [Men 1680] *¯cādū, ¯cādı, ¯cāzū, ¯cāzı: sahhār, sıhırbāz. Magus, incantator, fascinator... & hinc etiam Niger* [ve dolayısıyla, zenci]. *Zülfi ¯cādū* [zenci saçı, Arap saçı]. | [LO 1876] *¯cādū: Sihirbāz (...) Türkīde* [halk dilinde] *¯cadı: Kocakarı, hortlamış, kara kancolos.* || ~ ***Fa*** *cādū/cāḍu* جادو esoterik bilgi sahibi, büyücü << ***OFa*** *cādūk* a.a. ≈ ***Ave*** *yātu-* a.a. ≈ ***Sans*** *yātú* यातु 1. yolcu, 2. büyücü, bir tür kötü ruh, cin

←– CADALOZ

cafcaf [Men 1680] *¯cāfcāf: hercāi ve ruspī. Meretrix, impudica.* | [BK 1797] *Cāf o karıya denir ki bir kocaya kanaat etmeyip her gün eşhas-ı müteaddide talebinde ola (...) ¯cāfcāf başı açık ruspīye ıtlak olunur.* | [LO 1876] *¯cafcuf: Pahpeh gibi, ağız kalabalığı. ¯Cafcuflu: Tantanalı, müşa'şa'a.* || ~ ***Fa*** *cāfcāf* جافجاف çok süslü kadın, fahişe < ***Fa*** *cāf* جاف fahişe

›› cafcaflı

cağ kebabı [DS <1960] *¯cağ: ... çorap şişi, şemsiye teli vb. (...) ¯cağlık: Parmaklık, korkuluk.* | [Mil 1993] *özellikle şiş kebabını, ¯cağ ¯kebabını ve ızgara sosisini salık veririm* || ~ ***Erm*** *cağ ʤաղ* metal şiş, mil ≈ ***Gürc*** *cali* a.a.

† Erzurum bölgesine özgü bir terim iken 20. yy sonlarında genel kullanıma girdi.

cahil [AtH <1250 (1444)] *kaçan teŋ bolur biliglig tişi er, ¯cāhil er tişi* [nasıl denk olur bilgili erkek-dişi ile cahil erkek-dişi] || ~ ***Ar*** *cāhil* جاهل [*#chl* fāʿil fa.] bilmeyen, bilgisiz < ***Ar*** *cahala* جَهِلَ bilmedi → CEHALET

›› cahilane, cahiliye, cahillik

← CÜHELA

caiz [AşP 1330] *uşbu işler ʿāşıḳa ¯cāiz gelür* || ~ ***Ar*** *cā'iz* جائز [*#cwz* fāʿil fa.] geçen, geçerli, izinli < ***Ar*** *cāza* جَازَ geçti → CEVAZ

›› tabir caiz ise

caka [LG 1889] *¯caka: Kurum, gösteriş.* || ~? ***İt*** *giacca* ceket → CEKET

calculus [Mil 1990] *¯Calculus I dersinden muafiyet sınavı* || ~ ***İng*** *calculus* matematikte diferansiyel ve entegral hesabı ~ ***Lat*** *calculus* 1. taşçık, çakıl taşı, 2. ufak taşlarla hesap yapma sistemi veya aygıtı, abaküs, 3. her türlü hesap, aritmetik < ***Lat*** *calx* taş +*ul*ᵒ → KALKER

† Tıpta "diş taşı" anlamında da kullanılmaktadır.

calip [Men 1680] *¯cālib: bir yerden bir yere satılık nesne götürici, çekici* [özellikle köle, davar]. || ~ ***Ar*** *cālib* جالب [*#clb* fāʿil fa.] çeken, çağıran, davet eden, (mal veya davar) getiren < ***Ar*** *calaba* جلب celbetti, getirdi → CELP

cam "cam" [AşP 1330] *degme bir pençerede biŋ dürlü ¯cām* | "... kadeh" [SN 1354] *örü durur iken ele aldı ¯cām / anuŋ ʿışḳına anı içti tamām* || ~ ***Fa/OFa*** *cām* جام bardak, kadeh, sürahi ≈ ***Ave*** *yāme-* a.a.

† Özgün anlamı "kadeh, bardak" iken Farsça ve Türkçede "cam" anlamını kazanmıştır. Karş. SIRÇA, ŞİŞE.

›› buzlu cam, camgöz, camlaş-, camsı

← ISICAM

camadan [Arg 1533] *¯giamadán* [camadan]: *valiggia* [valiz, bohça] | [Ana 1932] *¯camadan: (...) kısa ve kolsuz zeybek yeleği.* | [TDK1 1945] *¯camadan: (...) 2. Yelkenleri gereğinde kasmak için kullanılan bağ.* || ~ ***Fa*** *cāma-dān* جامه دان giysi torbası, bohça < ***Fa*** *cāma* giysi << ***OFa*** *yāmak* a.a. ≈ ***Ave*** *yāhma* kıyafet, kuşam < ***Ave*** *yāh-* kuşanmak, kuşak takmak << ***HAv*** *yōs-* kuşanmak → ZON, +DAN[1]

← CAMEKÂN, ÇAMAŞIR (TENEŞİR), PİJAMA

cambaz "canıyla oynayan, yiğit" [Dan 1360] *Melik Dānişmend Gāzī, ol dīn ¯cān-bāzı, meydāna girüp kāfire mukābil oldı.* | "canlı hayvan tüccarı" [TahEd 1456] *kātib, çerçi, ¯cān-bāz, taşcı, takiyeci* | "cam oynatan?" [EÇ <1683] *hokkabāz ve surāhibāz ve ¯cānbāz (...) ve kāsebāz ve kadehbāz ve şīşebāz ve çanakbāz* || ~ ***Fa*** *cān-bāz* جانباز canıyla oynayan, akrobat § ***Fa*** *cān* جان can + ***Fa*** *bāz* باز oynayan → CAN, +BAZ

Levent Şahverdi Arşivi

† Esas anlamı "can oynatan" olmakla beraber Evliya Çelebi ve benzeri örneklerde "kadeh oynatan" anlamında *cām-bāz* ile anlam kaynaşması görülür

›› cambazlık

camekân "soyunma odası" [Kab 1432] *Rūmlarıŋ bir ʿādeti budur ki ḥammāmdan çıkacak ¯cāmekende birez uyumayınca ḥammāmdan çıkup gitmezler* | [RMim 1614] *Farisīde cāy-i cāme kenden, Türkīde giysi çıkaracak yer demektir, şimdi ¯cāmeken derler.* | "... camla örtülü yer" [LO 1876] ¯*cāmekān* جامهكان: *Hamam soğukluğu, camlık, çiçek serası.* ‖ ~ ***Fa*** *cāme-kan* جامهكن soyunma odası, giysilik § ***Fa*** *cāma* جامه giysi + ***Fa*** *kandan, kan-* كندن, كن çıkarmak, soymak, soyunmak → CAMADAN

† Esas anlamı "giysilik" olan sözcük, Türkçe kullanımda *cam* kelimesinin etkisiyle anlam değişikliğine uğramıştır. † "Kuşak" ve "giysi" kavramları arasındaki ilişki için karş. *kuşak, kuşanmak,* kuşam.

camız [Env 1465] ¯*cāmüş* | [TTRum 1530] ¯*gâvmīş* | [EÇ <1683] ¯*cāmüslara boyunduruk geçirüp çifte çifte sabana ve pulluğa koşup* ‖ ~ ***Ar*** *cāmūs/cāmūş* جاموس/جاموش manda, su sığırı ≈ ***Aram*** *gamūš* גמוש a.a. ~ ***Fa/OFa*** *gaw mēš* گومیش a.a. < ***OFa*** *gaw* گو inek, sığır << ***HAv*** **gʷou-* a.a. → KÖSELE

† Anadolu ağızlarında görülen *komeş/komış* biçimi ***Erm*** *kōmēš qoulʒ*< ***OFa*** *gāwmēš'ten* alınmıştır. Karş. MANDA.

›› camış, camus, camuş, camuz, kömeş, kömüş

cami [AşP 1330] *çün şurat ¯cāmiʿ dimāġ minber-durur* [yüz cami, beyin minberdir] ‖ ~ ***Ar*** *mascīdu'l-cāmiʿ* (مسجيد ال)جامع cuma mescidi, cuma namazı kılınan mescit < ***Ar*** *cāmiʿ* جامع [*#cmʿ* fāʿil fa.] toplayan, bir araya getiren < ***Ar*** *camaʿa* جَمَعَ topladı → CEM

camia "topluluk" [YOsm: ZG 1923] *bütün Türk illerinin mecmuu olan Türk ¯cāmiʿasından ibarettir* ‖ < ***Ar*** *cāmiʿ* جامع [*#cmʿ* fāʿil fa.] toplayan, bir araya getiren → CEM

† Osmanlı Türkçesinde *cāmiʿ* sıfatının dişil hali olarak kullanılmış, fakat sözlüklerde yer verilmemiştir. Müstakil ad olarak kullanımı Ziya Gökalp'in yazılarıyla popülerleşmiş, ancak TDK 1955'ten önce sözlüklere geçmemiştir.

can [Kut 1069] *yuluġ kıldı* [feda etti] *mālı teni ¯cānını* | [Kıp: CodC 1303] *anima: tin vel ¯ǵan* [can] | cankutaran [Yad <1421?] *hızırilyās deyü ad vérdik Bursa şehrinde ¯cānkurtaran dérler meşhurdur* | [Men 1680] ¯*cān atmak (...)* ¯*cān çekişmek (...)* ¯*cān virmek (...)* ¯*cān evi (...)* ¯*cānü gönülden* | can pazarı [EÇ <1683] *nehr-i Tuna'ya atlariyle ve piyādegānleriyle ¯cān ¯pāzārine düşüp* ‖ ~ ***Fa/OFa*** *cān* جان yaşam ≈ ***Sogd*** *jwān* a.a. ≈ ***EFa/Ave*** *jīva-* yaşamak << ***HAv*** **gʷī-wo-* a.a. → Bİ(O)+

† Doğu İran ve Hint dillerinde önseste */j/* ile Batı İran dillerinde */z/* eşdeğerdir. Dolayısıyla ***Ave*** *jīva-* , ***Sans*** *jīvá* जीव "canlı", ***Sans*** *jīvita* जीवित "hayat", buna karşılık ***OFa*** *zīvag, zīvantag* > ***Fa*** *zīve, zinde* "canlı".

›› can ciğer, can damarı, can düşmanı, can eriği, can evi, can havli, can kulağı, can pazarı, can sağlığı, can suyu, can yoldaşı, cana yakın, cancağız, candan, canı tez, canım, cankurtaran, cankuş, canla başla, canlan-, canlandırma, canlı, canlı yayın, cansız

← ACUN (CİHAN), BABACAN, BİJİ, CAMBAZ, CANAVAR, CANHIRAŞ, CANİKO, CANSİPERANE, ZİNDE (Cİ-VA[1])

canan [Dan 1360] *Var-iken ¯cānān ilinüŋ gülşeni* ‖ ~ ***Fa*** *cānān* جانان [çoğ.] canlar, şiirde sevgili < ***Fa*** *cān* +*an*[3]

canavar [Kıp: CodC 1303] *animal* [hayvan]*: tinle* [tinli, i.e. canlı], *¯ianauar (...) bestia - Fa: ayuan - Tr: ¯yanauar.* | [Men 1680] ¯*cānver vul.* ¯*canavar: Animal, fera, & pec. aper.* [hayvan, yabani hayvan, özellikle yaban domuzu] ‖ ~ ***Fa*** *cānvar/cānāvar* جانور canlı yaratık, her çeşit hayvan → CAN, +AVER

›› canavarca, Tasmanya canavarı

canfes [KT 1900] ¯*cānfes: İnce, parlak ve ekseriya iki renk ibraz eden ipek kumaş.* ‖ ~? ***Fa*** *cān-fizā* جانفزا cana can katan, ferahlık veren § ***Fa*** *cān* جان + ***Fa*** *fizā/fizāy* فزا/فزای artıran, büyüten, fazla, çok (< ***Fa*** *fuzūdan, fizā-* فزودن, فزا artırmak, çoğaltmak)

cangıl [Akş 1929] *Hemşireleri de, çoktandır ¯cungullarda yemiş toplayarak...* ‖ ~ ***İng*** *jungle* tropik orman ~ ***Sans*** *cangala* जङ्गल çöl, yaban, ekime elverişli olmayan arazi

canhıraş [Neş 1492] ‖ ~ ***Fa*** *cānχirāş* جان خراش acı veren, iç tırmalayan § ***Fa*** *cān* جان + ***Fa*** *χirāş* خراش tırmalayan, yaralayan (< ***Fa*** *χirāşīdan* خراشيدن tırmalamak) → CAN

cani [Dai 1647] ‖ ~ ***Ar*** *cāni* جانٍ [*#cny* fāʿil fa.] suç işleyen < ***Ar*** *canā* جنا suç işledi --› CİNAYET

caniko "sevgi sözü" [Cum 1941] *Cicim, ¯canikom benim* | cankuş [Hür 2003] ¯*Cankuşun biriyle toplantı odasındaki televizyonun karşısına konuşlanmışız, öööyle boş boş bakıyoruz.* ‖ < ***Fa*** *cān* --› CAN

† Rumcadan alınan *+iko* küçültme takısıyla kurulmuştur. *Cankuş* biçimi İzmir ağzına özgü iken yakın dönemde yaygınlık kazanmıştır.

›› cankuş

canip [GülM 1429] *Nidā geldi ḥaḳ taʿālā ¯cānibinden ki* ‖ ~ ***Ar*** *cānib* جانب [*#cnb* fāʿil fa.] yan, yaka < ***Ar*** *canaba* جَنَبَ yüzünü (yana, öteye) çevirdi

† ***Ar*** *canaba* fiilinin anlam evrimi "yüzünü çevirmek" > "yabancı, selamsız" (ecnebi) > "pis, murdar" (cenabet) şeklinde yorumlanabilir.

← CENAP (ALİCENAP), CENÜP, CÜNÜP (CENABET), ECNEBİ, İÇTİNAP, ZATÜLCENP (SATLICAN)

cansiperane [Sad 1574] *şehriyār muhāfezasinde ¯cān ¯sipār oldıler* [canlarını feda ettiler] | [KT 1900] ¯*cānsipār: canını feda eden, fedakâr.* ‖ < ***Fa*** *cān sipār* canını feda eden +*āne* § ***Fa*** *cān* جان can + ***Fa*** *sipurdan, sipār* سپر ısmarlamak, tevdi ve teslim etmek → CAN, SİPARİŞ

Levent Şahverdi Arşivi

† Aslı *cansipārāne* olup *siper* "kalkan" sözcüğüyle ilgisi dolaylıdır.

caps [EkşiS 1999] ~*caps lock: son derece gereksiz bir tuş* || ~ ***İng*** *caps* büyük harfler < ***İng*** *capital* [abb.] başlık, baş para, baş harf → KAPİTAL

›› all caps, caps lock

car [ETü: Kaş 1073] *oğlan ~çarladı* [bebek ağladı/zırladı] | carılda- [Füt-TS 1392] *çekirge gibi ~carıldaşdılar* | car car [EÇ <1683] *bar bar bağırır ve ~çar ~çar çağırır* || : ***onom*** bağırma ve çağırma sesi → CIR

† Karş. *bar bar bağırmak, car car çağırmak.* † Bir yandan *şar/şarıl/şarılda-*, diğer yandan *caz/cazır/cazırda-* grubuyla anlam ilişkisi vardır. *Cır/cırıl/cırılda-* grubunun yüksek volümlü halini ifade eder.

›› carıl, carıl carıl, carılda-, carıltı, carla-

← CART

caraskal [EÇ <1683] *aceb sanʿatı ~cerri ~eskāl ile çeküp eyle ālī yére böyle top-ı kebīrleri komışlardırʿ* | [LO 1876] *~cerri ~eskāl: mekanik ilmi.* | [Cum 1946] *1 kriko 20 tonluk, 1 ~caraskal* [yük asansörü] *1500 kiloluk* || ~ ***Ar*** *carr aṯkāl* جرّ الأثقال yük kaldırma fenni ve sanatı, mekanik § ***Ar*** *carr* جرّ [*#crr* faʿl msd.] çekme + ***Ar*** *aṯkāl* أثقال [*#ṯql* afʿāl çoğ.] ağırlıklar, yükler < ***Ar*** *ṯiḳla(t)* [t.] ağırlık → CER, SIKLET

cari [Marz 1380] *şerīʿat ~cārī* جارى *olmak-çün* || ~ ***Ar*** *cāri* جارٍ [*#cry* fāʿil fa.] cereyan eden, akan, süregiden < ***Ar*** *carā* جَرَا (hızla) aktı, koştu → CEREYAN

cariye [Dan 1360] *Gülnüş Bānū'nuŋ cümle māl ve ẋazīnesin, kulların, ~cāriyelerin daẋı alup* || ~ ***Ar*** *cāriya(t)* جارية [*#cry* fāʿila(t) fa. fem.] dişi hizmetçi, seks kölesi < ***Ar*** *carā* جَرَا aktı, koştu → CEREYAN

carpaccio [Mil 1984] *ince kesilip, dövülerek çiğ olarak limonlu sosla sunulan ~carpaccio değişik ve lezzetliydi* || ~ ***İt*** *carpaccio* ince kıyılarak marinc edilmiş çiğ et ☼ 1961 Giuseppe Cipriano, Venedik'te Harry's Bar yöneticisi. < ***öz*** *Vittore Carpaccio* çiğ et rengini başarıyla kullanan Rönesans ressamı (1460-1525)

cart "yırtılma sesi" [Cum 1930] *Bu hareketile beraber ~cart diye korsesi yırtılmasın mı?* | cart curt "korkutmak amacıyla yüksek perdeden konuşma" [PS 1933] *Ne? Vay! Sen Nafiz'in oğlu musun?.. ~Cart curt!* | cart "frapan, göze batan (renk)" [Mil 1986] *floresan, cıvıl cıvıl, ~cart renkler* || < ***onom*** *car* tiz ve yüksek ses *+t* → CAR

† Sert bitiş bildiren *+t* ekiyle. Karş. *cır/cırt, fır/fırt,* zır/zırt.

›› cartadak, cartlat-

casual [Mil 1996] *bir kenarda ~casual' gibi duran binici çizmeleri, şapkalar* || ~ ***İng*** *casual* 1. tesadüfi, gelişigüzel, 2. gayriresmi, düzen dışı ~ ***Lat*** *casualis* tesadüfi < ***Lat*** *casus* [pp.] 1. düşme, 2. denk gelme, rastlantı *+al°* < ***Lat*** *cadere* düşmek *+()t°* → KADANS

casus [GülM 1429] *bunlara ~cāsüs diyü töhmet bırakdılar* || ~ ***Ar*** *cāsūs* جاسوس [*#css* fāʿūl fa.] yoklayıcı, casus < ***Ar*** *cassa* جَسَّ elle yokladı, elledi ≈ ***Aram*** *gəşaş* ‏גְּשַׁשׁ [*#gšš*] a.a.

›› casusluk, sanayi casusluğu

← TECESSÜS (MÜTECESSİS)

catering "gemi ve uçaklara yiyecek tedariki" [Mil 1971] *akaryakıt ikmali, ikram ~(catering) hizmetleri vesair ikmal işlemleri bedeli olarak ...* | "özel toplantılara yemek tedariki" [Mil 1985] *~Catering'in hazırlandığı açık büfeden kaneloni, poşette levrek, Beykoz kebap gibi hepsi birbirinden lezzetli yemekleri seçenler* ‖ ~ ***İng*** *catering* ihtiyaç maddesi tedariki, özellikle yemek tedariki < ***İng*** *cater* temin etmek, tedarik etmek *+ing* < ***EFr*** *acatour* büyük hanelerde tedarik görevlisi [mod. *acheteur*] << ***Lat*** *acceptator* [den.] tedarik eden, satın alıcı < ***Lat*** *accipere, accept-* almak *+()tor* → AKSEPTANS

›› katering, ketring

cavlak [LO 1876] *~cavlak: Çıplak, daz, dazlak. ~cascavlak: çır çıplak.* | [LG 1889] *~cavlak ~çekmek: Ölmek.* ‖ ≈ ***TTü*** *cıblak/cıbıldak* → ÇIPLAK

† *Çıplak* sözcüğünün varyant biçimidir. Kalenderî tarikatının bir kolu olan *Cavlākiye,* Şam'da 1280 dolayında vefat eden Cemaleddin-i Mücerred "Çıplak C." tarafından kurulmuştur; bedenlerini tamamen tıraş etmeleriyle tanınırlardı. † *Cavlağı çekmek* "çıplak olarak musalla taşına yatmak" anlamındadır.

›› cascavlak, cavlağı çek-

cay|mak [LO 1876] *~caymak: Niyetten dönmek, rücu etmek. Pazarlıktan ~caymak. (...) ~caydırmak.* | caydırıcı [Cum 1961] *Sovyet blokuna bir ihtar, susturucu ve ~caydırıcı bir unsur olarak* || <<? ***TTü*** *kay-* dönmek

† Anadolu ağızlarından ortak dile geçmiş bir deyim olsa gerekir. Karş. *cayğın, cayğan, caypak* "vazgeçen, işin ardını bırakan, dönek" (▫DS 868). ***ETü*** ve erken ***TTü*** *kay-* "dönmek" fiilinin yerel bir varyantı olması mümkün görünüyor.

›› caydır-, caydırıcı, caydırıcılık

cayır [LO 1876] *~cayır ~cayır ve muhaffefi cıyır cıyır: yanma ve yırtılma sesleri.* ‖ : ***onom*** yanma sesi → CIZ

† *Cazır cazır* deyiminin varyant biçimi olmalıdır. Türkçe onomatopelerde orta seste /y/ görülmez.

›› cayırda-, cayırtı

caz [x 1921] ‖ ~ ***İng*** *jazz* 1. Güney ABD zenci ağızlarında gürültülü eğlence, şamata, 2. bir tür müzik

† İngilizce sözcüğün kökeni belirsizdir; 1910 dolayında kullanıma girmiştir. Caz müziği Fransa'da 1918'den başlayarak popüler olmuş, 1920-21'de İstanbul'da duyulmuştur.

← CAZBANT

cazbant [Bah 1924] *~cazband: Bir nevi Amerikan orkestrası.* ‖ ~ ***İng*** *jazzband* § ***İng*** *jazz* + ***İng*** *band* grup, takım → CAZ, BANDO

cazgır "yağlı güreş tellalı" [Cum 1945] *Akyazılı Cemal, Hendekli İsmail, Akyazılı Ahmed pehlivanlardır. ~Cazgır: Hendekli Halil Usta* ‖ << ***TTü*** *cihazgir* tören gereçle-

Levent Şahverdi Arşivi

rini taşıyan, çeyiz taşıyan § ***Ar*** *cihāz* جهاز donanım, her türlü tören için gerekli eşya ve gereçler + ***Fa*** *gīr* گیر tutan → CİHAZ, +GİR

† Edirne ağzından 20. yy ortalarında genel kullanıma geçmiştir. † Anadolu ağızlarında rastlanan *cazğır* "cadı karı" < *cāzū* "cadı" (ᵒDS 870) ayrı kelime kabul edilmelidir.

cazibe "yer çekimi" [AşP 1330] *iltür anı miᶜdeye pes ¯cāẕibe* | "... çekicilik" [Men 1680] *¯cāẕibet: Virtus attractiva, gratia, venustas alliciens.* ‖ ~ ***Ar*** *cāḏiba(t)* جاذبة [*#cḏb* fāʿila(t) fa. fem.] çeken (şey, kuvvet) < ***Ar*** *cāḏib* جاذب çeken → CAZİP

cazip [Fer <1451] *gönülleri ceẕbeler ile ¯cāẕib étdiler* ‖ ~ ***Ar*** *cāḏib* جاذب [*#cḏb* fāʿil fa.] cezbeden, çeken, çekici < ***Ar*** *caḏaba* جَذَبَ kendine çekti → CEZB

← CAZİBE

CD [Cum 1986] *Kartpostal/Plak/¯CD/Audio visual tanıtım programı* ‖ ~ ***İng*** *CD* [abb.] < ***İng*** *compact disc* sıkıştırılmış disk → KOMPAKT, DİSK

cebeci cebe "zırh" [EbM-TS <1500] *vücūdların pülad* [çelik] *¯cebelere garkedüp* | [FatK <1481] *kapucular kedχudāsına altmış akça ve ¯cebeci ve topçu başına ellişer akça ulūfe* ‖ < ***Moğ*** *cebe* donanım, silah, zırh +*çI*

›› cebchane, cebeli

← CEPHANE

cebel [Rab 1310] *¯cebel eḏiz boldı* [dağ yüksek oldu]. ‖ ~ ***Ar*** *cabal* جبل [*#cbl* faʿal] dağ

† Karş. ***Fen*** *gbl* "sınır, taşra, uzak ülke", ***İbr*** *gəbōl* "sınır".

cebelleş|mek [HAdıvar 1926] *¯cedelleşmek* | [TDK2 1955] *¯becelleşmek -> mecelleşmek: Çekişmek.* | [Mil 1956] *İstanbul'un kar ve fırtına ile ¯cebelleştiği bir gün* ‖ << ***TTü*** *cedelleş-* < ***Ar*** *cadal* جدل tartışma, çekişme, niza +*lAş-* → CEDEL

cebellezi "cebine atma (argo)" [Mikh 1929] *¯cebellezi etmek: Mettre dans la poche secrétement.* ‖ <? ***TTü*** *cep* → CEP

† +*ellezi* eki muhtemelen Arapça taklidi olup yapısı açık değildir.

ceberrut [Taz 1482] *ḳubbe-i ḳurb-i ¯ceberüta yol bula-idi* | [KT 1900] *¯ceberūt: Kibir, azamet, celal (Allah'a mahsus olup insana yakışmadığı içün ibād* [kullar] *hakkında ancak zem* [ayıplama] *maksadiyle kullanılır.)* | [TDK1 1945] *¯ceberrut: (...) 3. (sıfat) Merhametsiz, zorba.* ‖ ~ ***Ar*** *caborūt* جبروت [*#cbr*] azamet, celal, olağanüstü büyük güç ~ ***Aram*** *gebarūthā* גברות [*#gbr*] güç, iktidar, yiğitlik, azamet < ***Aram*** *gəbar* גבר üstün olmak, galebe çalmak, güç göstermek → CEBİR

† Sıfat olarak kullanımı 20. yy.'da türemiştir. *r* jeminasyonu da yakın dönemin ürünü olmalıdır. † Karş. ***Aram*** *gebārā* "yiğit, kudretli; penis". ᵒJastrow 234. Tevrat'ta ve diğer dini kitaplarda geçen *Gabri-el* (Cebrail) adı "tanrının kudreti" veya "Tanrı El'in penisi" olarak yorumlanabilir.

›› ceberut

cebin [Men 1680] *¯cebīn: Pusillanimus* ‖ ~ ***Ar*** *cabān/cabīn* جبين/جبان [*#cbn* faʿīl sf.] 1. alın, 2. korkak ≈ ***Ar*** *cabuna* جَبُنَ korkuya kapıldı, korkak idi

† Arapça sözcüğün ikincil anlamı muhtemelen "alnını yere koymak, secde etmek" fikrinden türetilmiştir. Karş. ***Aram*** *gəbīn* "kaş".

›› cebanet

cebir "matematikte cebir" [Kut 1069] *dakı kolsa ¯cabr u muḳāẕala okı* [ve dilersen cebr ve mukabele oku] | "... zor" [GülM 1429] *¯cebr ile elin sundı gördi ki olmaz* ‖ ~ ***Ar*** *cabr* جبر [*#cbr* faʿl msd.] 1. kırık kemiği kaynaştırma, 2. sentez, matematikte cebir, 3. güç, zor, kuvvet, üstünlük < ***Ar*** *cabara* جبر 1. birleştirdi, kaynaştırdı, 2. güç kullandı ≈ ***Aram*** *gəbar* גבר güçlü ve üstün olmak

† Matematikteki anlamı "kırık kemiği bütünleme" anlamından türetilmiş olup 9. yy Arap matematikçisi İbn Müsā al-Xwarizmī'nin *Kitābu'l-cabr wa'l-muḳābala* adlı eserinden alınmıştır. Arapça kökün iki anlam grubu arasındaki ilişki açık değildir. † ***Fr*** *algèbre,* ***İng*** *algebra* "matematikte cebir" biçimleri Arapçadan alınmıştır.

›› cebirsel, cebr, cebren, cebri

← CABBAR, CEBERRUT, İCBAR (MÜCBİR), KEBİR (EKÂBİR, EKBER, KİBAR, KİBİR, KÜBRA, TEKBİR), MECBUR

cedel [AtH <1250 (1444)] *asıġsız mizāḥ häm ¯cädäldan sakın* [faydasız hiciv ve münazaradan sakın] ‖ ~ ***Ar*** *cadal* جدل [*#cdl* faʿal] kavga, niza, (ilimde) münazara, (mantıkta) diyalektik ≈ ***Ar*** *cadala* جدل 1. burdu, sarmaştı, 2. katıştırdı ≈ ***Aram*** *gədal* גְּדַל [*#gdl*] burmak, ip örmek, sarmaştırmak, dolamak

← CEBELLEŞ-, CETVEL, CİDAL, MÜCADELE

cedit "yeni" [GülS 1391] ‖ ~ ***Ar*** *cadīd* جديد [*#cdd* faʿīl sf.] 1. kesik, taze biçilmiş (kumaş veya meyve), 2. yeni < ***Ar*** *cadda* جدّ 1. biçti, 2. keskin idi, canlı ve gayretli idi → CİDDİ

›› cedid, cedidizm

← TECDİT (MÜCEDDİT), TECEDDÜT

cefa [Kut 1069] *¯cafāsız wafālı tilese kutun* [zahmetsiz vefalı birini dilese] ‖ ~ ***Ar*** *cafāʾ* جفاء [*#cfw* faʿāl msd.] kabalık, zorluk, zahmet < ***Ar*** *cafā* جفا kırıcı davrandı

›› cefakeş, cefalı

← CEFAKÂR

cefakâr "zalim" [GülM 1429] *muᶜallimūŋ saŋa şuχlık ve ʿitāb ve ¯cefākārlık* [kırıcılık ve eziyet ve zulüm] *ögretmiş* | [LO 1876] *¯cefākār: Zalim. ¯cefākeş: Mazlum.* | "... mazlum" [TDK1 1945] *¯cefakâr: (Asıl anlamı cefa edici) Çok cefa çekmiş, cefaya kanıksamış. 'Zavallı çok ¯cefakâr kadındır.'* ‖ § ***Ar*** *cafāʾ* eziyet + ***Fa*** *kār* eden → CEFA, KÂR

cehalet [Tezk 1341] *saŋa dört söz diyeyim kim ol dört söz ¯cehāletdendür* ‖ ~ ***Ar*** *cahāla(t)* جهالة [*#chl* faʿāla(t) msd.] bilmeme, habersiz olma < ***Ar*** *cahala* جهل bilmez idi

Levent Şahverdi Arşivi

← CAHİL (CÜHELA), CEHİL, MEÇHUL, TECAHÜL

cehd [AşP 1330] *ˉcehd ile irdi irenler maḳṣûda* || *~ Ar cahd* جَهْد [*#chd* faʿl msd.] gayret etme, çabalama; gayret, çaba < *Ar cahada* جَهَدَ gayret etti → CİHAT

cehennem [Gül 1317] *câhilûŋ anda ˉcehennemdür yéri* || *~ Ar cahannam* جهنّم İslam mitolojisinde kıyamette günahkârların gideceği yer *~ Aram gehīnnām/geihīnnām* גֵּהִנֹּם Yahudi mitolojisinde Allah'ın insanlara gazabının bir simgesi *~ öz (İbr) gei hinnōm* גי הנם Hinnom Vadisi, Kudüs yakınında bir yer

† Küdüs'ün Hinnom vadisinde bulunan Moloh tapınağı MÖ 7. yy.'da kral Yosiah tarafından yıkıldıktan sonra burası lanetli sayılmıştı. † ▫Nöldeke NB 47 Eski Habeşçe *gähännam* biçimine işaret eder.

›› cehennemlik

cehl [AşP 1330] *χışm u ġaybet ˉcehl ü inkār u riyā* || *~ Ar cahl* جَهْل [*#chl* faʿl msd.] bilmeme, cehalet < *Ar cahala* جَهِلَ bilmez idi → CEHALET

›› cehil

ceket "Avrupai cepken" [AMPar 1877] *Yolda kısa ˉjaket* ژاكت *insanı yormaz ki?* || *~ Fr jaquette* [küç.] kısa ceket < *Fr jaque* bir tür köylü ceketi *+et°* (≈ *İsp jaco* a.a.) *~ Ar şakk* شَكّ [*#şkk*] çuval bezi, çul, örme beden zırhı *~ İbr/Aram şaḳḳ* שַׂק çuval, çul → SAKO

† Fransa'da 1358 köylü isyanına katılan köylülere verilen *jaque* adından yayıldığı kabul edilirse de, köylülere verilen *jaque* lakabının giydikleri mintandan türemiş olması daha güçlü olasılıktır. *İt giacca* ve *giacchetta* (a.a.) yine 1350'li yılların sonunda ortaya çıkmıştır.

← CAKA, JAKETATAY

celadet [Sel 1600] *beyne'e-akrân* [yaşıtları arasında] *ˉcelâdet ü merdânelik ile maʿrûf ve zât-ı saʿâdet-simâtı her veçhile niʿâyete sezâvâr u lâyık olmağla* || *~ Ar calāda(t)* جلادة [*#cld* faʿāla(t) msd.] direnç, dayanıklılık < *Ar caluda* جَلُد direndi, sağlam idi < *Ar cild* جلد → CİLT

celal "azamet, yücelik" [Rab 1310] *ʿizz ü ˉcelâlim ḥakkı ḥurmatı* | [KT 1900] *ˉcelâlli: Çabuk kızan, sert tabiatlı.* | celallen- "öfkelenmek" [HRGTor 1919] *Şeyh gülerken birden bire ˉcelallendi.* | [TDK8 1988] *ˉcelal: Öfke, kızgınlık.* || *~ Ar calāl* جلال [*#cll* faʿāl msd.] ulu ve heybetli olma, azamet, ululuk, yücelik < *Ar calla* جَلَّ ulu idi ≈ *Aram gēl, galā* גֵּל, גְּלָא höyük, tümsek

† Esasen "ululuk, azamet" anlamındayken güncel Türkçede anlam kaymasına uğramıştır.

›› c.c., celallen-

← İCLAL, ZÜLCELAL

celali [EÇ 1622] *Abaza Paşa ˉcelâlî olup üzerine Mahmûd Paşa serdâr olduğı* | [Men 1680] *ˉcelâlî: zorba, ʿâsi* || < *öz Celal* 1. Selim (1512-1520) döneminde Bozok'ta (Yozgat) Alevi isyanı başlatan kişi *+î*

celebrity [Cum 1992] *Dönem 'şöhret' (ˉcelebrity) dönemi. Showman ve şarlatanların baştacı edildiği dönem.* || *~ İng celebrity* 1. ün, şöhret, 2. ünlü kişi *~ Fr célebrité* kutlama (esk.), kutlanma, ün, şöhret < *Lat celebritas* yortu, kutlama < *Lat celeber* sık gidilen, rağbet gören (yer) *+itas*

celep celepkeş [OsmK <1520] *ve dahı ˉcelebkeşlere tenbīh oluna ki abril ayında alalar* | [Men 1680] *ˉceleb: (...) usit. Turcis auctor vel mercator boum, pecorum* [halk dilinde davar tüccarı]. || *~ Ar calab* جلب [*#clb* faʿal] 1. başka yerden getirilen mal, özellikle davar, 2. mal getiren, tedarikçi < *Ar calaba* جَلَبَ getirdi → CELP

cellat [Gül 1317] *virdiler oğlanı ˉcellâd eline / kim iki böle vü ödi buluna* || *~ Ar callād* جلّاد [*#cld* faʿʿāl mesl.] kırbaçlayıcı [esk.], işkence ve idam görevlisi < *Ar calada* جَلَدَ suya veya cilde vurdu, kırbaçladı, tokatladı → CİLT

celp "davet etmek" [Sad 1574] *itāʿate müsāreʿati ˉcelb-i iltifât-i sultâne behâne eyledi* [itaate girişmesini sultanın iltifatını davet etmeğe bahane etti] | "davet yazısı" [YOsm: KT 1900] *ˉcelb: (...) 4. Maznunun veya şahidin mahkemeye davet ve ihzariyçün yazılan müzekkere ve pusula.* || *~ Ar calb* جلب [*#clb* faʿl msd.] getirme, (mal, hayvan) nakletme, (ticari eşya) ithal etme < *Ar calaba* جلب beriye çekti, getirdi

›› celp kâğıdı, celpname

← CALİP, CELEP, CİLBAP

celse "(meclis veya toplantıda) oturum" [Gel <1600] *dîvândan öŋine düşüb gelen çavuşlar ˉcelse-i hafiye ile diŋlenmek üzre iken ard kapudan bir iki fiöri eie getürür.* || *~ Ar calsa(t)* جلسة [*#cls* faʿla(t) mr.] oturum < *Ar calasa* جَلَسَ oturdu → CÜLUS

›› celsegâh

cem "aritmetikte toplam" [Kut 1069] *yana ˉcamʿ u tafrīk misāḥatḳa öt* [sonra toplama çıkarma ve ölçüme geç] | "... toplama" [AşP 1330] *aklını ˉcemʿ eyledi dirdi ögin* [aklını topladı, aklını topladı] | "... gramerde çoğul" [Men 1680] *ˉcemʿ: conjunctio, multitudo & pluralis numerus* [çokluk, topluluk & gramerde çoğul]. || *~ Ar camʿ* جمع [*#cmʿ* faʿl msd.] toplama, toplanma, topluluk < *Ar camaʿa* جَمَعَ topladı, bir araya getirdi

† *Ar #cmm, #cmʿ, #cmhr* kökleri "toplama, bir araya getirme" anlamını taşır. † Erkek adı olan *Cem* Farsça olup bununla ilgili değildir.

›› cem'an, cem'i

← CAMİ, CAMİA, CEMAAT (CÜMBÜR CEMAAT), CEMİYET, CİMA, ÇUMA, CUMHUR (CUMHURİYET, CÜMBÜR CEMAAT), İCMA, İÇTİMA (İÇTİMAİYAT), MECMU (MECMUA)

cemaat [Kut 1069] *ˉcamāʿat bile* [ile] *kıl farīża namāz* || *~ Ar camāʿa(t)* جماعة [*#cmʿ* faʿāla(t) mr.] topluluk, toplantı < *Ar camaʿa* جَمَعَ topladı → CEM

← CÜMBÜR CEMAAT

cemal [Kut 1069] *ay dunyā ˉcamāl, uluġluḳḳa körk* [ey dünya güzeli, ululuğun ziyneti] || *~ Ar camāl* جمال [*#cml* faʿāl msd.] güzellik < *Ar camula* جَمُلَ tam ve eksiksiz idi, güzel idi

← CEMİLE, CÜMLE (BİLCÜMLE, EZCÜMLE), İCMAL

Levent Şahverdi Arşivi

cemaziyülevvel "ay adı" [<1400] || "... evveliyat, geçmiş" [KT 1900] ~*cemādiyül ~evvel: Sevabık-ı ahval* [geçmiş haller]. *Ben onun cemādiyül evvelini bilirim.* || ~ ***Ar*** *cumādā'u'l-awwal* جمادىء الوّل «birinci don ayı», İslami ayların beşincisi < ***Ar*** *camada* dondu → EL+, EVVEL

† Arapça ay adları İslam öncesi dönemde güneş takvimine uygun olarak mevsim olaylarına göre adlandırılmıştır. † Türkçede */z/* ile telaffuzu Farsça etkisi düşündürür. Karş. HİZMET.

cemevi Cem ayini [KT 1900] ~*ayin-i cem:* آيين جم *Eski İranîlerin işret ve cümbüşle icra ettikleri bir ayin-i mezhebî ki güyâ Cemşid tarafından vazolunmuştu.* | [Cum 1992] *Aleviler kendilerine ~cemevi kuracaklarsa kursunlar. Paralarıyla kursunlar. Ben ne cami ne de cemevi istiyorum.* || < ***Fa*** *āyīn-i Cem* آيين جم eski İran musıkisinde bir makam, Şiilere özgü bir tören < ***öz*** *Cem/Cemşid* İran mitolojisinde şarabın mucidi sayılan kral/tanrı < ***Ave*** *yima χšaēta* «parlayan Yima», Zerdüşt mitolojisinde bir yarı-tanrı → EV

† *Cemevi* deyiminin 1990'lardan eski yazılı örneğine rastlanmadı.

cemile [dişil sıfat] [Men 1680] *ümūri ~cemīle* [güzel şeyler], *evsāfi ~cemîle* [güzel özellikler] | [... isim] [LO 1876] ~*cemīle: Hoş-amedlik, yaranma.* || ~ ***Ar*** *camīla(t)* جميلة [*#cml* faʿīlā(t) sf. fem.] güzel (kadın veya şey) < ***Ar*** *camula* جمل tam ve bütün idi, güzel idi → CEMAL

cemiyet [AşP 1330] *kankı ~cemʿiyet* [hangi topluluk] *ki kılavuzu var* | [LO 1876] ~*cemʿiyet: ... demek, kalabalık. (..) ~cemʿiyet-i ilmiye: Encümen-i maarif.* || ~ ***Ar*** *camʿiyya(t)* جمعيّة [*#cmʿ* y. msd.] toplanma, topluluk, dernek < ***Ar*** *camʿ* جمع [*#cmʿ* msd.] toplanma *+īya(t)* → CEM

† Türkçede 20. yy başlarından itibaren ***Fr*** *société* karşılığı olarak kullanılmıştır.

cemre [KF <1400] ~*cemret* || ~ ***Ar*** *camra(t)* جمرة [*#cmr* faʿla(t) mr.] 1. kor, köz, 2. Şubat ayında artan sıcaklık ≈ ***Aram*** *gamərā* kor, köz ≈ ***Akad*** *gumāru* a.a.

† Türkçe *kömür* sözcüğüyle benzerlik ilgi çekicidir.

cemse "GMC (marka)" [Cum 1948] *kamyon ~Cemse markalı ve 1942 model olup motör No.su* | "askeri personel taşıma aracı" [Mil 1954] ~*cemse arabasını idare eden şöför er Şefik, manevra yapmak isterken, 3111 plakalı otobüsle çarpışmış* || ~ ***marka*** *GMC* [abb.] < ***marka*** *General Motors Corporation* motorlu taşıt markası

cenabet [MEd y. 1300] ~*canābatlıġ boldı, başlıkın yunġu boldı* [?] || ~ ***Ar*** *canāba(t)* جنابة [*#cnb* faʿāla(t) msd.] cünüb olma, gasli gerektiren durumda olma, bu durumdaki kişi < ***Ar*** *cunub* جنب yaban, murdar, pis → CÜNÜP

† Karş. ***Aram*** *gannāb* גַּנָּב "hırsız, özellikle gece gelen hırsız" < *gənab* "hırsızlık etmek". Sözcüğün İslam kültüründeki özel anlamının oluşumu araştırmaya muhtaçtır.

›› cenabetlik

cenah [Kab 1432] || ~ ***Ar*** *canāḥ* جناح [*#cnḥ* faʿāl] kanat, mecazen kol, bir şeyin iki yanı, sağ ve sol

cenap "yüce makam, hazret" [Fer <1451] *Bu mücebce ol ʿālī ~cenāba süret-i hāli nāme ile ʿarz eyledüm.* | ~ ***Ar*** *canāb* جناب [*#cnb* faʿāl] yan, kat, nezd, bir saygı deyimi ≈ ***Ar*** *canb/cānib* جنب/جانب yan → CANİP

›› cenabı hak

← ALİCENAP

cenaze [Tezk 1341] *χalayık feryād eylediler kim 'Zennūn diridür, barmağın çıkardı,' ~cināzeyi aşağa kodılar.* | [Men 1680] ~*cināze vul. ~cenāze* || ~ ***Ar/Fa*** *cināza* جنازه ölünün içine konulduğu tabut ≈ ***Aram*** *ginzā, gənīzā* גנזא gömü, hazine ~ ***OFa*** *ganz/gazīnag* a.a. → HAZİNE

cendere [SlhA 1469] || [EÇ <1683] *pabuç ve paşmak ve çizme kâlibleri ve (...) muşta ve sünsâr ve mest ~cenderesi* || ~ ***Fa*** *candara* جندره baskı mengenesi, pres (≈ ***Sans*** *yantra* यन्त्र her tür makine, mekanizma, araç)

cengâver [EÇ <1683] *dişi arslan yavrularına nafaka tahsīliyçün şikârbāz ve ~cengâver olur* || ~ ***Fa*** *cangāvar* جنگاور savaşçı → CENK, +AVER

cenin [Men 1680] ~*cenīn: Embryo, foetus adhuc utero tectus sed iam animatus* [rahim içinde olup canlanmış bulunan fetüs]. || ~ ***Ar*** *canīn* جنين [*#cnn* faʿīl sf.] gizli veya örtülü olan şey, embriyon < ***Ar*** *canna* جَنَّ gizledi, sakladı → CİN[1]

cenk [CodC 1303] *guerra - Fa: ~ǵank ... bellum - Fa: ~zang - Tr: sanǵis* [sançış] | [AşP 1330] *yok-durur inkār u ~ceng ü ʿarbede* || ~ ***Fa/OFa*** *cang* جنگ savaş ≈ ***Ave*** *yang-* büyük olay, hadise, hengâme

← CENGÂVER

cennet [Yun <1320] *şol ~cennetin ırmakları akar Allah deyü deyü* || ~ ***Ar*** *canna(t)* جنّة [*#cnn* faʿla(t) mr.] kutsal kitaplarda adı geçen bahçe ~ ***Aram*** *gannā/ginnaṯā* גִּנָּא, גִּנָּתָא [*#gn*] bahçe < ***Aram*** *gənā* korumak, etrafını çevirmek (≈ ***Akad*** *ganānu* a.a.) → CİN[1]

† Karş. ***İbr*** *gan eden* "Adn bahçesi, Tevratta anılan bir kutlu yer", ***Akad*** *gannu* "bahçe". "Ölülerin gittiği bir bahçe" fikri Orta Doğu kültürlerine MÖ 6. yy.'dan sonra İran Zerdüşt mitolojisinden aktarılmış olmalıdır. † Karş. ***Yun*** *parádeisos* "kutsal kitapta anılan cennet" < ***Ave*** *pairi-daēza* "duvar veya çitle çevrili yer, bahçe".

›› cennet elması, cennet kuşu, cennetlik, cennet-mekân, kuş cenneti

center shopping center [Mil 1975] *Gökhan Alışveriş Merkezi (shopping ~center), Londra Asfaltı Bahçelievler Kavşağı* | medya center [Mil 1993] *Aralarında Doğan Medya ~Center'ın da bulunduğu 10 tesisin açılış törenine katılacak.* || ~ ***İng*** *center* merkez ~ ***Lat*** *centrum* → SANTRA

† *Shopping center* yerine kısaca *center* kullanımı 2005 dolayında yaygınlaştı.

Levent Şahverdi Arşivi

centilmen [AH 1878] *köyün bir cihetine bir ¯centilmen süsile gitmek lâzım geliyor.* | [AR 1898] *elinde manolya, göğsünde kamelya aşağı yukarı gezinen yerli bir ¯centilmen* || ~ ***İng*** ***gentleman*** beyefendi, kibar kimse § ***İng*** ***gentle*** zarif, kibar (~ ***Lat*** ***gentilis*** soylu) + ***İng*** ***man*** adam → JANTİ, +MEN

cenup [AşP 1330] *adı ¯cenûbdur ... ḥarûr* [lodos yeli] *her dem be dem andan eser* || ~ ***Ar*** ***canūb*** جنوب [*#cnb* faʿūl im.] güney < ***Ar*** ***canaba*** جَنَبَ yana döndürdü, yüzünü çevirdi → CANİP

† Gün doğumuna oranla yan tarafta olduğu için. Karş. şimal.

›› cenubî

CEO [Cum 1999] *Kitap 'beta-test' anlamında bir grup büyük şirketin üst düzey yöneticilerine (¯CEO) gönderilmiş.* || ~ ***İng*** ***CEO*** [abb.] < ***İng*** ***chief executive officer*** baş yönetim görevlisi, şirketlerde yürütmenin başı olan kişi

cep [FatK <1481] *bir küçük sanduk ile ¯ceyb harçlığı içün flori götüreler* | [Men 1680] *¯ceyb: Sinus indusii vestisque, seu collare ad jugulum patens* [gömleğin göğüs veya boyun yarığı] *(...) vul. ¯ceb, usit. saccus in veste aut femoralibus* [gömlek veya şalvar içinde bulunan torba], *pera.* | [Mil 1995] *¯cep telefonu* || ~ ***Ar*** ***cayb*** جَيْب [*#cyb* faʿl] 1. iki meme arası, kucak, koyun, 2. gömleğin göğüs veya baş geçirilen yarık yeri, 3. matematikte sinüs

† Arapça sözcük ***Lat*** ***sinus*** "1. kucak, 2. körfez, 3. matematikte sinüs" ile eş anlamlıdır.

›› cebi delik, cep telefonu, cepçi, cepleş-

← CEBELLEZİ

cephane [DK <1400?] *Tez ¯cebeχāneyi yüklesinler, hep bégler binsünler, didi.* || ~ ***Fa*** ***cabaχāna*** جبخانه silahhane, askeri donanım deposu § ***Moğ*** ***cebe*** silah + ***Fa*** ***χāna*** خانه ev → CEBECİ, HANE

›› cephanelik

cephe [Men 1680] *¯cebhet seu usit. ¯cebhe: Alın. Frons.* | [LO 1876] *¯cebhe: Alın, ön, ordunun alnı.* || ~ ***Ar*** ***cabha(t)*** جبهة [*#cbh* faʿla(t) mr.] alın, mec. bir şeyin ön tarafı (≈ ***Aram*** ***gabwah, gabhūth*** גבה [*#gbh*] yüksek yer < ***Aram*** ***gəbah*** yüksek veya çıkık olmak)

† "Savaş hattı" anlamı 19. yy.'dan önce görülmez.

›› cephe gerisi, cepheleş-, cepheli, dış cephe boyası

cepken [Kıp: Tuhf <1400] *¯cawχ?* [Ar.]: *¯çekmen* [cepken, yelek] | [Çağ: Pav <1500] *¯çapan: vêtement pleine de pièces, haillons* | [LO 1876] *¯cepken: kolları yarık salta, mintan üzere omza atılan kısa kaput.*

|| << ***OTü*** ***çapğan*** birbirine ekli parçalardan oluşan mintan veya zırh <? ***ETü*** ***çap-*** yamamak, kabaca dikmek → ÇAPUT

† Önses *c/ç* nedeniyle sesli incelmesi tipiktir.

cer [Kab 1432] || ~ ***Ar*** ***carr*** جَرّ [*#crr* faʿl msd.] çekme, yük çekme < ***Ar*** ***carra*** جَرَّ çekti, sürükledi

›› cerr

← CARASKAL, MÜNCER

cerahat "yara" [AşP 1330] *ol ¯cerāḥatdur aŋa merhem gerek* | "... irin" [Men 1680] *¯cirāhat: Vulnus* [yara]. *& vulg. yaradan çıkan irin* || ~ ***Ar*** ***cirāḥa(t)/carāḥa(t)*** جِرَاحَة [*#crḥ* faʿāla(t) mr.] yara < ***Ar*** ***caraḥa*** جَرَحَ yaraladı → CERH

† İrin" anlamı Farsça ve Türkçede ortaktır, ancak Arapça sözlüklerde görülmez.

›› cerahatli

cerbeze [LO 1876] *¯cerbeze: Gürbüzlük yani cür'et, çaçaronluk, üst perdeden konuşma.* | [KT 1900] *¯cerbeze: arabîde hilekârlık, ayyarlık ve kurnazlık gibi mazmûm* [kötüleyici] *manâ ile müstamel olduğu halde, lisanımızda beceriklilik ve natıka-perdazlık* [dil ve ifade gücü] *gibi memduh bir suretle istimal olunur.* || ~ ***Ar*** ***carbaza(t)*** جربزة [*#crbz* faʿlala(t) q. msd.] hilekârlık, dolan < ***Ar*** ***curbuz*** جربز hilekâr, dolandırıcı ~ ***Fa*** ***gurbuz*** گربز → GÜRBÜZ

›› cerbezeli

cereme "suça karşılık ödenen para cezası" [FatK <1481] *¯cerîme kanda gerek mîrî subaşılarına ve gerek ehl-i timar subaşılarına üçbin akça ola* || ~ ***Ar*** ***carīma(t)*** جريمة [*#crm* faʿīlā(t) sf. fem.] ≈ ***Ar*** ***curm*** جرم suç, günah < ***Ar*** ***carama*** جَرَمَ kesti, biçti → CÜRÜM

† Arapça sözcük *cürm* ile eş anlamlıdır. Anlam ayrışması Türkçeye özgüdür.

cereyan [SülÇ 1409] *Ol gice durmadı ¯ceyrān eyledi/ Şöyle kim eflâki seyrân eyledi* || ~ ***Ar*** ***carayān*** جريان [*#cry* faʿalān msd.] akma, akım, akıntı, akış < ***Ar*** ***carā*** جَرَا (hızla) aktı, koştu

← CARİ, CARİYE, İCRA, MACİRA, MECRA

cerh "yaralamak" [Men 1680] *¯cerh etmek: yaralamak. Vulnerare.* | "... iddia çürütmek" [LO 1876] *¯cerh: (...) çürütmek, redd ve tehvin etmek.* || ~ ***Ar*** ***carḥ*** جَرْح [*#crḥ* faʿl msd.] yaralama, bedeni kesici bir aletle kesme < ***Ar*** ***caraḥa*** جَرَحَ yaraladı

← CERAHAT, CERİHA, CERRAH, MECRUH

ceride "defter" [MEd y. 1300] *dîvân içinde, tölendürdi atın ¯carîda içinde* | "gazete" [x 1860] *¯cerîde-i havâdis* [gazete adı] || ~ ***Ar*** ***carīda(t)*** جريدة [*#crd* faʿīlā(t) sf. fem.] 1. soyulmuş şey, soymuk, yonga, 2. yazı tabakası < ***Ar*** ***carada*** جَرَدَ soydu → CİRİT

ceriha [YOsm: KT 1900] *¯cerîha* جريحه*: Lisanımızda yara manasiyle kullanılıyor ise de Arabîde yaraya cimin zammiyle 'cürh' denilip, 'cerîha' lugati aslâ mesmûʿ değildir* [duyulmamıştır] || ~ ***Ar*** ****carīḥa(t)*** جريحه [*#crḥ* faʿīla(t)] < ***Ar*** ***caraḥa*** جَرَحَ yaraladı → CERH

cerrah [AşP 1330] *aŋa ne dermân gerek ¯cerrāḥ bilür* || ~ ***Ar*** ***carrāḥ*** جرّاح [*#crḥ* faʿʿāl mesl.] ameliyat eden, cerrah < ***Ar*** ***caraḥa*** جرح yaraladı → CERH

cesamet [Men 1680] *¯cesâmet: Magno corpore esse & corpulentia.* || ~ ***Ar*** ***casāma(t)*** جسامة [*#csm* faʿāla(t) msd.] büyük gövdeli olma, cüsse ≈ ***Ar*** ***casuma*** جسُم büyük gövdeli veya şişman idi < ***Ar*** ***cism*** جِسْم gövde → CİSİM

cesaret [Men 1680] *¯cesâret: Audacia, praesumptio.* || ~ ***Ar*** ***casāra(t)*** جسارة [*#csr* faʿāla(t) msd.] cesur

Levent Şahverdi Arşivi

olma, ataklık < ***Ar casara*** جسر bir dere veya vadiyi geçti, tehlikeye atıldı, girişti

† Aynı Arapça kökten *cisr* "köprü".

← CESUR

ceset [Rab 1310] *Süleymānnıŋ ¯cesedi* || ~ ***Ar casad*** جسد [*#csd* faʿal] beden, gövde (≈ ***Aram gūṣdā*** גושדא a.a.) ~ ***OFa gōşt*** et <? ***Ave gaw gen. gauṣ-*** sığır → CİSİM

† Arapçada "gövde" anlamına gelen *cutta(t)* "cüsse", *casad* "ceset" ve *cism* "cisim" sözcükleri arasındaki yapısal ilişki, varsa, açık değildir.

cesim [Men 1680] *¯cesīm: Magnus & corporeus.* || ~ ***Ar casīm*** جسيم [*#csm* faʿīl sf.] cüsseli, büyük gövdeli, şişman < ***Ar casuma*** جَسُمَ büyük idi, yer kapladı → CİSİM

ceste ceste [LO 1876] *¯ceste ceste borç edāsı* [borcu taksitle ödeme] || ~ ***Fa casta*** جسته [pp.] sıçrama, seğirme < ***Fa castan*** sıçramak, (beden) seğirmek, (kalp) hafakan gelmek +*a* << ***EFa yasatan*** kalkmak, yükselmek

† Farsçada "sıçramalı, zıplaya zıplaya" anlamına gelen deyim, Türkçede 19. yy.'dan bu yana "azar azar, peyderpey" anlamında kullanılır.

cesur [Men 1680] *¯cesūr: Audax.* || ~ ***Ar casūr*** جسور [*#csr* faʿūl im.] girişken, gözüpek, atak < ***Ar casara*** جسر dereyi geçti, tehlikeye atıldı → CESARET

cet [Tezk 1341] *kıyāmet güninde ¯ceddümüŋ mübārek yüzine bakmağa* || ~ ***Ar cadd*** جدّ [*#cdd* faʿl] dede, ata

← ECDAT

cetvel "geometri aleti" [Gül 1317] *göklerüŋ pergārını* [pergelini] *¯cedvel ḳılam / kim nücümuŋ müşkilini hall ḳılam* [astronominin zorluklarını çözeyim] | "... kanal" [Men 1680] *¯cedvel: Rivus & rivulus* [dere, küçük akarsu], *& usit. linea, regula, norma.* || ~ ***Ar cadwal*** جدول [*#cdl*] 1. küçük akarsu, kanal, 2. mec. düz çizgi, çizgili liste veya tablo <? ***Ar cadala*** جَدَلَ burdu, ip ördü, gerdi → CEDEL

† "Düz hat çizme aracı" anlamı Türkçeye mahsustur.

cevahir [AşP 1330] *bu ¯cevāhir kangı kāndan geldügin* [bu cevherin hangi madenden geldiği] || ~ ***Ar cawāhir*** جواهر [*#cwhr* faʿālil q. çoğ.] cevherler, kıymetli taş ve mineraller < ***Ar cawhar*** جوهر → CEVHER

cevap [Kut 1069] *¯cawāb birse sözke* [cevap verse söze], *yanut kılsa söz* | [CodC 1303] *responsio - Fa & Tr: ¯joap (...) ¯joap berumen, ¯joap berdum* [cevap veririm, verdim] || ~ ***Ar cawāb*** جواب [*#cwb* faʿāl msd.] yanıt (≈ ***Ar acāba*** أجاب [IV f.] yanıtladı) < ***Ar cāba*** جاب (karşı tarafa) geçti, aştı

›› cevaben, cevabi, elcevap

← İCABET, İSTİCVAP, MÜSTECAP

cevaz [Sel 1600] *Allāhu taʿālā saklaya diyüp, kaṭʿā ¯cevāz göstermeyüp, rızāsı yoğiken* || ~ ***Ar cawāz*** جواز [*#cwz* faʿāl msd.] aşma, aşım, geçit, geçiş izni < ***Ar cāza*** جَازَ geçti, aştı

← CAİZ, İCAZET, MECAZ, TECAVÜZ (MÜTECAVİZ), TECVİZ

cevelan [AşP 1330] *yol varasın seyr idüp ¯cevlān-ıla* | [Men 1680] *¯cevlān usit. ¯cevelān: Obambulatio, motio, agitatio.* || ~ ***Ar cawlān*** جولان [*#cwl* faʿlān msd.] dönme, dolaşma, dolanma < ***Ar cāla*** جَالَ döndü, dolandı

›› cevelangāh

← CEVVAL, MECAL

cevher [Kut 1069] *¯guhar/gohar yinçü yāḳūt çıkarur* [cevher inci yakut çıkarır] | [AşP 1330] *gör maʿādinden niçe ¯cevher biter* || ~ ***Ar cawhar*** جوهر [*#cwhr* q.] mücevher, değerli madde, öz ~ ***OFa gawhar/gōhar*** a.a.

† Arapçada */g/ > /c/* standarttır. † ***Erm kohar ɋnhwŋ*** (a.a.) Orta Farsçadan alınmıştır. Modern Batı Ermenicesinde */g/ > /k/* standarttır.

›› gevher, güher

← CEVAHİR, GÜHERÇİLE, MÜCEVHER

cevir [Kut 1069] *cafā ¯cawrı barı maŋa tegmesün* [tüm cefa ve eziyeti bana ulaşmasın] || ~ ***Ar cawr*** جور [*#cwr* faʿl msd.] eziyet < ***Ar cāra*** جَارَ eziyet etti

›› Cevriye

ceviz [MŞ <1400] *¯cevz ve karanfül ve suʿd-i hindī ve dārçīnī* | cevz-i hindī "küçük Hindistan cevizi denilen nutmeg" [Fer <1451] *uvacuk kuşları şekker ü bādām u karanfül ü ¯cevz-i ¯Hindū doldururam* || ~ ***Ar cawz*** جوز malum ağaç ve sert kabuklu meyvesi, juglans regia ~ ***OFa gawz/gōz*** a.a. ≈ ***İbr/Aram egōz*** אֱגוֹז a.a. → KOZ

† Karş. ***Erm ıngūz ɲūlɲŋq*** (a.a.). Ceviz ağacının anavatanı Yukarı Mezopotamya ve Van-Urmiye bölgesidir. Sözcüğün MÖ 1. binyılda çevre kültürlere yayıldığı anlaşılıyor.

›› ceviz mobilya, cevizlik, Hindistan cevizi

cevşen [CodC 1303] *seîchere* [bacak veya kalça zırhı] - *Fa: ¯jausan - Tr butluk* | [Anter-TS <1390] *belik sadak takınup çukal ¯cevşen geyüp çomak ve süŋü götürüp* || ~ ***Ar/Fa cawşan*** جوشن [*#cwşn* q.] zırh, özellikle örme zırh < ***Fa cawş*** جوش zincir baklası, halka

cevval [LO 1876] *¯cevvāl: cevelān eden.* || ~ ***Ar cawwāl*** جوّال [*#cwl* faʿʿāl mesl.] cevelan eden, dolanan < ***Ar cāla*** جَالَ döndü, dolaştı → CEVELAN

ceylan [Men 1680] *¯ceyrān: Dorcas Aegyptiaca.* | [LO 1876] *¯ceyrān: Gazal, ahu.* | [KT 1900] *¯ceyrān zebanzedi ¯ceylān* || ≈ ***Moğ cegere(n)*** yaban keçisi, antilop

›› ceren

ceyş [Dai 1647] || ~ ***Ar cayş*** جيش [*#cyş* faʿl] askeri birlik, ordu ≈ ***Aram geyṣ*** גיס yağma, akın, ganimet

← SEVKÜLCEYŞ

ceza [MEd y. 1300] *yol başında küydi* [bekledi] *aŋa ¯cazā bérmek uçun* | [Men 1680] *¯cezālanmak, ¯cezālandürmak* || ~ ***Ar cazāʾ*** جزاء [*#czy* faʿāl msd.] bir suça karşılık kamuya ödenen bedel < ***Ar cazā*** جَزَا suç bedelini ödedi < ***Aram gazā*** גְּזָא [*#gzy*] kamu hazinesi ~ ***OFa ganz/gazn/ganznak*** hazine

Levent Şahverdi Arşivi

† Bir suça karşılık suçun mağduru yerine devlet hazinesine bedel ödeme fikri Orta Doğu ve Avrupa kültürlerinde nispeten geç dönemde ortaya çıkmıştır. † Kent adı olan *Gaza* (Gazze) "hazine" demektir; *Gence* ve Bingöl'ün *Genç* kasabası ile adaştır.

›› ceza puanı, ceza sahası, cezaen, cezaevi, cezai, cezalandır-, cezalı

← CİZYE, MÜCAZAT, TECZİYE

cezb [Men 1680] *~ceẕb: Attractio. ~cezb e.: Attrahere.* || *~ **Ar** caḏb* جذب [*#cḏb* faʿl msd.] kendine doğru çekme, çekim < ***Ar*** *caḏaba* جذب kendine doğru çekti

›› cezbet-

← CAZİP (CAZİBE), CEZBE, MECZUP

cezbe [Tefs <1300] || *~ **Ar** caḏba(t)* جذبة [*#cḏb* faʿla(t) mr.] tasavvufta bilinçten arınma hali → CEZB

cezerye "havuçla yapılan bir tatlı" [Mil 1981] *Aynur Gürkan Bolan tatlılarından ~cezeryenin yapılışı anlatılacak.* || *~ **Ar** **(Sur)** cazariyya* جزريّة [nsb.] havuçlu < ***Ar*** *cazar* جزر [*#czr*] havuç ~ ***Fa*** *gazar* a.a.

† Yakın dönemde Antep veya Hatay ağızlarından Türkçe genel kullanıma geçmiştir. † ***Ar*** *caḏr* جذر "kök" sözcüğüyle etimolojik ilişkisi muğlaktır. ***Erm*** *kazar ցազար*, ***Krd*** *gêzer/gizêr* (a.a.) biçimleri Farsçadan alıntı olmalıdır.

cezir [MMem 1557] *deryânuŋ meddi ve ~cezri olup* || *~ **Ar** cazr* جزر [*#czr* faʿl ımsd.] suyun çekilmesi, cezir < ***Ar*** *cazara* جزر su çekildi, sığlaştı

← CEZİRE

cezire [Fer <1451] *Sulūkıyār* [Sicilya?] *~cezīresine varasın, anda Bedre adlu bir cādū vardır* || *~ **Ar** cazīra(t)* جزيرة [*#czr* faʿīlā(t) sf. fem.] ada < ***Ar*** *cazara* جزر su çekildi → CEZİR

cezri "kökten, köklü" [T&S 1892] *Radical* [Fr.]: *aslī, ~cezrī.* || < ***Ar*** *caḏr* جذر [*#cḏr* faʿl] kök, köken, asl *+ī*

cezve "köz, kor" [Men 1680] *~ceẕvet, ~cüẕvet* جذوة *:Pruna ardens, pars ignis & pars ignis crassior.* | "kahve pişirecek ibrik" [LO 1876] *~cezve* جزوه*: Çabuk kahve pişirecek ince teneke kap, ufak kahve ibriği.* || *~ **Ar** caḏwa(t)* جذوة [*#cḏw* faʿla(t) mr.] ateş parçası, kor, köz

charter [Mil 1965] *Almanya'da, Türkiye'ye turist ve işçi getiren bir ulaştırma bürosu kurdum. 'Charter' uçuş tertip edip işçilerimizi getiriyoruz.* || *~ **İng** charter* 1. ruhsat, ferman, berat, 2. gemi veya uçak kiralama sözleşmesi << ***OLat*** *chartula* [küç.] «kâğıtçık», ferman, ruhsat < ***Lat*** *charta* kâğıt → KART[2]

›› çarter

chat [Hür 2000] *İnternette 'chat' yapan ve birbirlerine kendilerini kadın olarak tanıtan kişiler* || *~ **İng** chat* 1. sohbet, 2. internette real-time mesaj alışverişine verilen bir ad < ***İng*** *chatter* lakırdı, laklak < ***onom***

›› çet, çetleş-

cheesecake [Mil 1995] *Tatlı olarak ~cheesecake, tiramisu yiyebilirsiniz.* || *~ **İng** cheese-cake* bir tür peynir tatlısı § ***İng*** *cheese* peynir + ***İng*** *cake* hamur işi → ÇIZI[2], KEK

›› çizkek

chili [Mil 1985] *soya sosu, tatlı ve ekşi sos ve acı ~chili ~sosu* || *~ **İng** chili peppers* Meksika tarzı acı kırmızı biber ~ ***İsp*** *chilli* a.a. ~ ***Nahuatl*** *chilli* a.a.

cıbıl [Ana 1932] *~cıbıl (Sandıklı, Cenubi Anadolu), ~cıbır (Yozgat, Ankara): 1- arık, zayıf, 2- parasız, züğürt.* | [DS <1960] *~cıbıl ~cıbıl, ~cıbıldak, ~cılcıbıl, ~cıpcıbıl, ~cırılcıbıldak, ~capcavlak, ~cascavuldak, ~cıscıplak, ~cipcibil....* [çıplak] || < ***onom*** *cıp* çıplak cilt sesi, suda yıkanma sesi → ŞIP

›› cıbı cıbı, cıbıldak

cıcık [Ana 1932] *~cecik (Niğde), ~cicik (Kırşehir): makasın kollarını birbirine rapteden çivi. ~Ciciğini ~gevşetmek (G.Antep).* | [TDK1 1945] *~cıcık: "Çok hırpalanmak" anlamına gelen ~cıcığı ~çıkmak deyiminde kullanılır.* || *< **çoc***

† Muhtemelen *ıcık cıcık* gibi bir ikilemeden ayrışarak bağımsız sözcük niteliği kazanmıştır. İnfantil dilden alınan CİCİK, CÜCÜK, ÇOCUK, KÜÇÜCÜK grubuyla alakalı olduğu düşünülebilir.

cılız [EÇ <1683] *~cılız: küçük* [Tosya-Bolu ve Gördes Türkleri lisanında] *(...) ~calaz: zaif* [Bitlis Rojkileri lisanında] | [LO 1876] *~cılız: zayıf, çelimsiz, narin* || *~? **Erm*** *cıladz ճլած* veremli, marazlı

† Evliya Çelebi'nin 'Bitlis Rojki lisanı' olarak kaydettiği dil büyük ölçüde Ermenice sözcüklerden oluşmaktadır. Ancak 'Tosya ve Gördes Türkleri' ağzında Ermenice etkisi beklenemez.

cılk [Men 1680] *~cilk: Ovum urinum* [kokmuş yumurta]. *~cilklanmak: Corrumpi* [kokuşmak]. | [LO 1876] *~cılk enī, ~cılk yara. ~Cılk çıkmak: Yumurta bozuk zuhur etmek.* || *~ ?*

† Onomatope olabileceği gibi, ***Fa*** *çirk* "pis" ile ilişkisi de düşünülebilir. † 19. yy.'dan itibaren kaydedilmiş olan *cılk çıkmak* "bozuk çıkmak" deyimi ile halen kullanılan *cılkı çıkmak* "aşırı yorulmak, bozulmak" arasındaki anlam evrimi ilgi çekicidir.

›› cılkı çıkmak

cımbız [Tuhf <1400] *milḳāṭ* [Ar.]: *~çimdivüç* [cımbız] | [Bab-TS 1555] *minḳaş* [Ar.]: *Kıl koparacak ~cimbiş* جنبش | [KEdeb-TS 1769] *Kıl yolacak alet ki Türkçe ~cimbistre* جنبسترە *dinür.* || *~ **Yun*** *tsimbidi/tsimbistra τσιμπίδι/τσιμπίστρα* kıl koparma aleti, cımbız < ***Yun*** *tsimbó τσιμπώ* çimdiklemek, pire ısırmak, sinek sokmak

† Tuhfetü'z-Zekiyye'de görülen *çimdivüç* biçimi Türkçe bir etimolojiyi düşündürse de, *cimbistra/cimbistre* biçimi kesinlikle Rumcadan alıntıdır.

cıngıl [ETü: Kaş 1073] *ok kēş içre ~çigil tigil kıldı* [ok sadakta böyle bir ses çıkardı] | [Ana 1932] *~cıngıl (Niğde), ~cingil (Kütahya): 1 - üzüm salkımını teşkil eden salkımcıklar, 2- fazla süs.* || *<< **ETü** **(onom)** çigil* küçük metal nesne sesi < ***onom*** *çık* → ÇIN

Levent Şahverdi Arşivi

›› cingil, cıngılda-, cıngıldak, cingilde-, cıngır, cıngırda-, cıngırdak

cır [ETü: Kaş 1073] *anın tonın ¯çır yırttı* [giysisini cırt diye yırttı] | [Terc-TS <1461] *yazı yazarken kalem ötmek ve ¯cırıldamak* | [LO 1876] *¯cırlamak: böcek öter gibi zırlamak, gevezelik etmek. (...) ¯cırlak, ¯cırlayık: batar sesli, geveze. (...) ¯cırtlak: hodpesend, müftehir. (...) ¯cırcır: orak böceği* ‖ << ***ETü (onom)*** *çır* yarma ve yırtma sesi

† Bir yandan *cız/cızır,* diğer yandan *şır/şırıl* ve *zır/zırıl* gruplarıyla anlam bağı mevcuttur.

›› cırcır, cırcır böceği, cırıl, cırılda-, cırıltı, cırla-, cırlağan, cırt, cırtık, cırtım, cırtla-

← CAR (CART), CIRTLAK, ÇIRÇIR[2]

cırtlak [Kıp: CodC 1303] *¯cirlac - Alm: en vlischin* [tırmalama?] | [Kıp: İdr 1312] *¯çırladı* <gürültü ile aktı>, *¯çırlak* <su gürültüsü> | [Çağ: Pav <1500] *¯çırlamak: gratter, égratigner - ¯çırlık: grillon* [cırcır böceği] | [Men 1680] *¯çirtmak: Atup tutmak. (..) ¯çirtlak: Graculus* [cırcır böceği] | [LO 1876] *¯cırtlak: Hodpesend, müftehir, pür-gū* [kendini beğenmiş, öğünücü, çok konuşan]. ‖ < ***TTü*** *cırla-/cırtla-* tiz ve kulak tırmalayıcı ses vermek *+Uk* → CIR

›› cırlak

cıvadra [EÇ <1683] *¯civaderaları güllelerimizden havâya perrân uçarlardı* | [LO 1876] *¯civadra : Geminin baş tarafında yatan direk.* ‖ ~ ***İt*** *civadera* (▫LF §201)

cıvı|mak cıvık [AR 1899] *çarşı içinde ¯cıvık çamur olduğu görülmüş olmakla* | [OCK 1932] *¯cıvımak: Sulanmak, bulaşıklık etmek, sarhoşluğun son perdesinde sağa sola sataşmak.* | cıvıt- "saçmalamak (argo)" [KTahir 1956] *hele yaraşıksız isteklerle ¯cıvıtmak baştan aşağı yersizdir.* ‖ < ***onom*** *cıv* su ve çamur sesi

›› cıvık, cıvıt-, cıvıtık

← VICIK (ICIK BICIK)

cıvıl "fısıldamak" [Terc-TS <1461] *as-sirâr* [Ar.]: *bir kimsenün kulağına ¯çivildemeğe dirler (...) al-muttasâr* [Ar.]: *Bir kimseyle ¯çivildeşici ve gizlü söyleşici kimse.* | [Men 1680] *¯çivildemek: susurrare, mussitare* [fısıldamak, söylenmek]. *(...) ¯çivildı: Fısıldı. (...) ¯Çivildışmak, pro ¯çivildişmek: Mussitare inter se* [fısıldaşmak]. | [LO 1876] *¯civirdemek, ¯civildemek ve ¯cıvıldamak: Ufak kuşlar cemiyeti vıcırdayıp seslenmek* ‖ : ***onom*** kuş sesi, fısıltı sesi

›› cıvıl cıvıl, cıvılda-, cıvıltı

← CİVCİV

cıvır "genç kız, kadın (argo)" [MKaçan 1991] ‖ ~ ***?***

cız cızla- [Aht 1545] *şerşeret* [Ar.]: *Eti od üstine koyıcak ¯cızlayıp ötmek.* | cızıldı [Bab-TS 1555] *ġarġara* [Ar.]: *Bişeduran büryân ¯cızıldusı.* | cızırda- [LO 1876] *¯cızırdamak: mesela tavada balık kızarıp ses etmek.* | cazır [Cum 1935] *Bu ne cehennem sıcağı yahu? ¯Cazır ¯cazır pişiyorum.* | cıs [TDK8 1988] *¯cıs: Çocukları ateşe ve tehlikeli şeylere karşı uyarırken söylenir.* ‖ : ***onom*** ateşte kızarma sesi

›› cazır, cazır cuzur, cazırda-, cazırtı, cıs, cızıl, cızıltı, cızır, cızırda-, cızırdak, cızırtı, cızla-, cızlağan, cızlak

← CAYIR, CIZBIZ, COZUT-

cızbız [EÇ <1683] *erbâb-ı kîn ve fecere-i müşrikîn evlâd u ʿiyâlleri ¯cızbız ¯kebâbı olup* ‖ < ***onom*** *cız* cızırtı sesi → CIZ

cızlam "kaçma (argo)" [LG 1889] *¯cızlam bkz. cavlak: Gitmek.* | [Mikh 1929] *¯cızlamı ¯çekmek: s'en aller, s'enfuir* [kaçmak, sıvışmak]. ‖ < ***?***

cibayet [LO 1876] *¯cibâyet: İctiba verib devşirme.* ‖ ~ ***Ar*** *cibāya(t)* جباية [*#cby* fiʿāla(t) msd.] vergi veya diğer gelir tahsilatı < ***Ar*** *cabā* جَبَى su hakkı tahsil etti, haraç aldı, vergi aldı → CABA

cibilliyet [GülM 1429] *velîkin ẋubṣ-ı nefs-i ¯cibillî mütemekkin olmış-ıdı.* | [Fer <1451] *ammâ ¯cibilletümde muḥabbet-i nisvân ġâlibdür* [yaradılışımda kadın sevgisi egemendir]. *Bir sâʿat mehrülar ṣoḥbetinsüz olımazın.* ‖ ~ ***Ar*** *cibilla(t)* جِبِلّة [*#cbl*] yaradılış, karakter, huy < ***Ar*** *cabala* جَبَلَ kalıp döktü, şekil verdi ≈ ***Aram*** *gəbal* גְּבַל hamur yoğurmak, biçim vermek

cibinlik [ETü: Kut 1069] *¯çıbun boldı duşman yaġanka beḏük* [sinek oldu file büyük düşman] | [Kıp: CodC 1303] *musca* [sinek] - *Tr: ¯cibin* | [Tuhf <1400] *mudabba* [Ar.]: *¯şibinlik - Türkmenler buna 'şibin süreçek' derler.* | [RMim 1614] *Türkîde sivrisinek için kurulur ¯cibinlük taʿbîr olunan perde odası demekdir.* ‖ < ***ETü*** *çıbun* sinek *+lIk*

›› cibin

cibre [Men 1680] *¯cibre t*[urc]. *Crassamentum, vinacea. Marc de raisins* [üzümün sıkıldıktan sonra kalan posası] | [LO 1876] *¯cibre: Üzümün şırasından vesair usareden kalan posa ve çekirdek süprüntüsü.* ‖ ~ ***?***

† ***Yun*** *tsipuro* τσίπουρο "üzüm posasından yapılan rakı, grappa" Türkçeden alıntı olmalıdır. Türkçe sözcüğün kaynağı anlaşılamadı.

cici [DK <1400?] *Pes varasın, bir ¯cici ¯bici* [süslü?] *Türkmen kızın alasın.* | [Men 1680] *¯cici: Crepundia. Amusements d'enfans* [çocuk oyuncağı]. | [Rz 1896] *yaldızlı maldızlı, ¯cicili bicili, yeknesak, yek hacim, kütüb-i mütenevvia-i efrenciye* | [Ana 1932] *¯cici (Konya, Göksun): 1- Amuce veya dayı haremi, yenge.* ‖ < ***çoc*** *ci-ci* güzel şey

›› cici anne, cici bici, cicik, cicili, ciciş

← CİNCİK

cicim [EÇ <1683] *karakullukçuların mâlik olduği ... sâ'ir kelepür maḳûlesi ¯cācim ve ẋaliçe ve kilim maḳûlelerinin hisâbların Cenâb-ı Bârî bilür.* ‖ ~ ***Fa*** *cācim* جاجم renkli iple dokunan yer yaygısı < ***?***

cicoz "«hiç yok»" [LO 1876] *¯cicoz: mafiş gibi fıkdan-ı küll iması: para ¯cicoz.* | "... bazı çocuk oyunlarının adı" [DS <1960] *¯cicik: oyuncak (...) ¯cicoz: yüzük oyunu.* | "... bir bilye oyunu" [Mil 1977] *Küçükken sokak aralarında misket oynardık. Kafa karış, mors, ¯cicoz.* ‖ < ***?***

† İstanbul Bayrampaşa-Sağmalcılar'daki *Cicoz Deresi'nin* adının kaynağı anlaşılamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

cidal [Dan 1360] *Sen gör bu hâli / Ki Artuχı niçe ider ¯cidâli* || ~ ***Ar*** *cidāl* جدال [*#cdl* fiʿāl msd.] (karşılıklı) kakışma, mücadele, kavga < ***Ar*** *cādala* جادل [III f.] kakıştı, tartıştı → CEDEL

cidar [Men 1680] *¯cidâr: Paries, murus.* || ~ ***Ar*** *cidār* جدار [*#cdr*] duvar (≈ ***Aram*** *gdīrā* גדירא çit, duvar ≈ ***İbr*** *gadēr* גדר a.a.)

ciddi [GülM 1429] *nitekim ulular dimişlerdür ¯cidd-ile devlet olmaz* [çabalamakla talih olmaz] | cidden "gayret ve özen ile" [İntiz <1600] || ciddi [YOsm: LO 1876] *¯ciddī: Musırrane* [ısrarlı şekilde] || < ***Ar*** *cidd* جدّ [*#cdd* fiʿl] 1. keskinlik, 2. enerji, gayret, çaba +*ī* < ***Ar*** *cadda* جدّ 1. biçti, dalından meyve kesti, 2. yenilendi, 3. keskin idi, canlı idi

† *Cidd* adı ve *cidden* zarfı Osmanlıcada yaygın olarak kullanıldığı halde *ciddī* sıfatı 19. yy.'dan, *ciddiyet* soyut adı 20. yy.'dan önce görülmez. † Aynı Sami kökünden ***Aram*** *#gdd* "biçmek"; ***Eth*** *gedūd* "ciddi, önemli". Arapça *cedd* "dede, ata" ve *cādda* "ana yol" ile anlam bağı muğlaktır.

›› cidden, ciddi ciddi, ciddiye al-, ciddiyet, ciddiyetsizlik

← BECİT, CADDE, CEDİT (TECDİT, TECEDDÜT)

ciğer [CodC 1303] *figatus - Fa & Tr: ¯gigar* | [Aht 1545] *ar-rīʾa* [Ar.]: *Öyken ki ¯ak ciger dimekdür.* | [LO 1876] *¯ciger-küşe, ¯can ciger, ¯ciger-sūz* || ~ ***Fa*** *cigar/cīgar* جگر/جیگر karaciğer << ***OFa*** *yakar/cagar* a.a. ≈ ***Ave*** *yākarə* a.a. ≈ ***Sans*** *yákṛt* यकृत् a.a. << ***HAv*** **yēkʷr-* a.a.

† Aynı kökten ***EYun*** *ḫēpar*, ***Lat*** *iocur, cor-* (a.a.). */y/* > */c/* evrimi Farsçada tipiktir. */kʷ/* > */p/* evrimi Yunancada tipiktir.

›› akciğer, can ciğer, ciğerci, karaciğer

← CİĞERPARE, HEPATİT

ciğerpare [KT 1900] *¯ciger ¯pāre: Pek sevgili şahıs.* || § ***Fa*** *cīgar* جیگر ciğer + ***Fa*** *pāra* پاره parça → CİĞER, PARE

cihan [Kut 1069] *kutaḍsu atı birsü iki ¯cihān* [kutlu adı versin iki cihan] | [CodC 1303] *mondus - Fa: dunia alan* [dünya alem] *- Tr: ¯jaghan ... ¯ǵehan* [cihan] || ~ ***Fa*** *cahān/cihān* جهان dünya << ***OFa*** *gēhān* «canlılar alemi», dünya << ***EFa*** *gaithā-, gen. gaithānām* canlı varlık, hayvan < ***HAv*** **gʷeiə-* yaşamak, canlı olmak → ACUN

† Türkçe edebi dilde 11. yy.'dan itibaren, eş kökenli bir İrani biçim olan *ajun* sözcüğünün yerini almıştır.

›› cihanşümul

← CİHANGİR, CİHANNÜMA

cihangir [Gül 1317] *¯cihāngīr olan er ayruk-durur / yoχsa her şarda erenler çok-durur* || ~ ***Fa*** *cihāngīr* جهان گیر cihan fatihi § ***Fa*** *cihān* جهان dünya + ***Fa*** *gīr* گیر tutan, alan → CİHAN, +GİR

cihannüma "dünya haritası veya atlas" [Neş 1492] || [KT 1900] *¯Cihānnümā: (...) 2. çatının üzerinde her tarafa nezâreti olan açık taraça* || § ***Fa*** *cihān* جهان dünya + ***Fa*** *numā* نما gösteren (< ***Fa*** *numūdan, numā-* نمودن, نما göstermek +*ā(n)*) → CİHAN, NÜMAYİŞ

›› cihannuma

cihat [Rab 1310] *¯cihād kılmakğa anuk erdi* [hazır idi] | cihadist [Hür 2004] *Çeçen hareketi şimdi milliyetçi karakterini kaybetmiş ve ¯cihadist'lerin kontrolü altına geçmiştir.* || ~ ***Ar*** *cihād* جهاد [*#chd* fiʿāl msd.] 1. çaba, gayret, mücadele, 2. din uğruna savaşma < ***Ar*** *cahada* جهد çabaladı, gayret etti

›› cihadist, cihatçı

← CEHD, İÇTİHAT (MÜÇTEHİT), MÜCAHEDE (MÜCAHİT)

cihaz "çeyiz, düğün armağanı" [Dan 1360] *Meger Efrumiyye'nüŋ Manşūr adlu bir hâdimi var-ıdı kim Melik anı ¯cihāz-ıla bile virmişdi.* || ~ ***Ar*** *cahāz* جهاز [*#chz* fiʿāl msd.] donanım, teçhizat, aparat < ***Ar*** *cahaza* جَهَزَ donattı

† Tacül Arus'a göre *cihāz* biçimi "Basralıların bozuk telaffuzudur" - ◦Lane I: 476.

← CAZGIR, ÇEYİZ, TEÇHİZ (MÜCEHHEZ)

cihet [AşP 1330] şeş *¯cihet* [altı yön] *oldı tamām* || ~ ***Ar*** *ciha(t)* جهة [*#wch* fiʿla(t) mr.] 1. yüzünü bir yöne dönme, 2. yön, bakım, veche < ***Ar*** *wacaha* وَجَهَ yöneldi, yüzünü çevirdi → VECİH

† Arapça *w* ﻭ ile başlayan misal fiiller, fiʿāl vezninde ilk harfini kaybeder. Bkz. SAAT.

cik [<1900] || : ***onom*** kuş sesi

›› cik cik

← CİYAK

ciklet "kokulu ve şekerli sakız" [Cum 1932] *yaka düğmesi, traş bıçağı, ¯çiklet, potinbağı, tarak, diş fırçası* || ~ ***marka*** *Chiclets* bir yapay sakız markası ☼ 1906 Cadbury Adams Co., ABD. ~ ***İsp*** *chicle* Meksika'da yetişen sapodilla bitkisinin sakızı ~ ***Nahuatl*** *tzictli* a.a.

† Nihai kaynağı Meksika yerlileri dilinden.

ciks [Hür 1999] *¯Ciks, tiki: Toplumla arası iyi olmayan gençlerin zengin veya öyle görünmeye çalışan, marka giyinen ve genel geçer değer yargılarını benimseyen gençlere verdikleri adlar.* || ~? ***İng*** *chicks* 1. civcivler, 2. genç kızlar < ***İng*** *chicken* tavuk, her türlü kuşun dişisi << ***Ger***

›› ciksi

cila [Yad <1421?] *yüz ¯cilâsı* [parlaklığı] *içün yüzi gâyetde ¯cilâlandurur* || ~ ***Ar*** *cilāʾ* جلاء [*#clw* fiʿāl msd.] parlaklık, ışıma < ***Ar*** *calā* جال parladı, aydınlandı, açtı, ortaya çıktı

›› cilala-, cilalı, pasta cila

← CİLVE, TECELLİ

cilbap [Fer <1451] *¯cilbāb-ı ḥayâyı yüzinden götürdi* || ~ ***Ar*** *cilbāb* جلباب [*#clb* fiʿlāl q.] gömlek, özellikle üste giyilen bol gömlek <? ***Ar*** *calaba* جلب (mal veya ticari eşya) getirdi, ithal etti → CELP

† Aynı kökten ***Ar*** *callābīya* "başa ve omuzlara örtülen kumaş".

Levent Şahverdi Arşivi

cilbent "deri çanta" [EÇ <1683] *¯cilbendinden bir mıkdar pembe ve bir mıkdar iğne ve iplik (...) paşaya verüp* | [KT 1900] *¯cilbend* جلبند: *(...) Evrak vazʿına mahsus müteaddid gözlere münkasım cüzdan ki koltuk altına alınır.* || ~ ***Fa cild-band*** جلدبند deri veya meşin bağ → CİLT, BENT

cillop "pürüzsüz ve yumuşak (cilt), lezzetli şey, kaymak" [Mil 1994] *Yurdatapan'ın karşısında ¯cillop gibi' bir kız, dans eden kendisini yerden yere atan...* || <<? ***TTü cülāb/cüllab*** çeşitli meyve ve çiçeklerden yapılan şekerli şerbet ~ ***Ar culāb*** gülsuyu, şerbet ~ ***Fa gulāb*** gülsuyu → GÜL, AB

cilt "kitap kabı" [SN 1354] *¯cild olıcak muṣḥaf* [kaplanacak kitap] || ~ ***Ar cild*** جلد [*#cld* fiʿl] deri, kılıf (≈ ***Aram gəlud*** גלד a.a. ≈ ***İbr geled*** גלד a.a. ≈ ***Akad gildu*** a.a.)

›› cildiye, ciltle-

← CELADET, CELLAT, CİLBENT, MÜCELLİT

cilve [AşP 1330] *bezenüp ¯cilve urup cevlān kıla* [süslenip cilalanıp dolaşa] | [Men 1680] *¯cilvet, & usit. ¯cilve: Thalamus, thorus nuptialis* [gerdek, gerdek yatağı]. *(...) & ¯cilve: Naz ile salınmak. Incessus affectatus & vacillans.* || ~ ***Ar cilwa(t)*** جلوة [*#clw* fiʿla(t) msd.] 1. açma, gelinin duvağını açarak yüzünü göstermesi, 2. parlaklık, allık, cila < ***Ar calā*** جَلَا parlattı, aydınlattı, açtı → CİLA

›› cilveleş-

cim [İrşM 1387] || ~ ***Ar cīm*** جيم Arap alfabesinin beşinci harfi, ج ~ ***Aram gīmel*** גימל Arami/İbrani alfabesinin üçüncü harfi, ג ≈ ***Aram gamlā*** גמלא deve (≈ ***Fen gml*** deve, Fenike alfabesinin üçüncü harfi)

† ***EYun gámma*** "Yunan alfabesinin üçüncü harfi" Fenike dilinden alınmıştır.

›› lamı cimi yok

← EBCET, GAMMA (GAM[2], GAMA)

cima [MEd y. 1300] *¯cimāʿ ḳıldı tişige* [kadınla cinsel ilişkiye girdi] || ~ ***Ar cimāʿ*** جماع [*#cmʿ* fiʿāl msd.] cinsel birleşme < ***Ar camaʿa*** جَمَعَ topladı, bir araya getirdi → CEM

cimcime "tahta kâse" [Men 1680] *¯cümcüme: Cranium, calvaria* [kafatası] *& item poculum ligneum* [tahta kâse]. | "... derviş ayakkabısı" [BK 1797] *¯çumçum* [Fa.]*: İran kalenderlerine mahsus bir tarz ayakkabıdır ki tabanını paçavradan edip bacağını çorap gibi ip ile örerler, Türkde ¯cimcime taʿbīr ederler.* | "... küçük karpuz" [LO 1876] *¯cimcime: Bir nevʿ ufak karpuz.* || ~ ***Ar cumcuma(t)*** جُمْجُمة [*#cm* fuʿfuʿa(t) q.] kafatası < ***onom camcama*** جَمْجَمَ tıkırdadı

† Anlam evrimi "kafatası" > "tahta kutucuk" > "küçük ve sevimli şey" şeklinde olsa gerek.

cimri "yoksul" [Kab 1432] *akçayı çok kişi kazanur illā saklamadığından ¯cimrilikden* [yoksulluktan] *kurtulmaz* | [Men 1680] *¯cimri* جمری: *Miserabilis, pauper* [sefil, yoksul] | "hasis, pinti" [LO 1876] *¯cimri: Hasis, gayet pinti, denīʿ.* || ~ ***Fa cimrī*** جمری fakir, soysuz

cin[1] [İrşM 1387] *bilmes men Nebī aleyhi's-selām ādam oglı mı turur yā ¯cinn mi turur tip* [ademoğlu mudur cin midir bilmem deyip] *kāfir bolur* || ~ ***Ar cinn*** جنّ [*#cnn*] 1. gece karanlığı, 2. bir tür görünmez varlık < ***Ar canna*** جَنَّ gizledi, sakladı ≈ ***İbr/Aram gānāh, gənā*** גָּנָה [*#gny*] örtünme, gizlenme, kapanma ≈ ***İbr gānan*** גָּנַן [*#gnn*] koruma, etrafını çitle çevirme

† ***Lat genius*** "görünmez doğaüstü varlık, cin" bir Sami dilinden alıntı olabilir. Ancak eşdeğer kavram Aramice ve İbranicede kaydedilmemiştir.

† Cin çarpması insan gözünün fıldır fıldır dönmesine neden olacağı için, hiperaktif veya çok zeki kişiler cine benzetilir.

›› cin çarp-, cinci, cingöz

← CENİN, CENNET, CİNNET, CİNYIS, ECİNNİ, İN CİN, MECNUN

cin[2] [AR 1898] *İngiltere'de ne kadar ¯cin müptelası, Almanya'da bira rüsvası, Rusya'da votka budalası* || ~ ***İng gin*** ardıç meyvesiyle tatlandırılmış alkollü içki ~ ***Hol genever*** ardıç, cin ~ ***Lat iuniperus*** ardıç << ***HAv *yoi-ni-*** ardıç

cinas [LO 1876] *¯cinās: Bir cinsten olup benzeme, kelimelerin manası benzeme, telmihli söz* || ~ ***Ar cinās*** جناس [*#cns* fiʿāl msd.] 1. aynı cinsten olma, 2. benzeşen kelimelerle yapılan söz sanatı < ***Ar canāsa*** جانس [III f.] aynı cinsten idi → CİNS

›› cinaslı

cinayet [Rab 1310] *Suāl: Tavus ne ¯cināyet kıldı? Cevāb: tavus uşmaχ* [cennet] *içinde Âdem ve Havvâğa ¯cināyet kıldı,* || ~ ***Ar cināya(t)*** جناية [*#cny* fiʿāla(t) msd.] suç, özellikle İslam hukukunda kabahatten daha ağır olan suç, ölüm cezası gerektiren suç ~ ***Aram gunāyā*** גניא [*#gny*] suç ~ ***OFa gunāh*** a.a. → GÜNAH

† Türkçede 20. yy başlarına dek "her türlü suç, özellikle ağır suç" anlamında iken 1927 tarihli Türk Ceza Kanununda sadece adam öldürme suçları için kullanılmıştır.

›› cinai, cinayet romanı

← CANİ

cincik [Cum 1937] *boncuk, ¯cincik ve ipek çorab satmağa çalışan Yahudi çerçiler* | [Mil 1954] *Son yılların modası bir ¯cincik boncuk sergisine döndü.* || < ***çoc cici*** oyuncak, süslü şey → CİCİ

›› cimcirik, cincik boncuk, cıncırık, incik boncuk, incik cincik

cinnet [Men 1680] *¯cinnet: Insania, mania.* || ~ ***Ar cinna(t)*** جنّة [*#cnn* fiʿla(t) mr.] bilinç örtünmesi, delilik < ***Ar canna*** جَنَّ gizledi, örttü → CİN[1]

cins [CodC 1303] *tengri ki ¯ġinslerni (nationes) bilsin* | [AşP 1330] *gör bu ḥayvanātı cümle ¯cins cins* || ~ ***Ar cins*** جِنْس [*#cns*] tür, soy, Aristoteles mantığında bir kavram ~ ***Aram genīsā*** גניסא a.a. (°Jastrow 260) ~ ***EYun génos γένος*** a.a. → GEN(O)+

† Nihai kökeni Yunanca olan sözcük, 9. yy.'da Süryanice üzerinden Arapçaya felsefe terimi olarak alınmıştır. */g/ > /c/* evrimi Arapçada tipiktir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› cinsi, cinsilatif, cinslik

← CİNAS, CİNSEL (EŞCİNSEL), CİNSİYET, HEMCİNS, TECANÜS (MÜTECANİS)

cinsel [YTü: CepK 1935] *¯cinsel = Cinsî = Sexuel* || < ***TTü*** *cins +Al* → CİNS

† Arapça kökenli sözcükten, ***Fr*** *sexuel* sözcüğüne paralel olarak ***YTü*** +Al ekiyle yapılmış türevdir.

›› cinsellik

← EŞCİNSEL

cinsiyet [Marz 1380] *çün bizüm ile anlarun arasında ¯cinsîyet ve ülfet yoklığın bilürler* | "... aynı kavimden olma" [KT 1900] *¯cinsîyet: Bir kavm ve kabileye mensubiyet, mensub bulunulan kavm ve kabile: Areb ¯cinsiyeti; beynlerinde ¯cinsiyet iştirāki var idi."* | "... eril veya dişil olma" [TDK1 1945] *¯cinsiyet: Cinslik. Bireye, üreme işinde kendisine göre bir rol veren özel yaradılış, ki erkekle dişiyi ayırdettirir.* || ~ ***Ar*** *cinsiyya(t)* [*#cns*] aynı cinsten olma, beraberlik < ***Ar*** *cins* جنس *+īya(t)* → CİNS

›› cinsiyetçilik

cinyıs [x 2008] *¯cinyıs aklını kaçırdı eyvah! / zahir üstüne alındı eyvah!* [Luxus grubunun şarkı sözleri] || ~ ***İng*** *genius* 1. deha, 2. deha sahibi, dahi ~ ***Lat*** *genius* 1. kişinin koruyucu tanrısı olan görünmez varlık, 2. (mec.) kişinin doğal yetenek ve eğilimleri → CİN[1]

† Latince sözcük literatürde *gignere, gen-* "doğurmak" fiilinden türetilir. Ancak Latince din ve töreye ilişkin kavramların büyük bir bölümünün yabancı dilden alıntı olduğu unutulmamalıdır.

cip [Cum 1947] *Ceep (¯cip) denilen küçük arazi otomobillerinin ucuzlukları yüzünden* || ~ ***İng*** *jeep* II. Dünya Savaşında kullanılan bir askeri araç türü, arazi aracı ☼ 1941. << ***İng*** *g.p.* [abb.] < ***İng*** *general purpose vehicle* genel kullanım aracı

cips [Mil 1951] *Bir elimde ¯cips, diğerinde de içki kadehi oldu mu diğer bir taarruza karşı müdafaadasınız demektir.* || ~ ***İng*** *potato chips* patates yongası, çips < ***İng*** *chip* yonga

← ÇİP (MİKROÇİP)

ciranta [Düs 1860] || ~ ***İt*** *girante* 1. döndüren, çeviren, 2. senedin arkasını imzalayan kişi < ***İt*** *girare* döndürmek, çevirmek *+ent°* → CİRO

cirit "sırık, sırıklarla oynanan bir oyun" [<1600] || [Men 1680] *¯cirid* جريد *oynamak, ¯cirid atmak* || ~ ***Ar*** *carīd* جريد [*#crd* faʿīl sf.] kabuğu soyulmuş hurma dalı, sırık < ***Ar*** *carada* جَرَدَ soydu, kabuğunu sıyırdı

† Anlam evrimi için karş. ***Tü*** *sıyır-* > *sırık*. † Ünlü daralması önsesteki */c/* etkisiyle açıklanabilir.

›› cirit at-

← CERİDE, TECERRÜT, TECRİT (MÜCERRET)

cirm [ÖM 1437] || ~ ***Ar*** *cirm* جِرْم [*#crm* fiʿl] cüsse, hacim, gövde (≈ ***İbr*** *gerem* גרם kemik ≈ ***Aram*** *garmā* גרמא a.a.) → CÜRÜM

ciro [Düs 1860] *¯ciro yani havale keyfiyeti hakkındadır* | [LO 1876] *¯ciro: Poliçe ve sairenin diğere devrolması.* || ~ ***İt*** *giro* 1. dönüş, döngü, 2. ticarette bir senedi başkasına devretme << ***OLat*** *gyrus* a.a. ~ ***EYun*** *gýros γύρος* dönüş, döngü, tekerlek

›› cirolu

← CİRANTA, JİROSKOP

cisim [AşP 1330] *çün yaratdı bunları ¯cismiyle / maʿlum oldı her biri ismiyle* | cismani "bedensel" [AşP 1330] *illā bu yir ʿālemi ¯cismānīdür* || ~ ***Ar*** *cism* جسم [*#csm* fiʿl] beden, gövde ≈ ***Aram*** *gūşmā, gişmā* גּוּשְׁמָא [*#gşm*] a.a.

† "Beden, ceset" anlamını paylaşan ***Ar*** *cism, casad* ve *cuṣṣa* sözcükleri arasındaki etimolojik bağ meçhuldür. Karş. NABATİ *gt* "ceset".

›› cismani, cismen

← CESAMET, CESET, CESİM, CÜSSE, MÜCESSEM, TECESSÜM

civa[1] [MŞ <1400] *tuz ve zencār ve nūşādır ve ağu ağacı yaprağı ve olmış ¯jīve ve mürdeseng* || ~ ***Fa*** *jīva/cīva* ژیوه/جیوه sıvı metal, civa << ***OFa*** *jīvak/cīvak* 1. canlı, 2. civa << ***EFa*** *jīva-* canlı olmak → ZİNDE

† Anlam ilişkisi için karş. ***Lat*** *argentum* vivum 1canlı gümüş», "civa", ***İng*** *quicksilver* (a.a.) <*quick* "canlı".

civa[2] [Men 1680] *cevv i.q. hevā: Aer, seu spatium inter terram coelumque medium* [hava, yerle gök arasındaki alan]. *Pl. ¯civā.* | havaciva "boş şey (argo)" [Cum 1933] *Bu mecmua on muharrire ¯havacıva yazdıran bir sürü neşriyatın topyekunundan daha (...)* | "kökünden kırmızı boya elde edilen bir bitki, alkanna tinctoria" [TDK1 1945] *¯havacıva: 1. Köklerinden kırmızı boya elde edilen bir bitki. 2. Değer ve önemi olmayan.* || ~ ***Ar*** *ciwāʾ* جواء [*#cww* fiʿāl çoğ.] havalar < ***Ar*** *caww* جو [t.] hava

civan [AşP 1330] *alur andan ḥāş u ʿām, pīr ü ¯cevān* [seçkinler ve halktan kişiler, yaşlılar ve gençler] | nevcivan [YusZ <1377] *didi kulumdur benüm ol ¯nev-cüvān / satun aldum ey şāh-i cihān* | [KT 1900] *¯cüvān: (Zebanzedi cimin kesrīledir)* [halk dilinde i ile 'civan' denir] || ~ ***Fa*** *cavān/cuvān* جُوان genç, delikanlı, yiğit << ***OFa*** *yavān/yuvān* a.a. ≈ ***Ave*** *yvan-* a.a. << ***HAv*** **yuwen-* a.a. < ***HAv*** **yeu-* genç olma, canlılık

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *iuvēnis* > ***Fr*** *jeun*, ***İt*** *giovane*; ***İng*** *young*, ***Alm*** *jung* "genç". Önseste */y/* > */c/* evrimi Yeni Farsçada tipiktir.

›› nevcivan

← AVANAK, CİVANMERT, CİVELEK, CÖMERT, JÖN (COVİNO, JUNİOR)

civanmert [MEd y. 1300] *tuta-bilmez yaraknı ayası ¯c.vānmardlıkdın* | [Fer <1451] *mürüvvet bābında āyet-imiş, ¯c.vānmerdlikde gāyet-imiş* || ~ ***Fa*** *cuvān-mard* جوان مرد delikanlı, yiğit, cömert kimse → CİVAN, MERT

›› civanmertlik

civar [Men 1680] *¯civār: Vicinum esse* [yakın olma]. *Aliàs usit. vicinitas, propinquitas* [kullanımda etraf, dolay]. || ~ ***Ar*** *ciwār* جِوار/جُوار [*#cwr* fiʿāl msd.] mücavir

Levent Şahverdi Arşivi

olma, komşu veya bitişik olma < ***Ar*** *cāra* جار komşu idi, yakın idi

← MÜCAVİR

civata "gemilerde ahşap mıh" [LF 1768] || [BdM 1881] *¯civata: clavette, ital. chiavetta, espéce d'un clou plat, qu'on passe dans l'ouverture faite au bout d'une cheville* || ~ ***Ven*** *giavéta* [küç.] anahtarcık [İt. chiavetta] < ***Ven*** *giàve* anahtar [İt. chiave] *+et°* ~ ***Lat*** *clavis* a.a. → KİLİT

civciv cüje [İsk-TS 1389] *beyżānuŋ* [yumurtanın] *çün şüreti bulur zevāl / ¯cüje* [civciv] *olup cāndan aŋa irer kemāl* | [Men 1680] *¯cücü & ¯çüçü: Passer* [serçe]. *(...) ¯Civ ¯civ: Fritinnire passeris* [serçe cıvıltısı]. | [LO 1876] *¯civciv: henüz çıkmış kuş yavrusu, piliç, ve ve gayet küçük kuş yavrularının seslenmeleri. Çok sesli yer ve kalabalık, pazarın ¯civcivli vakti.* || < ***onom*** *civ/civil* kuş sesi → CIVIL

† Karş. ***Fa*** *cūja/cūca* "kuş yavrusu". Farsça ile etkileşimin yönü ve niteliği muğlaktır. Ayrıca karş. CÜCE.

›› civcivli

civelek "toprak sahibi olmayan kimse (Güneydoğu ağzı)" [OsmK <1520] || [EÇ <1683] *Isparrtalı pehlivân ¯Civelek Ali* | [Ana 1932] *¯civelek (Yozgat), ¯cibelek (Malatya): 1- Faal, müteharrik; 2 - Küçük, ufak.* || ~? ***Fa*** *cuvānak* جوانك [küç.] oğlancık < ***Fa*** *cuvān* جوان oğlan, delikanlı → CİVAN

† Belki *AlAk* küçültme ekiyle yapılmış sözcüklere analoji yoluyla.

ciyak [Cum 1930] *öyle de ¯ciyak ¯ciyak bağırıyor ki duymayan kalmıyor* || : ***onom*** tiz bağırma sesi → CIK

›› ciyakla-

cizvit [Sahak 1855] || [AM <1900] *lâkin ¯cizvit diye içi dışından ve fiili kavlinden bütün bütün başka olan insanlara denir* ‖ ~ ***Fr*** *jesuite* / ***İt*** *gesuita* «İsa'cı», Katolik kilisesi bünyesinde 16. yy.'da kurulan bir cemiyet ve bu cemiyetin mensubu < ***öz*** *Gesù/Jésus* İsa

cizye [KFT <1421] || ~ ***Ar*** *cizya(t)* جزية [#czy fi'la(t) mr.] İslam hukukunda gayrımüslimlerden alınan kelle vergisi ~ ***Aram*** *gazīthā* גזיתא kelle vergisi, hazine payı < ***Aram*** *gazā* גזי kamu hazinesi → CEZA

† Arapça sözcük ***Ar*** *cazā* "ceza ödedi" fiiliyle eşkökenli olmakla birlikte, yapıca bu kökten türetilemez. ◦Jeffery 101.

client [Mil 1995] *¯client/server: network'a bağlı diğer PC'lerin bu dosya ve programları paylaştığı sistem* || ~ ***İng*** *client* 1. müşteri, 2. ağ üzerinde server'a tabi olan bilgisayar ~ ***Lat*** *cliens* bir patrona bağlı olan kişi, mükellef, bağımlı << ***HAv*** **kli-ent* < ***HAv*** **klei-* dayanmak, yaslanmak → KLİNİK

coğrafya [KÇTuh 1656] *gāh-i devlet olanlara ʿilmi lāzim olan umūrdan biri fenn-i ¯coğrafyādür* || ~ ***Ar*** *cūġrāfiyā* جوغرافيا [#cġrf q.] tarif-i arz ilmi ~ ***EYun*** *geōgraphia* γεωγραφία yeryüzünün tasviri, haritacılık, coğrafya § ***EYun*** *gḗ γή* dünya, yeryüzü + ***EYun*** *gráphō γράφω* çizmek, tasvir etmek → GE(O)+, GRAF(O)+

† Sözcüğü ilk kullananın Milet'li Anaksimandros (MÖ 6. yy) olduğu rivayet edilir. Eski Yunan coğrafyacılığı Hipparkhos ve Ptolemaios'un eserleri aracılığıyla Arap dünyasında itibar görmüştür.

›› coğrafî, coğrafyacı

comeback [Hür 2011] *¯Comeback' dalındaki Altın Bambi Ödülü'ne almak için mikrofona gelen Alman müzik gruplarından* || ~ ***İng*** *comeback* geri gelme § ***İng*** *come* gelmek + ***İng*** *back* geri → BEK

conta "makinelerde eklem arasına konan yalıtıcı tabaka" [Cum 1934] *İtfaiye için luzumu olan (...) 70 adet muhtelif ¯conta, 200 adet otomobil ampulü* || ~ ***İng*** *joint* eklem, kenet ~ ***Lat*** *iuncta* [pp. fem.] < ***Lat*** *iungere, iunc-* kenetlemek, birleştirmek, birbirine bağlamak << ***HAv*** **yeug-* çift koşmak, iki şeyi birleştirmek → ÇİFT

← CUNTA, KONJONKTİVİT (KONJONKTÜR)

cool [Mil 1995] *Burak Kut: Rock tarzına yumuşak bir geçiş yaparak, ¯cool' görünüşüyle beğeni topladı.* || ~ ***İng*** *cool* 1. soğuk, 2. (argo) kendinden emin ve şık << ***Ger*** **kôluz* soğuk << ***HAv*** **gel-*[2] a.a. → JÖLE

† İngilizcede varolan *cold* "rahatsız edici soğuk" ve *cool* "rahatsız edici olmayan soğuk" ayrımının Türkçe karşılığı yoktur.

›› kuul

cop çop "sopa, değnek" [Men 1680] *¯çop: Ağac ki kesilmiş ola. ¯Çopi destī* [ucu topuzlu baston]. *¯Çop zeden* [sopa vurmak], *¯çop χorden* [sopa yemek]. *¯Çop-i nān* [oklava]. | "zabıta sopası" [AR 1898] *pusudakiler fırlayıp ellerindeki ¯coplarla leng-fahte ve fengi-fer usullerini vurmaya başlamışlar.* ‖ ~ ***Fa/OFa*** *çūb* چوب dal, sopa, değnek → ÇOP[2]

† ***ETü*** *çöp* "kıymık, ince dal" muhtemelen aynı İrani kelimenin daha erken tarihte ithal edilmiş ikizidir.

›› copla-

copy-paste [Mil 2003] *¯Copy-paste yaparken kullandığınız klavyenin 'F' ya da 'Q' olması fark etmez. Mouse çalışsın yeter.* || ~ ***İng*** *copy-paste* kopyala yapıştır, elektronik ortamda bir nesneyi çoğaltıp taşıma işlemi § ***İng*** *copy* kopyalama + ***İng*** *paste* 1. yapıştırıma hamuru, kola, 2. yapıştırma (~ ***İt*** *pasta* hamur, bulamaç) → KOPYA, PASTA

coş|mak cūşa gel- [AşP 1330] *¯cūşa ¯geldi* [kaynaştı] *yir gök durdı semā* | [Hal 1477] *niyūş* [Fa.]: ... *Ve ¯cūşup ıŋkurı ıŋkurı ağlamak.* | [Men 1680] *¯cūş: Ebullitiò, agitatio. ¯Cūşmek: Effervescere. ¯Cūşkun ol. Incalere. ¯Cūşīş: Kaynayış, ebullitio.*

|| ~ ***Fa*** *cōşīdan* جوشيدن kaynamak, kaynaşmak, (hayvan) azmak < ***Fa*** *cōş* جوش kaynama, galeyan ≈ ***Ave*** *yaoşti-* a.a. << ***HAv*** **yeuə-s-* a.a. < ***HAv*** **yeuə-* kaynamak, mayalanmak

† Türkçe *çok* "kalabalık, gürültü" adından **çoğuşmak* etimonu önerilmiş ve Dil Devrimi

Levent Şahverdi Arşivi

sırasında bu varsayıma dayanarak türevleri yaratılmıştır. Cumhuriyet-öncesi kaynaklarda genellikle Farsça etimoloji kabul edilir. † ***Fa*** *cūş* ile aynı HAvr kökten ***EYun*** *zéō* "kaynamak, kabarmak", *zýmē* "maya".

›› coşkun, coştur-, coşum

← COŞKU, CUŞ U HURUŞ, ENZİM

coşku [YTü: Cum 1941] ¯*coşku: teheyyüç, enthousiasme* || < ***TTü*** *coş- +gU* → COŞ-

† Coş- fiilinin "Öztürkçe" olduğu varsayımıyla Dil Devrimi döneminde türevleri yapılmıştır.

›› coşkulu

couture [Mil 1962] *Dikiş sanatı bakımından da Avrupa'nın ¯'Haute Couture' seviyesindedir.* ‖ ~ ***Fr*** *haute couture* «yüksek terzilik», seçkinlere özgü giysi modası << ***OLat*** *consutura* dikiş nakış, terzilik < ***Lat*** *con+ suere* dikmek *+()tura* << ***HAv*** **syū-* a.a. → SUZENİ

cover "(müzik sanayiinde) başka bir şarkıcının eserini yeniden yorumlama" [Hür 1998] *albümde, iki anonim türkü, bir yabancı ¯cover ve 10 adet Ayna bestesi bulunuyor.* ‖ ~ ***İng*** *cover* her türlü örtü → KUVER

covino [LG 1889] ¯*covino: süslü, şık.* || ~ ***İt*** *giovino* genç adam << ***Lat*** *iuvenis* a.a. → JÖN

cozut|mak [DS <1960] ¯*cozutmak: ... IV. Aklını kaçırmak, V. Yoldan çıkmak.* | "delirmek (argo)" [EkşiS 2002] ¯*cozutmak: ... devrelerinin karışması, kısa devre olunması* ‖ < ***onom*** *coz* ağır yanma sesi → CIZ

›› cozuttur-, cozutuk

cömert [CodC 1303] *largus - Fa & Tr: ¯ǵomard (...) largiter - Tr: ¯ǵomart kongul bila* [cömert gönül ile] || ~ ***Fa*** *cawmard/cōmard* جومرد eli açık, cimri olmayan << ***Fa*** *cawānmard* جوان مرد genç adam, delikanlı → CİVAN, MERT

cönk "şiir veya güfte defteri" [Sic-TS <1600] *bir küçük boḳça ve dört Mekke sabunu, bir ¯cünk* | [Men 1680] ¯*cünk, ¯çünk (t*[urc.]*): Libellus cantilenarum, aut aliorum versorum* [şarkı veya diğer manzume kitapçığı] || ≈? ***Fa*** *cünk* جونك bir tür tekne, yük devesi

† Karş. Malay *adjong*, Javaca *djong* "bir tür tekne" > ***Port*** *junco*, ***İng*** *junk* (a.a.). Ancak anlam bağlantısı spekülatiftir.

crack "uyarıcı bir madde" [Mil 1986] *Hele ¯'crack' adı verilen yeni bir kokain türünün ortaya çıkması* | "... şifre kırmak ... şifresi kırılmış bilgisayar programı" [EkşiS 2001] ‖ ~ ***İng*** *crack* 1. çatırtı, çatlak, 2. (argoda) zeki veya becerikli veya komik kişi, 3. arıtılmış kokain bazı < ***onom*** → KRAKER

† "Kokain türevi" anlamı İngilizcede ilk kez 1985'te San Francisco'da ortaya çıkmış ve ertesi yıl Türkiye'de duyulmuştur.

›› crackhead

cuk [OCK 1932] ¯*cuk oturmak: Aşık kemiği ile oynanan oyunda kemiğin doğru oturmasından kinaye olarak, doğru dürüst oturmak, rahat durmak.* | [TDK1 1945] *aşığı ¯cuk oturmak: Her işi rast gelmek.* || << ***TTü*** *cuk* aşık oyununda kemiğin bir yüzüne verilen ad < ***?***

›› cuk otur-

cukka "cep, özellikle para konulan cep (argo)" [Mil 1982] *etmişler dolarları bir güzel ¯cukka cebe* | [TYücel <1990] *bu pisliği ¯cıkkasına yerleştirirken en ufak tiksinti belirtisi göstermedi* || ~ ***Roma*** *cukka* meme, göğüs

›› cukkala-

culuk [ETü: Kaş 1073] ¯*çulık* <üveyik büyüklüğünde alaca su kuşu> | [EÇ <1683] ¯*çullu cucuk: tavuk* [Tosya ve Bolu Türkleri lisanında] | [Ana 1932] ¯*çulluk (Cenubi Anadolu); ¯culuk (Bolu, Yozgat, Niğde, Ankara): hindi, mısır tavuğu.* || ≈ ***ETü*** *çulık* orta boy bir kuş, çulluk → ÇULLUK

›› cülük

cuma [Rab 1310] *ḳurbān ayı, ramażān ayı, ¯cumʿa ve cemāʿat, hacc ve ʿumre, ʿīd ve ʿarefe,* || ~ ***Ar*** *cumʿa(t)* جمعة [*#cmʿ* fuʿla(t) mr.] 1. toplantı, cemiyet, 2. cuma namazı kılınan gün < ***Ar*** *camaʿa* جَمَعَ topladı → CEM

›› cumartesi

cumba [Terak 1869] ‖ ~ ***İt*** *gibbo* çıkıntı, binalarda üst kat çıkıntısı

† İtalyanca sözcüğün etimolojisi belirsizdir.

cumbul [Fer <1451] *nāgāh bir nesne ¯culumbadak* جلومبدق *suya düşdi* | [EÇ <1683] *mağrib cānibi ¯cumbul batakdır* || : ***onom*** suya düşme sesi → CUP

›› cumbadak, cumbulda-, cumbur, cumburda-, cumburtu

cumburlop [LO 1876] ¯*şumburlop, ¯şorolop* [tanım verilmemiş] | "suya düşme sesi" [Cum 1934] *Müthiş bir süratle Fındık Bey denize ¯cumburlop düşmüştü.* || < ***onom*** *cup/cumbur* düşme sesi, özellikle suya düşme sesi → CUP

cumhur [Fer <1451] *faḡfur u ekābir u ¯cümhūr* [padişah ve büyükler ve sıradan halk] *duru geldiler, izzet etdiler, oturdılar.* | [Men 1680] ¯*cümhür: cemʿ olmiş kavm. Major & praestantior pars hominum* [halkın çokluk kesimi, kamu], *& omnes, universi* [tüm, herkes]. *Usit. Respublica* [halk idaresi]. || ~ ***Ar*** *cumhūr* جمهور [*#cmhr* q. msd.] birikme, yığın, birikinti, halk kalabalığı → CEM

›› cemahiriye, cumhur cemaat, cumhurbaşkanı, cumhurreisi

← CUMHURİYET, CÜMBÜR CEMAAT

cumhuriyet [YOsm: GalibE 1802] *França ¯cumhūruna me'muriyetinize mebni ... Fransa ¯cümheriyyesinin mevālātına dāir* | "bir yönetim biçimi" [YOsm: Şin 1862] *Amerika Memālik-i Müctemiʿāsı ahalisinden Cenublular, ¯cumhūriyet idāresinde ve Hıristiyan mezhebinde oldukları haldec* | [LO 1876] *cumhur: ... Münteheb reis nezaretiyle hükümet. ¯Cumhuriyyet.* || < ***Ar*** *cumhūr* çokluk, kalabalık, halk *+īya(t)* → CUMHUR

† İsviçre ve Hollanda gibi ülkelerin yönetim biçimine Osmanlı kullanımında önceleri *cümhūr* adı verilirken, 19. yy.'da *cümhūriyyet* sözcüğü tercih edildi. Masdara eklenen +iyyet eki Türkçeye özgüdür.

Levent Şahverdi Arşivi

cunta [Cum 1939] *bir nevi sivil ve askerî* ¯*junta teşkilini* | [Cum 1960] *bir askerî* ¯*cunta* || ~ ***İng*** *junta* ihtilal komitesi ~ ***İsp*** *junta* 1. birlik, ittifak, 2. ihtilal komitesi << ***Lat*** *iuncta* [fem.] → CONTA

† İspanyolca sözcük İspanya Bağımsızlık Savaşı (1808-1814) sırasında kurulan "devrimci komiteler" *(juntas revolucionarias)* nedeniyle siyasi anlam kazanmış, 20. yüzyılda Latin Amerika ülkelerinde kurulan askeri ve sivil devrim komiteleri için kullanılmıştır. İspanyolca telaffuz */hunta/* şeklinde olup, Türkçe biçim muhtemelen İngilizceden iktibas edilmiştir.

›› cuntacı

cup [AR 1897] *merdivenin altından* ¯*curp!' diye ka'r-ı deryaya atılırlar* | [TDK1 1945] ¯*cuppadak,* ¯*cumbadak: Suya düşen bir cismin çıkardığı ses (...)* || : ***onom*** suya düşme sesi

›› combalak, cuppa, cuppadak

← CUMBUL, CUMBURLOP

cura [EÇ <1683] *mehterχāne ile* ¯*cüre* [cüra? curra?] *zürnā ve tabllarını dögerek kol dolaşırlar* || ≈ ***Fa*** *cūra/curra* جورە/جرّە tambura benzer çalgı

curcuna "kalça raksı" [Mift-TS <1512] *ucasını* [kalçasını] *oynadup raks urmak ki* ¯*curcunī* جرجنی *dirler* | "şamata" [EÇ <1683] *nice güne lübedebāzlıklar ve* ¯*curcuna/cürcüne* جرجنه *ve küştegīrlikler edüp* | [LO 1876] ¯*curcuna: Sarhoş horası, yaygara oyunu.* || < ***?***

cursor [Mil 1987] *Ekranda yer alan küçük 'ok' (*¯*cursor), 'mouse' yardımıyla hareket ettirilir* || ~ ***İng*** *cursor* bilgisayar ekranında güncel konumu gösteren işaret, imleç ~ ***Lat*** *cursor* koşucu < ***Lat*** *currere* koşmak +*()tor* → KURS[1]

cuş u huruş [GülM 1429] *havadakı kuşlar mecmūᶜ-ı* ¯*χurūş itdiler* | [Fer <1451] *oba χalkı* ¯*cūş* ¯*u* ¯*χurūşe geldi* || ~ ***Fa*** *cūş u χurūş* خروش و جوش kargaşa, galeyan § ***Fa*** *cūş* جوش galeyan + ***Fa*** *χurūş* خروش haykırış, yüksek sesle bağırma (< ***OFa*** *χrōstan* bağırma, haykırma) → COŞ-, HOROZ

cübbe [AşP 1330] ¯*cübbem içre yok-durur ḥaḳdan ayruk nesne* || ~ ***Ar*** *cubba(t)* جُبَّة [*#cbb*] külahlı entari (≈ ***Aram*** *gəbāy/ḳəbāy* גבי/קבי a.a. → KABAN

← JÜPON

cüce "civciv" [İsk-TS 1389] *beyżānuŋ* [yumurtanın] *çün şüreti bulur zevāl /* ¯*cüje* [civciv] *olup cāndan aŋa irer kemāl* | "... küçük insan" [Arg 1533] ¯*giuggé* [cücce]: *nano* | "tavuk pilici" [BK 1797] || ≈ ***Fa*** *cūja/cūca* جوجه/جوژه yavru, özellikle kuş yavrusu, civciv < ***çoc*** → CÜCÜK

† Muhtemelen çocuk dilinden alınmış ekspresif bir deyimdir. Karş. *küçük, cücük,* çocuk.

cücük "civciv" [Hikm-TS 1487] *yumurtadan çıkacak mākiyāŋuŋ* [kuşun] */ zarīf olur* ¯*cücügi* | "... bitki filizi, özellikle soğan filizi" [EÇ <1683] *sen pādişāh olsan ne yirdüŋ dimişler, soğan* ¯*cücügi yirdim dimiş.* || ≈ ***Fa*** *cūcak* جوجك [küç.] yavru, civciv < ***çoc***

← CÜCE, ÇOCUK

cüda [Fer <1451] *χūbdan ārāmdan* ¯*cüdā düşdüm, χayāle döndüm.* || ~ ***Fa*** *cudā* جدا ayrı, uzak << ***OFa*** *yutāg* ayrı ≈ ***Ave*** *yuta-* a.a.

cühela [Men 1680] ¯*cühelā pl. à cehūl: Ignari, insipientes.* || ~ ***Ar*** *cuhalāʾ* جهلاء [*#chl* fuʿalā çoğ.] cahiller < ***Ar*** *cahūl* جاهل [sf.] pek cahil, bilmez → CAHİL

† *Cāhil* çoğulu *cehele, cehūl* çoğulu *cühelā* gelir.

cülus "tahta oturma" [GSM <1451] *ecdādın taχtına* ¯*cülūs idüb oturasın* || ~ ***Ar*** *culūs* جلوس [*#cls* fuʿūl msd.] oturma, özellikle tahta oturma < ***Ar*** *calasa* جلس oturdu

← CELSE, MECLİS

cümbür cemaat [EÇ <1683] *birikdi alaŋ yire* ¯*cüm* ¯*cümāt* [Maraş Türkmenleri lisanında]*: bir yire geldi meydāne cümle cemāᶜat* | [TDK1 1945] ¯*cümbür* ¯*cemaat: topluca, kalabalık halde* || << ***TTü*** *cumhūr cemāᶜat* → CUMHUR, CEMAAT

† Belki *cümbüş* sözcüğünden kontaminasyonla, ya da *gümbür* benzeri onomatope mantığıyla.

cümbüş "devinme" [AşP 1330] *şol bir ünden kamusı* ¯*cünbişdedür* [bir seslenişle hepsi harekete geçer] | [Men 1680] *düşmen-i bed gümānın hareket ü* ¯*cünbişi zuhūr iderse* | "... eğlenme" [LO 1876] ¯*cünbiş: Deprenme, hareket etme, salınma. Halen zevk sürme, eğlenme, zevk u safa etme.* | "... tambura benzer bir saz" [Cum 1930] *Londra Birahanesi Aile Saz Heyeti: Viyolonsel-* ¯*Cümbüş- Tambur (...)* || ~ ***Fa*** *cunbiş* جنبش devinme, kıpırdama << ***OFa*** *cumbiṣn* a.a. < ***Fa*** *cunbīdan* جنبیدن kıpırdamak, hareket etmek +*iş*

›› cümbüşçü

cümle [AşP 1330] ¯*cümle rence* [tüm hastalıklara] *Haḳ anı kıldı ṭabīb* | <u>cümleten</u> [Dan 1360] ¯*cümleten leşker yarağın gördiler* | [KT 1900] ¯*cümle* جمله*: Maᶜnā ifade edecek kadar kelimeden mürekkeb söz.* || ~ ***Ar*** *cumla(t)* جملة [*#cml* fuʿla(t) mr.] 1. bütünlük, tamlık (isim), 2. bütün, tüm (sıfat), 3. gramerde önerme ≈ ***Ar*** *camula* جَمْلٰ tam ve eksiksiz idi → CEMAL

›› cümle alem, cümle kapısı, cümlecik, cümleten, devrik cümle

← BİLCÜMLE, EZCÜMLE

cündi [EÇ <1683] *Bâkî Paşa Husrevânî kūp-misâl sâhib-i şikem* [göbekli] *idi. Amma bu dahi silâhşor ve* ¯*cündî idi.* || ~ ***Ar*** *cundī* ordu mensubu, asker, savaşçı < ***Ar*** *cund* ordu ~ ***Fa/OFa*** *gund* 1. topluluk, güruh, 2. ordu → KUNDAK[1]

cünha [LO 1876] ¯*cünha: küçük kabahat, az cürm.* | [KT 1900] ¯*cünha: Farsca 'günāh'dan muᶜarreb olan 'cünāh'dan müştak lugat-i ᶜammiye olup, Areblerce cim'in kesriyle müstaᶜmeldir.* || ~ ***Ar*** *cunḥa(t)/cinḥa(t)* جُنْحَة küçük suç, kabahat < ***Ar*** *cunāḥ* جناح a.a. ~ ***Fa*** *gunāh* suç → GÜNAH

cünüp [Rab 1310] *sizler kamuğ* ¯*cünübler-siz, tahâretsiz mü namâz kılur-siz* || ~ ***Ar*** *cunub* جنب [*#cnb* fuʿul sf.] yaban, yabancı, murdar, abdestsiz < ***Ar*** *canaba* جنب yüzünü (yana veya öteye) çevirdi → CANİP

← CENABET

Levent Şahverdi Arşivi

cüret [Marz 1380] *ben ¯cürʾet kademin ilerü basıp* || ~ ***Ar*** *curʾa(t)* جُرءة [*#crA* fuʿla(t) msd.] cesaret < ***Ar*** *caruʾa* جَرُؤَ cesaret etti, risk aldı

›› cür'et, cüretkâr

cürmümeşhut "suç üstü" [Cum 1934] *Kurnaz kasa hırsızı yakalandı. Mudanya Zabıtası bir ¯cürmü ¯meşhud tertib etti.* || ~ ***Ar*** *curmi maşhūd* جرم المشهود görgü tanığı olan suç § ***Ar*** *curm* جرم suç + ***Ar*** *maşhūd* مشهود [*#şhd* mafʿūl mef.] şahit olunan → CÜRÜM, ŞEHADET

cüruf [AşP 1330] *ne sebeble ol ¯curūfdan ayrılur* || ~ ***Ar*** *curūf* جُرُوف [*#crf* fuʿūl msd.] akıntıyla sürüklenen şeyler, alüvyon, maden posası < ***Ar*** *caraf̣a* جَرَفَ (su) sürükledi, (sel) alıp götürdü

cürüm [CodC 1303] *condempnatio* [ceza] - *Fa & Tr: ¯ǵurum (...) condempno penam* [cezaya hükmetmek] - *¯ǵurumlarmen* | [Gül 1317] *ʿafv ide Gülşehrî ¯cürmin Girdigâr* [Allah G.'nin suçunu affede] || ~ ***Ar*** *curm* جُرْم [*#crm* fuʿl msd.] bedensel ceza, işkence; suç < ***Ar*** *carama* جَرَمَ 1. kemik kırdı, kıydı, (koyun) kırktı, 2. suç işledi (≈ ***Aram*** *garəmā* גַּרְמָא kemik)

›› ecram

← CEREME, CİRM, CÜRMÜMEŞHUT, MÜCRİM

cüsse [Men 1680] *¯cüsset: Statura seu habitus corporis humani* [insan bedeninin büyüklüğü ve endamı] *& cadaver* [ceset]. || ~ ***Ar*** *cu<u>tt</u>a(t)* جثّة [*#cs<u>s</u>* fuʿla(t) mr.] beden, gövde, ceset → CİSİM

›› cüsseli

cüz [Tezk 1341] *ağlamak on ¯cüzwdür, dokuz ¯cüzwi riyâ-y-içündür ve bir ¯cüzwi tanrı-çündür* | [Men 1680] *¯cüzv vul. pro ¯cüzʾ* || ~ ***Ar*** *cuzʾ* جُزء [*#czA* fuʿl] bölüm, pay, birim, kitap forması, fasikül < ***Ar*** *cazaʾa* جَزَأَ böldü, pay etti

›› cüz kesesi

← CÜZDAN, CÜZİ, ECZA, TECEİ

cüzam [Rab 1310] *beşegüniŋ birisi ¯cüẕāmlig erdi, birisi siŋar közlüg erdi, üçünçisi aksak erdi* [beşinin biri cüzamlı idi, biri tek gözlü idi, biri aksak idi] | [Yad <1421?] *¯cüẕām ʿilletinden ol kişi ḥalâṣ ola* || ~ ***Ar*** *cu<u>d</u>ām* جذام [*#c<u>d</u>m* fuʿāl] cüzam hastalığı, lepra < ***Ar*** *ca<u>d</u>ama* جَذَمَ vücudun bir parçasını kopardı (≈ ***Aram*** *gādam* גדם vücuttan bir uzuv veya kemik koparma, kesme)

›› cüzamlı

cüzdan [Men 1680] *¯cüzdān* [rulo veya evrak kesesi, talebe çantası] || ~ ***Fa*** *cuzdān* جزدان cüz kesesi, rulo şeklinde bir kitabı taşımaya mahsus kese § ***Ar*** *cuzʾ* جزء birim, unsur, kitap rulosu + ***Fa*** *dān* دان kap → CÜZ, +DAN[1]

›› kimlik cüzdanı

cüzi "kısmî" [Men 1680] *küll ü cüz'seu usit. küllī ve ¯cüz'ī* كلّى و جزئ *(etiam vulg. cüzwī) : In toto et partibus, universa et singula.* || ~ ***Ar*** *cuzʾī* جُزْئِى kısmî, birimsel < ***Ar*** *cuzʾ* pay, birim +*ī* → CÜZ

›› cüz'i

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Ç

çaba [YTü: CepK 1935] ¯*çaba* = *Sây, cehd, himmet* = *Tâche, effort* || < ***TTü*** *çabala-* → ÇABALA-

† Dil Devrimi döneminde *çabala-* fiilinden yanlış bölünme yoluyla elde edilmiş isimdir. *Çabalamak* fiili *çaba* adından değil, *çapmak* fiilinden türer.

çabala|mak [Kıp: İdrH <1402] ¯*çabaladı (...)* ¯*çapdı su içinde* | [Terc-TS <1461] *çalık ata dirler, yaʿni bir yirde durmayup ve eşkin virmeyüp* ¯*çabalağan ve çalıklanan ata dirler* | [Çağ: Pav <1500] ¯*çapalamak: frapper de la main et du pied; s'agiter* [el ve ayakla çırpınmak]" | çabalaklan- [Bab-TS 1555] *memesine yapışacak o yana bu yana* ¯*çabalaklanan ve durmayan nāḳa* || << ***OTü*** *çapala-* çırpınmak < ***ETü*** *çap-* çarpmak, vurmak +*AlA-* → ÇAP-

›› çabalak, çabalan-

← ÇABA, ŞABALAK

çabuk "kişi adı" [OnomT <1000] || [GülM 1429] *oğlanlar ve cāriyeler ve* ¯*çābük ḫıdmetkārlar* | [Men 1680] ¯*çapük,* ¯*çapuk,* ¯*çabük (p*[ers].*): çalak, çevik, yüğrük, tiz-rev.* | [LO 1876] ¯*çabucak: Alelacele.* || ≈ ***Fa*** *çāpuk/çābuk/çabuk* چابك/چبك tez, hızlı << ***OFa*** *çāpuk* a.a. <? ***ETü*** *çap-* tez gitmek, (at) dört nala sürmek → ÇAP-

† Osmanlı kaynaklarında Farsçadan alıntı olarak gösterilir; ancak Farsça biçimin Türki kaynaklı olması da olasılık dahilindedir. † 5. yy.'dan önceki bir tarihte muhtemelen Orta Farsçadan alıntı olan Eski Ermenice *çapuk ձապուկ* "hızlı, tez" biçiminin varlığı düşündürücüdür.

›› çabucak, çabuklaş-, çabuklaştır-, çarçabuk

← ÇEVİK

çaça [Cum 1956] *Yeni mevsimin son danslarından* ¯*çaça, mambo ve* ¯*ça-ça-ça* || ~ ***İsp*** *cha-cha-chá* 1950'lerde Küba'dan yayılan bir müzik ve dans türü < ***onom***

›› çaçaça

çaçaron [LO 1876] ¯*çaçaron (İt.): Deliler gibi bilgiç, çekilmez geveze, çançan.* || ~ ***İt*** *ciaciarone* çenesi düşük (kadın) < ***onom*** *ciaciarare* gürültü yapmak, çok konuşmak +*on*

† Modern İtalyanca *ciaccherone,* Venedikçe ciaciaròn.

çadır [ETü: Kaş 1073] ¯*çatır: al-χayma* [çadır] *(...)* ¯*çaçır: al-χayma* <ve Oğuzlar buna ¯çaşır der> | [İMüh <1310] ¯*çadar: al-χayma* [çadır] || << ***ETü*** *çatır/çaşır* kara çadır, tente veya gölgelik şeklinde barınak ~? ***Fa/OFa*** *çādar/çādur* چادر/چادر 1. tente, gölgelik, 2. örtü, özellikle kadın çarşafı ~? ***Sans*** *ċhattra* छत्र tente, gölgelik (< ***Sans*** *ċhādayati* örtmek) << ***HAv*** **sked-* örtmek

† ᵒDoerfer 3:16-22 ve ᵒClaus 403 bir İrani dilden alıntı olduğunu vurgular. Cheung 2007 İrani sözcüğün Eski Hintçeden alıntı olduğunu belirtir. ***ETü*** *çat-* fiilinden türetme denemeleri (ör: Tenişev 2001) gerek ses gerek yapı bakımından problemlidir.

›› çadırcı, oksijen çadırı

← ÇADOR, ÇARŞAF

çador "İran'a özgü kadın çarşafı" [Mil 1988] ¯*Çadorlar içinde sokaklara dökülen üniversiteli kızlarla mintanlı oğlanlar belki bugün ayılmışlardır ama artık onlara da aydınlığa dönmek için zaman çok geçtir.* || ~ ***Fa*** *çādar/çādor* چادر örtü, a.a. → ÇADIR

† Aynı sözcük 11. yy.'dan önce Farsça veya bir başka İrani dilden Türkçeye *çadır* olaraka alınmıştır.

çağ [ETü: Kaş 1073] ¯*çaḳ* <bir şeyin kesin ve tam halini belirtir> ¯*çak ol atnı tutġıl* <tam o atı yakala>, ¯*çak amaçnı urġıl* <hedefi tam merkezden vur> | [OTü: OğN <1300] *bu* ¯*çakda* [tam o zamanda] *bu yirde bir uluġ orman bar irdi* | [Kıp: CodC 1303] *bu kutlu kin* ¯*čaklarinda - hoc passionis tempore* | [Yun <1320] *geçti bunlarun* ¯*çağı dünyā ḳahrun ocağı* || (≈ ***Moğ*** *çaġ/çaġala* vakit, mevsim) << ***ETü*** *çak* tam, tastamam (zarf) < ***onom*** *çak* darbe sesi

† Anlam evrimi "tam" > "tam o zaman" > "zaman" şeklindedir. Erken dillerin birçoğunda "zaman" ifade eden sözcükler simültanelik (eş-anlılık) fikrinden türetilmiştir. † ***Moğ*** *çaġ* Türkçeden alıntıdır. Ancak sözcüğün "zaman" anlamında yaygınlaşması belki Moğol etkisi gösterir. Evliya Çelebi 17. yy.'da İran Türkçesine özgü bir sözcük olduğunu ima eder.

›› çağcıl

← ÇAĞDAŞ, ÇAĞLA

çağanoz [Men 1680] ¯*çağanos* چاغنوس: *Cammarus.* || ~ ***Yun*** *tsiganós τσιγανός* 1. çingene, 2. bir tür yengeç, çingene yengeci → ÇİNGENE

çağdaş "muasır, modern" [YTü: Cum 1935] ¯*Çağdaş (muasır) kültürü ve onun bütün hız yollarını Fransız kaynaklarından öğrenmeğe çalışmışızdır.* | çağdaşlaş- "modernizasyon" [YTü: Mil 1968] *Atatürk* ¯*çağdaşlaşmak istedi. Çağdaşlaşmak Avrupalaşmak değildir.* || < ***TTü*** *çağ* +*dAş* → ÇAĞ

›› çağdaşlaş-, çağdaşlaşma, çağdaşlık

çağır|mak çağır çağır "yüksek sesle" [Kel-TS <1347] *iy avrat, uğru geldi, ben uyur olayın, sen* ¯*çağır çağır eyit* | "seslenmek" [Fer <1451] *bu kuş katı āvāz ile* ¯*çağırup uçtı gitti* || < ***ETü/TTü*** *çağ/çaw* ses, nida, avaz +*klr-*

† Karş. ***ETü*** *çağıla-* "seslenmek, bağırmak" ve ***TTü*** *çağla-* "şakırdamak, şıkırdamak". Ses yansımalı kelimelere özgü */ı/* sesiyle zayıf biçimi *çığır-* şeklindedir.

›› çağır, çağırıl-, çağırış-, çağırt-, çağırtkan, çağrı, çağrıştır-

Levent Şahverdi Arşivi

← ÇAĞLA- (ÇAĞLAYAN, ÇAVLAN), ÇAĞRIŞIM, ÇAVUŞ, ÇAYLAK, ÇIĞ, ÇIĞIR- (ÇIĞLIK), ÇOK (ÇOĞAL-, ÇOĞUL)

çağla [Yad <1421?] *beşer dirhem şām fısdığının üzerindeki ¯çağla* [taze] *kabı* | [İrş-TS 1421] *sır çiçeği açıldı ve hafī ¯çağalası zuhūra gelmedi* || ≈ ***Fa*** *çağala* چغله taze veya turfanda (mahsul) ≈ ***Moğ*** *çaġala* vakit, mevsim < ***OTü/Moğ*** *çaġ* vakit → ÇAĞ

›› çağla badem

çağla|mak [ETü: Kaş 1073] *sūw ¯çağıladı* <su çağladı. Aynı zamanda ¯jağıladı, ¯şağıladı gibi değişik telaffuzları vardır.> *(...)* ¯*çoğladı* <Bir filin bağırmasını anlatan ¯çarladı sözcüğüyle aynı anlama gelir.> | [DK <1400?] ¯*çağnam ¯çağnam kayalardan çıkan su* || << ***ETü*** *çağıla-/çoğla-* (akarsu) sesli akmak < ***ETü (onom)*** *çağ/çaw/çoğı* ses *+lA-* → ÇAĞIR-

›› çağılda-, çağıltı, çağlak, çağlayık, çakıldak

← ÇAĞLAYAN, ÇAVLAN

çağlayan çağlan [Nim-TS 1540] ¯*şarrān* [Fa.]: ¯*çağlaŋ su sıfatıdur.* | çağlağan [Kam 1800] *şol pınara denir ki yerden kaynayıp sıkarken çağıl çağıl seslenir ola;* ¯*çağlağan taᶜbīr olunur.* || < ***ETü/TTü*** *çağıla-* ses etmek, şakırdamak, bağırmak *+(g)An* < ***ETü (onom)*** *çağ/çaw* ses, avaz *+lA-* → ÇAĞLA-

çağrışım [YTü: Fel 1942] ¯*çağrışım = Tedai = Association* || < ***TTü*** *çağrış- +Im* → ÇAĞIR-

çak [ETü: Kaş 1073] ¯*çak ¯çok* <odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılması sırasında çıkan ses.> | <... kılıç sesi> [Men 1680] ¯*çak çak: sadāi tığ u teber* || : ***onom*** darbe sesi, kırılma sesi

›› çakır çukur, çakırtı, çangır çungur

← ÇAK- (ÇAKI, ÇAKIL, ÇAKIR, ÇAKMA, ÇAKMAK, ÇAKOZ, ÇEKİÇ, ÇEKİRDEK, ÇEKİRGE)

çak|mak "vurmak ... ses etmek" [ETü: Kaş 1073] *ol sözüg anıŋ kulakka ¯çakdı* <kulağına ulaştırdı - Oğuz lehçesi> *... ol çakmak ¯çakdı* <kibrit çaktı> | <... anlamak, bilmek (argo)> [AR 1899] *biz vaktiyle mektepte Gülistan da okumuştuk, Farisî ¯çakarız* | çakar lamba [Mil 1998] *Lider aracının önünde siren çalarak, mavi beyaz ¯çakar lambalar kullanarak yol açan eskortlar* || << ***ETü*** *çak-* (sesli olarak) vurmak, darp etmek, kesmek → ÇAK

† *Çak-, çal-, çap-, çat-* fiillerinin her biri esasen "sesli vurmak" anlamına gelir ve paralel anlam genişlemelerine sahiptir. Hepsinin */ç* etkisiyle sesli incelmesine uğramış varyant biçimleri (*çek-, çel-, çep-, çet-)* bulunur. Onomatope yapısını andıracak surette */ı/* sesiyle oluşturulmuş zayıf dereceleri (*çığ-/çık-/çik-, çıl-/çil-, çıp-/çip-, çıt-/çit-)* mevcuttur. Ancak dört fiil kökü arasındaki yapısal ilişki belirsizdir.

›› çakar lamba, çakaralmaz, çakıl-, çakıntı, çakış-, çakıştır-, çakıt, çaktır-, çaktırmadan

← ÇAKI, ÇAKIL, ÇAKIR, ÇAKMA, ÇAKMAK, ÇAKOZ, ÇEKİÇ, ÇEKİRDEK (ÇİĞİT, ÇİTLEMBİK), ÇEKİRGE

çakal [SN 1354] ¯*çaḳal sözine aldanup şindi uş / sığır bigi ġāfillik olmaya χoş* || ~ ***Fa/OFa*** *şaġāl* شغال köpekgillerden yırtıcı bir hayvan ≈ ***Sans*** *śṛgāla/śṛkā la* शृगाल a.a.

† Avrupa dillerine Türkçe veya Farsçadan geçmiştir. Karş. ***İng*** *jackal,* ***Fr*** *chacal.* (a.a.).

›› çakal eriği, çakallık

çaker [Kab 1432] || ~ ***Fa*** *çākar* چاكر kul, bende, hizmetkâr

çakı "açılıp kapatılabilen bıçak" [K&B 1835] ¯*çaku* | [LO 1876] ¯*çaku* || ≈ ***Fa*** *çāḳū* چاقو her türlü bıçak <? ***ETü*** *çak-* vurmak → ÇAK-

† Farsça ile Türkçe arasındaki etkileşim yönü açık değildir. Karş. ***Fa*** *çaḳīdan* "kakmak, kazık çakmak". Ayrıca ***Hind*** *çaku,* ***Moğ*** *çaku* (a.a.), ***Çağ*** *çakan* "balta".

çakıl "taşlık yer" [SIhA 1469] *sang-lāχ* [Fa.]: ¯*çakıl ve taşlık yer* | [RMim 1614] *Türkīde uvak taş ve ¯çakıl ¯taşı daχı dérler* | [LO 1876] ¯*çakıl: çağlayan, suyun yuvarlanıp düzlediği şeyler. (...)* ¯*çakıldak* || < ***TTü*** *çak-* şakırtıyla vurmak *+Il* → ÇAK-

† Sözcüğün özgün anlamı "taşlık yer" olup bazı yer adlarında bu anlam halen korunur. "Küçük taş parçası" anlamı *çakıl taşı* deyiminden türemiştir.

çakır [ETü: Kaş 1073] ¯*çaḳır: al-azraḳ* [hareli mavi, mavi göz] *al-aχyaf* [gözü perdeli] *(...)* ¯*çağrı: aṣ-ṣaḳr* [alaca doğan] | [Kıp: İdr 1312] ¯*çakır gözlü: ḏū ᶜayn zarḳā* || << ***ETü*** *çakır/çakrı* 1. alaca renk, alaca mavi, 2. doğana benzer yırtıcı kuş < ***ETü*** *çak-* harelemek → ÇAK-

† Karş. ***Ar*** *zurraḳ* "çakır doğan" ≈ *azraḳ* "mavi". Sözcüğün nihai anlamı "çalık, alaca" olmalıdır. † ***Moğ*** *çogur* "alaca, benekli" Türkçeden alıntı olmalıdır.

çakırkeyif [CodC 1303] *vinum - Fa: serab - Tr:* ¯*ćager* [çakır], *sira* [şıra], *bor* | [LO 1876] ¯*çakır: Şarab, bade. (...)* ¯*çakır keyif* [az sarhoş]. || § ***TTü*** *çakır* şarap (<< ***ETü*** *çaġır* a.a.) + ***TTü*** *keyif* → KEYİF

çakma [LO 1876] ¯*çakma: kabartma, çakmakla yapılmış kuyumcu işi.* | "sahte (argo)" [EkşiS 2003] *olm hatun direk ¯çakma elf, o boyla elf mi olunurmuş.* || < ***TTü*** *çak- +mA* → ÇAK-

† 2000-sonrası argoda kullanılan deyim muhtemelen kuyumculuk veya metal işlemeciliğinden alınmıştır.

›› çakmacı

çakmak [ETü: Kaş 1073] ¯*çakmak* <ateşi yakmak için kullanılan tutuşturucu çubuk, kibrit> | [Men 1680] ¯*çakmak taşı: Silex.* | [LO 1876] ¯*çakmaklı tüfek* | [Cum 1932] *kamarasında ve üzerinde (419)* ¯*çakmak taşı, üç adet ¯çakmak makinesi, kırk sekiz yaprak sigara kâğıdı ve* || << ***ETü*** *çakmak* çakmak taşı < ***ETü*** *çak- +(A)mAk* → ÇAK-

›› çakmak taşı, çakmaklan-, çakmaklı tüfek

çakoz çakozla- "anlamak, sırrı çözmek (argo)" [Mil 1960] *bu maymun bir dümenler çeviriyordu ama daha kat'i olarak pek ¯çakozlayamamıştırm* || < ***TTü*** *çak-* anlamak (argo) → ÇAK-

Levent Şahverdi Arşivi

† 20. yy başı İstanbul argosunda sıkça kullanılan Rumca kökenli *+oz* ekiyle.

›› çakozla-

çakra [Hür 1999] *vücutta bulunduğunu kabul ettiği 7 temel hayati noktayı, yani ¯çakraları temel alan* || *~ **Sans** çakrá* चक्र 1. tekerlek, çark, çömlekçi çarkı, 2. devre, döngü, 3. insan bedenindeki 6 mistik halkadan her biri << ***HAv** *k"ek"lo-s* tekerlek → ÇARK

çakşır [SlhA 1469] *caχcīr* [Fa.]: *¯çāχşūr* [Tr.] | [CFürs 1501] *caχcīr* [Fa.]: *¯çāχşūr ki ayağa geyerler.* | [RisG 1720] *iki arşun dar ¯çakşır giyen Kasımpaşa puştları* || ≈ ***Fa** çakşūr/caχcīr* bir tür şalvar, geniş pantolon

çal [ETü: Kaş 1073] *¯çal koy* [alaca koyun] | [LO 1876] *¯çal: Çalık renk, bozkır rengi, bed-reng.* | [DS <1960] *¯çal: (...) 5. Maki ile örtülü engebeli alan* || << ***ETü** çal* alaca, benekli

← ÇIL (ÇILDIR-, KIRÇIL)

çal|mak "vurmak" [ETü: Bud <1000] *¯çalmış erdi yalın otuġ ters körümlüg taġda* [uğursuz dağda alevi ateşi vurmuş idi] | [ETü: Kaş 1073] *ol anı ¯çaldı* [yere vurdu] *(...) söz bég kulākkıŋa ¯çalındı* [kulağına çalındı] *(...) ¯çalıġ* [haber, duyuru] | "... saz çalmak" [Kıp: CodC 1303] *sono* [ses veririm, çalgı çalarım] *- Tr: ¯čalarmen* | [Men 1680] *¯boru ¯çalmak, davul ¯çalmak (...) yerden yere ¯çalmak, taban ¯çalmak* [yürümek], *volta ¯çalmak* [gezinmek] | [BK 1797] *kötek ¯çalmak, döğmek (...) elleri birbirine ¯çalmak (...) süde yoğurt ¯çalmak (...) ıslık ¯çalmak* | "... hırsızlık etmek" [K&B 1835] *¯çalmak: (...) 3. Voler.* || << ***ETü** çal-* 1. (sesli olarak) vurmak, darp etmek, 2. ses etmek, 3. boya vurmak, alaca kılmak, harelemek

† Saz çalmak" anlamı için karş. ***Fa** zadan* ve ***Ar** ḍaraba* "1. vurmak, 2. saz çalmak". † "Hırsızlık etmek" anlamı 19. yy.'dan önce görülmez. † Benzer yapıda ve benzer anlam genişlemelerine sahip ÇAK-, ÇAT-, ÇAP- fiilleri mevcuttur.

›› çalakalem, çaldır-, çalgıç, çalgın, çalın, çalın-, çalıntı, çalman, çalpara, çaltı

← ÇALAK, ÇALGI, ÇALI, ÇALIK (ÇALKA-, ÇELİK), ÇALIM (ÇELİM), ÇALIŞ- (ÇALIŞTAY), ÇAMUR (ÇAMURCUN), ÇEL- (ÇELİŞ-), ÇOLAK

çalak [AşP 1330] *χoş yaratıldı beden ¯çālāk ü çüst* || *~ **Fa** çālāk* چالاك canlı, atik, çevik ≈ *?**OTü** çalık* kızgın → ÇAL-

† Türkçe kullanımda genellikle Farsçadan alınmış *çüst ü çalak* "çevik ve canlı" deyiminde görülür. Farsça sözcük Türkçeden alıntı olmalıdır. † Anadolu ağızlarında görülen "otları tırpanla biçerek açılan yürüyüş yolu" anlamı, *çal-* fiilinden yapılmış ayrı bir türevdir.

çalgı [Çağ: Pav <1500] *¯çalġu: Instrument de musique* | [CFürs 1501] *¯çalġu* || << ***OTü** çalğu* müzik aleti, saz < ***OTü** çal-* saz vurmak *+gU* → ÇAL-

† Karş. ***Kırg** çalğı* (tırpan), *çalğıçı* (ot biçen kimse) < *çal-* (vurmak, kesmek).

›› çalgıcı

çalı [Sic-TS <1500] *yabanda ¯çalı arasında bir heğbe ile buldum* | [Men 1680] *¯çalü* چالو *& ¯çalı* چالى *(...) ¯çalı kuşı: boklice bülbül* [bokluca bülbül] || ≈ ***TTü/ÇTü** çalağan* ısırgan, dikenli (bitki), azgın (köpek) < ***ETü** çal-* vurmak, çarpmak *+l(g)* → ÇAL-

† Kullanımda hem "ısırgan, dikenli (bitki)" hem "yaramaz, yabani (yer)" anlamları sezilir. *Çal-* fiilinin geniş anlam yelpazesiyle nasıl bir bağlantı kurulduğu açık değildir.

›› çalı çırpı, çalıkuşu, çalılık

çalık "deli" [Kıp: CodC 1303] *¯čalih - Alm: czornik* [zornig, öfkeli] | "... kesik" [Sic-TS <1600] *sağ elinüŋ baş parmağı ¯çalık* | "... yaralı, lekeli" [Men 1680] *¯çalık: Fissus, percussus* [dövülmüş, vuruk], *vulnere & cicatrice affectus, plagis deformatus* [yüzünde yara ve çıban izi olan], *refractarius equus* [huysuz at] | [LO 1876] *Ağzı bumu ¯çalık: çarpılmış. Aklı ¯çalık: delişmen. Defterden ¯çalık: sipah-i matrud* [ordudan tard edilmiş]. *Rengi ¯çalık: dönmüş. ¯Çalık illeti: koyun uyuzu.* || << ***OTü-KT** çalık* 1. vurulmuş, darbe almış, 2. cin çarpmış, deli, 3. boyalı, alaca < ***ETü** çal-* vurmak *+Uk* → ÇAL-

← ÇALKA-, ÇELİK

çalım <u>çalımlı</u> "endamlı, gösterişli" [DK <1400?] *çaya baksa ¯çalımlu, çalkara kuş erdemlü* | "vuruş, darbe" [Mihri-TS <1500] *Diri χod bir ¯çalımda öldürülür* || < ***TTü** çal-* vurmak *+Im* → ÇAL-

← ÇELİM

çalış|mak "çatlamak ... vuruşmak" [ETü: Kaş 1073] *Kapuġ ¯çalışdı* [kapının çatlakları açıldı], *ol menin birle ¯çalışdı* [benimle güreşti] *(...) ¯çalış* [güreş] | "çatışmak" [Anter-TS <1390] *tīz ol kılıçlar ile ¯çalışalum, sünüler ile dürtüşelim* | "... çabalamak, emek vermek" [Arg 1533] *¯cialiscirum* [çalışırum]: *trauaglomi & mi affatico* [çabalarım, uğraşırım] | [Men 1680] *¯çalışkan: Laboriosus.* || << ***ETü** çalış-* vuruşmak, mücadele etmek < ***ETü** çal-* vurmak, darp etmek *+lş-* → ÇAL-

† Esasen "vuruşmak, çatışmak" anlamında olup, "emek harcamak" anlamı ikincildir.

›› çalışıl-, çalışkan, çalışma, çalıştır-

← ÇALIŞTAY

çalıştay "çalışma toplantısı, workshop" [YTü: Mil 1998] *Paralel toplantılar, konuşmalar ve ¯çalıştaydan oluşan konferansta yapılan çalışmalar...* || < ***TTü** çalış- +tAy* → ÇALIŞ-

† *Kurultay* sözcüğünden analoji yoluyla.

çalka|mak [Kıp: İdr 1312] *¯çalḳandı: iḍṭaraba al-mā? fi'l-wiʿā* [su çalkalandı] | [AşP 1330] *gör denizler mevci niçe ¯çalχanur* | <u>çalkala-</u> [BK 1797] *Ağızda suyu her tarafa ¯çalkalayıp depretmek maʿnasınadır.* || < ***OTü-KT** çalık* çok sıçrayan, haşarı, oynak *+(g)A-* < ***ETü** çal-* vurmak, çarpmak *+Uk* → ÇALIK

›› çalkala-, çalkalan-, çalkantı

çalpara [Fer <1451] *andan ¯çārpāre eline alup çaldı vü oynadı* | [LO 1876] *¯çalpara: çārpāre* [galatı]. *Dört parça, ağaçtan zil gibi şakşak.* || *~ **Fa** çār-pāra* چار پاره 1. dört parça, 2. dört parçalı köçek zili, kastanyet → ÇEHAR, PARE

Levent Şahverdi Arşivi

çam [Kıp: İdr 1312] ¯*şam ağacı: şacaru's-sām* [çam ağacı] | [Çağ: Pav <1500] ¯*çam ağacı: pin.* ¯*çam* ¯*sakızı: résine* || ~ ***Ar*** *şamʿ* شمع [*#şmʿ*] mum, reçine

›› çam sakızı, çam yarması, çamlık

← MUŞAMBA, ŞAMDAN

çamaşır [Arg 1533] ¯*ciamascir: lauandara* [çamaşırcı kadın] | [EÇ <1683] *bu gölde* ¯*câme-şûylık edüp esbâb yaykarlar* [giysi yıkarlar] | [Men 1680] ¯*çamaşir vul. pro câme şûy (p*[ers].*): Lotor, aut simpl. linteaminea* [giysi yıkayıcı, veya yıkanacak giysi]. *Unde dicunt* ¯*çâmaşirci,* ¯*çâmaşir yaykayici.* || ~ ***Fa*** *cāma-şūy* جامه شور giysi yıkayan, çamaşırcı § ***Fa*** *cāma* جامه giysi + ***Fa*** *şūy* شوی/شور yıkayan (< ***Fa*** *şustan, şūy-* شستن, شوی/شور yıkamak ≈ ***Ave*** *χşaud-* su akmak ≈ ***Ave*** *χşudra* su) → CAMADAN

† Edebi Farsçada *cāmeşūy* şeklinde olan sözcük lehçelerde *..şuhr* > *..şūr* biçimini alır. "Yıkanmak üzere ayrılmış giysi" ve bundan evrilen anlamlar Türkçeye özgüdür.

›› çamaşır makinesi, çamaşırcı, çamaşırhane, iç çamaşırı

← TENEŞİR

çamur [Kıp: İdr 1312] ¯*çamur: aṭ-ṭīn* [çamur] || << ***OTü*** *çamur* balçık << ***ETü*** **çalmur/*çalpmur* < ***ETü*** *çal-/çap-* çalmak, çamurla sıvamak +*mUr* → ÇAL-

† Karş. ***ETü*** *çalpaŋ* "çamur", *çalpak* "bulaşık şey, kir", *çalpuş* "cıvık ve yapışkan şey", *çap-* "yumuşak çamurla sıvamak", *çamı* "şapırtı". ***ETü*** *çal-, çap-* ve *çalp-* grubu sözcükleri onomatope özellikleri gösterir.

›› çamurlan-, çamurlaş-, çamurluk

← ÇAMURCUN

çamurcun [TDK 1955] ¯*çamurcun: Göllerde ve bataklıklarda yaşıyan küçük bir ördek cinsi* [anas crecca] | [DS <1960] ¯*çamurca,* ¯*çamırcı,* ¯*çamurçıl...: Balıkçıl kuşu* || § ***TTü*** *çamur* + ***ETü*** **çin* kuş → ÇAMUR, LAÇİN

çan [ETü: Kaş 1073] ¯*çaŋ: aṣ-ṣanc* [çıngırak, zil] || << ***ETü*** *çaŋ* darbe ile ses veren metal veya ahşap alet ≈ ***Çin*** *zhōng* 鐘 a.a. ≈ ***OFa*** *çang* a.a.

›› çan kulesi

çanak [ETü: Kaş 1073] ¯*çanak* [ağaçtan yapılma kâse] || << ***ETü*** *çanak* ağaçtan oyma kâse

›› çanak anten, çanak çömlek, çanak tut-, çanak tut-, çanakçı

çançan [LO 1876] ¯*çan* ¯*çan etmek: ötüp dırlamak, çene yarıştırmak,* || < ***onom*** *çan çan* çınlama sesi, çene sesi

çanta [Çağ: Pav <1500] ¯*çontay: petit bissac* | [EÇ <1683] *bir kefere* ¯*çantası, yaʿni silâh kîsesi içinde bir kara şapka ve bir telatin derisinden kefere çizmesi bulduk.* | [LO 1876] ¯*çantada* ¯*keklik: Hazır.* || ~? ***Fa*** *tança* تنچه kese, torba < ***Fa*** *tancīdan* تنجیدن dürmek, boğmak +*a*

† *t/ç* metatezi halk ağızlarından bir alıntıyı düşündürür. † Farsça sözcüğün evrimi için karş. ***TTü*** *boğ-* > boğça.

›› çantacı, çantada keklik

çap "boru ölçüsü, tüfek ve mermi ölçüsü, hacim ölçüsü" [Bia 1851] || [LO 1876] ¯*çap: Ekser müdevver ve mücessem* [dairesel ve hacimli] *şeylerin nisabı, ölçecek alet. Dokuz, onbeş, yirmibir* ¯*çapında top.* ¯*Bina* ¯*çapı: Ebniye nezareti* [imar bakanlığı] *tarafından verilen tezkire ve ölçü.* | yarıçap [Geom 1937] *'Yarıçap', merkezi çemberin bir noktasına bağlayan bir doğru çizgidir.* || ~ ***Erm*** *çap չափ* ölçü

† Ermenice metinlerde 5. yy.'dan itibaren sıklıkla görülür. Karş. ◦Acar III.627. Nihai kaynağı muğlaktır. Türkçeye ilk önce "top ve mermi kutru" anlamıyla girmiştir. 19. yy ortalarından önce yazılı kaynaklarda rastlanmaz.

›› çapsız, yarıçap

çap|mak [ETü: Kaş 1073] *er suwda* ¯*çapdı* [suda yüzdü] *çıpık birle* ¯*çapdı* [çubukla vurdu] *tat boynın* ¯*çapdı* [kâfirin boynunu vurdu] *er ewin* ¯*çapdı* [evi çamurla sıvadı] *(...) er atın* ¯*çapındı* [kamçıladı] | "... dört nala gitmek" [SN 1354] *hemān lahzā döndi atın depti ol / becid* [acele] *işe varur gibi* ¯*çaptı ol* | "... talan etmek" [Bek-TS <1500] *bağîlik* [haydutluk] *idüp gâh gâh memleket* ¯*çaparlardı* | [Men 1680] ¯*çapınmak: procurrere, accurrere* [saldırmak, dövüşmek] | [LO 1876] ¯*çapmak: Çarpmak. Vurup koşturmak, atı sürmek. Koşmak, süratle ılgar, akın etmek. (..)* ¯*çapıcı: Sürücü, akıncı.* || << ***OTü*** *çap-* 1. sesli vurmak, 2. tez gitmek, dört nala at sürmek, akın etmek ≈ ***ETü*** *çap-* sesli vurmak, boya ve çamur vurmak

† ETü sadece "vurmak" ve "boya ve sıva vurmak" anlamlarıyla kaydedilmiş olup, "tez gitmek, akın etmek" anlamı Oğuzca ve türevlerine mahsustur. † TTü varyant biçim olan *çarp-* erken dönemden itibaren "vurmak" anlamını yüklenmiş, *çap-* ise "tez gitmek" anlamıyla sınırlanmıştır. † ***Fa*** *çāpīdan* "hızlı at sürmek, akın etmek" Türkçeden alıntı olmaldır.

›› çapar, çapçı, çapı

← ÇABALA- (ÇABA, ŞABALAK), ÇABUK (ÇEVİK), ÇAPA, ÇAPAK, ÇAPKIN, ÇAPRAŞ-, ÇAPUL, ÇAPUT (CEPKEN, SABO), ÇARP- (ÇARPI, ÇIRP-), ÇİPİL, ÇOPUR

çapa "bahçe aleti" [Sic-TS <1500] *dört bostan* ¯*çapanı: 25, dört bağ* ¯*çapanı: 25* | [EÇ <1683] *günâ-gün kazmalar ve* ¯*çapalar ve yabalar ve beller* | "... gemi demiri" [KT 1900] ¯*çapa: (...) 3. (bahr.) kulaklı demir, lenger* | [Ana 1932] ¯*çepin (Çangırı, Ankara): sebzeleri havalandırmak ve otları koparmak için kullanılan uzun saplı çapa* || << ***TTü*** *çapa/çapan* bahçe kazma aleti < ***TTü*** *çap-* vurmak, çarpmak +*a* → ÇAP-

† ◦KT 493 Arnavutçadan, ◦Tz I.474 İtalyancadan alıntı olduğunu savunurlarsa da bu görüşler ihtiyatla karşılanmalıdır. ***İt*** *zappa* "gemi çapası" izaha muhtaçtır. † Karş. ***Trkm*** *çapgı,* ***Kırg*** *çapkı,* ***Özbek*** *çopkı* "bahçe çapası".

›› çapala-, çapan, çepin, çıpa, kur çapası

çapaçul [LO 1876] ¯*çapaçul: Bol paça, pasaklı çolpa.* || § ***Fa*** *çapān* چپان eski püskü, yırtık pırtık + ***Fa*** *çūl* چول çul, kaba kumaş → ÇUL

Levent Şahverdi Arşivi

çapak [ETü: Kaş 1073] ¯*çalpak* <pis, kirli>, ¯*çalpak ış* <karışık iş> *(...)* ¯*çalpaŋ* <çamur> | [Kıp: İdr 1312] ¯*çapak* <göz çapağı> ‖ ≈ ***ETü*** *çalpak* kir, pislik, karışık şey < ***ETü*** **çalp-* vurmak, alaca kılmak *+(g)Ak* → ÇAP-

›› çapaklan-

çapari [LO 1876] ¯*çapari: Rum. Çok iğneli olta.* || ~? ***Ven*** **ciaparìn* olta < ***Ven*** *ciapàr* tutmak, balık tutmak [***İt*** *chiappare*]

† Venedikçe etimoloji Kahane&Tietze tarafından önerilmiştir. 19. yy sonlarından önce kaydedilmemiş olan sözcüğün Venedikçeye dayandırılması problemlidir.

çapkın "hızlı koşan" [EbM-TS <1500] *ol kadar yürür kim ardından* ¯*çapġın at yetişmez* | "... akın" [Çağ: Pav <1500] ¯*çapġun,* ¯*çapḳun: irruption* [akın], *vent violent* [şiddetli yel], *cheval noir aux allures rapides* [hızlı koşan kara at], *combat* [çatışma] | [Solak-TS 1644] *nice bin cenk-cüyān ile Azerbeycān üzerine* ¯*çapḳun itmeğe fermān buyurmış idi* | "... uçarı" [LO 1876] ¯*çapkın: Çapul malı. Çapan, yürük, yelip koşucu, çabuk at. Sürtük, hercai, derbeder, çul tutmaz, uçarı.* || << ***OTü*** *çapġun* hızlı koşan (at), akın, saldırı < ***OTü*** *çap-* hızlı gitmek, akın etmek *+gIn* → ÇAP-

† Karş. *yalı çapkını* "hırsız kuşu".

›› çapkınlık, yalı çapkını

çapraşmak [Terc-TS <1461] *al-işkāl: Bir nesne güç ve düşvār ve örtülü ve karışık ve* ¯*çepreşik* چپرشك *olmak.* | [Bab-TS 1555] *χancar* [Ar.]: ... ¯*çapraşmış olan sakal.* | [K&B 1835] ¯*çapraşık: Toute chose embouillé. Karış murış olan nesneler.* | [LO 1876] ¯*çapraşık &* ¯*çepreşik: Müşkil, arkurı.* || < ***TTü*** *çapar/çaparız* karışık, çapraşık *+lş-* < ***TTü*** *çap-* vurmak, çalmak → ÇAP-

›› çapraşık

çapraz [Fer <1451] *iki üç χāşekīyle oturup* ¯*çebü* ¯*rāst* [sağa sola] *bakarlarıdı, Şaṭ temāşāsın éderleridi.* | "düğme" [Hal 1477] *Çep ü rāst,* ʿ*āmme tahrīf édüp* ¯*çapraz dérler. Ekser ibrişim kılābelerinde istiʿmāl olınur ve kemer demürlerinde istiʿmāl olınur.* | [Sel 1600] *libās-i mātem-pūşīde* ¯*çep-rāstlu siyeh aṭlas birle* [düğmeli siyah atlastan matem giyisisi ile] | çapraz bulmaca [Cum 1950] *gazetelerde çıkan* ¯*çapraz* ¯*bulmaca* | çapraz ateş [Cum 1967] *Başkan Kennedy* ¯*çapraz* ¯*ateş altında kalmıştır.* ‖ ~ ***Fa*** *çap-rāst* چپ راست «sol-sağ», zıt yönlerde gidip gelen, diyagonal, karşılıklı § ***Fa*** *çap* چپ aykırı, sol (< ***Fa*** *çapīdan* چپیدن dönmek, sapmak) + ***Fa*** *rāst* ست ر düz, sağ → RAST

›› çaparız, çaprast, çapraz ateş, çapraz bulmaca, çaprazlama

çapul [Çağ: EGaz <1500] *Türkmānlarnıŋ mahallesine* ¯*çapawul saldılar* | [EÇ <1683] *Tatar askerine* ¯*çapula gitmek yaʿnī sefere gitmek fermān olunup* || << ***OTü*** *çapağul* akın, yağma < ***OTü*** *çap-* koşmak, dörtnala gitmek, akın etmek *+AgUl* → ÇAP-

† *+ağul/+avul* eki Moğolcaya ve Tatar ve Çağatay Türkçelerine özgüdür. TTü sözcük Doğu Türkçesinden alıntı olmalıdır. ***Fa*** *çapaul* "çapul" ve *çapīdan* "talan etmek" Doğu Türkçesinden alıntıdır. † Anadolu ağızlarında *çapçı* "vurguncu" ve *çapkın* "vurgun, talan" görülür.

›› çapulcu

çaput [ETü: Kaş 1073] ¯*çapġut: al-ḥaşīya* [pamuk dolgulu giysi] | "kundak bezi" [Kara-TS <1700] *ben de bildim şu dünyāya geldügim / tuzlandım da* ¯*çapıtlara belendim* | [Men 1680] ¯*çapüt* چاپوت: *eski pambuk.* ‖ << ***ETü*** *çapġut* örme giysi < ***ETü*** *çap-* vurmak? *+Ut* → ÇAP-

† Karş. ***Çağ*** *çapan/çapğan* (a.a.). Kıpçakçada ve bazı Anadolu ağızlarında görülen *çabata* "örme pabuç, çarık" biçimi muhtemelen aynı sözcüğün varyantıdır. "Örme çarık" anlamında *çaput* sözcüğüne Anadolu ağızlarında rastlanır.

← CEPKEN, SABO (SABOTAJ)

çar[1] → ÇEHAR

çar[2] "Rus hükümdarı" [EÇ <1683] ‖ ~ ***Rus*** *tsar* imparator, kayzer, Rus hükümdarı 4. İvan'ın 1547'de benimsediği ünvan ~ ***Lat*** *caesar* imparatorluk sıfatlarından biri → KAYSER

›› çarevič

← ÇARİÇE

çarçur [ETü: Kaş 1073] *ol* ¯*çar çur yédi* [acele ve gürültü ile yedi] *(...)* ¯*şar şur* [şiddetle yağan yağmur sesi] | [TDK1 1945] ¯*çarçur etmek: Gereksiz yere harcamak.* ‖ << ***ETü*** *çar çur* abur cubur (yemek) ≈ ***onom*** *şar şur* şapırtı sesi → ŞAR

çardak [AşP 1330] *kiler ü* ¯*çārṭāḳ u ambārlar dolar* | [RMim 1614] *Farisīde köşk ve* ¯*çārṭāḳ* چار طاق *Türkīde amme galat edip* ¯*çardak* چاردق *derler ve taşdan yapılmış kārgir oda demektir.* ‖ ~ ***Fa*** *çārṭāḳ* چار طاق «dört kemer», dört kemer veya dört ayak üstünde duran çatı, divanhane § ***Fa*** *çār* چار dört + ***Fa*** *ṭāḳ* طاق kemer, tak → ÇEHAR, TAK[1]

çare [Kut 1069] *kamuġ neŋke ḥīlä itig* ¯*çārä bar* [her şeye yol yöntem çare var] ‖ ~ ***Fa*** *çār/çāra* چاره/چار yöntem, çözüm yolu << ***OFa*** *çārak* a.a. ≈ ***Ave*** *çārā* a.a.

›› çaresiz

← BİÇARE, NAÇAR

çarık [ETü: Kaş 1073] *yaġaġ atı* ¯*çaruk küçi azuk* <yayanın atı çarık, gücü azık – atasözü> *(...) ol aġakun* ¯*çarukladı* <*ayağına Türk usulü çarık giydi*> ‖ << ***ETü*** *çaruk* kaba ayakkabı

† ▫Claus 428 ***ETü*** *çaruk* "kaba ayakkabı" vs. *edük* "mamul ayakkabı" karşıtlığına dikkat çeker.

çariçe [AResmi 1756] *bir müddetden beri kralları olan* ¯*çariçaları müennes olup* || < ***Rus*** *tsar* *+lÇA → ÇAR[2]

† ***Sırp*** *kralitsa* modeline göre üretilmiş Türkçe bir türevdir. Rusçası mevcut değildir. Karş. İMPARATORİÇE.

çark [CodC 1303] *volia - Fa:* ¯*çarχ - Tr: ḉourmak vel te*[urmak] [çevürmek veya tevürmek] | çarkıfelek [AşP 1330] *ne yir ne gök ü ne* ¯*çarχ-ı felek* | yandan çarklı [MFn 1863] *otuzdört kıta topu hamil otuzyedi aded* ¯*yandan çarklı vapuru* ‖ ~ ***Fa*** *çarχ* چرخ tekerlek,

Levent Şahverdi Arşivi

çark ≈ ***Ave*** *çaχra-* a.a. ≈ ***Sans*** *çakrá* चक्र a.a. << ***HAv*** **kʷekʷlo-s* tekerlek < ***HAv*** **kʷel-*[1] ekseni etrafında dönmek, yuvarlanmak

† Bir Doğu İran dilinden, muhtemelen Soğdcadan Orta Asya Türkçesine alınan *çıχrı* (bkz. ÇIKRIK) sözcüğünün yüksek Farsça eşdeğeridir. † Aynı HAvr kökten ***EYun*** *kýklos* "tekerlek", *kylíndō* "dönmek, yuvarlanmak".

›› çarkıfelek, yandan çarklı

← ÇAKRA, ÇIKRIK, SİKL (ANSİKLOPEDİ, BİSİKLET, SİKLAMEN, SİKLON, SİKLOTRON), SİLİNDİR (KÜLÜSTÜR)

çarliston "dans" [HRGKok 1927] *Prenslerle bir ¯çarlistona kalkarlarsa iş tamamdır.* | "... biber" [Mil 1955] *dolmalık biber 22-25, ¯çarliston biber 20-25* || ~ ***İng*** *charleston* 1. 1923'te James P. Johnson'ın bir bestesiyle üne kavuşan dans, 2. ABD Tarım Bakanlığı Tarımsal Araştırma Servisince geliştirilmiş bir sivri biber cinsi < ***öz*** *Charleston* ABD Güney Carolina eyaletinde bir kent < ***öz*** *Charles* İngiltere kralı II Charles (1660-1685) → KRAL

çarmıh [Taz 1482] *ber-dār olup asılmış (...) ¯çār-mīχa gerilmiş* | [BK 1797] *çārmīχ* [Fa.]*: İşkence āletidir, tahrīfle ¯çarmık derler ve asıl Türkīde gergi derler.* || ~ ***Fa*** *çārmīχ* چار میخ «dört çivi», haç → ÇEHAR, MIH

çarp|mak çalp- [ETü: Kaş 1073] *¯çalpak* [kir, pislik, bulaşık], *¯çalpaşdı* [çarpıştı], *¯çalpuş* [yapışkan, bulaşık] | çap- [Hurş-TS <1400] *gürzüŋi salıp ¯çapdı (...) ¯çapayım yıkayım taχtın anuŋ* | çarp- [Men 1680] *cin ¯çarpmış* | çalpan- [Kam 1800] *Kuyudan su çekerken koğa kuyunun ağzına dokunmağla ¯çalpanup suyu dökülmeğe denür.* | [LO 1876] *¯çarpık: Yanpiri, eğrilmiş. (...) ¯çarpıntı: Helecan. (...) ¯çarpışmak, ¯çarpışık* || << ***ETü*** *çalp-/çal-/çap-* vurmak, çalmak, yağmalamak, bulaştırmak → ÇAP-

† ***ETü*** *çal-* ve *çalp-* biçimleri arasındaki yapısal ilişki muğlaktır. Erken ***TTü*** *çal-, çalka-, çarp-, çap-* biçimleri yaklaşık eş anlamlı olarak kullanılır. Fonetik istikrarsızlık belki onomatope yapısının sonucudur.

›› çarpan, çarpıcı, çarpık, çarpıl-, çarpıntı, çarpış-, çarpıt-, çarptır-

← ÇARPI, ÇIRP- (ÇILBIR[1], ÇIRPI, ŞIRFINTI)

çarpı [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *çarp- +I(g)* → ÇARP-

† Atatürk tarafından bulunan kelimelerdendir. ***Ar*** *ḍarb* "aritmetikte çarpma işlemi" sözcüğünden esinlendiği anlaşılmaktadır. † Anadolu ağızlarında "badana, duvara vurulan sıva" anlamında *çarpı* sözcüğüne rastlanır.

›› çarpım

çarşaf [CodC 1303] *linteamena - Fa & Tr: ¯čiarzau* | [Fer <1451] *bir şaχṣ uyur, üzerine bir ¯çāderşeb örtülmiş* | [Men 1680] *¯çārşeb vul. ¯çārşef, ¯çārşaf* || ~ ***Fa*** *çādar-şab* چادرشب gece örtüsü § ***Fa*** *çādar, çār* چادر örtü + ***Fa*** *şab* شب gece → ÇADIR, ŞEBBOY

›› çarşaf çarşaf, çarşafçı, çarşafla-, çarşaflan-, çarşaflı

çarşamba [CodC 1303] *mercuris - Fa & Tr: ¯čaar sanbe* | [Men 1680] *¯çārşembe* || ~ ***Fa*** *çaharşanba* چهرشنبه haftanın dördüncü günü § ***Fa*** *çahar* چهر dört + ***Fa*** *şabba/şanba* شنبه Cumartesi günü (~ ***İbr/Aram*** *şabāt/şabbətā* שַׁבָּת/שבת dinlenme günü, Cumartesi) → ÇEHAR, ŞABAT

† Osmanlıca imlada *çehar-şenbe* yazımı 20. yy.'a dek korunur. † Yedi günlük hafta düzeni MÖ 6. yy.'dan itibaren Yahudi toplumundan, ortak Arami kültürü vasıtasıyla, çevre kültürlere yayılmıştır.

çarşı [GülM 1429] *¯çārsū köpekleri tāzīleri gördükçe ırakdan ürer ve yakın gelmez.* | [Men 1680] *¯çārsū vul. ¯çārşū: Forum, platea.* || ~ ***Fa*** *çārsū* چارسو 1. dörtyol, 2. kent merkezinde dükkânların bulunduğu alan § ***Fa*** *çār* چار dört + ***Fa*** *sū* سو yön, yol (<< ***OFa*** *sōk* a.a.) → ÇEHAR

† Çarsû "dörtyol" demektir. Geleneksel Asya kültürlerinde çarşı kentlerinin çoğu, iki anayolun kesiştiği yerde kurulmuştur. Satıcı ve dükkânlar, kent merkezini oluşturan kavşak civarında yoğunlaşır.

çaşıt [ETü: Bud <1000] *¯çaşut yoŋaġ kıltım erser* [iftira? fitne? kıldım ise] | [Kıp: İdr 1312] *¯çaşut: al-cāsūs* || << ***ETü*** *çaşut* fitneci, casus < ***ETü*** *çaşur-* iftira etmek +*Ut*

çat|mak [Oğ: Kaş 1073] *er oġlak kozıka ¯çattı* <oğlağı kuzuyla çiftleştirdi – Oğuzca> | [Kıp: İdr 1312] *¯çattı* <iki şeyi birbirine dikti> *kaş ¯çattı* <kaşlarını birleştirdi> | [Men 1680] *keyif ¯çattı* | "... çarpmak (geçişsiz fiil)" [LO 1876] *¯çatmak: f.I.* [fiili lazım] *Bir yere çat vurup değmek, uğramak, rast gelmek, tesadüf etmek.* || << ***ETü-O*** *çat-* bir araya getirmek, bitiştirmek (geçişli fiil)

† Geçişsiz fiil olarak kullanımı TTü geç dönemde ortaya çıkmıştır. Bu ikincil anlamda ***ETü*** *çak-, çal-, çap-* ile eş anlamlıdır.

›› çatık, çatıl-, çatın-, çatış-, çatışma, çatıştır-, çatkı, çatma, çöpçatan, derme çatma

← ÇAT[2], ÇATAL, ÇATI, ÇENT- (ÇETELE), ÇETE, ÇETİN, ÇITAK, ÇIYAN, ÇİTİ

çat[1] [ETü: Kaş 1073] *¯çat ¯çat* [darbe sesi] ... *¯çat ¯çat urdı* | [Anter-TS <1390] *bir gürüldi oldı, ¯çatıldı* چاتلدی *kopdı, her tarafdan od yalını belürdi.* | [EÇ <1683] *bir kerre gerindi ve sündi ve parmakların ¯çatırdatdı* | [LO 1876] *¯çat burada ¯çat kapı arkasında: Bağteten. ¯Çat pat: Nadiren, şurada burada.* | [LO 1876] *¯çatra ¯patra: Rumeli tarafının berberesi* || << ***ETü (onom)*** *çat* darbe sesi → ÇIT

›› çat pat, çatapat, çatır, çatır çatır, çatır çutur, çatır patır, çatırda-, çatırtı, çatra patra, çattadak

← ÇATLA- (ÇATLAK)

çat[2] "kavuşma yeri" [Ana 1932] *alın ¯çatı, su ¯çatı, dört yolun ¯çatı* || ≈ ***TTü*** *çat-* bitişmek veya bitiştirmek, bir araya gelmek veya getirmek → ÇAT-

† Fiil kökünün ad olarak kullanılması sıradışıdır.

›› alın çatı, yol çatı

çatal [Kıp: Tuhf <1400] *ṣaʿba* [Ar.]*: bagana - Türkmenler buna ¯çatal derler.* | [Çağ: Pav <1500] *¯çatal: fourche,*

Levent Şahverdi Arşivi

fourchette || << ***OTü*** *çatal* Y şeklinde nesne, iki veya daha çok dişli tarım aracı <? ***ETü*** *çat- +Al* → ÇAT-

† *+Al* fiil ekiyle yapılmış bir türev izlenimini verse de bu ekin TTü ve ETü 20. yy.'dan eski örneği yoktur. Belki bileşik bir ad ya da */t/* sonsesli köklere bazen eklenen parazitik bir */a/* sesi sözkonusu olabilir.

›› çatallan-, çatallaş-, göğüs çatalı

çatana [LO 1876] ~*çatana: filuka resminde küçük vapur şalupası.* || < ***öz*** *Çatana* 1854'te İngiltere tarafından Osmanlı Devletine hediye edilen bir buharlı teknenin adı < ***öz*** *Çatana* Tuna nehri üzerinde bir kasaba, bugün Romanya'da Cetate

çatı [Pav <1500] ~*şatu,* ~*şati: Echelle, escalier* [merdiven]; *toit, terrasse* [çatı, dam]." | [Men 1680] *evün* ~*çatısı: Trabes sustenantes tectus domus* [evin damını destekleyen çapraz atkılar] | "dam ... bünye ... eklem" [LO 1876] ~*çatı: evin sakîfesi (...) vücudun heykeli, insan binası (...) budun oyluğa yakın yeri* || << ***OTü*** *çatı/çatu* ev çatkısı < ***ETü*** *çat-* vurmak, karşılıklı koymak *+I(g)* → ÇAT-

† Esasen "birbiriyle açı oluşturacak şekilde çatılmış düğerler" anlamında.

›› çantı, çatı katı

çatla|mak "şaklamak" [ETü: Kaş 1073] *berge* ~*çatıladı* [kırbaç çakladı] | "... yarılmak" [Marz 1380] *katı sowuk oldu, şöyle kim dirler taş* ~*çatlar* || ≈ ***ETü*** *çatıla-* şaklamak, el çırpmak < ***onom*** *çat* çarpma veya çatlama sesi *+lA-* → ÇAT[1]

›› çatladı kapı, çatlat-

← ÇATLAK

çatlak [LO 1876] ~*çatlak: İnce yarık, rahne.* | [TDK1 1945] ~*çatlak: (...) 2. Akılca zayıf.* || < ***TTü*** *çatla- +Uk* → ÇATLA-

›› çatlak ses, kafadan çatlak

çavdar [Hal 1477] *dêv-gendüm* [Fa.]: ~*Çavdar düdükleri ki buğday içinde biter* | [Arg 1533] ~*ciawdâr: segola* [çavdar] || ~ ***Fa*** *çavdār/cawdār* جودر arpa ve buğday tarlasında yabani yetişen bir tahıl, çavdar < ***Fa*** *caw* جو arpa, genelde tahıl, hububat ≈ ***Ave*** *yava-* a.a. ≈ ***Sans*** *yava* यव a.a. << ***HAv*** **yewos* a.a.

çavela [LO 1876] ~*şevalye* شوالیه*: iki kulplu yayvan sepet.* | [AR 1897] *elindeki zıpkını* ~*çavelyaya saplı* [balıkçı] | [TDK2 1955] ~*çavelye: kapaklı balık sepeti* || ~ ***?***

† Sözcük yapı olarak İtalyancayı andırır, ancak İtalyanca karşılığı tespit edilememiştir. TDK Türkçe Sözlük'te 1955 baskısından beri kullanılan "İt." ibaresi dayanaktan yoksundur.

›› çavalye, çavelya, çavelye

çavlan çağlan [Nim-TS 1540] *şerrân* [Fa.]: ~*çağlan su sıfatıdır.* | çağlağan [LO 1876] ~*çağlayan: suni şelale (...)* ~*Çağlağan Ceridi* | [TDK1 1945] ~*çavlan: Çağlıyanın büyüğü.* || < ***TTü*** *çağla- +(g)An* → ÇAĞLA-

† Halk ağızlarına özgü bir biçim iken Dil Devrimi döneminde yazı diline ithal edilmiştir.

çavuş [ETü: Or 735] *bilgesi* ~*çabuşı ben ök ertim* [bilgesi sözcüsü? ben idim] | [ETü: Kaş 1073] ~*çawuş* <savaşta birliklerin düzen içinde durmasını sağlayan ve onların çığırından çıkmasını önleyen görevli> | [Kıp: İdr 1312] ~*çawuş* <ihtiram ve tazim için kralın önünden giden görevli> | çavuş kuşu <bağırgan kuşu, ibibik> [LO 1876] ~*çavuş kuşu: İbik kuşu, hüdhüd. (...)* ~*çavuş üzümü: Kafile-i hüccâc çavuşlarından bir himmetlü tarafından Taif'den getirilmiş alâ üzüm.* || << ***ETü*** *çavuş* «bağırgan», çeşitli askeri ve idari görevlilere verilen ad < ***ETü*** **çav-* seslenmek, ünlemek *+Iş* → ÇAĞIR-

† Çeşitli tarih dönemlerinde görülen unvanların ortak paydası "bağırarak emir vermek" eylemidir. † ***ETü*** *çaw* "ses, nida" adı mevcut olmakla beraber **çaw-* fiili kaydedilmemiştir. Ancak Kaşgarî'de *çawığ* "kamçı sesi", *çawık-* "ünlenmek" görülür.

›› başçavuş, çavuş kuşu, çavuş üzümü, üstçavuş

çay[1] [EÇ <1683] *bahârlu şerbet ve leben-i ҳâlis ve* ~*çây ve bâdyân kahvenizden nâfi'dür* || ~? ***Fa*** *çāy* چای 1. yapraklarından içecek yapılan bir bitki, camellia sinensis, 2. bu bitkiden yapılan içecek ~ ***Çin*** *ça'* 茶 a.a.

† Çin kökenli olan bitki 17. yy ortalarına doğru Yakındoğu ve Avrupa'da tanındı. Asya ve Doğu Avrupa dillerinde Gwangdong lehçesinden alınan *ça'* biçimi yaygınken, Batı Avrupa dillerinde aynı sözcüğün Xiamen lehçesinden Hollandalı tüccarlar vasıtasıyla alınan *tê* biçimi benimsenmiştir. Türkçe sözcük doğrudan Portekizlilerden, veya Portekiz vasıtasıyla ulaştığı Hindistan'dan Farsça yoluyla alınmış olabilir.

›› bitki çayı, çay ocağı, çayhane

← ÇAYDANLIK, ÇAYNİK, İCE TEA

çay[2] [GülM 1429] *eger kühistânlara* [dağlık bölgeye] *yağmur yağmaya bir yıl içinde Dicle ırmakı kurı* ~*çay ola* | [Kab 1432] *gevheri arı olmayan* ~*çay taşı bigi ḳıymetsiz olur* | [Çağ: Pav <1500] ~*çay: lit d'un torrent* || << ***OTü*** *çay* kuru dere, vadi

çaydanlık [LO 1876] ~*çaydân: Çay ibriği, çay güğümü, semaver.* | [TDK1 1945] ~*çaydanlık* || < ***TTü*** *çaydān* çay pişirme kabı *+lIk* § ***TTü*** *çay* + ***Fa*** *+dān* kap, mahfaza → ÇAY[1], +DAN[1]

† Eş işlevli iki ek birlikte kullanılmıştır.

›› çaydan

çayır "otlak" [Çağ: Rab 1310] *Ol köpükdin* ~*çayir yaratdı* | [DK <1400?] *gök* ~*çayıruŋ üzerine bir kırmızi otağ dikilmiş* | "dikenli ot" [Çağ: Pav <1500] ~*çayır: herbe dont les barbes sont nombreuses et entortillées ensemble* [çok ve sık dikenli ot] || < ***?***

›› çayır çimen, çayırlık

çaylak "bağırgan kuşu, milvus" [Kıp: Tuhf <1400] *nasr* [Ar.]: *karataban,* ~*çarlak* | [Marz 1380] *inine varınca* [fareyi] *bir* ~*çaylak çalub hevâya urdı* | [LO 1876] ~*çaylak: (...) kaparozcu, gedâ-çeşm* [hazıra konucu, bedavacı] | acemi çaylak "toy, tecrübesiz" [Cum 1934] *Bu iki lağım faresi dilsiz Lui ile yanındaki* ~*acemi çaylak çete reisi olamazlardı* || << ***OTü-KT*** *çarlak/çawlak*

Levent Şahverdi Arşivi

bağırgan < ***ETü*** *çarla-/çavla-* bağırmak *+Uk* → ÇAĞIR-

† Esasen "bağırgan" demektir. İkincil anlamı (bedavacı, hırsız) çaylak kuşunun hırsızlığından kinayedir. Üçüncü anlamı (tecrübesiz) , *acemi çaylak* "tecrübesiz hırsız" deyiminden krasis yoluyla türemiştir.

çaynik [DS <1960] *¯çaynık/çaynik: Çaydanlık* [Doğu ve Kuzeydoğu ağızları] || ~ ***Rus*** *çaynik чайник* çaydanlık < ***Rus*** *çay чай* çay → ÇAY[1]

çeçe sineği [Mil 1959] *Afrika ormanlarında mebzulen bulunan ¯çeçe ¯sinekleri atlar için çok tehlikelidir* || ~ ***Fr*** *tsé-tsé* Afrika'da uyku hastalığına yol açan bir sinek ~ ***Sechuana*** *tsetse* a.a.

çehar [AşP 1330] *cān-ıla tende ¯çehār erkān nedür* || ~ ***Fa/OFa*** *çahār/çār* چار/چهار dört ≈ ***Ave*** *çathvar-* a.a. ≈ ***Sans*** *çatúr* चतुर् a.a. << ***HAv*** ****k^{w}etwer*** a.a.

† Aynı kökten ***Lat*** *quatr-*, ***EYun*** *tetr-*, ***Slav*** *çatr-* "dört". Ayrıca ***Lat*** *quartus* "dörtte bir", *quadraginta* "kırk".

›› çar, ciharüdü, ciharüse, ciharüyek, dört cihar, şeş cihar

← ÇALPARA, ÇARDAK, ÇARMIH, ÇARŞAMBA, ÇARŞI, ÇERÇEVE, ÇEYREK, DUÇAR, KARE (KADRAJ, KADRAN, KADRİL, KADRO, KARANTİNA, KARNE, KARO, KATRİLYON, KERTE, KUARTET, TRUAKAR), SATRANÇ, TETRA+ (TEFLON, TRAPEZ)

çehre [Dan 1360] *Melik Dānişmend ol dīv ¯çihrelüleri görüp* || ~ ***Fa*** *çihra* چهره insan yüzü << ***OFa*** *çihrag* bir şeyin doğası veya özü, görüntü, idea ≈ ***Ave*** *çithra* görünme, belirme, bir şeyin gözle görünen yüzü, suret ≈ ***Sans*** *çitrá* चित्र resim, suret << ***HAv*** ****ki-tro-*** aydın, görünen, görüntü

çek [Men 1680] *¯çek, ¯şakk: ḳadı bitisi. Sententia ludicis expressa scripta & signata* | [LO 1876] *poliçe: Birinin üzerine şeraitle çekilen havale senedi. ¯Çek, şakk, ciro olunmuş havale.* | hediye çeki [Mil 1968] *Vakko'nun ¯hediye ¯çekini verin, hediyesini kendi seçsin.* | çek senet mafyası [Mil 1988] *son 20 gün içinde ¯Çek-senet ¯mafyası'nın silahları Ankara'da dört kez konuştu.* || ~ ***Fa*** *çak* چك berat, belge, üçüncü kişilere ciro edilebilen ödeme emri

† İslamöncesi İran'da (1.-7. yy) devlet hazinesi adına yazılı ödeme emirlerine verilen ad iken 8. yy.'da Abbasi maliyesinde aynı anlamda kullanılmış ve en geç 12. yy.'da Arapça *şakk* biçiminden Batı dillerine aktarılmıştır. Karş. ***Fr/İng*** *cheque* (a.a.). Osmanlı hukukunda "ödeme emri" anlamında teknik tabir iken 19. yy ikinci yarısında Batı etkisiyle yeniden tanımlanarak yaygın kullanım kazanmıştır.

›› çek senet mafyası, hediye çeki

← SUKUK

çek|mek [ETü: Kaş 1073] *ol bitig ¯çekdi* [yazı yazdı], *ol atın ¯çekdi* [atı hacamat etti] | çekiş- [Kel-TS <1347] *pādişāh yakınlarınuŋ işi hemīşe ḥasūdlık ve ¯çekişmek ve bir birlerini yavuz sanmak olur.* | çeki düzen [MAv-TS 1597] *bu kılavuz daχı çaruğına ¯çeke ¯düzen virüp gice ile yola revān olduk.* | [Men 1680] *¯çeküp çevürmek, zararü ziān ¯çekmek, elemü ıżdırap ¯çekmek, nedāmet ¯çekmek, kılıç ¯çekmek* | [LO 1876] *dayak ¯çekmek, el ¯çekmek, soya ¯çekmek* | çekyat [Mil 1985] *3 ¯Çekyat Dallas, 2 koltuk 1 kanape satılık* ‖ << ***ETü*** *çek-* kendine doğru güç uygulamak

† Çekmek" ve "tartmak" kavramları arasındaki ilişki için karş. ***Lat*** *pendere* "çekmek, asmak, tartmak", *pondus* "tartı".

›› çekecek, çekek, çekememezlik, çeki düzen, çekici, çekik, çekil-, çekiliş, çekilmez, çekim, çekiş-, çekişme, çekiştir-, çekme, çekmelik, çektir-, çekyat, dörtçeker, fiil çekimi, özçekim, yerçekimi

← ÇEKÇEK, ÇEKİ, ÇEKİMSER, ÇEKİN- (ÇEKİNCE, ÇEKİNGEN), ÇEKMECE, ÇEKTİR!

çekap [Mil 1970] *Ahmet beyefendi, bir ¯çekap yaptırmak istiyorum, ne buyurulur?* ‖ ~ ***İng*** *check-up* kontrol, baştan aşağı gözden geçirme § ***İng*** *check* 1. satrançta şah hamlesi, 2. denetlemek, kontrol etmek (~ ***EFr*** *échec/chec* satrançta şah, satranç oynu ~ ***Fa*** *şāh* شاه hükümdar) + ***İng*** *up* aşağıdan yukarıya hareket bildiren edat → ŞAH[1], UPLOAD

›› check-up

çekçek "Çin'de insan gücüyle çekilen taşıt, ricksha" [AR <1900] *Ama ne arabalar! ¯Çekçeklerden tutun da paraşol, bağ arabası, payton* | [EkşiS 2002] *¯çekçek: silecek benzeri bir lastiğin, 1.5 metre boylarında bir sopanın ucuna monte edilmesiyle oluşturulan basit yer temizleme aleti.* | "... tekerlekli valiz" [Cum 2014] *Sırt çantası ayrıca ¯çekçek ¯valizler gibi tekerlekli bir gövde üzerinde* ‖ < ***TTü*** *çek-* → ÇEK-

çeki [Arg 1533] *¯cecchi* [çeki]*: peso & uno peso di liegne, di carboni* [tartı; bir odun ve kömür tartısı]" | çeki düzen [RisG 1720] *fahişe avrat gibi gendüye ¯çeki düzen veren o yoldan gelmişler* ‖ < ***TTü*** *çek-* çekmek, tartmak *+I(g)* → ÇEK-

›› çeki düzen

çekiç [Oğ: Kaş 1073] *¯çekük/çekek: al-miṭraḳa* [demirci çekici, balyoz - Oğuzca] | [Kıp: CodC 1303] *martellus* [çekiç] - *Fa & Tr: ¯čaχuč ... ¯čakuč* ‖ ~ ***Fa*** *çakuş/çakkuş* چكش çekiç << ***OFa*** *çakūç* balta? keser? ≈ ***Ave*** *çakuş* özellikle silah olarak kullanılan fırlatma çekici veya baltası (◦Barth 575) → ÇAK-

† İrani sözcük Avesta'da *Yaşt* i.18 ve x.130'da anılır (◦Barth 575). ***ETü*** *çak-* fiiliyle anlam ve yapı benzerliği düşündürücüdür. Ancak Avesta'da Türkçe bir kültür sözcüğü ihtimali, bugünkü bilgilerimiz çerçevesinde, makul sayılamaz. † Halk ağızlarında *çeküç, çakıç* biçimleri mevcuttur (◦DS).

›› çekiçle-

çekimser [YTü: Cum 1945] *çekinseme (istinkāf), ¯çekinser (müstenkif)* | [YTü: Cum 1946] *Sonra ¯çekimser oy ilerisi için bir emsal teşkil ettiğinden sayılmak lazımken sayılmamıştır.* ‖ < ***YTü*** *çekimse-* çeker gibi yapmak *+()r* < ***TTü*** *çek-* *+ImsA-* → ÇEK-

† Anlamca *çekin-* fiilini andırır.

Levent Şahverdi Arşivi

çekin|mek "içi çekmek" [Terc-TS <1461] *eş-şevḳ* [Ar.]: *Görgül bir nesneyi ¯çekinip arzülamak.* | "kaçınmak" [KT 1900] *¯çekinmek: İçtinab ve ihtiraz etmek* [kaçınmak, utanmak]. || < ***TTü*** *çek- +In-* → ÇEK-

›› çekinsek

← ÇEKİNCE, ÇEKİNGEN

çekince [YTü: CepK 1935] *¯çekince = 1. Kaydı ihtirazî; 2. Mahzur* || < ***TTü*** *çekin- +çA* → ÇEKİN-

çekingen [Cum 1930] *küçük, ¯çekingen, muhteriz bir kız rolu oynıyan Pola İlleri anasıl Romanya'lıdır.* || < ***TTü*** *çekin- +(g)An* → ÇEKİN-

›› çekingenleş-

çekirdek [ETü: Kaş 1073] *¯şekirtük: al-fustuḳ* | [Kıp: CodC 1303] *nizole* [fındık] - *Fa: fenduk - Tr: ¯čatlauk* | [Çağ: Pav <1500] *¯çekirdek: jujube sauvage; noyau* [1. yabani iğde, 2. çekirdek]" | [Men 1680] *¯çekirdek: Nucleus & scrupulus, granum.* [meyve veya zeytin çekirdeği, tanecik] || << ***ETü*** *çekirtük* fıstık veya fındık < ***ETü*** *ç(a)kır/ç(a)kırt* kırma ve çatlama sesi *+Ak* / ***ETü*** *ç(a)tır/ç(a)tırt* a.a. → ÇAK-

† Halk ağızlarında *çiğirdek, çiğirdik, çeğtik/çevtik, çiğindirik, çiğirdim, çiğirt, çiğit, çığıt, çeğil, çeğirge* ve diğer yandan *çıtlık, çıtmık, çitlik, çıtırmık, çetek* biçimleri kullanılır. (▫DS) Tarihi kaynaklarda *çatlağuç, çatlağuk, çatlamuk* biçimleri görülür. (▫TS) Nihai kaynağın "kırıntı, ufantı" anlamında bir onomatope olduğu anlaşılıyor.

›› çatlağuk, çekirdekten, çiğirt, çıtlağuk

← ÇİĞİT (ÇİVİT), ÇİTLEMBİK

çekirge [ETü: Kaş 1073] *¯çekürge: al-carād* <Oğuzca - Diğer Türkler çekirgenin uçmadan önceki halini böyle adlandırır.> | [Çağ: Pav <1500] *¯çekirge: sauterelle* | [Kıp: Tuhf <1400] *carād* [Ar.]: *¯çekertge* || << ***ETü*** *çekürge/çekürtge* çekirge veya cırcır böceği < ***ETü*** ***(onom)*** *çakır/*çekürt* şakırdama sesi *+gA* → ÇAK-

† Karş. ***İng*** *cricket* "yeşil çekirge" < *crick* "cırcır sesi".

çekmece [Men 1680] *¯çekmece: Sanduk. Arca, capsa, pec. ductilis* [sandık ve kutu, özellikle çekilen türü] *& Arcus, pons* [kemer, köprü]. || < ***TTü*** *çek- +mAcA* → ÇEK-

† *Büyük* ve *Küçük Çekmece* yer adlarında "kemerli köprü" anlamındadır.

çektiri [Hamz-TS y. 1400] *bir ¯çekdürü gemi bulup bindiler.* | [Pir 1521] *¯çekdürür gemi* || << ***TTü*** *çekdürü/çekdürür* kürekle yürütülen gemi < ***TTü*** *çek-* → ÇEK-

çekül [YTü: Geom 1937] *Düşey çizgiyi göstermek için kullanılan alet ¯çekül'dür.* || ~ ***Ar*** *şāḳul* شاقل duvarcıların kullandığı ağırlık → ŞAKUL

† Türkçede eskiden beri kullanılan *şākul* yerine Atatürk'ün bulduğu söylenen sözcüktür.

çel|mek [Men 1680] *¯çelmek: ayakle atmak.* | [LO 1876] *¯çelmek: Çalmak gibi, el, kanat, kılıçla vurmak, çarpmak, düşürmek, kesmek, kıpmak.* || << ***TTü*** *çal-* vurmak → ÇAL-

† *Çal-* fiilinin anlam ayrışmasına uğramış varyant biçimidir. Önsesteki */ç/* etkisiyle ünlü incelmesi tipiktir.

›› çelin-, çelme, çelmece, çelmele-

← ÇELİŞ-

çelebi "efendi, usta" [Enb-TS <1390] *Lokman Hekim ¯çelebisinüŋ kamu kullarından yatlurağı ve χorrağıydı* [ustasının tüm kullarının en hor ve garip olanıydı] | "kibar

kişi" [Men 1680] *sen ¯çelebi ben ¯çelebi bu atı kim kaşır?* || < ***ETü*** *çalab* yüce kişi, efendi, rabb, rahip ~ ***Süry*** *şəlab/şəlīb* ܫܠܳܒ 1. haç, 2. (mec.) rabb, rahip → SALİP

† Süryanice telaffuz */tsılab/* şeklinde olup Türkçe *çalab* biçimini verir. Sözcük 9. ila 10. yy.'da Nasturi ve Maniheist dini literatürden Orta Asya Türkçesine alınmıştır. † TTü önseste */ç/* etkisiyle sesli incelmesi görülür. † ETü sözcüğü Türkçe *yalap* "alev" ile ilintilendiren görüş fantezidir. "Tek tanrı, rabb" fikrinin Türklere İrani/Arami kültür çevresinden gelmiş olması bir yana, *Çalab* kavramını ışık veya ateşle eşleştiren herhangi bir edebi tanıklık mevcut değildir.

›› çalap

çelenk [Men 1680] *¯çelek: penna primaria majorve alae* [büyük kanat tüyü]. *Sed usit. dicitur ¯çelenk* جلنك. | [LO 1876] *¯çelenk: Maden ve cevahirden çalma resimli sorguç.* || << ***TTü*** *çelek/çelenk* چيلان büyük ve gösterişli kuş tüyü, telek

çelik "çubuk" [Kıp: İdr 1312] *¯çelik:* <çocukların oyun oynadığı çubuk> | <... dövme demir> [Arg 1533] *¯celich* [çelik]*: acciaio* | [K&B 1835] *¯çelik ¯çomak oyunı: Sorte de jeu d'enfant.* || << ***OTü*** *çelik* 1. vurma, dövme, 2. dövülmüş demir ≈ ***OTü*** *çalık* dövme, dövülmüş < ***ETü*** *çal-* vurmak, dövmek *+Uk* → ÇALIK

† Sözcüğün birbiriyle alakasız görünen iki kullanımı ("1. çubuk, 2. dövme demir") *çalmak/çelmek* fiilinin iki ayrı anlamından türetilmiştir. Önseste */ç/* nedeniyle ünlü incelmesi tipiktir.

›› çelik çomak, çelikleş-, demir çelik, paslanmaz çelik

çelim [Kam 1800] *kett* [Ar.]: *Gövdesinde eti azca olan ¯çelimsiz adama denir, ere ve avrete ıtlâk olunur.* | [LO 1876] *¯çelim: Endam, çalım. (...) ¯çelimli: Cüsseli, endamlı. (...) ¯çelimsiz: Arık.* || ≈ ***TTü*** *çalım* → ÇALIM

† Önseste */ç/* etkisiyle sesli incelmesi görülür.

›› çelimli, çelimsiz

çeliş|mek [YTü: Fel 1942] *¯çelişme = Tenakuz = Contradiction; ¯çelişik = Mütenakız = Contradictoire* || < ***TTü*** *çel-* vurarak engel olmak *+lş-* → ÇEL-

›› çelişik, çelişki, çelişkili, çelişmezlik

çello cellist [Akş 1924] *Mesut da diğer ¯çellist arkadaşlarından hiç de aşağı kalmadı.* || ~ ***İng*** *cello* ~ ***İt*** *violoncello* [küç.] violone'nin küçüğü olan bir çalgı < ***İt*** *violone* viola'nın büyüğü olan bir çalgı → VİYOLA

›› çellist

Levent Şahverdi Arşivi

çeltik [OsmK <1512] ~*çeltük, ~çeltükçi* || ~ ***Fa*** *şaltūk/çaltūk* شلتوك/چلتوك pirinç, kabuklu pirinç tanesi

† Eski Hintçe *śāli* शालि "pirinç" ile ilgili olması muhtemeldir.

çembalo [LO 1876] ~*çembalo: zil ve zilli def. Sabıkta biyanoya derlerdi.* ‖ ~ ***İt*** *(clavi)cembalo* klavyeli bir çalgı, klavsen <<***Lat*** *cymbalum* metal tepsi şeklinde vurmalı bir çalgı ~ ***EYun*** *kýmbalon* κύμβαλον a.a. < ***EYun*** *kýmbē* κύμβη kâse, tekne, kazan

›› çembalist

← KLAVSEN

çember "başörtüsü" [YusZ <1377] *zülfi ~çenber nergisi oldu χumār* | "... halka" [Marz 1380] *ecel ~çenberi boynına geçüp* | [Men 1680] *~çember* چنبر*: Fascia, pec. quâ mulieres caput cingunt* [baş örtüsü], *& usit. circulus dolii* [kasnak, fıçı halkası]. || ~ ***Fa/OFa*** *çanbar* چنبر halka, kasnak, kuşak, özellikle başa sarılan kuşak ≈ ***Fa*** *çapar* چپر a.a. → ÇEPER

çemen [CodC 1303] *cuminum* [kimyon] - *Tr: ~čaman* | [Gül 1317] *çün ~çemende bülbül ün dartar idi* | [LO 1876] *~çemen* جمن*: İnce otluk, yeşillik. ~Çemen ~otu: pasdırma ~çemeni.* || ~ ***Fa*** *çaman* جمن taze ot, çiğ yenen yeşillik veya baharat ≈? ***ETü*** *çimgen* çayır → ÇİMEN

† ***Erm*** *çaman* չաման "yeşillik, baharat, özellikle taze kimyon" Farsçadan alıntıdır. Acaryan'ın sözcüğü *kimyon* ile birleştirmesi cüretkârdır. ▫Acar 3.622.

›› çemenzar

çemiş [DS <1930] *~çemiç, ~çemiş: 1. Dut kurusu. 2. Kuru üzüm.* || ≈ ***Erm*** *çamiç* չամիչ üzüm kurusu ~? ***TTü*** *çemiş* yemiş << ***TTü*** *yemiş* → YEMİŞ

† Doğu ve İç Doğu Anadolu ağızlarında görülen sözcüğün Ermeniceden alındığı, ya da Ermenice ile ortak bir kültür çevresinde kullanım bulduğu düşünülebilir. Ermenice sözcüğün kökeni muğlaktır. Önseste */y/ > /ç/* değişimi gösteren bir Türkçe lehçesinden alınmış olması ihtimali kuvvetlidir.

çemkir|mek "kesik kesik havlamak" [MMakal 1954] || "öfkeli cevap vermek" [Mil 1967] *benim gibi iyilikten başka bir şey bilmemiş dul bir kadının yüzüne aynen şöyle ~çemkirdi:* || < ***onom***

† Yerel bir ağızdan 20. yy ikinci yarısında yazı diline geçmiştir.

çemre|mek <u>çerme-</u> [Kaş 1073] *çawıġ ~çermeldi* "kamçının ucu kıvrıldı ve örüldü", *~çermeşdi, ~çermetti* | <u>çermen-</u> "kol ve paça sıvamak" [Mihri-TS <1500] *su görmedin kişi ~çermenmek olmaz* | [Terc-TS <1461] *eteklerini ~çemreyip yokarı kaldırıcı kimesne* || ≈ ***ETü*** *çerme-* kıvırmak, bükmek, örmek

›› çemrek, çemren-

çene [Çağ: Pav <1500] *~çāŋgā: mâchoire inférieure* [alt çene] | [Men 1680] *çāne p*[ers]., *~çeŋe t*[urc].*: Maxilla. (...) ~çeŋe ~çaldı* || << ***OTü*** *çāŋa/çeŋe* alt çene ~ ***Fa*** *çāna* چانه çene kemiği, alt çene << ***EFa*** *çanu-* a.a. << ***HAv*** **genu-*[2] a.a.

† Karş. ***Fa*** *çāna zadan* "çene çalmak". † Geniz sesiyle *çeŋe* telaffuzu, belki popüler etimolojide *çeyne-* "çiğnemek" fiiliyle birleştirildiğini gösterir.

† Aynı HAvr kökten ***Ger*** **kinn-* > ***İng*** *chin* (a.a.).

›› çene çal-, çenebaz, üst çene

← ÇENEK

çenek [YTü: PS 1939] *~çenek (mandibule demek)* | [YTü: TDK1 1945] *~çenek: Tohumda cücüğü kaplayan etli kısım. Kuşların gagasını meydana getiren alt ve üst kısımlardan her biri.* || < ***TTü*** *çene* +*Ak* → ÇENE

† Ada eklenen +*k* ekinin yapısı ve işlevi belirsizdir.

çengel "çengel" [Marz 1380] *gendü elüm-ile gendözimi belā ~çengāline asmayam* | "... pençe" [GülM 1429] *kedi çünki ʿāciz ola ~çengāl urur, kaplanuŋ gözin çıkarur* || ~ ***Fa*** *çangāl/çangal* چنگال/چنگل pençe, kuş veya vahşi hayvan tırnağı < ***Fa*** *çang* چنگ tırnak, özellikle vahşi hayvan tırnağı

† ***Erm*** *cang* ճանկ "kuş ve vahşi hayvan tırnağı" Farsçadan alınmıştır.

›› çengelle-, çengelli iğne, çengelsi

← ÇENGİ

çengi [Marz 1380] *~çengī üninden zümre māt olurıdı ve nüvāsından bülbül χacīl kalırıdı* || ~ ***Fa*** *çangī* چنگی çalgıcı, özellikle çeng adlı çalgıyı çalan < ***Fa*** *çang* چنگ tırnak, tırnakla çalınan bir çalgı +*ī* → ÇENGEL

›› çeng, çeng ü çağanak

çent|mek <u>çendele-</u> [Yad <1421?] *yaş kabağı ~çendeleyeler ve ayvayı dögeler* | [Şeref-TS 1537] *bu ağacı ~çente ~çente kurutturıız* || << ***TTü*** *çet-/çent-* kertmek, bıçak ucuyla oymak <? ***TTü*** *çat-* → ÇAT-

›› çentele-, çentik, çentil-

← ÇETELE

çeper [Ana 1932] *~çeper (Bitlis): bağçaların etrafına dikilen ince daldan siper.* | [TDK1 1945] *~çeper: Bir boşluğu meydana getiren kenarlardan her biri, cidar.* || << ***Fa*** *çapar/çanbar* چپر/چنبر 1. kuşak, halka, kasnak, 2. daire şeklinde çadır veya saz kulübe, 3. çit, çevre duvarı, çevirme < ***Fa*** *çapīdan* چپیدن dönmek

← ÇEMBER

çepiş [ETü: Kaş 1073] *~çepiş* [altı aylık keçi yavrusu] || << ***ETü*** *çepiş* büyükçe keçi yavrusu ≈ ***Fa*** *çapiş/çapuş* چپش a.a.

† Shcherbak 120 ve ▫Claus 399 İrani bir dilden alıntı olasılığı üzerinde dururlar.

çerçeve [Arg 1533] *~cerciué* [çerçive]*: sogla di sopra & di sotto* [kapının alt ve üst eşiği] || ~ ***Fa*** *çārçūba* چارچوبه dört çubuk, dörtgen, a.a. § ***Fa*** *çār* چار dört + ***Fa*** *çūba* چوبه çubuk (<< ***OFa*** *çobak* a.a.) → ÇEHAR, ÇÖP[2]

›› çerçevele-, çerçevelen-

Levent Şahverdi Arşivi

çerçi [Kıp: CodC 1303] *merzarius* [pazarcı] - *Fa & Tr:* ¯čerči || << ***OTü*** *çerçi* seyyar satıcı, pazarcı < *?*

† Karş. ***Moğ*** *caruçi* "yarıcı, hizmetkâr" < *caru-* "hizmet etmek". Ancak ticarete ilişkin bu denli yaygın bir kültür teriminin (Wanderwort) Moğolcadan alıntı olması düşünülemez. *Kerdçi* "bıçakçı" ya da *kārçi* "iş eri" gibi bir Farsça-Türkçe hibrid daha akla yatkındır.

çerez "atıştırmalık yiyecek" [Tuhf <1400] *nuḳl* [Ar.]: ¯şerez | [Kab 1432] *şarāb içerken nuḳlci olma yaʿnī ¯çerez-χor olma ki şarāb arasında çok nuḳl* [kuruyemiş, çerez] *yimek eyü degüldür* || ~ ***Fa*** *çaras* چرس dilenciye verilen sadaka

›› çerezlik

çeri[1] [ETü: KÇors <800] *sünüş bolsar ¯çerig éter erti* [savaş olsa ordu düzer idi] | [Kıp: CodC 1303] *exercitus* [ordu] - *Fa: lasχar* [leşker] - *Tr: ¯čeryi (...) armiragius* [komutan] - *Tr: čeribasi* || << ***ETü*** *çerig* savaşta asker safı, ordu

›› çeribaşı

← YENİÇERİ

çeri[2] çeri domatesi [Mil 1992] *'nektarin' tüysüz şeftali, ¯'çeri' domatesi, somon füme* || ~ ***İng*** *cherry* kiraz < ***İng*** *cherries* a.a. ~ ***Fr*** *cerise* a.a. < ***Lat*** *cerasia/cerisia* a.a. → KİRAZ

çerme [Men 1680] ¯*çerme (p*[ers.]*): Boz at. Aliis demir kır at.* || ~ ***Fa*** *çarma* at, özellikle kır veya boz at; kösele

† Doğu Anadolu yer adlarında görülen *çerme* Ermeniceden alıntı olup "ılıca" anlamındadır. Karş. ÇERMİK.

çermik [Sic-TS <1566] *nām kimesnelerle gelüp ¯çörmikde* چورمكده *bir miḳdār ḳarār idüp* || ~ ***Erm*** *çermig* ջերմուկ ılıca < ***Erm*** *çerm* ջերմ ısı, sıcak ~ ***Fa/OFa*** *garm* گرم a.a. → GERMİ

† Karş. ***Fa*** *garm* "sıcak", *garmiyān* "germiyan, ılıcalar".

çeşit [Men 1680] ¯*çeşīden: Tatmak. Gustare, libare.* ¯*çeşīde: Gustatus & qui gustavit* [tadılan, tadan]. | [BK 1797] *Naklolunur ki o mevzide üç ¯çeşid tin* [balçık] *bulunur.* | [LO 1876] ¯*çeşit: Örnek, nümune, nevʿ, alafrangası mostra.* ¯*Çeşit* ¯*çeşit: günagün.* || < ***Fa*** *çaşīdan, çāş-* چشيدن tatmak, tadına bakmak ≈ ***Ave*** *çāš-* a.a. << ***HAv*** **geus-* tatmak, seçmek

† ***Fa*** *çaşīdan* "tatmak" fiilinden "tadımlık" anlamında üretilmiş Türkçe türevdir. 19. yy.'dan eski sözlüklerde görülmez. † ***Erm*** *caş ճաշ* "yemek" Farsçadan alıntıdır. † Aynı HAvr kökten ***Lat*** *gustare,* ***EYun*** *geúō* "tatmak, tad almak".

›› çeşidi güzel, çeşitleme, çeşitlen-, çeşitli, çeşitlilik

← ÇEŞNİ, GUSTO (DEGÜSTASYON)

çeşm [Gül 1317] *ʿilm gerek tende yāχod ʿaḳl u rāy / yoχsa nide ¯çeşm ü ser yā dest ü pāy* || ~ ***Fa/OFa*** *çaşm* چشم göz << ***EFa*** *çaşman-* a.a. << ***HAv*** **kʷeks-mn-* görme, aydınlanma, ışık < ***HAv*** **kʷek-* görmek

← ÇEŞME (ÇEŞMİBÜLBÜL)

çeşme [MEd y. 1300] *bülgüyü çıḳdı suv ¯çaşmadın* [fışkırarak çıktı su çeşmeden] | [RMim 1614] *Türkīde pınar dėmektir ammā şimdi Farisī üzere ¯çeşme dėrler* || ~ ***Fa*** *çaşma* چشمه göz gibi olan şey, pınar, göze << ***OFa*** *çaşmag* a.a. < ***OFa*** *çaşm* göz +*a* → ÇEŞM

← ÇEŞMİBÜLBÜL

çeşmibülbül [LO 1876] ¯*çeşm-i bülbül: Benekli ve tahrirli ipek kumaş ve billur.* || ~ ***Fa*** *çaşm-i bulbul* چشم بلبل bülbül gözü, bir tür cam işi § ***Fa*** *çaşm* چشم göz + ***Ar*** *bulbul*[2] بلبل ibrik veya ibrik ağzı, sürahi → ÇEŞME, BÜLBÜL

† Kuş adı olan *bülbül* ile ilişkisi çok dolaylıdır.

çeşni [CodC 1303] *gustum - Fa:* ¯*ġasnis* [caşniş] - *Tr: tatmak* [tatmak] | [AşP 1330] *anbarun bir avuç olur ¯çeşnisi* | çāşnīǧīr "tadıcı" [FatK <1481] *Mīrāχūr-i sānī altına çakırcıbaşı, anun altına ¯çāşnīgīrbaşı* || ~ ***Fa*** *çāşnī* چاشنى tadım << ***OFa*** *çaşnik* a.a. (< ***Fa/OFa*** *çaşīdan, çāş-* چشيدن tatmak, yemek +*ī*) → ÇEŞİT

›› çeşnici, çeşnigir

çete "akın, gaza" [MüD 1558] *Solnok serhaddinde ¯çete çıkup Memālik-i mahrûse'de ba'zı yirlerde pusu idüp* | [Men 1680] ¯*çete: Akın. Excursio, praedatio.* ¯*Çeteci: Akıncı. Excursor, praedator.* || < ***TTü*** *çat-/çet-* vurmak, çalınak → ÇAT-

† Karş. ÇAPUL, ÇAL-. Önseste */ç/* etkisiyle ses incelmesi Türkiye Türkçesinde tipiktir. † Doerfer §1071 ve onu takiben ▫Eren 87'nin Türkçe sözcüğü Slav/Balkan dillerinden alıntı sayması isabetsizdir. ***Sırp*** *çeta* "akın, gerilla" ve *çetnik* "gerillacı" biçimleri Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› çete savaşı, çeteci, çeteleş-

çetele [Men 1680] ¯*çetele: Tessera, talea* [sayı saymak için kullanılan taş veya tahta parçası]. | "... yontulmuş işaret?" [EÇ <1683] *Çerkezi beğinin hattı üzre bir ağaca kertilmiş bir güne ¯çetele nişānların alup* | [LO 1876] ¯*çetele: Bir yerde çentilen iki çatal çelik. Ekmekçi ¯çetelesi: çentik, kertik.* | [DS <1960] ¯*çetel,* ¯*çetele: 1. Kur'a* [veya kura çekmek için kullanılan taş ve tahta parçası], *2. Küçük çapa, ... 4. Soğuktan el ve ayak çatlaması.* || < ***TTü*** *çet-/çent-* kertmek → ÇENT-

† Tietze'nin ***İt*** *cedola* "kâğıt, pusula" veya ***Ven*** **cetola* yorumu, semantik açıdan problemlidir. ▫Tz 1.500. † Sözcüğün asli anlamı "pusula" değil, "çentik, kertik" olmalıdır. Ancak türeyiş biçimi açık değildir. Karş. ***TTü*** *çentelemek* "çekişmek", *çentik/çertik* "hesap için yapılan kesik" (▫DS).

çetin [İdrH <1402] ¯*çetin koz* [çetin ceviz] | [Nim-TS 1540] *girdüy* [Fa.]: ¯*çetīn* چتين *koz.* | "... zor, zahmetli" [Men 1680] ¯*çetīn: Düşvār, müşkil, güç. Difficilis, arduus.* || < ***TTü*** *çat-* vurmak, çarpmak +*In* → ÇAT-

† Karş. ***Kırg*** *çetin,* ***Kazak*** *çitin* "sert, güç". Ancak Orta Türkçe dönemine ait Çağatayca ve Kıpçakça metinlerde bu sözcüğe rastlanmaz.

çetrefil "Balkan şivesi" [LO 1876] ¯*çetrefil: Çatakların ve sair berberenin çatra patra lisanı* | "genel olarak bozuk şive" [KT 1900] ¯*çetrefil: Rumeli halkının ve Çerkeslerin*

Levent Şahverdi Arşivi

söyledikleri gibi Türkçeyi yanlış ve bozuk şive ile söyleme | "... anlaşılması güç, karmaşık" [Cum 1932] *Arap ve Acem karışık ¯çetrefil dilimiz bile garbın fikriyat ve bediiyatile temasımızda sonra* || < ***?***

† Karş. *çat pat, çatra patra* (bir dili eksik veya yanlış şive ile konuşma ifade eden deyimler).

›› çetrefilleş-, çetrefilli

çevgan [AşP 1330] *cehl ¯çevgānı bu topı urmadı* | [YusZ <1377] *Kırk idi çavuşları ¯çevgānıla (...) kızıl altundan idi ¯çevgenleri* ‖ ~ ***Fa*** *çawgān* چوگان ucu kıvrık değnek, bu değnekle oynanan oyun, polo << ***OFa*** *çawl* چول kıvrık, eğri (▫Steingass 403)

← ÇOLPA

çevik [Kel-TS <1347] *ben şöyle endīşe kıldum ki ¯çevük ḫīleler birle bu işe girem* | [DK <1400?] *at ayağı külük, ozan dili ¯çevük olur.* || ~ ***Fa*** *çābuk/çabuk* چبك/چابك acul, tez, hızlı → ÇABUK

›› çevik kuvvet

çevir|mek [ETü: Kaş 1073] *er ok ¯çewürdi* [tırnağı üzerinde oku döndürerek sınadı], *ol çıġrını ¯çewürdi* [çıkrığı çevirdi] | "... tercüme etmek" [YTü: CepK 1935] *¯çevirmek = (...) 6. Terceme etmek = Traduire* | çeviri [YTü: TDK2 1955] *¯çeviri: Dilden dile çevirme, tercüme,* || << ***ETü*** *çevür-* çevirmek, döndürmek

† Eş anlamlı olan ***ETü*** *çewür-, ewür-, tewür-* fiilleri arasındaki ilişki açık değildir. Karş. DEVİR-, EĞİR-, EVİR-. † "Tercüme etmek" anlamı ***Osm*** *me'āl* deyiminden esinlenerek Dil Devrimi döneminde önerilmiştir.

›› çevir sesi, çeviri, çeviril-, çevirme, çevirt-, çevrik, çevrili, çevrinti, çevriyazı, evire çevire

← ÇEVİRİM, ÇEVİRMEN, ÇEVLİK, ÇEVRE (ÇEVRECİ), ÇÖREK, ŞAVARMA

çevirim [YTü: CepK 1935] *¯çevirim = İdare = Administration* | [TDK1 1945] *¯çevrim: ... devir.* ‖ < ***TTü*** *çevir-* +*Im* → ÇEVİR-

›› çevrim, çevrim içi

çevirmen "mütercim" [YTü: Cum 1935] *¯Çevirmen, eser sahibinin vaktile yanında çalışmıştır.* ‖ < ***TTü*** *çevir-* +*mAn* → ÇEVİR-

çevlik "çevre, etraf" [Edv-TS 1389] *ol bir otdur kim sular ¯çevleginde biter.* | "girdap" [Yad <1421?] *su ¯çevliklerinde irkilen köpükden alalar sigile dürteler ne kadar sigil var ise hep döküle* | "çitle çevrili yer" [DS <1960] *¯çevlik/çevrik: Etrafı çevrilmiş bahçe veya tarla.* ‖ << ***TTü*** *çevrik* 1. etraf, 2. etrafı çevrili yer, bahçe < ***TTü*** *çevür-* +*Uk* → ÇEVİR-

çevre [Kıp: CodC 1303] *retunde - Tr: ¯ćourma vel ¯ćoura (...) circum - Tr: ¯ćop ćoura* | [YusŞ <1348] *¯çevresinde Yūsuf'uŋ oturdılar* | "... çevrili yer, avlu" [RMkm 1614] *harīm Arabīdir, Fanisīde pirāmen, Türkīde ¯çevre demektir, fe-emmā Arabī üzre ḥavlī dahi dener.* | "... doğa, İng *environment* çevirisi" [Mil 1975] *ulusal üretim bazan ulusal ¯çevre kirlenmesi olarak yorumlanmaktadır* | cep-çevre [HDil-TS 1564] *beden ḳalʿasın ¯çepçevre aldılar* | çevre yolu [Cum 1963] || çevresel [YTü: Cum 1964] *kalkınma çabalarını sınırlıyan çeşitli ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve ¯çevresel faktörler* || << ***OTü*** *çevre* etraf, muhit < ***ETü*** *çevür-* +*A* → ÇEVİR-

† ***OTü*** +*A* yapım eki, +*mA* masdar ekinin varyant biçimidir - *çevre* = çev(ü)r-me.

›› çepeçevre, çevre kirlenmesi, çevre mühendisi, çevre yolu, çevrebilim, çevrele-, çevrelen-, çevresel

← ÇEVRECİ

çevreci "doğasever, İng *environmentalist* çevirisi" [Mil 1979] *atom santrallarının kurulması '¯çevrecileri' daima kaygılandırmıştır.* ‖ < ***TTü*** *çevre* +*çI* → ÇEVRE

›› çevrecilik

çeyiz [GülM 1429] *çok māl ve niʿmet ve ¯cihāz-ıla kimse anı almağa rağbet itmezdi* | [Men 1680] *¯cehāz, ¯cihāz vul. ¯çihāz: Paraphernalia.* ‖ ~ ***Ar*** *cahāz* جَهَاز [*#chz* fiʿāl msd.] 1. donanım, 2. nikâhta kız tarafınca verilen hediyeler → CİHAZ

çeyrek [Arg 1533] *¯ceiréch* [çeyrek]*: quarto di misura* | [Men 1680] *¯çāryek vulg. ¯çeyrek* || ~ ***Fa*** *çār-yak* چار يك dörtte bir → ÇEHAR, YEK

›› çeyreklik

çıban [ETü: Maitr <1000] *¯çupagan evini* [hünnap tohumu] | [ETü: Kaş 1073] *¯çıbıkan: al-ʿunnāb* <hünnap>, *al-dummal* <çıba>]<"Kırmızı rengi nedeniyle hünnapa benzetilir.> | [Kıp: İdr 1312] *¯çıbān: al-dummal* || << ***ETü*** *çupagan/çıbıgan* 1. hünnap meyvesi, 2. bir tür çıban veya tümör

çıfıt [CodC 1303] *dage ¯ġuhutlar ani tutular dage bageladilar* [ve Yahudiler onu tuttular ve bağladılar] | [Men 1680] *¯cühūd vul. ¯çufut pro yehūdī. Judaeus.* || ~ ***Fa*** *cuhūd/cihūd* جهود/جهود Yahudi ~ ***İbr*** *yəhūd* יהוד a.a. → YAHUDİ

† Önseste */y/* > */c/* dönüşümü Farsçada tipiktir.

›› cufut

çığ "sürü" [Kara-TS <1700] *zamnede tülek olmuş turnalar / dizilmiş katara ¯çığ-ılan gider* | [LO 1876] *¯çığ: Avāz-ı bülend, yüksek ses (...) Dağdan yuvarlanan kar kümesi.* || << ***TTü*** *çığ/çıw/çoġ* kalabalık, gürültü ≈ ***ETü*** *çaġı/çav* ses → ÇAĞIR-

† Karş. ***ETü*** *çığırla-* "karda yürüyerek patika açmak" (▫Kaş), ***TTü*** *çığış* "gürültü" (▫TS <1400).

çığır [ETü: Kaş 1073] *¯çığır* [dar yol, patika] *(...) yér ¯çığrudı* [üzerinde yürüdüğü ve çiğnendiği için yer sertleşti] *(...) ¯çığruk yér* [üzerinde yürüdüğü için sertleşen yer] || << ***ETü*** *çığır* yürüyerek açılan yol, patika

† Türk dillerinin çoğunda önseste */y/* > */c/ç/* varyasyonu görülür. Karş. Kıpçakça *cügür-* "yürümek". İlk kez Kaşgarî'de kaydedilen bu sözcüğün, *yügür-* "yürümek" fiilinin bir diyalekt varyantından türemiş olması düşünülebilir.

›› çığır aç-, çığırından çık-

çığır|mak [YusŞ <1348] *bir ¯çığırmakda Yehūda'nuŋ işi / öd sıdururdı ölürdi biŋ kişi* | [Men 1680] *¯çığırmak & çağırmak: Vocare, clamare.* || << ***OTü-KT*** *çığır-* seslenmek, bağırmak ≈ ***OTü*** *çağır-* a.a. → ÇAĞIR-

Levent Şahverdi Arşivi

† Ses yansımalı kelimelerde zayıf ses bildiren */a/ > /ı/* dönüşümüyle.

›› çığırt-, çığırtkan, çığrıl-, çığrıltı, çığrın-, çığrış-

← ÇIĞLIK

çığlık [EÇ <1683] *¯çığlık: sadā* [Tosya ve Bolu Türkleri lisanında] | [DS <1960] *¯çığrık: feryat, nidā* || << ***TTü*** *çığrık* feryat < ***TTü*** *çığır-* bağırmak *+Uk* → ÇIĞIR-

† *+lık* eki sözkonusu değildir.

›› çığrık

çık|mak [ETü: Kaş 1073] *ol ewdin ¯çıktı* [evden çıktı] *men anı ewdin ¯çıkardım* [evden çıkardım] | [Men 1680] *baştan ¯çikmak, baştan ¯çikarmak (...) yoldan ¯çikmak*

(..) ¯çikartmak (..) ¯ çikar yol (..) ¯çikmaz sokak | çıkma "balkon, cumba" [BK 1797] || [LO 1876] *¯çıkıkçı: Ütükçü. (..) ¯çıkıntı: Yazının bir tarafından çıkarılmış tashih ve ilave. Bina cumbası, duvar dirseği.* | çıkartma [SK 1924] *Décalcomanie* [Fr.]: *¯çıkartma* || << ***TTü*** *çık-* dışarı gelmek

›› çıkar yol, çıkar-, çıkart-, çıkartma, çıkık, çıkıkçı, çıkıntı, çıkıştır-, çıkma, çıkmaz

← ÇIKAR, ÇIKARIM, ÇIKARSA-, ÇIKIŞ-, ŞIVGİN

çıkar [LO 1876] *¯çıkar: hesap, menfaat gibi nefs davası (...) ¯çikar yol* || < ***TTü*** *çık- +()r* → ÇIK-

›› çıkar yol, çıkarcı

çıkarım "mantıkta endüksiyon" [YTü: TDK6 1974] *¯çıkarım: Kanıta dayanarak bir sonuca varma, istidlal.* || < ***TTü*** *çıkar- +Im* → ÇIK-

çıkarsa|mak [YTü: Fel 1942] *¯çıkarsama = İntikal = Inférence* || < ***TTü*** *çıkar +sA-* < ***TTü*** *çık-* → ÇIK-

›› çıkarsama

çıkı [BK 1797] *peder-reh* [Fa.]: *Zelle ve nevâle maʿnâsınadır ki seyir taʿâmıdır (...) ʿindel baʿż maʿnâyi evvel tâʿâma mahsûs değildir, mutlak ¯çıkıdır ne olursa olsun.* | kirli çıkı "fakir görünüp gizli serveti olan kişi" [Cum 1936] *sair mirasyediler gibi zengin bir paşazade veya ¯kirli ¯çıkı bir hayriye tüccarının oğlu* || << ***TTü*** *çıkı/çıkın* bohça → ÇIKIN

çıkın [Kıp: İdr 1312] *¯çıkın* <dürülmüş bir şey, bohça> | [Çağ: Pav <1500] *¯çığın: piéce d'étoffe dont on noue fortement les bouts* || << ***OTü*** *çıkın* bohça, paket < ***ETü*** *çıg-* dürmek, paketlemek *+In*

← ÇIKI

çıkış|mak "başa çıkmak" [Tebar-TS 1330] *şehirler açtım, çeriler sıdım; çün ölüm geldi, ölüm-ile ¯çıkışamadım"* | "... yetişmek ... azarlamak" [LO 1876] *¯çıkışmak: (...) kâfi olmak (..) tazîr etmek* [azarlamak] || < ***TTü*** *çık- +Iş-* → ÇIK-

çıkrık [ETü: İyiP <1000] *emeri tınlığlar ¯çıχrı erjirer, yuŋ erjirer, kentir erjirer* [pek çok insan çıkrık eğirir, yün eğirir, kendir eğirir] | [ETü: Kaş 1073] *¯çığrı "kuyu, değirmen ya da benzer yerlerdeki çark; ipek eğirmeye yarayan araç."* | [CodC 1303] *tumarius* [tornacı, çarkçı] *- Tr: ¯cigriggi* || << ***ETü*** *çıχrı/çığrı* çark ~ ***Sogd*** *çχra/çğra* a.a. ≈ ***Ave*** *çaχra* a.a. → ÇARK

çılbır[1] [LO 1876] *¯çıpıl, ¯çırpır: Yoğurtlu yağsız yumurta taamı.* || << ***TTü*** *çırpır* çırpılmış yumurta aşı, omlet <? ***TTü*** *çırp-* → ÇIRP-

çılbır[2] [SN 1354] *belâ kişi boynuŋa ¯çilbir* چلبر *takar* || ~ ***Moğ*** *çilbugur* yular, dizgin ≈ ***ETü*** **yılbūr* → YULAR

† ***TTü*** *yular* sözcüğünün Moğolca eşdeğeridir. Her iki biçimin etimolojisi belirsizdir.

çıldır|mak [ETü: Kaş 1073] *tāş ¯çaldrādı* <çakıl taşları '¯çaldır ¯çaldır' sesi çıkardı. Zincir ve benzeri şeyler yere düştüğünde çıkan sesi anlatmak için kullanılır.> | [Maarif-TS <1486] *kişi ʿāşık olacak bir çöp ¯çıldurdusı* [çıtırtısı] *aŋa saz olur* | [LO 1876] *¯çıldırmak: Tecennün etmek, azmak, mecnun gibi gazaplanmak. Türkîde cıvdırmak. ¯Çıldır ¯çıldır bakmak.* || << ***TTü*** *çıldur-* çatlamak ≈ ***ETü*** *çaldra-* çatırdamak < ***onom*** *çal/çıl* çatlama ve kırılma sesi → ÇIL

›› çıldırt-

← ÇILGIN

çılgın [LO 1876] *¯çılgın: Gözleri parlak, ¯çıl deli.* || ≈ ***TTü*** *çıldır-* delirmek <? ***TTü*** *çıl/çil* alacalı, parıldayan → ÇILDIR-

† *Çıl deli* deyimi muhtemelen *zır deli* eşdeğeri olup, oynaklık, gürültü veya parıldama ifade eder. *Çıl-* fiili mevcut değildir.

çıma [KT 1900] *¯çıma: 1. Alelıtlak halat ucu, 2. Gemiyi iskeleye bağlamak üzere (...) verilen palamarlar. (...) ¯çımacı* || ~ ***İt*** *cima* uç, zirve, gemicilikte halatın ucu << ***OLat*** *cyma* filiz, dal ve bitki ucu, ağacın tepesi ~ ***EYun*** *kýma κύμα* filiz, bitkinin taze ucu, (mec.) yavru, döl < ***EYun*** *kýō κύω* filizlenmek, yavrulamak *+ma(t)*

›› çımacı

çın [ETü: Kaş 1073] *kulâkım ¯çıŋ etti* [kulağım çınladı]. *Pirinçten yapılmış bir kaptan ya da çanlardan çıkan sesi anlatmak için bu sözcük kullanılır.* | [ETü: Kaş 1073] *yügün ¯çıŋġıl ¯çıŋġıl etti (..) ol koŋġrağu ¯çıŋradı* [o çan çaldı] || << ***ETü*** ***(onom)*** *çıŋ* çınlama sesi

›› çınçın, çıngıl, çıngır, çıngırda-, çıngırtı, çınla-, çınlama

← CİNGİL, ÇİNGİRAK

çınar [SN 1354] *Bâdem şeftelü hem ¯çenâr ağacı* || ~ ***Fa*** *çanār/çanāl* چنال/چنار çınar ağacı << ***OFa*** *çnār* a.a. ~? ***Çin*** *ç'un* a.a.

† Çin kökenli bir ağaçtır.

çıngar [LG 1889] *¯çıngar: Gürültü, gavga. ¯çıngar çıkarmak: Gavga etmek.* | [Cum 1930] *Kaynanalar ikide birde ¯çıngar çıkaran gelinlere bir ceza olmak üzere* || < *?* → ÇİNGENE

† İlk kez 19. yy sonlarında İstanbul kumarbaz argosunda tespit edilmiştir. Yahudi İspanyolcasından alındığı söylenirse de kaynak bulunamadı. Karş. ***Yun*** *tsíngra* "kavga, gürültü".

çıngırak [ETü: İyiP <1000] *sögüt üze birer ¯çıŋratġu asın* [ağacın üstüne birer çıngırak asın] | [ETü: Kaş 1073] *¯çıŋrak ün* [gür ve kuvvetli ses] | [OTü: İMüh <1310] *¯çıŋġra: aṣ-ṣanc* [mehter zili, vurmalı metal çalgı] ||

Levent Şahverdi Arşivi

<< ***ETü*** *çıŋrak/çıŋraġu* çınlayan ses, çıngırak < ***ETü*** *çıŋra-* çınlamak *+Uk* < ***onom*** → ÇIN

›› çıngıraklı yılan, çıngırdak

çıplak [Fer <1451] *her biri dīv gibi ¯cıblak, rüsvāy u ẋalāk sanduḳdan daşra geldiler* | [Gel 1584] *Gelirüz ʿāleme ʿuryān bir alay oğlan uşak / Yine andan göçerüz bir sürü ¯çırlak ¯çıplak* ‖ << ***TTü*** *cıbılak/cavlak* çıplak < ***onom*** *cıp/cıbıl* çıplak cilt sesi, yıkanma sesi *+lAk* → CIBIL

† *Cıbıldak, cabıldak, cavlak, çılbak, cıbıl* vb. şekillerde kullanılan sözcük "çıplak cilt sesi" sembolizminden türetilmiştir. *Çap-* "sesli vurmak" fiiliyle anlam bağı bulunur.

›› baldırı çıplak, çıplak mülkiyet, çırçıplak, çırıl çıplak

← CAVLAK, ŞALLAK

çıra [MEd y. 1300] *söndürdi ¯çırāġnı (...) söndi ¯çırāġ* | [CodC 1303] *ysy fanarlbile ¯ciraklarbile anı ysdediler baẋčada* [fenerlerle meşalelerle onu aradılar bahçede] | [Men 1680] *¯çira: Teda* [ateş yakmaya yarayan yağlı ağaç]. *¯Çira ağacı: Picea, teda pinea.* ‖ ~ ***Fa*** *çarāġ/çirāġ* چراغ kandil, meşale << ***OFa*** *çarāk* a.a. < ***İr*** **çira-* yanmak, ışımak

† Karş. ***Sogd*** *çr'γ*, ***HSaka*** *çārau* (a.a.).

← ÇIRAK

çırak çırakçı "tarikatte (özellikle Bektaşilikte) hizmetkâr, talip" [Bek-TS <1500] *Hacī Bekdaş velīnüŋ ulu ẋalīfelerindendür ve hem naẓarında ¯çirakcı idi* | [Bek-TS <1500] *yılda bir kerre anda cemʿolup kurbānlar eyleyüp ¯çiraklar uyandırup* | [Men 1680] *¯çerağ, ¯çirak: Lucerna, lampas (...) usit. metaph. Cliens, vul. creatura* [mecazen hizmetkâr anlamında kullanılır]. ‖ ~ ***Fa*** *çirāḳ/çirāġ* چراغ kandil, meşale → ÇIRA

† Esasen "kandil" anlamına gelen sözcüğün "yetiştirilmek üzere alınan yardımcı" anlamında mecazî kullanımı tarikat ıstılahıdır. Bektaşi dervişlerine *ışık* adı verilir.

›› çerağ

çırçır[1] [EÇ <1683] *kolyoz ve aterina ve hapsi ve tekir ve ¯çuçurya ve iskorbid ve gelincik* ‖ ~ ***Yun*** *tzutzúria* τζουτζούρια alaca renkli ve eti tatsız bir balık

çırçır[2] [LO 1876] *¯çırçır: Durmayıp az ses çıkaran şey. İnca akan, şırıldayan su, ufak pınar. Ağzı durmaz, mızmız. İçinde pamuk kozası ayırtladıkları sepet tekerleği.* ‖ < ***onom*** *çır çır* gıcırdama sesi, çırpma sesi → CIR

çırmık "tırnak, tırnakla atılan çizik" [DS <1960] *¯cırmak, ¯cırmalamak, ¯cırmık atmak, ¯cımaklamak, ¯cıymalamak, ¯cıymaklamak, ¯cızmaklamak, ¯çırmıklamak* | [ODuru 1959] *cadı elleri gibi tırnaklı elleriyle bir daha boynumu ¯çırmaladı* | [Mil 1970] *saçını yolup yüzünü ¯çırmıklamaktaymış* ‖ << ***TTü*** *tırŋak/tırmık* tırnak → TIRNAK

† Türkçe "tırnakla çizmek" anlamını taşıyan *tırmık/tırnak, cırmık/çırmık/cırnak* ve *cızmak/çızmak/çizmek* grupları arasındaki ses ilişkisi kural dışıdır.

›› cırmala-, çırmala-, çırmıkla-

çırpınmak "hafifçe çarpmak" [DK <1400?] *Sağa sola ¯çırpındı urur yüzgeçleri* | "dövmek" [BK 1797] *gāzur* [Fa.] *bez ağardıcı ¯çırpıcıya denir, Arabīde ḳassār derler.*

‖ << ***TTü*** *çarp-* → ÇARP-

† Muhtemelen onomatopelerde zayıf derece belirten */a/ > /ı/* dönüşümüyle.

›› çalı çırpı, çırpık, çırpıl-, çırpın-, çırpıntı, çırpıştır-

← ÇILBIR[1], ÇIRPI, ŞIRFINTI

çırpı [Kıp: CodC 1303] *¯çirpi - Alm: durre riyzecht* [kuru dallar, çalı] | [Men 1680] *¯çirpi: Filum fabrorum lignariorum* [yapı ustalarının çırpma ipi] *& arbuscula* [ağaççık, çalı]. | [Men 1680] *¯çirpici: Dealbator seu insolator* [badanacı]. ‖ < ***TTü*** *çırp-* vurmak, çalmak *+I(g)* → ÇIRP-

† *Çalmak çırpmak* ikilemesinde görülen anlam ilişkisi muğlaktır.

›› çalı çırpı, çırpı ipi

çıt [LO 1876] *¯çıt: hafif ses. ¯çıt yok, ¯çıt ¯pıt, ¯çıtır ¯pıtır (...) ¯çıtla-, ¯çıtırda-, ¯çıtırtı* | çıtkırıldım [TDK1 1945] *¯çıtkırıldım: Fazla incelik, çekingenlik ya da dayanıksızlık gösteren.* ‖ : ***onom*** hafif darbe veya kırılma sesi

›› çıtçıt, çıtçıtlı, çıtkırıldım, çıtla-, çıtlak, çıtlat-, çıtlık

← ÇAT[1] (ÇATLA-), ÇITIPITI, ÇITIR

çıta [OğN <1300] *ok birle ¯cida birle kılıç birle uruşdılar* | [SN 1354] *Niçün darta kılıç u dürte ¯cida* | [Men 1680] *¯cida: Missile.* ‖ ~ ***Moğ*** *cida* mızrak (ᵒHex 284)

çıtak [Ana 1932] *¯çıtak (Avşar): çifteli, sert.* | "Rumeli kökenli bir topluluk" [Cum 1941] *Geldi Rumelinden nice bin ¯çıtak, İslambol içinde kanlar akacak* ‖ << ***TTü*** *çatak* çatan, çarpışan, kavgacı < ***TTü*** *çat-* → ÇAT-

çıtı pıtı [Göv 1930] *¯çıtı ¯pıtı: Pek hafif sesi tasvir eder* | [TDK1 1945] *¯çıtıpıtı: Ufak tefek ve sevimli.* ‖ < ***onom*** *çıt pıt/çıtır pıtır* → ÇIT, PIT

çıtır [Maarif-TS <1486] *kişi ʿāşıḳ olacak bir çöp ¯çıldurdusı* [çıtırtısı] *anŋa saz olur* | [EÇ <1683] *¯çıtır ¯çıtır buz öterdi* | "... gevrek, cips" [Cum 1990] *sabun tozlan, yağlar, ¯çıtırlar, cipsler filan* | "... genç kız veya erkek" [Mil 1996] *Yonca Evcimik ve ¯Çıtır kızlar* ‖ : ***onom*** kırılma veya çatlama veya gıcırdama sesi → ÇIT

›› çıtır çıtır, çıtırda-, çıtırık, çıtırlaş-, çıtırtı

çıvgar ~ ***Yun*** *zevgári(on)* ζευγάρι [küç.] çift, çift koşulan hayvan < ***EYun*** *zeûgos* ζεῦγος çift *+arion* → ZEVÇ

çıyan [ETü: Kaş 1073] *¯çaḍan: al-ʿaḳrab* | <... akrep burcu> [ETü: Kut 1069] *basa ülgü boldı ¯çaḍan ya işi* [sonra Terazi burcu gelir, Akrep ve Yay'ın arkadaşı] | [Kıp: KTerc 1343] "akrebe ¯çayan چیان adı da verilir. Bu aynı zamanda kırk-ayak anlamına gelir." | [LO 1876] *çakmak: (...) Diş çakıp ısırmak ve dişler çatışmak. Türkide ¯çayan, ¯çağan ısırıcı demektir.* || << ***ETü***

Levent Şahverdi Arşivi

çadan akrep < ***ETü*** *çat-* vurmak, sokmak *+(g)An* → ÇAT-

† Anadolu ağızlarında *çayan* ve *çağan* biçimleri görülür. İlk biçim nihai olarak *çat-*, ikincisi ise eş anlamlı *çak-* kökünü düşündürür.

çiçek [ETü: Bud <1000] *χua ¯çeçek (...) χualıġ ¯çeçeklig* | "... bir hastalık" [ETü: Kaş 1073] *¯çeçek* <çiçek. Çigil lehçesinde kızamık ve çiçek hastalığına da bu ad verilir> | [ETü: Kut 1069] *yaşarmış ¯çeçekler kurır terk* [yeşermiş çiçekler çabucak kurur] || << ***ETü*** *çeçek* çiçek

† Karş. ***Moğ*** *çeçeg* (a.a.). Önseste */ç/* etkisiyle sesli incelmesi görülür.

›› çiçeği burnunda, çiçeklen-, su çiçeği

çift [MEd y. 1300] *yasladı tişi ¯cüfti üze* [kadın eşi için yas tuttu] *(...) nikāḥ ḳılıştılar = ¯cüftleşdiler* | [CodC 1303] *par* [eş] - *Fa: hamta - Tr: ¯gift* | [Men 1680] *¯çiftleşmek: Copulari.* || ~ ***Fa*** ***cuft*** جفت eş, iki şeyin biri, çift koşulan öküz << ***OFa*** *cuχt* a.a. ≈ ***Ave*** *yuχta-* a.a. << ***HAv*** **yug-ta-* < ***HAv*** **yeug-* çift koşmak, iki şeyi birleştirmek

† Karş. ***Kürd*** *coxt* (a.a.). † Aynı HAv kökten ***EYun*** *zygón, zeûgos* "çift", *zeûgma,* ***Lat*** *iungere, iugum,* ***İng*** *yoke,* ***Sans*** *yóga* "boyunduruk, çift koşma". ***Ar*** *zawc* "çift" sözcüğü Aramca yoluyla ***EYun*** *zeûgos'tan* alınmıştır.

›› çiftle-, çiftleş-, çiftleşme, çiftlet-

← CONTA (CUNTA, KONJONKTİVİT), ÇİFTE, ÇİFTLİK, ZEVÇ (ÇIVGAR, İZDİVAÇ, ZEVCE), ZİGOT

çifte [Men 1680] *¯cüfte: Intermedium coaxarum vel clunium* [atın baldırları arası] | [LO 1876] *at ¯çifte atmak (...) ¯çifte cam, ¯çifte kapı, ¯çifte vav, ¯çifte kapı, ¯çifte tüfek, beş ¯çifte kayık* || ~ ***Fa*** ***cufta*** جفته çift nesne < ***Fa*** ***cuft*** çift *+a* → ÇİFT

çiftlik "bir çift öküzle sürülen arazi" [Env 1465] || çiftçi "tarımla uğraşan" [EÇ <1683] *Macar ve Boğdan kefereleri gāyet ¯çiftci ve dihkānī ve χızmetkār olur* || < ***Fa*** ***cuft*** جفت çift, özellikle bir çift öküz → ÇİFT

›› çiftçi

çigan "Macar çingene müziği" [Cum 1930] *meşhur ¯çigan orkestrası* || ~ ***Fr*** *tsigane* çingene ~ ***Mac*** *cigány* çingene ~ ***Yun*** *tsingána* τσιγγάνα → ÇİNGENE

çiğ [ETü: Kaş 1073] *¯yīg et* <*çiğ et. Pişmemiş olan herhangi bir şeye böyle denir.*> | [OTü: İMüh <1310] *¯çīg "pişmemiş et"* | [Kıp: CodC 1303] *crudus - Fa: gham* [ham] - *Tr: ¯ciyg* || << ***ETü*** *çīg* ıslak, nemli ≈ ***ETü*** *yīg* pişmemiş (özellikle et), ham → ÇIY

† ÇIY "ıslaklık, nem; sabah nemi" sözcüğünün özel anlam kazanmış varyantıdır. † */y/* > */ç/* evrimi Doğu Türk dillerinde yaygın olmakla birlikte Oğuz grubu dillerinde ender görülür. Ancak karş. ÇİLEK, ÇİZ-.

›› çiğ börek, çiğ köfte

← IĞREN-

çiğdem [ETü: UyTT <1000] *özlerdeki özeklerdeki yawa ¯çigidem, suwlardakı ögenlerdeki sarġan otı* [koylardaki vadilerdeki mantar? ve çiğdem?, sulardaki derelerdeki sargan otu] | çiqde "iğde" [Çağ: EGaz <1500] *su yakası birlan ¯çigdelik tuġayġa bardı* [su kıyısını izleyerek iğdelik bir büke vardı] || << ***ETü*** *çigidem* bir bitki adı ≈ ***ETü*** *yigde* iğde → İĞDE

† İzmir lehçesinde "ayçiçeği çekirdeği" anlamında kullanımı muhtemelen ÇIĞIT "çekirdek" sözcüğüyle alakalıdır.

çiğit [ETü: Kaş 1073] *¯çigit: ḥabb al-ḳuṭn* [pamuk tohumu - Argu lehçesi] | [LO 1876] *¯çiğit: Yüzde çil lekesi, et beni. Çekirdek, kabuklu tohum, hususan pamuk tohumu ve süprüntüsü.* || ≈ ***TTü*** *çiğirt/çiğirdim/çiğirdek* çekirdek << ***ETü*** *çigit* pamuk çekirdeği → ÇEKİRDEK

† Ünsüze bitişen */r/* erimesi Türkçenin her döneminde tipiktir.

← ÇIVIT

çiğne|mek [OTü: MEd y. 1300] *¯çaynap sordu kemükni* [kemiği çiğneyip emdi] | [Kıp: CodC 1303] *mastico - Tr: ¯ġaynarmen* [caynarmen] | [Yad <1421?] *geldi bāzār içinde oturdı mevīzec* [kuru üzüm] *ile günlügi çok ¯çaynadı* || << ***OTü*** *çayna-* çiğnemek

† Karş. ***TTü*** *çaynak/cıynak* "yırtıcı hayvanların pençesi" (▫TS >1500, ▫DS). Fiilin özgün anlamı "parçalamak, pençelemek" olmalıdır. † Ses evrimi *çayna-* > *çıyna-* > *çiyne-* şeklindedir. Önseste */ç/* etkisiyle ünlü incelmesi görülür.

›› çiğnem, çiğnen-, çiğnet-

çikolata [Rat 1792] *şekerleme ve limonata ve ¯çokolatalar ile birbiri ardınca ikram ve izzet etmişlerdir.* | [K&B 1835] *¯çokolata (...) ¯çokolatacı* || ~ ***İt*** *cioccolata* kakao yağı ve şekerle imal edilen yiyecek maddesi ~ ***İsp*** *chocolate* a.a. ~ ***Nahuatl*** *xocolatl* kakaodan yapılan içecek § ***Nahuatl*** *xocolli* acı + ***Nahuatl*** *atl* su

† 1519'da Hernan Cortés tarafından Avrupa'ya getirilen ürünün adı Aztek dilinden alınmıştır.

›› çukulata

← ŞOKOLA

çil "ciltte iz veya leke" [ETü: Kaş 1073] *¯çıl <beden üzerinde kalan darp izi. (...) Oğuz lehçesinde 'bir bedensel kusur' anlamındadır.>* | <... ışıldayan (para)> [Arg 1533] *¯cil acciá* [çil akça]*: netto aspro* | "... alaca keklik" [Men 1680] *¯çil: Perdrix grisea minor.* | [LO 1876] *¯çil: Bir nevi yaban tavuğu. ¯çil keklik. ¯çil yavrusu gibi dağılmak.* || << ***ETü*** *çıl* darp izi, benek, alaca ≈ ***ETü*** *çal* alaca → ÇAL

† Karş. ***Çağ*** *çil murġ* "alaca keklik".

›› çil altın, çil çil, çil yavrusu, çilli

← ÇILDIR- (ÇILGIN), KIRÇIL

çilav "İran'a özgü safranlı pilav" [AR 1899] *mantarlı pilav, kantarlı ¯çilav* || ~ ***Fa*** *çilāw/çalāw* چلاو pirinç pilavı

çile|mek [Kıp: Kaş 1073] *tönuġ ¯çiledi* [giysiyi hafifçe ıslattı] || << ***ETü*** *çile-* az ıslatmak < ***ETü*** *çi* ıslaklık, nem *+lA-* → ÇIY

›› çilenti, çiler-

çile[1] [EÇ <1683] *Kırk sene kāmil ¯çille-i merdān çeküp, gündüz sāim ve gice ḳāim olup* [gündüz oruç tutup gece uyanık durup] || ~ ***Fa*** *çilla* چله 1. kırklık, kırk günlük

Levent Şahverdi Arşivi

süre, 2. tarikat erbabının kırk günlük halvet ve perhiz süresi, Hıristiyanlarda Paskalyadan önceki kırk günlük oruç < ***Fa*** *çil/çihil* چل/چهل kırk +*a*

›› çile çek-, çilehane, çilekeş, çileli

← ŞİLTE

çile² "kumaş topu" [OsmK <1566] ¯*cülle* | [Sel 1600] *çuka-i sıkarlat-ı mütenevvi'a: altmış* ¯*çile* | [Men 1680] ¯*cüleh seu* ¯*cüle: Globulus balistarius* [iplik topu]. || ~ ***Fa*** *culla* جلّه sepet, iplik yumağı, bir tür su kabı, gebelik

† ***Fa*** *gule/gulle* "gülle, top" sözcüğünün varyant biçimi olduğu düşünülebilir.

çilek [Arg 1533] ¯*cilech* [çilek]: *fragola* | [EÇ <1683] *roka ve havlican-ı Rümī ve sadef ve 'ırku'l-cenāh ve* ¯*çilek misillü otları hukemā ve ḳudemālar bu yaylada cem' etmek içün* || ~ ***KTü*** *cilek* böğürtlen veya yaban çileği << ***OTü*** *yilek* yabani yemiş, incir +*AlAk* < ***ETü*** *yé-* → İLEK

† Karş. ***Tatar*** *ilek/yélek/cilek,* ***Azer*** *çiyäläk,* ***Trkm*** *çigelek* "böğürtlen, çilek", ***Kırg*** *çiye,* ***Özb*** *çiya* "vişne", ***TTü*** dial. *çiğe* "ceviz ve badem içi". Ayrıntılı tartışma için Hatice Şirin User "Türk Dillerinde *çilek* ve *yilek"* in Stanislaw Stachowski Festschrift, Cracow 2010. † Kültür çileği 18. yy.'da ehlileştirilmiştir.

›› ağaç çileği

çilingir¹ [Kab 1432] *ol pīşe ki 'ilme ta'allukdur,* ¯*çīlāngerlik ve na'lbandlık ve yapıcılık* | [Arg 1533] ¯*cilinghirgi* [çilingirci]: *chiauaiuolo* [anahtarcı] || ~ ***Fa*** *çēlāngār* چیلانگار demirci § ***Fa*** *çēlān* چیلان demir eşya, kapıların demir aksamı + ***OFa*** *kār* yapan

çilingir² [LO 1876] ¯*çilingir sofrası* || ~ ***Fa*** *şīlāngār* شیلانگار şölen veren § ***Fa*** *şēlān* شیلان şölen, Moğollarda büyük törensel yemek + ***Fa*** *kār* کار yapan → ŞÖLEN, KÂR

† Sadece *çilingir sofrası* deyiminde.

›› çilingir sofrası

çim [ETü: Kaş 1073] ¯*çim* <bir şeyin çiğ veya nemli olma durumunu belirten pekiştirme edatı> *(...)* ¯*çim:* as-sīl <turba, turf>. <Topraktan koparılmadan kuruyan ve sık ve kömürleşmiş olup iyi bir tutuşturucu olan bitki örtüsü.> | [Kıp: İdr 1312] ¯*çim: al-kullā'a mina's-sīn wa fiha'n-nabāt* <içindeki nebatatla birlikte toprak külçesi> | [LO 1876] ¯*çim: Çimen otu. (...)* ¯*çimlendirmek: Suya koyup çimeni yeşillendirmek.* || << ***ETü*** *çim* çürümüş ot, turba

† "Yeşillik, çayır" anlamında 19. yy.'dan önce kaydedilmemiş görünüyor.

›› çimlen-, çimlendir-

← ÇİMEN (ÇEMEN)

çim|mek [ETü: Kaş 1073] *olan suwda* ¯*çomdı* [çocuk suya daldı] *(...) ördek suwka* ¯*çömdi* [ördek suya daldı] | [Kıp: İdr 1312] ¯*çimdi: aġtasala bi'l-mā* [suda yıkandı] || << ***OTü*** *çim-* suda yıkanmak ≈ ***ETü*** *çom-/çōm-* suya dalmak

† Karş. ***Moğ*** *cim-/cimu-* "suya girmek". Moğolca örnek, */i/* içsesli varyantın Türk dillerinde en azından ***ETü*** *çom-* ve *çōm-* biçimleri kadar eski olduğunu gösterir.

← ÇÖMÇE, ÇÖMLEK

çimdik [Kıp: İdr 1312] ¯*çimdidi: ḳaraṣa* [çimdikledi] | [Çağ: Pav <1500] ¯*çimdik* چیمدیك: *pincement* || << ***OTü*** *çimdük* < ***OTü*** *çimdi-* çimdiklemek +*Uk*

›› cimbik, çimcik, çimdikle-, çimdirik

çimen [ETü: Kaş 1073] ¯*çimgen: ar-rawḍ wa's-sīl* [çayır ve turbalık] | [Kıp: İdr 1312] ¯*çümen: al-murc wa'l-ḥaşīş* [çayırlık, otlak] || << ***ETü*** *çimgen* otlak, turbalık < ***ETü*** *çim* kuru ot, turba +*gAn*² → ÇİM

† ***Fa*** *çaman* (a.a.) olasılıkla Türkçeden alıntıdır.

›› çimenlen-, çimenlik

← ÇEMEN

çimento [Düs 1887] *Yaya kaldırımları taş ve* ¯*çimento veya asfalta ile dondurulacaktır* ‖ ~ ***İt*** *cimento* duvarcı harcı << ***Lat*** *caementum* 1. kırık taş, mıcır, 2. taş duvarın iç bölümüne doldurulan kırık taş ve kireç karışımı < ***Lat*** *caedere, caes-* kesmek, kırmak, bıçak veya keski vurmak +*ment*° → +SID

← KAROSİMAN

Çin [<1400] || ~ ***Fa*** *çīn* چین Asya'da bir ülke ≈ ***Sogd*** *çīn* a.a. ☼ MS 1. yy ~ ***Çin*** *ts'in* Çin ülkesini ilk kez birleştiren imparatorluk hanedanının adı (MÖ iii)

† ***Tü*** *Tabğaç/Tavğaç* terimi 11. yy sonuna dek kullanılmıştır. ***Sans*** *çīna* चीन biçimi Sogdca veya Toharca üzerinden MÖ 2. yy.'da alınmıştır. Batı dillerine 16. yy.'da Hintçeden aktarılmıştır.

çinçilya [LO 1876] ¯*şinşille: Amerikanın bir nev' hayvanı; kıvırcık ve gümüşî kürkü olur."* ‖ ~ ***İsp*** *chinchilla* Güney Amerika'ya özgü, kürkü makbul bir kemirgen < ***İsp*** *chinche* tahtakurusu

† Pis kokusundan ötürü.

çinekop [LO 1876] ¯*çinakop: küçük lüfer.* ‖ ~? ***Yun*** *tsinokópos* τσινοκόπος lüferin küçüğü (▫Eren 94 < Tsitsilis GrLw 548)

† Yunanca sözcüğün kaynağı muğlak ve yaygınlığı kuşkuludur. Tsitsilis'in verdiği etimoloji denemesi (***Tr*** *çene* + ***Yun*** *kópos* "kesik") kabul edilemez.

çingene [Dürr 1465] ¯*çingāne* | [Pir 1521] ¯*çingen* ‖ ~ ***Fa*** *çingāna* چنگانه [fem.] Roman << ***ETü*** *çıgañ* fakir, yoksul

† Karş. ***TTü*** *çığan/çığay* "fakir, miskin". Nihai kökeni Türkçe olmakla birlikte Farsça biçim benimsenmiştir. ***Yun*** *tsingános, tsiganós* (a.a.) en erken 1378'de kaydedilmiş olup muhtemelen Türkçeden alıntıdır.

›› çingen

← ÇAĞANOZ, ÇINGAR, ÇİGAN

çini [SN 1354] *yā Hindü elin uzadıp dünlerek* [gece vakti] / ¯*Çīnī sahndan kapdı gümiş çörek* | [GülM 1429] ¯*çīnī çanağı Rum'a getürem ve Rum'dan ḥarīr ḳumaşın Hind'e iledem* ‖ ~ ***Fa*** *çīnī* چینی Çin işi, özellikle Çin porseleni < ***öz*** *Çīn* → ÇIN

›› çinici

Levent Şahverdi Arşivi

çinko[1] [LO 1876] ~*çinko: tutiya-i has.* || ~ ***İt*** *zinco* metalik bir element, tutya ~ ***EYAlm*** *zinko* 1. zıpkın, diken, çatal dişi, 2. a.a.

† Almanca ad metalin dikenler şeklinde kristalleşme özelliğine işaret eder. ***İng*** *zinc* (a.a.) Almancadan alınmıştır.

çinko[2] "tombalada bir satırdaki beş sayıyı doldurunca kazanılan avantaj" [SFA 1950] || ~ ***İt*** *cinque* beş << ***Lat*** *quinque, quint-* a.a. → KENT[2]

çintar [DS <1960] ~*çıntar: Yenilen bir çeşit mantar.* [Denizli ve Muğla ağızları] | [Mil 2002] *Bodur menekşelerin, mantarların, ~çintarların, anemonların arasından bir panika, damar damar kayaların üstünden gidiyor...* || ~? ***Fa*** ***çandar*** çınar ağacı

† ***Erm*** *cantari ձանդարի* "çınar ağacı" demektir (Martirossian, Studies s. 167). Yapı itibariyle sözcük Farsça bir alıntıyı andırır; ancak Farsça sözlüklerde bulunamadı † Mantar adı Bodrum yöresel ağzından yakın dönemde genel kullanıma geçmiştir.

çintemani [ETü: İyiP <1000] *lö kanlarında ~çintemeni erdini bulsar bar* [Ejderha Hanında çintemani cevheri var] || ~ ***Sans*** *çintāmani* चिन्तामणि dilek taşı, efsanevi bir cevher § ***Sans*** *çintā* dilek, kaygı + ***Sans*** *mani* kristal, mücevher

† Esasen Hindu ve Budist geleneklerinde mitik bir mücevherdir. Günümüzde "Osmanlı tezhip sanatlarında göze benzer bir motif" olarak bilinmektedir.

çip [Cum 1988] *Bilgisayarlarda kullanılan (...) ~çip' adıyla anılan küçük silikon kristaller yani entegre devreler* || ~ ***İng*** *chip* 1. yonga, kıymık, 2. mikroelektronik entegre devre → CİPS

›› chip, chip para

← MİKROÇİP

çipil [Ferh-TS 1342] *yavuz itti iblīs eyü görmedi / ~çepel toxm aru χaşıl virmedi* [murdar tohum temiz ürün vermedi] | [Zad-TS <1600] *eger gevdesinde ~çepel* [pislik, murdarlık] *var ise gidere* | [TDK1 1945] *~çepel: Kirli, bulaşık, çamurlu. (...) ~çipil: 1. Gözleri ağrılı ve kirpikleri dökülmüş kimse. 2. Çepel.* || << ***TTü*** *çepel* bulaşık, pis; pislik <? ***TTü*** *çap-* çalmak, bulamak, alaca yapmak → ÇAP-

›› çepel, çepellen-

çipura "balık türü, sparus aurata" [LO 1876] *~çupra: Türkide balık kılçığı. ~Çupra ~balığı: Taş balığı gibi yuvarlak bir kılçıklı balık. (...) ~çopurina: İzmarit resminde elli dirhemlik balıktır.* || < ***TTü*** *çupra/çopra* balık kılçığı ≈ ***TTü*** *cibre* üzüm ve başka meyve posası <?

† ***Yun*** *tsipúra* τσιπούρα "çipura balığı" ve *tsipuro* τσίπουρο "üzüm posası, posadan damıtılan rakı" Türkçeden alıntı olabilir. Ancak Yunanca balık adının Türkçeden alınması son derece kural dışıdır.

›› çupra

çiriş [CodC 1303] *bitumen - ~siris* | [Hal 1477] *sirīş ... ʿâmme tahrīf édüp ~çiriş dérler.* || ~ ***Fa*** *sirīš* zambakgillerden bir bitki, asphodelus, bu bitkinin kökünden elde edilen tutkal << ***Ave/OFa*** *sirīš* a.a. ≈ ***Ave*** *sraeš-* hamur, tutkal

† Karş. ***Erm*** *çreş* չրեշ (a.a.). Türkçe ve Ermenice biçimler regresif disimilasyon ürünü müdür, oksa Farsça yazılı biçim analojik bir düzeltme mi r?

çirkef [Tenn-TS <1482] *kapular ~çirkevinden ṭoldur kap / akıdur gönlüne ḳaṭrān u zerd-āb* | [EÇ <1683] *~çirkef-ı dünyāden el çeküp* | [LO 1876] *~çirkef, çirkāb zebanze di. Hususan sabunlu pis su, bed-ahlāk kimse. ~Çirkefe taş atmak: Nā-ehle söz söylemek.* || ~ ***Fa*** *çirk-āb* آب pis su, lağım § ***Fa*** *çirk* چرک pis, pislik + ***Fa*** *āb* آب su → ÇİRKİN, AB

›› çirkefleş-

çirkin [CodC 1303] *turpis - Fa:χist* [χişt] *- Tr: ~çirχin* [AşP 1330] *niçe kim fısk u fesād ~çirkin χular* [huylar] ~ ***Fa*** *çirkīn* چرکین pis, kirli < ***Fa*** *çirk* چرک pislik kir, irin +*īn*

† Farsçada "kirli" anlamına gelen sözcük, Türkçede ***Fa*** *χişt* yerine "görüntüsü nahoş" anlamındaki kullanılagelmiştir.

← ÇİRKEF

çiroz [EÇ <1683] *~çiroz ve gümüş ve horosya ve tirkis ve lüfer balıkları* | [LO 1876] *~çiroz: Uskumru balığının küçüğü rusu. Türkide çirimek kurumak, buruşmak manasından müvelled kelime* [?]. || ~ ***Yun*** *tsiros* τζίρος/τσίρος yağ veya salamura küpü (▫DuCG 2:1569, 1576) ≈ ***İt*** *ziro* a.a.

† Yunanca sözcüğün orijinal anlamı "salamura balık" olmalıdır. † Tietze'nin ***Yun*** *kvēros* "kuru" sözcüğüyle birleştirme denemesi talihsizdir.

çiseḷmek [Kıp: İdr 1312] *~çisedi & ~çiledi: maṭara* [ince yağmur yağdı] | [Aht 1545] *ar-nikk* [Ar.]: *Yağmur ~çisentisi ki maṭār-i ẓāʿife* [hafif yağmur] *dirler.* || << ***OTü*** *çise-* hafifçe yağmur yaşmak < ***ETü*** *çi* nem, yaşlık +*sA-* → ÇIY

›› çisele-, çisenti

çiş [ETü: Kaş 1073] *~çiş ~çiş* <Bebeği veya çocuğu işetmek için kadınların tekrarladığı sözcük> || << ***ETü*** *çiş* çocukların işemesi için söylenen bir söz < *çoc*

† Muhtemelen çocuk dilinde evrensel olan "çiş yapma" sembolizminden.

← İŞE-

çit [ETü: UyY 759] *~çıt anta tokıtdım* [orada bir çit/set ördürdüm] | [ETü: Kaş 1073] *~çit: al-χuşş min al-kaṣab awi'l-ṣawk* [kamış ve dikenden yapma ayıraç] | [EÇ <1683] *χānelerinün kārgīr binā dīvārları olmayup ~çitden mebnīdir* || << ***ETü*** *çıt/çit* çalı çırpıdan yapılan ayıraç

çita [ML 1969] || ~ ***İng*** *cheetah* kedigillerden bir yırtıcı hayvan ~ ***Hind*** *cītā* a.a. < ***Sans*** *çitrakāya* चित्रकाय alacagövde, a.a.

çiti [Terc-TS <1461] *Bir nesnenün ağzın ~çiticek ve ufacık ağaçlar ve çivicikler.* | [LO 1876] *~çitlemek: ~Çitilemek, elde sıkıştırmak, oğuşturup çamaşır* ilecek ovala-

Levent Şahverdi Arşivi

mak. || < ***TTü*** *çit-* hafifçe çatıştırmak, sürtmek, ovalamak *+l(g)* → ÇAT-

† Fiilin özgün anlamı "çıtırtı ve hışırtı sesi çıkaracak şekilde birbirine sürtmek" olmalıdır. *Çıt-* ve *çat-* fiilleri onomatope yapısı sergiler.

›› çit-, çitile-, çitin-

çitlembik [Kıp: CodC 1303] *nizole* [fındık] - *Fa: fenduk - Tr: ¯čatlauk* | [İdr 1312] *¯çatlawuḳ: al-bunduḳ* [fındık] | [EÇ <1683] *¯çitlemik/çitlemmik* | [BK 1797] *menevş ve ¯çitlenbik taʿbīr olunan meyvaya derler, sakızlık ağacının meyvasıdır (..) Türkistanda ¯çatlağuç derler.* | [LO 1876] *¯çıtlık: Sakız ağacının kırmızı meyvası.* || << ***OTü*** *çıtlamuk/çatlağuk* fındık, çekirdek < ***OTü*** *çatla-/çıtla-* *+mUk* < ***onom*** *çat/çıt* *+lA-* → ÇEKİRDEK

† Önseste */ç/* etkisiyle sesli incelemesi tipiktir. */b/* ara sesi ***çitlemmik*** ara biçiminden dissimilasyon yoluyla türemiş olmalıdır.

›› çıtımık, çıtlık

çivi [ETü: Kaş 1073] *¯çij: al-mismār mina'l-ḥadīd* <demir çivi>. <j sesiyle. Zırhın üzerindeki perçinler de böyle adlandırılır.> | [Kıp: İdr 1312] *¯çüvü* "sivri uçlu alet, biz veya tığ> || << ***ETü*** ***çıv/çız*** çivi

† Önsesteki */ç/* etkisiyle */z/* > */j/* dönüşümünün Kaşgarî'de birkaç örneği mevcuttur. Önseste */ç/* etkisiyle sesli incelmesi tipiktir. † ***ETü*** *çız-* "çizmek" fiiliyle yapısal ilişkisi muğlaktır.

çivit [ETü: Kaş 1073] *ḳizil ¯çüvit: sincarf* <zincifre, kırmızı boya>, *al ¯çüvit: isric* <vermillion, kızıl boya>, *kök ¯çüvit: lazward* <lacivert boya>, *yāşıl ¯çüvit: zincār* <yeşil boya>. <Çüvit sözcüğünün tüm bu renkler için tür belirleyen genel bir sözcük olduğu unutulmamalıdır. Her değişik rengi belirtmek için sözcüğün başına rengin özel adı gelir.> | <indigofera tinctoria bitkisinden elde edilen mavi boya> [Men 1680] *¯çivid: Indicum, balaustinus color* [nar çiçeği boyası]. || << ***ETü*** *çivit* çekirdek boyası ≈? ***ETü*** *çigit* çekirdek → ÇİĞİT

›› çividî

çiy [ETü: Kaş 1073] *¯çi* [nem, rutubet], *¯çi yér* [nemli yer], *tonuġ ¯çilēdi* [giysiyi hafifçe ıslattı] || << ***ETü*** *çi* ıslaklık, rutubet

† Karş. ***Fa*** *tar* "yaş, yaşlık" (sıfat ve isim).

← ÇIĞ (IĞREN-), ÇILE-, ÇİSE-

çiz|mek [ETü: Uy <1300] *nişān ¯çızıb bitig birdim* [simge/damga çizip yazı verdim] | [Kıp: CodC 1303] *scribo - Tr: yazarmen vel ¯čisarmen* | [Kıp: KTerc 1343] *aktab* [Ar.]: *¯çızġıl wayaḳāl yazġıl wa huwa bitturkmānī* [Kıpçakça 'çızmak' denir fakat Türkmenler 'yazmak' derler] | [Çağ: Sang <1500] *¯sızmak: naḳş kardan* || << ***OTü*** *cız-/çız-* sivri bir uçla çentmek, nakşetmek, yazmak ≈ ***ETü*** *yaz-* a.a. → YAZ-[1]

† Karş. ***Moğ*** *ciru-* "çizmek", *cirug* "çizgi, çizim". † 13. yy.'dan itibaren Kıpçak, Harezm ve Uygur lehçeleri ile Moğolcada ortaya çıkan fiil, ***ETü*** *yaz-* "tahrif etmek, yazı yazmak" fiilinin lehçesel bir varyantıdır. Önseste */y/* > */c/* değişimi Oğuzca dışındaki Türk dillerinde tipiktir. † Önses */ç/* etkisiyle ünlü incelmesi TTü özgüdür.

›› çizdir-, çizer, çizi, çizik, çizil-, çizim, yazı çizi

← ÇİZELGE, ÇİZGİ, ÇİZİKTİR-, ÇİZME

çizburger [Mil 1985] *Dondurma, mısır, bal, ¯çizburger için anma günleri, haftaları ilan eden Kongre'nin son kararlarından biri de Ulusal Simit Ayı.* || ***~ İng*** *cheeseburger* peynirli hamburger § ***İng*** *cheese* peynir + ***İng*** *hamburger* → ÇİZİ[2], HAMBURGER

çizelge [YTü: CepK 1935] *¯çizelge = Liste, cedvel = Liste, tableau* || < ***TTü*** *çiz-* *+ArgA* → ÇIZ-

† TTü birkaç marjinal örnekte görülen *+AlgA* eki muhtemelen *+ArgA* ekinin fonetik varyantıdır. Karş. *önerge, duyarga* vb.

çizgi [LO 1876] *¯çizgi: Çizi, hat. El ve alın ¯çizgileri.* || < ***TTü*** *çiz-* *+gU* → ÇIZ-

›› çizgi film, çizgi roman, çizgile-, çizgili, çizgisel, çizgisiz

çizi[1] → ÇIZ-

çizi[2] [Mil 1968] *Açık olarak satılan ¯çizi krakerlerimize bazı yerlerde düşük kaliteli taklit mallar karıştırıldığı tesbit edildiğinden...* || ***~ İng*** *cheesy* peynirli < ***İng*** *cheese* peynir (<< ***Eİng*** *cése* a.a. ≈ ***EYAlm*** *chāsi* a.a.) ~ ***Lat*** *caseus* a.a.

›› çizi kraker

← CHEESECAKE, ÇİZBURGER, KAŞKAVAL

çiziktir|mek [LO 1876] *¯cızıktırmak: çezginmek* [cız cız etmek, yakınmak], *yazı yazmak* || < ***TTü*** *çiz-* *+ik°* → ÇIZ-

† *+Iktır-* cki burada *+Iştır-* anlamındadır. Arkaik dönüşlü fiil eki *+Ik-* kullanılmıştır.

çizme "uzun konçlu ayakkabı" [OsmK <1512] || [BK 1797] *¯çizme taʿbīr olunan ayakkabı... ki İran Türkisinde çekme derler* || <? ***TTü*** *çiz-* *+mA* → ÇIZ-

† Semantik evrimi açık değildir.

çoban [OTü: Gül 1314] *ʿadl-ile yüz kurdı bir ¯çūbān kılam* | [AşP 1330] *Müsā hem anuŋ-içün ¯çūbān-ıdı (...) ¯çūpān gerek ṭağda dura* | [Çağ: Pav <1500] *¯çupan: berger (...) ¯çupan aldatıcı: sorte d'épervier* || ***~ Fa*** *çōbān/şūpān/şiwān* چوبان/چبان/شبان/شوان davar güden << ***OFa*** *şupān* a.a. (≈? ***Ave*** **fşu-pāna-* a.a. § ***Ave*** *fşu-* davar + ***Ave*** *pāna-* koruyan, gözetcn) → +BAN

† Karş. ***Kürd*** *şivân* (a.a.). Doğu Türk dilleriyle ortak olan sözcüğün Türkçeye Kürtçeden alınmış olması ihtimali yoktur. † *Çoban yıldızı* deyiminde kastedilen *Çolpan yıldızı*'dır. ÇOLPAN maddesine bakınız.

›› çoban aldatan, çoban köpeği, çoban yıldızı

çocuk [ETü: Kaş 1073] *¯çocuk: al-χannūṣ* [domuz yavrusu] | [Kıp: KTerc 1343] *¯çoçka: al-χannūṣ* | [Çağ: Pav <1500] *¯çuçak* [cüce] || << ***ETü*** *çocuk* yavru, özellikle domuz yavrusu < ***çoc*** → CÜCÜK

† Çocuk dilinden alınmış ekspresif bir deyimdir. Karş. ***ETü*** *çıçamuk* "küçük parmak", *çıpçık/çıpçuk* "serçe kuşu". Ayrıca *cücük, cıcık,* küçücük.

›› çocuklaş-, çocuklu, çocuksu, o.ç.

Levent Şahverdi Arşivi

çoğal|mak [MŞ <1400] *anda kan ¯çoğalur aχlāṭ harekete gelür ... soğan ağız yārın* [tükürük] *¯çoğaldur* || < ***TTü*** *çōk* kalabalık *+Al-* → ÇOK

›› çoğalt-

çoğul [YTü: CepK 1935] *¯çoğul = Cemi = Pluriel* || < ***TTü*** *çok +lI* → ÇOK

›› çoğullaş-

← ÇOĞULCU

çoğulcu çoğulculuk "İng *pluralism* karşılığı" [YTü: Mil 1973] *demokratik ¯çoğulculuğun bir unsuru olarak DİSK...* || < ***YTü*** *çoğul +cI* → ÇOĞUL

›› çoğulculuk

çok "kalabalık ... fokurtu" [ETü: Kaş 1073] *¯çök er* <aşağı tabakadan adam – Oğuzca> *(...) ¯çokradı* <kaynadı, fokurdadı> | <kalabalık> [DK <1400?] *Kazan oğlu Uruz'uŋ üzerine ¯çok savaşdılar* | "çokluk [ad], çok [sıfat]" [Men 1680] *¯çok: Kesīr & kesret. Multum & multus. ¯Çok zeman, ¯çok yaşlü, ¯çoktan, ¯çok yaşa, ¯çok iş, ¯çok yeyici, ¯çok söyler.* || << ***ETü*** *çōk* kalabalık, gürültü << ***ETü*** *çawk/*çoğuk* ses, avaz < ***ETü*** *çawı-/çoğı-* ses etmek *+Uk* → ÇAĞIR-

† Karş. ***ETü*** *çoğı* "münakaşa", *çoğla-* "bağırmak, çağırmak", *çoχ-* "üşüşmek", *çoχra-* "fokurdama, kaynaşma"; ***TTü*** *çoğuldu* "gürültü; topluluk, sürü". † 14. yy.'dan sonra tüm yazılı lehçelerde *artuk, kop* ve *üküş* "miktarca çok" sıfatlarının yerini almıştır.

›› çoğu, çoğunluk, çok çok, çok sesli, çok tanrıcı, çokbilmiş, çokça, çokcana, çokeşli, çokgen, çokluk, çokuluslu

← ÇOĞAL-, ÇOĞUL (ÇOĞULCU)

çolak [ETü: Man <900] *aχsak ¯çolok* [aksak çolak] | [ETü: Kaş 1073] *¯çoluk* <tek kollu> *(...) çolḳuy etük* <topuğu parçalanmış çizme. Bundan hareketle eli sakat olan kişiye 'çolḳuy eliglig' denir> | [Men 1680] *¯çolak: Manum mutilus, mancus* [kolu sakat]. || << ***ETü*** *çoluk* sakat < ***ETü*** *çol-* parçalamak, sakatlamak *+Uk* ≈ ***ETü*** *çal-* vurmak, kesmek, koparmak → ÇAL-

† Karş. ***TTü*** *çalık* "sakat, bir organı kesik".

çolpa [Kam 1800] *al-afīk* [Ar.]: *Hazm ve rüşdü ve hīle ve fetāneti kalīl olan ʿāciz ve ¯çolpā ādeme denir.* || *~* ***Fa*** *çōlpā* چولپا sakar, becerıksiz § ***Fa*** *çawl* چول eğri + ***Fa*** *pā* پا ayak → ÇEVGAN, PA

›› çolpaz

çolpan [İMüh <1310] *¯çolpan vulg. ¯çoban ¯yıldızı* | [Kıp: İdr 1312] *¯çolpan* <Zühre yıldızı> || << ***OTü*** *çolpan* Venüs gezegeni, Zühre < ***?***

† Türk dillerine has bir ad olmakla birlikte etimolojisi muammadır. 8. yy sonrasına ait bir Köktürkçe metinde İrani bir dilden alıntı olan *Nahid* "Venüs" kullanılır. † *Çolpan* 'dan bozulmuş olan *çoban yıldızı* deyimi 14. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir.

çoluk çocuk [EÇ <1683] *¯çoluk ¯çolpa bir nevʿi āheng-i nāsezā iderdi* | [LO 1876] *¯çoluk ¯çocuk: Etfāl ü şiġār, evlād ü ʿiyāl.* | [Mil 2001] *¯çoluk ¯çombalak* || < ***TTü*** *oluk çocuk* < ***TTü*** *ol-* olmak, oluşmak, hasıl olmak

† Deyimin eski ve yaygın biçimi *oluk çocuk* olup, *ç-* sesi aliterasyon etkisiyle türemiş olmalıdır. *Oluk* sözcüğü burada muhtemelen "mahsul, oluşan" anlamındadır. † ***ETü*** *çoluk* "çolak, sakat" sözcüğüyle birleştirilmesi zorlamadır.

›› çoluk çombak, çoluk çombalak

çomak [ETü: Kaş 1073] *¯çomak: al-ʿaṣā.* <Uygurlar ve Müslüman olmayan diğer halklar Müslümanlara bu adı verir.> | [Kıp: İdr 1312] *¯çomak* <topuz gibi yuvarlak başlı ahşap değnek> | [Gül 1317] *sen delü ¯çomak direr gibi hemān* [deli çomak toplar gibi] / *dirşürürsüŋ çok mürīd, şeyχ fülān* || << ***ETü*** *çokmak/çomak* sopa, topuz < ***ETü*** *çōk-/çoġık-* saldırmak, çullanmak *+(A)mAk*

† Karş. ***Moğ*** *çokimak* "çekiç, tokmak" < *çoki-* "çakmak, darp etmek".

← ÇOMAR

çomar [EÇ <1683] *¯çomar: koyun köpeği* [Tosya ve Bolu Türkleri lisanında] | [Kam 1800] *boynuzsuz olan koyuna denir ki ¯çomar taʿbīr olunur* | "... bir aşağılama deyimi (argo)" [EkşiS 2013] *¯çomar: Anadolu'da yaşayan muhafazakar, cahil kesimi ifade etmek için kullanılıyor. (...) Amerika'da redneck olarak bilinirler.* || <<? ***TTü*** *çokmar* 1. iri başlı topuz, lobut, 2. iri başlı hayvan → ÇOMAK

çopur "çiçek bozuğu" [EÇ <1683] *Bağdad'a kapanan ¯Çopur Bekir Paşa'ya dahı* | [Men 1680] *¯çopur: Lentiginosus. Çil yüzlı.* | [Ana 1932] *¯çapar: 1- Yüzü çilli insan (Cenubi Anadolu, Menteşe); 2- Rengi alacalı (Cenubi Anadolu); 2- çiçek bozuğu (Cenubi Anadolu)."* || ≈ ***TTü*** *çapar* çilli, alacalı, çiçek bozuğu < ***TTü*** *çap-* çarpmak, lekelemek, alaca yapmak → ÇAP-

† Ses değişimi açıklanmaya muhtaçtır. † Karş. ***Moğ*** *çoġur* = ***Tü*** *çakır/çağır* "alaca, benekli".

›› çapar

çorak [Kıp: İdrH <1402] *¯çorak* [tuz çölü] | [Çağ: Pav <1500] *¯şorak: terrain salé, salpétré* [tuzlu alan, taşlaşmış tuz] || *~* ***OFa*** **şōrak* tuzla, tuz gölü, tuz çölü < ***OFa*** *çōr/şōr* tuzlu << ***HAv*** **sū-ro-* tuzlu, ekşi, acı → ÇORBA

† Karş. ***Fa*** *şoru* شورو (a.a.). ***Ar*** *şūrac* (a.a.) biçimi Orta Farsçadan alınmıştır.

›› çoraklaş-, şor

çorap [İrşM 1387] *¯curāb* [torba, kese] | [Men 1680] *¯cevreb, ¯çorāb: Socci.* || *~* ***Ar*** *cawrab/cūrāb* جورب/جوراب [#*crb*] deri veya bez torba, yumuşak deriden iç ayak kılıfı *~* ***Aram*** *gurbā/gərābā* גרבא/גרבא a.a. ≈ ***Akad*** *gurābu* torba, kılıf, zarf

† ***Erm*** *kulbā գուլպայ* "çorap" aynı sözcüğün Süryaniceden alınmış refleksidir. Modern Ermenice */g/ > /k/* ve Arapça */g/ > /c/* evrimleri standarttır.

›› külotlu çorap

çorba [MEd y. 1300] *şör kıldı ¯şōrbānı* [çorbayı tuzlu yaptı] *(...) isitti* [ısıttı] *¯şörbānı* | [Edv-TS 1389] *ve semiz tavuk ¯şorvāsın içmekle ola* | [Yad <1421?] *ve tīzcek ġıdā tedbīr ide oğlak eti bile ¯şorbā ve daχı bunlaruŋ*

Levent Şahverdi Arşivi

gibi || ~ ***Fa*** *şōrbā* شوربا çorba, aş <? ***Fa*** *şōr* شور 1. tuz, tuzlu, 2. bulanık, karışık

›› çorbacı

← ÇORAK

çotra çoctura/çocra/çotra [EÇ <1683] *elinde mezesiyle belinde bir ¯çotra şarabıyle.* | [Ana 1932] *¯çotra, çotura (Niğde): ... 2- şarap kabı.* || ~ ***İt*** *ciotola* tas, kadeh, özellikle şarap kadehi (▫DankoffEÇ 28) << ***OLat*** *cytola* ~ ***EYun*** *kotýlē* κοτύλη tas, kadeh

† Karş. ***Sırp*** *čutura,* ***Mac*** *csotura* "ahşap şarap kadehi". Ancak ▫Eren 98'in Balkan dillerinden alıntı görüşü dayanaksızdır. † Botanik ve zooloji terimleri olan ***İng*** *cotyle* ve *cotula* Eski Yunancadan devşirilmiştir.

çöğür "çalı" [SN 1354] *batar idi mīşede* [ormanda] *yürür iken / ayağına gāh ¯çögür ü gāh diken* | "bir telli çalgı, tambura" [Men 1680] *¯çögür: Instrumentum musicum citharā crassius* || ~ ***?***

çök|mek [ETü: Kaş 1073] *ol begke ¯çökdi* [beye diz çöktü], *téwé ¯çökdi* [deve çöktü] *(...) ¯çöküt* [kısa boylu adam] | çok- [Fer <1451] *anda çok halk āzād u ¯bende, ol kapuya ¯çoḳmışlar* | çökelti [YTü: Mil 1974] *Kalsiyum fosfat gübresi ¯çökelti olarak ayrılır.* || << ***ETü*** *çök-* diz çökmek, oturmak

›› çökelti, çökert-, çöktür-, çökük, çöküntü

← ÇÖKELEK, ÇÖKERTME, ÇÖMEL- (ÇÖMEZ), ÇÖP[1]

çökelek "bir tür süt ürünü" [SıhA 1469] *çuġrāt* [Fa.]: *ekşi yoğurt ve ¯çökelik* | [CFürs 1501] *ruχbīn* [Fa.]: *¯Çökelik. Baʿzı tabîbler dédiler ki bişmiş yoğurduŋ şuyıdur... Baʿzıları dédi ki ayranı bişürseler, koyulsa ve kurusa, masl olur ve güneşe karşı kosalar, kurusa ruχbīn olur;"* | "... çökelti, tortu" [Bab-TS 1555] *sāʿıṭ* [Ar.]: *Hamur ¯çökelegi (...) ḥaṭara* [Ar.]: *Desti dibinde kalan bulanık ve ¯çökelek.* || < ***TTü*** *çök- +AlAk* → ÇÖK-

çökertme "deniz dibine indirilerek balık geldiğinde dört köşesinden çekerek kaldırılan ağ (halk)" [Dev 1915] || < ***TTü*** *çökert-* indirmek *+mA* → ÇÖK-

çöl [İMüh <1310] || [Çağ: Nev <1500] *başım alıb dimay ābād ile ¯çöl* [başımı alıp, abad ile çöl demeden] || << ***OTü*** *çöl* yaban yer, bozkır ≈ ***Moğ*** *çöl* a.a.

† ▫Doerfer III:122 Moğolca sözcüğün Türkçeden alıntı olduğunu savunur. Ancak ETü bu sözcüğe rastlanmaz.

›› çölleş-

çölyak [Mil 2001] *3 haftadan bu yana ¯çölyak' teşhisiyle tedavi gören 16 aylık Serdar Erzik'in, ömür boyu buğday, arpa, yulaf ve çavdarlı gıdalar yiyemeyeceği* || ~ ***İng*** *coeliac disease* genetik kökenli bir ince bağırsak hastalığı ~ ***EYun*** *koiliakós* κοιλιακός karın boşluğu (hastalığı) < ***EYun*** *koîlos* κοίλος çukur, kovuk → KİRİZMA

† 1998 dolayında zuhur eden Türkçe yazımı İngilizce adın yanlış telaffuzundan türemiştir. Aslı */silyak/* olmalıdır.

çömçe [Oğ: Kaş 1073] *¯çömçe* <kepçe – Oğuzca> | [Kıp: CodC 1303] *cazia* [kepçe] - *Fa: kaugir - Tr: ¯čomič* | [Kıp: İdr 1312] *¯çömçe: al-maġrūfa* [kepçe] || << ***ETü-O*** *çomça* kepçe < ***ETü*** *çom-* suya dalmak *+çA* → ÇIM-

† Türkçe özgün biçimin *çomıç* olduğu düşünülebilir. ***Fa*** *çomça,* ***Kürd*** *çemçik* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

çömel|mek [Kıp: İdr 1312] *¯çömeldi: aḳʿā* [çöktü] | "... körelmek" [Tezk 1341] *ʿāciz ve gözleri ¯çöŋelmiş ve eli ayağı süst olmışdur, deprenmez.* | [Ana 1932] *¯çöŋgellemek, ¯çövelmek (Menteşe): ihtiyar kimse kudretten düşmek, kanburlaşmak. (...) ¯çöŋgelmek (Cenubi Anadolu): Bıçak körelmek, göz göremez olmak.* || << ***TTü*** *çöŋel-* çökmek, dizleri üstüne oturmak < ***ETü*** *çök-/çöŋ-* çökmek *+Al-* → ÇÖK-

† ***ETü*** *çök-* ve ***TTü*** *çökel-/çögel-* (a.a.) fiillerinin varyant biçimidir.

›› çöm-, çömüş-, çön-

← ÇÖMEZ

çömez "medresede talebe yamağı" [EÇ <1683] *kılıç kaldırup ¯Çömez Hüseyn'i pārelediŋüz* || < ***TTü*** *çöm-* çömelmek *+(n)Az* → ÇÖMEL-

† Çömelen" anlamında, belki öğrenci argosudur. Özgün biçimin ***çömelez** olduğu varsayılabilir. Karş. *köpelez* "köpek yavrusu, küçük köpek", *çökelez* "sincap", *civelez* "oğlancık".

çömlek [ETü: Kaş 1073] *¯çöŋgek* <deriden yapılmış süt sağma kabı (Çigil lehçesi)> | [Kıp: CodC 1303] *pignata - Tr: ¯čomlak* | [Yad <1421?] *yüz dirhem zeyt yağını alalar ¯çölmeğe koyalar od üzerinde kaynatalar* || << ***ETü*** *çöŋgek* güğüm <? ***ETü*** ***çöŋ-** çimmek, yıkamak *+(g)Ak* → ÇIM-

† Karş. ***ETü*** *susak* "su kabı". † ***ETü*** *çöm-* ve ***çöŋ-** biçimleri eşdeğer kabul edilebilir.

›› çömlekçi

çöp[1] [ETü: Kaş 1073] *¯çöp* <şarabın tortusu, aynı zamanda herhangi bir şeyin dibindeki çökelti için bu sözcük kullanılır. Değersiz kimselere '¯çöp ¯çep kişiler' denir.> | çör çöp [Tezk 1341] *nefsümüŋ ¯çörin ¯çöpin benim ileyümden giderdi* || << ***ETü*** *çöp* tortu, çökelti << ***ETü*** ***çöğ-üp** <? ***ETü*** *çök-* çökmek, dibe inmek *+Ip* → ÇÖK-

† Karş. ***TTü*** *çökek, çöl, çör, çöräntü* (hepsi "tortu" anlamında - ▫TS 1300-1600). Ortak bir *çök-* > *çöğ-* kökü varsayılmalıdır.

›› çer çöp, çöpçü, çöplen-, çöplük

çöp[2] [Marz 1380] *bir deste ¯çöb/çob eline alub ardına düşdi* | [Men 1680] *¯çop: ağac ki kesilmiş ola. Arbor amputata, & baculus, virga, fustis* [değnek, sopa, baston]. *(...) çopi nān: oklağu.* || ~ ***Fa*** *çūb/çōb* چوب tahta parçası, değnek, çubuk

† ***ETü*** *çöp* "tortu, posa" ile anlam bağı kurulamaz.

›› çöp şiş, çöpçatan

← COP, ÇERÇEVE, ÇUBUK (ZIBIK), ÇÜK, SOPA (ZIBAR-), ZERDEÇAL

çörek [ETü: Kaş 1073] *¯çörek: al-ḳurş* [halka? yuvarlak ekmek?] | çörek otu [Yad <1421?] *naʿnaʿyla ¯çörek ¯otunı döğüp göbek üzerüne yaku eyleseler* | [LO 1876] *¯çöreklenmek: Kıvrılıp kangal olmak, yılan kat kat bü-*

Levent Şahverdi Arşivi

külmek. ‖ << ***ETü*** *çörek* yuvarlak ekmek < ***ETü*** *çevür-* çevirmek, yuvarlamak *+(g)Ak* → ÇEVİR-

›› çörek otu, çöreklen-

çörten [Ana 1932] *¯çörten (Kayseri, Cenubi Anadolu, Ankara), ¯çörtün (Malatya): su oluğu.* ‖ ~ ***Erm*** *çrortan* ⲥⲣⲣⲣⲧⲁⲛ su oluğu § ***Erm*** *çur* ⲥⲩⲣ su + ***Erm*** *ortan* ⲟⲣⲣⲧⲁⲛ oluk

† Bazı Anadolu ağızlarında görülen *çörten* "kurutulmuş yoğurttan yapılan bir yiyecek" anlamı ***Erm*** *çortan* ⲥⲣⲣⲧⲁⲛ "kuru yoğurt" biçiminden alınmış olup ayrı sözcüktür.

çöven [OTü: İMüh <1310] *¯çoğan: al-uşnān* | [Men 1680] *¯çoğan: Smegma. Obsoletum pro sabun.* ‖ << ***OTü*** *çoğan* sabun gibi köpüren bir bitki, saponaria

›› çöğen

çözmek [ETü: Kaş 1073] *urağut yıp ¯çöjdi* <kadın örgü ipini çözdü. Çekerek açılan her şeyi, örneğin urgan ya da koyun bağırsağı gibi şeyleri anlatmak için de bu sözcük kullanılır.> | [Kıp: CodC 1303] *¯čozgil - ?* | [LO 1876] *¯çözgü: Pamuktan çarşaflık, bez dokuma. (...) ¯çözük: Münhall, gevşek, gayri-maᶜkud.* ‖ << ***ETü*** *çöz-* çekip uzatmak

† Kaşgarî'de önses */ç/* etkisiyle */z/ > /j/* dönüşümü standarttır. Karş. ÇIZ-

›› çözdür-, çözgü, çözük, çözül-, çözün-, çözüş-, çözüştür-

← ÇÖZELTİ, ÇÖZÜM, ÇÖZÜNÜRLÜK

çözelti "kimyada analiz sonucu ortaya çıkan madde" [YTü: Mil 1968] *İşletmemiz mamulü kaliteli tuzruhu, kireç kaymağı ve ¯çözelti sudkostik satılmakta ve teslimat derhal yapılmaktadır.* ‖ < ***TTü*** *çöz- +(In)tI* → ÇÖZ-

† TTü renk adlarında görülen *+AltI* ekinin buradaki işlevi meçhuldür. Muhtemelen *karaltı* örneğinden analoji yoluyla.

çözüm [YTü: TDK1 1945] *¯çözüm, ¯çözümlemek, ¯çözümsel* | [YTü: Ataç 1954] *O sorun kolay kolay ¯çözümlenecek (halledilecek) bir sorun değil* ‖ < ***TTü*** *çöz- +Im* → ÇÖZ-

›› çözüm süreci, çözümle-, çözümlen-, çözümsüz

çözünürlük "sıvıda çözünme kapasitesi, solubility" [Mil 1978] *gazların sıvılardaki ¯çözünürlüğü basınç ile doğru orantılıdır.* | "... printer hassasiyeti, resolution" [Mil 1992] *360 dpi ¯çözünürlük* ‖ < ***YTü*** *çözün-* → ÇÖZ-

çubuk [ETü: Kaş 1073] *¯çıbık: al-ḳaḍību'l-raṭl min al-aġşān* [ağaçtan koparılan taze dal] | [Kıp: CodC 1303] *ani tikmaga bagladilar dage ¯čibuχlar kamislar ani katte urdilar* [onu direğe bağladılar ve çubuklar kamışlar (ile) katı vurdular] | "... tütün çubuğu" [Men 1680] *¯çubuḳ vel ¯çibuḳ: (...) tubus longior ad tabacum sumendum in fumo* [tütün dumanı çekmek için uzunca tüp] ‖ << ***ETü*** *çöpik/çıpık* değnek, dal <? ***ETü*** *çöp* a.a. *+Ik* < ***Fa*** *çūb* چوب a.a. → ÇÖP[2]

† Karş. ***Fa*** *çūb, çūbak* چوبك (a.a.). Kaşgarî sözcüğün her iki biçiminin Türkçe olduğunu savunur.

›› çubuk kraker, çubuklu

← ZIBIK

çuha [CodC 1303] *pannum lane* [yün kumaş] - *Fa: ¯čoχa* [çuha] - *Tr: čakman* | [DK <1400?] *cübbesi-ile ¯çuχası-ile χan Beyregüŋ ayağına düşdi.* ‖ ≈ ***Fa*** *çōχa/çūḳa* چوخه bir tür yün kumaş ~ ***?***

† Nihai kökeni belki bir Hint veya Doğu Asya dilinden.

›› çuhadar

çukur [Kıp: CodC 1303] *fossatus* [hendek] - *Tr: ¯čugur* | [Kıp: İdr 1312] *¯çukur: al-ḥafra* [a.a.] ‖ << ***OTü*** *çukur* hendek, oyuk < ***ETü*** *çok-/çokı-* delmek, oymak, (kuş) gagalamak

›› çukurlaş-

çul [CodC 1303] *copta* [eyer örtüsü] - *Fa: ¯čiaul - Tr: eyar yaboghi* [eyer yapığı] | [Men 1680] *¯çul* چول*: Stragula. Pro cüll* جلّ. ‖ ~ ***Fa*** *cul/cūl* جول/جل kaba kumaş, çuval bezi ≈ ***Ar*** *cull* جلّ a.a.

›› çul çaput, çulsuz

← ÇAPAÇUL, ÇULHA, ÇULLAN-, ÇUVAL (ÇUVALDIZ)

çulha [Yun <1320] *iplik virdim ¯culhāya sarup yumak itmemiş* | [Kab 1432] *tā ki lāf urur ¯culhādur* [laf dokuyan dokumacı] *demeyeler, zīrā ki lāf urana bāfende* [dokumacı] *dirler, yāni culhā dimek olur* ‖ ~ ***Fa*** *culāh* جلاه kumaş dokuyan, dokumacı < ***Fa*** *cul* çul, kaba kumaş → ÇUL

† Belki ***Fa*** *culāhhā* çoğul biçiminden.

çullan|mak [Kıp: CodC 1303] *oglan čupäkä ¯čulganmiz* [çocuk çula sarınmış] | [LO 1876] *¯çullama: bir şeyin üstüne yatmak, binmek, cebretmek, ¯çullanmak.* ‖ < ***TTü*** *çul +lAn-* → ÇUL

çulluk [ETü: Kaş 1073] *¯çulık* <üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu> ‖ << ***ETü*** *çulık* bir tür kuş

← CULUK

çuval [Tuhf <1400] *ġirāra* [Ar]: *¯şuvāl* | [Men 1680] *¯cevāl, cüvāl & usit. ¯çüvāl: Saccus.* | çuvalla- "zor duruma düşmek (argo)" [Mikh 1929] *yarağı ¯çuvallamak: Se trouver dans une situation difficile, être perdu* ‖ ~ ***Fa*** *cuwāl/cūl* جوال/جول kaba kumaştan yapılmış torba → ÇUL

›› çuvalla-

← ÇUVALDIZ

çuvaldız [CodC 1303] *aquus grossus* [kaba iğne] - *Fa & Tr: ¯čualdus* | [Men 1680] *¯çuvāldūz: Acus magna, quā sarcinae ducuntur* [çuval diktikleri büyük iğne]. ‖ ~ ***Fa*** *cuwāl dūz* جوال دوز çul iğnesi § ***Fa*** *cuwāl* جوال çul + ***Fa*** *dūz* دوز diken kimse, dikiş iğnesi (< ***Fa*** *dūχtan, dūz-* دوختن ,دوز dikmek) → ÇUVAL

çük [ETü: Kaş 1073] *¯çübek* <çocuk penisi> | [Kıp: İdr 1312] *¯çük: aḍ-ḍakar* <penis> ‖ ~? ***Fa*** *çūbak* چوبك [küç.] küçük değnek, sopacık < ***Fa*** *çūb* چوب değnek, dal → ÇÖP[2]

† Yuvarlak ünlüden sonra */b/* erimesi tipiktir. Öte yandan Anadolu ağızlarında görülen *çüğ-/çöğ-* "işemek", *çüğen/çöğen* "penis", *çöğdürek* "sidik", *çüğdürgen* "gece altını ıslatan" biçimleri, Kaşgarî'nin verdiği *çübek* formunun yakıştırma olabileceğini düşündürürler.

›› çöğ-, çöğdürek, çüğdürgen, çüğen

Levent Şahverdi Arşivi

çükündür [Yad <1421?] *sirke ile turp ve ɣardellü ¯çügündür türşīsi* [hardallı pancar turşusu] | [Fer <1451] *senüŋ kılıcuŋ bişmiş ¯çügündüre kāre itmez* || ≈ ***Fa*** *çugundur/çuġundur* چغندر/چکندر pancar veya şalgam

† Karş. ***Erm*** *cagnteġ ճակնդեղ*, ***Gürc*** *cagundela*, ***Kürd*** *çavandar* (a.a.). Karş. ***ETü*** *çaġmur* (a.a.). Köprülü nihai kaynağın Türkçe olduğunu ileri sürerse de Ramstedt ve ▫Doerfer 3:75 aksi görüşü savunur.

çünkü [CodC 1303] *ergo - Tr: ¯čunɣin* [çünkim] *vel anig učun* [anıŋ uçun] | [CFürs 1501] *bir ağaçdır, ¯çün ¯ki* [ne zaman ki] *birbirine sürerler od çıkar* || ~ ***Fa*** *çün ki* چون که zaman bağlacı, açıklama bağlacı § ***Fa*** *çün* چون böyle, şunun gibi + ***Fa*** *ki* که ilgi edatı

çürü|mek [Kıp: CodC 1303] *marcedo* [ekşimek, bozulmak] - *Tr: ¯čurumak* | [Çağ: Pav <1500] *¯çürümek: pourrir, ¯çürülmek: se pourrir* | [Men 1680] *¯çürimek* چوريمك *seu ¯çürümek: Putrescere, corrumpi* [bozulmak, kokuşmak]. || << ***OTü*** *çüri-* ekşimek, bozularak köpüklenmek

›› çürük, çürüt-, çürütül-

çüş [EÇ <1683] *eşekçi Ermenīler ¯çüş bre andıra halası ¯çüş deyüp Ermenice türkīler yırlayup* ‖ : ***ünl*** eşeği durdurma ünlemi

Levent Şahverdi Arşivi

D

dabbe [EÇ <1683] *eli sınıklı küheylân atlı ¯dâbbetü'l-arz'a benzer Mikrîl* [Mingrel] *Aznavurları* || ~ ***Ar*** *dabba(t)* دَبَّة [*#dbb* faʿla(t)] Kuran'da kıyamet habercisi olarak anılan efsanevi varlık ~ ***Aram*** *dubbā/debbā* דבא ayı

† Karş. ***Akad*** *dabbu* "ayı", *dabītu* "dişi ayı", ***Ugar*** *db* "ayı".

dadaizm [Cum 1932] *Futurizm, ¯dadaizm gibi yıkıcı estetik nazariyeleri* || ~ ***Fr*** *dadaisme* modern sanatta bir akım ☼ 1919 Hans Arp ve Tristan Tzara, Paris'li sanatçılar. < ***Fr*** *dada* anlamsız bir sözcük *+ism°*

›› dadaist

dadan|mak [ETü: Kaş 1073] *er aşıġ ¯tatġandı* [adam yemeği lezzetli buldu ve dudaklarını şapırdattı] | [Men 1680] *¯dadamak & ¯dadandurmak & ¯datmak: Gustare.* || << ***ETü*** *tatġan-* tat almak, tadını beğenmek < ***ETü*** *tatġa-* tadına bakmak *+In-* < ***ETü*** *tatıġ* tad *+(g)A-* → TAT[1]

›› dadandır-, dadanık

dadaş "Azeri ve Acemlere verilen bir lakap" [Cum 1930] *Bana bak ¯dadaş, şu notayı al da Acemaşiran dururken Kürdiden başlayıp ahengi bozma.* [İran'a verilen bir nota münasebetiyle.] | "Erzurumlu milis veya folklor teşkilatı üyesi" [Cum 1930] *Erzurum barlarını filimde temsil edenler (...) ¯dadaşlığa henüz başlamış birtakım esnaf çıraklarıdır* || ≈ ***TTü*** *dada/dadak* erkek kardeş, ağabey < ***çoc*** *da-da*

† Azeri ve Erzurum ağzında "erkek kardeş" anlamında bir deyimdir. Karş. DEDE.

dadı [Anter-TS <1390] *Able'nüŋ ¯dadüsı Hamise içeri girdi* | [DK <1400?] *bu arabayı beşigüm sandum, sizi yamrı yumru ¯dâdüm, dayam sandum, dedi.* | [KFT <1421] *¯dada* || ~ ***Fa*** *dādū* دادو halayık, dadı < ***çoc***

← DUDU[2]

dağ [ETü: Or 735] *¯tağda sıġun ötser* [dağda geyik bağırsa] | dağî "eşkiya" [EÇ <1683] *İslâmbol'a bir bâğî ve ¯dağî asker gelse çan çalarlardı.* | yanardağ [LO 1876] *¯Yanar ¯dağ: bürkân* [volkan]. || << ***ETü*** *tāġ* a.a.

† ***Moğ*** *tağ* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› buz dağı, dağbaşı, dağcı, dağcılık, dağevi, dağî, dağistan, dağlı, dağlık, sıradağ, yanardağ

dağar [ETü: Kaş 1073] *¯tağar* [içine buğday ve benzeri konan çuval] | [OTü: İMüh <1310] *¯tağarçuk: al-cirāb* [torba] || << ***ETü*** *tağar* torba, çuval ≈ ***Fa*** *tağār* تغار kap, sepet

† Alıntı yönü açık değildir.

›› dağarcık

dağdağa [Sel 1600] *vâriş-i mülk münḥaşır olacak bu teḳavvülât* [ü] *¯dağdağadur* [tahtın varisi tek olunca bu boş söz ve kafa karıştırmadır] | [Men 1680] *¯dağdağa: (...) usit. convulsio, tumultus, seditio. Teşvîş.* || ~ ***Ar*** *dağdağa(t)* دغدغة [*#dġ* faʿfaʿa(t) q. msd.] 1. gıdıklanma, gıcık, 2. anlaşılmaz söz, kafa karışıklığı, 3. kargaşa, teşviş < ***onom*** *dağdağa* دَغْدَغَ gıdıkladı, anlaşılmaz şekilde konuştu vb.

dağıl|mak [ETü: Kaş 1073] *¯tarıldı neŋ* [dağıldı, parçalara ayrıldı] | [Kıp: İdr 1312] *¯ṭağaldı: tafarraḳa* | [AşP 1330] *bu ẋalḳ cümle bir evden geldiler / gelübenin dünyāda ¯tağıldılar* || ≈ ***ETü*** *tarıl-* dağılmak < ***ETü*** *tar-* yaymak, dağıtmak *+Il-*

† ***ETü*** *tar-* "dağıtmak" ve *tarıl-* fiillerine karşılık TTü *dağıl-* ve *dağıt-* biçimlerinin tercih edilmesinin nedeni açık değildir. Karş. darma-dağın.

›› dağınık

← DAĞIT-, DARI (TARIM, TARLA), DARMADAĞIN, TART-(TARTIŞ-)

dağıt|mak [ETü: Kaş 1073] *¯tarıttı: ḍaraʿa wa aḍraʿa* [tohum ekti ve ektirdi] ... *¯tarıtġan, ¯tarıtġu, ¯tarıtıġlı* || << ***ETü*** *tarıt-* tohum saçmak, ekin ekmek veya ektirmek < ***ETü*** *tar-* saçmak, dağıtmak → DAĞIL-

›› dağıtıl-, dağıtım

dağla|mak [ETü: Kaş 1073] *ol atın ¯tağladı* <atını damgaladı> *(...) ¯dāġ* <Atlara ve başka hayvanlara vurulan damga. Farsîler bu sözcüğü Türklerden almıştır. Türklerle karşılaştırıldığında Farsîler hayvan sürülerine sahip değildir, dolayısıyla dillerinde bu sürüleri birbirinden ayırt etmek için kullanılan damgayı anlatan bir sözcük olması imkânsızdır.> | dağlağu "dağlama aleti" [Edv-TS 1389] *ve bir niçeler ¯ṭağlağu ile ¯ṭağlarlar.* || << ***ETü*** *dağla-/tağla-* kızgın demirle damgalamak ~ ***Fa/OFa*** *dāğ* kızgın demirle vurulan damga *+lA-* ≈ ***Ave*** *daẋa-* yakmak << ***HAv*** **dhegh-* a.a.

† Karş. ***Sogd*** *dġ-* "yakmak". † Farsçaya Türkçeden alındığına ilişkin Kaşgarî'nin görüşü ikna edici değildir. Divan'da "Türkçe" olarak gösterilen *d-* önsesli 14 sözcükten en az altısı yabancı alıntı, diğerleri onomatope veya *t-* önsesli Türkçe sözcüklerin diyalekt varyantları olması dikkati çeker.

›› dağlağı, dağlan-

← DAĞLIÇ

dağlıç [LO 1876] *¯dalıç: Soya soy katılmış hayvan. ¯Dalıç koyun: melez.* | [Ana 1932] *¯dalıç: Koyun cinsi. Beyazdır. Eskişehir, Afyon Karahisar, Akşehir ve civarında yetişir.* || <? ***TTü*** *dağla-* → DAĞLA-

daha [ETü: LO 1876] *keza, hem manasına ¯daẋı* دخى, *halen, henüz, yine manasına ¯daha* دها. || << ***TTü*** *daẋı* keza, dahi → DAHI[1]

† "Keza, hem" anlamına gelen *daẋı* bağlacından 18. yy.'da ayrışarak İstanbul ağzında zarf anlamı kazanmıştır. Bağlaç için arkaik دخى yazımı 20. yy başlarına dek muhafaza edilirken, zarf daima yumuşak *h* ile دها yazılmıştır.

dahI[1] [ETü: Uy <900] *¯takı yeme ınça kaltı kim oot yıġaçtan önüp* [ve dahi nasıl ki ateş ağaçtan çıkıp] | [ETü: Kaş 1073] *¯taḳı "gene, aynı şekilde' anlamında bağlaçtır; ¯taḳı ¯yarmak ¯bir 'daha para ver'. Oğuz dilinde 'ile'*

Levent Şahverdi Arşivi

anlamında da kullanılır, örneğin ~ol ~takı ~anda 'o dahi orada.> | taxı [Kıp: CodC 1303] *et - Fa: ou - Tr: ~tage* | dahı, de/da [Men 1680] *~daχı* دخی *vul. daha, ~de, ~da* ده. | daha [LO 1876] *keza, hem manasına ~daχı* دخی*, halen, henüz, yine manasına ~daha* دها. | [KT 1900] *~daχı (eski ve Çağatayca imlası ~dağı): Hem, kezalik: bunu ben ~daχı biliyorum. Muhtasar olarak 'da/de' suretinde de kullanılır: Bunu bende* [sic] *biliyorum. – Vaktiyle adeta 've' manasiyle ve cümlenin başındada kullanılırdı: ~daχı bī-rūh iken ḳālib-i ādem. – ~daha' yerine de vaktiyle '~daχı' kullanılırdı: bir daχı bunu yapmayın.* || << ***TTü*** *dakı/daχı* keza, ve [bağlaç], daha [zarf] << ***ETü*** *takı* a.a. < ***ETü*** *tak-* eklemek *+I(g)* → TAK-

← DAHA, DE

dâhi² [Men 1680] *~dāhī* داهی*: Versutus, subtilis mente ac ingenio.* | [KT 1900] *~dâhiye: Harikulade zihin ve zekâ ve fetanet sahibi. (Fransızların génie lugatile ifade etdikleri maʿnāyı ifham içün zarūrīyūl istiʿmal ve taʿmīmi elzem bir lugatdir.)* || ~ ***Ar*** *dāhi* داهٍ [*#dhy* fāʿil fa.] kıvrak zekâlı, tedbirli, zeyrek < ***Ar*** *dahā* دها kıvrak zekâlı idi → DEHA

† 19. yy sonlarında ***Fr*** *génie* karşılığı olarak *dāhiye* sözcüğü önerilmiş, ancak *dāhī* sözcüğü anlam kaymasıyla bu işlevi üstlenmiştir.

›› dahiyane

dahil¹ "getiri" [GülM 1429] *ol vaḳt-i maʿlūmda ~daχl-i muʿayyen vardur gāh tāze ve gāh solmış olur.* | "... girme ... bulaşma" [Men 1680] *~daχl: Intrare, ingredi (...) & usit. molestatio, infestatio.* | "... saldırı" [LO 1876] *~daχl: Karışma, taarruz ve müdahale etme, taʿyip.* || ~ ***Ar*** *daχl* دَخْل [*#dχl* faʿl msd.] 1. girme, 2. getiri, gelir, verim, 3. sövme, sözlü saldırı < ***Ar*** *daχala* دَخَلَ girdi

›› dahl, dahlet-

← DAHİL², DEHALET, DUHUL (DUHULİYE), İTHAL, MEDHAL, MÜDAHALE (MÜDAHİL), TAHIL

dâhil² [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *dāχil* داخل [*#dχl* fāʿil fa.] giren, duhul eden, içinde olan < ***Ar*** *daχala* دَخَلَ girdi → DAHİL¹

›› dahil, dahilen, dahili, dahiliye, dahiliyeci

daim [AşP 1330] *cān ü ten bu işe ḳāim dura / devleti ayrılmadın ~dāim dura* || ~ ***Ar*** *dāʾim* دائم [*#dwm* fāʿil fa.] devam eden, devamlı, kalıcı < ***Ar*** *dāma* دَامَ kaldı, devam etti → DEVAM

›› daimî

← DAİMA, DEVRİDAİM

daima [Tezk 1341] *~dâyimâ epsem durmak yigrekdür* [sessiz kalmak daha yeğdir] || ~ ***Ar*** *dāʾiman* دائماً [zrf.] devamlı olarak < ***Ar*** *dāʾim* دائم [*#dwm*] devam eden *+an* → DAİM

dair [Gel 1587] *Kudrete ~dâyirdür: anuŋ biŋ aitunı digerüŋ on biŋ fiiorisi ile tesâvī tarīḳıyla zâhirdür.* || ~ ***Ar*** *dāʾir* دائر [*#dwr* fāʿil fa.] bir şey etrafında dönen, deveran eden < ***Ar*** *dāra* دار döndü → DEVİR

daire "halka" [Gül 1317] *bir şar ululları diyeler size / ~dâyire ululları dirler bize* | "... çember" [Fer <1451] *χaymenin* [çadırın] *çevresini χarba uciyle cizdi, bir nice tılsım ol ~dâire üzerinde yazdı.* | "... büro, ofis" [YOsm: LO 1876] *ordu ~dâiresi, vezir ~dâiresi, belediye ~dâiresi* | "... süit" [YOsm: KT 1900] *~dâire: (...) 3. Büyük bir konak ve sair binanın münkasım olduğu* [bölündüğü] *aksamın beheri ki birkaç oda ve saireden mürekkebdir.* || ~ ***Ar*** *dāʾira(t)* دائرة [*#dwr* fāʿila(t) fa. fem.] döngü, dönüş, çember, halka < ***Ar*** *dāra* دار döndü → DEVİR

›› apartman dairesi, dairesel, dairevi, devlet dairesi

dakayık [Men 1680] *~dakāyık: pl. toi daḳıyḳ seu fem. ejus daḳıyḳat. Subtilia, subtilitates, minuta.* || ~ ***Ar*** *daḳāʾiḳ* [*#dḳḳ* faʿāʾil çoğ.] incelikler, nüanslar < ***Ar*** *daḳīḳa(t)* [t.] ayrıntı, nüans → DAKİKA

dakik "rafine" [GülM 1429] *ẕarīf şiʿrler ve ~daḳīḳ nükteler söyler* | "hassas" [Cum 1930] *Pek ~dakik kan tahlilatı* | "zamanında işleyen" [Cum 1963] *KLM'in fevkalâde ~dakik olmasının sebebi tarifelerinin 7 ay önceden hazırlanmasıdır.* || ~ ***Ar*** *daḳīḳ* دقيق [*#dḳḳ* faʿīl sf.] ince, hassas, narin < ***Ar*** *daḳḳa* دقّ ufaladı, inceltti → DİKKAT

† "Hassas, dikkatli, ince elenmiş" anlamını 1950'lere kadar korumuştur. Güncel anlamı, sözcüğün her türlü hassas cihaz ve özellikle saat imalatı için kullanılmasından türemiş ve belki *dakika* sözcüğünden etkilenmiş olmalıdır.

dakika "incelik, nüans" [GülS 1391] || [Sad 1574] *riayet-i müsâfirînde ~daḳīḳa fevt olunmaz* [konuk ağırlamada en ince nüans gözardı edilmez] | "... saatin kesiri" [Men 1680] *~dakıyka: Subtilis, minuta* [ince, incelik] *& usit. momentum, minutum* [kullanımda, an, sürenin küçük birimi]. || ~ ***Ar*** *daḳīḳa(t)* دقيقة [*#dḳḳ* faʿīlā(t) sf. fem.] 1. partikül, incelik, ayrıntı, nüans, 2. derecenin altmışta biri ~ ***Ar*** *daḳḳa* دقّ inceltti, küçülttü → DİKKAT

† Karş. ***Akad*** *dakkiku* "çok küçük, ince".

← DAKAYIK

daksil "daktilo veya printer çıktısını düzeltmeye yarayan sıvı veya şerit beyazlatıcı, tipeks" [Mil 1997] *sözleri ~daksille silinmiş, metinden çıkarılmıştı* | < ***marka*** *Daksil* < ***TTü*** *daktilo silgisi* [abb.] → DAKTİLO, SİLGİ

›› daksille-

daktilo [Bah 1924] *~daktilograf: Yazı makinesi.* | [SFA 1930] *Tahrirat kâtibi, ~daktilo* [daktilocu kız] *ile uzun bir sohbete daldı* || ~ ***Fr*** *dactylo* [abb.] < ***Fr*** *dactylographe* parmakla yazma aygıtı § ***EYun*** *dáktylos δάκτυλος* parmak + ***EYun*** *graphḗ γραφή* yazı → GRAF(O)+

›› daktilograf, daktilografi

← DAKSİL, PTERODAKTİL

dal [ETü: Kaş 1073] *<Uzun boylu ve ince bir adama, esnekliği bakımından dala benzetilerek ~tāl ~boğluġ denir; ancak bu ifade daha çok ince ve zarif kızları anlatmak için kullanılır.>* || << ***ETü*** *tāl* ağaç dalı

† *Dal* sözcüğü Türkçede daima "ayrışma, şubelere ayrılma, bir noktadan dağılma" ima eder. Ağaç dalının fiziksel niteliği *budak* sözcüğüyle ifade edilir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› dal budak, dalbastı, dalla-, dallan-

dal|mak [ETü: İyiP <1000] *ögsüz bolup ¯talıp* [aklını yitirip çarpılarak? cinnet geçirerek?] | "çarpmak" [ETü: Kaş 1073] *er topıknı aġrı bile ¯taldı* <adam topa çatal dalla vurdu> *(...) atlıġ anı ¯talturdı* <atlı ona saldırdı> *(...) ¯talġan ig* <sara hastalığı> | <... gücü tükenmek ... suya dalmak> [Kıp: İdr 1312] *¯taldı: taʿiba* <gücü tükendi, yoruldu (Kıpçakça). *Türkmen dilinde 'suya daldı' (ġaṭasa) anlamında kullanılır."* | "... hastalanmak> [Çağ: Pav <1500] *¯talmak: être malade, fatigué* [hasta veya yorgun olmak]; *s'évanouir* [bayılmak]; *s'enfoncer soit dans l'eau soit dans les réflexions* [suya veya düşünceye dalmak]" | [Men 1680] *suya ¯dalmak* ‖ << ***ETü*** *tal-* 1. çarpılmak, (bir şeye) çarpmak, 2. hastalanmak, özellikle sara veya akıl hastalığına tutulmak, sevdalanmak

† Karş. Kırgızca ve Kazakça *tal-* "bayılmak, çok yorulmak, hasta olmak". TTü ve Çağatayca 14. yy.'dan itibaren beliren "düşünceye dalmak" ve "suya dalmak" anlamları derivatiftir.

›› daldır-, daldırma, dalgın, dalın-, dalıp git-, uykuya dal-

← DALAK, DALGA (MİKRODALGA), DALGIÇ, DALKAVUK

dala|mak [Kıp: İdr 1312] *ıt ¯taladı* [köpek ısırdı] | [MŞ <1400] *ve kuduz it ¯ṭaladuğuna ve kulunca müfiddür.* ‖ << ***OTü*** *tala-* (köpek) ısırmak, (ısırgan otu) yakmak

›› dalağan, dalaş

← DALAŞ-, TALAN

dalak "bir organ" [ETü: Kaş 1073] *¯talāḳ: aṭ-ṭıḥāl* [dalak] | "... bir hastalık" [Kab 1432] *ya karnın ya kasığın el ile bassınlar, eger kocunur ya ağrır yiri varsa mālümdur ki ya yüregi ağrır ya ¯dalağı vardur.* ‖ << ***ETü*** *talak* 1. sevda, melankoli, 2. bir organ < ***ETü*** *tal-* 1. çarpılmak, 2. cinnet getirmek, aklını yitirmek *+(g)Ak* → DAL-

† Karş. ***İng*** *spleen* "1. dalak, 2. melankoli ve cinnet." ***Fr*** *rate* "1. dalak, 2. colère, mauvaise humeur".

dalalet [Fer <1451] *bidʿat ¯żalāletdür* [yenilik sapkınlıktır] *demişdür* | [Men 1680] *¯zalālet: azmaklık. Aberratio, deviatio, error.* ‖ ~ ***Ar*** *ḍalāla(t)* ضلالة [*ḥḍll* faʿāla(t) msd.] yoldan çıkma, azma, sapma, sapkınlık < ***Ar*** *ḍalla* ضَلَّ saptı, yanlış yola gitti

dalaş|mak [Kıp: CodC 1303] *litigo* [kavga mek]- *¯talischirmen, uruschirmen* [dalaşırım, vuruşurum] ‖ < ***OTü*** *tala-* ısırmak *+lŞ-* → DALA-

dalga [Kıp: Tuhf <1400] *mawc* [Ar.]: *¯tolkun* [dalga] | [Kıp: İdrH <1402] *¯dalġa, ¯talaz* [dalga] | [GülM 1429] *pādişāhlarun işi deñiz seferi gibidür, ya genc* [servet] *ḥāṣıl kılursın, ya ¯ṭalḳa-ıla ölürsin* | [Çağ: Babür 1530] *¯talġak ve tūfān ve yağın ve çapkun bolur* [dalga, tufan, yağmur, fırtına olur] ‖ << ***OTü*** *talkaġ/talkan* denizde çırpıntı, dalga < ***OTü*** **talka-* çırpınmak, çalkalanmak *+l(g)* < ***ETü*** *tal-* çarpmak, çırpmak → DAL-

† Karş. ***ETü*** *talġan ig* "sara hastalığı", *talpın-* "çırpınmak", *talġur-* "midesi altüst olmak", *talkıt-* "sallamak, çarpıtmak", *talkıl-* "kakılmak, savulmak" ve ***TTü*** *dalabı-* "çırpınmak, oynayıp sıçramak", *dalbın-* "çırpınmak". † ***Moğ*** *dolgiya* "dalga" < *dolgi-* "dalgalanmak, sıçramak, çırpınmak" muhtemelen Türkçeden alıntıdır.

›› dalga geç-, dalgaboyu, dalgacı, dalgalan-, dalgalı, dalgametre, dalgasız, kısa dalga, orta dalga

← MİKRODALGA

dalgıç [Enb-TS <1390] *pes ¯dalġuclaruñ reīsin kığırdı* [çağırdı], *eytdi: var yārenlerūnden yüz ¯dalġuc iḫtiyār eyle.* | [Men 1680] *¯dalġıc: Urinator* [su altına dalan kimse] ‖ < ***TTü*** *dal- +(g)Iç* → DAL-

›› dalgıç pompa, dalgıçlık

dalkavuk [BK 1797] *bişṭâlem* [Fa.]:*Tufeyli manasınadır ki ziyarete davetsiz varan kimsedir. Istılahımızda uyuntu ve ¯dalkavuk tabir olunur.* | [LO 1876] *¯dalkavuk: çanak yalayıcı, tufeyli.* ‖ <? ***TTü*** *dal-/dala-* çarpmak, çırpmak → DAL-, KAVUK

† *Dal* unsurunun anlamı muğlaktır. A. Vefik Paşa'ya göre 'Türkīde *dal:* çıplak, arī (...) *dal fes:* sarıksız (...) *dal kılıç:* kınsızdan kinayc.' Ancak bu anlamda *dal* sözcüğüne başka hiçbir yazılı kaynakta rastlanmaz. Sözcüğün anlamını *kavuk sallamak* "yağcılık yapmak" deyiminde aramak daha makul görünüyor. † Karş. *dalkılıç* ve *dalyarak* "kılıç sallayan".

dallama "kaba ve küstah erkek (argo)" [<1960] ‖ ≈ ***TTü*** *dalyarak* → DALYARAK

† Argoda kullanılan *dalyarak* sözcüğünün yumuşatılmış biçimidir.

daltonizm [Cum 1939] *¯Daltonizm (renk körlüğü) ile malul olanlar bir çok renkleri normal gözlerden farklı görürler.* ‖ ~ ***Fr*** *daltonisme* / ***İng*** *daltonism* renk körlüğü < ***öz*** *John Dalton* İngiliz fizikçi (1766-1844) *+ism°*

dalya[1] [KT 1900] *¯dalya: Bir şey sayılırken vahidi kıyasi* [birim] *itibar olunan adede vusulünde söylenir: ¯dalya on, ¯dalya yüz, ¯dalya bin.* ‖ ~ ***İt*** *taglio* kesik, çentik < ***İt*** *tagliare* kesmek << ***OLat*** *taliare* çelik aşısı yapmak, kesmek

† ***İng*** *tally* "oyunda sayı" biçimi İtalyancadan alınmıştır.

← DETAY, TAY[2] (JAKETATAY, MİTİTEY), TAYYÖR

dalya[2] [LO 1876] *¯dalya: Yıldız çiçeği.* ‖ ~ ***YLat*** *dahlia* bir süs çiçeği ☼ 1791 Antonio Jose Cavanilles, İsp. botanikçi. < ***öz*** *Anders Dahl* İsveçli botanikçi ve Linnaeus'un öğrencisi (1751-1789)

dalyan[1] "balık avı için kurulan sabit ağ düzeneği" [Pir 1521] *Ol sığlarun aralarına kalemler çitüb balık ¯dalyanları kurmışlardur, bī-kıyās balıklu yerdür.* ‖ <? ***Yun*** *alieía* ἁλιεία balıkçılık, balıkhane < ***Yun/EYun*** *alieúō* ἁλιεύω balık avlamak

† Tietze ***Yun*** *to *aliáneion* biçimini önerir (▫Tz 1:553). Ancak Orta ve Yeni Yunanca sözlüklerde böyle bir sözcük tespit edilemedi.

Levent Şahverdi Arşivi

dalyan[2] "bir tür uzun namlulu tüfek" [EÇ <1683] *yedişer sekizer karış ¯dalyan tüfengli Hırvad u Amavud yiğitleri* || ~ ***öz (İt) Italiano*** İtalyan → İTALİK

† *Dalyan boylu* deyiminde muhafaza edilen bu sözcüğün *dalyan*[1] "bir tür balık tutma düzeneği" ile ilişkisi meçhuldür.

dalyarak dalkılıç [EÇ <1683] *kāfir gemilerine girüp fil-ḥāl ¯dal-kılıç çarmıχlara ve kāfir direklerine çıkup* | dalyarak [EÇ <1683] *Seyfī nām bir gulāmım χar χar soluyarak elinde bir ¯dal ¯yarak ile gelüp* || <? ***TTü*** *dal* çıplak? → YARAK

† Geç 19. yy.'dan itibaren sözlük müellifleri *dal* sözcüğünün burada "çıplak" anlamında olduğu kanısında ise de, bu görüşün dayanağı yeterince açık değildir. Öte yandan karş. ***Ar*** *carīd* "1. çıplak,, 2. dal, sopa".

›› dalfes, dalkılıç, daltaban, daltaşak

← DALLAMA

dam[1] "duvar" [ETü: Or 735] *yigirmi kün olurup bu taşka bu ¯tamka kop bitidim* [20 gün oturup bu taşa bu duvara hep yazdım] | [ETü: Kaş 1073] *¯tam: al-cidār ... al-ḥā?iṭ ... as-sür* [duvar] | "... çatı" [Kıp: CodC 1303] *tectus* [çatı] - *Tr: ¯tam* | [LO 1876] *¯dam: Bina örtüsü. Yalnız örtüden ibaret bina, sundurma: öküz ¯damı. Kümes, kodes, mahbes.* || << ***ETü*** *tam* duvar

† ETü "duvar, özellikle kerpiç ve taş duvar" anlamındayken 14. yy.'dan sonra "ev çatısı", "ev" ve "hapishane" anlamlarını kazanmıştır.

dam[2] [TDK1 1945] *¯dam: Dansta kavalyeye eş olan kadın.* || ~ ***Fr*** *dame* hanımefendi << ***Lat*** *domina* [fem.] ev sahibesi < ***Lat*** *domus* ev, hane +*in*° << ***HAv*** **domos* a.a. < ***HAv*** **dem-* a.a.

← BELLADONNA, DAMA, DESPOT, DOMAİN, DOMESTİK, DOMİNANT, DOMİNO, DOMİNYON, DONKİŞOT, MADAM, MADONNA (PRİMADONNA), MATMAZEL

dama "hanımefendi" [Akab 1851] *Boğos Ağa her oyun başlanmazdan evvel birer başga ¯damaları angaje edip bana hiç bir defa kendisi ile birlikde oynayım deyu teklif etmedi.* | "... bir oyun" [LO 1876] *¯dama: Malum oyun, nerd. ¯dama tahtası, ¯dama taşı.* || ~ ***Fr*** *dame* 1. hanımefendi, 2. iskambilde kraliçe, 3. dama oyunu → DAM[2]

† 20. yy başlarına dek Türkçede *dama* ve *madama* biçimleri cari iken, daha sonra "hanımefendi" anlamında Fransızca güncel telaffuza daha uygun olan *dam* ve *madam* tercih edilmiştir.

damacana [Rh 1828] *¯damedjana: dame-Jeanne, grande bouteille pour transporter le vin* | [LO 1876] *¯damacana (İt.): Binlik, bukalın büyüğü.* || ~ ***İt*** *damigiana* büyük ve enli su şişesi ≈ ***Fr*** *dame-jeanne* a.a. ≈ ***Prov*** *damajana* a.a.

† İlk kez 16. yy sonlarında kaydedilen Fransızca sözcüğün etimolojisi belirsizdir; *Dame Jeanne* ("bayan Jeanne") biçiminin yakıştırma olduğu açıktır. ***İng*** *demijohn* (a.a.) Fransızcadan alınmıştır. † Karş. ***TTü*** mancana/macana "gemilerde içme suyu deposu, büyük küp".

damak "geniz" [ETü: Man <900] *¯tamġakınta kara tütün taşıkar tiyür* [genzinden kara duman çıkar derler] | [ETü: Kaş 1073] <Türkler boğaza ¯tamġak derken Oğuzlar ve Kıpçaklar ġayn'ı düşürerek ¯tamaḳ der.> | <ağzın damı> [LO 1876] *¯damak: Ağzın damı, tavanı. (...) tadı ¯damakta* || << ***ETü*** *tamġak* boğaz, geniz < ***ETü*** *tam-* damlamak +*(g)Ak* → DAMLA-

† Karş. ***Lat*** *guttur* "geniz" < *gutta* "damla". Sözcüğün orijinal anlamı *damak tadı* deyiminde korunmuştur. "Ağzın damı" anlamı *dam* sözcüğünden kontaminasyon yoluyla oluşmuş olmalıdır.

›› damak tadı, damaksıl

damar [ETü: Bud <1000] *kimniŋ ¯tamırı yoġun bolsar kanaġı yeŋil* [damarı kalın olsa kan akıtması kolaydır] | [ETü: Kaş 1073] *¯tamur: al-ʿirḳ* [damar] <Oğuzlar mim'in fethasıyla ¯tamar der.> | [Men 1680] *¯şah damar ... ¯su damarı* | [LO 1876] *¯maden damarı ... ¯damarı tutmak* || << ***ETü*** *tamır* damar < ***ETü*** *tam-* damlamak → DAMLA-

† Karş. ***Moğ*** *tamir* "beden gücü, kas, damar". † *Damardan* deyimi 1980'lerden itibaren "damardan enjekte edilen uyuşturucu" ve yaklaşık 1995'ten itibaren "her şeyin yoğun ve dolaysız olanı" anlamında yaygın kullanım kazanmıştır. † ***Yun*** *damári* νταμάρι "maden ocağı" Türkçeden alıntıdır.

›› atardamar, can damarı, damarcı, damardan, damarı tut-, toplardamar

damasko [LO 1876] *¯damasko: Dımışkî. Dımışk malına taklid mevcli dibâc* [dalgalı ipek]. || ~ ***İt*** *damasco* / ***Fr*** *damasque* Suriye kökenli bir tür kumaş, dımışkî < ***öz*** *Damasco* Dımışk, Şam kenti

›› damask

damat [CodC 1303] *jenerus - Fa: ¯damad - Tr: χuyagu* [güyegü] | [Fer <1451] *bu gece mübareklig ile ¯dāmād olasan gerek.* || ~ ***Fa/OFa*** *dāmād* داماد güvey, damat ~ ***EFa*** **dāmātar-* düğün sahibi ≈ ***Ave*** *zāmātar-* a.a. ≈ ***Sans*** *cāmātṛ* जामातृ damat, güvey, koca < ***HAv*** **gemə-* düğün, evlenmek → +GAM

dambıl [Cum 1984] *Bildiğiniz halter ama küçük çapta. ¯Dambıl da olabilir.* || ~ ***İng*** *dumbbell* «sessiz çan», idman için kullanılan küçük el halteri § ***İng*** *dumb* dilsiz, konuşma yetisi olmayan + ***İng*** *bell* çan

† En erken örnekleri (18. yy) çan tokmağı şeklinde olduğu için.

damen [Fer <1451] *ol zālimüŋ zulmi elini ben mazlūmuŋ ¯dāmeninden kısa eyledi* || ~ ***Fa*** *dāman* دامن etek

† *Tīz-i reftār olanın pāyına dāmen dolaşır* "hızlı gidenin ayağına etek dolaşır" deyiminde.

damga [ETü: Or 735] *oġuz bilge ¯tamġaçı keldi* [Oğuz bilge mühürdar geldi] || << ***ETü*** *tamġa* baskı bloku, mühür <? ***ETü*** *tam-* +*gA*

† Róna-Tas AOH 1965:136 ***Moğ*** *tamaga(n)* (a.a.) sözcüğünden alıntı olduğunu savunur. † ***ETü*** *tam-* "damlatmak" köküyle ilgisi spekülatiftir.

›› damgala-, damgalan-, damgalat-

Levent Şahverdi Arşivi

damıt|mak [ETü: Kaş 1073] *suw ¯tamdı* [su damladı] *(...) ol suwnı ¯tamıttı* [suyu damlattı] | [YTü: CepK 1935] *¯damıtmak = Taktir etmek = Distiller* || ~ ***ETü*** *tamıt-* damlatmak < ***ETü*** *tam-* damlamak *+It-* → DAMLA-

† TTü *damla* sözcüğünün kökü olan fiilin geçişli türevine Dil Devrimi döneminde yeni anlam yüklenmiştir.

›› damıtık, damıtıl-, damıtım

damızlık [İdrH <1402] *¯damızlık:* <tadımlık> | [Kam 1800] *ve şol ¯damızlığa ve mayaya denir ki yoğurt olmak için süte çalınır* | [LO 1876] *¯damızlık: Döl ve maya hayvanı.* || < ***ETü*** *tamuz-* damlatmak *+Ilk* < ***ETü*** *tam-* damlamak *+Uz-* → DAMLA-

† Karş. ***TTü*** *damzurmak* "damlatmak" (▫Men), *damzurma* "mühür mumu" (▫Men).

damla [Haz-TS <1460] *χıyār suyı it üzümi suyı bir ¯ṭamlam sirke bile katalar* | [MŞ <1400] *kaz yağı sidügi ¯ṭamlam ṭamlam gelen kişiye fāide ider* || << ***TTü*** *damlam* damla < ***TTü*** *damla- +Im* < ***ETü*** *tam-* → DAMLA-

›› damlalık, damlat-

damla|mak [ETü: Kaş 1073] *suw ¯tamdı* <su damladı> | [Yun <1320] *yağmur olup yire ¯ṭamdum nūr olup güneşe geldüm* | [Men 1680] *¯damlamak* طاملق & د ملق | [LO 1876] *¯damlamak: (...) bağteten çöküp sıklet vermek, davetsiz gelmek.* || < ***ETü*** *tam-* damlamak *+IA-*

← DAMAK, DAMAR, DAMIT-, DAMIZLIK, DAMLA

damper [Mil 1959] *¯damper tertibatlı ağır hizmet kamyonları* || ~ ***İng*** *dumper* dökücü, kaldıraçlı yük kamyonu < ***İng*** *dump* kabaca dökmek *+er* < ***onom***

›› damperli kamyon

← DAMPİNG

damping [Cum 1931] *Rusların yaptığı ¯damping ihracatı* || ~ ***İng*** *dumping* dökme, fiyat ucuzlatarak bir malı piyasaya sürme < ***İng*** *to dump* dökmek *+ing* → DAMPER

dan [EÇ <1683] *sözinü ¯daŋ ¯daŋ söyler bir bed kaba āvāzludur* || : ***onom*** rezonanslı darbe sesi → TIN

† *Dank* ve *daŋ* biçimleri eşdeğerdir. Rezonans belirten */ŋ/* sesi etkisiyle ötümlüleşme görülür. Bazı türevlerde ötümlü ve ötümsüz biçimler bir arada görülür; ör. *dandun/tantun, dangır dungur / tangır* tungur.

›› dandun

← DANGIL (DANGALAK), DANK, TANTUN

+dan¹ ~ ***Fa*** *+dān* دان [bileşik adlarda] tutan, alan, taşıyan, kap ≈ ***Ave*** *+dāna* a.a. < ***Ave*** *dā-* vermek, koymak, yapmak << ***HAv*** **dō-, *də-* a.a. → DATA

† Osmanlıca terkiplerde Türkçe *+Ilk* ekinin karşılığı olarak kullanılmıştır. *Yağdan* = yağlık.

← AVADANLIK, BUHURDAN, CAMADAN, CÜZDAN, ÇAYDANLIK, GÜLABDAN, HANEDAN, HÜDA (HATUN, HİDİV, HÜDAYİNABİT, HÜNKÂR, KETHÜDA, KODAMAN), PEYDA, ŞAMDAN, ŞİRDEN, YAĞDANLIK, YARDAKÇI, ZİNDAN

+dan² ~ ***Fa*** *dān* دان bilen < ***Fa*** *dānistan* دانستن bilmek, tanımak, haberdar olmak << ***EFa*** *dan-, dast-* bilmek (≈ ***Ave*** *zan-* a.a.) << ***HAv*** **dens-¹* a.a

← DESTAN, DİDAKTİK (OTODİDAKT), DÜSTUR, NADAN, NÜKTEDAN

dana [Kıp: İdr 1312] *¯tana* [genç sığır] | [Çağ: <1500] *¯tana* [genç sığır - Radloff 3:822] | [LO 1876] *¯danaburnu:* [bir nev⁽ [böcek, *¯danakıran.* || ≈ ***OTü*** *tana* bir yaşında sığır yavrusu ~ ***İr*** **daēnu* a.a. (▫Mayrhofer 797)

† ▫Sev, ▫Doerfer, ▫Claus, ▫WOT sözcüğün İrani bir dilden alıntı olduğunda hemfikirdir.

›› danaburnu

dandik "uyduruk, sahte (argo)" [OCK 1932] *¯dandik ¯babı: İnce, nazik ve çapraşık his ve hayal meseleleri.* | [Mil 1985] *¯dandik mühür' olarak bilinen, 'mühür satın alma' yolsuzluğu önlenecek* || ~? ***Fr*** *dandin* / ***İng*** *dandy* fazlaca nazik ve kibar kimse

›› dandikleş-, dandirik

dandini "oynama, raks" [EÇ <1683] *Ahmed Dede sana bir boynuz vereyim bana bir ¯dandin eyle* | "çocuğu dizinde oynatma" [LL 1732] || < ***çoc*** *dan-din*

† Muhtemelen çocuk dilinde evrensel olan oyun sembolizminden. Karş. ***Fr*** *dandiner,* ***İng*** *dandle,* ***İt*** *dondolare* "çocuğu dizinde oynatma".

dangalak [Men 1680] *¯dengel, ¯dingel: ebleh, bī-endām, deyyūs* | [LO 1876] *¯dangalak: dangıl dungul lakırdı eden, kaba adam* | "aptal, ahmak (argo)" [Cum 2005] *Haddimizi aşmış olmayalım, ama galiba bizi ¯dıngıl' yerine koyuyorlar.* || < ***onom*** *dank/dangıl* boş bir nesneye vurma sesi *+AlAk* → DANGIL

›› dangoz

dangıl [LO 1876] *dangalak: ¯Dangıl dungul lakırdı eden.* || : ***onom*** boş kutu veya teneke sesi → DAN

›› dangıl dungul, dangılda-, dangıldak, dangıltı, dangır, dangır dungur, dangırda-, dangırtı

← DANGALAK

danış|mak [ETü: Kaş 1073] *olar ékki söz ¯tanuşdı* <onlar karşılıklı söz söyledi> | [İdr 1312] *¯ṭanışmak: al-maşwara* <meşveret, istişare> <Oğuz ve Türkmen dilindedir> | [Men 1680] *¯danişmak* طانشمق: *Consilium capere, consulere* [müşavere etmek, danışmak]. || << ***ETü*** *tanuş-* (karşılıklı) konuşmak, söyleşmek < ***ETü*** *tanu-* konuşmak, söylemek *+Iş-* → TANI-

† 19. yy.'da marjinalleşmiş bir fiil iken Dil Devrimi döneminde canlandırılmıştır. *TTü danış-* ve *tanış-* biçimlerinin 17. yy.'dan sonra ayrıştığı anlaşılıyor.

›› danışıl-, danışma, danıştay

← DANIŞIK, TANIK

danışık [Kıp: İdr 1312] *¯tanışmak: al-maşwara, ¯tanışık: al-muşāwara* [danışma] | [Men 1680] *¯danışık* طانشق & *¯danışıklık: Consilium, consultatio* [müşavere, istişare]. | [LO 1876] *¯daŋışık* طاكشق: *Mukavele, müzakere, mükâleme, meşveret. (...) ¯daŋışık döğüşü (...) ¯daŋışığı datlı* || < ***TTü*** *danış-* konuşmak, istişare etmek *+Uk* → DANIŞ-

Levent Şahverdi Arşivi

›› danışıklı

danışman "hoca, alim" [Yun <1320] *oğlan gider ~danışmana (...) ~danışman okur tutmaz derviş yolun gözetmez* | "müşavir" [YTü: Cum 1935] *~Danışman = müşavir = Fr. conseiller* || *~ Fa dānişmand* bilgi sahibi, alim → DANİŞMENT

† Farsçadan alıntı ve "alim" anlamında olduğu halde öteden beri TTü *danış-* "konuşmak, istişare etmek" fiiliyle bağlantılandırıldığı anlaşılıyor. Dil Devrimi döneminde "danışılan kimse, müşavir" anlamıyla yeniden kullanıma sokuldu. † Ordu Bolaman ilçesine bağlı Danışman köyünün adının kaynağı anlaşılamadı.

›› danışmanlık

daniska "Danzig mamulü" [EÇ <1683] *iki χınto ~Daniska χaliçesi* [iki araba Danzig halısı] *ve iki χınto araba ~Daniska kehrubā sandukları ve tesbīhleri* | "bir şeyin son derecesi (argo)" [Mikh 1929] *~daniska: Dernier degré.* || < *öz Daniska* Danzig/Gdansk, Baltık denizinde bir kent

† Karş. LEPİSKA.

danişment [MEd y. 1300] *mes'ele cevābın aytdı ~dānişmend* || *~ Fa dānişmand* دانشمند bilge, alim < *Fa dāniş* bilgi, ilim << *OFa dānišn* a.a. < *OFa dān-* bilmek

← DANIŞMAN

dank [TDK1 1945] *kafasına ~dank demek veya etmek* || : *onom* rezonanslı darbe sesi → DAN

›› dangadak, dangadanak

dans [NK 1873] || dansöz [Rz 1896] *Çengi.. mahut ~dansözler..* | dansör [SFA 1936] *Arkadaşım adamakıllı ~dansörmüş de* || *~ Fr danse* a.a. < *Ger *dintjan* sallanmak, koşuşmak

›› dansing, dansör, dansöz

dansite [Cum 1933] *gülyağlarının ~dansite derecesi 0,843* || *~ Fr densité* yoğunluk *~ Lat densitas* a.a. < *Lat densus* yoğun *+itas* << *HAv *dens-*[2] a.a.

← KONDANSATÖR, MDF

dantel [T&S 1892] *Dentelle* [Fr.]: *çetme, gedme, ~dantela.* | [İlan 1910] *El ile dokunmuş ~dantelden bluzlar* || *~ Fr dentelle* [küç.] iğne oyası < *Fr dent* diş *+ell°* << *Lat dens, dent-* a.a. → DENTAL

›› dantela, dantellen-, entel dantel

dar[1] [ETü: Bud <1000] *~tār yolka kirmişke sanur* [dar yola girmiş sayılır] || << *ETü tār* geniş olmayan, sıkı

›› daracık, daral-, daralt-, darboğaz, darlık

← DARAL, DARIL- (DARGIN)

dar[2] [İrşM 1387] *~dār* [ev] | darülaceze [SPzS 1902] *Şişli sahasında kocaman bir kasabayı andıran 'dārül ʿaceze' yapılmış.* || *~ Ar dār* دار [*#dwr*] barınak, konut, yurt ≈ *Ar dāra* دار döndü, çevirdi (≈ *Aram dūrā* דורא [*#dwr*] yerleşim, oba ≈ *Akad dāru* a.a.) → DEVİR

† Arapça sözcük esasen "(çitle) çevrili yer" anlamındadır. Karş. *ETü evür-* "çevirmek" < ev.

›› darülaceze, darülbedayi, darülelhan, darülhadis, darülharp, darülislam, darüssaade, darüşşafaka, darüşşifa

← DAREYN, DARÜLFÜNUN, DEYR, DİYAR, TERSANE

dara [LO 1876] *~dara, kap ~darası: tenzil olunan fürre(?)* || *~ İt tara* tartıda brüt ağırlıktan çıkarılan kap payı *~ Ar ṭarḥa(t)* طرح [*#ṭrḥ* faʿla(t) mr.] atılan şey, çıkartma, tarhiyat < *Ar ṭaraḥa* attı, çıkardı → TARH

† *İng tare* (a.a.) İtalyancadan alınmıştır. 13. yy.'da Arapçadan İtalyancaya geçen ticaret terimlerindendir.

daraba [Ana 1932] *~daraba: 1- Peyke, bazı eski evlerde duvara merbut olarak yapılan kanape (Van), 2- Tahta perde (Isparta).* || *~ Ar darrāba(t)* درّابة [*#drb*] kepenk, ahşap paravan ≈ *Ar darb* درب kapı, özellikle kale kapısı veya dağ geçidi ≈ *OFa darbāzag* eşik, kapı, bâb *~ Akad tarbāṣu* 1. ağıl, avlu, 2. kral sarayı (= Alm. *Hof*)

† *OFa darbāzag* > *Fa darvāze* دروازه "büyük kapı, eşik", *Süry ṭarbāṣāta* "avlu, selamlık", *Erm tarbas դարպաս* "büyük hane, konak", *Gürc darbazi* "konak" biçimleri nihai olarak eski Mezopotamya kültürüne dayanır.

← TRABZAN

darağacı [Fer <1451] *beni bazarda iletdiler, kollarımdan ~dāra asakodılar.* | [Men 1680] *~dār & ~dārağacı: Patibulum.* || < *Fa/OFa dār/dar* دار 1. ağaç, 2. çarmıh, haç, idam ağacı ≈ *Ave dāru-* ağaç ≈ *Sans dáru* a.a. << *HAv *deru-* ağaç, özellikle meşe ağacı → DENDROLOJİ

† Türkçe deyim "ağaç ağacı" anlamındadır. Aynı HAvr kökten *EYun dóry/déndron, İng tree* "ağaç".

← DARÜLFÜLFÜL (FALAFEL), TARÇIN

daral daral gel- "sıkıntı basmak, içi daralmak" [Mil 1993] *Dargelirliye ~darallar gelmektedir.* || < *TTü ral-* → DAR[1]

† Fiil kökünün masdar olarak kullanılması Türkçede alışılmış yöntem değildir.

darbe [AşP 1330] *kimi χılʿat kimi ~żarbet-dürür* [kimi ödül kimi darbedir] | [Men 1680] *~zarbet, zarbe: Una percussio, ictus unum* [tek vuruş, vurgu]. || *~ Ar ḍarba(t)* ضربة [*#ḍrb* faʿla(t) mr.] vuruş, vurgu < *Ar ḍaraba* ضرب vurdu → DARP

›› darbeci

darbımesel [Sel 1600] *elsine-i aʿcāmda* [İranlılar dilinde] *~darbü'l-mesel ü dāstān olmışdı.* | [EÇ <1683] *efvāh-i nāsda ~żarb-i ~mesel olmuşdur kim* [halk dilinde atasözü olmuştur ki] || *~ Ar ḍarbu maṯal* ضرب مثل hikâyenin bitirme cümlesi, kıssadan hisse, özlü söz § *Ar ḍarb* ضرب vuruş, vurgu, şiirde beytin son ayağı + *Ar maṯal* مثل masal, kıssa → DARP, MESEL

darbuka [Asaf&Asaf 1927] || [Cum 1932] *Keman, ut, kanun, kemençe, piyano, ~darbuka hepsi tamamdı.* || *~ Ar darabukka* دربكّ bir tür küçük davul (Mıs.)

›› darbukatör

Levent Şahverdi Arşivi

dareyn [Sad 1574] || ~ ***Ar dārayn*** دارين [dual.] iki evler, dünya ve ahiret < ***Ar dār*** دار [#dwr] ev, diyar +*ayn* → DAR[2]

dargın "kızgın, küskün" [LO 1876] ¯*dargın: münfail. (...)* ¯*darginlik.* → DARIL-

† Ek yapısı muğlaktır.

›› dargınlık

+dar ~ ***Fa +dār*** دار [bileşik adlarda] tutan, sahip olan, -li, -ci < ***Fa/OFa dāštan, dār-*** داشتن, دار tutmak, sahip olmak, malik olmak ~ ***EFa dāraya-*** a.a. ≈ ***Ave dar-*** a.a. << ***HAv *dher-*** a.a.

† Osmanlıca terkiplerde Türkçe +*cI* ve +*lI* eklerinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

›› aleyhtar, bayraktar, çuhadar, havadar, hazinedar, hissedar, kasadar, kindar, kıymettar, makastar, minnettar, mühürdar, sancaktar, silahtar, tacidar, taraftar, tezgâhtar

← ALEMDAR, DEFTERDAR, DİLDAR, DİNDAR, DİZDAR, DÜMDAR, EMEKTAR, HABERDAR, HÜKÜMDAR, KAFADAR, LEHTAR, MANİDAR, MİHMANDAR, NAMDAR, PAYİDAR, SERDAR, TAHSİLDAR, VEZNEDAR

darı [ETü: IrkB <900] ¯*tarığ bişdi, yaş ot ündi* [ekin olgunlaştı, yaş ot yetişti] | [ETü: Kaş 1073] ¯*tarığ: al-zarʿ <ekin. Bütün tahıllara verilen genel bir addır. Türklerde genel olarak buğday, Oğuzlarda ise özellikle darı* [al-duχn] *anlamına gelir. Bu hatadır. Oğuzlar buğdaya 'aşlık' der.*> | <... darı (bir tür değersiz ekin, panicum)> [Kıp: CodC 1303] *milium* [darı] - *Fa gauars - Tr:* ¯*tari* || << ***ETü tarığ*** her türlü ekin, tahıl < ***ETü tarı-*** ekin ekmek, tohum saçmak +*I(g)* → DAĞIL-

† Karş. ***Çağ tarıg/tarık, Kırg taru/tarı, Özb tarik/tarık*** "ekin". † Aynı kökten ***ETü tar-*** "dağıtmak, yaymak, saçmak" ≈ ***Moğ tara-/tarka-*** "dağılmak, saçılmak". Anlam ilişkisi için karş. ***EYun spérma/spora*** "tohum" < *speirō* "saçmak, dağıtmak"; ***Ar ḏarra(t)*** "tohum" < ***ḏarra*** "saçmak".

›› darısı

← TARIM, TARLA

darılmak darık- [ETü: Kaş 1073] ¯*yér ¯tarıkdı: taḍayyaka* [dar idi, daraldı] | darılğan- [Füt-TS 1392] *meliküŋ gönline hoş gelmedi,* ¯*darılğanmağa başladı* | nefsi daril- [Sel 1600] *nefsüm* ¯*darılup* [canım sıkılıp] *beşeriyyet vâsıtasıyle ağzumdan ʿaceb kelām şādır oldı* | [Men 1680] ¯*darılmak: Ira conmoveri, irasci* [kızmak, küsmek]. *(...)* ¯*darlığanmak* [a.a.] *(...)* ¯*darılmış.* || ≈ ***ETü tarık-*** daralmak, sıkılmak, bunalmak < ***ETü tar*** dar → DAR[1]

† Sıfata eklenen ***ETü*** +lk- ve ***TTü +ll-*** eklerinin işlevi belirsizdir. *Darılganmak* varyantında ***+IrkA-*** ekinin dissimile edilmiş biçimi görülür.

›› darık-, darılt-

← DARGIN

darmadağın dardağan "perişan, dağınık" [Kab 1432] || [TDK1 1945] ¯*dardağan: Dağınık ve karışık. (...)* ¯*darmadağan,* ¯*darmadağın: Pek dağınık ve karışık.* || < ***TTü dar-/dart-*** dağıtmak << ***ETü tar-*** yaymak, dağıtmak → DAĞIL-

† ***TTü dar-*** ve ***dağıt-*** fiilleri eş anlamlı ve çoğu zaman ikileme olarak kullanılmıştır.

›› dardağan, darma duman

darp "çarpım" [Kut 1069] *oḳı* ¯*ḍarb u ḳısmet tükel bil kusūr* [çarpma ve bölme oku, kesirleri tam öğren] | "... vurma" [GülM 1429] *mellāḥuŋ sakalı ve yakası yigidüŋ eline girdi,* ¯*žarb urup χoşlet itdi.* | [Men 1680] ¯*zarb: urmak.* || ~ ***Ar ḍarb*** ضرب [#ḍrb faʿl msd.] 1. vurma, çarpma, 2. aritmetikte çarpım, 3. sikke basma < ***Ar ḍaraba*** ضرب vurdu

† Arapça *ḍād* ض sesi Türkçeye önseste genellikle */d/*, arases ve sonseste */z/* olarak yansıtılmıştır.

›› darp et-, zarp

← DARBE, DARBIMESEL, DARPHANE, ISTIRAP (MUSTARİP), MIZRAP

darphane "para basma yeri" [TTRum 1530] ¯*žarb-χāne ... χāne-i žarb* | [Men 1680] ¯*zarebχāne vul.* ¯*darabχāne: Officina monetaria.* || § ***Ar ḍarb*** ضرب çarpma, vurma, para basma + ***Fa χāna*** خانه ev → DARP, HANE

dart [Mil 1993] ¯*Dart oyunu meraklıları için elektronik dart sayı tablosu üretildi.* || ~ ***İng darts*** hedefe şiş fırlatma oyunu < ***İng dart*** şiş, hafif mızrak ~ ***EFr dart*** a.a. [mod. dard]

darülfülfül [Yad <1421?] *topalak ve* ¯*dār-i* ¯*fülfül ve zencebīl her birinden beraber dögüp* || ~ ***Ar dāru'l-fulful*** دار الفلفل / ***Fa dār-i pilpil*** دار پلپل biber ağacı § ***Fa dār*** دار ağaç + ***Fa pilpil*** پلپل biber ~ ***Sans pippalī*** meyvecik, biber → DARAĞACI, BİBER

›› darulfulful

← FALAFEL

darülfünun [YOsm: RedD 1856] *University:* دارالفنون ¯*dāru'l-fünūn* | [Şin 1862] ¯*Dārülfününda ʿumuma verilen hikmet-i tabiiye* [fizik] *dersi* || § ***Ar dār*** ev + ***Ar funūn*** fenler, beceriler → DAR[2], FÜNUN

† Osmanlıcada Batıdan alınan "üniversite" kavramına karşılık olarak kullanılmıştır. Darülfünun kurma çalışmaları 1845'te başlatılmış, ancak kalıcı olabilen ilk Darülfünun 1901'de kurulmuştur.

data [Cum 1966] *elektronik* ¯*data proses sistemleri* || ~ ***İng data*** veri ~ ***Lat data*** [pp. n. çoğ.] verili olan şeyler < ***Lat dare*** vermek +*()t°* << ***HAv *dō-, *də-*** a.a.

† İngilizce sözcük yakın döneme dek çoğul kabul edilirken, günümüzde tekil olarak kullanımı yaygınlaşmıştır. † Aynı kökten ***Lat donum*** "hediye", ***EYun didōmi,*** dō-, ***Fa dādan, Erm da-, Rus daty*** "vermek".

← +DAN[1] (AVADANLIK, BUHURDAN, CAMADAN, CÜZDAN, ÇAYDANLIK, GÜLABDAN, HANEDAN, HÜDA, PEYDA, ŞAMDAN, ŞİRDEN, YAĞDANLIK, YARDAKÇI, ZİNDAN), ADİSYON, DATABASE, DATE, DATİF, DONE (DONÖR), DOZ (ANADUT, ANEKDOT, ANTİDOT, BULDOZER, OVERDOSE), EDİT (EDİSYON, EDİTÖR), EKSTRADİSYON, MALDON, MANDA[2] (İMMANENT, KOMANDO, KUMANDA), PARDON, PERT, RANDIMAN (RANDEVU, RANT), SAMİZDAT, UPDATE

Levent Şahverdi Arşivi

database [Mil 1995] *Ana sistem index ~database, belge çağırma ve sistem yönetimi yazılımından oluşuyor.* || ~ ***İng*** *database* veri tabanı → DATA, BAZ

date [EkşiS 2004] *~date ... ~dating adab-i muaşeretine dair ... bkz. ilk günden sevgiliyi öpmeye kalkan erkek modeli* ‖ ~ ***İng*** *date* 1. günün tarihi, 2. randevu, özellikle flört amaçlı randevu ~ ***Fr*** *date* günün tarihi ~ ***Lat*** *data* [çoğ.] veriler, < ***Lat*** *datum* [pp. n.] verili şey → DATA

›› dating

datif [DTC 1943] *~dativ* ‖ ~ ***Alm*** *Dativ* ismin +e hali, verme hali ~ ***Lat*** *dativus* a.a. < ***Lat*** *dare* vermek *+()tiv°* → DATA

daüssıla [YOsm: T&S 1892] *Nostalgie* [Fr.]: *~dâüs-sıla, sıla ermesi illeti.* ‖ ~ ***Ar*** *dāu'ṣ-ṣıla(t)* داء الصلة sıla hastalığı, sıla hasreti § ***Ar*** *dā* داء hastalık, acı + ***Ar*** *ṣıla(t)* صِلة vuslat → SILA

dava [CodC 1303] *questio - Fa: ~soal - Tr: daaue* [daʿva] ‖ ~ ***Ar*** *daʿwā'* دعواء [*#dʿw* faʿal msd.] talep, iddia, meydan okuma < ***Ar*** *daʿā* دَاعَ çağırdı → DAVET

›› dava vekili, davacı, davalı, davalık, kan davası

davar [ETü: İyiP <1000] *~tavar kazğanmak* [mal mülk edinmek] | [ETü: Kaş 1073] *~tawar <canlı veya cansız mal. Oğuzlar ve benzerleri ~tavar der.>* || << ***ETü*** *tavar* 1. sığır, koyun, 2. mal, mülk

† Anlam evrimi için karş. ***Lat*** *pecus* "davar" > *pecunia* "mal, servet, para". † °Doerfer 2:512-519 ve °Claus 442 İrani bir dilden alıntı olasılığı üzerinde dururlar; ancak bu yönde yeterli dayanak yoktur. ***Erm*** *tavar տաւար* "davar, mal, servet" sözcüğü 5. yy.'dan itibaren kaydedilmiş olup bir Türk dilinden alıntı olabilir. ***Moğ*** *tavar* ve ***Rus*** *tovar/tovarış* "mal, servet" Türk dillerinden alıntıdır.

davet [MEd y. 1300] *ündedi* [çağırdı] *anı ~daʿvatġa* | [AşP 1330] *~daʿvet itdi bunları ḥaḳ yolına* || ~ ***Ar*** *daʿwa(t)* دعوة [*#dʿw* faʿla(t) msd.] çağırma, çağrı < ***Ar*** *daʿā* دَعَا çağırdı

›› davetli, davetsiz

← DAVA, DAVETİYE, DUA (BEDDUA, DUAHAN), İDDİA (İDDİANAME, MÜDDEİ), İSTİDA

davetiye [YOsm: LO 1876] *~daʿvetiye: Hademe bahşişi.* | [YOsm: KT 1900] *~daʿvetiye: (Kaide-i Arabiyyeye mugayir teşkil olunmuş galat bir lafzdır.) 1. Davet eden hizmetçiye verilen bahşiş, 2. Birini mahkemeye celb için yazılan varaka.* ‖ < ***Ar*** *daʿwa(t)* davet *+īya(t)* → DAVET

davlumbaz "atın göğüs zırhı" [SN 1354] *baχup iki at gördü ol ḳazılu / eyerlü uyanlu ~ṭablbāzlu* | "davul" [DK <1400?] *~ṭavlumbāz urup yundları* [atları] *ürkütdi* | "gemi çarkı siperi" [KT 1900] *~davlumbaz* طاولمباز*: Çarhı yandan olan vapurlarda çarhların döndükleri mahalli örtmek üzere vapurun iki tarafında bulunan cesîm nısfıddaire* [yarım daire]. | "duman siperi" [Cum 1945] *~Davlumbaz, hava borusu ve baca yaptırılacaktır.* ‖ ~ ***Fa*** *tabl-bāz* davul çalan, davulcu < ***Fa/Tü*** *tabl/ṭawl* davul → DAVUL, +BAZ

† Burada "davul" anlamındadır. Türkçede çalgı çalan kişi adının çalgıya aktarıldığı görülür. Karş. BORAZAN.

davran|mak[1] [ETü: Kaş 1073] *er tawradı* [adam çevik/zinde idi], *er ~tawrandı* [hızla bir şey yaptı] || << ***ETü*** *tavran-* hızlı ve canlı hareket etmek < ***ETü*** *tavra-* çevik olmak *+ln-* < ***ETü*** **tabır/*tapır* hızlı? *+(g)A-* → TAP-

† Karş. ***ETü*** *tawrak* "sürat", *tawış* "hız, gürültü", *tawışġan* «seğirtgen», "tavşan"; buna karşılık *tabrı-/taprı-* "deve sıçramak". Belki aynı kökten *Tavġaç* "Çinli".

davran|mak[2] [LO 1876] *~davranmak* طورانمق*: Tavr ile hareket etmek (...) ~davranış: Muamele* || < ***Ar*** *ṭawr* طور tavır → TAVIR

† Türkçe kökenli olan *davranmak*[1] "sıçramak, seğirtmek" fiili ile anlam bakımından ilgisi kurulamaz. Bu husus göz önüne alınmadan ***YTü*** türevlerin yapılması dikkatsizlik eseridir.

›› davranış, davranışçı, davranışçılık, davranışsal

davudi [GülM 1429] *ḥancere-i ~dāvūdī ile suları akmakdan ve kuşları uçmakdan girü dutarlar.* ‖ ~ ***Ar*** *dāwūdī* داوودى [nsb.] Davut gibi gür ve kalın sesli < ***öz*** *Dāwūd* داوود Kuran'da peygamber olarak zikredilen Yahudi kralı *+ī* ~ ***İbr*** *dāwīd* דויד [*#dwd*] sevilen, dost, Davut

† ***İbr*** *David* adının Arapça eşdeğeri *wadūd* (Vedut) veya *wadād* (Vedat)'dır.

davul [ETü: Kaş 1073] *~tawıl* <Avda doğan için çalınan davul. Bu sözcüğün Arapçadan alındığını düşünüyorum.> | [SN 1354] *~ṭabl* || ~ ***Ar*** *ṭabl* طبل [*#ṭbl*] 1. davul, özellikle savaş davulu, 2. tabla, dairesel ve yassı tepsi ≈ ***Fa*** *tabal* a.a. → TABLA

† ***Fa*** *tabal, Ar ṭabl, Erm davigˇ տաւիղ* biçimleri eşdeğerdir. Arapça üzerinden Batı dillerine aktarılmıştır; karş. ***İsp*** *atabal, İt taballo, EFr tabour* (a.a.).

›› davulcu

← DAVLUMBAZ, DÜMBELEK (DÜMBÜK), TABURE, TAMBUR[2]

daya|mak [ETü: Kaş 1073] *ol anı ~tayādı* [dayadı], *ol maŋa ~tayandı* [bana dayandı, yaslandı] || << ***Etü*** *taya-* yaslamak, isnat etmek < ***ETü*** *tay +(g)A-*

† ***ETü*** *tay* adından türetilmiş olduğu açıktır, ancak buradaki *tay,* "at yavrusu" anlamına gelen sözcük olmayabilir. Muhtemel anlam bağı için karş. PUTREL, MERTEK, DÜVER.

›› dayalı, dayalı döşeli, dayan-, dayanılmaz, dayat-, dayatma

← DAYAK, DAYANAK, DAYANIK, DAYANIŞ-

dayak [ETü: Bud <1000] *eḏgüke tegmeklik yük yüḏmekniŋ ~tayakı tétir* [(imana) iyiye ulaşma çabasının yükünü taşımanın desteği denir] | [ETü: Kut 1069] *~tayaklıġ yağıka temür kalkan it* [sopası olan düşmana demir kalkan hazırla] | [Men 1680] *~dayak, ~tayak: Adminiculum, fulcrum. (...) ~dayak urmak: Adminiculari.*

Levent Şahverdi Arşivi

|| << ***ETü*** *tayak* destek, asa, baston < ***ETü*** *taya-* dayamak, yaslamak *+Uk* → DAYA-

›› dayakçı, dayaklık

dayanak "mesnet" [YTü: Cum 1935] *Bu derin, bu içten duyguyu bize siyasal bir ¯dayanak olarak veren Atatürk, bu duygunun (...)* || < ***TTü*** *dayan- +(g)Ak* → DAYA-

dayanık [LO 1876] *¯dayanık: tahammül, devam-i ömr.* || < ***TTü*** *dayan- +Uk* → DAYA-

›› dayanıklı, dayanıksız

dayanış|mak [YTü: CepK 1935] *¯dayanışma = Tesanüd = Solidarité* || < ***TTü*** *dayan- +lş-* → DAYA-

›› dayanışma, dayanışmacı

daye [Marz 1380] *şöyle ki ¯dāye ṭıfl oğlanı bisler ve āfetlerden saklar* || ~ ***Fa*** *dāya/tāya* دایه lala, çocuk bakıcısı, sütanne << ***OFa*** *dāyag* a.a.

›› taya

← TEYZE

dayı [ETü: Bud <1000] *ka ḳaḍaş yegen ¯taġay* [akraba kardeş yeğen dayı] | [Kıp: CodC 1303] *consanguineus* [amcazade, kuzen] - *Tr: ¯tagay* | [DK <1400?] *Kazan Begüŋ ¯ṭayısı, at ağızlu Aruz Koca çapar yetdi.* || << ***ETü*** *taġay* annenin erkek kardeşi

›› dayıbaşı, dayılan-

← KABADAYI

dazlak taz, tazla- [ETü: Kaş 1073] *¯tāz: al-aḳraʿ* [kel] *(...) ¯tazlādı* | [Kab 1432] *ve başınuŋ öni ¯dazlak ola* | [EÇ <1683] *¯damdazlak: çırçıplak* [Maraş Türkmenleri lisanında] | "(Almanya'da) Neo-nazi serseri" [Cum 1994] *Almanya'da ¯dazlak vahşeti* || (< ***ETü*** *tazla-* kelleşmek) < ***ETü*** *taz* kel *+lAk*

›› daz, dımdızlak

de [Men 1680] *¯daχı* دخی *vul. daha, ¯de, ¯da* ده. || << ***ETü*** *tākı* ve → DAHİ[1]

† ***ETü*** *takı*, ***TTü*** *dakı/daχı* sözcüğü 17. yy dolayında ikinci hecenin yutulmasıyla *da* şeklinde telaffuz edilmeye başlanmış ve ses uyumuna tabi olmuştur. † Ses uyumuna tabi bir parçacığın ayrı yazılması için hiçbir mantıklı neden gösterilemez.

de|mek [ETü: Or 735] *bodun ança ¯timiş* [halk şöyle demiş] || << ***ETü*** *tē-* söylemek

›› dedir-, den-, dermişim, deyiş, deyu, diye

← DEDİKODU, DEMEÇ, DEYİM, DİYELEK, HAYDİ (HODRİ), ÖZDEYİŞ

de fakto [Cum 1967] *Türkler bu kararları ile ¯Defacto' durumunu 'Dejure - hukuki'leştirmektedirler.* || ~ ***Lat*** *de facto* fiilen, fiilî § ***Lat*** *de* -den, ile (edat) + ***Lat*** *factum* fiil, edim, olgu → FAKTÖR

›› defakto

de jure [Cum 1967] *Türkler bu kararları ile 'Defacto' durumunu ¯Dejure - hukuki'leştirmektedirler.* || ~ ***Lat*** *de iure* hukuken § ***Lat*** *de* -den, ile (edat) + ***Lat*** *ius, iur-* kanun, hukuk → JÜRİ

dealer "borsada alım satım görevlisi" [Mil 1987] *Gerektiğinde pozisyon ve kâr amacını hep ön planda gören ve adına ¯dealer' denen elemanlar arıyor.* | "... kumarda kâğıt dağıtıcı" [Hür 2007] *Casinolardaki profesyonel ¯dealer'lar gibi kağıtları uçurup şov yapmıyorum* || ~ ***İng*** *dealer* pay eden, alıp satan, tacir < ***İng*** *deal* pay etmek, alıp satmak *+er* << ***Ger*** **dailjan* pay etmek, bölüştürmek << ***HAv*** **dail-* a.a.

debbağ [TTRum 1530] *¯Debbağlar mahallesi, İpsala kazası ... ¯Debbağ-ʿAli çiftliği, Ferecik kazası* | [EÇ <1683] *tabaχāne içinde değirmānlar ile ¯debbāġān mazūları döğüp* || ~ ***Ar*** *dabbāġ* دبّاغ [*#dbġ*] deri sepileyen → TABAK[2]

debdebe "davul sesi" [Sel 1600] *¯debdebe-i ṭabl ve naḳḳāre-i salṭanāt çalınup* | [Men 1680] *¯debdebet: Strepitus qui excitatur tympano* [davul sesi] *& tympanum ex olla [bir tür davul.* | [LO 1876] *¯debdebe: Gürültü, haşmet, saltanat* || ~ ***Ar*** *dabdaba(t)* دبدبة [*#db* faʿfaʿa(t) q. msd.] sert ayak sesi, at nalı sesi, davul sesi < ***onom*** *dabdaba* دبدب

›› debdebeli

debelen|mek [İdrH <1402] *¯debelendi* [iki yana yuvarlandı?] || < ***ETü*** *tep- +AlA-* → TEP-

† Sürekli ve kararsız hareket bildiren +AlA- ekine, dönüşlülük bildiren +In- ilavesiyle.

debi [Cum 1947] *2 Santrfüj pompanın mecmu ¯debisi 1215 litre saniye* || ~ ***Fr*** *débit* [dev.] 1. dilimleme, perakende satma, azar azar verme, 2. belli bir sürede akan sıvı hacmi < ***Fr*** *débiter* [den.] tomruğu kereste haline getirmek, perakende satmak < ***Nor*** *de+ *biti* kütük, kalın ağaç gövdesi

›› debimetre

debil [Cum 1982] *Bunların ileri derecede ¯debil' olanlarına okul eğitimi mümkün değildir.* || ~ ***Fr*** *débile* 1. güçsüz, sakat, özürlü, 2. psikolojide 80'den düşük IQ sahibi ~ ***Lat*** *debilis* sakat, güçsüz < ***Lat*** *de+ habilis* alışık, muktedir → REHABİLİTE

›› debilite

debloke [Mil 1952] *Kabuklu fıstığın da ¯deblokeye alınmış olması sebebiyle, fıstık piyasasında hissedilebilir (...)* || ~ ***Fr*** *débloquer* tıkanmış bir şeyi açmak, blokaj kaldırmak < ***Fr*** *de+ bloquer* tıkamak → BLOKE

›› deblokaj

debriyaj [Cum 1938] *iş gömleğinin eteğini çırçır makinesinin ¯debreyaj kısmına kaptırmış, zavallı genç kurtarılıncaya kadar ağır yaralar almıştır* || ~ ***Fr*** *débrayage* makine milini dişlilerden ayırma, dekuple etme, debriyaj < ***Fr*** *de+ braie* mil, değirmen mili *+age*

deccal [Rab 1310] *Ol vaktda İsā yalavaç kökdin ingey ¯deccālni öldürgey* [gökten ine, deccali öldüre] || ~ ***Ar*** *daccāl* دجّال [*#dcl* faʿʿāl mesl.] İslami inanca göre kıyametten önce gelecek olan sahte mesih ~ ***Aram*** *daggalā* דגלא kurnaz, sahteci; Yahudi inancında Mesihten önce dünyaya egemen olacak bir varlık < ***İbr/Aram*** *dāgal* דָּגַל ordu düzmek ≈ ***İbr*** *degel* דֶּגֶל ordu, askeri birlik

† Aramca ismin orijinal anlamı muhtemelen "komutan, general" olup, Talmud ve Targum'larda görülen "kandırıcı, şeytan" anlamı tefsir eseridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ar dacala "zift veya gübre ile sıvadı" fiili derivatiftir.

dede [Oğ: Kaş 1073] *¯dede* <baba – Oğuzca> | [Kıp: İdr 1312] *¯dede: al-cadd abū'l-āb* <babanın babası olan ata> || << ***ETü-O*** *dede* baba, dede < ***çoc*** *da-da*

† Çocuk dilinde evrensel olan erkek kişi sembolizminden türediği muhakkaktır. Karş. ***İng*** *daddy* "baba" vb.

›› aydede

dedikodu [Men 1680] *¯dedı ¯ḳodı ol.: Suppositum esse* [kanıtsız söz, söylenti] → DE-, KO-

›› dedikoducu

dedüksiyon [Özön 1961] *¯dedüksiyon: ... tümdengelim. (...) ¯dedüktif* || ~ ***Fr*** *déduction* çıkarsama, tümdengelim ~ ***Lat*** *deductio* a.a. < ***Lat*** *deducere* sevketmek, -den götürmek, sonuç çıkartmak *+()tion* < ***Lat*** *de+ ducere, duct-* sevketmek → DÜK

›› dedüktif

def[1] [AşP 1330] *karşudan düşmen gelürse ¯defʿ ider* | [LO 1876] *¯def-i ¯hācet: Abdest bozmak.* || ~ ***Ar*** *dafʿ* دَفْع [*#dfʿ* faʿl msd.] tepme, kovma, geri verme < ***Ar*** *dafaʿa* دَفَعَ tepti, kovdu

›› def et-, def ol-, defi gam, defi hacet

← DEFA (DEFAAT, DEFATEN), İNDİFA, MÜDAFAA (MÜDAFİ)

def[2] [CodC 1303] *tamburlus - Tr: ¯taf* | [EÇ <1683] *taksīm ve beste okuyup, ¯tef ve ḳudüm çalıp günāgün şakalar eder* || ~ ***Ar/Fa*** *daf/daff* دف/دفّ tek yüzlü davul, def, çalpara ~ ***Aram*** *dappā* דפא tabla, tepsi ~ ***Akad*** *dappu* a.a. ~ ***Sumer*** (▫CAD 3:106)

›› tef

defa [Dan 1360] *Tamām üç ¯defʿa gücini kuvvetini χarc itdi, Melik'i yininden bir zerre depretmedi.* || ~ ***Ar*** *dafʿa(t)* دفعة [*#dfʿ* faʿla(t) mr.] 1. itiş, darbe, 2. bir kerede ödeme → DEF[1]

† Kelimenin Türkçedeki anlam evrimi için karş. ***Fr*** *dans* un coup "bir vuruşta, bir defada".

← DEFAAT, DEFATEN

defaat [Lat 1546] *¯defʿātile bahr-ı ummāna girmiş ve cezāyir-i muḥīṭı görmiş* || ~ ***Ar*** *dafʿāt* دفعات [*#dfʿ* çoğ.] defalar < ***Ar*** *dafʿa(t)* دفعة [t.] *+āt* → DEFA

›› defaatle

defans [Cum 1930] *Biz ikinci devrede ¯defans tarzını kabul etmiştik.* || ~ ***Fr*** *défense* savunma << ***Lat*** *defensa/defensio* a.a. < ***Lat*** *defendere, defens-* darbeyi savuşturmak, savunmak < ***Lat*** *de+ fendere, fens-* kılıçla veya silahla vurmak << ***HAv*** **gʷhen-do* < ***HAv*** **gʷhen-* öldürmek → ZEHİR

† Aynı ***HAv*** kökünden ***Ger*** **gund-* "savaş", ***İng*** *gun* "silah".

›› defansif, defansör

← OFANS

defaten "bir defada, tek adımda" [FatK <1481] *mal defterdarlarının ve beğlik ve nişancıdan vezir dahi ¯defʿaten olmak yoldur* || ~ ***Ar*** *dafʿātan* دفعةً [zrf.] tek darbede, bir defada < ***Ar*** *dafʿa(t)* دفعة darbe, vuruş, defa *+an* → DEFA

† "Defalarca" anlamında kullanımı galattır.

defi[1] hacet→ DEF[1]

defi[2] [Mil 1955] *Bundan bir müddet evvel Taki Ziyaris, Garbis'i ¯defi ederek ringe davet etmiştir.* || ~ ***Fr*** *défi* [dev.] meydan okuma < ***Fr*** *défier* meydan okumak, kendine güvenip ortaya çıkmak << ***Lat*** *defidere* a.a. < ***Lat*** *de+ fidere* güvenmek << ***HAv*** **bheidh-* a.a. → FEDERASYON

† Kullanımda Arapça kökenli *defʿ* "savma, püskürtme" sözcüğüyle karıştırılır.

defile "moda geçit resmi" [Cum 1939] *İstanbul Akşam Kız Sanat Mektebinin hazırladığı ¯defile* || ~ ***Fr*** *défilé* [pp.] geçit resmi < ***Fr*** *défiler* sırayla geçmek *+é* < ***Lat*** *de+ filare* [den.] a.a. ≈ ***Lat*** *fila* iplik, dizi → FİLAMENT

defin [Tezk 1341] *oğlan vefat eyledi ve anı ¯defn eyledi* || ~ ***Ar*** *dafn* دفن [*#dfn* faʿl msd.] gömme < ***Ar*** *dafana* دفن gömdü

›› defnet-

← DEFİNE, MEDFUN

define [Fer <1451] *bir gün vardılar, ¯defineyi medfenden* [gömülü olduğu yerden] *çıkardılar* || ~ ***Ar*** *dafīna(t)* دفينة [*#dfn* faʿīlā(t) sf. fem.] gömülü şey, gömü < ***Ar*** *dafana* دفن gömdü → DEFİN

›› defineci, definecilik

definisyon "tanımlama, netleştirme" [<2000] || "... bir fitness yöntemi, kasları belirginleştirme" [EkşiS 2010] *¯definisyon/¯definasyon: vücut geliştirmede bulk'tan sonraki evre. basitçe anlatmak gerekirse kasın üstündeki yağı eritme evresi.* || ~ ***Fr*** *définition* / ***İng*** *definition* belirleme, belirli kılma, tanım ~ ***Lat*** *definitio* < ***Lat*** *definire* kesinlemek, bitirip ayırmak *+()tion* < ***Lat*** *de+ finire* bitirmek → FİNAL

† "Yağ eritme yöntemi" anlamında *defînasyon* [sic] yazımı tercih edilmektedir.

›› definasyon, definitif

deflasyon [Cum 1936] *¯Deflasyon yani para ve kredinin hacmini kısacak politikanın da aleyhindeyiz* || ~ ***Fr*** *déflation* 1. (şişmiş bir şey) inme, havası kaçma, 2. şişmiş para arzının daraltılması < ***Lat*** *deflare* (şişmiş bir şey) sönmek, söndürmek *+()tion* < ***Lat*** *de+ flare* üflemek, şişirmek << ***HAv*** **bhlē-* üflemek

›› deflatör

← ENFLASYON, SUFLE

defne [MŞ <1400] *habbül ġar ki aŋa ¯defnī yémişi dérler* | [EÇ <1683] *kârhânelerini ¯tefne ve erguvân ve gayri şüküfeler* [çiçekler] *ile tezyin edup* || ~ ***Yun*** *dafni* *δαφνή* defne bitkisi, laurus nobilis << ***EYun*** *dáphnē δάφνη* a.a. ≈ ***Aram*** *daphnā* דפנא a.a.

† ***Aram*** *dapnā* ve ***Ar*** *dafla* (a.a.) biçimleri Yunancadan alınmış olabilir. Vollers 297. Ancak Yunanca sözcüğün bir Ortadoğu dilinden alıntı olması daha güçlü olasılıktır. Özellikle Antakya kenti

Levent Şahverdi Arşivi

ile irtibatlandırılan Daphne efsanesi buna işaret eder.

← TAFLAN

defo [HRGCeh 1923] *Herbirinin kendisine maksus birer ¯defo'su yani kusuru olur.* || ~ ***Fr*** *défaut* hata, kusur << ***Lat*** *defectus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *deficere* bozmak, eksik ve kusurlu yapmak *+(t)°* < ***Lat*** *de+ facere, fact-* yapmak → FAKTÖR

† Karş. ***İng*** *defect* "defo, kusur".

›› defolu

deforme [HRG <1930] *çenesi sivrilir, göğüs ¯deforme olur* || ~ ***Fr*** *déformer* biçimini bozmak, deforme etmek ~ ***Lat*** *deformare* [den.] a.a. < ***Lat*** *de+ forma* biçim → FORM

›› deformasyon, deformatif

defrost [Mil 1953] *General Elektrik Ekovatlı, otomatik ¯defrostlu, kapısı manyetik kapanır.* || ~ ***İng*** *defrost* buz çözme < ***İng*** *de+ frost* buzlanma, don → ANTİFRİZ

† Latince olmayan bir köke *de-* önekinin getirilmesi İngilizcede kuraldışıdır.

defter [CodC 1303] *cartularius - Tr: bitik vel ¯taftar* | [Gül 1317] *ben bu Türkī ¯defterin çün dürmeyem* || ~ ***Ar*** *daftar* دفتر [*#dftr* q.] ~ ***Aram*** *diphterā* דפתרא yazı tableti, kodeks ~ ***EYun*** *diphthéra διφθέρα* 1. tabaklanmış deri, 2. yazı tableti olarak kullanılan kesilip perdahlanmış deri tabakası

›› defter emini, defteroloji

← DEFTERDAR, DİFTERİ

defterdar [Kab 1432] *Semerkand'ın ¯defterdārlığını aṇa virdi* || ~ ***Fa*** *daftar-dār* دفتردار defter emini, baş maliyeci § ***Ar*** *daftar* defter + ***Fa*** *dār* tutan → DEFTER, +DAR

›› defterdarlık

degaj "bir futbol terimi" [Cum 1936] *Topa Eşreften evvel yetişmiş olmasına rağmen ayakla ¯degajman yapıp iska geçmesi affedilmez hatadır.* || ~ ***Fr*** *dégagement* rehin çözme, bağlı bir şeyi kurtarma, salma < ***Fr*** *dégager* [den.] rehin çözmek *+ment°* < ***Fr*** *de+ gage* rehin → ANGAJE

›› degaje

degrade [Mil 1955] *başında da blörua ¯degrade organzadan küçük, güzel bir bahar şapkası vardı* || ~ ***Fr*** *degradé* [pp.] 1. (askeriyede) rütbesi düşürülmüş, 2. (renk) soluk, solan < ***Fr*** *dégrader* [den.] kademe azalmak *+é* < ***Fr*** *de+ grader* kademelendirmek, derecelendirmek < ***Lat*** *gradus* adım, kademe, derece → GRADO

† Güncel Türkçe kullanımda, "herhangi iki renk arasında tedrici geçiş."

›› degradasyon, gradasyon

degüstasyon [Cum 1931] *Panayırın ¯degüstasyon yani tatma mahallerinde arzu edenlere birer kadeh rakı ikram edilmiştir.* || ~ ***Fr*** *dégustation* çeşni, tadım ~ ***Lat*** *degustatio* a.a. < ***Lat*** *de+ gustare* [den.] tatmak *+(t)ion* < ***Lat*** *gusta* tat → GUSTO

›› degustasyon, degustatör

değ|mek [ETü: Or 735] *alp er bizinẹ ¯tegmiş erti* [bize ulaşmış/saldırmış idi] | [ETü: Kaş 1073] *ol ewke ¯tegdi* [eve ulaştı] *(...) iwek ewke ¯tegmes* [acele eden evine varmaz] | "... kıymeti olmak" [Kıp: CodC 1303] *valeo precium - Tr: ¯teyarmen* [tegermen], *valui - Tr: ¯teydum* [tegdüm] *(...) valimentum - ¯tegmak* || << ***ETü*** *teg-* ulaşmak, erişmek, yetişmek, eşdeğer olmak

† Kök anlamı "ulaşmak" olup, "dokunmak" ve "değeri olmak" anlamları ikincildir. Karş. ***Ar*** *ḳadara* "ulaştı, erişti", *ḳadr* "değer", *ḳadar* "denklik edatı". Aynı kökten ***ETü*** *teg* "dek, kadar", *teŋ* "denk", *teŋe-* "eşleştirmek, ölçüştürmek".

›› değdir-, değgin

← DEĞER, DEĞİN-, DEĞİŞ- (DEĞİŞKEN), DEĞME, DEĞNEK, DENK[1] (DEK[1], DENE-, DENGE, DENKLEM, DENLİ, DENSİZ, DİNGİL), TEĞET, TEĞMEN

değer [ETü: Kaş 1073] *ol at ¯tegirinde boḳurdı* <atı değerinden ucuza verdi> | [LO 1876] *¯değer: Kadir, kıymet. (...) ¯değerli: Zī-kıymet, muteber.* || << ***ETü*** *tegir* pay, hisse, kıymet < ***ETü*** *teg-* eşit olmak *+(l)r* → DEĞ-

›› artı değer, değer ver-, değerlen-, değerlendir-, değerli, değersiz, eşdeğer, katma değer

değil [Oğ: Kaş 1073] *¯dāġ* "yok, değil (Argu lehçesi).> *(...) ol andaġ ¯dāġ ol* <o öyle değil. Bu sözcüğü Oğuzlar Argulardan almış ve '¯dağ ¯ol' ifadesini ¯tegül (değil) olarak değiştirmişlerdir. Oğuzlar Argulara komşudur ve dilleri birbirine karışmıştır.> | [Kıp: CodC 1303] *muhtaç ¯dewl bu dunyaning ötmekinä* [muhtaç değil bu dünyanın ekmeğine] | [Çağ: Pav <1500] *¯degül: ce n'est pas* || << ***ETü-O*** *tegül* değil <<? ***ETü*** *dāġ ol* değil o

† Kaşgarî Oğuzcaya özgü olduğunu belirtir; ancak 13. yy.'dan önce diğer Türk yazı dillerinde de kullanıldığı görülür.

›› dimi

değin [YusŞ <1348] *on güne ¯degin temām şöyle gider / on birinci gün ...* | [Çağ: Pav <1500] *¯tegin: jusque* || < ***ETü*** *teg* dek, denk *+(l)n* << ***OTü*** *tegin* +e kadar → DEK[1]

† *+ln* zarf ekiyle.

değin|mek [YTü: TDK2 1955] *¯değinmek: ... temas etmek.* || < ***TTü*** *değ-* +*In-* → DEĞ-

değirmen [ETü: Kaş 1073] *¯tegirmen: al-ṭāḥūn* [değirmen] || << ***ETü*** *tegirmen* değirmen <? ***ETü*** **tegir-* döndürmek, çevirmek *+mAn* → DEVİR-

† ***Etü*** **tegir-* fiili kaydedilmemiştir.

›› değirmenci, kahve değirmeni, yel değirmeni

← DEĞİRMİ, TEKERLEK (TEKER, TEKERLE-)

değirmi [ETü: Kaş 1073] *¯tegirme neŋ* <çörek, değirmen ya da para gibi yuvarlak olan her şey> || << ***ETü*** *tegirmi/tegirme* yuvarlak, daire < ***ETü*** **tegir-* döndürmek → DEĞİRMEN

† *+ml* eki benzersizdir. ***ETü*** **tegir-* fiili kaydedilmemiştir ve bu varsayımsal kökten gelen tüm türevler (***ETü*** *tegre, TTü teker* ve *tekerlek)* gerek yapı gerek ses evrimi bakımından muğlaktır.

›› değirmileş-

Levent Şahverdi Arşivi

değiş|mek [ETü: Man <900] *ançulayu kaltı kuzı bozağu etözi ¯tegşilip arslan oğlı böri oğlı boluup tuğsar* [nasıl ki kuzu bedeni dönüşüp aslan yavrusu kurt yavrusu olarak doğarsa] | "yetişmek ... ölçüşmek" [ETü: Kaş 1073] *müş yağrıka ¯tegişmes, ayur kişi neŋi yaraşmas* [kedi yağlığa yetişemeyince, insan yiyeceği bana yaramaz der] *(...) olar ékki begke ¯tegişdi* [ikisi yargılanmak için beye başvurdular] | "... yer değiştirmek" [Fer <1451] *gürzler ve filler yirlerinden ¯deŋişilüp ortalık karma karışık olmış* | "... tebdil ve tebeddül etmek" [Men 1680] *¯degişmek: Commutare & commutari* [değiştirmek (geçişli) ve değişmek (geçişsiz)] || << ***ETü*** *tegiş-/teŋiş-* 1. denkleşmek, eşleşmek, 2. yerine geçmek < ***ETü*** *teg-* ulaşmak, kadar olmak *+Iş-* → DEĞ-

† Anlam evrimi "yanyana gelmek, eşleşmek" > "eşdeğer saymak" > "yerine geçmek" şeklindedir. Anadolu ağızlarında *deŋiş-/dengiş-* biçimi görülür.

›› değiş, değiş tokuş, değişik, değişiklik, değişim, değiştir-

← DEĞİŞKEN

değişken "mütehavvil" [YTü: Cum 1934] *bu geçici ve ¯değişken güzellikleri tutup özünüze bağlamak istersiniz.* || < ***TTü*** *değiş- +(g)An* → DEĞİŞ-

değme [ETü: Kaş 1073] *bu er ¯tegme neŋi öğürgen* [bu adam her şeyi seçer] | [Kıp: İdr 1312] *¯degme kişi: kullu insān* ‖ << ***ETü*** *tegme* her < ***ETü*** *teg-* ulaşmak, varmak *+mA* → DEĞ-

değnek "sopa, değnek" [Kıp: CodC 1303] *¯tigenek* | [Anter-TS <1390] *ellerine galīz ağaçlar ve ¯degenekler alurlardı* | [Men 1680] *¯degenek: Baculus, scipio, fustis.* || < ***ETü*** *teg-* vurmak, dövmek *+AnAk* → DEĞ-

† ***Yun*** *dekaniki δεκανίκιον* "koltuk değneği" sözcüğünün Türkçeden alıntı olduğu varsayılabilir.

›› değenek, değnekçi, koltuk değneği

deh [AR 1898] *En nihayet eşekçi kızdı. ¯Deh!' diye küfürle karışık bir tekme attı.* | [OCK 1932] *¯dehlemek: Kovmak, yanından uzaklaştırmak.* ‖ : ***ünl*** at ve eşek sürme ünlemi

›› dehle-

deha [Men 1680] *¯dehā: Versutum & subtili ingenio esse* | [KT 1900] *¯dehā: harikul ʿāde zekā ve fetanet, Fr. génie* ‖ ~ ***Ar*** *dahā²* دهاء [*#dhy* faʿāl msd.] kıvrak zekâlı olma, zeyreklik < ***Ar*** *dahā* دها kıvrak zekâlı idi

›› dehavet

← DAHİ[2]

dehalet [YOsm: Cum 1930] *¯dehalet edenlerin* [sığınanların] *sayısı günden güne artıyor.* | [TDK1 1945] *¯dehalet: Sığınma, birinin ocağına düşme.* || < ***Ar*** *dāχil* داخل [*#dχl*] giren, katılan → DAHİL[1]

† Arapçada veya Osmanlı yazı dilinde mevcut olmayıp Cumhuriyetin ilk yıllarında popüler dilden derlenen sözcüklerdendir.

dehen [CodC 1303] *os* [ağız] - *Fa: ¯deen - Tr: agz* | [ÖM 1437] *¯dehānından dürr-i maʿnī döker sözile Dehhānī* || ~ ***Fa/OFa*** *dahān/dahan* دهان/دهن ağız ≈ ***Ave*** *zathan-* a.a.

dehliz [Tezk 1341] *dükeli sarāyları bir kezden yıkıldı, ¯dihlīzden artuk evi kalmadı* ‖ ~ ***Ar/Fa*** *dihlīz* دهليز koridor, revak << ***OFa*** *dahrīz* revak, kapı girişindeki sütunlu eşik, propylon

dehri "maddeci, ateist" [Kab 1432] *sakın kim fitne ehli iʿtiḳādın yolunu elinden kapmasın, yaʿnī seni ¯dehrī etmesin.* | [Taz 1482] *ne χoş idı bu ¯dehrüŋ büsātını / ger olmayaydı āsīb-i hazānı* || ~ ***Ar*** *dahr* دهر [*#dhr* faʿl] çağ, zaman, eon; felsefede maddi dünya, acun

›› dehrî

dehşet [Rab 1310] *İdrīsge taʿabbür ü ¯dehşet bolmağay* [İdris'e şaşırma ve korku olmaya] | [Fer <1451] *karavaşlardan ¯dehşet éderem, katı ¯sīlleri var* [cariyelerden korkarım, fena tokat atarlar] *(...) é χātun, üşbu cāriyelerüŋden ¯dehşetlenürem* || ~ ***Ar*** *dahşa(t)* دهشة [*#dhş* faʿla(t) msd.] korkma, hayret etme < ***Ar*** *dahişa* دهش şaştı, çok korktu

›› dehşetli

← DEHŞETENGİZ, MÜTHİŞ, TEHDİŞ

dehşetengiz [YOsm: LO 1876] *¯dehşetengīz: Müdhīş.* || § ***Ar*** *dahşa(t)* korku + ***Fa*** *engīz* uyandıran → DEHŞET, +ENGİZ

† ESRARENGİZ deyiminde nispetle geç dönemde üretilmiş bileşiktir.

deizm [Bah 1924] *¯deizma: Vahyi inkâr ederek yalnız cenab-ı hakka ve tabii dine inananların sistemi.* ‖ ~ ***Fr*** *déisme* mücesses dinlerden bağımsız tanrı inancı, teizm ☼ 1660 Pascal, Fr. filozof. < ***Lat*** *deus* tanrı *+ism°*

† Karş. TEİZM.

›› deist

dejavü [Mil 1997] *Tam bir ¯dejavü... 15 yıl önceki kayak hocam Mücahit bir anda karşımda görünüverdi.* || ~ ***İng*** *deja vu* bir anı daha önce yaşamış olma duygusu ~ ***Fr*** *déjà vu* «daha önce görüldü», a.a. (< ***Fr*** *voir, vu* görmek << ***Lat*** *videre, visus* a.a.) → VİDEO

dejenere [Bah 1924] *¯dejenere: Manen ve madden bozulmuş olan, müteredd.* || ~ ***Fr*** *dégénérer* soyunu bozmak, soysuzlaştırmak ~ ***Lat*** *degenerare* a.a. < ***Lat*** *de+ generare* üremek, üretmek, doğurmak → JENERASYON

›› dejenerasyon, dejeneratif, dejenereleş-

dek[1] "denk, gibi" [ETü: Or 735] *kaġan süsi böri ¯teg ermiş, yağısı koñ teg ermiş* [kağan ordusu kurt gibi idi, düşmanı koyun gibi idi] | "uslu, uyumlu" [Yun <1320] *Yunus imdi var ¯dek otur, yüzüni Hazrete götür* | "normal, akla uygun" [SN 1354] *didiler şāhā uşbu iş ¯dek degül / bu kardaşımızdur bizüm şek degül* | "kadar, değin" [Har <1400] *nura battı kamu baştan başa ¯dek / bu cümle ne ki kurudan yaşa ¯dek* ‖ << ***ETü*** *teg* kadar (edat) ≈ ***ETü*** *teŋ* eşit, eşdeğer → DENK[1]

† ***ETü*** *teg* "dek" ve Arap yazısında aynı şekilde yazılan *teŋ* "denk" biçimleri birlikte ve eş anlamlı olarak kullanılır. TTü *değiş-/deŋiş-* "değişmek" ve türevlerinde ikili yapı korunur. † TTü *dek* edat

Levent Şahverdi Arşivi

olarak kullanılırken, *deŋ* > *denk* sıfat ve ad anlamı kazanmıştır.

← DEĞİN, İŞTE, NİTE (NİTELİK)

dek² "hi-fi sistemine dahil kasetçalar" [Mil 1991] *Pioneer çift kaset ¯deck / amplifikatör* | "güverte, gemi güvertesi gibi ahşap tabanlı teras" [EkşiS 2000] *¯deck: güverte.* || ~ ***İng*** *deck* 1. çatı, örtü, 2. gemi güvertesi, 3. kaset çalar ~ ***EHol*** *dek* çatı, örtü << ***Ger*** **thakjom* a.a. << ***HAv*** **tog-* < ***HAv*** **(s)teg-* örtmek → TUĞLA

† Karş. ***Alm*** *Dach* "çatı". Aynı sözcüğün asıl İngilizce biçimi *thatch* "çatı" şeklinde korunmuştur.

›› deck

← ŞİBİDAK

deka+ ~ ***Fr*** *déca+* / ***İng*** *deca+* [bileşik adlarda] on ~ ***EYun*** *déka δέκα* on << ***HAv*** **dekm* a.a.

† Aynı kökten ***Lat*** *decem*, ***Fr*** *dix*, ***İng*** *ten*, ***Alm*** *Zehn*, ***Fa*** *dah*, ***Sans*** *dása*, ***Erm*** *dasn* (on).

›› dekagram, dekalitre, dekametre

← DEKAN (DUAYEN), DEKATLON, DESİ+ (DESİBEL, DESİMAL, DİNAR, DİZYEM, DUODENUM, DÜZİNE), DODEKAFONİ

dekadan [AR 1897] *İkdam'da ¯dekadanlar aleyhine yürüyen zevatın...* | ~ ***Fr*** *décadent* 1. yoz, sefih, 2. bohem << ***OLat*** *decadens* < ***OLat*** *decadere* bozulmak, geri düşmek, yozlaşmak *+ent°* < ***Lat*** *de+ cadere, cas-* düşmek → KADANS

›› dekadans

dekan [Cum 1932] *Merasimde Maarrif Vekili Hikmet Bey bütün ordinarius, profesör ve doçentler, Üniversite rektörü, fakülte ¯dekanları* || ~ ***Alm*** *Dekan* üniversitede bölüm başkanı ~ ***OLat*** *decanus* 1. onbaşı, 2. kilisede bir rütbe, piskopos baş yardımcısı ~ ***EYun*** *dekanós δεκανός* (Hellenistik Mısır'da) güvenlik görevlisi < ***EYun*** *déka δέκα* on → DEKA+

† Türkçeye 1933'te Alman akademik sisteminden aktarılmıştır.

← DUAYEN

dekatlon [Cum 1934] *Balkanlı atletler Sofya'daki ¯dekatlon müsabakalarında yaptıkları derecelerle* || ~ ***Fr*** *décathlon* on dalda spor müsabakası § ***EYun*** *déka δέκα* on + ***EYun*** *áthlon ἆθλον* yarış → DEKA+, ATLET

† İlk kez 1911'de İsveç'te tanımlanmış ve 1912 Stockholm Olimpiyatlarında uluslararası kullanıma girmiştir. Karş. PENTATLON.

deklamasyon [Cum 1989] *Musiki Akademisi'ne, estetik, mimik ve ¯deklamasyon dersleri vermek için çağırıldı.* || ~ ***Fr*** *déclamation* makamla okuma < ***Lat*** *declamare* (bir şeyden) okumak *+()tion* < ***Lat*** *de+ clamare* okumak, yüksek sesle söylemek → REKLAM

deklanşör [Cum 1937] *otomatik ¯deklanşör ve Zeiss Tessar 4.5 objektiflerle mücehhez modeller* || ~ ***Fr*** *déclencheur* tetikleyici < ***Fr*** *déclencher* [den.] mandalını çekmek, tetiklemek *+()tor* < ***Fr*** *de+ clenche* mandal ~ ***Ger***

deklare [Cum 1933] *daha değersiz ¯deklare edildiği anlatılmak isteniyordu.* || ~ ***Fr*** *déclarer* ilan etmek, beyan etmek ~ ***Lat*** *declarare* yüksek sesle ilan etmek < ***Lat*** *de+ clarare* [den.] bağırmak < ***Lat*** *clarus* yüksek sesli, açık, parlak, temiz → KLARNET

›› deklarasyon, deklaratif

deklase [Cum 1939] *Kadınları ¯deklâse olmaktan kurtaran asıl mühim işlerine iade etmek lazımdır.* || ~ ***Fr*** *déclassé* [pp.] sınıf düşmüş, değer kaybetmiş (kimse) < ***Fr*** *déclasser* ait olduğu sınıftan ayırmak, dınıf düşürmek + ***Fr*** *de+ classe* sınıf → KLAS

dekman "bir çocuk oyunu" [Cum 1972] *bitişik inşaatın molozları arasında ¯Dekman oynanan günlerden başlarsınız yalnız kalmanın buruk tadına aşina olmaya.* || ~ *?*

›› dekmancılık, dekmanla-

dekoder [Mil 1994] *maça gelme olanağı da bulunmayan futbolseverler, ¯dekoderli yayına para ödemedikleri için maçı izleme şansı bulamıyorlar.* || ~ ***İng*** *decoder* kod çözücü < ***İng*** *de+ code* kod *+er* → KOD

›› dekode

dekolte [AR 1897] *Ah, ne kadar ¯dekolte giyinmiş! İşte hep böyle olmalı.* || ~ ***Fr*** *décolleté* [pp.] gerdanı açık (sıfat), giyimde gerdan açıklığı (ad) < ***Fr*** *décolleter* [den.] gerdan açmak *+é* < ***Fr*** *de+ collet* [küç.] gerdan < ***Fr*** *col* boyun *+et°* << ***Lat*** *collum* a.a. → KOLİ

† Türkçesi *dalgerdan* olabilir.

›› dekoltaj

dekont "hesap dökümü" [Cum 1947] *bordro, ¯dekont yazmak ve hesab yapmak* || ~ ***Fr*** *décompte* [dev.] 1. indirim, iskonto, 2. hesap dökümü < ***Fr*** *de+ compter* hesaplamak << ***Lat*** *computare* a.a. → KOMPÜTER

dekor [Bah 1924] *¯dekor: Süs, ziynet, bir tiyatronun süsleri.* | dekorasyon "süsleme" [Cum 1930] *şimdi yeni tarz ¯dekorasyon sadeliği gidiyor* | dekoratif "süsleyici" [Hil 1930] *Az süs ve az ¯dekoratif rötuş* | dekoratör "süsleyen" [Cum 1932] *Halbuki, bizim mükemmel ¯dekoratör artistlerimiz vardır.* || ~ ***Fr*** *décor* ziynet, süs << ***Lat*** *decus, decor-* 1. zerafet, terbiye, uygun davranış, 2. ziynet, süs << ***HAv*** **dek-es-* < ***HAv*** **dek-* (öğreti, terbiye, adap) benimsemek → DİSİPLİN

›› dekorasyon, dekoratif, dekoratör, dekore

dekovil [KK 1910] *Oroş'ta maden imtiyazı almak üzere ¯dekovil yapmak istiyor.* || ~ ***Fr*** *decauville* dar demiryolu hattı ☼ 1889 Paris Sergisi. < ***öz*** ***Paul*** *Decauville* Fransız mühendis (1846-1922)

dekstroz [Hür 2003] *sitrik asit, glikozun türevi ¯dekstroz'den elde ediliyor.* || ~ ***Fr/İng*** *dextrose* glikozun türevi olan bir şeker < ***Lat*** *dexter* sağ *+ose* << ***HAv*** **deks-* sağ, güney

dekupaj "filmde kurgu" [Cum 1935] *Fena bir ¯dekupaj iyi bir filmi mahvedebilir* | dekupe "gazete mizampajında bir deyim" [Cum 1936] *¯Dekupe olacak diye de tenbih etmiştim* || ~ ***Fr*** *découpage* kesip parçalara ayırma

Levent Sahverdi Arşivi

< ***Fr*** *découper* kesip ayırmak +*age* < ***Fr*** *de+ couper* kesmek → KUP

›› dekupe

dekuple dekuplaj [ML 1969] ‖ ~ ***Fr*** *découpler* çift olan bir şeyi ayırmak < ***Fr*** *de+ coupler* çift kılmak, çift koşmak → KUPLE

›› dekuplman

delmek [ETü: Or 735] *üze teŋri basmasar asra yer ¯telinmeser* [üstte gök basmasa, altta yer delinmese] | [ETü: Kaş 1073] *er tām ¯teldi* [adam duvarı deldi] ‖ << ***ETü*** *tel-* delmek

›› deldir-, delin-

←- DELGEÇ, DELGİ, DELİK, DEŞ-, KARDELEN

delalet [İrşM 1387] *Rāstı ulaşturduk biz ¯delāletini takı zarüretni sarīh birle* ‖ ~ ***Ar*** *dalāla(t)* دلالة [*#dll* faʿāla(t) msd.] yol gösterme, işaret etme, delil olma < ***Ar*** *dalla* دلّ gösterdi, işaret etti → DELİL

delege [HBeş 1919] *yakında şehrimize Fransız ¯delegesi Mösyö Laport gelecektir* ‖ ~ ***Fr*** *délegué* [pp.] yetkilendirilmiş kimse, murahhas ~ ***Lat*** *delegatus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *delegare* yetkilendirmek +*()t°* < ***Lat*** *de+ lēgare* [den.] sözleşmek, görev vermek ≈ ***Lat*** *lex, leg-* yasa → LEGAL

›› delegasyon, delege et-

← KOLEJ

delete "bilgisayarda silme tuşu ve silme işlemi" [Mil 1984] *bilgisayarın klavyesine daktilonunkinden işlevsel olarak farklı birtakım tuşlar eklenmiştir. Bunların en önemlileri CTL (control), ECP (escape), BS (back-space) ve DEL (¯delete) tuşlarıdır,* ‖ ~ ***İng*** *delete* (yazılmış veya çizilmiş bir şeyi) silmek ~ ***Lat*** *deletus* silinmiş < ***Lat*** *delere* silmek

delgeç "zımba" [YTü: Mil 1982] *arşiv tipi kâğıt ¯delgeç (büyük zımba)* ‖ < ***TTü*** *del- +(g)Aç* → DEL-

delgi [YTü: CepK 1935] *¯delgi = Miskab* ‖ < ***TTü*** *del- +gU* → DEL-

deli [ETü: Uy <900] *kal ¯tilwe teg ertiler* [deli gibiydiler] | [ETü: Kaş 1073] *¯tilwe: al-macnün (...) ¯telü: al-macnün* <Oğuzca> | delice [Yad <1421?] *¯delüce zeytün dirler yemiş virmez ve zeytünı olmaz taşlı yirde kayalar arasında biter* | [Men 1680] *¯delilik: Stultitia.* | [LO 1876] *¯deli dolu, ¯deli duman, ¯delikanlı, ¯deli saçması, ne oldum ¯delisi* ‖ << ***ETü*** *telü* deli << ***ETü*** *tilve* a.a.

† Anadolu ağızlarında *tilbe* ve *tilve* biçimlerine rastlanır.

›› deli fişek, delibozuk, delice, delidolu, delifişek, delikanlı, delilik, delimsek, delir-, delirt-, dellen-, ne oldum delisi

←- DELİŞMEN

delik [ETü: Kaş 1073] *¯telük/telik* [delik] ‖ << ***ETü*** *telük* delik < ***ETü*** *tel- +Uk* → DEL-

›› delik deşik, deliksiz uyku, kara delik

delil "kanıt" [AtH <1250 (1444)] *seniŋ birlikiŋke ¯dalīl arḳaġan* [senin birliğine kanıt arayan] | "... yol gösteren" [AşP 1330] *evvel ü āḫır saŋa sensin ¯delīl* ‖ ~ ***Ar*** *dalīl* دليل [*#dll* faʿīl sf.] 1. yol gösteren, kılavuz, 2. kanıt < ***Ar*** *dalla* دلّ yol gösterdi, işaret etti

← DELALET, İSTİDLAL, MÜDELLEL, TELLAL

delirium delirium tremens [Mil 1954] *¯delirium tremens'e uğramış bedbahtların jestlerini andıran kol sallamalarına, oldukları yerde tepinmelerine, yerli yersiz bağırmalarına, bilhassa etrafa çamur atmalarına şahit olduk* ‖ ~ ***Lat*** *delirium* [dev.] aklını yitirme < ***Lat*** *delirare* [f.] çığırından çıkmak < ***Lat*** *de+ līra* sabanın toprakta açtığı iz, evlek << ***HAv*** **leis-ā* < ***HAv*** **leis-* iz

delişmen [LO 1876] *¯delişmen: deli gibi.* ‖ < ***TTü*** *deliş-/delleş-* delirmek +*mAn* → DELİ

† Muhtemelen *delleşmek* < *delileşmek* fiilinden; ya da Farsça kaynaklı *dānişmend* sözcüğünden analoji yoluyla.

delta [Bah 1924] *¯delta: Müselles şeklinde ada ki bir nehrin denize döküleceği yerde ikiye ayrılmasiyle teşekkül eder.* ‖ ~ ***EYun*** *délta δέλτα* 1. Yunan alfabesinin dördüncü harfi, *Δ*, 2. Nil nehrinin delta harfine benzeyen ağzı ~ ***Fen*** *dlt* kapı, Fenike alfabesinin dördüncü harfi (≈ ***Aram*** *dāləth* דלת kapı, Arami alfabesinin dördüncü harfi, ד ≈ ***Akad*** *daltu* kapı)

›› deltaplane, deltoid

dem(o)+ ~ ***Fr*** *démo+* / ***İng*** *demo+* [bileşik adlarda] halk, ulus ~ ***EYun*** *dêmos δῆμος* 1. diyar, memleket, ülke, 2. taşra halkı, memleketli, 3. halk, ahali < ***EYun*** *daiō δαίω* bölmek, pay etmek, kısımlara ayırmak << ***HAv*** **dā-* bölmek, kısımlara ayırmak

← DEMAGOG, DEMOGRAFİ, DEMOKRASİ, DEMON, DEMOTİK, ENDEMİK, EPİDEMİ

dem[1] dem vur- "«nefes vurmak», söz etmek" [AşP 1330] *aŋa karşu müddeʿī ¯dem urmaya* [ona karşı davacılar söz söylemeye] | "an, zaman" [Dan 1360] *bir ¯dem içinde anlardan ellisin kılıçdan geçürdi (...) Ol ¯dem içre uykuda gördi gözi (...) Bu ¯demlerde sabır kılmaz tahammül* | [Sad 1574] *kesret-i aʿdād ve vefret-i efrād-i ecnādden ¯dem urup* [sayıların azlığından ve düşman ordusunun çokluğundan söz edip] | dem çek- [Kam 1800] *¯dem çekmek, bülbül gibi hoş sadalı kuşların öttükleri sırada zemzemelerini kesmeyip uzatmaları.* | "... çay kıvamı" [TDK5 1969] *¯dem: (...) 4. Hazırlanan çayın renk ve koku bakımından tavı. (...) ¯demlemek, ¯demli* ‖ ~ ***Fa/OFa*** *dam* دم 1. nefes, soluk, 2. an, zaman ≈ ***Sans*** *dhámi/dhamáni* nefes, soluk, üfleme

† Vakit" anlamı ikincil olup Farsça "soluklanmak, es vermek" anlamında *dam χōrdan* ve *dam zadan* deyimlerinden türediği düşünülebilir. † Çaya ilişkin kullanımı "soluklanmak, vakit geçirmek" anlamında *demlenmek* fiilinden türetilmiş olmalıdır.

›› dem çek-, dem vur-, demlen-, demli, demlik, hemdem, her dem

← DEMBEDEM, DEMİN

dem[2] ~ ***Ar*** *dam* دم [*#dm*] kan (≈ ***Aram*** *dām, dəmā* דמא a.a. ≈ ***İbr*** *dām* דם a.a. ≈ ***Akad*** *dāmu* a.a.)

Levent Şahverdi Arşivi

demagog [Bah 1924] *¯demagog (...) ¯demagoji: Avam-ı nası okşayan siyaset.* || ~ ***Fr*** *démagogue* halkı galeyana getiren ~ ***EYun*** *dēmagōgós* δημαγωγός halk-güden, a.a. § ***EYun*** *dêmos* δῆμος halk, ahali + ***EYun*** *agōgós* ἀγωγός önder, öncü (< ***EYun*** *ágō* ἄγω gütmek, sürmek, sevketmek) → DEM(O)+, AKSİYON

›› demagoji, demagojik

demans [Cum 1983] *midesinde bulanma, hafızasında ¯demans* || ~ ***Fr*** *démence* aklını kaybetme, bunama ~ ***Lat*** *dementia* a.a. < ***Lat*** *de+ mens, ment-* akıl → MANTALİTE

demarke [Cum 1932] *İstanbulspor'un soldan inkişaf eden bir hücumu esnasında solaçık ¯demarke kalmasından (...)* ‖ ~ ***Fr*** *démarquer* 1. işaret veya markayı kaldırmak, 2. sporda markajdan kurtulmak < ***Fr*** *de+ marquer* işaretlemek → MARKE

›› demarkaj, demarkasyon, demarkatör

demarş "diplomatik girişim" [Cum 1936] *hükümet nezdinde bir ¯demarş yaparak Madriddeki diplomatların yerlerinde kalmak istediklerini* || ~ ***Fr*** *démarche* [dev.] girişim, gidiş, süreç < ***Fr*** *démarcher* yürüyüp gitmek (esk.) < ***Fr*** *de+ marcher* yürümek → MARŞ

dembedem [AşP 1330] *seyr ider ol iki mülke ¯dem ¯bedem* | [Men 1680] *¯dem ¯bedem* [rahat rahat] || ~ ***Fa*** *dam ba dam* دم بدم an be an, zaman zaman, nefesten nefese → DEM[1], BE+

demeç "beyanat" [YTü: Cum 1942] *Ankara büyükelçisi Nac Murray'ın ¯demecile alakalı tekzibini kaydeylemekte* ‖ < ***TTü*** *de- +(A)mAç* → DE:-

† Fiile eklenen *+mAç* ekinin işlevi belirsizdir. Türkçe araç isimleri yapan *+Aç* ekiyle benzerlik yüzeyseldir.

demet [OsmK <1566] *¯demed* | [BK 1797] *bask* [Fa.]: *Biçilmiş hubübat destesine derler, Türkîde ¯demet taʿbîr olunur.* || ~ ***Yun*** *demátion* δεμάτιον [küç.] deste << ***EYun*** *déma δέμα, δεματ-* bağ, deste, bohça, çıkın *+ion* < ***EYun*** *déō δέω* bağlamak *+ma(t)* << ***HAv*** **dē-* a.a. (▫Pokorny 183, ▫Watkins 14) << ***HAv*** **deh¹*

← TASMA

demin [ETü: Bud <1000] *ol kişi ¯témin çın kişi tétir* [o kişi hemen/henüz doğru adam sayılır] | [ETü: Kaş 1073] *¯timin* "şu andan önce anlamına gelen bir edat> || << ***ETü*** *témin* hemen, henüz, az önce ≈ ***Sogd*** *tīm/tīmin* a.a. (▫Gharib 394) ≈ ***Fa*** *dam* soluk, nefes, zaman → DEM[1]

† Eski Türkçe sözcüğün anlam yelpazesi için karş. Hamilton, Uyg 104-105.

›› demincek

demir [ETü: Or 735] *¯temür kapıgka tegi süledim* [Demir kapıya değin savaştım] | [Men 1680] *¯demr, ¯demır, ¯demür* | demirbaş [LO 1876] *¯demirbaş: Çiftlik tetimmātı. ¯demirbaş tohumluk, ¯demirbaş hayvan.* || << ***ETü*** *temür* demir

† ***ETü*** *+mUr* ekiyle yapılmış bir türev görünümünde ise de, anlamlı semantik ilişkisi olan bir kök mevcut değildir. Karş. ***Moğ*** *temür* (a.a.).

›› demir at-, demir kırat, demir perde, demir yolu, demirbaş, demirci, demirle-

← TEMREN

demirhindi [MŞ <1400] *şarāb-ı ¯temürhindī ile édeler* | [Men 1680] *¯tamarhindi* طمر هندى: *Tamarix* || ~ ***Ar*** *tamr hindī* تمر هندى Hint hurması, tropik ülkelerde yetişen bir ağaç, tamarind < ***Ar*** *tamr* تمر hurma ≈ ***İbr*** *thamar* תמר hurma ağacı → HİNT

† ***Lat*** *tamarindus*, ***İng*** *tamarind* biçimleri Arapçadan alınmıştır. Batı dillerinde kadın adı olarak kullanılan *Tamar/Thamar* biçimi İbraniceden alınmıştır.

demo [Cum 1990] *Fotoğraf ve biyografilerden oluşan dosya, bir ¯demo kaset de eklenerek, (...) tüm ünlü plak şirketlerine gönderiliyor.* ‖ ~ ***İng*** *demo* [abb.] nümune, göstermelik < ***İng*** *demonstration* gösterme < ***Lat*** *demonstrare* kısmen göstermek *+()tion* < ***Lat*** *de+ monstrare* göstermek, sergilemek → MOSTRA

›› demonstrasyon

demode [AR 1897] *Fakat o uçuk al peluşu biraz ¯demode* || ~ ***Fr*** *démodé* [pp.] modası geçmiş < ***Fr*** *de+ mode* moda → MODA

›› demodeleş-

demografi [AR 1898] *¯demografi yani bilâd ve sekene-i bilâd ahval-i umumiyesinden basheden fenne tatbikan* || ~ ***Fr*** *démographie* nüfus kayıtları, nüfus olgularını inceleyen uzmanlık dalı ~ ***EYun*** *dēmographía δημογραφία* a.a. § ***EYun*** *dêmos δῆμος* halk + ***EYun*** *graphḗ γραφή* yazı, kayıt *+ia* → DEM(O)+, GRAF(O)+

›› demografik

demokrasi [Bas 1870] *¯demokratlar yani avam tarafdarları haklarında* | antidemokratik [Cum 1938] *Bu devletçilik sosyalist olmadığı gibi, tamamile ¯antidemokratik veya antiliberal de değildir.* || ~ ***Fr*** *démocratie* halk iktidarı ~ ***EYun*** *dēmokrateía δημοκρατεία* a.a. § ***EYun*** *dêmos δῆμος* halk, ahali + ***EYun*** *krátēs κράτης* egemen, muktedir → DEM(O)+, +KRAT

›› antidemokratik, demokrat, demokratik, demokratikleş-, demokratizasyon, demokratize, demokratlaş-, sosyal demokrasi, sosyal demokrat, sosyal demokratik

demon [DTC 1943] *¯demon* ‖ ~ ***Fr*** *démon* kötü ruh, cin, iblis ~ ***Lat*** *daemon* a.a. ~ ***EYun*** *daimōn δαίμων* tanrısal güç, kader < ***EYun*** *daiō δαίω* pay etmek, bölüştürmek → DEM(O)+

›› demonoloji

demonte [Cum 1931] *tayyare karargahına gitmişler ve ¯demonte edilmiş bir tayyare üzerinde verilen ameli dersi dinlemişlerdir.* || ~ ***Fr*** *démonter* sökmek, parçalarına ayırmak < ***Fr*** *de+ monter* takmak → MONTAJ

›› demontaj

Levent Şahverdi Arşivi

demoralize [Cum 1945] *Japon askeri ~demoralize mi oldu?* || ~ ***Fr*** *démoralisé* [pp.] morali bozuk < ***Fr*** *démoraliser* [den.] moralini bozmak *+é* < ***Fr*** *de+ morale +ise-* → MORAL

›› demoralizasyon

demotik [Mil 1953] *Zaman geçtikçe bu yazı da ıslah edildi ve bu suretle ~Demotik' yazısı meydana çıktı.* || ~ ***Fr*** *démotique* avam tabakasına ait, avam dili ~ ***EYun*** *dēmotikós δημοτικός* a.a. < ***EYun*** *dêmos δῆμος* halk, avam *+ik°* → DEM(O)+

denaet [Men 1680] *~denā'et & dünuet: ... vilitas, abjectio.* || ~ ***Ar*** *danā'a(t)* دناءة [*#dnw* faʿāla(t) msd.] alçaklık, aşağı olma < ***Ar*** *dūn* دُون alt, aşağı → DUN

›› denî

denden dendān "dişler" [Taz 1482] || [TDK9 1998] *~denden: Bir çizelgede (...) kullanılan (") işareti."* || ~ ***Fa*** *dandān* دندان [çoğ.] 1. dişler, 2. Arap alfabesinde be, te, sin, ye gibi harflerin dişe benzeyen çıkıntıları < ***Fa*** *dand* دند diş *+an*[3] ≈ ***Ave*** *dantan-* a.a. << ***HAv*** **dent-* a.a. → ODONT(O)+

† Modern anlamıyla en az 1930'lardan beri kullanıldığı halde sözlüklerde ve yazılı metinlerde nadiren yer bulmuştur.

dendroloji [Mil 1987] *~dendroloji, peyzaj planlama, peyzaj ekolojisi* || ~ ***İng*** *dendrology* ağaç bilimi < ***EYun*** *déndron δένδρον* ağaç << ***HAv*** **der-drew-* < ***HAv*** **deru-* 1. pek ve sağlam olma, 2. ağaç → +LOG

† Yunanca sözcük ***Sans*** *dáru*, ***Fa*** *dar* "ağaç", ***Lat*** *dura mater* "ağaç gövdesi", ***İng*** *tree* "ağaç", ***Eslav*** *druva* "ağaç" ile aynı kökten gelir. Reduplikasyon yoluyla fiil kökünden isim türetme Arkaik Yunancada tipiktir.

›› dendrit, dendrokronoloji, dendrometre

← DARAĞACI (DARÜLFÜLFÜL, TARÇIN)

dene|mek "kıyaslamak, tartmak" [Fer <1451] *χalḳuŋ ḥālin görürdi, ~deŋerdi sorardı, teftīş ve tefaḥḥuş éderidi* | [DK <1400?] *Karşusundan ol eri sancasum vakit ~deŋedüm* | "sınamak" [Men 1680] *~deŋemek: Probare.* | deneme "Fr *essai* çevirisi" [YTü: TDK2 1955] *~deneme: (...)* 2. *Kesin bir sonuca varma iddiasını taşımayan bilimsel eser veya yazı.* || < ***TTü*** *deŋ* denk, eş *+(g)A-* << ***ETü*** *teŋ* a.a. → DENK[1]

›› deneme, denen-, denet-

← DENEK, DENET, DENEY (DENEYİM)

denek "üzerinde deney yapılan" [YTü: Fel 1942] *~denek - İspiritizmde sujet* || < ***TTü*** *dene- +Uk* → DENE-

denet denetim "murakabe, kontrol" [YTü: Cum 1945] *orman hükmündeki ağaçlıklarda ayıklama, kesim, ~denetim usulleri* | denetle- [YTü: Ataç 1954] *kovuşturmak ile ~denetlemek ise öteden beri bildiğimiz tilcikler-den değil* | "Fr *contrôle* karşılığı" [YTü: TDK2 1955] *~denet: Denetlemek işi, kontrol.* || < ***TTü*** *dene- +Ut* → DENE-

† *Denetim* sözcüğünde *+Im* eki, Türkçe yapım kurallarına aykırı olarak *denet* adına eklenmiş görünmektedir; *denetmek* "denemesine neden olmak" fiili söz konusu olamaz.

›› denetçi, denetim, denetle-, denetleme

deney [YTü: Fel 1942] *~deney = Tecrübe = Expérience; (...) ~deneysel, ~deneyselcilik, ~deneyüstü"* || < ***TTü*** *dene- +(g)Ay* → DENE-

›› deneysel

← DENEYİM

deneyim "tecrübe, deneyerek kazanılan bilgilerin tümü" [YTü: Mil 1974] *Metin yazarlığı ~deneyiminden geçmiş...* | [YTü: Fel 1942] *~deneyim = Tecrip = Expérimentation* || < ***YTü*** *deney +Im* → DENEY

† Ada eklenen *+Im* fiil ekinin işlevi belirsizdir.

›› deneyimle-, deneyimli, deneyimsiz

dengbej "Kürt saz şairi" [Cum 1970] *çekilip gidince bir ~dengbej (ozan) türküye başlayıp Ağrı Dağı'nın öfkesine bir sevda nennisi katmağa girişir.* || ~ ***Kürd*** *dengbêj* şarkıcı § ***Kürd*** *deng* ses + ***Kürd*** *bêj* söyleyen, ses veren (< ***Kürd*** *gotin, bêj-* söylemek ≈ ***Ave*** *vak-, vaç-* seslenmek, söylemek << ***HAv*** **wek*ʷ- a.a.) → AVAZ

† ***Kürd*** *bêj*, düzensiz çekimli *gotin* fiilinin şimdiki zaman köküdür. Her iki biçim, kurallı olarak Ana-İranca **wag-* kökünden türer. Karş. ***Ave*** *vak-* "söylemek", *vāçi* "söyler, söyleyiş", *vaoça* "söyledi", *(w)ıxta* "söylenmiş".

denge "muvazene" [YTü: Cum 1935] *Arkadaşım ~dengesini kaybederek düştü.* || < ***TTü*** *denk/deng* eşit, eşitlik → DENK[1]

† Ada eklenen +e takısının yapısı ve işlevi meçhuldür.

›› dengele-, dengelen-, dengeli, dengesiz

deniz [ETü: Kaş 1073] *~teŋiz: al-baḥr* | denizaltı [Cum 1931] *Fransa şimdiden ~denizaltı gemilerinde dünyanın en kuvvetli devleti olmuştur.* | denizlik [LO 1876] *~deŋizlik: Yağmurdan ve sudan muhafaza için pencere önüne vazᶜ olunan şev tahta.* || << ***ETü*** *teŋiz* büyük göl, deniz < ***ETü*** *teŋ* denk, eşit

† Anlam bağı için karş. ***Lat*** *aequor* "deniz" < *aequus* "denk" - belki "düz, engebesiz" anlamında. Ancak *+Iz* ekinin işlevi açık değildir. † ***Mac*** *tenger* "deniz" 9. yy.'dan önce bir Batı Türk dilinden alınmıştır; ***Moğ*** *teŋis* (a.a.) geç bir alıntı olmalıdır. ▫WOT 893 v.d. † ***ETü*** *teŋri-* "başı dönmek, yalpalamak" türevdir.

›› deniz feneri, deniz kestanesi, deniz kızı, deniz kuvvetleri, deniz mili, deniz tut-, denizaltı, denizaşırı, denizci, denizcilik, denizlik

← DENİZANASI

denizanası [EÇ <1683] *hattā deŋizde yüzer gezer ~deŋiz ~amını dahı yérler kim anda aslā kandan bir katre eser yokdur* || << ***TTü*** *deniz amı* yumuşakçalardan malum canlı, medusa → DENİZ, ANA

† *Ana* sözcüğünün tercih edilmesi hüsnü tabirdir.

denk[1] "eş" [ETü: Bud <1000] *bodısatvlamıŋ kөŋüli birle ~teŋ kөŋülig bulmakı erür* [bodhisattvaların aklına eş bir akıl elde eder] | "... uygun" [ETü: Kaş 1073] *~teŋsizde*

Levent Şahverdi Arşivi

tegirmen turgursa yarağsızda yar barır [uygunsuzdan değirmen yapsa faydasızdan değirmen kolu gelir] || << ***ETü teŋ*** eşit, eşdeğer, uygun < ***ETü teg-*** yetişmek, erişmek, eşdeğer olmak *+I(g)* → DEĞ-

† ***ETü teg*** > ***TTü dek*** "gibi, kadar" edatının varyant biçimi iken anlam ayrışmasına uğramıştır.

›› dengi dengine, denkle-, denkleş-, denkleştir-, denklik, kafa dengi

← DEK[1] (DEĞİN, İŞTE, NİTE), DENE- (DENEK, DENET, DENEY), DENGE, DENKLEM, DENLİ, DENSİZ, DİNGİL

denk[2] "yük" [CodC 1303] *balla - Fa: ¯tang - Tr: ¯tang vel yuk* | "... tartı" [Yad <1421?] *kızıl gül bir ¯deng mastakī bir ¯deng bunları döğüp eleyeler* || ~ ***Fa*** *tang* ağır, ağırlık

denklem "eşitlik" [YTü: Cum 1939] *Muadelenin Türkçe'de karşılığı bu sene için ¯denklemdir.* || < ***TTü*** *denkle-* *+lm* → DENK[1]

denli [SiyD-TS 1388] *yaʿnī Rabbin şol ¯deŋlü atā ide ki sen rāzi olasuŋ* || << ***TTü*** *deŋlü* denli, kadar < ***TTü*** *deŋ* denk, ölçü, eşlik *+ll(g)* → DENK[1]

denominasyon "banknot veya poliçe üzerinde yazılı değer" [Mil 1973] || "... dini topluluk, mezhep" [ŞAlb 2007] *Nihayet fundamentalistler, ulusun en geniş Protestan ¯denominasyonunu ele geçirdi* || ~ ***Fr/İng*** *denomination* 1. ad koyma, adlandırma, 2. kıymetli evrakın üzerinde yazılı itibari değer, 3. (Amer.) dini topluluk, mezhep < ***Lat*** *denominare* bir şeyi başka bir şeyin adıyla adlandırmak, lakap vermek *+()tion* < ***Lat*** *de+ nominare* [den.] ad vermek (< ***Lat*** *nomen, nomin-* isim) → NOMİNAL

›› denominatör, denomine

densiz [ETü: Kut 1069] *yıraḳ tutsa ¯teŋsiz yaraġsızda köz* [gözünü uygunsuz ve yakışıksızdan ırak tutsa] | [Men 1680] *¯deŋsiz: Immodestus, insolens.* || << ***ETü*** *teŋsiz* uygunsuz, münasebetsiz < ***ETü*** *teŋ* uygun, denk *+sIz* → DENK[1]

›› densizleş-, densizlik

dental [Cum 1958] *Elektromedikal ve ¯Dental cihazları ehemmiyetli miktarda ithal edilecektir.* || ~ ***İng*** *dental* dişe ilişkin ~ ***Lat*** *dentalis* a.a. < ***Lat*** *dens, dent-* diş *+al°* << ***HAv*** **dent-* a.a. → ODONT(O)+

denyo "orta oyununda aptal çocuk karakteri" [AR 1899] || (argo) [OCK 1932] *¯denyo: Zıpır, kaçık, yarı deli, serserinin meczubu.* | < ***Roma*** *denilo*

† Çinceden alındığına dair yaygın şehir efsanesi, TDK sözlüğünün 2009 basımında gözden kaçmış yazım hatasından kaynaklanır.

deodoran [Mil 1957] *Artık terliyorum diye üzülmeyin! MUM ¯deodorant. MUM bütün vücut ve ter kokularını önler.* | ~ ***Fr*** *déodorant* / ***İng*** *deodorant* koku giderici ☼ 1869 İng. < ***Lat*** *de+ odor* koku *+ent°* << ***HAv*** **od-os-* < ***HAv*** **od-* kokmak → OSMİYUM

deontoloji [Mil 1953] *Ankara'da toplanacak Yüksek Haysiyet Divanında dört hekim, iki diş tabibi, ¯deontoloji profesörleri...* || ~ ***Fr*** *déontologie* / ***İng*** *deontology* ahlaki ödevler kuramı < ***EYun*** *deon, deont-* δεον görev, ödev (<< ***HAv*** **deu-* yapmak, ifa etmek, bir görevi yerine getirmek) → +LOG

›› deontolojik

depar "yarışta koşu başlangıcı" [Cum 1935] *Bayramın üçüncü günü yapılan ¯depar müsabakasında Yüksek Ziraat Enstitüsü birinci (...)* || ~ ***Fr*** *départ* ayrılma, uzaklaşma, harekete geçme < ***Fr*** *départir* bir yerden ayrılmak < ***Lat*** *de+ partiri* ayrılmak, ayrışmak < ***Lat*** *pars, part-* pay → PARTI[1]

departman "Fransa'da mülkî idare birimi" [Cum 1933] *komün ve ¯departman intihap kollejleri* | "... idari birim" [Cum 1948] *Atletizm ve teknik ¯departman, meşhur Hyde Park civarında* || ~ ***Fr*** *département* bölüm, kısım, özellikle idarede şube < ***Fr*** *départir* bölmek, paylaştırmak *+ment°* < ***Lat*** *de+ pars, part-* pay → PARTI[1]

deplase deplase ol- "yer değiştirmek" [Cum 1935] *vücut çalımı ve iyi ¯deplâse olmak bakımından bize faik noktaları var* | deplasman "(futbolda) maç için başka şehre gitme" [Cum 1937] *Şehir ¯deplasmanına iştirak etmeyen kulüb 150 lira para cezası verir* || ~ ***Fr*** *déplacer* yer değiştirmek, başka yere gitmek veya götürmek < ***Fr*** *de+ placer* yerleştirmek → PLASE

† Karş. ***İng*** *displace, displacement* (a.a.). Futbol terimi olan *deplasman* Futbol Federasyonu'nun 4 Mart 1937 tarihli Milli Küme talimatnamesi ile yaygın kullanıma girmiştir.

›› deplasman

depo [LO 1876] *¯debboy دبّوی: Emtia ve eşya vaʿzolunan ambar.* || ~ ***Fr*** *dépôt* 1. bir yere koyma, saklama, biriktirme, 2. saklanan veya biriken şey, 3. biriktirme yeri, depo << ***Lat*** *depositum* [pp. n.] a.a. < ***Lat*** *deponere* bir yana koymak, saklamak, biriktirmek *+()t°* < ***Lat*** *de+ ponere, posit-* koymak → POZİSYON

›› depola-, depolama, depolan-

← DEPOZİT

depozit "saklama bedeli" [Bas 1873] *Birtakım adamlardan ¯depozito alarak iskelelerde acentalık memuriyetleri tevcih ederler.* | "... saklama" [Düs 1892] *mağazalarda ¯depozito edilmiş olan ecnebi tömbekileri* || ~ ***Fr*** *dépôsite* / ***İt*** *deposito* 1. bir yana koyma, saklama, 2. saklanan veya biriken şey << ***Lat*** *depositum* a.a. → DEPO

›› depozito

depre|mek [ETü: İyiP <1000] *küçi alnudı ¯tepreyü yorıyu umadı* [gücü tükendi, kımıldamaya yürümeye mecali kalmadı] | depren- [SN 1354] *çü dil ¯deprene bozulur baş bile* | depreş- [Haz-TS <1460] *iştihā didükleri ḳuvvet kim ol ¯depreşecek karnım acdı dirler.* || << ***ETü*** *tepre-* hareket etmek, kımıldamak < ***ETü*** *tepiz* oynak, muharrik *+(g)A-* < ***ETü*** *tep-* *+Uz* → TEP-

›› depren-, depreş-, depret-

← DEPREM

deprem "zelzele" [YTü: Cum 1935] *Malatya (A.A.) - Dün gece saat 23'de beş altı dakika süren bir ¯deprem olmuştur.* | depremzede "deprem kurbanı" [Mil 1965]

Levent Şahverdi Arşivi

¯Depremzedelerin sevincini görmeliydiniz. || < ***TTü*** *depre- +lm* → DEPRE-

›› depremzede

depresyon [Cum 1946] *boğucu sıkıntılar, hafakanlar, ajitasyon ve ¯depresyonlar, faal halüsinasyonlar* || ~ ***Fr*** *dépression* 1. çukur, çöküntü, 2. ruhsal veya ekonomik çöküntü ~ ***Lat*** *depressio* çukur < ***Lat*** *deprimere* bastırmak, çökertmek *+()tion* < ***Lat*** *de+ premere, press-* basmak → PRES

›› antidepresan, depresif

deprivasyon [Cum 1990] *çocukta ¯deprivasyon sendromları* || ~ ***Fr*** *déprivation* / ***İng*** *deprivation* mahrumiyet, mahrum etme < ***OLat*** *deprivare* bir şeyden mahrum etme *+()tion* < ***Lat*** *de+ privare* 1. ayrı tutmak, bağışık kılmak, 2. mahrum etmek ≈ ***Lat*** *privus* ayrık, bağışık

der|mek [ETü: Or 735] *¯tirilip yetmiş er bolmış* [toplanıp yetmiş kişi oldu] | [ETü: İyiP <1000] *satığçı erenler ¯térilip içgerü ötüg vérdiler* [satıcı adamlar toplanıp içeri dilekçe verdiler] | [ETü: Kaş 1073] *¯térdi (...) ¯térildi (...) ¯térimsindi (...) ¯térindi (...) ¯térişdi (...) ¯térgü* [sofra] *(...) ¯térig* [toplanma] *(...) ¯térkek* [bohça] *(...) ¯térnek* [toplantı, dernek] | dertop [Kam y. 1800] *cummāᶜ* [Ar.]: *bir araya gelip ¯dertop olmuş nesneye denir* || << ***ETü*** *tér-* toplamak, bir araya getirmek

† Eski Türkçeden beri *der-* fiiliyle eş anlamlı olarak kullanılan *derle-* biçimi, yinelenen eylem gösteren +AlA- ekiyle yapılmıştır.

›› deril-, derili, derli toplu, derme çatma, dertop

← DERGİ, DERİN, DERİŞ-, DERLE-, DERNEK, DEVŞİR-, TERİM, TERKİ

der+ ~ ***Fa*** *dar* içinde, arasında (edat) < ***Fa/OFa*** *andar* a.a. << ***HAv*** **en-tero-* < ***HAv*** **en* içindelik edatı → İNTER+

† Hintavrupa dillerinde ortak olan **entero-* edatının Farsça yansımasıdır.

›› deraguş

← DERDEST, DERHAL, DERKÂR, DERKENAR, DERMEYAN, DERPİŞ, DERUHTE, DERUN (SAFDERUN), PEYDERPEY

der [Fer <1451] *ol manẓarın ¯der u dīvārını nigāristan-ı Çin gibi münaḳḳaş eylesünler.* | [Taz 1482] *ᶜāşıḳ olana ¯der-i mey-χāne sor* || ~ ***Fa*** *dar* در kapı << ***EFa*** *dvara-* a.a. ≈ ***Ave*** *dvara-* a.a. ≈ ***Sans*** *dvāra* a.a. << ***HAv*** **dhwer-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *thýra,* ***Alm*** *Tür,* ***İng*** *door* "kapı", ***Lat*** *forās* "kapı dışına", *forum* "dış avlu".

›› deraliye, deri devlet

← DERBEDER, DERBENT, DERE, DERGÂH, DERSAADET, FORA (FORUM), OUTDOOR, TİROİT

derbeder [ÖM 1437] *Gör ol bī-devlet ü cimrī dilenür ¯derbeder dérler* | [EÇ <1683] *Bu İç Manya halkı ¯derbeder ve müflis ve bī-hāsıl olmağın* || ~ ***Fa*** *dar ba dar* در ب در kapı kapı (dolaşan, dilenen), evsiz barksız, dilenci < ***Fa*** *dar* در kapı → DER[1], BE+

derbent [AşP 1330] *dunyā ¯derbendinde ṭokdur ol kişi* || ~ ***Fa/OFa*** *darband* دربند dağda veya yolda geçit, bariyer, set § ***Fa/OFa*** *dar* در kapı + ***Fa/OFa*** *band* بند bağ, düğüm, set → DER[1], BENT

›› dervent

derbi [Cum 1931] *Romanya'dan gelen hayvanlar arasında geçen sene Romanya'nın (¯Derbi) koşusunu kazanmış* || ~ ***İng*** *derby* önemli spor karşılaşması < ***öz*** *Derby* 1778'de 12. Derby Kontu Edward Smith-Stanley tarafından tesis edilen at yarışları

derç [AşP 1330] *maᶜnī ¯derc olmış* [içine anlam katılmış] || ~ ***Ar*** *darc* دَرْج [*#drc* faᶜl msd.] 1. rulo şeklinde yazılı belge, dürüm, 2. yazma, metin içine ekleme, dürme, araya sokma ≈ ***Ar*** *adraca* أَدْرَجَ [IV f.] dürdü, rulo yaptı, katladı

† Arapça sözcüğün *daraca* "ayak basma, adım atma" fiiliyle anlam bağı muğlaktır. Karş. DERECE.

← MÜNDERECAT

derdest [Men 1680] *¯der ¯dest ol.: Prae manibus esse & ad manus venire* [elde olmak, ele gelmek]. || ~ ***Fa*** *dar dast* در دست elde, yakalanmış, tutuklu < ***Fa*** *dast* دست el → DER+, DEST

dere "vadi" [YusZ <1377] *bir bulut çıkdı hemān ol sāᶜat kara / eyle yağdı ṭoldı yazu vi ¯dere* [ova ve vadi] | "... küçük akarsu" [Men 1680] *¯dere: Vallis* [vadi] *& fluvius, fluviolus, torrens* [akarsu, derecik]. | [LO 1876] *¯dereden tepeden söyleşmek, bin ¯dereden su getirmek.* || ~ ***Fa*** *dara/darra* دره/درّه vadi, iki dağ arasındaki geçit < ***Fa*** *dar* kapı *+a* (≈ ***Ave*** *darenā-* vadi, yar) → DER[1]

† Türkçe yer adlarında *dere* genellikle "içinden su akan veya akmayan vadi, yar, çukur yer" anlamındadır. "Akarsu" anlamı derivatiftir.

›› dere tepe, derebeyi, derecik

derece "rütbe, mertebe" [Rab 1310] *arığlayu sözlegenlerge* [temizce söyleyenlere] *şevāb ¯derece bérildi* | "eşik, basamak" [Tezk 1341] *Hasan daχı evüŋ ¯derecesinden başın ṭaşra çıkarup ağlar-ıdı* || ~ ***Ar*** *daraca(t)* دَرَجَة [*#drc* faᶜala(t) mr.] adım, eşik, basamak (< ***Ar*** *daraca* دَرَجَ yürüdü, adımladı, ayak bastı) ≈ ***Aram*** *dərag, dargā* דַּרְגָּא [*#drg*] basamak, merdiven ≈ ***Akad*** *daraggu* patika, yürüme yolu

›› derecelen-, derecelendir-, derecelendirme kuruluşu, son derece

← DEREKE (İDRAK, TEDARİK), TEDRİCEN

dereke [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *daraka(t)* درکة [*#drk* faᶜala(t) mr.] merdivenin alt basamağı, bir şeyin dip noktası (≈ ***İbr*** *derek* דֶּרֶךְ yol, patika < ***İbr*** *dārak* דָּרַךְ yürüme, ayak basma, adımlama ≈ ***Aram*** *dārag* דָּרַג a.a.) → DERECE

† Aslen eş anlamlı olan *derece* "basamak" sözcüğünün varyantıdır. *Darag/darak* ikiliği Aramicede de mevcuttur.

← İDRAK (MÜDRİK), TEDARİK

dereotu [Men 1680] *¯tere ¯otı: Nasturtium* [roka veya tere]. | [LO 1876] *¯tere ¯otu: teberhün, circir, roka* | [Bah 1924] *¯dereotu: Salataya ve bazı yemeklere konur bir*

Levent Şahverdi Arşivi

nevi güzel kokulu ot || << ***TTü*** *tere otu* < ***Fa*** *tara* ترہ yeşillik, çiğ yenen her türlü sebze → TERE, OT

† Kastedilen spesifik ot türü zaman içinde değişkenlik gösterir. Halen *anethum graveolens* anlamında.

dergâh "makam, saray, atebe" [Gül 1317] *çün yakın geldi şeχüŋ ~dergâhına* | [AşP 1330] *pâdişâh ~dergâhına ola nişâr* || ~ ***Fa*** *dargâh* درگاہ kapı mahalli, eşik § ***Fa*** *dar* در kapı + ***Fa*** *gâh* گاہ yer → DER[1], +GÂH

dergi [ETü: Kaş 1073] *~térgi* <kurulu sofra> | <açılıp dürülen sofra> [Kab 1432] *~dérgü* | "koleksiyon, mecmua" [YTü: Cum 1934] *Diğer işler hakkındaki muhabereler ve bilhassa ~dergi hakkındaki mütalealar* || << ***ETü*** *térgü* sofra, sofradaki çeşitli yemek < ***ETü*** *tér-* demek +*gU* → DER-

† TTü kullanımdan düşmüş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yeni anlamla diriltildi.

›› dergicilik

derhal [AşP 1330] *zaḥm ura ~derhâl bulursa sana yol* [yol bulursa derhal diş vurur] || ~ ***Fa*** *darḥâl* در حال şimdiki zamanda, hemen § ***Fa*** *dar* +de hali edatı + ***Ar*** *der+ ḥâl* حال şimdiki zaman → DER+, HAL[1]

deri [ETü: IrkB <900] *tabışkan ~târisi üŋüş üpän yügürü barmiş* [tavşanın derisi yırtık iken kaçıp gitmiş] || << ***ETü*** *teri* cilt

† ***Ave*** *deretō-* "yüzülmüş deri", ***EYun*** *dérō* "deri yüzmek", *dorós* ve *dérma* "deri" biçimleri nihai olarak ***HAv*** **der-* "deri yüzmek" köküne dayanır. Benzerlik tesadüfi olmalıdır.

›› deri mont

derin [ETü: Kuanşi <1000] *kut kolup ant antıkmışı taluy ögüzde ~teriŋrek ol* [kut dilemesi, ant içmesi okyanus ırmağından daha derindir] | [ETü: Kaş 1073] *~teriŋ teŋiz: al-baḥrul-afyaḥul-ʿamīḳ* || << ***ETü*** *teriŋ* birikmiş, derin (su) < ***ETü*** *térin-* toplanmak, birikmek +*l(g)* → DER-

›› derin derin, derin devlet, derin dondurucu, derin düşünce, derinleş-, derinlik

derişmek "Fr *concentrer* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *~derişmek: 1. Temerküz etmek, 2. Tekâsüf etmek.* || < ***TTü*** *der-* +*Iş-* → DER-

›› derişik

derivasyon derivasyon tüneli [Cum 1952] *~derivasyon tünelinin yarısı açılmış, santral temel hafriyatına başlanmıştır. Baraj inşaatına 1953 eylülünde...* | derivatif "türevsel, ikincil" [Mil 1977] *~derivatif* | derivatif "... finansal türev" [Cum 1999] *Bankanın ~derivatif işlemler yapan bölümünün lisansı* || ~ ***Fr*** *dérivation* < ***Fr*** *dériver* [den.] 1. (nehir) yönünü değiştirmek, başka yöne çevirmek, 2. türetmek +*()tion* < ***Lat*** *de+ rivus* akarsu, ırmak << ***HAv*** **reiwo-* vadi, dere yatağı < ***HAv*** **rei-* yarmak

›› derivasyon tüneli, derivatif, dcrive

← REVİR

derkâr [Men 1680] *~derkâr: In opere, actualiter.* || ~ ***Fa*** *dar kâr* fiilen, gerçekte, pratikte → DER+, KÂR

derkenar [Dai 1647] || ~ ***Fa*** *dar kanâr* در کنار kenarda olan, sayfa kenarı, marj < ***Fa*** *kanâr* کنار → DER+, KENAR

derle|mek [Bah 1924] *~derlenmek: Devşirilmek, toplanmak.* | [TDK1 1945] *~derlemek: Ayırıp toplamak. (...) ~derli toplu: Dağınık olmayan.* || < ***TTü*** *der-* demek, devşirmek +*lA-* → DER-

† 20. yy.'da halk ağızlarından yazı diline aktarılan sözcüklerdendir. Fiil köküne eklenen +*lA-* ekinin işlevi açık değildir. Belki *derili* > *derli* sözcüğünden analoji yoluyla türetildiği düşünülebilir.

›› derleme, derlen-, derlet-, derli, derli toplu

derma(to)+ ~ ***Fr/İng*** *dermato+* [bilgeşik adlarda] deri ~ ***EYun*** *dérma, dermat-* δέρμα deri, cilt < ***EYun*** *derō* δέρω soymak, derisini yüzmek +*ma(t)* << ***HAv*** **der-*[2] a.a.

›› +derm, +dermi, +dermik, dermalji, dermatit, dermatoz

← DERMATOLOJİ, EPİDERM, HİPODERMİK, TAKSİDERMİ

derman [AtH <1250 (1444)] *saχâsı makârim iki ~darmânı* [seha (cömertlik) ve kerem iki dermanı] | [AşP 1330] *derdine ~dermân meger Haḳ'dan ola* || ~ ***Fa/OFa*** *darmân* درمان ilaç, tedavi, sağaltım ≈ ***Ave*** *drva-* sağlık << ***HAv*** **dher-*[2] sağlam olmak, sağlamak, sağalmak

† Aynı kökten ***Sans*** *dharma* धर्म "sağlam şey, yasa".

›› biderman, dermansız

dermatoloji [Cum 1931] *Türk ~Dermatoloji Cemiyeti reisi doktor Talat* || ~ ***Fr*** *dermatologie* deri hastalıkları uzmanlığı → DERMA(TO)+, +LOG

›› dermatolog

dermeyan [Men 1680] *~der ~miyân: In medio, coram* [ortada, arada]. | [LO 1876] *~dermiyân etmek: Ortaya koma, derc etme, teklif etme.* || ~ ***Fa*** *dar miyân* ortada, ortaya < ***Fa*** *miyân* orta → DER+, MEYAN[2]

dernek [ETü: Kaş 1073] *~térnek* <halkın belli bir işi ve alınacak tedbirleri görüşmek için toplanırğı meclis> || << ***ETü*** *térnek* toplantı < ***ETü*** *térin-* derinmek, toplanmak +*(g)Ak* → DER-

›› dernekçilik, dernekleş-, düğün dernek

derogasyon [Mil 1982] *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ~derogasyona (kaldırmaya) izin verilmeyen 3. ve 7. maddelerine Türk yetkililerince ilgi gösterilmediğine inanılması için yeterli neden oluşturduğunu düşünerek...* || ~ ***Fr*** *dérogation* özel bir durumda yasa veya hukuk ilkesinin uygulamasından vazgeçme < ***Lat*** *derogare* 1. bir şeyden pay veya kısıntı talep etmek, 2. (huk.) yasa önergesi sunmak +*()tion* < ***Lat*** *de+ rogare* 1. hitap etmek, 2. sormak, hesap sormak, 3. talep etmek << ***HAv*** **rog-* hitap etmek < ***HAv*** **reg-*[1] yöneltmek → RAST

† Türkçede özellikle 2004'ten itibaren AB uyum müzakereleri çerçevesinde yaygınlık kazanmıştır.

← AROGANS

Levent Şahverdi Arşivi

derpiş [Men 1680] ~*derpīş: Coram, prae oculis* [önde, göz önünde] | [KT 1900] ~*derpīş etmek: Göz önüne almak.* || ~ ***Fa*** *darpīş* در پیش önde < ***Fa*** *pīş* پیش ön → DER+, PEŞİN

ders [Rab 1310] *Atı Eχnüχ érdi üküş* ~*ders kılmış üçün İdrīs atandı* [adı Ehnuh idi, çok ders kıldığı için İdris adı verildi] | [Fer <1451] *halkına vaʿz u nasīhat ve* ~*ders eydür, fetvā verür* || ~ ***Ar*** *dars* درس [*#drs* faʿl msd.] bir metni (özellikle Kur'anı) cümle cümle yorumlayarak öğretme, ders verme, vaaz verme ~ ***Aram*** *daraş, drāş* ܕܪܫ [*#drš*] yorumlamak, dini metinleri cümle cümle yorumlayarak öğretme yöntemi

† Arapça sözcüğün özel anlamı Aramiceden alınmıştır. Karş. ***Ar*** *darasa* "tepme, dövme, üstüne basma". Buna karşılık ***Aram*** *midraş* "Tevrat tefsiri", *darşān* "müfessir, fıkıh alimi".

›› dershane, dersiam, derslik

← MEDRESE, TEDRİS (MÜDERRİS)

dersaadet "saltanat makamı" [Men 1680] ~*deri* ~*seʿādet: Porta felicitatis* [mutluluk kapısı], *Aula imperialis* [saltanat makamı]. | "... İstanbul" [x 1847] *Bank-i* ~*Der-saʿādet = Banque de Constantinople* [banka adı] || § ***Fa*** *dar* در kapı + ***Ar*** *saʿāda(t)* سعادة mutluluk → DER[1], SAADET

dert [CodC 1303] *dolor - Fa:* ~*dart - Tr: agremak* | [AşP 1330] *ḳavdan ister* ~*derdine bu kez devā* || ~ ***Fa/OFa*** *dard* درد elem, keder, hastalık

deruhte [EÇ <1683] *meblağ-ı mezbūr hazīneyi elçileriyle göndermeği* ~*der* ~*ʿuhde edüp* || ~ ***Fa*** *dar ʿuhda giriftan* در عهده گرفتن uhdesine almak, sorumluluğu üstlenmek < ***Ar*** *ʿuhda(t)* عهدة sorumluluk → DER+, UHDE

derun [Gül 1317] *ola Gülşehrî ü her ehl-i* ~*derūn* || ~ ***Fa*** *darūn* درون bir şeyin içi, içyüzü, gönül, kalp < ***Fa*** *andarūn* اندرون → DER+

›› deruni

← SAFDERUN

derviş [CodC 1303] *pauper - Fa:* ~*daruis* | [AşP 1330] *yaʿnī* ~*dervīşlik bu yoχsulluk-durur / baylıġ u beylig degül kullık-durur* || ~ ***Fa*** *darvīş/darvēş* درویش 1. fakir, yoksul, 2. tarikat uğruna dünya mülkünden vazgeçen kimse, zahit << ***OFa*** *drigūš/dargūš* fakir ≈ ***Ave*** *drigu-* a.a.

›› dervişane

derya [CodC 1303] *nauigaui - Fa: dar* ~*dria raften - Tr: tengisda yurdum* [denızda yürüdüm] | [AşP 1330] *niçe bilsün ḳatre* ~*deryā neydügün* [damla nasıl bilsin denizin ne olduğunu] || ~ ***Fa*** *daryā* دریا deniz << ***OFa*** *drayāh* a.a. ≈ ***Ave*** *zraya-* a.a.

›› ağaç deryası

← LEBİDERYA

derz [CodC 1303] *custura - Fa:* ~*dars - Tr: tiχmak* [dikmek] | [Men 1680] ~*derz: Artus, articulus* [eklem], *commissura ossium crani* [kafatası kemiklerinin dikişi], *sutura vestis* [dikiş]. || ~ ***Fa/OFa*** *darz* درز dikiş, eklem ≈ ***Ave*** *darəz-* dikmek, pekitmek, sağlam kılmak << ***HAv*** **dheregh-* dikiş dikmek, ağaç dikmek, pekiştirmek, tutturmak

← TERZİ

desalinasyon [Mil 1990] *Bundan başka* ~*desalinasyon' yani deniz suyundan tuzsuz su elde etme yolunda da çalışmalar var.* || ~ ***İng*** *desalination* tuzdan arındırma < ***İng*** *de+ saline* tuzlu, tuza ilişkin *+()tion* ~ ***Lat*** *salinus* a.a. ~ ***Lat*** *sal* tuz *+in°* → SALÇA

›› desaline, desalinizasyon, desalinize

desen [ResC 1911] || ~ ***Fr*** *dessin* [dev.] çizim, tasarım < ***Fr*** *dessiner* taslağını çizmek, işaretlemek, betimlemek << ***Lat*** *designare* a.a. < ***Lat*** *de+ signare* işaretlemek, damgalamak, belirtmek → SİNYAL

›› desenle-

← DESİNATÖR, DİZAYN

deser [Rz 1896] ~*deserden sarfınazar ederek yemek salonunu terk etmesine sebep oldu* || ~ ***Fr*** *dessert* yemek sonunda yenen tatlı veya meyve < ***Fr*** *desservir* sofra servisini kaldırma < ***Fr*** *de+ servir* hizmet etmek, sofra kurmak < ***Fr*** *service* hizmet, sofra servisi → SERVİS

desi+ ~ ***Fr*** *déci+* / ***İng*** *deci+* [bileşik adlarda] onda bir < ***Lat*** *decimus* onuncu, onda bir < ***Lat*** *decem* on << ***HAv*** **dekm* a.a. → DEKA+

›› desigram, desilitre, desimetre

← DESİBEL, DESİMAL, DİNAR, DİZYEM, DUODENUM, DÜZİNE

desibel [Cum 1935] *gürültüleri ölçmek için bir alet icad edilmiştir. ... bu aletin ölçüsü için tayin edilen vahidi kıyasiye* ~*desibel' adı verilmiştir.* || ~ ***Fr*** *décibel* fizikte ses yoğunluğu birimi ~ ***İng*** *decibel* a.a. ☼ 1928 ABD. § ***Fr*** *deci-* onda bir + ***öz*** *Alexander Graham Bell* Amerikalı fizikçi (1847-1922) → DESİ+

desimal [Cum 1934] *Hükümetin kabul ettiği* ~*desimal sistemine paramızın uymayışı* || ~ ***Fr*** *décimal* ondalık ~ ***Lat*** *decimalis* < ***Lat*** *decimus* onuncu, onda bir *+al°* < ***Lat*** *decem* on → DESİ+

›› desmal

desinatör [Cum 1946] *Mühendislerle fen memurlarının 45 ten,* ~*desinatörlerin 40 dan yukarı yaşta olmaması lazımdır.* || ~ ***Fr*** *dessinateur* tasarımcı < ***Fr*** *dessiner* tasarlamak *+()tor* → DESEN

desise [Men 1680] ~*desīs: Occultatio doli & dolus clandestinus.* | [LO 1876] ~*desīse: Saklı oyun, hiyanet, dek.* || ~ ***Ar*** *dasīsa(t)* دسيسة [*#dss* faʿīla(t) sf. fem.] gizli amaçlar gütme, entrika < ***Ar*** *dassa* دسّ sakladı, gizledi, bir şeyin altına koydu

deskriptif [Cum 1936] ~*deskriptif gremerin esasları* || ~ ***Fr*** *déscriptif* tasviri < ***Lat*** *describere* suretini çıkarmak, yazı veya çizimle tasvir etmek *+()tiv°* < ***Lat*** *de+ scribere, script-* yazmak, çizmek → SCRİPT

desktop [Mil 1990] ~*desktop ve laptopların en kalitelileri* || ~ ***İng*** *desktop* masa üstü § ***İng*** *desk* çalışma masası, tezgâh + ***İng*** *top* üst → TOP[2]

Levent Şahverdi Arşivi

† ***İng*** *desktop computer* deyimi ilk kez 1983'te, *desktop publishing* 1984'te kaydedilmiştir.

desperado [Cum 1930] *Zavallı adamlar beni kendini müdafaaya hazır ve müsellah bir ¯desperado zannediyorlardı. (Desperado ölümü gözüne aldırmış her belaya atılmağa hazır yani "serden geçti" demektir.)"* || ~ ***İsp*** *desperado* [pp.] umudu tükenmiş, çaresiz, haydut < ***İsp*** *desperar* ümidi kesmek, ümitsiz olmak *+()t°* << ***Lat*** *desperare* a.a. < ***Lat*** *de+ sperare* [den.] ummak, ümidi olmak < ***Lat*** *spēs* ümit << ***HAv*** **spē-*[1] bereket, talih

† Karş. ***İng*** *despair* "ümitsiz olmak".

despot "Rum hükümdarı" [SM <1451] *görmez misiŋ ki ¯Despot gibi ʿāzīm kırala neler eyledi, il ve memleketini elinden alub kırallar arasında ẋor u ḥāḳīr eyledi* | "müstebit" [Bah 1924] *¯despot: Kendi keyfine göre idare eden hükümdar.* || ~ ***Yun*** *despótis* δεσπότης efendi, egemen, hükümdar << ***EYun*** *despótēs* δεσπότης ev sahibi << ***HAv*** **dems-poti-* § ***HAv*** **dem-* ev + ***HAv*** **poti-* güçlü, muktedir → DAM[2], POTANSİYEL

† Türkçe modern kullanımı Batı dillerinden alınmıştır.

›› despotik, despotizm, despotlaş-

dest [YusZ <1377] *zühre eydür uş tarab-sāz eylerem / şādılıga urdum uş ¯dest-i nihān* || ~ ***Fa/OFa*** *dast* دست el << ***EFa*** *dasta-* a.a. (≈ ***Ave*** *zasta-* a.a.) << ***HAv*** **ghes-to-* < ***HAv*** **ghes-* a.a.

›› dest-i izdivaç, destgâh, yürekli

←– ABDEST, DERDEST, DESTE (GÜLDESTE), DESTEK, DESTMAL, DESTUR, TESTERE, TESTİ, TEZGÂH

destan [Tefs <1300] *¯dāstān* | [Gül 1317] *didiler ¯dāstānlar bī-ʿaded* | ~ ***Fa*** *dastān/dāsitān* دستان/داستان anlatı, hikaye, mit ≈ ***Ave*** *dasta-* bilgi → +DAN[2]

›› destanî, destanlaş-, destansı

deste [SN 1354] *revān bindi avcunda bir ¯deste gül* || ~ ***Fa*** *dasta* دسته tutam, avuç, bir elin tutacağı miktar < ***Fa*** *dast* دست el *+a* –→ DEST

← GÜLDESTE

destek "elcik" [Men 1680] *¯destek: Manicula* [elcik, kulp]. | "duvar ve ağacı sağlamlaştırmak için eklenen nesne" [LL 1732] || ~ ***Fa*** *dastak* دستك [küç.] «elcik», tutamak, alkış < ***Fa*** *dast* دست el *+ak*[2] → DEST

›› destekle-, desteklen-, destekli, desteksiz

destinasyon "turizmde gezi hedefi" [Mil 1986] *Türkiye'nin yeni bir ¯destinasyon ülkesi olarak tanınması ve dünya çapında bilinen ülke(...)* || ~ ***Fr/İng*** *destination* ulaşılacak hedef, gidilen yer < ***Lat*** *destināre* belirlemek, tayin etmek, kaderini çizmek *+()tion* < ***Lat*** *de+ *stenāre* durdurmak, dikmek, mukavim kılmak << ***HAv*** **stə-nā-* < ***HAv*** **stā-* durmak –→ İSTASYON

›› destineyşın

destmal [<1400] || ~ ***Fa*** *dast māl* دست مال mendil § ***Fa*** *dast* دست el + ***Fa*** *māl* مال silen → DEST, MALA

destroyer [Cum 1935] *Amerikan donanmasına mensup ¯destroyer grupu San Diyago limanında* || ~ ***İng*** *destroyer* 1. yıkan, tahrip eden, 2. bir tür savaş gemisi ☼ İkinci anlamda 1882 ABD. < ***İng*** *destroy* yıkmak, tahrip etmek *+er* ~ ***EFr*** *destruir* a.a. [mod. détruir] << ***Lat*** *destruere* a.a. < ***Lat*** *de+ struere, struct-* dikmek, inşa etmek → STRÜKTÜR

† Türkçede 20. yy ilk yıllarından itibaren İngilizce sözcüğün çevirisi olan *muhrip* kullanılmıştır.

destur "izin" [Rab 1310] *maŋa ¯destür bergil barayın* [bana izin ver gideyim] | "... padişah danışmanı" [Gül 1317] *hīc cellād ola mı ¯destūr-ı şāh* || ~ ***Fa*** *dastūr* دستور 1. «el almış», bilge, bilgin, vezir, 2. «el alma», ruhsat, izin, müsaade << ***OFa*** *dastwar* 1. Zerdüşt rahibi, bilge kişi, otorite, 2. doğru dini öğreti, töre, yasa § ***OFa*** *dast* el + ***OFa*** *āvar* sahip → DEST, +AVER

›› destur ver-, destursuz

deş|mek [ETü: Kaş 1073] *kap ¯teşildi* [şarap tulumu yarıldı/delindi] *(...) ¯teşük* [testis yarığı] || << ***ETü*** *teş-* yarmak, delmek ≈ ***ETü*** *tel-* delmek → DEL-

† *Del-* fiilinin varyant biçimidir. Karş. *delik* deşik.

›› delik deşik, deşik, deşil-, deştir-

deşarj "yük boşaltma" [Cum 1938] *milyonlarca voltluk ¯deşarj elektrik boşaltması* | "... atık su boşaltma" [Cum 1939] *Seyhan sağ sahil sulama ve ¯deşarj şebekesi* | "... ruhsal gerilim boşaltma" [Mil 1955] *Bu bir parça da çektiğim ıstırabın ¯deşarjı idi* || ~ ***Fr*** *décharge* [dev.] herhangi bir yükü boşaltma < ***Fr*** *décharger* [den.] yük boşaltmak < ***Fr*** *de+ charge* yük → ŞARJ

† *Deşarj olmak* deyimi 1980'lerden itibaren yaygınlaşmıştır.

deşifre [Cum 1930] *bu haberi teyit ederek İran cevabının geldiğini ve ¯deşifre edilerek İsmet Pş. Hz. ne bildirdiğini (...)* || ~ ***Fr*** *déchiffrer* şifresini çözmek < ***Fr*** *de+ chiffre* [den.] rakam, şifre → ŞİFRE

detant [Cum 1938] *Paris'te hakiki bir ¯detant tezahür ettiği ve onun, temenni edilen anlaşmalara süratle erişebileceği anlaşılıyor.* || ~ ***İng*** *détente* Soğuk Savaş döneminde bloklararası yumuşama politikasına verilen ad ~ ***Fr*** *détente* gevşeme, gerilim düşmesi < ***Fr*** *détendre* gevşemek, gevşetmek << ***Lat*** *detendere* a.a. < ***Lat*** *de+ tendere, tens-* germek → TANSİYON

← DETANTÖR

detantör "gaz tüpü emniyet başlığı" [Cum 1950] *Havagazı şebekesinde sistem yüksek tazyikli sistem tatbiki için kompresör, ¯detantör alınacaktır.* || ~ ***Fr*** *détenteur* basınç veya gerilim düşürücü < ***Fr*** *détendre* gerilim azaltmak *+()tor* –→ DETANT

detay [Cum 1930] *verilecek resme göre ¯detay resimleri müteahhit tarafından yapılarak Nafia Başmühendisliğine tasdik ettirilecektir.* || ~ ***Fr*** *détail* [dev.] 1. perakende (satış), 2. ayrıntı < ***Fr*** *détailler* [den.] kesip ayırmak, perakende satmak < ***Fr*** *de+ taille* kesim → DALYA[1]

›› detaylan-, detaylandır-

Levent Şahverdi Arşivi

detektif [Bah 1924] ~*detektiv: Bazı cinayetleri takip ve taharriye memur polis.* || ~ ***İng*** *detective* kriminel araştırma görevlisi < ***İng*** *detect* ortaya çıkarmak, keşfetmek *+()tiv°* ~ ***Lat*** *detegere, detect-* örtüsünü kaldırmak, açmak, açığa vurmak < ***Lat*** *de+ tegere, tect-* örtmek → TUĞLA

† İngilizce sözcük ilk kez 1843'te Londra polisi bünyesinde atanan *detective police* "araştırıcı polis" memurları için kullanılmıştır.

← DETEKTÖR

detektör [Bah 1924] ~*detektör: Harc mevcelerini* [elektronik dalgaları] *almağa mahsus alet.* || ~ ***Fr*** *détecteur* ~ ***İng*** *detector* ortaya çıkaran, keşfeden, a.a. < ***İng*** *to detect* ortaya çıkarmak, keşfetmek → DETEKTİF

deterjan [Mil 1956] *ellerinizi ve tırnaklarınızı korur (...) temizleyen sentetik ve modern bir* ~*deterjandır.* || ~ ***Fr*** *détergent* / ***İng*** *detergent* bir tür kimyasal temizleyici ☼ 1938 Procter & Gamble Co., Amer. kimya şirketi. < ***Lat*** *detergere, deters-* silmek, temizlemek *+ent°* < ***Lat*** *de+ tergere, ters-* temizlemek

›› deterjanla-

← MENDİL (MANDAL[2], MANTO)

determinizm [Bah 1924] ~*determinizma: İnsanın arzu ve iradesinin hür olmadığı iddiasında bulunanların mezhebi.* | [Fel 1942] *gerekircilik,* ~*determinizm = İcabiye* || ~ ***Fr*** *déterminisme* insan kaderinin önceden belirlenmiş olduğunu ve özgür iradenin varolmadığını savunan felsefi görüş < ***Fr*** *déterminer* belirlemek *+ism°* ~ ***Lat*** *determinare* bir şeyi bir şeyden sınırla ayırmak, belirlemek < ***Lat*** *de+ terminare* [den.] sınırlamak < ***Lat*** *terminus* sınır → TERMİNAL

›› determinist, deterministik

detoks [Mil 2001] *toksik maddelerin vücuttan atılmasını sağlayan* ~*detoks' diyetini öneren diyetisyen* || ~ ***İng*** *detox* [abb.] 1. otomobilin zehirli gaz emisyonunu azaltma (1970), 2. bünyeyi alkol veya uyuşturucudan arıtma (1972), 3. sağlığa zararlı alışkanlıklardan arınmak için yapılan rejim (1975) < ***İng*** *detoxify* zehirden arındırma < ***İng*** *de+ toxify* zehirlemek → TOKSİK

›› detox

detonatör [Cum 1938] *infilak maddelerine dair kitab,* ~*detonatör tecrübelerine aid krokiler ve denizaltı gemilerine karşı yapılacak (...)* || ~ ***Fr*** *détonateur* bomba patlatıcı cihaz, fünye < ***Fr*** *détonner* patlamak *+()tor* < ***Lat*** *de+ tonare* gümbürdemek, gürlemek << ***HAv*** **(s)tenə-* gök gürlemek

detone [Mil 1958] *arada bir yanlış nota çalmasını, zaman zaman* ~*detone olmasını* || ~ ***Fr*** *détoné* [pp.] yanlış seslendiren < ***Fr*** *de+ toner* seslendirme, tonlama *+é* ~ ***OLat*** *tonare* [den.] a.a. < ***Lat*** *tonus* ses perdesi → TON[1]

dev [AşP 1330] *χalkuŋ ol yidinci cinsi* ~*dīv-durur / kūh-i ḳaf mülki bulara īv-durur* [yaratılmışların yedinci cinsi devlerdir, Kaf Dağı bunların evidir] | [Men 1680] ~*dīv: Diabolus, daemon, gigas* [iblis, cin, dev]. || ~ ***Fa/OFa*** *dēv* دیو İran mitolojisinde kötü ruhlu efsane yaratığı, iblis << ***EFa*** *daiva-* a.a. ≈ ***Ave*** *daēva-* Zerdüşt inancında kötülük tanrısı, iblis << ***HAv*** **deiwos* tanrı < ***HAv*** **dyeus* gün, güneş, güneş tanrısı

† Aynı HAvr sözcükten ***Sans*** *deva-* देव = ***Lat*** *deus* "tanrı" = ***EYun*** *Zeus* "güneş tanrısı". Zerdüşt inancında *daēva* adı verilen eski çağ tanrıları yenilgiye uğrayıp Ehrimen'in yönettiği kötülük tanrılarına dönüşmüştür. † Farsça sözcük ya-yı mechul ile yazılır, */dev/* olarak telaffuz edilir. Türkçe popüler dilde özgün telaffuz korunmuş, ancak edebi dilde yazılışa uygun olarak */dīv/* kullanılmıştır. Karş. DEVASA, DİVANE.

›› dev anası, dev aynası, devleş-

← DEVASA, DİONİSYAK, DİVA (ADİYÖ), DİVANE, JURNAL (ABAJUR, AJUR, BONJUR, MERİDYEN), JÜPİTER

deva [AşP 1330] *ḳavdan ister derdine bu kez* ~*devā* || ~ ***Ar*** *dawāʾ* دواء [*#dwy* faʿāl msd.] ilaç

›› devacı

← TEDAVİ

devalüasyon [Cum 1935] ~*Devalüasyon sahtekârlıktır, deflasyon imkânsızdır, iki boynuz arasına sıkışmayalım* | devalüe "değeri düşürülmüş (para)" [Cum 1936] *zaten* ~*devalüe dahilî markla ödemekte olan Almanyanın* || ~ ***Fr*** *dévaluation* / ***İng*** *devaluation* paranın değerini düşürme < ***İng*** *devaluate* değersizleştirmek, değerini düşürmek *+()tion* ☼ 1914 İng. < ***İng*** *de+ value* değer → VALÖR

† Türkçede Recep Peker hükümetinin Eylül 1946'da yaptığı devalüasyon nedeniyle yaygınlık kazandı.

›› devalüe

devam [Rab 1310] *milkiniŋ* ~*dawāmı* [egemenliğinin sürmesi] || ~ ***Ar*** *dawām* دوام [*#dwm* faʿāl msd.] sürme < ***Ar*** *dāma* دام sürdü, kaldı, devam etti

›› devamlı, devamsızlık

← BERDEVAM, DAİM (DAİMA, DEVRİDAİM), İDAME, MADEM, MÜDAVİM

devasa [Cum 1930] *bu iki kumpanyanın* ~*devasa vapurlarile* || § ***Fa*** *dīv/dēv* دیو dev + ***Fa*** *āsā* آسا gibi, benzer → DEV

† 20. yy başlarında popülerleşmiş bir bileşik olmalıdır. Farsçada örneğine rastlanmadı. Türkçe sözlüklerde TDK 1983 basımından önce yer almaz. † Karş. *ol belde-i cennet-āsā-i Bürūsā* "o cennet-benzeri Bursa kenti" (▫Sad).

deve [ETü: IrkB <900] ~*tebe titigke tüşmiş* [deve çamura düşmüş] | [ETü: Kaş 1073] <Oğuzlar ve onları izleyen kavimler bütün te'leri ت dal د yapar. Nitekim deve anlamına gelen sözcük ~téwé'dir ama onlar ~deve der.> | [Kıp: İdr 1312] ~*deve* ~*kuş* [deve kuşu], ~*deve balık* <yunus balığı> | [Men 1680] ~*deve tabanı: Heliotropium* [ay çiçeği] | [LO 1876] ~*deve* ~*dikeni (...)* ~*yok* ~*deve: 'acaip' gibi nidā.* || << ***ETü*** *tebe/tévé* maruf hayvan, camelus <<? ***ETü*** **tebgen*

† Karş. ***Moğ*** *temegen* (a.a.). Moğolca sözcük, asli biçimin **teb(g)en* olduğunu düşündürür.

›› deve dikeni, deve kuşu, deve tüyü, deveci, devetabanı, yok deve

Levent Şahverdi Arşivi

develope [Cum 1937] *Film ve plak ¯develope etmek bizim sanatımızdır.* || ~ ***Fr*** *développer* 1. kabuktan veya torbadan çıkarmak, açmak [esk.], 2. geliştirmek, ortaya çıkarmak, 3. fotoğraf filmini banyo etmek < ***EFr*** *de+ voloppe* tahıl kepeği, kabuk, torba

† Karş. ***Fr/İng*** *envelope* "zarf".

›› develop, developman

deviasyon "tıp terimi" [Mil 1961] *Burun içi bölme çarpıklığı (¯deviasyonu) olanlar sinüzitten korunmak için* | "... Marksizm terimi" [Mil 1981] *Revizyonizme benzeyen bir başka kavram da ¯deviasyonizm ya da sapmacılıktır.* || ~ ***Fr*** *déviation* / ***İng*** *deviation* yoldan ayrılma, sapma ~ ***OLat*** *deviatio* a.a. < ***OLat*** *deviare* yoldan sapmak *+()tion* < ***Lat*** *de+ via* yol *+()tion* → VİYADÜK

devin|mek [DTB-TS <1555] *dünyâ derdine düşelden beri bu çorlu görgül / yakasın tasa elinden ¯devinüp kurtaramaz* | [Kara-TS <1700] *kımıldanır hep derdlerim ¯devinür* | "hareket etmek" [YTü: Fel 1942] *¯devim = Hareket; ¯devingen = Hareketli; ¯devinirlik = Teharrük"* || << ***TTü*** *devin-* kıpırdamak, didinmek *+In-* <<? ***TTü*** *tepin-* kıpırdamak, depreşmek → TEP-

† Orta Anadolu ağızlarında "kaşınmak, durduğu yerde didinmek" anlamına gelen bir fiilden Dil Devrimi döneminde yazı diline aktarılmıştır. Nihai kökeni muğlaktır; ancak Anadolu ağızlarında yaygın olan *depin-* fiilinin varyantı olması muhtemeldir.

›› devim, devimli, devimsel, devindir-, devingen, devinim

devir [Tezk 1341] *ḳutb-ı hareket-i ¯devrî* || ~ ***Ar*** *dawr* دور [*#dwr* faʿl msd.] 1. dönüş, döngü, 2. zaman, çağ < ***Ar*** *dāra* دار döndü

›› devret-, devrihindi

← DAİR, DAİRE, DAR[2] (DAREYN, DARÜLFÜNUN, DEYR, DİYAR, TERSANE), DEVRAN, DEVRE, DEVRİDAİM, DEVRİYE, EDVAR, İDARE (MÜDÜR), MEDAR, MÜDEVVER, TEDVİR

devir|mek [ETü: Bud <1000] *nom tilgenin ¯tevirer* [yasa/kader çarkını çevirir] | [ETü: Kaş 1073] *er tavarıġ ewürdi ¯tewürdi <adam malları evirip çevirdi. Burada 'ewürdi' asıl fiil olup, '¯tewürdi' ona bağlı olarak eklenir.> (...) ¯tegirme "yuvarlak, dairesel"* || << ***ETü*** *tevür-* döndürmek, çevirmek, yuvarlamak << ***ETü*** **tegir-* a.a.

† ***Ar*** *dawr* (devir, dönüş) biçimiyle ses benzerliği ilgi çekicidir. Belki orijinali **tegir-* olan fiil, Arapça eşanlamlı sözcüğün etkisiyle *tewür-* biçimini almış olabilir.

›› devirt-, devril-

← DEĞİRMEN (DEĞİRMİ, TEKERLEK), DEVRİM, DÖN- (DÖNEM, DÖNEMEÇ, DÖNENCE, DÖNGEL, DÖNGÜ, DÖNÜM, DÖNÜŞ-, DÖNÜT)

devlet "talih" [Kut 1069] *yayıġ ol bu ¯dawlat iter ham buzar / ne irsel turur terk irikse tezer* [bu talih dönektir hem yapar hem bozar, kararsızdır, bıkarsa çabuk kaçar] | [CodC 1303] *hormat ¯duvlat dage baht bersin* [itibar, mutluluk ve kısmet versin] | [Men 1680] *¯devlet: (...) Fortuna, prosperitas, felicitas, divitiae* [talih, baht, mutluluk, zenginlik] *& Regnum, imperium* [hükümdarlık, egemenlik]. || ~ ***Ar*** *dawla(t)* دولة [*#dwl* faʿla(t) mr.] 1. döngü, deveran, 2. kısmet, talih, baht, 3. servet, 4. iktidar, egemenlik < ***Ar*** *dāla* دَالَ döndü, dolandı (özellikle felek, kısmet) (≈ ***Akad*** *dālu* dönmek, dolanmak)

† Arapça sözcüğün anlam evrimi ***Lat*** *status* 1. "talih, statü, servet," 2. "devlet" deyiminc paraleldir. Hükümdarın sahip olduğu bir niteliğin adı iken soyut anlam kazanmıştır. † ***Ar/Fa*** *dūl* "kova", *dūlāb* "dolap" eş kökenlidir.

›› devletçilik, devleteyn, devlethane, devletlu, devletperest

← DOLAP (TÜLBENT), DÜVEL, TEDAVÜL

devran [AşP 1330] *zîrā ʿâlem dün ü gün ¯devrândadır* [gece gündüz dönmektedir] | [Men 1680] *¯devrān & ¯deverān etmek: Gyrare, circuire, converti* [dönmek]. || ~ ***Ar*** *dawarān* دوران [*#dwr* faʿalān msd.] 1. (sürekli ve tekrarlanan bir şekilde) dönme, dönüp durma, döngü, 2. mec. çağ, felek < ***Ar*** *dāra* دار döndü → DEVİR

† Arapça sürekli devinim bildiren *faʿalān* ve *faʿlān* masdarları eşdeğerdir. Türkçede güncel kullanımda *deveran* fiil adı ("dönme"), *devran* ad ("döngü, çağ") olarak kullanılır.

›› ayine-i devran, deveran, kan deveranı

devre [ÖM 1437] *¯Devre-i âḫir zamânde ḫûblar ḫatmi deyü* || ~ ***Ar*** *dawra(t)* دورة [*#dwr* faʿla(t) mr.] bir dönüş, döngü, dönem < ***Ar*** *dāra* دَار döndü → DEVİR

›› devremülk

devridaim "sürekli döngü" [LO 1876] *¯devr-i ¯dāim* || § ***Ar*** *dawr* دور döngü + ***Ar*** *dāʾim* دايم devam eden, sürekli → DEVİR, DAİM

›› devridaim makinesi

devrim "inkılap, Fr *revolution* karşılığı" [YTü: Cum 1934] *Türk gençinin yurdu için, ülkü (inkılab) için, ¯devrim için ölümü de hiçe sayacağıdır.* || < ***TTü*** *devir- +Im* → DEVİR-

›› devrimci, devrimcilik

devriye [KT 1900] *devrî: müennesi* [dişil hali] *¯devriye. Dönüp dolaşmağa müteallik. Hareket-i devriyye.* | [YOsm: Gövsa 1930] *¯devriye: Asayiş ve emniyetin muhafazası için devrettirilen polis, asker veya jandarma heyeti.* || < ***Ar*** *dawr* دور dönme, dolanma *+ī* → DEVİR

devşir|mek [Gül 1317] *ʿaḳl kanı kim ögümi ¯dirşürem* [akıl nerede ki aklımı toplayayım] / *nefs dîvin görgülüm içinden sürem* | [YusŞ <1348] *Yüsuf daḫı kardaşların ¯dîşürür / şehrden ṭaşra ol daḫı ev kılur* | [Men 1680] *¯divşürmek* ديوشر مك, *¯devşirmek* دوشرمك*: Dirmek, cernere. Colligere, congregare, aggregare, accumulare.*

‖ << ***TTü*** *derşür-/dirşür-* toplamak < ***ETü*** *der-/dir-* a.a. *+(g)Ur-* → DER-

Levent Şahverdi Arşivi

† "Değiştirmek" anlamına gelen ***TTü değşürmek*** fiiliyle kullanımda birleştiği anlaşılıyor.

›› devşiril-, devşirme

deyim [YTü: CepK 1935] *¯deyim = Tabir = Terme, expression* || < ***TTü*** *de- +Im* → DE-

deyr [AşP 1330] *ne mescid kor ne bütχāne ne ¯deyr* || ~ ***Ar*** *dayr* دير [*#dyr*] kilise ~ ***Süry*** *dayrā* ܕܝܪܐ tapınak, kilise << ***Aram*** *dīr, dīrā* דִּירָא [*#dwr*] barınak, çadır, ibadet yeri → DAR[2]

† Kürtçe yer adlarında sıklıkla görülen *dêr* "kilise" Arapça veya Süryaniceden alınmıştır. † Tevratta sıklıkla geçen sözcük İngilizceye *tabernacle* "1. çadır, 2. tapınak" olarak çevrilir.

deyyus [SN 1354] *Eşek ḳaltabānsın u ebleh ¯deyyūṣ* || ~ ***Ar*** *dayyūṯ* ديّوث [*#dyṣ* im.] karısını satan veya karısı tarafından aldatılan erkek

dezavantaj [Mil 1953] *kuru ve çimen sahalarına alışan Cruzeirolular için bugünkü şartlar bir ¯dezavantaj teşkil etmektedir.* || ~ ***Fr*** *désavantage* < ***Fr*** *avantage* → AVANTAJ

dezenfekte [İlan 1908] *Badana etmek, ¯dezenfekte eylemek, katran geçmek, sulamak* || ~ ***Fr*** *désinfecter* bulaşık veya iltihap gidermek < ***Fr*** *de+ infecter* bulaşmak, iltihaplanmak → ENFEKSİYON

›› dezenfeksiyon, dezenfektan

dezenformasyon [Mil 1990] *buna enformasyon değil ¯dezenformasyon' denilir. Haber değil, haberin tahrifi.* || ~ ***Fr*** *désinformation* yanlış bilgilendirme < ***Fr*** *de+ information* bilgi, bilgilendirme → ENFORMASYON

dezentegre [Mil 1989] *Doğu Avrupa'nın ¯dezentegresyonundan sonra Batı Avrupa'da...* || ~ ***Fr*** *désintegrer* çözmek, bütün iken çözülmek < ***Fr*** *de+ integrer* bütünlemek → ENTEGRASYON

›› dezentegrasyon

dıdı "önemsiz ayrıntı, zurnanın son deliği anlamında deyim" [<2000] *¯dıdısının ¯dıdısı* || < *?*

›› dıdısının dıdısı

dığa [Dinç 1990] "*¯dığa: 1- Sıpa, eşek yavrusu; 2- Küçük*" | [Hür 1998] *¯Dığa* [yarış atı adı] || ~ ***Erm*** *dıġa(y) ադիւ* oğlan, yavru ~ ***Süry*** *ṭalyā, ṭlē* ܛܠܝܐ genç, delikanlı, 7-12 yaş arası oğlan çocuğu (◦Acar IV.412, ◦PSyr 174)

dılak [ETü: Kaş 1073] *¯tılak* <kadın cinsel organı veya klitoris> | [Hal 1477] *χurüse* [Fa.]: *¯ṭılāk ki ʿavratuŋ fercinde olur.* || << ***ETü*** *tılak* dilcik, klitoris < ***ETü*** *tıl* dil *+Ak* → DİL[1]

† ***TTü*** *dil* sözcüğünde sesli incelmesi görülürken türevinin değişime uğramaması ilgi çekicidir.

dır dırlan- "kahır ve gazaptan kendi kendine söylenmek, mırıldanmak" [BK 1797] || dırıltı [Hind 1831] *Fagots* [Fr.]: *boş lakırdı, ¯dırıltı* | dırdır [LO 1876] *¯dırdır: ¯dırlanmak.* || : ***onom*** söylenme ve mırıldanma sesi

›› dırdır, dırıl, dırılda-, dırıltı, dırla-, dırlan-

dış [ETü: Or 735] *ıda ¯taşda kalmışı kubranıp yéti yüz boldı* [uzakta dışarıda kalmışı toplanıp yedi yüz oldu] | [ETü: Kaş 1073] *¯tāş yér anı katurdı* [gurbet onun canını yaktı] | [DK <1400?] *¯tāş Oğuz* [dış Oğuz] | [Men 1680] *¯taş usit. ¯dış* || << ***ETü*** *tāş* dış

† *Taş* ve *daş* biçimleri İstanbul ağzında 17., Anadolu ağızlarında 20. yy.'a dek görülür.

›› dışar-, dışla-, dışlan-, dışlat-, dışsal

← DIŞARI (TAŞRA), DIŞKI, TAŞAK, TAŞI- (TAŞIT)

dışarı [ETü: İyiP <1000] *¯taşġaru ilinçüke atlanturdı érdi* [şehir dışına gezmeye atla gitmiş idi] | [Kıp: CodC 1303] *estra & foras - Tr: ¯tascari* [taşkarı] | [Men 1680] *¯dışarı طشري vulg. pro ¯taşra: Extra, exterior.* || << ***ETü*** *taşġaru* dışarı < ***ETü*** *taş* dış *+(g)ArU* → DIŞ

† Osmanlıcada genellikle *ṭaşra* طشره yazılmış, fakat erken bir tarihten itibaren */dışarı/* telaffuz edilmiştir.

›› dışarlak, dışarlıklı, kapı dışarı

← TAŞRA

dışkı [YTü: TDK1 1945] *¯dışkı: Anüs yoliyle dışarı atılan besin posası.* || < ***TTü*** *dış +gU* → DIŞ

† Anadolu ağızlarındaki *fışkı* sözcüğünden esinlenmiş olduğu açıktır. Sıfattan isim türeten *+kI* eki benzersizdir.

›› dışkıla-

di+ ~ ***EYun*** *dýo, di- δύο, δι-* iki << ***HAv*** **dwo-* a.a. → DÜ

← DİFTONG, DİKOTOMİ, DİLEMMA, DİPLOMA (DİPLOMAT), DİRGEN, DİYOKSİT, DÖTERYUM, EPİDİDİM (PRASEODİM), OZALİT

dia diyapozitif [Mil 1961] *aynı zamanda mikroskop vazifesi gören ve sadece film strip ve küçük ¯diyapozitif göstermeğe mahsus elektrikli ve elektriksiz köylerde çalışabilen TOS Diaprojektörleri* || ~ ***Fr*** *dia* [abb.] < ***Fr*** *diapositif* şeffaf pozitif film § ***Fr*** *diaphane* şeffaf (< ***EYun*** *diaphainō διαφαίνω* içinden öbür yanı görünmek < ***EYun*** *dia+ phainō φαίνω* ışımak, görünmek) + ***Fr*** *positif* → FANTEZİ, POZİTİF

›› diyapozitif

diaspora [Mil 1972] *Lâtince ¯diaspora' diye anılan yahudi göçleri* || ~ ***Fr/İng*** *diaspora* bir ulusun ve özellikle Yahudilerin dünyaya dağılması < ***EYun*** *diaspōrá διασπορά* saçılma, tamamen yayılma < ***EYun*** *dia+ speírō, spor- σπείρω, σπορ-* saçma, tohum ekme → SPERM

diba [Gül 1317] *biri eydür geydügi ¯dībā-y-idi* | [GülM 1429] *bu ḥayvān-ı nā-yaʿlem ve üstinde ¯dībā-yı muʿlem* [şu bilinmez mahlukun üstündeki gösterişli ipek giysiyi] *nasıl görürsin?* || ~ ***Fa*** *dībā* ديبا bir tür ipek kumaş

← DİBACE

dibace [DaiÇ 1406] *O meclis kim işitdün vasfın anuŋ / Kamu ¯dibācesidür dāsitānuŋ* || ~ ***Fa*** *dībāça* ديباچه [küç.] 1. ipekli kumaş parçası, 2. kitap rulosuna sarılan ve üzerine kitabın konusu yazılan ipek şerit, 3. sunuş yazısı < ***Fa/OFa*** *dībā* ديبا bir tür ipek kumaş *+ça*[3] → DİBA

† TDK'nın tercihi olan *dibace* yazımı keyfîdir; doğrusu *dibaçe* olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

dibek "havan" [CFürs 1501] || [EÇ <1683] *bü kārχānede yüz yerde gedikli ¯dibekler vardır, bunlarda kahve döğülürken havân gürüldüsünden güyâ raʿd gürler âdeme dehşet gelür.* || < ***TTü*** *dep-/tep-* dövmek, ayakla vurmak *+(g)Ak* → TEP-

† Karş. ***Kıp*** *depek* "tekme atan". */e/ > /i/* değişimi açıklanmaya muhtaçtır.

›› dibelek

dible "krep" [Arg 1533] *¯diblé & diplé: crepello* || ≈ ***Fa*** *dubla* دبله badem ve şekerle yapılan bir tatlı

didaktik [Cum 1935] *projeksiyonlar, sinema aletleri, tenvir vasıtaları ve bir takım ¯didaktik materiyaller* || ~ ***Fr*** *didactique* öğretici, eğitici, eğitsel ~ ***EYun*** *didaktikós διδακτικός* < ***EYun*** *didáskō, didak- διδάσκω, διδακ-* öğretmek *+ik°* << ***HAv*** **didnsko-* düşündürmek < ***HAv*** **dens-*[1] düşünmek → +DAN[2]

›› didaktizm

← OTODİDAKT

dide [Fer <1451] *éy nür-i ¯dîde ve éy surür-i sîne!* [gözümün nuru ve gönlümün mutluluğu] || ~ ***Fa*** *dîda* دیده [pp.] 1. görülen, görülmüş, 2. gören, görmüş, 3. göz < ***Fa*** *dîdan, bīn-* بین ,دیدن görmek *+a* << ***OFa*** *dītan, vēn-* a.a. ≈ ***EFa*** *didiy* gördü ≈ ***Ave*** *dāi-, didaiti* bakmak, görmek, düşünmek << ***HAv*** **dhyā-* < ***HAv*** **dheiə-* görmek, bakmak

† Aynı kökten ***Sans*** *dhyāti* "düşünmek", ***Erm*** *tid- դիտ-* "bakmak". Farsça fiilin kuraldışı geniş zaman kökü olan *bīn* sözcüğünün etimolojisi ayrıdır. Bkz. bedbin.

← AYNA (AYNASIZ), NADİDE, ZEN[2]

didik didim didim [Muh-TS 1449] *iki pâre ider kılıç, ¯didim ¯didim* [parça parça] *ider mıḳraz* | [Cum 1930] *Hani elime verseydiler parçalıyacak, ¯didik ¯didik edecektim.* || < ***TTü*** *dit-* parçalamak *+Uk* → DİT-

›› didik didik, didikle-

diferansiyel "mekanik aygıt" [Cum 1937] *tam serbest ¯diferansiyel, hidrolik frenler* || ~ ***Fr*** *différentiel* 1. matematikte diferansiyel hesap, 2. bir hareketi ayrı hızda dönen iki aksa taşıyan aygıt < ***Fr*** *différence* fark, farklılaşma *+al°* ~ ***Lat*** *differentia* a.a. < ***Lat*** *differre* ayırmak, dağıtmak, farklı kılmak *+entia* < ***Lat*** *dis+ ferre* taşımak << ***HAv*** **bher-*[1] taşımak, getirmek → FERTİLİTE

† Latince fiilin perfekt kökü kuraldışıdır. Karş. ABLATİF, DİLATE.

difteri [Cum 1930] *Çocuklarda ¯difteri vukuatı da çoktur.* || ~ ***Fr*** *diphtérie* bulaşıcı bir hastalık, kuşpalazı ☼ 1857 Pierre Bretonneau, Fr. tabip. ~ ***EYun*** *diphthéra διφθέρα* tabaklanmış deri → DEFTER

† Hastalığın seyri esnasında boğazda oluşan köselemsi dokudan ötürü.

diftong [ML 1969] || ~ ***İng*** *diphthong* çiftsesli, iki sesliden oluşan bileşik ses ~ ***EYun*** *diphthongos δίφθογγος* § ***EYun*** *di-* iki *+* ***EYun*** *phthóngos φθόγγος* ses ~ ***EYun*** *phthéngomai φθέγγομαι* ses etmek, çağırmak → Dİ+

difüzyon [Cum 1935] *Büfe üzerine konan muntazam inikas (¯difüzyon) veya endîlar göze hoş görünürse de (...)* || ~ ***Fr*** *diffusion* (dökülmüş bir sıvı gibi) yayılma, bir noktadan etrafa saçılma < ***Lat*** *diffundere* döküp saçmak *+()tion* < ***Lat*** *dis+ fundere, fus-* dökmek → FONDAN

diğer [CodC 1303] *alius - Fa: ¯digar - Tr: ozga* [özge] || ~ ***Fa*** *dīgar/dadīgar* دیگر/ددیگر başka, öbür << ***OFa*** *datīgar*

← DİĞERKÂM, YEKDİĞER

diğerkâm "«başka-seven», özgecil, Fr *altruiste* çevirisi" [YOsm: Cum 1939] *Bu canlı egoist tipin bir de zıddı olan uyuşuk altrüvist, ¯diğerkâm tip varsa da* || § ***Fa*** *dīgar* دیگر başka(sı) + ***Fa*** *kām* کام seven, sevgi, arzu (≈ ***Ave*** *kāma-* sevmek << ***HAv*** **kā-mo-* < ***HAv*** **kā-* a.a.) → DİĞER, KÂM

† 20. yy başlarında ortaya çıkmış Yeni Osmanlıca deyimdir.

dijestif [Mil 1960] *yemek üstüne ¯dijestif almak gibi bir şey* || ~ ***Fr*** *digestif* hazmettirici, yemekten sonra içilen likör < ***Lat*** *digerere* çözmek, ayırmak, hazmetmek *+()tiv°* < ***Lat*** *dis+ gerere, gest-* kılmak → JEST

dijital [Cum 1964] *'DSV.1' ismi verilen yeni ve modern ¯dijital voltmetre, İngiltere'de satışa çıkarılmıştır.* || ~ ***Fr/İng*** *digital* tamsayılara ilişkin, sayısal < ***İng*** *digit* 1 ile 10 arası sayıların her biri, rakam *+al°* ~ ***Lat*** *digitus* işaret parmağı, genelde parmak << ***HAv*** **dik-* < ***HAv*** **deik-* işaret etmek, belirtmek, göstermek → DİKTE

›› dijitalize, dijitize, dijitürk

← DVD

dik [ETü: Kaş 1073] *¯dik turdı: antaşaba'ş-şay ḳā?iman* [ayakta veya dikey durdu] | dikel- [Füt-TS 1392] *bu soŋ dirnekdür ki dirildük ¯dikeldük* [(kıyamette) canlandık ayağa kalktık] || << ***ETü*** *tik* dik duran, dikey < ***ETü*** **tirik* < ***ETü*** **tiri-* canlı olmak, yaşamak → DİRİ

† Belki **tiük* > *tik* gibi krasis düşünülebilir; ancak *tiri-k* > **tirk* > *tik* daha inandırıcıdır. Karş. *berk* > *bek*. † Kaşgarî'de dal harfiyle *dik* دك yazımı şaşırtıcıdır.

›› dik âlâsı, dikel-, diklen-, dikleş-, dimdik

← DİKEY, TİKSİN-

dik|mek [ETü: Or 735] *balbal ¯tikmiş* [dikilitaş dikmiş] | [ETü: Kaş 1073] *er ton ¯tikdi* [giysi dikti], *er yığaç ¯tikdi* [ağaç dikti], *atıġ yılān ¯tikdi* [atı yılan soktu] || << ***ETü*** *tik-* 1. dik kılmak, 2. dik veya sivri bir şey saplamak, iğne ile dikmek ≈ ***ETü*** *tirig* canlı, dik → DİRİ

† Anlam evrimi "dik kılmak" > "ağaç ve direk dikmek" > "saplamak" > "dikiş dikmek" şeklinde olmalıdır.

›› dikeç, dikenek, dikil-, dikili, dikilitaş, dikim, dikim evi, dikiş, dikme, diktir-

← DİKEN, DİKİT, TEĞEL (TEĞELTİ)

diken [ETü: Kaş 1073] *¯tiken* <diken - sadeleşmiş şeklidir, kurala göre k ikilenmeli ve ¯tikken denilmelidir.> ||

Levent Şahverdi Arşivi

<< ***ETü tikgen*** delen şey, diken < ***ETü tik-*** sivri bir şey sokmak, saplamak *+(g)An* → DİK-

›› devedikeni, dikenlen-

dikey "Fr *vertical* karşılığı" [YTü: Cum 1938] *Bu hareketler esnasında vücudun müteradiyen yere amud "dikey' vaziyette olup olmadığını kontrol ediniz.* || < ***TTü*** *dik +(g)Ay* → DİK

† Coğrafi yönlere özgü olan ***TTü*** *+Ay* ekinin kullanımı keyfîdir.

dikit "Fr *stalagmite* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *"dikit: ... istalagmit.* || < ***TTü*** *dik- +Ut* → DİK-

† *+It* ekinin ***Fr*** *stalagmite* sözcüğünden esinlendiği açıktır.

dikiz (argo) [LG 1889] *"Dikiz: Bakmak, nazar etmek. Dikkat etmek.* | dikiz aynası [Cum 1930] *Arabaya girdiğimiz zaman Salim Efendinin "dikiz "aynasından aksedeu yüzü oldukça asık ...* || ~ ***Roma*** *dikés* bak! < ***Roma*** *dikáva* bakmak

›› dikiz aynası, dikizle-

dikkat "incelik, özen" [Fer <1451] *ol bir nâdân çorlu, bu "dıḳḳati ol ne bilsün?* | [Hind 1831] *Exact* [Fr.]: *"dıkketli (...) Exactitude: "dıkketlilik, dıkket* || ~ ***Ar*** *diḳḳa(t)* دقّة [*#dḳḳ* fi'la(t) msd.] incelik, ince olma, rafine olma, detaylı olma, kılı kırk yarma, ince eleyip sık dokuma < ***Ar*** *daḳḳa* دقّ ufaladı, inceltti

← DAKİK, DAKİKA (DAKAYIK), TETKİK

dikotomi [ML 1969] || [Cum 1994] *bu konulardaki en yeni tartışmaları da yansıtacak şekilde bir "dikotomi sistematiği içinde serimlemektedir.* || ~ ***İng*** *dichotomy* mantıkta birbirini dışlayan iki seçenek, ikilem ~ ***EYun*** *dixotomía διχοτομία* ikiye bölme § ***EYun*** *dixḗ διχή* ikiye, ikişer + ***EYun*** *témnō, tom- τέμνω, τομ-* kesmek *+ia* → Dİ+, TOM(O)+

›› dikotomize

diksiyon [Cum 1938] *Fransızca literatür ve "diksiyon* || ~ ***Fr*** *diction* söyleyiş biçimi, ifade ~ ***Lat*** *dictio* a.a. < ***Lat*** *dicere* söylemek *+()tion* → DİKTE

dikta [TDK2 1955] *"dikta: Kayıtsız şartsız yerine getirilmesi gereken buyruk.* || ~ ***Fr*** *diktat* buyrultu, zorla kabul ettirilen görüş ~ ***Alm*** *Diktat* a.a. << ***Lat*** *dictatum* bildiri, buyrultu < ***Lat*** *dictare* bildirmek *+()t°* → DİKTE

† Türkçe kullanımı ***Fr*** *dictature* "diktatörlük" kelimesinden etkilenmiştir.

diktafon [Cum 1931] *"Diktafon (söz zapteden alet) vasıtasile cinayetin icra edildiği gün babasının kaydedilmiş olan bazı lakırdıları* || ~ ***marka*** *Dictaphone* ses kayıt cihazı markası ☼ 1907 Columbia Phonograph Co., ABD. < ***İng*** *dictation microphone* dikte etme mikrofonu → DİKTE, FON(O)+

diktatör "zorba yönetici" [Tarik 1885] || ~ ***Fr*** *dictateur* 1. demokrasilerde geçici bir süre için olağanüstü yetkilerle donatılan yönetici, 2. her türlü zorba yönetici ~ ***Lat*** *dictator* Roma cumhuriyetinde belli süre için olağanüstü yetkilerle donatılan yönetici < ***Lat*** *dictare* bildirmek, buyurmak *+()tor* → DİKTE

›› diktatörlük

dikte [x 1873] *Teysir-i İmla ve Tahsil-i "Dikte* [Ermenice harfli Türkçe kitap adı] | [Bah 1924] *"dikte: Kelimeleri tane tane söyleyerek yazdırma. Telkin etme, zorla kabul ettirme.* || ~ ***Fr*** *dicter* 1. kelimeleri tane tane söyleyerek yazdırmak, 2. buyurmak ~ ***Lat*** *dictare* [den.] bildirmek, buyurmak < ***Lat*** *dicere, dict-* söylemek, belirtmek << ***HAv*** **deik-* işaret etmek, belirtmek, ad koymak

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *index* "işaret parmağı", *dīcere* "söylemek, belirtmek", *dictare* "bildirmek", ***EYun*** *deiknymi, deig-* "işaret etmek", *dikē* "yargı", ***Alm*** *zeigen* "işaret etmek", ***İng*** *teach* "öğretmek".

← DİJİTAL (DVD), DİKSİYON, DİKTA, DİKTAFON, DİKTATÖR, ENDEKS (ENDİKASYON, İNDİS), KONDİSYON, PARADİGMA (POLİÇE), SENDİKA (SENDİKASYON)

dil|mek [ETü: Kaş 1073] *er yarındak "tildi* [deriden bir kayış kesti] || << ***ETü*** *til-* şerit şeklinde kesmek, dilimlemek

›› dilik, dilin-, dilme

←- DİLİM

dil[1] "casus" [ETü: Or 735] *"tılıġ sabıġ alı olur* [casus ve bilgi tutup otur] | "... ağızdaki organ" [ETü: Man <900] *"tılın sözlep* [diliyle söyleyip] | "... kelam" [ETü: Kaş 1073] *"tıl: al-lisân, al-kalâm, al-luġa. (...) Oğuz "tılı: luġatul-ġuziyya.* | [Men 1680] *"dil "balığı: solea (...) "dilcik (...) "dil "peyniri: caseus oblongus recens* | [LO 1876] *"kuş "dili: etfalin calî lisanı* [çocukların gizli dili] || << ***ETü*** *tıl/til* 1. dil (organ ve işlev), 2. casus

›› anadil, dil altı, dil balığı, dil peyniri, dilbaz, dilbilgisi, dilci, dilcik, dilge, dillen-, dillendir-, dilli, dilsel, dilsiz, kaynanadili, kuşdili

← DILAK, DİLBİLİM, DİLE- (DİLEK, DİLENCİ), DİLMAÇ, TİLCİK

dil[2] [CodC 1303] *cor* [kalp] - *Fa: "dil, kongul - Tr: kongul* [gönül] || ~ ***Fa*** *dil* دل kalp, yürek << ***OFa*** *dil/dilēr* a.a. ≈ ***Ave*** *zərəd-* a.a. << ***HAv*** **kerd-* a.a. → KARDİ(O)+

† Karş. ***Ave*** *zard,* ***Zaza*** *zerr,* ***Erm*** *sird սիրտ* (a.a.). ***Ave*** */z/ =* ***Fa*** */d/* ve ***Ave*** */rd/ =* ***Fa*** */l/* eşitlikleri kurallıdır.

›› bezmidil, dilnüvaz

← DİLARA, DİLAVER, DİLBER, DİLDAR, DİLGİR, DİLHUN, DİLRÜBA, DİLŞAD, SAFDİL, SUZİDİL

dilara [Fer <1451] *benden ol "dilârâma eyidün* || § ***Fa*** *dil* دل gönül, yürek + ***Fa*** *ārā* آرا süsleyen (< ***Fa*** *ārāstan* آراستن süslemek, bezemek) → DİL[2]

dilatasyon [HRGCeh 1923] *"Dilatasyon' son derecede... Biçarenin midesi imaret kazanı kadar büyümüş.* || ~ ***Fr*** *dilatation* gevşeme, genleşme < ***Fr*** *dilater* gevşemek, gevşetmek; genleşmek, genleştirmek *+()tion* ~ ***Lat*** *dilatare* [den.] a.a. < ***Lat*** *dis+ lātus* geniş, enli, yayvan → LATERAL

›› dilate

dilaver [Dan 1360] *kâfirlerde bir "dil-âver ruhbân var-ıdı.* || ~ ***Fa*** *dil-āvar* دلاور yürekli, cesur -→ DİL[2], +AVER

Levent Şahverdi Arşivi

›› dilir

dilber [Dan 1360] *ʿayıb olmasun iy ¯dil-ber sana elim uzadursam* || ~ ***Fa dilbar*** دلبر gönül çelen, gönül alan → DİL[2], +BER

dilbilim [Cum 1949] *üniversitelerimizin '¯dilbilim' enstitüleri tarafından...* → DİL[1], BİLİM

›› dilbilimci

dildar [Gül 1317] *ḳıblesi ¯dildārınuŋ yüzi-dürür* | [Sad 1574] *envāʿ-ı mevāʿıd ile ¯dildārlık eyledi* [çeşitli vaadlerle gönlünü aldı] || ~ ***Fa dil-dār*** دلدار gönül alan, sevgili → DİL[2], +DAR

dildo "yapay penis" [Mil 1997] *ayakkabı üretmek için kullanılan lastikten tam 51 adet ¯dildo (yapay erkek organı) üretmişti.* || ~ ***İng dildo*** penis, özellikle yapay penis, zıbık < ***?***

† İngilizce argo kökenli sözcük ilk kez 16. yy sonlarında kaydedilmiştir.

dile|mek [ETü: Or 735] *yirçi ¯tiledim* [kılavuz talep ettim] || << ***ETü tile-*** istemek, talep etmek < ***ETü tıl*** dil +*(g)A-* → DİL[1]

† Esasen "dillendirmek" anlamında. ETü fiildeki sesli incelmesi açıklanmaya muhtaçtır.

›› dilen-

← DİLEK (DİLEKÇE), DİLENCİ

dilek [ETü: Kaş 1073] *¯tilek: al-murād* || << ***ETü tilek*** istek, dilek < ***ETü tile-*** +*Uk* → DİLE-

›› dilek ağacı, dilek tut-

← DİLEKÇE

dilekçe "arzuhal, istida" [YTü: Cum 1935] *Bayındırlık Bakanlığı başmüfettişinin de müdahalesini dileyen bir ¯dilekçe vermişlerdir.* || < ***TTü dilek*** +*çA* → DİLEK

dilemma [Togan 1969] || [Mil 1982] *fazla sosyalleşmenin çıkmazını topluma anlatamayan politikacıların ¯dilemmasını yaşıyor* || ~ ***İng/Lat dilemma*** ikilem ~ ***EYun dilēmma δiλημμα*** çifte önerme, a.a. → Dİ+, LEMMA

dilenci [Kıp: İdr 1312] *¯dilençi* <dilenci - ta ile ¯tilençi de denir> || < ***ETü tilen-*** +*çI* → DİLE-

dilgir [Sad 1574] *seyrü temāşāsinden ¯dilgīr olmaz* [sıkılmaz] || ~ ***Fa dilgīr*** gönlü tutulmuş, sıkkın → DİL[2], +GİR

dilhun [LO 1876] *¯dilχün* || ~ ***Fa dil χūn*** خون دل yüreği kanayan § ***Fa dil*** دل yürek + ***Fa χūn*** خون kan → DİL[2], HUN

dilim [ETü: Kaş 1073] *bir ¯tilim et* <uzunlamasına kesilmiş veya yarılmış her şeyi anlatmak için kullanılır.> || << ***ETü tilim*** dilim < ***ETü til-*** +*Im* → DİL-

›› dilimle-, dilimlen-

dilmaç [ETü: Kut 1069] *Ukuşka biligke bu ¯tılmaçı tıl* [akla bilgiye tercümandır dil] | [Kıp: CodC 1303] *torcimanus* [tercüman] - *Fa: ¯talamači - Tr: ¯telmač* || << ***ETü tılmaç*** tercüman < ***ETü tıl*** dil +*mAç*[2] → DİL[1]

† Meslek adı yapan +*mAç* eki *sığırtmaç* sözcüğünde de görülür. † ***Mac tolmács, Alm Dolmetscher*** "tercüman" Türkçeden alınmıştır.

dilrüba [Fer <1451] *bir şanem-i ¯dil-rubā görindi* || ~ ***Fa dil-rubā*** yürek çalan, gönül çelen → DİL[2], KEHRİBAR

dilşad [Men 1680] *¯dilşād: Laetus corde.* || ~ ***Fa dilşād*** دلشاد gönlü mutlu → DİL[2], ŞAD

dimağ [AşP 1330] *çün şurat cāmiʿ ¯dimāġ minber-durur* [yüz cami, beyin minberdir] || ~ ***Ar dimāġ*** دماغ *[#dmġ]* beyin ≈ ***Fa damāġ*** دماغ burun, nefes

din [Kut 1069] *bular erdi ¯dīn ham şerīʿat köki* [bunlar idi dinin ve şeriatın kökü] || ~ ***Ar dīn*** دين *[#dyn]* inanç ve ibadet kuralları sistemi ~ ***OFa dēn*** a.a. ~ ***Ave daenā-*** a.a., özellikle Ahuramazd veya Zerdüşt dini

† İrani sözcüğün Elamca vasıtasıyla eski Babil Akadcasından alıntı olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Karş. ***Akad dīnu*** "yasa, yargı" > ***İbr/Aram dīn*** (a.a.). Karş. DÜYUN.

›› dinci, dinen, dinî, dinsel

← DİNDAR, DİYANET, EDYAN, MÜTEDEYYİN

din|mek [ETü: Man <900] *¯tınġılık orunta* [dinlenme yerinde] *(...) ¯tınmatın* [durup dinlenmeden] | [ETü: Kaş 1073] *er uluġ ¯tındı* [adam derin nefes aldı], *yaġmur ¯tındı* [yağmur dindi], *aruk ¯tındı* [yorgun kişi dinlendi] || << ***ETü tın-*** 1. soluk almak, 2. dinmek, dinlenmek

›› dindir-, dingin

← DİNÇ, DİNLE-, TİN (DİNLEN-)

dinamik [Cum 1930] *Hayat ¯dinamik bir akıştır.* || ~ ***Fr dynamique*** 1. güce ilişkin, 2. güçlü, atak ~ ***EYun dynamikós δυναμικός*** < ***EYun dýnamai δύναμαι*** muktedir olmak, gücü yetmek +*ik*° << ***HAv *deu-*** yapmak, etmek, hayırlı olmak

›› dinamikleş-, dinamizm, elektrodinamik

← AERODİNAMİK, DİNAMİT, DİNAMO, TERMODİNAMİK

dinamit [Düs 1885] *esliha ve barut ve ¯dinamit tahmil eden sefain hakkında* || ~ ***marka*** *Dynamite* patlayıcı madde adı ☼ 1867 Alfred Nobel, İsv. sanayici. < ***EYun dynámis δυνάμις*** güç → DİNAMİK

dinamo [HBeş 1919] *İhtifal hey'etince İzmir Tiyatrosu'nda verilecek konser, ¯dinamonun bozukluğundan tehir edilmiştir.* || ~ ***Fr/İng/Alm dynamo*** [abb.] < ***Alm dynamo-elektrische Maschine*** gücü elektrik akımına ve elektrik akımını güce çeviren motor ☼ 1867 Werner Siemens, Alm. mühendis (1816-92). < ***EYun dynámis δυνάμις*** güç → DİNAMİK

dinar [AtH <1250 (1444)] *bahalıġ ¯dīnār ol biliglig kişi* [değerli altındır bilgili kişi] || ~ ***Ar dīnār*** دينار *[#dnr]* altın para birimi ~ ***Aram dīnār*** דינר altın veya gümüş Roma parası ~ ***Lat denarius*** on as değerinde gümüş Roma parası < ***Lat deni*** onar, onlu +*ari*° < ***Lat decem*** on → DESİ+

† Ayrıntılı tartışma için °Jeffery 133-135. Roma *denarius*'u ilk kez MÖ 211'de basılmış ve MS y.

Levent Şahverdi Arşivi

275'e dek tedavülde kalmıştır. Bir altın dinar 24 gümüş dinara eşittir.

dinç [Kıp: CodC 1303] *mengu ¯tinč* [ebedi huzur] | [Kıp: Tuhf <1400] *mustarīḥ* [Ar.]: *¯tiniş* | [Kab 1432] *kızun rāḥat olur ve ¯dinç geçer ve χātun bigi dirilir* [yaşar] || << ***OTü*** *tınç/tinç* dingin < ***ETü*** *tın-* nefeslenmek, dinmek, dinlenmek *+(ın)ç* → DİN-

† Sonses */n/* etkisiyle */ş/ > /ç/* dönüşümü görülür.

›› dinçleş-

dindar "Mani rahibi?" [ETü: Xuas <900] *yaruk teŋrilerke, arıġ nomka, teŋriçi nomçı arıġ ¯dintarlarka neçe yazıntımız* [ışık tanrılara, temiz yasaya, tanrıcı yasacı arı dindarlara nasıl günah işledik] | [Dan 1360] *ğāyet ¯dın-dār, şālih ve ʿālim kişi idi.* || ~ ***Fa*** *dīndār* dine bağlı olan kişi << ***OFa*** *dēndār* a.a. → DİN, +DAR

›› dindarlaş-, dindarlık

dingil [Çağ: Pav <1500] *¯digir* دیگیر*: seau* [kova] | [Men 1680] *¯dingil* دنکل*: mihver. Axis rotae.* || << ***OTü*** *teŋil* tekerlek aksı <? ***ETü*** *teŋ* denge, eşlik → DENK[1]

† Karş. ***Moğ*** *teŋelig* (a.a.), ***Mac*** *tengely* (a.a.) Türk dillerinden alıntıdır. Ancak sözük yapısı muğlaktır.

dingonun ahırı [Mil 1962] *Burası ¯Dingo'nun ¯ahırı değil, ileri geri bağırma.* || < ***öz*** *Dingo* Walt Disney'in çizgi karakteri Goofy'nin Fransızca ve Türkçe adı ~ ***İng*** *dingo* Avustralya'ya özgü vahşi köpek türü ~ ***Avustral*** *dingo* a.a.

dinle|mek [ETü: Or 735] *bu sabımın edgüti işid katıgtı ¯tıŋla* [bu sözümü iyice işit katıca dinle] | [ETü: IrkB <900] *kaŋım sabın ¯tıŋlayın* [babamın sözünü dinleyeyim] || << ***ETü*** *tıŋla-* kulak vermek, dinlemek < ***ETü*** *tınığ* nefes, soluk *+lA-* < ***ETü*** *tın-* solumak *+l(ğ)* → DİN-

›› dinlet-, dinleti

dinlen|mek "soluklanmak" [Idr 1312] *¯diŋlendi: astarāḥa* <istirahat etti>, *sakata* <sükūt etti> <Türkmen lisanında> | [Yahya-TS <1600] *gönlümüŋ eglencesisin cānımuŋ ¯diŋlencesi* || < ***ETü*** *tın/tıŋ* nefes, soluk *+lAn-* → TİN

† Tüm Türk dillerinde *tıŋla-/diŋle-* fiili "kulak vermek" anlamı kazanırken, sadece TTü *diŋlen-* başka bir anlama evrilmiştir.

›› dinlence, dinlendir-, dinlenik

dinozor [T&S 1892] *Dinosaurien* [Fr.]: *¯dinozoryen denilen zevahıf müstehasatı* [sürüngen kategorisi]. || ~ ***İng*** *dinosaur* tarihöncesinde yaşamış büyük sürüngen ☼ 1841 Sir Richard Owen, İng. doğabilimci. § ***EYun*** *deinós δεινός* korkunç, müthiş + ***EYun*** *saûros σαῦρος* kertenkele

† "Çağ dışı, aşırı muhafazakâr kimse" anlamına Türkçede 1981-1982'den itibaren rastlanır.

›› dinozorlaş-

← BRONTOZOR, İSTAVRİT, TİRANOZOR

dionisyak [Cum 1965] *delikanlı sözünde ¯dionisyak bir fırlayış var* || ~ ***Fr*** *dionysiaque* / ***İng*** *dionysiac* tanrı Dionysos'a ait, aklî olmayan, orjiastik ~ ***EYun*** *dionysiakós διονυσιακός* < ***öz*** *Diónysos Διόνυσος*

Eski Yunan'da sarhoşluk ve akıldışılık tanrısı << ***AYun*** *diwo-nusos* Núsa tanrısı → DEV

† MÖ 12. yy.'a ait Arkaik Yunanca yazıtlarda *diwo-núsos* "Núsa tanrısı" biçimi okunmuştur. Buradaki Nusa'nın Anadolu'da Aydın Sultanhisar yakınındaki Nusa/Nýssa dağı olması mümkündür.

diorama [SK 1924] *Diorama* [Fr.]: *¯diorama, 1822 senesinde fotoğrafın mucidi Daguerre ve Bouton tarafından icad edilmiş bir nevi panoramadır* || ~ ***Fr*** *diorama* ☼ 1822 Louis Daguerre, Fr. mucit § ***EYun*** *dia δια* içinden (edat) + ***EYun*** *órama ὅρᾶμα* görme, seyir → PANORAMA

dip[1] [ETü: Uy <900] *¯tüpinde ol ok ma ölmeki bar* [dibinde/kökünde kendi ölümü var] | [ETü: Kaş 1073] *yıġaç ¯tüpi* [ağaç kökü], *tām ¯tüpi* [duvarın temeli], *¯tüplüg eren* [soylu, yani köklü adam] | [Kıp: Hex <1377] *al-asl* [Ar.] = *¯düp* [Tr.] || << ***ETü*** *tüp* kök

›› dip dibe, diple-, dipnot, dipsiz, kazandibi

← DİPÇİK, TİPİ

dip[2] [<2000] || ~ ***İng*** *dip* ekmek banılarak yenen sos < ***İng*** *to dip* batırmak, daldırmak, banmak < ***Ger*** **deupjan-* daldırmak < ***Ger*** **deupaz* derin << ***HAv*** **dheub-* a.a.

† Aynı Germence kökten ***İng*** *deep* "derin", *dive* "dalmak", *dab* "daldırmak", ***Alm*** *tief* "derin".

← DİPFRİZ, DOPİNG, TİFDRUK

dipçik [LO 1876] *¯dibçik: Tüfeğin dibi, ağaç kundağın altı.* || < ***TTü*** *dip +çUk* → DİP[1]

dipfriz "derin dondurucu" [Mil 1957] *Profilo markalı en son model emsalsiz buzdolabı içleri ¯diprfrizli ve renkli.* || ~ ***marka*** *Deep Freeze* bir dondurucu markası ☼ 1941 ABD. § ***İng*** *deep* derin + ***İng*** *freeze* dondurma → DİP[2], ANTİFRİZ

← FROZEN

diploma "ruhsatname" [Sch 1870] *Diplôme* [Fr.]: *¯diploma* دیپلومه*, ruhsatname* || ~ ***Fr*** *diplôme* her türlü resmi evrak [esk.], berat, ruhsat ~ ***EYun*** *diplōma δίπλωμα* ikiye katlanmış şey, özellikle parşömen; katlanmış evrak, dosya, berat < ***EYun*** *diplóō διπλόω* ikiye katlamak *+ma(t)* § ***EYun*** *di- δι-* iki + ***EYun*** *ploō πλοω* katlamak < ***HAv*** **pel-* a.a. → Dİ+, PLİ

← DİPLOMAT (KORDİPLOMATİK)

diplomat [SaidB <1860] *Yeni çıkma taʿbīrātdan olmak üzere ¯diplomasi taʿbīriyle yād olunan bir ʿilim mevcut olup, ʿilm-i mezbūra ʿilm-i münāsebāt-ı düveliyye' demekliğimiz münasibdir* | [Sch 1870] *Diplomate* [Fr.] *: ¯dīplömāt, fenn-i münasebāt-ı düveliyyeye āşinā, politika-şinās* || ~ ***Fr*** *diplomate* resmen atanmış görevli, elçi < ***YLat*** *diplomaticus* «belgeli», berat veya tasdikname sahibi < ***Lat*** *diploma* berat, tasdikname → DİPLOMA

›› diplomasi, diplomatik

← KORDİPLOMATİK

dipsoman dipsomani "içki iptilası" [Mil 1956] *¯Dipsomaninin sebebi ruhîdir ve tedavisi pek belli değil-*

Levent Şahverdi Arşivi

dir. || ~ ***Fr*** *dipsomane* içki müptelası § ***EYun*** *dipsa δίψα* susuzluk + ***EYun*** *manía* delilik → MANİ[3]

›› dipsomani

dirayet [GülM 1429] *ne ʿaḳla kifâyet olur ne fehme ¯dirâyet olur* || ~ ***Ar*** *dirāya(t)* درايَة [#*dry* fiʿāla(t) msd.] bilme, tanıma, farkında olma < ***Ar*** *darā* درا bildi, bilincinde idi

›› dirayetli

← LAEDRİ

dire|mek [ETü: İyiP <1000] *témir ¯tiredi* [demir destek koydu] | [ETü: Kaş 1073] *¯tiredi, ¯tirendi, ¯tireşti, ¯tirkeşti (...) ¯tiregü* [direk], *¯tirek* [direk] || << ***ETü*** *tire-* dik kılmak, dikmek << ***ETü*** **tirge-* < ***ETü*** *tirig* canlı, diri *+(g)A-* --→ DİRİ

›› direcen, dirembeç, direen-, direniş, direnme, diret-

← DİREK, DİRENÇ

direk [ETü: Kaş 1073] *¯tiregü* <bir şeyin dayandığı veya bir şeyi destekleyen her şey, örneğin bir sütun veya benzeri> | [OTü: İMüh <1310] *¯tirek* [gemi direği] | "... ağaç" [Kıp: CodC 1303] *arbor* [ağaç] - *Fa: draght - Tr: ¯terak* || ≈ ***ETü*** *tiregü* destek, dayanak, sütun < ***ETü*** *tire-* dikmek, dayamak → DİRE-

›› direkten dön-, orta direk

direksiyon [Cum 1930] *Mektep müdürünün bizzat verdiği ameli ¯direksiyon dersleri sayesinde hiç ¯direksiyon tutmamış bir şahıs (...)* | ~ ***Fr*** *volant de direction* yönlendirme tekeri < ***Fr*** *direction* yön, yönelme, yönetme ~ ***Lat*** *directio* < ***Lat*** *dirigere* yöneltmek, yönlendirmek, düzeltmek *+()tion* → DİREKT

† Türkçe kullanımda *direksiyon volanı* deyiminden kısaltılmıştır.

direkt direktman "dolaysızca" [Rz 1896] *artık ne olursa olsun ¯direktman sorar öğrenirim* | [Cum 1930] *¯direkt ve ¯indirekt ticaretlerinde takip, himaye ve teşvik* || ~ ***Fr*** *direct* düz, doğru ~ ***Lat*** *directus* [pp.] < ***Lat*** *dirigere* yöneltmek, yönlendirmek *+()t°* < ***Lat*** *dis+ regere, rect-* yöneltmek --→ REJİ

›› direktman, endirekt

← ADRES, DİREKSİYON, DİREKTÖR (DİREKTİF), DRESUVAR

direktif [Bah 1924] *¯direktiv veya ¯direktif: Umumi talimat.* || ~ ***Fr*** *directif* yönerge, yönlendirici < ***Lat*** *dirigere* yönetmek, yöneltmek *+()tiv°* → DİREKTÖR

direktör "yönetici" [Terak 1869] || ~ ***Fr*** *directeur* yönetici, yönetmen ~ ***Lat*** *director* a.a. < ***Lat*** *dirigere* yönetmek *+()tor* --→ DİREKT

← DİREKTİF

direnç "inat, temerrüt" [YTü: Cum 1935] *Dura ne kadar iyi bir şeyse, ¯direnç o kadar kötü bir şeydir.* | [YTü: TDK1 1945] *¯direnç: ... mukavemet.* || < ***TTü*** *diren- +(In)ç* --→ DİRE-

›› dirençli

dirgen [SıhA 1469] *zaband* [Fa.]*: ¯digren* | [EÇ <1683] *cāmuslara boyunduruk geçirüp çifte çifte sabana ve pulluğa koşup ellerinde nodul ve ügendire ve ¯digren ve kerepe ve raga misillu âletlerle* | [Men 1680] *¯digren: Furcinula* [iki uçlu çatal]. || ~ ***Yun*** *dikránion δικράνιον* iki uçlu çatal << ***EYun*** *dikránon δικρᾶνον* iki boynuz, a.a. § ***EYun*** *di- δι-* iki + ***EYun*** *kránon κράνον* boynuz --→ DI+, KRANİYUM

† Göçüşme belki *dermek/dirmek* fiilinden kontaminasyon gösterir.

dirhem [Tefs <1300] || ~ ***Fa*** *dirham* درهم 1. küçük bir ağırlık birimi, 2. gümüş para birimi << ***OFa*** *drahm/dram* gümüş para ~ ***EYun*** *dráχmē δράχμα* eski Atina gümüş para birimi --→ DRAHMİ

diri [ETü: Or 735] *bunça yerne ¯tirigi küŋ boltaçı erdi* [diri kalanlar dişi köle olacak idi] | [ETü: Kaş 1073] <canlı olan bir şeye ¯tirig denir ve bu sözcük ¯tirildi [dirildi] sözcüğünden türemiştir.< | dirim [LO 1876] *ölüm ¯dirim* [yaşam] *dünyası* || << ***ETü*** *tirig* canlı, diri < ***ETü*** **tiri-* yaşamak, canlı olmak *+I(g)*

›› dipdiri, diri diri, dirim

← DİK (DİKEY, TİKSİN-), DİK- (DİKEN, DİKİT, TEĞEL), DİRE- (DİREK, DİRENÇ), DİRİL- (DİRLİK)

dirig [AşP 1330] *şeyχinden ¯dirīġ eylemeye / şeyχe karşu lā diyüp söylemeye* | [Nim-TS 1540] *hayf ¯dırıyġ benüm sebebümle böyle bir hakîmi dānā ve ʿālimi tüvānā giriftāri belā oldı āh diyüp ağlardı* || ~ ***Fa*** *dirīġ* دريغ 1. esirgeme, sakınma, 2. yazık! (üzüntü ünlemi)

diril|mek [ETü: IrkB <900] *yağlığ karnıç bulupan yalgayu ¯tirilmiş* [yağlı kaşık bulup yalayarak hayatta kalmış] || << ***ETü*** *tiril-* canlanmak, canlı olmak <? ***ETü*** *tirig* «dik duran», canlı, diri *+Il-* --→ DİRİ

›› dirilt-

← DİRLİK

dirlik [Kıp: İdr 1312] *¯tirlik: al-ḥayāt* | [SVel <1320] *dünyânuŋ ¯dirliği geçer kalmaz / teŋriden kim diriyse ol ölmez* | "... geçimlik olarak tahsis edilen miri arazi" [Sic-TS <1600] *eger ¯dirliğe mutasarrıf olanlar ve eger beglerbegiler ve sancak begleri* || << ***OTü*** *tirlik* yaşam < ***ETü*** *tiril-* yaşamak *+Uk* → DİRİL-

›› dirlik düzenlik, dirliksiz

dirsek [ETü: Kaş 1073] *¯tirsgek* [1. dirsek, 2. göz kapağının kenarında çıkan sivilce] || << ***ETü*** *tirsgek* dirsek < ***ETü*** *tiz* diz *+(g)Ak* --→ DİZ

† Ünsüz-öncesi pozisyonda ***ETü*** */z/ > /r/* dönüşümü standarttır; ancak bazı örneklerde */rs/* görülür.

›› dirsek teması

dis+ ~ ***Fr/İng*** *dys+* [bileşik adlarda] zor, kötü, bozuk ~ ***EYun*** *dýs δύσ* kötü, zor << ***HAv*** **duš-* kötü

† Aynı HAvr kökten ***İr*** *duš/duj-* "kötü, uğursuz".

›› disfonksiyon, disgrafi, dismenoraji, distoni

← DİSLEKSİ, DİSPEPSİ, DİSPROSYUM, DİSTOPYA, DİSTROFİ, DİZANTERİ, DÜŞMAN

disiplin [Bah 1924] *¯disiplin: (...) zapt u rapt, intizam.* || ~ ***Fr*** *discipline* 1. eğitim, terbiye, edep, 2. öğrenim dalı ~ ***Lat*** *disciplina* çıraklık, öğrencilik, edep < ***Lat*** *discipulus* edep öğrenen, şakirt, öğrenci *+in°* < ***Lat*** *discere* edeplenmek, öğrenmek *+ul°* < ***Lat***

Levent Şahverdi Arşivi

decere edebe uymak < ***HAv *dek-*** uymak, benimsemek

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *docere* "öğretmek", ***EYun*** *dékomai, dokéō* "kanaat getirmek, düşünmek". † Askeri argoda kullanılan *disko,* "disiplin koğuşu" anlamındadır.

›› disiplin kurulu, disipline et-, disiplinlerarası, disiplinli, disiplinsiz, disko, mültidisipliner

← DEKOR, DOÇENT, DOGMA (DÜVER, HETERODOKS, ORTODOKS, PARADOKS), DOKTOR (DOKTORA, DOKTRİN, DOKÜMAN)

disk [TDK1 1945] *~disk: spor maksadıyla atılan ağırşak* || ~ ***Fr*** *disque* / ***İng*** *disc* yassı daire şeklinde nesne << ***Lat*** *discus* a.a. ~ ***EYun*** *diskos δίσκος* yarışma amacıyla fırlatılan genellikle yassı ve yuvarlak nesne < ***EYun*** *dikéō δικέω* atmak, fırlatmak *+isk°*

›› disk kayması, diskografi

← CD, DİSKET, DİSKOTEK, DJ, DVD, HARDDİSK

diskalifiye [Cum 1930] *Hüsamettin'i, Kapus'a yerde iken vurmakla ittiham ederek ~diskalifiye etmek istedi.* || ~ ***Fr*** *disqualifier* yetkisini kaldırmak, oyun dışı bırakmak < ***İng*** *disqualify* a.a. < ***İng*** *dis+ qualify* yetkilendirmek → KALİFİYE

† ***İng*** *dis+* öneki burada ***Fr*** *dés+* < ***Lat*** *de+* karşılığıdır.

›› diskalifikasyon

disket "IBM bilgisayarlarında kullanılan delikli karton disk" [Mil 1975] *IBM kart ve ~disket delgi makinelerinde tecrübesi olanlar tercih edilir.* | "floppy disk" [Mil 1984] *Manyetik bank üniteleri, disk ve ~disketler , kompüter programları, word processor programları...* || ~ ***İng*** *diskette* [küç.] küçük disk ☼ 1973 IBM, ABD firması. < ***İng*** *disk +et°* → DİSK

diskotek "plak koleksiyonu" [Cum 1948] *~Diskotek Kılavuzu: Milli Eğitim Bakanlığı, okullarda bulundurulacak klâsik müzik plâklarına dair çok enteresan bir kılavuz yayınlamıştır.* | "... kulüp" [Mil 1964] *West End'deki ~diskotek tabir edilen klüplere haftada bir veya iki kere gidiyorlar* | [Mil 1969] *Eski 'Pussycat'in yerine 26 Şubat tarihinde yeni bir ~disko açılıyor.* | "... bir müzik tarzı" [Cum 1979] *bir ~disko müziği salgınıdır gidiyor* ‖ ~ ***Fr*** *discothèque* 1. disk kütüphanesi, 2. disk çalınan gece kulübü § ***Fr*** *disque* disk + ***EYun*** *thḗkē θήκη* depo, koyma veya saklama yeri → DİSK, TEZ[2]

† Fransızca biçim *bibliothèque* "kitaplık" sözcüğünden analoji yoluyla 1920'lerde türetilmiştir. ***İng*** *disco* "disk çalınan kulüp" ilk kez 1965'te kaydedilmiştir. *Disco music* ABD'de ilk kez 1975'te kayda geçmiştir.

›› disko

diskur [HRGCeh 1923] *şimdi bu ~diskur'un sırası mı? Ateşler içindeyim diyorum size...* ‖ ~ ***Fr*** *discours* 1. nutuk, söylev, 2. söylem ~ ***Lat*** *discursus* [pp.] 1. koşuşma, 2. münakaşa, 3. tartışmalı bir konuda verilen söylev < ***Lat*** *discurrere, discurs-* zıt yönlere koşmak, münakaşa etmek < ***Lat*** *dis+ currere, curs-* koşmak → KUR

›› diskur çekmek, diskursif

disleksi [Mil 1986] *~Disleksi bir hastalık değil, bir bozukluktur. Hiçbir duyumsal araz göstermeyen, normal bir zekası olan ve okul yaşamında memnun edici nitelikte çalışan bir çocukta görülen okuma ve okuduğunu anlama zorluğunu ifade eder.* || ~ ***İng*** *dyslexia* patolojik okuma güçlüğü ~ ***Alm/Fr*** *dyslexie* ☼ 1883 R. Berlin, Alm. tabip. § ***EYun*** *dýs δύς* kötü, zor + ***EYun*** *léksis λέξις* söyleme, söz < ***EYun*** *legō, log- λεγω[2], λογ-* söylemek *+sis* → DİS+, LEKSİKON

›› disleksik

dispanser "sağlık ocağı" [İkdam 1928] *verem ~dispanseri* || ~ ***Fr*** *dispensaire* (ilaç) dağıtma yeri ~ ***Lat*** *dispensarium* dağıtım yeri ~ ***Lat*** *dispensare* parça parça ödemek, ölçekle vermek *+ari°* < ***Lat*** *dis+ pensare* (para) tartmak, ödemek < ***Lat*** *péndere, pens-* tartmak, ödemek → PANSİYON

dispeç "sigortacılıkta bir terim" [Cum 1948] *hadisenin büyük avarya olduğuna kadar verildiği takdirde ~dispeç raporunun da tanzimi için...* || ~ ***İng*** *dispatch* göndermek, bir işi hızla ve kestirmeden yapmak ~ ***İsp*** *despachar* hızlandırmak

dispeçer "hava ve demir yollarında harekât uzmanı" [Hür 1972] *Ortaklığımız İşletme Müdürlüğü Harekât Kontrol Merkezi ~Dispeçerlerinden Ekip Şefi* || ~ ***İng*** *dispatcher* gönderen < ***İng*** *dispatch* (hızla) yola çıkarmak, göndermek *+er* ~ ***İt*** *dispacciare* a.a. ~ ***OLat*** **dis-pactiare* (atı) bağlı olduğu yerden çözmek < ***Lat*** *dis+ pāctum* pek, sağlam, bağlı → PAKT

dispepsi [HRGCeh 1923] *Hasta ~dispepsi'den vay aman bağırır...* ‖ ~ ***Fr*** *dyspepsie* sindirim zorluğu ~ ***EYun*** *dyspepsia δυσπεψία* a.a. → DİS+, PEPSİN

dispersiyon [Mil 1968] *Plastik ~dispersiyon tüp boyaları sanatkâr boyacıların ekonomi ve zevkle kullanacakları boyalardır.* || ~ ***Fr*** *dispersion* saçılma, dağılım ~ ***Lat*** *dispersio* a.a. < ***Lat*** *dispergere* saçmak, dağıtmak *+()tion* < ***Lat*** *dis+ pergo, pers-* uzamak, yayılmak

disponibllite "bankada mevcut ve derhal nakde çevrilebilecek değer" [Cum 1936] *Bilançomuzun tetkikinden de anlaşılacağı üzere, bu sene sonundaki mevcudumuz (~disponibilite)* | disponibl [Mil 1951] *~disponsibl mali kaynakları su işlerine tahsis veya celp edilebilmek için yeni bazı kaynaklardan yararlanılmadığı* || ~ ***Fr*** *disponibilité* harcanabilirlik < ***Fr*** *disponible* harcanabilir *+itas* < ***Lat*** *disponere* harcamak *+()bilis* < ***Lat*** *dis+ ponere, posit-* koymak → POZİSYON

›› disponibl

disprosyum [TDK1 1945] *~disprosyum: Atomal ağırlığı 162.5 olan basit bir cisim.* || ~ ***YLat*** *dysprosium* kimyada bir element ☼ 1886 L. de Boisbaudran, Fr. kimyacı. < ***EYun*** *dysprostikós δυσπροστικός* güç bulunan *+ium* (§ ***EYun*** *dýs δύς* zor + ***EYun*** *prosíēmi προσίημι, προστ-* rast gitmek, bulmak *+ik°* < ***EYun*** *pro+[2] eîmi εἶμι* gitmek) → DİS+, İYON

diss [Viki 2009] *~Diss, rap müziğinde rapçıların birbirlerini yermek için yazıp söyledikleri parçalar. Hicvin hiphop kültüründeki benzeri. Genellikle küfür içerikli olur.* | [Mil 2007] *küfürlü konuşanların sözüne daha çok inanılı-*

Levent Şahverdi Arşivi

yormuş, bundan mıdır rap dünyasının ¯diss'e vermesi kendini? ‖ ~ ***İng*** ***diss*** rap müziğinde yergi < ***İng*** *disrespect* saygısızlık

dissimilasyon ~ ***Fr/İng*** *dissimilation* benzer olan şeyleri farklılaştırma < ***Lat*** *dissimilare* [den.] benzerliği gidermek, farklı kılmak *+()tion* < ***Lat*** *dis+ similis* benzer → ASİMİLE

›› dissimilatif, dissimile

distile [Cum 1934] *Mai mukattar (o ¯distile)* [Fr. eau distillé] | [Cum 1957] ¯*distilasyon* ‖ ~ ***Fr*** ***distillé*** damıtılmış ~ ***Lat*** *distillatus* [pp.] damıtmak ~ ***Lat*** *distillare* [den.] damlatmak, (13. yy.'dan sonra) damıtmak *+()t°* < ***Lat*** *dis+ stilla* damla

›› distilasyon

distopya [Mil 1992] *çalışma koşulları en korkunç ¯distopya'yı ya da en mizerabilist romanı yaya bırakacak kadar amansız* | ~ ***İng*** *dystopia* kötümser ütopya ☼ 1868 J. Stuart Mill, İng. filozof.| → DİS+, ÜTOPYA

† ***İng*** *utopia* ile eşsesli olan *eutopia* "iyi ülke" sözcüğünün zıt anlamlısıdır.

›› distopik

distribütör "mekanik aygıt" [Cum 1940] ¯*distribütör ve su tulumbası tedvir dişlisi* | "... ithal ürün dağıtıcısı" [Mil 1955] *FARGO Kamyonları Umum Türkiye ¯Distribütörü RUŞENSAD* ‖ ~ ***Fr*** *distributeur* dağıtıcı < ***Lat*** *distribuere* dağıtmak, bölüştürmek *+()tor* < ***Lat*** *dis+ tribuere, tribut-* tahsis etmek, paylaştırmak < ***Lat*** *tribus* oymak, zümre → TRİBÜN

›› distribüsyon, distribütif

distrofi [Mil 1958] *zayıflıyor, ¯distrofik bir hâl alıyor ve ateşleniyormuş* ‖ ~ ***İng*** *dystrophy* 1. kötü beslenme, 2. bir organın dolaşım yetersizliğinden ötürü beslenemeyip büzüşmesi, dumura uğrama § ***EYun*** *dys+ δυς* kötü + ***EYun*** *tréphō τρέφω, τροφ-* beslemek, beslenmek *+ia* → DİS+, ATROFİ

›› distrofik

diş [ETü: Xuas <900] *iki kırk ¯tışın* [32 dişle] | [ETü: Kaş 1073] ¯*tış* <insan ve hayvan dişi; saban demiri> ‖ << ***ETü*** *tış/tiş* diş

† Özgün biçim *tış* olup, */ş/* etkisiyle ünlü incelmesi tipiktir.

›› diş bile-, dişçi, dişe-, dişle-, dişlen-, dişlet-, dişli, fildişi, süt dişi

← DİŞLEK

dişbudak "malum ağaç, fraxinus" [Bab-TS 1555] *ġaḍā* [Ar.]: ¯*Düş budak* دوش بداق *ağacı ve kara ağaç.* ‖ << ***TTü*** *düş budak* düz veya eşit dallı → DÜŞ, BUDAK

dişi [ETü: Uy <900] ¯*tişi takığular takı erkek takığular* [dişi tavuklar ve erkek tavuklar] ‖ << ***ETü*** *tışı/tişi* dişi

›› dişi kalıp, dişilik

← DİŞİL

dişil [YTü: TDK1 1945] ¯*dişil: 1. Dişiye değgin, nisai. 2. ... müennes.* ‖ < ***TTü*** *dişi +lI* → DİŞİ

† Ada eklenen *+lI* ekinin işlevi açık değildir.

dişlek "dişlenmiş" [LO 1876] ¯*dişlek: Gedik.* | "dişi eksik" [Cum 1935] *Bu beş dakikacık içinde kuzguni siyah, ince zayıf, ¯dişlek bir kız.* ‖ < ***TTü*** *diş +lAk* → DİŞ

† *Dişle-* fiilinden "dişlenmiş" anlamında kullanılan bir sözcük iken, belki *dazlak, tülek, torlak* vb. çıplaklık ve yoksunluk bildiren sıfatlardan analoji yoluyla "dişsiz" anlamını kazanmıştır.

dit|mek [ETü: IrkB <900] *toğan kuş tırnakı suçulunmiş, yana ¯tıtınmiş* | [ETü: Kaş 1073] *ol et ¯tıttı <eti lime lime etti. Giysiyi eskiterek lime lime etmeyi anlatmak için de kullanılır.> (...)* | [Men 1680] ¯*ditmek & dişile ditmek: Mordicus dente trahere, mordere* [keskin dişle çekiştirmek, çiğnemek]. | [LO 1876] ¯*didinmek: Paralanır gibi deprenmek. (...)* ¯*didişmek: Biri birini lime lime edecek gibi niza, mücadele.* ‖ << ***ETü*** *tıt-/tit-* 1. diş veya pençeyle parçalamak, 2. yün veya pamuk atmak

›› didil-, didin-, didiş-

← DİDİK

diva [<1930] ‖ ~ ***İt*** *diva* 1. tanrıça, 2. operada kadın star << ***Lat*** *diva* [fem.] tanrıça < ***Lat*** *deus* tanrı << ***HAv*** **deiwos* a.a. < ***HAv*** **dyeu-* güneş, gün → DEV

← ADİYÖ

divan "defter" [Rab 1310] *atınnı yalavaçlar ¯dīvānındın çıkarur-men* [adını peygamberler defterinden çıkarırım] | "... meclis" [<1400] ‖ divanhane [Arg 1533] ¯*diuán: audientia (...)* ¯*diuan chaná* [divanχana]: *residentia regale* [saray] | "... sedir" [TDK1 1945] ¯*divan: Yeni tarzda sedir.* ‖ ~ ***Ar/Fa*** *dīwān* دیوان 1. hükümdarın danışma meclisi, 2. defter, özellikle resmi karar ve hesap defteri, şiir koleksiyonu ~ ***OFa*** *dīvān* yazı kurulu, sekretarya << ***EFa*** **dipi-vahana-* yazı-evi ≈ ***Akad*** *duppu* yazı tableti ~ ***Sumer*** *dup-* yazı

† İrani sözcük nihai olarak ***Ar*** *maktab* "yazı evi" ve *maktūb* "yazılı şey" karşılığıdır. † ***İt*** *dogana,* ***Fr*** *douane,* ***İsp*** *aduana* "gümrük" biçimleri Arapçadan alıntıdır. † 20. yy.'da beliren "sedir" anlamı "misafir ağırlanan yer, meclis yeri" mukabilidir. Karş. SEDİR.

›› ayak divanı, divan şiiri, divan-ı hümayun, divançe, divanhane, divani, divanı harp, yüce divan

divane [Tefs <1300] ‖ [EÇ <1683] *etdikleri şakaları ve yâğ u bāli evzā' u etvârları âdem görse "bunlar ¯divânedir" deyü hükm ederler.* ‖ ~ ***Fa*** *dīvāna/dēvāna* دیوانه deli, cin çarpmış < ***Fa*** *dīv/dēv* dev *+āne* → DEV

† Türkçede *dev* sözcüğünde Farsça telaffuza uygun olarak ya-yı meçhul (/e/) tercih edilirken, edebi bir alıntı olan *dīvāne* sözcüğünde ya-yı Arabi (/i/) kullanılır.

divit [Kut 1069] ¯*dawāt koldı kāġıd bitidi bitig* [mürekkep hokkası ve kâğıt istedi, mektup yazdı] | [SN 1354] ¯*devād u ḳalem al ve kāğıd getür* ‖ ~ ***Ar*** *dawāt* دوات mürekkep şişesi (≈ ***Aram*** *diwotā* דותא mürekkep ≈ ***İbr*** *dīwo* דיו a.a.) ~ ***Mıs***

diyabet [T&S 1892] *Diabète* [Fr.]: ¯*diyabitis illeti (...) Diabétique* [Fr.]: *şeker illetli,* ¯*diyabitisî.* ‖ ~ ***Fr*** *diabète* şeker hastalığı ~ ***Lat*** *diabetes mellitus* «ballı id-

Levent Şahverdi Arşivi

rar» a.a. ~ ***EYun*** *diabētēs διαβήτης* idrar < ***EYun*** *diabaínō διαβαίνω* geçirmek, akıtmak *+t°* < ***EYun*** *dia+ bainō βαίνω, βατ-* gitmek → BAZ

›› diyabetik

diyafon [Mil 1954] *Belediye daireleri ¯diyafon aletleriyle teçhiz edilmeğe başlanmıştır* || ~ ***marka*** *Diyafon* [abb.] < ***TTü*** *diyalog telefonu* → DİYALOG, TELEFON

† Karş. ***İng*** *diaphone* 1. "iki tonlu gemi sireni", 2. "dilbilimde bir terim", 3. "bir tür gece kelebeği". İng, Fr ve Alm *intercom* kullanılır.

diyafram "tıp terimi" [Şani 1820] *¯diyafrağma* | "... fotoğrafçılık terimi" [KK 1906] *benim fotoğrafa 40 ¯diyafram verince 20 man poz lazım* || ~ ***Fr*** *diaphragme* iki şeyi ayıran zar ~ ***EYun*** *diáphragma διάφραγμα* ara duvarı, kıkırdak < ***EYun*** *dia+ phrássō, phrag- φράσσω, φραγ-* kapatmak, önlemek, duvar veya çitle bloke etmek *+ma(t)* << ***HAv*** **bhrkʷ-yo-* < ***HAv*** **bhrekʷ-* tıkmak, sıkmak, daraltmak → FARS

diyagnoz diyagnostik "Fr *diagnostique* karşılığı, teşhis" [HRGCeh 1923] *Ben bir hastayı muayene eder, ¯diyagnostiğini korum.* || ~ ***Fr*** *diagnose* teşhis ~ ***EYun*** *diágnōsis διάγνωσις* ayırdetme, anlama, teşhis < ***EYun*** *diagignōskō διαγιγνώσκω* ayırdetmek, farketmek, teşhis etmek *+sis* < ***EYun*** *dia+ gignṓskō, gnō- γιγνώσκω, γνω-* bilmek, anlamak, yargılamak → GNOSTİK

›› diyagnostik

diyagonal [Cum 1932] *beyaz ve mavi renkte ¯diyagonal çizgili krep dö şin* || ~ ***Fr*** *diagonal* köşegen, çapraz < ***Lat*** *diagonalis* a.a. < ***EYun*** *diagónios διαγόνιος* köşeden köşeye, köşegen *+al°* < ***EYun*** *dia+ goný γονύ* köşe → +GON

diyagram [ACev <1930] *¯diyagram delaletiyle fikrimize bir şekl-i maddî verebiliriz.* || ~ ***Fr*** *diagramme* şematik çizim, taslak ~ ***EYun*** *diágramma διάγραμμα* a.a. < ***EYun*** *diagráphō διαγράφω* üstünü çizmek, kaba taslak çizmek *+ma(t)* < ***EYun*** *dia+ gráphō γράφω* → +GRAM

›› diyagramatik

diyakoz [LO 1876] *¯diyakoz: Kilise hizmetçisinin papazlığa salik olanı, şammas.* || ~ ***Yun*** *diákos/diákonos διάκος/διάκονος* papaz çırağı << ***EYun*** *diákonos διάκονος* hizmetkâr, uşak, ulak ≈ ***EYun*** *diakonéō διακονέω* hizmet etmek

† Karş. ***İng*** *deacon,* ***Fr*** *diacre* (a.a.). Yunanca sözcüğün etimolojisi için ▫Chant 276, ▫Frisk 384.

diyakronik [ML 1969] || ~ ***Fr*** *diachronique* zaman içinde gelişen, statik olmayan ~ ***EYun*** *diaχronikós διαχρονικός* a.a. < ***EYun*** *dia+ χrónos χρόνος* zaman *+ik°* → KRON(O)+

›› diyakronizm

diyalekt [Cum 1937] *müşterek edebi dilin muhtelif ¯diyalekt farklarını birleştirmek* || ~ ***Fr*** *dialecte* lehçe ~ ***EYun*** *diálektos διάλεκτος* lehçe, ağız, özellikle taşra ağzı < ***EYun*** *dialégō διαλέγω* «farklı söylemek», bozuk şive konuşmak < ***EYun*** *dia+ légō λέγω*[2] söylemek → DİYALOG

›› diyalektal

diyalektik [Cum 1932] *Demek ki meselenin 'tavuk mu yumurtadan çıktı, yumurta mı tavuktan?' gibi adi bir ¯diyalektik oyununa (...)* || ~ ***Fr*** *dialectique* tez ve antitezle akıl yürütme yöntemi, münazara ~ ***EYun*** *dialektikḗ téχnē διαλεκτική τεχνη)* a.a. ☼ Elea'lı Zeno, Yun filozof (MÖ y. 490-y. 430). < ***EYun*** *dialégō διαλέγω* karşılıklı söylemek, münazara etmek *+ik°* < ***EYun*** *dia+ légō, log- λέγω*[2]*, λογ-* söylemek → DİYALOG

diyaliz [Cum 1939] *Bu ameliyeye teknik dilde (¯Diyaliz) denir.* || ~ ***Fr*** *dialyse, dialyt-* ayrıştırma ~ ***EYun*** *diálysis διάλυσις* içinden geçerek ayrışma < ***EYun*** *dia+ lúō λύω* çözmek *+sis* → LİZ(O)+

›› elektrodiyaliz

diyalog [Cum 1931] *Güzel bir Fransız filmi görmek ve tam Paris şivesiyle söylenen bir ¯diyalog dinlemek isteyenler* || ~ ***Fr*** *dialogue* karşılıklı konuşma, diyalog ~ ***EYun*** *diálogos διάλογος* söyleşme, karşılıklı konuşma < ***EYun*** *dia+ lógos λόγος* söz, konuşma → +LOG

† Yunanca fiilin diğer anlamları için karş. DİYALEKTİK, DİYALEKT.

← DİYAFON, DİYALEKT, DİYALEKTİK

diyanet [Marz 1380] *gönlünde ¯diyānet perdesin açmak isterse* | [GülM 1429] *senüñ emānetüñ ve ¯diyānetüñ ve zühd ü taḳvân var* || ~ ***Ar*** *diyāna(t)* دِيَانَة [*#dyn* fiʿāla(t) msd.] dindarlık < ***Ar*** *dīn* دين → DİN

diyapazon [T&S 1892] *Diapason* [Fr.]: *ahenk miyarı, ¯diyapazon.* || ~ ***Fr*** *diapason* 1. bir çalgının seslendirebileceği tüm tınıların dizisi, 2. tını kontrol aracı ~ ***EYun*** *dia pasōn χordōn δια πασων (χορδων)* baştan başa tüm perdeler < ***EYun*** *dia+ pâs, pan πᾶς, παν(τ)-* tüm → PAN(TO)+

›› diapason, diapazon

diyar [Dan 1360] *bu ¯diyāra göndürüp küfrden feth idüp ehl-i İslām itdiler.* || ~ ***Ar*** *diyār* دِيَار [*#dwr* fiʿāl çoğ.] 1. evler, obalar, 2. bir aşiretin sahip olduğu ülke, memleket < ***Ar*** *dār* دار [t.] ev, oba → DAR[2]

diyare [Cum 1930] *Çocukların ¯diyareye tutulması sıcakların tesirile olduğu gibi annelerin dikkatsizliğinden de mütevellittir.* || ~ ***Fr*** *diarrhée* ishal ~ ***EYun*** *diárrhoia διάρροια* ishal, akıntı < ***EYun*** *diarrhéō διαῤῥέω* akıp gitmek, içinden akmak *+ia* < ***EYun*** *dia+ rhéō ῥέω* akmak → RİTM

diyatonik [Atî 1918] *¯Diyatonik, kromatik, anarmonik kelimeleri için mürettep, müşevveş, müdğame ıstılahlarının vazı münasip imiş.* || ~ ***Fr*** *diatonique* müzikte bir ses dizisi < ***EYun*** *dia tónon δια τόνον* tüm ses perdeleri boyunca < ***EYun*** *dia+ tónos τόνος* ses → TON[1]

diyelek [YTü: CepK 1935] *¯diyelek = Lehçe* || < ***TTü*** *de- +AlAk* → DE-

† ***Fr*** *dialecte* (a.a.) sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

Levent Şahverdi Arşivi

diyet[1] [Cum 1930] *Mide, bağırsak, safra, idrar ve şeker hastalıkları için ¯diyet mutfağı, mükemmel rontken (...)* || ~ ***Fr*** *diète* beslenme rejimi, perhiz ~ ***EYun*** *diaita* *διαιτα* [dev.] beslenme veya yaşam tarzı < ***EYun*** *diaitáō* *διαιτάω* belli bir tarzda beslemek, belli bir yaşam tarzı gütmek < ***EYun*** *dia+ aitia* *αἰτία* amaç, sebep, kasıt → ETİYOLOJİ

›› diyet kola, diyetetik, diyetisyen

diyet[2] [Tefs <1300] || ~ ***Ar*** *diya(t)* دية [*#wdy* fiʿla(t) mr.] kan bedeli, fidye < ***Ar*** *wadā* ودا kan bedeli ödedi

diyez [T&S 1892] *Diése* [Fr.]: *sadanın yarım ses yükselmesine dair alamet, ¯diyez.* || ~ ***Fr*** *diése* müzikte inceltme işareti ~ ***EYun*** *diaisis* *διαίσις* araya sokma, aralık, entcrval < ***EYun*** *dia+ ʰiēmi, et-* *ἵημι, ετ-* atmak, sokmak *+sis* << ***HAv*** **yē-* atmak, itmek, yollamak, harekete geçirmek → JET

← KATETER

diyoksit sülfür diyoksit "SO2" [Cum 1936] *sülfür ¯dioksid için bu sühunet derecesi 25 derecedir.* | karbon diyoksit "CO2" [Cum 1954] *Karbon ¯diyoksidi alıp oksijen veren alglerden ileride diğer...* || ~ ***Fr*** *dioxyde* iki oksijen atomu içeren molekül → Dİ+, OKSİT

›› karbondiyoksit

diyoptri [Bah 1924] *¯diyoptri: Adeselerde kuvvet vahid-i kıyasisi.* || ~ ***Fr*** *dioptrie* göz bozulması birimi < ***EYun*** *dioptron* *διοπτρον* optik bir aygıt, teodolit veya dürbün < ***EYun*** *dioráō* *διοράω* bir şey içinden veya vasıtasıyla görmek *+tēr* < ***EYun*** *dia+ oráō, op-* *ὁράω, ὀπ-* görmek → OPT(O)+

diz [ETü: Or 735] *başlığığ yükündürmiş ¯tizligig sökündürmiş* [başlıya baş egdirdi, dizliye diz çöktürdü] | [Kıp: CodC 1303] *genu* [diz] - *Tr: ¯tizgi* || << ***ETü*** *tiz* bacak eklemi

›› diz boyu, diz kapağı, dizlik, dizüstü

← DİRSEK

diz|mek [ETü: Bud <1000] *yürüŋ yinçü ¯tizmiş teg* [beyaz inci dizmiş gibi] || << ***ETü*** *tiz-* dizmek (özellikle inci), sıralamak

† Eş anlamlı ***ETü*** *tiz-* ve *tüz-* fiilleri arasındaki yapısal ilişki açık değildir.

›› dizdir-, dizil-, diziş-, sözdizim

← DİZE, DİZGE, DİZGİ, DİZGİN, DİZİ, DİZİN

dizanteri [T&S 1892] *Dyssenterie* [Fr.]: *¯dizanteriya, kanlı ishal.* || ~ ***Fr*** *dysenterie* kanlı ishal ~ ***EYun*** *dysenteria* *δυσεντερία* bağırsak bozukluğu § ***EYun*** *dýs* *δύς* kötü, zor + ***EYun*** *énteron* *ἔντερον* bağırsak → DİS+, ENTER(O)+

dizayn [Cum 1943] *proje ¯dizayn ve teknik tercüme* || ~ ***İng*** *design* tasarım ~ ***Fr*** *dessin* → DESEN

dizdar [Dan 1360] *kardaşın daχı alup kalʿa ¯diz-dār katına vardılar.* || ~ ***Fa*** *dizdār* دزدار kale muhafızı § ***Fa/OFa*** *diz* دز kale (≈ ***Ave*** *daēza-* duvar, sur) + ***Fa*** *dār* دار tutan, sahip, -li → +DAR

dize [YTü: TDK5 1969] *¯dize: ... mısra.* || < ***TTü*** *diz- +A* → DİZ-

›› dizeleştir-

dizel [Bah 1924] *¯dizel: Kuvve-i muharrike hızmetini gören Alman icadı bir makine.* || ~ ***Fr/İng*** *diesel* bir tür içten yanmalı motor, bu motorlarda kullanılan yakıt < ***öz*** *Rudolf Diesel* Alman mühendis (1858-1913)

dizge "nazım" [YTü: Cum 1935] *Şair, İkinci Beyazıda 380 cüz üzerine büyük bir ¯dizge (manzume) vermiş.* | "Fr *système* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯dizge: Bir bütün meydana getirecek surette karşılıklı olarak birbirine bağlı öğelerin topu.* || < ***TTü*** *diz- +gA* → DİZ-

dizgi "matbaada hurufat dizilişi" [YTü: Cum 1932] *o ne kadar ¯dizgi yanlışı! İçine karıncalar üşüşmüş bir kâse bal gibi iştahı kesen bu yanlışlar* || < ***TTü*** *diz- +gU* → DİZ-

dizgin [ETü: Kaş 1073] *artuçları tegre ünüp ¯tizgin yetēr* [çepeçevre ardıçlar yetişip suyu dizginler] | [OTü: İMüh <1310] *¯tizgin: al-ʿinān* [at dizgini] || << ***ETü*** *tizgin* at dizgini < ***ETü*** *tiz-* sıralamak? *+gln* → DİZ-

† Türkmence *dizgin,* Çağatayca, Kazakça ve Kırgızca *tizgin,* Altayca *tiskin,* Yakutça *tōsün* biçimleri mevcuttur.

›› dizginle-, dizginlen-

dizi [ETü: Bud <1000] *nom ertinilig kezigde ¯tizigde* [yasa mücevherinin sırasında dizisinde] || << ***ETü*** *tizig* sıra, dizi < ***ETü*** *tiz- +l(g)* → DİZ-

›› dizi film

dizin "Fr *indexe* çevirisi" [YTü: TDK2 1955] *¯dizin: Maddeleri belli bir maksada göre sıralanmış liste.* || < ***TTü*** *diz- +ln* → DİZ-

dizyem [Cum 1945] *Eğer bu rakam bir ¯dizyem bile aşağı yani 1,8 olursa geniş hatlı Brevilinear (...)* || ~ ***Fr*** *dixième* onuncu, onda bir < ***Fr*** *dix* on << ***Lat*** *decem* on → DESİ+

DJ [Mil 1956] *İngiltere'de B.B.C. radyosunun ¯disk-jokeyliğini yapacaktır* || ~ ***İng*** *dj/deejay* [abb.] < ***İng*** *disk-jockey* plak yöneticisi → DİSK, JOKEY

›› dicey, disk-jokey

doberman [Cum 1933] *bana hediye ettiği ¯Doberman' cinsinden güzel bir polis köpeği* || ~ ***Alm/İng*** *doberman pinscher* bir köpek cinsi < ***öz*** *Karl Friedrich Louis Dobermann* Alman köpek yetiştiricisi (1834-1894)

dobra dobra dobra "sözünü sakınmadan (zarf)" [Cum 1930] *En büyük hatası muhitini idare edecek şekilde kurnaz davranamaması ¯dobra ¯dobra hareket etmesidir.* | dobra "sözünü sakınmayan (sıfat)" [Cum 1963] *Herberger beğenmemişti takımımızı. ¯Dobra konuşan adamdı.* || ~ ***Bul/Sırp*** *dobar, dobro* *добро* iyi, güzel

doçent [Cum 1933] *Bu dereceden bir derece aşağı olanlara ¯Doçent, üçüncü kısım hocalara da Ordinarius (...)* || ~ ***Alm*** *Dozent* üniversitede öğretim görevlisi ~ ***Lat*** *docens, docent-* öğreten < ***Lat*** *docere* öğretmek *+ent°* → DİSİPLİN

Levent Şahverdi Arşivi

† Türkçeye 1933'te Alman akademik sisteminden aktarılmıştır.

dodekafoni [Mil 1959] *¯Dodekafonizmayı bugünün yegâne musiki anlayışı bularak...* || *~ **Fr** dodécaphonie / **İng** dodecaphony* müzikte oniki sesli sistem ☼ 1923 Arnold Schönberg, Avust. besteci. < ***EYun** dódeka* oniki → DÜ, DEKA+, FON(O)+

›› dodekafonik

dogma [HRGTeb 1914] *¯Dogmatik şeyleri sevmem. Ciddi konuşuyoruz.* | *~ **Fr** dogme* katı katıya bağlı olunan öğreti *~ **EYun** dógma δόγμα* öğreti, mezhep < ***EYun** dékomai* δέκομαι almak, kabul etmek *+ma(t) < **HAv** *dek-* almak, kabul etmek, öğrenmek → DİSİPLİN

›› dogmatik, dogmatizm

← DÜVER, HETERODOKS, ORTODOKS, PARADOKS

doğ|mak [ETü: İyiP <1000] *¯toġa ezük sözlemez men* [doğduğumdan beri yalan söylemem ben] | [ETü: Kaş 1073] *¯toġ ¯toġdı* <toz yükseldi> *(...) kün ¯tuġdı* <güneş doğdu>, *oġul ¯tuġdı* <yavru doğdu> | [Kıp: İdr 1312] *¯doġdı* <aslı ¯dodu olup, ayrıca ¯toğdı da denir. Çocuk doğmasına denildiği gibi, ay ve güneşin tuluuna da denir.> || << ***ETü** toġ-/tuġ-* 1. yükselmek, çıkmak, 2. (güneş, yavru) doğmak

† Anlam evrimi muhtemelen "yükselmek" > "gün doğmak" > "yavru doğmak" şeklindedir. Kaşgarî'nin vurguladığı *toğ-/tuğ-* ayrımının izine başka kaynaklarda rastlanmaz.

›› doğum, doğumhane, doğur-, doğurgan, doğuş

← DOĞA (DOĞAL), DOĞAÇ, DOĞAN, DOĞU, DORUK, TOZ (TOZ-)

doğa [YTü: CepK 1935] *¯doğa (bkz. huy) = Mizac* | [TDK1 1945] *¯doğa: Tabiat. 1. ... kendiliğinden var olan şeylerin bütünü. 2.Bu bütünü düzenliyen kanunların topu (...) ¯doğaüstü* || < ***TTü** doğ- +A* → DOĞ-

† YTü sözcük ***Fr** nature* "tabiat" < ***Lat** nasci, nat-* "doğmak" sözcüğüne kıyasla türetilmiştir. Karş. NATURA.

›› doğabilim, doğaüstü, ölüdoğa

← DOĞAL

doğaç [YTü: CepK 1935] *¯doğaç = Saniha = Inspiration (...) ¯doğaçtan = İrticalen* | < ***TTü** doğ- +(g)Aç* → DOĞ-

† *+Aç* ekinin işlevi ve Türkçe araç isimleri yapan *+Aç* ekiyle ilişkisi belirsizdir.

›› doğaçlama

doğal [YTü: Fel 1942] *¯doğal = Tabii = Naturel* || < ***YTü** doğa +Al* → DOĞA

† ***Fr** nature* "doğa" > *naturel* "doğal" ikilisine paralel olarak türetilmiştir.

doğan [ETü: IrkB <900] *¯toġan kuş tabışġan kapmış* [doğan kuşu tavşan tutmuş] || << ***ETü** toġan/tuġan kuş* bir yırtıcı kuş < ***ETü** toġ-/tuġ-* yükselmek → DOĞ-

doğra|mak [ETü: Kaş 1073] *et ¯toğradı (...) ¯toğrandı (...) ¯toğraşdı (...) ¯toğrattı* | [LO 1876] *¯doğrama: Kapı ve kanat ve çerçeve gibi parça parça yapılan ahşap işi. (...) ¯Doğramacı* || << ***ETü** toğra-* dilim dilim kesmek, parçalamak < ***ETü** toğru* bıçak ağzı *+(g)A-* → DOĞRU

›› doğrama, doğramacı, doğran-, doğrat-

doğru [ETü: Erd <800] *éki yanıka kün ¯toguru süŋüşdüm* [ayın ikinci günü gün boyu savaştım] | [ETü: Kaş 1073] *¯toğru* <bıçak ve kılıç gibi şeylerin kabza içine giren uzantısı> | [OTü: İMüh <1310] *¯toğru ayttı: şadaḳa* [doğru söyledi] || << ***ETü** toğru/toġuru* geçerek, boyunca (≈ ***ETü** toġur-* (karşıya, öteye) geçmek, yönelmek (▫OTWF 2:730)) < ***ETü** toġ-* ? *+(g)ArU-* (▫OTWF 2:723)

›› doğrucu, doğrudan, doğrusal, doğrusu, dosdoğru

← DOĞRA-, DOĞRUL-

doğrul|mak [LO 1876] *¯doğrulmak: Müstakim olmak, kıyam etmek, bir tarafa teveccüh. (...) ¯doğrultmak Eğri şeyi takvim ve tashih, tesviye-i turuk ve ma'âbir, tadil ve tesviye.* | doğrultu [YTü: TDK1 1945] *¯doğrultu:* [istikamet] || < ***TTü** doğru +Il-* → DOĞRU

† Sıfata *+Il-* fiil eki eklenmesi kural dışıdır.

›› doğrult-, doğrultu

doğu [ETü: Or 735] *eŋ ilki ¯toġu balıkda süŋüşdüm* [en önce Doğukent'te savaştım] | [ETü: Kaş 1073] *kün ¯toġsıġ/toġsuġ* [gün doğusu] | [Men 1680] *¯doğu: Ortus* [doğum]. *¯gün ¯doğusı: Oriens, Eurus* [doğu, doğu rüzgârı] || << ***ETü** toġu/toġsuġ* doğum, özellikle gün doğumu < ***ETü** toġ- +I(g)* → DOĞ-

›› doğu bloku, doğulu

dok [x 1865] *Memâlik-i Osmâniye ¯Dok Şirket-i Umûmiyesi* || *~ **İng** dock* gemi yatağı ≈ ***Hol** docke* a.a.

† 16. yy başlarında İngilizce ve Flemenkçede ortaya çıkmış gemicilik terimidir; nihai kökeni meçhuldür.

doksan [ETü: Kaş 1073] *¯toksön <doksan sayısı. Aslı 'tokuz on'dur. İki sözcük birleşerek tek sözcük haline gelmiştir.>* || << ***ETü** tokson* 90 << ***ETü** tokuz on* → DOKUZ

›› doksanar, doksanıncı

doktor "tabip" [Bas 1873] *efradın cezası ¯doktorun cezasından hafiftir.* || *~ **Fr** docteur* 1. üniversitede hocalık beratına sahip kimse, doktora sahibi, 2. diplomalı tabip [esk.], genelde tabip << ***Lat** doctor* öğretmen, hoca < ***Lat** docere* öğretmek *+()tor* → DİSİPLİN

← DOKTORA, DOKTRİN, DOKÜMAN

doktora [Bah 1924] *¯doktora: Doktor rütbesi, derecesi.* || *~ **Fr** doctorat* doktorluk rütbesi *~ **OLat** doctoratus* [pp.] «doktor edilmiş», üniversitelerde öğretmenlik yapma ruhsatı *+()t°* < ***OLat** doctorare* [den.] < ***Lat** doctor* öğretmen → DOKTOR

doktrin [Cum 1930] *benim istediğim olmazda roman diye (¯doktrin) vazeder.* || *~ **Fr** doctrine* öğreti *~ **Lat** doctrina* a.a. < ***Lat** doctor* öğretmen *+in°* → DOKTOR

›› endoktrinasyon, endoktrine et-

Levent Şahverdi Arşivi

doku "Fr *tissu* karşılığı" [YTü: CepK 1935] ¯*doku (bkz. örü)* = *Nesc* || < ***TTü*** *doku-* → DOKU-

† Yeni Türkçe sözcük önceleri ***Fr*** *tissu* karşılığı iken, yakın dönemde ***Fr*** *texture* karşılığı olarak da kullanım kazanmıştır.

›› doku uyuşmazlığı

doku|mak [ETü: Or 735] *taş ¯tokıtdım köŋülketi sabınım urturtum* [taş diktirdim gönüldeki sözümü yazdırdım] | [ETü: İyiP <1000] *küwrüg ¯tokıp yarlıġ yarlıġkap* [davul vurup ferman okuyup] | [ETü: Kaş 1073] *ol kapıġ ¯tokıdı* [kapıyı vurdu] *(...) temürçi kılıç ¯tokıdı (...)* [Oğuzlarda] *ol kulın ¯tokıdı* [kölesini dövdü; Türkler bu anlamda urdı ¯tokıttı derler]" | [OTü: İMüh <1310] ¯*tokıdı: nasaca* [kumaş dokudu] | [Men 1680] ¯*dokumak: Texere.* || << ***ETü*** *tokı-* dövmek, vurmak, bıçak çalmak, taşa yazı yazmak

† Anlam gelişmesi için karş. ***Lat*** *tangere, tax-* "dokunmak, dövmek" > *texere* "kumaş dokumak".

›› değiş tokuş, dokuma, dokut-

← DOKU, DOKUN- (DOKUNAKLI, DOKUNMATİK), TOKA, TOKAT, TOKLU, TOKMAK, TOKUŞ-

dokun|mak [ETü: Kaş 1073] *er tamka ¯tokındı* [adam duvara çarptı], *er tokındı* [adam dayak yedi - Oğuzca], *kılıç ¯tokındı* [kılıç dövüldü] | "... temas etmek ... rencide etmek" [Men 1680] *hatırın ¯dokunmak (...) zararı ¯dokunmak (...) ayağına nesne ¯dokunüp düştı* | doku-nulmazlık "masuniyet" [YTü: Cum 1945] *konut ¯dokunulmazlığı, milletvekili ¯dokunulmazlığı* || << ***ETü*** *tokın-* dövmek, çarpmak < ***ETü*** *tokı-* dövmek, vurmak *+In-* → DOKU-

† *Doku-* "vurmak" fiilinin *+In-* dönüşlülük ekiyle yapılmış türevi iken TTü anlam ayrışmasına uğramıştır.

›› dokundur-, dokunul-, dokunulmazlık

← DOKUNAKLI, DOKUNMATİK

dokunaklı [LO 1876] ¯*dokunaklı: Müessir, müzic, muzır.* || < ***TTü*** *dokun- +(g)Ak* → DOKUN-

dokunmatik "parmak dokundurmak suretiyle işleyen tuş mekanizması" [Mil 1976] *Grundig ¯Dokunmatik'e sahip olmak için* | "dokunmaya duyarlı ekran, touchscreen" [Mil 1992] *sadece ekrana dokunmanız yeterli (...) IBM ¯dokunmatik ekran* || § ***TTü*** *dokun- +* ***TTü*** *otomatik* → DOKUN-, OTOMATİK

dokurcun [Kıp: İdr 1312] ¯*ṭokurçin* <satranca benzeyen bir oyun> | [Ana 1932] ¯*dokurcum (G. Antep), ¯dokurcun (Edime): 1- dokuz taşla oynanan damaya benzer bir oyun, 2- yığın, bostanlarda hıyar yığını.* || << ***OTü*** *tokurçin* dokuz taş oyunu < ***ETü*** *tokuz*

† Ünsüz-öncesi pozisyonda */z/* > */r/* dönüşümü tipiktir. Karş. SEMİR-, KUDUR- v.b.. † "Başak istifi" anlamında *dokurcun* ayrı kelime olmalıdır.

dokuz [ETü: Or 735] *köl tigin ögsüz akın binip ¯tokuz eren sançdı* [Köl Tigin ak atına binip dokuz kişiyi şişledi] || << ***ETü*** *tokuz/tokkuz* 9

›› dokuzar, dokuzgen, dokuzuncu

← DOKSAN

doküman dokümanter "[Fr documentaire] belgesel" [NHik 1929] || doküman filmi [Cum 1932] *5 senelik program 667 san'at filmi ve 701 ¯doküman filmi yaptırmağı kararlaştırmıştır.* | dokümantasyon "[Fr documentation] belgeleme" [Cum 1955] ¯*dokümantasyon kongresi çalışmaları 28 Ağustosta şehrimizde başlayacak* || ~ ***Fr*** *document* belge ~ ***Lat*** *documentum* ders kitabı, kanıt, belge < ***Lat*** *docere, doct-* öğretmek *+ment°* → DOKTOR

›› dokümantasyon, dokümanter

dol|mak [ETü: İyiP <1000] *tegre ¯tolu tururlar érti* [etrafı doldurup duruyorlardı] | [ETü: Kut 1069] *yaġız yér yıpar ¯toldı* [kara toprak güzel kokularla doldu] || << ***ETü*** *tol-* dolmak, dolu olmak < ***ETü*** *tod-/to-* dolmak, kabarmak *+lI-*

† Aynı kökten ***ETü*** *tod* (tam, dolu), *tok* (dolu), *tod-* (karnını doldurmak), *top* (yuvarlak), *toŋ/*tom* (yuvarlak), *ton-* (su katılaşmak).

›› doldur-, dolduruşa gel-, dolum, doluş-, doluştur-

← DOLGU, DOLGUN, DOLMA, DOLMUŞ, DOLU, DOLUNAY, DOY- (TOY[2]), TOK[1], TOP[1] (DOMAL-, TOMBUL, TOPAÇ, TOPAK, TOPAL, TOPALAK, TOPARLA-, TOPİK, TOPLA-, TOPLU, TOPLUM, TOPTAN, TOPUK, TOPUZ, TOPYEKÜN, TÜM), TULUM

dola|mak [ETü: Kaş 1073] *o yuŋ ¯tolġadı* [yün doladı], *anıŋ karnı ¯tolġadı* [midesi ağrıdı] *(...) er ulındı ¯tolġandı* [ağrıdan kıvrandı] | dolama "iç giysi" [MüD 1559] *soyup yedi yüz akça kıymetlü bir gümüşlü kılıcın ve berâtın ve bir çüka ferâce ve ¯dolamasın ve dülbendin aldukdan sonra* | dolama "... bir illet" [BK 1797] *kejdüme* [Fa.]: *Et yaran ve kurlaġan dedikleri illete denir, tırnak diplerinde hâdis olur (...) bir nevʿine ¯dolama ve dana burnu taʿbîr ederler.* || << ***ETü*** *tolġa-* döndürmek, dolamak, sarmak, acıdan kıvranmak < ***ETü*** **tolıġ +(g)A-*

† Semantik evrimi "döndürmek" *(dolanmak, dolaşmak)* > "çevre" *(dolay)* > "bir şeyin sonucu olmak" *(dolayı)* şeklinde izlenebilir.

›› dolama, dolan, dolan-, dolanık, dolanlı iflas, sarmaş dolaş, yalan dolan

← DOLAK, DOLAMBAÇ, DOLANDIR-, DOLAŞ-, DOLAYI (DOLAY)

dolak "sargı, sarık" [Kıp: İdr 1312] ¯*ṭolak: aş-şayʔu'l-malfûf* [sarılmış şey] | [LO 1876] ¯*dolak: Ayağa tozluk yerine doladıkları çuha kenarı.* || < ***ETü*** *tolġa-* dolamak *+Uk* → DOLA-

dolambaç [DK <1400?] ¯*dolamac yollarını ḳādir kor ise dün ile yortam* | [EÇ <1683] ¯*dolamac bir şāhrāhdır kim beyāz marmer-i hām ile mefrūşdur.* || << ***TTü*** *dolamaç* < ***ETü*** *tola-* dolanmak *+(A)mAç* → DOLA-

† Belki **dolanmaç* biçiminden dissimilasyon yoluyla türemiş bir varyant düşünülebilir.

›› dolambaçlı

dolandır|mak "dolaştırmak" [Oruç-TS y. 1550] *ol vilâyetde at sancılanur olsa getürürler ol mezâârı üç gez ¯dolandururlar* | "... kandırmak" [Men 1680] ¯*dolandürmak (...)* ¯*dolandürici* طولاندرجی*: dolabci. Deceptor.* || < ***TTü*** *dolan- +tUr-* → DOLA-

›› dolandırıcı

Levent Şahverdi Arşivi

dolap "çark" [AşP 1330] *çevrinüdür durmadın ¯dolāb gibi* | "... erzak dolabı ... kumpas, tezgâh" [Men 1680] *¯dolāb: (...) Armarium, penuarium* [eşya ve erzak dolabı] *Labyrinthus, tricae, machinatio* [karmaşık mekanizma, kumpas]. *¯dolab kurmak: dolandürmak. Insidias struere.* ‖ ~ ***Fa*** *dūlāb* دولاب 1. su çarkı, 2. her türlü mekanizma, makina § ***Fa*** *dūl/dol* دول 1. kova, 2. su çarkı, mekanizma (≈ ***Aram*** *dəwal, dawlā* דְּוַל, דַּוְלָא su çarkı, sulama düzeneği ≈ ***Akad*** *dālu/dalū* a.a. < ***Akad*** *dālu* dönmek, dolanmak) + ***Fa*** *āb* آب su → DEVLET, AB

† ***Erm*** *tuyl* տուլ "kova" Orta Farsçadan alıntıdır. ***Ar*** *dūlāb* "su çarkı, teker, mekanizma" Farsçadan alınmıştır. Türkçedeki derivatif anlamlarının tümü "mekanizma, karmaşık düzenek" anlamına dayanır.

›› buzdolabı, dolap beygiri, dolap çevir-, dolapçı, dönme dolap, tel dolap

← TÜLBENT (TÜRBAN)

dolar "Avusturya sikkesi" [EÇ <1683] *bir müdevver altunu ve ¯talar nām bir sīm-i hālis ġuruşu var* | [T&S 1892] *Dollar* [Fr.]: *¯dolar, memalik-i müctehide-i Amerika'da meskūkāt ve ahad-i kıyasiye, kıymeti takriben yirmi beş ġuruşdur.* ‖ ~ ***İng*** *dollar* bir para birimi ~ ***Alm*** *Thaler* kalıp dökme yöntemiyle yapılan gümüş para (< ***Alm*** *Joachimsthaler* a.a. < ***öz*** *Joachimsthal* Joachim Vadisi, Bohemya'da gümüş madeni olan bir yer) < ***Alm*** *Thal/Tal* vadi

† 1519'dan itibaren Bohemya'daki Joachimsthal (Kutná Hora) darphanesinde metal dökme usulüyle üretilen gümüş paranın adıdır. Daha önceki sikkeler çekiç darbıyla basılırdı.

← TALVEG

dolaşmak "bulaşmak, sataşmak" [Kıp: Bek-TS <1500] *sen kanda erenler kanda ki senüŋ gibi ḳutb-i cihān velīye ¯ṭolaşa* | "etrafını dönmek" [Men 1680] *¯dolaşmak: tavāf e. Circumire, circumgyrare. (...) kol ¯dolaşmak* [nöbet gezmek] ‖ < ***TTü*** *ṭola-* sarmak, döndürmek +/ş- → DOLA-

›› dolaşık, dolaşım, dolaştır-, kan dolaşımı

dolay [YTü: CepK 1935] *¯dolay (bkz. yöre)* = *Havali* | dolaylı, dolaysız "indirect, direct" [YTü: Cum 1945] *¯dolaylı ve ¯dolaysız vergilerimizin bir kısmında* || << ***TTü*** *dolayu* dönerek (zarf), etraf, çevre (ad) → DOLAYI

† ***TTü*** *dolayu/dolayı* "etraf, çevre" biçimi eskiden beri mevcut iken, Dil Devrimi döneminde *dolay* "çevre" ve *dolayı* "ötürü" ayrıştırılmıştır. ***YTü*** *dolaylı/dolaysız* sıfatları anlamca *dolayı* zarfına bağlıdır.

›› dolayla-, dolaylı, dolaysız

← DOLAYIM

dolayı [Selç 1423] *¯dolayısı bir ulu şaḥrādur, Fırat anda mānend-i deryādur* | "çevre" [Men 1680] *¯dolayan & ¯dolayi: Circumferentia, ambitus, circuitus* | "... münasebet" [LO 1876] *¯dolayı: etraf, havl, rücu ve münasebet. neden ¯dolayı (...) ¯dolayısīle: bilmünāsebe.* | fırdolayı [LO 1876] *¯fırdolayı: bir şeyin etrafı, çepeçevresi* || << ***TTü*** *dolayu* dönerek (zarf), çevre, etraf, muhit (ad) < ***TTü*** *dola-* +/AyU → DOLA-

›› dolayısıyla, fırdolayı

← DOLAY (DOLAYIM)

dolayım "Fr *médiation* çevirisi" [YTü: Cum 1982] *bizim bu nesneleri hangi ¯dolayımla algıladığımıza göre değişiyor* || < ***YTü*** *dolay* +Im → DOLAY

† Ada eklenen +Im ekinin işlevi açık değildir.

›› dolayımla-

dolgu "doldurma" [Cum 1930] *Bu motifleri perdelerde, masa örtülerinde, yatak örtülerinde, hulāsa her işte kullanmak mümkündür. İşi gayet sade zincir ve ¯dolgu işidir.* || < ***TTü*** *dol-* +gU → DOL-

dolgun "şişkin" [Kam 1800] *el-mulʿāt* [Ar.]: *Şol süstlük ve ¯dolgunluk ʿārızasına denir ki deve kısmına ʿārız olur ... bağlı durmakla ayaklarına indirip ve mizāclarına şişkinlik hasıl olur* | [LO 1876] *¯dolgun: İçi dolmuş, kabarmış şeyler (...) etine ¯dolgun (...) kulak ¯dolgunluğu* || < ***TTü*** *dol-* +gIn → DOL-

›› dolgunlaş-

dolikosefal [Cum 1932] *geniş bir surette yayılan insan tipi birbirinden az veya çok farklı olmakla beraber (...) ¯Dolikosefal idi.* || ~ ***Fr*** *dolichocéphale* uzun kafalı § ***EYun*** *doliχós δολιχός* uzun (<< ***HAv*** **dlagho-* uzun) + ***EYun*** *kephalḗ κεφαλή* kafa → LONGA, SEFAL(O)+

›› dolikosefali

dolma "kıyma ve pirinçle doldurulmuş yiyecek" [Men 1680] *¯dolma: Farcimen, fartum con carne minutim concisa oryzā plerumque immixtā.* || < ***TTü*** *dol-* +mA → DOL-

›› dolma bahçe, dolmalık

dolmen [Cum 1938] *taş devirleri mağaralarını, ¯dolmenleri, göl evlerini, çakmak taşından aletleri, mağara san'at eserlerini aramak ve tesbit etmek* ‖ ~ ***Fr*** *dolmen* megalitik mezar anıtı ☼ Théophile Corret de la Tour d'Auvergne, Fr. asker ve arkeolog (1743-1801). § ***Bret*** *taol* masa + ***Bret*** *men* taş

← MENHİR

dolmuş [LO 1876] *¯dolmuş* [ortaklaşa tutulan kayık] || < ***TTü*** *dol-* +mIş → DOL-

dolomit [T&S 1892] *Dolomie* [Fr.]: *¯dolomi, fahmiyet?-i kils ve magnezyumdan ibaret bir sahradır.* || ~ ***Fr*** *dolomite* bir tür çökelti kayası ☼ 1791 Fr. < ***öz*** *Déodat de Dolomieu* Fransız jeolog (1750-1801) +ite

dolu [ETü: Kaş 1073] *¯tolı: al-barad* [gökten yağan dolu] *(...) ¯tolu* [dolgun, full] | dopdolu [AşP 1330] *yir yüzi ¯ṭopṭolu kāfirler-idi / dirilüben* [toplanıp] *χaça taparlar-ıdı* ‖ << ***ETü*** *tolu/tolı* 1. dolgun, 2. buz parçalarından oluşan yağış < ***ETü*** *tol-* +I(g) → DOL-

›› delidolu, dolu dolu, dopdolu

dolunay [ETü: Suv <1000] *ay ¯tolunı* | [ETü: Kaş 1073] *¯tölun āy* ‖ << ***ETü*** *tōlun āy* < ***ETü*** *tōlun* dolu, tam < ***ETü*** *tōl-* +In → DOL-, AY

Levent Şahverdi Arşivi

domain "internette bir siteye tahsis edilmiş IP adresi, bu adresin etiketi olan ad" [Cum 1993] *Bilgisayar firmalarımızın da com.tr ~domainini kurmalarını ve ülke içindeki haberleşmeyi* ‖ ~ ***İng*** *domain* mülk, birinin egemenliğinde bulunan şey veya yer, a.a. ~ ***EFr*** *demeine* mülk ~ ***OLat*** *dominicum* mal sahibinin doğrudan tasarruf ettiği mülk < ***Lat*** *dominus* ev sahibi, patron *+ic°* < ***Lat*** *domus* ev *+in°* → DAM[2]

domal|mak tomal- "(meme) dolgunlaşmak" [Kıp: Leys-TS <1429] *ḫürîler vardur ki gögüsleri ağırşak gibi ~domalmışdur* | "kıçını kaldırmak" [Men 1680] *~domaltmak, ~domalmak* طومالمق*: Posticum obversum praebere* ‖ << ***TTü*** *tomal-* şişinmek, top haline gelmek < ***ETü*** *toŋ* dolu, dolgun *+Al-* → TOP[1]

† Çeşitli Türk dillerinde *top* ve *tom-* biçimleri eşdeğerdir. Karş. ***Kazak*** *domalak/tomalak* (top şeklinde şey), ***Kıp*** *topalak* (a.a.). Ayrıca ***Az*** *dombal-* "top halini almak", ***Kıp*** *tomur-* (a.a.). † ***ETü*** */ŋ/ > **TTü** /m/* dönüşümü tipiktir. Karş. ***ETü*** *toŋuz* > ***TT*** domuz.

›› domalt-

← DOMALAN, DOMBAY, DOMUZ, TOMRUK, TOMURCUK

domalan "top şeklinde bir tür mantar, trüf" [Dan 1360] *ilengec kavurması, fıcı χavyârı, ~domalan mantarı, eşek χıyarı* || < ***TTü*** *tomal-/domal-* yuvarlak olmak, yuvarlak hale gelmek *+(g)An* → DOMAL-

† Anadolu ağızlarında *topalan, döbelen, dolaman* (a.a.) biçimleri görülür.

›› döbelen, dolaman, topalan

domates [LO 1876] *~domata* طوماته*: Frenk patlıcanı.* | [KT 1900] *~domates* ماتس طو*veya domata* طوماته. ‖ ~ ***Yun*** *tomátες* τομάτες [çoğ.] a.a. ~ ***Fr*** *tomate* a.a. ~ ***İsp*** *tomata* a.a. ~ ***Nahuatl*** *tomatl* yumru < ***Nahuatl*** *tomana* şişmek, kabarmak

† Meksika kökenli bitki Avrupa'ya 1528'de Hernan Cortés tarafından getirilmiş, ancak 18. yy ikinci yarısında yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'de 19. yy.'da duyulmuştur. Rumca çoğul biçimin benimsenmesi, İstanbul'da bostancılık ve seyyar sebze satıcılığı işlerinin Rumların elinde olmasıyla alakalıdır. Karş. PATATES. İzmir'de halen *domat* kullanılır.

dombay "hantal, aptal adam" [Arg 1533] *~dombâi: balordo* | "manda, su sığırı" [EÇ <1683] *ekseriya yaban atları ve yaban develeri ve sığırlara ve ~dombaylara salarlar.* ‖ ≈? ***ETü*** *toŋa* tosun, iri, güçlü → DOMAL-

† Karş. ***Azer*** *tomba* "şiş, şişkin". TTü ve Tatarcada "manda, su sığırı" anlamında görülür.

dombili "tombul" [Mil 1997] *~Dombili* [yarış atı adı] | dobişko "tombul" [Mil 1982] *Atari'nin, seçiminize sunulan ilk 10 oyun kaseti: ... ~Dobişko, ...* || < ***TTü*** *tombul* ≈ ***TTü*** *top* → TOMBUL

›› dobiş, dobişko, dombilik

domestik "yurt içi" [Mil 1972] *~domestik piyasalar* | "... ev içi, evcimen" [Mil 1981] *Şimdi küçük ~domestik mutlulukları ile sıcacık yuvalarından Cahide'nin yaşam çizelgesini (...)* || ~ ***Fr*** *domestique* a.a. ~ ***Lat*** *domesticus* hane halkına ait < ***Lat*** *domus* ev, hane *+ic°* → DAM[2]

dominant "müzik terimi" [Cum 1947] *Timpani'nin tonik ve ~dominant arasında dolaşan tokmakları* | "... genetik terimi" [Cum 1973] *Alellerin biri ~dominant, diğeri resesif.* | "... siyaset terimi" [Cum 1976] *Prof. Duverger, SP'nin başat (hakim, ~dominant) parti durumuna girdiğini* ‖ ~ ***Fr*** *dominant/dominante* hükmedici, egemen < ***Fr*** *dominer* hükmetmek, egemen olmak *+ent°* ~ ***Lat*** *dominare* [den.] a.a. < ***Lat*** *dominus* hane reisi, efendi → DAM[2]

† Fransızca sıfatın eril hali *dominan*, dişil hali *dominant* şeklinde telaffuz edilir.

›› dominatriks

domino "kukuletalı pelerin" [AM17 1882] *şu güzelce siyah ~domino ile baloya gidesiniz* ‖ ~ ***Fr*** *domino* 1. siyah renkli rahip başlığı, kukuletalı pelerin, 2. bir oyun ~ ***İt*** *domino* << ***Lat*** *dominus* efendi, rahip → DAM[2]

dominyon [<1930] ‖ ~ ***İng*** *dominion* 1. mülk, sahiplik, egemenlik, hükümet, devlet, 2. İngiltere'nin iç işlerinde bağımsız kolonilerine verilen ad ~ ***OLat*** *dominio* a.a. < ***Lat*** *dominare* [den.] hükümran olmak *+()tion* < ***Lat*** *dominus* → DAM[2]

domuz [ETü: IrkB <900] *adıglı ~toŋuzlı art üze sokuşmiş, adıgın karnı yarılmış* [ayı ile domuz dağda karşılaşmış] || << ***ETü*** *toŋuz* domuz <? ***ETü*** *toŋ* dolgun, şişkin *+Uz* → DOMAL-

† Aslı artdamak nasalıyla *doŋuz* olup Anadolu ağızlarında halen bu şekilde telaffuzu yaygındır.

›› domuzgiller, domuzlaş-

don|mak [ETü: IrkB <900] *kanığı ölmiş, köŋeki ~toŋmiş* [sevgilisi ölmüş, kovası donmuş] | [ETü: Kaş 1073] *suw ~toŋdı* [su dondu] | [LO 1876] *~doŋmak* طوكمق || << ***ETü*** *toŋ-* donmak ≈ ***ETü*** *toŋ* donmuş şey

›› derin dondurucu, dondur-, donuk

← DON[2], DONDURMA

don[1] [ETü: Or 735] *içre aşsız taşra ~tonsız yabız yablak bodında üze olurtım* [içte aşsız dışta donsuz aç çıplak halk üzere hüküm sürdüm] | "... at rengi" [Men 1680] *~don (...) de equo ... color* [at rengi] | "iç şalvar, külot" [EÇ <1683] *cümle Urüm avretleri ~donsız gezdiklerinden rüzgâr-ı ʿaḳîm fisdânların açup avret yeri olan ferc-i ḳabîhaları görünmesün içün* ‖ << ***ETü*** *tōn* giysi

† 19. yy.'a dek sadece "giysi" ve "at rengi" anlamında görülür. "Giysi" > "pantolon" > "iç pantolon" evrimi 20. yy başlarında gerçekleşmiştir. † Saka dilinde *thauna* "giysi" sözcüğüne bağlanması zorlamadır. Pelliot OrLit 1938, s. 185. Hamilton s. 223. † ***Rus*** *ştanyi* "pantolon" sözcüğü Türkçe *iç ton* > *iştan* biçiminden alınmıştır.

›› donsuz, iç donu

← DONAN- (DONANIM), DONAT-, KAFTAN, ORDONAT

don[2] [ETü: Kaş 1073] *~toŋ* [donmuş olan her şey], *~toŋ et* [donmuş et] | [EÇ <1683] *birer fıçı ~doŋ ~yağı ve yüz fıçı asel-i musaffâ* [arıtılmış bal] ‖ << ***ETü*** *toŋ* donma, donmuş şey < ***ETü*** *ton-* donmak *+I(g)* → DON-

Levent Şahverdi Arşivi

›› don yağı, dona kal-

donan|mak [ETü: Kut 1069] *kurumış yıġaçlar ~tonandı yaşıl* [kurumuş ağaçlar donandı yeşil] | donanma "donatılmış" [Fer <1451] *şabah oldı deryā yüzinden bir ~donanma gemi çıkdı* | [Men 1680] *~donanma: Apparatus* [donanım], *festivitas publica* [resmigeçit] *& classis navium* [bahriye] ‖ << ***ETü*** *tonan-* giyinmek, süslenmek < ***ETü*** *tona-* giydirmek *+In-* < ***ETü*** *ton* giysi *+(g)A-* → DON[1]

›› donanma, donanma alayı

← DONANIM

donanım "gemi donanımı" [KT 1900] *~donanım: bir direğe, serene vb. ait halat, makara ve saire.* | "... elektronikte hardware" [YTü: Mil 1981] *Yazılım (software), ~donanım (hardware)* ‖ < ***TTü*** *donan- +Im* → DONAN-

donat|mak [ETü: Kaş 1073] *ol meni ~tonattı* [bana hediye olarak giysi verdi ve giydirdi] ‖ << ***ETü*** *tonat-* giydirmek < ***ETü*** **tona- +It-* < ***ETü*** *ton* giysi → DON[1]

›› donatı, donatıl-, donatım

dondurma "Viyana'ya özgü buzlu tatlı" [Hattî 1748] ‖ [LO 1876] *~dondurma: Maruf buz kesilmiş şerbet ya limonata. Kaymaklı ~dondurma.* ‖ < ***TTü*** *doŋdur- +mA* → DON-

›› dondurmacı

done [Cum 1935] *ortaya birçok müspet ~doneler koyan biyolojiden muhakkak surette faydalanacak* ‖ ~ ***Fr*** *donnée* [pp. fem.] veri << ***OLat*** *donata* [pp. n. çoğ.] verilmiş şeyler < ***Lat*** *donare* [den.] bağışlamak, vermek *+()t°* < ***Lat*** *donum* verme, verilen şey, ödül, hediye < ***Lat*** *dare* vermek → DATA

← DONÖR

donkişot donkişotluk [Mil 1962] *Prens Rainier ~Donkişotluktan vazgeçip tanınmış deniz alimlerinden olan büyük babası Prens Alber gibi bir ilme heves etse* | donkişotça [Mil 1973] *Bu ~Donkişotça sorumsuzluk aynı yönde bitmez tükenmez isteklere yol açıp, türlü karışıklıklar yaratabilir* || ~ ***öz*** *Don Quijote* İspanyol yazar Cervantes'in roman kahramanı § ***İsp*** *don* bir saygı hitabı, bay (<< ***Lat*** *dominus* efendi, sahip) + ***İsp*** *quijote* kalçayı örten zırh (~ ***Katalan*** *cuixot* kalça ~ ***Lat*** *coxa* a.a.) → DAM[2]

† Türkçe sözcük Fransızca telaffuzla alınmıştır.

›› donkişotça, donkişotluk

donör "kan veya organ bağışlayan kişi" [Mil 1967] *Beyoğlu İlkyardım Hastanesi'ne başvuran kan vericiler (bunlara ~donör diyoruz) 25'i kadın olmak üzere 200 kişidir.* ‖ ~ ***İng*** *donor* bağışlayan, hayır amacıyla veren ~ ***Fr*** *donneur* veren << ***Lat*** *donator* bağışlayan, armağan eden < ***Lat*** *donare* bağışlamak *+()tor* → DONE

† Türkçede İngilizcedeki anlamıyla alındığı halde Fransızca telaffuz tercih edilmiştir. İngilizce sözcük Fransızca ara biçimden alıntıdır; fakat Latincedeki daha dar anlamını korumuştur.

donut [EkşiS 1999] *onun için zaten filmlerde devriye polisleri hep ~donut, daha çok para alan dedektifler çin yemeği yiyolar.* ‖ ~ ***İng*** *doughnut/donut* yağda kızartılmış hamur halkası, pişi § ***İng*** *dough* hamur (<< ***Eİng*** *daig* a.a. << ***Ger*** **daig-* << ***HAv*** **dheigh-* hamur yoğurmak) + ***İng*** *nut* fındık, topçuk (<< ***Ger*** **hnut-* ceviz, her türlü çekirdek << ***HAv*** **knut-* a.a.) → FİGÜR, KOZ

dopamin [Mil 1972] *Son senelerde, belirtilerin beyindeki çekirdeklerde ~dopamin isimli bir maddenin eksikliğinden çıktığı bulunmuş ve DOPA ilaç olarak kullanılmaya başlanmıştır.* ‖ ~ ***İng*** *dopamine* sinir sistemini etkileyen bir hormon < ***İng*** *dopa* [abb.] DihydrOxyPhenethylAmine maddesinin kısa adı

doping "sporcuya uyarıcı ilaç verme" [Mil 1950] *Yüzme müsabakalarında sporculara ~doping yapılıyor* || ~ ***İng*** *doping* ilaçlama, uyuşturucu uygulama < ***İng*** *dope* ilaç, uyuşturucu *+ing* < ***Hol*** *doopen* daldırmak, bulamak, sos katmak << ***Ger*** **deup-* → DİP[2]

dore [Cum 1935] *tezyinatı lameden veyahud resimdeki gibi arjante veya ~dore parçalarından olabilir* ‖ ~ ***Fr*** *doré* [pp.] altın kaplama, altın rengi << ***OLat*** *deauratus* [pp.] < ***OLat*** *deaurare* [den.] altınlamak, altın kaplamak *+()t°* < ***Lat*** *de+ aurum* altın << ***HAv*** **aus-*[2] a.a.

← PANADURA

dormöz [Evim 2012] *yatak ucuna yerleştireceğiniz kadife bir ~dormöz şato stilini vurgular.* ‖ ~ ***Fr*** *dormeuse* [fem.] 1. uyuyan, uykucu, 2. yatak olarak kullanılabilen kanape veya şezlong < ***Fr*** *dormir* uyumak *+os°* << ***Lat*** *dormire* a.a. << ***HAv*** **drm-yo-* < ***HAv*** **drem-* uyumak

dorse "TIR tipi kamyon kasası, semi treyler" [Mil 1977] *çok az kullanılmış çekici - ~dorse - tente komple teslim* ‖ ~ ***marka*** *Dorsey Trailer* Amerikan kamyon kasası imalatçısı ☼ 1911

doru [ETü: Or 735] *~toruġ at* | [ETü: Kaş 1073] *~toruġ/torıġ at: al-farasu'l-kumayt* [metinde sözcük ra üstüne kesre ve zamme ile yazılmıştır] ‖ << ***ETü*** *torıġ/toruġ* koyu kahverengi at donu

doruk "kule" [Kıp: CodC 1303] *~toragi - Alm: eyn turm* [kule] | "... zirve" [Anter-TS <1390] *Vakta ki bunlar arayı gelseler bunlar dağın ~torukına طورقنه çıkarlardı* | [Ana 1932] *~doruk (Anadolu'da umumi şekil): zirve, tepe.* ‖ << ***OTü*** *toruğ/toruk* dağ zirvesi, yüksek şey < ***ETü*** *toġur-* kaldırmak, yükseltmek *+Uk* → DOĞ-

† ***Moğ*** *toruġ* "zirve" ve *toruy-* "yükselmek, çıkmak" Türkçeden alıntı olmalıdır. Anadolu ağızlarında *dora* ve *doran* "zirve" görülür.

›› dora, doran

dost [Kut 1069] *öz aşğı tiler ~dostķa birme körül* [kendi çıkarını kollayan dosta gönül verme] | [İsk 1389] *el irince ~dostâne söylegil* ‖ ~ ***Fa*** *dost* دوست arkadaş, yar << ***EFa*** *dauştā/dauştar-* a.a. ≈? ***Ave*** *zuş-* sevmek, hoşlanmak

›› dostane, dostluk, zendost

dosya [Düs 1887] *Her memura mahsus olmak üzere bir ~dosya olup ... musaddak tercümeihâl varakasile evrakı merbutası anda hıfzolunacağı gibi* ‖ ~ ***Fr*** *dossier* 1.

Levent Şahverdi Arşivi

sırtlık, evrak üzerine geçirilen kılıf, 2. bir muameleye ait evrakın tümü < ***Fr*** *dos* sırt +*arî*° << ***Lat*** *dorsum*

† Aynı konuya ait evrakları ayırmak için takılan sırt kartonundan.

›› dosya kâğıdı, dosyala-

down sendromu [Mil 1981] *kromozom anomalisi olan mongolizm (¯Down sendromu) denilen bir tip geri zekâlılığın* ‖ ~ ***İng*** *Down's syndrome* genetik bir hastalık < ***öz*** *J. L. H. Down* İngiliz tabip (1828-1896)

download [Mil 1997] *surf'ten ¯download'a, MPEG görüntülerden sesli ortamlara, tüm Internet ve multimedia uygulamaları* ‖ ~ ***İng*** *download* bir dosyayı yerel bilgisayara indirme ☼ 1980. § ***İng*** *down* aşağı (< ***Eİng*** *adúne* tepeden aşağı < ***Eİng*** *dúne* tepe ~ ***Kelt*** *dún* tepe) + ***İng*** *load* yüklemek

† Esasen "tepe" anlamına gelen ***İng*** *down* sözcüğünün eski anlamı, İngiltere'deki pek çok yer adında korunmuştur.

doy|mak [ETü: Or 735] *türük bodun ¯todsar açsık örnez* [Türk halkı doysa açlığı düşünmez] | toḍḡur- "doyurmak" [ETü: Kaş 1073] *ewlig ¯toḍgursa közi yolda bolur* [ev sahibi (konuğu) doyursa gözü yolda olur - atasözü] ‖ << ***ETü*** *tod-* 1. doldurmak, tıkmak [geçişli fiil], 2. doymak [geçişsiz fiil] < ***ETü*** *to-* doldurmak, tıkamak +*id*° → DOL-

† Esasen geçişli anlamı olan fiil, "kendini doldurmak" anlamında geçişsiz işlev kazanmıştır.

›› doyasıya, doygun, doyul-, doyum, doyumluk, doyumsuz, doyumsuzluk, doyur-, doyurucu

← TOY²

doz dozaj [Cum 1931] *teşhis, tedavi, fizik ve ¯dozaj bahisleri* | [Cum 1932] *¯Dozunu kaçırırsanız bir daha uyanamazsınız, ölürsünüz.* ‖ ~ ***Fr*** *dose* verilen ilaç miktarı ~ ***EYun*** *dōsis δώσις* veriş, verilen şey, hediye, bir ölçek ilaç < ***EYun*** *didōmi δίδωμι, δο-* vermek +*sis* << ***HAv*** **dō-* a.a. → DATA

›› doz aşımı, dozaj, dozoloji

← ANADUT, ANEKDOT, ANTİDOT, BULDOZER, OVERDOSE

dök|mek [ETü: Xuas <900] *¯tökdümüz saçdımız erser* [döktük saçtık ise] | [ETü: Kaş 1073] *oğlan suw ¯töker uluğ yānı sınur* [çocuk yere su döker, büyük düşüp bacağını kırar - atasözü] *(...) ¯töktürdi (...) ¯töküldi (...) ¯töküşdi* | [Men 1680] *¯dökme ¯ğroş: Thalerus imperialis* [dökme gümüş Avusturya sikkesi]. *(...) ¯döküldi: Effusum quid & reliquiae* [dökülmüş şey, kalıntı]. | [OCK 1932] *¯döktürmek: Çifte telli ve emsali oyunlarda çalkalamak, fazla bel ve bazak hareketleriyle oyuna revnak vermek.* ‖ << ***ETü*** *tök-* (sıvı bir şeyi) akıtmak, dökmek

›› demir döküm, dökme demir, döktür-, dökük, dökül-, döküm, dökümhane, dökün-, döküntü, kırık dökük

← TÖKEZLE-

döl [Oğ: Kaş 1073] *¯töl <yavrulama mevsimi. Oğuzcadır - Yavruya da ¯töl' denir.>* | [LO 1876] *¯döl: Irk, nesil, doğurmamış ana rahminde oynar cenin.* | [YTü: TDK1 1945] *¯döllemek: ilkah etmek. (...) ¯döllenmek* ‖ << ***ETü*** *töl* yavru

† Belki *tök-* "dökmek" fiilinden **tögül* > *töl* düşünülebilir.

›› döl döş, döl yatağı, dölle-, döllen-

← DÖLEK, DÖLÜT

dölek [Kaş 1073] *¯tölek* <sessiz, dinç, sakin – Oğuzca>, *aç iwek tok ¯tölek* <aç aceleci, tok sakin – atasözü> | [AşP 1330] *yaʿnī cān insān gibi ʿaḳl ol melek / şol ikiledür bular*

tende ¯dölek [can insan gibi, akıl ise melek, bu ikisiyle tende bunlar rahat eder] | [Ana 1932] *¯dölek: 1- düz yer, müstevi, arızasız, pürüzsüz; 2- uslu, rahat, ağır, sakin, kâmil."* ‖ ~ ***ETü-O*** *tölek* sakin, dinç, mutlu < ***ETü*** *töle-* yavrulamak +*Uk* < ***ETü*** *töl* yavru +*(g)A-* → DÖL

† Anlam evrimi için karş. ***Ar*** *#bṣr* "1. yavru, 2. mutluluk". Bkz. BEŞER, BEŞARET.

›› dölen-

dölüt [YTü: TDK1 1945] *¯dölüt: Embriyonun bütün organları belirdikten sonra aldığı hal, cenin.* ‖ < ***TTü*** *döl* +*Ut* → DÖL

† Ada eklenen +*It* ekinin işlevi belirsizdir.

dömi+ dömifinal [Cum 1932] *Bilhassa ¯dömifinal ve final maçlarına hangi takımların kalacakları merak uyandırmaktadır.* | dömisek [Cum 1945] *Şarab Çeşitleri: Sek, ¯Dömisek, Roze* ‖ ~ ***Fr/İng*** *demi+* [bileşik adlarda] yarı < ***Lat*** *dimidius* ortadan ikiye bölünmüş, yarım < ***Lat*** *dis+ medius* orta → MİDİ

›› dömifinal, dömisek

dön|mek [Oğ: Kaş 1073] *ol ewiŋe ¯tõndi* <evine döndü – Oğuzca> *(...) ¯tõŋderdi* <döndürdü, alt üst etti> *(...) ¯tõŋüldi* <ümidini keserek vez geçti> | [Men 1680] *¯dönek (...) sözinden ve ıḳrārinden ¯döner adem (...) yehudīden ¯dönme, ādemden ¯dönme meymūn* | [LO 1876] *baş ¯dönmek (...) gözler ¯dönmüş, tersi ¯dönmüş* | döner kebap [Cum 1930] *kocaman bir sırığa çevrilmiş olarak bizim ¯döner kebap halinde halkın arzuyu istihasına (...)* ‖ << ***ETü-O*** *tõn-* dönmek << ***ETü*** **tegün-/*tevün-* < ***ETü*** *tegir-/tevür-* döndürmek +*In-* → DEVİR-

† Kaşgarî bu fiilin Oğuz ve Kıpçak dillerine özgü olduğunu belirtir. Ancak karş. ***Kırg*** *döŋölök* "tekerlek", *töŋkör-* "devirmek, altını üstüne getirmek", *töŋkörüş* "devrim", *töŋkölük* "halka, yüzük".

›› dönder-, döndür-, döndürgeç, döne, döneğen, dönek, döner, dönge, dönme, dönük, dönül-, dönüş, içe dönük

← DÖNEM, DÖNEMEÇ, DÖNENCE, DÖNGEL, DÖNGÜ, DÖNÜM, DÖNÜŞ-, DÖNÜT

dönem "devre, periyod" [YTü: Cum 1945] *yedek üyeleri mahalle halkı tarafından dört senelik bir ¯dönem için seçilecektir.* ‖ < ***TTü*** *dön-* +*Am* → DÖN-

Levent Şahverdi Arşivi

† *Devre* < *devr* "dönme" karşılığı olarak türetilmiştir. *+Am* ekinin işlevi açık değildir.

›› dönemdaş, dönemsel, dönemselleştir-

dönemeç "viraj" [Cum 1930] *on metrelik bir ¯dönemeç mahallinde yol bozulmuş uçurum hasıl olmuştur.* || < ***TTü*** *dön- +(A)mAç* → DÖN-

† *+AmAç* ekinin işlevi belirsizdir. Araç isimleri yapan *+Aç* ekiyle benzerlik yüzeyseldir.

dönence "Fr *tropique* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯dönence: Üzerinde dönülen yer, medar.* || < ***TTü*** *dönen +çA* → DÖN-

† ***Fr*** *tropique* < ***EYun*** *trepō* "dönmek" karşılığı olarak türetilmiştir.

döngel [İdrH <1402] *¯döngel* [topaç?] | "elmaya benzer bir meyve, muşmula" [Hal 1477] *ezgīl* [Fa.]: *¯Döngel didükleri yemişdür ki baʿzı yirlerde muşmula dirler.* || <? ***TTü*** *dön-* → DÖN-

† *+gel* unsurunun yapısı açık değildir.

döngü [YTü: TDK2 1955] *¯döngü: bkz. kısır ¯döngü.* || < ***TTü*** *dön- +gU* → DÖN-

›› döngüsel

dönüm "bir çift öküzle bir günde sürülebilen arazi birimi" [Kab 1432] *ol memlekette bir ¯dönüm saban degmemiş yer bulamadılar* | [LO 1876] *gün ¯dönümü, kuş ¯dönümü, ülker ¯dönümü* || < ***TTü*** *dön- +Im* → DÖN-

›› kuş dönümü, yıl dönümü

dönüş|mek [LO 1876] *¯dönüştürmek: Aramak, gezinmek.* | [YTü: Fel 1942] *¯dönüşmek = Tebdil, istihale = Transformation* || < ***TTü*** *dön- +Iş-* → DÖN-

›› dönüştür-, dönüşüm, dönüşümsel, kentsel dönüşüm

dönüt "İng *feedback* karşılığı" [YTü: EkşiS 2003] *¯dönüt: geri bildirim anlamında kullanılır.* || < ***TTü*** *dön- +Ut* → DÖN-

döpiyes [Cum 1948] *En son tayyör ve ¯döpiyes modelleri* || ~ ***Fr*** *deux pièces* 1. iki parça, 2. iki parçalı kadın giysisi § ***Fr*** *deux* iki (<< ***Lat*** *duo*) + ***Lat*** *pièce* parça → DÜO, PİYES

dört [ETü: Or 735] *¯tört bulıŋ kop yagı ermiş* [dört taraf hep düşman idi] | [LO 1876] *¯dört başı mamur adam (...) ¯dört dönmek (...) ¯dört göz (...) ¯dört yana bakmak* | dörtgen [YTü: Geom 1937] *¯dörtgen' dört kenarlı bir poligondur.* || << ***ETü*** *tört* 4

›› dörder, dördül, dördün, dördüncü, dördüz, dört başı mamur, dört dön-, dört köşe, dörtgen, dörtgöz, dörtle-, dörtnal

döş [ETü: Man <900] *¯töşi ol kamuġ tümen yılan tiyür* [göğsü hep onbinlerce yılan derler] | [ETü: Kaş 1073] *¯tōş* [göğüs kemiği] || << ***ETü*** *töş* göğüs

† ***Fa*** *dōş* < ***Ave*** *daoşa-* "omuz" sözcüğüyle ilişki kurulamaz.

← BERDUŞ, DÖŞE-

döşe|mek [ETü: Uy <1000] *¯töşeklerin ¯töşep* [yatakları/yaygıları serip] | [ETü: Kaş 1073] *¯töşek ¯töşedi* | döşeme "yer kaplaması" [RMim 1614] *Belâṭ Arabîdir, Türkîde evin taş ¯döşemesi demektir.* || << ***ETü*** *töşe-* yatak veya sedir yaymak < ***ETü*** *töş* göğüs, sedir *+(g)A-* → DÖŞ

† Karş. ***Ar*** *şadr* "1. göğüs, 2. döşek, sedir". Türkçe örnekler Arapçadan çeviri olamayacak kadar erkendir; paralel bir mecaz mantığı güdülmüş olmalıdır.

›› dayalı döşeli, döşek, döşeli, döşeme, döşemelik, döşen-, döşet-

döteryum [TDK2 1955] *¯deuterium: Atom ağırlığı 2 olan hidrojen ki buna ağır hidrojen de denir.* | [Cum 1966] *Çünkü parçalanma, hepsi hidrojen izotopları olan ¯döteryum, lityum ya da trityum gibi (...)* | ~ ***YLat*** *deuterium* atom ağırlığı 2 olan hidrojen izotopu ☼ 1933 Harold C. Urey, Amer. kimyacı. < ***EYun*** *déuteros δεύτερος* ikinci *+ium* < ***EYun*** *dúo, di- δύο* iki → Dİ+

dövlmek [ETü: Kaş 1073] *er tüz ¯tögdi* [adam tuzu ezerek öğüttü] *(...) ol menin birle tüz ¯tögişdi* [benimle birlikte tuz öğüttü] | [Kel-TS <1347] *yılanuŋ başın ¯dögdiler* [ezdiler] | [Men 1680] *¯dögüşmek: uruşmak, dokuşmak, müzârebe e., mücâdele e.* || << ***ETü*** *tōg-* havanda dövmek, ezmek

† 20. yy ilk çeyreğine dek *dög-* دوكمك yazılır ve muhtemelen öyle telaffuz edilir.

›› biçerdöver, döğ-, döğdü, döğeç, döğüş-, dövdür-, dövül-, dövün-, dövüş-, dövüşken, dövüştür-

← DÖVME

döviz "yabancı para" [Cum 1930] *Tüm talepler karşılanarak ¯döviz ihtiyacı tatmin edilmiştir.* || ~ ***Fr*** *devise* 1. hanedan arması, 2. üzerinde kraliyet arması bulunan menkul değer, banknot << ***OLat*** *divisa* [pp. fem.] hanedan arması < ***Lat*** *dividere, divīs-* ikiye bölmek < ***Lat*** *dis+ *videre* << ***HAv*** **weidh-* bölmek, ayırmak

† Hanedan armaları ailenin çeşitli kollarını belirten bölmelere ayrıldığı için.

›› döviz bürosu, döviz kuru

← İNDİVİDÜEL

dövme [ETü: Kaş 1073] *¯tögün* [dağlamak, yakarak işaret koymak] | [Kam 1800] *al-waşm* [Ar.]: *Bedende iğne ile açılan şekle denir ki (...) üzerine çivit ekip göngök bir şekil ederler. Türkîde naʿl ve ¯döğün taʿbīr olunur. Hâlâ yaniçerilerin cümlesinde lâzime-i mahiyyet olmuşdur.* | [LO 1876] *¯döğme: Kola nişan döğmek.* || (≈ ***ETü*** *tögün* dağlama) < ***ETü*** *tōg-* dövmek *+mA* → DÖV-

›› döğme

dragoman [MüD 1559] *Bir sûreti dahı yazılup âdemlerinden ¯dragoman Luka'ya virildi* || ~ ***Fr/İng*** *dragoman* (resmi görüşmelerde taraflara eşlik eden) tercüman ~ ***İt*** *dragomano* a.a. ~ ***Yun*** *dragómanos δραγώμανος* a.a. ~ ***TTü*** *tarcumān* ترجمان a.a. → TERCÜMAN

† Yunanca sözcük Bizans resmi ıstılahında 15. yy.'dan itibaren görülür. ▫DuCG 330. † İstanbul'un *Draman* semtinin adı *dragoman* sözcüğünden evrilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

dragon "bir tür hafif süvari birliği" [Cum 1933] *Şehrin kapıları haricinde bir süvari ~dragon müfrezesi otomobillerin etrafını sararak (...)* | "... bir tür yelkenli tekne" [Cum 1953] *~Dragon ve pirat sınıflarına mensup 23 teknenin katıldığı yarışlar* || ~ ***Fr*** *dragon* ejderha << ***Lat*** *dracō* a.a. ~ ***EYun*** *drákōn δράκων* a.a. < ***EYun*** *dérkomai δέρκομαι* keskin ve delici bakışla bakmak

← TARHUN, TRAKONYA

drahmi [Terak 1869] *asakir-i mezkürenin masarif-i vakı̇̂ası 968922 ~drahmidir (bir drahmi dört guruşdur).* || ~ ***Yun*** *dráχmi δράχμη* Yunan para birimi << ***EYun*** *dráχma/dráχmē δράχμα/δράχμη* 1. avuç, tutam, 2. Eski Atina para birimi

< ***EYun*** *drássomai, draχ- δράσσομαι, δραχ-* avuçlamak, elle tutmak *+ma(t)* << ***HAv*** **dergh-* a.a.

← DİRHEM, DRAHOMA

drahoma [AM <1900] *işte ~drahoması olmayan kızlar* || ~ ***Yun*** *tráχōma τράχωμα* saçkı, düğünde saçılan para veya pirinç, yeni evlilere verilen hediyeler < ***Yun*** *traχōnō τραχωνω* (düğünde) para saçmak *+ma(t)* < ***Yun*** *traχí τραχί* gümüş para <? ***EYun*** *dráχmē δράχμη* a.a. → DRAHMİ

draje [Cum 1935] *300 ~draje kinin emlahı* || ~ ***Fr*** *dragée* 1. badem şekeri, 2. şeker kaplı ilaç veya pastil << ***OLat*** *tragemata* [çoğ.] a.a. ~ ***EYun*** *trágēma τράγημα* çerez, şekerleme, kuruyemiş < ***EYun*** *trōgō τρωγω* kemirmek, yemek, özellikle ufak tefek şeyler yemek *+ma(t)*

dram [GösS 1847] *dram taʿbir olunan yeni komedya kasidesini ve tuhaf oyunları çıkarmak niyetinde olduğu* || ~ ***Fr*** *drame* tiyatro oyunu ~ ***EYun*** *dráma δράμα* eylem, oyun, trajedi < ***EYun*** *dráō δράω* eylemek, icra etmek *+ma(t)* << ***HAv*** **derə-* eylemek

›› drama, dramatik, dramatizasyon, dramatize

← DRAMATÜRJİ, MELODRAM

dramatürji [Cum 1949] *Şehir Tiyatrosu ~Dramaturg Bürosu daimi sekreterliğine makbuz karşılığı teslim edilebilir* | [Cum 1951] *O bitmez tükenmez ritm dersleri, jimnastik, ekzersisler, nefes, müzik, konuşmak, ~dramatürji, dans, tiyatro tarihi, sanat tarihi, okuma, klâsikler* || ~ ***Fr*** *dramaturgie* tiyatro oyunu sahneleme < ***EYun*** *dramatourgós δραματουργός* § ***EYun*** *dráma, t- δράμα* tiyatro oyunu + ***EYun*** *érgō ἔργω* yapmak, işlemek → DRAM, +ÜRJ

† Türkçe kullanımda meslek adının Fransızca, fail adının Almanca telaffuza göre yazılması usuldendir: *dramatürji*, dramaturg.

›› dramaturg

drape [Cum 1930] *Kalın beyaz krepdöşinden gayet sade ~drape ve bacak kenarı kesik* || ~ ***Fr*** *drapé* [pp.] bol kumaşla sarılmış, giydirilmiş < ***Fr*** *draper* bol kumaşla sarmak < ***Fr*** *drap* kumaş << ***OLat*** *drappus* a.a. ~? ***Kelt***

dren [TDK1 1945] *~direnaj, ~drenaj: Akaçlama.* | ~ ***İng*** *drain* tıpta biriken sıvıyı boşaltmak için kullanılan cihaz < ***İng*** *to drain* kurutmak, suyunu akıtmak << ***Ger*** **draugōn* kurutmak < ***HAv*** **dreug-* kuru

← DRENAJ

drenaj [Cum 1935] *~drenaj işleri inşaatı* || ~ ***Fr/İng*** *drainage* suyunu akıtarak kurutma, akaçlama < ***İng*** *drain* suyunu akıtmak *+age* → DREN

dresuvar [Cum 1930] *büfe ~dresuvar oval masa 5 adet sandalye ve divandan mürekkep, gayet zarif salon takımı* || ~ ***Fr*** *dressoir* camekânlı dolap, büfe < ***Fr*** *dresser* düzenlemek, tertip etmek *+()torium* << ***OLat*** **dīrectiāre* [den.] a.a. < ***Lat*** *directus* → DİREKT

† 1960'lardan itibaren kullanımdan düşmüş bir kavramdır.

dretnot [Don 1915] *'dretnot kruvazörler' denilen harp kruvazörleri sınıfına mensup gemilerdir* | [HBeş 1918] *Toplar, tahtelbahirler, ~dretnotlar, ila ahiri...* || ~ ***İng*** *dreadnought* «hiç korkmaz», İngiltere'de 1906'dan itibaren imal edilen bir tür savaş gemisi § ***İng*** *dread* kork(mak) + ***İng*** *nought* hiç

dribling [Cum 1930] *Şut atmak, pas tevzi etmek, ~dripling yapmaktaki şöhreti dillere dastan olan meşhur oyuncular* || ~ ***İng*** *dribbling* 1. damlayarak akma, 2. basketbol terimi < ***İng*** *dribble* damla (ad), damlamak (fiil) *+ing* < ***onom***

dril [Cum 1963] *1 adet kompresör (tabancalı), 2 adet Vagon ~dril, 1 adet motopomp* || ~ ***İng*** *drill* matkap, döner delgi < ***İng*** *to drill*

drog [Cum 1937] *Bana aşılanan bir ~drog yüzünden hiçbir şey bilemiyorum.* || ~ ***Fr*** *drogue* ilaç, kimyasal madde, özellikle uyuşturucu madde

† Fransızca sözcüğün kaynağı belirsizdir. Karş. ***İng*** *drug* (a.a.).

drom(o)+ ~ ***Fr/İng*** *drom(o)+* [bileşik adlarda] yol, yarış pisti ~ ***EYun*** *drómos δρόμος* 1. koşu, 2. koşu yolu, pist < ***EYun*** *trexō, drom- τρεχω, δρομ-* koşmak, hızlı yürümek, tırıs gitmek << ***HAv*** **drem-, dromo-* < ***HAv*** **der-*[1] adım atmak, koşmak, tırıs gitmek

† Aynı HAvr kökten ***Ger*** **tredan/trepan/trempan* "adım atmak, ayak basmak". † Modern Yunancada *drómos* sözcüğü "cadde" anlamını kazanmıştır.

›› +drom

← AERODROM, BODRUM, HİPODROM, PALİNDROM, SENDROM, TRAMPLEN (TRİP), TROTUVAR (FOKSTROT), VELODROM

drone [Mil 1996] *uzaktan kumandalı Target ~Drone hedef uçağı ... yeni özelliklerle insansız gözetleme uçağı (casus uçak) haline getirilecek* | [Cum 2009] *Afganistan ve Pakistan dağlarını ~Drone denilen insansız uçaklarla gece gündüz bombardıman ettirmekte* || ~ ***İng*** *drone* 1. erkek arı, 2. düşük frekanslı arı vırıltısı, 3. insansız hava aracı << ***Ger***

dua [Kut 1069] *iligke ~duʿā kıldı ögdi birig* [hükümdara dua etti, Allahı övdü] || ~ ***Ar*** *duʿāʾ* دعاء [*#dʿw* fuʿāl msd.] çağrı, yardıma çağırma, tanrıya yakarma → DAVET

Levent Şahverdi Arşivi

›› duacı

← BEDDUA, DUAHAN

duahan [Naci 1896] || ~ ***Fa*** *duʿāχʷān* دُعاء خوان dua okuyan, makamla dua söyleyen § ***Ar*** *duʿā* دعاء + ***Fa*** *χʷandan, χʷān* خوندن, خوان okumak, şarkı söylemek → DUA, HANENDE

dual [Mil 1996] *Iceberg split klima tekli split ve ¯dual split (çifte) modelleriyle piyasaya sunuldu* || ~ ***İng*** *dual* ikili < ***Lat*** *dualis* a.a. +*ism*° < ***Lat*** *duo* iki +*al*° → DÜO

›› düalite

← DÜALİZM

duayen "kordiplomatiğin en kıdemli üyesi" [Cum 1938] *¯Duayen bulunan Efgan büyükelçisi ekselans Sultan Ahmet Han diplomatlar heyeti namına atideki beyanatta bulunmuştur.* | "... bir sahada kıdemli ve sözü dinlenen kimse" [Mil 1972] *Şeref üyeliğinin manası bu. Kendi sahalarının bir nevi ¯duayenleri oluyor bunlar.* || ~ ***Fr*** *doyen* 1. kilise ve üniversitede bir rütbe, dekan, 2. bir topluluğun en yaşlı ve deneyimli üyesi << ***Lat*** *decanus* → DEKAN

duba "1. Tuna nehrine özgü düz ve geniş tekne, 2. yüzer köprü yapmakta kullanılan içi boş nesne" [LO 1876] *¯duba: Küçük tombaz, ağır şalupa. Şamandıra. Köprü dubası.* || < ***?***

† Karş. ***Pol*** *dubás* (a.a.). Muhtemelen bir Slav veya Macar dilinden alıntıdır; ancak kaynak tespit edilemedi.

dubara "hile" [BK 1797] *Aldatmak, sanʿat ve ¯dubara etmek, mekr ve hile eylemek manasına (..) muhil, dekbaz, ¯dubaracı ve dolandıncı kimseye denir.* | "... tavlada 2x2" [AR 1897] *Makinacıya: daima ¯dubara gelir dolu zar.* || ~ ***Fa*** *du bāra* دو هربا iki kez § ***Fa*** *du* دو iki + ***Fa*** *bār* بار kere, defa → DÜ

›› dubaracı

dublaj [Cum 1933] *Sinemacılıkta ¯dublaj denen bu iş insana basit görünüyorsa da çok güçtür* || ~ ***Fr*** *doublage* ikileme, filmi başka dilde ikinci kez seslendirme < ***Fr*** *doubler* +*age* → DUBLE

duble [AR 1898] *¯Duble: çifte tüfeğin ikisini birden çekme* [avcı argosu] | "iki birimlik içki servisi" [PS 1930] *¯duble bira (20), envai mezeler (25) kuruştur* || ~ ***Fr*** *doublé* [pp.] iki kat, ikiş misli < ***Fr*** *doubler* ikilemek, iki kat yapmak +*é* << ***Lat*** *duplicare* [den.] a.a. < ***Lat*** *duplex* iki kat → DUPLEKS

← DUBLAJ, DUBLÖR

dublör "yedek oyuncu" [Cum 1934] *Biz büyük aktörlerin her biri için bir ¯dublör bulundururuz. Bu yedek aktör, bir hastalık, fevkalade bir hal zuhurunda* || ~ ***Fr*** *doubleur* ikileyici < ***Fr*** *doubler* ikilemek +*()tor* → DUBLE

duçar [Sad 1574] *bir senge ¯düçār oldı* [taşa rastladı, uğradı] || ~ ***Fa*** *duçār/dūçār* دوچار/دچار 1. iki dört, 2. ulaşmış, uğramış, çarpmış § ***Fa*** *du* دو iki + ***Fa*** *çār* چار dört → DÜ, ÇEHAR

† Farsça deyim muhtemelen "gözgöze gelmek" gibi bir anlamdan türemiştir.

duçe "İtalya lideri Mussolini'nin (1922-1943) lakabı" [Cum 1922] || ~ ***İt*** *duce* önder, komutan, dük → DÜK

dudak tutak "gaga" [OTü: İMüh <1310] *¯dudak* توناق: *al-şafah* | [Kıp: CodC 1303] *labium - Tr: ¯todak* || << ***OTü*** *tutak* kuş gagası < ***ETü*** *tut-* +*(g)Ak* → TUT-

dudu[1] [Kut 1069] *¯ṭūṭı ḳıldı yalnız tili kör sözi* [papağan yalnız söyledi dili, sözü] | [CodC 1303] *papagazius* [papağan] - *Fa: tūteχ - Tr: ¯totu* || ~ ***Fa*** *tūtī/ṭūṭī* /توتی طوطی papağan, dudu kuşu

›› dudu kuşu, tuti

dudu[2] "yaşlı kadın, özellikle Ermeni kadın" [LO 1876] *¯dudu: Kadın ve molla gibi unvan olur: Ummuhan ¯Dudu, Takuhi ¯Dudu* || ≈ ***Erm*** *dudu* ննւննւ yaşlı kadın, dadı < ***çoc*** دادو → DADI

duduk [Hür 1999] *60 yılını ¯duduk'a adayan bu usta müzikçinin CD'lerini bugüne kadar Türkiye'de bulmak çok zordu* || ~ ***Erm*** *duduk* ննւննւկ/դուդուկ Ermeni halk müziğinde kullanılan bir nefesli çalgı ~ ***TTü*** *düdük* → DÜDÜK

duhul [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *duχūl* دخول [#*dχl* fuʿūl msd.] girme, içeri girme, dahil olma < ***Ar*** *daχala* دخل girdi → DAHİL[1]

← DUHULİYE

duhuliye "giriş ücreti" [YOsm: Bas 1870] *İşbu bahçe yirmi güne kadar küşād olunup ¯duχüliyye' namile alelumum yirmişer para alınacak imiş.* || < ***Ar*** *duχūl* içeri girme +*īya(t)* → DUHUL

dul [ETü: Uy <900] *Talas χatunı ¯tulı kalmış* | [ETü: Kaş 1073] *yawlak tıllı bégde kerü yalnus ¯tūl yég* [kötü dilli kocadan ise yalnız dul olmak yeğ - atasözü] || << ***ETü*** *tul* eşi ölmüş kadın

dulda [PirS-TS y. 1600] *dağlar sindi tepeler ¯daldasına* | [LO 1876] *¯duldalanmak: Gizlenmek.* || ~ ***Moğ*** *dalda* saklanma yeri, pusu ≈ ***Moğ*** *daldal-* gizlemek

† Anadolu ağızlarında görülen *duluk* "1. gizli, saklı, 2. kadın cinsel organı" aynı kökten türemiş olmalıdır. Karş. *duluğu sirkeli* "amı bitli" (hakaret sözü).

›› dalda, duldalan-, duluk, dulun-

dum duma [TDK1 1945] *¯kim kime dum duma: kimsenin kimseden haberi olmayan, kimseye önem verilmeyen, pek karışık bir hali anlatır.* || < ***?***

duman [ETü: IrkB <900] *üze ¯tuman turdı, asra toz turdı* [yukarıda sis, aşağıda toz durdu] | [ETü: Kaş 1073] *¯tumān: aḍ-ḍabāb* [sis, pus] | [Men 1680] *¯duman* طومان: *Nebula, caligo* [bulut, sis]. | "... duman" [LO 1876] *¯duman* دومان: *Ateş düdü, hava pusu, taze yemişlerin buğusu.* || << ***ETü*** *tuman* sis, bulut < ***ETü*** *tun-* kapanmak, hava bulutlanmak +*(g)An*

† Karş. ***ETü*** *tım* "soğuk, özellikle soğuk hava" ve belki *toŋ* "don, buz". Buradan gelen *dumlu* "soğuk" sözcüğü Anadolu ağızlarında görülür. Karş. *Dumlupınar*. † Esasen "sis" anlamına gelen sözcük 17. yy.'da anlamı değişen *tütün* "ateş dumanı" sözcüğünün yerine geçmiştir. Özgün anlamı *dumanlı dağ* deyiminde korunur.

›› duman ol-, dumanlan-, dumanlı

Levent Şahverdi Arşivi

dumdum [Cum 1933] *Çünkü ¯dumdum kurşunu gibi temas ettiği zaman* || *~ İng dumdum bullet* bir tür kurşun ☼ 1897 İng. Hind. < *öz Dumdum* Hindistan'ın Bengal bölgesinde bir müstahkem yer ve cephane fabrikası *~ Bengali damdama* toprak kale, burç, tabya *~ Fa damdama* دمدمه a.a.

›› domdom

dumur "zayıflık" [Men 1680] *¯zumür: Gracilem esse.* | "körelme" [KT 1900] *¯żumür: Bir uzvun beslenemeyip zayıflaması kuruması ve battal kalması, Fr. atrophie* | [Akş 1923] *şark bestekarının kudreti ¯dumura uğramış kalmıştır.* || *~ Ar ḍumr/ḍumūr* ضمر/ضمور [#ḍmr fu'ūl msd.] zayıflama, büzüşme < *Ar ḍamara* ضمّر zayıfladı, büzüştü

† *Dumura uğramak* deyimi 1920'lerden, *dumur olmak* deyimi 1990'lardan itibaren caridir.

← ZAMİR

dun [AşP 1330] || *~ Ar dūn* دون [#dnw] aşağı, alçak

← DENAET, EDNA (DÜNYA), MADUN

duodenum [Cum 1935] *Tarık ¯duodenum muayenesi, Rasim Ali kan terkibi (...) hakkında bildirikte bulundular.* || *~ OLat duodenum* onikiparmak bağırsağı ☼ Gerardo di Cremona, İtal. hekim (ö. 1187). < *Lat duodecim* on iki § *Lat duo* iki + *Lat decem* on → DÜO, DESİ+

† Yunanlı hekim Herophilos'un (Mö 353-280) kullandığı *dodekadáktylon* (onikiparmak bağırsağı) teriminin Latince çevirisidir.

›› duodenal

dupleks dupleks apartman [Mil 1957] *41 daireli ¯dupleks tipi apartman* | dupleks daire [Mil 1975] *dilerseniz 180 m²'lik normal, dilerseniz 240 m²'lik ¯dupleks daire* || *~ İng duplex* 1. iki katlı olan her şey, 2. iki katlı konut *~ Lat duplex* iki katlı, çift § *Lat du-* iki + *EYun pláks, plak- πλάξ, πλακ-* tabaka, katman → DÜO, PLİ

← DUBLE (DUBLAJ, DUBLÖR), DÜPLİKAT

dur|mak [ETü: Or 735] *anta kalmışı yir sayu kop ¯turu ölü yorıyur ertig* | [ETü: Kaş 1073] *¯turdı (...) ¯turgurdı* [durdurdu] *(...) ¯turkundı* [çekindi, durakladı] *(...) ¯turuğsadı* [durmak istedi, duraksadı] *(...) ¯turuktu* [durdu, tıkandı] *(...) ¯turukladı (...) ¯turuldı* [usandı] *(...) ¯turundı* [durup direndi, durakladı] *(...) ¯turuşdı* [karşılıklı durdu] || << *ETü tūr-* 1. ayağa kalkmak, 2. hareket etmemek

† *ETü tuġ-* "kalkmak, güneş doğmak" fiiliyle yapısal bir ilişki düşünülebilir. *ETü tuġ-, tur-* ve *tut-* fiilleri arasındaki bağlantı muğlaktır.

›› durala-, durdur-, durul-, duruş-

← DURAĞAN, DURAK, DURGUN, DURU, DURUM, DURUŞMA, TUT- (DUDAK, TUTAM, TUTAMAK, TUTANAK, TUTARIK, TUTARLIK, TUTKAL, TUTKU, TUTKUN, TUTMAÇ, TUTSAK, TUTUCU, TUTUKLU, TUTUM, TUTUŞ-)

durağan "sabit" [YTü: Cum 1970] *Oysa gizli emir ¯durağan değildir, bundan ötürü de sınırlanamaz.* || < *TTü dur- +(g)An* → DUR-

›› durağanlaş-

durak [ETü: Kut 1069] *künün turdı ¯turğak tünün yatğakın* [gündüz nöbet durdu gece yattı] | [SülÇ 1409] *Cebrâilin ¯durağıdır ol maḳâm* | durakla- [Tev 1555] *Kendüsi Yenişehrde ḳarâr itdi. Anda ¯turaklandı. Adını Yenişehr kodı.* | duraksa- [YTü: TDK1 1945] *¯duraksamak: tereddüdetmek.* || << *ETü turğak* durma yeri, makam, nöbet < *ETü tur- +(g)Ak* → DUR-

›› durakla-, duraksa-

duralit [Mil 1954] *¯Duralit 4 mm'lik, 75 m², 4 lira.* || *~ marka Duralite* sertleştirilmiş lif levhası markası § *İng durable* dayanıklı (< *Lat durare* [den.] dayanmak, kalıcı olmak *+(i)bilis* < *Lat durus* sert, dirençli) + *İng lite* (< *İng light* hafif) → DURUM BUĞDAYI, LİGHT

durendiş [LO 1876] *¯dür-endîş: Derin düşünür, müdebbir.* || § *Fa dür* uzak (<< *EFa/Ave dūra* a.a.) + *Fa andîş* düşünen → ENDİŞE

← DÜRBÜN

durgun [ETü: Kaş 1073] *¯turkun suv: al-mā'u'l-dā'im* [durgun su] || << *ETü turkun* duran (su) < *ETü tur- +gIn* → DUR-

›› durgunluk

duru [ETü: Man <900] *özüt üçün munsuz baçasız arığ ¯turuġ ...* [ruh için günahsız kusursuz arı duru...] | [ETü: Kaş 1073] *¯turuġ* <dağda sığınma yeri; bir yayla adı ... ikamet yeri> || << *ETü turuġ* duruk, dingin, sakin, bulanık olmayan < *ETü tur- +I(g)* → DUR-

›› durula-, durulama devresi

durum "boy" [ETü: Kaş 1073] *bir er ¯turumı süw* [bir adam boyu su] | "vaziyet, hal" [YTü: Cum 1934] *Böylece yurd yarı koloni oldu. Bu ¯durum kurtuluş savaşına kadar sürdü* || ≈ *ETü turum* boy, endam < *ETü tur- +Im* → DUR-

† TTü kullanımdan düşmüş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde canlandırılmıştır.

›› durum vaziyet

durum buğdayı [Cum 1959] *ihraç edilmek üzere Anadolu ¯durum ¯buğdayı, beyaz arpa, çavdar ve yulaf satılacaktır.* || *~ Lat durum* [n.] 1. sert, dirençli, 2. bir buğday türü << *HAv *drū-ro- < HAv *dəru-* pek ve sağlam olma → DÜRÜST

← DURUM BUĞDAYI, (DURALİT, ENDURANS), NAZDROVYE, TRÖST

duruşma "muhakeme" [YTü: Cum 1930] *müstantikliğe müracaatla ¯duruşma ve tahliye talebi üzerine karar verilecektir* || < *TTü dur- +Iş-* → DUR-

duş [T&S 1892] *Douche* [Fr.]: *teşelşül, ¯duş.* || *~ Fr douche* a.a. *~ İt doccia* [dev.] su borusu < *OLat *ductiare* iletmek, nakletmek, sevketmek < *Lat ductare* [den.] sürmek, sevketmek < *Lat ducere, duct-* a.a. → DÜK

›› duşakabin

dut [MŞ <1400] *¯tüt ağacı köki ... ¯tüt şarâbı ... ¯tüt yaprağı* | [Men 1680] *¯tüt (توت) ... ak ve tatlü ¯tüt, kara ¯tüt*

Levent Şahverdi Arşivi

... ¯*tūtı vahşī: bögürtlen yemişi* || ~ ***Ar*** *tūt* توت dut ağacı ve meyvesi, morus indica ~ ***Aram*** *tūtā* תות a.a.

† ▫Muarrab 45 Arapça sözcüğün Süryaniceden alıntı olduğunu belirtir. ***Akad*** *tuttu* (a.a.) Aramiceden alıntıdır (▫CAD 18.498). ***Fa*** *tūt/tūd*, ***Erm*** *tut* (a.a.) Arapça veya Süryaniceden alıntı olmalıdır.

›› dutluk

← AHUDUDU

duty-free [Mil 1970] *Gümrük hattı dışı vergisiz eşya satışı mağazaları ¯'duty-free shop' açılması Gümrük ve Tekel bakanlığının izni ile olacaktır.* || ~ ***İng*** *duty-free* gümrükten muaf § ***İng*** *duty* ödenecek şey, ödev, borç, vergi (~ ***EFr*** *duité* a.a. < ***EFr*** *dıı* borç << ***Lat*** *dēbitum* [pp. n.] a.a. < ***Lat*** *dēbere* borçlu olmak +*()t*°) + ***İng*** *free* özgür, muaf --› RÖDÖVANS, FREE

duvak [Yad <1421?] *nikāba ʿavretler ¯ṭuvak dirler perde daχı dirler* || << ***TTü*** *tuğak/duğak* gelinin yüzünü örten perde < ***ETü*** *tuġ* sancak, alem +*Ak* --› TUĞ

›› duvaklan-, telli duvaklı

duvar [CodC 1303] *paretis - Fa & Tr: ¯diuar (...) ¯diuar ostasi: caementarius.* | [Men 1680] ¯*dīvār: Murus, paries. (...) ¯Dīvārci: Murarius.* | [KT 1900] ¯*dīvār: Türkçe zebanzedi ¯duvar* دووار. || ~ ***Fa*** *dīvār/divār* دیوار/دیوار a.a. << ***EFa*** **deγa-vāra-* kerpiç duvar § ***EFa*** *deγa-* kerpiç, kil (<< ***HAv*** **dheigh-* yoğurmak) + ***EFa*** *vāra-* korumak, etrafını çevirmek (<< ***HAv*** **wer-*[5] korumak) → FİGÜR

† Türkçede 19. yy.'a doğru *v/w* sesi etkisiyle ilk hece kapanmıştır.

›› duvar yazısı, duvarcı, düz duvara tırman-, kapı duvar, kuru duvar, ses duvarı

← FİRDEVS (PARADİ)

duy [TDK1 1945] ¯*duy: Elektrik ampulünün takıldığı yer.* || ~ ***Fr*** *douille* kılıç kını, her türlü mekanik alette kın işlevi gören girinti ~ ***Ger*** **dulja-* kın

duy|mak [ETü: IrkB <900] *turña kuş tüşnekiŋe konmiş, ¯tuymatın tuzakka ilinmiş* [turna kuşu tüneğine konmuş, anlamadan tuzağa yakalanmış] | [ETü: Erd <1000] ¯*tuyunmış* [idrak etmiş, uyanmış], ¯*tuyuş (...)* ¯*tuyurkap* [fark edip] *(...)* ¯*tuyumsuzun* [fark edilmeden] | [ETü: Kaş 1073] *er ışın ¯tuydu* [adam işi sezdi, gizli şeyi farketti] | [Hal 1477] ¯*ṭuydurmak ihbār ve iʿlām maʿnāsına.* || << ***ETü*** *tuy-* hissetmek, anlamak, fark etmek

›› duyul-, duyur-

← DUYARGA, DUYARLIK, DUYGU, DUYU, DUYUM, DUYURU, SAĞDUYU, TUYUĞ

duyarga [YTü: TDK1 1945] ¯*duyarga:* [böceklerde anten] || < ***TTü*** *duy-* +*ArgA* --› DUY-

† Ek yapısı ve işlevi belirsizdir. *Süpürge, sakırga* gibi Türkçe sözcüklerden esinlenen ***YTü*** *gösterge, sömürge* örneklerinden analoji yoluyla üretilmiş olmalıdır.

duyarlık "hassasiyet" [YTü: Cum 1932] *Bu acıda umumi merkez heyetinin gösterdiği ¯duyarlık Türk milletinin bilginleri için her zaman (...)* || < ***TTü*** *duyar* +*lık* < ***TTü*** *duy-* +*()r* --› DUY-

›› duyarlı, duyarlılık, duyarsız

duygu [LO 1876] ¯*duygu: Mesmūat, malūmat, haber, hiss, idrak.* | [YTü: Fel 1942] ¯*duygusal = Teessüri = Affectif* || < ***TTü*** *duy-* +*gU* → DUY-

›› duygudaş, duygulan-, duygulu, duygusal, duygusuz

duyu "hassa" [YTü: CepK 1935] ¯*duyu = Hasse = Sens* || < ***TTü*** *duy-* +*I(g)* → DUY-

duyum "haber" [YTü: Cum 1934] *Afyon'da çıkan Haber gazetesi ¯Duyum adını almıştır.* | "... his, duygu" [YTü: Cum 1942] *cinsî ¯duyumlar daha meme emerken ve bütün çocukluk çağında mevcuttur* | "... istihbarat" [YTü: Mil 1980] *kamuoyunu yanıltıcı bazı yanlış değerlendirmelerin yapıldığına dair ¯duyumlar alınmaktadır.* || < ***TTü*** *duy-* +*Im* --› DUY-

† YTü sözcük önce "his" (duyu veya duygu) karşılığı olarak üretilmiş ve 1980 yılına kadar bu anlamda kullanılmışken, 12 Eylül döneminde askeri bildirilerin kullanımı doğrusunda "istihbarat" anlamını kazanmıştır. Yeni anlam TDK Türkçe Sözlük'ün 1988 basımında leksikalize edilmiştir.

›› duyumsa-

duyuru "ilan, bildiri" [YTü: Cum 1957] || < ***TTü*** *duyur-* +*I(g)* → DUY-

duziko [HRGTut 1926] *İlla ya ¯duziko olacak, ya şarap, ya konyak...* || ~ ***Yun*** *dúziko* δούζικο katkısız rakı < ***TTü*** *düz* → DÜZ

dü [YusZ <1377] ¯*dü kilesi bir kile degmez idi / aldı yüsuf anı kabūl eyledi* || ~ ***Fa*** *du/dū* دو iki << ***HAv*** **dwo-* a.a.

† Aynı kökten ***EYun*** *dúo*, ***Lat*** *duo* > ***Fr*** *deux*, ***İng*** *two*, ***Ave/Sans*** *dvá* "iki".

›› düciğar, düse, düyek, pencüdü, sebadü, şeşüdü

← Dİ+ (DİFTONG, DİKOTOMİ, DİLEMMA, DİPLOMA, DİRGEN, DİYOKSİT, DÖTERYUM, EPİDİDİM), DODEKAFONİ, DUBARA, DUÇAR, DÜO (DÖPİYES, DUAL, DUODENUM, DUPLEKS, DÜET, DÜZİNE), DÜŞEŞ

düalizm [Bah 1924] ¯*düalist (...)* ¯*düalizma: (...) kâinatta çift unsurun mevcudiyetini kabul eden dinî veya felsefî sistem.* || ~ ***Fr*** *dualisme* ikicilik --› DUAL

›› düalist

dübel [Mil 1973] *Kablo kancası, bağlantı boru parçası, boru somunu, aydınlatma armatür askısı, Ankraj elemanı, boru ve kablo kroşesi, kablo bağlama mandalı gözü ve şeridi, çelik ¯dubel* || ~ ***Alm*** *Dübel* takoz << ***Ger***

† Aynı Germanik kökenden İngilizce eşdeğeri *dowel* (a.a.).

dübür [Yad <1421?] *eger ¯dübrde* [makatta] *olursa kırub döker, gayet mücerrebdir* || ~ ***Ar*** *dubr* دبر [*#dbr* fuʿl] 1. arka taraf, kıç, 2. makat < ***Ar*** *dabara* دبر arkadan geldi, ters idi

← MENDEBUR, TEDBİR (MÜDEBBİR)

düden [Kıp: İdr 1312] ¯*düden: ʿamīḳ* [çukur yer] | "çukur? girdap?" [Kel-TS <1347] *bir ıyānet bir emīn kullukçuyu müttehim kıla ve bir ġammāz bir yazuksuzı* [günahsızı]

Levent Şahverdi Arşivi

belâ ¯düdenine bırağa | [LO 1876] *¯düden: Tütüp toz duman olan uçurum, su şelalesi, cendele.* || << ***OTü*** *düden* boğaz, girdap < ***onom*** *düt/tüt* üfleme sesi → DÜDÜK

düdük [ETü: Kaş 1073] *¯tütek: aş-şumbur* [ibrik lülesi] | [OTü: İMüh <1310] *¯tütek: aş-şabāba* [kavalın küçüğü] | [Kıp: İdr 1312] *¯düdük: aş-şabāba* || << ***ETü*** *tütek* üflenen şey, büzük ağıza benzer şey < ***onom*** *düt/tüt* üfleme sesi, düdük sesi → DÜT

›› düdükle-

← DUDUK, DÜDEN, DÜT-

düello [Şin 1864] *hayvanca bir sebebden dolayı iki köpek ¯düelloya çıkarlar* || ~ ***İt*** *duello* ikili çatışma << ***Lat*** *duellum/bellum* savaş

† İtalyanca/Fransızca sözcük ***Lat*** *dualis* "ikili" sözcüğünden kontaminasyon yoluyla "ikili çarpışma" anlamını kazanmıştır.

düet [AR 1897] *Hele Peruz Hanım'la Virjin-i Minyon Hanımın ¯düetto tarzında okudukları şarkılar* || ~ ***Fr*** *duette* müzikte ikili ~ ***İt*** *duetto* < ***İt*** *due* iki +*et°* → DÜO

düğme [ETü: Kaş 1073] *¯dügme: az-zirr* [şerit ucunu düğümleyerek yapılan gömlek bağı] | [Men 1680] *¯dögme: Globulus vestiarius* [giysi düğmesi] *(...) ¯dügmelerin çözmek* | [LO 1876] *¯düğme: (...) Ufak ur gibi yumru ve çıban* | elektrik düğmesi [AR 1897] *Bu söz elektrik ¯düğmesine basmış gibi herifi yerinden oynattı* | [KT 1900] *¯düğme: (...) meme başı.* || << ***ETü*** *tügme* düğüm < ***ETü*** *tüg-* bağlamak, düğümlemek *+mA*

† Bugünkü anlamda giysi düğmesi Osmanlı ülkesinde 16. yy.'da yaygınlaşmıştır.

›› düğmeye bas-, elektrik düğmesi, kumanda düğmesi

← DÜĞÜM (DÜĞÜN)

düğüm [Kıp: İdr 1312] *¯dügün: al-ʿuḳda* | [Enb-TS <1390] *Ey çalabım benüm dilimden ¯dügünü şeşgil* [düğümü çöz] *kim sözüm anlayalar* | [Çağ: Pav <1500] *¯dügün: noeud* | [Men 1680] *¯dügüm (..) ¯dügümlemek (...) ¯dügümlü* || ≈ ***ETü*** *tügün* düğüm < ***ETü*** *tüg-* bağlamak, düğümlemek *+lm* → DÜĞME

›› düğümle-, düğümlen-, düğümlü, kördüğüm

← DÜĞÜN

düğün [ETü: Bud <1000] *amranmaklıġ baġ ¯tügünin* [sevgi bağı ve düğümü ile] | [ETü: Kaş 1073] *¯tügün: al-ʿuḳda* <düğüm> | <... evlilik akdi> [İdr 1312] *¯dügün: al-ʿuḳda* <düğüm, akit> *<Bundan dolayı nikâh akdinin yapıldığı düğün merasimine de ¯dügün denir.>* || << ***ETü*** *tügün* düğüm, akit < ***ETü*** *tüg-* bağlamak, düğümlemek *+ln* → DÜĞÜM

† DÜĞÜM sözcüğünün varyant biçimidir. Karş. ***Ar*** *ʿaḳd* ve *ʿuḳda* "1. düğüm, 2. sözleşme, düğün".

›› düğün dernek, düğün yeri, düğüncü

dük [Sel 1600] *hükkâm-i naşârâ* [Hıristiyan hükümdarlarının] *doj ve ¯dukalerine ve Cezâir beğlerbeğisine* | [KT 1900] *¯duka: (...) Fransızcaya takliden lisanımızda vav-ı hafife* [ü harfi] *ile ¯dük' ve müennesine 'düşes' demek abestir.* || ~ ***Fr*** *duc* / ***İt*** *duca* komutan, önder, bir soyluluk unvanı << ***Lat*** *dux, duc-* kömutan, önder, Roma İmparatorluğunda bir askeri rütbe < ***Lat*** *dücere* yöneltmek, yönetmek, önderlik etmek << ***HAv*** **deuk-* a.a.

† *Duka altını:* ilk kez 1274'te Venedik Dükası Lorenzo Tiepolo tarafından bastırılan ve 17. yy.'a dek tedavülde kalan altın sikke çeşidi.

›› duka, düka altını, grandük

← ARŞİDÜK, DEDÜKSİYON, DUÇE, DUŞ, DÜŞES, ENDÜKSİYON, KONDÜİT, KONDÜKTÖR, PRODÜKSİYON (REPRODÜKSİYON), REDÜKSİYON, VİYADÜK (DEVİASYON, KONVEYÖR)

dükkân [CodC 1303] *apotheca* [dükkân] - *Fa: ¯duχan - Tr: ¯tugan* | [Gül 1317] *dünyâde şekker ¯dükânın kurmışam* || ~ ***Ar*** *dukkān/dukān* دكّان/دكان [#*dkn*] platform, seki, tezgâh, özellikle çarşı içinde satış yeri ~ ***Aram*** *dūkanā* דוכנא platform, seki ~ ***Akad*** *dakkannu* a.a. ~ ***Sumer*** *dagana* bir tür tezgâh veya platform

düldül "Hz. Ali'nin katırı" [DK <1400?] *Şâh-ı merdân ʿAlinüŋ ¯Düldülinüŋ eyeri ağaç* | "kötü at, külüstür otomobil" [Cum 1955] *'Benim ¯Düldül şurada' diyordu ... bindiğimiz külüstür otomobili* || ~ ***Ar*** *duldul* دلدل [#*dl* fuʿfuʿ q.] 1. oklu kirpi, 2. Hz. Ali'nin katırının adı

dülger [Tezk 1341] *¯dürgerlik ve yapıcılık eylerdi ve ol kesbden yér-idi* | [RMim 1614] *Farisîde dürüdger ve Türkîde ¯dülger derler. Dülger Farisî olan dürüdgerden galatdır.* || ~ ***Fa*** *durūdgar/durūgar* درودگر marangoz, biçici § ***Fa*** *durūd* درود 1. biçilmiş, kesilmiş, 2. biçilmiş ağaç, kereste (< ***Fa*** *durūdan* درودن biçmek, kesmek) + ***Fa*** *gar/kar* گر/كر yapan → KÂR

† r--r > l--r dissimilasyonu tüm dillerde tipiktir.

›› dülger balığı

dümbelek [Hal 1477] *kûbe* [Fa.]: *¯deblek ki çalarlar.* | [Men 1680] *¯dümbelek* دنبلك: *Parvulum tympanum ex aere, quo pueri utuntur* [çocukların kullandığı ufacık metal davul]. | [Kam 1800] *kübet* [Ar.]*: Küçük davula denir, tabl-ı sağîr maʿnâsına ki ¯deblek/debelek taʿbîr olunur. Çingenelerin ve mahalle bekcilerinin çaldıkları olacakdır ki beli ince olur.* | ukala dümbelek "... akılsız kişi" [AR 1898] *yeni ¯ukala ¯dümbeleklerinden olup* || < ***Ar/Fa*** *tabl* طبل davul → DAVUL

† Belki *tümbük/dümbük* "davul" sözcüğüne ekspresif bir */ele/* ara sesi eklenerek, ya da hipokoristik ***Fa*** *tablek* "davulcuk" sözünün etkisiyle.

›› ukala dümbeleği

← DÜMBÜK

dümbük [LO 1876] *¯dümbük: Tembük, dümbelek.* | [Ana 1932] *¯dümbük (Niğde): deyüs.* || ≈ ***Fa*** *tambuk* تنبك davul, dümbelek, tulum (çalgı) ≈? ***TTü*** *tablek/deblek* dümbelek → DÜMBELEK

† ***Erm*** *tmpug* դմբուկ "davul" muhtemelen İrani kökenlidir. Karş. TİMPANİ.

dümdar "artçı, ordunun ardını tutan komutan" [EÇ <1683] *¯dümdâr paşa ile gelüp ordu-yı İslâma vâsıl oldular* || ~ ***Fa*** *dumdār* دمدار kuyruklu, kuyruk tutan < ***Fa/OFa*** *dumb* kuyruk → +DAR

Levent Şahverdi Arşivi

›› dündar

dümen [FatK <1481] *kayığa girildikde bostancılar kürek çeküp ol ¯dümen tuta* | [LF 1503] *çekdi ¯dümen indirüb yelken seren/iskele kurub çıkar tümen tümen* || ~ ***Ven*** *timón* gemi dümeni [***İt*** *timone*] (▫LF §650) ~ ***Lat*** *tēmō* at arabasının oku (▫EM 1200)

›› dümenci, serdümen

dün [ETü: Or 735] *¯tünli künli yeti ödüşke subsız keçtim* [geceli gündüzlü yedi günde susuz geçtim] | [AşP 1330] *bağçalarda ¯dün ü gün* [gece gündüz] *seyrān kıla* || << ***ETü*** *tün* gece

† Karş. ***Moğ*** *tüne* "karanlık".

›› dünden razı, dünkü, dünügün

← TÜNAYDIN, TÜNE-

dünür [ETü: İyiP <1000] *kan kızın edgü ögli téginke kolmış érti, ¯tünür büşük bolmış érti* [kağan kızı İyi Düşünceli Prense istemiş ve dünür-akraba olmuş idi] | [Enb-TS <1390] *Muāviye buları indürdi ve ağırladı anuŋ için kim dayıları ve ¯dünürleri idi* || << ***ETü*** *tünür* evlilik yoluyla akraba, hısım

† Anadolu ağızlarında *düğür* biçimi kullanılır. Muhtemelen *düğün* sözcüğüyle eş kökenlidir, ancak yapısal ilişki açık değildir. Karş. Hamilton 228.

dünya [Kut 1069] *bu ¯dunyā yaġı ol bu nafsiŋ yaġı* [bu dünya düşmandır, nefsin de düşman] | dünyalık [YusZ <1377] *dimegil kim ¯dunyeligim yok ṭurur / himmetü var-ısa mālu çok ṭurur* [dünya malım yok deme, himmetin varsa malın çoktur] | dünyevî [Fer <1451] *Ḥaḳḳı teᶜālā ana çok dürlü esbāb-ı ¯dünyāvîden naṣîb vérmişdi* | [Men 1680] *¯dünyā durdukçe (...) ¯dünyāye getürmek (...) ¯dünyāsı degiştürmek: ölmek.* | dünya evi [Cum 1930] *evlenmiş ama, nihayet ¯dünya evine girmiştir. Bir küçük kız çocuğu dünyaya gelmiştir.* || ~ ***Ar*** *dunyāʾ* دُنْياء [*#dnw* fuᶜlāʾ sf. fem.] yeryüzü < ***Ar*** *adnā* أدنى [kıy.] daha aşağıda veya beride olan < ***Ar*** *danī* [sf.] aşağı, beride --› EDNA

† Arapça sözcük, *denī* "aşağı" sıfatının kıyas hali olan *ednā* "daha aşağı" sözcüğünün dişilidir. "Öte taraf" ile bir karşıtlığı ima etmesi bakımından İslam dini kökenli bir kavramdır.

›› dünya evi, dünya görüşü, dünya malı, dünyada, dünyalı, dünyalık, dünyevî, yenidünya

düo [Cum 1930] *Buheim ve Saffano ¯duo'sunun esrarengiz dansları* || ~ ***İt*** *duo* (müzikte) ikili << ***Lat*** *duo* iki << ***HAv*** ***duwo-** a.a. → DÜ

← DÖPİYES, DUAL (DÜALİZM), DUODENUM, DUPLEKS (DUBLE, DÜPLİKAT), DÜET, DÜZİNE

düplikat [Bah 1924] *¯düplikata: Bir senedin, mektup ve sairenin nüsha-i seniyesi.* || ~ ***Fr*** *duplicate* bir belgenin ikinci kopyası ~ ***Lat*** *duplicata* [n. çoğ.] a.a. < ***Lat*** *duplicatus* [pp.] ikiye katlanmış, kopyalanmış < ***Lat*** *duplicare* [den.] ikiye katlamak, ikilemek, kopyalamak +(*l*)*t*° < ***Lat*** *duplex, duplic-* iki kat → DUPLEKS

›› düplikasyon, duplikat, düplikatör, düplike

dür|mek [ETü: Kaş 1073] *ol bitig ¯türdi* [kitabı (rulo şeklinde) dürdü] | dürüş- "uğraşmak, çatışmak" [GülM 1429] *her kimse ki ulular-ıla arışa kendü kanın dökmege ¯dürişür.* | [Men 1680] *¯dürmek: Complicare (chartam, vestem &c), convolvere, involvere, contrahere (velum, vexillum), contorquere.* || << ***ETü*** *tür-* top veya rulo yapmak, bohça etmek <<? ***ETü*** *tevür-* döndürmek

›› dürge, dürmeç, dürmece, dürü, dürül-, dürüş-, dürüştür-

← DÜRT- (DÜRTÜ), DÜRÜM

dürbün "uzağı gören" [Kab 1432] *pādişāh rūşen-reʾy* [açık görüşlü] *ve ¯durbīn* [uzak görüşlü] *ve âḫir-endîş* [ardını düşünen] *gerekir* | "... Fr *téléscope* karşılığı" [Men 1680] *¯dürbīn: ırak görici. Longé prospiciens, perspicax* [uzak görüşlü] *& item usit. Telescopium.* || ~ ***Fa*** *dürbīn* دوربين uzağı gören § ***Fa*** *dür* دور uzak + ***Fa*** *bīn* بين gören → BEDBİN, DURENDİŞ

dürt|mek [ETü: Kaş 1073] *köŋke yağ ¯türtti* [deriye yağ sürdü] | [DK <1400?] *Çenberüme alca kanum ¯dürteyinmi?* | "... sivri bir şeyle sançmak" [Men 1680] *mızrak uci ile ¯dörtüp* || << ***ETü*** *türt-* yağ sürmek <? ***ETü*** *tür-* dürmek, toplamak +*lt-* → DÜR-

† *Dür-* fiiliyle anlam ilişkisi muğlaktır. Fiilin iki anlamı (1. "eliyle oğmak", 2. "sivri bir şey değdirmek") arasındaki ilişki de açık değildir.

›› dürtükle-, dürtüş-, dürtüştür-

← DÜRTÜ

dürtü "dürtme aracı" [Men 1680] *¯dörti: stimulus, aculeus.* | "tahrik eden şey, muharrik" [YTü: Cum 1945] *Libido yani cinsel arzu ve ¯dürtü olduğuna göre ve cemiyet sempatisi göstermekte iken(...)* || < ***TTü*** *dürt-* +*l*(*g*) → DÜRT-

dürüm "büklüm" [LO 1876] *¯dürüm: Libasın kırılan yeri, büklüm. ¯Dürümü bozulmamış: katları aşılmamış kumaş ve libas-ı cedid.* | "dürülmüş yufkadan yapılan yemek" [Cum 1933] *yufka ekmeğinin içine koyu pekmez sürülmek suretile yapılmış ¯dürüm isimli bir nevi sanduviçtir.* || < ***TTü*** *dür-* +*Im* → DÜR-

›› dürümcü

dürüst [AtH <1250 (1444)] *teŋ ese teŋedi ¯durustḳa bādāl* | [CodC 1303] *rectus* [doğru]: *Fa: ¯drust - Tr: χoni* [köni] || ~ ***Fa*** *drust* درست doğru, düz << ***OFa*** *druwišt/druşt* a.a. << ***EFa*** ***druv-išta-** en doğru, tam doğru < ***EFa*** *duruva-* [sup.] doğru << ***HAv*** ***deru-*** düz, doğru, sağ

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *true* "doğru" ve bunun superlativ halinden *trust* "güven". Her iki sözcük ***Ger*** ***treuw-** "düz, doğru, sağ" kökünden gelir. † Aynı HAvr kökünden ***Lat*** *durus* "sert, sağlam".

← DURUM BUĞDAYI (ENDURANS), NAZDROVYE, TRÖST

dürzü "hakaret sözü" [Göv 1930] *¯dürzü: Hıyanetlik, katı yüreklilikten kinaye olarak söylenir tahkir sözü.* || ~ ***Ar*** *durzī* درزى [nsb.] Suriye ve Lübnan'da yaşayan bir dini topluluğun mensubu < ***öz*** *Muḥammad İsmāil al-Darzī* Dürzi dininin kurucusu (ö. 1019) +*ī* < ***Fa*** *darzī* درزى terzi

Levent Şahverdi Arşivi

† Güncel kullanımda kavim adı *Dürzi*, hakaret sözü *dürzü* şeklinde yazılır.

›› dürzi

düstur [Taz 1482] *ʿaḳl ¯düstür u ḥiss ḥācibidür* || ~ ***Ar*** *dustūr* دستور [*#dstr* q.] 1. yasa, kural, ilke, 2. baş vezir ~ ***Fa*** *dastūr* دستور ferman → +DAN[2]

düş tül [ETü: Man <900] *Yüsıpnuŋ ¯tülinte* [Yusuf'un rüyasında] *(...) bu muntaġ ¯tül ¯tüşeyük men* [bunun gibi rüya göreyim ben] | [ETü: Kaş 1073] *¯tüş: al-manzil wa'l-waḳtu'l-nuzūl* [durma/dinlenme yeri ve durma vakti] *(...) ¯tüş öġi* [öğlen molası] *(...) ¯tüş yördi* [rüya yorumladı] *(...) elgin ¯tüşlendi* [yolcu öğle vakti kısa bir uyku için mola vedi] | [Kıp: CodC 1303] *somnium* [uyku] - *Fa: χau* [*χāb*] - *Tr: ¯tus* [tüş] | düşsel "hayalî" [YTü: Cum 1963] *bu çıkmaz batak içinde ne ¯düşsel umutlar* || << ***ETü*** *tüš* 1. durma, durak, 2. dinlenme, uyku, 3. rüya ≈ ***ETü*** *tül* rüya

† Anlam evrimi "durmak" > "dinlenmek, öğle uykusu" > "rüya" şeklindedir. Karş. ***Fa*** *χʷāb* "uyku; rüya". † ***TTü*** *düş olmak* "rast gelmek, denk gelmek" deyimi, aynı sözcüğün başka bir evrimini temsil eder.

›› düşle-, düşsel

← DİŞBUDAK, DÜŞÜN- (DÜŞÜN, DÜŞÜNCE)

düş|mek [ETü: Or 735] *kaġanım ben eb gerü ¯tüşeyin tidi* [kağanım ben eve ineyim dedi] | [ETü: İrkB <900] *turña kuş ¯tüşnekiŋe konmiş, tuymatın tuzakka ilinmiş* [turna kuşu tüneğine konmuş, anlamadan tuzağa yakalanmış] | [ETü: Kaş 1073] *er attın ¯tüşdi* [attan indi], *er tamdın ¯tüşdi* [damdan düştü] *(...) attın ¯tüşürdim* [attan indirdim] *(...) ¯tüşük kişi* [miskin ve durgun kişi] || << ***ETü*** *tüš-* 1. inmek, konmak, durmak, 2. düşmek

›› düşmez, düşük, düşül-, düşür-

← DÜŞEY, DÜŞKÜN, İZDÜŞÜM

düşes düşiza [28M 1720] *kralın arabası prinçizalar ve ¯düşizalar hıntolar ile...* | dükesa [TakV 1832] *Onuncu Karlos'un büyük gelini olan Angulema* [Angouleme] *¯dükesasının nahafet-i mizacına* | [Bah 1924] *¯düşes: Bir dükanın karısı.* || ~ ***Fr*** *duchesse* dükün eşi; bir tür ipekli kumaş << ***OLat*** *ducissa* [fem.] < ***Lat*** *dux, duc-* dük → DÜK

›› grandüşes

düşeş "tavla deyimi" [LO 1876] *¯düşeş: Zar sayısı, iki altı* || ~ ***Fa*** *du şaş* iki altı → DÜ, ŞEŞ

düşey "vertikal" [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *düš- +(g)Ay* → DÜŞ-

† Atatürk tarafından türetilen sözcüklerdendir.

düşkün [Men 1680] *¯düşkün, devletten ¯düşkün: alçaklanmış, fakırlanmış.* || < ***TTü*** *düš- +gln* → DÜŞ-

›› düşkünler yurdu, düşkünlük

düşman [Kut 1069] *koḍı bolsu ¯duşman başı* [düşman başı eğik olsun] || ~ ***Fa/OFa*** *duşmān/duşman* دشمان/دشمن düşman ≈ ***Ave*** *duşmanah-* «kötü düşünen», a.a. § ***Ave*** *duš* kötü, uğursuz (<< ***HAv*** **dus-* kötü, bozuk) + ***Ave*** *manah-* düşünce, akıl, ruh → DİS+, MENENT

† Aynı kökten ***Fa*** *duj* "çirkin, murdar", *duşt* "çirkin", *duşnām* "sövme", *duşvār* "müşkül". ***EYun*** *dysménēs* "düşman" paralel yapıdadır.

›› can düşmanı, düşmanlık, kaşık düşmanı

düşün "fikir, mülahaza" [YTü: CepK 1935] *¯düşün (bkz. düşünce)* = *Mülâhaza* | düşünsel "fikrî" [YTü: Cum 1952] *¯Düşünsel kelimesi fikrî karşılığı olarak alınamaz, yanlıştır (...) Fakat bu kelimeyi Türkçeye uygun sayacak kadar müfrit uydurmacı olan bir zat...* || < ***TTü*** *düşün-* → DÜŞÜN-

† ***TTü*** *inan-* > *inan* örneğine uygun olarak ***YTü*** *güven* ve *düşün* adları türetilmiştir. Türkçede fiil gövdesinin ad olarak kullanılması normal değildir.

›› düşündeş, düşünsel

düşün|mek tüşe- [ETü: Kaş 1073] *ol tüš ¯tüşēdi* <düş gördü> | [Çağ: Pav <1500] *¯düşünmek* دوشونمك *: méditer, réfléchir* | [Men 1680] *¯düşünmek: fikr e., tasavvur e.* || ≈ ***ETü*** *tüše-* duraklamak, rüya görmek < ***ETü*** *tüš* rüya, hayal *+(g)A-* → DÜŞ

† *Sağın-* ve *ögi-* yerine Orta Türkçede yaygınlık kazanan fiildir. † Ada eklenen *+In-* ekinin işlevi muğlaktır. Normal olarak addan fiil üreten *+A-* ekinin dönüşlü haliyle **düşen-* beklenirdi.

›› düşündür-, düşünüp taşın-, düşünür

← DÜŞÜN, DÜŞÜNCE

düşünce [LO 1876] *¯düşünce: Efkâr, endişe.* || < ***TTü*** *düšün- +çA* → DÜŞÜN-

† Eski metinlerde genellikle "melankoli, iç sıkıntısı" anlamındayken 1920'lerden itibaren "fikir" anlamı ağır basmıştır.

›› düşünceli, düşüncesiz

düt : ***onom*** *düt* üfleme sesi, düdük sesi

›› dütle-

← DÜDÜK (DUDUK, DÜDEN, DÜT-), DÜTTÜRÜ

düt|mek "cinsel ilişkiye girmek (argo)" [EkşiS 2001] *böyle aşkın ızdırabını ¯dütmek şart olur.* || << ***TTü*** *düdük-le-* → DÜDÜK

düttürü [LO 1876] *¯düttürü ¯Leyla: geveze karı.* | [TDK1 1945] *¯Düttürü ¯Leyla: dar paçalı veya gülünç giyinen kimse* || < ***TTü*** *düttür-* → DÜT

† *Tüttürmek* fiilinden mi, *düt* onomatopesinden mi türetildiği açık değildir.

düve [ETü: Kaş 1073] *¯tüge* [iki yaşına ulaşan buzağı] || << ***ETü*** *tüge* buzağının büyüğü, dana

düvel [Men 1680] *¯düvel: pl. toı devlet.* || ~ ***Ar*** *duwal* دول [*#dwl* fuʿal çoğ.] devletler < ***Ar*** *dawla(t)* دولة [t.] → DEVLET

›› düvel-i muazzama

düven [Men 1680] *¯dögen: Flagellum, tribula.* || ~ ***Yun*** *dukánion δουκάνιον* ekini kabuğundan ayırmak için kullanılan cihaz, düven << ***EYun*** *tykánē τυκάνη* a.a. *+ion* < ***EYun*** *týkos τύκος* taşçı keskisi, balta

† Kullanımda Türkçe *dög-* fiili ile birleştirilmiş ise de, Anadolu ağızlarındaki birçok tarım terimi gibi

Levent Şahverdi Arşivi

Yunancadan alıntı olduğu muhakkaktır. ▫Tietze xx, ▫LS 1833, ▫Chant 2.1143.

düver "kalın direk, mertek" [Enb-TS <1390] *ol köşk içinde dört biŋ ¯düger var idi altundan* | [SlhA 1469] *farsab* [Fa.]: *kapu ve ¯düger ağacı* || ~ ***Yun*** *dokárion* δοκάριον [küç.] < ***Yun*** *dokós* δοκός kalın direk, mertek *+arion* << ***EYun*** *dokós/dokion* a.a. < ***EYun*** *dékomai* δέκομαι üstüne almak, kabul etmek << ***HAv*** **dek-* almak, kabul etmek → DOGMA

düyun [Men 1680] *¯düyün: Debita* || ~ ***Ar*** *duyün* ديون [*#dyn* fuʿūl çoğ.] borçlar < ***Ar*** *dayn* دين [t.] borç < ***Ar*** *dāna* دان 1. borç aldı, borç verdi, 2. yargıladı, hükmü altında aldı

† Karş. ***Aram*** *#dyn* "yargılama, hüküm verme, yasama", *mədīnā* "yargı çevresi, kent, il". Ayrıca ***Akad*** *dīnu* "yargı, yasa". † Osmanlı Devletinin 1881'de dış borçlarını ödeyememesi üzerine kurulan *Düyūn-ı Umumîye İdâresi* "Kamu Borçları Yönetimi" anlamındadır.

›› deyn, düyun-u umumiye

← MEDİNE (MEDENİ, MÜTEMEDDİN, TEMEDDÜN), MEDYUN

düz [ETü: Or 735] *begleri yerne bodını yerne ¯tüz ermiş* [beyleri ve halkı barış/uyum içinde imiş] ‖ << ***ETü*** *tüz* barışık, uyumlu, düzenli, düzgün ≈ ***ETü*** *tüz-* sıraya koymak, dizmek, düzenlemek → DÜZ-

›› bir düziye, dümdüz, düpedüz, düz ayak, düz yazı, düzle-, düzleş-, düzleştir-, düzlük, düztaban, tek düze

← DUZİKO, DÜZEN (DÜZENLE-), ERENDİZ

düz|mek [ETü: Uy <1000] *işlerin ¯tüzgeli* [işlerini düzene komak için] | [ETü: Kaş 1073] *beg ilin ¯tüzdi* <bey ülkeyi/devleti düzenledi> *(...) yér ¯tüzüldi* <yer düzeldi> | [SN 1354] *nitesi χoş ¯düzmiş anı ¯düzen* [ne güzel tertip etmiş onu düzen] | düzün- [Fer <1451] *¯düzündüm koşundum muʿattar oldum* [süslendim takındım parfümlendim] | düzüş- (argo) [EkşiS 2000] *¯düzüşmek: sikişmek (...) ecnebi filmlerde kullanilan fucking sözcüğünün sikişmek şeklinde çevrilememesi sonucunda icat edilmiş sözcük.* || << ***ETü*** *tüz-* düzenlemek, doğrultmak

›› düzül-, düzüm düzüm, düzüş-

← DÜZ (DUZİKO, DÜZEN, ERENDİZ), DÜZEL-, DÜZENEK, DÜZEY, DÜZGÜN, DÜZLEM, DÜZMECE, TÜZEL, TÜZÜK

düzel|mek [ETü: Kaş 1073] *yer ¯tüzüldi* <yer düzleşti> *(...) yer ¯tüzerdi* <yer düzleşti> | [Kıp: İdr 1312] *¯tüzeldi ... ¯düzeldi: astawā* <eşitlendi, düzleşti> ‖ < ***OTü*** *düz +Al-* → DÜZ-

† ***ETü*** *tüzül-* fiilinin OTü tipik */U/ > /A/* değişimine uğramış hali olabileceği gibi, *tüz/düz* sıfatından türetilmiş yeni bir fiil de söz konusu olabilir. Modern dönemde bu ikinci yoruma uygun olarak TTü ayrı bir *düzül-* fiili belirmiştir.

›› düzelt-, düzelti, düzeltmen

düzen "nizam" [SN 1354] *¯düzen düzdi vü yapdı bir χoş maḳām* | [Men 1680] *¯düzenlik, ¯düzenlü* | "... akort" [Nedim <1730] *bulmaya ḥaşre degin berbāṭ-ı Nahīd ¯düzen* | [LO 1876] *¯bozuk ¯düzen* | düzenbaz [Cum 1930] *hırsız, uğursuz, ¯düzenbaz, dolandırıcı, zalim, müstebit diye kirletmek* || < ***TTü*** *düze-* düzeltmek, düzenlemek *+In* → DÜZ

† *Düz-* fiilinin etkin ortacı olan *düzen* "düzme işini yapan, düzücü" ayrı sözcüktür.

›› çeki düzen, düzenbaz, düzenle-, düzenlen-, düzenli, düzenlik, düzensiz

← DÜZENLE-

düzenek [YTü: TD 1934] ‖ [YTü: TDK1 1945] *¯düzenek: Pilān* [plan]. || < ***TTü*** *düz-* *+AnAk* → DÜZ-

düzenle|mek [YTü: Cum 1935] *hava filolarımızı da en son hava araçlarıyle ¯düzenlemekten geri kalmadı. (Atatürk)* ‖ < ***TTü*** *düzen +lA-* → DÜZEN

›› düzenlen-, düzenlet-

düzey "seviye" [YTü: Cum 1935] *Kültür işlerinde ergemiz, bütün vatandaşları yüksek bilgi ¯düzeyine çıkarmaktır.* || < ***TTü*** *düz +(g)Ay* → DÜZ-

›› düzeyli, düzeyli beraberlik, düzeysiz

düzgün "tertip, tertibat" [Enb-TS <1390] *kaçan Belkıs yalavaçları ol meydāne yakın geldiler ve Süleyman'ın ¯düzgünün gördiler.* | "karışım, kozmetik" [Men 1680] *¯düzgün: Adornamentum* [süs, kozmetik], *adinventio, fictio* [hazırlanmış şey, preparat], *composita* [bileşim], *& usit. Fucus* [göze sürülen sürme]. | "... muntazam" [BK 1797] *Yaʿni muvafakat, uygunluk ve ¯düzgünlük.* || < ***TTü*** *düz-* düzenlemek, tanzim etmek, terkip etmek *+gIn* → DÜZ-

† "Muntazam" anlamında sıfat olarak kullanımına 19. yy.'dan önce rastlanmaz.

düzine [LO 1876] *¯duzina* دوزينه *(İt.): On iki parçadan ibaret bir takım.* | [KT 1900] *¯duzina* دوزينه *(İtal. dozzina).* || ~ ***Fr*** *douzaine* onikilik birim < ***Fr*** *douze* oniki << ***Lat*** *duodecim* a.a. § ***Lat*** *duo* iki + ***Lat*** *decem* on → DÜO, DESİ+

† ***İt*** *dozzina* (a.a.) biçiminden alıntı halinde Türkçe */duçina/* beklenirdi. ***İng*** *dozen* (a.a.) Fransızcadan alınmıştır.

düzlem [YTü: Geom 1937] ‖ < ***TTü*** *düzle-* *+lm* → DÜZ-

›› düzlemsel

düzmece "sahte" [AşZ 1502] ‖ < ***TTü*** *düz-* sahte yapma *+mAcA* → DÜZ-

DVD [Mil 1996] *CD-ROM'un yenilenmiş, zenginleştirilmiş versiyonu olan ¯DVD var. Önümüzdeki dönemde piyasaya sürülecek olan ¯DVD'ler* || ~ ***İng*** *DVD* [abb.] 1995'te Phillips, Sony, Toshiba ve Panasonic tarafından geliştirilen elektronik kayıt diski < ***İng*** *digital versatile disk* esnek kullanımlı dijital disk → DİJİTAL, DİSK

Levent Şahverdi Arşivi

E

ebabil ~ ***Ar*** *abābīl* Kuran'da anılan efsanevi bir kuş türü ≈ ***Akad*** *ibbiltu* bir tür kuş (ᵒM-K 2:5; ᵒCAD 7:1.)

† Arapça sözcük, ***ibbil** veya ***ibbila(t)* biçiminin çoğulu kabul edilir.

ebat [Men 1680] *ˉebʿād: Distantiae.* || ~ ***Ar*** *abʿād* ابعاد [*#bʿd* afʿāl çoğ.] mesafeler < ***Ar*** *buʿd* بعد [t.] mesafe → BUUT

ebcet [AşP 1330] *levh naḳşı oldı anuŋ ˉebcedi* || ~ ***Ar*** *abcad* ابجد Arami/Süryani alfabesinin harf düzeni, harflere rakamsal değer verilmesine dayanan sayı sistemi < ***Aram*** *aleph beth gmel daleth* אבגד Arami/Süryani alfabesinin ilk dört harfi → ELİF, BETA, CİM[1]

† Rakamlandırma sistemi muhtemelen Arap alfabesinin 7. yy sonlarında formalize edilmesinden önceki bir dönemde Süryaniceden aktarılmıştır.

ebe "ana" [Oğ: Kaş 1073] *ˉebe: al-umm* <ana - Oğuzca .... Karluk Türkmenleri bu sözcüğü ˉepe olarak söyler.> | [Kıp: İdr 1312] *ˉebe* <aslen büyük anne anlamında olup saygı babında anneye de ˉebe denir> | <... doğuma yardımcı kadın> [Men 1680] *ˉebe, ˉebe kadün: Obstetrix.* | "... handikaplı oyuncu" [TDK1 1945] *ˉebe: (...) 2. Çocuk oyunlarında kendisine yüküm yüklетilen kimse.* || << ***ETü*** *ebe/epe* anne, büyük anne ≈ ***ETü*** *aba/apa* baba, dede < ***çoc***

† Yakın akrabalık terimlerinin çoğu gibi bebek lisanından alınmıştır. Lehçelerde "teyze" ve "sütanne" anlamlarına da rastlanır.

›› ebele-, ebelen-, ebemkuşağı, körebe

← ABLA, EBEGÜMECİ

ebegümeci [Yad <1421?] *ˉebem ˉgömeci toχmı ve χaṭmī toχmı her birinden iki direm* | [Arg 1533] *ˉeben ˉghiumeggi: malua herba* || << ***TTü*** *ebem gömeci* yaprakları yenen bir bitki, malva sylvestris § ***TTü*** *ebe* ana, nine + ***TTü*** *gömeç* külde pişirilen çörek, ekmek → EBE, GÖM-

ebet [AşP 1330] *raḥmet içinde ˉebed bāḳī kalan* | ebediyet [Men 1680] *ˉebedīyet: Aeternitas.* | ebediyen [MAkif 1920] *ˉebediyyen sana yok ırkıma yok izmihlal* || ~ ***Ar*** *abad* أبد [*#Abd* faʿal] süre, özellikle çok uzun süre, kalıcılık < ***Ar*** *abada* أبَدَ kaldı, kalıcı oldu

›› ebedî, ebediyen, ebediyet

← ABİDE, İLELEBET, MÜEBBET

ebeveyn [Men 1680] *ˉebvān (...) ˉebveyn: Parentes.* || ~ ***Ar*** *abwayn* ابوين [dual.] iki babalar, ana baba < ***Ar*** *abū* أبو [*#Abw* t.] baba +*ayn* → EBU

† "Baba" anlamına gelen *abū* adının Arapçaya özgü ikil (dual) halidir. Arapçada aynı anlamda *abawān* kullanılır (ᵒLane 1:10c). ᵒMen 1:33 *ebvān* ve *ebveyn* biçimlerini verir.

ebleh [SN 1354] *key ˉebleh ola sizden eylük uman* | [Yun <1400] *uçmak χod bir tuzak-durur ˉeblehler cānın tutmağa* || ~ ***Ar*** *ablah* أبلَه [*#blh* afʿal sf.] aptal < ***Ar*** *baliha* بَلِهَ aptal idi

† Kusur ve renk sıfatları yapan *afʿal* vezninde.

ebola [Mil 1995] *kısa süre içinde çok sayıda insanın ölümüne neden olan ˉEbola' virüsü* || ~ ***İng*** *ebola fever* ilk kez 1976'da Kongo'da tespit edilen salgın hastalık ~ ***öz*** *Ebola* Kuzeybatı Kongo'da nehir ve bölge adı

ebonit [Cum 1955] *30 adet ˉebonit kavanoz, 35 adet hattı havai sigortası, 240 rulo band (...)* || ~ ***Fr*** *ébonite* / ***İng*** *ebonite* doğal rengi siyah olan bir tür sentetik polimer < ***İng*** *ebony* değerli siyah tahtasıyla tanınan ağaç, abanoz +*ite* ~ ***EYun*** *ébenos ἔβενος* a.a. → ABANOZ

ebrar [Men 1680] *ˉebrār: eyü ademler. Justi, sancti, probi (homines).* || ~ ***Ar*** *abrār* ابرار [*#brr* afʿāl çoğ.] hayırlar, hayırlı kişiler < ***Ar*** *barr* بَرّ [t.] hayırlı, iyi, erdemli

† Aynı Arapça kökten *mebrûre* "temiz, mübarek" Türkçede kişi adı olarak kullanılır.

ebru [Men 1680] *ˉebr: bulut.* | [LO 1876] *ˉebru: Ebrī* [galatı]. *Mermer taklidi nakış ve boya.* || ~ ***Fa*** *abrī* ابری bulut gibi, hareli < ***Fa*** *abr* ابر bulut +*ī* << ***EFa*** *abra-* a.a. ≈ ***Ave*** *avra-* a.a. ≈ ***Sans*** *abhrá* अभ्र yağmur bulutu

† Aslı *ebrî* olup, ***Fa*** *ebrū* "kaş" sözcüğüyle kontaminasyon yoluyla telaffuz değişikliğine uğramıştır.

›› ebrula-, ebrulî

ebu ~ ***Ar*** *abū/bū* أبو/بو [*#Abw*] baba

›› ebucehil karpuzu

← ABULLABUT, BAOBAP, BUKALEMUN, EBEVEYN

ecdat [MMem 1557] *ėşigiŋe yüz sürüp kul olmışum ˉecdādıŋa* || ~ ***Ar*** *acdād* اجداد [*#cdd* afʿāl çoğ.] cedler, atalar < ***Ar*** *cadd* جدّ [t.] dede, ata → CET

ece eçü [ETü: Or 735] *ˉeçüm apam bumın kagan iştemi kagan* [atam dedem Bumın ve İştemi Kagan] | [ETü: Kaş 1073] *ˉeçe* "yaşça büyük kız kardeş anlamına gelen ˉeke sözcüğüyle eşdeğerli bir sözcük. Cim, kef'ten dönüşmüştür." *(...) ˉeçi* "yaşça büyük olan erkek kardeş" | [Çağ: Pav <1500] *ˉeçe: mére, femme âgée* [ana, yaşlı kadın] | [EÇ <1683] *ḳavm-i Germiyānī arasında lafz-ı ˉece karındaşa dérler* | [Ana 1932] *ˉece: 1-Büyük birader, 2-amuca, 3-baba, 4-anne, 5-abla, 6-herkesin hürmet ettiği hanım.* || << ***ETü*** *eçe* abla ≈ ***ETü*** *eçi/eçü* ata, dede, ağa, ağabey < ***çoc***

← KAYINÇO, TEYZE

ecel [Kut 1069] *busuġda küǧer bu körünmez ˉacal* [pusuda bekler bu görünmez ecel] || ~ ***Ar*** *acal* أجل [*#Acl* faʿal] 1. biçilmiş süre, bekleme süresi, 2. ölüm < ***Ar*** *acila* أجِلَ bekledi, duraksadı

← TECİL (MÜECCEL)

Levent Şahverdi Arşivi

ecinni ecinne [EÇ <1683] *beni ādemden ne kavm-i ¯ecinne* [cinler] *ne kavm-i şeyātīn* [şeytanlar] *ayrılmadılar* | ecinnī [LO 1876] *¯ecinnī: Kelime-i müvellede. Cin tāifesi.* || << ***Ar*** *acinna(t)* أجنّة [*#cnn* çoğ.] cinler / ***Ar*** *cinnī* جنّى [t.] bir adet cin → CİN[1]

† Türkçe sözcük *ecinne* "cinler" ile *cinnī* "bir tane cin" bileşimidir.

ecir [Rab 1310] *sadakanıŋ ¯ecrin Mevlā taʿālā bérür.* || ~ ***Ar*** *acr* أجر [*#Acr*] ücret, ivaz, bir iş veya hizmete karşı ödenen bedel ≈ ***Aram*** *agər* אגר a.a. ~ ***Akad*** *agaru* a.a.

† Belirli ücret karşılığında kamu hizmeti olgusu İkinci Babil devleti zamanında (MÖ 8-7. yy) ortaya çıkmış ve MÖ 6. yy.'da Babil'i ülkesine dahil eden Pers kralının kurduğu ulak/posta sistemiyle yaygınlık kazanmıştır. ***EYun*** *ággaros/ággelos* "ulak, posta, ücretli kamu hizmeti" Herodotos'a göre Pers/Fars dilindedir. ***EFa*** **aggar-* kaydedilmemiştir; ancak imparatorluğun resmi yazı dili olan Babil Akadcasından alıntı olduğu muhakkaktır.

← ANGARYA, ECRİMİSİL, İCAR, İNCİL (EVANJELİK), MÜSTECİR, ÜCRET

eciş bücüş ecic bücüc [HRGCeh 1923] *ruhunu bazı Hintliler gibi ¯ecic ¯bücüc bir Buda mabudesine nezr etmedi ya!* | [TDK1 1945] *¯eciş ¯bücüş: Çarpık çurpuk, eğri büğrü.* || << ***TTü*** *ezik büzük* → EZ-, BÜZ-

† *Ezik büzük* deyiminin varyant biçimidir.

ecnebi "askeri sınıftan olmayan, tımarlı olmayan" [MüD 1564] *raʿıyyetden bilā-emr tīmāra çıkan ¯ecnebīlerdür* | [Men 1680] *¯ecnebī: Peregrinus, extraneus, alienigena, qui non est sanguine, aut affinitate junctus.* [yabancı, garip, dışarılı, hısım ve akraba olmayan] || ~ ***Ar*** *acnabī* أجنبي [*#cnb* nsb.] dışarılı, yabancı < ***Ar*** *acnab* أجنب [afʿal kıy.] +*ī* < ***Ar*** *canb* [faʿl] yan, dış → CANİP

ecrimisil "eşdeğer ücret" [İrşM 1387] *¯ecr-i ¯miṣl* || § ***Ar*** *acr* أجر ücret, parasal karşılık + ***Ar*** *miṯl* مثل benzer, eş → ECİR, MİSİL

ecza [Marz 1380] *ben cihānuŋ ¯eczāsın dirşirüp bir eylemişem* | [LO 1876] *¯eczācı: Ecza yapan, ispençiyar. ¯Eczāhāne: İspenciyar dükkânı.* || ~ ***Ar*** *aczāʾ* أجزاء [*#czA* afʿāl çoğ.] birimler, unsurlar, bileşenler < ***Ar*** *cuzʾ* جزء [t.] birim, unsur → CÜZ

›› eczacı, eczahane, eczane

eda "tarz" [Rab 1310] *karındaşıŋnı bu ¯edā birle alıp kalġıl* [kardeşini bu suretle alıp kal] | "... borç ödeme" [İrşM 1387] || ~ ***Ar*** *adāʾ* أداء [*#Ady* faʿāl msd.] 1. yapma, edim, ediş, yerine getirme, bir borcu ödeme, 2. yapış biçimi, tarz, şive

† Arapça sözcüğün fiil kökü mevcut değildir. Arap dilcilerinin *Adw* köküne atfettikleri *ʾadāt* "edat, araç" sözcüğüyle alakası belirsizdir.

›› eda et-, edalı

← TEDİYE

edat "gramerde parçacık veya takı" [Hal 1477] *¯edāt-ı rabıta ... ¯edāt-ı taṣġīr ... ¯edāt-ı mübalaġa ... ¯edāt=i n'sbet* || ~ ***Ar*** *adāt* أدات [*#Adw* mr.] araç, gereç, dilbilgisinde bağımsız anlamı olmayan kelime parçacığı

← EDEVAT

edebiyat [YOsm: Zenk 1866] ادبيّات *¯edebiyāt: tout ce qui appartient aux bonnes moeurs etc. / Alles was zur Bildung gehört.* | [LO 1876] *ʿulūm-ı ¯edebīye (..) ¯edebiyāt* || ~ ***Ar*** *adabīyāt* أدبيّات [çoğ.] edeb literatürü, kültüre ilişkin her şey < ***Ar*** *adabī* ادبى [nsb.] edebe ilişkin +*āt* < ***Ar*** *adab* أدب [*#Adb* faʿal t.] 1. görgü, terbiye, kültür, 2. yaşam tarzına ilişkin hikaye ve gözlemlerden oluşan ve Arapçada 8. yy.'dan itibaren yaygınlaşan yazı türü +*ī* → EDEP

† *Edeb* "kültür, kültivasyon" Ortaçağ İslam kültürünün temel kavramlarından biri olduğu halde, *edebiyāt* deyimi modern çağa ait görünüyor.

›› edebî, edebileş-, edebileştir-, edebiyat yap-, edebiyatçı

edep [Kut 1069] *aġırladı ḥacīb orun birdi tör / ¯adab birle Ay toldı oldurdı kör* [Hacib saygı gösterdi, baş köşede yer verdi, Aydoldu edep ile oturdu, gör] | [SN 1354] *yad yirde süci içüp yatmaġıl / ¯edebsizlik olur anı itmegil.* || ~ ***Ar*** *adab* أدب [*#Adb* faʿal msd.] görgü, terbiye ≈ ***Ar*** *adaba* أدب konuk ağırladı, terbiyeli ve kültürlü idi

›› bîedep, edep yeri, edephane, edeplen-, edepli, edepsiz

← ADAP, EDEBİYAT, EDİP, TEDİP (MÜEDDEP)

edevat [Men 1680] *¯edevāt: pl. ab edāt. Instrumenta, apparatus.* || ~ ***Ar*** *adawāt* أدوات [*#Adw* çoğ.] gereçler < ***Ar*** *adā(t)* أداة [t.] araç, gereç → EDAT

›› alet edevat

edik [ETü: Kaş 1073] *¯etük: al-χuff* [çizme] | edim [Fer <1451] *¯edim müze* [çizme] *ayağına çekdi* || << ***ETü*** *etük* ayakkabı, çizme < ***ETü*** *ét-* yapmak, imal etmek +*Uk* → ET-

† Anlam ilişkisi için karş. *sahtiyan* < ***Fa*** *sāχtan* "imal etmek", *kundura* < ***İt*** *condurre* "imal etmek".

edilgen [YTü: Fel 1942] *¯edilgen = meçhul = passif* || < ***TTü*** *edil-* +*(g)An* → ET-

›› edilgin

edim [YTü: Fel 1942] *¯edim = Fiil, amel = Acte* || < ***TTü*** *et-* +*Im* → ET-

›› edimsel, edimselleş-

edin|mek "kendine yapmak, sahiplenmek" [Men 1680] *¯idinmek vul. ¯edinmek* || << ***TTü*** *ét-* +*In-* → ET-

† *Ét-* kökünden türeyen ***ETü*** *étin-*, ***TTü*** *édin-* "kendine bir şey hazırlamak, yapınmak" fiiliyle anlam bağı zayıftır. İki fiilin kullanımda birbirine karıştığı düşünülebilir.

›› edindir-, edinim

edip [AtH <1250 (1444)] *¯adīb Aḥmad atım adab pānd sözüm* [adım Edip Ahmet, sözüm hep öğüt ve ahlak öğretisi] | "edep sahibi" [Men 1680] *¯edīb: Humanus, bonis moribus praeditus, liberaliter educatus & bene moratus.* | "... edebiyatçı" [LO 1876] *¯edīb: (...) Ulūm-ı edebiyye ve edebiyyatla mütevaggıl, ūdebādan adam.* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Ar udīb*** أديب [*#Adb* faʿīl sf.] edepli, iyi eğitilmiş, müeddep < ***Ar adaba*** أدب edepli ve kültürlü idi → EDEP

edisyon [Tarlan 1950] ¯*edisyon kritik* || ~ ***Fr édition*** / ***İng edition*** yayınlama, yazıyı yayına hazırlama ~ ***Lat editio*** a.e. < ***Lat edere*** çıkarmak, neşretmek *+()tion* → EDİT

edit [Hür 1999] *Ada Müzik tarafından yayınlanacak olan ilk serideki Ayten Alpman CD'sinde ¯edit yapan Eren,* || ~ ***İng edit*** 1. yayınlamak, yayına hazırlamak, tashih etmek, 2. tashih, düzelti ~ ***Lat editus*** [pp.] yayınlanmış < ***Lat edere*** «dışarı vermek», yayınlamak *+()t°* < ***Lat e(x)+ dare, dat-*** vermek → DATA

›› editing, editle-

← EDİSYON, EDİTÖR

editör [Cum 1946] *Mizah üstadının eserlerini Charles Webster isimli bir ¯editör neşrediyormuş* || ~ ***Fr éditeur*** yayınlayan, yayıncı ~ ***Lat editor*** a.e. < ***Lat edere*** yayınlamak *+()tor* → EDİT

›› editoryal

edna [AşP 1330] *kimisi aʿlā kimi ¯ednā-durur* [kimi daha yüksek kimi daha alçaktır] || ~ ***Ar adnā*** أدنى [*#dnw* afʿal kıy.] daha aşağıda, beride < ***Ar danī*** دنى [faʿīl sf.] alçak, aşağı, beri → DUN

← DÜNYA

edvar [Sad 1574] || ~ ***Ar adwār*** أدوار [*#dwr* afʿāl çoğ.] döngüler < ***Ar dawr*** döngü → DEVİR

edyan [Men 1680] ¯*edyān: Religiones, ritus.* || ~ ***Ar adyān*** أديان [*#dyn* afʿāl çoğ.] dinler < ***Ar dīn*** دين [t.] → DİN

efal [Kab 1432] *ol ki şüret cinsidür üç ḳısmdur: ḳuvā ve ¯efʿāl ve ervāḥ* [potansiyel, aktüel ve ruhlar] | [Men 1680] ¯*efʿāl: Actiones, opera.* || ~ ***Ar afʿāl*** أفعال [*#fʿl* afʿāl çoğ.] cylemler, işler < ***Ar fiʿl*** فعل [t.] eylem → FİİL

efdal [Sad 1574] ¯*efzalül mürselīn* [resullerin en seçkini, i.e. Muhammed] || ~ ***Ar afḍal*** [*#fḍl* afʿal kıy.] daha seçkin, en seçkin < ***Ar fāḍil*** seçkin → FAZIL

efe [LO 1876] ¯*efe: Köylü ıstılahında efendi. ahi, ece gibi tabirdir.* || <? ***çoc***

† Ege bölgesine özgü sözcüğün *ebe, ece, ata, dede, dadaş* gibi samimiyet ve sevgi bildiren bir infantilizm olması kuvvetli olasılıktır. ***Yun*** *éfevos* < ***EYun*** *éphebos* ἔφηβος "delikanlı, büluğa ermiş genç erkek" ile irtibatlandırılması cazip olmakla beraber, kültür tarihi açısından mümkün görünmüyor.

›› efelen-

efekt [Cum 1945] *Devrimizin maruf fizikçilerinden olan Prof. Stark 1913 senesinde bulmuş olduğu (Stark ¯efekt) yüzünden* || ~ ***İng sound effect*** ses efekti < ***İng effect*** bir eylemin sonucu, etki ~ ***Lat effectus*** [pp.] icraat, işin sonucu < ***Lat efficere*** icra etmek, bir şeyi yapıp ortaya çıkarmak *+()t°* < ***Lat e(x)+ facere, fact-*** yapmak → FAKTÖR

← EFEKTİF

efektif [Bah 1924] ¯*efektif: Hakiki, hakikaten mevcut.* || ~ ***Fr effectif*** fiili, etkili, elle tutulur ~ ***Lat effectivus*** < ***Lat efficere*** icra etmek *+()tiv°* → EFEKT

efemera "antikacılıkta broşür, dergi, bilet, kartpostal gibi kalıcı olmayan yayınlar" [Cum 1995] *Önce ¯efemera ya da İngilizcesiyle 'Collectible papers' denilen malzemeyle oluşturalım dedik sergiyi.* || ~ ***İng ephemera*** [çoğ.] kısa ömürlü şeyler, kalıcı olmayan yayınlar < ***EYun*** *ephēmerón* ἐφημερόν [n.] bir gün ömrü olan Mayıs böceği < ***EYun*** *ephēmerós* ἐφημερός günlük < ***EYun*** *epi+ ʰēméros* ἡμέρος gün → KALİMERA

›› efemeral, efemerid

efemine [AR 1899] ¯*efemine denilen, karı erkek seciyeye malik olmayanların* || ~ ***Fr efféminé*** [pp.] kadınlaşmış, kadınsı ~ ***Lat effeminatus*** [pp.] a.e. < ***Lat effeminare*** [den.] kadınlaştırmak *+()t°* < ***Lat e(x)+ femina*** kadın → FEMİNEN

efendi "Rum papazına hitap deyimi" [Dan 1360] *Hey papas ¯efendi, lutf edüŋ, bu giçe bunda yatuŋ* | "hükmeden" [GülM 1429] *senden daχı ulu ¯efendi vardır (...) ¯efendilik ile kullık aradan gitdi* | [Men 1680] ¯*efendi vul. ¯afendi: Dominus, magister, herus.* | "okuryazar kişilere, ulema mensuplarına ve şehzadelere özgü unvan" [LO 1876] ¯*efendi: (...) Okumuşlara mahsus* [unvandır]. *Şehzadegâna dahı unvan olmuşdur. Hukkâm-ı şerʿa denir.* | ~ ***OYun*** *avthéndis* ἀυθέντης saygıdeğer kişi, üstad, Bizans'ta saygı unvanı ~ ***EYun*** *authéntēs* ἀυθέντης reşit ve mümeyyiz kişi, vekil olmayan, asil < ***EYun*** *authéntō* ἀυθέντω sorumluluk ve yetki sahibi olmak

† Karş ▫DuCG 1:152. ἀυθέντης: Dominus, herus. Mevlana'nın kızı Melike Hatun'a (13. yy) Rumca *Efendipula = xudāvendgārzāde* lakabı verildiğini Menakıb-ı Arifîn aktarır. † Osmanlı kullanımında ***Ar*** *mawlā* ve ***Fa*** *axünd* "hoca, molla, okumuş kişi" sözcüklerinin eşdeğeridir.

›› beyefendi, efendice, efendilik, efendim, efendime söyleyeyim, hanımefendi, hocaefendi

← OTANTİK

efervesan "su katıldığında kaynayan tablet " [Mil 1959] *Corthyle ampul ve 10 mgr. BROMOCAL ¯efervesan yeniden bütün eczanelere tevzi edilmiştir.* || ~ ***Fr effervescent*** kabaran, kaynayan < ***Lat effervescere*** kaynaşmak, galeyana gelmek *+ent°* < ***Lat e(x)+ fervere*** kaynamak *+esc-* → FERMANTE

›› efervesant

efil efil [Sic-TS <1600] *esinden bu oğlancuk ¯efildeyüp figān ider* | [Kara-TS <1700] ¯*efil ¯efil ider yārin yüzinde / zülf midür perçem midür tel midür* || : ***onom*** esinti sesi

efkâr [Men 1680] ¯*efkār: Cogitationes, consilia.* || ~ ***Ar afkār*** أفكار [*#fkr* afʿāl çoğ.] fikirler, düşünceler < ***Ar fikr*** فكر [t.] düşünce → FİKİR

›› efkâr-ı umumiye, efkārlan-, efkārlı

eflak [AşP 1330] *uşbu ¯eflāk u kevākibden eşer / irişüdür cümle cisme* [bu feleklerden ve yıldızlardan tüm varlıklara etki yapar] || ~ ***Ar aflāk*** أفلاك [*#flk* afʿāl çoğ.]

Levent Şahverdi Arşivi

felekler < ***Ar falak*** [t.] çark, özellikle gök kürenin çarkı → FELEK

† Ülke adı olan *Eflak* (Wallachia) bununla ilgili değildir.

eflatun [LO 1876] ~*eflâtünî: Hurma zarnkı rengi, koyu leylaki* | [KT 1900] ~*eflâtünî: Leylaki ile erguvan arası, mora çalan renk* || < ***öz (Ar) aflâtûn/falâtûn*** أفلاتون/فلاتون Yunan filozofu Platon (MÖ 429-347) ~ ***öz (EYun) Platôn*** πλατων a.a. → PLATONİK

† Renk adı Platon'un *Devlet* adlı eserinde *phoiniks* "kızılımsı mor" rengin en soylu renk olduğuna ilişkin ifadesinden esinlenmiş olmalıdır. † Adın Arapça biçimi inisyal çift sessize bir ön sesli eklenmesi ve Arapçada varolmayan */p/* ve */o/* seslerinin eşdeğer seslere çevrilmesiyle elde edilmiştir.

›› Eflatuncu, eflatuni

efor [Cum 1936] *Gerek demokratlar (...) zencilerin reyini kazanmak üzere müthiş bir* ~*efor sarfetmekteditler.* || ~ ***Fr effort*** [dev.] çaba, gayret < ***Fr ef(f)orcer*** [den.] kuvvet harcamak, çaba göstermek < ***Fr e(x)+ force*** kuvvet → FORS

efrat [Sad 1574] ~*efrâd-i âferîdeden bir ferd* [yaradanın bireylerinden bir birey] || ~ ***Ar afrâd*** أفراد [*#frd* af'āl çoğ.] bireyler < ***Ar fard*** فرد [t.] birey → FERT

efsane [Dan 1360] *Bu söze yok bilürsin χod nihâyet / Uzın* ~*efsânedür inen beğâyet* || ~ ***Fa afsâna*** افسانه anlatı, destan ≈? ***Ave *apa-saŋha*** (bir şeyden) söz etme < ***Ave apa+ saŋha*** öğreti, anlatı, deyiş < ***Ave sāh-*** söylemek, demek (▫Barth 1575)

›› efsaneleş-, efsanevî

← EFSUN (FÜSUN)

efsun [Kut 1069] ~*afsunçılar / bu yil yeklig igke bu ol emçiler* [efsuncular, cin ve şeytanlı hastalıkları tedavi ederler] || ~ ***Fa afsûn/fisûn*** افسون/أفسون büyü, sihir < ***Fa afsûdan, afsây-*** افسودن, افسای büyülemek ≈ ***Fa afsâna*** masal, mitos → EFSANE

›› efsunla-, efsunlan-, efsunlu

← FÜSUN

EFT [Mil 1992] *Merkez Bankası'nda yürütülen 'Elektronik fon transferi' (~EFT) sisteminin 1 Nisan'dan itibaren kullanıma açılacağı bildirildi.* || < ***TTü elektronik fon transferi*** bankalararası bir ödeme sistemi

† Sistem 1 Nisan 1992'de kullanıma açılmıştır.

egale [Cum 1932] *400x4 bayrak yarışında Türkiye rekoru* ~*egale edilmiştir* || ~ ***Fr égaler*** [den.] eşitlemek < ***Fr égal*** eşit << ***Lat aequalis*** < ***Lat aequus*** eşit, adil ***+al°***

›› egaliter, egaliteryen, egalize

← EKİLİBR, EKİNOKS, EKOLAYZER, EKVATOR

egemen "hakim" [YTü: Cum 1935] *Tabiate* ~*egemen olmasını bilemeyen yaratıklar, varlıklarını koruyamamışlardır* || ~ ***EYun hēgemōn*** ἡγεμών önder, lider, şef < ***EYun hēgéomai*** ἡγέομαι öncü olmak, yol göstermek → HEGEMONYA

† ***Fr hégémon*** "egemen" sözcüğünden esinlendiği açıktır. ***TTü *ege*** "veli?" sözcüğünden türetilmesi fantezidir.

›› egemenlik

ego "psikanalizde «ben»" [Cum 1931] *İlk genç kızlıkta bu binnefis şuur tevazula başlar, fakat yavaş yavaş* ~*ego nefsi kuvvetlenir.* | [Özön 1961] ~*egoizm: Bencillik.* || ~ ***Lat/EYun*** ***egō*** ἐγώ ben (birinci tekil şahıs zamiri) << ***HAv *eg*** a.a.

← EGOİZM, EGOSANTRİK

egoizm [ResC 1912] || ~ ***Fr égoïsme*** bencillik ~ ***İng egoism*** ☼ Joseph Addison, İng. şair (1672-1719), "hep kendinden sözeden" anlamında. < ***Lat/EYun ego*** ben ***+ism°*** → EGO

›› egoist, egoizma

egosantrik [Cum 1939] *Biz Türkler* ~*egosantrik bir milletiz.* || ~ ***Fr égocentrique*** benmerkezci § ***Fr ego*** ben + ***Fr centre*** merkez ***+ic°*** → EGO, SANTRA

† 1880 dolayında Fransa'da çocuk psikolojisi disiplininde ortaya çıkmış bir terimdir.

›› egosantrizm

egzajere [Mil 1968] *Niçin* ~*egzajere ediyorsun? Biliyorsun ki darling sana karşı çok ay lav yu'yum.* || ~ ***Fr exagérer*** abartmak ~ ***Lat exaggerare*** [den.] yığmak, biriktirmek, büyütmek < ***Lat e(x)+ agger*** yığın, küme

egzersiz [HRGCeh 1923] *Bu* ~*egzersizlere birkaç ay devam eder isen vücut kütüğü hezaran çubuğu gibi eğilir bükülür bir '~fleksibilite' alır...* || ~ ***Fr exercice*** talim, alıştırma ~ ***Lat exercitium*** a.a. < ***Lat exercere*** talim etmek, askeri eğitim yapmak, iş uygulamak ***+ium*** < ***Lat e(x)+ arcere, arct-*** yasaklamak, uzak tutmak << ***HAv *ark-*** menetmek

egzistansiyalizm [PS 1949] ~*egzistansiyalizm,* ~*egzistansiyalist* || ~ ***Fr existentialisme*** varoluşçuluk, varoluşçu felsefe veya yaşam tarzı < ***Fr existence*** varoluş, mevcudiyet ***+ism°*** ~ ***Lat exsistentia*** a.a. < ***Lat exsistere*** ortaya çıkmak, zuhur etmek, olmak ***+entia*** < ***Lat e(x)+ sistere, stat-*** durmak, dikilmek, sıkı durmak, kavi olmak → ASİSTAN

›› egzistans, egzistansiyalist, egzistansiyel

egzotik [ZG <1924] *Başka milletlere has güzellikler ancak* ~*egzotik güzellikler olabilir. (...)* ~*egzotizmin hududunu aşmayacaktır.* || ~ ***Fr exotique*** yabancı kültüre mensup ~ ***EYun eksōtikós*** ἐξωτικός yabancı, dışarılıklı < ***EYun éksō*** ἔξω dışarı, dış ***+ik°*** < ***HAv *eghs*** dış → EKS(O)+

›› egzotizm

egzoz [Don 1915] *Kullanılan su* ~*ekzoz boruları vasıtasile hidrolik sarnıçlara verilir* | [Cum 1933] *Biri motörün süratı, diğeri* ~*egzoz sifonu iledir.* || ~ ***İng exhaust*** 1. boşalma, boşaltma, 2. motorlu taşıtlarda gaz boşaltma işlemi ve bu işi yapan boru < ***Lat exhaurire, exhaust-*** suyunu akıtıp boşaltmak, tüketmek < ***Lat e(x)+ haurire, haust-*** suyunu boşaltmak << ***HAv *aus-***[3] boşaltmak

›› egsoz, egzos, egzozcu, eksoz, ekzos, ekzoz

eğ|mek [ETü: Kaş 1073] *ol butak* ~*egdi* [dal eğdi] *(...) yığaç* ~*egildi* [ağaç eğildi] | [YTü: TDK1 1945] ~*eğik: ... mail. (...)* ~*eğim: ... meyil.* || << ***ETü eg-*** bükmek

Levent Şahverdi Arşivi

›› eğdir-, eğik, eğil-, eğim, eğimli

← EĞİLİM, EĞİN, EĞİR- (EĞRİ, EVİR-)

eğe [Kıp: CodC 1303] *linia* [törpü] - *Tr:* ¯*egau* | [Kıp: İdr 1312] ¯*igā: al-mibrad* [törpü] | [Kıp: İrşM 1387] *Ve eger tiş sınsa igegeyler* ¯*igegü birle.* ‖ << ***OTü*** *égegü* törpü < ***ETü*** *ége-* törpülemek, rendelemek, diş gıcırdatmak *+gU*

›› eğele-

eğer [Kut 1069] ¯*agar ḥīla çāra yok erse aġın* [eğer başka yol yöntem yok ise] | [CodC 1303] *si - Fa:* ¯*agar - Tr:* ¯*egar* ‖ ~ ***Fa*** *agar/gar* اگر/گر şart edatı << ***OFa*** *hakar/hakaram* a.a. << ***EFa*** *ha-karam* bir kez

← GERÇİ, MEĞER

eğilim "temayül" [YTü: Cum 1935] *Kendisinde bu fikri kabul etmek için hiçbir* ¯*eğilim görmüyorum.* ‖ < ***TTü*** *eğil- +Im* → EĞ-

eğin [ETü: IrkB <900] ¯*egni neteg edgü ol* [çatısı ne kadar iyidir] | [ETü: Kaş 1073] ¯*egin: al-katif* [omuz] ‖ << ***ETü*** *egin* hayvan sırtı, omuz <? ***ETü*** *eg-* bükmek, eğmek *+In* → EĞ-

eğir [Yad <1421?] *fülfül, ḍar-i fülfül,* ¯*egir, her birinden onar dirhem* | [Nim-TS 1540] *fejej* [Fa.]: *Katı acı ottur ki yürek ağrısına fâide ider, anı giyāh-i Türkī dirler, yaʿnī* ¯*egir.* ‖ ~ ***Yun/EYun*** *ákoros* ἄκορος sulak yerlerde yetişen bir bitki, acorus calamus

† Karş. ***Fa*** *aygir* (a.a.). Sözcüğün nihai kökeni bir İran veya Güney Asya dili olmalıdır.

›› eğir kökü, eğir otu

eğir|mek [ETü: Or 735] *toŋa tigin yoġınta* ¯*egirip ölürtimiz* [Tonga Tigin'in cenazesinde kuşatıp öldürdük] | [ETü: Kaş 1073] *bég kend* ¯*egirdi* [kenti kuşattı], *uraġut yıp* ¯*egirdi* [kadın ip eğirdi], *süw kemini* ¯*egirdi* [su gemiyi girdap gibi döndürdü], *ol meni ışka* ¯*egirdi* [o beni işe yöneltti] ‖ << ***ETü*** *egir-* döndürmek, çevirmek, dolamak, kuşatmak <? ***ETü*** *eg- +Ir-* → EĞ-

† Karş. ***Moğ*** *egere-* "çevirmek, döndürmek, karıştırmak". † Aradolu ağızlarında *eğreç* ve *eğriş* "tavada yufka çevirme aleti, spatula", *eğrim* "sudaki girdap, anafor" biçimleri görülür.

›› eğreç, eğren, eğril-, eğrim, eğriş

← EĞRİ, EVİR- (EVRE, EVREN, EVRİM)

eğit|mek [ETü: Or 735] *ol yılkıg alıp* ¯*igittim* [o atı (sürüsünü?) alıp besledim] | [ETü: Kaş 1073] *ol anı* ¯*igitti* <onu yetiştirdi. Kök biçimi ¯igiḍti olup ḍal harfi benzeşime maruz kalarak te olmuştur.> | <... terbiye etmek> [YTü: Cum 1936] ¯*Eğitme terbiye etmek ki kuvvet ve kudret sahibi olacak vasıtalan vermek manasındadır.* | [YTü: CepK 1935] ¯*Eğitim = Terbiye = Education, dressage. (...)* ¯*Eğitmen = Mürebbi* | eğitsel [YTü: TDK1 1945] ¯*eğitsel: Eğitime değgin.* ‖ << ***ETü*** *igid-* (hayvan veya köle) beslemek, yetiştirmek

† Karş. ***ETü*** *igtü* "ahırda beslenen hayvan", *igdiş* "besleme, hizmetkâr". † TTü marjinal bir fiil iken Dil Devrimi döneminde ses ve anlam değişikliğiyle genel kullanıma ithal edilmiştir.

›› eğitbilim, eğitil-, eğitim, eğitmen, eğitsel

← İĞDIŞ

eğlen|mek [Kıp: İdr 1312] ¯*egledi: şaġala* [meşgul etti, oyaladı] | [AşP 1330] *bir lengerdür kim ol* ¯*egler gemi* [gemiyi durduran çapadır] | [Kel-TS <1347] *eger anda* ¯*eglenmek* [beklemek] *çok düşer ise ve daχı māle muḥtāc olur-ısan bize bildüresiŋ* | [LO 1876] ¯*eğlenmek: (...) zevk u safa, tenezzüh, cümbüş, istihza, mizah.* ‖ < ***OTü*** *egle-* durdurmak, bekletmek, meşgul etmek *+In-*

† Esas anlamı "vakit geçirmek, oyalanmak" olan fiil daha sonra "hoşça vakit geçirmek" anlamını kazanmıştır.

›› eğle-, eğlek, eğlendir-, eğlenil-, eğlenti, eğleş-

← EĞLENCE, EĞREK, EĞRELTİ

eğlence [Men 1680] ¯*eglence: Occupatio* [meşgale, meşgul olma], *oblectamentum* [vakit geçirme] *& mora* [gecikme] | [LO 1876] ¯*eğlenceli adam,* ¯*eğlenceli yer* | eğlencelik [Rz 1896] *dondurmacı, leblebici,* ¯*eğlencelik şamfıstıkçı, şekerci, simitçi* ‖ < ***TTü*** *eğlen- +çA* → EĞLEN-

›› eğlenceli, eğlencelik

eğrek [Kel-TS <1347] *uşbu* ¯*egrekde balık çokdur, avlamak tedbirin eylemek gerek* | "su birikintisi" [Hal 1477] *āb=kend* [Fa.]: *Ve şol şuya daχı dérler ki bir yerde cemʿ olur; Türkçe* ¯*egrek dérler, āb-gīr maʿnāsına."* | "... mandıra" [EÇ <1683] *İslâmbol'un etrâfında cümle sekiz yüz* ¯*egrek vardır.* ‖ << ***TTü*** *eğlek* 1. su birikintisi, gölcük, 2. koyunların toplandığı yer, koyun ahırı, mandıra < ***TTü*** *eğle-* durdurmak, bekletmek *+(g)Ak* → EĞLEN-

† Doğu Anadolu yer adlarında yaygın olan *ekrek* sözcüğü bundan bağımsız olup ***Erm*** *akrag* ագրակ "çiftlik" eşdeğeridir. Karş. ***EYun*** *ágros* "tarla, çiftlik", ***Lat*** *ager* "tarla", ***İng*** *acre* "tarla ölçüm birimi".

eğrelti [Hal 1477] *kīl-dārū* [Fa. «çamur otu»]: ¯*Eyreltü dédükleri ot ki tabîbler katında serχas dérnek-ile maʿrûfdur.* ‖ << ***TTü*** *eğreldü otı* bataklık bitkisi < ***TTü*** *eğrel-* birikmek, özellikle su birikmek *+dU* < ***TTü*** *eğle-* durmak, beklemek *+lI-* → EĞLEN-

† Karş. ***TTü*** *eğrek* "hayvanların toplanıp beklediği yer; suyun biriktiği yer", *eğren, eğrim* "su birikintisi, girdap", *eğrez* "tembel, aylak". *Eğle-* > *eğre-* ses değişimi tipiktir.

eğreti [Tezk 1341] *eyitti: donımu* ¯*ʿāriyetī* [ödünç] *saŋa vireyüm* | [Taz 1482] *her ne var-ısa cihânda* ¯*ʿāriyetī* ‖ ~ ***Ar*** *ʿārīyetī* عاريتى [nsb.] ödünç olarak, geçici < ***Ar*** *ʿārīya(t)* عاريّة ödünç → ARİYET

›› eğretile-, iğreti

eğri [ETü: Or 735] ¯*egri teve* [kambur/hörgüçlü deve] | [ETü: Kaş 1073] ¯*egri: muʿwac* [kıvrık, bükülmüş] *(...) neçe* ¯*egri erse yol eḍgü* [eğri de olsa yol iyi] ‖ << ***ETü*** *egri* kıvrık, dönük < ***ETü*** *egir-* çevirmek, döndürmek *+I(g)* → EĞİR-

›› eğri büğrü, eğrilik, eğrit-

ehemmiyet [YOsm: LO 1876] ¯*ehemmiyet: Mühimlik* | [YOsm: KT 1900] ¯*ehemmiyet: Ehemm ism-i tafdīline edatı masdariyet ilavesiyle müteşekkil lugat-ı müvelledir.* ‖ < ***Ar*** *ahamm* أهمّ [*#hmm* af'al kıy.] daha

Levent Şahverdi Arşivi

mühim, çok mühim < *Ar hamma* هَمَّ kaygılandı, önemsedi, ilgilendi

† Arapça sıfattan *+iyyet* ekiyle yapılmış geç dönem türevidir.

← HİMMET, İHTİMAM, MÜHİM (MÜHİMMAT)

ehibba [Men 1680] *ˉahıbbā: Dilecti, chari, amici.* || ~ *Ar aḥibbāʾ* أحبّاء [*#ḥbb* afʿilā çoğ.] dostlar < *Ar ḥabīb* [t.] dost, sevgili → HABİP

ehil "halk" [AşP 1330] *birlik ˉehli vardılar ṭoğrı yola* | "... nikâhlı eş" [İsk 1389] *kimsenüŋ ˉehline yaŋlış bakmaġıl / cânını şehvet oduna yakmaġıl* || ~ *Ar ahl* أهْل [*#Ahl* faʿl] 1. ev halkı, eş(ler), 2. evcil, alışkın, uygun < *Ar ahala* أهَلَ ikamet etti, ev edindi, evlendi

›› ehli hibre, ehli keyif, ehli sünnet, ehli şuur, ehli vatan, ehli vukuf, ehli zevk

← AHALİ, EHLİ, EHLİBEYT, EHLİYET, TEEHHÜL

ehlî [Men 1680] *ˉehlī: Domesticus.* || ~ *Ar ahlī* [*#Ahl* nsb.] evcil (hayvan) < *Ar ahl* ev halkı *+ī* → EHİL

›› ehlileş-, ehlileştir-

ehlibeyt [Kut 1069] *bular ˉahli ˉbāyt ol ḥabībḳa ḳadaş* [bunlar ehlibeyt, o (Allahın) sevgilisiyle akraba] || ~ *Ar ahlu bayt* أهل بيت hane mensubu, özellikle peygamber sülalesine mensup kişi → EHİL, BEYİT

ehliyet [AşP 1330] *dünyāda gün varsa sende ˉehliyyet* | ehliyetname "ehillik belgesi" [Cum 1930] *Bundan sonra da ˉehliyetname alamayanlara tercümanlık yaptırılmayacaktır.* || ~ *Ar ahlīya(t)* [*#Ahl* msd.] ehillik, işe yarar olma *+īya(t)* < *Ar ahl* ehil, alışık → EHİL

† Modern kullanımda *ehliyetname* deyiminden kısaltmadır.

›› ehliyetname

ehram[1] [Men 1680] *ˉehrām: Pyramides Aegyptae.* || ~ *Ar ahrām* أهرام [*#hrm* afʿāl çoğ.] Mısır piramitleri < *Ar haram* هرم [t.] Mısır piramidi

ehram[2] → İHRAM

ehven [Sad 1574] *ˉehven ṭarīḳ-ile* [kolay yoldan] || ~ *Ar ahwan* أهْوَن [*#hwn* afʿal kıy.] daha kolay, en kolay, en ucuz < *Ar hawn* هَوْن kolay, ucuz, hor, hakir

›› ehveni şer

← İHANET

ejakülasyon "cinsel boşalma" [Mil 1986] *STUD 100 seksüel relasyonlarda erken ˉejakülasyonu önleme müstahzarı olup piyasaya arz edilmiştir.*

|| ~ *Fr éjaculation* (aniden ve keskin şekilde) fışkırtma ~ *Lat eiaculatio* a.a. < *Lat e(x)+ iaculari* [den.] (mızrak vb.) fırlatmak *+()tion* < *Lat iaculum* atılan şey, atmık, mızrak < *Lat iacere, iact-* atmak *+ul°* → JET

›› ejakülatif, ejaküle

ejderha [CodC 1303] *dracon - Fa: ˉaysdahan - Tr: sazagan* [ezdahan, sazaġan] | [Gül 1317] *kan denizleri içinde yüzdiler / ˉejdehālar-ıla yolda durdular* | [EÇ <1683] *Bunları bir ˉejdehāya yidirüp (...) Sübhān Dağı içinden bir ˉejdehā çıkarup* | [Arg 1533] *ˉasdaghá, ˉaxdaghá* [azdağa]: *drago* | [Men 1680] *ˉejder, ˉejderhā: Draco* || ~ *Fa ajdahāk/ajdahā* أژدها/أژدهاك İran mitolojisinde efsanevi yılan-kral, dragon << *OFa aji-dahāk* yılan-kral, Dahak ~ *Ave aji-dahāka-* a.a. < *Ave aji* yılan << *HAv *eghi-/*ang"hi-* a.a.

† Özgün biçim *ajdahā/ejdehā* olduğu halde, *ejderhā* ve *(+hā* hecesinin Farsça çoğul eki olduğu varsayımıyla) *ejder* biçimleri Türkçede tercih edilmiştir.

›› ejder

← EKİDNE

ek en "mafsal" [MŞ <1400] *Ol sebebden χıltı gövdesi ˉeŋlerine* اكلرنه *ya ayaklarına dökeler* | [Men 1680] *ˉeŋ* اك: *Mefsıl. Articulus, junctura. (...) ˉeklemek: Inditā vel applicatā aliquā re rem producere* [bir şeyi (uzunlamasına) bir şeyin üzerine koyarak iliştirmek] | "... ilave" [LO 1876] *ˉek: Fasıl, ilave. ˉek yeri (...) ˉekini belli etmek* || << *OTü ek/eŋ* mafsal, (dirsek ve bilek gibi) eklem

† *ETü ét-* "artiküle etmek, düzenlemek" fiiliyle ilgili olması düşünülebilir. Karş. ET-.

›› ek fiil, ekle-, eklen-, eklenti, ekleş-, ekleştir-, eklet-, ekli, fiil eki, gazete eki, sonek

← EKLEM

ek|mek [ETü: Kaş 1073] *ol tarıġ ˉekdi <tohum ekti. Bir şeyin üzerine toz bir madde ya da ilaç serpmeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır.>* || << *ETü ek-* (tohum) serpmek

›› ekil-, ektir-

← EKİM, EKİN

ekâbir [GülM 1429] *ol vaḳt tamām ola ki ˉekābir ortasında pesendīde* [büyükler arasında hakir] *ola* || ~ *Ar akābir* أكابر [*#kbr* afāʿil çoğ.] en büyükler, önde gelenler < *Ar akbar* أكْبَر [t.] daha büyük, en büyük → KEBİR

ekalliyet "parlamentoda azınlık" [YOsm: T&S 1892] *Minorité (pol.): ˉaḳalliyet. Parti de la minorité: ˉaḳalliyet tarafı.* | "... etnik azınlık" [Cum 1930] *Ecnebi ve ˉEkalliyet mekteplerindeki Türkçe muallimleri cemiyeti* || < *Ar aḳall* أقَلّ [*#kll* afʿal kıy.] daha az, çok az *+īya(t)* < *Ar ḳalīl* قليل [faʿīl sf.] az

† Arapça sıfattan *+iyyet* ekiyle yapılmış Yeni Osmanlıca türevdir. "Etnik azınlık" anlamında kullanımına 1920'lerden önce rastlanmaz.

← İSTİKLAL (MÜSTAKİL)

ekarte "bir iskambil oyunu" [AMKam 1881] || [HRG <1930] *bu engeli ˉekarte etmek hiç de güç değildi* || ~ *Fr écarté* [pp.] bir iskambil oyunu < *Fr écarter* iskambilde kâğıt kaçmak, bertaraf etmek *+é* ~ *İt scartare* a.a. << *OLat *excartare* [den.] < *Lat e(x)+ carta* kâğıt → KART[2]

† İngilizcede *discard* "kâğıt kaçmak, bertaraf etmek" kullanılır.

← ISKARTA

ekber [Rab 1310] *Muhammediŋ bu sözi rāst erse ol körüngen ˉnāmūs-ı ˉekber turur* [M.in bu sözü doğru ise o görünen Büyük Yasa'dır]. || ~ *Ar akbar* أكبر [*#kbr* afʿal kıy.] daha büyük, en büyük < *Ar kabīr* كبير büyük → KEBİR

Levent Şahverdi Arşivi

ekidne [ML 1969] || ~ ***Fr*** *échidné* dikenli karıncayiyen ~ ***EYun*** *ἐχίδνα ἔχιδνα* «dişi yılan», mitolojide yılan kadın, şahmaran < ***EYun*** *ἐχις ἔχις* zehirli yılan, engerek << ***HAv*** **eghi- (*ang*hi-)* yılan → EJDERHA

ekilibr [Mil 1956] *Bağdadî akrobasi trupu - ¯Ekilibrist Edy van Ween* || ~ ***Fr*** *équilibre* denge ~ ***Lat*** *aequilibrium* terazinin denge hali § ***Lat*** *aequus* eşit + ***Lat*** *libra* terazi *+ium* → EGALE, LİBRE

›› ekilibrasyon, equilibrium

ekim [YTü: TDK1 1945] *¯ekim: Ekmek eylemi.* | "10 Ocak 1945 tarihli yasayla Birinci Teşrin ayına verilen ad" [YTü: RG 1945] *Teşrinievvel ayı ¯Ekim, Teşrinisani ayı Kasım, Kânunuevvel ayı Aralık ve Kânunusani ayı da Ocak olarak değiştirilmiştir.* || < ***TTü*** *ek- +Im* → EK-

ekimoz [Mil 1958] *Yalova'dan döndüğü gün vücudunda ¯ekimozlar vardı.* || ~ ***Fr*** *ecchymose* cilt altına kan oturması ~ ***EYun*** *ekχύmōsis ἐκχύμωσις* dışarı sıvı sızması < ***EYun*** *ek+ χέō, χυ-* akmak, sızmak *+sis* → HUNİ

ekin "tarım ürünü" [ETü: Bud <1000] *yaş turkaru ¯ekini bütmez* | "... kültür" [YTü: Ataç 1953] *sağ beğeni dediğimiz, onun 'kültür', benim ¯ekin' dediğimiz şeyin bir ürünü değil midir?* || << ***ETü*** *ekin* ekilen şey, tahıl < ***ETü*** *ek- +In* → EK-

† İkincil anlamı Ziya Gökalp'in popülerleştirdiği *hars* "tarım" > "kültür" sözcüğünün yeni dilc uyarlamasıdır. Her iki sözcük ***Fr*** *culture* "1. tarım, 2. kültür" çevirisidir.

›› ekinlik, ekinsel

ekinoks [TDK2 1955] *¯ekinoks: Gün-tün eşitliği.* || ~ ***Fr*** *équinox* gündönümü, gündüz ve gecenin eşit olduğu tarih ~ ***Lat*** *aequinoctium* § ***Lat*** *aequus* eşit + ***Lat*** *nox, noct-* gece *+ium* → EGALE, NOKTÜRN

ekip [TDK1 1945] *¯ekip: Takım, iş takımı.* || ~ ***Fr*** *équipe* 1. gemi mürettebatı, 2. herhangi bir iş için derlenen kadro ve donanım < ***Fr*** *équiper* gemi donatmak [csk.], genel anlamda donatmak < ***Nor*** *skip* gemi ~ ***Ger*** **skipam* a.a.

† Karş. ***İng*** *ship* "gemi", ***İng*** *skipper* "gemi kaptanı" < ***Ger*** **skipam.*

›› ekipaj

← EKİPMAN, SKİPPER

ekipman [Cum 1951] *modern ¯ekipman temini* || ~ ***Fr*** *équipement* donanım, alet edevat < ***Fr*** *équiper* donatmak *+ment°* → EKİP

eklektik [Cum 1937] *İsveç metodiyle Alman sistemini karıştırarak ¯eklektik bir mektep meydana getirmişlerdi* || ~ ***Fr*** *eclectique* seçmeci, karışık ~ ***EYun*** *eklektikós ἐκλεκτικός* seçici, seçmeci < ***EYun*** *eklégō ἐκλέγω* seçip ayırmak *+ik°* < ***EYun*** *ek+ légō. log- λέγω, λογ-* seçmek, derlemek → LOGOS

›› eklektizm

eklem [YTü: TDK1 1945] *¯eklem: Mafsal. (...) ¯eklembacaklılar, ¯eklemlenmek* || < ***TTü*** *ekle- +Im* → EK

›› eklembacaklı, eklemle-, eklemlen-

ekler [Özön 1961] *¯ekler: Üstü kremalı uzun pasta.* || ~ ***Fr*** *éclair* [dev.] 1. şimşek, kıvılcım, 2. (hızlı yapıldığı ve hızla tüketildiği için) bir tür pasta < ***Fr*** *éclairer* aydınlatmak, ışıtmak << ***Lat*** *exclarare* [den.] a.a. < ***Lat*** *e(x)+ clarus* açık, aydınlık → KLARNET

ekliptik [Mil 1966] *Burçlar (...) bir daire etrafında sıralanmışlardır ki bu daireye ¯Ekliptik daire' adı veriliyor* || ~ ***Fr*** *écliptique* astronomide burçlar çemberi < ***EYun*** *ékleipsis ἔκλειψις* 1. bırakıp gitme, kaybolma, 2. güneş tutulması *+ik°* < ***EYun*** *ek+ leipō λείπω, λιπ-* bırakmak, terketmek, ayrılmak, eksik kalmak *+sis* → LİPSOS

† Ay ekliptik hattına yakınken güneş tutulduğu için.

ekmek [ETü: Man <900] *¯ötmek* [ekmek] | [ETü: Kaş 1073] *¯etmek: al-χubz* [ekmek] *(...) ¯ötmek* [ekmek, üç ayrı yerde] *(...) ¯epmek* [ekmek, Oğuz ve Kıpçakların bazılarında] | [Kıp: CodC 1303] *¯ötmek est panis sed ¯ötmākči est ille qui fecit panem* ['ötmek' ekmektir, 'ötmekçi' ekmek yapan kişidir] | [Men 1680] *¯etmek vul. ¯ekmek: Panis.* | [LO 1876] *¯ekmek: Aslı ¯ütmek ki, ütülenmiş, ateşe gösterilmiş hamur.* || << ***TTü*** *etmek* ekmek << ***ETü*** *ötmek/etmek* a.a. <? ***ETü*** *üt-* ateşte kızartmak *+(A)mAk*

† ***TTü*** *etmek* biçimi 17. veya 18. yy.'a dek egemendir; 19. yy.'da tek tük görülür. Ses değişiminin nedeni açık değildir.

›› ekmeğinden et-, ekmek arası, ekmek ayvası, ekmek kadayıfı, ekmek parası, ekmekçi

ekmel [Taz 1482] *bu ṭâifenüñ kümmeli ve bu zümrenüñ ¯ekmeli* || ~ ***Ar*** *akmal* أكمل [*#kml* af'al kıy.] çok kâmil, en kâmil < ***Ar*** *kāmil* كامل olgun, tam, ermiş → KÂMİL

eko [Özön 1961] *¯eko: Yankı.* || ~ ***Fr*** *écho* yankı ~ ***EYun*** *ḗχō ἦχω* ses, yankı (ad) < ***EYun*** *ḗχō ἦχω* seslenmek, yankılanmak (fiil) << ***IIAv*** **(s)wāgh-* a.a.

← KATEŞİZM

ekol [Cum 1933] *Türkiye'de başlı başına bir ¯ekol yapan bu eserlerin saklanması elzemdir* || ~ ***Fr*** *école* okul, sanat veya düşünce akımı << ***Lat*** *schola* okul ~ ***EYun*** *sxolḗ σχολή* 1. dinlenme, işten geri durma, çalışmak zorunda olmama, 3. ilim, okul << ***HAv*** **sgh-* < ***HAv*** **segh-* geri durma, dinme

† ***İng*** *school* biçimi Latinceden alınmıştır. Karş. ***YTü*** okul.

← SKOLASTİK

ekolayzer [Mil 1983] *Teknik Özellikler: 5 bandlı grafik ¯ekolayzer* || ~ ***İng*** *equalizer* eşitleyici, ses dengeleme aygıtı ☼ y. 1928 Bell Laboratories, ABD. < ***İng*** *equalize* eşitlemek *+er* < ***Lat*** *aequalis* eşit *+ise-* < ***Lat*** *aequus* denge, eş *+al°* → EGALE

ekoloji [TDK1 1945] *¯ekoloji: Dirimli varlıklarla çevreleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi araştıran biyoloji kolu.* || ~ ***Fr*** *écologie* / ***İng*** *ecology* çevrebilim < ***EYun*** *oikos oĭκος* ev, yakın çevre << ***HAv*** **woik-o-* < ***HAv*** **weik-[1]* klan, kabile, oba → +LOG

Levent Şahverdi Arşivi

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *villa* "çiftlik, mezra", *vicus* "mahalle", *vicinus* "komşu".

›› ekolojik, ekolojist

← EKONOMİ, EKOSFER, EKOSİSTEM, EKÜMENİK, VİLLA

ekonomi [Şin 1863] *Evropaca ¯ekonomi politik denilen ʿilm-i emvâl-i mâliyeye dair (...) Mehmed Şerîf Efendi Mülkiyede ders vermekte olduğundan* | [LO 1876] *¯ekonomi politik: Tedbir-i medenî, tevfîri servet.* | [HM 1934] *Avrupa ¯ökonomi konferansı (...) Balkan anlaşmasının ¯ökonomik konseyini vücuda getireceklerdir* || ~ ***Fr*** *économie* 1. iktisat bilimi, 2. tutumluluk ~ ***EYun*** *oikonomía* οἰκονομία ev idaresi < ***EYun*** *oikonómos* οἰκονόμος ev idare eden, kâhya, vekilharç *+ia* § ***EYun*** *oikos* οἶκος ev + ***EYun*** *nomós* νομός yönetim, düzen → EKOLOJİ, +NOM

† Karş. ***İng*** *economy,* ***Alm*** *Ökonomie.* İngilizcede 19. yy sonuna dek *oeconomy* yazımı yaygındır.

›› ekonometri, ekonomik, ekonomist, makroekonomi, sosyoekonomik

ekose [Cum 1931] *kare ve ¯ekose yünlüden, çizgili kumaştan* || ~ ***Fr*** *écossais* 1. İskoç, 2. İskoç tipi tartan kumaş < *öz Ecosse* İskoçya

ekosfer [Cum 1983] *ʿEkosfer' denen bu çevreden aldığı madde ve enerjiyi yine çevresine uyum sağlama...* || ~ ***İng*** *ecosphere* çevresel etkileşimler sistemi → EKOLOJİ, SFER(O)+

ekosistem [Cum 1983] *Gerek canlı gerekse cansız çevresiyle kapalı bir sistem (¯ekosistem) teşkil ettiği ve 'ekosfer' denen bu çevreden...* || ~ ***İng*** *ecosystem* doğal etkileşim sistemi ☼ 1935 A. G. Tansley, Amer. biyolog.| → EKOLOJİ, SİSTEM

ekran [Cum 1931] *Satılık rontken cihazı ... istimal edilmemiş ampuller, ¯ekran, antretiyorlar...* || ~ ***Fr*** *écran* siper, paravan, perde (~ ***Hol*** *skerm* siper, kalkan) ~ ***Ger*** **skermaz* korugan, siper, kalkan

† Aynı HAvr kökünden ***İng*** *screen,* ***Alm*** *Schirm* "1. siper, 2. perde".

← ESKRİM, SKRİNŞAT

ekrat [Sel 1600] *ümerâ-i ¯ekrâddan* [Kürt emirlerinden] *Abdal Beğ nâm bahâdır* || ~ ***Ar*** *akrād* أكراد [*#krd* afʿāl çoğ.] Kürtler < ***Ar*** *kurd* كرد [t.] Kürt

† *Kürd* adının Arapça kurala göre yapılmış çoğuludur. † En erken Polybius (MÖ 2. yy) ve Strabon'da (MS 1. yy) *κύρτοι* biçiminde kaydedilen *Kürd* kavim adının kökeni hakkında bilgimiz yoktur.

ekrem [Men 1680] *¯ekrem: Nobilior.* || ~ ***Ar*** *akram* أكرم [*#krm* afʿal kıy.] daha büyük, en büyük < ***Ar*** *karīm* yüce, büyük → KERİM

ekrü [ML 1969] || ~ ***Fr*** *écru* ketenin beyazlatılmadan önceki rengi, açık bej < ***Fr*** *cru* çiğ << ***Lat*** *crudus* çiğ << ***HAv*** **krū-do-* < ***HAv*** **kreuə-* çiğ et → KREOZOT

eks [Cum 1991] *¯Eks oldu, ancak şu an kimseye söylemiyoruz.* || ~ ***İng*** *X* 1. iks harfi, çarpı işareti, 2. (tıp argosunda) ölü

›› ex

eks(o)+ ~ ***Fr/İng*** *ex+/exo+* [bileşik adlarda] dış < ***EYun*** *eksō* ἐξω dış, dışarı → EKSTRA

›› egzo+, eksogami

← EGZOTİK

eksantrik "kural dışı" [HRGŞık 1889] *şıklığını ifrata vardırarak ¯eksantrik' denilen 'harîc-ani'l-merkez' garabeti de geçmişti.* | "... eş merkezli olmayan" [Bah 1924] *¯eksantrik: Birbiri içinde olduğu halde merkezleri bir olmayan dairelere mensup.* || ~ ***Fr*** *excentrique* 1. eş merkezli olmayan (daireler), 2. kural dışı, tuhaf ~ ***OLat*** *excentricus/eccentricus* a.a. < ***EYun*** *ekkentrikós* ἐκκεντρικός (Ptolemaios coğrafyasında) eş merkezli olmayan dairesel yörünge, aksı merkezde olmayan < ***EYun*** *ek+ kéntron* merkez *+ik°* → SANTRA

† Fransızcada Latinceden alınma *excentrique* yazımı tercih edilirken, İngilizcede sözcüğün Yunanca kökenini vurgulayan *eccentric* kullanılır.

›› eksantrisite, eksantrizm

ekselans [AM <1900] *ve ¯ekselans unvanı alan bir paşaya* || ~ ***Fr*** *excellence* üstün ve yetkin olma, bir saygı unvanı ~ ***Lat*** *excellentia* üstünlük, seçkinlik < ***Lat*** *excellere* üstün olmak, sivrilmek *+entia* < ***Lat*** *e(x)+ cellere, cels-* yükselmek, çıkmak << ***HAv*** **kel-*[4] yüksek olmak, çıkmak, yükselti, tepe

† Aynı HAvr kökünden ***Lat*** *columna* "sütun", *culmen* "zirve", ***İng*** *hill* "tepe".

← KOLOFON[2] (KOLOFON[1]), KOLON[1]

eksen [YTü: TD 1934] || ~ ***Yun*** *ákson* ἄξων mihver, dingil << ***EYun*** *áksōn* ἄξων a.a. → AKS

† Tarama Dergisi'ne göre "Seyitgazi, Çal, Eğirdir, Kütahya" ağızlarından derlenmiştir. Batı Anadolu ağızlarında *eğsen, iğsen, eysan, akson* biçimleri görülür.

›› eksenleş-

ekser[1] [GülS 1391] || ekseriya [FatK <1481] *¯ekserîyâ odabaşı ve kapu ağası ʿarz étmek gerekdür* | ekseri [Sel 1600] *¯ekser-i zemânde Kâğıdḫâne suyı üstine şikâre süvâr olduklarında* || ~ ***Ar*** *akṯar* أكثر [*#kṯr* afʿal kıy.] daha çok, en çok < ***Ar*** *kaṯīr* كثير çok → KESRET

›› ekseri, ekseriya, ekseriyet

ekser[2] "demir çivi, mıh" [Terc-TS <1461] *al-mismār* [Ar.]: *Demür ¯igseri* ايكسرى *ve demür mıḫ.* | [Nim-TS 1540] *al-mismār* [Ar.]: *¯Ekseri, ʿasılda ¯igserdür andan galattır.* || ~ ***?***

ekserhane [x 1908] *¯Ekserhane Hukuk Müşaviri Stoyan Tilkof Efendi* || ~ ***Yun*** *éksarχos* ἔξαρχος önder, Ortodoks kilisesinde özerk dini önder < ***EYun*** *eksárχeō* ἐξάρχεω gütmek, önderlik etmek < ***EYun*** *ek+ árχō/arχeúō* ἀρχω önde olmak, önder olmak → +ARK, HANE

† Türkçede sadece 1872'de İstanbul Ortodoks Patrikliğinden bağımsızlığını ilan eden özerk (oto-

Levent Şahverdi Arşivi

sefal) Bulgar Kilisesi anlamında kullanılır. Ekserhane binası halen İstanbul'un Şişli ilçesindedir.

eksfoliant [Hür 2001] *~Eksfoliyasyon: aslında yatmadan önce özel bi uygulamaya gerek kalmadan, spontan olarak gerçekleşen, ölü üst derinin atılması rutini.* || ~ ***İng*** *exfoliant* cildin ölü katmanını soymak için kullanılan madde veya yöntem < ***Lat*** *exfoliare* [den.] yaprak döktürmek *+ent°* < ***Lat*** *e(x)+ folium* yaprak → FÖY

›› eksfoliyasyon, eksfoliyatör

eksi "nakıs" [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *sil-* → EKSİK

eksik [ETü: Xuas <900] *neçe ~eksük kergek boltı erser* [eksik ve yetersiz olan her şey tamamlandı ise] | [ETü: Kaş 1073] *~egsüdi neŋ: naḳaşa aş-şay? (...) ~egsük: an-nāḳıṣ* ‖ << ***ETü*** *egsük* eksik < ***ETü*** *egsü-* eksik olmak *+Uk*

›› eksiklen-

← EKSİ, EKSİL-

eksil|mek [ETü: Kaş 1073] *~egsüdi neŋ* <nesne eksildi> | [OTü: İMüh <1310] *~egsüldi: naḳaşa* [eksildi] *(...) ~egsütti: anḳaşa* [eksiltti] ‖ << ***OTü*** *egsül-* eksilmek < ***ETü*** *egsü-* a.a. *+Il-* → EKSİK

›› eksilt-

ekskavatör [Mil 1959] *vinç tertibatlı ~ekskavatörler* ‖ ~ ***Fr*** *excavateur* / ***İng*** *excavator* toprak kazma makinası < ***Lat*** *excavare* oyup boşaltmak *+()tor* < ***Lat*** *e(x)+ cavare* oymak, kazmak → KAV[2]

eksklüsif [Mil 1978] *Tecrübeli bir ekiple ve ~exclusive temsilcilikle (...) tüm Ortak Pazar ülkelerinde pazarlamasını yapmak* | [Mil 2000] *VizonShow'un ~eksklusif TV-program sponsoru ise CNN Türk.* ‖ ~ ***Fr*** *exclusif* / ***İng*** *exclusive* dışlayıcı, münhasır < ***Lat*** *excludere* dışlamak, kapatıp dışarıda bırakmak *+()tiv°* < ***Lat*** *e(x)+ claudere, claus-* kapatmak → KLOZ

›› eksklüsivite

ekspedisyon [Hür 2001] *tüm katılımcıların aynı ülkeden olduğu ulusal ~ekspedisyonları belgelemektedir.* || ~ ***Fr*** *expédition* sefer, özellikle askerî sefer veya keşif seferi ~ ***Lat*** *expeditio* a.a. < ***Lat*** *expedire* [den.] yola koymak *+()tion* < ***Lat*** *e(x)+ pēs, ped-* ayak → PEDİ+

eksper [Bah 1924] *~eksper: Bir işte veya sanatta vukuf-ı tam sahibi olan, bir hakimin veya tarafeynin bir iş hakkında reyini beyan etmek için tayin ettikleri adam.* || ~ ***Fr*** *expert* uzman ~ ***Lat*** *expertus* [pp.] denenmiş, tecrübeli, uzman < ***Lat*** *experiri* denemek, sınamak, deneycrek öğrenmek *+()t°* < ***Lat*** *e(x)+ *periri* denemek << ***HAv*** **peryo-* < ***HAv*** **per-*[3] denemek, sınamak, riske girmek → AMPİRİK

← EKSPERİMAN, EKSPERTİZ

eksperiman eksperimantal [HRGMür 1898] || ~ ***Fr*** *experiment* deney, tecrübe ~ ***Lat*** *experimentum* deneyle elde edilen sonuç, kanıt < ***Lat*** *experiri* denemek, sınamak *+ment°* → EKSPER

›› eksperimantal, eksperimantasyon

ekspertiz [RG 1929] *Sigorta primi ve ~ekspertiz masrafı* || ~ ***Fr*** *expertise* uzmanlık → EKSPER

eksport [Özön 1961] *~eksport: Ülke dışına çıkarma. Böyle çıkan mal. (...) ~reeksport* ‖ ~ ***İng*** *export* ihraç etmek, ihracat ~ ***Lat*** *exportare* dışarı taşımak < ***Lat*** *e(x)+ portare* taşımak → PORT+

›› eksportasyon, reeksport

ekspozisyon [AMPar 1877] *İstanbul'da türlü türlü milletlerin ~ekspozisyonu olduğundan* | ekspoze [Cum 1933] *Gene aynı sembol sol elinde Kubilay'ın kesik tefne dallı başını tazizen ~ekspoze ediyor.* || ~ ***Fr*** *exposition* sergileme, sergi ~ ***Lat*** *expositio* < ***Lat*** *exponere* sergilemek, dışarı koymak *+()tion* < ***Lat*** *e(x)+ ponere, posit-* koymak → POZİSYON

›› ekspoze

ekspres [Bah 1924] *~ekspres: Çok süratli (yolcu veya yük naklinde).* || ~ ***Fr*** *expresse* hızlı, direkt, özellikle hızlı tren ~ ***İng*** *express* a.a. ~ ***Lat*** *expressus* [pp.] açık, net, belli bir amaca yönelik < ***Lat*** *exprimere* (sıkıp) özünü çıkarmak, dışa vurmak, ifade etmek *+(t)°* < ***Lat*** *e(x)+ premere, press-* basmak, sıkmak → PRES

† Hızlı tren" anlamı İngilizceden Fransızcaya geçmiştir.

← EKSPRESYON

ekspresyon [HRGMür 1898] || ~ ***Fr*** *expression* ifade, deyim < ***Lat*** *exprimere* ifade etmek *+()tion* → EKSPRES

›› ekspresif, ekspresyonist, ekspresyonizm

ekstaz [Cum 1991] *hem ruhsal hem bedensel bir ~ekstaz haline gelir* || ~ ***Fr*** *ecstase* kendinden geçme, vecd, trans ~ ***EYun*** *ékstasis ἔξτασις* 1. yer veya durum değiştirme, 2. a.a. < ***EYun*** *eksistēmi, ta- ἐξίστημι, ἐξτα-* 1. yer veya durum değiştirmek, 2. bilincini yitirmek *+sis* < ***EYun*** *ek+ *histēmi, stā- ἵστημι, στα-* durmak → STATİK

›› ekstatik

ekstazi [Mil 1995] *Batı'da son aylarda kullanımı yaygınlaşan uyarıcı nitelikteki ~Extacy hapının gençler arasında intiharlara, ölümlere ve kazalara neden olması* | [Mil 1999] *Bizi rezil edenleri nihayet bulduk. Eroin, ~ekstazi, cep telefonu* ‖ ~ ***İng*** *ecstasy* 1. vecd hali, 2. psikoaktif bir ilaç, methamphetamine ~ ***EYun*** *ékstasis ἔκστασις* aklını kaybetme, akıl dışına çıkma, vecd < ***EYun*** *eksitēmi ἐξιστήμι* «dışta durmak» *+sis* < ***EYun*** *ek+ *histēmi, stā-* durmak → STATİK

ekstra [HRGTut 1926] *işte bu konyak o ziyafetinden kalma üç defa ~ekstra enfes bir şeydir. İç de bak.* || ~ ***Fr/İng*** *extra* [abb.] < ***Fr/İng*** *extraordinaire/extraordinary* sıradışı, olağandışı § ***Lat*** *extra* dışarı, dışarıda, dışında (<< ***HAv*** **eghs-tero-* dış) + ***Lat*** *ordo, ordin-* düzen

† Latince *ex+* ve Yunanca *ek+* edatıyla yapılan fiiller için Önckler bölümünde ilgili maddelere bakınız.

← EKS(O)+ (EGZOTİK), EKSTRAPOLASYON, EKSTREM, EKT(O)+

Levent Şahverdi Arşivi

ekstradisyon [x 2002] ¯*Ekstradisyon konusunda, Suçla mücadelede karşılıklı yardım konusunda ... Avrupa Anlaşmalarını imzalamak* || ~ ***Fr/İng*** *extradition* sınırdışı etme < ***Lat*** *e(x)+ tradere* teslim etme *+()tion* < ***Lat*** *trans+ dare* vermek → DATA

ekstrapolasyon [Cum 1984] *üç yılın ücretlerini gözönünde bulundurarak ¯ekstrapolasyon yöntemini kullandığını belirtiyor* || ~ ***İng*** *extrapolation* 1. bir metin içinden bir parçayı çıkarma, 2. (mantık ve matematikte) bilinen bir diziden hareketle dizinin bilinmeyen ögelerini çıkarsama < ***İng*** *interpolation* metin içine parça ekleme < ***Lat*** *interpolare* içine katmak, donatmak *+()tion* → EKSTRA

† ***Lat*** *polare* fiili bağımsız olarak mevcut değildir. İngilizce sözcük 19. yy.'da *interpolation* sözcüğünden benzetme yoluyla türetilmiştir.

ekstre "ticari hesap özeti" [Cum 1946] *Bu öldürücü olan maddeyi de 1944 senesinde ¯ekstre edip adına Streptomycin dediler.* "hesap özeti" [Mil 1967] *ilişik hesap ¯ekstresi mucibince...* || ~ ***Fr*** *extrait* damıtılmış bitki özü < ***Fr*** *extraire* özünü çıkarmak, sıkarak suyunu almak << ***Lat*** *extrahere, extract-* sökmek, çıkarmak < ***Lat*** *e(x)+ trahere, tract-* çekmek, sürmek, sürüklemek → TRAKTÖR

ekstrem [AM <1900] *bu yakınlarda bir de ¯'ekstrem' ilavesiyle tavsif edilerek 'nihayet-i Şark' gibi bir mana ile hükmü Çin'e, Japonya'ya tamim edilmiş* || ~ ***Fr*** *extrême* aşırı, uç ~ ***Lat*** *extremus* [sup.] en dış, en dışarıda < ***Lat*** *exter* dış *+im°* → EKSTRA

›› ekstremist, ekstremite, ekstremizm

ekstrüzyon [Mil 1975] *Rijid ¯ekstrüzyon, fleksibil ¯ekstrüzyon* | [Mil 1986] *Alüminyum ¯ekstrüzyon sektöründe ülkemizin lider kuruluşudur.* || ~ ***Fr*** *extrusion* yüksek basınç altında püskürtme < ***Lat*** *extrudere* püskürtmek *+()tion* < ***Lat*** *e(x)+ trudere, trus-* itmek << ***HAv*** **treud-* a.a.

† Aynı Havr kökünden ***İng*** *thrust* ve Latince kökenli *abstruse, intrude, protrude* vb.

ekşi [ETü: Kaş 1073] ¯*ekşig* <ekşi olan her şey, örneğin ekşi nar> || << ***ETü*** *ekşig* ekşi, asitli < ***ETü*** **ekşi- +l(g)*

† *Ekşimek* fiili 14. yy.'dan önce görülmez. Buna karşılık karş. ***Moğ*** *nigsi-* "ekşimek, çürümek".

›› başına ekşi-, ekşi-, ekşimsi, ekşimtrak, ekşit-, nar ekşisi

← EKŞİMİK

ekşimik [LO 1876] ¯*ekşimik: Yoğurttan olan ulaşık.* || < ***TTü*** *ekşi- +mUk* → EKŞİ

ekt(o)+ ~ ***Fr/İng*** *ecto+* [bileşik adlarda] dış < ***EYun*** *ektós ἐκτός* bir şeye oranla dışta olan < ***EYun*** *ék ἔκ* dış (edat) << ***HAv*** **eghs* a.a. → EKSTRA

ekümenik [Cum 1946] *Bu kilisenin ¯ökümenik vasfını parçalayan (...) Rusya'dır.* || ~ ***Fr*** *oecuménique* evrensel, tüm alemi kapsayan, Hıristiyan aleminin tümünü kapsayan ~ ***EYun*** *oikomenikós οἰκομενικός* < ***EYun*** *oikoménē οἰκουμένη* meskûn dünya, uygar alem *+ik°* < ***EYun*** *oikéō οἰκέω* iskân etmek, ikamet etmek *+men°* < ***EYun*** *oikos οἶκος* ev, konut → EKOLOJİ

›› ekümenizm

eküri [Cum 1945] *ikinci ve dördüncü koşular arasındaki çifte bahiste Levend, Kibar, Diyana ¯ekürisi kombinezonu 4685 kuruş verdi.* || ~ ***Fr*** *écurie* bir kişiye ait yarış atlarının tümü, bir ekibin mensupları < ***Fr*** *écuyer* bir soylunun kalkanını taşıyan süvari yamağı << ***Lat*** *scutarius* 1. kalkancı, kalkan taşıyan, 2. imparatorun özel muhafız birliğine mensup kişi < ***Lat*** *scūtum* büyük dikdörtgen beden kalkanı *+an°* << ***HAv*** **skoit-* tabla, tahta < ***HAv*** **skei-* yarmak, ayırmak → ŞİST

ekvator [KT 1900] ¯*ekvator: Hattı istiva. (...)* ¯*ekvatoral* || ~ ***Fr*** *équateur* eşitleyici, a.a. ~ ***Lat*** *aequator* eşitleyici < ***Lat*** *aequare* [den.] eşitlemek, tesviye etmek *+()tor* < ***Lat*** *aequus* eşit → EGALE

›› ekvatoryal

ekzema [T&S 1892] *Eczéma* [Fr.]: *bir nevi kuba-i asfar,* ¯*ekzema.* || ~ ***Fr*** *eczéma* bir cilt hastalığı ~ ***EYun*** *ékzema ἔκζεμα* ciltte çıkan kabartı, isilik, döküntü < ***EYun*** *ekzéō ἐκζέω* kabarıp taşmak, isilik dökmek *+ma(t)* < ***EYun*** *ek+ zéō ζέω* kabarmak, kaynamak << ***HAv*** **yes-* kabarmak, kaynamak, mayalanmak

el+ ~ ***Ar*** *al* ال harf-i tarif, definite article

† *D, n, r, s, ş, t, z* sesleriyle başlayan kelimelerden önce */l/* asimile edilir. Ör: *es-selâm, en-nevm, tahte'ş-şuur.* Terkiplerde */e/* seslisi genellikle düşer, önceki sözcüğün son seslisi korunur: Ör: *bi'l-fiil, şeyhü'l-islam,* darü's-selâm.

›› elalem, elaman, elcevap, elhasıl, elinsaf, elyevm

el¹ [ETü: Or 735] *Oŋ Totok yurçın yaraklıg ¯eligin tutdı* [Wang Totok'un kayınbiraderini silahlı eliyle tuttu] | [Men 1680] ¯*el ¯ele virmek, ¯el urmak, ¯el çekmek, ¯el değirmeni, ¯elde değül, elden çıkmak, ¯elden komak, ¯elinden iş gelmek, ¯ele getürmek, ¯ele virmek, ¯eli altında (...)* ¯*elleşmek* | [LO 1876] ¯*elverişli, ¯el üstünde tutmak, ¯elde etmek, ¯ele gelmek, ¯ele geçmek* | [KT 1900] ¯*el ¯pençe: divan duran, hizmete amade.* || << ***ETü*** *elig* el < ***ETü*** *al- +l(g)* → AL-

›› el arabası, el bombası, el ele, el kitabı, el koy-, el pençe divan, el şakası, el ver-, el yordamı, elde et-, elden düşme, ele gel-, elense, elinden gel-, elişi, elle-, ellen-, elleş-, ellet-, elver-, elverişli

← ELDİVEN, ELE- (ELEK, ELEŞTİR-)

el² [ETü: Or 735] *türük bodunıŋ ¯ilin törüsin tuta birmiş* [Türk halkının devletini yasasını tutu vermiş] | [DK <1400?] ¯*élden ¯éle* [diyardan diyara], *begden bege ozan gezer* | [Men 1680] ¯*il* ايل, *aut vulg.* ¯*el: Alienus, alterius, non proprius* [yabancı, ecnebi]. || << ***ETü*** *il* devlet, organize halk

† ***ETü*** *il* sözcüğü TTü halk telaffuzunda 17. yy.'dan itibaren *el* şeklini almış, ancak "ülke" anlamında *il* bir arkaizm olarak korunmuştur. † Anlam evrimi "devlet" > "ülke" > "yabancı ülke" > "yabancı kişi" şeklindedir.

›› eloğlu, Rumeli, yaban eller

Levent Şahverdi Arşivi

← ELÇİ, ELE GÜNE KARŞI, İL (İLÇE)

elâ [Men 1680] *¯ala gözlü: Oculis glaucis, felinis praeditus* [kedi gibi renkli gözlü]. *¯Gök ¯ala gözlü: Oculus caesiis* [çakır gözlü] | [LO 1876] *¯ela göz: ayn-ı zerka, çakır* [alaca mavi göz] | [TDK1 1945] *¯elâ: Gözde sarıya çalar kestane rengi.* || << ***TTü ala*** renkli, alaca → ALA

† ***Tü ala*** sözcüğünün anlam değişikliğine uğramış varyantıdır.

elan [Dan 1360] *Şimdi ¯el-ān ol binâlar mevcüddur. Bu zamāna dek istifâde olınur.* || ***~ Ar al-ān*** الآن halen, şimdi, şu anda → EL+, AN

elastik [AR 1898] *haiz olduğu kuvve-i ¯elastikiye ve aksülamel kaidesiyle sıçrayıp düştü* || ***~ Fr élastique*** esnek ***~ EYun elastikós*** ἐλαστικός ittirici < ***EYun elaúnō*** ἐλαύνω itmek, sürmek *+istik°*

›› elastikî, elastikiyet, elastikleş-

← LASTİK

elbette [CodC 1303] *omnio - Fa: ¯albet - Tr: ¯agbet (...) ¯Alpant, ¯elbeti: necessarius* [zorunlu] | [AşP 1330] *çünki dāne düşdi toprak altine / aŋa ¯elbette gerek raḥmet ine* || ***~ Ar al-battan/al-battatan*** البتّا [zrf.] mutlaka < ***Ar batt*** بَتٌّ [*#btt*] kesin, mutlak *+an* < ***Ar batta*** بَتَّ kesti, bitirdi, kararlaştırdı --› EL+

† Türkçe bağlaçla *elbet de* şeklinde yorumlanması yanlıştır.

›› elbet

elbise [Men 1680] *¯elbise: pl. ɪoı libās: Vestimenta* [giysiler]. ‖ ***~ Ar albisa(t)*** البسة [*#lbs* af'ila(t) çoğ.] giysiler < ***Ar libās*** لباس [t.] giysi → LİBAS

† Çoğul anlamını 20. yy başlarına dek korumuştur.

elçi [ETü: Man <900] *tarχan tigitler ¯ilçi bilgeler* [beyler prensler, devlet adamları vezirler] | [ETü: Kut 1069] *biliglig ukuşluġ bügü ¯ilçi beg / ikigün ajunda bolur omu yig* [bilgili akıllı alim hükümdarın iki dünyada makamı yüksek olur] | [Kıp: CodC 1303] *missus - Fa: frista* [firişte] - *Tr: ¯elǧi* [elci] || << ***ETü élçi*** devlet adamı < ***ETü él*** devlet, barış *+çI* → EL[2]

† Karş. ***Moğ elçin/ilçin*** "elçi". Schönig 94, "sefîr" anlamının Moğolcaya özgü olduğunu savunur. TTü biçimin ****ilci*** olması gerekirken arkaik formun korunması, resmi terimlerde muhafazakârlığa ya da belki Moğolcadan alıntıya işaret eder. *Elçin* varyant biçimi şüphesiz Moğolcadır.

›› büyükelçi, elçilik

eldiven destüvâne [Terc-TS <1461] *al-muḳaffaz* [Ar.]: *Ellerine elcek geydirülmiş ve ¯destüvâne ve kolçak geydirülmiş kimesne.* | [Arg 1533] *¯eldiuén: guanto* || § ***TTü el*** + ***Fa dastuvān/dastvān*** دستوان eldiven § ***Fa dast*** دست el + ***Fa bān*** بان tutan, koruyan → EL[1]

† ***Fa dastuvān*** (a.a.) sözcüğünden Türkçeye uyarlanmıştır.

ele|mek [ETü: Kaş 1073] *ol un ¯elgedi* [un eledi] | [Kıp: İdr 1312] *¯eledi: naχala (...) ¯elendi: nuχila* ‖ << ***ETü elge-*** elden veya elekten geçirmek < ***ETü elig*** el → EL[1]

›› eleme, elen-, elenik, ön eleme

←- ELEK, ELEŞTİR- (ELEŞTİRMEN, ÖZELEŞTİRİ)

ele güne karşı [ETü: Kut 1069] *sınamış kişi bildi ¯il ¯kün işi (...) itti tüzdi ¯il ¯kün işi (...) ¯il ¯kün budun igleri* || << ***ETü il kün*** dünya ve alem § ***ETü il*** devlet, ülke + ***ETü kün*** ? → EL[2]

† Kutadġu Bilig'de *il kün* deyimi "dünya, alem" anlamında 13 kez geçer. ETü deyim başka kaynaklarda görülmez. † ***Kün/gün*** sözcüğünün buradaki anlamı muğlaktır.

elebaşı er başı [Kam 1800] *dāima fitne ve iχtilāl iḥdāsına saʿy ve χurūc eder olan fitne ¯er başısı kimseye denir* | el başı [Zenk 1866] *Er-başı oder ¯El-başı: Hauptmann, Rädelsführer* | [LO 1876] *¯er başı: Ön ayak, pīş-kadem, fesad-pīşe olan söz erleri.* | [TDK1 1945] *¯elebaşı: Bir isyanda veya kötü bir işte önayak olan kimse.* || << ***TTü er başı*** → ER, BAŞ

elegan [Rz 1896] *Öyle amma ne kadar ¯elegant! Ne kadar spiritüel!* | elegans "Fr *élégance*, zarafet" [Cum 1930] *Aynını yapamasalar bile moda, ¯elegans hakkında bir fikir edinirler* ‖ ***~ Fr élégant*** seçkin, zarif ***~ Lat elegans*** seçici < ***Lat eligere, elect-*** (başkalarından) ayırmak, seçmek *+ent°* < ***Lat e(x)+ legere, lect-*** ayırmak, seçmek → LEJYON

›› elegans

← ELİT

eleğimsağma [Melh-TS 1408] *¯elegümsağmal maşrıḳdan yana görünirse ḥukmini eydem saŋa* | [SıhA 1469] *serāb* [Fa.]: *¯ılġım şalġım* | [BK 1797] *ḳavs-i ḳuzāh maʿnāsındadır ki ʿalāim-i semāviye galatı ¯elegimsağma dedükleri dāire-i havâiyyedir.* ‖ <<? ***Ar ʿalāʾim-samāʾ*** علائم السماء alaimsema, gökkuşağı → ALAİMSEMA

† Osmanlı kaynaklarında genellikle ***Ar ʿalāʾim-samāʾ*** (*alaimsema)* galatı olarak yorumlanırsa da nihai kökeni muğlaktır. ***ETü ılġım/ılġın*** "serap, hayal" sözcüğü ile ilgili olabilir.

eleji [Cum 1970] *güldürü, lirik şiir, ¯eleji, astronomi, hitabet, tragedya, dans perileri bunlar.* ‖ ***~ Fr élégie*** ağıt tarzında edebi eser ***~ EYun elegía*** ἐλεγία a.a. < ***EYun élegos*** ἔλεγος ağıt *+ia*

›› clejiak, elejist

elek [Kıp: CodC 1303] *sedacius* [elek] - *Tr: ¯elak* || < ***ETü elge-*** elemek *+Uk* → ELE-

›› elekçi

elektr(o)+ ***~ Fr électro+*** / ***İng electro+*** [bileşik adlarda] elektrik --› ELEKTRİK

›› elektrodinamik, elektrodiyaliz, elektroensefalografi, elektrogitar, elektrojen, elektrokimya, elektromanyetik, elektromekanik, elektromotor, elektroskop, elektroşok, elektrostatik, elektroteknik

elektrik [Rat 1792] *Ertesi gün bir akademyaya dahı götürüp ¯makina ¯elektrika dedikleri âlet ile on beş miktarı iʿmāl-i ʿacībe (...) izhar eylediler* | [LO 1876] *¯elektrik: seyyāle-i kehrübâiyye* [kehribarî akım]. ‖ ***~ Fr électrique*** / ***İng electric*** a.a. ***~ YLat vis electrica***

Levent Şahverdi Arşivi

«kehribarî güç», kehribar ve benzeri maddelerde bulunan kıvılcımlanma özelliği ☼ 1600 William Gilbert, İng. doğabilimci. ~ ***EYun*** *ēlektrikós ἠλεκτρικός* kehribarî, kıvılcımlı < ***EYun*** *ḗlektron ἤλεκτρον* 1. altın-gümüş alaşımı, 2. kehribar *+ik°* < ***EYun*** *ēléktōr ἠλέκτωρ* parıldayan, kıvılcımlı

† *Elektrik* karşılığı olarak 19. yy.'da Osmanlıca *berkiyye* ve *kehrübaiyye* sözcükleri önerilmiştir.

›› biyoelektrik, elektrik al-, elektriklen-, fotoelektrik, hidroelektrik

← ELEKTR(O)+, ELEKTROLİZ, ELEKTRON (ELEKTRONİK, SİKLOTRON), ELEKTROT

elektroliz [Cum 1936] *küçük kasabaların tenviratı, ¯elektroliz ve elektroşimi, telefon işleri gibi (...)* || ~ ***Fr*** *électrolyse* kimyasal bir maddeyi elektrikle ayrıştırma < ***EYun*** *lýsis λύσις* çözme < ***EYun*** *lúō λύω* çözmek *+sis* → ELEKTRİK, LİZ(O)+

elektron [Bah 1924] *¯elektron: Menfî elektrik ile mahmul olan (...) son derece küçük unsur.* || ~ ***İng*** *electron* elektrik yükü taşıyan atomik zerre ☼ 1891 J.D.Stoney, İng. fizikçi. < ***İng*** *electric* → ELEKTRİK

† Karş. ***EYun*** *ēlektron* "kehribar".

← ELEKTRONİK (E-MAIL), SİKLOTRON

elektronik [Cum 1933] *¯elektronik hadiselerin izahı için hiçbir lisanın edebiyatı kâfi gelmiyor* || ~ ***İng*** *electronic* 1. elektrona ilişkin (1902), 2. gaz veya yarıiletken ortamda elektron akımı yoluyla aygıtların yönetimine ilişkin (y. 1930) < ***İng*** *electron +ic°* → ELEKTRON

← E-MAIL

elektrot [Bah 1924] *¯elektrod: Bir cereyan-i elektrikînin bir cisme nüfuz ettiği nokta, evc.* || ~ ***Fr*** *électrode* / ***İng*** *electrode* anot ve katodun ortak adı ☼ 1834 Michael Faraday, İng. fizikçi. § ***İng*** *electro+* + ***EYun*** *hódos ὁδός* yol → ELEKTRİK, OD(O)+

elem [AşP 1330] *hiç ẋalḳ aŋa ¯elem degürmeye* [halktan kimse ona acı vermez] || ~ ***Ar*** *alam* أَلَم [*#Alm* faʿāl msd.] acı, ağrı ≈ ***Ar*** *alima* أَلِمَ acı çekti, ağrıdı

← ELİM

eleman "unsur" [HBeş 1918] *Ticaret işinde üç (¯eleman* ألهمان*) vardır. Alıcı, satıcı, bir de mal.* | "... ekip üyesi, personel" [Cum 1930] *ince hafif komedilerden başka piyes oynamak kabil değildir çünkü ¯eleman kâfi gelmez.*

| "... kişi (argo)" [EkşiS 2000] *argoda fazla samimi olmadığın biri hakkında konuşma şekli. örn: 'baba bu ¯eleman ne iş?'* || ~ ***Fr*** *élément* öge, unsur, yapı taşı, kimyada element ~ ***Lat*** *elementum* ilk öğrenilen şey, abece

† Latince sözcüğün alfabe öğrenilirken ezberlenen 'LMN' hecelerinden türediği rivayet edilir. ▫EM 344 bu görüşü ihtiyatla karşılar.

›› elemanlar, elemanter

← ELEMENT, PİKSEL

element [Cum 1935] *Bu yöndemin tanrısal özüye (unsur, ¯element) larını bir yana bırakırsak* || ~ ***Alm*** *Element* öge, unsur, kimyada element ~ ***Lat*** *elementum* → ELEMAN

† Almancadan alıntı olan sözcük 1933'ten sonra İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesine egemen olan Alman etkisini yansıtır.

elemtere fiş [Cum **1944**] *¯elemtere ¯fiş kem gözlere şiş* || ~ ***Ar*** *a lam tara* أَلَمْ تَرَ görmez misin? § ***Ar*** *lam* değil + ***Ar*** *tara* [*#rAy*] görürsün → LÂ, REY

† Kuran'da Fil suresi 105:1'deki *alamtara kayfa faʿala rabbuka bi-aṣḥābi'l-fîl* "rabbinizin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?" ifadesinden esinlenmiş olmalıdır.

Elen [Mil 1950] *Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığı ve ¯Elen basını* || ~ ***Fr*** *hellène* Yunanlı < ***EYun*** *hellḗn ἑλλήν* a.a.

† Güncel Türkçe biçim Fransızcadan alınmıştır. Karş. ***Yun*** *ἑλληνός* > ***TTü*** elinoz.

›› elinoz, helen, helenofon

eleştir|mek [YTü: Fel 1942] *¯eleştirmek = Tenkit etmek = Critiquer; ¯eleştirim = Tenkit = Critique"* || < ***TTü*** *ele- +ıştır-* → ELE-

›› eleştirel, eleştiri

← ELEŞTİRMEN, ÖZELEŞTİRİ

eleştirmen [YTü: Fel 1942] *¯eleştirmen = Münekkit = Le critique* || < ***YTü*** *eleştir- +mAn* → ELEŞTİR-

elhak [Rab 1310] || [ÖM 1437] *İşit Bahşâyiş ol sözi inan gérçek-durur ¯el-ḥaḳḳ* || ~ ***Ar*** *al-ḥaḳḳ* الحَقّ doğrusu, hakçası → EL+, HAK[1]

elhamdülillah [Gül 1317] *bir kaç lokma yer ¯el-ḥamd ider* || ~ ***Ar*** *al-ḥamdu li'llāh* الحمد لله «Allaha hamd olsun», şükran deyimi → EL+, HAMD, ALLAH

›› elham

elhan [Marz 1380] *ẋūb āvāzlu kuşlar latîf ¯elhân birle (...) öterler* | dârü'l-elhân "konservatuar" [YOsm: Tanin 1917] || ~ ***Ar*** *alḥān* الحان [*#lḥn* afʿāl çoğ.] ezgiler < ***Ar*** *laḥn* لَحْن [t.] yanlış telaffuz, aksan, ezgi

† Karş. ***OLat*** *accentus* 1. "aksan, özellikle bozuk aksan", 2. "melodi". Geç İbranice *laḥan* "melodi, dinî ilahi" Arapçadan alıntıdır. † İstanbul Konservatuarı 1917'de *Darül-elhan* ("ezgiler-evi") adıyla kurulmuştur.

›› darülelhan

elif [Rab 1310] *¯elîf* | elifba [Arg 1533] *¯elifbéi: alfabeto* || ~ ***Ar*** *alīf* اليف Arap alfabesinin ilk harfi ~ ***Aram*** *ʾalaph* אלף Arami/İbrani alfabesinin ilk harfi ≈ ***Fen*** *ʾalep* 1. sığır, davar, 2. Fenike alfabesinin ilk harfi → ÜLFET

† Karş. ***Akad*** *alpu* "sığır, öküz". Fenike ve Arami alfabesinin ilk harfi, sığır başı simgesinden türemiştir. Arap, Yunan ve Latin alfabelerinin ilk harfi bundan alınmıştır.

›› clifba

← ALFA (ALFABE, AMFETAMİN), EBCET

elim [GülM 1429] *ol ʿazâb-ı ¯elîmden kurtuldum ve bu niʿmet-i mukîme irişdüm* || ~ ***Ar*** *alīm* أليم [*#Alm* faʿīl

Levent Şahverdi Arşivi

sf.] acı veren, acıtan < ***Ar alima*** ألِمَ acı çekti, ağrıdı → ELEM

elimine [Cum 1931] *bu şilt müsabakalarına iştirak eden bütün diğer kulüpler ¯elimine edilmiş olmak itibarile bu şilt üzerinde hiçbir hakları kalmamıştır.* || ~ ***Fr eliminer*** dışlamak, dışarıda bırakmak ~ ***OLat eliminare*** [den.] kapı dışarı etmek < ***Lat e(x)+ limen, limin-*** eşik → LENTO

›› eliminasyon

elips [Cum 1936] *Bu ilk safhalarında daire veya ¯elips şeklindedir, bazen de iki ucu* || ~ ***Fr ellipse, ellipt-*** 1. eksiklik, eksilme, 2. geometride bir şekil ~ ***EYun*** *éllipsis* ἔλλιψις a.a. < ***EYun*** *elleipō* ἐλλείπω, *ἐλλιπ-* eksik bırakmak +*sis* < ***EYun*** *en+ leipō, lip-* λείπω, *λιπ-* eksik olmak → LİPSOS

† Daire "tam, kusursuz" olduğu için elips "eksik"tir. Geometrideki anlamı ilk kez MÖ 2. yy.'da Perge'li Apollonios tarafından tanımlanmıştır.

›› elipsoidal, elipsoit, eliptik

elit [Akş 1924] *¯Elit tabakanın cuma günkü mütezayit rağbeti de ayrıca ümitleri takviye ediyor.* || ~ ***Fr élite*** seçkin, seçilmiş < ***Fr élire*** seçmek << ***Lat eligere, elect-*** a.a. → ELEGAN

›› elitist, elitizm, elitleş-

elli [ETü: Or 735] *¯elliğçe er tutdımız* [elli adam yakaladık] || << ***ETü elig/ellig*** 50 ≈ ***?ETü elig*** el

† Karş. ***Ar*** *χamsūn, χamsīn* (1. beş parmak, 2. elli).

›› ellinci, ellişer

elma [ETü: Kaş 1073] *¯alma* <Oğuzlarda elma. Türkler aynı anlama gelecek biçimde ¯almıla der.> | [LO 1876] *¯elmacık: Uyluk kemiğinin başı. Her kemiğin yumru başı; yanak, gırtlak, çene ¯elmacığı. (...) ¯yer ¯elması: şalgam ve patata gibi maruf kök."* || << ***ETü-O*** *alma* a.a. ≈ ***ETü*** *almıla* <<? ***ETü*** *al *mıla* «al renkli mıla»

† Karş. ***EYun*** *mēlon/mālon,* ***Lat*** *mālum* "elma". Bronz Çağı'nda Anadolu veya Orta Asya'dan dünyaya yayılan meyvenin adının çeşitli dillere ortak bir kaynaktan alınmış olması güçlü olasılıktır.

›› adem elması, elma şekeri, elmacık, yer elması

elmas [CodC 1303] *diamante - Fa & Tr: ¯yalmas* || ~ ***Ar/Fa*** *almās* الماس değerli taşların en serti, elmas ≈ ***OFa*** *almās* metallerin en serti, çelik ~ ***Akad*** *elmēšu* değerli bir metal; parlak, parıldayan (tanrılara özgü bir sıfat)

† ***EYun*** *adamás, adamant-* "elmas" bir Doğu dilinden alıntıdır. ***Fr*** *diamant,* ***İng*** *diamond* "elmas" Latince yoluyla Eski Yunancadan alınmıştır.

›› elmastraş

elsine [Sad 1574] *¯elsine-i nāsde maʿrūfdür* [halk dilinde bilinir] || ~ ***Ar*** *alsina(t)* السنة [*#lsn* afʿila(t) çoğ.] diller < ***Ar*** *lisān* لسان [t.] dil → LİSAN

elti [OTü: İMüh <1310] *¯elti/ilti: as-sitt* [hanımefendi] | "... kardeş eşleri" [BK 1797] *yārī* [Fa.]: *... Bazılar iki kardeş zevcelerine de dediler. Türkîde ¯elti tabir olunur.* || << ***OTü*** *élti* evli kadın (saygı sözü) <? ***ETü*** *élt-* götürmek, taşımak → İLET-

† Akrabalık terimi olarak kullanımı ***TTü*** ve Azericeye özgüdür.

elvan [AşP 1330] *degme birnüŋ bilüsi ¯elvân-durur* [her birinin bilgisi çeşitlidir] || ~ ***Ar*** *alwān* الوان [*#lwn* afʿāl çoğ.] 1. renkler, suretler, 2. rengârenk, alaca < ***Ar*** *lawn* لون [faʿl t.] renk, parıltı

elveda [Dan 1360] *¯Elvedā ey serverimüz māhımuz / Elvedā ey melikimüz şāhımuz* || ~ ***Ar*** *al-wadāʿ* الوَدَاع [*#wdʿ*] vedalaşma, (Allaha) ısmarlama → EL+, VEDA

›› elvedalaş-

elviye [Men 1680] *¯elviye pl. à livā* || ~ ***Ar*** *alwiya(t)* الوية [*#lwy* afʿila(t) çoğ.] sancaklar < ***Ar*** *liwāʾ* لواء sancak → LİVA

›› elviye-i selase

elyaf [LO 1876] *¯elyāf: Lifler. Ağaçların ve köklerin telleri, bedende olan elyāf-ı hücreviye.* || ~ ***Ar*** *alyāf* الياف [*#lyf* afʿāl çoğ.] lifler < ***Ar*** *līf* ليف [t.] → LİF

elzem [<1400] || ~ ***Ar*** *alzam* الزم [*#lzm* afʿal kıy.] daha gerekli, en gerekli < ***Ar*** *lāzim* لازم → LÜZUM

em [ETü: Bud <1000] *iginę ağrığına ¯emi yok* [hastalığına ağrısına ilaç yok] | [ETü: Kaş 1073] *Buradan hareketle hekime* [al-muʿâlic] *¯emçi denir.* || << ***ETü*** *em* ilaç

›› emçi

em|mek [ETü: Kaş 1073] *kenç anasın ¯emdi* <yavru anasının memesini emdi> || << ***ETü*** *em-* emmek

›› emdir-, emik, emikdeş, emil-, emiş-

← EMCEK, EMEK (EMEKLE-, EMEKLİ, EMEKTAR), EMZİR- (EMZİK)

e-mail [Mil 1995] *Kartvizitler kişiye özel olduğu için, telefon, faks ve ¯email numaralarını karalamış olmamı yadırgamayacağınızı umuyorum.* || ~ ***İng*** *e-mail/email* elektronik posta ☼ 1982 ABD. § ***İng*** *electronic* + ***İng*** *mail* 1. çanta, özellikle yolcu veya posta çantası, 2. posta (~ ***EFr*** *male* çanta, heybe [mod. malle] ~ ***Ger***) → ELEKTRONİK

›› e-posta, mail

emanet [AtH <1250 (1444)] *kanı ʿahd ¯amānat, kanı eḏgülük* [nerede yemin, güvence, nerede iyilik] | [CodC 1303] *recommendatio - Fa & Tr: ¯amanat* || ~ ***Ar*** *amāna(t)* أمانة [*#Amn* faʿāla(t) msd.] 1. güvenme, inanma, 2. güvene dayalı olarak verilen şey veya görev < ***Ar*** *amana* أمن güvendi, inandı ≈ ***İbr*** *amānah* אֲמָנָה güvenme, inanma → YEMİN

† ***Ar*** ve ***İbr*** *amn* "güvenme, inanma" fiili nihai olarak *ymn* "1. sağ el, 2. el kaldırarak yemin etme" kökünden türemiş olmalıdır.

›› emanetçi, emaneten, şehremaneti

← AMAN, AMENNA, AMENTÜ, ÂMİN, EMİN (YEDİEMİN), EMNİYET, İMAN (MÜMİN), TEMİN

emansipe [HRGMür 1898] *kadınlığın gelecek asırda alacağı tam ¯emansipasyonu bu asırda yaratmağa uğraşan işte zavallı bir ruh hastası* | [Cum 1935] *kadının bugün kendini ¯emnasipe edişinin köklerini herhalde*

Levent Şahverdi Arşivi

biyolojide arayacağız || ~ ***Fr*** *émanciper* azat etmek veya edilmek, özgürleşmek ~ ***Lat*** *emancipare* [den.] (mülk) elden çıkarmak, (köle) azat etmek < ***Lat*** *e(x)+ manceps, mancip-* mal sahibi (§ ***Lat*** *manus* el + ***Lat*** *capsa* alan, alıcı) → MANÜEL

›› emansipasyon

emare [Men 1680] *~emāret: ʿalāmet. Signum.* || ~ ***Ar*** *amāra(t)* أمارة [*#Amr* faʿāla(t) mr.] söz, belirli anlamı olan şey, belirti < ***Ar*** *amara* أمر söyledi, buyurdu → EMİR[1]

emaye [THak 1907] *~emay* [metal üzerine uygulanan sır] | [Cum 1930] *sırça kaplı (~emaye)lerin ithaline başlandıktan sonra bakır takımları büyük bir rekabete maruz kalmıştır.* ‖ ~ ***Fr*** *émaillé* [pp.] sırlı, sırlanmış < ***Fr*** *émailler* [den.] sırlamak +é < ***Fr*** *émail* sır << ***EFr*** *esmail* < ***Ger*** ****smeltan*** metal eritmek << ***HAv*** ****(s)meld-*** eritmek, metal eritmek

† Aynı Germence kökten ***İng*** ***smelt*** "metal dökmek", ***melt*** "eritmek", ***mold*** "kalıba dökmek".

›› emay

embesil [Rz 1896] *mahremane resimlerinden bir tanesini o Mişel olacak ~embesil gördü.* | [Mil 1956] *yazıları okuyup anlamayan çocuklara budala ~(embesil) denir.* || ~ ***Fr*** *imbécile* zekâ özürlü ~ ***Lat*** *imbecillus* sakat, topal

emboli [PS 1935] *Profesör Ali Esad Birol, löğusalıkta tromboz ve ~amboli hakkında tebligat yaptı ve şimdiye kadar (...)* || ~ ***Fr*** ***embolie*** pıhtı veya başka bir maddenin damarı tıkayarak kan dolaşımını kesmesi < ***EYun*** ***embolḗ*** *ἐμβολή* [dev.] araya girme, kesinti +ia < ***EYun*** *en+ bállō βάλλ ω βολ-* atmak --› BALİSTİK

›› amboli

embriyon ambriyon [Cum 1955] *Spermlerin bu döneminde ~ambriyon uzar, kafa şekillenir, kalp çalışmaya başlar (..)* ‖ ~ ***Fr*** *embryon* cenin ~ ***EYun*** *émbryon ἔμβρυον* yavru, hamile olunan şey < ***EYun*** *en+ bryō βρύω* şişmek, kabarmak, gebe olmak

† Daha önce *ambriyon* yazımı tecih edilirken 1970'lerden sonra Türkçe yazımı İngilizceye göre düzeltilmiştir.

emcek [İMüh <1310] *~emcek: al-ṭadiy* [meme] || < ***TTü*** *em- +cAk* → EM-

emek [ETü: Or 735] *ok bodun ~emgek körti* [Ok boyları zahmet çekti] | emekçi [TDK1 1945] *~emekçi: Elinin emeğini satan, işçi.* || << ***ETü*** *emgek* zorluk, zahmet, eziyet < ***ETü*** *emge-* zorluk çekmek, göğüslemek +Uk < ***ETü*** *emig* göğüs +(g)A- < ***ETü*** *em- +I(g)* → EM-

›› emekçi

← EMEKLE-, EMEKLİ, EMEKTAR

emekle|mek [ETü: Bud <1000] *~ömgekledi̇ler* | [Men 1680] *~emeklemek: Laborare.* | [LO 1876] *~emeklemek: Sabiler yere yatarken kalkıp yürümek için çabalamak, debelenmek.* ‖ << ***ETü*** *emgekle-* zahmet çekmek, çabalamak < ***ETü*** *emgek +lA-* → EMEK

emekli "zahmetli" [KT 1900] *~emekli: say ve cehd ile vücude gelen veya husulü say ve cehde mütavakkıf olan* | "mütekâit" [YTü: Cum 1935] *~Emekli ve öksüzlerin ikinci altı aylık yoklamaları başlamıştır.* || < ***TTü*** *emek +lI(g)* → EMEK

† Yeni Türkçe kullanımı ***TTü*** *emektar* sözcüğünden esinlenmiştir.

›› emeklilik, erken emeklilik

emektar [Sel 1600] *Saʿadetlu pādişāhımızuŋ küçükden rikāb-ı humāyūnında ḥāṣıl olmış ~emekdār u χızmetkārı* || § ***TTü*** *emek* + ***Fa*** *dār* tutan → EMEK, +DAR

emel [AtH <1250 (1444)] *~amal timişim dost, uzun sanmak ol* [emel dediğim, ey dost, uzun düşünmektir] || ~ ***Ar*** *amal* أمل [*#Aml* faʿal msd.] umut, beklenti < ***Ar*** *amala* أمل umdu, hedefe yöneldi

← TEEMMÜL

emeritus [Mil 1968] *~Emeritus ~profesörlük unvanının aktif bir bünyeye sahip olması da doğru bir işlem değildir. Emeritus Latince emekli veya vazifesini tamamlamış anlamlarına gelmektedir.* ‖ ~ ***Lat*** ***emeritus*** «fahri», görev süresini tamamlamış fakat ders verme hakkını saklı tutan öğretim üyesi ~ ***Lat*** *e(x)+ meritus* [pp.] haslet, hakediş < ***Lat*** *merēre* hak etmek +()t° << ***HAv*** ****mer-ē-*** < ***HAv*** ****(s)mer-***[2] pay almak

† Emeritus Profesörlük unvanı Türkçede ilk kez 1968 Üniversite Kanunu Tasarısı vesilesiyle tartışılmış fakat uygulamaya sokulmamıştır.

← MERİTOKRASİ

emetik [Mil 2002] *kusma için de ~anti ~emetik grubu ilaçlar veriliyor* || ~ ***Fr*** *émétique* / ***İng*** *emetic* kusturucu ~ ***EYun*** *emetikós ἐμετικός* a.a. < ***EYun*** *eméō ἐμέω* kusmak +ik° << ***HAv*** ****wemə-*** kusmak

† Aynı HAvт kökten ***İng*** *vomit* "kusmak" < Ger.

emin [Kut 1069] *kiçig bolsa ~imīn uluġ şerrindin* [küçük emin/güvenli olsa büyüğün şerrinden] | [CodC 1303] *securiter - Fa: ba emini* [bā emīnī] - *Tr: ~eminlik bila* || ~ ***Ar*** *amīn* أمين [*#Amn* faʿīl sf.] güvenli, güvenilir < ***Ar*** *amana* أمن güvendi, inandı → EMANET

›› şehremini

← YEDİEMİN

emir eri [YTü: Cum 1941] *~emir ~eri* || << ***TTü*** *emirber* emir-taşıyan, orduda subaya hizmet eden ulak § ***Ar*** *amr* أمر emir, buyruk + ***Fa*** *bar* getiren, taşıyan → EMİR[1], +BER

† ***TTü*** *emirber* yerine Dil Devrimi döneminde benimsenen deyimdir.

›› emirber

emir[1] [AtH <1250 (1444)] *anıŋ ~amri birle teger teggüçi* [(Allahın) emri ile değer her ne değer ise] ‖ ~ ***Ar*** *amr* أمر [*#Amr* faʿl msd.] 1. buyruk, emir, 2. söz konusu olan şey, konu, iş, maslahat < ***Ar*** *amara* أمر buyurdu, emretti ≈ ***İbr/Aram*** *āmar* אמר söylemek, buyurmak

›› emir eri, emir kulu, emredersiniz

← AMİR, EMARE, EMİR ERİ, EMİR[2] (AMİRA, AMİRAL, MİR, ÜMERA), EMRİHAK, EMRİVAKİ, EVAMİR, MEMUR, ULULEMR, UMUR (UMURSA-)

Levent Şahverdi Arşivi

emir[2] [Kaş 1073] <çünkü Oğuzlar ¯ʔamīr diyemez ve elif'i xı'ya dönüştürerek ¯χamīr biçiminde kullanırlardı. Türk ülkesini Samanîlerin elinden alarak fetheden atamıza el-amīr denirdi.> || ~ ***Ar amīr*** أمير [*#Amr* faʿīl sf.] buyuran, komutan, bey, prens < ***Ar amara*** أمر buyurdu → EMİR[1]

›› emirül müminin

← AMİRA, AMİRAL, MİR (İMRAHOR, MİRALAY, MİRLİVA, MİRZA), ÜMERA

emisyon "banknot ihracı" [RG 1930] *Banka, tedavülde bulunan banknotları muvafık gördüğü zaman yeni bir ¯emisyon ile tebdil edebilecektir.* || ~ ***Fr émission*** / ***İng emission*** çıkarma, salma, serbest bırakma < ***Lat emittere*** dışarı salmak *+()tion* < ***Lat*** *e(x)+ mittere, miss-* salmak, göndermek → MESAJ

›› emisivite

emlak "mülkler (çoğul)" [GülS 1391] || "kamu arazisi (tekil)" [LO 1876] ¯*emlāk:* [1.] *Mülkler, müstemlekāt.* [2.] *Vakıf ve tapu olmayan, sarf ve malikâne gibi mal. Türkîde ¯emlâk-ı ¯hümayun manasındadır.* || ~ ***Ar*** *amlāk* أملاك [*#mlk* afʿāl çoğ.] mülkler < ***Ar milk*** ملك [t.] → MÜLK

emmi "amca" [Tezk 1341] *senüŋ ataŋ Mustafa ¯ʿammūsı-idi salla'llahu ʿaleyhi* || ~? ***Ar*** *ʿammī* عمّي amcam < ***Ar*** *ʿamm* عمّ amca ≈ ***İbr/Aram*** *ʿamm* עם her çeşit akraba → UMUM

† Yakın akrabalık teriminin Arapçadan alınması kural dışıdır. Ayn sesinin e'ye dönüşmesi Güneydoğu ağızlarını düşündürür.

emniyet [Men 1680] ¯*emnīyet: Securitas & locus securus* [güvenlik, güvenli yer]. | [KT 1900] ¯*emnīyet: (..) Zaten masdar olan emn'e edat-ı masdariyet ilhakıyla hasıl olmuş yanlış bir lugat olup Arabi değildir.* | "... güvenlik kilidi" [Cum 1938] *Baş parmağile tabancanın ¯emniyetini açtı* || < ***Ar*** *amn* أمن [*#Amn* faʿl msd.] güvenme, güvenlik *+īya(t)* < ***Ar*** *amana* من güvendi, inandı → EMANET

›› emniyet kilidi, emniyet müdürü, emniyet supabı, emniyet teşkilatı, emniyetli

emo [EkşiS 2001] *şuan amerikan müzik şirketlerinin ¯emo faktörünü kullanarak üstünden kazandığı birçok grubun*

ortaya çıkması || ~ ***İng*** *emo* [abb.] bir müzik ve kıyafet akımı < ***İng*** *emotional* duygusal < ***Lat*** *emotio* harekete geçme, tahrik etme veya edilme, heleçan < ***Lat*** *emouēre, emot-* harekete geçmek veya geçirmek < ***Lat*** *e(x)+ mouēre, mot-* a.a. → MOBİL

emoji [EkşiS 2009] ¯*emoji: japon halkının smileylerle haberleşmesini göz önünde bulunduran apple'ın iphone için çıkardığı smiley paketi.* || ~ ***Jap*** *emoji* emotikon, smiley § ***Jap*** *e* resim + ***Jap*** *moji* harf, karakter

† 2011'de Apple IOS 5 işletim sistemine entegre edildikten sonra uluslararası yaygınlık kazandı.

empas "iskambilde açmaz" [Cum 1962] *onun yerinde olsaydım ¯empas yapmadan önce Karo Damın gözünün içine iyice bakar...* || ~ ***Fr*** *impasse* geçmez, çıkmaz sokak < ***Fr*** *in+*[2] *passe* geçit → PAS[2]

›› empasla-

empati [Mil 1987] *sosyal bakımdan daha az duyarlı ve ¯empatik olma* || ~ ***İng*** *empathy* içinde duyma < ***EYun*** *en+ patheia* παθεία hissetme, duyma < ***EYun*** *pásχō, path-* πάσχω, παθ- hissetmek, acı duymak *+ia* → PAT(O)+

† İngilizce sözcük ***Alm*** *Einfühlung* çevirisi olarak 1900 yılı dolayında türetilmiştir.

›› empatik

empedans [Cum 1949] *Yüksek frekans ¯empedans köprüsü* || ~ ***Fr*** *impédence* 1. engel olma, direnme, 2. elektrik akımında direnç < ***Lat*** *impedire* yoluna ayak koymak, engel olmak *+entia* < ***Lat*** *in+*[1] *pēs, ped-* ayak → PEDİ+

empermeabl "su geçirmeyen giysi" [İlan 1911] *her cinsten yeni getirilmiş (içine su geçirmeyen) ¯empermeabl paltolar* || ~ ***Fr*** *imperméable* (sıvı veya gaz) geçirmeyen, nüfuz edilemeyen < ***Lat*** *in+*[2] *permeare* nüfuz etmek, içine geçmek *+()bilis* < ***Lat*** *per+*[1] *meare* geçmek, işlemek << ***HAv*** **mei-*[1] geçmek

† Karş. ***İng*** *permeate* "içine geçmek, nüfuz etmek".

emperyal [GösS 1872] [Muzika-i Hümayun reisi Guatelli tarafından kurulan] *Mezkûr teatro ¯Teatro ¯Emperyal Aziziye ismiyle müsmemmâ olacakdır.* || ~ ***Fr*** *impérial* imparatorluğa ilişkin ~ ***Lat*** *imperialis* a.a. < ***Lat*** *imperium* imparatorluk *+al°* → IMPARATOR

← EMPERYALİZM

emperyalizm [ZG 1923] *Harsen Osmanlı ¯emperyalizmine tabi olmadılar.* || ~ ***Fr*** *impérialisme* / ***İng*** *imperialism* imparatorluk politikası → EMPERYAL

† "Kolonileri merkezi idareye bağlama politikası" anlamında 1870'lerde İngiltere'de kullanılmış, 1890'lardan itibaren kötüleyici anlam kazanmıştır.

›› emperyalist

empotans [Mil 1958] *erkeklerde iktidarsızlık (¯empotans) adı verilir. İktidarsızlığın nedeni ve ruhi sebeplerine çareler vardır.* || ~ ***Fr*** *impotence* güçsüzlük, cinsel iktidarsızlık ~ ***Lat*** *impotentia* a.a. < ***Lat*** *in+*[2] *potentia* güç, iktidar → POTANSİYEL

empoze [Bah 1924] ¯*empoze: Hoşa gitmeyen bir şeyi kabule icbar etmek, zorlamak.* || ~ ***Fr*** *imposer* yüklemek, üstüne atmak ~ ***Lat*** *imponere* a.a. < ***Lat*** *in+*[1] *ponere, posit-* koymak → POZİSYON

›› empozan, empozisyon

emprenye "plastik veya parafinle doyurulmuş (kumaş)" [Cum 1947] ¯*emprenye edilmiş kumaş mubayaa edilecektir* || ~ ***Fr*** *impregné* [pp.] doyurulmuş, doldurulmuş, döllenmiş ~ ***Fr*** *imprégner* 1. döllemek, 2. doldurmak, dolgu yapmak, içine işlemek *+é* < ***OLat*** *impraegnare* hamile bırakmak < ***Lat*** *in+*[1] *praegnans* hamile

empresaryo [Cum 1955] *Şarloyu keşfeden ¯empresaryo öldü.* || ~ ***Fr*** *imprésario* tiyatro veya gösteri organizatörü ~ ***İt*** *impresario* her çeşit girişimci, müteşebbis < ***İt*** *impresa* marka, şirket, girişim *+ari°*

Levent Şahverdi Arşivi

<< ***Lat*** *impressum* [pp. n.] damga, mühür < ***Lat*** *impremere, impress-* → EMPRESYON

empresyon empresyonist [HRG <1930] ¯*empresyonist bir ressam bunun resmini yapsa* | [Cum 1939] *Sabahın alaca karanlığında notlar, ¯empresyonlar yazılıyor parlayıp sönen (...)* || ~ ***Fr*** *impression* iz bırakma, baskı, izlenim ~ ***Lat*** *impressio* a.a. < ***Lat*** *imprimere* iz bırakmak, damga ve mühür basmak, hakketmek *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ premere, press-* basmak, sıkmak → PRES

›› empresif, empresyonist, empresyonizm

← EMPRESARYO

emprime [Cum 1930] ¯*Emprovize müzik' konusunda yeni bir devir açtığı söylenen Don Cherry* || ~ ***Fr*** *imprimé* [pp.] basılı, basma (kumaş) < ***Fr*** *imprimer* basmak, damga vurmak < ***Lat*** *impremere, impress-* a.a. < ***Lat*** *in+¹ premere, press-* → PRES

emprovize [Mil 1969] ¯*Emprovize müzik' konusunda yeni bir devir açtığı söylenen Don Cherry* || ~ ***Fr*** *improvisé* [pp.] hazırlıksız, doğaçlama ~ ***It*** *improviso* [pp.] a.a. < ***Lat*** *in+² providere, provis-* öngörmek, hazır olmak < ***Lat*** *pro+¹ videre, vis-* görmek → VİDEO

›› emprovizasyon, emprovizatör

emrihak [Men 1680] ¯*emri ¯ḥaḳḳ ile: Dei permissū* [Allahın izniyle]. | [LO 1876] ¯*emri ¯ḥaḳḳ: Vefat.* ‖ § ***Ar*** *amr* أمر buyruk + ***Ar*** *ḥaḳḳ* حق hak, Allah → EMİR[1], HAK[1]

emrivaki "olup bitmiş şey" [YOsm: KFr 1905] *Fait accompli* [Fr.]: ¯*emr-i vākiᶜ* ‖ § ***Ar*** *amr* أمر olgu + ***Ar*** *wāḳiᶜ* واقع olmuş → EMİR[1], VAKİ

emsal [AşP 1330] *suyıla oda* [su ile ateşe] *benzer ¯emsālleri* || ~ ***Ar*** *amṯāl* أمثال [*#mṯl* afʿāl çoğ.] örnekler, nümuneler < ***Ar*** *maṯal* مثل [t.] örnek → MESEL

›› emsal göster-, emsalsiz

emtia [Barkan <1600] ‖ ~ ***Ar*** *amtiᶜa(t)* أمتعة [*#mtᶜ* afʿila(t) çoğ.] ticari mallar < ***Ar*** *matāᶜ* متاع [t.] → META

emülgatör [Mil 1966] *kokusuz ve kokulu Malathion için ¯emülgatörler ve diğer emülsifiyanlar* ‖ ~ ***Fr*** **émulgateur* emülsiyon oluşturan, emüljen < ***Lat*** *emulgere* süt sağmak, süt haline getirmek *+()tor* → EMÜLSİYON

† ***Fr*** *émulsifiant,* ***İng*** *emulsifier* (a.a.) kullanılır; *emulgator/émulgateur* kaydedilmemiştir.

emülsiyon [Cum 1928] ¯*emülsiyon* || ~ ***Fr*** *émulsion* bir sıvıyı çalkalayarak başka sıvıya karıştırma, bu şekilde elde edilen karışım < ***Lat*** *emulgere* süt sağmak, süt aktarmak *+()tion* < ***Lat*** *e(x)+ mulgere, muls-* süt sağmak << ***HAv*** **mlg-* < ***HAv*** **melg-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *milk,* ***Alm*** *Milch* "süt".

›› emülsifikatör, emülsifiye

← EMÜLGATÖR

emval [Dan 1360] *käfirlerüŋ ¯emvāl u erzākın ġāret idüp cemᶜ itdiler.* || ~ ***Ar*** *amwāl* أموال [*#mwl* afʿāl çoğ.] mallar < ***Ar*** *māl* مال [t.] → MAL

emzik [İdrH <1402] ¯*emzük* [ibrik ağzı?] | [LO 1876] ¯*emzik: Meme ucu düğmesi. Meme yerine verilen bulamaç ve badem ezmesi vesaire ve bu makule şeyleri vazᶜ ettikleri kap.* ‖ < ***ETü*** *emüz-* emdirmek, emzirmek *+Uk* → EMZİR-

emzir|mek emüz- [ETü: Kaş 1073] *uraġut oġlıŋa süt ¯emüzdi* [kadın bebeğine süt emdirdi] ¦ emzür- [OTü: İMüh <1310] ¯*emzürdi: arḍaᶜa al-walad* || < ***ETü*** *emüz-* emdirmek, emzirmek *+(g)Ur-* (ᵒErdal 11.757) < ***ETü*** *em- +Uz-* → EM-

† Arkaik *+Iz-* ekiyle yapılmış ettirgen fiile, aynı işleve sahip *+Ur-* eki eklenmiştir. Kaşgari'de /m/ sesi etkisiyle ünlü yuvarlaklaşması görülür.

›› emzirt-

← EMZİK

en[1] [ETü: Or 735] ¯*eŋ ilki togu balıkda sünüşdüm* [en önce Dogukent'te savaştım] || << ***ETü*** *eŋ* mübalağa edatı

en[2] [ETü: Kaş 1073] ¯*én* این: *al-ᶜarḍ (...) bu böz ¯éni neçe* [bu bezin eni ne kadar?] | [Kıp: İrşM 1387] ¯*éŋ* ایڭ | [Men 1680] ¯*in* این *vul.* ¯*en* ان: *Latitudo.* | [LO 1876] ¯*enine boyuna: Arīż u amīk* ‖ << ***ETü*** *en/eŋ* 1. iniş, çukur, 2. yatay boyut, vüsat < ***ETü*** *en-* inmek, yatmak → İN-

›› enine, enine boyuna, enlemesine, enleş-, enli, ensiz

← ENGEL, ENLEM

enam [<1400] ‖ ~ ***Ar*** *anᶜām* أنعام [*#nᶜm* afʿāl çoğ.] mallar, davar < ***Ar*** *naᶜam* نعم [t.] mal varlığı, özellikle davar → NİMET

enaniyet [Sad 1574] ¯*enānīyeti terk eylemeyüb ve ġażab-i nefsānī ġalebe idüb* || ~ ***Ar*** *anānīya(t)* أنانيّة benlik, bencillik < ***Ar*** *anā* أنا ben *+īya(t)* → ENAYİ

enayi "yabancı?" [EÇ <1683] *bu iç hisāra aslā ¯enâyî âdem giremez (...) ecnebî ve ¯enâyîden hıfz ve hırāset etdiler* | "aptal, saf" [AR 1898] *Ne ¯enayi, ne himbılmışım. Kağıt bu! elbette uçar.* | "mağrur" [KT 1900] ¯*Enayi: (Arabca 'enā'dan yapılmış ise de Arabcada müstamel değildir.) Kendini bir şey zanneden, mağrur, cahil ve bayağı (adam).* ‖ < ***Ar*** *anā* أنا ben

›› enayilik

← ENANİYET

enbiya [AşP 1330] ¯*enbiyādur ol bölük bu dünyāda / meşhûr olup her biri geldi ada* || ~ ***Ar*** *anbiyāʾ* أنبياء [*#nbw* afʿilā çoğ.] peygamberler < ***Ar*** *nabī* نبى [t.] → NEBİ

encam [Gül 1317] *bir nefes nefsüme ārām irmedi / hırşum āğāzına ¯encām irmedi* [sona ermedi] | [Sad 1574] *eyyām-i sefer zafer-i ¯encām bulup* [sefer günleri zafer ile sonuçlanıp] ‖ ~ ***Fa*** *ancām* أنجام son, bitim, nihayet << ***OFa*** *hancām* a.a. < ***OFa*** *hancāftan, hancām-* sona erdirmek, bitirmek, tamamlamak ≈ ***Ave*** *han-cāma-* bir araya geliş, sona eriş → ENCÜMEN

Levent Şahverdi Arşivi

← SERENCAM

encümen [AşP 1330] *bunlaruŋ ḳavliyle cümle ¯encümen / bir yire gelmek ḥalāldur* | [Sad 1574] *bir ¯encümen-i sür ve bir nişīmen-i sürür itdiler* [bir düğün derneği ve bir eğlence oturumu yaptılar] ‖ ~ ***Fa*** *ancuman* انجمن toplantı, meclis, dernek << ***OFa*** *hancaman* a.a. ≈ ***Ave*** *han-cāmana-* bir araya-gelmek < ***Ave*** *hem+ gam-* gelmek << ***HAv*** **g*ā-/g*em-* gelmek

← ENCAM (SERENCAM), HENGÂME

end(o)+ ~ ***Fr/İng*** *endo+* [bileşik adlarda] iç, içerisi ~ ***EYun*** *éndon ἔνδον* bir şeyin içi (ad) << ***HAv*** **en-dho-* < ***HAv*** **en* iç (edat) → IN[2]

← ENDOGAMİ, ENDOKRİN, ENDORFİN, ENDOSKOP

endam [Kut 1069] *könül beg turur yéti ¯andām öze* [gönül yedi uzva hükmeder] | [Kel-TS <1347] *ḳaçan ¯endāmlaruŋ birisi āğrır olursa* ‖ ~ ***Fa*** *andām* أندام 1. eklem, uzuv, kol ve bacak, 2. (mec.) boy-pos, bedenin bütünü << ***OFa*** *handām* eklem, uzuv ≈ ***Ave*** *han-dāma* bir araya koyma, kompozisyon, artikülasyon < ***Ave*** *ham+ *dāma* koyma, katma, yapma << ***HAv*** **dhē-* koymak, katmak → HEM

† Karş ***Sogd*** *andamē* "uzuv". ***Erm*** *antam անդամ* (a.a.) Orta Farsçadan alıntıdır.

›› endam aynası, endamlı

endaze [Rab 1310] *sidretü'l-müntehīniŋ yığaçlarıŋ mīveleri ol ¯endāzelığ turur* [ağaçlarının meyveleri o ölçektedir], *tegme yapurğakları pil kulağıŋa meŋzeyür* [tüm yaprakları fil kulağına benzer]. | [AşP 1330] *buğdayı ¯endāzesinde döken ol* ‖ ~ ***Fa*** *andāza* اندازه 1. ölçü, oran, 2. bir adımlık uzunluk ölçüsü << ***OFa*** *handāçak* ölçü < ***OFa*** *handāχtan, handāç-* 1. bir araya getirmek, kıyaslamak, 2. ölçmek *+a*

† ***Ar*** *handasa(t)* biçimi Orta Farsçadan alınmıştır. Karş. ***Fa*** *andāχtan, andāz-* (atmak).

← HENDESE (MÜHENDİS), PERENDE

endeks indeks [Cum 1930] *Ticaret Odası tarafından her ay hazırlanmakta olan 'hayat pahalılığı ¯indeks'inin kemakân neşrine İktisat Vekâletince müsaade edilmiştir.* | endeks [Cum 1931] *Ticaret Odası 931 kânunusani geçinme ¯endeksini neşretmiştir.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *index* gösterge, cetvel, dizin ~ ***Lat*** *index, indic-* işaret parmağı < ***Lat*** *in+[1] *dex, dig-* parmak → DİKTE

† Fransızcadan alınan *endeks* biçimi Türkçede daha çok sayısal göstergeler, İngilizceyi izleyen *indeks* ise kitap dizini için kullanılmaktadır.

» endeksle-, endekslen-, indeks

← ENDİKASYON, İNDİS

endemik [Mil 1961] *Bu hastalığa ¯endemik guatr, koloid guatr gibi adlar da verilmektedir.* ‖ ~ ***İng*** *endemic* bir ırka veya hayvan türüne veya bir bölgeye özgü olan (hastalık) ~ ***EYun*** *endēmikós ἐνδημικός* yerli < ***EYun*** *endēméō ἐνδημέω* bir yerin yerlisi olma *+ikº* < ***EYun*** *en+ dêmos δῆμος* 1. ilçe, memleket, 2. bir yerin halkı → DEM(O)+

ender [LO 1876] *¯ender: Ziyade nādir.* ‖ ~ ***Ar*** *andar* أندر [*#ndr* af'al kıy.] daha nadir, en nadir < ***Ar*** *nādir* نادر → NADİR

enderun "1. iç taraf, 2. Osmanlı sarayının iç avlusu" [<1500] ‖ ~ ***Fa/OFa*** *andarūn* اندرون bir şeyin içi, iç taraf (ad) § ***Fa/OFa*** *andar* اندر iç (edat) << ***EFa*** *antara* a.a. << ***HAv*** **en-tero-* daha iç (komparatif) < ***HAv*** **en* iç → INTER+

† HAvr **en-tero* kıyas halinden ***Lat*** *inter* "iç, ara", *intrare* "içeri girmek", ***EYun*** *énteron* "bağır", ***Fa*** *andar* ve *andarūn*, ***İng*** *inner*. Kökün abartı halinden ***Lat*** *intimus* "en içte olan".

endikasyon [Cum 1933] *Üzniye muavini* [kulak burun boğaz doçenti] *Nejat Bey tarafından bademcik ameliyatı ve ihtilâtlarında ¯endikasyon hakkında izahat verilmiş* ‖ ~ ***Fr*** *indication* 1. işaret etme, belirtme, belirti, 2. tıpta reçete yazma < ***Lat*** *indicare* parmağıyla göstermek, işaret etmek, belirtmek *+(t)ion* ≈ ***Lat*** *index, indic-* işaret parmağı → ENDEKS

›› endikatör, endike, kontrendikasyon, kontrendike

endişe "düşünce" [CodC 1303] *pensamentum - Fa: ¯andissa - Tr: sagenmak* [sağınmak] | [AşP 1330] *şehvet ü hırs u hevesdür pīşesi / yok-durur ayruk anuŋ ¯endīşesi* ‖ ~ ***Fa*** *andīşa* اندیشه düşünce << ***OFa*** *hantēşak/hantēşišn* a.a. < ***OFa*** *hantēşītan* düşünmek *+a*

›› durendiş, endişelen-, endişeli

← DURENDİŞ (DÜRBÜN), MÜŞKÜLPESENT

endogami [ZG 1917] ‖ ~ ***Fr*** *endogamie* aile veya aşiret içi evlilik § ***EYun*** *éndon ἔνδον* iç + ***EYun*** *gámos γάμος* evlenme *+ia* → END(O)+, +GAM

endokrin [Cum 1939] *ileride kullanılmak üzere gövdelerinde birikmiş olan yağlara düzen veren sinir ve ¯endokrin kurumu* ‖ ~ ***Fr/İng*** *endocrine* iç salgılara ilişkin, tıpta hormonların genel adı ☼ 1909 § ***EYun*** *éndon ἔνδον* iç + ***EYun*** *krinō κρίνω* ayırmak, salgılamak → END(O)+, KRİTER

›› endokrinolog, endokrinoloji

endorfin [Cum 1985] *Koşanın beyni ¯endorfin' (endorphin) adlı bir salgı çıkarır* ‖ ~ ***İng*** *endorphin* beyinde oluşan ve yapıca morfine benzeyen kimyasal madde ☼ 1974 Eric Simon, Amer. kimyacı. § ***İng*** *endogenous* içeride üreyen + ***İng*** *morphine* morfin → END(O)+, MORFİN

endoskop [Cum 1958] *Ürolojide ¯endoskopi* | [Mil 1961] *Muayene tedavi ve teşhis için alet ve lar - ¯Endoskoplar, Sterilizatör, Otoklav* ‖ ~ ***Fr*** *endoscope* iç organları gözleme aygıtı § ***EYun*** *éndon ἔνδον* iç + ***EYun*** *skopéō σκοπέω* gözlemek → END(O)+, +SKOP

» endoskopi, endoskopik

endurans [Mil 2003] *Türkiye Enduro Motosiklet ve Enduro ¯Endurans motosiklet yarışları izmir Pınarbaşı Yarış Pisti'nde yapıldı.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *endurance* dayanıklılık < ***Fr*** *endurer* dayanmak, pekişmek *+entia* << ***Lat*** *indurare* [den.] a.a. < ***Lat*** *in+[1] durus* pek, sağlam → DURUM BUĞDAYI

endüksiyon [Bah 1924] *¯endüksiyon: Hususi vakalardan umumi bir netice çıkarmaktan ibaret tarz-ı ta'kil, istidlal. Bir mıknatıs veya cereyanın tesiri altında cereyan-ı*

Levent Şahverdi Arşivi

elektrikî istihsal etme. || ~ ***Fr*** *induction* çıkarsama, tümevarım ~ ***Lat*** *inductio* < ***Lat*** *inducere* sevketmek, -e götürmek, yol açmak *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ ducere, duct-* sevketmek → DÜK

›› endüktif, indüksiyon, indüktif

endüljans [ML 1969] || ~ ***Fr*** *indulgence* 1. göz yumma, hoşgörme, 2. Katolik kilisesinde itiraf ve tövbe sonucu bazı günahların gözardı edilmesi ~ ***Lat*** *indulgentia* a.a. < ***Lat*** *indulgēre* göz yummak, sabır göstermek *+entia*

† Latince sözcüğün etimolojisi için ▫EM 563.

endüstri [Cum 1930] *elektro, kaynak, makine ve teferruatının gerek resmi ve gerekse ¯endüstri sahasında (...)* || ~ ***Fr*** *industrie* 1. çalışkanlık, çalışarak ortaya konan şeyler, 2. sanayi << ***Lat*** *industria* gayret, çalışkanlık < ***Lat*** *industrius* çalışkan ~ ***ALat*** *endo-struus* << ***HAv*** **sterə-* yaymak, sermek, ortaya çıkarmak

›› endüstriyel

ene|mek [ETü: Kaş 1073] *ol koyun ¯inedi* [koyunu kulağının kenarını keserek işaretledi] | "... iğdiş etmek" [Kıp: Idr 1312] *¯inedi: χaşā* || << ***ETü*** *ine-* işaretlemek, özellikle hayvanın kulağını keserek işaretlemek < ***ETü*** **in* im, işaret *+(g)A-* ≈? ***ETü*** *im/yim/yin* a.a. → İM

›› enen-, enet-

enerji [Bah 1924] *¯enerji: Kudret, kuvvet. (...) ¯enerjik: Canlı, azimkâr.* | "sanayide muharrik güç" [Cum 1930] *Hükümet ¯enerji ve kanununa tariz eden bu halin men'i hususunun ehemmiyetle (...)* || ~ ***Fr*** *énérgie* iş yapma gücü ~ ***EYun*** *enérgeia ἐνέργεια* çalışkanlık, etkinlik < ***EYun*** *energós ἐνεργός* çalışkan, faal < ***EYun*** *en+ érgon ἔργον* iş, çalışma → ERG(O)+

›› biyoenerji, enerjik, enerjikleş-, enerjize, güneş enerjisi

enfantil [Cum 1939] *Roosevelt uzun zamandan beri paralizi ¯enfantil* [çocuk felci] *hastalığından mustaribdir.* || ~ ***Fr*** *infantil* çocukça, çocuksu ~ ***Lat*** *infantilis* a.a. < ***Lat*** *infans* dilsiz, henüz konuşamayan çocuk, bebek *+()bilis* < ***Lat*** *in+² fans, t-* konuşan < ***Lat*** *fari, fat-* söylemek *+ent°* → FABL

enfarktüs [Cum 1947] *Dahiliye mütehassısı Dr. Rasim Onat tarafından myokart ¯enfarktüs'ü hakkında bir tebliğ yapılmış* || ~ ***YLat*** *infarctus* [pp.] tıkanma, kalp krizi < ***Lat*** *in+¹ farcire* tıkmak *+()t°* → FARS

enfeksiyon [Cum 1938] *uzviyeti zayıflatan bir ¯enfeksiyon mihrakı* | enfekte [Cum 1938] *Burunları ¯enfekte olanlar da denize dalmasalar iyi yapmış olurlar* || ~ ***Fr*** *infection* iltihap ~ ***Lat*** *infectio* (hastalık veya pislik) bulaşma < ***Lat*** *inficere* bir şeye veya pisliğe batırmak, bulamak *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ facere, fact-* yapmak → FAKTÖR

›› enfeksiyöz, enfekte, enfektif

← DEZENFEKTE

enfes [LO 1876] *¯enfes: ziyade nefis* || ~ ***Ar*** *anfas* أنفس [*#nfs* af'al kıy.] daha nefis, en nefis < ***Ar*** *nafīs* نفيس → NEFİS[1]

enfiye "burun otu, toz tütün" [ŞSic 1816] *ve bir fildişi ¯enfiyye kutusu* || < ***Ar*** *anf* أنف [*#Anf*] burun *+ī*

† Aynı Sami kökünden ***İbr/Aram*** *ap*, ***Akad*** *appu* "burun".

← İSTİNAF

enflamasyon [<1930] || ~ ***Fr*** *inflammation* yanma, iltihap < ***Lat*** *inflammare* [den.] tanmak, iltihaplanmak *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ flamma* alev → FLAMA

›› inflammasyon

enflasyon [Bah 1924] *¯enflasyon: Çok mikdarda evrak-ı nakdiye ihracı.* || ~ ***Fr*** *inflation* / ***İng*** *inflation* 1. şişme, şişirme, 2. piyasadaki para arzını şişirme, enflasyon < ***İng*** *inflate* şişmek, şişirmek *+()tion* ~ ***Lat*** *inflare* a.a. < ***Lat*** *in+¹ flare* üflemek → DEFLASYON

† Ekonomide kullanılan anlamı 1890'larda İngilizcede ortaya çıkmıştır.

›› enflatör

enformasyon [Cum 1937] *Londrada bir Türk ¯enformasyon bürosu kuruldu* || ~ ***Fr*** *information* haberdar olma veya etme, haber, bilgi ~ ***Lat*** *informatio* a.a. < ***Lat*** *informare* zihninde canlandırmak, haberdar olmak *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ formare* biçimlendirmek → FORM

›› enformatif, enformatik, enforme, informasyon, informatik

← DEZENFORMASYON

enformel [Mil 1975] *Ap, sanayi ve ¯enformal sektör içinde oylarını koruyor, tarım işçileri arasında ise oy kaybediyor* || ~ ***Fr*** *informel* biçim şartlarına uymayan, gayriresmi < ***Fr*** *in+² formel* → FORM

›› informel

enfraruj [Cum 1935] *Hele elektriğin icade ve göze görünmeyen ¯enfraruj denilen ışığın keşfi akla şaşkınlık verecek* || ~ ***Fr*** *infrarouge* kırmızı-altı, kızıl-ötesi → İNFRA+, RUJ

enfüsi [YOsm: Bah 1924] *¯enfüsî: nefiste vuku bulan, sübjektif* || < ***Ar*** *anfus* أنفس [*#nfs* çoğ.] nefsler *+ī* < ***Ar*** *nafs* [t.] benlik, özne → NEFİS[1]

† ***Fr*** *subjectif* karşılığı olarak 20. yy başlarında benimsenen neo-Osmanlıca tabirdir.

engebe "yar" [Kam 1800] *at-tasalsul* [Ar.]: *Su yüksekten ¯engebeye çağıl çağıl akmak maᶜnâsındadır.* || ~ ***Yun*** *engopi ἐγγοπή* kırık, yarık << ***EYun*** *enkopḗ ἐγκοπή* a.a. < ***EYun*** *en+ kóptō κόπτω* kesmek, kırmak (▫LS 473) → SENKOP

← KOFTİ

engel "rakip, hasım, mania" [Men 1680] *gül çengelsiz, muhabbet ¯engelsiz olmaz* [atasözü] | engelli "manialı koşu" [Mil 1950] *Doğan Acarbay 400 metre ¯engellide 54-6 ile ikinci oldu* | engelli "... sakatlığı olan" [Mil 1982] *¯işitme ¯engelli çocukların yetiştirilmesinde en geçerli ve yararlı yöntemlerden biri* || <? ***TTü*** *en gel-* أنگل yoluna çıkmak, mani olmak → EN[2], GEL-

† ***Fa*** *engel* (düğme, ilik) sözcüğüyle ilişkilendirilemez. ***Tü*** *en* sözcüğünün buradaki anlamı ***Ar*** *ᶜarḍ*

Levent Şahverdi Arşivi

(1. yatay olma, 2. yolunu kesme, önüne çıkma) ile paraleldir. Karş. ARIZA.

›› engelle-, engellen-, engellet-, engelli, engelsiz

engerek [EÇ <1683] *ʿakreb ve yılan ve çiyan ve develer boynu kadar ¯engerekler ādemleri sokarak* ‖ *~ Yun enχeláki ἐγχελάκι* [küç.] yılancık < ***EYun*** *ἔνχελυς* yılan balığı, yılan ~ ***HAv*** **ang*hi-* a.a.

† Aynı HAvr kökünden ***Lat*** *anguis* "yılan", *anguilla* "yılan balığı", Litvanca *angurỹs*, ***Rus*** *ugory* "yılan balığı". ◦Pokorny 1.43-44.

engin "deniz" [MMem 1557] *saldım ¯engine görgül zevrakın Şah oŋara (...) düşme ¯engin-i gamma furtunacık-dur savılır* ‖ < ***TTü*** *en-* inmek, alçalmak, çukur olmak *+gIn* → IN-

† Anlam evrimi "çukur yer, alçak" > "deniz" > "geniş, sınırsız" şeklindedir.

enginar [Arg 1533] *¯enghināra & agghināra: charciofo* ‖ *~ Yun ankināra ἀγκινάρα* enginar, cynara scolymus << ***EYun*** *kināra/kynāra κινάρα/κυνάρα* yaban enginarı, cynara cardunculus

† Yunanca sözcük geç Helenistik dönemde yabancı bir dilden alınmıştır. ◦Chant 1.532. Farsça *kangar* "kenger, yaban enginarı" eş kökenlidir.

← KENGER

+engiz [Men 1680] *nazarı iltifat-¯engīz, χulūs-¯engīz, χafaḳān-¯engīz, saʿyi irşād-¯engīz* | [LO 1876] *fitne-¯engīz, şehr-¯engīz, şevk-¯engīz* ‖ *~ Fa angīz* انگیز harekete getiren, tahrik eden, **uyandıran**, koparan < ***Fa*** *angīχtan, angīz-* انگیختن, انگیز sallamak, depretmek, tahrik etmek << ***OFa*** *han-vēχtan* a.a. ≈ ***Ave*** *hem+ vaeg-, vaeç-* sallanmak, sarkmak → AVİZE

← DEHŞETENGİZ, ESRARENGİZ

engizisyon [HRG <1930] *belki de evde bir ¯engizisyon' mahkemesi kurulacaktı.* | [Cum 1931] *ilk ve orta devirlerde her türlü fikir ışığını söndürmüştür; ¯engizisyon mahkemelerini"* ‖ *~ Fr inquisition* 1. soruşturma, 2. Katolik kilisesinde soruşturma kurumu *~ Lat inquisitio* a.a. < ***Lat*** *inquirere* soruşturmak, sorgulamak *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ quaerere, quaest-* sormak → ANKET

›› engizitör

enik [ETü: Kaş 1073] *¯enük* <aslan yavrusu. Sırtlan, kurt ve köpek yavrusuna da ¯enük denir.> | [DK <1400?] *Ala köpek ¯enügine kendözin taladur mı?* ‖ << ***ETü*** *enük* hayvan yavrusu < ***ETü*** *en-* inmek *+Uk* → IN-

›› encik, enikle-

enikonu [Men 1680] *¯eni konu vul. pro ¯enüb konub: Commodé* [rahatça, enine boyuna]. | [LO 1876] *¯eni sonu, ¯eni konu: dūr u dirāz* ‖ << ***TTü*** *enüp konup* inerek ve durarak → İN-, KON-

›› eni sonu, eninde sonunda

enişte "kız kardeşin kocası" [Çağ: Pav <1500] *¯enişte: mari de la soeur, beau-frère* | [Hind 1838] *¯énichté: beau -frère, (celui qui a épousé ma soeur, ou tante)* ‖ *~? Fa anguşta* انگشته zengin çiftçi, kodaman <? ***Fa*** *anguşt* انگشت parmak

† Farsça sözcükle ilişkisi anlam bakımından açıklanmaya muhtaçtır.

enjeksiyon [Cum 1930] *¯enjeksiyon usulüle tavşanların siyah kan damarlarına zerkedildiği zaman* | enjektör [Cum 1932] *istim kazanı ve müştemilatı, ¯enjektör ve iki tulumba ve demir baca* ‖ *~ Fr injection* zerketme < ***Lat*** *iniicere* «içine atmak», zerketmek *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ iacere, iact-* atmak → JET

›› enjekte, enjektör

enkarnasyon [Cum 1936] *¯Reenkamasyon' faraziyelerini müsbet bir vak'a gibi telakki etmezden evvel* | [Mil 1973] *¯enkamasyon* ‖ *~ Fr incarnation* vücut bulma, ete bürünme *~ Lat incarnatio* [den.] a.a. < ***Lat*** *in+¹ caro, carn-* et *+()tion* → KARNAVAL

›› enkarne, reenkarnasyon

enkaz [ŞSic 1816] *ve üzerinde magruse eşcar ve ¯enḳāż ile* | [LO 1876] *¯enḳāż: bina yıkıntıları.* ‖ *~ Ar anḳāḍ* أنقاض [*#nḳḍ* afʿāl çoğ.] yıkıntılar, harabat < ***Ar*** *nuḳḍ* نقض [t.] yıkım, yıkıntı → NAKZ

›› enkaz edebiyatı

enklav [Cum 1975] *Karpas bumunun doğu kesimi Rum ¯Enklav bölgesi olmalı.* ‖ *~ Fr/İng enclave* [dev.] bir ülkenin diğer ülke sınırları içinde kalan bölümü < ***Fr*** *enclaver* kapatmak, içeride kilitlemek << ***OLat*** *inclavare* a.a. < ***Lat*** *clavis* kilit → KLE

† Fransızca telaffuza uygun *anklav* biçimi de kullanılır.

›› anklav, eksklav

enlem "Fr *latitude* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯enlem: Yeryüzünde herhangi bir noktanın çekül doğrultusuyla ekvator düzlemi arasındaki açı.* ‖ < ***TTü*** **enle- +Im* → EN[2]

† *Enlemesine* deyiminden keyfi bir operasyonla türetildiği varsayılabilir. *Enle-mek* fiili mevcut değildir.

enmüzeç [Men 1680] *¯enmüzec: Typus, exemplar, specimen.* ‖ *~ Ar unmūdaj* انموذج nümune, örnek < ***OFa*** *nmūdak* a.a. < ***OFa*** *nmūdan* göstermek → NÜMAYİŞ

enoloji [EkşiS 2002] *¯enoloji: şarapla ilgilenen bilim dalı.* ‖ *~ İng oenology / Fr oenologie* şarap uzmanlığı < ***EYun*** *oînos οἶνος* üzüm, şarap → +LOG

† ***Fr*** *vin,* ***İng*** *wine,* ***Alm*** *Wein* "üzüm, şarap" < ***Lat*** *vinum.* Latince sözcük, ***EYun*** **wînos > oînos οἶνος,* ***Erm*** **wini > gini > kini գինի,* ***İbr*** **wayin > yayin* יַיִן "şarap" biçimleri ile birlikte, bilinmeyen bir Akdeniz veya Anadolu dilinden alıntıdır.

›› enolog

← VİNTAGE, VİNYET, VİNYL (PVC)

enosis "Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi" [Cum 1949] *meclis üyeleri ayağa kalkarak alkışlamışlar ve ¯enosis' (birlik) diye bağırmışlardır* ‖ *~ Yun enōsis ενώσις* birlik, birleşme < ***Yun*** *éna ένα* bir *+sis* << ***EYun*** *eîs, hén* a.a. << ***HAv*** **oi-no-* a.a. → ÜNİ+

ensar [Rab 1310] *bir ança ¯muhācir ve enṣārnı birge ıgtılar* | *~ Ar anṣār* أنصار [*#nṣr* afʿāl çoğ.] yardımcılar, izleyiciler, özellikle Hz. Muhammed'e Me-

Levent Şahverdi Arşivi

dine'de yardımcı olanlar < ***Ar nāṣir*** ناصر [fāʿil t.] yardımcı < ***Ar naṣara*** نصر yardım etti

›› ensari

ense [Kıp: İdr 1312] *¯eŋse: al-ḳafā* [başın arka tarafı] | [Men 1680] *¯eŋse: Occiput, cervix.* | [LO 1876] *¯eŋsesi kalın, ¯eŋsede boza kaynamak, ¯eŋseye binmek* | ense-le- [LG 1889] *¯enselemek: Arkasından koşup tutmak.* || << ***OTü eŋse*** boynun arka tarafı

† ***ETü/TTü eŋ*** "yanak" ile alakalı olması ihtimal dahilinde olsa da, yapıca açıklanması güçtür.

›› ense kökü, enselc-

ensest "aile içi cinsel ilişki" [Cum 1949] *bir nevi ¯inceste'e benzeyen kardeş bağlılığı* || ~ ***Fr inceste*** gayrımeşru cinsel ilişki (özellikle aile içi) ~ ***Lat incestus*** yasak, haram, sınırı aşan < ***Lat in+²*** ***castus*** [pp.] dini kurallara uygun, temiz, bakir --› KAST

† Aslen isim iken, Türkçede 1990'lı yıllardan itibaren sıfat olarak kullanımı yaygınlaşmıştır.

enstalasyon "elektrik altyapısı" [Cum 1930] *ay başından evvel elektrik parasını tediye etmesinin imkânı yokmuş, bu kadar ¯enstalasyon masrafı yapmış* | "... çağdaş sanatta «yerleştirme»" [Mil 1989] *Berlin'de çalışmaların ağırlık noktasını heykel, ¯enstalasyon ve çevre düzenlemelerinin meydana getirdiği* || ~ ***Fr/İng installation*** 1. (makam veya mevkiye) atama, 2. (sistem veya mekanizma) kurma < ***OLat installare*** atamak ***+()tion*** < ***Ger *stalljan*** koymak, dikmek << ***HAv *stol-no-*** < ***HAv *stel-*** koymak, dikmek → STEL

›› enstalatör, enstale

enstantane [AM <1900] *¯Enstantane (bir anda) ha? Biz bu sürati yalnız fotoğrafyada var zannediyorduk.* | [Bah 1924] *¯enstantane: Bir an devam eden, bir anda vukua gelen. Saniyenin kesri içinde alınan resim.* || ~ ***Fr instantané*** anlık, göz açıp kapayıncaya kadar olan < ***Fr instant*** an ~ ***Lat instans*** elde olan, hazır, şimdiki < ***Lat instāre*** durmak, varolmak, hazır olmak ***+ent°*** < ***Lat in+¹*** ***stāre, stat-*** durmak → İSTASYON

enstitü [Bah 1924] *¯enstitü: Herhangi bir hususi maksadın (bilhassa edebî veya ilmî) terakkisine hizmet etmek için tesis edilen cemiyet.* || ~ ***Fr institut*** araştırma kurumu ~ ***Lat institutus*** [pp.] kurulmuş olan şey, kurum < ***Lat instituere*** dikmek, kurmak ***+()t°*** < ***Lat in+¹*** ***statuere, statut-*** durdurmak, dikmek, kurmak < ***Lat status*** durum, duruş --› STATÜ[1]

enstrüman "çalgı" [Akş 1924] *Saniyen, Ekrem Bey'in ¯enstrümanı fenadır, hımhım bir ses çıkarıyor.* || ~ ***Fr instrument*** 1. araç, alet, 2. müzikte çalgı ~ ***Lat instrumentum*** a.a. < ***Lat instruere, struct-*** kurmak, oluşturmak, donatmak, teçhiz etmek ***+ment°*** < ***Lat in+¹*** ***struere, struct-*** yığmak, dikmek, inşa etmek → STRÜKTÜR

›› enstrümantal, enstrümantasyon

entansif entansif ziraat [Mil 1952] *İstihsal şubelerinde ¯entansif ziraat tekniğini, köylü zeka ve kabiliyetinden en geniş ölçüde (...)* || ~ ***Fr intensif*** yoğun < ***Lat intendere*** germek, zorlamak, abartmak ***+()tiv°*** → TANSİYON

›› entansifikasyon, entansifiye, intensif

entari [LO 1876] *¯enterī, ¯entārī, ¯ʿanterī: Lugati müvellede. Kaba ile kaftan arası malum libas. Aslı malum olmadı. ʿanter bir nevʿ maymundur, Şam'da bir karye ismidir. Tarz-ı maruf libasa ıtlakının vechi malum olmadı.* || < ***?***

† Arapça *ʿantarī* genel kanıya göre Türkçeden alınmıştır.

entbent [EÇ <1683] *Molla ve gayri huddâmı mahkeme ¯end ¯bend ¯olup* [şaşkınlığa uğrayıp], *'âdem, murâdın nedür' deyince* | [KT 1900] *¯endbend: mahcup, utanmış, kabahati yüzüne vurulmaktan benzi bozulmuş.* || ~ ***Fa and ū band*** اند و بند düğüm düğüm, boğum boğum → BENT

entegral [Cum 1930] *Birincilere diferansiyel kooperatifçiler, diğerlerine de ¯entegral (tamami) kooperatifçiler deniyor.* || ~ ***Fr intégral*** 1. bütünsel, tümel, 2. matematikte entegral ~ ***Lat integralis*** bütünsel < ***Lat integer*** tam, bütün ***+al°*** → ENTEGRASYON

›› integral

entegrasyon [Cum 1960] *Ancak Roma anlaşması memleketleri arasındaki ekonomik ¯entegrasyon esaslı bir şekilde (...)* || ~ ***Fr intégration*** bütünleme, bütünleşme < ***Lat integrare*** bütünlemek ***+()tion*** < ***Lat integer*** [den.] dokunulmamış, tam, bütün < ***Lat in+² tengō, tact-*** dokunmak << ***HAv *tag-*** a.a. → TAKT

›› entegre, integrasyon, integre

← DEZENTEGRE, ENTEGRAL

entel "entelektüel geçinen (alay sözü)" [Nokta 1985] *¯Entel kulüpleri* || < ***TTü entelektüel*** → ENTELEKTÜEL

›› entel dantel, entelleş-

entelektüel [Cum 1933] *O halde kadın, daha az iyi yapacağı bir vazifeden ziyade ¯entellektüel bir sahada çalışamaz mı?* || ~ ***Fr intellectuel*** aydın, kültürlü kişi < ***Lat intellectūs*** [pp.] akıl, anlayış ***+al°*** < ***Lat intelligere*** anlamak, idrak etmek, ayırt etmek ***+()t°*** § ***Lat inter*** iki şeyin arası (edat) + ***Lat legere, lect-*** seçmek, ayırmak → İNTER+, LEJYON

›› entelektüalite, entelektüalize, entelektüalizm, entelektüelleş-

← ENTEL, ENTELİJANS, ENTELİJENSİYA

entelijans "casusluk, özellikle İngiliz istihbarat servisi" [<1920] || ~ ***Fr/İng intelligence*** 1. anlama, kavrama, idrak, 2. İngiliz istihbarat servisinin adı ~ ***Lat intelligentia*** anlama yetisi, idrak < ***Lat intelligere*** anlamak, kavramak ***+entia*** --› ENTELEKTÜEL

† ***Intelligence Service*** veya MI6 adıyla meşhur olan İngiliz istihbarat örgütü 1909'da kurulmuştur.

entelijensiya [Cum 1967] *Bu ¯entelijansiya, mevcut menfi siyasal iktidara rağmen toplanmamızın daha üstün, daha doğru (...)* || ~ ***Fr/İng intelligentsia*** entelektüeller zümresi ~ ***Rus интеллигенция*** a.a. ~ ***Lat intelligentia*** akıllılık → ENTELEKTÜEL

Levent Şahverdi Arşivi

† Batı dillerine "aydınlar sınıfı" anlamında Rusçada yaygın olan kullanımdan alınmıştır.

enter "klavyede satırbaşı tuşu" [Cum 1990] ~*enter tuşu bulunan bir dosya yaratılmalıdır* || ~ ***İng*** *enter* gir! ~ ***Fr*** *entrer* girmek → ANTRE

enter(o)+ ~ ***Fr*** *entéro+* / ***İng*** *entero+* [bileşik adlarda] bağırsak < ***EYun*** *énteron ἔντερον* bağırsak, genelde iç organları << ***HAv*** **en-tero-* daha içte olan, bir şeyin içi (ad) < ***HAv*** **en* iç (edat) → İNTER+

›› enterit

← DİZANTERİ, GASTROENTEROLOJİ, SELENTERE

enteresan enterese [Rz 1896] *(Çamlıca) lafzı münasebetiyle ~enterese olmak* [ilgilenmek] *istedi* | [Bah 1924] ~*enteresan: Merak ve alaka uyandıran, calib-i dikkat.* || ~ ***Fr*** *intéressant* ilgi çekici ~ ***Fr*** *intéresser* [den.] ilgilenmek, ilgilendirmek *+ent°* < ***Lat*** *interesse* farkında olmak, bir konunun içinde olmak, ilgilenmek § ***Lat*** *inter* içinde, dâhilinde (edat) + ***Lat*** *esse* olmak → İNTER+, ESANS

›› enteresanlaşmak, enterese, interesting

enteriyör "iç mekân kıyafeti" [Cum 1938] *düz siyah yünlüden bir ~enteriyör giymiş, kırk yaşlarında kadar bir kadın* | "iç mekân resmi" [Cum 1980] *insanının yaşamından alınmış çeşitli görüntüler, kimisinde bir ~enteriyör / kompozisyon* || ~ ***Fr*** *interieur* / ***İng*** *interior* bir şeyin veya mekânın içi, dâhili ~ ***Lat*** *interior* < ***Lat*** *inter* iç, ara (edat) *+ior* → İNTER+

enterkonekte [Mil 1957] *Sanayi bakımından gelişmiş fakat ~enterkonekte bir şebekeden şimdiden beslenmesi mümkün olmayan kasaba ve şehirlerimizin enerji ihtiyacı, kurulacak orta büyüklükte santrallarla karşılanacaktır.* || ~ ***İng*** *interconnected* birbirine bağlı < ***İng*** *connect* bağlamak, bağ kurmak → ANEKS

† Türkçede Fransızca telaffuzla benimsendiği halde Fransızcada mevcut bir sözcük değildir.

›› enterkonneksiyon

enternasyonal [Bas 1870] *merkezi Londra'da olmak üzere teşekkül etmiş olan ~Enternasyonal nam cemiyet* | [Bel 1937] *türkçe'yi imparatorluğun ~enternasyonal dili addediyor* || ~ ***Fr*** *international* uluslararası < ***Fr*** *national* ulusal → İNTER+, NASYONAL

›› enternasyonalize, enternasyonalizm, enternasyonel

← İNTERPOL, TIR

enterne [Cum 1940] *Belçika'da inmeğe mecbur kalarak ~enterne edilen bazı İngiliz tayyarecileri...* || ~ ***Fr*** *interner* bir yere kapatmak, zorunlu ikamet ettirmek ~ ***Lat*** *internare* < ***Lat*** *internus* [den.] iç, dâhili < ***Lat*** *inter* bir şeyin içi → İNTER+

← İNTÖRN

enterpretasyon [Cum 1948] *her konserde dinlenenlerden büsbütün ayrı bir ~enterpretasyon yaratmıştır* || ~ ***Fr*** *interprétation* yorumlama, yorum ~ ***Lat*** *interpretatio* < ***Lat*** *interpretari* aracılık etme *+()tion* < ***Lat*** *interpres* aracı, tercüman, arabulucu → İNTER+

entim [Özön 1961] ~*entim: İçten, yürekten.* || ~ ***Fr*** *intime* mahrem << ***Lat*** *intimus* [sup.] en dahili, en içerideki << ***Lat*** **intrimus* < ***Lat*** *inter* *+im°* → İNTER+

›› entimite, intim

entipüften [LO 1876] ~*entipüf: Ene, ente gibi Arabî kelimâtından kinaye, boş, saçma, mâlâyaʿnî, ʿindî manasına.* || < ***Ar*** *anā, anta* ben sen

† Arapça gramer öğreniminde ezberlenen kalıp formüllerden.

entomoloji [Cum 1960] *en az üç sene ~Entomoloji üzerinde çalışmış iki Yüksek Ziraat Mühendisine ihtiyaç vardır.* || ~ ***Fr*** *entomologie* böcek-bilim < ***EYun*** *éntomon ἔντομον* kesilmiş olan şey, eklembacaklı, böcek < ***EYun*** *en+ témnō, tom- τέμνω, τομ-* kesmek → TOM(O)+

›› entomofaji, entomolog, entomolojik, entomolojist

entonasyon [Akş 1924] *Seyfettin Bey'de geçen defaki ~entonasyon tereddütlerini görmedik.* || ~ ***Fr*** *intonation* tonlama, makamla söyleme < ***OLat*** *intonare* makamla söylemek *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ tonare* [den.] ses vermek < ***Lat*** *tonus* ses, vurgu → TON[1]

›› entone et-

entrika [Terak 1869] || [AM <1900] *ama böyle papas ~entrikalarının ucunu bulmak da muhâlâtdandır* || ~ ***Fr*** *intrigue* [dev.] (tiyatroda) dolambaçlı hikaye < ***İt*** *intrigare* karıştırmak, aklını çelmek << ***Lat*** *intricare* [den.] a.a. < ***Lat*** *in+¹ tricae* dolanıklık, hile, aldatma

›› entrikacı

entropi [ML 1969] || ~ ***İng*** *entropy* kapalı bir sistemin enerji kaybı sonucu belirsizlik veya durağanlığa doğru evrilmesi ~ ***Alm*** *Entropie* a.a. ☼ 1850 Rudolf Clausius, Alm. fizikçi. < ***EYun*** *en+ trópē τρόπη* dönüş → TROP(O)+

entry data entry "bilgisayara veri girme" [Mil 1985] *Bilgi girişinde (data ~entry) görevlendirilecek, muhasebe bilen, 35 yaşından genç, deneyimli bayan eleman aranmaktadır.* | "bir veritabanına girilen her kayıt, madde başlığı" [EkşiS 1999] ~*entry: sözlükte yazılan her madde.* || ~ ***İng*** *entry* giriş ~ ***Fr*** *entrée* a.a. → ANTRE

† Aynı sözcüğün Fransızca biçiminden *antre* "1. evin giriş kısmı, 2. başlangıç yemeği" anlamlarıyla benimsenmiştir.

enva [GülM 1429] ~*envāʿ-ı ʿuḳūbete giriftār oldum* [çeşitli felaketlere uğradım] || ~ ***Ar*** *anwāʿ* أنواع [*#nwʿ afʿāl* çoğ.] çeşitler < ***Ar*** *nawʿ* نوع [t.] çeşit, nevi → NEVİ

›› envai çeşit

envanter [Bah 1924] ~*envanter: Emval, eşya ve evrak defteri. Mağazadaki emtianın kıymetini havi defter.* || ~ ***Fr*** *inventaire* ayrıntılı mal listesi, döküm ~ ***OLat*** *inventarium* < ***Lat*** *invenire* rast gelmek, bulmak *+ari°* < ***Lat*** *in+¹ venire, vent-* gelmek → AVANTÜR

Levent Şahverdi Arşivi

enzim [Mil 1955] *"Enzimler, hazım için lüzumlu guddelerin salgılarıdır.* || ~ ***Fr/İng enzyme*** canlı organizmalarda katalizör rolü oynayan bazı kimyasal maddelerin genel adı ~ ***Alm Enzym*** a.a. ☼ 1878 Wilhelm Kühne, Alm. fizyolojist. < ***EYun enzéō*** *ἐνζέω* içten kabarmak, mayalanmak < ***EYun en+*** *zéō ζέω* kabarmak, kaynamak, mayalanmak << ***HAv*** ****yeuə-*** a.a. → COŞ-

epe [LO 1876] *meç: Doğru, ensiz kılıç. Bazen Fransızca "epe kelimesi istimal edilir.* || ~ ***Fr*** *épée* düz ve ensiz kılıç << ***EFr*** *espede* a.a. << ***Lat*** *spatha* pala, kürek ~ ***EYun*** *spáthē σπάθη* kürek << ***HAv*** ****spə-dh-*** a.a.

← APOLET, ISPATULA, İSPATİ

epeyi [Men 1680] *"epeyü* || < ***TTü*** *eyū* iyi → İYİ

† */y/* sesinin asimilasyonuyla *eyū* > *eyi* > *iyi* evrimi gerçekleşirken, */p/* sesine bitişen ilk seslide */e/* korunmuştur.

›› epey, epeyce

epidemi [Bas 1870] *buna kolera ismi verilecek olduğu takdirde dahi "epidemi' yani salgın halinde olmadığı muhakkaktır.* || ~ ***Fr*** *épidémie* salgın hastalık ~ ***EYun*** *epidēmía ἐπιδημία* halk arasında (yayılan) şey, salgın < ***EYun*** *epi+ dêmos δῆμος* halk → DEM(O)+

›› epidemik

epiderm [Mil 1950] *"Epidermanın altındaki ince kan damarlarını tahrik etmek suretiyle organizmamızı kuvvetlendirir (..)* || ~ ***Fr*** *épiderme* üst deri ~ ***EYun*** *epidermís ἐπιδερμίς* a.a. < ***EYun*** *epi+ dérma δέρμα* deri → DERMA(TO)+

›› epidermik, epidermis

epididim [Özön 1961] *"epididimit: Erkeklik bezi yangısı.* || ~ ***Fr*** *épididyme* husyelerin üst kısmında bulunan büklümlü kanal ~ ***EYun*** *epidídymis ἐπιδίδυμις* «ikizlerin üstü», a.a. < ***EYun*** *epi+ didymos δίδυμος* [dev.] ikiz < ***EYun*** *dýo δύο* iki → DI+

← PRASEODİM

epidural [Mil 1956] *"epidural* || ~ ***İng*** *epidural* beyin veya omuriliğin dış zarını etkileyen § ***EYun*** *épi-* üstü, üzeri + ***OLat*** *dura mater* «sert kütük», beyin ve omuriliğin dış zarı +***al°*** (< ***Lat*** *durus* sert, pek)

epifani "yortu" [Cum 1936] *"epifani bayramı* | "... aydınlanma" [Cum 2010] *"Epifani' dediğimiz bu ruhsal karmaşa*

|| ~ ***Fr*** *épiphanie* / ***İng*** *epiphany* 1. İsa'nın üç krallara görünmesi hadisesi ve bu hadiseyi kutlayan yortu, 6 Ocak, 2. manevi aydınlanma ~ ***EYun*** *epiphaneia ἐπιφανεια* zuhur, aydınlanma, özellikle bir tanrının insanlara görünmesi < ***EYun*** *epiphainō ἐπιφαίνω* birden görünme, aydınlanma, zuhur etme +***ia*** < ***EYun*** *epi+ phainō φαίνω* ışımak, aydınlanmak → FANTEZİ

epigrafi [Cum 1937] *paleografi, "epigrafi gibi tarih fenninе sadakatle hizmet eden ilimlere müstenid keşiflerden (...)* || ~ ***Fr*** *épigraphie* yazıtlara ilişkin uzmanlık dalı ~ ***EYun*** *epigraphḗ ἐπιγραφή* son-yazı, mezar yazıtı → GRAF(O)+

›› epigrafik, epigrafya

epigram [Mil 1962] *Beethoven'dan variasyonlar, Pillois'dan üç Japon "epigramı ve bilhassa Debussy'nin Syrinx'i* || ~ ***Fr*** *épigramme* mezar veya anıt yazıtı, kısa ve özlü manzume ~ ***EYun*** *epigramma ἐπίγραμμα* yazıt < ***EYun*** *epigráphō ἐπιγράφω* üzerine-yazmak +*ma(t)* < ***EYun*** *epi+ gráphō γράφω* yazmak → +GRAM

epik [Cum 1934] *Bu piyes parçası Türk tiyatro edebiyatının "epik olduğunu göstermektedir.* || ~ ***Fr*** *épique* destansı, destan tarzında ~ ***EYun*** *epikós ἐπικός* < ***EYun*** *épos ἔπος* destan +***ik°*** → EPOS

epikriz [Mil 1987] *Klinikteki teşhisin bir "epikriz olduğunu, rapor olmadığını, kliniğin başkanı olduğu için belgeyi imzaladığını* || ~ ***Alm*** *Epikrise* «ard-değerlendirme», tıpta hastalığın seyrine dair rapor § ***EYun*** *épi ἔπι* art, peş (edat) + ***EYun*** *krisis κρίσις* yargı, hüküm < ***EYun*** *krinō κρίνω* ayırmak, yargılamak +***sis*** → KRİZ

† Kriz burada "buhran" değil, Yunanca sözcüğün orijinal anlamıyla "hüküm, yargı" anlamındadır. † Yaygın kanıya (ve TDK sözlüğüne) karşın, Fransızcada bu anlamda *épicrise* sözcüğü mevcut değildir; ancak marjinal olarak "kriz sonrası belirtiler" anlamında kullanılır.

epilasyon [Cum 1954] *"epilasyon ve estetik bote masajları* | ~ ***Fr*** *épilation* kıl aldırma işlemi < ***Fr*** *épiler* kıl aldırmak +*()tion* < ***Lat*** *e(x)+ pilus* kıl → PELÜR

›› epilatuar

epilepsi [Cum 1936] *2- şizofreni - erken bunama, 3- "epilepsi, 4- isteri cinneti* || ~ ***Fr*** *epilepsie* sara hastalığı ~ ***Lat*** *epilepsia* a.a. ~ ***EYun*** *epilepsía ἐπιλεψία* a.a. < ***EYun*** *epilambánō ἐπιλαμβάνω, ἐπιλεπ-* tutulmak, kriz gelmek +***ia*** < ***EYun*** *epi+ lambánō, lep- λαμβάνω, λεπ-* almak, tutmak → LEMMA

›› cpileptik

← KATALEPSİ

epilog [Cum 1951] *Burada muharebe tafsilatını değil memnun olacağınız bir "epilog - hatime - bitiş' dinleyeceksiniz.* || ~ ***Fr*** *épilogue* son söz ~ ***EYun*** *epilogos ἐπίλογος* a.a. < ***EYun*** *epi+ lógos λόγος* söz → +LOG

epistemoloji [Fel 1942] *bilgi kuramı, "epistemoloji = Mebhasi marifet, marifet nazariyesi* | [Mil 1958] *Eski veya modern ontoloji (varlık felsefesi), "epistemoloji (bilgi nazariyesi), fenomenoloji (fenomen nazariyesi) (...)* || ~ ***Fr*** *épistemologie* bilginin anlam ve özelliklerini inceleyen felsefe dalı < ***EYun*** *epistēmē ἐπιστήμη* zihinsel hakimiyet, bilgi < ***EYun*** *epistāmai ἐπίσταμαι* bir şeye veya konuya hakim olmak, bilmek < ***EYun*** *epi+ hístēmi, stā- ἵστημι, στα-* durmak → STATİK, +LOG

›› epistemolog, epistemolojik

Levent Şahverdi Arşivi

epitel [TDK1 1945] *¯epitelyum: Sümüksel zarların dış tabakası.* || ~ ***Fr*** *epithélium* 1. meme başı dokusu, 2. iç organları ve ağız iç yüzeyini örten doku, zar ~ ***EYun*** *epithēlion* ἐπιθήλιον meme başı üstü < ***EYun*** *epi+ thēlē θήλη* meme başı *+ion* ≈ ***EYun*** *tháō θάω* süt emmek

›› epitelyum

epitet [EkşiS 2009] *bir canlının bilimsel ismi iki latince kelimeden oluşur; ilki, türün ait olduğu genus (cins) ismi, ikincisi ise species (tür) belirten kelimedir. bu ikinci kelime, ¯epitettir."* ‖ ~ ***Fr*** *epithète* / ***İng*** *epithet* lakap, biyolojik taksonomide tür belirten ad ~ ***EYun*** *epitheton ἐπίθετον* [n.] lakap < ***EYun*** *epithetos ἐπίθετος* [pp.] üstüne-konan ~ ***EYun*** *epi+ tithēmi, the- τίθημι, θε-* koymak *+t°* → TEZ[2]

epizot [Mil 1959] *kemanın başlayacağı 30 uncu ölçüye kadar orkestra ¯episodu sarsak bir sarhoş yürüyüşü halini alıverdi.* || ~ ***Fr*** *épisode* tiyatroda iki perde arasında oynananan kısa oyun [esk.], oyunda kısa bölüm, sahne ~ ***EYun*** *epeisódion ἐπεισόδιον* araya giren şey < ***EYun*** *epi+ eisodos εἴσοδος* giriş *+ion* < ***EYun*** *eis+ hodós* yol → OD(O)+

›› epizodik

epoksi "kimya terimi" [ML 1969] ‖ "... bir tür boya" [Mil 1972] *¯Epoksi işlerinde tecrübeli elektrik veya makine mühendisi aranmaktadır* ‖ ~ ***İng*** *epoxy* 1. kimyada bir tür bileşik, 2. epoksit reçine, bir tür boya ve yapıştırıcı < ***İng*** *epi+ oxygen* oksijen → OKSİJEN

epope [Cum 1935] *Homer'in terennüm ettiği ¯epope, İran şahı Xersesle Termopil kahramanları arasında (...)* || ~ ***Fr*** *épopée* destan ~ ***EYun*** *epopoiia ἐποποιία* destan şairi gibi okuma § ***EYun*** *épos ἔπος* destan + ***EYun*** *poiós ποιός* inşa eden, şiir söyleyen *+ia* → EPOS, POEM

epos [Cum 1965] *¯Epos, dram, komedi, ode gibi edebî nümunelerin doğmasına yol açmıştır* ‖ ~ ***EYun*** *épos ἔπος* söz, anlatı, destan << ***AYun*** *wepos* (▫Frisk 1:545) << ***HAv*** **wek*-* söylemek → VOKAL

← EPİK, EPOPE

epri|mek [ETü: Kaş 1073] *ton ¯opradı* [giysi eskidi] *(...) keŋ ton ¯opramas* [bol giysi eskimez] | [EÇ <1683] *zīrā havuzda ¯eprimiş vücūd taşra sovukda emrāz-ı muχtelifeler* [çeşitli hastalıklar] *χāṣıl ider* | [Kam 1800] *al-aṭlas* [Ar.]: *Eski ¯yeprik* يرك *libasa denir.* | [Ana 1932] *¯epirmek (Kayseri); ¯eprimek (Niğde, Cenubi Anadolu), ¯yeprimek (G. Antep, Birecik): yıpramak, eskimek, zayıflamak; elma armut yumuşamak"*

‖ << ***ETü*** *opra-* (giysi) eskimek, aşınmak, (deri) büzüşmek

† Ses alterasyonu (*epri- / opra- / yıpra-*) açıklanmaya muhtaçtır.

›› eprik, eprit-

← YIPRAN-

epsem [Tezk 1341] *çün saŋa eydeler 'Taŋrı'yı sever misin?' ¯ebsem olgil.* | [Çağ: Pav <1500] *¯epsim: tranquille, silencieux* ‖ << ***OTü*** *epsem* suskun, sessiz < ***?***

† Yapıca Arapça bir sıfatı andırsa da Arapça eşdeğer sözcük bulunamadı.

epsilon [Cum 1937] *Büyükayı bürcünün esasını teşkil eden yedi büyük yıldızın ortasındaki (¯Epsilon, Delta) yıldızları* || ~ ***EYun*** *épsilon ἔψιλον* Yunan alfabesinin beşinci harfi, kısa E < ***EYun*** *psilós ψιλός* kısa

er[1] "adam" [ETü: Or 735] *tirilip yetmiş ¯er bolmış* [toplanıp yetmiş kişi olmuş] | "... koca" [Kel-TS <1347] *bu gice ¯erim konuk olmağa gitti, durgıl gelgil* | "... asker" [TDK1 1945] *¯er: (...) 2. Rütbesiz asker. 3. Kahraman, yiğit. 4. Yetenekli, ehil. (...) ¯erbaş: Onbaşıdan sonraki rütbeli erat.* || << ***ETü*** *er* adam, kişi

† "Rütbesiz asker" anlamı 1. Dünya Savaşı dolayında belirmiştir. † ***Lat*** *vir,* ***Alm*** *Herr,* ***Sumer*** *ir* vb. ile birleştirilmesi fantezidir.

›› er meydanı, erbaş, iş eri, sözünün eri

← ELEBAŞI, ERAT, ERDEM, EREN (ERENDİZ), ERİL

er[2] [Marz 1380] *bu āfet saŋa ¯ir turmakdan* [erken kalkmaktan] *oğradı* | [Selç 1423] *ṣabaḥ namāzın ¯ir* ایر *kılurdı* [erken kılardı] ‖ ≈ ***ETü*** *ir-* → ER-

† *İr-* fiilinden türeyen *irken* "erken" ve *irte* "erte" sözcükleriyle anlam birliğine sahiptir. Ancak yapısı açık değildir. TTü dışında bağımsız sözcük olarak rastlanmaz.

›› er geç

er|mek "olmak" [ETü: Or 735] *ötüken yışda yigidi yok ¯ermiş* [Ötüken dağında yiğidi yok imiş] | [ETü: Kaş 1073] *Ol yigit bizge kelgülük ¯erdi* [O adam bize gelecek idi] | "... olgunlaşmak" [Kel-TS <1347] *toχmın ne cinsden eker ise yemiş ve taχlı ol dürlüden ¯irer* ایر هر *olur.* | "... ulaşmak" [Enb-TS <1390] *bizi o adacuktan çıkardılar ve kuruya ¯irürdiler.* ‖ << ***TTü*** *ér-* olgunlaşmak, yetişmek ≈ ***ETü*** *er-* olmak

† ***TTü*** *imek* ek fiili (*idi, ise, iken)* bu fiilden evrilmiştir. † ETü kaynaklarda daima arka /e/ ile *er-* görüldüğü halde, 13. yy.'dan sonra ***TTü, KTü*** ve ***ÇTü*** ön /e/ ile *ér-* ve *ir-* tercih edilir. ▫Claus 193-194 iki fiili ayırt etme teşebbüsü yersizdir. † ***ETü*** *ét-* fiilinin geçişsiz ikizidir. İki fiil arasındaki yapısal ilişki açık değildir.

›› erdir-, erge, eril-, eriş-, erişim, erişkin, ermiş

← ER[2], EREK, ERGEN, ERGİN, ERİK (ALIÇ), ERİM, ERK (ATAERKİL, ÖZERK), ERKEK (ERKEÇ), ERKEN (İKEN), ERTE, ET- (EDİK, EDİLGEN, EDİM, EDİN-, ETKEN, ETKİ, ETKİN, ETMEN, EYLE-, İYİ), İDÜĞÜ, İRİ, KİMSE, NESNE (NESNEL, ÖZNE)

eradikasyon [Mil 1957] *1955 yazında... Dr. Russell sıtmayı kökünden kurutmak için hazırlanan eradication (¯eradikasyon) programının esaslarını izah ederek...* || ~ ***Fr*** *éradication* kökünü kazıma ~ ***Lat*** *eradicatio* a.a. < ***Lat*** *eradicare* [den.] köklemek, kökünü kazımak *+()tion* < ***Lat*** *e(x)+ radix* kök → RADİKA

erat "askeriyede er erbaş ve assubaylara verilen ad, neferat" [Cum 1932] *Müfettişi umumilik şarka girmezden evvel şarkta ¯erat adedi 30 ile 40 arasında dolaşan (...)* ‖ < ***TTü*** *er* asker *+āt* → ER

† Askeri bürokraside eskiden kullanılan *neferāt* sözcüğü yerine 1930 dolayında kabul edilen yeni

Levent Şahverdi Arşivi

terimdir. Türkçe ada Arapça çoğul eki ilavesiyle oluşturulmuştur.

erbain "kışın en soğuk kırk günü, karakış" [EÇ <1683] *Hayhât sahrâsı içre ¯erbaʿīn ve zemherīr geçirüp, niçe yüz bin meşaḳḳat-ı râh u hemrâhı ol şiddet-i şitâda çeküp* | [LO 1876] *¯erbaʿīn: kırk günlük kara kış, kırk günlük çile. ¯Erbaʿīn ¯fırtınası: zemherîr.* || ~ ***Ar*** *arbaʿīn* أربعين [*#rbʿ*] kırk < ***Ar*** *arbaʿa(t)* بعة أ dört → RUBU

erbap [Tezk 1341] *tarîḳat ashâbı muhteşimlerinden-idi ve şerîʿat ¯erbâbı muhteremlerinden-idi.* || ~ ***Ar*** *arbāb* أرباب [*#rbb* afʿāl çoğ.] büyükler, ulu kişiler, ustalar < ***Ar*** *rābb* ربّ [t.] → RAB

erbiyum [T&S 1892] *Erbium* [Fr.]: *¯erbiyom, Mozande tarafından 1844 tarihinde keşf olunan bir cism-i basit-i madenî.* || ~ ***YLat*** *erbium* bir element ☼ 1843 Karl Gustaf Mosander, İsv. kimyacı. < ***öz*** *Ytterby* İsveç'te bir kasaba *+ium*

erdem [ETü: lrkB <900] *alp ¯erdemlig men* [yiğit ve cesurum ben] | [ETü: Kaş 1073] *¯erdem: al-adab wa'l manḳaba* [edep ve yiğitlik] | [Kıp: İdr 1312] *¯erdem: al-faḍīla* [fazilet] || << ***ETü*** *erdem* yiğitlik, cesaret < ***ETü*** *er* erkek *+dAm* → ER

† TTü marjinalleşmiş bir kelime iken Dil Devrimi döneminde canlandırılmıştır. Karş. ***Lat*** *virtus* "erdem" < *vir* "erkek".

›› erdemli

erek [YTü: CepK 1935] *¯erek = Gaye = But* || < ***TTü*** *er-* varmak → ER-

›› erekbilimsel, ereksel

ereksiyon "penisin sertleşmesi" [Cum 1969] *erken ejakülasyon, ¯ereksiyon azlığı örneğinde görünür.* || ~ ***Fr*** *érection* dikme, dikilme, dikleşme ~ ***Lat*** *erectio* a.a. < ***Lat*** *erigere* dikmek *+()tion* < ***Lat*** *e(x)+ regere, rect-* doğrultmak → REJİ

›› erekt, erekte, erektif, erektil

eren "adamlar, erler" [ETü: Or 735] *karıım kagan yeti yigirmi ¯eren taşıkmış* [babam kağan (ile) 17 kişi çıkmış] | [ETü: Kaş 1073] <Er [sözcüğünün] çoğulu ¯eren'dir. Ancak bu kullanım kuraldışıdır, çünkü Türkçe çoğulluk belirteci 'lar'dır.> | <... adam (tekil)> [SN 1354] *Ne arslan gibi ol gürbüz ¯erenler* || << ***ETü*** *eren* [çoğ.] adamlar, erler < ***ETü*** *er +An*[2] → ER

† Kaşgarî'ye göre *er* sözcüğünün *+An* çoğul ekiyle yapılmış çoğuludur. † Buna karşılık ***Moğ*** *aran* "er, adam" (tekil). Moğolcada insan adlarının *+an* ekiyle tekil, *+t* ekiyle çoğul/kolektif yapılması standarttır.

← ERENDİZ

erendiz [ETü: Kaş 1073] *¯eren ¯tüz* <Terazi takım yıldızı> || << ***ETü*** *eren tüz* Terazi takımyıldızı, Jüpiter gezegeni → EREN, DÜZ

erg [TDK1 1945] *¯erg: ... iş birimi.* || ~ ***Fr/İng*** *erg* fizikte iş birimi ☼ 1873 Brit. Assoc. Adv. Sci. < ***EYun*** *érgon ἔργον* iş → ERG(O)+

erg(o)+ ~ ***Fr/İng*** *erg(o)+* [bileşik adlarda] iş, çalışma ~ ***EYun*** *érgon ἔργον* iş < ***EYun*** *érgō ἔργω* çalışmak << ***HAv*** **werg-* çalışmak

† Aynı HAvr kökten ***Alm*** *Werk,* ***İng*** *work,* "iş, çalışma", ***Ger*** **warkjo* > ***Fr*** *garçon* "işçi". Ayrıca ***Fa*** *warzîdan* "toprak işlemek", ***Erm*** *varts ԱՒԱՀ* "işçi ücreti", *varj- ԱՒԱՀ-* "çalışmak". † Arkaik Yunanca *wergō* biçimi MÖ 6. yy.'a dek görülür. Kullanımdan düşen */w/* sesinin izi *org-* ve *-ourgos* gibi türevlerde korunmuştur.

erganun [ÖM 1437] *χacil kaldı ol ünden ¯erġanūn* [erganun o sesten mahçup oldu] || ~ ***Ar*** *arġanūn/arḳanūn* أرغنون bir çalgı, org ~ ***EYun*** *órganon ὄργανον* a.a. → ORG

← KANUN[2]

ergen [ETü: Kaş 1073] *¯erŋen er: bekâr erkek* | [Men 1680] *¯ergen: Caelebs, innuptus* [bekâr, evlenmemiş erkek]. | [LO 1876] *¯ergenlik: uçuk ve siğilce.* || << ***ETü*** *erŋgen* bekâr erkek <? ***ETü*** *er-* olmak, ulaşmak *+(g)An* → ER-

† "Yetişkin" olarak anlamlandırmak cazip olmakla beraber, eski kaynaklarda baskın olan "bekâr adam" anlamını ve */n/* arasesini açıklamak güçtür.

›› ergenlik

ergi|mek [YTü: TDK1 1945] *¯ergimek: ... zeveban etmek.* || ≈ ***ETü*** *ergür-* eritmek < ***ETü*** *erü-* erimek *+(g)Ur-* → ERİ-

† ETü geçişlilik eki olan *+gUr-* hecesinin yanlış yorumlanması sonucu ***ETü*** **ergü-* biçimi varsayılmıştır. Eski Türkçe fiil erümek'tir.

›› ergit-

ergin [LO 1876] *¯ergin: olmuş yemiş, yumuşamış şey, eblağ.* || < ***TTü*** *ér-* olmak, olgunlaşmak *+gIn* → ER-

ergonomi [Cum 1957] *bunun için yepyeni bir ihtisas kolu, ¯ergonomi ortaya çıkmıştır.* || ~ ***İng*** *ergonomy/ergonomics* işyerinde çalışma koşullarını inceleyen uzmanlık ☼ 1949 K. F. H. Murrell, İng. araştırmacı. < ***EYun*** *érgon* iş, çalışma → ERG(O)+, +NOM

›› ergonomik, ergonomist

erguvan [Kut 1069] *tamam ¯arguvan teg kızıl meŋzim érdi* [benzim tam erguvan gibi kızıl idi] || ~ ***Fa/OFa*** *argavān* أرگوان kızılımsı mor çiçekler açan bir ağaç, kızılımsı mor renk ~ ***Aram*** *ʾargwānā* ארגונא a.a. ~ ***Akad*** *argamannu* erguvan rengi, kızıl mor

† ***Ar*** *urcuwān* (a.a.) Aramca veya Farsçadan alınmıştır.

›› erguvanî

eri|mek [ETü: Kaş 1073] *yaġ ¯erüdi (...) ol yaġ ¯erütti* [eritti] *(...) ¯ergürdi* [eritti] | [Kıp: İdr 1312] *¯eridi: ḏāba (...) ¯eritti: aḏāba* || << ***ETü*** *erü-* (yağ veya buz) erimek

›› erit-, eritme peyniri

← ERGİ-, ERİYİK

erik [ETü: Kaş 1073] *¯erük* <şeftali, kayısı, erik gibi meyveleri anlatmak için kullanılan genel bir deyim. Böylece 'tülüg ¯erük' (tüylü erik, şeftali), 'sarıg ¯erük' (kayısı), 'kara ¯erük' (erik).> | [Kıp: CodC 1303] *soseyna* [erik] - *Fa: alu - Tr: ¯erik* || << ***ETü*** *erük* yemiş, çe-

Levent Şahverdi Arşivi

kirdekli meyvelerin genel adı < ***ETü er-*** olmak +*Uk* → ER-

›› can eriği

← ALIÇ (ŞEFTALİ, ZERDALİ)

erika [ML 1969] || ~ ***İng/Lat*** *erica* funda bitkisi ~ ***EYun*** *ereikē ἐρείκη* a.a.

eril [YTü: TDK1 1945] ¯*eril: ... müzekker.* || < ***TTü*** *er* +*Il* → ER

† Ada eklenen +*Il* ekinin işlevi belirsizdir.

erim [LO 1876] ¯*Erim: erecek mesafe, varış, vusul. Göz erimi: meddi-i basar.* || < ***TTü*** *er-* olmak, erişmek +*Im* → ER-

erin|mek [ETü: Kaş 1073] *er ışka ¯irindi* [adam işten kaçındı] | [KadıB <1398] *Dolu ver ayağı bize ¯irinme* [üşenme] *ey sâki* || << ***ETü*** *irin-* tiksinmek, üşenmek < ***ETü*** *ir-* nefret etmek, yalnız kalmak +*In-*

›› eringen

← IRKIL- (ÜRK-)

erinç [ETü: Kaş 1073] ¯*érinç: al-tanaʿʿum wa'l-takallub fi'l-niʿma* [nimetlenme ve nimetten ötürü sevinme] || << ***ETü*** *érinç* kıvanç, mutluluk < ***ETü*** *ér-* +*(In)ç*

† ***ETü*** *irin-/érin-* "nefret etmek, üşenmek" fiiliyle anlam bağı kurulamaz.

eristik [EkşiS 2003] ¯*eristik: tartışmalı/hileli argümanlarla ilgili (sıfat). tartışma ve polemiklerde (biraz da hileyle) başarılı olma sanatı (isim).* || ~ ***Fr*** *eristique* çatışma veya münazara sanatı ~ ***EYun*** *eristikḗ ἐριστική* a.a. < ***EYun*** *erizō ἐρίζειν* kavga etmek, çatışmak +*istik*° < ***EYun*** *éris ἔρις* kavga

erişte rişte "şerit şeklinde hamur yemeği" [YusZ <1377] *dâne vü zerde pirinc ü şorba / kalye boranî vür ¯rişte zirbâ* | [Yad <1421?] *issi ve ter yimeklerden ¯rişte gibi ve tutmaç bigi* | [Men 1680] ¯*rişte, rariùs reşte, pro ¯erişte* || ~ ***Fa*** *rişta* رشته [pp.] ip, iplik, şerit < ***Fa/OFa*** *riştan, rēš-* رشتن, ریش- eğirmek, bükmek +*a* ≈ ***Ave*** **rēš-* a.a.

← IBRİŞİM (BARÇIN)

eritr(o)+ ~ ***Fr/İng*** *erythro+* [bileşik adlarda] kırmızı ~ ***EYun*** *erythrós ἐρυθρός* kırmızı << ***HAv*** **rudh-ro-* < ***HAv*** **reudh-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Sans*** *rudhira,* ***ESlav*** *rudu,* ***Lith*** *raudas,* ***Lat*** *ruber,* ***Ger*** **raud-* > ***Alm*** *rot* = ***İng*** *red* "kırmızı", ***İng*** *ruddy* "kızıl", *rust* "demir pası". † *Eritrea* ülke adı Kızıl Denizin Yunanca adından türetilmiştir.

›› eritremi, eritroblast, eritrojen

← ERİTROSİT, RUBİDYUM (RUJ)

eritrosit [Mil 1958] *Kırmızı kürecikler yani al yuvarlar (¯eritrositler), beyaz kürecikler yani ak yuvarlar* || ~ ***Fr*** *erythrocyte* kırmızı kan hücresi, alyuvar § ***EYun*** *erythrós ἐρυθρός* kırmızı + ***EYun*** *kýtos κύτος* hücre → ERİTR(O)+, SİT(O)+

eriyik "Fr *solution* karşılığı" [YTü: Mil 1956] *şüpheli maddenin gayet ince yâni çok sulandırılmış ¯eriyiğinden pek az bir miktarı deriye zerkedilir.* | < ***TTü*** *eri-* +*Uk* → ERI-

erk [ETü: Or 735] *yuyka ¯erklig tupulgalı uçuz ermiş* [yufka gücü olanı delmek kolaymış] | [Ana 1932] ¯*erk (Urfa): nüfuz, hatır, hüküm.* || ~ ***ETü*** *erk* güç, kuvvet, otorite, nüfuz < ***ETü*** *er-* olmak, yetişmek +*Uk* → ER-

† TTü kullanımdan düşmüş bir kelime iken Dil Devrimi döneminde yeniden dolaşıma sokulmuştur. Karş. ***Moğ*** *erke* (a.a.).

›› erke, erkin, erkler ayrılığı

← ATAERKİL, ÖZERK

erkân [AşP 1330] *ne yol ¯erkân var idi ne χod uṣūl* || ~ ***Ar*** *arkān* أركان [*#rkn* afʿāl çoğ.] direkler, destekler, prensipler, usuller < ***Ar*** *rukn* ركن [t.] direk, destek, sütun → RÜKN

† *Erkân-ı Harbiye-i Umumiye* (Genel Kurmay) dairesi 1880'lerde Müşir von der Goltz Paşa öncülüğünde kurulmuştur.

›› devlet erkânı, erkân ve adap, erkân-ı harp

erkeç [ETü: Kaş 1073] ¯*erkeç* <erkek keçi>, ¯*erkeç eti em bolur, eçkü eti yél bolur* <teke eti ilaç olur, dişi keçi eti yel olur> || << ***ETü*** *erkeç* erkek keçi ≈? ***ETü*** *érk* üç yaşını aşmış koç → ERKEK

erkek [ETü: IrkB <900] ¯*érkek buzaġu,* ¯*érkek yunt* [aygır] | [ETü: Kaş 1073] ¯*erkek takaġu* [horoz] | erkeksi "erkek gibi" [Kam 1800] ¯*erkeksi hâtuna denir ki evzāʿ ve etvārı merdâne olur* || << ***ETü*** *érkek* hayvan ve insanın eril cinsi (≈? ***ETü*** *érk* üç yaşına gelen koç) < ***ETü*** *ér-* olmak, tam ve bütün olmak, yetişmek +*Ak* → ER-

† Nihai anlamı "tam, bütün, kâmil" olmalıdır. Dolayısıyla hem "dişi" ("eksik"), hem "yavru" anlamlarının karşıtıdır.

›› erkekçe, erkekleş-, erkeklik, erkeksi

← ERKEÇ

erken "iken (bağlaç)" [ETü: UIV <1000] *ança sözleyi turur ¯erken* [öyle konuşur iken] | "vakitlice" [ETü: Kaş 1073] *yumurlayu ¯érkenin sütin sağar* [toplayıp erkence sütü sağar] | "sabahtan" [DK <1400?] ¯*erken bindiler av yerine vardılar* | [Men 1680] ¯*erken* ارکن *: maturé, mané, tempestivé* [sabahtan, vakitlice]. || << ***ETü*** *erken* iken (bağlaç) < ***ETü*** **erk* olmuş, vakti gelmiş? +*(I)n* < ***ETü*** *er-* olmak, tamam olmak +*Uk* → ER-

† ÖĞLEN "vaktinde, vakitlice" sözcüğüyle paralel yapıdadır. † "Olmak, zamanı gelmek" ve "sabah" kavramları arasındaki ilişki için karş. ***Lat*** *maturus* "olgun", *matutinus* "sabahleyin".

›› erkence, erkenci

← İKEN

erkete (argo) [LG 1889] ¯*herkete: Rumcadan, 'geliyor' manasındadır.* | [OCK 1932] ¯*erketeci: Köşe başlarında ve şurada burada polis, belediye memuru gözetleyen gözcü.* || ~ ***Yun*** *érχete ἐρχεται* geliyor < ***Yun/EYun*** *érχomai ἐρχομαι* gelmek, varmak

›› erketeci

ermin [Cum 1930] *Pelerin siyah kadifedendir, etrafı ¯ermin saçaklarla çevrilmiştir.* || ~ ***Fr*** *hermine* kürkü kullanılan bir küçük memeli << ***Lat*** *mūs armenius*

Levent Şahverdi Arşivi

Ermenistan faresi < *öz Armenia* Doğu Anadolu'da bir ülke

eroin [Cum 1931] *morfin, ¯eroin ve mümasili maddelerin imali* ‖ ~ ***Fr/İng*** *heroine* morfinden elde edilen uyuşturucu madde ~ ***Alm*** *Heroin* a.a. ☼ 1898 Bayer Gmbh, Alm. < ***EYun*** *ʰéros ĕpoç* kahraman, yarı-tanrı +*in*° → HEROİK

† Aynı Yunanca sözcükten ***İng*** *hero*, heroic.

›› eroinman

eros [TDK1 1945] *¯Eros: ... bugün insanlardaki üreme içgüdüsünü, aynı zamanda doğruya iyiye güzele karşı duyulan coşkun isteği anlatır. (...) ¯erosal: Erosa değgin.* ‖ ~ ***EYun*** *éros, erot- ĕpoç, ĕpot-* cinsel sevi, cinsellik tanrısı

← EROTİK, EROTOMANİ

erotik [Cum 1939] *Bu o zamana göre ¯erotik bir sansasyondu* | [Fel 1942] *özünerosluk, ¯otoerotizm = autoérotisme* ‖ ~ ***Fr*** *érotique* cinselliğe ilişkin ~ ***EYun*** *erotikós ĕpotikóç* a.a. < ***EYun*** *éros ĕpoç* +*ik*° → EROS

›› erotika, erotizm, otoerotizm

erotomani [Mil 1987] *Cinsel Bilgiler Ansiklopedisinin madde başlıkları: ¯erotomani... erotik edebiyat... eşcinsellik* ‖ ~ ***Fr*** *érotomanie* aşk deliliği, cinsel istek çılgınlığı ~ ***EYun*** *erotomania ĕpotomavia* a.a. § ***EYun*** *éros* aşk, cinsel istek + ***EYun*** *mania* delilik → EROS, MANİ[3]

erozyon [Cum 1956] *bilhassa memleketimizin maruz bulunduğu ¯erozyon (suların aşındırıp taşıdığı topraklar)* || ~ ***Fr*** *érosion* aşınma < ***Lat*** *erodere* çürüyerek tükenmek, tüketmek +*()tiön* < ***Lat*** *e(x)+ rodere, ros-* paslanmak, çürümek → RODAJ

error "eletronik aygıtta hata sinyali" [Mil 1996] *yazımı yazdım ve faksladım. Her şey yolunda. ¯Errör işareti yok, kırmızı ışık yok.* || ~ ***İng*** *error* hata, yanlış ~ ***Lat*** *error* a.a. < ***Lat*** *errare* yoldan sapmak, azmak +*or* << ***HAv*** **ers-* a.a.

›› erör, error ver-

← ABERASYON

erselik [Oğ: Kaş 1073] *¯arsalık* <hem erkek hem dişi özellikleri taşıyan – Oğuzca> | [YTü: TDK1 1945] *¯erselik: 1. Hem dişi hem erkek cinslik organları bulunma hali, 2. Bu halde bulunan. Hünsa.* ‖ ~ ***ETü-O*** *arsalık* hem erkek hem dişi olan, hermafrodit

† TTü sadece *aslık* "kısır dişi" şeklinde kaydedilmiş bir sözcük iken, Dil Devrimi döneminde Kaşgarî sözlüğünden bulunarak yazı diline dahil edilmiştir. † Ses değişiminin gerekçesi açık değildir. Belki *er* sözcüğüyle irtibat amaçlanmıştır.

erte [ETü: Bud <1000] *taŋda sayu ¯érte turup* [her sabah gün doğumunda uyanıp] | [ETü: Kaş 1073] *¯érte: al-bukra* [gün doğumu], *er ışka ¯érteledi* [sabah erken işe kalktı] | ertele- [Enb-TS <1390] *Kaçan ikinci gün ¯érteleldiler* [sabahladılar] *buların yüzleri kıpkızıl oldu* | [Fer <1451] *¯érte gèce* [sabah akşam] *ḥâcet dileridi, taŋrıdan oğlan dileridi* || << ***ETü*** *érte* sabah < ***ETü*** *ert-* oldurmak, zamanı gelmek +*A* < ***ETü*** *er-* olmak +*lI-* → ER-

›› cumartesi, ertele-, erteleme, ertelen-, ertesi, pazartesi

ervah [Rab 1310] *aṣḥāb-ı ʿiẓām ve ¯ervāḥ-ı kirām* | [Kab 1432] *ol ki şüret cinsidür üç ḳısmdur: ḳuvâ ve efʿâl ve ¯ervâḥ* [potansiyel, aktüel ve ruhlar] ‖ ~ ***Ar*** *arwāḥ* أرْوَاح [*#rwḥ* afʿāl çoğ.] ruhlar < ***Ar*** *rūḥ* روح [t.] → RUH

erzak [Dan 1360] *kāfirlerüŋ emvâl u ¯erzāḳın ġâret idüp cemʿ itdiler* [yağmalayıp topladılar]. ‖ ~ ***Ar*** *arzāḳ* أرزاق [*#rzḳ* afʿāl çoğ.] rızklar < ***Ar*** *rizḳ* رزق [t.] → RIZK

es esle- "dinlemek" [Gül 1317] *kendözimüzi bizüz ¯eslemeyen* [dinlemeyen] / *yoχsa kimdür ḥukmimüzi ¯eslemeyen* | "nefes, durak" [TDK1 1945] *¯es: Notada soluk alma veya duraklama zamanı ve bunu gösteren işaretin adı.* ‖ ≈ ***TTü*** *es-* أس → ES-

† ***ETü/TTü*** *tın/tin* gibi "1. soluk, nefes, 2. dinlenmek, 3. kulak vermek" anlamlarını birleştirir.

›› es geç-, esle-

es|mek [ETü: Kaş 1073] *esin ¯esdi* [rüzgâr esti] *(...) ol yışıġ ¯esdi* [ipi gerdi] *(...) at ¯esindi* [at ipi koparırcasına gerdi] ‖ << ***ETü*** *es-* 1. esmek [geçişsiz fiil] 2. uzatmak, germek [geçişli fiil]

›› esinti, estir-

← ES, ESİN, ESKİ (ESKİ-), ESNE- (ESNEK), ESRİ-

esami [MMem 1557] *ne ḳadar âdemüz ¯esâmîsi ile yazup* [kaç kişiyiz, adlarıyla yazıp] *ve kaç at vardur defter idüp* | [Men 1680] *ism, Pl. esmā, Pl. pl. ¯esâmî* | [LO 1876] *esâmî galatı ¯esame* ‖ ~ ***Ar*** *asāmi* أسامٍ [*#smy* afāʿil çoğ. çoğ.] isimler < ***Ar*** *ism* إسم [t.] → İSİM

esans [Bah 1924] *¯esans: Zât, cevher, ayn. Uçucu mayi, taktir ile alınan kokulu ruh.* ‖ ~ ***Fr*** *essence* bir şeyin özü, bitkisel öz, parfüm ~ ***OLat*** *essentia* öz, ana madde < ***Lat*** *esse* olmak +*entia* << ***HAv*** **es-* olmak

›› esansiyel

← ANTİTE, ENTERESAN, PREZANTE (PREZANTABL)

esaret [LO 1876] *¯esâret: Tutsaklık.* ‖ ~ ***Ar*** *isāra(t)* إسارة [*#Asr* fiʿāla(t) msd.] tutsak olma < ***Ar*** *asīr* أسير tutsak → ESİR[1]

esas [Gül 1317] *kamu χalḳa dörd ¯esâs eylediler / dördinüŋ daχı yolın söylediler* ‖ ~ ***Ar*** *asās* أساس [*#Ass* faʿāl çoğ.] temeller, kaideler < ***Ar*** *us.s* اسّ [t.] temel → ÜS

›› esasen

esatir [Men 1680] *usṭüre pl. ¯esāṭır: Yalan ve bâtıl söz. Historia fabulosa, fabula* [mit, masal]. ‖ ~ ***Ar*** *asāṭir* أساطر [*#sṭr* afāʿil çoğ.] efsaneler, mitoloji < ***Ar*** *usṭūra(t)* اوسطورة [t.] efsane, eski zamanlara ilişkin fantastik anlatı ~ ***Aram*** *ṣṭārā* שְׁטָרָא yazıcı, vakanüvis, tarih-kaydeden → SATIR[1]

† Arapça sözcüğün Yunanca *historia* "anlatı, tarih" biçiminden alındığı Sprenger'den bu yana (1865) yaygın görüştür. Buna karşılık ▫Jeffery

Levent Şahverdi Arşivi

56-57 Aramiceyi daha güçlü ihtimal olarak gösterir.

›› esatiri

esbak [Men 1680] *¯esbaḳ: Praeteritus, magis praecedens & excellentior.* || *~ Ar asbaḳ* أسبق [*#sbḳ* afʿal kıy.] daha eski, en önceki veya çok önceki < *Ar sābiḳ* eski, önceki → SABIK

esbap [Gül 1317] *dünyâ mihnini gönülden sökdiler / mülk ü ¯esbâbı dükelin dökdiler* | [DK <1400?] *andan evinde olan ¯esbâbını ve malını yağma iderlerdi.* || *~ Ar asbāb* أسباب [*#sbb* afʿāl çoğ.] yollar, sebepler, (mec.) mal mülk < *Ar sabab* سبب [t.] → SEBEP

›› esbabı mucibe

esef [Men 1680] *¯esef: gussa, hüzn, gazab. Dolor, moeror.* || *~ Ar asaf* أسف [*#Asf* faʿal msd.] üzüntü, pişmanlık ≈ *Ar asifa* أسف pişman oldu

← MAALESEF, MÜESSİF, TEESSÜF (MÜTEESSİF)

esen [ETü: Man <900] *esenin bardımız ¯esenin keltimiz* [esenlikle gittik, esenlikle geldik] || << *ETü esen* rahat, ferah ~? *Fa/OFa āsān* أسان a.a. < *Fa/OFa āsūdan, āsāy-* آسودن, آسای dinlenmek, istirahat etmek *+ā(n)* → ASAYİŞ

† Türkçe makul bir etimolojisi yoktur. ▫Doerfer 2:478 İrani alıntı olasılığı üzerinde durur; ▫Claus 248 bu görüşe karşı çıkar.

›› esenlik

eser "iz" [AşP 1330] *ger niçe kim gizlüdür erde hüner / belirür elbette andan bir ¯eṣer* | "... anıt, yapıt" [Men 1680] *¯eser: (...) item opus bonum, monumentum, memorandum, res memoranda & praeclara* [seçkin ve akılda kalıcı iş]. || *~ Ar aṯar* أثر [*#Aṯr* faʿal] 1. ayak izi, iz, 2. sanat eseri < *Ar aṯara* أثر aktardı

† *Esericedit kâğıdı* "yeni filigranlı kâğıt" anlamındadır.

›› eser miktarda, esericedit, sanat eseri

← ASAR, ŞAHESER, TEESSÜR (MÜTEESSİR), TESİR (MÜESSİR)

esham [Men 1680] *¯sehm: ok, kısmet, pay.* | "hazine bonosu" [YOsm: LO 1876] *¯eshâm: İrat hisseleri. ¯Eshâm taksiti: kupon.* || *~ Ar ashām* أسهام oklar, paylar < *Ar sahm* [*#shm* faʿl] 1. demir uçlu ok, 2. kurayla çekilen pay, özellikle eskiden ok döndürmek suretiyle çekilen kura

›› esham ve tahvilat

esin [ETü: Kaş 1073] *teŋri ¯esin esnetti* [Allah hafif ve yumuşak bir rüzgâr estirdi] | [YTü: CepK 1935] *¯esin = 1. Vahy, ilham; 2. Nesim* || << *ETü esin* esinti, hafif rüzgâr < *ETü es- +In* → ES-

† TTü ender olarak "rüzgâr, esinti" anlamında kullanılan sözcük YTü yeni bir anlamla tedavüle sokulmuştur.

›› esin kaynağı

esir¹ [Kut 1069] *köŋül beg turur bu etöz kul ¯asīr* [ruh beydir, bu beden kul esir] | [AşP 1330] *gönlümi ve cânumı kıldı ¯esîr* || *~ Ar asīr* أسير [*#Asr* faʿīl sf.] tutsak *~ Aram āsīr* אָסִיר a.a. ≈ *Akad asīru* a.a. < *Akad esēru* ödeme talep etmek, haraç almak

›› esirlik

← ESARET

esir² [Taz 1482] *¯eṣīr ʿışḳuŋ odından bir eṣer* | "19. yy fiziğinde ışık taşıyıcı olduğu varsayılan madde" [KT 1900] *¯eṣīr: Havadan hafif olmak üzere ecram-ı semaiye aralarında mevcudiyeti mefruz bir cisim ki ziyaı ve harareti taşır.* || *~ Ar aṯīr* [*#Aṯr* faʿīl sf.] göğün dokuzuncu katı, yıldızlar katmanı *~ EYun aithḗr ἀιθήρ* gökyüzü, sema, yıldızlar katmanı < *EYun aithō ἀίθω* yanmak, ışımak

← ETER (ESTER, ETAN, ETİL)

esirge|mek [ETü: İyiP <1000] *yırıġ tarlayu ¯ésirkeyü ıġlayu tegre tolı tururlar* [şarkıyı beğenen, acıyan ve ağlayanlar etrafı doldurup dururlar] | [ETü: Kaş 1073] *ol ¯esirgédi neŋni* <bir şeyin kaybından dolayı kederlendi> || << *ETü ésirke-* acımak, yazıklanmak < *ETü ésiz* eyvah! yazık! *+(g)A-* (▫OTWF 2.459)

›› esirgeme, esirgen-, esirget-

eskalasyon "ihale edilen işin gecikmesinden doğan fiyat artışı" [Mil 1965] *Onu 71 milyonla ¯eskalasyon, 46 milyon ile ilk tesis masrafları, 26 milyona liman tesisleri ve diğer işler takip etmekte.* | "... askeri tehdidi tırmandırma" [Mil 1991] *24 saat savunmaya yönelik alarm durumu uyguluyoruz. Rumlar hazırlanabilir. Biz de buna ¯eskalasyon yaparız.* || < *İng escalation* (adım adım) tırmanmak veya tırmandırmak < *İng escalade* bir duvar veya kaleye merdiven dayayarak tırmanma *+()tion ~ İt scalata* a.a. < *İt scala* merdiven, basamak → İSKELE

† Fransızca **escaler* veya *escalation* mevcut değildir.

›› eskale

eskalop [Mil 1958] *¯eskalop garnitürlü, tereyağ, salata ordöv, pasta* || *~ Fr escalope* ince et dilimi < *EFr escale* pul, kabuk *~ Ger *skælā, skalō* kabuk, özellikle deniz kabuğu, balık pulu

† Aynı Germence kökten *İng scale* "balık pulu", *shell* "deniz kabuğu".

eskatoloji [TDK1 1945] *¯eskatologya: İnsan ve dünyanın sonucunu, bundan sonraki öbür dünyayı anlatmaya çalışan tanrıbilim kolu.* | *~ Fr eschatologie / İng eschatology* kıyamete dair söylem < *EYun éschatos ἔσχατος* son, nihayet → +LOG

›› eskatolojik

eski [ETü: Bud <1000] *¯eski atıŋ tegşilip yaŋı bultın* [eski atı değiştirip yenisini buldun] | [Men 1680] *¯eski büski: Veteramenta. (...) ¯eskici: Veteramentarius, scrutarius.* || << *ETü eski* eski, geçmiş < *ETü es-* uzatmak *+kI* → ES-

† Karş. *ETü keçki* "eski" < *keç-* "geçmek".

›› eski püskü, eski tüfek, eskici, eskiden

← ESKI-

eski|mek eskir- [ETü: Kaş 1073] *tōn ¯eskirdi* [giysi eskidi] | eski- [Marz 1380] *çok ṭonlular gördük ki ṭonı ¯eskiyince kefene girdi* | eskil- [GülR-TS <1451] *eger ¯eskildiyse bu cism donu / degşür kuknus gibi, yığ odunu* ||

Levent Şahverdi Arşivi

<< ***TTü eskil-*** eskimek ≈ ***ETü eskir-*** a.a. < ***ETü eski*** +*Ir-* → ESKİ

›› eskit-

eskiv [Cum 1955] *bir iki ayak oyunu, birkaç ¯eskiv* || ~ ***Fr*** *ésquive* çevik beden hareketiyle bir darbeden kaçınma < ***Fr*** *esquiver* kaçınmak ~ ***İsp*** *esquivar* a.a.

eskiz [AR 1897] *madeni bükük kaşık, yanmış onluk, bonmarşe ¯eskizi* || ~ ***Fr*** *esquisse* taslak, müsvedde ~ ***İt*** *schizzo* a.a. << ***Lat*** *schedius* a.a. ~ ***EYun*** *σχέδιος σχέδιος* taslak

← SKEÇ

eskort "askeri refakat veya refakatçi" [Mil 1963] *Askeri nakliyat konvoylar halinde, ¯eskortlu olarak yapıldığı halde ekseriya baskınlarla büyük zayiat verilir.* | "eşlikçi kadın" [Nokta 1989] *Yatak odalarına kadar eşlik eden zeki, kültürlü, en az iki dil bilen ¯eskort kızlar.* || ~ ***Fr*** *escorte* / ***İng*** *escort* kılavuz, eşlikçi ~ ***İt*** *scorta* a.a. < ***İt*** *scorgere* yol göstermek << ***OLat*** ***excorrigere** yanlış olan bir şeyi düzeltmek < ***Lat*** *e(x)+ corrigere, correct-* düzeltmek → KOREKT

eskrim [AM <1900] *hatta ¯eskrim talimi için de sana ruhsat vereceğim* || ~ ***Fr*** *escrime* kılıçla vuruşma sanatı << ***EFr*** *eskermir* kılıç darbelerinden kendini korumak ~ ***Ger*** ***skirmjan*** korumak, savunmak → EKRAN

† Karş. ***Alm*** *Schirm* "kalkan, koruma perdesi". ***İng*** *skirmish* ve *scrimmage* "arbede" Eski Fransızcadan alıntıdır.

esma [Rab 1310] *Bildi ¯esmâ ʿilmini* || ~ ***Ar*** *asmāʾ* أسماء [*#smy* afʿāl çoğ.] Allahın isimleri < ***Ar*** *ism* إسم [t.] → İSİM

† *İsm* sözcüğünün sadece Allahın adları bağlamında kullanılan çoğuludur. Karş. ESAMİ.

›› esma-yı hüsna

esmer "koyu renkli" [MG <1400] || [EÇ <1683] *¯esmerül-levn bir güne zararsız mâhîdir* [koyu renkli bir tür zararsız balıktır] || ~ ***Ar*** *asmar* أسمر [*#smr*] koyu renkli (sıfat) < ***Ar*** *sumra(t)* سمرة koyu renk, özellikle kahve rengi (isim)

›› esmerleş-

← MÜSAMERE

esna [GülM 1429] *¯eṣnā-yı kelāmda yāranlar maşlaḥatı arṇıldı* | [Fer <1451] *Ol ¯eṣnāda kulağına dokunmış kim Maġrib tarafında bir melik vardur* || ~ ***Ar*** *aṯnāʾ* أثناء [*#ṯny* afʿāl çoğ.] iki şeyin birlikte olması, eşleşme < ***Ar*** *ṯanā* ثنا [t.] çift koştu, ikiledi, katladı → SANİ

esnaf [Fer <1451] *kamu ¯aṣnāf ẋalḳ anda* [her sınıftan halk oraya] *gelürler, konuklanurlardı.* | [Men 1680] *¯asnāf: Species, formae & varii, diversi.* | [KT 1900] *¯esnāf telaffuziyle müfred ve cemʿi* [tekil ve çoğul] *olarak kullanılır.* || ~ ***Ar*** *aṣnāf* أصناف [*#ṣnf* afʿāl çoğ.] sınıflar, gruplar < ***Ar*** *ṣinf* صنف [t.] sınıf, kategori → SINIF

esne|mek [ETü: IrkB <900] *¯esnegen bars men* [esneyen parsım ben] | [ETü: Kaş 1073] *esin ¯esnedi* [esinti esti], *er ¯esnedi* [adam gerindi] | [LO 1876] *¯esnemek: Gevşeyip toplamak, yayılıp büzülmek.* || << ***ETü*** *esne-* (yel) esmek, (insan) esnemek < ***ETü*** *esin* 1. esinti, 2. gerinme +*(g)A-* < ***ETü*** *es-* esmek, germek +*In* → ES-

›› esnet-

← ESNEK

esnek [LO 1876] *¯esnek: Elastik olan, uzayıp yine gelir şey.* || < ***ETü*** *esne-* +*Uk* → ESNE-

›› esnekleş-, esneklik

espadril "üstü bez, hafif tabanlı ayakkabı" [ML 1969] || ~ ***Fr*** *espadrille* Rousillon bölgesine özgü hasır tabanlı ayakkabı ~ ***Katalan*** *espardillo* a.a. < ***Katalan*** *espart* ip yapmakta kullanılan bir ot, hasır ~ ***EYun*** *spárton σπάρτον* bükülmüş ip, sicim

† Türkçede yaklaşık 1980'den itibaren yaygınlık kazanmıştır.

espas [PS 1956] *Bir dekoratif resim, içinde bulunduğu odanın, holün, koridorun ¯espasına, gündüz ve geceye ait ışık şartlarına göre yapılır.* || ~ ***Fr*** *espace* alan, uzay << ***Lat*** *spatium* açık alan, boşluk, aralık

† Karş. ***İng*** *space* "alan, uzay".

esperanto [ZG <1924] *hakikî bir lisan yerine sun'î bir Türk ¯esperantosu vücude getiriyordu.* || ~ ***öz*** *Esperanto* yapay bir dil ☼ 1887 Ludovik Lazarus Zamenhof, Pol. tabip ve dilci.

espiyonaj [Mil 1952] *bu derecede geniş ölçekte bir kontr ¯espiyonaj faaliyeti* || ~ ***Fr*** *espionnage* casusluk < ***Fr*** *espion* casus, gözetçi +*age* → İSPİYON

›› kontr espiyonaj

espresso [Mil 1954] *Güzel bir kız gören Romalı delikanlı ... onu bir ¯Espresso' içmeye davet etti.* || ~ ***İng*** *espresso* İtalyan usulü buharla damıtılmış kahve ~ ***İt*** *espresso* preslenmiş, baskıyla suyu süzülmüş, bu suretle yapılan kahve << ***Lat*** *expressus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *e(x)+ premere, press-* basmak, sıkmak → PRES

† Türkiye'de 1989'dan itibaren yaygınlaşmıştır.

espri [Rz 1896] *huyu melek, ¯esprisi fevkalade, edükasyonu mükemmel* || ~ ***Fr*** *esprit* 1. ruh, 2. zekâ, nükte << ***Lat*** *spiritus* soluk, ruh → İSPİRTO

esrar "sırlar, gizler" [Tezk 1341] *erenler ¯esrârına vâḳıf olasın* | "... hint kenevirinden elde edilen keyif verici madde" [Men 1680] *¯esrār:* [1.] *Arcana, secreta, mysteria.* [2.] *Pilula inebrians, vul. maslocum* [marijuana]. || ~ ***Ar*** *asrār* أسرار [*#srr* afʿāl çoğ.] gizlenen şeyler, sırlar < ***Ar*** *sirr* سرّ [t.] → SIR[1]

›› esrarlı

← ESRARENGİZ

esrarengiz [HRGCeh 1923] *Herkes bu vakayı ¯esrarengiz bir tebessümle, elini ağzına koyarak birbirine anlatıyordu.* || § ***Ar*** *asrār* sırlar + ***Fa*** *angīz* tahrik eden → ESRAR, +ENGİZ

esre "a.a." [Müy 1530] || [LO 1876] *¯esre: Kesre, cerre.* || ~ ***Ar*** *kasra(t)* كسرة [*#ksr* fa'la(t) mr.] 1. kesik, kırık, 2. yazıda /i/ sesini belirten hareke < ***Ar*** *kasara* كسر kesti, kırdı → KESİR

Levent Şahverdi Arşivi

† Türkçede önsesin düşürülme nedeni anlaşılamadı.

esrilmek [ETü: Kut 1069] *neçe kılmağu ış ¯esürse kalur* [yapılası nice iş sarhoş ise kalır] | [ETü: Kaş 1073] *süçig anı ¯esürtti* [şarap onu sarhoş etti] *(...) ¯esrük* [sarhoş] | [YusŞ <1348] *hayrān oldı ¯es.rdi* اسردى *anı göre* | [LO 1876] *¯esrimek* اسرمك, [geniş zamanı] *¯esrir: Sarhoş olmak, mestlik etmek. Kızgınlıktan delirmek, azmak. (...) ¯esrik deve: Kudurmuş, köpürmüş.* || << ***ETü*** *esür-* sarhoş olmak <? ***ETü*** *es-* esmek? germek? *+(g)Ur-* → ES-

† TTü doğal evrimi *esir-* olması gerekirken, belki *esrir* geniş zaman biçiminin etkisiyle esri-benimsenmiştir.

›› esrik, esriklik, esrime

essah ~ ***Ar*** *aṣ-ṣāḥḥ* الصاحّ [*#ṣḥḥ* fāʿil fa.] sahici, doğru (the truth) → SIHHAT

estağfurullah [İrşM 1387] *ol kişi: ¯estağfirullāh tiu Ebü Yüsuf İmām kırbanı yarmaknı koydı* || ~ ***Ar*** *astaġfiru-llāhi* أستغفرالله Allahtan merhamet dilerim (özür dileme deyimi) < ***Ar*** *astaġfara* إستغفر [*#ġfr* X f.] merhamet diledi → MAĞFİRET, ALLAH

estamp [Alhsan 1891] *¯estampa* | [Cum 1939] *1850 senesinde ¯estamp san'atı ile uğraşan san'atkârlar şöhretle beraber zafer de kazandılar.* ‖ ~ ***Fr*** *estampe* 1. ıstampa, mühür, 2. oyma tahta veya bakır baskıyla elde edilen resim ~ ***İt*** *stampa* → ISTAMPA

estarabim [Cum 1990] *¯Estarabim', 'Şaşakın', 'İlahi Morluk' diyerek 70'li yıllardan bugüne* ‖ ~ ***?***

† Erkin Koray'ın aynı adlı şarkısında anlamsız bir tekerleme olarak yer alan sözcüktür.

estek köstek "bahane, boş söz anlamında bir deyim" [Mil 1960] *Onu demek istememiştim de, ters anlaşılmıştı da, ¯estekdi de, ¯köstekdi de...* || < ***?*** [ikil.]

ester [Cum 1946] *dietil ¯ester* || ~ ***Alm*** *Ester* [abb.] kimyada bir bileşik ☼ 1848 Leopold Gmelin, Alm. kimyacı. § ***Alm*** *Essig* sirke + ***Alm*** *Äther* eter → ETER

›› transesterifikasyon

← POLYESTER

estetik "güzellik duyusu veya teorisi" [HRGŞık 1889] *¯Estetik' ne olduğunu bilmeyen böyle adamlar güzellikten, çirkinlikten ne anlarlar?* | "güzelleştirici tıbbi müdahale" [Cum 1937] *Birinci sınıf operatör Dr. Cafer Tayyar: (...) Kadın, erkek ameliyatları, ¯estetik - yüz, meme, karın buruşuklukları* ‖ ~ ***Fr*** *ésthetique* güzelliğe ilişkin (sıfat), güzellik teorisi (ad) ~ ***Alm*** *ästhetisch* a.a. ☼ 1750, A. T. Baumgarten, Alman filozof. < ***EYun*** *aisthētá ἀισθητά* [n. çoğ.] duyu organlarıyla algılanabilen şeyler, görülenler *+ik°* < ***EYun*** *aisthánō ἀισθάνω* algılamak, duymak, duyumsamak *+t°* << ***HAv*** **awis-dhyo-* duyu-verme, kulak koyma < ***HAv*** **au-*[4] duymak

† Aynı HAvr kökünden ***Lat*** *audire* "duymak", ***Ave*** *āviş* "algılanan, belli".

›› estet, estetize, estetizm

← ANALJEZİ, ANESTEZİ, AŞİKÂR, ODİ(O)+ (ODİSYON, ODİTORYUM, ODYOVİZÜEL)

esvap [Aht 1545] || ~ ***Ar*** *aṯwāb* أثواب [*#ṯwb* afʿāl çoğ.] giyinilen şeyler, giysi < ***Ar*** *ṯawb* ثوب [t.] kumaş, bez, tek parça kumaştan oluşan dikişsiz entari veya toga → SEVAP

† Birden fazla kumaş parçasının dikimiyle yapılan giysiler geç antikiteden itibaren kullanıma girmiştir. Arapça çoğul yapıdaki sözcüğün tekil anlamda kullanılması bu gelişmeyi yansıtır.

›› esbap

esvet [Men 1680] *¯esved, pl. süd, faem. sevdā: Niger.* || ~ ***Ar*** *aswad* سوْد [*#swd* afʿal sf.] kara, siyah

† *Hacer-i esved* "kara taş". Arapça sözcük, renk ve sakatlık sıfatlarına özgü olan *afʿal* veznindedir.

›› hacer-i esved

← MÜSVEDDE, SEVDA, SODA (SODYUM)

eş [ETü: İyiP <1000] *oğlum téginke ¯éş bolunlar* [oğlum prense arkadaş olsunlar] | [Men 1680] *¯eş* اش: *Socius, par* [yoldaş, arkadaş, bir çiftin her biri] *(...) ¯eş ¯itmek, ¯eşlendürmek: tezvīc* [evlendirmek], *çiftlemek.* | [LO 1876] *¯eşleşmek (...) ¯eşsiz* | eşkenar [YTü: Geom 1937] *¯eşkenar dörtgen* | eşdeğer "Fr *equivalent* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯eşdeğer: Değerleri eşit olan. (...) ¯eşdeğerlik* | eşgüdüm [YTü: 1978] || << ***ETü*** *éş* yoldaş, arkadaş

›› eşanlamlı, eşbaşkan, eşgüdüm, eşkenar, eşlc-, eşleş-, eşleştir-, eşli, eşlik et-, eşsiz, eşsüremsel, eşzamanlı, tekeş

← EŞCİNSEL, EŞEY, EŞİT

eşilmek [ETü: Kaş 1073] *ol kayımı ¯eşdi* <kumu boşalttı> "Unu çuvala veya benzerine koymayı anlatmak için de bu sözcük kullanılır.>; eşiç kayna *¯eşdi* <kaynayan yemek taştı>; *atlıg ¯eşdi* <atlı atını yorga sürdü> *(...) kum ¯eşildi* <kum boşaldı, akıp gitti>" | <(ayakla) yeri kazmak> [SN 1354] *¯eşindi ayakdan yérin bir katı* | eşme "su çıkan çukur" [Bab-TS 1555] *suyın aldukça yine yine suyı sarp çıkan ¯eşme* ‖ << ***OTü*** *eş-* yeri kazımak << ***ETü*** *eş-* 1. taşmak, (at) yürümek (geçişsiz fiil), 2. akıtmak, boşaltmak (geçişli fiil)

›› eşele-, eşil-, eşin-

← EŞEK, EŞELEK, EŞKİN, KURDEŞEN

eşanjör [Mil 1960] *¯eşanjör (su tahvil cihazı)* || ~ ***Fr*** *échangeur de chaleur* ısı alışveriş ünitesi < ***Fr*** *échanger* değiştokuş etmek << ***OLat*** **excambiare* < ***OLat*** *e(x)+ cambiare* değiştokuş etmek → KAMBİYO

eşantiyon [Cum 1930] *moda gazetelerini, figürinlerini, ¯eşantiyonlarını masanın üzerine yaymış* ‖ ~ ***Fr*** *échantillon* nümune << ***OLat*** **scandaculum* [küç.] ölçü, ölçek < ***Lat*** *scandere* basamak çıkmak, tırmanmak *+ul°* → ISKELE

← İSKANDİL, ŞABLON

eşarp [Cum 1930] *12 düzine ipek mendil ve ¯eşarp* || ~ ***Fr*** *écharpe* başörtüsü, atkı ~ ***Ger*** **skerpā* torba

† Karş. ***İng*** *scarf* (a.a.).

Levent Şahverdi Arşivi

eşcinsel "homoseksüel?" [Mil 1968] *Sinemacılar işi önce homoseksüelliğe, sadizme ve mazoşizme ve son olarak da ¯eşcinselliğe kadar götürdüler.* || § ***TTü eş + YTü cinsel*** → EŞ, CİNSEL

eşek [ETü: Man <900] *atnıŋ ¯eşgekniŋ müyüzi örmez* [atın eşeğin boynuzu çıkmaz] | [ETü: Kaş 1073] *¯eşgek: al-ḥimār.* <Bir diğer telaffuzu daha fasih olan ¯eşyek'tir.> | uzun eşek [Hal 1477] *χirsek* [Fa.]: *Bir oyundur ki oğlancuklar oynarlar... Bu yerlerde bu oyuna ¯uzun ¯eşek dérler.* | [Men 1680] *¯eşek sineği, ¯eşekçi* | [LO 1876] *¯eşek arısı, yaban ¯eşeği* || << ***ETü eşgek*** «yürügen», malum yük hayvanı < ***ETü eş-*** (at vb.) yorga yürümek *+(g)Ak* → EŞ-

† Anlam bağı için karş. *merkeb* "taşıyıcı", *çarpā* "dörtayak", i.e. "eşek". † 5. yy.'dan itibaren örnekleri bulunan ***Erm éš էշ*** (a.a.) ve küçültme hali *išak իշակ* "eşek yavrusu" ile benzerliği tesadüf olmalıdır. Evcil eşek eğer Orta Asya kökenli ise, Ermeniceye çok erken bir alıntı düşünülebilir. ▫Acaryan'ın Ermenice sözcüğü ***HAv *eqwos*** biçimine bağlaması tatmin edici değildir.

›› eşek arısı, eşekçi, eşekleş-, eşşoğlu eşek, uzun eşek

eşel mobil "bir maaş hesaplama sistemi" [Cum 1958] *CHP de ¯Eşel ¯Mobil'i istiyor* || ~ ***Fr échelle mobile*** hareketli merdiven § ***Fr échelle*** basamak, merdiven (<< ***Lat scala*** a.a.) + ***Lat mobile*** hareketli → İSKELE, MOBİL

eşelek [Ana 1932] *¯eşelek (Bolu, Sivas, Çangırı): elma ve armudun çekirdeklerini ihata eden kısmı* || < ***TTü eş-*** kazımak *+AlAk* --› EŞ-

eşey [YTü: TDK1 1945] *¯eşey: Cinslik.* || < ***TTü eş +(g)Ay*** → EŞ

† Ada eklenen *+Ay* ekinin işlevi keyfidir.

eşhas [EÇ <1683] *meşhā-yı Haleb'de Elkâs Mirzā nām ¯eşχâs* [kişi (tekil)] *gelüp pāy-ı serīr-i Süleymān Hān'ı büs idüp* [tahtının ayağını öpüp] || ~ ***Ar aşχāṣ*** أشخاص [*#şχṣ* afʿāl çoğ.] şahıslar < ***Ar şaχṣ*** شخص → ŞAHIS

eşik [ETü: Kaş 1073] *ermegüke ¯éşik art bolur* <tembele kapı eşiği dağ geçidi olur.> *(...) ¯éşiklik yıġaç* <kapı eşiği olarak kullanılacak ağaç> | [Kıp: İdr 1312] *¯éşik ... ʿatabatu'l-bāb wa yuknā bihi'l-bāb* <kapı eşiği ve kapıya da böyle denir> || << ***ETü éşik*** kapı eşiği

›› eşikaltı

eşit "müsavi" [YTü: TD 1934] || < ***TTü eş +Ut*** --› EŞ

† Tarama Dergisi'ne göre "İstanbul ağzından" derlenmiştir. Yine İstanbul ağzına mahsus olup 19. yy.'da ortaya çıkan *yaşıt* sözcüğüne paralel yapıdadır. Ada eklenen *+It* ekinin kaynağı ve işlevi belirsizdir.

›› eşitle-, eşitlen-, eşitlik

eşkâl "şekiller" [Gül 1317] *hendese ʿilminde ¯eşkāl eylerem* | "... tarif, tasvir" [EÇ <1683] *gulâmların ve kızlann ¯eşkâllerin yazup esir başına birer altun alup* || ~ ***Ar aşkāl*** أشكال [*#şkl* afʿāl çoğ.] biçimler < ***Ar şakl*** شكل [t.] biçim → ŞEKİL

eşkıya "bedbahtlar" [GülS 1391] || "... haydutlar" [Sel 1600] *baʿżı bed-baχt ¯eşkıyā χırsuz peydā olup* | "... haydut (tekil)" [EÇ <1683] *meyān-ı cüyüşda* [ordu içinde] *¯eşkıyālar zāhir olup nefs-i Kırım içi helc ü melc olduğun* || ~ ***Ar aşkiyāʾ*** أشقياء [*#şḳw* afʿilā çoğ.] bedbahtlar, garipler, zavallılar < ***Ar şaḳīy*** شَقِيّ [t.] bedbaht → ŞAKİ

›› eşkıyalık, şehir eşkıyası

eşkin [ETü: Kaş 1073] *¯eşkin toprak* <akıp giden toprak> *(...) ¯eşkin* <hızlı giden at. Bundan hareketle atlı ulağa ¯eşkinçi denir.> | eşkinci <atla sefere katılan bir sınıf timarlı sipahi> [FatK <1481] *ve daχı Tatara ve Yürüge bu âdet yokdur, zīrā ki bunlar ¯eşkincidir* || << ***ETü eşkin*** hızlı, akıcı, yorga yürüyen (at) < ***ETü eş-*** (at) yorga yürümek, dörtnala kalkmaksızın hızlı yürümek *+gln* --› EŞ-

›› eşkinci

eşofman "ısınma hareketi" [Cum 1931] *5000 koşucularının ¯eşofman yaptıklarını görüyoruz* | "ısınma" [Cum 1937] *¯eşofman elbisesile aştığı 1,85 i bir türlü aşamamıştır.* | "ısınma giysisi" [Cum 1938] *¯Eşofman giymiş olan kafile saatlerce otelin kapısında tedarikine çalışılan otobüsü bekledi* || ~ ***Fr échauffement*** ısınma, ısıtma, sporda ısınma hareketleri < ***Fr échauffer*** ısınmak, ısıtmak *+ment°* < ***Fr e(x)+ chauffer*** ısıtmak → ŞOFBEN

† Güncel Türkçe kullanımda *eşofman elbisesi* deyiminden kısaltmadır.

eşraf [Barkan <1600] || ~ ***Ar aşrāf*** أشراف [*#şrf* afʿāl çoğ.] seçkinler < ***Ar şarīf*** شريف [t.] seçkin, soylu → ŞERİF[1]

eşref [Taz 1482] *kemâlinde cümleden ¯eşref* | [Men 1680] *¯eşrefi sāʿat: Felicissima hora* [en bahtlı an]. || ~ ***Ar aşraf*** أشرف [*#şrf* afʿal kıy.] daha şerefli, en şerefli < ***Ar şarīf*** شريف şerefli, bahtlı --› ŞEREF

›› eşref saat

eşya [GülS 1391] || ~ ***Ar aşyāʾ*** أشياء [*#şyA* afʿāl çoğ.] şeyler, nesneler < ***Ar şayʾ*** شيء [t.] --› ŞEY

et [ETü: IrkB <900] *çekik ¯etiŋ kutluk bolzun* [turna etin bereketli olsun?] || << ***ETü et*** a.a.

›› etli

‹— ETOBUR

et|mek [ETü: Or 735] *sünüş bolsar çerig ¯iter erti* [savaş olsa ordu düzer idi] *(...) Az bodun ¯étip yaratıp* [Az halkını düzenleyip örgütleyip] | [ETü: Kaş 1073] *teŋri meniŋ işım ¯étti* [tanrı işimi düzene koydu] *(...) ol etük ¯éttürdi* [o çizme yaptırdı] *(...) ol yükünç ¯étti* [o ibadet etti] *(Oğuz lehçesi). Oğuzlar yaptıkları her şeyi ¯étti sözcüğüyle ifade ederler. Diğer Türkler bu amaçla ¯kıldı sözcüğünü kullanırlar.* || << ***ETü ét-*** düzenlemek, işlemek, yarar kılmak ≈ ***ETü er-*** olmak, tamam olmak → ER-

† Anlam itibariyle ***ETü er-*** fiilinin geçişli halidir. ****ert-*** > ****ēt-*** > *ét-* şeklinde bir ses evrimi düşünülebilir.

›› eder, edil-, ettir-, ettirgen

Levent Şahverdi Arşivi

← EDİK, EDİLGEN, EDİM, EDİN-, ETKEN, ETKİ, ETKİN, ETMEN, EYLE- (EYLEM), İYİ (EPEYİ, EYVALLAH, İYİMSER, PEKİ)

etajer [HRGTeb 1914] *etrafında iki büyük ¯etajer de yine öyle birer meşher-i edviye* [ıvır zıvır sergisi] *halinde idi* | [Bah 1924] *¯etajer: Kat kat rafları bulunan ev eşyasından biri.* || ~ ***Fr*** *étagère* raflı dolap < ***Fr*** *étage* 1. durma yeri, durak, menzil, 2. bina katı, dolap rafı << ***OLat*** **staticum* a.a. < ***Lat*** *stāre, stat-* durmak +*ic*° → İSTASYON

← STAJ

etamin [Bah 1924] *¯etamin: İnce, seyrek kumaş.* || ~ ***Fr*** *étamine* seyrek dokuma << ***Lat*** *stamina* [çoğ.] < ***Lat*** *stamen* iplik, lif

etan [ML 1969] || ~ ***Fr*** *éthane* / ***İng*** *ethane* / ***Alm*** *Äthan* kimyada bir bileşik < ***Alm*** *Äther* eter → ETER

›› etan gazı

etap [Cum 1936] *şuurlu yeni bir ¯etap olarak* || ~ ***Fr*** *étape* konak, merhale ≈ ***Hol*** *stapel* durak << ***Ger***

etatizm [Bah 1924] *¯etatizma: Müfit olan ıslahatı devletin icraatından bekleyen nazariye-i siyasiye.* || ~ ***Fr*** *étatisme* devletçilik < ***Fr*** *état* devlet +*ism*° ~ ***İt*** *stato* 1. statü, itibar, hükümdarlık payesi, 2. devlet << ***Lat*** *status* statü, itibar → STATÜ[1]

† ***İt*** *stato* 16. yüzyıldan itibaren "devlet" anlamında kullanılmıştır.

›› etatist

← İSTATİSTİK

etek [ETü: Kaş 1073] *¯etek: aḏ-ḏayl* [giysi eteği] | "... dağ eteği" [Marz 1380] *bir büyük ılan bir ṭağ ¯eteginde kıvrılub yaturdı* | [LO 1876] *¯eteklemek: etek öpmek.* || << ***ETü*** *etek* giysi eteği

›› etek traşı, etekle-, eteklik

eter [Düs 1872] *¯eter ve neft ve lokman ruhu ve kolodyon ve sülfür dö karbon* | [T&S 1892] *Ether* [Fr.]: *¯eter (...) ¯eter-i kibrîtî, ¯eterât-ı metiliyye, ¯eter-i klor mayi, ¯eter-i azotî.* || ~ ***Fr*** *éther* 1. atmosferin en üst tabakası, 2. uçucu bir madde ~ ***EYun*** *aithḗr* *αἰθήρ* gökyüzü, göğün ışıklı katmanı < ***EYun*** *aithō* *αἴθω* parlamak, yanmak → ESİR[2]

← ESTER (POLYESTER), ETAN, ETİL (POLİETİLEN, TEFLON)

etfal [Fer <1451] *Vardum, ¯eṭfāli ʿıyāli* [çoluk çocuğu] *aldum, Bağdad'a geldim.* || ~ ***Ar*** *aṭfāl* أطفال [*#ṭfl* afʿāl çoğ.] çocuklar < ***Ar*** *ṭifl* طفل [t.] çocuk → TİFİL

etıbba [Sad 1574] *ʿumde-i ¯atıbbā ve zübde-i ahıbbāsı olan* [tabiplerinin dayanağı ve ahbaplarının en iyisi olan] || ~ ***Ar*** *aṭibbāʾ* أطبّاء [*#ṭbb* afʿilā çoğ.] tabipler < ***Ar*** *ṭabīb* [t.] → TABİP

etik [Cum 1936] *Ruh amilleri varsa yalnız ¯etik ve ahlaki midir?* || ~ ***Fr*** *éthique* ahlak, ahlaki ~ ***EYun*** *ethikós* *ἠθικός* ahlaka ilişkin < ***EYun*** *éthos* *ἔθος* örf, adap, ahlak, töre +*ik*°

etiket [Bah 1924] *¯etiket: Muhteviyatını ve fiyatını bildirmek için çuvalların, şişelerin ve sairenin üzerine yapıştırılan yazılı küçük kâğıt. Merasime ait şekiller.* || ~ ***Fr*** *étiquette* [küç.] yafta < ***EFr*** *estiquier* iliştirmek, yapıştırmak +*et*° ~ ***Ger*** **stikan* saplamak, sivri şey sokmak << ***HAv*** **(s)teig-* sivri bir şey batırmak, saplamak, delmek → TİZ

† Aynı kökten ***EYun*** *stízō* (batırmak, saplamak), ***Ave*** *taeġa-* (mızrak).

← JOYSTICK, STİKER (BİFTEK, STICK)

etil [T&S 1892] *Ethyle* [Fr.]: *¯etil (...) iyod-i ¯etil.* | <u>etilen</u> [Cum 1934] *sülfür dö karbon ve triklor ¯etilen muafiyeti kabul edilmiştir* || ~ ***Fr*** *éthyle* / ***Alm*** *äthyl* kimyada bir bileşik ☼ 1834 Justus Liebig, Alm. kimyager. < ***Alm*** *Äther* eter → ETER

›› etil alkol, etilen

← POLİETİLEN (PET ŞİŞE), TEFLON

etimoloji [TasvE 1910] *¯Etimoloji'ye pek ziyade merakı vardı. Bazan pek tuhaf tevcih ve teviller bulurdu.* || ~ ***Fr*** *étymologie* sözcüklerin kökeni ve evrimini inceleyen bilim ~ ***EYun*** *etymologia* *ἐτυμολογία* a.a. < ***EYun*** *étymon* *ἔτυμον* [n.] bir şeyin aslı, doğrusu < ***EYun*** *étymos* *ἔτυμος* gerçek, asıl → +LOG

›› etimolog, etimolojik

etiyoloji [Fel 1942] *nedenbilim, ¯etioloji = Mebhası esbap* || ~ ***Fr*** *étiologie* tıpta bir hastalığın nedenlerinin incelenmesi < ***EYun*** *aitiá* *αἰτιά* sebep, sorumluluk << ***HAv*** **ai-t-ya-* < ***HAv*** **ai-*[1] tayin etmek → +LOG

›› etiyolojik

← DİYET[1]

etken [YTü: CepK 1935] *¯etken = Muharrik = Promoteur, mobile* || < ***TTü*** *et-* +*(g)An* → ET-

etki [YTü: Cum 1935] *Tesir = ¯etki = (Fr.) effet* | <u>yan etki</u> [YTü: Mil 1965] *Yan da ilaç (...) beklenmedik yan ¯etkiler yaratabilir.* | <u>etkileşim</u> [YTü: Mil 1971] *Üniversite ile toplum ¯etkileşimi* || < ***TTü*** *et-* +*gU* → ET-

›› etki-, etkile-, etkileş-, etkileşim, etkili, etkisiz, yan etki

etkin [YTü: CepK 1935] *¯etkin = Müessir = Facteur* | <u>etkinlik</u> "faaliyet" [YTü: Ataç 1946] *edebiyatı, resmi, musıkiyi, bütün sanatı küçümserler, böylece toplumun ¯etkinlik (faaliyet) alanlarından birini tenkit etmiş, onu yargılamış olurlar* || < ***TTü*** *et-* +*gIn* → ET-

›› etkinleş-, etkinleştir-, etkinlik

etmen [YTü: Fel 1942] *¯etmen = Âmil = Facteur* || < ***TTü*** *et-* +*mAn* → ET-

etn(o)+ [Fel 1942] *budunbilim, ¯etnoloji = Irkiyat* || ~ ***Fr*** *éthno+* / ***İng*** *ethno+* [bileşik adlarda] ulus, kavim ~ ***EYun*** *éthnos* *ἔθνος* ulus, kavim

›› etnokültürel, etnolinguistik, etnolog, etnoloji, etnomüzikolog, etnomüzikoloji

← ETNİK, ETNOGRAFYA, ETNONİM, ETNOSANTRİK

etnik [Cum 1933] *İç Asyanın başlıca ¯etnik tiplerini ve merkezlerini gösterecek tablolardan mürekkep bir koleksiyon (...)* || ~ ***Fr*** *ethnique* kavmî, kavimsel → ETN(O)+

›› etnisite

Levent Şahverdi Arşivi

etnografya [MSait 1898] *insan güyâ burada zî-hayat bir ¯etnoğrafya sergisi müşahede ediyor* | [Fel 1942] *budunbetim, ¯etnografi = Kavmiyat* || ~ ***Fr ethnographie*** kavimbilim → ETN(O)+, GRAF(O)+

›› etnograf, etnografi

etnonim ~ ***Fr ethnonyme*** ulus veya kavim adı § ***EYun*** *éthnos ἔθνος* kavim + ***EYun*** *ónoma óνομα* ad → ETN(O)+, +ONİM

etnosantrik [Mil 1977] *o güne dek Batı toplumlarının ¯etnosantrik bir üstünlük hesabı ile küçümsedikleri ve aşağılattıkları (..)* || ~ ***İng*** *ethnocentric* ulus-merkezci → ETN(O)+, SANTRA

›› etnosantrizm

etobur [YTü: Cum 1972] *insanı ¯etobur'* [et yiyen] *canlılar arasına yerleştiren bilim adamları* → ET, OBUR

etol [Cum 1954] *hakiki vizon gri renkte büyük ¯etol* || ~ ***Fr étole*** 1. katolik kilisesinde ayin yöneten rahibin taşıdığı göğse sarkan atkı, 2. kürkten yapılmış atkı << ***Lat stola*** uzun cübbe ~ ***EYun*** *stolḗ στολή* a.a.

etraf [YusZ <1377] *eytdiler ḳâsid irişdi yâ emîr / mağrib ¯etrâfında iy şâh-ı nezîr* || ~ ***Ar*** *aṭrāf* أطراف [*#ṭrf* afʿāl çoğ.] taraflar, yöre, dört yön < ***Ar*** *ṭaraf* طرف [t.] → TARAF

›› etraf taraf, etraflı, etraflıca

etrak [Sad 1574] *¯etrāḳ-ı nâpâkı şâhrâh-ı devlet-i Osmâniyenüŋ χârü χâşâḳı idüp* [pis Türkleri Osmanlı devletinin kralî anayolunun tozu ve dikeni edip] || ~ ***Ar*** *atrāk* أتراك [*#trk* afʿāl çoğ.] Türkler < ***öz*** *turk* تُرْك [t.] → TÜRK

etriye "betonarme yapıda üzengi şeklinde bir donatı elemanı" [Mil 1979] *Hazır kiriş ve kolon ¯etriyelerini tek tek bükülü olarak (...) daha ucuz sağlayabilirsiniz.* || ~ ***Fr*** *étrier* 1. üzengi, 2. a.a. << ***Ger*** ***streup-*** üzengi

† Karş. ***İng*** *stirrup* (a.a., her iki anlamda).

etüt [ResC 1911] || ~ ***Fr*** *étude* (bilimsel veya eğitsel) çalışma, inceleme << ***Lat*** *studium* gayret, çalışma < ***Lat*** *studēre* gayret etmek, çaba göstermek +*ium* << ***HAv*** ***stud-ē-*** < ***HAv*** ***steu-***[1] bastırmak, ileri atılmak

† ***İng*** *study* (a.a.) biçimi doğrudan Latinceden alınmıştır.

›› etüd

← STÜDYO

etüv [TezhibK 1897] || ~ ***Fr*** *étuve* ısıtma kabini (≈ ***EYAlm*** *stuba* şömine, şömineli oda) << ***OLat*** ***iztuba*** a.a. → SOBA

etvar [Sad 1574] *zuhür iden ¯atvâr-i ʿacîbe ve sünûh iden fütûh-ı garîbe* || ~ ***Ar*** *aṭwār* أطْوار [*#ṭwr* afʿāl çoğ.] tavırlar < ***Ar*** *ṭawr* طور [t.] hal, durum → TAVIR

euro [Mil 1995] *AB bünyesinde kullanılması planlanan tek para biriminin adı, muhtemelen ¯Euro' olacak.* || ~ ***Fr/İng/Alm*** *euro* Avrupa para birimi ☼ 1995 Germain Pirlot, Belç. dilci. < ***öz*** *Europa/Europe* Avrupa → AVRUPA

›› avro

euzubillah [Marz 1380] *ve eger ¯ʿıyâẕu-billâhi bu ġurûr şarâbı aldanmağından ve ḥarâm şarâbı esrimeginden aldanduŋız* | [Yad <1421?] *elleri ve ayakları uvansa* [kırılsa] *¯neʿüẕu-billāh* || ~ ***Ar*** *aʿūḏu billāhi* أعُوذُ بِاللهِ [*#ʿwḏ* fiʿāl msd.] (ben) Allaha sığınırım / ***Ar*** *naʿūḏu billāhi* نعوذ بالله (biz) Allaha sığınırız < ***Ar*** *ʿāḏa* عاذ sığındı → ALLAH

† *E'ūzu billāhi min eş-şeytāni'r-racim* "lanetli şeytandan Allah'a sığınırım" deyiminin kısa biçimidir.

›› neuzubillah

← MAAZALLAH

ev [ETü: Or 735] *özüŋ edgü körteçi seŋ ¯ebiŋe kirteçi* [sen iyilik göreceksin evine gireceksin] | [ETü: Kaş 1073] *¯év* ايو: *al-bayt* <ancak kısa elifle ¯ev daha fasihtir> *(...)* <Türkler eve ¯ev der ancak Oğuzlar ve benzerleri ¯ew derler.> || << ***ETü*** *ev* yaşam alanı, konut

† İlkel anlamı belki "çevrili yer" olabilir. Karş. ***ETü*** *evürmek* "çevirmek". Karş. ***Ar*** *dār* "ev", *dāra* "çevirdi".

›› ev bark, evcek, evci, evcilik, evlere şenlik, evsel, konukevi, orduevi

← CEMEVİ, EVCİL, EVCİMEN, EVER-, EVLEN-

evamir ~ ***Ar*** *awāmir* أوامر [*#Amr* faʿā'il çoğ.] emirler < ***Ar*** *amr* أمر [t.] emir → EMİR[1]

›› evamir-i aşere

evanjelik "Lutherci protestan" [Mil 1983] *o sıralarda nüfusun yüzde 97'sinin ¯Evanjelik Luther Kilisesi mensubu olduğu* | "... ABD'ye özgü köktenci protestan" [Mil 1999] *Latin Amerika'da fundamentalist ¯Evanjelik cemaatlerinin eğitime ve ticarete girerek* || ~ ***İng*** *evangelic(al)* 1. İncile ait, İncilci, 2. Hıristiyanlığı aktif olarak yayma çabasında olan ~ ***EYun*** *euangelikós εὐαγγελικόσ* a.a. < ***EYun*** *euángelos εὐάγγελος* 1. iyi haberci, müjdeci, 2. İncil → İNCİL

›› evanjelist, evanjelizm

evaze "aşağı doğru genişleyen (etek)" [Mil 1961] *Elbiselerde etekler hafif ¯evaze olmakla beraber vücuda yapışık.* || ~ ***Fr*** *évasé* [pp.] ağzı genişletilmiş, vazo şeklinde < ***Fr*** *évaser* [den.] vazolaştırmak +*é* < ***Fr*** *e(x)+ vase* vazo → VAZO

evcil "ehlî" [Cum 1934] *¯evcil adamın ocağını söndürse, Kadıköyünde oturanı İstanbul yakasına atsa (..)* || < ***TTü*** *ev* +*çIl* → EV

† Karş. *ehlî*< ***Ar*** *ahl* "ev halkı"; ***Fr*** *domestique* < ***Lat*** *domus* "ev". † +*cIl* ekinin anlam evrimi için bkz. ADAMCIL. TTü "yiyen" anlamına gelen ekin, 20. yy.'dan önce tamamen farklı bir anlam kazandığı anlaşılıyor.

›› evcilleş-, evcilleştir-

evcimen [Kab 1432] *avret ki erden temâsını götüre ve ârzüsı ayruk ere düşe, kedbânü olmaya, yaʿni ¯evcümen olmaya* || << ***TTü*** *evcümen* evine bağlı, evcil < ***TTü*** *ev* → EV

Levent Şahverdi Arşivi

† *+cūmen* ögesinin yapısı açık değildir.

evele|mek evetle- [LO 1876] ¯*evetlemek: Bol evet deyip emre imtisal etmemek* [uymamak] | [Cum 1950] *Halbuki ¯eveleyip gevelemeye lüzum yok.* | [TDK2 1955] *¯evelemek gevelemek: Asıl maksadı açıkça söylemeyip boş laf karıştırmak.* ‖ << ***TTü*** *evetle-* → EVET

evelek [Yad <1421?] *lebede kökü, kim baʿzılar ¯evelek/evelik dirler, dögeler yoğurtla karıştıralar* | [Hal 1477] *āfilen* [Fa.]: *¯Evelik dédükleri ot ki baʿzı yérlerde labata dérler.* ‖ ≈ ***Erm*** *avelug աւելուկ* [küç.] labada bitkisi, tirşik, rumex (◦DankoffALT §36) <? ***Erm*** *avel աւել* süpürge

† *Efelek, evelik* biçimleri de kullanılır.

ever|mek "evlendirmek" [Enb-TS <1390] *Pes atası aŋa ¯evermek χaberin ʿarż eyledi* ‖ < ***TTü*** *ev +(g)Ar-* → EV

evet [ETü: Kaş 1073] <Yağma, Tuχsı, Kıfçak ve Oğuz kavimleri ¯ewet, geriye kalan Türkler ise ¯emet, ¯evet ya da ¯yemet der.> ‖ << ***ETü*** *evet/emet/yemet* olumlama sözü

† Sözcüğün yapısı ve kökeni açık değildir. ***ETü*** *éw-* "ivmek, acele etmek" fiilinden "hemen, derhal" gibi bir ifade belki düşünülebilir.

›› evetefendimci

← EVELE-

evham [Dan 1360] *Gider gönlŋünde hiç kalmasun ¯evhām* ‖ ~ ***Ar*** *awhām* أوهام [*#whm* afʿāl çoğ.] vehimler, korkular < ***Ar*** *wahm* وهم [t.] → VEHİM

eviç [GülM 1429] *sen evüŋ içinde ne vardur bilmezsin, ¯evc-i felekde* [gökyüzünün tepesinde] *ne var-ıduğun ne bilürsün?* | "... musıkide bir perde ve makam" [LO 1876] *¯evc-i musıkī makamı ve perdesi.* ‖ ~ ***Ar*** *awc* أوج [*#Awc* faʿl] doruk, zirve, göğün en yüksek tabakası

† ***Fr/İng*** astronomi terimi olan *auge* "bir gök cisminin yörüngesinin en yüksek noktası" Arapçadan alınmıştır.

evir|mek [ETü: Or 735] *Kögmen yışıġ ¯ebirü keltimiz* [Kögmen dağının çevresini dolaşarak geldik] | [ETü: Kaş 1073] *ol meni yoldın ¯ewürdi <yoldan çevirdi>, ol ayak ¯ewürdi <kadehi devirdi> (..) er ¯ewrüldi <o gittiği yoldan çevrildi. Gittiği doğrultuyu değiştiren herkes için bu sözcük kullanılır.>* ‖ << ***ETü*** *ebir-* çevirmek, döndürmek ≈? ***ETü*** *egir-* a.a. → EĞİR-

›› evirgen, evril-

← EVRE, EVREN (EVRENKENT), EVRİM

evkaf [ÖM 1437] *ḥalāl olur mı zerk u rızḳ-ı ¯evḳāf?* ‖ ~ ***Ar*** *awḳāf* أوقاف [*#wḳf* afʿāl çoğ.] vakıflar < ***Ar*** *waḳf* وقف [t.] → VAKIF[1]

evla [Rab 1310] *bu sözlerde éki dürüst rivāyet keldi erse cemʿ kılmak ¯evlārak boldı* [daha uygunca oldu] ‖ ~ ***Ar*** *awlā* أولى [*#wly* afʿal kıy.] daha uygun, daha değerli, yakışan, yeğ < ***Ar*** *walīy* ولي yakın, uygun → VELİ

evlat [YusŞ <1348] || [Neh 1358] *köligede* [gölgede] *ehli ¯evlādı birle āsāyiş kılıp oltururlar* [otururlar]. ‖ ~ ***Ar*** *awlād* أولاد [*#wld* afʿāl çoğ.] çocuklar < ***Ar*** *walad* ولد [t.] çocuk → VELET

›› evlad-ı fatihan, evladiyelik, evlat edin-

evlek "toprakta açılan yarık" [Hal 1477] *merz* [Fa.]: *Sinor, iklīm sınırında* [ülke sınırında] *istiʿmāl olınur ve bostān ¯evleklerinde istiʿmāl olınur* | "dönümün dörtte biri" [LO 1876] *¯evlek: Sabanın derince çizgisi ki bir dönüm yerde dört kısım hasıl eder* | "arazi ölçüsü" [Cum 1930] *Umum mesahası 47 dönüm bir ¯evlek 149 arşındır.* ‖ ~ ***Yun*** *avlákion ἀυλάκιον* [küç.] sabanla toprakta açılan yarık, kanal, su arkı << ***EYun*** *aûlaks ἀῦλαξ* a.a. *+ion* < ***EYun*** *ʰelkō ἕλκω* 1. sürmek, sürüklemek, ağır bir şey çekmek, 2. tarla sürmek << ***HAv*** **selk-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *sulcus* (a.a.).

›› avlağı, avlak

← RÖMORK

evlen|mek [ETü: Or 735] *inim yeti urım üç kızım üç erti ¯ebledim* [kardeşim yedi oğlum üç kızım üç idi evlendirdim] | [ETü: Kaş 1073] *ol bu ewni ¯ewlendi* [bu evi ev edindi] | [Kıp: İdr 1312] *¯ewlendi: tazawwaca* [izdivaç etti] ‖ << ***ETü*** *evlēn-* ev edinmek (< ***ETü*** *evlē-* ev edindirmek) < ***ETü*** *ev* av *+lAn-* → EV

›› evlendir-, evlendirme dairesi, evli, evli barklı, evlilik

evliya "Allah dostları" [AşP 1330] *nitekim şol enbiyā vü ¯evliyā* | evliyaullah [EÇ <1683] *cümle ġuzāt-ı müslimīn ve yetmiş ¯evliyāullāh-ı muvahhidīn* ‖ ~ ***Ar*** *awliyāʾ* أولياء [*#wly* afʿilā çoğ.] dostlar < ***Ar*** *walī* ولي [t.] dost, veli → VELİ

† Türkçede halen yaygın olan anlamıyla *evliya* sözcüğü, *evliyāullah* "Allah dostları" deyiminden kısaltmadır.

›› evliyalık, evliyaullah

evolüsyon [Bah 1924] *¯evolüsyon: Bütün eşkâl-i hayatiyenin tedricen tahavvül ettiğini kabul eden nazariye, tekāmül.* ‖ ~ ***Fr*** *evolution* evrim, gelişme ~ ***Lat*** *evolutio* < ***Lat*** *evoluere* (tomar veya katlı bir şey) açmak, çözmek, salmak, (kitap) okumak *+()tion* < ***Lat*** *e(x)+ voluere* dönmek, döndürmek, yuvarlanmak, yuvarlamak → VOLTA

evrak [AşP 1330] *yazılur anda göŋül ¯evrāḳına* ‖ ~ ***Ar*** *awrāḳ* أوراق [*#wrḳ* afʿāl çoğ.] yapraklar, (mec.) sayfalar < ***Ar*** *waraḳ* ورق [t.] yaprak → VARAK

›› evrak kalemi, evrak-ı metruke

evre [YTü: CepK 1935] *¯evre = Safha = Phase* ‖ < ***TTü*** *evir-* döndürmek *+A* → EVİR-

evreka [AR 1899] *Her vakit Arşimed ʿevreka, ¯evreka' diye bağırmaz a!* ‖ ~ ***EYun*** *ʰeurḗka εὑρήκα* «buldum!», fizikçi Arkhimedes'in (MÖ 290-212) bir buluş üzerine bağırarak söylediği söz < ***EYun*** *ʰeuriskō εὑρίσκω* bulmak, keşfetmek << ***HAv*** **we-wrē-* < ***HAv*** **werə-*[2] bulmak

evren "zodyak, felek" [ETü: Kut 1069] *bolu birsü ¯evren tuçı evrilü* [felek çarkı hep dönmeye devam etsin] | "... kubbe şeklinde fırın" [ETü: Kaş 1073] *¯ewren* <demirci ocağı şeklinde yapılan ekmek fırını> | [LO 1876] *¯eviran*

Levent Şahverdi Arşivi

اویران: *Türkîde devrânı felek.* | "kâinat, Fr *universe* karşılığı" [YTü: Cum 1934] *gerçek musıkîde asıl kaynak bütün ¯evreni (kâinatı) kaplıyan derin ve sonsuz bir uğultudur* | evrensel "Fr universel karşılığı" [YTü: Cum 1934] *cihanın karışık vaziyetleri içinde ¯evrensel (umumi) sulh hayatının bozulmak tehlikeleri* || << ***ETü*** *evren* 1. döngü, çark, 2. kubbe < ***ETü*** *evir-/evür-* evirmek, döndürmek +*(g)An* → EVİR-

† TTü 15. yy.'dan sonra nadiren kullanılmış olan sözcük, Dil Devrimi döneminde canlandırılmış ve yeni anlam yüklenmiştir. *Evrensel* biçiminin ***Fr*** *universel* (a.a.) sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır. İlk kez bu sözcükte kullanılan ***YTü*** *+sAl* eki daha sonra çeşitli başka türevler yapımında kullanılacaktır.

›› evrensel

← EVRENKENT

evrenkent "üniversite" [YTü: Sinanoğlu 1976] *¯Evrenkentlerde yoğun yabancı dil yaz kursları açılmalı* || § ***YTü*** *evren* + ***YTü*** *kent* → EVREN, KENT[1]

† Dr. Oktay Sinanoğlu tarafından popülerleştirilen deyim, ***İng*** *university* sözcüğünün ses benzerliğinden ötürü *universe* "evren" ve *city* "kent" şeklinde analiz edilebileceği yanılgısından türetilmiştir. Karş. ÜNİVERSİTE.

evrim "Fr *évolution* karşılığı" [YTü: Cum 1935] *kendimizi, söz gelişi, Fransız, İngiliz, Alman v.k. uluslarının ¯evrim (inkişaf) yollarına göre anlamağa çalışıyoruz.* | evrimleş- [YTü: Mil 1976] *insanın şu ya da bu hayvandan ¯evrimleşmiş olmasının, onun değerini düşürmeyeceğini de sözlerine eklemektedir.* || < ***TTü*** *evir-* döndürmek *+Im* → EVİR-

† ***TTü*** *evir-* ve *devir-* fiilleri esasen eşanlamlı olduğu halde, ***YTü*** *evrim* ve *devrim* biçimleri arasında keyfî anlam ayrışması yaratılmıştır.

›› evrimci, evrimleş-, evrimsel

evsaf [Marz 1380] *çün bu ¯evṣâf birle meşhûr oldı* || ~ ***Ar*** *awṣāf* أوصاف [*#wṣf* afʿāl çoğ.] vasıflar, nitelikler < ***Ar*** *waṣf* وَصْف [t.] nitelik → VASIF

evvel [CodC 1303] *principium ... origo* [başlangıç, ilk] - *Tr: ¯aval* | evvela "ilk önce [zarf]" [SülÇ 1409] *Hak teʿālā ne yarattı ¯evvelā/ Cümle mahlûḳātdan kim evvel ola* | evveliyat [KT 1900] *¯evveliyât: Bir iş veya vukuatın ibtidaları, ilk kısmı* || ~ ***Ar*** *awwal* أوّل [*#Awl/#wAl* afʿal kıy.] birinci, ilk, başlangıç < ***Ar*** *āla* آل geri döndü, başa döndü → ALET

›› evvelâ, evvelallah, evvelemirde, evvelîn, evveliyat, evvelki, kânunuevvel, teşrinievvel

← CEMAZİYÜLEVVEL

evye [Mil 1956] *¯evye, lavabo, banyo-duş bataryaları* || ~ ***Fr*** *évier* yalak, lavabo << ***OLat*** *aquarium* su kabı, su yalağı → AKVARYUM

† Fransız halk dilinde **aquair* > *euwier* > *évier* evrimi tipiktir.

ex [Hür 2007] *¯ex-müzisyen* | [Hür 2011] *¯ex-sevgili* | [Cum 2011] *¯ex-Yugoslavya, ¯ex-İmparatorluk, ¯ex-Sosyalizm* || ~ ***İng*** *ex* 1. eski, öncki [önek], 2. eski eş ~ ***Lat*** *ex* 1. ayrılma edatı, [bileşik adlarda] den hali, 2. bir görevden ayrılmış kamu görevlileri için kullanılan deyim < ***HAv*** **eghs* ayrılma edatı

ey [ETü: İyiP <1000] *¯ey/ay* | [AşP 1330] *sen kerîmsiŋ yarlıġa ¯iy pādişāh* || << ***ETü*** *ay/ey/hay/hey* hitap ünlemi → HAY

eyalet "Osmanlı devletinde 1590'lardan itibaren en büyük idari birim, vilayet, beylerbeyilik" [EÇ <1683] *¯eyâlet-i Erzurum'da bu şehr-i Tortum* || ~? ***Ar*** **iyāla(t)* إيالة [*#wly* ifʿāla(t) IV msd.] yönetim, idare < ***Ar*** *waliya* وَلِيَ veli oldu, göz kulak oldu → VİLAYET

† ***Ar*** *#wly* fiilinin *ifʿāl* masdarı olduğu genellikle kabul edilirse de Arapçada bu sözcük mevcut değildir. Eş anlamlı olan *vilayet* sözcüğünün (belki ***Tü*** *il/el* etkisiyle) bozulmuş şekli olduğu düşünülebilir.

eye [ETü: Kaş 1073] *¯eyégü* <kaburga. Çadırın direklerine de ¯eyégü denir.> *(...) içégü* <kaburgaların çevrelediği şeylerin tümüne verilen ad.> || << ***ETü*** *eyégü* kaburga

eyer [ETü: Kaş 1073] *¯eḍer: as-sarc* [eyer] *(...) er at ¯eḍerlédi* [at eyerledi] || << ***ETü*** *eder* hayvan sırtlığı, eyer

›› eyerci, eyerle-

eyle|mek [ETü: Bud <1000] *toŋuz yıl ¯eḍlemişke* [domuz yılında (üzüm bağını) işlemişe] *(...) ¯eḍlegüçi bir erklig kişi* [bağı işleyecek becerikli biri] | [ETü: Kaş 1073] *ol eḍledi neŋni* [o nesneyi işleyerek yarar hale getirdi] *(...) ¯eḍlig neŋ: kull şayʾ yuntafaʿ bihi* [yarayışlı olan her şey] | [Kıp: İdr 1312] *¯eyledi: ʿamala* [imal etti] | [Men 1680] *¯eylemek: itmek* [etmek], *kılmak. Facere.* || << ***ETü*** *edle-* işlemek, yarar hale getirmek < ***ETü*** *éd/ed* işlenmiş şey, yarar şey *+lA-* → ET-

← EYLEM (YÖNEYLEM)

eylem [YTü: Fel 1942] *¯eylem = Fiil, tesir = Action* || < ***TTü*** *eyle- +Im* → EYLE-

›› eylemci, eylemsel, eylemsi, eylemsizlik

← YÖNEYLEM

eylül [<1500] || ~ ***Ar*** *aylūl* أيلول Rumi takvimin yedinci ayı ~ ***Aram*** *ʾelūl* אלול Arami/Süryani takviminin altıncı ayı ≈ ***Akad*** *elūlu/elūnu* hasat festivali, bu festivalin yapıldığı ay

† "Hasat festivali" anlamında III Ur ve Eski Babilce döneminden itibaren kaydedilmiştir. ▫CAD 4.136.

eytam [Men 1680] *yetîm pl. ¯eytâm, yetâmî.* || ~ ***Ar*** *aytām* أيتام [*#ytm* afʿāl çoğ.] yetimler < ***Ar*** *yatīm* [t.] yetim → YETİM

›› eytamhane

eytişim [YTü: Fel 1942] *¯eytişim = Cedel = Dialectique (isim); ¯eytişimsel = Cedele müteallik = Dialectique (sıfat)"* || < ***TTü*** *eyit-/eyt-* söylemek *+lş-* < ***ETü*** *ay-* a.a. *+lt-* << ***ETü*** **ad-* ayrılmak, seçmek → AYIR-

† "Söylemek" anlamında *aytmak/eytmek* TTü yoğun olarak kullanılan bir fiil iken 16. yy.'dan itibaren yazı dilinden düşmüştür. Dil Devrimi döneminde türetilen *eytişim* sözcüğü, ***Yun*** *dialektikē*

Levent Şahverdi Arşivi

"karşılıklı söyleşme, karşıt akıl-yürütme" teriminin literal çevirisidir.

›› cytişimsel, eytişimsel özdekçilik

eyvah [MEd y. 1300] *¯eyvāh tédi = ah tédi* | [AşP 1330] *eytdüm ¯iyvāh kanı ol yoldaşlarum* || *~ Fa ay-vāh/ā-vāh* أيواه/أواه tcessüf ünlemi → VAH

›› eyvahlan-

eyvallah [Yun <1320] || << ***TTü*** *eyi vallahi* → IYI, VALLAHI

eyvan [Gül 1317] *otururlar nīst ¯eyvānında hest* [yokluk kapısında var olarak] | [SN 1354] *Her ¯eyvānda tururdı bir taχt u tāc / Kimi yeşm idi taχtınuŋ kimi ʿāc* || *~ Ar aywān* أيوان büyük kapı, eşik, (mec.) saray *~ OFa āywan* a.a. (▫D-M 6)

eyyam [GülM 1429] *geçmiş zamān ¯eyyāmı teʿemmül kılurdum* | [KT 1900] *¯eyyām: 1. Zaman, hengām. 2. Nüfuz, iktidar. 3. Gemiye müsaid rüzgār.* || *~ Ar ayyām* أيّام [*#ywm* afʿāl çoğ.] günler < *Ar yawm* يوم [t.] gün → YEVM

›› eyyamcı

← HEYAMOLA

ez|mek [ETü: Kaş 1073] *ol yémi ézdi <toprağa ya da derinin üzerine çizik attı> (...) anıŋ eti ¯ézildi <eti tırmalandı. Uzunlamasına her türlü çizik ya da sıyrık için bu sözcük kullanılır.> (...) ol oğlan kulakın ¯ézitti* <çocuğun kulağına çizik/yarık açtı> | [OTü: İMüh <1310] *¯ezdi: şarada* [(ekmeği) doğradı, ufaladı] | [Kıp: İdr 1312] *¯ezdi: ḥalla bi maʿnā ḍawwaba* <çözdü, eritti> | [Men 1680] *¯ezmek & ¯ezdürmek: Obterere, conterere, tundere* [kıymak, parçalamak, ezmek]. || << ***ETü*** *éz-* çizmek, sıyrık veya yarık açmak

† Çeşitli Türk dillerinde gösterdiği anlam çeşitliliği şaşırtıcıdır.

›› ezdir-, ezik, ezil-, ezinti, ezme

← ECİŞ BÜCÜŞ, EZGİ

ez+ *~ Fa az* ayrılma ve uzaklaşma edatı, ismin +den halini oluşturan edat << *OFa ac/az* a.a. ≈ *Ave haça-* a.a. (≈ *Sans sáça-* a.a.)

† Aynı İrani kökten Kürd *ji/jê* "+den hali edatı".

← EZBER, EZCÜMLE, EZKAZA

eza [AtH <1250 (1444)] *¯iẕāsı öküşrek mäzäsı aza* [eziyeti çok zevki/tadı az] || *~ Ar aḏā* أذى [*#Aḏy* faʿāl msd.] rahatsızlık, cziyct < *Ar aḏā* أذا rahatsız oldu, cziyet çekti

← EZİYET

ezan [Rab 1310] *Bilāl raziya'llāhu ʿanhu ¯ezān kıldı, şahābeler yığlaştı* [ağlaştı] || *~ Ar aḏān* أذان [*#Aḏn* faʿāl msd.] duyurma, anons, özellikle namaza çağrı < *Ar aḏina* أذن kulak verdi < *Ar uḏn* kulak → İZİN

›› ezanî saat

← MÜEİN

ezber [Kab 1432] *χocaya vir tā ki ḳurʾānı ¯ezber idince okıya* | [ÖM 1437] *Velī gökçek yüzüŋ şerhi* [güzel yüzünün tasviri] *dilümde gitmez ¯ezberden* | [Arg 1533] *¯exbarlérum* [ezberlerim]*: dichiaro & interpreto uno uocabulo & uno libro* [bir sözcüğü veya kitabı tefsir edip açıklarım] || *~ Fa az bar/az barm* أز بر/بِرم hafızadan § *Fa az* -den (ayrılma edatı) + *Fa barm* بِرم hafıza, hıfz → EZ+

›› ezber boz-, ezberci, ezberle-

ezcümle [Men 1680] *¯ez īn cümle: Ex his omnibus* [bu cümleden, bütün bundan] || *~ Fa az cumla* أز جملة bütünüyle, toplu olarak § *Fa az* -den (ayrılma edatı) + *Ar cumla(t)* جملة bütün → EZ+, CÜMLE

ezel [Kut 1069] *miŋ şanā ol uġan teŋrike / ¯azal ḥukmi tegrür köni egrike* [bin sena olsun o kadir tanrıya, ezel hükmü eriştirir doğruya eğriye] || *~ Ar azal* أزل [*#Azl* faʿal] sonsuz geçmiş *~ Aram azal* אזל [*#Azl*] 1. geçmek, gitmek, 2. ölmek (▫Jastrow 37)

† Arapça sözcüğün *Ar azala* "kıstı" fiiliyle anlam bağı kurulamaz; Arap filologlarının bu yöndeki teşebbüsleri fanteziden ibarettir. Karş. ▫Lanc 1:54.

›› ezelden, ezeli

ezgi "bir tür hızlı beste" [Kab 1432] *dāim yeynicek* [hızlı] *¯ezgiler çalma ve yendek* [sürekli] *ağır ezdiler daχı çalma* | "bir tür köylü bestesi" [LO 1876] *¯ezgi: ... köylülere mahsus uğultulu bir lahn* [nağme]. *Ağır ¯ezgi fıstıkî makam.* || <? ***TTü*** *ez- +gU* → EZ-

† *Ez-* fiiliyle anlam ilişkisi açık değildir. Karş. ***TTü*** *ezim* "mecburiyet", *ezinti* "sancı, eziyet", *ezik* "fakir".

eziyet [GülS 1391] || *~ Ar aḏiya(t)* أذيّة [*#Aḏy* faʿla(t) msd.] rahatsız eden şey, zahmet < *Ar aḏā* أذا rahatsız oldu, eziyet çekti → EZA

ezkaza [LO 1876] *¯ez kazā* || *~ Fa az ḳażā* از قضا kazadan (dolayı), kazara § *Fa az* -den (ayrılma edatı) + *Ar ḳaḍāʾ* قضاء → EZ+, KAZA

ezoterik [Mil 1963] *¯Ezoterik Birliği başkanı Baron Lui dö Sen Kleri* | [Mil 1972] *Baudelaire mistik bir tecessüsle hafi ilimleri, ¯esoterik felsefeleri ve bunların dayandığı sembolizmi (...)* || *~ Fr ésotérique / İng esoteric* batını, gizli ilimlere ait *~ EYun esōterikós* ἐσωτερικός içsel, batını < *EYun esōtéron* ἐσωτέρον içeride olan *+ik°* < *EYun ésō* ἔσω iç, içeri

›› ezoterizm

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

F

faal [KT 1900] *ˉfaʿʿāl: çok işleyen, çok iş gören, hiç durmayıb daima fiil ve hareketde bulunan.* || ~ ***Ar*** *faʿʿāl* فعّال [*#fʿʿl* faʿʿāl mesl.] yapıcı, edici, eyleyici < ***Ar*** *faʿala* فعل etti, eyledi → FİİL

† 20. yy başından önce Osmanlıca sözlüklerde görülmez.

← FAALİYET

faaliyet "faallik" [YOsm: Göv 1930] *ˉfaaliyet: Faallik, durmayıp çalışma, çok iş gören ve çalışan adamın sıfatı.* | "etkinlik" [YOsm: TDK1 1945] *ˉfaaliyet: Etkinlik, çalışma. Fabrika ˉfaaliyet halindedir.* || < ***Ar*** *faʿʿāl* فعال [*#fʿl* mesl.] eyleyici, etkin *+īya(t)* < ***Ar*** *faʿala* فعل etti, eyledi → FAAL

† *Faʿʿāl* sıfatından 20. yy başlarında türetilmiş Yeni Osmanlıca sözcüktür.

fabl [Özön 1961] *ˉfabl: Masal. Hayvanlar arasında geçer gösterilerek bir ahlak sonucu çıkartılan küçük manzume.* || ~ ***Fr*** *fable* masal, mesel << ***Lat*** *fabula* [küç.] küçük anlatı, masal < ***Lat*** *fari, fat-* söylemek, anlatmak *+ul°* << ***HAv*** **bhā-*[1] a.a. → FON(O)+

← ENFANTİL, FATAL (FAMFATAL), PROFESÖR (PROFESYONEL)

fabrika [Şin 1863] *Avrupa emtiʿāsının iʿtibārına ise ˉfabrikalar sāyesinde hāsıl olan ucuzluğu ile hāiz olduğu dakayık-ı hendesiyye ve ressāmiyye başlıca sebeblerdendir.* | [LO 1876] *ˉfabrika (It.): Kārχāne.* || ~ ***İt*** *fabbrica* / ***Fr*** *fabrique* işlik, imalathane << ***Lat*** *fabrica* a.a. < ***Lat*** *faber* sanatkâr, özellikle demirci << ***HAv*** **dhabhro-* < ***HAv*** **dhabh-* el becerisiyle yapmak, uydurmak, imal etmek

← FABRİKASYON, FABRİKATÖR, PREFABRİKE

fabrikasyon [Cum 1932] *İnhisar idarelerindeki teknik ve ˉfabrikasyon şubelerinin birleştirilmesine maddeten imkan görülememektedir.* || ~ ***Fr*** *fabrication* imalat < ***Fr*** *fabriquer* imal etmek *+()tion* → FABRİKA

fabrikatör [Bas 1876] *revolverlerin dahi ˉfabrikatör tarafından teslim olunmamış olduğunu* || ~ ***Fr*** *fabricateur* imalatçı ~ ***Lat*** *fabricator* a.a. < ***Lat*** *fabricare* imal etmek *+()tor* → FABRİKA

† Orijinal anlamı "imalatçı" iken Türkçede 1950'lerden itibaren "fabrika sahibi" anlamı ağır basmıştır.

facia [Men 1680] *ˉfāciʿat & ˉfecīʿat: Adversitas dolorem augens* [talihsizlik, trajedi]. || ~ ***Ar*** *fāciʿa(t)* فاجعة [*#fcʿ* fāʿila(t) fa. fem.] / ***Ar*** *facīʿa(t)* فجيعة [*#fcʿ* faʿīlā(t) sf. fem.] acıklı şey veya olay < ***Ar*** *faca'a* فجع acı ve üzüntü verdi, can yaktı

← FECAAT, FECAYİ, FECİ

factoring [Mil 1988] *Bugünlerde Türkiye'deki bankacılar yeni bir finansman sistemine 'merhaba' deyip (...) kolları sıvadılar: ˉFactoring* || ~ ***İng*** *factoring* aracı yoluyla iş yapma, aracı vasıtasıyla alacak tahsil etme < ***İng*** *factor* vekil (ad), vekâlet etmek (fiil) *+ing* ~ ***Lat*** *factor* yapan, eden → FAKTÖR

faça faça et- "yelkenleri tam rüzgâra karşı açmak" [LF 1884] || "yüz (argo)" [OCK 1932] *ˉfaça: Yuz, surat, sima, çehre. (...) "Façası bozuk' tabiri en ziyade çiçek bozukları için kullanılır.* || ~ ***İt*** *faccia* yüz, cephe, alın << ***Lat*** *facies* suret, yüz

← FAS (FASETA), FASAD

fagot [Asaf&Asaf 1927] *... ˉfagot... gibi ağız sazları... talim edilmeli* || ~ ***Fr*** *fagotte* nefesli bir çalgı ~ ***İt*** *fagotto* 1. demet, başak veya kamış destesi, 2. a.a. < ***OLat*** *facus* başak veya kamış destesi ≈ ***EYun*** *phákelos φάκελος* a.a.

fağfur "Çin hükümdarı" [SN 1354] *Üçünci dédüğün ki ˉFağfūr-ı Çin / ḳabūl éde séni vü vére ḳızın* | fağfûrî "Çin porseleni" [ÖM 1437] *götürür elde ˉfağfūrī çanağı* || ~ ***Ar*** *faġfūr* فغفور [*#fġfr* q.] Çin hükümdarı, Çin ülkesi ~ ***OFa*** *bagpuhr* tanrının oğlu, Çin hükümdarlarının sıfatı ≈ ***Sans*** *bhágaputra* भगपुत्र a.a. § ***Sans*** *bhága* 1. baht, bereket, 2. bey, hükümdar, tanrı + ***Sans*** *putrá* oğul → BEY

fahiş [MEd y. 1300] *çalpaklık kıldı sözinde = ˉfāhiş sözledi sözi içinde* || ~ ***Ar*** *fāḥiş* فاحش [*#fḥş* fāʿil fa.] kabul edilmiş sınırları aşan, azgın, utanmaz ≈ ***Ar*** *faḥuşa* فحُش azdı, azgın ve aşırı idi → FUHUŞ

← FAHİŞE

fahişe "azgınlık" [Enb-TS <1390] *süci* [şarap] *içmege ve oda* [ateşe] *tapmağa ve zīnā ve ˉfāhişe işlemege meşġūl oldılar* | "... azgın kadın" [Fer <1451] *nā-bekār ˉfāḥişe, kardaşımı bednām eyledüŋ, evini yıkdıŋ.* || ~ ***Ar*** *fāḥiša(t)* فاحشة [*#fḥş* fāʿila(t) fa. fem.] azgınlık, kepazelik, fahiş eylem < ***Ar*** *faḥuşa* فحُش çirkin ve utanmaz idi → FAHİŞ

† "Orospu" anlamı Farsça ve Türkçede ortaktır, ancak Arapça sözlüklerde görülmez.

fahrenhayt [Cum 1931] *İki ve üç yaşında çocuklar için, duşu ˉFahrenhayt 70 ten aşağı yapmak doğru değildir.* || ~ ***Fr/İng*** *fahrenheit* bir hararet birimi < ***öz*** *Gabriel Fahrenheit* Hollandalı fizikçi (1686-1736)

fahri [YOsm: LO 1876] *ˉfaχrī: İftiharen, bila ücret.* || ~ ***Ar*** *faχrī* فخرى [nsb.] onursal < ***Ar*** *faχr* فخر [*#fχr* faʿl msd.] onur, gurur *+ī* < ***Ar*** *faχara* فخر övündü, gurur duydu

›› fahr

← İFTİHAR (MÜFTEHİR)

faik [GülM 1429] *ʿuşāre-i kamış anuŋ ḳudreti-ile şehd-i ˉfāiḳ* [en iyi cins bal] *olmışdur* | [Sad 1574] *ṭabīb-i hāzık ve müdebbir-i ˉfāiḳ idı* [özenli bir tabip ve üstün bir yönetici idi] || ~ ***Ar*** *fāʾiḳ* فائق [*#fwḳ* fāʿil fa.] üstün olan, üstün gelen < ***Ar*** *fāḳa* فاق aştı, üstün geldi → FEVK

fail [AşP 1330] *pādişāhdur cümle fiʿlüŋ ˉfāʿili* || ~ ***Ar*** *fāʿil* فاعل [*#fʿl* fāʿil fa.] yapan, eden < ***Ar*** *faʿala* فعل etti, eyledi → FİİL

›› faili meçhul

Levent Şahverdi Arşivi

fair play [Mil 1988] *FİFA bu yılı ˉfairplay yılı' olarak ilan etti* | ~ ***İng*** *fair play* adil oyun, oyunu kuralına göre oynama § ***İng*** *fair* güzel (<< ***Ger*** **fagro-* a.a.) + ***İng*** *play* oynamak, oyun → PLAY-OFF

faiz "artan" [Men 1680] *ˉfāız, ˉfāyiz: taşüp dökülücü. Exuberans, exundans, abundans, affluens. ˉFāizül berekāt.* | *"... borcun fazlası"* [EÇ <1683] *māl-i pādişāhi ve kendüye on kīse ˉfāiżi tahsīl ider* || ~ ***Ar*** *fā'iḍ* فائض [*#fyḍ* fā'il fa.] artık, artan, taşıp dökülen, fazla < ***Ar*** *fāḍa* فاض taştı, arttı, döküldü → FEYİZ

† Faiz için İslam hukukunda kullanılan normal terim *ribā* olup, *faiz* sözcüğü hüsnü tabir olarak benimsenmiştir.

+faj ~ ***Fr/İng*** *+phage* [bileşik adlarda] yiyen ~ ***EYun*** *phágos φάγος* [dev.] yiyen < ***EYun*** *phagō φαγω* yemek << ***HAv*** **bhag-* paylaşmak, özellikle ziyafet vermek → BEZM

† Karş. *antropofaji* "insan yeme", *otofaji* "kendi kendini yeme", *koprofaji* "dışkı yeme".

›› +faji, antropofaj, antropofaji, entomofaj, entomofaji, koprofaji, otofaj, otofaji

← ÖZOFAGUS, PAYDOS

fajita [Mil 1995] *Hepsi Meksika yemeği: ˉFajitaslar, Chimichangalar gibi...* ‖ ~ ***İsp*** *fajita* fasulye

fak [Müneb-TS <1429] *şol ʿakılsız kuş gibi kim toprak içinde ˉfaḳ varın fehm itmeye* | [LO 1876] *ˉfaḳa* فاقه *basmak: Tuzağa düşmek.* ‖ ~ ***Ar*** *faχχ* فخّ [*#fχχ* fa'l msd.] tuzak ≈ ***Aram*** *paχ* פַּח a.a.

›› faka bas-

fakat [Men 1680] *ˉfeḳad: Certé, certò* [doğrusu, gerçekte]. *(...) ˉFeḳat: Tantummodo, nec plus, nec ultra* [ancak, yalnız, şu kadar ki] || ~ ***Ar*** *faḳaṭ* فقط ancak, yalnız, şöyle ki (bağlaç)

† Teoride *fekad* "gerçekten de" ve *fekat* "ancak, mamafih" ayrıdır; ancak Osmanlı dönemi uygulamasında çoğu zaman fark gözetilmez. 20. yy.'da AMA ve LAKİN bağlaçları ile eş anlamlı hale gelmiştir.

fakfon [LO 1876] *ˉfakfon: Gümüş taklidi maden, nikel.* ‖ ~ ***Alm***

fakih [Rab 1310] *Dâvûdnıŋ on éki oğlı bar erdi* [12 oğlu var idi] *kamuğı ʿālim, ˉfaḳīh, ʿāḳıl.* || ~ ***Ar*** *faḳīh* فقيه [*#fḳh* fa'īl sf.] bilgin, bilge, islam hukuku bilgini < ***Ar*** *faḳaha* فَقَهَ yorumladı, kavradı → FIKIH

›› fakı

fakir [AşP 1330] *gelsün eydür ger ġanīdür ger ˉfaḳīr* [gelsin dedi, ister zengin ister yoksul olsun] || ~ ***Ar*** *faḳīr* فقير [*#fḳr* fa'īl sf.] 1. oyuk, çukur, 2. beli bükük, 3. yoksul < ***Ar*** *faḳara* فكر oydu → FAKR

›› fak fuk fon, fakir fukara, fakirleş-, fakirlik

← FUKARA

fakr [<1400] || ~ ***Ar*** *faḳr* فقر [*#fḳr* fa'l msd.] 1. oyuk olma, oyulma, 2. yoksulluk < ***Ar*** *faḳara* فقر oydu

›› fakr ü zaruret

← FAKİR (FUKARA), FIKRA (ZÜLFİKAR)

faks faksimile "tıpkıbasım" [Mil 1951] *Kitabı Bahriye büyük bir itinayla ve ˉfaksimile olarak Devlet Matbaasında basılmıştır* | faksimile cihazı [Mil 1982] *Xerox ˉfaksimile cihazlarının siparişine başladık* | [Mil 1977] *teleks, telefoto ve ˉfax gibi elektronik cihazları işletebilen* ‖ ~ ***İng*** *fax* [abb.] < ***İng*** *facsimile* elektronik görüntü gönderme cihazı § ***Lat*** *fac* yap (< ***Lat*** *facere, fact-* yapmak) + ***Lat*** *similis* benzer, tıpkı → FAKTÖR, SİMÜLASYON

† Türkiye'ye ithaline 1982'de izin verildi.

›› faksimile, faksla-, fakslaş-, fax

faktör [Cum 1934] *Mamafih, tediye müvazenesinde en mühim ˉfaktör şüphe yoktur ki (...)* ‖ ~ ***Fr*** *facteur* 1. yapan, eden, üreten, 2. matematikte çarpan << ***Lat*** *factor* yapan, eden, etken, imal eden, imalatçı < ***Lat*** *facere* yapmak, etmek, eylemek, icra etmek *+()tor*

† ***Fr*** *faire,* ***İt*** *fare* "yapmak" biçimleri ***Lat*** *facere* fiilinden türemiştir.

›› faktöriyel

← AFERİST, AMPLİFİKATÖR, DE FAKTO, DEFO, EFEKT (EFEKTİF), ENFEKSİYON (DEZENFEKTE), FACTORİNG, FAKS, FAKÜLTE, FASİLİTE, FASON, FATURA, FETİŞ, FİZİBİLİTE, FRİGORİFİK, İDENTİFİKASYON, JÜSTİFİKASYON, KALİFİYE (DİSKALİFİYE), KODİFİYE, KONFEKSİYON (KONFETİ), MANİFATURA, MODİFİKASYON, OFİS (OFİSBOY), PARFE, PASİFİZM (PASİFİK), PERFEKSİYON, PÜTRİFİKASYON, REKTİFİYE, SERTİFİKA (SEKRESYON), SPESİFİK, ŞOFBEN (EŞOFMAN, ŞOFÖR)

fakülte "üniversite bölümü" [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *faculté* 1. yetenek, beceri, 2. üniversite bölümü << ***Lat*** *facultas* yapabilirlik, el becerisi < ***Lat*** *facilis* yapılabilir olan, kolay *+itas* < ***Lat*** *facere* yapmak *+()bilis* → FAKTÖR

fal [Kut 1069] *namāz kıldı özke yorup edgü ˉfāl* [(kendine) iyiye alamet olarak yorumlayıp namaz kıldı] | [Men 1680] *feel* فأل *usit. ˉfal* فال *(...) ˉfal açmak (...) ˉfal tutmak (...) ˉfalci* || ~ ***Ar*** *fa'l* فأل [*#fAl* fa'l] iyi alamet

›› falcı, falim

falafel [Mil 1996] *Doğa soslu makama, sebze güveci, ˉfelafel ...* || ~ ***Ar*** *falāfil* فلافل [*#flfl*] nohut ezmesiyle yapılan içli köfte < ***Ar*** *fulful* فلفل biber → DARÜLFÜLFÜL

† Biberden nohuta nasıl geçildiği açık değildir.

falaka [EÇ <1683] *Gerçi bunlarda cellādlar ve kırbac ve tāziyāneler vardır amma ˉfalaḳa degenekleri yokdur* || (≈ ***Ar*** *falaḳa(t)* فلقة [*#flḳ*] ayak tabanına dayak atma sopası) ~ ***EYun*** *phálanks, phalang- φάλαγξ, φαλαγγ-* 1. kütük, kalın sopa, 2. Eski Yunan'da bir ordu birliği < ***HAv*** **bhelg-* kütük, kalın ağaç gövdesi

† Arapçada eş anlamlı olarak kullanılan sözcük muhtemelen Türkçeden alıntıdır; ***Ar*** *fulḳ* "yarma" fiiliyle anlam bağı kurulamaz. † ***Lat*** > ***İng*** *phalanx* "küçük askeri birlik" Yunancadan alıntıdır. Yunanca sözcüğün etimolojisi için ▫Frisk 2.984,

Levent Şahverdi Arşivi

°Chant 1173. Aynı HAvr kökten ***Alm Balke*** "kütük", ***Fr planche*** > ***İng plank*** "kereste".

← BALKON, FALANJİST, PALANKA

falan [MEd y. 1300] *ḳarār ḳılıştı anıŋ birle ¯fülān nérse üze* [onunla falan nesne üzerine anlaştı] | [CodC 1303] *talis - Fa: ¯falan - Tr: buninχibi* [bunun gibi] *vel ¯falam* | [Men 1680] *¯fülān, vulg. ¯filan* & *¯falan* | [LO 1876] *¯falan ¯festekiz, ¯falan ¯fıstık, ¯falan ¯feşmekān* || ~ ***Ar*** *fulān* فلان adı zikredilmeyen kişi için kullanılan sözcük ~ ***İbr/Aram*** *pəlān* פלן a.a.

† Karş. ***Aram*** *pəloni almoni* פְלוני אַלְמוני "falan filan" (°Jastrow 71). ***OYun*** *peloni elmoni, Erm eġmoni peġmoni* "falan filan" biçimleri Süryaniceden alınmıştır (°Acar 2.21).

›› falan festekiz, falan filan, falan fıstık, falanca, feşmekân, filan, filanca

falanjist [Cum 1936] *verilecek bir ¯falanjist ittihadı vücude getirmek üzere Burgosa gelmiştir.* || ~ ***Fr*** *phalangiste* İspanya'da 1933'te kurulan sağcı parti mensubu < ***İsp*** *Falange* İspanya'da bir parti *+ist°* ~ ***EYun*** *phálanks, phalang- φάλανξ, φαλαγγ-* Eski Yunan'da sıkı düzenli piyade birliği → FALAKA

falçete [Cum 1930] *5 yaşındaki oğlu Halil İbrahim ¯falçata denilen kunduracı bıçağile yaralanmıştır.* | [TDK2 1955] *¯falçete: Kunduracı bıçağı* || ~ ***İt*** *falcietto* [küç.] küçük tırpan, orak < ***Lat*** *falx, falc-* orak *+et°*

† Kullanımda *falçata* biçimi açık farkla egemendir.

falez [TDili 1936] || ~ ***Fr*** *falaise* dik kayalık sahil ~ ***Ger*** **felisa/felsaz* kaya

† Aynı Germence kökten ***Alm*** *Fels/Felsen* "kaya", ***Norv*** *fjell* (a.a.).

fallus [Cum 1975] *ruhsal yapılarının preseksüel ilkel gelişim safhasında (¯fallus safhasında) kaldığının belirtisidir.* || ~ ***YLat*** *phallus* erkek cinsel organı ~ ***EYun*** *phállos φάλλος* ereksiyon halinde erkek cinsel organı << ***HAv*** **bhl-n-os* < ***HAv*** **bhel-*[2] şişmek, kabarmak → BALON

›› fallik, fallokrasi, fallos, fallosantrik

falsetto [Cum 1973] *soprano Gianna Logue, ¯falsetto Ezio di Cesare, tenor Guido Baldi* || ~ ***İt*** *falsetto* «cırtlak ses», yüksek oktavda şarkı söylemeye imkân veren ses tekniği < ***İt*** *falso* [küç.] hata, yanlış *+et°* → FALSO

falso "müzikte hata" [AR 1898] *şehir mektupçusunun ahengi ¯falsolaşmıştır, tamirine çalışılıyor.* || ~ ***İt*** *falso* hata, yanlış << ***Lat*** *falsus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *fallere, fals-* yanılmak, hatalı olmak

† ***İng*** *fail* "yanılmak", *false* "yanlış" Latinceden alınmıştır.

›› falso ver-

← FALSETTO, FAY (FALYA)

falya "(gemide) su sızıntısına neden olan delik veya yarık" [LF 1557] *¯falyası yer yer açılmış, su girür her südan.* | "topun ateşleme deliği" [LF 1712] *zīrā barut dökünüb topların ¯falyaları açılub askerin dahi nicesi yaralanmışdı* || ~ ***İt*** *falla* yarık, çatlak, delik < ***İt*** *fallire* eksik ve hatalı olmak, bozulmak, falsolu olmak → FAY

famfatal [Cum 1938] *Bu kadın, sarışın veya kumral olsun, ¯femme ¯fatale' denilen şuh ve meş'uym kadın tipinin halk içinden yetişmiş bir örneğidir.* || ~ ***Fr*** *femme fatale* ölümcül kadın § ***Fr*** *femme* kadın (<< ***Lat*** *femina* a.a.) + ***Fr*** *fatale* ölümcül → FEMİNEN, FATAL

›› fam fatal

familya "aile" [GösS 1856] *mezkür tiyatroya pek mu'teber ve ehl-i ırz ¯familyalar gitmekde bulundukları-na mebnī* | [LO 1876] *nebatat ¯familyalarına fasile, hayvanatın familyalarına zümre denir.* || ~ ***İt*** *famiglia* aile << ***Lat*** *familia* hane halkı, iyal < ***Lat*** *famulus* hizmetkâr, besleme

fan[1] [Cum 1988] *soğutucu teknolojisinin en son yenilikleri yalnızca AEG'de vardır - ¯Fan Sistemi (Üfflemeli Sistem) ile...* || ~ ***İng*** *fan* 1. harman savurma aleti [esk.], 2. vantilatör, pervane ~ ***Lat*** *vannus* harman savurma aleti

fan[2] fan kulüp [Cum 1967] *Bu topluluğun İstanbul'da ve Türkiye'de tanınması için bir ¯Fan ¯Kulüp* | [Cum 1988] *kavgacılıkta İngiliz ¯fan'larından aşağı kalmadıkları biliniyor.* || ~ ***İng*** *fan* [abb.] herhangi bir kişi veya grup veya akımın hayranı veya takipçisi < ***İng*** *fanatic* → FANATİK

›› fan kulüp

← FANZİN

fanatik [Bah 1924] *¯fanatik: Herhangi bir din veya fikre ifrat ile tarafdarlık eden, mutaassıp.* || ~ ***Fr*** *fanatique* asabi, din ve parti gayretiyle gözü dönmüş ~ ***Lat*** *fanaticus* tapınağa ait olan, 'tanrı çarpmış', cezbeye tutulmuş < ***Lat*** *fanum* tapınak *+ic°*

›› fanatizm

← FAN[2] (FANZİN), PROFAN

fanfar [Cum 1932] *¯fanfarın nağmelerine boru sesleri de karışmıştır* || ~ ***Fr*** *fanfare* gürültülü bando müziği < ***Fr*** *fanfaronnade* şatafat, pahalı ve gürültülü gösteriş < ***İsp*** *fanfarrón* şatafat meraklısı, gösterişçi kimse ~ ***Ar*** *farfara(t)* فرفرة [msd.] (hayvan, özellikle tavus kuşu) tüylerini kabartma

fanfinfon finfon [HRGTeb 1914] *Sen bana yaptığın ¯finfon' cakasıyla işini yürütemezsin.* | "yabancı, özellikle Frenk dili (argo)" [Mikh 1929] *¯fanfinfon: Langue étrangère.* || : ***onom*** Fransızca konuşma sesi

† *a-i-o* ünlü serisi ve burunsal */n/* sesi Fransızca telaffuzu andırır.

›› fanfinifon

fangri [HalikB 1952] *sürü sürü orfoslar, lahoslar ve ¯fangri balıkları* || ~ ***Yun*** *fangri φαγγρι* mercana benzer bir balık, sparus pagrus << ***EYun*** *phágros φάγρος* 1. bileği taşı, 2. mercan balığı

† Karş. ***İt*** *pagro/pagaro/fagari,* ***Fr*** *pagre,* ***İng*** *porgy* "mercan balığı". *Etimoloji* müellifi Isidorus'a göre "midye kabuğunu kesecek kadar keskin dişli olduğu için" bileği taşı adı verilmiştir. °Frisk II.980.

Levent Şahverdi Arşivi

fani [AşP 1330] *bilelüm ne imiş ¯fānī* فانى *olan* || ~ ***Ar*** *fānī* فانٍ [*#fny* fāʿil fa.] ölen, ölümlü < ***Ar*** *fanā* فنا yok oldu, söndü → FENA

fanila [TakV <1835] ¯*flanela* | [LO 1876] ¯*fanela: Beyaz şal ve şayak gibi maruf kumaş,* ¯*flanela.* || ~ ***Fr*** *flanelle* bir tür yünlü kumaş ~ ***İng*** *flannel* a.a. < ***Gal*** *gwlân* yün << ***HAv*** **welə-na* kürk, hayvan postu (◦Pokorny 1139)

† Keltçe *flan/* ile ***Lat*** *lana,* ***EYun*** *lēna* ve ***İng*** *wool,* ***Alm*** *Wolle,* ***Ave*** *varənā,* ***Sans*** *ūrnā* "yün" biçimleri aynı HAvr kökene dayanır. Önseste */w/* Yunancada ve klasik dönem Latincesinde düşmüştür.

← FLANEL, LANOLİN, VELUR

fantastik [Cum 1932] ¯*Fantastik muhayyelemi böyle doyuruyordum.* || ~ ***Fr*** *fantastique* görüntüsel, hayali, düşsel ~ ***EYun*** *phantastikós φανταστικός* a.a. < ***EYun*** *phantazō* hayal görmek *+istik°* → FANTEZİ

fantazma [TDK1 1945] ¯*fantasma: Gerçekte olmadığı halde var gibi görünen şey.* || ~ ***Fr*** *fantasme* hayal ~ ***EYun*** *phántasma φάντασμα* görüntü, hayal < ***EYun*** *phantázomai* görünmek *+ma(t)* → FANTEZİ

›› fantazmagorya

fantezi [LO 1876] ¯*fantazya: Ulvân, tantana, gösteriş, debdebe, süs.* | "... ticari bir ürünün sıradışı ve cazip modeli" [İlan 1913] *Salon ve müsamere için* ¯*fantezi ayakkabıları* | "... hayal mahsulü" [Cum 1936] *Pozitivizm haricinde kalan düşünce sistemleri* ¯*fantezi midir* | "... sıradışı erotik davranış" [Cum 1966] ¯*Fantezi olarak Charlotte Corday Marki tarafından kırbaçlanmaktadır* || ~ ***Fr*** *fantaisie* görüntü, hayal, hayal mahsulü, düş gücü ~ ***EYun*** *phantasía φαντασία* görüntü, hayalât < ***EYun*** *phainō φαίνω* 1. aydınlanmak, görünmek, 2. aydınlatmak, görünür kılmak << ***HAv*** **bhā-n-yo-* < ***HAv*** **bhā-*[1] parlamak, ışımak, aydınlanmak

† Aynı kökten ***EYun*** *phāō* (ışımak), *phôs* (ışık).

← DİA, EPİFANİ, FANTASTİK, FANTAZMA, FANTOM, FANUS (FENER, SELOFAN), FAZ (TRİFAZE), FENOL, FENOMEN, FOT(O)+ (FOSFOR, FOTOĞRAF, FOTON, FOTOSEL)

fantom [Cum 1936] *beni dehşetlendiren o korkunç* ¯*fantom* || ~ ***Fr*** *fantôme* / ***İng*** *phantom* hayalet ~ ***Lat*** *phantasma* a.a. ~ ***EYun*** *phántasma φάνταασμα* a.a. < ***EYun*** *phantázō φαντάζω* hayal görmek *+ma(t)* → FANTEZİ

fanus [CodC 1303] *lanterna - Fa:* ¯*fenus - Tr: fanar* | [Zati <1550] *Bî-nevâlar* ¯*fânüs-ı hayâl gibi götlerine mum sokub* || ~ ***Ar*** *fānūs* فانوس [*#fns*] lamba, fener ~ ***EYun*** *phanós φανός* [dev.] a.a. < ***EYun*** *phainō φαίνω, φα-* aydınlanmak, aydınlatmak → FANTEZİ

← FENER, SELOFAN

fanzin [Mil 1996] *radyo programları yaparak,* ¯*fanzin (fotokopi dergi) çıkartarak* || ~ ***İng*** *fanzine* bir şarkıcı veya müzik grubu hayranlarının çıkardığı amatör dergi < ***İng*** *fan magazine* → FAN[2], MAGAZİN

far[1] [TDK2 1955] ¯*far: Kara taşıtlarının ön yönünde bulunup yolu aydınlatan kuvvetli fener.* || ~ ***Fr*** *phare* 1. deniz feneri, 2. otomobil ışığı ~ ***EYun*** *pháros φάρος* deniz feneri < *öz* ***Pháros*** İskenderiye açığında deniz feneriyle ünlü ada

far[2] [Mil 1962] *Renkli* ¯*far yerini siyah kaleme bırakmış, gözler siyah kalemle yalnız üst göz kapağı olmak üzere düz bir hat olarak ve mübalağalı bir kuyrukla boyanıyor.* | ~ ***Fr*** *fard* [dev.] gözkapağı boyası < ***Fr*** *farder* makiyaj yapmak, yüzünü boyamak << ***Ger*** **farwidon* boyamak

† Karş. ***Alm*** *farben* (boyamak).

faraş [AşP 1330] *birisi yir yüzinüŋ* ¯*farrāşıdur / hem sular hem süpürür hem arıdur* | [LO 1876] ¯*faraş* فاراش: *Farrāşların süpürüntü topladıkları tahta ve teneke kulplu kap.* || ~ ***Ar*** *farrāş* فراش [*#frş* faʿʿāl mesl.] yatak ve döşek serici, oda hizmetkârı < ***Ar*** *faraşa* فرش yaydı, açıp serdi → MEFRUŞAT

faraza [Men 1680] ¯*farzâ pro* ¯*farzan: Planè, omninò, maxime verò* [kesinkes, aşikâre] *& dato casu, supposito* [varsayım gereği] | [LO 1876] ¯*farazā: Tutalım ki.* || ~ ***Ar*** *farḍan* فرضاً [zrf.] farz olarak, kural veya varsayım gereği < ***Ar*** *farḍ* فرض [*#frḍ*] zorunlu kabul, yasa, varsayım → FARZ

† İkinci /a/ sesi 19. yy.'dan önce Türkçede türemiştir.

farazî [YOsm: LO 1876] ¯*farazī: İtibarî.* | **faraziyat** [YOsm: KT 1900] ¯*farazīyāt: ... farz ve takdir üzerine mebni olan şeyler.* | **faraziye** "teori" [YOsm: SPzS 1908] *bu* ¯*faraziyenin husûlünü memleketin saʿâdeti nokta-i nazarından temennî ederiz.* || < ***Ar*** *faraḍī* فرضى [nsb.] farza dair, farzî < ***Ar*** *faraḍ* فرض [*#frḍ* faʿal] zorunlu kabul, yasa, varsayım *+ī* → FARZ

† Karş. ***Ar*** *faraḍī* "feraiz ilminde uzman kişi, miras hukukçusu". "Teori, teorik" anlamına gelen türevler Yeni Osmanlıcadır.

›› farazî, faraziyat

farbala [Bah 1924] ¯*falbala: Elbiseye veya perdeye süs olarak konan kırmalı dar uzun kumaş.* | [Alus 1933] *Yatak şatafatlı, üst kısmındaki* ¯*farbalalar, harçlar lüks.* | ~ ***Fr*** *falbala* süsleme amacıyla kullanılan geniş kurdele ≈ ***Prov*** *farbella* a.a. < ***?***

fare [Men 1680] ¯*fâr, plur. fîrân: Sıçan. Mus.* ¯*Feere: Mus faemina.* || ~ ***Ar*** *faʾra(t)* فارة [*#fAr* faʿla(t)] dişi fare veya tek bir adet fare / ***Ar*** *faʾr* فأر fare (kollektif isim)

† Karş. ***Akad*** *pērurūtum.* Ebla yazıtlarında *páratum* "fare".

farenjit [Cum 1935] *bazan larenjit ve* ¯*farenjit, bronşit, hatta pneumonie teşhis ve ârâzı* || ~ ***Fr*** *pharyngite* boğaz enfeksiyonu < ***EYun*** *phárynks, pharyng- φάρυνξ, φαρυγγ-* boğaz *+itis* << ***HAv*** **bher-*[2] delik

›› farinks

← PERFORASYON

Levent Şahverdi Arşivi

farfara [Men 1680] *ˉfarfara & ˉfārfara: Blatero, garrulus, scurra, jactator* [geveze, palavracı]. || ~? ***İt farfalla*** geveze ve akılsız kimse

† İtalyanca sözcükten bağımsız bir onomatope olabilir. † *Oy Farfara* şarkısında kullanılan sözcük muhtemelen ***Yun Várvara*** özel adı olup ayrı kelimedir.

›› farfaralık

fariğ [AtH <1250 (1444)] *tilekçe tiril inç ˉfāriġ kaḏġusuz* [dilediğin gibi yaşa dinç dertsiz kaygısız] | [Sad 1574] *endîşe-i aʿdâden ˉfāriġ olasın ve bakıye-i eyyâm-ı zindegânîde âsâyiş bulasın* [düşman korkusundan azade olasın ve ömrünün geri kalanında huzur bulasın] || ~ ***Ar*** *fāriġ* فارغ [*#frġ* fāʿil fa.] boşlamış, (dertten ve zahmetten) kurtulmuş, azade < ***Ar*** *faraġa* فَرَغَ boşalttı, feragat etti, özgür kaldı → FERAĞ

farika [Men 1680] *ˉfārık: Discemens, distinguens* [ayırt eden]. | [Düs 1871] *Fabrika muamelatıyla eşya-yı ticariyyeye mahsus ˉalamet-i ˉfarikalara dair nizamname* || ~ ***Ar*** *fārika(t)* فارقة [fem.] ayırt eden (dişil) < ***Ar*** *fāriḳ* فارق [*#frḳ* fāʿil fa.] ayırt eden → FARK

† *Alamet* sözcüğü dişil olduğu için dişil sıfat alır.

›› alameti farika

fariza [Kut 1069] *camāʿat bile* [ile] *kıl ˉfarîża namāz* || ~ ***Ar*** *farīḍa(t)* فريضة [*#frḍ* faʿīlā(t) sf. fem.] farz olan şey, dini ödev < ***Ar*** *faraḍa* فَرَضَ belirledi, kural koydu → FARZ

fark [Kut 1069] *köni egri ˉfarkı ürünli ḳara* [doğru ile eğri farkı beyazla siyah (gibidir)] | [SVel <1321] *Tatmağuŋ gözi ağuzdur gevdede / Datluyı açıdan ol gey ˉfark ide.* || ~ ***Ar*** *farḳ* فرق [*#frḳ* faʿl msd.] 1. ayrılma, ayrışma, ayırt etme, 2. ayrım < ***Ar*** *faraḳa* فرق ayırdı

† Aynı Sami kökünden ***Aram*** *pərak*, ***İbr*** *pārak* "ayırmak, azat etmek".

›› fark et-, farkında, farkındalık, farklı, farklılaş-, farksız

← FARİKA, FERÇ, FERİK, FIRKA, FİRAK, FİRKAT, FURKAN, MÜTEFERRİK, TEFRİK (TEFRİKA)

farmakoloji [Cum 1936] *Türk profesörlerinin okuttukları dersler (...) fizyoloji, ensac, teşrihi marazi, ˉfarmakoloji* || ~ ***Fr*** *pharmacologie* ilaç bilimi < ***EYun*** *phármakon φάρμακον* ilaç → +LOG

›› farmakolog, farmakolojik, farmasötik

farmason [Hind 1831] *Maçon* [Fr.]: *divarcı; ˉfermason"* | [Bas 1876] *ˉfran ˉmason* || ~ ***Fr*** *franc maçon* mason § ***Fr*** *franc* serbest, özgür + ***Fr*** *maçon* duvarcı → FRANCHİSE, MASON

fars [Rz 1896] *ˉfars olur amma o derecesi hiç bir vakit layık değildir* || ~ ***Fr*** *farce* 1. oyunların sahne aralarına eklenen halk tipi diyalog, 2. kaba güldürü < ***Fr*** *farcir* doldurmak, dolma yapmak << ***Lat*** *farcire, farct-* tıkmak, doldurmak << ***HAv*** **bhrk*-yo-* < ***HAv*** **bhrek*-* tıkmak, sıkmak, boğmak, kalabalık etmek

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *frequens* "sık, sıkışık", ***EYun*** *frássō. frag-* "daraltmak, sıkmak, çitle çevirmek".

← DİYAFRAM, ENFARKTÜS, FREKANS (FM)

farz [AşP 1330] *bu sözler (...) ˉfarż u vācibdür bize* [gerekli ve zorunludur] || ~ ***Ar*** *farḍ* فرض [*#frḍ* faʿl msd.] 1. kertik, çentik, 2. gerek, gereklilik, dini ve ahlaki zorunluluk, 3. mantıki gereklik, varsayım < ***Ar*** *faraḍa* فَرَضَ 1. kertti, 2. gerektirdi

† Anlam yelpazesi için karş. KERT-, GEREK. † Arapça sözcük ***Aram*** *pirṣah* פְּרָצָה "gedik, geçit" ve belki *paraṭ* פָּרַט "yarmak, ayırmak" fiili ile ilişkilidir.

›› bilfarz, farz et-, farzımuhal

← FARAZA, FARAZİ, FARİZA, MEFRUZ

fas "resimde cepheden yapılan portre, profil zıddı" [ResC 1912] || ~ ***Fr*** *face* yüz, cephe << ***Lat*** *facies* a.a. → FAÇA

← FASETA

fasad [Özön 1961] *ˉfasad: Binanın yüz tarafı, cephesi.* || ~ ***Fr*** *façade* bina cephesi ~ ***İt*** *facciata* yüz, cephe → FAÇA

fasafiso "boş şey, boş söz (argo)" [Mikh 1929] *ˉfasafiso: Choses vaines, paroles futiles.* | "dalavere" [Cum 1935] *Aznif Durdu güya modistralık yapar, halbuki gizliden gizliye ˉfasafiso çevirir.* || ~ ***Ar*** *fasāfis* فساقس [*#fsfs* faʿālil q. çoğ.] haşerat < ***Ar*** *fisfisa(t)* فسفسة [q. msd.] haşere, böcek, özellikle tahta kurusu

fasarya [Cum 1947] *Yunanlıların tabiri ile ˉfasarya = gürültü patırdı' ile uğraşacak zamanları yok.* || ~ ***Yun*** *fasaria φασαρία* keşmekeş, kargaşa, kavga ~ ***?***

† Yunanca sözcüğün kökeni meçhuldür.

faseta [LO 1876] *ˉfaseta: Elmasın tıraşi yüzleri.* || ~ ***Fr*** *facette* traş edilmiş elmas yüzü, cephe < ***Fr*** *face* [küç.] yüz, cephe → FAS

fasık [Kut 1069] *zinā kılma ˉfāsık atanma ḳara* [zina etme, adın kara günahkâra çıkmasın] || ~ ***Ar*** *fāsiḳ* فاسق [*#fsḳ* fāʿil fa.] suçlu, günahkâr < ***Ar*** *fasaḳa* فَسَقَ suç işledi → FISK

fasıl "mevsim" [Kut 1069] *bu yıl ˉfaşlıŋa* [yılın bu mevsimine] | "... müzikli eğlence" [EÇ <1683] *χānende ve sâzendeler kalʿa üzre her géce günâ-gün ˉfaşllar eyleyüp* || ~ ***Ar*** *faṣl* فصل [*#fṣl* faʿl msd.] 1. ayırma, bölme, 2. bölüm, aralık, mevsim < ***Ar*** *faṣala* فصل ayırdı, böldü

›› fasıl heyeti, fasl-ı hazan, faslen, faslet-

← FASILA, FASİLE, İNFİSAL, MAFSAL, TAFSİLAT (MUFASSAL)

fasıla [Men 1680] *ˉfâṣılet: Quod res duas dirimit* [iki şeyi ayıran]. || ~ ***Ar*** *fāṣila(t)* فاصلة [*#fṣl* fāʿila(t) fa. fem.] ara, aralık < ***Ar*** *faṣala* فصل ayırdı, böldü → FASIL

›› fasılalan-, fasılalı, fasılasız

fasih [AşP 1330] *ten dili vü cān dili eytdi ˉfaṣîḥ* || ~ ***Ar*** *faṣīḥ* فصيح [*#fṣḥ* faʿīl sf.] açık, kolay anlaşılır < ***Ar*** *faṣaḥa* فَصُحَ açtı

›› fasiha

fasikül [Cum 1934] *Dergi formaları basıldıkça her dört beş forma bir ˉfasikül olarak mütaleaları alınmak üzere (...)* || ~ ***Fr*** *fascicule* kitapçık, fasikül ~ ***Lat*** *fasci-*

Levent Şahverdi Arşivi

culus [küç.] küçük demet < ***Lat*** *fascis* demet, iple bağlı küme *+icul° << **HAv** *bhasko-* demet

← FAŞİZM (FAŞİZAN)

fasile "küçük aşiret, klan" [Men 1680] *¯fasīlet: Parva tribus, familia* | "... botanikte familya" [YOsm: KT 1900] *¯faşīle: bir cinse mensub olan nebatat ecnāsının mecmūʿu. (Bu tabir ilm-i hayvanatta dahi kullanılabilirken, her ne sebebe mebni ise hayvanatda 'zümre' lugati ıstılah ittihaz olunmuşdur.)* ‖ ~ ***Ar*** *faṣīla(t)* فصيلة [*#fṣl* faʿīlā(t) sf. fem.] grup, zümre, aile, kabile < ***Ar*** *faṣala* فصل böldü → FASIL

fasilite "el kolaylığı, beceri" [Mil 1958] *Trumpet tonu ile icrada bulunan Erdoğan halen muazzam bir ¯fasiliteye sahip olmamasına rağmen Muvaffak'dan sonra Türkiye'nin en iyi trumpetçisi olmak yolundadır.* | "... pratik hizmetler" [Mil 1968] *Çadır tipi evler: Bir ¯fasilite binası ile bütün ihtiyaçları temin edilmiştir.* ‖ ~ ***İng*** *facility* 1. kolaylık, 2. müşteriye veya kamuya kolaylık sağlamak için yapılan düzenleme ~ ***Lat*** *facilitas* < ***Lat*** *facilis* yapılabilir olan, kolay *+itas < ***Lat*** *facere, fact-* yapmak → FAKTÖR

›› fasilitatör

fasit [AşP 1330] *ol kişinüŋ işi ¯fāsid olmaya* ‖ ~ ***Ar*** *fāsid* فاسد [*#fsd* fāʿil fa.] fesat eden, bozan, bozuk < ***Ar*** *fasada* فسد bozuldu, ziyan oldu → FESAT

fason [Tarik 1885] ‖ "işletme dışına ihale edilen imalat" [RG 1953] *harice yapılan Işl. hasılatı (¯Fason)* ‖ ~ ***Fr*** *façon* 1. yapım, imalat, 2. yapış şekli, usul, racon << ***Lat*** *factio* yapım < ***Lat*** *facere* yapmak *+()tion → FAKTÖR

† Karş. ***İng*** *fashion* "1. imal etme, 2. usul, tarz, 3. moda".

›› fason imalat, fasone, sanfason

fast-food [Mil 1983] *'Amerikan yaşantısının' ürününü ¯'fast-food' tezgâhlarında ayaküstü bir şeyler atıştırarak nefsini körletmek* ‖ ~ ***İng*** *fast-food* hızlı yemek büfesi § ***İng*** *fast* hızlı (<< ***Ger*** **fastu-* pek, sağlam, katı << ***HAv*** **past-* a.a.) + ***İng*** *food* yemek (<< ***Ger*** **fōd* a.a. << ***HAv*** *pāt-* a.a.)

† ABD'de 1951'den itibaren yaygınlaşmış bir terimdir. Türkiye'de 1985'te McDonalds zincirinin açılmasıyla yaygınlık kazandı. † İngilizce *fast* sözcüğünün halen kullanılan özgün anlamı "sert, katı, pek"tir. Karş. ***İng*** *hold fast* "sıkıca tutmak", ***Alm*** *fest* "katı, pek". ***Erm*** *hasd hwuun* "kalın", esk. "şiddetli" aynı HAvr kökten gelir.

fasulye [ŞSic 1816] *Panasoğlu Andon ve ¯Fasulyaci Mıgırdiç ve Güllabioğlu Aritun* ¦ [Hind 1831] *Haricot* [Fr.]: *¯fasulya (...) Faséole* [Fr.]: *¯fasulya, böyrülce* ¦ [LO 1876] *¯fasulya: Lobya. Ayşekadın ¯fasulyası, çalı ¯fasulya.* ‖ ~ ***Yun*** *fasúlia φασούλια* [çoğ.] < ***Yun*** *fasúli(on) φασούλι* malum sebze, phaseolus vulgaris << ***EYun*** *phásēlos φάσηλος* baklagillerden ufak taneli bir bitki, fiğ, vicia sativa *+ion

† 19. yy.'dan önce ***Tü*** *börülce* ve ***Ar*** *lūbiya* biçimleri görülür. Çoğu sebze ve balık adında olduğu gibi Yunancadan çoğul biçim alınmıştır. † Bugünkü fasulye türlerinin çoğu Amerika kökenlidir. Antik çağda aynı adla anılan Ortadoğu kökenli sebze ayrı bir cinstir.

›› fasulyeden

faş¹ [Rab 1310] *Üç künde keḏin bu ẋaber Mekkede ¯fāş boldı* | [Yun <1320] *aldı benüm gönlümü sırrımı ¯fāş eyledi* ‖ ~ ***Fa*** *fāš* فاش aşikâr, açığa çıkmış ≈? ***Ar*** *faṣw* فشو [*#fṣw* faʿl msd.] (sır) açığa çıkma, yayılma

← IFŞA

faş² [Kam 1800] *al-aʿcam* [Ar.]: *şol dalgaya denir ki parelenmeyüp bütün olmağla suyu serpilüp saçılmaya ve gürüldüsü ve ¯faşırdısı işitilmeye* || : ***onom*** şiddetli su çarpma sesi → FIŞ

›› faşır, faşırda-, faşırtı

faşing [Mil 1957] *Ankara'da ¯Faşing: Avrupada ¯Faşing diye vasıflandırılan ve anane halini alan eğlencelere bu suretle memleketimizde de başlanmış bulunmaktadır.* || ~ ***Alm*** *Fasching* Almanya'nın Katolik bölgelerinde Paskalya orucundan önceki salı günü kutlanan karnaval << ***EYAlm*** *vast-schanc* «oruç dökmecesi», oruç öncesi içki veya yemek saçma [mod. Fast-Schenke]

faşizan [Mil 1970] *Milli Demokratik Devrim Çin modelini Türkiye'ye uydurma çabalarından ibarettir. Bu adamlar bir avuç fedaiyyanı ¯faşizan olarak istedikleri yere gidebilirler.* ‖ ~ ***Fr*** *fascisant* Faşizme eğilimli < ***Fr*** *fascisme* Faşist *+ent° → FAŞİZM

faşizm [Bah 1924] *¯faşizma: İtalya'da bir nevi milli ittihat. ¯faşist: Faşizmaya taraftar olan.* ‖ ~ ***Fr*** *fascisme* / ***İt*** *fascismo* İtalya'da Mussolini tarafından kurulan siyasi hareket ☼ 1919 İt. < ***İt*** *fascio* demet, sıkıca birbirine bağlı grup, çete *+ism° << ***Lat*** *fascis* 1. demet, 2. eski Roma'da otorite simgesi olarak taşınan çubuk demetine sarılı balta → FASİKÜL

›› faşist, faşo, islamofaşizm, neofaşizm, sosyal-faşizm

← FAŞİZAN

fatal <u>fatalizm</u> "kadercilik" [HRGTut 1926] *Öyle dikkatli bir ¯'fatalizm' ki şerefin nesl-i ahiri bu ibdaıyla âleme karşı övünse sezadır.* | [Cum 1937] *Gurur ve ironi sembolü, şehvetli ve ¯fatal, inkılabçı ruhlu ve melek şekilli bir tip* ‖ ~ ***Fr*** *fatal* ölümcül ~ ***Lat*** *fatalis* mukadder, nasip olan, kaçınılmaz, ölümcül < ***Lat*** *fatum* [pp. n.] «söylenmiş olan», yazgı, kader, ecel *+al° < ***Lat*** *fari* konuşmak *+()t° → FABL

›› fatalist, fatalizm

← FAMFATAL

fatih [<1400] ‖ ~ ***Ar*** *fātiḥ* فاتح [*#fṯḥ* fāʿil fa.] açan, fetheden → FETİH

fatiha [Gül 1317] *Tanrı rahmet eylesün ol gişiye / ¯Fātiḥa iḥsan éde kātibine* ‖ ~ ***Ar*** *fātiḥa(t)* فاتحة [*#fṯḥ* fāʿila(t) fa. fem.] 1. açan şey, başlangıç, 2. Kuran'ın ilk suresi → FETİH

fatura "ticari mal nümunesi, örnek" [Hind 1831] *Facture* [Fr.]: *mostra, ¯fatura, mal tefteri* | "... imalat veya satış belgesi" [T&S 1892] *Facture* [Fr.]: *emtia kaimesi, ¯fatura.* ¦ "... tornacılık terimi" [EkşiS 2002] *¯fatura: silin-*

Levent Şahverdi Arşivi

dirik parçaların içlerine (genellikle torna ile) açılan kademe. rulman yeri, parça geçmesi vb. işler için açılır. || ~ ***İt*** *fattura* 1. imalat, yapım, 2. imalatçının yapılan işin ayrıntısını gösterdiği belge << ***Lat*** *factura* imalat < ***Lat*** *facere* yapmak +*()tura* → FAKTÖR

† Tornacılık terimi olarak kullanımının kaynağı anlaşılamadı.

›› faturala-, faturalı hat, naylon fatura, proforma fatura

faul [Cum 1929] ¯*favul* || ~ ***İng*** *foul* 1. çirkin, pis, iğrenç, 2. sporda kural dışı hareket << ***Ger*** **ful-* pis, kokmuş << ***HAv*** **pūlo-* < ***HAv*** **pū-*[2] çürümek, kokuşmak → PUS[2]

fauna [x 1939] *Sivas vilayetinin Miosen devrine ait ¯faunası: MTA Enstitüsü Yayını* | [Özön 1961] ¯*fauna: Belli bir bölgenin hayvanlarının tümü.* || ~ ***YLat*** *fauna* biyolojide hayvanlar alemi ~ ***Lat*** *fauna* [çoğ.] hayvanlar, davar < ***Lat*** *faunus* mitolojide hayvanlar tanrısı < ***Lat*** *fauere* bereket vermek, bereketli olmak

† ***Lat*** *fauor/favor* "bereket, nimet" aynı kökten gelir.

fav [EkşiS 2012] ¯*favlamak: şu sıralar twitter'da çok kullanılan bir tabir. favoriye almak manasında.* || ~ ***İng*** *fav* [abb.] (sosyal medyada) beğenme < ***İng*** *favorite* favori, beğenilen, gözde → FAVORİ

›› favla-

fava "bakla içi ezmesi" [LO 1876] *ezme: (...) keşkek, ¯fava gibi ezmeler.* || ~ ***Yun*** *fáva φάβα* bakla ~ ***EYun*** *phába φάβα* a.a. << ***HAv*** **bhabhā-* a.a.

favori "yanak sakalı" [AMPar 1877] *İki yanakları üzerinden salıverdiği ¯favori denilen çatal sakallar* | "... yarışmada kazanması beklenen" [Cum 1938] *bu iki sarıkırmızılı takımdan hangisinin ¯favori olduğunu meydana çıkarabilmek için* || ~ ***Fr*** *favori* 1. tercih edilen, gözde, 2. yanak sakalı, 3. kazanması beklenen yarışmacı ≈ ***İt*** *favorito* tercih edilen, gözde < ***Lat*** *favor* beğenme, alkış < ***Lat*** *favere* tarafını tutmak, desteklemek +*or* << ***HAv*** **ghowē-* saymak, saygı göstermek, onurlandırmak

† Fransızca sözcüğün "yanak sakalı" anlamı 1830'larda dolaşıma giren bir moda deyimidir.

← FAV

fay [DTC 1943] ¯*fay* | [Mil 1953] *zelzele sahilden geçen bir ¯fay hattı üzerinde tesirini göstermiş* || ~ ***Fr*** *faille* 1. hata, eksik, bozukluk, 2. yarık, çatlak, jeolojide yer kabuğu yarığı < ***Fr*** *faillir* eksik veya hatalı olmak, yetmemek << ***Lat*** *fallere, fals-* a.a. → FALSO

← FALYA

fayans [AM17 1882] *saray ve köşk gibi ebniye-i kadimede görülen işbu tuğlalara Avrupalılar ¯fayans' diye pek büyük ehemmiyet verirler* || ~ ***Fr*** *faïence* çömlek üzerine işlenen bir tür sır ve bu yöntemle imal edilen eşya < ***öz*** *Faenza* İtalya'da bir kent

† Endülüs müslümanlarınca geliştirilen fayans tekniği 15. yy.'da Faenza'daki atölyeler tarafından benimsenmişti.

fayda [MEd y. 1300] *kendü assu aldı = kendüsi ¯fāyida aldı = kendü ¯fāyidalu boldı* | [Men 1680] ¯*fāidet, ¯fāide vul. ¯fayda* || ~ ***Ar*** *fā'ida(t)* فائدة [*#fyd* fāʿila(t) fa. fem.] yararlanma, kazanç, asıl < ***Ar*** *fāda* فاد yararlandı

›› faide, faydacılık, faydalan-, faydalı, faydasız

← İFADE (MÜFİT), İSTİFADE (MÜSTEFİT)

fayrap [AM 1885] *Birçok vapurlar ¯fayrap eylediği gibi* || ~ ***İng*** *fire up* «ateşi artır!», buharlı gemilerde hız emri § ***İng*** *fire* ateş (<< ***Eİng*** *fȳr* a.a. << ***Ger*** **fūri-* a.a. << ***HAv*** **paəwr* a.a.) + ***İng*** *up* yukarı hareket bildiren edat → PİR(O)+, UPLOAD

fayton [CKırlı 1840] ¯*fayton, ¯faytoncu* | [Bas 1870] *benim araba ve ¯paytonum yok ki buradan geçer iken zahmet çekeyim* || ~ ***Fr*** *phaéton* kiralık at arabası < ***öz*** *Phaëton* mitolojide Helios'un at arabasını ödünç alıp deviren oğlu

›› faytoncu

faz [TDK1 1945] ¯*faz: ... safha.* || ~ ***Fr*** *phase* evre, özellikle ayın evreleri ~ ***YLat*** *phasis* ayın evresi ~ ***EYun*** *phásis φάσις* ışıma < ***EYun*** *phainō, pha- φαίνω, φα-* ışımak, aydınlanmak +*sis* → FANTEZİ

← TRİFAZE

fazıl [Rab 1310] ʿ*ālim ü ¯fāżıl u kāmil* | [Fer <1451] *bir ʿāḳıl, ¯fāżıl, muḥterem, muḥteşim, muḥsin, müşfik, müdekkik ve muvaffıḳ kişiyi vezīr ü müşīr idinmiş-idi.* || ~ ***Ar*** *fāḍil* فاضل [*#fḍl* fāʿil fa.] faziletli, seçkin, üstün < ***Ar*** *faḍala* فضل arttı, aştı, üstün idi → FAZİLET

† Türkçede *fazıl* ve *fadıl* biçimleri kullanılır.

›› fadıl

← EFDAL

fazilet [AtH <1250 (1444)] *bilig maʿdini ham ¯faẕīlat kanı* [bilgi madeni ve fazilet kaynağı] || ~ ***Ar*** *faḍīla(t)* فضيلة [*#fḍl* faʿīlā(t) sf. fem.] üstünlük, seçkinlik, erdem < ***Ar*** *faḍala* فضل arttı, aştı, üstün idi → FAZLA

›› faziletfüruş

← FAZIL (EFDAL)

fazla [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *faḍla(t)* فضلة [*#fḍl* faʿla(t) mr.] ölçünün üzerinde olan şey, artık, ekstra < ***Ar*** *faḍala* فضل arttı, aştı, çok oldu, çok geldi, üstün idi

† Arapça /ḍ/ ض sesi Türkçede genellikle sesliden sonra /z/, sessizden sonra /d/ olarak telaffuz edilir.

›› fazlaca, fazladan, fazlalaş-, fazlalık

← FAZİLET (FAZIL), FODUL, FUZULİ

fe+ ~ ***Ar*** *fa* ف için, uğruna (edat)

← FESUPHANALLAH, FEZLEKE

fecaat [Men 1680] ¯*fecīʿat: Adversitas dolorem augens* [talihsizlik, trajedi]. || ~ ***Ar*** *facīʿa(t)* فجيعة [*#fcʿ* faʿīlā(t) sf. fem.] acı veren olay, musibet, trajedi → FACİA

† Arapça aynı kökten FACİA sözcüğünün eşdeğeridir.

Levent Şahverdi Arşivi

fecayi ~ ***Ar*** *facā'i'* فجائع [*#fc' fawā'il* çoğ.] facialar < ***Ar*** *facī'a(t)* [t.] → FACİA

feci "acıklı" [Fer <1451] *ɣalîfe bu ¯fecî' ve vecî' ɣaberi işitdüginleyin kendözini taɣtdan aşağa saldı, ḥâli ɣarâb oldı* | "... trajedi" [LO 1876] *¯fecî': (...) Acıklı tiyatro oyunu.* || < ***Ar*** *facî'* فجيع [*#fc' fa'îl* sf.] elemli, ıstırap veren < ***Ar*** *faca'a* فَجَعَ acı verdi, canını yaktı → FACİA

fecir [İrşM 1387] *İrte namâzınıŋ evvel vaḳtı, kaçan kim ikinç, ¯fecr çıksa* ‖ ~ ***Ar*** *facr* فجر [*#fcr fa'l* msd.] gün doğumundan önceki aydınlık < ***Ar*** *facara* فجر del-di, yardı

›› fecr-i ati

← FÜCUR, VELFECRİ

feçes [Mil 1955] *Peklik çekenlerin çoğunda kolonların vazifesinde bir bozukluk yoktur. ¯Feçes (dışkı) kolonları rahat rahat geçtiği halde düz bağırsakta duraklar.* || ~ ***İng*** *faeces* tıpta dışkı ~ ***Lat*** *faeces* [çoğ.] < ***Lat*** *faex* tortu, özellikle şarap tortusu, posa

† Türkçe telaffuz Latince bilmemekten kaynaklanır.

›› fekal

feda [Kut 1069] *¯fadâ ḳıldı barın neŋin ham özin* [feda kıldı varını, şeyini ve kendini] | [Men 1680] *¯fedâ usit. ¯fidâ: Sacrificium pro altero.* || ~ ***Ar*** *fadā'* فَدَاء [*#fdy fi'āl* msd.] 1. kurtulmalık, fidye, bedel, 2. (bir şey uğruna) bedel ödeme, feda etme < ***Ar*** *fadā* فدا feda etti, bedel ödedi

† Karş. ***Akad*** *padû* "fidye".

›› fedai, fedakâr, fedakârlık

← FİDYE

federasyon federe [Sahak 1855] *Fransanın cem'î eyâlâtından ¯federe nâmiyle Paris'e gelip* | [ZG <1924] *her şehirde debbağ loncası teşekkül ettikten sonra bunlar aralarında ¯federasyon yaparak* | "... spor teşkilatı" [Bah 1924] *¯federasyon: (...) Bir memlekete ait en yüksek spor teşkilatı.* || ~ ***Fr*** *fédération* ittifak, özerk birimlerden oluşan örgüt veya devlet ~ ***Lat*** *foederatio* ittifak < ***Lat*** *foedus, foeder-* ittifak, sözleşme, ant +*()tion* << ***HAv*** **bhoidh-es-* < ***HAv*** **bheidh-* güvenmek

›› federal, federalist, federalizm, federatif, federe

← DEFİ[2], KONFEDERASYON

feedback [Cum 1971] *tıpkı elektronik makinelerde "feedback' sisteminin yaptığını yapabilmesi* || ~ ***İng*** *feedback* geri besleme, elektronikte bir kavram (1920), psikoloji ve idari bilimlerde bir kavram (1943) § ***İng*** *feed* beslemek + ***İng*** *back* geri → BEK

fehim [AşP 1330] *gökten indi cân ü 'aḳl u ¯fehm ü dîn* || ~ ***Ar*** *fahm* فهم [*#fhm fa'l* msd.] anlama, kavrama < ***Ar*** *fahama* فَهِمَ anladı, kavradı

← İSTİFHAM, MEFHUM, TEFHİM

fehva [Taz 1482] *ve eger 'hüve'l-ẕâhir' ¯fehvâsı ɣavâṭırda* [hatıralarda] *yir eylerse* || ~ ***Ar*** *faḥwā* فحوى [*#fḥw*] anlam, meal, anlamlı söz < ***Ar*** *faḥā* kastetti, anlam ifade etti

fek [Men 1680] *¯fekk: Dissolvere* [mühür bozma, düğme açma, sözleşme ihlal etme], *disjungere duas res* [iki şeyi dekuple etme]. || ~ ***Ar*** *fakk* فكّ [*#fkk fa'l* msd.] kırma, keserek açma < ***Ar*** *fakka* فكّ kırdı, keserek açtı (≈ ***Aram*** *#pkk* פכך a.a.)

† Türk Ceza Kanununda 2005'e dek varolan *mühür fekki* suçu, bu tarihten sonra *mühür bozma* olarak adlandırılmıştır.

›› fekket-, mühür fekki

felah [AşP 1330] *cümle ġarḳa vardı ol buldı ¯felâh* [herkes boğuldu o kurtuldu] ‖ ~ ***Ar*** *falāḥ* فلاح [*#flḥ fa'āl* msd.] refah, rahatlık, huzur, kurtuluş < ***Ar*** *falaḥa* فَلَح kurtuldu, rahata erdi

† Arapça sözcüğün *falaḥa* "yardı, toprak sürdü, tarım yaptı" fiiliyle semantik ilişkisi belirsizdir.

← FELLAH, İFLAH

felaket "feleğin getirdiği afet" [Fer <1451] *Amma bir kaç gün ¯felâket u el darlığı çeke.* | [LO 1876] *¯felaket: Müvellededir. Felek belâsı, afet, musibet.* || < ***Ar*** *falak* فلك felek → FELEK

† Kemalpaşazade'ye göre bu Türkçe kelime "cühelanın ihtiraatından" olup gülünçtür.

felç [MŞ <1400] *¯fâlic getürmek ... ¯fâlic renci* | [Yad <1421?] *¯fâlic bir illetdir kim başdan iner yüreğe dökülür kişiniŋ bir yanı dutulur* | [LO 1876] *¯felc: Yarımca illeti, vücudun yarısı tutulma, fâlic olma.* || ~ ***Ar*** *falc/fālic* فالج [*#flc fa'l* msd.] 1. yarım baş ağrısı, migren, 2. gövdenin yarısını etkileyen inme, hemipleji ~ ***Aram*** *phālag* פָּלַג migren, felç ~ ***EYun*** *plēgía* / *ʰēmiplēgía πληγία/εμιπληγία* inme, felç < ***EYun*** *para+[1] plḗssō, plēg- πλήσσω, πληγ-* vurmak, çalmak, darp etmek << ***HAv*** **plāk-yo-* < ***HAv*** **plāk-*[2] vurmak, çalmak

† El-Cevalihi'ye göre Arapça tıp terimi Süryaniceden alınmıştır. Süryanice/Aramice sözcük ***EYun*** *ʰēmikrania* "yarım baş ağrısı, migren" ve *ʰēmiplēgia* "yarım felç" karşılığıdır. ▫Muarrab 114, ▫Fraenkel 263. † Aynı HAvr kökten ***Lat*** *plāga* > ***İng*** *plague* "salgın hastalık, veba".

›› çocuk felci, felçli

← APOPLEKSİ, HEMİPLEJİ, MEFLUÇ, PARAPLEJİ

feldmareşal [AResmi 1756] *Kartal perişanlığı akabinde ¯feldmarşal, Halil Paşaya mektub yazarak* | [Rat 1792] *Erdel derununda olan asakirin kumandantı ¯Feldmarşal Laytnant Baron Ralli* || ~ ***Alm*** *Feld-Marschall* Alman ordusunda bir rütbe § ***Alm*** *Feld* düz arazi, savaş alanı (<< ***Ger*** **feldhu-* düzlük, alan << ***HAv*** **pelətu-* < ***HAv*** **pelə-* yayılmak) + ***Alm*** *Marschall* mareşal → PLATO, MAREŞAL

← FELDSPAT

feldspat [T&S 1892] *Feldspath* [Fr.]*: silisit fasilesinden bir nevi granit, ¯feldspat.* ‖ ~ ***Alm*** *Feldspath* alüminyum silikat içeren bir tür kayaç § ***Alm*** *Feld* düz arazi, alan + ***Alm*** *Spath* alçıtaşı → FELDMAREŞAL

felek [Gül 1317] *cihânı yaradan, yiri döşeyen, ¯felekler döriden* [yaratan] | [AşP 1330] *nüh ¯felekden yokaru seyri geçer* [dokuz felekten öteye yol alır] ‖ ~ ***Ar*** *falak* فلك [*#flk fa'al*] 1. çark, 2. yıldızların döner küresi,

Levent Şahverdi Arşivi

3. talih, baht ~ ***Aram*** *pelekā* פלכא çark, çıkrık (≈ ***Fen*** *pelekum* yün eğirme çıkrığı ≈ ***Akad*** *palāku* dönme, çevirme)

† *Feleğin çarkı* deyimi ilgi çekicidir.

›› çarkıfelek

← EFLAK, FELAKET

fellah [Fer <1451] *Bir ¯fellāh davara odun yükletmiş evine gider* || ~ ***Ar*** *fallāḥ* فلاح [*#flḥ* faʿʿāl mesl.] çiftçi, toprak işçisi < ***Ar*** *falaḥa* فلّح yardı, toprağı sürdü → FELAH

fellasyo [Argo 1990] *¯fellasyo* | [Hür 1998] *kitapta Monica'nın Clinton'u memnun ettiği cinsten bir ¯fellatio' sayfası çevirir* ‖ ~ ***İng/Lat*** *fellatio* emme < ***Lat*** *fēlare/fellare* emmek +*()tion* << ***HAv*** **dhē-lo-* < ***HAv*** **dhē(i)-* emmek, emzirmek → FEMİNEN

›› fellatio

fellik fellik [KT 1900] *¯fillenk: Mükerrer kullanıldığında sürat ve dikkatle her tarafı araşdırıp taharri etmek makamında irad edilir. Her tereft fillenk fillenk aradılar.* | [Cum 1930] *¯fellik ¯fellik arıyor* || < ***?***

felsefe felsefî "felsefeci" [T ek 1341] *imam bir kez hammâmdayıdı. Bir kişiyi gördi futasız oturmuş. Birinceler eyitdi ¯felsefîdür. Birinceler eyitdi dehrîdür.* || ~ ***Ar*** *falsafa(t)* فلسفة [*#flsf* q. msd.] a.a. ~ ***EYun*** *philosophia φιλοσοφία* «bilgelik-sevme», felsefe < ***EYun*** *philósophos φιλόσοφος* «bilgelik-seven», filozof+*ia* → FİLOZOF

›› felsefî, filozofi

feminen [Mil 1950] *Stiller şimdikine kıyasen çok daha yumuşak, ¯feminen' ve itinalı olmaya meyyaldir.* || ~ ***Fr*** *féminin* dişil, kadınsı ~ ***Lat*** *femininus* a.a. < ***Lat*** *femina* kadın +*in*° << ***HAv*** **dhēmnā-* emziren < ***HAv*** **dhē-* emmek, emzirmek

† Aynı kökten ***Lat*** *fellatio* "emme, emzirme", *fētus* "hamilelik".

← EFEMİNE, FAMFATAL, FELLASYO, FEMİNİST, FETÜS

feminist [AM <1900] *Nisvanın hukukunu birazcık olsun artırmağa çalışıyorlar. Bu neviden bulunanlara ¯feminist deniliyor.* | feminizm [HRGTeb 1914] *Avrupa'daki ¯feminizm' cüretlerini, savletlerini görmüyor musunuz?* || ~ ***İng*** *feminist* kadın hakları taraftarı < ***Lat*** *femina* kadın +*ist*° → FEMİNEN

›› feminazi, feminizm

fen [Gül 1317] *kamu dürlü ʿilm ü hikmet bende var / illā bu yüzmek ¯fenni* [gemicilik sanatı] *oş sende var* | [KT 1900] *¯fenn: (...) 2. Ulum ve maarifin beher şube ve nevʿi. 3. Akıl ve tecrübe ve isbat ile vücude gelen ilim.* || ~ ***Ar*** *fann* فنّ [*#fnn* faʿʿl] yöntem, hüner, beceri, teknik (≈ ***Ar*** *fanan* فنن dal, şube)

† Esasen "teknik" anlamına gelen sözcük, 1830'lardan itibaren Avrupa'dan ithal edilen yeni bilimleri "medrese disiplinleri" anlamında kullanılan *ʿilm* kavramından ayırmak için kullanılmıştır.

›› fenci, fenni

← FENT (FETBAZ), FÜNUN (DARÜLFÜNUN), HEZARFEN

fena "ölümlülük" [Kut 1069] *uġan bir bayatka, aŋar yok ¯fanā* [kadir ve bir olan Allaha, ona fanilik yoktur] | "ölümlü alem, yokluk" [AşP 1330] *ḫükm idesüz ol ¯fenāsız* [ölümsüz] *mülkete (...) sen ¯fenā ḳıl* [yok et] *bunları öŋden soŋa* | "... kötü" [Men 1680] *¯fenā: Evanescère, perire* [yokolma, zail olma], *usit. Mortalitas* [ölümlülük], *vul. Malus, turpis* [halk dilinde kötü, bed]. || ~ ***Ar*** *fanāʾ* فناء [*#fny* faʿāl msd.] yokolma, zail olma, kararma ≈ ***Aram*** *panəyā* פניא [*#pny*] gün dönümü, akşam < ***Aram*** *pənā* פנא (yüzünü) dönme, ters dönme

† Aslı "yokolma" anlamında isim iken Türkçede 14. yy.'dan itibaren sıfat işlevi kazanmıştır.

›› fena alemi, fena halde, fenalaş-, fenalık

← FANİ, FENAFİLLAH, İFNA

fenafillah ~ ***Ar*** *fanā fī-llāh* فنا فى الله Tanrı içinde yokolma → FENA, Fİ, ALLAH

fener [CodC 1303] *lanterna - Fa: fenus - Tr: ¯fanar* | [SN 1354] *Tepemden tütünüm nite kim ¯fenār* [tepemden dumanım (tüter) lamba gibi] ‖ ~ ***Fa*** *fanār* فنار lamba ~ ***Yun*** *phanárion φανάριον* [küç.] lambacık < ***EYun*** *phanós φανός* lamba +*arion* → FANUS

›› deniz feneri, fener alayı, fener balığı

fenik [Cum 1933] *Nevyorkta 21 santim, Londrada 6 sent, Hamburgta 15 ¯fenik* || ~ ***Alm*** *Pfennig* Alman markının yüzde biri < ***Ger*** **panniŋga* [küç.] tepsicik → PENİ

fenol [Bah 1924] *¯fenol: Maden kömürü katranının taktirinden hasıl olan yağlardan çıkarılan bir madde.* || ~ ***Fr*** *phénole* «aydınlatma yağı», yanıcı bir kimyasal madde § ***EYun*** *phainō φαίνω* ışımak, aydınlanmak + ***EYun*** *élaion* yağ → FANTEZİ, OLE(O)+

›› asit fenik

fenomen [Bah 1924] *¯fenomen: Nazar veya hayale çarpan tabii bir vaka, hadise.* || ~ ***Fr*** *phénomène* görünen şey, olgu, görüngü ~ ***EYun*** *phainómenon φαινόμενον* görünen şey, görüntü < ***EYun*** *phainō φαίνω* aydınlanmak, görünmek +*men*° → FANTEZİ

›› epifenomenal

fent [Men 1680] *¯fend vulgo ignaro pro fenn* [cahil halk dilinde fenn yerine]*: Astus, dolus, stratagema* [kurnazlık, hile, kumpas]. ‖ ≈ ***Fa*** *fand* فند hile, desise ~ ***Ar*** *fann* beceri, teknik, hüner → FEN

← FETBAZ

feodal feodalite [Sch 1870] *Système féodal* [Fr.]: *¯feodalite* فوداليته *usulü.* | feodalizm [ZG 1923] *bu camianın vücude getirdiği ¯feodalizm içinde reaya halini aldılar.* ‖ ~ ***Fr*** *féodal* vassalaj ilişkisine dayalı siyasi veya hukuki düzen < ***OLat*** *feudum/feodum* Ortaçağ hukukunda belli yükümlülükler karşılığında tasarruf edilen mülk biçimi +*al*° ~ ***Ger***

›› feodalite, feodalizm, feodalleş-

fer [AşP 1330] *açılur ¯ferri vü artar ḳuvveti* || ~ ***Fa*** *farr* فرّ nur, ışık, parıltı, ihtişam, özellikle hükümdarlara özgü parıltı << ***OFa*** *farn* a.a. (≈ ***Ave*** *hvarənah-* a.a. < ***Ave*** *hvarə-* güneş) << ***HAv*** **saəwel-* güneş → HELİ(O)+

Levent Şahverdi Arşivi

† Karş. ***Sans*** *súvar*, gen. *sūrah* "güneş" > *súrya* "güneş", *svárṇara-* "nur, parıltı, ihtişam". ***Sans*** */s/ > **Ave** /h/ > **Fa** /f/* standarttır.

← KERLİ FERLİ

ferace fereci [Fer <1451] *cāmedāndan Mısrī gönlek, Fezī cübbe, Hindubārī ¯ferecī geydi* | [Men 1680] *¯ferāce, ¯ferrāce vul. ¯ferece: Vestis exterior cum largis & patulis manicis* [geniş kollu dış giysi]. ‖ ~ ***Ar*** *farūc/furūca(t)* فروج [*#frc*] kaftan, tünik ~? ***Aram*** *parəgod* פַּרְגּוֹד 1. örtü, perde, 2. a.a. ≈ ***OYun*** *paragōdēs* παραγώδης a.a.

† ***OYun*** *phoresiá* (a.a.) Arapça veya Türkçeden alıntıdır. MS. 2. yy.'dan itibaren görülen Aramice sözcüğün kaynağı meçhuldür (▫Jastrow 1214).

feragat [Tezk 1341] *bu kadar māl anıŋ-çün sakların kim baŋa ¯ferāġat sebebi olur* ‖ ~ ***Ar*** *farāġa(t)* فراغة [*#frġ* faʿāla(t) msd.] (mülkü veya makamı) terketme < ***Ar*** *faraġa* فَرَغَ boşalttı, terk etti → FERAĞ

ferağ [Dan 1360] *her kişi kendü hālinde ¯ferāğ ʿāleminde ārām kılmışlardı.* ‖ ~ ***Ar*** *farāġ* فراغ [*#frġ* faʿāl msd.] 1. boşaltma, boş olma, serbest olma, 2. boşluk, vakum < ***Ar*** *faraġa* فَرَغَ boşalttı, tüketti, feragat etti

← FARİĞ, FERAGAT, İFRAĞ, İSTİFRA

ferah [AtH <1250 (1444)] *balā kelse ṣabr it ¯farahḳa küḏüp* [bela gelse sabr et, ferahı bekle] | [KT 1900] *¯ferah: Sevinç, şadumanlık, inşirah, gönül açıklığı ('ferâχ' lugat-ı farisisiyle iktibas ettirmemeli.)* ‖ ~ ***Ar*** *faraḥ* فرح [*#frḥ* faʿal msd.] gönül açıklığı, rahatlık, huzur ~ ***OFa*** **frāh* a.a. ≈ ***Ave*** *frātha-* açık, geniş (≈ ***Sans*** *prāthu* a.a.)

† Farsça *ḫ* ile yazılan *ferāχ* "geniş, bol" sıfatı ile Arapça *ح* ile yazılan *ferah* "gönül huzuru" adı Türkçe kullanımda karışmıştır. † Arapça sözcüğün Farsçadan alıntı olduğu muhakkaktır; ancak Yeni Farsça *farāχ* biçimiyle ilişkisi net değildir.

›› ferahfeza, ferahla-, ferahlık, ferahnak

feraset [GülM 1429] *mecnūn ¯firāset-ile bildi, eytti* ‖ ~ ***Ar*** *fīrāsa(t)* فِراسة [*#frs* fiʿāla(t) msd.] (göz veya kavrayışta) uyanık olma ≈ ***Aram*** *pəraṣ* פְּרַשׁ ayırt etmek, aymak, kavramak

ferç [Rab 1310] *menin zekerimni tutup senin ¯ferciŋe koḏmağınça* [benim penisimi tutup senin vajinana koymayınca] ‖ ~ ***Ar*** *farc* فرج [*#frc* faʿl msd.] 1. açıklık, apış, 2. özellikle dişilik organı < ***Ar*** *faraca* فرج yardı, ayırdı ≈ ***Ar*** *faraḳa* a.a. → FARK

ferda [CodC 1303] *cras* [yarın] - *Fa: ¯farda - Tr: tangda* [taŋda = sabahleyin] ‖ ~ ***Fa*** *fardā* فردا 1. gün doğumu, şafak, 2. yarın << ***OFa*** *fratāg* a.a. → PER+

† Karş. ***Sans*** *prātár* प्रातर् "erken, sabah".

ferforje [Cum 1939] *gümüş kaplama çatak bıçak takımı, kristal ve ¯ferforje elektrik avizeler, Singer otomatik dikiş makinesi(...)* ‖ ~ ***Fr*** *fer forgé* [pp.] dövme demir § ***Fr*** *fer* demir (<< ***Lat*** *ferrum* demir) + ***Fr*** *forger* demiri döverek şekil vermek +*é*

← ŞİMENDİFER

feri ferʿ [AşP 1330] *evliyā hem cümle anuŋ ¯ferʿidür* [tüm veliler onun dallarıdır] | [Men 1680] *¯ferʿī: Descendens, derivativus.* ‖ ~ ***Ar*** *farʿī* فرعي [nsb.] ikincil, derivatif < ***Ar*** *farʿ* فرع [*#frʿ* faʿl msd.] dallanma, dal +*ī* → FÜRU

›› fer'an, fer'i, feriye

feribot [Rz 1896] *Na orada iskelede bir ¯feribot var... söylediler bana ki Kabataş'a gider..* ‖ ~ ***İng*** *ferryboat* yolcu ve araç taşıyan tekne § ***İng*** *ferry* iletmek, taşımak (< ***Ger*** **fārjan* a.a. << ***HAv*** **por-eyo-* a.a. < ***HAv*** **per-*[2] geçmek) + ***İng*** *boat* gemi → PORT+, BOT[2]

† Aynı Germanik kökten ***Alm*** *fahren* "gitmek, bir taşıtla geçmek", *Fähre* "gemi"; ***İng*** *fare* "geçmek, gitmek, geçiş".

← FERTİK

ferik "bölük, güruh, takım" [Men 1680] *¯ferīk: Agmen, turba hominum. Truppa, squadra.* | "... tümen komutanı" [YOsm: LO 1876] *¯rerīk: Fırka sālārı.* ‖ ~ ***Ar*** *farīḳ* فريق [*#frḳ* faʿīl sf.] askeri birlik, müfreze, bölük ~ ***Ar*** *faraḳa* فَرَقَ ayırdı → FARK

ferisi [B&T 1998] *bu dönemde bilebildiğimiz en önemli topluluklar saddukiler, ¯ferisiler, zelotlar ve esseniler'dir.* ‖ ~ ***Fr*** *pharisée* / ***İng*** *pharisee* sofu ve kuralcı kimse, özellikle İsa zamanında sofu Yahudi ~ ***Lat*** *pharisaeus* a.a. ~ ***EYun*** *pharisaios* a.a. ~ ***İbr*** *pərūšīm* פְּרוּשִׁים [çoğ.] «seçkinler», a.a. < ***İbr*** *pārūš* פָּרוּשׁ seçkin < ***İbr/Aram*** *#prš* פרש 1. yaymak, açmak, 2. seçmek, ayırmak → MEFRUŞAT

† Aynı Sami kökünden ***Ar*** *#frş* فرش "yaymak, açmak".

feriştah [ETü: Xuas <900] *béş teŋrii yarukın kuvratığlıı ¯firişteler* [beş tanrı ışığını toplayan elçiler/melekler] | [ETü: Kut 1069] *¯fārişte bitir ḳul negü kılmışın* [melek yazar kulun neler kıldığını] | [Kıp: CodC 1303] *missus* [elçi] - *Fa: ¯frista - Tr: elǵi* [elci] | [LO 1876] *¯firişte* فرشته: *Melek.* | (argo) [OCK 1932] *¯feriştah: En yüksek, en büyük, en kudretli, elebaşı (...) ¯feriştahı gelse bence metelik etmez.* ‖ ~ ***Fa*** *firişta* فرشته elçi, melek << ***OFa*** *frēštag/hrēštag* a.a. ~ ***Ave*** *fraēšta-* elçi → PER+

† Türkçede İslamöncesi dönemde, Ortadoğu kökenli olan Mani dini çerçevesinde yaygın kullanım bulmuş bir kavramdır. İslami dönemde de aynı sıklıkla kullanılır. † ***Erm*** *hreşdag* հրեշտակ "melek" Orta Farsçadan alınmıştır. † ***İbr*** *malak* ve ***EYun*** *ángelos* "elçi, tanrı elçisi" kavramları MÖ 6. yy.'dan itibaren İran kültüründen aktarılmıştır.

›› ferişte

ferman [Rab 1310] *Teŋri ¯fermānı birle Kābilniŋ adakın tutup* | [AşP 1330] *¯fermān senüŋ nider isen / dutavuz biz her ne kim sen dir-iseŋ* ‖ ~ ***Fa*** *farmān* فرمان buyruk, hüküm, hükümdar iradesi << ***OFa*** *framān* a.a. << ***EFa*** *fra-mānā-* buyruk ≈ ***Ave*** *fra-mainya-* egemenlik, iktidar, irade < ***Ave*** *fra+ mainyu-* düşünce, akıl → PRE+, MENENT

† ***Lat*** *praemonere* "uyarmak, yol göstermek" fiili eş yapıdadır. ***Erm*** *hraman* հրաման "buyruk"

Levent Şahverdi Arşivi

Partçadan alıntıdır; *fr-* > *hr-* evrimi Partçada tipiktir.

← KAHRAMAN

fermante fermantasyon [Cum 1934] *derece ve nev'iyatın tesbiti, ¯fermantasyon tarzları, maliyetlerin tayin ve tesbiti...* || ~ ***Fr*** *fermenter* [den.] mayalanmak, mayalandırmak < ***Lat*** *fermentum* maya < ***Lat*** *fervere* kaynamak, mayalanmak *+ment°* << ***HAv*** **bhreuə-* kaynamak, pişmek

† Aynı Hint Avrupa kökünden karş. ***İng*** *brew* "mayalanmış içki", *bread* "ekmek", *broth* "haşlama".

›› fermantasyon

← EFERVESAN

fermene [LO 1876] *¯fermene: Kaytanlı bükme nakışlı çuha ve aba.* || ~ ***İt*** *paramano* yen, giysi yenine yapılan büzgülü işleme § ***İt*** *para+* koruyan + ***İt*** *mano* el → PARA+[2], MANÜEL

›› Fermeneciler

fermiyum [ML 1969] || ~ ***YLat*** *fermium* bir element ☼ 1955 A. Ghiorso, Amer. fizikçi. < ***öz*** *Enrico Fermi* İtalyan fizikçi (1901-1954) *+ium*

fermuar [Cum 1936] *¯Fermuar ¯eklerli büyük spor çantaları 425 kuruş* || ~ ***Fr*** *fermoir éclair* «yıldırım kapatıcı», fermuar [esk.] < ***Fr*** *fermoir* kapatıcı, her türlü kilitleme mekanizması << ***OLat*** *firmarium* < ***Lat*** *firmare* [den.] pekiştirmek, sağlama almak, [halk dilinde] kapatmak *+ari°* < ***Lat*** *firmus* sağlam, pek, emin << ***HAv*** **dhermo-* sağlam, sıkı < ***HAv*** **dher-* sıkı tutmak

† 1917'de ABD'de icat edilmiş ve *zipper* adıyla piyasaya sürülmüştür. Fransızcada 1921'den itibaren kullanılan *fermoir éclair* deyimi yerine günümüzde *fermeture éclair* yaygındır. Türkçede 1940'lara dek *fermuar ekler* deyimi kullanılmıştır.

← FİRMA, KONFİRME

feromon [Mil 1986] *insan vücudundaki yağ bezlerinin salgıladığı 'sebum' maddesinin ¯feromon (cinsel koku) olduğunu düşündüren* || ~ ***İng*** *pheromone* bir hayvan tarafından salındığında başka bir hayvanda spesifik bir tepki doğuran hormon ☼ 1959 Peter Karlson ve Martin Lüscher, Amer. biyologlar. § ***EYun*** *pherō φέρω* iletmek, taşımak + ***İng*** *hormone* → ANAFOR

fersah [Tezk 1341] *¯ferseng* | [Men 1680] *¯fersaχ ¯fersaχ* [uzun mesafe] || ~ ***Ar*** *farsaχ* فرسخ [*#frsχ* q.] 4 mile eşit mesafe ölçüsü ~ ***OFa*** *frasaχa/frasang* a.a. << ***EFa*** *frasanga-* a.a. < ***EFa*** *fra+ *sanga-*

† Osmanlıca metinlerde ***Fa*** *farsang* ve ***Ar*** *farsaχ* biçimleri eş sıklıkta görülür. Her iki form nihai olarak Eski Farsça kökenlidir. ***EYun*** *parasangēs* (a.a.) Farsçadan alınmıştır.

fersude [Men 1680] *¯fersüde: eskimiş, solmış.* || ~ ***Fa*** *farsūda* فرسوده [pp.] geçmiş, eskimiş < ***Fa*** *farsūdan, farsā-* فرسا ,فرسودن geçmek *+a* ≈ ***OFa*** *frasavand* geçici

← TAHAMMÜLFERSA

fert [AşP 1330] *χalḳ dükendi ¯ferd-i vāḥid kaldı ol* [halk tükendi, tek başına kaldı o] | [LO 1876] *¯ferdī (...) ¯ferdīyet: teklik.* || ~ ***Ar*** *fard* فرد [*#frd* fa'il] tek kişi, yalnız, birey < ***Ar*** *farada* فرد yalnız idi, tekil idi, yalındı

›› ferdi, ferdiyet, ferdiyetçilik

← EFRAT, İNFİRAT (MÜNFERİT), MÜFREDAT

fertik "kaçış (argo)" [LG 1889] *¯fertik: Kaçmak, gitmek.* | [Mikh 1929] *¯fertiği çekmek, ¯fertiği kırmak: S'enfuir, se sauver.* || ~ ***Alm*** *fertig* hazır << ***EYAlm*** *fartīg* gidici, yola uygun < ***EYAlm*** *fart* gidiş, yolculuk < ***Ger*** **faran* gitmek → FERİBOT

† Genel kanıya göre Almanların işlettiği Osmanlı demiryollarında "hareket serbest" anlamına gelen Almanca komuttan.

›› fertiği çek-

fertilite [Mil 1982] *Gebelik ve Radyasyon ¯Fertilite ve İnfertilite Bülteni* | fertilizasyon [Mil 1987] *kamuoyunda tüp bebek uygulaması olarak bilinen İnvitro ¯Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Merkezleri Yönetmeliği* || ~ ***Fr*** *fertilité* doğurganlık, bereket ~ ***Lat*** *fertilitas* a.a. < ***Lat*** *fertilis* doğurgan, ürün veren *+itas* < ***Lat*** *ferre, fert-* getirmek, ürün vermek, doğurmak *+()bilis* < ***HAv*** **bher-*[1] a.a. → +BER

›› fertilizasyon, fertilize

← AKİFER, DİFERANSİYEL, FIRTINA, KALORİFER, KONFERANS, KONİFER, PRAFA, REFERANDUM, REFERANS, TRANSFER (TRANSİSTOR)

feryat "yardım" [MEd y. 1300] *¯faryād tegdi* [yardım ulaştı] *aŋa, yaᶜni kutġardı* [kurtardı] | [AşP 1330] *böyle żāif maẓlūmlara ¯feryādı* [yardımı] *yok* | "yardıma çağırma" [Men 1680] *¯feryād: meded dimek. Exclamatio ad auxilium* [yardıma çağırmak]. *(...) ¯feryādü figān* || ~ ***Fa*** *faryād/firyād* فریاد yardım, imdat << ***OFa*** *frayād* yardım ≈ ***Ave*** *frā-dhāta* a.a.

† Farsça sözcük esasen "yardım" demek iken Türkçe kullanımda "yardım çağrısı" anlamını kazanmıştır.

fes [Men 1680] *¯fes: Regnum Fez dictum* [Fas adı verilen ülke] *& pilei nocturni rubri inde venientes* [ve oradan gelen kırmızı gecelik başlık] || < ***öz*** *Fes* Fas kenti ve ülkesi

† Mağrip'e özgü bir başlık iken 1829 kıyafet reformuyla Osmanlı devletinde resmi başlık olarak benimsendi.

›› feshane

fesat [Kut 1069] *¯fasād kayda bolsa ḳaçar ḳut teze / ¯fasād çın yorır tutçı beglik buza* [fesat nerede olsa oradan mutluluk kaçar, fesat her yerde beyliğe zarar verir] | [Fer <1451] *ol χalvet yérde beni dutdı, ¯fesād étmek* [tecavüz etmek] *istedi* || ~ ***Ar*** *fasād* فساد [*#fsd* fa'āl ımsd.] bozulma, işlevini yitirme < ***Ar*** *fasada* فسد bozuldu, kötüleşti

›› fesat sok-, fesatlık, mide fesadı

← FASİL, İFSAT (MÜFSİT)

fesih [Sad 1574] *naḳz-ı peymān ve ¯fesχ-ı eymān ᶜādet-i karamāniyān idüğün bilürken* [anttan dönmek ve yemin

Levent Şahverdi Arşivi

bozmak Karamanlıların adeti olduğunu bilirken] || ~ ***Ar*** *fasχ* فَسْخ [*#fsχ* faʿl msd.] 1. kol veya bacağını çıkarma, sakatlama 2. hukuken bozma, bir borcu veya yükümlülüğü ortadan kaldırma < ***Ar*** *fasaχa* فَسَخَ sakatladı, hukuken geçersiz kıldı (≈ ***Aram*** *pisēḥ* פְּסֵח sakat, topal ≈ ***Akad*** *pissū* a.a.)

›› feshet-

← İNFİSAH (MÜNFESİH), PASKALYA, TEFESSÜH

fesleğen [Yad <1421?] *sıfat-ı merhem-i ¯bāselīḳon* | [Men 1680] *¯fesleyūn* | [Lo 1876] *¯feslegen* || ~ ***Yun*** *vasilikón βασιλικόν* [n.] «kral otu», şifalı bir bitki, ocimum basilicum < ***Yun*** *vasilikós βασιλικός* krala ait, kralî < ***EYun*** *basileús βασιλεύς* kral +*ik*° → BAZİLİKA

festekiz "'falan filan' deyimine eklenen anlamsız söz" [LO 1876] *falan ¯festekiz: falan fıstık gibi.* || < ***?***

festival [Cum 1934] *Atatürk'ün Ankara'ya ayak bastığı günün (...) kutlamak için bir müziksel ¯festival anıklanmıştır.* || ~ ***Fr*** *festival* bayram, belirli tarihte yapılan toplu eğlence << ***Lat*** *dies festivalis* bayram günü < ***Lat*** *festivus* bayramlık +*al*° < ***ALat*** *fēsia* bir tanrıya adanan gün, yortu +*()tiv*° < ***HAv*** **dhēs-* tanrı

← FİESTA, FİSTO, FUAR

fesuphanallah ~ ***Ar*** *fa subhānallah* ف سبحان الله yüce Allah adına → FE+, SÜPHAN, ALLAH

feta [Cum 1995] *Biz öncelikli olarak ¯feta cinsi peynir üretmek ve bu ürünü...* || ~ ***Yun*** *féta φέτα* beyaz peynir ~ ***İt*** *fetta* dilim <? ***Lat*** *findere,* **fĭct-* yarmak, dilmek

† Türkiye'ye ilk kez 1984'te Danimarka'dan ithal edildi. † "Fütüvvet ehli" anlamında ayrı kelimedir.

fetbaz [Alus 1944] *Ya ¯fendbazlığı, allaklığı, numaracılığı? Bu biçim kadından hayır mı gelir?* | [Mil 1973] *Çok ¯fetbazlık, çok madrabazlık, çok gırgır* || << ***TTü*** *fendbaz* hilebaz, numaracı → FENT, +BAZ

›› fendbaz

fetha [İrşM 1389] || ~ ***Ar*** *fatḥa(t)* فتحة [*#fṯḥ* faʿla(t) mr.] 1. açılım, açılma, 2. Arap yazısında a sesini belirten hareke < ***Ar*** *fataḥa* فَتَحَ açtı (≈ ***Aram*** *patāḥ* פְּתַח Arami yazısında uzun a sesini belirten nokta) → FETİH

fetih [AşP 1330] *virdi nuṣret birle ¯feṯḥ Allāh anṇa* [ona zafer ve başarı verdi] || ~ ***Ar*** *fatḥ* فَتْح [*#fṯḥ* faʿl msd.] açma, (mec.) başarma, bir yeri İslam egemenliğine açma < ***Ar*** *fataḥa* فَتَحَ açtı

›› fethet-, fetihname

← FATİH, FATİHA, FETHA, FETTAH, FÜTUHAT, MİFTAH, SİFTAH

fetiş [AM 1894] *malum a ¯fetiş denilen şey bu zencilerin tapındıkları mabudīn-i muayyene olup* || ~ ***Fr*** *fétiche* doğaüstü güçler atfedilen nesne ☼ 1760 C. de Brosses, Le Culte des Dieux Fétiches'de. ~ ***Port*** *feitiço* 1. el yapımı, mamul, 2. Afrika'nın Gine sahiline özgü tılsım heykelciği << ***OLat*** *facticius* el yapımı, mamul < ***Lat*** *facere, fact-* yapmak +*ic*° → FAKTÖR

›› fetişist, fetişizm, fetişleştir-

fetret "devlet gücünü yitirme" [Sel 1600] *vilāyet-i Yemen ¯fetreti muḳarrer olup feṯḥ-ı cedīde muḥtāc oldukda* | [Men 1680] *¯fetret: Languor & debilitas, remissio* [tembellik, zaaf, gevşeme] *& Interregnum* [iktidar boşluğu]. || ~ ***Ar*** *fatra(t)* فترة [*#fṯr* faʿla(t) msd.] 1. gevşeme, 2. iki peygamber arasında geçen süre < ***Ar*** *fatara* فتر gevşedi, çözüldü, eridi, (su) ılındı

† ***Ar*** *#fṯr* kökü ***Aram*** *#pṣr* "1. çözülme, erime, gevşeme, 2. rüya veya bilmece çözme" kökü ile eşdeğerdir. ***Ar*** *fassara* > *tafsīr* biçimleri Süryaniceden alınmıştır.

← FÜTUR, TEFSİR (MÜFESSİR)

fettah [<1400] || ~ ***Ar*** *fattāḥ* فَتَّاح [*#fṯḥ* faʿʿāl mesl.] açıcı, kurtarıcı, Allah'ın sıfatlarından biri < ***Ar*** *fataḥa* فَتَحَ açtı → FETİH

fettan [GülS 1391] || [Taz 1482] *mencīnıḳ-ı iblīs-i ¯fettān* || ~ ***Ar*** *fattān* فتّان [*#fṯn* faʿʿāl mesl.] fitne eden, sınayan < ***Ar*** *fatana* yaktı, fitne etti → FİTNE

fetüs [Mil 1973] *Yapılan araştırmalarda fetüsün kasiyum miktarının yarısının hamileliğin en son ayında ¯fetüse dahil olduğu (...)* || ~ ***YLat*** *fetus* cenin ~ ***Lat*** *fetus* yavrulama, yavru << ***HAv*** **dhē(i)-* emmek, emzirmek → FEMİNEN

›› fetal

fetva [Gül 1317] *ḳażı daχı ¯fetvā virdi kim durun / oğlanı pādişāhiçün öldürün* | [AşP 1330] *ʿālem içre yöriyen ¯fetvā senüŋ* || ~ ***Ar*** *fatwā* فتوى [*#fṯw* msd.] hukuki görüş

† Arapça sözcüğün kökeni belirsizdir. *İftā* [IV msd.] fiili isimden türemiştir. Aynı kökü paylaşan *fatā* "genç idi" fiiliyle anlam ilişkisi kurulamaz.

← MÜFTÜ

fevç [Taz 1482] *semāvāt-i ülāde mevc mevc ve ¯fevc fevc ṭurup* [dalga dalga, güruh güruh durup] | ~ ***Ar*** *fawc* فَوْج [*#fwc* faʿl] insan kalabalığı, güruh

feveran [Sad 1574] *¯feverān-i tennūr-i aşkü muhabbet* [aşk ve muhabbet fırınının kaynaması] || ~ ***Ar*** *fawarān* فوران [*#fwr* faʿalān msd.] kaynama, efervesans < ***Ar*** *fāra* فار kaynadı

← FEVRİ

fevk [AşP 1330] *sağ u sol u ¯fevḳ u taχt u pīş ü pes* [sağ-sol, üst-alt ve ön-arka] || ~ ***Ar*** *fawḳ* فَوْق [*#fwḳ* faʿl msd.] üstün olma, üst < ***Ar*** *fāḳa* فَاقَ aştı, üstün geldi

›› fevkalbeşer, fevkinde

← FAİK, FEVKALADE, FEVKANİ, MAFEVK

fevkalade [Men 1680] *¯fevḳal-ʿāde: Extra, supra consuetum* || ~ ***Ar*** *fawḳa'l-ʿāda(t)* فوقالعادة olağan üstü, alışılmışın üstü → FEVK, ÂDET[2]

›› fevkaladeleş-, fevkaladelik

fevkani "üst kat, üst katı olan (iki katlı)" [<1600] || < ***Ar*** *fawḳ* فوق üst → FEVK

fevri [Men 1680] *¯fevrī, ʿalel-fevr: Citò, citiùs, statim* [hızla, süratlice, aniden] || < ***Ar*** *fawr* فور [*#fwr* faʿl

Levent Şahverdi Arşivi

msd.] kaynama, feveran, acele < ***Ar fāra*** فار kaynadı, feveran etti → FEVERAN

fevt [SN 1354] *Düriş furşatuŋ olmasun ola ¯fevt* [fırsatın kaçmasın] || ~ ***Ar fawt*** فوت [*#fwt* faʿl msd.] geçip gitme, kaçma, (mecazen) ölüm < ***Ar fāta*** فات geçip gitti, kayboldu, kaçtı

feyiz [AşP 1330] *her ne kim ḥaḳ ḥażretinden ¯feyż olur* [yayılır] || ~ ***Ar fayḍ*** فيض [*#fyḍ* faʿl msd.] 1. (su) taşıp çıkma, saçılma, yayılma, 2. bolluk, cömertlik < ***Ar fāḍa*** فاضَ (su) taştı, yayıldı, saçıldı

›› feyizlen-, feyz

← FAİZ, FEZA

feyk "futbolda şaşırtma hareketi" [Mil 1983] *Müjdat'ın harika bir ¯feykinde İlyas kaçtı, altı pasta pozisyon araken* | fake heşap "sosyal medyada sahte isimle açılan hesap" [Hür 2010] *Fatih Altaylı'nın hesabı ¯fake' yani sahte hesap. Zararsız 'fake' hesaplardan,* || ~ ***İng fake*** sahte, kandırmaca

† Türkçede en çok *feyk atmak* deyiminde görülür. † İngilizce sözcük hırsız argosundan türemiş ve ilk kez 1812'de kaydedilmiştir (▫OED).

›› fake, feyk at-

feza "alan" [DaiÇ 1406] *¯fezâsı cennetü'l-meʿvâya benzer / ağacları kamu tübâya benzer* | "ova, düzlük" [Sad 1574] *¯feżā-i vasīʿ* [geniş bir meydan/ova] | "... uzay" [YOsm: KT 1900] *¯feżā: (...) 2. kâinatda ecsâmı semaiye* [gök cisimleri] *arasında mümtedd olan boşluk.* || ~ ***Ar faḍāʾ*** فضاء [*#fḍw* faʿal] saha, geniş alan < ***Ar faḍā*** فضا açıldı, yayıldı ≈ ***Ar fāḍa*** [*#fyḍ*] a.a. → FEYİZ

›› feza alimi

fezleke [KÇTuh 1656] *ẋaṭîmetül kitâb ve ¯fezleketül ḥısâb* [kitabın sonucu ve hesap özeti] | [YOsm: KT 1900] *¯feẕleke: (...) Mukaddemâ müstantik kararnamesine denirdi. Şimdi zabıtanın tanzim ettiği tahkikat evrakına denir.* || ~ ***Ar faḏlaka(t)*** فذلكة yazının sonundaki özet < ***Ar fa ḏālika*** ف ذالك şöyle ki, şu halde → FE+

fıçı [FatK <1481] *ve kâfir ¯fuçîsin açup sücisin* [şarabını] *satsa ¯fuçî başına on beş akça alına* | "... gemi hacim birimi, tonun sekizde biri" [LF <1500] *bin beş yüz ¯fuçî alır ulu gemilerden* || ~ ***OYun*** *boûttis/boútzi* *βούττις* fıçı, varil, gemi hacim birimi ≈ ***OLat*** *butta/buttis* fıçı, metal halkaları olan büyük küp

† Fıçı teknolojisi 11. yy.'da Akdeniz havzasında ortaya çıkmış ve *butta, buttis, butticus / boutza* şeklinde yazılan geç-Latince sözcük aynı tarihlerde kayda geçmiştir. Papias'ın sözlüğünde "Yunanca" olduğu belirtilir. ▫DuCL I:795. */tt/ > /tz/* evrimi Yunancada ve Güney İtalya lehçelerinde standarttır. *Vutzi > fuçi* biçimi Türkçeye Yunancadan veya İtalyan gemici ağızlarından alınmış olmalıdır. ▫LF 496-498. † ***Fr*** *bouteille,* ***İng*** *bottle* "fıçıcık" > "şişe" sözcükleri ***Lat*** *buttella* "fıçıcık" biçiminden türetilmiştir.

fıkdan [Men 1680] *faḳd & ¯fıḳdān: Destitutio, orbatio* [yoksunluk]; *frustra quaerere, quaesitumque non invenire* [boşuna aramak]" || ~ ***Ar fiḳdān*** فقدان [*#fḳd* fiʿlān msd.] yoksunluk, yokluk, eksiklik, bulunmama < ***Ar faḳada*** فَقَدَ arayıp bulamadı, yokluk çekti

fıkıh [Tezk 1341] *bu sözden kim ¯fıḳh esrarudur ve suval ve cevab ve hıll-i şehadet çokdur* || ~ ***Ar fiḳh*** فقه [*#fḳh* fiʿl] 1. teşrih etme, kavrama, ilim, 2. islami hukuk ilmi ~ ***İbr*** *pāḳaḥ* פָּקַח [*#pḳḥ*] yarma, açma (göz açma, çiçek açma)

›› fıkhi

← FAKİH

fıkır [Kıp: İdrH <1402] *¯fıkırdamak* | [LO 1876] *¯fıkır fıkır kaynamak (...) ¯fıkırdamak* || : ***onom*** kaynama sesi

›› fıkır fıkır, fıkırda-, fıkırtı

← FOKUR

fıkra "omurga kemiği, kasidenin ilk beyti" [Men 1680] *¯fıkra: oŋurga kemügi; oŋa teşbihen kasîdenüŋ şâh beyti"* | "... kısacık yazı" [YOsm: LO 1876] *¯fıkra: Parça, cümle, kısacık hikâye, oŋurga kemiği.* | "... yasada madde" [YOsm: KT 1900] *¯fıkra: (...) 3. nizâm ve kanun veya kavâidi ilmiye ve fenniye kitablarında bend, madde* || ~ ***Ar fiḳra(t)*** فقرة [*#fḳr* fiʿla(t) mr.] 1. omur, vertebra, 2. kasidenin baş beyti < ***Ar faḳara*** فقر oydu, çukur açtı → FAKR

† Esasen "omur" anlamında olup, Osmanlı yazı geleneğinde düzyazı içine inset olarak yerleştirilen bir beyit veya kısa alıntıya bu isim verilir.

›› amudufikari, fıkra yazarı, fıkralaş-

← ZÜLFİKAR

fıldır [KT 1900] *¯fıldır ¯fıldır: Sürat ve telaşla devr ve harekete delalet eder.* || : ***onom*** hız ve telaşla dönme sesi → FIR

† Muhtemelen ****firdıl*** biçiminden metatez yoluyla.

›› fıldır fıldır

fındık [CodC 1303] *nizole - Fa: ¯fenduc* [fınduk] - *Tr: čatlauk* | [LO 1876] *¯fındıkçı: Fettan.* || ~ ***Ar*** *bunduḳ/funduḳ* بندق/فندق fındık ~ ***EYun*** *pontikón kárion ποντικόν (κάριον)* «Karadeniz cevizi», fındık (▫LS 1448) < ***EYun*** *póntos πόντος* deniz, özellikle Karadeniz

† Ayrıca karş. ***OYun*** *mýs póntikos* "fındık sıçanı" = "Karadeniz sıçanı". ▫DuCG I.1202.

›› fındık sıçanı, fındıkçı

fır [Hal 1477] *bâd-bur* [Fa.]: *Purlağuç ki ¯fır ¯fır döner, âvâz çıkar.* | fırfır "dönerek uçan bir tür havai fişek" [Vehbi-TS <1820] || [LO 1876] *¯fır ¯fır dolaşmak, ¯fırıl ¯fırıl telaş etmek, ¯fırdöndü, ¯fırdolayı.* || : ***onom*** yel sesi, dönme sesi → PIR

† Daha eski biçim *pır* olmalıdır.

›› fır dön-, fır fır, fırdolayı, fırdöndü, fırfır, fırıl fırıl, fırt

← FILDIR, FIRILDAK, FIRLA-, FITTIR-

fırça [CFürs 1501] *¯furça/furçe* فرچه | [Men 1680] *¯furça, ¯furçalamak* | [LO 1876] *¯fırça, ¯furça* || ~ ***Yun*** *vrútsa/vúrtsa βούρτσα* fırça ~ ***OLat*** *bruscia* sert ve dikenli çalılık, fırça < ***Lat*** *bruscus* funda çalısı ~ ***Kelt***

† Aynı Latince kökten ***Fr*** *brosse,* ***İng*** *brush,* ***Alm*** *Bürste* (a.a.).

Levent Şahverdi Arşivi

›› diş fırçası, fırça at-, fırçala-

← ALABROS

fırıldak fırılak "rüzgâr gülü" [BK 1797] *Bad-efrah: çocuklara müteallik oyuncaktır (...) bir müdevver gön paresinin ortasına ve iki tarafına ip takıp iki eliyle iki canibe çektikçe o gön paresi süratle dönerek sada verir; pırpır, pırlagac, fırfıri ve ¯fırılak dahi denir."* | "... entrika" [LO 1876] *¯fırıldak: Ferfere, firfirik, rüzgârda dönen tüylü tekerlecik. ¯fırıldağı ¯çevirmek: Desise etmek.* || < ***onom** fırıl* dönme sesi → FIR

fırın [CodC 1303] *furnus - Fa: ¯furn* | [Men 1680] *¯fürün vul. ¯furun* فرون || ~ ***Ar** furn* فرن *[#frn]* ekmek veya yemek fırını (~ ***OYun** foũrnos φοῦρνος* a.a. (▫DuCG 2:1698)) ~ ***Lat** fornus/furnus* a.a. (▫EM 441) << ***HAv** *g^{w}horno-* < ***HAv** *g^{w}her-* (ateş veya közle) ısıtmak → TERM(O)+

† ***Fr** four, fournaise, **İng** furnace* (a.a.) biçimleri Latinceden alınmıştır.

›› fırıncı, fırınla-, fırınlan-, kara fırın, taş fırın

← FORSEPS. PÖTİFUR

fırka "hizip" [Sad 1574] *elli iki ¯fırḳa* [kol, grup] *olup* | "... askeriyede tümen" [YOsm: KT 1900] *¯fırka: Yedi alaydan mürekkeb heyeti askeriye ki usulen bir ferikin kumandası altında bulunur.* | "... siyasi parti" [YOsm: Volkan 1909] *Farmasonlukta emsaline 'beynelmilel ihtilal ¯fırkaları' tabir edilir.* || ~ ***Ar** fırḳa(t)* فرقة *[#frḳ* fiʿla(t) mr.] ayrışan insan grubu, bölük, hizip, fraksiyon < ***Ar** faraḳa* فرق ayırdı → FARK

›› fırkacılık

fırkateyn [LF 1774] *¯fırkatün/fırkaton* | [LO 1876] *¯firkate, ¯firkatün, ¯firkateyn: boyu uzun bir ambarlı yürük kalyon. Sabıkta çektiri.* || ~ ***İt** fregatone* [büy.] bahriyede fregata'dan büyük bir tür gemi < ***İt** fregata* bir tür üç direkli ve hızlı savaş gemisi, firkete +*on*

fırla|mak [DK <1400?] *Kan Turalı ¯fırlar, devenüŋ koltuğından girer, ¯fırlar çıkar.* | [Men 1680] *¯fırlanmak, ¯fırlatmak, ¯fırlak* | fırlama (argo)_[Mikh 1929] *¯fırlama: Bâtard* [piç]. || < ***onom** pır/fır* uçma veya seğirtme sesi +*lA-* → FIR

›› fırlak, fırlama, fırlamalık, fırlat-, fırlatıcı

fırsat [Tezk 1341] *Māliküŋ nefsi ¯furṣat buldı, feryād eyledi* | [SN 1354] *bunu fikr idüp ¯furṣat gözledi* || ~ ***Ar** furṣa(t)* فرصة *[#frṣ* fuʿla(t) mr.] bir işin yapılacağı aralık, vesile, şans ~ ***Aram** pirṣā* פִּרְצָה *[#prṣ]* delik, gedik (özellikle surda) < ***Aram** pəraṣ* פרץ delme, gedik açma

›› fırsatçı

fırtına "denizde şiddetli hava" [Pir 1521] *¯fortuna-yile kıble cānibine gitdükden soŋra (...) bu faṣıl keştībān ʿibāretince* [denizci deyimiyle] *¯fortunanuŋ beyānındadır* | [Men 1680] *¯fortuna: Tempestus maris. (...) ¯fortunalü deŋiz.* || (~ ***Yun** fortúna φορτούνα* denizde şiddetli hava (▫LF §305)) ~ ***İt/Lat** fortuna* kader, kısmet, kaza << ***HAv** *bhŗ-tu-* < ***HAv** *bher-*[1] taşımak, getirmek → FERTİLİTE

† ▫LF İtalyancadan direkt alıntı üzerinde durur; oysa ▫DuCG 2:1691 geç Bizans dönemine ait çok sayıda Yunanca örnek verir. Anlam kayması Yunancada oluşmuştur. † Karş. ***Fr/İng** fortune* "kaza, kader".

fıs [Kab 1432] *ol şuḥbet içinde sen bir kişiyle ¯fisildeşüp söyleşme ki eyi daχı söylesen χalḳ yavuza ḥaml ider.* | [DK <1400?] *söyleşdiler ¯fısıl ¯fısıl* | [LO 1876] *¯fıs* فص: *Gizli lakırdı. ¯fıs geçmek, ¯fıslamak, ¯fıs ¯fıs etmek* || : ***onom*** alçak volümle konuşma sesi

›› fısıl, fısıl fısıl, fısılda-, fısıldaş-, fısıltı, fısır, fısır fısır, fısırda-, fısırtı, fısla-

← FOSUR

fısk [Kut 1069] *fasād ¯fisḳ iglisi atandı eren* [fısk ve fesat erbabı adam sayıldı] | [AşP 1330] *tendedür tamu vü hem ¯fısḳ u fücūr* || ~ ***Ar** fisḳ* فسق *[#fsḳ* fiʿl msd.] suç, ahlaksızlık < ***Ar** fasaḳa* فَسَقَ suç işledi ≈ ***Aram** pəsaḳh* פְּסַק *[#psḳ]* 1. kesme, yarma, 2. yargılama

† Güncel dilde sadece *fısk u fücur* deyiminde görülür.

›› fısk u fücur

← FASIK

fıskiye [Bab-TS 1555] *Oğlancıklar su çımkırındıkları ¯fıskırık ki su serpdürürler.* | "su püskürten havuz" [EÇ <1683] *şāhnişīnler ve ¯fiskiyye ve havzlar ile ārāste bir ḳasr-i İremdür.* || < ***onom** fıs/fiş* su püskürtme sesi → FIŞ

† Modern Arapça *fiskiyya* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

fıstık [CodC 1303] *festechum - Fa: ¯festuk - Tr: ¯pistak* | fıstıkī "açık yeşil" [Marz 1380] *¯fıstukī χāre ayağında* | [İrşM 1387] *takı yaş koz takı yaş cevz takı yaş ¯fustuk evvelkı kabukı içinde* || ~ ***Ar** fustuḳ* فستق (Şam) fıstığı ~ ***OFa** pistak* a.a.

† ***EYun** pistákion, **Erm** bisdag պիստակ* (a.a.) biçimleri Farsçadan alınmıştır. Yunancada M 2. yy.'dan itibaren görülür. ▫LS 1407. † Batı dillerine Yunancadan geçmiştir. Karş. ***Fr** pistache, **İng** pistachio.*

›› antep fıstığı, fıstıkî, şam fıstığı, yer fıstığı

fış [Kıp: İdrH <1402] *¯fışıldı* | [LO 1876] *¯fış fış: şerşere, su sesi. ¯Fışıldamak, ¯fışırdamak.* || : ***onom*** su püskürme sesi, ipek kumaş sesi

›› fışfış, fışıl, fışılda-, fışıltı, fışır, fışırda-, fışırtı

← FAŞ[2], FISKİYE, FIŞKIR-, FOŞ

fışkı [Arg 1533] *¯fuschi* [fıskı]: *litame* [dışkı] | [Men 1680] *¯fişki seu ¯fışkı: gübre.* || ~ ***Yun** fúski φούσκη* dışkı << ***EYun** phýskē φύσκη* 1. kabartı, şişkin şey, 2. kalın barsaktan yapılan sucuk, bumbar < ***EYun** physáō φυσάω* şişirmek, kabartmak < ***EYun** phýō φύω* şişmek, kabarmak → FİZİ(O)+

← AMFİZEM

fışkır|mak [Bab-TS 1555] *Oğlancıklar su çımkırındıkları ¯fıskırık ki su serpdürürler.* | [LO 1876] *¯fışkırtmak: sıkıp feveran ettirmek. ¯Fışkırık: suyu alıp fırlatan alet.* || < ***onom** fış* suyun köpürerek akma sesi +*klr-* → FIŞ

›› fışkır, fışkırt-

fıtık [Yad <1421?] *bir hafta kadarı yā daha ziyāde yiyeler ¯fıtḳ zahmetin gidere* || ~ ***Ar** fitḳ* فتق *[#fṭḳ* fiʿl msd.]

Levent Şahverdi Arşivi

yırtık, sökük, yarılma < ***Ar fataḳa*** فتق dikiş söküldü, yarıldı

›› bel fıtığı

fıtrat "yaratılış" [<1500] || [Sad 1574] *¯fıtret-i ʿasliyye ve sîret-i cibilliyetlerini ẓuhûre getürdiler* [asıl yaradılış ve cibilliyetlerini ortaya çıkardılar] || ~ ***Ar fiṭra(t)*** فطرة [*#fṭr* fiʿla(t) mr.] 1. yaradılış, karakter, doğa, 2. oruç açma, iftar etme < ***Ar faṭara*** فطر 1. yardı, 2. yarattı, doğurdu, 3. oruç açtı ≈ ***İbr/Aram pāṭar*** פטר açma, yarma, çözme, serbest kılma

† Anlam evrimi için karş. ***Tü yar-*** > yarat-.

›› fıtraten, fıtrî

← FİTRE, İFTAR

fıttır|mak "delirmek" [TYücel 1954] *Haline bakanların gözleri yaşardı. 'Kız ¯fıttırmış,' diye düşündüler.* || <? ***onom fırt*** → FIR

›› fıttırık

fıydır|mak "fırlatıp atmak" [Ilgaz 1969] *Kolundan tutup ¯fıydıracaksın bu ikisini birden.* || < ***onom fır/fıy*** uçma sesi

›› fıy-

fi ~ ***Ar fî*** فى -de, içinde (edat)

›› fihi mafih, filhal, filvaki

← FENAFİLLAH, Fİ TARİHİ, FİLHAKİKA, MAFİŞ

fi tarihi [Cum 1932] *İçerenköyü'nde de ¯fi ¯tarihinde böyle bir adam varmış* || < ***Ar fî taʾrīẖi fulān*** فى تاريخ «filan tarihinde» anlamında kalıp ifade → FI, TARİH

† İsim tamlaması olarak kullanımı geç Osmanlı dönemi konuşma diline özgüdür. Eski sözlüklerde yer almaz.

fiber [Cum 1934] *Halis ve alaylı kalay, mutelif ¯fiber kağıdı, balatta tezgah kayışı, tel halatlar vesaire 18 teşrinievvel (...)* || ~ ***İng fiber/fibre*** lif, elyaf ~ ***Fr fibre*** a.a. ~ ***Lat fibra*** bitki kökünün ince lifleri, her çeşit damar veya sinir

›› fiber optik

← FİBERGLAS, MDF

fiberglas "cam elyafı" [Cum 1957] *hakiki renkli Amerikan alüminyum panjurları ve ¯Fiberglas perdeleri* || ~ ***marka Fiberglas*** cam elyafının tescilli adı ☼ 1937 Owens-Corning Corp., Amer. cam üreticisi. § ***İng fiber*** lif, elyaf + ***İng glass*** cam (~ ***Fr glace*** 1. buz, 2. cam) → FİBER, GLASE

fibula "toka" [Cum 1948] *kemikten mamul kırık bir ¯Fibula, demirden yapılmış küçücük bir kenet parçası (...)* || ~ ***Lat fibula*** 1. toka, çengelli iğne, 2. alt bacağın arka kemiği ≈ ***Lat figere, fix-*** iliştirmek → FİKS

fidan "bitki" [Amr <1481] *¯fidon, ¯fiton* | [Men 1680] *¯fidān: Planta novella* [körpe bitki], *surculus* [bitki aşısı], *ramus* [dal, filiz]. || ~ ***Yun fytón φυτόν*** bitki << ***EYun phytón φυτόν*** biten şey, a.a. < ***EYun phýō φúω*** doğmak, bitmek, büyümek, şişmek, kabarmak +*t*° << ***HAv *bheuə-*** olmak, oluşmak, yetişmek → FİZİ(O)+

›› fidan boylu, fidanlık

← FİDE, FİTOLOJİ

fidayda "nakarat sözü ve türkü adı" [Mil 1975] *Programda yer alan türküler sırasıyla şöyle: Feracenin ucu sırma, kız bahçede gül var mı, ¯fidayda* || : ***ünl***

fide [LO 1876] *¯fide: Mahsus yastığa tohumdan fışkıran körpecik fidanlar.* || ~ ***Yun fitiá φυτιά*** [çoğ.] bitkiler < ***Yun fitón*** bitki, özellikle yeni tohumdan çıkan taze bitki << ***EYun phytòn φυτόν*** a.a. → FİDAN

† Yunanca sözcük *fidan* 'ın çoğuludur. Türkçede anlam ayrışması görülür.

fidye [İrşM 1387] *Takı ¯fidye bizim katımızda fıtra sadakası kibi turur* || ~ ***Ar fidya(t)*** فدية [*#fdy* fiʿla(t) mr.] bir yükümlülükten kurtulmak için ödenen bedel, kurtulmalık → FEDA

fiesta "İspanya ve Latin Amerika'da festival" [Mil 1958] *¯Fiesta başlıyor! Brezilya'nın attığı beraberlik golü (...)* || ~ ***İsp fiesta*** bayram << ***Lat festa*** a.a. → FESTİVAL

fifti fifti [Cum 1973] *Sonra ¯fifti ¯fifti kırıştırırlar kabineyi de, olur biter.* || ~ ***İng fifty fifty*** yüzde elli elli, yarı yarıya << ***EİNg fiftig*** elli << ***Ger *fimf*** beş << ***HAv *penkʷe*** a.a. → PENÇ

figân [Gül 1317] *çıkdı her kuş yüreginden yüz ¯figân* || ~ ***Fa figān/afgān*** فغان/افگان (kuş) ötme, çağırma, feryat

figür "sanatta insan tasviri" [SK 1924] *Figur* [Fr.]: *¯figür (insan ve hayvan resmi)* | "... dans hareketi" [Cum 1931] *Dans lakırdısı olunca (...) Abla, dedi, şimdi yeni bir ¯figür var, sen onu biliyor musun?* | figürin "giysi kalıbı" [Cum 1930] *moda gazetelerini, ¯figürinlerini, eşantiyonlarını masanın üzerine yaymış* | figüre "şekilli, özellikle işlenip hazır hale konmuş moloz taş" [Cum 1936] *Keşan ocaklarından çıkarılacak yol boyuna istif ve ¯figüre edilecektir.* || ~ ***Fr figure*** şekil, özellikle insan gövdesinin şekli, güzel sanatlarda insan tasviri ~ ***Lat figura*** şekil, biçim < ***Lat figere, fig-*** biçimlendirmek, elle şekil vermek +*()tura* << ***HAv *dhigh-*** < ***HAv *dheigh-*** hamur veya kerpiç yoğurmak

›› figürasyon, figüre, figürin

← DONUT, DUVAR (FİRDEVS), FİGÜRAN, FİGÜRATİF, FİKTİF, KONFİGÜRASYON, LEYDİ

figüran [Bah 1924] *¯figüran: Bir tiyatro piyesinde laf söylemeyen, yalnız kendini gösteren oyuncu.* || ~ ***Fr figurant*** «boy gösteren», tiyatroda veya filmde sözsüz rol alan oyuncu < ***Fr figurer*** şekil vermek, boy göstermek +*ent*° → FİGÜR

figüratif [Cum 1950] *Mücerred resim, daha yeni bir tabirle 'non ¯figüratif' resimdir* || ~ ***Fr figuratif*** figür içeren, figürlü < ***Fr figurer*** şekil vermek +*()tiv*° → FİGÜR

›› nonfigüratif

fiğ [Bayt-TS <1347] *bir bakla delügine yā bögrülce delügine yā ¯fig delügine koyup* | [BK 1797] *Burçağa şebih dānedir (...) bu dāne Arabīde cülbān ve Türkīde ¯fiğ ve merdümek dedikleridir.* || ~ ***Yun vikion βικίον*** bakla-

Levent Şahverdi Arşivi

gillerden bir bitki, vicia sativa (▫Tietze Gr 43) ≈? ***EYun*** *aphákē ἀφάκη* a.a. *+ion*

† Karş. ***Süry*** *bīḳā, **Erm** vign վիկ, **Lat** vicia, **Rus** vika, **İng** vetch* (a.a.). ▫Dankoff ALT §185 Ermenice biçimi kaynak olarak gösterir.

fihrist [Taz 1482] *¯fihrist-i aʿmāl* [amel defteri] | [Men 1680] *¯fihris* فهرس *& usit. ¯fihrist, p. a. : kanun, ʿasl, kitāb evveli, mecmeü'l-eşyā, defter. Canon, regula, syllabus, elenchus, seu index capitum libri.* || ~ ***Ar/Fa*** *fihris/fihrist* فهرست katalog, liste, kitabın muhteva listesi

† Arapça ve Farsçada ortak olan sözcük, Kamus'a göre Farsçadan muarrebdir. ▫Lane 2453. Ancak Farsça sözcüğün kökeni açık değildir.

fiil [AşP 1330] *pādişāhdur cümle ¯fiʿlüŋ fāʿili* [tüm eylemlerin edicisi] || ~ ***Ar*** *fiʿl* فعل [*#fʿl* fiʿl msd.] edim, eylem < ***Ar*** *faʿala* فعل etti, eyledi

›› ek fiil, fiilen, fiilî, fiilimsi, fiiliyat, yardımcı fiil

← BİLFİİL, EFAL, FAAL (FAALİYET), FAİL, İNFİAL, MEFUL

fikir [AşP 1330] *¯fikr ü ʿaḳlın iremez ol menzile* || ~ ***Ar*** *fikr* فِكْر [*#fkr* fiʿl] düşünce < ***Ar*** *fakara* فكر düşündü, akıl yürüttü

›› akıl fikir, fikren, fikrî, fikriyat

← EFKÂR, HEMFİKİR, MEFKÛRE, TEFEKKÜR (MÜTEFEKKİR)

fiks "belirlenmiş (süre, fiyat)" [SFA 1952] *tam bir saat ¯fiks bir tur* || ~ ***Fr*** *fixe* bir yere veya şeye iliştirilmiş, sabit ~ ***Lat*** *fixus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *figere, fix-* iliştirmek, tutturmak, sabitlemek << ***HAv*** **dhīg**-* a.a.

›› fiks menü, fiksaj, fiksatör, fikse, fiksle-

← AFİŞE (AFİŞ), BARFİKS, FİBULA, FİKSTÜR, FİŞ, İDEFİKS

fikstür [Bah 1924] *¯fikstür: Muayyen bir müsabaka grubunun programı.* || ~ ***İng*** *fixture* 1. sabit ve değişmez şey, 2. (sporda) duvara asılan karşılaşmalar listesi < ***İng*** *fix* sabitlemek, kararlaştırmak *+()tura* ~ ***Fr*** *fixe* sabit → FİKS

fiktif [Cum 1946] *Buna ¯fiktif kredi denilir.* || ~ ***Fr*** *fictif* / ***İng*** *fictive* itibari, sanal, suni < ***Lat*** *fingere, fig-* biçimlendirmek *+()tiv°* → FİGÜR

fil [CodC 1303] *dendes elefanti - Tr: ¯fil tisi (...) alofans - Fa: ¯fil - Tr: ¯pil* | [Marz 1380] *¯pīller sulṭānı* || ~ ***Ar*** *fīl* فيل [*#fyl*] fil ~ ***OFa/Aram*** *pīl* פיל a.a. ≈ ***Akad*** *pīlu/pīru* a.a. ~ ***Sans*** *pīlu* पीलु fildişi

† Güney Hindistan dillerinde "fildişi" anlamına gelen bir sözcükten Sanskritçeye ve Yakındoğu dillerine alınmıştır. ***Akad*** *pīlu/pīru* (a.a.) Eski Babilceden itibaren (MÖ 2. binyıl) kaydedilmiştir. ▫CAD 12.418-420. † Batı dillerinde kullanılan ***EYun*** *eléphas* "fil, fildişi" sözcüğü Mısır kökenlidir.

›› fil hastalığı, fildişi

fil(o)+ ~ ***Fr/İng*** *philo+* [bileşik adlarda] seven, sevgi ~ ***EYun*** *philos φίλος* [dev.] 1. sevilen, sevgili, 2. seven ≈ ***EYun*** *philéō φιλέω* sevmek

† Il n'y a rien de comparable à *φιλ-* ou *φιλο-* dans les autres langues indo-européennes. (▫Chant 1206).

›› +fil, +fili, aerofil, bibliyofil, Türkofil, zoofili

← FİLANTROPİ, FİLARMONİ, FİLATELİ, FİLOLOJİ, FİLOZOF (FELSEFE), HEMOFİLİ, HİDROFİL, NEKROFİL, PEDOFİL, SİNEFİL

filament [Cum 1963] *Trevira için ilk maddeleri temin ederlerken ¯filament ve staple (uzatma) ameliyeleri Bobingen'de tamamlanır.* || ~ ***İng*** *filament* ince çekilmiş tel, elyaf ~ ***OLat*** *filamentum* a.a. < ***Lat*** *filum* iplik *+ment°* << ***HAv*** **gʷhīslo-* < ***HAv*** **gʷhī-* a.a.

›› filaman

← DEFİLE, FİLATÜR, FİLE (SÜRFİLE), FİLETO (BONFİLE, FİLEMİNYON, KONTRFİLE), FİLİGRAN, FİLO, PROFİL

filantropi [AR 1898] *Elsine-i ecnebiyede 'fil' lafzı muhabbet manasındadır, ¯filantrop muhibb-i insaniyet, insaniyete aşık demektir.* | [Cum 1933] *Ağaoğlu Ahmet Bey demokrasi aşıklığını ... kötü bir ¯filantropi perdesi arkasına saklanarak yapıyor.* || ~ ***Fr*** *philantropie* insan sevgisi, yardımseverlik § ***EYun*** *philos φίλος* seven + ***EYun*** *ánthrōpos ἄνθρωπος* insan → FİL(O)+, ANTROP(O)+

›› filantrop, filantropik

filarmoni [Cum 1931] *'Riyaseticumhur ¯filarmoni heyeti' unvanını alacak ve inkışafı yolları aranacaktır.* || ~ ***Fr*** *philharmonie* müzikseverlik (derneği) ~ ***İng*** *philharmony* a.a. ☼ 1813 London Philharmonic Society.| → FİL(O)+, ARMONİ

›› filarmonik

filateli [Mil 1950] *İstanbul "Filatelist' kulübü organı olarak Ali Nusret Pulhan tarafından çıkarılan aylık 'Filatelist' mecmuasının 12 inci sayısı* || ~ ***Fr*** *philatélie* pul koleksiyonculuğu ☼ 1864 Georges Herpin, Fr. pul koleksiyoncusu. § ***EYun*** *philos φίλος* seven + ***EYun*** *átelos ἄτελος* vergisiz, harçtan muaf (< ***EYun*** *a(n)+ télos τέλος* harç, vergi << ***HAv*** **telə-* kaldırmak, tartmak) → FİL(O)+, TOLERANS

† Posta pulu, posta harcının önceden ödenmiş olduğunu gösterdiği için ilk dönemde *atèle* "harçsız" adı önerilmişti.

›› filatelik, filatelist, filatelizm

filatür "ipek kozasını iplik haline getirme" [Cum 1942] *Yaş kozanın azamî fiyatı Bursa'da ve ¯filatür fabrikaları olan yerlerde 175 kuruş* || ~ ***Fr*** *filature* ipliklenme, iplik haline getirme < ***OLat*** *filare* iplik yapmak *+()tura* < ***Lat*** *fila* iplik, tel → FİLAMENT

filbahri [RedD 1856] *Syringa:* فول يهار *¯füli-bāhār* | [LO 1876] *¯fül-i bahar, galatı ¯filbahrī* || << ***TTü*** *fūl-i bahār* ilkbaharda çiçeklenen, yasemin gibi kokusu olan bitki, philadelphus → FUL[2], BAHAR[1]

file [LO 1876] *¯file: başa örttükleri saç ağı.* || ~ ***Fr*** *filée* [pp. fem.] her çeşit ağ, ağ şeklinde örme torba << ***OLat*** *filata* < ***Lat*** *filare* ipliklemek, iplik eğirmek, iplikle dokumak *+()t°* → FİLAMENT

Levent Şahverdi Arşivi

← SÜRFİLE

fileminyon [Cum 1961] *Feza pilotu Shepard bu sabaha karşı ¯fileminyon, yumurta, şerbet ve kayısıdan müteşekkil bir kahvaltı yapmış* || ~ ***Fr*** *filet mignon* bonfilenin dar ucu, buradan kesilmiş et dilimi § ***Fr*** *filet* bonfile, fileto + ***Fr*** *mignon* küçük → FİLETO, MİNYON

fileto [AR 1899] *bir alâ hindi söğüşü ile yine söğüş halinde bulunan sığır ¯filetosu* || ~ ***İt*** *filetto* [küç.] örgü, urgan, kasaplık hayvanın sırtında bulunan urgan şeklinde kas < ***İt*** *filo* tel, iplik, lif → FİLAMENT

← BONFİLE, FİLEMİNYON, KONTRFİLE

filhakika [ÖM 1437] *Bu ʿâlem niçe sensız ola ḳâim / Ki sensüŋ ¯fil-ḥaḳîḳa cân-ı ʿâlem* | [Sel 1600] *Bu bâbda kesel u kılal gösteren ¯fil-ḥaḳîḳa er degüldir.* || ~ ***Ar*** *fi'l-ḥaḳīḳa(t)* فى الحقيقة hakikatte → Fİ, HAKİKAT

filibit [TDK2 1955] ¯*flebit: Toplardamarlarda iç zar yangısı.* || ~ ***Fr*** *phlébite* damar enfeksiyonu < ***EYun*** *phleps, phleb- φλεψ, φλεβ-* damar +*itis*

›› flebit

filigran [Bas 1877] *Kaime ibtida çıktığı vakit, sonradan ¯filigranlı kâğıda basılacağı söylenmiş* || ~ ***Fr*** *filigrane* 1. kuyumculukta telkâri işi, 2. şeffaf kâğıt markası ~ ***İt*** *filigrano* telkâri § ***İt*** *filo* tel + ***İt*** *grano* tane, nokta büyüklüğünde nesne → FİLAMENT, GREN

filika [EÇ <1683] *yüz pâre sandal ve ¯filikalar ile limana imdâdları girecek mahallde* || ≈ ***İt*** *feluca* Mısır'a özgü bir tür küçük yelkenli tekne ≈ ***Ar*** *fulk/falūka(t)* فلك/فلوكة a.a. ~ ***EYun*** *ephólkion ἐφόλκιον* a.a. <? ***EYun*** *ephélkō ἐφέλκω* ardından çekmek, sürüklemek +*ion*

† ***İt*** *feluca* (a.a.) Mısır kökenli olmalıdır. Ancak sözcüğün Türkçe telaffuzu, Rumca veya İtalyanca yoluyla bir alıntı düşündürür. Arapçadan direkt alıntıda */felüke/* beklenirdi. † Yunanca sözcük MS 2. yy.'da İskenderiyeli Athenaeus'tan beri kaydedilmiştir. Ancak ***EYun*** *ἐφέλκω* fiilinden türetilmesi yakıştırma olabilir

›› feluka

filinkot "zifte benzer yapıştıma ve izolasyon maddesi" [Mil 1965] *Marley yer döşemeleri zengin renk çeşitleri... Avrupa ¯filinkotu ile.* || ~ ***İng*** *film coat* ince kaplama tabakası → FİLM, TRENÇKOT

filinta "ince uzun tüfek" [Bia 1851] || ~ ***Alm*** *Flinte* 1. çakmak taşı, 2. çakmaklı tüfek < ***Ger*** **flī-* kıymık, taş kırığı

† Aynı kökten ***İng*** *flint/flintstone* "çakmaktaşı".

Filistin [Tefs <1300] || [Men 1680] ¯*felestīn usit. ¯filistīn: Palaestina.* || ~ ***Ar*** *Falastīn* فلسطين Orta Doğu'da bir ülke ~ ***Lat*** *Palaestina* Kenan diyarını kapsayan Roma eyaleti < ***İbr*** *pəlištīm* פְּלִשְׁתִּים [çoğ.] istilacılar, Tevrat'a göre Kenan ülkesinin kıyı kesiminde yaşayan kavim < ***İbr*** *palaş* פָּלַשׁ yarmak, açmak, istila etmek

filiz [Arg 1533] ¯*filli: viticcio* [taze bitki dalı] | [EÇ <1683] *emrūd ¯filisleri getirdüp İslâmbol fidanlarına aşlayup Malatiyye emrūdı olur* | "... betonarme inşaatta kolon bağlantısı için ucu açık bırakılan demir" [Mil 1994] *üstüne yeni katlar çıkmak üzere ¯filizleri açıkta duran apartmanlardır* || ~ ***Yun*** *phylís φυλίς* yapraklanma < ***EYun/Yun*** *phýllon φύλλον* [dev.] yaprak, filiz < ***EYun*** *phléō φλέω* tomurcuklanmak << ***HAv*** **bhl-e-* < ***HAv*** **bhel-*[2] kabarmak, tomurcuklanmak → BALON

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *folium* "yaprak", *flos* "tomurcuk, çiçek".

›› filizlen-

← FİLOKSERA, FÖY (EKSFOLİANT, FOLYO, FOYA, MİLFÖY, PORTFÖY), KLOROFİL, TİRFİL

film [GösS 1911] *mevki-i temaşaya arz edilecek sinema ¯filmleri* || ~ ***Fr*** *filme* / ***İng*** *film* 1. ince zar, 2. fotoğraf veya sinema filmi << ***Ger*** **fellam* deri << ***HAv*** **pelno-* deri < ***HAv*** **pel-*[4] (deri) yüzmek

›› filim, filmci, filmleştir-

← FİLİNKOT, PELLAGRA

filo "gemi katarı" [LF 1827] *tertib olunan ¯filonun yani katarın sırasında* || ~ ***Ven*** *filo* iplik, tel, dizi, sıra ~ ***Lat*** *filum* a.a. → FİLAMENT

† Karş. ***İt*** *fila*, ***İng*** *file* "iplik, dizi, sıra". İtalyanca sözcük dişil olup ◦LF 216'ya göre eril *filo* biçimi Venedik lehçesine özgü olmalıdır.

filoksera [AR 1898] *Şişli'de döner kebaplarına dadanan bir nevi ¯filoksera tohumlarının...* || ~ ***YLat*** *phylloxera* bir bitki hastalığı ☼ 1868 Jules-Émile Planchon, Fr. biyolog. § ***EYun*** *phýllon φύλλον* yaprak + ***EYun*** *ksērós ξηρός* kuru → FİLİZ, SERANDİR

filoloji [x 1900] *Dârülfünûn-i Şâhâne ¯Filoloji Şuʿbesi* | [HRGKok 1927] *Ben ne bir feylesof, ne bir ¯filolog idim.* | [Wells 1927] *binlerce jeolojistlerin, ¯paleontolojistlerin, biyolojistlerin ve her sınıfdan tabiat alimlerinin, etnolojistlerin, arkeolojistlerin, ¯filolojistlerin ve tarih mütehassıslarının* || ~ ***Fr*** *philologie* ~ ***Alm*** *Philologie* dil ve edebiyat incelemeleri disiplini ~ ***EYun*** *philología φιλολογία* lafseverlik, münazara ve konuşma sevgisi § ***EYun*** *philos φίλος* seven + ***EYun*** *lógos λόγος* konuşma, söz → FİL(O)+, +LOG

† Sözcüğün modern anlamını 1810'larda Alman düşünür Wilhelm von Schlegel yaygınlaştırmıştır. İstanbul Üniversitesi Filoloji Şubesi 1900 yılında açılmıştır.

›› filolog, filolojik

filotila [LF 1917] || ~ ***İt*** *flottiglia* gemi grubu, filo < ***İt/İsp*** *flota* a.a. ~ ***Nor*** *floti* a.a. << ***Ger*** **flot-* suda yüzmek << ***HAv*** **pleud-* a.a. < ***HAv*** **pleu-* akmak

filozof [Kut 1069] *ajun ¯faylasūfı neçe tıldam erse* [dünya filozofu ne kadar güzel konuşsa (dilli olsa)] || ~ ***Ar*** *faylasūf/fīlasūf* فيلسوف [*#flsf* q.] felsefe ile uğraşan ~ ***EYun*** *philósophos φιλόσοφος* «bilgelik seven», a.a. ☼ Pythagoras, Yun. filozof (MÖ 5. yy). § ***EYun*** *philos φίλος* seven + ***EYun*** *sophós σοφός* bilge, bilgin, üstad → FİL(O)+, SOFİST

† Pythagoras'ın *sophós* "bilge" sıfatını tevazudan uzak bulduğu için bu deyimi tercih ettiği rivayet edilir. † Arapça sözcük, Yunan filozoflarını Arap-

Levent Şahverdi Arşivi

çaya tercüme eden Abū Yūşuf al-Kindī (796-873) tarafından yaygınlaştırılmıştır.

›› feylesof

← FELSEFE

filtre [Cum 1930] *perde ve istorlar, kadrolar, semaverler, gaz mangalı, ¯filtre* || ~ ***Fr*** *filtre* süzgü olarak kullanılan keçe, her çeşit süzgü << ***OLat*** *filtrum* keçe < ***Ger*** **feltjan* dövmek, vurmak << ***HAv*** **pelde-* < ***HAv*** **pel-*[6] dövmek, vurmak

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *pellere* "dövmek, kakmak".

›› filtrasyon, filtre et-, filtre kahve, filtrele-, filtrelen-

← FÖTR, PUSET (KOMPULSİF, PULSAR)

final [Cum 1930] *Bu iki takımın alacakları netice de ¯final maçı için müessir olacaktır.* || ~ ***Fr*** *final* son, nihai ~ ***OLat*** *finalis* a.a. < ***Lat*** *finis* son, uç *+al°*

›› dömifinal, finalist, finalite, finalize

← DEFİNİSYON, FİNANS, FİNİŞ, FİNO, RAFİNE (RAFİNERİ), SEMİFİNAL

finans [Cum 1930] *birlik bu ay başından itibaren Ekonomi ve ¯Finans ismile bir eser neşredecektir.* | finansman [Cum 1934] *millî iktisadın ¯finansman işlerinde millî bankalara pek mühim vazife düştüğü* | finansal [YTü: CepK 1935] *¯finansal = Malî* || ~ ***Fr*** *finance* 1. hesap kapatma, borç ödeme [esk.], 2. kamu maliyesi < ***EFr*** *finer* bitirmek, hesap kapatmak *+entia* < ***Lat*** *finis* 1. son, 2. hesap kapatma, ödeme → FİNAL

›› finansal, finanse, finansman, finansör, prefinansman, röfinansman

fincan [Men 1680] *¯fincān vulg. ¯filcān* || ~ ***Ar*** *fincān* فنجان kâse, tas ~ ***Fa*** *pingān* پنگان a.a.

›› fincancı

finiş "sporda yarış sonu" [Cum 1935] *Rumen Lapuşan çok güzel bir ¯finiş yaparak üçüncülüğü almağa muvaffak oldu.* | foto finiş [Mil 1952] *Bu koşunun tasnifi ¯Foto ¯Finiş ile tesbit edilmiştir.* || ~ ***İng*** *finish* 1. bitirme, bitiş, son, 2. son kat boya veya cila < ***Fr*** *finisser* bitirmek, sona erdirmek < ***Lat*** *finire* [den.] a.a. < ***Lat*** *finis* son, uç → FİNAL

›› fotofiniş

fink fing taşı "isabet ettiği yere çok zarar vermeyen küçük mermi" [Tz 1596] *atılan top u tüfengi ¯fing ¯taşı yerine saymayup* | fing vur- "oynaklık etmek" [Vasıf-TS <1824] *¯fing urma iki yanına fırtık köçek gibi* | fink at- [AR 1898] *alafranga gezinenler piyasada bir aşağı bir yukarı ¯fink atmada* | [Göv 1930] *¯fingirdek: Hoppa meşrep, delişmen. (...) ¯fingirdemek: Oynaklık yapmak, fıkırdamak, hoppalık göstermek.* || < ***?***

›› fingir, fingir fingir, fingirde-, fingirdek, fingirdeş-, fink at-

fino "küçük kucak köpeği" [EÇ <1683] *kimi tāzī ve kimi ¯fino zağar gibi cek cek vek vek urup feryād ettikleründe* || ~ ***İt*** *fino* rafine, narin, kıymetli, bir küçük köpek türü << ***OLat*** **finus* nihai, gayet ince ve zarif, kâmil < ***Lat*** *finis* son, uç → FİNAL

† Aynı Geç Latince sözcükten ***Fr*** *fin*, ***İng*** *fine* "narin, zarif".

firak [Kut 1069] *negü bar ajunda ¯firāḳta ḳatıġ* [ne var cihanda ayrılıktan daha zor] | [AşP 1330] *uçmakdan çıkup dartdı ¯firāḳ* [cennetten çıkıp ayrılık çekti] || ~ ***Ar*** *firāḳ* فراق [*#frḳ* fiʿāl msd.] ayrılık < ***Ar*** *faraḳa* فَرَقَ ayırdı → FARK

firar [MMem 1557] || ~ ***Ar*** *firār* فرار [*#frr* fiʿāl msd.] kaçış < ***Ar*** *farra* فرّ kaçtı

›› firari

firavun [Rab 1310] *Mışr melikleri kamuġ Nemrūd uruğından erdiler, ¯firʿavn atanur erdiler* [f. adlandırılırlardı] || ~ ***Ar*** *Firʿawn* فرعون [*#fr-ʿ-n* q.] Kuran'a göre bir eski Mısır hükümdarı ~ ***Aram*** *paraʿōn* פרעון eski Mısır hükümdarı ≈ ***İbr*** *paraʿōh* פרעה a.a. ~ ***Mis*** *prʿō* «büyük hane», hanedan

›› firavunlaş-

firdevs [AşP 1330] *gāh ¯firdevs işiginde gāh ḥūr* || ~ ***Ar*** *firdaws* فردوس [*#frds* q.] cennet bahçesi < ***Ar*** *farādis* فرادِيس [faʿālil çoğ.] cennet bahçeleri ~ ***EYun*** *parádeisos παράδεισος* 1. Pers krallarının bahçeleri, 2. (İncilde) cennet bahçesi ~ ***EFa*** **paridēz* avlu, etrafı çevrili bahçe (≈ ***Ave*** *pairidaēza* a.a. < ***Ave*** *per+*[2] *daēza-* duvar) → PER+, DUVAR

† ***Ar*** *firdaws*, çoğul kabul edilen *farādīs* biçiminden geri-türetilmiş yapay bir tekil addır. ***Fr*** *paradis*, ***İng*** *paradise* "cennet bahçesi" biçimleri Yunancadan alınmıştır. ***Erm*** *bardéz պարտէզ* ve ***İbr*** *pardēs* "bahçe" Orta veya Eski Farsçadan alınmıştır.

← PARADİ

fire [LO 1876] *¯fire (Fr.): Tüccar tabiri. Malın süprüntüye ve daraya çıkan noksanından beyyin masraf ve tenzil.* || ~ ***Fr*** *frais* gider, masraf, ticarette hasar payı << ***Lat*** *fractum* kırık < ***Lat*** *frangere* kırmak *+()t°* → FRAGMAN

† Modern Yunanca *fýra φύρα* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır. ***EYun*** *phýrō* (bulaştırmak, karıştırmak) fiiliyle alakası gösterilemez.

›› fire ver-, firesiz

firik "kavrulmuş taze buğday" [EÇ <1683] *yüz kazğan yoğurdlu ¯ferīk فريك şorbası* | "... kuş yavrusu" [LO 1876] *¯ferik: Pek ufak şey manasına kuş civcivi.* || ~ ***Ar*** *farīk* فريك [*#frk* faʿīl sf.] 1. kavrulmuş taze buğday tanesi, 2. kuş veya tavuk palazı < ***Ar*** *faraka* فرك ufaladı ≈ ***Aram*** *phārak* פרך [*#prk*] yarmak, tahılı ovarak kepeğini ayırma

† Gerek "kavrulmuş buğday" gerek "tavuk yavrusu" anlamları "ufalamak, ufak" düşüncesine dayanır.

firkat [AşP 1330] *¯fürḳat odından* [ayrılık ateşinden] *yüregi baş* [yara] *ola* || ~ ***Ar*** *furḳa(t)* فُرقة [*#frḳ* fuʿla(t) mr.] ayrılık < ***Ar*** *faraḳa* فَرَقَ ayırdı → FARK

firkete [LO 1876] *¯furkete فوركته: Çatal iğne, siyah saç iğnesi.* || ~ ***İt*** *forchetta* [küç.] çatalcık, sofra çatalı < ***İt*** *forca* tarla çatalı, bel *+et°* << ***Lat*** *furca* a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

† Aynı Latince kaynaktan ***İng*** *fork,* ***Fr*** *fourchette* "çatal".

← FORKLİFT

firma [Bah 1924] *¯firma: Bir ticarethanenin isim ve unvanı.* || ~ ***İt*** *firma* [dev.] imza, ticari unvan, bir unvan altında iş yapan işletme < ***Lat*** *firmare* pekiştirmek, takviye etmek, imza atmak → FERMUAR

›› firmalaş-

firuze [CodC 1303] *turchese* [türkuaz] - *Fa & Tr: ¯peroza* | fîrüzec [İrşM 1387] *yazı yirde ol, anıŋ bolur nerse yokdur anıŋ içinde takı yokdur ¯fîrüzecde* || ~ ***Ar*** *fîrūza/fayrūzac* فيروز/فيروزج gök rengi bir süs taşı, türkuaz ~ ***Fa*** *pīrōza/payrōza* پیروزه a.a. << ***OFa*** *padrōçak* ışık saçan, parlayan, muhteşem ≈ ***Ave*** **paiti-raok-* «geri-ışıyan», re-splendent < ***Ave*** *paiti+ raok-* ışımak → RUZ

fiskal [Cum 1949] *fiat tayin ederken ¯fiskal bakımdan en fazla randıman temin eden hadleri* || ~ ***Fr*** *fiscal* devlet maliyesine ilişkin ~ ***OLat*** *fiscalis* a.a. < ***Lat*** *fiscus* 1. sepet, zembil, 2. kasa, hazine, özellikle emperyal hazine *+al°*

›› fiskalize, fiskalizm

fiske "parmakla vurulan darbe" [EÇ <1683] *köle sâhibleri Arabına bir ¯fiske ve bir çubık çalmağa ḳādir değildir* || < ***?***

† °Tz 11.69 bu sözcüğün Yunanca *physkē φυσκη* biçiminden geldiğini belirtirse de eski ve yeni Yunanca sözlüklerde ilgili anlamda bu kelimeye rastlanmadı.

›› fiskele-

fiskos "alçak sesle sohbet, dedikodu" [AR 1898] *öteki de karşısına gelir, ¯fiskosa başlarlar* | "... küçük yuvarlak masa" [Cum 1993] *bu örtülerin yemek masası için olanı ayrı, ¯fiskos örtüsü ayrı.* || : ***onom*** fısıltı sesi

fistan [Sic-TS <1500] *bir daχı gök çuka ¯fiston kaftan ve bir çift çekme çağşır ve bir gönlek* | [EÇ <1683] *avratlar elvân harîr* [renkli ipek] *¯fisdânları üzre İslâmbol'uŋ kenârı harîrli mâvî peştemâlların kuşanup gezerler* || ~ ***Ar*** *fustān* فستان [*#fst*] bir tür kalın pamuklu kumaş ~ ***Aram*** *pištān* פִּשְׁתָּן keten (°Jastrow 1249) ≈ ***İbr*** *peşet* פשת a.a. ≈ ***Akad*** *pištu* a.a.

† ***OLat*** *fustaneum,* ***İt*** *fustagno,* ***İng*** *fustian* "bir tür kalın pamuklu kumaş" ve ***Yun*** *foustáni/fustanella* "kalın kumaştan eteklik" biçimleri nihai olarak Arapçadan alınmıştır. Ancak Mısır'daki *Fustat* kentiyle irtibatlandırılması yanlış görünüyor. † Türkçede cari olan "kırma kumaştan süslü eteklik" anlamı Yunancadan aktarılmış olabilir.

fisto [AR 1898] *menekşe ¯fistolu mendil* || ~ ***Fr*** *feston* kenar süsü, özellikle çiçeklerden yapılan yarım-daire şeklinde çelenk ~ ***İt*** *festone* bayramlık (süs, giysi) < ***İt*** *festa* bayram, festival *+on* → FESTİVAL

† ***İng*** *festoon* İtalyancadan alıntıdır.

fistül [T&S 1892] *Fistule* [Fr.]: *nasır, ¯fistula.* || ~ ***Fr*** *fistule* tıpta akıntılı kanal ~ ***Lat*** *fistula* boru, tüp

›› fistula

fisür [Hür 2014] *bir kilometre uzunluğunda volkanik ¯fisür püskürmesi* || ~ ***Fr/İng*** *fissure* yarılma, yarık ~ ***Lat*** *fissura* a.a. < ***Lat*** *findere* yarmak, dilmek *+()tura* << ***HAv*** **bhid-to-* < ***HAv*** **bheid-* yarmak, ısırmak

›› fisyon

← BİTTER, BOT[2] (FERİBOT, GAMBOT, İSTİMBOT)

fiş "kumarda kullanılan kupon" [T&S 1892] || ~ ***Fr*** *fiche* [dev.] 1. etiket, pusula, 2. elektrik fişi < ***Fr*** *ficher* saplamak, sabitlemek ~ ***Lat*** *figere, fix-* tutturmak, sabitlemek → FİKS

›› fişle-

fişek "havai fişek" [Sel 1600] *yemîn u şimâlinden* [sağ ve soldan] *günâ gün ¯fişekler atılır* | "... tüfek mermisi" [EÇ <1683] *tüfenglere seyisχâneler üzre ¯fişeng bağlayarak (...) sıbyânlar ve tâze civânlar alup hevâyî ¯fişeklik ve deli ¯fişeklik iderler* || < ***Fa*** *fişān* فشان saçma, saçan < ***Fa*** *fişāndan/afşāndan* فشاندن/افشاندن saçmak, serpmek ≈ ***Ave*** *fšāna-* a.a.

† Farsça fiilden Türkçede üretilmiş bir kelime olsa gerekir. ***Fa*** *fişang* (a.a.) Steingass'a göre Türkçeden alıntıdır. † *+ek/+eng* takısı açıklanmaya muhtaçtır.

›› delifişek, fişekle-, fişeklik, havai fişek

fiştek [EkşiS 2002] *¯fişteklemek: gaz vermek, gaza getirmek anlamına gelen güzel bir kelimedir.* || ~ ***?***

† Belki FİŞEK sözcüğünden.

fit[1] "oyunda anlaşma" [LO 1876] *¯fit olmak: Oyunda tekabül.* | "... bedenen zinde" [Hür 1997] *Peki durmadan ¯fit hale getirilen o gövdeler? Onların tercihte hiç mi payı yok?* || ~ ***İng*** *fit* 1. uyum, uyma (isim), 2. uygun, bedenen zinde (sıfat)

← FİTİNG, FİTNESS

fit[2] [<1930] || ~ ***İng*** *feet* [çoğ.] bir uzunluk birimi, kadem < ***İng*** *foot* 1. ayak, 2. 31 cm eşdeğeri bir uzunluk birimi << ***Ger*** **fōt-* ayak << ***HAv*** **pōd-* < ***HAv*** **ped-*[1] a.a. → PA

← FUTBOL

fitil [AşP 1330] *bu ¯fetîle cismini dâim dutar / ḳandil içinde anı ḳâim dutar* | [Men 1680] *¯fetîl vul. ¯fitil* | [KT 1900] *¯fetil: Zebanzedi fe'nin kesriyledir* [i ile fitil]. *(...) Burnundan ¯fitil ¯fitil gelmek.* | [TDK1 1945] *¯fitil gibi: Çok sarhoş.* || ~ ***Ar*** *fatīl/fatīla(t)* فتيل [*#ftl* faʿīl sf.] burma ip, kandil fitili (< ***Ar*** *fatala* فتل burdu, ip ördü) ~ ***Aram*** *pāthīl, pathīlā* פתיל burma ip, kandil fitili ≈ ***Akad*** *patālu* burma, ip örme

† Sami dillerinde ortak olan sözcüğün nihai kökü belki ***Mıs*** *ptr* "ip" biçimine dayanır. °Klein 537.

fiting [Cum 1950] *Avrupa'nın en mühim ventil ve ¯fiting fabrikalarından A.B. Fare Armaturfabrik Sibbhult (isveç) şofajsantral tesisatında (...)* || ~ ***İng*** *fittings* boru tesisatı ara birimleri < ***İng*** *fit* uymak, uydurmak *+ing* → FİT[1]

fitne [Kut 1069] *küḏezsü uġan teŋri īmānımız / kötürsü bu ¯fitna balâ isiz* [korusun kadir Allah imanımızı, götürsün bu fitne bela ve kötülüğü] | [SN 1354] *Bakup gördüm ol ¯fitne-i şâr u îl* || ~ ***Ar*** *fitna(t)* فتنة [*#ftn* fiʿla(t) ımr.] 1. ateşle yakma, 2. sınama, sınav, fikir ayrılı-

Levent Şahverdi Arşivi

ğı ve kargaşa, yoldan çıkma, iç savaş < ***Ar*** *fatana* فَتَنَ yaktı, ateşe attı

›› fitle-, fitnecu

← FETTAN, MEFTUN

fitness "bedenen sağlıklı olma" [Mil 1971] *Fizikal ¯fitness, bireyin biyodinamik potansiyeline bağlıdır, bu biyodinamik potansiyel de kişinin fonksiyonel ve metabolik potansiyelinden meydana gelir.* | "... aletli spor salonu" [Mil 1984] *Sauna, cimnastik, aerobik dallarında faaliyette bulunan Hilton ¯Fitness Club* || ~ ***İng*** *fitness* bedensel zindelik → FİT[1]

›› fitness center, fitness kulübü

fitoloji [ML 1969] || ~ ***Fr*** *phytologie* bitki bilimi < ***EYun*** *phytón φυτόν* bitki → FİDAN, +LOG

›› fitolog, fitolojik

fitre [Men 1680] *¯fıtret: quod pro eleemosyna datur die festo el-fıtr dicto* [Ramazan bayramında verilen sadaka] || ~ ***Ar*** *fiṭra(t)* فطرة [*#fṭr* fiʿla(t) mr.] 1. fıtrat, yaratılış, doğa, 2. oruç açma, iftar, 3. Ramazan'da iftar dolayısıyla verilen sadaka < ***Ar*** *faṭara* فطر yardı, oruç açtı → FITRAT

† FITRAT sözcüğünün anlam ayrışmasına uğramış ikizidir.

fiyaka "at arabası" [AR 1897] *Beni görünce gülümsedikten sonra ¯fiyakacıya* [arabacıya] *dedi ki* | "caka, çalım" [Mikh 1929] *¯fiyaka: Action de parader. ¯fiyakasını bozmak.* || ~ ***Fr*** *fiacre* bir tür at arabası < ***öz*** *Hôtel de St Fiacre* 17. yy.'da Paris'te fiacre türü kira arabalarının durduğu terminalin adı < ***öz*** *Fiacre/Fiachra* 7. yy.'da yaşamış bir İrlandalı aziz

›› fiyakalı

fiyasko [AMKam 1881] *ilk teşebbüste düçar olmuş olduğu şu ¯fiyaskoyu kendisine açmağa imkân var mı?* || ~ ***İt*** *fare fiasco* «şişe yapmak», bir tiyatro oyununun başarısız olması < ***İt*** *fiasco* şişe ~ ***EYAlm*** *flasca* a.a. → PALASKA

† İtalyanca deyimin kaynağı belirsizdir.

fiyat [K&B 1835] *¯fi'at* فياة: *Rentré, revenu, total d'un somme* [gelir, irat, toplam]. | [YOsm: KT 1900] *¯fiyât* فيات: *Baha ve asğar manasile galat olarak kullandığımız fi lugatinin cemʿi olup müfred gibi dahi kullanılır.* || ~ ***Ar*** *fi'āt* فيات [çoğ.] < ***Ar*** *fī* فى bir yerde veya bir şeyin içinde olmayı belirten edat

† Arapça *fī* edatının çoğuludur. "Paha" anlamında kullanımı Türkçeye mahsustur.

›› fiyatla-, fiyatlandır-

fiyonk "giysi ve ayakkabıya takılan süslü düğüm" [AR 1897] *terlik ¯fiyongası* || ~ ***İt*** *fiocco* yün veya keten kırpıntısı, püskül << ***Lat*** *floccus* a.a.

›› fiyonga

fiyort [Cum 1940] *Kara suları Altmark hadisesine sahne olan Norveç'in Bergen limanı ve ¯fiyord* || ~ ***Fr/İng*** *fjord* Norveç kıyılarına özgü derin körfez ~ ***Norv*** *fjord* liman, körfez << ***Ger*** **furduz* << ***HAv*** **prtu-* liman < ***HAv*** **per-*[2] geçmek, geçirmek → PORT

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *ford* "geçit, körfez", ***Lat*** *portus* "liman".

›› fizyokrat

fizi(o)+ ~ ***Fr/İng*** *physio+* [bileşik adlarda] beden < ***EYun*** *phýsis φύσις* beden, canlı varlık < ***EYun*** *phýō φύω* büyümek, kabarmak, yer kaplamak, (canlı varlıklar) yetişmek, neşvü nema bulmak *+sis* << ***HAv*** **bheuə-* kabarmak, şişmek, büyümek

›› +fiz, diyofizit, fizyoterapi, fizyoterapist, monofizit

← FIŞKI (AMFİZEM), FİDAN (FİDE, FİTOLOJİ), FİZİK (METAFİZİK), FİZYOLOJİ, HİPOFİZ

fizibilite [Mil 1965] *Devlet Su İşleri, Baraj ve Santral inşaatının; Etibank, hava hatları ve trafo hatları inşaatını ve elektrik işleri etüd idaresi de ¯fizibilite raporları ile kat'i projeleri yapacaktır.*" || ~ ***İng*** *feasibility* yapılabilirlik < ***İng*** *feasible* yapılabilir ~ ***Fr*** *faisible* [esk.] a.a. < ***Fr*** *faire* yapmak *+()bilis* << ***Lat*** *facere* a.a. → FAKTÖR

›› fizibl

fizik [Rat 1792] *Ertesi gün bir akademiyaya dahı götürüp (...) ¯fizika dedikleri fünûna dâir nice sanâyi ve maarif-i garîbe ızhâr eylediler.* || ~ ***Fr*** *physique* doğa bilimlerinin genel adı, tabiiyat << ***Lat*** *physica* doğa bilimi ~ ***EYun*** *physikḗ téχnē φυσική τεχνη* a.a. < ***EYun*** *phýsis φύσις* doğa *+ik°* → FİZİ(O)+

† Modern anlamı Aristoteles'in maddi varoluşun özelliklerini incelediği *Ta Physiká* adlı eserinden türemiştir.

›› biyofizik, fizik tedavi, fiziksel, jeofizik

← METAFİZİK

fizyoloji [LO 1876] *¯fizyoloji: İlm-i vezâif-i aʿzâ, tıbbın şubelerinden bir bâbdır.* | [AR 1897] *sendeleme denilen halet-i ¯fizyolojikiye husule gelir.* || ~ ***Fr*** *physiologie* bedenbilim, bedenin yapı ve işlevlerine ilişkin uzmanlık → FİZİ(O)+, +LOG

›› fizyolog, fizyolojik

fizyonomi [Bah 1924] *¯fizyonomi yaʿnî ʿilm-i maʿrifet-i simâ fenni* || ~ ***Fr*** *physionomie* bedensel özelliklerden karakter tahlili yapma ~ ***EYun*** *physiognomia φυσιογνομία* § ***EYun*** *phýsis φύσις* maddi varlık, beden + ***EYun*** *gnō- γιγνωσκω, γνω-* bilmek → NOT

›› fizyonomik

flakka [EkşiS 2015] *¯flakka: ciddi problem haline gelmeye başlamış, içen adam kendini Thor zannedip çıplak koşup ağaçla sevişmeye kalkmış.* || ~ ***marka*** *Flakka* alpha-Pyrrolidinopentiophenone maddesinin ticari adı

† Dünyada 2015, Türkiye'de 2017'de başarılı bir tanıtım kampanyasıyla piyasaya sürüldü.

flama [LF <1800] || ~ ***Ven*** *fláma* 1. alev, meşale, 2. dar uzun şerit şeklinde gemi bayrağı (≈ ***OLat*** *flammula* gemi bayrağı) << ***Lat*** *flamma* alev << ***Lat*** **flag-ma* << ***HAv*** **bhlg-ma-* < ***HAv*** **bhel-*[1] yanmak, parlamak

Levent Şahverdi Arşivi

† Aynı HAvr kökten ***EYun phlégō, phlog-*** "yanmak", ***İng black*** "yanık" > "siyah", ***Fr blanc*** "parlak" > "beyaz".

← BELUGA, ENFLAMASYON, FLAMBE, FLAMİNGO, FLEGMATİK (BALGAM), IHLAMUR

flambe [Mil 1962] *Krepler katlandıktan sonra kanyakla ¯flambe yapılır.* || ~ ***Fr flambé*** [pp.] alevli < ***Fr flamber*** alevlenmek, tutuşmak +é << ***Lat flammare*** [den.] < ***Lat flamma*** alev → FLAMA

flamenko [Mil 1957] *Her akşam muvaffakiyetle devam eden dünyaca tanınmış İspanyol ¯flamenko dans üstadı; Faico."* || ~ ***İsp flamenco*** 1. çingene, 2. Güney İspanya'da 1760'lardan itibaren duyulan bir tür çingene müziği ≈? ***öz Flamenco*** Felemenkli

flamingo [Mil 1983] *Doğanın sonsuz çeşitliliğinde kuşlar: küçük bağırgan kartal, toy mezgeldek, yalıçapkını, ¯flamingo...* || ~ ***İng flamingo*** bir tür su kuşu ~ ***Port flamengo*** ateş kuşu, flamingo < ***Port flama*** alev → FLAMA

flanel [Cum 1932] *Gri ¯flânel bir pantolon, lacivert bir ceket, beyaz benekli ve kavuniçi bir papyon boyunbağı takmıştı.* || ~ ***İng flannel*** bir tür yünlü veya pamuklu kumaş → FANİLA

flanör "aylaklık ve hedonizmi yaşam tarzı haline getiren kişi" [Benjamin 1992] *Eğer pasajlar yapılmasaydı, ¯flanör gibi dolaşmanın önem kazanması herhalde zor olurdu.* || ~ ***Fr flâneur*** aylak < ***Fr flâner*** oyalanmak, aylaklık etmek +*()tor*

† Kuzey Fransa'nın Norman lehçesinden alınan sözcük 19. yy ortalarında Fransızca genel dolaşıma girmiştir.

flashback [Mil 1955] *Kilimanjaro eteklerinde ağır yaralı bir şekilde yatarken hatırladığı sahneler "flashback' (fleşbek) sistemi ile canlandırılmış* || ~ ***İng flashback*** 1. ani hatırlayış, 2. anlatımda geriye dönüş → FLAŞ, BEK

flaş [TDK2 1955] *¯flâş: Fotoğrafçıların resim çekerken kullandıkları şimşek ışıklı lamba.* || ~ ***İng flash*** 1. ani parlama, kuvvetli ışık, 2. fotoğraf ışığı < ***onom***

† Senkronize flaşlı fotoğraf makineleri dünyada 1949'dan itibaren yaygınlık kazanmıştır.

›› flaş haber

← FLASHBACK

flegmatik [Mil 1953] *Stalin gibi, profesyonel bir ihtilalci ve komiteci olmaktan ziyade, mujik tabiatlı ¯flegmatik bir Ivan olan Malenkov* || ~ ***Fr phlegmatique*** coşkusuz, yavaş ruhlu, silik (kişilik) ~ ***EYun phlegmatikós φλεγματικός*** «balgamlı», a.a. < ***EYun phlégma φλέγμα*** irin, iltihap, eski tıbba göre insan vücudunu oluşturan dört maddeden biri +*ik*° < ***EYun phlégō φλέγω*** yanmak, cerahatlanmak +*ma(t)* << ***HAv *bhleg-*** < ***HAv *bhel-***[1] yanmak → FLAMA

← BALGAM

fleksibl [Mil 1953] *Tahminen 50.000 liralık Blendaji çift nakilli ¯fleksibl kablosu alınacaktır.* || ~ ***Fr/İng flexible*** esnek, bükülgen ~ ***Lat flexibilis*** a.a. < ***Lat flectere, flex-*** bükmek +*()bilis*

›› fleksibilite, fleksiyon

← HALİFLEKS, REFLEKS (REFLEKTÖR, RÖFLE)

flit "sinek öldürücü sprey" [Cum 1929] || ~ ***marka Flit*** sinek öldürücü sprey markası ☼ 1928 Standard Oil Company, ABD. < ***İng to flit*** kovmak, kışkışlamak

flor [T&S 1892] *Fluor* [Fr.]: *¯fluor (...) Fluorine: ¯fluorin.* || ~ ***YLat fluor*** kimyada bir element ☼ 1556 Georgius Agricola, Alm. kimyacı. ~ ***Lat fluor*** akan şey, sıvı, akım, akıntı < ***Lat fluere*** akmak +*or* << ***HAv *bhleu-*** taşmak, akmak

† Aynı Latince kökten ***İng fluid*** (sıvı), ***fluent*** (akıcı).

›› florit, florür

← FLORESAN, FLOTÖR, FLÜKTÜASYON, REFLÜ, TEFLON

flora [Özön 1961] *¯flora: Bir bölgede yetişen bitkilerin tümü.* || ~ ***YLat flora*** bitkiler alemi < ***öz Flora*** Roma mitolojisinde çiçekler tanrıçası < ***Lat flōs, flōr-*** çiçek << ***HAv *bhl-o-*** < ***HAv *bhel-***[2] şişmek, kabarmak, çiçek açmak → BALON

›› floral

← FLÖRT, PASSİFLORA

floresan [T&S 1892] *Fluorescence* [Fr.]: *menekşe renginde parlaklık, ziya-ı ¯flüorî.* | [Cum 1948] *¯Flüoresan aksamı, lambaları, lamba tutucusu (...) derhal teslim* || ~ ***Fr/İng fluorescent*** gaz ışıması ilkesine göre çalışan elektrik ampulü ☼ 1934 General Electric Co. < ***İng fluoresce*** fluor gazı gibi elektrik akımı verildiğinde ışımak +*ent*° ☼ 1852 George Gabriel Stokes, İng. fizikçi. < ***YLat fluor*** bir element +*esc-* → FLOR

›› floresans

florya [EÇ <1683] *iskete ve ¯florunya ve başdankara ve ispinoz* | [LO 1876] *¯florya: Lorya. Asafirden güzel sesli sarıca yeşilli kuş.* || ~ ***Yun floria φλώρια*** [çoğ.] < ***Yun flori/χlori φλώρι/χλώρι*** bir tür ötücü kuş, oriolus << ***OYun flóros φλόρος*** a.a. (≈ ***OLat oriolus*** a.a.)

† Karş. ***Fr loriot*** (a.a.) < ***Lat*** oriolus.

›› flurya

floş[1] [İTO 1924] || ~ ***Fr floche*** bir tür ipekli kumaş

floş[2] [Cum 1932] *geceki oyunda iki tane ¯floş ruvayalin karşılaşması* || ~ ***İng flush*** 1. ağzına kadar dolu, 2. pokerde aynı renkte beş kart

flotör "rezervuar şamandırası" [Mil 1975] *Plastik ¯flotörlü, plastik Çağlayan Rezervuarları* || ~ ***Fr flotteur*** suda yüzen şey, şamandıra < ***Fr flotter*** yüzmek, su üstünde durmak +*()tor* ~ ***Lat fluctuare*** [den.] dalgalanmak < ***Lat fluctus*** [pp.] dalga ≈ ***Lat fluere*** akmak +*()t*° → FLOR

† Latince aynı kökten ***flumen, fluvius*** "ırmak", ***fluctus*** "dalga", ***flux*** "akıntı".

›› flotasyon

flört [Bah 1924] *¯flört: Hoşça vakit geçirmek için birini sever gibi görünme, ihtimamat-ı nazikane ve aşıkanede*

Levent Şahverdi Arşivi

bulunma. Bu suretle sever gibi görünen şahıs ve bilhassa kadın. || ~ ***İng*** *flirt* işve, oynaş ~ ***Fr*** *fleurette* [küç.] 1. küçük çiçek, buket, 2. kompliman, hoş söz, işve < ***Fr*** *fleur* çiçek +*et*° << ***Lat*** *flōs, flōr-* a.a. → FLORA

† ***İng*** *flower* "çiçek", *flourish* "çiçeklenmek" biçimleri Fransızcadan alınmıştır.

›› flörtleş-, flörtöz

flu [Cum 1936] *Şehadet daima bu tarzda dimağa aksetmiş ¯flu bir aynaya benzetilebilir.* || ~ ***Fr*** *flou* soluk, berraklığını yitirmiş, net olmayan görüntü << ***Lat*** *flavus* sarı, sararmış

›› flulaş-

flüktüasyon "(tıp) kist veya apsenin dalgalanma hareketi" [ÜlkerTıp 2004] *Kapalı bir boşlukta bulunan sıvının parmakla üzerine basıldığı zaman verdiği dalgalanma duygusu, ¯flüktüasyon, dalga hissi.* | "... (astronomi) bir gök cisminin yörüngesinde dalgalanma" [Cum 2011] *Gözlemlenen olayın büyüklüğü, yoğunluğu ve dalgalanma (¯fluktuasyon) seviyesi* || ~ ***Fr/İng*** *fluctuation* dalgalanma < ***Lat*** *fluctuare* [den.] dalgalanmak +*()tion* < ***Lat*** *fluctus* [pp.] dalga < ***Lat*** *fluere* akmak +*()t*° → FLOR

flüt [T&S 1892] *Flüte* [Fr.]: *düdük, ¯flavta, ney.* || ~ ***İt*** *flauta* / ***Fr*** *flute* bir tür nefesli çalgı ~ ***Prov*** *flaut* a.a.

† 20. yy başlarında Fransızca telaffuza uygun olarak düzeltilmiştir.

›› flütist

FM [Cum 1955] *Bu iş çok kısa dalga ¯FM radyo sistemile temin edilecektir.* || ~ ***İng*** *FM* [abb.] bir tür radyo dalgası < ***İng*** *frequency modulated* frekans modülasyonlu → FREKANS, MODÜLE

FOB [Bah 1924] *¯f.o.b.: Malın vapurda teslim edileceğini bildiren 'fri on bord' kelimelerinin ilk harflerinden mürekkeb İngilizce kelime.* || ~ ***İng*** *f.o.b.* [abb.] nakliye hariç net fiyat < ***İng*** *free on board* a.a. ~ ***İt*** *francobordo* a.a. → FREE

fobi [TDK1 1945] *¯fobya: ... hastalık halindeki korku.* || ~ ***Fr*** *phobie* patolojik korku ~ ***EYun*** *+phobía φοβία* [bileşiklerde] korku < ***EYun*** *phóbos φόβος* korku *+ia* ≈ ***EYun*** *phobéō φοβέω* korkmak, korkutmak << ***HAv*** **bheg*ʷ- kaçmak

›› acrofobi, homofobi, papirofobi

← AGORAFOBİ, HİDROFOBİ, HOMOFOBİ, İSLAMOFOBİ, KLOSTROFOBİ, KSENOFOBİ (KSENON)

fodul "kendini beğenmiş" [AşP 1330] *bilmedin bildim dimegil iy ¯foẕūl* | "... aşırı saçlı" [Men 1680] *¯fuzūl vul. ¯fodul: Excedens modum, exuberans* [ölçüyü aşan, aşırı], *pec. capite* [özellikle kafa]. | [LO 1876] *hem kel hem ¯fodul* || ~ ***Ar*** *fuḍul* فضل [*#fḍl* fuˁul] aşırı, abartılı, kendini beğenmiş < ***Ar*** *faḍala* فضل arttı, fazla idi → FAZLA

† *Hem kel hem fodul* deyimi "hem kel hem fazla saçlı" anlamındadır.

fok [AR <1900] *kıyıya düşen bir ¯fok balığı* | [Cum 1930] *Binlerce ¯fok balığı, deniz aygırı ve albatros denilen cesim deniz kuşları* || ~ ***Yun*** *fóki φώκη* bir deniz memelisi, ayı balığı << ***EYun*** *phōkē φώκη* a.a.

† Latince *phoca* (a.a.) Yunancadan alınmıştır. MÖ 1. binyıl başlarından itibaren kaydedilen *Phokaia* (Foça) kent adı "fokluk, fok yeri" anlamındadır.

fokocu [Cum 1992] [Deniz Gezmiş] *paranoyak, maceracı, troçkist, ¯fokocu, efsanevi kahraman vb. diye adlandırdı* || ~ ***İsp*** *foquismo* Che Guevara ve Régis Debray tarafından formüle edilen «devrimci odak» teorisi < ***İsp*** *foco* odak ~ ***Lat*** *focus* ocak, odak → FOKUS

›› foko, fokoculuk

fokstrot [Bah 1924] *¯fokstṛot: Dört hareketle oynanan bir nevi dans.* || ~ ***İng*** *foxtrot* «tilki adımı», 1914'ten sonra popüler olan bir dans § ***İng*** *fox* tilki + ***İng*** *trot* adım (< ***İng*** *tread* adım atmak, yürümek << ***Ger*** **tredan* a.a.) → TROTUVAR

fokur bokurda- [OTü: MEd y. 1300] *ötti ¯bokurdadı* | [LO 1876] *¯fokur, ¯fokurdamak, ¯fokurtu* || : ***onom*** *fokur* kaynayan su sesi → FIKIR

›› fokurda-, fokurtu

fokus [Mil 1958] *retina tabakasının önünde odak ¯(fokus) teşkil etmeleri* | [Hür 1998] *Hedefimiz mümkün olduğu kadar belli konularda ¯fokus ¯olmak* [odaklanmak] || ~ ***YLat*** *focus* odak ☼ 1604 Johannes Kepler, Alm. astronom ve matematikçi. << ***Lat*** *focus* ocak, ateş

† Aynı Latince sözcükten ***İt*** *fuoco,* ***Fr*** *feu* "ateş".

† Kepler'in kullanıma soktuğu optik terimi "büyültecin ateş yaktığı nokta" anlamındadır. Yeni Osmanlıca *mihrak* "ateş yakma aracı" ve ***YTü*** *odak* "ateş yeri" bunun çevirisidir.

›› fokal, fokusla-, fokuslan-

← BİFOKAL, FOKOCU, FUAYE, FUELOİL, POĞAÇA

fol folluk "kuluçka yeri" [CFürs 1501] *kâbük* [Fa.]: *¯Follık ki tavuk ve gügercin anda yumurtlar.* || ~ ***Yun*** *fóli φώλι* kuluçka eylemi veya kuluçka yeri << ***EYun*** *phōleós φωλεός* in, hayvan yuvası, özellikle ayıların kış uykusu yeri

›› folluk

folikül [Mil 1955] *bu müziç deri hastalığının sebebi ... ¯folikül hormonu denilen bir ifrazın moksanlığıdır* || ~ ***Fr*** *follicule* anatomide kesecik, özellikle saç kökü keseciği ve yumurta keseciği ~ ***Lat*** *folliculus* kesecik < ***Lat*** *follis* kese +*icul*° → İFLAS

›› folikülin

folk [TDK8 1988] *¯folk: Halk. (...) ¯folk müziği (...) ¯folk sanatçısı* || ~ ***İng*** *folk* halk << ***Ger*** **folkam* halk, güruh, ordu, kalabalık << ***HAv*** **pelə-*[1] çok olmak, dolu olmak → POLİ+

← FOLKLOR

folklor [ZG 1922] *kavmiyatın bunlardan bahseden kısmına, Avrupalılar ayrı bir isim takarak ¯folklor' derler.* | [Bah 1924] *¯folklor: Halkın an'an'at ve âdâtıyle iştigal eden ilim.* || ~ ***İng*** *folklore* halk töre ve gelenekleri ☼ 1846 William John Thomas, İng. yazar. § ***İng*** *folk* halk + ***İng*** *lore* öğreti, gelenekscl bilgiler (<< ***Eİng*** *lār* a.a. ≈ ***Alm*** *Lehre* öğreti) → FOLK

Levent Şahverdi Arşivi

† Türkçe sözcük 1960'larda itibaren "halk müziği ve dansı" anlamıyla sınırlanmıştır. *Folklorcu* sözcüğü 1930'larda "halk geleneklerini inceleyen kişi" anlamındayken 1960'larda "halk dansları oynayan" demektir.

›› folklorcu, folkloristik

folyo [Cum 1948] *Parşömenli alüminyum ¯folyo 2.500 bobin* | [TDK9 1998] *¯folyo kâğıdı: Yiyecekleri saklamak için kullanılan ince şeffaf kâğıt.* || ~ ***İng*** *folio* 1. kâğıt tabakası, 2. bir tabaka kâğıdın ikiye bölünmesiyle elde edilen kitap boyutu ~ ***İt*** *folio* yaprak, varak << ***Lat*** *folium* yaprak → FÖY

fon(o)+ [TDili 1936] *¯fonoloji* [sesbilim] || ~ ***Fr/İng*** *phono+* [bileşik adlarda] ses, konuşma ~ ***EYun*** *phōnḗ φωνή* [dev.] ses, özellikle insan sesi < ***EYun*** *phēmí φημί* söylemek, konuşmak << ***HAv*** **bhā-*[2] a.a.

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *phēmí, pha-,* ***Lat*** *fari* "söylemek", ***Lat*** *fama* "ün".

›› +fon, +foni, +fonik, anglofon, fonoloji, fonometre, türkofon

← AFAZİ, DİKTAFON, DODEKAFONİ, FABL (ENFANTİL, FATAL, PROFESÖR), FONEM, FONETİK, FONOGRAF, FRANKOFON, GRAMOFON, KAKOFONİ, KSİLOFON, MEGAFON, MİKROFON, ÖFEMİZM, POLİFONİ, RADYO (RADAR, RADYOLİNK), SAKSAFON, SENFONİ, TELEFON (DİYAFON, TELEKIZ, TELESEKRETER), VİBRAFON

fon[1] "resimde arka plan" [ResC 1911] || ~ ***Fr*** *fond* zemin, dip, arka plan << ***Lat*** *fundus* 1. dip, yer, toprak, 2. çiftlik, gelir getiren mülk << ***HAv*** **bhudh-* dip

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *bottom,* ***Alm*** *Boden* (yer, zemin).

← FON[2], FONDÖTEN, FUNDA[2], FUNDAMENTALİZM, TİRFON

fon[2] [LO 1876] *¯fondo: Esham ve sair düyünâtı umumiyeden madûd iradlar.* | yatırım fonu [Cum 1961] *bir Devlet Yatırım ¯Fonu kurulması beyannamede yer almaktadır.* || ~ ***İt*** *fondo* gelir getiren varlık, sermaye / ***Fr*** *fonds* [çoğ.] 1. çiftlik, gelir getiren mülk, 2. a.a. < ***Fr*** *fond* toprak, arazi, çiftlik → FON[1]

† Karş. ***İng*** *funds* (a.a.).

›› fon yönetimi, fonla-, fonlama, yatırım fonu

fondan [Bah 1924] *¯fondan: Ağızda eriyen. İçi sulu şekerleme.* || ~ ***Fr*** *fondant* 1. eriyen, sıvımsı kremayla doldurulmuş bonbon < ***Fr*** *fondre* dökmek, sıvılaştırmak, eritmek, erimek *+ent°* ~ ***Lat*** *fundere, fus-* 1. (bir sıvıyı) dökmek, özellikle metal eritmek veya erimiş metal dökmek, 2. (katı şeyleri) saçmak, dökmek, yaymak, dağıtmak << ***HAv*** **ghu-nd-* < ***HAv*** **gheu-* bir sıvıyı dökmek

† Latince fiil kullanımda geniş anlam yelpazesi kazanmıştır. Karş. ***Lat*** *confundere, confus-* "dağıtmak", *diffundere, diffus-* "saçmak, yaymak", *refundere, refusio* "kabı boşaltmak, mec. reddetmek". † Aynı HAvr kökten ***EYun*** *χéō* "akıtmak", *χýma* "sıvı", *χoanē* "huni", ***Ger*** **gausjan* "sıvı dökmek" > ***İng*** *gush* "bol akıtmak".

← DİFÜZYON, FONDÜ, FONT, FUNDA[1], FÜZYON, GAYSER, HUNİ (EKİMOZ, PARANKİMA), REFÜZE, TRANSFÜZYON

fondip "içki kadehini bir dikişte içmek" [Mil 1985] *Rusların içki adabında içkiler yudum yudum içilmiyor. Küçük kadehler içinde hep '¯fondip'. Yani tek bir kadeh rakı atmak gibi.* || < *?*

† ***Fr*** *fond* "dip" dözcüğünden türetilmiş gözükmesine karşılık *+dip* ekinin mahiyeti anlaşılamadı.

fondöten [Mil 1962] *Docteur Renaud Paris ¯fondötenleri piyasaya azledilmiştir!* || ~ ***Fr*** *fond de teint* boya zemini, astar → FON[1], TENTÜRDİYOT

fondü [Mil 1965] *Oryantal Rotiseri'de ¯Fondue bourguignonne* || ~ ***Fr*** *fondue* eritilmiş (peynir) < ***Fr*** *fondre* eritmek → FONDAN

fonem [Fel 1942] *¯fonem = savt unsuru = phonéme* || ~ ***Fr*** *phonème* ses birimi ☼ 1873 A. Dufriche-Desgenettes, Fr. dilci; güncel anlamda 1917 Daniel Jones, İng. dilbilimci. ~ ***EYun*** **phōnēma φώνημα* seslenim → FON(O)+

›› fonemik

fonetik [Cum 1930] *yazıda ¯fonetik esasını tamamen kabul etmiş olan yegane bir milletiz.* || ~ ***Fr*** *phonétique* sese ilişkin ~ ***EYun*** *phōnētikós φωνητικός* a.a. < ***EYun*** *phōnētós φωνητός* ses etme, söyleme *+ik°* → FON(O)+

›› fonetizm

fonksiyon [HRGCeh 1923] *derimizin ¯fonksiyon'larını kolaylaştırmalı, ciğer körüğümüzü işletmeli, hazma yardım etmeli...* | [Cum 1933] *Bu içtimai ¯fonksiyon* [işlev] *ayrılıkları hiçbir şeye delalet etmez* || ~ ***Fr*** *fonction* 1. işlev, 2. matematikte fonksiyon ☼ Bu anlamda 1692 Leibnitz, Alm. filozof. ~ ***Lat*** *functio* < ***Lat*** *fungi* (bir şeyle) meşgul olmak, icra etmek, yapmak *+()tion* << ***HAv*** **bhu(n)g-* < ***HAv*** **bheug-*[2] isteyerek yapmak

›› disfonksiyon, fonksiyonel

fonograf [AM 1884] *¯fonograf ... sadayı tahrir ve iade eden alet* || ~ ***Fr*** *phonographe* / ***İng*** *phonograph* ses kayıt cihazı ☼ 1877 Thomas A. Edison, Amer. mucit| → FON(O)+, GRAF(O)+

font "dökme demir, özellikle boru" [Cum 1930] *bin kilo ¯font boru pazarlıkla mübayaa edileceğinden* | "... matbu yazı karakteri" [Mil 1986] *değişik IBM yazı ¯fontları* || ~ ***İng*** *font* 1. döküm, dökme demir, 2. dökme metal hurufat, yazı karakteri ~ ***Fr*** *fonte* a.a. < ***Fr*** *fondre* dökmek → FONDAN

fora [MMem 1557] *yigirmi beş pâre gemi ile üzerimüze gelüp biz daχı hemân-dem tenteleri ¯fora edüp ve demür alup* || ~ ***Ven*** *fora!* dışarı!, yelken açma emri [***İt*** *fuori!*] ~ ***Lat*** *forās* [akk. çoğ.] kapı dışına doğru, kapı dışarı < ***Lat*** *foris* ev kapısı << ***HAv*** **dhwer-* kapı → DER[1]

† Karş. ***İng*** *foreign* "yabancı" <***Lat*** forâs.

← FORUM

Levent Şahverdi Arşivi

forklift [Mil 1961] *Motorlu istif makinası (¯forklift) alınacaktır.* || ~ ***İng*** *forklift* çatal kaldıraç § ***İng*** *fork* çatal + ***İng*** *lift* kaldıraç → FİRKETE

form [TDK1 1945] ¯*forma: Biçim, şekil.* | [TDK6 1974] ¯*form: (...) 2. Bir şeyin istenilen ve olması gereken durumu.* | [TDK7 1983] ¯*form: (...) 3. Doldurulması için hazırlanmış basılı belge.* | formel [TDK9 1998] ¯*formel: Biçimsel.* || ~ ***Fr*** *forme* kalıp, biçim, şekil, usul << ***Lat*** *forma* a.a. ≈? ***EYun*** *morphḗ* *μορφή* a.a. → MORF(O)+

† Latince sözcüğün etimolojisi için ▫EM 439.

›› formalize, formalizm, formatif, formel

← DEFORME, ENFORMASYON (DEZENFORMASYON), ENFORMEL, FORMA[1] (FORMAT), FORMALİTE, FORMASYON, FORMÜL, KONFORMİST, PERFORMANS, PLATFORM, PROFORMA, REFORM, TRANSFORME (TRAFO), ÜNİFORMA (FORMA[2], ÜNİ)

forma[1] [Terak 1869] || [AM <1900] *beher arabî ¯formayı on franga tashih ettirmek için şifahi bir mukavele akdolundu* ‖ ~ ***Fr*** *format* matbaacılıkta bir tabaka kâğıdın katlanmasıyla elde edilen basım birimi ~ ***İt*** *formato* a.a. << ***Lat*** *formatus* [pp.] biçimlenmiş, biçimlendirilmiş < ***Lat*** *formare* biçimlemek +*()t*° → FORM

← FORMAT

forma[2] [TDK1 1945] ¯*forma: (...) 2. Meslek veya özellik anlatan kılık.* || < ***Fr*** *uniforme* üniforma → ÜNİFORMA

† ÜNİFORMA sözcüğünden Türkçede kısaltılmıştır.

formaldehit [Cum 1935] *kloroform, ¯formaldehit, eter gibi lüzumlu maddelerin yerli olarak yapılması* || ~ ***Alm*** *Formaldehyd* kimyasal bir madde ☼ 1872 Justus von Liebig, Alın. kimyacı.| --→ FORMİK, ALDEHİT

formalite [Bah 1924] ¯*formalite: Adet ve kaideye veya yerleşmiş usule riayet, merasim.* || ~ ***Fr*** *formalité* 1. biçimsellik, 2. bir işin resmileşmesi için uyulması gereken biçim şartları ~ ***OLat*** *formalitas* a.a. < ***Lat*** *formalis* biçimsel, resmi +*itas* < ***Lat*** *forma* biçim +*al*° --→ FORM

formasyon [x 1939] *Anadolu kömür havzasının doğu kısımlarında bulunan karbon ¯formasyonuna ait nebati fosiller hakkında etüt: MTA Enstitüsü yayını* ‖ ~ ***Fr*** *formation* biçimlenme, oluşum < ***Fr*** *former* biçimlemek,oluşturmak +*()tion* → FORM

format [TDK9 1998] ¯*format: Film veya fotoğrafta boyutlar. (...) ¯formatlamak: Bilgisayarda bir disketi temizlemek. (...) ¯formatlı: Bigisayarda bir disketin temizlenmiş durumu.* ‖ ~ ***İng*** *format* 1. matbaacılıkta bir tabaka kâğıdın katlanmasıyla elde edilen basım birimi, forma, 2. bilgisayarda verilerin düzenleniş biçimi ~ ***Fr*** *format* matbaacılıkta forma → FORMA[1]

›› formatla-

formen [Bah 1924] ¯*formen: Bir fabrikanın iş başısı.* || ~ ***İng*** *foreman* fabrikada ustabaşı § ***İng*** *fore* ön (<< ***Ger*** **fura* a.a. << ***HAv*** **prəa* a.a. < ***HAv*** **per[1]*) + ***İng*** *man* adam → FORVET, +MEN

† Aynı Germence kökten ***İng*** *before* "önce", ***Alm*** *vor* "ön, önce".

formik [Cum 1932] *aldehit ¯formik* ‖ ~ ***Fr*** *acide formique* karıncalarda ve arı zehirinde bulunan bir organik bileşik ☼ 1671 John Ray, İng. kimyacı. < ***Lat*** *formica* karınca << ***HAv*** **morwi-* a.a.

← FORMALDEHİT, FORMOL, KLOROFORM

formika [Mil 1957] *6 parçadan ibaret yemek odası takımı, üstleri ¯formika kaplı Dinet set masa ve sandalye.* || ~ ***marka*** *Formica* bir tür kompozit malzeme ☼ 1913 Daniel J. O'Conor ve Herbert A. Faber, İng. mucitler. < ***İng*** *for mica* mika yerine → MİKA

formol [Cum 1931] *Buharla yahut ¯formol usulü temizlenir. Mikropları öldürülür.* | [TDK1 1945] ¯*formol: Mikropları öldürme işinde kullanılan ve karınca asidinden çıkarılan aldehit, formaldehit.* ‖ ~ ***Fr*** *formol* % 40 formaldehid eriyiği, formalin → FORMİK

formül [Bah 1924] ¯*formül: Herhangi bir harekete nümune olmak üzere kelimat ve tabirata verilen şekil, tespit edilen kaide, düstur.* || ~ ***Fr*** *formule* bir törende kullanılan kalıplaşmış sözler, hazır düşünce veya işlem kalıbı ~ ***Lat*** *formula* [küç.] küçük kalıp, özellikle hukukta kalıba uygun olarak yazılmış metin < ***Lat*** *forma* kalıp +*ul*° → FORM

›› formülasyon, formüle, formüler, formülleştir-

fors "sancak" [LO 1876] ¯*fors: Kumandan flaması ki büyük direğe çekilir* | "... nüfuz" [TDK2 1955] ¯*fors: (...) 2. (mec.) Nüfuz, itibar.* || ~ ***Fr*** *force* / ***İng*** *force* güç, kuvvet, nüfuz << ***OLat*** *fortia* a.a. < ***Lat*** *fortis* güçlü, kuvvetli << ***HAv*** **bhrgh-to-*

† "Komutan flaması" anlamı sözcüğün İngilizce donanma tabiri olarak kullanımından alınmıştır.

← EFOR, FORSA, FORSMAJÖR, KONFOR

forsa forsa et- "(kürekleri) kuvvetle çekmek" [LF 1538] *şöyle çekdür gemiyi ¯forsa edüb* | forsa kadırga "kürekle yürüyen kadırga" [LF 1560] *çekdürüp ¯forsa kadırgalarını korsanlar* | forsa "kadırga kürekçisi" [LF 1563] *Kapudan Piyale Paşa hazretleri tasarrufunda olan cemaat-i rüesa ve azeban ve ¯forsalar* || ~ ***Ven*** *forza!* bastır! zorla! (kadırga kürekçilerine verilen emir) < ***Ven*** *forzar* 1. zorlamak, zora koşmak, 2. mahkûm etmek < ***OLat*** *fortia* zor, kuvvet --→ FORS

† Osmanlı gemici dilinde esasen "kürek çekmek" anlamındayken, "kürek mahkûmu" anlamı türemiş e benzemektedir. ▫LF §306 ve §493 çok sayıda örnek verir. † Standart İtalyancadan alıntıda Türkçe **força* beklenirdi. */forsa/* telaffuzu Venedik diline mahsustur.

forseps "doğumda kullanılan maşaya benzer alet" [Cum 1946] *Versiyon, ¯forseps, ambriyomi gibi velâdi müdahale ücreti (normal doğumda yapılan yardımdan başka)* || ~ ***Lat*** *forceps, forcip-* maşa § ***Lat*** *formus* ateş, köz + ***Lat*** *capere* almak, tutmak → FIRIN, KAPASİTE

† Latince sözcük ***EYun*** *pýragma* ("ateş-tutan", a.a.) çevirisidir.

Levent Şahverdi Arşivi

forsmajör [LO 1876] *¯fors ¯majör: Zaruret.* || ~ ***Fr*** *force majeure* daha büyük güç, bir kararın yürürlüğünü engelleyen beklenmedik durum → FORS, MAJÖR

forsythia [Mil 1997] *Mesela ilkbaharda önce sarı küçük çiçekler açan ¯forsythia, leylak, berberis, kırmızı yaprakları süs eriği (...)* || ~ ***YLat*** *forsythia* altınçanak adı verilen süs bitkisi ☼ 1805 Martin Vahl, Dan. botanikçi. ~ ***öz*** *William Forsyth* İngiliz botanikçi (1737-1804)

fortçu "kamu taşıtlarında cinsel haz amacıyla kadınlara sürtünen kimse (argo)" [EArdıç 1988] *Nerede O Eski ¯Fortçular* [öykü adı] || < ***Fr*** *frottage* sürtünme, a.a. < ***Fr*** *frotter* sürtünmek << ***OLat*** **frictare* a.a. < ***Lat*** *fricare, frict-* ovmak, sürtmek → FRİKSİYON

›› fortçuluk

forum [CEA 1912] *Konstantin ¯Forumu denilen meydanın ortasında Konstantin'in heykelini taşıyan sütuna bugün Çemberli taş tabir olunur* | [Bah 1924] *¯forum: Mesalih-i umumiyeyi müzakere için vaktiyle Roma'da halkın toplandığı mahal. Umumi işlerin görüldüğü yer.* || ~ ***Lat*** *forum* 1. evin dış avlusu, 2. pazar yeri, çarşı, kamusal alan < ***Lat*** *foris* dışarı, dış kapı → FORA

forvet "futbolda ileri oyuncu" [NHik 1930] *Karşı tarafın ¯forvet hattı da son zamanlarda çok ileri gitmişti.* || ~ ***İng*** *forward* ileri (zarf, isim) § ***İng*** *fore* ileri, ön (edat) (<< ***HAv*** **per*[1] ileri, ön) + ***İng*** *ward* yön belirten takı → PER+, VERSİYON

← FORMEN, FORWARD, SANTRAFOR

forward "ileri tarihli borsa işlemi" [Mil 1988] *Yusuf Özal: ¯forward transaction' denen bir işlem yapıyorlar. Yani dövizin değerine yukarıdan bakıyorlar.* | "... teypi ileri sarma" [Mil 1992] *¯forward tuşuna basınız* | "... gelen elektronik iletiyi başkasına iletme" [EkşiS 2000] *¯forwardlanmış başlıklar* || ~ ***İng*** *forward* 1. ileri (zarf), 2. iletmek (fiil) → FORVET

›› forwardla-

fos [Vasıf-TS <1824] *hay bâri yürü yordamına güleyim biraz / turp sıkayım zarâfetine ¯fos çığa bu nâz* | [LO 1876] *¯fos: Batık, batkın (...) ¯zifos (Rum.): Hiç, boş.* | [KT 1900] *¯zifos: (...) Faydasız, boş, nafile: O iş ¯zifos çıktı.* || << ***TTü*** *zifos* boş, beyhude ~? ***Yun***

† Vefik Paşa Yunanca olduğunu belirtse de kaynak göstermez. "Kasırga, atmosferik hortum" anlamına gelen diğer ZİFOS ile anlam bağı kurulamadı.

›› fos çık-, fosla-

foseptik [Cum 1936] *Ortamekteb binasında yapılacak ¯fosseptik tesisatı için teklif edilen pey* || ~ ***Fr*** *fosse septique* lağım çukuru § ***Fr*** *fosse* çukur, hendek (~ ***Lat*** *fossa* a.a.) + ***Fr*** *septique* lağım → FOSİL, SEPTİK[1]

fosfat [HRGCeh 1923] *verdiğiniz muhtelif gliserin ¯fosfatlar, uzvî arsenikler, tertip etiğiniz teri-bromürler, terapiler kâr etmedi.* || ~ ***Fr*** *phosphate* bir fosfor bileşiği ☼ 1787 Antoine de Lavoisier, Fr. kimyacı. < ***Fr*** *phosphore* → FOSFOR

fosfor [Düs 1872] *bilcümle ¯fosforu havi terkibat misillü ateş almağa ve patlamağa müstaid kaffei mevad ve ecza demiryolu arabalarına kabul olunamaz.* | [LO 1876] *¯fosfor: temas-ı hava ile kabil-i ihtirak bir unsur. ¯fosforlu kibrit.* || ~ ***Fr*** *phosphore* ışıma özelliğine sahip yanıcı bir element ~ ***YLat*** *phosphorus* a.a. ☼ 1669 Brandt, Alm. simyacı. ~ ***EYun*** *phōsphóros φωσφόρος* 1. ışık getiren, ışık veren, 2. sabah yıldızı § ***EYun*** *phôs, phōt- φῶς, φωτ-* ışık + ***EYun*** *phérō φέρω* taşımak, getirmek → FOT(O)+, ANAFOR

›› fosforik

← FOSFAT

fosil [Wells 1927] *Fakat ¯fosilleri hakiki manasile idrak eden ilk Avrupalı, onaltıncı asrın başlarında yaşayan Leonardo da Vinci oldu* || ~ ***Fr*** *fossile* 1. kazılarak çıkarılan şey [esk.], 2. jeolojik hayvan veya bitki kalıntısı ~ ***Lat*** *fossilis* kazılarak çıkarılan < ***Lat*** *fodere, foss-* kazmak +*()bilis* << ***HAv*** **bhodh-* < ***HAv*** **bhedh-* kazmak

← FOSEPTİK

fosur [LO 1876] *¯fosur fosur çubuk içmek* || : ***onom*** *fosur* tütün içme sesi → FIS

›› fosurda-, fosurtu

foş [Cum 1961] *küreklere asılıp, kıçı kırık kayığın küt burnuyla sulan ¯foşur foşur yararak,* || : ***onom*** şiddetli su çarpma sesi → FIŞ

›› foşur foşur, foşurda-, foşurt, foşurtu

fot(o)+ ~ ***Fr/İng*** *photo+* [bileşik adlarda] ışık < ***EYun*** *phôs, phōt- φῶς, φωτ-* ışık < ***EYun*** *phάō φάω* ışımak +*sis* << ***HAv*** **bhā-*[1] a.a. → FANTEZİ

›› fotoelektrik, fotokimya, fotolitografi, fotomekanik, fotometre, fotometri, fotometrik, fotosentez, fotosfer, fotoskop, fotoskopik, fototerapi, fototropizm

← FOSFOR (FOSFAT), FOTOĞRAF (FOTO+[2]), FOTON, FOTOSEL

foto+[2] ~ ***Fr/İng*** *photo+* [bileşik adlarda] fotoğraf < ***Fr*** *photographe* [abb.] → FOTOĞRAF

›› fotofiniş

← FOTOJENİK, FOTOKOPİ, FOTOMODEL, FOTOMONTAJ, FOTOROMAN, FOTOŞOP, TELEFOTO

fotoğraf [Bas 1870] *¯fotografın 'klişe' denilen camından lüzumu kadar istinsah edildikten sonra* | fotografi [LO 1876] *¯fotografi: Ziyaın tesiriyle alınan resim.* | foto [Cum 1930] *İstiklal Caddesi ¯Foto S. Süreyya* || ~ ***Fr*** *photographe* görüntü kaydetme cihazı ve işlemi ~ ***İng*** *photograph* a.a. ☼ 1839 Sir John Herschel, İng. fizikçi. § ***EYun*** *phôs, phōt- φῶς, φωτ-* ışık + ***EYun*** *grapheús γραφεύς* yazan, yazar → FOT(O)+, GRAF(O)+

›› foto, fotoğrafçı, fotoğrafhane, fotografi, fotografik, fotoğrafla-

← FOTO+[2] (FOTOJENİK, FOTOKOPİ, FOTOMODEL, FOTOMONTAJ, FOTOROMAN, FOTOŞOP, TELEFOTO)

fotojenik [Akş 1929] *Hayvanlar da ¯fotojenik olmalı imiş* || ~ ***İng*** *photogenic* iyi fotoğraf veren § ***İng*** *photo+* fotoğraf + ***İng*** *+genic* doğuran → FOTO+[2], +JEN

† İngilizce sözcük 19. yy.'da genel anlamda "fotograf, fotoğraf sanatı ve tekniği" anlamında kul-

Levent Şahverdi Arşivi

lanılırken 1920'lerden itibaren "fotografa uygun" anlamını kazanmıştır.

fotokopi [Cum 1947] *Amerikan ¯fotokopi makineleri bütün teferruatile satışa arzedilmiştir...* || ~ ***İng*** *photocopy* kopya cihazı ve kopya işlemi ~ ***marka*** *Photocopy* fotografik kopya cihazı markası ☼ 1911 Commercial Camera Company, ABD.| → FOTO+[2], KOPYA

fotomodel [Mil 1954] *Anita Ekberg, şimdi New-York'ta ¯fotomodellik yapmaktadır.* || ~ ***İng*** *photo model* fotoğraf mankeni → FOTO+[2], MODEL

fotomontaj [Mil 1954] *Grelson'dan da birkaç ¯fotomontaj isteriz* || ~ ***Fr*** *photo-montage* → FOTO+[2], MONTAJ

foton [Cum 1939] *radyasyon veya şuaın enerjisi yani (¯foton) dediğimiz...* | ~ ***YLat*** *photon* ışık enerjisi taşıyan kuantum birimi ☼ 1926 Gilbert N. Lewis, Amer. fizikçi. < ***E Yun*** *phôs, phot- φῶς, φοτ-* ışık → FOT(O)+

fotoroman [Mil 1965] *Ses, Artist, ¯Fotoroman, Pazar dergileri bilgi kaynaklarıdır.* → FOTO+[2], ROMAN[1]

fotosel [Cum 1954] *Amplex Amplifikatörleri bahçeler, gazinolar, tiyatro ve sinemalar (¯fotosel tertibatlı) camiler için* || ~ ***İng*** *photocell* ışıktan elektrik üreten hücre § ***EYun*** *phôs, phôt- φῶς, φωτ-* ışık + ***Lat*** *cella* hücre → FOT(O)+, KİLER

fotoşop [Mil 1998] *görüntüsü ¯fotoşop tekniğiyle çıkarılmış ve iki sevgili birbirine yaklaştırılmıştı.* | [Hür 2008] *Arçelik'in reklam fotoğrafını ¯fotoşoplayıp'* || ~ ***marka*** *Photoshop* Adobe firmasına ait görüntü işlem programı ☼ 1990| → FOTO+[2], SHOP

›› fotoşopla-, fotoşoplu

fovizm [Cum 1938] *fütürizm, kübizm, ¯fovizm v.s.* || ~ ***Fr*** *fauvisme* modern sanatta bir akım ☼ 1905 Louis Vauxcelles, Fr. eleştirmen. < ***Fr*** *fauve* 1. kızıla çalan sarı at donu, 2. vahşi hayvan +*ism*° ~ ***Ger*** ****falwaz***

›› fovist

foya [Hind 1838] *¯foya: (taş altına konan varak) feuille, paillon* | [LO 1876] *¯foya: yaldız varak yaprağı ki taş altına konup ferini ziyade eder. ¯Foyası çıkmak: kizbi, batnı meydana çıkmak.* || ~ ***Ven*** *fòia* / ***Fr*** *feuille* 1. yaprak, 2. yaprak şeklinde altın kaplama → FÖY

† *Foyası dökülmek* veya *foyası çıkmak* deyimi "yaldızı dökülmek, sahteliği meydana çıkmak" anlamındadır. † Standart İtalyanca *foglia* (a.a.) biçimi Türkçede *folya* verir.

fön [Cum 1930] *bir adet saçları kurutmak için elektrikli ¯fön* || ~ ***Alm*** *Föhn* 1. Alplerde sıcak güney rüzgârı, 2. saç kurutma makinesi ~ ***Lat*** *favonis* sıcak güney rüzgârı < ***Lat*** *fovere* ısıtmak

fötr [Cum 1930] *454 adet erkek ¯fötr şapkası mahcuz ve satılmasına karar verilmiş olup* | [TDK1 1945] *¯fötr: Şapka (...) yapmakta kullanılan ince ve yumuşak keçe.* || ~ ***Fr*** *feutre* keçe << ***EFr*** *feltre* a.a. << ***OLat*** *filtrum* a.a. → FİLTRE

föy [Özön 1961] *¯föy: Varak, kâğıt yaprağı.* || ~ ***Fr*** *feuille* yaprak, kâğıt yaprağı << ***Lat*** *folium* yaprak << ***HAv*** **bhol-yo-* < ***HAv*** **bhel-*[2] (bitki) bitmek, filizlenmek → FİLİZ

← EKSFOLİANT, FOLYO, FOYA, MİLFÖY, PORTFÖY

fragman "tanıtım amacıyla gösterilen sinema filmi parçası" [Mil 1954] *Payne'in başrolde oynaması, ¯fragmanları gören bir çok seyircinin* | ~ ***Fr*** *fragment* kırık şey, parça ~ ***Lat*** *fragmentum* a.a. < ***Lat*** *frangere, fract-* kırmak +*ment*° << ***HAv*** **bhrn-g-* < ***HAv*** **bhreg-* kırmak

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *break* <***Ger*** **brekan* "kırmak".

← BREAK, BRİKET, FİRE, FRAJİL, FRAKSİYON, FRAKTAL, FRANCALA

frajil [Mil 1974] *Virüs çok ¯frajil olup hariçte uzun zaman yaşayamaz.* || ~ ***Fr*** *fragile* kırılabilir ~ ***Lat*** *fragilis* < ***Lat*** *frangere, frag-* kırmak +*()bilis* → FRAGMAN

frak [AR 1897] *yarım ¯frak mı jaket Fransez mi nedir, haniya insanın ne önüne ne ardına hayrı olmayan şeyden giymiş* || ~ ***Fr*** *frac* resmi vesilelerde giyilen kuyruklu erkek ceketi ~ ***İng*** *frock* uzun etekli kolsuz giysi, cübbe ~ ***EFr*** *froc* ~ ***Ger*** **hrok* etek

fraksiyon "hizip" [Cum 1930] *İlk önce 'faal politika' sözünün ifade ettiği gibi, ¯fraksiyon faaliyeti kuru bir 'mürakabe' faaliyetinden (...)* || ~ ***Fr*** *fraction* kesir, bir bütünün küçük parçası ~ ***Lat*** *fractio* kırıntı < ***Lat*** *frangere, frag-* kırmak +*()tion* → FRAGMAN

fraktal [Mil 1995] *¯Fraktal geometrinin grafik açılımları* || ~ ***Fr/İng*** *fractal* matematikte bir kavram ☼ 1975 B. B. Mandelbrot, Fr. matematikçi. < ***Lat*** *frangere, fract-* kırmak → FRAGMAN

frambuaz [ÖS <1924] || ~ ***Fr*** *framboise* ahududu < ***Ger*** **bråma-* dikenli bir çalı, böğürtlen

† Karş. ***Alm*** *Brombeere,* ***İng*** *bramble* "böğürtlen - rubus fruticosus".

frame freeze frame "videoda bir görüntü karesini dondurma" [Mil 1983] *Video Sözlüğü: (...) ¯freeze-frame (Kare dondurma). Still-frame olarak da bilinen bu sistemler...* | mainframe "büyük boy bilgisayar" [Mil 1985] *¯mainframe ve personal bilgisayarları ile* | "... bilgisayarda bir tür pencere" [Mil 1998] *¯frame göstermede yaşadığı zorluklar yüzünden* || ~ ***İng*** *frame* 1. yapı, strüktür, 2. çerçeve < ***Eİng*** *framian* ilerletmek, inşa etmek, realize etmek < ***Eİng*** *fram* ileri < ***Ger*** **fram* a.a. < ***HAv*** **pro-* a.a. → PER+

›› mainframe

francala [EÇ <1683] *evvelâ hâs ve beyâz mübtecel ¯frâncile etmegi* [ekmeği] | [Men 1680] *¯frencille: (ex Ital.) pan di Padova* | ~ ***İt*** **frangella* Padova kentine özgü bir ekmek? <? ***İt*** *frangere* kırmak, ekmek bölüşmek << ***Lat*** *frangere, fract-* kırmak → FRAGMAN

† Meninski sözlüğü "Padova ekmeği" olduğunu bildirir. Ancak İtalyanca sözlüklerde *frangella* veya *frangiola* ve benzerlerine rastlanmadı. İtalyanca *frangella* "Fransızcık" anlamına da gelebilir.

franchise [Mil 1991] *Alman ¯Franchising Birliği başkanı Hans Lang, dünyada ve Avrupa'da ¯franchising siste-*

Levent Şahverdi Arşivi

minin nasıl işlediği ve Türkiye'deki uygulanabilirliği konularında bilgi verdi. || ~ ***İng*** *franchise* 1. ruhsat, izin, ayrıcalık verme, 2. tanınmış bir firmanın markasını kullanma hakkı ~ ***EFr*** *franchise* özgürlük < ***EFr*** *franc* özgür, ruhsatlı ~ ***Ger*** → FRENK

›› franchising

← FARMASON

frank [LO 1876] *-frank: Fransanın guruşu ki dört buçuk guruş eder.* || ~ ***Fr*** *franc* Fransız para birimi < ***Lat*** *francorum rex* «Fransızların kralı», eski Fransız paraları üzerindeki ibare < ***OLat*** *Francus* Frank, Fransız → FRENK

† *Frank* sözcüğü MS 3. yy.'da Ren nehrinin doğu yakasında bir aşiretler konfederasyonunun adı olarak ortaya çıkar. Ortaçağ Latincesinde aynı sözcük "özgür, vergiden veya bedensel yükümlülüklerden muaf olan" anlamında kullanılır. Germenceden Latin dillerine alınmış olan sözcüğün nihai anlamı ve kaynağı muğlaktır. Konfederasyon adının "özgür, vergiden/haraçtan muaf" anlamına gelmesi mümkündür.

frankofon [TDKur 1933] *Hangi Fransız alimine sorsanız biz -Frankofonuz ve Fransızca konuşuyoruz derler.* | [Mil 1968] *Senghor'un ikinci büyük projesi de -Frankofoni'dir* [Fransızca konuşma] || ~ ***Fr*** *francophone* Fransızca konuşan < ***Fr*** *franc* Frank, Fransız → FRENK, FON(O)+

›› frankofil, frankofoni

Fransız [Men 1680] *Françalü & -Fransız: Gallus. Françа & aliàs etiam -Fransa: Gallia.* || ~ ***Fr*** *franzès* Fransız << ***OLat*** *franciscus* a.a. < ***OLat*** *Francia* Paris yöresine ve bu bölgede kurulan krallığa 7. yy.'dan itibaren verilen ad < ***Ger*** *Frank* bir Cermen kavminin adı → FRENK

† 16. yy.'da tercih edilen *Françа* ve *Françalı* biçimleri İtalyancadan alıntıdır. Türkçede */s/* ile telaffuzu 17. yy.'da yaygınlaşır.

frapan [REnis 1933] *mizampajda yerlerini tayin etti, -frapan başlıklar yaptı.* || ~ ***Fr*** *frappant* çarpıcı < ***Fr*** *frapper* çarpmak *+ent°*

← FRAPE

frape [Mil 2000] *vanilyalı -frape* || ~ ***Fr*** *frappé* [pp.] çarpılmış, çırpılmış; çırpılıp köpürtülmüş kahve < ***Fr*** *frapper* çarpmak → FRAPAN

freak [Cum 1995] *-freak solcular ve de liberal yuppie'lerden epey azar işittim* || ~ ***İng*** *freak* tuhaflık, kapris, hilkat garibesi << ***Eİng*** *frician* oynamak, raks etmek

free [EkşiS 1999] *-free: allocate edilmiş bir bellek alanını -free etmeye yarayan c komutu.* | [EkşiS 2002] *-free takılmak* [açık cinsel ilişkide olmak] || ~ ***İng*** *free* 1. cömert, soylu (esk.) 2. özgür, köle olmayan, serbest, 3. bedava << ***Ger*** **frijo-* cömert, soylu << ***HAv*** **priyo-* sevilen, dost < ***HAv*** **prī-* sevmek, barışık olmak

›› free takıl-

← DUTY-FREE, FOB, FREE SHOP, FREELANCE, FRİKİK

free shop [Mil 1966] *Yeşilköy Hava Alanının gümrüksüz satış yapan mağazasına (Tax -Free -Shop) akın ettiler* | [Mil 1974] *Tekel depolarında ve -Free-Shop'larda büyük miktarda sigara vardır.* || ~ ***İng*** *duty-free shop* gümrüksüz veya vergisiz satış dükkânı § ***İng*** *free* özgür, muaf + ***İng*** *shop* dükkân → FREE, SHOP

›› duty free shop

freelance [Cum 1981] *elemanlan bir süredir bütçe kısıntısı yapılması isteğiyle karşı karşıya bulundukları için -freelance (serbest) çalışan beş kişilik bir sinemacı ve gazeteci ekiple* || ~ ***İng*** *freelance* 1. serbest silahşor [esk.], 2. maaşsız ve serbest çalışan (gazeteci) § ***İng*** *free* serbest, özgür + ***İng*** *lance* mızrak, mızrakçı → FREE, LANSE

frekans [Cum 1936] *Mütenavib dinamolar saniyede muayyen bir -frekans -- bir siklin yarısında bir cihette ve diğer yarısında diğer cihette -- elektrik sevkederler.* || ~ ***Fr*** *fréquence* 1. tekrarlanma sıklığı, 2. elektromanyetik dalga sıklığı ~ ***Lat*** *frequentia* < ***Lat*** *frequens, t-* sık, sıkışık, kalabalık *+entia* < ***HAv*** **bhrek*-* tıkmak, sıkmak → FARS

← FM

fren [T&S 1892] *Frein* [Fr.]: *arabanın tekerinin pabucu, müteharrik binefse* [oto-mobile] *-fren.* || ~ ***Fr*** *frein* 1. gem, 2. otomobilde durdurma mekanizması << ***Lat*** *frenum* gem

›› frenle-

frengi "Frenk malı" [CodC 1303] *stamega* [bir tür kumaş] - *Tr: -frangi suf* | "... Avrupa'dan yayılan bir bulaşıcı hastalık, frengi" [EÇ <1683] *nice biŋ marîz cerebe ve -frengîye mübtelâ kefereler gelüp bu ılıcalara girüp (...) şifâ bulurlar* || ~ ***Ar*** *farankī/faruncī* فرنكى Frenk'e ait, Batı Avrupalı → FRENK

frenk [GülM 1429] *babam seni -frenk elinden on altuna satın aldı* || ~ ***Ar*** *frank* her türlü Batı Avrupalı ~ ***Fr*** *Franc* / ***OLat*** *Francus* Frank, Fransız <? ***Ger*** **franke* özgür, muaf

† İlk kez 3. yy.'da Ren nehri boyunda askeri yükümlülükten muaf tutulan Germen aşiretlerinin adı olarak duyulmuştur. 6. yy.'da Gallia ülkesine egemen olan Germen krallığının adıdır. 8. yy.'da muhtemelen İspanya'nın fethi bağlamında Arapçaya aktarılmıştır.

›› frengistan, frenk lalesi, frenk üzümü, frenkçe

← ALAFRANGA, FRANCHİSE (FARMASON), FRANK, FRANKOFON, FRANSIZ, FRENGİ

frenoloji [Fel 1942] *-frenoloji = İlmi kılıf* || ~ ***Fr*** *phrénologie* kafatası ölçümüyle kişilik analizine dayanan eski bilim ~ ***Alm*** *Phrenologie* a.a. ☼ Johann Spurzheim (1776-1832), Alman tabip. < ***EYun*** *phrēn φρήν* akıl → +LOG

›› frenolog

← ŞİZOFREN (ŞİZOİT)

frer [HRGMür 1898] *ne mülkî ne askerî rüşdiyeleri, ne -frerler mektebi, ne mülkiye tıbbiyesi* || ~ ***Fr*** *frère* 1. erkek kardeş, 2. Katolik keşiş veya tarikat mensubu << ***Lat*** *frater* erkek kardeş << ***HAv*** **bhrāter* a.a. → BİRADER

Levent Şahverdi Arşivi

† ***İng*** *friar* "Katolik keşiş, manastır mensubu" Fransızcadan alıntıdır.

fresk [SK 1924] *Fresque* [Fr.]: *¯fresk* | [Cum 1933] *Tabloları kadar ¯fresk' duvar tezyinatında da çok muvaffak olan Nüzhet Bey...* || ~ ***Fr*** *fresque* taze sıvaya uygulanan resim ~ ***İt*** *fresco* taze, diri, serin, a.a. ~ ***Ger*** ****frisk-*** taze, diri

† Karş. ***İng*** *fresh* "taze", *fresco* "fresk".

freze "bir metal işleme tezgâhı" [Müh 1816] || ~ ***Fr*** *fraiser* [den.] freze makinası ile metal işlemek < ***Fr*** *fraise* 16. yy.'da kullanılan fırfırlı dantel boyunluk

† Freze makinasının çıkardığı metal kıymıkların şeklinden ötürü.

›› frezele-

frigorifik [Bah 1924] *¯frigorifik: Soğuk hasıl eden. 'Etin muhafazası için ¯frigorifik makineler kullanılır.'* || ~ ***Fr*** *frigorifique* soğutma cihazı, soğutucu § ***Lat*** *frigus, frigor-* çok soğuk + ***Lat*** *facere* yapmak, etmek → FRİJİT, FAKTÖR

›› frigo

frijit [Mil 1955] *En soğuk, ¯frijid kadınlarda bile sarhoşluk, Eros'u yuvasından çıkaran, yeryüzüne indiren vesileydi.* || ~ ***Fr*** *frigide* buz gibi, cinsel açıdan isteksiz (kadın) ~ ***Lat*** *frigidus* buz gibi < ***Lat*** *frigere* soğuktan donmak *+id°*

›› frijidite

← FRİGORİFİK

frikik "futbolda serbest vuruş" [Cum 1930] *Fener aleyhine bir ¯frikik* | "eteğin açılmasıyla bacağın görünmesi (argo)" [Mil 1996] *¯Frikik yakalayabilmek için aylarca uğraşan fotoğrafçılar...* || ~ ***İng*** *free kick* serbest vuruş § ***İng*** *free* serbest, özgür (<< ***Ger*** ****frīj-az***) + ***İng*** *kick* tekme → FREE

friksiyon [Bah 1924] *¯friksiyon: Vücudun bazı yerlerini kuru kuruya el fırça ve saire ile oğuşturma.* || ~ ***Fr*** *friction* ovma, sürtünme ~ ***Lat*** *frictio* < ***Lat*** *fricare* ovmak, sürtmek *+()tion*

← FORTÇU

fringe "bir festivalin 'kenarında' gerçekleştirilen özerk aktiviteler" [Mil 1992] *Resmi programdaki 20 oyun ve 50 konsere karşın (...) ¯Fringe' programda 23 ülkeden 540 topluluğun* || ~ ***İng*** *fringe* kenar, çeper, çevre ≈ ***Fr*** *frange* a.a. ≈ ***Lat*** *fimbria* a.a.

fritöz [Mil 1957] *Turmix ¯fritöz makinelerinde, yağ sıcaklığı, malzemenin cinsine göre 140-215 dereceler arası ayarlanabilir.* | ~ ***Fr*** *friteuse* kızartma makinası < ***Fr*** *frire* kızartmak, ateşte pişirmek *+os°* << ***OLat*** ****frictare*** [den.] < ***Lat*** *frigere, fricț-* a.a. << ***HAv*** ****bhrīg-*** a.a. < ***HAv*** ****bher-***[4]

† Aynı HAvr kökten ***Fa*** *birīșten, birīy-*, ***İng*** *fry* "kızartmak".

← BİRYAN, POMFRİT

friz [Özön 1961] *¯friz: Saçak gibi kabartma mimarlık süsü.* || ~ ***Fr*** *frise* mimaride dekoratif şerit << ***OLat*** *frisium/frigium* «Frigya işi», giyside kenar süslemesi < ***öz*** *Phrygia* Frigya, İçbatı Anadolu'da bir bölge *+ium*

frozen [Mil 1998] *¯frozen margarita* | [Mil 2002] *2/3 limon-buz karışımına eklenerek ¯frozen' kokteyl şeklinde servis edilebilir.* || < ***İng*** *frozen* donmuş, dondurulmuş < ***İng*** *freeze* donmak, dondurmak → DİPFRİZ

fruktoz [Cum 1936] *maltoz, ¯früktoz, galaktoz, sakkarin* || ~ ***Fr*** *fructose* meyve şekeri < ***Lat*** *fructus* [pp.] meyve, verim, mahsul *+ose* < ***Lat*** *frui* hoşnut olmak, ürün elde etmek *+()t°* << ***HAv*** ****bhrūg-*** mahsul almak, hoşnut olmak

← GREYFURT, TUTİFRUTİ

frustrasyon [UludağS 2007] *¯frustrasyon: yoğun bir arzuya gem vurulması ve buna eşlik eden hüsran duygusu.* | [Mil 1987] *Sevgi, saygı, güven duygusu gibi temel ihtiyaçlarda ¯frustrasyon (engellenme) vardır.* || ~ ***Fr/İng*** *frustration* boşa çıkma, hayal kırıklığına uğrama ~ ***Lat*** *frustratio* < ***Lat*** *frustrari* [den.] boşa çıkarmak *+()tion* < ***Lat*** *frustra* boşuna

›› frustre

fuar "ticari panayır" [Cum 1936] *İzmir ¯Fuarı Başkanlığından: Kültür Park içindeki ¯Fuar kazinosunun ...* || ~ ***Fr*** *foire* panayır, fuar << ***Lat*** *feria* festival, yortu, bayram << ***ALat*** *fesia* a.a. → FESTİVAL

† Rhotacism (*/s/ > /r/* evrimi) Erken Latincede tipiktir.

fuaye [AR 1899] || ~ ***Fr*** *foyer* 1. ocak, aile ocağı, 2. tiyatroda sigara içme salonu << ***OLat*** *focarium* ocaklık, ocak < ***Lat*** *focus* ocak, ateş *+ari°* → FOKUS

fuckbuddy [EkşiS 2002] *¯fuckbuddy: sexgilinin ingilizcesi. (...) günümüzün modası haline gelmiş olay.* || ~ ***İng*** *fuck-buddy* duygusal bağlılık olmaksızın düzenli cinsel ilişkiye girilen partner § ***İng*** *fuck* cinsel ilişki + ***İng*** *buddy* arkadaş → BADİ[2]

† Yeni bir toplumsal olguya yakıştırılan adın "Türkçe" sayılmaması için hiçbir tutarlı gerekçe gösterilemez.

fueloil [Cum 1961] *Büyük şehirlerin kalorifer ihtiyaçları ¯Fuel-Oil ile karşılanmalıdır.* || ~ ***İng*** *fuel oil* «yakıt yağı», kalorifer kazanlarında kullanılan bir yakıt (< ***İng*** *fuel* yakıt ~ ***EFr*** *fouaille* a.a. << ***OLat*** *focalia* [n. çoğ.] «ocaklık», a.a. < ***Lat*** *focus* ocak, ateş *+al°*) + ***İng*** *oil* yağ (~ ***Lat*** *oleum* a.a.) → FOKUS, OLE(O)+

fuga "seramik karoların arasına doldurulan yapıştırıcı madde" [Mil 2000] *tamir harçları, seramik yapıştırıcıları ve ¯fugaları* || ~ ***Alm*** *Fuge* eklem, derz < ***Alm*** *fügen* eklemek, uydurmak << ***Ger*** ****fōgjan*** << ***HAv*** ****pāg-*** direk dikmek, sabit kılmak → PAKT

fuhuş [MMem 1557] *ḥażreti ʿAişe ḥakkında baʿżı ¯fuḥş isnād olunurmış* || ~ ***Ar*** *fuḥş* فُحْش [*#fḥș* fuʿl msd.] ahlaki sınırları aşma, taşkınlık, rezalet < ***Ar*** *faḥușa* فَحُشَ azdı, azgın ve aşırı idi

›› fuhşiyat

← FAHİŞ (FAHİŞE)

Levent Şahverdi Arşivi

fujer "parfümeride eğreltiotu kokusu" [Cum 1930] *fetiş, revdor, şipr, ¯fujer, kinin* || ~ *Fr fougère* eğreltiotu

fukara [Neh 1358] *Anın sufrasında ¯fukarā ve mesākin takı musāfirler āsāyiş ķılur erdiler* || ~ *Ar fuḳarāʾ* فقراء [*#fķr* fuʿalā çoğ.] yoksullar < *Ar faḳīr* فقير [t.] yoksul → FAKİR

›› fukaralaş-

ful[1] [TDK8 1988] *¯ful: 1. Tam, bütün, eksiksiz. 2. İskambil oyununda benzer kâğıtların bir araya gelmesi.* || ~ *İng full* dolu << *Ger *full-* << *HAv *pelə-* dolu, çok → POLİ+

›› ful çek-, full, fulle-

← FULTAYM

ful[2] [Men 1680] *¯fūl: bakla.* | "güzel kokulu bir çiçek, jasminum sambac" [EÇ ·<1683] *limon ve türünc ve kebbāt ve yāsemen ve ¯fūl ve nergis ve leylāk ve erguvān (...) rāyiha-i tayyibesi* || ~ *Ar fūl* فول [*#fwl*] bakla, özellikle Mısır'a özgü küçük taneli bakla ≈ *İbr pōl* פול bakla, baklagillerden her türlü bitki

← FİLBAHRİ

fular [T&S 1892] *Foulard* [Fr.]: *Mendil ve elbise yapmağa mahsus ipek kumaş, ¯fular.* || ~ *Fr foulard* 1. bir tür ince ipekli kumaş, 2. bu kumaştan yapılan atkı veya mendil ~ *Prov foulat* hafif yazlık kumaş <? *Prov fouler* basmak, bastırmak

fule "bacakları açarak atılan adım" [HTaner 1951] *Şimdi geniş ¯fulelerle bayır aşağı koşarken* || ~ *Fr foulée* [pp. fem.] ayakla basış (özellikle at), adım < *Fr fouler* basmak +*é* << *OLat fullare* a.a.

fultaym [Mil 1963] *Türk tababetinin sosyalizasyonu ve ¯fultaym (Tam mesai) olarak çalışmasıdır* || ~ *İng full time* tam süre (çalışma) → FUL[1], TAYMİNG

fulya "soğanlı bir çiçek" [LO 1876] *¯fulya: Pulya vilayetinin fatihi Gedik Ahmet Paşanın getirdiği sarı soğan çiçeği.* || < *öz Puglia* Güney İtalya'da bir bölge

funda[1] [Arg 1533] *¯fundā: fascina & fastello di scope* [süpürge çalısı] || ~ *Yun fúnda φούντα* püskül, tepelik, sorguç, (kabarık şey), çalı < *Yun fúndonō φούντωνω* sık ve girift şekilde büyümek, dal budak sarmak ~ *Lat fundere, fus-* 1. dökmek, saçmak, dağıtmak, 2. (bitki) bolca üretmek, dal budak sarmak → FONDAN

funda[2] funda et- "demir atmak" [MMem 1557] *demürleri ¯funda edüp ammā gemiyi χar-püşte muhkem çekinüp baturmalı eyleyüp* || ~ *İt fonda!* dibe! (emir) < *İt fondare* diplemek, dibe atmak, dibi bulmak < *İt fondo* dip << *Lat fundus* a.a. → FON[1]

fundamentalizm "köktendincilik" [Mil 1984] *ABD'de papaz Falwell yönetimindeki aşırı muhafazakar ¯fundamentalizm hareketi* || ~ *İng fundamentalism* köktencilik < *İng fundamental* temele ilişkin, kökten +*ism*° < *Lat fundamentum* temel, esas, dayanak +*al*° < *Lat fundare* temellendirmek, temel atmak +*ment*° → FON[1]

›› fundamental, fundamentalist

fungisit [Mil 1963] *vinter vaş, bakırlı ¯fungisit, vidkiller* [weed killer] | ~ *İng fungicide* mantar öldüren → FUNGUS, +SİD

›› fungisidal

fungus [Özön 1961] *¯fungus: Deri üzerinde ... olan mantarlaşma.* || ~ *Lat fungus* mantar

›› fungal

← FUNGİSİT

furgon [T&S 1892] *Fourgon* [Fr.]: *¯furgon, hamule vagonu.* || ~ *Fr fourgon* eşya ve hayvan taşımaya mahsus dar uzun araba veya vagon << *OLat furicō*

furkan [Rab 1310] *¯furḳānġa çıkarup yarlıkladı* [selamete çıkarıp ödüllendirdi] || ~ *Ar furḳān* فرقان [*#frḳ* fuʿlān msd.] ayırma?, doğruyu yanlıştan ayırma? selamet, bir kitap adı ~ *Aram pūrḳān* פורקן [*#prḳ*] selamet, kurtuluş, azatlık bedeli < *Aram pərak* ayırmak, çözmek, kurtarmak → FARK

† Kuran'da kullanılan sözcüğün anlamı muğlaktır ve Arap tefsircileri tarafından çok çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. ▫Fraenkel 23 ve ▫Jeffery 225-229

sözcüğü ayrıntılı olarak tartışır. Aramice için ▫Jastrow 1148: "redemption money; redemption, delivery". † *Erm purg փրկիլ* ve *prgil փրկիլ* "selamet, dini anlamda kurtuluş" ve *prgiç փրկիչ* "kurtarıcı, İsa" sözcükleri Süryaniceden alınmıştır. *Eth fərḳān* "kurtuluş, selamet", Habeş kilise terminolojisinin büyük kısmı gibi Süryanice kökenlidir. † Aramice kökenli olan *burχan* sözcüğü Budist Uygurlarda "Buddha" anlamında kullanılırdı.

›› furkancılar

furya "balık akını" [Moran 1945] | "herhangi bir şeyin aşırı bolluğu" [Cum 1954] *yapı ¯furyası, ilān ¯furyası, iddia ve tekzib ¯furyası, çarşaf ¯furyası* | ~ *İt furia* kudurma, çılgınlık, gazap << *Lat furia* a.a. < *Lat furere* gazaba gelmek, aklı başından gitmek

† *İng fury, furor* "kudurma, çılgınlık" Latincedcn alıntıdır. † Balıkçılık terimi olarak Türkçede 20. yy.'dan eski olması gerekir. Ancak 1945'ten eski yazılı kayıt bulunamadı.

fuşya [Mil 1981] *Renkler çok kuvvetli ve canlı, portakal ¯fuşya, turkuaz kumaşlar egzotik tarzda şile ve fantazi krep kumaşlar.* || ~ *YLat fuchsia* bir süs çiçeği, bu çiçeğe özgü pembe renk < *öz Leonhard Fuchs* Alman botanikçi (ö. 1566)

† Türkçe telaffuzu okuma hatasından kaynaklanır. Doğrusu *fuksiya* olmalıdır.

futa [Marz 1380] *seccāde-i murassaʿ sūfiyāne omızına bırakmış, ¯fūṭa-i şabūrı ṭolanmış* | [Fer <1451] *beni çıplak eyleŋ, ¯fūṭa tutunayım, gireyim, bunları çıkarayım.* || ~ *Ar/Fa fūṭa* فوطه peştemal

† Japonca *futanari'den* kısaltma olan diğer *futa*, "penis takınmış kız" anlamındadır.

futbol [Gövsa 1913] || ~ *İng football* ayaktopu § *İng foot* ayak + *İng ball* top (~ *Fr balle* top) → FİT[2], BALON

Levent Şahverdi Arşivi

fuzuli [İrşM 1387] *baglanmas ¯fużülī kişiniŋ satmakı aslā* || ~ ***Ar fuḍūlī*** فضولى [nsb.] haddini aşan, fazlalık, gereksiz şey < ***Ar fuḍūl*** فضول [*#fḍl* msd.] lüzümsuz, artık, fazla şey veya söz *+ī* → FAZLA

fücceten [Men 1680] *fec & ¯fücāet: De improviso accidere (quid)* [ansızın başına gelme], *casus inopinatus* [beklenmedik kaza]. || < ***Ar fucā'atan*** فجأتاً [zrf.] birdenbire, aniden < ***Ar facā'a(t)*** فجاءة [*#fcA* faʿāla(t) mr.] aniden gelen şey, basma, baskın *+an*

›› hücceten

fücur [AşP 1330] *tendedür tamu vü hem fısḳ u ¯fücür* || ~ ***Ar fucūr*** فجور [*#fcr* fuʿūl msd.] ahlâksızlık, fuhuş ~ ***Aram phəgar, phagrā*** פגרא beden, gövde, et, cinsellik → FECİR

† Arapça *facara* "yardı, belirdi" fiiliyle doğrudan anlam ilişkisi kurulamaz. ᵒJeffery 220. Süryanice sözcük İncil'de "cinsellik, nefsanilik" anlamında sıkça kullanılır.

›› fucur

füg [Akş 1924] *Beethoven'ın varyasyon ve ¯fügleri ile...* || ~ ***Fr fugue*** müzikte bir form ~ ***İt fuga*** 1. kaçış, kaçma, 2. a.a. << ***Lat fuga*** kaçış

›› fuga, fugato

← REFÜJ, SANTRİFÜJ

führer [Cum 1934] *Bugünkü Almanya, her hayat şubesine bir kılavuz (¯Führer) tayin etmiştir.* || ~ ***Alm Führer*** sürücü, önder, lider < ***Alm führen*** sürmek, gütmek ≈ ***Alm fahren***

füme [Cum 1930] *kuşkonmaz, havyar, dil ¯füme* || ~ ***Fr fumé*** [pp.] 1. tütsülenmiş, dumanlı, 2. duman rengi << ***Lat fumatus*** [pp.] dumanlanmış < ***Lat fumare*** tütmek *+()t°* < ***HAv *dhū-mo-*** duman < ***HAv *dheu-***[1] tütmek

← PARFÜM

füniküler [Cum 1947] *bu işe yarayan malzemeyi bilfiil imal eden ve ¯füniküler tesis etmiş firma mümessillerine...* || ~ ***Fr funiculaire*** telle işleyen şey, kablolu tren, teleferik < ***Lat funiculus*** [küç.] ince ip, tel *+ari°* < ***Lat funis*** ip, halat, kablo *+icul°*

fünun [Fer <1451] *iy melʿūn-i dün ve iy mebün?-i pür-¯fünün* [ey alçak melun, ey hile dolu ?] | [Fuz 1535] *¯fünün-i şiʿrden elbette gâfildür* [şiir tekniklerinden habersizdir] || ~ ***Ar funūn*** فنون [*#fnn* fuʿūl çoğ.] fenler, teknikler, hileler < ***Ar fann*** فنّ [t.] → FEN

← DARÜLFÜNUN

fünye [LO 1876] *¯funya/fünye (فونيه): Topun fanya parçası. Falyaya vazolunan ecza, yemleme.* | [TDK 1945] *¯funya & fünye: Top ateşlemeğe yarar kapsol.* || ~ ***İt fune*** urgan, fitil << ***Lat funis*** a.a.

füru [Tezk 1341] *Ve tarîkat uşûlında ve şerîʿat ¯furūʿında refiʿ derecesi var-ıdı.* | [Men 1680] *¯fürūʿ: Ramus arboris. Usitat. effectus, productum, descendens, ut filius respectu patris, ramus respectu arboris.* || ~ ***Ar furūʿ*** فُروع [*#frʿ* fuʿūl çoğ.] dallar, bir atadan gelen altsoy, bir ilkeye bağlı detaylar < ***Ar farʿ*** فَرْع [t.] dal < ***Ar faraʿa*** فَرَع dallandı, budaklandı

›› füruat, usul ve füru

← FERİ, TEFERRUAT

+füruş ~ ***Fa furūş*** فروش satan < ***Fa furūχtan, furūş*** فروختن satmak << ***OFa frawaχš-*** satmak (ᵒD-M 158) → PER+

† *Malumatfüruş* "bilinen şeyleri satan" demektir.

›› faziletfüruş, malumatfüruş

füsun [Dai 1647] || ~ ***Fa fusūn/afsūn*** فسون/افسون büyü, göz boyama → EFSUN

fütuhat [Marz 1380] *feṯḥ-ı bāb-ı saʿādet getürdüŋ ve cān ¯fütūḥın açduŋ* | "fetihler" [Neş 1492] || < ***Ar futūḥ*** فتوح [*#fṯḥ* fuʿūl çoğ.] fetihler, açılımlar *+āt* < ***Ar fatḥ*** فتح [t.] fetih → FETİH

fütur [Fer <1451] || ~ ***Ar futūr*** فتور [*#fṯr* fuʿūl msd.] tembellik, gevşeme, bezginlik < ***Ar fatara*** فتر gevşedi, dindi, eylem haline ara verdi, (su) ılındı → FETRET

›› fütursuz, fütursuzca

fütürizm [Cum 1932] *¯Fütürizm mazinin düşmanıdır. Eskiliğin muarızıdır.* || ~ ***Fr futurisme*** ~ ***İt futurismo*** modern sanatta bir akım ☼ 1909 Filippo Tommaso Marinetti, İt. şair (1876-1944). < ***İt futuro*** gelecek, istikbal *+ism°* ~ ***Lat futurus*** olacak olan << ***HAv *bhu-tu-*** olacak < ***HAv *bheuə-*** olmak, oluşmak, yetişmek

›› fütürist, fütüristik

fütüvvet [AtH <1250 (1444)] *macd muruwwat ¯futuwwat uğan / ʿaṭā kıldı şāhımḳa bu cumları* [yücelik, cömertlik ve mertlik: tanrı bütün bunları şahıma ihsan etti] | [Gül 1317] *çün arıtmaduŋ mürüvvet gölini / sen* [ne] *bilesin ¯fütüvvet yolını* || ~ ***Ar futuwwa(t)*** فتوّة [*#fṯw* fuʿūla(t) msd.] 1. gençlik, delikanlılık, civanmertlik, 2. İslam ülkelerinde 12. yy.'dan itibaren yayılan gençlik ve dayanışma teşkilatı < ***Ar fatā'*** فتاء genç, delikanlı

›› feta, fityan

füze "havai fişek" [Cum 1934] *Fakat ne havaya, ne suya, ne de muhit değişmesine aldırış etmiyen bir vasıta vardır ki o da ¯füze denilen havai fişektir.* || ~ ***Fr fusée*** havai fişek, uzaya fırlatılan roket < ***EFr *fus*** mekik [mod. fuseau] << ***Lat fusus*** a.a.

füzen [Cum 1935] *¯Füzenle oynarken resminizi yapmaya başladım...* || ~ ***Fr fusain*** 1. şimşire benzer bir çalı, euonymus, 2. bu bitkinin çubuklarından yapılan ve resimde kullanılan kömür kalem < ***Lat fusus*** a.a.

füzyon "ergime" [ML 1969] | "... atomik füzyon" [Mil 1973] *¯Füzyon olayı' olarak nitelendirilen bir fiziksel olaydan bahsedilmektedir.* | "... gastronomi" [Mil 2000] *Akdeniz ve Uzakdoğu yemekleriyle tam bir ¯füzyon mutfağına dönüşmüş* || ~ ***Fr/İng fusion*** 1. metal erimesi, erimiş metal dökme, kaynak yapma, 2. atom çekirdeğinin yüksek ısıda kaynaşması, 3. çeşitli ulusal mutfakları kaynaştıran bir restoran tarzı ~ ***Lat fusio*** döküm < ***Lat fundere*** dökmek *+()tion* → FONDAN

Levent Şahverdi Arşivi

G

gabardin [Bah 1924] *¯gabardin: Elbise yapmaya yarayan yünlü kumaş. Kollu uzun manto.* || *~ **Fr** gabardine* bir tür yünlü kumaş << ***EFr** gauvardine/gallevardine* eskiden hac yolcularının giydiği bir tür bol pelerin < ***EYAlm** *wallafart* hac yolculuğu [mod. wallfahrt] *+in°* § ***EYAlm** wallōn* gezmek, dolanmak + ***EYAlm** fart* yol

gabari [T&S 1892] *Gabarit* [Fr.]: *¯gabarit, kalıp, model.* || *~ **Fr** gabarit* ölçme kalıbı < ***Ger** *garwian* kalıplamak, donatmak

gabavet [Men 1680] *¯ġabāvet: Inadevertentia, stoliditas* || *~ **Ar** ġabāwa(t)* غباوة [*#ġbw* faʿāla(t) msd.] farkında olmama, anlayışsızlık < ***Ar** ġabī* غبي farkında olmayan, anlayışsız → GABİ

gabi [Sad 1574] *nice ¯ġabî anı ġayri ecnebî bilüp* || *~ **Ar** ġabī* غبي [*#ġbw* faʿīl sf.] akılsız, anlayışsız, ahmak ≈ ***Aram** ʿabī* עבי [*#ʿb*] kalın ve kaba olmak

† Arapça *#ġby, #ġwy* ve *#ġbn* kökleri arasındaki anlam ilişkisi açık olmakla birlikte yapısal ilişki muğlaktır.

← GABAVET, GABİN, GAYYA (IĞVA)

gabin [Gül 1317] *bî-dil āh etdi ü gecdi ağlayu / gönlini ol ¯ġabn odından ṭağlayu* [aldatılma ateşi gönlünü dağlayarak] | [Barkan 1583] *¯ġabn-i fâhiş* [aşırı kazık] *ile kimseneye nesne satmayub ... iderse hakkından geline.* || *~ **Ar** ġabn* غبن [*#ġbn* faʿl msd.] aldatma, birinin ahmaklığından istifade etme < ***Ar** ġabana* غبن aldattı ≈ ***Ar** ġabī* غبي [*#ġbw* faʿīl sf.] kavrayışsız, ahmak ~ → GABİ

›› mağbun

gabya "gözcü yeri" [LF 1694] *¯gabya taʿbir olunur mahallinden kalyon-ı mezbur daχı tutuşub* || *~ **İt** gabbia* 1. kafes, 2. gemide direk tepesinde bulunan gözcü kafesi, 3. direğin en tepesindeki yelken << ***Lat** cavea* kafes

† ***Fr/İng** cage* "kafes" aynı Latince sözcüğün refleksidir. Ses evrimi için karş. ***Lat** rabies* > ***Fr/İng** rage.* ◦EM 190. ◦LF §315.

gacı (argo) [LO 1876] *¯gaco: Kıbtî lisanında yabancı kartaloz* | [LG 1889] *¯gaco: Kadın.* || *~ **Roma** gaci* kadın, özellikle Çingene olmayan kadın

gacır [LO 1876] *¯gacır, ¯gacırdamak, ¯gacırtı, ¯kaçırdamak, ¯kıçırdamak* ‖ *: **onom** gacır* metalik sürtünme sesi → GICIR

›› gacır gucur, gacırda-, gacırtı

gaddar [YusZ <1377] *sevgülü yârenlerümden derdile / çarχ-ı ¯ġaddâr ayırup kıldı fakir* || *~ **Fa** ġaddār* غدّار [*#ġdr* faʿʿāl mesl.] zalim, kıyıcı < ***Ar** ġadara* غدر zulmetti, kıydı → GADİR

gadir [AtH <1250 (1444)] *öküşrek kişiniŋ içi ¯ġadr erür / köni dostuŋ erse taşı* [birçok insanın içi kötülük olur, dışı doğru, dostun da olsa] || *~ **Ar** ġadr* غدر [*#ġdr* faʿl msd.] kötülük, zulüm < ***Ar** ġadara* غدر zulmetti, kıydı

← GADDAR, MAĞDUR

gadolinyum [TDK1 1945] *¯gadolinyum: ... basit cisim.* || *~ **YLat** gadolinium* bir element ☼ 1886 Paul Émile Lecoq de Boisbaudran, Fr. kimyacı. < ***öz** Johan Gadolin* Finlandiyalı mineralojist (1760-1852) *+ium*

gaf [HBeş 1919] *Bazı ufak tefek ¯gaflarından sarfınazar, cidden mesail-i siyasiyeye vukufu vardır.* ‖ *~ **Fr** gaffe* pot kırma, utandırıcı hata

† Fransızca sözcüğün kaynağı belirsizdir. Karş. ***İng** gaff* "kaba ve utandırıcı söz", *gab* "kaba alay, dalga geçme".

gaffar [ÖM 1437] *dilegüm budur Kerîm-i zü'l-minen ¯ġaffardan.* || *~ **Ar** ġaffār* غفّار [*#ġfr* faʿʿāl mesl.] Allah'ın bir sıfatı, bağışlayıcı < ***Ar** ġafara* غفر bağışladı, merhamet etti → MAĞFİRET

›› gafur

gafil [MEd y. 1300] *¯ġāfil boldı andın = osal turdı andın* [ilgi göstermedi] | [AşP 1330] *¯ġāfil olmaŋ siz bu işden zinhār* || *~ **Ar** ġāfil* غافل [*#ġfl* fāʿil fa.] habersiz, aymaz, bilinçsiz < ***Ar** ġafala* غفل habersiz idi, aymadı → GAFLET

›› gafil avla-

gaflet [Kut 1069] *kamuġ ¯ġaflat ol bu sevinçin tarab / bu ¯ġaflat bile öz yoḳadur ʿacab* [tümü gaflettir o sevinç ile neşe, bu gaflet ile insan kendini mahveder, garip şey] | [Tz 1405] *¯ġaflet uykusından uyanuŋ ve kulağuŋuzdan pamuğı çıkaruŋ* || *~ **Ar** ġafla(t)* غفلة [*#ġfl* faʿla(t) msd.] aymama, habersiz olma, boş bulunma < ***Ar** ġafala* غفل habersiz idi, aymadı

›› gaflet uykusu

← GAFİL, İĞFAL, TEGAFÜL

gag [ML 1969] || *~ **İng** gag* 1. ağız tıkacı, gülmekten tıkanma, 2. tiyatroda irticalen yapılan espri < ***onom***

gaga [Men 1680] *¯gaga: Vox hirundium montanarum* [dağ kırlangıcı sesi] | [Hind 1838] *¯gaga: bec* [Fr: kuş gagası] | [LO 1876] *¯gaga: Kakacak alet, minkar, kuşun diş hizmetini dahi gören ağzı.* || <? ***onom** ga ga* kuş sesi

† ***TTü** kak-* fiilinden türediği düşünülebilir.

›› gagala-

+gâh *~ **Fa/OFa** gāh* گاه 1. yer, makam, 2. müzikte makam << ***EFa** gathu-* makam ≈ ***Ave** gāthā-* makamla okunan ilahi

›› celsegâh, cevelangâh, ibadetgâh, ikametgâh, istinatgâh, nagâh, namazgâh, nişangâh, ordugâh, seyrangâh, ziyaretgâh

← DERGÂH, GERGEF, GİRİZGÂH, GÜZERGÂH, KÂH, KARARGÂH, PEYKE, SEGÂH, TEZGÂH

gaile [Men 1680] *¯ġaylet, ¯ġayle: Malum, infortunium.* || *~ **Ar** ġāʾila(t)* غائلة [*#ġwl* fāʿila(t) fa. fem.] başa gelen bela, talihsizlik < ***Ar** ġāla* غال (aniden) sal-

Levent Şahverdi Arşivi

dırdı, uğradı, üşüştü (≈ ***Ar ġūl*** غول gulyabani, aniden saldıran efsane yaratığı) → GULYABANİ

gaip [Kut 1069] *ḳamuġ ~ġāib özler körüşse közün* [tüm gaip kişiler göz göze görüşse] || ~ ***Ar ġā'ib*** غائب [*#ġyb* fā'il fa.] göz önünde olmayan, yitik, saklı < ***Ar ġāba*** غاب yok idi, hazır değildi (was absent), kayıp idi → KAYIP

›› gaiplere karış-

gaita qāit "dışkı" [CFürs 1501] || mevadd-ı qāiṭa "dışkısal maddeler (tıp terimi)" [YOsm: Bah 1924] *~gait ... sıfat olmadığı için ~mevadd-ı ~gaita dememeli, gaitiyye demeli.* | [YOsm: Cum 1930] *kışın taşan göl, civarındaki ~mevaddı ~gaita ve uzviyeyi* || ~ ***Ar ġā'iṭ*** غائط [*#ġwṭ* fā'ila(t) fa. fem.] 1. yerde bulunan çukur, göden, hela çukuru, 2. tuvalette yapılan şey, dışkı < ***Ar ġāṭa*** غاط battı, çukura girdi

† Arapça sözcüğün dişil biçimi Türkçeye özgü olup, 20. yy.'ın ilk çeyreğinde kullanıma girmiş bir tıp terimi görünümündedir. M. Bahaeddin sözlüğünün belirttiği üzere doğru biçim *gaitiye* olmalıydı.

gak [Cum 1944] *karga karga ~gak dedi* | [Cum 1964] *ömürleri ~gak, guk demekle geçiyor.* || : ***onom*** *gak/guk* karga veya büyük kuş sesi

›› gak guk, gakla-, guk

← GIDAK, GUGUK

gakkoş [DS <1960] *~gakko: Erkek kardeş* [Harput ağzı] | [Cum 1999] *Elazığ'dan ~gakkoş çıkar.* || < ***çoc***

›› gakgoş

gala [Bah 1924] *~gala: Hafif resmiyetle karışık büyük eğlence. ~Gala elbisesi.* || ~ ***Fr gala*** şenlik, festival ~ ***İt gala*** a.a. ~ ***Ger*** ****waljan*** yuvarlanmak, dansetmek << ***HAv *wel-[3]*** → VALS

galaksi [Cum 1946] *~galaktik* | [PS 1949] *~galaksi* || ~ ***Fr*** *galaxie, galact-* Samanyolu, samanyoluna benzer diğer yıldız kümesi ~ ***EYun*** *galaksias γαλαξίας* «süt yolu», a.a. < ***EYun*** *gála, galakt- γάλα, γαλακτ-* süt << ***HAv *glak-t-*** süt → LAKT(O)+

›› galaktik, galaktoz, intergalaktik

galat [CodC 1303] *falta - Fa: ~gallat - Tr: yangilmak* [yanılmak] | [Marz 1380] [göz] *~galatdan χāli degül* [yanlıştan arınmış değil] || ~ ***Ar ġalaṭ*** غلط [*#ġlṭ* fa'al msd.] yanlış, yanılma < ***Ar ġalaṭa*** غلط yanıldı

›› galtan

← MUGALATA

galebe [MEd y. 1300] *~ġalaba kıldı anıŋ üze = ġālib boldı* || ~ ***Ar ġalaba(t)*** غلبة [*#ġlb* fa'ala(t) msd.] sayı veya güç bakımından üstün olma, yenme < ***Ar ġalaba*** غلب üstün idi, üstün geldi

›› galebe çal-

← GALİP (GALİBA), KALABALIK, MAĞLUP, TEGALLÜP (MÜTEGALLİBE)

galen [T&S 1892] *Galéne* [Fr.]*: kibrit-i esreb-i tabiiye, ~galen.* || ~ ***Fr*** *galène* kurşun içeren bir mineral ~ ***EYun*** *galenḗ γαλενή* kurşun

›› galenit

galeri "sanat sergisi" [ResC 1912] || "... koridor, revak" [Bah 1924] *~galeri: Uzun ve örtülü yer. Tiyatroda seyircilere mahsus balkon.* || ~ ***Fr*** *galerie* revak, kemerli koridor, resim ve heykel sergilenen yer ~ ***İt*** *galeria* a.a. / ***OLat*** *galileia/galeria* a.a.

† 9. yy.'dan önce İtalya'da ortaya çıkan sözcüğün nihai kökeni belirsizdir. ▫DuCL 4:14-15'e göre kiliselerin dış revakına verilen *galileia* adından.

galeta [LO 1876] *~galeta: Frenk peksimedi* || ~ ***İt*** *galetta* / ***Fr*** *galette* [küç.] küçük yassı peksimet < ***Fr*** *galet* çakıl taşı +et° ~ ***Kelt*** ****galos*** taş

galeyan [Men 1680] *~galeyān: Bullire, & modum excedere, exorbitare.* || ~ ***Ar ġalayān*** غليان [*#ġly* fa'alān msd.] kaynama, taşma, azma < ***Ar ġalā*** غلا kaynadı

galiba [GülS 1391] || [Men 1680] *~ġālibā & ~ġāliben & fīl ġālib: Potissimum, feré, maximé* [en güçlü ihtimalle] | [TDK1 1945] *~galiba: Görünüşe göre.* || ~ ***Ar ġāliban*** غالبا [zrf.] galip ihtimal ile, üstün olasılıkla < ***Ar ġālib*** غالب [*#ġlb*] +an → GALİP

† "Üstün olasılıkla" anlamında iken, 20. yy başlarından itibaren zayıflayarak "belki, bir ihtimal" anlamını üstlenmiştir.

galip [MEd y. 1300] *ġalebe kıldı anıŋ üze = ~ġālib boldı* | [Fer 1451] *Meliküŋ şefkati oğlancuğa ~ġālib-idl.* || ~ ***Ar*** *ġālib* غالب [*#ġlb* fā'il fa.] yenen, üstün < ***Ar*** *ġalaba* غلب üstün idi, üstün geldi → GALEBE

›› galibiyet

← GALİBA

galiz [Dan 1360] *Bu melʿūnuŋ gerçi aŋması ~ġalīzdür, amma hikāyete münāsibdür.* | [GülM 1429] *gördüm ki Türk dili ~ġalīz dildür, edebiyāt-ı ʿacem katında bārid düşer* || ~ ***Ar*** *ġalīẓ* غليظ [*#ġlẓ* faʿīl sf.] yoğun, kaba < ***Ar*** *ġalaẓa* غلظ kabalaştı, koyulaştı

›› gılzet

galon [Tarik 1884] || ~ ***İng*** *gallon* sıvı hacim ölçüsü ~ ***EFr*** *galon/jalon* ~? ***Kelt***

galop [AM <1900] *mızıkacı dahi ~galo ve dört nala süratle icra edilen raks havasını icra etmekte* || ~ ***Fr*** *galop* atın dörtnala gidişi << ***EFr*** *walop* a.a. <? ***Ger*** ****hlaupan*** koşmak, seğirtmek

† Aynı Germanik kökten ***Alm*** *laufen* "koşmak, yürümek", ***İng*** *leap* "seğirtmek".

galoş "dış ayakkabı" [LO 1876] *~galoş: ayakkabı üstüne giyilen büyük kundura veya nalın* | "ayağa geçirilen plastik poşet" [Mil 1988] *Geleneksel ameliyat yeşillerini, ~galoşları, kepleri, eldivenleri giyip* || ~ ***Fr*** *galoche* takunya, tahta tabanlı ayakkabı << ***OLat*** *gallicula solea* Galyalılara özgü takunya, sabo < ***öz*** *Gallia* Galya, Fransa +*icul*°

† 1980'lere doğru kullanımdan neredeyse düşmüş bir kelime iken yeni anlamla tekrar canlandırıldı.

galvanize [GösS 1884] *dere ve oluklar ~galvanizli borudan olacakdır* | [T&S 1892] *Galvanisme* [Fr.]: *~galvanizma.* || ~ ***Fr*** *galvaniser* sacı çinko ile kaplamak < ***öz*** *Luigi Galvani* İtalyan fizikçi (1737-1798) +*ise-*

Levent Şahverdi Arşivi

›› galvaniz, galvanometre

galyum [T&S 1892] *Gallium* [Fr.]: *Mösyö Lekok tarafından 1875'de keşf olunan bir beyaz madendir, ¯galyom* || ~ ***YLat*** *gallium* bir element < ***Lat*** *gallus* horoz *+ium* < ***öz*** *Lecoq de Boisbaudran* Fransız fizikçi (1838-1912)

† *Lecoq* adı Fransızca "horoz" anlamına geldiği için.

gam[1] [Kut 1069] *ölürde muŋġaḍıp yidiŋ ¯ġamım* [ölürken benim için kaygılanıp gam yedin] | [Fer <1451] *¯ġam yime, göŋlini farīğ tut* ‖ ~ ***Ar*** *ġamm* غمّ [*#ġmm* faʿl msd.] keder, karamsarlık < ***Ar*** *ġamma* غمّ kararttı, gizledi, kalbi karamsarlık ve kederle doldu ≈ ***Aram*** *ʿāmam* עמם [*#ʿmm*] kararmak, karanlık olmak

›› gam ye-, gamhor, gamlı, gamnak, gamsız

gam[2] [AR 1897] *Musıki bahsi öne sürülmüş. Fisagor'un ¯gamından, Aristo'nun damından (...)* ‖ ~ ***Fr*** *gamme* müzikte do'dan do'ya nota dizisi << ***OLat*** *gamma* 1. müzikte do sesi, 2. a.a. ☼ Guido d'Areo, İtal. müzik kuramcısı (ö. 1050). ~ ***EYun*** *gámma γάμμα* Yunan alfabesinin üçüncü harfi → GAMMA

gama [Cum 1936] *¯gamalı ¯haç* || ~ ***EYun*** *gámma γάμμα* Yunan alfabesinin üçüncü harfi, *Γ* → GAMMA

† Dört gamına harfinden oluştuğu için.

›› gamalı haç

gambit [Cum 1982] *¯Gambit Satranç Merkezi, Kadıköy* || ~ ***Fr/İng*** *gambit* satrançta feda hamlesi ~ ***İt*** *gambetto* çalım, çelme takma < ***İt*** *gamba* bacak → JAMBON

gambot [HBeş 1919] *pek ala ¯gambotlarımızdan* غانبوت *birkaç tanesini valinin emrine versin* | [LO 1876] *¯gunbot* غونبوط*: Ağır top hamil büyük şalupa.* ‖ ~ ***İng*** *gunboat* bir tür savaş teknesi § ***İng*** *gun* silah (<< ***Nor*** *gunnr* savaş << ***Ger*** **gunthjō* a.a. << ***HAv*** **gᵘhn-tyā-* vuruşma, öldürüşme < ***HAv*** **gᵘhen-* vurmak, öldürmek) + ***İng*** *boat* gemi → ZEHİR, BOT[2]

›› gambot diplomasisi

gamet [TDK1 1945] *¯gamet: Cinsel hücre.* || ~ ***Fr*** *gamète* / ***Alm*** *Gamet* dişi veya erkek üreme hücresi ☼ Gregor Mendel, Avst. biyolog (1822-84). ~ ***EYun*** *gametḗ γαμετή* evlenen kız, gelin < ***EYun*** *gámos γάμος* düğün *+t°* → +GAM

† Aynı HAvr kökten ***Ave*** *zāmātar*, ***EFa*** *dāmātar* "düğün sahibi". Önseste ***HAv*** */*g/* > ***Ave*** */z/* = ***Fa*** */d/* standarttır.

+gam ~ ***Fr*** *+game* [bileşik adlarda] evlenme, evlenen ~ ***EYun*** *gámos γάμος* düğün, evlenme << ***HAv*** **gmə-o-* < ***HAv*** **gemə-* düğün, evlenmek

›› +gami

← BİGAMİ, DAMAT, ENDOGAMİ, GAMET, MONOGAM, POLİGAM

gamma [TDK2 1955] *¯gamma: ... ¯gamma ışınları terimi*nde geçer. ‖ ~ ***İng*** *gamma ray* bir tür radyoaktif ışın ☼ 1903 Ernest Rutherford, Yeni Zelanda kökenli Kanadalı fizikçi. ~ ***EYun*** *gámma γάμμα* Yunan alfabesinin üçüncü harfi ~ ***Fen*** ***gml*** deve, Fenike alfabesinin üçüncü harfi ≈ ***Aram*** *gīmel* גימל Arami alfabesinin üçüncü harfi → CİM[1]

← GAM[2], GAMA

gammaz "söz çatan, kötü söyleyen" [MEd y. 1300] *çattı savını* [söz çattı] = *¯ġammāzlık eyledi* ‖ ~ ***Ar*** *ġammāz* غمّاز [*#ġmz* faʿʿāl mesl.] 1. göz kırpan, 2. biri aleyhine kötü söz söyleyen < ***Ar*** *ġamaza* غمز 1. göz kırptı, 2. biri hakkında kötü söz söyledi → GAMZE

›› gammazla-, gammazlık

gamze "göz kırpma" [KadıB 1398] *dilberā onulmadı göŋlümde ¯ġamzen yarası* | "... işve ile bakma" [Men 1680] *¯ġamze: göz kıpmak, göz kakmak. Nictatio, nictus oculi. Item aspectus amorosus.* | [KT 1900] *¯ġamze: 1. Göz kıpma, gözle işaret. 2. Naz ve şivei dilberane ile kirpik süzerek bakma.* | "... yüzde çukur" [TDK1 1945] *¯gamze: Çenede veya yanaklarda gülümserken beliren çukurluk.* ‖ ~ ***Ar*** *ġamza(t)* غمزة [*#ġmz* faʿla(t) mr.] göz kırpma, işve < ***Ar*** *ġamaza* غمز 1. sıktı, çimdikledi, (göz vb.) kırptı, 2. biri aleyhine kötü söz söyledi

† Güncel anlamı 20. yy.'dan önce kaydedilmemiştir.

›› gamzelen-

← GAMMAZ

gangbang [Hür 1999] *Porno dünyasında ¯Gangbang' olarak anılan bu çirkin olayın tabuları 4 yıl önce yıkıldı. Porno yıldızı Annabel Chong peşpeşe 300 erkekle seks yapabileceğini iddia etti ve 251'incide pes etti.* || ~ ***İng*** *gangbang* bir kadınla çok sayıda erkeğin topluca cinsel ilişkiye girmesi § ***İng*** *gang* çete, güruh + ***İng*** *bang* patlama sesi, argoda cinsel birleşme

gangliyon [Cum 1935] *irili ufaklı yumaklar teşkil ederler bunlara bez (¯gangliyon) denir ve en maruf olanı* || ~ ***Fr/İng*** *ganglion* sinir hücrelerinden oluşan yumak ~ ***EYun*** *gánglion γάγγλιον* cilt altında oluşan kabartı veya tümör

gangster [Cum 1932] *Amerika'da bu haydutlara ¯gangster denilmektedir.* || ~ ***İng*** *gangster* çeteci, haydut ☼ y. 1890 ABD. < ***İng*** *gang* yolcu grubu, kafile [esk.], çete << ***Nor*** *gangr* yolculuk << ***Ger*** **gangan* gitmek, yolculuk etmek << ***HAv*** **ghengh-* yürümek, gitmek

gani [AşP 1330] *gelsün eydür ger ¯ġanīdür ger faḳīr* [gelsin dedi, ister zengin ister fakir olsun] || ~ ***Ar*** *ġanīy* غنيّ [*#ġny* faʿīl sf.] zengin, varsıl < ***Ar*** *ġaniya* غنِيَ zengin idi → GINA

† Arapça sözcüğün *ġanam* "koyun" ve *ġanīma* "servet, bolluk" ile yapısal ilişkisi muğlaktır. Anlam bağı için karş ***ETü*** *tavar* "1. davar, 2. servet" ve ***Lat*** *pecus* "1. sığır, 2. servet".

›› gani gani

ganimet [MEd y. 1300] *¯ġanīmet tuttı anı = olca* [karşılıksız] *aldı anı* | [AşP 1330] *χoş ¯ġanīmet alur ol dem bu vücūd* ‖ ~ ***Ar*** *ġanīma(t)* غنيمة [*#ġnm* faʿīlā(t) sf.

Levent Şahverdi Arşivi

fem.] mal, zenginlik < ***Ar*** *ġanam* غنم koyun, davar → AĞNAM

† Karş. GANİ.

ganyan [Cum 1936] *Bahsi müşterekte: ¯Ganyan 1 liraya 165 kuruş, birinci plâse 1 liraya 4 lira, İkinci plâse 1 liraya 12 buçuk lira vermiştir.* || ~ ***Fr*** *gagnant* 1. kazanan, 2. at yarışlarında bir tür bahis < ***Fr*** *gagner* kazanmak *+ent°* ~ ***Ger*** **wainjan* << ***HAv*** **woiə-* < ***HAv*** **weiə-* kazanmak, ganimet elde etmek, yağmalamak

† ***İng*** *win* (kazanmak) aynı sözcüğün özgün Anglosaksonca biçimi, *gain* (kazanmak) Fransızcadan alınmış biçimidir.

gar[1] [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *gare* büyük demiryolu durağı < ***EFr*** *garer/guarer* korumak, muhafaza etmek ~ ***Ger*** **waran/*weran* bakmak, gözetmek, korumak << ***HAv*** **wer-*[5] a.a.

† Aynı kökten ***Alm*** *wahren, Wehr* "gözetmek, korumak", ***İng*** *aware, wary* "uyanık". Aynı fiilin varyantı olan ***Ger*** **wardōn* "gözetmek, beklemek" kökünden ***Alm*** *warten* "beklemek", ***Fr*** *garde,* ***İng*** *guard/ward* "nöbetçi", ***Fr*** *regarde* "bakmak". ***Ger*** */w/* > ***Fr*** */gu/* evrimi standarttır.

← +PERVER (ŞİKEMPERVER, VATANPERVER), GARAJ, GARANTİ (GARANTÖR), GARD (AVANGARD, BADİGARD, GARDEN PARTİ, GARDİYAN, GARDROP, LORD, RÖGAR), GARNİZON (GARNİTÜR), OTOGAR, SOFTWARE, VARDİYA (VARDAKOSTA)

gar[2] [MŞ <1400] *habbül ¯ġar ki aṇa defnī yémişi dérler* | [LO 1876] *¯gar: Defne. ¯gariye: Defneler fasilesi.* | [Mil 1978] *defneli prina sabunu, ¯garlı ¯sabun, kuru sabun* || ~ ***Ar*** *ġār* غار [*#ġwr* faʿl] defne bitkisi, laurus nobilis

›› garlı sabun

garabet [Dai 1647] || ~ ***Ar*** *ġarāba(t)* غرابة [*#ġrb* faʿāla(t) msd.] garip ve yabancı olma < ***Ar*** *ġaraba* غرب uzaklaştı, ayrıldı, (güneş) battı → GARP

garaib ~ ***Ar*** *ġarāʾib* غرائب [*#ġrb* faʿāʾil çoğ.] garip şeyler < ***Ar*** *ġarība(t)* غريبة [t.] garip şey → GARİP

›› garaip

garaj [İlan 1920] *¯Garaj ve tamirhane Tatavla 81-89 nümeroda* || ~ ***Fr*** *garage* 1. tekne veya diğer taşıt aracını kapalı yerde muhafaza etme, 2. bu amaçla kullanılan kapalı yer < ***Fr*** *garer/guarer* korumak, muhafaza etmek *+age* → GAR[1]

garanti "güvence (isim)" [KK 1906] *Ben ¯garanti aldığımızdan yerine götürdüm. Yapmışlar, fakat 10 kuruş verecekmişim. Hani bunun garantisi dedim? Saatte kırık varmış.* | "kesin (sıfat ve zarf)" [Baykurt 1961] *Ben ¯garanti seviyordum (...) kızı* || ~ ***Fr*** *garantie* [dev.] güvence < ***Fr*** *garantir* [den.] güvence vermek < ***Fr*** *garant* koruyan, güvence veren < ***Fr*** *garer/guarer* korumak, güvenceye almak *+ent°* → GAR[1]

›› garantile-, garantili

← GARANTÖR

garantör [Cum 1962] *Bu hususta ¯garantör devletlerin bir toplantı yaparak durumu gözden geçirmeleri* || ~ ***İng*** *guarantor* garanti eden < ***İng*** *guarantee* garanti etmek, güvence vermek → GARANTİ

† İngilizceden alınan sözcük Fransızca telaffuza uyarlanmıştır. Eşdeğer sözcük Fransızcada mevcut değildir. Karş. ***Fr*** *garant* "garanti eden".

garaz [AşP 1330] *çün ¯ġaraż* [amaç] *birdür bire bitmek gerek / biriküben bir yola gitmek gerek* ¦ [Men 1680] *¯ġaraz: scopus sagittariorum* [okçu hedefi] *& intentio, propositum* [maksat, niyet] *& item machinatio, passio animi, mala intentio, malignus affectus, odium, malevolentia* [içten pazarlık, kötü niyet, nefret]. || ~ ***Ar*** *ġaraḍ* غرض [*#ġrḍ* faʿal] 1. ok hedefi, 2. amaç, kasıt, özellikle gizli kasıt ≈ ***Ar*** *ġariḍa* özledi, arzuladı, yokluğunu hissetti, elem duydu

† Türkçe kullanımda olumsuz anlamı ağır basmıştır.

gard [Özön 1961] *¯gard: Bekçi, bakıcı.* || ~ ***Fr*** *garde* [dev.] 1. koruma, korunma, 2. bu işi yapan kimse, bekçi < ***Fr*** *garder* bakmak, gözetmek, korumak ~ ***Ger*** **ward-* a.a. << ***HAv*** **wor-to-* < ***HAv*** **wer-*[4] a.a. → GAR[1]

← AVANGARD, BADİGARD, GARDEN PARTİ, GARDİYAN, GARDROP, LORD (LEYDİ), RÖGAR

garden parti [Bah 1924] *¯garden ¯parti: Bir bahçede veya parkta tertib edilen kibarane hususi eğlence.* || ~ ***İng*** *garden party* bahçede verilen parti § ***İng*** *garden* bahçe (~ ***EFr*** *gardin* a.a. << ***OLat*** *hortus gardinus* etrafı duvarla çevrili bahçe ~ ***Ger*** **wardon* korunaklı, çevrili) + ***İng*** *party* → GARD, PARTİ[1]

gardenya [T&S 1892] *Gardénia* [Fr.]: *sarı yasemin veya ¯ġardenyā denilen çiçek.* || ~ ***YLat*** *gardenia* bir çiçek cinsi < ***öz*** *Alexander Garden* İskoçyalı doğabilimci (ö. 1791)

gardiyan [LF 1560] *Ölelim, ölmeden öṇdin* [önce] *edelüm yani huzür / yıkalum mankayı manka demedin ¯vardiyan* | [LO 1876] *¯ġardiyan, ¯vardiyan: Nöbetçi, bekçi, dîdeban.* || ~ ***Ven*** *vardián* (gemide) bekçi, nöbetçi (°LF §699) / ***Fr*** *gardien* 1. bekçi, özellikle cehennemin bekçisi olan melek, 2. hapishane bekçisi < ***İt/Fr*** *guardare/garder* korumak, gözetmek, nöbet beklemek → GARD

† Türkçe yazım 19. yy.'da Fransızca telaffuza göre düzeltilmiştir.

gardrop [Bah 1924] *¯gartrob: Çamaşır ve elbise gibi şeyleri ihtiva eden oda veya dolap.* | gardolap [TUyar 1981] *Tam camları silerken, ¯gardolaptan cüzdanını getirtir.* || ~ ***Fr*** *garde-robe* giysi dolabı § ***Fr*** *garde* koru + ***Fr*** *robe* giysi → GARD, ROBA

garet [MEd y. 1300] *¯ġāret ḳılıştılar* | [Fer <1451] *Harāmī misin? Bağdat şehrini ¯ġāret itmege mi geldüŋ?* || ~ ***Ar*** *ġāra(t)* غارة [*#ġwr* faʿla(t) msd.] akın, soygun < ***Ar*** *ġāra* غار daldı, akın etti

† Türkçe *dal-/tal-* fiili ile Arapça *#ġwr* kökünün anlam evrimleri arasındaki paralellik ilgi çekicidir. Karş. TALAN.

Levent Şahverdi Arşivi

← MAĞARA (MEGARON)

gargara [MEd y. 1300] *ˉġarġara kıldı* | gargaraya getir- "laf kalabalığıyla unutturmak veya kandırmak" [Cum 1964] *öyle ˉgargaraya getirilecek cinsten* ‖ *~ Ar ġarġara(t)* غرغرة [*#ġr* faʿfaʿa(t) q. msd.] bir sıvıyı boğazında sesli olarak yuvarlama < *onom ġarġara* غرغر

† Karş. *EYun gargarizō, Lat gargarizare, Fr gargariser* "gargara etmek". Tüm dillerde onomatopedir; ancak yapı itibariyle Türkçe *gır/gar* onomatopesinden türetilemez..

gariban [Mil 1959] *oralara roket, radyo sayaç göndereceklerine benim gibi ˉgaribāna biraz ilaç gönderirlerdi.* || < *TTü garip* fakir, düşkün, zavallı *+an*[3] → GARİP

† Halk ağızlarına özgü olan "fakir kişi" anlamı 1950'lerde köylü edebiyatı akımı etkisiyle genel kullanıma girmiş görünüyor. *+an* ekinin işlevi açık değildir; *Fa* ve *Osm* çoğul eki *+ān* etkisiyle benimsenmiş olmalıdır. † Osmanlı edebi dilinde ender olarak görülen *garibān* "gün batımı" anlamındadır.

›› garibanlaş-

garip "yabancı" [Kut 1069] *ˉġariblik yérinde kerek bolġa neŋ* [yabancılık yerinde bir şey lazım olsa] | "... tuhaf" [Men 1680] *ˉġarīb: kendü memleketinden ayırılmış. Peregrinus, extraneus, alienigena, exoticus & ʿacīb: mirabilis.* | "... zavallı" [KT 1900] *ˉgarīb: (..) 2. Kimsesiz, zavallı, biçare.* ‖ *~ Ar ġarīb* غريب [*#ġrb* faʿīl sf.] yabancı < *Ar ġaraba* غرب ayrıldı, uzaklaştı, yola gitti → GARP

† "Fakir, düşkün, zavallı" anlamı Türkçede derivatiftir.

›› garibe, garibim, garibine git-, gariplik

← GARAİB, GARİBAN, GARİPSE-, GUREBA

garipse|mek [TDK1 1945] *ˉgaripsemek: 1. Kendini yadelde veya kimsesiz gibi düşünerek içlenmek, 2. Bir şeyi tuhaf ve uygunsuz bulmak.* || < *TTü garip +sA-* → GARİP

›› garipsen-

gark [Rab 1310] *uzun boyluğ erdi, tüfānda suwğa ˉġark bolmadı, anıŋ üçün kim tüfān suwı tiziŋe yetmedi.* | [AşP 1330] *cümle ˉġarķa vardı ol buldı felāh* [herkes boğuldu o kurtuldu] ‖ *~ Ar ġarķ* غرق [*#ġrķ* faʿl msd.] 1. (suya) batma, boğulma, 2. kendinden habersiz hale gelme < *Ar ġariķa* غرق (suya) battı

← İSTİĞRAK (MÜSTAĞRAK)

garnitür "matbaacılıkta takoz" [T&S 1892] *Garniture* [Fr.]: *makinada sahifeleri birbirinden uzak tutmağa ve sıkıştırmağa mahsus demir veya odun parçaları, ˉķarnitür, takoz.* | "... alafranga yemekte tabak donanımı" [1920] ‖ "... giyside aksesuar" [Cum 1930] *Şapkaların üzerine konulacak ˉgarnitürler de mühimdir. Bu senenin ˉgarnitür modası kurdela ve tüydür.* ‖ *~ Fr garniture* donatım, armatür, süsleme < *Fr garnir* tahkim etmek, donatmak *+(i)tura ~ Ger *warnjan* korunmak → GARNİZON

garnizon [Bah 1924] *ˉgarnizon: İkamet veya müdafaa için bir şehirde bulunan asker, veya bu şehir.* ‖ *~ Fr garnison* savunma amaçlı olarak bir kente veya kaleye yerleştirilen askeri birlik < *Fr garnir* tahkim etmek, korumaya almak *~ Ger *warnjan* kendini korumak, savunmak < *Ger *waran* gözetmek, korumak → GAR[1]

† *İng warn* "uyarmak" fiili, köken itibariyle *warn thee!* veya *be warned!* "kendini koru" uyarı cümlesinden kaynaklanır.

← GARNİTÜR

garp [Tefs <1300] || [AşP 1330] *şarķa ˉġarba seyr kıldı dü-nīm* ‖ *~ Ar ġarb* غرب [*#ġrb* faʿl msd.] günbatımı, batı < *Ar ġaraba* غرب 1. ayrıldı, uzaklaştı, (gün) battı, 2. ayrı idi, yabancı veya tuhaf idi (≈ *Aram* ʿrēbā ערבא gün batımı ≈ *Akad erēbu* a.a.)

† Arapça fiilin ikinci anlamı ("yabancı olma, tuhaf olma") türevselidir. † *EYun Europē* "Batı ülkesi?" muhtemelen bir Sami dilinden alıntıdır.

›› garbi

← AVRUPA (EURO), GARABET, GARİP (GARAİB, GARİBAN, GARİPSE-, GUREBA), GURBET, GURUP, MAĞRİP

garson "restoran hizmetçisi" [AMPar 1877] *hatta hizmetçi ˉgarsondan utanmış olmasam her tabaktan üçer kere yemek alacağım* ‖ *~ Fr garçon* 1. oğlan, erkek çocuk, 2. hizmetçi, uşak, çırak *~ Ger *werkjōn* işçi, hizmetkâr << *HAv *werg-* çalışmak, işlemek → ERG(O)+

← ALAGARSON, GARSONİYER

garsoniyer [Cum 1939] *ˉgarsoniyer hissini verecek küçük bir apartman aradı* ‖ *~ Fr garçonnière* 1. hizmetçi dairesi, 2. evlilik dışı ilişkiler için tutulan daire < *Fr garçon* oğlan çocuğu, çırak, uşak → GARSON

›› garsoniyerlik

gasıp [LO 1876] *ˉgāsıb: Yağma-ger, çapulcu, zorla alan, cebbār.* ‖ *~ Ar ġāṣib* غاصب [*#ġṣb* fāʿil fa.] gaspeden, zorla alan < *Ar ġaṣaba* gaspetti → GASP

gasil [Men 1680] *ˉġasl: Lavare, abluere.* ‖ *~ Ar ġasl* غسل [*#ġsl* faʿl msd.] (bedeni) yıkama < *Ar ġasala* غسل yıkadı

›› gasilhane, gaslet-

← GASSAL, GUSÜL

gasp [İrŞM 1387] *Bar turur vediʿa koyulmuş kişige takı ˉġasb birle algan* ‖ *~ Ar ġaṣb* غصب [*#ġṣb* faʿl msd.] zorla alma < *Ar ġaṣaba* غصب zorla aldı, el koydu, zaptetti

›› gaspçı

← GASIP

gassal [Men 1680] *ˉġassāl: yuyici, mevt yuyan.* ‖ *~ Ar ġassāl* غسّال [*#ġsl* faʿʿāl mesl.] yıkayıcı, özellikle ölü yıkayıcı < *Ar ġasala* غسل yıkadı → GASIL

gastr(o)+ *~ Fr/İng gastro+* [bileşik adlarda] mide *~ EYun gastér γαστήρ* mide << *EYun *grastēr* < *EYun gráō γράω* yutmak, sömürmek

›› gastro-turist, gastroskopi

Levent Şahverdi Arşivi

← GASTRİK, GASTRİT, GASTROENTEROLOJİ, GASTROENTESTİNAL, GASTRONOMİ

gastrik [Mil 1971] *~Gastrik irritasyona yol açmayan antiromatizmal ve antienflamatual Yeni Endol.* || *~ **Fr** gastrique / **İng** gastric* mideye ait, midesel *~ **EYun** gastḗr γαστήρ* mide *+ik°* → GASTR(O)+

gastrit [Cum 1938] *Midenin büyümesini ~gastrit, dispepsi gibi bir sürü sancılı hastalıklar takib eder.* || *~ **Fr** gastrite* mide iltihabı *< **EYun** gastḗr* mide *+itis* → GASTR(O)+

gastroenteroloji [Mil 1961] *Tevfik ileri dün Ankara'ya getirilmiş ve Ankara Hastahanesinin Tıp Fakültesine bağlı ~Gastroenteroloji' Kliniğine yatırılmıştır.* || *~ **Fr** gastro-entérologie* mide ve bağırsak hastalıkları uzmanlığı → GASTR(O)+, ENTER(O)+

›› gastroenterolog, gastroenterolojik

gastroentestinal [Cum 1961] *yarısından fazlasını ~gastroentestinal sistem hastalıklarından...* || *~ **Fr** gastro-intestinal* mide ve bağırsağa ilişkin § ***EYun** gástron γάστρον* mide *+ **Lat** intestinum* bağırsak → GASTR(O)+

gastronomi [Mil 1959] *Larousse ~Gastronomique kamusunda ancak iki küçük satırlık bir izah var.* || *~ **Fr** gastronomie* damak zevki uzmanı, lokantacı → GASTR(O)+, +NOM

›› gastronomik

gato [AR 1899] *doymazsa bir iki de ~gato yutar da mide fesadına uğrar* || *~ **Fr** gâteau* pasta << ***EFr** gastels* hamur işi << ***Ger** *wastil* a.a.

gavat "hakaret terimi" [DK <1400?] *Mere ~kavat oğlı ~kavatlar ata turur-iken oğul elin mi öperler?* || *~ **Ar** ḳawwād* قوّاد [*#ḳwd* faʿʿāl mesl.] muhabbet tellalı, fuhuşa aracılık eden *< **Ar** ḳāda* قاد önayak oldu, iş bitirdi

† Belki ***Ar** *ġawwāṭ* "götçü, çukurcu" < *ġawṭ* "çukur, anüs". † ***Erm** kavat* "bardak" sözcüğüyle anlam ilişkisi kurulamaz.

← KEVAŞE

gavs [Men 1680] *~ġavs* [denize dalmak, derine dalmak, derinlemesine bilmek] || *~ **Ar** ġaws* غوص [*#ġws* faʿl msd.] 1. (özellikle inci için) denize dalma, inci dalgıçlığı yapılan yer, 2. tasavvufta en derin mertebeye erişmiş kişi ≈ ***Ar** ġāṣa* inci dalgıçlığı yaptı

† Abdülkadir Geylanî'nin tasavvuf ıstılahatına eklediği bir terimdir.

gâvur [SVel 1391] *ol ay yüzüŋi gördüm, ~gevr gözüŋe sordum* | [SN 1354] *Ki ʿişyān deŋizinde ger ġarḳ ola / ~gevrden müselmāna ne farḳ ola.* | [Men 1680] *~gāur, ~gāvur pro gebr, vel potius pro kāfir* [gebr'den veya belki kâfir'den]. *Infidelis.* || *~ **Fa** gabr* گبر 1. Zerdüşt dininc mensup, ateşperest, 2. Müslüman olmayan, kâfir

† Türkçe kullanımda KÂFİR sözcüğü ile birleşmiştir.

›› gâvur eziyeti, gebr

gayakol [Mil 1956] *Tedavide balgam söktürücü ilaçlar çok çeşitlidir: (...) ~gayakol, çam katanı duyu, hatmi kökü* || *~ **İng** guaiacol* tıpta öksürük giderici ve antiseptik olarak kullanılan bir organik madde *< **İng** guaiacum* Orta Amerika kökenli bir bitki *~ ***Taino***

gaybubet [Men 1680] *~ġaybūbet i.q. ġıybet & ġaybet: Absentem traducere, vituperatio absentis* [birinin yokluğunda onun hakkında konuşmak, çekiştirmek] | [LO 1876] *~ġaybūbet: Bulunmama, hazır olmama, fıkdan.* || *~ **Ar** ġaybūba(t)* غيبوبة [*#ġyb* faʿlūla(t) q. msd.] birinin gıyabında konuşma, gıybet *< **Ar** ġāba* غاب yok idi, kayıp idi, kayboldu → KAYIP

† Arapçada çok nadir olan *faʿlūla(t)* masdarıdır. "Yokluk, hazır bulunmama" anlamı Türkçeye özgü görünüyor.

gayda [BK 1797] *tulumu üfürüp düdük ile çalarlar. Türkīde ~ḳayda taʿbīr ederler.* | [KT 1900] *~gayda: Bulgarların çaldığı maruf düdüklü tulum.* || *~ **Bul** gayda* *ɛaũda* Balkanlara özgü tulum şeklinde çalgı ≈? ***Ger** *gaitz* keçi

† Balkan dillerinde ve İber yarımadası lehçelerinde yaygın sözcüktür. Karş. ***Sırb** gayde, **Arn** gajdje, **İsp** gaita, **Port** gaita* (a.a.). Corominas'a göre İspanyolca sözcüğün nihai köken bir Germen dili, belki Gotça olup "keçi tulumu" anlamındadır. Aynı kökten ***İng** goat* "keçi".

gaye "son" [Kut 1069] *bayat birse ʿizzin yok ol ~ġāyati* [Allah izzet verse yoktur sonu] | [Sad 1574] *~ġāyet-i nīyetümüz ve müntehā-i ümnīyetümüz* [nihai amacımız ve çabalarımızın hedefi] | [Men 1680] *~ġāyet, ~ġāye: Extremitas rei summusque terminus* [bir şeyin en son noktası]. | "... amaç, hedef" [KT 1900] *~gāyet (Arabī terkiplerde 'gāye' kullanılır. Lisanımızda ise bunun mahall-i istimali biraz farklıdır..) (...) ~gāye: Maksad, varılacak netice.* || *~ **Ar** ġāya(t)* غاية [*#ġy* faʿla(t) mr.] son, uç, nihayet

← GAYET

gayet [Rab 1310] *kündüzler ~ġāyet ısıġ bolur* [sıcak olur] | [Fer <1450] *ɣalīfeye geldüm, yeŋi menşūr vérdi, ~ġāyet ɣöş göndürdi.* | [Men 1680] *~ġāyette, ~ġāyetile vel ~ġāyet ince: Subtilissimus.* || *~ **Fa** ba-ġāyat* بغاية son olarak, son derece [zarf] *< **Ar** ġāya(t)* غاية son, uç [isim] → GAYE

† *Begayet, gayetle* veya *gayetde* şeklindeki özgün deyim *gayet* olarak kısaltılmıştır.

›› gayetle

gayret [AşP 1330] *hem var anda ~ġayret ü nāmūs u ār* | gayretkeş [EÇ <1683] *~gayret-keş-i nāmūs ve hamiyyet sāhibi merd-i ɣudā yiğitleri vardır* || *~ **Ar** ġayra(t)* غيرة [*#ġyr* faʿla(t) msd.] kıskanma, kıskançlık, hırs ve hamiyet *< **Ar** ġāra* غار kıskandı, hırs yaptı

›› gayretkeş, gayretli

← GAYUR

gayri [DK <1400?] *Bilmeziz ammā gözünden ~gayri yerde et yokdur, dédiler.* | [GSM <1451] *kimini kırub ve kimini esīr-i bend-i zencīr édesiz, ~ġayri dürlü étmiyesiz* || *~ **Ar** ġayr* غير [*#ġyr*] başka, diğer

† Sona eklenen *+i* Arapça isim tamlaması edatıdır: *ġayr-i mümkīn* = "mümkün-ün diğeri, müm-

Levent Şahverdi Arşivi

kün olmayan". Postpozisyon olarak kullanımda *+i* eki,

Türkçe üçüncü tekil şahıs iyelik eki işlevini taşır: *benden gayri* = "benden başka-sı". † Geç Osmanlıcada, Batı dillerinden alınan privatif *in+* ve *an+* önekli bileşiklere karşılık üretmek için kullanılmıştır. Karş. *ir-rationel* = *gayri-akli*, *im-meuble* = gayri-menkul.

›› ayn gayn, gari, gayriahlaki, gayriciddi, gayrifaal, gayriinsani, gayrikabil, gayrikâfi, gayrikanuni, gayrimemnun, gayrimenkul, gayrimeskûn, gayrimeşru, gayrimünasip, gayrimuntazam, gayrimüslim, gayrisafi, gayrisahih, gayrisamimi, gayrisıhhi, gayritabii, gayrivaki, hadigari

← AĞYAR, KELLİ, MUGAYİR, TAĞYİR

gayser [Cum 1933] *Breslâvdan epey uzakta bir ¯gayzer gibi havalandı.* || ~ ***İng*** *geyser* yer altından fışkıran su ~ ***İzl*** *geisir* fışkıran, dökülen < ***Nor*** *geisan* akıtmak, (sıvı) dökmek, fışkırmak << ***Ger*** **gausjan* < ***HAv*** **gheu-* (sıvı) dökmek, akıtmak → FONDAN

† Aynı Germence kökten ***İng*** *gush* "fışkırmak, bolca dökülmek", *gusher* "fışkıran su".

gayur [KFT <1421] *¯ġayyir* [gayrli]*et* | [Sel 1600] *Nice mîr-i ¯ġayûr vardır ki ʿâidesi χarc-ı lâzimesine vefâ eylemez* [geliri zorunlu harcamalarına yetmez] || ~ ***Ar*** *ġayūr* غيور [*#ġyr* faʿül im.] çok kıskanan, çok gayretli < ***Ar*** *ġāra* غار kıskandı, gayret etti → GAYRET

gayya [Yun <1320] || ~ ***Ar*** *ġayya(t)* غيّة [*#ġwy* faʿla(t) msd.] baştan çıkma, kötü yola düşme, cehennemde bulunan bir kuyunun adı < ***Ar*** *ġāwa* غاو baştan çıktı, kötü yola düştü → GABİ

›› gayya kuyusu

← IĞVA

gayz [Sad 1574] *şehriyâr-i nâmdâr ¯ġayzını izmâr itti* [namlı padişah öfkesini gizledi] || ~ ***Ar*** *ġayẓ* غيظ [*#ġyẓ* faʿl msd.] şiddetli öfke < ***Ar*** *ġāẓa* غاظ öfkeye kapıldı

gaz[1] "havagazı" [Düs 1863] *Sokaklardan geçecek su ve ¯gaz boruları ve su yolları ve lağım misillü şeylerin inşa veya tamirleri...* | "... maddenin uçucu hali" [LO 1876] *¯ġaz: (...) Hikmet-i ilmiyede umuman seyyal latif cisimler* [fizikte genel olarak uçucu maddeler] | gazometre [Bah 1924] *¯gazometre: İçine gaz alan büyük bir alet ki sarfiyat esnasında gaza muntazam bir tazyik verir.* | doğal gaz [Mil 1979] *yeni petrol ve ¯doğalgaz kaynaklarının araştırılması* | biyogaz [Mil 1979] *¯Biyogaz' üretimi için çalışmalar sürdürülecektir.* || ~ ***Fr*** *gaz* maddenin uçucu hali ~ ***Hol*** *gaz* a.a. ☼ J. B. van Helmont (1577-1644) Holl. kimyacı. ~ ***EYun*** *χáos χάος* şekilsiz varlık → KAOS

† Hollanda dilinde sözcüğün telaffuzu Yunanca *χáos* gibidir.

›› biyogaz, doğal gaz, gaz çıkar-, gaz maskesi, gazhane, gazlaş-, gazometre, havagazı, otogaz

← GAZ[2], GAZOZ

gaz[2] "petrol türevi" [LO 1876] *¯ġaz: Kandil yakmağa mahsus olan yağ gibi buhar.* | "... otomobilde benzin pedalı" [Cum 1929] || ~ ***Fr*** *gazéine/gazole* rafine edilmiş bir petrol ürünü, benzin < ***Fr*** *gaze* uçucu madde, cismin uçucu hali → GAZ[1]

† Uluslararası kullanımda önceleri *benzin* ile eş anlamlı iken, daha sonra *gaz* "lamba yakıtı" ve BENZİN "otomobil yakıtı" olmak üzere ayrışmıştır.

›› gaz lambası, gaz sobası, gaz yağı, gaza bas-, gaza gel-, gazla-

gaz[3] [LO 1876] *¯ġaz: Gazze'de icat olan inceden ince dülbend.* || ~ ***Fr*** *gaze* çok gevşek dokunmuş pamuklu bez < ***Ar*** *ḳazz* قزّ kaba ipekli kumaş, gazlı bez ~ ***OFa*** *kac/kaj* a.a.

† Arapça kaynaklı olduğu halde Türkçeye 19. yy sonlarında Fransızcadan alınmıştır. ***İng*** *gauze* (a.a.) Fransızcadan alınmıştır. † Filistin'deki Gazze kent adıyla birleştirilmesi yaygın bir hatadır.

›› gazlı bez

gaza [Rab 1310] *men neẕr kılmış érdim ¯ġazâtdın esen kelseŋ sewünmişdin seniŋ ḥaẓretiŋde def urğay-men tép* [adak kılmıştım sen gazadan sağ gelsen sevincimden senin huzurunda def çalacağım diye] | [Men 1680] *¯ġazâ* غزا *pro ¯ġazât* غزاة *pl. ¯ġazevât* || ~ ***Ar*** *ġazā(t)/ġazwa(t)* غزاة/غزوة [*#ġzw* faʿla(t) msd.] 1. akın etme, yağma, talan, 2. İslam dini uğruna yapılan savaş < ***Ar*** *ġazā* غزا 1. murat etti, gayret etti, 2. akın etti

›› gazavat, gazve

← GAZİ

gazal [Taz 1482] *gâh ¯ġazâlüŋ χûnını müşk idersin, gâh derisin çıkarup meşk idersün* || ~ ***Ar*** *ġazāl* غزال [*#ġzl*] ceylan, antilop (≈ ***Aram*** *ʿuzīlā* a.a. ≈ ***Akad*** *χuzālu/uzālu* a.a.)

† ***Fr/İng*** *gazelle* (a.a.) ve benzeri biçimler Arapçadan alınmıştır.

gazap [AtH <1250 (1444)] *yalınlansa tutnup ¯ġażâb ḥıḳd otı / ḥalîmlıḳ suwın saç ol otnı öçür* [gazap ve intikam ateşi tutuşup alevlense, yumuşaklık suyunu saç o ateşi söndür] || ~ ***Ar*** *ġaḍab* غضب [*#ġḍb* faʿal msd.] kızgınlık, öfke < ***Ar*** *ġaḍiba* غَضِبَ kızdı, öfkelendi

›› gadab

← GUDUBİET

gazel [MEd y. 1300] *¯ġazel aydıştılar* [karşılıklı gazel söylediler] | [EÇ <1683] *her kahvede ¯ġazelχânları* [gazel okuyucuları] *ve meddâhânları var kim ¯ġazelχânları güyâ Şair Hassan'dır.* || ~ ***Ar*** *ġazal* غزل [*#ġzl* faʿal msd.] flört etme, aşk sözleri, aşk şiiri ≈? ***Ar*** *ġazala* غزل yün eğirdi

›› gazelhan

gazete [Rat 1792] *hatta Sibin şehrinde ¯gazeta ¯evrâkına tabʿ ve tavsîf olmakla* | [GalibE 1802] *ol günedek her gün ¯gazetalarda havadis-i merküme münderic iken andan soŋra görülmeyib* | [Şin 1862] *¯gazetecilik ilâve ederek* || ~ ***Fr*** *gazette* parayla satılan haber bülteni ~ ***Ven*** *gazéta* 1. kesecik, Venedik devletinde bir para birimi, 2. haber bülteni < ***Ven*** *gaza* kese, bir para birimi *+et°* ~ ***EYun*** *gáza γάζα* hazine, büyük miktarda para ~ ***EFa*** *ganz-/gaz-* a.a. → HAZİNE

Levent Şahverdi Arşivi

† Venedik cumhuriyetine özgü bir kurum iken 1630'larda Almanya ve Hollanda, daha sonra Fransa ve İngiltere'de benimsenmiştir. † 1779-81 arası sadrazam olan Silahdar Mehmed Paşa döneminde Avrupa gazetelerini izlemek ve tercüme etmek için bir oda teşkil edilmiş ve *gazeta evrakı* hulasaları düzenli olarak padişaha iletilmiştir. † Yunanca *gáza* ve Farsi kökeni için ▫LS 335.

›› gaste, gazeteci, gazetecilik

gazi [AşP 1330] *öldürenler ¯ġāzīdür ölen şehīd* || ~ ***Ar*** *ġāzi* غازي [*#ġzw* fāʿil fa.] 1. akıncı, istilacı, 2. İslam için savaşan < ***Ar*** *ġazā* غزا murat etti, akın etti → GAZA

gazino "müzikli lokanta" [NK 1867] *Karakulak Hanı açıldı. Biliyorsunuz ki İstanbulda andan başka ¯gazino yokdur. Müste'ciri her Ramazân bir takım çalgı tutuyor ve duhüliyesi beş ġuruşa olduğundan hammâl takımı giremiyor.* | [Bas 1873] *Sirkeci İskelesi Caddesinde kâin Bahçeli ¯Kazino'ya gitmiştim. Mısır ve Şam hanende ve sazendeleri orada icrā-yı āheng ediyorlar.* || ~ ***İt*** *casino* [küç.] 1. kulübe, evcik, 2. müzikli lokanta < ***İt*** *casa* ev << ***Lat*** *casa* a.a. << ***HAv*** **ket-* a.a.

† "Kumarhane" anlamı Amerikan İngilizcesine özgüdür.

›› gazinocu, gazinocular kralı

← KAZAMAT

gazoz [T&S 1892] *Limonade gazeuse* [Fr.]: ¯gazöz *denilen limonata.* || ~ ***Fr*** *eau gaseuse* [fem.] gazlı su, limonata ve sodyum bikarbonattan yapılan içecek < ***Fr*** *gazeux* gazlı < ***Fr*** *gaz* +OS° → GAZ[1]

›› gazoz kapağı

gazpaço [Cum 1994] *Enfes olmuş! Bu, ¯gazpaço. Soğuk Endülüs çorbası.* || ~ ***İsp*** *gazpacho* İspanya usulü soğuk sebze çorbası

† 1611'de çorbayı ilk kez kaydeden Sebastián de Covarrubias, kurutulup öğütülmüş ekmek, yağ ve sirkeden imal edilen bir tür tarhana çorbası tarif eder. İspanyolca sözcüğün kaynağı muğlaktır. ***Port*** *caspa* "parça, özellikle ekmek lokması" düşünülebilir.

›› gaspaço, gazpacho

ge(o)+ jeofizik [Cum 1930] *beynelmilel ¯jeofizik ve ¯jeoloji kongresi* | jeopolitik [Cum 1939] *¯jeopolitik yani siyasî-coğrafî vaziyeti ve bu vaziyetten doğan sevkulceyşî durumu* | jeotermal [Cum 1973] *Türkiyenin enerji envanterinin yapılması, yeni enerji kaynakları aranması, ¯jeotermal enerji*

|| ~ ***Fr*** *géo+* / ***İng*** *geo+* [bileşik adlarda] yer, zemin, yeryüzü ~ ***EYun*** *gḗ/gaia γή/γαία* yer, toprak

† Almancadan alınan *geometri* ve *geoid* gibi birkaç türev dışında, Fransızcadan alınan *jeo+* yazımı Türkçede tercih edilir. *Coğrafya* biçimi Arapçadan alınmıştır.

›› jeo+, jeodinamik, jeofizik, jeokimya, jeomorfoloji, jeopolitik, jeosantrik, jeosenklinal, jeosismik, jeotermal, jeotermi, jeotropizm, jeotropizma

← APOJE, COĞRAFYA, GEOİD, GEOMETRİ, JEODEZİ, JEOLOJİ

gebe [Kıp: İdr 1312] ¯*gebe* [karnı büyük, hamile] | [Çağ: Pav <1500] ¯*gebe: grosse, enceinte.* | [Men 1680] ¯*gebe: hāmile. (...)* ¯*gebe etmek,* ¯*gebelik.* || << ***OTü*** *kebe* iri, şişkin ≈? ***ETü*** *kaba* a.a. → KABA

† Karş. ***Trkm*** *gebe* "balon". † ***ETü*** *kaba* "şişik, iri" sözcüğünün bir geç dönem varyantı olması muhtemeldir.

›› gebelik testi

← GEBER-

geber|mek [Kıp: İdr 1312] ¯*geberdi: nafaχa* [hamile oldu, karnı şişti] | [Çağ: Pav <1500] ¯*gebermek: enfler* [şişmek] || << ***OTü*** *keber-* şişmek, özellikle karnı şişmek ≈? ***ETü*** *ḳapar-* şişmek → GEBE

† ***ETü*** *kapa* "kaba" ve *kapar-* ilişkisi, ***TTü*** *gebe* ve *geber-* arasında aynen mevcuttur. ETü kalın seslinin TTü ince sesliye dönüşmesinin başka örneği bulunmaz.

›› geberik, gebert-

gebere [Yad <1421?] *topalak ve gülnār ve ¯kebere kökünün kabı* | [Men 1680] ¯*gebere &* ¯*kebere: Capparis (fructus).* || ~ ***Yun*** *kápari κάπαρι* çiçekleri turşu yapılan bir bitki, capparis spinosa << ***EYun*** *kápparis κάππαρις* a.a. ~ ***Aram*** *ḳaphar* קפר a.a.

† ***İng*** *caper,* ***Fr*** *capre* biçimleri Yunancadan alınmıştır. Türkçe *gebere* biçimi 20. yy başına dek yaygınken bu tarihten sonra *kapari* biçiminin yayılması ikincil bir alıntıyı akla getirir.

← KAPARİ

gebeş "koç, pehlivan" [BK 1797] || [LG 1889] ¯*gebeş: Avanak ma'nasındadır.* || ~ ***Ar*** *kabş* كبش [*#kbş* faʿl] koyun veya keçinin erkeği, koç ≈ ***Aram*** *kewš* כֶּבֶשׁ [*#kbş*] bir yaşını aşmış erkek koyun ≈ ***İbr*** *kewes* כֶּבֶשׂ [*#kbş*] a.a. ≈ ***Akad*** *kabsu* erkek koyun

† Türkçe KOÇ sözcüğüyle aynı nihai prehistorik köke dayanıyor olması muhtemeldir.

gece [ETü: IrkB <900] *yarın ¯kiçe altun örgin üze oturupan* [gündüz gece altın taht üzerine oturarak] || << ***ETü*** *kéçe* gece, geç vakit < ***ETü*** *kéç* geç +A → GEÇ

›› gececi, gecele-, gecelik, gecesefası

← GECEKONDU

gecekondu [Cum 1947] *Ev buhranı karşısında fakir aileler tarafından boş arsalara yapılan ¯gecekondu evlerinin Valiliğin emrile yıktırılacağı* → GECE, KON-

›› gecekondulaş-

gecik|mek [ETü: Kaş 1073] *er ¯kéçti* "adam bir meselede ağır hareket etti" *(...) ış ¯kéçildi* "iş gecikti" | [Kıp: Tuhf <1400] *abṭaʾa* [Ar.]: ¯*keçikti* || << ***ETü*** *kéçil-* gecikmek < ***ETü*** *kéç-* ağır hareket etmek +*lk-* → GEÇ

›› geciktir-, geciktirici

geç [ETü: Kaş 1073] ¯*kīç* كيچ *keldi* <geç geldi> | [Men 1680] ¯*gīç* كيچ *pro* ¯*geç* چ: *Tardus.* || << ***ETü*** *kéç* geç (vakit), günün son bölümü, akşam

← GECE (GECEKONDU), GEÇİK-

Levent Şahverdi Arşivi

geç|mek [ETü: Or 735] *yinçü ögüz ~keçe* [İnci Irmağını geçerek] | [ETü: Kaş 1073] *ay kün ~keçti* <ay ve gün geçti>, *er süw ~keçti* <adam suyu geçti> | [Men 1680] *sözi, hökmi ~geçmek (...) iş işten ~geçmek (...) gözden ~geçürmek (...) zamanı ~geçürmek (...) ~geçenlerde: Nuper.* | [LO 1876] *birbirine ~geçmek (...) kendinden ~geçmek (...) diş ~geçirmek (...) göğüs ~geçirmek (...) kırıp ~geçirmek* | [AR 1897] *nezlenin her iki nev'i de ~geçicidir* ‖ << ***ETü*** *keç-* aşmak, öte gitmek, zaman geçmek

›› geçe, geçen, geçenlerde, geçer, geçici, geçicilik, geçik, geçil-, geçir-, geçirgen, geçirim, geçiş-, geçişim, geçişken, geçişli, geçişsiz, geçiştir-, geçkin, geçme, geçmiş

← GEÇERLİ, GEÇİM, GEÇİN-, GEÇİT, ÖZGEÇMİŞ, SERDENGEÇTİ

geçerli [YTü: CepK 1935] *~geçerlik = Revac* | [YTü: TDK6 1974] *~geçerli: Yürürlükte olan, sürümü olan. (...) ~geçersiz: Yürürlükten çıkarılmış, hükümsüz.* ‖ < ***TTü*** *geçer* cari → GEÇ-

›› geçerlik, geçerlilik, geçersiz, geçersizlik

geçim [Men 1680] *~geçim: Lorica, thorax militaris hamatus* [zırh, metal dilimli göğüslük] | "geçerlilik" [LO 1876] *~geçim: Revac. Büyük bütün zırh.* | "... maişet" [Bah 1924] *~geçim: (...) maişet.* ‖ < ***TTü*** *geç-/geçin- +Im* → GEÇ-

† Sözcüğün güncel anlamı *gaçin-* fiilinden türetilmiştir; bu anlamda 20. yy.'dan önce yazılı kaydına rastlanmaz. † ◦Tz II.114 "zırh" anlamını ***ETü*** *keyim* "giyim" ile irtibatlandırır.

›› geçimli, geçimsiz

geçin|mek [Kaş 1073] *er suv ~keçindi* <adam suyu geçer gibi yaplı> | <1. geçimini temin etmek, 2. addolunmak, sayılmak> [Men 1680] *~geçinmek: Sustentare se, vivere* [yaşamını sürdürmek, taayyüş etmek], *censeri, existimari pro ...* [addolunmak]. *Eyü ~geçinmek: Bene se habere, commodam vitam ducere* [hali vakti yerinde olmak]. | "3. iyi ilişkide olmak" [LO 1876] *~geçinmek: (...) hüsn-i muaşeret* ‖ < ***TTü*** *geç- +In-* → GEÇ-

›› geçindir-, geçinip git-

geçit [ETü: Kaş 1073] *~keçik* <ırmakta geçiş yeri> *(...) ~keçiş* <ırmakta geçiş yeri> | [Kıp: İdr 1312] *~keçüt: al-maχāda* <geçiş yeri> | [DK <1400?] *Kanlu kanlu sulardan geçer olsa ~geçid vérsün.* | [Çağ: Pav <1500] *~giçit: passage, gué* [dağ veya ırmak geçidi] ‖ << ***OTü*** *keçüt* ırmak ve dağ geçiş yeri < ***ETü*** *keç-* geçmek *+Ut* → GEÇ-

›› resmigeçit

geda [AşP 1330] *bu serāyda kim ġanīdür kim ~gedā* [kim zengin kim yoksul] ‖ ~ ***Fa*** *gadā* گدا yoksul, dilenci

gedik [Kıp: İdr 1312] *~kedük* <çentik, 'keddi' fiilinden gelir> | ged- "delmek" [Kel-TS <1347] *bir gezden ol su çıkar gider, pes ol χavż ~gedilür, anuŋ tāmlığı kalmaz.* | [Men 1680] *~gedük: Rima, fissura* [delik, oyuk]. *Item statio in acie & stipendium militare* [safta bir askerin yeri, asker maaşı] | gedikli [TDK1 1945] *~gedikli: (...) 2. Her zaman olan, daimî. 3. Bir yerle veya işle ilgisini sürüp götüren kimse. 4. Orduda veya donanmada temelli kalan erbaş.* ‖ << ***OTü*** *gedük* kazılmış veya oyulmuş şey << ***ETü*** *kert-/ket-* oymak, çentmek *+Uk* → GEZ

† Karş. ***ETü*** *ketmen* "kazma". † Yeniçeri ıstılahında "emektar askerlere tanınan ticari veya idari ayrıcalık" anlamında.

›› ged-, gedikli

geğir|mek [ETü: Kaş 1073] *er ~kekirdi* <adam geğirdi> | [Kıp: CodC 1303] *~kekirdim - Alm: ich röypczte* [geğirdim] ‖ << ***ETü*** *kekir-* geğirmek, geniz sesi çıkarmak < ***ETü*** **kegiz/*keŋiz* geniz → GENİZ

† Orijinal biçimin **kegri-* olduğu ve ünsüze bitişen */z/* sesinin */r/* halini aldığı varsayılabilir.

›› geğirt-, geğirti

← KEKLİK

geko [Cum 1987] *küçük cam kavanozlara konmuş, adına ~Geko denen mini kertenkeleler çıktı.* ‖ ~ ***İng*** *gecko* bir tür kertenkele ~ ***Malay*** *keko*

›› gekko

gel|mek [ETü: Or 735] *közde yaş kelser tıda könülde sıgıt ~kelser* [gözden yaş gelse gönülden ağıt gelse] | [LO 1876] *~gelişi güzel: Olduğuna, tesadüfi (...) ~Söz gelişi: Siyak u sibak. ~Söz gelimi: Mesela.* ‖ << ***ETü*** *kel-* a.a.

† ***ETü*** *ke* edatıyla alakalı olması muhtemel ise de, +l- ekinin mahiyeti açık değildir.

›› geh bili bili, geldi geçti, gelen giden, gelgeç, gelgelelim, gelimli, gelin-, gelişigüzel, rastgele, söz gelimi, söz gelişi, tümdengelim

← ENGEL, GELBERİ, GELE, GELECEK, GELENEK, GELGİT, GELİN (GELİNCİK), GELİR, GELİŞ- (AR-GE), GETİR-, VARAGELE

gelberi [EÇ <1683] *omuzlarında furun kürekleri ve söngeleri ve ~gelberileri ve furundan ateş çekecekleri cümle dibā* ‖ << ***TTü*** *gel beri* → GEL-, BERİ[1]

gele [KT 1900] *~gele: Tavla oyununda (...) kullanılır.* ‖ << ***TTü*** *gele* gelsin (dilek kipi) → GEL-

gelecek [Müy 1530] *zemān üçdür, biri geçmiş zemāndur, biri şimdiki zemāndur, biri ~gelecek zemāndur* ‖ < ***TTü*** *gel- +AcAk* → GEL-

gelenek [YTü: Fel 1942] *~gelenek = Anane = Tradition* ‖ < ***TTü*** *gel- +AnAk* → GEL-

† ***TTü*** *görenek* sözcüğüne nisbetle türetilmiştir.

›› gelenekçi, geleneksel

gelgit "bugün git yarın gel" [Cum 1946] *dairelerimizde de işler sürüncemede kalmakta ve ~gel-git'ten usanç duymaktadırlar* | "... med ve cezir" [Cum 1953] *buranın insanı hülyadan hülyaya atan eşsiz ~gelgit (med ve cezir) lerini anlatayım* → GEL-, GİT-

gelin [ETü: Or 735] *öglerim, ekelerim, ~keliŋünüm, kunçuylarım* [analarım, ablalarım, gelinlerim, cariyelerim] | [ETü: Kaş 1073] *~kelin: al-ʿarus* [gelin] ‖ << ***ETü*** *kelin* evlenerek hane halkına katılan kadın < ***ETü*** *kel-* gelmek *+In* → GEL-

›› gelinlik

← GELİNCİK

Levent Şahverdi Arşivi

gelincik "kırmızı çiçek açan bir otsu bitki, şakayık-ı numan, papaver" [SN 1354] *kan yaşın ağladı / ~gelincük gibi yüregin dağladı* | "... bir memeli hayvan" [Şamil-TS 1505] *râsû* [Fa.]*: ~gelincük dedükleri cânâver ki ağleb mâl üstinde yatar* || < ***TTü*** *gelin +çUk* → GELİN

† Gelincik çiçeği kırmızı gelin başlığına benzetildiği için. Memeli hayvan türü anlamında ***Ar*** *ʿirsa* veya *ibnu'l-ʿirs* (a.a.) < *ʿirs* "gelin" çevirisidir.

gelir [LO 1876] *~gelir: İrat, varidat, akar getiren emlak.* || < ***TTü*** *gel- +()r* → GEL-

geliş|mek [LO 1876] *~gelişmek: yetişmek, terakki etmek, semirmek, büyümek.* || < ***TTü*** *gel- +Iş-* → GEL-

›› gelişim, gelişimsel, gelişkin, gelişme, gelişmeci, geliştir-

← AR-GE

gem [EÇ <1683] *atları ağızlarında üzengileri yaʿnî ~gemleri yokdur* || ~ ***Yun*** *kēmós/kámos κημός/καμός* köpek tasması << ***EYun*** *kēmós κημός* tasma, hayvanların ısırmasını önlemek için ağızlarına bağlanan dar sepet veya torba (▫Frisk 1:841)

† Ancak gerek ses gerek anlam değişimi açıklanmaya muhtaçtır. ***Lat*** *camus* "tasma" Eski Yunancanın Dor lehçesinden alınmıştır. † Türkçede modern döneme dek Moğolcadan alınma *kantarma* sözcüğü tercih edilmiştir.

gemi [ETü: İyiP <1000] *balık oduğ érken saklanmadın tuşar alkunı ~kémi birle singürür* [balık uyanık iken insan sakınmadan karşılaşırsa hepsini gemiyle beraber yutar] || << ***ETü*** *kémi* suda taşıt aracı

›› gemici

gen [DTC 1943] *~gen* || ~ ***Alm*** *Gen* canlılarda kalıtımı düzenleyen hücre birimi ☼ 1866 Gregor Mendel, Avst. biyolog. < ***EYun*** *génos γένος* soy, zürriyet → GEN(O)+

† Karş. ***İng*** *gene* (/cīn/), ***Fr*** *gène* (/jen/). Türkçe telaffuz Almancadan alınmıştır.

← GENOM

gen(o)+ ~ ***Fr*** *géno+* / ***İng*** *geno+* [bileşik adlarda] doğurma, üreme ~ ***EYun*** *génos γένος* 1. üreme, 2. soy, zürriyet, aşiret / ***Lat*** *genus, gener-* a.a. << ***HAv*** **genə-* a.a.

† Fransızcadan alıntılarda *jeno+* kullanılır. † ***Lat*** *genus* ve ***EYun*** *génos* eş anlamlı ve eş kökenlidir. Her iki dilde düzensiz olan fiil, ***Lat*** *gignere, genit-* "üremek", ve *(g)nasci, (g)nat-* "doğmak", ***EYun*** *gignomai, genésthai* "doğurmak" biçimlerini alır. Aynı HAvr kökünden ***Lat*** *gens* "soy, aşiret", ***İng*** *kin* "soy, aşiret", ***Ave*** *zan-, zat-* "doğurmak", ***Erm*** *dznil ծնիլ* "doğmak", *dznunt ծնունդ* "doğum".

›› jen(o)+

genç [ETü: Kaş 1073] *~kenç anasın emdi* <yavru anasının memesini emdi> | [Men 1680] *~genc: tāze, cüvān.* || << ***ETü*** *kēnç* yavru, bebek

† ***Moğ*** *kence* "küçük, ailenin en küçük çocuğu" Türkçeden alıntıdır.

›› gencecik, gençleş-, gençlik, gepegencecik

genel [YTü: CepK 1935] *~genel = Umumî = Général* || < ***TTü*** *geŋ* geniş, bol *+Al* → GENİŞ

† ***Fr*** *général* (a.a.) sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

›› genelle-, genelleştir-

← GENELGE, GENSORU

genelge "tamim" [Cum 1935] *Selanik sergisine iştirak için bir ~genelge (tamim) yapılmıştır.* || < ***YTü*** *genel +gA* → GENEL

† Sıfata eklenen *+gA* ekinin işlevi belirsizdir.

general "Venedik kumandanı" [LF <1600] *~ceneral* | "Avrupa ordularında bir rütbe" [CKırlı 1840] *~ceneral* | [Mil 1934] *Müşüre mareşal, Paşaya ~general denilecektir.* || ~ ***Fr*** *générale* [fem.] < ***Fr*** *capitaine général* genel kumandan < ***Fr*** *général* genel << ***Lat*** *generalis* soya ait, genel < ***Lat*** *genus, gener-* soy, ırk *+al°* → GEN(O)+

† *General* sözcüğü ve bileşikleri Türk ordusunda 26/11/1934 tarihli kanunla resmi kullanıma girmiş; bu vesileyle telaffuz Almancaya uygun olarak düzeltilmiştir. Kullanımda *jeneral* biçimine 1960'lara dek rastlanır.

← KORGENERAL, ORGENERAL, TUĞGENERAL, TÜMGENERAL

genetik [Fel 1942] *~genetik = Génétique* || ~ ***Fr*** *génétique* üremeye veya soya ilişkin, kalıtımsal, ırsi ~ ***EYun*** *genētikós γενητικός* a.a. < ***EYun*** *génesis γένεσις* üreme *+ik°* < ***EYun*** *gignomai. gen- γίγνομαι, γεν-* doğurmak *+sis* → GEN(O)+

+gen ~? ***Fr*** *+gone* açı, köşe ~ ***EYun*** *gōnía* a.a. → +GON

† *Kenar* < ***Fa*** *kanār* sözcüğünden esinlendiği rivayet edilirse de ***Yun*** *gōnía* "köşe, açı" daha belirgin bir çağrışım kaynağıdır. Karş. ***Yun*** *trigōnos* "üçgen", *tétragōnos* "dörtgen" vb.

›› altıgen, beşgen, çokgen, dörtgen

← KÖŞEGEN, ÜÇGEN

geniş [ETü: Kaş 1073] *~kéŋ* <geniş olan her şey>, *~kéŋ tön opramaz* <bol giysi yıpranmaz> | [Men 1680] *~geŋış: Latus, laxus.* || < ***ETü*** *kéŋü-* genişlemek *+Iş* < ***ETü*** *kéŋ* enli, bol

† ***TTü*** *geŋ* biçimi 19. yy.'a dek yaygın olarak kullanılmıştır.

›› genişle-, genişlet-

← GENEL (GENELGE, GENSORU), GENİZ (GEĞİR-), GENLEŞ-, GEVŞE-

genitif [DTC 1943] *~genitiv* || ~ ***Alm*** *Genitiv* ismin iyelik hali ~ ***Lat*** *genitivus* doğuma veya soya ilişkin < ***Lat*** *gignere, genit-* doğurmak → JENİTAL

geniz "ağzın iç arka kısmı" [MŞ <1400] *~geŋiz kurudığına müfiddür* || << ***TTü*** *geŋiz* geniz <? ***ETü*** *kéŋ* geniş → GENİŞ

† Karş. ***ETü*** *ağız* ve *kögüz* "göğüs". Tipik */z/ > /r/* dönüşümüyle *bağır* ve *bögür* de aynı diziye dahil edilebilir.

← GEĞİR- (KEKLİK)

Levent Şahverdi Arşivi

genleş|mek [YTü: TDK1 1945] ~*genleşme: Isının etkisi altında bir cismin hacminin büyümesi.* || < ***TTü*** *geŋ* geniş, bol *+lAş-* → GENİŞ

genom [TDK2 1955] ~*genom: Üreme hücrelerinde bulunan kromozomların topuna verilen ad.* ‖ ~ ***İng*** *genome* yeni doğan organizmaya genetik olarak aktarılan bilginin tümü ~ ***Alm*** *Genom* [abb.] a.a. ☼ 1920 Hans Winkler, Alm. biyolog. § ***Alm*** *Gen γίγνομαι, γεν-* + ***Alm*** → GEN, KROMOZOM

gensoru "hükümete yönelik meclis sorgusu" [YTü: Cum 1946] *resen bir ~gensoru önergesi vermek suretiyle* || < ***TTü*** *genel soru* [abb.] → GENEL, SORU

† *Umumi istizah* karşılığı olarak 1946'dc üretilmiş sözcüktür.

geoid [Mil 1986] *Yerküre, kutuplarda basık ekvatorda şişkin ~geoid biçimindedir.* ‖ ~ ***İng*** *geoid* yer küre gibi basık top şeklinde olan ~ ***Alm*** *Geoide* a.a. ☼ 1872 Listing, Alm. fizikçi. ~ ***EYun*** *geoeidēs γεοειδής* yeryüzü-gibi § ***EYun*** *gḗ γῆ* yer, yeryüzü + ***EYun*** *eidos εἶδος* şekil → GE(O)+, +OİD

geometri [Göv 1930] ~*jeometri: Hendese.* | [Geom 1937] *~Geometri', çizgilerin, yüzeylerin ve hacimlerin belli bir ölçü ile genliklerini ölçmeyi öğreten bir ilimdir.* ‖ ~ ***Fr*** *géometrie* hendese ~ ***EYun*** *geōmetria γεωμετρία* yer ölçümü, a.a. § ***EYun*** *gḗ γῆ* yer + ***EYun*** *métron μέτρον* ölçüm → GE(O)+, +METRE

† Öncceleri Fransızca *jeometri* biçimi kullanılırken, 1930'lardan sonra üniversitede artan Alman etkisiyle *geometri* tercih edilmiştir.

›› geometrik

ger|mek [ETü: Kaş 1073] *er yıp ~kerdi* <ip gerdi>, *beg yöl ~kerdi* <yolu engelledi, yani tanımadığı kişiler yoldan geçmesin diye yola gözcüler yerleştirdi> *(...) ~keregü* <Türkmen çadırı> *(...) ~keriş* <kavga, çekişme> | [LO 1876] *~gergi: Gerecek aletler. (...) ~gergin (...) ~gerginlik: Hiddet, asab, ıspazmozun bir nevi, inat.* ‖ << ***ETü*** *ker-* 1. enlemesine kesmek, engellemek, 2. (ip) çekerek uzatmak

† ETü fiilin asli anlamının "engellemek" mi, "çekip uzatmak" mı olduğu açık değildir. Birinci anlam *göğüs germek* deyiminde korunmuştur.

›› gerdir-, gere gere, gergi, gergin, geril-, gerin-, gerinim, germeç-, gert gert, göğüs ger-

← GERİLİM, GERİŞ, KİRİŞ

gerçek kerti, kertek [Kıp: CodC 1303] *veritas - Fa: rasti - Tr: ~χerti (...) justus - ~kertek* | kirtü [SVel <1320] *~girtü dirlik ecelsiz ölmekdür / teŋri bile hemīşe olmakdur* | [Kel-TS <1347] *ol söz kim andan bana degürdiler aceb doğru ve ~gircek midi?* | gerçekçi [LO 1876] *~gerçekçi dost: Sıddık. ~Gerçekçi elmas: Hakiki. ~Gerçekçi saat: Yapma ve yalancı zıddı.* | gerçekleş- [YTü: CepK 1935] *~gerçekleşmek = Tahakkuk etmek* | gerçekçilik [YTü: Fel 1942] *~gerçekçilik = Hakikıye = Réalisme* ‖ << ***OTü-KT*** *kirtücek* doğru, inanılır, güvenilir < ***ETü*** *kirtü* 1. gerçeklik, doğruluk, sıdk, 2. yemin, ant *+çAk*

›› gerçek dışı, gerçekçi, gerçekçilik, gerçekleş-, gerçekleştir-, gerçeklik, gerçekten

← GERÇEKÜSTÜ, GERÇEL

gerçeküstü gerçeküstücü "sürrealist" [YTü: Ataç 1954] *~Gerçeküstücü'lerin (surréaliste'lerin) yazdıklarını okuyorum, anlayayım, anlamayayım* → GERÇEK, ÜST

›› gerçeküstücü, gerçeküstücülük

gerçel gerçel sayı "matematikte reel sayı" [YTü: Mil 1978] *x ~gerçel sayı olduğuna göre aşağıdaki önermelerin hangisi yanlıştır?* ‖ < ***TTü*** *gerçek +Al* → GERÇEK

† Matematikte *reel* karşılığı olarak türetilen sözcüğün yapısı sürreeldir. Türkçede **gerç-* veya **gerçe-* kökü mevcut değildir.

gerçi [AşP 1330] *~gerçi kim ʿilmüŋ ʿameldir mīvesi* [gerçi ilmin meyvesi ameldir] | [YusZ <1377] *tā ki bizden rāzı ola pīrimüz / ~gerçi gitdi ara yirde birimüz* ‖ ~ ***Fa*** *gar çi* اگر چه/گر چه eğer ki, her ne kadar < ***Fa*** *gar* eğer → EĞER

gerdan "boyun" [CodC 1303] *collum - Fa: ~gardan - Tr: boyn* | "... dönen, döngü" [AşP 1330] *ay ü güni durmadın ~gerdān kılan* || ~ ***Fa*** *gardan/gardān* گردن/گردان 1. dönen, döngü, eksen, 2. boyun << ***Fa/OFa*** *wardan/gardan* dönmek, döndürmek << ***HAv*** **wert-* a.a. → VERSİYON

† Karş. ***Sans*** *vartati* "döner", *vartāyati* "döndürür"; ***Lat*** *uertere, uers-* "döndürmek"; ***Goth*** *wairthan* > ***Alm*** *werden* "dönmek, dönüşmek". Farsça ön seste */w/* > */g/* standarttır. Karş. MERDANE[1].

← BEDAVA, GERDEK, GERDUN, GİRDAP, MERDANE[1]

gerdek [CodC 1303] *~kerteg - talamus* | [BK 1797] *~girdek: oba taʿbīr edilen büyük çadırdır ... ki zifafhanedir, ~girdek ~evi tabir olunur* ‖ ~ ***Fa*** *girdak* گردك kral çadırı, otağ, gelin odası < ***Fa*** *gird* گرد 1. döngü, daire, halka, 2. çadır *+ak*[2] → GERDAN

›› gerdeğe gir-

gerdel gerder [Pir 1521] *ve içecek suyı geminüŋ anbarına dökerler, ~gerder ile bıŋar misalinde daldırub satarlar* | [Tz 1640] *~gerdel-i sentine, ~gerdel-i güverte, ~gerdel-i alabanda* ‖ ~ ***Yun*** *kaldári(on) καλδάριον* bakraç, su kaynatma kazanı [mod. kardári] ~ ***Lat*** *caldarium* a.a. < ***Lat*** *calidus* sıcak *+ari°* < ***Lat*** *calere* ısıtmak → KALORİ

† Karş. ***İng*** *cauldron,* ***Fr*** *chaudron* "su kazanı" < ***Lat*** caldaria.

gerdeme [İdrH <1402] *~kerdeme* [bir tür ot] | [Ana 1932] *~gerdime: solucan için içirilen bir sarı ot.* ‖ ~ ***Yun*** *kárdama κάρδαμα* [çoğ.] < ***Yun/EYun*** *kárdamon κάρδαμον* roka veya tere, genelde çiğ yenen her türlü ot → HARDAL

† Karş. ***Sans*** *kardama* कर्दम 1."ıslak yer, balçık", 2. "çeşitli bitkilerin adı", *kardamī* "bir bitki".

gerdun [Har <1400] *görün bu çarχ-i ~gerdüni ki beni / sapana koyuban attı yabana* | [Sad 1574] *~gerdūn-i dūn nüvāz ve çerχ-i kīnesāz* [kötülük değdiren felek ve kin besleyen kısmet] ‖ ~ ***Fa*** *gardūn* 1. dönen, devreden, çark, 2. burçlar çemberi, felek < ***OFa*** *gardēnag* a.a. → GERDAN

Levent Şahverdi Arşivi

gereç [YTü: CepK 1935] ~*gereç = Levazım, malzeme = Matériel* || < ***TTü*** **gere- +(g)Aç* << ***ETü*** *kerge-* gerekmek → GEREK

† GEREK adının ve *gerek-* fiilinin kökü olduğu varsayılan **gere-* biçiminden.

gerek [ETü: Or 735] *altun kümiş ~kergeksiz kelürdi* [altın ve gümüşü eksiksiz getirdi] | [ETü: Xuas <900] *neçe egsük ~kergek boltı erser* [ne kadar eksik noksan oldu ise] | [ETü: Kaş 1073] *~kerek* <lazım, gereken>, *taşığ ısrumasa öpmiş ~kerek* <taşı ısıramayınca öpmek gerek – atasözü>, *ol anı ~kerekledi* <onu özledi, eksiğini hissetti> | [OTü: İMüh <1310] *~kerekmek* [noksan olmak] | [Fer <1451] *siz bugün χocanuzuŋ eksügini ~geregini görivérüŋ* || << ***ETü*** *kergek* eksik, noksan, gereken < ***ETü*** *kerge-* eksilmek, eksik olmak *+Uk* < ***ETü*** *kez* oyuk *+(g)A-* → GEZ

† Oyuk kavramı ile "eksik olmak, gerekmek" fiili arasındaki şaşırtıcı semantik ilişki ***Ar*** *farḍ* "farz" sözcüğünde aynen mevcuttur.

›› gerek-, gerektir-

← GEREÇ, GEREKÇE, GEREKSİN-

gerekçe [YTü: Geom 1937] || [YTü: TDK1 1945] *~gerekçe: 1. Gerektirici sebep, 2. (mat.) Bir önermenin kendiliğinden var kıldığı gereklik, lâzime.* || < ***ETü*** *gerek +çA* → GEREK

† Atatürk'ün türettiği söylenen sözcüklerdendir.

›› gerekçelen-, gerekçelendir-, gerekçeli karar

gereksin|mek [YTü: TDK1 1945] *~gereksinmek: ... muhtaç olmak.* || < ***TTü*** *gerek +sIn-* → GEREK

›› gereksinim, gereksinme

geren [TDK1 1945] *~geren: Kuruyunca çatlıyan toprak, killi toprak.* || <? ***TTü*** *gere-* örtmek, yaymak *+In* (▫TDK1 sv)

† Belki "sıva toprağı" anlamında.

gergedan [Yad <1421?] *~kergeden* | [EÇ <1683] *sığır boynuzı ve kuknus burnı ve ~kergerdān* گردان *boynuzı* || ~ ***Ar/Fa*** *karkadan* کرگدن gergedan ~ ***Sans*** *khaḍgadhenu* खड्गधेनु [fem.] dişi gergedan < ***Sans*** *khaḍgá* खड्ग boynuz, kılıç → KORNA

† Orta doğu dillerine Hindistan'dan alınmış bir sözcüktür. ***Sans*** */ḍ/ > **Fa*** */r/* evrimi tipiktir. Türkçede *gerdān* sözcüğünden analoji yoluyla telaffuz değişikliğine uğramış olmalıdır.

gergef [EÇ <1683] *Esnāf-ı ~gergefciyān* | [LO 1876] *~gergef, kârgâh* [zebanzedi]*: El tezgâhı, nakış aleti.* || ~ ***Fa*** *kārgāh* کارگاه çalışma yeri, tezgâh, özellikle nakış tezgâhı → KÂR, +GÂH

geri [ETü: Or 735] *ilgerü kadırkan yışka tegi, ~kérü temir kapıgka tegi konturmış* [doğuda Kadırgan dağına, batıda Demir kapıya değin yerleştirmiş] | [ETü: Kaş 1073] *~kirü yanmas* [geri dönmez], *~kirü körüp* [arkayı görerek] | [Kıp: CodC 1303] *reveni - Tr: ~χeri kaytum* [geri kaydım, i.e. geri döndüm] | geri zekâlı [Mil 1956] *İntibaksız, ~geri zekâlı çocuklar* | geri bildirim [YTü: Cum 1983] *feedbeck (~geri bildirim) tekniği ve 17 hasta üzerindeki sonuçları' konulu bildirisinde* || << ***ETü*** *kérü* geri, arka, batı << ***ETü*** **kér-gerü* <? ***ETü*** *kir-* girmek *+(g)ArU* → GİR-

† Anlam bakımından ***ETü*** *kit-* "gitmek, geliş yönünün tersine yönelmek", ancak yapı bakımından ***ETü*** *kir-* fiilinden türemiş zarftır. Karş. İLERİ, BERİ, AYKIRI, AŞIRI, DOĞRU. † Muhtemelen **giri* biçiminden dissimilasyon yoluyla evrilmiştir.

›› geri besleme, geri bildirim, geri dönüşüm, geri hizmet, geri kafalı, geri kalmış, geri tepme, geri vites, geri zekâlı, gerile-, gerileme, gerilik, gerisin geri, ileri geri, yüzgeri

← GERİCİ, GERZEK

gerici [Cum 1958] *devletimize ve devrimimize karşı bir yabancı ve ~gerici gazetede yayınlanan böyle bir demeçte...* || < ***TTü*** *geri +cI* → GERİ

† Siyasi anlamda ilk kez 1958'de Demokrat Parti'ye yönelik eleştiriler çerçevesinde kullanılmıştır. † *Sinir gerici* deyimi 20. yy başlarından itibaren yaygındır.

gerilim [YTü: Fel 1942] *~gerilim = Tevettür = Tension* | "elektrikte voltaj" [YTü: Cum 1945] *elektrik makinaları yüksek ~gerilim laboratuvarı satın alınacak* || < ***TTü*** *ger- +Im* → GER-

gerilla [Bel (<1905)] *Efendiler, harp, muharebe, bunlar artık sizce malum şeylerdir. Fakat ~Gerilla nedir biliyor musunuz?* | [Cum 1933] *başlıca istikametlerin ~gerilla (çete harbi) tarzında müdafaası* || ~ ***İng*** *guerrilla* 1. düzensiz savaş, 2. gerilla savaşçısı ~ ***İsp*** *guerrilla* [küç.] «küçük savaş», İspanya'da 1806-1812 Napoleon harbi sırasında kullanılan düzensiz savaş yöntemlerine verilen ad < ***İsp*** *guerra* savaş ~ ***Ger*** **werra-* kavga, karmaşa, savaş << ***HAv*** **wers-*[1] kargaşa

† İspanyolca sözcük eylem adı iken, modern kullanımda "gerilla savaşçısı, gerillacı" anlamını da kazanmıştır. Türkçe sözcüğün telaffuzu İngilizceden alınmıştır. † Aynı Germence kökten ***İng*** *war* "savaş", ***Alm*** *Wirre* "kavga, kargaşa".

›› gerillacı, gerillacılık

← KONTRGERİLLA

geriş [ETü: Kaş 1073] *~keriş* <tırmanılan dağ tepesi – Oğuzca> || << ***ETü*** *keriş* tepe, dağ sırtı < ***ETü*** *ker-* enlemesine kesmek, engellemek *+Iş* → GER-

† Anadolu yer adlarında sıklıkla görülen bir sözcüktür.

geriyatri [EEğ 1958] *İhtiyarlık çağının hastalıklariyle uğraşan hekimlik bilgi dalına da ~jeriyatri (gériatrie) denir.* || ~ ***Fr*** *gériatrie* yaşlı hastalıkları uzmanlığı ~ ***İng*** *geriatry* a.a. ☼ 1909 I. L. Nascher, Avusturya kökenli Amer. tabip (1863-1944). § ***EYun*** *gérōn γέρων* ihtiyar (<< ***HAv*** **gerə-*[1] a.a.) + ***EYun*** *iatrós ἰατρός* tabip → +İYATR

›› geriyatrik, jeriyatri

← GERONTOKRASİ

germanyum [TDK1 1945] *~germanyum: Atomal ağırlığı 72,5 olan (...) bir maden.* || ~ ***YLat*** *germanium* bir

Levent Şahverdi Arşivi

element ☼ 1886 Clemens Winkler, Alm. kimyacı. < ***Lat*** *Germania* Almanya *+ium*

† ***Lat*** *Germanus* "Alman" eksonimi Galyalıların Alman aşiretlerine verdiği isimden alınmış olup muhtemelen Keltçe "komşu" veya "yabancı" anlamına gelen bir sözcükten türemiştir.

germi [AşP 1330] *ol zamânda bu havâ key ~germ* [çok sıcak] *olur* | [Fer <1451] *Ol dânişmend ~germiyyetile* [hararetle] *elin salub başını depredüb* || ~ ***Fa/OFa*** *garm* گرم sıcak ≈ ***Ave*** *garəma-* a.a.) (≈ ***Sans*** *gharmá-* a.a. << ***HAv*** **g*ʷher-mno-* a.a. → TERM(O)+

›› germi

germinasyon [x <1980] *ortam koşulları yeniden eski haline döndüğünde spordan tekrar bakteri oluşur. Buna ~germinasyon denir.* || ~ ***İng*** *germination* çimlenme, tohumdan bitme, bitki üreme veya üretme ~ ***Lat*** *germinatio* a.a. < ***Lat*** *germinare* [den.] bitki tohumdan üremek ve üretmek *+()tion* < ***Lat*** *germen* tohum, zürriyet << ***HAv*** **genə-men-* < ***HAv*** **genə-* doğurmak → GEN(O)+

›› germinatif, jerminasyon

gerontokrasi jerontoloji [Mil 1955] *~Jerontoloji Cemiyetinin İhtiyarlığın sebeblerini araştırma yıllık toplantısında verdiği bir konferansta* | gerontokrasi [Mil 1973] *~Gerontokrasi? (Yaşlıların yönetimi) Bir dereceye kadar vardı, ama gerilerde kaldı o.* || ~ ***İng*** *gerontocracy* yaşlılar iktidarı § ***EYun*** *gérōn, t- γέρων* ihtiyar + ***EYun*** *kratía κρατία* iktidar → GERİYATRİ, +KRAT

† Fransızcadan alınan *jerontokrasi* telaffuzu da yaygındır.

›› gerontokrat, gerontoloji, jerontokrasi, jerontoloji

gerzek [Mil 1977] *Önemsiz olur mu? Mutlaka o ~gerzek Zühtü'dür.* || < ***TTü*** *geri zekâlı* → GERİ, ZEKÂ

† Kısaltma yoluyla kelime türetmenin Türkçedeki ender örneklerinden biridir.

›› gerzekleş-, gerzo

gestapo [Cum 1936] *katil plânlarını nasıl tanzim ettiklerini, katilleri nasıl seçtiklerini, ~Gestapo ile nasıl irtibat temin ettiklerini.* || ~ ***Alm*** *Gestapo* [abb.] Nazi döneminde gizli polis örgütü < ***Alm*** *geheime Staatspolizei* gizli devlet polisi

getir|mek kelür- [ETü: Or 735] *altun kümiş kergeksiz ~kelürdi* [haddinden fazla altın ve gümüş getirdi] | [ETü: Kaş 1073] *~keltürdi, ~keltürür* "bu sözcük Oğuz dilinde d ile ~keldürdi şeklinde söylenir" | [İdr 1312] *~keltürdi & ~ketürdi: acâ²a* || << ***ETü*** *keltür-* geldirmek < ***ETü*** *kel-* gelmek *+tUr-* → GEL-

›› getiri, getiril-, getirt-

getto [Mil 1963] *İkinci Dünya Savaşındaki Theresienstadt ~gettosunun hikâyesini gösteren filme...* || ~ ***Fr/İng*** *ghetto* bir kentte azınlıkların ve özellikle Yahudilerin yaşadığı semt < ***öz*** *Ghetto* Venedik kentinin Yahudi mahallesi

›› gettolaş-

gevele|mek [Kam 1800] *el-mers* [Ar.]*: parmağını ağzında ~geveleyip çiğnemek manâsınadır.* | [LO 1876] *~gevelemek: Sert şey gevelemek, ısırır gibi yapmak.* || < ***TTü*** *gev-* çiğnemek, geviş getirmek *+AlA-* << ***ETü*** *kev-* a.a. → GEVİŞ

›› gev-, gevik, geviz

geven "sütünden çiğnenir bir sakız elde edilen bir bitki, tragacanthus" [CFürs 1501] *dehle* [Fa.]*: ~Geven dédükleri ot ve daχı dédiler ki kındıra.* || < ***TTü*** *gev-* çiğnemek *+(g)An* → GEVİŞ

geveze [İdrH <1402] *~gevzenlik* [gabavet, ahmaklık?] | [Men 1680] *~geveze (t.): Locutuleius, garrulus.* || ~ ***Fa*** *gabzan* گبزن çok veya boş konuşan, lafazan § ***Fa*** *gab* گب lakırdı, boş laf + ***Fa*** *zan* زن çalan → +ZEN

† Yaygın görüşe göre ***TTü*** *gev-* "çiğnemek" fiilinden türetilse de, *eze+* ekini açıklamak mümkün görünmüyor. Karş. GEVELE-.

geviş [ETü: Kaş 1073] *téwé ot ~kewşêdi* "geviş getirdi" || << ***ETü*** **keviş* çiğneme < ***ETü*** *kev-* çiğnemek *+lş*

← GEVELE-, GEVEN

gevre|mek [ETü: Kaş 1073] *anıŋ küçi ~kewredi* <gücü zayıfladı. Yumuşayıp kırılgan hale gelen herhangi bir sert şeyi anlatmak için kullanılır.> || << ***ETü*** *kegre-/kevre-* koflaşmak, kırılgan olmak <? ***ETü*** **kegiz +(g)A-*

›› gevret-

← GEVREK

gevrek [ETü: Kaş 1073] *~kewrek neŋ* <kırılgan olan bir bitki, örneğin ricinus> | [Haz-TS <1460] *yüregin ol yukarığı yassı yirine ḫaḳ teᶜâlâ bir ~geyrek gibi sünük* [kıkırdak gibi kemik] *kapak eylemişdür* | [Aht 1545] *al-ǧuḏruf* [Ar.]*: Kulak kemügi ve ~gegrek dedükleri yumşak sünük.* | "... kuru ekmek" [Men 1680] *~gevrek: Fragilis, friabilis* [kırılgan]*, crustulae quaedam* [bir tür kuru ekmek] || << ***ETü*** *kegrek/kevrek* kıkırdak < ***ETü*** *kegre-* kırılgan ve kof hale gelmek *+Uk* → GEVRE-

gevşe|mek [Kel-TS <1347] *ne çarχ dönmekligi anuŋ tâzeligin giderür, ne rüzigâr* [zaman] *anuŋ dügünin* [düğümünü] *~geŋşetür* | [Kab 1432] *zîrâ ki ḥammâma çok girecek siŋirler ~geŋşer, el ayak titregen olur, bend-güşâlar ~geŋşek olur* | [Men 1680] *~geŋşek: Laxus; ~geŋşeklik (...) ~gevşek: Laxus, mollis, languidus; ~gevşeklik"* || << ***TTü*** *geŋşe-* genişlemek, bollaşmak < ***TTü*** *geŋiş* geniş *+(g)A-* → GENİŞ

† Karş. ***ETü*** *kewşe-* / ***TTü*** *gevşe-* "geviş getirmek". İki ayrı fiil TTü kullanımda birleşmiştir.

›› gevşek, gevşet-

gey "eşcinsel" [Mil 1995] *İnsanlar "Sen gerçekten ~gey misin?" diye soruyorlar.* || ~ ***İng*** *gay* 1. neşeli, 2. eşcinsel ~ ***Fr*** *gai* neşeli

geyik [ETü: Or 735] *~keyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz* [geyik yiyip, tavşan yiyip oturur idik] | [Kıp: CodC 1303] *porcus saluaticus* [yaban domuzu] - *Tr: ~χeyk tongus* [geyik domuz] | [İMüh <1310] *~keyik: al-waḥšī* | geyik muhabbeti "amaçsız sohbet" [Mil 1990] *Proje üstadı Adnan Bey, "~geyik muhabbeti' ile başlayıp üniversite yönetimlerini sokaktaki adama açmayla son*

Levent Şahverdi Arşivi

bulan gayretleriyle... | geyik "keyifli sohbet" [Mil 1995] *şöyle karşılıklı bir gelseler ne ¯geyik olur.*

|| << ***ETü*** *keyik* otçul yabani hayvanların genel adı, özellikle geyik

† *Geyik muhabbeti* deyimi muhtemelen "avcı sohbeti" anlamındadır.

geyşa "Japon hayat kadını" [Mil 1954] *Japonya'da ¯geyşaların ahlâkları bozuluyormuş* || ~ ***Jap*** *geişa* sanatçı § ***Jap*** *gei* sanat + ***Jap*** *sha* kişi

gez [ETü: Kaş 1073] *ok ¯kezi* <okun üzerindeki çentik> || << ***ETü*** *kez* oyuk, çentik

† ***ETü*** *kerki* "dülger keseri", *kert-* "oymak, çentmek", *kergük* "koyunun çukurlu olan üçüncü midesi, kırkbayır" sözcüklerinde ünsüz öncesi */z/ > /r/* dönüşümü görülür.

›› gez göz arpacık

← GEDİK, GEREK (GEREÇ, GEREKÇE, GEREKSİN-), KERT-

gez|mek [ETü: UyY 759] *Çığıltr költe ak suw ¯kezü sünüştüm* [Çıldır gölünde ak suyu dolanıp? savaştım] | [ETü: Kaş 1073] *ol yirig ¯kezdi* <ülkeyi dolaştı> | [Men 1680] *¯gezmek: Deambulare, vagari, errare. (...) aşağa yokaru ¯gezmek, avare ¯gezmek, yaramaz yolda ¯gezmek* | [LO 1876] *¯gezip tozmak: Hovardalık etmek. (...) ne ¯gezer: Yok. (...) boş ¯gezmek: Avarelik. (...) güz ¯gezdirmek (..) boş ¯gezenin boş kalfası* || << ***ETü*** *kez-* dolanmak, gidip gelmek

† Esasen "geri dönmek" anlamında iken "dolanmak, kavisli hat üzerinde gitmek" anlamı egemen olmuştur.

›› gezdir-, gezenek, gezenti, gezik, gezil-, gezin-, ne gezer

← GEZEGEN, GEZGİN, GEZİ, GEZİNTİ, KEZ

gezegen "gezici" [MŞ <1400] *vecâ-ı mefâsıl mecmuᶜ-ı bedende ¯gezegen olur.* | "seyyare, planet" [YTü: Cum 1944] *Arzla güneş arasındaki bu iki ¯gezegene (seyyare) iç gezegenler (...) denir.* || < ***TTü*** *gez-* +*(g)An* → GEZ-

† Karş. *seyyāre* < *seyr* "gezmek" ve ***Fr*** *planète* < ***EYun*** *planàn* "gezmek".

›› cüce gezegen, gezegenler arası

gezgin [LO 1876] *¯gezginci, ¯gezgin: Sürtük, hercai.* || < ***TTü*** *gez-* +*gIn* → GEZ-

›› gezginci

gezi [ETü: Kaş 1073] *seniŋ ¯kezigiŋ keldi* <senin sıran geldi>, *sarıġ ¯kezig* <sarı humma> | [YTü: CepK 1935] *¯gezi = Yemekli gezinti, teferrüc* || ~ ***ETü*** *kezig* tekerrür, sıra, nöbet < ***ETü*** *kez-* dolanma, dolaşma, gidip gelme +*I(g)* → GEZ-

† Kaşgarî sözlüğünde bulunarak canlandırılan YTü sözcüklerdendir. 1940'lı yıllarda "park" anlamında kullanılmıştır. Taksim'deki ünlü bahçenin adı *Gezi Parkı* değil *Taksim Gezisi* idi.

gezinti [LO 1876] *¯gezindi: Gezecek yol, sıra odalar önünde dolan; çok gezer, sürtük."* | [KT 1900] *¯gezindi: 1. Gezinme, seyr, 2. gezilecek yer.* || < ***TTü*** *gez-* +*(In)tI* → GEZ-

† +*Inti* ekinin, *gezin-* dönüşlü fiilinden +dI geçmiş zaman partisip ekiyle inşa edilmiş bileşik biçim olduğu burada açıkça görülmektedir.

gıcık gıcı- [Yad <1421?] *makᶜad ¯gicimesi eger uvacık kurdcağızlar olmıyacak olursa bâsür mukaddimesi olur* | [Yad <1421?] *kan aldurdukdan soŋra tuzlu nesne yimeyeler uyuz eyler ve ¯giciyük getürür* | [Çağ: Pav <1500] *¯giciş, ¯gicik: démangeaison, gale* | [Men 1680] *¯gicik* كجك, كيجك || << ***OTü*** *gicik* kaşıntı, tahriş < ***ETü*** *kiçi-* tahriş etmek, kaşımak +*Uk*

›› gıcık kap-, gıcıkla-, gıcımık

← GIDIK (GIDI), GOCUN-

gıcır [LO 1876] *¯gıcır ¯gıcır libas: yeni, pek cilalı. ¯gıcırdamak, ¯gıcırtı: tahta şeyler sert ses vermek. Dişler ¯gıcırdamak, kapı ¯gıcırdamak.* || : ***onom*** tiz sürtünme sesi → KIŞKIRT-

›› gıcır gıcır, gıcırda-, gıcırtı

← GACIR

gıda [AşP 1330] *cânına bu söz ¯ġıdā olsun* || ~ ***Ar*** *ġiḏāʾ* غذاء [*#ġḏw* fiʿāl msd.] besin < ***Ar*** *ġaḏā* غَذَّا besledi

gıdak [LO 1876] *¯gıdıklamak* غيديقلمق: *tavuklar follukta bağırmak.* || : ***onom*** *gıdak* tavuk sesi → GAK

›› gıdakla-, gıt gıt gıdak

gıdı "gerdan" [TDK2 1955] *¯gıdık: Gerdan (Yalnız çocuklar için kullanılır).* | [Cum 1981] *¯Gözleri altında keseler mi oluşmuş? ¯Gıdısı mı sarkmış? Yüzü mü kırışmış?* || < ***çoc*** *gıdı gıdı* gıdıklama ifadesi → GIDIK

gıdık [Yad <1421?] *kan aldurdukdan sonra tuzlu nesne yimeyeler uyuz eyler ve ¯gicük getürür* | [LO 1876] *¯gıdık: Parmakla gıcımak. (...) ¯gıcık: Gıcılamak, giciklemek.* || : ***onom*** kaşıma ve tahriş sesi → GICIK

›› gıdı gıdı, gıdıkla-

← GIDI

gıdım gıdım [Cum 1937] *Ben ¯gıdım gıdım boğuluyorum.* || <? ***TTü*** *kıt kıt* azar azar, yavaş yavaş → KIT

† Belki *kıtın kıtın* "azar azar" biçiminden.

gık [İdrH <1402] *¯gık yok* [verilen sözden dönülmez?] || : ***onom*** gırtlak açıp kapama sesi

gıllıgış [Bab-TS 1555] *ṣāfī* [Ar.]: *Durı su ve ¯ġıll u ġışı yok, kalbi bay olan ṭāḥir kimse* | [EÇ <1683] *halük ve halîm ve ¯ġıll u ġışdan müberrā* [hileden arınmış] *ruhbān-sıfat bir merd-i süχandān idi* || ~ ***Ar*** *ġill u ġiṣṣ* غِلّ و غِشّ hile ve huda § ***Ar*** *ġalla* غَلَّ hile yaptı + ***Ar*** *ġaṣṣa* غَشَّ kandırdı

›› gıllıgışlı

gılman [AşP 1330] *niçe mülkdür cennet ü ḥûr u ḳuṣûr / ne-durur ¯ġılmān u vildān u ṭuyûr* || ~ ***Ar*** *ġilmān* غِلمان [*#ġlm* fiʿlān çoğ.] oğlanlar, uşaklar, İslam mitolojisinde cennet hizmetkârları < ***Ar*** *ġulām* غُلام [t.] oğlan → GULAM

gına [<1400] || ~ ***Ar*** *ġinā* غِنى [*#ġny* fiʿāl msd.] doyma, doygunluk < ***Ar*** *ġaniya* غَنِيَ doydu, zengin oldu

›› gına getir-

← GANİ, İSTİĞNA (MÜSTAĞNİ)

Levent Şahverdi Arşivi

gıpta [Rav 1449] *Hasan çün ol hāl-ile gördi anı / Düşüp ¯ġıbṭat odına yandı cānı* || ~ ***Ar ġibṭa(t)*** غبطة [*#ġbṭ* fiʿla(t) msd.] haset etme, kıskançlık < ***Ar ġabaṭa*** غبط kıskandı

gır gırla- [LO 1876] ¯*ġırlamak:* ¯*ġarıldamak,* ¯*ġurlamak yahud* ¯*ġuruldamak.* | gur gur "mide sesi" [AR 1897] *kamı eder* ¯*gur gur* | gırç "metalik sürtünme sesi" [AR 1898] *Anahtar kilide geçer.* ¯*Gırç! Dönmüyor.* || : ***onom*** katı sürtünme sesi, mide sesi

›› gırç, gırıl, gırılda-, gırıltı, gırla-, gur, gurul, gurulda-, gurultu

← GIRGIR, GIRLA, KIRT (GIRTLAK, KITLAMA, KURCALA-)

gırgır "makara sesi" [LO 1876] ¯*gırgır: Müteselsil vırıltı. Makarayı gırıl gırıl çekmek.* | "... şamata" [AR 1922] *kahvenin önüne iskemleleri atıyorlar. Gelsin* ¯*gır, gelsin harf- endâzlık!* | "... makaralı balık ağı" [Cum 1933] *Balık tutmak için kullandıklan ırıp,* ¯*gırgır, manyat, tufana ve dalyanın kıymeti yüz elli bin lirayı geçmektedir.* | "... mekanik süpürge" [Mil 1973] ¯*gırgır rahatlığı,* ¯*gırgır temizliği,* ¯*gırgır kalitesi ile günlerimiz daha güzel,daha mutlu. Her zemini en iyi süpüren süpürge.* || < ***onom*** *gır* makara sesi → GIR

›› gırgır geç-

gırla [LG 1889] ¯*gırla: Çok, vafîr, kesîr.* | [Alus 1934] *çene* ¯*gırla işlediği halde kapıma çalındığım kimse duymuyor.* || < ***TTü*** *gır geçmek* laflamak, eğlenmek <? ***onom*** → GIR

gırnata [EÇ <1683] *Sâzende-i* ¯*kmeta İngiliz'de îcâd idilmişdir, boynuzdandır* | [HRemzi 1880] ¯*Kreneta kaval maʿnâsına olup elyevm mızıka edevtından birine denilir. Aslı 'klarinet'tir.* || ~ ***Fr clarinette*** bir nefesli çalgı, klarinet → KLARNET

gırtlak [LO 1876] ¯*gırtlak, bağırtlak: Kasabatür-ñe ağzı.* || < ***TTü*** *gırtla-* öğürmek → KIRT

›› gırtlakla-

gıyap [GülS 1391] || ~ ***Ar ġiyāb*** غياب [*#ġyb* fiʿāl msd.] kayıp olma, hazır olmama, yokluk < ***Ar ġāba*** غاب yok idi, kayıp idi, kayboldu → KAYIP

›› gıyaben, gıyabi, gıyabında

gıybet [Kut 1069] *kuruġ sözlemez men ne* ¯*ġaybat tili* [boş konuşmam ben, ne de gıybet dili ?] | [AşP 1330] *χışm u* ¯*ġaybet cehl ü inkār u riyā* || ~ ***Ar ġība(t)/ġayba(t)*** غيبة [*#ġyb* fiʿla(t) msd.] birinin yokluğunda hakkında konuşma < ***Ar ġāba*** غاب yok idi, kayıp idi, kayboldu → KAYIP

gibi [Oğ: Kaş 1073] *bu er anıŋ* ¯*kibi* <bu adam onun gibi – Oğuzca> *(...) yağmur* ¯*kibi, kuşlar* ¯*kibi* || << ***ETü-O*** *kibi* benzer, aynı kalıptan < ***ETü*** *kīp* kalıp +*l*[2] → KİP

gider [DS <1960] ¯*gider: mahreç, suyun gittiği yer* | [YTü: CepK 1935] ¯*gider = 1. Masraf; 2. Revan"* || < ***TTü*** *git- +()r* → GİT-

† TTü halk ağızlarında "mahreç" anlamında öteden beri mevcutken, YTü "masraf" anlamı yüklenmiştir.

gider|mek [ETü: Kaş 1073] *taşıġ yoldın* ¯*kiterdi* <taşı yoldan giderdi> | [ETü: Kut 1069] *otunluk bolur bu* ¯*kiterür tatıġ* [odunluk olur bu, tadı kaçırır] || << ***ETü*** *kiter-* gittirmek, gitmesine sebep olmak < ***ETü*** *kit- +tAr-* → GİT-

gidi [SN 1354] *Didi iy ḥarāmzāde ḳulmāş* ¯*gīdī* | [EbM-TS <1500] *ey nābekār martoloz* ¯*gidī* گدی || ~ ***Fa gīdī*** گیدی deyyus, karısının iffetsizliğine göz yuman kimse

† *Gitmek* fiiliyle ilişkisi yoktur.

›› hey gidi, seni gidi

gidişat "gidiş" [AZiya 1903] || < ***TTü*** *gidiş +āt* → GIT-

† Ar *+āt* çoğul ekiyle.

gidon [Bah 1924] ¯*gidon: Bisikletin ön tekerleğine istikamet veren ve el ile tutulan kısmı.* || ~ ***Fr guidon*** bisikletin yön çubuğu, dümen < ***Fr guider*** yönetmek, yönlendirmek *+on* ~ ***Ger *wītan*** bildirmek, göstermek, yol göstermek << ***HAv *weid-*** görmek → İDE

giga+ gigabayt [Cum 1983] *GByte (¯Gigabayt) 1000 MByte olarak kullanılır.* || ~ ***Fr/İng*** *giga+* [bileşik adlarda] dev ~ ***EYun*** *gigás, gigant-* γιγάς, γιγαντ- dev

† "Bir birimin milyar katı" anlamında kullanımı yenidir.

›› gigabayt, gigahertz, gigavat

ginseng [Cum 1950] *Memlekete mühim bir servet temin eden bir şey daha vardır ki o da* ¯*ginseng' denilen meşhur ottur.* || ~ ***İng*** *ginseng* Çin kökenli bir bitki, adamotu ~ ***Çin*** *rénshēn* 人參 adam-otu, a.a.

† Batı dillerinde en erken 1654'te tespit edilmiştir.

gipür [Mil 1955] *Üzerinde siyah ve beyaz* ¯*gipür işlemeli Carven'in bir elbisesi vardı.* | ~ ***Fr guipure*** bir tür dantel < ***Fr guiper*** kenar işlemek, oya yapmak *+()tura* ~ ***Ger *wīpan*** çevirmek

gir|mek [ETü: Or 735] *özüŋ edgü körteçi seŋ ebiŋe* ¯*kirteçi* [sen iyilik göreceksin evine gireceksin] | [ETü: IrkB <900] *asra yérke* ¯*kirür* [aşağı toprağa girer] || << ***ETü*** *kir-* (kapalı bir yere) girmek

›› girdi, girgin, girik, giril-, girinti, giriş, giriş-, girişim, girişken

← GERİ (GERİCİ, GERZEK), GİZLE- (GİZ)

giran [Fer <1451] *benüm daχı bir yanum anca uy bilmez* ¯*girān olmuşdur.* || ~ ***Fa girān*** ağır, (mec.) pahalı < ***Fa giriftan, gir*** tutmak *+ān* → +GİR

girdap [Gül 1317] *gemi bir* ¯*girdāba düşdi nāgehān* [ansızın] | [Fer <1451] ¯*girdābdur, bunda gemi halāş olmaz* || ~ ***Fa girdāb*** گرداب su döngüsü § ***Fa gard/gird*** گرد dönen, döngü + ***Fa āb*** آب su → GERDAN, AB

+gir ~ ***Fa gīr*** گیر tutan, sahip olan < ***Fa giriftan, gīr-*** گرفتن, گیر tutmak << ***OFa grēftan, gīr-*** a.a. (≈ ***Ave grab-*** a.a. ≈ ***Sans grabh-*** a.a.) << ***HAv *ghrebh-*** tutmak, yakalamak

† Aynı kökten ***Ger *grippan*** > ***İng*** *grab, grip, grasp,* ***Alm*** *greifen* "tutmak, yakalamak", ***EYun*** *gríphos* "balık ağı".

›› çeşnigir, tarafgir

← BEYGİR (BERİANE, PELESENK[2]), CAZGIR, CİHANGİR, DİLGİR, GİRAN, GİRİFT (GİRİFTAR), GRİP[1]

Levent Şahverdi Arşivi

(GRİP[2]), IĞRIP, KÂĞİR, KEVGİR, PENCERE (PİMAPEN), PEŞKİR

girift "tutsak" [Dan 1360] *Efrumiyye'nüŋ ~girift olduğın χaber virdi.* | [LO 1876] *~girift: Tutulmuş, dolaşmış Arap saçı (...) dolaşık şey, çepreşik.* || ~ ***Fa girift*** گرفت tutma, tutulmuş, tutsak < ***Fa giriftan, gīr-*** گرفتن, گر tutmak → +GİR

← GİRİFTAR

giriftar [Fer <1451] *ẕāhirde gülüb oynamağıla eglenirem, batında hezār dürlü ġamma ~giriftāram* || ~ ***Fa giriftār*** گرفتار tutkun, müptela < ***Fa giriftan*** tutmak → GİRİFT

giriz [Kab 1432] *~kāhrīz kazıp dağlar dibinden yazılara su çıkarmak* | [LO 1876] *~girīz, kāhriz* [zebanzedi]: *Yer altında yol, lağım.* || ~ ***Fa kārīz/kāhrīz*** کاریز/کاهریز yeraltı kanalı < ***Fa rīz*** ریز akıntı, akım < ***Fa rīχtan, rīz-*** ریز, ریختن akıtmak, dökmek → RIHT

›› geriz

← KERİZ

girizgâh "kaçacak yer" [Sad 1574] *ol çikan düşmenlerüŋ ardın aldürüp ~gürīzgāhlerin sedd ve hısāre kaçanları zarb-i tīġ ile redd ittürdi* [kaçış yollarını tıkadı ve hisara kaçanları ok darbeleriyle dışarı uğrattı] | "... söze giriş!" [T&S 1892] *Ouverture* [Fr.]: *(Mus.) musıkinin iptidasında çalınan peşrev, fatiha, mukaddime, ~girizgâh* | [KT 1900] *~girīzgāh: Kaçacak yer, melce.* || ~ ***Fa gurīzgāh*** گریزگاه 1. kaçacak yer, sığınak, 2. kasidelerde birinci bölümü izleyen beyit < ***Fa gurīχtan, gurīz-*** گریختن, گریز kaçmak << ***OFa virēχtan, virēç-*** a.a. → +GÂH

† Güncel anlamı *giriş* kelimesinden kontaminasyon yoluyla türemiş olmalıdır. "Su kanalı" anlamında *giriz* sözcüğüyle köken ilişkisi yoktur. "Sığınak" anlamı 1940'lara dek egemen görünür.

giryan [x <1400] *Firāk ü zār idüp ~giryān* [ağlayış] *içinde* | <u>girye</u> "ağıt, ağlama" [Fer <1451] *şehr ici ġavġā ġalebe ~girye vü zārī dolmış* [şehir içi kavga gürültü ağlama ve sızlama dolmuş] || ~ ***Fa giryān*** گریان feryatla ağlayan, ağlayış < ***Fa girīdan, garz-*** feryat etmek, ağlamak +*ā(n)* < ***OFa grī-*** a.a.

† ***Osm girīv*** گریو, ***Erm gṙiv կռիվ*** "kavga, bağırış" Farsçadan alıntıdır.

›› giriv, girye

gişe [AR 1899] *bilet parasının tamamı tamamına hazırlanmasını ve ~gişelerde para bozulmamasını...* || ~ ***Fr guichet*** [küç.] 1. küçük kapı, girinti, 2. bilet veya banka veznesi < ***Norwik*** girinti, kapı

† Karş. ***İng wicket*** (a.a.).

git|mek [ETü: Kaş 1073] *er yirindin ~kitti* <adam ülkesinden uzaklaştı> *(...) olar bir ikindidin ~kitişdi* <onlar birbirinden uzaklaştı> | [Kıp: CodC 1303] *recedo - Tr: ~χetermen ... recedi - Tr: ~χet[t]um* || << ***ETü kit-*** ayrılmak, uzaklaşmak

›› giderayak, gidici, gidik, gidil-, gidiş

← GELGİT, GİDER, GİDER-, GİDİŞAT, GİTGİDE

gitar [AMEfl 1875] *gāh bir ~gitaranın aheng-i pesti bir evin penceresinden ağır ağır çıkar* || ~ ***Fr guitare*** bir tür telli çalgı ~ ***İsp guitara*** a.a. ~ ***Ar kītār*** كيتار a.a. ~ ***EYun kithára κιθάρα*** a.a. ~? ***EFa*** → TARA-

† Yunanca sözcük muhtemelen Eski Farsça bir çalgı adından alıntıdır. Karş. ***Fa sitār*** "üç telli çalgı", *dutār* "iki telli çalgı" < *tār* "tel, saç". ◦Chant 530: "Emprunt oriental probable." † Aynı sözcük Batı dillerine Yunancadan aracısız olarak ***Fr cithare, İng cither/zither*** şeklinde aktarılmıştır. Ayrı çalgı adıdır.

›› gitarist

gitgide [LO 1876] *~gitgide, ~gittikçe, ~giderek, ~gide ~gide: zamanla, günden güne, tedricen.* || < ***TTü git-*** → GİT-

›› giderek, gittikçe

gıy|mek [ETü: Man <900] *munça arıġ tōn ~keḏmisin* [bunca temiz giysi giymesi] | [Kaş 1073] *ol koyuġ ~kedirdi* <koyunun derisini yüzdü>, *er tōn ~keḏti* <giysi giydi> *(...) ol maŋa tōn ~keḏürdi* <bana giysi giydirdi> *(...) ~keḏgü* <her türlü giysi> | [Men 1680] *~geymek, ~geydürmek, ~geyim* || << ***ETü ked-*** giysi giymek ≈ ***ETü kedir-*** soymak, derisini yüzmek

† Anlam evrimi için karş. ***Ar χalaʿa*** "soymak", *χilʿa* "giysi". † ***Moğ kedür-*** "örtünmek, giymek" Türkçeden alıntıdır.

›› giydir-, giyil-, giyin-, giyinik

← GİYİM, GİYSİ

giyim [ETü: Bud <1000] *arıġ tōn ~keḏimleri keḏip* [temiz don giysileri giyip] | [DK <1400?] *~geyimini kesdi omzuna dört parmak denlü zahm urdı* || << ***ETü kedim*** giyme işlemi, giysi < ***ETü ked-*** giymek +*Im* → GİY-

giyotin [Bas 1870] *onun yerine ~giyotin tesmiye olunur iki direğe merbut müsellesü'ş-şekl bir bıçak vasıtasiyle* || ~ ***Fr guillotine*** mekanik kafa kesme aygıtı < ***ōz Joseph-Ignace Guillotin*** bu aygıtı icat eden Fransız tabip (1738-1814)

giysi [Gül 1317] *ulu kişi olġıl işlerden ırak / yiyesi vü ~geyesiŋ χalḳa bırak* | [Men 1680] *~geyisi: Indumentum, pec. vestes lineae* [elbise, özellikle iç çamaşırı] || < ***TTü gey-*** giymek +*Asl* → GİY-

›› giysilik

giz [YTü: CepK 1935] *~giz = Esrar, râz, sır = Secret* || < ***TTü gizle-/gizli*** → GİZLE-

† ***TTü gizli*** ve *gizle-* sözcüklerinden keyfi bir şekilde geri-türetilmiş yeni sözcüktür. ***ETü kiz*** ve ***TTü giz*** "kutu, sandık" sözcüğüyle ilişkisi dolaylıdır.

← GİZEM, GİZİL

gizem [YTü: CepK 1935] *~gizem = Esrar, sır = Mystère; ~gizemli = Esrarengiz; ~gizemsel = Mistik* || < ***YTü giz*** +*Am* → GİZ

† Ada eklenen +*Am* ekinin yapısı ve işlevi belirsizdir.

›› gizemcilik, gizemli

gizil [YTü: Fel 1942] *~gizil = Bilkuvve = Virtuel ... potentiel* || < ***YTü giz*** +*Il* → GİZ

† Ada eklenen +Il ekinin yapısı ve işlevi meçhuldür.

›› gizil güç

Levent Şahverdi Arşivi

gizle|mek [ETü: Kut 1069] *¯kizlep tutar sevüklük* [gizli tutulan aşk] | [ETü: Kaş 1073] *ol ¯kizlédi neŋni* <bir şey sakladı (...) kökü ¯kiz 'kutu' sözcüğüdür.> | gizli [AşP 1330] *illā ol maʿnī varur ki ¯gizlüdür* || << ***ETü*** *kizle-* saklamak < ***ETü*** *kiz* kutu, sandık *+lA-* ≈ ***ETü*** *kir-* (içine) girmek → GİR-

† ***YTü*** *giz* sözcüğü, ***TTü*** *gizle-* fiilinden geri-türetmedir. Fiilin kaynağı olan eski *kiz/giz* sözcüğü, "kapalı şey, sandık" demektir. † ***ETü*** *kiz* sözcüğü *kir-* fiiliyle bağlantılı olmalıdır. Karş. GÖZ, GÖR-.

›› gizlen-, gizli, gizlilik

← GİZ (GİZEM, GİZİL)

gladio [Mil 1990] *Belçika hükümet çevreleri, NATO çerçevesinde kurulmuş olan gizli örgüt ¯Gladio'nun bütün NATO üyelerinde faaliyet gösterdiğini' ileri sürdü.* || ~ ***İt*** *gladio* 1. kılıç, 2. İtalyan ordusunda 1950'lerde kurulan bir gizli teşkilat << ***Lat*** *gladius* kısa ve enli kılıç → GLADYATÖR

gladyatör [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *gladiateur* Eski Roma'da gösteri için savaşan kişi ~ ***Lat*** *gladiator* kılıççı < ***Lat*** *gladius* Galyalılara özgü kısa ve enli kılıç *+()tor* ~ ***Kelt*** << ***HAv*** **klad-yo-* < ***HAv*** **kel-*[1] kesmek, bıçak vurmak → KUP

← GLADİO, GLAYÖL

gland [Mil 1950] *bu ilaç vücuttaki ¯glandları kontrol etmekte ve ¯glandları müdafaa edici kimyevî unsurları faaliyete geçirmekte* || ~ ***İng*** *gland* salgı bezi ~ ***Lat*** *glandula* [küç.] palamutçuk, vücutta ele gelen boyutta ur veya salgı bezi < ***Lat*** *glans, gland-* meşe palamudu << ***HAv*** **gʷlə-nd-* → PALAMUT[1]

† Latince sözcüğün kökü *gland-* fakat nominativ hali *glans* şeklindedir. İkinci biçim tıp dilinden "penis başı" anlamında benimsenmiştir.

›› glandüler, glans

← GLANS

glans [EkşiS 2002] *¯glans penis: penis başı, haşefe. yapısı kadın anatomisindeki klitoris gibidir.* || ~ ***Lat*** *glans* meşe palamudu, penis başı → GLAND

glase "bir tür parlak cila" [AR 1898] *Boyacılar ... ¯glase de var' diye söyleniyorlar.* | kafe glase "buzlu kahve" [Cum 1936] *Kafe ole, Şokolata, Kafe ¯glase, Şokola glase, Sup angle, Peş melba* | maron glase "kestane şekeri" [Mil 1973] *kestane fiyatı değil de maron ¯glase fiyatı* || ~ ***Fr*** *glacé* [pp.] 1. buzlu, donuk, 2. cam gibi < ***Fr*** *glacer* dondurmak, camlaştırmak *+é* << ***OLat*** *glaciare* [den.] a.a. < ***Lat*** *glaciēs* buz << ***HAv*** **gl-k-* < ***HAv*** **gel-*[2] soğuk, donmak → JÖLE

† ***İng*** *glass* "cam" Fransızcadan alınmıştır.

← FİBERGLAS, GLAZÜR, PLEKSİGLAS

glayöl [RHK 1947] *Hani senin bana İzmir'de yolladığın ilk hediyen yok mu, pembe ¯glayöl buketi...* | [Mil 1961] *De Gaulle abideye kırmızı, sarı ve portakal renkli ¯glayörlerden yapılmış bir çelenk koydu.* || ~ ***Fr*** *glaïeul* kılıç çiçeği << ***Lat*** *gladiolus* [küç.] a.a. ☼ Plinius, Romalı doğabilimci (24-79). < ***Lat*** *gladius* kılıç *+ul°* → GLADYATÖR

† *Glayör* yazımı yanlıştır.

glazür "sırlı seramik" [Mil 1972] *frit, ¯glazür, şamot ve diğer fayans, porselen mamulleri ile* || ~ ***Fr*** *glaçure* camla kaplama, emaye, şeffaf ve sert cila < ***Fr*** *glacer* buzlamak, camlaştırmak *+()tura* → GLASE

›› deglaze, glaze

glikojen [TDK2 1955] *¯glikojen: ... bir mayanın etkisiyle glikoza dönen karbonlu madde.* || ~ ***Fr*** *glycogène* karaciğerde glikoz deposu işlevini gören bir kimyasal madde → GLİKOZ, +JEN

glikoz [T&S 1892] *Glycose* [Fr.]*: şeker-i ineb, ¯glükoz.* || ~ ***Fr*** *glucose* bir tür şeker < ***EYun*** *glykýs γλυκύς* tatlı *+ose* << ***HAv*** **dlku-* tatlı

›› glikozit, glükoz

← GLİKOJEN, GLİSERİN (NİTROGLİSERİN), HİPOGLİSEMİ

gliserin [T&S 1892] *Glycérine* [Fr.]*: hulvîn, ¯gliserin.* || ~ ***Fr*** *glycérine* kokusu şekere benzeyen bir kimyasal madde ☼ Michel-Eugene Chévreul, Fr. kimyacı (1786-1889). < ***EYun*** *glykerós γλυκερός* tatlı, şekersi *+in°* < ***EYun*** *glykýs γλυκύς* tatlı → GLİKOZ

›› glycerine, trigliserid

← NİTROGLİSERİN

glob [Özön 1961] *¯glob: Küre.* || ~ ***Fr*** *globe* küre ~ ***Lat*** *globus* a.a. << ***HAv*** **glebh-* < ***HAv*** **gel-*[1] topak yapmak, yuvarlamak

›› makroglobülin

← AGLOMERA, GLOBAL, GLOBÜLİN, HEMOGLOBİN

global [Cum 1945] *Dimağ çalışmasının ¯global olarak bedeni ihtiyaclara olan iştirakinin arttığı* || ~ ***Fr*** *global* genel, bütünsel, küresel < ***Fr*** *globe* top, küre → GLOB

›› globalize, globalizm, globalleş-

globülin [Mil 1950] *kızamığa karşı kullanılması düşünülen ¯Globulin Gamma ilâcı üzerinde yapılan tecrübeler bitmiştir.* || ~ ***Fr*** *globuline* / ***İng*** *globulin* kanda bulunan bir protein *+in°* < ***İng*** *globule* [küç.] kürecik < ***Lat*** *globus* küre *+ul°* → GLOB

glokom [Cum 1936] *Göz asistanı Dr. Sabit ¯glokom hakkındaki teşrihi marazî tedkiklerinden bahsetmiştir.* || ~ ***YLat*** *glaucoma* göz bebeğinin matlaşmasına yol açan bir göz hastalığı < ***EYun*** *glaukós γλαυκός* yeşilimsi mavi

† Hastalık sonucunda gözbebeğinin aldığı renkten ötürü.

›› glaukoma

glüten [LT 1873] *Gluten* [Fr.]*: lifîn-i nebati, ¯glüten.* || ~ ***Fr*** *gluten* tahıllarda bulunan tutkalsı madde ☼ 1787 Guyton de Morveau, Fr. kimyacı. ~ ***Lat*** *gluten, glutin-* zamk, tutkal << ***HAv*** **glei-/*gleu-* balçık, vıcık

† Latince sözcüğün kökeni için ▫EM 494-95. ***İng*** *glue* "tutkal" aynı Latince sözcüğün kökünden gelir.

← AGLÜTİNASYON

gnays [DTC 1943] *¯gnays* [jeoloji terimi] || ~ ***Alm*** *Gneis* bir tür kaya < ***EYAlm*** *gneisto* kıvılcım

Levent Şahverdi Arşivi

gnostik gnostizm [ML 1969] || ~ ***Fr gnostique*** / ***İng gnostic*** antik çağda bir felsefe ekolü ve bu ekole mensup kimse ~ ***EYun gnōstikós*** γνωστικός bilen, bilgili, a.a. < ***EYun gignōskō, gnō-*** γιγνωσκω, γνω- bilmek *+istik°* << ***HAv *gnō-*** a.a. → NOT

›› gnostizm

← AGNOSTİK, DİYAGNOZ, PROGNOZ

go [1989] || ~ ***İng go*** Çin kökenli bir strateji oyunu ~ ***Jap igo*** 囲碁 a.a.

† ODTÜ Go Topluluğu 1989'da kuruldu.

goblen [MSait 1898] *Bazı salonların duvarlarındaki ¯goblen halıları adeta tabloların birer nüsha-i mencûsesi mesabesindedir.* || ~ ***Fr gobelin*** resimli duvar halısı < *öz (Gilles ve Jehan) Gobelin* 15. yy Fransız tekstil üreticisi kardeşler

gocuk [ŞSic 1816] *kürk imaline kudreti olmadığından kuzu derisinden ¯kocuk kürk ve* | [LO 1876] *¯gocuk (Bul.): Yekpare tulum postundan yapılan kürk.* || ~ ***Bul*** *koju*χ kürklü < ***Bul*** *koja* kürk, post

›› kocuk

gocun|mak [İdrH <1402] *¯kocundu* [kaşındı?] | [Men 1680] *¯kocunmak: elem çekmek.* | [LO 1876] *¯kocunmak: Alınmak, işkil etmek, huylanmak. Al kaşağıyı gir ahıra, yağırı olan ¯kocunur.* || <<? ***TTü*** *kocun-* kaşınmak, gıdıklanmak < ***onom*** → GICIK

† Halk ağızlarından yazı diline aktarılmış bir sözcüktür. Anlam evrimi "gıdıklanmak" > "(hayvan) huylanmak" > "alınmak, rahatsız olmak" gibi görünüyor.

›› gocundur-

gofre [Cum 1934] *¯gofre kağıdı, zarf, kese kağıdı* || ~ ***Fr*** *gaufré* [pp.] petek şeklinde kabartma baskılı kâğıt veya kumaş < ***Fr*** *gaufrer* petekleştirmek *+é* < ***Fr*** *gaufre* arı peteği ~ ***Ger *wafel*** petek → WAFFLE

† Aynı kökten ***İng*** *waffle* < ***Hol*** waffel.

← GOFRET

gofret [Mil 1971] *Şimdi de Nestle'nin 2 yeni ¯gofreti: ¯Gofret Milko, ¯Gofret Selim.* || ~ ***Fr*** *gaufrette* [küç.] kâğıt helva < ***Fr*** *gaufre* petek, yassı ve kıtır hamur işi *+et°* → GOFRE

† Karş. ***İng*** *wafer* "ince kıtır hamur işi", ***Hol*** *wafel* "petek, kıtır hamur işi". Germen dillerindeki */w/* sesi Fransızcada */g/* sesine evrilir.

gol [Bah 1924] *¯gol: ... Futbol ve hokeyde topun alelusul kaleye girerek sayı olması. Gol-post: kalenin hey'et-i umûmiyyesini teşkil eden direk ve ağlar. Gol-kiper: kaleci.* || ~ ***İng*** *goal* 1. amaç, hedef, 2. futbolda kale, topu kaleye sokma

›› golcü

gold [Cum 1988] *¯Gold kart* | [Cum 1991] *Tuborg ¯Gold* | [Cum 2004] *¯Gold paketi ... ¯Gold üyelik* || ~ ***İng*** *gold* altın << ***Ger *gultham*** a.a. << ***HAv *ghl-ta-*** a.a. < ***HAv *ghel-***[2] parlamak → ZER

† Aynı Havr kökünden karş. ***İng*** *glitter, gleam, glisten, glow* "parlamak". Keza ***Slav*** *zlato,* ***Rus*** *zoloto,* ***Ave*** *zari-* "altın, sarı". Önseste ***HAv*** */*gh/* > İndo-Aryan */z/* standarttır.

← GULDEN

golf [Bah 1924] *¯golf: Küçük sert toplar ve bir ucu topuzlu değneklerle oynanan (...) bir oyun* || ~ ***İng*** *golf* 1. bir oyun, 2. bu oyuna mahsus pantolon ~ ***İt*** *golfo* körfez, çukur << ***Lat*** *colpus/colphus* koy, körfez, derin kaya çukuru, çöküntü → KÖRFEZ

›› golf pantolon, mini-golf

gollik [EkşiS 2003] *¯gollik: Eğin ağzında başparmağın işaret ve orta parmaklar arasına sokularak sallanması ile oluşturulan harekete verilen isim.* | [EkşiS 2015] *kürtçe'nin kurmanci lehçesinde ineğin yavrusuna ¯gollik denir.* | [EkşiS 2015] [Sivas Divriği] *insanları kısa boylu kadınlara ¯gollik der.* || ~ ***Kürd*** *golik* [küç.] buzağı, inek yavrusu < ***Kürd*** *ga* inek ≈ ***Fa*** *gaw* a.a. << ***HAv *gᵂou-*** a.a. → KÖSELE

† ***ETü*** *kölük* > ***TTü*** *gölük* "yük hayvanı" ile anlam bağı muğlaktır. † Kürtçe sözcük *+lik, +olek, +olik* küçültme soneki ile inşa edilmiştir (Bedir-Xan ve Lescot, Kürtçe Grameri 1990: 289).

gomalak [LO 1876] *¯gomalak: Mühür mumu yaptıkları zamk.* || ~ ***Fr*** *gomme à laque* «cila reçinesi», rhus vernicifera ağacının reçinesinden elde edilen cila § ***Fr*** *gomme* sakız, reçine (<< ***Lat*** *gummi/gommi* Nil akasyası ağacından elde edilen reçine ~ ***EYun*** *kómmi* κόμμι a.a. ~ ***Mıs*** *kmj-t* a.a.) + ***Fr*** *laque* cila → LAK[1]

›› gomelastik

gonad [ML 1969] || ~ ***Fr*** *gonade* / ***İng*** *gonad* üreme hücrelerini üreten organ, husye veya yumurtalık ~ ***YLat*** *gonas, gonad-* a.a. < ***EYun*** *gónos/gonḗ* γόνος/γονή üreme, soy, tohum, zürriyet < ***EYun*** *genésthai, gon-* γενέσθαι, γον- üremek → GEN(O)+

›› gonadotrop, gonadotropik, gonadotropin

← GONORE

gonca [Dan 1360] *Yakasın yırtar idi ¯gonçalar hem* || ~ ***Fa*** *ġonça* غنچه [pp.] tomurcuk < ***Fa*** *ġoncīdan* غنجیدن toparlamak, top haline getirmek, bohça etmek *+a*

›› konca

gondol [Pir 1521] *seyran maslahatıçün ¯kondola derler, çimik gibi gemileri vardur, sayebanlar ile şehr içinde gezüb seyrancı ararlar.* | [T&S 1892] *Gondole* [Fr.]: *¯gondol denilen Venedik sandalı.* || ~ ***Ven*** *gondola* Venedik'e özgü bir tür kayık ≈ ***OYun*** *kontúra* κοντούρα Bizans'ta bir tür tekne

† Türkçe sözcük 20. yy başlarında Fransızca telaffuza uyarlanarak düzeltilmiştir.

gong [Cum 1935] *Ringin köşesine geldi. ¯Gong çaldı, maç başladı.* || ~ ***Fr/İng*** *gong* Doğu Asya'ya özgü metal vurmalı çalgı, zil ~ ***Malay*** *gong-gong* a.a.

+gon ~ ***Fr*** *+gone, gono+* / ***İng*** *+gon, gono+* [bileşik adlarda] açı, köşe ~ ***EYun*** *gōnía* γωνία açı, köşe → GÖNYE

›› dodekagon, heksagon, izogonal, oktogon

← +GEN (KÖŞEGEN, ÜÇGEN), DİYAGONAL, PENTAGON, POLİGON, TRİGONOMETRİ

gonore [Cum 1935] *Doktorların mühim bir içtimaı: ¯Gonore tedavisile uğraşanlar toplandılar.* || ~ ***Fr*** *gonorrhée* belsoğukluğu ~ ***EYun*** *gonorrhoía* a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

§ ***EYun*** *gónos* tohum, meni + ***EYun*** *rhéō* akmak *+ia* → GONAD, RİTM

goril [LO 1876] *¯gorilla: Kuyruksuz maymunun büyük cinsi.* || ~ ***Fr*** *gorille* Afrika'ya özgü bir tür büyük maymun ~ ***YLat*** *gorilla* a.a. ☼ 1847 Thomas Savage, İng. doğabilimci. ~ ***EYun*** *gorilla γορίλλα* Eskiçağ yazarlarına göre Afrika'da yaşayan orman adamı

† MÖ 5. yy.'da Kartacalı gemici Hanno'nun yolculuk hikâyesinde bir Afrika dilinden alıntı olarak gösterilmiştir.

goşizm [Mil 1978] *Türk solu için faşist saldırılar ve kundaklamalar, kitle katliamları ne denli tehlike ise, terörizm ve ¯goşizm de o denli tehlikelidir.* || ~ ***Fr*** *gauchisme* aşırı solculuk < ***Fr*** *gauche* 1. yamuk, bozuk, 2. sol *+ism°* < ***Fr*** *gauchir* bozulmak, yamulmak, (doğru yoldan) sapmak ~ ***Ger*** **wankjan* sapmak

›› goşist, goşizan

gotik [T&S 1892] *Gothique* [Fr.]: *¯gotik tarz-ı mimariyesi, ¯gotik hattı* [yazı karakteri]. || ~ ***Fr*** *gothique* barbarca, ilkel [15. yy], geç Ortaçağ sanatına ait [19. yy] < ***öz*** *Goth* Got, eski bir Cermen kavmi *+ic°*

goygoy "dilenci velvelesi" [AR 1898] *Bizim Muharrem'de ¯hoygoygoya çıktıkları gibi (...) fenerler, darbukalarla erketeye çıkarlar.* || : ***onom*** velvele

›› goygoy havası, goygoycu, goygoycubaşı

göbek [OTü: |Müh <1310] *¯köbek: as-surra* | [CodC 1303] *lombilicum - Fa: ¯kopak - Tr: χindik* | "... (mec.) nesil" [Men 1680] *yedi ¯göbek sayar* | göbek taşı [LO 1876] *hamamda ¯göbek taşı* || << ***OTü*** *köbek* göbek, (mec.) merkez ≈ ***ETü*** *kindik* a.a.

† Diğer Türk dillerinde görülen *kindik/kindük* biçimine karşılık Oğuzca ve türevlerinde *göbek* kullanılır. Her iki biçimin nihai kaynağı çocuk dili olabilir.

›› göbek adı, göbek at-, göbek bağı, göbek havası, göbek taşı, göbeklen-, göbekli, şehrin göbeği, tavan göbeği

göç [ETü: Kaş 1073] *¯köçin öŋdün ıɖsa éter uz kişi* [göçünü/yükünü önden gönderse insan akıllılık eder] || << ***ETü*** *kŏç* taşınma, taşınan yük <? ***ETü*** **kö- +lş* → GÖÇ-

›› beyin göçü, kaçgöç

← GÖÇEBE

göç|mek [ETü: IrkB <900] *¯köçürü konturu kelir* [göçürüp kondurarak gelir] | [ETü: Kaş 1073] *sü ¯köçti* <ordu göçtü> || << ***ETü*** *köç-* kalkıp gitmek, taşınmak < ***ETü*** *köt-* kaldırmak *+lş-* → GÖTÜR-

† Karş. Volga Bulgarca *köwelç-* (a.a.). Eski Batı Türkçesinde */ş/* > */lç/* standarttır. ▫WOT 1098. †: *Göç* adında fiil adı yapan *+lş* eki, *göç-* fiilinde ise *+lş-* işteşlik eki görülür.

›› göçer, göçül-, göçür-, göçüş-, göçüşme

← GÖÇ (GÖÇEBE), GÖÇMEN, KOÇER

göçebe göçer oba [Hamz-TS y. 1400] *yedi bin ¯göçer ¯oba idi hepsi müslimān* | göçer evlü [Kam 1800] *Yurtdan yurda konup göçer olan tāife-i insāniye denir ki ¯göçer ¯evlü tāʿbir olunur; Türkmānlar ulus taʿbīr ederler."* | [LO 1876] *¯göçebe: Göçer evli, göç oba çadırı, yörük çadırları. ¯Göçebe ¯halkı: konar göçer bedevî olanlar.* || << ***TTü*** *göçer oba/göçer evlü* göçücü yörük topluluğu, göçer halkı → GÖÇ, OBA

† İkinci hecede */ç/* sesi etkisiyle sesli incelmesi görülür.

›› göçebeleş-

göçmen [Selç 1423] *Bayçu Noyin çokluk çeriler ve havaşi ve χavātin* [hatunlar] *ve oğul kızla ¯göçmel* | [Ana 1932] *¯göçmel (Ankara): ... muhacir.* | [YTü: CepK 1935] *¯göçmen = muhacir* || << ***TTü*** *göçmel* muhacir < ***TTü*** *göç-* → GÖÇ-

† Moğolca *+mAl* yapım eki Türkçe *+mlş* eşdeğeridir. Tarih-i Al-i Selçuk'tan verdiğimiz örnek, sözcüğün 15. yy.'da 'Moğolca' olarak algılandığını düşündürür. † *+men* biçimi, Dil Devrimi döneminde benimsenmiştir.

gödelek göde [Nim-TS 1540] *¯göde* [kalın] *bağırsak (...) ¯göde* [kanatsız] *çekirge* | [Ana 1932] *¯gödek (Denizli, Kayseri, Kırşehir): kısa boylu, güdük (...) ¯gödelek: tombul (Cenubi Anadolu)* || ≈ ***TTü*** *güdük* kısa ve kalın *+AlAk* → GÜDÜK

göğel "alaca yeşil renk" [DS <1960] *¯göğel/gövel ördek: yeşil başlı ördek* ‖ < ***TTü*** *gök* açık mavi veya yeşil renk *+lI²* → GÖK

göğem "sarı? erik, kayısı?" [Kıp: Tuhf <1400] *¯barḳūḳ* [Ar.]: *¯kögen irik* | [Hal 1477] *ālūça* [Fa.]: *Uvacuk saruca erük, (..) egerçi baʿzı erbāb-ı lugat ¯gögemdür diyü naḳl eyledi.* | [DS <1960] *¯göğem: 1. Hayvanlara zarar veren gök rengi bir çeşit sinek, 2. Bir çeşit yabani, ekşi erik.* || < ***TTü*** *gök* → GÖK

† TTü *gök* sıfatı ve türevleri her türlü açık renk (mavi, yeşil, sarı) anlamında görülür. Sözcüğe eklenen *+em* ekinin işlevi açık değildir.

göğer|mek [ETü: Kaş 1073] *¯kökĕrdi neŋ* <nesne gök rengi aldı> | <... yeşermek">[DK <1400?] *kaba ağaçda dal budağın kurumışdı, yeşerüp ¯göğerdi* || < ***ETü*** *kŏk* gök, mavi, yeşil *+(g)Ar-* → GÖK

† Anadolu ağızlarında *göğeri/göveri* "taze dal, filiz", *göver* "yeşil soğan", *gövel* "yeşil" biçimleri görülür. ▫Dinç 237.

›› göğerti

göğüs [ETü: Man <900] *¯kögüzi kara* | [ETü: Kaş 1073] *¯kögüz: aş-şadr (...) ¯kögsi ara* <göğsü içinde> | göğüslük <(at veya insan için) göğüs siperi> [Men 1680] *¯gögüslik: Pectorale & antilena.* | göğüslemek [LO 1876] *¯göğüslemek: Karşı gelmek, redd, defʿ, mukabele etmek.* ‖ << ***ETü*** *kögüz* ses ve nefes aygıtı, göğüs ≈ ***ETü*** *kög* avaz, şarkı

† Karş. ***Moğ*** *kökün/köken,* ***ETü/Çağ*** *kökrek* (a.a.).

›› göğüs ger-, göğüsle-, göğüslen-, göğüslet-, tavukgöğsü

← GÖNÜL (GÖMLEK), KÜKRE-

gök [ETü: Or 735] *üze ¯kök teŋri asra yagız yir kılındukda* [üstte mavi gök altta kara yer yaratıldığında] | [ETü: |yiP <1000] *ol altun tağka tegser siz ¯kök leŋχua körgey siz* [o altın dağa ulaştığınızda mavi lotus çiçeği göreceksiniz] | "... gri" [ETü: Kaş 1073] <Türkler derin kurşunî

Levent Şahverdi Arşivi

rengini anlatmak için ~köp ~kȫk derken, Oğuzlar ~köm ~kȫk der; ~kȫk sözcüğü kurşunî anlamına gelir.> | <... yeşil> [DK <1400?] *gördi ~gök çayıruŋ üzerine bir kirmizī otağ dikilmiş* | "... boz" [LO 1876] *~gömgök: Kapkara gibi koyu renk, bozuk renk. ~gök ~yemiş: Ham yeşil. (..) ~gökçe ağaç: Söğüt.* ‖ << ***ETü kȫk*** gökyüzü, mavi

† ***ETü köt-*** "kaldırmak" ve *köt* "sırt" sözcükleriyle kökteş olduğu düşünülebilir. Karş. ***HAv *lev-*** "kaldırmak" > *Ger *luftuz* "hava, gökyüzü". † Anadolu ağızlarında yaşayan *gökçe* sözcüğü edebî kaynaklarda "mavi" anlamında kullanılsa da, yer adlarında daima "yeşil" anlamına gelir. Karş. *Gökçeovacık, Gökçedere, Gökçeyurt* vb.

›› göğcl, gök gözlü, gök gürültüsü, gök kubbe, gök kuşağı, göktaşı, gökdelen, göksel, göktürk, gökyüzü, gömgök

← GÖĞEL, GÖĞEM, GÖĞER-, GÖKÇE, GÜVERCİN, GÜVEZ

gökçe "mavi veya yeşil" [Bayt-TS <1347] *sıtması tutan kişi ~gökce bezle boynuna bağlasa sıtması koya* ‖ < ***TTü gök*** *+çA* → GÖK

göl [ETü: Or 735] *anı yaynıp türgi yargun ~költe bozdumuz* [onu dağıtıp Tirgi Yargun gölde bozduk] ‖ << ***ETü köl*** göl, su birikintisi ≈ ***OFa kōl*** çukur, batak (◦D-M 213)

›› göle-, göllen-

← GÖLET

gölet [Aks-TS <1708] *ten-şūy* [Fa.]: *Akar çayda su mecmāᶜıdır ki anda gusleder, Türkīde aŋa ~gölet ve büget daχı derler.* | "küçük suni göl veya havuz (halk)" [Mil 1964] *Pınarbaşı'nın yarım milyon liraya mal olacağı söylenen bir (~Gölet)* ‖ < ***TTü göle-*** su birikmek, gölleşmek *+Ut* < ***TTü göl*** *+(g)A-* → GÖL

gölge [ETü: Kaş 1073] *~kölik* [gölge] *(...) ~kölīge* [koyu gölge] *(...) ~köşīge* [zayıf gölge] | [Kıp: Idr 1312] *~kölgey: al-ẓıll wa'l-χayāl* [gölge, hayal] | [Men 1680] *~gölgelik, ~gölgelü, ~gölgelenmek, ~gölgelendürmek* ‖ << ***ETü kölige*** gölge < ***ETü köli-*** gölgelenmek, kararmak *+gA*

† Kaşgarî'nin kaydettiği *kölīge* ve *köşīge* biçimleri eşdeğerdir. ***ETü /l/ > /ş/*** dönüşümü birçok örnekte görülür.

›› gölge kabine, gölgele-, gölgelen-, gölgelendir-, gölgeli, gölgelik

göm|mek [ETü: Kaş 1073] *ol ölügni ~kömdi* <ölüyü gömdü> *(...) ölüg ~kölidi* <ölü gömüldü>, *ol ölügni ~kölitti* <ölüyü gömdürttü> ‖ << ***ETü köm-*** gömmek

›› gömdür-, gömük, gömül-

← EBEGÜMECİ, GÖMÜ, GÖMÜT

gömlek [ETü: Kaş 1073] *~kȫŋlek: al-ḳamīṣ* [gömlek] ‖ << ***ETü kȫŋlek*** göğüslük, gömlek < ***ETü kȫŋül*** göğüs *+Ak* → GÖNÜL

›› gömlekçi

gömü [YTü: TDK1 1945] *~gömü: Toprak altına gömülerek saklanmış para veya kıymetli şeyler, define.* ‖ < ***TTü göm-*** *+I(g)* → GÖM-

gömüt [YTü: TDK1 1945] *~gömüt: Ölü gömülen yer, sin, mezar, kabir.* ‖ < ***TTü göm-*** *+Ut* → GÖM-

gön [ETü: Kaş 1073] *~kön* <deri; özellikle atlar için kullanılır ve 'at ~köni' denir. ... 'téwé ~köni' ifadesi de kullanılabilir. Bu sözcük sadece derinin sepilenmemiş halini anlatır.> ‖ << ***ETü kön*** işlenmemiş deri

gönder [Bab-TS 1555] *semher* [Ar.]: *ber sügü* [süngü] *ki aŋa ~gönder dirler.* | [Men 1680] *~günder: Hasta, pertica, bipennis* [mızrak, gemici sırığı, ucu çengelli sırık] | [LO 1876] *bayrak ~gönderi, mavnacı ~gönderi* ‖ ~ ***Yun*** *kontárion* κοντάριον [küç.] küçük mızrak, kargı < ***EYun*** *kontós* κοντός direk, sırık, kargı, mızrak *+arion* < ***EYun*** *kentéō* κεντέω saplamak → SANTRA

gönder|mek [ETü: Kaş 1073] *ol ol ~köngerdi* <oku düzeltti, düzleştirdi>, *ol yol ~köngerdi* <rehberlik etti, doğru yolu gösterdi> *(...) ol meni yolka ~köndgerdi* <bana yolda rehberlik etti> | [Kıp: CodC 1303] *rectificaui* [düzeltim] - *Fa: drust χerdem - Tr: ~χondardum* ‖ << ***ETü könger-*** düzeltmek, yöneltmek < ***ETü köni*** düz *+(g)Ar-*

† ETü biçimde görülen */d/* arasesinin işlevi muğlaktır. ◦Claus 730, *köni* "doğru" sözcüğüyle eşdeğer bir ****könd*** (a.a.) biçimi olasılığı üzerinde durur. Öte yandan ***TTü*** sadece *göster-, gönder-* ve *dönder-* fiillerinde görülen ek, işlevsel açıdan *+tür-* geçişlilik ekiyle eşdeğer görünür.

›› gönderi, gönderil-, gönderim, göndert-

← GÖNEN-

gönen|mek [Kıp: CodC 1303] *eygi keycgä ~konêmizim* [iyi ahlaka gönenmişiz] | [Ana 1932] *~gönç (Teke): şen.* ‖ << ***OTü könen-*** nimete kavuşmak, sevinmek < ***ETü köni*** düz, doğru, sağ *+(g)An-* → GÖNDER-

›› gönç, gönenç

gönül [ETü: Or 735] *közde yaş kelser tıda ~kȫŋülde sıgıt kelser* [gözden yaş gelse gönülden ağıt gelse] | [ETü: Kaş 1073] *~kȫŋül: al-ḳalb wa'l-fuᶜād wa'l-fiṭna* <kalp, gönül, kavrayış. Bu nedenle akıllı bir adama '~könüllüg er' denir.> | gönüllü [MüD 1558] *~gönüllü reislerine kapudan olan Deve Hoca'ya hükm ki* ‖ << ***ETü kȫŋül*** göğüs, [mec.] yürek ≈ ***ETü kög*** sada, avaz, şarkı → GÖĞÜS

† ***ETü*** sözcüğün yapısı açık değildir; *kögüz* "göğüs" ve *kökre-* "kükremek" biçimleriyle eş kökenli olduğu düşünülebilir.

›› ayran gönüllü, gönül koy-, gönül ver-, gönüllü, gönülsüz

← GÖMLEK

gönye [Arg 1533] *~ghugné* [günye]: *squadra* ‖ ~ ***Yun*** *gōniá* I. köşe, açı, 2. dik açı elde etmeye mahsus maraŋgoz aleti << ***EYun*** *gōnía γωνία* a.a. << ***HAv*** **gōnu-ya-* < ***HAv*** **genu-* diz, çene

† Aynı kökten ***EYun*** *gónу γόνυ*, ***İng*** *knee*, ***Alm*** *Knie*, ***Fr*** *genou*, ***Sans*** *jánu* जानु, ***Fa*** *zānū*, ***Ermi*** *dzunr ծունր*, çoğ. *dzunk ծունք* "diz", ve diğer yandan ***EYun*** *genýs γενύς*, ***Alm*** *kinn* "çene".

← +GON (+GEN, DİYAGONAL, PENTAGON, POLİGON, TRİGONOMETRİ)

Levent Şahverdi Arşivi

gör|mek [ETü: Or 735] *¯körir közüm ¯körmez teg bilir biligim bilmez teg boldı* [görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu] | [ETü: İyiP <1000] *ėkkileyü silerni ¯körişmegey men* [bir daha sizinle görüşmeyeceğim] | [ETü: Kaş 1073] *¯kördi, ¯körer (...) ¯körgitti* [gördürdü], *¯körişdi* [görüştü], *¯körtürdi* [gördürdü], *¯körüldi* [görüldü], *¯köründi* [göründü] ‖ << ***ETü kör-*** görmek << ***ETü *köri-*** → GÖZ

† ***ETü köz*** > ***TTü göz*** adı ile GÖZET-, GÖZÜK-, GÖSTER- gibi türevlerde görülen *z* sesinin kaynağı muğlaktır. † ◦Doerfer özgün biçimin ****köri-*** olduğunu savunur. Geniş zamanda *gör-ür* çekiminin kaynağı bu olmalıdır.

›› görü, görücü, görül-, görüm, görümlü, görümlük, görün-, görünüş, görüş, görüş-, görüşme, görüştür-, hoş gör-, hoşgörü, iş gör-, öngör-

← GÖRE (GÖRECE), GÖRENEK, GÖREV, GÖRGÜ, GÖRKEM, GÖRSEL, GÖRÜMCE, GÖRÜNGÜ, GÖRÜNTÜ, GÖSTER- (GÖSTERGE, GÖSTERİ), GÖZET- (GÖZETLE-), GÖZGÜ, GÖZÜK-, GÜZEL

göre [ETü: Kut 1069] *biliglig bilig bérdi biligin ¯köre* [bilgili bilgisine göre bilgi verdi] | [Kıp: CodC 1303] *tengrining iarχlikine ¯kore karangi dir* [tanrının aydınlığına göre/oranla karanlıktır] ‖ << ***ETü köre*** görerek, uygunluk ve izafet zarfı < ***ETü kör-*** görmek *+A* → GÖR-

← GÖRECE

görece göreli "nispi" [YTü: Fel 1942] *¯görelik = İzafet = Relation; ¯görelilik = İzafiyet = Relativité"* | görece "nispi" [YTü: Cum 1954] *Güzellik ¯görecedir (nisbîdir), yerden yere, çağdan çağa olduğu gibi, kişiden kişiye de değişir.* | göreceli [YTü: Cum 1971] *'Buhran eğrisi'nin hafta sonlarında bir miktar alçalarak ¯göreceli bir istikrar kazandığı söylenebilir.* ‖ < ***TTü göre*** *+çA²* → GÖRE

† *Göre* edatından *+lI* ve *+cA* ekleriyle sıfat yapılması cüretkârdır.

›› göreceli, görecelilik, göreli, görelilik

görenek [NK 1867] *Her neyi ¯göreneklerine mugâyir bulurlarsa, mutlakâ fenâ zann ederler idi.* | [LO 1876] *¯görenek: Tecrübe, adet, mutad.* ‖ < ***TTü gör-*** *+AnAk* → GÖR-

görev [YTü: Fel 1942] *¯görev = Üfule = Fonction* ‖ < ***TTü iş gör-*** *+Av* → GÖR-

† Kıpçakça ve Çağataycada görülen +Av yapım eki ***TTü*** +Ağ eşdeğeri olup, Dil Devriminden önce Türkiye Türkçesinde eşine rastlanmaz.

›› görev çubuğu, görevlendir-, görevli, görevsizlik

görgü [LO 1876] *¯Görgü: tecrübe, tahsil, ıttıla. ¯Görgülü adem: muttali, vakıf, kâr-dîde. ¯Görgüsüz: toy, ümmî.* ‖ < ***TTü gör-*** *+gU* → GÖR-

›› görgülü, görgüsüz

görkem "görmeye değer, gösterişli, güzel (sıfat)" [Kab 1432] *çün ki yüksek ata bine muhteşem ve ¯görkem görünür* | [Ana 1932] *¯görkem (Adana, Kayseri, Niğde); görükem (G. Antep): 1- zahiri hal, görünüş; 2- calibi nazar. (...) ¯görükemli"* | [YTü: CepK 1935] *¯görkem = Haşmet, tantana, ihtişam, debdebe* ‖ << ***TTü görk*** görüntü, görünme, güzellik << ***ETü körk*** a.a. < ***ETü kör-*** görmek *+Uk* → GÖR-

† *+kAm* ekinin yapısı muğlaktır. Anadolu ağızlarında sıfat olarak kullanılan sözcüğe YTü keyfî olarak isim anlamı yüklenmiştir.

›› görkemli, görklü

görsel "Fr *visuel* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯görsel: Görme ile ilgili.* ‖ < ***TTü gör-*** *+sAl* → GÖR-

† ***YTü*** +sAl ekinin fiil köküne eklenmesi benzersizdir.

›› görsel-işitsel

görümce [ETü: Bud <1000] *¯körümçi yultuzçi* [müneccim yıldızcı] | [Hind 1838] *¯görümce: soeur de mon mari* [kocanın kız kardeşi]. ‖ << ***ETü körümçi*** görücü; falcı, müneccim < ***ETü körüm*** görme, bakım *+çI* < ***ETü kör-*** *+Im* → GÖR-

† TTü özgü anlamı muhtemelen "gelin görmeye giden kişi" anlamından türemiştir.

görüngü [YTü: Fel 1942] *¯görüngü = Hadise = Phénoméne* ‖ < ***TTü görün-*** *+gU* → GÖR-

görüntü [YTü: TDK1 1945] *¯görüntü: Bir cismin, ... aynada veya bir optik aygıdında görünen şekli, hayal.* | [Mil 1965] *¯görüntü yönetmeni James Lang Jr.un nefis resimlerine işaret etmek gerek.* ‖ < ***TTü gör-*** *+(In)tI* → GÖR-

›› anında görüntü, görüntü yönetmeni, görüntülü

göster|mek közger- [ETü: Kaş 1073] *ol atâmnı maŋa ¯közgerdi* <babamla görüşmeme sebep oldu> | [Kıp: İdr 1312] *¯kösterdi: arâ* <gösterdi> | [DK <1400?] *Uyarmak benden, savaşuban hüner ¯göstermek senden, dedi.* ‖ < ***ETü kör-*** görmek *+tAr-* → GÖR-

† *Göz* (ve belki ***ETü közger-*** "göstermek" fiili) etkisiyle ses değişimine uğramış olmalıdır.

›› gösteril-, gösterim, gösteriş, gösterişli, göstermelik, göstert-

← GÖSTERGE, GÖSTERİ

gösterge "Fr *indicateur* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯gösterge: ... ölçümlerin sonucunu kendiliğinden gösteren alet, müşîr.* ‖ < ***TTü göster-*** *+gA* → GÖSTER-

›› göstergebilim, göstergebilimsel

gösteri [YTü: CepK 1935] *¯gösteri, gösterim = Tezahur, tezahurat* ‖ < ***TTü göster-*** *+I(g)* → GÖSTER-

göt [ETü: Kaş 1073] *¯köt: ad-dubur* [insanın arkası], *¯köti kızlak* [kırmızı kıçlı bir kuş] *(...) oğlanığ ¯kötlédi: nâka'l-ğulâm* ‖ << ***ETü köt*** makat, göt

† ***ETü*** "yüksek yer, sırt" anlamında bir ****köt*** sözcüğüne ilişkin kanıtlar yetersizdir (◦Erdal 483). Ancak karş. ***ETü kötki*** "tepe", ***kölük*** "sırt, yük hayvanı", ***Çağ köter-*** "yükseltmek, beylik vermek". Sözcüğün orijinal anlamı belki "sırt" olabilir.

›› göden, götçü, götdaş, götle-, götten bacaklı, götü boklu, götü kalk-, götün götün, götünü yırt-, götveren

← GÖTLEK, KÖTÜ (KÖTÜCÜL, KÖTÜMSER)

götlek kötlük [ETü: Kaş 1073] *¯kötlük: muχannat, ʿamal ḳawm lūṭ* [eşcinsel eylem, sövmek için kullanılır] | [EÇ <1683] *¯Kötlek: puşt* [Kırım Tatarları lisanında] ‖ << ***ETü kötlük/*kötlek*** eşcinsellik, pasif eşcinsel? < ***ETü köt*** göt *+lAk* → GÖT

Levent Şahverdi Arşivi

† Eski Türkçede görülen *kötlük* sözcüğünün yapıca eşdeğer olduğu açık değildir.

›› gödelek

götür|mek [ETü: Or 735] *yügerü ~kötürmiş erinç* [(anamı babamı) yukarı kaldırmış, yükseltmiş olmalı] | [ETü: Bud <1000] *tamudakı emgekin tükel ~kötürür* [cehennemdeki tüm acıları taşır/yüklenir] | [ETü: Kaş 1073] *er yük ~kötürdi: ḥamala al-ḥaml* <yük kaldırdı/yüklendi> *(...) téwé yük ~kötürse kamıç yeme ~kötrür* <deve yükü kaldırsa küçük kaşığı da kaldırır – atasözü> || << ***ETü*** *kötür-* kaldırmak < ***ETü*** *köt-* a.a. *+(g)Ur-*

† Karş. ***ETü*** *kötgi* "tepe", *kötit-* "yükseltmek", *kötü* "evin damı".

›› götürt-, götürül-

← GÖÇ- (GÖÇ, GÖÇMEN, KOÇER), GÖTÜRÜ, KÖTÜRÜM

götürü [Kıp: İdrH <1402] *~götürüsü* [hepsi] | [Sic-TS <1500] *... nām kimesnelere dört bıŋ akçaya ~götüri* [toptan] *virüp bunlar daχı üzerinüŋ derzin çalıp* | [Men 1680] *~götüri vel vul. ~götüre ile almak: Generatim emere, unâ pertica tractare* [topluca satın alma, tek paket olarak pazarlık etme]. || < ***TTü*** *götür- +I(g)* → GÖTÜR-

gövde [ETü: Bud <1000] *ölmiş ~kövtöŋler ermeser* [ölü bedenler olmasa] | [Kıp: KTerc 1343] *~kewde: al-cuṣṣa* | [DK <1400?] *Ol ~gövdeŋde cānuŋ varısa oğul χaber maŋa* || << ***ETü*** *kövtöŋ* ceset, beden

›› gövde gösterisi

göyün|mek [ETü: Kaş 1073] *otuŋ ~köydi: iḥtaraḳa* [odun yandı] | [Kıp: İdr 1312] *~küyündi/köyündi: iḥtaraḳa* || ≈ ***ETü*** *köy-* yanmak << ***ETü*** *köñ-*

† Arkaik */ñ/* sesi Asya Türkçesinde *y,* TTü *-yn* biçimini alır. † ***TTü*** *göyündür-* "yakmak", *göynük* "yanık" Anadolu ağızlarında yaygındır.

›› göynük, göyündür-, köy-, köydür-, köyük

← KÖMÜR, KÖZ (GÖZLEME, KÜSKÜ)

göz [ETü: Or 735] *körür ~közüm körmez teg* [görür gözüm görmez gibi] *bilir biligim bilmez teg boldı* | [Men 1680] *~göz yaşı, ~gözin aydın, ~göz kulak ol., ~göz açtürmamak, ~göz bağı, ~gözden geçürmek, terāzü ~gözi, ~göz dikmek, ~göz degmek* | [LO 1876] *~göz boyamak, ~göz dağı, ~göz hapsi, ~göz kararı, ~göz taşı, ~gözde tütmek, ~gözden düşmek, aç ~gözlü, çekmece ~gözü, dört ~gözle bakmak, köprü ~gözü, yüz ~göz olmak* || << ***ETü*** *köz* görme organı

›› çekmece gözü, dört göz, göz alıcı, göz ardı, göz bağı, göz bebeği, göz boya-, göz doldur-, göz hapsi, göz kapağı, göz kararı, göz nuru, göz taşı, gözaltı, gözcü, gözdağı, gözden düş-, göze çarp-, göze gir-, gözkulak ol-, gözle-, gözlen-, gözlet-, gözü dön-, gözü kara, gözü pek, gözü tut-, gözüne kestir-, gözyaşı, köprü gözü, terazi gözü, yüzgöz ol-

← GÖR- (GÖRE, GÖRENEK, GÖREV, GÖRGÜ, GÖRKEM, GÖRSEL, GÖRÜMCE, GÖRÜNGÜ, GÖRÜNTÜ, GÖSTER-, GÖZET-, GÖZGÜ, GÖZÜK-, GÜZEL), GÖZDE, GÖZE, GÖZENEK, GÖZLEM, GÖZLÜK, KÖSTEBEK, TEPEGÖZ

gözde [KT 1900] *~gözde (göz ismine 'de' harfi ilsakından): Tevcihe mazhar, nazarda bulunan.* | [TDK1 1945] *~gözde: Bir büyüğün sevip beğendiği, kayırıp gönendirdiği kimse.* || <? ***TTü*** *göz* → GÖZ

† *Padişah gözdesi* deyimi muhtemelen Farsça kökenli *güzīde* "seçilmiş" sözcüğünden bozmadır.

göze "pınar, kaynak" [BK 1797] || "... biyolojide hücre" [YTü: TD 1934] || < ***TTü*** *göz* → GÖZ

† ***Fa*** *çeşme* < *çeşm* "göz" sözcüğünden analoji yoluyla türetilmiş olmalıdır. YTü anlamı *bir göz oda* deyiminden esinlenmiş olabilir.

›› gözek

gözenek "küçük delik" [BK 1797] *un eleyen kimse eleğin ~gözeneklerinden unu eleyerek çıkarmak* | [LO 1876] *~gözenek: Sıvama nakış, göz göz oya veya takke.* || < ***TTü*** *göz +AnAk* → GÖZ

›› gözenekli

gözet|mek [ETü: Or 735] *inim köl tiginig ~küüzedü* [kardeşim Kül Tigini bekleyerek/gözeterek] | [ETü: Kaş 1073] *ol meŋi ~közetti* <beni bekledi>, *~közetür (...) ~közetlig neŋ* <sakınılan şey> || << ***ETü*** *közet-* beklemek, korumak <? ***ETü*** *köz* göz *+At-* → GÖR-

† Ek yapısı belirsizdir. ***ETü*** *küd-* "beklemek" fiiliyle alakalı olması ihtimali üzerinde durulabilir.

›› gözetim, gözetmen

← GÖZETLE-

gözetle|mek "tarassut etmek" [YTü: PiyadeT 1928] || <? ***TTü*** *gözet- +lA-* → GÖZET-

† *Gözet-* fiilinden mi, yoksa kaydedilmemiş **gözet* adından mı türetildiği açık değildir. İsimden fiil yapan +lA- eki ikinci olasılığı düşündürür.

›› gözetleme kulesi

gözgü [ETü: IrkB <900] *sekiz bağır ~közŋüsi on kara ~közŋüsi* [8 bakır aynası 10 kara aynası] | [Yun <1320] *dost şüreti ~gözgüdürür / bakan kendü yüzin görür* || << ***ETü*** *közŋü* ayna < ***ETü*** *közün-* görünmek, kendini görmek *+gU* → GÖR-

gözlem [YTü: Fel 1942] *~gözlem = Müşahede = Observation* || < ***TTü*** *gözle- +Im* → GÖZ

›› gözlemci, gözlemle-, gözlemsel

gözleme [Hal 1477] || [EÇ <1683] *~gözleme ve lokmaya say yağı komasınlar deyü birer Yahudi dīdebān bekler* || << ***TTü*** *közleme* közde pişirme < ***TTü*** *köz* kor, ateş *+lA-* → KÖZ

† Eski yazıda *köz/göz* ayrımı genellikle belirtilmediğinden, telaffuz değişiminin ne zaman gerçekleştiğini tespit etmek güçtür.

gözlük "göze takılan düzeltici mercek" [Hal 1477] *çeşmek* [Fa.]: *~Gözlik ki anuŋ-ıla çöngelmiş gözler eyü görür.* | [EÇ <1683] *çeşminin kudret-i nazarı kalmayıp bumuna ~gözlüğünü geçirip bakar* || < ***TTü*** *göz +lIk* → GÖZ

† Görüş düzeltici mercekler 1286 dolayında İtalya'da keşfedilmiştir. 14. yy başlarında Türkçe konuşulan ülkelerde kullanıldığı varsayılabilir.

›› at gözlüğü, gözlükçü, gözlüklü yılan

gözük|mek közün- [ETü: Kaş 1073] *~közündi neŋ* <nesne göründü - Argu lehçesi. Argular ~kördi (gördü) fiilinin sadece emir kipinde ~kör der, geçmiş zamanı ise ze ile 'közdi' şeklinde söylerler.> | [Kab 1432] *şol kişilerden ol*

Levent Şahverdi Arşivi

ki kemāl yüzün ¯*gözükmiş ola* || < ***ETü köz-*** görmek +*lk-* → GÖR-

† Kaşgarî'nin açıklamasından, farklı lehçelerde ***ETü kör-*** ve *köz-* biçimlerinin eşdeğer olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Anadolu ağızlarında *görük-* biçimi halen eş anlamlı olarak kullanılır.

grado [RNG <1930] *her türlü insan kabiliyetlerinin* ¯*gradosu seneden seneye düşerken* || ~ ***İt grado*** basamak, kademe, derece << ***Lat gradus*** adım, basamak << ***HAv *ghrd-yo-*** < ***HAv *ghredh-*** yürümek, adım atmak

← AGRESYON, DEGRADE, KONGRE, PROGRESYON, REGRESYON, SANTİGRAT, UPGRADE

graf(o)+ ~ ***Fr/İng graph(o)+*** [bileşik adlarda] yazı, çizi ~ ***EYun graphḗ γραφή*** yazı, çizgi < ***EYun gráphō γράφω*** 1. sivri uçla çizmek, hakketmek, kazımak, 2. yazı yazmak < ***HAv *gerbh-*** çizmek, kazımak

† Aynı Yunanca fiilden ***EYun grámma*** "harf, yazı". † Aynı HAvr kökün Germence biçiminden ***İng carve, Alm graben, Fr graver*** "kazımak, hakketmek". "Sivri uçla kazma" ve "yazı yazma" eylemleri arasındaki anlam bağlı için karş. ***Tü çiz-, Ar ḥarf, Lat scribere*** "çentmek, yazı yazmak".

›› +graf, +grafi, aerografi, daktilograf, daktilografi, diskografi, grafolog, grafoloji, ikonografi, kardiyograf, kardiyografi, kromatograf, ortografi, osilograf, pornografi, sinematograf, sinematografi, stenografi, vibrograf

← +GRAM (ANAGRAM, DİYAGRAM, EPİGRAM, GRAM, GRAMER, GRAMOFON, HİSTOGRAM, HOLOGRAM, İDEOGRAM, KRİPTO, MONOGRAM, PENTAGRAM, PİKTOGRAM, PROGRAM), BİBLİYOGRAFİ, BİYOGRAFİ (OTOBİYOGRAFİ), COĞRAFYA, DAKTİLO (DAKSİL, PTERODAKTİL), DEMOGRAFİ, EPİGRAFİ, ETNOGRAFYA, FONOGRAF, FOTOĞRAF (FOTO+^{2}), GRAFFİTİ (GRAVÜR), GRAFİK, GRAFİT, GRAFT, HİDROGRAFİ, KARDİYOGRAF, KARTOGRAFİ, KOREOGRAFİ, KOZMOGRAFİ, LİTOGRAFİ, MONOGRAFİ, OŞİNOGRAFİ, PALEOGRAFİ, PANTOGRAF, PARAF, PARAGRAF, POLİGRAF, PROSOPOGRAFİ, SERİGRAFİ, SİNEMA (SİNEFİL, SİNEMATEK), SİSMOGRAF, STENO, STRATİGRAFİ, TELGRAF, TİPOGRAFİ, TOMOGRAFİ, TOPOGRAFİ

graffiti [Mil 1987] ¯*Graffiti'ci adı verilen ve yapıtlarında genellikle op-art tarzı kullanan İngiliz sanatçıları bu yıl, Bridlington kasabasında biraraya geldiler.* | ~ ***İng graffiti*** 1. özellikle İtalya'da tarihi eserler üzerine turistlerin kazıdığı anı yazıları [esk.], 2. kamu yapıları üzerine kişilerin yazdığı kirletici yazı ve çizimler ~ ***İt graffito*** kazınmış (yazı veya çizim) < ***İt graffiare*** kazımak, hakketmek, sivri bir uçla çizmek ~ ***Ger *graban*** kazmak, kazımak, oymak << ***HAv *gerbh-*** a.a. → GRAF(O)+

← GRAVÜR

grafik [Bah 1924] ¯*grafik: Bir şeyi hat veya resim ile tasvir.* | ~ ***Fr graphique*** çizime ilişkin, çizim sanatı ~ ***EYun graphikós γραφικός*** yazı veya çiziye ilişkin < ***EYun graphē*** yazı, çizim +*ik*° → GRAF(O)+

›› grafiker

grafit [Düs 1887] *kükürt ve şap ve* ¯*grafit ve envai maadin kömürü* || ~ ***Fr graphite*** kristalize saf karbon ~ ***Alm Grafit*** a.a. ☼ 1789 Abraham Gottlob Werner, Alm. mineralojist. < ***EYun gráphō γράφω*** yazmak, çizmek +*ite* → GRAF(O)+

† Kalem ucu yapımında kullanıldığı için.

graft "saç nakli tekniğinde bir tutam saç" [Mil 2000] ¯*graft - ortalama 3 saç kökü barındıran doku; bin* ¯*graft, 3 bin saç telli doku demek)* || ~ ***İng graft*** 1. bitki aşısı, aşılama, 2. tıpta doku nakli ~ ***EFr grafe/greffe*** kalem aşısı << ***OLat graphium*** kalem ~ ***EYun gráphion γραφίον*** a.a. → GRAF(O)+

gram [Düs 1883] *Gümüşten olan mamulâtı dahiliyenin beher* ¯*gramından 35 para kıymet itibarile resmi gümrük istifası* | [Düs 1888] *derununda bulunan klorun miktarı beher litre için on beş* ¯*miligramı tecavüz etmiyecek* || ~ ***Fr gramme*** ağırlık birimi ~ ***EYun grámma γράμμα*** 1. çizik, çentik, yazım, yazı, harf, 2. en küçük ağırlık birimi → +GRAM

† Küçük ağırlık birimi" anlamında ***Lat scripulum*** "1. harf, 2. küçük ağırlık birimi" sözcüğünün Yunanca tercümesidir. 1793'te Fransa Meclisince standart ağırlık ölçü birimi olarak tanımlanmıştır. 1870'te Osmanlı Devleti'nde resmi ölçü birimi olarak kabul edilmiştir.

›› dekagram, desigram, kardiyogram, kilogram, miligram, santigram

← GRAMAJ, KİLOGRAM

gramaj "gram cinsinden tartı" [Cum 1939] *tam taze yumurtalarında beşer beşer tasnife giren* ¯*gramaj farkları* || ~ ***Fr *grammage*** < ***Fr gramme*** gram +*age* → GRAM

† Fransızca ve diğer dillerde kullanılmayan bir türevdir.

gramer [<1900] || ~ ***Fr grammaire*** dilbilgisi << ***OLat grammaticarius*** < ***Lat grammatica*** a.a. +*ari*° ~ ***EYun grammatikḗ γραμματική*** doğru yazı yazma bilgisi < ***EYun grámma γράμμα*** harf, yazı +*ik*° → +GRAM

›› gramatik

+gram ~ ***Fr +gramme / İng +gram*** [bileşik adlarda] harf, yazı ~ ***EYun grámma γράμμα*** harf < ***EYun gráphō γράφω*** (sivri uçla) çizmek, yazmak +*ma(t)* → GRAF(O)+

gramofon [Bah 1924] ¯*gramofon: (...) mükemmel fonograf.* || ~ ***marka Gramophon*** ses kayıt cihazı ☼ 1887 Emil Berliner, Amer. mucit. § ***EYun grámma γράμμα*** yazı, kayıt + ***EYun phonḗ φονή*** ses → +GRAM, FON(O)+

† Türkiye'ye 1902 dolayında geldiği kaydedilmiştir.

gran [TakV <1835] ¯*gran düka* [grand duc] | [Cum 1932] ¯*gran Pale* [grand palais] ... ¯*gran pri* [grand prix] | [Cum 1949] ¯*gran metr* [grand maître] | [Mil 1976] ¯*grand tuvalet* [grande toilette] || ~ ***Fr grand*** büyük << ***Lat grandis*** yetişkin, güçlü, yüce, büyük

›› gran düşes, gran pri, grand tuvalet, grandük

← AGRANDİSMAN, GRANDİ

Levent Şahverdi Arşivi

grandl "geminin ana direği" [LF 1821] || ~ ***İt*** *grande albero* büyük direk < ***Lat*** *grandis* büyük → GRAN

granit [Bas 1870] *kaleleri ki ¯granit taşından ibaret idi* || ~ ***Fr*** *granit* taneli bir tür kayaç ~ ***İt*** *granito* taneli, grenli < ***İt*** *grano* tohum, tane << ***Lat*** *granum* tahıl tanesi → GREN

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *corn* "tahıl tanesi", *kern* "tane, çekirdek".

granül [Cum 1933] *Bu süzgeç dahilinde bir kömürle bir kısım ¯granül vardır.* || ~ ***Fr*** *granule* tanecik ~ ***Lat*** *granulum* [küç.] a.a. < ***Lat*** *granum* tane *+ul°* → GREN

›› granüle, granülleş-

grappa [Mil 1985] *Yemekten sonra ikişer kahve ve yanında ikişer Fransız konyağı ve bir de İtalyanların ünlü likörü ¯grappa' içtik.* | ~ ***İt*** *grappa* 1. üzüm, 2. üzüm posasından elde edilen bir içki ~ ***Fr*** *grappe* üzüm salkımı ~ ***Ger*** ***krappōn** kavis, çengel, avuç

← GREYFURT

gravür [Rz 1896] *Tab'ı enfes, kâğıdı enfes, ¯gravürleri enfes! Hele münderecatı..* || ~ ***Fr*** *gravure* oymabaskı < ***Fr*** *graver* hakketmek, oyarak çizmek *+()tura* ~ ***Ger*** ***graban** → GRAFFİTİ

gravyer [AR 1897] *Enva-i penâyir, malum a, kaşer, beyaz, ¯gravyer* كرويز, *felemenk.* | ~ ***Fr*** *gruyère* bir tür peynir < ***öz*** *Gruyère* İsviçre'nin Fribourg kantonunda bir köy

† Türkçe telaffuz ve yazım belki *havyar* sözcüğünün baskısıyla değişmiş olabilir. ***Yun*** *graviéra* γραβιέρα (a.a.) biçimi Türkçeden alıntıdır.

›› grüyer

grejuva ~ ***Fr*** *(feu) grégeois* Yunan (ateşi), Bizans donanmasına özgü bir tür yakıcı madde ~ ***Lat*** *greciscus* Yunan usulü (sıfat) < ***Lat*** *Grecus* Yunan ~ ***öz (EYun)*** *Graikós* γραικός bir Yunan boyu veya Yunan kavminin eski bir adı

† Sadece *grejuva ateşi* deyiminde.

›› Grek

gren "fotoğrafta noktacık" [HT 1954] *Beyoğlu caddesinde resim çektim. Hayret edersiniz. Bütün detaylar üzerinde idi. Ne ¯gren var, ne bir şey.* | ~ ***Fr*** *grain* tane, parçacık << ***Lat*** *granum* tahıl tanesi << ***HAv*** ***grə-nom** a.a.

← FİLİGRAN, GRANİT, GRANÜL, GRENADİN, GROG, POPCORN

grenadin [ML 1969] || ~ ***Fr*** *grenadine* nar şurubu < ***Fr*** *grenade* nar *+in°* << ***Lat*** *granatus* [pp.] 1. taneli, 2. nar < ***Lat*** *granare* [den.] tanelemek *+()t°* < ***Lat*** *granum* tane → GREN

† Karş. ***İng*** *grenade* "1. nar, 2. el bombası", ***Alm*** *Granatapfel* "«taneli elma», nar".

gres gres yağı [Cum 1931] *ham petrol, makine yağları ve ¯gres yağları* || ~ ***Fr*** *graisse* katı yağ << ***Lat*** *crassus* kalın, kaba, koyu, yağlı, şişman << ***HAv*** ***g"res-** yağlı, şişman

← GROS (GROG, GROSA, KURUŞ)

grev [HRGCeh 1923] *Yine yarım saatten beridir kalbim ¯grev' yaptı... (Sesinin perdesini yükselterek) Tatil-i eşgal etti...* | [Eşref <1909] *Bir takım bî-çâre öğrendi ¯grev' ma'nâsını* | ~ ***Fr*** *grève*[2] iş bırakma eylemi < ***öz*** *Grève* Paris'te bir meydan < ***Fr*** *grève*[1] çakıllı dere kumu, mil

† Fransız ihtilali yıllarında Paris'te işi bırakan eylemciler belediye binasının bulunduğu Grève meydanında toplanığı için.

greyder [Mil 1959] *silindirler, ¯grayderler, konkasörler* || ~ ***İng*** *grater* kazıyıcı < ***İng*** *grate* kazımak, tırmalamak, rendelemek *+er* ~ ***Fr*** *gratter* ~ ***Ger*** ***krattōn**

← KRETUAR, OGRATEN

greyfurt [Cum 1949] *portakal, limon, mandalina ve ¯greypfrut yiyebilmektedir.* | ~ ***İng*** *grapefruit* a.a. § ***İng*** *grape* üzüm, salkım (~ ***Fr*** *grappe* salkım) + ***Fr*** *fruit* meyva (~ ***Fr*** *fruit*) << ***Lat*** *fructus* → GRAPPA, FRUKTOZ

† Meyve ilk olarak 17. yy.'da Jamaika'da yetiştirilmiş ve salkım şeklinde yetişen meyvesine atfen adlandırılmıştır. Türkiye'de 2. Dünya Savaşı ertesinde duyulmuş, kısa bir süre *greypfrut* yazıldıktan sonra *greyfurt* yazımı yerleşmiştir.

gri [AM <1900] *ayaklarında ¯griz denilen boz renkte bir pantolon* || ~ ***Fr*** *gris* kır renk << ***Ger*** ***grîs** a.a.

† Karş. ***Alm*** *Greise* "ak saçlı", ***Hol*** *grijs* "gri". Buna karşılık ***İng*** *grey* "gri" etimolojik açıdan alakasız görünmektedir.

›› gıpgri, grileş-

gringo [Mil 1961] *İşte Meksika'daki ¯gringoların, yani yabancıların, dört baş dostu; demir gibi bir mide, su düşmanlığı, esmer düşmanlığı, kurşun işlemez bir yelek.* | ~ ***İsp*** *gringo* Meksika'da yabancılara ve özellikle Amerikalılara verilen aşağılayıcı ad < ***öz*** *griego* Yunanlı < ***Lat*** *Graecus* Romalıların Yunanlılara verdiği ad

← GRİZU

grip[1] [Cum 1935] *nezleden, ¯gripden kurtulmak isterseniz üç dörd damla Sanol İnhalan mendilinize damlatıp bütün gün koklayınız* | [Eşref <1909] *Böyle bir fursatı fevt etdi ecel, vâ esefâ! / Anlara 'deng' u ¯grip' etmedi te'sir, meger / Erişe kahr-ı İlâhî ile dehşetli vebâ* || ~ ***Fr*** *grippe* [dev.] kırıklık, maraz, özellikle solunum yolu hastalığı < ***Fr*** *gripper* tutmak, pençesine almak << ***Ger*** ***grippan** tutmak, kavramak << ***HAv*** ***ghrebh-/ghreib-** tutmak → +GİR

† Aynı kökten ***İng*** *grip*, ***Alm*** *greifen* "tutmak, kapmak". † Yakın dönemde ortaya çıkan *gribal* türevi Türkçeye özgüdür.

›› gribal enfeksiyon

← GRİP[2]

grip[2] [<1990] || ~ ***İng*** *grip* 1. sıkıca tutma, tutulan şey, kabza, 2. film setinde kamera tutan görevli << ***Eİng*** *grīpan* sıkıca tutmak, kavramak → GRİP[1]

grizu [T&S 1892] *Grisou* [Fr.]: *¯grizu, kömür madenlerinde hasıl olup barut gibi patlar bir gazın adıdır.* | ~ ***Fr*** *grisou* kömür madenlerinde çıkan yanıcı metan

Levent Şahverdi Arşivi

gazı (Belçika lehçesi) < ***Fr feu grégeois*** Rum ateşi, kendiliğinden yanıcı bir kükürt karışımı < ***öz Grec*** Rum, Yunanlı → GRİNGO

grog [Özön 1961] ~*grog: Sıcak konyak ve limondan yapılma içki.* || ~ ***İng grog*** brendi ve limonatadan yapılan sıcak içki < ***İng Old Grog*** 1740'ta bu içkiyi İngiliz donanmasında tayın olarak verdiren Amiral Vernon'un lakabı < ***İng grogram*** bir tür kaba kumaş, bu kumaştan yapılan pelerin ~ ***Fr gros grain*** kaba dokuma → GROS, GREN

gros groston [Mil 1957] *2303* ~*grostonluk bir Rus şilebi demir getirmiştir.* | grosmarket [Mil 1990] *Metro* ~*Grosmarket'te yaklaşık 35.000 çeşit ürün satışa sunulacak* || ~ ***Fr grosse / İng gross*** büyük, iri, kaba ~ ***OLat grossus*** a.a. << ***Lat crassus*** semiz, yağlı, kalın → GRES

›› grosmarket, groston

← GROG, GROSA, KURUŞ

grosa [T&S 1892] *Grosse* [Fr.]: *on iki düzine,* ~*grosa.* || ~ ***Fr grosse*** 12 düzinelik ölçü birimi << ***OLat grossa*** büyük, kaba, kalın şey < ***OLat grossus*** büyük, kaba (sıfat) → GROS

grotesk [Cum 1939] *evlenme hususu da,* ~*grotesk bir şekilde, ta eski zamanlarda olduğu gibi kalmıştır.* || ~ ***Fr grotesque*** fantastik, ürpertici, çok çirkin ~ ***İt grottesca*** mağaramsı, eski Roma binalarının yeraltı dehlizleri gibi < ***İt grotta*** mağara, dehliz << ***Lat crypta*** dehliz, mahzen ~ ***EYun kryptḗ*** κρυπτή gizli, saklı, gömülü → KRİPT(O)+

grunge [Mil 1992] ~*Grunge, önümüzdeki yılların en önemli akımlarından biri olacak gibi görünüyor. "Kirli" anlamına gelen* ~*Grunge, aslında temel felsefesini çevrecilikten alıyor."* || ~ ***İng grunge*** 1. kötü, pis, pasaklı (argo), 2. 1990'larda moda olan bir müzik ve giyim tarzı

grup [x 1922] *İkinci müdafaa-i Hukuk* ~*grubu* | [İkdam 1928] *ve sekiz ila on kişiden mürekkep bir* ~*grubunu kasabamıza gönderecektir.* || ~ ***Fr groupe*** takım, küme ~ ***İt gruppo*** a.a. < ***Ger *kroppo-*** top, küme

›› grup terapisi, gruplaş-, kan grubu, parti grubu

guaj [TDK2 1955] ~*guvaş: Bir çeşit zamklı sulu boya.* || ~ ***Fr gouache*** bir tür suluboya ~ ***İt guazzo/aquazzo*** a.a. << ***OLat *aquatio*** sulama, sulandırma < ***Lat aqua*** su → AKUA+

guano [T&S 1892] *Guano* [Fr.]: ~*guano, bazı insiz adalarda martı nevinden kuşların müterakim tersidir.* || ~ ***İsp guano*** kuş gübresi (Peru lehçesi) ~ ***Quechua huanu*** dışkı

guatr [Cum 1955] *Kadının* ~*guatrı irice* || ~ ***Fr goitre*** gırtlak (esk.), gırtlakta tiroid bezi büyümesi << ***Lat guttur*** gırtlak

gubar [Gül 1317] *taşrağı Leylā olıcağın* ~*ġubār / içregi Leylā kala pāyidār* | [Yad <1421?] *beş dirhem sirke ile bir kaşık tütiyāyı saḥḳ ideler* [dövüp ezeler] ~*ġubār ola* | (argo) [OCK 1932] ~*gubar: Toz halinde esrar.* || ~ ***Ar ġubār*** غبار [*#ġbr* fuʿāl] toz ≈ ***Ar ġubra(t)*** غبرة boz, gri-bej renk < ***Ar ġabira*** غبر bozuldu, güccendi

† Arapça sözcükte "boz" ve "bozma, bozulma" eylemi arasında kurulan semantik ilişki Türkçede aynen mevcuttur.

›› gübür

← İĞBİRAR (MUĞBER)

gudde [CFürs 1501] || ~ ***Ar ġudda(t)*** غدّة [*#ġdd* fuʿla(t) mr.] ur, tümör, vücutta şişkinlik, salgı bezi ≈ ***OFa gund*** top, küme → KUNDAK[1]

† Karş. ***Sans guḍa*** गुड "top, küme, hap", ***Fa gund*** گند "husye".

gudik "şaşkın (argo)" [L-manyak 1997] || ≈ ***TTü güdük*** çocuk, kısa boylu, kuyruğu kesik → GÜDÜK

gudubet [Men 1680] ~*ġazūb: torva seu tetrica mulier, etiam camela* [inatçı ve sevimsiz kadın veya deve]. | "çirkin ve sevimsiz" [HRGTor 1919] *Keşke dünyaya kör, topal, çirkin,* ~*gudubet geleydim* | [EkşiS 2000] ~*gudubet: yüzüne bakılmayacak kadar çirkin ve tipsiz, ucube* || < ***Ar ġaḍūb*** غضوب [*#ġḍb* faʿūl im.] aşırı gazaplı < ***Ar ġaḍuba*** غضب kızdı, öfkelendi → GAZAP

† *+et* dişil eki Türkçe halk ağızlarında eklenmiş olmalıdır.

gufran [Rab 1310] *kamuġ ʿāṣi ümmetleriŋniŋ defterlerin* ~*ġufrân suwı birle yup* [merhamet suyu ile yıkayıp] || ~ ***Ar ġufrān*** غفران [*#ġfr* fuʿlān msd.] merhamet, bağışlama < ***Ar ġafara*** غفر bağışladı, esirgedi → MAĞFİRET

guguk [Hal 1477] *kebūk* [Fa.]: ~*guguk dédükleri kuşdur* | [LO 1876] ~*guguk saati: tahtadan ve öter kuşlu saat.* || < ***onom guk*** pes perdeli kuş sesi → GAK

›› guguk kuşu, guguklu saat

+gû [GülM 1429] *etegüm ayağuma saram ve* ~*güft-güy* [demiş-diyor, dedi-kodu] *defterin yuyam* || ~ ***Fa gū*** diyen, söyleyen < ***Fa guftan, gū*** demek, söylemek → GÜFTE

›› güftugû, herzegû

gulam [Gül 1317] *servi āzād u güle bülbül* ~*ġulām* || ~ ***Ar ġulām*** غلام [*#ġlm* fuʿāl] uşak, köle

← GILMAN, KULAMPARA

gulaş [Cum 1935] ~*gulaş dedikleri Macar yemeği* || ~ ***Mac gulyás*** etli tencere yemeği ~ ***TTü kulaşı/kulak aşı*** mantı, iri kesilmiş erişte yemeği → KULAK, AŞ

† *Kul aşı* "yeniçeri aşı?" deyiminden türediğine ilişkin yanlış inanış, halk ağızlarında yaygın olan *kulağ_aşı* telaffuzundan türemiş olmalıdır.

gulden [Cum 1938] *Asıl maaşı senede iki yüz bin* ~*gulden'di.* || ~ ***Hol gulden*** 1. altın, 2. Hollanda para birimi << ***Ger *gultham*** altın → GOLD

gulet [ReşitPş 1836] *Şu aralık* غو لت~*golet/gulet-i hümayunun Fransa limanında bulunmaması...* | [T&S 1892] *Goélette* [Fr.]: *uskuna ve* ~*gulet denilen gemi.* || ~ ***Fr goélette*** bir tür yelkenli tekne, uskuna < ***Fr goéland*** balıkçıl kuşu *+et°* ~ ***Bret gwelan***

gulgule [Sad 1574] *ol perī ruχsār şehrü bāzāre* ~*ġulġule salüp ve mahallāt arasinde velvele bıraġup* || ~ ***Ar***

Levent Şahverdi Arşivi

ġulġula(t) غلغلة [*#ġl* fuʿfuʿa(t) q. msd.] gürültü, patırtı, arbede < ***onom*** *ġalġala* gürültü etti

gulyabani [Men 1680] *~gül-i ~biyābān* || ***~ Fa*** *ġūl-i yābānī* غول يابانى bir efsane yaratığı, kurt adam § ***Ar*** *ġūl* غول [*#ġwl*] a.a. + ***Fa*** *yābānī* يابانى vahşi, barbar → YABAN

† ***İng*** *ghoul* (a.a.) 18. yy sonlarında Arapçadan alınmıştır.

← GAİLE

gûnagûn [EÇ <1683] *taksim ve beste okuyup, tef ve ḳudüm çalıp ~günāgün şakalar eder* || ***~ Fa*** *gūn-ā-gūn* گوناگون rengârenk, çeşit çeşit < ***Fa*** *gūn* renk ≈ ***Ave*** *gaona-* a.a. ≈ ***Sans*** *guna* गुण nitelik, renk

† ***Erm*** *kuyn qnjłi* "renk" Farsçadan alıntıdır.

›› gülgûn, nilgûn

← ZİRKON

gundi [EkşiS 2002] *~gundi: kürtçe'de "köylü" anlamına gelir ama daha çok küçük hesaplar peşinde koşan, köylü kurnazlığı yapan kişiler için sıfat olarak kullanılır..."* || ***~ Kürd*** *gundî* köylü < ***Kürd*** *gund* köy ≈ ***OFa*** *gund* 1. topluluk, top, 2. ordu → KUNDAK

gurbet [MEd y. 1300] *~ġurbet tarttı* [yabanlık çekti] = *ġarīb boldı* | [AşP 1330] *~ġurbet içre sayrulık* [yaban yerde hastalık] *şöyle olur / kamu bir kez ölse ol biŋ kez ölür* || ***~ Ar*** *ġurba(t)* غربة [*#ġrb* fuʿla(t) msd.] 1. ayrı ve uzak olma, yabancı yerde olma, 2. yabancılık, sürgün < ***Ar*** *ġaraba* غرب ayrıldı, uzaklaştı → GARP

›› gurbetçi

gureba "düşkünler" [EÇ <1683] *~ġurebā ve fuḳarā ve zuʿafāya niʿmeti ʿuzmāyı bezl etmek içün* [gariplere, fakirlere ve zayıflara en büyük nimeti ikram etmek için] || ***~ Ar*** *ġurabāʾ* غرباء [*#ġrb* fuʿalā çoğ.] garipler, yabancılar < ***Ar*** *ġarīb* غريب [t.] yabancı → GARİP

† "Fakir, düşkün, zavallı" anlamı Türkçede belirgindir.

gurk [LO 1876] *~gurk: kabarmış, kızmış tavuk.* || : ***onom*** *gurk* kızışmış tavuk sesi

gurme [Mil 1991] *~Gurme'nin farklı dünyası... ~Gurme'ye özel* [restoran adı] || ***~ Fr*** *gourmet* yemeğe ve içmeye meraklı kişi << ***EFr*** *grommet/groumet* şarap servisi yapan görevli, vale ≈ ***Eİng*** *grom* hizmetçi, servis elemanı [mod. groom]

† ***İng*** *groom* modern kullanımda "1. vale, hizmetçi, 2. damat" anlamındadır.

guru [ML 1969] || [Mil 1985] *yalan ifade vermekten tutuklanan Hintli ~guru Bhagwan Rajniş...* | [Cum 1998] *Dünyanın önde gelen 'siber ~guru'su olarak tanımlanan* || ***~ İng*** *guru* Hindu dervişi, manevi danışman, mürşit ~ ***Sans*** *gurú* गुरु 1. ağır, 2. değerli, muhterem, 3. hoca, öğretmen, mürşit << ***HAv*** **gʷʳə-u-* < ***HAv*** **gʷerə-*[2] ağır → BAR(O)+

gurup [EÇ <1683] *Kaçan kim vakt-i ~ġurūb karīb oldukda* || ***~ Ar*** *ġurūb* غروب [*#ġrb* fuʿūl msd.] gün batımı < ***Ar*** *ġaraba* غرب güneş battı → GARP

gurur [Tezk 1341] *ibret nazarın eyledüm kendü bilümde ~ġurūrdan ve ʿaşveden, kendüzüm görmekden* || ***~ Ar*** *ġurūr* غرور [*#ġrr* fuʿūl msd.] aldatma, aldanma < ***Ar*** *ġarra* غرّ aldattı, görüntüyle kandırdı

† Arapça fiil geçişli olduğu halde masdarı geçişsiz fiillere özgü *fuʿūl* veznindedir. Türkçe anlamın bu çelişkiden türediği düşünülebilir. Karş. *Mā ġarraka birabbika?* (Kuran 82.6) "sizi rabbinize karşı kim kandırdı?

›› gururlan-

← MAĞRUR

gusto [AR 1897] *kalıplı bir fes, bildiğim ~gustoda bir yakalık, sevdiğim tarzda bir kravat* || ***~ İt*** *gusto* zevk, tad alma duyusu << ***Lat*** *gustus* [pp.] tad << ***HAv*** **geus-* tadına bakmak, seçmek → ÇEŞİT

← DEGÜSTASYON

gusül [MEd y. 1300] *başlıḳın yundı = ~ġusl ḳıldı* || ***~ Ar*** *ġusl* غسل [*#ġsl* fuʿl msd.] yıkanma < ***Ar*** *ġasala* غسل yıkadı → GASİL

† Arapça masdarlardan *ġasl* "yıkama" etkin, *ġusl* "yıkanma" dönüşlü ve edilgindir.

gut [Özön 1961] *~gut: Eskilerin nikris dediği hastalık, damla.* || ***~ Fr*** *goutte* 1. damla, 2. damla hastalığı << ***Lat*** *gutta* damla

guvernör "resmi finans kurumu yöneticisi" [Cum 1947] *Haber aldığımıza göre memleketimizi milletlerarası para fonu ve (...) ~guvernör olarak Antalya milletvekili...* || ***~ Fr*** *gouverneur* yönetici < ***Fr*** *gouverner* yönetmek ***+()tor*** ~ ***Lat*** *gubernare* dümen tutmak, yönetmek ~ ***EYun*** *kybernáō* κυβερνάω a.a.

† 16. yy Osmanlı metinlerinde "Portekiz valisi" anlamında *guvernador* görülür. ***İng*** *governor* Fransızcadan alıntıdır.

← SİBERNETİK (SİBER)

gübre [Arg 1533] *~ghiobre... ~ghiubré* [göbre/gübre]: *litame, concime* | gübür (argo) [Mikh 1929] *~gübür: Balayures, ordures* [dışkı, döküntü]. || ***~ Yun*** *kopriá* κοπριά dışkı < ***EYun*** *kópros* κόπρος a.a. << ***HAv*** **kekʷ-* a.a.

† Karş. ***İng*** *coprophilia,* coprophagy.

›› gübrele-

gücen|mek [ETü: Kaş 1073] *anıŋ tavarın ~küçedi* <onun malına zorla el koydu> (...) at ~küçendi <at güçten kesildi>, *ol anıŋ tavarın ~küçendi* <onun malına zorla el koydu.> | [Men 1680] *~gücenmek, ~gücenlenmek: darılmak.* || ≈ ***ETü*** *küçen-* güçten kesilmek; zorbalık etmek veya zorbalığa uğramak < ***ETü*** *küçe-* güç kullanmak, zorbalık etmek ***+ln-*** < ***ETü*** *küç* zor ***+(g)A-*** → GÜÇ

† Güncel anlamı "gücüne gitmek" deyiminden türemiş olmalıdır.

›› gücendir-, gücenik, gücenme

güç [ETü: Or 735] *teŋri ~küç bértük uçun* [gök tanrı güç verdiği için] *(...) elig yıl işig ~küçig bérmiş* [elli yıl iş güç vermiş] | [ETü: İyiP <1000] *uluġ ~küçlüg kutluġ bodısatvalar* [ulu güçlü kutlu Boddhisatvalar] | [ETü: Kaş 1073] *~küç éldin kirse törü tünlüktin çıkar* [devlete zorbalık/zulüm girse adalet/yasa bacadan çıkar] *(...) er ~küçlendi* [adam kuvvetlendi] || << ***ETü*** *küç* zor, şiddet, kudret < ***ETü*** **kü- +lş*

Levent Şahverdi Arşivi

† Karş. ***Moğ küçü*** "kuvvet, sertlik".

›› güç bela, güçlen-, güçlü, güçlük, güçsüz, gücün, gücüne git-, iş güç, işgücü

← GÜCEN-, GÜR[1] (GÜREŞ, GÜREŞ-), GÜVEN- (GÜVEN)

güderi [Arg 1533] *-ghuderí ... -chiuderi* [güderi/küderi]: *chamoscio* [ince yumuşak meşin] | [EÇ <1683] *başlarına telatin ve -güderiden yedi terk bir güne takye giyüp* || *~ **Fa** gaudar/gaudara* گودر/گودره 1. genç sığır, dana, 2. dana derisi (◦BK 282, ◦St 1101) < ***Fa*** *gaw/gō* گو inek, sığır → KÖSELE

† Karş. ***Moğ küderi*** "misk geyiği" (◦Lessing 497), ***Kırg*** *küdörü* "ince geyik derisi".

güdü [YTü: Cum 1935] *cinsî sevki tabii = cinsel -içgüdü* | [YTü: Fel 1942] *-güdü = Saik = Motif* || < ***TTü*** *güt- +I(g)* → GÜT-

›› güdüle-, içgüdü, içgüdüsel

güdük gücük "kuyruksuz, cüce" [Fer <1451] *Kuyruğı olsa elbette salınub dağılsa gereg-idl. Andan dedüm ki -gücükdü.* | [BK 1797] *kuyruğu kesik hayvana denir ki -güdük taʿbir olunur* | [LO 1876] *-güdük: Küt gibi olan. Farsîde tıfıl manasına. Türkîde -güdük, gücük aylar. (...) -güdük kalmak: sakat olmak.* | [Ana 1932] *-gödük (Bitlis): köpek, kurt ve saire yavrusu.* || ≈ ***TTü*** *küçük/gücük/cücük* kısa, küçük, yavru ≈ ***Fa*** *kūdak/gūdik* کودك küçük, yavru, çocuk, uşak < ***çoc*** → KÜÇÜK

† ***TTü*** *güt-* fiiliyle ilgisi kurulamaz.

›› güdü, güdül

← GÖDELEK, GUDIK

güdüm [YTü: TDK1 1945] *-güdüm: Gütme eylemi, sevk. (...) -güdümlü: Güdülebilen.* || < ***TTü*** *güt- +Im* → GÜT-

›› eşgüdüm, güdümle-, güdümlü, güdümlülçş-

güfte [GülS 1391] *-güftār* || *~ **Fa*** *gufta/guftār* گفته/گفتار [pp.] söz < ***Fa*** *guftan, gū-* گو ,گفتن söylemek, konuşmak *+a* << ***OFa*** *guftan, gōb-* a.a. << ***EFa*** *gaub-* a.a.

›› güftar, güftekâr, güftugû

← +GÛ, GÜYA

güğüm [Men 1680] *-gügüm: Cucuma, olla aenea* [bakır kap]. || *~ **Yun*** *kukúmion* κουκούμιον bakır su kabı, bakraç *~ **EYun*** *kukúmis* κουκούμις a.a. *+ion* ≈ ***Ar*** *ḳumḳuma(t)* قمقمة a.a.

† Sözcüğün nihai kökeni bir Akdeniz veya Sami dilinde "su kabağı, susak" olmalıdır. Karş. ***Lat*** *cucurbita* "su kabağı, susak" ve ***Lat*** *cucumis/cucumeris* "hıyar".

← KUMKUMA

güherçile [Yad <1421?] *ak -gevherçile ki hām ola üç dirhem* || *~ **Fa*** *gūharçila* گوهرچله potasyum nitrat veya kayatuzu < ***Fa*** *gūhar/gavhar* گوهر cevher, mineral → CEVHER

gül [AtH <1250 (1444)] *yā büstān teg ol ḥilm karam al -gul ol* [hilm bir bahçe gibidir, kerem ise al gül] || *~ **Fa*** *gul* گل çiçek, özellikle gül << ***OFa*** *vard* a.a. (◦Barth 1369) ≈ ***Ave*** *varəḍa* a.a. << ***HAv*** **wrod-* a.a.

† */v-/ > /gu-/* evrimi Farsçada standarttır. Karş. GÜMAN, GÜNAH, GÜZİDE, KÜSTAH. */rd/ > /l/* evrimi için karş. DİL[2], SALNAME. † ***Zaza*** *vıl* "gül" orijinal önsesi korur. ***Kürd*** *gul* Farsçadan alıntıdır. ***Ar*** *ward* ورد, ***Erm*** *vard* վարդ "gül" Eski ve Orta Farsçadan alıntıdır.

›› gül kurusu, gül pembe, gülgiller, gülibrişim, gülistan, güllük, gülrû, gülzar

← CİLLOP, GÜLABDAN, GÜLBANK, GÜLBEŞEKER, GÜLDESTE, GÜLLAÇ, GÜLNAR, GÜLŞEN, KURABİYE, RODYUM, ROZA (ROZE, ROZET)

gül|mek [ETü: Kaş 1073] *-küldi, -küler* <güldü> | [Men 1680] *-güleç (...) -güler yüzli* | [LO 1876] *yüze -gülmek (...) -gülmez oğlu* | gülmece [YTü: Cum 1935] *Udhuke = gülenek, -gülmece* || << ***ETü*** *kül-* gülmek

›› güldür-, güle, güle güle, güle oynaya, güler yüzlü, gülmece, gülücük, gülün-, gülüş-

← GÜLDÜRÜ, GÜLEÇ, GÜLÜMSE-, GÜLÜNÇ

gülabdan [Sel 1600] *-gülâbdân-ı murassaʿ ve tebsi-i murassaʿ* | [EÇ <1683] *bir sim-âvân* [gümüş] *buχhûrdân ve -gülâbdân ye bir re's küheylân at alup* || *~ **Fa*** *gulābdān* گلابدان gül suyu şişesi < ***Fa*** *gulāb* گلاب gül suyu → GÜL, AB, +DAN[1]

gülbank [Dan 1360] *Getürdiler hemān -gül-bang u tekbīr* || *~ **Fa*** *gul-bāng* گل بانگ 1. bülbülün gülc yakarışı, 2. 'Allah Allah' nidası, topluca söylenen dua veya ilahi § ***Fa*** *gul* گل gül + ***Fa*** *bāng* بانگ nida, bağırış → GÜL

gülbeşeker [ÖM 1437] *yanağuŋ berg-i gülden ter dudağuŋ -gül -be -şekkerden* || *~ **Fa*** *gul ba şakar* gül şekerlemesi → GÜL, BE+, ŞEKER

güldeste "antoloji" [Cum 1947] *fakat bildiklerinin bir -güldeste'sini yapmış değildi diye eseflenir, dururduk.* → GÜL, DESTE

† ***Yun/Fr*** *anthologie* "çiçek destesi, şiir derlemesi" deyiminin çevirisi olmalıdır: bkz. antoloji.

güldür [TDK6 1974] *-güldür -güldür: Çok gürültü ederek, yüksek ses çıkararak. 'Dere güldür güldür akıyor.'* || : ***onom*** hacimli su akma sesi, yangın sesi

güldürü "komedi" [YTü: Cum 1955] *cin peri masallarına dayanan bir -güldürü olmalı* || < ***TTü*** *güldür- +I(g)* → GÜL-

güleç "çok gülen" [Kıp: İdr 1312] *-küleç: aḍ-ḍaḥūk* [çok gülen] | [Ferh-TS 1342] *-gülec yüzlü olsa ve gökçek χülu / dimezler ağır başludur ü ulu* || < ***ETü*** *kül-* gülmek *+(g)Aç* → GÜL-

† *+Aç* ekiyle sıfat yapılması ilgi çekicidir.

güllabi [Men 1680] *-kelāb: Mentis subversio* [delirme] | [LO 1876] *-güllābi:* [Aslı] *kelābī. Tımarhaneci.* || *~ **Ar*** **kalābī* [nsb.] tımarhane görevlisi < ***Ar*** *kalāb* [*#klb* faʿāl] kuduz, genel olarak delilik *+ī* < ***Ar*** *kalb* köpek → KELB

† Ayrıca Farsçadan *gülāb* "gül suyu" ve *gullāb* "bir nevi kelepçe" sözcükleri mevcuttur.

›› güllabici

güllaç [Hal 1477] *gülanc* [Fa.]*: Bir nevʿ helvâdur. Şeker-ile ve bâdâm içi-y-ile karışdururlar, nişâstadan yufkacuk varaklar kat kat döşerler, arasına korlar. Bu yer-*

Levent Şahverdi Arşivi

lerde ¯gülāc dérler, nünsuz. | [Men 1680] *¯gülāc & ¯gülābic* || ~ ***Fa gulanc*** گلانج gül suyu ile yapılan bir tatlı < ***Fa gul*** گل → GÜL

gülle [CFürs 1501] || ~ ***Fa güla*** گوله top, top mermisi, yuvarlak ve ağır şey (≈ ***Sans gola/golaka*** गोल/गोलक top, küre)

← KÜLÇE

gülnar "nar çiçeği" [YusZ <1377] *sudan oldı lāl-i ¯gülnārı ter* | "narın erkeği" [KFil 1590] *¯gülnāruŋ eşnāfı vardur. Enāruŋ erkegidür ki meyvesi olmaz* || ~ ***Fa gulnār*** nar çiçeği → GÜL, NAR[1]

gülşen [AşP 1330] *bakdığı yir gözine ¯gülşen olur* || ~ ***Fa gulşan*** گلشن gül veya çiçek bahçesi § ***Fa gul*** گل çiçek + ***Fa +şan*** شن yer ismi teşkil eden ek → GÜL

gülümse|mek [ETü: Kaş 1073] *¯külümsindi* <gülümsedi> | [Men 1680] *¯gülümsimek* || << ***ETü külümsin-*** hafifçe gülmek, güler görünmek < ***ETü kül-*** *+ImsA-* → GÜL-

›› gülümseme, gülümset-

gülünç "gülünecek" [ETü: Kut 1069] *orunç alsa hacīb bolur beg ¯külünç* [vezir rüşvet alsa bey gülünç olur] | "... gülüş" [ETü: Kaş 1073] *¯külünç: al-ḍiḥk* <gülüş> | <... gülen ... gülünen> [LO 1876] *¯gülünc: Mütebessim, sırıtkan, muzhike* [komedi]. *Halka ¯gülünc olmak.*

|| << ***ETü külinç*** gülme eylemi, gülüş [fiil adı], gülünecek şey [sıfat] < ***ETü kül-*** gülmek *+(In)ç* → GÜL-

›› gülünçleş-, gülünçlü

güm gümürtü [İsk-TS 1389] *kulağıma ¯gümürdi āvāzesi dokındı* | güm "at nalı sesi" [Env 1465] || gümür gümür [Şeref-TS 1537] *aṣḥāb-ı cünün* [deliler] *gibi ¯gümür gümür gümrenür* || : ***onom*** pes darbe sesi

›› güm güm, gümbür, gümbürde-, gümbürtü, gümle-

güman [MEd y. 1300] *¯gumān éltdi işge* | [Fer <1451] *Halīfe bu sözi işidecek ¯gümāne düşdi, 'şāyed rāst eydür ola günāha girem' dedi.* [kuşkuya düştü, şayet doğru söylüyorsa günaha girerim dedi] || ~ ***Fa gumān*** گمان olumsuz şüphe, zan ≈ ***Ave vi-manah-*** karşı-düşünce < ***Ave mana-*** düşünmek → MENENT

gümrah [Tezk 1341] *çün korku gönülden gide ¯gümrāh olalar* | [LO 1876] *¯gümrāh: bol, gür, mebzül, bī-pāyān. ¯Gümrah ot, sakal.* || ~ ***Fa gumrāh*** گمراه yoldan sapmış, sapık, dağınık § ***Fa gum*** گم kayıp + ***Fa rāh/rah*** راه/ره yol → RAHVAN

† Geç Osmanlı Türkçesinde görülen "bol, gür" anlamı *gümrah saç* "uzun ve dağınık saç" fikrinden türemiş olmalıdır.

gümrük [OsmK <1512] || ~ ***OYun kommérki(on)*** κομμέρκιον ticaret, Bizans'ta ticareti denetlemekle görevli memur, ticaretten alınan vergi ~ ***Lat commercium*** ticaret < ***Lat commercari*** ticaret yapmak *+ium* < ***Lat con+ mercari*** alışveriş etmek → MARKET

gümüş [ETü: Or 735] *altun ¯kümiş kergeksiz kelürdi* [eksiksiz altın ve gümüş getirdi] || << ***ETü kümiş*** beyaz metal, gümüş ≈ ***ETü künük*** a.a.

† Muhtemelen "aydınlık, beyaz" anlamında ***kün*** "gün" sözcüğüyle ilgilidir. Karş. ***TTü akça, EYun árgyros, Lat argentum*** "beyaz, gümüş".

† *Göm-* fiiliyle anlam bağı kurmak güçtür.

›› gümüşî

gün [ETü: Or 735] *tünli ¯künli yeti ödüşke subsız keçtim* [geceli gündüzlü yedi günde susuz geçtim] | günbegün [YusZ <1377] *¯gün-be-gün incelüben oldu hilāl* | [LO 1876] *¯gün aşırı (...) ¯gün tutulmak (...) kara ¯gün: matem, ye's* || << ***ETü kün*** güneş, gündüz

›› bugün, gün aşırı, gün doğusu, gün dönümü, gün görmüş, günbegün, gündoğdu, günebakan, günlük, günöte, günü gününe, günübirlik, öngün

← GÜNAYDIN, GÜNCE, GÜNCEL, GÜNDELİK, GÜNDEM, GÜNDÜZ, GÜNEŞ, GÜNEY, GÜNEYİK

günah [CodC 1303] *culpa - Fa: ¯guna - Tr: yazuk* [yazuk] *... culpabilis - Fa: ¯guna kar - Tr: yazuklamis* | [AşP 1330] *yavuz işden ḥāṣıl oldı çok ¯günāh* | günahkâr [Gül 1317] *biz perişānuz Ganī Perverdigār / biz ¯günehkāruz Gafūr Âmürzigār* || ~ ***Fa gunāh*** گناه suç << ***OFa vināh/vinās*** a.a. << ***EFa vi-nath*** zarar, hasar

† ***Aram gunāyā*** "suç, günah" Eski Farsçadan alıntıdır. Karş. CİNAYET. † ***Erm vnas վնաս*** "zarar" Orta Farsçadan alınmıştır. ***OFa vināskār > Erm vnasagar*** = ***Fa*** gunahkār.

›› bigünah, günah keçisi, günahkâr, günahsız

← CİNAYET (CANİ), CÜNHA

günaydın "Fr *bonjour* karşılığı" [YTü: ZG 1923] *Bundan dolayıdır ki ¯'günaydın', 'tünaydın' gibi terkipler yeni Türkçede yaşamadığı gibi, semai edatlarla yapılmış olan tabirler de yaşayamazlar.* | [Cum 1931] *Bir zaman bonjur dedikti sonra ¯günaydın dedik / Kaldı lākin böyle sözler lehçemizde pek silik.* | [Cum 1932] *Türk Ocakları'nın ... 20 senelik çalışma randımanı 'Kurultay, yasa, kutlu, ¯günaydın, tünaydın'ı aşamadı.* → GÜN, AYDIN

† 1910'lu yıllarda üretilen ilk Yeni Türkçe sözcüklerdendir. 19. yy sonlarına dek Türkçede eşdeğer bir selamlama sözü kaydedilmemiştir.

günce [YTü: TDK6 1974] *¯günce: Günü gününe tutulan anı, muhtıra.* || < ***TTü gün*** *+çA* → GÜN

güncel "Fr *actuel* karşılığı" [YTü: TDK5 1969] *¯güncel: ... aktüel.* || < ***TTü gün*** *+çAl* → GÜN

† *+cel* ekinin yapısı ve işlevi belirsizdir.

›› güncelle-, güncelleme, güncelleş-, güncelleştir-, güncellik

gündelik "bir arazi ölçüsü" [Men 1680] *¯gündelik: Jugerum. (Demi arpent)* | "... yevmiye" [LL 1732] || gündelikçi [LO 1876] *¯gündelikçi: amele, rençber* || < ***TTü günde*** yevmî *+lIk* → GÜN

›› gündelikçi

gündem "Fr *agenda* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯gündem: ... ruzname.* || < ***TTü gün*** *+dAm* → GÜN

† YTü sözcüğün ***Lat agendum*** "gündem" sözcüğünden esinlendiği açıktır; *+dAm* ekinin işlevi belirsizdir.

gündüz [ETü: Or 735] *tün udumatı ¯küntüz olurmatı* [gece uyumadı gündüz oturmadı] || << ***ETü küntüz*** gündüz < ***ETü kün*** gün → GÜN

Levent Şahverdi Arşivi

† İkinci hecenin işlevi belirsizdir.

›› gündüzün, güpegündüz

güneş [OTü: İMüh <1310] *~küneş: aş-şams* | [Kıp: İdr 1312] *~küneş* | [Çağ: Pav <1500] *~küneş* || << ***OTü küneş*** güneş < ***OTü *küne-*** ışımak ***+lş*** < ***ETü kün*** gün ***+(g)A-*** → GÜN

›› güneşlen-, güneşli, kuyaş, sanat güneşi

güney "güneş gören yer" [Hal 1477] *âftabgâh: ~güney ki kuz mukabilinde istiᶜmâl olunur.* | [BK 1797] *pertev: Ol yere derler ki muttasıl güneş dokuna, Türkîde ~güney ve çoğaz taᶜbîr olunur.* || < ***TTü gün +(g)Ay*** → GÜN

güneyik "hindiba bitkisi" [Yad <1421?] *altı direm ~güneyik çiçeği yaprağının suyiyle ve kâsnî suyi-ile yoğurup hablar ideler.* | [Nim-TS 1540] *χūr-perest* [Fa.]: *Güneşe tapıcı ve ~güneyik çiçeği, zîrâ yüzi güneşden yaŋa olur elbette.* || < ***TTü güne-*** güneşe dönmek ***+Uk*** < ***TTü gün +(g)A-*** → GÜN

† Hindiba çiçeğinin güneşe yönelmesi Divan edebiyatında değinilen bir özelliğidir.

günlük[1] → GÜN

günlük[2] [Kıp: İdr 1312] *~günlük* <buhurdanda yakılan bir nevi ağaç> | [Çağ: Pav <1500] *~küngülük: encens* | [Men 1680] *~günlik: buhur. (...) kara ~günlik: Rosmarinus* [biberiye]. || ***~ Fa kundurak*** كندرك bir tür kokulu reçine, boswellia thurifera ağacı ve zamkı ***~ Sans kunduruka/kundarikā*** कुन्दुरुक a.a.

günü [ETü: Or 735] *ötiŋe ~küni tegdük uçun* [ödüne haset girdigi için] | [ETü: Kaş 1073] *~küni* <kuma. Şu atasözünde geçer: '~küniniŋ küline tegü yağı' - kumanın külüne dek düşman> | [Kıp: İdr 1312] *~küni: al-ġayra* <kıskançlık>. | [Men 1680] *~günü, ~göni: Invidia* [kıskançlık]. || << ***ETü küni*** 1. kıskançlık, 2. kuma, cariye (≈ ***ETü küŋ*** cariye) ***~ OFa knīg/kanīg*** kız ≈ ***Ave kainyā, kainīka*** kadın veya kız → KANCIK

† Karş. ***ÇTü günilü*** 1. "kocası kuma alan kadın", 2. "kıskanç, haset eden". ◦PavC 480. Kaşgarlı'da ***ETü küŋ*** "cariye" ve ***küni*** "kuma" biçimleri görülür. Her iki sözcük İrani alıntılardır.

›› günücü, günüle-

gür[1] [ETü: Kaş 1073] *kim ~kür bolsa küwez bolur* <kim güçlü/muktedir olsa mağrur olur> | [Kıp: Kel-TS <1347] *bir imârete ve ~gür ağaca* [bir binaya veya güçlü ağaca] *yüz dutavuz tâ anıŋ naẕarı bizden kesile* | [Kam 1800] *el-kesîs* [Ar.]: *... bundandır ki ~gür ve sık sakallı kimseye ki tahta sakal taᶜbir olunur* | [LO 1876] *~gür: Bol, vafir, mebzul. ~Gür ses, saç, su, talih.* || << ***ETü kür*** güçlü, galip, üstün < ***ETü *kü-*** → GÜÇ

← GÜREŞ, GÜREŞ-

gür[2] [DK <1400?] *Kâfirüŋ üzerine ~gürleyeyim* | gürültü [Yad <1421?] *Kulak işidmez olup ~gürüldisi* [çınlaması] *olsa* | gürül gürül [LO 1876] *~gürül ~gürül su akmak, ~gürüldemek* || : ***onom*** gök gürültüsü sesi, çınlama ve patlama sesi

›› gürle-, gürül, gürülde-, gürültü

gürbüz [Tezk 1341] *Hâdim kakıdı, ~gürbüzlik eyledi ve eyitti* [hizmetçi kızdı, küstahlık etti ve dedi]: *'Kazı ve dükeli fuḳahâ yazdılar; sen ~gürbüzlik ve fuzûllık eylersin.'* | [Men 1680] *~gürbüz, ~gürbiz, ~gürbez: Deceptor, seductor* [kurnaz, kandırıcı] *& ingeniosus, versutus, astutus, intelligens* [zeki, becerikli, zeyrek] *& robustus, qui omnes superat* [güçlü, kuvvetli]. || ***~ Fa gurbuz/gurbuz*** گربز küstah, edepsiz, kurnaz

† Farsça kullanımda sözcüğün anlamı daima olumsuzdur.

← CERBEZE, KURNAZ

güren [Nim-TS 1540] *juġāl* [Fa.]: *~güren yemişi ki kızılcıkdur.* || ***~ Yun krános*** κράνος kızılcık ağacı ve yemişi << ***EYun kránon, kráneia*** κράνον a.a.

† Karş. ***Lat cornus, Fr cornouille, İng cornel*** "kızılcık". Batı dillerindeki sözcüğün kaynağı olan Latince biçim Yunancası ile eş kökenlidir.

›› kiren

güreş [Kıp: İdr 1312] *~küreş: al-muṣāraᶜa* [güreşme] | [TTRum 1530] *~gürenççi doğan ... ~gürenççi Müslim ... ~gürenççilik hıdmeti* || << ***TTü gürenç/güreş*** kavga sporu < ***OTü küren-/küre-*** yiğitlenmek ***+lş*** < ***ETü kür*** yiğit, mağrur ***+(g)A-*** → GÜR[1]

›› güreşçi

güreş|mek [ETü: Wett <1000] *biziŋe bo öçeşmek ~küreşmek kergek ermez* | [ETü: Kaş 1073] *kız birle ~küreşme* | [LO 1876] *~güreşmek: Pehlivanlar müsaraa etmek, mübareze, niza.* || << ***ETü küreş-*** boy ölçüşmek < ***ETü küre-*** güç göstermek ***+lş-*** < ***ETü kür*** güçlü, galip ***+(g)A-*** → GÜR[1]

›› güreştir-

gürgen "bir ağaç, carpinus" [EÇ <1683] *çınar ve kavak ve mîşe ve pelid ve ~gürgân* | [Hind 1831] *Fouteau* [Fr.]: *~gülgen (gürgen)* || < ***?***

† Karş. ***Erm garbeni*** կարպենի, ***Yun gábros*** γάβρος, ***Lat carpinus*** (a.a.). Öte yandan ***TTü gürgen*** "toprağı açarak ölüleri yiyen masal yaratığı" (<1700).

güruh [Rab 1310] *perîler ~gürūh ~gürūh meniŋ yanımdın keçer érdiler* | [AşP 1330] *bunlar ol gün üç ~gurūh oldı* || ***~ Fa/OFa gurōh*** گروه kalabalık, küme, insan topluluğu ≈ ***Fa gurōha*** گروها top, küre, her türlü yuvarlak nesne

gürz [Tezk 1341] *kırk kalkan altundan ve kırk ~gürz altundan* || ***Fa gurz*** گرز ağır topuz, tokmak << ***OFa varz/vazr*** a.a. ≈ ***Ave vazra-*** a.a.

güt|mek [ETü: UyY 759] *ikki ay ~küttim kelmedi* [iki ay bekledim gelmedi] | [ETü: Kaş 1073] *ol meni ~küḏti* <beni bekledi>, *ol koy ~küḏti* <koyun bekledi> | [Men 1680] *~gütmek & ~güdmek: Agere, pellere, pastum ducere* [sürmek, itmek, çobanlık etmek]. || << ***ETü küt-*** beklemek, gözetmek << ***ETü kü-/küd-*** beklemek

† Asıl anlamı "beklemek" iken, *sürü gütmek* eyleminden hareketle TTü "hayvan sürmek" anlamı ağır basmıştır. † Kökü */ḏ/* sesi ile sonlanan bazı ETü fiillerde > */y-/* ve > */t-/* şeklinde ikili evrim görülür. Karş. *yay-, yat-*. ***TTü güymek*** "beklemek" eylemi 15. yy.'a dek kullanılır. Ötümsüzleşmenin nedeni fonetik (*+dI* geçmiş zaman ekine asimilasyon) ya da morfolojik (*+It-* geçişlilik eki ile türetme) olabilir.

›› güdül-, güttür-, işgüder

← GÜDÜ, GÜDÜM, GÜVEÇ, GÜZ

Levent Şahverdi Arşivi

güve [ETü: Kaş 1073] *¯küye* <keçe ve benzeri şeyleri yiyen güve> | [LO 1876] *¯güğe, ¯güve* ‖ << ***ETü küge/küye*** güve

güveç [ETü: Kaş 1073] *¯küzeç* <toprak testi>, *¯küzeçlik titig* <testi yapacak kil> *(...) ¯küḏeç* <küzeç sözcüğünün zel (ḏ) ile söylenen halidir ve aynı anlama gelir. Argu lehçesi.> | [İdrH <1402] *¯güveç* ‖ << ***ETü küḏeç*** pişmiş topraktan yapılan yemek kabı < ***ETü küd-*** beklemek *+(g)Aç* → GÜT-

† Kaşgari'nin aktarımı doğruysa "bekletme kabı" anlamındadır. ***TTü güy-*** "beklemek" fiili 15. yy.'a dek sıklıkla kullanılır.

güven [YTü: CepK 1935] *¯güven: İtimat (...) ¯Güvenlik: Asayiş* ‖ < ***TTü güven-*** → GÜVEN-

† ***TTü inanmak*** > ***inan*** örneğine paralel olarak fiilden türetilmiştir.

›› güvenli, güvenlik, güvenlikçi, güvensiz

← GÜVENCE

güven|mek "övünmek" [ETü: Bud <1000] *artukrak ¯küvenip* [fazla kibirlenerek] *(...) bramanlar ¯küvençlig bolurlar* [brahmanlar kibirli olurlar] | [ETü: Kaş 1073] *¯küvendi: iftaχara* [iftihar etti] | [Men 1680] *¯güvenmek: Gloriari. faχırlanmak.* [iftihar etmek, böbürlenmek] | "... itimat etmek" [LO 1876] *¯güvenmek: itimat etmek. (...) kendine ¯güvenmek: iftihar, iğtirar etmek.* ‖ << ***ETü küven-*** (kendiyle) övünmek, böbürlenmek < ***ETü kü̃/küv*** gurur, övünme *+(g)An-* <? ***ETü *kü-*** *+I(g)* → GÜÇ

† 19. yy.'a dek ağırlıkla olumsuz anlamda kullanılır. "İtimat etmek" anlamında kullanımı geç döneme aittir. Karş. ***ETü küvez*** "mağrur, kibirli kimse".

›› güvenç, güvenil-, güvenilir

← GÜVEN (GÜVENCE)

güvence "itimat" [YTü: Cum 1935] *ve nihayet İstanbul halkının Fırkamıza gösterdiği ¯güvence ve sevgiye ve bütün fırkalı arkadaşlarımızın (...)* | "teminat" [YTü: TDK2 1955] *¯güvence: ... teminat.* ‖ < ***YTü güven*** *+çA* → GÜVEN

›› güvenceli, güvencesiz

güvercin [ETü: Kaş 1073] *¯kögürçgün̄: al-ḥamām* [güvercin] | [Kıp: İdr 1312] *¯kögerçin* | [MŞ <1400] *¯gögercin yumurdası* ‖ << ***ETü kögerçin/kögürçin*** güvercin § ***ETü köger-*** mavileşmek, göğermek (< ***ETü kök*** mavi *+(g)Ar-*) + ***ETü*** *+çin* kuş adlarında görülen bir bileşen → GÖK, LAÇIN

† Karş. ***Moğ kegürcigene*** (a.a.). † Anlam ilişkisi için karş. ***Fa kabūtar*** "güvercin" < ***kabūt*** "mavi". Ayrıca ***Saka āşai aşnai*** "güvercin" < ***aşşeina*** "mavi". ▫BaileyS 26.

›› güvercinlik

güverte [EÇ <1683] *kalyonuŋ kıçı ve başı ve ¯güverte ve palavraları ve cümle direkleri* ‖ ~ ***Ven covèrta*** kapak, gemilerde ambar üstü tabanı ≈ ***OLat/İt*** *coperta* a.a. < ***Lat*** *cooperire* kapamak < ***Lat*** *con+ operire* a.a. → APERİTİF

† Aynı Latince sözcükten ***Fr*** *couvert,* ***İng*** *cover* "kapak, örtü". Türkçe biçim, çoğu denizcilik terimi gibi, eski Venedik lisanından alınmıştır.

güvey [ETü: Bud <1000] *kızlı ¯küḏegülike* [kızlı güveyli] | [ETü: Kaş 1073] *¯küḏegü* <damat, güvey> | [Men 1680] *¯göyegü: Sponsus.* ‖ << ***ETü küdegü*** düğün sahibi, sponsor < ***ETü küd-*** beklemek, gözkulak olmak *+AgU*

† Dankoff'a göre ***ETü *küde-*** "evlenmek" fiilinden. Fakat böyle fiil kaydedilmemiştir. Karş. ***ETü küḏen*** "düğün". † TTü */d/>/ḏ/>/y/* evrimi standarttır. *Güyegü* > *gügey* metatezinin 17. yy.'dan sonra ortaya çıktığı anlaşılıyor.

›› güveyi

güvez [Sic-TS <1600] *bir al muχaṭṭam kuşak ve ¯göğezi* کوکزی *gönleği bī-kuşūr aldum* | [LO 1876] *¯göğez: Koyu parlak kırmızı.* | [TDK1 1945] *¯güvez: Mora çalar kırmızı.* ‖ << ***TTü gögez*** koyu mor? lacivert? <? ***TTü gök*** mavi → GÖK

† Renk adlarında şaşırtıcı anlam kaymaları tüm dünya dillerinde tipiktir. † *+ez* ekinin mahiyeti açık değildir.

güya [Fer <1451] *melīk-i cin bir naʿra urdı, ¯güyā ki İsrāfil ṣūr urdı.* | [Deş-TS 1580] *bülbül-i ¯güyā* [söyleyen bülbül] *var ki ¯güyā* [diyeydin] *zebānındur senüŋ* ‖ ~ ***Fa*** *güyā* گویا 1. diyen, 2. diyesin, diyeydin < ***Fa*** *guftan, gū-* گو ,گفتن **söylemek**, demek → GÜFTE

güz [ETü: UyY 759] *ol yıl ¯küzin* [o yıl güz mevsiminde] | [ETü: Kaş 1073] *¯küz: al-χarīf* [sonbahar] ‖ << ***ETü küz*** sonbahar <? ***ETü kü-*** beklemek *+Uz* → GÜT-

›› güzle, güzlek, güzse-, güzün

güzaf [Gül 1317] *çün urmaduŋ cihān içinde lāf / çaldıra-gör bāri şehründe ¯güzāf* ‖ ~ ***Fa*** *guzāf* گزاف boş söz, saçma

›› lafügüzaf

güzel [DK <1400?] *Kızlar geyigi götürdiler, ¯gözeller/güzeller şāhı Banı Çiçegüŋ öniŋe getürdiler.* | [Fer <1451] *māh-rūyıdı, müşk-büyıdı, ¯güzel/gözel idi* | [Çağ: Pav <1500] *¯güzel/gözel* گوزل*: beau, gentil* | [LO 1876] *gelişi ¯güzel (...) saksı ¯güzeli* ‖ << ***OTü gözel*** hoş suret, güzel <? ***ETü köz*** göz *+Al* → GÖR-

† TTü 15. yy.'dan itibaren *görklü* ve *gökçek* (< **görk-çek)* sözcüklerinin yerini alan bir innovasyondur. TTü ve ETü başka örneği bulunmayan *+Al* ekinin buradaki işlevi açık değildir.

›› gelişigüzel, güzel sanatlar, güzelavrat otu, güzelce, güzelcene, güzelim, güzelle-, güzelleme, güzelleş-, güzellik, saksı güzeli

güzergâh [ÖM 1437] *sipīd ile siyāhından ¯güzer-gâh ister olursan / koma ihlāsı tevhīd ile, zamm eylegil īmānı* [akla karadan geçit istersen...] ‖ ~ ***Fa*** *guḏargāh* گذرگاه geçiş yeri, geçit, yol < ***Fa*** *guḏaştan, guḏar-* ,گذشتن گذر geçmek << ***OFa*** *vidaştan/vidartan* a.a. << ***İr*** *vi+ ?* → +GÂH

† Aynı HAvr kökünden ***Sans*** *vitarám,* ***Alm*** *weiter* "öte, ileri".

← İŞGÜZAR, MASLAHATGÜZAR, SERGÜZEŞT

güzide [AşP 1330] *toprāg oldı ol ¯güzīde iχtiyār* ‖ ~ ***Fa*** *guzīda* گزیده [pp.] seçilmiş, seçkin < ***Fa*** *guzīdan, guzīn* گزین ,گزیدن seçmek *+a* << ***OFa*** *vizīdan* a.a.

›› güzin

Levent Şahverdi Arşivi

H

ha : ***ünl*** uyarı, sorgu, olumlama, teşvik vs. ünlemi

← HABABAM

hab [Men 1680] *¯χāb* خواب *uyuku (...) ¯χābgāh: yatacak yer, düşek. (...) ¯χābχāne* || ~ ***Fa*** *χʷāb* خواب uyku ≈ ***Ave*** *χʷafna* a.a. << ***HAv*** **swep-no-* a.a. < ***HAv*** **swep-* uyumak → HİPNOTİZE

† ***HAv*** **sw-* > ***İr*** **χʷ* evrimi standarttır.

›› hab-ı gaflet, habgâh

hababam [Cum 1931] *Arkadaşım galiba! diye ¯hababam ¯ha asılıyordu.* || << ***TTü*** *ha babam de babam* zorlayarak ve ricayla iş yaptırmayı ifade eden deyim → HA, BABA

habaset [Sad 1574] *¯χabāset-i bātınesi* [içinin kötülüğü] || ~ ***Ar*** *χabāṯa(t)* خبائة [*#χbṯ* faʿāla(t) msd.] kötü olma, habis olma < ***Ar*** *χabuṯa* خَبُثَ kötü idi → HABİS

habbe [İrşM 1387] *meger kim bir ¯ḥabbe iksük tip revā bolur* || ~ ***Ar*** *ḥabba(t)* حبّة [*#ḥbb* faʿla(t) mr.] kabarcık, tane, tohum < ***Ar*** *ḥabb* حبّ a.a. → HAP

← HUBUBAT

haber [Kut 1069] *esen tip ¯χabar birdi* Ögdülmişe [sağ ve salim diye haber verdi Ö'ye] | [CodC 1303] *noua* [haber] - *Fa: ¯abar - Tr: ¯habar* || ~ ***Ar*** *χabar* خبر [*#χbr* faʿal msd.] bilme, bilgi, birinci elden bilinen şey ≈ ***Ar*** *χabara* خبّر denedi, sınadı, bizzat deneyerek öğrendi

›› haberci, haberleş-, haberleşme, habersiz, nabcr

← BİHABER, HABERDAR, İHBAR (MUHBİR), İLMÜHABER, İSTİHBAR, MUHABERE (MUHABERAT, MUHABİR)

haberdar [ÖM 1437] *Bugün hüsn mestisin ¯χaber-dār olmaduŋ benden* || ~ ***Fa*** *χabar-dār* خبردار haberli → HABER, +DAR

habip [Kut 1069] *¯ḥabīb savçı ḥaḳḳī üçün sev, adaş* [(Allah'ın) sevdiği elçi hakkı için sev, kardeş] || ~ ***Ar*** *ḥabīb* حبيب [*#ḥbb* faʿīl sf.] sevgili, dost < ***Ar*** *ḥabba* حَبَّ sevdi → MUHABBET

← AHBAP, EHİBBA

habire [LO 1876] *¯ha ¯bire ¯de ¯bire: ʿaleddevam manasına gelir.* || : ***ünl*** *ha bre* teşvik ünlemi (Rumeli ağzı) → HAY, BRE

habis [AşP 1330] *bilmeyen bu maʿnīyi kaldı ¯χabīs̱* || ~ ***Ar*** *χabīṯ* خبيث [*#χbṯ* faʿīl sf.] kötü niyetli, kötü huylu < ***Ar*** *χabuṯa* خَبُثَ kötü idi

›› habisleş-

← HABASET

habitat [EkşiS 2001] *¯habitat: bir canlının diğer canlılar ile kurduğu yaşam alanıdır.* || ~ ***İng*** *habitat* yaşanılan yer, çevre, ortam ~ ***Lat*** *habitatus* alışıldık, mutat, evcil < ***Lat*** *habitare* [den.] ikamet etmek, alışmak *+(t)°* < ***Lat*** *habēre, habit-* sahip olmak, elde etmek, almak << ***HAv*** **ghabh-ē-* < ***HAv*** **ghabh-* almak, vermek

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *habilis* > ***İng*** *able* "alışık", ***Lat*** *habitus* > ***İng*** *habit* "alışkanlık", ***Lat*** *debitus* > ***İng*** *debt, due, duty* "alınmış şey, borç" ve tam aksi anlamda ***İng*** *give, **Alm*** *geben* "vermek".

← ABİYE, İNHİBE, REHABİLİTE (DEBİL), RÖDÖVANS (DUTY-FREE)

hac [Kut 1069] *¯ḥacc erse tilekiŋ kerek neŋ tavar* [dileğin hacca gitmek ise mal servet gerek] | hacī "hacca giden, hacı" [MEd y. 1300] *kesti ¯hācī saçı ucındın = kıska kıldı ¯hācī saçın* || ~ ***Ar*** *ḥacc* حجّ [*#ḥcc* faʿl msd.] dinî amaçlı ziyaret, özellikle Mekke'yi ziyaret ≈ ***Aram*** *ḥaggā* חַגָּא [*#ḥgg*] yılın belli günü yapılan kutlama, bayram, festival (°Jastrow 423-424) ≈ ***İbr*** *ḥag* חַג [*#ḥgg*] a.a. < ***İbr/Aram*** *ḥagāg* dönmek, geri gelmek

† Karş. ***İbr*** *ḥagīgah* חֲגִיגָה "Pesah bayramı münasebetiyle Kudüs tapınağına yapılan ziyaret". † ***Ar*** *ḥacca* "kafatası deldi, kan çekti" fiiliyle anlam bağı kurulamaz. Fiilin diğer anlamları (2. "Mekke'ye haccetme", 3. "delil getirme") derivatiftir.

›› hacı, hacıla-, hacıyatmaz

← HÜCCET, ZİLHİCCE

hacamat "kadeh çekme" [Tezk 1341] *bir haccām Davud'ı ¯hıcāmet eylerdi. Davud aŋe bir dīnār vérdi.* | "a.a." [Yad <1421?] *ol yerin berāberinde ¯hıcāmet/hacāmet ideler tā kim kan bir gayri tarafa çekile gide* | "kan çekme" [KT 1900] *¯hacamat* حجامت*: Bedenin bir tarafını yarıp üzerine boynuz koyarak kan çekme ameliyatı.* | "... birini ölümcül olmayacak bir şekilde bıçakla vurma (argo)" [Cum 1932] *Kızcağzın suratını ¯hacamat etmeseydim şimdi gene beraber yaşıyacaktık.* || ~ ***Ar*** *ḥicāma(t)* حجامة [*#ḥcm* fiʿāla(t) msd.] kadeh çekme, tıbbi amaçla vantuz uygulama < ***Ar*** *ḥacama* حجم meme emdi, cildini emerek tümsek hale getirdi → HACİM

† Gelenekseł tıptaki anlamı kan çekmek değil, kadeh çekmektir. "Kan çekme" anlamının hangi aşamada belirdiği anlaşılamadı.

hacegân ~ ***Fa*** *χʷācagān* خواجه [çoğ.] hocalar, ulu kişiler < ***Fa*** *χʷāca* خواجگان hoca → HOCA

hacer [SülÇ 1409] *Eyle lezzetlü şekerdür bu şeker/ Kim katında* [yanında] *şeker ola bir ¯hacer* || ~ ***Ar*** *ḥacar* حجر [*#ḥcr* faʿal] taş

hacet [Kut 1069] *ay ilig bu tört ¯ḥācatım ḳıl ravā* [ey hükümdar, bu dört gereğimi yerine getir] | defi hacet "ihtiyaç giderme" [LO 1876] *¯defʿ-i hācet: Abdest bozmak.* || ~ ***Ar*** *ḥāca(t)* حاجة [*#ḥwc* faʿla(t) msd.] gerek, ihtiyaç < ***Ar*** *ḥāca* حاج gerekti

›› defi hacet

← İHTİYAÇ (MUHTAÇ)

hacim [Men 1680] *¯hacm* || ~ ***Ar*** *ḥacm* حجم [*#ḥcm* faʿl] 1. şişik, kabartı, ciltte tümsek, dirsekteki kabarık kemik, hamile kadın karnı, 2. cüsse, büyüklük < ***Ar*** *ḥacama* حجم meme emdi, cildini emerek tümsek yaptı

† *Hācim Muhiddin* adında geçen sözcük "hacamat eden, vantuzcu" anlamındadır.

Levent Şahverdi Arşivi

›› hacmen

← HACAMAT

hacip [Kut 1069] *iligke yakın χaşş ¯ḥācib erdi* [hükümdara yakın has saray hizmetkârı idi] || ~ ***Ar*** *ḥācib* حاجب [*#ḥcb* faʿil fa.] 1. perdeci, kapıcı, 2. saray hizmetçisi, mabeyinci < ***Ar*** *ḥacaba* örttü, sakladı → HİCAP

hacir [Men 1680] *¯hacr: menʿ etmek. Impedire, cohibere, interdicere.* ‖ ~ ***Ar*** *ḥacr* حجر [*#ḥcr* faʿl msd.] kısıtlama, yasaklama, engel < ***Ar*** *ḥacara* حجر kısıtladı, yasakladı, köstek vurdu (≈ ***Aram*** *#χgr* חגר tuttu, bağladı, ayağına köstek vurdu)

← HÜCRE, MAHCUR

haciz [Men 1680] *¯hacz* || ~ ***Ar*** *ḥacz* حجز [*#ḥcz* faʿl msd.] engel, bariyer, ayıraç, birinin bir hakkı kullanmasına engel olma < ***Ar*** *ḥacaza* حجز engelledi, ayırdı

›› haczet-

← MAHCUZ

hack hacker [Mil 1996] *siberuzay madrabazları (¯hacker), geçtiğimiz günlerde ABD Adalet Bakanlığı web sunucusuna sızarak...* | hackle- [Hür 2002] *Satanistler Diyanet'in sitesini ¯hack'ledi* || ~ ***İng*** *hack* 1. balta veya kaba bıçakla doğramak, 2. bir bilgisayar sistemine izinsiz girmek << ***Elİng*** *haccian* balta veya bıçakla doğramak << ***Ger*** **hakkōn* a.a.

›› hacker, hackle-

haç [CodC 1303] *bahtli kiniŋ oguli ¯ghačda kačan asildi* [kutlu kadının oğlu, ne zaman ki haçta asıldı] | [AşP 1330] *adı kāfir boynına almış χarāc / ḳıblesi gün ṭoğusı maʿbūdı ¯χaç* ‖ ~ ***Erm*** *χaç խաչ* 1. direk, kazık, 2. çarmıh

† ***Fa*** *χaç* (a.a.) Ermeniceden alıntıdır. Türkçe sözcük belki Acem kültür çevresinden kopyalanmış olabilir.

›› haçlı seferi, haçvari

haçan [ETü: Kaş 1073] *¯kaçan keldiŋ* <ne zaman geldin>, *¯kaçan barsa sen* <keşke gitsen> | [Kıp: CodC 1303] *tengri sêdân* [sendân] *¯hačan tuvmis* [tanrı (İsa) senden ne zaman ki doğmuş] || << ***ETü*** *kaçan* ne zaman, nasıl [soru zarfı] < ***ETü*** *kaç* [soru sıfatı] *+(I)n* → KAÇ

›› kaçan

had [Kut 1069] *ḳamuġ neŋe ¯ḥadd ol teŋi belgülüg* [her şeye sınır var, ölçüsü belli] | [Men 1680] *¯ḥadd e.: bilemek. (...) ¯ḥadden ziāde, ¯ḥadden tecāvüz, ¯ḥaddini bildürmek, ¯ḥaddi zātinde* ‖ ~ ***Ar*** *ḥadd* حدّ [*#ḥdd* faʿl msd.] 1. keskin kenar, özellikle bıçak ağzı, 2. sınır, 3. yasak, özellikle Kuran tarafından getirilen yasak < ***Ar*** *ḥadda* حدّ 1. biledi, 2. sınırladı, yasakladı

† Karş. ***Akad*** *eddu* "keskin (bıçak veya kılıç)". Aynı Arapça kökten *ḥidda* "keskinlik", *ḥadda* "demir bileme" ve *ḥadīd* "demir". † ***Ar*** *χaṭṭ* "çizgi" muhtemelen aynı nihai Sami kökünün varyant biçimidir.

›› haddini bil-

← HADDE, HADDİZATINDA, HAT (HATA, HATTAT), HİDDET, HUDUT, MAHDUT, SERHAT, TAHDİT

hadde [EÇ <1683] *¯ḥadde ol şeydir ki (...) niçe yüz delikleri vardır, andan kuyumciler ve sırmakeşler sırma ve tel çeküp rakīk iderler* || ~ ***Ar*** *ḥadda(t)* حدّة [*#ḥdd* faʿla(t) msd.] keskinlik, bilenme (özellikle kılıç, çelik), bileylenebilirlik < ***Ar*** *ḥadda* حادّ kesti → HAD

›› haddeci, haddehane

haddizatında [Men 1680] *¯ḥaddi ¯ẕātinde: Re vera, re ipsa, de facto* [gerçekte, aslında]. ‖ ~ ***Ar*** *fī ḥaddi'l-ḏāt* فى حدّا لذات kendi doğasının sınırları içinde § ***Ar*** *ḥadd* حدّ sınır + ***Ar*** *ḏāt* ذات öz, doğa, kişilik → HAD, ZAT

hademe "hizmetçiler" [CFürs 1501] || ~ ***Ar*** *χadama(t)* خدمة [*#χdm* faʿala(t) çoğ.] hizmetçiler < ***Ar*** *χādim* خادم [t.] hizmetçi --› HADİM

hadım "iğdiş" [Marz 1380] *eyitti: oşbu yakında oğluŋ ṭoğa. eyitti: hāy ne söylersin ben ¯χādimven.* | "hizmetçi & iğdiş" [Men 1680] *¯χādim: Famulus, famula* [hizmetçi kadın veya erkek], *& Eunuchus* [iğdiş] | [Göv 1930] *¯hadim: Hizmet eden, hizmetçi, hizmetkâr. (...) ¯hadım: Tenasül aleti kesilmiş erkek, tavaşi.* ‖ ~ ***Ar*** *χādim* خادم [*#χdm* fāʿil fa.] hizmetçi < ***Ar*** *χadama* خدم hizmet etti → HADİM

† *Hadım* "iğdiş" ve *hadim* "hizmetçi" biçimlerinin yazım yönünden ayrışması 20. yy.'da gerçekleşmiştir.

›› hadım ağası, hadımlık

hadim [AşP 1330] *cümle ten ¯χādim bunlar maχdūmdur* | [Tezk 1341] *gördüm ulu serāy ve ʿazāmetlü χāceler ve ¯χādimler* || ~ ***Ar*** *χādim* خادم [*#χdm* fāʿil fa.] hizmet eden, hizmetçi < ***Ar*** *χadama* خدم hizmet etti → HİZMET

← HADEME, HADIM

hadis [Rab 1310] *¯ḥadīṯ: Resūl ʿaleyhi's-selām andağ yarlıkar* [şöyle buyurur] *kim* | [İrşM 1387] *ol bātıl turur Kur'en birle takı ¯ḥadīṯ birle* ‖ ~ ***Ar*** *ḥadīṯ* حديث [*#ḥdṯ* faʿīl sf.] 1. olay, vaka, 2. Peygamber hakkında anlatılan anekdot < ***Ar*** *ḥadaṯa* حدث oldu, vuku buldu (≈ ***İbr*** *ḥādaṯ* חדש [*#χdṯ*] yeni olmak ≈ ***Aram*** *ḥadith* חדת [*#χdṯ*] yenilik, yenilemek)

← HADİSE (HAVADİS), İHDAS

hadise hadisat "[çoğ.]" [Gül 1317] *¯ḥādiṯāt(ı) نakşını dürdi felek* ‖ ~ ***Ar*** *ḥādiṯa(t)* حادثة [*#ḥdṯ* fāʿila(t) fa. f'em.] olmuş şey, yenilik, olay < ***Ar*** *ḥadaṯa* حدث oldu, vuku buldu → HADİS

›› hadisat

← HAVADİS

haf [Cum 1932] *Edirnekapılılardan kaleci, ¯santrhaf, sağ müdafi* | [Cum 1935] *sol ¯haf, sağ ¯haf* ‖ < ***İng*** *half-back* futbolda orta oyuncusu < ***İng*** *half* yarım << ***Ger*** **halbaz* yan, bir şeyin iki yüzünden her biri

›› hafbek, santrhaf

← HAFTAYM

Levent Şahverdi Arşivi

hafakan [Yad <1421?] *soğuk ~χafaḳān - soğukdan olan yürek oynamasının ʿalāmeti odur kim yüziniŋ rengi kurşun rengi gibi ola* | [KMuk 1665] *yüreğim ~hafakân eder, kuvvetim ve gözlerimiŋ nûru beni bırakdı* || ~ ***Ar*** *χafaḳān* خفقان [*#χfḳ* faʿalān msd.] kalbin hızlı atması, palpitasyon, titreme < ***Ar*** *χafaḳa* خفق titredi, kalbi hızlı attı

hafazanallah [OCK 1938] *~Hafazanallah, amcası bu işi duymuş olsa idi, çoktan evinizi sizin başınıza geçirirdi.* || ~ ***Ar*** *ḥafaẓnā allāh* Allah bizi korudu → HIFZ

hafız [AşP 1330] *ḳurʾān ḥıfẓ ola / ~ḥāfıẓ anı yidi ḳırʿatla bile* || ~ ***Ar*** *ḥāfiẓ* حافظ [*#ḥfẓ* fāʿil fa.] 1. koruyan, saklayan (Allah'ın sıfatlarından biri), 2. Kuran'ı ezberleyen < ***Ar*** *ḥafaẓa* حفظ korudu, sakladı → HIFZ

hafıza [Men 1680] *kuvveti ~hāfıza: Virtus retentiva, h. e. Memoria* [saklama yeteneği, yani bellek]. || ~ ***Ar*** *ḥāfîẓa(t)* حافظة [*#ḥfẓ* fāʿila(t) fa. fem.] saklayan, muhafaza eden (şey veya kadın) < ***Ar*** *ḥafaẓa* حفظ sakladı, muhafaza etti → HIFZ

hafi [Gül 1317] *bu ~χafî hâli bize eyle celî* [bu gizli durumu bize aşikâr eyle] || ~ ***Ar*** *χafîy* خفيّ [*#χfy* faʿīl sf.] gizli < ***Ar*** *χafā* خفا gizlendi, saklandı ≈ ***Aram*** *ḥaphā* חפי [*#ḥpy*] örtünmek

← HAFİYE, MAHFİ

hafif [İrşM 1387] *masχaralık vechi üze yāhûd ~χafîf körüp Nebi endāmını* || ~ ***Ar*** *χafîf* خفيف [*#χff* faʿīl sf.] ağır olmayan < ***Ar*** *χaffa* خفّ hafif idi, hafifledi

›› hafifle-, hafifmeşrep, hafifse-, hafiften, hiffet

← İSTİHFAF, KAVAF, TAHFİF

hafit [<1400] || ~ ***Ar*** *ḥafîd* حفيد [*#ḥfd* faʿīl sf.] torun

← AHFAT

hafiye [Men 1680] *~χafîyet: Res occulta, arcanum* [gizli şey, sır] *& genius daemonve in terra* [yer altında bulunan bir tür cin]. | [LO 1876] *~χafîye: (...) gizli memur, casus.* || ~ ***Ar*** *χafîya(t)* خفيّة [*#χfy* faʿīla(t) sf. fem.] gizli şey veya kişi < ***Ar*** *χafā* خفا gizlendi → HAFİ

hafniyum [TDK1 1945] *~hafniyum: Atomal ağırlığı 178,3 olan basit bir cisim.* || ~ ***YLat*** *hafnium* bir element ☼ 1923 Dirk Coster ve Georg von Hevesy, Dan. kimyacılar. < ***öz*** *Hafnia* Kopenhag kentinin Latince adı *+ium*

† Kopenhag'da keşfedildiği için.

hafriyat hafr [EÇ <1683] *Tikrīt ḳalʿası ḳurbinden ~ḥafr olunup* | [YOsm: KT 1900] *~hafriyāt: Kazmağa müteallik işler. Başlıca āsār-ı atika* [arkeoloji] *ve maden tahrîsiyçün yeri kazma ameliyatı.* || < ***Ar*** *ḥafr* حفر [*#ḥfr* faʿl msd.] kazma işi, kazı < ***Ar*** *ḥafara* حفر kazdı

† Arapça fiil *ḥarf* "sivri uçla kazıma, çizme" sözcüğünün kısmi anlam ayrışmasına uğramış metatezidir.

hafta [CodC 1303] *ebdomada - Tr: ~gafta vel jeti* [hafta veya yedi] | [Men 1680] *~hefte vul. ~hafta* || ~ ***Fa*** *hafta* هفته yedili şey, yedi günlük süre < ***Fa/OFa*** *haft* هفت yedi *+a* ≈ ***Ave*** *hapta-* a.a. << ***HAv*** **septṃ* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Sans*** *saptá* सप्त, ***EYun*** *ʰeptá ἑπτά*, ***Lat*** *septem*, ***Ger*** **sebun* > ***İng*** *seven*, ***Alm*** *Sieben* "yedi". Önseste ***HAv*** */*s/* > ***İr*** ve ***EYun*** */h/* standarttır.

← SEPTET

haftaym "futbolda devre arası" [Cum 1932] *ikinci ~haftayımda oyuna Balat'lılar başladı* || ~ ***İng*** *half-time* bir sürenin yarısı § ***İng*** *half* yarım + ***İng*** *time* zaman, süre → HAF, TAYMİNG

haham "Musevi din bilgini" [Men 1680] *~χaχam: (ex Hebr.) Sacerdos, Pontifex Judaeorum* || ~ ***İbr/Aram*** *ḥākām* חָכָם [*#ḥkm*] bilge, alim < ***Aram*** *ḥakam* bilmek, alim olmak → HAKİM[2]

† ***Ar*** *ḥakīm* "hakîm, hekim" sözcüğünün Aramice ve Geç İbranice eşdeğeridir. Sesliyi izleyen pozisyonda */b/p/g/k/d/t/* sesleri Aramice ve Geç İbranicede */v/ph/gh/kh/dh/th/* olarak telaffuz edilir.

›› hahambaşı

hahiş hah nahah [Men 1680] *~χāhü nāχāh* [ister istemez] *kızını aldı* | [LO 1876] *~χāhiş: istek, iltimas. ~χāhişker: talip.* || ~ ***Fa*** *χʷāhiş* خواهش istek, isteme < ***Fa*** *χʷāstan, χʷāh-* خواستن istemek *+iş*

›› hahişkâr, hahnahah

← BEDHAH, HAYIRHAH

haile "trajedi" [YOsm: KT 1900] *~hāile: Neticesi hevilnāk* [korkunç] *ve fāciʿ manzum tiyatro risalesi, Fr. tragédie.* || ~ ***Ar*** **hāʾila(t)* هائلة [*#hwl* fāʿila(t) fa. fem.] «korkutucu şey» < ***Ar*** *hāʾil* هائل [fa.] korkunç, korku veren < ***Ar*** *hāla* هال korkuttu → HAVİL

›› hailevî

hain [YusZ <1377] *ben tuz etmek hakkını bilsem gerek / ~χāin olmayup vefā kılsam gerek* || ~ ***Ar*** *χāʾin* خائن [*#χwn* fāʿil fa.] hıyanet eden < ***Ar*** *χāna* خان hainlik etti → HIYANET

›› hainlik, vatan haini

haiz [LO 1876] *~hāiz: Bir şeye nail ve malik.* || ~ ***Ar*** *ḥāʾiz* حائز [*#ḥwz* fāʿil fa.] sahip olan, elde tutan < ***Ar*** *ḥāza* حاز elde etti, sahip oldu → HAVZA

hak[1] [Kut 1069] *tapınmış teŋi ~ḥaḳ tegürgü kerek* [hizmet ettiği ölçüde hakkını ödemek gerek] | [Men 1680] *~hakk* "Türkler ve İranlılar şeddesiz olarak ~hak derler" ... *~hakkıne, ~hakkuŋüzde: De vobis (...) ~hakkından gelmek = cezâsın virmek (...) ~hakşinâs* || ~ ***Ar*** *ḥaḳḳ* حقّ [*#ḥḳḳ* faʿl msd.] «yasaya, hakikate veya erdeme uygun olma», 1. doğruluk, hakikat, yasallık, 2. Allah'ın sıfatlarından biri (≈ ***İbr*** *ḥuḳḳā* חֻקָּה «(taşa veya metale) oyulmuş şey», yasa, ferman, kural < ***İbr/Aram*** *ḥaḳaḳ* חקק [*#ḥḳḳ*] oymak, (taşa ve metale hakketmek)

† Aramice ve İbranice koph/ḳaf ile yazılan #ḥḳḳ חקק "oyma, kazıma" fiili Arapça kef ile #ḥkk حكّ eşdeğeridir. Sözcüğün nihai anlamının "taşa veya metale hakkedilmiş yazı, belge, kanun" olduğu anlaşılıyor.

›› hak getire, hak söz, hakça, hakket-, hakkı geç-, hakkında, hakkından gel-, hakkını ye-, haklı, hakşinas, haksız, haksızlık

← BİHAKKIN, ELHAK, EMRİHAK, HAK[2] (HAKKÂK, HOKKA, MİHENK), HAKİKAT (FİLHAKİKA, HAKİKİ),

Levent Şahverdi Arşivi

HAKKANİYET, HAKLA-, HUKUK, İHKAK (MUHİK), İSTİHKAK (MÜSTEHAK), NAHAK, TAHAKKUK, TAHKİK (MUHAKKAK, MUHAKKİK)

hak[2] [Men 1680] *¯hakk e.: kaşımak, kazımak. Scabere, excavare, fricare, perforare.* || *~ Ar ḥakk* حك [*#ḥkk* faʿl msd.] oyma, kazıma, kalemkâri < *Ar ḥakka* حكّ (metal veya ağacı) oydu, kazıdı (≈ *Akad ekēku* kazımak, kaşımak) → HAK[1]

† Aynı kökün Aramice biçimi ḳoph ile *#ḥḳ* 'dir. *Ar ḥuḳḳa* "hokka" sözcüğü Aramiceden alıntı olmalıdır.

›› hakket-

← HAKKÂK, HOKKA (HOKKABAZ), MİHENK

hak[3] [AşP 1330] *ʿâlem-i ¯χâkden gelen ¯χâkdür yine* [toprak aleminden gelen topraktır yine] || *~ Fa χāk* خاك toprak << *OFa χāk* a.a.

← HAKİ, HAKİPAY

hakan [ETü: Or 735] *bilge ¯kagan (...) tabgaç ¯kagan* [Çin hükümdarı] *(...) Tüpüt ¯kagan* [Tibet hükümdarı] | [ETü: UyY 759] *Ozmış tégin ¯χān bolmış* [Ozmış Tigin hükümdar olmuş] | [ETü: İyiP <1000] *lö ¯ḳānı erdinilig balıḳḳa orduḳa teggey siz* [ejderha hakanının mücevherli kentine ve sarayına ulaşacaksınız] | [ETü: Kaş 1073] <Türklerin en üst hükümdarına (al-maliku'l aʿzām) ¯χān unvanı verilir (...) ¯χākān ve ¯χān, her iki biçim kullanılır.> || << *ETü χaḳan/χaġan/χān* Türk hükümdarlarının unvanı

† İlk kez 4. yy.'a ait Çin kaynaklarında Hsien-pi devletinin hükümdarlarının unvanı olarak kaydedilmiştir (◦Claus 611); daha sonra Avar ve Türk hükümdarlarının unvanıdır. ◦BaileyH 34-35 İrani kökenli bir alıntı olma ihtimalini savunur.

›› Hakanî, hakanlık

← HAN[2] (HANIM), KAĞAN

hakaret [GülM 1429] *bir pādişāh dervīşler ṭāifesine ¯ḥaḳāret* [aşağılama] *gözi-yle naẓar itti* || *~ Ar ḥaḳāra(t)* حقارة [*#ḥḳr* faʿāla(t) msd.] hakir görme, aşağılama < *Ar ḥaḳara* حقّر aşağıladı

›› hakaretamiz

← HAKİR, TAHKİR

hakaretamiz [Cum 1930] *bu sabıkalı, heyeti hākimeye ¯hakaretamiz sözler söylemeğe başlamıştır.* || § *Ar ḥaḳāra(t)* حقارة + *Fa āmēz* آميز karışan, karıştıran (< *Fa/OFa āmēχtan, āmēz-* آميختن, آميز karışmak, karıştırmak) § *Fa/OFa ā-* آ yönelme, katılma, eklenme bildiren önek + *HAv *meik-/meiġ-* karışmak, karıştırmak → MİKS

hakem [AşP 1330] *pādişāhlar maḥkūm anuŋ ḥukmine / zīrā ol muṭlaḳ ¯hakemdür bu dīne* || *~ Ar ḥakam* حكم [*#ḥkm* faʿal] yargıç < *Ar ḥakama* حكَم hükmetti, yargıladı → HÜKÜM

hakeza [Gül 1317] *¯hākeẕā* || *~ Ar ḥā kaḏā* هٰكذا işte bunun gibi, böyle → KEZA

haki [Men 1680] *¯χākī: Terreus* [toprağa ait] *(...) ¯χākīler: Terrestres* [karasal, denizci zıddı) | [TDK1 1945] *¯hakî: "Toprakla ilgili" demek ise de dilimizde "yeşile çalar koyu sarı" anlamına kullanılır."* || *~ Fa χākī* خاكى toprağa ait, toprak gibi < *Fa χāk* خاك toprak +*ī* → HAK[3]

† *İng khaki* (a.a.) Urduca yoluyla Farsçadan alınmıştır.

hakikat [Kut 1069] *bular ol ¯ḥaḳīḳat bu dīn tirgüki* [onlardır, gerçekten, bu dinin direği] || *~ Ar ḥaḳīḳa(t)* حقيقة [*#ḥḳḳ* faʿīlā(t) sf. fem.] gerçek (ad), doğruluk < *Ar ḥaḳḳa* حقّ doğru idi → HAK[1]

›› hakikaten, hakikatli, hakikatsiz

← FİLHAKİKA, HAKİKİ

hakiki [AşP 1330] *ʿışḳ-ı ¯ḥaḳīḳī* [gerçek aşk] || *~ Ar ḥaḳīḳī* حقيقى [*#ḥḳḳ*] hakikate ait, gerçek (sıfat) < *Ar ḥaḳīḳa(t)* +*ī* → HAKİKAT

hakim[1] [GülM 1429] *nice ki ḥukme ¯ḥākim ola ʿālimül-ḥıkem* || *~ Ar ḥākim* حاكم [*#ḥkm* fāʿil fa.] yargılayan, yargıç < *Ar ḥakama* حكَم yargıladı, hükmetti → HÜKÜM

›› hakimiyet

hakim[2] [Kut 1069] *yime yaḳşı aymış otaçı ¯ḥakīm* [yine güzel söylemiş tabip alim] | [CodC 1303] *sen agiriχ kizi kaçan ... ¯hakimga aytmasang neçik saw bolgaysen* [sen hasta kızı? hekime söylemesen nasıl sağalırsın?] | [KT 1900] *¯hakîm: 1. Fevkalade akliyle ve ahlakı hasenesiyle mümtaz olan adam, feylesof. 2. Hikmet ve felsefe mütehassısı. 3. Kâffei ulûm ve fünûna vakıf olan adam, alim. 4. Fenni tıb müntesibi, tabib, doktor.* || *~ Ar ḥakīm* حكيم [*#ḥkm* faʿīl sf.] bilge, alim, filozof, tabip *~ Aram ḥākām* חָכָם bilge, alim < *Arum ḥakam, ḥakīm* חָכַם, חָכִים bilmek, tanımak, alim olmak → HÜKÜM

† *Ar ḥakama* fiili "yargılamak" ve "pekiştirmek" anlamlarını taşır. "Kitabi ilimlere hakim olma" anlamı aynı fiilin Aramicede özelleşmiş anlamından Arapçaya alıntıdır.

›› hakimane, hükema

← HAHAM, HEKİM, HİKMET

hakipay [Men 1680] *¯χāki pāyine yüz sürmek* || *~ Fa χāk-i pāy* خاك پاى ayak toprağı, birinin ayağını bastığı toprak → HAK[3], PA

hakir [AşP 1330] *kamu yirden olısaram ben ¯ḥaḳīr* [her yerden daha aşağıda olacağım] | [SN 1354] *Faḳīrüŋ olur ṭuhfesi hem ¯ḥaḳīr* [fakirin hediyesi hakir olur] || *~ Ar ḥaḳīr* حقير [*#ḥḳr* faʿīl sf.] aşağı, aşağılık, mütevazı < *Ar ḥaḳara* حقر aşağıladı → HAKARET

hakkâk [Men 1680] *¯hakkāk: Politor & sculptor gemmarum* [kıymetli taş işleyen ve cilalayan]. || *~ Ar ḥakkāk* حكّاك [*#ḥkk* faʿʿāl mesl.] hakkedici, oymacı, kalemkâr < *Ar ḥakka* حكّ oydu → HAK[2]

hakkaniyet [Men 1680] *¯haḳḳāniyet: Vera charitas, puritas amoris Dei* [gerçek ihlas, Allah sevgisinin tamlığı] || < *Ar ḥaḳḳānī* حقّانى [nsb.] hakka ilişkin, adil, doğru +*īya(t)* < *Ar ḥaḳḳ* حقّ → HAK[1]

›› hakkaniyetli

hakla|mak "yenmek, tepelemek" [Ata-TS <1500] *Cuhā'ya muḥtesiblik virmişler evvelā atasın ¯ḥaḳlamış* || < *Ar ḥaḳḳ* +*lA-* → HAK[1]

Levent Şahverdi Arşivi

† *Hakkından gelmek* deyiminden türetilmiş bir fiildir.

hal[1] [Kut 1069] *körür sen meniŋ ¯ḥālımı, saŋa bolsun ʿibrät* [halimi görürsün, sana ibret olsun] | [Men 1680] *¯hālden ¯hāle döndürmek, gendü ¯hālinde, nedür ¯hāliŋüz, her ne ¯hāl ise, beyāni ¯hāl etmek, tahammül olunacak ¯hāl kalmamak* | [LO 1876] *¯el-hāl: şimdiki zaman. (...) ¯hāliyen: imdi, şimdi. ¯fil ¯hāl: şimdicek.* || ~ *Ar ḥāl* حال [*#ḥwl* faʿl msd.] 1. dönüm, dönüşüm, evre, 2. değişken bir şeyin her bir evresi, durum, 3. şimdiki zaman < *Ar ḥāla* حَالَ döndü, dönüştü, evrelendi

† Arapça sözcüğün en temel anlamı "ay ve güneşin döngüsü" ve "evre" şeklindedir. Aynı kökten *Ar ḥawl* "yıl", *ḥīla* "döndürme, dolap". † Güncel Türkçede türev ve bileşikleri kısa *a* ile telaffuz edilir (*halbuki, arzuhalci, hallice, halsizlik, derhal* vb.). Bu nedenle şapka işaretiyle *hâl* yazılması gereksiz ve yanıltıcıdır.

›› hallen-, halleş-, hallice, halsiz, hüsnühal

← AHVAL, ARZUHAL, BEHEMEHAL, DERHAL, HÂLÂ, HALBUKİ, HALEN, HALET, HALİHAZIR, HALÜKÂR, HASBİHAL, HAVALE, HAVALİ, HEMHAL, HİLE, İHALE, İLMİHAL, İSTİHALE, LAHAVLE, MUHAL, TAHAVVÜL (MÜTEHAVVİL), TAHVİL

hal[2] [AşP 1330] *müşkili ¯ḥall itmege* [zorluğu çözmeye] *ḳādir ola* || ~ *Ar ḥall* حل [*#ḥll* faʿl msd.] çözme, çözüm < *Ar ḥalla* حَلَّ çözdü, (metal) eritti

›› hallet-

← HELAL, HULUL, HÜLLE, İNHİLAL, MAHAL (MAHALLE, MEHEL), MAHLUL, MÜNHAL, TAHLİL

hal[3] [Men 1680] *¯χalʿ: çıkarmak, koparmak, bir nesneyi izale edip koparmak, terk, azl.* || ~ *Ar χalʿ* خلع [*#χlʿ* faʿl msd.] 1. giysisini çıkarma, soyma, 2. makamdan alma, tahttan indirme < *Ar χalaʿa* خلع (giysi) çıkardı, soydu

← HİLAT

hal[4] "Paris'te meyve ve sebze çarşısı" [Alhsan 1891] || < *iz (Fr) Les Halles* Paris'te meyve ve sebze pazarının bulunduğu binalar < *EFr halle* salon ~ *Ger *hallō* büyük kapalı mekân, salon, oylum << *HAv *kol-* < *HAv *kel-*[2] kapatmak, örtmek, gizlemek → KİLER

← HOL (MÜZİKHOL)

hala "annenin kızkardeşi" [Tefs <1300] || [Men 1680] *¯χālet seu ¯χāle, vul ¯hala: Matertera. Tante du costé de la mere.* | "babanın kızkardeşi" [LO 1876] *¯hala* خالة: *Peder hemşīresi.* || ~ *Ar χāla(t)* خالة [*#χwl* faʿla(t) mr.] teyze, annenin kızkardeşi < *Ar χāl* خال dayı

† "Babanın kızkardeşi" anlamı Türkçeye özgüdür.

›› halazade

hâlâ [Fuz 1535] *Billah bu yaman mıdur ki ¯ḥālā / Emvātı söz ile kılduŋ ihyā* | **haliya** [Men 1680] *¯hālā & ¯hāliyā: Nunc, ad praesens, modò* [şimdi, hali hazırda, halen]. || ~ *Ar ḥālan* حالاً [zrf.] şimdiki zamanda, şimdi < *Ar ḥāl* حال [*#ḥwl*] şimdiki zaman, varolan durum *+an* → HAL[1]

† Arapça yazıda *halen* ve *hālâ* aynı şekilde حالاً yazılır.

halas [CodC 1303] *redimo - Fa: ¯χalas mekunem ... redempcio - Fa: ¯χalasi* [halasī] | [SN 1354] *ne χāṣıl kişiden ki ʿāṣī ola / tamudan nitesi ¯χalāṣı ola* [cehennemden nasıl kurtulsun?] || ~ *Ar χalāṣ* خلاص [*#χlṣ* faʿāl msd.] arınma, azat olma, kurtulma < *Ar χalaṣa* خَلَصَ arındı, kurtuldu

← HALASKÂR, HALİS, HULUS, HÜLASA, İHLAS (MUHLİS), İSTİHLAS, MAHLAS, TAHLİSİYE

halaskâr "kurtarıcı, Fr *libérateur* karşılığı" [YOsm: Tanin 1912] || § *Ar χalāṣ* خلاص kurtuluş, kurtulma + *Fa kār* كار eden → HALAS, KÂR

† 1912'ye doğru silahlı kuvvetler içinde popülerlik kazanan bir deyimdir. *Ar χalāṣ* edilgen yapıda olup "kurtulma" anlamına geldiği için, *kâr* ilavesiyle aktif anlam yüklenmesi tuhaftır. † 1926'da Meclis kararıyla Mustafa Kemal Paşa'ya verilen *Halaskâr Gazi* unvanı muhtemelen 1912 olaylarına referans taşır.

›› halaskâran

halat "gemilerde kullanılan kalın ip" [Pir 1521] || ~? ***OYun*** *kalōdion* κᾰλωδιο [küç.] urgancık < ***EYun*** ***kalōs, kalod-*** *κάλως, κᾰλοδ-* urgan *+ion*

† Karş. ◦LF §777. Ancak Kahane ve Tietze'nin önerisi ses evrimi bakımından fazlasıyla problemlidir. Osmanlı kaynaklarında halat'ın *âlet* çoğulu olan *âlât* 'tan bozma olduğu belirtilir; ancak bu tez de zayıftır.

halavet [Fer <1451] *İki gönleklü iymân ¯halâvetin bulmaz* || ~ *Ar ḥalāwa(t)* حلاوة [*#ḥlw* faʿāla(t) msd.] tatlılık, şirinlik < *Ar ḥalā* حلا tatlı idi, tatlandı → HELVA

halay [Ana 1932] *¯halay (Orta Anadolu): el ele tutarak zuma ve davul karşısında yapılan oyun* || ~ ***Kürd*** *hilayi/halayi* ayağa kalkma, oynama < ***Kürd*** *hildan/haldan* oynamak, zıplamak

† Gördüğümüz en erken örnek 1928 basımı Anadolu Halk Şarkıları defter 6'dadır. Burada güzel he-elif-lam-elif-ye ile yazılmış ve ne olduğu açıklanmıştır, bilinen bir tabir olmadığı bellidir. (Aslan Memiloğlu)

halayık "mahlukat" [Kut 1069] *törütti ¯χalāyiḳ öḏ öḏlek bu kün* [mahlukları ve zaman ile zamaneyi, bu günü o yarattı] | "... hizmetçiler" [YusZ <1377] *Daχı aldı kız oğlanlar ¯χalāyıḳ / χūri sanur gören bunları bayık* || ~ *Ar χalāʾiḳ* خلائق [*#χlḳ* faʿāʾil çoğ.] 1. canlı varlıklar, mahlukat, 2. hane halkı, hizmetçi ve bağımlılar < *Ar χalīḳa(t)* خليقة [t.] yaratılmış alem, yaratı → HALK[2]

halbuki [Delil-TS 1481] *¯ḥāl bu ḥāl ki ol kavm tefekkürde idi* | [Men 1680] *¯ḥāl budür ki: Res est, quod ...* [durum şu ki] → HAL[1], BU[1], KI

† ***Fa*** *ḥāl ān ki* deyiminin tercümesidir.

haldır [LO 1876] *¯ġaldır ¯ġuldur: araba koşturma sesi.* || : ***onom*** tekerlek sesi, mekanik çalışma sesi → HAR[2]

›› haldır huldur

Levent Şahverdi Arşivi

hale [Sad 1574] *aʿdā gelüp ol māh-i saltanāt-penāhı ¯hāle-vār ıhāta eylemişdür* [düşman gelip saltanatın odağı olan o ayı hale gibi çevrelemiştir] || ~ ***Ar/Fa*** *hāla* هالة [*#hwl* faʿla(t) mr.] ayla ~ ***EYun*** *ʰálos ἅλως* daire, çember, ay ve güneşin yüzü, aziz tasvirlerinde görülen hale

† ***İng*** *halo* (a.a.) nihai olarak Yunancadan alınmıştır.

›› halelen-

halef [KFT <1421] || [Sad 1574] ¯*χalef-i χılāfet-şiʿār* || ~ ***Ar*** *χalaf* خَلَف [*#χlf* faʿal sf.] birinin ardından gelen veya yerine geçen, ardıl < ***Ar*** *χalafa* خَلَفَ 1. (birinin) yerine geçti, ardından geldi, 2. birinin ardından konuştu, topluluktan ayrı düştü ≈ ***Aram*** *χālaf* חֲלַף 1. geçme, 2. yerine geçme, mübadele etme

† ***Ar*** *χlf* fiilinin anlam gelişmesi, "geçmek" >"yerine geçmek" > "ardından konuşmak, muhalefet etmek" şeklindedir. Aramicede aynı fiil "geçmek" > "yerine geçmek" > "mübadele etmek, alıp satmak" şeklinde evrilmiştir.

← HALİFE (HİLAFET, KALFA), HİLAF (MUHALEFET), İHTİLAF (MUHTELİF)

halel [Marz 1380] *konuk bildi kim ¯χalel* [bozukluk] *oğlan gözindedür* | [GülM 1429] *geminüŋ ¯χalel* [hasar] *irmiş yiri vardur ol araya koyavuz* ‖ ~ ***Ar*** *χalal* خَلَل [*#χll* faʿal msd.] 1. bozma, yırtma, delme, 2. bozukluk, hasar, yırtık < ***Ar*** *χalla* خَلَّ bozdu, hasar verdi

← İHLAL, İHTİLAL

halen [KT 1900] ¯*hālen: Şimdiki halde, hali hazırda.* || ~ ***Ar*** *ḥālan* [zrf.] şimdi, halihazırda --› HAL[1]

† HÂLÂ sözcüğünün yapıca eşdeğeri olup Arapça yazılışı aynıdır. HÂLÂ deyiminin "süregelen zamanda" anlamı kazanması üzerine 19. yy sonlarına doğru ayrı sözcük olarak değerlendirilerek sözlüklere dahil edildiği görülüyor.

halet [MEd y. 1300] *sovukladı cimāʿ ¯ḥāletinde er* | [Marz 1380] *bu sarb ¯ḥāletden* [zor durumdan] *ve bu müşkil vāḳıʿadan kurtılasın* || ~ ***Ar*** *ḥāla(t)* حالة [*#ḥwl* faʿla(t) mr.] hal, durum, evre < ***Ar*** *ḥāla* حالَ döndü, dönüştü --› HAL[1]

›› haleti ruhiye

halhal [MEd y. 1300] ¯*χalχāl urundı tişi* [kadın halhal takılı] || ~ ***Ar*** *χalχāl* خلخل [*#χl* q.] ayak bileziği < ***onom*** *χalχala* خلخل şangır şungur etti

halı [CodC 1303] *panellum - Fa & Tr:* ¯*χalan (...)* ¯*Gali: tapetum* | [SiyD-TS 1388] *evvel bir kalın ābā aldılar ev içinde ¯kalı yirine döşemek içün* | [Men 1680] ¯*χālī p*[ers]. *t*[urc]. *vul.* ¯*halı: Tapes major* [büyük halı]. || << ***OTü*** *kalın/kalı/χalı* döşemelik ağır kumaş, halı ≈ ***Fa*** *χalī* خالی a.a. → KALIN

† Farsça ve Türkçe pazar dilinde ortak olan sözcük ilk kez Arap coğrafyacısı Yāküt (ö.1229) tarafından kaydedilmiştir.

›› halı saha, halıcı

← HALIFLEKS

halıfleks "kaplama yer halısı" [Mil 1976] *Sen düşmeseydin biz ¯halıfleks koymayacaktık* || ~ ***marka*** *Halıfleks* kauçuk tabanlı yer halısı markası ☼ 1971. → HALI, FLEKSİBL

hali [Kut 1069] *ilig bir kūn oldrup özi yalŋuzun / evin ḳıldı ¯χālī* [hükümdar bir gün yalnız oturup evini ıssız kıldı] || ~ ***Ar*** *χāli* خالٍ [*#χlw* fāʿil fa.] yalnız, tenha, ıssız, yoksun < ***Ar*** *χalā* خلا yalnız idi → HELA

haliç [Men 1680] ¯*χalīc: deŋiz kulağı. Sinus maris.* || ~ ***Ar*** *χalīc* خليج [*#χlc* faʿīl sf.] çekinti, nehirden çekilen kanal, deniz kıyısındaki lagun, körfez < ***Ar*** *χaluca* خلج kıvrandı

halife [AşP 1330] *bu ¯χālīfe kim kopar erden kopar* || ~ ***Ar*** *χalīfa(t)* خليفة [*#χlf* faʿīlā(t) sf. fem.] birinin yerine geçen, halef; İslam hükümdarı < ***Ar*** *χalafa* خَلَفَ yerine geçti, ardından geldi (≈ ***Aram*** *ḥalaph* חֲלַף [*#ḥlp*] yerine (edat)) → HALEF

›› halifelik, hulefa

← HİLAFET, KALFA

halihazır § ***Ar*** *ḥāl* حال durum + ***Ar*** *ḥāḍir* حاضر şimdiki → HAL[1], HAZIR

halik [Kut 1069] *törütügli ¯χāliḳ ne kolsa kılur* [yaratan yaradan ne dilerse kılar] | [SVel <1321] *Uslular hayrān kalur bu sözlere / Kim χalāyık ¯χāliḳı nite göre?* || ~ ***Ar*** *χāliḳ* خالق [*#χlḳ* fāʿil fa.] yaratan, Allah'ın sıfatlarından biri < ***Ar*** *χalaḳa* خلق yarattı → HALK[2]

halim [AtH <1250 (1444)] *raʿiyyatḳa muşfīḳ salīm til ¯ḥalīm* [gözetimi altındakilere şefkatli, dili halim ve selimdir] || ~ ***Ar*** *ḥalīm* حليم [*#ḥlm* faʿīl sf.] yumuşak huylu < ***Ar*** *ḥaluma* حَلُمَ yumuşadı → HİLM

›› halim selim, Halime

halis [MEd y. 1300] ¯*χāliṣ ḳıldı ʿazmini iş üze* || ~ ***Ar*** *χāliṣ* خالص [*#χlṣ* fāʿil fa.] arı, saf, temiz < ***Ar*** *χalaṣa* خلص arındı, kurtuldu → HALAS

›› halisleş-

halita [Men 1680] ¯*χalīṭ: Mixtus, permistus, consors (...) genus miscellaneum* [karışık, karışım], *ac pec. pabulum e foeno et stramine mixtum* [özellikle karışık hayvan yemi]. | [LO 1876] ¯*χalīṭa* خليطة*: karıştırma ilaç.* | [YOsm: KT 1900] ¯*χalīṭa: iki şeyden ve alelhusus iki madenden müteşekkil madde.* || < ***Ar*** *χalīṭ* خليط [*#χlṭ* faʿīl sf.] karışık < ***Ar*** *χalaṭa* خَلَطَ karıştırdı → HALT

† "Maden alaşımı" anlamı 19. yy sonlarından önce görülmez.

halk[1] [Kut 1069] *yula erdi ¯χalḳḳa ḳaraŋḳu tüni* [ışık idi halka karanlık gecede] | [AşP 1330] *cümle ¯χalḳuŋ ādemīdür yigregi* [tüm yaratılmışların en hayırlısı insandır] || ~ ***Ar*** *χalḳ* خلق [*#χlḳ*] herhangi bir insan topluluğu, ahali ≈ ***Aram*** *χelḳā* חֶלְקָא [*#χlḳ*] pay, bölük, kısım < ***Aram*** *χālaḳ* חלק pay etmek, bölmek → HALK[2]

† *χalaḳa* fiilinin "pay etme" anlamı Arapçada mevcut değildir. Aramice sözcük ***EYun*** *dēmos* "1. pay, bir yana ayrılan kısım, 2. halk, ahali" deyiminin tam çevirisidir.

›› halkçı, halkevi, halkoyu

Levent Şahverdi Arşivi

halk² [GülS 1391] || ~ ***Ar χalḳ*** خلق [*#χlḳ* faʿl msd.] yaratma, yaratış < ***Ar χalaḳa*** خلق yarattı ≈ ***Aram χālaḳ*** חלק [*#χlḳ*] pay etme, düzeltme, düzenleme

›› halket-

← HALAYIK, HALİK, HALK[1], HİLKAT, HULK (AHLAK), MAHLUK

halka [CodC 1303] *annellus* [halka] - *Fa: ˜ghalχa - Tr: ˜ghalχa vel toga* [halka, toka] | "... çember şeklinde hamur işi" [EÇ <1683] *çakıl ekmeği ve safî somunu ve yağlı ˜halkası ve katmer kāhîsi ve yezd çöreği* || ~ ***Ar ḥalḳa(t)*** حلقة [*#ḥlḳ* faʿla(t) mr.] yüzük, halka, zincir baklası

›› halkalan-

hallaç [Gül 1317] *biri ˜ḥallāc u biri ḥammāl olur* | [Hal 1477] *˜ḥallāc pamuğı atdukdan soṇra* || ~ ***Ar ḥallāc*** حلاج [*#ḥlc* faʿāl mesl.] pamuk atıcı < ***Ar ḥalaca*** حلج özel değneği ile pamuk attı (▫Lane 1:626)

halojen [TDK1 1945] *˜halojen: Tuzveren.* || ~ ***Fr halogène*** 1. kimyada klor ve benzeri elementler grubu, 2. bu gruptan gazları kullanan lamba ☼ Jakob Berzelius, İsv. kimyacı (1779-1848). § ***EYun ʰáls, halo- ἁλς, ἁλο-*** tuz (<< ***HAv *sal-d-*** a.a.) + ***EYun genḗs, genēt- γενής, γενητ-*** doğuran → SALÇA, +JEN

† Kimyasal tuzların bileşiminde yer aldıkları için.

halt "karışım" [MŞ <1400] *ġalīz ˜χıltlar ... issi ˜χıltlar ... balġamī ˜χıltlar ... sevdāvī ˜χıltlar* | "... laf karıştırma, hezeyan" [Sel 1600] *ağlayup ˜χalṭ-ı ˜kelām eylemişler* || ~ ***Ar χalṭ/χiḷṭ*** خلط [*#χlṭ* faʿl msd.] 1. karışım, karıştırma, 2. eski tıpta insan bünyesini belirleyen dört maddenin her biri < ***Ar χalaṭa*** خلط kardı

›› halt et-, halt karıştır-, halt ye-

← HALİTA, İHTİLAT (MUHTELİT)

halter[1] [Vakit 1928] *21 milletin iştirak ettiği ˜halter müsabakasındaki muvaffakiyetimiz* ‖ ~ ***Fr haltère/haltéres*** spor amacıyla kaldırılan ağırlık << ***OLat halteres*** a.a. ~ ***EYun ʰaltḗres ἁλτήρες*** a.a. < ***EYun ʰallomai, ʰalto- ἅλλομαι*** sıçramak, ani hareketle kalkmak → SALTO

halter[2] [Mil 2000] *Şimdi moda ˜halter yaka* ‖ ~ ***İng halter*** 1. hayvan veya insan boynuna takılan ip, koşum, yular, 2. giyside ip şeklinde boyun askısı << ***Eİng hælfter*** a.a. < ***Ger *halb-*** tutmak, iki şeyi birbirine bağlamak

† Spor aracı olan halter ile etimolojik bağı yoktur.

halükār → HAL[1], KÂR

›› her halükârda

halüsinasyon [Cum 1937] *Ben kendi hesabıma buna cinnet diyemem. ˜Halüsinasyon veya divagasyon diyebiliriz.* || ~ ***Fr hallucination*** hezeyan << ***OLat hallucinatio*** hezeyan, sayıklama < ***OLat hallucinari*** aklı şaşmak, sayıklamak +***()tion*** < ***EYun ʰalýks ἀλύξ*** bunaltı, kâbus < ***EYun ʰalýssō ἀλύσσω*** bunalmak

›› halüsinatif, halüsinojen

halvet "zaviye, inziva hücresi" [AşP 1330] *güşelerde bir evi ˜χalvet kılur* | "... hamamda hücre" [EÇ <1683] *on kumalu ve iki ˜χalvetlü ve bir latîf cāmekānlu āb u hevāsı latîf hammām* || ~ ***Ar χalwa(t)*** خلوة [*#χlw* faʿla(t) msd.] yalnızlık, tenhalık, inziva yeri < ***Ar χalā*** خلا yalnız idi, inzivaya çekildi → HELA

›› halvet ol-, halvete gir-

ham halat [EÇ <1683] *˜χām ˜χalad: çerçi esvabı* [Maraş Türkmenleri lehçesinde] | [LO 1876] *˜χām ˜χalad* خام خلاد [kaba ve hoyrat kimse] || << ***TTü χām aχlad*** olgunlaşmamış yaban armudu → HAM[1], AHLAT

† Aynı anlamda ***ham armut*** deyimi 20. yy ortalarına dek sözlüklerde mevcuttur.

ham[1] [CodC 1303] *crudus - Fa: ˜gham - Tr: ċiyg* | [AşP 1330] *niçe ˜χāmlar köynilüben nerm olur* [pişip yumuşar] | ham madde [Cum 1930] *˜ham ˜madde halindeki kozanın bize getireceği para* || ~ ***Fa χām*** خام 1. pişmemiş, çiğ, 2. olgunlaşmamış

† Farsça sözcük ***EYun ōmos, Erm hum հում*** ve ***Sans áma अम*** (a.a.) muhtemelen eşkökenlidir.

›› ham ervah, ham hayal, ham madde, hamla-, hamlaş-, hamlık

← HAM HALAT

ham[2] [Cum 1948] *˜ham hum şaralop Hikmet Bey* || : ***onom*** yeme veya yutma sesi

›› ham hum şarolop, ham yap-

hamak [Bah 1924] *˜hamak: Uçları bir yere iliştirilerek salıncak şekline sokulan (...) yatak* || ~ ***Fr hamac*** iki ağaç arasına gerilen salıncaklı yatak ~ ***İsp hamaca/hamaque*** a.a. ☼ 1526 Gonzalo Fernández de Oviedo, İsp. tarihçi. ~ ***Tainо hamaka*** a.a.

† Orta Amerika yerli dillerinden.

hamakat [Marz 1380] *her çend ki ˜ḥamākat esrügine dınmak yok* [?] | [Fer <1451] *Gelen χalḳdan her kim bu sözi işitdise meliki ˜ḥamāḳate nisbet ėtdi* [krala ahmaklık yakıştırdı]. || ~ ***Ar ḥamāḳa(t)*** حماقة [*#ḥmḳ* faʿāla(t) msd.] ahmak olma, aptallık < ***Ar ḥamuḳa*** حمق ahmak idi → AHMAK

hamal [CodC 1303] *portator - Fa & Tr: ˜χamal* || ~ ***Ar ḥammāl*** حمال [*#ḥml* faʿāl mesl.] yük taşıyıcı < ***Ar ḥamala*** حمل yük taşıdı → HAMI.

›› hamaliye, hamallık, hanımal

hamam [Tezk 1341] *Sūfyan bir gün ˜ḥammāma girdi, bir emred kul dakı ˜ḥammāma girdi* | [K&B 1835] *˜hamam böceği: Sorte de scarabée qui se trouve dans les bains.* || ~ ***Ar ḥammām*** حمام [*#ḥmm* faʿʿāl mesl.] «çok ısıtan», ılıca, kaplıca < ***Ar ḥamma*** حم kızdı, ısındı (≈ ***İbr/Aram ḥāmam*** חמם [*#ḥm*] kızma, sıcak olma ≈ ***Akad emēmu*** a.a.)

›› hamam böceği, hamamcı

← HAMİYET, HUMMA

hamarat "çalışkan (sıfat)" [Men 1680] *˜hamarat & ˜hamārāt: vul. çalışkan, çapük.* | [Ana 1932] *˜hamarat (Bodrum); ˜amarat (Ankara): işgüzar, çalışkan."* || ~? ***Ar ʿimāra(t)*** mamurluk, şenlik (isim) → İMARET

† Anadolu halk ağızlarında *ayn* > */h/* evrimi tipiktir.

Levent Şahverdi Arşivi

hamaset [Men 1680] *¯hamāset: Vehementem & constantem esse (in religione).* || *~ Ar ḥamāsa(t)* حماسة [*#ḥms* faʿāla(t) msd.] (dinde ve kavgada) şeci ve cesur olma, fanatizm < *Ar ḥamisa* حمس şeci ve tavizsiz idi

›› hamasi, hamasileş-

hamburger [Mil 1961] *yeni tarifede (...) ¯Hamburger 100'den 75'e ve soğuk etli sandviç 80'den 65 kuruşa indirilmiştir.* || *~ İng hamburger* bir tür ekmek arası köfte < *öz Hamburg* Almanya'da bir kent

† Modern anlamı 1885 ile 1900 yılları arasında ABD'de doğmuştur.

← ÇİZBURGER

hamd [AtH <1250 (1444)] *ilāhī öküş ¯ḥamd ayur men saŋa* [tanrım çok hamd ederim ben sana] || *~ Ar ḥamd* حمد [*#ḥmd* faʿl msd.] övme, yüceltme < *Ar ḥamada* حَمِدَ övdü, yüceltti

›› hamdolsun

← ELHAMDÜLİLLAH, HAMDÜSENA, MUHAMMET

hamdüsena [Men 1680] *¯hamdü ¯senā li mevlā* || *~ Ar ḥamd wa ṯanāʾ* حمد و ثناء övme ve yüceltme (özellikle Allahı) → HAMD, SENA

hami [Sad 1574] *¯hāmiyān-i rūy-i zemīn* [yeryüzünün koruyucuları] | [Men 1680] *¯hāmī: yaramazdan saklayıcı. Protector, defensor, tutor.* || *~ Ar ḥāmi* حامٍ [*#ḥmy* fāʿil fa.] himaye eden, koruyan < *Ar ḥamā* حَمَا korudu --› HİMAYE

hamil [Rav 1449] *çü ¯hāmil eyledüm bu ʿahde cānı* || *~ Ar ḥāmil* حامل [*#ḥml* fāʿil fa.] taşıyan < *Ar ḥamala* حَمَلَ yüklendi, taşıdı --› HAML

← HAMİLE

hamile "gebe" [Rab 1310] *ol keçe kamuġ hatunlarığa bardı seksen tokuzı ¯ḥāmile bolmadı birisi ¯ḥāmile boldı, bir oğlı tuğdı* | [GülM 1429] *bir dervişüŋ fakīresi ¯ḥāmile oldı* || < *Ar ḥāmil* حامل [*#ḥml* fāʿil fa.] taşıyan, yüklü < *Ar ḥamala* حَمَلَ yük taşıdı → HAMİL

† Karş. *Ar ḥāmila(t)* "taşıma aracı, evrak çantası, uçak gemisi". "Gebe" anlamı Farsça ve Türkçeye özgü görünüyor.

haminne [KT 1900] *¯hanım ¯nene: büyük valide.* || < *TTü hanım nine* büyük anne --› HANIM, NİNE

hamiş [LO 1876] *¯hāmiş: Kitabın derkenarı.* || *~ Ar hāmiş* هامِش [*#hmš* fāʿil fa.] 1. ısıran, 2. sayfa kenarı notu < *Ar hamaša* هَمَشَ ısırdı

hamiyet [Kut 1069] *uluġ tutsa ¯ḥamyat arslanlayu* [aslan gibi hamiyeti yüksek tutsa] | [Bas 1870] *ecdadımızın kazandığı ¯ḥamīyetperverlik şānı* || *~ Ar ḥamīya(t)* حميّة [*#ḥmw* faʿla(t) msd.] ateşli öfke, vatan ve din ateşi < *Ar ḥamā* حَمَا kızdı, akkor oldu, öfkelendi → HAMAM

›› hamiyetperver

haml [İrşM 1387] *iki zannı rāstı ol revā bolur anıŋ işini ¯ḥaml kılmak birle ṣevāb üze* || *~ Ar ḥaml* حَمْل [*#ḥml* faʿl msd.] taşıma < *Ar ḥamala* حَمَلَ yük taşıdı, yüklendi

›› haml et-

← HAMAL, HAMİL (HAMİLE), HAMLE, HAMULE, İHTİMAL (MUHTEMEL), TAHAMMÜL (TAHAMMÜLFERSA)

hamle [MEd y. 1300] *¯ḥamle kılışdı = depnüşdi iki buğra* [iki erkek deve tepişti] || *~ Ar ḥamla(t)* حَمْلة [*#ḥml* faʿla(t) mr.] yüklenme, atılım, saldırı < *Ar ḥamala* حَمَلَ yüklendi → HAML

›› hamleci, kalkınma hamlesi

hamr [AşP 1330] *birisi ¯χamr u velākin χoş ḥalāl* | [Men 1680] *¯χamir, ¯χamr & ¯χamret: Vinum.* || *~ Ar χamr* خمر [*#χmr* faʿl msd.] şarap (≈ *Ar χamara* خمر kabardı, mayalandı) *~ İbr/Aram χamar/χəmar* חמר şarap < *İbr/Aram χāmar* kızmak, kızarmak → AHMER

† Arapça "(şarap) mayalanmak, (hamur) kabarmak" anlamına gelen *χamara* fiili isimden türetilmiş olmalıdır. Karş. HAMUR.

← HAMUR, MAHMUR

hamra [İsk 1389] *lālenüŋ yanaχları ¯hamrā-idi / nergisüŋ raʿnā gözi kehlā-idi* | [Men 1680] *¯hamrā: Rubra, rusa* [kızıl (dişil)] *& Barbari, ab Arabibus distincti* [Arap olmayan, barbar]. || *~ Ar ḥamrāʾ* حمراء [*#ḥmr* faʿlā fem.] kızıl (şey veya dişi) < *Ar aḥmar* أحمر [afʿal sf.] kızıl → AHMER

† *Ahmer* sıfatının Arapça dişil halidir. *El-hamrā,* Kurtuba'daki Endülüs sarayının lakabıdır.

›› elhamra

hamsi [Amr <1481] || "a.a." [EÇ <1683] *¯χapsī balığıdur. Rūz-i χamsīnde zāhir olduğu içün ¯χamsī balığı dérler.* || *~ Yun χámpsi χάμψι* Karadeniz'e özgü bir balık

† Yunanca sözcük Pontos lehçesine has olup, nihai kökeni belirsizdir.

hamsin [Men 1680] *¯χamsīn: elli & beş parmak, beş vakt namaz.* | [LO 1876] *¯χamsīn: kışın nısf-ı ahiri* [kışın ikinci yarısı]. || *~ Ar χamsīn* خمسين [*#χms*] 1. elli, 2. kışın erbain adı verilen en soğuk kırk gününden sonra gelen elli günlük süre < *Ar χamsa(t)* خمسة beş

← TAHMİS

hamster [ML 1969] || *~ İng hamster* bir tür küçük kemirgen *~ Alm Hamster* a.a. << *EYAlm hamustro ~ Slav χomęstorb* a.a.

hamule [Men 1680] *¯hamūle: Portata, jumentum onerarium, talis camelus* [yük & yük hayvanı, deve gibi] || *~ Ar ḥamūla(t)* حَمُولة [*#ḥml* faʿūlā(t) msd.] yük hayvanı, bir hayvanın taşıdığı yük < *Ar ḥamala* حَمَلَ taşıdı → HAML

hamur [CodC 1303] *pasta - Tr: ¯χamir* | [Men 1680] *¯χamīr vul. ¯χamur: ʿacin içine kattıkları māye (...) & ipsa massa subacta* [ve ayrıca, mayalanmış hamurun kendisi] | hamursuz [LO 1876] *¯χamursuz bayramı* || *~ Ar χamīr* خمير [*#χmr* faʿīl sf.] kabarmış, mayalanmış, mayalanmış hamur < *Ar χamara* خمر kabardı, mayalandı → HAMR

† Arapçada *ʿacīn* yoğrulmuş fakat mayalanmamış, *χamīr* mayalanmış hamurdur. Türkçede bu ayrım mevcut değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› hamur işi, hamurkâr, hamurlaş-, hamursuz, oyun hamuru

hamuş [CodC 1303] *pacificus - Tr: ¯χamus, tozûlu χisi* [tüzünlü kişi] | [ÖM 1437] *Benefşe zülfünile hem-demiken / Beni ¯χāmūş anı güyā* [beni dilsiz onu konuşur] *kılan kim* || ~ ***Fa*** *χāmūš* خاموش dilsiz, sessiz

hamut [LO 1876] *¯hamud: Koşumun boyun halkası.* | [Ana 1932] *¯hamıt (Malatya), ¯hamut (Bolu): develerin sırtına konup üzerine yük vurulan takım.* || < ***?***

† ***Bulg*** *hamit*, ***Sırp*** *homut* (a.a.) Türkçeden alıntı olabilir. Buna karşılık ***Alm*** *Hamen*, ***İng*** *hame* "boyunduruk". Nihai kökeni tespit edilemedi.

han[1] [<1400] || ~ ***Fa/OFa*** *χān* خان konak, konut → HANE

← HANÜMAN, KÜLHAN

han[2] [ETü: UyY 759] *Ozmış tégin ¯χān bolmış* [Ozmış Tigin hükümdar olmuş] | [ETü: Kaş 1073] *¯χān* <Türklerin en üst hükümdarına (al-maliku'l aʿzām) bu unvan verilir (...) ¯χāḳān ve ¯χān, her iki biçim kullanılır.> | [Kıp: İdr 1312] "¯<ḳān ayrıca hükümdar (al-malik) anlamında kullanılır> || << ***ETü*** *χaḳan/χaġan/χān* hükümdar → HAKAN

† ***ETü*** *χaġan/χāḳān* unvanının varyant biçimidir. 13. yy.'dan sonra özellikle Doğu Türk dillerinde daha düşük mertebedeki çeşitli iktidar sahipleri için kullanılır.

›› hanlık, hanzade

← HANIM (HAMİNNE)

hançer [DK <1400?] *Basatuŋ ¯χançeri varıdı; edügüni yardı"* || ~ ***Ar*** *ḫancar* خنجر [*#ḫncr* q.] kısa savunma bıçağı ~ ***Aram*** *χangərā* חנגרא a.a. (≈ ***Sogd*** *χangar* a.a.)

† Sogdca biçimin mevcudiyeti, sözcüğün nihai kökeninin İrani olabileceğini düşündürür; ancak Eski Farsça veya Pehlevice biçim kaydedilmemiştir. ***ETü*** *kıŋġırak* "et bıçağı" (▫Kaş) Soğdcadan alıntı olmalıdır.

›› hançerle-

hançere [GülM 1429] *xoş-χʷānlardur ki ¯ḥancere-i dāvūdī ile suları akmakdan girü dutarlar* || ~ ***Ar*** *ḥancara(t)* حنجرة [*#ḫncr* faʿlala(t) q. msd.] boğazın üst kısmı, girtlak, veya boğazı kapatan kas (≈ ***İbr*** *gargeret* גרגרת a.a. ≈ ***Akad*** *gangaritu* a.a.)

handan [Gül 1317] *gülsitān ¯χandān u şahrā lālezār* | [Fer <1451] *ol meliki munḳabiż görmedi, dāimā münbasiṭ u ¯χandān gördi* || ~ ***Fa*** *χʷandān* خوندان gülen, gülümseyen < ***Fa*** *χʷandan* خوندن gülmek *+ā(n)* ≈ ***OFa*** *χandak* gülme

† ***Erm*** *χint ǰuǰuŋ*, *χntel* "gülmek" ortak bir HAvr kökten evrilmiş olmalıdır. ▫Acar 2.368.

›› hande

handikap "at yarışı terimi" [Cum 1930] *ikinci koşu ¯handikap koşusudur* | "... dezavantaj" [Cum 1954] *Rusyanın tecavüz etmesi halinde (...) hür milletler için bir ¯handikap olacaktır.* || ~ ***İng*** *handicap* 1. çeşitli atlara şanslarını eşitlemek için farklı ağırlıklar yüklendiği at yarışı türü, 2. oyunda rakibe tanınan avantaj, 3. dezavantaj < ***İng*** *hand i' cap* «el şapkada», eski bir oyun § ***İng*** *hand* el + ***İng*** *cap* külah, şapka → HANDLE, KEP

handiyse [ETü: Kaş 1073] *¯kanda erdiŋ "nerede idin. Nun ye'den değişmiştir; aslı ¯kayuda şeklindedir (...) Oğuzlar ve Kıpçaklar kafʿı χı'ya dönüştürerek ¯χanda ve ¯χanı derler."* || < ***ETü*** *kanda/kayda* nerede < ***ETü*** *kañu* ne, hangi *+dA* → HANI[1]

›› kande

handle "(fiil)" [EkşiS 2001] *¯handle: (bir sorunu) ele almak, uğraşmak, baş edebilmek anlamında* | "(ad)" [EkşiS 2004] *¯handle: nick olayina internet öncesi scene'de verilen ad. (circa 1990'ların başları)* || ~ ***İng*** *handle* 1. ele getirmek, idare etmek, 2. sap, tutamak << ***Ger*** ****handlion*** ellemek, ele getirmek < ***Ger*** ****hand-*** el

← HANDİKAP

hane [CodC 1303] *domus - Fa: ¯ghana - Tr: eu* || ~ ***Fa*** *χāna* خانه 1. ev, konut, 2. Arap rakamlarında basamak << ***OFa*** *χānag* ev

† Karş. ***Sogd*** *xānā* "ev".

›› ameliyathane, aşhane, balıkhane, baruthane, basmahane, batakhane, birahane, boyahane, bulaşıkhane, buzhane, çayhane, çilehane, dershane, devlethane, doğumhane, eytamhane, fakirhane, fotoğrafhane, gasilhane, gazhane, haddehane, hane halkı, haneberduş, hapishane, hastahane, hayalhane, ibadethane, idarehane, imalathane, kahvehane, kayıkhane, keşhane, kesimhane, kıraathane, kumarhane, lengerhane, mahpushane, misafirhane, muayenehane, pastahane, pastane, patrikhane, postahane, rasathane, sefarethane, silahhane, tabakhane, tımarhane, umumhane, yatakhane, yazıhane, yemekhane

← BERHANE, CEPHANE, DARPHANE, EKSERHANE, HAN[1] (HANÜMAN, KÜLHAN), HANEDAN, KERHANE, KUŞHANE, KÜTÜPHANE, MEMİŞHANE, MEYHANE, SALHANE, ŞEŞHANE

hanedan "sülale" [Tezk 1341] *peyğāmber ¯χānedānınuŋ gözi nūrısın* | "... ev" [Sel 1600] *vālide-i pādişāh-i cihān hazretleri ol ¯χānedānda terbiye olmışdı* || ~ ***Fa*** *χāne-dān* خاندان ev, konut → HANE, +DAN[1]

›› hanedanlık

hanefi ~ ***Ar*** *ḥanafī* حنفي İslam hukukunda Ebu Hanife mezhebi < ***öz*** *Abū ḥanīfa* أبو حنيفة İslam hukukçusu Numan bin Sabit'in künyesi (M 699-767) *+ī* <? ***Ar*** *ḥanaf* ayağı eğri, ayak parmakları yamuk olup topallayan

† M 8. yy.'da Irak'ın henüz egemen dili olan Aramicede *ḥaneph* "pagan, çok tanrıcı" anlamındadır.

hanende [Men 1680] *¯χünende, rariüs* [daha ender olarak] *¯χānende: okuyici. Lector, cantor.* || ~ ***Fa*** *χʷānanda* خواننده okuyan, şarkı söyleyen < ***Fa/OFa*** *χʷāndan/χanīdan* خواندن/خنيدن okumak, şarkı söy-

Levent Şahverdi Arşivi

lemek *+anda* ≈ ***Ave*** *χʷan-* a.a. << ***HAv*** ****kan-*** şarkı söylemek → KANTO

← DUAHAN

hangar [Bah 1924] *~hangar: Kabil-i sevk balon ve tayyarelerin muhafazasına mahsus yer.* ‖ ~ ***Fr*** *hangar* dört yanı açık üstü kapalı yapı, çardak [esk.], uçak deposu << ***EFr*** *hangart* a.a. ≈ ***OLat*** *hangardum/hangardium*

† Latince ve Fransızca olarak 1480 dolayında beliren sözcüğün Türkçe veya bir başka doğu dilinden uyarlanmış olması mümkündür. ▫DuCL 4:164.

hangi [Gül 1317] *~kankı ildensüŋ ḥikâyet eylegil* | [AşP 1330] *Allah emri ~kankısıdur bildüre* ‖ << ***TTü*** *kankı/χankı* hangi < ***ETü-O*** *kanı/χanı* ne, hangi *+kI* → HANI[1]

hanım [Çağ: Babür 1530] *anam Qutluq Nigâr ~χanım edi.* | [LO 1876] *~hanımeli, ~hanım ~böceği* ‖ << ***OTü*** *χānum* hükümdar eşine hitap şekli [1ci tekil kişi iyelik ekiyle] (▫Doerfer III §1163) < ***ETü*** *χān* hükümdar *+Um* → HAN[2]

† "Sultanım" anlamındadır. TTü 17. veya 18. yy.'a dek "Tatarlara ve Çağatay Türkçesine özgü bir unvan" olarak değerlendirilmiştir. Karş. BEGÜM.

›› hanım böceği, hanım hanımcık, hanımağa, hanımefendi, hanımeli

← HAMİNNE

hani[1] [ETü: Or 735] *ilim amtı ~kanı (...) kaganım ~kanı* [devletim şimdi nerede, kağanım nerede] | [ETü: Kaş 1073] *~kayu* <hangi, hani anlamına gelen edat. Argu lehçesinde ~kanu denir. (...) Oğuzlar ve Kıpçaklar kafı *χ*ı'ya dönüştürerek ~χayu ve ~χanda erdiŋ' (nerede idin) derler.> ‖ << ***TTü*** *kanı* hani, nerede [soru edatı] << ***ETü*** *kañu/kayu* a.a.

† Erken ***ETü*** */ñ/* sesi 8. yy sonrası Doğu Türkçesine */y/*, Oğuzca ve türevlerine */n/* olarak yansımıştır.

← HANDİYSE, HANGİ, KAÇ (HAÇAN), KANCA[2]

hani[2] [LO 1876] *~χani* خانی: *kırmızı büyük balık.* ‖ ~ ***Yun*** *χánni χávvı* bir balık türü, serranus hepatus << ***EYun*** *χánnē χávvŋ* a.a.

† Aristoteles, Historia Animalium 538a21'de bu isimle zikredilir.

hanif [Men 1680] *~hanīf: Veram religionem colens* [hakiki dine mensup] ‖ ~ ***Ar*** *ḥanīf* حنیف [*#ḥnf* faʿīl sf.] 1. Kuran'da Hz. İbrahim'in dini inancını tanımlamak için kullanılan bir sıfat, 2. tek tanrıcı ~ ***Aram*** *ḥanəphā* חנפא [*#ḥnp*] pagan, putperest, kitabi dinlerden önceki dinlere mensup ≈ ***İbr*** *ḥanēph* חנף kâfir, dinsiz

† Ayrıntılı tartışma için ▫Jeffery 112-115. İbrahim'in Musa dinine mensup olmadığı halde Tevrat'a göre Allah tarafından selametle müjdelenmesi, Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Kuran'da İbrahim'in sıfatı olan *ḥanīf* deyiminin anlamının zıddına dönmesi muhtemelen bu tartışmaların izini taşır.

hantal "ebucehil karpuzu, hanzal otu" [Amr <1481] *~χanṭal* | [Men 1680] *~χanṭal* حنظل, *~ḥanẓal* حنظل: *Colocynthis* | [LO 1876] *~χanṭal: Bol, ağır ve kaba (...) ḥanẓal: Ebu Cehil karpuzu.* ‖ ~ ***Ar*** *ḥanṭal/χanṭal* حنظل/خنطل [*#ḥnṭl* q.] acı meyvesi müshil ve çocuk düşürücü olarak kullanılan bir bitki, ebucehil karpuzu, it hıyarı, colocynthis

›› hantallaş-

hanuka [Mil 1997] *Yahudilerin önceki gün başlayan ~Hanukah tatillerinin simgesi* ‖ ~ ***İbr*** *ḥanukah* חנכה [*#ḥnk*] 1. kutsama, adama, 2. Kudüs tapınağının kutsanmasını kutlayan Yahudi bayramı

hanut "dükkân" [Men 1680] *~ḥānūṭ* حانوط *pro ḥānuvet (...) ~χānūṭ* خانوط, *aliis χānud* خانود *dükkân. Officina, taberna mercatoria.* | "dükkâna müşteri çekme komisyonu" [AR 1898] *Sana içinden ~hanut çıkacak, şu malı herîfe çak.* ‖ ~ ***Erm*** *χanut ɟաւնւոց* dükkân ~ ***Aram*** *ḥanūthā* חנותא dükkân ≈ ***İbr*** *ḥānoth* חָנוֹת 1. çadır, 2. sanatkâr veya satıcı hücresi, dükkân < ***İbr*** *ḥānāh* çadır kurmak, konmak, yerleşmek (▫Jastrow 482)

† Türkçe güncel kullanımın Ermeni esnaf argosundan türediği şüphesizdir. ***Ar*** *ḥānūṭ* biçimi Arami/Süryaniceden alınmıştır.

›› hanutçu

hanüman [AşP 1330] *terk kıldı ol yüz-içün ~χān-u-mān* [evi barkı terk etti] | [Sad 1574] *âbâdân olan ~χânümânleri talân ittiler* ‖ ~ ***Fa*** *χān ū mān* خان و مان ev bark << ***OFa*** *χān ud mān* a.a. (▫McK 93) § ***Fa/OFa*** *χān* ev, konak + ***Fa/OFa*** *mān* ev, hane ≈ ***Fa/OFa*** *māndan, mān-* kalmak, barınmak → HAN[1], MANDA[1]

† Türkçe *ev bark* deyiminin tam eşdeğeridir.

hanzo "kaba ve aptal adam (argo)" [Mil 1982] *Sinyor ~hanzonun (Enzo Bearzot) taktik düellosu* ‖ < ***öz*** *Hanzo* Kemal Sunal'ın aynı adlı filminde bir karakter ☼ 1975. < ***öz*** *Hans* Alman erkek adı

›› hanzolaş-

hap[1] [Kut 1069] *özüm ~ḥab içeyi* [ben hap içeyim] | "tıpta tane haline getirilmiş ilaç" [Yad <1421?] *iki deng kesīrā buçuk deng ~habblar ideler* | hapı yut- (argo) [OCK 1932] *~hapı ~yutmak: Mağlup olmak, alta düşmek, fena halde mahcup olmak, ölmek.* ‖ ~ ***Ar*** *ḥabb* حبّ [*#ḥbb*] 1. tohum, tane, 2. tıpta tane haline getirilmiş ilaç

›› hapçı, hapı yut-, hapla-, haplan-

← BAOBAP, HABBE (HUBUBAT)

hap[2] [LO 1876] *~hapur ~hupur: Şapur şupur gibi acele veya sesle yemek.* ‖ : ***onom*** yeme ve yutma sesi

›› hapır, hapır hupur, hapur

← HÖPÜR

hapaz "tokat" [CFürs 1501] *tebence* [Fa.]: *~hapaz ve şapla maʿnâsına.* | hapazlama "gemici dilinde yandan vuran rüzgâr" [MMem 1557] *ve ruzgâr dahı dirisa edüb yani kolaylayub ~hapazlama belki pruva olub* | hapazla- "elde etmek, kapmak (argo)" [<1930] ‖ < *?*

Levent Şahverdi Arşivi

† Ermeniceden alıntı olduğuna dair Dankoff'un görüşü yanlıştır. ▫ALT 37. Keza ▫LF 831'de Yunancadan türetme denemesi başarısızdır.

›› hapazla-

hapis [İrşM 1387] *tapġan kişi ilinde ¯ḥabs itmesinden burun dakı sākıt bolur* | hapishane [MüD 1564] *Erzurum kalʿasında habsolunmış iken ¯habs-χānede üç nefer töhmeti müseccel yoldaşlarıyla ... ġaybet itdüğin* || ~ ***Ar ḥabs*** حبس [*#ḥbs* faʿl msd.] 1. tutsak etme, kapatma, 2. tutsaklık yeri < ***Ar ḥabasa*** حبس kıstı, kısıtladı, kapattı, hapsetti (≈ ***Aram #χbš*** חבש bağlama, özellikle sarık veya baş örtüsü bağlama, kuşak, at koşumu ≈ ***Akad abāšu*** bağlama)

† Karş. ***Akad abšu*** "kuşak, kemer".

›› hapishane, hapset-

← MAHPES, MAHPUS

happy hour [Mil 1998] *hafta içi 17.00-20.00 arasında içkilerde yüzde 30 indirimle ¯happy hour* || ~ ***İng happy hour*** mutlu saat, barda akşam yemeğinden önce indirimli içki satışı yapılan saat § ***İng happy*** 1. şanslı, rast gelen [esk.], 2. mutlu (< ***İng hap*** talih, şans) ~ ***İng hour*** saat (~ ***Lat hora*** saat, mevsim, zaman ~ ***EYun ʰōra ὥρα*** a.a.) → HOROSKOP

hapşu [AR 1898] *¯Hapşu!' sada-i mühmeli girizân olur olmaz şemsiye elinden düştü.* | [TDK1 1945] *¯hapşırmak: Aksırmak.* || : ***onom*** aksırma sesi

›› hapşır-, hapşırık, hapşırt-, hapşırtı

har[1] [Sad 1574] *¯harrü ʿaṭş bīminden ʿārī itmişlerdür* [hararet ve susuzluk korkusundan kurtarmışlardır] || ~ ***Ar ḥarr*** حرّ [*#ḥrr* faʿl msd.] ateş < ***Ar ḥarra*** حرّ kızdı, yandı

›› harla-, harlan-, harlı, harsız

← HARARET (HARİR)

har[2] [EÇ <1683] *geceden giden yayalar ¯har ¯har soluyarak geldiler* | [BK 1797] *¯harıl ¯harıl* || : ***onom*** şiddetli nefes sesi

›› har gür, har har, harhur, harıl harıl, harıltı

← HALDIR, HARALA GÜRELE, HIR (HOR[2], HORTLA-)

hara [1924] || ~ ***Fr haras*** at neslini ıslah için kurulan çiftlik < ***Nor harra*** bir at rengi

harabe [Dan 1360] *Melik Dānişmend zamānından ne kadar ¯χarābe mescidler ve medreseler var-ısa Melik Yağı Basan tekrar taʿmīr eyledi/* || ~ ***Ar χarāba(t)*** خرابة [*#χrb* faʿāla(t) mr.] harap şey veya yer, yıkıntı, virane → HARAP

›› harabeleş-

haraç [MEd y. 1300] *yetrü aldı ¯χarācnı* [haracı tam aldı] | [AşP 1330] *adı kāfir boynına almış ¯χarāc* || ~ ***Ar χarāc*** خراج [*#χrc* faʿāl msd.] salma, bir tür vergi ~ ***Aram khərəgā/kharəgā*** כרגא kelle vergisi (▫Jastrow 664) ~ ***EYun χorēgia χορηγία*** kamu giderleri için halktan alınan para, özellikle olağan dışı savaş vergisi (▫LS 1998-1999, ▫Chant 1269-70) < ***EYun χorēgós χορηγός*** tören-başı, Eski Yunan'da kamusal ve dini törenleri düzenleyen görevli +*ia* < ***EYun χorós χορός*** tören, dans, raks, koro → KORO

† Arapça sözcük Roma idari hukukundan alıntıdır. *χarc* "harcama, ödeme" fiili aynı sözcüğün kısmen anlam genişlemesine uğramış varyantıdır. Karş. HARÇ.

›› haraç kes-, haraç mezat, haraçgüzar

harakiri [Bas 1870] || ~ ***Jap harakiri*** karın deşme yoluyla intihar § ***Jap hara*** karın + ***Jap kiri*** deşme

harala gürele "kaba?" [Cum 1990] *Ahmak, ebleh, fitne yeşerten, ¯harala ¯gürele, zebani kılıklı, yılan bakışlı, taze kereste (...)* || < ***onom har gür*** telaş, kargaşa → HAR[2]

›› harala

haram [Kut 1069] *ḥalāl ol yā şübhe ¯ḥarām ol öṅi* [y helaldir, ya şüpheli, veyahut haramdır] | harami "soyguncu" [AşP 1330] *açlık u arnuk* [(yorgunluk], *¯ḥarāmī korkusı* || haramzāde "haram evladı" [SN 1354] *Didi ey ¯ḥarāmzāde ḳulmāş gidī* || ~ ***Ar ḥarām*** حرام [*#ḥrm* faʿāl msd.] yasak, özellikle dinen yasak olan ≈ ***Ar ḥaruma/ḥarima*** حَرُمَ yasak veya dokunulmaz veya kutsal idi → HAREM

›› harami, haramzade

harap [AtH <1250 (1444)] *¯χarāb boldu mascīd buḍun bī-namāz* | harabat [CodC 1303] *bordellum* [kerhane] - *Fa: ¯garabat - Tr: ¯χarabat* | [Men 1680] *¯χarāb: Vastitas, vastatio loci* [yıkım] *& usit. vastatus, desolatus, destructus* [ayrıca güncel kullanımda "yıkılmış, yıkık" (sıfat)]" || ~ ***Ar χarāb*** خراب [*#χrb* faʿāl msd.] yıkım, yıkıntı < ***Ar χaraba*** خرب harap oldu ≈ ***Aram ḥārib*** חרב viran olma, yıkım

›› harabat, harabistan

← HARABE, HIRPANİ (HIRPALA-), MUHRİP, TAHRİP

harar [Terc-TS <1461] *mumdan baʿzı ¯χarār ve baʿzı pembe* [pamuk] *ve bir kaftan yanmış* | [Ana 1932] *¯χaral (Yozgat, Kırşehir), ¯χarar (Ankara, Kayseri, Kütahya): kıl çuval.* || ~ ***Ar ġirār/ġirāra(t)*** غرار/غرارة [*#ġrr*] çuval, özellikle saman çuvalı

hararet [AşP 1330] *şol ¯harāret od degül mi yā nedür* || ~ ***Ar ḥarāra(t)*** حرارة [*#ḥrr* faʿāla(t) msd.] yanma, sıcaklık < ***Ar ḥarra*** حرّ kızdı, yandı → HAR[1]

›› hararetlen-

← HARİR

haraşo "genç Rus kızı (argo)" [Mikh 1929] *¯haraşo: Jeune fille russe.* || ~ ***Rus χoroşii*** iyi

harbi[1] "darülharbe mensup, düşman" [İrşM 1387] *zimmī kāfirler takı ¯ḥarbī kāfir rāst kılınmas* | harbice "şiddetle" [Men 1680] *¯harbī: Bellicus, hostilis* [düşman]. *¯Harbīce: violentior, violentius, alacrius, per vim* [zorbaca, şiddetle, kuvvelli]. | harbici "doğru ve tavizsiz" [OKemal 1952] *Ben ¯harbiciyim arkadaş, efendice lâflar bilmem, kusura bakma.* || ~ ***Ar ḥarbī*** حربى [nsb.] harple ilgili, savaşçı, savaşkan, asker < ***Ar ḥarb*** +*ī* → HARP[1]

›› harbice, harbiden

harbi[2] [LO 1876] *¯Harbı: (...) tüfek ve piştov değneği.* || ~? ***Ar ḥarba(t)*** حربة kısa mızrak → HARP[1]

harca|mak [AşP 1330] *cümle ʿömri şunun-ıla ¯χarc-olur* || < ***Ar χarc*** gider, sarf +*(g)A-* → HARÇ

Levent Şahverdi Arşivi

›› harcama, harcan-, harcat-

harcıalem [LO 1876] *~χarc-ı ~ālem: herkese elverişli* || § ***Ar*** *χarc* خرج harcama, alım gücü + ***Ar*** *ʿālam* عالم dünya, herkes → HARÇ, ÂLEM

harcırah "yolluk, bergüzar" [EÇ <1683] *vedāʿ mahallinde χāna bir kīse altun ~χarc-i ~rāh ve beş şemāme ʿamber-i hām* || § ***Ar*** *χarc* harcama, gider + ***Fa*** *rāh* yol → HARÇ, RAHVAN

harç "gider" [CodC 1303] *espensa - Fa & Tr: ~χarc ... espendo - Tr: ~χarc etarmen* | "... vergi" [Men 1680] *~χarc: Proventus, reditus, pec. Regni* [gelir, özellikle devlet geliri] *& Tributum* [haraç, sorma-ver vergisi] | "... üretim ögesi" [KT 1900] *~χarc: (...) 4. (tr.) bir şeyin imaline yarayan mevadd, kereste.* | [Göv 1930] *~Harç: (...) Duvar örmeğe, sıva ve saireye yarayan kireç, kum ve saire mahlûtu.* || *~* ***Ar*** *χarc* خرج [*#χrc* faʿl msd.] «çıkma» 1. gider, harcama, ödeme, 2. bir tür vergi, haraç < ***Ar*** *χaraca* خرج çıktı

† "Vergi" anlamında *χarac,* köken itibariyle ayrı bir sözcük olarak değerlendirilmelidir. Karş. HARAÇ. Ancak *χarc* sözcüğü iki anlam grubunu birleştirir.

›› harçlık

← HARCA-, HARCIALEM, HARCIRAH, HARİÇ (HARİCİYE, HURUÇ, İHRAÇ, İSTİHRAÇ, MAHREÇ), VEKİL-HARÇ

hard hard rock [Cum 1982] *teröristlerin kendisine sık sık ~'Hard Rock' türünde müzik dinlettiklerini söyledi* | hard disk [Cum 1985] *10 Mb kapasiteli ~hard disk bağlama imkânı* || *~* ***İng*** *hard* sert << ***Ger*** *hardú-* a.a. < ***HAv*** **kar-* a.a.

›› hard rock

← +KRAT (+KRASİ, ARİSTOKRASİ, BÜROKRASİ, DEMOKRASİ, GERONTOKRASİ, JÜRİSTOKRASİ, MEDİOKRASİ, MERİTOKRASİ, OKLOKRASİ, OTOKRASİ, PANKREAS[2], PLUTOKRASİ, TEKNOKRASİ, TEOKRASİ), HARDCORE, HARDDİSK, KANSER (KANSEROJEN, KARSİNOM), KARİNE[2]

hardal [Yad <1421?] || *~* ***Ar*** *χardal* خردل [*#χrdl* q.] hardal bitkisi ve tanesi, sinapis alba *~* ***Aram*** *χardal* חרדל adi hardal veya Mısır hardalı ≈ ***Fa*** *ḵardāliyon/ḵardāman* 1. hardal-i Farisî adı verilen tere tohumu (lepidium sativum), 2. hardal *~* ***EYun*** *kárdamon* tere bitkisi << ***AYun*** *kardamija* baharlı bir ot

† Yunanca sözcük Miken uygarlığına ait Lineer B yazıtlarında (MÖ 14. yy) *kardamija* olarak görülür. Aramice biçim en erken Talmud risalelerinde (Milat civarı) vardır. Farsça biçim Yunancadan veya ortak bir Anadolu kökünden alıntıdır. Diğer yandan karş. ***Sans*** *kardama* "1. sulak yer, bataklık, 2. sulak yerde biten bazı bitkilerin adı".

← GERDEME

hardcore "rock" [Mil 1997] *New York'lu ~hardcore grubu Warzone'un solisti Ray Barbieri öldü.* | "... porno" [Mil 1997] *bu sayfadaki resimler ~'Hardcore' diye tabir edilen açık seçik resimlerden oluşuyor* || *~* ***İng*** *hardcore* aşırı (rock müzik veya porno) § ***İng*** *hard* sert + ***İng*** *core* çekirdek → HARD

harddisk [Mil 1985] *10 Mb ~hard disk bağlantısı (Maksimum 3 adet) imkânı* | *~* ***İng*** *hard disk* «sert disk», koruyucu metal kutulu hafıza diski → HARD, DİSK

hare [Men 1680] *~χārā (pers.) katı taş ki ana hiç nesne kâr etmez, bir nevʿ kumaş. Turc. ~χāre vel ~ḥāre: Pannus sericus undulatus* [dalgalı ipek kumaş] | [KT 1900] *~χāre: 1. kumaş, kâğıd, demir vesaire üzerindeki dalgalı çizgiler, 2. mermer gibi dalgalı kumaş veya kâğıd. ~χārelenmek: hare gibi dalgalı olmak.* | *~* ***Fa*** *χārā* خارا 1. mermer, 2. mermer gibi dalgalı ipek kumaş

† Esasen "mermer desenli ipek kumaş" demek iken, Türkçede "o kumaşın üzerindeki dalgalı desen" anlamını kazanmıştır.

harekât [GülS 1391] || *~* ***Ar*** *ḥarakāt* حركات [*#ḥrk* çoğ.] hareketler < ***Ar*** *ḥaraka(t)* حركة [t.] *+āt* → HAREKET

hareke [MEd y. 1300] *kesildi fiʿl sonı ~ḥareketdin = maczūm kılındı* [fiilin son ünlüsü kesildi] | [Müy 1530] *~hareket* حركت *vermekte kaide budır ki, ~hareket virilecek harfiŋ öŋinde gelen harf ya esresi ola, ya üstüni ola* || *~* ***Ar*** *ḥaraka(t)* حركة 1. hareket, 2. Arap harflerine eklenen seslendirme işaretleri → HAREKET

† *Hareket* sözcüğünün özel anlam kazanmış varyantıdır.

›› harekele-, harekelendir-, harekeli

hareket [Rab 1310] *Kaçan ~ḥareket kılsa telim χalāyık anı āzārlayur erdiler* || *~* ***Ar*** *ḥaraka(t)* حركة [*#ḥrk* faʿala(t) msd.] hareket etme, devinim < ***Ar*** *ḥaraka* حَرَكَ hareket etti

›› hareketli

← HAREKÂT, HAREKE, MÜTEHARRİK, TAHRİK (MUHARRİK)

harem [MEd y. 1300] *~haremge kirmiş ḥālge çıkdı = ḥalāl boldı muḥrim* [hareme girmiş hale geldi, yasak olan helal oldu] || *~* ***Ar*** *ḥaram* حرم [*#ḥrm* faʿal] yasak veya kutsal alan, sanctuary, özellikle Kâbeyi çevreleyen alan *~* ***İbr*** *ḥerem* חֵרֶם [*#ḥrm*] 1. balık ağı, bir tür dalyan, 2. harîm, tapınak çevresindeki kutsal alan, 3. haram etme, cemaatten dışlama, aforoz etme < ***İbr*** *ḥāram* חָרַם delik delme, ağ yapma

† Arapça kullanımda *ḥaram* "kutsal alan" ve *ḥarīm* genellikle "evde kadınlara ayrılmış kısım" anlamındadır. Türkçe kullanım bunun tersidir. † İbranice ve Aramice sözcük esasen "balık ağı" anlamında olup, "tapınak çevresindeki dokunulmaz alan" anlamı derivatiftir. Arapça *χarama* خرم ve *ḵarama* fiilleri "oyma, delme, ağ ve oya yapma" anlamlarını korurlar. Ha ile yazılan *ḥrm* حرم kökü ve türevleri ise, Aramiceden alıntı kültür sözcükleridir.

›› harem ağası, haremlik

← HARAM, HAREMEYN, HARİM, HÜRMET, İHRAM, İHTİRAM (MUHTEREM), MAHREM (NAMAHREM), MAHRUM

haremeyn [Barkan 1555] *~harameyn-i şerīfeyn evḳāfi ʿavānz-ı dīvānīyeden ve tekālīf-i ʿurfiyeden muʿâf ve*

Levent Şahverdi Arşivi

müsellem olalar. || ~ ***Ar*** *ḥaramayn* حرمين [dual.] iki haremler, Mekke ve Medine < ***Ar*** *ḥaram* dinen yasak yer, sanctuary +*ayn* → HAREM

harf [AşP 1330] *yazludur Tāhā vü Yāsīn ʿharf ḥarf* | harfiyen [LO 1876] *ḥarf be ḥarf: ʿHarfiyyen, bi ṭıbḳıhī.* || ~ ***Ar*** *ḥarf* حرف [*#ḥrf* faʿl] 1. mızrak veya kılıcın keskin ağzı, 2. yazı birimi, harf ≈ ***Ar*** *ḥarafa* حرف 1. bozdu, çizdi, tahrip veya tahrif etti, 2. bir meslek veya sanat icra etti ≈ ***Aram*** *ḥāraph* חָרַף [*#ḥrp*] sivri bir uçla çizme, kazıma, sivriltme

† "Yazı" anlamı eski çivi yazısının şeklinden veya "sivri bir uçla kazıma" eyleminden türemiştir. Aynı anlam evrimi ***Tü*** *çiz-,* ***Yun*** *gráphō,* ***Lat*** *scribere* "1. sivri bir uçla çizmek, 2. yazı yazmak" fiillerinde görülür. † Aynı Sami kökünden ***Ar*** *χarba* "kılıç, kesici alet". Karş. HARP[1].

›› harf-i tarif, harfiyen

← HERİF (ARİFANE, KARAVANA), HİRFET, HURUF, İNHİRAF, TAHRİF (MUHARREF)

hariciye [YOsm: LO 1876] *χāricī: taşraya dair.* ʿ*umūr-i ʿχāriciye nezāreti* [dış işleri bakanlığı]. || ~ ***Ar*** *χāricī* خارجي [nsb.] dışa ilişkin < ***Ar*** *χāric* [*#χrc*] dış +*ī* → HARİÇ

›› hariciye koğuşu, hariciyeci

hariç [İrşM 1387] *ol nerse kim ʿχāric bolsa* ʿ*adeden takı ol yirni ukır kılsa oşol χarāb kılmak turur* ‖ ~ ***Ar*** *χāric* خارج [*#χrc* fāʿil fa.] dış, dışarı, dışarı çıkan < ***Ar*** *χaraca* خرج çıktı → HARÇ

›› haricen, haricî

← HARİCİYE, HURUÇ, İHRAÇ, İSTİHRAÇ, MAHREÇ

harika [YOsm: KT 1900] *ʿχārika: hārikulade şey, tabiatın fevkinde olan garib şey* || < ***Ar*** *χāriḳ* خارق [*#χrḳ* fāʿil fa.] yırtan < ***Ar*** *χaraḳa* خرق yırttı, yardı, delip dışarı çıktı

† HARİKULADE deyiminden türetilmiş Yeni Osmanlıca biçimdir.

← HARİKULADE, HIRKA

harikulade [YOsm: LO 1876] *χārik: yırtıcı, bozucu.* ʿ*χārik-i* ʿ*ʿāde* [rutin-yırtan, olağanın dışına çıkan]. | [YOsm: KT 1900] ʿ*χārik-i* ʿ*ʿāde,* ʿ*χārikul* ʿ*ʿāde: adetullahın haricinde olan.* ‖ § ***Ar*** *χāriḳ* خارق [*#χrḳ* fāʿil fa.] yırtan, bozan +***Ar*** *ʿāda(t)* عادة alışkanlık, adet → HARİKA, ÂDET[2]

† 19. yy ikinci yarısında moda olmuş deyimlerdendir.

harikzede [YOsm: LO 1876] ʿ*harīk-zede: Muhterik* [yangına uğramış]. ‖ § ***Ar*** *ḥarīḳ* حريق [*#ḥrḳ*] yangın + ***Fa*** *zada* زده vurmuş → MAHRUKAT, +ZEDE

harim [GülM 1429] *ḥasret* ʿ*ḥarīm-i meclisüne gülşen-i bihişt* || ~ ***Ar*** *ḥarīm* حريم [*#ḥrm* faʿīl sf.] yasak alan, korunmuş yer < ***Ar*** *ḥarama* حَرَمَ yasakladı → HAREM

harir [Hal 1477] *pemiyân* [Fa.] *:* ʿ*Harīr-i Çīnīdür, çarhları ve nakşları vardur.* || ~ ***Ar*** *ḥarīr* حرير [*#ḥrr* faʿīl sf.] 1. yanan, yanar, 2. ipek < ***Ar*** *ḥarra* حرّ kızdı, yandı → HARARET

haris [Kut 1069] *ajunda tilekim bulundı /* ʿ*ḥarīşlıḳ özündin kiterdi* [dünyada dileğim yerine geldi, harisliği ruhumdan giderdi] ‖ ~ ***Ar*** *ḥarīṣ* حريص [*#ḥrṣ* faʿīl sf.] arzu eden, hırslı < ***Ar*** *ḥaraṣa* حَرَصَ arzuladı → HIRS

harita [PiriR 1521] ʿ*χartī* خارتي *dédükleri nesne bu ʿilmüŋ māhirleri pergār* [pergel] *ile mīl hesabı üzerine bağlamışlardır (...) İşbu* ʿ*χartī misālinde χartī* ʿ*asr içinde kimesnede yokdur.* | [EÇ <1683] *zīrā sekiz rūzgār ve yetmiş kerte üzre ne diyāra gidecegün (...) cümle bu* ʿ*χarṭalerde* خارطهارده *mestūr olup, reisler bu* ʿ*χartalar ile* ʿ*amel idüp* || ~ ***Yun*** *χártis χártης* kâğıt, rulo halinde evrak, pafta ≈ ***It*** *carta/charta* a.a. ~ ***EYun*** *χártēs χártης* papirüs, papirüs rulosu → KART[2]

† Karş. ***İng*** *chart* "rulo halinde evrak, pafta, harita". † Osmanlı metinlerinde görülen *χarti* biçimi Rumca, *χarta* biçimi İtalyanca etkisini düşündürür.

›› haritacılık, yol haritası

harman [Rab 1310] *χazîne açtı altun, kümüş çıkardı* ʿ*χırman menjizlig* [harman gibi] *yığdurdı, aydı: bu kamuġ mālnı Muhammedge bağışladım* | [GülM 1429] *bir* ʿ*χırmen divşürdi döndi girü oda yakdı* | [Men 1680] ʿ*χırmen vulg.* ʿ*harman* | [KT 1900] ʿ*harman* (...): خرمان *5. her birinden birer tane alınıp bir takım yapmak üzere ayrı ayrı sıralanmış kitap cüzleri veya tütün yaprakları* | (argo) [OCK 1932] ʿ*harman: Esrarkeşlerin humar hali, ayıklık, esrarsızlık* ‖ ~ ***Fa*** *χirman* خرمَن biçilmiş ekini yığma ve bu işin yapıldığı yer, harman yeri

›› harmanla-, kırmen

← HARMANİ

harmandalı harbende [EÇ <1683] *bu kadar* ʿ*χarbende ve χarkeşān* [eşekçi ve eşek çekici] *kimi çögür ve kimi tambura çalup bir hāy-hūy kim taʿbīr ü tavsīf olunmaz* | "Ege bölgesine özgü oyun havası" [Cum 1938] ʿ*Harmandalı gene* ʿ*harmandalı olarak kalır. Ancak bu sesleri Türk musikisinin bir örneği, bir esası olarak saymak* || < ***TTü*** *χarbendelü* «kervancılar», Anadolu'da bir cemaat adı < ***Fa*** *χarbanda* خربنده eşekçi, kervancı § ***Fa*** *χar* خر eşek + ***Fa*** *banda* بنده hizmetçi, uşak → HARPUŞTA, BENDE

harmani [EbM-TS <1500] *bir altun düğmelü alaca* ʿ*ḥarvānī* حروانی *getürüp yolda Gayyūr'a geyürdüler.* | [TDK1 1945] ʿ*harmani: bütün vücudu saran kolsuz üst giysi, pelerin* ‖ << ***TTü*** *harvanī* kolsuz cübbe, pelerin < ***?*** → HARMAN

† *Harmani* ve *harmaniye* biçimlerine 1945'den önceki hiçbir sözlükte rastlanmaz. Ancak *harvani* biçimine de Tarama Sözlüğü'ndeki tek örnek dışında tesadüf edilmedi.

›› harmaniye

harp[1] [AşP 1330] || ~ ***Ar*** *ḥarb* حرب [*#ḥrb* faʿl msd.] 1. savaşma, çarpışma, 2. savaş

† Karş. ***Ar*** *ḥarba(t)* "kısa mızrak", ***Aram*** *χarbā.* ***İbr*** *χəreb* "kılıç", ***Akad*** *χarbu* "bir tür kesici savaş aleti".

›› harbiye

← HARBİ[1], HARBİ[2], MİHRAP, MUHAREBE (MUHARİP)

harp[2] → ARP

Levent Şahverdi Arşivi

harpuşta [Men 1680] *¯χarpüşte: onurgalı dam örtüsi* [omurgalı çalı] | [LO 1876] *¯χarpüşte: balıksırtı resminde şeyler* ‖ ~ ***Fa*** ***χarpuşta*** خر پشته eşek sırtı § ***Fa*** ***χar*** خر eşek + ***Fa*** ***puşta*** پشته sırt → PUŞT

† ***Fa*** ***χarpuşt*** «diken sırt» > "kirpi" ayrı kelimedir.

← HARMANDALI, HERGELE

hars "tarım" [Men 1680] *¯hars: ekin ekmek, kesb etmek* | "... kültür" [YOsm: ZG 1917] *Her milletdeki müesseselerin mecmuuna o milletin ¯harsı (culture) denilir.* ‖ ~ ***Ar*** ***ḥarṯ*** حرث [*#ḥrṯ* faʿl msd.] kültivasyon, tarla sürme, tarım < ***Ar*** ***ḥaraṯa*** حرث toprağı sürdü, ekip biçti (≈ ***İbr*** ***ḥāraṯ*** חָרַשׁ 1. kazmak, hakketmek, 2. toprak sürmek, 3. yazı yazmak)

† Derivatif anlamı Ziya Gökalp tarafından ***Fr*** *culture* karşılığı olarak tedavüle sokulmuştur. Karş. KÜLTÜR, EKİN.

hartuç [Zenk 1866] *¯χartıc: Karduse, Patrone* [Alm.] | [LO 1876] *¯χartuc: Fr*[ansızcadan]. *büyük fişek, topa doldurulan fişek* ‖ ~ ***İt*** ***cartoccio*** / ***Fr*** ***cartouche*** kartuş, kapsül

harup [Barkan 1527] *ve ¯harnüb ve cevz ve meyve-i mütenevviʿa ve bunun emsali nesnelerden onda bir ʿöşr alınur.* | [KFil 1590] *Encīr ve cummeyz ve tüt ve ¯χarrüb ve zeytün ve sāir meyve véren ağaçlar* | [Men 1680] *¯χarūb, ¯χarnüb* ‖ ~ ***Ar*** ***χarrūb/χarnūb*** خرّوب/خرنوب keçiboynuzu (≈ ***Aram*** ***ḥarrūb*** חרוב a.a. ≈ ***Akad*** ***harūbu*** a.a.) ~ ***Sumer*** ***harub*** a.a.

›› harnup

has [Kut 1069] *Yüsuf ¯χāṣ ḥacīb* ["seçkin danışman", künye]" | [AşP 1330] *¯χāṣlar* [seçkinler] *okır ʿavāmdan gizlüdür* ‖ ~ ***Ar*** ***χāṣṣ*** خاصّ [*#χṣṣ* fāʿil fa.] ayrı, özel, seçilmiş < ***Ar*** ***χaṣṣa*** خَصَّ seçti, ayırdı → HUSUS

›› has oda, haso, kendine has

← HASEKİ, HASİYET, HASSA[1] (BİLHASSA), HAVAS

hasar [GülS 1391] ‖ ~ ***Ar*** ***χasār*** خَسَار [*#χsr* faʿāl msd.] kayıp, zarar < ***Ar*** ***χasira*** خَسِرَ hasar gördü, zarara uğradı

← HASRET, HÜSRAN

hasat [Tefs <1300] ‖ ~ ***Ar*** ***ḥaṣad*** حصد [*#ḥṣd* faʿal msd.] burma, ekin biçme < ***Ar*** ***ḥaṣada*** حصد burdu, ekin biçti

† Karş. ***Akad*** ***eṣādu*** "hasat".

hasbelkader [Cum 1934] *¯Hasbelkader getirildiğimiz bu mevkıde* ‖ ~ ***Ar*** ***ḥasba'l-ḳadar*** حسب القدر kaderin gereği < ***Ar*** ***ḥasaba*** حسب saydı --› HASEP, KADER

hasbıhal "durumun gereği" [Men 1680] *¯hasbi ¯hāl idüp bu ebyātı okudı* [durumun gereğini yapıp bu beyitleri okudu] | "... sohbet etmek" [LO 1876] *¯hasbi ¯hāl: dertleşme.* ‖ ~ ***Ar*** ***ḥasbi ḥāl*** حسب الحال durum gereği → HASEP, HAL[1]

hasbinallah [LO 1876] *¯hasbi allah, ¯hasbeten lillāh* ‖ ~ ***Ar*** ***ḥasbatan lillāh*** حسبتاً لله Allah uğruna → HASEP, ALLAH

haseki [AşP 1330] *ol-durur sulṭān öŋinde ¯χāṣagī* ‖ ~ ***Fa*** ***χāṣṣagī*** خاصکی hükümdarın gözdesi < ***Ar*** ***χāṣṣ*** خاصّ seçkin, seçilmiş --› HAS

† Farsça "bir tanesi" anlamına gelen +***agī*** ekiyle.

hasenat [Fer <1451] *Ammā sen baŋa eyit ki nenüŋ gibi χayrātda, ¯ḥasenātda bulınub dururısın ki Taŋrı saŋa bunuŋ gibi ḳadr u menzilet vérdi* | [Sel 1600] *ḳasaba-i Bolı'da ve baʿżı emlākinde olan χayrāt ve ¯ḥasenātların yoklayup*

‖ ~ ***Ar*** ***ḥasanāt*** حسنات [*#ḥsn* çoğ.] güzel işler, iyilikler < ***Ar*** ***ḥasana(t)*** حسنة [t.] güzel şey, iyi edim → HÜSN

hasep [Sad 1574] *taḳrīr-i mezkür ¯ḥasebīle* [bahsi geçen memorandum nedeniyle] | [Men 1680] *¯ḥasbel imkān* [imkân ölçüsünde], *¯ḥasbel ḳudre* [gücü yettiği kadar], *¯ḥasbel mevʿūd* [vaad edildiği gibi], *¯ḥasbel icāze* [izin verildiği üzere], *¯ḥasbel merām* [kastedildiği gibi], *¯ḥasbel ıktızā* [gereği üzere] ‖ ~ ***Ar*** ***ḥasab / ḥasb*** حسب [*#ḥsb* faʿal] 1. hesap, ölçü, 2. sebep, gerekçe → HESAP

›› hasbel, hasebiyle

← HASBELKADER, HASBIHAL, HASBİNALLAH

haset [MEd y. 1300] *¯ḥased ḳılıştılar = kīneleştiler* [karşılıklı haset ettiler, kinlendiler] | [AşP 1330] *olmaya kibr ü ¯ḥased ol kişide* ‖ ~ ***Ar*** ***ḥasad*** حسد [*#ḥsd* faʿal msd.] kıskançlık < ***Ar*** ***ḥasada*** حسد kıskandı

← HASUT

hashtag [Hür 2011] *#WithMaroon5 ¯hashtag'ini kullanarak tweet yazan hayranların mesajları* ‖ ~ ***İng*** ***hashtag*** bilgisayar dilinde # simgesiyle işaretli etiket § ***İng*** ***hash*** # simgesi (~ ***Fr*** ***hache*** H harfinin adı) + ***İng*** ***tag*** etiket, yafta

† # simgesine verilen ***hash*** adı İngiliz kullanımı olup, Kuzey Amerika İngilizcesine yabancıdır.

›› hashtagle-

hasıl [Rab 1310] *niçe katlandı, makṣüdı ¯ḥāṣıl bolmadı* | [AşP 1330] *ikiliksüz birliği kılsın ¯ḥāṣıl* ‖ ~ ***Ar*** ***ḥāṣil*** حاصل [*#ḥṣl* fāʿil fa.] 1. ürün, 2. özet, sonuç, konunun özü < ***Ar*** ***ḥaṣala*** حَصَلَ üredi, elde edildi → HUSUL

›› elhasıl, hasılı

← HASILA, HASILAT, VELHASIL

hasıla [YOsm: Bah 1924] *¯hasılasız: Semeresiz, faydasız, boş.* ‖ < ***Ar*** ***ḥāṣil*** حاصل [*#ḥṣl* fāʿil fa.] ürün, mahsul → HASIL

† 20. yy.'da üretilmiş Yeni Osmanlıca sözcüklerdendir. HASIL sözcüğü sıfat olmadığı için, dişil haline eski metinlerde rastlanmaz.

hasılat [Dai 1647] ‖ ~ ***Ar*** ***ḥāṣilāt*** حاصلات [*#ḥṣl* çoğ.] mahsuller, elde edilen şeyler < ***Ar*** ***ḥāṣila(t)*** [t.] +***āt*** → HASIL

hasım [Kut 1069] *kişi kanı tökme ¯χaşım ḳılma öç* | [SN 1354] *Anuŋ fiʿli ¯χaşmına lāyıḳ düşer* ‖ ~ ***Ar*** ***χaṣm*** خصم [*#χṣm* faʿl] düşman, muhalif, hukuki bir işlemde karşı taraf < ***Ar*** ***χaṣama*** خصم husumet etti → HUSUMET

›› hasmane

hasır [CodC 1303] *capsia* [sandık?] - *Tr: ¯ghaser* ‖ ~ ***Ar*** ***ḥaṣīr*** حصير [*#ḥṣr* faʿīl sf.] 1. bataklık kamışı, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

kamıştan örme yaygı ≈ ***Aram*** *ḥāṣīr* חָצִיר [*#ḥṣr*] bataklık kamışı, pırasa → HASR

← HEZAREN

hasip [Men 1680] ˉ*hasīb: Aestimatus* [sayılan]. || ~ ***Ar*** *ḥasīb* حسيب [*#ḥsb* faʿīl sf.] sayılan, sayılı < ***Ar*** *ḥasaba* حسب sayı saydı, hesapladı → HESAP

hasis "hakir, adi" [AtH <1250 (1444)] *bu dunyā soŋında yügürmek niçe / ˉχasīs neŋdin ötrü tip özüŋ küçe* [bu dünya peşinden koşmak neden? Soysuz kişi maldan ötürü (koşar), sen kendine hakim ol] | "... cimri" [KT 1900] ˉ*χasīs: 1. Bahil, nekes, cimri, 2. Alçak, denī.* || ~ ***Ar*** *χasīs* خسيس [*#χss* faʿīl sf.] hakir, soysuz < ***Ar*** *χassa* خسّ soysuz idi

hasiyet [Gül 1317] *kimde kim bu altı ˉχāṣıyet ola / yavlak ol er lāyıḳ ola bu yola* || ~ ***Ar*** *χāṣīya(t)* خاصيّة [y. msd.] özellik, haslık, seçkinlik < ***Ar*** *χāṣṣ* seçkin, özel +*īya(t)* → HAS

›› hasiyetli

haski [Cum 1996] *Finlandiya'nın Lapland bölgesinde, Ren geyikleri ve ˉHusky köpeklerinin arasında gerçekleştirilen çekimlerde* | [Cum 1999] *bölge halkının yaşamından kesitler, ˉhaski köpekleri ve ren geyiklerinden oluşan doğa görüntüleri* || ~ ***İng*** *husky* Eskimo köpeği ~ ***öz*** *Huski/Huskimo* Kuzey Amerika'nın kutup bölgesinde yaşayan bir halk, Eskimolar

›› husky

haslet [AtH <1250 (1444)] *ḥarīslik ma erke yavuz ˉχaşlat ol* [harislik de insan için kötü bir huydur] || ~ ***Ar*** *χaṣla(t)* خصلة [*#χṣl* faʿla(t) mr.] üstünlük, üstün özellik, meziyet < ***Ar*** *χaṣala* خصل üstün geldi

haspa "kızamık" [AşP 1330] *geh olur kim ˉḥaşba için köynüdür* [bazen çiçek/kızamık içini yakar] | "... yumurcak" [AM 1888] || [Bah 1924] ˉ*ḥaspa: sevimli küçük, yaramaz, külhani* || ~ ***Ar*** *ḥaṣba(t)* حصبة [*#ḥṣb* faʿla(t) mr.] 1. çakıl taşı, 2. derideki her türlü kabarcık, çiçek hastalığı, kızamık

† Karş. *yumurcak* 1. "ur, tümör", 2. "yaramaz çocuk".

hasr [MMem 1557] || ~ ***Ar*** *ḥaṣr* حصر [*#ḥṣr* faʿl msd.] çit veya duvar veya askerle etrafını çevirme, kuşatma < ***Ar*** *ḥaṣara* حصر kuşattı, sınırladı, duvarla çevirdi ≈ ***Aram*** *ḥāṣer* 1. hasat, 2. avlu, çitle çevrili yer, özel mülk

›› hasret-

← HASIR (HEZAREN), HİSAR, İNHİSAR (MÜNHASIR), MAHSUR, MUHASARA

hasret [AtH <1250 (1444)] *ḥarīşlıḳ soŋı ġamm ökünç ˉḥasrat ol* [harisliğin sonu gam, pişmanlık, hasrettir] || ~ ***Ar*** *ḥasra(t)* حسرة [*#ḥsr* faʿla(t) msd.] yokluk, yoksunluk ≈ ***İbr/Aram*** *ḥāsar* חסר [*#ḥsr*] eksik ve yoksun olmak → HASAR

hassa[1] [CodC 1303] *propie* [özellikle] - *Fa & Tr: ˉghaza* | [YusZ <1377] *oğlumı kogıl yāχūd āh éderem / ˉχāṣṣa* [özel] *āhıdur seher-gāh éderem* | [Yad <1421?] *lākin bir ġarīb ˉχāṣṣacığı* [özelliği] *vardır* | hassaten [Men 1680] ˉ*χāṣṣaten: Verumtamen* [özellikle] || ~ ***Ar*** *χāṣṣa(t)* خاصّة [*#χṣṣ* fāʿila(t) fa. fem.] 1. özel şey veya kişi (dişil), 2. özellik, hususiyet < ***Ar*** *χaṣṣa* خصّ seçti, ayırdı → HAS

† Veya zarf işleviyle *χāṣṣā* خاصّا "özellikle, bilhassa".

›› hassaten, hazine-i hassa

← BİLHASSA

hassa[2] "duyu (Fr *sens* karşılığı)" [YOsm: LO 1876] ˉ*ḥāsse: hissedici, duyucu.* ˉ*Havāssi hamse* [beş duyu] || ~ ***Ar*** **ḥāssa* حاسّة [*#ḥss* fa. fem.] < ***Ar*** *ḥassa* حسّ hissetti, kokladı → HİS

† Yeni Osmanlıca biyoloji terimidir.

hassas [Kab 1432] *türlü ḥavāss* [duyular] *ki ādemin teninde* [insan bedeninde] ˉ*ḥassāsdur* || ~ ***Ar*** *ḥassās* حسّاس [*#ḥss* faʿʿāl mesl.] hisseden, duyarlı < ***Ar*** *ḥassa* حسّ hissetti → HİS

›› hassasiyet, hassaslaş-

hasta "yaralı" [Gül 1317] *gemiciyi ˉχasta kıldı bu χitāb / illā ol dem vérmedi aŋa cevāb* | "... hasta, sayrı" [Men 1680] ˉ*χaste usit. vulg.* ˉ*χasta vel* ˉ*hasta* | hastahane [Hind 1831] *Hopital:* ˉ*χasta χāne, pimar χāne* [bimarhane] | hastabakıcı [Göv 1930] ˉ*hastabakıcı: Sureti mahsusada hastaya hizmet eden kadın veya erkek.* || ~ ***Fa*** *χasta* خسته [pp.] yaralı, sayrı < ***Fa*** *χastan* خستن yaralamak, yaralanmak +*a*

† Orijinal anlamı "yaralı" olduğu halde, "sayrı" anlamına Farsça ve Türkçede eski tarihten itibaren rastlanır. Güncel Farsçada "yorgun" anlamında kullanılır.

›› hastabakıcı, hastahane, hastalan-, hastalık, hastalıklı, hastane

hasut [Kel-TS <1347] *pādişāh yakınlarınuŋ işi hemīşe ˉḥasūdlık ve çekişmek ve bir birlerini yavuz sanmak olur.* || ~ ***Ar*** *ḥasūd* حسود [*#ḥsd* faʿūl sf.] kıskanç < ***Ar*** *ḥasada* حسد kıskandı → HASET

† Arapça olumsuzluk bildiren sıfatlar yapan *faʿūl* vezninde.

haşa [AşP 1330] *her kimüŋ ki perr ü bāli ʿışḳ ola / ˉḥāşā kim ol kimesne yirde kala* [kimin kolu kanadı aşk ise, o kişi asla yerde kalmaz] | [Fer <1451] *Zīnehār* [zinhar] *bu sözi söylemeŋ,* ˉ*hāşā ki ben size gülem!* || (< ***Ar*** *ḥāşa-llāhi* حاشَ الله Allah göstermesin (olumsuz dilek sözü)) < ***Ar*** *ḥāşā* حاشى [*#ḥşy* III f.] dışladı, uzak etti, tenzih etti

† ***Ar*** *ḥşw* ve *ḥşy* kökleri için bkz. ᵒLane 2:577 ve 579. Burada sadeleştirildi.

haşarı [İdrH <1402] ˉ*haşerī* [zararlı kimse] | [Arg 1533] ˉ*chasciarlich* [haşarlık]: *scherzo* [şaka, oyun] || ~ ***Ar*** *ḥaşarī* حشرى [nsb.] haşerata ait < ***Ar*** *ḥaşara(t)* حشرة [*#ḥşr* t.] +*ī* → HAŞERE

›› haşarılık

haşat [Ana 1932] ˉ*haşat (Mecitözü, Yozgat): ufak ve kırık işe yaramaz şey* | "perişan (argo)" [CAtay 1953] *Senin kemiklenni gırmazsam... Seni* ˉ*haşat etmezsem...* || ~ *?*

haşefe [KFT <1421] || [Men 1680] ˉ*haşefe: Glans, seu caput penis.* || ~ ***Ar*** *ḥaşafa(t)* حشفة [*#ḥşf* faʿala(t) mr.] penis başı, glans < ***Ar*** *ḥaşafa* حشف büzüştü

Levent Şahverdi Arşivi

† Karş. ***Ar ḥaşf*** "kurumuş ekmek", ***ḥaşaf*** "gelişmeyerek büzüşmüş hurma".

haşema "uzun paçalı mayo" [Mil 1995] *Genç tekstilci Ercihan Altınkaya'nın icadı Hakiki Şeriat Mayosu (¯haşema) ve benzerleri, bazı İslamcıların tepkisine neden oldu.* || ***~ Ar ḥaşama(t)*** حشمة [*#ḥşm* msd.] hicap, dini kurallar uyarınca erkeğin dizden bele kadar olan kısmını örten giysi < ***Ar ḥaşama*** حشم utandı → HAŞMET

† *Hakiki şeriat mayosu* deyiminden kısaltma olarak duyurulmuş ve bu şekilde algılanmıştır.

haşere haşerat "[çoğul]" [Fer <1451] *Bir yıl tamām yābānda gezdiler, buldukları ciyfeyile, ¯ḥaşarātile dirildiler* [yaşadılar]. | [EÇ <1683] *kerevid ve ıχtapod ve lakoz ve pağurya ve ıstakoz ve yılan balığı misillü deryā ¯haşerātları* || ***~ Ar ḥaşara(t)*** حشرة [*#ḥşr* faʿala(t) mr.] börtüböcek, her türlü zararlı veya rahatsız edici küçük yaratık < ***Ar ḥaşara*** حصر kaynaştı → HAŞIR[1]

›› haşerat

← HAŞARI

haşhaş [Yad <1421?] *sögüt ağacı yaprağı ve mārūl ve ¯χaşχāş* || ***~ Ar χaşχāş*** خشخاش [*#χş* q.] afyon bitkisi, papaver somniferum ≈ ***Sans khaskhasa*** खस्खस a.a.

haşır[1] [YusZ <1377] *bir yire dirilse anda ¯bā-ḥaşr, pādişāhlar kim olur anda χatar* [bir yere toplansa milyonlarcası, padişahlar bile orada tehlikeye maruz kalır] | haşır neşir [EÇ <1683] *Hakka secde ederler, ammā ¯ḥaşr ve neşr ve mīzān ve terāzū bilmezler* || ***~ Ar ḥaşr*** حشر [*#ḥşr* faʿl msd.] 1. toplanma, kalabalık etme, 2. mahşer, kıyamet < ***Ar ḥaşara*** حشر (kalabalık) toplandı, kaynaştı

›› haşır neşir, haşrol-

← HAŞERE (HAŞARI), MAHŞER

haşır[2] [Mil 1962] *küçük kaya parçacıklarından örülü ¯haşırtılı bir kuyruk* | haşırt [Mil 1978] *çizgi romanlarda 'umf, garç, ¯haşırt, foşurt, ungurr' gibi sesler okuyunca güler geçerdik.* || : ***onom*** sert sürtünme sesi → HIŞ

›› haşır huşur, haşırda-, haşırt, haşırtı

haşin [İrşM 1387] || ***~ Ar χaşīn*** خشين [*#χşn* faʿīl sf.] sert, kaba < ***Ar χaşuna*** خَشُنَ kaba saba idi → HUŞUNET

haşiv [Men 1680] *¯haşv: kaftan pambuklamak, düşek ve yastük doldurmak.* | [LO 1876] *¯haşv: (...) Şiirde yer dolduran artık kelime, zevaid. (...) ¯haşviyāt: Artık söz.* || ***~ Ar ḥaşw*** حشو [*#ḥşw* faʿl msd.] dolma, doldurma ***~ Ar ḥaşā*** حشا doldurdu, tıktı

← HAŞİYE

haşiye "giysi kenarı" [Men 1680] *¯haşiye: Stratum fartum* [dikili kuşak] *& fartura quae subditur ad mantiendas ampliores mammas* [büyük memeleri desteklemek için eklenen kuşak] | "... sayfa kenarına yazılan yorum, dipnotu" [EÇ <1683] *Telvīh kitābına muʿteber ¯hāşiyesi vardır* || ***~ Ar ḥāşiya(t)*** حاشية [*#ḥşw* fāʿila(t) sf. fem.] 1. dolgu, eklenti, 2. kumaşın kenar süsü, marj, sayfa kenarı notu < ***Ar ḥaşā*** حشا doldurdu → HAŞIV

haşla|mak aşla- "yemek pişirmek" [ETü: Bud <1000] *yérde yatıp yokaru turġalı, aş ¯aşlağalı unamadı* | haşla- [MŞ <1400] *iki kez ¯χaşlayalar sirke ve χardal koyalar* | "... azarlamak" [Alus 1934] *Suat Lebibi ¯haşlıyordu: 'Yabancı ve şık bir kadının karşısında, bu ne bayağı muamele, ne âdi ağız, Lebip!'* || <<? ***ETü aşla-*** yemek yapmak veya yemek < ***ETü āş*** yemek ***+lA-*** → AŞ

† Sonradan türeyen */h/* sesinin kaynağı açık değildir. ***Erm χaş-*** "suda kaynatarak pişirmek, haşlamak" fiiliyle benzerliği tesadüfi olmalıdır.

›› haşlak, haşlama, haşlan-

haşmet [Kut 1069] *isizlerke ¯ḥaşmat siyāsat kerek / eḏgülerke tutçı ḥurmat gerek* [kötülere maiyet ve siyaset gerek, iyilere daima hürmet gerek] | [Gül 1317] *kimisi bir ¯haşmet ü manşıb dutar / kimisi tācir olub alur satar* | [KT 1900] *¯haşmetli* حشمتلی*: Azamet ve heybet sahibi (...) Ecnebi hükümdarlara unvān olur.* || ***~ Ar ḥaşma(t)*** حشمة [*#ḥşm* faʿla(t) msd.] maiyet ve erkân sahibi olma, itibar, tantana ≈ ***Ar ḥaşam*** حشم köleler, maiyet, taallukat < ***Ar ḥaşama*** dili tutuldu, epsem oldu, (hayvan) tasma takıldı

† Klasik devir Arapçasında bu sözcük görülmez, ancak 11. yy.'dan itibaren Farsça ve Türkçe kullanımda yaygındır. Karş. ***Ar ḥişma*** "öfke veya hicaptan dili tutulma, utanma". ◦Lane 2.577. † *Haşmetlü* biçimi, 18. yy öncesi telaffuzu yansıtır. *Haşmetlû* özentidir.

›› haşmetlim, haşmetlû

← HAŞEMA, HAŞMETMEAP, İHTİŞAM (MUHTEŞEM)

haşmetmeap [YOsm: KT 1900] *¯ḥaşmet ¯meāb: ecnebi hükümdarlara mahsus bir unvan* || § ***Ar ḥaşma(t)*** حشمة erkân ve rical sahibi olma, tantana, saltanat + ***Ar maʾāb*** مآب [*#Awb* maf ʿal iz/m.] sığınak, sığınılan yer, melce < ***Ar āba*** geri döndü, sığındı → HAŞMET

hat [Kut 1069] *balāġat bile ¯χaṭṭ teŋeşse* [söz güzelliği ile yazı güzelliği denk gelse] | [CodC 1303] *litera* [yazı] *- Fa: ¯χat - Tr: bitik* || ***~ Ar χaṭṭ*** خطّ [*#χṭṭ* faʿl msd.] 1. çizgi, çizik, 2. yazı ≈ ***Akad χaṭāṭu*** çizmek, çentmek, taşa yazmak → HAD

›› boru hattı, elektrik hattı, hat çek-, hattı müdafaa, savunma hattı, telefon hattı

← HATA, HATTAT

hata [Kut 1069] *işin başka iltse ¯χaṭā tuşmasa* [işi kemale erdirse, hataya düşmese] || ***~ Ar χaṭāʾ*** خطاء [*#χṭA* faʿal msd.] yanlış, günah ***~ İbr/Aram χāṭā, χeṭʾā, χeṭyāyā*** חָטָא [*#χṭy*] a.a. ≈ ***İbr χiṭʾā*** חֵטְא [*#χṭ*] a.a. ≈ ***Aram χiṭā*** [*#χṭ*] çizgi, çizik, hat → HAT

† Anlam evrimi için karş. ***ETü yazuk*** 1. "hata, günah", 2. "yazı, çizi". "Düzgün bir yüzeyi sivri bir uçla çizmek/bozmak" kastedilmiştir.

›› ihta, tahtie

hatchback [Mil 1986] *Her bütçeye uygun fiyat Mazda 323 ¯Hatchback* || ***~ İng hatchback*** arka kapısı yukarıya doğru açılan otomobil modeli § ***İng hatch***

Levent Şahverdi Arşivi

kapı içinde kapı, küçük kapı, ambar kapağı + ***İng*** *back* arka → BEK

hatem "mühür" [Rab 1310] *¯χātem-i zerrīn-nigīnim* [altın yüzüklü mühürüm] *perde içre tügme teg* | "peygamberlerin sonu" [SN 1354] *Dédi kim eyā ¯χātemül-enbiyā / kamu şeh-süvārlar ṭapuŋda yaya* [tüm süvariler ibadetinde yaya] || ~ ***Ar*** *χātam* خاتم [*#χtm*] mühür, damga, (mec.) bir şeyin bitimini gösteren işaret, son ~ ***Aram*** *ḥātam, ḥātəmā* חָתָם mühür, damga ~ ***Mis*** *χtm* a.a. → HATİM

† *χātam-i anbiyā* "peygamberlerin mührü" deyimi 3. yy.'da Iran'da yeni bir din tesis eden peygamber Mani için kullanılmıştır. Arapça sözcük, Arapçada görülmeyen *fāʿal* veznindedir.

›› hatem-i enbiya

hatıl [Barkan 1502] *Bedavra eŋserisi ve ¯katıl ve mertek ve ğayri eŋseriler* [çiviler] | [Nim-TS 1540] *puştibān* [F.]: *¯katıl ağacı ve kapu bağı ve her nesne ki anıŋla bir nesneyi muḥkem iderler.* | [TDK1 1945] *¯hatıl: Duvarı berkitmek için taşların arasına uzunlamasına konulan direk.* || << ***TTü*** *katıl* yatay destek ağacı, payanda <? ***TTü*** *kat-* → KAT-

† Aslı Türkçe *katıl* iken halk ağızlarında > *χatıl* > *hatıl* dönüşümüne uğramıştır. Diyalekt biçiminin leksikalize edilmesi 1920-30'lar popülizminin eseridir.

hatır[1] [Kut 1069] *kılda yinçge bu ¯χātır yolu* [(şairlerin) gönül yolu kıldan ince] | [CodC 1303] *voluntas - Fa: ¯χatir - Tr: tilamak* [dilemek] || ~ ***Ar*** *χāṭir* خاطر [*#χṭr* fāʿil fa.] gönül, bilinç < ***Ar*** *χaṭara* خطر başını veya kuyruğunu dikti, uyandı, aydı

›› hatır sor-, hatırla-, hatırlan-, hatırlat-, hatırlı, hatırnak, hatırşiken, hatırşinas, hatırsız

← HATIRA, İHTAR (MUHTIRA), MUHATARA, TAHATTUR

hatır[2] [Cum 1937] *beni ¯hatır ¯hatır boğazlasın, seni de tahtından düşürüp öldürsün* | [Cum 1956] *azametli devlet ricalini de bir kaşınmadır tutmuş. Herkes ¯hatır ¯hatır.* | [Cum 1961] *yemişleri ¯hatır ¯hutur yemektedirler.* || : ***onom*** kaşınma sesi, ısırma sesi

›› hatır hutur, katır kutur

hatıra [MMem 1557] *diyü nakl etdigi vāḳıʿamda bu hakīre ¯χātıre olup* [... diye anlattığı rüyamda aklıma gelip] || ~ ***Ar*** *χāṭira(t)* خاطرة [*#χṭr* fāʿila(t) fa. fem.] akla gelen şey, anı < ***Ar*** *χaṭara* خطر uyandı, aydı → HATIR[1]

›› hatırat

hatim "mühürlemek" [Tezk 1341] *maʿnī berkitmek-içün ¯χatm eyledük* [mühürledik] | "... Kuran ezberlemek" [Men 1680] *¯χatm: (...) perlegere ac absolvere Coranum.* || ~ ***Ar*** *χatm* خَتْم [*#χtm* faʿl msd.] 1. mühürleme, bitirme, kapatma, 2. Kuran'ın tümünü ezberleme < ***Ar*** *χatama* خَتَمَ mühürledi, bitirdi

›› hatim indir-, hatmet-

← HATEM, HATİME, HİTAM

hatime [GülM 1429] *¯χātimetül-kitāb* [kitabın sonu] | [Men 1680] *¯χātime: Conclusio, epilogus, finis. (...) ¯χātimei ʿumri ʿazīzlerinde* [aziz ömrünün nihayetinde] || ~ ***Ar*** *χātima(t)* خاتِمة [*#χtm* fāʿila(t)] sonuç, bitim < ***Ar*** *χatama* خَتَمَ mühürledi, bitirdi → HATİM

hatip [Rab 1310] *Åṣaf bin Berχiyā ¯χaṭīb érdi, kaçan minberge ağsa* [çıksa] *İdige ḥamd u ṣenā aytur érdi* [söylerdi]. | [Fer <1451] *¯χaṭīb geldi, χuṭbe-i nikāh okıdı* || ~ ***Ar*** *χaṭīb* خطيب [*#χṭb* faʿīl sf.] hutbe söyleyen, topluluğa hitap eden < ***Ar*** *χaṭaba* خطب hitap etti → HİTAP

hatmi [Gül 1317] *nesterīn ¯χtmīye nāz eylendi / yāsemen nesrīn-ile söylendi* | [Men 1680] *¯χıtmī & ¯χatmī: Nom. herbae, quā lavatur caput* [baş yıkamaya kullanılan bir bitki]. || ~ ***Ar*** *χiṭmī* خطمى [*#χṭm*] hatmi bitkisi, hibiscus, althaea officinalis < ***Ar*** *χaṭm* خطم burun, özellikle hayvan burnu +*ī*

← HORTUM

hatta [Dan 1360] *Zahmsız* [yarasız] *kimse kalmamış, ¯ḥattā Melik Danişmend'üŋ daχı üç yirde zahmı var-ıdı.* || ~ ***Ar*** *ḥattā* حتّا [zrf.] ta ki, şöyle ki

hattat [Kab 1432] *bir yazıcı var-ıdı, katı fāżıl ve hünermend ¯χattāt-idı* || ~ ***Ar*** *χaṭṭāṭ* خطّاط [*#χṭṭ* faʿāl mesl.] hat çeken, çizimci, yazı yazan < ***Ar*** *χaṭṭa* خطّ çizdi → HAT

hattrick [Mil 1993] *Finalde Chelsea'yi 4-0 mağlup eden Tottenham kazandı. Tony Cascarino, üç gole birden imzasını atarak ¯hattrick yaptı.* || ~ ***İng*** *hat trick* bir kriket terimi, sporda bir başarıyı üç kez tekrarlamak § ***İng*** *hat* şapka (<< ***Ger*** **hattuz* külah, ibik) + ***İng*** *trick* hile, numara, beceri

hatun "kraliçe" [ETü: Or 735] *kaŋım ilteriş ḳaganıg ögim ilbilge ¯ḳatunıg* | "... nikâhlı eş" [Kıp: CodC 1303] *regina - kan ¯katoni, soltan ¯katoni* [kağan hatunu, sultan hatunu] *(...) menim halal ¯hatunim dir* || << ***ETü*** *χatun/ḳatun* kraliçe ~ ***Saka*** *χattuna* a.a. / ***Sogd*** *χwatēn* [fem.] a.a. ≈ ***Sogd*** *χwatāw* kral, hükümdar § ***Sogd*** *χwa* kendi + ***Sogd*** *tāw* güç, güçlü → HÜDA

† ***Kadın*** sözcüğünün varyant biçimidir. İler iki sözcük esasen "kraliçe" anlamına gelir. † ***Sogd*** *χwatāw,* MÖ 3. yy.'da Baktria krallarının ünvanı olan ***EYun*** *autokrátōr* sözcüğünün tam çevirisidir; +*ni* Sogdca dişil ekidir. Hun kraliçelerinin unvanı olan *χatīka* aynı İrani sözcüğün, +*ika* dişil ekiyle yapılmış bir varyantını temsil eder (◦BaileyH 35).

›› hatun kişi, havatin

← KADIN

hatve [EÇ <1683] *ammā iç kalʿa kayasıyla bile hisāb olunursa kāmil on bir biŋ ¯χatve-i fetādır yaʿnī yiğit adımlamasıdır* || ~ ***Ar*** *χaṭwa(t)* خطوة [*#χṭw* faʿla(t) mr.] adım < ***Ar*** *χaṭā* yürüdü, adım attı

hav[1] [Şamil-TS 1505] *¯χāv* [Fa.]: *Ol ¯kav ki çukada ve kaṭīfede olur.* | [Arg 1533] *ciocha ¯chaui* [çoka kavı]: *cimatura* | [Men 1680] *¯ḥāv* حاو: *Villi seu villositas panni* [kumaşta tüylenme] || ≈ ***Fa*** *χāv* kabuk, sütün üzerinde oluşan kaymak, kumaş havı ≈ ***TTü*** *kab* kılıf, kabuk → KAP

Levent Şahverdi Arşivi

† ***Erm*** *χav ɲuwɣ* "kabuk, tabaka, süt kaymağı" 16. yy.'dan itibaren kaydedilmiş olup Türkçe veya Farsçadan alıntıdır. ▫Acar 2.350.

← HAVLU

hav² [Env 1465] *~hav ~hav* [kuş ötme sesi] | [DK <1400?] *Karaŋu axşam olanda ~vaf ~vaf üren* [köpek] | [Men 1680] *~havlamak: Ululare* || : ***onom*** köpek sesi

›› havhav, havla-

hava [CodC 1303] *aer - Fa: ~χawa - Tr: ~hawa* | [Sad 1574] *anlere ~hevādār* [eğilimli] *idüginüŋ sezāsın bulduğı eyyāmnde* | [Men 1680] *~hevā: (...) & aria di canzone* [şarkı melodisi] *(...) ~hevālanmak: vento perflari* [rüzgârla havaya kalkmak] *& insolentem fieri* [küstahlaşmak]. | [TDK1 1945] *~hava parası (...) ~havacı, havacılık (...) ~havacıva* | [Cum 1942] *~hava ~alanı* || ~ ***Fa*** *hawā* هوا hava, yel, esinti, melodi

† ***Ar*** *hawā'* "heves, boş arzu" Farsça kaynaklı olmalıdır.

›› abuhava, açıkhava, hava alanı, hava at-, hava bas-, hava civa, hava gazı, hava hoş, hava kuvvetleri, hava limanı, hava muhalefeti, hava parası, hava yolu, havacı, havadan, havadan sudan, havadar, havalan-, havalandır-, havalandırma, havalı, havasız, oyun havası, tebdili hava

← BERHAVA, HAVAİ

havadis [Kab 1432] *nefs ~ḥavādişleri, χışm, korku ve peşīmanlık gibi* || ~ ***Ar*** *ḥawādiṯ* حَوَادِث [*#ḥdṯ* faʿāʾil çoğ.] olaylar, hadiseler < ***Ar*** *ḥadīṯa(t)* حديثة [t.] → HADİSE

havai [Men 1680] *~hevāī, ~hevāyī: Aereus* [havaya ilişkin, havasal], *& otiosus* [boş, kapris eseri], *cupiditatis deditus, libidinosus, licentiosus* [nefsine düşkün, şehevi], *& caeruleus color* [açık mavi renk]. || ~ ***Fa*** *havāī* هوای havaya dair, havasal → HAVA

›› havai fişek, havaileş-, havaiyat

havale "para aktarma" [MEd y. 1300] *~ḥavāla kıldı fulān üze miŋ yarmaknı* [filan kişiye bin para havale etti] | "... yükselti, yüksek yer" [Sad 1574] || "... epilepsi krizi" [Men 1680] *~havāle: (...) etiam Epilepsiā correptus.* || ~ ***Ar*** *ḥawāla(t)* حَوَالة [*#ḥwl* faʿāla(t) msd.] dönme, döndürme, borcu veya ödevi başkasına devretme, aktarma < ***Ar*** *ḥāla* حَالَ döndü → HAL[1]

›› havaleli

havali [Fer <1451] *kılıcların ellerinde dutsunlar, ḥavẓ ~havālisinde dursunlar.* || ~ ***Ar*** *ḥawāli* حَوَالِ [*#ḥwl* fawāʿil çoğ.] etraf, çevreler < ***Ar*** *ḥawl* حَوْل [t.] çevre, döngü < ***Ar*** *ḥāla* حَالَ döndü, dönüştü → HAL[1]

havan [CodC 1303] *mortale - ~haouā* [hawan] *- Tr: touguč* [döğgüç] | [Tezk 1341] *ol otları ~hāvene koygıl ve döğgil, andan biraz yağ katgıl ve yoğurgıl* | [Men 1680] *~havān, vitiosè pro ~hāven. Mortarium.* | [EÇ <1683] *āl-i Osman'ın Kandiye fātihi olan (...) ~havān ~topları* || ~ ***Fa/OFa*** *hāvan* هاون öğütme kabı ≈ ***Ave*** *hāvana-* a.a.

›› havan topu

havari [Rab 1310] *ʿIsā yalavaçnıŋ koldaşları bar érdi, olarğa ~ḥavāriler teyürler, ~ḥavāri hāş eşlik témek bolur.* || ~ ***Ar*** *ḥawārī* حَوَارِى [*#ḥwr*] İsa'nın 12 müridinden her biri ~ ***Eth*** *ḥawārī* yolcu, elçi, haberci < ***Eth*** *ḥāwar* gitmek

† ▫Nöldeke NB 48, ▫Jeffery 115-116 Kurani terimin Habeşçeden (Geez) alıntı olduğunu savunur. Erken Güney Arapça (Yemeni) bir paralel düşünülebilir. Her halükârda ***Ar*** *ḥawr* "geri dönme, dönüşme, bozulma" veya ***Aram*** *ḥawar* "beyaz olma, parlama" fiilleriyle alakalı olması uzak ihtimaldir.

›› havariyun

havas [AşP 1330] *kimi cāhil kimi ʿāmdur kimi χāş / kimisi bu ortada χāṣü'l-~χavāṣ* || ~ ***Ar*** *χawāṣṣ* خَوَاصّ [*#χṣṣ* fawāʿil çoğ.] özel olanlar, seçkinler, elitler < ***Ar*** *χāṣṣ* خَاصّ [t.] seçkin → HAS

havf [YusZ <1377] *anlara sıdkuŋı kosaŋ ber-mezid / ~χavf yériŋden olısarsın sen bāʿid* || ~ ***Ar*** *χawf* خوف [*#χwf* faʿl msd.] korku < ***Ar*** *χāfa* خاف korktu

havi [Fer <1451] *rāviyāni aχbār ve ~ḥāviyāni āṯār* [haber aktaranlar ve eser toplayanlar] || ~ ***Ar*** *ḥāwi* حاوٍ [*#ḥwy* fāʿil fa.] toplayan, kapsayan, içeren < ***Ar*** *ḥawā* حوا topladı

← HAVUT, İHTİVA (MUHTEVA, MUHTEVİ)

havil [<1400] || [Sad 1576] *kişver-i Eflākı ~hevl-i şemşīr-i χūn-rīz ile arsa-i rüstaχīz itdiler* [Eflak ovasını kan-dökücü kılıç korkusuyla mahşer alanına çevirdiler] || ~ ***Ar*** *hawl* هول [*#hwl* faʿl msd.] korkma, korku < ***Ar*** *hāla* هَالَ korkuttu

† LAHAVLE deyimindeki *havl* "güç" ayrı kelimedir.

›› can havli

← HAİLE

havlıcan [CodC 1303] *galanga - Fa & Tr: ~χoligian* | [Yad <1421?] *dārçīnī ve kebābe ve ~ḥavlincān katub yiyeler* || ~ ***Fa*** *χāvlincān* خاولنجان kökü kulunç tedavisinde kullanılan bir bitki, topalak, galanga ~ ***Sans*** *kulaŋça* कुलञ्जन a.a.

havlu [EÇ <1683] *peşternāl ve ~havlī silecekleri arak-ālūd olup* [tere bulanıp] *anları çıkara* | [Men 1680] *~havlü* حولو *& havli* حولى *makrama: Sudarium villosum.* || < ***TTü*** *hav* hav, ince tüy veya iplik *+ll(g)* → HAV[1]

† Küçük ses uyumu uyarınca ***havlı*** şekline evrilmesi gerekirken arkaik ses düzenini koruması, daha 17. yy.'da sözcüğün bağımsız ad olarak algılandığını gösterir.

›› havlu at-, kâğıt havlu

havra [LO 1876] *~havra: Yahudi mabedi.* || ~ ***İbr*** *χebrah* חברה cemaat, içtima < ***İbr*** *#χbr* חבר bir araya gelme, birlikte olma, birleşme

† Karş. ***Aram*** *χibru* "aşiret", ***Akad*** *χubūru* "cemaat, cemiyet".

havsala [Tezk 1341] *eger eydürsem sizüŋ ~ḥavṣalaŋuz anı götürmez* [konuşsam kursağınız kaldırmaz] | [KT 1900] *~ḥavṣala: (...) 3. (mec.) Derece-i istiāb ve istidād, kabiliyet-i zihniye.* || ~ ***Ar*** *ḥawṣala(t)* حَوْصَلة [*#ḥṣl* fawʿala(t)] kursak, kuş midesi, (mec.) kavrayış, algı < ***Ar*** *ḥaṣala* حَصَلَ 1. elde edildi, 2. (at) taş ve toprak yuttu → HUSUL

Levent Şahverdi Arşivi

havuç [Yad <1421?] *yabān ~hevcine biraz benzer* | [Men 1680] *~hevc vul. ~hauc.* || ~ ***Fa*** *havīc/havic* هويج kökü yenen malum sebze

havut "deve semeri" [Hal 1476] هويد *~hevīd: Deve hevīdi ki 'Arabca hawiyye derler, içi ot-ıla tolu arkasına korlar.* | [Aht 1545] *içli ve pamuklu döşek ve kaftan ve deve ~hevīdi* ‖ ~ ***Fa*** *hawid/ḥawīd* هود/حويد deve semeri, yük için deve hörgücüne sarılan bez ~? ***Ar*** *ḥawiyya(t)* حويّة [*#ḥwy* faʿīla(t)] 1. bağırsak, bağırsak burması, 2. deve hörgücüne sarılan bez < ***Ar*** *ḥawā* topladı, ördü → HAVİ

† Türkmence *hovut,* Kazakça *avıt* "deve semeri" biçimleri görülür. Karş. *hamut.* † Anadolu ağızlarında "yalak, havuz" anlamında kullanılan *havıt* Arapça *ḥawḍ* "havz" sözcüğünün varyantıdır. Başka sözcüktür.

›› havutçu

havuz [Rab 1310] *ol ev içinde bir ~ḥavẓ kıldı, suw birle toldurdılar* [su ile doldurdular], *içine suw cānverleri saldılar.* ‖ ~ ***Ar*** *ḥawḍ* حوض [*#ḥwḍ* faʿl] su birikintisi, havuz, sarnıç

† Arapça sözcüğün ***Fa*** *āvāze* "su birikintisi, batak" ile alakalı olması mümkündür.

›› havuz medyası, havuz problemi, yüzme havuzu

havva [<1400] || ~ ***Ar*** *ḥawwāʾ* حوّاء Adem'in eşi, kadın ~ ***İbr*** *ḥawwāh* חַוָּה a.a. ≈ ***İbr*** *ḥayyāh* חַיָּה [*#ḥyh*] canlı, yaşayan → HAYAT[1]

havya "cehennem" [Men 1680] *~hāviye* هاويه: *Barathrum, infernus.* | "lehimci çekici" [KT 1900] *~havye* حاويه: *kalaycıların lehimlemek için ateşe ısıtıp ucuyla kalay aldıkları çekiç resminde alet.* ‖ ~ ***Ar*** *hāwiya(t)* هاويَة [*#hwy* fāʿila(t)] uçurum, dipsiz kuyu, cehennem < ***Ar*** *hawā* هوا düştü, uçtu

havyar "balık yumurtası" [Dan 1360] *ilengeç kavurması, fıcı ~χāvyārı, domalan mantarı, eşek χıyarı* | [Barkan 1516] *Balık ve ~χāvyār yükinden yigirmi akça alına* || ~? ***Fa*** *χāye-vār* yumurtalı, «yumurta taşıyan» << ***OFa*** *χāyag-bār* → HAYA[2]

† Literatür için bkz. ▫Eren TDES 175. Batı dillerine Türkçeden geçmiştir - karş. ***İt*** *caviale,* ***İng*** *caviar;* ancak ***Sırp*** *χayvar.* † ***Fa*** **χāvī-yār* "lezzet dostu" açıklaması edebi bir yakıştırmadır.

havza [Sad 1574] *dāχıl-i ~ḥavze-i müslimānī ve muḥat-ı ḥayte-i emnü emānī oldı* [Müslümanlık havzasına dahil ve güvenlik çiti ile çevrili oldu] || ~ ***Ar*** *ḥawza(t)* حوزة [*#ḥwz* faʿla(t) mr.] 1. mülk, varlık, 2. bir şeyin sınırları içinde olan < ***Ar*** *ḥāza* حاز elde etti, tuttu, sahip oldu

← HAİZ

hay [ETü: Kut 1069] *ölüm buzdı barça turu kaldı ~hay* [ölüm bozdu, tümü ıssız kaldı hay] | [Men 1680] *~hay: particula admirantis, excitantis, patientis. (...) ~hay meded diyüp (...) her tarefden ~hay ~huy olup bre koma, bre tutūn sadası ʿālemi tuttı* || : ***ünl*** ilgi, kaygı, dilek, üzüntü ünlemi

›› ay, hay Allah

← AYOL, EY, HABİRE, HAYDİ (HODRİ), HAYHAY, HAYHUY, HAYLAZ, HEY

haya[1] [AşP 1330] *de edeb var ne ~ḥayā ne de ṭāʿatı* || ~ ***Ar*** *ḥayāʾ* حياء [*#ḥyw* faʿla(t) msd.] utanma, utangaçlık < ***Ar*** *ḥayā* utandı

›› hayasız

haya[2] [Fer <1451] *Her birimizüŋ ikişer ~χāyesi vardur, üçer eyledüm.* || ~ ***Fa*** *χāya* خايه 1. yumurta, 2. er yumurtası, testis << ***OFa*** *χāyak* yumurta ≈ ***Ave*** *aya-* a.a.

← HAVYAR, KAYGANA

hayal [AşP 1330] *o ~χayālden geç bu gerçek cāna gel* | [KT 1900] *~hayālī ... ~hayālci* | [Cum 1930] *~hayal meyal ... ~hayalperest* ‖ ~ ***Ar*** *χayāl* خيال [*#χyl* faʿāl msd.] imgelem, zihinsel görüntü < ***Ar*** *χāla* خال hayal etti

›› ham hayal, hayal alemi, hayal dünyası, hayal et-, hayal gücü, hayal kırıklığı, hayal kur-, hayal meyal, hayal ol-, hayalci, hayale dal-, hayale gel-, hayalhane, hayalî, hayalperest

← HAYALET, MUHAYYEL, MUHAYYİLE, TAHAYYÜL

hayalet [Fer <1451] *devleti dünyā ~χayālāti rüyā gibi bī-beḳādür* | [LO 1876] *~χayālet* خيالت: *Vahimeye görünen bī-vücut suret.* || ~ ***Ar*** *χayālāt* خيالات [*#χyl* çoğ.] hayal mahsulleri, hayali varlıklar < ***Ar*** *χayāl* خيال *+āt* → HAYAL

hayat[1] <u>hayat</u> [Tefs <1300] ‖ <u>hayati</u> [YOsm: KT 1900] *~hayātī: Yaşayışa ve ömre mensup ve müteallik.* | [YOsm: Bah 1924] *~hayātī: mühim* | <u>hayatiyet</u> [YOsm: TDK2 1955] *~hayatiyet: Yaşama gücü, canlılık.* || ~ ***Ar*** *ḥayāʾa(t)* حياة [*#ḥyw* faʿāla(t) msd.] 1. canlı olma, yaşama, 2. yaşam < ***Ar*** *ḥayya* حَيْ canlı idi, yaşar idi

›› abıhayat, hayat arkadaşı, hayat kadını, hayatî, hayatiyet, hayatta, kaydıhayat

← HAVVA, HAYVAN, HAYY, İHYA

hayat[2] [YusZ <1377] *sürüp ol nābekār çün köşke geldi / ~ḥayāṭun* [avlunun] *kapusin çünki buldu* ‖ ~ ***Ar*** *ḥayāṭ* حياط [*#ḥwṭ* faʿāl çoğ.] 1. duvarlar, çitler, 2. çitle çevrili avlu, dış duvar içinde fakat ev kapısı dışında olan alan < ***Ar*** *ḥāʾit* حائط [t.] çevre duvarı, çit *+āt* < ***Ar*** *ḥāṭa* حاط çitle çevirdi, kuşattı

← HAYIT, İHATA (MUHİT), İHTİYAT

haybe "bedava, boşuna (argo)" [Mikh 1929] *~habeden: Gratuitement, pour rien* | [Mil 1957] *Yaa! demek ~haybeden kokteyl... gacolarla dans...* | [MKaçan 1991] *'Allah'ını peygamberini seviyorsan kıyma bana abim!' diye inledi. Pezo ~haybeye yalvarıyordu.* ‖ ~ ***Ar*** *χayba(t)* خيبة [*#χyb* faʿla(t)] düş kırıklığı, kaybediş, fiyasko < ***Ar*** *χāba* düş kırıklığına uğramak, boşa çıkmak

† Argo sözlüklerinde ***Rom*** *habe* "yemek" sözcüğüyle irtibatlandırılması isabetsizdir.

›› haybeci, haybeden, haybeye

haydari "Kalenderi ve Bektaşiliğe yakın bir tarikat, alevilerin giydiği kızıl başlık, dervişlerin giydiği kolsuz yelek" [<1500] || "bir tür yoğurtlu meze" [Mil 1985] *Patlıcan salatası, güzel bir ~haydari, domates salatalık söğüş* ||

Levent Şahverdi Arşivi

< *öz ḥaydar* Erdebil şeyhi, Cüneyd'in oğlu ve Şah İsmail'in babası (ö. 1488) < ***Ar ḥaydar*** حيدر [#ḥdr] arslan

haydi [Bab-TS 1555] *mede ¯hay diyi güci varduğınca çağırmak* | [Men 1680] *¯hayde & ¯hayda: Procede igitur. (...) ¯haydelemek & haydalamak.* ‖ << ***TTü*** *hay de!* < ***ünl*** *ha/hay* teşvik ünlemi → HAY, DE-

† *Haydiyin, hadisene* gibi kullanımlarda fiil yapısının izleri kalmıştır.

›› hade, hadi, hadisene, hayda, hayde, haydiyin

← HODRİ

haydut [Tz 1596] *Budin χalkı üske (?) denlü serpindüsi gelür, ¯haydut gelüb hây dut! déyince memleket alur.* | [Men 1680] *¯haydūd: Miles pedestris Hungaricus* [Macar piyade askeri] | [EÇ <1683] *Cümle reʿâyâsı âşikâre ¯haydūdlardır* [haramilerdir] *kim kārbān bozarlar* ‖ ≈ ***Mac*** *hajdúk* [çoğ.] < ***Mac*** *hajdú* başıbozuk asker, akıncı

† Karş. ***Sırp/Arn*** *hajduk,* ***Rom*** *haiduc,* ***Bul*** *haidut/haiduk,* ***İt*** *aiducco* "eşkiya, çeteci". 1580 dolayında Osmanlı idaresi altında türeyen Macarca sözcüğün nihai kökeni açık değildir. † Kamus ve Sıhah'a göre ***Ar*** *ḥaydūda(t)* حيدودة , *ḥāda* "yoldan çıktı, saptı" fiilinin masdarıdır. ▫Lane I.684. Macarca sözcüğün bir şekilde Arapça kökenli bir Osmanlı idari tabirinden türemiş olması mümkün görünüyor.

hayhay "şaşma ünlemi" [Sel 1600] *¯hay ¯hay ʿacebden ʿaceb remldür* [vay canına, tuhaf ötesi bir faldır] | "onay ünlemi" [LO 1876] *Türkîde ¯hay ¯hay* های های*: Evet, belî.* ‖ : ***ünl*** → HAY

hayhuy "gürültü, kargaşa" [Tezk 1341] *Bu ne ¯hâyu ¯hûydur ve ne ġalabadur kim eylersiŋ?* | [EÇ <1683] *bunlar bir yere üşmüşler, bir ¯hây ¯hûy şaka ile vadi-i zevk ve şevke yetmişler.* ‖ < ***ünl*** *hay* bağırma sesi → HAY

† *Haydan gelen huya gider* deyimi, *hayhuy* "şamata, arbede" ifadesinden türemiştir. Allah'ın sıfatlarından biri olan *Hâyy* ile bağlantı kurulması abestir. Menakıb-ı Arifîn 3.512'de kaydedilen 'Allah ile kul arasında hay ve huy vardır' ifadesi bir kelime oyunundan ibarettir.

›› haydan gelen huya gider

hayıf [AşP 1330] *illâ ¯ḥayf ki sen seni bilimedüŋ* ‖ ~ ***Ar*** *ḥayfā* حيفا yazık! (ünlem) ~ ***Ar*** *ḥayf* حَيْف [#ḥyf faʿl msd.] zulüm, günah < ***Ar*** *ḥāfa* خَافَ zulmetti, haksızlık yaptı

›› hayıflan-

hayır [Kut 1069] *salâmat bolunsa umup ¯χayrındın* [hayrından umut edip selamet bulsa] | [Men 1680] *usit. politicâ responsione ¯χayr t*[urcicè]*. pro yok, vel lâ* [Türkçe gündelik dilde 'yok' veya 'lâ' yerine diplomatik cevap olarak kullanılır]. ‖ ~ ***Ar*** *χayr* خَيْر [#χyr faʿl msd.] 1. iyi, daha iyi, tercih edilen, 2. iyilik < ***Ar*** *χāra* خَارَ seçti, tercih etti

† Türkçede olumsuz cevap anlamında kullanımı, olumsuzluğu direkt ifadeden kaçınan bir hüsnü tabirdir. 17. yy.'dan itibaren yaygınlaşmıştır.

›› babanın hayrı, hayırlı, hayırsız, hayrola

← HAYIRHAH, HAYRAT, HIRSIZ, İHTİYAR (MUHTAR), İSTİHARE, MUHAYYER (MOHER)

hayırhah [Menam 1590] *¯χayr-χʷāhŋuzı* [iyiliğinizi dileyeni] *sevmezsiz, bu χaşletŋüzden rencîdeyüz, rûhum* ‖ § ***Ar*** *χayr* خير iyilik + ***Fa*** *χʷāh* خواه isteyen → HAYIR, HAHİŞ

hayıt "bir bitki, vitex agnus-castus" [CFürs 1501] *penc-enguşt* [Fa.]*: ¯Ayıd* أيد *ağacı.* | [LO 1876] *¯ayıd* أيد*: Kara ¯ayıd dahı derler. Beş parmak, agnos kastos. Galatı ¯hayıd* حايد*.* ‖ ~? ***Ar*** *ḥā'iṭ* حائط [#ḥwṭ fā'il fa.] çit, avlu duvarı → HAYAT[2]

›› ayıt, kara hayıt

haykır|mak [ETü: UyTT <900] *yerne ¯aykırdılar* [alkışladılar/tezahürat yaptılar] | [DK <1400?] *Deve gibi kükredi, arslan gibi arŋradı, naʿre urup ¯haykırdı.* ‖ << ***ETü*** *aykır-* bağırmak < ***onom*** *ay/hay* bağırma sesi *+klr-*

›› haykırış-, höykür-

← YAYGARA

haylaz [Men 1680] *¯haylamak: Curare* [umursamak]*. (...) ¯haylamaz: non refert, non obest* [umursamaz]. | [Hind 1831] *Fainéantise: ¯haylazlık, tembellik* ‖ << ***TTü*** *haylamaz* aldırmaz < ***TTü*** *hayla-* aldırmak, umursamak *+mAz* <? ***ünl*** *hay* ilgi ve kaygı ünlemi *+lA-* → HAY

›› hayla-, haylazlık

hayli [Kut 1069] *kerek ¯χayl başıŋa bu bir kaç kılık* [ordu kumandasında şu hasletler gerekir] | [AşP 1330] *bir zemânda var-ıdı ¯χayl-i ʿArab* [Arap aşireti vardı] | [Tuhf <1400] *¯kaṯîr* [Ar.]*: köp, şok* [çok], *¯χayli* ‖ < ***Ar*** *χayl* خَيْل aşiret, güruh, ordu (≈ ***Aram*** *χeyl* חיל güruh, ordu ≈ ***Akad*** *ellatu* a.a.)

† Türkçe sıfat *χayl-i filân* "bir sürü filan, bir ordu filan" tamlamasından türemiştir.

›› haylice

haymatlos [Mil 1955] *Şimdiye kadar buna benzer işleri ¯haymatloslar (vatansız, hiçbir milletin tebaası olmayan) yapardı.* ‖ ~ ***Alm*** *Heimatlos* hiçbir ülke vatandaşı olmayan kişi, yurtsuz § ***Alm*** *Heimat* yurt, vatan + ***Alm*** *+los* +siz, yoksunluk eki → HOME

hayran "şaşkın" [Gül 1317] *güçleri gitdi vü ¯ḥayrân kaldılar* | "... çok beğenen" [LO 1876] *¯hayrân: Muhayyir, şaşmış, beğenip şaşa kalmış. ¯Hayrân olmak: aşık olmak, ağzı açık kalmak.* ‖ ~ ***Ar*** *ḥayrān* حيران [#ḥyr faʿalān msd.] şaşkın, mecnun, çılgın < ***Ar*** *ḥāra* حارَ şaştı → HAYRET

† Arapça sözcük hem sıfat ("hayret eden") hem masdar ("hayret etmek") olarak kullanılır. "Şaşma, şaşırma" anlamı Türkçede 19. yy.'a dek egemendir. "Çok beğenen, teveccüh eden" anlamı daha sonra belirmiştir.

›› hayran kitlesi, hayranlık

hayrat [AşP 1330] *şoldur kim ehl-i ¯χayrât ola er / χayra χarc olsa elinde χuşḳ u ter* ‖ ~ ***Ar*** *χayrāt* خيرات [#χyr çoğ.] hayır işleri, iyilikler < ***Ar*** *χayra(t)* خيرة [t.] hayırlı şey, hayır işi *+āt* → HAYIR

Levent Şahverdi Arşivi

hayret [AşP 1330] *elümi dutdı bırakdı ¯ḥayrete / ġarḳa vardum kaldum anda heybete* || *~ Ar ḥayra(t)* حيرة [*#ḥyr* faʿla(t) msd.] şaşma, şaşkınlık < *Ar ḥāra* حار şaştı

← HAYRAN

haysiyet [Sel 1587] *celādetleri şimşīr u rimāh-ile olduġı ¯haysīyetden* [bakımdan] | [Men 1680] *¯haysiyet: Ubiquitas, universalitas. Erbābi ¯haysiyet: Viri contemplativi, seu scientiarum sapientiaeque* [ilim ve bilgelik erbabı] | [LO 1876] *¯haysiyet: itibar, değer, dirayet* || *~ Ar ḥayṯiyya(t)* حيثيّة [y. msd.] ilgi, itibar, şeref, kalite < *Ar ḥayṯ* حيث [*#ḥyṯ*] yer veya neden belirten bağlaç, nerede, nasıl ki, bundan ötürü *+īya(t)*

›› haysiyetli, haysiyetsiz

hayta "haydut, başıbozuk (özellikle Rumeli'de)" [IIIS 1792] *yanlarında olan eṭbaʿ ve ʿasker Rumeli ¯hayṭa ve eşkıya ve kaypakcıları olmağla* || < *?*

† *Haydut* sözcüğüyle ilgili olduğu düşünülebilir.

hayvan "canlı yaratık" [Tefs <1300] || [CodC 1303] *bestia - Fa: ¯ayuan - Tr: yanauar* [canavar] | hayvanat [Marz 1380] *cümle ¯ḥayvānātına pādişāh olasın* || *~ Ar ḥayawān* حيوان [*#ḥyw*] 1. yaşama, canlı olma, 2. her çeşit canlı varlık, canavar < *Ar ḥayya* حيّ yaşadı, canlı idi → HAYAT[1]

›› hayvanat, hayvanat bahçesi, hayvani, hayvanlaş-, hayvansal

hayy [AşP 1330] *eytti yā Allāh u yā ¯ḥayy u beḳā* | [Men 1680] *¯ḥayy: diri.* || *~ Ar ḥāyy* حاىٔ [*#ḥyy* fāʿil fa.] diri, canlı, Allah'ın bir sıfatı < *Ar ḥayya* حيّ canlı idi, yaşadı → HAYAT[1]

hayz [MEd y. 1300] *¯ḥayiż kördi tişi* || *~ Ar ḥayḍ* حيض [*#ḥyḍ* faʿl msd.] 1. akma, seyelan, 2. kadınlarda adet görme < *Ar ḥāḍat* حاضت aktı, adet gördü

›› hayız

haz [AşP 1330] *bir birinden ¯ḥāẕẕ alur leẕẕet virür* | [Men 1680] *¯ḥaẕẕ: Sors bona, felicitas* [iyi talih, baht]. *Usit. delectatio, gustus* [kullanımda: hoşlanma, tad alma]. *¯Hazz sürmek. Balıkdan ¯hazz itmem.* | [YTü: Fel 1942] *¯hazcılık, hedonizm = İstilzaziye* || *~ Ar ḥaẓẓ* حظّ [*#ḥẓẓ* faʿl msd.] pay, kısmet, nasip, şans < *Ar ḥaẓẓa* حظّ talihli idi

† "Tad alma, keyif" anlamı 13. yy.'dan önce popüler Arapçada veya Farsçada belirmiş olmalıdır.

›› hazcılık, haet-

haza [EÇ <1683] *¯hāẕā āyet-i kitāb-ı Zebür be-līsān-i Nemçe-i kāfür* [kâfir Almanın dilinde Zebur kitabının ayeti budur] | haza beyefendi [Cum 1969] *¯Haza beyefendi. Sizi lapor etmez. Öyle değil mi?* || *~ Ar hāḏā* هذا bu, şu, işbu, işte

† Güncel kullanımı "işte, beyefendi budur" anlamında bir deyimden türemiştir.

← MAAHAZA

hazakat [Gül 1317] *irdi bir kehhāl-i ¯ḥāzıḳ* [mahir bir göz doktoru] *otı çok / gördi gözsüzi ki iki gözi yok* | [GülM 1429] *ʿācem pādişāhlarından birisi bir ¯ḥāẕıḳ ṭabīb ḥażret-i risālete viribidi* [gönderdi] | [Men 1680] *¯hıẕāḳ & ¯haẕāḳat: Solertia.* || *~ Ar ḥaḏiḳ* حاذق [*#ḥḏḳ* fāʿil fa.] mahir, becerikli ≃ *Ar ḥaḏāḳa(t)* حذاقة [faʿāla(t) msd.] maharet, beceri < *Ar ḥaḏiḳa* حذق mahir ve becerikli idi

›› hazakat

hazan[1] [Kut 1069] *yaruk yaz teg erdim tümen tü çiçeklig / ¯χazān mu tüşüttüm kamuġnı kuruttım* [aydınlık yaz gibi idim binlerce çiçekli, sonbahar mı getirdim, hepsini kuruttum] | [Fer <1451] *Ol-daχı korkdı, sögüt gibi titredi, ¯χazān gibi sarardı,* || *~ Fa χazān* خزان sonbahar

›› hazan mevsimi, hazan yaprağı

hazan[2] [Cum 2003] *'Antakya, Çan, Ezan, ¯Hazan' belgeselinin yapım ve yönetmenliğini Kerime Şenyücel yapıyor.* || *~ İbr/Aram ḥazzān* חזן 1. tapınak görevlisi, 2. sinagogda ilahi okumakla görevli kişi, kantor *~ Akad χazannu/χazānu* kent yöneticisi

† Akadça sözcük III Ur ve Eski Babilce döneminden itibaren kaydedilmiştir. ◦CAD 6.163 vd.

hazar [<1400] || *~ Ar ḥaḍar* حضر [*#ḥḍr* faʿal msd.] 1. meskûn ve ekilip biçilen yer, abadanlık, 2. seferi veya bedevi olmama hali, yerleşiklik < *Ar ḥaḍara* حضر meskûn ve yerleşik idi → HUZUR

›› hazari

hazf "telaffuzda bir harfi yutma" [Hal 1477] *vāvı ¯ḥaẕf iderler, encuχten dirler* || *~ Ar ḥaḏf* حذف [*#ḥḏf* faʿl msd.] giderme, eksiltme

hazım [AşP 1330] *loḳma ¯hażm eyler ü işteh arturur* || *~ Ar haḍm* هضم [*#ḥḍm* faʿl msd.] sindirim < *Ar haḍama* هضم sindirdi

›› hazımsız, hazmet-

hazır [MEd y. 1300] *bayramḳa ¯hāżır boldılar* [törene katıldılar] | [AşP 1330] *māżisi vü ¯hāżırı ve müstaḳbili* [geçmişi ve şimdiki zamanı ve geleceği] | hazırcevap [ÖM 1437] *hālinden suāl ede bu dil / kirpügün ¯hāżır-cevāb olup kılur uğraşlar* | [Men 1680] *¯hazırlamak ... ¯hazırlanmak* || *~ Ar ḥāḍir* حاضر [*#ḥḍr* fāʿil fa.] hazır olan, huzurda bulunan < *Ar ḥaḍara* حضر hazır idi, huzurda idi → HUZUR

† Arapça asli anlamı "huzurda olan, present" iken, Türkçede mecazi anlamı ağır basmıştır.

›› hazır giyim, hazır kıta, hazır nazır, hazır yemek, hazır yiyici, hazırcevap, hazırla-, hazırlan-, hazırlat-, hazırlık, hazırlık sınıfı, hazırlıksız, hazırlop, hazırol

← HALİHAZIR, HAZİRUN, MÜSTAHZAR

hazin [YusZ <1377] *bir bucakda otururıdı ¯ḥazīn / sanasın zindān idi ol ev yakīn* || *~ Ar ḥazīn* حزين [*#ḥzn* faʿīl sf.] hüzünlü, üzücü < *Ar ḥazana* حزن üzdü → HÜZÜN

hazine [Kut 1069] *kamuġ neŋ ¯χazīna ülegil barın* [tüm malını varını hazineni paylaştır] *(...) kalın ¯kaznak ursa bu altın kümüş* [altın ve gümüşten zengin bir hazine toplasa] | [CodC 1303] *Ave teŋrinin ¯kaznasi* [selam sana tanrının hazinesi (Meryem)] | [İdr 1312] *¯kazna: al-χazāna wa hiyy mutarraka* <hazine, bu sözcük Türkçeleşmiştir> | hazinedar [AşP 1330] *kanı gönlüm kim ¯χazīnedār-ıdı* | [Men 1680] *¯χazīne (p*[ers].*) pro ar*[ab]. *¯χazāne vul. hazna* | [KT 1900] *¯χazīne, tr. zebanzedi*

Levent Şahverdi Arşivi

¯*χazne* || ~ ***Ar*** *χazāna(t)* خزانة [*#χzn* faʿīlā(t) sf. fem.] gömü, depo, kıymetli eşya veya para konulan yer ~ ***OFa*** *ganz/gazn/gazīnag* a.a. << ***EFa*** *gaza/ganza-* a.a.

† İran kültürünün en belirgin kavramlarından biri olarak komşu dillerin tümüne girmiştir. Bk. ◦D-M sub *gnz, gzn* ve *gzng*. † Arapçada tercih edilen *χazāna* biçimine karşılık ◦Men *χazīna* biçiminin Farisī olduğunu belirtir. Buna karşılık Tacül Arus ve Lane her iki yazımı doğru Arapça kabul ederler. *Hazne* Türkçeye özgüdür.

›› hazine tahvili, hazine-i hassa, hazinedar, hazne

← CENAZE, GAZETE, MAHZEN (MAĞAZA)

haziran [<1400] || [CFürs 1501] || ~ ***Ar*** *ḥazīrān* حزيران Rumi takvimin dördüncü ayı < ***?***

hazire "çit" [MEd y. 1300] ¯*ḥazīra kıldı = aran tabyadı* [çit çevirdi] | [KT 1900] ¯*hazīre: Etrafı duvar veya çitle ihata olunmuş mezaristan ve saire.* || ~ ***Ar*** *ḥaẓīra(t)* حظيرة [*#ḥẓr* faʿīlā(t) sf. fem.] çit, çitle çevrili yer, ağıl < ***Ar*** *ḥaẓara* حَظَرَ çitle kapattı

hazirun ~ ***Ar*** *ḥāḍirūn* حاضرون [*#ḥḍr* çoğ.] hazır olanlar, mecliste bulunanlar < ***Ar*** *ḥāḍir* حاضر [t.] hazır +*ūn* → HAZIR

hazret [AşP 1330] *lāyıḳ oldı ¯ḥażretine mevlānuŋ* [mevlanın huzuruna çıkmaya] || ~ ***Ar*** *ḥaḍra(t)* حضرة [*#ḥḍr* faʿla(t) mr.] 1. huzur, mevcudiyet, prezans, 2. bir saygı deyimi < ***Ar*** *ḥaḍara* حضر hazır idi, yüzyüze bulundu → HUZUR

† *Huzura çıkma* deyiminde sözü edilen eylemin soyut kişilik kazanmış halidir. Anlam gelişmesi için karş. YAN, NEZD.

he [DK <1400?] *Bizimile adavet bağladılar, ¯he mi, dedi.* || : ***ünl*** olumlama ünlemi

heba [YusZ <1377] *kamusı oldı ¯hebā vü ʿömri hiç / geldi baŋa rūzigārum pīç-e-pīç* || ~ ***Ar*** *habāʾ* هباء [*#hbw* faʿal msd.] toz, özellikle havada uçuşan toz zerresi

hece "tempoyla okuma" [DK <1400?] ¯*hecesinleyin düz okunsa* | [Men 1680] ¯*hec seu ¯hece: Syllaba. Hurūfi hece, ¯hecelemek.* || ~ ***Ar*** *hacāʾ* هجا [*#hcw* faʿāl msd.] 1. tempoyla manzume okuma, 2. alfabedeki harflerin sırası ~ ***Aram*** *hegā* הגא [*#hgy*] düşünme, heceleyerek okuma

›› hececi, hecele-

← HİCİV

hecin "deve" [BV <1405] || ~ ***Ar*** *hacīn* هجين [*#hcn* faʿīl sf.] 1. nesli bozuk, melez, soysuz, 2. tek hörgüçlü sürek devesi

← MÜSTEHCEN

hede hödö [EkşiS 2001] ¯*hede hödö: genelde "falan filan" anlamında kullanılan, kullanması (nedense) kullanana zevkli gelen (...) sonradan türetilmiş bir ikileme..."* || < ***?***

† Muhtemelen *Gırgır* dergisindeki Avanak Avni karakterinden.

hedef [Taz 1482] ¯*hedef-i tīr-i laʿnet* || ~ ***Ar*** *hadaf* هدف [*#hdf* faʿal] a.a. < ***Ar*** *hadafa* هَدَفَ hedefledi, nişan aldı

›› hedef kitle, hedefle-

heder [Men 1680] ¯*heder: impune effundi sanguinem.* || ~ ***Ar*** *hadar* هدر [*#hdr* faʿal msd.] 1. cezasız ve kısassız kan dökme, 'kanın yerde kalması', 2. boşa harcanan şey < ***Ar*** *hadara* هدر cezasız kan döküldü, boşa gitti

hedge "finans terimi" [Mil 1984] *TL nasıl olsa değer yitiriyor neden ¯hedge' edeyim?* || ~ ***İng*** *to hedge* (fiil) 1. çit yapmak, çitle çevirmek, 2. finansal işlemlerde riski sınırlamak < ***İng*** *hedge* çit, tarlanın sınırını belirten çalı veya ağaç dizisi << ***Ger*** **hagjā-* a.a.

hedik "aşure" [Hal 1477] *heft-dāne* [Fa.]: ¯*Hedik aşı ki ʿaşūr aşı daχı dėrler.* | [Ana 1932] ¯*hedik (Ankara, Malatya, Yozgat, Van): 1 - kaynatılmış buğday; 2- eyi cins buğday."* || ~ ***Erm*** *hadig հատիկ* tanecik, tahıl (◦DankALT §415) < ***Erm*** *had հատ* tane

† Anadolu ağızlarında aynı sözcüğe bazen *edik* "ayakkabı" anlamında da rastlanır.

hediye [AtH <1250 (1444)] *ḳabūl kılsa taŋ yok bu az ¯hedyeni* [bu küçük hediyeyi kabul etse hayret etmemek gerek] || ~ ***Ar*** *hadiya(t)* هديّة [*#hdy* faʿīla(t) sf. fem.] yol için kesilen kurban, uğurluk, yolluk, her çeşit armağan < ***Ar*** *hadā* هَدَا yol gösterdi → HİDAYET

›› hediyeleş-, hediyelik eşya

hedonizm [Fel 1942] *hazcılık, ¯hedonizm = İstilzaziye* || ~ ***Fr*** *hédonisme* zevk ve sefa düşkünlüğü < ***EYun*** *ʰēdonḗ ἡδονή* zevk, keyif +*ism*◦ << ***HAv*** **swād-onā-* < ***HAv*** **swād-* tatlı, hoş

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *sweet*, ***Lat*** *suavis* "tatlı, hoş". HAvr **s-* > ***EYun*** spiritus asper evrimi tipiktir.

›› hedonist

hegemonya [ZG 1923] *hiç şüphesiz cihan ¯hegemonyası yine bize geçecektir.* || ~ ***Lat*** *hegemonia* hüküm sahibi olma, tahakküm < ***EYun*** *ʰēgemōn ἡγεμών* önder, lider, şef < ***EYun*** *ʰēgéomai ἡγέομαι* öncü olmak, önderlik etmek << ***HAv*** **sāgeyo-* < ***HAv*** **sāg-* aramak, iz sürmek

›› hegemon, hegemonik

← EGEMEN

hekim "tabip, doktor" [TDK1 1945] ¯*hakīm: 1. Bilge. 2. Filozof. (...)* ¯*hekim: ... atasağun, otacı, sağbilge.* || ~ ***Ar*** *ḥakīm* حكيم [*#ḥkm* faʿīl sf.] bilge, bilim adamı, filozof, tabip → HAKİM[2]

† *Hakîm* "bilge, filozof" sözcüğünün alternatif yazımıdır. Harf devrimine değin ayrım belirgin değildir.

›› diş hekimi, hekimbaşı

heksa+ ~ ***Fr*** *héxa+* / ***İng*** *hexa+* [bileşik adlarda] altı ~ ***EYun*** *ʰeks ἕξ* a.a. << ***HAv*** **s(w)eks-* a.a.

† Aynı kökten ***Lat*** *sex*, ***Fr*** *six*, ***İt*** *sei*, ***İng*** *six*, ***Alm*** *Sechs*, ***Gal*** *chwech*, ***Fa*** *şaş* "altı".

Levent Şahverdi Arşivi

← SEKSTANT (KISTAS, SİESTA), SÖMESTR, ŞEŞ (DÜŞEŞ, ŞEŞHANE)

hekt(o)+ [T&S 1892] *Hectométre* [Fr.]: *ˉhektometro, yüz zira-i aşari (..) ˉhektogram, yüz dirhem-i aşari sıkletinde vezin* || ~ ***Fr/İng*** *hecto+* [bileşik adlarda] yüz ~ ***EYun*** *ʰekatón ἑκατόν* a.a. << ***HAv*** ***dekm-tom-*** a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Lat centum, Sans satem. Fa sād*** "yüz".

›› hektogram, hektolitre, hektometre

← HEKTAR, SANTİ+ (KANTAR, SANTİGRAT, SANTİM, SENT)

hektar [Alhsan 1891] || ~ ***Fr hectare*** 100 ardan oluşan yüzey ölçü birimi → HEKT(O)+, AR[2]

hela "abdesthane" [RMim 1614] *Kenīf ve ˉχalā ve beytül-ferāġ Arabīdir, Farisīde ve Türkīde kademgāh* [ayakyolu] *ve ābχāne ve memşā derler.* | [EÇ <1683] *lağımcı yaʿnī ˉbeytül-χelā tathīr edici* || ~ ***Ar*** ***χalāʾ*** خلاء [***#χlw***] faʿāl msd.] yalnız ve ıssız olma, ıssızlık, tenhalık < ***Ar*** ***χalā*** خلا yalnız idi, inzivaya çekildi

← HALİ, HALVET, TAHLİYE

helak [AşP 1330] *bu denizde ko ˉhelāk olsuŋ bular* || ~ ***Ar*** ***halāk*** هلاك [***#hlk*** faʿāl msd.] tükenme, bitme < ***Ar*** ***halaka*** هلك tükendi (≈ ***Aram*** ***hālak*** הלך [***#hlk***] gitme, yürüme ≈ ***Akad*** ***alāku*** a.a.)

← İSTİHLAK (MÜSTEHLİK), TEHLİKE

helal [Kut 1069] *ˉhalāl ol yā şübhe ḥarām ol öŋi* [y helaldir, ya şüpheli, veyahut haramdır] | [CodC 1303] *legitimus* [meşru evlat] - *Tr: ˉghalal ogul (...) legalis* [meşru] - *Fa: ˉhalal - Tr: konu* [köni] | helalleş- [Marz 1380] *bu yöre balıklarıyıla ˉḥalāllaşam ve anlardan ʿözr dileyüp bu maẕlemden* [zulüm yerinden] *kurtılam* | "nikâhlı eş" [Fer <1451] *bir gün Faẕlullah ˉḥalālına eyitti* || ~ ***Ar*** ***ḥalāl*** حلال [***#ḥll*** faʿāl msd.] izin verilmiş, meşru ~ ***İbr/Aram*** ***ḥālāl*** חלל [***#ḥll***] 1. oyuk, delik, 2. dini yasağa aykırı, gayrimeşru < ***Aram*** ***ḥalal*** 1. oymak, delmek, 2. yasak bozmak → HAL[2]

† Yahudi dinî kullanımında "dini yasağa aykırı, gayrimeşru" anlamına gelen teknik tabir, İslami kullanımda zıt anlam kazanmıştır. Her iki halde "dinî bir engelin ya da tabu alanının (*ḥaram)* dışında olmak" kastedilmiştir. † Aynı fiilin Arapça eşdeğeri olan ***ḥalla*** "çözdü" fiiliyle kurulan anlam bağı yakıştırmadır.

›› helalleş-, helalü hoş

hele [DK <1400?] *Ne olurısa olsun, ˉhele men avumu alayı(m) , dedi.* || ~ ***Fa*** ***hala*** هله uyarı ifade eden bir söz

helecan [Sad 1574] *ˉχalecān-i tereddüd ü iştibāhten müteχallī olup* [tereddüt ve şüphenin telaşından kurtulup] || ~ ***Ar*** ***χalacān*** خلجان [***#χlc*** faʿalān msd.] titreme, sarsılma, yürek oynaması, telaş < ***Ar*** ***χalaca*** خلج titredi, sarsıldı, yüreği oynadı

← İHTİLAÇ

helenistik [Cum 1934] *ˉHelenistik devrinden kalma yani 3000 sene evveline aid bir çok çanak çömlek* || ~ ***Fr*** ***hellénistique*** Büyük İskender'i izleyen Helenleşme çağı, MÖ 330-30. ~ ***Alm*** ***hellenistik*** a.a. ☼ 1833 Johann Gustav Droysen, Alm. tarihçi. ~ ***EYun*** ***ʰellēnistiká ἑλληνιστικά*** Helenleşmecilik, Helenleştiricilik < ***EYun*** ***ʰellēnízō ἑλληνίζω*** Yunanlaştırmak ***+istik*** < ***EYun*** ***ʰellḗn ἑλλήν*** Yunan ulusuna mensup → ELEN

›› helenizm

helezon [Men 1680] *ˉhalezūn: Limax* [salyangoz]. *boynuzlü böcek.* | [KT 1900] *ˉhalezon: 1. kabuklu sümüklü böcek, 2. sümüklü böcek kabuğu şekli. (...) ˉhalezonī: sümüklü böcek kabuğu şeklinde olan* || ~ ***Ar*** ***ḥalazūn*** حلزون salyangoz ~ ***Aram*** ***ḥalāzon, ḥilzonā*** חִלְזוֹן a.a. ~ ***EYun*** ***ʰelissón ἑλισσόν*** burgaç < ***EYun*** ***ʰelissō ἑλίσσω*** burgaç gibi dönmek < ***EYun*** ***ʰéliks*** burgu, spiral → HELİS

›› helezonî

heli(o)+ ~ ***Fr*** ***hélio+*** / ***İng*** ***helio+*** [bileşik adlarda] güneş ~ ***EYun*** ***ʰēlios ἥλιος*** güneş << ***HAv*** ***saəwel-*** a.a.

›› aphelion, helyograf, helyosantrik, helyoterapi

helikopter [Cum 1939] *ˉHelikopter'inin bugünkü tayyarelerle ve otojir'lerle şöyle böyle münasebeti vardır.* || ~ ***Fr*** ***hélicoptère*** helezoni kanatlı uçar cihaz ☼ 1861 Gustave de Ponton d'Amécourt, Fr. mucit. § ***EYun*** ***ʰéliks ἕλιξ*** helezon + ***EYun*** ***pterón πτερόν*** kanat (<< ***HAv*** ***pt-ero*** < ***HAv*** ***pet-*** uçmak, düşmek) → HELİS, SEMPTOM

† Romancı Jules Verne tarafından 1870'lerde popülerleştirilen kavram, 1910'lardan itibaren hayata geçirilmiştir. † Aynı HAvr kökten ***Lat petere*** "uçmak, kaçmak" > ***centripetal*** "merkezkaç". ***Ger fethro*** > ***İng feather*** "kanat tüyü" > "tüy". ***Erm*** ***ṙçil թռչիլ*** "uçmak" < ***HAv*** ***pter-isko-*** "kanat-lan-".

← PTERODAKTİL

helis [TDK1 1945] *ˉhelis: bir silindirin yüzeyinde (...) bir doğru çizgiyi dolayarak elde edilen eğri çizgi. (...) ˉhelisel: Helis şeklinde olan.* || ~ ***Fr*** ***hélice*** burgu, spiral ~ ***EYun*** ***ʰéliks ἕλιξ*** burgu, özellikle asma filizi, yılan kıvrımı

← HELEZON, HELİKOPTER (PTERODAKTİL)

hellim "peynir" [EÇ <1683] *esnāf-ı cibn-i ˉḥālūmiyān yaʿnī peynirciyān* | "... Kıbrıs peyniri" [Mil 1978] *14 Ekim Cumartesi Sheraton'da yapılacak olan ananevi 'Kıbrıs ˉHellim Gecesi'* || ~ ***Ar*** ***ḥālūm/ḥallām*** حالوم [***#ḥlm***] yumuşak ve taze peynir < ***Ar*** ***ḥilm*** حلم yumuşaklık → HİLİM

helme [Men 1680] *ˉhalemet: Papilla, capitulus uberis* [meme başı]. | [Göv 1930] *ˉHelmelenmek: Buğday ve pirinç gibi bazı hububat kaynayarak koyulaşmak.* || ~? ***Ar*** ***ḥalma(t)*** حلمة [***#ḥlm*** faʿla(t) mr.] meme başı, emzik ≈ ***Ar*** ***ḥaluma*** حلم yumuşadı → HİLM

† ***Helmelenmek*** fiilindeki anlam bağı açık değildir; "meme başı iriliğinde kabarcıklar çıkarmak" düşünülebilir.

›› helmelen-, helmeli

Levent Şahverdi Arşivi

helot [ML 1969] || ~ ***Fr*** *hélote* temel haklardan mahrum alt sınıfa mensup kişi, köle ~ ***EYun*** *Heilōtēs Εἱλώτης* «Helos'lu», antik Sparta'da köleleştirilmiş bir sınıf < ***öz*** *Hélos Ἕλος* Peloponnes'te bir kent

helva [Kut 1069] *ḳarın toḳsa arpa yā ˉḥalva bir ol* [karrın doysa arpa da helva da birdir] || ~ ***Ar*** *ḥalwāʾ* حلواء [*#ḥlw* faʿlā] tatlı yiyecek, kurabiye, şekerleme < ***Ar*** *ḥalab* حلب [*#ḥlb*] süt ≈ ***Aram*** *ḥalaw, ḥalwā* חלב, חלבא [*#ḥlb*] a.a.

† Karş. ***ETü*** *süçig* "tatlı" < *süt;* ***Fa*** *şīrīn* "tatlı" < *şīr* "süt". Eski Asya kültürlerinde "tatlı" kavramının sütle birleştirildiği görülüyor.

›› helvacı, helvalaş-

← HALAVET, HİLYE

helyotrop "cevher adı" [OVeli 1941] *agat, ˉhelyotrop, gümüş gibi maddelerden bir bina yapılabileceğini farzedelim* | "... bitki adı" [Mil 1953] *Yabani ˉhelyotrop ormanlarının ortasında yemyeşil ağaçlarla çerçevelenen bu köy* | "... haritacılık terimi" [EkşiS 2004] *ˉhelyotrop: haritacılıkta noktaların yerlerini belirtmek için kurulan yüksek kuleler* || ~ ***Fr*** *héliotrope* «güne dönen», 1. mor-leylak rengi çiçeklerini güneşe döndüren bir bitki, 2. mor-leylak rengi, 3. bu renkte bir mineral, 4. haritacılıkta kullanılan bir aygıt ~ ***EYun*** *ʰēliotrópos ἡλιοτρόπος* güneşe dönen, bir çiçek adı § ***EYun*** *ʰēlios ἥλιος* güneş + ***EYun*** *trépō τρέπω* dönmek → HELİ(O)+, TROP(O)+

helyum [T&S 1892] *ˉelyum* || ~ ***YLat*** *helium* bir element ☼ 1868 J. N. Lockyer ve E. Frankland, İng. kimyacılar. < ***EYun*** *ʰēlios ἥλιος* güneş +*ium* → HELİ(O)+

† Helyum gazı ilk kez 1868'de bir güneş tutulması esnasında güneş tayfında tespit edildiği için. † Önseste ***HAv*** **s-* > ***EYun*** *(h)-* ve ***HAv*** **s-* > ***İr*** *h-* standarttır. Aynı Hintavrupa kökünden ***Lat*** *sōl,* ***Sans*** *súvar* > *súrya,* ***Ave*** *hvar-,* ***İng*** *sun* "güneş", ***İng*** *south* "güneş yanı, güney". † ***Yun*** *Helenē* adı "ışıyan, ışıklı" anlamındadır.

hem [Kut 1069] *bular erdi dīn ˉham şerīʿat köki* [bunlar idi dinin ve şeriatın kökü] | [Fer <1451] *Haccām çağırdı, "ˉhem oğrı ˉhem cüst!" dédi."* || ~ ***Fa/OFa*** *ham* هم de, dahi (edat), bir, beraber, aynı (önek) << ***EFa/Ave*** *hama* bir, beraber, aynı << ***HAv*** **sem-*[1] a.a.

† Aynı Hintavrupa kökünden ***EYun*** *ʰomós,* ***Lat*** *simul,* ***İng*** *same,* ***Sans*** *sam(a)-* "bir, beraber, aynı".

›› hemi de, hemisi, hemrenk

← AMBAR, BEHEMEHAL, ENDAM, HEMCİNS, HEMEN, HEMFİKİR, HEMHAL, HEMPA, HEMŞEHRİ, HEMŞİRE, HEMZEMİN, HEP, HEVAL, HOM(O)+ (ANOMALİ, HOMOJEN, HOMOLOG, HOMOSEKSÜEL), KAMU (KAMUTAY), SAMİZDAT, SİMÜLASYON (ANSAMBL, ASAMBLE, ASİMİLE, FAKS, SİMÜLTANE)

hem(o)+ ~ ***Fr*** *hémo+/hémato-* / ***İng*** *haemo+/haemato+* [bileşik adlarda] kan ~ ***EYun*** *ʰaima, ʰaimat- ἀῖμα* kan << ***HAv*** **sai-mn-* yoğun sıvı, kan < ***HAv*** **sai-*[3] sızmak

† Art-bileşen olarak Fransızca telaffuzdan alınan *+emi, +emik* biçimleri kullanılır. Karş. *anemi, septisemi,* üremi.

›› hemato+, hematofobi

← ANEMİ, HEMATİT, HEMATOLOJİ, HEMOFİLİ, HEMOGLOBİN, HEMORAJİ, HEMOROİT, HİPOGLİSEMİ, İSKEMİ, LÖSEMİ, SEPTİSEMİ, TALASEMİ, TULAREMİ, ÜREMİ

hematit [T&S 1892] *Hématite* [Fr.]*: hamz-ı ahir-i hadîd, ˉhematit.* || ~ ***Fr*** *hématite* kan taşı ~ ***EYun*** *ʰaimatites ἀῖματίτες* kan gibi < ***EYun*** *ʰaima, t- μα +ite* → HEM(O)+

hematoloji [Cum 1940] *bilhassa Moskova ˉhematoloji veya içinde böyle bir fedakarlığa seve seve (...)* || ~ ***Fr*** *hématologie* kan bilimi --› HEM(O)+, +LOG

›› hematolog, hematolojik

hemcins [Gül 1317] *hemdem ü ˉhemcins ü hemrāzum degül* || § ***Fa*** *ham* aynı + ***Ar*** *cins* tür --› HEM, CİNS

hemen [AşP 1330] *al zamānda ki henuz yokdı zamān / bī-zamān ol bī-mekān vardı ˉhemān* | [Men 1680] *ˉhemān: ançak, şöyle, ancileyin. (...) ˉhemān lahzā, ˉhemān saʿat: Subito* [aynı anda, hemencik] | [LO 1876] *ˉhemān: ... derhal, der-akab.* || ~ ***Fa*** *hamān* همان دم şunun gibi, onun gibi § ***Fa*** *ham* هم bir, beraber + ***Fa*** *ān* آن o --› HEM

† Sözcüğün bugünkü anlamı *heman dem* veya *hemān saat* "o anda" deyiminden türemiştir.

›› heman, hemen hemen, hemencecik, hemencik

hemfikir [YOsm: **Cum** 1930] *Tahtelbahirlerin ilgası mes'elesinde Tokyo kabinesi İngiltere ve Amerika ile ˉhemfikir değildir.* || § ***Fa*** *ham* هم aynı + ***Ar*** *fikr* فكر düşünce → HEM, FİKİR

hemhal [LO 1876] *ˉhemhāl: hemdert, bir halli.* || § ***Fa*** *ham* هم aynı + ***Ar*** *ḥāl* حال durum --› HEM, HAL[1]

hemipleji [Mil 1957] *Felçler bir taraflı ise ˉhemipleji, iki taraflı ise parapleji (...) adını alır.* || ~ ***Fr*** *hémiplégie* vücudun yarısını etkileyen felç, inme ~ ***EYun*** *ʰēmiplēgia ἐμιπλήγια* a.a. < ***EYun*** *plḗssō, plēg- πλήσσω* darp etmek, çalmak, vurmak *+ia* → FELÇ

hemisfer [Mil 1967] *Zira sağ elini kullananlar için beynin sol ˉhemisferinde, sol elini kullananlar için ise* || ~ ***Fr*** *hémisphere* yarım küre § ***EYun*** *ʰēmi ἡμι* yarım (<< ***HAv*** **sēmi-* a.a.) + ***EYun*** *sphaira σφαίρα* küre → SEMİ+, SFER(O)+

›› hemisferik

← MİGREN

hemofili [Mil 1956] *pernisiyöz anemi, ˉhemofili, had lösemi* || ~ ***Fr*** *hémophilie* kolay kanama hastalığı § ***EYun*** *ʰaima ἀῖμα* kan + ***EYun*** *philos φίλος* seven → HEM(O)+, FİL(O)+

hemoglobin [Cum 1938] *Cild, doğrudan doğruya kendisine temas eden etin adelelerindeki hücreleri ve ˉhemoglobini (...)* || ~ ***Fr*** *hémoglobine* alyuvarlara kızıl rengi veren madde ~ ***Alm*** *Hämoglobin* < ***Alm*** *Hämatoglobulin* a.a. ☼ H. F. I. Hoppe-Seyler, Alm. kimyacı (1825-95). § ***EYun*** *ʰaîma ἀῖμα* kan

Levent Şahverdi Arşivi

+ ***Lat globulus*** [küç.] yuvarcık ***+in°*** < ***Lat globus*** küre, yuvar ***+ul°*** → HEM(O)+, GLOB

hemoraji [Bah 1924] *¯emoraji: Seyelan-i dem.* || ~ ***Fr*** *hémorragie* kanama ~ ***EYun*** *ʰaimorrhagia ἁῖμορφαγία* a.a. § ***EYun*** *ʰaima ἁῖμα* kan + ***EYun*** *rhágē ῥάγη* püskürme, fışkırma (< ***EYun*** *rhḗgnymi ῥήγνυμι* yırtıp çıkmak, püskürmek) → HEM(O)+

›› hemorajik

hemoroit [Cum 1945] *mide, karaciğer, böbrek, ¯hemoroid gibi büyük cerrahi ameliyatlarda* || ~ ***Fr*** *hémorrhoïde* basur ~ ***EYun*** *ʰaimorrhois ἁῖμορφοίς* kanayan, kan akıtan § ***EYun*** *ʰaima ἁῖμα* kan + ***EYun*** *rhéō ῥέω* akmak → HEM(O)+, RİTM

›› hemoroidal

hempa [Men 1680] *¯hempā: Comes* [yoldaş]. || ~ ***Fa*** *hampā* همپا yoldaş, ayakdaş, ayak uyduran < ***Fa*** *pā* پا ayak → HEM, PA

hemşehri [Men 1680] *¯hemşehrī vul. ¯hemşeri* || ~ ***Fa*** *hamşahrī* همشهری aynı memleketli < ***Fa*** *şahr* شهر ülke, memleket, kent ***+ī*** → HEM, ŞEHİR[1]

›› hemşeri, hemşo

hemşire "kız kardeş" [Fer <1451] *¯hemşīre beni ol işicün gönderib-durur* | [TDK1 1945] *¯hemşire: (...) 2. Diplomalı hastabakıcı kadın.* || ~ ***Fa*** *hamşīra* همشیره «süt-daş», kardeş, özellikle kız kardeş < ***Fa*** *şīr* شیر süt → HEM, ŞIRA

›› başhemşire, hemşirelik

hemze [KFT <1421] || ~ ***Ar*** *hamza(t)* همزة [*#hmz* faʿla(t) mr.] Arapça yazıda ء durak işareti < ***Ar*** *hamaza* همز (sivri bir şeyle) dürttü

← MAHMUZ

hemzemin hemzemin geçit "karayoluyla aynı düzlemde olan demiryolu kavşağı" [YOsm: Cum 1960] *ana caddeler üzerinde alt, üst ve ¯hemzemin ¯geçitlerde* || § ***Fa*** *ham* bir, beraber + ***Fa*** *zamīn* yer, toprak → HEM, ZEMİN

† Modern dönemde muhtemelen ***Fa*** *hamzamān* "eşzamanlı" deyimine benzetilerek türetilmiş Türkçe terimdir.

hendek [Tefs <1300] || [RMim 1614] *¯χandaḳ Arabîdir, Türkîde baʿzı avam galat edip ¯hendek derler* || ~ ***Ar*** *χandaḳ* خندق [*#χndḳ* q.] ark, kanal ~ ***OFa*** *kandak* کندگ kazılmış şey, a.a. < ***OFa*** *kandan* کندن kazmak

← KÜNDEKÂRİ

hendese [Kut 1069] *bileyin tise sen okı ¯handasa /açılġay sakış kapġı munda basa* [bileyim der isen hendese oku, açılsın sana hesap kapısı ondan sonra] || ~ ***Ar*** *handasa(t)* هندسة [*#hnds* faʿlala(t) q. msd.] geometri ~ ***OFa*** *handāçak* ölçü, ölçme < ***OFa*** *handāχtan, handāç-* ölçmek ***+a*** → ENDAZE

← MÜHENDİS

hengâme [Dan 1360] *Atlarına binüp kâfirler yüridiler. ¯Hengâme yire göge sığmazdı.* || ~ ***Fa*** *hangāma* هنگامه toplantı, kalabalık, kargaşa < ***Fa*** *hangām +a* << ***EFa*** **han-gāma-* bir araya gelmek, buluşmak < ***EFa/Ave*** *ham+ gam-* gelmek → ENCÜMEN

hentbol [Cum 1930] *delikanlılarla genç kızlar, muallimlerin nezareti altında futbol, ¯hentbol, tenis oynuyor* || ~ ***İng*** *handball* el topu § ***İng*** *hand* el + ***İng*** *ball* top → BALON

henüz [CodC 1303] *adhuc - Fa: ¯ohanoz - Tr: dagen vel ¯anus* [daha, enüz] || ~ ***Fa*** *hanōz/ahanōz* هنوز şimdi, hâlâ << ***OFa*** *ahanōz*

hep "tüm, tümü, daima" [DK <1400?] *oğlancuğun görürise arturmaz, bizi ¯hep kırar, dediler.* | hab/habı "a.a." [Çağ: Pav <1500] *¯Hāb* هاب, *¯hābı* هابی*: tout, tous* || ≈ ***OTü*** *ham/hem* tüm, tümü, daima ~ ***Fa/OFa*** *ham* a.a. → HEM

† *Hep/hab* biçimi sadece Türkiye Türkçesinde ve belki Çağatayca bazı metinlerde görülür. Azericede *ham, hamı, hamısı* kullanılır. Anadolu ağızlarında *hemi, hemisi* yaygındır. Ses değişiminin nedeni açık değildir.

›› hepsi, hepten

hepatit [Mil 1962] *¯Hepatit (karaciğer iltihabı); Miyokardit (kalp adelesi iltihabı) gibi en çok hastalığın kötü sonuçlarıdır."* || ~ ***Fr*** *hépatite* karaciğer enfeksiyonu < ***EYun*** *ʰēpar, ʰḗpat- ἦπαρ, ἥπατ-* karaciğer ***+itis*** << ***HAv*** **yēkʷr-* a.a. → CİĞER

her [Rab 1310] *Yaʿḳûb yalavaç oğlanları ¯her ékisi bir anadın tuğmış erdi* [bir anadan doğmuş idi]. | [Marz 1380] *¯her bir kişinüŋ (...) ¯her birimüzüŋ (...) ¯her gün (...) ¯her ḥâlde birbirinüzden ayrılmaŋ (...) ¯her kim yüzmek bilmeye (...) ¯her ne dirsem* || ~ ***Fa*** *har* هر tüm, bütün, her ≈ ***Ave*** *haurva-* a.a.

›› her bir, her halde, her ne ise, herîld

← BEHER, HERCAİ, HERKES

herbal [Cum 1991] *her şey için ¯herbal' reçeteler var. Yalnız, otları kullanırken çok dikkatli olmak gerekir.* || ~ ***İng*** *herbal* (şifalı) otlara dair ~ ***Lat*** *herbalis* a.a. < ***Lat*** *herba* ot ***+al°***

← HERBİSİT

herbisit [Mil 1970] *Fungisid'ler, insektisid'ler, ¯herbisid'ler* || ~ ***Fr/İng*** *herbicide* ot kıran § ***Lat*** *herba* ot + ***Lat*** ***+cidus*** kıran, öldüren → HERBAL, +SİD

›› herbisid

hercai [GülM 1429] *¯hercāī maʿşuḳaya gönül vérme* || ~ ***Fa*** *harcāyī* هر جایی her yere ait, her yerde açan (çiçek), oynak, sebatsız § ***Fa*** *har* هر her + ***Fa*** *cāy* جای yer ***+ī*** → HER, BECAYİŞ

›› hercai menekşe, hercayi

hercümerç [Sad 1574] *¯herc ü merc* | [EÇ <1683] *devleti âl-i Osmanda böyle ¯helc ¯ü ¯melc günleri görmekden ise* || ~ ***Ar*** *harc ū marc* هرج و مرج kargaşa, kaos

† Karş. ***Aram*** *harg* הרג "öldürme" ve ***Fa*** *marg* مرگ "ölme, ölüm".

herek [Nim-TS 1540] *¯herek* هرك *ki bağ içinde olur, bağ çubuğın aŋa bağlarlar* || ~ ***Yun*** *χárakion χάρακιον* fidanlara destek için dikilen kazık << ***EYun***

Levent Şahverdi Arşivi

χáraks χáραξ a.a. *+ion* < ***EYun*** *χarássō χαράσσω* bilemek, çentmek, kazmak, kazımak → KARAKTER

heretik [Cum 1959] *heresi (isim), ¯heretik (sıfat), ¯heretikçe (zarf)* || ~ ***Fr*** *hérétique* / ***İng*** *heretic* zındık, dinde sapkın öğretiye mensup olan ~ ***Lat*** *haereticus* a.a. ~ ***EYun*** *ʰairetikós ἀιρετικός* seçmeci, mezhepçi < ***EYun*** *ʰaireō* almak, seçmek *+ik°*

hergele [CFürs 1501] *¯χargelecei* [eşek güdücü, eşekçi] | [KT 1900] *¯χargele, Türkçe zebanzedi* هرگله *¯hergele: 1. Binmeğe ve yük taşımağa alışmamış at veya eşek sürüsü. (...) 3. Terbiyeden büsbütün mahrum adam.* || < ***Fa*** *χargala* خرگله 1. yaban eşeği, 2. sürü halinde eşek § ***Fa/OFa*** *χar* خر eşek (≈ ***Ave*** *χara-* a.a.) + ***Fa*** *gala* گله sürü (<< ***EFa*** *garda-* a.a.) → HARPUŞTA

† Küfür olarak kullanımı *hergeleci* deyiminden türemiş olmalıdır.

›› hergeleci

herif "meslektaş" [Kut 1069] *nard u şaṭranc bilir erse keḏ / ¯ḥarîfleri andan ulır erse keḏ* [tavla ve satranç bilse, yoldaşları/rakipleri onunla yense] | "yoldaş" [SN 1354] *Baŋa hem oğul hem ¯ḥarîf idi ol* | "(olumsuz bağlamda) adam" [GülM 1429] || ~ ***Ar*** *ḥarîf* حريف [*#ḥrf* faʿīl sf.] 1. sanatkâr, meslek erbabı, 2. meslektaş, yoldaş, colleague < ***Ar*** *ḥarafa* حرف bozdu, çizdi; meslek veya sanat icra etti → HARF

† Arapça fiilin asli anlamı olan "bozmak, sivri uçla çizmek" ile bu anlamı arasındaki semantik ilişki açık değildir. Ara basamağın "demirci" veya "kılıç ve bıçak imal eden" olduğu düşünülebilir.

›› herifçioğlu

← ARİFANE, KARAVANA

herise [EÇ <1683] *mübarek destiyle ¯herîse ve çorba pişirüp* || ~ ***Ar*** *harīsa(t)* هريسة [*#hrs* faʿīla(t)] dövülmüş buğday ve etten yapılan bir yemek, keşkek < ***Ar*** *harasa* هرس havanda dövdü, ezdi

† Muhammed'e atfedilen bir hadiste "yemeklerin hayırlısı" olarak adlandırılır. ***Erm*** *harisa հարիսա* (a.a.) Türkçe veya Arapçadan alıntıdır.

›› harisa, helise

herkes [Gül 1317] *anda kim ¯her ¯kes kıla bir yol ṭaleb* | [Men 1680] *herne kes, ¯her ¯kes: Omnis homo.* || § ***Fa*** *har* هر her + ***Fa/OFa*** *kas* کس kişi, kimse ≈ ***EFa*** *kaṣçī* herhangi biri, bir kimse → HER

›› herkesçikler

← BİKES, NEKES

hermafrodit [Cum 1951] *Bu Salmakis efsanesinden dünyaya ¯Hermafrodit' kelimesi yayıldı.* || ~ ***Fr*** *hérmaphrodite* çift cinsiyetli < ***öz*** *Hermaphrodite* mitolojide Hermes ile Afrodit'in çift cinsiyetli çocuğu § ***EYun*** *ʰermês ἑρμῆς* + ***EYun*** *aphroditē ἀφροδίτη*

›› hermafroditizm

hermeneutik [Cum 1982] *Yorumsamacı (¯hermeneutik)* || ~ ***İng*** *hermeneutics* / ***Alm*** *Hermeneutik* tefsir ilmi, metin yorumlama (teorisi ve yöntemi) ~ ***EYun*** *ʰermeneutikē ἑρμηνευτική* çeviri ve yorum işleri < ***EYun*** *ʰermeneúō ἑρμηνεύω* tercüme etmek, yorumlamak *+ik°*

† Öteden beri Kutsal Kitap tefsiri anlamında iken, modern dönemde Heidegger, H.-G. Gadamer ve Paul Ricoeur gibi filozoflar tarafından felsefi araştırma konusu yapıldı.

hermetik "sıkıca kapalı" [Cum 1964] *orijinal emniyetli ¯hermetik mahfaza* | "... batınî" [Cum 1976] *Yeni Eflatuncu, Gnostik, ¯Hermetik* || ~ ***Fr*** *hérmetique* / ***İng*** *hermetic* 1. gizli ilimlere ilişkin, batını, 2. sıkıca kapalı, hava veya su geçirmez ~ ***EYun*** *ʰermetikós ἑρμετικός* Hermes'çi, batını < ***öz*** *Hermes Trismegistos* Mısır'da Yeni-Platoncu batını felsefe okulünün kurucusu sayılan efsanevi kişilik *+ic°*

›› hermeneutik, hermetik kapak, hermetisizm, hermetizm

herni [Mil 1965] *Buna tıp dilinde 'disk ¯hernisi', halk arasında 'bel fıtığı' denilmektedir.* || ~ ***Fr*** *hernie* fıtık ~ ***Lat*** *hernia* a.a. << ***HAv*** **gherə-n-* < ***HAv*** **gherə-* bağırsak → KORDON

›› hemiasyon

heroik [Cum 1972] *son kırk yılın edebiyat dünyası türlü hazin, neşeli ve ¯heroik yanlarıyle gözünüz önüne serilecek* || ~ ***İng*** *heroic* kahramanca ~ ***EYun*** *ʰērōikós ἡρωϊκός* a.a. ~ ***EYun*** *ʰērōs* kahraman

›› heroizm

← EROİN

herpes [T&S 1892] *Herpès* [Fr.]: *¯erpes, kuba, maraz-ı cildiye-i hüveysalî.* || ~ ***Fr*** *herpès* ciltte çıkan uçuk ~ ***EYun*** *ʰérpēs ἑρπής* «sürüngen», zona hastalığı, ciltte çıkan ağrılı leke < ***EYun*** *ʰérpō ἕρπω* sürünmek << ***HAv*** **serp-*[2] a.a.

← HERPETOLOJİ, SERPANTİN

herpetoloji [Cum 1987] *Avrupa ¯Herpetoloji (sürüngen bilimi) Derneği başkanı* || ~ ***Fr*** *herpétologie* / ***İng*** *herpetology* sürüngen bilimi < ***EYun*** *ʰérpeton ἑρπετον* yerde sürünen şey, sürüngen < ***EYun*** *ʰérpō ἕρπω* sürünmek → HERPES, +LOG

›› herpetolog, herpetolojik

herru ya merru "öyle veya böyle, bir karar ver" [Cum 1930] *Artık ¯(ya herrü ya merrü) diyeceğim!* || § ***Kürd*** *herro* git + ***Kürd*** *merro* gitme → YA[1]

hertz [ML 1969] *¯kilohertz, ¯megahertz* || ~ ***Fr/İng/Alm*** *hertz* fizikte frekans birimi ☼ 1930 International Electrical Congress. < ***öz*** *Heinrich R. Hertz* Alman fizikçi (1857-1894)

›› kilohertz, megahertz

herze [Gül 1317] *ḳarğa ol denlü figān eyleridi / çağıruban ¯herzeler söyleridi* | [Dan 1360] *Behmen lāʿin, Melik Dānişmend'e ¯herze ve hedeyān söyledi.* || ~ ***Fa*** *harza* هرزه münasebetsiz söz < ***Fa*** *harz* هرز münasebetsiz, beyhude, faydasız *+a*

›› herzevekil

hesap [AtH <1250 (1444)] *soŋı ¯ḥisāb eger bolsa malıŋ ḥalāl* [sonunda hesap (sorulur) malın helal de olsa] | [AşP 1330] *yıl ¯ḥisābda üç yüz altmış gün-durur* || ~ ***Ar***

Levent Şahverdi Arşivi

ḥisāb حساب [*#ḥsb* fiʿāl msd.] aritmetik < ***Ar*** *ḥasaba* حسب hesapladı, saydı ≈ ***Aram*** *ḥāṣəb* חָשַׁב sayma, sanma, tasarlama

† Sad ile yazılan ***Ar*** *ḥaṣbā* حصباء "çakıl taşı" (≈ ***Aram*** *ḥəṣab* "taş kırmak") fiiliyle eş kökenlidir. Karş. ***Lat*** *calculus* "çakıl taşı" > *calculare* "hesaplamak". Erken kültürlerde çakıl taşı dizileri yardımıyla hesaplama yöntemi yaygındı.

›› hesabiyat, hesapçı, hesapla-, hesaplaş-, hesaplı, hesapsız

← HASEP (HASBELKADER, HASBIHAL, HASBİNALLAH), HASİP, İHTİSAP, MAHSUP, MUHASEBE (MUHASİP), MUHTESİP

heter(o)+ ~ ***Fr*** *hétéro+* / ***İng*** *hetero+* [bileşik adlarda] başka, ayrı, farklı, diğer ~ ***EYun*** *ʰéteros ἕτερος* başka, ayrı

›› heterotrof

← HETERODOKS, HETEROJEN, HETEROSEKSÜEL

heterodoks [Cum 1965] *Müslümanlığın ortadoks ve Sünni yönünü değil, ¯heterodoks ve alevi yönünü kolluyordu.* || ~ ***Fr*** *hétérodoxe* resmi öğretiden farklı olan görüş § ***EYun*** *ʰéteros ἕτερος* başka, ayrı + ***EYun*** *dóksa δόξα* görüş, doktrin, mezhep → HETER(O)+, DOGMA

›› heterodoksi

heterojen [Cum 1939] *homojen olmaktan ziyade ¯heterojen karakteristik arzeden* || ~ ***Fr*** *hétérogène* farklı cinsten → HETER(O)+, +JEN

heteroseksüel [Mil 1952] *Normal bir eğitimin cinsel eseri çocuğun ¯heteroseksüel bir genç olarak yetişmesidir.* || ~ ***Fr*** *hétérosexuel* diğer cinse eğilimli olan § ***EYun*** *ʰéteros ἕτερος* başka, ayrı + ***Lat*** *sexus* cinsiyet ***+al°*** → HETER(O)+, SEKS

heva [Kut 1069] *katığlan ¯havāḳa bulun bolmaġıl / ¯havā nafs ikigün bu dīn oġrısı* [gayret et, hevesin esiri olma, heves ve nefs ikisi de din hırsızıdır] | [Men 1680] *¯hevā هوا: (...) meyl, muhabbet, arzu, heves. Propensio, appetitus, concupiscentia, amor, libido, vanitas.* || ~ ***Ar*** *hawā* هوى [*#hwy*] heves, arzu < ***Ar*** *hawā* هَوَا arzuladı, heves etti

›› heva ve heves

heval "PKK yandaşı" [EkşiS 2002] *yolda yürürken o isimdeki arkadaşınıza ¯heval bugün ne yapalım' derseniz, bir ihtimal o gününüz gözaltında geçebilir, hatta geçmiştir...* || ~ ***Kürd*** *heval* arkadaş, yoldaş ≈ ***OFa*** *hamāl* a.a. < ***OFa*** *ham* beraber → HEM

† ***+al*** unsurunun kaynağı anlaşılamadı. */m/* > */v/* evrimi Kurmancide tipiktir. Karş. *Silêvan* "Süleyman".

hevenk [CFürs 1501] || [Men 1680] *¯āveng: Asma, asılmış nesne. Uvae pendulae & aliae res appensae.* | [LO 1876] *¯heveng: Aveng* [zebanzedi]. *Üzüm ¯hevengi, tütün ve nar ¯hevengi.* || ~ ***Fa*** *āvang* آونگ asılı şey, asma, salkım < ***Fa*** *āvīχtan, āvīz-* آویختن, آویز asılı olma, sarkma → AVİZE

›› hevek

heves [AşP 1330] *şehvet ü hırs u ¯hevesdür pīşesi* [mesleği] | heveskâr [LO 1876] *¯heveskār: mütelevvin* || ~ ***Ar*** *hawas* هوس [*#hws* faʿal msd.] 1. gelip geçici ruh hali, fantezi, cinnet, 2. boş şeylerle oyalanma < ***Ar*** *hawisa* şaşırdı, delirdi

›› heveskâr, hevesli

hey [SN 1354] *düzetdi kamu yarağın u yatın / donatmış-ıdı ¯hey deyince atın* | [LO 1876] *¯heyhat, ¯hey gidi hey, ¯ala ala hey, ¯behey* | [TDK1 1945] *¯heyhey: Bu kelime ¯heyheyleri tutmak', ¯heyheyleri üstünde' gibi bazı deyimlerde sinir buhranı anlamıyla geçer.* ‖ : ***ünl*** uyarı ünlemi, nara sesi → HAY

›› behey, heheyt, hey gidi, heyhey, heyheylen-, heyt

heyamola heya mola [EÇ <1683] *¯eyyā ¯moli, yā mola diyerek gemilerden toplar atarak* | [KT 1900] *eyyām: (...) 3. Gemiye müsaid rüzgār. Eyyam ola (zebanzedi: ¯heya ¯mola) gemicilerin demir alırken söyledikleri bir persengdir.* ‖ << ***TTü*** *eyyām ola* yolun açık olsun (gemici deyimi) → EYYAM

heybe [IdrH <1402] *¯hegbe* | [Men 1680] *¯hegbe* | [KT 1900] *¯heğbe* || ~ ***Ar*** *ḥaḳību(t)* حقيبة [*#ḥḳb* faʿīlā(t) sf. fem.] çanta, yol torbası, dağar < ***Ar*** *ḥaḳaba* حقب sıkıldı, boğuldu

heybet [CodC 1303] *gloria: ¯haybat (...) yenä ¯haybatbile kelmaktrur tirilemi ölilerni yargulamaa* [yine haşmet ile gelecektir dirileri ve ölüleri yargılamağa] | [SN 1354] *şeχün ¯heybetin görecek kişi / unıdur sözi vü yaŋılur işi* || ~ ***Ar*** *hayba(t)* هيبة [*#hyb* faʿla(t) msd.] korkma, korkunçluk, azamet < ***Ar*** *hūba* هاب korktu, huşu ve saygı duydu

›› heybetli

← MEHABET

heyecan [Men 1680] *¯heyc & ¯heyecān: Concitari (pulverem, iram), impetum capere.* | [KT 1900] *¯heyecān: Deruni telaş ve hareket, coşma, coşkunluk.* || ~ ***Ar*** *hayaʿān* هيجان [*#hyc* faʿalān msd.] öfke ve telaşa kapılma, kızışma < ***Ar*** *hāʿa* هاج toz kaldırdı, öfke veya telaşı kızıştı

›› heyecanlan-, heyecanlı, yaşam heyecanı

heyelan [Men 1680] *¯heyāl & ¯heylān: Quod effunditur de arena et similibus rebus* [dökülen kum veya benzeri şey]. ‖ ~ ***Ar*** *haylān* هيلان [*#hyl* faʿlān msd.] kum döküntüsü < ***Ar*** *hāla* هال kum döküldü, yığıldı

† Marjinal bir Arapça fiil olup ᵒLO ve ᵒKT 'de yer almaz. 20. yy.'da yanlış yazım ve yeni anlam ile genel kullanıma girdi.

heyet [AşP 1330] *böyle olur yaz gününüŋ ¯hey'eti* [görüntüsü] || ~ ***Ar*** *hayʾa(t)* هيئة [*#hyA* faʿla(t) mr.] biçim, bileşim, organizma, organizasyon < ***Ar*** *hāʾa* هاء derdi, derledi

›› heyet-i umumiye

← MÜHEYYA

heyhat [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *hayhāt* هيهات gitti!, yazık! (ünlem)

heykel [GülS 1391] || [Men 1680] *¯heykel: (...) Fanum idolatrorum seu Christianorum* [putperest veya Hıristi-

Levent Şahverdi Arşivi

yan tapınağı], *amuletum seu scriptura quaevis talesmanica* [muska, tılsımlı sayılan yazı] | [LO 1876] *ˉheykel: İri şey, büyük sanem, yüksek bina.* || ~ ***Ar*** ***haykal*** هيكل [*#hykl* q.] büyük yapı, abide, anıt, tapınak ~ ***İbr/Aram*** ***hēkāl*** הכל saray, tapınak ~ ***Akad*** ***ēkallu*** saray ~ ***Sumer*** ***e-gal*** büyük ev

† Avrupai tarzda "yontma veya dökme sanat eseri" anlamında kullanımına 19. yy ortalarından önce rastlanmaz.

← HEYKELTIRAŞ

heykeltıraş [YOsm: LO 1876] *ˉheykeltırāş: Sanem yapan, sengtıraş.* || § ***Ar*** ***haykal*** هيكل anıt + ***Fa*** ***tarāş*** تراش yontan → HEYKEL, TIRAŞ

›› heykeltıraşlık

heyula [Gül 1317] *çün ˉheyūlā yokdurur sende ʿayān / süret-ile kaçan olasıŋ beyān* [sende materia yoktur ki forma ile görünür olsun] | [Kab 1432] *güneş cevherin ulaştırdı ˉheyūlāya* || ~ ***Ar*** ***hayūlāʾ*** هيولاء [*#hyl*] şekilsiz madde, Aristocu felsefede materia ~ ***EYun*** ***ὕλη*** 1. tahta, ağaç, 2. hammadde, Aristoteles felsefesinde şekillenmemiş madde, materia

← METİL (AMFETAMİN, METAN)

hezar [AşP 1330] *ol gökde daχı biŋ biŋ ˉhezār / secdeye düşmiş yatur şaf şaf bular* | [SN 1354] *Öginde didi iy ˉhezārān şabāş* [içinden dedi, ey binlerce selam] || ~ ***Fa*** ***hazār*** هزار bin ≈ ***Ave*** ***hazaŋra-*** a.a. (≈ ***Sans*** ***sahásra*** सहस्र a.a.)

† ***Erm*** ***hazar*** *հազար*,***Kürd*** ***hazar*** "bin" Farsçadan alıntıdır. † ***HAv*** ****gheslo-*** biçiminden türetme tartışması için bkz. ▫Pokorny 446 ve özellikle ▫Mayrhofer 719-721. ▫Watkins 30 bu etimolojiyi kuşkulu bulur.

›› hezaran, hezarpa, hezarpare

← HEZARFEN

hezaren [Fer <1451] *ˉḥayzerān* حيزران | [Men 1680] *ˉχayzürān, etiam χayzür: (...) Aliàs vul. Turc. dicitur ˉhezārān* هزاران || ~ ***Ar*** ***χayzurān*** خيزران çit ve hasır yapımında kullanılan bir tür kamış, rattan ≈ ***Aram*** ***χāṣīr*** חציר bataklık kamışı, pırasa → HASIR

† ***Erm*** ***χsir*** *խուխր* "hasır" Aramice kökenli olmalıdır.

hezarfen "bin marifetli kimse" [EÇ <1683] *Bitlīs deresi içinde ol ˉhezarfenni ḳayd u bend edüp* [tutsak edip] || § ***Fa*** ***hazār*** هزار bin + ***Ar*** ***fann*** فنّ beceri, hüner, teknik → HEZAR, FEN

hezeyan [GülM 1429] || ~ ***Ar*** ***haḏayān*** هذيان [*#hḏy* faʿalān msd.] sayıklama, boş ve anlamsız konuşma < ***Ar*** ***haḏā*** هذا sayıkladı

hezimet [Marz 1380] *nuṣrat ruḳʿası kime dege* [başarı kurası kime çıka] *ve ˉhezīmet yolın kim duta* || ~ ***Ar*** ***hazīma(t)*** هزيمة [*#hzm* faʿīlā(t) sf. fem.] bozgun, yenilgi < ***Ar*** ***hazama*** هَزَمَ bozguna uğrattı

hıçkır|mak [Kıp: CodC 1303] *ˉinçkaydi* [ağladı?] | [Yad <1421?] *ˉınckırığın ilācı kusmakdır* | [LO 1876] *ˉhıçkırmak* حيچقرمق: *ınçkırmak* إينچقرمق *(...) ˉınckırık tutmak.* || << ***OTü*** ***ınçkır-*** hıçkırmak < ***onom*** ***+klr-***

›› hıçkırık, hıçkırt-

hıdiv "hükümdar" [Gül 1317] *ˉχıḏīv* || ~ ***Fa*** ***χidīw*** خديو hükümdar, padişah, vezir ~ ***Hwar*** ***χwadēw*** hükümdar → HÜDA

† Eski devirde Doğu İran'da Harezm hükümdarlarının unvanı iken 1866'da Mısır yöneticilerinin sıfatı olarak yeniden ihya edilmiştir.

hıdrellez [Arg 1533] *ˉchederellés* [χıdırellez]: *Sto Giorgio* [eski takvimle 23 Nisan'da (yeni 6 Mayıs) yortusu kutlanan aziz] || § ***öz*** ***(Ar)*** ***χiḍr*** خضر Kuranda adı geçen kutsal kişilik, Hızır + ***öz*** ***(Ar)*** ***ilyās*** إلياس İbrani peygamberlerinden biri, Eliyahu → HIZIR

† ***Ar*** ***χiḍr*** adı standart İstanbul Türkçesine ***χızır*** olarak aktarılırken, bazı Anadolu ağızlarında ***χıdır*** biçimi tercih edilmiştir.

hıfz [AşP 1330] *ḳurʾān ˉḥıfẓ ola* || ~ ***Ar*** ***ḥifẓ*** حفظ [*#ḥfẓ* fiʿl msd.] 1. koruma, saklama, 2. ezberleme, özellikle Kuran'ı ezberleme < ***Ar*** ***ḥafaẓa*** حفظ korudu, sakladı

›› hıfzet-

← HAFAZANALLAH, HAFIZ, HAFIZA, HIFZISIHHA, MAHFAZA, MAHFUZ, MUHAFAZA (MUHAFAZAKÂR, MUHAFIZ)

hıfzısıhha [Kab 1432] *eger ˉḥıfẓı ˉṣıḥḥat yaʿnī dāim tendürüst olmak tedbīrini ister-iseŋ* || § ***Ar*** ***ḥifẓ*** حفظ koruma + ***Ar*** ***ṣiḥḥa(t)*** صحة sağlık → HIFZ, SIHHAT

hık [AR 1898] *kahve dövücüsünün ˉhınk diyeni* | [TDK2 1955] *ˉhık mık etmek: Bir işten kaçınmak için bahaneler ileri sürer gibi olmak...* | [TDK6 1974] *ˉhık demiş burnundan düşmüş* || : ***onom*** sert nefes ve sümkürme sesi

›› hık demiş burnundan düşmüş, hık deyici, hık mık, hınk

hılat [AşP 1330] *geydügümüz ˉχılʿat-ı devlet-dür* || ~ ***Ar*** ***χilʿa(t)*** خلعة [*#χlʿ* fiʿla(t) mr.] her türlü giysi, özellikle ödül ve onurlandırma için hediye edilen giysi ~ ***Ar*** ***χalaʿa*** خلع (giysi) çıkardı, soydu → HAL[3]

›› hilat

hım [Men 1680] *ˉχımχım: Qui ex naso loquitur* [burundan konuşan] || : ***onom*** burun sesi

›› hımhım

← HIMBIL, HOMUR

hımbıl "aptal, andavallı" [HRGŞık 1889] *Hele şu ˉχımbıla bak! Görmor ki şu köpek tazıdır.* || < ***onom*** ***hım/hımhım*** anlamsız ses → HIM

† Muhtemelen *tombul* sözcüğünden analoji yoluyla.

›› hımbıllaş-

hımış [Ana 1932] *ˉhımış (Osmaneli): kerpiçle dolma duvar.* || ~ ***?***

† ***Ar*** ***χimš*** خمش "kertme, kaşıma" ile alakalı olsa gerekir; ancak anlam evrimi açık değildir. Halen "ahşap çatkı içine harç dolgu duvar, Fachwerk" anlamında kullanılmaktadır.

hıncahınç [Men 1680] *ˉχenc ˉχenc: cimā safāsından olan āvāze* | [LO 1876] *ˉχıncāχınc: dopdolu* || ~ ***Fa***

Levent Şahverdi Arşivi

*χanc ā χanc خنج أ خنج bağırış çığırış < ***Fa** χanc feryat, özellikle orgazm çığlığı → HINÇ

hınç [LO 1876] ~χınc: *Esvattan* [onomatope]. ~χıncāχınc: *dopdolu.* | "öfke" [HRGTor 1919] *dünya denilen bu gadr âleminden alınacak o kadar büyük ~hınçlarım var ki* || ~ ***Fa** χanc* خنج hırıltı, feryat, orgazm nidası

† 20. yy başlarında zuhur eden "öfke" anlamının kaynağı açık değildir.

›› hınçlan-

← HINCAHINÇ

hınzır [KFT <1421] || ~ ***Ar** χinzīr* خنزير [#χnzr fiʿlīl q.] domuz ~ ***Aram** χazīr* חֲזִיר a.a. (ᵒJastrow 443) ≈ ***Akad** χuzīru* a.a. (ᵒCAD 6.266)

›› hınzırlaş-, hınzırlık

hır hırla-, hırılda- [DK <1400?] *Bayak mırlarıdı, şimdi ~χırlamağa başladı (...) ~χırıldadup tatlu canum alur oldu* | hırıltı [EÇ <1683] *çomar ve alabaş savtı gibi 'heft heft' ve 'çend çend' ~χırıldısı daχı istimāʿ olunup* [duyulup] | [LG 1889] *~hır: Gavga, muaraza.* || : ***onom*** gırtlak sesi, tehdit ve kavga sesi → HAR[2]

›› hır çıkar-, hırgür, hırıl, hırılda-, hırıltı, hırla-, hırlaş-

← HOR[2], HORTLA-

hırbo (argo) [LG 1889] *~hırbo: İrikıyım'la müteradifdir.* | (argo) [OCK 1932] *~hırbo: Kaba saba, medeniyet görmemiş, enayi, dangıl dungul, dangalak.* || ≈ ***Kürd** xirbo* kaba, terbiyesiz kimse → HIRT

hırçın [LO 1876] *~χırçın: Bedhuy, haşin, ters.* || ≈ ***Kürd** xirçîn* ısırgan, saldırgan < ***Kürd** xirç* ısırma, diş geçirme, çatal saplama

† Nihai kaynağı açık değildir.

›› hırçınlaş-

hırdavat "kırıntı, edevat" [Sic-TS <1500] *dükkān ~χurdevātı 150, susak 7, hereni 30.* | [EÇ <1683] *esnāf-ı āhengerān ü çilingirān (...) demir ~χurdevāt yapanların silsileleri ana müntehîdür* || < ***Fa** χōrda* خوردە yenmiş şey, yemek artığı, kırıntı, döküntü → HURDA[1]

† Farsça sözcükten Arapça *+āt* çoğul ekiyle.

›› hırdavatçı

Hıristiyan [GSM <1451] *bu ~χırisgān tāifesinin kızlarını ve oğlanlarını ve ʿavretlerini alub kendü dînlerine dönderüb* || ~ ***Yun** χristianós χριστιανός* İsa dinine mensup < ***EYun** χrīstós χρῑστός* [pp.] (kutsal yağla) meshedilmiş olan, Mesih < ***EYun** χrīō χρῑω* yağla ovmak, meshetmek << ***HAv** *ghrīs-* < ***HAv** *ghrēi-* ovmak

† Yunanca sözcük ***İbr** māsiaχ* "meshedilmiş, yağla kutsanmış" çevirisidir. Karş. MESİH.

← KRETEN

hırka [AşP 1330] *geydi ~χırka cümle kıldı cürʿa nūş* | [Tezk 1341] *bir ʿabā ~χırka geydi, peşmîne başına sardı* || ~ ***Ar** χirqa(t)* خِرْقَة [#χrq fiʿla(t) mr.] kafa ve kol delikleri olan üstlük, özellikle derviş giysisi < ***Ar** χaraqa* خَرَقَ yırttı, deldi → HARİKA

hırpala|mak [AM 1894] || <? ***TTü** hırpani* perişan kılıklı → HIRPANİ

›› hırpalan-, hırpalat-

hırpani [HRG 1919] *ihtiyar bir ~hırpani gibi şoğukdan çenesi takırdaya takırdaya sağa sola göbek atıyor* || <? ***Ar** χiribbān* خربان [#χrb] harap, yıkıma uğramış (ᵒLane 2.716) < ***Ar** χaraba* خرب harap oldu → HARAP

← HIRPALA-

hırs [AtH <1250 (1444)] *ayā ~hırş idisi ḥārīşlık nerek* [ey hırs sahibi, harislik neye yarar] || ~ ***Ar** ḥirṣ* حرص [#ḥrṣ fiʿl] şiddetli ve bencil istek, arzu < ***Ar** ḥaraṣa* حَرِصَ şiddetle arzuladı

›› hırslan-, hırslı

← HARİS, İHTİRAS (MUHTERİS)

hırsız [DK <1400?] *gice ~χırsuz gelende ġavġa iden* | hırlı "hayırlı, uğurlu" [EbM-TS <1500] *bunu tîz ḥaḳḳına komak gerekdür yoχsa bu ~χırlu* [hayırlı] *kişi degüldür* || << ***TTü** χayırsız* hayırsız, uğursuz < ***Ar** χayr* +sIz → HAYIR

›› hırlı, hırsızlık

hırt [LO 1876] *~χırtı pırtı: hırdavat eskisi, bir işe yaramaz yırtık pırtık eşya.* | [OCK 1932] *~hırt: Hırbonun aynıdır. Enayi, kaba, öküz, söz söylemesini bilmez, odun gibi adam.* || < ***?***

† Karş. ***Kürd** xurt* "güçlü, kuvvetli, gürbüz". Ancak Kürdce sözcüğün kökeni ve eskiliği hakkında bir fikrimiz yoktur.

›› hırtapoz, hırtı pırtı, hırtık, hırtlamboz, hırtlaş-

← HIRBO

hısım [CodC 1303] *socera* [kayın, evlilik yoluyla akraba] - *Tr: ~ksim* | [AşP 1330] *pes ögüdi ~χısmına* [uygun kişilere] *virmek gerek / ne neye lâyık-durur bilmek gerek* | [KT 1900] *~hısım: (Aslı anlaşılamadı) Akraba ve taallukatdan olan.* || ~? ***Ar** ḳism* قسم kısım, bölük → KISIM

† Muhtemelen *kısım* sözcüğünün özel anlam kazanmış varyantıdır. Klasik Arapçada bu anlamda kullanılmaz.

hış [Hay-TS 1427] *keennehu ʿuḳab kanadıdur ki dâim ~χışlar* | [LO 1876] *~χış: Sert ve gevrek şeylerin sesi. ~χışıldamak, ~χışırdamak: yaprakların kurusu ses etmek. ~χışlamak: öksürükten göğüs ~χışıltı etmek.* || : ***onom*** gevrek şey sesi, kuru yaprak sesi

›› hışıl, hışılda-, hışıltı, hışt

← HAŞIR[2], HIŞIR

hışım [AşP 1330] *sendeki ~χaşm u ġaẓab kıbr ü kîne* | [Tezk 1341] *gökçek edeb Tanrı ~χışmın gidere* [güzel edep tanrının öfkesini giderir] || ~ ***Fa** χişm/χēşm* خشم/خیشم öfke << ***OFa** hēşm* a.a. ≈ ***Ave** aeşma-* a.a.

hışır "ham" [LO 1876] *~χışır: Kavun ve karpuzun ham kısmı.* | "aptal, bön" [LG 1889] *~χışır bkz. Andavallı.* | "acemi, çelimsiz" [SFA 1936] *yukarıda saydığımız bahçelerde en ~hışır garsonun gündeliği 2,5 hatta 3, diyelim 2 lira* | "gevrek sürtünme sesi" [EkşiS 2007] *genelde eczanelerin kullandığı küçük, ince poşetlere verilen isimdir: ~hışır poşet* || < ***onom** hış/hışır* gevrek nesne sesi → HIŞ

† Anadolu ağızlarında görülen "aptal, kaba" anlamı ***Erm** χoşor* "büyük, iri, kaba" sözcüğünü dü-

Levent Şahverdi Arşivi

şündürür (▫DanoffALT §269). Ancak kullanımda Türkçe onomatopeden ayırt ermek mümkün değildir.

›› hışırda-, hışırtı

hıyanet [Kut 1069] *bolsa begler ¯χıyānat köŋül* [beyler hıyanet fikirli olsa] || *~ Ar χiyāna(t)* خيانة [*#χwn* fiʿāla(t) msd.] hainlik etme, hainlik < *Ar χāna* خان hainlik etti

← HAİN

hıyar [CodC 1303] *cocomarum: ¯χear* | [SN 1354] *iki böler idi ¯χıyār bigi çak* || *~ Fa χi.yār* خيار salatalık, cucumis sativus

† Osmanlıca metinlerde görülen diğer *χıyār* "seçme, tercih" Arapça kökenli olup ayrı sözcüktür.

›› deniz hıyarı, hıyar ağası, hıyarcık, hıyarlaş-, hıyarlık, hıyarto

← HIYARŞEMBE

hıyarşembe [Arg 1533] *¯chiar sciambá: borrana* | [MŞ <1400] *¯χiyār-şenber balı ... ¯χiyār-şenber toχmı* || *~ Fa χiyār şanbar* خيار شنبر sıcak ülkelere özgü bir ağaç, cassia → HIYAR

hız "hamle" [GülM 1429] *yirlerinden her biri ¯χīz itdiler / yüzleri-ile yir yüzin iz itdiler* | [Men 1680] *¯χīz: hamle, kalkmak. Surgere, impetus, assultus.* | "... sürat, şiddet" [LO 1876] *¯χız, χīz: Süratin darbı, şiddet. ¯χız ¯almak: kesbi sürat. ¯χızını ¯alamamak. ¯χızlı yürüyüş, ¯χızlı vurma, ¯χızlı bağırma.* || *~ Fa χīz* خيز 1. sıçrama, hamle, 2. fırla! (emir) < *Fa χāstan, χīz-* خاستن, خيز kalkmak, sıçramak

† "Sürat" anlamı 20. yy.'da egemen olmuştur. Karş. TEZ[1]. Sürat kavramıyla ilgili iki sözcüğün emir kipinden türemiş olması ilgi çekicidir.

›› hızlan-, hızlı

hızar [LO 1876] *¯χızār* | [KT 1900] *¯χızār: Tahta ve kereste biçmeğe mahsus su ile tahrik olunur büyük bıçkı. (Aslı merkeble döner değirmen demek olan Farsça χirās'dan muharref χirāz olsa gerekir; zaten bu şekilde de kullanılır.)"* || *~ Erm χzarar խզարար* keski, büyük testere < *Erm χiz խիզ* kesme

hızır [YusZ <1377] *¯χıḍr-i zinde ḥayvānum benüm* || *~ Ar χiḍr* خضر Kur'anda anılan ölümsüz bir şahsiyet < *Ar χiḍr* خضر [*#χḍr*] yeşillik, yaş meyve ve sebze ≈ *Ar aχḍar* أخضر yeşil

† Karş. *Aram* חצר *ḥṣr* "1. hasat, ot biçme, 2. biçilmiş ot, pırasa". Kuran'da zikredilen mitolojik şahsiyetin arkaik bir hasat tanrısı olduğu düşünülebilir.

← HIDRELLEZ

hızma [Ana 1932] *¯hızma (Ahlat, Malatya, Kütahya); ¯hırızma (Maraş): bir ucu burun kenarına diğer ucu başa raptedilen ince bir zincir üzerine dizilmiş ufak altınlardan ziynet."* | [Mil 1986] *Hafif Müzik şarkıcısı Sibel Egemen, 'hızma' taktı.* || ≈ *Kürd xizêm* burun takısı *~ Ar χizām/χizāma(t)* خزام/خزامة [*#χzm*] develere takılan burun halkası < *Ar χazama* خزم ipe boncuk dizdi, devenin burnunu delerek halka geçirdi

† Karş. *Akad χazāmu, İbr #χzm* "delme". Yöresel bir tabir iken 1980'lerden itibaren genel kullanıma girdi.

hibe [KFT <1421] || *~ Ar hiba(t)* هبة [*#whb* fiʿla(t) msd.] ihsan etme, bağış, hediye < *Ar wahaba* وهب bahşetti, cömertçe verdi

† İlk sesli uzun değil kısa söylenmelidir. Arapçada ilk radikali vav olan nakıs fiiller, */i/* sesine bitişen hallerde */w/* sesini kaybeder. † Aynı kökten kişi adları Vahap (*wahhāb* < *ʿabdu-l-wahhāb),* Vehip (*wahīb),* Vehbi (*wahbī)* ve Mevhibe (mawhiba(t)).

← MEVHİBE

hibrit [ML 1969] || *~ Fr hybride / İng hybrid* melez *~ Lat hybrida* a.a. *~ EYun ʰýbris ὑβρις* ölçüyü aşma, küstahlık, azgınlık < *EYun ʰybrizō ὑβριζω* azmak, ölçüyü aşmak *+sis*

›› hibritleşme

hicap "perde" [AşP 1330] *gözüme görni-dururdu ¯bī-ḥıcāb* [perdesiz] | "... utanma" [SN 1354] *¯ḥıcāb ortadan gitdi idi bir uca / bilürler idi kim kısacuk géce* || *~ Ar ḥicāb* حجاب [*#ḥcb* fiʿāl msd.] 1. perde, kadın örtüsü, 2. utanma < *Ar ḥacaba* حجب sakladı, gizledi, örttü

← HACİP, MAHÇUP

hicaz "makam adı" [Gül 1317] *geh ¯ḥıcāzuŋ nağmesini sâz ider / geh ʿırakuŋ perdesin āğāz ider* | [Men 1680] *¯hicāz: unius ex tonis sive modis musicis praecipuis Persicis* [Acem musıkisinde bir perde ve makam] || *~ öz ḥicāz* حجاز Arabistan'da bir ülke

›› hicazkâr, kürdîli hicazkâr

hiciv [MEd y. 1300] *¯hacw aydışdılar = söge şiʿr aydışdılar* [karşılıklı sövgü şiiri söylediler] | [Men 1680] *¯hecv: Satyra, verborum contumelia.* | [KT 1900] *¯hecv (...) (he'nin kesrile galattır)* [i ile yazımı yanlıştır] || *~ Ar hacw* هجو [*#hcw* faʿl msd.] yergi, alay, aşağılayıcı şiir < *Ar hacā* هجا alay etti, biri hakkında gülünç bir manzume veya yergi okudu, satirize etti → HECE

›› hicvet-, hicviye

hicran [Gül 1317] *katlanımadı anuŋ ¯hicrānına* [ayrılığına] || *~ Ar hicrān* هجران [*#hcr* fiʿlān msd.] 1. bir yerden göçme, ayrılma, uzaklaşma, 2. ayrılık < *Ar hacara* هجر bir yerden ayrıldı, göçtü → HİCRET

hicret [Rab 1310] *Mekkedin ¯hicret kılıp Medinege barmasdın éki yıl burun* [önce] | [Gül 1317] *yidi yüz on yidi yıl olmış-ıdı / ¯hicrete kim bu gül açmış-ıdı* || *~ Ar hicra(t)* هجرة [*#hcr* fiʿla(t) msd.] göçme, göç < *Ar hacara* هجر göçtü

← HİCRAN, HİCRİ, MUHACERET (MUHACİR), TEHCİR

hicri [<1400] || *~ Ar hicrī* هجرى [nsb.] hicrete ait < *Ar hicra(t)* [*#hcr*] *+ī* → HİCRET

hiç [Kut 1069] *sözin kesdi ilig ¯hīc ündemedi* [hükümdar konuşmayı kesti, hiç ses etmedi] | [CodC 1303] *nihil - Fa & Tr: ¯heć* || *~ Fa/OFa hīç/hēç* هيچ herhangi bir, hiç bir

›› hiç bir, hiçleş-, hiçlik

Levent Şahverdi Arşivi

hidayet [AşP 1330] *ey χudāyā sen ¯hidāyet vir bize* || *~ Ar hidāya(t)* هداية [*#hdy* fi'āla(t) msd.] doğru yolu izleme, doğru yol, İslam < *Ar hadā* هدا yol gösterdi, kılavuz oldu

← HEDİYE, İHTİDA (MÜHTEDİ), MEHDİ

hiddet [AşP 1330] *¯ḥiddetinden kopa her dem kibr ü kīn* || *~ Ar ḥidda(t)* حدّة [*#ḥdd* fi'la(t) msd.] keskinlik, öfke < *Ar ḥadda* حدّ biledi → HAD

hidemat [Men 1680] *¯χıdemāt* || *~ Ar χidamāt* خدمات [*#χdm* çoğ.] hizmetler < *Ar χidma(t)* خدمة [t.] hiz:met *+āt* → HİZMET

† Farsçadan aktarılan telaffuz kuralında ünsüze bitişen /d/ sesi /z/ye dönüştüğü için, sözcüğün tekili /hızmet/, çoğulu /hıdemat/ şeklinde söylenir.

hidr(o)+ *~ Fr/İng hydro+* [bileşik adlarda] 1. su, 2. kimyada hidrojen *~ EYun ʰýdōr, ʰýdr- ὕδωρ, ὑδρ-* su << *HAv *ud-ōr-* a.a. < *HAv *wed-*[1] sulu, ıslak

† İkinci anlamda kullanımı *hidrojen* sözcüğünden türemiştir. † Aynı HAvr kökünden ***İng*** *wet* "ıslak", *water* "su", ***Hit*** *watar, Rus' voda* "su", ***Lat*** *unda* "deniz, dalga".

›› hidroelektrik, hidrokarbon, hidrokortizon, hidroksit, hidroliz, hidrosfer

← ALDEHİT (FORMALDEHİT), HİDRA, HİDROFİL, HİDROFOBİ, HİDROFOR, HİDROGRAFİ, HİDROJEN, HİDROLİK, HİDROLOJİ, HİDRONİM, KARBONHİDRAT, ONDÜLE, VOTKA

hidra [ML 1969] || *~ YLat hydra* polip < *EYun ʰýdra ὕδρα* mitolojide Herakles'in öldürdüğü çok başlı su yılanı < *EYun ʰýdōr ὕδωρ* su → HİDR(O)+

hidrofil [Bah 1924] *¯idrofil: Su içen, su emen.* || *~ Fr hydrophile* su emen § *EYun ʰýdōr ὕδωρ* su + *EYun philos φίλος* seven → HİDR(O)+, FİL(O)+

›› idrofil

hidrofobi "kuduz" [ML 1969] || *~ Fr hydrophobie* «su korkusu», kuduz hastalığının bilimsel adı << *OLat hydrophobia* a.a. ☼ y. 420 Cælius Aurelianus, Rom. tabip. § *EYun ʰýdōr ὕδωρ* su + *EYun phóbos φόβος* korku → HİDR(O)+, FOBİ

›› hidrofobik

hidrofor "suyu binanın üst katlarına pompalayan aygıt" [Mil 1953] *su deposu ve ¯hidrofor tesisatı birim fiatı esasiyle ve kapalı zarf usuliyle* || *~ Fr hydrophore* 1. su kaynağı, 2. bir tür pompa § *EYun ʰýdōr ὕδωρ* su + *EYun phóros φόρος* taşıyan → HİDR(O)+, ANAFOR

hidrografi [AR 1898] *Çelebi ¯hidrografyadan da bîhaber. Bu su Ayastefanos'a celbedilen sudan artırılmadır.* || *~ Fr hydrographie* su haritacılığı § *EYun ʰýdōr ὑδωρ* su + *EYun graphia γραφία* yazım → HİDR(O)+, GRAF(O)+

›› hidrografik

hidrojen [LT 1873] *Hydrogéne* [Fr.]: *¯idrojen, müvelledül mā* | [MA <1900] *sonraları balonların içini ¯idrojen denilen gazla doldurmağa başladılar* || *~ Fr hydrogène* suyun analiziyle elde edilen bir gaz, hidrojen ☼ 1787 Antoine de Lavoisier, Fr. kimyacı. § *EYun ʰýdōr ὕδωρ* su + *EYun genés γενής* doğuran → HİDR(O)+, +JEN

† Bir dönem Yeni Osmanlıca *müvelledül mā* "su-doğuran" deyimi kullanılmıştır.

hidrolik [Müh 1816] || [Don 1915] *¯hidrolik sisteminin fevāid-i mahsusası vardır* || *~ Fr hydraulique* su basıncı ile çalışan, fizikte sıvılar mekaniği < *Lat hydraula* su pompası, tulumba *+ic°* ≈ *EYun ʰydraulis ὑδραυλικόν ὄργανον* hidrolik org, Ktesibios'un icat ettiği su basıncı ile çalışan müzik aleti § *EYun ʰýdōr ὕδωρ* su + *EYun aulós ἀυλός* boru → HİDR(O)+

hidroloji [TDK2 1955] *¯hidroloji: Subilim.* || *~ Fr hydrologie* / *İng hydrologie* akarsu ve deniz uzmanlığı → HİDR(O)+, +LOG

›› hidrolog, hidrolojik

hidronim [x 2006] *Daha sonra da coğrafi adlar diye bilinen dağ (oronim) ve su (¯hidronim) adları gelmektedir.* || *~ İng hydronym* coğrafyada akarsu veya göl gibi su adı § *EYun ʰýdōr ὕδωρ* su + *EYun ónoma ὄνομα* ad → HİDR(O)+, +ONİM

›› hidronimi, hidronimik

hi-fi [Cum 1959] *Dünyaca tanınmış ¯hi-fi Telefunken 4 op. möbl. radyo-pikap* || *~ İng hi-fi* yüksek kaliteli ses kayıt sistemi ☼ 1950 § *İng high* yüksek + *İng fidelity* sadakat (< *Lat fidelis* sadık < *Lat fides* güven, sadakat)

higr(o)+ *~ Fr/İng hygro+* [bileşik adlarda] nem *~ EYun ʰygrós ὑγρός* nemli << *HAv *ugʷ-ro- < HAv *wegʷ-* nem, ıslak olmak

›› higrometre, higroskop, higrostat

hijyen [HRGCeh 1923] *Cenab-ı hak, vücutlarına bakanları, ¯ijyen' kanunlarıyla yaşayanları, hiçbir zaman vaktinden evvel çağırmaz.* | [Hil 1930] *Avrupalı milletler tarafından rasyonal ve ¯ijiyenik usullerle dokunmakla (...)* || *~ Fr hygiène* sağlığa uygunluk *~ EYun ʰygieinós ὑγιεινός* sağlığa yararlı < *EYun ʰygiés ὑγιής* sağ, sağlıklı

† Yakın dönemde İngilizce telaffuz etkisiyle başa *h* sesi eklenmiştir.

hikâye [AşP 1330] *dinle imdi kim ¯hıkāyet nitedür* | [Men 1680] *¯hıkāyet, ¯hıkāye* || *~ Ar ḥikāya(t)* حكاية [*#ḥky* fi'āla(t) msd.] anlatma, anlatı < *Ar ḥakā* حكا anlattı, hikâye etti, taklit etti

›› hayat hikâyesi, hikâyeci

← TAHKİYE

hikmet [Kut 1069] *ḥakīmlerke ¯ḥikmat asıġ bolmadı / bügülerke bilgi elig tutmadı* [bilgelere bilgelik fayda etmedi, alimlere bilgi yardım etmedi] || *~ Ar ḥikma(t)* حكمة [*#ḥkm* fi'la(t) mr.] ilim, bilgelik *~ Aram ḥākməthā* חָכְמְתָא a.a. (°Jastrow 463) ≈ *İbr ḥakmāh* חכמה a.a. → HAKİM[2]

›› darülhikme

hilaf "zıtlık" [MEd y. 1300] *¯kılıştı anıŋ birle = söz alışmadı anıŋ birle* | "... yanlış, yalan" [GSM <1451] *Halil Paşa eytdi kim, eger gérçek ve eger ¯χilāf, bu aḥvāli pādişāha*

Levent Şahverdi Arşivi

ʿilām eylemek [haber vermek] *gerekdir* || ~ ***Ar*** *χilāf* خلاف [*#χlf* fiʿāl msd.] 1. karşı olma, karşı gelme, 2. zıtlık, karşıtlık < ***Ar*** *χalafa* خلف birinin ardından konuştu, muhalefet etti → HALEF

† Arapça *fiʿāl* vezni *mufāʿala(t)* vezni ile eş işlevlidir. Karş. MUHALEFET.

← MUHALEFET (MUHALİF)

hilafet [Rab 1310] *kaçan Rasūl ʿaleyhi's-selām dünyādın rıhlet kıldı érse şahābeler ¯χilāfetni Ebū Bekrge muḳarrer kıldılar* || ~ ***Ar*** *χilāfa(t)* خِلافة [*#χlf* fiʿāla(t) msd.] halifelik yapma < ***Ar*** *χalīfa(t)* خليفة halife → HALİFE

hilal [AşP 1330] *ol semāʿda geh bedrdür geh ¯hilāl* [bazen dolunaydır bazen hilal] || ~ ***Ar*** *hilāl* هلال [*#hll* fiʿāl msd.] yeni ay, hilal (≈ ***İbr*** *hālal* הלל [*#hll*] ışımak, parlamak ≈ ***Akad*** *ellu* a.a.)

›› hilaliahmer, rüyet-i hilal

hile [Kut 1069] *agar ¯ḥīla çāra yok erse aḳın* [eğer başka yol yöntem yok ise] | hilekâr [Gie 1550] *Karga gibi ¯hīlekār* | hilebaz [EÇ <1683] *hayālbāz ve ¯hīlebāz ve perendebāz* || ~ ***Ar*** *ḥīla(t)* حيلة [*#ḥwl* fiʿla(t) mr.] 1. dönüş, döndürme, 2. çare, yöntem, tedbir < ***Ar*** *ḥāla* حال döndü, dönüştü → HAL[1]

›› hilebaz, hilekâr

hilkat [İrşM 1387] || ~ ***Ar*** *χilḳa(t)* خلقة [*#χlḳ* fiʿla(t) mr.] 1. yaratılış, 2. yaradılış, tabiat < ***Ar*** *χalaḳa* خلق yarattı → HALK[2]

hilm [Rab 1310] *ʿilm üçün Âdemni köreyin, fehm üçün Nūhnı köreyin, ¯ḥilm üçün İbrāhimni, kuvvet üçün Mūsānı,* | [Men 1680] *¯ḥilm: Vakar, sükūn, yavaşlık.* || ~ ***Ar*** *ḥilm* حلم [*#ḥlm* fiʿl] yumuşaklık, yavaşlık, evcillik ≈ ***Ar*** *ḥaluma* حلم yumuşadı

← HALİM, HELLİM, HELME

hilti [EkşiS 2001] *ayrıca tum darbeli matkaplara da halk arasında ¯hilti denmektedir.* || ~ ***marka*** *Hilti* matkap ve kırıcı markası ☼ 1941 Hilti AG, Liechtenstein firması. < ***öz*** *Martin & Eugen Hilti* firma kurucuları

hilye [Men 1680] *¯hilye* [kılıf, zarf, tezyin edilmiş kılıç kını, insanın dış görünüşü, suret] || ~ ***Ar*** *ḥilya(t)* حلية [*#ḥlw* fiʿla(t)] 1. şirinlik, güzellik, 2. (mec.) çehre, suret, zarf < ***Ar*** *ḥalā* حلا tatlı idi, şirin idi → HELVA

himaye [GülM 1429] *şimdi ẕıll-ı ¯ḥimāyetine geldüŋ ve anuŋ niʿmetine iḳrār ve iʿtirāf itdüŋ* || ~ ***Ar*** *ḥimāya(t)* حِماية [*#ḥmw* fiʿāla(t) msd.] koruma < ***Ar*** *ḥamā* حمى korudu

›› himayecilik

← HAMİ

himen [ML 1969] || ~ ***Fr*** *hymen* kızlık zarı ~ ***EYun*** *ὑμέν ὑμήν* a.a. << ***HAv*** **syu-men-* dikiş < ***HAv*** **syū-* dikiş dikmek → SUZENİ

›› himenoplasti

himmet [Kut 1069] *siyāset kılur erdi ¯himmat bile / bu ¯himmat yaraşur murūwat bile* [özveriyle yöneticilik yapardı, bu özveri cömertliğe/yüceliğe yaraşır] | [Men 1680] *¯himmet: teveccühi ḳalb.* || ~ ***Ar*** *himma(t)* همّة [*#hmm* fiʿla(t) msd.] ilgilenme, kayırma, lütuf < ***Ar*** *hamma* همّ ilgilendi, önemsedi → EHEMMİYET

hin[1] [LO 1876] *¯hinoğlu: Hīn manasından ibnü'l-vakt, veled-i zinā, zeyrek, hilekār, şeytan.* || < ***?***

† Lehce-i Osmani ***hin2*** "vakit" sözcüğüne bağlasa da bu görüşün isabeti tartışılmalıdır.

›› hinlik, hinoğlu hin

hin[2] [Dan 1360] *Ol ¯ḥīnde Artuχı taşra çıkup çok kāfirleri kırdı.* | [Sad 1574] *¯hīn-i fetihde (...) ¯hīn-i firārde (...) ¯hīn-i mülāḳatde (...) ¯hīn-i muḥaşarede* || ~ ***Ar*** *ḥīn* حين [*#ḥyn*] an, zaman, bir şeyin tam zamanı

† Günümüzde sadece *hini hacette* deyiminde.

›› hini hacet

hindi [Kut 1069] *kimi rāy-i ¯hindī, kimi kayṣarī* [kimi Hint racası, kimi Rum kayseri] | "... Amerika kökenli kümes hayvanı, meleagrus gallopavus" [LO 1876] *¯baba ¯hindî: Amerikadan getirilip memalik-i Osmaniyyede imtizacına ihtimam olunarak ondan bütün Avrupaya dağılmış, hind-i şarkiye dahi gitmiştir,* || ~ ***Ar/Fa*** *hindī* هندى Hint'e ait, Hintli < ***öz*** *Hind +ī* → HİNT

† 16. yy başlarında *Batı Hint* olarak adlandırılan Amerika kıtasından Eski Dünyaya ithal edilmiştir. Türkçe sözcük ***İt*** *pavo d'indio* «hint tavus kuşu», "hindi" veya ***Fr*** *dinde* "hindi" deyimlerinden tercüme olmalıdır.

›› baba hindi

hindiba [Yad <1421?] *¯hindübāyı kökiyle çıkarub (...) kaynadalar* || ~ ***Ar*** *hindubāʾ* هندباء [*#hndb* q.] yaprakları salata olarak yenen bir bitki, chicorium intybus ~ ***EYun*** *intybos/éntybon ἴντυβος/ἔντυβον* a.a.

† ***Lat*** *intubus/intybus* ve ***OLat*** intibium (a.a.) biçimleri Yunancadan alıntıdır. ***İng/Fr*** *endive, **Alm** Endivien* (a.a.) biçimleri Latinceden alınmıştır. Yunanca sözcüğün nihai kökeninin eski Mısır dili olması muhtemeldir.

Hint [Kut 1069] *kerek ¯hindū bolsun kümüş yuluğu* [akça ile alınmış Hindu (köle) dahi olsa] | Hindustan [Gül 1317] *ḳaknūs adlu bir ulu kuş dilsitān / var anuŋ ṭurağıdur ¯Hindūsitān* | Hinduizm [Cum 1932] *Parya'lar ileride büsbütün ¯Hinduizm camiasından ayrılmış olacaktır.* || ~ ***Ar/Fa*** *hind* هند Hint ülkesi ~ ***EFa*** *hindu-* Kuzeybatı Hindistan'da bir diyar, Pencap ~ ***Sans*** *sindhu-* सिन्धु deniz, nehir, özellikle İndus nehri

† Hintçe ünlüye bitişen */s/*, İranca ve Yunancada */h/* biçimini alır. † Eski Farsça sözcük en erken y. MÖ 510 tarihli Bīsutun yazıtında kaydedilmiştir. ***EYun*** *Indos* biçimi Farsçadan alıntıdır. Batı dillerine Yunancadan geçmiştir.

›› Hindistan, Hindu, Hinduizm

← DEMİRHİNDİ, HİNDİ, İNDİGO (İNDİYUM)

hinterland "bir limanı veya metropolü çevreleyen ve besleyen kırsal bölge" [Ziraat Bankası Aylık Mec 1928] || ~ ***Alm*** *Hinterland* geri alan § ***Alm*** *hinter* geri, arka + ***Alm*** *Land* ülke, alan

Levent Şahverdi Arşivi

† 19. yy.'da Almanya'da akademik yaygınlık kazanan sözcük İngilizcede ilk kez 1888'de kaydedilmiştir. Türkçede 1920'lerden itibaren görülür.

hip(o)+[1] ~ ***Fr/İng*** *hypo+* [bileşik adlarda] alt, alçak, aşağı, eksik ~ ***EYun*** *hýpo ὑπο* altta veya aşağıda olma, eksik ve az olma bildiren edat ve fiil öneki << ***HAv*** ****supo*** alt

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** ***sub, Sans*** *upa-* "alt, alttan"; buna karşılık ***İng*** *up,* ***Alm*** *auf* "aşağıdan yukarıya doğru".

›› hipotansiyon

← HİPOALERJENİK, HİPODERMİK, HİPOFİZ, HİPOGLİSEMİ, HİPOKAUST, HİPOKONDRİ, HİPOTALAMUS, HİPOTENÜS, HİPOTERMİ, HİPOTEZ, İPOTEK

hip(o)+[2] ~ ***Fr/İng*** *hippo+* [bileşik adlarda] at ~ ***EYun*** *híppos ἱππος* at << ***HAv*** ****ekwos*** a.a.

›› hipokampus

← BAYTAR, HİPODROM, HİPOPOTAM, KONKURHİPİK

hiper+ ~ ***Fr/İng*** *hyper+* [bileşik adlarda] üstün, aşırı, çok ~ ***EYun*** *hýper ὕπερ* üstte veya üzeri olma, yukarı doğru hareket etme bildiren edat ve fiil öneki << ***HAv*** ****(s)uper*** → SÜPER

† ***Sans*** *upara-,* ***Ave*** *upairi* > ***Fa*** *bar,* Lat *super,* ***Alm*** *über,* ***İng*** *over* biçimleriyle eşdeğerdir.

›› hiperenflasyon, hipermarket, hipermpodern, hiperpigmentasyon, hiperrealizm, hiperyüzey

← HİPERAKTİF, HİPERBOL, HİPERMETROP, HİPERTANSİYON, HİPERTROFİ

hiperaktif [Mil 1995] *Yaramaz mı, ¯hiperaktif mi?* || ~ ***İng*** *hyperactive* aşırı hareketli (kişi veya çocuk) § ***İng*** *hyper+* çok, aşırı + ***İng*** *active* → HİPER+, AKTİF

›› hiperaktivite

hiperbol [TDK1 1945] *¯hiperbol: ... kat'ı zait.* || ~ ***Fr*** *hyperbole* geometride bir tür konik kesit ~ ***EYun*** *hyperbolḗ ὑπερβολή* [dev.] a.a. ☼ MÖ 2. yy Perge'li Apollonios, Yun. matematikçi. < ***EYun*** *hyperbállō ὑπερβάλλω* yukarı atmak, havaya atmak < ***EYun*** *bállō βάλλω, βολ-* atmak → HİPER+, BALİSTİK

›› hiperbolik

hipermetrop [Cum 1933] *Gençlikte yakından gözlük kullanmağı lüzumlu kılan sebebe ¯hipermetropi derler.* | [TDK1 1945] *¯hipermetrop: ... yakını iyi göremeyen (göz)* || ~ ***Fr*** *hypermétrope* «yüksek göz numarası», bir göz bozukluğu § ***EYun*** *hýper ὕπερ* yüksek + ***EYun*** *métron μέτρον* ölçü + ***EYun*** *ops, opt- ὤψ, ὀπτ-* göz → HİPER+, +METRE, OPT(O)+

›› hipermetropi

hipertansiyon [Cum 1938] *Yalova sularının ¯hipertansiyon tedavisinde kullanılabileceği* || ~ ***Fr*** *hypertension* yüksek kan basıncı § ***Fr*** *hyper+* çok, aşırı + ***Fr*** *tension* gerilim, kan basıncı → HİPER+, TANSİYON

† Latince sözcüğe Yunanca önek getirilmesi kural dışıdır.

hipertrofi [Cum 1956] *Durnura uğrayan kısımların yanında bazı adele telleri genişleyip hacmi artar: Hakiki ¯Hipertrofi* || ~ ***Fr*** *hypertrophie* aşırı büyüme ~ ***EYun*** *hypertrophía ὑπερτροφία* a.a. § ***EYun*** *hýper ὕπερ* çok, aşırı + ***EYun*** *tréphō, troph- τρέφω, τροφ-* yetişmek, yetiştirmek, beslemek, büyütmek +*ia* → HİPER+, ATROFİ

›› hipertrofiye, hipertrofizm

hip-hop [Mil 1995] *Branford Marsalis saat 21.00'de Açıkhava Tiyatrosu'nda vereceği konserde rock, ¯hip-hop, caz (...)* || ~ ***İng*** *hip-hop* 1980'lerde New York'un zenci semtlerinde doğan bir gençlik akımı ve buna özgü müzik tarzı § ***İng*** *hip* son moda + ***İng*** *hop* sıçrama, hoplama → HİPPİ

hipnotize [Bah 1924] *¯ipnotizma: Nevm-i sun'iya ait hadisatın heyet-i umumiyesi. ¯ipnotize etmek, ¯ipnoz.* || ~ ***Fr*** *hypnotiser* psikolojik telkin yoluyla derin uyku haline sokmak ~ ***İng*** *hypnotise* a.a. ☼ 1847 Dr. James Braid, İng. tabip. < ***EYun*** *hýpnos ὕπνος* uyku +*ise-* << ***HAv*** ****swp-no-*** < ***HAv*** ****swep-*** uyumak

† ***Sans*** *svápna,* ***Ave*** *χ"afna-* > ***Fa*** *χ"āb,* ***EYun*** *hypnos,* ***Lat*** *sopor* ve *somnus* "uyku" biçimleri, ortak HAvr ****swep-*** köküne işaret ederler.

›› hipno terapi, hipnotik, hipnotizasyon, hipnotizma, hipnoz

← HAB, İNSOMNİA

hipoalerjenik [Mil 1996] *¯hipoalerjenik Biosensitive ile cildin hassasiyeti engelleniyor* || ~ ***İng*** *hypoallergenic* az alerji doğuran → HİP(O)+[1], ALERJİ

hipodermik [Cum 1936] *profesör Frugoni, ¯hipodermik enjeksiyonlar ile nihayet bu baygınlığı izale edebilmiştir.* || ~ ***Fr*** *hypodérmique* deri altı → HİP(O)+[1], DERMA(TO)+

hipodrom [Aİhsan 1891] || ~ ***Fr*** *hippodrome* at yarışı yapılan yer § ***EYun*** *híppos ἱππος* at + ***EYun*** *drómos δρόμος* koşu → HİP(O)+[2], DROM(O)+

hipofiz [Cum 1939] *beynin içindeki ¯hipofiz denilen bezin bozulmasından ileri gelir.* || ~ ***Fr*** *hypophyse* beynin altında bulunan yumru şeklinde hormon bezi § ***EYun*** *hypó ὑπό* alt + ***EYun*** *phýsis φύσις* kabartı, yumru → HİP(O)+[1], FİZİ(O)+

hipoglisemi [Mil 1957] *Kan şekeri azalması (¯hipoglisemi)* || ~ ***Fr*** *hypoglycémie* kan şekeri düşüklüğü § ***EYun*** *hýpo ὑπο* eksik, düşük + ***EYun*** *glykýs γλυκύς* tatlı + ***EYun*** *haîma αἷμα* kan → HİP(O)+[1], GLİKOZ, HEM(O)+

hipokaust [Hür 1999] *böylece sıcak gazın döşeme altından dolaşarak odaları ısıtması sağlanırdı. "Hipokaust Sistemi' de denilen bu sistem Roma İmparatorluğu'nun* || ~ ***İng*** *hypocaust* / ***Alm*** *Hypokaust* antik mimaride yer altından ısıtma sistemi ~ ***EYun*** *hypókauston ὑπόκαυστον,* a.a. § ***EYun*** *hypó* alt + ***EYun*** *kaiō, kau- καίω* yakmak << ***HAv*** ****kāu-*** a.a. → HİP(O)+[1], KOSTİK

hipokondri [HRGCeh 1923] *Sahilhane sahibi, müthiş bir "hipokondri'ye yani merak hastalığına uğrayalıdan beri mütalaadan zevk alamaz olmuş* || ~ ***Fr*** *hypochondrie* hastalık hastalığı, semptomu olmayan hastalık

Levent Sahverdi Arşivi

duygusu ~ ***EYun*** *ʰypoχóndrion ὑποχόνδριον* [n.] göğüs kemiğinin altı ile mide arasındaki bölge, bu bölgede yoğunlaşan kaynağı belirsiz sancı, dalak ağrısı § ***EYun*** *ʰypó ὑπό* alt + ***EYun*** *χóndros χόνδρος* kıkırdak, göğüs kemiğinin alt ucu +*ion* → HİP(O)+[1]

›› hipokondriyak

hipopotam [Bah 1924] *¯ipopotamın dişleri fil dişinden daha güzel ve daha kıymetlidir* ‖ ~ ***Fr*** *hippopotame* su aygırı ~ ***EYun*** *ʰippopótamos ἱπποπόταμος* «nehir atı», a.a. § ***EYun*** *ʰippos ἱππος* at + ***EYun*** *potamós ποταμός* nehir → HİP(O)+[2], MEZOPOTAMYA

›› hipopotom

hipotalamus [Mil 1959] *Vücudun sıcaklığını düzenleyen merkez beyinde ¯hipotalamus denilen bölgedir.* ‖ ~ ***YLat*** *hypothalamus* beyin merkezinde bulunan badem şeklinde organ ☼ 1893 W. His, Alm. tabip. § ***EYun*** *hypo+* alt, altında + ***EYun*** *thálamos θάλ αμος* hücre, odacık, evin iç odası → HİP(O)+[1]

hipotenüs [PS 1939] *Bakınız bazı ıstılahlar ne tekâmül safhaları geçirmiş: 1. Veteri kaime, 2. Kaim veter, 3. Dikeyin çap, 4. ¯Hiponetüs* | [TDK1 1945] *¯hipotenüs: Bir dik üçgende dik açının karşısında bulunan kenar.* ‖ ~ ***Fr*** *hypoténuse* dik üçgende dik açının karşısındaki kenar ~ ***EYun*** *ʰypoteinousa ὑποτείνουσα* «alt gergi», a.a. < ***EYun*** *ʰypoteinō ὑποτείνω* altına germek +*ousa* § ***EYun*** *ʰypó ὑπό* alt + ***EYun*** *teinō, ton- τείνω, τον-* germek → HİP(O)+[1], TON[1]

hipotermi [Mil 1955] *Bu dondurma ameliyesinin hasta üzerine tatbikinden kısa bir müddet sonra ¯hipotermiya'nın yani "düşük sıcaklığın" emmareleri kendini göstermeye başlar."* ‖ ~ ***Fr*** *hypothermie* / ***İng*** *hypothermia* normalden düşük vücut sıcaklığı → HİP(O)+[1], TERM(O)+

›› hipotermik

hipotez [Cum 1931] *lüzumsuz olarak kullanılan frenkçe kelimeler işin tadını büsbütün kaçırıyor: Grek - moral - problem - ¯hipotez (...)* ‖ ~ ***Fr*** *hypothèse* varsayım ~ ***EYun*** *ʰypothésis ὑποθέσις* «alta koyma», temel, zemin, argümanın hareket noktası, varsayım § ***EYun*** *ʰypó ὑπό* alt + ***EYun*** *títhēmi, the- τίθημι, θε-* koymak +*sis* → HİP(O)+[1], TEZ[2]

›› hipotetik

hippi [Mil 1967] *'Elma' adlı mağazada Beatles ve ¯Hippie'ler gibi giyinmek isteyenler her şeyi bulabilecekler.!* ‖ ~ ***İng*** *hippie/hippy* modaya uyan kimse, 1960'larda yaygınlaşan bir yaşam tarzına uyan kimse ☼ 1965 ABD. < ***İng*** *hip* son moda, gözde

← HİP-HOP, HİPSTER

hipster [Hür 2010] *Günümüzde emo'lar ve ¯hipster'lar gibi giyim kuşamlarıyla öne çıkan gençlik kültürleri olsa da* ‖ ~ ***İng*** *hipster* modaya uyan genç, 2000'lerde ortaya çıkan bir akıma uygun giyinen kimse § ***İng*** *hip* moda + ***İng*** *youngster* genç → HİPPİ

hirfet [Men 1680] *¯ḥırfet, pl. ḥıref: Ars, quae quis vitam exercet* [meslek, sanat, geçim yolu] *& corpus seu coetus artificium* [sanatkârlar birliği]. ‖ ~ ***Ar*** *ḥirfa(t)* حرفة [*#ḥrf* fiʿla(t) msd.] meslek, sanat, lonca mensubiyeti < ***Ar*** *ḥarafa* حرف sanat veya meslek icra etti, geçimini temin etti → HARF

his [AşP 1330] *anuŋ penc ¯ḥissi* [beş duyusu] *var / her nenüŋse leẕẕetini ol duyar* ‖ ~ ***Ar*** *ḥiss* حِسّ [*#ḥss* fiʿl msd.] duyma, duygu, duyu < ***Ar*** *ḥassa* حَسَّ duydu

† Karş. ***Ar*** *ḥasīs* "hışırtı, fısıltı". Arapça fiilin nihai anlamı "hışırtıya benzer bir sesi duymak" olmalıdır.

›› hislen-, hisli, hissedil-, hissen, hisset-, hissettir-, hissi, hissikablelvuku, hissiyat, hissizlik

← HASSA[2], HASSAS, HİSSİKABLELVUKU, İHSAS, MÜTEHASSİS

hisar [Kut 1069] *begig konşu kılma ya yaḏġun ögüz / ¯ḥiṣârḳa yakın turma* [beye ya da taşkın nehre komşu olma, hisara yakın durma] ‖ ~ ***Ar*** *ḥiṣār* حصار [*#ḥṣr* fiʿāl msd.] çevrili yer, korugan < ***Ar*** *ḥaṣara* حَصَرَ kuşattı, duvarla çevirdi → HASR

hispanik [Mil 1996] *zenci mi, beyaz mı, ¯Hispanik mi, Asyalı mı* ‖ ~ ***İng*** *Hispanic* İspanyol veya Latin Amerika asıllı < ***Lat*** *Hispania* İspanya +*ic*°

← İSPANYOLET

hisse [Rab 1310] *üç öwün buğday keltürdi üç ¯ḥiṣṣa kıldı ékisi saŋa, biri Havvâğa tėdi.* ‖ ~ ***Ar*** *ḥiṣṣa(t)* حصّة [*#ḥṣṣ* fiʿla(t) mr.] 1. pay, 2. ibret, öğüt < ***Ar*** *ḥaṣṣa* حصّ payına düştü → HUSUS

›› hisselendir-, hisseli

hissikablelvuku "önsezi" [Cum 1933] *Bir ¯hissikablelvuku beni oralardan uzaklaştırmak istemiyordu.* ‖ § ***Ar*** *ḥiss* حسّ duygu, duyma + ***Ar*** *ḳabla* قبل önce + ***Ar*** *al-wuḳūʿ* الوقوع olay, olma → HİS, MAKABL, VUKU

hist(o)+ ~ ***Fr/İng*** *histo+* [bileşik adlarda] doku ~ ***EYun*** *ʰistós ἱστός* (ayakta) duran, kıvamlı, mukavim < ***EYun*** *ʰístēmi, stā- ἵστημι, στα-* durmak << ***HAv*** **si-stā-* < ***HAv*** **stā-* a.a. → İSTASYON

← HİSTAMİN, HİSTOGRAM, HİSTOLOJİ

histamin [Cum 1938] *¯histamin namındaki maddenin vücudde serbest kalması* ‖ ~ ***Fr/İng*** *histamine* vücutta dokuların direncini sağlayan bir madde ☼ 1913 İng. < ***EYun*** *ʰistós* doku → HİST(O)+, AMİN

hister(o)+ ~ ***Fr*** *hystéro+* / ***İng*** *hystero+* [bileşik adlarda] rahim ~ ***EYun*** *ʰystéra ὑστέρα* rahim << ***HAv*** **udero-* karın

† Aynı kökten ***Lat*** *uterus* (rahim), *venter* (karın).

← HİSTEREKTOMİ, İSTERİ, UTERUS, VANTRİKÜL (VANTRİLOK)

histerektomi [Mil 1968] *¯Histerektomi ameliyatı geçirilmesinde (rahmin çıkarılması), ileri derecede lohusalık enfeksiyonu geçirilmesinde (...)* ‖ ~ ***Fr*** *hystérectomie* rahmin cerrahi müdahale ile kesilmesi § ***EYun*** *ʰystera ὑστερα* rahim + ***EYun*** *ektémnō, ektom- ἐκτέμνω, ἐκτομ-* kesip çıkarmak (< ***EYun*** *ek+ témnō, tom- τέμνω, τομ-* kesmek) → HİSTER(O)+, TOM(O)+

Levent Şahverdi Arşivi

histogram [Mil 1987] *en düşük geçer not 50 ise sınavın ¯histogramının 50 etrafında kümelenmesi arzu edilir* || ~ ***İng*** *histogram* istatistikte çubuk diyagram ☼ 1891 Karl Pearson, İng. matematikçi. § ***EYun*** *histós ἱστός* ayakta duran, direk + ***EYun*** *grámma γράμμα* çizim, yazım → HİST(O)+, +GRAM

histoloji [Cum 1935] *¯histoloji ve embriyoloji enstitüsünde iki, mükrobiyoloji salgınlar bilgisi ve parazitoloji (...)* || ~ ***Fr*** *histologie* dokubilim → HİST(O)+, +LOG

›› histolog, histolojil

historisizm [Mil 1986] *¯historisist* | [Mil 1989] *¯historisizm* ‖ ~ ***İng*** *historicism* tarihi üsluplara öykünen sanat (özellikle mimari) anlayışı < ***İng*** *historic* tarihsel *+ism°* < ***Lat*** *historia* a.a. *+ic°* ~ ***EYun*** *ʰistoriē ἱστορίη* eski zamanlara dair anlatı, destan, vekayiname < ***EYun*** *ʰistōr ἱστωρ* tanık, bilge, öykücü

† Karş. ***Fr*** *histoire,* ***İng*** *story* "anlatı, hikâye". † ***Yun*** *historiē* sözcüğünün nihai kaynağı tartışmalıdır. ◦Frisk 1.740 ve ◦Chant Hintavrupa kökenli *oîda* "duymak" fiilinden türetirler, ancak bir Sami dilinden alıntı olasılığı gözardı edilemez. Karş. ESATİR, SATIR[1].

›› historiyografi, historizm

← PREHİSTORYA

hiş : ***ünl*** kovma veya çağırma veya birinin dikkatini çekme ünlemi

›› hışt, hişt

hit [TDK9 1998] *¯hit: Liste başı. 'Her şarkı ¯hit oluyordu.'* ‖ ~ ***İng*** *hit* 1. vuruş, vurma, 2. parlak başarı, süksese, popüler müzikte başarılı parça < ***İng*** *to hit* vurmak

hitam [Men 1680] *¯χıtām: Finis extremumque rei.* ‖ ~ ***Ar*** *χitām* ختام [*#χtm* fiʿāl msd.] 1. mühürleme, sona erdirme, 2. son, bitim, kapanış < ***Ar*** *χatama* ختم mühürledi → HATİM

hitan [Gİ <1500] ‖ ~ ***Ar*** *χitān* ختان [*#χtn* fiʿāl msd.] sünnet töreni < ***Ar*** *χatana* ختن sünnet etti (≈ ***Aram*** *#χtn* חתן düğün yapma, aileye damat olma ≈ ***Akad*** *χatānu* damat, evlilik yoluyla akraba)

hitap [AşP 1330] *nitekim peygambere kıldı ¯χıṭāb* ‖ ~ ***Ar*** *χiṭāb* خطاب [*#χṭb* fiʿāl msd.] nutuk, topluluğa hitaben formel konuşma < ***Ar*** *χaṭaba* خطب nutuk söyledi, evlenme talep etti (≈ ***Aram*** *ḥāṭab* חטב ilanı aşk etmek)

›› hitabe, hitaben, hitabet

← HATİP, HUTBE, MUHATAP

hiyer(o)+ ~ ***Fr*** *hiéro+* / ***İng*** *hiero+* [bileşik adlarda] kutsal, aziz ~ ***EYun*** *ʰierós ἱερός* a.a.

← HİYERARŞİ, HİYEROGLİF

hiyerarşi [FRA 1932] *İltimasların ve ¯hiyerarşiyi bozan hususi vaziyetlerin aleyhinde idi.* ‖ ~ ***Fr*** *hiérarchie* 1. ruhban sınıfı, dini mertebeler, 2. emir-komuta zinciri, rütbe düzeni < ***EYun*** *ʰierárχēs ἱεράρχης* baş rahip § ***EYun*** *ʰierós ἱερός* kutsal, aziz + ***EYun*** *arχō ἀρχω* baş olmak, yönetmek → HİYER(O)+, +ARK

›› hiyerarşik

hiyeroglif [AM <1900] *ʰhiyeroglif'in esası ta Hindistan'dan gelmiş* ‖ ~ ***Fr*** *hiéroglyphe* Eski Mısır yazısı ~ ***EYun*** *ʰieroglyphikά ἱερογλυφικά* kutsal-yazı, a.a. § ***EYun*** *ʰierós ἱερός* kutsal + ***EYun*** *glýphō γλύφω* hakketmek, oyarak yazmak → HİYER(O)+

hiza [Men 1680] *¯ḥiẓā: Res alteri opposita.* | [LO 1876] *¯ḥiẓā: (...) Tesviye aleti.* ‖ ~ ***Ar*** *ḥiḏā'a* حذاء [*#ḥḏw*] karşı karşıya, yüz yüze (edat) ≈ ***Ar*** *ḥiḏā'* حذاء bir çift ayakkabı

›› hizala-

hizip [Sad 1574] *ol ¯ḥızb-i şeytānīyi bu güne mevāʿıd ile ıġvā eyledı* [o şeytani zümreyi bu çeşit vaadlerle kandırdı] ‖ ~ ***Ar*** *ḥizb* حِزْب [*#ḥzb* fiʿl] parti, zümre, bir dava için toplanan insanlar (◦Jeffery 108)

† Modern Arapçada "siyasi parti" anlamında kullanılan sözcük, güncel Türkçede "parti içi bölüntü" anlamını üstlenmiştir.

›› hizbullah, hizipçilik, hizipleş-

hizmet [MEd y. 1300] *anlar keygirgenler = anlar ¯χıdmat kılganlar* [bakıcılar, hizmet kılanlar] | [CodC 1303] *servio - ¯χedme[t] mekunem - Tr: χulluk etarmen* [kulluk edermen] | [Men 1680] *¯χıdmet vul. ¯hızmet: kulluk. (...) ¯χıdmetçi: Officiosus* [hizmet eden] *(...) ¯χıdmetkār: Servus, famulus* [bende, uşak]. ‖ ~ ***Ar*** *χidma(t)* خدمة [*#χdm* fiʿla(t) msd.] kulluk etme < ***Ar*** *χadama* خدم hizmet etti

† Ünlüden sonra */d/ > /ḏ/ > /z/* değişimi Farsçada tipik olup, Arapça sözcüğün Türkçeye Farsça vasıtasıyla alındığını düşündürür. *χıdmet* yazımı 20. yy.'a dek korunmuştur.

›› hizmetçi, hizmetkâr, hizmetli

← HADİM (HADEME, HADIM), HİDEMAT, İSTİHDAM (MÜSTAHDEM), MAHDUM

hobi [Cum 1959] *en az iki ¯hobi "merak, heves"iniz olacak"* || ~ ***İng*** *hobby* keyif veya oyun için yapılan iş < ***İng*** *hobby-horse* oyuncak at, çocuk oyuncağı

hoca [Gül 1317] *satun alup satmağa çün bulaşır / assısın ol ¯χoca ile üleşir* || (≈ ***Fa*** *χʷāca/χoca* خواجه yaşlı kimse, ihtiyar, bir saygı hitabı) << ***OTü*** *koca* a.a. → KOCA

† 13. yy.'dan itibaren Acem ve Türk ülkelerinde yaygınlık kazanan saygı deyimidir. Aslı Türkçedir. † Sözcüğün Farsça yazımından türetilen *hāce* خواجه biçimi özentidir.

›› hace

← HACEGÂN

hod [LO 1876] *¯χodbeχod: Kendi kendine (...) ¯χodpesend, ¯χodperest: mağrur (...) ¯χodkām* [kendini seven, bencil] ‖ ~ ***Fa*** *χod* خود kendi (≈ ***Ave*** *hʷa-to* kendinin < ***Ave*** *hʷa-* kendi) < ***HAv*** **swe-* a.a. → SOLO

† Karş. ***Sogd*** *χwēt,* ***EFa*** *huva,* ***Sans*** *svá-* "kendi". ***HAv*** **swe-* = ***Sans*** *sva-* = ***Ave*** hʷa- eşitliği tipiktir.

›› hodbehod, hodkâm, hodperest, hodpesend

← HODHİN, HÜDA (HATUN, HİDİV, HÜDAYİNABİT, HÜNKÂR, KETHÜDA, KODAMAN), YAHUT

Levent Şahverdi Arşivi

hodbin [Gül 1317] *anda kim zenlik kumaşı key geçe / yoxsa ¯χoḏbīnliği almazlar hīçe* [orada kadınlık kumaşı kıymetlidir, yoksa bencilliğe kimse değer vermezdi] | [Fer <1451] *biŋ dürli nāza ve ¯χodbīnliğe meşğūl bir ay gibi kız ayağın ovar* || ~ ***Fa*** *χod bīn* خودبين «kendine bakan», bencil § ***Fa*** *χod* kendi + ***Fa*** *bīn* gören, bakan → HOD, BEDBİN

hodri [Cum 1935] *sürmezse ne ālā, sürerse bunu yapacağımıza emin olsun! ¯Hodri ¯meydan!* || << ***ünl*** *hayde bre* teşvik ünlemi (Rumeli ağzı) → HAYDİ, BRE

† *Hodri meydan* deyimi, yağlı güreşte "meydan okuma, güreşe çağırma" ifadesidir.

hohla|mak [ODuru 1959] *gözlükleriyle beraber çıkardığı gözlerini ¯hohlayıp silerek* || < ***onom*** *hoh* ağzı yuvarlaklaştırarak nefes verme sesi +*lA*-

hokey [Bah 1924] *¯hokey: (...) On birer kişilik iki takım arasında oynanan top oyunu.* || ~ ***İng*** *hockey* ucu kıvrık çomaklarla oynanan bir top oyunu ~ ***EFr*** *hoquet* ucu kıvrık çomak, bu tür çomaklarla oynanan top oyunu < ***EFr*** *hoc* çengel ~ ***Ger***

† Aynı kökten ***İng*** *hook*, ***Alm*** *Haken* "çengel"

hokka "mürekkep kabı" [YusZ <1377] *anı bir ¯ḥuḳḳanuŋ içinde kodı / ibn-i yāmini ilerü okudı* || ~ ***Ar*** *ḥuḳḳa(t)* حقّة ağaç veya fildişi veya mermerden oyma küçük kap veya şişe ~ ***Aram*** **ḥuḳḳā* oyulmuş şey, oyma < ***Aram*** *#ḥḳḳ* חקק oyma, kazıma → HAK[2]

† Arapça kef ile *ḥakk* ve Aramca/İbranice kaf ile *ḥaḳḳ* "oyma, kazıma" eş anlamlıdır. Kaf ile yazılan *hokka* sözcüğünün Aramiceden veya onunla akraba bir kuzey lehçesinden Arapçaya geldiği varsayılabilir.

›› hokka burun

← HOKKABAZ

hokkabaz "hokka oynatan, bir tür akrobat" [ÖM 1437] *lebüŋ menbaᶜ durur her gizlü rāza / kim ağzuŋ benzemişdür ¯ḥokka-bāza* || § ***Ar*** *ḥukka(t)* hokka + ***Fa*** *bāz* oynatan → HOKKA, +BAZ

hokus pokus [Mil 1958] *bütün imanını bağladığı bu ¯hokus-pokusun altı biraz fazla karıştırılacak olursa* || ~ ***İng*** *hocus pocus* sihirbazlık sözü ☼ 1624 İng. ~ ***Lat*** *hoc est corpus* kilise ayininde ekmeğin kutsanması için söylenen söz

hol "sofa" [Cum 1930] *On dakika kadar ¯holde bekledim. Derhal kabul edileceğime dair olan haber geldi.* || ~ ***İng*** *hall* büyük kapalı mekân, salon < ***Ger*** **hallō* büyük kapalı mekân, salon, oylum → HAL[4]

← MÜZİKHOL

hol(o)+ ~ ***Fr/İng*** *holo+* [bileşik adlarda] tüm, bütün ~ ***EYun*** *ʰólos ὅλος* a.a. << ***HAv*** **sol-* tam, bütün, eksiksiz, sağlam, kusursuz

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *solidus*, ***İng/Alm*** *all* "tüm, bütün". ***HAv*** **solə-* varyant biçiminden ***Lat*** *salvus* "sağ", *salūs* "sağlık".

← HOLİSTİK, HOLOGRAM, HOLOKOST, KATOLİK, SOLİDARİTE (KONSOLİDE)

holding [Cum 1937] *Finansmanlar, bloke hesabların tasfiyesi, ihtira beratları ve ¯holding şirketleri ve* || ~ ***İng*** *holding company* başka şirketlerin hisselerini tutan şirket < ***İng*** *to hold* tutmak +*ing* ~ ***Nor*** *haldan* a.a.

† Türk ticari hukukunda 1960'tan sonra yaygınlaşmış bir şirketleşme biçimidir.

›› holdingleş-

holigan "serserilik yapan futbol taraftarı" [Mil 1990] *UEFA, İngiliz takımlarının önümüzdeki sezon Avrupa Kupaları'na katılabilmeleri için ¯holiganizme karşı garanti vermelerini istedi.* || ~ ***İng*** *hooligan* her çeşit serseri < ***öz*** *Houlihan* tipik bir İrlandalı soyadı

† 1890 dolayında serserilik işlerine karışan Houlihan adlı gerçek veya hayali İrlandalı aileden.

›› holiganizm

holistik [Mil 1980] *Bunların en ilginci de ¯holistik' adı verilen esrarengiz bir tedavi reklamı.* || ~ ***İng*** *holistic* doğal dengeleri gözeten bir yaşam ve tedavi tarzı (≈ ***İng*** *holism* doğanın bütünsel dengelerini gözeten bir sağlık teorisi ☼ 1926 Jan Smuts, G. Afr. devlet adamı ve düşünür.) ~ ***EYun*** **ʰolistikós* bütünlüksel < ***EYun*** *ʰólos ὅλος* bütün, tüm +*istik*° → HOL(O)+

holmiyum [TDK1 1945] *¯holmiyum: Atomal ağırlığı 163.5 olan bir maden.* || ~ ***YLat*** *holmium* bir element ☼ 1878 Per Teodor Cleve, İsv. kimyacı. < ***öz*** *Stockholm* İsveç'te bir kent +*ium* < ***İsv*** *holm* ada, tepe ~ ***Nor*** *holmr* a.a.

hologram [ML 1969] || ~ ***İng*** *hologram* üç boyutlu görüntü kayıt sistemi ☼ 1947 Dennis Gabor, Macar-İng. fizikçi. § ***EYun*** *ʰólos ὅλος* bütün + ***EYun*** *grámma γράμμα* kayıt, yazım → HOL(O)+, +GRAM

holokost [Mil 1985] *¯Holokost ise Nazilerin uyguladığı Yahudi soykırımına verilen isim* || ~ ***İng*** *holocaust* büyük felaket, özellikle Nazi Almanyasında uygulanan Yahudi soykırımı ~ ***EYun*** *ʰolókaustos ὁλόκαυστος* eski Yunan geleneğinde tamamen yakılarak tanrılara kurban edilen hayvan § ***EYun*** *ʰólos ὅλος* tüm, bütün + ***EYun*** *kaustós καυστός* yanmış, yakılmış → HOL(O)+, KOSTİK

hom(o)+ ~ ***Fr/İng*** *homo+* [bileşik adlarda] bir, beraber, aynı < ***EYun*** *ʰomós ὁμός* a.a. << ***HAv*** **som-* < ***HAv*** **sem-*[1] a.a. → HEM

›› homeopati, homoerotik, homofon, homofoni, homozigot

← ANOMALİ, HOMOJEN, HOMOLOG, HOMOSEKSÜEL (HOMOFOBİ)

home [EkşiS 1999] *¯home: klavyede bir tuş.* | [EkşiS 2003] *¯home: internet explorer'da bastığınızda sizi daha önceden ayarlamış olduğunuz sayfaya götüren sihirli düğme.* | ~ ***İng*** *home* ev << ***Eİng*** *hām* ev, yurt, köy, yerleşme yeri << ***Ger*** **haim-az* a.a. << ***HAv*** **koi-mo-* a.a.

† Aynı Germanik kökten ***Alm*** *Heim* "ev, yurt", ***İng*** *hamlet* "küçük kırsal yerleşim".

← AMERİKA, HAYMATLOS

hominid [Cum 1988] *Kazılarda yüzde 40 oranında korunmuş dişi bir ¯hominid iskeleti bulduğunu yazdı.* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***İng*** *hominid* insan benzeri yaratık ~ ***YLat*** *hominidae* zoolojide insanın mensup olduğu familya < ***Lat*** *homo, homin-* insan → HÜMANİST

homofobi [Mil 1998] *Melvin'in önüne gelene yağdırdığı ırkçı, ¯homofobik ve kadın düşmanı hakaretler* ‖ ~ ***İng*** *homophobia* eşcinsel düşmanlığı → HOMOSEKSÜEL, FOBİ

† ***İng*** *homophobic* ve *homophobia* ilk kez 1971'de kaydedilmiştir.

›› homofobik

homojen [Cum 1937] *fakat elde edilecek mahsul ¯omojen olamaz* | [Cum 1939] *¯homojen olmaktan ziyade heterojen karakteristik arzeden* | [DTC 1943] *¯homogen* ‖ ~ ***Fr*** *homogène* aynı cinsten olan, mütecanis ~ ***EYun*** *homogenḗs ὁμογενής* aynı ırk veya soydan olan, akraba § ***EYun*** *homós* aynı + ***EYun*** *génos* soy, ırk → HOM(O)+, +JEN

›› homojenize, homojenleş-, homojenleştir-, homojenlik

homolog [Geom 1937] *İmsel poligonlarda ¯homolog açılar eşittirler.* || ~ ***Fr*** *homologue* eş anlamlı (sözcük), eş biçimli (geometrik şekil) ~ ***EYun*** *homólogos ὁμόλογος* eş-söz, eş-oran → HOM(O)+, +LOG

homongolos [RNG 1927] *günah işlemeyin, sonra ahiretde bu ¯homongolosa benzersiniz* || ~ ***Lat*** *homunculus* [küç.] adamcık, simya literatüründe laboratuvarda yaratılan minyatür canlı < ***Lat*** *homo* adam, insan → HÜMANİST

† Türkçedeki anlamı Reşat Nuri'nin Bir Kadın Düşmanı adlı romanının baş kişisi olan karakterden türemiştir.

homoseksüel [HRG <1930] *bu herif ayyaş, kokainman, ¯omoseksüel, en pis ahlaksızlıkların canlı kolleksiyonu* | homo [Cum 1973] *¯Homo' homoseksüelliğe dayanır* || ~ ***Fr*** *homosexuel* eşcinsel ~ ***Alm*** *homosexual* a.a. ☼ 1869 Karl Maria Kertbeny, Avust. yazar. § ***EYun*** *homós ὁμός* aynı, eş + ***Lat*** *sexus* cinsiyet +*al*° → HOM(O)+, SEKS

›› homo, homoseksüalite

← HOMOFOBİ

homur [KT 1900] *¯homurdanmak: Öfke ile söylenmek.* | [HRGTut 1926] *otomobil canavarlarının ¯homurtuları arasında* | [Tz 1928] *Ananın ¯homur homur ¯homurdanmalarının farkında değil miyim sanki?* || : ***onom*** öfkeli söylenme sesi → HIM

›› homurda-, homurtu

hop [LO 1876] *¯hoplamak: Hiffetle sıçramak. ¯Yürek ¯hoplamak: helecan.* ‖ : ***onom*** sıçrama sesi

›› hopla-, hoplat-

← HOPPA

hoparlör [Cum 1930] *gramafon satan mağazaların hemen hepsi birden son zamanlarda kapılarının üzerine birer ¯oparlör koymuşlardır.* ‖ ~ ***Fr*** *haut-parleur* ses yükseltici § ***Fr*** *haut* yüksek (<< ***Lat*** *altus*) + ***Fr*** *parleur* konuşan (< ***Fr*** *parler* konuşmak +*()tor*) → ALTO, PAROLA

† ***İng*** *loudspeaker* sözcüğünün Fransızca çevirisidir.

hoppa "şımarık genç" [EÇ <1683] *Edirnekapusundan taşra çıkıp gün yüzü görmemiş lapadan ¯hoppa ve zırzop bedhuy çelebiler.* | [Kam 1800] *taşra Türkîsinde çocuğu ¯hobbaca eylemek taʿbir olunur* | hoppala [LO 1876] *¯hoppala: Çocuk sıçratma nidası.* ‖ < ***onom*** *hop/hoppa* çocuk sıçratma sesi → HOP

›› hoppadak, hoppadanak, hoppala

hor[1] "hakir" [MEd y. 1300] *arığ boldı = alçaġ boldı = nākes boldı = ¯χor boldı* | [CodC 1303] *¯horlarmen - despicio* [hor görürüm] | [Men 1680] *¯χor görmek, χor tutmak: Despicere, spernere.* || ~ ***Fa/OFa*** *χʷār* خوار alçak, aşağı, hakir (▫McK 95)

›› hor gör-, horla-, horlan-, horluk

hor[2] horla- [Hal 1477] *buχesten* [Fa.]*: Uyuyan kişi ¯χorlamak* | horul horul [LO 1876] *¯χorul ¯χorul ¯χorlayıp uyumak* | [AR 1899] *Mışıl mışıldan fosur fosura, fosur fosurdan ¯horul ¯horula kadar çek dur anam uyku.* || : ***onom*** genizden kalın ses → HIR

›› horhor, horla-, horul, horulda-, horultu

hora [EÇ <1683] *Rum kefereleri cemʿolup ¯χoralar tepüp ʿayş ü ʿışret iderler (...) kuç kucağ olup ¯χoros tepüp* | [LO 1876] *¯χora: Yunanîden raks nevʿi, köylü oyunu.* || ~ ***Yun*** *χorá χopá* [çoğ.] rakslar < ***Yun*** *χorón* raks, horon → HORON

horanta "bir sofradan beslenenler, hane halkı" [LO 1876] *¯χorande: boğaz, avene, ekele* | "... sohbet meclisi" [Cum 1934] *İnsan yabancı ile konuşmalı, ¯horanta ile konuşmamalı imiş.* ‖ ~ ***Fa*** *χoranda* خورنده yiyen < ***Fa*** *χordan, χor* yemek +*anda* → +HOR

+hor ~ ***Fa*** *χor/χʷār* خوار/خور yiyen, tüketen < ***Fa/OFa*** *χordan, χor* خوردن, خوار yemek, içmek ≈ ***Ave*** *χʷar-* a.a.

† Türkçe bileşiklerde genellikle "yiyen, içen" anlamındadır - karş. *köfteχor* "çiğnenmiş yiyen", *merdümχor* "insan yiyen", *meyχor* "şarap içen". Ancak müstakil kullanımda "hakir, aşağılık" anlamına gelir. † Farsça vav-ı madule (okunmayan vav) ile خوار yazılan sözcük Türkçeye *χor, χâr* veya *χûr* olarak aktarılır. † ***Fa*** *χʷurde* "hurda" aynı fiilden edilgen ortaç olup "yenmiş" anlamındadır.

›› merdümhor, meyhor

← AHIR (IMRAHOR), BERHUDAR, HORANTA, HOVARDA, HUNHAR, HURDA[1] (HIRDAVAT, HURDAHAŞ), HURMA, KÖFTEHOR, MAHUR

hormon [Cum 1932] *Viriline (erkekler için) ... Genç ve dinç hayvanatın husye ve ¯Hormonlardan mürekkeptir.* || ~ ***Fr/İng*** *hormone* canlılarda cinsel ve diğer işlevleri düzenleyen kimyasal salgı ☼ 1902 William Bayliss ve Ernest Starling, İng. tabipler. < ***EYun*** *hormáō ὁρμάω* azdırmak, galeyana getirmek

›› hormonal, hormonlu

← TESTOSTERON

horon [CodC 1303] *ballo - Fa. ragsi* [raksi] - *Tr: ¯koron* | horos [EÇ <1683] *kefere gibi ¯χoros deperek (...) kuç*

Levent Şahverdi Arşivi

kucağ olup ¯χoros tepüp kuşak kuşağa yapışup χora depme semāʿı iderler || ~ ***Yun*** *χorós χopός* toplu yapılan raks, horon << ***EYun*** *χorós χopός* 1. raks, dans, 2. raks ederek şarkı söyleyen topluluk, koro, 3. raks yeri, oyun alanı

† *+on* eki muhtemelen Yunanca sözcüğün akkuzatif halini (*χopόν)* belirtir. Diğer olasılık, lehçelerde sözcüğün nötr halinin (*χopόν)* kullanılıyor olmasıdır. Çoğul *χopά* biçiminin varlığı, ikinci olasılığı destekler. † Yaygın kanıya göre Yunanca sözcük esasen "avlu" anlamına gelen ***Lat*** *hortus* ile eşkökenlidir. ▫Chant 1270 etraflıca tartıştığı bu tezi yetersiz bulur.

← HORA, KORO (HARAÇ, KOREOGRAFİ)

horoskop [Özön 1961] *¯horoskop: Astrologların insanların geleceğine dair yıldızlardan çıkardıkları ahkām.* || ~ ***Fr/İng*** *horoscope* bir kimsenin doğum gününe göre bakılan fal § ***EYun*** *ʰōra ὡρα* zaman, devre, çağ (<< ***HAv*** **yēr-*) + ***EYun*** *skopéō σκοπέω* gözetlemek, seyretmek → +SKOP

← HAPPY HOUR

horoz [CodC 1303] *galum* [horoz] - ***Fa & Tr:*** *¯ghorʾz* | [LO 1876] *¯χorozlanmak: kabarıp kurulmak.* || ~ ***Fa*** *χurōs/χrōs* خروس tavuğun erkeği << ***OFa*** *χrōs* a.a. < ***OFa*** *χrōstan* bağırmak, çağırmak ≈ ***Ave*** *χraos-* a.a., ağıt yakmak

›› horozlan-

← CUŞ U HURUŞ

horozbina "zehirli dikeni olan bir tür kıyı balığı" [LO 1876] *¯χorospina: Gelincik balığına benzer yassı kaypak murdar hayvan.* ‖ ~ *? χωροσπίνα*

† Evliya Çelebi ticari değeri olan balıklar faslında bir *χorosya* balığı adını anar. Ayrıca karş. ***İt*** *spina* "diken". Ancak sözcük yapısı anlaşılamadı.

hortla|mak "hırlamak" [Dan 1360] *ayu gibi bağırdı, eşek gibi ağırdı, toŋuz gibi ¯χortladı,* | [LO 1876] *¯χortlamak: Mezarda saadetsizlerin azabını çekmek.* || < ***onom*** *χort* horlama sesi, aniden çıkma sesi *+lA-* → HIR

›› hortlak, hortlat-

hortum "fil burnu" [Marz 1380] *pīller sulṭānı (...) diledi kim kurdı ¯χortumıyıla χord eyleye* | "... esnek su borusu" [LO 1876] *¯χortum: (...) bez ve kösele tulumba hortumu* | hortumlamak "yasadışı gelir elde etmek" [Mil 1987] *Muhalefet partileri "Sömürü ¯hortumları geliyor"diye açıklama yaparak"* || ~ ***Ar*** *χurtūm* خُرْتُوم [*#χṛtm*] hayvan burnu, özellikle gergedan ve fil burnu (≈ ***Ar*** *χaṭm* خَتْم [*#χṭm*] hayvan burnu, kuş gagası) ~ ***Aram*** *ḥūrṭamā* חורטמא [*#ḥṭm*] burun, özellikle hayvan burnu, kuş gagası ≈ ***İbr*** *ḥarṭūm* חרטום [*#ḥṭm*] burun → HATMİ

† "Su borusu" anlamı Türkçeye özgüdür. † Sudan'da bulunan *Hartum* kentinin adı "burun" anlamındadır.

›› hortumcu, hortumla-

host [Mil 1997] *¯Host adı verilen, şirket ve kişileri bilgi otoyoluna ulaştıran sistem* | [Mil 2001] *Doruknet'in çok cazip koşullarla sunduğu ¯Hosting hizmetini* || ~ ***İng*** *host* 1. konuk ağırlayan, evsahibi, 2. network üzerinde hizmet veren bilgisayar << ***Lat*** *hospes, hospit-* konuk ağırlayan ~ ***HAv*** **ghos-pot-* < ***HAv*** **ghos-ti-* yabancı, konuk

›› hosting

← HOSTEL, HOSTES, OTEL (METRDOTEL, MOTEL), TABLDOT

hostel [Mil 1961] *Genç turistlerin ucuz bir şekilde geceleyebilmelerini sağlayan gençlik ¯hostelleri (youth hostels) şehrimizde yoktur.* || ~ ***İng*** *hostel* konukevi, özellikle gençler için ucuz konukevi ~ ***EFr*** *hostel* konukevi << ***OLat*** *hospitale* konukevi, seyyah ve hastaların barınması için yapılan hayrat, zaviye → HOST

hostes "uçakta hizmet görevlisi" [Cum 1949] *İskandinav havayollarının nazik ve mükrim ¯hostes'i* || ~ ***İng*** *hostess* [fem.] konuk ağırlayan (kadın), ev sahibesi → HOST

hoş [Kut 1069] *tapuġ birle ¯χoş boldı kulluk atı* [kulluk adı hizmet ile hoş oldu] | [CodC 1303] *libenter - Tr: ¯χos congul bila* [hoş gönül ile] | hoşlan- [Rab 1310] *söz işittiler ¯χoşlandılar* | [Men 1680] *¯χoş geldüŋ sefā geldüŋ, ¯χoş tutmak, ¯χoş geçinmek, eyü ¯χoş emmā, ¯χoş kokulu* | hoşgörü [YTü: Cum 1956] *Bakışlarını ürkek ürkek biraz ¯hoşgörü dilenircesine Doğana çevirmişti.* || ~ ***Fa/OFa*** *χʷoš/χoš* خوش güzel, sevimli, memnun edici <<? ***Fa/OFa*** *χošnūd* memnun → HOŞNUT

›› helalü hoş, hoş gör-, hoşça, hoşça kal-, hoşgörü, hoşlan-, hoşlaş-, hoşluk, hoşsohbet, hoşuna git-

← HOŞAF, HOŞAMEDİ, HOŞBEŞ, HOŞMERİM, MAYHOŞ, NAHOŞ, SARHOŞ

hoşaf [Kab 1432] *erik yā zerdālū ¯χoşāfı-ile tīmār olur* || ~ ***Fa*** *χʷošāb* خوشاب «tatlı su», şerbet, komposto → HOŞ, AB

›› hoşafına git-

hoşamedi [Men 1680] *¯χoşāmedī: Adulatio, assentatio* [ağırlama, yüze gülme] | [RisG 1720] *kibar meclīsine varup ¯χoşāmedīcilük* [şakşakçılık] *içün aslı yok şeye (...) dibāce döşeyen kezzāblar* ‖ ~ ***Fa*** *χʷoš āmadī* hoş geldiniz → HOŞ, AMADE

hoşbeş [LO 1876] *¯hoşbeş etmek: Musahebet.* || << ***Fa*** *χōš bāşad* خوش باشد «hoş olsun», 'hoş geldin' anlamında karşılama sözü → HOŞ

† ***Kürd*** *xwēşbêj* "hoş konuşan" biçiminden alınmış olması sözkonusu değildir.

hoşmerim [Nim-TS 1540] *tür* [Fa.]: *Dul avrat ve maʿşūḳ ve palūde ve kaymak ve ¯χoşmerem didükleri yimekdür ki kaymakla bişürürler* ‖ ~ ***Fa*** *χʷoš-maram* خوش مرم kaymakla yapılan bir tatlı § ***Fa*** *χʷoš* خوش tatlı + ***Fa*** *maram/malham* مرم kaymak → HOŞ, MERHEM

† ▫Eren 181 ve ▫Tz 2.329 sözcüğün kökenini meçhul olarak gösterirler.

hoşnut [MEd y. 1300] *¯χoşnūd ḳıldı anı* || ~ ***Fa/OFa*** *χoşnūd* خشنود memnun ≈ ***Ave*** *hu-χşnūta/hu-şnūta* a.a. (▫Horn 113) § ***Ave*** *hu* iyi, güzel + ***Ave*** *χşnav-* yetmek, doymak, yetinmek (▫Bart 557-559) → Ö+

Levent Şahverdi Arşivi

† ***Fa*** *χʷoš/χoš* "hoş" sıfatıyla etimolojik ilişkisi dolaylıdır.

›› hoşnudî, hoşnutluk

← HOŞ (HOŞAF, HOŞAMEDİ, HOŞBEŞ, HOŞMERİM, MAYHOŞ, NAHOŞ, SARHOŞ)

hoşt [CFürs 1501] *~χoş ~χoş* [köpek kovma sesi] || : ***ünl*** köpek kovma ünlemi

hot zot "azarlamak (argo)" [Mikh 1929] *~hot zot etmek: Reprimender.* || < *?*

hotoz [Çağ: Babür 1530] *ol tağlarda öy oruniğa ~kotas saχlar* [o dağlarda (Tibet'te) sığır yerine yak yetiştirilir] | "... sorguç" [Nim-TS 1540] *~χotāz ki at boynuŋa asarlar* | [EÇ <1683] *ser-penāh ve kolçak ve yancık ve bahrī ~χotaslar ve üç ʿaded zer-ender-zer otaklar* || ≈ ***Fa*** *ḳotās* kuyruğundan sorguç yapılan Tibet öküzü, yak

hovarda [Gel 1587] *Kendü alabarda, χıdmetkārları ~χovarda şahşuŋ ʿalāmeti* | [Men 1680] *~χovarda: Vagus, vagabundus, erro* [serseri, boş gezen]. *~χovardalık: Vagatio, vagari* [serserilik, aylaklık]. | [KT 1900] *~χovarda: sefih, çapkın, malını zevk ü sefā ve sefahatde sarf eden* || ~? ***Fa*** *χʷār-dād* خوارداد yemek veren → +HOR

† "Yemek ve işrete sorumsuzca para harcayan" anlamı düşünülebilir ise de, Türkçe en eski kaynaklarda daima "serseri, çulsuz, aylak" anlamı öne çıkar. Ayrıca, *-dād* şeklinde yazımına hiç rastlanmaz.

hovercraft [Mil 1967] *limanımıza getirilen ~hovercraft 'deniz otobüsü' dün Boğaziçinde gösteri yapmıştır.* || ~ ***İng*** ***hovercraft*** hava yastığı üzerinde seyreden araç ☼ 1959, İng. § ***İng*** *hover* havada asılı durmak + ***İng*** *craft* araç

hoyrat [SN 1354] *tezeydügin andan bilürler güli / ki ilinmemiş ola aŋa ~χoryād eli* [Gülün tazeliği şundan bilinir ki, ona kaba saba kişi eli değmemiş ola] | [Tuhf <1400] *waḥş* [Ar.]*: yaman, ~χoryāt, çirkin* | [Arg 1533] *~choriátt* [χoryat]*: contadino, villano* [köylü] | "... uzun hava" [Ana 1932] *~χoyrat (Cenubi Anadolu): Tek başına söylenen bir çeşit ezgi.* || ≈ ***Fa*** *χoryād* خوریاد köylü, kaba saba kimse ~ ***Yun*** *χōriátēs χωριάτης* köylü < ***Yun*** *χōrion χωρίον* [küç.] küçük yerleşim, köy < ***EYun*** *χōros χώρος* kırsal alan, taşra *+ion*

† Batı ve Orta Anadolu'nun birçok yerinde görülen ***Hoyran*** yer adı *χωριάνον* "mezra, küçük tarımsal alan" anlamındadır.

›› hoyratça, hoyratlık

hödük "kabalık" [Deş-TS 1580] *Türkīde bir kimse yoldaşını üşendirse 'baŋa ~hödük virme' dir* | "kaba" [LO 1876] *~hödük* هودوك*: Kaba, ahmak, gabî, köylü, ümmî, rustâî.* || < *?*

höpür [TDK1 1945] *~höpürdetmek: Bir şeyi gürültülü bir şekilde içmek.* || : ***onom*** gürültüyle içme sesi → HAP[2]

›› höpürde-, höpürtü

hörgüç [ETü: Kaş 1073] *~örgü: as-sanām* [tümsek, deve hörgücü] *(...) ~örküç: al-mawc* [dalga] | [Kıp: İdr 1312] *~örküç: as-sanām* [deve hörgücü] || << ***ETü*** *örküç* deve sırtındaki tümsek < ***ETü*** *ör-* yükselmek, belirmek (geçişsiz fiil) *+(g)Uç*

† Karş. ***ETü*** *örüş-* "yükselmek", *öri/örki* "yüksek", *örüş* "yükselme". Sonradan türeyen */h/* sesi açıklamaya muhtaçtır.

← ÖRS

höst [Mil 1959] *Bunun üzerine şoföre ~'Höst' diye bağırdım.* || : ***ünl*** hayvan kovma ünlemi

hötöröf "eşcinsel (argo)" [Mil 1969] *~Hötöröf bir millet olan İngilizler bu kelimeyi de bizden yürütmüşlerdir.* || < *?*

† Komedyen Öztürk Serengil'in popülerlik kazandırdığı kelimelerdendir.

höyük [Oğ: Kaş 1073] *~öyük* <yüksekçe olan her yer, mesela tepecik – Oğuzca> | [LO 1876] *~öyük: tümsek, yapma tepe.* || << ***ETü-O*** *öyük* yığma tepe, tümsek << ***ETü*** **örük* < ***ETü*** *ör-* yığmak, yükseltmek *+Uk* → ÖR-

† Anadolu ağızlarında *höy-/hüy-* "yığmak" fiiline ender olarak rastlanır. ◦Dinç 273.

›› hüyük

hubris [EkşiS 2002] *~Hubris: kendini beğenmişlik, küstahlık, haddini bilmemek. yunan trajedisinde sonunda kişiyi kendi yıkımına götüren bir densizlik düzeyine varan hırs.* || ~ ***İng*** ***hubris*** aşırı ve trajik sonuçları olan kibir ~ ***EYun*** *ʰúbris ὕβρις* küstahlık, haddini tecavüz etme

† Szémerenyi Yunanca sözcüğün Hititçeden alıntı olduğunu savunur (JHS 94, 154). ◦Pokorny 477 ve 1103, Hintavrupa anadilinden bileşik bir ad varsayar. ◦Chant 1150 her iki görüşü reddeder.

hububat [TTRum 1530] *~hubūbāt* | [Men 1680] *~hubūb pl. ~hubūbāt: Legumina, olera.* || < ***Ar*** *ḥubūb* حبوب [*#ḥbb* fuʿūl çoğ.] tahıl tancleri, tahıllar *+āt* < ***Ar*** *ḥabba(t)* حبّة tane, özellikle tahıl tanesi veya tohum → HABBE

† Arapça çoğulun çoğulu olduğu halde Türkçede tekil anlam kazanmıştır.

hudut [KFT <1421] || ~ ***Ar*** *ḥudūd* حدود [*#ḥdd* fuʿūl çoğ.] sınırlar < ***Ar*** *ḥadd* حدّ [t.] sınır → HAD

hukuk "haklar (çoğul)" [Fer <1451] *atamuŋ üzerünüzde hakları vardır, ol ~ḥuḳūḳı yerine getirüŋ* | [TDK1 1945] *~hukuk: 1. Kanun ve adetlerin bütünü. 2. Kanunlar bilimi. (...) 5. Ahbaplık, dostluk. 6. Kanunların cezaya değgin olmayıp alacak verecek gibi davaları ilgilendiren kısmı. 7. Haklar.* || ~ ***Ar*** *ḥuḳūḳ* حقوق [*#ḥḳḳ* fuʿūl çoğ.] haklar < ***Ar*** *ḥaḳḳ* حقّ [t.] → HAK[1]

† 1945 öncesi tüm sözlüklerde sadece ***hak*** sözcüğünün çoğulu olarak gösterilmiştir.

›› hukukçu, hukukî, hukuksal, hukuksuz

hulk [AşP 1330] *pes bu kez sordum bularuŋ ~χulḳını* | [Men 1680] *~χulḳ: aχlaḳ, χuy, tabiʿat, seciye.* || ~ ***Ar*** *χulḳ* خُلْق [*#χlḳ* fuʿl msd.] yaradılış, karakter < ***Ar*** *χalaḳa* خَلَقَ yarattı → HALK[2]

← AHLAK

Levent Şahverdi Arşivi

hulul [Sad 1574] *şehr-i mezbūrun zāhirinde ¯ḥulūl ittı* [adı geçen şehrin yakınına kondu] || ~ ***Ar ḥulūl*** حلول [*#ḥll* fuʿūl msd.] 1. konma, durma, varma, yolculuğa ara verme, 2. ruhun bedene girmesi < ***Ar ḥalla*** حلّ çözdü, binek hayvanından indi, kondu → HAL[2]

hulus [Sad 1574] *¯χulūs-ı ḳalb ile sevmek* || ~ ***Ar χulūṣ*** خلوص [*#χlṣ* fuʿūl msd.] 1. temizlik, dürüstlük, 2. dürüstlük gösterisi < ***Ar χalaṣa*** arı ve temiz idi, arındı → HALAS

† Esasen "yürek temizliği" anlamına gelen sözcük güncel kullanımda tam zıddı anlamı da yüklenmiştir.

›› hulus çak-

humbara [CFürs 1501] || [Men 1680] *¯χumbere: küpçik* | [LO 1876] *¯χumbara, Galatı kumbara. İçi boş yuvarlak demirden döküp eczâ-i nâriye* [yanıcı madde] *ile doldurup top ve obüs ve havan ile yahut el ile atarlar.* || ~ ***Fa χumbara*** خمبره küçük küp < ***Fa kūb/χumb*** küp → KÜP[1]

›› humbaracı

← KUMBARA

humma [YusZ <1377] *yüsuf eydür ḥabs içinde ¯ḥummâyem / tâ ki ben toġruluġum bildürmeyem* || ~ ***Ar ḥummāʾ*** حمّاء [*#ḥmm* fuʿlāʾ] hastalık ateşi, sıtma < ***Ar ḥamma*** حمّ kızdı, ısındı → HAMAM

›› hummalı, sarı humma

humor "mizah" [DTC 1942] *¯humor* || ~ ***Fr/İng humour*** 1. ruh hali, özellikle neşeli ruh hali, 2. espri, mizah << ***Lat (h)umor*** 1. nem, rutubet, 2. eski tıbba göre insanı oluşturan dört sıvının her biri < ***Lat (h)umere*** nemli ve ıslak olmak +*or*

humus[1] [TDK1 1945] *¯humus: Bitkilerin çürümesiyle meydana gelen organik toprak.* || ~ ***Lat humus*** toprak << ***HAv *ghom-on*** < ***HAv *ghem-/*dhghem-*** a.a.

† Latince sözcüğün köken tartışması için ▫EM 538, ▫Pokorny 414, ▫Watkins 20.

← BUKALEMUN, HÜMANİST (HOMİNİD, HOMONGOLOS, KALANTOR), OTOKTON, ZEMİN (HEMZEMİN)

humus[2] "nohut" [KFT <1421] *¯ḥımmış* | "nohut" [Men 1680] *¯ḥımmış, ¯ḥımmeş* | "Suriye ve Antakya'ya özgü nohut ezmesi" [Cum 1983] *¯humus, muşabbaha gibi mezeler, salata ve uzun pideler üstünde gelen şiş köfteler* || ~ ***Ar ḥimmiṣ*** حمّص [*#ḥmṣ*] nohut ≈ ***Aram ḥemṣīn, ḥemṣāy*** חִמְצִין a.a. ≈? ***İbr/Aram χāmaṣ*** חָמַץ ekşitmek, mayalamak → KIMIZ

† Osmanlıcada marjinal bir sözcük iken yakın dönemde Ortadoğu kültürlerinden "nohut ezmesi" özel anlamıyla yeniden alıntılanmıştır. † Karş. ***İbr ḥimmeṣ*** "mayalandırıcı". Nohutun Aramice/Arapça adı muhtemelen mayalandırıcı özelliğinden türetilmiştir.

hun [Fer <1451] *and vérdi, χudâyı, resûli, haccı ve Hasan u Huseyn ¯χūnını hep andı.* | [Taz 1482] *her nâzük diller şimşîr-i merg* [ölüm kılıcı] *elinden pür-¯χündur* || ~ ***Fa χūn*** خون kan ≈ ***Ave vohunī*** a.a. << ***İr *χʷahun*** a.a. (▫Barth 1434) ← DİLHUN, HUNHAR

hunhar [Fer <1451] *hiddette ¯χūnχorlıkda nişâneydi, hemîşe χalkı incidürdi* || ~ ***Fa χūnχʷār*** خونخوار kan içici, gaddar, zalim § ***Fa χūn*** خون kan + ***Fa χʷār/χor*** خوار yiyen veya içen → HUN, +HOR

›› hunharane, hunharca

huni [Men 1680] *¯χūnī: Infundibulum.* || ~ ***Yun χoni χωνί*** külah şeklinde sıvı akıtma aracı << ***OYun χonion χωνιον*** [küç.] << ***EYun χοάνē/χόnē χοάνη/χώνη*** [dev.] akıtma yeri, ibriğin ağzı, huni +*ion* < ***EYun χéō χέω*** (sıvı) dökmek, akıtmak << ***HAv *gheu-*** a.a. → FONDAN

← EKİMOZ, PARANKİMA

hurafe [Men 1680] *¯χurâfet: Fabula.* || ~ ***Ar χurāfa(t)*** خرافة [*#χrf* fuʿāla(t) mr.] mitos, hayali hikâye < ***Ar χarafa*** خرف bunadı, boş konuştu, masal anlattı

hurç [Men 1680] *¯χarc, pl. χırece: hegbe.* | [LO 1876] *¯χurc: büyük meşin heybe.* || ~ ***Ar χurc/χarc*** خُرْج [*#χrc* fuʿl] atın eğerine çift taraflı olarak asılan heybe

hurda[1] [AşP 1330] *cümle sözin ¯χurdesin* [küçüğünü, değersizini] *söyler dili* || ~ ***Fa χorda*** خورده [pp.] yenmiş şey, artık, kırıntı, küçük ve önemsiz şey << ***OFa χʷartak*** a.a. < ***OFa χʷartan*** yemek +*a* → +HOR

›› hurdacı, hurdalaş-

← HIRDAVAT, HURDAHAŞ

hurda[2] hîle ve χudʿa "yalan dolan" [MMem 1557] *bunlarda ¯hîle ¯ve ¯χudʿa olsa elbette maʿlûm olurdı* | [Cum 1932] *¯hile ¯hurda, ıvır zıvır, yalan dolan* || ~ ***Ar χudʿa(t)*** خدعة [*#χdʿ* fuʿla(t) mr.] aldatma, hile < ***Ar χadaʿa*** خدع sakladı, kandırdı

† 1920'lerden itibaren halk ağzında kullanılan galat biçimlerin yazı dilinde benimsemesi bilinçli bir politika olabileceği gibi, bilgisizlik ürünü de olabilir.

›› hud'a

hurdahaş [Gül 1317] *at dokınur yire ¯χurd u χâm*[?] *olur* | [DK <1400?] *Kara buğa geldüginde ¯χurd u χâş eyledür* || ~ ***Fa χord u χāṣ*** خورد و خاش kırık dökük § ***Fa χord*** خورده yenik, artık, kırıntı + ***Fa χāṣ*** خاش yonga, kırpıntı → HURDA[1]

huri [AşP 1330] *Bir işid nedür bu uçmak ¯hûrisi* || ~ ***Ar ḥūr/ḥūrī*** حورية [*#ḥwr*] İslam inancında cennette bulunan güzel kadın (≈ ***OFa hurūst*** güzel-yüzlü, güzel biçimli) ~ ***Ave hu-raoḍa*** a.a. § ***Ave hu*** güzel + ***Ave raoḍa-*** yetişme, büyüme, şekil, endam → HÜMAYUN

† Çoğu kaynaklarda ***Aram *ḥwr*** "beyaz" kökünden türetilmişse de bu görüş dayanaksızdır. Karş. ▫Jeffery 117 vd ve Widengren 186. † Pehlevice sözcük, Zerdüşt kutsal metinlerinden Arda Viraz Nâmak iv.18'de dindar bireyi cennet bahçesinde karşılayan güzel yüzlü kadını tarif etmek için kullanılır. ▫Barth 1836.

hurma [MEd y. 1300] *tūşdi meyva = töküldi ¯χurma birin birin yıġaçdın* [meyveler birer birer ağaçtan döküldü] | [CodC 1303] *datillum - Tr: ¯ghorma* || ~ ***Fa χurmā*** خرما

Levent Şahverdi Arşivi

yemiş, özellikle tazc hurma << ***OFa*** *χormak* yemiş < ***OFa*** *χordan, χor* yemek → +HOR

›› trabzon hurması

hurra [TakV <1835] || ~ ***Fr*** *hourra* tezahürat bağırışı

›› hurya

huruç [AşP 1330] *aχterān andan ṭoğup kıldı ¯χurūc* [yıldızlar oradan doğup yükseldi] ‖ ~ ***Ar*** *χurūc* خروج [*#χrc* fuʿūl msd.] çıkma, yükselme, çıkış < ***Ar*** *χaraca* خرج çıktı → HARİÇ

huruf [Taz 1482] *ḳalem-i cünbiş-i vuḳūf oldur / menşe-i ʿālem-i ¯ḥurūf oldur* | hurufat [YOsm: KT 1900] *¯hurūfāt (hurūf'un cemʿūl cemʿidir): Kurşundan dökülmüş tıbāʿat* [matbaa] *harfleri* ‖ ~ ***Ar*** *ḥurūf* حروف [*#ḥrf* fuʿūl çoğ.] harfler < ***Ar*** *ḥarf* حرف [t.] → HARF

›› hurufat, hurufî

husar [T&S 1892] *Hussard* [Fr.]: *Macaristan süvari askeri, ¯husar.* ‖ ~ ***Mac*** *huszár* başıbozuk süvari, akıncı ~ ***Sırp*** *χusar χycap* akıncı, korsan ~ ***Lat*** *cursarius* a.a. → KORSAN

† ***Mac*** *husz* "yirmi" sözcüğüyle ilgili değildir. ***Alm*** *Husar*, ***Fr*** *hussard* biçimleri Macarcadan alınmıştır.

husul [Sad 1574] *¯ḥuṣūl bulmak (...) ¯ḥuṣūle gelmek* ‖ ~ ***Ar*** *ḥuṣūl* حُصُول [*#ḥṣl* fuʿūl msd.] üreme, oluşma, elde edilme < ***Ar*** *ḥaṣala* حَصَلَ üredi, elde edildi

›› husule gel-

← HASIL (HASILA, HASILAT, VELHASIL), HAVSALA, İSTİHSAL (MÜSTAHSİL), MAHSUL, MUHASSALA, TAHSİL (TAHSİLDAR)

husumet [MEd y. 1300] *¯χusūmet kılıştılar = χarχaşa idişdiler = çoğaştılar* ‖ ~ ***Ar*** *χuṣūma(t)* خصومة [*#χṣm* fuʿūla(t) msd.] düşmanlık, hukuki bir işlemde karşı karşıya gelme < ***Ar*** *χaṣama* خصم çatıştı, karşı geldi

← HASIM, MUHASIM

husus [DK <1400?] *oğlan bazargānlar ¯χusūsından söz söylemedi* ‖ ~ ***Ar*** *χuṣūṣ* خصوص [*#χṣṣ* fuʿūl msd.] 1. bir şeyin veya birinin payına düşme, ayrılmış olma, özel olma, 2. ayrıcalık, özellik < ***Ar*** *χaṣṣa* خَصَّ seçti, ayırdı, ayırdetti, pay etti

† Anlamca bağlantılı olan *#χṣṣ* "ayırdetme" ve *#ḥṣṣ* "pay verme" kökleri ortak bir Sami kökünden gelmiş olmalıdır. Karş. ***Akad*** *χaṣāṣu* "pay etme, ikiye ayırma", ***İbr*** *#χṣṣ* חצה ve *#χṣh* חצה "bölme, pay etme".

›› hususan, hususi, hususiyet

← BAHUSUS, HAS (HASEKİ, HASİYET, HASSA[1], HAVAS), HİSSE, İHTİSAS, MAHSUS, MÜTEHASSIS, TAHSİS

husye "mesane?" [MEd y. 1300] *daşlu boldı er kavukı = er ¯χuşyası taşlığ boldı* ‖ ~ ***Ar*** *χuṣya(t)* خصية [*#χṣy* fuʿla(t) mr.] testis

huş [Men 1680] *¯ġūş: Betula.* | [KT 1900] *¯hūş*: *(Fa. ġūş'dan) bir nevi akça ağaç.* ‖ ~ ***Fa*** *ġūş* غوش akça ağaç veya kayın, betula

† Karş. ***Moğ*** *kusu* (a.a.), ***ETü*** *koğuş* "huş ağacından yapılan bir aygıt". Farsça sözcük bir Asya dilinden alıntı olabilir.

huşu [Tezk 1341] *sordılar ki; ¯χuşū ve ḥuzū nedür?' Eyitdi; 'Oldur kim kişi namaz kılurken bir sünü-y-ile türtüp* [mızrak sokup], *bir yanıŋdan bir yanıŋa geçürürlerse, ol gerek tuymaya.'"* | [LO 1876] *¯χuşūʿ: haya ile tevazu.* | "tanrı korkusu" [NHik 1932] *Tibette, çocuk Budanın karşısında vecde gelen Moğol Lamaları gibi hayret ve ¯huşu ile bakınız.* ‖ ~ ***Ar*** *χuşūʿ* خشوع [*#χṣʿ* fuʿūl msd.] tevazu, alçak gönüllülük < ***Ar*** *χaşaʿa* خشع tevazu ve saygı gösterdi

† Yüce bir varlık karşısında duyulan korku ile karışık saygı" anlamı (***İng*** *awe* karşılığı) Türkçeye özgü olup modern dönemde türemiştir.

huşunet [Yad <1421?] *eğer boğazda ¯χuşūnet yani irilcek ve öksürük olursa* ‖ ~ ***Ar*** *χuṣūna(t)* خُشُونة [*#χṣn* fuʿūla(t) msd.] sertlik, haşinlik < ***Ar*** *χaşuna* خشُنَ kaba saba idi

← HAŞİN

hutbe [MEd y. 1300] *badīha oḳıdı ¯χutbanı* [hutbeyi irticalen okudu] ‖ ~ ***Ar*** *χuṭba(t)* خُطبة [*#χṭb* fuʿla(t) mr.] formel konuşma, söylev, Cuma günü camide yapılan söylev < ***Ar*** *χaṭaba* خطب nutuk söyledi → HİTAP

huy [AtH <1250 (1444)] *köki körklüg emiŋ ¯χūyı körklüg ol* [kökü güzel olanın huyu güzeldir] | [KT 1900] *¯huylanmak: 1. Kötü huy peyda etmek, hırçın olmak. 2. Darılmak, gücenmek. (...) ¯huysuz: Kötü huylu.* | [TDK1 1945] *¯huylanmak: 1. İçine korkulu şüphe düşmek. 2. Olmıyacak bir sebepten sinirlenmek. 3. (Hayvan) ürkek ve huysuz olmak.* ‖ ~ ***Fa*** *χū/χūy* خوی tabiat, karakter << ***OFa*** *χōg* a.a.

›› huylan-, huylu, huysuz

huzme "demet" [BV <1405] ‖ [Men 1680] *¯huzme: kucak. Fascis (lignorum, frugum), quantum uno amplexu capi potest* [demet, kucak dolusu (mahsul, odun)] | "ışık demeti" [Bah 1924] *¯huzme-i ziyāiyye: projektör gibi bir nur membaından çıkan ziyadar sütun.* ‖ ~ ***Ar*** *ḥuzma(t)* حزمة [*#ḥzm* fuʿla(t) mr.] bir kucak dolusu (odun, ekin), demet < ***Ar*** *ḥazama* حزم bağladı, iki koluyla kucakladı

† "Işık demeti" anlamı Yeni Osmanlıca olup 19. yy sonlarında türemiş olmalıdır. Ancak döneme ait ᵒRed, ᵒLO, ᵒKT, ᵒBah sözlüklerinde bu kelime bulunmaz.

huzur [YusZ <1377] *didi iy cān ne buyurursın buyur / cānum üzre hükm kılıy χōş-¯ḥuẓūr* | huzurevi [Mil 1961] *Darülaceze Müessesesinde yaşlılar için bir 'Huzurevi' ile yeni bir çocuk pavyonu kurulacaktır.* ‖ ~ ***Ar*** *ḥuḍūr* حضور [*#ḥḍr* fuʿūl msd.] 1. hazır olma, mevcut olma, şimdi ve burada olma, 2. yerleşik olma, göçebe olmama, 3. rahat, asayiş < ***Ar*** *ḥaḍara* حضر hazır idi, durdu (hareketli ve seferi zıddı)

›› hakkı huzur, huzurevi, huzurlarınızda, huzurlu, huzursuz

← HAZAR, HAZIR (HALİHAZIR, HAZİRUN, MÜSTAHZAR), HAZRET, İHZAR

Levent Şahverdi Arşivi

hüccet [Kut 1069] *tanuk kayda bolsa bu ¯ḥuccat anuk* [tanık neredeyse bu belge/delil orada hazır] || ~ ***Ar*** *ḥucca(t)* حجّة [*#ḥcc* fuʿla(t)] belge, mahkemede delil → HAC

† Aynı Arapça kökten gelen *ḥacc* "hac, festival" adı veya *ḥacca* "saçını kazıttı, kafatasını deldi" fiiliyle anlam bağı kurulamaz.

hücre "oda" [CodC 1303] *camera - Fa: ¯ghugira - Tr: yzba* | [GülM 1429] *bir kız oğlan aldum ve ¯ḥucreyi gül ile ārāste kıldum* [süsledim] | "... biyolojide hücre" [LT 1873] *Cellule* [Fr.]*: ¯huceyre, ¯hücre.* || ~ ***Ar*** *ḥucra(t)* حجرة [*#ḥcr* fuʿla(t) mr.] oda, hane < ***Ar*** *ḥacara* حجر kapattı, yasakladı → HACİR

† Biyoloji terimi olarak önce *cellule* karşılığı Yeni Osmanlıca *hüceyre* "hücrecik" kullanılmış ancak daha sonra *hücre* yerleşmiştir.

›› hücresel, hücrevi

hücum "üstüne varma" [Dan 1360] *'Bizüm hālimüz n'olur?' diyü Şattaʿa ¯hücüm idüp: 'Bu nice belālar başımuza senüŋ kızuŋ getürdi' didiler.* | [Fer <1451] *düşmen ¯hücūm ide* || ~ ***Ar*** *hucūm* هجوم [*#hcm* fuʿūl msd.] üstüne varma, saldırma < ***Ar*** *hacama* هجم üstüne vardı, saldırdı

← MUHACİM

hüda [CodC 1303] *deus - Fa: ¯ghoda - Tr: tengri* || ~ ***Fa*** *χodā* خدا tanrı, hükümdar, sahip << ***OFa*** *χʷadāy* a.a. << ***Ave*** *χʷa-dāta* a.a. § ***Ave*** *hva-/χʷa* kendi + ***Ave*** *dā-* vermek, koymak, yapmak, yaratmak, belirlemek --› HOD, +DAN[1]

† Karş. ***Sogd*** *χwatāw*, ***Hwar*** *χwadēw* "hükümdar, rabb". Nihai anlamı "kendi-yaratılmış" veya "kendi-güçlü" (***Yun*** *autokratōr)* olarak yorumlanabilir. ▫Barth 1862, 711-715. † Karş. HATUN, HİDİV, KODAMAN.

← HATUN (KADIN), HİDİV, HÜDAYİNABİT, HÜNKÂR (AHUND), KETHÜDA (KÂHYA, KEZBAN), KODAMAN

hüdayinabit [OsmK <1520] *dağlarda yahud sahrālarda bitmiş olan ¯χudāyī kestane ağacları* || ~ ***Fa*** *χudāyī nābit* خدای نابت kendiliğinden biten (bitki) § ***Fa*** *χudāyī* خدای tanrısal, tanrıdan + ***Ar*** *nābit* نابت [*#nbt* fāʿil fa.] biten → HÜDA, NEBAT

hüküm [Kut 1069] *Bayat ¯ḥukmi taḳdīr bile tezginür* [Allah'ın hükmü ve takdiriyle hareket eder] | [CodC 1303] *regimentum - Fa: ¯ghokum - Tr: yargu yarmak (...) advocatus - Fa: ¯ghokum dar - Tr: ¯ghokumči* [hükümcü] || ~ ***Ar*** *ḥukm* حُكْم [*#ḥkm* fuʿl msd.] 1. yargılama, 2. yargı, karar, buyruk < ***Ar*** *ḥakama* حكم yargıladı, hükmetti

† ***Ar*** *#ḥkm* kökünün ifade ettiği anlam gruplarından "1. yargılama" Arapçada özgündür. "2. Güçlendirme, tahkim etme" aynı anlamın özel bir uzantısı olarak kabul edilebilir. "3. Bilme, bilge olma" türevleri Aramiceden alıntıdır. Bkz. hekim.

›› hükmen, hükmet-, hükmî, hükümferma, hükümsüz

← AHKÂM, HAKEM, HAKİM[1], HAKİM[2] (HAHAM, HEKİM, HİKMET), HÜKÜMDAR, HÜKÜMET, HÜKÜMRAN, İSTİHKÂM (MÜSTAHKEM), MAHKEME, MAHKÛM, MUHAKEME, MUHKEM, TAHAKKÜM (MÜTEHAKKİM), TAHKİM

hükümdar "egemenlik sahibi, Fr *souverain* karşılığı" [YOsm: LO 1876] *¯hükümdār: hākim-i örf.* || § ***Ar*** *ḥukm* حكم egemenlik + ***Fa*** *dār* دار tutan, sahip → HÜKÜM, +DAR

hükümet [MMem 1557] *taḥt-i ¯hükümetlerinde* [yönetimleri altında] *olan leşkerüŋ dirlikler cemʿ olınup* || ~ ***Ar*** *ḥukūma(t)* حكومة [*#ḥkm* fuʿūla(t) msd.] yönetim, egemenlik < ***Ar*** *ḥakama* حَكَمَ yargıladı, egemenlik erki kullandı → HÜKÜM

hükümran "hüküm süren, Fr *suzerain* karşılığı" [YOsm: LO 1876] *¯hükümrān: melik* || § ***Ar*** *ḥukm* حكم egemenlik + ***Fa*** *rān* ران süren (< ***Fa*** *rāndan, rān-* راندن, ران götürmek, sürmek < ***Fa*** *raftan, rav-* رفتن, رو gitmek) → HÜKÜM, REVA

hülasa [AşP 1330] *gör ¯χulāṣa kankısıdur ortada* || ~ ***Ar*** *χulāṣa(t)* خلاصة [*#χlṣ* fuʿāla(t) mr.] öz, özet < ***Ar*** *χalaṣa* خلص arındı, kurtuldu, serbest kaldı → HALAS

hülle [Gül 1317] *¯ḥullesi egninde* [sırtında] *vü başında tāc* | [LO 1876] *¯ḥulle: Üç talaktan sonra başkasına nikāh edilme lüzumu.* || ~ ***Ar*** *ḥulla(t)* حلّة [*#ḥll* fuʿla(t) mr.] 1. giysi, özellikle cennet giysisi, 2. İslam hukukunda boşanmış eşle tekrar nikâh kıymak için kadının üçüncü bir kişi ile evlenmesi formülü < ***Ar*** *ḥalla* حلّ çözdü, soydu --› HAL[2]

† Karş. ***İbr*** *ḥillel, ḥullāl, ḥālāl* "yemin bozmak, koşer statüsünü bozmak, zina veya gayrimeşru doğum nedeniyle rahiplikten tard edilmek" (◦Jastrow 469-470).

hülya [Yad <1421?] *¯māliχülyā* [melankoli] *ʿalāmeti yalnızlık sevmek ve aydınlık sevmemekdir* | [Daç 1849] *onlar ¯χulyā* [tahayyül, zann] *ederlerdi ki bu ateş tecribesi şeraʿat gününde salt bir kerre vuḳūʿ bulacağıdı* || ~ ***Ar*** *χülyā/māliχülyā* خوليا melankoli, kara sevda ~ ***EYun*** *χolia/melanχolia* χολία a.a. < ***EYun*** *χolḗ/melanχolḗ* χολή kara safra, eski tıbba göre bünyeyi oluşturan dört ana maddeden biri << ***HAv*** **ghol-ē* sarı şey < ***HAv*** **ghel-*[2] sararmak, parlamak → ZER

›› hülyalan-, hülyalı

← KOLERA, KOLESTEROL, MELANKOLİ (MALİHÜLYA)

hümanist [Cum 1940] *¯Hümanist denilen adam, yalnız eski Yunan ve Roma'dan ilham almakla kalmadı* || ~ ***Fr*** *humaniste* 1. antik Yunan ve Latin kültürüne vakıf kimse, 2. insancıl ~ ***İt*** *umanista* a.a. ☼ Lodovicio Ariosto (1474-1533), İt. şair. < ***Lat*** *humanus* insani < ***Lat*** *homo, homin-* «toprağa ait», insan +*an*° < ***Lat*** *humus* toprak → HUMUS[1]

›› dehümanizasyon, hümaniter, hümanizm, hümanizma

← HOMİNİD, HOMONGOLOS, KALANTOR

hümayun [SülÇ 1409] *Ol ¯hümāyün baχtı ol ḳadri yüce/ Ummühānın evine vardı gice* || ~ ***Fa*** *humāyūn* همايون kutsal, mübarek, padişaha ait < ***Fa/OFa*** *humāy*

Levent Şahverdi Arşivi

همای devlet kuşu (≈ ***Ave humayā-*** «kutlu», Zerdüşt mitolojisinde Viştasp'ın kızının adı < ***Ave hu*** iyi, kutlu, bahtlı, hayırlı << ***HAv *su-*** a.a.) → Ö+

† Karş. ***OFa hu-srav*** "iyi ünlü" (Husrev), ***hu-rām*** "mutlu" (Hurrem), ***hu-raoδa*** "güzel yüzlü, cennet kızı". Karş. ***EYun eu-angēlion*** "iyi haber, İncil", ***eu-thanasia*** "iyi ölüm", ***eu-genēs*** "iyi soylu", ***eu-kleidēs*** "iyi namlı" (Öklit). † ***Sans sú = Ave hu = EYun eû*** eşdeğerliği, Hintavrupa araştırmalarının ilk önemli keşiflerinden biridir.

← BEYHUDE, HURİ

hüner [AtH <1250 (1444)] *neçe pur ¯hunarlıġda bir ʿayb bolur* [ne kadar pür-hüner de olsa bir kusur olur] || ~ ***Fa/OFa hunar*** هنر marifet, erdem ~ ***Ave hunara-*** erkeklik, erdem, virtus § ***Ave hu-/hao-*** iyi + ***Ave nar-, nairya-*** er, erkek (<< ***HAv *ner-²*** a.a.) → Ö+, ANDR(O)+

† ***Erm hnark hŭwnp*** "marifet" Orta Farsçadan alıntıdır.

›› hünerli

hüngür [DK <1400?] *Destmalın eline alup ¯ögür ögür ağladı.* | [AR 1898] *Nah! İşte size bir 'Gece ¯Hüngürtüsü' yazdım.* || : ***onom*** ağlama sesi

›› hüngürde-, hüngürdek, hüngürtü

hünkâr [Yun <1320] *Mevlānā ¯χuδāvandīgār bize naẓar kılalı / anuŋ görklü naẓarı gönlümüz aynasıdır* | [AşZ 1502] *imdi ¯χunkār buyursın ki irte* [sabah] *ava çıkalar* | hünkâr beğendi [Tz 1944] *Bu yemeklerin bazılarının ne kadar makbul oldukları, ¯Hünkâr ¯beğendi, İmam bayıldı. Vezir parmağı gibi isimlerinden belli değil miydi?* || ~ ***Fa*** *χond-kār/χodāvand-gār* خواندگار/خوداوندگار efendilik-eden, hükümdar, egemen < ***Fa/OFa*** *χʷand/χond* efendi, rabb, yüce kişi << ***OFa*** *χʷadāvand* a.a. < ***OFa*** *χʷadāy* a.a. → HÜDA, KÂR

† *Xodāvandīgār* "egemenlik-eden" Sasani padişahlarının sıfatlarından biridir. Farsça "kan dökücü" anlamına gelen *χun-kār* biçimi, siyasi unvan olarak görülemez.

›› hüdavend, hüdavendigâr, hünkâr beğendi

← AHUND

hünnap [DaiÇ 1406] *ʿineb* [üzüm] *¯ʿunnāb ile armud alma / daχı zeytūn ile encīr ū χurma* | [Arg 1533] *¯unápp: giuggiolo (...) ¯chunabi: giuggiolino colore* [hünnap rengi] || ~ ***Ar*** *ʿunnāb* عنّاب [*#ʿnb*] hünnap ağacı ve meyvesi, zizyphus vulgaris ≈ ***Ar*** *ʿināb* عناب üzüm (≈ ***Akad*** *inbu* meyve)

† Halk ağızlarında *ayn* > */h/* evrimi tipiktir.

hünsa [İrşM 1387] *andan soŋra ¯χunsālar saff kılġay, andan sora χatunlar saff kılġay* | [Taz 1482] *tāmmü'l-χalk mıdur* [yaradılışı kusursuz mudur], *¯χunsā mı?* || ~ ***Ar*** *χunṯā'* خنثاء [*#χnṯ* fuʿlā' sf. fem.] hermafrodit, çift cinsiyetli

hür [İrşM 1387] *takı ¯ḥurr bolgay, ér kişi bolgay* [azat ola, er kişi ola] || ~ ***Ar*** *ḥurr* حُرّ [*#ḥrr* fuʿl] salınmış, azat edilmiş, köle olmayan ~ ***Aram*** *ḥōr/ḥawr* חוֹר 1. beyaz giysili, 2. azatlı köle < ***Aram*** *ḥawar* חָוַר beyazlık, beyaz

† Arapça hukuki tabir Aramiceden alıntıdır. Nihai kökeni Roma İmp. döneminde azat edilmiş kölelerin beyaz giysi giyme hakkına kavuşmasına dayanır. † Asıl Arapça olan *ḥarra* "yandı, kızardı" fiiliyle etimolojik ilişkisi son derece dolaylıdır.

›› hürre

← AHRAR, HÜRRİYET, TAHRİR (MUHARRER, MUHARRİR)

hürmet [Kut 1069] *isizlerke ḥaşmat siyāsat kerek / eḏgülerke tutçı ¯ḥurmat gerek* [kötülere maiyet ve siyaset gerek, iyilere daima hürmet gerek] | [CodC 1303] *honoravi - Fa: ¯χormat cherden - Tr: agerladum* [ağırladım] *(...) atangi anangni ¯hormatlagil* [babana anana saygı göster] || ~ ***Ar*** *ḥurma(t)* حُرمة [*#ḥrm* fuʿla(t) msd.] 1. yasak olma, dokunulmazlık, tabu, 2. yasağa uyma, saygı gösterme < ***Ar*** *ḥarama* حَرَمَ yasakladı → HAREM

›› arzı hürmet, hürmeten, hürmetkâr, hürmetli

hürriyet [Men 1680] *¯ḥürrīye, ḥarürīye: Libertas, ingenuitas* [azatlık]. || ~ ***Ar*** *ḥurriyya(t)* حرّيّة [*#ḥrr* y. msd.] köle olmama, azatlık < ***Ar*** *ḥurr* حرّ köle veya bağımlı olmayan, asil, soylu *+īya(t)* → HÜR

† ***Fr*** *liberté* karşılığı olan siyasi anlamı Sadık Rıfat Paşa tarafından 1830'larda popülerleştirilmiştir.

hüsn [Tezk 1341] *zīrā sizüŋ baŋa bir ¯ḥusn-i ẕannuŋuz* [iyi kanaatiniz] *vardur.* | [Men 1680] *¯ḥusn-i ḳabūl* [iyi ağırlama] | [LO 1876] *¯hūsn-i hāl, ¯hüsn-i muʿāmele, ¯hūsn-i muʿāşeret, ¯hüsn-i taʿbīr, ¯hūsn-i tedbir, ¯hüsn-i Yusuf.* || ~ ***Ar*** *ḥusn* حُسْن [*#ḥsn* fuʿl msd.] güzellik < ***Ar*** *ḥasuna* حَسُنَ güzel idi

† Aynı Arapça kökten *ḥasan* "güzel", *ḥuseyn* "küçük güzel", *aḥsen* "çok güzel", *taḥsīn* "güzelleme", *muḥsīn* "ihsan edilmiş" sözcükleri Türkçede erkek adı olarak kullanılır.

›› hüsnühal, hüsnükabul, hüsnükelam, hüsnükuruntu, hüsnümuamele, hüsnüniyet, hüsnütabir, hüsnütelakki, hüsnüteveccüh, hüsnüyusuf, hüsnüzan

← AHSEN, HASENAT, İHSAN, İSTİHSAN

hüsran [GülM 1429] *Allāh-ı taʿālanuŋ ḥukmine iḳrār ve kendü ¯χusrānına istiġfār itdi* [kendi yıkımını diledi] || ~ ***Ar*** *χusrān* خُسران [*#χsr* fuʿlān msd.] zarara uğrama, tahribat, hasar < ***Ar*** *χasira* خسر zarar gördü → HASAR

hüsrev [Gül 1317] *pādişāha ol vezīr olmışdurur / ¯χusrev andan nāgüzīr* [vazgeçemez] *olmışdurur* || ~ ***Fa*** *χusrav/χosrov* خسرو eski İran padişahlarının bir sıfatı << ***Ave hu-sraw*** iyi namlı, ünlü § ***Ave hu*** iyi + ***Ave sraw*** duyma, ün << ***HAv *kleu-*** duymak

† İrani isim ***EYun*** *Eu-kleidēs* "iyi namlı" eşdeğeridir. † Önseste ***HAv */k/ > İr */s/*** ve ***HAv */k/ > Ger */h/*** standarttır. Dolayısıyla aynı kökten ***Ger *hlūt > İng*** *loud* "sesli" ve *hlūt-wik* > *Ludwig* "ünlü savaşçı".

›› husrevane

Levent Şahverdi Arşivi

hüthüt [Gül 1317] *~hüdhüd ü kuşlar sīmurġ mişāl* || *~ Ar hudhud* هدهد [*#hd* q.] Kuran'da adı geçen bir kuş, çavuş kuşu, upupa epops < ***onom*** *hadhada*

hüvelbaki *~ Ar huwa'l-bāḳī* هو الباقي O (Allah) kalıcıdır § *Ar huwa* هُوَ o (üçüncü tekil şahıs) + *Ar bāḳī* باقٍ kalıcı → HÜVİYET, BAKİ

hüviyet [Men 1680] هويّة *~hüwīyet. Essentia, pec. Divina* | [RedL 1890] هويت *~huviyyet: The state, quality of being he or it; especially Godhead, divinity"* | "kimlik" [YOsm: KT 1900] *~hüviyet: Lugati müvellede. 1. Mahiyet, 2. Bir adamın aranılan veya olmak iddiasında bulunduğu şahıs olması. ~Hüviyetini ispat edemedi. Tutulan adamın ~hüviyeti tahakkuk etmedi.* || *~ Ar *huwīya(t)* هوية o-luk, kim-lik < *Ar huwa* هو üçüncü tekil kişi zamiri, o *+īya(t)*

† Arapça kişi zamirine *+iyye(t)* masdar eki eklenerek türetilmiş sözcük, eski metinlerinde nadiren "Allah'ın mahiyeti (essence)" anlamında felsefe terimi olarak görülür. 19. yy sonlarında Yeni Osmanlıca bürokratik deyim olarak benimsendi.

← HÜVELBAKİ, MAHİYET

hüzün [YusZ <1377] *~ḥüzn (içinde) oturup efgānıla, hem firāk odına yanar cānıla* || *~ Ar ḥuzn* حزن [*#ḥzn* fuʿl msd.] üzüntü < *Ar ḥazana* حزن üzdü

›› **hüzünlen-, hüzünlü**

← HAZİN, MAHZUN

hüzzam "musıkide bir makam" [<1800] *~hüzzām* هزام: *Ağır, rāsih, ārām manasınadır. Musıkide bir makam.* || <? *Ar hazam* هزم [*#hzm*] gümbürtü, gürleme

Levent Şahverdi Arşivi

I

ıcık bıcık [TDK1 1945] *'İçi dışı, bütün ayrıntıları' anlamına gelen ¯iciği ¯ciciği' deyiminde* | [Mil 1983] *Çeşitli 'Alman dedeleri' çeşitli testlerden geçirilmiş, ¯ıcıkları ¯cıcıkları çıkana, gıcıkları tutana kadar deneylere tabi tutulmuşlar* | [KArgo 2001] *¯Icık ¯bıcık: Bir şeyin ya da bir ilişkinin çok sıkı fıkı olduğunu anlatmak için söylenir.* || : ***onom*** bedensel temas veya ıslaklık ifade eden deyim --› VICIK

›› icik bicik, ıcık cıcık, icik cicik, incik bincik, incik cincik

ığrıp "bir tür balık ağı" [LF 1525] *her tarafdan balıkcılar cemᶜ olub dalyanlar kurub ¯ığrib ve ağlar döküb vâfir balık şikârın eyledükleri* || *~ **Yun** grîpos γρῖπος* bir tür balık ağı ve balıkçı teknesi << ***EYun*** *grîpos/grîphos γρῖπος/γρῖφος* balıkçı sepeti, balık tutma <? ***HAv*** ****ghrebh-*** yakalamak, tutmak --› +GİR

ıhlamur [CFürs 1501] *¯ıflamūr* | [Men 1680] *¯uğlamur* اوغلامور, *¯ulamur* اولامور | [LO 1876] *¯fılamur* فلامور, *¯ıχlamur* اخلامور || *~ **Yun** flámulon/flamúron/ φλαμούρι* 1. sancak, flama, 2. çiçekleri tıpta kullanılan bir ağaç, tilia *~ **Lat** flammulum* [küç.] a.a. < ***Lat*** *flamma* 1. alev, 2. dar uzun bayrak, flama *+ul°* → FLAMA

† ▫DuCG 2:1680-1681 *φλάμουρον* için sadece "sancak, flama" anlamını verir. ***Lat*** *flammula* sözcüğünün bitki adı olarak kullanımına 18. yy.'dan önce rastlanmadı.

ıkın|mak [LO 1876] *¯ıkınmak: Sıkletle sıkınıp nefes almak. (...) ¯ıkıntı: Vaz-ı hamlde nisânın sıkınması (...) ¯ıklamak: Sıkınarak ya da sıkıntı sebebiyle nefes almak.* || < ***onom*** *ık/ıh* ıkınma sesi

›› ıkındır-

ılgar ılga- "dört nala koşmak" [Sic-TS <1600] *Kaysariyye begi hazretleri âdemlerinden Yunus sübaşı ve Rıdvan ve benüm âdemlerimle ¯ılğayup karye-i K.'ye varup* | [Çağ: Babür 1530] *biznin barğan ¯ılğar iki yüz illig üç yüz türkā yavşur idi* [akıncı birliğimiz yaklaşık 250-300 Türke baliğ idi] || << ***OTü*** *ılğar* akın, akıncı birliği <? ***Moğ*** *ılgara-* seçilmek, ayrılmak

† Tarama Sözlüğü'nde tek örneği görülen *ılga-* fiili bir geri-türetme olabilir.

ılgın [ETü: Kaş 1073] *¯yılğūn: aṯ-ṯarfā* [ılgın ağacı] | [Yad <1421?] *ve ¯yılğun yemişi ki Türkîce ayıt dirler.* || << ***ETü*** *yılgun* ılgın ağacı, tamarisk

ılgıt ılgıt [Kara-TS <1700] *¯ılgıt ılgıt esen seher yelleri / esip esip yāre değmeli degül* || : ***onom*** halîf akıntı ve esinti sesi

ılı|mak [ETü: Kaş 1073] *sūw ¯yılıdı* [su ılındı] || << ***ETü*** *ılı-/yılı-* ılımak, ısınmak

›› ılı, ılın-, ılıt-

← ILICA, ILIK, YILIŞ-

ılıca "sıcak banyo" [Bab-TS 1555] *ıssı sulu ¯ılıca ve kaynarca bınar kim ana 'tanrıdan hammām' dirler* || < ***TTü*** *ılı/ılık* *+çA* → ILI-

ılık [ETü: Kaş 1073] *¯yılığ sūw <ılık su. Soğuk ile sıcak arasında olan herhangi bir şey için bu sözcük kullanılır.> (...) <Türkler ¯yılığ sūw' der,* [Oğuzlar ve Kıpçaklar] *elifle söyler ve ¯ılığ' der.>* | [Men 1680] *¯ili, ¯ilicak: Tepidus.* | [LO 1876] *¯ılı, ¯ılık, ¯ılıcak: Nīm-germ.* || < ***ETü/TTü*** *ılı-* *+Uk* --› ILI-

ılıman [Terc-TS <1461] *denjiz kenārına gemiler bağladukları ve durdukları kuytu ve ¯iliman yire dirler* | [Men 1680] *¯iliman: Portus* [liman] *(...) ¯ilimanlık: malaccia, tranquilité de mer* [durgun ve dalgasız deniz]. | [LO 1876] *¯limanlık hava, hava ¯limanlık olmak: rüzgār düşmek.* | [CepK 1935] *¯ılıman = Mutedil = Modéré, tempéré* || << ***TTü*** *liman* → LİMAN

† Denizcilik diline ait bir sözcük iken, Dil Devrimi döneminde belki ***TTü*** *ılık* ve *ılınmak* etkisiyle farklı anlam verilmiştir.

← ILIMLI

ılımlı [YTü: Fel 1942] *¯ılımlı = Mutedil = Tempéré* || < ***TTü*** *ılıman* *+lm* --› ILIMAN

† Mutedil sıfatının karşılığı olarak ***YTü*** *ılıman* önerilmiş iken, daha sonra *ılımlı* tercih edilmiştir. *Ilım* mevcut değildir.

ımızgan|mak "uyuklamak" [SN 1354] *taŋ atınca sayar idi ılduzı / ¯ımızganmamış idı bir dem gözi* | [Ana 1932] *¯mızganmak (Kırşehir): 1- sokurdanmak; 2- içi geçmek, hafif uyumak."* || < ***onom*** *ımız/ımır* mırıldanma sesi *+(g)An-*

ırak [ETü: Or 735] *¯ırak bodunuġ ança yaġıtur ermiş* [uzak boyları öyle yaklaştırırdı] | [ETü: Kaş 1073] *¯yırak yér* <uzak yer> || << ***ETü*** *ırak* uzak < ***ETü*** **ırġak* < ***ETü*** *ırġa-* yerinden oynatmak *+Uk* → IRGALA-

† Ülke adı olan Irak Arapça *ʿirakayn* "iki nehirler" deyiminden gelir ve Türkçe *ırak* ile ilgisi yoktur.

›› ıraksa-

ırgala|mak ırga- [ETü: Kaş 1073] *ol yıġāç ¯ırġadı* [meyvesini düşürmek için ağaç salladı], *yıġāç ¯ırġandı* [ağaç silkelendi] | ırgal- [Kıp: CodC 1303] *itip itip ¯irġalmas ičindagi čayhalmas* [itip itip sallanmaz içindeki çalkanmaz] *(...) ¯irgaladir - Alm: is wagit* [sallanır] | la- [Cev-TS <1439] *Mekke ehli Mekke'den seni ¯ırġalayalar* || < ***ETü*** *ırġa-* yerinden oynatmak, depretmek *+lA-* < ***ETü*** **ırıġ* ayrı, uzak *+(g)A-* < ***ETü*** *ır-/yır-* ayırmak, uzaklaştırmak *+l(g)*

† Sürekli ve kararsız devinim bildiren ***TTü*** *+AlA-* ekiyle.

›› ırga-, ırgalan-

← IRAK

ırgat [AşP 1330] *kırk biŋ ¯ırġat cemᶜ oluban geldiler / her bir usta bir yanın başladılar* || *~ **Yun** ergátis ἐργάτης* işçi, özellikle toprak işçisi << ***EYun*** *ergátēs ἐργάτης* a.a. < ***EYun*** *ergázomai ἐργάζομαι* çalışmak *+(t)°* → ERG(O)+

← BUCURGAT

ırk "kök" [MŞ <1400] *¯ᶜırḳ-ı gāvzubān* [sığırdili otu kökü] | [Men 1680] *¯ᶜırḳ: Vena, arteria* [damar]. *Item radix, ori-*

Levent Şahverdi Arşivi

go, stirps, genus [ayrıca kök, soy, köken, cins]. | "Fr *race* karşılığı" [KT 1900] ~ʿırḳ: *(...) 4. Cins, nevʿ. Nevʿ-i beşerin ~ırk-ı ebyazı, ~ırk-ı asfarı* [beyaz ırkı, sarı ırkı]. || ~ *Ar* ʿirḳ عرق [#ʿrḳ fiʿl] 1. damar, sinir, 2. bitki kökü, 3. köken, soy, asıl

† Asıl anlamı "damar, sinir" olup, diğer anlamları derivatiftir.

›› ırkçı, ırkçılık, ırki, ırksal

ırla|mak [ETü: İyiP <1000] *Elgim atızu ağzım ~yırlayu öz égideyin* [elim çalar, ağzım şarkı söyler, kendimi geçindiririm] | [Kıp: CodC 1303] *canto - ~yrlarmen, cantavi - ~yrladım* | [Aht 1545] *şedv* [Ar.]: *~Yırlamak, teganni ve terennüm gibi.* || << ***ETü ırla-/yırla-*** şarkı söylemek < ***ETü ır/yır*** şarkı *+lA-* → YIR

† Anadolu ağızlarında yaşayan bir fiil iken Dil Devrimi döneminde yazı diline ithaline teşebbüs edilmiştir.

›› yırla-

ırmak [Kıp: İdr 1312] *ark: an-nahr wa yuḳal iyḍan ~ırmak* [ark: akarsu demektir ve aynı şekilde 'ırmak' denir] | [SN 1354] *Gören gözler ~ırmaχlayun* [akarsu gibi] *çağladı* | [Kıp: Tuhf <1400] *nahru'l-mā?* [Ar.]: *~yırmak* || << ***OTü ırmak*** dere, vadi < ***ETü ır-/yır-*** yarmak, ayırmak *+(A)mAk* → YAR-

† Anlam ilişkisi için karş. *Ar wādi* "dere yatağı, akarsu".

ırz [Fer <1451] *ataya anaya bildürmediler, ~ʿırżlarına χalel getürmediler* | [EÇ <1683] *bir bed-mestlik edüp elçi paşamızın ~ʿırżına bir şeʾn getüre* || ~ *Ar* ʿirḍ عرض [#ʿrḍ fiʿl] şeref, saygınlık, 'ona sahip olan kişileri diğer insanlardan ayıran bölme' < *Ar* ʿaraḍa عَرَضَ yolunu kesti, önüne çıktı, engel oldu → ARZ[1]

† Türkçe *ırza tasallut* "onuruna el atma" yerine *ırza geçme* deyimi 20. yy.'ın ikinci yarısında yaygınlık kazanmıştır.

ısı [ETü: Kaş 1073] *~isig neŋ* [sıcak şey], *~isig kün* [sıcak gün] *(...) ~isiglik* [sıcaklık] | [Men 1680] *~issi* اِسّی, *issicek* اِسّجك: *Calidus, calor* [sıcak, sıcaklık]. | [LO 1876] *~ısı* صی.[1]*Aslı ısık. Suhunet, hararet. Sıf*[atı]: *ısıcak* اصیجق. || << ***ETü isig*** sıcak < ***ETü isi-*** ısıtmak *+l(g)* → ISIN-

† 17. yy.'a dek ad ve sıfat farkı gözetmeksizin ince sesli ile *issi* ve *issicek* kullanılırken, daha sonra kalın sesli dizisi benimsenmiş ve işlev ayrımına gidilmiştir. Orijinal telaffuz, halk ağızlarından aktarılan ISILIK ve ISOT ("ısı ot") sözcüklerinde korunur.

›› ısıl, ısıölçer

← ISICAM, ISIT-, İSİLİK, İSOT, SICAK, SITMA

ısıcam "ısı izolasyonlu pencere camı" [Mil 1982] *ofis çerçevelerinin sökülerek, alüminyum + ~ısıcam olarak değiştirilmesi* || ~ ***marka Isıcam*** ☼ 1974 Paşabahçe.| → ISI, CAM

ısın|mak [ETü: Kaş 1073] *men anar ~isindim* [onu sevdim, yakınlık duydum], *ol ötka ~isindi* [ateşte ısındı] || << ***ETü isin-*** kendini ısıtmak, sıcaklık hissetmek < ***ETü isi-*** ısınmak *+In-*

›› ısındır-, ısınıl-

← ISI (ISICAM, ISIT-, İSİLİK, İSOT, SICAK, SITMA)

ısır|mak [ETü: Kaş 1073] *ıt ~ısırmas at tepmēs time* [it ısırmaz at tepmez deme - atasözü] || << ***ETü ısır-*** ısırmak

›› ısırık, ısırıl-, ısırt-

← ISIRGAN

ısırgan [ETü: Kaş 1073] *~ısırġān ıt* [ısırıcı köpek] | "yaprakları yakıcı bitki, urtica" [MŞ <1400] *~ısırġān dikeni toχmı* || << ***ETü ısırġan*** çok ısıran < ***ETü ısır-*** *+(g)An* → ISIR-

›› ısırgan otu

ısıt|mak [ETü: Kaş 1073] *ol mün ~isitti* [çorba ısıttı] *(...) er ~isitti* [adam ateşlendi] || << ***ETü isit-*** ısıtmak, ateşi çıkmak < ***ETü isi-*** ısınmak *+It-* → ISI

›› ısıtıcı, ısıtıl-, ısıttır-

ıska "futbolda top kaçırmak" [OCK 1932] *~ıska geçmek: Futboldaki meşhur tabir. Fakat bu tabir argoda 'dalga geçme, lakırdıya omuz verme, uyuma' manalarında kullanılır.* || ~ *?*

† Arapça kökenli Osm *iskā* إسقا "sulama" veya *ışġā* إصغا "kulak verme, yüzünü birine çevirme" sözcükleriyle anlam bağı kurmak güçtür.

›› ıska geç-, ıskala-

ıskarmoz [LO 1876] *~ıskarmoz: Kayıklarda kürek takılan ağaç çivi.* || ~ ***Yun/EYun*** *skalmós* σκαλμός sandalda küreğin bağlandığı çubuk << ***HAv *skol-mo-*** yarma (ağaç, çubuk) < ***HAv *skel-***[1] yarmak → ŞALTER

† Karş. ◦Frisk II.716. ***İt scalmo, Fr escaume/escarme*** (a.a.) biçimleri Latince üzerinden Yunancadan alınmıştır. LF §843.

ıskarta [AR 1898] *ispati, sinek - ~ıskarta - büyük ~ıskarta* [kumarbaz argosu deyimleri] || ~ ***İt*** *scarto* atılmış, elenmiş, ekarte edilmiş < ***İt*** *scartare* 1. uzaklaştırmak, 2. iskambilde kâğıt kaçmak → EKARTE

›› iskarta

ısla|mak [İdrH <1402] *~ısılmak* [ağzı ıslanmak] | [Yad <1421?] *üç gün ~ıslandığından soŋra hammāma gireler* | [KFil 1590] *tatlu su ile ~ıslanmış toprakda on yahud oniki gün mıkdārı durdukdan soŋra* || << ***OTü ısla-/ısıl-*** sulamak, ıslatmak ≈ ***ETü suvla-/suvul-*** a.a. < ***ETü suv*** su *+lA-* → SU

† Ses değişiminin gerekçesi açık değildir. Karş. ***Moğ usula-*** "sulamak, özellikle hayvana su vermek" < *usu* "su".

›› ıslak, ıslan-, ıslat-

ıslah [İrşM 1387] *kim garāmet kötürey ~ışlāḥ kılmak içinde* || ~ *Ar ışlāḥ* إصلاح [#ṣlḥ ifʿāl IV msd.] düzeltme, sağaltma, uyum sağlama < *Ar ṣalaḥa* صلح iyi veya uygun idi → SULH

›› ıslahat, muslih

ıslık sığlık [Kıp: İdr 1312] *~sığlık* <ıslık>, *~sığlık birdi* <ıslık çaldı> | sıklık [Aht 1545] *aş-şafīr (Ar.): Şol sadāya dirler ki Türkīce anа ~sıklık dirler.* | sıslık [Kam 1800] *aş-şafīr* [Ar.]: *~sıslığa denir ki dudak ile çalarlar, düdük sesi gibi*

Levent Şahverdi Arşivi

ses çıkarırlar. | [LO 1876] *¯ıslık: Türkîde ¯sıklık, sıkrıntı.* || ~ ***OTü*** *sıkrık/sıklık* ıslık < ***ETü*** *sıkır-* ötmek, ıslık çalmak *+Uk* → SIĞIRCIK

ısmarla|mak [MEd y. 1300] *kodı aŋa amānatnı = saklamak üçün ¯ısbarladı aŋa némeni* [bir şeyi] | [CodC 1303] *recommendo - Fa: ¯mesparem - Tr: amanat berumen* [emanet verürmen] | [Kıp: İdr 1312] *¯ısmarladı: awdaʿa* [tevdi etti] || ~ ***Fa*** *spardan, sipar-* سپردن tevdi etmek, emanet etmek *+lA-* << ***OFa*** *avispārtan, avispār-* a.a. → SİPARİŞ

† ***Erm*** *absbar- աւպաւր-* "emanet etmek, ısmarlamak" biçimi Orta Farsçadan alınmıştır.

›› Allah'a ısmarladık, ısmarlama

ıspanak [CodC 1303] *spinatium - Fa: ¯spanak - Tr: ¯yspanak* | [MŞ <1400] *pāzūyıla ¯isfanāχla ya ʿaşfūr toχmıyla cerb şorbā bişüreler* || ~ ***Fa*** *ispanāχ/ispānac* إسپناخ/اسپانج bir sebze, spinacia oleracea << ***OFa*** *spanāk* a.a.

† Batı dillerine 13. yy sonlarında Ortadoğu dillerinden alınmıştır. Karş. ***OYun*** *spanákion,* ***OLat*** *spinaceum, spinargium,* ***Fr*** *épinard,* ***İng*** spinach.

ıspatula [T&S 1892] *Spatule* [Fr.]: *¯ispatül.* | [Cum 1947] *pistole macunu, poliş, ¯spatula macunu, astar ve pomza pastaları* || ~ ***Fr*** *spatule* kürekçik, keskin kenarlı boya veya macun paleti << ***Lat*** *spathula* kürekçik < ***Lat*** *spatha* kürek *+ul°* → EPE

ıspazmoz [LO 1876] *¯ispazmoz (Yunanîden): Sinirlere arız olan lakve, raşe, bir nevi ihtilac.* || ~ ***Yun*** *spasmós σπασμός* kasılma, spazm << ***EYun*** *spasmós* a.a. → SPAZM

† Doğrudan Yunancadan alınma *ıspazmoz* biçimine karşılık, güncel tıp dilinde Fransızca/İngilizce *spazm* tercih edilmektedir.

ısrar [Taz 1482] || ~ ***Ar*** *işrār* إصرار [*#şrr* ifʿāl IV msd.] a.a. < ***Ar*** *şarra* صَرَّ gıcırdadı, cırcır böceği gibi öttü

›› musır, musırrane

ıssız [AşP 1330] *bāṭıl olur iş ü ev ¯issüz* [sahipsiz] *kalur* | [DK <1400?] *ben bu ¯issizlikde oturayım. bu maḳāmı pāk dutayım* | "... metruk" [Men 1680] *¯issız* اسز, اسسز *(quasi ¯issisız, sine possessore): virān. Desertus & desertum.* || << ***TTü*** *īsiz/issiz* sahipsiz < ***TTü*** *iy/iye/issi* sahip, malik *+sIz* → IYE

† Esasen "sahipsiz" anlamında iken 16. yy.'a doğru "insansız, metruk" anlamı ağır basmıştır.

›› ıssızlaş-, ıssızlık

ıstakoz [Men 1680] *¯istakos. Ex Graeco. Astacus, cancer marinus longus.* | [EÇ <1683] *kerevid ve ıχtapod ve lakoz ve pağurya ve ¯ıstakoz ve yılan balığı misillü deryā haşeratları...* || ~ ***Yun/EYun*** *astakós ἀστακός* büyük deniz böceği << ***EYun*** *ostakós ὀστακός* a.a. ≈ ***EYun*** *ostéon ὀστέον* kemik → OSTE(O)+

† ***Lat*** *astacus* (a.a.) Yunancadan alıntıdır. Karş. ***Chant*** 832.

ıstampa [T&S 1892] *Estampe* [Fr.]: *Karakalem ve saire ile yapılan basma kalıb resmi, ¯ıstampa* استامپه. || ~ ***İt*** *stampa* damga ~ ***Ger*** **stampaz* havan, baskı aleti < ***Ger*** **stap-/*step-* basmak, ayak basmak, adım << ***HAv*** **stebh-* a.a.

← ESTAMP, STEP[2]

ıstılah "terminoloji" [Gül 1317] *dükeli ilm ¯ıştılāḥın* [ilim terminolojisi] *söyledük* | "... güzel söz söyleme" [Arg 1533] *¯istillach: elegantia* || ~ ***Ar*** *iştilāḥ* إصطلاح [*#ṣlḥ* iftiʿāl VIII msd.] 1. uygun bulma, 2. kabul gören şey, konvansiyon, terminoloji < ***Ar*** *ṣalaḥa* صلح salih ve doğru idi → SULH

›› ıstılahat

ıstırap [Dan 1360] *'Nāzenin pehlivān düşdi mi yāχūd kançarı gitdi ola' diyü çok ¯ıżtırāba düşdiler.* || ~ ***Ar*** *iḍṭirāb* إضطراب [*#ḍrb* iftiʿāl VIII msd.] 1. çarpışma, 2. iç çatışma ve sıkıntı içinde olma < ***Ar*** *ḍaraba* ضَرَبَ çarptı → DARP

← MUSTARİP

ıstralya "yelken halatı" [LF 1874] || ~ ***İt*** *straglio* ip, halat

ışı|mak [ETü: Kaş 1073] *kün ¯yarudı* <gün ışıdı> *(...) er yarudı ¯yaşudı* <parladı, neşelendi - ¯yaşudı sözcüğü tek başına kullanılmaz, ancak bir ikileme içinde kullanılır.> *(...) ¯yaşıktı* <gözleri kamaştı> | [Kıp: İdr 1312] *¯yışıdı: lamaʿa* <ışıdı, parladı> | [YusZ <1377] *her birinde nür-i īmān ¯ışılar* | ışıl ışıl [LO 1876] *gözler ¯ışıl ¯ışıl bakmak* || << ***ETü*** *yaşu-* aydınlanmak, parlamak ≈ ***ETü*** *yaru-* a.a.

† Karş. ***Moğ*** *cıla* "ışık" ≈ ***ETü*** *yultuz* "yıldız". Türkçede */l/ > /ş/* evrimi varsayılmalıdır. † ***ETü*** *yaşı-* ve *yışı-* ikiliği ile ***TTü*** *ışılda-, ışıl ışıl* biçimleri onomatope yapısı gösterir. Parlama ve ışımaya ilişkin Türkçe sözcüklerin onomatope yapısında olması ilgi çekicidir. Karş. PARLA-

›› ışıl ışıl, ışılda-, ışıltı, ışınım, ışıt-

← IŞIK, IŞILDAK, IŞIN, YARIN

ışık [ETü: Bud <1000] *yaruk ¯yaşuk* [gündüz, aydınlık] | [ETü: Kaş 1073] *er yarudı ¯yaşudı* <parladı, neşelendi - ¯yaşudı sözcüğü tek başına kullanılmaz, ancak bir ikileme içinde kullanılır.> *(...) ¯yaşıktı* <gözleri kamaştı> | [ETü: Kut 1069] *¯yaşık boldı törtünç* [güneş dördüncü oldu] | [Kıp: CodC 1303] *lumen - Fa: nour vel rosan* [nur, ruşen] - *Tr: ¯yarig ... ¯yaregh ... ¯yarχlik* | [Kıp: İdr 1312] *¯ışık: al-ḍawʿ wa'l şuʿā* [ışıma ve ışın] || ≈ ***ETü*** *yaşuk* ışık, güneş < ***ETü*** *yaşı-* ışımak *+Uk* → IŞI-

›› ayışığı, ışıklı

ışıldak [Cum 1932] *Gümrük römorkörüne fenni keşfi üzerine pazarlıkla projektör ¯(ışıldak) alınacaktır.* || < ***TTü*** *ışılda- +Uk* < ***onom*** *ışıl +dA-*[2] → IŞI-

ışın [Kıp: İdr 1312] *¯yaşın* <yıldırım> | [LO 1876] *¯ışın: Şimşek parıltısı.* | [YTü: TDili 1936] *¯ışın: Şua.* || << ***OTü*** *yaşın/yışın* şimşek, yıldırım < ***ETü*** *yaşu-* parlamak *+In* → IŞI-

† *Işınla-* fiili 1974 dolayında *Uzay Yolu* dizisi sayesinde yaygınlık kazanmıştır.

›› ışınla-, ışınlan-

ışkın [ETü: Kaş 1073] *¯ışğun: ar-rībās* [ravent] | [BK 1797] *Asma gözünden sürülüp çıkan taze filize denir ki meyχoş olmağla tenāvül edilir, Türkîde ¯ʿışkın* عشقين

Levent Şahverdi Arşivi

derler. || ≈ ***Fa*** *işġūn* إشغون sarmaşık, özellikle ravent

† Günümüzde sadece "Doğu'da çiğ olarak yenen yabani ravent" anlamında görülür. † Türk lehçelerindeki */ş/ > /l/* dönüşümü nedeniyle *ılgın* "dallarından sepet örülen bir ağaç" sözcüğüyle ilgisi düşünülebilir.

ıtır [CFürs 1501] || ıtriyat [EÇ <1683] *ʿıtriyyātdan ve niçe kerre yüz bin elvān ezhārın rāyiha-i tayyibesinden* [güzel kokusundan] *ādemin demağı muʿattar olur* [insanın burnu parfümlenir] || ~ ***Ar*** *ʿiṭr* عطر [*#ʿṭr* fiʿl] güzel koku, parfüm, baharat

† ***Fr/İng*** *attar* "gül esansı" Arapçadan alınmıştır.

›› ıtırlı, ıtrî, ıtriyat

← ATTAR

ıtk [Men 1680] *ʿıtḳ: Festinare, praecedere* [acele etme, önden gitme]*; atque manumittere, libertate donari (servum)* [köle azat edilme]" || ~ ***Ar*** *ʿitḳ* إِتْق [*#ʿtḳ* fiʿl msd.] 1. önce olma, eskime, eski olma, 2. köle azat edilme < ***Ar*** *ʿatiḳa* عَتِقَ köle azat edildi

›› ıtıkname

← ATİK

ıtlak [AşP 1330] *geh teni ˉıṭlāḳ ider geh ḳabż ider* [bedeni bazen salıverir, bazen sıkar] || ~ ***Ar*** *iṭlāḳ* إطلاق [*#ṭlḳ* ifʿāl IV msd.] 1. salma, salıverme, bırakma, boşama, azat etme, 2. ad verme < ***Ar*** *ṭaḷaḳa* طَلَقَ salındı

→ TALAK

← MUTLAK

ıvır zıvır apur sapur "karma karışık" [Mift-TS <1512] *kaş kamaş* [Fa.] *ˉapur sapur maʿnāsına, dardağan.* | kıvır zıvır "değersiz şey" [Cum 1930] *Canım ben onların içinde ne ˉkıvır ˉzıvır şeyler olduğunu biliyorum.* | [TDK2 1955] *ˉıvır zıvır: Saçma, faydasız şeyler.* || ≈ ***TTü*** *kıvır zıvır/ıvır kıvır* kırık dökük ve değersiz şeyler

→ KIVIR-

† *Abur cubur* ve *abuk subuk* biçimleri ile anlam bağı mevcuttur.

›› ıvır kıvır, kıvır zıvır

ızgara "et kızartma ızgarası" [Arg 1533] *ˉschiere* [skere]*: graticola* | "... çatma süzgeç, parmaklık" [EÇ <1683] *cümle çulları batağa doldurup üzerlerine çit ve ˉıskara ve karaçavlar çatup Yergögi kalʿasın binā etdikleri* | "... birbirini dik kesen paralel çizgilerden oluşan geometrik şekil" [HRGŞık 1889] *demir çubuklardan mamul ʿızgara' şeklindeki iskemleler* || ~ ***Yun*** *skará σκαρά* mangal << ***EYun*** *esχárā ἐσχάρα* ocak, ateş yakılan yer, özellikle tanrılara adanan kurban etinin kızartıldığı ateş ≈ ***EYun*** *esχaris ἐσχαρίς* mangal

† Eski Yunanca sözcüğün etimolojisi muğlaktır. ▫Frisk I.577.

Levent Şahverdi Arşivi

İ

iade [Sad 1574] || ~ *Ar iʿāda(t)* إعادة [*#ʿwd* ifʿāla(t) IV msd.] geri getirme, tekrar etme < *Ar ʿāda* عاد geri geldi → AVDET

›› iade-i itibar, iade-i ziyaret, iadeli taahhütlü

iane [Sad 1574] *¯iʿāne-i reʿāyā ve iġāse-i berāyā etmeg ile* | [KT 1900] *¯iʿāne: 1. yardım, 2. bir fiil-i hayr için veya umumi bir iş için veyahut muhtac bir âdem veya cemaat için toplanılan akçe.* || ~ *Ar iʿāna(t)* إعانة [*#ʿwn* ifʿāla(t) IV msd.] yardım etme, muavenet < *Ar ʿāna* عان yardım etti → AVENE

›› istiane

← MUİN

iaşe [LO 1876] *¯iʿāşe: geçindirme.* || ~ *Ar iʿāşa(t)* إعاشة [*#ʿyş* ifʿāla(t) IV msd.] yaşatma, geçindirme, rızkını verme < *Ar ʿāşa* عاش yaşadı, geçindi → MAİŞET

ibadet [AtH <1250 (1444)] *¯ʿibādat riyā boldı ʿābid macāz* [ibadet yalan oldu, kul anlamsız] ‖ ~ *Ar ʿibāda(t)* عبادة [*#ʿbd* fiʿāla(t) msd.] 1. hizmet etme, kulluk, 2. tapma, tapınma < *Ar ʿabada* عبد kulluk etti → ABD

† Arapça fiil *ʿabd* "kul, köle" adından denominatiftir. Diğer Sami dillerinde *#ʿbd* kökü "çalışmak, hizmet etmek, kölc olmak" anlamında olup, "tanrıya tapınma" anlamı Arapçaya mahsustur.

›› ibadetgâh, ibadethane, ibadî, ibadilik

ibadullah [EÇ <1683] *esīr olan ¯ʿibādullāh χalās olduklarına hamd ü senā iderken* || ~ *Ar ʿibādu-llāh* عباد الله Allahın kulları < *Ar ʿibād* عباد [*#ʿbd* fiʿāl çoğ.] kullar < *Ar ʿabd* عبد [t.] kul, köle → ABİT

ibare [AşP 1330] *dillere lafẓ u ¯ʿibāret ögredür* || ~ *Ar ʿibāra(t)* عبارة [*#ʿbr* fiʿāla(t) msd.] söz, ifade,cümle < *Ar ʿabara* عبر geçti → IBRET

† "Öte tarafa geçmek" kavramıyla "söz" arasındaki anlam ilişkisi için karş. *ETü öt-* "geçmek, söz söylemek", *Ar ḳaṣṣa* "ödemek, anlatmak".

← IBARET

ibaret "ifade, cümle" [YusZ <1377] *şāh buyurdı anda nāme yazdılar, hōş ¯ʿibāretlerle* [cümlelerle] *anı düzdiler* | "... anlam" [Men 1680] *ecelden ¯ıbāretdür: Mortem denotat, phrasis est quae mortem importat aut indicat* [ecel anlamına gelir]. || ~ *Ar ʿibāra(t) ʿan* عبارة عن «anlamı şudur» anlamında deyim < *Ar ʿibāra(t)* عبارة söz, ifade → IBARE

† Esasen "bir kelimenin veya sözün anlamı, kasıt, ibare" anlamındayken geç Osmanlıcada içerik sınırlayıcı yüklem anlamı kazanmıştır.

ibibik [ETü: Kaş 1073] *¯üpgük: al-hudhud* [hüthüt kuşu] | [İMüh <1310] *¯ibük: al-hudhud* | [EÇ <1683] *şiddet-i şitālar defʿ olup ¯ibibik kuşları ötmeğe başlayup* || << *ETü üpgük* hüthüt kuşu, ibibik < *onom*

← IBİK

ibik "hüthüt kuşu" [Hay-TS 1427] *al-hudhud: Alaca ¯ibük dedükleri kuş.* | horoz ibiği "bir çiçek" [BK 1797] *Türkīde bu çiçeğe mīr-i āşıkan ve bostan güzeli ve beğ börkü ve kadîfe ve ¯horoz ibiği ve mahmūr çiçeği dahı derler.* | [LO 1876] *¯ibik: Aslı ¯ibük. Tac-ı horoz, şāne-i hüdhüd, tarak, tepelik.* || << *TTü (onom) ibük* alaca ibikli bir kuş, çavuş kuşu << *ETü üpgük* a.a. → IBIBIK

›› horoz ibiği

ibis [ML 1969] || ~ *Fr ibis* Kuzey Afrika'ya özgü bir kuş ~ *Lat ibis* a.a. ~ *EYun ibis* a.a. ~ *Mıs hby* a.a.

ibiş "orta oyununda bir karakter adı" [<1930] || [TDK2 1955] *¯ibiş: Orta oyunu ve kukla şahıslarından biri; yüzü ve tavırları gülünç olan şahıslar için söylenir."* ‖ < *öz İbrahim*

ibka [Taz 1482] || ~ *Ar ibḳāʾ* إبقاء [*#bḳy* ifʿāl IV msd.] yerinde bırakma < *Ar baḳā* بقا kaldı, baki oldu → BEKA

›› ipka

iblağ [Men 1680] *¯iblāğ: Perferre, pervenire facere, perducere* [yetiştirme, bir yere vardırma], *deducere* [toplam çıkarma]. || ~ *Ar iblāġ* إبلاغ [*#blġ* ifʿāl IV msd.] ulaştırma, erdirme, toplam sayı çıkarma < *Ar balaġa* بلغ ulaştı, yetişti → BÜLUĞ

iblis [AşP 1330] *adı ¯iblīsdür ... cān-ı bincān ḳavmidür* || ~ *Ar iblīs* إبليس [*#bls*] kandırıcı, şeytan ~ *EYun diábolos διάβολος* kandırıcı, şeytan < *EYun diabállō διαβάλλω* yanlışa yöneltmek, kandırmak < *EYun dia+ bállō, bol- βάλλω, βολ-* atmak → BALİSTİK

† *İt diabolo, Fr diable, İng devil, Alm Teufel* "şeytan" Kilise Latincesi yoluyla Yunancadan alınmıştır.

← ALBIZ

ibne "oğlancılık" [Men 1680] ابنت *¯ebnet vitium, dedecus.. pec. maximé detestabile, vitium Sodomiticum* [ahlaksızlık, özellikle en büyük ahlaksızlık olan livata fiili] | [Zenk 1866] *¯ibnet: pédérastie* || ~ *Ar *ibna(t)* إبنة [*#bn*] oğlanlık < *Ar ibn* إبن oğul, evlat → BİN[2]

† 19. yy.'a dek eylem adı iken daha sonra sıfat anlamı kazanmıştır. † *Yun binés μπινές* "pasif eşcinsel" (argo) Türkçeden alıntıdır.

›› hibino, ibneleş-, ibnelik, ibnetor

ibra [Men 1680] *¯ibrā: Liberare, absolutum dimittere* [kurtarma, aklama], *remittere debitum aut absolvere eo* [borcunu silme veya ödenmiş kabul etme]. ‖ ~ *Ar ibrāʾ* إبراء [*#brA* ifʿāl IV msd.] kurtarma, aklama < *Ar baraʾa* برأ kurtuldu, aklandı → BERAAT

›› ibraname

ibraz [Taz 1482] *cemīʿ-i kāināti ¯ibrāz ittiŋ* ‖ ~ *Ar ibrāz* إبراز [*#brz* ifʿāl IV msd.] ortaya çıkarma < *Ar baraza* برز ortaya çıktı → BARİZ

Levent Şahverdi Arşivi

ibre [LO 1876] *¯ibre: iğne, saatin ve kıblenümânın yelkovanı, demir kalem, mil.* || *~ Ar ibra(t)* إبرة [*#Abr* fiʿla(t) mr.] iğne, akrep veya arının iğnesi

ibret [Kut 1069] *körür sen meniŋ ḥālımı, saŋa bolsun ¯ibrat* [halimi görürsün, sana öğüt olsun] ‖ *~ Ar ʿibra(t)* عِبْرة [*#ʿbr* fiʿla(t) mr.] öğüt < *Ar ʿabara* عَبَرَ geçti, yol aştı, düşündü, inceledi

›› ibreti alem, ibretlik

← IBARE (IBARET), İTİBAR (MUTEBER), TABİR

ibrik [Kaş 1073] *¯iwriḳ başı kazlayu / saġrak tolu közleyü* <ibrik başı kaz gibi, kadeh dolu göz gibi> | [SN 1354] *Çün savuldı χon kızıl altun ¯ibrīḳ* ‖ *~ Ar ibrīḳ* إبريق [*#brḳ*] uzun boyunlu sürahi *~ OFa *ābrīk* «su döken» § *OFa āb* su + *OFa rēχtan* akıtmak, dökmek → AB, RIHT

† Modern Farsça biçimi *ābrīz* 'dir (a.a.).

ibrişim [CodC 1303] *seta - Fa: ¯abruzum - Tr: ypak* [ipek] | [AşP 1330] *¯ebrişimdür bir katı hem şol ḥarīr* ‖ *~ Fa abrīşum* ابريشم ipek << *OFa abrēşōm* a.a. *~ Ave *upa-rēşma* a.a. < *Ave *rēş-* bükmek, eğirmek → ERİŞTE

›› gülibrişim

← BARÇIN

icabet [MEd y. 1300] *¯icābat ḳıldı* | [İhl-TS <1361] *duʿânuŋ ¯icābet kılmağa kangı vaḳt yakındur? Eytti: dünüŋ soŋ baχşında.* ‖ *~ Ar icāba(t)* إجابة [*#cwb* ifʿāla(t) IV msd.] cevap verme, özellikle duaya olumlu cevap verme < *Ar acāba* أجاب [IV f.] yanıtladı → CEVAP

›› mucep

icap [Men 1680] *¯īcāb: Necessarium esse.* ‖ *~ Ar īcāb* إيجاب [*#wcb* ifʿāl IV msd.] borç sayma, ödev kılma, gerektirme < *Ar wacaba* وجب borç idi, ödev idi → VECİBE

›› icab-ı hal, icabında

← MUCİP

icar [KFT <1421] ‖ *~ Ar īcār* إيجار [*#Acr* ifʿāl IV msd.] kiralama, ücret karşılığında tutma < *Ar acr* ecir, bir iş veya hizmet karşılığında ödenen para → ECİR

›› icarcı

icat [Dan 1360] *ʿAdemden ʿâlemi bünyâd kılduŋ / Hem altı günde hep ¯īcād kılduŋ* [yarattın] ‖ *~ Ar īcād* إيجاد [*#wcd* ifʿāl IV msd.] yaratma, var etme, peyda etme, ihdas etme < *Ar wacada* وَجَدَ bulundu, var idi → VÜCUT

›› icadiye, nev-icat

← MUCİT

icazet [Yun <1320] *¯icāzet yok-durur ayrıksı meyle* | [SN 1354] *dilerven ¯icāzet ola ben kula / ki varmagiçün Çin'e girem yola* ‖ *~ Ar icāza(t)* إجازة [*#cwz* ifʿāla(t) IV msd.] geçit verme, yol verme, izin < *Ar cāza* جاز geçti → CEVAZ

›› icazetname

icbar [Men 1680] *¯icbār: Adactio* [zorlama]. *İcbārü ikrāh ile.* ‖ *~ Ar icbār* إجبار [*#cbr* ifʿāl IV msd.] zorlama < *Ar cabara* جبر zorladı → CEBİR

← MÜCBİR

ice tea [Mil 1999] *Yangınını söndür! Sıcak yaz günlerinin en ferahlatıcı içeceği Lipton ¯Ice ¯Tea yeniden teneke kutularda.* ‖ < *İng iced tea* buzlu çay § *İng ice* buz (<< *Ger *īso-* a.a.) + *İng tea* çay (*~ Hol tee* a.a. *~ Çin (Xiamen) tê* 茶 a.a.) → ÇAY[1]

† Karş. *Alm Tee, Fr thé, İsp té, Fin tee, Mac tea* "çay" vb.. 17. yy.'da Holandalı tacirlerin Güney Çin'in Xiamen (Amoy) limanından getirdiği çayla tanışan ülkelerde *tê*, Portekizlilerin Gwangdong yöresinden getirdiği çayla tanışan ülkelerde *ça/çay* biçimi yerleşmiştir. Her iki biçim değişik lehçelerde aynı Çince sözcükten kaynaklanır.

← AYSBERG, BANKİZ

iclal [Men 1680] *¯iclāl: ekâbirlik, büyüklik. Magnitudo, magnificentia, majestas.* | *~ Ar iclāl* إجلال [*#cll* ifʿāl IV msd.] yüceltme, yücelik < *Ar calla* جَلّ ulu idi → CELAL

icma [İrşM 1387] *sahâbeler ¯icmāʿ bolmakı turur tise ayıttuk biz* || *~ Ar icmāʿ* إجماع [*#cmʿ* ifʿāl IV msd.] bir araya toplama, oybirliğiyle anlaşmaya varma < *Ar camaʿa* جَمَعَ topladı → CEM

icmal [Dan 1360] *Şöyle ¯icmālinçe* [eksiksizce] *yazmışlar anı* ‖ *~ Ar icmāl* إجمال [*#cml* ifʿāl IV msd.] bütünleme, tamamlama < *Ar camula* جَمُلَ tam ve eksiksiz idi → CEMAL

›› mücmel

icra [Kab 1432] *işime meşġül olup buyruğun ¯icrā idem* || *~ Ar icrāʾ* إجراء [*#cry* ifʿāl IV msd.] akıtma, cereyan ettirme, uygulama < *Ar carā* جَرَا (hızla) aktı, koştu → CEREYAN

›› icra dairesi, icra memuru, icra takibi, icraat, icracı, icrai

iç [ETü: Or 735] *¯için taşın adınçıg bediz urturtum* [içini dışını harika bir şekilde nakş ettirdim] | [ETü: Kaş 1073] *ol tonuġ ¯içlēdi* [giysiye astar dikti], *tarıġ ¯içlendi* [ekin taneleri oluştu] | [Men 1680] *¯iç ¯ağrısı (...) ¯iç ¯oğlanı (...) ¯iç ¯yağı* | [LO 1876] *¯iç ¯yüzü (..) ¯iç ¯güveyi* | iç et- "aşırmak (argo)" [Mikh 1929] *¯iç ¯etmek: Escamoter* ‖ << *ETü iç* dış zıddı, dahil

›› çevrim içi, iç çek-, iç et-, iç güveyi, iç içe, iç yağı, için için, içinde, içlen-, içli, içli dışlı, içsel, içselleştir-, içten, içten içe, içtenlik, içtepi, içyüzü, kavuniçi

← İÇER- (İÇERİK), İÇERİ (İÇERLE-, İÇERLEK), İÇKİN, İÇRE, UÇKUR

iç|mek [ETü: IrkB <900] *sub ¯içipen yaş yipen ölümde ozmiş* [su içip ot yeyip ölümden kurtulmuş] ‖ << *ETü iç-* sıvı içmek

›› içim, içir-, içmece

← İÇKİ

içer|mek [YTü: TDK1 1945] *¯içermek: ... ihtiva etmek, ... tazammun etmek.* || < *TTü içeri* → İÇ

← İÇERİK

Levent Şahverdi Arşivi

içeri [ETü: İyiP <1000] *¯içgerü balıkka kirgey siy lö kanıŋa közüngey* [içeri kente gireceksiniz, ejderha Hanı'na gürüneceksiniz] | [Men 1680] *ḥudüdünüzden ¯içerü bir kimse vazʿı ḳadem itmiş var mı?* || << ***ETü*** *içgerü* içe doğru, içte olan < ***ETü*** *iç +(g)ArU* → İÇ

← İÇERLE-, İÇERLEK

içerik "muhteva" [YTü: Ataç 1953] *Oktay Rifat ¯içeriği önemliyor, o iyi, ama şairlerin, yazarların, istedikleri ¯içeriği kullanmalarına bırakmıyor* || < ***YTü*** *içer- +Uk* → İÇER-

içerle|mek [LG 1889] *¯içerlemek: Kızmak. Mahbese girmek.* || < ***TTü*** *içeri +lA-* → İÇERİ

›› içerlen-

içerlek [Bah 1924] *¯içerlek: İç tarafta bulunan.* || < ***TTü*** *içerile- +Uk* → İÇERİ

için [ETü: Or 735] *anı ¯uçun ilig ançа tutmış* [onun için devleti öyle yönetmiş] || << ***ETü*** *uçun* nedensellik edatı < ***ETü*** *uç* son *+(I)n* → UÇ

← NİÇİN

içki [ETü: Xuas <900] *tirig özüg aş ¯içküü teŋrig neçe açıtımız* [canlı varlıkları yeme içme (edip?) tanrıyı nice darıltık] | [ETü: Kaş 1073] *¯içkü* <içilen her şey> || << ***ETü*** *içkü* içim, içecek şey < ***ETü*** *iç- +gU* → İÇ-

›› içkici, içkili

içkin [KT 1900] *¯içkin: İçeriye müteallik, dahili, deruni.* || < ***TTü*** *iç +gIn* → İÇ

† Eğer *iç-* fiilinden türetilmemiş ise, *+gIn* fiil ekinin ada eklenmesi, 19. yy için şaşırtıcıdır.

içre [ETü: Or 735] *¯içre aşsız taşra tonsız* [kamı aşsız, üstü donsuz] | [ETü: Kaş 1073] *eşiç ¯içre* [tencere içinde], *uçmak ¯içre* [cennette] || << ***ETü*** *içre* içte, içeride <? ***ETü*** *iç +rA* → İÇ

† ETü sadece *içre* ve *taşra* sözcüklerinde görülen *+rA* ögesi yapıca muğlaktır. *+Ur-* ekli fiilden, zaman ve mekân zarfı üreten *+A* ekiyle türetildikleri düşünülebilir. Orta Türkçe döneminde, muhtemelen bu iki sözcükten analoji yoluyla çok sayıda türev yapılmıştır (*ora, bura, sonra,* üzere...)

içtihat [Tezk 1341] *oldur kim ¯ictihād eyleye sehvi olmaya ve murāḳabet eyleye* || ~ ***Ar*** *ictihād* إجتهاد [*#chd* ifti^{ʿ}āl VIII msd.] 1. çalışıp çabalama, gayret gösterme, 2. hukukta yeni yol açma < ***Ar*** *cahada* جَهِدَ gayret etti → CİHAT

← MÜÇTEHİT

içtima [YusZ <1377] *her yaŋadın düzdiler raks (u) semā / hem züleyhā yüsuf ide ¯ictimāʿ* || ~ ***Ar*** *ictimāʿ* إجتماع [*#cmʿ* ifti^{ʿ}āl VIII msd.] toplanma, toplantı, topluluk < ***Ar*** *camaʿa* جَمَعَ topladı → CEM

›› içtimai, müçtemi

← İÇTİMAİYAT

içtimaiyat "sosyoloji" [YOsm: ZG 1917] *¯İctimāʿiyāt mecmuası. Naşiri Necmeddin Sadak.* || < ***Ar*** *ictimāʿī* إجتماعى topluluğa ait *+āt* → İÇTİMA

içtinap [Taz 1482] *düzaχdan* [cehennemden] *ki ʿaḳıl ¯ictināb ider* [akıllı kişi kaçınır] | ~ ***Ar*** *ictināb* إجتناب [*#cnb* ifti^{ʿ}āl VIII msd.] yabancılama, kaçınma < ***Ar*** *canaba* جَنَبَ yüzünü döndürdü, yabansadı → CANİP

id [Dinçmen 1967] || ~ ***YLat*** *id* psikanalizde bilinçaltı ☼ 1927 Joan Riviere, İng. çevirmen. ~ ***Lat*** *id* o şey (nötr üçüncü tekil şahıs zamiri)

† Sigmund Freud'un önerdiği ***Alm*** *Es* (a.a.) sözcüğüne karşılık olarak İngilizce çeviride kullanılan Latince terimdir. ***İng*** *it* yerine tercih edilmesi "bilimsel görünme" kaygısına bağlanabilir.

← İDENTİFİKASYON

idadi "hazırlık okulu, lise" [YOsm: LO 1876] *¯iʿdādī: rüşdiyenin üstü* || < ***Ar*** *iʿdād* إعداد [*#ʿdd* if^{ʿ}āl IV msd.] hazırlama < ***Ar*** *ʿadda* عَدَ saydı → ADD

† Osmanlı devletinde lise eşdeğeri olan *idadiler,* 1869'dan itibaren "üniversiteye hazırlık okulu" mantığıyla kuruldular.

idam [Men 1680] *¯ıʿdām: yok etmek, fakır olmak. Annihilare, perdere, privare, depauperari.* | [LO 1876] *¯iʿdām cezası: katl hükmü* || ~ ***Ar*** *iʿdām* إعدام [*#ʿdm* if^{ʿ}āl IV msd.] yok etme, yokluk, yoksulluk < ***Ar*** *ʿadima* عدم yok idi, yok oldu → ADEM

† "Ölüm cezası" anlamı Türkçeye özgüdür.

›› idamlık

idame [Men 1680] *¯idāmet* || ~ ***Ar*** *idāma(t)* إدامة [*#dwm* if^{ʿ}āla(t) IV msd.] devam ettirme < ***Ar*** *dāma* دام devam etti → DEVAM

›› müdam

idare [Men 1680] *¯idāret, ¯idāre: Circumducere, in orbem agere* [çevirmek, yörüngede döndürmek] | [YOsm: LO 1876] *¯idāre: (...) zabt u rabt, çevirip döndürme. ¯idare bezi, ¯idare mahalli, ¯idareci, ¯idaresizlik.* | [YOsm: KT 1900] *ʿilm-i ¯idāre: Fr. administration. ¯idare memuru, ¯idarehane.* || ~ ***Ar*** *idāra(t)* إدارة [*#dwr* if^{ʿ}āla(t) IV msd.] döndürme, çevirme < ***Ar*** *dāra* دار döndü → DEVİR

† "Yönetme" anlamı Türkçeye özgü olup, 17. yy.'dan sonra ortaya çıkmış olmalıdır.

›› idare lambası, idare-i maslahat, idarehane, idareli, idaresiz, idareten, idari, iş idaresi

← MÜDÜR

iddet [MEd y. 1300] *¯ʿiddat tutdı tişi* || ~ ***Ar*** *ʿidda(t)* عِدَّة [*#ʿdd* fi^{ʿ}la(t) mr.] süre, periyod, İslam hukukunda boşanmadan sonra kadının tekrar evlenmesi için geçmesi gereken süre ~ ***Aram*** *ʿiddān, ʿiddon* עִדָּן [*#ʿwd*] periyod, kadınlarda ay hali < ***Aram*** *ʿawd* dönme, geri gelme, avdet → AVDET

† Arapça sözlüklerde *ʿadda* "sayı saydı" fiilinden türetilirse de İslam hukukuna ilişkin teknik terimlerin çoğu gibi Aramcadan alıntı olduğu muhakkaktır. Arapça *ʿadda* fiilinin nihai olarak *ʿāda* "geri geldi, avdet etti" eyleminden türemiş olduğu görülüyor.

iddia [Men 1680] *¯iddiʿā: Praetensio, seu praetendere, arrogare, seu vindicare sibi, appellare se.* | [KT 1900] *¯iddiʿā: 1. haklı veya haksız bir davaya kıyam, 2. haksız ve esassız bir davada bulunma, 3. kendini büyük ve*

Levent Şahverdi Arşivi

muktedir zuʿm edenin kendi hakkındaki fikri, 4. inat, ısrar. || ~ ***Ar*** *iddiʿāʾ* ادّعاء [*#dʿw* iftiʿāl VIII msd.] bir dava ileri sürme, kendini öne sürme < ***Ar*** *daʿā* دعا çağırdı, dava etti → DAVET

›› iddiacı, iddialaş-, iddialı, iddiasız

← İDDİANAME, MÜDDEİ

iddianame [YOsm: TDK1 1945] *¯iddianame: Müddeiumuminin iddialarını içinde toplamış olduğu yazı.* → İDDİA, NAME

† Cumhuriyet döneminde veya hemen öncesinde zuhur eden Yeni Osmanlıca hukuk terimlerindendir.

ide [HRGMür 1898] *bak yine ¯ide diyorum, fikirler zihnime o lisandan geliyor* | [Fel 1942] *¯idea* = [eski dilde] *Misal* = [Fr.] *Idée* || ~ ***Fr*** *idée* fikir, kavram, düşünce << ***Lat*** *idea* a.a. ~ ***EYun*** *eidėa/idéa εἰδέα/ἰδέα* göz önüne getirme, kavram, biçim < ***EYun*** *eidō (*weidō) εἴδω (*wɛιδω)* görmek *+ia* << ***HAv*** **weid-* a.a.

† Platon felsefesinin etkisiyle "soyut kavram, düşünce" anlamını kazanmıştır. † Aynı HAvr kökten ***EYun*** *eîdos* "görüntü", ***Lat*** *vīdere* "görmek"; ***Fr*** *guider* < ***Ger*** *wītan* "yol göstermek".

›› idea

← +OİD (ADENİT, ANDROİT, ANTROPOİT, ASTEROİT, GEOİD, KALEİDOSKOP, KOLOİT, MONGOLOİT, NEGROİT, ŞİZOİT, TABLOİT, TİFO, TİROİT), GİDON, İDEAL (İDEALİZM), İDEFİKS, İDEOGRAM, İDEOLOJİ, İDİL, İDOL, VİDEO (DEJAVÜ, EMPROVİZE, OREVUAR, PROVİZYON, REVİZYON, REVÜ, VİDO, VİZE, VİZİTE, VİZÖR, VİZYON), ZODYAK

ideal [Bah 1924] *¯ideal: Ancak fikren mevcut olan. Kemal-i tamma malik olan. Gaye-i kemal, mefkûre.* || ~ ***Fr*** *idéal* 1. düşünsel, düşüncede varolan 2. bir şeyin zihinsel modeline uygun, mükemmel ~ ***OLat*** *idealis* düşünsel < ***EYun/Lat*** *idea* düşünce *+al°* → İDE

›› idealizasyon, idealize, idealleş-, idealleştir-

← İDEALİZM

idealizm [AMPar 1877] *Avrupalılar ise ¯idealizm (hayalî) mezhebi içinde dolaşıp ne ucunu bulabilmekteyiz ne ortasını* || ~ ***Fr*** *idéalisme* 1. felsefede ideanın gerçekliğini öngören düşünce akımı, 2. bir ideale bağlılık, ülkücülük < ***Fr*** *idéal +ism°* → İDEAL

† Fransızca sözcüğü birinci anlamda 18. yy.'da Diderot, ikinci anlamda 19. yy.'da Renan popülerleştirmiştir.

›› idealist

idefiks [Rz 1896] *Sarışın hanım Bihruz bey için iki aydan beri bir ¯ide ¯fiks olmuş idi.* || ~ ***Fr*** *idée fixe* sabit fikir, saplantı → İDE, FİKS

identifikasyon "psikolojide kişinin kendi kimliğini tanımlayışı" [Dinçmen 1967] || ~ ***Fr/İng*** *identification* 1. özdeşleşme, özdeşleştirme, 2. kimlik belirleme < ***Fr/İng*** *identifier/identify +()tion* < ***Fr/İng*** *identité/identity* 1. özdeşlik, 2. kimlik ~ ***OLat*** *identitas* özdeşlik < ***Lat*** *idem* aynı, özdeş *+itas* < ***Lat*** *id* o → İD, FAKTÖR

ideogram [Cum 1939] *Afişi bir 'şema', bir 'sentez', muhtasar bir tablo, tabir caizse bir ¯ideogram' olarak kabul edebiliriz.* || ~ ***Fr*** *idéogramme / İng ideogram* simge-yazı, sembol olarak kullanılan basit şekil § ***EYun*** *eîdos εἶδος* şekil, görüntü + ***EYun*** *grámma γράμμα* yazı → İDE, +GRAM

ideoloji [ZG 1922] *Fransızca ¯ideoloji' kelimesinin iki manası var: Fikirler ilmi, mefküreler ilmi.* | [Bah 1924] *¯ideoloji: Tasavvurat ve mefhumat ilmi.* || ~ ***Fr*** *idéologie* 1. fikir akımlarının bilimsel tahlili, 2. siyasi inançlar sistemi ☼ 1796 Destutt de Tracy, Fr. düşünür.| → İDE, +LOG

›› ideolog, ideolojik

idgam [LO 1876] *¯idġām: Bir harfi teşditle okumak* || ~ ***Ar*** *idġām* [*#dġm* ifʿāl IV msd.] Arapça kıraatta bir ünsüzün bitişik ünsüze benzeştirilmesi, asimilasyon

idil [Bah 1924] *¯idil: (...) Ekseriya aşıkane küçük çoban şiiri.* || ~ ***Fr*** *idylle* huzurlu kır sahnesi ~ ***Lat*** *idyllium* kır sahneleri anlatan kısa şiir ~ ***EYun*** *eidýllion εἰδύλλιον* [küç.] tablocuk, minyatür resim < ***EYun*** *eîdos εἶδος* şekil, görüntü *+ion* → İDE

idiyot [PS 1929] *¯idiyo* | [Mil 2001] *Jurgens, ölüm oruçları eylemlerinin Hollanda'dan yönetildiği iddiasının ¯idiyotik (aptalca) bir itham olduğunu söyledi.* | [Cum 2007] *Dilimde hep aynı şarkı ¯idiyot muyum ben.* || ~ ***Fr/İng*** *idiot* budala, zekâ özürlü << ***Lat*** *idiota* a.a. ~ ***EYun*** *idiótēs ἰδιότης* 1. kendine has, tuhaf, nevi şahsına münhasır, 2. kamusal olmayan, münferit < ***EYun*** *idios* < **ʰwidios ἴδιος* kendi < ***HAv*** **s(w)e-* kendi → SOLO

† Türkçede önceleri *idiyo* biçimi tercih edilirken yakın dönemde İngilizce telaffuza göre düzeltilmiştir.

›› idiyotik

idman "alıştırma, egzersiz" [MG <1400] || [RMim 1614] *Ağa hazretlerinin elinin ¯idmânına* [el alışkanlığına] *daḫı nazar etdikde görse ki elin ḫayâli bile görünmez* || ~ ***Ar*** *idmān* إدمان [*#dmn* ifʿāl IV msd.] bir işi sürekli ve düzenli yapma, alıştırma < ***Ar*** *damana* دمن toprağı işleyip hazırladı, alıştı

idol [Cum 1935] *Mabud, sanem = put, ¯idol* || ~ ***Fr*** *idole* put, tapınılan şey ~ ***Lat*** *idolum* a.a. ~ ***EYun*** *eidolon εἴδολον* [küç.] şekilcik < ***EYun*** *eîdos εἶδος* şekil, görüntü → İDE

›› idolize

idrak [AşP 1330] || [DaiÇ 1406] *Bilen bilmez anı bilmez ne bilsün / Çü ¯idrāk itmez anı göz ne kılsun* || ~ ***Ar*** *idrāk* إدراك [*#drk* ifʿāl IV msd.] ulaşma, varma, anlama < ***Ar*** *dark/darak* درك ulaşım, varma, bir şeyin dip noktası (≈ ***İbr/Aram*** *derek* yol) → DEREKE

›› idraksiz

← MÜDRİK

idrar [AşP 1330] *vaḳf u ¯idrār eyler olsa naḳd u cins* [vakf edip ihsan etse para ve malı] | [Men 1680] *¯idrār & ¯idrārāt: Abundé & continuò donare* [bol ve sürekli ihsan

Levent Şahverdi Arşivi

etmek] | [LO 1876] *ʿidrār: Akıp gelen şey, tebevvül. Farisîde muayyen olarak gelen şey, maaş.* || *~ Ar idrār* إدرار [*#drr* ifʿāl IV msd.] 1. akıtma, süt verme, ihsan etme, 2. (mec.) işeme < *Ar darra* ذرّ (şarıldayarak) aktı

›› idrar kesesi, idrar tahlili

idüğü [SN 1354] *suçum yoğ ʿidügini şâha diyem* || << *ETü erdügi* idiği, olduğu < *ETü er-* olmak → ER-

† Çağdaş yazımda *idiği* eşdeğeridir.

ifa [Sad 1574] *ʿifâ-i levâzım-i ʿadâlette ihtimâm itti* [adaletin gereklerini yerine getirmeye özen gösterdi] || *~ Ar ʾifāʾ* افاء [*#wfy* ifʿāl IV msd.] (gereğini) yerine getirme, (görevini) yapma, (borcunu) ödeme < *Ar wafā* وفا sözüne sadık oldu → VEFA

ifade "yararlandırma" [CFürs 1501] || "... anlatma" [Sad 1574] *ʿifâde-i kelâm (...) ʿifâde-i merâm (...) bu maʿnâyi ʿifâde büyürdiler* | "... ders verme" [LO 1876] *ʿifâde: anlatmak. ʿifâde vermek: ders takrir etmek. (...) ʿifâde-i cebriye: ilm-i cebirde bir mikdarın gösterişi.* | "... zabıtada olay anlatımı" [YOsm: KT 1900] *ʿifâde almak: davaya taliki olan bir madde hakkında birini söyletip söylediğini yazmak.* || *~ Ar ifāda(t)* إفادة [*#fyd* ifʿāla(t) IV msd.] faydalandırma, birine bir şeyi kullanması için verme, faydalı bir söz söyleme < *Ar fāda* فاد faydalandı → FAYDA

† "Söz söyleme" anlamında kullanımı nezaket gereğidir.

›› ifade al-, ifade tutanağı, ifadesiz

← MÜFİT

iffet [Marz 1380] *esîr olup ʿismet ve ʿiffet mühri ẋânedânımuzdan götrüle* | [Fer <1451] *ehl-i setr ü ʿiffet* || *~ Ar ʿiffa(t)* عفّة [*#ʿff* fiʿla(t) msd.] utanma, edep, ar < *Ar ʿaffa* عفّ kaçındı, utandı

← AFİF

iflah [GülM 1429] *bir kimseyi ki kiçiklikde edeblemeyeler uludığında ʿiflâḥ olmaz.* || *~ Ar iflāḥ* إفلاح [*#flḥ* ifʿāl IV msd.] iyi duruma gelme, rahata erme, düzelme, kurtulma < *Ar falaḥa* فلح kurtuldu, rahata erdi → FELAH

iflas [<1400] || *~ Ar iflās* إفلاس [*#fls* ifʿāl IV msd.] sermayeyi tüketme < *Ar fuls* فلس en küçük bakır para birimi, pul, metelik ~ *Lat follis* 1. torba, kese, 2. Geç Roma imparatorluğu döneminde en küçük para birimi, pul < *HAv *bhel-*[2] şişmek, kabarmak

† Karş. *İng follicle* "saç dibindeki yağ keseciği" < *Lat folliculus* "kesecik". † *Ar fils* veya *fuls* halen bazı Arap ülkelerinde "kuruş" anlamında kullanılır.

← FOLİKÜL, MÜFLİS

ifna [Menam 1590] *kabz u bast, ihyâ ve ʿifnâ* [diriltme ve yok etme] *senündür* || *~ Ar ifnāʾ* إفناء [*#fny* ifʿāl IV msd.] yok etme < *Ar fanā* فنى yok oldu, söndü → FENA

ifrağ [Men 1680] *ʿifrâġ: boşaltmak, dökmek. Fundere, infundere, effundere.* || *~ Ar ifrāġ* إفراغ [*#frġ* ifʿāl IV msd.] boşaltma, dökme < *Ar faraġa* فرغ boşalttı → FERAĞ

ifrat [Yad <1421?] *ziyâde kokulacak ʿifrât ile aẋsırdır* [çok koklayınca aşırı derecede aksırtır] | [Fer <1451] *ʿifrât-ı ʿışḳ gözlerini örter-idi.* || *~ Ar ifrāṭ* إفراط [*#frṭ* ifʿāl IV msd.] haddi aşma, azma, abartma, aşırılık < *Ar faraṭa* فرط ileri gitti, öncü oldu

← MÜFRİT, TEFRİT

ifraz "ayırma" [Taz 1482] *on sekiz biŋ ʿâlemi ʿifrâz ittüŋ* | "... pay tahsis etme" [Men 1680] *ʿifrâz: Ayırmak. Segregare, discernere, alienare & distribuere, concedere.* | ifrazat "... tıpta salgılama" [YOsm: LO 1876] *ʿifrâzât: vücuttan çıkan fuzalât, kan ve bevl misillu şeyler tekevvün etmek, toplanmak.* || *~ Ar ifrāz* إفراز [*#frz* ifʿāl IV msd.] ayırma, ayrıcalık tanıma < *Ar faraza* فرز ayırdı

† Tıbbi kullanımı Türkçeye özgü olup esasen "ayrışma" anlamındadır. Sadece çoğul kullanılır.

›› ifrazat, müfrez

← MÜFREZE

ifrit [AşP 1330] *yir içinden hem çıkar ʿifrit yılan* || *~ Ar ʿifrīt* عفريت bir tür zararlı cin ~? *OFa āfrīta* yaratık, mahluk (◦Jeffery 215) < *OFa āfrītan* yaratmak → AFERİN

ifsat [Men 1680] *ʿifsâd: Corrumpere.* || *~ Ar ifsād* إفساد [*#fsd* ifʿāl IV msd.] bozma, fesada uğratma < *Ar fasada* فسد bozuldu → FESAT

← MÜFSİT

ifşa [Fuz 1535] *Sırrı ʿifşâsında kılmış ağzınuŋ terkin devât* || *~ Ar ifšāʾ* إفشاء [*#fšw* ifʿāl IV msd.] (sırrı) açığa vurma < *Ar faša* (sır) açığa çıktı, yayıldı → FAŞ

›› ifşaat

iftar [İrşM 1387] *birisi ʿifṭârını tizlemek turur* || *~ Ar ifṭār* إفطار [*#fṭr* ifʿāl IV msd.] oruç açma, kahvaltı etme → FITRAT

›› iftariye, iftarlık

iftihar [Rab 1310] *ʿiftiẋâr üçün kız bergen* [(peygamberi) yüceltme için kız veren] *Ebû Bekr, evvel mescid binâ kılğan Ebû Bekr* || *~ Ar iftiẋār* إفتخار [*#fẋr* iftiʿāl VIII msd.] övme, yüceltme, övünme < *Ar faẋara* فخر övündü, onur duydu → FAHRİ

›› iftihara geç-

← MÜFTEHİR

iftira [Tezk 1341] *müşebbihe ḳavmi aŋa ʿiftirâ eylediler* || *~ Ar iftirāʾ* إفتراء [*#fry* iftiʿāl VIII msd.] birine yalan isnatta bulunma < *Ar farā* فرا yardı, yırttı, suçladı

›› iftiracı

← MÜFTERİ

iglu [Özön 1961] *ʿiglu: Eskimoların kardan kulübesi.* || *~ İng igloo* buzdan eskimo evi ~ *Inuit iglu* ev

›› igloo

ignore [Mil 2002] *Ümit Karan'ı ʿignore eden - yok sayan - Fatih Terim* || *~ İng ignore* bilmezden veya tanımazdan gelmek ~ *Fr ignorer* bilmemek ~ *Lat*

Levent Şahverdi Arşivi

ignorare a.a. << ***HAv*** ****ne-gnō-rō-*** < ***HAv*** ****gnō-*** bilmek → NOT

† Güncel Türkçe sözcük, Fransızca biçim ile İngilizce anlam ve telaffuzun keyfî bir karışımıdır.

iguana [Mil 1964] *Festivale katılacağını bildiren filmler arasında şu filmler vardır: B. Amerika 'İguana Gecesi'* || ~ ***İsp*** *iguana* Güney Amerika'ya özgü büyük kertenkele ~ ***Karib*** *iwana* a.a.

† Orta Amerika yerli dillerinden.

iğ [ETü: Kaş 1073] *¯īk: al-miġzal* [iğ] *(...)* <¯yīk bunun değişik sesletimidir.> || << ***ETü*** *īg/yīg/yīk* iğne, iplik eğirme aygıtı

← IĞNE, YİV

iğbirar [Men 1680] *¯ığbirār: Indignatio, pulvere inquinatio.* || ~ ***Ar*** *iġbirār* إغبرار [*#ġbr* ifʿilāl XI msd.] toza bulanma, bozulma, gücenme < ***Ar*** *ġabira* غَبِرَ toz-landı, gücendi → GUBAR

† Arapça fiilin az rastlanan *ifʿilāl* (XI) veznindedir.

← MUĞBER

iğde [ETü: Kaş 1073] *¯yigde: ai-ġubayrā* <iğde. *Oğuz Türkmenleri bu sözcüğü ¯yigte şeklinde telaffuz eder.*> || << ***ETü*** *yigde* iğde ağacı ve meyvesi, zizyphus

← ÇIĞDEM

iğdiş [ETü: Kut 1069] *men ¯igdiş kuluŋ men tapuġçı seniŋ* [hizmetkâr kulun hizmetçinin senin] | [OTü: İMüh <1310] *¯igdiş: al-muwallad* [soylu olmayan, melez, piç] | [Men 1680] *¯ığdış* اغدش *an ¯ığdıc* اغدج, *communiter* [daha çok] *¯igdıc* اكدج: *Equus castratus* [hadım edilmiş aygır] || << ***ETü*** *igdiş* hane halkından olup kandaş olmayan kişi, besleme, halayık, köle < ***ETü*** *igid-* beslemek, yetiştirmek *+lş* → EĞİT-

iğfal [Men 1680] *¯ığfāl: gafil e.* | [TDK8 1988] *¯iğfal: Bir kadını veya genç kızı evlenme vaadiyle aldatma.* || ~ ***Ar*** *iġfāl* إغفال [*#ġfl* ifʿāl IV msd.] gafil kılma, aldatma, kandırma < ***Ar*** *ġafala* غفل habersiz idi, aymadı → GAFLET

›› muğfel

iğne [ETü: Kaş 1073] *¯yigne: al-ibra* [iğne] | [Kıp: İdr 1312] *¯īne: al-ibra* || << ***ETü*** *igne/yigne* küçük iğ, iğne < ***ETü*** *īg/yīg* iğ, büyük iğne → IĞ

›› iğneci, iğnele-

iğren|mek [ETü: Kaş 1073] *er etni ¯yigrendi* <adam etin çiğ olduğunu düşünerek yemekten iğrendi> | [SN 1354] *Baḫīlūŋ görenler yüzin ¯yigrenür / İşidenler anuŋ sözin ¯yigrenür* | iğrenç "tiksinti (ad)" [LO 1876] *¯iğrenc: ikrah (...) ¯iğrenclik: zebzebe, tereddüd, istikrah.* || << ***ETü*** *yigren-* tiksinmek < ***ETü*** ****yigir/*yigiz*** *+(g)An-* ≈? ***ETü*** *yig* çiğ (et) → ÇIĞ

† Karş. ***Moğ*** *cigir-/cigsi-* (a.a.).

›› iğrenç, iğrendir-, iğrenil-, iğrenme

iğtişaş "kargaşalık" [YOsm: KT 1900] *¯iğtişāş: kargaşalık manasıyla kesr-i istimal ise de, Arabide böyle bir manası olmayıp, manayı sahihi (...) bir hilekârın nasihatine kanmadır.* || ~ ***Ar*** *iġtişāş* إغتشاش [*#ġşş* iftiʿāl VIII msd.] kandırılma, hileye kanma < ***Ar*** *ġaşşa* غَشَّ kandırdı, hile yaptı → TAĞŞİŞ

† Türkçeye özgü "kargaşalık, siyasi huzursuzluk" anlamı, otoriteye karşı her türlü direnişi "kandırılma" olarak tanımlayan klasik Osmanlı bakış açısına uygundur.

iğva [Sad 1574] *şeytānın ¯iğvāleri (...) ol fitne-engîzler ¯iğvāsi ile* || ~ ***Ar*** *iġwā'* إغواء [*#ġwy* ifʿāl IV msd.] kandırma, baştan çıkarma < ***Ar*** *ġayya* غَيَّ kandı, baştan çıktı → GAYYA

ihale [LO 1876] *¯ihāle: Havale, sipariş, ısmarlamak. Tahvil etmek.* | [Göv 1930] *¯İhale: Bir işi birine terk. Müzayede veya müzayedeye çıkarılan bir şeyi talibine verme.* || ~ ***Ar*** *iḥāla(t)* إحالة [*#ḥwl* ifʿāla(t) IV msd.] döndürme, alacaklıyı başkasına yönlendirme, borcu devretme < ***Ar*** *ḥāla* حَالَ bir halden diğerine geçti, değişti, döndü → HAL[1]

›› ihaleten

ihanet "aşağılama, düşmanlık" [Fer <1451] *beni depdiler uyardılar, bu ¯ihānetile ḳatuŋa getürdiler* | "a.a." [Men 1680] *¯ihānet: ɣorlamak, hakâret e., ġarez, düşmenlik. (...) ¯ihānetü χıyānet üzere olanlar.* | "... hıyanet" [KT 1900] *¯ihānet: 1. tahkir ve istihfaf etme, haksızlık, 2. hıyanet etme.* || ~ ***Ar*** *ihāna(t)* إهانة [*#χwn* ifʿāla(t) IV msd.] aşağılama, horlama, küçük düşürme < ***Ar*** *hāna* هَانَ alçak ve önemsiz idi, ucuz idi → EHVEN

† Asıl anlamı "aşağılama, hakaret etme" iken Türkçe kullanımda "hıyanet etme" anlamı ağır basmıştır.

ihata [Dan 1360] *Kāfirler ol ṭaġ etrāfın ¯ihāta idüp ṭururlardı.* || ~ ***Ar*** *iḥāṭa(t)* إحاطة [*#ḥwṭ* ifʿāla(t) IV msd.] etrafını çevirme, kuşatma < ***Ar*** *ḥāṭa* حَاطَ çevirdi, çit çekti → HAYAT[2]

← MUHİT

ihbar [Hal 1477] *ṭuydurmak* [duyurmak] *¯iχbār ve iʿlām maʿnāsına.* | [Men 1680] *aχbārı sıhhatüŋüzı vel selāmetüŋüzi ¯ıχbār eyleŋ* [sağlık ve selamet haberlerinizi haber eyleyin] | ihbarcı [Cum 1949] *ortada bir olay, bir ¯ihbarcı, bir kaç da sanık var* || ~ ***Ar*** *iχbār* إخبار [*#χbr* ifʿāl IV msd.] haber verme, bildirme < ***Ar*** *χabara* خبر denedi, sınadı, bizzat deneyerek öğrendi → HABER

† 20. yy ortalarından bu yana sadece "resmi makamlara haber vermek" anlamında.

›› ihbarcı, ihbarname

← MUHBİR

ihdas "anlatı" [Gül 1317] *enbiyā ¯iḥdāṣuma çün ireler / evliyā destānlarum hem göreler* | [Men 1680] *¯ihdās: peydā e., īcād e.* || ~ ***Ar*** *iḥdāṯ* إحداث [*#ḥdṯ* ifʿāl IV msd.] meydana getirme, oluşturma, olay nakletme < ***Ar*** *ḥadaṯa* حدث oldu, vuku buldu → HADİS

›› muhdes

ihkak "tahkik ve teşhis etme" [Men 1680] *¯ıḥḳāḳ: Certò cognoscere ac dignoscere.* | "... hakkı icra etme" [LO 1876] *¯ıḥḳāḳ: Hakkı yerine getirmek. ¯ıḥḳāḳ-ı ḥaḳ: hakkını hakketmek.* || ~ ***Ar*** *iḥḳāḳ* إحقاق [*#ḥḳḳ* ifʿāl IV msd.] doğrusunu bulma, doğruyu yapma < ***Ar*** *ḥaḳḳa* حَقَّ doğru idi → HAK[1]

›› ihkak-ı hak

Levent Şahverdi Arşivi

← MUHİK

ihlal [Men 1680] *¯ıχlāl: Confusio & confundere, turbare.* || *~ Ar ixlāl* إخلال [*#χll* ifʿāl IV msd.] karıştırma, bulandırma, halel getirme < *Ar χalla* خَلَّ bozdu, hasar verdi → HALEL

›› muhıl

ihlas [AşP 1330] *pes gerek χayrāt-ıla ¯ıχlāş ola / ol iş issi ḥaḳ katında χāş ola* || *~ Ar ixlāṣ* إخلاص [*#χlṣ* ifʿāl IV msd.] 1. kurtarma, kurtuluş, 2. samimiyet, doğruluk < *Ar χalaṣa* خَلَصَ arındı, kurtuldu → HALAS

← MUHLİS

ihmal [Marz 1380] *sözüme kulak dut, her ne dirsem ¯ihmāl kılma* || *~ Ar ihmāl* إهمال [*#hml* ifʿāl IV msd.] kendi haline bırakma, boş verme < *Ar hamal* هَمَلَ kendi başına bırakılmış (deve veya davar)

›› ihmalci, mühmel

ihraç [Gül 1317] *çünki āyetden ḥadīs ¯iχrāc idem* | ihracat "harcama" [Sel 1600] *şimden girü işrāfāt ve ¯iχrācāt taχfīf olunup* [masraf ve harcamalar hafifletilip], *iṭlāfātdan hazer edesüz* | "... dış satım" [YOsm: Şin 1863] *Memālik-i Osmaniyenin vukūʿ bulan idχālāt ve ¯iχrācātının gümrükçe defterlerinin tutulmakta olduğundan* || *~ Ar ixrāc* إخراج [*#χrc* ifʿāl IV msd.] çıkarma, harice atma < *Ar χaraca* خَرَجَ çıktı → HARİÇ

›› ihracat

ihram [MEd y. 1300] *muḥrim boldı er, yaʿnī ¯iḥrām badı* [ihram bağladı] | ehram "Erzurum ve Bayburt yöresine özgü kadın giysisi" [<1930] || *~ Ar iḥrām* إحرام [*#ḥrm* ifʿāl IV msd.] 1. yasaklama, 2. yasak yere veya hareme girme, özellikle hac esnasında harem-i şerife girme, 3. hac giysisi < *Ar ḥarama* حَرَمَ yasakladı → HAREM

›› ehram

ihsan [AtH <1250 (1444)] *anıŋ birr u cüdı, badiʿ ¯iḥsānı* [onun iyiliği ve cömertliği, eşsiz ihsanı] || *~ Ar iḥsān* إحسان [*#ḥsn* ifʿāl IV msd.] güzellik yapma, karşılıksız verme, hediye < *Ar ḥasuna* حَسُنَ güzel idi → HÜSN

›› muhsin

ihsas [Sad 1574] *ʿalāim-i ¯ıhsās buyuruldukte* [anlama/hissetme alametleri gösterildiğinde] | [KT 1900] *¯ihsās: ('his'den heman farkı olmayıb, 'hissetdirme' manasını ise Arabîde asla ifade etmediğinden, o mana ile kullanılmamalı)* || *~ Ar iḥsās* إحساس [*#ḥss* ifʿāl IV msd.] hissetme, algılama, sezme < *Ar ḥassa* حَسَّ duydu, kokladı → HİS

† Öteden beri "sezme, algılama" anlamındayken, 20. yy başlarına doğru "sezdirme, hissettirme" anlamı öne geçmiştir.

ihtar [Sad 1574] || *~ Ar ixṭār* إخطار [*#χṭr* ifʿāl IV msd.] uyarma < *Ar χaṭara* خَطَرَ dikildi, aydı, duygu veya düşünceye kapıldı → HATIR[1]

›› ihtarname

← MUHTIRA

ihtida [Men 1680] *¯ihtidā: doğrı yol bulmak* || *~ Ar ihtidāʾ* إهتداء [*#hdy* iftiʿāl VIII msd.] doğru yola gitme, mec. İslamı kabul etme < *Ar hadā* هَدَا yol gösterdi, uğurladı → HİDAYET

← MÜHTEDİ

ihtikâr [İrşM 1387] *¯iḥtikār kılmak ādemī yigen nerseni takı cānāvar* || *~ Ar iḥtikār* إحتكار [*#ḥkr* iftiʿāl VIII msd.] (özellikle buğdayda) stokçuluk veya istifçilik yapma, fiyat artışı beklentisiyle gıda maddesini stokta tutma < *Ar ḥakara* حَكَرَ stokçuluk yaptı, buğdayı elinde tuttu *~ Aram ḥākar* חכר kiralama, özellikle buğday cinsinden ödenen arazi kirası

← MUHTEKİR

ihtilaç [BV <1405] || *~ Ar ixtilāc* إختلاج [*#χlc* iftiʿāl VIII msd.] kıvranma, spazm < *Ar χalaca* خَلَجَ kıvrandı → HELECAN

ihtilaf [Rab 1310] *ʿUlemālar arasında ¯ixtilāf bar, zebīḥ* [kurban edilen] *ismāʿil mü ya İshāk mu?* || *~ Ar ixtilāf* إختلاف [*#χlf* iftiʿāl VIII msd.] 1. (gün ve gece gibi) zıt şeylerin ardarda gelmesi, alternasyon, 2. zıtlık, karşıtlık < *Ar χalafa* خَلَفَ ardından geldi, yerine geçti, karşıt idi → HALEF

›› ihtilaflı

← MUHTELİF

ihtilal [SülÇ 1409] *Līk her yirde ki ola ¯ixtilāl/ Luṭf idüp ışlāḥ ide ehl-i kemāl* | [Men 1680] *¯ıxtilāl: Turbatio, confusio, alteratio, laesio. (...) sulhuŋ ¯ıxtilāline bāʿıs oldular* [barışın bozulmasına yol açtılar] | [LO 1876] *¯ıxtilāl: ihlal-i asayiş, hercümerc.* | [TDK1 1945] *¯ihtilāl: (..) 2. Devrim.* || *~ Ar ixtilāl* إختلال [*#χll* iftiʿāl VIII msd.] bozulma, fesat, kargaşa < *Ar χalla* خَلَّ bozdu, hasar verdi → HALEL

† 1900'de basılan Kamus-ı Türki'de *ihtilal* sözcüğünün bulunmaması, sansüre işaret eder. Bu husus, sözcüğün siyasi anlamının bu tarihte dahi yaygın olduğunu düşündürür.

›› ihtilal komitesi, ihtilalci

ihtilat [SN 1354] *Yavuz ḳavm ile étmeye ¯ixtilāṭ* [kötü insanlarla birlikte olmaya] | [Men 1680] *¯ıxtilāṭ: Commixio, confusio, perplexitas* [kargaşa, karışıklık]. *& suhbet: bir kimse ile müdāvemet ü mülāzemet. Conversatio, consuetudo, commercium* [görüşüp beraber iş yapma]. || *~ Ar ixtilāṭ* إختلاط [*#χlṭ* iftiʿāl VIII msd.] karışma < *Ar χalaṭa* خَلَطَ kardı → HALT

← MUHTELİT

ihtimal [Marz 1380] *uşbu sözüŋ eger ¯iḥtimāl-i muḥāl degüldür ve anuŋ taşavvurı ʿaḳla sığar* | [Taz 1482] *ne bildügine ¯ıḥtimāl-i zevāl var, ve ne de ʿilmünde taġayyür ü intiḳāl var* || *~ Ar iḥtimāl* إحتمال [*#ḥml* iftiʿāl VIII msd.] 1. yüklenme, yük taşıma, 2. mantıkta olabilirlik < *Ar ḥamala* حَمَلَ taşıdı, yüklendi → HAML

›› ihtimal hesabı, ihtimal ver-, ihtimaliyat

← MUHTEMEL

ihtimam [Fer <1451] *Meymüne melikeniŋ bu ¯ihtimāmından ʿazīm üşendi, tenine lerze düşdi.* || *~ Ar ihtimām* إهتمام [*#hmm* iftiʿāl VIII msd.] önemseme, ilgilenme; ilgi < *Ar hamma* هَمَّ önemsedi, ilgilendi → EHEMMİYET

Levent Şahverdi Arşivi

ihtira [Taz 1482] *Mübdiʿdür ki ¯ıχtirāʿına şüret ü timsāl gerekmez* | ihtira beratı "patent" [Cum 1930] *Almanya'da bir ¯ihtira beratı idarehanesi Türkiye'de mümessil arıyor.* || ~ *Ar ixtirāʿ* اِختراع [*#χrʿ* iftiʿāl VIII msd.] bulma, yaratma, kurma, icat etme < *Ar aχtaraʿa* [VIII f.] buldu, yarattı

† Arapça sözcüğün basit kökü mevcut değildir. Karş. *Aram χāraʿ* "zeki, becerikli, üretken" <*χaraʿa* "zeki idi".

›› ihtira beratı, muhteri

ihtiram [Gül 1317] *ululara ¯ihtirām eylemeye / kimse hakkında eyü söylemeye* | [Sel 1600] *bu tekrīm ü ¯ihtirām selef pādişāhlarından daχı vāķıʿ olmamışdur* || ~ *Ar ihtirām* اِحترام [*#ḥrm* iftiʿāl VIII msd.] hürmet etme, saygı gösterme < *Ar ḥarama* حَرَمَ yasakladı → HAREM

›› ihtiram kıtası

← MUHTEREM

ihtiras "Fr *passion* karşılığı" [YOsm: Göv 1930] *¯ihtiras: Şiddetli arzu, aşk, kin, nefret v.s.* || ~ *Ar ihtirāṣ* اِحتراص [*#ḥrṣ* iftiʿāl VIII msd.] şiddetle isteme, arzulama < *Ar ḥaraṣa* حرص şiddetle istedi, arzuladı → HIRS

† *Muhteris* ve *muhteres* biçimleri Arapçada mevcut olduğu halde fiilin *ifti'āl* mastarına 20. yy.'dan önce rastlanmaz.

›› ihtiraslı

← MUHTERİS

ihtiraz [Kab 1432] *bunlar ẕarūrīdür ki ādem bunlardan ¯ıhtirāz idüp sakınsa olmaz, elbette gelür* || ~ *Ar ihtirāz* اِحتراز kaçınma, kendini koruma < *Ar ḥaraza* حَرَزَ sakladı, korudu

ihtisap [Men 1680] *¯ıhtisāb: Reputare, annumerare* [sayma], *in computum referre* [hesaba katma]. || ~ *Ar ihtisāb* اِحتساب [*#ḥsb* iftiʿāl VIII msd.] sayma, hesap etme, hesaba katma < *Ar ḥasaba* hesap etti → HESAP

ihtisas "özgül olma" [Sad 1574] || "... uzmanlaşma, uzmanlık" [YOsm: KT 1900] *¯ıχtisās: Fr. spécialité. Erbāb-ı ¯ıχtisās: Fr. spécialistes.* || ~ *Ar ıχtişāṣ* اِختصاص [*#χṣṣ* iftiʿāl VIII msd.] seçkinleşme, seçilmişlik < *Ar χaṣṣa* خَصَّ seçti, ayırdı → HUSUS

† "Hissetme" anlamında *ihtisas* احتساس ayrı kelimedir.

›› ihtisas yap-

ihtişam "maiyet ve hizmetçi sahibi olma, debdebe, şaşaa" [Fuz 1535] *Taḳrīr edenlere sebeb-i ʿızzü ¯iḥtişām / taḥrīr edenlere şeref-i rüzigārdur* || ~ *Ar *ihtişām* اِحتشام [*#ḥşm* iftiʿāl VIII msd.] < *Ar ḥaşam* حشم maiyet, hizmetçiler → HAŞMET

† Arapçada bu anlamda kullanılmadığı halde, Osmanlı ıstılahında erken tarihten itibaren günümüzdeki anlamıyla yaygın kullanımdadır. Karş. *Ar ihtişām* "utangaç olma, hicap duyma".

›› ihtişamlı

← MUHTEŞEM

ihtiva [Sad 1574] *fehvā-i seʿādet ¯ihtivāsı üzre* [saadet içeren sözü üzere] || ~ *Ar ihtiwāʾ* اِحتواء [*#ḥwy* iftiʿāl VIII msd.] toplama, kapsama, içerme < *Ar ḥawā* حوا topladı → HAVİ

← MUHTEVA, MUHTEVİ

ihtiyaç [AşP 1330] *¯ihtiyācı yoğ-idi hiç nesneye* || ~ *Ar ihtiyāc* اِحتياج [*#ḥwc* iftiʿāl VIII msd.] gereksinme < *Ar ḥāca* حاج gerekti → HACET

›› ihtiyâc

← MUHTAÇ

ihtiyar "seçme ... seçkin" [AşP 1330] *cevr ü mihnet ¯ıχtiyār etmiş idi* [zahmet ve sıkıntı seçmiş idi] *(...) naḳşını bilmekle oldı ¯ıχtiyār* [eksikliğini bilmekle seçkinleşti] | "... seçim" [Fer <1451] *Bu yigit senüŋ sarayuŋa ¯ıχtiyārıla* [kendi seçimiyle] *girmedi. Anı ben zörıla getürdim.* | "... yaşlı kişi" [Men 1680] *¯ıχtiyār turcicé sumitur pro senex, annosus* [halk dilinde "yaşlı kişi" anlamında kullanılır] *(...) ¯ıχtiyārlık: Senectus. (...) ¯ıχtiyārlanmak: Senescere. ¯ıχtiyārlanmış: Senex factus.*" || ~ *Ar ıχtiyār* اِختيار [*#χyr* iftiʿāl VIII msd.] 1. (masdar) seçme, seçim, seçme yeteneği, özgür irade, 2. (sıfat) seçkin, hayırlı < *Ar χāra* خارَ seçti, tercih etti → HAYIR

† Türkçedeki özel kullanımı, "seçkin kişi, hayırlı kişi" anlamından türemiştir. † *İhtiyar heyeti* deyimi "seçim kurulu" anlamındadır.

›› gayri ihtiyarî, ihtiyarî, ihtiyarla-, ihtiyarlık

← MUHTAR

ihtiyat [Tezk 1341] *vargıl eyitgil üstādıma, dakı yigrek ¯iḥtiyāṭ eylesün* [daha tedbirli olsun] ‖ ~ *Ar ihtiyāṭ* اِحتياط [*#ḥwṭ* iftiʿāl VIII msd.] kuşanma, tedbirli olma < *Ar ḥāṭa* حاطَ kuşattı → HAYAT[2]

›› ihtiyaten, ihtiyatî, ihtiyatlı

ihtiyoloji [Mil 1958] *Donanmada, sünger sanayiinde ¯ihtiyoloji ve oşeanografi sahalarında daima balık adamlardan istifade ediliyor.* || ~ *İng ichthyology / Fr ichtyologie* balık bilimi < *EYun ıχthýs ıχθύς* balık → +LOG

›› ihtiyolog, ihtiyozor

ihvan [GülM 1429] *ṭuʿmā-i ¯ıχvān-i şeyāṭīn* [şeytanların kardeşlerinin gıdası] || ~ *Ar ıχwān* اِخوان [*#Aχw* fiʿlān çoğ.] kardeşler, kardeşlik < *Ar aχ* أخ [t.] kardeş → AHİ

ihya [Dan 1360] *¯ihyā ola, okunup meclislere şöhret ola* | [ÖM 1437] *Kefil olursa ḳādirdür bugün ¯ihyā-yı mevtāya* [ölüleri diriltmeye] || ~ *Ar ihyāʾ* اِحياء [*#ḥyy* ifʿāl IV msd.] can verme, diriltme < *Ar ḥayya* حَيَّ canlı idi, dirildi → HAYAT[1]

›› Muhittin, muhyi

ihzar [Fer <1451] *sīnilerle tebsilerle ¯iḥżār etdiler ki demeğe yaramaz* || ~ *Ar iḥḍār* اِحضار [*#ḥḍr* ifʿāl IV msd.] hazır etme, huzura getirme < *Ar ḥaḍara* حضر hazır idi, şimdi ve burada idi → HUZUR

ika [Fer <1451] *Ḥaḳ teʿālā anuŋ ¯īḳāʿına ḳādirdür* || ~ *Ar īḳāʿ* إيقاع [*#wḳʿ* ifʿāl IV msd.] vaki kılma, gerçekleştirme, oldurma < *Ar waḳaʿa* وَقَعَ düştü, oldu → VUKU

Levent Şahverdi Arşivi

ikame [Men 1680] ¯*ıḳāmet* اقامة: *(...)* ¯*ıḳāmeti hudūd* [ceza belirlemek], *beyyine* ¯*ıḳāmet e.* [delil getirmek], ¯*ıḳāmeti şuhūd* [şahit getirmek], *mahalli* ¯*ıḳāmet* | [KT 1900] ¯*iḳāme* اقامه: *ikāmet ile aynı lugat olduğu halde lisanımızda mana ve mahalli istimali büsbütün ayrıdır.* || ~ *Ar iḳāma(t)* إقامة [*#ḳwm* ifʿāla(t) IV msd.] 1. idame etme, sürdürme, 2. ortaya koyma, sabitleme, 3. yerleşme, yerleştirme < *Ar ḳāma* قام ayağa kalktı, durdu → KAMET

← İKAMET (MUKİM)

ikamet [Fer <1451] *Bu ısızlikde* [ıssız yerde] *ittihāz-ı vatan u* ¯*iḳāmet nedür?* | [Men 1680] *mahalli* ¯*ıḳāmet: Locus residentiae.* || ~ *Ar iḳāma(t)* إقامة [*#ḳwm* ifʿāla(t) IV msd.] → İKAME

† Arapça gramere göre *ikame* sözcüğünün varyant yazımı iken Türkçede anlamı ve telaffuzu en geç 19. yy.'da ayrışmıştır.

›› ikametgâh

← MUKİM

ikaz [Sad 1574] *nice fitneyi* ¯*īḳāẓ eyledi ise yine öylece defʿ etsün* [fitneyi nasıl uyandırdıysa öyle gidersin] || ~ *Ar īḳāẓ* ايقاظ [*#yḳẓ* ifʿāl IV msd.] uyandırma, uyarma < *Ar yaḳaẓa* يقظ uyandı, uyanık idi

← TEYAKKUZ (MÜTEYAKKIZ)

ikbal [AşP 1330] *şād olasın devlet ü* ¯*iḳbāl-ile* || ~ *Ar iḳbāl* إقبال [*#ḳbl* ifʿāl IV msd.] ilerleme, öne gitme, (mec.) talihi yaver gitme < *Ar aḳbala* أقبل [IV f.] yöneldi, ilerledi, şansı yaver gitti < *Ar ḳabala* قبل yöneldi → KABUL

›› ikbalperest, mukbil

ikebana [Mil 1965] *Son yıllarda sık sık adı geçen* ¯*'İkebana' Japon stili çiçek tanzimi hakkında bilgi vermenizi rica ederim.* || ~ *Jap ikebana* Japonlara özgü çiçek düzenleme sanatı § *Jap ike* tanzim, düzenlem + *Jap bana* çiçek

iken [Fer <1451] *pīr-*¯*iken yiğit oldı* || << *ETü erken* vaktinde, vakitlice, iken → ERKEN

† *ETü erken* sözcüğünün anlam ayrışmasına uğramış TTü varyantıdır.

iki [ETü: Or 735] *üze kök teŋri asra yagız yir kılındukda* ¯*ekin ara* [ikisi arasında] *kişi oglı kılınmış* || << *ETü eki/ekki* 2

›› ikinci, ikincil, ikişer

← İKİLEM, İKİNDİ, İKİRCİK, İKİZ

ikilem [YTü: Fel 1942] ¯*ikilem = Kıyası mukassim* = [Fr.] *Dilemme* | [YTü: TDK1 1945] ¯*ikilem: İki şıkkı bulunan ve her ikisinin vargısı aynı olan tasım.* ‖ < *TTü iki-le- +Im* < *TTü iki +lA-* → İKİ

† *Fr dilemme* (a.a.) sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

ikindi "ikinci" [ETü: Or 735] *yadag süsin* ¯*ikinti kün kop ölürtim* [yaya askerini ikinci gün hep öldürdüm] | "... ikinci namaz vakti" [ETü: Kaş 1073] ¯*ékindi neŋ: aş-ṣānī* [ikinci şey] ... *waḳt ṣalāti'l-aṣr* [öğle namazı zamanı] || << *ETü ikinti* ikinci < *ETü iki/éki/ékki* iki → İKİ

† Clauson'a göre buradaki *+ntI* eki, daha sonra kullanıma giren *+lnç* ordinal ekinin özgün biçimi olabilir (°Claus 111).

ikircik [ETü: Man <900] ¯*ikirçgü köŋül* [tereddütte kalmış gönül] | ikirçgün [ETü: Kaş 1073] ¯*ikirçgün ış* [tereddütlü iş], *köŋlüm* ¯*ikirçgün boldı* [gönlüm tereddüt etti] | ikircün [Kel-TS <1347] ¯*ikircünlik ve gümān gönline düşdi* | [Ana 1932] ¯*ikincilikli (Niğde);* ¯*ikicikli (G. Antep): tereddütlü."* || << *ETü ikirçgü* ikilik, tereddüt < *ETü ikiz +gU* → İKİ

† Ünsüz öncesi pozisyonda *ETü /z/ > /r/* değişimi tipiktir. Ancak */ç/* arasesi anlaşılamadı. † TTü halk ağızlarında görülen bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yazı diline aktarıldı.

›› ikircikli, ikircim

ikiz [ETü: Kaş 1073] ¯*ékkiz oğlan: at-tawāmān* [ikizler] || << *ETü ékkiz* ikiz < *ETü ékki* iki *+lz* → İKİ

† *+lz* ekinin işlevi belirsizdir. Karş. *Moğ ikere* (a.a.).

›› ikizkenar

iklim [AşP 1330] *yidi* ¯*iḳlīm üzre ḥukmin yöridür* [yedi diyar üzere hükmünü yürütür] | [Tezk 1341] *ben Belh* ¯*iḳlīmin* [diyarını] *virdüm, satun aldum* | "... atmosfer şartları" [YOsm: Bas 1873] *klimatoloji yani ahval-i* ¯*iḳlīmiyyeye dair bazı malūmat* ‖ ~ *Ar iḳlīm* إقليم [*#ḳlm*] yeryüzünün bölündüğü yedi kuşağın her biri, diyar, ülke ~ *EYun klima* κλίμα 1. eğim, 2. güneş ışınlarının eğimi, iklim kuşağı ☼ Ptolemaios, Yun. coğrafyacı (MS 90-168). < *EYun klinō* κλίνω eğimli olmak, yatmak *+ma(t)* << *HAv *kli-n-yo-* < *HAv *klei-* a.a.

† Türkçe güncel anlamı 19. yy sonlarında *Fr climat* etkisiyle değişmiştir. † Batı dillerine Latince vasıtasıyla Yunancadan alınmıştır. Aynı kökten *EYun klinē* "yatak".

›› iklimle-, iklimlendir-, iklimsel

← KLİMA, KLİNİK (CLİENT, POLİKLİNİK), KLİYANTEL

ikmal [Sad 1574] *sedd-i süğūr ve ıslāh-ı* ʿ*umūr-i cumhūr levāzimini* ¯*ikmālden soŋra* [sınırların tahkimi ve halkın işlerinin ıslahı için gerekenleri tamamladıktan sonra] || ~ *Ar ikmāl* إكمال [*#kml* ifʿāl IV msd.] bütünleme, tamamlama, kemale erdirme < *Ar kamala* كمل bütün idi, erdi → KEMAL

ikna [LO 1876] ¯*iknāʿ*: *Kani etme, kandırma.* || ~ *Ar iḳnāʿ* إقناع [*#ḳnʿ* ifʿāl IV msd.] kani etme, doyurma < *Ar ḳanaʿa* قناعة doydu → KANAAT

›› ikna odası, mukni

ikon [Cum 1932] *kiliselere ait muhtelif* ¯*ikon ve kürsüler* | [Cum 1936] *çok eski* ¯*ikonalar, portatif gramofon plaklarile* ‖ ~ *Fr icone* simge, temsil (≈ *Yun ikóna* εικόνα a.a., özellikle kiliselerde bulunan kutsal tasvir) ~ *EYun eikōn* εικών resim, suret, tasvir << *HAv *weik-on-* < *HAv *weik-*[3] benzemek, benzer olmak

›› ikona, ikonik, ikonografi, ikonografik, ikonoloji, ikonolojik, ikonostasis

← İKONOKLAST

Levent Şahverdi Arşivi

ikonoklast [Mil 1989] *Yeniliğin moda kavramı çerçevesinde üretilip üretilmediğini ve ¯ikonoklastik öğeler içerip içermediğini araştırmaksızın...* || ~ ***Fr*** *iconoclaste* / ***İng*** *iconoclast* I. Bizans'ta kilise tasvirlerini yasaklayan akıma mensup, 2. put kırıcı, yerleşik adetlere karşı gelen ~ ***OYun*** *eikonoklástēs εἰκονοκλάστης* ikon kırıcı § ***EYun*** *eikōn εἰκών* tasvir, ikon + ***EYun*** *klastēs κλαστής* kıran (< ***EYun*** *kláō κλάω* kırmak +*l*°) → İKON

›› ikonoklastik, ikonoklazma

ikrah "nefret etme, tiksinme" [ÖM 1437] *Meyden ¯ikrāh eylemez gāfil degül ẋammārdan* || ~ ***Ar*** *ikrāh* اكراه [*#krh* ifʿāl IV msd.] zorla ve rızası hilafına iş yaptırma, iğrenme < ***Ar*** *kariha* كَرِهَ iğrendi, nefret etti → KERH

ikram [AşP 1330] *farz ü vācibdür kim ¯ikrām eyleye* | [YusZ <1377] *pādişāh anlara ¯ikrām eyledi, geldüñüz şād diyübeni söyledi* || ~ ***Ar*** *ikrām* اكرام [*#krm* ifʿāl IV msd.] yüceltme, ağırlama < ***Ar*** *karuma* كَرُمَ yüceldi → KEREM

›› ikramiye

← MÜKRİM

ikrar [CodC 1303] *confessio - Fa: atref - Tr: ¯ykrar ¯iẋrar berdi* [ikrar verdi] || ~ ***Ar*** *iḳrār* اقرار [*#ḳrr* ifʿāl IV msd.] evet deme, onaylama < ***Ar*** *ḳarra* قَرَّ durdu, yerleşti, karar kıldı → KARAR

ikraz [Men 1680] *¯ıḳrāz: ödünç virmek.* || ~ ***Ar*** *iḳrāḍ* [*#qrḍ* ifʿāl IV msd.] faizle borç verme < ***Ar*** *ḳarḍ* faizle verilen borç → KARZ

›› ikrazat

iksir [AşP 1330] *bularuŋ toprağı ¯iksīr olur* || ~ ***Ar*** *iksīr* اكسير [*#ksr*] damıtılarak elde edilen öz ~ ***EYun*** *eksairesis ἐξαίρεσις* (içinden) çıkarma, süzüp alma < ***EYun*** *eksairéō ἐξαιρέω* (içinden) çıkarmak, süzüp almak +*sis* < ***EYun*** *ek+ ʰairéō ἁιρέω* almak, kapmak, tutmak → KATARSİS

ikta [Sad 1574] *temlīk ü ¯ıḳtāʿ ittı* [mülk ve pay verdi] || ~ ***Ar*** *iḳtāʿ* اقطاع [*#ḳṭʿ* ifʿāl IV msd.] kesme, pay verme, tımar olarak arazi verme < ***Ar*** *ḳaṭaʿa* قَطَعَ kesti → KAT[2]

iktibas [Men 1680] *¯ıktibās: ʿilm öğrenmek, kesb e., faidelenmek* || ~ ***Ar*** *iḳtibās* اقتباس [*#ḳbs* iftiʿāl VIII msd.] alma, aktarma, faydalanma < ***Ar*** *ḳabasa* قبس (ateş, bilgi, bulaşıcı hastalık) aldı, kaptı, aktardı

iktidar [Taz 1482] *kanı ol müknet ü ¯iḳtidārları?* || ~ ***Ar*** *iḳtidār* اقتدار [*#ḳdr* iftiʿāl VIII msd.] kudretli olma, gücü yeter olma < ***Ar*** *ḳadara* قَدَرَ gücü yetti → KADİR[1]

›› iktidarsız

← MUKTEDİR

iktifa [Yad <1421?] *sığırın sade yağıyla pişüreler veya şirūğan ile tenhā ¯iktifā ideler* || ~ ***Ar*** *iktifāʾ* اكتفاء [*#ḳfw* iftiʿāl VIII msd.] yetinme, yeterli sayma < ***Ar*** *kafā* كفا kifayet etti, yetti → KİFAYET

iktiran [Sad 1574] || ~ ***Ar*** *iḳtirān* اقتران [*#ḳrn* iftiʿāl VIII msd.] eşleşme, çift koşulma, beraber olma < ***Ar*** *ḳarana* قَرَنَ eşleştirdi, çift koştu → KARİN

›› mukarenet

iktisap [Sad 1574] *rāh-i ¯iktisāb-i ʿulūmde* [ilim edinme yolunda] || ~ ***Ar*** *iktisāb* اكتساب [*#ksb* iftiʿāl VIII msd.] edinme, kazanma < ***Ar*** *kasaba* كسب kazandı, edindi → KESP

iktisat [YOsm: KT 1900] *¯iḳtiṣād: 1. itidal üzere hareket, hadd-i vasatîye riayet, 2. tasarruf, idare. ilm-i ¯iḳtiṣād: ilm-i idare, ilm-i servet. Fr. économie.* || ~ ***Ar*** *iḳtiṣād* اقتصاد [*#ḳṣd* iftiʿāl VIII msd.] doğruyu hedefleme, mutedil olma < ***Ar*** *ḳaṣada* قصد I. hedefledi, yöneldi, 2. mutedil bir hızla yürüdü → KASIT

† 1870'lerde Fransızcadan alınan *ekonomi* sözcüğüne karşılık olarak bulunan Yeni Osmanlıca sözcüklerdendir; eski Osmanlıca sözlüklerde yer almaz. İlber Ortaylı'nın ifadesine göre Ahmed Cevdet Paşa tarafından bulunmuştur.

›› iktisadî, iktisadiyat, iktisatlı

iktiza [Tezk 1341] *maʿrifet havf ¯ıḳtiżā eyler, ve küfr cehl ¯ıḳtiżā eyler* || ~ ***Ar*** *iḳtiḍāʾ* اقتضاء [*#ḳḍy* iftiʿāl VIII msd.] icap etme, zorunlu kılma < ***Ar*** *ḳaḍā* قضا yargıladı → KAZA

← MUKTEZA

il [ETü: Or 735] *türük bodun ¯illedük ¯ilin içgınu ıdmış kaganladuk kaganın yitürü ıdmış* [Türk halkı devlet kıldığı devletin yıkılmasına, kagan kıldığı kaganın yitmesine izin vermiş] | "... memleket" [Gül 1317] *ne kişisin ¯ilde kim dirler saŋa* | "aşiret ... ülke ... vilayet" [LO 1876] *¯il: Aşiret, kabile: Turgut ili, Varsak ili. Bir ilin mesken ve mevası olan yer: Rum ili, Hamid ili. Mutlaka vilayet: Aydın ili, Sivas ili.* || << ***ETü*** *il* devlet → EL[2]

† Aynı sözcük TTü konuşma dilinde *el* şeklini alırken, idari dilde arkaizm olan *il* korunmuştur.

← İLÇE

il|mek [ETü: IrkB <900] *turña kuş tüşnekiŋe konmiş, tuymatın tuzakka ¯ilinmiş* [turna kuşu tüneğine konmuş, anlamadan tuzağa yakalanmış] | [ETü: Kaş 1073] *tiken tonıġ ¯ildi* [diken giysiye takıldı], *tiken toŋa ¯ilindi* [a.a.], *ékki neŋ birle ¯ilişdi* [iki şey birbirine takıldı], *ol meniŋ birle topık ¯ilişdi* [o benimle topuk takıştı (boy ölçüştü)] | [LO 1876] *¯iler tutar* [rabıtalı] || << ***ETü*** *il-* takılmak, tutmak, yakalamak

† Türkçenin temel fiillerinden biri olduğu halde, güncel dilde yalın hali sadece *iler tutar* deyiminde kullanılır.

›› iler tutar, ilin-

← İLGİ (İLGEÇ, İLGİNÇ), İLİK[2], İLİNEK, İLİNTİ, İLİŞ- (İLİŞKİ), İLMİK, ÜLKÜ

ila[1] [Sad 1574] *¯ilā hāzel-ān* [bu ana kadar] || ~ ***Ar*** *ilā* الى [bileşik adlarda] e kadar, ta ki (bağlaç)

›› ilamaşallah

← İLANİHAYE, İLELEBET

ilâ[2] [Sad 1574] *¯ıʿlā-i kelīmetullāh* || ~ ***Ar*** *iʿlāʾ* اعلاء [*#ʿlw* ifʿāl IV msd.] yükseltme < ***Ar*** *ʿalā* علا yüksek idi, yükseldi → ALİ

ilaç [Rab 1310] *Yūsuf aydı: anıŋ ¯ʿilācı ṣabr turur ṣabr kılġıl.* || ~ ***Ar*** *ʿilāc* علاج [*#ʿlc* fiʿāl msd.] ilaç, derman

›› ilaçla-

Levent Şahverdi Arşivi

← BİİLAÇ

ilah [AtH <1250 (1444)] *¯ilāhī öküş ḥamd ayuur men saŋa* [tanrım çok hamd ederim ben sana] || ~ ***Ar ilāh*** إله [*#Alh*] tanrı ~ ***Aram*** ʾ***elāh*** אֱלָהּ [*#Alh*] a.a. ~ ***İbr*** ʾ***elōah*** אֱלוֹהַּ [*#Al*] a.a.

† Diğer Sami dillerinde rastlanan ال biçimine karşılık אלה/الاه biçimi İbraniceye mahsustur.

›› gençlik ilahı, ilahlaş-

← ALLAH (ALİMALLAH, BİLLAHİ, BİSMİLLAH, ELHAMDÜLİLLAH, ESTAĞFURULLAH, EUZUBİLLAH, FENAFİLLAH, FESUPHANALLAH, HASBİNALLAH, İLLALLAH, İNŞALLAH, VALLAHİ, YALLAH), İLAHE, İLAHİ, İLAHİYAT, ULUHİYET

ilahe [Rab 1310] *aydı: ʿİsā ilāh turur, anası ¯ilāhe turur.* || ~ ***Ar ilāha(t)*** [f.] dişi tanrı, tanrıça < ***Ar ilāh*** tanrı → İLAH

ilahi "tanrım" [Kut 1069] *¯ilāhī küḍezgil menin̈ kön̈lümi* [Allahım koru benim gönlümü] | "... tanrısal" [EÇ <1683] *Bu bir sırr-ı ¯ilāhīdür.* | "... dinî teganni" [Men 1680] *¯ilāhī: (...) & Cantio spiritualis, hymnus.* || ~ ***Ar ilāhī*** الاهی tanrım (1. tekil şahıs iyelik ekiyle) & tanrısal (sıfat) → İLAH

ilahiyat [YOsm: KT 1900] *¯ilāhiyāt: felsefenin ulûhiyetden ve ulûhiyete müteallik meselelerden bahs eden kısmı* || < ***Ar ilāhī*** tanrıya dair *+āt* → İLAH

† ***Fr*** *théologie* karşılığı olarak türetilmiş Yeni Osmanlıca terimdir.

ilam [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *iʿlām* إعلام [*#ʿlm* ifʿāl IV msd.] bildirme, bildiri < ***Ar*** *aʿlama* أعلم [IV f.] bildirdi < ***Ar*** *ʿalama* علم bildi → İLİM

ilan [Men 1680] *¯ıʿlān e.: ızhār e., āşikāre e. Manifestare, publicare.* || ~ ***Ar*** *iʿlān* إعلان [*#ʿln* ifʿāl IV msd.] duyurma, açığa çıkarma < ***Ar*** *ʿalana* علن açığa çıktı, aşikâr oldu → ALENİ

›› ilan-ı aşk, ilan-ı harp, ilanen, küçük ilanlar

ilanihaye [LO 1876] *¯ilā ¯ġayrin-nihāye: Bitmez, tükenmez.* | [KT 1900] *¯ilā'n-nihāye: Son dereceye kadar.* || ~ ***Ar*** *ilā'n-nihāya(t)* إلا النهاية sonuna kadar → İLA[1], NİHAYET

ilave [Sad 1574] *¯ʿilāve-i ġumūm ve ziyāde-i hümūm oldı* [üzüntünün çoğalması ve gammın katmerlenmesi oldu] || ~ ***Ar*** *ʿilāwa(t)* علاوة [*#ʿlw* fiʿāla(t) msd.] 1. üstüne koyma, artırma, 2. üste konan, ek < ***Ar*** *ʿalā* علا yüksek veya üstün idi → ALİ

›› ilaveten

ilçe [YTü: CepK 1935] *¯ilçe = Kaza* [yönetim birimi] || < ***TTü*** *il* ülke, diyar *+çA* → İL

† Küçültme ekinin TTü olağan şartlarda *+ce* olması gerekirken sert sessizin korunması bilinçli bir arkaizm veya özensizlik örneğidir. Karş. *kızılca*, oğulca.

ile [ETü: Or 735] *inim köl tigin ¯birle sözleştimiz* [kardeşim Kültigin ile sözleştik] | [AşP 1330] *cehd ¯bile irdi irenler maḳṣūda* || << ***ETü*** ***birle*** ile, beraber (edat) < ***ETü*** *bir* → BİR

† ***Bir*** sözcüğünden arkaik *+lA* zarf ekiyle türetilmiştir (▫Erdal 1:403). TTü 14. yy.'a dek *birle*, daha sonra *bile* ve *ile* görülür.

← BİLE (BİLEK), BÖYLE, ÖYLE, ŞÖYLE

ilek [CodC 1303] *medulla - Tr: ¯jilek* [yilek] || << ***OTü*** *yilek* yemiş, özellikle incir veya incirin erkeği < ***ETü*** *yé-* *+AlAk* → YE-

← ÇİLEK

ilelebet [Naci 1896] || ~ ***Ar*** *ilā'l-abad* إلا البد ebede kadar, ebediyen → İLA[1], EBET

ilen|mek [ETü: Kaş 1073] *ol aŋar ¯ilendi* <bir meselede ona güvenip ona göre hareket ettikten sonra yanlışlığı ortaya çıktığı için ona sitem etti> | [Kıp: İdr 1312] *¯ilendi* <şiddetle kızdı anlamında olup daha ılımlı hoşnutsuzluk için kullanılmaz> | [Men 1680] *¯ilenmek: bed duʿā e.* || << ***ETü*** *ilen-* ayıplamak, sitem etmek

← İLENÇ

ilenç [ETü: Kaş 1073] *¯ilenç/ilenç: taʿyīr ...* || << ***ETü*** *ilenç* serzeniş, sitem, ayar < ***ETü*** *ilen-* *+(ln)ç* → İLEN-

ileri [ETü: Or 735] *yüzçe erig ¯ilgerü tezip bardı* [yüzce eri Doğuya kaçıp gitti] | [Kıp: CodC 1303] *andan yuldus ¯ilgari bardi* [yıldız ileri vardı] || << ***ETü*** ***ilgerü*** öne doğru, doğu < ***ETü*** **il* ? *+(g)ArU* <<? ***ETü*** *al-* → İLK

† ETü sözcük *bérü* "beri" < *bér-* "vermek" zıddıdır. Orijinal anlamının "benden (özneden) değil senden (muhataptan) yana olan" ve dolayısıyla "benden nispeten uzak olan" olduğu düşünülebilir.

›› ileri geri, ilerici, ilerisi, ilerle-, ilerlemeci, ilerlet-

ilet|mek [ETü: Or 735] *bu süg ¯élt tidi* [bu orduyu götür dedi] *(...) edgü söz sab ¯élti kelir* [iyi haber getirerek gelir] | [ETü: Kaş 1073] *ol kaġun evke ¯életti* [eve kavun götürdü] *(...) ¯életür, ¯éltip* ¦ [SVel <1320] *sıdḳ ile berk dut anuŋ etegin / kim seni ¯ilte ol Çalab'a degin* || << ***ETü*** *élt-/élet-* götürmek, taşımak

›› iletil-, iletim, iletiş-, iletki, iletti-

← ELTİ, İLETİ, İLETİŞİM, İLETKEN

ileti "mesaj" [YTü: Karşı 1972] || < ***TTü*** *ilet-* *+l(g)* → İLET-

iletişim "mükâleme, Fr *communication* karşılığı" [YTü: Cum 1971] *Bu ¯iletişim kurulmadığı için halk, sömürüldüğünün farkına varmamıştır.* || < ***YTü*** **iletiş-* *+lm* < ***TTü*** *ilet-* → İLET-

›› iletişim aracı, iletişim fakültesi, iletişimsel

iletken "Fr *conducteur* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯iletken: İletici, elektrik akımını veya ısıyı kendinden geçiren.* || < ***TTü*** *ilet-* *+(g)An* → İLET-

ilga [LO 1876] *¯ilġā: Lağvetmek, batıl ve battal ve mülga kılmak.* || ~ ***Ar*** *ilġāʾ* إلغاء [*#lġw* ifʿāl IV msd.] boş ve geçersiz kılma, lağvetme < ***Ar*** *laġā* لغا boş ve geçersiz idi → LAĞV

← MÜLGA

ilgeç [YTü: TDK6 1974] *¯ilgeç: ... edat.* || < ***TTü*** *il-* bağlamak *+(g)Aç* → İLGİ

Levent Şahverdi Arşivi

ilgi [YTü: CepK 1935] *¯ilgi = Alaka, münasebet = Relation, rapport* || < ***ETü il-*** yanına varma, tutma *+gU* → İL-

† Arapça kökenli ALAKA "asılma, ilgili olma" sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

›› ilgi alanı, ilgi çekici, ilgi eki, ilgilen-, ilgilendir-, ilgili, ilgisiz, ilgisizlik

← İLGEÇ, İLGİNÇ

ilginç "ilgi çekici" [YTü: Ataç 1948] *¯İlginç ne demektir anlamamışsınızdır belki, sorarsınız. Hani şu firenkçe intéressant yok mu?* ‖ < ***YTü ilgi +(In)ç*** → İLGİ

† Ada eklenen ***+Inç*** ekinin işlevi meçhuldür.

›› ilginçleş-

ilhak [MEd y. 1300] *ʿalāmet-i te'nis ¯ilḥāḳ ḳıldı* || ***~ Ar ilḥāḳ*** إلحاق [***#lḥḳ*** ifʿāl IV msd.] katma, bağlama, ekleme → LAHİKA

← MÜLHAK

ilham "esin" [AşP 1330] *her işi ¯ilhām-ıla anlar bulur* || ***~ Ar ilhām*** إلهام [***#lhm*** ifʿāl IV msd.] 1. yutma, yiyip bitirme, 2. içe doğma, insan ruhunu ele geçiren tanrısal güç, esin < ***Ar lahama*** لهم yuttu, tüketti, (yangın) yakıp bitirdi

← MÜLHEM

ilik[1] [ETü: Kaş 1073] *¯ilik <kemik iliği, Oğuzca. Diğer Türkler buna ¯yilik der.>* | (argo) [OCK 1932] *¯ilik: Gayet güzel, enfes, aliyülalā, fevakalade.* || <<| ***ETü ilik/yilik*** kemik iliği

›› ilik gibi

ilik[2] [Kıp: İdr 1312] *¯ilkik: al-ʿurwa* [düğme iliği] | [Çağ: Pav <1500] *¯ilkek* ايلكاك*: croc, crocher; bouton"* | [KTerc 1343] *al-ʿurwa* [düğme iliği] *¯ilkek* ايلكاك *wayuḳāl ¯eylik* أيلك *wa huwa bilturkmānī* [ve Türkmenler 'ilik' derler] || << ***OTü-KT ilkik/ilik*** düğme iliği < ***ETü/TTü ilik-/il-*** takılmak, tutmak *+Uk* → İL-

† TTü anlam ayrışmasına uğramış İLMİK sözcüğünün ikizidir.

›› ilikle-, ilikli

ilim [Kut 1069] *olar ¯ʿilmi boldı buḍunka yula* [onların ilmi millete ışık oldu] || ***~ Ar ʿilm*** علم [***#ʿlm*** fiʿl] bilgi, özellikle teorik bilgi, bilim < ***Ar ʿalama*** علم bildi, anladı, iz ve işaretleri yorumlayarak bilgiye ulaştı

›› ilmen, ilmî, ilmiyat, ilmiye

← ALEM (ALEMDAR), ALİM (ULEMA), A'.İMALLAH, ALLAME, ALLEM KALLEM, İLAM, İLMİHAL, İLMÜHABER, MALUM, TALİM (MUALLİM), ULUM

ilinek [YTü: Fel 1942] *¯ilinek = Araz = Accident* || < ***TTü ilin- +(g)Ak*** < ***TTü il- +In-*** → İL-

ilinti [YTü: Cum 1935] *Ukde = ¯ilinti. düğüm* | [YTü: Cum 1958] *birbirile yakından ¯ilintili, âdeta sinir sistemini andırır sayısız bağlar bulunduğunu biliriz.* || < ***TTü ilin- +(In)tI*** → İL-

›› ilintili

iliş|mek [ETü: Kaş 1073] *ékki neŋ birle ¯ilişdi* [iki şey birbirine takıldı], *ol meniŋ birle topık ¯ilişdi* [o benimle topuk takıştı (boy ölçüştü)] | [ETü: Kut 1069] *yaġusa çerigke ¯ilişse eri* [düşman eri orduyla kapışsa] || << ***ETü iliş-*** (iki şey bir birinc) takışmak, tutuşmak, kapışmak < ***ETü il-*** takılmak, tutmak *+Iş-* → İL-

† Kısmen ***TTü*** 19. yy.'a dek kullanımda kalan *ilmek* basit fiilinin anlamını yüklenmiştir.

›› ilişik, iliştir-

← İLİŞKİ

ilişki ilişik [LO 1876] *¯ilişik: Taalluk, alaka* | ilişkin [YTü: CepK 1935] *¯ilişkin = Aid, dair, müteallik, mütedair, raci* | [YTü: Fel 1942] *¯ilişki = Münasebet = Beziehung (Almanca)* || ≈ ***TTü ilişik*** temas, alaka < ***TTü iliş- +gU*** → İLİŞ-

›› cinsel ilişki, düzeyli ilişki, ilişik, ilişkilendir-, ilişkili, ilişkin, ilişkisiz

ilk [ETü: Or 735] *biŋ süg ¯ilki kün ölürtim* [bin askeri ilk gün öldürdüm] | [ETü: Uy <900] *¯ilkite bérü* [ilk baştan beri], *¯ilki etözlerde* [eski bedenlerde] | [ETü: Kaş 1073] *¯ilk: awwal (...) ¯ilk sen barġıl* [önce sen git] ‖ << ***ETü ilki/ilk*** nispeten uzaktaki, önceki, eski

›› ilk ağızda, ilk yardım, ilkbahar, ilkçağ, ilkin, ilköğretim, ilkokul

← İLERİ, İLKE, İLKEL

ilkah [LO 1876] *¯ilḳāh: incir ve hurma gibi ağaçların dişisine erkek ağacın tozunu aşılamak.* ‖ ***~ Ar ilḳāḥ*** إلقاح [***#lḳḥ*** ifʿāl IV msd.] dölleme < ***Ar laḳaḥa*** dölledi

ilke [YTü: CepK 1935] *¯ilke = Unsur = Elément* | [YTü: Fel 1942] *¯ilke = Mebde, umde = Principe* || < ***TTü ilk +A*** → İLK

† ***+e*** eki bütünüyle keyfidir.

›› ilkeli, ilkesel, ilkesöz

ilkel [YTü: CepK 1935] *¯ilkel = İbtidaî* || < ***TTü ilk +Al*** → İLK

›› ilkelleş-, ilkellik

illa [Gül 1317] *ʿāṣık olmayan kişinüŋ cānı yok / küfri ögüş ¯illā hīç īmānı yok* | [Sel 1600] *pādişāh-i ʿālem-penāh hażretleri ile giderüz ve ¯illā gitmezüz* [başka türlü gitmeyiz] ‖ ***~ Ar illā*** إلّا amma, bundan başka, hariç (edat) § ***Ar in*** إن ilgi edatı, ki + ***Ar lā*** لا değil → LÂ

† Esasen "+den başka" anlamında edat iken, Türkçede "başka türlü olmaz" anlamında zarf işlevi kazanmıştır. Özgün anlamı *illallah* deyiminde korunmuştur.

← İLLALLAH

illallah [DK <1400?] *Basatuŋ diline bu geldi kim lā ilāhe ¯illāllāh Muhammedün resūlullāh dedi.* | [LO 1876] *¯illāllāh: 'la havle ve la kuvvete illāllāh'* [Allahtan başka güç ve kudret yoktur] *muhtasarı, elverir, yandım elinden, nedir bu çektiğim gibi.* ‖ ***~ Ar illā-llāh*** إلّا الله Allah'tan başka → İLLA, ALLAH

† Deyimin aslı "Allahtan başka çare yok" anlamındadır.

illegal [Cum 1936] *¯illegal (kanunsuz) bir mücadele devresi* || ***~ Fr illégal*** yasa dışı ***~ Lat illegalis*** a.a. < ***Lat in***[+2] ***legalis*** yasal → LEGAL

Levent Şahverdi Arşivi

illet [AşP 1330] *bu χalḳ oldı ʿilletden berī* [hastalıktan kurtuldu] || ~ ***Ar*** *ʿilla(t)* عِلّة [*#ʿll* fiʿla(t) mr.] arıza, kaza, yoldan saptıran şey, hastalık < ***Ar*** *ʿalla* عَلّ bozuldu, saptı, hasta oldu

›› illetli

← ALİL, İLLİYET, MALUL

illiyet "nedensellik, sebep-sonuç ilişkisi" [YOsm: Cum 1933] *inḳılap ideolojisi ise bu değişmelerin ʿilliyet ve kaniiyetlerinin izahı olduğuna göre* || < ***Ar*** *ʿilla(t)* عِلّة [*#ʿll*] 1. arıza, kusur, 2. sebep, bir şeye yol açan şey +*īya(t)* → İLLET

† 20. yy.'da uydurulmuş Yeni Osmanlıca felsefe terimidir.

illiyyin [Gül 1317] *can maḳāmı gökde ʿilliyyīn-dürūr* || ~ ***Ar*** *ʿilliyyīn* عِلّيّين [*#ʿlw*] Kuran'da geçen bir sözcük, cennetin bir vasfı? ~ ***İbr*** *ʿiliyon* עִלָּיוֹן [*#ʿly*] en yüce, en yüksek → ALİ

illuminati [Mil 2000] *ʿİlluminati nedir? "Aydınlatıcı" anlamına gelen örgütün kimliği ve künyesiyle ilgili tarafsızca yazılmış kitap çok azdır."* || ~ ***Lat*** *illuminati* [çoğ.] «aydınlatılmışlar», efsanevi bir gizli örgüt < ***Lat*** *illuminatus* [pp.] aydınlatılmış < ***Lat*** *illuminare* aydınlatmak +*()t*° → İLLÜMİNASYON

illüminasyon "bezeme" [Mil 1959] *Kaligrafi ve ʿİlluminasyonun 1000 Yılı adile bir sergi düzenlenmiştir.* | ~ ***Fr*** *illumination* 1. aydınlatma, aydınlanma, 2. minyatürle bezeme < ***Lat*** *illuminare* [den.] aydınlatmak +*()tion* < ***Lat*** *in*+[1] *lumen* ışık → LÜMEN

›› illüminatör, illümine

← İLLUMİNATİ

illüzyon [Cum 1936] *Amerikada kazandığı büyük zaferle şehrimize avdet eden asrımızın en kuvvetli TÜRK ʿillüzyonist ve manyetizörü Zati Sungur* | [Cum 1938] *Zati Sungur'un sabırsızlıkla beklenmekte olan yeni programı (...) ve ayrıca yepyeni 10 ʿillüzyon* || ~ ***Fr*** *illusion* aldatıcı görüntü, hayal ~ ***Lat*** *illusio* < ***Lat*** *illudere* alay etmek, oyun oynamak, aldatmak +*()tion* < ***Lat*** *in*+[1] *ludere, lus-* oynamak < ***Lat*** *ludus* oyun

›› illüzyonist, illüzyonizm

← PRELÜD

ilmihal [x 1842] *Mızraklı ʿİlmihāl* [kitap adı] || ~ ***Ar*** *ʿilm al-ḥāl* علم الحال «bugünün ilmi», pratik dini bilgiler derlemesi → İLİM, HAL[1]

† Türkçede *İlmihal* adını kullanan ilk kitap 16. yy.'dan sonra telif edilerek ilk kez 1842'de tab edilen anonim *Mızraklı İlmihal*'dir.

ilmik [Kıp: İdr 1312] *ʿilgik/ilŋik* إلكك | [LO 1876] *ʿilmik: ʿakd* [düğüm], *bağ, peyvend* || << ***OTü*** *ilŋik* düğüm < ***ETü*** *ilin-* takılmak, ilişmek +*Uk* → İL-

›› ilmikle-, ilmikli

ilmühaber "resmi bilgi pusulası, tutanak" [Düs 1865] *Cedvelli ʿilmühaberlere dāir taʿlimnāmedir* || ~ ***Ar*** *ʿilm ū χabar* علم و خبر bilgi ve haber → İLİM, HABER

iltibas [Sad 1574] *ʿiltibās-i zaχm-i şimşīr-i gāziyān ile helāk oldı* [gaziler kılıcının acısının bulaşması ile helak oldu] || ~ ***Ar*** *iltibās* إلتباس [*#lbs* iftiʿāl VIII msd.] bulaşma, bulanıklık < ***Ar*** *labasa* لبس kardı, kattı → LİBAS

iltica [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *iltiqāʾ* إلتجاء [*#lcA* iftiʿāl VIII msd.] sığınma < ***Ar*** *laqaʾa* لَجَأ sığındı → MELCE

← MÜLTECİ

iltifat [Tezk 1341] *Tanrıdan ayruğa ʿiltifāt eylemeyevüz* || ~ ***Ar*** *iltifāt* إلتفات [*#lft* iftiʿāl VIII msd.] dikkat ve ilgi gösterme, ilgilenme, kayırma < ***Ar*** *lafata* لَفَتَ döndü, eğildi, yöneldi

← MÜLTEFİT

iltihak [Men 1680] *ʿiltiḥāḳ: Adjungi, addi, adscribi, adhaerere.* || ~ ***Ar*** *iltiḥāḳ* إلتحاق [*#lḥḳ* iftiʿāl VIII msd.] katılma, eklenme, yapışma < ***Ar*** *laḥaḳa* لحق katıldı, eklendi → LAHİKA

iltihap [Sad 1574] *āteş-i hamīyet ḳarīn-i ʿiltihāb olup* [hamiyet ateşi yangın gibi olup] || ~ ***Ar*** *iltihāb* إلتهاب [*#lhb* iftiʿāl VIII msd.] yanma, yangın, tıpta enfeksiyon < ***Ar*** *lahab* لهب alev, ateş

›› iltihabi, iltihaplan-

iltimas [Rab 1310] *Yūsuf atası tapa bardı, atasıdın zārīlık birle ʿiltimās kıldı* [babasından ağlayarak rica etti] | [LO 1876] *ʿiltimās: Rica ve talep etmek. ʿiltimās tezkeresi: Tavsiye nevi.* | [TDK1 1945] *ʿiltimas: 1. Kayırma. 2. Arka, kayırıcı.* || ~ ***Ar*** *iltimās* إلتماس [*#lms* iftiʿāl VIII msd.] birinin elini veya eteğini tutarak rica etme, başvuru, dilekçe < ***Ar*** *lamasa* لمس dokundu, elledi

iltisak [KT 1900] *ʿiltisāḳ: Yapışma, birleşme, kavuşma, bitişme. İki demir yolu hattının ʿiltisakı.* • *ʿİltisak-ı maf-sal: Kemiklerin oynak yüzünün birbirine yapışmasından ibaret illet* [artrit]. | "bitişme (imar terimi)" [Cum 1953] *Yanlardan ʿiltisaklı bina yapılabilir. (...) ʿiltisaklı bir helâ ve mutfak* | "örgütsel ilişki (istihbarat terimi)" [Mil 1998] *MÇP'nin üst düzey yöneticileriyle ʿiltisaklı olup* || ~ ***Ar*** *iltiṣāḳ* إلتصاق [*#lṣḳ* VIII msd.] yapışma, bitişme < ***Ar*** *laṣaḳa* لصق yapıştı

† *İltisaklı* sıfatı Erken Cumhuriyet döneminde sadece yapı mevzuatı bağlamında "bitişik (bina)" anlamında kullanılan marjinal bir sözcük iken, 1990'lardan itibaren emniyet ve istihbarat jargonunda "(zararlı örgütlerle) ilişkili" anlamını yüklenmiş ve 2010 yılında Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından Türk siyaset diline kazandırılmıştır.

›› mültesik

iltizam [Sad 1574] *refʿ-i zarār-i ʿām için zarār-i χāssı ʿiltizām ittiler* [genelin zararını gidermek için özelin zararını üstlendiler] || ~ ***Ar*** *iltizām* إلتزام [*#lzm* iftiʿāl VIII msd.] 1. benimseme, üstlenme, 2. mantıken zorunlu kılma, gerektirme < ***Ar*** *lazima* لزم ilişti, ilişik idi, gerekti → LÜZUM

›› iltizami

← MÜLTEZİM

ilüstrasyon ilüstre "resimli" [Rz 1896] *kırk frank bir bedel ile şakirdine lütfen ihdā ettiği ʿillüstre bir kitabı* | [Cum 1951] *Ciltli, Kuşe ʿillüstrasyon kağıda, Fiatı 17.50 Lira* || ~ ***Fr*** *illustration* resimleme, renklendirme, nakış ~ ***Lat*** *illustratio* 1. aydınlatma, 2. a.a. < ***Lat*** *illust-*

Levent Şahverdi Arşivi

rare [den.] aydınlatmak, parlatmak *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ lustrum* parıltı → LOSTRA

›› illüstrasyon, ilüstratör, ilüstre

ilzam [Men 1680] *¯ilzām: Reddere necessarium* [zorunlu kılmak] *& usit. convincere, confundere* [kullanımda, ikna etmek, kandırmak]. || ~ ***Ar*** *ilzām* إلزام [*#lzm* ifʿāl IV msd.] gerektirme, zorunlu kılma, mantıkta çıkarsama < ***Ar*** *lazima* لزم gerekti → LÜZUM

im [ETü: Kaş 1073] *¯im* <askeri birlikler arasında kullanılması için hükümdarın belirlediği parola> *(...) ol maŋa ¯yimledi, men aŋar ¯imlēdim* <o bana/ben ona göz kırptım veya elimle işaret ettim> | [Enb-TS <1390] *ve bunların birle ¯imleri ol idi kim bir kızın viribiyip* [gönderip] *tuz diledürdi ve ol ¯imle bunları fāḥişe işlemeğe kığırurdı* [çağırırdı] | [YTü: CepK 1935] *¯im = İşaret* || << ***ETü*** *im/em/en* işaret, alamet; özellikle hayvanlara vurulan damga

† TTü marjinal bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde genel kullanıma dahil edilmiştir.

›› imle-

← ENE-, İMGE, İMLEÇ

ima [Sel 1600] *¯īmā vü işāret eyledükleri şarāhaten ʿayne vāḳıʿ olup* [net bir şekilde göz önüne gelip] *zuhūre gelmeğin* || ~ ***Ar*** *īmāʾ* ايماء [*#wmA* ifʿāl IV msd.] 1. mimikle işaret etme, 2. işaret, mimik < ***Ar*** *awmaʾa* [IV f.] işaret etti, ima etti

›› imalı

imaj [HRGMür 1898] *karşımdaki reel ¯imaj gönlümdeki hayalī meleği silip götürememişti.* || ~ ***Fr*** *image* resim, suret, görüntü ~ ***Lat*** *imago, imagin-* a.a. << ***HAv*** **əim-* < ***HAv*** **aim-* kopya, suret

›› imajoloji

← İMAJİNASYON, İMİTASYON

imajinasyon [Özön 1961] *¯imajinasyon: Bir şeyin hayalini zihninde canlandırmak. Hayalgücü.* || ~ ***Fr*** *imagination* zihninde canlandırma, hayal < ***Lat*** *imaginari* zihninde canlandırmak, hayal etmek *+()tion* < ***Lat*** *imago, imagin-* resim, suret → İMAJ

›› imajinatif, imajine, imajiner

imal [Men 1680] *¯iʿmāl: Facere ut quis operetur* [birini işler kılmak, işletmek] | imalat [YOsm: LO 1876] *¯iʿmālāt: fabrika işi, mamulat.* | imalathane [Göv 1930] *¯imalathane: İmal olunan yer, fabrika.* || ~ ***Ar*** *iʿmāl* إعمال [*#ʿml* ifʿāl IV msd.] işe koşma, işler hale getirme < ***Ar*** *ʿamala* عمل işledi → AMEL

›› imalat, imalathane

imale [Sad 1574] || ~ ***Ar*** *imāla(t)* إمالة [*#myl* ifʿāla(t) IV msd.] 1. eğme, meyil verme, 2. şiirde bir heceyi uzatarak okuma < ***Ar*** *māla* مال eğildi, meyletti → MEYİL

imam [AşP 1330] *her ki ¯imām-ıla birlik eyledi dürüst / ol varısar ḥażrete çālāk ü cüst* || ~ ***Ar*** *imām* إمام [*#Amm* fiʿāl] önde duran, önder, namazda öncülük eden < ***Ar*** *amma* أم gitti, vardı, önden gitti

† ***Ar*** *ʾamm* "ana" ile etimolojik ilişkisi muğlaktır.

›› imam hatip lisesi, imambayıldı, imamet

← İMAME

imame "sarık" [MEd y. 1300] *çalma sardı aŋa = ¯imāma geydürdi aŋa* | "... tesbih başı" [Men 1680] *¯imāme* [tesbihin koni şeklindeki birinci parçası; nargile ağızlığı] || ~ ***Ar*** *imāma(t)* إمامة [*#Amm* ifʿāla(t) IV msd.] 1. öncelik, önderlik, imamlık, 2. imam sarığı < ***Ar*** *amma* أم önce gitti, önderlik etti → İMAM

iman [Kut 1069] *küḍezsü uḍan teŋri ¯īmānımız* [korusun kadir Allah imanımızı] || ~ ***Ar*** *īmān* ايمان [*#Amn* ifʿāl IV msd.] dine inanma, inançlı olma < ***Ar*** *amana* امن inandı ≈ ***Ibr/Aram*** *āmēn* אָמֵן emin ve sadık olma, amin deme → EMANET

† Karş. ***İbr*** *amōnah* אמונה "emniyet, güvenilirlik, sağlamlık". İbranice/Aramice kökün Mısır tanrısı Amōn adından alındığı şeklindeki yaygın görüş yeterli kanıttan yoksundur.

›› imanı gevre-, imanlı, imansız

← MÜMİN

imar [Men 1680] *¯ıʿmār: maʿmūr etme. Cultum reddere* [şenlendirme, ekili biçili hale getirme]. || ~ ***Ar*** *iʿmār* إعمار [*#ʿmr* ifʿāl IV msd.] canlandırma, şenlendirme, bayındır kılma < ***Ar*** *ʿamara* عَمَرَ canlandırdı, şenlendirdi, bayındır kıldı → UMRAN

›› imar müdürlüğü, imar planı, imara aç-, imarcı, imarlı arsa

imaret [CodC 1303] *edificium* [yapı] - *Fa: ¯amarat* | [AşP 1330] *kankı yirde kim ¯ʿimāret* [imar, yapılaşma] *olmaya / kimse anda hīç rāḥat bulmaya* | [Men 1680] *¯ʿımāret: (...) locus habitatus* [insan yaşayan yer] *& fabrica seu aedificium publicum, meriti apud Deum causâ erectum, ut collegium, xenodochium, templum, munimentum* [Allah rızası için inşa edilen tekke, misafirhane, ibadethane ve anıt gibi yapı].

|| ~ ***Ar*** *ʿimāra(t)* عمارة [*#ʿmr* fiʿāla(t) mr.] bayındırlık, yapılaşma, kamusal yapı < ***Ar*** *ʿamara* عَمَرَ can verdi, şenlendirdi → UMRAN

← HAMARAT

imbat "Ege'de yazın esen batı rüzgârı" [Pir 1521] *¯inbād rüzgārına yaʿni yaz gününde mevsüm olan gün batısı tarafından rüzgāra* | [Bia 1851] *¯embad: Vent rafraîchissant, brise du soir, qui se fait régulièrement sentir dans l'Archipel et particulièrement dans le golfe de Smyrne* || ~ ***İt*** *imbatto* deniz esintisi (◦LF §341) <? ***İt*** *in+¹ battere* → BATARYA

† Başlıca Akdeniz dillerinde kullanılır. Karş. ***Yun*** *εμπάτης* ve *μπάτης*, ***İsp*** ve ***Port*** *embate* (a.a.). Kahane & Tietze §341 en erken 1313 tarihli Katalanca *embat* (a.a.) örneğini aktarır. † ***TTü*** *batı* ile ilgili olması uzak olasılıktır.

imbik [Men 1680] *¯embīk: Distillatorius clibanus.* || ~ ***Ar*** *anbīk* أنبيك [*#nbk*] damıtma şişesi ~? ***Fa*** *ābnīk* ابنيك saf su § ***Fa*** *āb* su + ***Fa*** *nīk* iyi, saf → AB, NİKBİN

† ***OLat*** *alembicus,* ***Fr*** *alambique* vb. (a.a.) 13. yy dolayında Arapçadan alınmıştır. Batı kaynaklarının çoğu Arapça sözcüğü ***Yun*** *ámbiks ἄμβιξ* "bir tür kadeh" biçiminden türetir. ▫Chant I.73 Yunanca sözcüğün yabancı dilden alıntı olma ihtimali üzerinde durur.

Levent Şahverdi Arşivi

imdat [SülÇ 1409] *Ya Habîballāh bize ¯imdād kıl* || ~ ***Ar*** *imdād* إمداد [*#mdd* ifʿāl IV msd.] el uzatma, yardım etme < ***Ar*** *madda* مَدَّ uzadı → MEDET

›› istimdat

imdi [ETü: Or 735] *ilim ¯amtı kanı* [devletim şimdi nerede] | [ETü: Kaş 1073] *¯amdı* <şimdi anlamına gelen bir edat. Oğuzlar elifi kesreli söyler ve ¯imdi der.> || << ***ETü-O*** *imdi* şimdi << ***ETü*** *amtı/amdı* a.a.

† Bazı Türk dillerinde *am* "şimdi" sözcüğü halen kullanılır.

← ŞİMDİ

imece "topluca yapılan iş" [EbM-TS <1500] *bugün Ebulχayruŋ ¯imecesi vardur, gel varalum taχl yolalum* | [MüD 1564] *sancağundan ¯imeci tarîkıyla muʿâvenete âdem tedârük olunmasın emridüp* | [Gök 1930] *¯imece: Köyün umumi işlerinde ve kendi işlerinde köy halkının müştereken çalışması.* || <<? ***TTü*** *ʿammece* hep birlikte, kamuca < ***Ar*** *ʿāmma(t)* عامّة amme, kamu → AMME

imge [YTü: CepK 1935] *¯imge = 1. Emare = Indice; 2. Remz"* | [YTü: Fel 1942] *¯imge = Hayal = Image; ¯İmgelem = Muhayyile = Imagination"* || < ***TTü*** *im* işaret *+gA* → İM

† Önceleri "belirti" karşılığı önerilen YTü sözcüğün, ***Fr*** *image* çağrışımıyla anlam kaymasına uğradığı görülür. İsme eklenen *+gA* ekinin işlevi meçhuldür.

›› imgecilik, imgelem, imgesel

imha [LO 1876] *¯imhā: Mahvetme, yok etmek.* || ~ ***Ar*** *imḥāʾ* إمحاء [*#mḥw* ifʿāl IV msd.] mahvetme, yok etme < ***Ar*** *maḥā* محا yok etti → MAHV

imitasyon [Cum 1930] *hanımefendi ben ¯imitasyon mücevherler yapmam* || ~ ***Fr*** *imitation* taklit ~ ***Lat*** *imitatio* a.a. < ***Lat*** *imitare* taklit etmek *+()tion* << ***HAv*** **əim-eto-* < ***HAv*** **aim-* kopya, suret → İMAJ

›› imitatör, imite

imkân [Rab 1310] *ḫālim kalmadı, hîle kılayın ¯imkânım yok* || ~ ***Ar*** *imkān* إمكان [*#mkn* ifʿāl IV msd.] güç, potansiyel, olanak < ***Ar*** *makuna* مَكُنَ güçlendi, pekişti → TEMKİN

›› imkânsız

← MÜMKÜN

imla [MEd y. 1300] *¯imlā kılmak tiledi kitâbnı* [kitabı dikte etmek istedi] || ~ ***Ar*** *imlāʾ* إملاء [*#mlw* ifʿāl IV msd.] yazı yazma veya yazdırma < ***Aram*** *məlā, məley* מְלָא [*#mly*] 1. doluluk, doldurma, 2. sesli harfleri bildiren noktaları eklenmiş yazı ≈ ***İbr*** *mālīʾa, məliʾah* מלי dolu

imleç [YTü: TDK1 1945] *¯imleç: Bir olayı kendi kendine çizerek veya işaretleyerek gösteren aygıt.* | "... bilgisayarda cursor" [YTü: Mil 1984] *5 ¯imleç tuşu (curser controller)* || < ***YTü*** *imle-* işaretlemek *+(g)Aç* → İM

immanent [PS 1954] *Allahı (...) tabiatın içinden, her şeyi ihtiva eden (¯immanent) bir varlık gibi tasarlamanın* || ~ ***İng/Alm*** *immanent* (felsefede) içkin < ***Lat*** *immanere* içinde oturmak, ikamet etmek *+ent°* < ***Lat*** *in+¹ manēre* kalmak, konmak << ***HAv*** **men-*[3] a.a. → MANDA[2]

† Aynı Latince kökten ***İng*** mansion "konut, konak", *manor* "konak", *ménage* "konaklama, ikamet", *remain* "kalmak".

← PERMA (PERMATİK)

immün [Mil 1956] *kan serumu veya ¯İmmün globülin yapılabilir* || ~ ***Fr*** *immune* muaf, bağışık ~ ***Lat*** *immūnis* vergiden veya kamu hizmetinden muaf olan < ***Lat*** *in+² mūnus* kamu hizmeti, imece → KOMÜN

›› immünite, immünize, immünolog, immünoloji, immünotoksin

impala "bir tür antilop" [ML 1969] || ~ ***İng*** *impala* Afrika'ya özgü bir tür antilop ~ ***Zulu*** *impala* a.a.

imparator "Habsburg hükümdarının unvanı" [Sel 1600] *Üngürüs taḫtınuŋ krallığın ve ¯imperadorlığın alı-virem* || ~ ***Lat*** *imperator* ordu kumandanı, serdar, Roma'nın askeri hakimi olan Augustus'un benimsediği unvan < ***Lat*** *imperare* buyurmak, komuta etmek *+()tor* < ***Lat*** *in+¹ parare* tedarik etmek, donatmak

† Avusturya hükümdarlarının sıfatı olarak 16. yy.'dan itibaren Türkçede kullanılmıştır. Türkçeye Latinceden dolaysız olarak giren ender sözcüklerdendir. Karş. ***İt*** *imperatore*, ***Fr*** *empereur*, ***İng*** emperor.

← AMPİR, EMPERYAL (EMPERYALİZM), İMPARATORİÇE

imparatoriçe [AResmi 1756] *hâlen Roma ¯imperatoriçası ve Ağuşturya dukası ve Macar kraliçası olan Mariya Tereza* || ~ ***Sırp*** *imperatoritsa* imparator eşi veya kadın imparator < ***Lat*** *imperator* *+İçA* → İMPARATOR

† ***Sırp*** *kralitsa* modeline göre üretilmiş Slavca sözcüktür; Maria-Theresa'nın tahta geçişi münasebetiyle 1740 dolayında kullanıma girmiş olsa gerekir. Karş. *çariçe*, tanrıça.

implant [Cum 1984] *Çağın en ilginç ve flaş uygulaması ¯implantı Hacettepe'de uygulayan tek ekip bizdik.* || ~ ***İng*** *implant* fidan dikme, aşılama ~ ***Fr*** *implanter* a.a. < ***Fr*** *in+¹ planter* sokmak, fidan dikmek → PLANTASYON

›› implantasyon

implementasyon [Mil 1996] *UNIX, FTP SERVERS ¯implementasyonu konusunda kuruluş ve sistem yönetimi* || ~ ***İng*** *implementation* (bir karar veya sözleşmeyi) icra etme, hayata geçirme, gerçekleştirme < ***Lat*** *implementum* içini doldurma *+()tion* < ***Lat*** *implēre* doldurmak, (koşulları) tamamlamak, yerine getirmek *+ment°* < ***Lat*** *in+¹ plēre, plet-* doldurmak → KOMPLE

imrahor [DK <1400?] *Allah menüm evümü kurtaracak olursa seni ¯emîraχûr eyleyin, dedi.* || ~ ***Fa*** *mīr-i āχōr* أخور مير ahır beyi, süvari kumandanı § ***Fa*** *mīr* مير bey + ***Fa*** *āχ"ar/āχōr* أخور ahır → MİR, AHIR

Levent Şahverdi Arşivi

† Haçlı Seferleri döneminde ***Fr*** *condestable* "ahır emiri" unvanının karşılığı olarak Doğu dillerine girmiş bir deyimdir.

imren|mek [ETü: Xuas <900] *tört yaruk tamġa könlümüzde tamġaladımız bir ¯amranmak ezrua teŋri tamġaġsıı* [dört nurlu damgayı gönlümüzde damgaladık, biri sevmek ki Ezrua tanrı damgasıdır] | "arzulamak" [AşP 1330] *gönli ¯imrendi Habībüŋ bunlara* ‖ << ***ETü*** *amran-* sevmek < ***ETü*** *amul/*amur* sakin, yatışmış *+(g)An-*

›› amra-, amrak, imrendir-, imrenti

imsak [Marz 1380] *telefkârlığı comardlık sanman, ¯imsâk-i buχli kedχudâlık sanman* [ziyankârlığı cömertlik sanmayın, cimrinin tutumluluğunu sanmayın] ‖ [ÖM 1437] *eğer bir pāre ¯imsâki olursa vech-i χarcından* ‖ ~ ***Ar*** *imsāk* إمساك [*#msk* ifʿāl IV msd.] tutma, tutumluluk, oruç tutma < ***Ar*** *masaka* مسك tuttu

imtihan [Kut 1069] *okı ḍarb u ¯ḳısmet tükel bil kusür / tükelke tükel ¯imtiḥān ol* [çarpma ve bölme oku, kesirleri tam öğren / kusursuz insana kusursuz sınavdır bunlar] ‖ ~ ***Ar*** *imtiḥān* إمتحان [*#mḥn* iftiʿāl VIII msd.] zahmet çekme, sınav < ***Ar*** *maḥana* محنة sınadı → MİHNET

imtina [İrşM 1387] *eger tanuklar ¯imtināʿ bolsa başlamakdan* ‖ ~ ***Ar*** *imtināʿ* إمتناع [*#mnʿ* iftiʿāl VIII msd.] kendini tutma, nefsini sakınma < ***Ar*** *manaʿa* مَنَعَ men etti, yasakladı → MEN

← MÜMTENİ

imtiyaz [Sad 1574] *zīver-i hüsnü behā ile ¯imtiyāz bulmış* [güzellik ve değer ziynetleriyle seçkinleşmiş] ‖ ~ ***Ar*** *imtiyāz* إمتياز [*#myz* iftiʿāl VIII msd.] seçkin olma, ayrıcalık < ***Ar*** *māza* ماز seçti, ayırdı → TEMYİZ

›› imtiyazlı

imtizaç [Yad <1421?] *teniŋ eczâsı anıŋ eczâsiyle ¯imtizâc itmiş ola* ‖ ~ ***Ar*** *imtizāc* إمتزاج [*#mzc* iftiʿāl VIII msd.] karışma, alışma, uyum sağlama < ***Ar*** *mazaca* مزج (bir şeyi bir şeyle) karıştırdı → MEZC

imza "bitirme" [Taz 1482] ‖ [Men 1680] *¯imzā: geçürmek, infāz. Facere ut transeat & penetret. Usitaté subscriptio nominis in literis, decretis etc. (...) ¯imzālamak: Subscribere.* ‖ ~ ***Ar*** *imḍāʾ* إمضاء [*#mḍy* ifʿāl IV msd.] geçirme, imzalama < ***Ar*** *maḍā* مضا geçti, bitti → MAZİ

† Güncel anlamı "bir yazıyı, kararı vb. hayata geçirme, yürürlüğe koyma" anlamından türemiştir.

›› imzacı, imzala-, imzalan-, imzalat-, imzasız

← MÜMZİ

in|mek [ETü: Or 735] *balıkdakı tagıkmış tagdakı ¯enmiş* [şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş] | [ETü: Kaş 1073] *ol tāġdın koḍı ¯endi* [dağdan aşağı indi] *(...) ¯én yér* [iniş yer, çukur yer], *¯én yok* [iniş yokuş] | [Men 1680] *¯inmek* انمك *vul. ¯enmek: Descendere.* ‖ << ***ETü*** *en-* aşağı inmek, yatmak, yatay olmak

† TTü 19. yy.'dan önce *enmek* telaffuzunun daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu ağızlarında halen *en-* fiilinin yanısıra *enecek* "merdiven", *enek* "indirme kolu, şalter", *endek* "alt, aşağı" biçimleri görülür.

›› indi bindi, indir-, indirim, indirimli, ingin, inik, inil-, iniş yokuş, inme

← EN[2] (ENGEL, ENLEM), ENGİN, ENİK, ENİKONU, İNDİRGE-

in cin [SN 1354] *cihān ¯iŋ ü ciŋ ü kesilmiş-idi söz / ayağ basduġı yiri görmez-idi göz* ‖ ~ ***Ar*** *ins ū cinn* إنس و جنّ insan ve cin § ***Ar*** *ins* insan cinsi + ***Ar*** *cinn* cin → İNSAN, CİN[1]

in[1] "yılan deliği" [ETü: IrkB <900] *özüm yul ¯intin başımın yul evintin* | [ETü: Kaş 1073] *arslan ¯yini <aslan yatağı. Tilkinin ini ya da herhangi bir yırtıcı hayvanın yatağı da böyle adlandırılır.>* ‖ << ***ETü*** *in/yin/yın* vahşi hayvan yatağı

† ***ETü*** *én* "yatık, yatay ölçü" sözcüğüyle irtibatlandırmak cazip görünse de, fonetik açıdan güçtür.

in[2] "moda" [Mil 1990] *Uygarlaşma 'OUT' çağdaşlaşma ¯İN'* ‖ ~ ***İng*** *in* 1. iç, içeri, içeride, 2. moda olan şey << ***Ger*** **in* iç (edat) << ***HAv*** **en* a.a.

← END(O)+ (ENDOGAMİ, ENDOKRİN, ENDORFİN, ENDOSKOP)

inak "güvenilir kimse, danışman" [DK <1400?] *sağda oturan sağ begler, sol kolda oturan sol begler, eşikteki ¯inaklar* | [LO 1876] *¯inak: Türkīde muʿtemen* [güvenilir kimse], *müsteşar, müşavir* [danışman]. | [YTü: Fel 1942] *¯inak, dogma = Nass = Dogme* ‖ < ***ETü*** *ına-* güvenmek *+Uk* → İNAN-

† 19. yy.'a dek "güvenilen kimse" anlamında arkaizm iken Dil Devrimi döneminde yeni anlam yüklenmiştir.

inam [Gül 1317] *sen Rahīmüŋ ¯inʿāmın zikr eyleyem* ‖ ~ ***Ar*** *inʿām* إنعام [*#nʿm* ifʿāl IV msd.] nimet sunma, ihsan etme < ***Ar*** *naʿama* نَعِمَ hoşnut oldu, nimetlendi → NİMET

›› münim

inan [Men 1680] *¯inan: Crede & fides* [itimat, güvenme, itikat] | [YTü: TDK1 1945] *¯Boş ¯inan: olmasına imkân bulunmıyan, tabiat kanunlarına aykırı olan şeylere ¯inan.* ‖ < ***ETü*** **ına-* güvenmek *+In* → INAN-

›› boş inan, inansızlık

inan|mak [ETü: Xuas <900] *burχanlarka ¯ınantımız tayantımız* [delillere? azizlere? güvendik, dayandık] | [ETü: Bud <1000] *bu savka ¯ınanıp kértgünüp* [bu söze güvenip, gerçek sayıp] ‖ << ***ETü*** *ınan-* güvenmek, inanmak < ***ETü*** **ına-* a.a. *+In-*

† Karş. ***Moğ*** *ünen* "gerçeklik, doğruluk, hakikat", ***Moğ*** *ünençi* "güvenilen kimse".

›› inandır-, inandırıcı, inanıl-, inanılmaz

← INAK, INAN, INANÇ

inanç [ETü: İyiP <1000] *ol öḍün ¯ınançları buyrukları χanka ınça tép ötündiler* [o devrin vezirleri, komutanları hana şöyle deyip anlattılar] | [ETü: Kaş 1073] *¯ınanç: al-muʿtamad* <Bundan ötürü güvenilir komutanlara ¯ınanç ¯beg adı verilir.> | [LO 1876] *¯inanc: Emin, mutemet, mutemen, mevsuk.* | [YTü: CepK 1935] *¯inanç = Akide, itikat* ‖ << ***ETü*** *ınanç* güvenilen kimse, mu-

Levent Şahverdi Arşivi

temet; bir unvan, vezir < ***ETü*** *ınan-* *+(ın)ç* → İNAN-

† 20. yy.'a dek Türkçede "1. güvenilir kimse, 2. güvenilir belge, senet" anlamında kullanılırken, Dil Devrimi döneminde eylem adı anlamı yüklenmiştir.

›› inançlı, inançsız

inat [Taz 1482] *ḫubb-i dünyā* [dünya sevgisi] *maʿden-i cehl ü ʿınād* ‖ ~ ***Ar*** *ʿinād* عناد [*#ʿnd* fiʿāl msd.] inat etme, keyfi veya sübjektif olma < ***Ar*** *ʿanada* عَنَدَ ısrar ve inat etti < ***Ar*** *ʿind* عِنْد taraf, sübjektif görüş → İND

›› inatçı, inatlaş-

← ANUT, MUANNİT

inayet [Kut 1069] *Bayat kimke ḳılsa ʿināyat* [Allah kime inayet ederse] ‖ ~ ***Ar*** *ʿināya(t)* عناية [*#ʿny* fiʿāla(t) msd.] 1. ilgilenme, önemseme, 2. özellikle Allahın gösterdiği lütuf < ***Ar*** *ʿanā* عنا ilgilendirdi, kaygılandırdı, anlamlı idi

† Karş. ***Aram*** *ʿanā* ענה "cevap vermek, duasına kulak vermek".

← İTİNA (MUTENA), MANA (MANEN, MANEVİ, MANİ[2], MANİDAR, YANİ)

inbisat [GülM 1429] *aṣḥābından birisi ʿinbisāṭ ṭarīḳı-y-ıla* [rahatlamak için] *eytti* ‖ ~ ***Ar*** *inbisāṭ* انبساط [*#bsṭ* infiʿāl VII msd.] genleşme, rahatlama, ferahlama < ***Ar*** *basaṭa* بسط yaydı, açtı → BASİT

›› inbisat deposu

ince [ETü: Man <900] *tonlar yumşak ʿinçge étiglig yaratılġlıġ tilemez kolmaz* [yumuşak ince süslü giysiler ve eşyalar istemez, dilemez] | [ETü: Kaş 1073] *ʿyinçge torku* <ince ipekli kumaş>, *ʿyinçge kız* <cariye>, *ʿyinçge kişi* <hassas veya dindar kişi> | [LO 1876] *ʿince hastalık: sadr illeti. ʿince saz: keman takımı.* ‖ << ***ETü*** *inçge/yinçge* ince, narin < ***ETü*** **yinç-* küçülmek? daralmak? *+gA* << ***ETü*** **ñin(i)ş-*

† Karş. ***ETü*** *yinçür-* "boyun eğmek, hizmet etmek", *yini-* "doğurmak". † Karş. ***Moğ*** *nimgen* "ince". Moğolca sözcük ***Tü*** **yinge* eşdeğeridir.

›› ince hastalık, ince saz, inceden, incel-, incelik, incelikli, incelt-, incerek

← İNCELE-, İNCİK, İNCİN-

incele|mek [ETü: Suv <1000] *ʿyinçgeleyü arıtıp* [inceden inceye temizleyip] | [Men 1680] *ʿincelemek: İnce eylemek, tedḳīḳ e. Extenuare.* ‖ < ***TTü*** *ince* *+lA-* → İNCE

›› inceleme, incelen-, incelet-

incentive "turizmde kapalı grup" [Mil 1992] *Kongre, fuar, Konferans, ʿİncentive turizmi hizmetleri nasıl verilir?* ‖ ~ ***İng*** *incentive* 1. özendirme, teşvik, 2. bir şirket elemanlarına ödül olarak verilen ayni hak veya ödül ~ ***Lat*** *incentivus* coşturan, harekete geçiren, oynatan (müzik) < ***Lat*** *incinere* şarkıya katılmak, eşlik etmek *+()tiv°* < ***Lat*** *in+[1] canere, cant-* şarkı söylemek → KANTO

† İngilizcede dar ve belirgin bir anlamı olan deyim Türk turizm diline 1986'dan itibaren Avusturyalı tur operatörleri aracılığıyla gelmiş ve daha geniş bir anlam kazanmıştır.

inci "İnci Irmağı, Sir Derya nehrinin üst kısmına Çinlilerin verdiği ad" [ETü: Or 735] *ʿyinçü ügüz keçe temir kapıgka tegi süledimiz* [İnci ırmağını geçip Demirkapıya dek asker sürdük] | "... inci" [ETü: Kaş 1073] *ʿyinçü: al-luʿluʿ* ‖ << ***ETü*** *yinçü* inci ~ ***Çin*** *zhēn- zhū* 珍珠 «kıymetli cevher», a.a.

incik [OTü: İMüh <1310] *ʿyincik* "bacağın bir kısmı" | [AşP 1330] *nefsüŋ ʿincükdür ikinci menzili* | [Çağ: Pav <1500] *ʿincik: cou de pied, poignet* ‖ << ***OTü*** *inçik/yinçik* bacağın ince bölümü, ayak bileği < ***ETü*** **yinç-* daralmak, incelmek *+Uk* → İNCE

† Karş. ***ETü*** *yini* "hayvan bacağı, paça". † *İncik boncuk* deyimi muhtemelen *cincik boncuk* biçiminden ses değişimiyle oluşmuştur.

incil [Rab 1310] *Tevrīt, ʿİncīl, Zebürda Rasūlnıŋ ṣıfatı bitiglig erdi* [yazılı idi] ‖ ~ ***Ar*** ***incīl*** إنجيل Kuran'a göre Hıristiyan dininin kutsal kitabı ~ ***Süry*** *ewangiliyon* ܐܘܢܓܠܝܘܢ İsa'nın havarilerince yazılmış hayat hikâyesi ~ ***EYun*** *euangélion* εὐαγγήλιον 1. iyi haberci, müjdeci, 2. a.a. § ***EYun*** *eû εῦ* iyi, hayırlı + ***EYun*** *ángēlos* ἄγγηλος elçi, haberci (≈ ***EYun*** *ángaros/angérios* a.a. ~ ***Akad*** *aggaru* kraliyet hizmetkârı, ulak, elçi) → Ö+, ECİR

† ▫Nöldeke NB 47 Yunanca sözcüğün Habeşçe *wangīl* biçiminden Arapçaya alındığını savunur. Aynı istikamette ▫Jeffery 71-72. † ***Fr*** *evangile,* ***İng*** *evangel-* (a.a.) biçimleri Latince yoluyla Yunancadan alınmıştır. † Homeros'tan itibaren kaydedilen *ἄγγηλος* "ulak, haberci", Herodotos'ta "Pers kralının ücretli posta tatarı" anlamında geçen *ἄγγαρος* "ulak, haberci" sözcüğünün formel eşdeğeridir. Hesykhios *ἀγγέιρος* (a.a.) biçimini kullanır. Karş. ANGARYA.

← EVANJELİK

incin|mek [Kıp: GülS 1391] *ʿinçindi* | [Kıp: İdrH <1402] *ʿyincildi* | [Çağ: Pav <1500] *ʿinçmek: être tourmenté, souffrir* ‖ << ***OTü*** *inçin-/yinçin-* küçük düşmek, aşağılanmak ≈ ***ETü*** *yinçür-* boyun eğmek, hizmet etmek < ***ETü*** **yinç-* inmek? küçülmek? *+ın-* → İNCE

† Karş. ***Moğ*** *nimgele-* "inceltmek, yufkalaştırmak".

›› incit-, incitil-

incir [CodC 1303] *ficus - Fa & Tr: ʿingir* [incir] ‖ ~ ***Fa*** *ancīr* انجير incir ~ ***OYun*** *angúrion* ἀγγούριον 1. incir, 2. hıyar < ***OYun*** *ánguros* ἄγγουρος kapçık, bal peteği *+ion* (▫DuCG I.9) < ***EYun*** *ángos* ἄγγος 1. küçük sıvı kabı, kapçık, 2. bal peteği hücresi (▫LS 7)

← ACUR

inç [<1960] ‖ ~ ***İng*** *inch* bir uzunluk birimi, fitin onikide biri << ***Eİng*** *ynce* ~ ***Lat*** *uncia* birim, onikide bir < ***Lat*** *unus* bir → ÜNİ+

ind [<1400] ‖ indī "nezdim" [Men 1680] *ʿmin ʿindī: propriâ auctoritate meâ* [kendi hükmümce] | indī "keyfi" [KT 1900] *ʿʿindī: (sıf.) bir adamın kendi kurduğu, kendi*

Levent Şahverdi Arşivi

hükmü, kendi icadı || ~ *Ar ʿind* عِنْد [*#ʿnd*] yan, nezd, taraf, -e göre, -e nazaran (edat)

† Güncel dilde sadece *indinde, indimde* biçimleri kullanılır. † Arapça birinci tekil şahıs iyelik ekiyle *indî* "benim nezdim" deyimi, geç dönem Osmanlıcada */i/* nisbet ekiyle sıfat olarak değerlendirilmiştir.

›› indî, indinde

← İNAT (ANUT, MUANNİT)

indent [EkşiS 2005] ¯*indent: satırın sol marjının sayfa kenarına olan uzaklığına verilen ad.* || ~ ***İng*** *indent* [abb.] < ***Fr/İng*** *indentation* (ısırık gibi) girinti, oyuntu, tipografide bir satırın içerlek dizilmesi < ***OLat*** *indentare* [den.] diş geçirmek, ısırmak *+()tion* < ***Lat*** *in+¹ dens, dent-* diş → DENTAL

›› indentasyon

indie [Mil 1997] *Beş kişilik İsveçli ¯indie grup The Cardigans'ın eski albümü* || ~ ***İng*** *indie* [abb.] bağımsız film veya müzik yapımcısı < ***İng*** *independent* bağımsız < ***İng*** *in+² dependent* bağımlı < ***Lat*** *dependere* bir şeye asılı olmak, bağlı ve takılı olmak *+ent°* < ***Lat*** *de+ pendere* asılı olmak, sarkmak → PANDANTİF

indifa "geri püskürtülme" [Sad 1574] *hücüm-i düşmen-i bürc-efken ¯indifāʿ rütbesinden irtifāʿ buldığın göricek* [burç-kıran düşmanın hücumunun geri püskürtülme düzeyini aştığını görünce] | "... (yanardağ) püskürme" [YOsm: HRGCeh 1923] ¯*indifaatını ortaya saçmaksızın sine sine yanan bir volkan* || ~ *Ar indifāʿ* اِنْدِفاع [*#dfʿ* infiʿāl VII msd.] geri tepilme, savulma < *Ar dafaʿa* دَفَع tepti → DEF

indigo [<1960] || ~ ***Fr/İng*** *indigo* çivit bitkisi ve boyası ve rengi ~ ***İsp*** *indigo* Hint'e ait << ***Lat*** *indicus* a.a. ~ ***EYun*** *indikós ινδικός* a.a. → HİNT

† 1980 dolayında İngilizce telaffuza uygun olarak düzeltilmiştir.

← İNDİYUM

indirge|mek [YTü: Fel 1942] ¯*indirgeme = İrca = Réduction* || < ***TTü*** *indir- +IrgA-* → İN-

† Fiile eklenen *+gA-* veya +dIrgA- ekinin yapısı ve işlevi açık değildir.

›› indirgemeci, indirgemecilik, indirgen-

indis ~ ***Fr*** *indice* gösterge ~ ***Lat*** *index, indic-* a.a. → ENDEKS

›› endis

individüel [Cum 1931] *Dürkhaym olsun, Piyer Benuva olsun şe'ni tevaturları ¯endividüel görüyorlar. Ben bu fikirde değilim.* | [Cum 1939] ¯*individüel* || ~ ***Fr*** *individuel* bireysel < ***Fr*** *individu* a.a. *+al°* ~ ***Lat*** *individuus* bölünmez olan, atom, birey < ***Lat*** *in+² dividuus* bölünür < ***Lat*** *dividere, divis-* bölmek → DÖVİZ

† Fransızcadan farklı olarak ***İng*** *individual* biçimi hem isim hem sıfat değeri taşır ("birey", "bireysel"). Türkçede önceleri *endividüel* yazımı yaygınken, daha sonra İngilizceye uygun imla tercih edilmiştir.

›› individüalist, individüalizm

indiyum ~ ***YLat*** *indium* bir element ☼ 1863 Ferdinand Reich ve H. Th. Richter, Alm kimyacılar < ***Lat*** *indicus* çivit, indigo → İNDİGO

† Spektrumundaki çivit renginden dolayı.

inek [ETü: IrkB <900] *ürüŋ esri ¯iŋek buzağulaçu bolmış* [ak benekli inek buzağılayacak olmuş] | [Oğ: Kaş 1073] ¯*ingek* <dişi kaplumbağa – Oğuzcadır> || << ***ETü*** *ingek* dişi hayvan, özellikle dişi sığır

† Karş. ***ETü*** *ingen* "dişi deve", ***Moğ*** *ünige(n)* "inek".

›› inekle-

infak [Men 1680] ¯*infāḳ: malını χarc etmek, nafaka virmek.* || ~ *Ar infāḳ* إِنْفاق [*#nfḳ* ifʿāl IV msd.] harcama, nafaka verme < *Ar nafaḳa* نَفَق harcadı → NAFAKA

infaz "geçirme" [Men 1680] ¯*infāẕ: geçürmek. Transmittere, facere ut transeat, penetret, pervadat.* | "... yürürlüğe sokma, icra etme" [LO 1876] ¯*infāẕ: (...) emri tamamen icra etmek.* | [<1980] ¯*yargısız ¯infaz* | "... yasadışı kararla öldürme" [<2000]

|| ~ *Ar infāḏ* إِنْفاذ [*#nfḏ* ifʿāl IV msd.] sokma, geçirme < *Ar nafaḏa* نَفَذ girdi → NÜFUZ

† Güncel kullanımda *infaz* sözcüğü *yargısız infaz* deyiminin anlamını yüklenmiştir.

infial [Fer <1451] *vezīr bu sözlerden ʿazīm ¯infiʿāl yédi* || ~ *Ar infiʿāl* إِنْفِعال [*#fʿl* infiʿāl VII msd.] 1. etkilenme, alınma, 2. felsefede ruhun her türlü dış etkenden etkilenme hali. Yunanca páthos karşılığı < *Ar faʿala* فَعَل etti, eyledi → FİİL

infilak "yarılma" [Rab 1310] ... *törtünçi ¯infilāḳ, beşinçi tüfān, altınçı çekürge* [Musa'nın mucizeleri] | "çatlama" [LO 1876] ¯*infilāḳ: çatlamak, yer yarılmak* | "patlama" [Cum 1930] *Maybach'ta bir madende ¯infilak vukua gelmiştir.* || ~ *Ar infilāḳ* إِنْفِلاق [*#flḳ* infiʿāl VII msd.] yarılma, özellikle Hz. Musa'nın denizi yarması < *Ar falaḳa* فَلَق yardı, çatlattı

† "Patlama" anlamına 20. yy.'dan önce rastlanmaz.

infirat [Neş 1492] || ~ *Ar infirād* إِنْفِراد [*#frd* infiʿāl VII msd.] yalnızlaşma, izolasyon, aşırıya gitme < *Ar farada* فَرَدَ yalnız idi → FERT

← MÜNFERİT

infisah "... geçersiz kılınma" [YOsm: LO 1876] ¯*infisāχ: münfesih, mülga, battal olma, bozulup ayrılma.* || ~ *Ar infisāχ* إِنْفِساخ [*#fsχ* infiʿāl VII msd.] sakatlanma, çürüme, dağılma < *Ar fasaχa* فَسَخ sakatladı → FESİH

← MÜNFESİH

infisal "(bir yerden) ayrılma" [Müy 1530] *lugat-ı türkīde daχı ittisāl ¯infisāl iʿtibārı var imiş* | "... görevden alınma" [LO 1876] ¯*infisāl: (...) maʿzul olma.* || ~ *Ar infiṣāl* إِنْفِصال [*#fṣl* infiʿāl VII msd.] ayrılma, ayrışma, bölünme < *Ar faṣala* فَصَلَ ayırdı → FASIL

Levent Şahverdi Arşivi

infra+ ~ *Fr/İng infra+* [bileşik adlarda] alt, aşağı ~ ***Lat infra*** (edat ve fiil öneki) a.a. << ***HAv *ndher-*** alt

›› enfra+

← ENFRARUJ, UNDERGROUND

İngiltere [Sel 1600] *selāṭīn-i küfr-āyīn-i França ve Venedik ve ¯İngiltera* ‖ ~ ***Lat Inglae terra*** Avrupa'da bir ülke § ***Lat Inglae*** Angl halkı, 5. yy.'da Britanya'yı istila eden bir Cermen kavmi + ***Lat terra*** toprak, ülke → TARAÇA

† *İngiltera* ülke adı İslam kültürlerinde İngiltere kralı Aslan Yürekli Richard'ın 1189 yılındaki Haçlı Seferi münasebetiyle yaygınlaşmış görünmektedir. 13. yy.'a ait Ebülferec Tarihi'nde Süryanice *Anglitar* biçimi görülür.

inha [Men 1680] *¯inhā: Annuntiare, significare, perducere, perferre* [haber verme, tebliğ etme, sona erdirme] ‖ ~ ***Ar inhāʾ*** إنهاء [*#nhw* ifʿāl IV msd.] haber verme, kesinleştirme, sona erdirme < ***Ar nahā*** نها vardı, sona erdi → NİHAYET

inhibe "tıpta (bir salgıyı) engellemek" [Mil 1994] *genç eritrositleri yaşlıların plazmasıyla ¯inhibe ediyoruz* ‖ ~ ***Fr inhiber*** engellemek ~ ***Lat inhibēre*** hapsetmek, tutmak, durdurmak < ***Lat in+¹ habēre*** sahip olmak, elde etmek, almak → HABİTAT

† Türkçede inisyal /i/ ile yazımı İngilizce etkisi gösterir. */Enhibe* ve *enhibisyon* yazımlarına tek tük rastlanmaktadır.

›› inhibisyon

inhidam [Men 1680] *¯inhidām: Dirutio. Dirui, corruere, destrui, everti* [yıkım, yıkılma, harap olma]. ‖ ~ ***Ar inhidām*** إنهدام [*#hdm* infiʿāl VII msd.] yıkılma, harap olma < ***Ar hadama*** هدم yıktı

›› mail-i inhidam

inhilal [Men 1680] *¯inhılāl: Solutio (passiva). Solvi.* ‖ ~ ***Ar inḥilāl*** إنحلال [*#ḥll* infiʿāl VII msd.] ayrışma, çözülme < ***Ar ḥalla*** حلّ çözdü → HAL[2]

inhiraf [Men 1680] *¯inhırāf: Declinatio (in astronomicis). Deflexio & inversio, mutatio.* ‖ ~ ***Ar inḥirāf*** إنحراف [*#ḥrf* infiʿāl VII msd.] sapma, rotadan uzaklaşma < ***Ar ḥarrafa*** حرّف [II f.] tahrif etti, bozdu → HARF

inhisar "ticarette tekel, Fr *monopolie* karşılığı" [YOsm: Düs 1857] *¯inhısār maddesi külliyen lağv olunmağla her kes istediği kitabı tab etdirecekdir* | [LO 1876] *usūl-i ¯inhısār: yedd-i vahīd* [tek el] *tiçareti* ‖ ~ ***Ar inḥiṣār*** إنحصار [*#ḥṣr* infiʿāl VII msd.] yasaklanma, sınırlandırılma < ***Ar ḥaṣara*** حصر etrafını çitle çevirdi, kuşattı → HASR

›› inhisarlar idaresi

← MÜNHASIR

inhitat [LO 1876] *¯inhıtāt: aşağı inme, tedennī, zeval-i sinn, kocamak. Dolunay.* ‖ ~ ***Ar inḥiṭāṭ*** إنحطاط [*#ḥṭṭ* infiʿāl VII msd.] gerileme, güçten düşme, dekadans < ***Ar ḥaṭṭa*** حطّ koydu, indirdi, fiyat düşürdü

inisiyal [HRGTut 1926] *ipek gibi ince bir meşinden üstü gümüş ¯insiyal'li gayet şık bir cüzdan* ‖ ~ ***Fr/İng initial*** başlangıca ait, bir sözcüğün veya ismin ilk harfi < ***Lat initium*** başlangıç +***al°*** → İNİSİYE

inisiyatif [Bah 1924] *¯inisiyatif: Bir şeyi ilk yapanın hareketi. Mübadehe.* ‖ ~ ***Fr initiative*** girişim, öncülük < ***Fr initier*** başlamak, önayak olmak +***()tiv°*** → İNİSİYE

›› insiyatif

inisiye [Bah 1924] *¯inisiye: bazı esrara veya gizli işlere vakıf olan.* ‖ ~ ***Fr initié*** 1. başlamış, başlatılmış, 2. bir sürece veya yola veya tarikate girmiş kimse ~ ***Lat initiatus*** [pp.] < ***Lat initiare*** [f.] başlamak, başlatmak +***()t°*** < ***Lat initium*** başlangıç < ***Lat in+¹ itus/iter*** [pp.] yol, gidiş +***ium*** < ***Lat ire*** gitmek, yol almak +***()t°*** → İYON

›› inisiyal, inisiyalle-, inisiyasyon

← İNİSİYAL, İNİSİYATİF

inkâr [AşP 1330] *birligine yok-durur ¯inkārumuz* ‖ ~ ***Ar inkār*** إنكار [*#nkr* ifʿāl IV msd.] yalanlama, yadsıma < ***Ar nakara*** نكر bilmedi, tanımadı (≈ ***Akad nakru*** yabancı, yad)

›› inkârcı

← MÜNKİR

inkıbaz [Men 1680] *¯inḳıbāz: Retractio, detentio, impeditio.* ‖ ~ ***Ar inḳibāḍ*** إنقباض [*#ḳbḍ* infiʿāl VII msd.] tutulma, tutukluk < ***Ar ḳabaḍa*** قبض tuttu → KABZ

inkılap "değişme" [BV <1405] ‖ [LO 1876] *¯inkılāb: değişmek, tahavvül. ¯inkılābāt-ı ¯devrān: devrānın tahavvülātı. ¯inkılāb-ı ¯sayf* [yaz gün dönümü] | [Bah 1930] *¯İnkılāp: Değişiklik. Fikirlerde, görüş ve bilgilerde hususile hükümetlerin idaresinde vukubulan değişiklik, yenilik.* ‖ ~ ***Ar inḳilāb*** إنقلاب [*#ḳlb* infiʿāl VII msd.] değişim, altüst olma, tersine dönme < ***Ar ḳalaba*** قلّب değiştirdi, tersine çevirdi → KALP[2]

† 19. yy.'dan itibaren ***Fr révolution*** "1. dönüşüm, 2. siyasi altüst oluş" karşılığı olarak kullanılmıştır. 1950'den itibaren *Atatürk inkılapları* deyimi bağlamında "statükocu" bir anlam kazanan bu sözcük yerine, *ihtilal* (= révolution) revaç kazanmıştır.

›› inkılapçılık

← MÜNKALİP

inkıraz [Neş 1492] ‖ ~ ***Ar inḳirāḍ*** إنقراض [*#krḍ* infiʿāl VII msd.] çiğnenerek aşınma, yıpranma < ***Ar ḳaraḍa*** قرض dişledi, kemirdi, kırptı → KARZ

›› münkariz

inkıta [Taz 1482] *şol intiẓām-i ẋāṭır ve ¯inḳıṭāʿ-ı ẋalḳ ki* ‖ ~ ***Ar inḳiṭāʿ*** إنقطاع [*#ḳṭʿ* infiʿāl VII msd.] kesilme, kesinti < ***Ar ḳaṭaʿa*** قطع kesti → KAT[2]

›› münkatı

inkıyat [Taz 1482] *bize lāzım iʿtiḳād itmek-durur / her ne dirse ¯inḳıyād itmek-durur* | [EÇ <1683] *ʿasākir-i İslām kāfirūn bu güne ¯inḳıyādlarına iʿtimād etmeyüp* ‖ ~ ***Ar inḳiyād*** إنقياد [*#ḳyd* infiʿāl VII msd.] boyun eğme, bağlılık bildirme < ***Ar ḳāda*** قاد bağladı → KAYIT

inkisar "pişmanlık" [Sad 1574] *kemāl-i ¯inkisār ile tevbe vü istiğfār ve taleb-i rızā-i perverdigār itti* [tam pişmanlık ile tövbe ve istiğfar ederek Allah rızası talep etti] ‖ ~ ***Ar inkisār*** إنكسار [*#ksr* infiʿāl VII msd.] kırılma, ruhen

Levent Şahverdi Arşivi

kırılma, kırgınlık < *Ar kasara* كسر kesti, kırdı → KESİR

inkişaf [Men 1680] *¯inkişāf: Detectio. Seu detegi, revelari, patere* [keşf etme, keşf edilme, açığa çıkma]. | [YOsm: TDK1 1945] *¯inkişaf: 1. Gelişme. 2. (mat.) Açınım.* || ~ *Ar inkişāf* إنكشاف [*#kşf* infiʿāl VII msd.] (çiçek) açma, açığa çıkma, kuvveden fiile geçme < *Ar kaşafa* كشف açtı, buldu → KEŞİF

† Yeni Osmanlıca olan "gelişme" anlamı *Fr développement* çevirisi olup 1920'lerden sonra egemen olmuştur.

inle|mek inleş- [AşP 1330] *ʿışk içinde ¯ınlaşurler zār zār* | inil inil [CFürs 1501] *niyüşīdan* [Fa.]: *(...) ¯inil ¯inil ağlaşmak* | inilti [Şamil-TS 1505] *zār* [Fa.]: *İnü, ¯inüldü.* || < *onom in/inil* inleme sesi +*lA*-

›› inilde-, inilti, inim inim, inleme, inlet-

inovasyon [Hür 2006] *Araştırma ve ¯Inovasyon Festivali başlıyor* || ~ *Fr/İng innovation* yenilik, icat < *Lat innovare* [den.] yenilemek +*()tion* < *Lat in+¹ novus* yeni < *HAv *newo-* a.a. → NE(O)+

›› inovatif, inovatör

input "ekonomi deyimi" [Mil 1963] *Leontief bugün ¯input-output (girdi-çıktı) adını verdiğimiz mefhumu* | "bilgi işlem deyimi" [Mil 1999] *outputlar (ekran, yazıcı, modem), ¯inputlar (mouse, scanner, keyboard)* || ~ *İng input* 1. içine katmak, eklemek (fiil) 2. katkı, girdi (ad) < *İng in+¹ put* koymak

insaf [AtH <1250 (1444)] *dād ¯inşāf tutar çın Anüşirvānı* [adalet ve insafta gerçek bir Anuşirvan'dır] || ~ *Ar inṣāf* إنصاف [*#nṣf* ifʿāl IV msd.] adalet, yargıda ölçülü olma < *Ar naṣafa* نصف yardı, yarım etti → NISIF

›› el insaf, insaflı, insafsız, munsıf

insan [AşP 1330] *χıdmete baş urdı ¯insān u melek* | [Men 1680] *¯insāniyet, ¯insāniyetlü* || ~ *Ar insān* إنسان [*#Ans*] insanlık, insan soyu < *Ar ins* إنس tek bir kişi, insan (≈ *Aram ināṣ/īnəṣā* אֱנָשׁ [*#nṣ*] insan ≈ *İbr enōṣ* אֱנוֹשׁ [*#nṣ*] a.a. ≈ *Akad nīṣu* halk, kavim)

† Arapça ismin *Ar uns* "evcil olma, ünsiyet" fiili ile anlam ilişkisi ilgi çekicidir. † Arapçada kollektif isim niteliğini koruyan *insān* sözcüğü Türkçede en eski devirden beri "tekil kişi" anlamında da kullanılmıştır.

›› gayrıinsani, insanca, insani, insanımsı, insaniyet, insanlaş-, insansı, insanüstü

← İN CİN, İNSANCIL, NAS[1], NİSA (MÜENNES, NİSVAN, SALİHATI NİSVAN), ÜNSİYET (MUNİS)

insancıl [YTü: Cum 1935] *münis = Alışık, ¯insancıl, canayakın* || < *TTü insan +çIl* → İNSAN

† Türkçede daha önce kullanılan *adamcıl* sözcüğünden hareketle Dil Devrimi döneminde üretilmiştir.

insektisit [Mil 1963] *Beynelmilel bir sanayi gurubunun Türkiye'deki ¯insektisid şubesini idare etmek üzere 30-35 yaşlarında (..) Ziraat Mühendisi aranmaktadır.* || ~ *Fr/İng insecticide* böcek öldüren § *Lat insectum* eklembacaklı < *Lat in+¹ secari* kesmek, bölmek) + *Lat +cidus* öldüren → SEGMAN, +SİD

›› ensektisit

insert "gazete içine eklenen reklam föyü" [Mil 1997] *Dünya Halı ¯insert'ini yarın gazetenizle birlikte bayinizden almayı unutmayın.* | [EkşiS 1999] *¯insert: klavyede bir tuş.* || ~ *İng insert* araya sokulmuş şey, araya sokma < *Lat inserere* a.a. +*()t°* < *Lat in+¹ serere, sert-* dizmek, sıralamak → SERİ[1]

insicam "dökülme" [Men 1680] *¯insicām: Effundi (aquam).* | "... yağmur yağma, dilde akıcılık" [LO 1876] *¯insicām: yağmur sicim gibi yağmak, ibārāt-ı beliğa revan ve müselsel olmak* [iyi ifade edilmiş cümleler akıcı bir şekilde zincirleme gelmek] | [TDK1 1945] *¯İnsicam: Düzgünlük, tutarlık. ¯İnsicamlı: Düzgün, tutarlı.* || ~ *Ar insicām* إنسجام [*#scm* infiʿāl VII msd.] (su) dökülme, dilde akıcılık < *Ar sacama* سجم aktı, akıttı, döktü

† Esasen "dökülme" anlamına gelen sözcük modern dönemde radikal anlam değişikliğine uğramıştır.

›› insicamlı, insicamsız

insiyak "Fr *instincte* karşılığı" [YOsm: TDK1 1945] *¯insiyak: İçgüdü.* || ~ *Ar insiyāḳ* إنسياق [*#swḳ* infiʿāl VII msd.] güdülme, iradesi dışında hareket etme < *Ar sāḳa* sevk etti, güttü → SEVK

† *Fr instincte* karşılığı olarak 20. yy başlarında türetilmiş yeni sözcüktür.

›› insiyakî

insomnia [Mil 1996] *depresyona giren kişilerde uykusuzluk belirtisi olarak ortaya çıkan ¯insomnia' hastalığı* || ~ *Lat insomnia* uykusuzluk < *Lat in+² somnus* uyku << *HAv *swep-no-* a.a. < *HAv *swep-* uyumak → HİPNOTİZE

insülin ensülin [Cum 1934] *¯Ensülin tedavisinden aldığı neticeler* || ~ *Fr/İng insuline* pankreasta Langerhans adacıkları tarafından salgılanan hormon ☼ 1909 De Meyer, Fr. tabip. < *Lat insula* ada

† *Fr île* (< *isle*), *Alm Insel*, *İng sland*, *İt isola* "ada" biçimleri nihai olarak Latinceden türemiştir. Latince sözcük muhtemelen *EYun nēsos* "ada" ile eş kökenlidir.

›› ensülin

← İZOLE

inşa [Men 1680] *¯inşāʿ: yaratmak, düzetmek & şiʿr söylemek. Componere, concipere.* | [LO 1876] *¯inşāʿiye mühendisi: gemi mimarı. ¯inşāʿāt: yapılan binalar.* || ~ *Ar inšāʾ* إنشاء [*#nṣA* ifʿāl IV msd.] yaratma, kurma, yapılandırma, kompoze etme < *Ar naṣaʾa* نشأ çıktı, belirdi, (su) kaynadı → NEŞET

›› inşaat, inşaatçı, inşai, inşaiye

← MÜNŞEAT

inşallah [AşP 1330] *¯inşāallah kim Çalap rüzī kıla* || ~ *Ar in šāʾa-llāh* إن شاء الله «Allah istesin», dilek deyimi § *Ar in* إن ki, dilek kipi edatı + *Ar šāʾa* شاء [*#šyA*] istedi, istesin + *Ar allāh* الله → ŞEY, ALLAH

← MAŞALLAH

Levent Şahverdi Arşivi

inşirah [Men 1680] *¯inşirāh: geŋ olmak, gönül açılmak, kalb safâsi.* || *~ Ar inşirāḥ* إنشراح [*#şrḥ* infiʿāl VII msd.] ferahlık, gönül hoşluğu < *Ar şaraḥa* شرح açtı → ŞERH

intaç [Sad 1574] *netâyic-i fesâde ¯intâc ider* [fesat sonuçları doğurur] || *~ Ar intāc* إنتاج [*#ntc* ifʿāl IV msd.] sonuç doğurma, hazırlama < *Ar nataca* نتج sonuç doğurdu → NETİCE

intaniye intan "enfeksiyon" [YOsm: T&S 1892] *Infection* [Fr.]: *sirayet, ¯intan.* | [YOsm: TDK2 1955] *¯intaniye: Mikroplu hastalıklar. ¯İntaniye koğuşu.* || < *Ar intān* إنتان [*#ntn* ifʿāl IV msd.] kokuşma, çürüme *+î* < *Ar natana* نتن kokuştu → NETAMELİ

† Yeni Osmanlıca tıp terimlerindendir. 19. yy sonundan eski Osmanlıca sözlüklerde *intân* sözcüğüne rastlanmaz.

Inter+ *~ Lat inter* bir şeyin içinde veya birkaç şeyin arasında olmayı bildiren edat ve önek << *HAv *en-tero-* < *HAv *en*

† *Lat in* edatının *+ter* ekiyle pekişme halidir. *Fr entre* /antr/ biçimini alır. *E Yun énteros, Fa andar, Alm unter* eşdeğeridir.

← ANTRAKT, ANTRE (ENTER, ENTRY), ANTRİKOT, ANTRPARANTEZ, DER+ (DERDEST, DERHAL, DERKÂR, DERKENAR, DERMEYAN, DERPİŞ, DERUHTE, DERUN, PEYDERPEY), ENDERUN, ENTELEKTÜEL (ENTEL, ENTELİJANS, ENTELİJENSİYA), ENTER(O)+ (DİZANTERİ, GASTROENTEROLOJİ, SELENTERE), ENTERESAN, ENTERİYÖR, ENTERNASYONAL (İNTERPOL, TIR), ENTERNE (İNTÖRN), ENTERPRETASYON, ENTİM, İNTERAKTİF, İNTERKALASYON, İNTERNET

interaktif [Mil 1990] *¯interaktif videodan örnekler* | [Cum 1990] *'etkileşimli' (¯interaktif) bilgi istasyonu* || *~ İng interactive* etkileşimli < *İng interact* etkileşmek § *Lat inter* içindelik veya karşılıklılık bildiren edat + *Lat agere,act-* etmek, eylemek → İNTER+, AKSİYON

›› interaksiyon

interkalasyon [ML 1969] || *~ Fr/İng intercalation* takvime gün veya ay ekleme, matematikte bir dizinin arasına eleman ekleme *~ Lat intercalatio* a.a. < *Lat intercalare* araya ay eklemek *+()tion* < *Lat inter+ calare* 1. yüksek sesle ilan etmek, , 2. yeni ayın çıkışını ilan etmek → İNTER+, KONSİL

† Eski Roma'da ay yılı ile güneş yılı arasındaki 11-12 günlük farkı telafi etmek için üç yılda bir eklenen ilave aydan. † Latincede "bağırarak ilan etme" eylemi ile "takvim ayı" arasında kurulan semantik ilişki, *Ar şahr* "ilan etme, ay" kavramında aynen mevcuttur. Karş. ŞEHİR[2] .

internet [Cum 1990] *ve endustriyel araştırma birimlerini birbirine bağlayan ¯Internet adlı bilgisayar ağı* || *~ İng internet* [abb.] bilgisayarlar arası ağ < *İng intercomputer network* → İNTER+, NET[2]

† İngilizcede 1970'lerden itibaren kullanıldığı halde bugünkü anlamı 1984'te yerleşmiştir. Türkçede genel medyada 1990'dan eski örneğine rastlanmadı.

›› internet kafe

interpol [Mil 1953] *Milletlerarası polis teşkilâtının (¯Interpol) yıllık kongresi bu sabah burada açılmıştır.* || *~ Fr/İng İnterpol* [abb.] uluslararası polis işbirliği teşkilatı < *Fr/İng international police* uluslararası polis → ENTERNASYONAL, POLİS

intiba "damgalanma, tabi olma" [Men 1680] *¯intıbāʿ: Obsequentia, seu obsequentem sui mansuetum esse* [birine tabi veya alışık olma, damgalanma]. | "... izlenim" [YOsm: T&S 1892] *Impression* [Fr.]: *irtisâm, ¯intıbāʿ, eser, tesir.* || *~ Ar inṭibāʿ* إنطباع [*#ṭbʿ* infiʿāl VII msd.] damgalanma < *Ar ṭabaʿa* طبع damgaladı → TAB[1]

† Yeni Osmanlıca ikinci anlamı *Fr impression* "izlenim" < *presse* "basım" sözcüğünün doğrudan çevirisidir.

intibah [Sad 1574] *vesîle-i ¯intibâh-i şâh-i dil-âgâh oldı* [gönül-bilen padişahın uyanmasına vesile oldu] || *~ Ar intibāh* إنتباه [*#nbh* iftiʿāl VIII msd.] uyanma, uyanıklık < *Ar nabaha* نبه uyandı → TEMBİH

intibak [LO 1876] *¯intıbāk: Tıpkı gelme.* || *~ Ar inṭibāḳ* إنطباق [*#ṭbḳ* infiʿāl VII msd.] örtüşme, uyma, üstüste binme < *Ar ṭibḳ* طبق tencere kapağı → TABAK[1]

intifa "faydalanma" [KFT <1421] || *~ Ar intifāʿ* إنتفاع [*#nfʿ* iftiʿāl VIII msd.] faydalanma, kazanç elde etme, sebeplenme < *Ar nafaʿa* نفع yaradı, faydalı oldu → NAFİ

›› intifa hakkı

intifada [Mil 1988] *'İntifada' evrensel sözlüğe Filistinli çocukların hediye ettiği bu kelime (...) Filistin Ulusal Konseyi olağanüstü toplantısının temel taşı.* || *~ İng intifada* Filistinli Arap isyanı *~ Ar intifāḍa(t)* إنتفاضة [*#nfḍ* iftiʿāla(t) VIII msd.] silkinme, uyanış, ayaklanma < *Ar nafaḍa* نفض silkti

† Doğrudan Arapçadan alınsa Türkçesinin **intifāzat* olması gerekirdi.

intiha [AşP 1330] *andan oldı ibtidâ vü ¯intihâ* [başı ve sonu yapan odur] || *~ Ar intihāʾ* إنتهاء [*#nhw* iftiʿāl VIII msd.] 1. sona erme, nihayet, bitim, 2. yasaklanma, kaçınma < *Ar nahā* نها vardı, sonuna geldi → NİHAYET

intihal [Men 1680] *¯intihâl: gayrü şâʿirin şiʿrin gendüye isnâd* [başka şairin şiirini kendine isnat etme]. || *~ Ar intiḥāl* إنتحال [*#nḥl* iftiʿāl VIII msd.] kendine maletme < *Ar naḥala* نحل (birine) malctti, bir şiiri başka şaire isnat etti

† Unutulmuş bir kelime iken 1980'lerden itibaren yeniden yaygınlık kazanmıştır.

intihap [Fuz 1535] || *~ Ar intiχāb* إنتخاب [*#nχb* iftiʿāl VIII msd.] seçme, tercih, seçim < *Ar naχaba* نخب seçti

← MÜNTEHİP

intihar [LO 1876] *¯intihâr: Kendini boğazlamak.* || *~ Ar intiḥār* إنتحار [*#nḥr* iftiʿāl VIII msd.] kendini öldürme, özellikle bıçak vurarak < *Ar naḥara* نحر (hayvanı) boğazını keserek öldürdü, boğazladı

Levent Şahverdi Arşivi

intikal "geçme, göçme" [İrşM 1387] *Ve eger imām bir āyatdan bir āyatga ¯intiḳāl bolsa açgannıŋ namāzı fāsıd bolur* | "... kavrama" [LO 1876] *¯intiḳāl: (...) Derk etmek, anlamak, zihin almak. Serïül ¯intiḳāl* ‖ ~ ***Ar intiḳāl*** انتقال [*#nḳl* ifti'āl VIII msd.] taşınma, bir yerden başka yere gitme < ***Ar naḳala*** نَقَلَ taşıdı → NAKİL

† "Kavrama, idrak etme" anlamına Arapça ve eski Osmanlıca metinlerde rastlanmaz.

›› seri-ül intikal

intikam [AşP 1330] *cümlesinüŋ maḳsūdı oldı tamām / kalmadı bunlarda ẕerre ¯intiḳām* ‖ ~ ***Ar intiḳām*** انتقام [*#nḳm* ifti'āl VIII msd.] öç alma, öç < ***Ar naḳama*** نقم öç aldı, hınç duydu

intisap [Sad 1574] *şehzāde cānibine ¯intısāb ittiler* ‖ ~ ***Ar intisāb*** انتساب [*#nsb* ifti'āl VIII msd.] ilişme, katılma < ***Ar nasaba*** نسب ilgili idi → NİSPET

← MÜNTESİP

intişar "dağılma" [Sad 1574] *ve illā nizām-i mülkü milel ¯intişārü ẋalel bulūr* [devletin ve ulusların düzeni dağılmaya ve zarara uğrar] | "... yayımlanma" [YOsm: LO 1876] *¯intişār: neşrolmak, dağılıp yayılmak.* ‖ ~ ***Ar intişār*** انتشار [*#nşr* ifti'āl VIII msd.] yayılma, dağılma < ***Ar naşara*** نشر yaydı, dağıttı → NEŞİR

← MÜNTEŞİR

intizam [Taz 1482] *şol ¯intiẓām-i ẋāṭır ve inḳıṭā'-ı ẋalḳ ki* ‖ ~ ***Ar intiẓām*** انتظام [*#nẓm* ifti'āl VIII msd.] düzenlenme, düzenlilik < ***Ar naẓama*** نَظَمَ dizdi → NAZIM[1]

›› intizamlı, intizamsız

← MUNTAZAM

intizar "bekleme" [AşP 1330] *Allah adı yazıla dip ¯intiẓār (kılar)* | "... beddua" [TDK1 1945] *¯intizar: 1. Bekleme, gözleme. 2. (hlk.) İlenme, beddua.* ‖ ~ ***Ar intiẓār*** انتظار [*#nẓr* ifti'āl VIII msd.] bekleme, yolunu gözleme < ***Ar naẓara*** نظر baktı → NAZAR

† "Kem göze maruz kılma, nazar değdirme" anlamı Türkçe halk ağızlarına özgüdür.

← MUNTAZIR

intörn [Mil 1987] *Bilindiği gibi tıp fakültesi son sınıfına gelenler ¯intörn doktor' unvanını alırlar.* ‖ ~ ***İng intern*** yatılı çırak, tıpta acemi doktor ~ ***Lat internus*** iç, içerideki, iç oğlanı → ENTERNE

inverter "düz elektrik akımı ile alternatif akımı birbirine çeviren aygıt" [Mil 1983] *450 frekansın üzerinde olan ¯inverter'ların ithali yasaklandı* | "bir tür klima cihazı" [Mil 1996] *hava temizleyici ve koku giderici, ¯inverter tip split klima modelleri* ‖ ~ ***İng inverter*** 1. tersine çeviren, 2. a.a. < ***İng invert*** tersine çevirmek +*er* ~ ***Lat invertere*** a.a. < ***Lat*** *in+*[1] *vertere* döndürmek → VERSİYON

inzal "indirme" [Men 1680] *¯inzāl: Demissio, descensus.* | "... ejakülasyon" [YOsm: KT 1900] *¯inzāl: (...) 2. meni hurucu.* ‖ ~ ***Ar inzāl*** انزال [*#nzl* if'āl IV msd.] indirme, özellikle ayet indirme < ***Ar nazala*** نزل indi → NÜZUL

›› münzel

inzibat "disiplin" [YOsm: LO 1876] *¯inzıbāt: Zabt u rabt, hüsn-i nizām.* ‖ ~ ***Ar inḍibāṭ*** انضباط [*#ḍbṭ* infi'āl VII msd.] denetim, kontrol altında olma < ***Ar ḍabaṭa*** ضَبَطَ korudu, kontrol etti → ZABIT

† Osmanlıca metinlerde görülmeyen bir Arapça sözcük iken, 19. yy.'da yeni anlamla kullanıma sokulmuştur.

›› inzibat eri, inzibat karakolu

inziva [Fer <1451] *şehriyār-i nikūkār künc-i ferāġatde ¯inzivāyı iẋtiyār étdi* [iyi yürekli padişah bir feragat köşesinde yalnızlığa çekilmeyi seçti] | [Men 1680] *¯inzivā: bir bucakta ferāgat idüp oturmak.* ‖ ~ ***Ar inziwā*** انزوى [*#zwy* infi'āl VII msd.] köşeye çekilme, yalnızlaşma < ***Ar zawā*** زَوَا gizledi, büktü → ZAVİYE

← MÜNZEVİ

ip [ETü: İyiP <1000] *elgi erdinilig ¯yıp enjirer* [elleri mücevherli iplik eğirirler] | [ETü: Kaş 1073] *¯yıp: al-ġazl* [eğrilmiş yün. Atı bağladıkları urgana da ¯yıp denir.] | [EÇ <1683] *ba'zı ¯ipden kazıkdan kurtulmış haşerātlar* | [LO 1876] *¯ipucu: vesile, serrişte (...) ¯ipsiz sapsız (...) ¯ip kaçgını* | [LG 1889] *¯iplemek: Kulak asmak, dinlemek.* ‖ << ***ETü yıp*** ip, iplik

›› ipe sapa gel-, iple-, ipsiz sapsız, ipucu

← İPEK, İPLİK

ipek [OTü: İMüh <1310] *¯yipek: al-ḥarīr* | [Kıp: CodC 1303] *seta - Fa: abruzum* [ibrişim] - *Tr: ¯ypak* | ipeksi "ipek gibi" [YTü: Cum 1974] *Ablasının davranışlarında o saatlerde ¯ipeksi, dinlendirici bir şey olurdu* ‖ << ***OTü ipek/yipek*** ipek <? ***ETü ip/yip*** ip +*Ak* → İP

›› ipekli, ipeksi

iplik [Kıp: İrşM 1387] *¯yiplik kibi takı anı ogurlarsa takı anıŋ içinde il kesilse* | [MŞ <1400] *¯iplik ... ¯iplicek* ‖ < ***ETü yip +lIk*** → İP

† Ekin işlevi açık değildir.

›› iplik kurdu, ipliksi, pamuk ipliği

ipotek [Cum 1932] *istikraz eyledikleri mebaliğa mukabil daiin uhdesine ¯ipotek edilen ... arsanın* ‖ ~ ***Fr hypothèque*** ~ ***EYun*** *'ypothḗkē ὑποθήκη* önerilen şey, ortaya atılan şey, bir borca karşılık rehin verilen şey < ***EYun*** *'ypotithēmi ὑποτίθημι* aşağı koymak § ***EYun*** *'ypó ὑπό* alt, aşağı + ***EYun*** *tithēmi, the- τίθημι, θε-* koymak → HİP(O)+[1], TEZ[2]

iptal [Sad 1574] *¯ibṭāl-i şevket-i ehl-i zalāl içün* [küfr ehlinin kudretini batıl etmek için] ‖ ~ ***Ar ibṭāl*** ابطال [*#bṭl* if'āl IV msd.] geçersiz kılma < ***Ar baṭala*** بطل geçersiz idi → BUTLAN

iptida [AşP 1330] *Allah adın eytelüm evvel ¯ibtidā / ki andan oldı ¯ibtidā vü intihā* [Allah adını söyleyelim ilk önce, çünkü başı ve sonu yapan odur] | iptidai [LO 1876] *¯ibtidāī: ilk derecede olan. Tahkīkāt-ı ibtidāīye: evveliye.* | iptidai "... Fr *primitif* karşılığı" [YOsm: KT 1900] *¯ibtidāī: (...) kürre-i arzın evāil-i hilkatine dair* [yer kürenin ilk zamanlarına ilişkin, primitif] ‖ ~ ***Ar ibtidā'*** ابتداء [*#bdA* ifti'āl VIII msd.] başlama, başlangıç, ilk < ***Ar bada'a*** بَدَأَ başladı → BİDAYET

Levent Şahverdi Arşivi

† Yeni Osmanlıca *ibtidāī* terimi ***Fr primaire*** (ör. *école primarie)* ve *primitif* (ör. *tribu primitif)* karşılığıdır.

›› iptidai, müptedi

iptila "zorluk" [AşP 1330] || "... imtihan, şarap ve esrar gibi tutku" [Men 1680] || ~ ***Ar ibtilāʾ*** ابتلاء [*#blw* iftiʿāl VIII msd.] sınav, zorluklarla imtihan edilme < ***Ar balā*** بلا sınadı, sıkıntı ve mihnet verdi → BELA

← MÜPTELA

irade [AşP 1330] *ol ¯irādet çün ḳadīmden var-ıdı* | [Fer <1451] *Sen bilürsiŋ, ¯irādetüŋ* [istediğin] *neyise eyle olsuŋ.* || ~ ***Ar irāda(t)*** إرادة [*#rwd* ifʿāla(t) IV msd.] isteme, istek < ***Ar rāda*** رَادَ peşinden gitti, aradı, istedi

›› iradî

← MURAT, MÜRİT

irap [Men 1680] *¯iʿrāb: Accentibus seu vocalibus notare.* || ~ ***Ar iʿrāb*** إعراب [*#ʿrb* ifʿāl IV msd.] Arapça sözcüklerin kurala uygun çekme, noktalama < ***Ar ʿarab*** Arap → ARAP

irat [Sad 1574] || ~ ***Ar īrād*** ايراد [*#wrd* ifʿāl IV msd.] 1. getirme, gelir getirme, bir konuyu gündeme getirme, 2. gelir < ***Ar warada*** ورد vardı, geldi → VÜRUT

irca [LO 1876] *¯ircāʿ: rücūʿ ettirmek, geri çevirmek.* || ~ ***Ar ircāʿ*** إرجاع [*#rcʿ* ifʿāl IV msd.] rücu ettirme, geri döndürme < ***Ar racaʿa*** رجع rücu etti, geri geldi → RÜCU

irdele|mek irte- [ETü: Kaş 1073] *er ışıġ ¯irtēdi: ṭalaba'l-amr wa tabiʿahu* "işi istedi ve aradı. <İstedi' aynı anlama gelir.> | irde- [Kel-TS <1347] *imdi dilerven kim bu işi soram ¯irdeyem* | irdele- "tedkik etmek" [YTü: Cum 1935] *Fakültedeki derslerde not tutulduğu gibi ¯irdelemek (tetebbu etmek) için de ilim kitabı yoktu.* || < ***ETü*** *irte-* izlemek, aramak *+AlA-* < ***ETü*** *iz +dA-* → IŞTE-

† ***ETü*** *izde-/iste-* fiilinin varyant biçimidir. Ünsüz öncesi pozisyonda */z/ > /r/* bozunumu görülür. † Anadolu ağızlarında yaşayan sözcük Dil Devrimi döneminde yazı diline aktarıldı.

›› irdelen-

irfan [Gül 1317] *girü ¯ʿirfān ʿālemine ṭaldılar* || ~ ***Ar ʿirfān*** عرفان [*#ʿrf* fiʿlān msd.] bilme, bilgi, özellikle pratik bilgi, usul ve örf bilgisi < ***Ar ʿarafa*** عرف bildi, tanıdı, ayırt etti

← ARİF, ARİFE, İTİRAF, MARİFET (MAARİF), MARUF, MÜTEARİFE, ÖRF (ARAF), TARİF (TARİFE)

iri [ETü: Uy <1000] *¯irig sarsık sab* [kaba saba söz] | [ETü: Kaş 1073] *¯irig er* [hoyrat ve iş bitirici kişi], *¯irig neŋ* [haşin olan her şey] | [Kel-TS <1347] *bizim melikimüz yavlak ¯iri χüludur* [katı huyludur], *az suçdan ötürü kişiye çok ʿuḳūbet ider* | iri kıyım [LG 1889] *¯iri ¯kıyım: Kaba adam, laf anlamayan.* | iri yarı [Göv 1930] *¯İriyarı: Boylu ve cüsseli adam, boyluboslu,* || << ***ETü*** *érig/irig* büyük, kaba < ***ETü*** *ér-* yetişmek, olmak *+I(g)* → ER-

›› iri kıyım, irice, irileş-, iriyarı

irid|yum [LT 1873] *Iridium* [Fr.]: *¯iridyum.* || ~ ***YLat*** *iridium* bir element ☼ Smithson Tennant, İng. kimyacı (1761-1815). < ***EYun*** *iris, irid- ἶρις, ἴριδ-* gökkuşağı *+ium* → IRİS

† Değişken renkli alaşımlarından ötürü.

irin [ETü: Bud <1000] *körksüz uḍuz örmen kart ¯yiriŋ iglig bolur* [(bu dünyada insan) çirkin uyuz urlu yaşlı irinli hastalıklı olur] | [ETü: Kaş 1073] *¯iriŋ: al-ḳiḥ wa'ṣ-ṣadīd* [cerahat] || << ***ETü*** *iriŋ/yiriŋ* cerahat, çürüme < ***ETü*** *irin-* çürümek *+I(ğ)*

iris [TDK1 1945] *¯iris: Gözün ön kısmında (...) tabaka.* || ~ ***Fr iris*** 1. gözün renkli kısmı, 2. süsen bitkisi ~ ***EYun iris, irid- ἶρις, ἴριδ-*** 1. gökkuşağı, 2. gökkuşağı renklerinde olan her şey, gözün renkli kısmı, süsen çiçeği << ***HAv*** **wī-ri-* kavis, kuşak < ***HAv*** **wei-*[1] kıvırmak

† Rizomlu bir bitki olan süsene "çiçeklerinin renk zenginliğinden ötürü" iris adı verildiği tezi doğrulanmaya muhtaçtır. Karş. ***EYun*** *ʰriza* "kök".

← IRİDYUM

irite [Cum 1950] *işte burnumu ¯irite etti... Bak ne renk!* | irritasyon [Cum 1964] *Her nevi romatizmal şikâyetlere karşı termo-¯irritasyon terapisi* || ~ ***Fr irriter*** taciz veya tahriş etmek ~ ***Lat irritare*** a.a. < ***Lat*** *in+*[1] *ritare* kaşımak

›› iritabl, iritan, iritasyon, iritatif

irkil|mek ir- [ETü: Suv <1000] *catiglig işlerig bütürgeli ¯irmeksizin yalkmaksızın öḍün katığlanmakları üze* [Jâtakaların emrettiği işlere uzun süre bunalmadan sıkılmadan katlanmaları üzerine] | irik- "yalnız kalmak" [ETü: Kut 1069] *evin kıldı χalī ¯irikti özin* [evi boşalttı, yalnız başına kaldı] | "... ürpermek" [LO 1876] *¯irkmek. Birikmek, yığılmak (..) ¯irkilmek: Su irkip toplanmak, irti'āş* [titremek, ürpermek]. | "... korkmak" [KT 1900] *¯irkilmek: 1. (Su) birikip durmak, 2. (insan) tevahhuş edip* [korkup] *durmak.* || < ***ETü*** *irik-/irk-* tiksinmek, korkarak kaçmak, yalnız kalmak *+ll-* < ***ETü*** *ir-* nefret ve bulantı duymak, sıkılmak *+lk-* → ERİN-

† ***ETü*** ve ***TTü*** *irik-/irkil-* "birikmek, yığılmak" eşsesli olup muhtemelen anlam ilişkisi yoktur. † Erken metinlerde daima ***Ar*** *nafra(t)* "irkilmek, paniklemek, (sürü) dağılmak, yalnız olmak" karşılığı olarak kullanılır.

›› irk-, irkilt-

← ÜRK-

irmik [İdrH <1402] *¯irmik etmegi* | [Çağ: Pav <1500] *¯yarma: blé égrugé* || << ***OTü*** *yırmık/yarmık* kırık buğday < ***ETü*** *yar-/yır-* yarmak, kırmak *+mUk* → YAR-

iroko [ML 1969] || ~ ***İng*** *iroko* tropik Afrika'ya özgü bir ağaç, chlorophora excelsa ~ ***Esan*** *uloko* a.a.

† Güney Nijerya yerli dillerinden.

ironi [Cum 1937] *Gurur ve ¯ironi sembolü, şehvetli ve fatal, inkılabçı ruhlu ve melek şekilli bir tip* || ~ ***Fr ironie*** kinaye, alaylı anlatım ~ ***EYun*** *εἰρωνία εἰρωνία* bilmezden gelme, ikiyüzlülük etme, asıl maksadı-

Levent Şahverdi Arşivi

nı gizleme <? ***EYun*** *eirō* *εἰρω* söyletmek *+ia* << ***HAv*** **wer-yo-* < ***HAv*** **werə-*[3] söylemek

›› ironik

irrasyonel [Cum 1938] *Temeli tamamile (¯irrasyonel) olan kâinatta* || ~ ***Fr*** *irrationel* aklî olmayan < ***Lat*** *in+*[2] *rationalis* → RASYONEL

›› irrasyonalite

irredantizm [Cum 1936] *gözü çeken aktif ve pasif ¯irredantizm günlük bir politikadır.* || ~ ***Fr*** *irrédentisme* yabancı ülke yönetimindeki soydaşları gerekçe ederek yayılma siyaseti ~ ***İt*** *irredentismo* a.a. < ***İt*** *(terra) irredenta* kurtarılmamış (topraklar) *+ism°* < ***Lat*** *in+*[2] *redimere, redempt-* geri almak, kurtarmak + ***Lat*** *re+ emere, empt-* almak << ***HAv*** **em-* almak → PRİM

† İtalya'nın uluslaşma sürecinde "henüz kurtarılmamış" İtalyan topraklarını talep etme siyasetinden. Karş. ***İng*** *redeem,* unredeemed.

›› irredantist

irs [Men 1680] *¯irs: Haereditas.* || ~ ***Ar*** *irṯ* إرث [*#wrṯ* fiʿl] varis olma, miras edinme, miras olan şey ≈ ***Ar*** *wariṯa* ورث miras edindi (≈ ***İbr*** *yarūṣa* יָרַשׁ [*#yrṣ*] miras)

›› irsî, irsiyet

← MİRAS, MURİS, TEVARÜS, VARİS[1] (VERESE), VERASET

irsaliye irsal [AşP 1330] *altı nesne barṇa ¯irsâl eyledi* [gönderdi] | "gönderi belgesi" [EÇ <1683] *mâl-i pâdişâhîyi taχşîl idüp der-i devlete* [devlet kapısına] *¯irsaliye gönderür* || < ***Ar*** *irsāl* إرسال [*#rsl* ifʿāl IV msd.] gönderme *+ī* < ***Ar*** *rasala* رَسَلَ saldı, gönderdi → RESUL

›› irsal

← MÜRSEL

irşat [AşP 1330] *χalḳ anuṇ ¯irşâdına uymış gider* || ~ ***Ar*** *irşād* إرشاد [*#rṣd* ifʿāl IV msd.] yol gösterme < ***Ar*** *raṣada* رَشَدَ doğru yola gitti → RÜŞT

← MÜRŞİT

irtibat [Sad 1574] || ~ ***Ar*** *irtibāṭ* إرتباط [*#rbṭ* iftiʿāl VIII msd.] bağlantılı olma, bağlantı < ***Ar*** *rabaṭa* ربط bağladı → RAPT

›› irtibat kur-, irtibat subayı, irtibatla-, irtibatlandır-, irtibatlı

irtica "gericilik (Fr *réaction* karşılığı)" [YOsm: İkdam 1908] || ~ ***Ar*** **irticāʿ* إرتجاع [*#rcʿ* iftiʿāl VIII msd.] < ***Ar*** *racaʿa* رَجَعَ rücu etti, geri geldi → RÜCU

† İlk kez Ekim 1908'de "Meşrutiyet devrimine karşı olanlar, eski rejime dönmeyi savunanlar" anlamında kullanılmış görünüyor. Arapçada ender olarak "bayatlama" anlamına rastlanır.

›› irticaî

← MÜRTECİ

irtical [Men 1680] *¯irticâl: Ex tempore, non premeditata oratio.* || ~ ***Ar*** *irticāl* إرتجال [*#rcl* iftiʿāl VIII msd.] doğaçlama şiir okuma, hazırlıksız şiir söyleme < ***Ar*** *ricl* رجل 1. ayak, 2. şiirde vezin birimi, ayak → RİCAL

›› irticalen

irtidat [MMem 1557] *ol kavm mürtedd olup ḳatlleri ḥalâl ve zamân-ı ¯irtidâdda taḥsîl olunan mâlları guzâta mubâḥ olur* || ~ ***Ar*** *irtidād* إرتداد [*#rdd* iftiʿāl VIII msd.] dinden dönme < ***Ar*** *radda* ردّ geri çevirdi → RET

← MÜRTED

irtifa [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *irtifāʿ* إرتفاع [*#rfʿ* iftiʿāl VIII msd.] yüksekte olma, yükseklik < ***Ar*** *rafaʿa* رفع yükseltti → REF

›› mürtefi

irtifak "taşınmazın kullanımına ortak olma" [YOsm: RG 1926] *Başkasının arzındaki kaynaklardan istifade, ¯irtifak hakkı olarak, tapu siciline kayıt ile tesis olunur.* || ~ ***Ar*** **irtifāḳ* إرتفاق [*#rfḳ* iftiʿāl VIII msd.] < ***Ar*** *rafaḳa* رفق eşlik etti → REFAKAT

† 1926 tarihli Medeni Kanun vesilesiyle dolaşıma giren veya yaygınlık kazanan Yeni Osmanlıca kelimelerdendir.

irtihal [Env 1465] || ~ ***Ar*** *irtiḥāl* إرتحال [*#rḥl* iftiʿāl VIII msd.] 1. yolculuğa çıkma, 2. ölme < ***Ar*** *raḥala* رَحَلَ göçtü, yola çıktı → RAHLE

irtikâp [Sad 1574] *sulḥa muġâyir harekāt ü vazʿ u hâlet ¯irtikâb eyledi* [barış karşıtı hareket ve tavırlar sergiledi] || ~ ***Ar*** *irtikāb* إرتكاب [*#rkb* iftiʿāl VIII msd.] (ağır bir şeyi) üstüne alma, (suç) işleme veya üstlenme, (tavır) gösterme < ***Ar*** *rakaba* رَكِبَ üstüne bindi → RİKÂP

›› mürtekip

irtişa [Men 1680] *¯irtişâ: rişvet.* || ~ ***Ar*** *irtišāʾ* إرتشاء [*#ršw* iftiʿāl VIII msd.] rüşvet alma < ***Ar*** *raša* رشا rüşvet verdi → RÜŞVET

›› mürteşi

is [ETü: Kaş 1073] *¯iş* [kandil dumanı, duvarda ve sairede bulunan kurum] | [Çağ: Pav <1500] *¯is: odeur, perception de l'odeur; rouille"* || << ***ETü*** *ıṣ* duman kokusu, duman izi < ***ETü*** *ıdı-/yıdı-* pis kokmak *+lṣ*

›› islen-

isabet [KF <1400] || ~ ***Ar*** *iṣāba(t)* إصابة [*#ṣwb* ifʿāla(t) IV msd.] yerini bulma, rast gelme < ***Ar*** *ṣāba* صاب hedefi buldu, yerinde ve uygun idi → TASVİP

›› isabetli, isabetsiz

← MUSİBET

isale [Men 1680] *¯isâle: Diffundere.* || ~ ***Ar*** *isāla(t)* إسالة [*#syl* ifʿāla(t) IV msd.] akıtma < ***Ar*** *sāla* سال aktı → SEL

ishal [Yad <1421?] *¯ishâl-ı sevdâvînin ʿalâmeti* [melankolik ishalin belirtisi] *cerb* [yağlı] *gıdalardan menfaʿat bulmakdır* || ~ ***Ar*** *išhāl* إسهال [*#shl* ifʿāl IV msd.] 1. yumuşatma, gevşetme, kolaylama, 2. bağırsakları gevşetme < ***Ar*** *sahala* سَهُلَ yumuşadı, gevşedi, akıcı hale geldi → SUHULET

›› isal

← MÜSHİL

isilik [ETü: Kaş 1073] *¯isiglik* [sıcaklık, hararet] | [LO 1876] *¯issi, ¯issilik: Sıtma.* | [Göv 1930] *¯isilik: sıcak ve*

Levent Şahverdi Arşivi

terin tesiriyle vücutta hasıl olan kırmızılık. || << ***ETü*** *isiglik* sıcaklık, hararet < ***ETü*** *isig* sıcak +*lIk* → ISI

† TTü *issi/isicek* grubunda 17. yy.'dan sonra sesli kalınlaşırken bu türevin ince sesliyi koruması ilgi çekicidir. Halk ağzında korunmuş arkaik bir biçim düşünülebilir.

isim [MEd y. 1300] *tişi nişânın kiterdi* ¯*isimdin* || ~ ***Ar*** *ism* إسْم [*#sm* fiʿl] ad, nam (≈ ***İbr*** *şem* שֵׁם [*#šm*] a.a. ≈ ***Akad*** *şumu* a.a.)

›› isim çekimi, isim şehir, isimcilik, isimlendir-, isimsiz, ismen

← BİSMİLLAH (BESMELE), ESAMİ, ESMA, TESMİYE (MÜSEMMA)

iskambil [Daç 1829] *Ben satranc oynamak isderim ve siz dördünüz* ¯*ıskambil oynayın* | [LO 1876] ¯*iskambil (Rum.): Bir nevi kâğıt oyunu.* || ~ ***Fr*** *brusquembille* bir kâğıt oyunu < ***?***

iskân [Sad 1574] || ~ ***Ar*** *iskān* إسكان [*#skn* ifʿāl IV msd.] konaklatma, yerleştirme, sakinleştirme < ***Ar*** *sakana* سكن durdu, dindi, ikamet etti → SÜKÛN

iskandil [LF 1481] ¯*/iskandil Kasım kaptan (kişi adı)* | [KÇTuh 1656] *şehrden delîl* [kılavuz] *alırlar ve* ¯*iskandîl ile Marko çanlığı görününce*[ye dek] *giderler* || ~ ***İt*** *scandaglio* deniz derinliği ölçmeye mahsus düğümlü ip, ölçek << ***OLat*** **scandaculum* ölçek → EŞANTİYON

›› iskandille-

iskarpela [Cum 1957] *ili, kardeş marangoz birbirlerini* ¯*iskarpela ile yaralamışlardır* || ~ ***İt*** *scalpello* / ***Ven*** *scarpèlo* ağaç yontma bıçağı, kalemtraş ~ ***Lat*** *scalpellum/scalprum* a.a. < ***Lat*** *scalpere/sculpere* yontmak +*ell*°

† Karş. ***İng*** *scalpel* "cerrah bıçağı, neşter".

iskarpin [AR 1897] *ayaklarında bal rengi bir* ¯*iskarpin* || ~ ***Fr*** *scarpin* / ***İt*** *scarpino* [küç.] hafif ayakkabı < ***İt*** *scarpa* ayakkabı, özellikle tahtadan yontulmuş pabuç, sabo +*in*°²

iskat [İrşM 1387] *kesmekni* ¯*ıskāt kılgandan soŋra şübhe birle* || ~ ***Ar*** *iskāṭ* إسقاط [*#skṭ* ifʿāl IV msd.] düşürme < ***Ar*** *saḳaṭa* سَقَطَ düştü → SUKUT

iskele "rıhtım" [Neş 1492] || [Arg 1533] ¯*schiéle: scala oue uanno le navi & li mercati* [gemilerin ve malların yanaştığı rıhtım] | [LO 1876] ¯*iskele: Binalarda kurulmuş kereste karaçav (...) geminin solu.* || ~ ***İt*** *scala* basamak, merdiven, gemilerin yanaştığı rıhtım << ***Lat*** *scālae* basamak, merdiven << ***ALat*** **scand-sla* < ***Lat*** *scandere* basamak çıkmak, tırmanmak << ***HAv*** **skand-* basmak, tırmanmak

›› iskele sancak

← ASANSÖR, ESKALASYON, EŞANTİYON (İSKANDİL, ŞABLON), EŞEL MOBİL, SCANNER, SKALA, SKANDAL, TRANSANDANT

iskelet [T&S 1892] *Squelette* [Fr.]: ¯*iskelet, kadîd.* || ~ ***Fr*** *squelette* a.a. ~ ***EYun*** *skeletón* σκελετόν 1. kuruyup büzüşmüş şey, ceset, 2. iskelet < ***EYun*** *skéllomai* σκέλλομαι kurumak, sertleşmek +*t*° << ***HAv*** **skelə-* kurumak

›› iskeletor

← SKLEROZ (ARTERİOSKLEROZ)

iskemi [ML 1969] || ~ ***Fr*** *ischémie* kan dolaşımında duraklama ~ ***EYun*** *isχaimia* ἰσχαιμία a.a. § ***EYun*** *isχō* ἴσχω durdurmak, tutmak + ***EYun*** *haima* αἷμα kan +*ia* → HEM(O)+

›› iskemik

iskemle iskemli [Nim-TS 1540] *kursî* [Ar.]: ¯*iskemli* إسكملى *dedükleri ve kerevete daχı dirler, taχt maʿnāsıŋa.* | [Sel 1600] *ve muḳābelelerinde* ¯*iskemlî kodurup oturmağa izn-i humâyûn oldı* | iskemni [Akab 1851] *dolabın önünde eski ceviz* ¯*iskemni üzerinde bir kandil var* || ~ ***Yun*** *skamnion* σκαμνίον tabure, banko, sırtsız sandalye ~ ***Lat*** *scabellum/scabillum* a.a. +*ion* < ***Lat*** *scabere* yontmak +*ell*°

† Bizans Rumcası için ▫DuCG 2:1380. Karş. ***İt*** *scabello* "tabure". Türkçede tercih edilen biçim, İtalyancadan direkt bir alıntıyı, ya da Rumca lehçelerde varolup kayıtlarda görünmeyen **skambli* biçimini düşündürür.

iskender iskender kebabı "yoğurtlu döner yemeği" [Mil 1979] *tereyağlı* ¯*iskender* ¯*kebabının hiçbir zaman ekşi olmamalı yoğurdu* || < ***öz*** *İskender* Bursa'da bir kebapçı dükkânı adı ~ ***Ar*** *al-iskandar* الإسكندر bir erkek adı, özellikle Büyük İskender ~ ***EYun*** *aléksandros* ἀλέξανδρος «er savarı», a.a. § ***EYun*** *aleksō* ἀλεξω defetmek, kovmak, savmak + ***EYun*** *anēr, andr-* ἀνηρ, ἀνδρ- erkek, adam, er

† Bursa'nın İskender kebapçısına özgü bir yemek olarak en az 1960 dolayında tanınmıştır. Ancak yaygın bir yemek türü olarak en erken 1979'da duyuldu.

iskete [Hal 1477] *dâr-peje* [Fa.] *Bir dürlüce kuşcuğazdur, serçeden kiçirek, dürlü dürlü rengleri var,* ¯*isketi dérler.* | [Arg 1533] ¯*schietti* [sketi]: *lucherino uccello* || ~ ***Yun*** *skathi* σκαθι bir tür ötücü kuş, carduelis spinus << ***EYun*** *skánthos* σκάνθος a.a.

iskonto [Düs 1888] *Almanya devleti bankasının resmî* ¯*ıskonto fiyatından yüzde bir noksanı ile hesap edilecektir* || ~ ***Fr*** *escompte* < ***OLat*** *excomputare* indirim yapmak < ***Lat*** *e(x)+ computare* hesaplamak → KOMPÜTER

† ***İng*** *discount* (a.a.), Fransızca eşdeğer olan *déscompte* biçiminden alınmıştır.

← REESKONT

iskorbüt [KAlam 1891] ¯*iskorbüte nafi miyah-ı madeniyesi vardır* | [T&S 1892] *Scorbut* [Fr.]: ¯*iskorpit* اسقوربيت *illeti.* || ~ ***Fr*** *scorbut* C vitamini eksikliğinden doğan bir hastalık ~ ***Nor*** *skyrbjúgr* a.a.

›› iskorbit

iskorpit [EÇ <1683] *kolyoz ve aterina ve hapsi ve tekir ve çuçurya ve* ¯*iskorbid ve gelincik* || ~ ***Yun*** *skorpidion* σκορπίδι [küç.] «akrepçik», zehirli dikenleri olan bir balık < ***Yun/EYun*** *skorpios* σκορπίος akrep +*ion* ~ ***Sam*** *ʿiḳrb* a.a. → AKREP

† ***İng*** *scorpion* "akrep" Yunancadan alıntıdır. Yunanca sözcük nihai olarak bir Sami dilinden alıntı

Levent Şahverdi Arşivi

olmalıdır. ▫Rosol 95: '*σ*- im Anlaut ist vermutlich eine sekundäre Prothese.'

islam [<1000] || ~ ***Ar*** *islām* إسلام [*#slm* ifʿāl IV msd.] 1. (özellikle Tanrıya) teslim olma, boyun eğme, 2. bir din < ***Ar*** *aslama* [IV f.] teslim oldu, barıştı → SELAM

† Arapça sözcüğün anlam evrimi için karş. ▫Jeffery 62-63. *Selam* "barış, selamet; selam sözü" ve eşdeğerleri tüm Sami dillerinde yaygın iken, "Tanrının iradesine boyun eğme" anlamındaki türev ancak Aramice rabbinik literatürde ve Süryanicede ortaya çıkmış görünmektedir.

›› islamcı, islami, islamist, islamizm, islamlaş-, panislamizm

← İSLAMİYET, İSLAMOFOBİ, MÜSLİM (MÜSLÜMAN), ŞEYHÜLİSLAM

islamiyet [YOsm: LO 1876] *¯işlāmiyet* | [YOsm: KT 1900] *¯islāmiyet: Müslümanlık ve din-i İslam manasile müstamel ise de, İslam kelimesi zaten masdar ve masdariyet manasını mutazammın olup, bir daha edat-ı masdariyet ilavesi fazla olmağla, Arabîde mesmūʿ olmadığından, lisanı edebide olsun istimalinden tevakki olunmak iktiza eder.* || < ***Ar*** *islām* bir din +*īya(t)* → İSLAM

† ***Fr*** *Islamisme* karşılığı olarak 19. yy.'da türetilmiş bir sözcüktür.

islamofobi [Mil 1996] *İngiliz Müslümanları ve ¯İslamofobi komisyonu kuruyor* ‖ ~ ***İng*** *islamophobia* patolojik İslam korkusu veya düşmanlığı → İSLAM, FOBİ

† Batı dillerinde 1976'dan itibaren duyulmuştur. ▫OED.

›› islamofob, islamofobik

islim [LO 1876] *istim: Buhar, vapur kazanının buğusu. Galat-ı fahişi ¯islim.* ‖ << ***TTü*** *istim* buhar ~ ***İng*** *steam* a.a. → İSTİM

›› islim kebabı

ismet [Tezk 1341] *elüm Kāʿbe halkasına kodım ve tanrıdan ¯ʿişmet diledim* || ~ ***Ar*** *ʿiṣma(t)* عصمة [*#ʿṣm* fiʿla(t) msd.] leke ve günahtan korunmuş olma, saflık, günahsızlık < ***Ar*** *ʿaṣama* عصم korudu, sakındı, esirgedi

← MASUM

isnat [Gül 1317] *vācibun bi-l-ğayridi ¯isnāduŋuz* || ~ ***Ar*** *isnād* إسناد [*#snd* ifʿāl IV msd.] dayama, dayandırma < ***Ar*** *sanada* سَنَدَ dayandı → SENET

← MÜSNET

isot [Hal 1477] *pulpul* [Fa.]: *pāyı aʿcemī ile büber dédükleri ¯issi ¯otdur* | [Men 1680] *¯issi ¯ot* إسّی اوت: *vulg. zencefil.* | [LO 1876] *biber: Türkîde ¯issi ot* | [Ana 1932] *¯ısıot, ¯isot (Elaziz): Büber.* ‖ << ***TTü*** *issi ot* kara biber § ***TTü*** *issi* sıcak, harlı + ***TTü*** *ot* → ISI, OT

† Kürtçeden alıntı olduğuna ilişkin yaygın kanı mesnetsizdir.

›› istot

ispanyolet [T&S 1892] *Espagnolette* [Fr.]: *mandal makamında nev-icat pencere demiri, ¯espanyolet.* || ~ ***Fr*** *espagnolette* [küç.] bir tür pencere kilit mekanizması < ***Fr*** *espagnol* [küç.] İspanyalı +*et*° < ***öz*** *Espagne* İspanya +*ul*° << ***Lat*** *Hispania* a.a. → HİSPANİK

ispari [AR 1897] *kömürcü kayası, minekop, ¯ispari, karagöz* || ~ ***Yun*** *spároi σπάροι* [çoğ.] < ***Yun/EYun*** *spáros σπάρος* karagöze benzer bir balık, sparus annularis

ispat [AşP 1330] *¯iṣbāt eyle ʿilmüŋ yigligin / bilelüm ʿilmüŋ nedendür yigligin* ‖ ~ ***Ar*** *iṯbāt* إثبات [*#ṯbt* ifʿāl IV msd.] kalıcı kılma, kesinleştirme, kanıtlama < ***Ar*** *aṯbata* أثبتَ [IV f.] kalıcı kıldı, sabitledi, kesinleştirdi < ***Ar*** *ṯabata* ثَبَتَ kaldı, sabitlendi → SEBAT

›› ispatla-

← MÜSPET

ispati [AR 1898] *kör, kupa – karnıyarık, maça – ¯ispati, sinek* ‖ ~ ***Yun*** *spáthi σπάθη* kürek, iskambilde bir renk << ***EYun*** *spáthē σπάθη* kürek → EPE

ispençiyar [EÇ <1683] *niçe biŋ isimlü devā otların cemʿ idüp ¯ispençer ʿaṭṭārlarına nezkür otları satup kār iderler* || ~ ***İt*** *speziale* attar, baharatçı < ***İt*** *spezie* baharat, şifalı ot << ***Lat*** *species* 1. görünüm, biçim, 2. çeşit, tür, 3. ticari eşya çeşidi, özellikle kimyasal madde veya ot türü → SPESİYAL

† Karş. ***İng*** *spice* < ***Fr*** *épice* "baharat" < ***Lat*** species.

ispermeçet [MFn 1863] *Kaşalo ve ondan hasıl olan ¯isparmaçet ve anber* | [LO 1876] *¯ispermaçet: Balık mumu* ‖ ~ ***YLat*** *sperma ceti* ispermeçet balinasından elde edilen güzel kokulu muma benzer madde § ***Lat*** *sperma* sperm + ***Lat*** *cetus* balina → SPERM, SETOLOJİ

ispinoz [Arg 1533] *¯spinós: pincione* | [EÇ <1683] *iskete ve florunya ve başdankara ve ¯ispinoz* || ~ ***Yun*** *spinos σπίνος* bir tür ötücü kuş, fringilla << ***EYun*** *spinos/spiza σπίνος/σπίζα* a.a. << ***HAv*** **(s)ping-* a.a.

† Aynı kökten ***İt*** pincione, ***İng*** *finch* (a.a.).

ispiritizma [KT 1900] *¯ispiritizma: İspiritlerin mezhebi. (...) ¯İspiritüalist.* ‖ ~ ***Fr*** *spiritisme* ~ ***İng*** *spiritism* medyum aracılığıyla ruh çağırma ☼ 1854. < ***İng*** *spirit* ruh +*ism*° ~ ***Lat*** *spiritus* a.a. → İSPİRTO

›› ispiritist, ispritizma

ispirto [LO 1876] *¯ispirto: Ruh-i mücerred. Arak nevʿi cevher-i nebati. Tarçın tuhu, lokman ruhu, nane ruhu, nişadır ruhu gibi.* ‖ ~ ***İt*** *spirito* 1. ruh, 2. uçucu sıvı, damıtılmış alkol << ***Lat*** *spiritus* [pp.] nefes, soluk, ruh < ***Lat*** *spirare* solumak, nefeslenmek +*(t)*- → SFER(O)+

† Aynı Latince sözcükten ***Fr*** *esprit*, ***İng*** *spirit* "ruh, uçucu sıvı".

← ASPİRATÖR, ESPRİ, İSPİRİTİZMA, SPİRİTÜEL

ispiyon [Bah 1924] *¯ispiyon: (...) hafiye, casus.* ‖ ~ ***Fr*** *espion* casus ~ ***İt*** *spione* a.a. ~ ***Ger*** **spehōn* gözetleyen, gözcü < ***Ger*** **spehjan* gözetlemek, seyretmek << ***HAv*** **spek-* gözetlemek

Levent Şahverdi Arşivi

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *specere*, ***EYun*** *skopéō* "bakmak, gözlemek", *sképtomai* "gözden geçirmek, incelemek".

›› ispiyoncu, ispiyonla-

← +SKOP (ENDOSKOP, HOROSKOP, JİROSKOP, KALEİDOSKOP, LAPAROSKOPİ, MİKROSKOP, PERİSKOP, PİSKOPOS, RADYOSKOPİ, SEPTİK[2], STETOSKOP, TELESKOP), ESPİYONAJ, SPEKÜLASYON (PERSPEKTİF, PROSPEKTÜS, RETROSPEKTİF, SPEKTAKÜLER, SPEKTR(O)+, SPESİYAL)

israf [İrşM 1387] *¯isrāf bolmagay anıŋ içinde, takı eksük takı bolmagay* || ~ ***Ar*** *isrāf* إسراف [*#srf* ifʿāl IV msd.] azıtma, taşırma, haddini aşma, boşa harcama < ***Ar*** *sarafa* سَرَف gözardı etti, ihmal etti, gözden kaçırdı

† Anlam benzerliğine rağmen, sad ile yazılan *sarf* صرف fiiliyle doğrudan bağı yoktur.

← MÜSRİF

+istan ~ ***Fa*** *+istān* ستان [bileşik adlarda] yer ve ülke belirten takı << ***EFa/Ave*** *stāna-* durma yeri, durak, konak, yer << ***HAv*** **stā-na-* a.a. < ***HAv*** **stā-* durmak → İSTASYON

›› Arabistan, Bulgaristan, Ermenistan, Habeşistan, Hindistan, kabristan, Kürdistan, Lazistan, Sırbistan, Türkistan, Yunanistan

← BEDESTEN, BOSTAN

İstanbul [Dan 1360] *Niksardan tā ¯İstanbula varınça lağımdan giderlerdi.* | [GSM <1451] *Tekvur daχı kalyonuŋa süvār olub şehr-i ¯İstanbūla gelüb* || ~ ***Yun*** *stin póli στην πόλι* < ***Yun*** *eis tin póli έισ την πόλι* şehir içi, iç şehir, Galata'ya kıyasla İstanbul'un sur içi bölümüne verilen ad § ***Yun*** *eis éíç* iç + ***Yun*** *i pólis ή πόλις* şehir, özellikle Konstantin kenti, İstanbul → POLİTİK

† Türkçeye Yunancadan alınmış kent adlarında rastlanan *eis+* önceki, Osmanlıca *nefs-i filan* tamlamasıyla ifade edilen, vilayet merkezi olan yerleşimi anlatır. Karş. *eis Nikaian* > *İznik* "iç İznik, nefs-i İznik", *eis ámison* > *Samsun* vb.

istasyon [Bas 1874] *Kumkapı ¯istasyonunda iki dakika tevakkuftan sonra Narlıkapı'ya* || ~ ***Fr*** *station* 1. durma, duruş, 2. durma yeri, durak ~ ***Lat*** *stātio* a.a. < ***Lat*** *stāre* durmak *+()tion* << ***HAv*** **stā-* a.a.

† ***HAv*** **stā-* basit kökünden > ***EYun*** *hístēmi, stā-*, ***Lat*** *stāre, stāt-*, ***Alm*** *stehen* "durmak", ***EFa/Ave*** *stāya-* "durdurmak, dikmek". ***HAv*** *stə-n(ā)-* şimdiki zaman fiil kökünden > ***Lat*** *stenare* "durdurmak", ***Lat*** *stāns* "duran", ***İng*** *stand* "durmak, durum". ***HAv*** *si-stā-* reduplikatif kökünden > ***Lat*** *sistere* "durdurmak". ***HAv*** *stā-na-* fiil adından > ***Ave*** *stāna-* "durak, konak, yer". ***HAv*** *stōu-* pekiştirme biçiminden > ***EYun*** *staurós*, ***EYun*** *stōís*, ***Ave*** *stūna-* "direk", ***Lat*** **staurare* "dikmek, ayağa kaldırmak".

← +İSTAN (BEDESTEN, BOSTAN), +PEREST (KULAMPARA, PERESTİŞ, PUTPERESTZAMPARA), ASİSTAN (ASİST, EGZİSTANSİYALİZM, KONSİSTANS, REZİSTANS), ASİTANE, DESTİNASYON, ENSTANTANE, ETAJER (STAJ), HİST(O)+ (HİSTAMİN, HİSTOGRAM, HİSTOLOJİ), KONTRAST, KÜSTAH, OBSTETRİK, PRESTO (APRE), REST, STABİL (STABİLİZE), STAND (STAND-BY), STATİK (EKSTAZ, EKSTAZİ, EPİSTEMOLOJİ, METASTAZ, ORTOSTAT, PİLASTR, PROSTAT, REOSTA, SİSTEM, TERMOSTAT), STATÜ[1] (ENSTİTÜ, ETATİZM, RESTİTÜSYON, STATÜ[2], STATÜKO), STEYŞIN, SUSTA, SÜTUN (İSTAVROZ, STOA, ÜSTÜVANE), TAVLA[1], ÜSTAD (USTA)

istatistik [Bas 1870] *zuhura gelebilecek fenalıkların miktarını mübeyyin bir ¯istatistik cedveli yapıp* || ~ ***Fr*** *statistique* sayısal veri toplama işi ~ ***Alm*** *Statistik* devlet idaresi sanatı, idari amaçla toplanan sayısal bilgiler [17. yy], sayısal veri toplama işi [18. yy] < ***İt*** *stato* devlet *+istik°* → ETATİZM

›› istatistikçi, istatistiki, istatistiksel

istavrit [EÇ <1683] *kaya balığı ve izmarid ve ¯istavrid balıkları gayet lezīzdir* || ~ ***Yun*** *savridion σαυρίδιον* [küç.] küçük bir balık türü, trachurus << ***OYun*** *sauris σαυρίς* a.a. ≈? ***EYun*** *saûros/saúra σαῦρος/σαύρα* 1. kertenkele, 2. bir tür büyük deniz balığı, Lat. lacerta → DİNOZOR

† Mantıklı bir açıklaması olmayan ***Yun*** *stauridi* "küçük istavroz" adına Yunanca kaynaklarda rastlanmaz; ancak Bulgarca, Romence, Rusça *stavrid/stravrida* biçimleri mevcuttur. † ***OYun*** *sauris/sauridi* biçimi için bkz. ◦DuCG 1337, ◦Frisk II:683. ***İt*** *saurella*, ***Fr*** *saurelle* "istavrit" Yunancadan alınmıştır. İstavrit cinslerini ifade eden *sarı balığı, /sarıkuyruk/sarıkanat* adları muhtemelen ***Yun*** *sauri/sauridi'den* alıntıdır. (Adı geçen balıklar sarı değildir.) † Karş. SARGOS, ZARGANA, ayrıca ***EYun*** *sargēnē* "balık ağı".

istavroz [EÇ <1683] *¯İstavroz Bağçesi* [yer adı] | [LO 1876] *¯istavroz: Yun. Haç ve haçvarî çarmıh. Bahriye ıstılâhında korza. ¯istavroz çıkarmak: haç alâmeti ve işareti yapmak, ızhār-ı hayret etmek.* ‖ ~ ***Yun*** *stavrós σταυρός* çarmıh << ***EYun*** *staurós σταυρός* direk, kazık, a.a. << ***HAv*** **stau-ro-* dikmek, ayağa kaldırmak < ***HAv*** **stā-* durmak → SÜTUN

← RESTORE (RESTORAN)

iste|mek [ETü: Uy <900] *tileŋler ¯izdeŋler* | [ETü: Kaş 1073] *yıglap uḍu irtedim / kaçmış kutuġ ¯istedim* <ağlayıp peşinden gittim, kaçmış mutluluğu aradım> *(...)* <irtēdi' yerine ¯istēdi denebilir.> | [Fer <1451] *yér komadım ¯istemedik, miftaḥ bulımadım* [aramadık yer bırakmadım, anahtarı bulamadım] | "... gerekmek" [Men 1680] *ʿilm ögrenmege çok emek ¯ister* ‖ << ***ETü*** *izde-/iste-* aramak, izlemek < ***ETü*** *iz +dA-* → IZ

† ***ETü*** *iz* sözcüğüyle ilgisi açık olmakla beraber */t/* arasesinin işlevi muğlaktır. *+tA-* yapım eki benzersizdir. † İstikrarsız olan */zt/* ikilisi, bir yandan ilk ögenin ötümsüzleşmesiyle *iste-*, diğer yandan standart */z/* > */r/* evrimi ve daha sonra ikinci ögenin ötümlüleşmesiyle *irde-* biçimlerini üretmiştir.

›› istemezük, isten-, ister, ister istemez, istet-

← İRDELE-, İSTEK, İSTEM, İSTENÇ

istek [ETü: Kaş 1073] *¯istēk kopdı* "arama/araştırma başladı" | [LO 1876] *¯istek: Taleb, arzu, iştah, şevk,*

Levent Şahverdi Arşivi

hırs, rağbet, meyil. || << ***ETü istek*** arama, araştırma < ***ETü iste-*** *+Uk* → ISTE-

›› istekli, isteksiz

isteka "bilardo sopası" [AM <1900] *çünki bu hal ¯isteka ile darbolunan bilyenin* || ~ ***İt stecca*** sopa, değnek ~ ***Ger *stakōn*** sopa → ATAK[2]

† Karş. ***İng stick, stake*** "sopa".

istekan [DS <1960] *¯istekan: Bardak* [Kuzeydoğu ağızları] || ~ ***Rus stakan стакан*** bardak << ***ERus dostokán ðocmoкaиъ*** a.a. (°Vasmer 3.743) ≈ ***Çağ tostakan/tostağan*** sürahi, ibrik

† Türkçe (kuzeydoğu ağızları), Azerice ve Türkmenceye Rusçadan alındığı muhakkaktır. Ancak Rusça sözcük bir Türki dilden alıntıdır. Karş. ***Kazak tustağan*** "kâse".

istem [YTü: Fel 1942] *¯istem = İrtiyat = Volition* | [YTü: Cum 1945] *¯istem (taleb), ¯istem kâğıdı (talebname)* || < ***TTü isten-*** *+(In)ç* → ISTE-

›› istemli, istemse-, istemsiz

istenç "irade" [YTü: Cum 1976] *Felsefe Terimleri Sözlüğünde 'istem' yerine ¯istenç' biçimini kullanırken bir sakınca görmediğini belirtiyor* || < ***TTü isten-*** *+(In)ç* → ISTE-

isteri [Bah 1924] *¯isteri: (...) sinir hastalığı. (...) ¯/sterik.* || ~ ***Fr hystérie*** psikiyatride bir ruh hastalığı (< ***Fr hystérique*** kadınlara özgü olduğu varsayılan aşırı duyarlık hali ~ ***EYun*** *ʰysterikós ὑστερικός* rahime ait) < ***EYun*** *ʰystéra ὑστέρα* rahim *+ia* → HİSTER(O)+

† Eskiden isteriye rahim salgılarının düzensizliğinin yol açtığına inanıldığı için.

›› histeri, histerik, isterik

istiap [LO 1876] *¯istiʿâb: kaplamak, şümul, küncayiş. Geminin ¯istiʿâbı: tonilatosu.* || ~ ***Ar istiʿāb*** إستعاب [*#wʿb* istifʿāl X msd.] içine alma, sığma < ***Ar waʿaba*** وعب tümünü aldı, sığdırdı

›› istiap haddi

istiare [Kab 1432] *sözü müsteʿâr söyle ammâ ¯istiʿâreyi imkânla söyle* || ~ ***Ar istiʿāra(t)*** إستعارة [*#ʿwr* istifʿāla(t) X msd.] ödünç alma < ***Ar ʿāra*** عار kusurlu idi, eğreti idi → ARİYET

← MÜSTEAR

istibdat [Men 1680] *¯istibdâd: teferrüd, müstakill olmak. Vindicare sibi soli dominium absolutum* [başına buyruk olmak]. || ~ ***Ar istibdād*** إستبداد [*#bdd* istifʿāl X msd.] yalnız olma, başına buyruk olma < ***Ar badda*** بَدَّ ayırdı, ayrıldı, açtı

← MÜSTEBİT

istical [Men 1680] *¯istiʿcâl: acele e., ivmek, ivdürmek.* || ~ ***Ar istiʿcāl*** إستعجال [*#ʿcl* istifʿāl X msd.] acele etme, aceleci olma < ***Ar ʿacala*** عجل acele etti → ACELE

isticvap "sorgulamak" [YOsm: LO 1876] *¯isticvâb: cevap istemek, söyletmek.* | [YOsm: KT 1900] *Sahihi 'isticâbe' olup, ¯isticvâb lafzen ve manaen galattır. İstintâk bundan maksud olunan manayı ifadeye kâfi olduğundan, kullanılmamalıdır.* || ~ ***Ar *isticwāb*** [*#cwb* istifʿāl X msd.] < ***Ar cawāb*** جواب cevap → CEVAP

† Arapça istifʿāl vezninde doğru türev *isticāba* olup "cevap vermek" anlamındadır. Yeni-Osmanlıca biçim 19. yy.'da türemiştir.

istida [Taz 1482] *ihlâs ile ḥaḳḳtan duʿâ ve derûndan bu faḳîr-içün ¯istidʿâ ide* | [Men 1680] *¯istidʿâ: Petitio, seu petere submisse, rogare* [dilekçe vermek, arz etmek]. || ~ ***Ar istidʿā'*** إستدعاء [*#dʿw* istifʿāl X msd.] 1. çağırma, çağrı, 2. dua < ***Ar dāʿa*** داعَ çağırdı, dua etti → DAVET

istidat [AşP 1330] *anlarıŋ kim gerçek ¯istiʿdâdı var/ ulular ögüdine istâdı var* || ~ ***Ar istiʿdād*** إستعداد [*#ʿdd* istifʿāl X msd.] hazırlık, yetenek < ***Ar ʿadda*** عدّ saydı, sandı → ADD

›› müstait

istidlal [Gül 1317] *mâliki mülkinden ¯istidlâl idem* | [Lat 1546] *Keyfiyyet-i kīl u kāli bu matlaʿdan ¯istidlâl olunur* || ~ ***Ar istidlāl*** إستدلال [*#dll* istifʿāl X msd.] 1. yol sorma, 2. mantıki çıkarım yapma, delil sayma < ***Ar dalla*** دلّ gösterdi → DELİL

istif istife [MMem 1557] *ekseri aylakçıyı anbara ¯istife* استفه *edüb* [tıka basa doldurup] | [Men 1680] *¯istif: Fartus, confertus, plenus* [dolu, tıklım tıkış]. || ~ ***Yun stivi*** ***στοίβή*** istif, yığma, gemi ambarı << ***EYun stoibḗ στοίβή*** tıkıntı, dolgu, istif < ***EYun steibō στείβω*** bastırmak, tıkmak

›› istifçi, istifle-

istifa "af dileme" [Kab 1432] || ~ ***Ar istiʿfā'*** إستعفاء [*#ʿfw* istifʿāl X msd.] af dileme < ***Ar ʿafā*** عفا sildi, affetti → AF

← MÜSTAFİ

istifade [Dan 1360] *Şimdi el-ân ol binâlar mevcüddur. Bu zamâna dek ¯istifâde olınur.* || ~ ***Ar istifāda(t)*** إستفادة [*#fyd* istifʿāla(t) X msd.] yararlanma < ***Ar fāda*** فاد yararlandı → FAYDA

›› bilistifade

← MÜSTEFİT

istifham [İrşM 1387] *din cihetinden ¯istifhâm boldugı üçün* || ~ ***Ar istifhām*** إستفهام [*#fhm* istifʿāl X msd.] anlamak isteme, sorgulama < ***Ar fahama*** فهم anladı → FEHİM

istifra [Yad <1421?] *pişüreler andan sonra yedüreler kim beden ¯istifrâğ ola* || ~ ***Ar istifrāġ*** إستفراغ [*#frġ* istifʿāl X msd.] içini boşaltma, kusma < ***Ar faraġa*** فرغ boşalttı → FERAĞ

istiğfar [AşP 1330] *her dem ¯istiğfâr u tevbe kılalar* || ~ ***Ar istiġfār*** إستغفار [*#ġfr* istifʿāl X msd.] merhamet dileme < ***Ar ġafara*** غفر merhamet etti → MAĞFİRET

istiğna [AşP 1330] *oldur ¯istiġnâ çi sen anda çi ben* [şudur istiğna, sen ben farketmez] || ~ ***Ar istiġnā*** إستغنى [*#ġny* istifʿāl X msd.] gına getirme, doyum < ***Ar ġaniya*** غنيَ zengin idi, doydu → GINA

← MÜSTAĞNİ

Levent Şahverdi Arşivi

istiğrak [Men 1680] *¯istiġraḳ: Submergi, totum complecti* [batmak, dalmak]. || *~ Ar istiġrāḳ* إستغراق [*#ġrḳ* istifʿāl X msd.] suya veya düşünceye dalma, dalgınlık < *Ar ġariḳa* غَرِقَ suya daldı → GARK

← MÜSTAĞRAK

istihale [Men 1680] *¯istihālet: Mutatio statûs.* || *~ Ar istiḥāla(t)* إستحالة [*#ḥwl* istifʿāla(t) X msd.] dönüşme, (böcek) hal değiştirme < *Ar ḥāla* حَالَ döndü → HAL[1]

istihare [İrşM 1387] *takı kayarmagay ¯istiχāreni hecniŋ nefsine* || *~ Ar istiχāra(t)* إستخارة [*#χyr* istifʿāla(t) X msd.] hayır dileme, bir işin hayırlı olup olmayacağını anlamak için dua ile uykuya dalma < *Ar χayr* خير hayır → HAYIR

istihbar [Sad 1574] *¯istiχbār-i aṭvār-i küffār ve aḥvāllerini sipāh-i islāma iχbār* [kâfirlerin tavırlarına dair bilgi edinmek ve hallerini İslam ordusuna haber vermek] || *~ Ar istiχbār* إستخبار [*#χbr* istifʿāl X msd.] haber alma, bilgi edinme < *Ar χabara* خبر denedi, sınadı, bizzat deneyerek öğrendi → HABER

›› istihbarat, istihbari

istihdam [Men 1680] *¯istiχdām: χızmetlenmek, kullanmak.* || *~ Ar istiχdām* إستخدام [*#χdm* istifʿāl X msd.] hizmet ettirme, hizmetinde çalıştırma < *Ar χadama* خدم hizmet etti → HİZMET

← MÜSTAHDEM

istihfaf [Fer <1451] *eger ḳaḍi saŋa vü baŋa bu ¯istiχfāflar kefāreti yokluğından ėtdi ise* || *~ Ar istiχfāf* إستخفاف [*#χff* istifʿāl X msd.] hafifseme, hafife alma, aşağılama < *Ar χaffa* خفّ hafif idi → HAFİF

istihkak [FatK <1481] *her kişinin ¯istiḥḳāḳına göre ʿarz ėtmeğe meʾmur olsunlar* || *~ Ar istiḥḳāḳ* إستحقاق [*#ḥḳḳ* istifʿāl X msd.] hak etme, hakediş < *Ar ḥaḳḳa* حقّ hak idi → HAK[1]

← MÜSTEHAK

istihkâm [Men 1680] *¯istiḥkām: Firmatio, roboratio, confirmatio, munitio.* | [LO 1876] *¯istiḥkām: (...) metris ve sencer. ¯istiḥkām alayı: mühendis-i askerî. ¯istiḥkāmāt: taş ve topraktan yapılan harbî muhafazalar.* ‖ *~ Ar istiḥkām* إستحكام [*#ḥkm* istifʿāl X msd.] pekiştirme, güçlendirme, tahkim etme, savunma için hazırlama < *Ar ḥakama* حكم yargıladı → HÜKÜM

← MÜSTAHKEM

istihlak [Men 1680] *¯istihlāk: Ad pernicium deducere* [tehlikeye sokmak] *& absumere* [tüketmek]. || *~ Ar istihlāk* إستهلاك [*#hlk* istifʿāl X msd.] helak etme, tüketme, tehlikeye atma < *Ar halaka* هلك tükendi, helak oldu → HELAK

← MÜSTEHLİK

istihlas "kurtarmak, kurtarmak istemek, kurtulmasını sağlamak" [Men 1680] *¯istıχlās: Liberare, & liberare velle, liberationem procurare. Item purum, ac sincerum esse velle, & ipsa puritas, sinceritas.* ‖ *~ Ar istiχlāṣ* سلتخلا ص [*#χlṣ* istifʿāl X msd.] arıtma, ayrıştırma < *Ar χalaṣa* خلص arındı, kurtuldu → HALAS

istihraç "anlam çıkarmak" [Kab 1432] *ḥükmi kitābdan itmeyeler, kendü ḳıyās ʿilminden daχı ḥükm ¯istiχrāc ideler* | "... gömü çıkarmak" [Fer <1451] *χalīfe Muʿtaşım Aḥmed bin Tolunuŋ χazīnesini defīnesini ¯istiχrāc ėtdiginde* || *~ Ar istiχrāc* إستخراج [*#χrc* istifʿāl X msd.] maden veya gömü çıkarma, (bir ifadeden) anlam veya sonuç çıkarma < *Ar χaraca* خرج çıktı → HARİÇ

›› müstahreç

istihsal [YOsm: LO 1876] *¯istiḥṣāl: Husule getirme, hasıl ve peyda etme.* || *~ Ar *istiḥṣāl* إستحصال [*#ḥṣl* istifʿāl X msd.] üretme, elde etme < *Ar ḥaṣala* حَصَلَ üredi, hasıl oldu → HUSUL

† Arapça kökten türetilmiş Yeni Osmanlıca sözcüktür.

← MÜSTAHSİL

istihsan [Gül 1317] *çün vücūbuŋ bilem ¯istihsānını / her delīlüŋ getürem burhanını* | [Sad 1574] *tedbīri dil-pezīrini ¯istiḥsān ittı* [gönüllü tedbirini beğendi] || *~ Ar istiḥsān* إستحسان [*#ḥsn* istifʿāl X msd.] beğenme, hoş görme, güzel bulma < *Ar ḥasuna* حَسُنَ güzel idi → HÜSN

istihza [Rab 1310] *Rasūlğa kāfırlar ¯istihzā kıldılar* || *~ Ar istihzāʾ* إستهزاء [*#hzA* istifʿāl X msd.] alay, aşağılama < *Ar hazaʾa* هزأ alay etti, aşağıladı

← MÜSTEHZİ

istikamet "doğruluk" [Men 1680] *¯istıḳāmet: doğrılık, sadakat. Rectitudo, integritas, sinceritas.* | "... doğrultu, yön" [LO 1876] *¯istıḳāmet: (...) cihet.* || *~ Ar istiḳāma(t)* إستقامة [*#ḳwm* istifʿāla(t) X msd.] dik durma, düz gitme, doğruluk, dürüstlük < *Ar ḳāma* قام durdu → KAMET

† "Yön" anlamı Türkçede modern dönemde türemiş olmalıdır.

← MÜSTAKİM

istikbal "karşılama" [AşP 1330] *kıldı peygāmberler ¯istiḳbāl aŋa* [peygamberler onu karşıladı] | [Men 1680] *¯istiḳbāl: karşūlamak (...) ¯istiḳbāle varmak, gitmek, çıkmak* | "... gelecek" [LO 1876] *¯istiḳbāl: gelecek, ati, müstakbel, ilerisi. ¯istiḳbāl etmek: karşılamak.* || *~ Ar istiḳbāl* إستقبال [*#ḳbl* istifʿāl X msd.] 1. yönelme, karşılama, 2. konuk kabul etme < *Ar ḳabala* قَبِلَ yöneldi / *Ar ḳabila* قَبِلَ aldı → KABUL

← MÜSTAKBEL

istiklal [Marz 1380] *ānı ¯istiḳlāl şadrına geçürüp sen ānuŋ fermānı altında olġıl* | [Sad 1574] *min baʿad āl-i Osman ¯istiḳlāl bulup, istibdād daʿvāsine ıḳtidār bulamayalar* [bundan böyle Osmanoğulları başı boş kalıp egemenlik iddiasına güç bulamasınlar] || *~ Ar istiḳlāl* إستقلال [*#ḳll* istifʿāl X msd.] 1. küçümseme, hiçe sayma, 2. hükümdarı hiçe sayma, isyan, bağımsızlık < *Ar ḳalla* قَلَّ az idi, küçük idi → EKALLİYET

† Klasik kullanımda olumsuz bir kavram iken Osmanlı dilinde 15. yy.'dan itibaren kısmen olumlu anlam kazanmıştır. "İsyan, istibdat" anlamında kullanımına 19. yy sonlarına dek rastlanır.

← MÜSTAKİL

Levent Şahverdi Arşivi

istikrah [Men 1680] *¯istikrāh: igrenmek, mekruh tutmak.* || *~ Ar istikrāh* إستكراه [*#krh* istifʿāl X msd.] iğrenme, nefret etme < *Ar kariha* كرهَ iğrendi → KERH

›› müstekreh

istikrar [Men 1680] *¯istiḳrār: Karar tutmak. Confirmatio, ratificatio, stabilitas & mansio. ¯istiḳrār etmek, ¯istiḳrār bulmak.* || *~ Ar istiḳrār* إستقرار [*#ḳrr* istifʿāl X msd.] kararlı olma, olduğu yerde durma < *Ar ḳarra* قرّ durdu, karar kıldı → KARAR

›› müstakar

istikraz [Men 1680] *¯istiḳrāz: karz istemek, ödünc istemek ve almak.* || *~ Ar istiḳrāḍ* إستقراض [*#ḳrḍ* istifʿāl X msd.] faizle borçlanma < *Ar ḳarḍ* قرض faizle verilen borç → KARZ

istikşaf [Fer <1451] *ben anuŋ ḥālinden ¯istikşāf étdim* || *~ Ar istikşāf* إستكشاف [*#kşf* istifʿāl X msd.] çıkarsama, çaba ve emekle bulma < *Ar kaşafa* كشف buldu → KEŞİF

† Eski kaynaklarda genellikle "çıkarsama" anlamı görülürken, güncel dilde "yoklama, exploration" anlamı ile moda olmuştur.

›› istikşafî

istila "üstün gelme" [KMuk 1665] *niçeye dek düşmanım üzerime ¯isti'lā éder* | [EÇ <1683] *sinekler ordu-yı islāma üç günde ¯istīlā édüp* | [KT 1900] *Fransızca 'occupation' denilen harbsiz ve muvakkat zabt ve idare, 'işgāl' veya 'ihrāz' gibi münasebetsiz lugatlerden ise, ¯istīlā' veya ¯istīlāyı muvakkat' ile tercih olunursa daha münasib olur.* || *~ Ar istīlāʾ* إستيلاء [*#wly* istifʿāl X msd.] üstün gelme, yenme, egemen olma < *Ar walā* ولاَ başında durdu, yönetti → VELAYET

† 19. yy.'a dek "egemen olma" anlamında geçişsiz fiil olarak kullanılır (*bir yere* veya *şeye istila etmek*). 20. yy.'da geçişli fiil niteliği kazanmıştır (*bir yeri istila etmek*).

›› istilacı

← MÜSTEVLİ

istilzam [Men 1680] *¯istilzām: evincere, exigere & quid necessarium reddere.* || *~ Ar istilzām* إستلزام [*#lzm* istifʿāl X msd.] gerek sayma, gerektirme, gerekli kılma < *Ar lazima* لزم gerekti → LÜZUM

›› müstelzim

istim [LO 1876] *¯istim: Buhar, vapur kazanının buğusu. Galat-ı fahişi ¯islim.* || *~ İng steam* buhar << *Ger *staum-* a.a.

← İSLİM, İSTİMBOT

Istima [AşP 1330] *χoş āvāzlar kılmak ister ¯istimāʿ* | [EÇ <1683] *'iḳrā yāsīn-i şerīf' sadası ¯istimāʿ olunca* [Yasin-i şerif oku sadası duyulunca] || *~ Ar istimāʿ* إستماع [*#smʿ* iftiʿāl VIII msd.] duyma < *Ar samaʿa* سمع duydu, dinledi → SEMA[2]

istimal [Gül 1317] *müstedilem çünki ¯istiʿmāl idem* | [Men 1680] *¯istiʿmāl: Usus, usurpatio, adhibitio.* || *~ Ar istiʿmāl* إستعمال [*#ʿml* istifʿāl X msd.] 1. işe koşma, kullanma, 2. zora koşma, kazuistik < *Ar ʿamala* عمل işledi, yaptı → AMEL

← MÜSTAMEL, SUİSTİMAL

istimbot [AR 1898] *kayık, mavna, brik, uskuna, yelkenli, ¯istimbot zaviyesi* || *~ İng steamboat* buharlı gemi → İSTİM, BOT[2]

istimlak [YOsm: LO 1876] *¯istimlāk: mülk edinmek, almak. ¯istimlāk nizamnamesi.* || *~ Ar *istimlāk* إستملاك [*#mlk* istifʿāl X msd.] mülk edinme < *Ar malaka* ملَك sahip idi → MÜLK

† 19. yy.'da ortaya çıkan Yeni Osmanlıca bürokratik deyimlerdendir.

← MÜSTEMLEKE

istimna [KT 1900] *¯istimnā: bir vasıta-i gayri tabiiye ile meniyi dökmek fiil-i mekrūhu* || *~ Ar istimnāʾ bi'l-yadd* إستمناء باليدْ [*#mny* istifʿāl X msd.] «elle meni çekme», mastürbasyon < *Ar manī* مَنِيّ meni → MENİ

† 1900'den eski metinlerde görülmemesi, edep kaynaklı olabilir.

istinabe [YOsm: TDK1 1945] *¯istinabe: ... başka bir yerde bulunan şahidin ora mahkemesince ifadesinin alınması* || *~ Ar *istināba(t)* إستنابة [*#nwb* istifʿāla(t) X msd.] < *Ar nāba* ناب nöbet tuttu → NAİP

† 20. yy başlarında türetilmiş Yeni Osmanlıca hukuk terimidir.

istinaf [YOsm: LO 1876] *¯istināf: Davaya yeniden bakma. Davayı ¯istināf etmek.* || *~ Ar istiʾnāf* إستئناف [*#Anf* istifʿāl X msd.] yeniden başlama, baştan alma < *Ar ānif* أنف önceki, önde giden (≈ *Ar anf* أنف burun) → ENFİYE

istinat [Men 1680] *¯istinād: dayanmak. (...) Senden gayri penāhü istinād idecek efendimiz yoktür.* | istinatgâh [YOsm: SPzS 1908] *Osmanlı milleti ve Osmanlı ordusu da* [İttihad ve Terakki Cemiyetinin] *¯istinādgāhıdır.* || *~ Ar istinād* إستناد [*#snd* iftiʿāl VIII msd.] dayanma, dayanak alma < *Ar sanada* سند dayandı → SENET

›› istinaden, istinatgâh

← MÜSTENİT

istinkâf [Men 1680] *¯istinkāf: arlanmak. Erubescere aliquid facere, declinare, absistere, recusare, nolle.* || *~ Ar istinkāf* إستنكاف [*#nkf* istifʿāl X msd.] utanarak veya küçümseyerek bir şeyden yüz çevirme, kaçınma, reddetme < *Ar nakafa* نكف küçümsedi, reddetti

›› müstenkif

istinsah "kopyalamak" [Lat 1549] *nice şuhūr u eyyām anı istiʿmāl ü ¯istinsāχ étdiler* || *~ Ar istinsāχ* إستنساخ [*#nsχ* istifʿāl X msd.] belge veya kitabı kopyalama, nüsha çıkarma < *Ar nasaχa* نسخ kopyaladı, temize çekti → NESİH

← MÜSTENSİH

istintak "sorgu" [ŞSic 1816] *hazır-ı mezbur dahi ¯istinṭāk olundukda* | [LO 1876] *¯istinṭāḳ: davada sorup söyletmek, isticvāb.* || *~ Ar istinṭāḳ* إستنطاق [*#nṭḳ* istifʿāl X msd.] konuşturma < *Ar naṭaḳa* نطق konuştu → NUTUK

← MÜSTANTİK

istirahat [Taz 1482] *¯istirāhat-i aʿzā-yi beden anuŋ ḥareketiyledür* | [Men 1680] *¯istirāhat e.: Dinlenmek,*

Levent Şahverdi Arşivi

ārām e. || ~ *Ar istirāḥa(t)* إستراحة [*#rwḥ* istiFʿāla(t) X msd.] soluk alma, dinlenme < *Ar rāḥa* راح soluk aldı → RAHAT

›› istirahatli

← MÜSTERİH

istirdat [Men 1680] *¯istirdād: virdüğün yine dilemek, girü istemek.* || ~ *Ar istirdād* إسترداد [*#rdd* istiFʿāl X msd.] geri isteme, geri alma < *Ar radda* ردّ geri çevirdi → RET

istirham [LO 1876] *¯istirḥām: rahm talebi, izin rica etmek, yalvarma.* || ~ *Ar istirḥām* إسترحام [*#rḥm* istiFʿāl X msd.] merhamet dileme, rica etme < *Ar raḥima* رحم merhamet etti → RAHMET[1]

istiridye [EÇ <1683] *kimisi balıkcılara, kimi ¯istridyecilere ve karidyecilere ve ığrıbcılara ve niçe güne sayyādlara* || ~ *Yun streidia* στρείδια [çoğ.] < *Yun streidion* στρείδιον «kemik gibi şey», deniz kabuklusu << *EYun óstreion óστρειον* [küç.] a.a. ≈ *EYun ostéon óστέον* kemik *+ion* << *HAv *ost-* kemik veya kemiğe benzer kabuk → OSTE(O)+

† Karş. *İng oyster, Fr huître* < *Lat ostreum* (a.a.) < *EYun.* Yunanca sözcüğün yapısal analizi için ▫Chant 833.

istiskal [Men 1680] *¯istiskāl: Gravatio, molestia, importunitas.* || ~ *Ar istiṯqāl* إستثقال [*#ṯql* istiFʿāl X msd.] ağır bulma, yüksünme, bir sözü hakaret sayma < *Ar ṯaḳula* ثقل ağır idi → SIKLET

† *Tü yüksünme* sözcüğünün tam karşılığıdır. Anlamı esasen edilgen olduğu halde, günümüzde etken anlamda kullanılır.

istismar "Fr *exploiter* karşılığı" [YOsm: Bah 1924] *¯istismar: İşletme, semeresini alma. Kendi menfaati için birini aldatma.* || ~ *Ar *istiṯmār* إستثمار [*#ṯmr* istiFʿāl X msd.] < *Ar ṯamara* ثمر ürün verdi, fayda sağladı → SEMERE

›› cinsel istismar, çocuk istismarcısı, istismarcı

istisna [Men 1680] *¯istisnā: Excipere, eximere.* || ~ *Ar istiṯnāʾ* إستثناء [*#ṯny* istiFʿāl X msd.] gittiği yönün zıddına dönme, bir yemin veya sözleşmeyi geçersiz kılacak şart ileri sürme, genel kurala aykırı olma < *Ar ṯanā* ثنا ikiledi, katladı → SANİ

›› bilaistisna, istisnai

← MÜSTESNA

istişare [Sad 1574] || ~ *Ar istišāra(t)* إستشارة [*#šwr* istiFʿāla(t) X msd.] danışma, görüş sorma < *Ar šāra* شار gösterdi, işaret etti → İŞARET

›› istişarî

← MÜSTEŞAR

istitrat "parantez" [LO 1876] *¯istiṭrād: asıl mevzuu bahisten olmayıp söz arasında beyan olunan fıkra ve böyle bir fıkra iradı.* || ~ *Ar istiṭrād* إستطراد [*#ṭrd* istiFʿāl X msd.] konudan sapma < *Ar ṭarada* uzaklaştırdı → TART

istiva hatt-ı istivā "ekvator" [MMem 1557] *zīrā rubʿ-ı ¯meskūnin* [insanın yaşadığı bölgenin] *ṭūli yüz seksen derece ve ḫaṭṭ-ı istivādan ʿarzı altmış altı derecedir* || ~ *Ar istiwā* إستوا [*#swy* iftiʿāl VIII msd.] eşitleme, dengeleme < *Ar sawiya* سوى denk idi → SEVİYE

›› hattı istiva

istizah [LO 1876] *¯istizāh: İzahat isteme, anlaşılmayanı sorup istifsar etme.* || ~ *Ar istiḍāḥ* إستيضاح [*#wḍḥ* istiFʿāl X msd.] izahat isteme, soruşturma < *Ar waḍaḥa* وضح aydınlandı → VUZUH

† Birinci ve İkinci Meşrutiyet'te "parlamenter soru önergesi" anlamında kullanılmıştır.

istrongilos [LO 1876] *¯istrongilo: Şekli izmarite müşabih, ondan büyücek yuvarlak balık.* || ~ *Yun strongýlos* στρογγύλος 1. yuvarlak, 2. izmarite benzer bir balık, spicara flexuosa << *EYun stroggýlos* yuvarlak, top gibi

isyan [Dan 1360] *Melik zamānına dek ¯ʿışyān üzre olurlardı.* || ~ *Ar ʿisyān* عصيان [*#ʿṣy* fiʿlān msd.] baş kaldırma, asilik < *Ar ʿaṣā* عصا isyan etti, baş kaldırdı

›› isyancı, isyankâr

← ASİ

iş [ETü: Or 735] *¯işig küçig birtim ök* [işi gücü verdim hep] | [AşP 1330] *iş buyuran kanı, bunlar ¯işcidür* | [EÇ <1683] *gördüm ki ¯iş işden geçdi* || << *ETü īṣ* ediş, çalışma

† *ETü ét-* "düzenlemek, yarar hale getirmek" ve *éd* "işlenmiş şey, iyi" ile ortak bir kök varsayılmalıdır. Bkz. ET-, İYİ.

›› iş gör-, iş güç, iş işten geç-, işçi, işeri, işgücü, işgüder, işlik, işsiz, işsizlik, işveren, işyeri

← İŞGÜZAR, İŞKOLİK, İŞLE- (İŞLEM, İŞLETME, İŞLEV), İŞTEŞ

işaret [AşP 1330] *cümle ʿālem bir ¯işāretdür hemān* || ~ *Ar išāra(t)* إشارة [*#šwr* iFʿāla(t) IV msd.] gösterme, belirti, alamet, nişan < *Ar šāra* شار gösterdi

›› işaretçi, işaretle-, işaretleş-, işaretli

← İSTİŞARE (MÜSTEŞAR), MEŞVERET, MÜŞARÜNİLEYH, MÜŞAVERE (MÜŞAVİR), MÜŞİR, ŞURA[2]

işbu [Rumi y. 1250] *çun Turk ¯uşbu' güyed mard-i ravānde-rā / ¯uşbu-i Turk çist ki nazdīk-i manzilī / tenri-i tu celādet u ḳuvvet dehed tu-rā* [bir Türk yolda giden adama 'işbu' derse, Türk'ün işbu'su şudur ki, menzile kadar tanrın sana güç ve kuvvet versin] | [Yun <1320] *¯uşbu/üşbu söze ḥaḳ tanukdur* || << *TTü uşbu/üşbu* < *ETü üş/uş* işte (işaret zarfı) → ŞU

işe|mek "idrar etmek" [MŞ <1400] *döşege ¯işemek ... zahmet-ile ¯işemek ... kan ¯işeyen kişi* || <? *TTü iş* a.a. *+(g)A-* → ÇİŞ

† Belki *çişe-mek* fiili, edep kaygısıyla dönüştürülmüş olabilir.

işgal "uğraştırma, oyalama" [Men 1680] *¯işğāl e.: Occupare* | "... bir ülkeyi askeri denetim altına alma" [YOsm: T&S 1892] *Occuper (art mil.): istilā etmek, ¯işğāl etmek.* || ~ *Ar išġāl* إشغال [*#šġl* iFʿāl IV msd.] uğraştırma, oyalama < *Ar šaġala* شغل (bir işle) uğraştı → MEŞGALE

† "Askeri kontrol" anlamı *Fr occupation* sözcüğünün özel kullanımından çeviridir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› işgalci, işgaliye

işgüzar "becerikli, çalışkan" [ASeydi 1852] *eğer aralarında ¯işgüẕār adamlar var idüğünü bilirseŋ ònları sürülerime baş nasb eyle* || § ***TTü iş + Fa guḏār*** گذار yürüten, eda eden → IŞ, GÜZERGÂH

† ***Fa kârguzār*** veya *maşlahatguzār* sözcüğünden tercümedir.

işit|mek [ETü: Or 735] *bu sabımın edgüti ¯işid* [bu sözümü iyi dinle] | [ETü: Kaş 1073] *kulak ¯éşitse könül bilir* [kulak işitse gönül bilir] || << ***ETü*** *éşit-/éşid-* (kulak) duymak

›› işitil-, işittir-

← İŞİTSEL

işitsel [YTü: TDK1 1945] *¯işitsel: İşidimle ilgili.* || < ***TTü*** *işit- +sAl* → IŞIT-

† Fiile *+sAl* eklenmesi alışılmadık bir yöntemdir.

işkembe [İdrH <1402] *¯şikenbe* [karın] | [Hal 1477] *şikenbe-vār* [Fa.]: *¯Şikenbe aşı.* || ***~ Fa işkanba/şikanba*** إشكنبه/شكنبه mide, özellikle hayvan midesi < ***Fa*** *şikam/şikanb* شكنب/شكم karın, mide *+a* << ***OFa*** *aşkanb* a.a.

›› işkembe-i kübra

← ŞİKEMPERVER

işkence "zahmet" [Gül 1317] *çün yoluŋ ¯işkencisine düşdiler / girü Hüdhüd yöresine üşdiler* | "... pres" [GülM 1429] *birisinüŋ billür topuğını ¯şikenceye ururdı* || ***~ Fa*** *şikanca/işkanca* إشكنجه/شكنجه 1. ezgi, mekanik pres, 2. eziyet, zahmet < ***Fa*** *şikastan, şikan-* شكستن, شكن kırmak, ezmek → ŞIKESTE

›› işkenceci

işkil "kuşku" [Hamz-TS y. 1400] *ʿAmr'uŋ söyledüginden ¯işkil alup, bre şu cellādı komaŋ, yine evvelki cellād katletsüŋ didi* | [Men 1680] *¯işkillenmek: Suspicari, dubitare (...) ¯işkil: Suspicio, dubitatio, scrupulus* [şüphe, vesvese]. || ***~ Ar*** *işkāl/aşkāl* أشكال/إشكال [*#şkl* afʿāl çoğ.] karışık ve muğlak şeyler, müşkilat < ***Ar*** *şakl* شكل engel, belirsizlik, anlaşılmazlık, zorluk < ***Ar*** *şakala* شكل ket vurdu

† Arapça sözcük biçim bakımından *#şkl* kökünün *ifʿāl* masdarı ise de çoğul ad olarak kullanılır. † İ. Z. Eyüboğlu'nun sözcüğü Karadeniz Rumcasından türetme çabası orijinaldir.

›› işkillen-, işkillendir-, işkilli

← MÜŞKÜL (MÜŞKÜLPESENT)

işkolik "çalışma müptelası" [Mil 1990] *Ne yazıktır ki ¯işkolikler, bu tepkileri ciddiye almak yerine daha fazla çalışarak sorunu derinleştirmektedirler.* | § ***TTü*** *iş* + ***TTü*** *alkolik* → IŞ, ALKOL

† ***İng*** *workaholic* (*work* + *alcoholic,* a.a.) sözcüğünden adapte edilmiştir.

işle|mek [ETü: İyiP <1000] *adruk uzlar kentü kentü uz işin ¯işleyür* [diğer sanatkârlar kendi kendine usta işlerini yapıyor] || << ***ETü*** *işle-* çalışmak < ***ETü*** *iş +lA-* → IŞ

›› işlek, işleme, işlen-, işlerlik, işlet-, işletim, işletim sistemi, işleyiş

← IŞLEM, IŞLETME, IŞLEV

işlem [YTü: Fel 1942] *¯işlem = Ameliye = Opération* || < ***TTü*** *işle- +Im* → IŞLE-

›› işlemci, mikroişlemci

işletme "işyeri" [Cum 1930] *Vapurlarımızda bir küpe bulunmuştur. Sahibinin ¯işletme müdiriyetine müracaatı.* | **işletmeci** "işyeri yöneten kimse" [YTü: Cum 1945] *Bu sayıda (...) İsmet Alkan'ın (¯İşletmeci ve Mücadelesi) etüdlerile diğer kıymetli yazılar vardır.* || < ***TTü*** *işlet- +mA* → IŞLE-

›› işletmeci, işletmecilik, işletmen

işlev "fonksiyon" [YTü: Cum 1935] *Cumhuriyet hükümeti, havacılığı, bütün ulusun ¯işlevi yapmak kararında idi. (Atatürk)* || < ***TTü*** *işle- +Av* → IŞLE-

›› işlevci, işlevlendir-, işlevsel, işlevsellik

işmar [LG 1889] *¯işmar: Göz uciyle beyan-ı hal, işaret.* | [LO 1876] *¯işmar* اشمار *: işaret, ima manasına tabir, remz. ¯işmar etmek: göz kırpmak* || ***~ Erm*** *nşmar* նշմար işaret, simge, alamet ~? ***OFa*** ***nişmār*** a.a. < ***OFa*** *oşmürdan, oşmār-* saymak, sanmak, anlamak, farketmek

† Aynı kökten ***Fa*** *şimār* "sayı", *şumurdan* "saymak".

işporta [LO 1876] *¯işporta: Kulplu yayvan sepet. Meyve ve hususan üzüm nakline mahsus bir nevi zembil ve sepet.* || ***~ İt*** *sporta* ağaç yongasından örülen kulplu büyük sepet << ***Lat*** *sporta* a.a. ***~ EYun*** *spýris, spyrid- σπύρις, σπυρίδ-* büyük sepet, küfe < ***EYun*** ****speirō*** örmek (▫Chant 2.1035 ve 1041) << ***HAv*** ****sper-***[2] (ip) örmek

† Karş. Yeni Yunanca *spýrida* "küfe". Türkçe sözcük Şemseddin Sami'ye göre Arnavutçadan alınmıştır (▫KT 116). Ancak Arnavutça biçimin Rumca veya İtalyancadan alıntı olduğu şüphesizdir. † *İsportacı* "sepetçi, sepetle dolaşan satıcı" anlamındadır.

›› işporta malı, işportacı

← SPİRAL

işret [AşP 1330] *içdükleri mihnet-durur, eyle sanırlar anı ¯ʿışret-durur* [içki/ziyafet sofrası zannettikleri sıkıntıdır] || ***~ Ar*** *ʿişra(t)* عشرة [*#ʿşr* fiʿla(t) msd.] birlikte yiyip içme, ziyafet < ***Ar*** *ʿaşara* عشر birlik oldu → AŞİRET

iştah [AşP 1330] *loḳma haẕm eyler ü ¯işteh arturur* | [Yad <1421?] *kuzu biryānı kokusı ve tauk kebābı kokusı bunlar ¯iştihā depreşdirir* || ***~ Ar*** *iştihāʾ* إشتهاء [*#şhw* ifti'āl VIII msd.] arzulama, arzu < ***Ar*** *şahā* شهَا şiddetle arzuladı → ŞEHVET

›› iştahlan-, iştahlı, iştahsız, iştiha

işte [SN 1354] *nice idi tārīχ eger soralar / dedüm ¯uşde okuyalar göreler* | [SülÇ 1409] *İy azīzler ¯uşda/uşde başlarız söze* | [Men 1680] *¯oşte* اوشته, *usit. ¯işte* اشته *vel* ايشته || << ***OTü*** *uş teg* şunun gibi, işaret zarfı < ***OTü*** *uş/üş* işaret sıfatı → ŞU, DEK[1]

işteş [YTü: Fel 1942] *¯işteşlik = müşareket = réciprocité* || < ***TTü*** *iş +dAş* → IŞ

›› işteşlik

Levent Şahverdi Arşivi

iştigal [İrşM 1387] *birle kim kim ¯iştiġāl irdi fısk birle* || ~ *Ar iştiġāl* إشتغال [*#şġl* iftiʿāl VIII msd.] uğraşma < *Ar şuġl* شغل a.a. → MEŞGALE

iştikak [Hal 1477] *zīrā münāsebet-i ¯iştikak cezāyı delīldür* [çünkü etimolojik ilişki geçerli dedildir] || ~ *Ar iştiḳāḳ* إشتقاق [*#şḳḳ* iftiʿāl VIII msd.] 1. ikiye bölünme, yarılma, 2. bir kelimeden başka kelime türetme, etimoloji < *Ar şaḳḳ* شقّ yarma, bölme → ŞIK[1]

›› iştikakî

← MÜŞTAK[1]

iştira [Men 1680] *¯iştirā: satın almak.* || ~ *Ar iştirāʾ* إشتراء [*#şry* iftiʿāl VIII msd.] satın alma < *Ar şarā* شرا satın aldı → ŞIRA

← MÜŞTERİ

iştirak [Env 1465] || ~ *Ar iştirāk* إشتراك [*#şrk* iftiʿāl VIII msd.] ortak olma, ortak alma < *Ar şarika* شرك paylaştı, ortak oldu → ŞIRK

← MÜŞTEREK

iştiyak [AşP 1330] *¯iştiyāḳdan gözleri kan yaş olup* || ~ *Ar iştiyāḳ* إشتياق [*#şwḳ* iftiʿāl VIII msd.] arzulama, isteme, istek < *Ar şāḳa* شاق istedi → ŞEVK

›› iştiyaki

← MÜŞTAK[2]

işve [Sad 1574] *¯işvemend dilber-i mümtāzler şīve fenninde ser-efrāzler* [işvebaz seçkin dilberler şive tekniğinde başı çekerler] || ~ *Fa işva/şīva* شیوه/إشوه naz, eda, jest, cilve → ŞIVE

›› işvebaz, işvekâr, işveli

it [ETü: Or 735] *¯ıt yıl onunç ay altı otuzka uça bardı* [köpek yılı onuncu ayında 26 yaşında öldü] || << *ETü ıt* köpek

† Köpeğin özgün Türkçe adıdır. *Köpek* sözcüğü 14. yy.'da "iri bir tür köpek cinsi" anlamında kullanıma girmiştir. † Orhun ve Uygur yazıtları ile Kaşgarlı'da kalın sesli ile *ıt* biçimi görülür.

›› it kopuk, it üzümü, itburnu, itleş-

it|mek [ETü: Kaş 1073] *ol anı ¯itti* <eliyle ya da ayağıyla yere itti> *(...) ¯itildi (...) ¯itindi (...) ¯itişdi (...) ¯ittürdi* || << *ETü it-* yürütmek, sürmek, kakmak < *ETü *i-/*iy-* yürümek, gitmek *+lt-* → IZ

›› iteği, itekle-, itele-, itici, itil-, itiş kakış, itiş-, itiştir-, ittiğimin, ittir-

← İTKİ

ita [CFürs 1501] || ~ *Ar iʿṭāʾ* إعطاء [*#ʿṭw* ifʿāl IV msd.] hediye verme, bağışlama, ödeme < *Ar ʿaṭā* عطا bağışladı, ödedi → ATİYE

← AKSATA, TEATİ

itaat [GülM 1429] *zaʿīf düşmen ki saŋa ¯iṭāʿat getüre ve χıdmet şüretin göstere* || ~ *Ar iṭāʿa(t)* إطاعة [*#ṭwʿ* ifʿāla(t) IV msd.] boyun eğme, tav olma < *Ar ṭāʿa* طاع boyun eğdi → TAV[1]

›› itaatkâr, itaatsiz

← MUTİ

italik [T&S 1892] *Lettres italiques* [Fr.]: *Avrupa yazısının eğri hurufu, ¯italik.* || ~ *Fr italique* I. İtalya'ya ait, İtalyan tarzı, 2. eğimli matbaa yazısı < *öz İtalie* İtalya *+ic°*

† Venedikli yayıncı Aldus Manutius (1449-1515) tarafından geliştirildiği için.

← DALYAN[2]

iterasyon "matematikte bir kavram" [ML 1969] || ~ *Fr itération* tekrarlama, tekerrür ~ *Lat iteratio* a.a. < *Lat iterare* [den.] tekrarlamak *+(t)ion* < *Lat iterum* tekrar, bir daha

itfa "bastırma" [Sad 1574] *¯ıtfā-i fitnelerine mübāşeret olunmazsa* [fitnelerinin bastırılmasına özen gösterilmezse] | <u>itfāiye</u> "yangın söndürme teşkilatı" [YOsm: LO 1876] *¯ıtfāiye: askerī tulumbacı alayı* | <u>borç itfāsı</u> "amortisman" [YOsm: KT 1900] *¯ıtfā-i düyūn: borcun faiziyle beraber resülmalinden* [ana parasından] *dahi seneden seneye birer mikdar tediyesi. Fr. amortissement.* || ~ *Ar iṭfāʾ* إطفاء [*#ṭfʾ* ifʿāl IV msd.] söndürme < *Ar ṭafaʾa* طفأ söndü

† Osmanlı ülkesinde ilk itfaiye teşkilatı 1872'de Macaristanlı Kont Szechenyi tarafından kurulmuştur.

›› itfaiye, itfaiyeci

ithaf [Men 1680] *¯ıthāf: Oblatio, donatio.* || ~ *Ar itḥāf* إتحاف [*#tḥf* ifʿāl IV msd.] hediye etme, adama < *Ar tuhfa(t)* تحفة hediye → TUHAF

ithal [Men 1680] *¯idχāl: Introducere, inducere, inferre.* | [YOsm: Şin 1863] *Memālik-i Osmaniyenin vukūʿ bulan ¯idhālāt ve ihrācātının gümrükçe defterlerinin tutulmakta olduğundan* || ~ *Ar idχāl* إدخال [*#dχl* ifʿāl IV msd.] içeri sokma, duhul ettirme < *Ar daχala* دخل içeri girdi → DAHİL[1]

›› ithal ikamesi, ithalat, ithalatçı, ithalci

itham [LO 1876] *¯ithām: ittihām muhaffefi. Töhmet isnadı, suç atmak, karalamak.* || ~ *Ar ittihām* إتّهام [*#whm* iftiʿāl VIII msd.] töhmet isnat etme, suç atma < *Ar wahama* وهم yanlış kuşkuya kapıldı → VEHİM

† Aslı *ittihām* olup, Arapçada varolmayan *#thm* kökünün ifʿāl masdarı imiş gibi *ithām* yazılmıştır.

›› ittiham, müttehem

itibar [Rab 1310] *Mevlā yarlıkıŋğa ¯iʿtibār kılıp* [emrini sayıp] *ʿazīz cāndın keçip özini kurbān kılğan İsmāʿil ʿaleyhi's-selām* | [EÇ <1683] *Malta kāfirine cümle milel-i naşārā niʿāyet edüp ¯iʿtibār iderler* [rağbet ederler, sayarlar] || ~ *Ar iʿtibār* إعتبار [*#ʿbr* iftiʿāl VIII msd.] geçer sayma, saygı gösterme < *Ar ʿabara* عبر geçti → İBRET

† Karş. *itibaren* "sayarak", *itibarī* "saymaca, sanal".

›› itibaren, itibari, itibariyle

← MUTEBER

itidal [GülM 1429] *çün-ki mizācda ¯iʿtidāl kalmaya ne ʿilāc ve ʿazīmet fāide kılmaz.* || ~ *Ar iʿtidāl* إعتدال [*#ʿdl* iftiʿāl VIII msd.] dengeli olma, denge < *Ar ʿadala* عدل denk idi, adil idi → ADL

← MUTEDİL

itikâf [Men 1680] *¯iʿtikāf-i mescīd-i şerīf itmiş ḳadar* || ~ *Ar iʿtikāf* إعتكاف [*#ʿkf* iftiʿāl VIII msd.] ibadet

Levent Şahverdi Arşivi

amacıyla inzivaya çekilme, camiye kapanma < *Ar ʿakafa* عَكَفَ sabretti, nefsini zaptetti

itikat [AtH <1250 (1444)] *kim erse bu tört işke bad ¯iʿtiḳād* [bu dört yoldaşa kim kötü inan etse] || *~ Ar iʿtiḳād* إعتقاد [*#ʿḳd* iftiʿāl VIII msd.] sözleşme, akit, inanç, güvenç < *Ar ʿaḳada* عقد bağladı, düğümledi → AKİT

›› mutekit

itilaf [Men 1680] *¯itilāf: Assuefactio, sociatio, conjunctio, consuetudo.* ‖ *~ Ar ītilāf* ايتلاف [*#Alf* iftiʿāl VIII msd.] uyum sağlama, uyuşma, dostluk < *Ar alifa* أَلِفَ uydu, alıştı → ÜLFET

itimat "kendini beğenme, gurur" [Tezk 1341] *bir zünnār gördüm ¯iʿtimāddan / kendü ʿamelim beğenmek gördüm* | "güvenme" [GülM 1429] *devlet-i dünyāye ¯iʿtimād itmek olmaz* || *~ Ar iʿtimād* إعتماد [*#ʿmd* iftiʿāl VIII msd.] güvenme, (bir şeye veya birine) dayanma < *Ar ʿamada* عَمَدَ dikti, ayağa kaldırdı, dayadı → AMUT

← MUTEMET

itina [LO 1876] *¯iʿtinā: ihtimam, özenme.* || *~ Ar iʿtināʾ* إعتناء [*#ʿny* iftiʿāl VIII msd.] önemseme, özen gösterme < *Ar ʿanā* عنا ilgilendirdi, kaygılandırdı, önem ve anlam taşıdı → İNAYET

›› itinalı

← MUTENA

itiraf [CodC 1303] *confessio - Fa: ¯atref - Tr: ykrar iχrar berdi* || *~ Ar iʿtirāf* إعتراف [*#ʿrf* iftiʿāl VIII msd.] bildiğini söyleme, itiraf etme < *Ar ʿarafa* عَرَفَ bildi → İRFAN

›› itirafçı

itiraz [GülM 1429] *benüm sözüme kulak urmadı ve benüm ḳavlümden ¯iʿtirāż itdi* || *~ Ar iʿtirāḍ* إعتراض [*#ʿrḍ* iftiʿāl VIII msd.] karşı çıkma, aykırı gelme < *Ar ʿaraḍa* عَرَضَ karşı çıktı → ARZ

›› muteriz

itiyat [Sad 1574] *¯iʿtiyād* || *~ Ar iʿtiyād* إعتياد [*#ʿwd* iftiʿāl VIII msd.] adet edinme, alışma < *Ar ʿāda* عَادَ geri geldi, yineledi → AVDET

← MUTAT (BERMUTAT)

itizar [Fer <1451] *gécürek geldüklerinden ¯iʿtiẕār étdiler. Şehzāde tercīb étdi, ol daχı ʿöẕrler diledi.* || *~ Ar iʿtiḏār* إعتذار [*#ʿḏr* iftiʿāl VIII msd.] özür dileme < *Ar ʿaḏara* عذر bağışladı → ÖZÜR

itki [YTü: CepK 1935] *¯itke = saik* | [YTü: TDK7 1983] *¯itki = tepi* ‖ < ***TTü*** *it- +gU* → İT-

itlaf [Sad 1574] *sipāh-i islāmı ¯itlāf lāyık-ı devlet değildir* [İslam askerini kırmak devlete yakışmaz] || *~ Ar itlāf* إتلاف [*#tlf* ifʿāl IV msd.] telef etme, yok yere harcama < *Ar talifa* تَلِفَ telef oldu, ziyan oldu → TELEF

itmam [Sad 1574] *¯itmām-i χıdmet eyledükden soŋra* [hizmetini tamamladıktan sonra] || *~ Ar itmām* إتمام [*#tmm* ifʿāl IV msd.] tamamlama, bitirme < *Ar tamma* تَمَّ bitti → TAMAM

itriyum [LT 1873] *Yttrium* [Fr.]: *¯itriyum* | [T&S 1892] *Yttrium* [Fr.]: *¯itriyum, itriyada mevcud bir cism-i basit-i madeni ve metalikidir.* || *~ YLat yttrium* bir element ☼ 1843 Karl Gustaf Mosander, İsv. kimyacı. < *öz Ytterby* İsveç'te bir kasaba *+ium*

ittifak "denk gelme" [SN 1354] *Zihī gör ne χoş düşdügin ¯ittifāḳ* | "... uzlaşma" [Men 1680] *¯ittifāḳ: Birlik. Unio, concordia, harmonia, congruentia, consensus.* ‖ *~ Ar ittifāḳ* إتّفاق [*#wfḳ* iftiʿāl VIII msd.] uyma, denk gelme, uyuşma, uzlaşma < *Ar wafiḳa* وفق uydu, denk geldi → MUVAFFAK

← MÜTTEFİK

ittihat [Marz 1380] *çün anlaruŋ arasında bu ¯ittiḥādı gördi, içinden ḥased baş kaldurdı* || *~ Ar ittiḥād* إتّحاد [*#wḥd* iftiʿāl VIII msd.] birlik, birleşme < *Ar aḥad* أَحَدَ bir → VAHDET

›› ittihatçı

← MÜTTEHİT

ittihaz [Men 1680] *seni kendüme yār ve aχı fillāh ve sādıḳı vefādār ¯ittiχāẕ eyledüm* || *~ Ar ittiχāḏ* إتّخاذ [*#Aχḏ* iftiʿāl VIII msd.] elde etme, alma < *Ar aχaḍa* أَخَذَ aldı → AHZ

ittila [Lat 1549] *fenn-i Fürse ve tarīk-i şiʿre ¯ıttılāʿ u şuʿūru vardı* [Fars diline ve şiir metoduna vukufu vardı] || *~ Ar ittilāʿ* إطّلاع [*#ṭlʿ* iftiʿāl VIII msd.] gözetleme, haberdar olma < *Ar ṭalaʿa* طَلَعَ çıktı → TALİH

← MUTTALİ

ittisal "astronomide conjunction" [Marz 1380] *iχtiyār-ı mesʿūd ve ¯ittiṣāl-i maḥmūd burc-i ṣābitdeyken* ‖ *~ Ar ittiṣāl* إتّصال [*#wṣl* iftiʿāl VIII msd.] bitişme, ulaşma < *Ar waṣala* وَصَلَ ulaştı, bitişti, temas etti → VASIL

← MUTTASIL

iv|mek [ETü: Kaş 1073] *er ¯iwdi <adam acele etti>, kişiler ışka ¯iwişdi <halk bu şeyde telaş etti>* | [Men 1680] *¯ivegen kişi: ʿacūl. Festinans homo* [acele eden]. | [Ana 1932] *¯ivecen (ankara): Acul.* | ivme "Fr *acceleration* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯ivme: (fiz.) Hareket halinde bulunan bir şeyin (...) hızında meydana gelen artımın zamana oranı* ‖ << ***ETü*** *iv-* hızlı gitmek, acele etmek

›› ivecen, ivme

← AFACAN, İVEDİ

ivaz [MEd y. 1300] *¯ʿivaż berdi aŋa teŋri* [Tanrı ona bedel verdi] ‖ *~ Ar ʿiwaḍ* عِوَض [*#ʿwḍ*] bedel, tazminat *~ Ar ʿāḍa* عَاضَ bedel saydı, bedel olarak ödedi

† *Hacı İvaz/ivad* > *Hacivat* حجی عوض kişi adı, anlam itibariyle Türkçe *Satılmış* adının eşdeğeridir.

›› ivazlı

← AYVAZ, TAVİZ

ivedi [Fer <1451] *¯ivedüyile* [aceleyle] *sarāy-i sürürdın yaŋa yöneldi* | [YTü: TDK1 1945] *¯ivedi: Evedi, acele.* || < ***ETü/TTü*** *iv-* acele etmek *+dU* → İV-

† TTü 15. yy.'dan sonra nadiren kaydedilmiş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde canlandırılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

›› ivedilikle

+iyatr ~ ***Fr*** *+iatre* [bileşik adlarda] doktor, tabip ~ ***EYun*** *iatrós ἰᾱτρός* doktor, tabip < ***EYun*** *iáomai ἰάομαι* tedavi etmek, derman olmak *+têr*

← +İYATRİ, BAYTAR, GERİYATRİ (GERONTOKRASİ), PEDİYATRİ, PSİKİYATRİ

+iyatrî ~ ***Fr*** *+iatrie* / ***İng*** *+iatry* [bileşik adlarda] doktorluk, tabiplik ~ ***EYun*** *iatreía ἰατρεία* a.a. → +İYATR

›› pediyatri, psikiyatri

iye [ETü: IrkB <900] *¯iḍisi umaz* [hakim olamaz] | [ETü: Kaş 1073] *¯iḍi: as-sayyīd wa'l-mawlā* <efendi, rabb; bu yüzden Allahu teala'ya da ¯iḍi denir.> | [ETü: Kut 1069] *ay yér kökö ¯iḍisi* [ey yerin göğün efendisi] | [OTü: Tefs <1300] *¯īsi/iysi* [efendisi, ağabeysi] | [DK <1400?] *koŋur atuŋ ¯iyesi, χan Uruz'ın ağası* | [YTü: Fel 1942] *¯iyelik ekleri, zamirleri = zamairi mülkiye, zamairi izafiye* || << ***ETü*** *idi* sahip, malik, efendi

† TTü 16. yy.'dan sonra ender kullanılan sözcük Dil Devrimi döneminde canlandırılmıştır.

›› iyelik

← ISSIZ

iyi edgü [ETü: Or 735] *özüŋ ¯edgü körteçi seŋ ebiŋe kirteçi* [sen iyilik göreceksin evine gireceksin] | eygi [Kıp: CodC 1303] *bonus - Tr: yaksi vel ¯eygi* [yahşi, iyi] | eyü [Men 1680] *¯eyü: yaχşi, güzel, melih, χayr, tayyib. (...) ¯Eyülik: Bonitas.* || << ***ETü*** *edgü* fayda (isim), faydalı, iyi (sıfat) < ***ETü*** *ét-* düzenlemek, hazırlamak, yarar kılmak *+gU* → ET-

† ***TTü*** */d/ > /y/* evrimi ve sonseste */ü/ > /i/* assimilasyonu tipiktir. Lehçelerde *edgü, eygü, eygi, eyü, eyi* biçimleri görülür. † Özgün anlamı ***Lat*** *perfectus* "tam-edilmiş, mükemmel", ***Yun*** *ómorphos* "biçimlendirilmiş, güzel", ***ETü*** *tükel* "tamamlanmış, mükemmel" ile paralel yapıdadır.

›› iyicil, iyileş-, iyileştir-, iyilik, iyiliksever

← EPEYİ, EYVALLAH, İYİMSER, PEKİ

iyimser "nikbin, Fr *optimiste* karşılığı" [YTü: Cum 1942] *o ¯iyimser görüşünü bırakarak istikbali karanlık görmeğe başladı* || < ***YTü*** *iyimse-* iyiye yormak *+()r* < ***TTü*** *iyi +ImsA-* → IYI

›› iyimserlik

iyon [TDK1 1945] *¯iyon (fiz.)* || ~ ***YLat*** *ion* artı veya eksi elektrik yüklü atom ☼ 1834 Michael Faraday, İng. fizikçi. ~ ***EYun*** *ión ión,* giden < ***EYun*** *ʰíēmi ἴημι* gitmek, yol almak << ***HAv*** **ei-* a.a.

† İyonlaşmış parçacıklar anot ve katoda doğru gittikleri için. † Aynı HAvr kökten ***Lat*** *ire* "gitmek", *iter* "yol".

›› iyonizasyon, iyonize

← AMBİYANS (AMBULANS), ANYON, DİSPROSYUM, İNİSİYE (İNİSİYAL, İNİSİYATİF), KATYON, KOİTUS, KOMİTE (KONT), PRİMİTİF, TRANS, YUNAN

iyot [LT 1873] *¯iyod* ايود || ~ ***Fr*** *iode* bir element ☼ 1812 Joseph Louis Gay-Lussac, Fr. kimyacı. ~ ***EYun*** *iodḗ ioδή* menekşe gibi, menekşe rengi < ***EYun*** *ion ἴον* menekşe

† Menekşe rengi buharından ötürü. ***Lat*** *viola* ve ***EYun*** *ion* < *wion* biçimleri muhtemelen eski bir Akdeniz dilinden alınmıştır.

← TENTÜRDİYOT (FONDÖTEN), ÜLTRAVİYOLE, VİYOLET

iz [ETü: Kaş 1073] *¯īz* ايز: *kull χaḍşa fi'l-ʿarḍ wa'l-cild ṭūlan* [toprakta ve deride uzunlamasına çizik/yarık] | [Men 1680] *¯iz: eser. Vestigium, semita, orbita* [iz, ayak izi, rota]. *(...) benüm ¯izümden geliyürler* || << ***ETü*** *iz* ayak izi, yara izi < ***ETü*** **i-/*iy-* yürümek, gitmek *+Uz*

† ***ETü*** *z, ik* "ayak basma", *t-* "yürütmek" ve belki *iş* "gidiş" sözcüklerinin ortak kökü olan bir **i-* veya **iy-* fiili varsayılmalıdır. Anadolu ağızlarında bu fiilin izine rastlanır; karş. ᵒDinç 286.

›› ayak izi

← İSTE- (İRDELE-, İSTEK, İSTEM, İSTENÇ), İT- (İTKİ), İZCİ, İZDÜŞÜM, İZLE- (İZLEK, İZLENİM)

iz(o)+ ~ ***Fr/İng*** *iso+* [bileşik adlarda] eş, aynı ~ ***EYun*** *ísos ἴσος* eşit, aynı

›› isometrik, izogami, izogonal, izohips, izokronik, izomer, izometrik, izonomi, izoplasti, izopren, izopropil, izostatik, izotaktik, izoton, izotonik, izotrop

← İZOBAR, İZOMORF, İZOTERM, İZOTOP

izabe [Men 1680] *¯iẕābe: Liquefactio.* || ~ ***Ar*** *iḏāba(t)* إذابة [*#ḏwb* ifʿāla(t) IV msd.] (metal veya buz) eritme < ***Ar*** *ḏāba* eridi

›› zeveban

izafe [Rab 1310] *Bir erde sebeb fiʿlge ¯izāfet kılur, bir erde müsebbibge ¯izāfet kılur.* | [Men 1680] *¯izāfet: koşmak.* | izafi [KT 1900] *¯izāfī: izāfete ve ilhāka müteallik. Sıklet-i ¯izāfī* [özgül ağırlık] | izafiyet "relativite, görecelik, bağıllık" [YOsm: Cum 1930] *her on beş günde bir çarşamba günleri Yüksek Mühendis mektebinde ¯İzafiyet Nazariyesine dair* || ~ ***Ar*** *iḍāfa(t)* إضافة [*#ḍyf* ifʿāla(t) IV msd.] 1. konuk getirme, koşma, ekleme, ilişkilendirme, 2. Arapça gramerde bağıl isim, isim tamlaması < ***Ar*** *ḍāfa* konuk oldu → ZİYAFET

›› izafe et-, izafî, izafiyet, muzaf

izah [Sad 1574] *¯iẕāh-ı meʿānīye bir şerhi vardür* || ~ ***Ar*** *īḍāḥ* ايضاح [*#wḍḥ* ifʿāl IV msd.] aydınlatma, açıklama, berrak kılma < ***Ar*** *waḍaḥa* وضح aydınlandı, açıklığa kavuştu → VUZUH

›› izahat, izahlı

izale [Yad <1421?] *bu habb balġamı ¯izāle ider* || ~ ***Ar*** *izāla(t)* إزالة [*#zwl* ifʿāla(t) IV msd.] giderme, yoketme < ***Ar*** *zāla* زال düştü, eksildi, tükendi → ZEVAL

›› izale-i şüyu

izan [Sel 1600] *yukarudan kendüye gelen mektübı onatca okuyup ¯iẕʿān eylesün, ḥamāḳati kosun, gözin açsun* | [Men 1680] *¯iẕʿān: Obedientia, submissio* [boyun eğme, itaat]. *& usit. Intellectus, capacitas, judicium* [kullanımda: idrak, anlayış, kavrayış]. || ~ ***Ar*** *iḏʿān* إذعان [*#ḏʿn* ifʿāl IV msd.] boyun eğme < ***Ar*** *ḏaʿana* ذعن boyun eğdi, birinin üstünlüğünü kabul etti

Levent Şahverdi Arşivi

† "İdrak, anlayış" anlamı derivatiftir.

›› izansız

izaz [Gül 1317] *çok kişi baş kor baŋa ¯iᶜzāz ıla* || ~ *Ar iᶜzāz* إعزاز [#ᶜ ifᶜāl IV msd.] değer verme, ağırlama < *Ar ᶜazza* عَزَّ yüceldi, güçlendi → İZZET

izbandut "korsan, haydut" [EÇ <1683] *küffārın ¯izbandīd gemïleri* | [BdM 1881] *¯izbandit: brigand, hors la loi, scélerat, outlaw; homme de mauvaise mine."* || ~ *İt sbandito* sürgüne veya ağır cezaya mahkûm edilmiş kimse, forsa, hükümlü < *İt sbandire* aforoz etmek, sürgün etmek << *OLat *exbandire* a.a. < *Ger e(x)+ *bandan* yargılamak → BAN

† Karş. *İng bandit* < *İt bandito* "haydut, eşkiya". Türkçe */ut/* ile telaffuzu Güney İtalya lehçelerine özgü *sbanduto* biçimine işaret eder.

izbarço "bir tür gemici ve dağcı düğümü" [Mil 1983] *borina, iskota, yoma, dülger, ¯izbarço, margarita (...) bağları yapmayı öğreneceksiniz.* || ~ *Ven sbalzo* bir çeşit gemici düğümü (▫LF §571) (≈ *İt balzo* a.a.) << *Lat balteus* kemer, özellikle kılıç taşıma kemeri

izbe [CodC 1303] *camera* [oda] - *Fa: ghugira - Tr: ¯yzba* | [Sad 1574] *etrāf-ı ḥışarde ¯izbeler idüp* [hisarın çevresinde kulübeler yapıp] *gizlenmişler idı* | [LO 1876] *¯izbe ¯yer: pislik mahal, harabe* || ~ *Rus/Bulg izba изба* köylü kulübesi, hücre << *ESlav istba* oda, hücre ~ *OLat *istuba* şömine (▫Derksen 215) → SOBA

izci "keşşaf" [x 1914] *¯İzcinin Rehberi* [kitap adı] | [Bah 1924] *¯izci: izden anlayan ve onu takipten bir şey çıkaran;"* || < *TTü iz +çl* → İZ

† İngiltere'den yayılan boy scout hareketi Türkiye'de 1910'da *keşşaflık* adıyla örgütlenmiş, B. Sami Beyin *İzcinin Rehberi* adlı kitabı 1914'te yayınlanmıştır.

izdiham [GülS 1391] || ~ *Ar izdiḥām* إزدحام [#*zḥm* iftiᶜāl VIII msd.] sıkma, sıkışma, kalabalık etme, zahmet < *Ar zaḥama* زحم sıktı, sıkıştırdı, kalabalık etti → ZAHMET

† Arapça *ifti'āl* vezninde *z'den* sonra *t* > *d* ötümlüleşmesi görülür.

izdivaç [Taz 1482] *ol ābā-i kirāmın bu ummehāt-i ᶜizām ile ¯izdivācı* [o yüce ataların bu saygıdeğer analarla evliliği] *vāsıtası-ile* || ~ *Ar izdiwāc* إزدواج [#*zwc* iftiᶜāl VIII msd.] eşleşme, evlenme < *Ar zawc* زَوْج eş → ZEVÇ

† Arapça *ifti'āl* vezninde */z/den* sonra */t/* > */d/* ötümlüleşmesi görülür.

›› dest-i izdivaç

izdüşüm "haritacılıkta projeksiyon" [YTü: Mil 1959] *birbirine dik iki ¯izdüşüm sistemleri* → IZ, DÜŞ-

›› izdüşümlü, izdüşümsel

izhar [AşP 1330] *diledi kim ᶜālemi var eyleye / ḳudretin ᶜālemde ¯ıẓhār eyleye* || ~ *Ar iẓhār* إظهار [#*ẓhr* ifᶜāl IV msd.] görünür kılma, ortaya çıkarma < *Ar ẓahara* ظَهَرَ belirdi, göründü → ZUHUR

izin [YusZ <1377] *ger bize ¯iẓn olursa varalum / yimek içün çok buġda alalum* || ~ *Ar iḏn* إذن [#*Aḏn* fiᶜl msd.] kulak verme, bir dileği kabul etme < *Ar aḏina* أذن dinledi, kulak verdi < *Ar uḏn* اوذن kulak (≈ *Aram ʾednā* אדנא a.a. ≈ *Akad uzni* a.a.)

›› çarşı izni, izinli, izinname, izinsiz, yıllık izin

← EZAN (MÜEİN), MEZUN

izle|mek "izinden gitmek" [Gül 1317] *birisi bir māh-rüyı gözledi / yolını kodı vü anı ¯izledi* | izleyici "takipçi, seyirci" [YTü: Mil 1965] *defileye çağırılan altıyüzü aşkın moda ¯izleyicisi* | ön izleme "İng *preview* karşılığı" [YTü: Mil 2004] *okuma, ¯önizleme bölgesi* || < *ETü iz +/A-* → İZ

›› izlen-, izlence, izlet-, izleyici, ön izleme

← İZLEK, İZLENİM

izlek "tema" [YTü: Cum 1982] *sevgiyle sevgisizlik karşıtlıkları alttan alta sürüyor, ama daha öne çıkan ¯izlek bozgun* || < *TTü izle- +Uk* → İZLE-

izlenim "intiba" [YTü: Ataç 1954] *Yeni ozanlarımız bir olayı anlatan uzun yırlardan çok bir ¯izlenimi (intibaı) belirtmeğe çalışan kısa yırlar yazıyorlar.* | izlenimcilik "empresyonizm" [YTü: Mil 1967] *Fransız resminde genellikle 'Impressionisme' diye anılan bizde de ¯'İzlenimcilik' adı verilen bu resim sanatı türü* || < *TTü izlen- +lm* → İZLE-

† Yeni Osmanlıca *inṭıbaᶜ* < *ṭabᶜ* "damga basma, iz bırakma" sözcüğüne kıyasla üretilmiştir. Osmanlıca sözcük, *Fr impression* çevirisidir.

›› izlenimcilik

izmarit¹ [LG 1889] *¯izmarid: Yarısından ziyadesi yanıp söndürülmüş sigara parçaları.* || ~ *İt smarrito* 1. kayıp, ziyan, 2. şaşkın < *İt smarrire* 1. kaybetmek, 2. şaşırmak ~ *Ger *marrjan* şaşırmak, kuşkuya düşmek << *HAv *mors-eyo-* < *HAv *mers-* şaşmak, kuşkuya düşmek

izmarit² [Mol 1641] *menola* [İt.]: *¯izmarit* | [EÇ <1683] *kaya balığı ve ¯izmarid ve istavrid balıkları gayet leziẕdir* || ~ *Yun smarida/smaragdinós σμαρίδα/σμαραγδινός* zümrüt balığı, spicara smaris << *EYun smáragdos σμάραγδος* zümrüt → ZÜMRÜT

izmihlal [Sad 1574] *bu mertebe tereddüdi bāᶜıs-i ¯iẓmihlāl-i muḥabbet oldı* [bu denli tereddüt etmesi, dostluğun erimesine neden oldu] || ~ *Ar iḍmiḥlāl* إضمحلال [#*ḍḥl* ifmiᶜlāl q. msd.] kaybolup gitme, kuruma, dağılma < *Ar iḍmaḥalla* إضمحلّ kaybolup gitti, kurudu < *Ar ḍaḥala* ضَحَلَ (su) kurudu

† Arapça sözcüğün gramatik formu benzersiz olup klasik dönem gramercileri arasında tartışma konusu olmuştur.

›› muzmahil

izobar [ML 1969] || ~ *Fr/İng isobar* eş basınç çizgisi → IZ(O)+, BAR(O)+

izole [RG 1924] *¯izolatör* | [Cum 1931] *her nevi ¯izole teller ve kablolar* | [Cum 1934] *termal sulann boru ve teçhizat, ¯izolasyon termık ve imalât ve inşaatı* || ~ *Fr isoler* yalıtmak, yalnızlaştırmak < *İt isolare* kanal açarak bir yeri karadan koparmak, ada yapmak

Levent Şahverdi Arşivi

<< ***OLat*** *insulare* [den.] a.a. < ***Lat*** *insula* ada → INSÜLİN

›› izolasyon, izolasyonist, izolasyonizm, izolatör

izomorf [ML 1969] || ~ ***Fr*** *isomorphe* / ***İng*** *isomorph* kimyada eş biçimli (molekül) → IZ(O)+, MORF(O)+

›› izomorfik, izomorfizm

izoterm [Mil 1950] *Almanya'dan frigorifik ve ¯izoterm kamyonlar getirilecektir* || ~ ***Fr*** *isothèrme* 1. sabit sıcaklıkta tutan, 2. iklim haritasında eş sıcaklık çizgisi → IZ(O)+, TERM(O)+

izotop [Cum 1945] *yalnız bunun Uranyum'un 235 atom vezinli ¯izotopu mu yoksa Amerikalılar tarafından* || ~ ***Fr/İng*** *isotope* periyodik tablodaki yeri aynı olan elementler ☼ 1913 Frederick Soddy, İng kimyacı. § ***EYun*** *isos ἴσος* eşit + ***EYun*** *tópos τόπος* yer → IZ(O)+, TOP(O)+

izzet [AşP 1330] *kanı nefs kim emrüne ¯ʿızzet kıla* [emrine saygı gösterecek nefis nerede] || ~ ***Ar*** *ʿia(t)* عِزَّة [#ʿ fiʿla(t) msd.] kudret, güç, değer, ağırlık, saygınlık < ***Ar*** *ʿazza* عَزَّ yüceldi, güçlendi

›› izzetinefis

← AZİZ, IZAZ, TAZİZ (MUAZZEZ)

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

J

jackpot "kumar makinasında büyük ödül" [Mil 1968] *Bir ~Jackpot yapabilmek yani makinanın verdiği azami kârı alabilmek için saatlerce bir makina başında kalanlar vardı.* || ~ ***İng*** *jack-pot* 1. pokerde vale çıkıncaya kadar biriken pot, 2. her türlü kumarda büyük kasa § ***İng*** *jack* bir erkek adı, iskambilde vale + ***İng*** *pot* pota, çanak → JOKEY, POT[2]

jaguar [Cum 1937] *aslan, kaplan, leopar, ~jaguar* || ~ ***Fr*** *jaguar* kedigillerden bir vahşi hayvan, felis onca ☼ Georges-Louis L. Buffon, Fr. doğabilimci (1707-88). ~ ***Port*** ~ ***Tupi*** *yaguara* her tür büyük yırtıcı hayvan

jakar [Cum 1930] *Erkek çoraplar, ~jakar desenli, nim ipekli* || ~ ***Fr*** *jacquard* bir dokuma türü ~ *öz Fransız J. M. Jacquard* Fransız tekstilci (1752-1834)

jaketatay [Cum 1930] *merasime davetli olanlar için kıyafet ~jaketatay ve silindir şapkadır.* || ~ ***Fr*** *******jacquette à taille* bir tür uzun kesimli ceket § ***Fr*** *jacquette* ceket + ***Fr*** *taille* kesim, boy → CEKET, TAY[2]

† S. S. Uysal'ın A. N. Tarlan'dan aktardığına göre Sultan Reşat (1909-1918) döneminde kullanıma giren bir kıyafettir. Fransızca sözlüklerde bu deyime rastlanmaz.

jakoben "siyasette devrimci yöntemleri savunan kimse" [ZG 1923] *bazı ecnebi kelimeleri vardır ki (...) bütün lisanlar tarafından aynen kabul edilmiştir: Feodalizm, şövalyelik, rönesans, reform, ~jakobenlik, sosyalizm...* || ~ ***Fr*** *jacobin* Fransız Devrimi esnasında (1791) Paris'te St Honoré sokağındaki eski St Jacques manastırında toplanan radikal cumhuriyetçilere verilen ad < ***OLat*** *iacobus* St Jacques de Compostelle, bir hıristiyan azizi +*in*° < ***İbr*** *yaʿqōḇ* יעקב Yakup, Tevrat'a göre İshak'ın oğlu ve İsrailoğullarının atası → JOKEY

›› jakobenizm

jakuzzi "püskürtmeli banyo küveti" [Mil 1987] *Banyolar ise 5 tane ve hepsinde de ~jakuzzi bulunuyor.* || ~ ***marka*** *Jacuzzi* püskürtmeli küvet markası ☼ 1948 Jacuzzi Bros., Amer. pompa imalatçısı.

† Sicilya kökenli Jacuzzo ailesinin soyadı yerel lehçede "Yakup-çuk" anlamındadır. *Jokey* maddesine bakınız.

jaluzi [Cum 1939] *inşaatlerinizi meşhur Klett markalı ahşap ~jalusi ıstorlarıyle teçhiz ediniz* || ~ ***Fr*** *jalousie* 1. kıskançlık, 2. dilimli panjur veya kafes şeklinde perde < ***Fr*** *jaloux* kıskanç << ***OLat*** *zelosus* a.a. < ***EYun*** *zêlos ζῆλος* hırs, gayret, kıskanma +*os*° << ***HAv*** *******yeə-* < ***HAv*** *******yā-* istemek, arzu etmek

† Türk evlerine mahsus "kafes" anlamında *gelosia* sözcüğüne ilk kez 15. yy.'da İtalyancada rastlanır. 16. yy.'dan itibaren Fransızcaya geçmiştir.

jambon [AM <1900] *bir büyük parça ~jambon ile haşlanmış tavuk* || ~ ***Fr*** *jambon* tütsülenmiş domuz budu < ***Fr*** *jambe/gambe* but, bacak +*on* << ***OLat*** *gamba* halk Latincesinde bacak, özellikle hayvan bacağı ~ ***EYun*** *kampḗ καμπή* at ayağının bükülen kısmı, bilek eklemi (veterinerlik terimi) < ***EYun*** *kámptō κάμπτω* eğmek, bükmek → KAMBUR

← GAMBİT

jammer [Hür 2002] *şimdiye kadar çok güvenilen uydu teknolojisi, 'satellite ~jammer' (uydu parazitçisi) adı verilen aygıtlarla işe yaramaz hale getiriliyor.* || ~ ***İng*** *jammer* tıkayıcı, bozucu, özellikle elektronik sinyal bozucu < ***İng*** *jam* (fiil) tıkamak, bozmak +*er*

jandarma [x 1879] || ~ ***Fr*** *gendarme* 1. silahlı birlik, 2. kırsal polis teşkilatı < ***Fr*** *gens d'arme* silahlı adamlar § ***Fr*** *gens* (bir miktar) adam (<< ***Lat*** *gens, gent-* soy, kavim) + ***Lat*** *arme* silah → JANTİ, ARMA

† Osmanlı Devletinde jandarma teşkilatı (bu isimle) 20 Kasım 1879'da kurulmuştur.

janjan "değişken renkli" [AR 1898] *dik yakalı, ~şanjan kravatlı, yanardöner jileli* || ~ ***Fr*** *changeant* değişken < ***Fr*** *changer* değişmek, değiştirmek +*ent*° << ***OLat*** *cambiare* → KAMBİYO

›› janjanlı

janr "edebi tür" [AH 1881] *ben nesir ve şi'rden başka olarak lisanımızda mukaffâ namiyle bir ~janr ihdas etme arzusundayım.* || ~ ***Fr*** *genre* tür, cins << ***Lat*** *genus, gener-* soy, ırk, cins → GEN(O)+

jant [Cum 1931] *her tekerlekte ~jant, teller ve porya tek bir parça teşkil etmektedir* || ~ ***Fr*** *jante* teker çerçevesi << ***OLat*** *cambito* tekerlek, halka ~ ***Kelt*** << ***HAv*** *******kambto-* tekerlek < ***HAv*** *******kemb-* halka şeklinde bükmek, kıvırmak

janti [Rz 1896] *Ne latif! Ne kadar spiritüel! Ne kadar ~jantiy!* || ~ ***Fr*** *gentil* zarif, kibar, efendi ~ ***Lat*** *gentilis* «aileli», soylu, tanınmış bir soydan gelen < ***Lat*** *gens* soy, kavim, aşiret, aile +*()bilis* << ***HAv*** *******gnəti-* < ***HAv*** *******gen-* doğurmak → GEN(O)+

›› jantileş-, jantileştir-

← CENTİLMEN, JANDARMA

jargon [Cum 1939] *muayyen bir halkın okuyup yazdığı bir ~jargon dili türemiştir.* || ~ ***Fr*** *jargon* 1. kuş dili, 2. anlaşılmaz dil, çatra patra, 3. bir meslek zümresine ait özel dil, argo ≈ ***Prov*** *geringonça* kuş dili, cıvıltı ≈ ***İt*** *gergo, gergone* a.a.

jarse [İlan 1910] *Halis yünden mamul askerî ~jerseyler* || ~ ***Fr/İng*** *jersey* bir tür yünlü kumaş < *iiz Jersey* Britanya'ya ait bir ada

jartiyer [Göv 1930] *~jaretyer: Çorap bağı, çorabı tutmak için takılan lastik bağ.* || ~ ***Fr*** *jarretière* çorabı kemere bağlayan düzenek < ***Fr*** *jarret* bacağın iç tarafı ~ ***Kelt***

jel [ML 1969] | ~ ***İng*** *jel* jöle veya jelatin kıvamında olan madde < ***İng*** *jelly* jöle ~ ***Fr*** *gelée* a.a. → JÖLE

Levent Şahverdi Arşivi

† Aynı HAvr kökten ***Lat glacies*** "buz", ***İng cold, cool*** "soğuk". ***Fr glace*** ve ***İng glass*** "cam" ***Lat glacies*** biçiminden alıntıdır.

← JELİBON

jelatin [T&S 1892] *Gélatine* [Fr.]: *hülâm, ¯celatin* جلاتين. | [AM <1900] *Ben bir tulum dolusu et, kemik, yağ, ¯jelatin filandan ibaret imişim.* || ~ ***Fr gélatine*** jelatin ~ ***İt gelatina*** < ***İt gelato*** donmuş, jöle *+in°* → JÖLE

jelibon [Mil 1999] *şekerleme, ¯jelibon ve çikolatalar çok uygun fiyatlarla satılıyor* ‖ ~ ***marka Jelibon*** jelatinli bonbon markası ☼ 1987 Kent Şekerleme. § ***İng jelly*** jöle, jelatin + ***TTü bonbon*** → JEL, BONBON

jenealoji [ML 1969] || ~ ***Fr généalogie*** şecere ilmi, soy ağacı ~ ***EYun genealogía γενεᾱλογία*** şecere ilmi § ***EYun geneá γενεά*** üreme, soy, zürriyet + ***EYun lógos λόγος*** söz *+ia* → GEN(O)+, +LOG

jenerasyon "nesil" [Cum 1930] *Her yeni ¯jenerasyon, yeni bir mektebin çocuklarıdır.* || ~ ***Fr génération*** üreme, üretim, nesil ~ ***Lat generatio*** < ***Lat generare*** [den.] üremek, üretmek *+()tion* < ***Lat genus, gener-*** soy, zürriyet → GEN(O)+

← DEJENERE, JENERATÖR

jeneratör [Bah 1924] *¯jeneratör: Buhar kazanı.* || ~ ***Fr générateur*** 1. üretici, 2. a.a. ~ ***Lat generator*** doğuran, üreten < ***Lat generare*** üretmek *+()tor* → JENERASYON

jenerik "filmin başlangıç bölümü" [Mil 1955] *¯jenerik yazıları ile beraber kulakları doldurmaya başlayan canlı Latin Amerika müziği* | "... markasız ürün" [Hür 1999] *Türkiye'de bulunan ve nitrat içeren ilaçların ¯jenerik isimleri şunlar...* ‖ ~ ***Fr générique*** 1. genele ait, alelumum, 2. filmin başlangıç bölümü < ***Lat genus, gener-*** soy, tür *+ic°* → GEN(O)+

† Fransızca sözcüğün ikinci anlamı eskiden sinema filminin bilet almadan da seyredilebilen tanıtıcı bölümü için kullanılmıştır. "Markasız ürün" anlamı çağdaş İngilizce kullanımdan alınmıştır.

jenga [Mil 1997] *Geçen yıl ilki düzenlenen Akmerkez ¯Jenga Turnuvası'nın ikincisi önceki gün büyük bir katılımla gerçekleşti.* ‖ ~ ***marka Jenga*** tahta parçalarıyla oynanan bir beceri oyunu ☼ 1983 Leslie Scott, İng. girişimci < ***Swa jenga*** bina, inşa etmek

+jen ~ ***Fr +gène*** / ***İng +gene/+genous*** [bileşik adlarda] 1. doğuran, 2. soy, tür ~ ***EYun genḗs, genēt- γενής, γενητ-*** doğuran / ***EYun génos γένος*** soy, zürriyet, nesil → GEN(O)+

† Aynı Fransızca ek, ***EYun genḗs*** "doğuran" ve *génos* "soy, nesil, tür" kavramlarını karşılar.

›› +jenez, +jenik, cksojen, elektrojen, endojen, kriyojen, telejenik

← ANTİJEN, FOTOJENİK, GLİKOJEN, HALOJEN, HETEROJEN, HİDROJEN, HOMOJEN, KANSEROJEN, KARİYOJEN, NİTROJEN, OKSİJEN (EPOKSİ, OKSİMORON, OKSİT), ÖSTROJEN, PARTENOGENEZ

jenital [Cum 1938] *Doktor Popescu'nun ¯jenital tüberküloz teşhisi hakkında* | ~ ***Fr génital*** üreme organına ait ~ ***Lat genitalis*** a.a. < ***Lat gignere, genit-*** doğurmak *+al°* < ***HAv *genə-*** a.a. → GEN(O)+

›› genital

← GENİTİF, KONJENİTAL

jenosit [Mil 1950] *Birleşmiş Milletler tarafından tertip edilen beynelmilel ¯Jenosit suçları kongresi kapanmıştır.* || ~ ***Fr génocide*** / ***İng genocide*** soykırım ☼ 1944 Raphael Lemkin, Amer. hukukçu. § ***Lat genus*** soy, ırk + ***Lat cidus*** öldüren, öldürme → GEN(O)+, +SİD

† Aktif partisip olan ***Lat +cidus*** ekinin eylem adı olarak kullanımı kuraldışıdır. Karş. +SİD.

›› jenosidal

jeodezi [Bah 1924] *¯jeodezi: ilm-i hey'et-i arz.* || ~ ***Fr géodésie*** arazi ölçümü § ***EYun gḗ γή*** toprak + ***EYun daiō, dais- δαίω, δαισ-*** bölmek, pay etmek *+ia* → GE(O)+

›› geodezi, jeodezik

jeoloji [x 1863] *Münif Efendi: Medχal-i ʿilm-i ¯jeoloji* [kitap] ‖ ~ ***Fr géologie*** yeryüzü-bilimi, yerbilim ~ ***YLat geologia*** a.a. ☼ 1603 Ulisse Aldovandi, İt. doğabilimci.| → GE(O)+, +LOG

›› jeolog, jeolojik

jest "anlamlı davranış" [ÖS 1919] || ~ ***Fr geste*** davranış, eylem << ***Lat gestum*** [pp. n.] yapılan şey < ***Lat gerere*** kılmak, eylemek *+()t°*

← DİJESTİF, KONJESTİYON

jet [Cum 1948] *İngilterede yapılmış pervanesiz bir ¯Jet uçağı önümüzdeki Perşembe günü şehrimizde beklenmektedir.* | jet sosyete [Cum 1966] *Bir adı hot sosyete, bir adı ¯jet ¯sosyete* | su jeti "yüksek basınçlı püskürtme suyla taş kesme" [Mil 1998] *Lazer ve ¯su ¯jeti tezgahları* || ~ ***İng jet*** (ad) fıskiye, fışkıran şey, hava püskürtmeli uçak motoru, (fiil) püskürtmek ~ ***Fr jette*** [dev.] atım / ***Fr jeter*** atmak << ***Lat iactare*** [den.] a.a. < ***Lat iacere, iact-*** a.a. << ***HAv *yək-*** a.a. < ***HAv *yē- (*yeh$_1$-)*** atmak

† "Bir tür uçak motoru" anlamı İngilizcede 1941'de kullanıma girmiştir. † Latince fiil *acere*, geçmiş kökü *iact-* ve bundan türeyen ikincil *iactare* fiilinden, İngilizce ve Fransızca çok sayıda sözcük türetilmiştir; ör. *ab-ject, ad-jective, con-jecture, de-ject, e-ject, in-ject, ob-ject, pro-ject, re-ject, sub-ject, tra-jectory* vb. † Aynı HAvr kökünden ***EYun ʰiēmi*** (atmak).

›› ink jet, jet lag, jet set, jet ski, jet sosyete, su jeti

← DİYEZ (KATETER), EJAKÜLASYON, ENJEKSİYON, JETON, OBJE (OBJEKTİF), PROJE (PROJEKTÖR), SÜJE (SÜBJEKTİF)

jetlag [Cum 1994] *kıtalararası uçuşlar yapan uçuş müretteb atı ve yolcuların maruz kaldığı ¯jetlag sendromudur* || ~ ***İng jet lag*** saat farkından dolayı uyku düzeninin bozulması § ***İng jet*** hızlı uçak + ***İng lag*** geri kalmak, sarkmak

† İngilizce deyim 1969'dan itibaren duyulmuştur.

jeton [Mil 1951] *Ulaştırma Bakanlığı bu telefonlarda kullanılmak üzere 50.000 adet ¯jeton imal ettirmeye...* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Fr*** *jeton* (kutuya) atılan şey, mekanik ödeme cihazlarında kullanılan metal bilet < ***Fr*** *jeter* atmak +*on* → JET

jigolo [Akş 1929] *Bu Şişli'nin ¯jigolosudur... Bir de kenar mahallelerin, mesela Aksaray'ın ¯jigolosu vardır ki ömürdür* || ~ ***Fr*** *gigolo* dansçı [esk.], para veya hizmet karşılığı bir kadına eşlik eden erkek < ***Fr*** *gigue* 1. hoplama, zıplama, 2. bir tür dans

jikle [Mil 1955] *fazla ¯jikle yapmaya lüzum kalmadan motor, daha istikrarlı bir çalışma seviyesine daha çabuk ulaşır* | jiklör [ML 1969] || ~ ***Fr*** *gicleur* otomobil motorunun soğukken kolay çalışmasını sağlayan aygıt < ***Fr*** *gicler* sıçramak, aniden harekete geçmek +*()tor*<< ***OLat*** **cisculare* a.a.

›› jiklör

jile [Rz 1896] *¯jilesinin cebinden bir altın çıkardı, garsona doğru attı* || ~ ***Fr*** *gilet* yelek ~ ***İsp*** *jileco* Türk usulü kolsuz yelek ~ ***TTü*** *yelek* → YELEK

jilet "traş bıçağı" [Cum 1929] || ~ ***marka*** *Gillette* traş bıçağı markası < ***öz*** *King Camp Gillette* Amerikalı sanayici (1855-1932)

jimnastik [Terak 1868] *tasvîr-i hattî, elhan, ¯cimnastik gibi fünûn-ı evveliye* || ~ ***Fr*** *gymnastique* beden eğitimi ~ ***EYun*** *gymnastikós γυμναστικός* idman, beden eğitimi < ***EYun*** *gymnázō γυμνάζω* çıplanmak, çıplak olarak idman yapmak +*istik*° < ***EYun*** *gymnós γυμνός* çıplak

† Eski Yunan'da gimnazyumda spor karşılaşmaları çıplak olarak yapıldığı için.

›› fikir jimnastiği, jimnast, jimnastikçi

← JİMNAZYUM

jimnazyum [Mil 1955] *Türkiye'nin tek ¯jimnazyumundaki buhar banyosunu, Fin hamamını ve ultra viole lâmbalarını görenler* || ~ ***İng*** *gymnasium* beden eğitimi salonu ~ ***EYun*** *gymnásion γυμνάσιον* → JİMNASTİK

jinek(o)+ ~ ***Fr*** *gynéco+* / ***İng*** *gynaeco+* [bileşik adlarda] kadın < ***EYun*** *gynḗ/gynaikē γυνή/γυναίκη* kadın (<< ***HAv*** **gᵂnā-* < ***HAv*** **gᵂen-* a.a.)

† Yunanca sözcük *gynē* ve *gynaikē* olmak üzere iki biçime sahiptir; aynı ikilik Ermenice ve İrani dillerde de görülür. † Aynı HAvr kökten ***Fa*** *zan*, ***Erm*** *gin կին*, ***Sogd*** *kanig* "kadın", ***İng*** *queen* "kraliçe" < ***EİNg*** *cwen* "kadın".

›› jinekokrasi

← ANDROJİN, JİNEKOLOJİ, KANCIK (GÜNÜ, KENİZE, KUMA), MİSOJİN, ZEN[1] (ZAMPARA, ZENNE)

jinekoloji [Cum 1933] *Türk ¯jinekoloji cemiyeti 8 teşrinisanide aylık içtimaını Prof. Dr. Kenan Tevfik Beyin reisliği altında aktetmiştir.* | [Cum 1936] *Operatör-¯Jinekolog Dr. Cafer Tayyar, Paris Tıb Fakültesi sabık asistanı* || ~ ***Fr*** *gynécologie* kadın hastalıkları uzmanlığı → JİNEK(O)+, +LOG

›› jinekolog, jinekolojik

jingle "reklam müziği" [Mil 1994] *Fatih Erkoç'un seslendirdiği Coca Cola ¯jingle'inin ardından Milka ikinciliği...* || ~ ***İng*** *jingle* tekerleme, basit şarkı < ***onom***

jips [Cum 1939] *tutya oksidi, baryom sulfatı, ¯jips, mağnezyüm karbonatı gibi maddelerdir.* || ~ ***Fr*** *gypse* alçıtaşı, kalsiyum sülfat minerali ~ ***Lat*** *gypsum/gypsus* a.a. ~ ***EYun*** *gýpsos γύψος* alçı veya tebeşir ≈ ***Aram*** *gipsīm* גִּפְסִים macun, alçı

jiroskop [Cum 1944] *Uçağın telsiz yerine ¯jiroskop (gyroscope) denilen bir cihazla idare edilmekte olması* || ~ ***Fr*** *gyroscope* ekseni etrafında dönerek dengeyi sağlayan bir alet § ***EYun*** *gýros γύρος* dönme + ***EYun*** *sképō, skop- σκέπω, σκοπ-* gözlemek, gözetmek → CİRO, +SKOP

jogging [Mil 1979] *"Jogging' dedikleri şekilde koşarken ilgi ile izledim.* || ~ ***İng*** *jogging* idman amaçlı koşu < ***İng*** *to jog* ittirmek, koşmak +*ing*

joker [Mil 1968] *Sinek asını bulan 10 lira kazanır. ¯Joker bulana 7 gün parasızdır.* || ~ ***İng*** *joker* 1. şakacı, 2. iskambilde bir kâğıt < ***İng*** *joke* (ad) şaka, (fiil) şaka yapmak +*er* ~ ***Lat*** *iocus* şaka, söz oyunu << ***HAv*** **yok-* < ***HAv*** **yek-* söz

jokey [Bah 1924] *¯cokey: Koşu hayvanlarına binerek onları koşturan,* || ~ ***İng*** *jockey* 1. köylü uşak [esk.], at uşağı [esk.], yamak, 2. yarış atı binicisi < ***öİz*** *jock* Jack adının Kuzey İngiltere şivesinde söylenişi ~ ***OLat*** *iacobus* bir erkek adı ~ ***İbr*** *yaʿqōḇ* יעקב «ardından gelen, sonraki», bir erkek adı, Yakup < ***İbr*** *ʿāqaḇ* עקב izleme, peşinden gitme → AKAP

† *Osmanlı Jokey Klübü* 1909'da kurulmuştur. † Tevrat'a göre İshak'ın oğlu olan Yakub, ikiz kardeşinden sonra doğduğu için böyle adlandırılmıştı.

← DJ, JACKPOT, JAKOBEN

jonglör [Cum 1932] *Ayrıca Havel ailesi tarafından akrobatik ve ¯jonglör numaralar* || ~ ***Fr*** *jongleur* cambaz << ***OLat*** *ioculator* soytarı, a.a. < ***OLat*** *ioculare* şakalarla eğlendirmek, soytarılık yapmak < ***Lat*** *iocus* şaka, kelime oyunu +*ul*°

† İngilizce karşılığı *juggler* 'dır.

joystick "oyun çubuğu" [Mil 1983] *Commodore VIC-20 bilgisayar. 16 K hafıza, satranç kartuşu, ¯joystick.* || ~ ***İng*** *joystick* 1. uçaklarda kumanda çubuğu, 2. bilgisayarlarda oyun çubuğu < ***İng*** *stick* çubuk, değnek << ***Ger*** **stikkon* ucu sivri çubuk veya kazık < ***Ger*** **stik-* saplamak, sivri şey sokmak → ETİKET

† İngilizcede 1909 dolayında ortaya çıkan sözcüğün ilk unsurunun kaynağı belirsizdir. İngiliz havacı Arthur Edward George adından *george-stick* ihtimali önerilmiştir.

jöle [Mil 1955] *pektin de yapıştırma hassasına sahip bir nebati ¯jöledir* || ~ ***Fr*** *gelée* [pp. fem.] 1. donmuş şey, buz, 2. pelte kıvamında madde << ***Lat*** *gelata* [pp. n. çoğ.] donmuş şeyler < ***Lat*** *gelare* donmak, dondurmak +*()t*° << ***HAv*** **gel-*[2] a.a.

›› jölele-, saç jölesi

← COOL, GLASE (FİBERGLAS, GLAZÜR, PLEKSİGLAS), JEL (JELİBON), JELATİN

Levent Şahverdi Arşivi

jön jön Türk "genç Türk" [Terak 1869] *Avrupa gazeteleri (...) ~jön Türk namiyle bir fırka zikrediyorlar. Jön yeni yahud genç demektir.* | jön prömiye "... baş oğlan" [HRG <1930] *~jön prömiye rolüne çıkan ihtiyar kambur aktöre benzetir* || ~ ***Fr*** *jeun* genç << ***Lat*** *iuvenis* a.a. << ***HAv*** ****yuwen-*** a.a. → CİVAN

›› jön prömiye, jön Türk

← COVİNO, JUNİOR

judo [Mil 1951] *Japonlann an'anevi sporu ~judoda da üstün bir bilgiye sahiptir* || ~ ***Jap*** *judo* 1880'lerde Jigoro Kano tarafından geliştirilen beden eğitimi yöntemi § ***Jap*** *jū* yumuşak, zarif + ***Jap*** *dō* yöntem

jul [TDK1 1945] *~jul: Dakkada 10 üssü 7 erge eşit olan iş birimi.* || ~ ***Fr*** *joule* fizikte enerji birimi < *öz J.-P. Joule* İngiliz fizikçi (1818-1889)

jumbo [Mil 1970] *Pek yakında ~Jumbo Jetlerin sefere başlayacağı Frankfurt Havaalanı* | [Mil 1996] *~jumbo karides* || ~ ***İng*** *jumbo* çok büyük boy, battal boy (sıfat) < *öz Jumbo* 1865'te Londra Hayvanat Bahçesinde gösterilen, daha sonra Barnum sirkinc satılan büyük Afrika fili ~ ***Swa*** *jumbe* şef, reis

† 1970'te kullanıma giren Boeing 747 "jumbo jet" uçakları sayesinde Türkçede yaygınlaşmıştır.

junior "sporda gençler (ligi, turnuvası)" [Cum 1931] *~Junior hafif siklet cihan şampiyonu* | [Cum 1954] *futbol şampiyonasına katılacak ~junior milli takımımız* || ~ ***İng*** *junior* genç, birkaç kişiden daha küçük olanı ~ ***Lat*** *iunior* [kıy.] daha genç < ***Lat*** *iuvenis* genç +***ior*** → JÖN

junkie [Mil 1998] *bu adam ~junkie (eroinman) ise kızlar bu adamdan hoşlanır* || ~ ***İng*** *junkie* uyuşturucu bağımlısı < ***İng*** *junk* çöp, argoda uyuşturucu madde

›› canki

jurnal "gemi güncesi" [LF 1827] *sefîne süvarisi avan-ı sefâretde kendi bizzat dahi bir ~cumal-ı mahsûsu kemâl-i dikkat ü ihtimâm ile tahrîr ve imlâ* | "... gazete" [Şin 1860] *tabaa-i gayrimüslimînin kendi lisanları üzere çıkarıkları ~jurnaller* | "... ihbar pusulası" [AR <1900] *şapka giymiş diye ~jurnal verdiler, komiser bey istiyor* || ~ ***Fr*** *journal* 1. günlük, yevmiye, 2. günce, 3. günlük gazete << ***Lat*** *diurnalis* günlük < ***Lat*** *dies, gen. diu* gün +*al*° << ***HAv*** ****dyū-*** gün, güneş → DEV

† 19. yy sonunda yaygınlaşan "birini polise ihbar etme" anlamı, "birisi hakkında güncc tutmak" fikrinden türemiştir. † Latince *dies* "gün" ile aynı HAvr kökünden ***Lat*** *deus* "tanrı", ***EYun*** *Zeus* "gök tanrı", ***Sans*** *deva* "tanrı", ve ***Ave*** *daiva-* "yenilip yer altına inen eski devir tanrısı, dev".

›› jurnalci, jurnalist, jurnalizm, jurnalle-

← ABAJUR (PANJUR), AJUR, BONJUR, MERİDYEN

jübile [Cum 1943] *Halkevi Dil ve Edebiyat şubesine mensup felsefeci gençlerin tertib ettiği ~jübile* || ~ ***Fr*** *jubilé* yaşamda bir kere yapılan kutlama, özellikle ellinci yıl kutlaması << ***OLat*** *iubilaeus* a.a. ~ ***EYun*** *iōbēlaios* ἰώβηλαιος a.a. ~ ***İbr*** *şenāt ha-yōbēl* שנת היובל Tevrat'a göre elli yılda bir yapılan ve borularla ilan edilen kutlama < ***İbr*** *yōbēl* יובל kutlama borusu, törensel boynuz

jülyen [Mil 1997] *25 gr. havuç ~jülyen doğranmış* || ~ ***Fr/İng*** *julienne* ince şerit halinde doğranmış sebze ~ *öz (Fr) Jules/Julien* erkek adı ~ ***Lat*** *Iulius/Iulianus* a.a.

† Romalı devlet adamı C. Julius Caesar'ın aile adı, eski Roma aşiretlerinden Julii aşiretine mensup demektir.

Jüpiter [Cum 1930] *~Jüpiter - Müşteri, tek başına, Güneşe en yakın olan diğer dört seyyarenin mecmuundan daha büyüktür.* || ~ ***Fr*** *Jupiter* eski Roma dininde gök tanrı, bir gezegen ~ ***Lat*** *Iupiter* a.a. << ***HAv*** ****dyēus pəter*** gök baba, Hintavrupa dininde baş tanrı → DEV, PEDER

† Aynı tanrı Eski Yunan dininde *Zeus* (< ****dyēus***), eski Hint dininde *Dyauś pitār* şeklinde görülür.

jüpon [AR 1897] *Belde tokalı siyah İngiliz kemeri, pişmiş ayva bir ~jüpon, ayaklarda bal rengi iskarpin* || ~ ***Fr*** *jupon* iç etek ~ ***İt*** *giuppone* [büy.] omuzdan askılı cübbe-eteklik < ***İt*** *giuppa* etek, cübbe +*on* ~ ***Ar*** *cubba(t)* جبة cübbe → CÜBBE

jüri [Sch 1870] *Jury* [Fr.]: *~jürī, müntehib hākimler* | [NK 1872] *hükm-i vicdanîsini ketm etmemeğe yemîn etmiş ~jüri' heyeti müşahede-i muavenet eder* || ~ ***İng*** *jury* yargı heyeti ~ ***EFr*** *jurée* a.a. << ***OLat*** *iurata* [pp. fem.] a.a. < ***Lat*** *iurare* [den.] mahkeme etmek, yemin etmek +*()t*° < ***Lat*** *ius, iur-* yasa, töre, yasak << ***HAv*** ****yewes-*** a.a.

← DE JURE, JÜRİSTOKRASİ, JÜSTİFİKASYON

jüristokrasi [EkşiS 2008] *~jüristokrasi: zaman gazetesi'nin jakobenizm ile birlikte türk halkının dağarcığına yerleştirdiği bir sözcük.* || ~ ***İng*** *juristocracy* yargıçlar iktidarı § ***İng*** *jurist* yargıç (< ***Lat*** *ius, iur-* hukuk) + ***İng*** *+cracy* (< ***EYun*** *krátos* κράτος güç, iktidar) → JÜRİ, +KRAT

† İngilizce sözcük 2004 dolayında Kanadalı hukukçu Ran Hirschl tarafından popülerleştirilmiş, Türkçede 2007'den itibaren kaydedilmiştir.

jüstifikasyon justify "dizgide yazının sağ ve solunu hizalamak" [EkşiS 2001] *~justify: yazıyı sağa sola align olarak sayfaya yaymak manasında kullanılan komut..* | justify "haklı kılmak, meşru göstermek" [EkşiS 2010] *ulan andavallar, ne diyecektik ~justify etmek yerine? aklamak mi diyecegiz, karsiliyor mu sence aklamak justify etmek ile demek istedigimi bre okuz?* || ~ ***Fr/İng*** *justification* doğrultma, düz kılma, haklı kılma < ***OLat*** *iustificare* adil ve doğru kılma +*()tion* << ***Lat*** *iustum facere* < ***Lat*** *iustus* doğru, adil ≈ ***Lat*** *ius, iur-* hukuk, yasa → JÜRİ, FAKTÖR

jüt [Cum 1930] *dünya ihtiyacatını temin eden Hindistan'dır. Çuvallar orada ~jütden' imal olunmaktadır.* || ~ ***İng*** *jute* Kalküta kenevirinden elde edilen kaba elyaf ~ ***Bengali*** *jhuṭo* burma ip

Levent Şahverdi Arşivi

K

kaba [ETü: Kaş 1073] ~*kaba: al-murtafiᶜ* [kalkık, kabarık], ~*kaba yüglüg ok* [kabarık tüylü ok] | kaba saba [GSM <1451] ~*kaba ~saba esbāba kimse bakmayub sāfī altun ve gümiş aldılar.* | [Men 1680] ~*kaba sakal (...)* ~*kaba Türkce* ‖ << ***ETü*** *kaba* iri, şişkin <? ***ETü*** *kāp* torba, tulum → KAP

† ***ETü*** *kap* "torba" sözcüğüyle anlam birliği açık olmakla birlikte yapısal ilişki belirsizdir. Belki **kaba-* fiilinden **kabağ* "torbalaşmış" düşünülebilir. Ancak sonseste */ğ/* yutumu 11. yy.'da kural dışıdır.

›› kaba et, kaba kuvvet, kaba saba, kaba taslak, kabaca, kabakulak, kabalaş-

← GEBE (GEBER-), KABADAYI

kabadayı [LG 1889] ~*kabadayı: Yiğit.* → KABA, DAYI

kabahat [GSM <1451] *bunun gibi bir alay ~kabāhatler eyledügi cānımıza χoş gelmeyüb* || ~ ***Ar*** *ḳabāḥa(t)* قباحة [*#ḳbḥ* faᶜāla(t) msd.] kötü ve çirkin olma, kötü ve çirkin davranış < ***Ar*** *ḳabuḥa* قبح kötü veya çirkin idi

← TAKBİH

kabak [ETü: Kaş 1073] ~*kabak* <kabak/sukabağı bitkisinin taze yenen biçimi> | <... kel> [Bab-TS 1555] *kızıldırak yüzi çil koyun ve ~kabak* [boynuzsuz] *koyun* || << ***ETü*** *kabak* tuluma benzer sebze < ***ETü*** *kāp* tulum +*Ak* → KAP

† Çanakçık > "su kabağı" bağlantısı da düşünülebilirdi; karş. SUSAK. Ancak Kaşgarî sözcüğün "kuru/olgun meyveyi" değil "yaş/taze meyveyi" belirttiğini vurgular.

›› asma kabak, bal kabağı, kabak kafa, kabak tadı, kabakgiller, kabaklama, su kabağı

kabala[1] [Men 1680] ~*kabal & ~kabala: vulg. Pensum. Tagwerk.* [yevmiye işi] | [LO 1876] ~*kabala (aslı kıbāle): Miktarı mahdud, maktuᶜ, pazarlık olmuş iş.* ~*Kaballamak: bir işi götürü pazarı kabala ile toptan vermek.* ‖ ~ ***Ar*** *ḳibāla(t)* قبالة [*#ḳbl* fiᶜāla(t)] önden veya önceden almak < ***Ar*** *ḳabila* قبل aldı → KABUL

kabala[2] kabalist "batınî" [ÖS <1924] *sizin gibi tasavvuftan, hatta ~kabalist olduğundan bahs eden bir adam* | [TDK2 1955] ~*kabala: 1. Yahudilerde Tevrat'ın gizli anlamlarını araştırma işi. 2. Ruhlarla, cinlerle ilişki kurma işi.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *cabbala* Tevrat'ın gizli anlamına ilişkin Musevi gelenekleri, batınilik ~ ***İbr*** *ḳabbālāh* קַבָּלָה [*#ḳbl*] alınmış olan şeyler, gelenek < ***İbr*** *ḳibbēl* קבל alma, kabul etme → KABUL

›› kabalist

kaban [ML 1969] || ~ ***Fr*** *caban* gemici paltosu ~ ***İt*** ***(Sic)*** *cabano/gabbano* a.a. ~ ***Ar*** *ḳabāʾ* قباء [*#ḳbA*] önü açık ve çoğu zaman külahlı yün cübbe ≈ ***Aram*** *ḳbāyā* קביא a.a.

† ***Fa*** *kabā/kabā.* ***Erm*** *gaba/gabani ɣապա/ɣապանի,* ***İt*** *gabano* biçimleri Arapçadan alıntıdır. 7. yy.'dan itibaren kaydedilen ***OLat*** *capa* biçimi de bir Sami dilinden alınmış olabilir. ***Ar*** *ᶜabā* ve *cubba(t)* aynı sözcüğün varyantlarıdır.

← ABA (ABAN-), CÜBBE (JÜPON)

kabar|mak [ETü: Bud <1000] ~*kabaru kelmiş etindeki söl suwın* [kabarmış gövdesindeki serum sıvısı] | [ETü: Kaş 1073] *bāş ~kapardı* <yara şişti> *(...) etük aḍakıġ ~kaparttı* <çizme ayağı şişirdi> *(...)* ~*kaparġan* <bir tür kabartı veya sivilce> ‖ << ***ETü*** *kabar-* kabarmak, şişmek <? ***ETü*** *kāp* torba, tulum +*(g)Ar-* → KAP

† ***ETü*** *kāp* "torba" veya *kaba* "kabarık" sözcüklerinin her ikisiyle anlam ilişkisi kurulabilir; ancak her iki halde ek yapısı muğlaktır. Sadece renk adlarında görülen +*Ar-* fiilleştirme ekinin buradaki işlevi anlaşılamaz.

›› kabarık, kabart-, kabartı, kabartma

← KABARA, KABARCIK

kabara [LO 1876] ~*kabara: Muhaddeb başlı pullı mıh* ‖ <? ***TTü*** *kabar-* → KABAR-

† *Kabar-* fiiliyle anlam ve yapı ilişkisi açık değildir.

kabarcık "sivilce" [Kıp: İrşM 1387] *Eger sıyrılsa ~kabarçuk aksa andan suf* | "... su kabarcığı" [Men 1680] ~*ḳabarcik: Pustula, abscessus* [sivilce, apse] *& bulla ut est aquae supematans* [su kabarcığı] ‖ < ***ETü*** *kabar-* +*çUk* → KABAR-

kabare [Cum 1930] ~*kabare sahibinin davasında şahit olarak dinlenecektir* ‖ ~ ***Fr*** *cabaret* küçük tiyatro, müzikli lokanta ~ ***Hol*** *cabret* odacık

kâbe [MEd y. 1300] ~*Kaᶜbe koruġı, Kaᶜbe koruġına kirmiş* | [Kab 1432] *nerd* [tavla] *yā şaṭranc oynarsan edeb oldur ki ~kaᶜbeteyni* [zarları] *evvel ol ata ve şaṭranc ise evvel ol oynaya* || ~ ***Ar*** *kaʿba(t)* كعبة [*#kʿb* faʿla(t) mr.] Mekke'de bulunan küp şeklinde tapınak ≈ ***Ar*** *kaʿb* كعب topuk veya aşık kemiği, oyun zarı < ***Ar*** *kaʿaba* كعب şişti, top oldu

† ***EYun*** *kúbos* κύβος "oyun zarı, geometride küp" bir Sami dilinden alınmıştır. Akdeniz kültürlerinde ortak olan altı yüzlü zar, daha eski bir oyun aracı olan aşık kemiğinin geliştirilmiş halidir.

← KÜP[2] (KÜBİK), MİKÂP

kabız [LO 1876] ~*ḳabż: (...) inkıbaz* [peklik] | [KT 1900] ~*ḳabż: (...) 4. Tutgunluk, peklik. (Bu manasıyla Türkçede sıfat gibi dahi kullanılıp, ismi ~kabızlık' suretinde ifade olunur.)* || ~ ***Ar*** *ḳābḍ* قبض tutma, sıkma → KABZ

›› kabızlık

kabil[1] "kabul eden" [AşP 1330] *anların kim cevheri ~ḳābil* [kabul edici, kapasiteli] *degül/ bin ögüt virür isen ḳılmaz ḳabūl* | "ihtimal kabul eden" [Sad 1574] *ol mahall ~ḳābil-i zafer* [zafer imkânı tanıyan] *olmayup* || ~ ***Ar*** *ḳābil* قابل [*#ḳbl* fāʿil fa.] alıcı, kabul eden, uygun < ***Ar*** *ḳabila* قبل aldı → KABUL

Levent Şahverdi Arşivi

† Osmanlı yazı dilinde umumiyetle *ḳābil-i ſilan* şeklinde terkiplerde kullanılır: *ḳābil-i telīf* (bağdaştırılabilir), *ḳābil-i ekl* (yenilebilir) vb..

← KABİLİYET

kabil[2] [GülS 1391] || ~ *Ar ḳabīl* قبيل [*#ḳbl* faʿīl sf.] cins, tür, zümre, soy < *Ar ḳabila* قبل aldı → KABUL

›› kabilinden

← KABİLE

kabile [Rab 1310] *ey karındaş, biziŋ ¯ḳabīlemizde kimerse terge kirgen érmes* [bizim kabilemizde kimse maaşla çalışmaz] || ~ *Ar ḳabīla(t)* قبيلة [*#ḳbl* faʿīlā(t) sf. fem.] zümre, oymak < *Ar ḳabila* قبل aldı → KABİL[2]

›› kabilecilik, kabileleş-

kabiliyet [Taz 1482] *ẕalāle de ¯ḳābilīyeti var reşāde de* [hakirliğe de doğruluğa da kapasitesi var] || ~ *Ar ḳābiliyya(t)* قابلية [*#ḳbl* y. msd.] uygunluk, kapasite, yetenek < *Ar ḳābil* kabul edici +*īya(t)* → KABİL[1]

›› kabiliyetli, kabiliyetsiz

kabin "plajda soyunma hücresi" [Cum 1932] *Her keseye elverişli olan plajdır. Duhuliye ve ¯kabin 15 krş.* | ~ *Fr cabine* küçük oda, gemi odası ≈ *İng caban [esk.], cabin* a.a. ~ *OLat capanna* kulübe, tek odalı ilkel konut

›› duşakabin

← KABİNE

kabine kabineto "oda" [GalibE 1802] *ministronun ¯gabinetosu yaʿni yazu odası taşrasında vakiʿ müsāfir odasında bir mikdar beklemek muʿtad olduğundan* | "... bakanlar kurulu" [Bas 1870] *Fransa ¯kabinetosunun esas-ı idare addedeceği* | [AM <1900] *¯kabine denilen büyük kıtadaki fotoğrafya resimleri* | [ZG <1924] *Anglosakson ¯kabinesi olarak kaldı* || ~ *Fr cabinet* [küç.] 1. oda, özellikle mahrem oda, 2. kralın özel dairesinde toplanan danışmanları [esk.], bakanlar kurulu < *Fr cabine* oda → KABİN

† Uzun i ile *kabîne* şeklinde söylenmesi için makul bir sebep yoktur.

kabir [Rab 1310] *kaçan men öldüm erse bu bitigni kefenimge çulğap menin birle ¯ḳabrde koyun* [ben öldüğümde bu yazıyı kefenime sarıp benimle kabre koyun] || ~ *Ar ḳabr* قبر [*#ḳbr* faʿl msd.] 1. gömme, 2. çukur, mezar < *Ar ḳabara* قبر gömdü

† Karş. *Akad ḳabru/ḳubūru* "kabir".

›› kabristan

← KUBUR, MAKBER

kablo "telgraf teli" [Düs 1884] *Dersaadet-Bozcaada-Selanik-Limni telgraf ¯kabloları imtiyaz mukavelenamesi* | [T&S 1892] *Câble soumarin* [Fr.]: *tahtelbahir ¯kablo.* || – *Fr câble/câbleau* urgan, halat, (mec.) yalıtılmış elektrik teli << *OLat capulum* urgan ≈ *Aram ḥebel* a.a.

† İlk kez 6. yy.'da Sevilla'lı İsidore'da görülen Latince sözcük muhtemelen Kuzey Afrika Fenike dilinden alınmıştır. Fenike dili Aramicenin bir lehçesidir. Karş. *Ar ḥabl* "ip, urgan".

›› kablolu yayın, kablosuz

kabotaj [Bah 1924] *¯kabotaj: Sahillerin küçük mesafelerinde (...) gemilerin seyrü seferi.* | ~ *Fr cabotage* 1. geminin burunları kerterizleyerek kıyıdan gitmesi, 2. kıyı denizciliği < *İsp cabo* baş, coğrafyada burun +*age* << *Lat caput* baş, kafa → KAPİTAL

kabuk [ETü: Kaş 1073] *¯kawık* <darı kepeği> | [Kıp: CodC 1303] *scortia* [ağaç kabuğu] - *Tr: ¯kabuk* || << *ETü kabık/kavık* meyve ve tahıl kabuğu < *ETü kāp* [küç.] torba, kılıf +*lk* → KAP

›› kabuklan-, kabuklu, kabuklu bit, kabuksu, yerkabuğu

kabul [AtH <1250 (1444)] *¯ḳabül kılsa taŋ yok bu as hedyeni* [kabul edse hayret değil bu küçük hediyeyi] || ~ *Ar ḳabūl* قبول [*#ḳbl* faʿūl msd.] alma, alış < *Ar ḳabila* قبل aldı

† Arapça fiilin aktif hali *ḳabala* "yönelmek", pasif hali *ḳabila* "almak" anlamındadır. Karş. *ḳabl* "ön, önce", *ḳibla* "yön", *ḳabīl* "tür, cins". Aynı Sami kökünden *İbr ḳibēl* "almak, kabul etmek".

›› hüsnükabul, kabul günü, kabullen-, önkabul

← İKBAL, İSTİKBAL (MÜSTAKBEL), KABALA[1], KABALA[2], KABİL[1] (KABİLİYET), KABİL[2] (KABİLE), KIBLE (KIBLENÜMA), MAKABL (HİSSİKABLELVUKU), MAKBUL, MUKABELE (BİLMUKABELE, MUKABİL), TEKABÜL (MÜTEKABİL)

kaburga [Kıp: CodC 1303] *costa - Tr: ¯χaburχa* | [Kıp: Tuhf <1400] *ḍāʿ* [Ar.]: *¯kabar, eyeg* || << *OTü kabırġa* göğüs kafesi ≈ *Moğ ḳabirga(n)* yan, yamaç, göğsün yanı < *Moğ ḳabirga-* yanaşmak, yaklaşmak < *Moğ ḳabi* yan, yakın → KAP-

† ETü kaydedilmemiştir. Moğolcadan alıntı olabileceği gibi, Moğolcada korunmuş bir eski Türkçe biçim de olabilir. *Moğ kabira-* "bitişmek, yakın durmak", *kabsi-* "sıkmak, sıkıştırmak" fiilleri, *ETü *kapız-/*kabız-* biçiminin erken ve geç yansımalarını temsil eder.

kâbus [Yad <1421?] *¯kābüs gibi ummü's-sıbyan gibi ve saʿr gibi ve dahi niçe illetler cindendir ve ervāh-ı hābisedendir* | ~ *Ar kābūs* كابوس [*#kbs*] gece gelen sıkıntı ≈ *Aram kəbāšā* כבשא basınç, baskı < *Aram kəbaš* כבש basma, bastırma, sıkma

kabz [AşP 1330] *geh teni ıṭlāḳ ider geh ¯ḳabż ider* [bedeni bazen salıverir, bazen sıkar] || ~ *Ar ḳabḍ* قبض [*#ḳbḍ* faʿl msd.] eliyle tutma, kavrama, sıkma, yakalama < *Ar ḳabaḍa* قبض kavradı, sıktı

† Aynı Sami kökünden karş. *İbr ḳābaṣ* קבץ "toplamak", *ḳibbutz* "birlik, bir araya gelme".

›› ahz u kabz, kabzet-

← İNKIBAZ, KABIZ, KABZA, KABZIMAL, KİBBUTZ, MAKBUZ

kabza "el" [AşP 1330] *bir ḳawlde sundı ḳudret ¯ḳabżasın* | "kılıç tutamağı" [SN 1354] *kılıç ¯ḳabżasın komaya avcum* || ~ *Ar ḳabḍa(t)* قبضة [*#ḳbḍ* faʿla(t) mr.] 1. tutuş, kavrayış, 2. el, pençe < *Ar ḳabaḍa* قبض tuttu, kavradı → KABZ

† Arapçada "bıçak ve kılıç sapı" için genellikle aynı kökten *miḳbaḍa* sözcüğü kullanılır.

Levent Şahverdi Arşivi

kabzımal "kasa görevlisi" [LO 1876] *ˉḳābız-ı ˉmāl: sandıkkār.* | "ürün toptancısı" [Alus 1934] *Cevdet Efendi'yi de yemiş iskelesindeki ˉkabzımallardan birinin yanına dayamış.* ‖ § ***Ar ḳābiḍ*** قابض [*#ḳbḍ* fāʿil fa.] alan, elde eden, tutan + ***Ar māl*** مال → KABZ, MAL

kacak [ETü: Kaş 1073] *ˉḳā ˉḳāça* <kap kacak> ‖ << ***ETü *kāb-çak*** [küç.] kapçık < ***ETü kāp*** +*çAk* → KAP

† En eski örneklerden itibaren sadece *kap kacak* ikilemesinde görülür. † *kāb-çak* > *kaw-çak* > *kāçak* evrimi şaşırtıcı değildir.

›› kap kacak

kaç [ETü: Or 735] *ˉkaç neŋ erser* [kaç şey ise] ‖ << ***ETü kaç*** nasıl, ne kadar [soru sıfatı] ≈ ***ETü kañu*** ne, hangi → HANİ[1]

← HAÇAN

kaçmak [ETü: Ong <800] *begi ˉkaçdı* ‖ << ***ETü kaç-***

›› kaçgöç, kaçık, kaçıl-, kaçın-, kaçınılmaz, kaçır-, kaçış-, kaçmaz, kaptıkaçtı, papaz kaçtı

← KAÇAK, KAÇAMAK, KAÇKIN, KAPKAÇ

kaçak [Enb-TS <1390] *ˉkaçkak* [kaçmış kişi] | [Çağ: EGaz <1500] *bu ˉkaçġak Türkmānīnüŋ katıġa yıġılup* | [Men 1680] *ˉkaçak: Fuga* [kaçış]. *(...) ˉkaçak virmek, ˉkaçak göstermek* | [LO 1876] *ˉkaçak mal ... gümrük ˉkaçağı* | kaçakçı [Mesail 1866] ‖ << ***OTü kaçġak*** kaçış, kaçmış, kaçırılmış < ***TTü kaç-*** +*(g)Ak* → KAÇ-

›› kaçakçı

kaçamak [Aks-TS <1708] *kendüyi vaḳt-i muχārebede münhezim şūretinde gösterdi ki düşmana hīle için (...) ki bizim lisanımızda ˉkaçamak gösterdi taʿbīr olunur* | [LO 1876] *ˉkaçamak: Tarz-ı firar, melce, girīz* [kaçma yeri], *bahane. Meralarda hayvan melcei, küçük ağıl.* ‖ < ***TTü kaç-*** +*(A)mAk* → KAÇ-

kaçkın [ETü: Kaş 1073] *ˉkaçğın er yétsikti: ulḥiḳa'r-racūlu'l-fārr* [kaçak adam yakalandı] | [YusŞ <1348] *eyttiler yalancıdur bir ʿaybı bil / uğrudur ˉkaçğıncudur key saklağıl* | [Çağ: Pav <1500] *ˉkaçğun: fuite* [kaçış] ‖ << ***ETü kaçğın*** kaçış, kaçan kişi < ***ETü kaç-*** +*gIn* → KAÇ-

kadana "Macar süvarisi, veya Macar süvarisine özgü iri at" [EÇ <1683] *on beş ˉḳatana kāfire rast geldik (...) küheylan ˉkaṭana Sentmartin atlarıyla* ‖ ~ ***Mac katona*** süvari, atlı asker

›› katana

kadans [Akş 1924] *En pianissimo ve ağır ˉkadansların akorlarında bile behemehal pürüzlü sesler vardı.* ‖ ~ ***Fr cadence*** müzikte gerilim düşmesi ~ ***İt cadenza*** düşüş < ***İt cadere*** düşmek +*entia* < ***Lat cadere*** düşmek, ölmek << ***HAv *kad-*** düşmek

← CASUAL, DEKADAN, KADAVRA, KADÜK, KASKO (KAŞKARİKO), KAZUİSTİK, OKAZYON, PARAŞÜT, ŞANS

kadar [İrşM 1387] *kaçan çıkarılsa az ˉḳadar nerse teberrük üçün ol türlüg* ‖ ~ ***Ar ḳadar*** قدر [*#ḳdr* faʿal] niceliк, ölçü, değer ≈ ***Ar ḳadr*** a.a. → KADİR[1]

kadastro [Düs 1884] *arazi defatirinin kayıd numarası ve eğer varise ˉkadastro numarası* ‖ ~ ***Fr cadastre*** gayrımenkul ölçüm çizelgesi ~ ***İt catastico*** a.a. ~ ***EYun katástiχon*** κατάστιχον sıralama, cetvel, çizelge < ***EYun kata-*** + ***stíχos*** στίχος satır, sıra, mısra (< ***EYun steíχō*** στείχω dizmek, dizilmek, sıralanmak << ***HAv *steigh-*** a.a.)

kadavra [Bah 1924] *ˉkadavra: Ölmüş bir hayvanın veya insanın cesedi.* ‖ ~ ***İt cadavere*** tıbbi amaçla kullanılan ceset / ***Fr cadavre*** ceset << ***Lat cadaver*** a.a. < ***Lat cadere*** düşmek, ölmek → KADANS

kadayıf "tel kadayıfı" [CFürs 1501] *ˉkaṭāif* | "... ekmek kadayıfı" [Men 1680] *ˉkaṭāif* ‖ ~ ***Ar ḳaṭā'if*** قطائف [*#ḳṭf* faʿā'il çoğ.] ince hamurdan yapılmış tatlı, baklava < ***Ar ḳaṭīfa(t)*** قطيفة [t.] hav, kırpıntı, sütün yüzeyinden alınan kaymak → KADİFE

kadeh [AtH <1250 (1444)] *ˉḳadaḥḳa sunup zahr katar* [kadehi uzatıp zehir katar] | [AşP 1330] *sankim içdi raḥmetden ˉḳadaḥ* || ~ ***Ar ḳadaḥ*** قدح [*#ḳdḥ* faʿal] içki tası, bardak

kadem [AşP 1330] *ol taş üzre bir ˉḳadem* [ayak] *basmış nebī* || ~ ***Ar ḳadam*** قدم [*#ḳdm* faʿal] 1. ön, öncelik, 2. adım, ayak → KADİM

›› kademgâh, sırra kadem bas-

← KADEME

kademe [Hal 1477] *pāgāh* [Fa.]: *ˉḳademe taşı ve müsterāḥ ve mertebe.* ‖ ~ ***Ar ḳadama(t)*** قدمة [*#ḳdm* faʿala(t) mr.] basamak < ***Ar ḳadama*** قدم adım attı, ayak bastı → KADEM

›› kademelendir-, kademeli

kader "alın yazısı" [DK <1400?] *Oğulda ortacum yok, kardaşda ˉkaderüm yok.* ‖ ~ ***Ar ḳadar*** قدر [*#ḳ d* faʿal] 1. ölçme, değer biçme, 2. ilahi kudret, alın yazısı ≈ ***Ar ḳadara*** قدّر ölçtü, ölçüştü → KADİR[1]

›› kaderci

← HASBELKADER

kadı [Kut 1069] *bulardan biri ˉḳażı (...) sekınuk kerek tegse χalkka asıġ* [bunlardan biri kadıdır, halka faydalı olması için sakınık olması gerekir] | [Men 1680] *ˉḳāzı vulg. ˉḳadı (...) ˉˉḳāzılık vulg. ˉḳadılık* ‖ ~ ***Ar ḳāḍi*** قاضٍ [*#ḳḍy* fāʿil fa.] yargıç < ***Ar ḳaḍā*** قضا yargıladı → KAZA

† Türkçede *kadı* ve *kazı* telaffuzları 19. yy.'a dek bir arada görülür. Karş. *kazasker* = *kadı asker.* Çoğulu daima *kuzāt* قضات gelir.

›› kadı yoran, Kadıköy, kadılık

← KAZASKER

kadın [ETü: Or 735] *ögüm ilbilge ˉḳatunı* [anam İlbilge kraliçeyi] | [ETü: IrkB <900] *avınçu ˉḳatun/χatun bolzun* [cariye kraliçe olsun] | [ETü: Kaş 1073] *ˉkātūn* <Afrasiyab'ın kız soyundan gelenlere (hakan sülalesinden kadınlara) verilen ad> | [Men 1680] *ˉḳādın, ˉḳādün vulg. pro χātūn: Matrona, domina, materfamilias* [hanımefendi]. | kadınsı [YTü: Cum 1951] *Likomediya kızları arasında ˉkadınsı bir ömür sürerken Ülis geliyor* ‖ << ***ETü ḳātūn/χātūn*** kraliçe, Hakan eşi veya kızı ~ ***Sogd χwatēn*** a.a. → HATUN

Levent Şahverdi Arşivi

† *Hatun* sözcüğünün varyant biçimidir.

›› kadın göbeği, kadın kadıncık, kadın tuzluğu, kadınbudu, kadınsı

kadırga [Kıp: İdr 1312] *ˉḳatırġa: as-safīna* [gemi] | [SN 1354] *Atası ile gemiye girdiler/ ˉkadırġadaḳı varını gördiler* | [Men 1680] *ˉḳadırġa baluġı: Balaena, cete* [balina]. || ≈ ***OYun*** *kátergon κάτεργον* kürekli ve yelkenli bir tür büyük gemi, trireme < *?*

† Türkçe ve Bizans Rumcasında 13. yy.'dan itibaren görülen sözcüğün nihai kaynağı meçhuldür. ▫DuCG 1:617. Her iki yönde etkileşim düşünülebilir. ***Yun*** *ergázomai* fiilinden türetme denemesi (▫LF 285, ▫Eren 200) spekülatiftir. † Türkçede "balina" anlamında da kullanılır. Türkiye'de birkaç yerde görülen *Kadırga Limanı* adı "balina koyu" anlamına gelebilir.

kadife [CodC 1303] *vellitus - Fa & Tr: ˉkatifa* | [LO 1876] *ˉkadīfe* قديفه *: kaṭīfe* قطيفة *galatı.* || ~ ***Ar*** *ḳaṭīfa(t)* قطيفة [*#ḳṭf* faʿīlā(t) sf. fem.] hav, havlı kumaş, kadife < ***Ar*** *ḳaṭafa* قطف sıyırdı, tıraşladı, sütün kaymağını aldı

← KADAYIF

kadim [AşP 1330] *fānī oldı cümle kaldı ol ˉḳadīm* || ~ ***Ar*** *ḳadīm* قديم [*#ḳdm* faʿīl sf.] önce olan, önceki, eski < ***Ar*** *ḳadama* قَدَمَ önden gitti, önce idi

← AKDEM, KADEM (KADEME), KADMİYUM, KIDEM, KUDÜM, TAKADDÜM, TAKDİM (MUKADDEM, MUKADDİME)

kadir[1] [Kut 1069] *kişi ˉḳadrı himmat murüwat yarı* [kişinin değeri himmet mürüvvetle ölçülür] | kadirşinas [EÇ <1683] *ˉḳadr-şinās* [değer bilir] *ve halīm ü selīm ve halük ehl-i ẋırefleri vardır* || ~ ***Ar*** *ḳadr* قَدْر [*#ḳdr* faʿl msd.] 1. ölçü, değer, 2. güç, kudret, yeterlik, 3. Ramazan ayında bir gece < ***Ar*** *ḳadara* قَدَرَ ölçüştü, gücü yetti

›› kadirbilir, kadirşinas, Kadri, kadrü kıymet

← İKTİDAR (MUKTEDİR), KADAR, KADER (HASBELKADER), KADİR[2], KADİR[3], KUDRET, MİKTAR, TAKDİR (MUKADDER)

kadir[2] [AşP 1330] *ˉḳadīr teŋri seni nāmerde muhtāc eylemesün* || ~ ***Ar*** *ḳadīr* قدير [*#ḳdr* faʿīl sf.] kudret sahibi (sadece tanrı için) < ***Ar*** *ḳadara* قَدَرَ gücü yetti → KADİR[1]

›› Abdülkadir

kadir[3] [AşP 1330] *müşkili ḥall itmege* [zorluğu çözmeye] *ˉḳādir ola* || ~ ***Ar*** *ḳādir* قادر [*#ḳdr* faʿil fa.] gücü yeten, muktedir ~ ***Ar*** *ḳadara* قَدَرَ gücü yetti → KADİR[1]

›› kadir-i mutlak

kadit "kurumuş ceset" [EÇ <1683] *haftada bir fincan süd ve bir hurma ve bir bādem ile iftār idüp riyāzāt u mücāhede ile ˉkadīd-i mahz olup* [tam anlamıyla kurutulmuş ete dönüp] *Van diyārında Aẋlad şehri ˉkadīdine* [Ahlat'taki cesede/mumyaya] *dönmüşler* || ~ ***Ar*** *ḳadīd* قديد [*#ḳdd* faʿīl sf.] dilimlenerek kurutulmuş et, pastırma < ***Ar*** *ḳadda* قَدَّ uzunlamasına kesti, dildi

›› kadidi çık-

kadmiyum [LT 1873] *Cadmium* [Fr.]: *ˉkadmiyum.* || ~ ***YLat*** *cadmium* bir element ☼ 1817 Friedrich Strohmeyer, Alm. kimyacı. ~ ***EYun*** *kadmeîa καδμεῖα* Thebai kenti yakınında çıkan bir kurşun minerali, kalamin *+ium* < ***öz*** *Kadmos* Thebai kentini kuran efsanevi Fenikeli önder ~ ***Fen*** *ḳdm* eski, kadim → KADİM

kadraj [Mil 1976] *helikoptere, uçağa atlayıp ˉkadrajlar tasarladı* | ~ ***Fr*** *cadrage* çerçeveleme < ***Fr*** *cadrer* çerçevelemek *+age* << ***Lat*** *quadrare* [den.] kare yapmak, dörtlemek < ***Lat*** *quatuor, quadr-* dört → KARE

kadran [Cum 1930] [otomatik telefon makinelerinde] *birer numaralı ˉkadran bulunacak ve aboneler istedikleri numarayı santrala ihtiyaç hissettirmeden bulabilecekleridir.* || ~ ***Fr*** *cadran* pusula yüzü, üzerinde ibrenin döndüğü bölümlere ayrılmış yüzey << ***Lat*** *quadrans* dörde bölen, dört ana yönü gösteren yön yıldızı < ***Lat*** *quadrare* dörtlemek *+ent°* → KARE

kadril [AMKarn 1881] *ˉkadril ve lansiye gibi oyunları yapabilmekte ise de* || ~ ***Fr*** *quadrille* dört kişilik gruplarla yapılan bir dans türü ~ ***İsp*** *cuadrilla* a.a. < ***İsp*** *cuadro* dörtlü, dörtgen, kare << ***Lat*** *quadrum* a.a. → KARE

kadro "personel çizelgesi" [Tanin 1910] || ~ ***Fr*** *cadre* 1. çerçeve, 2. çerçeveli tablo, özellikle personel çizelgesi, 3. idari personel << ***Lat*** *quadrum* kare, dörtgen → KARE

† İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki bürokratik tasfiye münasebeti ile Türkçede yaygınlık kazanmıştır.

›› kadrolaş-, kadrolu, kadrosuz

kadük [Cum 1943] *siyasi anlaşmalar yapılamaz, yapılsa da bir 'veto'su ile ˉkadük (keenlemyekün) olurdu.* || ~ ***Fr*** *caduc* hukuki geçerliliğini yitirmiş (belge, tüzel kişilik vb.) ~ ***Lat*** *caducus* 1. düşük, düşmüş, 2. varisi olmayan mülk < ***Lat*** *cadere* düşmek → KADANS

kafa [İsk 1389] *şeh benefşe gibi oluban dütā* [iki büklüm] / *egmişdi yārdın yana ˉkafā* || ~ ***Ar*** *ḳafā* قفا [*#ḳfw*] başın arka tarafı, ense; genel anlamda baş ≈ ***Ar*** *ḳafā* قفا ardından gitti, izledi

›› eski kafalı, kafa dengi, kafa kafaya, kafa yapıcı, kafadan bacaklılar, kafadan kontak, kafakol, kafala-, kafasız, kafatasçı, kafatası, kurukafa

← KAFADAR

kafadar "aynı kafada olan" [AşP 1330] *çün ˉkafādār olmaya pes neyleye?* | [EÇ <1683] *anja ˉkafādār olan Seydīye atamadan cirīd urınca* --› KAFA, +DAR

kafe "Avrupai tarzda kahve içilen yer" [<1880] || kafe şantan "[Fr café chantant] şarkılı kafe" [GösS 1890] *Memālik-i Mahrüse- Hazret-i Pādişāhīde bilā ruhsat tiyatro ve ˉkafe ˉşantan işletmek* || ~ ***Fr*** *café* 1. kahve, 2. kahve içilen yer, kahvehane ~ ***TTü*** *kahve* → KAHVE

† Batı dillerine 16. yy sonlarında Türkçeden alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

›› café, kafeşantan

← NESKAFE

kafein [LT 1873] *Caféine* [Fr.]: ~*kahvein.* | [T&S 1892] *Caféine* [Fr.]: ~*kafein.* | dekafeine "kafeini alınmış" [Hür 1998] *Klasik, gold, ~dekafeine çeşitleri olan bu kahvenin en çok satan markaları Maxwell, Nestle, Migros ve Jacobs* || ~ ***Fr*** *caféine* kahvede bulunan uyarıcı madde ~ ***Alm*** *Kaffein* a.a. ☼ 1830 F.F. Runge, Alm. kimyacı (1795-1867). < ***Alm*** *Kaffee* kahve +*in*° ~ ***TTü*** *kahve* → KAHVE

›› dekafeine

kafes [AtH <1250 (1444)] *uçğan ḳalık kuşları / ḳarıḳa ḳonar ham ~ḳafaşḳa kirür* [hem kola konar hem kafese girer] | [RMim 1614] *ḳafaṣ* قفص *Arabîdir, Farisîde ve Türkîde dahi Arabî üzre yine ~kafaṣ* قفص *deyip sin ile ~kafes* قفس *dahi derler.* | kafesle- (argo) [OCK 1932] ~*kafeslemek: Herhangi bir surette birisini kandırıp elinden parasını veya malını almak.* || ~ ***Ar*** *ḳafaṣ* قفص [*#kfṣ*] hasır örgü sepet veya hayvan kafesi ~ ***Aram*** *ḳaphəṣā* קַפָּצָה kutu, sandık (°Jastrow 1403) ~ ***Lat*** *capsa* a.a. → KASA

›› kafesle-

kafeterya [RG 1954] *Lokanta şartlarına uygun ihtiyari bir ~kafeterya* || ~ ***İng*** *cafeteria* kahvehane, ayaküstü yemek yenen yer ~ ***İsp*** *cafeteria* kahve dükkânı < ***İsp*** *café* kahve ~ ***TTü*** *kahve* → KAHVE

† 19. yy ortalarında Meksika İspanyolcasından Amerikan İngilizcesine alınmış bir sözcüktür. Türkiye'de en erken 1959'da inşa edilen Büyük Ankara Oteli'nin kafeteryası duyulmuştur.

kâffe [Sad 1574] *âsâr-i zaʿf ~kâffe-i islâmda nümâyân oldı* [zaaf izleri tüm İslam dünyasında belirgin oldu] || ~ ***Ar*** *kāffa(t)* كافّة [*#kff* fāʿila(t) fa. fem.] tümü, hepsi ≈ ***Aram*** *kaph* [*#kp*] avuç, kepçe ≈ ***Aram*** *kəphaph* bükmek, yuvarlamak → KEFE

† Anlam bağı için karş. ***Tü*** *top* (1. yuvarlak şey, 2. tüm, hep).

kâfi [Dai 1647] || ~ ***Ar*** *kāfi* كافٍ [*#kfw* fāʿil fa.] yeten, yeterli < ***Ar*** *kafā* كفا yetti → KİFAYET

kafile [AşP 1330] ~*ḳāfileye uydı yol tutdı gider* || ~ ***Ar*** *ḳāfila(t)* قافلة [*#kfl* fāʿila(t) fa. fem.] kervan, konvoy

kâfir [Kut 1069] *bular yüḳdi ~kâfir munâfiḳ yüki* [kâfir ile münafıkın eziyetini bunlar çektiler] || ~ ***Ar*** *kāfir* كافر [*#kfr* fāʿil fa.] dini reddeden < ***Ar*** *kafara* كفر örttü, inkâr etti → KÜFÜR

← KEFERE, KÜFFAR

kafiye [MEd y. 1300] *iki ~ḳâfiyelü kıldı beytni* || ~ ***Ar*** *ḳāfiya(t)* قافية [*#kfw* fāʿila(t) fa. fem.] beyit, şiirde kafiye < ***Ar*** *ḳafā* قفو peşinden gitti, izledi

›› kafiyeli

kafkaesk [Mil 1986] *biraz ~Kafkaesk, bir hayli absürd bir dünya* || ~ ***İng*** *kafkaesque* Kafkavari, kâbus gibi < ***öz*** *Franz Kafka* Bohemyalı Alman yazar (1883-1924)

›› kafkavari

kaftan [İMüh <1310] ~*kaftān: al-ḳabā* | [LO 1876] ~*biçilmiş ~kaftān: layık, münasip.* || ≈ ***Ar/Fa*** *ḳaftān/ḳafṭān* قفطان/قفتان uzun kollu ve önü açık cübbe ~? ***ETü*** **kap-ton* cübbe → DON[I]

† °Doerfer 3:185 ff. sözcüğün Farsça ve Arapçaya Türkçeden alıntı olduğunu savunur.

›› biçilmiş kaftan

kâfuru [Kut 1069] *yıpar kitti ~kâfûr aşundı başım* | [CodC 1303] *camphora - Fa & Tr:* ~*kanfor* || ~ ***Ar/Fa*** *kāfūr* كافور laurus camphora bitkisinden elde edilen Güney Asya kökenli reçine ≈ ***OFa*** *kāpūr* a.a. ~ ***Prakrit*** *kappūra* a.a. ~ ***Sans*** *karpūra* कर्पूर a.a.

† ***OLat*** *camphora* > ***Fr*** *camphre,* ***İng*** *camphor* biçimleri Arapçadan alınmıştır.

kâgir "1. iş tutan, 2. bodrum katı, 3. taş yapı" [Men 1680] ~*kārgīr: iş tutici & podrom. Qui negotium sustinet & de alterius opere prospicit* [başkası adına iş üstlenen]. *Cella subterranea* [yeraltı mahzeni]. *Dicitur enim ~kārgīr binā: Lapidea domus* [taş ev]. | [LO 1876] ~*kārgīr: Dayanıklı taş bina, kerpiç bina.* | [KT 1900] ~*kārgīr zebanzedi ~kāgīr: Taş yahud tuğla harcile yapılmış, ahşabın gayri.* || ~ ***Fa*** *kārgīr* کارگیر kireç harçlı taş (yapı) ~ ***Erm*** *k'argir քարկիր* a.a. (°Acar 4.560) § ***Erm*** *k'ar քար* taş + ***Erm*** *gir կիր* kireç → KÂR, +GİR

† Farsça sözcüğün *kār-gir* "iş tutan" ya da *kāh-gir* "saman-tutan" şeklinde yorumlanması anlamsızdır.

›› kârgir

kağan << ***ETü*** *χaḳan/χaġan/χān* Türk hükümdarlarının unvanı → HAKAN

† ***ETü*** *χaġan/χaḳan* sözcüğünün varyant yazımıdır.

kâğıt [Kut 1069] *davât ḳoldı ~kâġıd bitidi bitig* [hokka ve kağıt istedi, mektup yazdı] | [Men 1680] ~*kâğıdχâne* [kâğıt fabrikası] | [LO 1876] ~*kâğıd helvası (...)* ~*kâğıd oynamak (...) zımpara* ~*kâğıdı* || ≈ ***Fa*** *kāġad/kāġaḍ* kâğıt ~ ***Soġd*** *kāġədā/ḳāġədā* a.a.

† İlk kez 751 Talas Harbinden sonra Semerkand'a getirilen Çinli esirler tarafından üretimi kaydedilmiştir. ***Fa*** *kāġad/kāġaḍ* (a.a.) Semerkand'da kullanılan Soğdca biçimden alıntıdır. † Sözcüğün etimolojisi muammadır. ***Fa*** *kā* "saman" ile ilgisi düşünülebilir.

›› iskambil kâğıdı, kâğıt helvası, kâğıt oyna-, saman kâğıdı, tuvalet kâğıdı, zımpara kâğıdı

kağnı [ETü: Kaş 1073] ~*ḳanlı* <ağır yük arabası> | [Yad <1421?] ~*ḳanlı tekerlegi gibi ve dolâb gibi ve degirmen gibi* | [EÇ <1683] *Anaṭoli vilâyetinḍeki gibi iki tekerlekli ~ḳanlı* قاكلى *arabalar ile yük taşırlar* | [Men 1680] ~*ḳanlü* قاكلو: *Cisium* [iki tekerli araba] || << ***ETü*** *ḳanlı* iki tekerlekli yük arabası

† Karş. °LO: "*ḳaŋ* قاك: Dolu tekerlek ve onun gibi müdevver şey, tabla. Sabıkta canilerin boğazına geçirdikleri ağır tomruk." Ancak bu bilgi başka sözlüklerde yer almaz. † Bir Oğuz boyu olan *Kanlı* aşiret adıyla ilişkisi açık değildir.

kağşa|mak [ETü: Kaş 1073] *katıġ neŋ ~koġşādı* <katı nesne çürüdü/yumuşadı>, ~*koġşak neŋ* <zayıf ve gev-

Levent Şahverdi Arşivi

şek şey> | [AşP 1330] *ol gelicek cümle dînler ¯koğşadı* [o (Muhammed) gelince tüm dinler batıl oldu] || << ***ETü*** *koğşa-* içi boşalmak, koflaşmak < ***ETü*** *koğuş* içi boş, kof +*(g)A-* → KOĞUŞ

kâh [MEd y. 1300] *tereddüd kıldı iki nérse arasında* = *¯geh aŋa geh muŋa emeldi* [kâh onu kâh bunu istedi] | [AşP 1330] *¯geh gelür îmâna ¯geh küfr-iledür* || ~ ***Fa*** *gāh/gah* گاه 1. yer, makam, durak, 2. kez, defa → +GÂH

kah kah [DK <1400?] *Kazan Bég sağına bakdı ¯kas ¯kas güldü.* | [Cum 1930] *¯Kah, ¯kah, ¯kah, ¯kah... Peşin parayı duydun ya, elbette gülersin!* | kıh kıh "kısık gülme sesi" [Cum 1961] *Kısık sesiyle, ¯kıh ¯kıh güldü.* || : ***onom*** yüksek gülme sesi

† *Kahkaha* sözcüğü Arapçadan alıntı olduğu halde, gülme ifade eden onomatopenin bundan bağımsız olarak oluştuğu varsayılabilir.

›› kah kih koh, kih kih, kıh kıh

← KAKIR (KIKIR), KIS KIS

kahhar [DK <1400?] *kakıduğun* [kızdığını] *ḳahr iden ¯ḳahhār Tanrı* || ~ ***Ar*** *ḳahhār* قَهَّار [*#ḳhr* faʿʿāl mesl.] çok kahredici < ***Ar*** *ḳahara* قَهَرَ yendi, ezdi, kahretti → KAHIR

kahır [AşP 1330] *tā kim ol varınca sulṭān şahrına / kendözin virmek gerek yol ¯ḳahrına* || ~ ***Ar*** *ḳahr* قَهْر [*#ḳhr* faʿl msd.] tahakküm, güç, zor, zorbalık < ***Ar*** *ḳahara* قَهَرَ yendi, hükmetti, zorla egemen oldu

›› kahret-, kahrol-

← KAHHAR, KAHİR

kâhin [Rab 1310] *¯kāhinler, müneccimler* | [Men 1680] *¯kāhin: müneccim, falci.* || ~ ***Ar*** *kāhin* كاهن [*#khn* fāʿil fa.] gaipten haber veren ~ ***Aram*** *kāhin, kāhanā* כהנא [*#khn*] rahip ≈ ***İbr*** *kōhen* כוהן 1. görevli, atanmış, 2. tapınak görevlisi, rahip (◦Jeffery 247) < ***İbr*** *kūn* כון [*#kwn*] durmak, konmak, varolmak ≈ ***Akad*** *kānu* a.a. → KEVN

† ***Ar*** *kahana* "kehanet etti" fiili isimden türetilmiştir. † ***Erm*** *kahana qwhwlwj* "rahip" Süryaniceden alıntıdır.

← KEHANET

kahir [MG <1400] || ~ ***Ar*** *kāhir* قاهر [*#ḳhr* fāʿil fa.] kahreden, ezici < ***Ar*** *ḳahara* قَهَرَ yendi, kahretti → KAHIR

kahkaha "gülme" [YusZ <1377] *¯ḳahḳahayla ḫalḳ-ı ʿālem güldiler* | "... bir çiçek türü" [LO 1876] *¯ḳahḳaha: (...) ālikiyeden maruf mütenevvi çiçek.* || ~ ***Ar*** *ḳahḳaha(t)* قَهْقَهَة [*#kh* faʿlala(t) q. msd.] yüksek sesle gülme < ***onom*** *ḳahḳaha* قَهْقَه yüksek sesle güldü

kahpe [CodC 1303] *meretrix* [fahişe] - *Fa: ¯ḫagba* | [OsmK <1520] *ve daḫı bir kimesneyi ḫırsüzdur veya ¯ḳahbedir dėyu mahallesi ve kurʾası cemāʿati şikāyet idüb* || ~ ***Ar*** *ḳaḥba(t)* قَحْبة [*#ḳḥb* faʿla(t)] fahişe ≈? ***Ar*** *ḳaḥaba* قَحَب öksürdü

† Arapça sözcük müvelled olup, Arapça sözlüklerde kaynağına dair çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. ◦Lane 2488.

kahraman "yiğit" [MMem 1557] *¯ḳahremānlar tīğ-ı ḫūn-rīzinden isterdi emān* [yiğitler kan dökücü kılıcından aman dilerdi] || ~ ***öz (Fa)*** *ḳahramān* قهرمان İran mitolojisinde Şah Tahmuras'ın Kah-tarasp tarafından tahtından mahrum edilen oğlu << ***OFa*** *kār-framān* iş buyuran → KÂR, FERMAN

† Karş. Firdevsi LXXV. Etimoloji için bkz. Justi, Iranisches Namenbuch 151. İslami kaynaklarda Arapça *ḳahr* sözcüğüne bağlansa da, eski bir İrani isimden adapte edildiği şüphesizdir.

›› kahramanca, kahramanlık

kaht [Men 1680] *¯ḳaḥt ile bir şehre müzāyaḳa virmek* [bir kenti kıtlıkla sıkıştırmak] || ~ ***Ar*** *ḳaḥt* قحط [*#ḳḥt* faʿl msd.] kuraklık, kıtlık < ***Ar*** *ḳaḥiṭa* kuraklık yaptı, yağmadı

† Güncel dilde sadece *kahtı rical* "devlet adamı kıtlığı" deyiminde.

›› kahtı rical

kahvaltı [EÇ <1683] *ʿalesseher* [sabah vakti] *yedi yére daḫı onar faġfurī* [porselen kap] *¯ḳahve ¯altı taʿamı çekilirdi.* || << ***TTü*** *kahve altı* kahve ile yenen hafif yemek → KAHVE, ALT

† ***İt*** *caffe latte* "sütlü kahve" deyiminden geldiğine dair inanış fantezidir. Evliya Çelebi yer yer *tahtel kahve* "kahve-altı" deyimini de kullanır.

›› kahvaltılık

kahve [x 1550] || kahvehane [KÇMiz 1656] [H 1000 M 1591 tarihinden sonra] *her sokak başında ¯ḳahve ¯ḫāneler açıldı, ḫışşaḫānlar, çengīler ile ḫalk işden gücden kalub kār ü kesbi muʿattal olduğundan* | kahverengi [EÇ <1683] *kır at üzre Mısr sarığı ile ¯ḳahve ¯rengi kürki ve köse sakalı* || ~ ***Ar*** *ḳahwa(t)* قهوة [*#ḳhw* faʿla(t) mr.] 1. koyu şey, özsuyu [esk.], 2. coffea arabica bitkisinin tohumlarından elde edilen içecek

† İlk kez 15. yy ortalarında Yemen'de kaydedilmiş, Kâtip Çelebi'ye göre H 950 (M 1543) dolayında Yemen'den İstanbul'a ve daha sonra buradan Avrupa'ya götürülmüştür. Arapça sözcüğün etimolojisi muğlaktır. Nihai kaynağın bir Etiyopya dili veya Etiyopya'da bir toponim olduğu savunulmuştur.

›› kahve makinesi, kahvehane, kahverengi, kurukahveci

← KAFE (NESKAFE), KAFEİN, KAFETERYA, KAHVALTI

kâhya [Men 1680] *ketḫudā vul. ¯kahyā seu ¯kihaya* || ~ ***Fa*** *kadḫudā* کدخدا ev ve çiftlik yöneticisi, kethüda → KETHÜDA

† Ünlüyü izleyen */d/* sesinin erimesi Farsçada tipiktir. Türkçe popüler telaffuz ****keyḫuyā*** biçiminden evrilmiş olmalıdır.

kaide [Yad <1421?] *Çerkes tarafında bir ¯ḳāʿide vardır kaçan bir kişi taʿūn çıkarsa bir niçe soğulcan taʿūn üzerine korlar* || ~ ***Ar*** *ḳāʿida(t)* قاعدة [*#ḳʿd* fāʿila(t) fa. f.em.] taban, temel, esas, ilke < ***Ar*** *ḳaʿada* قَعَدَ oturdu

← MAKAT, TEKAÜT (MÜTEKAİT), ZİLKADE

Levent Şahverdi Arşivi

kaim [AşP 1330] *cān ü ten bu işe ¯ḳāyim dura / devleti ayrılmadın dāyim dura* || ~ ***Ar*** *ḳā'im* قائم [*#ḳwm* fā'il fa.] duran, varolan, birinin yerine duran < ***Ar*** *ḳāma* قام durdu → KAMET

← KAYMAKAM, KAYME

kâinat [YusZ <1377] *Çü düzdüŋ bu şerefde ¯kāināti / ki zātında ola cümle sıfati* || ~ ***Ar*** *kā'ināt* كائنات [*#kwn* çoğ.] varolanlar, tüm varlıkar, evren < ***Ar*** *kā'ina(t)* كائن [t.] varolan şey +*āt* < ***Ar*** *kāna* كان var idi, mevcut idi, oldu → KEVN

›› kâin, kâinat güzeli

kak [ETü: Kaş 1073] ¯*ḳāḳ* <kurutulmuş erik ya da benzeri meyveler> ¯*ḳāḳ et* <kurutulmuş et. Dilimlenen ve güneşte kurutulan her şey anlamında kullanılır.> | [BK 1797] ¯*kāḳ* [Fa.]: *Kadîd ve χuşk maʿnāsınadır, hālen meyva kurusunda müstaʿmeldir, Armud ¯kakı ve kayısı ¯kakı ve ince ve uzun adama da ʿıṭlāḳ olunur.* || << ***ETü*** *kak* kurutulmuş meyve veya et ≈ ***Fa*** *ḳāḳ* a.a.

›› kaklamak, kaklık

kak|mak [ETü: Kaş 1073] *anı başra ¯kaktı, ¯kakar* <hafifçe onun başına vurdu> || << ***ETü*** *kak-* vurmak, çalmak

›› ağaçkakan, kakıç, kakıl-, kakınç, kakış-, kakıt-, kaktır-

← KAKALA-, KAMA

kaka [LO 1876] ¯*kaka: Avam zebanzedi. Ters, pis, necis, necaset.* || < ***çoc*** *ka-ka* ıkınma

† Çocuk dilinde evrensel sayılabilecek ıkınma sembolizminden. Karş. ***Fa*** *kak*, ***Yun*** *kakà*, ***Erm*** *kak pup*, ***Lat*** *caca*, ***Fr*** *caca* "dışkı".

kakala|mak "itip kakmak" [TDK1 1945] ¯*kakalamak: Kakıp durmak.* | "... (argo) kandırmak" [Mil 1969] *Bir iki enayi prodüktörü gargaraya getirip ¯kakalayacaksın* || < ***TTü*** *kak-* +*AlA-* → KAK-

›› kakalan-, kakalat-

kakao [LO 1876] ¯*Kakao: Çukulata yaptıkları kahve gibi habbe.* || ~ ***Fr/İng*** *cacao* Orta Amerika'a özgü bir bitki ve çikolata yapımında kullanılan tohumu ~ ***İsp*** *cacao* a.a. ~ ***Nahuatl*** *cacauatl* uatl ağacı

† Meksika Azteklerinin dilinden.

kakava "Romanların Hıdrellezde kutladığı bir şenlik" [Mil 1966] *Necip de Çeri takımından olduğu için ¯Kakava'dan haberdar*

kakavan [Cum 1931] *Peyami Safa: aşıramentocu. Etem İzzet: ¯kakavan. Ömer Bedrettin: hödük.* | << ***TTü*** *kakağan* huysuz, çabuk öfkelenen < ***TTü*** *kaka-* öfkelenmek +*(g)An*

›› kakı-, kakınç

kakım [AşP 1330] ¯*ḳāḳum u sincāb u ḳunduz u semmūr* || ~ ***Ar/Fa*** *ḳāḳum* قاقم sansar cinsinden kürkü değerli bir hayvan, mustela erminca << ***OFa*** *kākım* a.a.

kakır [LO 1876] ¯*kakırdamak: Kuru şeyler, ağaç dalları, kadid* [iskelet] *çarpıp ses çıkarmak.* | [TDK2 1955] ¯*kakırdamak: 1. Kakır kakır diye ses çıkarmak. 2. (argo) Ölmek.* | [TDK8 1988] ¯*kakır ¯kakır: Gülme sesi* || : ***onom*** kuru şey sesi → KAH KAH

›› kakırda-, kakırtı

← KIKIR

kaknem "çirkin (argo)" [Mikh 1929] ¯*kaknem: Laid.* || ~ ***Erm*** *kaknem pupluk* sıçayım (şimdiki zaman birinci tekil şahıs dilek kipi) < ***Erm*** *kak-* *pup* sıçmak

† Karş. KAKA.

kaknüs [Zati <1550] *işitdük Zātīyā ¯ḳaḳnüsı yakmış āteş-i āχı* || ~ ***Ar/Fa*** *ḳaḳnūs* kendi küllerinden doğan efsane kuşu ~ ***Süry*** *ḳūḳnus* kuğu kuşu ~ ***EYun*** *kúknos* κύκνος a.a.

† ***Lat*** *cygnus* > ***Fr*** *cygne* "kuğu" Yunancadan alıntıdır. † Yunanca sözcüğü ▫Pokorny ***HAv*** **keuk-* "yanmak, parlamak, beyaz olmak" köküne bağlar. Karş. SOFTA.

kakofoni [Cum 1938] *bütün güzelliği uçmuş notalardan müteşekkil bir ¯kakofoni dinlemeleri...* || ~ ***Fr*** *cacophonie* ses uyumsuzluğu, gürültü ~ ***EYun*** *kakophonia* κακοφονία § ***EYun*** *kakós* κακός kötü + ***EYun*** *phonḗ* φονή ses → FON(O)+

›› kakofonik

kaktüs [Cum 1938] *Bizde 'kaynana dili' derler, frenklerde ¯kaktüs' ismi verirler* || ~ ***Fr*** *cactus* dikenli bir bitki sınıfı ~ ***YLat*** *cactus* a.a. ☼ Linnaeus, İsv. botanist (1707-1778). ~ ***EYun*** *káktos* κάκτος deve dikeni

† Yunanca aslından farklı bir bitki sınıfını adlandırmak için kullanılmıştır.

kakule [Yad <1421?] *çevz-i bevvā ve nārmüşk ve ¯ḳāḳule* || ~ ***Ar*** *ḳāḳulla(t)* قاقلة Güney Asya'ya özgü bir baharat, elettaria cardamomum ~ ***Aram*** *ḳāḳūlā* קקולא a.a. ~ ***Akad*** *ḳāḳullu* a.a.

kâkül [Tuhf <1400] *nāṣiyya* [Ar.]: ¯*kekel* | [Men 1680] ¯*kākül: zülfi müselsel* [zincir örgü saç] | [KT 1900] ¯*kākül: saç, zülf, yüzün iki yanına sarkan saç.* || ≈ ***Fa*** *kākul* كاكل Moğolların ve bazı Türklerin başın tepesinde bıraktıkları uzun saç tutamı, perçem ~ ***Moğ*** *kökül/kökel* at yelesi, kuş ibiği, uzun saç tutamı

† Tıpkı PERÇEM gibi esasen başın tepesinde Moğol usulü uzatılan saç anlamındayken, şiir dilinde "sevgilinin uzun saçı" ve daha sonra "alına sarkan saç" anlamını kazanmıştır.

›› kahkül

kal|mak [ETü: Or 735] *ıda taşda ¯kalmışı kubranıp yéti yüz boldı* [uzakta dışarıda kalmışı toplanıp yedi yüz oldu] | [Men 1680] *işten ¯kalmak (...) diri ¯kalmak (...) işi Allahe ¯kalmak (...) az ¯kaldı öleyazdı* | [LO 1876] ¯*kala: Nakıs manasına. Üç gün ¯kala.* | [YTü: TDK6 1974] ¯*kalıcı: Daimî. (...)* ¯*kalıcılık.* || << ***ETü*** *kal-* konulmak, bırakılmak, baki olmak < ***ETü*** *ka-* koymak +*lI-* → KAR-

† ***ETü*** *ka-* "koymak, katmak" fiilinin edilgen halidir.

›› beş kala, kalakal-, kalıcı, kalık, kalım, kalın-, ölüm kalım

← KALINTI, KALIT, ŞAŞKALOZ

Levent Şahverdi Arşivi

kalabalık [Tezk 1341] *Abdullah bir gün vaʿz eyleyüp çok ¯ġalebe ile meclisden çıkup giderdi* | [Fer <1451] *avdan gelüb eve gide-yürürken bāzārda ¯ġalebe gördi. Bu ne ¯ġalebedür dedi.* | [Men 1680] *¯ġalebelik vulg. ¯ḳalabalıḳ* || < ***Ar*** *ġalaba(t)* غلبة sayıca çok veya üstün olma, çokluk, kalabalık → GALEBE

kalafat [MMem 1557] *on beş pāre kadırga teslīm idüp meremmāta muhtāc olan yérleri mümkin oldukça görilüp ve ¯ḳalafat olınup* || ~ ***OYun*** *kalafátizō* καλαφάτιζω gemi tahtaları arasına paçavra sıkıştırarak ziftlemek (vi) ≈ ***Ar*** *ḳalafaṭ/calfaṭa(t)* قلفط/جلفط [*#ḳlft/clft*] a.a. ≈ ***Aram*** *ḳəlāphtā/kəlaphtā* קלפתא/קלפתא kabuk, zarf, tahılın kepeği ≈ ***Aram*** *ḳəlāphā* קלפא soymuk, meyve kabuğu, balık pulu → KILIF

† Arapça sözcük yapı itibariyle bir Batı Sami dilinden, belki Fenike dilinden alıntıdır.

kalamar [LO 1876] *¯kalamar: mürekkeb balığının büyük nevʿi.* || ~ ***Yun*** *kalamárion* καλαμάριον mürekkep balığı < ***EYun*** *kálamos* κάλαμος kamış, kalem *+arion* --› KALEM

† Eskiden yazı mürekkebinin ana kaynağı olduğu için bu ismin verildiği varsayılabilir. ***Lat*** *calamus* "kamış, kalem" ve *calamarium* "kalemlik" Yunancadan alınmıştır.

← KARAMELA, ŞALÜMO

kalamata "bir tür zeytin" [Cum 1936] *Masada Cemal'in hazırladığı ¯Kalamata zeytini, gül reçeli* || ~ ***öz*** *Kalamáta* Yunanistan'da bir kent

kalantor (argo) [OCK 1933] *¯kalantor: Zengini kibar, hatırlı adam.* || ~ ***İt*** *galantuomo* centilmen, kibar beyefendi § ***İt*** *galante* zarif, şık (~ ***Fr*** *galant* a.a. < ***Fr*** *galer* hoşça vakit geçirmek, iyi halde olmak *+ent°* ~ ***Ger*** **wala* iyi, hoşnut) + ***İt*** *uomo* adam (<< ***Lat*** *homo* a.a.) --› HÜMANİST

kalas [LO 1876] *¯Kalas: Boğdan'da kaza merkezi. Kerestesi maruftur. ¯Kalas tahtası.* || ~ ***öz*** *Kalas* Romanya'da bir liman kenti, Galati

kalaşnikov "AK-47 taarruz silahına verilen ad" [Mil 1977] *bir bahis üzerine sınırı geçip bir ¯Kalaşnikov tüfeği kapıp geri dönmüş, bir halk kahramanı olmuştur.* || ~ ***marka*** *Kalaşnikov* Rus silah markası < ***öz*** *Mikhail Kalaşnikov* Rus silah mühendisi (d. 1919) < ***Rus*** *kalaşnik* kurabiyeci

›› kaleş

kalay [CodC 1303] *stagnum - Fa: ¯kalay - Tr: ¯kalay vel akkorgasin* [ak kurşun] | "... azarlamak" [LO 1876] *tekdir ve zılgıt manasına ¯kalay atmak, ¯kalayı basmak.* || ~ ***Ar*** *ḳalāʿī/ḳalʿī* قلاعي/قلعي kalay < ***Ar*** *raṣāṣu'l-ḳalāʿī* رصاص القلاعي Güneydoğu Asya'dan gelen iyi bir cins kalay <? ***öz*** *Kuala* Malaya'da Asya'nın başlıca kalay yataklarına sahip olan kent, Kuala Lumpur

›› kalaycı, kalayla-, kalaylı

kalbur [MEd y. 1300] *¯ġalbırladı topraknı* [toprağı eledi] | [AşP 1330] *bu tenim ¯ġalbır gibi olmış-ıdı* | [Men 1680] *ġırbāl, ¯ḳalbūr* قلبور: *cribrum (...) ¯ġırbīl, ¯ġırbil (...) ¯ġılbār: cribrum.* | [LO 1876] *¯kalbur üstüne gelen: Mütemeyyiz* [seçkin], *büyücek.* || ~ ***Ar*** *ġirbāl/ġirbīl* غربال/غربيل [*#ġrbl*] elek ~ ***Lat*** *crībrum* a.a. < ***Lat*** *cernere, crē-* seçmek, elemek → KRİTER

† Arapça sözcükte */r/ > /l/* dissimilasyonu, Türkçe eski örneklerde ise *r/l* metatezi görülür.

›› kalburabastı, kalburüstü

kalcı [EÇ <1683] *Esnāf-ı sırmakeşān: (...) kimi ¯kalcı kimi çekiçci ve kimi haddeci* | [LO 1876] *¯kal (قال) : Maden tasfiyesi için izābe ve pişirip kaly etmek. İstisfā, altını gümüşü mağşuşundan ve cüruftan ayırmak.* || < ***TTü*** *kal* قال madeni eriterek ayrıştırma *+cI* ~ ***Ar*** *ḳaly* قلى [*#ḳlw* faʿl msd.] yakma, kızartma

›› kal, kalhane

← ALKALİ, KALYE

kalça [SiyD-TS 1388] *bir kiçik naʿli ol deve ¯kaluçasına* [tabanına] *perçin kılurdı* | [Hal 1477] *baldır ki ¯ḳalça maʿnāsına* || << ***TTü*** *kaluça* taban, altlık < ***TTü*** *kalu* → KALIN

† Türkçede daha önce yaygın olan *uca* ve *sağrı* yerini almıştır.

kalçın [Arg 1533] *¯chalcin: chalcietto, scappino* | [Kam 1800] *Maveraünnehr'de χarçin derler ki bizim ¯kalçın dediğimiz andan mehuz ve muharrefdir. Bunlar üzre mestin cevaz ve adem-i cevazı kütüb-i fıkhiyede meşruhdur.* || ~ ***İt*** *calzone* [büy.] yumuşak deriden uzun çizme < ***İt*** *calza* ayakkabı, özellikle deri torba şeklinde ayakkabı *+on* << ***OLat*** *calcea* < ***Lat*** *calceus* ayakkabı, çizme < ***Lat*** *calx, calc-* 1. taş, 2. topuk kemiği, topuk → KALKER

† Karş. ***Fr*** *chausses* "eskiden erkeklerin giydiği uzun çorap veya yumuşak çizme", *chaussure* "her türlü ayak giysisi". ***Fr*** *caleçon* biçimi İtalyancadan alıntıdır.

kaldera [ML 1969] || ~ ***İng*** *caldera* volkanik çöküntü ~ ***Port*** *caldeira* kazan, sıvı metal kazanı ~ ***Lat*** *caldaria* < ***Lat*** *calidus* sıcak *+ari°* → KALORİ

kaldır|mak kalıt- [ETü: Kaş 1073] *ol er atın telim ¯ḳalıtġan* [o adam atını sürekli şaha kaldırır] | [OTü: İMüh <1310] *¯ḳaldurdı: rafaʿa* [kaldırdı, yükseltti] | [Çağ: Pav <1500] *¯kaldurmak: enlever, ôter* || << ***OTü*** *kaltur-* kaldırmak < ***ETü*** *kalı-* kalkmak, sıçramak *+tUr-* → KALK-

† Kaşgarî'de "kalmasına neden olmak" anlamında *kaltur-* fiili *kal-* fiilinin ettirgen hali olup ayrı sözcüktür. "Kalktırmak" anlamı 14. yy.'dan önce görülmez.

›› başkaldırı, kaldırık, kaldırıl-, kaldırt-

← KALDIRAÇ, KALDIRIM

kaldıraç [YTü: Cum 1959] *İnsanların o zamanlarda da vinç gibi, ¯kaldıraç gibi önemli araçlardan haberli olduklarını söylüyorsunuz (...)* || < ***TTü*** *kaldır- +(g)Aç* → KALDIR-

kaldırım [Arg 1533] *¯chalderúm: lastrico de una via* [yolun taş döşemesi] | "... taş döşeli yol" [MüD 1559] *İznikmid ile Sabancı mâ-beyninde vâkı' olan ¯kaldurumun batak yirleri olup kış zamânında yolcı*

Levent Şahverdi Arşivi

geçmekde ziyâde ıztırâb çekerler | [LO 1876] *ˉkaldırım ˉkargası: sürtük. ˉkaldırım ˉşairi (..) ˉArnavud ˉkaldırımı* | "... trotuvar" [TDK1 1945] *ˉkaldırım: Yollarda dere taşlarıyla yapılan döşeme. 2. Yaya kaldırımı.* || < ***TTü*** *kaldır- +Im* → KALDIR-

† ***Yun*** *kalós drómos* "iyi yol" deyimiyle irtibatlandırılması yakıştırmadır. † "Yolun yayalara ayrılmış kenarı" anlamına 1930'lardan önce rastlanmaz.

›› Arnavut kaldırımı, kaldırım mühendisi

kale [CodC 1303] *castrum - Fa & Tr: ˉkalaa* || ~ ***Ar*** *ḳalʿa(t)* قلعة [*#ḳlʿ* faʿla(t) mr.] hisar, kale, müstahkem yer (≈ ***OFa*** **kalak* a.a.) ~ ***Akad*** *kalakku* a.a.

›› kaleci

← KALEBENT, KALEKOL

kale al|mak [AşP 1330] *ne gerekdür mâcerâ vü ˉḳāl u ḳīl* | [LO 1876] *ˉḳāle alınmaz* [sözden sayılmaz], *ˉḳāle gelmez (...) ḳīl u ḳāl* [dedikodu] ‖ ~ ***Ar*** *ḳāl* قال [*#ḳwl*] söz < ***Ar*** *ḳāla* söyledi, dedi → KAVİL

† Deyimin aslı *kale almamak* "sözden kabul etmemek" iken, yakın devirde *kale almak* olumlu biçimi yaygınlaşmıştır. *Kaale almak* yazımı keyfidir.

›› kaale al-

kalebent [LO 1876] *ˉḳalʿebend: Mahbus.* || § ***Ar*** *kalʿa(t)* قلعة kale + ***Fa*** *band* بند bağ, bağlı, (mec.) mahpus → KALE, BENT

kaleidoskop [Cum 1936] *ˉkaleidoskop hızile gözünün önünden gelip geçen vatan izleri* ‖ ~ ***Fr*** *kaléidoscope* / ***İng*** *kaleidoscope* mercek, ayna ve renkli kırpıntılar yardımıyla güzel şekiller oluşturan bir düzenek ☼ 1817 Brewster, İng. mucit. § ***EYun*** *kalós καλός* güzel + ***EYun*** *eîdos εἶδος* şekil, görüntü + ***EYun*** *skópos σκόπος* gösteren → KALİGRAFİ, +OlO, +SKOP

kalekol [Hür 2011] *ˉKalekol nedir? TOKİ tarafından yaptırılan yüksek güvenlikli sınır karakolu* → KALE, KARAKOL

kalem [Kut 1069] *törütmezde aşnu Bayat bu ʿâlam / töritti yoritti bu lawh u ˉḳalam* [Allah bu alemi yaratmadan önce levh u kalemi yaratıp yürüttü] | [CodC 1303] *calamus - Fa & Tr: ˉkalam* | "... büro" [YOsm: K&B 1837] قلم *ˉḳalem ... 4. Bureau de chancellerie, d'administration* || ~ ***Ar*** *ḳalam* قلم [*#ḳlm* faʿal] kamış, kamış kalem ~ ***Aram*** *ḳalamos* קַלָמוס a.a. ~ ***EYun*** *kálamos κάλαμος* a.a.

† Kuran'da birçok yerde "yazı aracı" anlamında kullanılan sözcük, Al-İmran 44'te "kamış çubuk" (***Yun*** *rhábdoi)* anlamındadır. ◦Jeffery 242. † ***Lat*** *calamus* "kamış, kalem" Yunancadan alıntıdır. ***Eth*** *ḳalamā* "kalem" 5. yy dolayında Süryanice üzerinden alınmıştır. ***Sans*** *kalama* (a.a.) MÖ 1. ila MS 6. yy arasına tarihlenir ve muhtemelen bir Ortadoğu dilinden alınmıştır. † Osmanlıca kullanımda "büro" anlamına 19. yy başlarından itibaren rastlanır, ancak 1900'den önce sözlüklerde görülmez.

›› çalakalem, ceffelkalem, kalem aşısı, kalem efendisi, kalemiye, kalemlik, kurşun kalem, mahkeme kalemi

← KALAMAR (KARAMELA, ŞALÜMO), KALEMKÂR, KALEMŞOR, KALEMTIRAŞ, KINDIRA

kalemkâr "metal üzerine kalem işi yapan, hakkak" [Men 1680] *ˉḳalemkār, ˉḳalemkārlık* → KALEM, KÂR

kalemşor "kalemini silah gibi kullanan partizan yazar" [Mil 1950] *Bir kısım köy ağaları, esnaf, mütegallibe, bir kısım ˉkalemşorlar* || § ***Ar*** *ḳalam* + ***Fa*** *şōr* شور iyi kullanan → KALEM, SİLAHŞOR

† ***Fa*** *silāḥşor* deyiminden benzetme yoluyla türetilmiştir.

kalemtıraş [Arg 1533] *ˉchalám trasci* [kalam traş]: *temperatoio* ‖ § ***Ar*** *ḳalam* قلم kalem + ***Fa*** *tarāş* تراش yontan → KALEM, TIRAŞ

kalender "Kalenderiye tarikati mensubu, dünyadan vazgeçen derviş" [<1400] ‖ < ***öz*** *Kalenderīye* 11. yüzyılda Doğu İran'da ortaya çıkan tarikat

† Tarikat adının nihai kökeni bilinmemektedir.

kalfa [Men 1680] *ˉḳalfa* قلفه *vulg. pro χalīfe. Promagister* [usta yamağı]. || ~ ***Ar*** *χalīfa(t)* خليفة [*#χlf* faʿīlā(t) sf. fem.] birinin yerine geçen, vekil, halife → HALİFE

† *Halife* sözcüğünün özel anlamından ötürü telaffuz farklılaşmasına gidilmiş olmalıdır.

kalın [ETü: Or 735] *yuyka ˉkalın bolsar* [ince şey sayıca çok olsa] | [ETü: Kut 1069] *kamuġ teprenikli bu sansız ˉkalın / tanuḳluḳ bérür bir bayatın tilin* [tüm canlılar bu sayısız kalabalık, dilleriyle bir tanrıya tanıklık verir] | [ETü: Kaş 1073] *ˉalın* <yoğun ve kaba olan şey, dolayısıyla kalabalık şeye de denir. 'ḳalın sü' kalabalık ordu demektir.> || << ***ETü*** *kalın* sayıca çok, kalabalık, yoğun

›› kalınlık

← HALI (HALIFLEKS), KALÇA

kalıntı [LO 1876] *ˉkalıntı: Bakiye.* || < ***TTü*** *kal- +(In)tI* → KAL-

kalıp [CodC 1303] *forma - Fa: ˉkalep - Tr: ˉkalip* || ~ ***Ar*** *ḳālib/ḳālab* قالب [*#klb*] kalıp, özellikle metal döküm kalıbı ve ayakkabı kalıbı ~ ***Aram*** *ḳalbīd/ḳalbūt* קלביד/קלבות a.a. ~ ***EYun*** *kalopódion καλοπόδιον* tahtadan yapılan ayakkabı kalıbı § ***EYun*** *kâlon κᾶλον* tahta, odun + ***EYun*** *pous, pod- πους, ποδ-* ayak +ion

›› basmakalıp, kalıpla-

← KALİBRE

kalıt [YTü: TDK1 1945] *ˉkalıt: ... miras.* | [YTü: Fel 1942] *ˉkalıtım, soyaçekim = İrs, veraset = Hérédité* || < ***TTü*** *kal- +Ut* → KAL-

›› kalıtçı, kalıtım, kalıtımsal, kalıtsal

kalibre "mermi çapı" [AM <1900] *Bir Avrupalı madam zuhur ederek on altı ˉkalibra tüfengi ile.* | [KT 1900] *ˉkalibre: Tüfengin mücevvef kutru, çap.* ‖ ~ ***İt*** *calibro* / ***Fr*** *calibre* kalıp, çap ~ ***Ar*** *ḳālib* قالب kalıp, özellikle metal döküm kalıbı → KALIP

›› kalibraj, kalibrasyon

Levent Şahverdi Arşivi

kalifiye [Mil 1951] *Artık basketbol sahalarında, diğer spor branşlarında olduğu gibi, ¯kalifiye hakeme rastlanmamaktadır.* || ~ ***Fr*** *qualifié* [pp.] nitelikli, yetkili < ***Fr*** *qualifier* nitelendirmek, nitelikli hale getirmek +é << ***OLat*** *qualificare* § ***Lat*** *qualis* nitelik + ***Lat*** *facere, fact-* yapmak → KALİTE, FAKTÖR

← DİSKALİFİYE

kaligrafi [Cum 1929] ¯*kaligrafi* || ~ ***Fr*** *calligraphie* güzel yazı § ***EYun*** *kalós καλός* güzel + ***EYun*** *graphḗ γραφή* yazı

›› kaligrafik

← KALEİDOSKOP

kalimera [Cum 1930] *Öyle ise yaşasın bu şekil oyununun timsali olan 'sabahın ¯kalimera!'* || ~ ***Yun*** *kali méra καλη μέρα* günaydın, iyi günler (selam sözü) § ***Yun*** *kalós, kali καλός, καλη* iyi, güzel + ***Yun*** *méra μέρα* gün (<< ***EYun*** *hḗméra ἡμέρα* a.a. << ***HAv*** **āmer-* a.a.)

← EFEMERA

kalipso [Mil 1957] *birçok gece kulüplerinde birkaç bongo, kurutulmuş bir kabak ve bir çift marakasın iştirakiyle müzik grupları ¯calypso'lar çalarken* || ~ ***İng*** *calypso* Jamaika kökenli bir dans < ***Jam*** *kaiso καλυψω* haydi, yürü! (ünlem)

† Jamaika yerli dilinden gelen sözcük 1930'lardan itibaren (Homeros'un Odysseia destanında anılan *Kalypsō* adlı kadın büyücüye atfen) İngilizce *calypso* şeklinde kaydedilmiştir. 1956'da Harry Belafonte'nin *Calypso* adlı albümü sayesinde uluslararası ün kazandı.

kalita [LF 1487] || ~ ***İt*** *galiotta* [küç.] çektiri cinsinden bir tür kürekli savaş gemisi < ***İt*** *galea* bir tür tekne → KALYON

kalite [Cum 1930] *Yerli fabrikaların 450 kuruşa sattıkları kumaşı ecnebiler aynı ¯kalite olarak yeni gümrüklerle (...)* || ~ ***Fr*** *qualité* nitelik, özellikle iyi nitelik ~ ***OLat*** *qualitas* «nasıllık», nitelik < ***Lat*** *qualis* nasıl (soru sözcüğü) +*itas* << ***HAv*** **kʷi-* ne?

† Latince sözcük Aristoteles felsefesindeki ***EYun*** *poiótēs* "nitelik" < *poios* "nasıl" terimine karşılık olarak 12. yy.'da türetilmiştir.

›› kalitatif

← KALİFİYE (DİSKALİFİYE)

kalk|mak kalı- [ETü: Kaş 1073] *at ¯kalıdı* [at şaha kalktı veya ileri fırladı] | kalğı- [OTü: İMüh <1310] ¯*kalğıdı: ṭafara* [şaha kalktı] | [Kıp: İdr 1312] ¯*ḳalḳtı: artafaʿa* [yükseldi] || << ***OTü*** *kalık-/kalk-* kalkmak,

yükselmek < ***ETü*** *kalı-/kalğı-* kalkmak, özellikle şaha kalkmak +*Ik-*

† ***ETü*** *kalı-* "kalkmak, yükselmek" fiilinden +*Ik-* dönüşlülük ekiyle. ***ETü*** *kalığ/kalık* "gök, sema" eşkökenlidir. ***TTü*** *kalğı-* "sıçramak" fiili 20. yy.'a dek kullanımda kalmıştır.

›› kalkık, kalkış-

← KALDIR- (KALDIRAÇ, KALDIRIM), KALKAN, KALKIN-, KALTAK

kalk(o)+ ~ ***Fr*** *calco+* / ***İng*** *chalco+* [bileşik adlarda] bakır ~ ***EYun*** *χalkós χαλκός* bakır veya tunç << ***AYun*** *kakos/kalχos* a.a.

† Yunanca sözcük Miken ve eski Girit yazıtlarından itibaren (MÖ 2. binyıl) kaydedilmiştir. Sumerce veya bir başka Orta Doğu dilinden alıntı olması ihtimali üzerinde durulabilir. Ayrıntılı tartışma ▫Chant 1243-1244.

›› kalkopirit, kalkozit

← KALKOLİTİK

kalkan [ETü: Kaş 1073] ¯*kalkan, ¯kalkaŋ: al-turs* <her iki telaffuz geçerlidir> *(...) ḳıḳrıp atıġ kemşelim, ¯ḳalḳan süŋün çomşalım* <haykırıp atı sürelim, kalkan süngü çarpışalım> | kalkan balığı [Arg 1533] ¯*chalchán balúch: rôbo* || << ***ETü*** *kalkan* siper < ***ETü*** *kalı-* kalkmak, dikilmek +*(g)An* → KALK-

† Karş. ***Moğ*** *kalka* "siper". Belki bir yerin etrafına örülen ("kaldırılan") siper duvarı kastedilmiştir.

›› canlı kalkan, füze kalkanı, kalkan balığı

kalker [TDili 1936] || ~ ***Fr*** *calcaire* kireçli, kireçtaşı ~ ***OLat*** *calcarium* taş, kireçtaşı < ***Lat*** *calx, calc-* 1. taş, özellikle kireçtaşı (kalsiyum oksit), dama ve üçtaş gibi oyunlarda oyun taşı, 2. topuk, topuk kemiği +*ari*° ≈ ***EYun*** *χáliks χάλιξ* taş

›› kalkerleş-

← CALCULUS, KALÇIN, KALKÜLATÖR, KALSİYUM, ŞOSE (REDÖŞOSE)

kalkın|mak [Arg 1533] ¯*chalchenúrum: rilieuomi* [yerimden doğrulurum] | [LO 1876] ¯*kalkınmak: Tereffuʿ* [yükselmek], *terefüh* [refaha ermek], *kuvvet bulmak.* || < ***TTü*** *kalk-* +*In-* → KALK-

›› kalkındır-, kalkınma, kalkınmacılık

kalkolitik [Cum 1933] *bakır ve ¯kalkolitik devrine ait eserleri ihtiva eden mühim bir asarı atika koleksiyonu* || ~ ***İng*** *calcolithic* arkeolojide Bakır Çağı veya erken Bronz Çağı → KALK(O)+, LİT(O)+

kalkülatör [Mil 1979] *ekranlı, göstergeli, ¯kalkülatörlü, saatli süpertronik telefon* || ~ ***İng*** *calculator* hesap makinası < ***İng*** *calculate* hesaplamak +*()tor* ~ ***OLat*** *calculare* [den.] abaküs veya benzeri bir araçla hesaplamak < ***Lat*** *calculus* [küç.] çakıltaşı, oyun veya hesap için kullanılan taş parçası < ***Lat*** *calx, calc-* kireçtaşı, taş +*ul*° → KALKER

›› kalkülasyon, kalkülüs

kallavi [EÇ <1683] [Macarlar kral tacına] *korona ve manlifke ve kallevine derler. Hattâ âl-i Osman'da ¯ḳallevī nām sarık andan kalmışdır.* | [LO 1876] ¯*ḳıllavī* قلاوی, ¯*ḳıllâvī* قلّاوی: *kule resminde vezir kavuğu.* | "büyük, okkalı (argo)" [Mikh 1929] ¯*kallavi: Fort, grossier, grand.* || ~? ***Ar*** *ḳulluwī* قلوی kule şeklinde < ***Ar*** *ḳulla(t)* zirve, kule

† Evliya Çelebi sözcüğün Macarca veya Almancadan alındığını belirtir. Vefik Paşa Arapça *kullevī* biçimini öne sürer.

kalleş "müflis, sefil" [Rab 1310] *Mālı tükendi ¯ḳallāş boldı, yığlamakdın éki közi körmes boldı* [sefil oldu, ağlamaktan iki gözü görmez oldu] | [ÖM 1437] *bize helvā koya-*

Levent Şahverdi Arşivi

lar mı müflis u ~ḳallāşlar | [LO 1876] *~kallāş:* قلّاش *Batakçı, müzevvir.* ‖ *~ Fa ḳallāş* قلّاش sefil, rezil kişi, sefih, batakçı, düzenbaz

† Sözcük yapı itibariyle Arapçayı andırdığı halde Arapça sözlüklerde mevcut değildir. ▫Men 3739 Farsça olarak gösterir.

kalori [Bah 1924] *~kalori: Hararet vāhid-i kıyasisi* [birimi] ‖ *~ Fr calorie* ısı ölçüm birimi ☼ 1833 Fr. < *Lat calor* ısı *+ia* < *Lat calere* ısınmak, ısıtmak *+or* << *HAv *klə-ē-* < *HAv *kelə-*[1] sıcak, ılık

›› kalori yak-, kilokalori

← GERDEL, KALDERA, KALORİFER, REŞO, ŞOFBEN (EŞOFMAN, ŞOFÖR)

kalorifer [T&S 1892] *Calorifére* [Fr.]: *~kalorifer denilen soba.* ‖ *~ Fr calorifère* ısıtıcı § *Lat calor* ısı + *Lat ferre* taşımak, getirmek → KALORİ, FERTİLİTE

kalp[1] [Gül 1317] *~ḳalbüm selīm* ‖ *~ Ar ḳalb* قلب [*#ḳlb*] yürek ≈ *Akad ḳablu* a.a.

›› kalben, kalbi

kalp[2] "sahte" [CodC 1303] *falsus - Fa: ~χalp - Tr: egriksi* | [AşP 1330] *altına bakır katıldı oldı ~ḳalb* ‖ *~ Ar ḳalb* قلب [*#ḳlb* fa'l msd.] değişme, dönme, tersine çevirme < *Ar ḳalaba* قلب döndürdü, çevirdi

›› kalp para

← İNKILAP (MÜNKALİP), KALPAZAN, KILAPTAN, KULP, MAKLUBE

kalpak [Terc-TS <1461] *~ḳalabaḳ dédükleri keçe takye* | [Çağ: Nev <1500] *şāh anı bil kim başı ~kalpaḳda* | [Men 1680] *~ḳabalaḳ & ~ḳalpaḳ: ~ḳabaraḳ, börk. Capitium ex philtro* [keçe külah]. ‖ << *OTü kabalak* keçe külah <? *ETü kaba* keçe

›› kalabak

kalpazan [OsmK <1512] *~ḳalb-zen* | [Arg 1533] *~chalpisán* [kalpizan]: *falsatore* | [Men 1680] *~ḳalbzen, ~ḳalbizen vul. ~ḳalpezen, ~ḳalpazan.* ‖ *~ Fa ḳalbzan* قلبزن bozuk (tağşiş edilmiş) para basan § *Ar ḳalb* قلب bozuk + *Fa zan* زن vuran, darp eden → KALP[2], +ZEN

kalsedon [Mil 1985] *~Kalsedon' veya öteki adıyla Kadıköy Taşı koyu kurşunimsi veya gri mavimsi renkte olan az değerli bir taştır.* ‖ *~ Fr chalcédoine / İng chalcedony* bir tür yarı değerli kristal *~ Lat chalcedonius* a.a. *~ EYun χalkēdōn χαλκηδών* a.a.

<? *öz χalkēdōn* Anadolu'da bir kent, Kadıköy

† Sözcüğün nihai kökeni tartışmalıdır. Antik Xalkēdōn/Chalcedon (Kadıköy) yer adıyla irtibatlandırılması spekülatiftir. Karş. OED sv.

kalsiyum [LT 1873] *Calcium* [Fr.]: *~kalsiyüm.* ‖ *~ YLat calcium* bir element ☼ 1808 Sir Humphrey Davy, İng. kimyacı. < *Lat calx, calc-* kireç veya kireçtaşı (kalsiyum oksit) *+ium* → KALKER

›› kalsemi, kalsifikasyon, kalsifiye, kalsit

kaltaban [SN 1354] *Eşek ~ḳaltabānsın u ebleh deyyūṯ* ‖ *~ Fa kaltabān* کلتبان pezevenk, deyyus

kaltak [Kıp: CodC 1303] *rofian* [pezevenk] - *Fa: guidi* [gidi] - *Tr: ~kaltak (...) rofiana* [fahişe] - *Tr: ~χaltak* | [Çağ: Pav <1500] *~kaltak: cuir de la selle, la selle elle-même* [eyer köselesi ve eyerin kendisi] | [Tev 1555] *~Kaltak eyerlü ve yırtmac kürklü, örmec kuşaklı ve kabalak dülbendlü at oğrılarını dévşürüb göndermiş.* | [KT 1900] *~kaltak: (...) 3. Namussuz ve mübtezel kadın.* ‖ << *OTü kaltak* 1. eyer köselesi, 2. ahlaksız adam, deyyus < *ETü kalıt-* kaldırmak *+(g)Ak* → KALK-

† Anlam evrimi açık değildir.

kalubela "evrenin yaratılış günü, (mec.) çok eski tarih" [ÖM 1437] ‖ *~ Ar ḳālū balā* قالو بلا «evet dediler», Kuran'a göre Allah'ın 'ben sizin rabbiniz değil miyim?' sorusuna insanların verdiği cevap § *Ar ḳālū* قالو dediler + *Ar balā* بلا (olumsuz bir soruya cevaben) evet → KAVİL

kalye [Har <1400] *Herise, ~ḳalye vü dāne / kuş etlerile koyun cümle biryān* | [Men 1680] *~kaliyet, ~kaliye vulg. ~kalya: Cibus frixus, res in sartagine cocta* [kızartma] *(...) item species cibi, carnes coctae cum aliis rebus* [bir tür etli yemek] | [Ana 1932] *~galle (Konya Ereğlisi): süt ile pişmiş kabak yemeği, kalye.* ‖ *~ Ar ḳalya(t)* قلية [*#ḳlw* fa'la(t)] kızartma, tavada kızartılmış yemek < *Ar ḳalā* yaktı, kızarttı → KALCI

† Günümüzde sadece "kabak yemeği" anlamı kullanılır.

kalyon [GSM <1451] *Tekvur daχı ~kalyonuŋa süvār olub şehr-i İstanbula gelüb* ‖ *~ Ven galión* [büy.] / *İsp galeón* 12. yy.'dan itibaren Akdeniz'de kullanılan kürekli ve yelkenli büyük gemi < *OYun galéa* γαλέα bir tür kürekli gemi, trireme < *EYun galeós* γαλεός mersin veya köpek balığı (▫DuCG 1:235)

›› kalyoncu

← KALİTA

kâm [ÖM 1437] *Ki tā ikbāl ü devletle süre ~kāmını devrānuŋ* ‖ *~ Fa kām* کام sevgi, arzu, zevk ≈ *Ave kāma-* sevmek << *HAv *kā-mo-* < *HAv *kā-* a.a. → ŞERİ[3]

† Aynı kökten *Sans kāma* "aşk, cinsel sevgi", *kāma sutra* "aşk kitabı". Hz. Ali'nin kölesinin adı olan *Kumber* muhtemelen Farsça "sevgi veren" veya "zevk veren" anlamındadır.

›› kâm al-, kâm sür-

← DİĞERKÂM

kama kama- "perçinlemek" [Nim-TS 1540] *parçīdan* [Fa.]: *Kakmak ve ~kamamak.* | "kısa hançer" [LO 1876] *üç def'a kılıç havâle idüp çalmak isteyüp ammâ ~ḳama çalup mecrūh eyledüği* | "... ahşap çivi" [Men 1680] *~ḳama: Ligneus cuneus* ‖ << *TTü kakma* çivi, özellikle küt başlı çivi → KAK-

† Karş. ▫DankoffALT §90, ▫Eren 204. "Hançer" anlamında Kafkas dillerinde yaygın olup, bu spesifik anlamda Gürcüce veya Ermeniceden alıntı olduğu düşünülebilir. Ancak her durumda nihai köken Türkçe olmalıdır. † *Erm kam quiv* "çivi" 17. yy.'dan önce görülmez; Türkçeden alıntı olması güçlü olasılıktır.

›› kama-

kamara "gemi odası" [MMem 1557] *reisler ve yelkenciler ~ḳamarasında bir lahza durmağa ḳādir olmayup* | "...

Levent Şahverdi Arşivi

parlamento toplantı odası" [LO 1876] ~*Kamara (...) Millet ve aʿyan-ı mebʿusan meclisleri* || ~ ***İt*** *camara/camera* oda ~ ***Lat*** *camara/camera* a.a. ~ ***EYun*** *kamára καμάρα* kemer, tonoz, tonozlu veya kubbeli taş oda ~ ***EFa*** *kamarā* kemer, tonoz → KEMER

† ***Fr*** *chambre* > ***İng*** *chamber* "oda, kamara" Latinceden alınmıştır.

›› avam kamarası, lordlar kamarası

← KAMAROT, KAMERA, KAMERİYE, ŞAMBRE[2] (ROPDÖŞAMBR, ŞAMBREL)

kamarot [LO 1876] ~*kamarot: Gemilerde kamara hizmetçisi. Gayet küçük dar oda.* || ~ ***İt*** *camerotto* 1. gemilerde gözaltı hücresi, 2. gemi yamağı (▫LF §144) < ***İt*** *camera* oda → KAMARA

kamaşmak [ETü: Kaş 1073] *köz ~kamādı* <güneş ışığı nedeniyle gözü kamaştı>, *tış ~kamaşdı* <ekşi ayva ve benzeri nedeniyle dişi kamaştı> || << ***ETü*** *kamaş-* göz veya diş kamaşmak < ***ETü*** *kama-* kamaşmak, körelmek +*lş-*

›› kamaştır-

kambiyo "bir para türünü başkasına değiştirme işlemi" [CKırlı 1842] | ~ ***İt*** *cambio* [dev.] her tür değişim, değiştirme, değiştokuş etme < ***OLat*** *cambiare* değiştokuş etmek ~? ***Kelt*** **kamb-*

← EŞANJÖR, JANJAN, ŞANZIMAN

kambur [Men 1680] ~*kambur قنبور: Gibbosus.* || ~ ***Yun*** *kambylos* sırtı eğri kişi, kambur << ***EYun*** *kámpylos κάμπυλος* a.a. (< ***EYun*** *kámptō κάμπτω* eğmek, bükmek) < ***HAv*** **kamp-* a.a.

›› kambur balina, kamburlaş-

← JAMBON (GAMBİT)

kamçı [ETü: Kaş 1073] *ol anı ~kamdı* <öldüresiye dövdü> *(...) ~kamçı: as-sawṭ* <dövme aleti - atın, boğanın ve devenin penisi. Çoğu kez atınki için kullanılır ve 'at ~kamçısı' denir.> || << ***ETü*** *kamçı* dövme aleti, at penisi <<? ***ETü*** **kamışġı* < ***ETü*** *kam-* öldüresiye dövmek

† Anadolu ağızlarında halen *kamışgı/kımışgı* biçimi görülür. ▫Dinç 311.

›› kamçıla-, kımçı, kımışgı

← KAMIŞ

kamelya [LT 1873] ~*kamelya* | [T&S 1892] *Camélia* [Fr.]: ~*kamelya denilen çiçek.* || ~ ***YLat*** *camellia* bir çiçek cinsi ☼ 1753 Linnaeus, İsv. botanikçi. < *öz Josef Kamel* Filipinlerin bitki örtüsünü inceleyen Alman asıllı Jezüit rahibi (1661-1706)

kameo [Mil 1998] ~*kameo yüzükler* | [Mil 2001] *birçok ünlü oyuncunun `cameo rollerde göründüğü* || ~ ***İng*** *cameo* 1. farklı renkte iki tabaka kıymetli taş üzerine yapılan minyatür portre, 2. bir edebi eser veya sinemada, eserin bütünü içinde küçük yer tutan minyatür karakter rolü ~ ***İt*** *cameo* 1. a.a. ~ ***OLat*** *cammeus* a.a. (▫DuCL 3:54)

† İlk kez İtalya'da 1473'te kaydedilen sözcüğün kaynağı belirsizdir.

kamer [AşP 1330] *bu kezin geldi ~ḳamer ol χıdmete* || ~ ***Ar*** *ḳamar قمر* [*#ḳmr* faʿal] ay

›› kamerî, kameriye

← KUMRU

kamera [LO 1876] ~*kamera ~oskura: beyti muzlim.* | "film çekme makinası" [Cum 1930] ~*Kamera - sinema alan fotoğraf makinesinin objektifi - muayyen noktaya çevrilir.* | [Mil 1956] *Bu iş müteaddit provalara, dikkatli ~kameramanlara ve bazı hususi malzemeye ihtiyaç gösterir* | ~ ***İng*** *camera* fotoğraf veya film makinası < ***Lat*** *camera obscura* «karanlık oda», bir delik ve mercek yardımıyla nesnelerin görüntüsünü yansıtan cihaz < ***Lat*** *camera* oda ~ ***EYun*** *kámara κάμαρα* a.a. → KAMARA

›› kameraman

kameriye "üstü kapalı etrafı açık köşk, paviyon" [EÇ <1683] *hücrelerinüŋ revzenleri ve cümle ~ḳameriyye ve maksüreleri* [pencereleri ve köşk ve odaları] *nehr-i Neretva'ya nāẓırlardır* || ~ ***İt*** *camarilla* [küç.] odacık, köşk, paviyon < ***Lat*** *camara* oda ~ ***EYun*** *kámara* taş kubbeli oda → KAMARA

† Osmanlı kaynaklarında genellikle ***Ar*** *ḳamariyya* "aya ait, mehtabiye" şeklinde yorumlanırsa da, bu anlamın mantıki bir temeli yoktur. † Güncel askeri kullanımda *kamelya* şeklinde yazım ve telaffuzu norm haline gelmiştir.

›› kamelya

kamet [MEd y. 1300] *iç ~ḳāmet kıldı muʾezzin = durġuzdı* [ayağa kaldırdı] *muʾezzin nāmāz uçun* || ~ ***Ar*** *ḳāma(t)* قامة [*#ḳwm* faʿla(t) msd.] 1. duruş, boy, endam, 2. namaz için ayakta durma < ***Ar*** *ḳāma* قام ayağa kalktı, durdu

← İKAME (İKAMET), İSTİKAMET (MÜSTAKİM), KAİM (KAYMAKAM, KAYME), KAVİM (AKVAM), KAYYIM, KAYYUM, KIVAM, KIYAM, KIYAMET, KIYMET, MAKAM (KAYMAKAM), MUKAVEMET (MUKAVİM), TAKVİM

kamış [ETü: Bud <1000] *iki ~kamış sış kılıp* [iki kamışı şiş/mızrak haline getirip] | <u>şeker kamışı</u> [GülM 1429] *ve şeker ~kamışınuŋ ḳıymeti* || << ***ETü*** *kamış* kamış, değnek? < ***ETü*** *kam-* dövmek +*lş* --› KAMÇI

† ***Yun*** *kálamos* "kamış, saz" > ***TTü*** *kalamış* benzerliği tesadüf olmalıdır.

›› kamış at-, şeker kamışı

kamikaze "intihar uçağı" [Cum 1945] ~*Kamikaze, gevdesinin arkasına takılı bir pervane ile mücehhez* || ~ ***Jap*** *kamikaze* 1. kutsal rüzgâr, Ortaçağ'da istilacı Moğol ordularını dağıtan mucizevi fırtına, 2. İkinci Dünya Savaşında Japon intihar uçağı

kâmil [AşP 1330] *ʿaḳlı ~kāmil reʿyi muḥkem māli çoḳ* || ~ ***Ar*** *kāmil كامل* [*#kml* fāʿil fa.] tam, olgun, ermiş < ***Ar*** *kamala كَمَل* tam idi → KEMAL

›› kâmilen

← EKMEL

kamineto [Bah 1924] ~*kamineto: Kahve ve saire pişirmeğe mahsus ispirto takımı.* || ~ ***İt*** *caminetto* [küç.] kü-

Levent Şahverdi Arşivi

çük ocak < ***İt*** *camino* ocak +*et*° << ***Lat*** *caminus* a.a. → ŞÖMİNE

kamp "ordugâh" [ZG 1923] *Mondros'ta esir bulunduğumuz zaman, orada ¯kamp kumandanı olan bir İngiliz* | "tatil yeri" [İkdam 1928] *Konya'da ¯kampa çıkan talebe* || ~ ***İng*** *camp* çadır alanı, geçici konaklama alanı ~ ***İt*** *campo* alan, düzlük, savaş alanı, ordugâh << ***Lat*** *campus* a.a.

›› kamplaş-, mülteci kampı, toplama kampı

← KAMPANYA, KAMPİNG, KAMPÜS, MOKAMP, ŞAMPANYA, ŞAMPİNYON, ŞAMPİYON

kampana "gemi çanı" [LF <1900] ‖ [HRG <1930] *bu melʿun cinlerin ölüm ¯kampanasıdır* || ~ ***İt*** *campana* çan

kampanya [Cum 1931] *Uşak şeker fabrikası 1930 senesinde (...) muvaffakiyetli bir ¯kampanya yapmıştır.* || ~ ***Fr*** *campagne* 1. açık arazi, açık havada kurulan ordugâh, 2. askeri operasyon, sefer, 3. askeri operasyon mantığıyla yapılan etkinlik << ***Lat*** *campania* ova, savaş alanı < ***Lat*** *campus* meydan → KAMP

† Ordunun "seferî" olması anlamında askeri bir deyim iken ABD'de 1808 seçimleri esnasında siyasette mecazi anlamda kullanılmıştır.

kamping "çadırda kamp yapma" [Cum 1944] *Harb, Avrupada, ¯kamping denilen bu kır hayat ve safasının devamına imkân bırakmadığı gibi* | "çadırlı kamp yeri" [Mil 1959] *Sait Halim Paşa Yalısı klüp oluyor. Kilyos ve Yeşilköy'de de ¯kampingler hazırlanıyor.* || ~ ***İng*** *camping* çadır kurarak tatil yapma < ***İng*** *camp* çadır alanı (ad), çadır kurarak konaklamak (fiil) +*ing* → KAMP

kampüs [Mil 1963] *8.5 kilometre uzunluğunda ¯kampus iç yolları* ‖ ~ ***İng*** *campus* 1. garnizon, açık alanda kurulan askeri kışla (ABD), 2. askeri garnizon tarzında üniversite alanı ~ ***Lat*** *campus* ordugâh → KAMP

† "Üniversite kompleksi" anlamında sadece ABD'de Princeton üniversitesi için kullanılan bir deyim iken 1945'ten sonra yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'de ilk kez ODTÜ yerleşkesi için kulanıldı.

kamu kamağ [ETü: Or 735] *¯kamagı yetiyüz er bolmış* [hepsi yedi yüz er oldu] | kamuğ [ETü: İyıP <1000] *ol béş yüz er ¯kamuğun ötüntüler* [o beş yüz kişi hep birlikte yalvardılar] | [LO 1876] *¯kamu* قمو/قامو, *Türkîde ¯kamuk: Cümle, hemi, hepsi, tamamı, bütün.* || << ***ETü*** *kamag/kamug* tüm, bütün, hepsi ≈? ***OFa*** *hamag* a.a. < ***OFa*** *ham* bir, beraber → HEM

† Moğolca *kamug* "hep, bütün, tüm" sıfatının yanısıra *kamu-* "toplamak, biriktirmek, yığmak" fiilinin varlığı düşündürücüdür. Ancak eşdeğer bir fiile Türk dillerinde rastlanmaz. Eski Asya Türkçesinde önseste */h/* mevcut olmadığından, */h/* > */χ/* > */k/* evrimi normaldir. † TTü konuşma dilinde *umum* karşılığı sıfat iken, Dil Devrimi döneminde *amme* karşılığı ad olarak benimsendi.

›› kamulaştır-, kamuoyu, kamusal, kamusallaş-

← KAMUTAY

kamuflaj [Cum 1931] *Petrol vapuru ¯kamuflâj yapmıştı.* || ~ ***Fr*** *camouflage* çevreye uyum sağlayarak gizleme veya gizlenme < ***Fr*** *camoufler* gizlemek +*age* ~ ***İt*** *camuffare* a.a.

† Fransızca sözcük hırsız argosundan genel dile geçmiştir. Nihai kökeni belirsizdir.

›› kamufle

kamus [Sad 1574] *kamusı ¯ḳāmüs-i aʿẓām gibi ol pür-nāmüs dergâhinde müctemiʿ* [hepsi büyük okyanus gibi o namus dergâhında toplanmış] ‖ ~ ***Ar*** *ḳāmūs* قاموس 1. dünyayı çevreleyen deniz, okyanus, 2. Fîrûzabadi'nin ünlü Arapça sözlüğünün adı (15. yy), genelde sözlük ≈ ***EYun*** *ōkeanós* ὠκεανός a.a. → OKYANUS

† Yunanca sözcüğün kökeni belirsizdir. Yunanca ve Arapçaya ortak bir kaynaktan (belki Fenike dilinden) alınmış olması muhtemeldir.

kamutay "meclis" [YTü: Cum 1935] *C.H. Partisi ¯Kamutay grupu dün saat 15 te Grup Başkan oruntağı Erzincan saylavı Saffet Arıkanın başkanlığı altında toplanmış* || < ***TTü*** *kamu* +*tAy* → KAMU, KURULTAY

† +*tAy* eki Moğolcadan alınan *kurultay* kelimesinden analoji yoluyla türetilmiş olmalıdır.

kamyon [Düs 1890] *¯Kamyon ve el arabası vesaireden ikinci sınıf eşya itibarile sıkletleri nisbetinde rıhtım resmi alınacaktır.* | kamyonet "[Fr camionette] küçük kamyon" [Cum 1930] *Yalova belediyesi Bursa'dan birkaç ¯kamyonet de getirdiği halde* ‖ ~ ***Fr*** *camion* bir tür at arabası (14. yy), motorlu yük aracı (20. yy)

† Fransızca sözcüğün nihai kökeni belirsizdir.

›› kamyonet

kan [ETü: Or 735] *kızıl ¯kanım tökti kara terim yögrdi* | kan revan [Tezk 1341] *bularuŋ ağzından bumından ¯kan ¯revān olmış.* ‖ << ***ETü*** *kān* a.a.

›› delikanlı, kan davası, kan revan, kan taşı, kan ter, kana-, kanamalı, kanat-, kancıl, kandaş, kanlan-, kanlı, kansız

kan|mak [ETü: Man <900] *közünürteki küsüşleri ¯kandı* [bu dünyadaki arzuları tatmin oldu] | [ETü: Kaş 1073] *ol süwdın ¯kandı* <suya doydu>, *ol meŋi suwka ¯kanturdı* <beni suya doyurdu> || << ***ETü*** *kan-* doymak, tatmin olmak, inanmak

† Karş. ***Moğ*** *kanu-* "doymak, tatmin olmak, inanmak".

›› kana kana, kandır-, kandırıkçı, kandırıl-, kandırmaca, kanık

← KANI, KANIKSA-, KANIT

kanaat [AşP 1330] *şol-durur ol kim ¯ḳanāʿatdur işi / dunyā derbendinde ṭokdur ol kişi* | [LO 1876] *¯ḳanāʿatkār: Müktefi* [iktifa eden]. | [TDK1 1945] *¯kanaat: (...) 2. Kanım, kanış. 'Bu adamın tuhaf kanaatları var.'* ‖ ~ ***Ar*** *ḳanāʿa(t)* قناعة [#ḳnʿ faʿāla(t) ımsd.] yetinme, doygunluk < ***Ar*** *ḳaniʿa* قنع yetindi, doydu

›› kanaat notu, kanaatkâr

← İKNA, KANİ

Levent Şahverdi Arşivi

kanal "açık su yolu" [KÇTuh 1656] [Venedik'te] *mezbûr yolların büyügine ~kanal dirler, şehri iki bölük ider* | [28M 1721] *bu ~kanal didikleri etrâf ve eknâfdan cemʿ idilmiş bir nehr-i muhdisdir.* || ~ ***Fr*** *canal* / ***Ven*** *canál* açık veya kapalı su yolu, ark, künk ~ ***Lat*** *canalis* a.a. < ***Lat*** *canna* kamış, boru, su borusu *+al°* ~ ***EYun*** *kánna κάννα* a.a. ≈ ***İbr/Aram*** *ḳanē/ḳaniyā* קָנֶה/קנְיָא kamış (◦Jastrow 1388, 1392; ◦Rosol 45) ≈ ***Akad*** *ḳanū* a.a.

† Nihai kökeni bir Sami dilidir. Karş. ***Ar*** *ḳanā(t)* "su kanalı, ark, boru". ***EYun*** *kanōn* "kamış, cetvel" ve ***Lat*** *cancellus* "parmaklık" aynı Sami kaynağından alınmıştır.

›› kanal karidesi, kanal tedavisi, kanalet, televizyon kanalı

← KANALİZASYON, KANASTA, KANÇILARYA (ŞANSÖLYE), KANON (KANUN[1]), KANYON

kanalizasyon [Bah 1924] *~kanalizasyon: Kanal açma, yer altında su ve lağım yolları açma.* | kanalize et- [Cum 1932] *Şarka mahsus bir kurnazlıkla ~kanalize edilmiştir* || ~ ***Fr*** *canalisation* kanal açma, yönlendirme < ***Fr*** *canaliser* kanal açmak, yönlendirmek *+()tion* < ***Fr*** *canal* su yolu *+ise-* → KANAL

† Fransızca eylem adı Türkçede "kanal ağı, lağım düzeneği" anlamında nesne adı niteliği kazanmıştır.

›› kanalizatör, kanalize

kanape [Akab 1851] |¡ "alafranga sedir" [Bas 1870] *Ermeni dudusu Jarden Monsepal'de ~kanapeler üzerinde yan gelip eğlenmekte* | "... açık sandviç" [Cum 1930] *Muhtelif sanduviç - ~Kanape (açık sanduviç) - Muhtelif peynirler* || ~ ***Fr*** *canapé* 1. sırtlıklı yatak, 2. bir tür sandviç << ***Lat*** *conopeum/canopeum* cibinlik, cibinlikli veya perdeli yatak ~ ***EYun*** *kōnōpeîon κωνωπεῖον* cibinlik < ***EYun*** *kōnōps κώνωψ* tatarcık *+ion*

† Karş. ***İng*** *canopy* "cibinlik". "Sırtlıklı yatak" anlamı İngilizcede mevcut değildir.

kanara [DK <1400?] *kâfirler Uruz'ı alup ~ḳanara dibine getürdiler* || ~ ***Ar*** *ḳannāra(t)* قَنَّارَة mezbaha, salhane; kasap çengeli (◦Muarrab 120, ◦Fraenkel 258, ◦Men 3765)

† ***Tü*** *kan* sözcüğüyle ilişki kurulması halk etimolojisidir.

kanarya [LO 1876] *~Kanarya: Cezâir-i Hâlidâtın* [Atlantik adalarının] *büyüğü. Oradan gelen bir nev kuş.* || ~ ***İt/İsp*** *canario* Kanarya adalarına özgü bir kuş < ***öz*** *Canaria* Atlantik'te bir ada < ***Lat*** *insula Canaria* Köpek Adası < ***Lat*** *canis* köpek → KANİN

kanasta [Cum 1954] *~Kanasta oynuyoruz. Can sıkıcı bir oyun.* || ~ ***İsp*** *cañasta* 1. hasır sepet, 2. bir iskambil oyunu ~ ***EYun*** *kánastron κάναστρον* hasır sepet < ***EYun*** *kánna κάννα* kamış, kargı → KANAL

kanat [ETü: IrkB <900] *kuġu kuş ~kanatıŋa urup* [kuğu kuşu kanadına yükleyip] || << ***ETü*** *kanat* kuş kanadı

† Karş. ***Moğ*** *kana* "büyük tüy, telek". Belki arkaik çoğul eki *+lt* ile yapılmış bir çoğul biçim düşünülebilir.

›› kanatçı, kanatlan-

kanaviçe [Arg 1533] *~chieneuícc* [keneviç]: *canauaccio* | [Sel 1600] *telli ~kanavize-i Frengī* || ~ ***İt*** *canavaccio* kenevir dokuma, çuval bezi << ***OLat*** *cannabaceus* a.a. < ***Lat*** *cannabis* kenevir ~ ***EYun*** *kánnabis κάνναβις* a.a. → KENEVİR

† Karş. ***İng*** *canvas*, ***Fr*** *canevasse* "kenevir bezi, tuval".

← KANVAS

kanca[1] "gemilerde kullanılan çengelli sırık" [LF 1560] || ~ ***İt*** *gancio* kıvrık uç, çengel ≈ ***Katalan*** *gancho* a.a. ~? ***Kelt***

† ***Fr*** *ganche* (a.a.) Katalanca veya İspanyolcadan alınmıştır.

›› kancala-, kancalı iğne

kanca[2] [ETü: IrkB <900] *idişimte ayakımta öŋi ~kança barır men* [kabımdan bardağımdan yoksun nasıl giderim ben?] | [Gül 1317] *bağlu boynum bunda ~kança* [nereye] *gideyüm* || << ***ETü*** *kança* nasıl, hangi surette, nereye < ***ETü*** *kañu* hani, hangi *+çA*[2] → HANİ[1]

† *Anca beraber kanca beraber* deyiminde "orada ve her yerde beraber" anlamında.

kancık [ETü: Kaş 1073] *~ḳançıḳ* <dişi köpek. Kadınlara hitaben hakaret sözü olarak kullanılır.> || ~ ***Sogd*** *kançīk* [küç.] genç kız ≈ ***OFa*** *kanīçag* [küç.] a.a. ≈ ***Ave*** *kainyikā* a.a. < ***HAv*** **gᵂen-* kadın → JİNEK(O)+

† Aynı sözcük Farsçada *kanīza* "kenize, genç kız" şekliyle mevcuttur. Karş. ***Erm*** *kanik* > *gnig կնիկ* "kadın".

← GÜNÜ, KENİZE, KUMA

kançılarya [Terak 1868] *Tabiiyet-i Saltanat-ı seniyeye kabul edilmeleri iltimasiyle Latin ~kançılaryasına müracaat ettikleri* | [ŞSic 1816] *eşya ve alat her ne ise Fıransa ~kançılaryasından irsal olunan* || ~ ***İt*** *cancelleria* mabeyn, sekretarya < ***Lat*** *cancellarius* 1. mahkemede hakimleri halktan ayıran parmaklığın önünde duran görevli, 2. kapı bekçisi, kapıcı < ***Lat*** *cancelli* parmaklık *+ari°* < ***Lat*** *canna* çubuk, kargı, kamış *+ell°* → KANAL

← ŞANSÖLYE

kandidiyazis [Mil 1991] *Tıp dilinde vajinal ~kandidiyazis adı verilen bu hastalık her yıl milyonlarca kadını...* || ~ ***İng*** *candidiasis* ciltte beyaz leke şeklinde beliren mantar hastalığı, pamukçuk < ***Lat*** *candidus* beyaz < ***Lat*** *candēre* ışımak *+id°* → KANDİL

† Aynı Latince kökten ***Lat*** *candidatus* "1. beyaz giyinmiş, 2. bir kamu görevine aday olan kimse" > ***İng*** *candidate* "aday".

kandil [AşP 1330] *göŋlini cemʿ eyle bir ~ḳandīle bak* | "... minarelerde kandil yakılan dini gecelerden her biri" [LO 1876] *~kandil ~gecesi (...) ~kandil ~çöreği* || ~ ***Ar*** *ḳandīl* قنديل [*#ḳndl* q.] mum, kandil ~ ***Aram*** *ḳandīlā* קנדילא a.a. ~ ***Lat*** *candēla* a.a. < ***Lat*** *candēre* ışımak, parlamak, yanmak

Levent Şahverdi Arşivi

† ***İng*** *candle,* ***Fr*** *chandelle* "mum" biçimleri Latinceden alıntıdır.

›› kandil simiti

← KANDİDİYAZİS, ŞANDEL

kangal[1] [LF 1560] || [EÇ <1683] *ipden cümle halk ile çeke on yerde ip ~ḳanḳal ~ḳanḳal yığıldı kim üç fil yükü ip oldı.* || ~ ***Yun*** *kanχáli καγχάλι* ip halkası, kıvrılmış küme << ***EYun*** *kánχalos κάγχαλος* halka, halka şeklinde kapı tokmağı

kangal[2] [TDK9 1998] *~kangal köpeği: ... bir tür köpek.* || < *öz Kangal* Sivas'ın bir ilçesi <? *öz Kaŋlı* bir Türk aşireti

kangren [LO 1876] *~kangrīna قانغرينه: Etleri, yaraları çürüten illet.* | [AM <1900] *parmağında sivilce çıkan bir adamı muayene eylese bunun ~gangren olacağına yekten bil-intikal* ‖ ~ ***Fr*** *gangrène* doku çürümesi ~ ***EYun*** *gángraina γάγγραινα* a.a., buruşma, posaya dönme

›› gangren, kankıran

kanguru [T&S 1892] *Kangourou* [Fr.]: *Hayvanatı mekîseden* [keselilerden] *Avutralyaya mahsus ~kanguru قانغورى nevʿi.* ‖ ~ ***İng*** *kangaroo* ☼ 1770 James Cook, İng. kâşif. ~? ***Avustral***

† Bir Avustralya yerli dilinde "anlamadım" anlamına gelen bir sözcükten geldiğine ilişkin yaygın rivayet belgelenememiştir.

kanı [YTü: TDK2 1955] *~kanı: ... kanaat.* || < ***TTü*** *kan- +I(g)* → KAN-

† ***Osm*** *ḳanāʿat* sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla üretildiği açıktır.

kanıksa|mak [LO 1876] *~kanıkmak, ~kanıksamak* [1. kan dökmeye eğilimli olmak, 2. alışmak] ‖ < ***TTü*** *kanık* kanmış *+sA-* → KAN-

›› kanıksan-

kanırt|mak [ETü: Kaş 1073] *er yıġaç ~koŋurdı* <ağacı kökünden kopardı> | kanrıl- <kırılmak, kopmak> [Melh-TS 1408] *az ola yemiş, ağaçlar kurıya / ~kaŋrıla budağ, dibi çüriye* || < ***ETü*** *koŋur-* sökmek, koparmak *+lt-*

kanıt [YTü: CepK 1935] *~kanıt = Hüccet, delil, beyyine, burhan* || < ***TTü*** *kan- +Ut* → KAN-

›› kanıtla-

kani [AşP 1330] *~ḳāniʿ olma* [yetinme] *gün günin eksiltmeğe* || ~ ***Ar*** *ḳāniʿ* قانع [*#ḳnʿ fāʿil fa.*] yetinen, kanaat getiren < ***Ar*** *ḳanaʿa* قنع yetindi → KANAAT

kanin [EkşiS 2002] *~kanin: köpek dişine verilen ad, aynı zamanda ~kanin köpek anlamına da gelir.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *canine* köpeğe ilişkin, köpek dişi ~ ***Lat*** *caninus* a.a. < ***Lat*** *canis* köpek *+in°* << ***HAv*** **kʷon-* a.a.

† Aynı Hintavrupa kökünden ***EYun*** *kúon κύον*, ***Alm*** *Hund*, ***İng*** *hound*, ***Erm*** *şun շուն*, ***Sans*** *śvá*, gen. *śunas*, ***Fa*** *sag* "köpek".

← KANARYA, SEKBAN (SEĞMEN), SİNİK

kaniş [Özön 1961] *~kaniş: Uzun ve kıvırcık tüylü bir çeşit fino köpeği.* || ~ ***Fr*** *caniche* bir köpek cinsi < ***Fr*** *cane* ördek

† Suda iyi yüzdüğü için.

kanka [MKaçan 1991] || [Cum 1999] *Can Baba bizim ~kankamızdı.* || ~ ***Roma*** *kanka* arkadaş, yoldaş

† *Kanka* (eril) ve *kanki* (dişil) biçimleri Çingenece gramere uygundur. Sözcüğün Türkçe *kan kardeşi* deyiminden türediğine dair yaygın görüş kanıta muhtaçtır.

›› kanki, kankito

kannabis [Mil 1979] *Uluslararası anlaşmalarda esrar, ~kannabis adı ile geçer* | kannabinoid "... kannabise benzer etkisi olan sentetik kimyasal" [Mil 2000] *1999 Harun Biçer (Göztepe): ~Kannabinoid (esrar)* ‖ ~ ***Lat*** *cannabis* kenevir bitkisi → KENEVİR

›› kannabinoid

kano [Bah 1924] *~kano: Ağaç gövdesi oyularak yapılan küçük sandal.* || ~ ***Fr*** *canot* ağaç kabuğundan oyulmuş kayık ~ ***İsp*** *canoa* a.a. ~ ***Karib***

† Batı dillerine Kristof Kolomb tarafından taşınmıştır.

kanola [Mil 1987] *Çukobirlik bitkisel yağ açığını kapatmak için Kanada' dan 200 ton ~kanola' tohumu ithal edecek.* ‖ ~ ***İng*** *canola* [abb.] yemeklik yağ üretiminde kullanılan, suni olarak geliştirilmiş bir kolza türü ☼ 1978 Kanada. < ***İng*** *Canadian oil low acid* düşük asitli Kanada yağı

kanon [Özön 1961] *~kanon: Belirli bir sonuca varmak için tutulması gerekli yolu gösteren kural, kanun.* || ~ ***Fr*** *canon* 1. yasa, özellikle kilise yasası, 2. ilahilere özgü bir koro tekniği << ***OLat*** *canon* yasa ~ ***EYun*** *kanōn κανών* 1. kargı, kamış, cetvel, 2. ölçü, yasa ~ ***İbr/Aram*** *ḳanē/ḳaniyā* קנה/קניא kamış, kargı → KANAL

›› kanonik

← KANUN[1]

kanser [Cum 1930] *(~Kanser ve ~Kanserle Mücadele) mevzulu bir konferans verilecektir* || ~ ***Lat*** *cancer* 1. yengeç, 2. kanser tümörü, kanser ~ ***ALat*** **carcr-os* yengeç << ***HAv*** **kar-kr-o-* sert kabuklu < ***HAv*** **kar-* sert → HARD

† Tipik kanser urunun çok budaklı yengece benzeyen görünümünden ötürü. Karş. ***EYun*** *karkinos*, ***Ar*** *seretān* "1. yengeç, 2. kanser tümörü". Karş. KARSİNOM.

›› kanserleş-, kanserli

← KANSEROJEN, KARSİNOM

kanserojen [Mil 1957] *smegmada ~kanserojen (kanser hâsıl eden) maddeler bulunduğu isbat edilmiştir.* || ~ ***Fr*** *cancerogène* kanser-doğuran → KANSER, +JEN

kant [Kut 1069] *ata pendi tutsa şakar bolġa ~ḳand* [baba nasihati tutsa tatlı şeker olur] | [LO 1876] *~ḳand: Kestirilmiş şeker. Nebat şekeri. Şeker gibi tatlı.* || ~ ***Ar*** *ḳand* قند şeker kamışından elde edilen külçe şeker, şekerleme ≈ ***OFa*** *kand* a.a. ~ ***Sans*** *khaṇḍa* खण्ड a.a. ~ ***Drav*** *kaṇṭu* külçe

† ***İng*** *sugar candy* > *candy* "şekerleme" sözcüğü 13. yy.'da Arapça *sukkar ḳandī biçiminden* alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

kantar [KFT <1421] ‖ ~ ***Ar*** *ḳintār* قنطار [*#ḳntr* q.] 1. büyük ağırlık birimi, 2. büyük terazi ~ ***OYun*** *kentināri(on)* κεντηνάριον yüz librelik tartı birimi (yaklaşık 31 kg) (◦DuCG 1:633) ~ ***Lat*** *centenarium* a.a. < ***Lat*** *centum* yüz *+ari°* → SANTİ+

kantara [EÇ <1683] *altı göz bir ¯ḳantara-i nüh-ṭāk-i revākdır* ‖ ~ ***Ar*** *ḳanṭara(t)* قنطرة [*#ḳnṭr* q.] taş köprü, taş kemer ~ ***Aram*** *ḳəṭārā* קְטָרָא kemer, tonoz < ***Aram*** *ḳəṭar* קְטַר bağlamak (iki şeyi) koşmak → KATAR

† Suriye'deki *Kuneytra* kasabasının adı "köprücük" anlamına gelir.

kantarma [Ana 1932] *¯kantarma: 1 - Binalarda yarım kavis şeklinde yapılan hilali bir tarz kemer (Malatya) (...); 2 - gemi damağa takıp durdurmağa mahsus aygıt (Afyon)."* ‖ ~ ***Moğ*** *kantarga* atın dilini bastırmak suretiyle zaptetmeye yarayan demir araç < ***Moğ*** *kantar-* gemlemek, atın dizginlerini sıkıca çekmek

kantaron [Yad <1421?] *¯ḳantariyon dédikleri ot kim çayırlarda biter* ‖ ~ ***Yun*** *kentávrion* << ***EYun*** *kentaúrion κενταύρειον* şifalı bir bitki, centaurium < *öz* ***(EYun)*** *Kentaúros κενταύρος* Yunan mitolojisinde at gövdeli efsanevi varlık *+()tion*

† Mitolojide şifalı otların piri sayılan kentaur Khiron'a atfen. Karş. ***İng*** *centaury* (a.a.).

kantat [TDK1 1945] *¯kantat: Bestelenmek üzere yazılan ve konusu kahramanlık veya din olan nazım parçası ve bunun bestesi.* ‖ ~ ***Fr*** *cantate* şarkılı kilise dramı ~ ***İt*** *cantata* şarkılı < ***İt*** *cantare* şarkı söylemek << ***Lat*** *canere, cant-* a.a. → KANTO

kantin [HRGTeb 1914] ‖ ~ ***Fr*** *cantine* kışla, hastane ve okul gibi yerlerde öteberi satan dükkân ~ ***İt*** *cantina* kiler < ***OLat*** *canto* köşe, bucak, bir iş için ayrılmış yer, depo *+in°*

← KANTON

kantite [Cum 1935] *bence bu sahada da ¯kantite problerminden ziyade kalite prensibine dönmek gerektir.* ‖ ~ ***Fr*** *quantité* nicelik ~ ***OLat*** *quantitas* < ***Lat*** *quantus* ne kadar? *+itas* << ***HAv*** **k"i-* ne?

›› kantitatif

← KUANTUM

kanto "alafranga bir tür şarkı" [GösS 1889] *Beş lisandan ¯kantolar* ‖ ~ ***İt*** *canto* şarkı << ***Lat*** *cantus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *canere* şarkı veya ilahi söylemek, büyü yapmak *+()t°* << ***HAv*** **kan-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *canere* ve *cantare,* ***Fa*** *χanīdan/χ"āndan* "şarkı söylemek".

›› kantocu

← AKSAN, ANŞANTE, HANENDE (DUAHAN), İNCENTİVE, KANTAT, ŞAN[2] (ŞANSON, ŞANTAJ, ŞANTAN), ŞANTÖR (ŞANTÖZ)

kanton "İsviçre'de idari birim" [HBeş 1919] *İsviçre'nin bazı ¯kantonlarında zabıta ahalinin intihabıyla oluyor.* ‖ ~ ***Fr*** *canton* küçük idari birim, bucak ~ ***OLat*** *canto* köşe, bucak, uç → KANTİN

kânun [CFürs 1501] *Rum tārihinde iki ayın adıdur. ¯Kānūn-i ¯evvel, ilk kış ayı ki güneş anuŋ on üçünci güni cedy burcına intikāl eder. ¯Kānūn-i ¯āχir, orta kış ayı ki güneş anuŋ on ikinci güni delv burcına intikāl éder.* | [Sel 1600] *¯kānūn-i sānīnüŋ ve yenārīsüŋ on yedinci gün, eyyām-i erbaʿīnden üç gün kalmışidi* ‖ ~ ***Ar*** *kānūn* كانون [*#knwn* q.] 1. ocak, 2. Rumi takvimin onuncu ve on birinci ayları, Aralık ve Ocak ~ ***Aram*** *kānōn* כנון 1. ocak, soba, 2. Arami/Süryani takviminin dokuzuncu ayı, Kislev

›› birinci kânun, ikinci kânun, kânunuevvel, kânunusani

kanun[1] [FatK <1481] ‖ ~ ***Ar*** *ḳānūn[1]* قانون yasa ~ ***EYun*** *kanōn κανων* a.a. → KANON

›› kanunî, kanunlaş-, kanunlaştır-, kanunname

kanun[2] [ÖM 1437] *bülbüle dutğıl / kulağuŋ, ger ne dürr döker gehī ¯ḳānūn u geh nāye* ‖ ~ ***Ar*** *ḳānūn/arḳānūn* قانون/ارقانون tabla şeklinde telli müzik aleti, erganun ~ ***EYun*** *órganon óργανον* alet, araç, her çeşit müzik aleti → ERGANUN

›› kanuni

kanvas [Mil 1976] *resim sehpalarına yerleştirilmiş¯kanvaslar* ‖ ~ ***Fr*** *canevasse* / ***İng*** *canvas* kaba kenevir dokuma, bu kumaşla yapılan resim tuval << ***OLat*** *cannabaceus* kenevir dokuma → KANAVİÇE

kanyon [TDK1 1945] *¯kanyon: Akarsuyun yeri oyarak meydana getirdiği derin, dar ve dolambaçlı boğaz.* ‖ ~ ***İng*** *canyon* ~ ***İsp*** *cañon* büyük su borusu, ark, su kanalı < ***İsp*** *caña* kamış, boru << ***Lat*** *canna* → KANAL

kaolin [T&S 1892] *Kaolin* [Fr.]: *¯kaolen, fağfur toprağı, porselen toprağı.* ‖ ~ ***Fr*** *kaolin* porselen yapımında kullanılan kil ☼ 1712 d'Entrecolles, Fr. diplomat. ~ ***Çin*** *gao ling* 高岭 yüksek dağ

† Çin'de Jiangsi eyaletindeki bir dağdan elde edildiği için bu ad verilmiştir.

kaos [Kalem 1909] *¯Haos (Chaos) Eski Yunanlılar itikadince en eski ilah olub, güya zulmet ve gecenin pederi idi. Kainatın teşekkülünden evvelki zulmetinden kinayedir.* | [Cum 1934] *kabul edildiği takdirde tam bir ¯kaos teşkil edeceğini yazmakta* ‖ ~ ***Fr*** *chaos* mutlak düzensizlik hali ~ ***EYun*** *χάος χάος, χαοτ-* büyük boşluk, uçurum, yeryüzü yaratılmadan önce varolan boşluk << ***HAv*** **ghau-* < ***HAv*** **ghēu-* boşluk

›› kaotik

← GAZ[1] (GAZ[2], GAZOZ)

kap [ETü: Kaş 1073] *¯kāp* <şarap tulumu; rahimde cenin etrafını saran zar; her türlü tas> ‖ << ***ETü*** *kāp* 1. torba, tulum, kılıf, 2. tas, çanak, bir tahıl ölçeği (≈ ***Saka*** *kaba* bir tahıl ölçeği, çanak ≈ ***Sogd*** *kapçē/kapçīk* a.a.)

† Eski Türkçe sözcüğün 1. "torba, tulum" ve 2. "tas, bir tahıl ölçeği" olmak üzere iki anlam alanı mevcuttur. Bunlardan en azından ikincisi bir Yakındoğu dilinden alıntı olmalıdır. Karş. ***Sogd*** *kap/kapçē* "tas, bir tahıl ölçeği". Geç Babil kaynaklarında ve Tevratta görülen ***Aram/İbr*** *ḳab* קַב "bir tahıl ölçeği" görülür. ***Ar*** *ḳabb* ve ***OYun*** *kávos*

Levent Şahverdi Arşivi

κάβος "4 litreye eşdeğer tahıl ölçeği" Aramiceden aktarılmıştır.

›› kap kacak, kapçak, kapçık

← AYAKKABI, HAV[1] (HAVLU), KABA (GEBE, KABADAYI), KABAK, KABAR- (KABARA, KABARCIK), KABUK, KACAK, KAPLA- (KAPLICA), KAPLUMBAĞA, KAPSA-, KAV[1] (KAVLAĞAN, KAVLAK, YILANKAVİ), KAVUK (DALKAVUK), KEPENEK

kap|mak [ETü: IrkB <900] *toġan kuş tabışkan ¯kapmış* [doğan kuşu tavşan yakalamış] | [ETü: Kaş 1073] *er tön ¯kapdı* <adam giysi çaldı>, *oğlanıġ yél ¯kapdı* <çocuğu cin çarptı> || << ***ETü*** *kap-* sertçe bitişmek, kapanmak, kapatmak, yakalamak

† En eski anlamı "sertçe bitişmek" olmalıdır. ETü */p/* sesiyle sonlanan birçok fiil gibi onomatope özellikleri gösterir. Karş. *kıp-* > ***TTü*** *kırp-* "yumuşakça bitişmek". † ***Moğ*** *ḳabi* "bitişik, yakın", *ḳabira-* "bitişmek", *ḳabsi-* "sıkmak, sıkıştırmak" Türkçeden alıntıdır. † ***Lat*** *capere/captare* "yakalamak, kapmak", ***İng*** *have* < ***Ger*** **χaban* "almak, tutmak" biçimlerinde yansıyan ***HAv*** **kap-* "tutmak" köküyle benzerliği ses sembolizmiyle açıklanabilir.

›› buluttan nem kap-, kapan kapana, kapıl-, kapış kapış, kapış-, kapıştır-, kapmaca, kaptır-, köşe kapmaca, samankapan

← KABURGA, KAPAK, KAPAN[1], KAPAROZ, KAPI (KAPA-, KAPALI), KAPKAÇ, KAPLAN, KAVUŞ- (KAŞ, KAVRA-, KAVŞAK, KAVŞUT)

kapa|mak [DK <1400?] *Mere kapucular, kapuyu ¯kapaŋ, dedi.* | [Men 1680] *¯kapatmak: iubere claudi et includere* [kapamasını emretmek, kapattırmak]. | [LO 1876] *¯kapatmak: Ata eğer örtmek; habs, hacr, hacz, hasr, hısn etmek."* || << ***TTü*** **kapġa-* < ***ETü*** *kapıġ/kapaġ* kapı, kapak *+(g)A-* → KAPI

† ***ETü*** *kap-* fiilinin özgün anlamını koruyan *kapu, kapak* ve *kapalı* sözcüklerinden türetilmiş, Türkiye Türkçesine özgü ikincil bir formdur. ETü, Çağ ve Kıp mevcut değildir.

›› kapama, kapan-, kapanç, kapanık, kapantı, kapat-, kapatıl-, kapattır-

← KAPATMA, KEPENK

kapak [ETü: Bud <1000] *közi ¯kapakı tüp tüz* [gözü ve kapağı tam eşit] | [ETü: Kaş 1073] *¯kapġak* <sadağın kapağı> *(...) ¯kapak* <göz kapağı; kızlık zarı>, *¯kapaklıġ kız* <bakire>|| << ***ETü*** *kapak* < ***ETü*** *kap-* 1. yakalamak, 2. bitişmek, dokunmak, değmek *+(g)Ak* → KAP-

›› kapak kızı, kapakçık, kapaklan-

kapalı [Güv-TS 1525] *ne çâre hem nice tutsaŋ ¯kapaklu / olur konşı kızı ekser çapaklu* || << ***TTü*** *kapaġlı* < ***ETü*** *kapıġ/kapaġ* kapak, kapı *+lI(g)* → KAPI

›› kapalı çarşı, kapalı devre, kapalı gişe, kapalı kalp ameliyatı, kapalı kutu, kapalı ünlü

kapan[1] [İdrH <1402] *¯kapan* [tuzak] || << ***OTü*** *kapġan* tuzak < ***ETü*** *kap-* *+(g)An* → KAP-

kapan[2] [Fer <1451] *şehre gelüp ¯ḳabbānde koymadan kakalar, çalalar.* | [Mift-TS <1512] *farastūn* [Fa.]*: Büyük ¯kapan.* | [Kam 1800] *¯al-ḳabbān* [Ar.]*: Büyük terāzūye denir ki Türkîde daχı ¯kapan taʿbīr olunur.* || ***~ Ar*** *ḳabbān* قَبَّان ağır yükler için tek kollu büyük terazi ≈ ***OYun*** *kampanós καμπανός* a.a. ≈ ***OLat*** *campāna* a.a.

† Roma imparatorluk dönemi icadı olup adının kaynağı meçhuldür. ▫DuCL 3:55, ▫DuCG 1:565. ***Ar*** *ḳabbān* Yunanca veya Latinceden alıntıdır.

kapari [TDK2 1955] *¯kapari: Yemişinden turşu yapılan gebre otunun bir adı.* || ***~ Yun*** *kápari κάπαρι* çiçeklerinden turşu yapılan bir bitki, capparis spinosa → GEBERE

kaparo [HRGKok 1927] *Yurda birkaç bin lira ¯kaparo bıraksa da mukabeleten her ay bu kızlardan birini alıp götürse* || ***~ İt*** *caparra* alışverişe mahsuben yapılan ön ödeme, pey akçesi § ***İt*** *capo* baş, ön (<< ***Lat*** *caput* baş) + ***İt*** *arrabo* kaparo (***~ EYun*** *arrhabōn ἀρραβων* a.a. ***~ Aram*** *ʿrābōn* ערבון güvence, pey, kaparo) → KAPİTAL

† ***Ar*** *ʿarbana* "kaparo vermek" ve *ʿarabūn* "kaparo" Aramiceden alıntıdır.

kaparoz [LO 1876] *¯kaparoz: Lugat-i müvellededir. Yağma, bedava şey. (...) ¯kaparozculuk: Bedavaya konma.* || < ***TTü*** *kap-* *+oz* → KAP-

kapasite [Cum 1935] *İstanbul değirmenlerinin tam ¯kapasite ile çalışmaları temin edilirse iki iş birden görülmüş olacaktır.* || ***~ Fr*** *capacité* alabilme veya yapabilme gücü, sığa ***~ OLat*** *capacitas* a.a. < ***Lat*** *capax, capac-* alabilen, hacimli, sığdıran *+itas* < ***Lat*** *capere, capt-* almak, tutmak, sığdırmak << ***HAv*** **kap-* a.a.

† Aynı kökten ***Lat*** *capsa* "kap, kutu".

›› kapasitör

← AKSEPTANS (CATERİNG), BEHAVYORİZM, FORSEPS, KAPİŞ, KASA (ANKESÖR, KAFES, KAPSÜL, KASATURA, KASET, KESON, KEŞ[3], ŞASİ), KONSEPT, PRENS (PRENSDOĞAL, PRENSİES), PRENSİP, REÇETE, RESEPSİYON (RESEPTÖR)

kapatma [LO 1876] *¯kapatma: Yahni nevʿi. (...) İnsan ve hayvan hakkında mahbus, mahfuz.* | [Bah 1924] *¯kapatma: (...) Metres.* || < ***TTü*** *kapat-* *+mA* → KAPA-

›› kapama

kapı [ETü: Or 735] *temir ¯kapıgka tegi süledim* [Demirkapıya değin sefer ettim] | [ETü: Man <900] *χroştag teŋri χormuzta teŋrige ¯kapaġın aça bértı* [Hroştag tanrı, Hormuzd tanrıya kapıyı açı verdi] | [ETü: Kaş 1073] *¯kapuġ: al-bāb.* | [Kıp: CodC 1303] *porta - ¯kabag ... ¯capu* || << ***ETü*** *kapıġ* kapı < ***ETü*** *kap-* bitişmek, kapanmak *+I/(g)* → KAP-

† Erken dönemden beri görülen *kapu* biçimi */p/* sesi etkisiyle ünlü yuvarlaklaşması gösterir. 17. yy.'dan sonra küçük ses uyumunun devreye girmesiyle *kapı* tercih edilmiştir.

›› açık kapı, kapı al-, kapı kanadı, kapı kethüdası, kapı kulu, kapıcı, kapılan-

Levent Şahverdi Arşivi

← KAPA- (KAPATMA, KEPENK), KAPALI

kapik [T&S 1892] *Copeck* [Fr.]: *¯kapik denilen Rus sikkesi.* | [AR 1899] *kâğıt piyasası üç ¯kapik fırladı* || *~ **Rus** kopeyka копейка* rublenin yüzde biri olan metal para < ***Rus** kopyo копьё* [küç.] mızrak (eskiden paraların üzerinde olan mızraklı adam resminden dolayı)

kapiş "anladın mı? (argo)" [Hür 2002] *Sen bu uygulamayı kesersen, malum PPS'lerin sayısını ikiye katlarım. ¯Kapiş?* || *~ **İt** capisci?* anladın mı? < ***İt** capere* anlamak << ***Lat** capere* almak, tutmak → KAPASİTE

kapital [Lenin 1920] *hükûmetin sovyet teşkilatı o suretle yapılmıştır ki bu teşkilatda proletarya sınıfı azami derecede temerküz etmiş ve ¯kapitalist sınıfı tarafından yetiştirilmiş* | [HRG <1930] *bir ¯kapital şeklinde işletmek için namuskâr olurlar* || *~ **Fr/İng** capital* 1. başa ait, başkent, başlık, 2. baş para, sermaye, 3. baş harf *~ **Lat** capitalis* a.a. < ***Lat** caput, capit-* baş *+al°* << ***HAv** *kaput-* a.a.

† Siyasi polemik terimi olan *kapitalist* ilk kez 1791'de Fransa'da kaydedilmiştir. † Aynı HAvr kökten ***Ger** *haubud-* > **İng** head, **Alm** Haupt* "baş".

›› kapitalist, kapitalizm, kapitalleş-

← CAPS, KABOTAJ, KAPARO, KAPİTONE, KAPİTÜLASYON, KAPTAN, KAPUSKA, KEPEZ, ŞEF

kapitone [Bah 1924] *¯kapitone: Doldurularak ve yer yer çukurlaştırılarak dikilmiş koltuk ve saire.* || *~ **Fr** capitonné* kabarık topak şeklinde bir dikiş tarzı < ***Fr** capiton* yün veya ipek topağı *~ **İt** capitone* [büy.] büyük baş < ***Lat** caput, capit-* baş *+on* → KAPİTAL

kapitülasyon "imtiyaz antlaşması" [Terak 1869] *Mısır'da ecnebilere imtiyaz veren ve ¯kapitülasyon tesmiye olunan muahedât-ı atikanın* || *~ **Fr** capitulation* maddeler halinde yazılı anlaşma, şartname *~ **OLat** capitulatio* < ***OLat** capitulare* maddeler halinde yazmak *+()tion* < ***Lat** capitulum* [küç.] yazıda bölüm, madde, başlık < ***Lat** caput, capit-* baş *+ul°* → KAPİTAL

kapkaç "bir hırsızlık yöntemi" [Cum 1937] || kaptıkaçtı "minibüs" [Cum 1935] *Bir aded 8 silindirli 1934 model Ford ¯kaptıkaçtı şasesile* | "... bir iskambil oyunu" [Cum 1977] *Kahvedekilere tavla, ¯kaptıkaçtı, pişpirik oynayacak derecede samimileşmişti* → KAP-, KAÇ-

›› kapkaççı, kaptıkaçtı

kapla|mak [Kıp: İdr 1312] *¯kapladı: caʿala lahu ḳaşran min cildin wa ġayrihi* [deri veya benzeri ile kap yaptı] | [Çağ: Pav <1500] *¯kaplamak: envelopper (...) ¯kaplama: chose enveloppé dans un autre* || < ***ETü** kāp* torba, kılıf *+lA-* → KAP

† Anlam evrimi için karş. ***Lat** bulga* "şişmek" > "torba", ***Fr** poche* "şişmek" > "torba", ***EYun** kýstis* "şişmek" > "torbacık", ***Tü** tulum* "şişmek" > "torba".

›› kaplam, kaplama, kaplan-, kaplat-

← KAPLICA

kaplan [OTü: UyTT <1250] *Koço tağında ¯kaplan yok* | [OTü: İMüh <1310] *¯kaplan: al-nimr, al-babr* [kaplan veya leopar] || << ***OTü** kaplān* bir vahşi hayvan, kaplan veya leopar <? ***ETü** kap-* tutmak, yakalamak *+lAn* → KAP-

† Hayvan adlarında görülen *+lan* ekinin niteliği belirsizdir - bkz. ARSLAN. † Karş. ***Moğ** ḳablan* (a.a.).

kaplıca "üstü kaplı termal banyo" [Yad <1421?] || << ***TTü** kaplı ılıca* a.a. → KAPLA-

kaplumbağa [İdr 1312] *¯kabarçaklu ¯baġa* | [MŞ <1400] *¯kablu ¯baġa kanı sarʿa ve daχı żaʿf-ı sekteye mūfîddür* || § ***TTü** kaplı* örtülü, kabuklu + ***TTü** bağa* kurbağa → KAP, BAĞA

kaporta "ambar ağzı" [LO 1876] *¯kaporta: Gemi kamarasının aydınlığı, tepe penceresi* | "... motor kapağı" [TDK2 1955] *¯kaporta: (...) Otomobillerde motör kısmını örten kapak* | "... otomobil gövdesi" [Cum 1963] *oto ve ¯kaporta tamirciliği konusunda yetişkinlerin eğitimi* || *~ **İt** boccaporto* gemilerde ambar ağzı § ***İt** bocca* ağız (<< ***Lat** bucca* a.a.) + ***Lat** porta* kapı → BİJON, PORT

† "Otomobil gövdesi" anlamında kullanımı, ***Fr** capote* > ***Tü** kaput* sözcüğünden kontaminasyon düşündürür. Bkz. KAPUT.

›› kaportacı

kapris [HRGKok 1927] *bunlar herhangi bir ¯kapris' ile kırılabilecek fanî şeylerdir.* || *~ **Fr** caprice* fantezi, sorumsuz davranış *~ **İt** capriccio* a.a. <? ***İt/Lat** capra* keçi << ***HAv** *kap-ro-* a.a.

kapsa|mak [ETü: Kaş 1073] *anıŋ tegre kişi ¯kapsādı* [etrafına insanlar toplandı] | [YTü: CepK 1935] *¯kapsamak = Tazammun etmek, şamil olmak = Embrasser, s'étendre à* || *~ **ETü** kapsa-* çevrelemek < ***ETü** kāp* torba, zarf *+sA-* → KAP

† Dil Devrimi döneminde Kaşgarî sözlüğünde bulunup kullanıma sokulan sözcüklerdendir.

›› kapsam

kapsül [LO 1876] *¯kapsül: Çakmaklı olmayan tüfek. Eczacı büksücüğü. ¯Kapsüllü ilaç, ¯kapsüllü tüfek.* || *~ **Fr** capsule* kapçık, koza *~ **Lat** capsula* [küç.] a.a. < ***Lat** capsa* kap, kutu *+ul°* → KASA

›› kapsüllü

kaptan [AşZ 1502] *ġāzīlere ¯kapudan kakıdı, gemi χālī neylersūŋ deyū* || *~ **Ven** capitán / **İt** capetano* kumandan, özellikle gemi kumandanı << ***OLat** capitanus/capitaneus* şef, önder, kaptan < ***Lat** caput, capit-* baş *+an-3* → KAPİTAL

kapuçino [Mil 1994] *¯Kapuçino: İtalyan usulü sütle yapılan kahve türü* || *~ **İt** cappuccino* 1. kahverengi külahlı cübbe giyen bir Katolik cemaati, Fransisken, 2. üzerine çırpılmış krema eklenen kahve < ***İt** cappuccio* külahlı cübbe *+in°2* → KAPÜŞON

† İstanbul'da 1997-98'den itibaren yaygınlaşmıştır.

kapuska [Arg 1533] *¯chapustá* [kapusta]: *cauolo in tartaresco* [Tatarcada "lahana"]" | [EÇ <1683] [Bosnalı-

Levent Şahverdi Arşivi

ların] ~*kapuska taʿbīr ettikleri lahanası kazan kadar kelle olup* | [LO 1876] ~*kapuska: pişmiş yaş lahana* || ~ ***Rus*** *kapusta капуста* lahana ~ ***EYAlm*** *kabuz* top lahana ~ ***Lat*** *caput* baş, kelle → KAPİTAL

kaput [Men 1680] ~*ḳaput* قاپوت*: Cucullus, capitium* [kukuleta, külah] | "... otomobil motor kapağı" [Mil 1960] *Adam* ~*kaputu kaldırdı. Radyatör kapağı lokomotif düdüğü gibi suyla karışık islim salıyor* || ~ ***Fr*** *capote* 1. kukuletalı palto, asker kaputu, 2. at arabası örtüsü [esk.], otomobilin dış örtüsü ~ ***İt*** *caputo* kukuletalı (palto) << ***OLat*** *capa/cappa* külah, kukuleta → KEP

† İlk kez 7. yy.'da Sevilla'lı Isidore tarafından kaydedilen Latince sözcüğün nihai kaynağı bilinmemektedir.

kapüşon [HRG <1930] *vücudu geniş bir pelerine sarılı, başı* ~*kapüşona gömülü* | [Cum 1942] *Siyaha yakın kumral saçlarını ekose bir* ~*kapüşon yarım yamalak örtüyordu.* || ~ ***Fr*** *capuchon* külahlı cübbe ~ ***İt*** *cappuccio* a.a. < ***OLat*** *cappa* külah, kukuleta → KEP

← KAPUÇİNO

kar [ETü: Or 735] *sünüg batımı* ~*karıġ söküpen* [süngü batımı karı aşıp] | [Men 1680] ~*ḳarlık* قارلق*: buzχāne.* | [LO 1876] ~*kar topu* || << ***ETü*** *kar* kar ≈? ***ETü*** *kar-* (su) akmamak, birikmek, yığılmak → KAR-

† "Akıcı olmamak" anlamında ***ETü*** *kar-* fiiliyle anlam bağı açık olmakla beraber yapısal ilişki muğlaktır. Belki "yığmak" anlamında geçişli anlamı olan bir **ka-* fiili düşünülebilir.

›› kar topu, karlan-, karlı

← KARDELEN, KARGIN

kâr [DK <1400?] *saŋa oχ ve kılıç* ~*kâr* ~*eylemesün* [işlemesin] *dedi* | [Men 1680] ~*kâr* ~*e.: Operari, exercere aliquam artem, etiam mercaturam facere* [işlemek, bir sanat icra etmek, ticaret etmek]. | "... kazanç" [LO 1876] ~*kâr: (...) ribh, temettü, kazanç.* || ~ ***Fa*** *kār* كار 1. yapma, etme, iş, fiil, 2. yapan, eden, 3. meslek, gelir, getiri < ***Fa/OFa*** *kardan, kār-* كردن, كار yapmak, etmek ≈ ***Ave*** *kərəta-* a.a. << ***HAv*** ***kərt-** < ***HAv*** ***kʷer-** a.a.

† Bileşiklerde meslek ve alışkanlık adları yapar; Türkçe bileşiklerde *+kār, +ker, +gār, +ger* biçimleri görülür.

›› bestekâr, cüretkâr, fedakâr, güftekâr, günahkâr, hizmetkâr, isyankâr, kanaatkâr, lütufkâr, riyakâr, sadekâr, sahtekâr, sanatkâr, sedefkâr, sitemkâr, taltifkâr, tehditkâr, tövbekâr, verimkâr, zanaatkâr, ziyankâr

← CEFAKÂR, ÇİLİNGİR[2], DERKÂR, DÜLGER, GERGEF, HALASKÂR, HALÜKÂR, HÜNKÂR (AHUND), KÂĞİR, KAHRAMAN, KALEMKÂR, KERESTE, KERHANE, KİMYAGER, KÖŞKER, KÜNDEKÂRİ, MUHAFAZAKÂR, NİĞÂR, PERGEL, PESTENKERANİ, PEYKER, PİŞEKÂR, RÜZGÂR, SERGERDE, TELKÂRİ, YADİĞÂR

kar|mak ka- [ETü: Kaş 1073] *ol eşiçke otuŋ* ~*ḳādı (*~*ḳār,* ~*ḳāmak)* <tencerenin altına odun koydu – Yağma lehçesi. Fasih biçimi ~ḳalādı olmalıdır.> | [ETü: Kaş 1073] "Oğuzlar bir şeyi bir şeyle karıştırmaktan (*χalaṭa*) söz ederken ~*kardı* ~*katt'* derler. Burada karışım anlamına gelen sözcük ~*kattı* olup, diğeri ikilemedir." *(...)* "Oğuzlar "bir şeyi bir şeye karıştırdı" anlamında ~*kardı* derler ve ana fiili söylemezler." | [Kıp: İdr 1312] ~*ḳardı: χalaṭa.* "toplayıp birbirine kattı anlamında 'kattı ~kardı' denir." || << ***ETü-O*** *kar-* katmak, yığmak, üstüne koymak, durdurmak < ***ETü*** *ka-* koymak **+(g)Ur-*

† Kaşgarî'nin yorumunun aksine, Oğuzca bir innovasyon değil, Hakani Türkçesinden düşmüş bir arkaizm olsa gerekir. † ***ETü*** *kar-* ve *kat-* eş anlamlıdır. Ortak kökten *+It-* ve *Ur-* geçişlilik ekleriyle yapılmış eşdeğer türevler düşünülebilir. *Kal-* aynı temel fiilin edilgen halidir. † Karş. ***Lat*** *ponere, posui* "koymak, katmak", *com-ponere* "karmak", *op-positum* "karşı", *de-ponere* "kalmak", belki *sup-ponere* "kanmak".

›› kardır-, karıl-, karıntı, karma, karmakarışık

← KAL- (KALINTI, KALIT, ŞAŞKALOZ), KAR (KARDELEN, KARGIN), KARAĞI, KARIŞ, KARIŞ- (KARŞI), KARMAN ÇORMAN, KARMAŞA (KARMAŞIK), KAT- (HATIL, KAT[1], KATI, KATIK, KATKI, KATMAN, KATMER, KAYIN[1])

kara "siyah" [ETü: Or 735] *kızıl kanım tökti* ~*kara terim yögrdi* | "... avam" [ETü: Kut 1069] *ilin itmiş ötre bayumış* ~*kara* [devleti düzenlemiş, bu sayede (sıradan) halk zenginleşmiş] | [DK <1400?] ~*kara yerin üze otağların dikdürmiş idi.* | "... toprak (deniz zıddı), berr" [Men 1680] ~*kara ile mi yollarsız yoχsa sefinelerle nehr-i Tuna ile mi yollarsız* | [Men 1680] ~*kara ağac: Ulmus (...)* ~*karayel: Eurus* [batı rüzgârı] | karayolu [Cum 1931] *Bunun* ~*karayolu tarikîle nakli tasavvuru, denizde her hangi bir kaza olmak ihtimalinden kurtarılmak içindir.* || << ***ETü*** *kara* 1. siyah, 2. fakir, alelade, uğursuz, 3. kuzey

† "Fakir, alelade" anlamı *kara düzen* deyiminde, "kuzey" anlamı *Karadeniz* ve *karayel* adlarında, "toprak, yeryüzü" anlamı *karayolu, kara iklimi* deyimlerinde korunmuştur.

›› gözü kara, kapkara, kara cahil, kara delik, kara fırın, kara iklimi, kara kalem, kara kış, kara kovan, kara kucak, kara kutu, kara kuvvetleri, kara para, kara saban, kara sevda, kara su, kara suları, kara tahta, kara yağız, kara yel, kara yolu, karaağaç, karabiber, karaçam, karacı, karaciğer, Karadeniz, karadut, karafatma, karakaçan, karala-, karalahana, karasal, karasinek, karatavuk, karayılan, papaz karası, yüz karası

← KARABASAN, KARABATAK, KARABORSA, KARACA, KARAMIK, KARAMSAR, KARANLIK, KARAR-, KARARTI, KARAVAŞ, KARGIŞ, KARTAL

karabasan [YTü: CepK 1935] ~*Karabasan* = *Kābus* → KARA, BAS-

karabatak [Arg 1533] ~*charabattách* [karabatak]: *marangone uccello* [dalgıç kuşu] | [EÇ <1683] *balıkcıl ve toy ve* ~*karabatak şekillü avlar* → KARA, BATAK

karabet [İrşM 1387] *kayusı yakîn bolsa* ~*karābet içinde ol kılgay meger kim atası* || ~ ***Ar*** *ḳarāba(t)* قرابة [*#ḳrb* faʿāla(t) msd.] yakın olma, yakınlık → KURB

Levent Şahverdi Arşivi

karabina [EÇ <1683] *terkilerinde beşer ve altışar ʿaded çarχlu ¯karabina tüfengleri var* || ~ ***İt*** *carabina* / ***Fr*** *carabine* bir tür mekanik tüfek, arkebüz < ***Fr*** *carabin* Fransız ordusunda bir hafif süvari birliği <? ***Fr*** *calabrin* «Kalabriya'lı», bir savaş makinası < ***öz*** *Calabria* Güney İtalya'da bir bölge *+in°*

karaborsa [Cum 1936] *Fakat ¯Karaborsa denilen hususî ve gizli kaynaklarda bir Türk lirası on rubleye değiştirilebilirmiş.* → KARA, BORSA

karaca [Kıp: İdr 1312] *¯karaca* <renk sıfatı> *(...) ¯karaca kaz: al-laġlaġ* [leylek] | [Men 1680] *¯ḳarace: Capreolus* [yaban keçisi]. || < ***TTü*** *kara +çA* → KARA

karaf [HRG <1930] *garson gel şu ¯karafayı doldur* || ~ ***Fr*** *carafe* şarap veya su maşrabası ~ ***İt*** *caraffa* a.a. ~ ***Ar*** *ġarrāfa(t)* غرّافة [*#ġrf*] saplı su çömleği

← KARAFAKİ

karafaki [Cum 1956] *Eskiden içine rakı konan küçük sürahiye ¯karafaki denirdi.* || ~ ***Yun*** *karafáki(on)* καραφάκι [küç.] küçük sürahi < ***Yun*** *karáfi* καράφι şarap veya su sürahisi *+akion* → KARAF

† Mahalle adı ve soyadı olan Karafaki, *Kara Fakih* anlamındadır.

karağı "ateş karıştırma aracı" [BK 1797] || < ***TTü*** *kar- +AgU* → KAR-

† Muhtemelen *kaşağı* sözcüğünden analoji yoluyla üretilmiştir. *+Agİ* yapım ekine TTü rastlanmaz.

karakancaloz [EÇ <1683] *niçe ¯kara ¯koncoloz nām cādülar çıkup arabalar üzre süvār olup devrān u seyrān iderlerdi* ‖ ≈ ***Yun*** *kalikántsaros* καλ κάντσαρος bir tür kötü ruh, cin

† Yunanca ile Türkçe arasında alıntı yönü açık değildir. ***Yun*** *kali* "iyi" bileşeni pekala analojik bozulma veya hüsnütabir olabilir.

karakol [İdr 1312] *¯ḳarawul: χufrā'u't-ṭarīk* [yol muhafızları] | [LO 1876] *¯karavul: Dolaşıcı asker kolu. ¯karavulhāne: Ufak kışla.* | [KT 1900] *¯karakol, ¯karavul, ¯karağul: Muhafaza-yi asayiş için gece gezen asker bölüğü.* ‖ ~ ***Moğ*** *karaġul* gözcü, nöbetçi, muhafız < ***Moğ*** *kara-* bakmak, gözlemek *+AgUl*

† TTü halk ağızlarında rastlanan *kara-* "bakmak" fiilinin Orta Türkçe dönemine ait özgün bir gelişme mi, Moğolcadan alıntı mı olduğunu kestirmek güçtür. Karş. ***ETü*** *karak* "göz bebeği" <? *kara.*
† Ancak *+AgUl* eki kuşkusuz Moğolcadır.

›› karakolhane, karakolluk

← KALEKOL

karakter [Bah 1924] *¯karakter: Seciye, tabiat, hulk. ¯karakteristik: Beyanî, tarifî.* | karakteristik [Cum 1931] *alelekser kullanılan ecnebi ıstılahların kısmı küllisinin lisanımızda mukabili vardır (..) Misal: ¯Karakteristik: kendine mahsus* ‖ ~ ***Fr*** *caractère* 1. huy, tabiat, kişilik, 2. romanda şahsiyet ~ ***EYun*** *χaraktḗr* χαρακτήρ metale kazılmış damga, mühür, kimlik < ***EYun*** *χarássō χarássω* oymak, hakketmek *+tēr* << ***HAv*** **gherək-* < ***HAv*** **gher-*[4] kazmak, oymak, çizmek

›› karakteristik, karakterizasyon, karakterize

← HEREK

karakuşi ~ ***Ar*** *ḳaraḳūšī* keyfi ve saçma (hüküm, yönetim) < ***öz*** *Bahaeddin Karakuş* Mısır'da Eyyubi hanedanı döneminde vezir olan köle kökenli Türk (ö. 1201)

† İbn Mammātī'nin *Kitāb al-fāšūš fi ahkāmi Karakuş* adlı eseri (13. yy) saçma ve aptalca yargılar derlemesi olarak klasikleşmiştir.

karambol "bir bilardo oyunu" [AR 1897] *ayrı bir bilardo salonu var ki bamkota, ¯karambol, İtalyan vesaire oynanmaktadır.* | [TDK1 1945] *¯karambol: 1. Bilardo oyununda isteka ile vurulan bilyanın ötekilere çarpması. 2. (mec.) Çarpışma.* || ~ ***Fr*** *carambole* 1. bilardoda kırmızı top, 2. bilardoda endirekt vuruş veya birden fazla topa vurma ~ ***İsp*** *carambola* Hindistan kökenli kırmızı top biçimli bir meyve

† Güncel anlamı muhtemelen "peş peşe birkaç darbeye uğrama" düşüncesinden türemiştir.

karamela [Cum 1932] *Lion sütlü meyvalı ¯karamelā bonbon şekeri* || ~ ***İt*** *caramello* 1. şeker kamışı şurubu, kaynatılmış şekerli su, 2. yakılmış şeker ~ ***İsp*** *caramillo* [küç.] şeker kamışı < ***İsp*** *caramo* kamış << ***Lat*** *calamus* a.a. ~ ***EYun*** *kálamos* a.a. → KALAMAR

›› karamel, karamelize, karamelleş-

karamık [ETü: Kaş 1073] *¯karamuk: ziwānu'l-ṭaʿam* [buğday paraziti] | "anasona benzer bir tohum" [Terc-TS <1461] *al-idrik* [Ar.]: *(...) ve baʿzı kitabda ¯karamuk didükleri karaca ufacuk yemiş deyü ḳayd olunmış.* || << ***ETü*** *karamuk* kara tanecik şeklinde bir buğday paraziti, agrostemma < ***ETü*** *kara +mUk* → KARA

† Tanecik isimleri yapan *+mUk* eki ile. Karş. *kızlamuk,* çıtlamuk.

karamsar "bedbin, pesimist" [YTü: Cum 1935] *¯Karamsar olanlar her şeyi karanlık görürler* || < ***YTü*** **karamsa- +()r* < ***TTü*** *kara +ImsA-* → KARA

† *Karamsamak* fiili mevcut değildir.

›› karamsarlık

karanfil "baharat" [Kut 1069] *saba yéli kopdı ¯karnful yıḍın / ajun barça bütrü yıpar burdı kin* [saba yeli esti karanfil kokulu / dünyanın her yeri misk ve amber kokusu doldu] | "... çiçek" [Men 1680] *¯ḳarenfil, ¯ḳarenfül: Caryophyllum. Item flos caryophyllus, leucoion.* || ~ ***Ar/Fa*** *ḳaranful* قرنفل 1. Doğu Hint adalarına özgü bir baharat, syzygium aromaticum, 2. kokusu ve dişil organı bu baharatı andıran çiçek, dianthus caryophyllus ~ ***Sans*** *kaṭuka-phala* कटुकफल baharat-yemiş

† İlk kez MS 6. yy.'da kaydedilen ***EYun*** *karyóphyllon* "karanfil (baharat)" biçimi Fars veya Hint dillerinden alınmıştır. °LS 881. † Çiçek karanfil Avrupa'ya 1270'ten sonra Arap ülkelerinden aktarılmış ve birçok dilde karanfil (baharat) adıyla adlandırılmıştır. Karş. ***Alm*** *Nelken,* ***Erm*** *méχak* "1. baharat, 2. çiçek karanfil".

karanlık [ETü: Suv <1000] *biligsizlik ¯karaŋġu üze könülüm örtülü* [ruhum bilgisizlik ve karalıkla örtülü] |

Levent Şahverdi Arşivi

[ETü: Kaş 1073] ¯*ḳaraŋġu: aẕ-ẓulma* [zulmet] | [AşP 1330] ¯*karaŋġulıḳ üküş* [çok] *olur aydın az* ‖ << ***TTü*** *karaŋġulık* karanlık (isim) < ***ETü*** *karaŋġu* karanlık (sıfat) *+lIk* < ***ETü*** *karan- +gU* → KARA

† TTü 18. yy.'a dek sıfat ve ad olarak olarak *karaŋu* kullanılmıştır. † Karş. ***Moğ*** *karaŋġuy* (a.a.).

›› alaca karanlık, karanlık oda

karantina [28M 1721] *Bu eyyām-ı müfarekāta Nazarto'da* [Lazaretto'da] ¯*karantina taʿbīr iderler.* ‖ ~ ***Ven*** *cuarantina* Venedik'e gemiyle gelen yolculara uygulanan kırk günlük karaya çıkma yasağı < ***Ven*** *cuaranta* kırk *+in°* ~ ***Lat*** *quadraginta* a.a. → KARE

† Karş. ***İt*** *quarantena* (a.a.). Türkçe telaffuz Venedikçeden alınmıştır.

karaoke [Mil 1990] *Şimdi yalnız başına şarkı söyleme kültürü tüm dünyaya* ¯*karaoke makineleriyle yayılabilecek.* ‖ ~ ***Jap*** *karaōke* şarkıcılara orkestra eşliği sağlayan bir cihaz ☼ 1979. § ***Jap*** *karano* boş, sanal + ***Jap*** *ōkesutora* orkestra (~ ***İng*** *orchestra*) → ORKESTRA

karar [Kut 1069] *tüpi yil turur bu ajun (...) kölike turur* ¯*ḳarārı yok* [bu dünyanın esası yeldir, gölgedir kararı/istikrarı yoktur] | [MEd y. 1300] ¯*ḳarārsız ḳıldı anı ḳorḳunc* [korku onu kararsız kıldı] ‖ ~ ***Ar*** *ḳarār* قرار [*#ḳrr* faʿāl msd.] 1. durma, sabit olma, istikrar, 2. tereddüd zıddı, kesin hüküm veya tercih < ***Ar*** *ḳarra* قرّ durdu, kaldı, karar kıldı, karar verdi

›› kararınca, kararında, kararlaştır-, kararlı, kararname, kararsız

← İKRAR, İSTİKRAR, KARARGÂH, TAKRİR (MUKARRER)

karar|mak [ETü: Kaş 1073] *tün* ¯*ḳarardı* <gece karardı> *(...)* ¯*ḳararttı* ‖ << ***ETü*** *karar-* karalaşmak, karanlık olmak < ***ETü*** *kara +(g)Ar-* → KARA

›› karart-

karargâh "durma yeri" [Yad <1421?] *her cüz'i kendü* ¯*ḳarārgāhından deprene, hareket edüp deprendüğiyle* | [Sad 1574] *bir āsumān iki mihre ve bir mīşe iki şīre* ¯*ḳarārgāh olmaz* [bir gök iki güneşe ve bir orman iki arslana barınak olmaz] | "... ordu kurmay merkezi" [YOsm: KT 1900] ¯*ḳarargāh-i ʿumūmī: Fr. quartier général denilen mahal ki bir fırka veya ordunun erkānı harbiyesinin bulunduğu merkez* ‖ ~ ***Fa*** *ḳarārgāh* قرارگاه durma yeri, makam, mesken § ***Ar*** *ḳarār* قرار durma, konaklama + ***Fa*** *gāh* گاه yer → KARAR, +GÂH

karartı "karalık" [Kıp: İdr 1312] ¯*karaldu: sawādu'ş-şaḫṣ* [ten karalığı] | "... siluet" [Bab-TS 1555] *her nesnenüŋ ırakdan görünen cüssesi ve* ¯*karantısı* | [LO 1876] ¯*karartı: kara görünen şey, sevad.* ‖ << ***OTü-KT*** *karaldu* karalık, gölge < ***TTü*** *karal- +dU* → KARA

›› karaltı

karat [Cum 1947] *Bu uç 14* ¯*karat altın olup aşınmaya karşı en çok dayanıklı olan* ‖ ~ ***Fr*** *carat* elmas ve değerli taşlarda tartı birimi ~ ***Ar*** *ḳirāt* قراط a.a. → KIRAT

† Türkçede öteden beri kullanılan *kırat* kelimesinin Fransızca/İngilizceden alınan biçimidir.

karate [Mil 1965] *Meşhur Japon güreşi* ¯*Karate'nin otoritelerinden Hirokazu* ‖ ~ ***Jap*** *kara te* 空手 «boş el», silahsız dövüş sanatı

karavan "portatif barınak" [Mil 1969] *Türkiye Kamp* ¯*Karavan ve Yatçılık Turizm Derneği* ‖ ~ ***İng*** *caravan* 1. deve kervanı, katar, 2. römork, atla veya motorlu araçla çekilen portatif barınak ~ ***TTü*** *kervan* / ***Fa*** *kārwān* → KERVAN

›› karavancılık

karavana "Yeniçeri ocaklarına özgü büyük yemek kazanı" [LO 1876] ¯*karavana: yayvan büyük bakır kap* | "... isabetsiz atış" [Cum 1954] ¯*'karavana' dedikleri bir isabetsizlikle ıska geçilecekse* ‖ (~ ***Yun*** *χαρίβάνα χαριβάνα* büyük ortak yemek tenceresi, karavana) ~ ***TTü*** *ḥarīfāne* 1. esnaf usulü, 2. masrafı paylaşmak suretiyle düzenlenen yemek veya eğlence < ***Ar*** *ḥarīf* meslektaş, yoldaş → HERİF

† Türkçe kökenli sözcük, Rumcada anlam ve telaffuz değişikliğine uğramıştır. † Evliya Çelebi'nin sıklıkla zikrettiği *karavana* "bir tür çok büyük gemi", ***İt*** *caravella* karşılığı olup ayrı kelimedir. † "İsabetsiz atış" anlamı muhtemelen *karavanaya atmak* deyiminden.

karavaş [ETü: Kaş 1073] ¯*kara* ¯*baş* <köleleri anlatmak için kullanılan bir sözcük. Hem erkek hem dişi köle için kullanılır. 'Kara kafalı' demektir.> | [CodC 1303] *ancilla* [kız hizmetçi, cariye] - ¯*karavas* ‖ << ***ETü*** *kara baş* «kara kafalı», köle, cariye → KARA, BAŞ

karavel [Pir 1521] *Bu* ¯*karavelanüŋ reīsine Mesir Anton Ceneviz dérler* ‖ ~ ***İt*** *caravella* / ***Fr*** *caravelle* bir tür yelkenli gemi ~ ***Port*** *caravela* [küç.] a.a. < ***OLat*** *carabus* bir tür küçük tekne *+ell°* (°LF §161) ~ ***EYun*** *kárabos κάραβος* 1. kabuklu böcek, 2. bir tür küçük tekne → KEREVİT

›› karavela

karbon [Düs 1872] *eter ve neft ve lokman ruhu ve kolodyon ve sülfür dö* ¯*karbon* | [T&S 1892] *Carbone* [Fr.]: *kömür,* ¯*karbon, fahm.* ‖ ~ ***Fr*** *carbone* bir element, saf kömür ~ ***Lat*** *carbo, carbon-* odun kömürü << ***HAv*** **kr-* < ***HAv*** **ker-*[4] ateş, yakma

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *kéramos* "ocakta pişmiş kil", ***Lat*** *cremare* "yakmak", ***İng*** *hearth* "ocak".

›› hidrokarbon, karboksil, karbon diyoksit, karbon monoksit, karbonik, karbonil, karbonit, karbonizasyon, karbonize, karbonlaş-, karbür, polikarbon, radyokarbon

← KARBONAT (BİKARBONAT), KARBONHİDRAT, KARBÜRATÖR, KARPİT, KİREMİT (SERAMİK), KREMATORYUM, ŞARBON

karbonat [Bah 1924] ¯*karbonat: Hamız-ı karbon tozu.* ‖ ~ ***Fr*** *carbonate de soude* sodyum karbonat → KARBON

← BİKARBONAT

Levent Şahverdi Arşivi

karbonhidrat [Mil 1953] *Bunlar da: protein, ¯karbonhidrat ve yağlardır* || *~ İng carbohydrate* kimyada CHn genel biçimine sahip bileşiklerin genel adı *~ Fr hydrocarbure* a.a. ☼ y. 1800 Joseph-Louis Preust, Fr. kimyacı. *< Fr hydrogène* → KARBON, HİDR(O)+

† Karş. *Fr hydrocarbure* "karbonhidrat".

karbüratör [Bah 1924] *¯karbüratör: Hidro karbür gazıyla havanın tamamen işbâına yarayan alet.* || *~ Fr carburateur* 1. yakıcı, kömürleştirici cihaz, 2. benzin motorlu makinalarda karbüratör *+()tor < Fr carburer* karbonize etmek, kömürleştirmek → KARBON

kardelen "kar altında yetişen bir çiçek" [Cum 1974] *Erzurum güneşinin altında ¯kardelen çiçeklerinin yer yer açtığı* → KAR, DEL-

kardeş kadaş [ETü: Man <900] *kamuġ begler ¯kadaşlar* [tüm beyler ve akrabalar] | karındaş [ETü: Kaş 1073] <Bir karından doğan iki ayrı çocuğa ¯karındaş denir; ¯karın rahim demektir.> | [Kıp: CodC 1303] *frater - Fa: bradar - Tr: ¯χarandas* | kardaş [GülM 1429] *çün pādişāh bu ḥāli bildi, ¯kardaşların getürdi* || *<< ETü karındaş* aynı anadan doğma *< ETü karın +dAş* → KARIN

† İkinci hecedeki ses incelmesi, 'halk ağzı' sayılan *kardaş* biçiminden ayrışarak 20. yy.'dan önce İstanbul ağzında ortaya çıkmıştır.

›› gardaş, kan kardeşi, kardaş, kardeşçe, kardeşlen-, kardeşlik, kızkardeş

kardi(o)+ *~ Fr/İng cardio+* [bileşik adlarda] kalp *~ EYun kardía καρδία* kalp *<< HAv *kerd-yo-* a.a.

† Aynı HAvr kökten *Lat cor, cord- > Fr coeur, İsp corazón,* Eski İrlandaca *cride,* Gotça *hairto, İng heart, Alm Herz, Lit širdis, Erm sird սիրտ, Hit karts* "kalp".

›› +kard, +kardi, kardiyolog, kardiyoloji, kardiyoskop

← DİL[2] (DİLARA, DİLAVER, DİLBER, DİLDAR, DİLGİR, DİLHUN, DİLRÜBA, DİLŞAD, SAFDİL, SUZİDİL), KARDİYAK, KARDİYOGRAF, KÖR[2] (AKOR, BONKÖR, KONKORDATO, REKOR), KREDİ (AKREDİTE, KREDİBİLİTE, MİKROKREDİ), MİYOKARD, PERİKARD, TAŞİKARDİ

kardinal [Pianzola 1781] || [Am <1900] *en asil bir familyaya mensup olan ve koca bir ¯kardinalin yeğeni bulunan* || *~ Fr cardinal* 1. başlıca, en önemli, merkezi, 2. Katolik kilisesinde bir makam *~ Lat cardinalis* başlıca, en önemli *< Lat cardo, cardin-* mihver, eksen, kutup *+al°*

kardiyak [Bah 1924] *¯kardiyak: Kalbe mensup ve müteallik. Kalb hastalığına mübtela olan.* ‖ *~ Fr cardiaque* kalbe ilişkin *~ EYun kardiakós καρδιακός* a.a. → KARDİ(O)+

kardiyograf [Cum 1938] *bir portatif ¯elektro-kardyogram cihazı gösterilmiştir.* | [Cum 1948] *Röntgen ve ¯elektrokardiyograf gibi modern tıbbî aletlerle teşhis* || (*~ İng electrocardiograph* kalp atımını kaydeden elektrikli cihaz ☼ 1925 İng.) *< İng cardiograph / Fr cardiographe* kalp atımını kaydeden cihaz ☼ 1870 Chauvau & Marcy, Fr. tabip.] → KARDİ(O)+, GRAF(O)+

›› EKG, elektrokardiyograf, elektrokardiyografi, elektrokardiyogram, kardiyografi, kardiyografik, kardiyogram

kare [Bah 1924] *¯kare: Dört müsavi zıl'ı ve dört müsavi zaviye-i kaimesi olan murabba'.* || *~ Fr carré* kare *<< Lat quadratus* [pp.] dörtgen *< Lat quadrare* [den.] dörtköşe yapmak, dörtlemek *+()t° < Lat quatuor, quadr-* dört *<< HAv *kʷetwer* a.a. → ÇEHAR

† Karş. *Lat quadraginta* "kırk", *quadrum* "kare", *quartus* "dörtte bir". *Fr quatre* "dört" sözcüğü *Lat quatuor* (a.a.) karşılığıdır.

›› karekök, karele-, kareli defter

← KADRAJ, KADRAN, KADRİL, KADRO, KARANTİNA, KARNE, KARO (KAROSİMAN, PÖTİKARE), KATRİLYON, KERTE (KERTERİZ), KUARTET, TRUAKAR

karga [ETü: Kaş 1073] *¯karġa: al-ġurāb* [karga] *(...) karġaġ: al-laʿna* [lanet] | [Men 1680] *¯karga ¯büken: Nux vomica* [kusturucu tohumu olan bir bitki] | [LO 1876] *¯karga ¯burun: eğri kıskaç (...) ¯kargacık ¯burgacık.* || *<< ETü karġa* kara kuş

›› alaca karga, kargabüken, kargaburnu, kargacık burgacık, kargagiller

karga tulumba [HRGTut 1926] *İçeriye dört delikanlının omzunda ¯karga ¯tulumba edilmiş bir ceset girdi.* || *~ Ven carga tromba!* yelken kaldırıp toplama emri *< Ven cargar* yüklemek, bohçalamak *<< OLat carrigare* (arabaya) yüklemek → KARGO

† Karş. ◦LO *karga cunda* "yelken kaldırma ipi", *karga fondo* "yelkenin alt ucunu kaldırma ipi".

kargaşa [MEd y. 1300] *¯χarχaşa ediştiler satıġda* [alışverişte kavga ettiler] | [CFürs 1501] *fitna* [Fa.]: *Maʿrūf ¯karkaşa* || *≈ Moğ karġuça-* çatışmak, çarpışmak *< Moğ karġu-* karşılaşmak, çatışmak, yüzleşmek

† *Tü karşı* ve *karga-* "lanetlemek, karşı konuşmak?" sözcükleriyle ilgili görünüyorsa da sözcük yapısını açıklamak güçtür.

›› kargaşalık

kargı [ETü: Kaş 1073] *¯karġu, ¯karġuy* <dağlarda yapılan minareye benzer yapı. Yaklaşan düşmanı haber vermek için bunun üzerinde ateş yakılır.> | [Kıp: İdr 1312] *¯karġu: al-ḳaṣbu'l-fārisī* <Acem mızrağı> || *<< OTü karġu* mızrak *≈? ETü karġu* gözetleme kulesi *< ETü kara-* bakmak, gözetmek *+gU*

kargın [LO 1876] *¯kargın: Büyük rende.* | [Ana 1932] *¯kargın: Yağmurdan fazla büyüyerek birbirine karışan, az dane veren ekin.* | [DS <1960] *¯kargın: 1. Suların çoğalarak taşmış, kabarmış durumu. 2. Erimiş kar ve buz parçalarının oluşturduğu akarsu.* || *< TTü kar- +gIn* → KAR

† Üçüncü anlamda Anadolu yer adlarında son derece yaygındır. Karş. *Kapıkargın. Kargıncık* vb.

kargış [ETü: Kaş 1073] *teŋri anı ¯karġadı* <Allah onu lanetledi> *(...) teŋri ¯karġışı anıŋ üze* <Allahın laneti onun üzerine> || *<< ETü karġış* lanet, beddua

Levent Şahverdi Arşivi

< ***ETü karğa-*** lanetlemek, beddua etmek ***+lş*** < ***ETü karak*** göz bebeği, göz ***+(g)A-*** → KARA

† Muhtemelen "intizar etmek, göz etmek" anlamında. ***ETü karak*** "göz" ve ***kara*** "siyah" sözcükleri eş kökenlidir.

kargo [Bah 1924] *~kargobot veya sadece ~kargo: Bilhassa emtia-yı ticariye nakline tahsis edilmiş gemi.* | "özel posta işletmesi" [Mil 1987] *DHL mutlu Türkiye' nin ilk uluslararası ~kargo servisi* || ***~ İng cargo*** ticari yük, özellikle gemi yükü ***~ İsp cargo*** yük << ***OLat carricus/carrigium*** araba yükü < ***Lat carrus*** dört tekerlekli yük arabası ~ ***Kelt karros*** a.a.

† ***İng car*** "araba", *carry* "yüklemek" biçimleri Latinceden, *charge* "yük" Fransızcadan alınmıştır. † Dört tekerli araba için gerekli olan dingil tertibatı MÖ 3. yy.'dan önce Batı Avrupa'daki Kelt kavimleri tarafından keşfedilmiş ve Romalılar vasıtasıyla dünyaya yayılmıştır.

← KARGA TULUMBA, KARİKATÜR, KARİYER[1], KARİYER[2], KAROSERİ (KARINCA[2]), KARYOLA, ŞARJ (DEŞARJ, MONTŞARJ, SÜRŞARJ, ŞARJÖR), ŞARYO

karı "yaşlı adam" [ETü: Or 735] *özüm ~karığ boltım uluġ boltım* [yaşlı oldum ulu oldum] | [ETü: İyiP <1000] *sekiz on yaşayur ~karı erti yene ikki közi körmez erti* [seksen yaşında ihtiyar adamdı ve iki gözü görmez idi] | [Kıp: IrşM 1387] *~karı kişi kaçan kim bolsa iki közinde ağrıg bolsa takı aksa* [ne zaman ki yaşlı adamın iki gözünde ağrı olsa] | [Arg 1533] *ches aldúm ~chari cichtti* [kız aldım karı çıktı]; *~chari: uecchia donna* [yaşlı kadın]" || << ***ETü karı*** yaşlı kişi, pir ≈ ***ETü kārı-*** yaşlanmak

† 15. yy başlarına dek "yaşlı (kadın veya erkek)" anlamındayken, bu tarihten sonra "bakire olmayan kadın" ve "kadın" anlamı ağır basar.

›› karı koca, karılık, kocakarı

← KART[1] (KARTALOZ)

karık "tarlada sabanla yapılan yarık" [Hal 1477] *marz* [Fa.]: *Sinor, ıklîm sinorunda istiʿmāl olunur ve degek ve ~karıklarında istiʿmāl olunur (...) iki ~karığın arasındaki yumru yére merz denür.* | [RMim 1614] *meşāre Arabîdir, Türkîde ekinciler beyninde evlek ve ~karık dérler.* || ≈? ***TTü ark/arık/hark*** hendek → ARK[1]

† ***Tü kar-*** fiiliyle anlam bağı kurulamaz.

karın [ETü: IrkB <900] *adıgıŋ ~kamı yarılmış* [ayının kamı yarılmış] | [LO 1876] *~karnıyarık: bütün patlıcan taamı* || << ***ETü karın*** gövdenin orta ön bölümü

›› cim karnında nokta, karıncık, karındaş, karnaksı, karnıyarık

← KARDEŞ, KARINCA[1]

karınca[1] [Oğ: Kaş 1073] *~karınçak* <karınca - Oğuzlar buna ~karınça derler> || << ***ETü-O karınçak/karınça*** karınca <? ***ETü karın +çA*** → KARIN

›› karınca kararınca, karıncalan-, karıncayiyen

karınca[2] karınca "Avrupalılara özgü bir at arabası" [EÇ <1683] *elçiler ~karıncaya binüp gitmede* | atlı karınca "panayır yerinde döner araba" [AR 1898] *Dönmedolap, salıncak, ecel beşiği, ~atlı ~karınca* || ***~ İt carrozza*** at arabası → KAROSERİ

›› atlı karınca

karış [ETü: Kaş 1073] *~karı* <ön kol> *(...) ~karış* <karış> || << ***ETü karış*** baş parmakla küçük parmağın uçları arasındaki mesafe (≈ ***ETü karı*** ön kol) < ***ETü kar-*** eklemek ***+lş*** → KAR-

† Dirseğin içiyle bilek arasındaki mesafe (arşın) daima bir karışa eşittir. Sözcüğün nihai anlamı belki "eklem" olabilir. Karş. ***Fa arşın*** "ön kol, uzunluk ölçüsü" ≈ ***EYun arthron*** "eklem".

›› karışla-

karış|mak [ETü: Bud <1000] *bir ikintike ~karışur* [biri diğerine karışır] | [Kaş 1073] *tün kün birle ~karıştı* <günle gece birbiriyle uyuşmadı>, *yay kış bile ~karıştı* <yaz kış birbirine uymayıp çatıştılar> || << ***ETü karış-*** birbirine katılmak, birbirine çatılmak < ***ETü kar-*** katmak ***+lş-*** → KAR-

† Erken örneklerde işteşlik ve karşılıklılık anlamı egemenken, güncel kullanımda ***+lş-*** sadece edilgenlik bildirir.

›› karışık, karışım, karıştır-, ortaya karışık

← KARŞI (KARŞIN, KARŞIT)

kari [Men 1680] *~kārī: Lector.* || ***~ Ar kārī*** قارى [***#krA*** fāʿil fa.] okur, okuyucu < ***Ar ḳara'a*** قرأ okudu → KIRAAT

›› kariin

karibu [Mil 1955] *Bilindiği gibi eskimolar elbiselerini kurt ve ~karibu derisinden yaparlar.* || ***~ Fr/İng caribou*** Kanada'ya özgü bir geyik türü ***~ Micmac ʻalipu*** a.a.

† Kanada yerli dillerinden.

karides [EÇ <1683] *kimisi balıkcılara, kimi istridyecilere ve ~karidyacılara ve ığrıbcılara ve niçe güne sayyādlara* || ***~ Yun karides καρίδες/καρίδια*** [çoğ.] < ***Yun karida καρίδα*** deniz böceği << ***EYun kāris, kārid- καρίς, καριδ-*** a.a. → KEREVİT

karikatür karikatura "hiciv amaçlı resim" [Bas 1870] *Paris'in Şarivari gazetesinde şu ~karikatüra görülmüşdür* | karikatürize [SFA 1930] *biraz ~karikatürize ederek gösterecek* || ***~ Fr caricature*** alay, hiciv ***~ İt caricatura*** a.a. << ***OLat carricatura*** at arabasına yükleme, araba yükü ***+(i)tura*** < ***OLat carricare*** arabaya yüklemek, araba ile taşımak < ***OLat carriga*** araba → KARGO

† Türk basınında karikatür ilk kez 1870'te yayınlanmaya başlayan *Diyojen* dergisinde görülmüştür. † Aynı kökten ***Fr carguer***, ***İsp cargar*** "alenen alay etmek, rezil etmek".

›› karikatürcü, karikatürist, karikatürizasyon, karikatürize, karikatürleş-

karin [Sad 1574] *~ḳarīn-i lutf ü iltifāt-i şāh-i deryā-nevāl oldı* [deniz kadar cömert şahın lütuf ve iltifatına yakın oldu] || ***~ Ar ḳarīn*** قرين [***#krn*** faʿīl sf.] eş, yar, yakın < ***Ar ḳarana*** قَرَنَ eşleştirdi, çift koştu

karine[1] [Men 1680] *~ḳarīnet: (...) Conjectura* [tahmin, yakınsama]. *~ḳarīne ile: takrīben. ~ḳarīne ile anlamak: Conjectare, conjecturâ assequi* [tahmin etmek, tahminen değerlendirmek] || ***~ Ar ḳarīna(t)*** قرينة [***#krn***

Levent Şahverdi Arşivi

faʿīlā(t) sf. fem.] 1. eş, zevc, 2. eşleşme, mantıki bağlantı, delil < ***Ar*** *ḳarana* قَرَنَ çift koştu, eşleştirdi (≈ ***Ar*** *ḳarn* قرن boynuz) → KARİN

† 1990'larda beliren *masumiyet karinesi* deyiminde sözcük "varsayım, presumption" anlamında kullanılmıştır. Bu anlamın nereden türediği açık değildir. † Karş. ***Akad*** *ḳarnu,* ***Aram*** *ḳarənā.* ***İbr*** *ḳeren* "boynuz". ***HAv*** aynı anlama gelen ***krno-* (> ***Lat*** *cornus,* ***İng*** *horn)* biçimi ile benzerliği dikkat çekicidir.

›› masumiyet karinesi

← ZÜLKARNEYN

karine[2] [EÇ <1683] *Beç kapusu tarafı kadırganın başında ¯karinası gibidir.* ‖ ~ ***İt*** *carina* gemi gövdesi << ***Lat*** *carina* 1. ceviz kabuğu, her çeşit sert kabuk, 2. gemi gövdesi << ***HAv*** **kar-* sert → HARD

kariyer[1] [Bah 1924] *¯kariyer: Tarîk, meslek, silk, sanat, şuğl.* ‖ ~ ***Fr*** *carriére* güzergâh, tutulan yol, silk, meslek ~ ***İt*** *carriera* araba yolu < ***İt*** *carro* araba << ***Lat*** *carrus* yük arabası → KARGO

›› kariyerist

kariyer[2] [Mil 1974] *Rumların ¯kariyerlerini vuran Üsteğmen M. Atillâ Kurumoğlu, ¯kariyerde açılan deliği gösteriyor.* ‖ ~ ***İng*** *personnel carrier* personel taşıyıcı (askeri araç) < ***İng*** *carry* taşımak +*er* ~ ***Fr*** *charrier* << ***OLat*** *carricare* araba ile taşımak → KARGO

kariyojen [Mil 1958] *ağızda yaşayan mikroplardan bilhassa ¯Karyojenik Laktobasil adını alanlar* ‖ ~ ***İng*** *cariogenic* diş çürümesine yol açan § ***İng*** *caries* (dişte veya kemikte) çürüme (~ ***Lat*** *cariēs* çürüme)

+ ***İng*** +*genic* doğuran → +JEN

›› kariyojenik

karizma [Mil 1965] *bu tip yönetimlere Max Weber ¯karizmatik otorite' demektedir.* ‖ ~ ***İng*** *charisma* sevgi ve hayranlık kazanma yeteneği ~ ***Alm*** *Charisma* a.a. ☼ 1922 Max Weber, Alm. sosyolog. ~ ***EYun*** *χάρισμα* zarafet, lütuf, güzel davranış < ***EYun*** *χαίρō χαίρω* sevmek, sevinmek, sevinç duymak +*ism*° << ***HAv*** **gher-* sevmek

›› karizmatik, karizmayı çiz-

karkas [Bah 1924] *¯karkas: Seyyar torpidoların endahtına mahsus çerçeve, kafes.* | [Cum 1939] *jandarma müfettişlik binası inşaatının ¯betonarme ¯karkas kısmı* ‖ ~ ***Fr*** *carcasse* ölü hayvanın kalıntısı, leş, iskelet << ***OLat*** *carcasium* a.a. < ***?***

›› betonarme karkas

karman çorman "karışık, bulaşık" [Cum 1935] *Banyodaki manzaradan aklı fikri ¯karman ¯çorman olmuş, sabırsızlığı büsbütün artmıştı.* ‖ < ***?*** [ikil.] → KAR-

† Muhtemelen *karma* ve *çorba* sözcüklerinden benzetme yoluyla. Ancak karş. ***Moğ*** *karman çirman* "acele ile, çarçabuk".

›› karman

karmanyola karmanyolacı "başıbozuk, soyguncu, kalabalık ve kaos yaratarak hırsızlık yapan (argo)" [<1900] ‖ ~ ***Fr*** *carmagnole* 1. Güney Fransa'ya özgü köylü kıyafeti (esk.) 2. ihtilalci, başıbozuk, baldırı çıplak < ***öz (İt)*** *Carmagnola* İtalya'nın Toskana bölgesinde bir kasaba

† *Carmagnole* adı verilen kıyafet ve bu isimli şarkı Fransız Devrimi'nde Jakobenlerin simgesi olmuştur. Türkçe ve özellikle Rumca argodaki anlam evrimi "ihtilalci" > "başıbozuk" > "soyguncu" şeklinde olmalıdır.

›› karmanyolacı

karmaşa [YTü: Fel 1942] *¯karmaşa = Mudile = Complexe (isim)* ‖ < ***YTü*** **karmaş-* ihtilat etmek +*A* <? ***TTü*** *kar-* → KAR-

† YTü biçimin daha ziyade ***TTü*** *kargaşa* sözcüğünden çağrışım yoluyla türetildiği düşünülebilir.

← KARMAŞIK

karmaşık [YTü: Fel 1942] *¯karmaşık = Mudil = Complexe (sıfat)* ‖ < ***YTü*** **karmaş-* +*Uk* → KARMAŞA

† ***TTü*** *sarmaşık* sözcüğünden analoji yoluyla türetildiği şüphesizdir.

karnabahar karnabit [EÇ <1683] *şekeri ve kurkası ve ¯karnabiti ve zeytûni ve zeytûnyağı ye sâbûnı cihânı dutup meşhûr-ı âfâkdır.* | [LO 1876] *¯karnabit (Yunanîden taʿrible): ¯karnabahar fidesi* ‖ ~ ***Fa*** *karamb-i bahār* کرمب بهار ilkbahar lahanası § ***Ar/Fa*** *karamb* کرمب lahana, brassica cretica (~ ***EYun*** *krámbē κράμβη* 1. buruşuk, 2. a.a.) + ***Fa*** *bahār* بهار ilkbahar → BAHAR[1]

† Girit kökenli bir bitki olan lahana, Yunanlılar vasıtasıyla dünyaya yayılmıştır.

karnaval [Rat 1792] *¯karnaval taʿbîr ettikleri eyyâm-ı ẕâliyyede* [tatil günlerinde] ‖ ~ ***Fr*** *carnaval* Katoliklerde 40 günlük perhizden önceki Salı günü, o gün yapılan taşkınlıklar ~ ***Lat*** *carne vale* «ete veda» § ***Lat*** *caro, carn-* et + ***Lat*** *vale* veda

† Büyük perhizde et yemek yasak olduğu için.

← ENKARNASYON, KARNİVOR, ŞARKÜTERİ

karne [HRG <1930] *Hastayı muayene ettikten sonra ¯karnemi çıkararak reçete yazmaya başladım.* | [Cum 1930] *bundan başka bazı şoförlerin de ¯kame taşımadıkları görülmüştür.* ‖ ~ ***Fr*** *carnet* defter < ***EFr*** *caern* a.a. << ***Lat*** *quaterni* 1. dörtlü, dörder, 2. bir tabaka kâğıdın ikiye katlanmasıyla oluşturulan dört yüzlü defter < ***Lat*** *quatuor* dört → KARE

karnivor [TDK9 1998] *¯kamivor: Etobur, et yiyen canlı.* ‖ ~ ***Fr*** *carnivore* etobur ~ ***Lat*** *carnivorus* a.a. § ***Lat*** *caro, carn-* et + ***Lat*** *vorare* oburca yemek, beslenmek → KARNAVAL

karo "iskambilde bir renk" [AR 1898] *¯karo, orta, dingiri - kör, kupa, karnıyarık* | "... kare döşeme taşı" [Cum 1930] *avlulara çimento ¯karo ferşi 1100* [lira] ‖ ~ ***Fr*** *carreau* kare şeklinde nesne << ***OLat*** **quadrellum* [küç.] karecik, a.a. < ***Lat*** *quadrum* dörtgen, kare → KARE

›› yer karosu

← KAROSİMAN, PÖTİKARE

Levent Şahverdi Arşivi

karoseri [Cum 1930] *Morris fabrikalarının ~karoseri yapan atöliyelerinden biri* || *~ Fr carroserie* 1. at arabası imalathanesi, 2. otomobil veya at arabasının dış kasası < ***Fr*** *carrosse* bir tür at arabası ~ ***İt*** *carrozza* a.a. < ***İt*** *carro* araba → KARGO

›› karoser

← KARINCA[2]

karosiman [Özön 1961] *~karosiman: Çimetodan yapılma karo.* || *~ Fr carreau ciment* desenli çimentodan yapılan yer karosu → KARO, ÇİMENTO

karot "sondaj aleti" [Cum 1937] *regülatör ve baraj gibi büyük su işleri inşaat temellerinde ~karot sondajlarile trepan sondailarını yaparak* || *~ Alm Karotte / Fr carotte* 1. havuç, 2. havuç şeklinde kesim yapan sondaj matkabı *~ Lat carota* pancar, havuç *~ EYun karōtón καρωτόν* «kelleli», pancar < ***EYun*** *kára κάρα* kafa, kelle → KRANİYUM

karoten [Cum 1980] *Ancak sebze ve meyvalar vitamin değil bol miktarda ~karoten maddesi içermekte* || *~ Fr carotène* havuca turuncu rengini veren kimyasal madde < ***Fr*** *carotte* havuç << ***Lat*** *carota* a.a. *~ EYun karōtón καρωτόν* a.a. → KAROT

karpit karpit lambası [Cum 1930] *çadırların önüne bir ~karpit lambası koymalı* | karpit taşı [HRGTut 1926] *kaldırımlar üzerinde ~karpit' taşı gibi çatlaya patlaya kıvılcımlar saçarak* ‖ *~ marka Union Carbide* kimyasal madde üreticisi firma ☼ 1917 ABD. < ***İng*** *carbon* kömür → KARBON

karpuz [Kıp: CodC 1303] *melonum - Fa: ~gharbusa - Tr: koun* [kavun] | [Kıp: Tuhf <1400] *baṭīχ aχḍar* [Ar. - yeşil kavun]: *~karpuz* "sarısına ve başka renkte olanlara 'koun' denir." || *~ Fa χarbūz/χarbūza* خربزه kavun veya karpuz *~ EYun/Yun karpós καρπός* her türlü meyve, mahsul < ***EYun*** *karpóō καρπόω* meyva veya ürün vermek

† Farsça sözcüğün *χar* + *būza* "eşek hıyarı" şeklinde analizi halk etimolojisidir. ***Sans*** *kharbūja* ve *tarambuja* "kavun" biçimleri Farsçadan alıntıdır.

›› lamba karpuzu

karsinom [ML 1969] || karsinojen "kansere yol açan, kanserojen" [Mil 1976] *iş yerlerinde ~karsinojen maddeler* ‖ *~ Fr carcinome* çeşitli kanser türlerini içeren genel ad *~ EYun karkinōma καρκίνωμα* a.a. ☼ Theophrastos, Yun. filozof ve tabip, MÖ iv. < ***EYun*** *karkinos καρκίνος* 1. yengeç, 2. ur, tümör (yengeç şeklindeki uzantılarından dolayı) *+ma(t)* << ***HAv*** **kar-kr-o-* sert kabuklu < ***HAv*** **kar-* sert → KANSER

† Aynı kökten ***EYun*** *karion* "ceviz", ***Lat*** *carina* "ceviz kabuğu".

›› karsinojen

karst [ML 1969] || *~ Alm Karst* bir tür kireçli yer oluşumu < ***öz*** *Karst* Slovenya'da bir bölge

›› karstik

karşı [ETü: IrkB <900] *ak at ~karşısın üç boluġta talulapan* | [ETü: Kaş 1073] *tün künüŋ ~karşısı ol* <gün gecenin karşıtıdır> ‖ << ***ETü*** *karşı* zıt, hasım < ***ETü*** *karış-* katışmak, çatışmak *+I[2]* < ***ETü*** *kar-* katmak, eklemek *+Iş-* → KARIŞ-

† Zıtlık veya karşılıklılık fikrini taşıyan unsur *+Iş-* ekidir; *kar-* fiili burada "katmak, koymak" anlamındadır. † Karş. ***Moğ*** *karigu* "karşılık, cevap, reaksiyon", *kargu-* "karşılaşmak, çatışmak, yüzleşmek". Belki aynı kökten ***ETü*** *karga-* "lanet etmek".

›› karşıla-, karşılama, karşılaş-, karşılaşma, karşılaştır-, karşılık, karşılıklı, karşılıksız

← KARŞIN, KARŞIT

karşın [YTü: CepK 1935] *~karşın = 1. Rağmen; 2. Muarazacı; 3. Muhalif, muarız, aleyhdar"* ‖ < ***TTü*** *karşı +(I)n* → KARŞI

karşıt [ETü: Kaş 1073] *~karşut: al-ḍidd* <zıtlık, gece ve gündüz gibi> | [YTü: CepK 1935] *~karşıt = 1. Mütezad, mübayin, zıd; 2. Mugayir, münafi, hilaf"* || *~ ETü karşut* zıtlaşma, zıtlık < ***ETü*** *karış-* karşı gelmek *+Ut* → KARŞI

† Dil Devrimi döneminde Kaşgarî Divan'ında bulunup Türkçe yazı diline ithal edilen sözcüklerdendir. Kaşgarî'nin karşılık olarak verdiği ضدّ sözcüğü Arapçada hem masdar hem sıfat anlamında olup burada muhtemelen "karşıtlık" kastedilmiştir. Bu durumda YTü anlamın yanlış çeviri ürünü olduğu söylenebilir.

kart[1] [ETü: Bud <1000] *körksüz uġuz örmen ~kart yiriŋ iglig bolur* [(bu dünyada insan) çirkin uyuz urlu ülserli irinli hastalıklı olur] | [ETü: Kaş 1073] *~kart* <ciltte akıntılı yara. Ve huysuz ve inatçı bir adama '~kart er' denir.> | [OTü: OğN <1300] *ak sakalluġ mpz saçluġ uzun usluġ bir ~kart kişi turur bar-ıdı* | [Kıp: CodC 1303] *senes - Fa: pir - Tr: ~χart & abuska* [kart, abuşka] ‖ << ***ETü*** *kart* 1. akıntılı yara, kaşıntı, 2. yaşlı kişi ≈? ***ETü*** *kar-ı-* yaşlanmak → KARI

›› kartal-, kartlaş-

← KARTALOZ

kart[2] "iskambil kâğıdı" [EÇ <1683] *bir oyun vardır, kâfiristanda ana ~χartiya dirler, yetmiş seksen ʿaded çârküşe münakkaş kâğıtlardır.* | [LO 1876] *~karta: Kalın kâğıt parçası, vizite kâğıdı* || *~ Fr carte* kesilmiş kâğıt parçası, pusula, pafta, harita *~ İt carta* kâğıt << ***Lat*** *charta* a.a. *~ EYun χártēs χάρτης* papirüs tabakası ~? ***Mıs***

† 16. yy.'dan önce Yunancadan Türkçeye alınmış olan sözcük, daha sonra Fransızca etkisiyle telaffuz değişimine uğramış görünmektedir. Karş. ***Yun*** *χάρτι*, çoğ. *χαρτιά* (a.a.).

›› kırmızı kart, sarı kart

← ALAKART, CIIARTER, EKARTE (ISKARTA), IIARİTA, KARTEL (KARTELA), KARTOGRAFİ, KARTON (KARTONPİYER), KARTOTEKS, KARTPOSTAL, KARTUŞ, KARTVİZİT, KIRTASİYE, PANKART, ŞART[2]

kartal [ETü: Kaş 1073] *~kartal koy: al-arḳaṭ mina'l-ġanam* [siyah beyaz benekli koyun] | [OTü: İMüh <1310] *~kara ~kuş: al-ʿuḳāb* [bir yırtıcı kuş, kartal] | [Kıp: CodC 1303] *agla* [aquila, kartal] - *Tr: ~χaraχus* [karakuş] ‖ << ***ETü***

Levent Şahverdi Arşivi

kartal aklı karalı, karaya çalan renk << ***ETü kara tal/tar*** → KARA

† *Karakuş* adı 17. yy.'a dek egemendir. † Ross'a göre ***ÇTü kara tar*** "kara benekli bir tür kartal" anlamındadır (Kuş İsimleri 18).

kartaloz (argo) [OCK 1932] ~*kartaloz: Yaşlıca insan. 'Şu ~kartaloz karıdan vazgeçemedin gitti be.'* ‖ < ***TTü kart*** *+oz* → KART[1]

† CADALOZ, SALOZ, ŞAŞKALOZ, YELLOZ sözcüklerinde görülen argo yapım ekiyle.

›› kartaloş

kartel [Cum 1930] *tröst, ~kartel, konsorsiyom* ‖ ~ ***İng*** *cartel* ticari işbirliği anlaşması ~ ***İt*** *cartello* [küç.] kâğıtçık, pusula, not < ***İt*** *carta* kâğıt → KART[2]

← KARTELA

kartela "(kumaş, boya, karton) nümune defteri" [Mil 1951] ‖ "... bilgi kartı" [Cum 1953] *20 ila 25 tonluk bir aded ~kartela ve sıra numarası basan serbest kamyon bas külüne (...)* ‖ ~ ***İt*** *cartello* kâğıtçık, pusula, not → KARTEL

karter [Özön 1961] ~*karter: Bisiklette zincir; otomobil veya herhangi bir makinede işliyen kısmı koruyan parça."* ‖ ~ ***Fr*** *carter* içten yanmalı motorların alt kısmında bulunan yağ tankı ~ ***İng*** *Carter's Oiltight Chain Lubricator* bisiklet zincirini yağ damlatmadan

yağlamaya yarayan bir aygıt ☼ 1897 Sunbeam Bicycles Inc., Wolverhampton, İng. < ***öz*** *J. Harrison Carter* İngiliz mühendis (ö. 1903)

kartezyen [TDK2 1955] ~*kartezyen: Descartes'ın öğretisine değgin.* ‖ ~ ***Fr*** *cartésien* Descartes'ın geliştirdiği koordinat sistemine ilişkin < ***öz*** *René Descartes* Fransız filozof ve matematikçi (1596-1650)

karting "go-kart adı verilen oyun arabası sürme" [Cum 1962] *Avrupada özellikle gençler tarfından çok beğenilen ve ~Karting adı verilen bu yeni sporun (..)* ‖ ~ ***İng*** *carting* at veya öküz arabası sürme veya bu arabayla taşıma < ***İng*** *cart* at veya öküz arabası, özellikle iki tekerlekli öküz arabası *+ing* << ***Eİng*** *craet* a.a.

† Sözcüğün go-kart sporu anlamında kullanılması muhtemelen Türkçeye özgüdür.

›› gokart

kartografi [Bah 1924] ~*kartograf: Coğrafya haritalarını yapan.* ‖ ~ ***Fr*** *cartographe* haritacı < ***Fr*** *carte* 1. kâğıt, 2. harita → KART[2], GRAF(O)+

›› kartograf, kartografik

karton [Bah 1924] ~*karton: Kâğıt ve paçavra kırpıntılarıyla yapılan kalın ve kaba kart, mukavva.* ‖ ~ ***Fr*** *carton* kalın kâğıt, mukavva ~ ***İt*** *cartone* [büy.] kaba kâğıt, büyük kâğıt < ***İt*** *carta* kâğıt *+on* → KART[2]

›› kartonet

← KARTONPİYER

kartonpiyer [Bah 1924] ~*kartonpiyer: Tahta işlerinde tezyinata yarayan sertleştirilmiş karton.* ‖ ~ ***Fr*** *carton-pierre* karton kalıpların alçıyla kaplanmasıyla yapılan tavan süslemesi § ***Fr*** *carton* karton +~~:~~***Fr*** *pierre* taş → KARTON, PERON

kartoteks "kart katalogu" [Cum 1949] *Muhtelif yazıhane, dolap, ~kartoteks, koltuk ve aplikler* ‖ ~ ***Fr*** *cartothèque* kart katalogu mahfazası § ***Fr*** *carte* kart + ***EYun*** *thḗkē* θήκη saklama yeri, depo → KART[2], TEZ[2]

† Doğrusu *kartotek* olmakla birlikte, *kartoteks* yazımı yerleşiktir.

kartpostal [MSait 1898] *üzerinde kulenin resmi bulunan ~kartpostallara kelimat-i münasibe tahrir ederek* ‖ ~ ***Fr*** *carte postale* posta kartı ~ ***İng*** *postcard* a.a. ☼ İng. 1870.| → KART[2], POSTA

† İngiliz posta idaresi tarafından 1870'te piyasaya çıkarılan standart ebatlı ve kendinden pullu posta kartlarının adıdır.

›› kartpostalcı

kartuş [LO 1876] ~*χartuc* خرتوچ *(Fr.): Büyük fişek, topa doldurulan fişek.* | [Cum 1936] *son sistem çifte, ~kartuş, kapsol, tapa ve saire gibi levazımı* ‖ ~ ***Fr*** *cartouche* karton veya kâğıt kapsül, fişek kapsülü ~ ***İt*** *cartoccio* kâğıt veya kartondan mahfaza → KART[2]

›› hartuç

kartvizit [Bas 1870] ~*kart ~dö ~vizit* | [AM <1900] *mühim bir zatın ~kart ~dö ~viziti idi* ‖ ~ ***Fr*** *carte de visite* ziyaret kartı → KART[2], VİZİTE

karye [Men 1680] ~*karye: köy* ‖ ~ ***Ar*** *ḳarya(t)* قرية [*#ḳry* faʿla(t) mr.] köy ≈ ***Aram*** *ḳaryā/ḳərīytā* קריא/קריתא köy, kent ≈ ***Fen*** *ḳrt* a.a.

† Modern İbranice *kiryat* "kent, yerleşim" Aramiceden türetilmiştir. Tunus'ta bulunan *Kartaca* kentinin adı ***Fen*** *ḳart ḥadast* "yeni kent" adından gelir.

← KURA[2]

karyola "metal kasnaklı yatak mobilyası" [NK 1872] ‖ ~ ***İt*** *carriola* [küç.] el arabası < ***İt*** *carro* araba *+ul*° → KARGO

† İtalyanca ve akraba lehçelerde "el arabası" dışında bir anlamı görülmez. Türkiye'de 19. yy ortalarından itibaren prestij donanımı olarak yaygınlaşan karyolaların genellikle tekerlekli olduğu göz önüne alınmalıdır. Denizci dilinden alındığı görüşü dayanaksızdır. † Yunan argosunda "iffetsiz kadın" anlamında *kariola* Türkçeden alınmış olmalıdır.

karz [Rab 1310] *Loḳmān ~ḳarż bérür erdi tanuksız, bitigsiz* [borç verirdi tanıksız, belgesiz] ‖ ~ ***Ar*** *ḳarḍ* قرض [*#ḳrḍ* faʿl msd.] 1. dişleme, kemirme, kırpma, 2. faiz, faizle verilen borç < ***Ar*** *ḳaraḍa* dişledi, kemirdi

← İKRAZ, İNKIRAZ, İSTİKRAZ, TAKRİZ

kas [YTü: CepK 1935] ~*kası = Adale = Muscle* | [YTü: TDK1 1945] ~*kas: ... adale.* ‖ < ***TTü*** *kas-* sıkmak, germek → KAS-

† ***TTü*** *kas-* fiilinden serbest çağrışım yoluyla türetilmiştir. Türkçede /s/ sonsesli fiil kökünün isim olarak hizmet vermesi benzersizdir.

Levent Şahverdi Arşivi

kas|mak [Kıp: İdr 1312] *ˉkastı: ḳassara aṣ-ṣawba'ṭ-ṭawīl* [uzun giysiyi kısalttı] | [Çağ: Pav <1500] *ˉkasmak: prendre, se figer; se couvrir de pourriture"* ‖ << ***OTü*** *kas-* kısmak, kısaltmak, sıkmak ≈? ***ETü*** *kıs-* a.a.

† ***ETü*** *kıs-* fiilinin varyant biçimidir. Karş. ***Moğ*** *kasu-* "kısaltmak, kısmak". † ***ETü*** *kas-* "ürpertmek, titretmek" fiiliyle ilişki kurulamaz. † "Can sıkmak" anlamı argoda 1990'lardan itibaren kaydedilmiştir.

›› kasıl-, kasılgan, kasım kasım, kasın-, kasınç, kasıntı, kasıp kavur-, kastır-

← KAS, KASIK, KASIRGA, KASNAK

kasa [LO 1876] *ˉkasa (İt.): Tüccarın dolabı.* ‖ ~ ***İt*** *cassa* sandık, kutu, kap, özellikle para sandığı << ***Lat*** *capsa* her çeşit kap veya mahfaza < ***Lat*** *capere* içine almak, tutmak, saklamak → KAPASİTE

›› kasadar, kasiyer, yazar kasa

← ANKESÖR, KAFES, KAPSÜL, KASATURA, KASET, KESON, KFŞ[3], ŞASİ

kasaba [CFürs 1501] ‖ [EÇ <1683] *ˉKasaba-i Amavudköy imâretlerin bildirür* ‖ ~ ***Ar*** *ḳaṣaba(t)* قصبة [*#ḳṣb* faʿala(t) mr.] surla çevrili yerleşim, müstahkem yer < ***Ar*** *ḳaṣaba* قصب kesti

† "Giriş çıkışı kesilmiş yer" anlamında ***Lat*** *castrum* ile eş anlamlıdır.

← KASAP

kasap [CodC 1303] *mačelarius - Fa: ˉhasap - Tr: ˉkasap* | [Tezk 1341] *ol ˉḳaṣṣābuŋ semiz eti var-ıdı* ‖ ~ ***Ar*** *ḳaṣṣāb* قصّاب [*#ḳṣb* faʿʿāl mesl.] kesimci, et kesip satan kimse < ***Ar*** *ḳaṣaba* قصب kesti → KASABA

kasara [LF 1827] *sefine güğertesinin kıç tarafında ve ˉkasaranın üzerinde istihdam olunan bahriyun-ı cihadiye* ‖ ~ ***İt/Ven*** *cássaro* geminin en üst güvertesi, kaptan köşkü ~ ***Ar*** *ḳaṣr* قصر köşk → KASIR

† ◦LF 160-161'in doğrudan ***Lat*** *castrum* ile birleştiren görüşü problemlidir. Karş. ***İt*** *cassero* (a.a.). Ayrıca ***İsp*** *alcazar* "köşk, gemi kasarası" < ***Ar*** ḳaṣr.

kasatura [Bah 1924] *ˉkasatura: Tüfeğin ucuna takılan alet-ı katia.* ‖ ~ ***İt*** *incassatura* tüfeğin kundağı, kın, yuva < ***İt*** *incassare* [den.] yuvasına veya kınına sokma, oturtma *+()tura* < ***İt*** *in+*[1] *cassa* kasa, kutu, mahfaza → KASA

kâse [AşP 1330] *her biri bir ˉkâsedür niʿmet ṭolu* ‖ ~ ***Fa*** *kās/kāsa* کاسه/کاس çanak, tas, büyük ve yassı bardak ~ ***Aram*** *kāsā* כסא a.a. ≈ ***Akad*** *kāsu* a.a. ~ ***Sumer*** *kasu* a.a.

kasem "yemin" [Rab 1310] *ˉḳasem yād kılu yarlıkadı* [yemin edip bağışladı] | [Taz 1482] *medḥ aŋa bes ki sāniʿ-ı ʿālem / yād idüp eyledi adına ˉḳasem* ‖ ~ ***Ar*** *ḳasam* قسم [*#ḳsm* faʿal msd.] 1. pay etme, bölme, ölçü ve değer tayin etme, 2. yemin, ant < ***Ar*** *ḳasama* قسم pay etti, böldü → KISIM

kaset "kutu, özellikle kitap kutusu" [Mil 1962] *yeni yılda 6 tercüme polis romanını lüks ˉkaset içinde hediye ediniz* | "... kutulu teyp bandı" [Mil 1969] *Başka teyplerde bulamayacağınız özellikler. Bir ˉkasette 2 saatlik müzik.* ‖ ~ ***marka*** *Compact Cassette* Philips firması tarafından geliştirilen teyp formatı ☼ 1963 Phillips Corp., ABD. ~ ***Fr*** *cassette* [küç.] kutucuk ~ ***İt*** *cassetta* a.a. < ***İt*** *cassa* kutu, sandık *+et°* → KASA

›› kasetçalar

kasık [ETü: Kaş 1073] *ˉḳasıġ* "sağda ve solda ağzın iç tarafı" *(...) ˉḳasuḳ* "su tulumuna benzer, at derisinden yapılmış süt ve kımız torbası" | "baldırın iç tarafı, testis" [Kıp: İrşM 1387] *Takı ˉkasukı tügin takı bıyıkın yülimek turur* [kasık tüyünü ve bıyığı traş etmektir] | [Çağ: Pav <1500] *ˉkasığık: hypocondres; hanche"* ‖ << ***OTü*** *kasuk* bacağın yumuşak olan iç tarafı < ***ETü*** **kas-* sarsmak? titretmek? *+Uk* → KAS-

† Karş. ***ETü*** *kasna-* "titreşmek", *kasuk* "deriden yapılan tulum", *kasığ* "yanakların iç tarafı".

kasım ruz-i kasım "kışın ilk günü sayılan 11 Kasım günü" [Sel 1600] *rūz-i ˉḳāsim geçince feth olunan yérler muḥāfazasına ihtimām olunup* | "10 Ocak 1945 tarihli yasayla İkinci Teşrin ayına verilen ad" [RG 1945] *Teşrinievvel ayı Ekim, Teşrinisani ayı ˉKasım, Kânunuevvel ayı Aralık ve Kânunusani ayı da Ocak olarak değiştirilmiştir.* ‖ ~ ***Ar*** *ḳāsim* قاسم [*#ḳsm* fāʿil fa.] bölen, taksim eden < ***Ar*** *ḳasama* قسم böldü, pay etti → KISIM

›› kasımpatı

kasır [AşP 1330] *Köşk ile ḫūr ü ˉḳuṣūr* [huriler ve kasırlar] *bezm ü yarak* ‖ ~ ***Ar*** *ḳaṣr* قصر [*#ḳṣr* faʿl] korunaklı konut, köşk, kale, şato ~ ***Aram*** *ḳaṣrā/ḳaṣrā* קצרא/קסטרא a.a. ≈ ***OYun*** *kástron* κάστρον a.a. ~ ***Lat*** *castrum* a.a. → ŞATO

† ***Aram*** *ḳaṣrā* קצרא biçimi Mişna'da ve Kudüs Talmud'unda aynı anlamda kullanılır. ◦Jeffery 240. Arapça *ḳaṣara* "korudu, istihkâm yaptı" fiili isimden türetilmiştir.

← KASARA

kasırga [ETü: Kaş 1073] *ˉḳasırḳu: al-iʿṣār* | [Kıp: İdr 1312] *ˉḳasurḳa* ‖ << ***ETü*** *kasırku* hortum veya kasırga < ***ETü*** **kas-* sarsmak *+IrkU* → KAS-

kasıt [AşP 1330] *döne seni urmağa ˉḳaṣd ide o* ‖ ~ ***Ar*** *ḳaṣd* قصد [*#ḳṣd* faʿl msd.] 1. amaçlama, amaç, hedef, niyet, 2. amaca giden yol, rasyonellik < ***Ar*** *ḳaṣada* قصد hedefledi, yöneldi

›› kasıtlı, kasıtsız, kasten, kasti

← İKTİSAT, KASİDE, MAKSAT, MAKSUT, SUİKAST

kaside [Gül 1317] *ˉḳaṣīdeleri kamu âb-i ḥayvân* [hayat suyu] ‖ ~ ***Ar*** *ḳaṣīda(t)* قصيدة [*#ḳṣd* faʿīlā(t) sf. fem.] birine hitaben söylenen şiir, İslam-öncesi devirden gelen bir Arap şiir formu < ***Ar*** *ḳaṣada* قصد hedefledi, yöneldi → KASIT

kasis [TDK2 1955] *ˉkasis: Bir yolun bir yanından öbür yanına geçen hark.* ‖ ~ ***Fr*** *cassis* yol kırığı, yolda hız kesmek amacıyla yapılan enine keski < ***Fr*** *casser* kırmak << ***OLat*** *quassare* a.a. < ***Lat*** *quatere, quass-* darbe vurmak, çarpmak, kırmak << ***HAv*** **kʷət-* < ***HAv*** **kʷēt-* sarsmak, çarpmak, kırmak

← KONKASÖR, PERKÜSYON

Levent Şahverdi Arşivi

kask [Özön 1961] ~*kask: Miğfer.* || ~ ***Fr*** *casque* miğfer ~ ***İsp*** *casco* 1. saksı, 2. kafatası, miğfer < ***İsp*** *cascar* kırmak

← KASKET

kasket [AR 1897] *başında bu âleme* [sporculara] *mahsus olan damalı* ~*kasketa.* || ~ ***Fr*** *casquette* [küç.] «küçük miğfer», siperlikli şapka < ***Fr*** *casque* miğfer +*et*° → KASK

kasko "kaza sigortası" [Mil 1962] *Sigorta nevileri: trafik ve* ~*kasko, yangın, yıldırım (..)* || ~ ***İt*** *casco* [dev.] 1. düşme, düşüş, 2. rast gelme, talih, kaza < ***İt*** *cascare* düşmek < ***OLat*** **casicare* [den.] < ***Lat*** *cadere, cas-* a.a. → KADANS

← KAŞKARİKO

kasnak [Çağ: Pav <1500] ~*Kasnak: cercle.* ~*Kasnakçi: fabricant de cercles.* | [Hal 1477] *aχkem* [Fa.]: ~*Kasnak ki çenber daχi dêrler. Meselâ ğalbıruŋ ve elegün ve tabluŋ* [davulun]. || << ***OTü*** *kasnak* gergi, germe çemberi < ***TTü*** *kas-* sıkmak, kısmak +*AnAk* → KAS-

† Karş. Türkmence *gasnak*, Kırgızca *kaskan*, Modern Uygurca *kaskan* (a.a.).

›› avare kasnak

kast [<1960] || ~ ***Fr*** *caste* Hint toplumunu oluşturan dört sınıfın her biri, sınıf, zümre ~ ***Port*** *casta* [fem.] dini kurallara uyan << ***Lat*** *castus* a.a., ahlaklı, bakir

† ***Fr/İng*** *chaste* "töreye uyan, namus sahibi, bakire" eşkökenlidir.

← ENSEST

kastanyet [Bah 1924] ~*kastanyet: Fil dişinden veya tahtadan kestanenin dış kabuğu şeklinde oyulmuş alet ki ses çıkarmak için parmaklara geçirilerek birbirine çarpılır.* || ~ ***Fr*** *castagnette* [küç.] İspanyol müziğinde avuç içinde tutularak şakırtı sesi üreten ritm aleti, çalpara ~ ***İsp*** *castañeta* kestanecik < ***İsp*** *castaña* kestane +*et*° ~ ***EYun*** *kástana* a.a. → KESTANE

kasting [Cum 1989] "*Kasting ajansı', oyuncu arayan yönetmenlerle oyun arayan yıldız adaylarının arasını bulan (...)* || ~ ***İng*** *casting* (tiyatroda, sinemada) rol dağılımı yapma < ***İng*** *cast* atmak, dökmek, kalıba dökmek, şekil vermek, rol dağıtmak +*ing* ~ ***Nor*** *kasta* atış

›› casting, kast

kastor [Cum 1930] ~*Kastor denilen hayvana müşabih bir hayat geçirdiği için Misk faresine Kastor'un yuvasına benzer (...)* || ~ ***Fr*** *castor* kunduz, kunduz kürkü ~ ***Lat*** *castor* a.a. ~ ***EYun*** *kástōr κάστωρ* a.a.

kastrasyon [Mil 1963] ~*kastrasyon* || ~ ***Fr/İng*** *castration* iğdiş etme ~ ***Lat*** *castratio* a.a. < ***Lat*** *castrare* kesmek, özellikle organ kesmek +*()tion* → ŞATO

›› kastre

kasvet "sıkıntı, bunalma" [Dan 1360] *Yig-durur ki kıssa uzun olmaya / Dinleyen anı* ~*kasâvet olmaya* | [Arg 1533] ~*chassauét: manincolia* [melankoli]; ~*chasauétt adami xabûn edér* "[kasavet adamı zebûn eder]" || ~ ***Ar*** *ḳaswa(t)/ḳasāwa(t)* قسوة/قساوة [*#ḳsw* faʿla(t) msd.] kalp katılığı, acımasızlık, gaddarlık < ***Ar*** *ḳasā* قسا sert idi, acımasız davrandı (≈ ***Aram*** *#ḳṣy* קשי sert olma, katı olma, katılaşma)

† "Bunalma, tasa, karanlık" anlamları Türkçeye özgü görünüyor. Ahteri dahil Arapça sözlüklerde sadece "kalp katılığı, gılzet" anlamı verilmiştir.

›› kasavet

kaş [ETü: Or 735] *bodunum közi* ~*kaşı yablak boltaçı tip* [halkımın kaşı gözü hasta olacak deyip] | [ETü: Kaş 1073] ~*ḳāš* "kaş; herhangi bir şeyin kıyısı ve kenarı", *yār* ~*ḳāşı* "bayırın kenarı" *(...) ḳawşı* ~*ḳāš* "bitişik ve yay gibi kaş" || << ***ETü*** *kāš* 1. kaş, 2. kenar << ***ETü*** *kavış* bitişme, kavuşum ≈ ***ETü*** *kavuş-* kavuşmak → KAVUŞ-

† "Kenar" anlamı bazı Anadolu ağızlarında halen kullanılır. *Kaş* kasabasının adı "dağ kenarı" anlamındadır.

kaşağı [Kıp: İdr 1312] ~*kaşak: al-miḥakk* [kaşıma aleti] | [Men 1680] ~*kaşağu,* ~*kaşağı: Strigil* [at kaşıma aleti] || < ***ETü*** *kaşı-* +*AgU* → KAŞI-

›› kaşağıla-

kaşalot [MFn 1863] ~*Kaşalo ve ondan hasıl olan ispermeçet ve anber* | [T&S 1892] *Cachalot* [Fr.]: *anber balığı,* ~*kaşalo.* | "... hakaret sözü (argo)" [KTahir 1956] *Sus ulan* ~*kaşalot! Uyuyor.* || ~ ***Fr*** *cachalot* kocabaş balina, physeter macrocephalus ~ ***İsp/Port*** *cacholote* a.a. < ***Port*** *cachola* kocabaş

kâşane [Fer <1451] *beni on gündür üşbu* ~*kâşânede maḥbüs dutar.* | [Men 1680] ~*kâşâne: Domus aut habitatio hiberna* [kışlık ev], *hypocaustum* [alttan ısıtmalı yer] *& podium prominens aedium pars, ubi convivia instituuntur* [sohbet ve misafir kabulü için kullanılan yükseltilmiş oda veya podyum] | [LO 1876] ~*kâşâne: yuva, köşk, mekân, gâh* || ~ ***Fa*** *kāşāna* کاشانه kış evi, alttan ısıtılmış ev, loca, şahnişin

kaşar [KT 1900] ~*ḳaşer* قاشر: *Başlıca Edirne cihetinde yapılan bir nevʿi peynir.* | kaşerli "bir işte eski, tecrübeli" [NHik 1929] || kaşarlan- "tecrübeli olmak, işi bilmek (argo)" [Mikh 1929] ~*kaşerlenmek: 1) Être experimenté, 2) Être de son metier* || ~? ***İbr*** *kaşer* כָּשֵׁר Yahudi dini kurallarına uygun (yiyecek) → KOŞER

† Edirne yöresine has Yahudi peyniridir. Yapımında işkembe parçası kullanılmadığı için Yahudi dini törelerine uygun kabul edildiği rivayet edilir. Bulgar peyniri kabul edilen KAŞKAVAL ile eş anlamlıdır; ancak iki sözcük arasındaki ses benzeşmesinin tatmin edici bir açıklaması yoktur. † "Bir işte eski ve tecrübeli" anlamı peynirin bekleyerek olgunlaşmasından kinayedir.

›› eski kaşar, kaşarlan-

kaşe [Göv 1930] ~*kaşe: Hap, güllaç. Mühür, imza. Bir nevi kumaş.* || ~ ***Fr*** *cachet* metal baskı, mühür, damga < ***Fr*** *cacher* bastırmak [esk.] +*et*° << ***Lat*** *coactare* sıkmak, kısmak, basmak < ***Lat*** *con+ agere, act-* yapmak → AKSİYON

← KAŞKOL

Levent Şahverdi Arşivi

kaşı|mak [ETü: Kaş 1073] *öldeçi sıçġan muş taşakın ¯kaşır* "ölecek sıçan kedi taşağı kaşır - atasözü" || << ***ETü kaşı-*** kazımak, kaşımak → KAZ-

† ***ETü/TTü kaz-/kazı-*** fiiliyle eş anlamlı ve muhtemelen eş kökenlidir.

›› kaşın-, kaşıntı, kaşıt-

← KAŞAĞI, KAŞIK (KAŞIKÇIL)

kaşık [ETü: Kaş 1073] *¯kaşuk: al-miʿaḳa* || << ***ETü kaşuk*** (tahtadan yontulmuş) kaşık <? ***ETü kaşı-*** yontmak, kazımak *+Uk* → KAŞI-

† Karş. ***Fa kafş*** "kepçe" > *kafşik* "kepçecik". Farsçadan alıntı sözcüğe Türkçe köken yakıştırılmış olması mümkündür.

›› kaşıkla-

← KAŞIKÇIL

kaşıkçıl [LO 1876] *¯kaşıkcin: Ördek.* || << ***TTü kaşıkçın*** kaşık gagalı su kuşu < ***ETü *çin*** kuş → KAŞIK, LAÇİN

kâşif [Sad 1574] *¯kāşif-i esrār-i ḫaḳīḳat* || ~ ***Ar kāşif*** كاشف [*#kṣf* fāʿil fa.] keşfeden, bulan < ***Ar kaşafa*** كشف buldu → KEŞİF

kaşkariko "tuzak (argo)" [AR 1898] *etrafında dönen sözleri işitmediği gibi dönen fırıldakları dahi görmediğinden bir ¯kaşkarikoyla kafese girmiş* || ≈ ***Yun kaskarika*** *κασκαρίκα* kandırmaca, tuzak < ***İt cascare*** düşmek, tuzağa düşmek → KASKO

kaşkaval [EÇ <1683] *¯kaşkaval peyniri ve kestane ve leblebi ve fındık ve fıstık* || ~ ***İt caciocavallo*** «at peyniri», kaşar peynirine benzeyen Güney İtalya'ya özgü bir tür peynir § ***İt cacio*** peynir (<< ***Lat caseus/caseum*** a.a.) + ***İt cavallo*** at → ÇİZİ[2], KAVALYE

† Atla ilişkisi muhtemelen "beygir" adı verilen bir tezgâhta şekillendirilmesinden ötürüdür.

kaşkol [AR <1900] *¯kaşkollar, fanilalar, dantelalar* || ~ ***Fr cache-col*** boyunluk § ***Fr cache*** sakla + ***Fr col*** boyun → KAŞE, KOLİ

kaşmir [LO 1876] *¯kaşmir* قاشمير: *Keşmir şalı, bazı şal taklidi kumaşlar.* || ~ ***Fr cachemire / İng cashmere*** Keşmir şalı taklidi bir tür ince yünlü kumaş < ***öz Kaşmīr*** Kuzey Hindistan'da bir ülke, Keşmir

kat|mak [ETü: Man <900] *ınça kaltı isig suwuġ kim tumluġ* [suwka] *¯katsar* [nasıl ki sıcak suyu soğuk suya karıştırsa] | [ETü: Kaş 1073] *ol sirkēni yoġurtka ¯kattı* "sirkeyi yoğurda karıştırdı", *yumşak neŋ ¯kattı* "yumuşak şey katılaştı" || << ***ETü kat-*** 1. eklemek, karıştırmak [geçişli fiil], 2. katılaşmak [geçişsiz fiil] < ***ETü ka-*** koymak *+lt-* → KAR-

† ***ETü kar-*** fiiliyle eş anlamlı olup, ortak kökten türemiş olması güçlü olasılıktır. Diğer olasılıkla *kar-t-* çifte geçişli biçiminden krasis düşünülebilir.

›› katıl-, katılım, katılma, katım, katış-, katışık, katma, katmık, kattır-

← HATIL, KAT[1] (KATLA-, KAYRAK), KATI (KATLAN-), KATIK, KATKI, KATMAN, KATMER, KAYIN[1] (KAYINÇO, KAYNANA)

kat[1] "tabaka" [ETü: Man <900] *on ¯kat kök* [on tabaka gök] | "... yan" [ETü: Kaş 1073] *¯kat* "tabaka, büklüm", *tōn ḳatı* "giysinin büklümü... Oğuz dilinde "yan, nezd" anlamında bir edattır." *beg ¯katında* "bey yanında, huzurunda" || << ***ETü kat*** 1. tabaka, büklüm, 2. (Oğuzca) yan, nezd < ***ETü ka-*** koymak, katmak *+Ut* → KAT-

† ETü sözcüğün ilk anlamı "üste konan şey", ikinci anlamı "konum" anlamındadır.

›› ara kat, asma kat, batar kat, çatı katı, kat kat, katbekat, katlı, katsayı

← KATLA-, KAYRAK

kat[2] [GülM 1429] *dünyelik virmek cāndan ¯ḳaṭʿ idüp* [kesip] *virmek gerekdür* || ~ ***Ar ḳaṭʿ*** قطع [*#ḳṭʿ* faʿl msd.] kesme, (mec.) nehir geçme, yol alma < ***Ar ḳaṭaʿa*** قطع kesti

† ***İng cut*** "kesmek" fiiliyle ses benzerliği ortak ses sembolizminden ötürüdür; etimolojik bir etkileşim düşünülemez.

›› kat et-

← İKTA, İNKITA, KATİ, KITA, MAKTU, MUKATAA

katafalk [Cum 1935] *Kilisenin tam ortasında büyük bir ¯katafalk yapılmıştır.* || ~ ***Fr catafalque*** üzerinde tabutun sergilendiği platform ~ ***İt catafalco*** ağaçtan yapılmış iskele, platform << ***OLat catafalicum*** a.a. < ***?***

katakomb [Alhsan 1891] || ~ ***Fr catacombes*** yeraltı mahzeni, mağara kilisesi << ***OLat catacumba*** 5. yy.'dan itibaren Roma yakınında Aziz Sebastian'a atfedilen yeraltı mezarının adı; her türlü yeraltı mezarı < ***Lat kata+ tumba*** mezar

katakulli [LO 1876] *¯katakulli: Hile, fesat, hokkabazlık, gözbağıcılık.* || < ***?***

† ***Yun katakoúlio*** "aşağı yuvarlanmak" fiilinden türetilmesi zorlamadır. † 19. yy.'da diplomatik bir yazışmada ***Fr fait accompli*** "emrivaki" sözcüğünün Osmanlıca yanlış (fc ف yerine iki noktalı kaf ق ile) okunuşundan türediği rivayet edilir.

katalepsi [LT 1873] *Catalépsie* [Fr.]: *dāül cümūd, dāül sebat, ¯katalepsi* | [Cum 1932] *¯Katalepsi'ye hayvanın his ve hareketinin tatil edildiğine dair zerre kadar bir işaret zuhur etmedi.* || ~ ***Fr catalepsie*** geçici felç veya trans hali ~ ***EYun katálēpsis*** *κατάληψις* yakalama, tutma, (mec.) felç → EPİLEPSİ

›› kataleptik

kataliz [TDK1 1945] *¯kataliz: Bazı cisimlerin kendileri hiç değişmeye uğramadan başka cisimlerin birleşmeleri üzerine yaptıkları etki.* || ~ ***Fr catalyse, catalyt-*** ayrışma, çözünme ~ ***EYun katálysis*** *κατάλυσις* a.a. < ***EYun katalýō*** *καταλύω* birimlerine ayrıştırmak *+sis* < ***EYun kata+ lúō*** *λύω* çözmek → LİZ(O)+

›› katalitik, katalizatör, katalizör

katalog [NK 1870] || ~ ***Fr catalogue*** liste, bir dizinin ögelerini madde madde sıralayan yazı ~ ***EYun katálogos*** *κατάλογος* sicil, defter, liste < ***EYun kata+ lógos*** *λόγος* seçme, ayırma, sayma → +LOG

Levent Şahverdi Arşivi

katalpa [Göv 1930] *¯katalpa: Amerika'dan gelme iri yapraklı bir nevi ağaç.* || ~ ***YLat*** *catalpa* Amerika kökenli bir ağaç, catalpa bignonoides ~ ***Catawba*** *catawba* a.a.

† Kuzey Amerika yerli halklarından Catawba (Iswa) ulusunun ulusal totemidir.

katamaran [Cum 1972] *Yüzen kreynlerle kaldırma, ¯katamaran kurtarma gemisi.* || ~ ***İng*** *catamaran* ~ ***Tamil*** *kattumaram* iki yanında denge çubukları bulunan kayık § ***Tamil*** *kattu* bağlamak + ***Tamil*** *maram* tahta, çubuk

katapult [Mil 1952] *İngiliz teknisiyenleri tarafından hazırlanmış olan yeni ¯katapült hakkında malümat verilmektedir.* || ~ ***İng*** *catapult* / ***Fr*** *catapulte* mancınık ~ ***Lat*** *catapulta* a.a. ~ ***EYun*** *katapéltēs καταπέλτης* a.a. § ***EYun*** *katá κατά* karşı, aşağı (edat) + ***EYun*** *pállō πάλλω* atmak

katar [AşP 1330] *her biri cinsi bile oldı ¯ḳaṭār* [kendi cinsi ile dizi oldu] | [DK <1400?] *tavla tavla şehbaz atların bindiler, ¯katar ¯katar* [dizi dizi] *kızıl develerini yétdiler* || ~ ***Ar*** *ḳaṭār* قطار [*#ḳṭr* faʿāl] dizi, koşma, kervan ≈ ***Aram*** *ḳəṭar* קְטַר [*#ḳṭr*] bağlamak, (iki şeyi) koşmak

† ***Ar*** *ḳaṭara* "damladı" fiiliyle anlam bağı muğlaktır.

← KANTARA

katarakt [TDK1 1945] *¯katarakt:* [gözde] *perde.* || ~ ***Fr*** *cataracte* 1. şelale, 2. göz perdesi ~ ***EYun*** *katarráktēs καταρράκτης* şelale, dikey kapanan kale kapısı < ***EYun*** *katá+ arássō, arag- ἀράσσω, ἀραγ-* çarparak düşmek

katarsis [ML 1969] || ~ ***İng*** *catharsis* günah veya suçtan arınma ~ ***EYun*** *kátharsis κάθαρσις* a.a. < ***EYun*** *kathairō καθαίρω* indirmek, aşağı almak *+sis* < ***EYun*** *kata+ ʰaireō ἁίρεω* almak

›› katartik

← İKSİR

katastrof [Cum 1946] *Bu, cümlemizin hayatına mal olacak bir ¯katastrof muydu?* || ~ ***Fr*** *catastrophe* felaket ~ ***EYun*** *katástrophē κατάστροφη* [dev.] tepetaklak olma, devrilme, kader çarkının aşağı dönmesi < ***EYun*** *katá+ stréphō στρέφω* dönmek → APOSTROF

›› katastrofal, katastrofik

katatoni [Mil 1958] *şizofreninin .... hareketsizlik, hep aynı durumu muhafaza etmek gibi arazla beliren şekline ¯katatoni denir.* || ~ ***Fr*** *catatonie* bazı psikozlarda görülen aşırı gergin veya aşırı durgun hal ~ ***Alm*** *Katatonie* a.a. < ***EYun*** *katatónos κατατόνος* aşırı gergin < ***EYun*** *katateinō κατατεινω* aşırı gerilmek < ***EYun*** *kata+ teinō τεινω* germek, gerilmek → TON[I]

›› katatonik

katavasya [Cum 1967] *Yazlıktan dönüş, yani ¯katavasya' ise Ağustos ortalarından itibaren başlayıp Aralık sonlarına kadar* || ~ ***Yun*** *katavasía καταβασία* aşağı iniş, özellikle balıkların sonbaharda Karadeniz'den Marmara Denizi'ne göçü < ***Yun*** *katavéno καταβαίνω* aşağı inmek < ***EYun*** *kata+ bainō βαίνω, βατ-* yürümek → BAZ

›› anavasya

katedral [Bah 1924] *¯katedral: Bir piskoposun nüfuzu altındaki yerlerde bulunan kiliselerin en büyüğü.* || ~ ***Fr*** *cathedrale* piskoposluk makamı olan kilise << ***OLat*** *cathedralis ecclesia* a.a. < ***EYun*** *kathédra καθέδρα* 1. koltuk, 2. her çeşit makam, piskoposluk makamı *+al°* < ***EYun*** *kata+ ʰédra ἕδρα* oturma yeri, sandalye, koltuk << ***HAv*** **sed-rā-* < ***HAv*** **sed-*[I] oturmak → SEDYE

← ŞEZLONG

kategori [Cum 1930] *Erkek yüzücüler arasında yapılan müsabakalar iki ¯kategori üzerine tertip edilmişti.* || ~ ***Fr*** *catégorie* << ***OLat*** *categoria* ~ ***EYun*** *katēgoría κατηγορία* 1. itham, 2. Aristoteles mantığında bir özneye atfedilen özelliklerin her biri < ***EYun*** *katēgoreúō κατηγορεύω* biri veya bir şey hakkında konuşmak, iddia etmek, itham etmek *+ia* < ***EYun*** *kata+ agoreúō ἀγορεύω* konuşmak → AGORA

›› kategorik, kategorizasyon, kategorize

kateşizm [ML 1969] || ~ ***Fr*** *catéchisme* resmi bir öğretiyi soru-cevap şeklinde öğreten el kitabı ~ ***OLat*** *catechismus* a.a. ~ ***EYun*** **katēxismós κατηχισμός* < ***EYun*** *kathēxizō κατηχίζω* hocanın söylediğini sesli olarak tekrarlatmak, heca etmek < ***EYun*** *kata+ ἔχō ἤχω* seslenmek *+ism°* → EKO

kateter [Mil 1962] *Mesela ameliyathanede bir ¯kateterizasyon yapılırken* || ~ ***Fr*** *cathéter* / ***İng*** *catheter* vücuttan bir sıvı boşaltmak için sokulan boru, şırınga ~ ***EYun*** *kathētēr καθητήρ* daldırılan şey < ***EYun*** *kathiēmi καθίημι* batırmak, daldırmak, sokmak *+tēr* < ***EYun*** *kata+ ʰiēmi, et- ἵημι, ἑτ-* atmak → DİYEZ

›› kateterizasyon, kateterize

katgut [Cum 1949] *en mükemmel kalitede olan İsviçre ¯katgüt ipliği* | [TDK8 1988] *¯katgüt: Ameliyatlarda yaraları dikmek için kullanılmış, bağırsaktan yapılmış iplik.* || ~ ***İng*** *catgut* kedi bağırsağı, ameliyatlarda dikiş için kullanılan bağırsaktan yapılmış iplik § ***İng*** *cat* kedi (~ ***OLat*** *cattus* a.a.) + ***İng*** *gut* bağırsak → KEDİ

katı [ETü: IrkB <900] *semiz at ağzı ¯katığ boltı* [semiz atın ağzı katılaştı] | [ETü: Kut 1069] *keḍ ¯ḳatıġ bu ġarîblik işi* [çok zor bu gariplik işi] | kaskatı [AşP 1330] *yoχsa kaynar ¯kaskatı olur hemçü seng* || << ***ETü*** *katıġ* sert, sıkı, zor < ***ETü*** *kat-* katılaşmak *+I(g)* → KAT-

›› kaskatı, katılaş-

← KATLAN-

katık [ETü: Kaş 1073] *¯ḳatıḳ* <herhangi bir şeyin içine katılan şey; tutmaç yemeğine katılan lezzet verici herhangi bir şey, örneğin sirke veya yoğurt> | [ETü: Kut 1069] *bir ol bir ¯ḳatıḳsız ḳarıḳsız arıġ / yoḳuġ bar ḳılur ol ḳılur yoḳ barıġ* [bir tek o katıksız, saf ve arı, yoku var kılar o ve varı yok] || << ***ETü*** *katık* katılan şey < ***ETü*** *kat- +Uk* → KAT-

Levent Şahverdi Arşivi

›› katıksız

katır [ETü: Kaş 1073] ~*katır* <katır> *(...)* ~*katırlıġ er* <katır sahibi adam> || << ***ETü*** *katır* at ve eşek melezi ≈ ***Sogd*** *χartarē* a.a. <? ***Sogd*** *χar* eşek

† Soğdca veya bir başka İrani dilden alıntı olasılığı güçlüdür. Bkz. ▫Doerfer III.1395. Karş. Hotan Sakaca *χaḍara* (a.a.) ▫BaileyS 70. Türkçe *kat-* fiiliyle biçim ve anlam ilişkisi kurulamaz.

kati kat'iyet [Rab 1310] *χıtāb keldi; duʿānı icābet kıldım,* ~*ḳatʿiyyetdin āmān berdim, namāzların éki rekʿat kıldım"* | kat'a [Sel 1600] *size* ~*ḳatʿan* قطعاً [kesinlikle] *zarār gelmez* | kat'iyen [BK 1797] *o deveye denir ki* ~*ḳatʿiyen uyuz olmamış ola.* || ~ ***Ar*** *ḳaṭʿ* قطعى [nsb.] kesin, katı, tavizsiz < ***Ar*** *ḳaṭʿ* قطع [*#ḳṭʿ* msd.] kesme +*ī* → KAT[2]

›› kat'a, katiyen, katiyet, katiyetle

katil[1] [AşP 1330] ~*ḳatl kıldı oğlını* || ~ ***Ar*** *ḳatl* قتْل [*#ḳtl* faʿl msd.] öldürme < ***Ar*** *ḳatala* قَتَلَ öldürdü

›› katil zanlısı, katlet-

← KATİL[2], KATLİAM, KITAL, MAKTUL, MUKATELE, TAKTİL[1]

katil[2] [Gül 1317] *şehdi koyup* [balı bırakıp] *zehr-i* ~*ḳātil yimedi* || ~ ***Ar*** *ḳātil* قاتل [*#ḳtl* fāʿil fa.] öldüren, öldürücü < ***Ar*** *ḳatala* قَتَلَ öldürdü → KATİL[1]

kâtip [GülM 1429] ~*kātibini yarlıġağıl raḥmetünle yā raḥīm* || ~ ***Ar*** *kātib* كاتب [*#ktb* fāʿil fa.] yazan, yazıcı < ***Ar*** *kataba* كَتَبَ yazdı → KİTAP

›› kâtibe

← KETEBE[1], RE:İSÜL.KÜTTAP

katkı [Ana 1932] ~*katkı (Orta Anadolu): düğünlerde kız cihazına ilave için akraba ve sevdikler tarafından getirilen hediyeler.* | [YTü: TDK5 1969] ~*katkı: 1. Katılma payı, yardım. 'Çalışmalarımızda onun* ~*katkısı büyüktür.' 2. Bir şeye katılan yabancı madde. (...)* ~*katkıda bulunmak* || < ***TTü*** *kat-* +*gU* → KAT-

katla|mak [LO 1876] ~*katlamak: İnce şeyi kat kat bükmek, kumaşı kat kat kırmak.* || < ***TTü*** *kat* tabaka +*lA-* → KAT[1]

›› katlan-

katlan|mak [ETü: Kaş 1073] *er*~*katıġlāndı* <adam sabretti/tahammül etti> | [YusŞ <1348] *ṣabr idüben* ~*katlanġıl* [tahammül et] *uşbu işe / ṣabr ile her iş çıkar bir gün başa* | [Men 1680] ~*katılanmak: Indurescere* [sertleşmek] *(...)* ~*katlanmak: Exspectare, durari* [beklemek] || << ***ETü*** *katıġlan-* beklemek, tahammül etmek < ***ETü*** *katıġ* sert, pek → KATI

† *Katla-* fiilinin edilgen biçimi ile "tahammül etmek" anlamında *katlan-* fiili, nihai olarak aynı kökten gelmekle birlikte, farklı yollardan türemiştir.

›› katlanıl-

katliam [Fuz 1535] ~*ḳatl-i* ~*ʿām içün verir cellāda tīġ-i āb-dār* || ~ ***Ar*** *ḳatl ʿāmm* قتل عام toplu öldürme § ***Ar*** *ḳatl* قتل öldürme + ***Ar*** *ʿāmm* عام kamu, halk → KATİL[1], AMME

›› ağaç katliamı, katliamcı

katman [YTü: CepK 1935] ~*katman = Tabaka* || < ***TTü*** *kat-* +*mAn* → KAT-

katmer "tabaka" [Kab 1432] *esdef oldur ki toynağınuŋ üsti* ~*katmer* ~*katmer, yiv yiv ola* | [Men 1680] ~*katmer gül,* ~*katmer karenfil* | [EÇ <1683] *tereyağı ye ketesi ve* ~*katmer beyâz yağlı çöregi meşhurdur* || § ***TTü*** *kat-* + *?* → KAT-

† +*mer* ögesinin anlamı ve ses uyumsuzluğunun nedeni açık değildir. Karş. ***Çağ*** *katım* "çok katlı çiçek, katmer".

›› katmerlen-, katmerleş-, katmerli

katolik [CodC 1303] *inanirmen bir* ~*katolik dage apostolik kilisegä* || ~ ***Fr*** *catholique* 1. kapsayıcı, evrensel, 2. Roma mezhebine bağlı olan ~ ***Lat*** *catholica ecclesia* tümel, genel, evrensel, ekümenik (kilise) ~ ***EYun*** *katholikḗ ekklḗsia* καθολική (εκκλήσια) a.a. < ***EYun*** *kata+ ʰólos ὅλος* tüm, her şey +*ik°* → HOL(O)+

katot [Bah 1924] ~*katod: Bir pilin veya bir ampulün menfi kutbu.* || ~ ***Fr/İng*** *cathode* negatif elektrot ☼ 1834 Michael Faraday, İng. fizikçi. ~ ***EYun*** *káthodos κάθοδος* iniş yolu, dönüş yolu < ***EYun*** *kata+ ʰodós ὁδός* yol → OD(O)+

katran[1] [Rab 1310] *suw béreyin tésem, olarğa suw* ~*ḳatrān bolğay, içmes-miz tegeyler.* [su vereyim desem, onlara su katran ola, içmeyiz diyeler] | "... sigara dumanındaki ziftli madde" [Mil 1954] *sigaranın nikotin ve* ~*katranını aldığı iddia edilen 'filtreli' sigaraların satışları muazzam bir artış göstermektedir.* || ~ ***Ar*** *ḳatrān/ḳiṭrān* قطران [*#ḳṭr*] reçine, sakız < ***İbr/Aram*** *ḳaṭreth* קטרת tütsü < ***İbr*** *ḳāṭar* קטר 1. halka, halkalanma, 2. duman tütme → KUTUR

† ***Fr*** *goudron* "katran, zift" Arapçadan alınmıştır.

← KATRAN[2] (SEDİR[2]), NEKTAR (NEKTARİN)

katran[2] [Cum 1936] *Halkın* ~*katran* ~*ağacı', nebatatçıların da 'sedir' dedikleri kocaman ağaç* || ~ ***Yun*** *kédron κέδρον* [n.] Akdeniz'in yüksek dağlarında yetişen çam cinsinden bir ağaç, sedir ağacı ≈ ***EYun*** *kédros κέδρος* a.a. ≈ ***İbr/Aram*** *ḳaṭreth* קטרת reçine, tütsü → KATRAN[1]

† Yunanca sözcük muhtemelen Fenike dilinden alıntıdır. ***Lat*** *cedrus* > ***Fr*** *cèdre*, ***İng*** *cedar* (sedir ağacı) Yunancadan alınmıştır.

← SEDİR[2]

katre [AtH <1250 (1444)] *bulıt hedye kılsa uşak* ~*ḳatranı/ḳatreni* [bulut armağan etse küçük bir damlayı] || ~ ***Ar*** *ḳaṭra(t)* قطرة [*#ḳṭr* faʿla(t) mr.] bir damla < ***Ar*** *ḳaṭara* damladı (≈ ***Aram*** *ḳaṭreth* קטרת reçine) → KUTUR

← KİTRE

katrilyon [Cum 1932] *dokuz yüz kırk altı* ~*katrilyon seksen trilyon* || ~ ***Fr*** *quatrillion* 1. milyon üssü dört sayısı (eski), 2.bin milyon milyon sayısı ☼ 1486 Nicolas Chuquet, Fr. matematikçi. < ***Fr*** *quatre million* → KARE, MİLYON

† Özgün değeri 10 üssü 24 iken, Fransa ve ABD'de 19. yy.'dan itibaren 10 üssü 15 değeri

Levent Şahverdi Arşivi

benimsenmiştir. İngiltere'de *quatrillion* hala eski değeri ifade eder.

katyon [Cum 1930] *Anyon ~Katyon 90, Fizik Aleti Rehberi 65* || ~ ***YLat*** *cation* «aşağı doğru» giden iyon ☼ 1834 Michael Faraday, İng. fizikçi. < ***EYun*** *kata+ión ión* giden → İYON

kauçuk [Terak 1869] || ~ ***Fr*** *caoutchouc* kauçuk bitkisi, hevea brasiliensis, bu bitkinin zamkından elde edilen elastik madde ☼ 1745 La Condamine, Fr. seyyah. ~ ***Tupi*** *caucho* a.a.

† Güney Amerika yerli dillerinden.

kav[1] [ETü: Kaş 1073] *~ḳāw* <tutuşturucu olarak kullanılan yanıcı bir madde> | [Kıp: İdr 1312] *~ḳāv* <çakmak taşı ile yanan şey ve yılanların çıkardığı beyaz kabuk> || << ***ETü*** *ḳāv* 1. ağaç kabuğu, 2. yılan kabuğu ≈ ***ETü*** *ḳāp* torba, kılıf, kabuk → KAP

← KAVLAĞAN, KAVLAK, YILANKAVI

kav[2] [TDK8 1988] *~kav: İçki mahzeni.* || ~ ***Fr*** *cave* 1. mağara, 2. mahzen, özellikle şarap mahzeni << ***Lat*** *cavus* çukur, oyuk, boşluk, mağara << ***HAv*** **kaw-* < ***HAv*** **keuə-* içi boşalmak veya boşaltmak

† Aynı HAvr kökten ***Fa*** *kāw* "çukur, oyuk, kofluk, kof", *kāwīdan* "oymak, kazmak", ***Sans*** *khá,* ***EYun*** *koîlos,* ***Eİrl*** *cúa* "çukur, oyuk, kof".

← EKSKAVATÖR, KAVAK, KAVATA (KAVANOZ), KEHF, KİRİZMA (ÇÖLYAK, SELENTERE), KONKAV

kavaf [Dürr 1465] || ~ ***Ar*** *χaffāf* خفّاف [*#χff* faʿʿāl mesl.] ayakkabıcı < ***Ar*** *χuff* خفّ ince deriden yapılan hafif topuksuz terlik < ***Ar*** *χaffa* خفّ hafif idi → HAFİF

›› kavafiye

kavak [OTü: MEd y. 1300] *~ḳavāḳ nérse = içi engüş* [boş] *neme* [nesne] | [CFürs 1501] *çenār* [Fa.]: *sarı ~kavak (...) sipīdār* [Fa.]: *akça ~kavak* قواق | [Men 1680] *~kavak* قواق: *Platanus* [çınar ağacı]. *(...) akça ~kavak: Populus alba* [kavak ağacı]. | [LO 1876] *balık ~kavağa çıkarma (...) başta ~kavak yelleri esmek* || ~? ***Fa*** *kāvak* كاوك kof, içi boş (sıfat) < ***Fa*** *kāv* كاو çukur, oyuk, kofluk → KAV[2]

† Muhtemelen "kof ağaç" anlamında, hem çınar (*sarı kavak)* hem kavak (*akça kavak)* için kullanılmıştır.

kaval [Gül 1317] *naḳāralar çalınur ~ḳavāl-ile / def ü ney ü berbuṭ u şeştā-y-ile* [çalgı adları] | "çobanların kullandığı kamış çalgı" [Men 1680] *~ḳavvāl & ~ḳaval (...) çoban ~kavali: Fistula pastoris.* || ~ ***Ar*** *ḳawwāl* قوّال [*#ḳwl* faʿʿāl mesl.] 1. çok konuşan, geveze, 2. gezgin şarkıcı < ***Ar*** *ḳāla* söyledi → KAVİL

›› kaval kemiği, kaval tüfeği, kavalcı

kavalye [Akab 1851] *~kavalierleri de bir rabıtalu adem değil ki zavallu damalarına ikram etsin.* | [HRGŞık 1889] *Madam Potiş de süste, nizamda ~kavalye'sinden aşağı değil idi.* || ~ ***Fr*** *cavalier* 1. süvari, 2. dans partneri ~ ***İt*** *cavaliere* süvari, şövalye << ***Lat*** *caballarius* a.a. << ***Lat*** *caballus* at +*ari*°

← KAŞKAVAL, ŞÖVALE, ŞÖVALYE

kavanoz [EÇ <1683] *niçe yüz bin hokka ve ~kavanos maʿâcîn ve meʿkûlât* || ~ ***Yun*** *gavanós γαβανός* küçük çömlek, bardak < ***OYun*** *gávathon/gavathulós/gavéna γάβαθον/γαβένα* çukur kap, çanak, bardak (▫DuCG 1:234) ~ ***Lat*** *cavatus* a.a. → KAVATA

kavas "yabancı elçilerin muhafazasıyla görevli kimse, yasakçı" [<1600] || ~ ***Ar*** *ḳawwās* قوّاس [*#ḳws* faʿʿāl mesl.] 1. yay çeken, okçu, 2. ok ve yay taşıyan muhafız < ***Ar*** *ḳaws* قوس yay → KAVİS

kavata "domates" [BK 1797] *Freng bādincanına ve ~kavataya dahi hadak dérler.* | [LO 1876] *~kavata (İt.): Ağaçtan oyma yekpare karavana. Patlıcan, acı domates gibi maruf kırmızı meyve.* || ~ ***Yun*** *gavátha/kavátha γαβάθα/καβαθα* oyma ağaçtan kap, çömlek ~ ***Lat*** *cavatus* [pp.] oyuk, oyulmuş < ***Lat*** *cavare* oymak, içini boşaltmak +*()t*° → KAV[2]

← KAVANOZ

kavga [AşP 1330] *χalḳ işitdi bularuŋ ~ġavġāsını* || ~ ***Fa*** *ġavġā* غوغا gürültü patırtı, bağırış çağırış < ***Fa*** *ġav* غو feryat, nara

›› ekmek kavgası, kavgacı

kavi [Kut 1069] *kılıç baldu ok yā ~ḳavī küç yürek* [kılıç balta ok, güçlü sağlam bir yürek] | [CodC 1303] *fortis - Fa: ~kaoui - Tr: χuċlu* [güçlü] || ~ ***Ar*** *ḳawīy* قوىّ [*#ḳwy* faʿīl sf.] güçlü, muhkem < ***Ar*** *ḳawā* güçlü idi → KUVVET

kavil [Kut 1069] *sözi çın kerek bolsa ~ḳavlı bütün* [sözü doğru olmalı ve sözü kâmil] || ~ ***Ar*** *ḳawl* قول [*#ḳwl* faʿl msd.] söyleme, söz < ***Ar*** *ḳāla* قال söyledi, dedi

›› kavl, kavlen, kavli

← KALE AL-, KALUBELA, KAVAL, KİLÜKAL, MAKALE, MAKULE, MUKAVELE

kavilya [LF <1900] || [Ana 1932] *~kavela (İstanbul): kalafatçılıkta ahşap çivi* || ~ ***İt*** *caviglia* bilek kemiği, kalın çivi << ***Lat*** *claviculus* [küç.] < ***Lat*** *clavus* çivi +*icul*° → KİLİT

›› kavela

kavim [AşP 1330] *~ḳavminüŋ ḥayvānlığı anın da bol* || ~ ***Ar*** *ḳawm* قوم [*#ḳwm* faʿl] bir bölgede yaşayanlar, ulus, kavim ≈ ***Ar*** *ḳāma* قام durdu → KAMET

›› kavimleş-, kavmî, kavmiyet, kavmiyetçilik

← AKVAM

kavis [AşP 1330] *ḳābe-~ḳavseyn* [iki kaşın arası] *oldı menzilgâh anja* || ~ ***Ar*** *ḳaws* قوس [*#ḳws* faʿl msd.] yay, kavis < ***Ar*** *ḳāsa* قاس büktü, yay haline getirdi

›› kavis ver-, kavisli, kavsikuzah

← KAVAS

kavlağan "kabuk döken" [Bab-TS 1555] *~mıḥrāṭ* [Ar.]: *Her yılda bir kerre ~kavlağan yılan.* | [Ana 1932] *~kavlağan (Safranbolu, Samsun): çınar ağacı.* || < ***TTü*** *kavla-* kabuk dökmek +*(g)An* < ***TTü*** *kav* ağaç kabuğu +*lA-* → KAV[1]

kavlak "tüyü dökülmüş" [Hal 1477] *ebtere* [Fa.]: *~kavlak develer ki yük çekmekden kavlamışdur.* | [Ana 1932] *~kavlak: (...) 2-kabuğu düşmüş: ~kavlak fırsık, ~kavlak*

Levent Şahverdi Arşivi

nohut. || < ***TTü*** *kavla-* kabuğu soyulmak *+Uk* < ***TTü*** *kav* ağaç kabuğu *+lA-* → KAV[1]

kavra|mak [ETü: Bud <1000] *teŋri burχanıŋ eŋgülerin tére ¯kawura sözledim* [tanrı Buddha'nın hayırlarını derleyip toplayıp söyledim] | [ETü: Kaş 1073] *bilezük küŋ elgin ¯kawurdı* <cariyenin bileğini sıktı. Asıl anlamı bir şeyin bir şeyle birleşmesidir.> | <... anlamak> [LO 1876] *¯kavramak: Zor ve şiddet ile tutmak, pençeye almak, iki elile yakalamak, istila etmek, ateş gibi sarmak. Zihn ¯kavramak: ihata, intikal.* || ≈ ***ETü*** *kavur-, kavrar* derlemek, toplamak, sıkmak → KAVUŞ-

† ***ETü*** *kawurdı, kawrar* fiilinin geniş zaman biçiminden türetilmiş ikincil biçimdir.

›› kavran-, kavranabilirlik, kavrat-, kavrayış, kavrayışlı

← KAVRAM

kavram [YTü: CepK 1935] *¯kavram (bkz. öklem) = Mefhum* || < ***TTü*** *kavra- +Im* → KAVRA-

›› kavramcı, kavramsal

kavşak [LO 1876] *¯kavşak: Mültekî* [iki nehrin birleştiği yer], *kavuşturan.* || <.***TTü*** *kavuş- +(g)Ak* → KAVUŞ-

kavşut [ETü: Kaş 1073] *¯ḳawşut* <devletlerin esenliği için iki hakanın bir araya gelip barışması> | <kavuşma yeri> [DS <1960] *¯kavşıt, ¯kavşık, ¯kavşut: İki yolun, iki suyun, iki dağın birleştiği yer, kavşak.* || << ***ETü*** *kavşut* kavuşma, buluşma < ***ETü*** *kavış-* kavuşmak *+Ut* → KAVUŞ-

† Anadolu yer adlarında sıkça rastlandığı halde hiçbir dönemde yazı diline girmemiş olsa gerekir.

kavuk [ETü: Kaş 1073] *¯kawuk, ¯kavuk* <mesane> | [Men 1680] *¯kavuk* <mesane; üzerine sarık sarılan keçe külah> || << ***ETü*** *kavuk* [küç.] sidik torbası, mesane < ***ETü*** *kāp* torba, tulum *+lk* → KAP

† ***ETü*** *kavık/kawık* "kabuk, kepek" sözcüğünün anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır. İkinci hecedeki ünlü yuvarlaklaşması ikincildir.

← DALKAVUK

kavun [ETü: Kaş 1073] *¯kaġun* <kavun> | [Kıp: İdr 1312] *¯kawun* || << ***ETü*** *kaġun* kavun <? ***ETü*** **kaġ-/*koġ-* içi boşalmak, boş olmak *+l(g)* → KOF

›› ağaç kavunu, kavuniçi

kavur|mak [ETü: Kaş 1073] *ol tarıġ ¯kaġurdı* <o ateşte buğday kavurdu. ¯kawurdı bunun değişik telaffuzudur.> | [Kıp: Kaş 1073] *¯kaġurmaç* <kavrulmuş buğday. ¯kawurmaç da denir.> | [Kıp: İdr 1312] *¯ḳawurdı* قَوْرْدِى || << ***ETü*** *kaġur-* kızartmak, ateşte ısıtmak

† Karş. ***Moğ*** *kaġur-* (a.a.). † ETü fiil *+Ur-* veya *gUr-* geçişlilik ekiyle yapılmış görünüyorsa da basit kökü mevcut değildir.

›› kavruk, kavrul-, kavurma, kavurt-

← KAVURGA, KAVUT

kavurga [Kıp: İdr 1312] *¯kavurġa* <kızartılmış tahıl> | [Çağ: Pav <1500] *¯kavurġa, kavuz* "ekin kepeği" | [DS <1960] *¯kaburga: Et, üzüm soğanla yapılan yemek* [Doğu ağızları] || < ***ETü*** *kaġur- +gA* → KAVUR-

† Güneydoğu mutfağına özgü "kızartılmış et yemeği" anlamında son yıllarda *kaburga* yazımı yaygınlaşmıştır.

›› kaburga

kavuş|mak [ETü: Or 735] *altun yış üze ¯kabışalım* [Altay ormanında buluşalım] | [ETü: Bud <1000] *künli aylı ¯karışu ¯kawuşu yoryur* [güneşle ay kâh karşıt kâh birlikte yürüyor] || << ***ETü*** *kabış-* yan yana gelmek, bitişmek < ***ETü*** *kap-* yanına gelmek, yakalamak *+lş-* → KAP-

† Uzun ünlüyü takiben ***ETü*** */p/ > /b/ > **TTü** /v/* evrimi tipiktir.

›› kavuştur-, kavuşul-, kavuşum

← KAŞ, KAVRA- (KAVRAM), KAVŞAK, KAVŞUT

kavut [ETü: Kaş 1073] *¯ḳaġut* <buğdaydan yapılan bir yemeğin adı. Buğday kaynatılır, sonra kurutulup öğütülür, yağ ve şekerle karıştırılır.> | [Kıp: İdr 1312] *¯ḳawut* <maruf Kıpçak yemeği> || << ***ETü*** *kaġut* kavurma, özellikle kavrulmuş un < ***ETü*** *kaġur-* kavurmak *+Ut* → KAVUR-

† ETü *+Ut* eki öncesindeki */r/* sesinin krasis yoluyla düştüğü varsayılabilir.

kay|mak "ilgilenmek, umursamak" [ETü: Bud <1000] *kirtü nomka ¯kaymadın* [hakiki öğretiye kulak asmadan] | [ETü: Kaş 1073] *kadaşıŋa ¯kaydı* <akrabasını kayırdı>, *kadaş timiş ¯kaymaduk, kaḍın timiş ¯kaymiş* <akraba demişler umursamamış, kayın demişler ilgilenmiş – atasözü> | kadıt- <dönmek> [ETü: Kaş 1073] *er barır erken ¯kaḍıttı* <gider iken (yolundan) döndü> *(...) boynı ¯kaḍrıldı* <boynu büküldü> | kayt- <dönmek> [Kıp: İdr 1312] *¯ḳayttı: racaʿa* <döndü, avdet etti> | [Men 1680] *¯kaymak, ¯kayar: Serpere, proserpere, lapsare in lubrico* [sürünmek, kaygan yerde düşmek]. || << ***ETü*** *kay-* (bir şeye veya bir yöne) dönmek, ilgilenmek << ***ETü*** **kad-* dönmek

† Esasen "dönmek" anlamına gelen fiilin TTü 15. yy.'dan itibaren kazandığı anlam, muhtemelen *ayağı kaymak* "ayağı dönmek" deyiminden türemiş olmalıdır.

›› kaydır-, kaygan, kayıncak, sinekkaydı

← KAYAK[1], KAYDIRAK, KAYGI, KAYIK, KAYINTI, KAYIR- (KAYRA), KAYKAY, KAYKIL-, KAYPAK, KAYTAN, KAYTAR-

kaya [ETü: IrkB <900] *yaşıl ¯kaya yaylağım, kızıl ¯kaya kışlağım ol* | [ETü: Kaş 1073] *¯kaya* <dağda sarp ve çıplak yer> | [Men 1680] *¯ḳaya ¯baluġı: Gobius.* || << ***ETü*** *kaya* sarp ve çıplak dağ <<? ***ETü*** **kadağ*

† Nihai olarak *kataġ* > *kaḍağ* "sert" biçimine dayandığı düşünülebilir. Ancak erken Köktürkçe ve Uygurca örneklerden itibaren *kaya* görülür ve */d/ > /y/* dönüşümünün bu kadar erken başka örneği yoktur. † Karş. ***Moğ*** *ḳada* "uçurum, kayalık", buna karşılık ***Moğ*** *ḳayr/ḳayrmağ/ḳayrkağ* "taş, kaya".

›› kaya balığı, kaya tuzu, kayalık

← KAYAÇ

kayaç [x 1965] *¯Kayaçlar ve Mineraller: MTA Enstitüsü Yayını* [kitap adı] | [YTü: TDK8 1988] *¯kayaç: Doğada*

Levent Şahverdi Arşivi

büyük yer tutan, yer kabuğunun gereci olan (...) kütle. || < ***TTü*** *kaya +(g)Aç* → KAYA

kayak[1] "kayma aracı" [YTü: PiyadeT 1928] || < ***TTü*** *kay- +(g)Ak* → KAY-

† Piyade Talimname Komisyonu tarafından 1928'de önerilen ilk YTü kelimelerdendir.

kayak[2] [Mil 1998] *Türk ekibi ~kayaking birinciliğini İtalya ile paylaştı* || ~ ***İng*** *kayak* Eskimo kayığı ~ ***İnuit*** *kayak* «erkek aracı», erkeklere özgü kayık < ***İnuit*** *ka* erkek

† Karş. ***İnuit*** *umiak* "kadın kayığı". ***Tü*** *kayık* veya *kayak* ile etimolojik ilişkisi sözkonusu değildir.

›› kayaking

kaydırak "yassı ve kaygan taş" [LO 1876] *~kaydırak: Oyun oynadıkları yassı ve kayrak taş ve sair sektirme taşı.* | "... kayma düzeneği" [TDK5 1969] *~kaydırak: (...) 3. Çocukların kayarak eğlenmeleri için ... oyun aracı.* || < ***TTü*** *kaydır- +(g)Ak* → KAY-

kaygana [Marz 1380] *var ayağına bal ile ~kayġana ur* || ~ ***Fa*** *χāygīna* خایگنه unlu yumurta veya omlet § ***Fa*** *χāya* خایه yumurta + ***Fa*** *gīn* گین dolu, -li → HAYA[2]

kaygı [ETü: Kaş 1073] *~kaḍġu: al-hamm wa'l-ḥuzn* [ihtimam ve üzüntü] | [ETü: Kut 1069] *kamuġ ~kaḍġusı erdi ummat üçün* [tüm kaygısı ümmet için idi] | [LO 1876] *~kaygu* قايغو, *~kaygı* قايغى || << ***ETü*** *kaḍġu* tasa, üzüntü < ***ETü*** *kad-* dönmek, ilgilenmek *+gU* → KAY-

† Karş. ***ETü*** *kaḍın-* "pişman olmak, nedamet getirmek", *kaḍıt-* "dönmek".

›› kaygılan-, kaygılı, kaygısız, kaygu

kayık [ETü: Kaş 1073] *~kayġuk: az-zawraḳ* [küçük kayık] || << ***ETü*** *kayġık* küçük sandal < ***ETü*** *kay-* dönmek? *+(g)Uk* → KAY-

† Clauson "ön ve arka ucu yukarı kıvrık tekne" yorumu üzerinde durur (▫Claus 676).

›› kayıkhane

kayın[1] [ETü: İyiP <1000] *öz ~kaḍını yerine tegdi* [öz kayınpederinin ülkesine vardı] | [ETü: Kaş 1073] *kaḍaş témiş ḳaymaduḳ, ~kaḍın témiş ḳaymiş* <akraba demişler umursamamış, hısım demişler ilgilenmiş – atasözü> | [İMüh <1310] *balduz, bacanak, ~kayın ana, ~kayın ata* || << ***ETü*** *kadın* zevcenin babası veya ailesi <? ***ETü*** *kat-* eklemek, katmak *+In* → KAT-

† Karş. ***Moğ*** *kadum* "evlilik yoluyla hısım". † ***TTü*** *kādın* < *χātūn* sözcüğüyle veya ***Ar*** *ḳāim* "yerine geçen" sözcüğüyle alakası kurulamaz.

›› kayınbaba, kayınbirader, kayınpeder, kayınvalide, kaynata

← KAYINÇO, KAYNANA

kayın[2] [ETü: Kaş 1073] <Diğer bütün kavimler kayın ağacına *~ḳaḍın* derken Oğuzlar, Kıpçaklar ve onları izleyenler *~ḳayın* der.> || << ***ETü*** *kadın* kayın ağacı, fagus

† ***ETü*** *kad-* (sert olmak) köküyle alakası düşünülebilir. Veya karş. ***Moğ*** *kadu-* (kesmek, biçmek). † ***Fa*** *χadang* (a.a.) Türkçeden alınmış olabilir.

kayınço "kayınbirader" [Cum 1935] *Eniştefendi, ~kayinço üzerime mi çulla yok mu ya?* || << ***TTü*** *kayın eçü* § ***TTü*** *kayın* evlilik yoluyla akraba + ***TTü*** *eçü* ağabey → KAYIN[1], ECE

kayıntı "yiyecek (argo)" [Mikh 1929] *~kayıntılık: Chose propre a être mangé* || <? ***TTü*** *kay- +(In)tI* → KAY-

† Anlam ilişkisi açık değildir. *Kaymak* veya *kaynamak* sözcükleriyle anlam bağı düşünülebilir.

kayıp [AşP 1330] *χod melâmet degül ki ~ġayb ola / ġayb içinde söyleyen söz ʿayb ola* [ayıp değil ki kaybolsun / ayıp olan şey gizliliktir] || ~ ***Ar*** *ġayb* غَيْب [*#ġyb* faʿl msd.] kaybolma, yitme < ***Ar*** *ġāba* غَابَ yok idi, kayıp idi, kayboldu

›› kan kaybı, kaybet-, kaybol-, kayıp ver-, kayıplara karış-

← GAİP, GAYBUBET, GIYAP, GIYBET

kayır|mak [ETü: Man <900] *kasınçığımın öyü ~kadğurar men* [yavuklumu düşünüp acı çekiyorum] | [LO 1876] *~kayğırmak, ~kayğurmak: Bir adamı mülahaza ve himaye etmek, tasasını çekmek, gam yemek, esirgemek.* || << ***ETü*** *kadġur-* kaygılanmak, ilgilenmek < ***ETü*** **kad-* dönmek, yönelmek *+(g)Ur-* → KAY-

›› kayırıl-, kayırt-

← KAYRA

kayısı [Dan 1360] *hem ekşi aşda encīr ~ḳaysī çok* | [LO 1876] *~ḳaysī: Kelime-i müvellededir. Mışmışın aʿlâ nevʿi, berkūk.* || ~ ***Ar*** *ḳaysī* قيسى [*#ḳys*] zerdalinin iyi ve iri cinsi < ***Ar*** *ḳays* قيس kıyaslama, ölçme *+ī* → KIYAS

kayış [ETü: Kaş 1073] *~koġuş* <sepilenmiş ya da sepilenmemiş deri> *(...)* <Deri sepilendikten sonra ona *~koğuş* denir.> | [Kıp: İdr 1312] *~ḳayış: as-sayr* <şerit şeklinde kesilmiş deri> || << ***ETü*** *koġuş* tabaklanmış? deri ≈? ***ETü*** *koġuş* içi boş şey, oyuk → KOĞUŞ

† ETü sözcüğün iki anlamı arasındaki ilişki açık değildir.

›› kayış at-

kayıt [AşP 1330] *illā şūrat naḳşı nefse ~ḳayd olur* | [Men 1680] *deftere ~ḳayd e.: Registro inscribere. (...) ~bī-ḳayd: solutus sive vinculis, sive curis* [zincirden veya dertten azade]. | kaydı hayat [EÇ <1683] *Muş sahrāsı χaracı χānın ~ḳayd-ı ~ḥayātiyle ocaklık χāssıdır* | kayıtsız [KT 1900] *~ḳaydsız: bir şeye ehemmiyet vermez, bir şeyi umursanmaz, ihmalkâr, ilişiksiz* | kayıtsız şartsız [TDK1 1945] *~kayıtsız şartsız: Hiçbir sınırlama ve bağ olmaksızın.* || ~ ***Ar*** *ḳayd* قَيْد [*#ḳyd* faʿl msd.] 1. bağlama, (mec.) yazıya bağlama, 2. bağ, koşul, yazıya bağlanmış belge < ***Ar*** *ḳāda* قَادَ bağladı

›› kaydet-, kaydıhayat, kayıtlı, kayıtsız

← BİLAKAYDUŞART, İNKIYAT, KUYUT, LAKAYT, MUKAYYET, TAKYİDAT

kaykay [Mil 1979] *Yediden yetmişe herkesin ayağının altında tekerlek var - ~Kaykay modası, yerini patene bıraktı.* → KAY-

kaykıl|mak kayık- "sapmak" [Yun <1320] *Korku var sağda solda ~kayıkmadın giderler* | kaykın- "kaymak"

Levent Şahverdi Arşivi

[KEdeb-TS 1769] *al-melâş* [kayganlık- Ar.]: *Bir nesne el ile yapışmak müteaşşir ve müteazzir* [el ile tutması çok zor] *olmak derecesinde sıyrıncak ve ~kaykıncak olmak.* | [Ana 1932] *~kaykılmak (Ankara, Niğde): eğilmek, inhina etmek, bir yere muvazeneyi kaybedercesine yaslanmak.* | [Cum 1945] *Çatısı ~kaykıldı, saçakları koptu* || < ***TTü*** *kayık-* dönmek, sapmak *+Il-* < ***ETü*** *kay-* dönmek *+ik°* → KAY-

† Dönüşlü fiil yapan *+Ik-* ekiyle yapılmıştır. † Halk ağızlarından Cumhuriyet döneminde yazı diline alınmıştır.

kaymak [ETü: Kaş 1073] *~kayak* <kaymak. (...) Argu ve Bolğar lehçelerinde ~kanak denir.> || (≈ ***ETü*** *kañak/kayak* kaynayan sütün üstünde oluşan tabaka) < ***ETü*** *kaña-* kaynamak *+(A)mAk* → KAYNA-

† Arkaik ***ETü*** */ñ/* sesi ***ETü*** */y/*, Oğuzcada */n/* veya */yn/* olarak yansır. † Karş. ***Moğ*** *kaylmag* "süt yağı" < *kayl-* "erimek, metal dökmek".

›› kaymak tabaka, kaymaklan-

kaymakam [AşP 1330] *birisi toprak durur ~ḳāim-maḳām* [hep sabit duran] | [Sad 1574] *~ḳāim-i maḳām-ı peder ve mālik-i sipāh ü kişver* [babasının makamının sahibi, ordu ve iktidar sahibi] | "... kaza yöneticisi" [YOsm: LO 1876] *mutasarrıf ~ḳāimmaḳāmı* [1862 idari reformuyla kazalara atanan yönetici] || ~ ***Ar*** *ḳā'im maḳām* قائم مقام yerinde duran, makam sahibi → KAİM, MAKAM

kayme sehm kāimesi "hazine tahvili, ilk Osmanlı kâğıt paralarına verilen ad" [TakV <1835] || kāime "kâğıt para" [YOsm: CKırlı 1842] || ~ ***Ar*** *ḳā'ima(t)* قائمة [*#ḳwm* fā'ila(t) fa. fem.] bir şeyin yerine geçen, kaim olan şey → KAİM

† "Para yerine geçen" anlamında.

›› kaime

kayna|mak [ETü: Kaş 1073] *eşiç ~kayındı* <tencere kaynadı>, *kŋlüm aŋar ~kaynayu* <gönlüm onun için coştu> | <... kemik kaynamak> [LO 1876] *~kaynamak: (..) Liham* [lehim] *ile iki şeyi birbirine ittisal ettirmek; kemik, ağaç ve maden yine bitişmek."* | "... kaçak olarak araya girmek" [<1960] || << ***ETü*** *kaña-* 1. (su) galeyan etmek, 2. (metal) erimek < ***ETü*** *kañ* su fışkıran yer, kaynak *+(g)A-*

† "Lehim" anlamı "metal eritmek" fikrinden türemiştir. Karş. ***Moğ*** *kayl-* "metal veya buz erimek, metal dökmek". Ayrıca karş. ***Moğ*** *kañda* "özsuyu, usare, kaynatıp yoğunlaştırarak elde edilen esans".

›› araya kayna-, kaynarca, kaynaş-, kaynaştır-, kaynat-

← KAYMAK, KAYNAK

kaynak "1. su pınarı, 2. metali eritme yoluyla yapıştırma işlemi, 3. kaba et, kalça" [Men 1680] || < ***TTü*** *kayna- +Uk* → KAYNA-

›› insan kaynakları, kaynakça, kaynakçı, kaynaklan-

kaynana [Aht 1545] → KAYIN[1], ANA

›› kaynana dili

kaypak [Bab-TS 1555] *ayak tayınacak yer, ~kaypak yer* | [AşP 1330] *ürkmeye hīç nesneden ~kaypınmaya* [kaçınmasın] | [Aht 1545] *~kaypancak yer ve şol kuyu ki kenarı ~kaypancak* [kaygan] *ola* | [Rah-TS 1566] *cariyenin elinden şişe ~kaypıp* [kayarak] *Caferi Sadık'ın mübarek başına düştü* || < ***TTü*** *kayp-* kaymak, kaçmak *+(g)Ak* <? ***TTü*** *kay-* a.a. → KAY-

† TTü ve Kıpçakçada görülen *kayp-* biçimi, ***TTü*** *kayk-* "bir yana eğilmek" fiilinin varyantı olabilir. Anadolu ağızlarında *kaypancak/gaypancak* "kaygan yer", *kaypıt-/gaypıt-* "altına kaçırmak" görülür.

›› kaypancak, kaypıt-

kayra [YTü: CepK 1935] *~kayra = himmet, lütuf, atıye, kerem, inayet, ihsan, in'am, atıfet* | [YTü: Fel 1942] *~kayracılık = inayeti rabbaniye mesleği = providentialisme* || < ***TTü*** *kayır- +A* → KAYIR-

›› kayracılık, kayrasal

kayrak [ETü: Kaş 1073] *~kaḍrak* <dağın kıvrımları, engebeli yer. Bundan hareketle 'kat ~kaḍrak' denir.> | [Men 1680] *~ḳayrak: Discus* [disk, yassı yuvarlak taş?]. | [LO 1876] *~kayrak: bozlak, hayırsız yer.* || << ***ETü*** *kadrak* kıvrım, büklüm, özellikle büklümlü kaya < ***ETü*** *kat/katığ* büklüm, kat → KAT[1]

† Ek yapısı açıklanmaya muhtaçtır. ***TTü*** zarf eki *+rAk* uzak olasılıktır.

kayser [Kut 1069] *kimi rāy-i hindī, kimi ~kayṣarī* [kimi Hint racası, kimi Rum kayseri] | kayzer "[Alm Kaiser] Alman imparatoru" [SPzS 1908] *Almanya siyāset-i ~kayzeriyyenin inkılāb-i Osmānī ile uğradığı hezīmetden (...) mey'ūs ve meftūr idi* || ~ ***Ar*** *ḳayṣār* قيصار Rum hükümdarı ~ ***OYun*** *kaīsar καῖσαρ* a.a. ~ ***Lat*** *caesar* 1. kesik, 2. imparatorluk sıfatlarından biri < ***öz*** *C. Julius Caesar* Romalı devlet adamı, Sezar (MÖ 100-44) < ***Lat*** *caedere, caes-* kesmek, kırmak

† Rum imparatorları için *kaysar* ve *kayser* kullanılırken Alman imparatoru için 1890'lardan itibaren */z/* ile *kayzer* tercih edilmiştir. † Plinius'a göre Caesar'ın büyük dedesi sezaryen yöntemiyle doğduğu için *caesar* "kesik, kesilmiş" soyadını almıştır. Karş. SEZARYEN.

›› kayzer, sezar

← ÇAR[2] (ÇARİÇE), ŞERİ[2]

kaytan "burma kordon" [Men 1680] *~ḳaytan: Funiculus. Cordon. (...) ~ḳaytmak: Redire. Tomare.* || <? ***TTü*** *kayt-* döndürmek *+(g)An* < ***ETü*** *kay-* dönmek → KAY-

† ***Yun*** *gaïtáni*, ***Ar*** *ḳayṭān* (a.a.) muhtemelen Türkçeden alıntıdır. İtalya'daki Gaeta kent adıyla birleştirilmesi dayanaktan yoksundur.

kaytar|mak "döndürmek" [ETü: Kaş 1073] *ol atıg ~kaytardı* <Oğuzca, atı yöneldiği yerden döndürdü. Türkler ~katardı der.> | <... iade etmek ... dönmek> [Kıp: CodC 1303] *redde* [iade et, geri ver] - *~kaytargil ... revertor* [geri dönmek] - *χeri* [geri] *~kaytarmen* | [TDK1 1945] *~kaytarmak: 1. ... iade etmek, reddetmek. 2. Kaçınıp bir işi yapmamak.* || << ***ETü-O*** *kaytar-* döndürmek, geri vermek < ***ETü*** *kad-/kay-* dönmek *+tAr-* → KAY-

Levent Şahverdi Arşivi

† 16. yy.'dan sonra Anadolu ağızlarında yaşayan bir fiil iken Dil Devrimi döneminde "iade etmek, reddetmek" ve "işten kaçmak" anlamında yazı diline alınmıştır. İkinci anlam, "işten dönmek" düşüncesinden türemiş olmalıdır.

kayyım "başında duran, bakıcı" [TTRum 1530] *~kayyim-i mescid ... ~kayyim- muʿallimχāne* | "... dik duran" [Men 1680] *~kayyim: Rectus, rectè stans, erectus* [dik, dik duran, doğru] | [LO 1876] *~kayyim: Cami hidemâtına dikilmiş bekçi.* || *~ Ar ḳayyim* قَيِّم [*#ḳwm*] duran, dikilen < *Ar ḳāma* قام durdu → KAMET

† Allah'ın sıfatlarından biri olan *kayyum*, aynı kökten gelmekle birlikte ayrı sözcüktür.

kayyum [Gül 1317] *ol ḥakîm ü ḥayy u ~kayyüm u ḳadîm* || *~ Ar ḳayyūm* قَيُّوم [*#ḳwm*] ebedi, kalıcı, Allahın bir sıfatı *~ Aram ḳayyūm, ḳayyūmā* קַיּוּם 1. varlık, varoluş, 2. saklama, muhafaza etme, berkitme (◦Jastrow 1356, ◦Jeffery 245) < *Aram ḳym* durma, var olma, kesin olma → KAMET

kaz [ETü: Bud <1000] *~kazlar begine oχşatı* [kazların liderine benzedi] || << *ETü kāz* yabani ve evcil bir kuş, kaz ≈? *HAv *ghans-* a.a.

† Hintavrupa dilleriyle benzerliği dikkat çekicidir. Karş. *Fa ġāz, ESlav gosy, Elʒl gās, Alm Gans, İng goose* "kaz". Öbür yandan Yakutça *χaas* (a.a.)

›› kaz adımı, kaz kafalı, kazayağı

kaz|mak [ETü: Bud <1000] *toprak ~kaza (...) kudığ ~kazsar* [kuyu kazsa] | [ETü: Kaş 1073] *er arık ~kazdı: ḥafara* || << *ETü kaz-* eşmek, kazmak

† *ETü kazı-* ve *kaşı-* fiilleri eş anlamlı varyantlarıdır. Karş. *Moğ karu-* "kazımak, sıyırmak".

›› kazağı, kazdır-, kazgıç, kazı, kazı kazan, kazıl-, kazımık, kazın-, kazıntı, kazıt-, kazma

← KAŞI- (KAŞAĞI, KAŞIK), KAZAN, KAZAN-, KAZI-, KAZIK

kaza "kader" [Kut 1069] *~kažāḳa tapı bol boyın eg uġa* [kadere razı ol, boyun eğ ve ona uy] | "... öngörülemeyen olay" [Fer <1451] *~kažālar yorıtġan yaratġan malik / ~kažā birle sançılur aġakḳa tiken / ~kažā birle ilnür tuzakka elik* [kazayı yürüten ve yaratan tanrıdır, kaza ile batar ayağa diken, kaza ile yakalanır tuzağa geyik] | "... yargı" [Men 1680] *~kažā: Jurisdictio, dioecesis* [yargı çevresi, yargı makamı] *(...) ~kazārā, ~kazā vü ḳader, görünmez ~kazā* | kazazede [YOsm: LO 1876] *~kazāzede: Muṣāb* [kaza isabet eden]. || *~ Ar ḳaḍā'* قضاء [*#ḳḍy* faʿal msd.] 1. yargılama, yargı, 2. özellikle tanrısal yargı, kader < *Ar ḳaḍā* قضا zorunlu kıldı, hükmetti, yargıladı

›› kaza bela, kaza merkezi, kazaen, kazaî, kazazede, trafik kazası

← EZKAZA, İKTİZA (MUKTEZA), KADI (KAZASKER), KAZARA, KAZİYE, TAKAZA

kazak[1] [Kıp: Tuhf <1400] *ʿārib* [Ar.]: *~kazak başlı, ergen* [bekâr, başı boş] | [Çağ: Pav <1500] *~kazak: vagabond, aventurier, aventureux* [serseri, maceracı]; *onagre que ses compagnons chassent loin d'eux* [sürüden kovulan yaban eşeği]" | [TDK1 1945] *~kazak: 1. Sakallı olmayan, tıraşlı. 2. Evinde sözü geçen erkek, kılıbık karşıdı.* || << *OTü kazak* 1. başıboş, avare, serseri, 2. bir kavim adı

← KAZAK[2], KAZASKA

kazak[2] [TDK1 1945] *~kazak: Baştan geçme örme yelek.* || *~ Fr casaque* Ruslara özgü düğmesiz kısa yün giysi *~ İt casacca* a.a. < *İt Casacco* Kazak, Güney Rusya akıncıları < *TTü kazak* akıncı → KAZAK[1]

kazamat [Cum 1931] *Çanakkale, Verdön gibi ~kazamat ~kazamat,* || *~ Fr/İng casemate* 1. kale suru içinde kemerli ve korunaklı oda, 2. harp gemilerinde topların yerleştirildiği zırhlı yuva *~ İt casamatta* a.a. <? *İt/Lat casa* ev, yuva → GAZİNO

kazan [ETü: Kaş 1073] *~kazġan yėr* <suyla aşınmış oyuklu zemin> | [OTü: İMüh <1310] *~kazan* [Türkçe] = *al-ḳazġān* [Arapça!] | [Kıp: CodC 1303] *calderonus* [kazan, kelter] - *Fa: ~χaskan - Tr: ~χazan* || << *OTü kazġan* büyük bakır kap ≈ *ETü kazġan* kazılmış yer, çukur, hendek < *ETü kaz-* oymak *+(ġ)An* → KAZ-

›› kazandibi

kazan|mak [ETü: Or 735] *men ~kazġanduk uçun türük bodun kazganmış* [ben kazandığım için Türk boyları kazandı] | kazanç [ETü: IrkB <900] *çıġañ er oġlı ~kazançka barmiş* [fakir adamın oğlu para kazanmaya gitmiş] | [İMüh <1310] *~kazandı: ḥaṣala* [hasıl etti, kazanç elde etti] || << *ETü kazġan-* elde etmek, kazanmak (<? *ETü kazıġ* toprak kazılarak elde edilmiş mal *+(ġ)An-*) < *ETü kaz-* kazmak *+(ġ)* → KAZ-

›› kazanç, kazandır-, kazanıl-, kazanım, kazı kazan

kazara [Men 1680] || *~ Fa ḳażārā* قضارا kazaya, kaza ile < *Ar ḳaḍā'* قضاء (tanrısal) yargı → KAZA

† Farsça akkuzatif ve datif eki *+rā* ile.

kazaska [Cum 1932] *~Kazaska dansı yaparken kalp sektesinden ölmüştür.* || *~ Rus kazáska* Kazak kızı, Kazak dansı < *öz Kazak* Güney Rusya akıncılarına verilen ad → KAZAK[1]

kazasker [FatK <1481] *evvela vüzerā, andan soŋra ~kaži ~ʿaskerler, andan soŋra defterdārlar ve defterdarlardan aşağa yeniçeri ağası* || *~ Ar ḳāḍi'l-ʿaskar* قاضى العسكر ordu yargıcı → KADI, ASKER

kazaz [Marz 1380] *ebrişüm kurdı gibi ~ḳazzāz dükkānın kurmış-idi* | [Kab 1432] *yā başmakçı, yā ~ḳazzāz yā bezzāz, bu cümleden birisiŋ* || *~ Ar ḳazzāz* قزّاز [*#ḳ* faʿʿāl mesl.] ipek tüccarı < *Ar ḳazz* قزّ çiğ ipek ≈ *Fa ḳaz* قز a.a.

kazı|mak [ETü: Kaş 1073] *ol yėrig ~kazıdı: ḥarafa* || << *ETü kazı-* tırmalamak, eşelemek ≈ ?*ETü kaz-* eşmek → KAZ-

† *ETü kaz-* fiili ile neredeyse eş anlamlı olduğu halde, yapısal ilişkisi açık değildir. Kaşgarî *kaz-* fiilini Arapça *ḥafara, kazı-* fiilini Arapça *ḥarafa* ile karşılar.

kazık [ETü: Kaş 1073] *~kazŋuk* <kazık ya da çivi. Kutup yıldızına 'temür ~kazŋuk' denir çünkü gök bunun çevresinde dönmektedir.> | [ETü: Man <900] *~kazġuk teg* [(meme uçları) kazık gibi] || << *ETü kazġuk/kazŋuk*

Levent Şahverdi Arşivi

direk, kazık < ***ETü*** *kaz-/kazın-* hayvanı sağlam bir yere bağlamak *+(g)Uk* → KAZ-

† *Kaz-* fiiliyle anlam bağı muğlaktır. Tezcan'a göre ayrı bir *kaz-* fiili sözkonusu olabilir. Karş. ***Moğ*** *ġaçuġu* "kazık, direk" < *ġaçu-* "dikilmek, diremek".

›› kazık marka, kazıkla-, kazıklı humma

kâzip [Taz 1482] || ~ ***Ar*** *kāḏib* كاذب [*#kḏb* fāʿil fa.] yalancı < ***Ar*** *kaḏaba* كذب yalan söyledi, aldattı

← TEKZİP

kaziye [İrşM 1387] *kıldı bir ¯ḳażıyye içinde yā iki ¯ḳażıyye içinde* | [Fer <1451] *üçünci kerret pādişāha ¯ḳażıyyeyi* [meseleyi] *bildürdiler* ‖ ~ ***Ar*** *ḳaḍīya(t)* قضيّة [*#ḳḍy* faʿīla(t) sf. fem.] dava, iddia, mesele, mantıkta önerme < ***Ar*** *ḳaḍā* قضا yargıladı → KAZA

kazuistik [ML 1969] || ~ ***Fr*** *casuistique* 1. tekil vakaları inceleyerek genelleme yöntemi, 2. ayrıntıya boğulma ~ ***YLat*** *casuistica* «vakacılık», (Katolik teolojisinde) zor vakalar karşısında vicdanen doğru olan davranışı belirleme yöntemi < ***OLat*** *casus* vaka, hadise *+ist°* ≈ ***Lat*** *casus* [pp.] 1. düşüş, 2. şans, tesadüf < ***Lat*** *cadere* düşmek *+(t)°* → KADANS

† Genel ilkelerden hareketle kural koyma ilkesinin zıddıdır; genellikle olumsuz anlamda kullanılır.

›› kazüist

kazulet [Men 1680] ¯*ḳāḏüret* قاذورة : *Misanthropos, hominis consuescere detrectans prae indolis pravitate* [insandan kaçan, menfur ve yabani kişi]. *Item ¯ḳāzürāt* قاذورات | [Cum 1935] *Kart, ¯kazulet* [yaşı geçkin ve bakımsız (kadın)] *beş altı düzgün kuklası, fistanlarının üstüne pembe, mavi, yeşil renkte (...)* ‖ << ***Ar*** *ḳāḏūra(t)* murdar (kadın) → KAZURAT

›› gazulet

kazurat "pislik, dışkı" [Sad 1574] *ol merzebümde olan çeşmeleri ¯ḳāzürāt* قاذورات *ile memlü idüp* [o sınır bölgesinde olan çeşmeleri dışkı ile bulayıp] | "a.a." [LO 1876] ¯*ḳāzürāt: Pislik, kazr, murdarlık, necaset, gāʿit.* ‖ ~ ***Ar*** *ḳāḏūrāt* قاذورات [*#ḳḍr* çoğ.] pislikler < ***Ar*** *ḳāḏūr* قاذور [fāʿūl t.] murdar, insandan kaçan (kişi, özellikle kadın) *+āt* < ***Ar*** *ḳaḏara* قذر murdar idi, pislendi

← KAZULET

kebap [YusZ <1377] *hem küliçeler taʿāmlar bi-hisāb / semsek (ü) büryān hem dahı ¯kebāb* ‖ ~ ***Ar*** *kabāb* كباب [*#kbb* faʿāl msd.] kızartma, kızartılmış et ~ ***Aram*** *kabab, kebəbā* כבבא a.a. (≈ ***Akad*** *kabābu* kızartmak, yakmak)

›› döner kebap, kebapçı, şiş kebap

kebir [Tezk 1341] ¯*kebīr meşâyıχten-idi* [büyük şeyhlerden] *ve ṭarīḳat ʿayyārı-idi* ‖ ~ ***Ar*** *kabīr* كبير [*#kbr* faʿīl sf.] büyük ≈ ***Ar*** *kabura/kabira* كَبُرَ büyük idi, büyüdü ≈ ***Aram*** *gəbar* גבר güçlü ve üstün olmak, yücelmek ≈ ***Akad*** *gabru* güçlü, üstün → CEBİR

† Arapça sözcük diğer Sami dillerinde görülen *gbr* "güçlü, yüce" kökünün varyant biçimini kullanır. Aynı kök, normal fonetik evrimle *cabara, cabr* "güç, cebir", *cabhār* "yüce" şekillerinde yansır.

›› defteri kebir

← EKÂBİR, EKBER, KİBAR, KİBİR (TEKEBBÜR), KÜBRA, TEKBİR

keçe [Oğ: Kaş 1073] ¯*keçe* <keçe – Oğuzca> | [Çağ: Pav <1500] ¯*kiçe: feutre* ‖ << ***ETü-O*** *keçe* ıslatılarak dövülmüş yün

† Bir Türk dilinden alıntı olan ***Erm*** *kaç* > *gac ԓաչ* "ıslatılarak dövülmüş yün, keçe" en erken 8. yy.'da kaydedilmiştir.

›› keçek, keçeleş-

keçi [ETü: Kaş 1073] ¯*eçkü* <keçi> *(...)* <Oğuzlar keçiye '¯keçi' der.> | [Kıp: İdr 1312] ¯*eçki* | [Çağ: Pav <1500] ¯*üçkü, ¯üçki: bouc, chévre* ‖ ≈ ***ETü*** *eçkü* keçi

† Güneybatı Oğuz grubu dışındaki Türk dillerinde *eçkü* biçiminin türevleri kullanılır.

›› keçi yolu, keçileri kaçır-, yaban keçisi

← KEÇİBOYNUZU

keçiboynuzu "Akdeniz'e özgü bir ağaç, ceratonia siliqua" [SıhA 1469] *χamüb* [Fa.]: ¯*Keçi boynuzı* | [Hal 1477] *χarnüb* [Fa.]: ¯*Keçi boynuzı dedükleri yemiş ki çekirdeği kıratdur, habbe daχi dérler.* → KEÇİ, BOYNUZ

keder [Sad 1574] ¯*keder-i dāime* [sürekli bunalıma] *mübtelā olüp* ‖ ~ ***Ar*** *kadar* كدر [*#kdr* faʿal] sıkıntı, bunalma

›› kederlen-, kederli

← KEYFE KEDER, TEKDİR

kedi [Hex <1377] *al-sinnawr* [Ar.] = *gurba* [Fa.] = *çetük* [Tr.] = *kata* [Yun.] = *kâdu* [Erm.] | [GülM 1429] *görmez misin ki ¯kedi çünki ʿāciz ola çengāl urur, kaplanuŋ gözin çıkarur* | [Çağ: Pav <1500] ¯*kedi: chat* ‖ ≈ ***OYun*** *kátos/káta κάτος/κάτα* kedi ≈ ***OLat*** *cattus/catta* a.a.

† Erken Ortaçağ'dan itibaren beliren ***OYun*** *kátos,* ***OLat*** *cattus/catta,* ***Erm*** *gadu ԳԱՏՈՒ* (***İng*** *cat,* ***Alm*** *Kater* ve *Katze)* vb. biçimlerinin nihai kaynağı meçhuldür. Arapça halk ağızlarındaki *kiṭṭa* (a.a.) Yunancadan alıntı olsa gerekir. Türkçede 16. veya 17. yy.'a dek hakim olan ***ETü*** *çetük/çetik* (a.a.) aynı kökle alakalı olmalıdır.

›› kedi gözü, kedigiller

← KATGUT

keenlemyekün [Sel 1600] *tedārük olunan zahīre ve zād u zevâdden bir ḥabbe ve ḳatre kalmayup ¯keen-lem-yekün oldu* ‖ ~ ***Ar*** *ka-an lam yakun* sanki yok gibi, yok hükmünde § ***Ar*** *ka-an* sanki, gibi + ***Ar*** *lam* değil + ***Ar*** *yakun* var → KEZA, LÂ, YEKÛN

† ***Keenlemyekûn*** yazılması yanlıştır.

kef [Yad <1421?] ¯*kefi alınmış bal ile karışdırıp maʿcūn ideler* | [Ana 1932] ¯*kef (Malatya, Afyon): mayilerin galeyan halinde üzerine toplanan hafif posa, kaynayan et üzerindeki köpük.* ‖ ~ ***Fa/OFa*** *kaf* کف köpük ≈ ***Ave*** *kafa-* a.a. ≈ ***Sans*** *kapha* कफ a.a.

† *Keyif* sözcüğüyle karıştırılması yanlıştır.

← KEVGİR

Levent Şahverdi Arşivi

kefal [Arg 1533] *~chifál* [kifal]: *muggine* [kefal balığı] || *~ **Yun/EYun** képhalos* bir tür balık, mugil cephalus < ***Yun/EYun** kephalé* κεφαλή kafa, baş → SEFAL(O)+

† İri ve küt kafa şeklinden ötürü birçok dilde "kafa" ile ilgili isim verilmiştir. Karş. ***İsp** capitón, **Fr** cabot, **İt** testone* "koca kafa > kefal balığı".

kefalet [Men 1680] *~kefâleti bin-nefs (...) ~kefâlet ile salıverdükleri reʿâyâ* | kefaletname [YOsm: İTO 1924] || *~ **Ar** kafāla(t)* كفالة [*#kfl* faʿāla(t) msd.] kefil olma, garanti, güvence < ***Ar** kafala* كفل kefil oldu, garanti etti, güvence verdi

† Karş. ***Akad** kapālu* "ikiye bükmek", ***İbr/Aram** kəphal* "ikiye katlama, ikileme, çift olma".

›› kefaleten, kefaletname

← KEFİL, TEKEFFÜL

kefaret [Kut 1069] *yazukka ~kafârat bolur ig toġa* [ağrı ve hastalık günahın kefareti olur] || *~ **Ar** kafāra(t)* كفارة [*#kfr* faʿāla(t) msd.] suçunu örtme, suç veya günaha karşılık bedel ödeme (< ***Ar** kafara* كفر örttü, kararttı) *~ **Aram** kəphārā* כפרא [*#kpr*] örtme, suçu veya bir yükümlülüğü ortadan kaldırmak için ödenen bedel ≈ ***Akad** kapāru* silme → KÜFÜR

← TEKFİR, YOM KİPPUR

kefe "terazi gözü" [YusZ <1377] *ol terāzū ~keffesinde yūsufı kodılar bir yaŋa altun* || *~ **Ar** kaffa(t)* كفّة [*#kff* faʿla(t) mr.] 1. avuç, el ayası, 2. kepçe, çanak, terazi gözü ≈ ***Aram** kaph, kappā* כף [*#kp*] a.a.

† ***Fen/Aram** kappā*, k harfinin Fenike ve Arami alfabesindeki כ şeklini ifade eder. Yunanca *kappa* (κ harfi) Fenike alfabesinden alınmış, yönü sağa çevirilerek okuma kolaylığı için arkasına dikey çizgi eklenmiştir. Latince C harfi Yunan alfabesinin Batı versiyonundan alınmıştır.

← KÂFFE, KEPÇE, SİNKAF

kefen [AşP 1330] *ādemüŋ ilk ṭonı* [pambuḳdur] ... *hem andan olur cümle ~kefen* || *~ **Ar** kafan* كفن [*#kfn*] cenazeyi örten dikişsiz bez *~ **Süry** kəfūn/kəftā* ܟܦܬܐ hasır küfe ≈ ***EYun** kóphinos* κόφινος hasır küfe, cenaze sepeti → KÜFE

† Arapça sözcüğün nihai anlamı "hasır küfe, Mısır'da fakir cenazeleri için kullanılan hasır sepet"tir.

← KOFRE, TEKFİN

kefere [Dan 1360] *Çok kāfir kırdılar. Baʿzı ~kefere daχı kendüyi kalʿadan atup helāk oldılar.* || *~ **Ar** kafara(t)* كفرة [*#kfr* faʿala(t) çoğ.] kâfirler topluluğu, kâfirler alemi < ***Ar** kāfir* كافر [t.] → KÂFİR

kefil [Rab 1310] *Nüh aydı: kimerseni ~kefîl bérgil. Erkek tawuk ~kefîl boldı.* || *~ **Ar** kafīl* كفيل [*#kfl* faʿīl sf.] bir borcu üstlenen < ***Ar** kafala* كفل kefil oldu → KEFALET

kefir [Mil 1982] *Kafkasya, Orta Doğu ve Avrupa'da tüketilen bir içki olan ~kefirin birçok hastalığın tedavisinde kullanılabileceği saptanmıştır.* || *~ **Rus** kefir* кефир a.a. *~ **İng** kefir* mayalanmış sütten yapılan bir içecek *~ **?***

† Kuzey Kafkas dillerinde ortak olan sözcüğün Rusçaya bir olasılıkla Mingrelce veya bir başka Kafkasya dilinden alındığı anlaşılıyor. Nihai kökeninin bir Türk dili olduğuna ilişkin yaygın görüş temellendirilemedi.

kefiye [KT 1900] *~ketfiye (zebanzedi ~kefiye): Omuzları dahi örtmek üzere başa sarılan ipekten püsküllü ince örtü.* || << ***Ar** katfīya(t)* كتفيّة [nsb.] omuzları örten baş örtüsü, şal < ***Ar** kitf/katif* كتف [*#ktf*] kürek kemiği, omuz *+ī*

kehanet [Men 1680] *~kihânet: praesagire, praedicere alicuis occulta* || *~ **Ar** kahāna(t)* كهانة [*#khn* faʿāla(t) msd.] gaipten haber verme < ***Ar** kāhin* كاهن → KÂHİN

kehf *~ **Ar** kahf* كهف [*#khf*] mağara *~? **Lat** cavus* a.a. → KAV[2]

† Ana kaynağı Kuran'daki Ashabu'l-kehf hikâyesine dayanan sözcüğün Arapça fiil kökü ve diğer Sami dillerinde refleksleri mevcut değildir. Arapçaya yabancı dilden alıntı olduğuna kesin nazarıyla bakılabilir.

kehkeşan [Dan 1360] *Belürdi gök yüzinüŋ ~kehkeşânı* || *~ **Fa** kahkaşān* کهکشان samanyolu § ***Fa** kah* که saman + ***Fa** kaşān* کشان yuvarlak çadır, kubbe → KEHRİBAR

† Türkçe *samanyolu* Farsça deyimin literal çevirisidir.

kehribar [CodC 1303] *ambra - Fa & Tr: ~χarabar* | keh-rubâ [SN 1354] *Bulup çöpi kapmaz ise ~keh-rubâ* | [Men 1680] *~kehrübâ vulg. ~kehrübar* || *~ **Fa** kah-rubā* کهربا «saman kapanı», fosilleşmiş reçineden oluşan ve yüne sürtününce elektriklenme özelliğine sahip olan sarı madde § ***Fa** kāh/kah* کاه/که saman + ***Fa** rubā* ربا kapan (< ***Fa** rubūdan* ربودن, ربا kapmak, çalmak, zorla almak *+ā(n)* ≈ ***OFa** rōp* zoralım, soygun < ***Havr** *reup-* kapmak, çalmak)

† Kehribarın yüne sürtününce elektriklenme özelliğinden ötürü. Karş. ELEKTRİK. † Aynı Hintavrupa kökünden ***Alm** rauben, **İng** rob* "soygun yapmak", ***İng** rover* "soyguncu".

›› kehribarî

← DİLRÜBA, KEHKEŞAN

kek [LO 1876] *~kek: bir nevʿ çörek, gevrek ekmek.* | [TatlıK 1939] *~kek: alafranga çörek* || *~ **İng** cake* çörek, pişi ≈ ***Ger** *kokjan* pişirmek << ***HAv** *pek*"- a.a. → KUZİNE

† Osmanlıcada kullanılan ***Fa** kak* "yağsız peksimet" sözcüğü ayrı kelime kabul edilmelidir. † Aynı Germence kökten ***İng** cook* "pişirmek", *cookie* "kurabiye"; ***Alm** kochen* "pişirmek", *Kuchen* "kurabiye", *Küche* "mutfak".

← CHEESECAKE, KİŞ

kekâ "işler yolunda (argo)" [Mikh 1929] *~kekâ: Bon, en régle, tranquille* [iyi, yolunda, rahat]. *İşler ~kekâ.* || < ***?***

kekeme [İdrH <1402] *~kekegülik* | [Kab 1432] *~kekeç* | [Men 1680] *~kekegî: Lingua hesitans.* | [LO 1876]

Levent Şahverdi Arşivi

-kekeme || < ***onom keke*** kısa ve tutuk ses, kekeleme sesi

† Son hecenin fiil adı yapan *+me* eki olmadığı açıktır. Belki Anadolu ağızlarında rastlanan *kekemen* biçiminden evrilmiş olabilir.

›› kekeç, kekele-, kekemen

kekik [CFürs 1501] *āvişen* [Fa.]: *Güyegi otı, saʿter maʿnāsına, -kekik.* | [LO 1876] *-kekik* ككيك: *Yaban saʿteri* [thymus vulgaris] || ≈? ***Fa*** *kākul/kākūti* كاكل/كاكوت yabani zahter ≈? ***Sans*** *kukuṭa* कुकुट yenebilen bir ot (marsilea quadrifolia?)

† Karş. ***Fa*** *kakij* "roka".

keklik [ETü: Kaş 1073] *-keklik: al-ḳabc* [keklik] | [Fer <1451] *on dāne -keklik yumurtası denlü incüsi varıdı* || << ***ETü*** *keklik* cti yenen bir kuş, perdrix ≈ ***TTü*** *geğrik/gekrik/geklik* geğirme, hıçkırık < ***ETü*** *kekir-* geğirmek, hıçkırmak → GEĞİR-

† Hıçkırığa benzer sesinden ötürü.

keko [Tz 1944] *-Keko* [kişi lakabı], *vaadimde durduğumu anlayınca, sevinci bir kat daha arttı.* | [Cum 1968] *-Keko'lar...-Keko'lar (kardeşler kardeşler) durun..* | [EkşiS 2001] *-keko: kürtçe adam herif manasına gelen kelime. argomuza aşağılama ibaresi olarak yerleşmiştir.* | kekle- (argo) [EkşiS 2002] *-keklemek: aldatmak, işletmek* || ~ ***Kürd*** *keko* ağabey (hitap şekli) < ***Kürd*** *kek* ağabey ≈ ***Fa*** *kākā* كاكا a.a.

›› kek, keke, kekle-

kekre [ETü: Kaş 1073] *-kekre* <develerin çiğnediği acı/ekşi bir ot> | [Yad <1421?] *azıcık -kekre şarab içmek muvafıkdır* | [EÇ <1683] *-kekremsi: şarab* [Maraş ve Bolu Türkmen lehçesinde] || << ***ETü*** *kekre* ekşi veya acı (tat)

›› kekremsi

kel [Tuhf <1400] *asbaχ* [Ar. - tuzlu toprak, şorak]: *-kel* | [Men 1680] *-kel: Achores, porrigo* [kellik hastalığı], *unde quoque Calvus* [bundan dolayı bazen saçsız anlamında da kullanılır] || ~ ***Fa*** *kal* كل kellik hastalığı, bu hastalıktan dolayı saçı dökülmüş kimse ≈ ***Ave*** *kaurva* a.a. << ***HAv*** **gal-wo-* kel, kafatası

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *calvus*, ***Rus*** *golyı* "kel, kafatası".

›› kelez, kelleş-, kelleştir-; keltoş

← KELAYNAK, KELLE

kel alaka [Mil 1984] *Hafif argo deyimle: -kel alaka?* || ~ ***Fr*** *qu'est-ce que l'alaka* alaka nedir? ne alaka? → ALAKA

† Oyuncu Ferhan Şensoy'un 1978 dolayında ürettiği bir espriden yaygınlaşmıştır. Aslı *keskelalaka* olup, *kel alaka* bundan kısaltılmıştır.

kelam [AşP 1330] *χoş -kelām dip* [deyip] *dostına* || ~ ***Ar*** *kalām* كلام [*#klm* faʿāl msd.] 1. söz, 2. İslami teoloji ilmi < ***Ar*** *kalama* كلم konuştu, söyledi

† Arapça sözcüğün ikinci anlamı ***EYun*** *lógos/logikē* kerşılığı olup M 10. yy başlarında Basra'da al-Aşʿarī çevresi tarafından benimsenmiştir.

›› hüsnükelam, kelamist

← ALLEM KALLEM, KELİME, MÜKÂLEME, TEKELLÜM (MÜTEKELLİM)

kelaynak [Ana 1932] *aynak, -kelaynak (Birecik); inak (G. Antep): Kara, ufak, nehir boyunca yaşar bir nevi leylek.* || < ***TTü*** *aynak/inak* bir tür kuş → KEL

† *Aynak* adının kaynağı belirsizdir. Belki ***Ar*** *aʿnaḳ* أعنق "uzun boyunlu" > *ʿanḳā* [fem.] "uzun boyunlu bir kuş, zümrüdü anka".

kelb [GülM 1429] *şol çetük* [kedi] *gibi kim -kelb elinde zebūn olıcak kelbūŋ yüzine yapışur* || ~ ***Ar*** *kalb* كلب [*#klb*] köpek ≈ ***İbr*** *keleb* כֶּלֶב [*#klb*] a.a. ≈ ***Akad*** *kalbu* a.a.

›› kelbî, kelbiyyun

← GÜLLABİ, KERPETEN

kelebek [ETü: Kaş 1073] *-kepēli: al-farāš* [kelebek] | [Kıp: CodC 1303] *-kobelek - Alm: en czue walde* | [Çağ: Nev <1500] *yügürür körse mülevven -köpelek* || << ***OTü*** *kepelek* kelebek < ***ETü*** *kepeli* a.a. *+Ak*

kelecoş [Ana 1932] *-kelecoş (Van): Yağda kavrulmuş soğan, mercimek, ceviz, badem, fındıktan yapılan bir nevi yemek* | [DS <1960] *-galacoş, -gelecoş* || ~ ***Erm*** *galacaş* կալաճաշ «harman yemeği», bir tür karma yemek § ***Erm*** *gal* կալ harman yeri + ***Erm*** *caş ճաշ* yemek

kelek[1] "?" [GSM <1451] *felege -kelek ve sīmurġa sinek demeyüb güstāχāne geçüb ḳarār eyledi.* | "ham kavun veya karpuz" [EÇ <1683] *bostanlarda kabak ve karpuz -kelekleri nice yatırsa kelle-i küffār hāksār olup öyle yatır* || ≈ ***Fa*** *kālak* كالك ham meyve, özellikle kavun <? ***Fa/TTü*** *kel*

kelek[2] [Kıp: İdr 1312] *-kelek* <bir nevi tahtadan mamul sal> | [EÇ <1683] *nehri Aras kenārına varup andan karşu tarafa -keleklerle ʿubur idüp* || ~ ***Ar*** *kalak* كلك Fırat ve Dicle nehirlerine özgü sal ~ ***Akad*** *kalakku* üstüne oturulan şey, sandalye, taht, sal

kelepçe "kangalcık" [YusZ <1377] *bir -kelebçük ipliğim var iy ulum* | [LO 1876] *-kelebçe: bileğe takılan küçük keleb* || ~ ***Fa*** *kalābça* كلبچه [küç.] halkacık, küçük sargı < ***Fa*** *kalāb* كلب sargı, kangal, halka şeklinde sarılı ip +ça[3]

›› kelepçele-

kelepir "ganimet malı" [EÇ <1683] *mal ve canlı maḳūlesi Tatarıŋ ola, sāʿir -kelepür esbāb* [ganimet eşyası] *sonra Leh'iŋ ve kardaş Kazağıŋ ola* || < ***?***

† ***Yun*** *kalo emporió* "iyi ticaret?" veya ***Kürd*** *kal ù pir* "köhne ve yaşlı" deyimlerinden türetilmesi fantezidir. Belki ***Moğ*** *kilbar* "kolay, ucuz" düşünülebilir. Evliya Çelebi sözcüğün Kırım Tatarlarına mahsus olduğunu birkaç yerde belirtir.

keler [ETü: Kaş 1073] *-keler* <kertenkele> | [Göv 1930] *-keler balığı: Ahtapot denilen deniz hayvanı.* | [TDK1 1945] *-keler balığı: Bir cins küçük köpek balığı.* || << ***ETü*** *keler* kertenkele

keleş [Kara-TS <1700] *-keleş degülüm ki kārvānlar bozam* || ≈ ***Kürd*** *keleş* haydut, eşkiya < ***?***

Levent Şahverdi Arşivi

kelime [MEd y. 1300] *~kelimeni témekde oχşaş* [benzer] *~kelimege bedel kıldı* || ~ ***Ar kalima(t)*** كلمة [*#klm* faʿila(t)] söylenen şey, söz < ***Ar kalama*** كلم söyledi → KELAM

›› kelimat, kelimei şehadet, kelimesi kelimesine

kelle [Sad 1574] *nümüdār-i şeḳāyıḳ-ı nuʿmān olan χünin ~kelleler ile ʿarsa-i kārzāre zeyn virüp* [gelincik benzeri kanlı kellelerle savaş alanını süsleyip] || ~ ***Fa kalla*** كلّه kafanın üst kısmı, kuru kafa → KEL

›› kelle peyniri, kelle şekeri

kelli [TDK1 1945] *Sen böyle dedikten ~kelli ben ne yapabilirim!* || << ***TTü gayri*** → GAYRİ

† GAYRİ sözcüğünün bazı kırsal ağızlardaki biçimi 20. yy ortalarında "halk Türkçesi" kabul edilerek yazı dilinde benimsenmişti.

kelp [Cum 1982] *Pasifik Okyanusunda yaşayan 'Dev ~Kelp' adlı bir alg (bir tür yosun)* || ~ ***İng kelp*** soda elde etmek için yakılan bir tür deniz yosunu << ***Eİng culp/culpe*** a.a. ~ ***?***

kelter [Hal 1477] *sāvan ve sāvīn* [Fa.]: *~kelter/keleter* كلتر *ki içine pamuk korlar, ʿarebce kufe derler.* || ~ ***Yun kalathárion*** *καλαθάριον* [küç.] bir tür hasır sepet, küfe < ***EYun kálathos*** *κάλ θος* alt kısmı dar olan hasır sepet *+arion* ~? ***Mıs krḥt*** a.a. (▫Rosol 176)

kem [ETü: Uy <1000] *ig ~kem* [hastalık ve ıstırap] | [ETü: Kaş 1073] *kem: al-dā?* [hastalık] *at ~kemlendi* [hastalandı] | [ETü: Kut 1069] *ol ig ~kem ne ermiş ayu birdiler* [(tabipler) *o* hastalık neymiş söylediler] | [Men 1680] *~kem p*[ers]. *eksük, nākıs. (...) ~kem t*[urc]. *malus, parvus* [kötü, küçük, yaramaz]. ‖ << ***ETü kem*** hastalık, terslik ≈ ***Fa kam*** كم eksik, aşağı, hor

† Farsça sözcük ile Türkçe arasındaki etimolojik ilişki açık değildir.

kem küm [LO 1876] *~kem ~küm etmek: Kelamda teredd*üd *etmek.* || : ***onom*** müstereddit konuşma sesi

›› gım gım

kemal [Kut 1069] *uḳuşluġ tilese uḳuş sen tükel / biliglig tilese bilig sen ~kamāl* [akıllı biri istese sen kusursuz akılsın, bilgili bir istese sen kusursuz bilgisin] | [Fer <1451] *bir kız buldum ki cemāl u ~kemālda kimesne miṣlini nişān vėreceklerden degül* || ~ ***Ar kamāl*** كمال [*#kml* faʿāl msd.] tam ve olgun olma, olgunluk, kusursuzluk, mükemmellik < ***Ar kamala*** كمل tam ve bütün idi, olgunlaştı, erdi

›› kemali afiyet, kemalist, kemalizm

← İKMAL, KÂMİL (EKMEL), TEKÂMÜL (MÜTEKÂMİL), TEKEMMÜL, TEKMİL (MÜKEMMEL)

keman "eğri" [YusZ <1377] *ağlamakdan gözsüz oldı nā-tüvān, servi ḳaddi* [servi boyu] *kaygudan oldı ~kemān* [bükük, eğri] | "... yay, okçu burcu" [Men 1680] *~kemān: Arcus & signum zodiaci, sagittarius.* | "... yayla çalınan çalgı" [LO 1876] *~kemān: Nice alātın yayı (...) ~sīne ~kemān: Berbat ve rebab envaı.* || ~ ***Fa/OFa kamān*** كمان eğri, yay → KEMER

† Sözcüğün bugün yaygın olan anlamına 19. yy ikinci yarısından önce rastlanmaz. Erken örneklerde *sīne kemān* ("kucak kemanı") görülür.

›› kemancı, kemanî

← KEMANE, KEMANKEŞ, KEMENÇE

kemane [Men 1680] *kemānçe etiam ~kemāne: Pandura, lyra, tetrachordium* [telli bir çalgı]. | [LO 1876] *~kemāne: Keman ve matkap vesair ālāt yayı; hallaç, terzi, çıkrıkçı yayı.* || ~ ***Fa kamāna*** كمانه yaya benzer nesne < ***Fa kamān*** yay *+a* → KEMAN

›› kabak kemane

kemankeş [ÖM 1437] *~kemān-keş kaşlaruŋ cānum urur* || ~ ***Fa kamān-kaş*** كمان كش yay çeken, okçu → KEMAN, KEŞ[1]

keme [LO 1876] *~keme: Domalanın beyaz nevʿi.* || ~ ***Ar kam'a(t)*** كماة mantar, özellikle domalan, trüf ≈ ***Akad kam'atum*** mantar

kemençe "kısa yay" [CFürs 1501] *~kemānçe* | "bir çalgı" [Men 1680] *~kemānçe etiam ~kemāne: Pandura, lyra, tetrachordium* [telli bir çalgı]. || ~ ***Fa kamānça*** كمانچه [küç.] ok atmak için kullanılan bir tür kısa yay < ***Fa kamān*** yay *+ça*[3] → KEMAN

† Türkçe kullanımda, bir Batı müziği enstrümanı olan kemandan çok daha eskidir.

kement [SN 1354] *sanasın ~kemend idi uz atdı χoş* || ~ ***Fa kamand*** كمند çekince daralan düğüm, ilmik < ***Fa kamīdan*** كميدن küçülmek *+and* < ***Fa kam*** كم küçük

kemer "giysi kemeri" [CodC 1303] *corigia* [kuşak] - *Fa: ~χamar - Tr: kur* | "... yapı kemeri" [AşP 1330] *kırk direk var kubbede u kırk ~kemer* || ~ ***Fa/OFa kamar*** كمر 1. kuşak, 2. mimaride kemer veya kubbe ~ ***Ave kamarā-*** kuşak

† Karş. ***Fa kam*** "kötü, sol", *kamān* "yay", ***Erm gamurç ɣամուրջ*** "köprü" (i.e. "kemer"?), ***EYun kaminos*** "kubbe şeklinde fırın, tandır". Ortak ****kam-*** ("eğri") kökü varsayılmalıdır. † ***EYun kámara*** "mimaride kemer, kubbe, tonozlu oda" Eski Farsçadan alıntıdır.

›› kemer sık-, kemerli, su kemeri

← KAMARA (KAMAROT, KAMERA, KAMİRİYE, ŞAMBRE[2]), KEMAN (KEMANE, KEMANKEŞ, KEMENÇE), ŞÖMİNE (KAMİNETO)

kemik kemrük [ETü: Kaş 1073] *kertük* <dişlenmiş, *~kemrük de denir*> | kemük [OTü: MEd y. 1300] *çaynap soru ~kemükni = sünüknin yumşakın yidi* [kemiği çiğneyip emdi, kemiğin iliğini yedi] | kemürdek [Kıp: İdr 1312] *~kemürdek* "kıkırdak" || << ***ETü kemrük*** kemirilen şey, kemik < ***ETü kemür-*** kemirmek, kıtırdatmak *+lIk* → KEMİR-

† 14. yy.'dan itibaren ***ETü/TTü sünük*** "kemik" sözcüğünün yerini almıştır.

›› kemikleş-, kemikli, kemiksi

kemir|mek [ETü: Kaş 1073] *ol sünük ~kemürdi* <kemik kemirdi> || << ***ETü kemür-*** kemirmek

›› kemirgen, kemiril-, kemirt-

← KEMİK

kemiyet [Sad 1574] *istiʿlām-i ~kemmiyet-i gürüh-i gümrāh ideler* [kötü yoldaki grubun büyüklüğünü araştırsın-

Levent Şahverdi Arşivi

lar] || ~ *Ar kammiyya(t)* كَمِّيَة [*#kmm* y. msd.] miktar, nicelik < *Ar kamm* كَمّ ne kadar +*iyya(t)*

kemoterapi şimyoterapi "kanserin kimyasal tedavisi" [EEğ 1958] *Birkaç yıldan beri tedavi alanına çıkan çeşitli ~şimyoterapi vasıtaları* | [Mil 1964] *Bu şimdiye kadar tatbik edilen ~Kemoterapi'ye nazaran yüksek bir nisbettir.* || ~ *İng chemotherapy* kimyasal tedavi ☼ 1907 Paul Ehrlich, Alm. biyokimyacı. § ***EYun*** *χēmía χημία* kimya + ***EYun*** *therapeía θεραπεία* tedavi → KİMYA, TERAPİ

† Karş. *Fr chimiothérapie* (a.a.).

kenar [AşP 1330] *ol ara deŋiz ~kinārıydı meger* || ~ *Fa kanār/kirān* كَنار kıyı, çevre << ***OFa*** *kanār/karān* a.a. ≈ ***Ave*** *karan-* a.a.

† ***ETü/TTü*** *kıraŋ* "kıyı, kenar" sözcüğüyle ses benzerliği şaşırtıcıdır.

›› eşkenar, ikizkenar, paralelkenar

← DERKENAR

kendi [ETü: Or 735] *oguz bodun ~kentü ~bodunım erti* [Oğuz kavmi kendi kavmim idi] | [ETü: Kaş 1073] *~ol ~kendü aydı* <kendi söyledi> | kendözi <kendi-özü, kendisi> [SVel <1320] *~kendözi-yçün bir gemi Nūh eyledi* | [AşP 1330] *~kendözine ~kendözi nāz eyledi* [kendi kendine eziyet etti] || << ***ETü*** *kentü* kendi

›› kendi kendine, kendiliğinden, kendince, kendinde ol-, kendisi

kendir "kenevir bitkisi" [ETü: İyiP <1000] *emeri tınlığlar çıχrı eŋirer, yuŋ eŋirer, ~kentir eŋirer* [pek çok insan çıkrık eğirir, yün eğirir, kendir eğirir] || ~? ***Sans*** *gāndhāra* गान्धार 1. Hindistan'da bir ülke, bugün Afganistan'da Kandahar bölgesi, 2. kenevir bitkisinin uçları < ***Sans*** *gandh-* गन्ध् sivri, diken, batmak

kene [Kıp: İdr 1312] *~kene* <özellikle hayvanların vücuduna konup kanını içtikçe şişen ve içeri dalan sinek> || ≈ *Fa kana* كنه kan emici bir parazit

kenef "helâ" [RMim 1614] *~kenîf ve χelâ ve beytül-ferağ Arabîdir, Farisîde ve Türkîde kademgâh* [ayakyolu] *ve âbhâne ve memşâ derler.* || ~ *Ar kanīf* كنيف [*#knf* fa'īl sf.] 1. korunak, sığınak, 2. helâ < *Ar kanafa* كنف kanadı altına aldı, kucakladı, saklayarak korudu ≈ *Ar kanaf* كنف kanat (≈ ***İbr*** *kanap* כנף a.a. ≈ ***Aram*** *kanpā* כנפא a.a.)

← KÜNEFE

keneş [Kaş 1070] *~keŋeş: müşavere ... ~keŋeşlig, ~keŋeşsiz* || << ***ETü*** *keŋeş* müşavere, şura, meclis

kenet [RMim 1614] *~kined Arabîdir, Türkîde âmme galat edüp ~kened derler.* || ~ *Ar kinad* كند [*#knd*] taş blokları birbirine bağlayan demir raptiye, perçin ~ ***Aram*** *kannād* כַּנָּד 1. cetvel, gönye, 2. destek (▫Jastrow 648)

›› kenetle-

kenevir [MŞ <1400] *eger bir kişinüŋ kulağı müzmin ağrılu ola ~kenevür südin ţamzuralar χoş ola* || ~ ***Yun*** *kanavúrion* κανναβούριον kenevir << ***EYun*** *kánnabis* κάνναβις a.a. +*arion* ~ ***Akad*** *qunnabtu* a.a.

† Aynı kökten ***Lat*** *cannabis*, ***İng*** *hemp*, ***Alm*** *Hanf*, ***Fa*** *kanab*, ***Rus*** *konoplya*, ***Ar*** *ķinnab* (a.a.). † Modern Yunancada */b/* sesi etkisiyle oluşan ünlü yuvarlaklaşması Türkçede *kenevür* biçimini verir.

›› Hint keneviri

← KANAVİÇE (KANVAS), KANNABİS, KINNAP

kenger [Kıp: KTerc 1343] *~kangar: al-ḥarşaf* [enginar] | "yaban enginarı (cynara)" [BK 1797] *Nebat-ı mezbūr berrî ve būstanî olur. Berrîsi dahi iki nevʿidir. Bir nevʿine ~kenger denir ki zikrolundu. Bir nevʿine ~kenger-i eşek derler. Būstānî kısmı enginar dedikleri sebzedir.* | "... akantus bitkisi (acanthus)" [LO 1876] *~kenger otu: Akantus.* || ~ ***Fa/OFa*** *kangar* كنگر yabani enginar, cynara cardunculus ≈ ***EYun*** *kinára/ķynára* κινάρα a.a. → ENGİNAR

† ***Ar*** *ķanġar* قنغر, ***Erm*** gangaŗ *կանկառ* "yaban enginarı" biçimileri Farsçadan alınmıştır. Türkçe esas anlamı "yaban enginarı" iken, yerel ağızlarda ona benzer fakat farklı bir bitki olan kenger (gundelia tournefortii) bitkisine nispet edilmiştir.

kenize ~ ***Fa*** *kanīza* genç kız << ***OFa*** *kanīçag/kanīzag* a.a. ≈ ***Ave*** *kanyā-/kanyīka-* a.a. → KANCIK

kent[1] "şehir" [ETü: Kaş 1073] *~kend: al-balad* <şehir. Bu yüzden Kaşğar'a 'ordu ~kend' yani hanın ikamet ettiği şehir denir.> (...) <Oğuzlar ve diğerleri bu sözcüğü 'köy' anlamında kullanırlar.> | <köy> [Kıp: Hex <1377] *al-ķarya* [Ar.] = *dīh* [Fa.] = *~kent* [Tr.] = *χorion* [Yun.] = *keġ* [Erm.] | "köy" [Men 1680] *~kent, ~kend: Villa, rus* [köy, çiftlik] | "köy" [EÇ <1683] *Üç yüz hâneli ve bir küçük hammâmlı köydür ... Bu ~kend ahâlîsi bir yere cemʿ olup eyitdiler,* | "kasaba" [YTü: CepK 1935] *~kent = Kasaba* | "şehir" [TDK1 1945] *~kent: Şehir, kasaba.* || << ***ETü*** *kend* şehir, yerleşim ~ ***Sogd*** *kand/kanth* a.a. (▫Gharib 191) ≈ ***Saka*** *kanthā* a.a. (▫BaileyS 51)

† TTü 20. yy.'a dek "köy, kırsal yerleşim" anlamında kullanılmıştır. Anadolu'da eski yer adlarında daima "köy, mezra" anlamında görülür. Dil Devrimi döneminde Öz Türkçe olduğu varsayımıyla canlandırıldı ve Asya Türkçesinde görülen "şehir" anlamı tercih edildi. † Muhtemelen aynı kökten ***Kürd*** *gund* "köy". Karş. GÜNDÜ.

›› kentleş-, kentli, kentlilik, kentsel, kentsel dönüşüm, köykent, megakent, uydukent

← ANAKENT, BAŞKENT, EVRENKENT, KENTSOYLU

kent[2] "pokerde beşli" [<1930] || ~ ***Fr*** *quint, quinte* beşli ~ ***Lat*** *quintus* a.a. < ***Lat*** *quinque* beş << ***HAv*** **penkʷe* a.a. → PENÇ

kental [TDK1 1945] *~kental: Yüz kg. ağırlığında tartı birimi.* || ~ ***Fr*** *quintal* beşyüz kiloluk ağırlık birimi < ***Lat*** *quinque, quint-* beş +*al*° → KENT[2]

kentet [TDK1 1945] *~kuintet: Beş kişilik müzik takımı ve bunun çaldığı veya söylediği eser.* | ~ ***Fr*** *quintette* beşli çalgı veya şarkıcı grubu ~ ***İt*** *quintetta* a.a. < ***İt*** *cinque, quint-* beş +*et*° → KENT[2]

† ***Kuintet*** yazımı İngilizce telaffuzu yansıtır.

›› kuintet

Levent Şahverdi Arşivi

kentsoylu "Fr *bourgeois* karşılığı" [YTü: Cum 1967] ~*kentsoylu dünyasından, önyargılarından* → KENT[1], SOY

kep [TDK2 1955] ~*kep: üniversite v.b. öğrenim kurullarında profesör ve öğrencilerin giydikleri özel başlık.* || ~ ***İng*** *cap* külah [esk.], kasket ~ ***OLat*** *capa/cappa* külah, kukuleta

† Geç Latince sözcük ilk kez Tours'lu Gregorius (538-594) ve Sevilla'lı Isidore'un (560-636) eserlerinde kaydedilir. ***Ar*** *ḳafā* ile ilgili olması uzak olasılıktır.

← HANDİKAP, KAPUT, KAPÜŞON (KAPUÇİNO), ŞAP[3] (ŞAPEL, ŞAPERON)

kepaze [Men 1680] ~*kepāze* كپازه [okçuluğa yeni başlayanların kullandığı gevşek yay] | [LO 1876] ~*kepāze* كپازه: *kebāde* كباده [zebanzedi]. *Gevşek talim yayı vasfında hamiyetsiz, rezil, rüsva.* || ~ ***Fa*** *kabāda* كباده gevşek talim yayı

† Muhtemelen *kahpezāde* sözcüğünün deforme edilmiş biçimidir; ancak Osmanlıca kaynaklarda (belki edep kaygısıyla) *kebāze* "gevşek yay" sözcüğüyle açıklanır. † /d/ > /dh/ > /z/ evrimi Farsça alıntılarda tipiktir. Karş. HİZMET.

›› kepazelik

kepçe [İdr 1312] ~*kebçe* <büyük kaşık> | [Men 1680] ~*kefçe*, ~*kepçe: Cochlear, pec. ligneum majus* [büyük kaşık, özellikle tahtadan]. | "... bir tür iş makinası" [Mil 1970] ~*kepçe, ekskavatörlerimiz, dozerimiz ve damperli kamyonumuz* || ~ ***Fa*** *kafça* كفچه «avuç gibi şey», tas, kepçe << ***OFa*** *kafçag* a.a. (≈ ***Sogd*** *kapçē/kafçē* tahıl veya sıvı ölçü birimi, ölçek) ≈ ***Aram*** *kap/kappā* avuç, çanak, kâse +*ça*[3] → KEFE

›› kepçe kulak, kepçe operatörü, kepçele-

kepek [ETü: Kaş 1073] ~*kepek* <tahıl kepeği, saç kepeği> || << ***ETü*** *kepek* tahıl ve saç pulu

›› kepeklen-

kepenek [OTü: İMüh <1310] ~*kepenek: ḳabāi mulabbad* [keçe kaftan] | [DK <1400?] *oğlana kara* ~*kepenek geydürmişleridi.* | [Çağ: Pav <1500] ~*kepenek: sorte de vêtement de feutre.* || << ***OTü*** *kebenek* kalın yün üstlük, palto < ***OTü*** *kebe-/kebel-* giyinmek <? ***ETü*** *kap* torba, kılıf → KAP

† ***Ar/Fa*** *ḳabā* ve ***OLat*** *capa/cappa* (a.a.) biçimleriyle benzerliği ilgi çekicidir. ***Moğ*** *kebenek* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

kepenk [Fer <1451] *bir dīvār dibinde bir* ~*kepenk var, üstünde bir nerdübān durur (...) andan nerdübānı* ~*kepenge sarkıtdı* | [EÇ <1683] *yemīn ü yesārında cümle üç yüz altmış* ~*χepenk* خپنك *ve dekākīn* ʿ*add olunur* [sağ ve solunda toplam 360 kepenk ve dükkân sayılır] || << ***TTü*** ***kapan(ı)k** depo veya hücre veya geçit kapısı < ***TTü*** *kapa-* → KAPA-

† +*Ank* ekinin işlevi muğlaktır. Karş. *tüfenk, fişenk.* † Dankoff, Tietze ve biraz tereddütle Eren'in (s. 231) ***Erm*** *gġbank ԼդպպաԼբ* "kilit" benzeri sözcüklerden türetmeleri fantezidir.

kepez [LO 1876] ~*kepez: Derya kenarında yerli kaya.* | [Ana 1932] ~*kepez: 1- Düğünde gelinin başına giydiği takke, hotoz; 2- Bazı kuşların tepesindeki uzun tüy, sorguç; (...) 4- ufak tepe"* || ~ ***OYun*** *kapásion* καπάσιον başlık, külah (▫DuCG 1:584) ≈ ***Lat*** *capitium* a.a. < ***Lat*** *caput* baş +*ium* → KAPİTAL

kerahat [İrşM 1387] *Takı* ~*kerāhiyyet turur suv içmek öre turup* [ayakta su içmek mekruhtur] | [LO 1876] ~*vakt-i* ~*kerāhet* [tanımı yok] | [TDK2 1955] ~*vakti* ~*kerahet: (akşamcılar arasında) içkiye başlama saati* || ~ ***Ar*** *karāha(t)* كراهة [*#krh* faʿāla(t) msd.] 1. kerhen yapma, ikrah etme, 2. İslam dinine göre yasak olmadığı halde kaçınılması gereken şey, namaz kılmanın caiz olmadığı zaman, özellikle gün doğumu ve gün batımı < ***Ar*** *kariha* كرهٔ iğrendi, nefret etti → KERH

keramet [AşP 1330] *pes bu* ʿ*ālemde* ~*kerāmet ol-durur* || ~ ***Ar*** *karāma(t)* كرامة [*#krm* faʿāla(t) msd.] 1. yücelik, 2. evliya tarafından icra edilen mucize < ***Ar*** *karuma* كرُم yüceldi → KEREM

kerata[1] [NK 1868] || [KT 1900] ~*kerata: Pezevenk, kaltaban, deyyus.* || ~ ***Yun*** *keratâs* κερατᾶς boynuzlu, şeytan, karısını satan kimse < ***Yun*** *kératon* κέρατον boynuz → KERATA[2]

kerata[2] [LO 1876] ~*kerata: kundura ökçesi çektikleri boynuz* || ~ ***Yun*** *kérato* κέρατο boynuz << ***EYun*** *kéras, kerat-* κέρας, κερατ- a.a. << ***HAv*** ***kerə-s-** < ***HAv*** ***ker-**[1] a.a. → KORNA

† Karş. ***İng*** *shoe horn* "ayakkabı çekeceği".

← KERATA[1], KERATİN, KIRAT (KARAT)

keratin [Mil 1960] *Eksiklik ve yokluğunda diş etlerinde* ~*keratinleşme görülür.* || ~ ***Fr*** *kératine* boynuz ve tırnak hammaddesi < ***EYun*** *kéras* κέρας, κερατ- boynuz +*in*° → KERATA[2]

kere [DK <1400?] *χanlar χanı χān Bayındur yılda bir* ~*kerre toy edüp Oğuz beglerin konuklardı.* | [GülM 1429] *nice* ~*kerret bu maşlahatdan endīşe kıldum* || ~ ***Ar*** *karra(t)* كرّة [*#krr* faʿla(t) mr.] tekrar, defa < ***Ar*** *karra* كرّ geri geldi, yineledi

← KERRAT, TEKERRÜR, TEKRAR (MÜKERRER)

kerem [AtH <1250 (1444)] *yimişsiz yıġaç teg* ~*kārāmsız kişi* [keremsiz kişi yemişsiz ağaç gibi] || ~ ***Ar*** *karam* كرم [*#krm* faʿal msd.] yücelme, yücelik, cömertlik < ***Ar*** *karuma* كرُم yüceldi

† ***Krm*** kökünün nihai anlamı "ürün, mahsul" olmalıdır. Karş. ***Akad*** *karammu* "mahsul deposu, özellikle arpa ambarı", ***Aram*** *karmā* "üzüm".

← İKRAM (MÜKRİM), KERAMET, KERİM (EKREM, KERİME, KİRAM), MÜKERREM

kereste "hazırlık" [Dan 1360] *Anya göre* ~*kerāstī* [hazırlık] *gördiler, yarak kıldılar, aşlar bişürdiler.* | "... yol erzakı" [Arg 1533] ~*keresté & axich* [azık]*: vetto uagla* | "... hazırlanmış ağaç" [RMim 1614] *χaşebe... Türkîde ağac demektir; şimdi* ~*kerāste dahı derler."* | [Men 1680] ~*kerāste vul.* ~*kereste* || ~ ***Fa*** *karāsta* كراسته hazır, işe yarar, iş görür < ***Fa*** *kardan* yapmak, işlemek → KÂR

Levent Şahverdi Arşivi

kerevet [İdrH <1402] *~krevet (kirevet?)* | "yükseltilmiş yatak" [Men 1680] *~kerevet: Lectica, grabatus.* || ~ ***Yun*** *kreváti* κρεβάτι yatak, döşek, şilte << ***EYun*** *krábbatos* κράββατος a.a.

† Eski Türk ve Arap kültüründe bilinen yer yatağından ayrı olarak, bir seki üzerinde yükseltilmiş yatağı ifade eder. † ***Lat*** *grabatus* "yatak" Yunancadan veya ortak bir kaynaktan alıntıdır. ▫Chant 575: "emprunt occidental".

kerevit [Dan 1360] *~kerevüd kalyesi, sıçan dolması / balık başı, çükündür kavurması* | [EÇ <1683] *sazan balığı ve ~kerevid nāmında gölünden çıkan bir böcek vardır* || ~ ***Yun*** *karavida* καραβίδα küçük istakoz veya büyük karides << ***EYun*** *kārabis, karabid-* καραβίς [küç.] a.a. < ***EYun*** *kārabos* κάραβος kabuklu kara veya deniz böceği

† Karş. ***İng*** *crab* < ***Nor*** *krebit* "yengeç".

›› karavida

← KARAVEL, KARİDES

kereviz [Yad <1421?] *hacet olursa dağ yārpūzun katalar ve rāziyane toχmı ve ~kerefs toχmı* | [BK 1797] *~kerevīz* || ~ ***Ar/Fa*** *karafs* كرفس kökü yenen bir sebze, apium graveolens ≈ ***OFa*** *karafs* a.a. ≈ ***Aram*** *krepsā* כרפסא a.a.

kerh [AşP 1330] *ṭavᶜan ew ~kerhen getürdi ṭāᶜata* [gönüllü veya gönülsüz, ibadete getirdi] || ~ ***Ar*** *karh* كره [*#krh* faᶜl msd.] iğrenme, nefret < ***Ar*** *kariha* كره iğrendi, nefret etti

›› kerhen

← İKRAH, İSTİKRAH, KERAHAT, MEKRUH

kerhane "atölye, fabrika" [OsmK <1512] *~kārχāne* | "genelev" [Arg 1533] *~chierχaná: bordello* || ~ ***Fa*** *kār-χāna* كارخانه iş yeri, işlik, atölye → KÂR, HANE

† "Genelev" anlamında argo kullanımı İstanbul halk dilinde 16. yy veya öncesinde belirdiği halde, "fabrika, işlik" anlamında 19. yy sonlarına dek kullanılır.

›› kerhaneci

kerim [Kut 1069] *duᶜā birle bolġay keçürgey ~karīm* [belki dua ile kerim (Allah) affeder] || ~ ***Ar*** *karīm* كريم [*#krm* faᶜīl sf.] yüce, büyük < ***Ar*** *karuma* كرم yüceldi → KEREM

← EKREM, KERİME, KİRAM

kerime "yüksek rütbeli birinin kızı" [MMem 1557] *Şeyχ Hüseyn χarezmīnüŋ zāᶜifeleri yaᶜnī mahdümī-i aᶜzāmuŋ ~kerīmeleri* [büyük hizmetkârlarının kızları] || ~ ***Ar*** *karīma(t)* كريمة [*#krm* faᶜīlā(t) sf. fem.] yüce kadın, hanımefendi < ***Ar*** *karīm* كريم [sf.] büyük, yüce → KERİM

† Kız evlat" anlamı Osmanlı Türkçesine özgüdür.

keriz "pis su kanalı, lağım" [Tefs <1300] *~kārīz* | "oyun" [AR 1898] *papel ~kerizi yani kâğıt oyunları denir* || ~? ***Fa*** *kārīz* كاريز yer altında su yolu → GİRİZ

kerkenez [Nim-TS 1540] *sartūça* [Fa.]: *Alaca doğan ve ~kerkenes ki yelekerken daχı dirler ve gücügen kuşı.* || ~ ***Yun/EYun*** *kerχnēis* κερχνηίς küçük bir yırtıcı kuş, cerchneis tinnuculus < ***EYun*** *kérχnos* κέρχνος cırlama, cırlak

† Karş. ▫L&S 944, ▫Chant 521. ***Fa*** *karkās* "akbaba", *karkār* "bir tür güvercin", *karkamā* "kuyruksallayan kuşu", *karkarak* "saksağan" biçimleriyle muhtemel etimolojik ilişkisi araştırılmamıştır.

kerli ferli [Marz 1380] *pīller* [filler] *sulṭānı daχı firᶜavn gibi gendü ~kerr ü fernne ve büyük gevdesine ınanub ilerü yorıdı* | [EÇ <1683] *bu kadar ~kerr ü ferr ve dārā ve ᶜazāmet sahibi idiler* | [Göv 1930] *~kellifelli: kılık kıyafeti yerinde* || < ***Fa*** *karr u farr* کر و فر güç ve kuvvet § ***Fa*** *karr* کر kuvvet, celadet + ***Fa*** *farr* فر parıltı, ihtişam → FER

›› kelli felli

kermes "hayır için yapılan satış" [Cum 1935] *Kızılay kurumu üyeleri için büyük bir ~kermes hazırlamaktadır* || ~ ***Fr*** *kermesse* kilisede ayinden sonra hayır için yapılan satış ~ ***Hol*** *kerkmisse* kilise ayini § ***Hol*** *kerk* kilise (<< ***Ger*** *kirikon* a.a. ~ ***EYun*** *kyrikón κυρικόν* «tanrı evi», kilise < ***EYun*** *kýrios κύριος* rab, tanrı +*ik*°) + ***Lat*** *missa* [pp. fem.] Pazar ayini (< ***Lat*** *mittere* göndermek +*()t*°) → MESAJ

† ***İng*** *church, **İskoç** kirk, **Alm** Kirche* ve ***Hol*** *kerk* "kilise" biçimleri, Kilise Yunancasından eski Germenceye çok erken bir alıntıdan evrilmiştir. ***Rus*** *cerkov, **Sırp** crkva* (a.a) vb. biçimleri, aynı Yunanca sözcüğün Eski Slavca biçiminden türemiştir.

kerosen [Hür 1952] *~Kerosin (gaz yakar) traktörlerimiz takriben bu ay sonunda gelecektir.* || ~ ***İng*** *kerosene* bir petrol ürünü < ***EYun*** *kērós κηρός* balmumu

kerpeten [Yad <1421?] *demürci ~kelbetenin kızdıralar arasına koyalar* | [RMim 1614] *Kelbetān Arabīdir, Türkīde kısac demekdir ve Arabī üzre ~kelbetān dahi derler.* | [Men 1680] *~kelbetān, ~kelbetīn vul. ~kelpetin* | [Hind 1831] *Forceps* [Fr.]: *~kelpetin* || ~ ***Ar*** *kalbatān/kalbatayn* كلبتين [*#klb* dual.] «iki köpek dişi», kıskaç, pense < ***Ar*** *kalba(t)* كلبة [t.] köpek dişi +*ayn* < ***Ar*** *kalb* köpek → KELB

† KArş. ***Aram*** *kallebeth* "köpek dişi şeklinde ayakkabı dikişi", *kalbūs* "pense, kerpeten".

kerpiç [ETü: Kaş 1073] *~kerpiç* <pişmemiş tuğla. Pişmiş tuğlaya 'bışığ ~kerpiç' denir.> || << ***ETü*** *kerpiç* pişmemiş tuğla

kerrake [Men 1680] *~kereke: Species vestis Arabicae.* | [LO 1876] *~kerrāke: Dar cübbe.* || ~ ***Ar*** *karaka(t)* كركة [*#krk*] külahlı bir tür cübbe ~ ***OYun*** *karakállion* a.a. ~ ***Lat*** *caracalla* a.a.

† Victor ve Eusebius vekâyinamelerine göre imparator Antoninus devrinde Gallia'da ortaya çıkmış bir giysidir. ▫DuCL 2:157. İmparator Caracalla'nın (hd. 211-217) lakabı bu cübbeyi giydiği için verilmiştir. † ***Vehbi'nin kerrakesi*** deyimi 19. yy şairlerinden Sümbülzade Vehbi'ye ilişkin bir anekdottan türemiştir. Belki *kūrrekī* "eşcinsel sevgili, oynaş" ile ilgili bir kelime oyunu kastedilmiş olabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

kerrat [GülS 1391] || ~ ***Ar karrāt*** كرّات [*#krr* çoğ.] defalar, matematikte çarpımlar < ***Ar karra(t)*** كرّة [t.] *+āt* → KERE

kert|mek [ETü: Kaş 1073] *ol yıġaç ¯kertti* <tahtanın üzerine çentikler açtı> *(...) ¯kertik* "tahtanın üzerine açılan çentik> | [EÇ <1683] *ağaç pāresi üzre bir güne ¯kertikler ¯kertüp* || << ***ETü kert-*** çentmek, çenterek işaret koymak < ***ETü *keri-*** a.a. *+lt-* < ***ETü kez*** oyuk, çentik *+l-* → GEZ

›› beşik kertmesi, kertik, kertil-

kerte "pusula derecesi" [PiriR 1525] *Anafiya cezīresinden Santoron on beş mīldür gün batısınuŋ ¯ḳarta lodos üzerine* | [KÇ 1648] *Mesela gün doğusunuŋ poyrazdan yana ¯kertesi dirler. ... Ve ¯kertenüŋ aslı Yunānda rubʿ maʿnāsına olan ḳarta lafzıdır.* | "... genelde derece, mertebe" [Kam 1800] *al-irtā?* [Ar.]: *Kız cimāʿa ṣalāḥıyet ¯kertesine bāliġa olmak.* || ~ ***İt quarta*** 1. çeyrek, 2. pusula kadranının sekizde bir dilimi << ***Lat quartus*** çeyrek < ***Lat quatuor, quatr-*** dört → KARE

† Denizcilikte sekizde bir ara yönler *kuzeybatı kerte batı* şeklinde ifade edilir.

← KERTERİZ

kertenkele [MŞ <1400] *eger yeşil ¯kertekene* كرتكنه *kanın bir iki kerre siğile yakı iderler şifā ola* | [CFürs 1501] *vazag* [Fa.]: *Kurbağa ve ¯keltekelerden* كلتكلر *bir nevʿ* | [Men 1680] *¯kertenkeler vel ¯kertenkele: Lacerta.* || ~? ***Yun/EYun*** *krokódilos* κροκόδιλος 1. kertenkele, 2. büyük kertenkele, timsah § ***EYun*** *krókē* κρόκη taş + ***EYun*** *drílos* δρίλος kurtçuk, tırtıl

† ***Tü keler*** "kertenkele" ile ses benzerliği muhtemelen yakıştırmadır. † Karş. ***Fr, İng*** *crocodile* "timsah". Homeros 2:69 İonyalıların küçük kertenkeleye bu adı verdiklerini ve daha sonra Mısır'daki timsahların böyle anıldığını belirtir.

kerteriz [LF 1538] *¯kerteriz et tutup akıntısını* || ~ ***Yun*** *kartárizo* καρτάριζο pusulanın 32'de bir bölümlerine göre yön tayin etmek (ᵒLF §159) ~ ***Ven *quartarisàr*** a.a. < ***Ven*** *quarta* kerte → KERTE

kervan [AşP 1330] *eyle san bir dü-der* [iki kapılı] *¯kārvān-sarāy* | [Men 1680] *¯kārvān & ¯kārbān, vul. ¯kervan* || ~ ***Fa*** *kārbān/kārvān* كاربان/كاروان kafile, katar << ***OFa*** *kārvān* a.a. ~? ***Akad*** *χarrānu* yol, yolculuk, özellikle ticari yolculuk, kervan

›› kervansaray

← KARAVAN

kes "basketbol ayakkabısı" [<1970] || < ***marka*** *Keds* US Rubber Company'ye ait ayakkabı markası ☼ 1916

kes|mek [ETü: IrkB <900] *altun kurugsakımın kılıçın ¯kesipen* [altın kursağımı kılıçla kesip] | [Men 1680] *yol ¯kesmek: haramīlik etmek (..) sinor ¯kesmek: Limites statuere (..) bir kimesnenin sözin ¯kesmek (...) ümīdini ¯kesmek (...) aklı ¯kesmek* || << ***ETü kes-*** biçmek

›› boğaz kesen, gözü kes-, gözüne kestir-, kese, keseğen, kesenek, kesik, kesil-, kesimhane, kesiş-, kesişim, kesişme, kesmece, kestir-, kestirim, kestirimsel, kestirme, rol kes-, yolkesen

← KESER, KESİM, KESİN, KESİNTİ, KESİT, KESKİ, KESKİN, KESMİK, YANKESİCİ

kesafet [Taz 1482] *bu beden-i χākīnüŋ ¯keşāfetlerini, cān-i pāküŋ letāfeti-ile sen müzekkā kıl.* || ~ ***Ar*** *kaṯāfa(t)* كثافة [*#kṯf* faʿāla(t) msd.] sıklık, yoğunluk, kabalık < ***Ar*** *kaṯufa* sık idi, yoğun idi

← KESİF, MEKSEFE, TEKÂSÜF, TEKSİF

kesat [AşP 1330] *cümle χayr işler olur anda ¯kesād* | [Arg 1533] *¯chiessetlichtur* [kesetliktür]: *e non si uende piu* [çok satış olmuyor] || ~ ***Ar*** *kasād* كساد [*#ksd* faʿāl msd.] (satışta) durgunluk < ***Ar*** *kasada* كسد (satış) durgun idi

† Sıfat olarak kullanımı Türkçeye özgüdür.

kese [CodC 1303] *bursa* [para kesesi] - *Fa: ¯χisa - Tr: yaŋ̇ic* [yancık] | [Tezk 1341] *kapuda durmış, elinde bir ¯kīse altun* | "... hamam kesesi" [EÇ <1683] *bu hammāmların cümle huddāmları ve dellākleri kocakarılardır kim (...) ¯kīseleri anlar sürüp* || ~ ***Fa*** *kīsa* كيسه torba, özellikle para torbası, cenin kesesi ~ ***Aram*** *kīsā* כיס a.a. ≈ ***Akad*** *kīsu* para kesesi

† ***Ar*** *kīs* (a.a.) Aramcadan alınmıştır. ***Erm*** *ksag ṗuwłʔ* (a.a.) Orta Farsçadan alınmıştır.

›› kese kâğıdı, kesecik, kesedar, kesele-, keselen-

keser [GülM 1429] *kimesne taş yüzinden balçığı ¯keser-ile eyle kazmaz ki* || < ***TTü*** *kes- +(I)r* → KES-

kesif [Taz 1482] || ~ ***Ar*** *kaṯīf* كثيف [*#kṯf* faʿīl sf.] yoğun → KESAFET

kesim "kesme eylemi" [LO 1876] *¯kesim: maktu, mukataa, icar. ¯kesime ¯vermek. ¯kesim ¯vakti: iltizam mevsimi, derslerin inkıtaı, tatil.* | "... sektör, segment" [YTü: TDK2 1955] *¯kesim: bölük, bölge, kısım* || < ***TTü*** *kes- +Im* → KES-

† İkinci anlamın, Arapça kaynaklı KISIM sözcüğünden esinlenme yoluyla türetildiği açıktır.

›› kesimhane

kesin [LO 1876] *¯kesinkes: Katʿi, katʿiyen, bila-tereddüd.* | kesinkes [Vasıf-TS <1824] *pek ¯kesākes veremem sana cevāb, ol şūhuŋ / geldi mi ḥaṭṭ-ı rūhu berbere sor sorma bana* | [YTü: CepK 1935] *¯kesin = Kat'ī = Définitif, categorique* || < ***TTü*** *kesinkes* katiyen < ***TTü*** *kes- +In* → KES-

† TTü *kesinkes* deyiminden türetilmiş YTü sözcüktür.

›› kesinkes, kesinleş-, kesinlikle

kesinti [BK 1797] *parça ve ¯kesinti maʿnāsınadır, arabīde ḳıtʿa derler.* || < ***TTü*** *kes- +(In)tI* → KES-

kesir [Sad 1574] *¯kesr-i düşmenāni pelīd* [murdar düşmanın kırılması] || ~ ***Ar*** *kasr* كسر [*#ksr* faʿl msd.] 1. kırılma, kırıntı, kırık, 2. aritmetikte kesir < ***Ar*** *kasara* كسر kesti, kırdı

← ESRE, İNKİSAR, KÜSUR

kesit [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *kes- +Ut* → KES-

† Atatürk'ün ürettiği rivayet edilen sözcüklerdendir.

Levent Şahverdi Arşivi

keski [Kıp: İdr 1312] ~*keski: al-minşār* | [LO 1876] ~*keski: Demirci düz kalemi, el baltası.* || << ***OTü kesgü*** kesme aleti < ***ETü kes-*** +*gU* → KES-

keskin [Yad <1421?] *elleründe ~keskün üstüre dutup her dükkān önünde durur imiş akça ve pul dilerler imiş* || < ***TTü kes-*** +*gIn* → KES-

›› keskin sirke

kesmik "tanesi alınmış boş başak" [Terc-TS <1461] *ġalburda ve gözerde kalan ~kesmük ve buğday başı* | "kesilmiş süt tortusu" [LO 1876] *süt ~kesmiği* || < ***TTü kes-*** +*mUk* → KES-

keson "su mühendisliğinde bir terim" [Cum 1939] *İnşaat şartnamesinde bunların ~keson kazık yapılması lāzımdır.* | "çekmeceli komodin" [<1990] || ~ ***Fr caisson*** [büy.] büyük kasa < ***Fr caisse*** kasa +*on* ~ ***İt cassa*** → KASA

›› keson kuyu

kesp [AşP 1330] *bunda ne ~kesb eyledüŋ bilür misin* || ~ ***Ar kasb*** كسب [*#ksb* faʿl msd.] elde etme, kazanma, kazanç < ***Ar kasaba*** كسب kazandı

›› kesbet-

← İKTİSAP, KİSVE (KİSPET), MÜKTESEP

kesret [Fer <1451] *ol kapıya çokmışlar, ~keşretde endāzeden çıkmışlar* || ~ ***Ar kaṯra(t)*** كثرة [*#kṯr* faʿla(t) mr.] çokluk < ***Ar kaṯura*** كثر çok idi

← EKSER[1], KEVSER, TEKSİR

kestane [CodC 1303] *castanea: ~kastana* | [LO 1876] *at ~kestanesi* || ~ ***Yun kastánea*** *καστάνεα* kestane ağacı < ***Yun/EYun*** *kástanon κάστανον* kestane

† Yunanca sözcük nihai olarak bir Anadolu dilinden alıntı olmalıdır. Karş. ***Erm gask*** (a.a.). ▫Chant I.504. † ***Ar ḳastal*** (a.a.) Yunancadan alıntıdır. Batı dillerine Latince vasıtasıyla Yunancadan alınmıştır. ***İng chestnut, Alm Kastanie*** < ***Lat castanea.*** Türkçeye Farsça aracılığıyla alınmış olması muhtemeldir.

›› at kestanesi, deniz kestanesi

← KASTANYET

keş[1] [Men 1680] ~*keş: çek & çekici. Trahens. (...)* ~*ser* ~*keş (...)* ~*āb* ~*keş* | [KT 1900] ~*esrārkeş: Esrar çeken.* | [Bah 1924] ~*keş: (Tr. avam) Ahmak, budala.* || ~ ***Fa kaş*** کش çekiş, çeken < ***Fa/OFa kaşīdan*** کشیدن çekmek ≈ ***Ave karṣ-*** a.a. ≈ ***Sans kṛṣ-, karṣa*** कर्ष çekmek, sürmek

† Türkçe bileşiklerde "çeken" anlamıyla kullanılır. Argoda bağımsız sözcük olarak kullanımı *esrarkeş* ve *afyonkeş* sözcüklerinden kısaltmadır.

›› afyonkeş, cefakeş, çilekeş, gayretkeş, keşhane, sırınakeş

← KEMANKEŞ, KEŞİDE, KEŞKÜL, KEŞMEKEŞ, PEŞKEŞ, SERKEŞ, TİRKEŞ

keş[2] [Hal 1477] *terīn: kurut ki ~keşk* کشک *daχı dėrler* | [Aht 1545] ~*keş* کش *dedükleri nesne ki yoğurtdan iderler* || ≈ ***Fa kaşk*** کشک kurutulmuş yoğurt, kurut

keş[3] "nakit" [Cum 2008] *paranın, kendisinin ve Mehmet Taşkan'ın ~keş kasasından çıktığı* || ~ ***İng cash*** para kasası [esk.], nakit ~ ***İt cassa*** → KASA

keşide [Men 1680] ~*keşide e.: çekmek* | [TDK1 1945] ~*keşide: "Çekme" demek olup eskiden 'telgraf, poliçe, çek, piyango ve ziyafet' gibi sayılı bāzı kelimelerle kullanılırdı."* || ~ ***Fa kaşīda*** کشیده [pp.] çekme, çekilen şey < ***Fa kaşīdan*** کشیدن çekmek +*a* → KEŞ[1]

›› keşideci

keşif [AşP 1330] *anlara kim maʿnī ~keşf olmış-durur* [anlamı ortaya çıkmıştır] || ~ ***Ar kaşf*** کشف [*#kṣf* faʿl msd.] ortaya çıkarma, örtüsünü açma < ***Ar kaşafa*** کشف buldu

›› keşfet-

← İNKİŞAF, İSTİKŞAF, KÂŞİF, KEŞŞAF

keşiş [CodC 1303] *presbiter - Fa: ~χasis - Tr: bapas* | [Tezk 1341] *dört yüz kişi ruḥbān ve ~keşiş Harun er-Reşid'e geldiler* || ~ ***Ar kaşīş*** کشیش [*#kṣṣ*] Hıristiyan rahibi ~ ***Aram ḳaşīš*** קַשִּׁישׁ 1. yaşlı kimse, şeyh, 2. kilise hiyerarşisinde bir sınıf rahip < ***Aram ḳaşaş*** קָשַׁשׁ yaşlanmak, yaşlı olmak

← KEŞİŞLEME

keşişleme "güney rüzgârı" [LF <1600] || < *öz Keşiş Dağı* İstanbul'un güneyinde bir dağ, Uludağ → KEŞİŞ

keşke [CodC 1303] *utinam - Tr: ~χesχa* | [SN 1354] *Öginde geçer ~keş ki görmeyedim* || ~ ***Fa kāş ki*** کاش که temenni bağlacı → Kİ

† ***Kāş ki*** yazımı 19. yy.'a dek tercih edilmiştir.

›› keşki

keşkek "arpa bulamacı" [Dan 1360] *Daχı varıdı ekşi şorvaları / daχı ~keşkek ile herīsaları* || < ***Fa kaşk*** کشک 1. arpa, 2. arpa suyu, 3. süt pıhtısı veya peynir altı suyu +*ak*[2]

† +*ek* ekinin niteliği belirsizdir. Karş. ***Fa kaşkāb*** "arpa suyu", *kaşkīna* "arpa ekmeği". † Aynı yemeğin diğer adı olan *herise/harisa* Ermenice "düğün yemeği" anlamındadır.

keşkül [LO 1876] ~*keşkül-i fukarā: Taam türlüsü.* | [KT 1900] ~*keşkül-i fukarā: Muhtelif şeylerden mürekkeb bir nevi süt tatlısı.* || ~ ***Fa kaşkūl*** کشکول «çanak çeken», 1. dilenci, 2. dilenci kâsesi § ***Fa kaş*** کچکول/کشکول çeken + ***Fa kūl*** çanak, kadeh → KEŞ[1]

keşmekeş [Men 1680] ~*keşmekeş: Timor & clamor pugnatium* [korku ve kavga gürültüsü]. || ~ ***Fa kaş mikaş*** کش مکش «çekti çekiyor», çekişme < ***Fa kaşīdan*** کشیدن çekmek → KEŞ[1]

keşşaf [AşP 1330] *iy ~keşşāf-ı sırr-ı lā-yezāl* [ey ebedi sırrın açıcısı] || ~ ***Ar kaşşāf*** کشّاف [*#kṣf* faʿʿāl mesl.] ortaya çıkarıcı, keşfedici < ***Ar kaşafa*** کشف buldu → KEŞİF

† Türkiye'de ilk izci kuruluşu olan *Keşşaflık Teşkilatı* 1910'da Ragıp Nureddin tarafından kurulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

ket [Ana 1932] *~ket vurmak (Cenubi Anadolu): Mani olmak. (...) ~keti kesilmek (Cenubi Anadolu): Mukavemeti kalmamak.* || < *?*

›› ket vur-, ketle-

ketçap [Mil 1958] *Tamek (...) konsantre salça, domates suyu, ~ketçap* || *~ İng ketchup ~ Malay keçup* balık sosu

kete [İdr 1312] *~ketā: al-χuşkunān* [bir tür ekmek] | [EÇ <1683] *bir maʿmūr Ermeni köyüdür. ~Ketesi ve keşkegi meşhūrdur.* || ≈ *Erm gata կաթա* külde pişmiş yassı ekmek

† ▫DankALT E24 Ermenice ihtimali üzerinde durur; ▫Eren 235 bunu kesin bilgi olarak aktarır. ▫Acar bu sözcüğe değinmez.

ketebe¹ [Men 1680] *kātib pl. küttāb, ~ketebe* || *~ Ar kataba(t)* كتبة [*#ktb* faʿala(t) çoğ.] yazıcılar < *Ar kātib* كاتب [t.] yazıcı → KÂTİP

ketebe² "elyazmalarında müstensihin adını belirten kayıt" [EÇ <1683] *Ekseriyā kitāblar kendü ḥaṭṭımladır, ~ketebeleri ve mührleri şāhidi ʿādildür.* || *~ Ar kataba* كتب [*#ktb* faʿala] yazdı → KİTAP

keten [CodC 1303] *tela* [kumaş] - *~χetan (...) russi ~χetan, alamanni ~χetan, orlens ~χetan, lonbardi ~χetan.* | [AşP 1330] *bir katı ~kettāndur ol nāzik dutar* || *~ Ar/Fa katān* كتّان keten bitkisi ve bundan yapılan dokuma ≈ *Aram kīttān/kittan* כִּיתָּן a.a. ≈ *Akad kitūm/kitunnu* a.a. ~? *Sumer gada*

† Bilinen ilk dokuma bitkisi olarak MÖ 4. binyıldan önce Mezopotamya'da yetiştirilmiş ve daha sonra geliştirilen pamuk bitkisine de aynı isim verilmiştir. Karş. *İng cotton* (pamuk).

›› keten helva

← KOTON, TÜNİK

ketenpere [Mil 1970] *~Ketenpereye getirdik mi, bu kadar parayı bir dilekçede geri getiririz.* || *~ Yun kátō péras κάτω πέρας* dip taraf, bir şeyin aşağı ucu, argoda göt < *EYun kata+ péras πέρας* son, uç

kethüda [AşP 1330] *~ked-χudālıkda düşer ol şuḥbete / kocalıcak lâyık olur raḥmete* || *~ Fa kad-χudā* کدخدا 1. ev sahibi, 2. ev işlerini idare eden kişi, Sasani devletinde köy yöneticisi § *Fa kad/kada* کد/کده ev (<< *OFa kadak* a.a. ≈ *Ave kata-* oda, hücre) + *Fa χudā* خدا efendi, yönetici → HÜDA

← KÂHYA, KEZBAN

ketm [Niy <1402] *Pes bu esrārı gerek ~ketm idesin / Bu aradan sözimiz ḫatm idesin* || *~ Ar katm* کتم [*#ktm* faʿl msd.] susma < *Ar katama* کتم sustu

›› ketm et-

keton [ML 1969] || *~ Alm Ketone* kimyada bir hidrokarbon türevi < *Alm Aketone* aseton → ASETON

† *Aseton* Türkçeye Fransızcadan gelmiş iken, onun türevi olan *keton* 1933'ten sonra kimya fakültelerine hakim olan Alman ekolünün izini taşır.

kettle "elektrikli su ısıtma cihazı" [Mil 1993] *Arçelik küçük ev aletleri - ~Kettle su ısıtıcısı* || *~ İng kettle* su kaynatma kazanı, bakraç, çaydanlık ~ *Lat catillus* [küç.] < *Lat catinus* a.a.

† Sözcüğün Türkçe anlamı İngilizcesinden farklıdır.

›› ketıl

ketum [Men 1680] *~ketūm: Arcanum suum custodiens* [sırlarını saklayan]. || *~ Ar katīm* كتوم [*#ktm* faʿūl im.] susan, sır tutan < *Ar katama* كتم sustu → KETM

›› ketumiyet

kevaşe [Men 1680] *~ḳavvād faem. ~ḳavvāde* قوّادة [fuhşa aracılık eden kadın] | "fahişe, hafif meşrep kadın (argo)" [EkşiS 1999] *~kevaşe: hafif meşrep sevimli zikilesi kadın.* || *~? Ar ḳawwāda(t)* قوّادة [*#ḳwd* mesl. fem.] fuhşa aracılık eden kadın → GAVAT

† Karş. *Kürd kewaşe* "1. haşiş (kuru ot) 2. biçim zamanı geçmiş tarlada ürünün güneşteki kavruk hali 3. merteklerin üzerine konulan düz ve kesilmiş tahtalar 4. yaramaz, işe yaramaz kimse" (Zana Farqînî, Kürtçe-Türkçe Sözlük, 2005: 1001). Ve *kewş* "1. gazel (sonbaharda dökülen ağaç yaprağı) 2. haşiş (kuru ot) 3. yonga, kamga, talaş (rende artıkları) 4. kavrak, tuturuk (ateş tutuşturulacak şey)" (a.e, 1002) .

kevgir [Yad <1421?] *~kefgīrden süzüb iki vukıyye süzmeye bir vukıyye bal katub nerm ateş üzerinde kaynatub* || *~ Fa kafgīr* کفگیر süzgeç § *Fa kaf* کف köpük + *Fa gīr* گیر tutan → KEF, +GİR

kevkeb [Rab 1310] *yinçü yāḳūt birle muraṣṣaʿ kılğan ~kevkebler ornatmış* [inci ve yakutla işlenmiş yıldızlar yerleştirmiş] || *~ Ar kawkab* کوکب [*#kkb* fawʿal] yıldız ~ *Aram/İbr kawkāb, kawkbā* כּוֹכָב a.a.

kevn [SülÇ 1409] *Zemzem ile doldı ~kevn ü mekān* || *~ Ar kawn* کَوْن [*#kwn* faʿl msd.] varlık, var oluş < *Ar kāna* کان oldu, var idi ≈ *İbr kūn* כון [*#kwn*] durmak, ayağa kalkmak ≈ *Akad kānu* durmak

† Arapçada "varolma" anlamını üstlenmiş olan *#kwn* kökü, diğer Sami dillerinde "(bir yerde) durmak" ve "(ayakta) durmak" anlamlarını taşır.

kevser [AşP 1330] *χoş çiçekler içre aka selsebīl / içile tesnīm ü ~kevşer zencebīl* [Kuran'da adı geçen çeşitli cennet içkileri] || *~ Ar kawṯar* کوثر [*#kṯr*] 1. bolluk, 2. cennette bir ırmak veya havuz, adını bu sözcükten alan Kuran suresi <? *Ar kaṯura* کَثْر çok idi → KESRET

† Klasik İslami kaynaklara göre aşırı çokluk bildiren *faw'al* vezninde. Ancak Arapçaya başka bir dilden alıntı ihtimali üzerinde de durulmalıdır.

keyfe keder "önemi yok, farketmez" [Mil 1969] *Kime ne? ~Keyfe ~keder... Bu onların bileceği iş.* || *~ Ar kayfa kadar* کیف کدر ne gam? < *Ar kayfa* nasıl → KEDER

† Arapça deyimin Türkçede kullanılan anlamıyla KEYİF sözcüğüyle ilgisi yoktur. 1950-60'lardan itibaren kullanıma girdiği anlaşılıyor.

keyfiyet [Fer <1451] *taʿaccüb etdi, ~keyfiyetinden suʾāl eyledi* [merak etti, nasıl olduğunu sordu] || *~ Ar kayfīyya(t)* كيفيّة [*#kyf* y. msd.] nasıllık, nitelik < *Ar*

Levent Şahverdi Arşivi

kayfa كيف nasıl *+īya(t)* < ***Ar*** *kayf* كيف durum → KEYİF

† Arapça sözcük Aristoteles'in kullandığı ***EYun*** *poiótēs* "nasıl'lık, qualitas" < *poîos* "nasıl" karşılığı bir felsefe terimi olarak M. 9. yy.'da kullanıma girmiştir. Karş. KALİTE. † "Keyfîlik" anlamında kullanılması yanlıştır.

keyif "sağlık, afiyet" [CFürs 1501] || [Men 1680] *~keyf: Hilaritas seu incalescentia spirituum* [neşe veya ruh coşkusu] *~keyfüm yoktür (...) ~keyf çattı (...) ~keyf virmek.* || ~ ***Ar*** *kayf* كيف [*#kyf*] durum, ruh hali, özellikle iyi ruh hali, hoşnutluk

›› ehlikeyif, keyfî, keyiflen-, keyifli, keyifsiz

← ÇAKIRKEYİF, KEYFİYET

keyvan [Taz 1482] *küngüre-i eyvānı evc-i ~Keyvāne irmiş-idi* ‖ ~ ***Fa*** *kayvān* كيوان Satürn gezegeni ~ ***Aram*** *kēwān* כון a.a. ~ ***Akad*** *kayamānu* a.a.

kez kezik [ETü: Kaş 1073] *seniŋ ~kezigiŋ keldi "senin sıran geldi"* | kezin [Yun <1320] *felek-i atlası dürdüm yedi ~kezin cevelān urdum* [yedi defa dolandım] | [Yun <1320] *biŋ ~kez hacca vardın ise / biŋ ~kez gaza kıldın ise* ‖ ≈ ***TTü*** *kezin* tekrar, yeniden ≈ ***TTü*** *kezik* dönüş, tekerrür, sıra < ***ETü*** *kez-* dolanmak *+Uk* → GEZ-

† TTü biçim muhtemelen *kezin/gezin* (a.a.) zarfından kısaltmadır.

keza [İntiz <1600] || ~ ***Ar*** *ka-ḏā* كذا bu, şu (işaret sıfatı), böyle, şöyle (işaret zarfı) § ***Ar*** *ka* ك gibi + ***Ar*** *ḏā* ذا o

† Türkçe güncel kullanımı muhtemelen *kezalik* sözcüğünden kısaltmadır.

← HAKEZA, KEENLEMYEKÛN, KEZALİK

kezalik [Müy 1530] *~Keẕālik bundan bir gizlü murād éderler* || ~ ***Ar*** *ka ḏāliki* كذالك bunun gibi, böyle < ***Ar*** *ḏālika* ذالك bu → KEZA, ALAZALİK

kezban [EkşiS 2002] *~kezban: lubunya dilinde deneyimsiz, toy şahıslara verilen isim (gay olanlar da kullanılırmış)* ‖ < *öz Kezban* bir kadın adı ~ ***Fa*** *kaḏ-bānū* كدبانو hanım efendi, ev sahibesi → KETHÜDA, BANU

† Argodaki anlamı muhtemelen Hülya Koçyiğit'in oynadığı 1968 tarihli *Kezban* filminden türemiştir. † Aynı Farsi sözcük Osmanlı dönemi metinlerinde *keybānī* şeklinde kullanılır. Anadolu ağızlarında rastlanan *keyveni* "aşçı, iyi yemek pişiren kadın" sözcüğü bunun türevidir.

›› keyveni

kezzap [EÇ <1683] *kimyāgīrler natrūnı ~tīzāb suyında kaynadup içinden Kārūn altunı hāsıl olur* | [LO 1876] *~kezab* كذاب*: tīzāb galatı. ~Kezāb ~suyu: ẋāmız* [asit] ‖ ~ ***Fa*** *tīzāb* تيزاب «keskin su», her çeşit asit → TIZ, AB

† Ses değişimi muhtemelen ***Ar*** *kaḏḏāb* كذاب "yalancı" sözcüğünden kontaminasyon eseridir.

kıbbe "çörek (Suriye yemeği)" [EÇ <1683] *çöreği ve ~kübeybesi ve muklesi ve katāyifi ve şekeri* ‖ ~ ***Ar*** *ḳubayba(t)* قبيبة [*#ḳbb* fuʿayl küç.] kubbecik, içli köfte < ***Ar*** *ḳubba(t)* kubbe → KUBBE

kıble [İrşM 1387] *Ve eger ~kıbla anıŋ öze bilinmese takı anıŋ katında* | [Arg 1533] *~cheblá* [kıbla]*: mezo di uento* [güney rüzgârı] ‖ ~ ***Ar*** *ḳibla(t)* قبلة [*#ḳbl* fiʿla(t) mr.] yön, özellikle namaz yönü < ***Ar*** *ḳabala* قَبَلَ yöneldi → KABUL

← KIBLENÜMA

kıblenüma [LO 1876] || § ***Ar*** *ḳibla(t)* قبلة kıble + ***Fa*** *numā* نما gösteren (< ***Fa*** *numūdan* göstermek) → KIBLE, NÜMAYİŞ

kıç [Kıp: İdr 1312] *~kıc: al-ʿurḳub* [hayvanın art bacağının arkası veya Aşil tendonu] | [SN 1354] *Pes andan revān döndi kız ~kıçına* [arkasına] | kıçın kıçın [SN 1354] *öküş kaçtı önümce ~kıçın kıçın / çü gösterdüm aŋa kılıcım ucın* || << ***OTü-KT*** *kıç* bacağın arkası

† Azericede "arka ayak" anlamında kullanılır.

›› kıçı kırık, kıçın kıçın, kıçtan motorlu

kıdem [Dan 1360] *Yaradduŋ ʿālemi çünkim ʿademden / Daχı her birin insānuŋ ~ḳıdemden* ‖ ~ ***Ar*** *ḳidam* قدم [*#ḳdm*] 1. önde olma, önce olma, erken gelme, 2. eskilik, öncelik < ***Ar*** *ḳadama* قدم önde veya önce idi, adım attı ≈ ***Aram*** *ḳəḏam* קְדַם [*#ḳdm*] önce veya önde olmak, öncelik, önce → KADİM

›› kıdem tazminatı, kıdemli, kıdemsiz

kıkır [İdrH <1402] *~kıkırdadı* || : ***onom*** hafif gülme sesi → KAKIR

›› kikir, kıkırda-, kikirde-, kikirdek, kikirik, kikirti, kıkırtı

kıkırdak [BK 1797] *karkaranak* [Fa.]: *~kıtırdak ve geyrek taʿbīr olunan yumuşak kemiktir. (...) Arabîde ġuḍruf ve Türkîde ~ḳakırdak ve kemürdek ve geyrek daχı derler* || << ***TTü*** *kıtırdak* kıkırdak < ***TTü*** *kıtırda-* kırtlamak, kırılma sesi çıkarmak → KITIR

† Ayrıca karş. GEVREK.

kıl [ETü: Bud <1000] *~kılça egsümez tegşilme* [bir kıl kadar eksilmez, değişmez] | [ETü: Kut 1069] *yoluŋ ~kılda yinçge özüŋi könit* [yolun kıldan ince, kendini doğrult] | kılkuyruk [BK 1797] *Türkçede bağırtlak ve bağrı kara taʿbīr olunan kuşdur; baʿzı diyārda ~kıl kuyruk derler."* | [LO 1876] *burundan ~kıl aldırmamak (...) boynu ~kıldan ince (...) yağdan ~kıl çekmek* || << ***ETü*** *kıl* kıl

† Karş. ***Moğ*** *kilgasu(n)* "atın kuyruk kılı".

›› kıl payı, kıl testere, kılkuyruk, kıllan-, kıllandır-, kıllı

← KILCAL, KILÇIK

kıl|mak [ETü: Or 735] *üze kök teŋri asra yagız yir ~kılındukda* [üstte mavi gök altta kara yer yaratıldıkta] | [ETü: Kaş 1073] *er ış ~kıldı <adam iş yaptı>, er kızıġ ~kıldı <Bu sözcük adamın kızla cinsel ilişkiye girdiğini ima eder. Bu nedenle Oğuzlar bu sözcüğü kullanmaktan kaçınırlar. 'O bir şey yaptı' yerine 'etti' derler.>* || << ***ETü*** *kıl-* yapmak, yaratmak

† *Kılıç* ve *kılağı* sözcükleri, fiilin asli anlamının "işlemek, demirci işliğinde çalışmak" olabileceğini gösterir.

›› kıldır-, kılın-, kılınç, kılış-

← KILAĞI, KILGI, KILIÇ, KILIK

Levent Şahverdi Arşivi

kılağı [Men 1680] *¯kılağı* قلاغى *vel kılağu* قلاغو*: Acies* [keskinlik] | "... cila" [Cum 1935] *hulyasına katmerli ¯kılağı vermiş* || << ***TTü kılağu*** kılıcın keskinliği, bileği <? ***TTü kıl-*** *+AgU* → KIL-

kılaptan [Men 1680] *¯ḳılabudan* قلابدان*: Aurum argentum-ve in fila contortum* [iplik şeklinde bükülmüş altın veya gümüş (tel)] | "sırma iplik" [MüD 1564] *kumāşlarınuŋ ¯kılābdān ve ibrişimlerin sāfī itmeyüp envāᶜ-ı hīle vü hudᶜaya mübāşeret itdükleri* || <? ***Ar*** *ḳallāb* قلّاب [*#ḳlb* faᶜᶜāl mesl.] çıkrık, iplik eğirme çarkı < ***Ar*** *ḳalaba* قلب döndürdü, çevirdi → KALP[2]

kılavuz [ETü: Kaş 1073] *¯kulābuz: al-dalīl* [rehber] <*'b'* sesi *'w'*den dönüşmüştür.>, *kalın kāz ¯kulāwuzsuz bolmas <kaz sürüsü kılavuzsuz olmaz>* || << ***ETü*** *kulavuz* yol gösteren, rehber

† Türkçe sözcük en erken İbn Faḍlān'ın M 921 yılında Volga Bulgarları arasında yaptığı yolculuk bağlamında kaydedilmiştir. ▫Doerfer 3:1504 bir İrani dil olan Xwarezmceden alıntı olduğunu savunur.

kılcal "Fr *capillaire* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯kılcal, ¯kılcallık* || < ***TTü*** *kıl +çAl* → KIL

kılçık [ETü: Kaş 1073] *¯kıltık <başta bulunan kepek>* | [İdrH <1402] *¯kılçık* | [Çağ: Babür 1530] *Hindustan balığlarınıŋ küşti* [eti] *lezīz bolur idi ve ¯kıltığı bolmas* || (≈ ***ETü*** *kıltık* saç kepeği veya kılçık) < ***ETü*** *kıl +çUk* → KIL

kılgı [YTü: Fel 1942] *¯kılgı, pratik = ameliyat, amel = pratique (...) ¯kılgılamak* || < ***TTü*** *kıl- +gU* → KIL-

›› kılgıla-, kılgısal

kılıbık "karısına boyun eğen (erkek)" [HRGTor 1919] *O kadar ¯kılıbık bir herif olmuştu ki her hatve-i ef'alinde ne yapacağını karısına sorar, o ne emrederse öyle yapardı.* || < ***?***

† Karş. ***Yakut*** *kilbik/kirbik* "ürkek, korkak" (▫Pek 520, 524) < ***Moğ*** *girbi* "a.a." (▫Lessing 384). Ancak TTü sözcük 20. yy.'dan önce kaydedilmemiştir.

kılıç [ETü: Or 735] *altun kurugsakımın ¯kılıçın kesipen* [altın kursağımı kılıçla kesip] || << ***ETü*** *kılıç* keskinleştirilmiş demirden yapma silah < ***ETü*** *kıl-* işlemek *+lç* → KIL-

›› dalkılıç, kılıç balığı, kılıçlama

kılıf [Yad <1421?] *yaprağı az olur ve incecik olur ve toχmları ¯ġılāf içinde olur* || ~ ***Ar*** *ġilāf* غلاف [*#ġlf* fiᶜāl msd.] herhangi bir şeyin dış kabı veya zarfı, kılıç veya bıçak kını < ***Ar*** *ġalafa* غلف kılıfladı

† Karş. ***Aram*** *ḳlāphā,* ***Akad*** *ḳilpu* "bir şeyi örten zar, kabuk, zarf". Denizcilik terimi olan *kalafat* muhtemelen Aramiceden diğer dillere alınmıştır.

← KALAFAT

kılık [ETü: Uy <1000] *¯kılıkı ornaġlıġ ermeser* [tavrı/karakteri oturmuş değilse] | [ETü: Kaş 1073] *¯kılık <hal ve hareket, insanlarla muaşeret. Bazen ¯kılk şeklinde de söylenir.>* | <... kıyafet, giysi> [LO 1876] *¯kılık: kıyafet, hey'et, tarz, resm, tasvir. ¯kılık değişmek, ¯kılıksız* || << ***ETü*** *kılık* tavır ve hareket, karakter < ***ETü*** *kıl- +Uk* → KIL-

† Anlam evrimi ***Ar*** *ḳiyāfa(t)* sözcüğününkine paraleldir. Bkz. kıyafet.

›› kılık kıyafet, kılıksız

kımıl[1] [Ruş-TS <1486] *ol dem ki tükürdü sen yüzüme / ¯kımırtı geldi nefsimden özüme* | kımılda- "devinmek" [Arg 1533] *¯chemuldárum* [kımıldarum]*: rimuouo (...) ¯chemuldatterúrum* [kımıldattururum] *(...) ioruldum ¯chemuldamásum* [kımıldamazum] ‖ *: **onom** kımıl/kımır* devinme sesi

† Karş. KIPIR, KIVIR.

›› kımıl kımıl, kımılda-, kımıldan-, kımıldat-, kımıltı

kımıl[2] [Men 1680] *¯ḳaml (coll.) ¯ḳamlet (unit.): Pediculus* [bit] | "ekin biti" [BK 1797] *ekinciler ol āfete saŋ ve uğrayan ekine saŋ urmuş ve ¯kımıl otlamış taᶜbīr ederler.* || ~ ***Ar*** *ḳaml* قمل [*#ḳml* faᶜl] bit ≈ ***Akad*** *ḳamlu* a.a.

† TTü geç dönemde ortaya çıkan ***kımıl kımıl*** ve *kımılda-* deyimleri acaba bununla ilgili olabilir mi?

kımız [ETü: Kaş 1073] *¯kımız* <kısrak sütü bekletilerek mayalanır, sonra içilir.> | [EÇ <1683] [Tatarlar] *¯kımız nāmıŋda bir güne alt yedi günlük at südü içerler* || << ***ETü*** *kımız* mayalanmış at sütü ~ ***Aram*** *χāmeṣ* חָמֵץ [*#χmṣ*] mayalanmış ekmek, mayalanmış içki < ***Aram*** *χāmaṣ* חָמַץ mayalanmak

† Aynı Sami kökünden ***Ar*** *ḥumūḍ* "ekşime, mayalanma", *ḥāmiḍ* حامض "hamız, ekşi". Aramicenin Milat öncesinden itibaren İran kültürel alanında etkili olduğu ve özellikle 9.-10. yy.'larda Uygur kültürünü etkilediği gözönüne alınmalıdır. † Karş. ***İbr*** *χametz* חָמֵץ "hamursuz bayramında yenmesi caiz olmayan mayalı ekmek, chametz".

← HUMUS[2]

kın [ETü: Bud <1000] *¯kınıntın yiti biçekin tartıp* [kınından keskin bıçağı çekip] || << ***ETü*** *kın* kılıç veya bıçak kılıfı

† Muhtemelen *kıy-* "bıçakla kesmek" ve *kılıç* sözcükleriyle alakalı olmakla beraber yapısal ilişki açık değildir.

›› kın kanatlılar

kına [CodC 1303] *biti biti bitidim bes agačka bitidim* [bilmece]*. ol ¯kinadir.* | [Yad <1421?] *çiçek çıkarmış kimseniŋ ayağ tabanına ¯ḥınnā yakalar* | [Men 1680] *ḥınnā vul. ¯ḳına* || ~ ***Ar*** *ḥinnā'* حنّاء [*#ḥnw*] kına, lawsonia inermis bitkisinden elde edilen boyar madde ~ ***Aram*** *ḥinnā* חִנָּא [*#ḥnn*] (kadında) sevimlilik, cazibe, letafet (▫Jastrow 481)

† ***İng*** *henna* (a.a.) biçimi Arapça veya Hintçeden alınmıştır.

›› kına yak-, kınalı

kına|mak [ETü: Kuanşi <1000] *kim kayu tınlıġ beglerde ağır yazukluġ bolup tutup ölürgeli azu ¯ḳınaġalı sakınsar* [bir canlı beylere karşı ağır suç işlese, onu tutup öldürmeyi veya işkence etmeyi tasarlasalar, kılıç bıçak ve kırbaçları çatır çatır

Levent Şahverdi Arşivi

kırılır] | "işkence etmek" [Kıp: CodC 1303] *Christusni tutelar ¯kinaidelar dage öldurtiler* [İsa'yı tuttular, işkence ettiler ve öldürdüler] | "cezalandırmak" [Fer <1451] *ol ¯kīnayış ¯kīnayam* [bir ceza vereyim] *ki ʿālerne ʿıbret olasız* | "alay etmek" [LO 1876] *¯kınamak: Zemm, tezyif, istihza etmek, gıybet, hicvetmek.* | "ayıplamak" [TDK1 1945] *¯kınamak: Ayıplamak, takbih etmek.* || << ***ETü*** *kıyna-* bedensel ceza uygulamak, işkence etmek < ***ETü*** *kıyn/kın* bedensel ceza, eziyet *+(g)A-* < ***ETü*** *kıy-* bıçakla kesmek, kan dökmek *+In* → KIY-

›› kınama, kınan-

kınakına [Terak 1869] || [AR 1897] *Baldo'nun meşhur ispirtosuz ¯kınakınasından içenlerin* ‖ ~ ***İsp*** *quinaquina* cinchona ağacı kabuğundan elde edilen ateş düşürücü ilaç, kinin ~ ***Quechua*** *kina* kabuk → KİNİN

kındıra [İdrH <1402] *¯kındıra* [bir saz türü] | [Terc-TS <1461] *al-ḥalfā* [Ar.]: *χasır otı ki ¯kındıra dirler.* || < ***OYun*** *kanthēlē* κανθήλη bir tür hasır otu << ***EYun*** *kalamanthēlē* καλαμανθήλη a.a. → KALEM, ANTOLOJİ

kınnap [Men 1680] *¯ḳınneb, ¯ḳunneb: Canabis.* ‖ ~ ***Ar*** *ḳinnab* قنّب [*#ḳnb*] kenevir ≈ ***Aram*** *ḳanabbīs* קַנַּבִּיס a.a. ≈ ***Akad*** *qunnabtu* κάνναβις a.a. → KENEVİR

kıpır [İdrH <1402] *¯kılpıldadı* [kıpırdadı] | kıpırtı [Selç 1423] *çeri χalḳına ¯kıpurdı düşdi* ‖ : ***onom*** *kıpıl/kıpır* durduğu yerde devinme sesi

›› kıpırda-, kıpırdak, kıpırdan-, kıpırtı

kıpti [Men 1680] *¯ḳıbṭī: populus Aegyptiacus.* ‖ ~ ***Ar*** *ḳibṭī* قبطى Mısır yerlisi ~ ***EYun*** *aigýptios* αἰγύπτιος Mısırlı < ***öz*** *Aigyptos* Αἴγυπτος Mısır ~ ***Mıs***

† "Çingene" anlamında kullanımı, Romanların Mısır kökenli olduğu inancına dayanır.

›› kıptice

kır "dağ ... dağ rengi" [ETü: Kaş 1073] *¯kır* <tek bir dağ kütlesi>, *¯kırlar eḍiz beḍük* <dağlar yüksek, büyük> *(...) ¯kır at* <gri at> | [Kıp: İdr 1312] *¯kır* <dağın zirvesi demektir, ancak Kıpçak dilinde düz yer için de kullanılır> | <... yaban yer> [Kıp: Tuhf <1400] *al-barriya* [Ar.]: *¯kır* [yaban yer, bozkır] | "... dağ" [Çağ: Babür 1530] *ol ¯kırda ki biz yaşunub irdük* [gizlendiğimiz dağda] | [Men 1680] *¯kır: ova, sahrā. Planities, pec. inculta, campus* [tarım yapılmayan alan, bozkır]. *& item griseus & canus* [ayrıca gri veya boz renk]. | [LO 1876] *¯kır: Sahra, yaban, biyaban, çöl. Boz yerler, bayırlar. Kırların rengi, eşheb* [boz veya gri]. || << ***ETü*** *kır* dağ

† Anlam evrimi "dağ başı" > "yaban yer" > "kaya ve çöl rengi", diğer yandan ise "meskûn olmayan yer" > "şehir dışı" > "köy" şeklindedir.

›› bozkır, kır at, kırca, kırlaş-, kırsal

← KIRAÇ, KIRAĞI, KIRANTA, KIRÇIL

kır|mak [ETü: Kaş 1073] *er yérig ¯kırdı* <adam yeri kazdı> | [Kıp: İdr 1312] *¯kırdı* <katliam etti> | [Çağ: Pav <1500] *¯kırmak: gratter, briser* [kazımak, kırmak]*; tuer plusieurs personnes* [birçok insan öldürmek]" | kırıntı [Men 1680] *¯kınntı: Fragmentum* || << ***ETü*** *kır-* kazmak, kazımak < ***ETü*** *kıy- +(g)Ur-* → KIY-

† Kaşgarî'deki tek ve şüpheli örnek dışında ETü kaydı ve türevleri yoktur. ***ETü*** *kıy-/kıı-* "bıçakla kesmek, kan dökmek" fiilinden 11. yy dolayında türetilmiş derivatif bir biçim olduğu kabul edilebilir.

›› çıtkırıldım, kıran kırana, kırdır-, kırgın, kırık, kırıklık, kırıl-, kırılgan, kırım, kırıntı, kırıp dök-, kırma

← KIRAN, KIRIT-, KIRK-, SOYKIRIM

kıraat [AşP 1330] *ḳurʾān ḥıfẓ ola / ¯ḥāfız anı yidi ¯ḳırāʾatla bile* | kıraathane "okuma salonu olan kahvehane" [Bas 1870] *Fatih'ten öte böyle bir ¯kıraathane olmadığından zurefā-yı ahali kahvehane namında olan o mazîk-i beşere toplanmış* ‖ ~ ***Ar*** *ḳirāʾa(t)* قراءة [*#ḳrA* fiʿāla(t) msd.] okuma < ***Ar*** *ḳaraʾa* قرأ okudu ~ ***Aram*** *ḳarā* קרא [*#ḳry*] 1. çağırma, seslenme, 2. okuma, özellikle kutsal kitap okuma, kıraat etme

† Aramice fiilin daha geniş olan semantik alanı, Arapça biçimin alıntı olduğunu düşündürür. Arapçada yazı ile ilgili sözcüklerin hemen hepsinin Arami kökenli olduğu varsayılmalıdır.

›› kıraathane

← KARİ, KURAN

kıraç "kurak yer, bozkır" [DTB-TS <1555] *biten otı boz olur hep ola bir yer ki ¯ḳırāc* | [BK 1797] *Susuz ve otsuz çorak yere denir ki Arabîde ¯ḳırāc derler, Türkîde daχı ¯kırac lafzı mitedāvildir.* || <? ***TTü*** *kır* → KIR

† TTü araç isimleri yapan *+gAç/+Aç* eki düşünülemez. Mütercim Asım'a göre Arapça sözcüktür; ancak Arapça sözlüklerde bulunamadı.

kırağı [ETü: Kaş 1073] *¯kırāġu* <soğuk havada bitkiler ve nesneler üzerinde oluşan ince buz tabakası> || << ***ETü*** *kırağu* kırağı <? ***ETü*** *kır* dağ; gri renk → KIR

† Sözcük yapısı açık değildir. Karş. ***Moğ*** *kiragu* (a.a.).

kıran kıran "kenar, kıyı" [SN 1354] *yöridi deniz ¯kıranında biraz / cühūd ile söz açar idi az az* | kıran "salgın hastalık" [Kesir-TS 1438] *¯kıran vāki*ʿ *oldı, kızlıktan ve ¯kırandan* [kıtlıktan ve salgından] *çok kişiler öldiler* || < ***ETü*** *kır-* 1. kesmek, 2. öldürmek, katliam etmek *+(g)An* → KIR-

kıranta [LO 1876] *¯kıranta: Kır* [saçlı] | [AR 1897] *¯kıranta, kırçıl, kır, ak* [bıyık türleri] || <? ***TTü*** *kır* [fem.] gri → KIR

† Sözcük yapısı açık değildir. ▫Tietze ***İt/Fr*** *grande* "büyük" sözcüğüyle irtibatlandırmayı önerir.

kırat "tartı birimi" [İrşM 1387] *¯kırāt Hicāz ehli katında biş arpa āğrı turur.* | [Kab 1432] *¯kırāt dedükleri bir çekirdek ağırıdur.* || ~ ***Ar*** *ḳirāt* قراط 1. keçiboynuzu çekirdeği, 2. bir tartı birimi ~ ***EYun*** *kerátion* κεράτιον [küç.] 1. «boynuzcuk», keçiboynuzu bitkisi, ceratonia siliqua, 2. keçiboynuzu çekirdeğine eşdeğer tartı birimi < ***EYun*** *kéras* κέρας boynuz *+ion* → KERATA[2]

Levent Şahverdi Arşivi

← KARAT

kırba [İrşM 1387] *Takı zıkk tidügi ¯ḳırba turur* ‖ ~ ***Ar*** *ḳirba(t)/ḳirrāba(t)* قربة [*#ḳrb* fiʿla(t) mr.] su tulumu

kırbaç [Men 1680] *¯ḳırbaç: Flagellum.* ‖ < ***TTü*** *kırp-* dövmek *+(g)Aç* → KIRP-

† Azericede *kırmaç* (a.a.) kullanılır. † ***Rus*** *karbaç* > ***Pol*** *carabacz* > ***Alm*** *Karbatsch,* ***Fr*** *cravache* biçimleri Türk dillerinden alınmıştır.

›› kırbaçla-

kırçıl "kırla karışık saç ve sakal rengi" [EÇ <1683] *sıkma çarıklı ve cümlesi ¯kırçıl ıχtiyārlar* ‖ § ***TTü*** *kır* gri + ***TTü*** *çal/çil* karışık renkli, alaca, çil → KIR, ÇIL

kırış|mak[1] [Ana 1932] *¯kıvrışık marul (Ankara): kıvırcık salata.* | kırışık [Cum 1930] *¯kırışık göz kapaklarını halsizce oynattı* | kırışıklık [Cum 1955] *iki gözünün arasında bir ¯kırışıklık belirdi* ‖ << ***TTü*** *kıvrış-* buruşmak, kıvrık hale gelmek < ***TTü*** *kıvır-* *+Iş-* → KIVIR-

† Argoda "bir şeyi bölüşmek" anlamında *kırış-* ayrı fiil olup *kır-* kökünden gelir.

›› kırış kırış, kırışık, kırışıklık, kırıştır-

kırış|mak[2] → KIR-

kırıt|mak [LO 1876] *¯kırıtmak: Gerdan kırmak, yosmalık, naz eda etmek.* | [Ana 1932] *¯kırıtmak (Burdur): soğukta üşüyerek büzülmek.* ‖ < ***TTü*** *kır-* *+It-* → KIR-

† *+ıt-* ekinin işlevi açık değildir.

›› kırıtık, kırıtkan

kırk [ETü: Or 735] *¯kırk artukı yeti yolı sülemiş* [47 kez sefer etmiş] | [Men 1680] *¯kırk ¯bāir* [geviş getirici hayvanların bir midesi] *(...) ¯kırk ¯ayak* ‖ << ***ETü*** *kırk* 40

›› kılı kırk yar-, kırkambar, kırkar, kırkayak, kırkbayır, kırkıncı

kırk|mak [ETü: Man <900] *yuŋın ¯kırkarlar* | [ETü: TTVIII <1000] *saçı kırt ¯kırtmış erser* [saçı kısa kırpılmış ise] | [Kıp: CodC 1303] *¯kirχma - Alm: ein geschorn schafuel* [kırkılmış koyun postu] ‖ << ***ETü*** *kırk-/kırt-* makasla kesmek, özellikle yün kesmek < ***ETü*** *kır-* kesmek *+Ik-* → KIR-

† ETü *kırt-* ve TTü *kırp-* biçimleriyle eş anlamlıdır. Üç biçim arasındaki ilişki muğlaktır.

›› kırkı, kırkıl-, kırkma

kırlangıç [ETü: Kaş 1073] *¯karğılaç: al-χuṭṭāf (...) al-waṭwāt* <kırlangıç>, *¯karlığaç* <aynı sözcüğün göçüşümlü halidir> | [Amr <1481] *¯ğarlağuc ηωɳlωɳιϱ* | [Men 1680] *¯ḳırlanġıc* قرلانغج | [LO 1876] *¯kırlangıç balığı: Başı büyük rengāmīz balık.* ‖ << ***ETü*** *karlığaç/karġılaç* kırlangıç kuşu, hirundo

† *Kırlangıç balığı* "chelidonichthys lucernus", ***Yun*** *χelidonás* "kırlanıç kuşu > kırlangıç balığı" adının çevirisidir.

›› kırlangıç balığı, kırlangıç dönümü, kırlangıç fırtınası, kırlangıç otu, kırlangıçgiller

kırlent "çelenk" [Don 1915] *kenarları beyaz çiçek ¯girlandlarla süslenmiş limonküfü renkli duvarları süsleyen tablolara nazar ediyorlardı.* | "renkli kâğıttan çelenk" [Mil 1954] *butada büyük bir tak kurulmuş ve park ¯kırlentlerle süslenmiştir* ‖ ~ ***Fr*** *guirlande* çelenk < ***Ger*** **wiara-* ince metal tel, telkâri

›› girlant

kırmızı [CodC 1303] *İt: cremizi - Fa & Tr: ¯kremizi* ‖ ~ ***Ar/Fa*** *ḳirmizī* قرمزى [nsb.] canlı kırmızı boya < ***Ar/Fa*** *ḳirmiz* قرمز [*#ḳrmz*] kırmızı boya veren bir böcek, koşnil *+ī* ~ ***Sans*** *kṛmi* कृमि kurtçuk, larva, böcek << ***HAv*** **kᵛṛmis* kurtçuk

† Batı dillerine Arapçadan geçmiştir. Karş. ***OLat*** *cremixile,* ***İng*** *crimson* "koşnil kırmızısı".

›› kıpkırmızı, kırmız, kırmızılaş-

kıro "köylü, kaba ve görgüsüz kimse" [Cum 1974] *Kıdemli olacak o ¯kıroyu iyi madara ettin. ... ¯Kıro doludur burası.* ‖ ~ ***Kürd*** *kuro* oğul, oğlan (hitap şekli) < ***Kürd*** *kur* oğul, oğlan ≈ ***OFa*** *kurrag* sıpa, tay (▫MacK 52)

kırp|mak [Kıp: İdr 1312] *¯ḳırpdı: χaffafa'ş-şa²r* [tüy uçlarını kesti] *(...) ¯ḳıpdı: tamawwaca naẓarahu ka'l-aḥwali* [göz kırptı] | [Çağ: Pav <1500] *¯kıpmak: cligner de l'oeil* | [Men 1680] *göz ¯kıpmak* قَيمق*: Nictare.* | [LO 1876] *göz ¯kıpmak, göz ¯kırpmak* ‖ << ***OTü*** *kıp-/kırp-* hafifçe kapatmak, makasla kesmek, göz kırpmak

† ***ETü*** *kap-* "sertçe kapatmak" fiilinin 14. yy.'dan önce türemiş analogudur. Türkçe */p/* ile biten fiillerde türeyen */r/* ara sesi için karş. ÇARP-, SERP-. † *Kıptı/kıptu* "makas" Türk dillerinde yaygındır.

›› göz kırp-, kıp-, kıpık, kırpık, kırpıntı, kırpıştır-

← KIRBAÇ, KITIK

kırt [LO 1876] *¯gırt: Boğazın elemli ses etmesi. Sair katı şey sesi. Tahtayı ¯gırt ¯gırt kesmek.* ‖ : ***onom*** *gırt/kırt* kaşıma veya kazıma sesi, gırtlak sesi → GIR

›› gırç, kırç, kırtla-

← GIRTLAK, KITLAMA, KURCALA-

kırtasiye "resmi dairelerde kâğıt ve yazı malzemesi için ayrılan ödenek" [KT 1900] *¯kırtasiye: Bir kalem veya daire-i resmiyede kâğıd ve sair levazım-ı tahririye içün tahsis olunan akça* | kırtasiyeci "kâğıt ve yazı levazımı satan kişi, yazışmayı artırarak işi zorlaştıran memur" [Cum 1930] *ilanı iflasına karar verilen ¯Kırtasiyeci Abbas Hilmi efendi masası muamelatının ünyon suretile (...)* ‖ < ***Ar*** *ḳirṭās* قرطاس [*#ḳrṭs* q.] papirüs [esk.], kâğıt *+ī* ~ ***Aram*** *ḳarṭīsā* קרטיסא papirüs ~ ***EYun*** *χártēs χάρτης* a.a. → KART[2]

† ***Erm*** *kardés քարտէս* "harita" Yunancadan alınmıştır.

›› kırtasiyeci

kırtıpil "pejmürde kişi (argo)" [Mikh 1929] *¯kırtıpil: Homme à vêtements fripés, sans valeur* ‖ < ***?***

kıs|mak [ETü: Kaş 1073] *kapuġ anıŋ aġakın ¯kıstı <kapı ayağını kıstı>, ol anıŋ tönlukın ¯kısdı <onun giysisinden kıstı. Her türlü malzemeden kesinti yapılmasını anlatmak için kullanılır.>* | kısığ [ETü: Kaş 1073] *¯kısıġ: al-ḥabs wa'l-ḍīḳ* <hapis veya sıkışıklık> ‖ << ***ETü*** *kıs-* sıkmak, zapt u rapt altına almak, özgürlüğünü kısmak, daraltmak ≈ ***ETü*** *kız* nadir, cimri (bol ve cömert zıddı) → KIZ

Levent Şahverdi Arşivi

† ***ETü*** *kız* sıfatının fiil eşdeğeridir. */z/ > /s/* dönüşümü dikkat çekicidir.

›› kısgıç, kısık, kısıl-, kısıntı, kıstır-, kıstırgaç

←– KISA, KISIT, KISKAÇ, KISTAK

kıs kıs [LO 1876] *~kıs kıs gülmek: Zıhk-i hafî* [gizlice gülmek]. ‖ : ***onom*** hafif gülme sesi → KAH KAH

kısa [ETü: Kaş 1073] *büt uzun temür ~kısġa kes* [dalı uzun demiri kısa kes] | [Kıp: CodC 1303] *~kısχa, ~kıska* | [LO 1876] *~kısalmak (...) ~kısaltmak* | **kısayol** [Cum 1999] *~kısayol tuşları Ctrl+Shift+A ICQ penceresini aktif/deaktif yapar.* ‖ << ***ETü*** *kısġa* uzun zıddı < ***ETü*** *kıs-* sıkmak, daraltmak, cimri olmak *+gA* → KIS-

›› kısa dalga, kısa devre, kısaca, kısacası, kısacık, kısal-, kısalt-, kısayol

kısas[1] [MEd y. 1300] *~kıṣâṣ almadı kanından* [kanından suç bedeli almadı] ‖ ***~Ar*** *ḳiṣāṣ* قصاص [*#ḳṣṣ* fiʿāl msd.] ödeşme, suç bedeli < ***Ar*** *ḳāṣṣa* [III f.] ödeşti, öç aldı < ***Ar*** *ḳaṣṣa* قصّ 1. kesti, kırptı, 2. birinin ayak izini takip etti, 3. öyküledi, anlattı

† Uzun a ile.

›› kısasa kısas

←– KISSA (KISAS[2]), MAKAS, TAKAS

kısas[2] [YusZ <1377] *çün ki aḥsen didi rabbül-ʿâlemin / bu ~kıṣaṣ ḥakkındadur yā müslimīn* ‖ ***~Ar*** *ḳiṣaṣ* قصص [*#ḳṣṣ* fiʿal çoğ.] öyküler < ***Ar*** *ḳiṣṣa(t)* قصّة [t.] öykü → KISSA

† Kısa a ile.

kısım [AşP 1330] *uşbu dört nesne sanа ~kısm eyledi* ‖ ***~Ar*** *ḳism* قِسْم [*#ḳsm* fiʿl msd.] bölme, bölüm, pay, hisse < ***Ar*** *ḳasama* قسم böldü, pay etti

›› kısmen, kısmî

←– AKSAM, HISIM, KASEM, KASIM, KISMET, MAKSEM, TAKSİM

kısır[1] [ETü: Kaş 1073] *~kısır kısrak <henüz tay doğurmamış kısrak>* | [TDK1 1945] *~kısır döngü:* [fasit daire] ‖ << ***ETü*** *kısır* doğurmayan insan veya hayvan < ***ETü*** *kız* 1. hasis, kıt, 2. evlenmemiş dişi –› KIZ

† *+Ir* ekinin işlevi açık değildir.

›› kısır döngü, kısırlaştır-

←– KISRAK

kısır[2] "Antakya mutfağına özgü bulgur yemeği" [Mil 1982] *ekşi aşı, cevizli biber, "kısır' denilen sarma içi* ‖ < ***Ar***

kısıt [YTü: TDK2 1955] *~kısıt: Hacir (...) ~kısıtlı: Mahcur.* | kısıtla- "tahdit etmek" [YTü: Mil 1961] *hürriyetleri ~kısıtlayan diktatörlerle halkı sömüren değirmen başındakiler* ‖ < ***TTü*** *kıs-* *+Ut* → KIS-

›› kısıtla-, kısıtlama, kısıtlı

kıskaç [ETü: Uy <900] *urtun basġan ~kısġaç kim kentü uluġ temürte étilmiş ol* [örsü basan kıskaç ki kendisi ulu demirden yapılmış] | [Kıp: CodC 1303] *tenagie - Tr: ~χesχaç ... ~χeskac* | [Men 1680] *~kısāc: kelbetān, māşe. Forceps.* ‖ << ***ETü*** *kısġaç* maşa < ***ETü*** *kıs-* sıkmak *+(g)Aç* → KIS-

† */ğ/* ara-sesi TTü ikili evrimle *kısaç* ve *kıskaç* biçimlerini üretmiştir.

›› kısaç, kıskaç harekâtı

kıskan|mak [ETü: Man <900] *puşii bérgeli ~kızḳanıp* [sadaka vermekten esirgeyip, hasislik edip] | [ETü: Kaş 1073] *er tavarın ~kısġandı (...) er tavarın ~kısırġandı* [servetini esirgedi] | [Kıp: CodC 1303] *avarus - ~kisganči* [kıskanıcı] ‖ << ***ETü*** *kızġan-/kısġan-* cimrilik etmek, esirgemek < ***ETü*** *kızıġ/kısı* *+(g)An-* < ***ETü*** *kız* kıt *+I(g)* → KIZ

›› kıskanç, kıskançlık, kıskandır-

kısmet "bölme ... nasip" [Kut 1069] *oḳı ḳarb u ~kısmat tükel bil kusür* [çarpma ve bölme oku, kesirleri tam öğren] *(...) negü erse ~kısmat sanа ol tegür* [kısmet neyse payına o düşer] | "... damat adayı" [TDK1 1945] *~kısmet: (...) 2. (Kız veya kadın hakkında) Kendisiyle evlenmek isteyen birinin çıkması.* ‖ ***~Ar*** *kisma(t)* قسمة [*#ḳsm* fiʿla(t) mr.] 1. pay etme, bölme, 2. pay, hisse, nasip < ***Ar*** *ḳasama* قسم böldü, pay etti → KISIM

›› kısmetsiz

kısrak [ETü: Kaş 1073] *~kısrak <genç dişi at. Oğuzlar her yaşta dişi ata ~kısrak der.>* ‖ << ***ETü*** *kısrak* genç dişi at < ***ETü*** *kısır* 1. cimri, kıt, 2. evlenmemiş dişi *+Ak* → KISIR[1]

kıssa [Kut 1069] *çıġay tul yetim ~kıssa birse* [fakir dul yetim dilekçe verse] | [Fer <1451] *~kıṣṣa-i ġuṣṣa uzundır, bu maḳâm anuŋ şerḥini taḥammül étmez* [derdimin öyküsü uzundur, bu yer onu ayrıntılı anlatmaya yetmez] ‖ ***~Ar*** *ḳiṣṣa(t)* قصّة [*#ḳṣṣ* fiʿla(t) mr.] dilekçe, öykü < ***Ar*** *ḳaṣṣa* قصّ izinden gitti, öyküledi → KISAS[1]

←– KISAS[2]

kıstak [Ana 1932] *~kıstak (Cenubi Anadolu): kısık yer. 'kayanın ~kıstağına dayandı'.* | [YTü: CepK 1935] *~kıstak = Berzah = Isthme* ‖ < ***TTü*** *kıṣta-* daraltmak, sıkmak *+Uk* <? ***TTü*** *kısıt* *+(g)A-* → KIS-

kıstas [Men 1680] *~kıṣtas: Trutina, statera* [tartı birimi], *& Libra* [terazi] ‖ ***~Ar*** *ḳisṭās* قسطاس [*#ḳsṭs* q.] 1. tartı, terazi, 2. resmen belirlenmiş tartı standardı ***~Arum*** *ḳisṭā/ḳīsṭā* קסטא bir tartı birimi ***~EYun*** *ksestês ξεστής* Roma İmparatorluğunda bir sıvı hacim ve tartı birimi (litrenin yarısı kadar) ***Lat*** *sextarius* altıda bir, a.a. < ***Lat*** *sex* altı *+ari°* → SEKSTANT

† Yunan ölçü birimi için ▫LS 1189-1190. Latince */xt/* ses yumağının Yunancada metateze uğraması konusunda ▫Chant 765. Arapça sözcüğün Süryanice kökenleri için ▫Jeffery 238, ▫Jastrow 1364. Arap literatüründe sözcüğün kökenine dair farklı görüşler için ▫Lane 2523.

←– TAKSİT

kış[1] [ETü: Or 735] *~kışın kıtayn tapa yazın tatabı tapa süledim* [kışın Hitay tarafına yazın Tatabı tarafına sefer ettim] ‖ << ***ETü*** *kış* soğuk mevsim

›› kış kıyamet, kışın, kışla-, kışlık

←– KIŞLA

kış[2] [EÇ <1683] *cümle iç ağalarına ~kiş kiş deyüp paşa ve hakīr tek ü tenhā kalup* || : ***ünl*** kovma ünlemi

›› kışkış, kışkışla-, kışt

Levent Şahverdi Arşivi

kışır [AşP 1330] *eyüsinden yavuzın seçmek gerek / mağzın alup ~kışrını saçmak gerek* [özünü alıp kabuğunu bırakmak gerek] | [Aht 1545] *sürencān (Ar.): bir ot köküdür ki kestane şeklinde ve üstünde kestane ~kışrı gibi kışrı olur.* || ~ ***Ar*** *ḳişr* قِشْر [*#ḳşr*] kabuk < ***Ar*** *ḳaşara* قَشَرَ kabuk soydu

kışkırt|mak kıçkır- [Kıp: CodC 1303] *clamo* [bağırırım] - *~χeǧχirirmen ... clamor* [bağırtı]- *~χeǧχirmak* | ğığğır- [EÇ <1683] *mezkür topun elli vukıyye demir güllesi asker-i İslam üzere bir güne ~ğığğırup feryād ederek ʿubūr etti* | [LO 1876] *~kışkırmak: ürküp kaçmak (..) ~kışkırtmak: ürkütüp telaş ettirmek, kızdırıp tevhīş etmek.* || << ***OTü*** *kışkır-/ğığğır-* haykırmak, çığlık atmak

›› kışkırtıcı

← GICIR (GACIR)

kışla [ETü: IrkB <900] *yaşıl kaya yaylağım, kızıl kaya ~kışlağım ol* || << ***ETü*** *kışlağ/kışlak* kışlama yeri < ***ETü*** *kışla-* +*l(g)* < ***ETü*** *kış* +*lA-* → KIŞ[1]

† Osmanlı kullanımında "yazın sefere çıkan askerin kışın yerleşik olduğu yer" anlamında.

kıt [ETü: Kaş 1073] *~kız <pahalı veya nadir şey>, bu atığ ~kız aldım <atı pahalıya aldım>* | [OTü: AtH <1250 (1444)] *kamuġ ~kızda ol ~kızrak ol* [nadir şeylerin en nadiri o] | [YusZ <1377] *geldi ~kızlık* [kıtlık] *dutdı dünyāyı tamām* | [Men 1680] *~kıt: Deficiens, paucus, rarus. ʿAvretüŋ ʿaḳlı ~kıttur.* || ≈? ***ETü*** *kız* nadir, kıt → KIZ

† 16. yy.'dan itibaren ETü ve erken TTü *kız* (a.a.) sözcüğünün yerini almıştır. Osmanlıca kaynaklarda ***Ar*** *ḳaḥt* "kıtlık" eşdeğeri olarak gösterilir. 18. yy.'a dek *ḳaḥṭlık* "kıtlık" biçimine sıklıkla rastlanır.

›› kıt kanaat, kıtlaş-, kıtlık

← GIDIM GIDIM

kıta "parça" [MMem 1557] *kendüne müteʿallik olan üç ~kıtʿa kadırga ile* | "... şiir bölüğü" [Men 1680] *~kıtʿat: (...) stropha.* | "... kara parçası ... askeri birlik" [LO 1876] *~kıtʿa: (...) Küre-i arzın büyük yerleri. (...) Orduda müfreze.* || ~ ***Ar*** *ḳiṭʿa(t)* قِطْعة [*#ḳṭʿ* fiʿla(t) mr.] bölük, kısım, kesim, askeri birlik, coğrafyada kıta, şiirde bölük, paragraf < ***Ar*** *ḳaṭaʿa* قَطَعَ kesti → KAT[2]

kıtal [Füt-TS 1392] *Müslimānları ~kıtāl itmege kıft itti, kıvandurdı* || ~ ***Ar*** *ḳitāl* قِتَال [*#ḳtl* fiʿāl msd.] mukatele (öldürüşme), katliam (toplu öldürme) < ***Ar*** *ḳatala* قَتَلَ öldürdü → KATİL[1]

kıtık [LO 1876] *~kıtık, ~kırtık: kendir çöpü, minder ~kıtığı.* || << ***TTü*** *kırtık* kırpıntı < ***TTü*** *kırt-/kırp-/kırk-* → KIRP-

† ◦Ana 234'e göre kıtık minder modasını İstanbul'da büyük Rus Harbi (1877?) sırasında Çöpçü Emin adlı bir usta çıkarmıştı. Ancak sözcüğün 1876 tarihli Vefik Paşa sözlüğünde bulunması, bu tezi zayıflatır. † Eşdeğer olan *kırp-, kıp-, kırt-, kıt-* ve *kırk-* biçimlerinin varlığı onomatope yapısını düşündürür.

kıtıpiyos [LG 1889] *~kıtıpiyos, kantin: Yalan, ehemmiyetsiz.* || ~ ***Yun*** *kato pión κατώ πιόν* düşük nitelikli, değersiz § ***Yun*** *kato κατώ* aşağı, alçak, düşük + ***Yun*** *pión πιόν* nitelik, kimlik (< ***Yun*** *pios πιός* kim)

kıtır [LO 1876] *~kıtırdamak: Kıt şeyler gibi ses çıkarmak. (...) ~kıtır: Yalan.* | [Mil 1973] *altın sarısı ve ~kıtır olarak kızartıp* | "krokan (ad)" [Mil 1996] *Leziz çikolata Milka'nin Lila Pause Karamel'i gerçekten mükemmel bir tada sahip. Üstelik içi ~kıtırlı karamel ile çevrelenmiş.* || : ***onom*** gevrek nesne sesi

›› kıtır kıtır, kıtırda-, kıtırdak, kıtırtı

← KIKIRDAK, KÜT[2]

kıtlama [DS <1960] *~kıtlama: 1. Azla idare etine, şekeri dişle az keserek çayla içme. 2. Isırma.* || << ***TTü*** *kırtlama* < ***onom*** *kırt* ısırık sesi → KIRT

† ***TTü*** *kıt* "az" sözcüğünden türediği veya anlamca onda etkilendiği düşünülebilir, ancak bu sözcüğün de onomatope kökenli olduğu akılda tutulmalıdır.

kıvam [Dürr 1465] || ~ ***Ar*** *ḳiwām* قِوام [*#ḳwm* fiʿāl msd.] bir arada durma, mukavemet, konsistans < ***Ar*** *ḳāma* قَامَ durdu → KAMET

kıvan|mak kıv [ETü: Man <900] *~kıw kolur biz yaruk teŋrilerke* [saadet dileriz biz nurlu tanrılardan] | "iftihar etmek, sevinmek" [DK <1400?] *Sevineyim, ~kıvanayım, güveneyim dedi, dediler.* || < ***ETü*** *kıb* kut, saadet, baht +*(ğ)An-*

← KIVANÇ

kıvanç [Kıp: CodC 1303] *Ave sen kiz anleming ~koanči (gloria)* [selam sana ey bakirelerin şanı] | [YTü: Cum 1934] *Gösterilen güzel duygulardan çok ~kıvanç duydum.* || < ***TTü*** *kıvan-* +*(In)ç* → KIVAN-

† TTü kullanımdan düşmüş iken Dil Devrimi döneminde canlandırılmış sözcüklerdendir.

kıvılcım [Kıp: Tuhf <1400] *şarāra* [Ar.]: *~kığılçım* | [Nim-TS 1540] *āteş-pāre* [Fa.]: *yılduz kurdı ve ~kığılcım ve yıldırar nesne.* || < ***TTü*** *kığılça-* kıvılcımlanmak +*Im* < ***onom*** *kığıl kığıl* kıvılcımlanma anlatan söz

kıvır|mak [OTü: MEd y. 1300] *~kıvurdı tonı birle tizni arkasınġa* [donu ile dizi arkasına kıvırdı] | [Marz 1380] *ılan* [yılan] *(...) ~kıvrılub yatdı* || < ***OTü*** *kıvur-* bükmek, burmak

† ***TTü*** *kıvır, kıvıl, kıpır* ve *kımıl* deyimleri benzer anlam ifade eder.

›› kıvır kıvır, kıvır zıvır, kıvırt-, kıvrık, kıvrıl-, kıvrım, kıvrıntı

← IVIR ZIVIR, KIRIŞ-[1], KIVIRCIK, KIVRAK, KIVRAN-

kıvırcık [Marz 1380] *ve ~kıvırcuk tüler başında ayağında saçılmış* | [LO 1876] *~kıvırcık salata, ~kıvırcık lahana, ~kıvırcık koyun* || < ***TTü*** *kıvır* kırışık, buruşuk +*çUk* → KIVIR-

kıvrak "kıvırcık" [Kıp: Idr 1312] *~kıvrak <saçları kıvrık veya kıvırcık>* | <... ince buruşuk kumaş> [CFürs 1501] || kıskıvrak "sımsıkı" [EÇ <1683] *cümle kapucuları ve kapucubaşıyı ~kıskıvrak bağlayup* | [Ana 1932] *~kıvrak: 1- çevik adam (..)* || << ***OTü-KT*** *kıvrak* kıvrık, kı-

Levent Şahverdi Arşivi

vırcık < ***OTü kıvur-*** bükmek, buruşturmak, kıvırmak *+(g)Ak* → KIVIR-

† *Kıskıvrak* deyiminde "bükerek kıvrılmış" anlamındadır. Anlam yelpazesinin genişliği nedeniyle, orijinal semantik yükün bir kısmını günümüzde *kıvrık* sözcüğüne aktarılmıştır.

›› kıskıvrak

kıvran|mak [Kıp: İdr 1312] *ˉkıwrattı: bālağa fi'l-fatli* [fazlaca büktü ve kıvırdı] | [LO 1876] *ˉkıvranmak: İplik ziyade eğrimden buruşmak.* | [TDK1 1945] *ˉkıvranmak: 1. Kuvvetli bir acının etkisiyle vücudunu kıvırmak. 2. Istırap çekmek.* || < ***TTü kıvra-*** kıvrılmak, buruşmak *+In-* → KIVIR-

›› kıvrandır-, kıvrat-

kıy|mak [ETü: Or 735] *uguşı bodını bişükiŋe tegi ˉkıdmaz ermiş* [halkı budunu akrabasına dek kıymaz imiş] | [ETü: Kaş 1073] *ol yığaç ˉkıydı* [ağaç kesti] *(...) er sözin ˉkıydı* [sözünden döndü] | "eziyet etmek, öldürmek" [Kıp: GülS 1391] || << ***ETü kıy-*** (bıçak veya başka aletle) kesmek, bedensel ceza vermek << ***ETü kıd-*** kesmek

›› iri kıyım, kıyasıya, kıydır-, kıyıcı, kıyıl-, kıyım

← KINA-, KIR- (KIRAN, KIRIT-, KIRK-, SOYKIRIM), KIYAK, KIYI, KIYMA, KIYMIK, KIYTIRIK, KIZ- (KIZAN), KIZAR- (KIZIL)

kıyafet "görünüm" [Sad 1574] *Arnaud hākiminüŋ İskender nām bir χoş-ˉkıyāfet* [hoş görünümlü] *oğlı var idı* | "... giysi" [KT 1900] *ˉkıyāfet: 1. kılık, şekl-i haricî, hey'et, suret, 2. bir adamın giydiği esvabın heyet-i umumiyesi.* || ***~ Ar*** *ḳiyāfa(t)* قيافة [*#ḳyf* fi'āla(t) msd.] 1. kılık, dış görünüm, 2. kişinin görüntüsünden hangi aile veya aşirete mensup olduğunu anlama ilmi, 3. bir kavim veya aşirete özgü giyim tarzı

† Geç Osmanlıcada *ilm-i kıyafet* ***Fr*** *physiognomie* "dış görünümden psikolojik profil çıkarma bilimi" anlamında kullanılmıştır.

›› kıyafetname

kıyak "kıyasıya, canlı" [Fer <1451] *gelüp havż kenārında oturdılar, ˉkıyākı şuḥbet oldı* | kıyakı "kıyasıya" [Anter-TS <1390] *gördi ki anlar daχı ˉkıyāğı cenkdedürler* | [LG 1889] *ˉkıyak: Güzel, sevimli, yakışıklı.* || < ***ETü*** *kıy- +(g)Ak* → KIY-

›› kıyakçı

kıyam [Kut 1069] *yanut birdi kıldı ˉḳıyām* [cevap verdi ayağa kalktı] | [Tezk 1341] *Saŋa ne gice ˉkıyāma durmak var ve ne gündüz ˉkıyāma durmak vardur.* || ***~ Ar*** *ḳiyām* قيام [*#ḳwm* fi'āl msd.] ayağa kalkma, kalkışma < ***Ar*** *ḳāma* قام durdu, ayağa kalktı → KAMET

kıyamet [Kut 1069] *ˉḳıyāmatta körkit tolun teg yüzin* [kıyamet günü göster dolunay gibi yüzünü] | kıyamet kop- [Tezk 1341] *halk içinde ˉkıyāmet kopdı kim vasfa gelmez* | kızıl kıyamet [EÇ <1683] *dipi ve boran ve ˉkızıl kıyāmet çekerek* || ***~ Ar*** *ḳiyāma(t)* قيامة [*#ḳwm* fi'āla(t) msd.] 1. kalkışma, 2. İslam mitolojisinde ölülerin topluca dirilmesi < ***Ar*** *ḳāma* قام ayağa kalktı, durdu → KAMET

† Arapça sözcüğün dinî anlamı muhtemelen ***Süry*** *ḳiyāmā* (a.a.) biçiminden mülhemdir. Süryanice sözcük ***Yun*** *anástasis* (a.a.) çevirisidir. ▫Jeffery 244. † *Kıyamet kopmak* deyiminde *kopmak* fiilinin özgün anlamı olan "kalkmak" *kıyamet* ile aynıdır.

›› kış kıyamet, kızıl kıyamet

kıyas [Kut 1069] *negü tir eşitgil uḳuş menzetü / ˉḳıyās maʿnī birle anar yanzatu* [akıl bunu neye benzetir işit, kıyas anlamı ile neyi kasteder] | [AşP 1330] *gel ˉḳıyās it sen anı kim ne bula* || ***~ Ar*** *ḳiyās* قياس [*#ḳys* fi'āl msd.] ölçüm, karşılaştırma, benzetme yoluyla akıl yürütme < ***Ar*** *ḳāsa* قاس ölçtü, karşılaştırdı

›› kıyasen, kıyasi, kıyasla-

← KAYISI, MİKYAS, MUKAYESE

kıyı [ETü: İyiP <1000] *taluy ögüzke ˉkıdığına tegürdi* [okyanus ırmağının kıyısına vardılar] || << ***ETü*** *kıdığ* kenar < ***ETü*** *kıd-* kesmek *+I(g)* → KIY-

† Karş. ***Kıp*** *kırı/kıraḡ* (a.a.) < *kır-*. Karş. ***İng*** *shore* "deniz kıyısı" < *shear* "kesmek"; ***Fr*** *bord* "kıyı" < ***HAv*** **bherdh-* "kesmek". † ***ETü*** eş anlamlı olan *kıy-* ve *kıd-* fiilleri müstakil olarak mevcuttur.

kıyma "kıyılmış et yemeği" [Kıp: İdr 1312] *ˉḳıyma <maruf bir yemek türü>* || < ***ETü*** *kıy- +mA* → KIY-

kıymet [Kut 1069] *bilig ˉḳıymatın biliglig bilür* [bilginin değerini bilgili bilir] | [GülM 1429] *kendünüŋ ˉḳıymetlü yüzügini nişāna kodılar* || ***~ Ar*** *ḳīma(t)* قيمة [*#ḳwm* fi'la(t) mr.] değer, nicelik < ***Ar*** *ḳāma* قام durdu, kıvamlı idi, değerli idi → KAMET

›› kıymetdar, kıymetli

kıymık [ETü: Kaş 1073] *ˉḳıyık neŋ <balmumu kaleminin ucu gibi eğri kesilmiş şey>* | [Fer <1451] *Baŋa hācetüŋ olduğı dem bir ˉkıymığını dütüz* [tutuştur], *ben sana yetişem* || (≈ ***?ETü*** *kıyık/kıyuk* kıyılmış şey, yonga) < ***ETü*** *kıy- +mUk* → KIY-

† Sadece TTü görülen */m/* arasesi açıklanmaya muhtaçtır. 14. yy.'dan itibaren kaydedilen *kusmuk* ve ancak 19. yy.'da beliren *ekşimik, soymuk* sözcüklerinde karşımıza çıkan *+m/k* ekinin evrimi incelenmemiştir.

kıytırık "çok küçük, değersiz (argo)" [Mil 1966] *tutup caanım yılbaşını o ˉkıytırık kızla geçirmenin alemi var mıydı?* || <? ***TTü*** *kıy- +tUr-* → KIY-

† *+tır-* eki açıklanmaya muhtaçtır.

kız [ETü: Or 735] *beglik oglunun kul kıldık, işilik ˉkız oglunun küŋ kıldık* [beylik oğlunu kul kıldık, hanımlık kızını cariye kıldık] | [ETü: Kaş 1073] *ˉkız neŋ <pahalı veya değerli şey>, bu at ˉkız aldım* <bu atı pahalı aldım>, *ˉkız kişi <pinti kişi> (...) <ˉkız sözcüğü hem özgür bir kız hem de cariye anlamına gelir. Asıl anlamı "bakire"dir. Diğer kullanımlar anlam genişlemesiyle ortaya çıkmıştır.>* || << ***ETü*** *kız* 1. kıt, nadir, 2. cimri, 3. yetişkin olmayan dişi, bakire

† ETü sözcük "cömert, bol" kavramının zıddı ve *kıs-* fiilinin eşdeğer sıfatıdır. "Evlenmemiş dişi, bakire" anlamı muhtemelen "bereketsiz" fikrinden türemiştir.

›› ev kızı, kız arkadaş, kız kardeş, kızlık zarı

Levent Şahverdi Arşivi

← KIS- (KISA, KISIT, KISKAÇ, KISTAK), KISIR[1] (KISRAK), KISKAN-, KIT (GIDIM GIDIM), KIZOĞLAN KIZ, TELEKIZ

kız|mak "ısınmak, gülümsemek" [ETü: Kut 1069] *yalıŋ teg bolup dünyā ¯kızdı eŋi* [dünya alev gibi olup yüzü ısındı] *(...) oğul ḳız sarıġ ḳıldı ¯ḳızġu meŋiz* [çoluk çocuk (derdi) pembe/canlı benzi soluk kıldı] | "... öfkelenmek" [Kıp: İdr 1312] *¯kızdı: ḥamiya* [ısındı, öfkelendi] || << ***ETü*** *kız-* kızarmak ≈ ***ETü*** *kıd-* kan dökmek, kıymak --› KIY-

† Kaşgarî'de *kızar-, kızıl/kızġıl, kızġur-* (ağır ceza vermek) ve *kızlamuk* (kızıl benek) türevleri mevcut olduğu halde fiilin yalın haline rastlanmaz. Sadece Kutadğu Bilig'de üç yerde anılan fiilin, 11. yy.'a ait bir innovasyon olduğu düşünülebilir. Büyük olasılıkla *kıd-* (kıymak) fiilinin anlam değişikliğine uğramış varyantıdır.

›› kızdır-, kızgın, kızış-, kızıştır-

← KIZAN

kızak [İdrH <1402] *¯kızak* [buz üstünda kayma aleti] | [EÇ <1683] *Moskov kefereleri bir güne kızakdan gemiler peydā edüp (...) ¯kızaklar buz üzre güc ile durur* || << ***OTü-KT*** *kızak* buzda kayma aracı

kızamık [ETü: Kaş 1073] *¯ḳızlamuk* <kızamık ve buna benzer lekeler> || << ***ETü*** *kızlamuk* «kızıl benek», bir hastalık < ***ETü*** *kızıl +mUk* --› KIZIL

† Tanecik ve benek isimleri yapan *+(A)mUk* ekiyle.

›› kızamıkçık

kızan "ergen erkek" [DK <1400?] *Gördü kim öksüz oğlan bir ¯kızanı çekişür.* | [Der-TS <1800] *tutup çıkaralım esir alalım / içeride olan kızı ¯kızanı* | [Ana 1932] *¯kızan: 1- köpeklerin çiftleşmek istemesi ve zamanı (Kırşehir, Van, Ankara...); 2- efenin avenesi (Menteşe)"* || < ***TTü*** *kız-* kızışmak, çiftleşme istemek *+(g)An* --› KIZ-

›› kız kızan, kızancık

kızar|mak [ETü: Kaş 1073] *¯kızārdı neŋ* [kırmızılaştı] *(...) ol ¯kızarttı neŋi* [bir şeyi kırmızılaştırdı] | [Kıp: CodC 1303] *¯kizarip jatir* [ateşli hastalıkla yatar] || << ***ETü*** *kızar-* kırmızı olmak < ***ETü*** **kızıġ* kan rengi *+(g)Ar-* <? ***ETü*** *kıd-* kan dökmek *+I(g)* --› KIY-

† ***ETü*** *kızġur-* "kızartmak" ve *kızıl/kızġıl* "kızıl" biçimleri mevcut olduğu halde renk adı olarak **kız* veya **kızıġ* görülmez.

›› kızarık, kızarıklık, kızart-, kızartı, kızartma

← KIZIL (KIZAMIK, KIZILCIK)

kızıl [ETü: Or 735] *¯kızıl kanım tökti kara terim yögrdi* | [ETü: Kaş 1073] *¯kızġıl at* <koyu renk at> *(...) ¯kızıl* <herhangi bir şeyin kırmızı (ahmar) olanı> | kızılbaş [EÇ <1683] *iki kerre yüz bin ¯Kızılbaş-ı evbāşı dendān-ı tīġdan geçirip* | kızıl "... komünist" [Cum 1930] *Çin'de bolşeviklik - Simakow şehrinin ¯Kızıllar tarafından zaptedilmiş, bir çok evlerin harap ve 200 kişinin telef olmuş olduğu...* || << ***ETü*** *kızġıl/kızıl* kızıl, kan rengi < ***ETü*** **kızıġ* a.a. *+lI*[2] --› KIZAR-

† Alacalı ve belirsiz renk adları yapan *+lI* ekiyle. Karş. *yaşıl, ağıl, göğel, çipil, ışıl,* pırıl/parıl.

›› kıpkızıl, Kızılay, kızılbaş, Kızılırmak, kızıllaş-

← KIZAMIK, KIZILCIK

kızılcık "meyvesi yenen bir ağaç, cornus mas" [DK <1400?] *¯kızılçuk degenegümce gelmez maŋa* || < ***ETü*** *kızıl +çUk* --› KIZIL

kızoğlan kız kız oğlan "kız çocuğu" [Dan 1360] *kalʿa içinde biŋ kadar bikr ¯kız ¯oğlan ve iki binden ziyāde ʿavrat oğlan var-ıdı. Taşra çıkarup esīr itdiler* | < ***TTü*** *oğlan* (kız veya erkek) çocuk --› KIZ, OĞLAN

† Muhtemelen "kız çocuğu" anlamında. Ancak deyimin yapısı açık değildir.

ki [Kut 1069] *ne ¯kim işler erse tükelin küder* [işleyen her şey tamamlanmayı bekler] | [Gül 1317] *birisi eydür ¯ki bir şāhid benüm* || ~ ***Fa/OFa*** ***ki*** كه ilgi zamiri

† ***Fa ki*** ilgi zamirine karşılık *ETü kim* soru zamirinin kullanımına eski Uygurcadan itibaren rastlanır. Doğrudan Farsçadan alınan *ki* biçimi 13. yy.'dan sonra görülür.

← HALBUKİ, KEŞKE

kibar "büyükler (çoğul)" [YusZ <1377] *dedem idi ol benüm χalīl şehriyār / babam ishāk idi dedem hem ¯kibār* | "soylu (tekil)" [KT 1900] *¯kibār: tr. fd.* [Türkçede tekil] *büyük, zarif, cemiyeti beşeriyenin sunūf-ı aliyesine mensup, cömert ve alicenap* || ~ ***Ar*** ***kibār*** كبار [*#kbr* fiʿāl çoğ.] büyükler, ekâbir < ***Ar*** ***kabīr*** كبير [t.] büyük --› KEBİR

›› kibarca, kibarlaş-, kibarlık

kibbutz [Mil 1963] *İsrail'de halen 286 Moşav ve 220 ¯Kibbbutz tipi köy mevcuttur* || ~ ***Yİbr*** ***ḳibbutz*** קִבּוּץ [*#ḳbṣ*] 1. toplanma, bir araya gelme, birlik, 2. İsrail'de kolektif mülkiyete dayalı topluluk < ***İbr*** ***ḳabaṣ*** קבץ toplama, bir araya getirme ≈ ***Ar*** ***ḳabḍ*** قبض (eliyle) sıkıca kavrama, tutma, elini yumruk yapma --› KABZ

kibir [AtH <1250 (1444)] *eger ¯kibr idisi aşīl men tise* [kibir sahibi ben asilim dese] || ~ ***Ar*** ***kibr*** كبر [*#kbr* fiʿl] büyüklük, azamet, büyüklük taslama < ***Ar*** ***kabura/kabira*** كَبُرَ büyük idi, büyüdü --› KEBİR

›› kibirlen-

← TEKEBBÜR (MÜTEKEBBİR)

kibrit [CodC 1303] *sulf*[ur] - *Fa & Tr: ¯χibrit* || ~ ***Ar*** ***kibrīt*** كِبْرِيت [*#kbrt* fiʿlīl q.] kükürt ~ ***Aram*** ***kebrītā/kubritā*** כבריתא a.a. ~ ***Akad*** ***kibrītu/kubrītu*** a.a. (◦CAD 8.333)

kickbox [Mil 1989] *Graz kentinde yapılan Dünya ¯Kickboxing Şampiyonası'nda Türk Milli Takımı (...) 5 madalya kazandı.* || ~ ***İng*** ***kick-boxing*** tekmeli boks, Tayland'a özgü bir döğüş sporu § ***İng*** ***kick*** tekme + ***İng*** ***boxing*** boks --› BOKS

† İngilizce deyim 1971'den itibaren kaydedilmiştir. ◦OED.

kiç [Mil 1973] *Kolayca bayağıya kaçabilir, yüzbinlerce ¯kitsch'e bir ¯kitsch' daha katabilir.* || ~ ***İng*** ***kitsch*** ucuz ve bayağı sanat ürünü ~ ***Alm*** ***Kitsch*** a.a.

† Almanya'da 1870 dolayında "popüler piyasaya hitap eden ucuz tablo" anlamıyla ortaya çıkan

Levent Şahverdi Arşivi

sözcük, bir olasılıkla İngilizce *sketch* "taslak" sözcüğünden türetilmiştir.

›› kitsch

kifayet [MEd y. 1300] *ʿkifāyet kılmak tiledi andın nérseni* | [GülM 1429] *ne ʿaḳla ʿkifāyet olur ne fehme dirāyet olur* || ~ ***Ar*** ***kifāya(t)*** كِفَاية [#kfw fiʿāla(t) msd.] yetme, yetişme, yardıma yetişme < ***Ar*** ***kafā*** كفا yetti

›› kifayetli, kifayetsiz, kifayetsiz muhteris

← İKTİFA, KÂFİ, MÜKÂFAT

kik [Özön 1961] *ʿkik: Uzun ve dar sandal.* || ~ ***İng*** *gig* dar uzun yarış kayığı

kil [CodC 1303] *fangum* [çamur] - *Fa: ʿgil - Tr: balčuk* | [AşP 1330] *dünyāda ferş var-ısa sende āb u ʿgil* || ~ ***Fa/OFa*** ***gil*** گل çamur

† Karş. ***Akad*** *ḳīru* "zift, katran".

kil(o)+ ~ ***Fr/İng*** *kilo+* [bileşik adlarda] bin < ***EYun*** *χilios χίλιος* bin

›› kilobayt, kilogram, kilohertz, kilojul, kilokalori, kilosikl, kiloton, kilovat

← KİLOGRAM, KİLOMETRE

kiler [AşP 1330] *ʿkiler ü çarṭaḳ u ambārlar dolar* | [FatK <1481] *odabaşı ve hazinederbaşı ve ʿkilārcibaşı ve saray-ı amiremin ağası* | [Men 1680] *ʿkilār vul. ʿkiler* || ~ ***OYun*** ***kellárion*** *κελλάριον* [küç.] odacık, hücre < ***Lat*** *cella* hücre (<< ***Lat*** **cel-na*) < ***Lat*** *celare* saklamak, gizlemek < ***HAv*** **kel-*[2] a.a.

† 20. yy başlarına dek *kilār* yazılır, ancak eskiden beri */e/* ile söylendiği anlaşılıyor. † ***İng*** *cellar,* ***Alm*** *Keller* (a.a.) biçimleri Avam Latincesinden alınmıştır. Aynı Latince kökten ***İng*** *cell,* ***Fr*** *cellule* "hücre". Aynı HAvr kökten ***Ger*** **hallō* "kapalı yer" > ***İng*** *hall;* ***EYun*** *kalýptō* "saklamak".

← FOTOSEL, HAL[4] (HOL), KOLORASYON (KOLORATURA), KULÜBE (APOKALİPS, KİLİM, ÖKALİPTÜS), OKÜLT, SELÜLİT (SELÜLOZ)

kilim [MEd y. 1300] *yüzi saçaklu ʿgilīm* | [CodC 1303] *carpita - Fa: ʿgilim - Tr: ʿçilim* | [SN 1354] *Şu kimse kim āsāyişin gözedir/ Ayağın ʿgilīmi ḳadar uzadır* || ~ ***Fa*** ***gilīm*** گليم yaygı, battaniye, yatak veya yer örtüsü

(≈ ***Aram*** *galīmā, galīmtā* גלימא a.a.) ~ ***EYun*** *kálymma κάλυμμα* örtü < ***EYun*** *kalýptō καλύπτω* örtmek *+ma(t)* → KULÜBE

›› kilim deseni

kilise [CodC 1303] *ötmekley kökdā yavda / ʿkilisiasini toyda* [ekmek gibi gökten yağdıra, cemaatini doyura] || ~ ***Yun*** *ekklisía ἐκκλησία* cemaat, özellikle Hıristiyan cemaati, kilise << ***EYun*** *ekklēsia ἐκκλησία* kurultay, meclis < ***EYun*** *ekkaléō ἐκκαλέω* yüksek sesle çağırmak, ilan etmek *+ia* < ***EYun*** *ek+ kaléō καλέω* bağırmak << ***HAv*** **kelə-*[2] bağırmak, yüksek sesle çağırmak → KLARNET

† Karş. ***Ar*** *kanīsa(t)* "kilise" < ***Aram.*** Türkçe *kilise* biçimi, yazı dilinde tercih edilen *kenīse'nin* yerine geçmiştir.

kilit [ETü: Kaş 1073] *ʿkirit: al-miftāḥ* <anahtar. Sözcük Arapça (anahtar anlamına gelen) iḳlīd'e yakındır.> *(...) kapıġ ʿkiriti (...) ol ḳapıġ ʿkiritlēdi* | [Kıp: İdr 1312] *ʿkilitledi* | [OTü: AşP 1330] *urludur zindānda bir muḥkem ʿkilid* || ~ ***Fa*** ***kilīd/kelīd*** كليد anahtar ~ ***EYun*** *kleïs, kleid- κλεΐς, κλειδ-* [dev.] a.a. < ***EYun*** *kleiō κλείω* kapatmak, kapalı olmak, örtmek << ***HAv*** **klāu-* a.a.

† ***Ar*** ***iklīd*** (a.a.) Yunancadan alıntıdır. † Aynı kökten ***Lat*** *claudere, claus-* "kapatmak", *clavis* "kilit", *clavus* "çivi".

›› kilit taşı, kilitle-, kilitlen-, kilitli, kitle-

← CİVATA, KAVİLYA, KLE (ENKLAV, KLAVSEN, KLAVYE, OTOKLAV), KLİTORİS, KLOZ (EKSKLÜSİF, KLOSTROFOBİ, KLOZET, OKLÜZYON)

kilogram [Düs 1872] *eşya sigorta edilmiş ise zayiatı veyahut sakatlanmış olan kısmı için verilecek tazminat hiçbir halde ʿkilogram başına kırk kuruştan ziyade olmayacaktır* | kilo [T&S 1892] *Kilo* [Fr.]: *ʿkilo, iki okka, vukiyye-i cedide.* || (~ ***Fr*** *kilo* [abb.]) < ***Fr*** *kilogramme* bin gramlık tartı birimi → KİL(O)+, GRAM

›› kilo, kilo al-, kilo ver-, kilolu

kilometre [MFn 1863] *Bir ʿkilometre bin metre olub Osmanlı arşınının üç sülüsü bir metreye mukabildir.* | [Bas 1873] *bizim koca Rūzname hakikaten birkaç ʿkilometro açıkta dolaşıyor* | ~ ***Fr*** *kilomètre* bin metrelik ölçü birimi → KİL(O)+, METRE

›› kilometrekare

kilükal [AşP 1330] *ne gerekdür mācerā vü ʿḳāl u ʿkīl* || ~ ***Ar*** *ḳīl u ḳāl* قال و قيل [#ḳwl] «denildi ve dedi», dedikodu → KAVİL

kim "soru sözü" [ETü: Or 735] *iliŋin törüŋin ʿkim artattı* [devletini yasanı kim harap etti?] | "ilgi bağlacı" [ETü: Man <900] *ot ʿkim ıġaçta ünüp* [ateş ki ağaçtan doğar] | [OTü: OğN <1300] *Oġuz kaġanuŋ çerigiŋe nökerleriŋe il küniŋe antag ölüg bargu tüşdi ʿkim* || << ***ETü*** *kim* soru adılı, ilgi bağlacı

† İlgi bağlacı olarak kullanımı muhtemelen İrani ilgi bağlacı *ki* etkisi gösterir.

›› kim kime dum duma, kimiler, kimvurdu

← KİMLİK, KİMSE

kimlik [YTü: TDK1 1945] *ʿkimlik: ... hüviyet.* | [YTü: Cum 1945] *ʿkimlik cüzdanı (hüviyet cüzdanı)* || ~ ***TTü*** *kim +lIk* → KİM

† ***Osm*** *hüviyet* < ***Ar*** *huwa* "kim" sözcüğünün çevirisidir.

kimono [Cum 1931] *hakiki Japon ʿkimono, hanımlar için ipekli mendiller* || ~ ***Fr/İng*** *kimono* Japon biçimi entari ~ ***Jap*** *kimono* 着物 giysi, entari § ***Jap*** *ki* giysi, giyilen (< ***Jap*** *kiri* giymek) + ***Jap*** *mono* şey

kimse [Kıp: İdr 1312] *ʿkimsā* <birisi - ayrıca ʿkimerse ve ʿkimersene denir> | [SVel <1320] *ol nesneyi kim ʿkimesne bulmadı* || << ***OTü-KT*** *kimerse/kimse* kim ise << ***ETü*** *kim erse* → KİM, ER-

† Karş. ***OTü*** *nerse, nersene* "nesne".

›› kimsecik, kimsesiz

kimya [Kut 1069] *bilig ʿkimiyā teg ol* [bilgi büyü gibidir] | [Gül 1317] *sīmiyā u ʿkīmiyāyı anlaram* | [SıhA 1469] *kimiyā* [Fa.]: *hīle* [Tr.] || ~ ***Ar*** *kīmiyā*[2] كيمياء kara büyü,

Levent Şahverdi Arşivi

metalleri dönüştürme ilmi ~ ***EYun χēmeia χημεία*** a.a. <? ***EYun χēmia χημία*** «Kara ülke», Mısır

† Yunanca sözcük en erken MS 300 dolayında imparator Diocletianus'un fermanında görülür ve fermanda özellikle "Mısır'a özgü kara sanat" olarak adlandırılır. Ancak ***EYun χýmeia χῡμεία*** "dökümcülük" de muhtemel bir etimolojidir. ***İng chemistry*** birinci etimolojiyi, ***Fr chimie*** ikinci etimolojiyi baz alır. † Batı ve Doğu kültürlerinde "simya, büyü" anlamına gelen sözcük Batıda 18. yy.'dan itibaren akli bilimlerden biri olarak kabul görmüştür.

›› biyokimya, elektrokimya, fotokimya, jeokimya, kimyasal, kimyevi

← KEMOTERAPİ, KİMYAGER

kimyager [Kab 1432] *cehdeyle ki emānetkār olasıŋ, ki emānetkārlık altun ¯kimyākārlığıdur.* || ~ ***Fa kīmyā-kār*** کیمیاگار kimya veya büyü ile uğraşan kimse § ***Ar kīmyā*** کیمیا + ***Fa kār*** گار yapan, eden, uğraşan → KİMYA, KÂR

kimyon [Yad <1421?] *lakin dārçīnī ve ¯k.mnon ve anīson bunlar muvafık ola* || ~ ***Ar kammūn/kamnūn*** کمنون baharat olarak yenen bir tohum, cuminus ≈ ***EYun kýminon κύμινον*** a.a. ~ ***Aram kamūn*** כמונא a.a. ~ ***Akad kamūnu*** a.a. ~ ***Sumer gamun*** a.a.

† Türkçeye Arapça veya Yunancadan alıntı olabilir. Yunanca biçimi antik çağda bir Arami lehçesinden alınmıştır. ▫Rosol 55, ▫Masson 51.

kin [MEd y. 1300] *ḫased ḳılıştılar* = ¯*kīneleştiler* | [AşP 1330] *nefs ü ten hem kibr ü ¯kīn* || ~ ***Fa kīn/kīna*** کین garaz, düşmanlık << ***OFa kēn*** kan davası, öç ≈ ***Ave kaēnā-*** kan bedeli << ***HAv *k"oi-nā-*** < ***HAv *k"ei-***[1] kan bedeli ödemek, kan davası gütmek

† Aynı HAvr kökten ***EYun poinā*** "kan bedeli, kısas, cereme" > ***Lat poena*** "ceza" > ***İng punish,*** penal.

›› kindar, kinlen-

← PENALTI

kinaye [MEd y. 1300] ¯*kināyet kıldı nérsedin özgesi birle* || ~ ***Ar kināya(t)*** کناية [*#knw* fiʿāla(t) msd.] dolaylı anlatım, bir şeyi adını vermeden anma < ***Ar kanā*** کنا dolaylı anlattı < ***Ar kunya(t)*** کنية lakap → KÜNYE

kinetik [Cum 1944] *bu ¯kinetik enerji serbestçe hareket edebilen merminin dibine ve cop namlısına tesir ediyor.* | ~ ***Fr kinétique*** ~ ***İng kinetic (energy)*** harekete ilişkin, devinimsel ☼ y. 1850, George Thompson Lord Kelvin, İng. fizikçi ~ ***EYun kinētikós κινητικός*** a.a. < ***EYun kinéō κινέω*** hareket etmek +*ik*° << ***HAv *kia-neu-*** < ***HAv *keia-*** harekete geçirmek

† ***Fr cinétique, Alm kinetisch*** biçimleri kullanılır.

›› kinetizm, psikokinetik

← SİNEMA (SİNEFİL, SİNEMATEK), TELEKİNEZİ

king king size "uzun boy (sigara)" [Cum 1959] *dudağının köşesinde daima uzun tipte bir ¯king size' sigara vardı ve konuşurken onu derin derin çekiyor,* | king "bir iskambil oyunu" [<1975] || ~ ***İng king*** 1. kral, 2. iskambilde papaz << ***EIng cyning*** soylu kişi, bey << ***Ger *kuniŋg-*** a.a. < ***Ger *kunjom*** soy, aşiret << ***HAv *gnə-yo-*** a.a. < ***HAv *genə-*** doğurmak, üremek → GEN(O)+

›› king size

← KNEZ

kinin [LT 1873] *Quinine* [Fr.]: ¯*kinin.* || ~ ***Fr quinine*** Peru'da yetişen cinchona ağacının kabuğundan elde edilen ateş düşürücü ilaç < ***İsp quina*** cinchona ağacı kabuğu +*in*° ~ ***Quechua kina*** kabuk

← KINAKINA

kiosk [Mil 1958] *İki yapının arasında İnhisarlar'ın bir satış ¯kiosku vardır.* || ~ ***İng kiosk*** 1. geniş saçaklı yazlık yapı, kameriye, 2. şehirlerde gazete satışı veya büfe olarak kullanılan saçaklı küçük yapı (~ ***Fr kiosque*** a.a.) ~ ***TTü köşk*** → KÖŞK

† Fransızca 1608, İngilizce 1625'ten itibaren "Türklere özgü bir yapı biçimi" anlamında kullanıma girmiştir.

kip [ETü: Kaş 1073] ¯*kīb* <her türlü kalıp. Böylece 'kerpiç ¯kībi' (tuğla kalıbı) denir. (...) Oğuzlar al-misl wa'ş-şibh (benzerlik) anlamında kullanır.> | [YTü: CepK 1935] ¯*kip* = *Enmuzec* = *Type* | ~ ***ETü kīp*** kalıp

† TTü kullanımdan düşmüş olan sözcük Dil Devrimi döneminde Kaşgarî'de bulunarak arkaik telaffuzla yazı diline sokulmuştur. TTü telaffuzun *gib* veya *gip* olması gerekir.

← GİBİ

kir [ETü: Bud <1000] *köŋlümnüŋ ¯kiri* [gönlümün kiri] | [ETü: Kaş 1073] *tön ¯kirlendi* <giysi kirlendi/lekelendi> || << ***ETü kir*** leke, kir

›› kirlen-, kirlet-, kirli

kira [İdr 1312] ¯*kirīye/kirāye bérdi* <Türkçeleşmiştir. Türkmenler ¯kirîye/kirâye bérdi, Kıpçaklar ¯kirâgâ bérdi der.> || ~ ***Ar kirā'*** کراء [*#krʏ* fiʿāl msd.] bir mülkten yararlanma hakkı için ödenen bedel (≈ ***Ar karā*** kiraladı) ~ ***Aram kərī, kəriyā*** כְּרִי, כְּרִיְא [*#krʏ*] 1. yığın, tümsek, özellikle mal ve mahsul yığını, 2. arazi kirası olarak ödenen mahsul miktarı (▫Jastrow 666)

›› kiracı, kirala-

← MEKKÂRE

kiram [Rab 1310] *aṣḥāb-ı ʿiẓām ve ervāh-ı ¯kirām* [yüce-lik sahipleri ve büyük ruhlar] || ~ ***Ar kirām*** کرام [*#krm* fiʿāl çoğ.] büyükler < ***Ar karīm*** کريم [t.] büyük → KERİM

kiraz [CodC 1303] *celezia - Fa: gulinar - Tr: ¯χiras* [kiras] | [Men 1680] ¯*kerasyā p*[ers]. ¯*kirās aut ¯kires: Ceresa.* || ~ ***Yun kerásion κεράσιον*** kiraz << ***EYun kérasos κέρασος*** a.a. +*ion*

† ***Fr cerise, İng cherries*** vb. < ***Lat cerasia*** (a.a.) < ***EYun.*** Sözcüğün kökenini Lucullus ile birleştiren rivayet doğru değildir. ▫Chant 518 ve ▫Frisk 828, Kretschmer'e istinaden, Pontus kökenli olan meyvenin adının Küçük Asya dillerinden alıntı oldu-

Levent Şahverdi Arşivi

ğunu ve Κερασούς (Giresun) yer adıyla alakalı olabileceğini belirtirler.

← ÇERİ[2]

kirebolu [DS <1960] *~kirebolu/kirebeli: Arıların kovan deliğini kapamak için kullandıkları sarı, yumuşak madde (Ankara, Merzifon, Silifke)* || *~ Yun kiropólis* κηροπώλις balmumcu (◦LS 948) < ***EYun*** *kērós* κηρός balmumu

† Kayseri-Nevşehir bölgesinde *kirebolu, girebolu, gileboru, gilaburu* gibi adlarla anılan Viburnum opulus meyvesi ayrı kelime olsa gerekir. † ***Fr*** *cire* "balmumu" eş kökenlidir.

kireç [CodC 1303] *calcina - Tr: ~χirač (...) ~kreč: gypsum.* || *~ Fa girac* گرچ söndürülmüş kalsiyum karbonat ≈ ***Aram*** *gīr* גיר a.a. (◦Jastrow 241) ≈ ***Akad*** *gīru* a.a. *~ Sumer gir* a.a.

† Aynı Orta Doğu kaynağından ***Erm*** *gir կիր* (a.a.).

›› kireç kaymağı, kireç taşı, kireçlenme

kiremit [SN 1354] *~kiremidi* [tuğlası?] *altun diregi gümiş* | [Arg 1533] *~chieremitt: embrice, tegolo* [tuğla] || *~ Yun keramídion* κεραμίδιον [küç.] pişmiş topraktan yapma şey, tuğla < ***EYun*** *kéramos* κέραμος çömlekçi kili, pişmiş kilden yapılan çanak ve çömlek, tuğla *+ion* << ***HAv*** **kerə-mo-* < ***HAv*** **ker-*[4] ateş, yakma → KARBON

† Her ikisi Rumca olan *toúgla* "kiremit" ve *keramídion* "tuğla" sözcükleri Türkçede karşılıklı anlam değiştirmiştir. Anadolu ağızlarında yer yer orijinal anlamlara rastlanır.

← SERAMİK

kiriş [ETü: UyTT <900] *ya* [yay] *~kirişlerin* | [ETü: Kaş 1073] *~kiriş: wataru'l-ḳaws* [yay gergisi] | "... çatı gergisi" [RMim 1614] *veter Arabīdir, Türkīde ev ~kirişi demekdir, veterü'd-dār maʿnāsına* | kirişi kır- (argo) [OCK 1932] *~kirişi ~kırmak: Kaçmak, savuşmak.* || << ***ETü*** *kiriş* yay gergisi < ***ETü*** *ker-* germek *+lş* → GER-

† Anlam evrimi için karş. ***Ar*** *watar* "kiriş", *tawattur* "germek". † İlk hecede en eski örneklerden bu yana istikrarlı olan */i/* sesi açıklanmaya muhtaçtır.

›› kirişi kır-

kirizma "toprağı saban veya kürekle altüst etme" [KT 1900] *~kirizma: Yeni açılan arazinin yabani kökler çıkarılmak üzere derin kazılması.* || *~ Yun kilisma* κοίλισμα çukurlama, toprağı derin kazma < ***Yun*** *kilizō* κοίλιζω çukur açmak, çukur hale getirmek *+ma(t)* << ***HAv*** **keuə-* a.a. < ***EYun*** *koîlos* κοῖλος çukur, kovuk *+izö* → KAV[2]

← ÇÖLYAK, SELENTERİ

kirkit "halı ve çuval dokuma aleti" [Hal 1477] *Vefre* [Fa.]: *küci ve ~kirkid ki gilīm ve çuval ṭokurlar.* || < ***?***

kirpi [ETü: Kaş 1073] *~kirpig: al-duldul (...) oklıġ ~kirpi* || << ***ETü*** *kirpi/kirpig* dikenli küçük hayvan <? ***ETü*** **kirp- +l(g)*

›› oklu kirpi

← KİRPİK

kirpik [ETü: Bud <1000] *kaşı ~kirpiki kök arjawrt öŋlüg* [kaşı kirpiği gök lacivert renkli] | [Kıp: CodC 1303] *palpebrae* [kirpik] - *Tr: ~χirpiχ* || << ***ETü*** *kirpik* göz kapağındaki kıllar <? ***ETü*** *kirp- +Uk* → KİRPİ

† *Kırp-* fiilinin her iki anlamıyla (yün kırpmak, göz kırpmak) ilişkisi düşünülebilir. Karş. *Çağ kırbık* "külahın kenarına işlenen kürk şerit", *kırbıktiken* "kirpi".

kirve [LO 1876] *sünnet çocuğu sağdıcı: ~kirve.* | [Cum 1974] *Cumhurbaşkanı Celal Bayar Adana'da ikinci defa ~kirve olmuştur.* || ≈ ***Kürd*** *kirîv vok. kirîvo* çocuğu sünnet ettiren ve yaşam boyu sahip çıkan kişi *~ Süry ḳarīvō* ܩܪܝܒܐ yakın kişi, akraba, vaftiz babası ≈ ***Ar*** *ḳarīb* yakın kişi, akraba → KURB

† Doğu ve Güneydoğu bölgelerine özgü bir gelenektir. † Pehlevice *kirbakkar*, Pazend *kirbagar* >> ***Fa*** *kirfeger* "kirve, godfather" biçimleri nihai olarak Aramice/Süryaniceden alıntıdır.

kispet [Arg 1533] *~chispétt* [kispet]: *habito & portatura* [giysi, kıyafet] | "... pehlivan kıyafeti" [EÇ <1683] *Arapgirli pehlivān Selim, ~kisbetinden maʿada vücūdu uryān* || *~ Ar kiswa(t)* كِسْوَة [*#ksw* fiʿla(t) mr.] kıyafet, giysi → KİSVE

† KİSVE sözcüğünün özel anlam kazanmış varyantıdır.

kisra [Rab 1310] *ol tün ~Kisrālar ṭāklarıdın küngüreleri* [o akşam Padişah taklarından kubbeleri] *yıkıldı, Şām meliklerinin eyvānları yamruldı* || *~ Ar kisrā* كسرا Sasani padişahlarının unvanı *~ OFa χusraw* Husrev, Sasani hanedanının kurucusu → HÜSREV

kist [Cum 1941] *şişerek bir abse halini aldı. Belki de dibinde bir ~kist teşekkül etti.* || *~ Fr kyste* (tıpta) irinli torbacık *~ EYun kýstis* κύστις sidik torbası, mesane

† Güncel Fransızca imlada *cyste* "mesane", *kyste* "irinli torbacık, kist" anlamında kullanılır.

← SİSTİT

kisve [İrşM 1387] *~kisvet* || *~ Ar kiswa(t)/kisba(t)* كسوة/سبة [*#ksw* fiʿla(t) mr.] giysi, kıyafet (< ***Ar*** *kasā* كسا giydirdi, örttü) → KESP

† Arapça sözcük muhtemelen *kasb* "edinme, elde etme" fiilinin türevi olup, *ksw* kökü derivatiftir. Karş. ROBA, URBA.

← KİSPET

kiş *~ Fr quiche* Fransa'nın Alsace ve Lorraine bölgesine özgü katkılı hamur yemeği *~ Alm Kuchen/Küchel* pişmiş hamur işi, kurabiye → KEK

kişi [ETü: Or 735] *öd teŋri yaşar ~kişi oglı kop ölgeli törümiş* [Zaman tanrısı yaşayan kişi oğlunu hep ölümlü yaratmış] | kişiliksiz [Kab 1432] *nākes kişi yaʿnī ~kişiliksiz ādem oldur ki ana hiç kimse selāmlığa gelmeye* || << ***ETü*** *kişi* insan, kimse

›› kişilik, kişilikli, kişiliksiz, kişisel, kişiselleştir-

kişne|mek [ETü: Kaş 1073] *at ~kişnēdi, katır ~kişnēdi* || << ***ETü*** *kişne-* (at) kişnemek

Levent Şahverdi Arşivi

† Karş. ***Fa*** *guşn* "hayvanların erkeği", *guşnī* "çiftleşmek, dişiye varmak". İrani bir dilden erken bir alıntı düşünülebilir.

kişniş[1] [İMüh <1310] *~kişnīc: al-kazīra* | [Yad <1421?] *baş ağrısı olan kişiye itrifil ~kişnīci nāfidir* || ~ ***Fa*** *kişnīc/kişnīz* کشنیز/کشنیج baharat olarak kullanılan otsu bitki, coriandrum sativum << ***OFa*** *gişnīz* a.a.

›› kişmiş

kişniş[2] kişmiş [Fer <1451] *bādām-i Şehristānī, ~kişmiş-i Horasānī* ‖ ~ ***Fa*** *kişmiş/kaşmaş* کشمش kuş üzümü

kit [Mil 1986] *Uçak modeli önünüze yüzlerce tahta parçası ya da modelcilikteki deyimiyle ~kit' halinde geliyor.* | [Hür 2015] *bir deprem çantan ya da acil durum ~kitin yoktur* || ~ ***İng*** *kit* 1. bir tür sepet veya küfe, 2. alet takımı, edevat ~ ***?***

kitakse "bak (argo)" [Mikh 1929] *~kitaksi: Regarde!* || ~ ***Yun*** *kitakse κοιτάξε* bak! < ***Yun*** *kitázo κοιτάζο* bakmak

kitap [Kut 1069] *~kitābḳa bitindi bu ḫāḳan atı* [kitaba yazıldı bu hakanın adı] ‖ ~ ***Ar*** *kitāb* کتاب [*#ktb* fiʿāl msd.] yazılı şey, belge, kitap (< ***Ar*** *kataba* کَتَبَ yazı yazdı) ~ ***Aram/İbr*** *kətab/kətāb* כתב 1. dikiş dikmek, bağlamak, raptetmek, 2. yazı, yazılı belge

† ***Sam*** *ktb* kökünün nihai anlamı "dikiş dikmek, bağlamak, raptetmek" olup, "yazı yazma" anlamı en erken İbranice ve Aramicede kaydedilmiştir. Arapça sözcük muhtemelen Aramcadan alıntıdır.

›› kitabe, kitabet, kitabevi, kitabi, kitabiyat, kitapçı, kitaplık, kitapsız

← KÂTİP (KETEBE[1], REİSÜLKÜTTAP), KETEBE[2], KÜTÜPHANE, MEKTEP, MEKTUP

kitchenette [Mil 2005] *Herkesin bir ~kitchenctte'si (küçük mutfak) bulunuyor, yani herkesin eli işin içinde oluyor.* || ~ ***İng*** *kitchenette* küçük mutfak < ***İng*** *kitchen* mutfak *+et°* ~ ***Lat*** *coquina/cucīna* a.a. < ***Lat*** *coquere* pişirmek *+in°* --› KUZİNE

kitle [TDK1 1945] *~kitle: Yığın, topak, öbek. Bak. kütle.* || ~ ***Ar*** *kutla(t)* کتلة [*#ktl*] kütle, yığın → KÜTLE

† Arapça *kutla(t)* sözcüğünün Türkçe kökenli olduğuna ilişkin Güneş Dil Teorisi çerçevesinde geliştirilen bir görüşe dayanarak 'Öz Türkçe' sayılmıştır.

›› hedef kitle, kitlesel

kitre [Yad <1421?] *üç dirhem rāstık taşı ve üç dirhem ~kitre ve üç dirhem zerdalü çekirdeğin içi* ‖ ~ ***Ar*** *kitra(t)* کثرة geven bitkisinden elde edilen zamk, tragacanth ~ ***Aram*** *ḳṭrān* קְטָרָת reçine, tütsü --› KATRE

kivi [Mil 1986] *ananas, ~kiwi ve çikita muz pahalanırken* || ~ ***İng*** *kiwi fruit* actinidia deliciosa bitkisinin meyvesi ☼ 1959 Turners and Growers, Yeni Zelanda meyve şirketi. < ***İng*** *kiwi* Yeni Zelanda'nın simgesi olan bir kuş ~ ***Maori***

† İngilizce eski adı *chinaberry* "Çin yemişi" iken, Soğuk Savaş döneminde ticari kaygılarla adı "Yeni Zelanda yemişi" olarak değiştirilmiştir.

kizir [LO 1876] *~kizir: Köy muhtarının kedhüdası makamında yanaşma.* || ~ ***Fa*** *gizīr/gazīr* گزیر yönetici yardımcısı, vergi memuru, vezir << ***OFa*** *guzīr* yargıç

† Muhtemelen *vezīr* sözcüğünün arkaik bir biçimidir.

klakson "otomobil kornası" [Cum 1930] *Bahçe kapısının önünde tatlı bir ~klakson sesi* ‖ ~ ***marka*** *Klaxon* otomobil kornası markası ☼ 1908 Lovell-McConnell Manufacturing Co., Amer. firması. < ***EYun*** *klázō κλάζω* bağırmak → KLARNET

klan [ZG 1917] *~Klan diye, yekdiğerini akraba addeden (...) efrad zümresidir.* || ~ ***Fr/İng*** *clan* aşiret ~ ***Gael*** *clann* aile, aşiret, soy ~? ***Lat*** *planta* filiz, bitki yavrusu, (mec.) soy (ᵒOED)

klapa "makina aksamı" [Cum 1940] *gümrük tarife kanununun 449 numarasına dahil lâstik ökçe, lâstik taban, rondelâ, conta, ~klapa, velosipet* | "... terzilik terimi" [TDK2 1955] *~klapa: Yakanın göğüse doğru inen devrik kısmı.* || ~ ***Fr*** *clapet* sıvı veya buharı tek yönlü olarak geçiren kapak < ***Fr*** *clapoter* «klap» sesi çıkarmak *+et°* < ***onom***

klark klark çek- [Cum 1973] *keskin bir ~Klark (bizim kuşağın pozör jönü Clark Gable) pozu çekerek kasıntı haline geçti* ‖ < ***öz*** *Clark Gable* Amerikalı sinema oyuncusu

klarnet [T&S 1892] *Clarinette* [Fr.]: *~klarnet denilen musiki aleti.* ‖ ~ ***Fr*** *clarinette* bir nefesli çalgı ~ ***İt*** *clarinetto* [küç.] a.a. ☼ y. 1700 J.C. Denner, Nürnberg'li çalgı yapımcısı. < ***İt*** *clarino* borazan, av borusu *+et°* < ***Lat*** *clarus* 1. yüksek (ses), 2. açık, berrak, aydınlık *+in°* << ***HAv*** **klə-ro-* < ***HAv*** **kelə-*[2] bağırmak, yüksek sesle çağırmak

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *calare, **EYun*** *kaléō, **İng*** *call* "çağırmak"; arkaik ***Lat*** *cladere* "çağırmak", *classis* "çağrı"; ***Lat*** *clamare* "bağırmak", ***İng*** *claim* "iddia etmek, dava etmek".

›› klarinet, klarnetist

← DEKLARE, EKLER, GIRNATA, KİLİSE, KLAKSON, KLAS (DEKLASE, KLASİK, KLASMAN, KLASÖR, SÜRKLASE), KLİRİNG, KONSİL (İNTERKALASYON, NOMENKLATÜR), REKLAM (DEKLAMASYON, KLEYM)

klas [AM <1900] *ʿulümca dahi ~klasifikasyon denilen ve (Diderot)ları ve (Aguguste Comte)ları bu kadar yoran muvaffakiyet dahi* | "derecelendirme" [Cum 1930] *birinci sınıf vapurlardandır. Avrupa'da yeni ~klâs almışlardır* || ~ ***Fr*** *classe* 1. sınıf, derece, rütbe, 2. özellikle üstün sınıf veya rütbe << ***Lat*** *classis* [pp.] 1. çağrı, askere çağırma, 2. Roma yurttaşlarının bölündüğü beş askeri sınıftan her biri, tertip < ***ALat*** *cladere* çağırmak *+(t)t°* << ***HAv*** **klə-d-* < ***HAv*** **kelə-*[2] bağırmak → KLARNET

›› klase, klasifiye

← DEKLASE, KLASİK, KLASMAN, KLASÖR, SÜRKLASE

klasik [AM <1900] *~klasik lafzının taʿyīn-i meʿānīsi emrinde* | [Bah 1924] *~klasik: Sınıflara mensup ve müteallik. Eskilerin çizdiği kaidelere mutabık.* || ~ ***Fr*** *classique* köklü, soylu, eski zaman ait, özellikle antik çağa özgü ~ ***Lat*** *classicus* 1. (eski Roma'da) beş

Levent Şahverdi Arşivi

askeri sınıfa mensup, 2. (mec.) eski zamana ait, köklü, soylu < ***Lat*** *classis* askeri sınıf +*ic*° → KLAS

›› klasikleş-, klasisizm, klasizm, neoklasik, neoklasizm

klasman [Cum 1951] *Ping pong şampiyonası - Türkiye'nin ~klasman oyuncularile* | ~ ***Fr*** *classement* sınıflandırma < ***Fr*** *classer* sınıflandırmak, tasnif etmek +*ment*° → KLAS

klasör [Bah 1924] *~klasör: Göz göz ayrılmış cüzdan. İçine kâğıt, evrak ve saire tasnif edilen dolap.* || ~ ***Fr*** *classeur* 1. tasnif edici, 2. büyük dosya < ***Fr*** *classer* sınıflandırmak +*()tor* → KLAS

klavsen [ÖS <1924] *şimdiki piyanoların selefi olan ~klavsen için notaya yazdırdığından* | [Cum 1935] *fırsat buldukça gizli gizli bir muallimden ~klavsen öğreniyordu.* || ~ ***Fr*** *clavecin* klavyeli bir çalgı ~ ***İt*** *clavicembalo* «tuşlu çembalo», klavsen § ***Lat*** *clavis* tuş, anahtar + ***Lat*** *cymbalum* bir tür vurmalı çalgı, zil → KLE, ÇEMBALO

klavye [Cum 1928] *~klaviyer* || ~ ***Fr*** *clavier* anahtar takımı, piyano ve org gibi çalgıların tuş takımı, daktilo tuş takımı << ***OLat*** *clavarium* anahtar takımı < ***Lat*** *clavis* anahtar +*ari*° → KLE

kle [Özön 1961] *~kle: Nota anahtarı.* || ~ ***Fr*** *clé* 1. kilit, 2. güreşte bir oyun << ***Lat*** *clavis* kilit, anahtar → KİLİT

← ENKLAV, KLAVSEN, KLAVYE, OTOKLAV

klemantin [Mil 1969] *tümü 18 bin ton olan ~klemantin satsuma (mandalina) ihracatımızın* || ~ ***Fr*** *clémentine* bir mandalina melezi ☼ 1902 < ***öz*** *Clément Rodier* Cezayir'li Fransız din adamı ve botanikçi +*in*°

klemens [Mil 1954] *10.luk oluklu hat ek ~klemensi* || ~ ***Alm*** *Klemme* klip, mandal, toka, kablo bağlantı birimi < ***Alm*** *klemmen* iliklemek, gaga gibi sıkıştırmak

† Sözcük sonunda türeyen /s/ sesinin kaynağı muammadır.

kleptoman [Cum 1930] *mahir bir hareketle makada yanaştı ve ~kleptoman' ızdırabile adeta gayrimeş'ur bir maharetle zarfı aldı.* || ~ ***Fr*** *kleptomane* hırsızlık hastası § ***EYun*** *kléptēs* κλέπτης hırsız (<< ***HAv*** **klep-* çalmak) + ***EYun*** *mania* μανία delilik → MANİ[3]

›› kleptokrat, kleptomani

klerikal klerikalizm [ZG 1923] *Teokrasi ve ~klerikalizm cereyanları ise, cemiyetlerin geride kalmasına (...) en büyük sebeptir.* || ~ ***Fr*** *clérical* papazlara ilişkin, memurlara ilişkin < ***OLat*** *clericus* din adamı, memur, okuryazar kimse +*al*° ~ ***EYun*** *klērikós* κληρικός 1. seçilmiş, bir göreve adanmış kişi, 2. rahip < ***EYun*** *klērόō* κληρόω kurayla seçmek, bir göreve atamak +*ik*°

›› anti-klerikal, klerikalist, klerikalizm

kleym "sigortacılıkta tazminat talebi" [x 2011] *Garanti kapsamındaki araçların ~kleym işlerini yürütmek ve ilgili raporlamaları yapmak.* || ~ ***İng*** *claim* iddia, tazminat davası < ***EFr*** *clamer* çağırma, yüksek sesle söyleme, iddia etme << ***Lat*** *clamare* a.a. → REKLAM

klik [Bah 1924] *~klik: Denîler ve reziller meclisi.* || ~ ***Fr*** *clique* 1. gürültücü kalabalık [esk.], 2. küçük kapalı grup, hizip < ***EFr*** *cliquer* gürültü yapmak, ses çıkarmak

klima klimatoloji [Bas 1876] *~klimatoloji yani ahval-i iklîmiyyeye dair bazı malûmat* | klimatizasyon cihazı [Mil 1954] *Bankamız gemileri için 15 adet ~klimatizasyon cihazı* | klima cihazı [Mil 1959] *Soğutma Kompresörleri ve ~Klima Cihazları İçin dünyaca meşhur Carrier Amerikan firması* || ~ ***Fr*** *climatiseur* iklimlendirme cihazı < ***Fr*** *climat* iklim ~ ***EYun*** *klima, t- κλίμα* a.a. → İKLİM

›› klimalı, klimatik, klimatize, klimatolog, klimatoloji

klinik [KK 1914] *İsmet'in doktorunun ~kliniğindeki banyoya gittim.* || ~ ***Fr*** *clinique* yataklı tedavi yeri, hastane ~ ***Alm*** *Klinik* a.a. ~ ***EYun*** *klinikós* κλινικός yatağa veya yatakta tedaviye ilişkin < ***EYun*** *klinē* κλίνη yatak +*ik*° < ***EYun*** *klinō* κλίνω eğilmek, yatmak → İKLİM

← CLİENT, POLİKLİNİK

klinker [Mil 1965] *fabrikalarımızda 50 bin ton ~klinker (yarı mamul), 46 bin ton da çimento olmak üzere* || ~ ***İng*** *clinker* aşırı yüksek ısıda tuğlanın üzerinde oluşan sert tabaka, pişmiş kalker cürufu ~ ***Hol*** *klinker* «tınlayan», a.a. < ***Hol*** *klinken* tınlamak, çınlamak

klip [Mil 1988] *Yönetmenliğini Feyzi Tuna'nın yaptığı ~video-kliplerden oluşan müzik programını bu gece izleyeceğiz.* || ~ ***İng*** *video clip* bir video filmden kesilmiş kısa parça, fragman, müzik parçası için yapılan kısa tanıtım filmi < ***İng*** *clip* kırpmak < ***onom***

klips [Mil 1951] *Bu cihaz dönen bir tambura bağlı ve sahifelere ayrı ayrı tespit edilebilen ~klipslerden ve uzun bir sicimden ibarettir.* | [Mil 1952] *bu şapkaya sincap kuyruğu elmas bir ~klips ile iliştirilmiştir.* || ~ ***İng*** *clips* [çoğ.] mandal, yaylı raptiye, toka < ***İng*** *clip*[2] çengelle tutmak, iliklemek

kliring [Cum 1932] *her memlekette vazedilen döviz veya ~kliring gibi kayıtlar ile Bulgaristan'ın ticareti hariciyesi de seneden seneye azalıyor* || < ***İng*** *clearing* temizleme, hesap kapatma < ***İng*** *to clear* temizlemek +*ing* ~ ***Lat*** *clarus* berrak, saf ~ ***İng*** *clearing house* ülkeler arası karşılıklı döviz borçlarını takas eden mekanizma, bu mekanizmaya dayalı dış ticaret sistemi → KLARNET

klişe "fotoğraf camı" [Bas 1870] *fotoğrafın ~klişe' denilen camından lüzumu kadar istinsah edildikten sonra* | "... kalıp söz" [HRGCeh 1923] *Bu 'ziyâ-ı azîm' bir ~klişedir* || ~ ***Fr*** *cliché* [pp.] 1. matbaacılıkta resim kalıbı, 2. (mec.) kalıplaşmış söz veya düşünce < ***Fr*** *clicher* kalıba dökmek +*é* < ***onom***

›› klişeci, klişeleş-

Levent Şahverdi Arşivi

klitoris [Cum 1949] *Kadında ~klitoris uzvu nedir?* || ~ ***YLat*** *clitoris* bızır ☼ Mateo Renaldo Colombo, İtal. anatomist (1516-1559). ~ ***EYun*** *kleitoris* κλειτορις [küç.] küçük kapalı yer < ***EYun*** *kleíō* κλείω kapatmak, kapalı olmak, örtmek → KİLİT

kliyantel [Mil 1983] *Asla ~kliyantel peşinde koşmazdı.* | klientelizm [EkşiS 2003] *~klientelizm: aslında patronaj ilişkisi anlamına gelir. politik bilimde, politikacıların ... kendisine oy verenleri müşteri gibi görüp müşteri-temelli ilişkiler kurması, (satın) aldığı oy karşılığında, kişi ya da zümrenin yararına bir politika* [uygulaması] || ~ ***İng*** *clientele* müşteri kitlesi, bir patrona bağımlı olanlar < ***Lat*** *clientela* bir patrona bağımlı olanlar zümresi *+ism°* < ***Lat*** *cliens* bağımlı kişi < ***HAv*** ***klei-*** yatmak → İKLİM

›› klientelizm

klon [Mil 1993] *'Genetik ~klonlama' konusunda bilgi verecekler.* || ~ ***İng*** *clone* 1. daldırma yöntemiyle çoğaltılan bitki, 2. bir canlının genetik kopyası ~ ***EYun*** *klôn* κλῶν bitki piçi, sürgün (dal)

›› klonla-

klor [T&S 1892] *Chlore* [Fr.]: *~klor.* | hidroklorik [Cum 1955] *Bu müztahzar Norveçin Atlantik sahillerinde bulunan bir yosun ve ~hidroklorik asidden imal edilmektedir.* || ~ ***Fr*** *chlore* açık yeşil renkli bir gaz ~ ***İng*** *chlorine* ☼ 1810 Humphrey Davy, İng. kimyacı < ***EYun*** *χlōrós χλωρός* 1. altın sarısı [esk.], 2. açık yeşil, fıstıki << ***HAv*** ****ghlō-ro-*** sarı, altın < ***HAv*** ****ghel-***[2] parlamak → ZER

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *χolē*, ***İng*** *gall* "safra". ***İng*** *yellow* ve ***Alm*** *gelb* < ***Ger*** ****gelwa*** "sarı". ***İng*** *gold*, ***Rus*** *zlaty* "altın". † Eski dillerde renk adlarının değişkenliği konusunda bkz. L. Geiger, *Ursprung und Entwickelung der menschlichen Sprache* (1868-1872) ve Guy Deutscher, *Through the Language Glass* (Picador 2011).

›› biklorür, hidroklorik, klorat, klorla-, kloroplast, klorür, polikloropren

← KLORAK, KLOROFİL, KLOROFORM

klorak [EkşiS 2004] *~klorak: izmirliler için çamaşır suyunun genel adıdır. aslen izmirli bir firma ve marka adıdır.* | [Hür 2006] *büyük demir çekecekle dövüyordu. Bana ~klorak içirmeye kalktı.* || ~ ***marka*** *Klorak* çamaşır suyu markası ☼ 1960 Klorak Kimya ve Temizlik Ürünleri AŞ. < ***TTü*** *klor* → KLOR

† Ege bölgesinde öteden beri "çamaşır suyu" anlamında kullanılan sözcük 2000'li yıllarda genel kullanıma sızmıştır.

klorofil [LT 1873] *Chlorophylle* [Fr.]: *hadrat-ı evrak, ~klorofil* || ~ ***Fr*** *chlorophyle* bitkilere yeşil rengini veren madde ☼ 1818 Pelletier ve Caventou, Fr. kimyacı. § ***Fr*** *chlore* yeşil + ***Fr*** *phýllon* yaprak → KLOR, FİLİZ

kloroform [LT 1873] *Chloroforme* [Fr.]: *klor-i neml* [karınca kloru], *~kloroform.* || ~ ***Fr*** *chloroforme* kimyada bir bileşim ☼ 1834 Jean-Baptiste Dumas, Fr. kimyacı. § ***Fr*** *chlore* klor + ***Fr*** *formyl* metil grubunun eski adı → KLOR, FORMİK

klostrofobi [Cum 1942] *Ayol o bir nevi hastalıktır. ~Klostrofobi derler.* || ~ ***Fr*** *claustrophobie* kapalı yer korkusu ~ ***YLat*** *claustrophobia* ☼ 1879 B. Ball, İng. hekim. § ***Lat*** *claustrum* kapalı yer (< ***Lat*** *claudere, claus-* kapatmak) + ***EYun*** *phóbos φόβος* korku → KLOZ, FOBİ

›› klostrofobik

kloş [Göv 1930] *~kloş: Alt tarafı geniş ve bir çan şeklini alan kadın etekliği.* || ~ ***Fr*** *cloche* 1. çan, kampana, 2. alt kısmı çan şeklinde genişleyen eteklik << ***OLat*** *clocca* çan ~ ***Kelt***

kloz "(sigortacılıkta) sözleşme maddesi" [Mil 1986] *Yeni tarifeye göre kargo ~klozlarında, deniz taşımacılığında yüzde 0.20 olan fiyat* || ~ ***İng*** *clause* alt tümce, sözleşme maddesi ~ ***Lat*** *clausula* [küç.] retorikte cümlenin kapanış bölümü, sözleşmenin son maddesi < ***Lat*** *claudere, claus-* kapatmak *+ul°* << ***HAv*** ****klāu-*** a.a. → KİLİT

← EKSKLÜSİF, KLOSTROFOBİ, KLOZET, OKLÜZYON

klozet "alafranga helâ taşı" [Mil 1956] *Banyo ~klozet (Alafranga helâ taşı), evye, lavabo ve banyo duş bataryaları* || < ***İng*** *water closet* tuvalet ve lavabo içeren küçük oda ~ ***Fr*** *closette* [küç.] küçük kapalı yer, odacık < ***Fr*** *clos* kapalı *+et°* << ***Lat*** *clausus* a.a. → KLOZ

† Sözcüğün Türkçe anlamı İngilizce/Fransızca orijinalinden farklıdır.

knez [MüD 1558] *Semendire'de vilâyet hıfzı için altı yüz nefer martolos olup sonra ~knezler ve primokürler gelüp* | [Şin 1862] *Karadağ ~knezi Nikola bir gürūh-i eşkıyā ile Zeta suyunun bir geçit yerini gelip tutmuş* || ~ ***Bul*** *knez* кнез / ***Rus*** *knyaz* князь prens, kral ~ ***Ger*** ****kuningaz*** a.a. → KİNG

† ***Hol*** *koning*, ***Alm*** *König*, ***İng*** *king* biçimleri aynı Germence kökten türemiştir (▫Vasmer 2.266).

know-how [Mil 1963] *memlekete birtakım bilgiler (~know-how) getirmesi bakımından* || ~ ***İng*** *know-how* yol ve yöntem bilgisi § ***İng*** *know* bilmek (<< ***Eİng*** *cnáwan* a.a. < ***HAv*** ****gnō-*** a.a.) << ***HAv*** ****gnēə-*** a.a. + ***İng*** *how* nasıl → NOT

ko|mak [Yun <1320] *~ko ayruklar sözin sen seni güt* || << ***ETü*** *koy-* koymak, bırakmak << ***ETü*** *kod-* a.a.

† Sonsesteki erime ETü kaynaklarda kaydedilmemiştir. Ancak ***ETü*** *kon-* ve *koş-* fiilleri ortak bir *ko-* kökünü varsayarlar.

›› koduğumun

← DEDİKODU, KON- (ENİKONU, GECEKONDU, KOMŞU, KONAK, KONÇ, KONU, KONUK, KONUM, KONUŞ-, KONUŞLAN-, KONUT, KUŞKONMAZ), KOŞ- (KOŞUK, KOŞUL, KOŞUT), KOTAR-, KOY- (KOYU, KOYUN[3], KUYTU, KUYU, KUYUM)

koala [Cum 1936] *Avusturalya'da dünyanın en küçük cins ayısı bulunmuş ve bunlara ~koala ismi verilmiştir.* || ~ ***Fr/İng*** *koala* Avustralya'ya özgü memeli hayvan ~ ***Avustral*** *kūla/kūlla* a.a.

koalisyon [Göv 1930] *~kovalisyon: İttihat, ittifak.* | [Cum 1931] *sosyalistlerin de iştirakile bir ~koalisyon kabinesi*

Levent Şahverdi Arşivi

teşkili || ~ ***Fr*** *coalition* siyasi ittifak, güç birliği ~ ***Lat*** *coalitio* a.a. < ***Lat*** *coalescere* birlikte büyümek, (ağaç dalı) birbiri içine geçerek kaynaşmak *+()tion* < ***Lat*** *con+ alescere, alit-* yetişmek, boy atmak < ***Lat*** *alere* büyütmek *+esc-* << ***HAv*** **al-*[3] yetişmek, büyümek → ALTO

† Siyasi anlamda ilk kez 1715'te çeşitli Avrupa devletlerinin Fransa'ya karşı kurduğu ittifak. İç siyasette ilk kez 1783'te İngiltere'de Portland Dükü başbakanlığında kurulan Whig-Tory ittifakına verilen ad.

← ADOLESANS, PROLETER

kobalt [LT 1873] *Cobalt* [Fr.]: ¯*kobalt.* || ~ ***Fr*** *cobalte* metalik bir element ~ ***Alm*** *kobolt* maden ocaklarında yaşadığına inanılan cin [mod. kobold]

kobay [Bah 1924] ¯*kobay: Biraz tavşana benzeyen ve Hint domuzu denilen hayvan ki diri olarak teşrihî tecrübelerde kullanılır.* || ~ ***Fr*** *cobaye* bilimsel deneylerde kullanılan bir tür kemirgen memeli ~ ***Karib*** *kobaya*

KOBİ [Mil 1993] *SPK Başkan Yardımcısı Caner Ertuna küçük ve orta boy işletmelerin (¯KOBİ) yeterli ve ucuz kaynak sağlayamadıklarını belirterek* || < ***TTü*** *küçük ve orta boy işletme* [abb.]

† Aralık 1993'te Sermaye Piyasası Kurumu tarafından ABD'deki NASDAQ model alınarak üretilmiş bir kavramdır.

kobra [Cum 1931] *evime bir ¯kobra yılanı girip kuşcağazımı boğmamış mı?* || ~ ***Fr*** *cobra* gözlüklü yılan, naja naja ~ ***Port*** *cobra de capelho* «şapkalı yılan», a.a. < ***Port*** *cobra* yılan < ***Lat*** *colubra* a.a.

koca "ihtiyar" [OTü: AtH <1250 (1444)] *yigit ¯koca bolur yarı eskirür* [genç yaşlanır yeni eskir] | "... zevc" [Men 1680] ¯*ḳoca: Senex, vetus* [yaşlı adam]. *Item maritus*

[ayrıca, zevc] *(...) ¯kocaya ¯varmak* [evlenmek] *(...) ¯koca ¯karı* [yaşlı kadın] *(...) ¯koca ¯yemiş vel ¯yemişi: Arbutus.* | kocayemiş "dağ çileği, arbutus" [EÇ <1683] *iki tarafları ¯kocayemiş ağacları ve defne ağacları* || < ***ETü*** *koca-* yaşlanmak

† Türkçe kaynaklı olan *koca* / *χoca* ile Farsça kaynaklı *χodā* "efendi, ulu kişi" sözcükleri, 12. yy.'dan itibaren Acem ve Türk dil alanlarında eşdeğer olarak kullanılmıştır. Karş. KOCAMAN, KODAMAN.

›› karı koca, koca adam, kocacım, kocakarı, kocayemişi

← HOCA (HACEGÂN), KOCA-, KOCAMAN

kocalmak [Gül 1317] *iy pīr-i ḥaref utanmaduŋ / ¯kocalup kendü ölümüŋ sanmaduŋ* [düşünmedin] | [BK 1797] *herm* [Fa.]: ¯*kocalmak maʿnāsınadur.* | [LO 1876] ¯*kocamak: Kocalmak, kocalamak, kocalaşmak, ihtiyar olmak.* || << ***TTü*** *kocal-* yaşlanmak < ***OTü*** *koca* yaşlı → KOCA

† ***TTü*** *kocalmak* fiilindeki */l/* sesi 19. yy.'da kullanımdan düşmüş görünmektedir.

kocaman [K&B 1835] ¯*kocamān: vieillard* [yaşlı adam] | [LO 1876] ¯*kocamān: pek büyük, kodaman.* || § ***TTü*** *koca* yaşlı veya büyük kişi (/ ***Fa*** *χōca* a.a.) + ***Fa*** *mān* gibi, benzer → KOCA

† Muhtemelen bu sözcükten analoji yoluyla oluşan ***TTü*** *+man* eki iri ve ağır kişi adları yapmında kullanılmıştır. Karş. *azman, dızman, kodaman, sarman, şişman,* toraman.

koç[1] [ETü: Kaş 1073] *koçŋar* [koç] *(...)* <Oğuz lehçesinde ¯koç denir, aslı koçŋar'dır.> || << ***ETü-O*** *koç* erkek koyun ≈ ***ETü*** *koçġar/koçŋar* a.a.

† Karş. ***Aram*** *kewṣ* כֶּבֶשׂ, ***Ar*** *kabş* كبش "erkek koyun", ***Erm*** *oçχar* ոչխար "koyun". Ermenice sözcük 5. yy.'dan eskidir. Çeşitli Asya dillerine, ortak bir dilden alıntı olması güçlü olasılıktır. † Ayrıca karş. ***TTü*** *köşek* "erkek deve yavrusu".

← KOÇAK

koç[2] [Mil 1985] *Basketbolda 'şanslı ¯coach' diye, bir sayı ile en fazla maç kazanan ¯coachlara' deriz.* || ~ ***İng*** *coach* 1. bir tür büyük at arabası, 2. sporda antrenör ~ ***Alm*** *Kotsche* bir tür büyük at arabası ~ ***Mac*** *kocsi szekér* a.a.

† İngilizce sözcüğün ikinci anlamı 1830'larda Oxford üniversitesi öğrenci argosunda "öğrenciyi sınava 'taşıyan' okutman" anlamından türemiştir.

›› yaşam koçu

koçak "koç" [KadıB <1398] *ger bulur ise şafā ḳurbān içündür ¯koçak* | "... yiğit, bahadır" [LO 1876] ¯*koçak: Salabetli, besaletli.* || < ***OTü*** *koç +Ak* → KOÇ[1]

koçan [LO 1876] ¯*koçan: Meyvenin iç sapı, lahana, mısır, marul koçanı. Teşbihle defter ¯koçanı.* || ~ ***Bul/Sırp*** *koçan кочан* / ***Rus*** *koćán кочáн* meyve ve sebze ve özellikle lahana sapı (◦Vasmer 2356)

† Karş. ***Pol*** *koczan,* ***Çek*** *kočan* (a.a.). ***Mac*** *kocsány,* ***Yun*** *kotsáni* "mısır ve lahananın sapı" Slav dillerinden alıntıdır.

koçer ~ ***Kürd*** *koçer* göçer, göçebe ~ ***Az*** *köçer* / ***TTü*** *göçer* a.a. → GÖÇ-

† ***Kürd*** ve ***Fa*** *koç* "göç, hicret" Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› koçero

koçu [EbM-TS <1500] *Ahmed ¯koçiye binüp Hit koçaş olup* || ~ ***Mac*** *kocsi* araba < ***Mac*** *Kocs* Kuzey Macaristan'da araba yapımıyla ünlü bir kasaba

† ***İng*** *coach,* ***Alm*** *Kutsche,* ***Fr*** *coche* "yaylı araba" ilk kez 16. yy.'da Kocs kentinde üretilen yaylı süspansiyon sisteminden ad almışlardır. † Macarcadan alınan ***TTü*** *koçaş* "arabacı" anlamındadır.

›› koçaş

kod Mors kodu [Mil 1951] ¯*Mors ¯kodunda 'S' harfine tekabül eden üç nokta duyulmuştur* | kod "yasa derlemesi" [Özön 1961] ¯*kod: 1. Kanunlar dergisi. 2. Telgraf işaretleri dergisi.* | kodlama dili [Mil 1966] *Fortran II ¯kodlama ¯dili ayrıntılı bir şekilde öğretilecektir* | telefon kodu [Mil 1981] *Kayseri ¯telefon ¯kodu* | kodla- "bir sözcüğü şehir adları vb. yardımıyla hecelemek" [Cum 1990] *Temel adresi sormuş Ama bir türlü anlamıyormuş. Arkadaşı '¯kodluyorum' deyip devam etmiş* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Fr/İng*** *code* yasa derlemesi, (mec.) her türlü kurallar sistemi << ***Lat*** *cōdex/caudex* 1. ağaç kütüğü, 2. büyük defter, yasa külliyatı → KODEKS

›› bölge kodu, code, kodcu, kodla-, Mors kodu, telefon kodu

← BARKOD, DEKODER, KODİFİYE, PİN KODU

kodaman [Çağ: Pav <1500] ~*kodaman: alliance par la mariage* [evlilik ittifakı, dünürlük] | [LO 1876] ~*kodaman: Hantal, battal. Türkîde ecdat, aşiretin ululari manasındadır.* | [Cum 1931] *Diğer fakültelerde bunları ezmek için eski* ~*kodaman müdemislerin birleştiğine şahit olduk.* || § ***Fa*** *χodā* saygıdeğer ve yaşlı kimse, koca (≈ ***Sogd*** *χwatāw* kral, efendi, soylu kişi ≈ ***Hwar*** *χwadēw* a.a.) +? ***Fa*** *mān* gibi, benzer → HÜDA, MENENT

† Karş. *Türkmen* < *Turkmān,* kocaman.

kodein [LT 1873] *Codéine* [Fr.]: ~*kodein* || ~ ***Fr*** *codéine* afyondan elde edilen yatıştırıcı madde < ***EYun*** *kōdeia κωδεία* gelincik, afyon bitkisi *+in°*

kodeks [RG 1926] *Türk* ~*kodeksini tertip ve ihzar ile mükellef olmak üzere Sıhhıye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaletine merbut ve azami on beş azadan mürekkep bir (*~*Kodeks komisyonu) teşkil olunur.* || ~ ***Fr*** *codex pharmaceutique* resmen onaylanan ilaçlar katalogu ~ ***Lat*** *cōdex, cōdic-* 1. ağaç kütüğü, 2. yazı tableti, defter, özellikle büyük boy hesap veya karar defteri

† Antik çağ kullanımında "rulo şeklinde olmayıp bugünkü anlamda katlanıp kesilmiş kitap veya defter" anlamındadır.

← KOD (BARKOD, DEKODER, KODİFİYE, PİN KODU), KÜTÜK

kodes [LO 1876] ~*kodes: Mahbes, kümes.* || ~ ***Yun*** *kotétsi κοτέτσι* kümes, tavuk barınağı < ***Yun*** *kóta κότα* kanatlılar, tavuk < ***Yun*** *kóttos* kanat

kodifiye [Cum 1950] *bütün kanunlann cidî bir tetkike tâbi tutulmasını, metinlerin* ~*kodifiye edilmesini* || ~ ***Fr*** *codifier* kuralları sistemli olarak belirlemek << ***OLat*** *codificare* < ***Lat*** *codicem facere* → KOD, FAKTÖR

›› kodifikasyon

kodoş [Men 1680] ~*ḳodoş* قودوش: *Leno, pec. propriae uxoris* [muhabbet tellalı, özellikle kendi karısını pazarlayan] | [Ana 1932] ~*godoş (Kütahya): muhabbet dellalı.* || ~? ***Erm*** *godoş կոտոշ* boynuz

† Ermenice halk ağızlarına mahsus olan sözcük geç tarihte kaydedilmiştir. ***Fa*** *gudāş* گداش "boynuz", ***Güre*** *godoşi* გოტოში "boynuz" biçimleriyle köken ilişkisi açık değildir. ◦Acar II.641.

›› godoş

kof [ETü: Bud <1000] *kamağ kutsız* ~*kovı ters biliglig tınlığlar* [tüm kutsuz boş, yanlış görüşlü canlılar] | [ETü: Kaş 1073] ~*kovı yığaç* [çürük veya içi boş ağaç - ~kowı şeklinde de telaffuz edilir] || << ***ETü*** *kogı/kovı* içi boş, çürük < ***ETü*** **kog-* oymak

† Karş. ***ETü*** *koguş* "içi boş şey ve yer". † ***HAv*** **keua-* kökünden türeyen biçimlerle anlam benzerliği tesadüfidir. Karş. ***EYun*** *koûfos* "içi boş, kof", ***Lat*** *cavus,* ***Fa*** *kāw* "oyuk, boşluk", *kāwak* "kof" < ***HAv*** **keu.* Karş. KAV[2].

← KAVUN, KOFUL, KOĞUŞ (KAĞŞA-, KAYIŞ), KOVA, KOVAN, KOVUK

kofana [LO 1876] *lüfer: (...) çinakop, sarıkanat,* ~*kofana yedi kıyyelik, akya iki kıyyelik* || ~ ***Yun*** *gomphéna/gouphéna γουφαίνα* [fem.] dişi lüfer < ***EYun*** *gómphos γόμφος* 1. kalın çivi, mıh, 2. kefal veya lüfer balığı → LÜFER

kofre [Cum 1933] ~*Kofra ile mağazam arasında* | [Cum 1935] *yeraltı kablosu, 10 adet* ~*kofre (muhtelif), 11 aded buvat* || ~ ***Fr*** *coffret* [küç.] 1. «küçük sandık», kasa, 2. elektrik veya telefon bağlantı kutusu < ***Fr*** *coffre* sandık << ***Lat*** *cophinus* küfe, sandık ~ ***EYun*** *kóphinos κόφινος* a.a. → KEFEN

† "Hindistan cevizi küspesi" anlamında *kofra/kopra* ayrı kelimedir.

›› kofra

kofti (argo) [LG 1889] ~*kofti: Yalan.* | [OCK 1932] ~*kofti: (...) yüreksiz, ürkek adam.* || ~? ***Yun*** *kófte κόφτε* kes! < ***Yun*** *kóvo κόβω* ≈ ***EYun*** *koptō κοπτω* kesmek, yarmak → ENGEBE

koful [YTü: TDK1 1945] ~*koful: ... içi hücre suyu ile dolu olan boşluk.* || < ***TTü*** *kof +lI* → KOF

† Sıfata eklenen *+lI* ekinin işlevi belirsizdir.

kognitif [Mil 1972] ~*kognitif esneklik* || ~ ***İng*** *cognitive* bilmeye veya tanımaya ilişkin ~ ***Lat*** *cognitivus* a.a. < ***Lat*** *cognoscere* bilmek, tanımak *+()tiv°* < ***Lat*** *con+ gnoscere* bilmek → NOT

koğuş [ETü: Kaş 1073] ~*koğuş* <su oluğu, değirmen taşının oyuğu> | [OTü: İMüh <1310] ~*kowuş* "kanal, oluk" | [LO 1876] ~*koğuş: Araları boş kovuk şey manasına, döşeme kirişleri. Yer katında döşemesi koğuş olan oda. Kışla* ~*koğuşu: yatak odası.* | [KT 1900] ~*koğuş: 1. Kirişleri yere döşenmiş, zeminle beraber oda. 2. Umumi bir dairenin büyük sofalarından her biri.* || << ***ETü*** *koğuş* oyuk, oluk < ***ETü*** **koġ-* oymak *+lş* → KOF

† ***Moğ*** *kogusun* "boşluk, vakum" Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› koğuşçu

← KAĞŞA-, KAYIŞ

kohezyon [Mil 1974] *büyükçe kütlelerin meydana gelmesine olanak sağlayan bir* ~*kohezyon* || ~ ***Fr*** *cohésion* / ***İng*** *cohesion* tutarlılık, kıvam ~ ***Lat*** **cohaesio* < ***Lat*** *cohaerere* bir-arada tutunmak *+()tion* < ***Lat*** *con+ haerere, haes-* tutunmak, ilinmek

koitus [Mil 1986] *kadının ilk cinsel birleşime (*~*koitus) karşı duyduğu tipik ve yaygın tepki* || ~ ***Lat*** *coitus* [pp.] cinsel birleşme < ***Lat*** *coire* birlikte gitmek *+()t°* < ***Lat*** *con+ ire, it-* gitmek → İYON

›› koital

kok [T&S 1892] *Coke* [Fr.]: ~*kok kömürü.* || ~ ***İng*** *coke* gazı alınmış taş kömürü

† Yorkshire lehçesinden alınmış kökeni bilinmeyen bir sözcüktür.

Levent Şahverdi Arşivi

kok|mak "kokmak" [ETü: Kaş 1073] *et ¯ḳökdı* <ateşte pişen etin kokusu yükseldi> | <.. koklamak> [Fer <1451] *E y bennā şimdi sen şarāb içmedüŋ mi? Buyursu ağzını ¯kokdılar, nesne yok didiler.* || << ***ETü*** *kōk-* kokmak

›› kokuş-, kokut-

← KOKARCA, KOKU (KOKLA-)

kokain [Bah 1924] *¯kokain: Koka yapraklarından istihsal edilen hissi iptal edici bir madde ki son zamanlarda maalesef enfiye gibi burna çekerek istimali moda olmuştur.* | [HRG <1930] *bu herif ayyaş, ¯kokainman, omoseksüel, en pis ahlaksızlıkların canlı kolleksiyonu* || ~ ***Fr*** *cocaïne* koka bitkisinden elde edilen uyarıcı madde ~ ***Alm*** *Kokain* a.a. ☼ 1856 Albert Niemann, Alm. kimyacı. < ***İsp*** *coca* Güney Amerika'ya özgü bir bitki *+in°* ~ ***Quechua*** *coca* a.a.

›› kokainman

kokarca [LO 1876] *¯kokarca: Sansar.* → KOK-

kokart [Sahak 1855] *ve ¯kokarda denmekle maʿrūf kordela ve masnuʿ bazı çiçekleri halka tevzi ettikleri* || ~ ***Fr*** *cocarde* bükülmüş kâğıttan yapılan rozet << ***EFr*** *coquart* horoz, horoz ibiği → KOKET

koket [Bah 1924] *¯koket: Hoşa gidecek şeyler yapan, kendini beğendirmek isteyen, fındıkçı.* || ~ ***Fr*** *coquette* [küç.] «küçük dişi horoz», işveli kadın < ***Fr*** *coq* horoz *+et°*

← KOKART, KOKPİT (PİTBULL), KOKTEYL

kokina [Cum 1945] *Kolunun altında zehir gibi yeşil bir demet ¯kokino vardı.* || ~ ***Yun*** *kókkino κόκκινο* 1. kırmızı, 2. kırmızı tanc şeklinde meyveleri olan bir bitki, dikenli mersin, ruscus aculatus << ***EYun*** *kókkinos κόκκινος* kırmızı renk < ***EYun*** *kókkos κόκκος* 1. tanc, çekirdek, fıstık, kozalak, 2. kırmız meşesinin kırmızı boya elde edilen palamudu → KUKA[1]

† Eskiden İstanbul'da yılbaşı süsü olarak satılırdı. Doğrusunun *kokino* olması gerekir.

kokla|mak [Fer <1451] *siz buyuruŋ biz ¯koχulamak-ıla ġıdāmız alırız didi.* | [Men 1680] *¯kokulamak, ¯kokulatmak* | [KT 1900] *¯koklamak* || << ***TTü*** *koku-la-* koku almak < ***TTü*** *koku +lA-* → KOKU

›› koklan-, koklat-, koklattır-

kokona kokonoz/kokonos "ihtiyar" [EÇ <1683] *umūr-dīde baba-yı ʿālem ¯kokonos kocalar* | [LO 1876] *¯kokona: (Ulahça) Hanım manasına makamında sarf olunur; aslı efendi."* | kokoş "yaşı geçkin kadın (argo)" [Mil 1971] *Ben bu ¯kokoşdan bir ay nasıl ayrı kalacağım diye yılışarak* || ≈ ***Yun*** *kokóna κοκόνα* saygıdeğer hanım ~? ***Romen*** *cocoană* hanımefendi

† Romence sözcüğün kaynağı belirsizdir. Evliya Çelebi'de sıkça geçen *kokonos* "yaşlı adam" sözcüğünden türetilmiş dişil biçim düşünülebilir.

›› kokoş, kokot

kokoreç "ince bağırsaktan yapılan bir Yunan yemeği" [ÖS 1920] *¯kokoroç* || ~ ***Yun*** *kokorótsi κοκορότσι* mısır koçanı (Arnavut ağzı, argo) ≈ ***Arn*** *kokërroz* mısır, mısır koçanı ~ ***Bul/Sırp*** *kukuruza* a.a. → KOKOROZ[2]

† Sargı şeklinden ötürü "mısır koçanı" adı verilmiş olmalıdır. † Ömer Seyfettin 'Lokanta Esrarı' adlı hikâyesinde, Atinalı bir Rum'un lokantasında ilk kez *kokoroç* ile tanışmasını anlatır. † Bazı Anadolu ağızlarında "mısır" anlamında kullanılan *kokoroz/kukuruz* sözcüğü Slavca kökenlidir. Karş. ***Bulg*** *kukurúza,* ***Sırp*** *kukuruz/kukurica,* ***Pol*** *kukurydza/kokoryca,* ***Ukr*** *kukurudza* "mısır".

kokoroz[1] "kibirli ve gülünç kimse" (argo) || ~ ***Yun*** *kókoras κόκορας* horoz

kokoroz[2] [ŞSic 1816] *beşbin keyli ¯kokoroz ve beher keylini* | [LO 1876] *¯kokoroz/kukuruz: Koçanıyla beraber mısır buğdayı.* || ~ ***Yun*** *kokkëros/kókkalos κοκκηρός* taneli veya çekirdekli şey, kozalak, nohut veya bezelye kılıfı, keçiboynuzu vb. << ***EYun*** *kókkos κόκκος* tanc, meyve çekirdeği, çam fıstığı → KUKA[1]

† Doğu Akdeniz havzasına 16. yy.'dan sonra Amerika'dan gelen mısır bitkisine yerel dillerde bir dizi dolaylı ve metonimik isim verilmiştir. Karş. MISIR, LAZUT.

›› kukuruz

← KOKOREÇ

kokoz [AH 1876] *Tahir Molla'nın sokağa çıkmayıp gecelik kavukla gece gündüz evde oturduğundan ve adeta bir ¯kokoz olduğundan bahs edişiniz* | [LG 1889] *¯kokoz: Züğürt.* || < ***?***

›› kokozla-

kokpit [Mil 1970] *Hess ¯kokpite tırmandı, yerleşti. Başparmağını delikanlı uçucuların yaptığı gibi havaya dikerek...* || ~ ***İng*** *cockpit* 1. horoz döğüşü ringi, 2. uçakta pilot kabini § ***İng*** *cock* horoz + ***İng*** *pit* çukur (<< ***Eİng*** *pytte* kuyu, çukur ~ ***Lat*** *puteus* kuyu) → KOKET

›› cockpit

← PİTBULL

kokteyl [Cum 1931] *cin-¯kokteye alışanların Faruk Nafiz'i alaturka buldukları gibi* || ~ ***İng*** *cocktail* «kuyruk kaldıran», alkollü içki karışımı § ***İng*** *to cock* horozlanmak, kuyruk kaldırmak + ***İng*** *tail* kuyruk → KOKET

koku [YusŞ <1348] *Yüsuf ¯koχusın iledür Ya'kuba* || < ***ETü*** *kok- +I(g)* → KOK-

›› kokulu, kokusuz

← KOKLA-

kol [ETü: Bud <1000] *¯kolın yetip* [kolunu tutar] *(...) ¯kolın sala* [kolunu sallaya] *(...) ¯kolın butın sışlatur* [kolunu bacağını şişirir] | [OTü: İMüh <1310] *¯kol: al-cināh* [ordu cenahı, sağ ve sol kanat] | [Men 1680] *¯kol dolaşmak: Nocturnas aut exploratorias excubias agitare* [geceleyin veya araştırma amacıyla gezmek] | [TDK1 1945] *¯kol: (...) 7. Bir şeyin ayrıldığı kısımlardan her biri, şube. (...) 9. İş takımı, ekip.* || << ***ETü*** *kol* ön uzuv

† Karş. ***ETü*** *koş* "çift, çifte", *koş-* "ikilemek, karşılıklı koymak". Türk dillerinde */l/* > */ş/* evrimi

Levent Şahverdi Arşivi

tezini Radloff, Gombocz, Németh, Benzing, Clauson, Meyer, Róna-Tas, Nauta, Scherner, Adamović gibi Türkologlar savunmuş, Ramstedt, Poppe, Räsänen, Menges, Pritsak, Tenişev, Miller, T. Tekin teoriyi sorgulamışlardır.

›› kol böreği, kol gez-, kol kanat, kol kola, kolağası, kolbaşı, kolcu

← KOLAÇAN, KOLBASTI, KOLÇAK, KOLDAŞ, KOLLA-, KOLLUK, KOLORDU, KOLTUK, KORGENERAL, KULAÇ

kola[1] [TDK6 1974] *~kola: Afrika'nın sıcak bölgelerinde yetişen (...) bir bitki.* | "bir tür meşrubat" [<1980] || *~ **marka** Coca-Cola* bir karbonatlı içecek markası ☼ 1887 George Pemberton, Amer. girişimci. *~ **İng** cola* kafein bakımından zengin Afrika kökenli ceviz türü

† Kola ağacı ve yemişi ilk kez 1790'larda Sierra Leone'de kayda geçmiştir. OED s.v. Hangi Afrika dilinden alındığı açık değildir.

›› kolalı içecek

kola[2] [LO 1876] *~kola (İt.): Nişasta tutkalı.* | [AR 1897] *~kolalı son moda gömlek, ufak, renkli boyunbağı, redingot* || *~ **Yun/EYun** kólla κόλλα* nişasta, tutkal, yapıştırıcı

† ***Fr** colle, **İng** glue* "tutkal" Latince yoluyla Eski Yunancadan alınmıştır.

›› kolala-, kolalı

← KOLAJ, KOLOİT, PROTOKOL

kolaborasyon [Cum 1970] *Turizm ve Tanıtma Bakanlığı ile yaptığımız bir ~kolaborasyon sonucu müsbet cevap verebilmemiz mümkün olmuştur.* || *~ **Fr/İng** collaboration* beraber-çalışma, işbirliği *~ **Lat** collaboratio* a.a. *< **Lat** con+ laborare* çalışmak *+()tion* → LABORATUVAR

›› kolabore

kolaçan [LO 1876] *~kolaçan etmek: Gezip dolaşmak, tedavül etmek, kaparoz aramak.* → KOL, AÇ-

† "Keşif veya devriye koluyla dolaşmak" anlamında bir askeriye

deyimi olmalıdır. Karş. *kol gezmek, kol dolaşmak* (a.a.).

kolaj [Mil 1964] *eski kilimlerden ~kolaj şeklinde kullanılmış* || *~ **Fr** collage* yapıştırma *< **Fr** coller* [den.] yapıştırmak *+age < **Fr** colle* tutkal *<< **Lat** colla* a.a. → KOLA[2]

kolan [ETü: Kaş 1073] *~kolan: al-ḥizān (...) ~kolan eti* <atın kolan geçen yeri> | [Men 1680] *~kolaŋ* قولاك *vul. ~kolan* قولان*: Cingula.* || *<< **ETü** kolan* eğer kayışı

kolay "uygun fırsat (ad)" [SN 1354] *gezelüm şallā Çalap ~kolay vire* [inşallah Allah kolaylık versin] | "uygun (sıfat)" [Enb-TS <1390] *bir ~kolay vaḳıt gözetürdi* || *<< **OTü-KT** kolay* istenen, arzu edilen *< **ETü** kol-* istemek, dilemek *+(g)Ay*

» kolaycı, kolayla-, kolaylaş-, kolaylaştır-

kolbasa [Mil 1996] *Türkiye'de zeytin-ekmek nasıl bir sembolse, Rus halkı için de öyle bir sembol var: ~kolbasa.* || *~ **Rus** kolbasá колбасá* Rusyaya özgü sucuk ~? ***TTü** külbasa/külbastı*

† Rusça sözcüğün kökeni belirsizdir. Karş. Vasmer 2286.

kolbastı "Trabzon yöresine özgü bir halk oyunu" [Mil 1983] *Horonların yanı sıra oynanan diğer yerel oyunlar da vardır. 'Sürmene Sallaması, ~Kolbastı' gibi oyunlar,* → KOL, BAS-

kolçak [ETü: Bud <1000] *iki ~kolçakın atasın boyunın koçup* [(çocuk) iki kolcuğuyla babasının boynunu kucaklayıp] | "... kola geçirilen kılıf" [Terc-TS <1461] *al-muḳaffaz* [Ar.]*: Ellerine elcek geydirülmiş ve destüvāne ve ~kolçak geydirülmiş kimesne.* || *<< **ETü** kolçak* kolcuk *< **ETü** kol +çAk* → KOL

koldaş [ETü: Kaş 1073] *~koldaş: al-ḳarīn* <yoldaş - bu sözcük sadece soylu kişilerin kulları tarafından kullanılır> | [AşP 1330] *ʿaḳlı hem ol cāna yoldaş eyledi / nefsi daχı bile ~koldaş eyledi* || *<< **ETü** koldaş < **ETü** kol +dAş* → KOL

kolej [<1870] || *~ **Fr** collège* 1. bir üniversiteyi oluşturan loncaların her biri [esk.], 2. yüksek okul *<< **Lat** collegium* ortaklık, dernek, lonca *< **Lat** collēga* yoldaş, ortak *< **Lat** con+ lēgāre* sözleşme yapmak, taahhüt etmek → DELEGE

koleksiyon [AR 1897] *Her iki ~koleksiyon da salon köşelerine vaz' edilerek teşhir edilecekmiş.* || *~ **Fr** collection* toplama, biriktirme *~ **Lat** collectio* a.a. *< **Lat** colligere* (seçip) toplamak *+()tion < **Lat** con+ legere, lect-* seçmek, ayırmak → LEJYON

›› koleksiyoncu, koleksiyoner

← KOLEKTİF (KOLHOZ), KOLEKTÖR

kolektif kolektif şirket [Düs 1860] *~kollektif taʿbīr olunan şirket şu vechiledir ki* | kolektivizm [ZG 1923] *Lenin, Bolşeviklik için yakın mefkûre olarak ~kollektivizmi (..) ileri sürmüştür.* | kolektivite [Cum 1931] *alelekser kullanılan ecnebi ıstılahların kısmı küllisinin lisanımızda mukabili vardır (...) Misal: ~kollektivite: cemaat.* || *~ **Fr** collectif* toplu, ortak *< **Lat** colligere* bir yere toplamak *+()tiv° < **Lat** con+ legere, lect-* seçmek, ayırmak → KOLEKSİYON

›› kolektivite, kolektivizm

← KOLHOZ

kolektör [Bah 1924] *~kollektör: Dinamodaki bakır tel fırçalar.* || *~ **Fr** collecteur* toplayıcı *~ **Lat** collector* a.a. *< **Lat** colligere* toplamak *+()tor* → KOLEKSİYON

kolera [TakV 1830] *~kolera denilen illet-i cedide* || *~ **Fr** choléra / **İng** cholera* 1. safra, sarı ishal, 2. 19. yy.'da ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalık *~ **EYun** χoléra χολέρα* safra çıkarma, sarı ishal *< **EYun** χolḗ χολή* safra → HÜLYA

† Bugünkü anlamda kolera hastalığı ilk kez 1819'da Hindistan'da görülmüş, ilk uluslararası salgın 1829'da belirmiş, Türkçede Mustafa Behcet Efendi'nin 'Kolera Risalesi' 1831'de yayınlanmıştır.

›› parakolera

kolesterol kolesterin [Cum 1935] *idrar, kazurat muayeneleri ve kanda üre, şeker, ~kolesterin miktarlarile iste-*

Levent Şahverdi Arşivi

nilen aşılar, ve sair biolojik tahliller | [Mil 1950] *Hastaların hatta doktorların haberi olmaksızın, kortizon yerine alelade ¯kolesterol ikame edildiği zaman(...)* ‖ ~ ***Fr*** *cholésterol* «öd yağı», vücutta bulunan bir yağ ☼ 1784 § ***EYun*** *χολῆ χολή* safra, öd + ***EYun*** *stéar στέαρ* katı yağ + ***EYun*** *élaion* yağ → HÜLYA, STEARİN, OLE(O)+

›› kolesterin

kolhoz [Cum 1932] *Bu suretle vücude getirilen teşkilata ¯Kolhoz yani müşterek çiftlikler* ‖ ~ ***Rus*** *kolχóz колхóз* [abb.] < ***Rus*** *kolektívnoye χozyáistvo коллективное хозя́йство* kolektif çiftlik → KOLEKTİF

koli [HBeş 1919] *Ali Hikmet Beyin işletme müdürlüğü zamanında vagon ve ¯koliler tüccarları...* ‖ ~ ***Fr*** *colis* paketlenmiş mal veya eşya ~ ***İt*** *colli* [çoğ.] < ***İt*** *collo* 1. boyun, 2. hamal boyunduruğu ile taşınan yük < ***Lat*** *collum* boyun << ***HAv*** **kʷol-* a.a. < ***HAv*** **kʷel-*[1] dönmek

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *pólos* "eksen, tekerlek mili".

← DEKOLTE, KAŞKOL, KOLYE, POLAR (BİPOLAR)

koli basili [Cum 1930] *litrede 100 ¯koli ¯basili bulunması ve aynı zamanda bakropoditlerin mevcudiyeti* ‖ ~ ***YLat*** *escherichia coli* kalın bağırsakta yaşayan bir tür bakteri < ***EYun*** *kólon κώλον* kalın bağırsak → KOLON[2]

kolibri [Cum 1947] *Bu küçük, ¯kolibri kuşları memleketinden geliyor, onu buraya kadar sürükliyen aşk rüzgârıdır.* ‖ ~ ***Fr*** *colibri* arıkuşu ~ ***Karib***

† Orta Amerika yerli dillerinden.

kolik [Cum 1950] *son zamanlarda ¯kolik hastalıklarını tamamen şifa eden Haydarpaşa Nümune Hastanesi* ‖ ~ ***Fr*** *colique* / ***İng*** *colic* bağırsak sancısı ~ ***EYun*** *kōlikós κωλικός* bağırsağa ilişkin, a.a. (▫LS 1016: Dsc 2:54, Gal 8:40) < ***EYun*** *kólon κώλον* bağırsak *+ik°* → KOLON[2]

kolit [Özön 1961] *¯kolit: Kalınbarsak yangısı.* ‖ ~ ***Fr*** *colite* kalın bağırsak enfeksiyonu < ***Fr*** *colon* kalın bağırsak *+itis* → KOLON[2]

kolla|mak [LO 1876] *¯kollamak: Uğrayıp araştırmak, yoklamak, hatır ihsan eylemek, himaye. ¯Sıra kollamak: ittihaz-ı fursat.* ‖ < ***TTü*** *kol +lA-* → KOL

† Anlam evrimi için karş. ***Fa*** *yārī, yārīdan* "yardım ve himaye etmek" < *yār* "kol".

›› kollan-

kollaps [Cum 1945] *Akciğere direkt tesir edilerek yapılan tedavi (¯kollaps tedavisi, hava vermek...* ‖ ~ ***Fr/İng*** *collapse* çökme, içe göçme ~ ***Lat*** *collapsus* [pp.] < ***Lat*** *collab* çökmek *+()t°* < ***Lat*** *con+ labi, laps-* kaymak, düşmek → LAPSUS

kolluk "kola giyilen zırh" [EbM-TS <1500] *¯kollığın ve butlığın cümle cebesin geyip* | kolcu [LO 1876] *¯kolcu: Dîdân gibi, gezip kollayan. Gümrük ¯kolcusu.* | kolluk kuvvetleri [RG 1949] *Vali, il sınırları içinde bulunan genel ve özel bütün ¯kolluk kuvvet ve teşkilatının amiridir.* [İl İdaresi Kanunu md. 11] ‖ < ***TTü*** *kol* → KOL

† Güncel anlamı 1940'larda bürokratik dilde muhtemelen *kol dolaşmak* ve *kolcu* tabirlerinden türetilmiştir.

›› kolluk kuvvetleri

kolofon[1] [Mil 1958] *geçenlerde bir milyon kilo ¯kolofon ihracı için Belçika ile anlaşmaya varılmış* ‖ ~ ***Fr*** *colophone* terebentinden elde edilen bir tür reçine ~ ***Lat*** *colophonia resina* Kolofon kentine özgü reçine < ***öz*** *Kolophōn* Ionya'da bir kent < ***EYun*** *kolophōn* zirve, doruk → KOLOFON[2]

kolofon[2] [Viki 2006] *¯Kolofon genellikle kitapta kullanılan yazı karakterlerini, kâğıt ve mürekkep türünü, ciltleme yöntemini ve malzemelerini anlatır.* ‖ ~ ***İng*** *colophon* kitabın yazım veya basım bilgilerinin bulunduğu son sayfa ~ ***Lat*** *colophon* a.a. ~ ***EYun*** *kolophōn κολοφών* 1. dağ zirvesi, doruk, taç, 2. kitabın sonunda müstensih adının verildiği 'taç sayfası' < ***HAv*** **koln-bho-* (▫Frisk 1:904) < ***HAv*** **kel-*[4] yükselmek, çıkmak → EKSELANS

← KOLOFON[1]

koloit kolodyon [Düs 1872] *eter ve neft ve lokman ruhu ve ¯kolodyon ve sülfür dö karbon* | koloid [Cum 1939] *mütecanis bir madde içine serpilmiş veya yayılmış olan diğer maddenin küçük zerrelerine ¯kolloid denir* ‖ ~ ***Fr*** *colloïde* tutkal kıvamında < ***Fr*** *colle* tutkal → KOLA[2], +OİD

† Kimya terimi olarak kullanımı 1861'de T. Graham tarafından önerilmiştir.

›› kolodyon, koloidal

kolokyum "çalıştay, sohbet toplantısı" [Mil 1966] *Özel Sektör plâna ilgi göstermiyor, ¯Kolokyum'da konuşan AİD Türkiye Misyonu Başkanı Grant (...)* ‖ ~ ***Lat*** *colloquium* [dev.] görüşme, müzakere < ***Lat*** *colloqui* [f.] görüşmek, müzakere etmek < ***Lat*** *con+ loqui* konuşmak << ***HAv*** **tlokʷ-/*tolkʷ-* a.a.

← VANTRİLOK

kolon[1] "sütun" [Şani 1820] ‖ "gazete sütunu" [HRGKok 1927] *âlemin çenesi oynayacak, gazetelerin ¯kolonları dolacak...* ‖ ~ ***Fr*** *colonne* sütun << ***Lat*** *columna* direk, yüksek nesne, sütun << ***IIAv*** **kol-umnā-* < ***HAv*** **kel-*[4] yüksek olmak → EKSELANS

›› kolonat

kolon[2] [T&S 1892] *Colon* [Fr.]: *(Anat.) göden, ¯kolon.* ‖ ~ ***Fr*** *colon* kalın bağırsak ~ ***EYun*** *kólon κώλον* a.a. << ***HAv*** **kōl-o-* kıvrık şey, büklüm < ***HAv*** **(s)kel-*[3] kıvrılmak, bükülmek

›› kolonoskop, kolostomi

← KOLİ BASİLİ, KOLİK, KOLİT, KULUNÇ

koloni [AM <1900] *Alman cinsinden bir hayli ahalinin epeyce mühim bir ¯koloni yani müstaᶜmere teşkil eylemiş olduğu* | [Bah 1924] *¯koloni: Gidip diğer bir mahalde ikamet için memleketinden çıkan ahali. Bu ahalinin yerleştiği memleket, müstemleke.* ‖ ~ ***Fr*** *colonie* a.a. ~ ***Lat*** *colonia* tarım işletmesi, işlenmek üzere açılan arazi, koloni < ***Lat*** *colere, cult-* toprağı işle-

Levent Şahverdi Arşivi

mek, ekip biçmek << ***HAv *k"el-*** toprağı işlemek, ekip biçmek, iskân etmek

›› dekolonizasyon, kolonial, kolonileş-, kolonileştir-, kolonist, kolonizasyon, kolonizatör, kolonize, kolonyal, kolonyalist, kolonyalizm

← KOLONYA, KÜLT (KÜLTİVE, KÜLTÜR)

kolonya [Düs 1888] *~Kolonyalı tabir olunan kantariye malı ve ispirto* || ~ ***Fr*** *eau de Cologne* «Köln suyu», Köln kentinde 1709'dan itibaren Johann Maria Farina ve varisleri tarafından üretilen alkollü esans < ***öz*** *Cologne* Almanya'da bir kent, Köln << ***Lat*** *Colonia Agrippinensis* a.a. < ***Lat*** *colonia* koloni → KOLONİ

›› kolonyağı

kolorasyon ~ ***Fr/İng*** *coloration* renklendirme, renk tonu < ***Lat*** *colorare* [den.] renklendirmek *+()tion* < ***Lat*** *color* 1. hayvanın post rengi, don (esk.), 2. renk << ***ALat*** *kolōs* << ***HAv *kel-os*** < ***HAv *kel-***[2] örtmek → KİLER

† ***Fr*** *couleur*, ***İng*** *colour/color*, ***İt*** *colore*, ***İsp*** *color* "renk" Latinceden alınmıştır.

›› color, kolorado, kolorama, kolorimetri, teknikolor

← KOLORATURA

koloratura [Cum 1945] *İskala dö Milano operasının bası M. Küpef ve ~koloratür sopranosu M. Karakaş* || ~ ***İt*** *coloratura* 1. renklendirme, müzikte süsleme, 2. operada süslü söyleyiş tarzı, bu tarza uygun soprano ses < ***İt*** *colore* renk << ***Lat*** *color* a.a. → KOLORASYON

kolordu [LO 1876] *~kolordu: Pek büyük bir ordunun tertibi, kolu.* → KOL, ORDU

† II. Abdülhamid döneminde ***Fr*** *corps d'armée* karşılığı yeni bir askeri birimin adı oldu. Ancak sözcüğün daha önceden varolduğu anlaşılıyor.

koloridya [LO 1876] *kolyos: (...) küçük nevi ~koloridya.* || ~ ***Yun **** *koliaridia κολιαριδια* [çoğ.] küçük kolyoza benzeyenler < ***Yun*** *koliari(on)* [küç.] küçük kolyoz → KOLYOZ

kolostrum [Mil 1956] *Son zamanlarında göğüslerinden sarı bir süt gelmiş. Bunun ~Kolostrum, Önsüt olmasından şüphelenmişler.* || ~ ***Lat*** *colostrum/colostra* doğumdan sonra gelen ilk süt

kolpa kolpo "bilardo vuruşu" [AM <1900] *bila.doda usta-lık, hesap ve tahmin ederek çekilen ~kolpoların* | "fırsat (argo)" [HRGTor 1919] *Onun niyeti işi bir ~kolpasına getirip babasını yine kırk-elli lira vurmaktı.* | "dalavere (argo)" [OCK 1932] *~kolpo: Numara, dalavere, biçimine getirmek.* || ~ ***İt*** *colpo* darbe, çalım, özellikle bilardo darbesi << ***Lat*** *colaphus* darbe ~ ***EYun*** *kólaphos κόλαφος* a.a. → KUP

›› kolpo

koltuk [ETü: Uy <1000] *kimnin ~koltıkı yıdıg bolsar* [birinin koltuk altı kötü koksa] | [ETü: Kaş 1073] *~ḳoltıḳ* <koltuk altı>, *ol otuŋ ~ḳoltuḳladı* <odunu kolunun altında taşıdı> | [LO 1876] *~koltuk: (...) Büyük sandalye.* || << ***ETü*** *koltık/koltuk* koltuk altı, kol eklemının iç kısmı < ***ETü*** *kol +tlk* → KOL

† *+tlk* ekinin yapısı ve işlevi açık değildir. † "Kollu sandalye" anlamı modern döneme aittir.

›› koltukla-

kolye [Cum 1930] *satılık mücevherat ve nadide inci ~kolye* || ~ ***Fr*** *collier* tasma [esk.], gerdanlık << ***Lat*** *collare* boyun halkası, tasma < ***Lat*** *collum* boyun *+ari°* → KOLİ

† Karş. ***İng*** *collar* "tasma".

kolyoz [EÇ <1683] *mevsiminde uskumrī balığı ve palamida ve alakerda ve fuçida ve kefal (...) ve ~kolyoz ve aterina* || ~ ***Yun/EYun*** *kolias κολιας* bir tür uskumru ≈? ***EYun*** *koliós κολιός* bir tür ağaçkakan veya alaca karga

† Antik yazarlardan Aristoteles, Arrianos ve Epikharmos tarafından zikredilir. ▫LS 972.

← KOLORİDYA

kolza [LO 1876] *~kolza: Bir nevi lahana tohumu ki yağını çıkarırlar.* || ~ ***Fr/İng*** *colza* tohumundan yağ elde edilen bir tür lahana ~ ***Hol*** *koolzaad* lahana tohumu § ***Hol*** *kool* lahana + ***Hol*** *zaad* tohum

† İngilizce orijinal deyim *cole-seed* "lahana tohumu" iken, 18. yy.'da Flamanca biçim benimsenmiştir.

kom [LO 1876] *~göm: Anadolu'da ağıl.* | [Ana 1932] *~köm (Niğde, Yozgat, Kayseri): davarın kışlık ağılı.* || ~ ***Erm*** *kom գոմ* ahır, ağıl, hayvan beslenen yer, mezra (▫Acar I.574) <<? ***HAv *ghomo-*** (▫Pokorny 452)

† ***Kürd*** *kom* (a.a.) Ermeniceden alıntıdır. ***EYun*** *kōmē κώμη* "köy" Anadolu kökenli bir sözcük olup muhtemelen eş kökenlidir.

koma[1] [T&S 1892] *Coma* [Fr.]: *(Mėd.) ~koma, sebat-i amik, derin baygınlık.* || ~ ***YLat*** *coma* bitkisel hayat ~ ***EYun*** *kōma κώμα* derin uyku < ***EYun*** *koimáō κοιμάω* yatırmak, uyutmak *+ma(t)* / ***EYun*** *keîmai κεῖμαι* yatmak, uyumak < ***HAv*** **kei-* a.a. → ASAYİŞ

›› komatoz

← KÜMES

koma[2] [Cum 1940] *Osmanlı devleti ~komaya girdiği zaman* || ~ ***Fr*** *comma* 1. kesinti, 2. retorikte iki söz arasında es verme, müzikte en küçük perde aralığı ~ ***EYun*** *kómma κόμμα* a.a. < ***EYun*** *kóptō κόπτω* kesmek *+ma(t)* → SENKOP

komandit komandit şirket [Düs 1860] *~Komandit yani sipariş tarikıyle olan şirket şöyledir ki* || ~ ***Fr*** *commandite* sermayedarlarla görevlilerin ortak olduğu bir tür şirket ~ ***İt*** *accomandita* < ***İt*** *accommmandare* emanet etmek → KUMANDA

›› komandite, komanditer

komando [Cum 1942] *Kanada ordusundan bir tümenin ~komando denilen akıncılarının yetiştiği mektebin kampına gittik.* || ~ ***İng*** *commando* özel eğitim görmüş savaş birliği ~ ***Boer*** *kommando* 1. emir, kumanda, 2. her türlü askeri birlik → MANDA[2]

Levent Şahverdi Arşivi

† 1898-1900 Boer Savaşında Bocr "özel kuvvetler komutanlığının" adından İngilizceye geçmiş ve 1. Dünya Harbinde (1914-1918) genel kullanıma girmiştir.

kombi "hem kalorifer hem su ısıtıcı işlevi yapan cihaz" [Mil 1990] *Hem kalorifer, hem şofben * Baymak ¯Kombi şofbenli kat kaloriferi büyük bir yenilik.* || < ***Fr*** *combiné* ikili takım → KOMBİNE

kombina [SonP 1937] *¯kombinaların kurulması şimdilik tehir edildi, küçük ziraat mektepleri kurulacak* || ~ ***Fr*** *combinat* kollektif tarım işletmesi → KOMBİNE

kombine [Cum 1931] *Müttehit ve ¯kombine* [ortaklaşa ve ikili] *oyunları cidden mazharı takdirimiz olmuş* || ~ ***Fr*** *combiné* [pp.] birleştirilmiş, bileşik < ***Fr*** *combiner* (ikişerli) birleşmek veya birleştirmek, ittifak etmek +é < ***OLat*** *combinare* [den.] a.a. < ***Lat*** *con+ bini* çift, ikişer → BI+[3]

›› kombin, kombinle-, rekombinant

← KOMBİ, KOMBİNA, KOMBİNEZON

kombinezon [Bah 1924] *¯kombinezon: Don gömlek yerini tutan bir parçadan ibaret kadın çamaşırı.* | kombinasyon [Mil 1953] *Aureomycin ile dihydrostreptomycin ¯kombinasyonu* [bileşimi] *en kısa zamanda nüks olmadan katî şifayı sağlamaktadır* || ~ ***Fr*** *combinaison* 1. ikili bileşim, 2. bir tür kadın iç çamaşırı → KOMBİNE

† *Kombinasyon* biçimi İngilizceden alınmış fakat Fransızca telaffuza uydurulmuştur. ***Fr*** *combination* mevcut değildir.

›› kombinasyon

komedi [AResmi 1756] *¯komedya* | [GösS 1840] *Beyoğlunda kāin Odeon nām tiyatroda ¯komedi ve ¯opera taʿbir olunur baʿzı sanāyī icra olunmak üzere* || ~ ***İt*** *commedia* / ***Fr*** *comèdie* gülünçlü oyun ~ ***EYun*** *kōmōidia κωμῳδία* a.a. § ***EYun*** *kōmos κώμος* köy eğlencesi, festival, her çeşit kaba ve gürültülü eğlence (< ***EYun*** *kōmē κώμη* köy) + ***EYun*** *aiodós ἀοιδός* şarkıcı (< ***EYun*** *aeideō ἀείδεω* şarkı söylemek, ırlamak) → ODEON

›› komedya, komedyen, trajikomedi

← KOMİK, SİTCOM

komi [Özön 1961] *¯komi: 1. Mağaza veya büro müstahdemi. 2. Simsar, yazıcı, tüccar kâtibi.* || ~ ***Fr*** *commis* 1. görevli kimse, 2. otel hizmetçisi < ***Fr*** *commettre, commis-* görevlendirmek, ısmarlamak << ***Lat*** *committere, commiss-* a.a. < ***Lat*** *con+ mittere, miss-* göndermek → MESAJ

← KOMİSER, KOMİSYON

komik [AR 1897] *Bu türlü uykuların rüyası da ¯komik olur.* | [AM <1900] *Frenklerin ¯traji-komik dedikleri surette, yani hem mudhik hem müellim bir surette yazılmış* || ~ ***Fr*** *comique* gülünç, güldürücü, komedi sanatcısı ~ ***Lat*** *comicus* a.a. ~ ***EYun*** *kōmikós κωμικός* a.a. < ***EYun*** *kōmos κώμος* kaba eğlence, güldürü +*ik*° → KOMEDİ

›› komiklik, trajikomik

komilfo "usul ve adaba uygun" [HRGTeb 1914] *Ragıbe'nin aradığı, élégant, ¯komilfo قومیلفو genç işte buydu.* || ~ ***Fr*** *comme il faut* gerektiği gibi, beklentiye uygun << ***Lat*** *quomodo ille factus*

komiser "temsilci, delege" [EÇ <1683] *baş tercümān Meykel ve baş ¯komisar gelüp ʾİmpirator hazretleri sultānıma selāmlar etdi...* | [Men 1680] *¯komisar/kumsar: ex Ital. Commissarius, delegatus.* | "demiryolu güvenlik görevlisi" [Düs 1872] || ~ ***İt*** *commissario* / ***Fr*** *commissaire* özel bir görevle görevlendirilen kimse, özellikle güvenlik görevlisi ~ ***OLat*** *commissarius* görevli < ***Lat*** *committere* görevlendirmek +*ari*° → KOMİ

komisyon "başkası hesabına ticaret" [Düs 1860] *¯komisyoncu yani siparişkâr tacir ona derler ki bir müvekkilin hesabına mahsuben kendi ismile veyahud bir sirket unvanile muamelatı ticariye icra eyleye.* | "... heyet" [Bas 1870] *erkân-ı memleketten mürekkep bir ¯komisyon-ı mahsus teşkiliyle* || ~ ***Fr*** *commission* sipariş, 1. bir işle görevlendirme, görevlendirilmiş heyet, 2. sipariş edilen işe karşılık alınan ücret < ***Fr*** *commettre, commis-* sipariş etmek, ısmarlamak +*()tion* → KOMİ

›› komisyoncu

komite [Sch 1870] *icraat ¯komitesi قومیته , fesad ¯komitesi, eşkıya ¯komitesi, ihtilal ¯komitesi, mesalih-i iflasiye ¯komitesi* || ~ ***Fr*** *comité* küçük heyet, encümen << ***Lat*** *comitatus* [pp.] maiyet < ***Lat*** *comitare* yoldaş olmak, eşlik etmek, beraber gitmek +*()t*° < ***Lat*** *con+ itare* yürümek, yol almak → IYON

† 19. yy sonu ve 20. yy başlarında *komite قومیته* ve *komita قومیتا* eşdeğer olarak kullanılmış, ancak daha sonra ikinci biçim "yasadışı ihtilal örgütü" anlamına hasredilmiştir.

›› komita, komitacı

← KONT (VİKONT)

komodin [Cum 1930] *1 ¯komodin, 2 küçük masa, 3 peşkirlik ve bir sandalyeden ibaret hane eşyası (...)* || ~ ***Fr*** *commodine* dirsek yüksekliğinde olan dolap, büfe < ***Fr*** *commode* ölçülü, kullanışlı +*in*° ~ ***Lat*** *commodus* a.a. (≈ ***Lat*** *commodare* ölçüşmek, uyuşmak) < ***Lat*** *con+ modus* ölçü → MOD

komodor [Bah 1924] *¯komodor: Bulunduğu sefineye sancak keşidesine hakkı olan, livanın madunundaki büyük zabit.* || ~ ***İng*** *commodore* denizcilikte filo kumandanı ~ ***Hol*** *kommandeur* kumandan ~ ***Fr*** *commandeur* → KUMANDA

kompakt [Mil 1960] *yeni ¯kompakt arabaların ... ilk modelidir* || ~ ***Fr*** *compacte* bir araya getirilip sıkıştırılmış ~ ***Lat*** *compactus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *compangere* sıkıştırmak, katıştırmak +*()t*° < ***Lat*** *con+ pangere, pact-* sıkmak, dikmek, sabitlemek → PAKT

← CD

kompanse [Mil 1960] *¯kompanse kalp yetmezlikleri* | [Mil 1982] *Ne olur basınç artarsa? Cevap ¯kompansatörlerden -- emicilerden -- geliyor.* || ~ ***Fr*** *compenser* telafi etmek, dengelemek ~ ***Lat*** *com-*

Levent Şahverdi Arşivi

pensare karşılıklı tartmak, ölçüştürmek < ***Lat*** *con+ pensare* tartmak → PANSİYON

›› kompansasyon, kompansatör

kompartıman "tren bölmesi" [MSait 1898] *Koridorun bir tarafında vagonun pencereleri ve diğer cihetinde dahi yolculara mahsus ¯kompartimanlar vardır.* ‖ ~ ***Fr*** *compartiment* bölme ~ ***İt*** *compartimento* a.a. < ***OLat*** *compartire* paylaşmak, paylaştırmak *+ment°* < ***Lat*** *con+ pars, part-* pay, hisse → PARTİ[1]

›› kompartmantalizasyon, kompartmantalize

kompetan [HRGŞık 1889] *Türkçemizin birçok şeyleri ifade hususunda ne kadar mahdut bir lisan olduğunu bilmezsiniz ki bu bahiste sizi ¯'kompetan' tanıyayım da söz söyleyeyim.* || ~ ***Fr*** *compétent* 1. yarışmacı, 2. (mec.) muktedir, kabiliyetli ~ ***Lat*** *competens* yarışmacı < ***Lat*** *competere* yarışmak *+ent°* < ***Lat*** *con+ petere* koşmak, seğirtmek << ***HAv*** **pet-* a.a.

›› kompetisyon, kompetitif

← REPETİSYON

kompilasyon [T&Mus 1928] *Fransızların ¯kompilatör dedikleri toplamacı sınıfına dahil olan bu yazıcıların...* || ~ ***Fr*** *compilation* 1. içeriği başka eserlerden çalıntı olan kitap [esk.], 2. derleme ~ ***Lat*** *compilatio* yağma, talan < ***Lat*** *compilare* yağmalamak, ganimet almak *+()tion* < ***Lat*** *con+ pilare* yığmak

›› kompilatör

komple [Bah 1924] *¯komple: Dolmuş, tamam.* | [HRGTut 1926] *Ne bekliyoruz? ¯'Komple' miyiz?* || ~ ***Fr*** *complet* tam, tamam, dolu << ***Lat*** *complētus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *complēre, complet-* tamamen doldurmak, tamamlamak, bitirmek < ***Lat*** *con+ plēre* doldurmak << ***HAv*** **plē-* < ***HAv*** **pelə-* a.a. → POLİ+

← İMPLEMENTASYON, KOMPLİMAN, MANİPÜLE

kompleks "karmaşık (sıfat)" [Cum 1933] *¯kompleks hâdiseleri tetkik etmek üzere toplanan bir konferans* | "psikoloji terimi (isim)" [Cum 1938] *daha çocuklukta düğümlenen bir ¯kompleks'in ilk fırsatta reaksiyonu* || ~ ***Fr*** *complexe* / ***İng*** *complex* 1. karmaşık, 2. karmaşa, psikolojide bastırılmış düşünce ve duygular sistemi ☼ İkinci anlamda 1907 Carl Gustav Jung, Alm. psikolog. ~ ***Lat*** *complexus* [pp.] içiçe geçmiş, sarmaşık, kucaklama < ***Lat*** *con+ plegere, plex-* katlamak, bükmek, burmak, sarmak → PLİ

komplike [Cum 1937] *Son sorgu süjesini ¯komplike bir şekilde tasvir ederlerdi* || ~ ***Fr*** *compliqué* [pp.] karmaşık ~ ***Lat*** *complicatus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *complicare* ip bükmek, örmek, sarmak, katlamak, katıştırmak *+()t°* < ***Lat*** *con+ plicare* katlamak → PLİ

›› komplikasyon

kompliman [28M 1721] *kral cânibinden ¯kompliment ile gelenlere kral χâtırıiçün ikrâm olunagelmişdir* | [Rz 1896] *içindeki ¯komplimanları, santimanları bir daha görmek istedi ise de mektup kapanmış mühürlenmiş idi* || ~ ***İt*** *complimento* / ***Fr*** *compliment* 1. lütuf, zarif davranış, 2. özellikle kadınlara yönelik zarif övgü ~ ***İsp*** *cumplimiento* zarif davranış < ***İsp*** *cumplir* gereğini yapmak, görevi yerine getirmek, nezaket göstermek *+ment°* << ***Lat*** *complere, let-* → KOMPLE

komplo [Bah 1924] *¯komplo: Desise, fitne.* ‖ ~ ***Fr*** *complot* küçük entrika

komponent "(kimyada ve elektronikte) bileşen" [Mil 1966] *Özel muamele görmüş ¯komponentleri, en kötü çalışma şartları altında bile cihazın (...)* ‖ ~ ***İng*** *component* bileşen ~ ***Lat*** *componens* a.a. < ***Lat*** *componere* birbirine katmak, bir araya getirmek, tertip etmek *+ent°* → KOMPOZİSYON

komposto [T&S 1892] *Compote* [Fr.]: *(elma, ayva ve saire soğuğu) ¯komposto.* | [Bah 1924] *kompot: Şekerle pişmiş meyve, ¯komposto.* ‖ ~ ***İt*** *composta* [fem.] 1. bileşim, karışım, 2. meyve veya sebze karışımı, karışık reçel, hoşaf < ***Lat*** *compositus* [pp.] karışım < ***Lat*** *componere* bileştirmek, karmak *+()t°* → KOMPOZİSYON

kompozisyon [Bah 1924] *¯kompozitör: Musıkî havası yapan, bestekâr.* | [ResC 1912] *¯kompozisyon* ‖ ~ ***Fr*** *composition* 1. bileşim, 2. beste ~ ***Lat*** *compositio* a.a. < ***Lat*** *componere* bir araya koymak, birleştirmek, inşa etmek *+()tion* < ***Lat*** *con+ ponere, posit-* koymak → POZİSYON

›› dekompoze, kompoze, kompozit, kompozitör

← KOMPONENT, KOMPOSTO

komprador [Mil 1963] *Arivistleri, oportünistleri, ¯kompradorları ile Bizans pıhtısından artakalan mikropların (...)* || ~ ***Fr***/***İng*** *comprador* Marksist teoride emperyalistlerle işbirliği yapan yerli kapitalist ~ ***Port*** *comprador* satın alıcı, Çin'deki Portekiz ticari kolonilerinde üreticilerden mal toplayan yerli aracı < ***Port*** *comprar* satın almak *+()tor* ~ ***Lat*** *comparāre* düzenlemek, hazırlamak, tedarik etmek, edinmek < ***Lat*** *con+ parāre* hazırlamak → PARİTE

† Marksist teoride bir terim olarak 1920'lerde Mao tarafından popülerleştirilmiştir.

kompres [HRGCeh 1923] *Sıcak su getirsinler. Onlar gelinceye kadar ¯'kompres' yapalım.* || ~ ***Fr*** *compresse* bastırma, sıkıştırma ~ ***Lat*** *compressum* [pp. n.] a.a. < ***Lat*** *comprimere* bastırmak, sıkıştırmak < ***Lat*** *con+ premere, press-* basmak, sıkmak → PRES

›› dekompresyon, kompresle-, kompresyon

← KOMPRESÖR, KOMPRİME

kompresör [RG 1934] *Fabrika ve Havuzlar Umum Müdürlüğü tarafından ¯kompresör makinesine ait motör için* ‖ ~ ***Fr*** *compresseur* hava sıkıştırma aygıtı < ***Fr*** *compresser* sıkıştırmak *+()tor* → KOMPRES

komprime "sıkıştırılmış ürün" [Düs 1873] || "eczacılıkta sıkıştırılarak imal edilmiş hap" [HBeş 1919] *Çok acı ilaçlar, zehirli ¯komprimeler* ‖ ~ ***Fr*** *comprimé* [pp.] sıkıştırılmış < ***Fr*** *comprimer* sıkıştırmak, bastırmak *+é* << ***Lat*** *comprimere* → KOMPRES

kompulsif [Mil 1996] *depresyon, obsesif ¯kompulsif bozukluk* ‖ ~ ***İng*** *compulsive* iradesiyle kontrol edemediği davranışlarda bulunma eğilimi < ***Lat***

Levent Şahverdi Arşivi

compellere zorlamak, mecbur etmek *+()tiv°* < ***Lat*** *con+ pellere, puls-* itmek, vurmak, kakmak → PUSET

kompüter [Mil 1962] *¯Kompüterler ve elektronik cihazlarda çalışmak üzere İngilizce bilen, askerliğini yapmış, tecrübeli* | [Cum 1973] *Bir tanesi ¯kompütür ile işlenecekmiş, her şey elektronik, dünyanın en ileri tekniği bu fabrikada olacakmış (...)* || ~ ***İng*** *computer* hesaplama cihazı, bilgisayar < ***İng*** *compute* hesaplamak *+er* ~ ***Lat*** *computare* a.a. < ***Lat*** *con+ putare* saymak → AMPÜTE

† İngilizce sözcük bugünkü anlamıyla 1946 dolayında kullanıma girmiştir. Türkçede 1980-82 yıllarına dek *elektronik beyin* deyimi yaygındı.

›› computer, kompüterize

← DEKONT, İSKONTO (REESKONT), KONTÖR, KONTUAR

komşu [ETü: Bud <1000] *evine yakın bir ¯konşısı bir bayağut bolur erdi* [komşusu zengin bir adam idi] | [ETü: Kaş 1073] *¯koşnı* <Oğuzlar n'yi ş'den önce söyleyerek ¯konşı der. Her iki kullanım da doğrudur.> | [Yun <1320] *¯konşu قونشو idük anda biz Nurdağın yaylar iken* || << ***ETü*** *konşı* karşılıklı veya yakın oturan kimse < ***ETü*** *konış-* birlikte konaklamak *+l(g)* < ***ETü*** *kon-* durmak, ikamet etmek *+lş-* → KON-

›› komşuluk

komutan "Fr *commandant* karşılığı" [YTü: CepK 1935] *¯komutan = Kumandan (...) ¯komuta = Kumanda* | komuta "Fr *commande* karşılığı" [YTü: CepK 1935] *¯komut, komuta = Kumanda* || <? ***ETü*** *komut-* heyecan ve şevk vermek *+(g)An*

† Yeni Türkçe sözcük ***Fr*** *commandant* sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetilip ***ETü*** köke atfedilmiştir. *Komuta* ve *komut* sözcükleri daha sonra geri-türetilmiştir.

›› başkomutan, komut, komuta, komutanlık

komün [NK 1872] *Hakayık* [gazetesi] *muharririnin ¯komünlere isnad ettiği 'iştirak-i emvâl ü iyâl' davasında* || ~ ***Fr*** *commune* 1. ortak, müşterek (sıfat), 2. halk meclisi, belediye, 3. mülkü ortaklaşa kullanan topluluk (isim) << ***Lat*** *cŏmmūnis* [n.] kamuya ait olan şey, müşterek mülk < ***Lat*** *con+ mūnus* kamu hizmeti, imece (<< ***HAv*** **moin-es-* a.a.)

† Karş. ***İng*** *common* "müşterek", *commons* "halk meclisi". Aynı Latince kökten ***Lat*** *municipium* "kent yönetimi". Ortak HAvr kökten ***Alm*** *gemein* "müşterek", *Gemeinde* "komün".

›› komünal

← İMMÜN, KOMÜNİKASYON (TELEKOM), KOMÜNİST, KOMÜNOTE, KOMÜNYON

komünikasyon [Mil 1962] *1954'te tetkikatta bulunmak üzere* [Amerikalı] *mühendisler gelmiş vaziyeti incelemişler ve idareye (¯komünikasyon) şebekesinin tesisi lüzumuna dair rapor vermişler.* || ~ ***Fr*** *communication* iletme, iletişim ~ ***OLat*** *communicatio* a.a. < ***OLat*** *communicare* birlikte iş yapmak, imece etmek, yardımlaşmak, alışveriş etmek *+()tion* < ***Lat*** *cŏmmūnis* ortak, umumi, paylaşılan → KOMÜN

← TELEKOM

komünist [T&S 1892] *Communiste* [Fr.]: *¯komünist, meşariket-i umumiye tarafdarı.* || ~ ***Fr*** *communiste* mülkün ortaklaşa kullanımını savunan < ***Fr*** *commune* → KOMÜN

›› komünizm

komünote [Cum 1938] *Hatay anayasasındaki ¯komünote' kelimesi* | [Mil 1970] [Prens Sabahaddin'in] *'Tecemmiî dediği ¯komünoter yapı, 'İnfiradî' adını verdiği partikülarist yapı* | [Cum 2004] *Komünote ve ¯Komünotarizm* || ~ ***Fr*** *communauté* topluluk, cemaat << ***OLat*** *communalitas* a.a. < ***Lat*** *communalis* umuma ait *+itas* → KOMÜN

† Fransızca referanslı *komünote* ve İngilizceye referanslı *komünite* (***İng*** *community)* biçimleri kullanılmaktadır.

›› komünotarizm, komünoter

komünyon [Cum 1956] *¯komünyon gibi, aile toplantılarına vesile olan törenlerde* || ~ ***Fr*** *communion* 1. iştirak, birliktelik, 2. Katolik kilisesinde İsa'nın sofrasına katılma töreni ~ ***Lat*** *communio* a.a. < ***Lat*** *communis* müşterek *+()tion* → KOMÜN

komütatör [Bah 1924] *¯komütatör: Elektrik cereyanını kesmeye ve açmaya (...) yarayan alet.* || ~ ***Fr*** *commutateur* 1. değiştokuş eden, 2. iki yönlü elektrik anahtarı ~ ***Lat*** *commutator* a.a. < ***Lat*** *commutare* başkasıyla değiştirmek *+()tor* < ***Lat*** *con+ mutare* değiştirmek → MUTASYON

kon|mak [ETü: Or 735] *ötüken yirig ¯konmış* [Ötüken ülkesine yerleşmiş] | [ETü: Kaş 1073] *ḳuş ¯ḳöndı, boḍun ḳöndı* [göçer kavim yerleşti] || << ***ETü*** *kon-* kendini koymak, yerleşmek < ***ETü*** **ko-* koymak, bırakmak *+In-* → KO-

† Dönüşlü (refleksif) yapıdaki fiil ile *ko-/koy-* fiilinin edilgen biçimi ayırt edilmelidir. Karş. *masaya kuş kondu* (1. durdu, 2. [biri tarafından] koyuldu). İkinci kullanım biçimi yakın dönemde ortaya çıkmıştır.

›› konalga, konar göçer, kondur-

← ENİKONU, GECEKONDU, KOMŞU, KONAK, KONÇ, KONU, KONUK, KONUM, KONUŞ-, KONUŞLAN-, KONUT, KUŞKONMAZ

konak [Kıp: CodC 1303] *ospicium* [konaklama yeri] - *Fa: manzelga* [menzilgâh] - *Tr ¯χonaklik (...) albergo, hospito* [konuk ağırlamak] - *¯konaklarmen, ¯konakladum, ¯konakla* | "... menzil" [Çağ: Sang <1500] *¯konak: ¯konuk yaʿni manzil ... wa mihmān* | [Men 1680] *¯ḳonak: menzil. Hospitium, mansio* [konukevi, yolculukta kalınan yer] | "... mesken ... saçta kepek" [LO 1876] *¯konak: Mesken, büyük hane, küçük saray, menzil (...) Başa konan, saçların pisliği.* || << ***OTü*** *konak* 1. konaklayan kişi, konuk, 2. konaklama yeri, menzil < ***ETü*** *kon-* durmak, yolda gecelemek *+(g)Ak* → KON-

† ***ETü*** *konuk* sözcüğünün 14. yy.'dan önce ortaya çıkmış varyantı iken, TTü anlam ayrışmasına uğramıştır.

›› konakla-, konaklama, konaklat-, vali konağı

Levent Şahverdi Arşivi

konç [Kıp: CodC 1303] *gamba* [baldır] - *Tr: ¯χonč* | [DK <1400?] *edüginüŋ* [çizmesinin] *¯koncuŋa soktı* || << ***OTü*** *konç* bacağın alt kısmı, topuk? < ***ETü*** *kon-* durmak, inmek, ayak basmak *+(ın)ç* → KON-

konçertant [Cum 1950] *Mozart: Senfoni ¯Konsertant* | [Cum 1954] *Mozart: ¯Konçertant Senfoni* || ~ ***Fr*** *concertant* birden fazla solistin beraber çaldığı müzik parçası < ***Fr*** *concerter* beraber çalmak *+ent°* ~ ***İt*** *concertare* a.a. → KONÇERTO

† Türkçede tercih edilen biçim Fransızca ve İtalyanca telaffuzların harmanıdır.

›› konsertant

konçerto [AMKam 1881] *¯konserto* || ~ ***İt*** *concerto* 1. birlikte müzik yapma, 2. 18. yy.'da popülerlik kazanan bir enstrümantal müzik formu <? ***Lat*** *concertare* çarpışmak, yarışmak

† İtalyanca sözcüğün etimolojisi muğlaktır. ***Lat*** *concentare* "birlikte şarkı söylemek" fiiliyle ilişkisi yakıştırma olabilir.

← KONÇERTANT, KONSER

kondansatör [Cum 1935] *buz fabrikasına lüzumu olan 120 tane ¯kondansatör borusu alınmak için açık eksiltmeye konulmuştur.* || ~ ***Fr*** *condensateur* yoğunlaştırıcı, bir elektrik aksamı < ***Fr*** *condenser* yoğunlaştırmak *+()tor* ~ ***Lat*** *condensare* [den.] a.a. < ***Lat*** *con+ densus* yoğun → DANSİTE

kondisyon fizik kondisyon "sporcunun bedensel durumu, takat" [Mil 1951] *Fizik ¯kondisyon ve nefes kifayetleri bakımından son yıllarda inkişaf etmiş olan* [futbolcular] || ~ ***Fr/İng*** *condition* 1. koşul, şart, 2. mevcut şartların tümü, durum, hal << ***Lat*** *condicio* üzerinde anlaşmaya varılan şey, sözleşmenin hükümleri < ***Lat*** *condicere* sözleşmek *+()tion* < ***Lat*** *con+ dicere, dict-* söylemek → DİKTE

kondom [Mil 1982] *takvim metodu ile ¯kondom' diye bilinen prezervatifin birlikte uygulanması* || ~ ***İng*** *condom* prezervatif ~ ***?***

† İngilizcede ilk kez 18. yy başlarında kaydedilen sözcüğün nihai kökeni meçhuldür.

kondüit [TDK8 1988] *¯kondüit: Sahneye çıkması gereken kişileri uyarmakla görevli kimse.* | "cerrahide damar tedavisinde kullanılan ince boru" [KDCerrD 2004] || ~ ***Fr*** *conduite* taşıyıcı, a.a. *'<<* ***OLat*** *conductus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *conducere* taşımak, bir yere götürmek, yöneltmek *+()t°* < ***Lat*** *con+ ducere, duct-* sevketmek → DÜK

›› kondüvit

kondüktör "şimendifer memuru" [Düs 1872] *Herhangi bir yolcu arabaya rakib olmazdan evvelce bilet alamadığını ¯kondüktöre veyahud katarın başmemuruna kendiliğinden beyan ve ifade eder ise* || ~ ***Fr*** *conducteur* yönetici, özellikle tren veya orkestra yöneticisi ~ ***Lat*** *conductor* yöneten, yönlendiren < ***Lat*** *conducere* yönetmek *+()tor* → DÜK

konektör [ML 1969] || ~ ***Fr*** *connecteur* bağlayıcı ~ ***Lat*** *connector* a.a. *+()tor* < ***Lat*** *connectere* iki şeyi birbirine bağlamak *+()tor* < ***Lat*** *con+ nectere, nex-* bağlamak → ANEKS

konfederasyon [Sahak 1855] *märre'z-zikr ¯konfederasyon nâmiyle ihdâs ettiği hükümet-i cedîde-i müstakillenin* || ~ ***Fr*** *confédération* üyeleri daha özerk olan federasyon ~ ***OLat*** *confoederatio* ittifak, özellikle İsviçre kantonları arasında kurulan ittifak < ***Lat*** *con+ foederari* ittifak etmek *+()tion* → FEDERASYON

›› konfederal, konfederatif, konfedere

konfeksiyon [Cum 1935] *¯konfeksiyon, yani kumaşını başka yerden alıp yalnız büküp dikme ve benzer işlerle yapılan elbiseler* || ~ ***Fr*** *confection* 1. hazırlama, imalat, 2. şekerleme, 3. hazır giyim ~ ***Lat*** *confectio* hazırlama, imalat < ***Lat*** *conficere* farklı şeyleri bir araya getirerek hazırlamak, yemek pişirmek, imal etmek *+()tion* < ***Lat*** *con+ facere, fact-* yapmak → FAKTÖR

← KONFETİ

konferans "şura" [MFn 1863] *Viyana ¯konferansı henüz tatil edilmemiş olduğu halde* | "... ders" [Bas 1870] *Meccanen ders-i âm ¯konferansları verileceğinden* || ~ ***Fr*** *conférence* 1. danışma toplantısı, şura, 2. kamuya açık bilgilendirme konuşması ~ ***OLat*** *conferentia* (fikirleri) bir araya getirme, müşavere < ***Lat*** *conferre* bir araya getirmek *+entia* < ***Lat*** *con+ ferre* getirmek → FERTİLİTE

konfeti [Bah 1924] *¯konfeti: Şenliklerde öteye beriye serpilen rengârenk kâğıt parçaları.* || ~ ***İng*** *confetti* 1. İtalyan düğünlerinde ziyaretçilere saçılan badem şekeri, 2. kutlama amacıyla saçılan renkli kâğıt ~ ***İt*** *confetti* [çoğ.] < ***İt*** *confetto* her tür şekerleme, özellikle badem şekeri << ***Lat*** *confectum* pişirerek hazırlanmış şey, şekerleme → KONFEKSİYON

konfigürasyon [Mil 1971] *kalp normal ¯konfigürasyonundan değişiklik gösterirse* || ~ ***Fr*** *configuration* birkaç şeyi birbirine bağlayarak şekillendirme ~ ***Lat*** *configuratio* a.a. < ***Lat*** *configurare* a.a. *+()tion* < ***Lat*** *con+ figurare* şekillendirmek → FİGÜR

›› konfigüre

konfirme [Mil 1971] *ellerinde en azından üç dört gün önce ayrılmış, ¯konfirmasyonu yapılmış biletler vardı.* || ~ ***Fr*** *confirmer* onaylamak, doğrulamak ~ ***Lat*** *confirmare* [den.] pekiştirmek, takviye etmek, onaylamak < ***Lat*** *con+ firmus* pek → FERMUAR

›› konfirmasyon

konfor [AR <1900] *¯konfor yani aradığını elinin altında bulmak* | [İlan 1923] *Azami lüks ve azami ¯konfor: işte Elhamra'nın havass-ı farikası* [ayırdedici özellikleri] || ~ ***Fr*** *confort* [dev.] 1. teselli, 2. rahatlatma, rahatlık < ***Fr*** *conforter* teselli etmek, rahatlatmak ~ ***OLat*** *confortare* [den.] güç vermek < ***Lat*** *con+ fortis* güçlü → FORS

›› konforlu

konformist [Mil 1971] *Yönetmenin, alberto Moravia'nın aynı adlı yapıtından beyaz perdeye uyguladığı 'Il Con-*

Levent Şahverdi Arşivi

formista' (~Konformist) aylardır hazır. || ~ ***Fr*** *conformiste* genel kurala uyma eğiliminde olan < ***Fr*** *se conformer* aynı biçimi almak *+ist°* < ***Lat*** *conformare* a.a. < ***Lat*** *con+ formare* biçimlemek → FORM

›› konformite, konformizm, nonkonformist

konglomera [DTC 1943] *~konglomerat* [jeoloji terimi] | [Cum 1979] *nesnel bir tavır alma konusunda en küçük bir olasılık sağlama olanağını tümüyle ortadan kaldıran somut bir ~konglomera* [karışık yığın] *oluşturmaktadır.* | [Cum 1991] *~konglomerasyon* [yığışma] | [Cum 1997] *~Konglomera gerçekte bir yerbilim sözcüğü, çakılların ve taşların zamanla birbirine yapışmasından oluşan yığına verilen ad. ~Konglomeranın ikinci anlamı, bir firmanın çok çeşitli mallar üreten şirketlerle birleşerek ...* || ~ ***Fr*** *conglomerat* yığışım, jeolojide karışık kütle ~ ***Lat*** *conglomeratus* [pp.] < ***Lat*** *conglomerare* topaç haline getirmek *+()t°* < ***Lat*** *con+ glomus, glomer-* topaç, yumru

›› konglomerasyon

kongre [Sahak 1855] *Avrupa devletlerinin murahhaslarından mürekkeb olup ~kongre demekle meşhür olan meclis-i mükâlemeye* || ~ ***Fr*** *congrès* meclis, toplantı << ***Lat*** *congressum* [pp. n.] toplantı, buluşma, cinsel birleşme < ***Lat*** *congredi* bir araya gelmek *+(t)°* < ***Lat*** *con+ gradi, gress-* gelmek → GRADO

koni [Geom 1937] || ~ ***Fr*** *cône* geometride bir şekil << ***Lat*** *conus* a.a. ~ ***EYun*** *kōnos κώνος* 1. çam kozalağı, 2. bir ucu sivri nesne, koni

† Türkçede türeyen /i/ sesinin kaynağı açık değildir. *Huni* sözcüğünün etkisi düşünülebilir.

Yunanca sözcüğün etimolojisi için ▫Chant 1.606-607.

›› konik

← KONİFER

konifer [Cum 2003] *araucariaceae familyasından wollemia nobilis adında bir ~konifer bulunmuştu* || ~ ***Fr*** *conifère* / ***İng*** *conifer* kozalaklı § ***Lat*** *conus* kozalak, koni + ***Lat*** *ferre* taşımak, getirmek, ürün vermek → KONİ, FERTİLİTE

konjenital [Cum 1958] *Buna ~Konjenital porfiri veya Günther hastalığı da denir.* || ~ ***Fr*** *congénital* doğuştan gelen < ***OLat*** *congenitus* [pp.] birlikte doğmuş *+al°* < ***Lat*** *con+ genere* doğmak *+()t°* → JENİTAL

konjestiyon [Mil 1955] *Nezle, grip ve soğuk algınlığında burun ~konjestiyonuna karşı Vapex attım.* || ~ ***Fr*** *congestion* tıkanma, sıkışma < ***Lat*** *congerere* aynı yere toplamak, birikmek *+()tion* < ***Lat*** *con+ gerere, gest-* kılmak → JEST

konjonktivit [Tökin 1931] || ~ ***Fr*** *conjonctivite* bağ doku enfeksiyonu < ***Lat*** *membrana conjunctiva* bağ doku *+itis* < ***Lat*** *coniungere, coniunct-* birbirine bağlamak, denk getirme < ***Lat*** *con+ iungere, iunct-* bağlamak → CONTA

← KONJONKTÜR

konjonktür [Cum 1931] *iktisat ilminde de beynelmilel bir mahiyet almış olan statik, dinamik, ~konjunktur, reproduksiyon, landşaft nev'inden kelimelerin Türkçelerini uydurmağa lüzum hissetmedim.* || ~ ***Fr*** *conjoncture* denk gelme, rastlaşma ~ ***Lat*** *coniunctura* < ***Lat*** *coniungere +()tura* → KONJONKTİVİT

›› konjonktürel

konkasör [Mil 1959] *silindirler, grayderler, ~konkasörler* || ~ ***Fr*** *concasseur* taş kırıcı < ***Fr*** *concasser* (taş) kırmak *+()tor* << ***Lat*** *conquassare* kırmak, parçalamak < ***Lat*** *con+ quatere, quass-* vurmak, çarpmak, kırmak → KASİS

konkav [TDK1 1945] *~konkav: İçbükey.* || ~ ***Fr*** *concave* çukur, oyuk << ***Lat*** *concava* a.a. < ***Lat*** *concavare* oymak, içe doğru bükmek, çukurlaştırmak < ***Lat*** *con+ cavare* oymak, içini boşaltmak → KAV[2]

konken kumkam [<1960] || [Mil 1967] *bezik bilir, ~konken bilir; bir kere poker masasına oturmamıştır.* || ~ ***İng*** *conquian/cooncan* (ABD) bir iskambil oyunu, remi ~ ***İsp*** *conquian* a.a. <? ***İsp*** *con quién* kimle?

† Meksika kökenli oyun 1850 dolayında Teksas'tan başlayarak ABD'ne yayılmıştır. İspanyolca sözcüğün aslının "hangi kartı hangisiyle eşleştirmeli" gibi bir anlam taşıdığı düşünülebilir. † ***İt*** *conchino* biçimi İngilizce veya İspanyolcadan alıntıdır. † Türkçede 1960'lara dek *kumkam* adıyla bilinen iskambil oyunuyken, Yaklaşık 1967'den itibaren özel taşlarla oynanan biçimi *konken* ve daha sonra *okey* adıyla popülerlik kazandı.

›› kumkam

konkordato "antlaşma" [Sahak 1855] || "... iflas sözleşmesi" [T&S 1892] *Concordat* [Fr.]: *Hususat-ı iflâsiyenin tesviyesine dair mukavelename, ~konkordato.* || ~ ***Fr*** *concordat* / ***İt*** *concordato* 1. antlaşma, mukavele, 2. özellikle Papalık makamıyla yapılan sözleşme << ***Lat*** *concordatum* [pp. n.] a.a. < ***Lat*** *concordare* [den.] anlaşmak, düşünce birliğine varmak *+()t°* < ***Lat*** *con+ cor, cord-* yürek, akıl, gönül → KÖR[2]

konkre [HRG <1930] *Vaka çok maddî, ~konkre idi.* | [Cum 1931] *Hatta avam diline bile karışmıştır. Misal: ~Konkre: maddi* || ~ ***Fr*** *concret* somut << ***Lat*** *concretus* [pp.] yoğun, yığışmış < ***Lat*** *concrescere* yığışmak, içiçe geçmek, (ağaç) birbiri içine geçmek, balta girmez olmak *+()t°* < ***Lat*** *con+ crescere, cret-* büyümek → KRUVASAN

›› konkretizasyon, konkretize

konkur "yarış" [Cum 1930] *cuma günü saat 14 te Ocak ~konkur meydanında Hanım ve Beylere zabitana mahsus atlı maniali müsabakalar yapılacaktır.* || ~ ***Fr*** *concours* yarış ~ ***Lat*** *concursus* a.a. < ***Lat*** *concurrere* birlikte koşmak, yarışmak < ***Lat*** *con+ currere, curs-* koşmak → KUR

›› konkürans

← KONKURHİPİK

konkurhipik [Cum 1936] *İtalyada bir senede 315 ~konkurhipik yapılmıştır* || ~ ***Fr*** *concours hippique* at yarışı → KONKUR, HİP(O)+[2]

konsantre "(zihnini) yoğunlaştırma" [Cum 1936] *onda daima sıçramağa hazır duran kedilerin ~konsantrasyonu*

Levent Şahverdi Arşivi

vardır. Bu ~konsantrasyon büyük bir cehdin ve dikkatin mahsulüdür. | "yoğunlaştırılmış (gıda)" [Cum 1938] *Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği bu mükemmel ~konsantre Türk gıdasını* || ~ ***Fr*** ***concentrer*** yoğunlaştırmak, bir merkeze toplamak < ***Fr*** *con+* ***centre*** [den.] merkez → SANTRA

›› konsantrasyon

konsensus [Mil 1971] *ben devamlı ~konsansüs arayarak, ~konsansüsü sağlayarak yürümek zorundayım* || ~ ***Lat*** ***consensus*** [pp.] ittifak, görüş birliği, mutabakat < ***Lat*** *consentire, consens-* mutabık olmak, razı olmak < ***Lat*** *con+* *sentire, sens-* duymak, hissetmek → SANSASYON

›› konsensüs

konsept [Fel 1942] *kavramcılık, ~konseptualizm* = [eski dilde] *Mefhumiye* | "sıradışı pazarlama fikri" [Hür 2014] *daha çok butik/~konsept mağazaların bulunduğu bir muhit* || ~ ***Fr*** ***concept*** kavram, fikir ~ ***Lat*** ***conceptus*** [pp.] a.a. < ***Lat*** ***concipere*** içine almak, kavramak, hamile kalmak *+()t°* < ***Lat*** *con+* *capere, capt-* almak, tutmak → KAPASİTE

›› konseptleştir-, konseptüalizm, konseptüel

konser konserto [AM17 1882] *Bayoğlu ahalisi dahi rağbetini suret-i mahsusada tertip olunan ~konsertolara ve sair oyunlara hasrederek* | [T&S 1892] *Concert* [Fr.]: *(Mus.) musıki cemiyeti, ~konserto.* || ~ ***Fr*** ***concert*** 1. birlikte müzik çalma veya şarkı söyleme [esk.], 2. müzik dinletisi ~ ***İt*** ***concerto*** a.a. → KONÇERTO

† Tükçede 19. yy.'da kullanılan *konçerto* ve *konserto* biçimleri, ilk alıntı kaynağının İtalyanca olduğunu düşündürür. Ancak zamanla Fransız telaffuzu galebe çalmıştır.

konservatif "tıpta korumaya yönelik cerrahi müdahale" [Cum 1935] *miyomların röntgen teşhisiyle yapılan ~konservatif ameliyelerden bahsetti* | "... siyasette muhafazakâr" [Cum 1971] *Batı'nın demokratik sosyalist partileriyle ~konservatif partileri arasında hiçbir fark kalmamıştır* || ~ ***İng*** ***conservative*** 1. muhafaza edici, koruyucu, 2. siyasette muhafazakâr ~ ***OLat*** ***conservativus*** saklayıcı, muhafaza eden < ***Lat*** ***conservare*** saklamak, muhafaza etmek *+()tiv°* → KONSERVE

† İngilizce sözcük iki büyük İngiliz siyasi partisinden birinin lakabı olarak ilk kez 1830'da Wilson Crocker tarafından kullanılmıştır.

›› konservatizm

← NEO-CON

konservatuar [Bah 1924] *~konservatuar: Umuma mahsus musıki mektebi.* || ~ ***Fr*** ***conservatoire*** 1. koruma yeri, 2. müzik okulu ~ ***Lat*** ****conservatorium*** < ***Lat*** ***conservare*** korumak, muhafaza etmek *+()torium* → KONSERVE

† Paris'te 1792'de kurulan *Conservatoire National de Musique* (Ulusal Müzik Arşivi ve Okulu) adından. † İstanbul'da Darülbedayi'nin müzik kolu 1914'te açıldı. 1917'de Darülelhan adıyla ayrı bir kurum statüsü kazandı. Konservatuar adını 1927'de aldı.

konserve [Bah 1924] *~konserve* [konserva?]: *Sıkıca kapatılmış cam veya maden kap içinde muhafaza olunan madde-i gıdaiyye* | [Cum 1929] *Hepsinden üstün - İdeal ~Konservalarıdır.* || ~ ***Fr*** ***conserve*** [dev.] muhafaza edilmiş gıda < ***Fr*** ***conserver*** saklamak, muhafaza etmek ~ ***Lat*** ***conservare*** a.a. < ***Lat*** *con+* *servare* hizmet etmek, bakmak, sakınmak, gözkulak olmak → SERF

← KONSERVATİF (NEO-CON), KONSERVATUAR

konsey [Cum 1930] *Balkan konferansının Selânik'te içtima eden üçüncü ~Konsey mukarreratı* || ~ ***Fr*** ***conseil*** danışma, danışma meclisi, şura << ***Lat*** ***consilium*** danışma, fikir sorma

← KONSÜL (KONSOLOS), KONSÜLTASYON

konsil [Cum 1939] *1245'te Lyon'da toplanan ~Konsil tarafından* || ~ ***Fr*** ***concile*** din işleri meclisi ~ ***Lat*** ***concilium*** 1. bir araya çağırma, toplama, 2. genel toplantı, meclis < ***Lat*** *con+* *calare* çağırmak, yüksek sesle ilan etmek *+ium* << ***HAv*** ****kal-yo-*** < ***HAv*** ****kelə-*** a.a. → KLARNET

← İNTERKALASYON, NOMENKLATÜR

konsinye "parası satıştan sonra tahsil edilmek üzere satıcıya emanet edilen mal" [Mil 1950] *kredili veya ~konsinye ithal talepleri dolar sahasına şamil değildir* | konsinye afyon "?" [Cum 1937] *Mevcut Türk ~konsinye afyonları piyasayı kaplamıştır* || ~ ***Fr*** ***consigné*** [pp.] emanet ~ ***Fr*** ***consigner*** emanet etmek, devretmek *+é* << ***Lat*** ***consignare*** [den.] 1. bir belgeyi mühürlemek, tasdik etmek, 2. mühür ve imzayla bir hakkı veya yetkiyi devretmek < ***Lat*** *con+* ***signum*** mühür → SİNYAL

konsistans [<1960] || ~ ***Fr*** ***consistance*** kıvam < ***Fr*** ***consister*** varolmak, bir halde durmak, ibaret olmak *+entia* ~ ***Lat*** ***consistere*** bir arada durmak, bütünlüğünü korumak < ***Lat*** *con+* *sistere* durmak → ASİSTAN

konsol "yarım masa" [AMPar 1877] *bu ~konsol üzerinde yarı indirilmiş fitiliyle yanmakta olan lambanın* | "... kumanda masası" [Mil 1984] *Atari ~konsolunuz ve Atari oyun kasetleriniz üzerinde değişiklik yapmayın* || ~ ***Fr*** ***console*** 1. mimaride balkon desteği, 2. duvardan destekli yarım masa, 3. masa şeklinde kumanda cihazı < ***Fr*** ***consolateur*** destekçi < ***Lat*** ***consolari*** 1. hafifletmek, yükünü azaltmak, 2. teselli etmek < ***Lat*** *con+* *sōlari* azaltmak, hafifletmek

† Esasen bir mimari terimi iken 19. yy.'da mobilyacılık 20. yy ortalarında mühendislik terimi olarak Batı dillerinde yer bulmuştur.

›› kumanda konsolu, oyun konsolu

konsolide [Terak 1869] *Havyar Hanının ~konsolide kumarcıları tarafından ihtira olunmuş bir şey* || ~ ***Fr*** ***consolidé*** [pp.] kefilli borç, kefilli borç senedi < ***Fr*** ***consolider*** 1. bütünleştirmek, güvenli kılmak, 2. borcu kefalete bağlamak *+é* < ***Lat*** *con+* *solidare* [den.] a.a. < ***Lat*** ***solidus*** 1. bütün, tam, sağlam, 2. kefilli → SOLİDARİTE

›› konsolidasyon

Levent Şahverdi Arşivi

konsolos "yabancı ülke ticari temsilcisi" [EÇ <1683] *üç aded Frenk balyozları üç aded Frenk ~konsolozları ve şehir Rumlarının portoyorozları vardır* || *~ OYun κόνσουλος* Bizans ülkesinde Pisa ve Ceneviz kolonilerinin başına verilen unvan (▫DuCG 1:704) *~ Lat consul* Roma Cumhuriyeti yöneticilerine verilen unvan → KONSÜL

† *Fr/İng consul* (a.a.) İtalyancadan alıntıdır. Türkçede ilk kez 1528'de I. Süleyman'ın Fransa'ya tanıdığı ticaret hükümnamesinde görülür.

konsomasyon [Bah 1924] *~konsomasyon: Bir kahvede veya gazinoda içilen şey.* || *~ Fr consomation* 1. tüketme, tüketim, 2. kafe veya restoranda tüketilen içki < *Fr consomer* tüketmek *+()tion ~ Lat consumere, consumpt-* yiyip bitirmek, yutmak, tüketmek < *Lat con+ sumere, sumpt-* yutmak, içmek < *Lat sub+ emere, empt-* almak) → PRİM

›› konsomatör

← KONSOMATRİS, KONSOME, REZÜME

konsomatris [Cum 1938] *Ferhad sordu: Sen ne içersin? Kadın ~konsomatris rolünü terketmek istiyormuş gibi omuzlarını kaldırdı: Ne olursa...* || *~ Fr consomatrice* [fem.] bar müşterilerine içki içiren kadın < *Fr consomateur* tüketici *+()trix* → KONSOMASYON

konsome [HRG <1930] *Henüz bir kaşık aldığı ~konsomeyi kerahetle yere tükürerek* || *~ Fr consommé* [pp.] et suyuna çorba < *Fr consommer* → KONSOMASYON

konsonant "ünsüz" [DTC 1944] *vokal ve ~konsonantlar* || *~ İng consonant* 1. birlikte ses veren, uyumlu, 2. dilbilgisinde ünsüz harf *~ Lat consonans, -t-* a.a. < *Lat consonare* birlikte ses vermek, uyumlu olmak *+ent°* < *Lat con+ sonare* ses vermek ≈ *Lat sonus* ses

konsorsiyum [Bah 1924] *~konsorsiyum: Cemiyet, şirket. Bankerler ~konsorsiyumu.* || *~ Fr consortium* bağımsız tüzel kişiliğini koruyan şirketlerin sınırlı bir amaç için kurduğu ortaklık *~ Lat consortium* şirket, tüzel kişilik < *Lat consors* kısmeti paylaşan, miras ortağı *+ium* < *Lat con+ sors, sort-* kısmet, pay, mirasta kalan pay → SORT

† Fransızca sözcüğün özel anlamı I. Dünya Savaşını izleyen düzenlemeler döneminde yaygınlık kazanmıştır.

konstelasyon [Mil 1980] *sağduyuya ters düşen bir parlamento ~konstellasyonu* || *~ Fr constellation* 1. takım yıldız, yıldız grubu, 2. (mec.) bir sistem içindeki unsurların dağılımı *~ OLat constellatio* takım yıldız < *OLat con+ stellare* yıldızlanmak *+()tion* < *Lat stella* yıldız → ATÖLYE

konstrüksiyon [Cum 1936] *umumî mimarî ve ~konstrüksiyon kavaidine göre* | rekonstrüksiyon [DTC 1944] *~rekonstrüksiyon* [yeniden yapım] | dekonstüksiyon [Cum 1997] *Bugün* [Derrida'nın] *adıyla özdeşleştirilen ~dekonstrüksiyon (yapısızlandırma) sözcüğü metafizik bir bütünde düşünülmeyen şeyi* || *~ Fr construction* yapım, yapı, inşaat *~ Lat constructio* a.a. < *Lat construere* inşa etmek *+()tion* < *Lat con+ struere, struct-* yığmak, dikmek → STRÜKTÜR

›› dekonstrüksiyon, dekonstrüktif, konstrüktif, konstrüktivist, konstrüktivizm, rekonstrüksiyon, rekonstrüktif

konsül [TDili 1936] || *~ Lat consul* «danışman», Roma Cumhuriyetinde en üst siyasi yönetici → KONSEY

† ▫EM 248 "origine obscure".

← KONSOLOS

konsültasyon [KT 1900] *~konsolto: Müşavere-i tıbbiye* || *~ İt consolto / Fr consultation* danışma, müşavere < *Lat consultare* [den.] danışmak *+()tion* < *Lat consultus* [pp.] danışık < *Lat consulere* danışmak *+()t°* → KONSEY

›› konsültatif

konşimento [T&S 1892] *Connaissement* [Fr.]: *irsaliye kaimesi, ~konoşimento* قونوشيمنتو. | [Sch 1870] *Connaissement: ~konişmento* قونشمنتو, *hamule senedi* || *~ İt conoscimento* 1. tanıma, teyit, 2. deniz ticaretinde teyit belgesi < *İt conoscere* tanımak, teyit etmek, bilmek *+ment°* << *Lat cognoscere, cognit-* a.a. < *Lat con+ gnoscere, not-* bilmek → NOT

›› konişmento

kont [28M 1720] *iki gün sonra mösyö ~konta de Tuluz ziyaretimize gelerek* | [Sahak 1855] *Rusya devletinin elhâletü'l-hazihi başvekili ve umur-ı hariciye nazırı bulunan ~kont Neselrod* || *~ Fr comte* bir soyluluk unvanı << *Lat comes, comit-* yoldaş, maiyetten olan kimse ≈ *Lat comitare* birlikte yürümek → KOMİTE

›› kontes, kontluk

← VİKONT

kontak [Bah 1924] *~kontak: İki telin birbirine teması.* | kontak yap- "elektrik teması sonucu kısa devre yapmak" [Cum 1930] *koca apartmandaki bütün kablolar ~kontak yaparak tutuşmuş* | kontak anahtarı [Cum 1933] *~Kontak anahtarı dalgınlıkla üstünde bırakılarak kapı kapanırsa bir daha açmak imkânı bulunmamaktadır.* | kontakt lens "göze temas eden mercek" [Mil 1969] *Son yılların bir yeniliği olarak gözlük yerine kullanılmaya başlanan ~kontakt lens'lerle ilgili olarak* || *~ Fr contacte* değme, temas *~ Lat contactus* [pp.] a.a. < *Lat contingere* temas etmek, bitişmek, dokunuşmak *+()t°* < *Lat con+ tangere, tact-* dokunmak → TAKT

† Türkçede elektrik ve otomotivde *kontak*, oftalmolojide *kontakt* biçimi kullanılır.

›› kafadan kontak, kontakt, kontakt lens, kontaktör

kontaminasyon [Cum 1982] *sağlam teknik bilgiler ve ~kontaminasyon, sterilizasyon ... gibi konularda daha fazla bilgi* || *~ Fr/İng contamination* birbirine değme, bulaşma < *Lat contaminare* [den.] bulaşmak, bulaştırmak *+()tion* < *Lat contāmen* dokunma, bulaşma << *Lat *con-tagmen* < *Lat con+ tangere, tag-* dokunmak, değmek → TAKT

›› kontaminant, kontamine

kontekst [Mil 1981] *Bu, çok yüksek düzeyde kararlaştırılacak bir husustur ve genel ekonominin ~konteksti içinde düşünülecektir.* || *~ Fr contexte / İng context* bir

Levent Şahverdi Arşivi

olayı çevreleyen koşulların bütünü ~ ***Lat*** *contextus* [pp.] doku < ***Lat*** *contexere, context-* bir araya dokumak < ***Lat*** *con+ texere, text-* dokumak → TEKST

kontenjan "katılım payı, kota" [Cum 1931] *Yeni ¯kontenjan listesine göre memleketimize şunlar girebilecektir* || ~ ***Fr*** *contingent* kısmet, pay, vergide ya da asker alımında bir şehir veya zümreye düşen pay ~ ***Lat*** *contingens* «rast gelen», şans, talih, kısmet < ***Lat*** *con+ tangere, tact-* dokunmak, denk gelmek *+ent°* → TAKT

konteyner [ML 1969] *¯Konteyner (...) Denizc. Ticaret eşyalarını taşımak için milletlerarası standartlara göre çelik veya alüminyumdan yapılmış su sızdırmaz büyük sandık.* || ~ ***İng*** *container* 1. kapsayan, içeren, 2. büyük kap, depo, ambar, özellikle deniz taşımacılığında büyük çelik depo < ***İng*** *contain* içine almak, içermek, kapsamak *+er* ~ ***Lat*** *continere, content-* beraber-tutmak < ***Lat*** *con+ tenere, tent-* tutmak → TENOR

† ***İng*** *content* "içerik" aynı Latince fiilin perfekt kökünden türemiştir.

›› konteynerizasyon

← KONTİNÜ, SUTYEN

kontinü "sürekli (elektrik kaynağı)" [Mil 1950] *¯Kontinü cereyanlı, arklı 5 adet ve lâmbalı 2 adet cem'an 7 adet gemi projektörü* | "sürekli devreden üretim hattı" [Mil 1968] *Karabük Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri yeni ¯kontinü hadde tesislerinde* || ~ ***Fr*** *continu* sürekli ~ ***Lat*** *continuus* tutarlı, sürekli, zincirleme < ***Lat*** *continere, content-* birbirini tutmak → KONTEYNER

kontör [Bah 1924] *¯kontör: Su, gaz ve elektrik sarfiyatını kaydeden alet.* || ~ ***Fr*** *compteur* sayaç < ***Fr*** *compter* saymak, hesaplamak *+()tor* << ***Lat*** *computare* → KOMPÜTER

† ***İng*** *computer* sözcüğünün farklı anlam kazanmış ikizidir.

kontra "denizcilik terimi" [LO 1876] *¯kontra ıskota, ¯kontra micana yelkeni, ¯kontra babafingo* | [KT 1900] *¯kontra: Karşı, mukabil, aleyhde, zıd. O bana ¯kontra gidiyor.* || ~ ***Fr*** *contre* karşı, zıt << ***Lat*** *contra* karşı, zıt (edat ve önek) << ***HAv*** **kom-tra-* < ***HAv*** **kom* beraber, karşılıklı

† Latince edatın anlam evrimi "beraber > yan yana > yüz yüze > karşı" gibi yorumlanabilir. † ***İng*** *counter* "karşı, zıt" Fransızcadan alıntıdır.

›› kontrafagot, kontralto, kontratabla, kontrendikasyon

← KONTRAST, KONTRATAK, KONTRBAS, KONTRFİLE, KONTRGERİLLA, KONTROL, KONTRPİYE, KONTRPLAK, KONTRPUAN

kontrast "fotoğrafçılıkta ışık/karanlık karşıtlığı" [Cum 1933] *Kappelli alaminüt parlak ve ¯kontrast kartpostalları* | "zıtlık" [Cum 1939] *Bu ¯kontrast, aslında mutlakıyetle demokrasinin prensiplerinden doğmadır.* || ~ ***Fr*** *contraste* karşıtlık, zıtlık ~ ***İt*** *contrasto* [dev.] a.a. < ***OLat*** *contra-stāre* karşı durmak, zıt olmak < ***Lat*** *stāre, stat-* durmak → KONTRA, İSTASYON

kontrat "mukavelename" [Düs 1867] *6 Şaban 1284 tarihli ¯Kontrato Nizamnamesi* || ~ ***İt*** *contratto* sözleşme << ***OLat*** *contractus* [pp.] a.a. < ***OLat*** *contractare* birlikte yapmak, ortaklık kurmak < ***Lat*** *con+ tractare* sürmek, sürüklemek, götürmek, yapmak < ***Lat*** *tractus* [pp.] sürük < ***Lat*** *trahere* sürmek *+()t°*

›› kontrato

kontratak [Mil 1952] *¯kontrataklarla rakiplerinin yarı sahasına sokuldular* || ~ ***İng*** *counter attack* karşı-hücum → KONTRA, ATAK[2]

kontrbas [Akş 1924] *Halkın rağbet etmediği ağız sazları, ¯kontrbas gibi orkestra aletleri için müntesip bulunmuş olur.* || ~ ***Fr*** *contrebasse* bir enstrüman ailesinin en pes üyesi, özellikle en pes yaylı çalgı → KONTRA, BAS[1]

kontrfile [Mil 1958] *kuşbaşı 325, ¯kontrfile 500, sığır böbreği 160* || ~ ***Fr*** *contre-filet* karşı-fileto, bir et kesimi → KONTRA, FİLETO

kontrgerilla [Mil 1973] *Talat Turhan ve Memduh Eren (...) kendilerine ¯kontr-gerillada işkence yapıldığını* || ~ ***Fr*** *contreguérilla* gerillaya karşı savaş tekniği → KONTRA, GERİLLA

† ***İng*** *counter-insurgency* karşılığıdır.

kontrol "murakabe" [Bas 1873] || [SPzS 1902] *İstanbul'da münʿakid bir komisyonun ¯kontrolü altında bulundurmak* || ~ ***Fr*** *contrôle* denetim << ***EFr*** *contrerolle* << ***OLat*** *contra rotulum* yazma bir nüshayı orijinaliyle kıyaslama < ***Lat*** *rotulus* kâğıt rulosu, defter → KONTRA, RULO

›› doğum kontrolü, kontrol kalemi, kontrollü, kontrolör, kontrolsüz

kontrpiye "futbolda kalecinin ters tarafa hamle etmesi" [Cum 1935] *Esadın şutunu Macar kaleci ¯kontrpiyede iken yakaladı* || ~ ***Fr*** *contre-pied* ters ayak < ***Fr*** *pied* ayak << ***Lat*** *pes, ped-* a.a. → KONTRA, PEDİ+

kontrplak [Göv 1930] *¯kontrplâke: Kaplama tahtası.* || ~ ***Fr*** *contre-plaque* zıt yönde tabakaların birbirine yapıştırılmasıyla elde edilen ahşap malzeme < ***Fr*** *plaque* tabaka → KONTRA, PLAK[1]

kontrpuan [Cum 1932] *Fakat Avrupa musikisinin armoni, ¯kontrpuan ilah. gibi* || ~ ***Fr*** *contrepoint* «karşı nota», çok sesli müzikte bir yöntem ~ ***OLat*** *contrapunctus* a.a. < ***Lat*** *punctus* nokta, müzikte nota → KONTRA, PUAN

›› kontrapuntal

kontuar [Cum 1930] *Umumî ¯Kontuar Limitet şirketi* || ~ ***Fr*** *comptoir* gişe, vezne << ***Lat*** *computatorium* hesap yeri < ***Lat*** *computare* hesaplamak *+()torium* → KOMPÜTER

›› kontuvar

kontur [ACev <1930] *önüne ¯konturları çizilmiş, yani tafsilâtı terk ve heyet-i umumiyesi resmedilmiş bir peyzaj modeli konur* || ~ ***Fr*** *contours* çevre, kenar hattı ~ ***İt*** *contorno* a.a. < ***İt*** *contornare* çevresini dönmek < ***İt/Lat*** *con+ tornare* dönmek, döndürmek → TORNA

Levent Şahverdi Arşivi

konu [YTü: CepK 1935] ~*konu = 1. Saded, mevzu; 2. Husus, bab*" || < ***TTü*** *kon- +I(g)* → KON-

† ***Osm*** *vaż*ᶜ "koymak" ve *mevżūᶜ* "konu" bağlantısına paralel olarak üretilmiş Yeni Yürkçe sözcüktür.

›› konu komşu, konu mankeni

konuk [ETü: Kaş 1073] ~*ḳonuḳ: aḍ-ḍayf* [misafir] | [Kıp: KTerc 1343] ~*konak:* ~*konuk yaᶜni manzil ... wa mihmān* || << ***ETü*** *konuk* 1. konaklayan kimse, misafir, 2. konaklanan yer, menzil < ***ETü*** *kon- +Uk* → KON-

›› gökkonuksal, konuk evi, konuk sanatçı, konuksever

konum [YTü: CepK 1935] ~*konum = Mevduat, tevdiat* | "Fr *position* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] ~*konum: ... vaziyet. (...)* ~*konumluk: ... mevzi.* || < ***TTü*** *kon- +Im* → KON-

›› konumla-, konumlan-, konumsal

konuş|mak "komşu olmak" [Kıp: İdr 1312] ~*ḳonuşdu: cāwara* [komşu idi] | "... sohbet etmek" [Men 1680] ~*ḳonuşmak: müsāhabet etmek. Conversari. (...)* ~*ḳonuşlık: Conversatio.* || < ***ETü*** *kon- +Iş-* → KON-

† *Kon-* fiilinden *+iş-* işteşlik ekiyle "karşılıklı veya birlikte ikamet etmek" anlamındayken sadece Türkiye Türkçesinin Batı lehçesinde 16. yy.'dan sonra *danışmak* fiilinin yerini almıştır.

›› konuşkan, konuşma, konuştur-, konuşuk, konuşul-

konuşlan|mak "İng *deployment* çevirisi (askeri birlik) yerleştirme" [YTü: Mil 1980] *Deniz Harp Okulu'nun* ~*konuşlandırma sahasına rastlayan aşağıda ... yazılı taşınmazların* || < ***TTü*** **konuş* konma, yerleşme *+lAn-* < ***TTü*** *kon-* → KON-

›› konuşlandır-

konut [ETü: Kut 1069] *olardın tileme tavarın yanut / yanutı bayat birge eḏgü* ~*konut* [onlardan karşılık olarak mal bekleme / karşılığı tanrı güzel bir konut (cennet) olarak verecektir] | [YTü: CepK 1935] ~*konut = Mesken, sükna, ikametgâh* || ~ ***ETü*** *konut* ikamet yeri < ***ETü*** *kon- +Ut* → KON-

† Dil Devrimi döneminde Kutadgu Bilig metninde bulunup güncel dile dahil edilen sözcüklerdendir.

›› toplu konut

konürbasyon [EkşiS 2001] ~*konürbasyon: farklı iki şehrin birbirine yaklaşarak üstüste binmesidir. izmit ve istanbul en iyi örnektir.* || ~ ***İng*** *conurbation* birkaç kentin birleşmesiyle oluşan yerleşim ☼ 1915 P. Geddes, İng. sosyolog. < ***Lat*** *con+ urbs* kent, şehir *+()tion*

† Aynı Latince sözcükten ***İng*** *urban* "kentsel", *suburb* "banliyö".

›› conurbation, konurbasyon

konvansiyon [Bah 1924] ~*konvansiyonel: Beynelmilel anlaşma neticesinde muhtelif memleketler arazisinde seyreden tren.* || ~ ***Fr*** *convention* 1. buluşma, toplantı, 2. üzerinde anlaşılan şey ~ ***Lat*** *conventio* a.a. < ***Lat*** *convenire* bir araya gelmek, buluşmak, uygun bulmak *+()tion* < ***Lat*** *con+ venire, vent-* gelmek → AVANTÜR

›› konvansiyonel

konveks [TDK1 1945] ~*konveks: Dışbükey.* || ~ ***Fr*** *convexe, convect-* kubbeli, kemerli, dışbükey ~ ***Lat*** *convexus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *convectere* yığmak, tümsek yapmak < ***Lat*** *con+ vectare* [den.] taşımak < ***Lat*** *vehere, vect-* sürmek, taşımak → VEKTÖR

konvektör [Cum 1939] *Şu cetvelden anlaşıldığına göre kalorifer radyatörlerine* ~*konvektör demek daha doğru olacak* || ~ ***Fr*** *convecteur* konveksiyon sistemiyle çalışan ısıtıcı < ***Fr*** *convection* ısının hava veya bir sıvıyla birlikte yayılması *+()tor* < ***Lat*** *convehere* yanısıra sürmek, birlikte götürmek *+()tion* → VEKTÖR

›› konveksiyon

konvertibl "üstü açılabilen kapalı araba" [Mil 1953] *Kral, en son model* ~*konvertiblinin bir düğmesine basarak üst tentesini geriye çekti* | "... başka para birimine serbestçe çevirilebilen para birimi" [Mil 1958] *Müşterek pazar anlaşmasına dahil 6 memleket paralarını* ~*konvertibl' ilân ettikten sonra* || ~ ***Fr/İng*** *convertible* dönüşebilen < ***Fr*** *converter* çevirmek, dönüştürmek *+()bilis* << ***Lat*** *convertere, convers-* a.a. < ***Lat*** *con+ vertere, vers-* dönmek → VERSİYON

›› convertibilite, konvertibilite

konveyör [Cum 1954] *Her türlü tulumba,* ~*konveyör kayışı, vinç* || ~ ***İng*** *conveyor* aktarıcı, sürekli dönen bir bant üzerinde yük taşıyan düzenek < ***İng*** *convey* eşlik etmek, yanısıra gitmek [esk.], taşımak, aktarmak *+()tor* ~ ***OLat*** *conviare* a.a. < ***OLat*** *con+ viare* yol almak < ***Lat*** *via* yol → VİYADÜK

← KONVOY

konvoy "gemi kervanı" [LF <1700] ~*konboy* | [BdM 1896] ~*konboy: ... 2. convoi de batiments de guerre et de navires marchands.* || ~ ***İt*** *convoio* aynı yola gidenler, kervan [mod. convoglio] < ***OLat*** *conviare* eşlik etmek, aynı yola gitmek → KONVEYÖR

konvulsiyon [Mil 1956] *İhtilaç (*~*konvulsiyon) da gayri iradi takallüslerdir, fakat kasılma adedi fazla ve birbiri ardı sıradır.* || ~ ***Fr/İng*** *convulsion* ihtilaç, kasılma ~ ***Lat*** *convulsio* a.a. < ***Lat*** *convoluere* bükülmek, kıvrılmak *+()tion* < ***Lat*** *con+ voluere, vuls-* dönmek → VOLTA

›› konvulsif

konyak "damıtılmış şaraptan elde edilen bir içki" [AM17 1882] *Yekdiğerine birer* ~*konyak içmeği teklif ve onu müteakip (...)* | kanyak [Cum 1935] *(Konyak) ismi Fransanın patenti altındadır. (...) Bu müracaat üzerine memleketimizde şimdiden sonra konyak ismi kullanılmıyacak, bunun yerine bu içkiye (*~*kanyak) denilecektir.* || ~ ***Fr*** *cognac* Cognac bölgesine özgü alkollü içki < ***öz*** *Cognac* Fransa'da bir kent

›› kanyak

kooperatif [Bah 1924] ~*kooperatif: Emtiayı istihsal ve tevzi ederek temettüünü azaları arasında taksim eden*

Levent Şahverdi Arşivi

şirket. | kooperasyon [EEğ 1958] *Vejetatif sinir sistemi ile beyin-murdar ilik sinirleri arasında bir ¯kooperasyon vardır* | ~ ***Fr*** *coopératif* birlikte çalışan işçilerin kurduğu dayanışma şirketi < ***Fr*** *coopérer* birlikte çalışmak, işbirliği yapmak *+()tiv°* < ***Lat*** *con+ operari* işlemek → OPUS

›› kooperasyon, kooperatifleş-

koordinasyon [Cum 1936] *bu vergiye ¯koordinasyon hareketlerile (...) kavuşulur.* || ~ ***Fr*** *coordination* (birkaç şeyi) birbirine bağlı olarak düzenleme ~ ***İng*** *coordination* a.a. < ***OLat*** *coordinare +()tion* → KOORDİNAT

† *Koordine etmek* biçimi Türkçeye özgüdür. Karş. ***Fr*** coordonner.

›› koordinatör, koordine, koordineli

koordinat [TDK1 1945] ¯*koordinat: (mat.) Apsis, kot ve ordinatın ortak adı.* || ~ ***Alm*** *Koordinat* / ***İng*** *coordinate* matematikte bir noktayı tanımlayan iki veya daha çok sayıdan her biri ~ ***YLat*** *coordinatus* [pp.] a.a. ☼ 1656 René Descartes, Fr. matematikçi ve filozof. < ***Lat*** *con+ ordinare* düzenlemek, tanzim etmek, sıraya koymak *+()t°* → ORDİNO

† Latince sözcük ilk kez Descartes'ın *Discours sur le Méthode'unun* Latince baskısında ***Fr*** *coordonné* karşılığı olarak kullanılmıştır.

← KOORDİNASYON

kop|mak [ETü: IrkB <900] *kara kuş ¯kopupan barmış* [kartal çıkıp gitmiş] | [ETü: Kaş 1073] *er ¯kopdı* [adam ayağa kalktı], *kuş ¯kopdı* [kuş uçtu], *ay ¯kopup ewlenüp ak bulıt örlenüp* [ay çıkıp harelendi, ak bulut belirdi] | [Men 1680] *yerinden ¯kopmak (...) gönlinden ¯kopmak (...) kıyâmet ¯kopmak* || << ***ETü*** *kop-* çıkmak, harekete geçmek

† Esasen "çıkmak" anlamında geniş kapsamlı bir eylem iken, modem kullanımda dar bir anlam alanına sıkışmıştır. "Çıkma" anlamı *gönlünden kopmak, ödü kopmak* "sesi çıkmak", *kıyamet koparmak* gibi deyimlerde korunur.

›› it kopuk, kopar-, koparıl-, koparma, kopart-, kopuk, kopukluk, kopul-, kopuntu

kopça "düğme, kulp" [MMem 1557] ¯*kopçacıbaşısı ʿAlī beg* | [EÇ <1683] *pabuçlarında ¯kopçalı çakşırlarında çekirdeklü ve çarχlu mahmīzleri var* || ≈ ***Sırp*** *kopča* κοπча toka, metal düğme < ***Mac*** *kapocs* a.a. < ***Mac*** *kapcsol* bağlamak, iliştirmek

† Evliya Çelebi'de *kopça* Balkanlara özgü bir giyim unsuru olarak görülür. ***Yun*** *kópitsa* (a.a.) Balkan veya Türkçe kaynaklı olabilir. † Diğer yandan, karş. ***Moğ*** *tobçi* "düğme, meme ucu, mermi", ***ÇTü*** *topçak* "düğme".

›› kopçala-

kopil [LO 1876] ¯*göbel* كوبل, ¯*kopil* قوپل: *bacaksız velet* | "Rum çocuğu" [AR 1897] ¯*kopilin biri gürültüye gelmiş ciyak ciyak bağırıyor* || ≈ ***Yun*** *kopéli* κοπέλι oğlan çocuğu (argo ve lehçelerde)

† Karş. ***Sırp*** *kopil,* ***Arn*** *kopil* (a.a.). Yunanca ve Balkan dillerinde sözcüğün kökeni belirsizdir.

kopuz [ETü: Kaş 1073] ¯*kopuz* <mızrapla çalınan çalgı, ud> | [SN 1354] *çıkup taχte aldı ¯kopuzı ele / ki gönlini egleye bir dem çala* || << ***ETü*** *kopuz* telli bir çalgı

† Karş. ***Moğ*** *kuğur/kubur* (a.a.).

kopülasyon [Cum 1990] ¯*Kopulasyon (döllenme) organı bulunmaz* || ~ ***Fr/İng*** *copulation* çiftleşme ~ ***Lat*** *copulatio* a.a. < ***Lat*** *copulare* [den.] çiftlemek, iki şeyi birbirine koşmak *+()tion* < ***Lat*** *copula* çift → KUPLE

kopya [AMPar 1877] *Siz de bana bu resimlerin birer ¯kopyesini vereceksiniz* | [SK 1924] ¯*kopye etmek, ¯kopyeci* || ~ ***Fr*** *copie* 1. çoğaltma, özellikle yazı ve kitap çoğaltma, 2. bir yazı veya kitabın çoğaltılmış nüshası << ***Lat*** *copia* çokluk, bolluk << ***Lat*** **co-opia* < ***HAv*** **op-*[1] emek vermek, mahsul elde etmek → OPUS

›› kopist, kopya çek-, kopyala-

← COPY-PASTE, FOTOKOPİ

kor [Çağ: Pav <1500] ¯*kor: charbon ardent* | [Men 1680] ¯*kor: Pruna, carbo ardens.* || << ***OTü*** *kor* köz, cemre ≈? ***Fa*** *ḵor* قور koza, taşak, hedef olarak konan top

korakor [Cum 1935] *Beşinci ravund: Şimelingin sert bir hücumu ile başladı. ¯Korakor dövüşü...* || ~ ***Fr*** *corps à corps* beden bedene < ***Fr*** *corps* beden, gövde << ***Lat*** *corpus* a.a. → KORPUS

kordiplomatik [Cum 1933] *Tahran'ın maruf ve güzide simaları ile bütün ¯Kordiplomatik çayda hazır bulunmuş* || ~ ***Fr*** *corps diplomatique* diplomatik zümre (< ***Fr*** *corps* vücut, beden << ***Lat*** *corpus, corpor-* vücut, bünye) → KORAKOR, DİPLOMAT

kordon [LO 1876] ¯*kordon: Gayet enli kalın kordela, nişan hamaili. Bazı hududu muhafaza için vaz'olunan karakol silsilesi.* || ~ ***Fr*** *cordon* 1. kalın örme ip, şerit, 2. tecrit hattı ~ ***İt*** *cordone* [büy.] a.a. < ***Lat*** *corda/chorda* ip, şerit, çalgı teli *+on* ~ ***EYun*** *χordḗ χordḗ* 1. bağırsak, bağırsaktan yapılan sicim, 2. çalgı teli << ***HAv*** **ghərə-d-* < ***HAv*** **ghərə-* bağırsak

← HERNİ, KORDONBLÖ, KURDELE

kordonblö "bazı yemek adlarında kullanılan bir deyim" [Cum 1982] *biftek fungi, ayrıca chateaubriand, ¯kordon ¯blö etleri ve de salyangoz var.* || ~ ***Fr*** *cordon bleu* «mavi kurdele», 1. seçkin adam, soylu [esk.], 2. usta aşçı → KORDON, BLUES

† Esasen Saint-Esprit şövalyelerinin rütbe simgesi iken 17. yy.'dan sonra aristokrat sınıfına hizmet eden aşçıları tarif etmek için kullanılmıştır.

korekt "edep ve erkâna uygun" [Cum 1934] *Türkiye İş Bankasının (...) vazifelerini ifa hususunda gösterdiği müsaraat ve hassasiyet ve ¯korekt hareket müvacehesinde* || ~ ***Fr*** *correct* doğru, düzgün ~ ***Lat*** *correctus* [*pp.*] < Lat corrigere düzeltmek, doğrultmak *+()t°* < Lat con+ regere, rect- düz olmak → REJİ

›› koreksiyon, korektör

← ESKORT

korelasyon [DTC 1943] ¯*korelasyon* | [Mil 1966] *İstatistikten biraz anlayanlar için ... bu ¯korelasyon katsayısının*

Levent Şahverdi Arşivi

mânası açıktır. || ~ ***Fr*** *corrélation* birbirini etkileyen iki şey arasındaki ilişki ~ ***OLat*** *correlatio* a.a. < ***Lat*** *con+ referre, relat-* geri götürmek, ilişkilendirmek *+()tion* → RELATİF

koreografi [Cum 1929] *~koreografi* || ~ ***Fr*** *choréographie/chorégraphie* dans tasarımı ☼ 1701 Raoul Auger Feuillet, Fr. dans tasarımcısı. § ***EYun*** *χoreia χορεία* dans (< ***EYun*** *χorós χορός* koro, gösteriye dans ve şarkı ile eşlik eden topluluk) + ***EYun*** *grapheia γραφία* yazma, kayıt → KORO, GRAF(O)+

›› koreograf, koreografik

korgeneral "kolordu komutanı" [YTü: RG 1935] *Ordudaki rütbeler ve yeni karşılıkları (...) Ferik : ~Korgeneral, Koramiral* || § ***TTü*** *kolordu* + ***TTü*** *general* → KOL, GENERAL

† ***Fr*** *général de corps d'armée* (a.a.) deyiminden uyarlanmış, fakat *kolordu* kısaltması (k.or.) olarak değerlendirilmiştir.

›› koramiral

koridor [AR 1898] *derin yüksek bir ~koridor gibi tecessüm eder* || ~ ***Fr*** *corridor* dar uzun alan, geçit ~ ***İsp*** *corridor* yarış güzergâhı << ***OLat*** *curritorium* < ***Lat*** *currere* koşmak *+()torium* → KUR

kork|mak [ETü: Or 735] *öküş tiyin neke ~korkur biz* [kalabalık diye neden korkuyoruz?] | [ETü: Xuas <900] *bu béş türlüg tınlıġıg turalıġıg neçe ~korkıtımız ürkitimiz erser* [bu beş türlü canlıyı nasıl korkutup ürküttü isek] || << ***ETü*** *kork-* korkmak < ***ETü*** *kori-* korumak, saklamak *+lk-* → KORU-

† ***ETü*** *+lk-* dönüşlülük (refleksif) ekiyle "korunsamak, korunma refleksiyle davranmak" anlamındadır. Karş. ***Moğ*** *korguda-* "sığınmak, saklanmak" < *kori-* "kuşatmak, kapamak, hapsetmek".

›› korkut-

← KORKAK, KORKU (KORKULUK), KORKUNÇ

korkak [Kıp: İdr 1312] *~korkak: al-χawwâf* || << ***OTü*** *korkak* çok korkan < ***ETü*** *kork-* *+(g)Ak* → KORK-

›› korkaklık

korku [Kıp: CodC 1303] *turpidum - ~χorχusus* [korkusuz] || << ***OTü-KT*** **korkıġ* < ***ETü*** *kork-* *+I(g)* → KORK-

›› korkusuz

← KORKULUK

korkuluk "parmaklık" [EÇ <1683] *cisrin iki tarafında olan enşız ~korkulığı üzre* | "... bostanda kuş korkutan düzenek" [LO 1876] *~bostan ~korkuluğu: kof adam* || < ***TTü*** *korku* *+lIk* → KORKU

korkunç [ETü: Man <900] *üç yavlak yolka ~korkınçın* [üç kötü yolun korkusuyla] | [ETü: Kaş 1073] *~korku: al-χawf* [korku] | [Men 1680] *~korkunc: Timidus & c. uti korkak. Terribilis, horribilis, horridus. [korkulacak nitelikte olan. "Korkak" anlamında 'korkak' kullanılır."* || << ***ETü*** *korkınç* korku < ***ETü*** *kork-* *+(In)ç* → KORK-

korna [HRG <1930] *bir arkadaşın ~korna çalarak, tozu dumana katarak geçtiğini gördüm* || ~ ***İt*** *corno* boynuz, boynuz şeklinde üflemeli çalgı << ***Lat*** *cornu* boynuz, boynuz şeklinde olan şey, borazan << ***HAv*** **kr-no-* < ***HAv*** **ker-*[1] kafatası, boynuz → SER

← GERGEDAN, KERATA[2] (KERATA[1], KERATİN, KIRAT), KORNEA, KORNER, KORNET, KORNİŞON, KORNO, REN GEYİĞİ

kornea [Cum 1938] *Şu halde göze aşı yapılıyor denildiği zaman, bugünkü fenni duruma göre anlıyacağımız şey, ~kornea tabakasına (...)* || ~ ***YLat*** *cornea* gözün ön bölümündeki sert saydam tabaka < ***Lat*** *materia cornea* boynuzsu madde < ***Lat*** *corneus* boynuzsu < ***Lat*** *cornu* boynuz → KORNA

korner [Cum 1930] *Gayet fena çekilen bu ~korner, ne hikmetse gol oldu.* || ~ ***İng*** *corner shot* futbolda köşe atışı < ***İng*** *corner* köşe ~ ***EFr*** *cornier* sivri uç, açı, köşe < ***Fr*** *corne* boynuz → KORNA

kornet "müzikte bir nefesli çalgı" [Cum 1938] *Zonguldak Belediye Reisliğinden (...) bir ~kornet, bir klarnet, iki trombon, bir tenor, bir alto, bir davulcu bandoya alınacaktır* || ~ ***Fr*** *cornette* [küç.] «boynuzcuk», 1. huni, 2. bir nefesli çalgı < ***Fr*** *corne* boynuz *+et°* → KORNA

korniş [LO 1876] *~komiza* فورنيزه: *Tavan saçak kenarında avadanlık, raf gibi oyma ve çıkıntı.* | [İlan 1903] *perdelik ~korniş ve bunlara mahsus püskül ve saçaklar* || ~ ***Fr*** *corniche* mimaride çatı çıkıntısı, alınlık ~ ***İt*** *cornice* a.a. ~? ***EYun*** *korônis κορωνίς* taç (=OED) <<? ***Lat*** *coronix* a.a. → KURON

kornişon [Mil 1960] *Meşhur edişler markalı yeni mahsul konserve turşuları ~komişon,salatalık,çiçek biber,türlü turşuları* || ~ ***Fr*** *cornichon* bir tür salatalık < ***Fr*** *corne* boynuz *+on* → KORNA

korno [KT 1900] *~Korno: 1. Av tüfeğine barut koymağa mahsus ağzı zemberekli kapaklı kutu, 2. kalafatçıların belde taşıdıkları boynuzdan mamul yağdanlık* | [TDK1 1945] *~korno: ... orkestra borusu.* || ~ ***İt*** *corno* boynuz, boynuz şeklinde çeşitli aygıtlar, av borusu << ***Lat*** *cornus* boynuz → KORNA

›› kornist

koro [Akş 1924] *1790 tarihinde teşkil ettiği ~kor heyeti...* || ~ ***İt*** *coro* şarkı topluluğu << ***Lat*** *chorus* a.a. ~ ***EYun*** *χorós χορός* 1. dans, dans topluluğu, 2. antik trajediye dans ve şarkıyla eşlik eden topluluk → HORON

›› koral, korist

← HARAÇ, KOREOGRAFİ

koroner [Cum 1941] *iç kapsül, ~koroner arterler, mesaraik arter* || ~ ***Fr*** *coronaire* 1. taca ilişkin, 2. kalbi besleyen ana atardamara ilişkin < ***Lat*** *corona* taç *+ari°* → KURON

korozyon [Mil 1954] *Bu borular ~korozyona karşı fabrika tecritli olacaktır.* || ~ ***Fr/İng*** *corrosion* paslanma ~ ***Lat*** *corrosio* a.a. < ***Lat*** *corrodere* yıpranmak, paslanmak *+()tion* < ***Lat*** *con+ rodere, ros-* kemirmek, aşındırmak → RODAJ

›› korode, korozif

korporasyon [ACev <1930] *çıraklık müddetini tamamen doldurmıyanları ~korporasyonlarının menabiinden mah-*

Levent Şahverdi Arşivi

rum etmeğe | korporatif "cemiyet ve loncalara dayanan" [Cum 1933] *İtalya'nın mecburi ~korporatif sisteminde bu ~korporasyonları devletin nasıl sevk ve idare ettiği* || ~ ***Fr*** *corporation* tüzel kişilik, cemiyet, lonca ~ ***Lat*** *corporatio* vücut verme, ete kemiğe büründürme < ***Lat*** *corporare* [den.] vücut vermek *+()tion* < ***Lat*** *corpus, corpor-* vücut → KORPUS

›› korporatif, korporatist, korporatizm

korpus [Cum 1938] *bir fikir etrafında toplanmış muhtelif muharrirlerin eserleri toplu ve bir ~korpüs halinde neşredilmedikçe* || ~ ***İng*** *corpus* 1. gövde, beden, 2. bir konudaki literatürün bütünü ~ ***Lat*** *corpus, corpor-* gövde, beden << ***HAv*** **k"rep-* gövde, beden, görünüm

›› corpus

← KORAKOR (ANTİKOR, KORDİPLOMATİK, KORSE), KORPORASYON

korsan korsar [LF 1538] *Déme kim ~ḳorsara ~ḳorsar varmaz/ Gözcisüz olma hele saŋa ḍérin* | korsan [MMem 1557] *diyār-ı Rümdan Hindüŋ bu caniblerine aslā bir ~ḳorşān yaʿnī deryā ʿilminde māhir bir ḳapudan gelmemiş-dür.* || ~ ***İt*** *corsaro* akıncı, başıbozuk, özellikle deniz akıncısı ~ ***OLat*** *cursarius* a.a. << ***Lat*** *cursus* 1. koşu, 2. akın, saldırı → KUR

† *Korsar* ve *korsan* biçimleri Akdeniz ve Güney Avrupa dillerinde eşit ölçüde yaygındır. Türkçede 17. yy.'a dek *korsar* daha yaygındır. Bk. ▫LF 193-195.

›› hava korsanı, korsan kaset, korsan kitap, korsan piyasası, korsan yayın, korsanlık

← HUSAR

korse korsaj [AM 1888] || [HRGŞık 1889] *Şatırzade böyle ~korseli, pudralı şıklardandır.* || ~ ***Fr*** *corset* [küç.] gövde şeklinde kadın iç çamaşırı < ***Fr*** *corps* vücut, beden → KORAKOR

›› korsaj

kort [TDK1 1945] *~kort: Tenis alanı.* || ~ ***İng*** *court* 1. avlu, avlulu yapı kompleksi, saray, 2. tenis alanı ~ ***Fr*** *court* avlu, saray << ***Lat*** *cohors, cohort-* iç avlu ≈ ***Lat*** *con+ hortus* avlu, (duvarla çevrili) bahçe << ***HAv*** **ghor-to-* a.a. < ***HAv*** **gher-*[1] etrafını çevirmek, çitle kapatmak

← KORTEJ

kortej [Cum 1932] *Büyük Gazi ve Millet Vekillerile bir ~kortej halinde gelip meydanın bir tarafını işgal ediyor.* || ~ ***Fr*** *cortége* ~ ***İt*** *corteggio* hükümdarın maiyeti, saray erkânı < ***İt*** *corte* avlu, saray → KORT

korteks [Mil 1950] *1949 yılı başlarında, sürrenal guddesinin zarından ~kortikal maddesini ayırdıklarını müjdelemişlerdi.* | [Mil 1952] *Son zamanlarda böbreküstü bezinden çıkarılan ~Korteks (cortex) hülasaları iyi neticeler vermeye başlamıştır.* || ~ ***YLat*** *cortex* bir organın dış zarı, beyin zarı ~ ***Lat*** *cortex, cortic-* ağaç veya meyve kabuğu << ***HAv*** **kort-* < ***HAv*** **(s)ker-*[1] kesmek

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *curtus* "kısa", ***Ger*** **skeran* "kesmek, çentmek", ***İng*** *shear* "kesmek", *score* "kesik", *scar* "yara, kesik", *short* "kesilmiş, kısa", *shirt* "«kesik», gömlek".

›› kortikal, kortikosteroid

← KORTİZON, RAKURSİ, SKOR, ŞORT (OFFSHORE), TİŞÖRT

kortizon [Mil 1950] *günde bir defa yapılan ~kortizon enjeksiyonları artrit romatizma vakalarında hayret verici neticeler sağlamaktadır* || ~ ***İng*** *cortisone* [abb.] böbreküstü korteksi tarafından salgılanan hormon ☼ 1936 Edward Kendall & Philip Hench, Amer. biyokimyacılar. < ***İng*** *cortical steroid hormone* → KORTEKS

›› hidrokortizon

koru [ETü: Kaş 1073] *~ḳorıġ* <beylere ait korunmuş, özel hizmete tahsis edilmiş yer. Herkese açık olmayan çevrili yer anlamında kullanılır.> | [Arg 1533] *~chori* [korı]: *parco & giardino* [park, bahçe] || << ***ETü*** *korıġ* korunmuş yer < ***ETü*** *korı-* korumak *+I(g)* → KORU-

† Aynı anlamda karş. ***İng*** *reserve* "koruma, özel kullanıma tahsis edilmiş orman".

›› koruluk

koru|mak [ETü: Or 735] *~korıgu éki üç kişilegin tezip bardı* [muhafız iki üç kişiyle kaçıp gitti] | [ETü: Kaş 1073] *otaġı ~korıdı* <otağı korudu> *(...) ~korıġçı* <beylerin mahsus arazisini koruyan kimse, muhafız> || << ***ETü*** *korı-* muhafaza etmek

† Karş. ***Moğ*** *kori-* "kuşatmak, hapsetmek". Aynı kökten *+Ik-* dönüşlülük ekiyle ***ETü*** *korık-* "korunmak".

›› korucu, korugan, koruma, korun-, korunak, korunaklı

← KORK- (KORKAK, KORKU, KORKUNÇ), KORU, KURGAN

koruk [İMüh <1310] *ḥişrim* [Ar. - olgunlaşmamış üzüm]: *~koruk, koranuk* | [Kıp: Tuhf <1400] *ḥişrim* [Ar.]: *~koruk* || ≈ ***Fa*** *ġūra* غوره olgunlaşmamış üzüm

korvet [Esad 1826] *donanma-yı hümayuna ilhakiyçün tekmiline istiʿcal olunan ~korvet-i hümayun* || ~ ***Fr*** *corvette* bir tür gemi ~ ***İsp*** *corbeta/corveta* a.a. ~ ***Lat*** *corbita* «küfecik», a.a. < ***Lat*** *corbis* sepet, küfe *+et°*

kostak [Ana 1932] *~kostak (Muğla): tenasüplü, biçimli, güzel. (...) ~kostaklanmak (Niğde): çalım satmak.* || < ***?***

† Anadolu ağızlarında *koska* ve *kostul* "havalı, çalımlı" ve *kossak* "çiftleşme zamanı gelmiş koyun" biçimleri görülür. KÜSTAH < ***Fa*** *gustaχ* sözcüğüyle irtibatlandırılması güçtür.

›› kostaklan-

koster [Mil 1954] *800-1000 tonluk "koster' tipi küçük şilepler inşası için etüdler yapılmaktadır.* || ~ ***İng*** *coaster* kıyı boyunca yol alan küçük yük gemisi < ***İng*** *coast* (ad) kıyı, (fiil) kıyıdan gitmek *+er* ~ ***EFr*** *coste* 1. kaburga, gövdenin yan tarafı, 2. kenar, kıyı << ***Lat*** *costa* kaburga, gövdenin yanı → KOT[1]

← VARDAKOSTA

kostik [AR 1898] *nazarı keskin, gamzesi ~kostik* || ~ ***Fr*** *soude caustique* sodanın yakılmasıyla elde edilen

Levent Şahverdi Arşivi

bir kimyasal madde, sodyum hidroksit < ***Fr*** *caustique* yanma ile ilgili, yanık ~ ***EYun*** *kaustikós* καυστικός a.a. < ***EYun*** *kaíō καίω, καυσ-* yakmak *+istik°* → KOTER

← HİPOKAUST, HOLOKOST

kostüm "kıyafet" [HRGŞık 1889] *Şatırzade ¯kostümü o kadar darlaştırır ki diğer şıklarınki hakikaten onun yanında bol kalır.* || ~ ***Fr*** *costume* bir topluluğa özgü giyim tarzı, resmi giysi ~ ***İt*** *costume* adet, töre, adap, alışkanlık << ***Lat*** *consuetudo* a.a. < ***Lat*** *consuescere* alışmak *+do* < ***Lat*** *con+ suescere, suet-* [frq.] benimsemek, almak, kendine mal etmek (< ***Lat*** *se/sue* kendi *+esc-* < ***HAv*** **s(w)e-* kendi, ben) → SOLO

† ***Lat*** *suescere* > *consuescere* ilişkisi ***Tü*** *al-* > *alış-* ilişkisine paraleldir.

← MASTİ

koş|mak "eşleştirmek" [ETü: Uy <1000] *üpüp kuşnuŋ sünükin yıpar birle ¯koşup* [üpüp kuşunun kemiğini misk ile karıştırıp] | [ETü: Kaş 1073] *ol ḳoyka eçkü ¯ḳoşdı* <koyunun yanına keçi kattı>, *bir neŋ birke ¯ḳoşuldı* <bir şey başka şeyle eşlendi> *(...) ¯ḳôş* <herhangi bir şeyin çifti, eşi> | <... kafiye düzmek, nazmetmek> [YusŞ <1348] *raḥmet eyle ¯koşana işidene / ʿafvini hem şefāʿat et yazana* | "... at koşturmak" [Men 1680] *¯koşmak: (...) equum currere aut cum equo currere* [(at) koşmak veya hızlı at sürmek]. *¯koştürmak: In cursum emittere equum* [atı hızlı sürmek] || << ***ETü*** *koş-* karşılıklı veya beraber konmak, eşleşmek *+lş-* < ***ETü*** **ko-* koymak → KO-

† Başat anlamı "ikilemek, çift koşmak" olup, eski ve yeni türevlerde bu anlam hakimdir. 18. yy.'dan itibaren kaydedilen TTü "seğirtmek, hızlı gitmek" anlamının kaynağı açık değildir. Belki "at sürmek" gibi bir kullanımdan türediği düşünülebilir. *Koğ-* "kovmak" > *koğuş-* > *koş-* evrimi de olasılık dahilindedir. † ***Moğ*** *ḳolbu-* (birleştirmek, katmak, bağlamak) ETü-öncesi dönemde Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› koşa koşa, koşma, koştur-, koşturmaca, koşu, koşucu, koşum, koşuş-, koşuştur-

← KOŞUK, KOŞUL, KOŞUT

koşer [ŞSic 1816] *yağlarının yehudi milleti beyninde ¯koşīr olanların dört takımını* || ~ ***İbr*** *kaşer* כָּשֵׁר uygun, özellikle Musevi dini kurallarına uygun < ***İbr*** *kāşer* uygun olma, uyma, başarma

† Türkçede evvelce *kaşer* yaygınken son yıllarda belki İngilizce etkisiyle *koşer* biçimi tercih edilmiştir.

›› kaşer, kaşrut

← KAŞAR

koşnil [<1960] || ~ ***Fr*** *cochenil* kabuğundan kırmızı boya elde edilen bir böcek, kirmis << ***OLat*** *coccinella* [küç.] a.a. < ***Lat*** *coccinus* kırmızı ~ ***EYun*** *kókkinos* κόκκινος a.a. → KUKA[1]

koşuk [ETü: Kaş 1073] *¯koşuġ: al-şiʿr wa'r-racaz wa'l-ḳaṣāid* | [YTü: CepK 1935] *¯koşuk = Şiir* || ≈ ***ETü*** *koşuġ* kafiyeli beyit < ***ETü*** *koş-* ikilemek, yanyana koymak *+Uk* → KOŞ-

† Halk dilinde marjinalleşmiş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yazı diline ithal edilmiştir.

koşul [YTü: TDK2 1955] *¯Koşul: ... şart.* | <u>önkoşul</u> "Fr *précondition* karşılığı" [YTü: Elo 1961] *biçimci yorumları huy edinmemesinin ¯ön-koşul olduğunu söyledi* || < ***TTü*** *(şart) koş- +Il* → KOŞ-

›› koşullan-, koşullanma, koşullu, koşulsuz, önkoşul

koşut "Fr *parallèle* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯koşut: ... paralel.* || < ***TTü*** *koş- +Ut* → KOŞ-

kot[1] [TDK1 1945] *¯kot: ... râkım.* || ~ ***Fr*** *côte* 1. kaburga, 2. haritacılıkta eş yükselti eğrisi << ***Lat*** *costa* kaburga, vücudun yan tarafı << ***HAv*** **kost-* a.a.

† Latince sözcük Batı dillerinde "1. kaburga, 2. yan, kenar, kıyı" anlamlarına evrilmiştir. Anlam ilişkisi için karş. KABURGA[1].

← KOSTER (VARDAKOSTA), KOTLET

kot[2] [Mil 1958] *Amerikan tipi ¯Kot blucinleri emsalsiz kot pantalonlarını her yerde arayınız* || ~ ***marka*** *Kot* blucin markası < ***öz*** *Muhteşem Kot* Türkiye'nin ilk blucin üreticilerinden olan tekstilci (ö. 1958)

← ANTRİKOT

kota "yurt dışından ithaline izin verilen miktar" [Cum 1948] *¯kota harici 2000 ton amonyum sülfat* || ~ ***Fr*** *quota* sınırlı bir miktar ~ ***OLat*** *quota* [fem.] ne kadar? < ***Lat*** *quot* kaç? ne kadar? << ***HAv*** **kʷi-* ne?

← KOTE

kotan [EÇ <1683] *onar çift cāmūs ¯kötenin* كوتن *żabt éder erlerdir* | [LO 1876] *¯kotan* قوتان: *Büyük ağır sapan, pulluk ağırı.* || ≈ ***Erm*** *kotan գոթան* ağır pulluk

† °DankoffALT §116 Ermeniceden alıntı olarak gösterir. Ancak Ermenice sözcüğün kaynağı açık değildir. Sözcüğün Anadolu ağızlarındaki yaygınlık alanı, Ermenice ihtimalini desteklemez.

kotar|mak "boşaltmak" [ETü: Kaş 1073] *ol unuġ ¯ḳuturdı* <unu bir kaptan başkasına aktardı>, *suw olmadın ¯ḳutruldı* <su testiden boşaltıldı> | <... aktarmak> [Kıp: Tuhf <1400] *ġarafaʾi-ṭaʿām* [yemeği (kepçe ile) tabağa aktardı]: *¯kotardı* | "... iş bitirmek" [TDK1 1945] *¯kotarmak: (...) 3. Bir işi tamamlanmış hale getirmek.* || < ***ETü*** *ko-* indirmek, bırakmak *+tAr-* → KO-

† Karş. ***ETü*** *kuḍtur-* > *kutur-* "dökmek, yemeği aktarmak". TTü ve Kıpçakça *kotar-* biçimi paralel ve bağımsız bir gelişme olsa gerekir.

›› kotarıl-

kote [Cum 1937] *Türk parasının kıymetine müessir olacak gibi gösterilen altın, borsada ¯kote dahi değildir* || ~ ***Fr*** *quoter* sayı veya miktar tayin etmek ~ ***OLat*** *quotare* [den.] a.a. < ***Lat*** *quot* kaç? ne kadar? → KOTA

›› kotasyon

koter [Bah 1924] *¯koterize: Kızıl demirle yakmak, dağlamak.* | [HRGTut 1926] *İnsan kısmı bir hakkı tanımamak için lazım gelen kuvvete malik oldukça katiyen tanımaz.*

Levent Şahverdi Arşivi

Onun tabiatındaki barbarlığı ~koterize' etmek için kuru medeniyet sözü değil, ilim lazım. || ~ ***Fr*** *cautère* yarayı ateş veya kimyasal bir madde ile dağlama ~ ***Lat*** *cauterium* a.a. ~ ***EYun*** *kautḗr* καυτήρ yakan, dağlayan < ***EYun*** *kaiō* καίω, *καυσ-* yakmak *+tēr* << ***HAv*** **kaw-yo-* < ***HAv*** **kāu-* a.a.

›› koterize

← KOSTİK (HİPOKAUST, HOLOKOST), YAKAMOZ

kotlet [AR 1897] *kuzu fırında, omlet dü jarden, ~kotlet dö eski şaten* || ~ ***Fr*** *côtelette* [küç.] pirzola < ***Fr*** *côte* kaburga *+et°* → KOT[1]

koton [Bah 1924] *~koton: Pamuk. ~Koton perle: Pamuk ipeği.* || ~ ***Fr*** *coton* pamuk ~ ***İt*** *coton* a.a. [mod. cotone] ~ ***Ar*** *ḳuṭn/ḳuṭun/ḳuṭṭan* قطن/قطّن a.a. ~ ***Akad*** *kitum/kitunnu* keten veya pamuk → KETEN

† Keten ipliği Ortadoğu ve Mısır'da en eski devirden beri üretilirken, pamuk MÖ 3. binyılda Hindistan'dan ithal edilmiştir.

kotra [TakV <1835] *~kotr* | [CKırlı 1840] *~kotra* || ~ ***Fr*** *cotre* küçük yelkenli tekne ~ ***İng*** *cutter* a.a. < ***İng*** *to cut* kesmek

← APARKÜT

kotto "pişmiş toprak yer karosu" [EkşiS 2000] *~cotto: güzel mekanlarda yerlere döşenen toprak renkli taşlar* || ~ ***İt*** *cotta/terracotta* pişmiş (toprak) < ***İt*** *cuocere, cott-* pişirmek << ***Lat*** *coquere* a.a. → KUZİNE

›› cotto

kov|mak [ETü: Kaş 1073] *ıt keyikni ~kowdı* <köpek geyiği takip etti>, *er atın kowdı* <atı sürdü> | [Kıp: İrşM 1387] *Takı ~kovmaġay anlarınıŋ kaçġanlamı takı esīr kılmaġay anlarınıŋ oğlanlarnı* [kaçanları takip etmeye ve çocuklarını esir almaya] | [Men 1680] *~kovalamak: Persequi.* || << ***ETü*** *kov-* takip etmek, kovalamak

›› kovala-, kovdur-, kovul-

← KOVUŞTUR-, YELKOVAN

kova [ETü: Man <900] *balık etin yémişler ~kovġasın ... suv içre kemişmişler* [balık eti yemişler kovasını ... su içine atmışlar] | [Oğ: Kaş 1073] *~kowa: al-dalw* <kova – Oğuzca> || << ***ETü*** *kovġa* su taşıma kabı, kova <? ***ETü*** **koġ-* oymak, boşaltmak *+gA* → KOF

† **Koġ-ġa* > *kow-ġa* dissimilasyonu sonucunda ortaya çıkan */w/* sesi, *kovı* ve *kovuk* gibi komşu sözcüklere de bulaşmış olmalıdır.

kovan "arı kovanı" [Yad <1421?] *~kovan otı kim oğul otı daχı dérler* | [SihA 1469] *munc* [Fa.]: *~kovan arusi* || <? ***TTü*** **kova-* içini boşaltmak? *+ln* < ***ETü*** *kovı* boş, kof *+(g)A-* → KOF

›› kara kovan

kovboy [Cum 1928] *~kovboy* || ~ ***İng*** *cowboy* 1. sığır çobanı, 2. başıbozuk, kural tanımayan § ***İng*** *cow* inek, sığır (<< ***Ger*** **kōu-* a.a. << ***HAv*** **g"ou-* a.a.) + ***İng*** *boy* oğlan → BUFFALO, BELBOY

← KÖSELE (CAMIZ, GOLLİK, GÜDERİ)

kovuk [ETü: Kaş 1073] *~kowuk neŋ* <içi boş ve oyuk olan herhangi şey> || << ***ETü*** *koġuk/kovuk* içi boş (yer, şey), oyuk < ***ETü*** **koġ-* oymak *+Uk* → KOF

›› kovuz

kovuştur|mak "yargı yoluyla takip etmek" [YTü: Ataç 1954] *~kovuşturmak ile denetlemek ise öteden beri bildiğimiz tilciklerden değil* || < ***TTü*** *kov- +lştlr-* → KOV-

koy [ETü: Man <900] *~koyınta ölüg yatur* [kucağında ölü yatar] | [ETü: Kaş 1073] *~koy <kaftanın göğüs kısmı>, elig ~ḳoyḳa suḳ <elini koynuna sok>* || << ***ETü*** *koy/koyn* 1. kucak, 2. çukur, vadi << ***ETü*** *koñ* a.a.

† ***ETü*** *koñ* sözcüğü ETü edebi dilde *koy*, Oğuz lehçelerinde *koyn* şeklinde evrilmiştir. TTü her iki biçim anlam ayrışmasıyla kullanılır.

← KOYAK, KOYUN[2]

koy|mak [ETü: Or 735] *kanın ~kodıp tabgaçka yana içikdi* [hanı terkedip yine Çin'e boyun eğdi] | [ETü: Kaş 1073] *ol ışın ~koḍtu* <işini bıraktı>, *oğlum sanа ~koḍur men / erdem ögüt χumaru* "oğlum sana bırakıyorum, erdem ve öğütü miras olarak" || << ***ETü*** *kōd-* koymak, bırakmak → KO-

† ***ETü*** *kot-*, *koḍ-* biçimleri kaydedilmiştir. *koy-* biçimi derivatiftir. *kot-* biçiminin de *koḍtı* > *kottı* geçmiş zaman çekiminden türeyen ikincil bir form olduğu düşünülebilir.

›› koydur-, koyul-

← KOYU, KOYUN[3], KUYTU, KUYU (KUS-, KUSKUN, KUYMAK, KUYRUK), KUYUM

koyak [EÇ <1683] *Küh-i Erciş dâmeninde âb-ı ḥayât sulu çemenzârlu bir ~koyaχ olup günâgün kirazı meşhürdur.* | [TDK1 1945] *~koyak: İki dağın arasında kalan dere boyu, vadi.* || < ***TTü*** *koy* çukur, vadi *+Ak* → KOY

koyu [ETü: Kaş 1073] *~ḳoyuġ süçik* <yoğun şarap>, *yoġrut ~ḳoyuldı* <yoğurt koyulaştı> || << ***ETü*** *koyuġ* yoğun <? ***ETü*** **koy-* koymak, bırakmak *+l(g)* → KOY-

† Belki "dibe inmiş" anlamında. Karş. ***ETü*** *koḍı* "aşağı".

›› kopkoyu, koyul-, koyulaş-, koyult-

koyun[1] [ETü: Or 735] *kagan süsi böri teg ermiş, yagısı ~koñ teg ermiş* [kağan ordusu kurt gibi idi, düşman koyun gibi idi] | koy [ETü: İyiP <1000] *yunt ud çokar, ~koy lağzın ulatı tınlıġlarıġ ölürür* [at ve öküz keser, koyun domuz ve benzeri canlıları öldürür] || << ***ETü*** *koñ* koyun

† ***ETü*** *ñ /ny/* sesi geç ETü */y/*, TTü */yn/* biçimini almıştır. † ***Erm*** *χoy ϳuŋ* ve *oçχar ոչխար* "koyun" biçimleri, bir Türk diliyle 5. yy veya daha öncesine dayalı bir kültürel alışverişe işaret eder.

koyun[2] [ETü: Kaş 1073] *~koy <kaftanın göğüs kısmı>, elig ~ḳoyḳa suḳ <elini koynuna sok>* | [Men 1680] *~ḳuyun, ḳoyun: Gremium, sinus* [kucak, sine]. || << ***ETü*** *koñ* 1. çukur yer, vadi, 2. kucak → KOY

† ***ETü*** */ñ/* sesi Asya lehçelerinde */y/*, Oğuzca ve türevlerinde */yn/* olarak yansır.

koyun[3] [ETü: Kaş 1073] *~ḳoḍı* <her şeyin aşağısı>, *~ḳoḍı ıldı* <aşağı indi> | [YusŞ <1348] *ne kim but* [put] *var düşdiler ~yüzi koyu* || ~ ***ETü*** *kodı* aşağı *+(I)n* < ***ETü*** *kod-* koymak, bırakmak → KOY-

Levent Şahverdi Arşivi

† Sadece *yüzükoyun* deyiminde "aşağı" anlamındadır.

›› yüzükoyun

koz [İMüh <1310] *ˉkoz: al-cawz (...) ˉkoz yağı* | [Sic-TS <1600] *ḥalvayī Hacī Ahmedūŋ dükānında beyʿ olunan ˉkozlu ḥalvada iki vuḳıyyede elli dirhem naḳşı gelüp ḳayd olundı* | [LO 1876] *ˉkoz: Oyunda alıcı kâğıt. (...) ˉkoz paylaşmak: Uzlaşmak, muvafakat.* || ~ ***Fa*** *gawz/gōz* گوز ceviz < ***HAv*** **kneuk-* a.a.

† ***OFa*** *gawz,* ***Erm*** *ıngūz* 𐐲𐐓𐐣𐐗, ***Lat*** *nux, nuc-*, "ceviz" ***İng*** *nut* < *knut* (a.a.) ve *knot* "budak", Eski İrlandaca *cnū*, gen. *cnō* "ceviz" biçimleri, ***Havr*** **kneuk-* ve *kneut-* biçimlerini varsayar. ◦Pokorny 558-559. Ceviz bitkisinin anavatanı Yukarı Mezopotamya ve Batı İran'dır. † ***İbr*** *egōz* אֱגוֹז ve ***Ar*** *cawz* "ceviz" biçimleri Eski ve Orta Farsçadan alıntı olmalıdır.

›› koz helva, koz paylaş-, yalankoz

← CEVİZ, DONUT, KOZA (KOZALAK), NUAR (NUGA, NÜKLEER)

koza kozak [Yad <1421?] *beş direm servi ˉkozağı ve zaǧfaran ve şabır birer direm* | [CFürs 1501] *çalġūza* [Fa.]: *Hindistan kozı ve çam ˉkozağı (...) ġūza* [Fa.]: *ˉKozak, pamukuŋ ve çam ağacınuŋ olsun.* || ~ ***Fa*** *ġōza/gōzak* غوزه/غوزك pamuk kozası, ipek böceği kozası ~ ***Sans*** *kóśa* कोश meyve veya ceviz kabuğu, pamuk kozası < ***Sans*** *kuś-* kucaklamak, içine almak → KOZ

← KOZALAK

kozalak kozak [Hal 1477] *ġūza* [Fa.]: *ˉKozak, pamuğuŋ olsun ve çamuŋ olsun.* | [EÇ <1683] *meşe ˉkozalağı kadar çanak tabaklar ve mızraklar* || < ***TTü*** *kozak* pamuk kozası, çam veya meşe kozalağı +*AlAk* ~ ***Fa*** *ġōza/ġōzak* غوزه pamuk kozası → KOZA

›› kozak

kozmetik [AR 1897] *maşalı, fırçalı, ˉkozmetikli, uçları küt* || ~ ***Fr*** *cosmetique* görüntü güzelleştirmeye ilişkin [sıf.], güzellik müstahzarı [ad] ~ ***EYun*** *kosmetikós κοσμετικός* < ***EYun*** *kosméō κοσμέω* düzenlemek, çeki düzen vermek, donatmak, güzelleştirmek +*ik*° → KOZMOS

kozmografi [AM 1885] *ˉkozmografyaca pek de vukuf-ı tammı olmamak hasebiyle* || ~ ***Fr*** *cosmographie* yerküre ve yıldızların yapısını inceleyen bilim dalı § ***EYun*** *kósmos κόσμος* evren + ***EYun*** *graphé γραφέ* yazım, çizim → KOZMOS, GRAF(O)+

›› kozmografik, kozmografya

kozmonot [Mil 1961] *İlk ʿKozmonot'un başarısı, aslında en ince teferruatına kadar bu seyahati hazırlayan ilim adamlarının* || ~ ***İng*** *cosmonaut* Sovyet uzay gemileri mürettebatına verilen ad ~ ***Rus*** *kosmonávt* a.a. § ***EYun*** *kósmos κόσμος* evren + ***EYun*** *naútēs ναύτης* gemici, denizci → KOZMOS, NAVİGASYON

kozmopolit [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *cosmopolite* çokuluslu veya uluslarüstü ~ ***EYun*** *kosmopolítēs κοσμοπολίτης* dünya vatandaşı ☼ Philon, İskenderiyeli Yahudi filozof (MÖ y. 15- MS y. 45). § ***EYun*** *kósmos κόσμος* evren + ***EYun*** *polítēs πολίτης* vatandaş, hemşehri → KOZMOS, POLİTİK

›› kosmopolit, kozmopolitizm

kozmos [Fel 1942] *acun, ˉkosmos = kâinat = cosmos (...) ˉkosmoloji; ˉkosmogoni* || ~ ***EYun*** *kósmos κόσμος* 1. düzen, donanım, 2. alem, dünya < ***EYun*** *kosméō κοσμέω* düzenlemek, çeki düzen vermek, güzelleştirmek

† Yunanca sözcüğün ikinci anlamı Pythagoras'ın felsefe ekolü (MÖ 6. yy) etkisiyle yaygınlaşmıştır.

›› kozmik, kozmogoni, kozmoloji

← KOZMETİK, KOZMOGRAFİ, KOZMONOT, KOZMOPOLİT, MAKROKOZM, MİKROKOZM

köçek "küçük" [CodC 1303] *parvus - Fa: ˉχocak ... ˉχočak* [kücek/küček] - *Tr: χiči* [kiçi] | "... uşak" [Men 1680] *ˉküçük, ˉkiçi, ˉköçek: Parvus, exiguus* [küçük]. *Item ˉgöçek: Lixa (ragazzo di soldati)* [asker yamağı, ayakçı] | "... civelek, dansçı" [LO 1876] *ˉköçek: Yavru, genç, civelek, küçük şey, rakkas.* | [TDK1 1945] *ˉköçek: 1. Yavru ve özellikle deve yavrusu. 2. Eskiden kadın kılığına girip çengi gibi oynayan erkeklere verilen ad.* || ~ ***Fa*** *kūçak* كوچك çocuk, uşak, oğlan, küçük ≈ ***ETü*** *kiçik* a.a. → KÜÇÜK

† Eş anlamlı olan ***TTü*** *küçük* ve ***Fa*** *küçak* sözcükleri arasındaki etkileşim yönü açık değildir. † "Erkek dansçı" ve "pasif eşcinsel" anlamları geç Osmanlı döneminde belirmiştir.

›› köçekçe

köfte [Dan 1360] *Ki zerde zirve vü birinc borānī / Şuçuklar ˉköftelü tolu herani* | [Men 1680] *ˉküfte vul. ˉköfte: Cibus ex parte minutim concisa* [kıyılmış şeylerden yapılan yemek]. || ~ ***Fa*** *kōfta* کوفته [pp.] (havanda) dövülmüş, çiğnenmiş < ***Fa*** *kōftan, kūs* کوفتن, کوس dövmek, vurmak +*a* << ***HAv*** **kop-* vurmak, kesmek

›› kofte

← KÖFTEHOR, KÖFTER, KÖS, KÖSTEK, SENKOP (ENGEBE, KOMA[2])

köftehor [OsmK <1520] *eğer zināyı avret itse eri cürmin vire, ganī olsa ve kabūl iderse yüz akça ˉköfteχorlık vire* | [LO 1876] *ˉköftehor: Tafrazen* [tafra atan]. || ~ ***Fa*** *kūfta χor* کوفته خور çiğnenmiş lokma yiyen, (mec.) zina eden karısını affeden adam, hakaret deyimi → KÖFTE, +HOR

köfter [Dan 1360] *Gelür yanınça daχı toŋuz etleri / Daχı χavyārla perāze* [?] *ˉküfteri* || ~ ***Fa*** *kōftar* کوفتر üzüm veya erik peltesi < ***Fa*** *kōftan, kōs-* کوفتن dövmek → KÖFTE

köhne [DK <1400?] *ˉköhne kaftanıŋuz var ise verūŋ geyeyin (...)* | ~ ***Fa*** *kuhna* کهنه eski, yaşlı

kök [ETü: Kaş 1073] *ˉkök: al-aṣl* | [ETü: Kut 1069] *bular erdi dīn ham şerīʿat ˉköki* [bunlar idi dinin ve şeriatın kökü] || << ***ETü*** *kök* bitki kökü

›› kara kökü, kökle-, köklen-, köklet-

← KÖKEN, KÖKTENCİ, KÖKTEŞ

köken "fidan" [Terc-TS <1461] *kavun ve karpuz ˉkökeni budaklanmak ve ʿuruḳ atmak* | "kişi veya bitkinin kök-

Levent Şahverdi Arşivi

lendiği yer" [LO 1876] ~*köken: Mahall-i aslī, menba, vatan. Nebatatın fide mahalli.* | [YTü: CepK 1935] ~*köken = Menşe, asl* || < ***TTü*** *kök +(g)An* → KÖK

† Ada eklenen *+An* ekinin yapısı ve işlevi açık değildir. Belki **köke-mek* "köklenmek?" şeklinde bir fiile dayandırılabilir.

›› eş kökenli, kökenbilim

kökez kekez "bir tahkir deyimi" [RisG 1720] *gayet sefih olup eğri ağaca yayım diyen ~kekezler / ~keğezler* | kekiz/keğiz [LO 1876] ~*kekīz/keğīz: Uysal, mukavemetsiz adam. Türkîde keğiz, keyiz. Namert gibi.* | [LG 1889] ~*kokoz: Züğürt.* || < ***?***

† KERİZ sözcüğüyle bir şekilde bağlantılı olabilir.

›› kekez, keyiz, kökezle-, kokoz

köknar "çam fıstığı" [Yad <1421?] ~*küknār içini dögüp balla karışduralar* | [Amr <1481] ~*kukinār* | "... çam ağacı" [Men 1680] ~*köknār: bir nevʿ ağac* [çam ağacı, ayrıca kozalak, afyon kozası] | "... bir tür çam ağacı" [LO 1876] ~*köknār: ak çam* [ağacı] || ~ ***Yun*** *kukunariá* κουκουναριά fıstık çamı, her çeşit kozalaklı ağaç < ***Yun*** *kukunára* κουκουνάρα kozalak veya çam fıstığı (▫DuCG 1:728) < ***EYun*** *kókkos* tane, çekirdek, çam fıstığı (▫LS 970-971) → KUKA[I]

† Türkçe sözcük esasen "fıstık çamı" anlamındayken güncel kullanımda farklı bir çam türünün adıdır.

← KÜNER

köktenci [YTü: Fel 1942] ~*köktencilik = Cezriye = Radicalisme* || < ***TTü*** *kökten +çI* → KÖK

† Ad çekim ekine +çI yapım eki eklenmesi benzersizdir.

kökteş kökteş [YTü: TDili 1978] *Aynı kökten türemiş kelimelere dilbilimde ~kökteş' denmektedir.* ‖ < ***TTü*** *kök +dAş* → KÖK

köle "esir, bende" [CFürs 1501] || [Men 1680] ~*köle: ʿabd, esīr, bende.* || < ***?***

† 15. yy sonlarında Türkiye Türkçesinde belirmiş olan sözcüğün kaynağı muammadır. ***Ar*** *ġulām* "köle", ***Fa*** *kola* "piç" veya ***Tü*** *kul* düşünülebilir. Diğer yandan ***ETü/TTü*** *kölük* "yük hayvanı".

›› köleleş-, kölelik

← KÖLEMEN

kölemen [Atai-TS <1634] *ya çelebi ya ~kölemen ya uluç* | [RisG 1720] *tāife-i Türk ve Aχriyan ve ~kölemenlikden gelüp bir miḳdār şeye mālik olmakla kimse beğenmeyen ırgadlar* ‖ ~? ***Ar*** *ġilmān* غلمان [çoğ.] gulamlar, köleler < ***Ar*** *ġulām* غلام [t.] oğlan, köle → KÖLE

† TTü özellikle "Mısır memlûkları" anlamında kullanılan sözcük, belki Türkçe *köle* sözcüğünden kontaminasyonla ses değişimine uğramıştır. *+men* ekinin başka tatmin edici açıklaması yoktur.

kömür [ETü: Man <900] ~*kömür bolupan* [kömürleşerek] | [ETü: Kaş 1073] ~*kömürlük* <kömür yapılacak odun; kömür konan yer> || << ***ETü*** *kömür* odun kömürü <? ***ETü*** *köñ-* yanmak *+mUr* → GÖYÜN-

† Karş. ***Akad*** *gumāru,* ***Süry*** *gumartā* "odun kömürü, köz" > ***Ar*** *camr/camra(t).* Ortadoğu kültürleriyle MÖ 1. binyıl başlarına giden bir etkileşim düşünülebilir mi?

›› kömürcü, kömürlük, taş kömürü

köpek [ETü: Kut 1069] ~*köpek teg ürerler kayusın urayı* [köpek gibi havlarlar, hangisine yetişeyim] | [Kıp: Tuhf <1400] *kalb* [Ar.]: ~*köbelek* [çoban köpeği veya tüyü çok olan köpek] | [DK <1400?] *Ala ~köpek enügine kendözin taladur mı?* ‖ << ***OTü*** *köpek* köpek < ***ETü*** *köp* çok, kalabalık *+Ak* → KÖPÜR-

† ***ETü*** *ıt* yerine 11. yy.'da yaygınlaşan mecazi tabirdir. Küçüklük ve tekillik ifade eden *+Ak* ekiyle, muhtemelen "it sürüsü gibi çok olan şeyin teki" gibi bir anlam ifade eder. † Kaşgarî'de zikredilmediği halde yaklaşık aynı tarihte Kutadġu Bilig'de görüldüğüne göre, bu tarihte henüz yaygınlaşmamış ya da "uygunsuz" sayılan bir sözcük olsa gerekir.

›› göbelez, köpekbalığı, köpekleş-, köpeksi, köpeksilik

← KÖPOĞLU

köpoğlu "Bodrum'a özgü bir meze" [Mil 1981] *saç böreği, fava, ~köpoğlu ezmesi ve saraylı tatlısı ünlüdür.* → KÖPEK, OĞUL

köprü [ETü: Man <900] *köni nomluġ ~köprügüg körkittiŋiz* [hakiki öğretinin köprüsünü gösterdiniz] || << ***ETü*** *köprüg* köprü < ***ETü*** *köpür-* şişmek, kabarmak *+I(g)* → KÖPÜR-

† Karş. ***Moğ*** *kögerge* "1. şişirilmiş deri, körük, tulum, 2. köprü" < *köge-* "şişmek". Belki şişirilmiş derilerden inşa edilen ponton kastedilmiştir.

köpük [ETü: IrkB <900] *titir buğra men. ürüŋ ~köpükümin saçar men* [azgın erkek deveyim ben, ak köpüğümü saçarım ben] | [Deş-TS 1580] ~*körpük taşı* [ponza taşı] || << ***ETü*** *köpük* köpük << ***ETü*** **köprük* < ***ETü*** *köpür-* kabarmak *+Uk* → KÖPÜR-

›› köpüklen-, köpüklü şarap, köpüz

köpür|mek [ETü: Kaş 1073] *eşiç ~köpürdi* <tencere kabarıp taştı> | köp- [Terc-TS <1461] *balamut ağacı yimekden devenüŋ kamı ~köpmek* ‖ << ***ETü*** *köpir-* kabarmak, şişmek <? ***ETü*** *köp* kabarık, kalabalık *+Ir-*

† 14. yy sonlarından itibaren Kıpçakça ve TTü metinlerde görülen (ve halen Anadolu ağızlarında tek tük rastlanan) *köp-* "kabarmak, taşmak" basit fiilinin ETü örnekleri yoktur.

›› köp-, köpen, köpürt-

← KÖPEK (KÖPOĞLU), KÖPRÜ, KÖPÜK

kör[1] [CodC 1303] *cechus - Fa: ~χor* [kör] *- Tr: χozsis & ~kor* [gözsüz, kör] | [LO 1876] ~*kör bıçak, ~kör döğüşü, ~kör düğüm, ~kör sıçan, ~körü körüne, elin ~körü (...) ~körlemek, ~körletmek* | körel- [TDK1 1945] ~*körelmek: 1. (ateş) sönmeye yüz tutmak, 2. ... (organ) dumura uğramak* [halk ağızlarından] || ~ ***Fa/OFa*** *kūr/kōr* کور gözü görmeyen ≈ ***Sogd*** *kōr* a.a.

›› elinin körü, kör bıçak, kör döğüşü, kör talih, kördüğüm, körebe, körel-, körelt-, körkütük, körlemesine, körleş-, körü körüne, üstünkörü

Levent Şahverdi Arşivi

← NANKÖR

kör² [AR 1898] ~*kör, kupa, karnıyarık - maça - ispati, sinek* || ~ ***Fr*** *coeur* 1. kalp, 2. iskambilde kalp işareti << ***Lat*** *cor, cord-* 1. kalp, 2. akıl, gönül << ***HAv*** **kord-* < ***HAv*** **kerd-* kalp → KARDİ(O)+

← AKOR (AKORDİYON, AKORT, RAKOR), BONKÖR, KONKORDATO, REKOR (REKORTMEN)

körfez [Fer <1451] *kaya dibi* ~*körfüz-imiş* | [Men 1680] ~*kürfüz,* ~*körfüz,* ~*korfuz: Sinus maris.* || ~ ***Yun*** *kórfos κόρφος* koy << ***EYun*** *kólpos κόλπος* kucak, koy << ***HAv*** **k*ʷelp-* kucak

† ***İt*** *golfo,* ***İng*** *gulf* < ***Lat*** *colpus* "koy, körfez" biçimleri nihai olarak Yunancadan alınmıştır.

← GOLF

köri [Mil 1984] *hafif* ~*körili beyaz sos* || ~ ***İng*** *curry* Hint mutfağına özgü baharat karışımı ~ ***Tamil*** *kari* கறி her çeşit sos veya baharat karışımı

›› curry

körling "buz üstünde yapılan bir spor" [EkşiS 1999] ~*körling: buzun satrancı denilen spor* || ~ ***İng*** *curling* kıvırma, kıvırcık yapma < ***İng*** *to curl* kıvırmak +*ing* ≈ ***Nor*** *krull* kıvırcık

† İskoçya kökenli oyun, 1998'de kış olimpiyatlarına katılmak suretiyle uluslararası alanda tanındı.

körpe [ETü: Kaş 1073] ~*körpe ot* <geç filizlenmiş bitki>, ~*körpe yémiş* <geç olgunlaşan meyve - Bu, ilk ortaya çoktığı dönem geçtikten sonra yetişen bir şeyi anlatmak için kullanılır. Bunun gibi, yazın doğan çocuğa '~körpe oğul' denir.> | [Kıp: CodC 1303] ~*corpa - Alm: eyn lampuel* [Lammfell, kuzu postu] | [İdrH <1402] ~*körpe* [taze] || << ***ETü*** *körpe* geç mahsul

körük [ETü: Kaş 1073] ~*körük* <demircilerin kullandığı körük> || << ***ETü*** *körük* demirci körüğü <? ***ETü*** **kövrük*

† Karş. ***Moğ*** *kögerge* "körük, akciğer" < *köge-* "kabarmak, şişmek, köpürmek". Moğolca biçim belki ***ETü*** **köwrük* < **köwür-* şeklinde bir gelişmeye işaret eder.

›› körükle-

kös [Kel-TS <1347] ~*kūs-i ḥareket ne vaḳt çalınsar maʿlūm degül* || ~ ***Fa*** *kūs/kōs* کوس tokmakla vurma, büyük davul < ***Fa*** *koftan, kūs* کوس ,کوفتن dövmek, tokmakla vurmak, ezmek, öğütmek → KÖFTE

›› kös kös

köse [Tefs <1300] || köseç [Sel 1600] *aruk yüzlü, ṭoğan burunlu,* ~*kösec sakallu, ɣastece mizâclu, boynı sarğılu Hasan Ağa* || ~ ***Fa*** *kūsa* کوسه seyrek sakallı veya sakalsız << ***OFa*** **kōsag* a.a.

† ***Ar*** *kūsac* کوسج (a.a.) biçimi Orta Farsçadan alıntıdır. ◦Lane 7.2609. Vefik Paşa'nın ***TTü*** *küs-* "körelmek?" fiilinden türetmesi yanlıştır (◦LO s.v. *küsmek,* köse).

kösele [Men 1680] ~*küsâle* کوساله: *buzağı (...)* ~*kösele* کوسله: *corium caprinum* [keçi derisi, maroken] | [LO 1876] ~*kösâle: gönden terbiye olunan kalın deri, kavata. İnek kösâlesi, dana kösâlesi.* || ~ ***Fa*** *gawsāla* گوساله bir yıllık inek, dana § ***Fa*** *gaw/gō* گو inek + ***Fa*** *sāla* ساله yıllık → KOVBOY, SALNAME

← CAMİZ, GOLLİK, GÜDERİ

kösemen [CFürs 1501] *nehâz* [Fa.]*: Erkeç, yaʿnī keçinin erkeği (...) ve* ~*kösem ki koyunun önince yürür.* | [LO 1876] ~*kösem,* ~*kösemen: Kavgacı koyun ve keçi (...) Türkîde* ~*kösen, aygır ve kösemen manasına.* || < ***TTü*** *kösen/kösem* sürünün önünden yürüyen koç +*mAn* < ***?***

›› kösem

← KÖSNÜ

kösnü köснük "şehvetli, azgın (dişi)" [Hamz-TS y. 1400] *bu ḳavim senden şikâyet iderler ki bir* ~*kösnük ḳahpedür.* | kösnü- [Aht 1545] *hayvan* ~*kösnüyüp erkek istemek* | [YTü: CepK 1935] ~*kösnü = Şehvet, bâh = Lascivité, érotisme (...)* ~*kösnül = Bâhî, şehvânî* || < ***TTü*** *kösnü-* (dişi) azmak, kızışmak <? ***TTü*** *kösen* erkek koyun veya keçi, kösem → KÖSEMEN

† YTü biçimin halk ağızlarındaki *kösnük/kösnek* "şehvetli" (◦DS) sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetilmiş olduğu anlaşılıyor.

›› kösnü-, kösnül

köstebek [ETü: Kaş 1073] ~*kösürgen* <bir tür köstebek> | [Kıp: CodC 1303] *talpa* [köstebek] - *Tr:* ~*χeozis opek* [gözsiz opek?] | [Kıp: Bulg <1450] ~*közsiz temek: al-χuld* [köstebek]. | [CamF-TS <1730] *kūr mūş* [Fa.]: ~*gözsiz* ~*tebek dedikleri cânâvarcıkdır.* || << ***OTü*** *közsiz tebek/temek* «kör fare», köstebek → GÖZ

† Kaşgarî'nin kaydettiği *kösürgen* (a.a.) biçimi, yoksunluk bildiren +*slrgA-* ekiyle "gözsüz" anlamındadır. † 13. yy.'dan itibaren kaydedilen ***TTü*** ve ***Kıp*** *gözsüz* veya *gözsüz-tebek* biçimleri ***Fa*** *kūr-mūş* "kör fare" çevirisidir. Ancak *tebek/temek* ögesinin anlamı açık değildir.

›› köstebekgiller

köstek "ayak bağı, bukağı" [CFürs 1501] || ~ ***Fa*** **kūstak* vurulan şey, vurgu < ***Fa*** *kūstan* کوستن vurmak, dövmek < ***Fa*** *koftan, kūs* کوفتن a.a. → KÖFTE

† Karş. ***ETü*** *kösrük* "atın ayağına vurulan bukağı" (◦Kaş). Her durumda nihai kaynak Farsi olmalıdır.

›› köstekle-

köşe "... derviş zaviyesi" [Tezk 1341] ~*güşeler içinde ɣalvetlerde oturanlar* | [Men 1680] ~*küşe,* ~*koşe vul.* ~*köşe* || ~ ***Fa*** *gōşa* گوشه bucak, zaviye << ***OFa*** *gōşak* a.a. ≈ ***Ave*** *gaoša-* a.a. < ***HAv*** **geu-* bükmek, kırmak

›› dörtköşe, gûşe, köşe başı, köşe bucak, köşe kapmaca, köşe taşı, köşe vuruşu, köşe yazarı, köşeci, köşeleme, köşeli, köşeli parantez

← KÖŞEBENT, KÖŞEGEN

köşebent [KT 1900] ~*köşebend: Zaviye* [açı] *teşkil eden kereste vesaireyi rabt etmeğe mahsus zaviye suretinde demir lama ki civada ile rabt edilir.* | "demirden köşe bağlantısı" [EÇ <1683] *serâpâ mazgal delükleriyle ârâste ve* ~*küşe-bendler ile pîraste* || ~ ***Fa*** *gōşe-band* گوشه بند köşe bağı → KÖŞE, BENT

Levent Şahverdi Arşivi

köşegen [YTü: Geom 1937] *Bir poligonun ˜köşegen'i o poligonun yanyana olmayan köşelerini birleştiren doğru çizgilerdir.* → KÖŞE, +GEN

† Atatürk'ün yarattığı kelimelerdendir.

köşk [AşP 1330] *˜köşk ile ḫūr u ḳuṣūr bezm u yarak* [köşk, huriler ve kasırlar, meclisler ve donanımlar] || *~ Fa kūşk/kōşk* كوشك kule, saray, kasr << *OFa kōşk* a.a.

† Milat civarında kaydedilmiş olan *Aram ḳōṣḳā* "kule, saray" biçimi muhtemelen Farsçadan alınmıştır. ▫Jastrow 1343. † *Ar cawsaḳ* "saray", Süryanice ve Orta Farsça *gōşaḳ* veya *gōṣaḳ* biçiminden alıntıdır. ▫Lane 1:486. † Farsça sözcüğün *ETü köşige* "gölge" sözcüğünden türetilmesi spekülatiftir.

← KİOSK

köşker [<1400] || *~ Fa kawş-gār* كوشگار kunduracı, ayakkabı yapan § *Fa kawş* كوش ayakkabı, yemeni + *Fa kār* كار yapan → KÂR

† *Erm goşig կoշիկ* "ayakkabı" ve *goşgagar կoշկակար* "kunduracı" Farsçadan alıntıdır.

kötek "sopa, dayak" [EbM-TS <1500] *ey koca bu kelîmâtı dime yoksa saŋa bir ˜kötek çalarız ki olmaz* || ≈ *Fa kōtang* كوتنگ çırpıcı tokmağı, ağır sopa

† Farsça sözcüğün kökeni belirsizdir. Karş. KÜNDE, KÜTÜK.

kötü [ETü: Kaş 1073] *˜köti bürt* <kâbus> *(...) ˜ketü: al-aşall* <kolu sakat> *(...)* <genç bir çocuğa söverken ˜kötiç denir.> | [Men 1680] *˜kötü & ˜köti: yaramaz, fena. (...) ˜kötülik & ˜kötilik* | [LO 1876] *˜kötülemek: Zemm, kadh, itham etmek.* || << *ETü köti* fena, yaramaz → GÖT

† Anlam evrimi için karş. *Ar #dbr* (1. arka, art, 2. göt, 3. talihsiz, ters). Bkz. DÜBÜR, MENDEBUR. † 13. yy.'dan sonra *yavuz* "kötü" sözcüğünün yerine geçmiştir. Kaşgarî çağında henüz 'çirkin' sayılan bir söcük olduğu ve belki bu nedenle sözlükte ancak dolaylı olarak yer aldığı anlaşılıyor. Önseste Türkiye Türkçesine özgü ötümlüleşmenin görülmemesi belki *göt* sözcüğünden ayırma kaygısına atfedilebilir.

›› kötüle-, kötülen-, kötüleş-, kötület-, kötülük

← KÖTÜCÜL, KÖTÜMSER

kötücül [YTü: CepK 1935] *˜kötücül = Bedhaha = Malveillant* || < *TTü kötü* +*cIl* → KÖTÜ

kötümser [YTü: Fel 1942] *˜kötümserlik = Bedbinlik = Pessimisme* || < *YTü *kötümse-* +*(I)r* → KÖTÜ

kötürüm [ETü: Kaş 1073] *˜kötrüm* <üzerine oturulan seki> | <yatalak> [MŞ <1400] *uyuza ve giciyige ve ditremege ve ˜kötürümlüge fâyide eder* || << *ETü kötrüm* yatak, seki < *ETü kötür-* yükseltmek +*Im* → GÖTÜR-

† Esasen "yatacak yer" anlamında iken "yatağa bağlı kişi" anlamını kazanmış olmalıdır.

köy köygâh [Gül 1317] *varidi şârdan bucuḳ ferseng yol / bir ˜küygeh ü bir şeyχ anda, ʿilmi bol* [şehirden yarım fersah ötede bir köy yeri ve orada çok bilgili bir şeyh vardı] | [AşP 1330] *dünyâde bu şehr ü bu ˜küyler ki var* | [EbM-TS <1500] *diyâr-i Xorasandan Mahan ˜köwünden* كووندن | [EÇ <1683] *birkaç refiklerimle bir maʿmūr ˜köğe* كوكه *girüp* | tatil köyü [Mil 1963] *200 ünitelik örnek ˜tatil ˜köyü* || *~? Fa kūy/kōy* كوى sokak << *OFa kōy* , a.a. (▫McK 52)

† Diğer yandan karş. *Erm kiwġ գիւղ, keġ- գեղ-* "kırsal yerleşim, köy". Ermenice sözcük 5. yy.'dan itibaren kaydedilmiş olup, Urartuca kaynaklarda görülen *ueli* "güruh, ordu birliği" biçimi ile eşdeğerdir (Martirossian 200-202). † Evliya Çelebi'de *kōy* كوى ve *kög* كوك biçimleri eş sıklıkta geçer. Anadolu ağızlarında halen görülen *kög* biçimi Ermenice kaynağa işaret edebilir.

›› köycülük, köygöçüren, köykent, köylü, tahtalıköy, tatil köyü

köz [ETü: Kaş 1073] *˜köz: al-camr* <köz, korlaşmış odun kömürü> *(...) ol öt ˜közedi* <ateşi maşa ile karıştırdı> || << *ETü köz* yanan kömür, kor < *ETü köñ-/köy-* yanmak +*Uz* → GÖYÜN-

›› közle-

← GÖZLEME, KÜSKÜ

kraker "çıtır tuzlu çerez" [Mil 1968] *Açık olarak satılan ˜krakerlerimize bazı yerlerde düşük kaliteli taklit mallar karıştırıldığı tesbit edildiğinden* || *~ İng cracker* çatırdayan veya çıtırdayan her nesne < *İng crack* (ad) çatlak, (fiil) çıtırdamak, çatlamak +*er* < *onom*

← CRACK, KRİKKRAK, KROKAN (KROKET), KROKİ

kral "Balkan (Hıristiyan) hükümdarı" [GSM <1451] *cümle ˜krallara ve Krisgân tâifesine pend ü nasîhatler idesiŋ* | [AşZ 1502] *ve Engürüs'üŋ* [Macar] *˜kralı güc-ile kurtuldı, yalnız kaçdı gitdi* || *~ Sırp kral* hükümdar < *öz Carolus* Frank kralı Karl, Şarlman (hd. 768-814) < *Ger karlaz* adam, erkek

›› kralcı, kraliyet, krallık

← ÇARLİSTON, KRALİÇE, ŞARLOT

kraliçe [Sel 1600] *Erdel kralı Yanoş oğlı ve ˜kraliça oğlı, ki sabî kalmışıdı* || *~ Sırp králitsa* [fem.] kral eşi veya kadın hükümdar < *Sırp král* +*IçA* → KRAL

›› kralice

kramp [TDK1 1945] *˜kıramp: Kasınç.* || *~ Fr crampe* ani sancı, sancı ile katılma << *Ger *kri(m)pjan* bükme, kıvırma / *Ger *kra(m)paz* çengel, kıvrık şey

← AGRAF, KRAMPON, KRANK ŞAFT, KREŞ, KROŞE

krampon [Bah 1924] *˜krampon: Kaymamak için ayakkabının altına konan parça.* || *~ Fr crampon* ucu eğri çivi, kargaburun çivisi << *Ger *krampo* çengel → KRAMP

kraniyum [ML 1969] *˜kraniyoloji* | [Cum 1993] *˜kraniyal osteopati, baş ve yüz sancılarına karşı* || *~ Lat cranium* kafa, kafatası *~ EYun kránion κράνιον* [küç.] a.a. < *EYun kára κάρα* kafa +*ion* < *HAv *ker-*[1] kafatası, boynuz → SER

›› krani(o)+, kraniyal, kraniyoloji, kraniyometri, kraniyoplasti, kraniyosakral

← DİRGEN, KAROT (KAROTEN), MİGREN

Levent Şahverdi Arşivi

krank şaft [Mil 1960] *Malzeme Müdürlüğünden: 3 adet ¯krank ¯şaft deflekşin geyç'i teklif alma suretile dış piyasadan mübayaa edilecektir.* ‖ ~ ***İng*** *crank shaft* mekanikte dik açılı aks << ***Eİng*** *crincan* bükmek, kırmak → KRAMP

+krasi ~ ***Fr*** *+cratie* / ***İng*** *+cracy* [bileşik adlarda] iktidar ~ ***EYun*** *krateia -κρατεία* a.a. < ***EYun*** *krátēs -κράτης* egemen, muktedir *+ia* --→ +KRAT

† ***EYun*** *+kratēs* sıfatından *+ia* ekiyle üretilmiş eylem adıdır. */tia/ > /tie/ > /siə/* ses evrimi Fransızcaya özgü olup, Türkçe ve İngilizceye bu dilden aktarılmıştır.

+krat ~ ***Fr*** *+crate* / ***İng*** *+crat* [bileşik adlarda] güçlü, muktedir ~ ***EYun*** *+kratēs -κράτης* güçlü, sert, yiğit << ***HAv*** **krtes-* < ***HAv*** **kar-* sert → HARD

† ***EYun*** *Sokratēs, Hippokratēs, Isokratēs* vb. kişi adlarında rastlanan *+kratēs* ögesi, Germence *Ger-hard, Ric-hard, Eber-hard* vb. kişi adlarında görülen *+hard* ögesiyle eşdeğer ve eş anlamlıdır.

← +KRASİ, ARİSTOKRASİ, BÜROKRASİ, DEMOKRASİ, GERONTOKRASİ, JÜRİSTOKRASİ, MEDİOKRASİ, MERİTOKRASİ, OKLOKRASİ, OTOKRASİ, PANKREAS[2], PLUTOKRASİ, TEKNOKRASİ, TEOKRASİ

krater [TDili 1936] ‖ ~ ***Fr*** *cratère* yanardağ çukuru ~ ***Lat*** *crater* kâse, yanardağ çukuru ~ ***EYun*** *kratḗr κρατηρ* bir tür uzun boyunlu kâse

kravat [AR 1897] *kalıplı bir fes, bildiğim gustoda bir yakalık, sevdiğim tarzda bir ¯kravat* ‖ ~ ***Fr*** *cravate* boyunbağı < *öz Croate* Hırvat

† 30 Yıl Savaşları (1618-1648) döneminde Fransız ordusundaki Hırvat paralı askerlerin giydiği boyunbağından.

kravl [Cum 1935] *kurbağalama, ¯kravl, arka üstü, serbest, uzun mesafeye su altından yüzme* || ~ ***İng*** *crawl* sürünme, bir yüzme stili

kreasyon "sanat eseri" [HRGKok 1927] *Paris gibi medeni bir şehir halkı bu tesmiyeye karşı sizin tevehhüm ettiğiniz mahzuru asla görmeyerek bu ¯kreasyon'un önünde avuç patlatmışlar, heyecan tufanları koparmışlar | "... modada tasarım"* [Cum 1940] *Hiç bir ¯kreasyon, usulleri ve şekilleri itibari ile afiş kadar beşeri değildir.* || ~ ***Fr*** *création* yaratma, yaratış ~ ***Lat*** *creatio* a.a. < ***Lat*** *creare* (bitki veya hayvan) doğurmak, yetiştirmek, besleyip büyütmek *+()tion* << ***HAv*** **krē-ya-* a.a. < ***HAv*** **ker-*[3] büyümek veya büyütmek

›› kreatör

← KREATİF, REKREASYON

kreatif [Mil 1952] *¯kreatif moda* | [Mil 1964] *¯kreatif ressam* ‖ ~ ***Fr*** *créatif* yaratıcı ~ ***Lat*** *creativus* a.a. < ***Lat*** *creare* yaratmak *+()tiv°* → KREASYON

›› kreativite

kredi [AR 1897] *¯Kredi ve itibar denilen şeye pek ziyade güvenilmemeli.* | kredi kartı [Mil 1968] *Dünyanın pek çok memleketinde uygulanan 'Diners Club' ¯kredi ¯kartı ile alışveriş sistemi memleketimizde de kurulmuştur.* || ~ ***Fr*** *crédit* 1. inanç, güven, itibar, 2. güvene istinaden borçlanma << ***Lat*** *creditum* [pp. n.] emanet < ***Lat*** *credere* emanet etmek, güvenmek, inanmak *+()t°* << ***HAv*** **kred-dhə-* kalp-koymak < ***HAv*** **kerd-* kalp --→ KARDİ(O)+

›› kredi kartı

← AKREDİTE (AKREDİTİF), KREDİBİLİTE, MİKROKREDİ

kredibilite [Mil 1980] *bir şirket o anda çok sıkışmışsa, ya da ¯kredibilitesi fazla değilse* || ~ ***Fr*** *credibilité* / ***İng*** *credibility* inandırıcılık, güvenilirlik, itibar ~ ***Lat*** *credibilis* inanılır, muteber *+itas* < ***Lat*** *credere* inanmak *+()bilis* → KREDİ

krem [AR 1897] *nar çiçeği fesli, kahverengi paltolu, beyaz yelekli, ¯krem eldivenli, camgöbeğinin koyusu benekli boyunbağı* | [TDK1 1945] *¯kırem: 1. Tene yumuşaklık vermek için sürülen güzel kokulu melhem. 2. Açık saman rengi.* || ~ ***Fr*** *crème* 1. kaymak, 2. açık bej rengi << ***OLat*** *crama* ~ ***Kelt***

† Aynı Fransızca sözcük Türkçede *krema* "süt kaymağı" ve *krem* "merhem, pomat" şekillerine ayrışmıştır. İlkinin daha eski alıntı olması gerekir.

›› güneş kremi, krem peynir, kremle-

← KREMA

krema [Rz 1896] *¯kremalı çikolata geri çevrilir şeylerden değil idi* | [TDK1 1945] *¯kırema: 1. Bir çeşit yumurtalı süt tatlısı. 2. Sütün yüzünde toplanan yağlı kısım.* ‖ ~ ***Fr*** *crème* süt kaymağı, bir tür sütlü tatlı --→ KREM

krematoryum [Bah 1924] *¯krematoryum: Ölülerin yakıldığı yer.* ‖ ~ ***İng*** *crematorium* ölü yakma fırını ~ ***Lat*** *crematorium* yakma yeri < ***Lat*** *cremare* yakmak *+()torium* << ***HAv*** **krem-* a.a. < ***HAv*** **ker-*[4] ateş --→ KARBON

kreozot [LT 1873] *Créosote* [Fr.]: *¯kreozot, katran ruhu.* || ~ ***Fr*** *créosote* çürümeye karşı kullanılan bir kimyasal madde ~ ***Alm*** *Kreosot* ☼ 1832 Carl Ludwig v. Reichenbach, Alm. doğa bilimci. § ***EYun*** *kréas, t- κρέας* et (<< ***HAv*** **kreuə-* çiğ et) + ***EYun*** *sōzō, sot- σωζω, σοτ-* korumak, esirgemek

† Aynı Hintavrupa kökünden ***Lat*** *crudus*, ***Fr*** *cru*, ***İng*** *cru d* "çiğ".

← APUKURYA, EKRÜ, KRÜDİTE, PANKREAS[1]

krep "buruşuk ipek kumaş" [AR 1899] ‖ krep süzet "sacda kızartılmış ince hamur" [Mil 1984] *¯krep süzet muzlu 750* || ~ ***Fr*** *crêpe* bir tür buruşuk kumaş veya kâğıt << ***Lat*** *crispus* kıvırcık, buruşuk

† Aynı Latince sözcükten ***İng*** *crisp* "kıtır".

← KREPDÖŞİN, KREPON

krepdöşin [İlan 1913] *her nevi pelerinler, ¯krep ¯dö ¯şin ve ponje baş örtüleri* || ~ ***Fr*** *crêpe de Chine* Çin krepi, bir tür kumaş → KREP

krepon [Cum 1930] *jorjet, ¯krepon, krep mongol, krep damur, krep saten ve her türlü sadakor, tisör gömleklikler dokunmaktadır.* || ~ ***Fr*** *crépon* bir tür gofre kâğıt → KREP

kreş [TDK1 1945] *¯kıreş: Kucak çocuklarının gündüzleri alınıp bırakıldıkları yer, çocuk yuvası.* ‖ ~ ***Fr*** *crèche* 1.

Levent Şahverdi Arşivi

beşik, hayvan yemliği, 2. çocuk bakımevi << ***Ger*** ****kribjon*** beşik → KRAMP

† ***İng*** *crib*, ***Alm*** *Krippe* "beşik" eşdeğeridir.

kreşendo [HRG <1930] *horultu yavaş yavaş bir ~kresçendo ile o kadar büyüdü ki* || ~ ***İt*** *crescendo* müzikte yükselen volüm < ***İt*** *crescere* büyümek, artmak, yükselmek +*end*° << ***Lat*** *crescere, cret-* [frq.] a.a. → KRUVASAN

kretase [x 1942] *Türkiye ~kretase faunası etüdü hakkında: MTA Enstitüsü Yayını* ¦ [Mil 1973] *~Kretase kaya (tebeşir): Dover kayalıkları gibi* || ~ ***Fr*** *crétacé* 1. tebeşirsel, tebeşire ait, 2. jeolojik çağlardan biri ~ ***Lat*** *crētacēus* tebeşirsel < ***Lat*** *crēta* tebeşir veya alçı

kreten kretenizm [Mil 1991] *İyot eksikliği guatr, zihinsel gerilik, ~kretenizm, düşük ve ölü doğumlara yol açıyor* || ~ ***Fr*** *crétin* (Alplerde bazı vadilerdeki gibi) aşırı bedensel ve zihinsel özürlü kimse ~ ***Fr*** ***(İsviçre)*** *crestin/creitin* Hıristiyan << ***Lat*** *Christianus* → HİRİSTİYAN

† İsviçre yerel ağzındaki ifade, bu durumdan mustarip olanların da ruh taşıyan insan olduğunu vurgulamaya yöneliktir.

›› kretenizm

kretuar [Özön 1961] *~gratuvar: Yazı silme çakısı.* ¦ [UlS 2006] *~kretuar: orak şeklinde ve ucu keskin, diş hekimlerinin dişlerini temizlemekte kullandığı bir alet* ¦ [EkşiS 2010] *~kretuvar: sanat sepet yaparken kullanılan ucu falçata ya da divit ucuna sapı ise kaleme benzeyen bıçak.* || ~ ***Fr*** *grattoir* kazıyıcı < ***Fr*** *gratter* kazımak +*()torium* → GREYDER

kriket [Cum 1930] *bu adalarda çok oynanan ~kriket kırması bir oyun* || ~ ***İng*** *cricket* sopalarla oynanan bir oyun ~ ***Hol*** *kricke* ucu çengelli sopa, değnek

krikkrak [TDK2 1955] *~krikkrak: Uzunca çubuk biçiminde gevrek bir peksimet çeşidi.* || ~ ***Fr*** *cric-crac* çubuk şeklinde galeta, kraker < ***onom*** → KRAKER

kriko [Cum 1933] *her nevi tulumbalar, ~kriko, hava tazyik makineleri* || ~ ***İt*** *cricco* mekanik kaldıraç ~ ***EYun*** *krikos κρίκος* zincir baklası

kriminel [Cum 1933] *hukuku âmme, hukuku hususiye, ~kriminoloji enstitüleri teşkil edilmesi* ¦ [Cum 1945] *~Kriminel istatistik teşkilâtı* ¦ [Cum 1954] *Beynelmilel ~Kriminal Polis Kongresi* || ~ ***Fr*** *criminel* / ***İng*** *criminal* 1. suça ilişkin, 2. cürüm işleyen, mücrim < ***Lat*** *crimen, crimin-* yargı, hüküm +*al*° << ***HAv*** ****krei-*** ayırmak, yargılamak → KRİTER

›› dekriminalizasyon, kriminal, kriminalite, kriminolog, kriminoloji

krinolin [Cum 1935] *~krinolin, polka ve kapitone* || ~ ***Fr*** *crinoline* at kılı ve keten veya eşdeğer materyelle dokunmuş sert kumaş; bu kumaştan yapılmış kabarık etek [esk.] § ***Lat*** *crinis* kıl, özellikle at kılı + ***Lat*** *linum* keten → LİNEER

kript(o)+ kriptoloji "şifre uzmanlığı" [Cum 1983] *bilimsel araştırmalara ilgi duyanlar için ~Kriptoloji Derneği' ve çalışmalarıyla ilgili bilgi* || ~ ***Fr/İng*** *crypto+* [bileşik adlarda] gizli ~ ***EYun*** *kryptós κρυπτός* gizli < ***EYun*** *krýptō κρύπτω* gizlemek, saklamak << ***HAv*** ****krup-yo-*** < ***HAv*** ****krāu-*** saklamak

›› kripto, kriptolog, kriptoloji, kriptonim

kriptik [Cum 1994] *Düğümün böyle ~kriptik bir dili yoktur.* ¦ kriptik bulmaca [Cum 2014] *Okumayı ve ~kriptik bulmacaları çözmeyi seviyor.* || ~ ***Fr*** *cryptique* / ***İng*** *cryptic* gizli, örtülü, anlaşılması zor ~ ***EYun*** *kryptikós κρυπτικός* gizlenecek, gizli < ***EYun*** *kryptós κρυπτός* gizli +*ik*° → KRİPT(O)+

kripto [ML 1969] || ~ ***Fr*** *crypto* < ***Fr*** *cryptogramme* şifreli yazı → KRİPT(O)+, +GRAM

›› kriptogram

kripton [TDK1 1945] *~kırıpton: Atomal ağırlığı 82.92 olan bir gaz.* || ~ ***YLat*** *crypton/krypton* kimyada bir element ☼ 1898 Sir William Ramsay ve Morris Travers, İng. kimyacılar. < ***EYun*** *kryptós κρυπτός* gizli, saklı → KRİPT(O)+

kristal "Beyoğlu'nda kafe adı" [Bas 1875] *Geçen gece Beyoğlu'nda ~Kristal'de* ¦ "billur" [İlan 1902] *havagazı için gayet zarif ~kristal ve sair avizeler* || ~ ***Fr*** *cristal* billur ~ ***EYun*** *krýstallos κρύσταλλ ος* buz (≈ ***EYun*** *krýos κρύος* don, buz) << ***HAv*** ****krus-to-*** kabuk, buz, çıtırdayan şey < ***HAv*** ****kreus-*** kabuk bağlamak

† Karş. ***Lat*** *crusta* "çıtır kabuk".

›› kristalizasyon, kristalize

← KRİYOLOJİ, KRUT

kriter [Ulus 1936] *~kriteryom* ¦ [Cum 1946] *bambaşka kıstaslara (~kriter) göre kararlaştırmak icab etmektedir.* || ~ ***Fr*** *critère* değerlendirme ölçütü ~ ***Lat*** *criterium* a.a. ~ ***EYun*** *kritḗrion κριτήριον* a.a. < ***EYun*** *kritḗr κριτήρ* yargıç +*ion* < ***EYun*** *krínō κρίνω* ayırmak, yargılamak +*ēr* << ***HAv*** ****kri-n-yo-*** < ***HAv*** ****krei-*** elemek, sınamak, yargılamak

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *cernere, crēt-* "ayırt etmek, elemek, yargılamak", ***Lat*** *crimen* "suçlama, itham" > ***İng*** crime.

← ENDOKRİN, KALBUR, KRİMİNEL, KRİTİK (OTOKRİTİK), KRİZ (EPİKRİZ), SERTİFİKA (SEKRESYON)

kritik "tenkit" [AR 1898] *şimdi bu iki kıyafeti, bu iki tuvaleti ~kritik edeceğim* ¦ "... eleştirmen" [<1950] || "... can alıcı (sıfat)" [TDK8 1988] *~kritik: 1. Tehlikeli, endişe veren. (...)* || ~ ***Fr*** *critique* 1. ölüm kalıma değgin, can alıcı, 2. eleştiri, 3. eleştiren ~ ***EYun*** *kritikḗ κριτική* yargılama, hüküm verme ≈ ***EYun*** *kritikós κριτικός* 1. yargılayan kimse (ad), 2. yargısal, karar verici (sıfat) < ***EYun*** *krínō κρίνω* ayırmak, yargılamak +*ik*° → KRİTER

† Fransızca sözcüğün eylem adı anlamı ***EYun*** *kritikē,* fail ve sıfat anlamı *kritikós* biçiminden türemiştir. Karş. ***İng*** *critique* (eleştiri), *critic* (eleştirmen), *critical* (can alıcı).

›› kritisizm

← OTOKRİTİK

Levent Şahverdi Arşivi

kriyoloji [x 2010] ¯*Kriyoloji (şoklama ve insan dondurma bilimi)* || ~ ***Fr*** *cryologie* / ***İng*** *cryology* buz bilimi, derin soğutma bilimi veya tekniği < ***EYun*** *krýos κρύος* buz → KRİSTAL, +LOG

kriz [Bah 1924] ¯*kriz: Bir işin tehlikeli anı, buhran.* || ~ ***Fr*** *crise* buhran ~ ***EYun*** *krisis, krit- κρίσις, κριτ-* 1. yargı, hüküm, 2. hastalığın dönüm noktası < ***EYun*** *krinō κρίνω* ayırmak, yargılamak +*sis* → KRİTER

›› kriz masası

← EPİKRİZ

krizalit [TDK2 1955] ¯*krizalit: Kelebek olmadan önce bir böceğin koza içinde veya kozasız geçirdiği başkalaşma hali.* | ~ ***Fr*** *chrysalide* kelebeklerin orta yaşam evresi ~ ***EYun*** *χrysállis, χrysallid- χρυσάλλις, χρυσαλλιδ-* «altın kabuk», a.a. < ***EYun*** *χrýsos χρύσος* altın ~ ***Fen*** *hrwṣ* a.a. ≈ ***Akad*** *χurāṣu* a.a.

← KRİZANTEM

krizantem [HBeş 1918] ¯*Krizantemlerle* [hikâye adı] || ~ ***Fr*** *chrysanthème* kasımpatı ~ ***Lat*** *chrysanthemum* § ***EYun*** *χrýsos χρύσος* altın + ***EYun*** *ánthos ἄνθος* çiçek → KRİZALİT, ANTOLOJİ

krokan "kırık fındık veya ceviz" [Mil 1974] *400 gramlık kavanozlarda fındık ezmesi 750 kuruştan 1000 kuruşa, ¯krokan 100 kuruştan 115 kuruşa çıkarılmıştır.* | ~ ***Fr*** *croquant* her türlü çıtır yiyecek < ***Fr*** *croquer* çıtırdamak, çatlamak, çiğnemek +*ent*° < ***onom*** → KRAKER

← KROKET

kroket [Mil 1962] *peynir ¯kroket* || ~ ***Fr*** *croquette* galeta ununa batırılarak kızartılan hamur topu < ***Fr*** *croquer* çıtırdamak +*et*° → KROKAN

† İngilizlere özgü bir top oyunu, kriket anlamında ayrı kelimedir.

kroki [ResC 1911] || ~ ***Fr*** *croquis* derme çatma şey, kaba çizim, taslak → KRAKER

krokodil [Göv 1930] ¯*krokodil: Timsah. Timsah derisinden yapılmış, (¯krokodil çanta) gibi.* || ~ ***Fr*** *crocodile* timsah ~ ***EYun*** *krokódilos κροκόδιλος* büyük kertenkele, varan veya timsah

krom [LT 1873] *Chrome* [Fr.]: ¯*krom.* || ~ ***Fr*** *chrome* bir element ☼ 1797 Nicolas-Louis Vauquelin, Fr. kimyacı (1763-1829). ~ ***Lat*** *chroma* renk ~ ***EYun*** *χrôma χρώμα* 1. bir şeyin dış yüzü, çehre, cilt, (dolayısıyla) cilt rengi, 2. genel olarak renk < ***EYun*** *χráô χράω* sıyırmak, derisini yüzmek +*ma(t)* ~ ***HAv*** **ghrēu-* a.a.

† Çok renkli bileşimlerinden ötürü.

← KROM(O)+ (KROMATİK, KROMOZOM, MONOKROM, POLİKROM, TRİKROMİ)

krom(o)+ ~ ***Fr/İng*** +*chrome/chromo*+ [bileşik adlarda] renk ~ ***EYun*** *χrōma χρωμα* renk → KROM

›› kromatograf, kromoplast, kromosfer, kromoterapi, kromotropi

← KROMATİK, KROMOZOM, MONOKROM, POLİKROM, TRİKROMİ

kromatik [Atî 1918] *Diyatonik, ¯kromatik, anarmonik kelimeleri için mürettep, müşevveş, müdğame ıstılahlarının vazı münasip imiş.* | ~ ***Fr*** *chromatique* renkli, renge ait ~ ***EYun*** *χrōmatikós χρωματικός* a.a. < ***EYun*** *χrōma χρωμα* renk +*ik*° → KROM(O)+

›› kromatizm

kromozom [TDK1 1945] ¯*kıromozom: Karyokinez yoliyle çoğalan hücrelerde (...)* || ~ ***Fr*** *chromosome* genetik kodu taşıyan DNA makromolekülü ~ ***Alm*** *Chromosom* «renkli madde», a.a. ☼ 1888 von Waldeyer-Hartz, Alm. anatomist (1836-1921). § ***EYun*** *χrōma χρωμα* renk + ***EYun*** *sóma σόμα* gövde, madde → KROM(O)+, SOMATİK

† Renk özümseme özelliğinden ötürü.

← GENOM

kron(o)+ ~ ***Fr/İng*** *chrono*+ [bileşik adlarda] zaman ~ ***EYun*** *χrónos χρόνος* zaman, süre

›› izokronik, kronogram

← ANAKRONİK, DİYAKRONİK, KRONİK, KRONOLOJİ, KRONOMETRE, SENKRONİZE (SENKROMEÇ)

kronik "dergi" [AMKam 1881] || "... güncel" [Rz 1896] *Ondan sonra ¯kronik havadise geçti, bunları ne ise anlayabildi.* | "... süreğen" [HRGMür 1898] ¯*kronik bir dizanteri için verdiği ipeka tozlu bir reçeteye* | "... vekayiname" [Bel 1937] *Devletin resmî ¯kronikcileri olmakla beraber Utbî ve Beyhakî bu gibi şeyleri yazmakta bir mahzûr görmemişlerdir.* | ~ ***Fr*** *chronique* 1. süreli, süregen, 2. dergi, süreli yayın, 3. vekayiname ~ ***EYun*** *χronikós χρονικός* süreli, zamana ilişkin < ***EYun*** *χrónos* süre, çağ +*ik*° → KRON(O)+

† ***EYun*** *χrónos* için ▫Frisk 1122, ▫Chant 1277 ("De toute façon l'étymologie est inconnue.")

›› kronikçi, kronikleş-

kronoloji [ResC 1912] || ~ ***Fr*** *chronologie* zaman sıralaması → KRON(O)+, +LOG

›› dendrokronoloji, kronolojik

kronometre "hassas zaman ölçme aleti" [Bas 1873] || ~ ***Fr*** *chronomètre* hassas zaman ölçme aleti → KRON(O)+, +METRE

kros [Cum 1931] *müttefik kulüplere mensup atletler arasında İstanbul ¯Kros Şampiyonluğu yapılacaktır* || ~ ***İng*** *cross-country* açık arazi koşusu < ***İng*** *cross* çapraz gitmek, aşmak ~ ***Fr*** *croiser* a.a. → KRUVAZE

›› cross-country, motokros

kroşe "boksta kolu bükerek vuruş" [Cum 1930] *Kuvvetli birkaç ¯kroşe tutturdu* | "... ucu çengelli nakış tığı" [Cum 1931] *göğsünde siyah ¯kroşeden bir dantel vardır* || ~ ***Fr*** *crochet* [küç.] çengel, çengelli tığ, çengelli yumruk < ***Fr*** *croc* çengel ~ ***Ger*** **krak-, krôk* a.a. → KRAMP

krupiye [AR 1899] *kumarbazlar, sefahat erbabı, kargalar, tilkiler, ¯krupiyeler, işçiler* || ~ ***Fr*** *croupier* «arkacı, artçı», kumarhane görevlisi < ***Fr*** *croupe* arka, sağrı, kıç << ***Ger*** **kruppa-* kabarık şey, şişik, sağrı

Levent Şahverdi Arşivi

† Aslı "oyuncuların arkasında duran yardımcı" anlamında.

krut "ekmek kabuğu" [<1960] || ~ ***Fr*** *croûte* kabuk << ***Lat*** *crusta* çıtırdayan şey << ***HAv*** ****kru-sto-*** çıtır < ***HAv*** ****kreus-*** kabuk bağlamak → KRİSTAL

† Karş. ***İng*** *crust* "kabuk".

kruvasan [Mil 1984] *Otellerimizde müşterilerimize taze, ufacık, kaşarlı simitler vereceğimize dayıyoruz önlerine ¯kruvasan.* || ~ ***Fr*** *croissant* 1. büyüyen, gelişen, 2. hilal (büyüyen ay), 3. ay şeklinde çörek < ***Fr*** *croître* büyümek, artmak, gelişmek +***ent°*** << ***Lat*** *crescere, cret-* a.a. << ***HAv*** ****krē-sko-*** < ***HAv*** ****ker-***[3] a.a.

← KONKRE, KREŞENDO

kruvaze "çapraz kesimli ceket" [HRG <1930] *camadanvari, çifte kavuşturmalı ¯kruvaze bir yelek* || ~ ***Fr*** *croisé* haç şeklinde, çapraz < ***OLat*** *cruciatus* [pp.] çapraz yapmak, karşıya geçmek << ***OLat*** *cruciare* [den.] çarmıha germek, çapraz yapmak +***()t°*** < ***Lat*** *crux, cruc-* çarmıh

← KROS, KRUVAZİYER, KRUVAZÖR

kruvaziyer [Mil 1955] *Amerika ¯kruvaziyerine çıkmış bulunan Tarsus turist gemisi* || ~ ***Fr*** *croisière* 1. bahriyede gözcü gemisi, 2. çok sayıda limana uğrayan yolcu gemisi / ***İng*** *cruiser* < ***Fr*** *croiser* → KRUVAZE

kruvazör [KAlam 1891] *9 torpil vapuru, 6 batarya dubası, 13 nakliye ve 7 gümrük ¯kruvazöründen ve ceman 124 kıta sefineden ibaret olarak* | [AR 1898] *İspanyol ¯kruvazör ve zırhlıları buraya kolera yani korku mikrobu celb ile neşrettiklerinden* || ~ ***Fr*** *croiseur* bir tür savaş gemisi < ***Fr*** *croiser* 1. çapraz gitmek, 2. denizcilikte serbest bir rotada gidip gelerek gözcülük yapmak +***()tor*** << ***OLat*** *cruciare* [den.] çapraz gitmek < ***Lat*** *crux, cruc-* çapraz, çarmıh → KRUVAZE

† ***İng*** *cruiser* (a.a.) Fransızca veya Holandacadan alınmıştır.

krüdite "çiğ yenen sebze (tabağı)" [Mil 1991] *havuç, salatalık ve hardal ve peynirden yapılmış sosuyla ¯krudite' tabağı* || ~ ***Fr*** *crudité* çiğlik, çiğ yenen şeyler ~ ***Lat*** *cruditas* a.a. < ***Lat*** *crudus* çiğ +***itas*** << ***HAv*** ****kreuə-*** çiğ et → KREOZOT

ksenofobi [ML 1969] *¯ksenofobi* | [Mil 1997] *Avrupa, Türkiye'ye ilişkin politikalarında ırkçıdır, ¯zenofobiktir, hatta nazidir.* || ~ ***Fr*** *xénophobie* / ***İng*** *xenophobia* yabancı korkusu, yabancı düşmanlığı ☼ 1919 ABD. § ***EYun*** *ksenós ξενός* yabancı, yolcu + ***EYun*** *phóbos φόβος* korku → FOBİ

›› ksenofobik, zenofobi

← KSENON

ksenon [TDK1 1945] *¯kısenon: ... bir gaz.* || ~ ***YLat*** *xenon* kimyada bir gaz ☼ 1898 Sir William Ramsay ve Morris Travers, İng. kimyacılar. < ***EYun*** *ksenós ξενός* yabancı → KSENOFOBİ

ksilofon [Cum 1931] *çiter ve ¯ksilofon aletlerile fantazi parçalar* || ~ ***Fr/İng*** *xylophone* tahta çubuklardan oluşan bir müzik aleti ☼ 1866 § ***EYun*** *ksýlon ξύλον* tahta + ***EYun*** *phonḗ φονή* ses → FON(O)+

kuaför "kadın berberi" [Akş 1929] *¯Kuaföre gitmenin imkanı yok* || ~ ***Fr*** *coiffeur* kadın ve erkek berberi < ***Fr*** *coiffe* saç kesimi +***()tor*** << ***OLat*** *cofea* kask, başlık ~ ***Ger***

›› kuaför

kuantum [DTC 1943] *¯kuantum nazariyesi* || ~ ***YLat*** *quantum* modern fizikte bir kavram ☼ 1900 Max Planck, Alm. fizikçi. < ***Lat*** *quantus* ne kadar? nice? → KANTİTE

›› kuantize

kuartet [Akş 1924] *¯Kuartet - Piyano, Cemal Bey; keman, Seyfettin Bey; alto, Goldenberg Efendi; viyolonsel, Sezai Bey* || ~ ***Fr*** *quartette* dörtlü, özellikle dört çalgıdan oluşan müzik grubu ~ ***İt*** *cuartetto* a.a. < ***İt*** *cuatro, cuart-* dört +***et°*** < ***Lat*** *quatuor, quatr-* a.a. → KARE

kubat [LO 1876] *¯kubad* قوباد*: Eski, battal, hantal, kaba.* || < ***?***

kubbe [AşP 1330] *¯ḳubbenüŋ resmi müşemmendür (...) yaʿni sekiz dīvārı var* | [SN 1354] *çak ortada bir ¯ḳubbe vardı yüce* || ~ ***Ar*** *ḳubba(t)* قُبَّة [#*ḳbb* fuʿla(t) mr.] mimaride kubbe, tonoz ~ ***Aram*** *ḳubbətā/ḳūbtā* קֻבְּתָא kubbe, tonoz, kubbe şeklinde çadır ≈ ***İbr*** *ḳūbbah* קֻבָּה a.a.

† Arapça *kubbe* ve Farsça *künbed* biçimleri ortak bir Ortadoğu kaynağından alıntıdır. † ***İng*** *alcove* "yarım kubbeli girinti" sözcüğü İspanyolca üzerinden Arapçadan alınmıştır.

›› kubbealtı, kubbesel

← KIBBE, KÜMBET

kubur "ok çantası, sadak" [Hal 1477] *¯kubūr ki içine ok koyarlar.* | "... lağım" [Men 1680] *ḳabr, plur. ¯ḳubūr: mezar. (...) ¯kubūr: Capsa, theca (sagittaria)* [ok çantası, sadak], *tubus plumbeus aquaeductui serviens* [kurşundan yapma lağım borusu] | [EÇ <1683] *¯ḳubūr taʿbīr ittükleri odur ki bir ḳalʿanuŋ hendegi içinde ḳalʿa divarına gidüp gelmek içün bir yol yaparlar. (...) içi ḳubūr gibi maḥfuẓ bir yol olduğundan ¯ḳubūr yolı dirler.* || ~ ***Ar*** *ḳubūr* قبور [#*ḳbr* fuʿūl çoğ.] çukurlar, mezarlar < ***Ar*** *ḳabr* قبر [t.] çukur, mezar → KABİR

† Anlam evrimi "çukurlar" > "yeraltı borusu, lağım" > "boru şeklinde ok çantası" olmalıdır. Ancak "sadak, ok torbası" anlamında ayrı kelime olabilir.

kucak [Kıp: İdr 1312] *¯kuçak: al-ḥaḍn, ¯kuçakladı: aḥḍana* | kuç kucak [EÇ <1683] *Fransa kıralının kızıyle ¯kuç kucağ* [kucak kucağa] *olup* || < ***TTü*** *kuç* kucak +***Ak*** ≈ ***ETü*** *kuç-* kucaklamak, sevişmek

›› kucakla-, kucaklaş-

kuçu kuçu [Bah 1924] *¯kuçu: Çocuk lisanında köpek. ¯kuçu ¯kuçu da derler.* || < ***çoc***

† ***ETü*** *kuç-* "kucaklamak, sevişmek" fiiliyle irtibatı düşünülebilir. Anadolu ağızlarında "köpek"

Levent Şahverdi Arşivi

anlamına gelen *kuçka, kuci, küdük, küçelek* biçimleri mevcuttur.

kudret [AtH <1250 (1444)] *bu ¯ḳudrat iḏisi uluġ bir bayat* [kudret sahibi yüce bir tanrı] | [CodC 1303] *potencia - Fa: ¯cudrat - Tr: kuġun* [gücün] ‖ ~ ***Ar*** *ḳudra(t)* قُدرة [*#ḳdr* fuʿla(t) mr.] güç, iktidar < ***Ar*** *ḳadara* قَدَرَ ölçüştü, güçü yetti → KADİR[1]

›› kudret helvası, kudretli

kudur|mak [ETü: Man <900] *övke nızvanı üze ¯kuturup* [öfke günahı ile delirip] | [ETü: Kaş 1073] *oġlan ¯kuturdı* <çocuk çok hareketli ve yaramazdı>, *tarıġ ¯kuturdı* <ekin hızla büyüdü. Bunun asıl anlamı bir şeyin haddini aşmasıdır.> ‖ << ***ETü*** *kutur-* delirmek (<< ***ETü*** **kuturi-*) < ***ETü*** *kutuz* deli +*l*- → KUDUZ

† ***ETü*** ünsüz öncesi konumda */z/ > /r/* dönüşümü tipiktir. Karş. GÖR-, SEMİR-.

›› kudurt-, kuduruk

kuduz [ETü: Kaş 1073] *¯kutuz ıt* <kudurmuş köpek> | [DK <1400?] *¯kuduz kurtlar ivümi* [evimi] *dalar gördüm* ‖ << ***ETü*** *kutuz* deli ≈ ***ETü*** *kut* baht, tanrısal rahmet → KUT

† Anlam evrimi için karş. ***Fr*** *grâce* "tanrısal rahmet, baht" > *gracieux* "deli". † ***Moğ*** *kutuġ* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

← KUDUR-

kudüm "önde giden" [Men 1680] *¯ḳudm: Praecedere & ¯ḳudum: Strenuus, qui aliis praeit.* | "... derviş davulu" [EÇ <1683] *cihāz-ı faḳrdan* [dervişlik alametlerinden] *çerāġ ve ʿalem ve def u ¯ḳudümler* قدم *ve post ve χırḳa ve seccâdeler* | [LO 1876] *¯kudüm* قدم: *Madenī dümbelek.* ‖ ~ ***Ar*** *ḳudm* قُدْم [*#ḳdm* fuʿl msd.] önden gitme, öncelik / ***Ar*** *ḳudum* قُدُم [fuʿul] önde giden < ***Ar*** *ḳadama* قَدَمَ önden gitti → KADİM

† Belki "protokol davulu" anlamında.

›› kudümzen

kudüs "Yeruşalim/Kudüs kenti" [SülÇ 1409] *Geldi ¯ḳudse irdi vü bastı ḳadem* ‖ ~ ***Ar*** *ḳuds* قُدْس [*#ḳds*] 1. kutsallık, kudsiyet, 2. kutsanmış şey veya yer, harim (< ***Ar*** *ḳadusa* قَدُسَ kutsal idi, kutsandı) ~ ***Aram*** *ḳədūšā* קְדוּשָׁא kutsallık, arınma, kutsal yer, harim ≈ ***Akad*** *ḳadāšu* ritüel arınma ☼

† ***YTü*** *kutsal* ve *kutsamak* biçimleri Arapça sözcükten serbest çağrışım yoluyla türetilmiştir.

›› kuddas, ruhül kudüs

← KUTSİ, TAKDİS (MUKADDES)

kûfi ~ ***Ar*** *kūfī* كوفى [nsb.] Kûfe'ye özgü, bir hat uslubu < ***öz*** *Kūfā* كوفة Irak'ta bir kent, Kûfe +*ī*

kuğu [ETü: IrkB <900] *¯kuğu kuş kanatına urup anın kalıyu barıpan* [kuğu kuşu kanadına koyup onunla havalanmış] ‖ << ***ETü*** *kuġu kuş* a.a.

kuka[1] "iplik yumağı" [TDK1 1945] *¯Kuka: 1. Tentene yapılan ince ipliğin özel şekildeki yumağı.* | "... bir çocuk oyunu" [TDK8 1988] *¯kuka: (...) Bir çocuk oyunu.* ‖ ~ ***Yun*** *kukia* κουκία [çoğ.] < ***Yun*** *kúkion* κουκίον [küç.] bakla tanesi < ***EYun*** *kókkos* κόκκος tane, çekirdek, çam fıstığı, nar tanesi +*ion*

← KOKİNA, KOKOROZ[2] (KOKOREÇ), KOŞNİL, KÖKNAR (KÜNER), KUKA[2], STAFİLOKOK, STREPTOKOK

kuka[2] "hindistan cevizi" [KAlem 1891] *Başlıca mahsülleri ¯koka denilen hindistan ceviziyle* | "... hindistan cevizinin tesbih yapımında kullanılan sert ve siyah kabuğu" [<1900] ‖ ~ ***Port*** *coco* hindistan cevizi << ***Lat*** *coccus* çekirdek, çam fıstığı ~ ***EYun*** *kókkos* a.a. → KUKA[1]

† ***Fr*** *cocos,* ***İng*** *coconut* "hindistan cevizi" biçimleri Portekizceden alıntıdır.

kukla [EÇ <1683] *pehlivân-i ¯kukla-bāz* [kukla oynatan] ‖ ~ ***Yun*** *koukoûla* κουκοῦλα 1. kukuleta, külah, 2. tahtadan oyma külahlı figür ~ ***Lat*** *cuculla* külah → KUKULETA

† ◦DuCG 1:727: *κουκούλλιον* hodie *κουκοῦλα.*

kuku (argo) [Argo 1990] *¯kuku: dişilik organı* ‖ < ***çoc*** *ku-ku*

kukuleta [LO 1876] *¯kukulāta: Papaz başlığı.* ‖ ~ ***İt*** *cucullato* külahlı, Rum rahiplerine özgü külahlı cübbe < ***İt/Lat*** *cuculla* kukuleta, külah ≈ ***OLat*** *coccula* a.a. (◦DuCL 2.383) <? ***Lat*** *coccus +ul*°

← KUKLA

kukumav [LO 1876] *¯kukumav: Pek iri başlı ufak yırtıcı nehari kuş.* ‖ ~ ***Yun*** *kukuvaia* κουκουβαῖα bir tür baykuş < ***onom***

kul [ETü: Or 735] *beglik oglunun ¯kul kıldık, işilik kız oglunun kün kıldık* [beylik oğlunu kul kıldık, hanımlık kızını cariye kıldık] | [ETü: Kaş 1073] *¯ḳul: al-ʿabd* ‖ << ***ETü*** *kul* köle, hizmetçi

›› kapıkulu, kul köle, kulluk

← KULLAN-, KULLUKÇU

kula [ETü: Kaş 1073] *¯ḳula at* <kızıl kahverengi renkli at> ‖ << ***ETü*** *kula* kızıl kahverengi at donu

† Karş. ***Moğ*** *kula* "sarıya çalan at rengi".

kulaç [ETü: Kaş 1073] *¯ḳulaç* <iki kol açıldığında iki kol arasındaki uzaklık. Aslı 'kol aç' ifadesidir.> ‖ << ***ETü*** *kulaç* kol açımı mesafesi <<? ***ETü*** *kol aç* → KOL, AÇ-

† Arap yazısıyla yazılan erken dönem Türkçe metinlerde çoğu zaman *o/u* ayrımı yapılmaz. Uygur yazısıyla yazılan metinlerde ise sıklıkla *u* yerine *o* görülür.

kulak [ETü: Or 735] *közin körmedük ¯kulkakın eşidmedük (...) bunça bodun saçın ¯kulkakın bıçdı* [bunca halk saçı kulağı kesti] | [ETü: Kaş 1073] <bazıları ¯kulkak ve bazıları ¯kulġak derler, fakat en doğrusu ¯kulak'tır> | [Kıp: CodC 1303] *auricula - Tr: ¯χulag* ‖ << ***ETü*** *kulkak/kulġak* kulak, işitme organı

† ***ETü*** *kul* "hizmetçi" adından türetilmesi yapı ve anlam bakımından güçtür.

›› deniz kulağı, kulakçık, kulaklık, kulaktan dolma, telekulak

← GULAŞ

kulampara [Tuhf <1400] *¯gulāmpāra* [Ar.-Fa.]: *¯kulampara, ōlançı* | [EÇ <1683] *mahbūb-dost ¯gulāmpāre bürāderlerimüz bu māhpāreleri gördükle-*

Levent Şahverdi Arşivi

rinde pāre pāre olurlar || ~ ***Fa*** *ġulāmpāre* oğlancı <<? ***Fa*** *ġulāmparast* غلام پرست oğlan-seven → GULAM, +PERESTT

›› gulamperest

kule "zirve, doruk" [Dan 1360] *güneş Kaf ¯kullesinden baş gösterdi, ʿālem münevver oldı* | [Men 1680] ¯*kulle: Vertex montis* [dağ zirvesi] *& usit. turris* [ve kullanımda, kule]. ¯*çan ¯kullesi.* || ~ ***Ar*** *ḳulla(t)* قلّة [*#ḳll* fuʿla(t) mr.] zirve, doruk < ***Ar*** *ḳalla* قلّ yükseltti, kaldırdı

›› saat kulesi

← KÜLAH

kulis [Bah 1924] ¯*kulis: Tiyatroda sahnenin gerisinde bulunan kısım.* || ~ ***Fr*** *coulisse* asansör boşluğu, tiyatroda dekorun hızla indirilmesini sağlayan şaft, tiyatroda perde arkası < ***Fr*** *coulis* akışkan, akıntı < ***Fr*** *couler* akmak << ***Lat*** *colare* [den.] (bir delikten) akmak, elekten geçmek < ***Lat*** *colum* elek

← KULVAR

kullan|mak "kul edinmek, hizmetine koşmak" [Kıp: İrşM 1387] || [Men 1680] ¯*kullanmak: istiʿmāl e., istiχdām e.* | kullanışlı [LO 1876] ¯*kullanıklı: Sehlül-istiʿmāl, ¯kullanışlı.* || < ***ETü*** *kul* hizmetçi, köle *+lAn-* → KUL

›› kullandır-, kullanıl-, kullanım, kullanışlı

kullukçu [Kel-TS <1347] *anuŋ ¯kullukçıları arasında ili şaġal* [çakal] *var-ıdı, birisinüŋ adı Kelīle ve birisinüŋ adı Dimne idi* | [Nim-TS 1540] *χidmetkār* [Fa.]: ¯*kullukçı* || < ***TTü*** *kulluk* köle, hizmetkâr *+çI* → KUL

kulp [DK <1400?] *Mere kavat oğlu kavat, men aşağa ¯ḳulba yapışuram, sen yukaru ¯ḳulba yapışursuŋ.* | [Hal 1477] *deste* [Fa.]: *tulumuŋ bacağı ve çuvalıŋ ¯kulpı ve güşesi ki yapışırlar.* || ~ ***Ar*** *ḳulb* قلب [*#ḳlb* fuʿl] halka, bilezik < ***Ar*** *ḳalaba* قلب döndürdü, çevirdi, eğirdi → KALP[2]

kuluçka [CFürs 1501] || ≈ ***Sırp*** *kloćka* tavuğun yumurta üstüne yatması ≈ ***Bul*** *kvaćka* a.a.

kulun [ETü: Kaş 1073] ¯*ḳulun* <tay> (...) ḳulān <yaban eşeği> || << ***ETü*** *kulun* at yavrusu

›› kulunla-

KULUNÇ [YAD <1421?] *BAZI ¯KULUNC GİBİ VE DAHİ NİÇE İLLETLER CİNDENDİR* | [LO 1876] ¯*ḲULUNC: YUN. BAĞIRSAK AĞRISI ... ¯KULUNC OTU: HAVLİCAN.* | [KT 1900] ¯*KULUNC: YUN. ΚΩΛΙΚΟΣ. 1. ŞİDDETLİ BAĞIRSAK AĞRISI. 2. VAKTİYLE RESYE YANİ ROMATİZMA VE VECʿA-İ MEFASIL* [ARTRİT] *İLLETİNE DE BU NAM VERİLİRDİ.* | [TDK1 1945] ¯*KULUNÇ: ŞİDDETLİ AĞRI VE ÖZELLİKLE KALIN BARSAK AĞRISI.* | "... HER TÜRLÜ SPAZM" [MİL 1971] *AYAĞIMA FENA ¯KULUNÇ GİRDİ, DİYE TOPALLAYARAK ONLARI TAKİP ETTİ.* | "... SIRT SPAZMI" [EKŞİS 2003] ¯*KULUNÇ: KÜREK KEMİKLERİNİN HEMEN ALTINDAKİ KASLARIN TUTULMASI/KASILMASI SONUCU OLUŞAN VE İNSANA SANKİ ADELELERİ DÜĞÜMLENMİŞ GİBİ BİR ACI VEREN ŞEY.* || ≈ ***AR*** *ḲŪLANC/ḲŪLİNC* قولنج [*#ḲLNC* Q.] ÖZELLİKLE BAĞIRSAKTA ANİ VE ŞİDDETLİ SANCI, KOLİK ~ ***YUN*** **KÓLINGÓS ΚΩΛΙΓΚΟΣ* << ***EYUN*** *KÓLIKÓS ΚΩΛΙΚΟΣ* A.A. (°LS 1016: DSC 2:54, GAL 8:40) < ***EYUN*** *KÓLON ΚΩΛΟΝ* KALIN BAĞIRSAK → kolon[2]

† Halen "sırtta kas spazmı" anlamı daha yaygındır.

›› kulunç otu

kulübe külbe [ÖM 1437] *Ey Nāimī ¯külbe-i ahzānda χoş geç kim...* [hüzünler kulübesinde...] || ~ ***Fa*** *kulba/kurba* کلبه/کربه küçük oda, hücre, dükkân ~ ***EYun*** *kalýbē* καλύβη [pp.] a.a. < ***EYun*** *kalyptō, kalyb-* καλύπτω örtmek, saklamak << ***HAv*** **kal-upyo* < ***HAv*** **kel-*[2] saklamak → KİLER

← APOKALİPS, KİLİM, ÖKALİPTÜS

kulüp [AM <1900] *hele ¯klüb yani cemiyet-i ülfetler hotellere dahi tefavuk ederek* | [KT 1900] ¯*klüb: Eğlenerek vakıt geçirmek ve mübahese ve mütalaa etmek üzere abonelere mahsus hususi kıraathane* | ~ ***İng*** *club* 1. kalın sopa, topuz, 2. belli bir yerde toplanan zümre, toplantı, dernek, klik << ***Nor*** *klubba* topak, topuz << ***Ger*** **klumb-*

† İngilizce sözcüğün ikincil anlamı 17. yy ortalarında belirmiş olup semantik evrimi açık değildir. Türkçe sözcük İngilizceden alınmış, fakat telaffuzu Fransızcaya uyarlanmıştır.

›› kulüpçülük, kulüpleş-, spor kulübü

kulvar [Bah 1924] ¯*kulvar: Geçit, dehliz.* || ~ ***Fr*** *couloir* dere yatağı, mecra, koşu yolu < ***Fr*** *couler* akmak *+()tOrium* → KULİS

kum [ETü: İyiP <1000] *yeri ¯kumı alkı kümüş* [toprağı kumu tümüyle gümüştü] | [ETü: Kaş 1073] ¯*ḳum* <Çigil lehçesinde "kum". Oğuzlar bu sözcüğü bilmezler.> || << ***ETü*** *kum* a.a.

† Karş. ***Moğ*** *kumak* (a.a.).

← KUMSAL, KUMUL

kuma [ETü: Kaş 1073] ¯*küni: ḍarra* [kuma] *(...)* ¯*küŋ: ama* [cariye] | [Kıp: CodC 1303] ¯*kuma - amasia* [cariye veya metres] | [Hal 1477] *vesnī* [Fa.]: *İki ʿavratlar ki bir kişinüŋ nikāhı altındadur. Türkīce evvelkisine altçı, soŋrağıya ¯kuma dérler.* | [Çağ: Babür 1530] *özge χātun ve ¯ġuması yok idi* || << ***OTü*** *kuma* cariye, erkeğin ikinci karısı ≈ ***ETü*** *küni/küŋ* a.a. ~ ***OFa*** *knīg/kanīg* kız → KANCIK

† ***Moğ*** *kuma* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

kumanda [TakV <1835] || [LO 1876] ¯*kumanda: İdare, emir, talim-i askerî, serdarlık. Bir orduya ¯kumanda etmek.* | uzaktan kumanda [Mil 1959] *teknenize göre pervane, ¯uzaktan ¯kumanda orijinal direksiyon* | kumanda cihazı [Mil 1966] *bir adet 'Trigatron ¯kumanda cihazı ve teferruatı' pazarlıkla satın alınacaktır* || ~ ***Fr*** *commande* [dev.] emir, yönetim, özellikle askeri birlik yönetimi < ***Fr*** *commander* emretmek, yönetmek ~ ***Lat*** *commandare* a.a. < ***Lat*** *con+ mandare* emanet etmek, tevdi etmek, görevlendirmek → MANDA[2]

† **Televizyonlar için elektronik kumanda cihazı Türkiye'de ilk kez 1984'te Vestel tarafından pazarlandı.**

← KOMANDİT, KOMODOR, KUMANDAN

kumandan [Hattî 1748] || ~ ***Alm*** *Kommandant* / ***Fr*** *commandant* amir, bir askeri birliği yöneten < ***Fr*** *commander* emretmek *+ent°* → KUMANDA

›› başkumandan

Levent Şahverdi Arşivi

kumanya "yolluk, azık" [LF 1560] *etmek istersen eğer bāğ-i cinānda manca / ʿamel ü zühd ¯komanyasını vāfir yüklen* || ~ ***İt*** *compagna* 1. gemi erzakının saklandığı depo, 2. gemi erzakı (▫LF §212) << ***Lat*** *compania* birlikte ekmek yeme → KUMPANYA

kumar [MEd y. 1300] ¯*ķumār oynaştılar* | [Taz 1482] *erbāb-ı ¯ķumār-ḫāne-i ʿālem-i tecrīd* || ~ ***Ar*** *ķimār/ķumār* قِمَار [*#ķmr* fiʿāl] zarla oynanan talih oyunu

›› kumarhane

← KUMARBAZ

kumarbaz [GülM 1429] ¯*ķımār-bāz nakş-ı se-şeş ister ve illā ki nakş-ı se-yek gelür* ‖ § ***Ar*** *ķimār* + ***Fa*** *bāz* oynayan, oynatan → KUMAR, +BAZ

kumaş [Tezk 1341] *Fużayl bunların ulusı-yıdı ¯kumāşı bunlara üleşdürür-idi* || ~ ***Ar*** *ķumāş* قماش [*#ķmş* fuʿāl msd.] dokuma, bez ~ ***Aram*** *ķūmīsā* קומיסא [*#ķms*] gömlek

kumbara "küpçük" [CFürs 1501] || "küçük para kasası" [Nim-TS 1540] *χumbara* [Fa.]: *Küpçük ve ¯kumbara ki içine akça koyarlar.* || ~ ***Fa*** *χumbara/ķumbara* خمبره küçük küp → HUMBARA

kumkuat [Mil 1999] *İngiliz botanikçi tarafından Çin'den getirilen ¯kumquat', hem tadı hem de güzel görünüşüyle bahçenize layık* || ~ ***İng*** *kumquat* turunçgillerden bir meyve ~ ***Çin (Kanton)*** *gamgwat* 金橘 altın turunç ≈ ***Çin (Mandarin)*** *jīnjú*

kumkuma [Tev 1555] *Ol sığırcuk suyı olan pınardan her ¯ķumķumaya beşer yüz dirhem su kodı.* | [EÇ <1683] *ol yağı cerre ve ¯ķumķumalara* [güğümlere] *doldurup* | [KT 1900] ¯*ķumķuma: her tarafı yuvarlak desti ve mürekkep şişesi. (...) ¯fitne ¯kumkuması: nemmam ve müfsid kimse* ‖ ~ ***Ar*** *ķumķum/ķumķuma(t)* قمقم/قمقمة [*#ķm* q.] güğüm, dar boyunlu su kabı ≈ ***Lat*** *cucuma* a.a. → GÜĞÜM

† Sözcüğün nihai kökeni Sami anadili veya bir başka eski Akdeniz dili olmalıdır. † *Fitne kumkuması* ve benzeri deyimlerdeki anlam ilişkisi anlaşılamadı.

kumpanya "askeri birlik" [Rat 1792] *Bosna ahalisinden bir müselman olup kendi ¯kompanyalarında olduğundan* | "şirket" [LO 1876] ¯*kumpanya: şirket manasına; istimali abestir.* || ~ ***İt*** *compagnia* / ***Fr*** *compagnie* birlik, yoldaşlık, şirket << ***OLat*** *compania* yoldaşlık, lonca ≈ ***OLat*** *companio* «ekmek paylaşan», yoldaş < ***Lat*** *con+ panis* ekmek → PANE

† Aynı Geç Latince sözcükten ***İng*** *company* "yoldaşlık; şirket", *companion* "yoldaş".

← AKOMPANYE, KUMANYA

kumpas [LO 1876] ¯*kompas: Pusula, kıble-nümā.* ¯*Kumpas etmek: Ölçüp biçmek.* ¯*Kumpaslı iş: Fesat tedbir.* | [KT 1900] ¯*kompas: 1. Pergel, 2. (mec.) Ölçüp biçme, tertip, hile* ‖ ~ ***Fr*** *compas* / ***İt*** *compasso* pergel < ***İt*** *con+ passo* adım → PAS[2]

kumpir "fırında pişirilmiş katlılı patates" [Mil 1991] *Türkiye'ye geçen yıl İngiltere'den gelen 'fırında patates'e ilgi giderek artıyor. Patatesin, özel fırında yapılan bu şekline halk arasında 'kumpir' adı veriliyor.* || ~ ***Bul/Sırp*** *krumpir* patates ~ ***Alm*** *Grundbirne* «yer armudu», a.a. § ***Alm*** *Grund* yer + ***Alm*** *Birne* armut

† Sokak yiyeceği olarak katkılı patates Türkiye'ye 1980'lerde Bulgaristan göçmenleri tarafından tanıtıldı. Balkan ülkelerine patates 19. yy başlarında Avusturyalılar tarafından getirildi. Karş. ***Fr*** *pomme de terre* «yer elması» > "patates".

kumral [Kıp: İdr 1312] ¯*kumral, ¯kumral sakallu* | [Men 1680] ¯*ķumral etiam ¯ķumran: Castanei coloris* [kestane rengi]. *(...)* ¯*açık ¯kumral: Flavus* [sarışın]. || << ***OTü-KT*** ****koŋral*** kestane rengi < ***ETü*** *koŋur* kestane +*lI*[2]

† Karş. ***Moğ*** *koŋur* "deve tüyü rengi, doru".

kumru [SN 1354] *anŋa ẕikr ider ¯ķumrī vü geyik* || ~ ***Ar*** *ķumrī* قمرى [*#ķmr*] bir tür güvercin, kumru <? ***Ar*** *ķamar* قمر ay → KAMER

›› arpacı kumrusu

kumsal "kumlu düzlük" [EÇ <1683] *Akdeniz kenārında bir körfez nihāyetinde bir düz ¯kumsāl* || § ***TTü*** *kum* + ***TTü*** *sal* yassı yer, düzlük → KUM, SAL

† Karş. ***TTü*** *sal* "1. yassı ve büyük kaldırım taşı, 2. tahtadan yapılan platform, 3. dağ eteğindeki geniş düzlük" (▫DS). Her halükârda +*sAl* yapım eki sözkonusu değildir.

kumul [YTü: TDK1 1945] ¯*kumul: Rüzgârların yığdığı kum tepesi.* || < ***TTü*** *kum* +*lI* → KUM

† Ada eklenen +*lI* ekinin işlevi muammadır.

kundak[1] "bebek sargısı" [Hal 1477] *şāvenī* [Fa.]: ¯*Kundak ki genç oğlancukları sararlar* | "... tüfek kundağı" [Çağ: Pav <1500] ¯*ķündağ: langes dans lesquels on enveloppe un enfant; pièce de bois sur laquelle repose le canon du fusil*" || ~ ***Fa*** *ġundak* غندك [küç.] < ***Fa*** *ġund/ġunda* غند/غنده küme, yumak, hamur topu +*ak*[2] ≈ ***OFa*** *gund* küme, top, topluluk → KUNT

† Karş. ***Sans*** *guḍa* "top, küme". ***Erm*** *gund* > *kunt գունդ* ve *gndak* > *kntag գնդակ* "top, küre" Farsçadan alıntı olmalıdır. Türkçe sözcük tüm Türk dillerinde mevcuttur.

›› kundakla-

← CÜNDİ, GUDDE, GUNDİ

kundak[2] [Arg 1533] ¯*chondách* [kondak]: *fascia* [dipçik] *(...)* ¯*chondacchlárum: fascio putti* [tüfek fitili ateşlerim] | "... çam tahtası içine yerleştirilmiş kav ve kükürtlü maddelerden oluşan patlayıcı düzenek" [Abdİ 1780] || ~ ***Yun*** *kontáki κοντάκι* 1. sopa, sap, dipçik, 2. rulo şeklinde evrak, ferman << ***EYun*** *kóntaks κόνταξ* a.a. < ***EYun*** *kontós κοντός* sırık, kargı

›› kundakçı, kundakla-

kundura [Arg 1533] ¯*chondúra* [kondura]: *pianella* [topuksuz düz ayakkabı] | [LO 1876] ¯*kundura* قونطوره: *Yunanide kotuma. Arabide kırtıbiye. Alafranga yemeni,* || ~? ***Yun/EYun*** *kóthornos κόθορνος* düz tabanlı kısa çizme (▫LS 966)

kunduz [ETü: Uy <1000] ¯*ķunduz kayırı* [kunduz taşağından elde edilen ilaç] | [ETü: Kaş 1073] ¯*ķunduz* <su

Levent Şahverdi Arşivi

köpeği adı verilen hayvan> || << ***ETü kunduz*** akarsularda yaşayan bir memeli, kunduz

kungfu "bir Uzakdoğu dövüş sanatı" [Mil 1972] *Çin'de ¯kungfu, Tayland'da ise Tai boksu meydana gelmiştir.* || ~ ***İng kung-fu*** Çin döğüş sanatlarının genel adı ☼ 1966 ~ ***Çin gōngfu*** beceri kazanma, eğitme

† Sözcük David Carradine'ın başrolü oynadığı Amerikan TV dizisi Kung Fu (1972-75) sayesinde popülerlik kazandı.

kunt [SN 1354] *denizden çıkup geldi bir baḥrī yund* [deniz atı] */ yalı* [yelesi] *yumuşacığ idi tuynağı ¯ḳund* | [Kab 1432] *Türk cinsinden olan kuluŋ ʿaybı oldur ki çoğunuŋ tabiʿati ¯künddür, yaʿnī ögünde bir nesneyi ögrenüp onat tutmaz, bilüsüzdür ve tekebbür* [kibirli] *olurlar ve*

heybetlü [tehditkâr] *ve kişiliksüz ve acı dillü ve bedmest olurlar.* || ~ ***Fa kund*** كند 1. top, 2. kaba, kalın

← KUNDAK[1] (CÜNDİ, GUDDE, GUNDİ), KÜNDE, KÜT[1]

kup "giysi kesimi" [<1900] || ~ ***Fr coupe*** [dev.] kesim < ***Fr couper*** kesmek << ***OLat colpare*** [den.] darbe vurmak, bıçak vurmak < ***Lat colaphos*** darbe ~ ***EYun kólaphos κόλαφος*** a.a. << ***HAv *kolə-bho-*** < ***HAv *kel-***[1] kırmak, kesmek

† Aynı HAvr kökten ***Lat gladius*** "kılıç", ***EYun kláō*** "kırmak, koparmak".

← DEKUPAJ, GLADYATÖR (GLADİO, GLAYÖL), KOLPA, KUPON, KUPÜR

kupa "büyük kadeh" [EÇ <1683] *baban rūhıyçün bana bir ¯kupa* قوپه *rakı ver* | "... iskambilde bir renk" [AR 1898] *kör, ¯kupa, kamıyarık - maça, ispati, sinek* | "... sporda ödül olarak verilen kadeh" [Cum 1930] *Dün yapılan Gençler birliği Lise idman yurdu ¯kupa maçında* || ~ ***Yun koúpa κούπα*** büyük kadeh ≈ ***Fr coupe*** büyük kadeh, iskambilde bir renk << ***Lat cupa/cuppa*** küp, büyük kadeh ≈ ***Aram gubbā*** küp → KÜP[1]

† Latince sözcük klasik devirde sadece "küp" anlamındayken, Hesychius (5. yy) döneminden itibaren gerek Yunanca gerek Batı dillerinde "büyük kadeh" anlamı belirir. ▫DuCL 2:656-657, G 1:733-734. Karş. ***Fr coupe, İng cup*** "büyük kadeh".

kupez [LO 1876] *¯gupa/gupe* [balık türleri listesinde] || ~ ***Yun gúpes γούπες*** [çoğ.] ~ ***Yun gúpa/gópa γούπα*** sparidae ailesinden bir balık, boops

† Karş. ***İt vopa/uopa*** (a.a.). ***Fr*** /İng ***bogue*** biçimi metatezlidir. † Yanal sarı çizgisinden ötürü ***altınkuşak*** adı da verilir.

kuple [Rz 1896] *şarkıdan yalnız iki ¯kuplesini* [beytini] *diğer bir parfüme kâğıda yazdı* || ~ ***Fr couplet*** [küç.] çift olan her şey, iki mısradan oluşan beyit < ***Fr couple*** çift, koşuk < ***Lat copula*** bağ, bağlantı, koşma < ***Lat *co-apula*** (▫EM 141) < ***Lat con+ apiō, apt-*** bağlamak, iliştirmek

← ADAPTE, AKUPLE, DEKUPLE, KOPÜLASYON

kupon "temettü kuponu" [Sch 1870] *faiz ¯kuponu* | "... gazete kuponu" [İlan 1923] *gazetemizin ¯kuponlarını aynen para yerine kabul eden mağazalardandır* | [TDK1 1945] *¯kupon: (...) 2. Aynı memlekette tek olan bir elbiselik kumaş parçası.* || ~ ***Fr coupon*** kesilen şey < ***Fr couper*** kesmek +*on* → KUP

kupür [Göv 1930] *¯kupür: Maktua, kesik.* || ~ ***Fr coupure*** kesim, kesme < ***Fr couper*** kesmek +*(!)tura* → KUP

kur "kadına ilgi göstermek" [AMPar 1877] *Birinci kaptan bu karıya ¯kur etmekten (yaltaklanmaktan) gemiye kumanda etmeye vakit bulamazdı.* | "... eğitim programı, ders" [Cum 1930] *Burada muhtelif mevzular üzerine muntazam ¯kurlar tertip (...) edilir.* | "... döviz fiyatı" [Cum 1946] *Şimdiki primli döviz ¯kurlarına nisbetle yeni kurlar ihracatımıza (...)* || ~ ***Fr cours*** 1. akım, seyir, rota, gidiş, süreç, revaç, 2. eğitim programı, 3. kadına ilgisini belirtecek şekilde davranmak << ***Lat cursus*** [pp.] koşu, süreç < ***Lat currere*** koşmak +*(t)*° << ***HAv *krs-*** < ***HAv *kers-*** a.a.

† ***İng course*** (süreç, eğitim programı), Fransızca sözcüğün dişil *course* biçiminden alınmıştır.

›› kur makası

← DİSKUR, KONKUR (KONKURHİPİK), KORİDOR, KORSAN (HUSAR), KURANDER, KURS[1] (CURSOR), KURYE, PARKUR

kur|mak [ETü: Man <900] *yasın ¯kurdı* [yayını gerdi] | [ETü: Kaş 1073] *er yā ¯ḳurdı* <adam yayı gerdi>, *χān çuvāç ¯ḳurdı* <han otağ kurdu>, *er eligi ¯kuruldı* <adamın eli kasıldı veya sıkıştı> || << ***ETü kur-*** germek

† Karş. ***ETü kurı*** "batı, güneşin çekilme yönü" (▫Or). † ***Kurığ*** "kuru" olasılıkla "büzülmüş, kavrulmuş" anlamındandır. *Kur* (kuşak, kemer) "büzgü" demektir. ***Kurığsak*** "kursak" ve ***kurığşın*** "kurşun" sözcüklerinin aynı kökten türevler olması mümkündür.

›› kurdur-, kurmaca, kurmalı, kurucu, kurul-, kuruluş

← KURAL, KURAM, KURGU, KURSAK, KURU (KURU-), KURUM[1], KURUM[2], KURUM[3], KURUNTU, KURUT, KUŞAN- (KUŞAK)

kura[1] [MEd y. 1300] *¯kurʿa falın kemiştiler* [kura falı atıştılar] | [Marz 1380] *şehr χalkı arasına ¯kurʾa bıraġurlar-ımış, kime düşse anı ḳurbān iderler-imiş* || ~ ***Ar ḳurʿa(t)*** قُرْعة [*#ḳrʿ* fuʿla(t) mr.] bir kabın içinden işaretli nesneleri çekmek suretiyle oynanan talih oynu ≈ ***Ar ḳarʿ*** قَرْع su kabağı

›› kura askeri

kura[2] [EÇ <1683] *civârlarında olan büleydeleri* [küçük beldeleri] *ve ¯kurâ ve kasabâtları ve nâhiyeleri nehb ü ġâret olunup* || ~ ***Ar ḳurāʾ*** قُرَى [*#ḳry* fuʿlāʾ çoğ.] köyler < ***Ar ḳarya(t)*** قَرْية [t.] köy → KARYE

kurabiye [Men 1680] *¯gulâbiye: p*[ers]. *t*[urc]. *Obeliae.* | [EÇ <1683] *esnāf-ı ¯ġurābiyeciyān* || ~ ***Fa gulābiya*** گلابيه gülsuyu ile yapılan küçük hamur işi, kurabiye < ***Fa gulāb*** گلاب gülsuyu → GÜL, AB

† Suriye Arapçasında görülen *ġurābiye/ġuraybiye* Türkçeden alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

kurak [ETü: Bud <1000] *¯kurkaġdakı tınlığlar* [kuru yerdeki/karadaki canlılar] | [ETü: Kaş 1073] *¯kurġak yılın* <kıtlık yılında> || << ***ETü kurġak*** kuru toprak, kuru yer < ***ETü kurıġ*** kuru +*(g)Ak* → KURU-

›› kuraklık

kural "kaide" [YTü: Cum 1934] *çocuklara musikî ¯kuralları (kaideleri) vererek kendilerine boğazları yırtıla yırtıla bazı parçalar söyletmek* || < ***TTü kur-*** +*Al* → KUR-

kuram [YTü: Fel 1942] *¯kuram = Nazariye = Théorie* || < ***TTü kur-*** +*Am* → KUR-

† Kökü +A ile biten tematik fiiller dışında TTü +Am eki sadece TUTAM sözcüğünde görülür. Buradaki kullanımı keyfidir.

›› kuramsal

kuran [Kut 1069] *kanı ʿilm u ¯ḳurʾān ūni az çıça* [hani ilim ve kuran, sesi az duyulur] || ~ ***Ar ḳurʾān*** قرءان [*#ḳrA* fuʿlān msd.] İslamın kutsal kitabı ~ ***Süry ḳeryānā*** ܩܪܝܢܐ 1. kıraat, 2. (Hıristiyanlarda) kilisede belli günlerde okunacak ilahi ve duaları içeren kitap, kıraat kitabı ≈ ***Aram ḳaryā/ḳaryāyah*** קְרִיָּה (Yahudilerde) kutsal kitap, veya kutsal kitabın bir ayeti < ***Aram ḳərā*** 1. çağırma, seslenme, 2. okuma, özellikle kutsal kitap okuma → KIRAAT

† Sözcüğün Süryanice/Aramice kaynağı için bkz. Chr. Luxenberg, *Die syro-aramäische Lesart des Koran,* 2000.

kurander [AM <1900] *terlemesin diye koşturmuyorlar, ¯kurander hulyasıyla esen rüzgârlardan esirgiyorlar* || ~ ***Fr courant d'air*** hava akımı § ***Fr courant*** koşan şey, akım (< ***Fr courir*** koşmak +*ent*° << ***Lat currere, curs-*** koşmak) + ***Lat air*** hava → KUR, ARYA

kurb [Taz 1482] *geh günāha ağlamak ¯ḳurbet virür / geh günāhın anması vaḥşet virür* || ~ ***Ar ḳurb*** قرب [*#ḳrb* fuʿl msd.] yakın olma, yakınlık < ***Ar ḳariba*** قرب yakın idi, yaklaştı, yanaştı (≈ ***Aram ḳrēb*** קרב yakın olma, yaklaşma, ittifak etme ≈ ***Akad ḳerēbu*** a.a.)

›› kurbet

← AKRABA, KARABET, KİRVE, KURBAN, TAKRİBEN

kurbağa [Oğ: Kaş 1073] *kulan kuduğka tüşse ¯kurbaka ayğır bolur* [eşek kuyuya düşse kurbağa aygır olur] | [TDK1 1945] *¯kurbağacık: (...)* 2. *Ağzın tabanında çıkan bir çeşit küçük ur.* || << ***ETü-O kurbaka*** kurbağa < ***ETü baka*** a.a. → BAĞA

† *Kur-* önekinin mahiyeti belirsizdir.

›› kurbağacık, kurbağalama

kurban [CodC 1303] *tengrigā kotrding ¯kurban* [tanrıya kurban götürdün] *(...) ¯kurban baran* [kurban bayramı] || ~ ***Ar ḳurbān*** قربان [*#ḳrb* fuʿlān msd.] tanrıya sunulan adak ~ ***Aram ḳūrbānā*** קוּרְבָּנָא [*#ḳrb*] adak, sunu, hediye ≈ ***İbr ḳārbān*** קָרְבָּן a.a. < ***İbr ḳārab*** קרב 1. yakın olmak, yaklaşmak, 2. hediye vermek, adak sunmak → KURB

† *#ḳrb* kökü Sami dillerinde ortak olmakla birlikte, "adak sunmak" anlamı İbraniceye mahsustur. † Arapçada *fuʿlān* vezninde olan *ḳurbān, ḳurʾān, furḳān* gibi sözcüklerin yabancı dilden alıntı (muʿarreb) olduklarını 11. yy dilbilimcilerinden al-Cawāliḳī belirtir.

›› kurbanlık

kurcala|mak kurda- [MŞ <1400] *ve dişi katı ¯kurdamakdan sakınmak gerek* | kurca- [Bab-TS 1555] *iklā* [Ar.]: *... ve taʿāmı tağanda ¯kurcamak.* | kurdala- [EÇ <1683] *giceyle damım ¯kurdalayup bir yanından delüp avret ve oğlan çıkarmışlar* || < ***onom kırç/kırt*** kaşıma ve kazıma sesi → KIRT

›› kurdala-

kurdele [LO 1876] *¯kordela/kurdele* قوردله: *İt. şerit biçiminde ipek atlas ve canfes tirizi.* || ~ ***İt cordella*** [küç.] şeritçik < ***İt corda*** ip, şerit → KORDON

† ***Yun κορδέλα*** (a.a.) İtalyancadan alıntıdır.

kurdeşen [Yad <1421?] *şerā deyü türkce ¯kurdeşeni dirler sebebi safravī kan çokluğundan veya tuzlu balġam çokluğundan olur* | [Men 1680] *¯kurd eşeni* | [BK 1797] *¯kurd eşeni* || << ***TTü kurd eşeni*** «kurtçuk kaşıntısı», ciltte kaşıntılı kızarıklıklarla oluşan rahatsızlık« < ***TTü eş-*** kaşımak, kazımak → KURT, EŞ-

kurgan [ETü: Or 735] *amga ¯korgan kışlap yazıŋa oguzgaru sū taşıkdımız* [Amga kalesinde kışlayıp baharda Oğuz yanına ordu sevkettik] | [Kıp: CodC 1303] *¯kurgan - Alm: ein gihoft grab* [höyük mezar] | [LO 1876] *¯kurgan: Türkîde hisar.* || << ***ETü korıġan*** hisar, kale < ***ETü kor-*** korumak +*(g)An* → KORU-

† Türk lehçelerinde genellikle "hisar, müstahkem yer" anlamındayken arkeoloji literatürüne "Güney Rusya steplerine özgü mezar höyüğü, tümülüs" anlamında girmiştir.

kurgu [YTü: Fel 1942] *¯kurgu = Nazar = Spéculation* | bilim kurgu "İng *science fiction* çevirisi" [YTü: Mil 1973] *Türk Dili Dergisi ise Kutadgubilig ve ¯bilim ¯kurgu (Science fiction) özel sayılarını sunmuştur.* || < ***TTü kur-*** +*gU* → KUR-

›› bilim kurgu, kurgula-, kurgulan-, kurgusal

kurmay [YTü: CepK 1935] *¯kurmay = Erkânı harbiye = Etat-major* || < ***YTü kur*** divan, heyet → KURUL

† ***TTü kur-*** fiiliyle ilişkilendirilmesi keyfidir. Moğolcadan alınan *kurultay* sözcüğünden veya ***Fr corps*** "heyet", *cour* "divan, avlu" biçimlerinden serbest çağrışımla türetildiği anlaşılıyor. † +*mAy* ekinin yapı ve işlevi meçhuldür.

kurna [Haz-TS <1460] *tatlu su ile işler ḥammāma gire, ¯ġurnāyı muʿtedil su ile doldura* | [EÇ <1683] *gerçi ¯ḳumaları vardır ammā Rūm'uŋ gibi muslukları yokdur* || ~ ***Yun kruniá κρουνιά*** [çoğ.] yalak, hamam kurnası << ***EYun krouneion κρουνειον*** [küç.] a.a. < ***EYun krounós κρουνός*** çeşme, musluk +*ion*

† ***Süry gūrnā, Erm kuṛn գուռն*** "hamam kurnası" biçimleri muhtemelen Yunancadan alınmıştır. ***Ar curna(t)*** (a.a.) Aramcadan iktibastır.

kurnaz [Sel 1600] *benâm korsan ve ¯kurnaz levend tâ'ifesinüŋ serdâr u ser-efrâzı* | [Men 1680] *¯ḳurnās* قرناس: *(turc. pers.) Nasutulus & vafer, pessimae indolis*

Levent Şahverdi Arşivi

[hilekâr, ahlaksız] ... *uti & ¯ḳamal* قرنال: *Leno propriae uxoris* [kendi karısını pazarlayan, pezevenk] | [LO 1876] *¯ḳumaz, ¯ḳumaş: mekkâr* [dolandırıcı], *yahud ḳam manasından boynuzlu, hîlekâr.* | [KT 1900] *¯ḳumaz* قورناز *I: 1. hilekâr, mekkâr, dessas, 2. aldanmaz, uyanık, zeyrek.* ‖ <? ***TTü*** *kur- +(n)Az* → GÜRBÜZ

† Karş. ***Fa*** *ġurbuz* "kurnaz, hilekâr". Meninski Farsça olduğunu belirtir, ancak ayrıntı vermez. Vefik Paşa ***Ar*** *ḳarn* "boynuz" sözcüğüyle irtibatlandırırsa da bu görüşü temellendirmek mümkün görünmüyor.

›› kurnazlık

kuron "taç şeklinde diş protezi" [HRG <1930] *bütün dişleriniz parıl parıl ¯kuronlu* ‖ *~ **Fr*** *couronne* taç << ***Lat*** *corona* a.a. *~ **EYun*** *korōnis κορωνίς* a.a. << ***HAv*** **kor-ōno-* halka, çember < ***HAv*** **(s)ker-*[3] kıvırmak, halka yapmak → RİNG

← KORNİŞ, KORONER

kurs[1] "okul harici ders programı" [Cum 1930] *Bu müteahassısın ilk vazifesi açılacak kooperatif ¯kursları için muallim yetiştirmek olacaktır.* ‖ *~ **İng*** *course* 1. akım, seyir, rota, süreç, 2. eğitim ve öğrenim programı *~ **Lat*** *cursus* koşu, koşu yolu → KUR

† Türkçede ***Fr*** *cours* /kur/ yerine İngilizce telaffuzun tercih edilmesi ilgi çekicidir.

›› kursiyer

← CURSOR

kurs[2] kursa "lavaş" [Tezk 1341] *Sen bilürdüŋ kim ol ¯kurşalar halāl ve minnetsüz idi, neçün yimedüŋ?* ‖ *~ **Ar*** *ḳurṣ/ḳurṣa(t)* قرص [#ḳrṣ fuʿl] yuvarlak ekmek, lavaş, tepsi, disk

›› güneş kursu, Hitit kursu

kursak [ETü: IrkB <900] *altun ¯kuruġsakımın kılıçın kesipen* [altın kursağımı kılıçla kesip] | [ETü: Kaş 1073] <kuşun taşlığına da ¯kuruġsak denir> ‖ << ***ETü*** *kuruġsak/kuġursak* mide <? ***ETü*** *kuruġ* gergin? kuru? *+sUk* → KUR-

† *+sak* unsurunun işlevi ve *bağırsak* sözcüğüyle ilişkisi açık değildir.

kurşun [ETü: Kaş 1073] *¯ḳoruġjın* <kurşun. Oğuzlar bazı harfleri atarak ¯kuşun der.> | [Kıp: CodC 1303] *plumbum - Tr: ¯korgasin* | [EÇ <1683] *¯kurşum ... ¯kurğuşum* ‖ << ***ETü*** *koruġjın* kurşun

† Karş. ***Moğ*** *korġuljin* "kurşun". *ETü kuruġ* "kuru, gerilmiş" ve *sarışın, gökşin* sözcüklerindeki *+şIn* ekiyle alakalı olabilir. † Kaşgarlı'da görülen */rş/ > /rj/* evrimi şaşırtıcı değildir.

›› kurşunkalem, kurşunla-

kurt [ETü: Uy <1000] *tışnı ¯kurt yéser* [dışını kurtçuk yese] | [ETü: Kaş 1073] *¯ḳurt* <bütün Türk dillerinde "kurtçuk, solucan" anlamına gelir. Ancak Oğuzlar bu sözcüğü "kurt" (al-ḏi'b) anlamında kullanır.> ‖ << ***ETü*** *kurt* 1. tırtıl, larva, 2. (Oğuzca) köpeğe benzer vahşi hayvan

† Oğuzcaya özgü olan ikinci anlamın, *böri* "kurt" sözcüğüne ilişkin bir tabudan kaynaklanmış olması muhtemeldir.

›› bozkurt, fındık kurdu, kurt adam, kurtçuk, kurtlan-

← KURDEŞEN, MANKURT

kurtar|mak [ETü: İyiP <1000] *kaçan burχan kutın bulsar siz meni titmeŋ ¯kutġarıŋ* [Buddha'nın kutunu bulduğunuzda beni terk etmeyin kurtarın] | [ETü: Kaş 1073] *teŋri meni ¯kutġardı* | [Kıp: CodC 1303] *azani ¯kutkardi ölumda usutadi* [adamı kurtardı, ölüm soğuğunda üşütmedi] | [Kıp: İrşM 1387] *takı edgülük birgil, takı ¯kurtargıl bizni ot ʿezebinden* [iyilik ver, kurtar bizi ateş azabından] ‖ << ***ETü*** *kutġar-/kurtġar-* kurtarmak < ***ETü*** *kut* baht, uğur *+(g)Ar-* → KUT

† */r/* ara sesinin türeyişi açıklanmaya muhtaçtır.

›› cankurtaran, kurtarıl-

kurtul|mak [ETü: Kuanşi <1000] *emgeglikler emgekinte antaġ ¯kurtulur/kutrulur* [sıkıntı çekenler sıkıntıdan öyle kurtulur - iki ayrı yazmada farklı imla kullanılmıştır] *(...) taluydakı tişi yeklerde ozar ¯kurtulur/kutrulur esen* [cehennemdeki dişi şeytanlardan kaçar kurtulur esen] | [ETü: Kaş 1073] *er emgektin ¯kutuldı, er emgektin ¯kurtuldı* "adam sıkıntıdan kurtuldu" | [Kıp: CodC 1303] *euazio* [evasio] - *Tr: ¯kutulmak (...) euazus - Tr: kutulmis* [kutulmuş] *(...) ¯kutulis* [kurtuluş] || << ***ETü*** *kutrul-/kurtul-/kutul-* kurtulmak < ***ETü*** *kutur-* talihli olmak? kutlanmak? *+lI-* → KUT

† Aslı muhtemelen *kutrul-* iken, *kurtul-* biçiminin metatez ürünü olduğu varsayılabilir.

›› kurtulun-, kurtuluş

kuru [ETü: İyiP <1000] *¯kuruġ yeri suvayu, öl yeri tarıyu* [kuru yeri sularken, yaş toprağı ekerken] | [ETü: Kaş 1073] *¯ḳuruġ* <her şeyin kuru olanı>, *¯ḳuruġluk* <kuruluk>, *¯ḳuruġluġ yâ* <gerili yay> ‖ << ***ETü*** *kuruġ* kurumuş (▫Erdal I.194) <? ***ETü*** *kur-* germek *+l(g)* → KUR-

† Özgün anlamı "kurumak suretiyle cildi veya yüzeyi gerilmiş" olmalıdır.

›› gül kurusu, kara kuru, kız kurusu, kupkuru, kuru iftira, kuru kafa, kuru kalabalık, kuru kuruya, kuru sıkı, kuru yemiş, kurula-, kurulan-, kuruluk, tuzu kuru

← KURU- (KURAK)

kuru|mak [ETü: Kaş 1073] *yér ¯ḳurġādı* <toprak kurudu> *(...) ¯ḳurıdı tōn* <giysi kurudu>, *etmēk ḳamuġ ¯ḳurışdı* <ekmek tamamen kurudu> ‖ << ***ETü*** *kurġa-* kurumak < ***ETü*** *kuruġ* kuru → KURU

† Kaşgarî'de ***ETü*** *kurġa-* ve *kurı-* olmak üzere iki paralel biçimi görülür. İkincisinin derivatif olduğu varsayılmalıdır. † Öte yandan karş. ***Moğ*** *kaġuray* "kuru" < *kaġur-* "kavurmak".

›› kurun-, kurut-

← KURAK

kurul [YTü: CepK 1935] *¯kurul = Meclis, heyet* || < ***YTü*** *kurultay* büyük meclis → KURULTAY

† Moğolcadan alıntı olan ***YTü*** *kurultay* sözcüğünün yanlış analiziyle türetilmiş bir sözcüktür. Karş. ***Moğ*** *kural* "toplantı, meclis" < *kura-* "toplanmak, bir araya gelmek".

Levent Şahverdi Arşivi

←– KURMAY

kurultay [Kıp: CodC 1303] *~kurulta kurar - Alm: hê wil eyn hof halden* [meclis toplar] | [LO 1876] *~kurıltay: Etrāk beyninde* [Türklerde] *divan, divan kurulan encümen, ayak divanı.* | [Cum 1930] *İstanbul Türk ocağı tarafından umumi ~kurultay içtimaına gönderilecek olan (...)* || *~ Moğ kuralda* toplantı, Cengiz Han yasasında büyük aile meclisi < ***Moğ kura-*** toplanmak

† Moğol egemenliği döneminden beri ender duyulmuş olan sözcük Türk Ocakları bünyesinde 1908-1910'da canlandırılmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresinde benimsenmiş ilk "Yeni Türkçe" kelimelerdendir.

←– KAMUTAY, KURUL (KURMAY), SAYIŞTAY, YARGITAY

kurum[1] [ETü: Kaş 1073] *~ḳurun* <is, duvara yapışan duman izi> || (≈ ***ETü kurun*** baca tortusu) <? ***ETü kur-*** büzmek *+Im* –→ KUR-

† "Kurumak" eyleminden ziyade "büzüşmek" söz konusudur. Karş. KURUT.

kurum[2] [LO 1876] *~kurum: vazʿı hey'et, binā, tesis (...) kibir, tekebbür. (...) ~kurumundan geçilmez (...) ~kurumlu: mütekebbir.* || < ***TTü kur-*** *+Im* –→ KUR-

›› kurum kurum, kurumlu

kurum[3] [YTü: CepK 1935] *~Kurum = Tesis, müessese, cemiyet* | kurumsal "Fr *institutionel* karşılığı" [YTü: Cum 1935] *Osmanlı çağının güzelsel (bedii) ve ~kurumsal (cemiyete mensub) değer ölçülerinin yanında* || < ***TTü kur-*** *+Im* –→ KUR-

›› kurumlaş-, kurumsal, kurumsal kimlik, kurumsallaş-

kurun [Men 1680] *ḳam pl. ~ḳurūn* | [YOsm: LO 1876] *~ḳurūn-ı vustā: Orta vakitler* [orta çağlar] || *~ Ar ḳurūn* قرون [*#ḳrn* fuʿūl çoğ.] boynuzlar, çağlar < ***Ar ḳarn*** [t.] 1. boynuz, çift, 2. yaşıt, çağdaş –→ KARİN

›› kurun-ı vusta

kuruntu [LO 1876] *~kuruntu: Hülya, vesvese, hayal.* || < ***TTü kurun-*** aklında kurmak < ***TTü kur-*** *+(In)tI* –→ KUR-

›› hüsnü kuruntu, kuruntulu

kuruş [Sel 1600] [Budin beylerbeyinin] *atını ve rahtını ve χıdmetkārlarını ve kuçısında* [koynunda] *olanca ~guruşunu (...) mīrīye żabṭ eylediler.* | [Men 1680] *~ġroş, ferè ~ġoroş: Thalerus imperialis.* | [LO 1876] *~ġuruş (Alm.): yüz yirmi akçelik sim sikke.* || *~ Alm Grosch* bir altın solidus'a (ve 12 gümüş denarius'a) eşdeğer olan kalın gümüş sikke, thaler *~ OLat denarius grossus* «kalın dinar» –→ GROS

† Daha önce Habsburg ülkelerine özgü bir para birimi iken II. Mustafa zamanında (1686-1697) Osmanlı Devleti de devalüe edilen akça yerine ġuruş basma yoluna gitmiştir.

kurut [ETü: Kaş 1073] *~ḳurut* "yağı alınmış sütten yapılan kuru peynir, çökelek> || << ***ETü kurut*** süt pıhtısı < ***ETü kur-*** germek, büzmek *+Ut* –→ KUR-

kurye [TakV 1832] *Londra şehrine tesbil olunacak ~kuriyeri* | [LO 1876] *~kuriyer: Çapar, tatar.* || *~ İt corriere / Fr courrier* koşucu, ulak, posta tatarı << ***OLat*** ***curritor*** koşucu < ***Lat currere*** koşmak *+()tor* –→ KUR

kus|mak [ETü: Man <900] *neçe yügürür erti ança ~kusar yarsıyor erti* [ne kadar koşsa o kadar kusar idi] | [ETü: Kaş 1073] *er ~ḳusdı* <adam kustu. Aynı şekilde 'boğuğ ~ḳusdı' "boya kustu" denir.> || << ***ETü kus-*** dökmek, istifra etmek << ***ETü*** ****kud-*** dökmek –→ KUYU

† Sonseste */ḏ/ > /z/ > /s/* evrimi varsayılmalıdır.

›› kusma, kustur-, kusul-, kusunç, kusuntu

←– KUSMUK

kuskun [ETü: Kaş 1073] *~ḳuḏuzġun* <eyerin kaymasını önlemek için atın kuyruğu altından geçirilen kayış> | [Kıp: CodC 1303] *posna - Fa: paldumb - Tr: ~coyscan* | [Çağ: Pav <1500] *~ḳuskun: croupiére.* || << ***ETü kuduzġun*** kuyruk altı kayışı <? ***ETü *kuduz*** dökme? kuyruk? *+gIn* –→ KUYU

† Kaşgarî'de daha önce *ḳuḏurġun* قُذْرغون olarak okunan sözcüğü Dankoff & Kelly bir nokta ilavesiyle *ḳuḏuzġun* قُذْزغون olarak düzeltmiştir. Her iki yorum etimolojik açıdan mümkündür. † ***ETü kuḏruk*** "kuyruk" sözcüğü ****kuḏuz-ġuk*** olarak yorumlanabilir.

kuskus [LO 1876] *~kuskus: Pilavlık (...) hamur düğmesi.* || *~ Ar ḳuşkūş* قصقوص [*#ḳş* q.] kırpık hamurdan yapılan yemek < ***onom ḳaşḳaşa*** قصقص kırptı

† Türkçeye 19. yy.'da Fransızca üzerinden veya doğrudan Tunus-Cezayir'den alınmış olabilir.

kusmuk [Kıp: Tuhf <1400] *ḳayy* [Ar.]: *~kusmak* [kusulan şey] | [EÇ <1683] *Niçe yüz küffārı serχoş ~kusmuğuna döndürüp helāk oldular* || < ***ETü kus-*** *+mUk* –→ KUS-

† "Tanecik" anlamına gelen ETü *+mUk* eki mi (*karamuk, kızamık*), yoksa yemek ve eylem adları yapan Geç TTü *+mlk* eki mi (*ekşimik, soymuk*) sözkonusu olduğu anlaşılamadı.

kusur [AşP 1330] || *~ Ar ḳuṣūr* قصور [*#ḳṣr* fuʿūl msd.] eksiklik < ***Ar ḳaṣara*** قصر kıstı, kısalttı, yetersiz kaldı, eksik idi

›› kusurlu, kusursuz

←– TAKSİR

kuş [ETü: IrkB <900] *kara ~kuş, kuğu ~kuş, toğan ~kuş* | [Men 1680] *~kuşχāne, ~kuş üzümi, ~kuş südi* || << ***ETü kuş*** a.a.

›› devekuşu, kuş dili, kuş gönü, kuş gözü, kuş gribi, kuş palazı, kuş sütü, kuş üzümü, kuşbaşı, kuşburnu, kuşçu

←– BAYKUŞ, KUŞHANE, KUŞKONMAZ, KUŞKU, KUŞLUK

kuşak [ETü: Kaş 1073] *~kurşaġ* <kuşak kuşanma; dokunmuş yünden yapılan ve çadırın etrafına sarılan halka> | [Kıp: İdr 1312] *~kuşak: al-mintaḳa* || << ***ETü kurşak*** kuşak, kuşanma < ***ETü kurşa-*** kuşak bağlamak *+Uk* –→ KUŞAN-

›› genç kuşak, gök kuşağı, iklim kuşağı

←– UÇKUR

kuşan|mak [ETü: Kaş 1073] *er ḳurın ~kurşandı* <adam kuşağını kuşandı> | [Hurş-TS <1400] *bu iş kim ol*

Levent Şahverdi Arşivi

-kuşandı müşkil işdür || << ***ETü kurşan-*** (kendine) kuşak bağlamak < ***ETü kurşa-*** kuşak bağlamak *+In-* < ***ETü *kurış*** gergi *+(g)A-* < ***ETü kur-*** germek *+lş* → KUR-

›› kuşam, kuşanıl-, kuşat-, kuşatıl-, kuşatma

← KUŞAK (UÇKUR)

kuşe [Cum 1930] *şartnamesi veçhile 254 top -kuşe kâğıdı satın alınacağından* || ~ ***Fr*** *papier couché* [pp.] «tabakalı kâğıt», cila tabakasıyla kaplı kâğıt (< ***Fr*** *couche* yatak, tabaka *+é*) < ***Fr*** *coucher* yatırmak, yatmak << ***Lat*** *collocare* yatağa yatırmak < ***Lat*** *con+ locare* yatırmak → LOKAL

← KUŞET

kuşet "tren yatağı" [Cum 1950] *İstanbul Ankara trenlerinde -kuşetli vagonlar* || ~ ***Fr*** *couchette* [küç.] küçük yatak < ***Fr*** *couche* yatak, tabaka *+et°* → KUŞE

kuşhane [LO 1876] *-kuşhâne: Küçük tencere.* || << ***TTü*** *kuşχāne* kuş evi, kuş yuvası → KUŞ, HANE

† Bazı yöresel ağızlarda "evin çatısında yarı açık alan".

›› guşgana, kuşane, kuşkana

kuşkonmaz [Men 1680] *-kuş -konmaz: Asparagus.* → KUŞ, KON-

kuşku "endişe, ürküntü" [LO 1876] *-kuşku: Korkma, kuş gibi ürkme, vahşet etmek.* | [Göv 1930] *-kuşku: Kuş gibi korkup ürkme, huylanma, pirelenme.* | "şüphe" [YTü: TDK5 1969] *-kuşku: (...) 2. Kuruntu, şüphe.* || < ***TTü*** ****kuş-*** tedirgin olmak? *+gU* → KUŞ

† Anadolu ağızlarında "tedirginlik, ürküntü" anlamında kullanılan bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yazı diline aktarıldı; TDK ve çeşitli yazarların düzeltme çabalarına rağmen kullanımda "şüphe" anlamını kazandı. † Halk ağızlarında mevcut olan *köşüm, kuşum/guşum* "tedirginlik, huylanma" biçimleri, yazılı örneği bulunmayan bir ****kuşmak/*köşmek*** fiilini düşündürür. ***Kuş*** adıyla anlam ilişkisi kurulamaz.

›› kuşkucu, kuşkulan-, kuşkulu, kuşkusuz

kuşluk [Oğ: Kaş 1073] *-kuşluk: al-ḍaḥwa* [sabahın erken bölümü] || << ***ETü-O*** ***kuşluk*** gün doğumundan sonraki zaman < ***ETü*** ***kuş*** *+lIk* → KUŞ

† Belki "kuşların topluca öttüğü zaman" anlamında.

kut [ETü: Or 735] *umay teg ögim ḳatun -ḳutıŋa* [Umay misali anam Hatun'un kutu sayesinde] | [ETü: Kaş 1073] *-kut: ad-dawla wa'l-cadd* [şans, talih] *(...) -ḳutaldı* [bahtı açıldı] *(...) -ḳutlıġ* [bahtlı, mübarek] *(...) -ḳutsız* [bahtsız] | kutlu [LO 1876] *-kutlu: Mesut, mebrûr, merhum, mukbil, talihli.* || << ***ETü*** ***kut*** bereket, baht, mutluluk

›› kutlu, kutsuz

← KUDUZ (KUDUR-), KURTAR-, KURTUL-, KUTLA-, KUTSA-, KUTSAL

kutla|mak kutlula- [Har <1400] *dügün -kutlulamağa cümle geldi* | [YTü: CepK 1935] *-kutlamak = Tebrik etmek = Féliciter* || < ***TTü*** ***kut*** *+lA-* → KUT

›› kutlan-

kutsa|mak [YTü: CepK 1935] *-kutsamak = Takdis etmek* || < ***ETü*** ***kut*** bereket, talih *+sA-* → KUT

† ***Ar*** *ḳuds* ve *taḳdīs* sözcüklerinden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır. Türkçede "eksiklik, isteme" ifade eden +sA- ekinin buradaki işlevi meçhuldür.

›› kutsama, kutsan-

kutsal "mukaddes" [YTü: Cum 1935] *üzerime aldığım onurlu ödevin -kutsal olduğu kadar ağır da olduğunu biliyorum* || < ***YTü*** ***kut*** *+sAl* → KUT

† Köken itibariyle Türkçe *kut* sözcüğüyle ilgisiz olan ***Ar*** *ḳuds* ve *ḳudsī* biçimlerinden çağrışım yoluyla üretilmiş Yeni Türkçe sözcüktür.

›› kutsallık

kutsi [AşP 1330] *baʿżı χalḳuŋ rüh-ı -ḳudsī cānıdur* || ~ ***Ar*** *ḳudsī* قُدْسِى [nsb.] kutsal, aziz < ***Ar*** *ḳuds* [*#ḳds*] kutsallık *+ī* → KUDÜS

›› kutsiyet

kutu [MŞ <1400] *ol tepsi içine dökeler, sovuyıcak keseler, -kutıya/kutiye koyalar* | [Men 1680] *-kutu seu potiùs* [daha sıklıkla] *-kutı, -kutıcık* || ~ ***Yun*** *kouti(on)* κουτίον küçük sandık, kutu << ***EYun*** *kibōtion* κιβωτίον [küç.] a.a. < ***EYun*** *kibōtós* κιβωτός sandık *+ion* → SIT(O)+

† °LevyFr 99 Eski Yunanca sözcüğü ***Aram*** *ḳubbtā* "kubbe, hücre" ile ilişkilendirir.

›› kutu kutu, kutula-

kutup [AşP 1330] *bu degirmen igine -ḳutb eydürüz* [eksen deriz] | [Rav 1449] *Budur ʿilm ü ʿamelde -ḳuṭb-ı eflāk* [teoride ve pratikte feleğin ekseni budur] | "... yer küresinin dönüş ekseninin iki ucu" [YOsm: LO 1876] *-ḳutb-ı cenubi, -ḳutb-ı şimali* || ~ ***Ar*** *ḳuṭb* قطب [*#ḳṭb* fuʿl] 1. eksen, aks, 2. tasavvufta en yüksek mertebeye erişmiş kişi < ***Ar*** *ḳaṭaba* قطب 1. kaşlarını çattı, 2. bir noktaya topladı, konsantre etti

† Yeni Osmanlıca kullanımı ***Fr*** *pole* < ***EYun*** *pólos* "eksen" çevirisidir.

›› kutup denizi, kutup yıldızı, kutuplaş-, kutupsal

kutur [Sad 1574] *her gün memālik-i sultānī aḳṭārlerinden bir -ḳuṭrı ġāretü tārāc iderdı* [sultanlığın ülkelerinden bir bölgeyi yağma ve talan ederdi] || ~ ***Ar*** *ḳuṭr* قطر [*#ḳṭr* fuʿl] 1. halka, daire, top, 2. halkanın eni, çap, 3. bölge, idari birim ≈ ***İbr*** *ḳāṭar* קטר 1. halka, çember, taç, 2. halkalanmak, duman tütmek

← KATRAN[1] (KATRAN[2], NEKTAR), KATRE (KİTRE)

kuva [Kab 1432] *ol ki şüret cinsidür üç ḳısmdur: -ḳuvā ve efʿāl ve ervāḥ* [potansiyel, aktüel ve ruhlar] | [Sad 1574] *-ḳuvā-yi ṭabıʿalerinüŋ zemān-i istīlāsı idı* [doğal güçlerini gösterme zamanı idi] || ~ ***Ar*** *ḳuwā* قوا [*#ḳwy* fuʿal çoğ.] kuvvetler < ***Ar*** *ḳuwwa(t)* قوة [t.] → KUVVET

† ***Kuvvet*** sözcüğünün çoğul halidir. Tek *v* ile yazılır. *Kuvvacı* galattır.

›› kuvayı milliye, kuvvacı

kuvars [T&S 1892] *Quartz* [Fr.]: *-kuars, çakıl taşının asıl cevheri.* || ~ ***Fr/İng*** *quartz* bir silisyum kristali ~ ***Alm*** *Quarz* a.a. ~? ***Slav*** *kvardy* sert

Levent Şahverdi Arşivi

kuver [Göv 1930] ~*kuver: Sofra takımı, sofrada davetliler için ayrı ayrı konulan takımlar.* || ~ ***Fr*** *couvert* örtü, özellikle sofra örtüsü, sofra takımı < ***Fr*** *couvrir* örtmek << ***Lat*** *cooperire* a.a. → APERİTİF

›› kuvertür

← COVER

kuvöz [Cum 1954] ~*Kuvöz vakitsiz doğan çocukları anne harareti ile büyüten, oksijenle besleyen modern bir alet* || ~ ***Fr*** *couveuse* 1. folluk, kuluçka yeri, 2. yeni doğan korunağı < ***Fr*** *couver* kuluçkaya yatmak +*os*° << ***Lat*** *cubare* a.a.

† İngilizce karşılığı incubator.

kuvve "güç, özellikle potansiyel güç" [LO 1876] ~*kuvve-i askeriye,* ~*kuvve-i cazibe,* ~*kuvve-i hafıza,* ~*kuvve-i hayatiye,* ~*kuvve-i kalemiye,* ~*kuvve-i maliye (...)* ~*Bi'l-kuvve: mahfi, henüz icra olmamış, bi'l-fiil olmayıp fiilen bariz olmayan.* || ~ ***Ar*** *ḳuwwa(t)* قوّة [*#ḳwy* fuʿla(t) msd.] güç, kuvvet → KUVVET

† *Kuvvet* ile aynı Arapça sözcük iken, Yeni Osmanlıca kullanımda anlam ayrışmasına uğramıştır. Yazımda *kuvve* قوّه ve *kuvvet* قوّت ayrımı, 19. yy.'dan önce görülmez.

kuvvet [AtH <1250 (1444)] *kawī erse kamlur kaçar* ~*ḳuwwatı* [güçlü ise zayıflar kaçar gücü] | [CodC 1303] *forcia - Fa:* ~*kohat* [kuvvet] *vel kodrat* [kudret] || ~ ***Ar*** *ḳuwwa(t)* قوّة [*#ḳwy* fuʿla(t) mr.] güç < ***Ar*** *ḳawiya* قوى güçlü idi, güçlendi

›› kuvvetlen-, kuvvetli

← KAVİ, KUVA, KUVVE, TAKVİYE (MUKAVVA)

kuymak [ETü: Kaş 1073] ~*ḳuyma* <hamurun kaynar yağa atılmasıyla yapılan bir tür ekmek. Ayrıca madenin eritilip kalıba dökülmesiyle yapılan her türlü nesneye ~ḳuyma denir.> || ≈ ***ETü*** *kuyma* 1. dökme metal, 2. dökme ekmek, lavaş < ***ETü*** *kuy-* dökmek +*(A)mAk* → KUYU

† Karş. ***Moğ*** *koymag* "katmer, gözleme". *Kaymak* sözcüğüyle bağlantısı muğlaktır.

kuyruk [ETü: IrkB <900] *at* ~*kuḍrukın tügüp tigret* [at kuyruğunu düğümleyip gaz çıkarttır] | [ETü: Kaş 1073] ~*kuḍruk* <bütün hayvanların kuyruğu ... ayrıca kıç deliği anlamında kullanılır> | <... kamuya açık bir hizmet için oluşturulan sıra> [Aİhsan 1891] || << ***ETü*** *kudruk* kuyruk < ***ETü*** **kud-* dökmek, indirmek +*dUrUk* → KUYU

† Eski Türkçe sözcük **kuḍ-duruk* biçiminden, ḍ-d asimilasyonu yoluyla evrilmiş olmalıdır. ETü koşum ve kıyafet unsurlarının adını yapan +duruk eki, sözcüğün ilk anlamının kuyruk değil kuyruğa takılan bir şey olduğunu düşündürür. Karş. ***Moğ*** *kudurga* (1. atın kuyruğundan geçen eğer kayışı, kuskun, 2. atın sağrısı). † "Bir hizmet için oluşturulan sıra" anlamı ***Fr*** *queue* (kuyruk) çevirisidir.

›› kılkuyruk, kuyrukçu, kuyruklu yalan, kuyruklu yıldız, kuyruksallayan

kuytu [ldrH <1402] ~*koytu/kuytu* [koy, çukur], ~*koytu/kuytu yayın* [abdesthane] | [BK 1797] *nesā* [Fa.]: *Ol mevziʿdir ki aslā güneş dokunmaya, yāhud pek az dokuna, Türkīde kuzey ve* ~*koytu/kuytu* قويتو *taʿbīr olunur.* | [KT 1900] ~*koytu: İçten içe olan, bir koy teşkil eden, mahfuz ve karanlıkça.* || << ***TTü*** *koytu* çukur yer <<? ***TTü*** *koyuntı* girinti, kucak, çukur < ***TTü*** *koyun-* dalmak, girmek +*(In)tI* → KOY-

† Karş. ***Moğ*** *koytu* "art, arka, geri, kuzey".

›› koytak, koytan

kuyu [ETü: Man <900] *terin* ~*kuḍuġ* [derin kuyu] | [ETü: Kaş 1073] ~*kuḍuġ* <kuyu. ~ḳuyuġ bunun başka telaffuzudur.> || << ***ETü*** *kuduġ* kuyu < ***ETü*** **kud-* dökmek +*I/(g)* → KOY-

† Karş. ***ETü*** *koḍıġ* "aşağı". ***ETü*** *koḍ-* "koymak, indirmek" fiili ile sadece türevlerde görülen **kuḍ-* "dökmek" biçiminin eşdeğer olduğu düşünülebilir. Kuyuya suyun "dökülerek" dolduğuna dikkat edilmelidir. † ***Moğ*** *kuduġ* (a.a.) Türkçeden alıntıdır.

← KUS- (KUSMUK), KUSKUN, KUYMAK, KUYRUK

kuyum [ETü: Kaş 1073] *er küpke suw* ~*ḳuydı* <adam küpe su döktü. Herhangi bir sıvı ve benzerinin boşaltılmasını anlatır.> | <döküm> [Kıp: KTerc 1343] *aṣ-ṣāʾiġ* [altın veya gömüş dökümcü]*: gümüşçi* - "ve Türkmenler arasında ~kuyumçı denir" | "... çeyiz" [KEdeb-TS 1769] *cihāz ki tezvīc olunan ẋātuna verdikleri levāzım-ı beyttir, aṇa Türkīde* ~*kuyum denir.* || < ***ETü*** *kuy-* dökmek +*Im* <<? ***ETü*** *kod-* koymak, bırakmak → KOY-

† Karş. ***ETü*** *koyar* "salya akıtan", *koyun-* "su dökünmek", *kuyma* "dökme metalden yapılmış nesne".

›› kuyumcu

kuyut [EÇ <1683] *bu ādābleri şurūt u* ~*ḳuyūdiyle* [kayıt ve şartlarıyla] *bilmeyenin salātı sahīh olmayup* || ~ ***Ar*** *ḳuyūd* قيود [*#ḳyd* fuʿūl çoğ.] koşullar, bağlar < ***Ar*** *ḳayd* قيد [t.] → KAYIT

›› kuyudat

kuz [ETü: Kaş 1073] ~*ḳūz taġ* <dağın güneş görmeyen ve gölge olan tarafı> || << ***ETü*** *kūz* güneşsiz yer, gölge

← KUZEY, KUZGUN

kuzen [Bah 1924] ~*kuzen: Amca ve dayının ve hala ve teyzenin oğlu.* ~*Kuzin: Amca ve dayının ve hala ve teyzenin kızı.* || ~ ***Fr*** *cousin* amca, hala, dayı veya teyze oğlu << ***Lat*** *consobrinus* hala veya teyze oğlu < ***Lat*** *con+ sobrinus* kızkardeşin ailesi, kızkardeş çocuğu << ***HAv*** **swesr-īno-* < ***HAv*** **swesor-* kızkardeş → SÖR[1]

← KUZİN

kuzey [Çağ: Pav <1500] ~*kuzay: lieu qui ne reçoit pas les rayons du soleil* | [BK 1797] *nesā* [Fa.]: *ol mevziʿdir ki aslā güneş dokunmaya, yahud pek az dokuna, Türkīde* ~*kuzey ve kuytu taʿbīr olunur.* | [Ana 1932] ~*kuzay (Ankara, Niğde, Adana); kuzayı (Cenubi Anadolu): gölge yer, güneş görmeyen yer."* || < ***ETü*** *kuz* güneş almayan yer, dağın gölgeli yanı +*(g)Ay* → KUZ

† Dil Devrimi döneminde ses uyumuna aykırı olan +*ey* biçiminin neden tercih edildiği açık değildir.

kuzgun [ETü: IrkB <900] ~*kuzġun sabı teŋrigerü yalbarur* [kuzgun sözü tanrıya yalvarır] || << ***ETü*** *kuzġun* kargaya benzer kuş <? ***ETü*** *kuz* karanlık, kara → KUZ

Levent Şahverdi Arşivi

† Ada eklenen +gUn ekinin mahiyeti belirsizdir. Belki hayvan ve bitki isimleri yapan *+gAn2* ekinin varyant biçimi sözkonusu olabilir.

›› kuzgunî

kuzin [Cum 1934] *Ben öyle ~kuzin muzin tanımam kimseyle gezemezsin dedim.* || ~ ***Fr*** *cousine* [fem.] amca, hala, dayı veya teyze kızı < ***Fr*** *cousin* amca, hala, dayı veya teyze oğlu --› KUZEN

kuzine "gemi mutfağı" [LF <1900] *~kuzina/kuçina* | "... fırınlı soba" [Cum 1945] *~Kuzine İmali Ilânı / Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikalan Kurumu Defterdar Fabrikası Müdürlüğünden* || ~ ***Fr*** *cuisine* mutfak ~ ***OLat*** *cocina/coquina* a.a. < ***Lat*** *cocere/coquere* yemek pişirmek *+in°* << ***HAv*** **pekʷ-* pişirmek

† ***İt*** *cucina*, ***İng*** *kitchen* "mutfak" biçimleri Latinceden alınmıştır. Aynı kökten ***İng*** *cook*, ***Alm*** *kochen* < ***Ger*** **kokjan*. Yunancası standart **kʷ* > p evrimi uyarınca *péptō* "pişirmek" şeklini alır.

← BİSKÜVİ (ŞARKÜTERİ), KEK (CHEESECAKE, KİŞ), KİTCHENETTE, KOTTO, PEPSİN (DİSPEPSİ), PIHTI

kuzu [ETü: Man <900] *~ḳozı bozaġu (·..) ~ḳozı/ḳuzı eti yeŋler* | [ETü: Kaş 1073] *~ḳozı/ḳuzı: al-ḥamal* | kuzukulağı [Haz-TS <1460] *yay günlerinde ekşi elma aşı ~kuzu kulağı aşı yiyeler, ak geyeler.* | [LO 1876] *~kuzu gibi adam, ~kuzu göbeği* [mantar], *derya ~kuzusu, ~kuzu kestanesi* || << ***ETü*** *kozı/kuzı* koyun yavrusu

† Karş. ***Moğ*** *kuriġan* (a.a.) Türkçe *kuzıġan* "kuzular?" biçimini düşündürür. ***Kürd*** *qozan* "koyun ağılı" muhtemelen Türkçeden alıntıdır.

›› derya kuzusu, kozan, kozluk, kuzucuk, kuzukulağı, kuzula-, kuzum

kübik kübist [HRGKok 1927] *"Kübist' ressamlar her tarafta sopalarla karşılandılar.* | kübik "kübizme mensup" [Cum 1930] *~kübik evler ve son tefrişat usulleri* | kübizm [Cum 1930] *~Kübizm'e çalışan genç ressamlardan birine modellik etmişti* || ~ ***Fr*** *cubique* 1. küp şeklinde olan, 2. kübizm akımına ait ≈ ***Fr*** *cubisme* temel geometrik şekilleri kullanan bir modern sanat akımı < ***Fr*** *cube* kare prizması --› KÜP²

† Sanat akımı olan *kübizm* ilk kez 1908'de Paris'te Salon des Indépendents dolayısıyla duyulmuştur. Türkçede ilk dönemde *mikʿabiyûn* deyimi kullanılmıştır (▫SK 'Cubisme').

›› kübist, kübizm

kübra [MMem 1557] || ~ ***Ar*** *kubrāʾ* كبراء [*#kbr* fuʿlāʾ sf. fem.] büyük (şey veya kadın) < ***Ar*** *kabīr* كبير [faʿīl sf.] büyük → KEBİR

† ***Kebir*** sıfatının dişil halidir.

›› işkembe-i kübra

küçük [ETü: Or 735] *āt birdim, ~kiçik atlıġıg ulgartdım* [ad verdim, adı küçük olanı yüceltim] | [ETü: Kaş 1073] *~kiçig* <herhangi bir şeyin küçüğü> | [Kıp: CodC 1303] *parvus - Fa: χocak ... χočak - Tr: ~χiči* | [Yad <1421?] *eger peynir mayası ele girmese bir ~kiçicük ayu incegini boğazlayalar yidüreler* || << ***TTü*** *kiçicük* [küç.] < ***ETü*** *kiçi* küçük, yavru *+çUk* < ***çoc***

† ***TTü*** *cücük, küçük, gucuk, gücük, güdük, gedek, kodak* ve ***Fa*** *cūcak, kūçak, kūdak, güdik* "küçük, yavru, cüce" sözcükleri arasındaki köken ilişkisi belirsizdir. Çocuk diline ait ekspresif deyimlerin iki dilde paralel olarak yapılandıkları varsayılmalıdır.

›› güççük, gücük, kiçi, kiçik, küçücük, küçül-, küçült-, küçürek

← GÜDÜK (GÖDELEK, GUDİK), KÖÇEK, KÜÇÜMEN

küçümen [Bah 1924] *~küçümencik: Pek küçücük, pek sevimli.* || < ***TTü*** *küçük +mAn* --› KÜÇÜK

küçümse|mek [TDK1 1945] *~küçüksemek: Küçük görmek, değer vermemek.* | [TDK1 1945] *~küçümsemek: Küçüksemek.* || < ***TTü*** *küçük +sA-* << ***TTü*** *küçükse-*

küf [ETü: Kaş 1073] *~küwij* <çürümüş bir ağacın içi - */j/* sesi ile>, *~küwij turma* <çürümüş turp ya da tadı bozulan her şey> | [Kıp: Tuhf <1400] *ʿafana: ~küflendi* || << ***OTü-KT*** *küf* çürüme ≈ ***ETü*** *küvij* a.a.

† Kaşgarî'de görülen */j/* sesi */z/* allofonudur. TTü ve Kıp biçimin nasıl evrildiği açık değildir.

›› küflen-, küflü, limon küfü

küfe [Men 1680] *~küfe & ~küffe: Cophinus.* || ~ ***Ar*** *kuffa(t)* كفّة hasırdan veya ince tahtadan yapılmış sepet ≈ ***Süry*** *kəpāpā/kəpāptā* ܟܦܦܐ a.a. ≈ ***Akad*** *ḳuppu/ḳuppatu* (sebze, meyve, et vb. için) hasır veya tahtadan yapılmış sandık

† ***Yun*** *kófa* ve ***Ven*** *còfa* (a.a.) biçimleri Arapçadan alınmıştır. ***EYun*** *kóphinos* "sepet" biçiminin bir Sami dilinden alınmış olma ihtimali yüksektir.

›› köfün, küfelik

← KEFEN (KOFRE, TEKFİN)

küfeki [Aht 1545] *al-kizān* [Ar.]*: yumuşak taş ki ~küfekī dirler* | [RMim 1614] *neşefe Arabîdir, Fârisîde seng-i pâşine, Türkîde ~küfeke taşı dimektir* || ~ ***Yun*** *kufáki κουφάκι* [küç.] ponza taşı veya talk ≈ ***EYun*** *koúpholithos κούφολιθος* bir tür hafif ve süngersi taş, talk? < ***EYun*** *koúphos κούφος* kof, hafif

küffar [SülÇ 1409] *Dinüŋ çerâğı yandı vü yandı kamu oda/ ~Küffâr-ı ehl-i şirk* || ~ ***Ar*** *kuffār* كفّار [*#kfr* fuʿʿāl çoğ.] kâfirler < ***Ar*** *kāfir* كافر [t.] → KÂFİR

küfran [AşP 1330] *sevgülü niʿmetleri ~küfrân-durur* || ~ ***Ar*** *kufrān* كفران [*#kfr* fuʿlān msd.] dini reddetme, nimeti inkâr etme ≈ ***Aram*** *kaphrān* כְּפְרָן [*#kpr*] inkârcı, dinsiz → KÜFÜR

küfür [AşP 1330] *kamuya bir ḥukm olurdı tanrıdan / kim ~küfr ḥaṣıl kılurdı kim īmān* || ~ ***Ar*** *kufr* كفر [*#kfr* fuʿl msd.] dini inkâr ve reddetme <? ***Ar*** *kafara* كفر örttü, (dini) inkâr etti ≈ ***Aram*** *kəphar* inkâr etmek, silmek

† Arapça sözcüğün anlamını doğrudan *kafara* "örttü, gizledi" fiiline bağlamak muhtemelen pseudo-etimolojidir. ***Aram*** *kāfar, kfārā* "köy" sözcüğüyle alakalı olması daha güçlü olasılıktır. Karş. ***Lat*** *paganus* "1. köylü, 2. dinsiz, kâfir".

›› küfr, küfret-, küfürleş-

← KÂFİR (KEFERE, KÜFFAR), KEFARET (TEKFİR, YOM KİPPUR), KÜFRAN, KÜFÜRBAZ

Levent Şahverdi Arşivi

küfürbaz "çok söven" [HRGCeh 1923] *Huysuzluğu çekilir şey değil... Öyle ¯küfürbaz ki...* || § ***Ar kufr*** sövgü + ***Fa bāz*** oynatan → KÜFÜR, +BAZ

† Muhtemelen *kumarbaz* sözcüğünden analoji yoluyla 20. yy.'da yapılmış anlamsız bir bileşiktir.

küheylan [EÇ <1683] *bir ¯küheylān at Menteş Bölükbaşı'nın mukaddemā çatlayan atı yerine verdiler* || ***~ Ar kuḥaylān*** كحيلان [*#kḥl*] soylu Arap atı < ***Ar kuḥayl*** كحيل [fuʿayl küç.] siyaha boyanmış, sürmeli < ***Ar kuḥl*** كحل antimon, siyah boya, sürme → ALKOL

kükre|mek [ETü: Uy <1000] *arslan χanı ¯kökremiş teg* | [ETü: Kaş 1073] *arslān ¯kökredi, buġra ¯kökredi, bulıt ¯kökredi* || << ***ETü kökre-*** arslan sesi çıkarmak, böğürmek < ***ETü kögüz*** göğüs +*(g)A-* → GÖĞÜS

† Karş. ***ETü maŋra-*** "bağırmak", *yaŋra-* "anlamsız konuşmak", *çıkra-* "gıcırdamak", *çalra-* "tıkırdamak", *çokra-* "fokurdamak". ▫Erdal II.469-471 +rA- şeklinde bir onomatope eki varsayar; ancak tüm örneklerde *+Iz* ile biten iki heceli isimden *+A-* ekiyle türetilmiş fiil yapısı düşünmek daha basittir.

›› kükret-

kükürt [Rab 1310] *neft birle ¯kükürd birle suvadılar* || ***~ Fa gügird*** گوگرد yanıcı bir madde, sulphur << ***OFa gögird*** a.a.

† Farsça sözcüğün nihai kökeni belirsizdir. Karş. KİBRİT.

kül[1] [ETü: Kaş 1073] *¯kül: ar-ramād* || << ***ETü kül*** ateş artığı

›› küllen-, küllük, külyutmaz

← KÜLBASTI

kül[2] [AşP 1330] *ol denizde ¯küllī ġarḳ olmış-ıdı* [bütünüyle batmıştı] | külliyen [Yad <1421?] *kırk bir dürlü bevāsiri* [basurları] *¯küllīyen yok ider* | külliyat [Rz 1896] *Lamartin'in ¯külliyāt-ı āsārı* [toplu eserleri] || ***~ Ar kull*** كل [*#kll* fuʿl] 1. tüm, bütün, 2. tamlık, bütünlük (≈ ***Aram kāl*** כָּל [*#kl*] hep, tüm, bütün ≈ ***Akad kalu/kulu*** a.a.)

›› küllî, külli yevmin, külliyat, külliye, külliyen, külliyet, külliyetli

← ŞEKİL (EŞKÂL, TEŞEKKÜL, TEŞKİL)

külah "taç" [Dan 1360] || ***~ Fa kulāh/kullāh*** کلاه soylulara mahsus yüksek başlık << ***OFa kulāv*** (≈? ***Aram kalāḥ*** כָּלָח yüksek başlık, taç) ≈ ***Ar ḳulla(t)*** قلة zirve, tepe → KULE

›› dondurma külahı, külahıma anlat

külbastı [LO 1876] *¯külbastı: Kebap.* → KÜL[1], BAS-

külçe "çörek" [YusZ <1377] *χōş harīrler mālik aŋa geydürür / pālüze helvā ¯küliçe yidürür* || ***~ Fa kulīça/kulça*** کلیچه/کلچه [küç] küçük top, çörek < ***Fa gūla*** top, gülle +*ça*[3] → GÜLLE

külfet [İrşM 1387] *takı ata yā ogul ¯külfeti anıŋ öze bolsa* || ***~ Ar kulfa(t)*** كلفة [*#klf* fuʿla(t) mr.] yük, yüklülük

← TEKELLÜF, TEKLİF (MÜKELLEF, TEKÂLİF)

külhan [AşP 1330] *vara ¯gulχānda yata miskīn olup* | külhani "yoksul kimse" [SN 1354] *Dul ʿāvrat ü öksüzler ü ¯gulχānī / Şu vérmekden oldu temāmet ganī* | külhani "külhanbeyi" [LO 1876] *¯külhānī: Serseri, külhan misafiri, hercaī.* || ***~ Fa gulχān*** گلخان «arka oda», hamam ocağı, (mec.) berduş yatağı § ***Fa gul*** گل arka + ***Fa χān*** خان yer, mekân → HAN[1]

›› külhanbeyi, külhani

külot [YeniM 1918] *Bol ve düşük kenarlı ¯külotunun altında...* | [Bah 1924] *¯külot: Belden dize kadar olan kısmı geniş, daha aşağısı dar olan pantolon. Kadın donu.* || ***~ Fr culotte*** «kıçlık», kalça kısmı geniş pantolon, don < ***Fr cul*** kıç << ***Lat culus***

›› külotlu çorap

kült [Bah 1924] *¯kült: Din, diyanet; mezhep."* || ***~ İng cult*** mezhep, tarikat / ***Fr culte*** ibadet usulü, dini töre ve törenler << ***Lat cultus*** [pp.] işleme, ekip biçme < ***Lat colere*** toprağı işlemek, ekip biçmek +*()t*° → KOLONİ

† "Mezhep, tarikat" anlamı güncel İngilizce kullanımdan alınmıştır.

›› cult, kültizm

← KÜLTİVE (KÜLTİVAR), KÜLTÜR

külte [Ana 1932] *¯külte (Cenubi Anadolu): Yığın, ufak yığın.* | [YTü: TDK1 1945] *¯külte: 1. Külçe, 2. Demet, 3. Jeol. Aynı bileşim ve aynı yapıda geniş taş yığını.* || ***~ ?***

† Muhtemelen *kütle* veya *külçe* sözcüğünün varyant biçimi iken, Dil Devrimi döneminde Öz Türkçe sayılıp leksikona dahil edilmiştir.

kültivar [EkşiS 2005] *¯kültivar: doğada kendiliğinden veya fidanlıklarda insan müdahelesi ile mutasyon sonucu oluşan mutant bitki. kültür varyetesi.* || ***~ İng cultivar*** doğal veya yapay mutasyonla elde edilen bitki alt-türü ☼ 1923 L. H. Bailey, İng. botanikçi. < ***İng cultivated variety*** → KÜLTİVE, VARYASYON

kültive [Rz 1896] *Her ne kadar bazı talanlar* [yetenekler] *¯kültive ettimse de zat-ı ismetanelerine layık olmadığımı itiraf ile kendimi bahtiyar sayarım.* | [Cum 1934] *istiridyelere taş konulmak suretiyle elde edilen ¯kültive cinsinden inci* || ***~ Fr cultiver*** işlemek, terbiye etmek, yetiştirmek ***~ OLat cultivare*** [den.] toprağı işlemek < ***OLat cultivus*** işlenmiş < ***Lat colere*** +*()tiv*° → KÜLT

›› kültivasyon, kültivatör

← KÜLTİVAR

kültür [ZG <1924] *Fransızca ¯kültür kelimesinin iki ayrı manası vardır. Bu manalardan birini 'hars', diğerini 'tezhip' tabiriyle tercüme ederiz.* || ***~ Fr/İng culture*** 1. ekip biçme, tarım, 2. terbiye, eğitim, 3. bir toplumun (eğitim yoluyla elde edilen) töre ve simgeleri ***~ Lat cultura*** a.a. < ***Lat colere*** ekip biçmek, toprak işlemek +*()tura* → KÜLT

† *Cultus, cultura,* Latince *colere* "ekip biçmek" fiilinin perfekt kökünün türevleridir. Tarımsal çağrışım Batı dillerinde hâlâ canlıdır, ancak Türkçede algılanmaz (karş. ***İng agriculture, cultivate*** vb.). † "Ortak töre ve simgeler" anlamı 19. yy

Levent Şahverdi Arşivi

sonlarında Alman akademik söyleminde ortaya çıkmış ve diğer dillere yayılmıştır.

›› akkültürasyon, bakteri kültürü, etnokültürel, kültür fizik, kültür mirası, kültür şoku, kültür turu, kültür varlığı, kültürel, kültürlü, monokültür

külünk [AşP 1330] *aŋa bir muḥkem ¯külüng olmak gerek* | [Hal 1477] *ejīne* [Fa.]: *(...) taş delecek ¯külünge daχı dirler.* || ~ ***Fa kulung*** کلنك taş kazması, minkar

külüstür [Bah 1924] *¯külüstür: Eski, köhne, pejmürde.* || ~ ***Yun kilistra*** *κύλιστρα* cambazhane, oyun yeri, ahırın bir bölümü << ***EYun kylistḗrion/kýlistra*** *κυλιστήριον/κύλιστρα* «yuvarlanma yeri», hayvanların toz ve çamurda debelendiği yer < ***EYun kylindō*** *κυλίνδω* yuvarlanmak +*tḗr* → SİLİNDİR

kümbet [Gül 1317] *sekizinci gökde bunlar durdılar ... tokuzıncı ¯günbed-i aʿzam durur* [en büyük kubbedir] | [Taz 1482] *şemse-i saḳf-ı ¯günbed-i mīnā* [mavi kubbenin çatısının görüntüsü] || ~ ***Fa/OFa gunbad*** گنبد kubbe ~ ***Aram*** *ḳubbtā* קֻבְּתָא [*#ḳbb*] a.a. → KUBBE

›› gümbet

küme [Enb-TS <1390] *Yūsuf ağaç yaprağın derip Meryem üstine bir ¯küme eyledi sovuk kıymasın deyü* | "matematikte grup" [TDili 1936] || "... futbolda lig" [<1960] || ~ ***Ar kūma(t)*** كومة yığın, öbek, çokluk ~ ***EYun*** *kýma κύμα* a.a. < ***EYun*** *kýō κύω* şişmek, kabarmak, top gibi olmak +*ma(t)* << ***HAv*** ****keuə-*** içi boşalmak

›› köme, kümelen-, kümeleş-

← KÜMÜLÜS (AKÜMÜLE, KÜMÜLATİF)

kümes [DK <1400?] *tavuk ¯kümesine, sığır tamına dönmiş.* | [Arg 1533] *¯chumés* [kümes]*: pollaio ... stia* [tavuk veya domuz? yuvası] || ~ ***Yun*** ***kimásion*** *κοιμάσιον* uyuma yeri < ***Yun*** ***kimoúme*** *κοιμούμαι* yatmak, uyumak +*ion* << ***EYun*** ***koimáō*** *κοιμάω* yatırmak, uyutmak → KOMA[1]

† Karş. ***İng*** ***cemetery*** "mezarlık" < ***EYun*** ***koimetḗrion*** "uyuma yeri". Anlam ilişkisi için karş. ***Tü*** ***tünek*** "geceleme yeri".

kümülatif [Mil 1953] *memleketimiz aleyhine tekevvün eden ¯kümülatif açık yekûnu* || ~ ***Fr*** ***cumulatif*** biriken, birikimli ~ ***Lat*** ***cumulativus*** a.a. < ***Lat*** ***cumulare*** yığmak, biriktirmek +*()tiv°* → KÜMÜLÜS

›› kümülasyon, kümüle

kümülüs "bir bulut cinsi" [Cum 1950] *ilacı havaya sıkmak sureti ile ¯kümülüs bulutlarını parçalamak* || ~ ***Lat*** ***cumulus*** küme, yığın << ***HAv*** ****ku-mo*** küme, kabarmış şey +*ul°* < ***HAv*** ****keuə-*** şişmek, kabarmak → KÜME

← AKÜMÜLE (AKÜ), KÜMÜLATİF

künde "bukağı" [Işk-TS 1398] *bu cihān ü cennet ü bağ / elime ¯kündedür ayağıma bağ* | "... güreşte bir hamle" [EÇ <1683] *cümle kasaba pehlivānların birer elden elleşüp ¯kündeden yahud Cezāyir sarmasından yahud taşlamadan veya girdmāndan* || ~ ***Fa*** ***kunda*** کنده iri ve kalın ağaç, tomruk, bukağı << ***OFa*** ***kundak*** tomruk < ***OFa*** ***kund/gund*** yuvarlak nesne, top +*a* → KUNT

kündekâri [Mil 1971] *Ahşap minber işçiliğine ¯'Kündekâri' denir. Bu marangozluğun ince ve ayrı bir koludur.* || ~ ***Fa*** ***kande kārī*** کنده کاری ağaç üstüne oyma işi § ***Fa*** ***kanda*** کنده kazılmış, oyulmuş (< ***Fa*** ***kandan*** کندن kazmak, oymak +*a*) + ***Fa*** ***kārī*** کاری işçilik → HENDEK, KÂR

künefe "Antakya'ya özgü bir tür kadayıf" [Mil 1966] *Antakya'nın (...) meşhur ¯künefe adı verilen peynirli sıcak kadayıfını tatmak* || ~ ***Ar*** ***kunāfa(t)*** كنافة [*#knf* fuʿāla(t) mr.] tel kadayıfı < ***Ar*** ***kanafa*** كنف kanadı altına aldı, kucakladı → KENEF

küner [DS <1960] *¯künar, ¯küner: Çam fıstığı* [Ege ve Batı Akdeniz ağızları] || ~ ***Yun*** ***koukounára*** *κουκουνάρα* kozalak veya çam fıstığı ≈ ***OYun*** ***kounárion*** *κουνάριον* a.a. → KÖKNAR

künh [Taz 1482] *bu bir muʿammādur ki kimesne ¯künhine irmez* || ~ ***Ar*** ***kunh*** كُنْه [*#knh* fuʿl] bir şeyin özü veya son derecesi, cevher, esas

›› künhüne var-

künk "yer altı borusu, lağım" [Fer <1451] *Her cānibde havz mermerden üzerinde kubbeler ¯küngler* || ~ ***İt*** ***cunicolo*** istihkâm tüneli, lağım << ***Lat*** ***cuniculus*** 1. tavşan, 2. tavşan tüneli, askeriyede istihkâm tüneli

† Birçok kaynakta belirtilenin aksine ***Fa*** ***gung*** "dilsiz" sözcüğüyle alakası yoktur. † Plinius 8.217'ye göre Latince *cuniculus* İber yarımadası kaynaklıdır.

›› külünk

künye "lakap" [Gül 1317] *birine ġavvāş ¯künyet urdılar / zīrā dūr çıkardügini gördiler* ['Dalgıç' lakabını verdiler, çünkü inci çıkardığını gördüler] | [İrşM 1387] *anıŋ ¯künyeti Ebi Hanīfe-turur* | "... isim bileziği" [Cum 1954] *Mezunlar icin hazırlanacak olan altın ve gümüs ¯künye plākası da bu merasimde dağıtılacaktır.* | "... kitap veya filmin tasnif bilgileri" [Cum 1962] *kitapların da bir ¯künyesi olduğu kabul ediliyor. Buna 'Bibliyografik ¯künye' deniliyor.* || ~ ***Ar*** ***kunya(t)*** كنية [*#knw* fuʿla(t) mr.] lakap, san, soyadı

← KİNAYE

küp[1] [ETü: Uy <1000] *iki ¯küp bor* [iki küp şarap] || << ***ETü*** ***kŭ̄p*** su veya şarap küpü ≈ ***Fa*** ***kūb/χumb*** كوب a.a. ≈ ***Aram*** ***gūb, gob*** גּוּב, גֻּבָּ özellikle yere gömülen küp, sarnıç ≈ ***Akad*** ***gubbu*** a.a.

† Antik çağda ve muhtemelen daha önceki geç bronz çağında geniş kültürel yayılım gösteren sözcüğün nihai kökeni muhtemelen bir Ortadoğu dilidir. Karş. ***Sans*** ***kumbhá*** कुम्भ, ***EYun*** ***kúmbē*** ***kούμβη***, ***Lat*** ***cupa***, ***Ar*** ***cubb*** (a.a.).

← HUMBARA (KUMBARA), KUPA

küp[2] [TDK1 1945] *¯küb: Her yüzü dördül olan dikdörtgenler biçmesi. (...) metre ¯küb (...) ¯kübik* || ~ ***Fr*** ***cube*** kare prizması ~ ***Lat*** ***cubus*** oyun zarı, oyun zarına benzeyen geometrik şekil ~ ***EYun*** ***kýbos*** ***κύβος*** a.a. ~ ***Sam*** → KÂBE

† Herodotos I.94'e göre Yunanlılar oyun zarını Lidyalılardan öğrenmişti. Ancak sözcük şüphesiz

Levent Şahverdi Arşivi

bir Sami dilinden alıntıdır. Orijinal anlamının "aşık kemiği" olması gerekir. Karş. *Ar ka'b* "topuk, aşık kemiği". Karş. M. Masson, "Kubos: Un mot grecque d'origine sémitique", Ling. 22, 1986.

›› metreküp

← KÜBİK

küpe [ETü: Kaş 1073] *¯küpe* <küpe>, *¯küpe yarık* <demirden örme zırh> || << ***ETü küpe*** kulağa takılan süs

küpeşte "güvertenin kenarındaki tahta siperlik" [LF 1810] *anbarsız ve ¯küpeştesiz* || ~ ***Yun kupasti*** κουπαστί **kürek** dayama yeri < ***Yun kupí*** κουπί kürek << ***EYun kōpē*** κώπη a.a.

kür [HRG <1930] *ekmek elden su gölden bir nevi ¯kür yapmağa başlamıştır* || ~ ***Fr cure*** tedavi << ***Lat cura*** ilgi, ihtimam, gözkulak olma, nöbet tutma, tedavi (▫E-M 159) << ***ALat coisa*** a.a.

† Latince sözcük İngilizcede *cure* "tedavi" ve *care* "ilgilenme, ihtimam" biçimlerini vermiştir.

← KÜRATÖR, KÜRDAN, KÜRTAJ, MANİKÜR, PEDİKÜR, PROXY, SİGORTA (REASÜRANS)

kürar [ML 1969] || ~ ***Fr curare*** Güney Amerika yerlilerinin ok uçlarında kullandığı zehir ~ ***İsp curaré*** a.a. ~ ***Karib***

† Orta Amerika yerli dillerinden.

küratör "sergi yöneticisi" [Cum 1982] *Biz dediğim zaman ¯küratör olarak ben, yardımcım Bayan Ausesky ve sergiye katılacak bütün sanatçılardan (...)* || ~ ***Fr curateur / İng curator*** yeddiemin, korunması için bir malın teslim edildiği kimse ~ ***Lat curator*** bir işe gözkulak olan kimse < ***Lat curare*** bakmak, gözkulak olmak, tedavi etmek *+()tor* → KÜR

kürdan [AR 1897] *marpuç teli, tahta ¯kürdan, eldiven parmağı* || ~ ***Fr cure-dent*** «diş temizleri», diş temizleme çıtası § ***Fr curer*** ihtimam göstermek, temizlemek (<< ***Lat curare*** bakmak, gözkulak olmak) + ***Fr dent*** diş (<< ***Lat dens, dent-*** a.a.) → KÜR, DENTAL

›› kürdanlık

küre|mek [ETü: Kaş 1073] *at ¯küridi* [ayaklarıyla toprağı eşeledi], *ol karıg ¯küridi* [karı küredi] || << ***ETü küri-*** toprak eşelemek

›› küren-, küret-, kürü-

← KÜREK

küre[1] [BV <1405] *¯kurre* [göz yuvarlağı] || ~ ***Ar kurra(t)*** كرّة [*#krw* fuʿla(t) mr.] top

›› küresel, küreselleş-, küreselleşme, kürevi, yerküre

küre[2] [CodC 1303] *fosina* [metal eritme fırını] - *Fa & Tr ¯χura* || ~ ***Ar kūra(t)*** كورة [*#kwr* fuʿla(t) mr.] körük, demir eritme düzeneği, demir fırını

kürek [ETü: Kaş 1073] *¯kürgek* <1. sandal küreği, 2. toprağı kazmaya veya kar küremeye yarayan alet> | [Men 1680] *¯kürege salmak, göndermek: Ad triremes amandare* [gemilerde kürek çekmeğe mahkûm etmek] | [LO 1876] *¯kürek cezası (...) ¯kürek kemiği* || << ***ETü kürgek*** küreme aleti < ***ETü küri-*** eşmek, kazımak *+(g)Ak* → KÜRE-

›› kürek cezası, kürek kemiği, kürekçi

kürlyum [TDK2 1955] *¯küriyum: ... yapma olarak meydana getirilen radyoaktif bir maden.* | ~ ***YLat curium*** radyoaktif bir element ☼ 1944 Glenn T. Seaborg, Ralph A. James, Albert Ghiorso, Amer. fizikçiler. < ***öz Marie Curie*** Polonya asıllı Fransız kimyacı (1867-1934) *+ium*

kürk [ETü: Kaş 1073] *¯kürk: farw* [kürk] || << ***ETü kürk*** hayvan postu

† ***Fa gurk*** "kurt" sözcüğüyle ilişkili olabilir mi?

›› kürkçü dükkânı

kürsü "taht" [Kut 1069] *kümüş ¯kursi urmış öze oldurur* [kendine gümüş taht yaptırmış oturur] | "... vaiz kürsüsü" [LO 1876] *¯kürsi: (...) camilerde vaiz serîri.* | "... profesörlük makamı" [Cum 1930] *Darülfünunda her memleket için bir ¯kürsü tahsis edilecek* || ~ ***Ar kursī*** كرسى sandalye, taht ~ ***Aram kūrsayā*** כרסיא/כרסא a.a. ~ ***Akad kussū*** a.a. ~? ***Sumer guzza*** a.a. (▫Jeffery 249)

† Türkçe *kürsi* yazımı günümüzde sadece Kuran'ın bir ayeti için kullanılmaktadır.

›› kürsi

← TEKRİS

kürtaj "çocuk aldırma" [Cum 1933] *Bir ¯kürtaj ameliyesi neticesinde Melek Hanımın ölümüne sebebiyet vermekle maznun Doktor Şirinyan* || ~ ***Fr curetage*** bıçakla kazıma şeklinde cerrahi müdahale < ***Fr curette*** cerrahide yara temizleme bıçağı *+age* < ***Fr curer*** tedavi etmek *+et°* → KÜR

kürtün [CFürs 1501] *güzvān* [Fa.]: *¯kürtün ve köpen, yani devenün havudu altına urdukları çul.* | [LO 1876] *¯kürtün: Palan, büyük semer.* | [DS <1960] *¯kürtük, ¯kürtüm, ¯kürtün: 1. Kuytu yerde toplanmış kar yığını ...* || ~ ***?***

† Anadolu ağızlarında görülen "dağ kuytusunda erimeden kalan kar yığını" anlamı muhtemelen "semer" fikrinden türemiştir.

küs|mek [Oğ: Kaş 1073] *ol andın ¯küsdi* <onu gücendirdi – Oğuzca> | [Çağ: Pav <1500] *¯küsmek: se fâcher* [öfkelenmek] || << ***ETü-O küs-*** gücenmek

† Önseste ötümsüz */k/* sesinin korunmuş olması ilgi çekicidir.

›› küs, küskün, küstümotu, küsüş-

küskü [ETü: Kaş 1073] *¯közegü* [ateş karıştırmakta kullanılan maşa] | [Ana 1932] *¯küskü (Malatya, Dinar, Kırşehir): ağır bir nesneyi kımıldatmak için kalın ağaçtan veya demirden yapılan manivela.* || << ***ETü közegü*** maşa < ***ETü köze-*** köz karmak *+gU* < ***ETü köz*** *+(g)A-* → KÖZ

† Anadolu ağızlarında *gözgü, köseği, körsegü, kösregi, kösengi* biçimleri kullanılır. ▫Dinç 328-329.

›› gözgü, körsegü, köseği, kösengi, köskü

Levent Şahverdi Arşivi

küspe [CFürs 1501] || ~ ***Fa kusba*** کسبه yağı çıkarılmış susam posası ~ ***Aram kuspā*** כספא a.a. ~ ***Akad kuspu*** susam, üzüm, zeytin vb. posası

küstah "edepsiz" [AtH <1250 (1444)] *uluğlamı buşrup sanja bu mīzāḥ / kiçiklerni ¯gustāχ kılur, bil yaḳīn* [mizah büyükleri sana öfkelendirip küçükleri küstah kılar, bunu iyi bil] | "emin" [Fer <1451] *Henüz biri-birimizden yaduz* [yabancıyız]. *Katlan, biri-birimüze ¯küstāχ olalum* [bekle birbirimize güvenelim]. | [Men 1680] *¯küstāχ: Bī-tekellüf, işte cür'et iden ve utanmayan, edebsız.* || ~ ***Fa gustāχ*** گستاخ emin, kendine güvenen << ***OFa vistāχ*** a.a. ≈ ***Ave *vi-stāka-*** karşı-duran, direnen < ***Ave vi+ stā-*** durmak → ISTASYON

† Türkçe kullanımda olumsuz anlam 17. yy.'a doğru ağır basmıştır. † ***Erm vsdah վստահ*** "emin, cesur" Orta Farsçadan alınmıştır.

›› küstahlık

küsuf [Marz 1380] *saʿādet ılduzı* [yıldızı] *idbār-i ¯küsūf karaŋulığından çıkmayınca* || ~ ***Ar kusūf*** کسوف [*#ksf* fuʿūl msd.] güneş tutulması < ***Ar kasafa*** کسف kesmek, güneş tutulmak

küsur [Kut 1069] *okı ḍarb u ḳısmet tükel bil ¯kusūr* [çarpma ve bölme oku, kesirleri tam öğren] | [Men 1680] *kesr, pl. ¯küsūr & eksār* || ~ ***Ar kusūr*** کسور [*#ksr* fuʿūl çoğ.] kırıklar, aritmetikte kesirler < ***Ar kasr*** کسر [t.] kırık, kırıntı → KESİR

›› küsurat, küsurlu sayı

küşat [Sad 1574] *bir tīr-i pākize-¯küşād ile* | [Men 1680] *¯küşad virmek* [yay çekip atmak] *(...) ¯küşāyiş* || ~ ***Fa guşād*** گشاد açma, açış, açılış < ***Fa guşādan*** گشادن açmak << ***OFa vişatan*** a.a.

›› küşayiş

küşayiş [Men 1680] *¯küşāyiş: Apertura, claritas, serenitas.* | [LO 1876] *¯küşāyiş: Açıklık, revnak, safa.* || ~ ***Fa guşāyiş*** گشایش açıklık < ***Fa guşādan, guşā-*** گشادن, گشا açmak +***iş*** << ***OFa vişātan, vişā-*** a.a. << ***İr vi+ ?***

← MENTEŞE

küşleme "kuzu bonfilesi" [Mil 1997] *¯küşleme isminde kuzu bonfilesiyle yapılmış bir kebap* || ~ ***?***

† Antep yerel ağzından 1990'larda ulusal yaygınlık kazanmıştır.

küt[1] "kör, keskin olmayan" [KMuk 1665] *eğer demir ¯künd ise ve keskinliğe bilenmez ise yine de kesen onu kuvvetlendirir* | [LO 1876] *¯küt: Sivri zıddı. ¯küt iğne, ¯küt bucak, ¯küt parmak, ¯küt tırnak.* || ~ ***Fa kund*** کند yuvarlak, top gibi, keskin ve sivri zıddı → KUNT

† Muhtemelen ***küt***[2] onomatopesiyle birleştirilmiştir.

küt[2] [DK <1400?] *¯Küt ¯küt buğa solumağa başladı, ağzı köpüklendi.* | kütür [Dan 1360] *ol yiğidi ¯kütür yire urdı.* | [EÇ <1683] *Engürü paşasının mehteryānesi ¯kütür ¯kütür döğülüp* || : ***onom*** sert vurma sesi → KITIR

›› kütle-, kütlet-, kütür, kütürde-, kütürdet-, kütürt, kütürtü

küt[3] **böreği** << ***TTü Kürt böreği*** kızartma yufka ve pudra şekeri ile yapılan bir börek

† Bingöl Kığılı börekçiler tarafından İstanbul piyasasına tanıtılan böreğin adı siyasi önyargılar nedeniyle tahrif edilmiştir.

kütikül [TDK2 1955] *¯kütikül: Yaprakların her iki yüzünde bulunan ve suyu sızdırmadığı için bunların kurumasına engel olan deri.* | [Mil 1987] *tırnak ile deri arasındaki ince derinin bakımıdır. ¯Kütikül denen bu deri (...)* || ~ ***Fr cuticule / İng cuticle*** dericik, yaprak zarı, tırnak dibi derisi ~ ***Lat cuticulus*** [küç.] dericik < ***Lat cutis*** deri +***icul***°

kütle [Men 1680] *¯kütlet: Massa luti* [balçık yığını], *quantitas portiove camis* [et parçası] || ~ ***Ar kutla(t)*** کتلة [*#ktl* fuʿla(t) mr.] yığın, küme < ***Ar katala*** کتل yığdı

›› kütlevi

← KİTLE

kütük "tomruk" [Terc-TS <1461] *al-miḳṭara* [Ar.]: *Ve daχı tomruk ve ¯kütük didükleri ağacdur* | "... büyük defter" [LO 1876] *¯kütük: (...) esās-ı kütüb, sicillāt ana defteri.* | kör kütük "kendini bilmeyecek kadar sarhoş" [HRGTut 1926] *Kendini kaybedinceye kadar o zıkkımı iç. Bir sürü hergelenin omuzlarına bin. ¯Kör ¯kütük eve gel.* || ~ ***OYun*** *kōdikos κώδικος* 1. ağaç gövdesi, tomruk, 2. büyük defter, yasa külliyatı ~ ***Lat*** *cōdex, cōdic-* a.a. → KODEKS

›› körkütük, kütük demir, kütükleş-, nüfus kütüğü

kütüphane [Fer <1451] *¯kitāb-χāne kapusın açdı, bir kitāb eline aldı* | [LO 1876] *¯kütübχāne* || ~ ***Fa kutubχāna*** کتبخانه kitaplık § ***Ar kutub*** کتب [*#ktb* fuʿul çoğ.] kitaplar (< ***Ar kitāb*** کتاب [t.]) + ***Fa χāna*** خانه ev → KİTAP, HANE

küvet [HRGTut 1926] *iri, ufak, musluksuz, basit lavabolar; birçok kirli yüzler, eller yıkamış ¯küvet'ler, 'broka'lar"* || ~ ***Fr cuvette*** [küç.] leğen, yıkama veya yıkanma teknesi < ***Fr cuve*** varil, fıçı +***et***° << ***Lat cupa*** varil, fıçı

Levent Şahverdi Arşivi

L

lâ ~ ***Ar lā*** لا değil, yok, hayır (edat)

›› lâdinî

← BİLA+ (BELEŞ, BİLAKAYDUŞART), ELEMTERE FİŞ, İLLA (İLLALLAH), KEENLEMYEKÜN, LAEDRİ, LAHAVLE, LAKAYT, LALETTAYİN, LAMEKÂN, LAUBALİ, LAYEMUT, LAYÜSEL, MALAYANİ

labada [Yad <1421?] *her birinden beşer dirhem ¯lebede* لبدة *toχmı* | [Hal 1477] *âfilen* [Fa.]: *Evelik dédükleri ot ki baʿzı yérlerde ¯labaṭa dérler.* || ~ ***Yun lápatha*** [çoğ.] < ***Yun lápathon*** *λάπαθον* yaprakları yenen bir yaban otu, rumex patientia << ***EYun*** *lápathon/lápathos λάπαθον* a.a. (▫LS 1030) ≈ ***ʾEYun*** *laparós λαπαρός* yumuşak, kof

† ▫Chant 620 ("pourrait être un mot de substrat").

labia [Cum 1981] *¯labia minör ve ¯labia majör - küçük ve büyük dudaklar* || ~ ***İng/Lat*** *labia* < ***Lat*** *labia pudendi* [çoğ.] kadın cinsel organının dudakları < ***Lat*** *labium* dudak << ***HAv*** **leb-* a.a. → LEB

labirent [HRG <1930] *Nalıncı sokağı ucu bucağı bulunmaz bir ¯labirent değildir* || ~ ***Fr*** *labyrinth* mağara ve dehlizlerden oluşan karmaşık yapı ~ ***EYun*** *labyrinthos λαβυρίνθος* a.a., özellikle Girit kralı Minos'un yaptırdığı dehliz << ***AYun*** *dapurito-*

† Ploutarkhos Mor. 302a Yunanca sözcüğün Lidya dilinde "balta" anlamına gelen *labrys* sözcüğünden türediğini naklederse de, modern kanıya göre muhtemelen eski Girit dilinden alınmıştır. ▫Chant 610.

labne [Mil 1990] *Pınar'ın ¯Labne peyniri ise 2.015 karla 4 bin 500 liraya alıcı bekliyordu.* || ~ ***Ar*** *labna(t)* لبنة [*#lbn* faʿla(t) mr.] süt pıhtısı, bir tür taze peynir < ***Ar*** *laban* لبن süt

† Karş. ***Ar*** *lubān*, ***Fen*** *lbnt*, ***Aram*** *lbn* "çeşitli bitkilerden elde edilen aromatik zamk, günnük".

← BENZEN (BENZİN)

laborant [Cum 1935] *Bu yıl Üniversiteye 15 ¯lâborant ve ¯lâborantin 5 de hemşire getirilmiştir.* || ~ ***Alm*** *Laborant* laboratuarda çalışan kişi ~ ***Lat*** *laborans, t-* işçi, emek veren → LABORATUVAR

† 1933 Üniversite reformu münasebetiyle Türkçeye girmiş bir sözcük olmalıdır.

laboratuvar "kimya veya tıp işliği" [TT 1896] || ~ ***Fr*** *laboratoire* işlik, atölye ~ ***OLat*** *laboratorium* a.a. < ***Lat*** *laborare* [den.] çalışmak, emek vermek *+()torium* < ***Lat*** *labor* emek, zahmet

† ***İt*** *lavoro*, ***Fr*** *labeur* ve ***İng*** *labour* "emek" Latinceden alınmıştır.

← KOLABORASYON, LABORANT, LAPSUS (KOLLAPS)

labrador [Cum 1936] *Kral Corcun ¯Labrador ve Clumber İspanyolları denilen av köpekleri.* || ~ ***İng*** *labrador retriever* bir köpek cinsi < ***öz*** *Labrador* Kanada'da bir yarımada < ***öz*** *Joao Fernandes Labrador* 1498'de bu bölgeyi keşfeden Portekizli kâşif < ***Port*** *labrador/lavrador* işçi < ***Port*** *labrar/lavrar* çalışmak

† 1830'lardan itibaren İngiltere'de geliştirilmiş ve 1870 dolayında adlandırılmış bir köpek cinsidir.

lacivert "mavi renk" [Dan 1360] *Açıldı ¯lājiverd kubbe kenārı / Çıkardı ʿāleme altun fenārı* | [FatK <1481] *yeniçeri taifesine her yıl beşer zirā ¯lāciverd çuka* || ~ ***Fa*** *lācivardī* لاجوردي lacivert taşı rengi < ***Fa*** *lācivard* لاجورد Afganistan'da çıkan koyu mavi süs taşı, lapis lazuli *+ī* ~ ***Sans*** *rācāvarta* राजावर्त a.a. § ***Sans*** *rācā* kral + ***Sans*** *varta* tayın, rızk, pay

† 20. yy başlarına dek renk adı olarak *laciverdî* tercih edilmiştir. *Laciverd*, esasen bu renkteki taşın adıdır. † Batı dillerine Arapça aracılığıyla Farsçadan geçmiştir. Karş. ***Lat*** *lapis lazuli*, ***İng*** lazurite.

laçin [ETü: Kaş 1073] *¯laçin: aş-şāhīn* || << ***ETü*** *laçin* bir tür şahin < ***ETü*** **çin* kuş? bir tür kuş? << ***ETü*** **alaçin*

† Karş. ***Moğ*** *naçin* "şahin". † Karş. ***ÇTü*** *çin* "martı". D. Ross, Kuş İsimleri (TDK 1994) 11.

← BALIKÇIL, BILDIRCIN, ÇAMURCUN, GÜVERCİN, KAŞIKÇIL

laçka [LO 1876] *¯laşka: gemi halatını gevşetip boşa bırakma* | [Cum 1930] *Müthiş met akıntıları varken, ¯laçka* [yelken gevşeterek] *seyretmeyi aklıma bile getirmezdim.* || ~ ***Ven*** *lasca* bırak! gevşet! < ***Ven*** *lascar* bırakmak, gevşetmek (≈ ***İt*** *lasciare*) ~ ***Lat*** *laxare* [den.] a.a. < ***Lat*** *laxus* gevşek < ***Lat*** *languere* gevşemek

† Standart İtalyanca *lascia* (*/laşa/*) biçimi ile Venedikçenin farkı belirgindir.

›› laçkalaş-, laçkalık

← LAKSATİF (LEASİNG), RELAKS (MİYORELAKSAN)

laço "aktif eşcinsel (argo)" [YTürker 1981] || ~ ***Roma*** *laço* iyi, emin

lades [Men 1680] *¯yād ¯est* [tavuğun lades kemiğiyle oynanan hafıza oyunu] | [LO 1876] *¯lādes: yād est* [zebanzedi]. *¯lādes kemiği: uçurcak. ¯lādes tutuşmak: bahs etmek.* || ~ ***Fa*** *yād ast* یاد است hatırımda! → YAD[2]

† Ses değişimi açıklanmaya muhtaçtır. † İstanbul Ermeni Türkçesinde *yades* biçimi halen kullanılır.

ladin "aromatik zamk" [Yad <1421?] *beş dirhem mastakī ve ¯lāden* | "çam cinsi" [TDK1 1945] *¯lādinağacı: ... bir çam cinsi* [picea] || ~ ***Ar*** *lādan* لادن cistus creticus bitkisinden elde edilen aromatik zamk, ladanum ≈ ***İbr*** *lādān* לדנא a.a. ~ ***Akad*** *ladinnu, ladunu* aromatik bir madde

† ***Lat*** *ladanum*, ***EYun*** *ládanon* biçimleri bir Sami dilinden alınmıştır. "Bir çam türü" anlamı Türkçede modern dönemde türemiş olup açıklanmaya muhtaçtır.

laedri [LO 1876] *¯lā ¯edrī: bilmem manasına. ¯lāedrīye: hukemādan bir taife.* || ~ ***Ar*** *lā ʾadrīya(t)* لا أدرية

Levent Şahverdi Arşivi

«bilmemciler», kuşkuculuk, skeptizm § ***Ar lā*** لا değil + ***Ar adrī*** أدرى [*#dry*] bilirim, biliyorum → LÂ, DİRAYET

laf [MEd y. 1300] *ˉlāf urdı = ögündi* | [AşP 1330] *gönül erenlerdedür cāhilde ˉlāf* || ~ ***Fa lāf*** لاف söz, özellikle anlamsız söz

›› laf cambazı, laf salatası, lafın gelişi, lafla-, lafo-rizma, lafügüzaf

← LAFAZAN

lafazan lafazanlık "çok konuşma" [Hind 1831] *Loquacité* [Fr.]: *ˉlafazanlık* || ~ ***Fa lāf-zan*** لافزن laf çalan, laf döven → LAF, +ZEN

lafız [Kut 1069] *tili ˉlafẓı birle aŋar yaŋzatu* [dili sözü ile onu kasteder] || ~ ***Ar lafẓ*** لفظ [*#lfẓ* faʿl msd.] ağızdan çıkan anlamlı ses, söz < ***Ar lafaẓa*** لفظ artiküle etti, telaffuz etti

›› lafzen, lafzi

← TELAFFUZ

laga luga [Mil 1979] *Jandarması polisi ˉlagara ˉlugara yanında* | [Mil 1987] *Yapmayın ˉlaga ˉluga çene* || ~ ***Ar laġā luġā*** لغا لغا [*#lġw*] «söyledi söylendi», lakırdı, dedikodu → LUGAT

† Karş. ***Fa guft u gû, Ar ḳīl u ḳâl*** (a.a.).

lagar [Fer <1451] *müslim ü kāfirūŋ, ferbih ü ˉlāġāruŋ* [canlı ile zayıfın] *meşālihin görürsin* | [EÇ <1683] *sen bu esb-i ˉlāġārı* [bu yorgun atı] *ne sanırsın?* || ~ ***Fa lāġar*** لاغر yorgun, zayıf

lagün [Cum 1939] *Venedik'teki adalara ve ˉlagün denilen, üzerinde adacıklar bulunan* || ~ ***Fr lagune*** deniz kıyısında kum birikmesiyle oluşan göl ~ ***Ven laguna*** [küç.] gölcük, Venedik körfezi < ***Lat lacus*** göl << ***HAv*** **laku-* a.a.

† Karş. ***Fr lac, İng lake*** "göl".

›› lagun, laguna

lağım [Dan 1360] *yir altından bir ˉlağım yapdurup Niksar'dan tā İstanbul'a varınça ˉlağımdan giderlerdi.* || ~ ***Ar laġam/laġm*** لغم yer altı kanalı, tünel ~ ***EYun*** *laχōma λαχώμα* kazı, hendek, tünel < ***EYun*** *laχainō λαχαίνω* kazmak *+ma(t) → LAHANA

lağv "boş söz" [Tefs <1300] || "geçersiz, beyhude (sıfat)" [IrşM 1387] *Takı ol ant kim ˉlaġv turur kim ant içkey bir kiçken* || ~ ***Ar laġw*** لغو [*#lġw* faʿl msd.] 1. boş konuşma, beyhude şey, 2. geçersiz ve yok hükmünde olma, 3. dilbilgisi açısından geçersiz söz < ***Ar laġā*** لغا boş söz söyledi, lakırdı etti, boş konuştu ≈ ***Ar luġa(t)*** لغة söz, lakırdı → LUGAT

← İLGA (MÜLGA)

lahana [CodC 1303] *cauli* [lahana] - *Fa: kalem* [kelem] - *Tr: ˉlaghan* | [Dan 1360] [Rumların yediği tiksindirici şeyler sayılırken] *doŋuz yahnisi, ˉalaχana turşısı, keşur kalyası, sığır işkenbesi* || ~ ***Yun*** *láχano λάχανο* kelem, lahana << ***EYun*** *láχanon λάχανον* [dev.] her türlü sebze < ***EYun*** *laχainō λαχαίνω* kazmak, toprağı sürmek

† *Laχainō* fiili için ▫Frisk II.92.

›› Brüksel lahanası, karalahana

← LAĞIM, LAZUT

lahavle [MEd y. 1300] *ˉlā ḥawla wa lā kuwwata illā billāh tėdi* | [Tezk 1341] *Bayezid ˉlā ḥavle' dėdi* || ~ ***Ar lā ḥawla wa lā ḳuwwata illā billāh*** لا حول و لا قوّت لاّالله «Allah'tan başka güç ve kuvvet yoktur», sabır duası § ***Ar lā*** لا değil, yok + ***Ar ḥawl*** حول güç, kuvvet, hal → LÂ, HAL[1]

lahika [Sad 1574] *ˉlāḥıḳ olmak* [eklenmek] | [LO 1876] *ˉlāḥıka: ilave, tekmile* || ~ ***Ar lāḥiḳa(t)*** لاحقة [*#lḥḳ* fāʿila(t) fa. fem.] eklenen şey, ilave, zeyl < ***Ar laḥaḳa*** لحق katıldı, eklendi

← İLHAK (MÜLHAK), İLTİHAK

lahit "kabir" [MEd y. 1300] *ˉlaḥd kazdı ölügge* | [KT 1900] *ˉlaḥd: (...) 2. (Türkçe) Kārgir yani kenarları taş veya tuğla ve harçla duvar ve evsatı tonoz yahut kapak olan mezar.* || ~ ***Ar laḥd*** لحد [*#lḥd* faʿl msd.] mezar, kabir, özellikle eski Roma tarzında nişleri olan mezar odası ve bu tarzda ölü gömme

← MÜLHİT

lahmacun [EÇ <1683] *ˉlaḥm-ı ˉʿacīnli börek* || ~ ***Ar laḥm ʿacīn*** لحم عجين [*#lḥm*] (hamur gibi) yoğrulmuş et § ***Ar laḥm*** لحم et + ***Ar ʿacīn*** عجين [*#ʿcn*] yoğrulmuş, hamur → MACUN

† 20. yy.'dan eski hiçbir sözlükte görünmeyen sözcük, ilk kez TDK sözlüğünün 1955 basımında leksikalize edilmiştir.

← LEHİM

lahos [TDK1 1945] *ˉlākoz: Bir cins kefal balığı.* | [TDK5 1969] *ˉlahos, ˉlagos: Hani balığı türünden Ege ve Akdeniz'de yaşayan lezzetli bir balık, kayahanisi.* || ~ ***Yun*** *vláχos βλάχος* 1. Eflaklı, Ulah, 2. ahmak, aptal, 3. bir tür balık, epinephelus aeneus ~ ***Ger*** *walhaz* yabancı, tat, dil bilmez

† Yunanca isim "aptal balığı" anlamındadır. *Vlah* kavim adıyla bağlantısı var sayılabilir.

lahuri "Lahor usulu patchwork şal" [LO 1876] *ˉlāhurî şal ... lāhurakî şal: taklidi.* || ~ ***Fa/Ar lāhūrī*** لاهورى Lahor kentine ait < ***öz*** *Lahor/Lahur* Pakistan'da bir kent *+ī*

›› lahuraki

lahza [Gül 1317] *dinlenür bir ˉlaḥza armağı* [yorgunluğu] *gider* || ~ ***Ar laḥza(t)*** لاحظة [*#lḥẓ* faʿla(t) mr.] göz atış süresi, an < ***Ar laḥaẓa*** لحظ göz attı, baktı

← MÜLAHAZA

laik [Bah 1924] *ˉlaik: Dinî olmayan, ammî.* || ~ ***Fr laïque*** kilisenin kamu yönetiminden uzaklaştırılmasını savunan ≈ ***Fr laïc*** rahip olmayan << ***OLat laicus*** rahip olmayan ~ ***EYun*** *laïkós λαϊκός* halka ait, halktan < ***EYun*** *laós λαός* halk, kamu *+ik°*

† Fransızcada sözcüğün siyasi anlamı 19. yy ortalarından itibaren yaygınlık kazanmış, 1880'lerden itibaren sözcüğün iki anlamını iki ayrı imla ile yazma usulü benimsenmiştir.

›› antilaik, laikçi, laikleş-, laiklik, laisist, laisizm

← LİTÜRJİ

Levent Şahverdi Arşivi

lain [LO 1876] *ˉlaʿīn: melʿun, şeytan.* || ~ ***Ar*** ***laʿīn*** لعين [*#lʿn* faʿīl sf.] lanetli < ***Ar*** ***laʿana*** لعن lanetledi → LANET

lak[1] [CodC 1303] *ˉlak: pigmentum rubrum quo tinguntur coria caprina* [keçi boynuzunu boyadıkları kızıl boya] | [Men 1680] *ˉlāk: Lacca, tinctorium quoddam, quo pannos colore rubro inficiunt* [kumaşları kırmızıya boyadıkları bir tür boya] | [LO 1876] *ˉlāk: Hindu lisanında bir zamktır, halen ˉlaka ve ˉgomalaka derler.* || ~ ***Ar/Fa*** *lāk* لاك Hindistan'a özgü bir tür zamk ve bundan elde edilen parlak kırmızı boya ~ ***Hind*** *lakh* a.a. ~ ***Sans*** *lākṣā/rākṣā* लाक्षा a.a. < ***Sans*** *rac-, rāg-* boyamak

† Osmanlıcada "parlak kırmızı boya" anlamında mevcut olan sözcük, 20. yy.'da Fransızcadan "parlak cila" anlamıyla yeniden alıntılanmıştır.

←– GOMALAK, LAKE, LEKE

lak[2] [EÇ <1683] *bir yere cemolup ... müşavere-i ˉlaklaka ederlerdi.* | [AH 1875] *kocakarı ˉlaklakiyatı* || : ***onom*** dil şaklatma sesi, sıvı çalkama sesi

† Karş. ***Ar*** *laḳlaḳ/laklak* "1. leylek, 2. boş lakırdı". Türkçe onomatope Arapçadan bağımsız yapıda olduğu halde, türevlerde ondan etkilenmiş olabilir.

›› laklak, laklaka, laklakiyat

← LAKIRDI, LANGIR, LANGIRT, LEYLEK, LIK

lakap [MEd y. 1300] *ˉlaḳabluḡ boldı ol néme birle = ˉlaḳablandı anıŋ birle* | [CodC 1303] *pronomen - Fa & Tr: ˉlahab* || ~ ***Ar*** *laḳab* لَقَب [*#lḳb* faʿal] künye, unvan

lakayt bîkayd [Men 1680] *ˉbī-ḳayd: solutus sive vinculis, sive curis* [zincirden veya dertten azade]. | [LO 1876] *ˉlāḳayd: ilişiksiz, deynsiz* [borçsuz] | [SFA 1942] *Tünel'e mecburen binen adamın ˉlakaydisi* [kayıtsızlığı] *ve sıkıntısı* || ~ ***Ar*** *lā ḳayd* لا قيد kayıtsız, bağlı olmayan → LÂ, KAYIT

›› lakaydî, lakaytlık

lake [Cum 1929] || ~ ***Fr*** *lacqué* [pp.] lak cilası ile cilalanmış < ***Fr*** *laque* Hindistan'dan gelen parlak bir tür bitkisel cila ~ ***Port*** *laca* a.a. ~ ***Hind*** *lakh* a.a. → LAK[1]

lakerda "tuzlanmış balık?" [OsmK <1566] || "bir tür balık" [EÇ <1683] *mevsiminde uskumrī balığı ve palamida ve ˉalakerda ve fuçida ve kefal* || ~ ***Yun*** *lakérda* λακέρδα palamut veya orkinos tuzlaması ≈ ***Lat*** *lacerta* 1. kertenkele, 2. bir tür deniz balığı, belki istavrit

lakırdı [Baki <1580] *meclisde çok ˉlakırdamasuŋ sāḳıyā kabak* | lakırda- [Men 1680] *ˉlakırdı: Sermo, confabulatio, garritus* [söz, sohbet, gürültülü konuşma] || < ***onom*** *lak/lakır* dil şaklatma sesi *+tl* → LAK[2]

lakin [AtH <1250 (1444)] *ˉwalīkin buşarda şirā arslanı* [ve fakat öfkeli iken Şera aslanı] | [AşP 1330] *kamusi islām evinde bir-durur / ˉlīkin onı ortada nādir-durur* [tümü birdir, ama on tanesi ender bulunur] || ~ ***Ar*** *lākin/līkin* لاكن amma (bağlaç)

›› velakin

lakonik "veciz" [Cum 1932] *Buna maddi sebepler bulmak ve ˉlakonik bir cevap vermek mümkün mü?* || ~ ***Fr*** *laconique* az konuşan, ketum ~ ***EYun*** *lakōnikós* λακωνικός Sparta'ya ilişkin, Sparta'lı < ***öz*** *Lakōnia* Sparta kenti *+ic°*

† Spartalıların az konuşmalarıyla ünlü olmasından ötürü.

lakrimal [Mil 1956] *ˉlakrimal guddeleri harekete getiren ve gözyaşlarını tahrik eden maddelerden biri* || ~ ***Fr*** *lachrymal* gözyaşına ilişkin, ağlamaklı << ***Lat*** *lacrimalis* a.a. < ***Lat*** *lacrima* gözyaşı *+al°* << ***ALat*** *dakruma* a.a. << ***HAv*** **dakru-* a.a.

laksatif [Bah 1924] *ˉlaksatif: Bal gibi hafif ishal veren müshil.* || ~ ***Fr*** *laxatif* gevşetici, müshil ~ ***OLat*** *laxativus* a.a. < ***Lat*** *laxare* [den.] gevşetmek *+()tiv°* < ***Lat*** *languere, lax-* gevşemek, gevşetmek → LAÇKA

← LEASİNG

lakt(o)+ ~ ***Fr/İng*** *lacto+* [bileşik adlarda] süt ~ ***Lat*** *lac, lact-* süt << ***HAv*** **glak-t-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *gála,* galakt- "süt".

›› laktat, laktaz, laktik, laktit, laktometre

← GALAKSİ, LAKTASYON, LAKTOZ, LATTE, TRİLEÇE

laktasyon [Mil 1969] *ˉLaktasyon inhibisyonu ve suppresyonu için hazırlanmış Schering'in yeni hormon preparatı* || ~ ***Fr*** *lactation* (memelilerde) süt üretimi, emzirme ~ ***Lat*** *lactatio* a.a. < ***Lat*** *lactare* süt vermek *+()tion* → LAKT(O)+

laktoz [Cum 1936] *sakkaroz, glükoz, ˉlaktoz, levüloz, maltoz* || ~ ***Fr*** *lactose* süt şekeri ☼ Berthelot, Fr. kimyacı (1823-1907). < ***Lat*** *lac, lact-* süt *+ose* → LAKT(O)+

›› galaktoz

lâl[1] [CodC 1303] *petra preciosa* [değerli taş] - *Fa & Tr: ˉlaal* | [YusZ <1377] *gül yaŋağı soldı nergisi türāb, lāle rengin dökdi ˉlaʿl oldı harāb* || ~ ***Ar*** *laʿl* لعل [*#lʿl*] kırmızı renkli bir süs taşı, yakut ~ ***Fa*** *lāl* لال kırmızı

† Farsça sözcüğün kaynağı belirsiz olup, Türkçe *al* ve *ala* ile ilgili olması muhtemeldir.

← LALE

lâl[2] [CodC 1303] *mutus - Fa: ˉlal - Tr: tilsiz* | [SN 1354] *Ki gözi kamaşa dili ola ˉlāl* || ~ ***Fa*** *lāl* لال dilsiz, dili tutulmuş

›› lalık

lala [Har <1400] *Mercān ˉlālā éy şüh-i şengül* | [Fer <1451] *dāye vü ˉlālā melik katına geldiler* || ~ ***Fa*** *lālā* لالا erkek köle, çocuk bakıcısı < ***çoc***

lalanga "krep, pancake" [LO 1876] *ˉlālanga: ˉlāleng. Yumurta çalkanmasından yapılan unsuz kaygana gibi küçük akıtma.* || ~ ***Fa*** *lālang* لالنگ 'ziyafetten sonra peştamala sarılıp götürülen yemektir' (Burhan-ı Katı)

† Farsça sözcüğün etimolojisi ve semantik evrimi meçhulümüzdür. Karş. ***Fa*** *lālak/lālakā* 1. "horoz ibiği", 2. "pabuç".

lale "gelincik" [YusZ <1377] *aḡzı beste sözi şekker yüzi gül / ˉlāle sünbül nergis ola aŋa kul* | [Hal 1477] *şekir* [Fa.]: *ˉLāle dedükleri, şakayık ma'nāsına, bu yerlerde*

Levent Şahverdi Arşivi

gelincik çiçeğidir. | lalezar "lale/gelincik tarlası" [Sad 1574] *ʿarsa-i peykār nümūdār-i ¯lālezār olup* [savaş alanı gelincik tarlasına benzeyip] | "soğangillerden malum bitki, tulipa" [Men 1680] *¯lāle: Tulipa.* || ~ ***Fa lāla*** لاله kırmızı çiçek, gelincik veya anemon (Manisa lalesi) << ***OFa alālag*** kırmızı şey, anemon ≈ ***Fa lāl*** kırmızı → LÂL[1]

† Aslen "gelincik veya Manisa lalesi" anlamındayken bugünkü anlamı Türkçede 17. yy.'dan itibaren egemen olmuştur. Bugün *lale* adı verilen bitki 17. yy.'dan önce görülmez.

›› lalezar

lalettayin [Cum 1946] *bazan ¯lalettayin bir memurun kafasında örümcek ağı kuran kapı kulu zihniyetini* | [KT 1900] *¯lā ʿalā't-taʿyīn:Tayin ve tahsis etmeksizin, her ne ve her kim olursa.* || ~ ***Ar lā ʿalā't-taʿyīn*** لا على التعيين tayin edilmemiş, muayyen olmayan, belirsiz → LÂ, ALE+, TAYİN

lam [Kut 1069] *bilig ¯lāmı kitse beg atı kalur* [bilgi بلك sözcüğünün lamı gitse bey بك kalır] | [LG 1889] *¯lam cim: İtiraz.* || ~ ***Ar lām*** لام Arap alfabesinde L harfi ~ ***Aram lamed*** למד baston, değnek, Arami/İbrani alfabesinde L harfi ≈ ***Fen lmd*** a.a.

† ***EYun lambda*** (*Λ*) harfi Fenike veya bir başka Kuzeybatı Sami alfabesinden alınmıştır. † *Lamı cimi yok* deyiminin kökeni anlaşılamadı.

›› lam cim

lama[1] [LO 1876] *¯lama: yassı şey. Demir lama.* || ~ ***Fr lame*** yassı tabaka, levha << ***Lat lamina/lama*** tabaka halinde metal, bıçak veya kılıç ağzı

›› lam

← LAME, LAMEL, LAMİNAT, NAMLU

lama[2] [T&S 1892] *Lama ou llama* [Fr.]*: Amerikaya mahsus bir nevi deve, ¯lama.* || ~ ***İsp llama*** Güney Amerika'ya özgü bir memeli hayvan ~ ***Quechua***

† İnka dilinden.

lama[3] [PertevPş <1860] *¯lamaların kavlince kendi memleketlerinde ...* | [Bah 1924] *¯lama: Mongollarla Tibetlerde Buda rahibi.* || ~ ***Fr/İng lama*** Tibet rahibi ~ ***Tib (b)lama*** şef, başrahip

† *Dalai lama* unvanında görülen *dalai* Moğolca "deniz" anlamındadır. Türkçe *dalaz* "deniz" ve *dalga* ile eş kökenlidir.

›› dalai lama, lamaizm

lamba[1] [LO 1876] *¯lampa: Alafranga kandil, fanus.* | [T&S 1892] *Lampe* [Fr.]*: (...) petrol gazı ¯lambası, elektrik ¯lambası.* || ~ ***Fr lampe*** aydınlatma aracı ~ ***EYun lampás, lampad- λαμπάς*** meşale, fener < ***EYun lámpō λάμπω*** parlamak, ışımak << ***HAv *lamp-/*lap-*** a.a.

← LAPİN, LATERNA

lamba[2] "yiv" [LO 1876] *¯lamba: Bir türlü yiv ve tavan kenarlıklarında yol yol teriz. ¯Lambalı ¯doğrama. Kenarına ¯lamba ¯açmak.* || ~ ***İt lembo*** giysi yeni, (mec.) korniz, raf, duvarda çıkıntılı yiv şeklinde hat << ***Lat limbus*** kenar, çeper, yen ≈ ***Lat limes*** kenar → LİMİT

← LİMBİK

lambada "Brezilya kökenli bir dans" [Mil 1989] *Haydi ¯Lambada'ya: stüdyoya gelen konuklar da dans edecek* || ~ ***Port lambada*** kalça dansı < ***Port lambo*** kalça ~ ***Lat lumbus*** a.a. << ***HAv *lendh-*** a.a.

← LUMBAGO

lambri [Cum 1937] *Cibali fabrikasının mamul tütün ambarları duvarlarına (...) ahşab ¯lambri yaptırılacaktır.* || ~ ***Fr lambris*** ahşap kaplama < ***OLat lambruscare*** sarmaşık kaplama < ***Lat lambrusca*** sarmaşık

lame [TDK1 1945] *¯lāme: Dokusunda gümüş tel bulunan (kumaş) veya maden parlaklığı verilmiş (deri).* || ~ ***Fr lamé*** [pp.] ince metal şeritlerle işlenmiş şey, simli yün iplik < ***Fr lame*** ince tabaka → LAMA[1]

lamekân [AşP 1330] *ʿIşk mekānıdur mekān-ı ¯lāmekān* | [Nesimi 1425] *gevher-i ¯lāmekān menem, kevnü mekāne sığmazam.* || ~ ***Ar lā makān*** mekânsız, uzam dışı → LÂ, MEKÂN

lamel [Cum 1935] *önündeki mikroskopun vidasını ayar etti ve iki ¯lamel arasına sıkıştırdığı renkli bir nesçi tetkik ettikten sonra (...)* || ~ ***Fr lamelle*** ince tabaka, levhacık ~ ***Lat lamella*** [küç.] < ***Lat lama*** +***ell***° → LAMA[1]

laminat [Mil 1985] *epoksi ¯laminat kaplama 1400 metrekare* || ~ ***İng laminate*** ince bir tabakayla kaplanmış şey ~ ***Lat laminatus*** [pp.] a.a. < ***Lat laminare*** tabakalamak +*()t*° → LAMA[1]

›› laminasyon, lamine

lança "tas, çanak" [Tezk 1341] *ol arada bir ¯legençe getürdiler, Ali Hasan'a ābdest almayı öğretdi* | [DS <1960] *¯lanca: Zeytinyağı koymaya yarayan, galvanizden yapılmış, silindir biçiminde büyük kap. (Edremit ağzı)* || ~ ***Fa lagança*** لگنچه [küç.] küçük leğen, çanak < ***Fa lagan*** +***ça***[3] → LEĞEN

† Ege ağızlarında yaygındır.

lando [LO 1876] *¯lando: bir nevʿ araba* || ~ ***Fr landau*** iki yanda körükleri olan dört kişilik at arabası < ***öz Landau*** Almanya'da bir kent

›› landon

lanet [MEd y. 1300] *¯laʿnat ḳılıştı boḏunlar* || ~ ***Ar laʿna(t)*** لعنة [#*lʿn* faʿla(t) msd.] beddua, ilenme < ***Ar laʿana*** لعن lanetledi

›› lanetle-, lanetli

← LAİN, MELANET, MELUN, NALET, TELİN

langır [LO 1876] *¯langır lungur: Köylü lakırdısı, dangalak lisanı.* ‖ : ***onom*** çalkama sesi, kaba konuşma sesi < ***onom*** *lakır* → LAK[2]

† */n/* arasesi rezonans ve kabalık ifade eder.

›› lambur lumbur, langır lungur

langırt "kaba gürültü" [DS <1960] *¯langırt: Cart kaba kâğıt anlamında küçümseme ünlemi. Hemen, çarçabuk.* | "tahta futbolcu figürleriyle oynanan bir salon oyunu" [Mil 1966] *¯Langırt adı verilen oyun makinelerinin yasaklanması için kanun teklifi* || < ***onom*** *langır* içi boş kutu veya teneke sesi +*t* → LAK[2]

langust [TDK1 1945] *¯lāngust: Kabuklulardan, makasları olmaması ile ıstakozdan ayrılan bir deniz hayvanı.* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Fr*** *langouste* istakoza benzer deniz kabuklusu << ***OLat*** **lacusta* 1. çekirge, 2. deniz çekirgesi, langust ≈ ***Lat*** *locusta* çekirge

lanolin [T&S 1892] *Lanoline* [Fr.]: ¯*lanolin, madde-i lihafiye.* || ~ ***Fr*** *lanoline* ~ ***Alm*** *Lanolin* yünden elde edilen bir yağ ☼ Oscar Liebreich, Alm. kimyacı (1838-1908). § ***Lat*** *lana* yün (~ ***ALat*** **wlana* << ***HAv*** **welə-na-* yün) + ***Lat*** *oleum* yağ *+in°* → FANİLA, OLE(O)+

lanse [AR 1898] *beli korseyle prese, kordonunun bir ucu* ¯*lanse* | [Cum 1930] *'Dünyanın Sonu' bir de yıldız* ¯*lânse etmiştir: Kolet Dafoy* || ~ ***Fr*** *lancer* mızrakla hücum etmek, atmak, fırlatmak, başlatmak << ***OLat*** *lanceare* [den.] mızrak atmak, süvari akın etmek < ***Lat*** *lancea* mızrak

† ***İng*** *launch* (a.a.) Fransızcadan alıntıdır.

›› lansman, relansman

← FREELANCE, RÖLANS

lantan [LT 1873] *Lanthane* [Fr.]: ¯*lantan* || ~ ***Fr*** *lanthane* / ***Alm*** *Lanthan* nadir metallerden bir element ☼ 1839 Carl Gustav Mosander, İsv. kimyacı (1797-1858). < ***EYun*** *lanthánō, lath-* λανθάνω, *λαθ-* gözden ırak olmak, gizlenmek << ***HAv*** **la(n)dh-* gizlenmek

† Aynı kökten ***EYun*** *lēthē* "unutma", ***Lat*** *latere* "saklanmak".

← LATAN, LETARJİ

lap [LO 1876] ¯*lap lap: sür'ati ekl ü bel* [hızlı yeme ve içme], *suyu köpek sömürmesi.* | [Ana 1932] ¯*lap (Cenubi Anadolu): tenbel. (...)* ¯*lappaş (Niğde): ağır canlı, şişman vücutlu kimse.* ‖ : ***onom*** yeme ve içme sesi, gevşek nesne sesi

›› lapçik, lapır, lapırda-, lapırtı, lappadak, limbır, lıp, lıpır

← LAPA, LOP[1], LÜP

lapa yapa yapa "topaklar halinde yağan karı anlatan deyim" [DK <1400?] ¯*yapa* ¯*yapa karlar yağsa yaza kalmaz* | "darı bulamacı" [EÇ <1683] *darıdan pişmiş pasta yerler, yaʿnī darı* ¯*lapasını pekçe pişirüp elleriŋde top top edüp ıssı ıssı yerler* | [LO 1876] ¯*lapacı: Korkak, şehrî.* || < ***onom*** *lap* sulu ve gevşek nesne sesi, yeme sesi → LAP

† Karş. ***Erm*** *lap լաւի* "bebek maması, köpek yemeği" (▫Acar 2:269, ▫DankoffALT §199). Her iki dilde yansıma ses kökenli olsa gerekir. ***Yun*** *λαπάς* (a.a.) Türkçeden alıntıdır.

›› lapa lapa, lapacı, lapalaş-

laparoskopi [Mil 1967] *bronkoskopi, sistoskopi, rektoskopi,* ¯*laparoskopi gibi modern muayyen metodları vardır* ‖ ~ ***İng*** *laparoscopy* karın içi bölgesini gözleme < ***EYun*** *lapará* [n. çoğ.] kasık, karnın iki yanındaki yumuşak kısım (< ***EYun*** *laparós* yumuşak, kof) → +SKOP

lapin [LO 1876] ¯*lapina: Horospina cinsinden al ve zümrüdî bir güzel şekilli lezzetsiz balık* || ~ ***Yun*** *lábena* *λάμπαινα* alaca renkli bir balık, labrus < ***Yun*** *lábo* *λάμπω* parlamak, parıldamak, alaca olmak → LAMBA[1]

›› lapina

lapsus [Hür 1990] *Ama parantez içinde yazıldığı için bu* ¯*lapsus da önemli değildir.* || ~ ***İng*** *lapsus* psikanalizde kişinin bilinç altını açığa vuran dil hatası < ***Lat*** *lapsus calami* «kalem kayması», yazım hatası < ***Lat*** *lapsus* [pp.] ayağı kayma, sendeleme, düşme < ***Lat*** *lābi* ayağı kaymak *+()t°* → LABORATUVAR

›› lapsus calami

← KOLLAPS

laptop [Mil 1989] ¯*Laptop' Toshiba dizüstü bilgisayarları* || ~ ***İng*** *laptop* kucaküstü (bilgisayar) § ***İng*** *lap* kucak + ***İng*** *top* üst → TOP[2]

larenjit [Cum 1935] *bazan* ¯*larenjit ve farenjit, bronşit, hatta pneumonie teşhis ve ârâzı* || ~ ***Fr*** *laryngite* boğaz enfeksiyonu < ***EYun*** *lárynks, laryng-* λάρυγξ, *λαρυγγ-* boğaz *+itis*

larj "esnek, müsamahalı" [Cum 1931] *Geç kalan ve ihtiyacı tatmin etmiyen hususlarda hükumetin elâstikî ve* ¯*larj' olması* | [Cum 1984] *Dışişlerinin geleneksel* ¯*larj tutumunu bir kez daha kanıtlıyordu* || ~ ***Fr*** *large* enli, geniş << ***Lat*** *largus* a.a.

← ALARGA

larva [ML 1969] ‖ ~ ***YLat*** *larva* kurtçuk, eklembacaklılarda yaşamın ilk evresi ☼ 1762 Linnaeus, İsv. doğabilimci. ~ ***Lat*** *larva* maske

† Kurtçuk halinde böcek "gerçek" yüzünü gizlediği için.

laserasyon [Cum 1994] *sağ elin 1 ve 2ci parmaklar arasında kesici bir aletle* ¯*laserasyon (yüzeysel yaralanma) oluştuğu* || ~ ***İng*** *laceration* tıpta yarılma, yırtılma ~ ***Lat*** *laceratio* ≈ ***Lat*** *lacer* yarmak, yırtmak

lastik "kauçuk" [LO 1876] ¯*lastik (elastik kelimesinden): Bazı esner şey.* ¯*Lastik kundura: gomelastikten mamul. (...)* ¯*Lastik: ressamların kurşun kalem sildikleri madde.* | "... otomobil tekerleği" [İlan 1926] *Otomobilinizde rahat etmek ve* ¯*lastiği uzun müddet kullanmak isterseniz Dunlop lastiği alınız* || ~ ***Fr*** *gomme élastique* kauçuk reçinesi → ELASTİK

† *Gomelastik* sözcüğünden kısaltma yoluyla oluşturulmuş Türkçe bir türevdir.

lastikotin [Göv 1930] ¯*lastikotin: Bir nevi örme kumaş.* || ~ ***İng*** *lasting coating* ceketlik kumaşa kalıcı parlaklık veren perdah § ***İng*** *last* devam etmek, kalıcı olmak + ***İng*** *coating* kaplama, perdah (< ***İng*** *coat* dış giysi, örtü, bir şeyin dış yüzü *+ing* ~ ***EFr*** *cote* kaba yünden üst giysi) → TRENÇKOT

lata [LO 1876] ¯*lata: Dar ve yassıca uzun çam kerestesi.* || ~ ***Fr*** *latte* dar uzun ağaç veya metal parçası << ***OLat*** *latta* a.a. ~? ***Ger***

† ***İt*** *latta,* ***İng*** *ledge* ve *lath* (a.a.) eşdeğer biçimlerdir. † ***Osm*** *lâtâ* "hocaların giydiği bir tür üstlük" ayrı kelimedir.

Levent Şahverdi Arşivi

latan "gizil eşcinsel" [Mil 2000] *Agresyon deşarjı dediğimiz şey. ¯Latant bu insanlar.* || ~ ***Fr latent*** gizil, potansiyel ~ ***Lat latens*** a.a. < ***Lat latere*** gizli kalmak, saklanmak *+ent°* << ***HAv *lādh-*** saklı olmak → LANTAN

›› latent

lateks [Cum 1948] *¯Lateks kauçuğu le 1495 kg esmer krep kauçuğu* || ~ ***YLat latex*** Hevea brasiliensis ağacının özsuyundan elde edilen kauçuk hammaddesi ☼ 1730 La Condamine ve Fresneau, Fr. bilim adamları. ~ ***Lat latex*** su, sıvı, özsuyu

lateral bilateral "iki yanlı" [Cum 1958] *¯Bilateral anlaşmalı memleketlere yapılacak ihracat kotaları...* | "yanal" [Cum 1967] *¯lateral manevrayı temin eder* || ~ ***Fr latéral / İng lateral*** enlemesine, yanal ~ ***Lat lateralis*** a.a. ~ ***Lat latus, later-*** geniş, enli *+al°*

›› bilateral, multilateral

← DİLATASYON, LATİN

laterna "mekanik müzik aygıtı" [AR 1897] *Cündi Meydanındaki atlı karacayı, üçbıyık Haralambo'nun ¯laterinasını* || ~ ***Lat laterna magica*** mekanik görüntü aygıtı (daha sonra müzikli çeşitleri de üretildi) ☼ 1671 Athanasius Kircher, Alm. yazar. ~ ***Lat lanterna/lanterna*** fener, lamba ~ ***EYun lamptḗr*** λαμπτηρ a.a. < ***EYun lámpō*** λάμπω ışımak → LAMBA[1]

† Karş. ***Fr laterne, İng lantern*** "fener". Batı dillerinde ışık ve görüntüyle ilgili çeşitli cihazların adı olan sözcük, Türkçede farklı anlam kazanmıştır.

›› laternacı

latif [AşP 1330] *cümle şüret bağladı zişt ü ¯laṭīf* [güzel çirkin her şey şekil aldı] || ~ ***Ar laṭīf*** لطيف [***#lṭf*** faʿīl sf.] cömert, zarif, güzel < ***Ar laṭafa*** لطف cömertlik etti, lütfetti → LÜTUF

← LATİFE

latife [Kab 1432] *¯laṭīfe etmek revādur, velī herze ¯laṭīfe itme.Ve eger idersen senden aşağa kişilerle itme, tā ki ḥurmetine noḳsān gelmeye.* || ~ ***Ar laṭīfa(t)*** لطيفة [***#lṭf*** faʿīlā(t) sf. fem.] latif şey, hoşluk, espri < ***Ar laṭafa*** لطف cömertlik etti, lütfetti → LATİF

Latin ~ ***Fr Latin/Latine*** Latin dili ile ilgili olan, Latince konuşan << ***Lat Latinus*** a.a. < ***āz Latium*** İtalya'da Roma kenti çevresindeki ova *+in°* < ***Lat lātus*** geniş, enli, yayvan → LATERAL

† Aynı Latince kökten *latitudo* "enlilik, genişlik", *lateralis* "enine".

›› Latince, Latinizm

latte "İtalyan usulü sütlü kahve" [Hür 1998] *¯cafe ¯latte* | [Cum 2004] *latte-kahve içen, suşi yiyen, Volvo süren ... solcu garibeler* || ~ ***İt café latte*** sütlü kahve < ***İt latte*** süt << ***Lat lac, lact-*** a.a. → LAKT(O)+

laubali [SN 1354] *meger kimse kim ¯lā übālī* [tasasız, kayıtsız] *ola* || ~ ***Ar lā ubālī*** لا أبالي umursamam § ***Ar lā*** لا olumsuzluk edatı + ***Ar ubālī*** أبالي [***#bwl*** III] önemserim, umursarım < ***Ar bālā*** بالى önemsedi, dikkate aldı, dert edindi → LÂ, BELA

›› laubalileş-, laubalilik

lav[1] [T&S 1892] *Lave* [Fr.]: *¯lav, mevadd-ı mezabe-i bürkâniye* [volkanik akıntı maddeleri]. | [AR 1897] *etrafa volkan ağzından ¯lav fırlar gibi parça parça çamurlar serpiliyor* || ~ ***Fr lave*** yanardağ akıntısı ☼ 1739 Charles de Brosses, Fr. seyyah ve bilim adamı. ~ ***İt (Sic) lava*** Etna yanardağının akıntısı ~ ***Ar lāba(t)*** لابة volkanik tüf taşı, lava

† Batılı kaynaklar sözcüğün kökenini tereddütlü olarak ***Lat lavare*** "yıkamak" fiiline bağlarlar. Ancak Arapça sözcük "kara tüf" ve "Medine yakınındaki kara tüf alanı" anlamında erken İslam döneminden beri kaydedilmiştir.

›› lava

lav[2] silahı [Cum 1992] *123 tabanca, 5 adet ¯lav ¯silahı, 2 roketatar, 12 rokekatar mermisi* || ~ ***İng LAW*** [abb.] < ***İng light antitank weapon*** hafif anti-tank silahı, bir tür roketatar

lavabo "el yıkama leğeni" [İlan 1896] *demir karyolalar, cibinlik, dolap ve ¯lavabo, sandalyeler* || ~ ***Fr lavabo*** 1. Kutsal Perşembe ayininde rahibin ellerini yıkadığı kâse (16. yy), 2. el yıkama leğeni (19. yy) ~ ***Lat lauabo*** yıkayacağım < ***Lat lauare*** yıkamak << ***HAv *law-ā-*** < ***HAv *leuə-*** a.a.

† Fransızca sözcük İncil'de Pontius Pilatus'a atfedilen *lavabo inter innocentes manus meas* "ellerimi günahtan yıkayacağım" deyiminden mülhemdir.

← ALÜVYON, LAVANTA, LAVMAN, LOSYON

lavanta [Hind 1831] *Lavande* [Fr.]: *Hüsame otu, ¯lavanda* | [LO 1876] *¯lavanda: Hayrī çiçeği, hüsamī. Amberli ¯lavanda suyu.* || ~ ***İt lavanda*** 1. yıkama gereci, sabun, 2. çiçekleri kozmetik sanayiinde kullanılan bir bitki, lavandula angustifolia < ***İt lavare*** yıkamak → LAVABO

† Sabun yapımında koku verici olarak kullanıldığı için.

›› lavantin

lavaş [Fer <1451] *götürebildüğince ¯lavāş girde külīceler biryānlar (...) aldı eve geldi* | [Men 1680] *¯levāş & ¯levāşe: panis orbicularis tenuis* [ince yuvarlak ekmek] || ≈ ***Fa lavāš*** لواش yassı ekmek, yufka ~ ***Aram lawaš/layš*** לוש hamur (ᵊJastrow 701 & 710) < ***Aram lwš*** hamur yoğurmak

† Ermenice ve Kürtçede aynı anlamda kullanılan sözcük, nihai olarak Arami/Süryani kültüründen alıntıdır.

lavman [AR <1900] *Solfato? müshil? ¯lavman? - Bir şey istemem, çekil oradan aman.* | [Göv 1930] *¯lavaj: Yıkama, temizleme.* || ~ ***Fr lavement*** yıkama, özellikle makattan su vererek kalın bağırsağı temizleme < ***Fr laver*** yıkamak *+ment°* << ***Lat lavare*** a.a. → LAVABO

›› lavaj

lavta [Arg 1533] *¯laúta: liuto* || ~ ***İt lauto*** bir tür telli çalgı, ud ~ ***Ar al-ūd*** العود a.a. → UT

† 13. yy.'da Arap ülkelerinden Avrupa'ya yayılan udun Avrupa dillerindeki adıdır. Karş. ***EFr luth,***

Levent Şahverdi Arşivi

İng lute. Türkçede aynı enstrümanın İtalyan versiyonunu ifade eder.

lavuk "adam (argo)" [MKaçan 1991] ‖ ~ ***Kürd lawik*** [küç.] oğlan çocuğu < ***Kürd law*** oğlan, oğul

layemut [Taz 1482] *ḳuvvetüŋ ḥayy-i ¯lā-yemüt* [ölümsüz yaşam] *virür* ‖ ~ ***Ar lā yamūt*** لا يَمُوت ölmez, ölümsüz § ***Ar lā*** لا değil + ***Ar yamūt*** يموت [*#mwt*] ölür (geniş zaman eril üçüncü tekil şahıs) < ***Ar māta*** مَاتَ öldü → LÂ, MEVT

layık [CodC 1303] *decet - Fa: ¯laeχ est - Tr: yarasur* | [AşP 1330] *aŋa ¯lāyıḳ ʿibādet kim kıla* ‖ ~ ***Ar lāʾiḳ*** لايق [*#lyḳ* fāʿil fa.] yakışan < ***Ar lāḳa*** لاق yakıştı → LİYAKAT

›› layıkıyla

layiha [Men 1680] *¯lāyiḥa: Res evidens* [zahir olan şey] | [YOsm: LO 1876] *¯lāyiḥa: Beyanname, takrir, müdellel izah.* ‖ < ***Ar lāyiḥ*** لايح [*#lwḥ* fāʿil fa.] zahir, görünen < ***Ar lāḥa*** لاح zuhur etti, görünür oldu, belirdi → LEVHA

laylaylom [Mil 1961] *¯Lay lay looom, bak bir varmış bir yokmuş, tatlı bir kız yaşarmış, Boğaziçinde* [şarkı sözü] | [EkşiS 2001] *¯laylaylom: son zamanlarda 'zorlu olmayan, rahat, eğlenceli' anlamında gereksizce kullanılmaya başlanan sözcük: -- bu kitap ağır bi roman, öyle ¯laylaylom okunmuyor.* ‖ : ***ünl*** anlamsız şarkı sözü

laytmotif [Cum 1938] *¯Leitmotif, bir esere hakim olan esas fikrin bir musiki cümlesi halinde ifadesidir.* ‖ ~ ***Alm Leitmotiv*** müzikte sık sık tekrarlanan ana motif § ***Alm Leit*** öncü, önder (< ***Alm leiten*** öncülük etmek, önden gitmek << ***Ger *laidjan*** a.a.) + ***Alm Motiv*** → LİDER, MOTİF

layüsel ~ ***Ar lā yusʾal*** لا يسأل [*#sAl*] «sorulmaz», sorumsuz § ***Ar lā*** لا değil + ***Ar yusʾal*** يسأل sorulur (şimdiki zaman edilgen eril 3. tekil şahıs) < ***Ar saʾala*** سأل sordu → LÂ, SUAL

azanya [Mil 1975] *¯Lazanya' ya da 'Ravioli' bunlardan bazıları* ‖ ~ ***İt lasagna*** 1. kapçık, 2. bir tür mantı << ***Lat lasanum*** kap, kavanoz

lazer [Cum 1963] *Einstein'ın hesaplarına dayanılarak geliştirilen yeni bir silah: ¯Laser ışık mermisi* | lazer yazıcı [Cum 1988] *elektronik yayının anahtarı ucuz ¯lazer yazıcı olup...* ‖ ~ ***İng laser*** [abb.] bir tür ışın ☼ 1959 Gordon Gould, Amer. fizikçi. < ***İng light amplification by stimulated emissi*** uyarılmış ışıma yoluyla ışık yükseltimi

lazım [MEd y. 1300] *kendözi üze ¯lāzım ḳıldı* ‖ ~ ***Ar lāzim*** لازم [*#lzm* fāʿil fa.] gereken, gerekli < ***Ar lazima*** لَزِمَ gerekti → LÜZUM

›› lazımlı, lazımlık, neme lazım, nemelazımcı

← LEVAZIM

lazut "Trabzon'da üretilen bir tür darı, belki sorgum" [1486] [H 891 tarihli Trabzon Tapu Tahrir Defterinde, akt. H. Bostan] | [EÇ <1683] *birer tobra tezek ve birer demet ¯lazut darısı ve gügüm çalısı* | [Ana 1932] *¯lazut (Malatya, Gümüşhane): mısır darısı.* ‖ ≈ ***TTü lağız/lağoz/lağuz*** mısır (Doğu Karadeniz ağızları) (▫DS 3058) <? ***Yun laχainō λαχαίνω*** kazmak, toprağı sürmek → LAHANA

† Karş. ***EYun láχanon*** "her türlü sebze, ekin". Ancak Yunanca ****laχós*** "ekin?" biçimine tesadüf edilmedi. Mısır ekiminin Karadeniz bölgesine modern dönemde geldiği göz önüne alınmalıdır. † Lazca *lazut'i* (a.a.) Türkçeden veya ortak kaynaktan alınmış olmalıdır.

leasing "finansal kiralama" [Mil 1984] *¯leasing (kiralama) ilginç bir finanslama modeli olarak dikkati çekmektedir.* ‖ ~ ***İng leasing*** her türlü kiralama < ***İng lease*** kiralamak +*ing* < ***Fr laisser*** bırakmak << ***OLat laxare*** a.a. → LAKSATİF

›› lease

leb lebalep "dudak dudağa, ağzına kadar" [ÖM 1437] *Sākiyā cāmı ¯leb-ā-leb* [kadehi ağzına kadar dolu] *sun ki şeh bezminde rāst* | [Taz 1482] *gāh laʿl ¯lebleri tīre hāk idersin* [kırmızı dudakları kara toprak edersin] ‖ < ***Fa/OFa lab*** لب dudak << ***HAv *leb-*** a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Lat labium/labrum***, ***İng lip*** "dudak".

›› lebalcp

← LABİA, LEBİDERYA

lebbeyk [Rab 1310] *¯lebbeyk yā rasülallāh* ‖ ~ ***Ar labbayk*** لبّيك [*#lby*] «sana geldim, çağrına uydum», hac sırasında Arafat'ta söylenen bir söz < ***Ar labbā*** لبّا icabet etti, davete uydu

lebiderya [Taz 1482] *ger kalasın ʿilm-i ẓāhir içre pes / sen ¯leb-i deryāda olasın meges* [deniz kenarında sinek] | [Cum 1981] *Satılık Yazlık: Yalıkavak'ta, ¯lebiderya deniz manzaralı* ‖ § ***Fa lab*** dudak, (mec.) kenar + ***Fa daryā*** deniz → LEB, DERYA

† Aslında "deniz kenarı" demek iken güncel emlak pazarlama dilinde "deniz gören" anlamını kazanmıştır.

leblebi [İdr 1312] *¯leblebü: al-ḳuḍāma* [Mısır'a özgü kavrulmuş nohut] | [EÇ <1683] *cemīʿi İslām diyārına hummüs-i Bedevī yaʿnī ¯leblebī deyü diyār diyār hedāyā götürürler; niçe bin develer yüki noχud gelüp ¯leblebī iderler."* | [Men 1680] *¯leblāb: sarmaşık. Hedera & convolvulus.* ‖ < ***Ar lablāb*** لبلاب [*#lb* faʿfāʿ q.] fasulyegillerden bir tür, dolichos lablab ≈ ***Ar lubb*** لبّ [*#lbb*] 1. kalp, yürek, 2. çekirdek, tane, kabuğun içindeki şey, ağaç gövdesinin en iç halkası (≈ ***Aram lev*** לב [*#lb*] yürek, bir şeyin içi veya gizli kısmı ≈ ***İbr ləvāv*** לבב yürek ≈ ***Akad libbu*** a.a.)

›› demir leblebi, leblebi tozu, leblebici

leçek [Ana 1932] *¯leçek (Kütahya, Birecik, Malatya): ... kundağımsı baş bağı, keçik.* ‖ ~ ***Fa laçak*** لچك üçgen şeklinde bağlanan kadın baş örtüsü < ***?***

† ***Erm laçak***, ***Kürd laçik***, ***Gürc leçaki***, ***Az ləçək***, ***Özb laçak*** (a.a.) biçimleri Farsçadan alıntıdır. ▫Eren 280.

LED [Hür 1999] *takometre aşırı devirlerde kırmızıya dönen ¯LED ışıklarını içeriyor.* ‖ ~ ***İng LED*** < ***İng light emitting diode*** ışık üreten diyot

Levent Şahverdi Arşivi

ledüni [AşP 1330] *ol ¯ledün ʿilmi daχı niçe-y-imiş* | [LO 1876] *¯ledünī: Gaipten olan. ¯ledüniyāt: Anlaşılmaz esrar ve hükm.* || ~ ***Ar ladunī*** لدنى batına ilişkin, transandantal < ***Ar ladun*** لدن, لدٌ ta, öte [edat] +*ī*

leff [Men 1680] *¯leff: sarmak, dürmek.* | "bir evrakı yazışmaya ekleme, attach etme" [YOsm: KT 1900] *Hesab pusulasını gönderdiği mektuba ¯leff etti; aldığı evrakı ¯leffedip gönderdi."* || ~ ***Ar laff*** لف [*#lff* faʿl msd.] sarma, dürme, bohçalama

† 19. yy sonları ile 20. yy başlarının popüler sözcüklerinden biri iken tamamen kullanımdan düşmüştür.

›› leffen, melfuf

legal legalize "Fr légaliser, yasallaştırmak" [Cum 1933] *diğer taraftan bir takım kağıtlarla da onların vaziyeti devlet mührile ayrıca ¯legalize edilirdi.* || ~ ***Fr légal*** yasal ~ ***Lat legalis*** a.a. < ***Lat lēx, lēg-*** yasa, özellikle dinî yasa +*al*° ≈ ***Lat lēgere*** sözleşmek, görev tevdi etmek

›› legalite

← DELEGE (KOLEJ), İLLEGAL, LEJİTİMİST, LİG (ALYANS, LİGAMENT, LİYEZON)

lego [Mil 1974] *Dünya çapında ünlü ¯Lego oyuncakları, artık bir süreden beri Türkiye'de de yapılıyor.* || ~ ***marka*** *Lego* oyuncak markası ☼ 1934 Ole Kirk Christiansen, Dan. sanayici. ~ ***Dan*** *leg godt* iyi oyna

leğen [CodC 1303] *¯lahan: baptisterium* [vaftiz yalağı]. || ~ ***Fa lagan*** لگن tas, leğen, içki tası ≈ ***Ar laḳan*** لقن a.a. ≈ ***EYun*** *lekáni* λεκάνι a.a. ≈ ***Akad*** *lakannu/laχannu* tas, özellikle ilaç veya içki veya adak tası

† ***Lat*** *lanx, lanc-* "terazi kefesi, tas" ve ***EYun*** *lekáni* "tas" biçimleri bir Sami dilinden alıntı olabilir. ▫Rosol 187 bu görüşü reddeder.

← LANÇA, LENGER[2]

leh [YOsm: LO 1876] *¯leh: Ondan yana manasına. ¯lehinde hüküm.* || ~ ***Ar lahi*** لهُ onun için, ona, ondan yana § ***Ar la***+ ل yöneliş edatı + ***Ar hu*** ه üçüncü tekil eril şahıs iyelik eki

›› lehinde, lehine

← LEHTAR

lehçe "lisan" [Gül 1317] *fiʿli zişt ü yavlak āvāzı yavuz / ¯lehcesi bī-lezzet ü sāzı yavuz* [eylemi çirkin, sesi kötü, dili tatsız, çalgısı kötü] | "... diyalekt" [LO 1876] *¯lehce: Ana lisanın şubesi (...) ¯lehcesi bozuk.* | [KT 1900] *¯lehce: Söylenilen lisan, ve alelhusus bir lisanın şubelerinden beheri, Fr. dialecte.* || ~ ***Ar lahca(t)*** لهجة [*#lhc* faʿla(t) mr.] 1. dil (organ) 2. dil (konuşulan şey)

† 19. yy.'a dek genel olarak "lisan" (language) anlamındayken, daha sonra "söyleyiş tarzı, ağız" ve "diyalekt" anlamı ağır basmıştır.

›› lehçesel

lehim [Hal 1477] *kebed* [Fa.]: *¯Leḥîm ve tutkal ki anuŋ-ıla nesne yapışdururlar.* | [LO 1876] *¯lehîm: lihām* [zebanzedi]. *Lihām için istimal olunan kalay ve tengar vs. terkibi.* || ~ ***Ar laḥm/liḥām*** لحم [*#lḥm* faʿl msd.] 1. et, 2. lehim, özellikle altın ve gümüşü yamamak için kullanılan metal alaşım → LAHMACUN

›› lehimle-

lehtar "taraftar" [YOsm: Cum 1930] *teklifine ¯lehdar olmakla beraber* | [TDK1 1945] *¯lehtar: Lehte olan, yanat.* | "... senet veya poliçe alıcısı" [Cum 1939] *Muamele tarihi ... ¯Lehdar ... Devreden banka* ‖ § ***Ar lahi*** onun için, ondan yana + ***Fa dār*** tutan, +ci → LEH, +DAR

† 20. yy.'ın ilk çeyreğinde ortaya çıkmış Yeni Osmanlıca deyim olması gerekir.

lejand "efsane" [Göv 1930] *¯lejant: Efsane.* | "... resimaltı yazısı" [Mil 1952] *oyuncak hediye edilirken çekilen bir resim olduğunu ¯lejanddan anladık.* || ~ ***Fr légende*** 1. destan, efsane, 2. açıklayıcı yazı, tarifname, resim veya harita alt yazısı ~ ***Lat legenda*** [çoğ.] okunacak şeyler < ***Lat legendum*** okunacak şey < ***Lat legere, lect-*** 1. seçmek, 2. (yazı) okumak +*end*° → LEJYON

← LEKTÖR, LİZÖZ

lejitimist [Cum 1937] *Habsburg hanedanının tekrar bu devletin başına gelmesini istiyen ¯Lejitimistler...* || ~ ***Fr*** *légitimiste* meşruluktan yana olan < ***Fr*** *légitime* meşru, hukuka uygun +*ist*° ~ ***Lat*** *legitimus* a.a. < ***Lat*** *lex, leg-* yasa → LEGAL

›› lejitim, lejitimizm

lejyon [Özön 1961] *¯lejyon: Eski Romalılarda altı bin kadar olan asker topluluğu birimi. (...) ¯lejyoner: Fransızların légion étrangère adındaki birliği.* || ~ ***Fr*** *légion* özel ordu birliği ~ ***Lat*** *legiō* ordu, alay < ***Lat*** *legere* seçmek, ayırmak +*()tion* << ***HAv*** **leg-*[1] → LOGOS

† Latince *legere* fiili esasen "seçmek, ayırmak", ikinci olarak "okumak" anlamındadır. Aynı şekilde ***EYun*** *légō* 1. "seçmek, ayırmak, 2. "sayı saymak", 3. "söylemek". Anlam ilişkisi için karş. ***Ar*** *faraḳa* "ayırdı, ayırt etti", *farḳ* "ayrım", *firḳa* "ordu birliği". Diğer türevler için bkz. +loji.

›› lejyon donör, lejyoner, yabancılar lejyonu

← ELEGAN (ELİT), ENTELEKTÜEL (ENTEL, ENTELİJANS, ENTELİJENSİYA), KOLEKSİYON (KOLEKTİF, KOLEKTÖR), LEJAND (LEKTÖR, LİZÖZ), NEGLİJE, REKOLTE, SELEKSİYON (SELEKTÖR)

leke [CFürs 1501] *¯lek* [giyside leke] | [Men 1680] *¯leke (...) ¯lekelenmek* || ~ ***Fa*** *lak/lakā* لك/لكا 1. lak zamkı, gomalaktan elde edilen kırmızı boya, 2. giyside leke → LAK[1]

›› lekele-, lekelen-, lekeli, lekesiz

leksikon [Cum 1959] *İstanbulda çıkan Pazar Postasının bu sayısında (...) siyasi ¯leksikon* | leksikografi [Mil 1973] *30 yıl Yugoslav ¯leksikografi kurumunda çalışmış* | leksikal [Mil 1978] *¯leksikal arşivleme konusunda tecrübesi bulunmak* || ~ ***İng*** *lexicon* sözlük, lugatçe ~ ***EYun*** *leksikón* λεξικόν a.a. < ***EYun*** *léksis* λέξις 1. söz, söylem, 2. sözcük +*ik*° < ***EYun*** *légō, log-* *λέγω*[2], *λογ-* aymak, söylemek +*sis* → LOGOS

›› leksikal, leksikograf, leksikografi, leksikolog, leksikoloji

Levent Şahverdi Arşivi

← DİSLEKSİ

lektör "okutman, üniversitede yardımcı öğretmen" [Cum 1939] *Sofya Devlet Üniversitesi'nde bir ¯lektör yeni Türkçe öğretiyor.* || ~ ***Fr*** *lecteur* okuyucu, okuyan ~ ***Lat*** *lector* a.a. < ***Lat*** *legere* okumak +*()tor* → LEJAND

›› lektür

lemma [EkşiS 2001] *bir teoremi kanıtlamadan önce, kanıtta kullanılacak bir ¯lemma yazılır, o kanıtlanır, sonra o kullanılarak teorem kanıtlanır. genelde teorem denmeyecek kadar önemsiz oldukları için ¯lemma ismi verilir bunlara.* || ~ ***YLat*** *lemma* matematikte bir tür varsayım ~ ***EYun*** *lḗmma λήμμα* elde tutulan, önerme, varsayım < ***EYun*** *lambánō, lab- λαμβάνω, λαβ-* tutmak +*ma(t)* << ***HAv*** **la(m)gʷ-/*(s)lagʷ-* a.a.

›› lemmatik

← DİLEMMA, EPİLEPSİ (KATALEPSİ), USTURLAP

lemur [ML 1969] || ~ ***YLat*** *lemur* bir tür memeli hayvan < ***Lat*** *lemures* ölmüşlerin ruhları

lenduha [EÇ <1683] *Bu mahalde hammām kubbesi gibi bir taş vardır. Ol taşa bir ādem dokunsa ırğalanır, ¯lendühā* لندها *atdı derler.* | [LO 1876] *¯lendühā* لندها*: Acebe, iri cüsseli. ¯Lendühā karı.* || < ***?***

† Karş. ***Fa*** ***land*** "penis, özellikle at ve eşek penisi", *land-hā* لندها "penisler".

lenf [LT 1873] *Lymphe* [Fr.]*: ¯lenfa ... iltihab-ı ¯lenfiye* || ~ ***Fr*** *lymphe* lenfatik sistemde dolaşan şeffaf vücut sıvısı, akkan ~ ***Lat*** *lympha* su, her çeşit sıvı

›› lenfatik, lenfosit

lenger[1] [AşP 1330] *bir ¯lengerdür kim ol egler gemi* [gemiyi durduran çapadır] | [Men 1680] *¯lenger: (..) Domus ubi Religiosi 'kalender' dicti habitant* [kalender adı verilen dindarların barındığı ev]. || ~ ***Fa*** *langar* لنگر 1. gemi demiri, çapa, 2. kalenderhane, derviş barınağı ≈ ***Ar*** *ankar* أنكر gemi demiri ~ ***EYun*** *ánkyra ἄγκυρα* a.a. ≈ ***EYun*** *ankýlos ἀγκύλος* kıvrık, büklüm, çengel → ANKRAJ

† ***İng*** *anchor* ve ***Fr*** *encre* < ***Lat*** *ancyra* "gemi demiri" nihai olarak Eski Yunancadan alıntıdır. † Farsça sözcüğün ikincil anlamı için karş. ***İng*** *angle* ≈ ***EYun*** *ankýlos* "köşe, açı" ve ***Ar*** *zāwiya* "köşe, derviş tekkesi".

›› lengerendaz, lengerhane

lenger[2] [LO 1876] *¯lenger: Yayvan toprak veya demir kap. Pilav ¯lengeri, kaymak ¯lengeri.* | [Ana 1932] *¯lenger (Ürgüp, Çerkeş, Dinar, Niğde): büyük bakır sahan, bakırdan yemek kabı.* || ~ ***Yun*** *lekári(on) λεκάρι* [küç.] küçük tencere, sahan < ***EYun*** *lékos λέκος* tencere, yemek kabı +*arion* → LEĞEN

lengüist [TDKur 1933] *hemen bütün ¯lengüistler tarafından muhtelif şekillerde tekrar edilen şu fikrin* || ~ ***Fr*** *linguiste* / ***İng*** *linguist* dilbilimci < ***Lat*** *lingua* dil +*ist°* ~ ***ALat*** *dingua* << ***HAv*** **dnghū-* a.a.

›› etnolengüistik, lengüistik

lens [Cum 1983] *Kontakt ¯lens, estetik amaçla da kullanılabiliyor.* || ~ ***İng*** *contact lens* göze temas eden mercek < ***İng*** *lens* mercek ☼ 1691 Isaac Newton, Optics. ~ ***Lat*** *lens, lent-* mercimek

lento [TDK2 1955] *¯lento: Kapı ve pencerelerin üstüne atılan ağaç, taş veya beton destek, üst eşik.* || ~ ***Fr*** *linteau* kapı ve pencere üstündeki yatay atkı << ***Lat*** *limitaris* a.a. < ***Lat*** *limen, limit-* alt veya üst eşik → LİMAN

← ASMOLEN, ELİMİNE, SÜBLİME, SÜBLİMİNAL

leopar [Cum 1936] *sivri kargılarile ¯leopar avına çıkmış yerlilerdir* || ~ ***Fr*** *léopard* kedigillerden bir vahşi hayvan, panthera pardus ~ ***Lat*** *leopardus* a.a. ~ ***EYun*** *leópardos λεόπαρδος* a.a. § ***EYun*** *léōn λέων* aslan (≈ ***Aram*** *laviyā* לַבְיָא a.a.) + ***EYun*** *párdos πάρδος* pars → PARS

† ***EYun*** *léon* bir Sami dilinden, *párdos* bir İran dilinden alıntıdır. Karş ***Akad*** *labʾu/lābu,* ***Ugar*** *lbʾu* "aslan". Yunanca sözcük **lewo-* biçiminden evrilmiştir.

← BUKALEMUN, PANTOLON

lepiska [LO 1876] *¯lepiska: Lepiska* [şehrinden] *gelir bir nevi boyalı ip ki teşbihan sarı yeşil güzel renge denmiştir.* || < ***TTü*** *Lipiska* Leipzig, Almanya'da bir kent ~ ***Slav*** *Lipsko* a.a.

† Karş. DANİSKA.

lepra [Özön 1961] *¯lepra: Miskin illeti, cüzam.* || ~ ***Lat*** *lepra* cüzzam ~ ***EYun*** *leprós λεπρός* kabuklu, pullu < ***EYun*** *lépos, lepor- λέπος, λεπορ-* balık pulu << ***HAv*** **lep-*[1] deri soymak

lerze [Rav 1449] *serāsime oluban aklı şaşdı / tenine korkusından ¯lerze düşdi* | [Sad 1574] *destü pāilerine ¯lerze ve zebānlerine hedeyān-ı herze ʿārīż oldu* [el ve ayaklarına titreme ve dillerine anlamsız sözlerin hezeyanı geldi] || ~ ***Fa*** *larza* لرزه titreme, sarsılma < ***Fa*** *larzan, larzīdan* لرز titremek +*a*

† Aynı kökten *lerzān* "titreyen, titrek" Türkçede kadın adı olarak kullanılır.

›› lerzan, lerziş

lesitin [LT 1873] *Lécithine* [Fr.]*: ¯lesitin* | [T&S 1892] *Lécithine* [Fr.]*: ¯lesitin, madde-i demağiye* [beyin maddesi]*, demağîn.* || ~ ***Fr*** *lécithine* yumurta sarısında ve sinir dokusunda bulunan organik madde ☼ 1850 N. T. Gobley, Fr. kimyacı < ***EYun*** *lékithos* yumurta sarısı +*in°*

leş [Dan 1360] *Dahı hem düşmenüŋ başı kesilsün / ¯Leşi ortada yatuban kösülsüŋ* | [Arg 1533] *¯lésci* [leş]*: corpo morto di homo & di animale* [insan ve hayvan cesedi] | [LO 1876] *¯leş gibi kokmak (...) ¯leşini sermek (...) ya devlet başa ya kuzgun ¯leşe* || ~ ***Fa*** *lāš/lāša* لاش ceset

leşker [CodC 1303] *exercitus - Fa: ¯lasχar - Tr: ċeryi* | [AşP 1330] *¯leşkeri birle durur anda müdām* [ordusuyla sürekli orada durur] || ~ ***Fa/OFa*** *laškar* لشكر ordu, asker

† ***Ar*** *ʿaskar* sözcüğü muhtemelen Farsçadan alıntıdır.

← ASKER (KAZASKER, SERASKER)

letafet [DaiÇ 1406] *¯Letāfet gevherinüŋ kānı* [pınarı] *sensin* || ~ ***Ar*** *laṭāfa(t)* لطافة [*#lṭf* faʿāla(t) msd.]

Levent Şahverdi Arşivi

güzel olma, zarafet < ***Ar*** *laṭafa* لطف cömertlik etti, lütfetti → LÜTUF

letarji [Özön 1961] ~*letarji: Uzun süren derin uyku hali.* || ~ ***Fr*** *léthargie* uyuşukluk ~ ***EYun*** *lēthargia* *ληθαργία* her şeyi unutarak yatma § ***EYun*** *lḗthē* *λήθη* unutuş + ***EYun*** *argeia* *ἀργεία* tembellik, çalışmama < ***EYun*** *argós* *ἀργός* tembel, çalışmaz +*ia* < ***EYun*** *a(n)+ érgon* *ἔργον* iş, çalışma → LANTAN, ERG(O)+

›› letarjik

levanten [Bah 1924] ~*levanten: Şark memleketlerinde doğmuş olan Hıristiyan.* ‖ ~ ***Fr*** *levantin* Doğulu, Doğu ülkelerine ait < ***Fr*** *levant* doğu, özellikle Doğu Akdeniz ülkeleri +*in*° < ***Fr*** *lever* kalkmak, kaldırmak, (güneş) doğmak +*ent*° ~ ***Lat*** *levāre* a.a. < ***Lat*** *levis* hafif << ***HAv*** **legʷh-* a.a.

← LEVİTASYON, LEVYE, LİGHT (DURALİT), LÖVE (RÖLÖVE), RÖLYEF

levazım [GülS 1391] || [EÇ <1683] *mühimmāt ve* ~*levāzımāt* || ~ ***Ar*** *lawāzim* لوازم [*#lzm* fawāʿil çoğ.] gereken şeyler < ***Ar*** *lāzim* لازم [t.] gerek → LAZIM

† Çifte çoğul olan *levāzımāt* biçimi en azından 17. yy.'dan beri Türkçe konuşma dilinde yaygındır.

›› levazımat

level "bilgisayar oyunlarında zorluk düzeyi" [Cum 1997] *hissettim ki Türk insanı* ~*level' atlayalı çok olmuştur.* || ~ ***İng*** *level* düzey, düzlem << ***EFr*** *livel/liveau* su terazisi, yatay düzlem [mod. niveau] ~ ***OLat*** *libellum* [küç.] terazicik < ***Lat*** *lībra* terazi --› LİBRE

›› level atla-

← NİVO

levent [OsmK <1520] *ve daχı ʿavret ve oğlan varub su aldığı diyārda yudığı yerde* ~*levend* [işsiz güçsüz, bekâr] *tāifesinden kimse varmağa menʿ ideler* | "korsan?" [PiriR 1521] *gün doğusı tarafına dolaşdukdan soŋra azmaklar vardur, ol azmaklaruŋ içinde* ~*levend kayıkları gizlerler* || ~ ***Fa*** *lavand* لوند işsiz güçsüz, boş gezen, başıbozuk

† 18. yy.'da "taşra derebeylerinin maiyetinde bulunan silahlı nefer" anlamında kullanılır. *Levent* semtinin adı, III. Selim zamanında (1789-1807) burada kurulan *Levend Kışlası*'ndan gelir. † Farsça sözcüğün kökeni açık değildir.

›› levendane

levha [Kut 1069] *törütmezde aşnu Bayat bu ʿālam / töritti yoritti bu* ~*lawḥ u ḳalam* [Allah bu alemi yaratmadan önce levh u kalemi yaratıp yürüttü] | [AşP 1330] *yazmış-ıdı* ~*levḥ üstinde ḳalem* || ~ ***Ar*** *lawḥ/lawḥa(t)* لَوْح/لَوْحَة [*#lwḥ* faʿla(t) msd.] yazı tahtası, tablet, levha ~ ***Ibr/Aram*** *lawḥa* לַוּחַ, לְוִחָא a.a., özellikle Musa'nın on emrinin yazıldığı levha (◦Jeffery 253-254) ← LAYİHA, SERLEVHA

levin levin "durmaksızın dolanarak" [EÇ <1683] *serseri* ~*levin* ~*levin gezüp* || < ***Ar*** *lāwin* لاوٍ [*#lwy* zrf.] dönerek, döne döne < ***Ar*** *lawiya* لوى döndü

levitasyon [Mil 1974] ~*Levitasyon (eşyanın dayanaksız yükselmesi), Teleportasyon (bedenin araçsız yer değiştirmesi), Telepati* || ~ ***İng*** *levitation* havalanma, hafifleyerek yerden yükselme < ***Lat*** *levitare* [den.] havalanmak +*()tion* < ***Lat*** *levare* kalkmak, kaldırmak +*()t*° → LEVANTEN

levrek [Arg 1533] ~*leurech: ouacchio pesce* ‖ ~ ***Yun*** *lavráki* *λαβράκι* [küç.] bir balık türü, dicentrarchus labrax << ***EYun*** *lábraks* *λάβραξ* yırtıcı bir balık türü, muhtemelen aynı < ***EYun*** *lábros* *λάβρος* yırtıcı, aç gözlü

† ***Fr*** *loup de mer,* ***Alm*** *Seewolf* "deniz kurdu" > "levrek" biçimleri levreğin yırtıcı tabiatını vurgular. ***Lat*** *labrax* (a.a.) Yunancadan alıntıdır.

levye [Cum 1950] *Dört ileri vites, direksiyonda* ~*levye ve sair en modern...* ‖ ~ ***Fr*** *levier* kaldıraç < ***Fr*** *lever* kalkmak, kaldırmak → LEVANTEN

leydi [AR 1897] *Kadın, madama, matmazel, dam, mis,* ~*leydi, kokona, dudu, hepsi mevcut* || ~ ***İng*** *lady* hanımefendi << ***Eİng*** *hlaefdige* «ekmek yoğuran», evin kadını § ***Eİng*** *hlāf* ekmek + ***Eİng*** *daig, dig-* hamur yoğurmak (<< ***HAv*** **dheigh-* a.a.) → LORD, FİGÜR

leylak [BK 1797] *behrāmec* [Fa.]: *(...) baʿzılar* ~*leylāk ağacıdır dedi.* || ~ ***Ar/Fa*** *līlak/nīlak* ليلك/نيلك 1. çivit, çivit rengi, 2. leylak çiçeği ve ağacı ~ ***Hind/Sans*** *nīlaka* a.a. < ***Hind/Sans*** *nīla* koyu mavi, çivit rengi → ANİLİN

← LİLA

leylek [Kıp: İdr 1312] ~*leklek: al-ḥibrac* [leylek] | [Men 1680] ~*leylek vul. pro* ~*leklek* لكلك. *Cicogna.* || ~ ***Ar*** *laḳlaḳ/laklak* لقلق/لكلك [*#lḳlḳ* faʿfaʿ q.] leylek ≈ ***onom*** *laḳlaḳa* لقلق lak lak etti (≈ ***Akad*** *laḳlaḳḳu* leylek) → LAK[2]

leyli [AşP 1330] *muʿtedildür anda bu* ~*leyl ü nehār* [gece ve gündüz birbirine eşittir] | [YOsm: KT 1900] ~*leylī: (...) 3. gece dahi kalan.* ~*Leylī şakirdān: gece dahi mektebde kalan talebe.* || ~ ***Ar*** *laylī* ليلى [nsb.] geceye ait < ***Ar*** *layl* ليل [*#lyl*] gece +*ī*

† Kişi adı olan *Leylā* ليلى aynı anlamdadır.

lezbiyen [Mil 1958] *Sevicilere* ~*lesbien adı da verilir.* || ~ ***Fr*** *lésbienne* / ***İng*** *lesbian* 1. Lesbos'lu, Lesbos'lu kadın şair Sappho (MÖ 6. yy) gibi, 2. eşcinsel kadın < ***EYun*** *Lésbos* *Λέσβος* Midilli adası

leziz [GülM 1429] ~*leẕīẕ taʿamları yidi ve nefīs geyecekleri geydi* || ~ ***Ar*** *laḏīḏ* لذيذ [*#lḏḏ* faʿīl sf.] tadı güzel olan, lezzetli < ***Ar*** *laḏḏa* لذ tatlı idi → LEZZET

lezyon [Mil 1955] *hastalıklar İki büyük grupa ayrılırlar:* ~*Lezyonel yâni uzviyette bir âfete bağlı, organik/fonksiyonel yâni bazı vücut organlarının işleyiş bozukluğuna bağlı...* || ~ ***Fr*** *lésion* tıpta doku hasarı ~ ***Lat*** *laesio* hasar, yara < ***Lat*** *laedere* yaralamak, hasar vermek +*()tion*

›› lezyonel

lezzet [AtH <1250 (1444)] *baḳāsız erür bu ajun* ~*laẕẕatı / keçer yil teg maza muddatı* [bu dünya lezzeti kalıcı değildir, yel gibi geçer tadım süresi] || ~ ***Ar*** *laḏḏa(t)* لَذَّة

Levent Şahverdi Arşivi

[*#lḍḍ* faʿla(t) mr.] tad, özellikle güzel tad < ***Ar*** *laḍḍa* لذ tatlı idi

›› lezzetli

← LEZİZ, TELEZZÜZ (MÜTELEZZİZ)

LGBT [Hür 2007] *Türkiye çapında ¯LGBT iletişim ağı kurdular.* || ~ ***İng*** *LGBT* [abb.] < ***İng*** *lesbian gay bisexual transsexual* lezbiyen eşcinsel biseksüel transseksüel

† İngilizcede ilk kez 1993'te March on Washington yürüyüşüyle ilgili olarak kullanıldığı anlaşılıyor.

lığ [CFürs 1501] *¯liġ* [balçık] | [DS <1960] *¯lığ, ¯lığa, ¯lığda, ¯lığırt: Akarsu tortusu, alüvyon* [Kuzeydoğu ağızları] | [TDK1 1945] *¯lığ: ... alüvyon.* || < ***?***

† Muhtemelen ses yansımasına dayalı bir deyimdir. Derleme Sözlüğünde ayrıca *lığırık* "gevşek, cıvık", *lığlığa* "vıcık çamur", *lığra* "kaygan", *lıkıc* "yapışkan, çiğ" *lıfker/lıhçor* "pis, bulaşık" biçimleri görülür.

›› lığla-, lığlan-

lık [LO 1876] *¯lıklık: gulgul.* | [AR 1898] *¯Lıkır ¯lıkır içiyor, hatta bana bile içirdi.* || : ***onom*** içme sesi → LAK[2]

›› lık lık, lıkır lıkır

libas [AtH <1250 (1444)] *takabbur ¯libāsın kedin tap salın* [kibir giysisini giyin çık salın] || ~ ***Ar*** *libās* لباس [*#lbs* fiʿāl] kılık, giysi < ***Ar*** *labasa* لبس 1. kardı, birbirine kattı, 2. giydi

† Arapça kökün iki anlam grubu "1. karma, katma, karmakarış etme, to confuse, 2. giyme" arasındaki anlam ilişkisi muğlaktır. Türkçede *katmak* fiili ile *bir kat giysi* deyimindeki *kat* sözcüğü arasında benzer bir ilişki vardır.

← ELBİSE, İLTİBAS, MELBUSAT

liberal [AR 1899] || liberalizm [Fel 1942] *erkincilik, ¯liberalizm* = [eski dilde] *Liberalizm* | neoliberal [Mil 1995] *Perinçek: 'Kuracakları parti, ¯neoliberal bir parti olacak.* || ~ ***Fr*** *libéral* 1. cömert, soylu (esk.), 2. özgürlükçü, ticaret ve siyasette özgürlükten yana (19. yy) ~ ***Lat*** *liberalis* cömert, soylu < ***Lat*** *līber* soylu, özgür, azat +*al*° << ***HAv*** **leudh-ero-* < ***HAv*** **leudh-*

† Sözcüğün siyasi anlamda kullanımına Batı dillerinde 19. yy başlarından itibaren rastlanır. † Aynı HAvr kökünden ***EYun*** *eleuthéros* "köle olmayan, soylu" ve ***Alm*** *Leute* "soy, budun" > "halk".

›› liberalize, liberalizm, neoliberal

← LİBERASYON, LİBERO, LİBERTER, LİBOŞ

liberasyon "dış ticarette ithalat izni" [Cum 1950] *İthal rejimimiz üzerine görüşmeler, ¯liberasyon mevzuu* | "... özgürleşme" [Cum 1950] *Avrupalılararası ¯liberasyon hareketinin öncüsü* || ~ ***Fr*** *libération* azat etme, serbest bırakma ~ ***Lat*** *liberatio* ~ ***Lat*** *liberere* (köle) azat etmek, serbest bırakmak +*()tion* → LİBERAL

›› liberc

libero "futbolda serbest hücum oyuncusu" [Mil 1964] *Her iki takım da birer (¯Libero) ile yani birer serbest santrfor-la oynuyorlardı.* || ~ ***İt*** *libero* özgür, serbest << ***Lat*** *līber* → LİBERAL

† İlk kez 28.03.1964'te İtalya'da oynanan Inter-Milan maçı münasebetiyle Gündüz Kılıç tarafından Türk futbol diline kazandırılan kelimedir.

liberter [Mil 1987] *¯Liberter düşünceyi savunan insanlar Kara Sanat diye bir dergi çıkardılar.* || ~ ***Fr*** *libertaire* kişisel özgürlüğü en yüksek değer olarak gören felsefe akımı < ***Fr*** *liberté* özgürlük ~ ***Lat*** *libertas* a.a. +*ari*° → LİBERAL

›› libertaryen

libido [Güneş 1927] *İbrahim Alaeddin: ¯Libido* [şiir adı] | [Cum 1938] *Freud'un ¯libido'su veya Leibniz'in meşhur 'Monad'ı tercüme edilmez, olduğu gibi kabul edilir* || ~ ***Lat*** *libido* cinsel istek < ***Lat*** *libēre* hoşlanmak, arzu etmek +*do* << ***HAv*** **leubh-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *love,* ***Alm*** *Liebe* < Ger **lubō* (sevgi).

›› libidik, libidinal

libor [Mil 1978] *İngiltere bankalararası geçerli fais oranı ¯libor üzerinde 1,5 ek faiz* || ~ ***İng*** *libor* bankacılıkta bir kredi faiz oranı ölçütü ☼ 1986 < ***İng*** *London inter-bank offered rate* Londra bankalararası satış kuru

liboş "'liberal' anlamında aşağılayıcı söz" [Mil 1991] *İşte, Rıza Nur, İlhan Selçuk'un deyimiyle sadece 'kodoş, nonoş, ¯liboş' değildir.* || < ***TTü*** *liberal* +*oş* → LİBERAL, NONOŞ

† Muhtemelen "eşcinsel" anlamında kullanılan *nonoş* sözcüğüne benzeterek.

libre [Bas 1870] || [LO 1876] *¯libre: Vukıyye-i efrenciyye* [Frenk okkası] *ki İngiliz libresi 140, Fransız libresi 150 dirhem gelir.* || ~ ***İt*** *libra* bir tartı birimi << ***Lat*** *libra* 1. terazi, tartı, 2. 310 gram dolayında tartı birimi, 3. bir libra bakıra eşdeğer para birimi

† Karş. ***Fr*** *livre* (a.a.). Türkçe biçimin Fransızcadan alıntı olması ses bakımından mümkün görünmüyor.

← EKİLİBR, LEVEL (NİVO), LİRA

libretto [TDK1 1945] *¯libretto: Bir operanın sözlerinin yazılı bulunduğu kitap.* || ~ ***İt*** *libretto* [küç.] kitapçık, özellikle opera kitapçığı < ***İt*** *libro* kitap +*et*° << ***Lat*** *liber* 1. ağacın iç kabuğu, yazı tahtası, 2. kitap

† Aynı kökten ***Lat*** *librarium* "kitaplık", *libellus* "kitapçık".

lider [Bah 1924] *¯lider: Siyasi bir fırkanın en ziyade nazara çarpan şahsiyeti. Rehberlik eden, reis.* || ~ ***İng*** *leader* önder < ***İng*** *lead* (fiil) öncü olmak, önden gitmek +*er* << ***Ger*** **laidjan* a.a. << ***HAv*** **leit-*[2] a.a.

← LAYTMOTİF

lied "Alman sanat şarkısı" [Cum 1935] *Nurinin donuk ışıklı ve alev gizli sesile okuduğu ¯Lied'ler* || ~ ***Alm*** *Lied* şarkı << ***Ger*** **lēutham* a.a. << ***HAv*** **lēu-* a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

lif [Hal 1477] *χerbūḳ* [Fa.]: *... bir sarmaşık bigi ot olur, dibinüŋ ¯lifleri olur, ağrırak kokar* || ~ ***Ar*** *līf* ليف [*#lyf*] lif, özellikle hurma yaprağının lifi

›› lifle-

← ELYAF

lig "spor takımları arasında kurulan birlik veya dernek" [1909] || ~ ***Fr*** *ligue* ittifak, bağdaşma << ***OLat/İt*** *liga* [dev.] < ***Lat*** *ligare* bağlamak << ***HAv*** **leig-* a.a. → LEGAL

† İstanbul Futbol Ligi 1909'da, Milli Lig 1959'da kurulmuştur.

← ALYANS (RALLİ), LİGAMENT, LİYEZON

ligament [Mil 1961] *dış ¯ligament kopmasından bir aylık rapor* || ~ ***İng*** *ligament* kas ucunu kemiğe bağlayan doku, lif ~ ***Lat*** *ligamentum* bağ, bağlantı < ***Lat*** *ligare +ment°* → LİG

light "daha sağlıklı olduğuna inanılan hafif ticari ürün" [Mil 1997] *Artık ¯'light' yani hafif, sağlıklı, ölçülü yaşamak moda. Sonuç: Firmalar, piyasaya birbiri ardına ¯'light' ürünler sürüyor.* || ~ ***İng*** *light* hafif << ***Eİng*** *līht/lēoht* a.a. << ***Ger*** **liŋχtaz* a.a. << ***HAv*** **leg*h-* a.a. → LEVANTEN

† *Light* sigaralar 1988'de, *light* bira 1993'te Türkiye piyasasına girdi.

← DURALİT

like [EkşiS 2010] *abuzer benim fotoğrafı ¯layklamış, bende ahde vefa ilkesi gereğince onun özlü sözünü ¯laykladım bari..* || ~ ***İng*** *like* hoşlanmak, beğenmek (geçişli fiil) << ***Eİng*** *lician* hoş olmak, hoş gelmek (geçişsiz fiil) << ***Ger*** **līkājan* a.a. < ***Ger*** **liko-* çehre, şekil

›› layk, laykla-, layklaş-, likela-

liken [TDK1 1945] *¯liken: Bir mantarla bir suyosununun ortak yaşamasıyla meydana gelen aşağı bitkilerin genel adı.* || ~ ***Fr*** *lichen* 1. ciltte ve bitkilerde bir tür mantar hastalığı, 2. ağaç gövdelerinde ve kayalarda oluşan yosun ~ ***EYun*** *leiχḗn* λειχήν yalayış, yalama izi < ***EYun*** *leiχō* λείχω yalamak

† Karş. ***İng*** *lick* "yalamak".

likide [AR 1898] *Düzinesini onbeşe satan, ¯likidasyon ilan eden şık mağazalar* || ~ ***Fr*** *liquider* (borç veya mal) tasfiye etmek ~ ***İt*** *liquidare* akışkanlaştırmak, paraya çevirmek < ***Lat*** *liquidus* akışkan, sıvı → LİKİT

›› likidasyon, likidite

likit [Bah 1924] *¯likit: Hemen kullanılabilecek bir halde bulunan. ¯Likit para.* || ~ ***Fr*** *liquide* sıvı, akışkan ~ ***Lat*** *liquidus* a.a. < ***Lat*** *liquere* akmak, sıvılaşmak *+id°* << ***HAv*** **lik-wē-* < ***HAv*** **leik-* akmak, akıtmak

← LİKİDE, LİKÖR, RIHT (GİRİZ, İBRİK, RIHTIM)

likorinoz [LO 1876] *¯likorinoz: isli balık ki sivri burunlu kefal dedikleri platerina ve bodur kefal dedikleri kambot balığından olur.* || ~ ***Yun*** *likurinos* λικουρίνος Batı Akdeniz'e özgü bir tür küçük balık, derin su gümüşü, argentina sphyraena < ***öz*** *Liguria* Kuzeybatı İtalya kıyı bölgesine verilen ad

† Yunanca alıntıdaki anlam değişikliği açıklanmaya muhtaçtır.

likör [ÖS 1920] || ~ ***Fr*** *liqueur* 1. her tür içki, 2. bir tür alkollü içki ~ ***Lat*** *liquor* sıvı < ***Lat*** *liquere* akmak *+or* → LİKİT

likra [Mil 1982] *En gözde olanları ise parlak ¯likra mayolar.* || ~ ***marka*** *Lycra* sentetik elyaf markası ☼ 1959 DuPont Corp. ABD.

lila "leylak rengi" [<1960] || ~ ***Fr*** *lilas/lilac* leylak bitkisi ve rengi ~ ***Ar*** *līlak* ليلك → LEYLAK

liman [CodC 1303] *portus - Fa: ¯limanj - Tr: ¯limen* | hava limanı [Cum 1932] *Berlin'in hava limanı olarak kullanılan Tempelhof meydanında...* || ~ ***Yun*** *limín/limáni* *λιμήν/λιμάνι* liman, gemi sığınağı << ***EYun*** *limḗn* *λιμήν* a.a.

† Türkçedeki en erken Yunanca alıntılardan biridir. Codex Cumanicus'un tanıklığına göre 14. yy başında Farsçada aynı anlamda kullanılmaktaydı. † Karş. ***Lat*** *limen* "eşik", *limes* "sınır". ▫Frisk II.97-99. Her üç sözcük "eşik" veya "kapı" kavramına dayanır.

›› hava limanı

← ILIMAN (ILIMLI), LENTO (ASMOLEN, ELİMİNE, SÜBLİME, SÜBLİMİNAL), LİMİT (LAMBA^2, LİMİTED), SÜTLİMAN

limbik [Cum 1985] *¯limbik sistem'de mevcut bilgi ve kriterler ile karşılaştırılır.* || ~ ***İng*** *limbic* beynin iç ve dış katmanları arasındaki sınır bölgesi ☼ 1863 Paul Broca, Fr. tabip (1824-1880). < ***Lat*** *limbus* kenar, çeper, giysi yeni *+ic°* ≈ ***Lat*** *limes* kenar → LAMBA^2

lime nīme nīme [EÇ <1683] *pāre pāre ve ¯nīme nīme olup cümle çadırlarımız Hindī Baba χırkalarıŋa döndü* | lime līme [LO 1876] *¯līme līme: Uzun uzun yırtılmış eşyanın parçası.* || << ***Fa*** *nīma* yarım şey, vücudun yarısını etkileyen felç < ***Fa*** *nīm* yarım *+a* → NİM

limit [TDK1 1945] *¯limit: (mat.) Bir niceliğin hiçbir zaman erişemeden yaklaştığı başka nicelik.* || ~ ***Fr*** *limite* sınır, hudut << ***Lat*** *limes, limit-* kenar, sınır ≈ ***Lat*** *limen* eşik → LİMAN

›› limitli, limitsiz harcama

← LAMBA^2 (LİMBİK), LİMİTED

limited "sınırlı sorumlu (şirket)" [RG 1926] *Yedinci fasıl - ¯ Limitet (Mahdut mesuliyetli) şirketler* || ~ ***İng*** *limited* sınırlı < ***İng*** *limit* sınırlamak ~ ***Fr*** *limite* → LİMİT

† Limited şirketler 29 Mayıs 1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu ile yasal altyapıya kavuştu.

limon [CodC 1303] *limonni - Fa & Tr: ¯limon* | [LO 1876] *¯limonī mīzac* [ekşi, öfkeli kişilik] || ~ ***Ar/Fa*** *līmūn/līmōn* ليمون turunçgillerden maruf meyve ~ ***Sans*** *nimbū* निम्बू a.a.

† Antik çağdan beri bilinen acı limonun (*citron*) değişik türü olarak Avrupa ülkelerine 12. yy.'da Arap ülkelerinden getirilmiş ve adı Arapçadan alınmıştır. Karş. ***İng*** *lemon*, ***Fr*** *limon*, ***İt*** *limone* vs.

Levent Şahverdi Arşivi

›› limoni

← LİMONATA, LİMONÇELLO

limonata [Rat 1792] *şekerleme ve ¯limonata ve çokolatalar ile birbiri ardınca ikram ve izzet etmişlerdir.* || *~ **İt** limonada* limon ve şekerle yapılan içecek < ***İt** limone* limon ~ ***Ar** līmūn* ليمون → LİMON

limonçello [Mil 2001] *İkram İtalyanların ¯limonçello (bir çeşit limon likörü) benzeri 'kavun-çello' imiş.* || *~ **İt** limoncello* Napoli bölgesine özgü limon likörü < ***İt** limone* → LİMON

limuzin "otomobil modeli" [Cum 1928] || *~ **İng** limousine* uzun binek otomobili ~ ***Fr** limousine* açık şoför mahalli olan bir tür binek arabası ☼ 1902 Fr. < ***öz** Limousin* Fransa'da bir bölge < ***öz** Lemovices* antik çağda bu bölgede yaşayan Gal boyu *+in°*

† Limousin bölgesinde kullanılan bir tür geleneksel başlığa benzerliğinden ötürü.

linç [Göv 1930] *¯linç: Halkın bir mücrimi tutup derhal öldürmesi.* || *~ **İng** lynch* yargısız infaz < ***İng** Lynch's law* Lynch kanunu, a.a. < ***öz** William Lynch* Virginia eyaletinde kurulan yasadışı halk mahkemelerine önayak olan Amerikalı yüzbaşı (1810 dolayı)

lineer [Cum 1948] *Fizik anfisinde Determinatsız ¯Lineer cebrin tesisine dair bir konferans* || *~ **Fr** linéaire* çizgisel < ***Lat** linea* 1. ketenden yapma (sıfat), 2. keten ipliği, sicim, hat (ad) *+ari°* < ***Lat** linum* keten << ***HAv** *līno-* a.a.

›› lineer cebir, non-lineer

← BORDERLİNE, KRİNOLİN, LİNOLYUM, LİNOTİP, ONLİNE, PAYPLAYN

link "golf deyimi" [Mil 1953] *Başkan Eisenhower ile Âyandan Robert Taft bugün Washington civarında bulunan bir kulübün ¯linklerinde bir golf maçı yapacaktır* | "... radyo ara vericisi" [Mil 1957] *P.T.T. Umum Müdürlüğü ile Fransız SFR firması arasında yeni 4 radyo-¯link (Telsiz-telefon) sistemi için* | "... hiperlink" [Mil 1998] *Webocean'da ise eski İstanbul resimleri ve eğitim kurumlarına ¯linkler bulunuyor* || *~ **İng** link* zincir baklası, eklem, bağlantı << ***Ger** *hlink-* a.a.

← RADYOLİNK

linolyum [EkşiS 2001] *¯linolyum: kauçuk esaslı, pürüzsüz yüzeyi sayesinde temizlenmesi kolay, desen bakımından bol çeşitli bir kaplama malzemesi.* || *~ **İng** linoleum* keten yağı ile işlenmiş jüt bezi, muşamba § ***Lat** linum* keten + ***Lat** oleum* yağ → LİNEER, OLE(O)+

linotip [Bah 1924] *¯linotip: Matbaa hurufatını satır satır tertip eden ve döken makine.* || *~ **marka** Linotype* hurufat satırı döken makinanın tescilli adı ☼ 1889 Ottmar Mergenthaler, Amer. matbaacı. *~ **İng** line of type* hurufat satırı → LİNEER, TİP[1]

linyit [Bah 1924] *¯liğnit veyta ¯linyit: Yerden çıkarılan ve üzerinde ağaç izleri görülen bir nevi maden kömürü* || *~ **Fr** lignite* yarı fosilleşmiş ağaç gövdesinden oluşan taş kömürü (~ ***YLat** lithanthrax lignium* odunsu taşkömürü ☼ 1775 Johan Gottschalk Wallerius, İsv. mineralojist.) < ***Lat** lignum* tahta, ağaç *+ite*

lip(o)+ *~ **Fr/İng** lipo+* [bileşik adlarda] yağ ~ ***EYun** lípos λίπος* yağ << ***HAv** *lip-* < ***HAv** *leip-* yapışmak, yağlı ve vıcık olmak

← LİPARİ, LİPİT, LİPOSUCTİON

lipari [LO 1876] *¯lipari: uskumrunun karnı benekli nevʿi, semiz.* || *~ **Yun** liparoí λιπάροι* [çoğ.] < ***Yun** liparós λιπαρός* 1. yağlı, semiz, 2. uskumrunun bir türü < ***Yun/EYun** lípos λίπος* yağ *+arion* → LİP(O)+

lipit [Mil 1960] *kanda kolesterin ve ¯lipitlerin artmasına* || *~ **Fr** lipide* canlı organizmalarda yağlı madde ☼ 1923 G. Bertrand, Fr. kimyacı < ***EYun** lípos λίπος* iç yağı *+id°* → LİP(O)+

liposuction [Mil 1990] *Doktorların sözlüğünde ¯Liposuction - yağ emdirme' adı verilen yeni metot* || *~ **İng** liposuction* vücut yağını emme (bir zayıflama yöntemi) § ***İng** lipo+* [bileşik adlarda] yağ + ***İng** suction* emme (~ ***Lat** suctio* a.a. < ***Lat** sugere* emmek *+()tion*) → LİP(O)+

lipsos [LO 1876] *¯lipsos: Çırçır ve iskorpit balığı ufağı* || *~ **Yun** lipsós λειψός* 1. eksik, sakat, yarım akıllı, 2. işe yaramadığı için tutulduktan sonra denize atılan balık < ***EYun** leípō, lip- λείπω, λιπ-* bırakmak, eksik olmak, yetersiz olmak << ***HAv** *leik*-* bırakmak

† Aynı HAvr kökünden ***Lat** linquere,* lict-, ***İng** leave* "bırakmak".

← EKLİPTİK, ELİPS

lir [TDK2 1955] *¯lir: Eski Yunanlıların zamanında kullanılan kirişli bir çalgı.* || *~ **Fr** lyre* telli bir çalgı ~ ***EYun** lýra λύρα* a.a.

← LİRİK

lira "Osmanlı devletinde 1844'te tedavüle giren altın para birimi" [x <1844] || *~ **İt** lira* gümüş para birimi << ***Lat** libra* 1. tartı birimi, 2. bir libre bakıra eşdeğer gümüş para birimi → LİBRE

lirik [AR 1898] *saz şuarasınca yani ¯lirik şairlerce makbul olan* || *~ **Fr** lyrique* aşk şiiri tarzında ~ ***EYun** lyrikós λυρικός* lir eşliğinde söylenmek üzere yazılan şiir < ***EYun** lýra λύρα* lir *+ik°* → LİR

›› lirizm

lisan [DaiÇ 1406] *Lisānı hāzır u nuḳli müheyyā* [dil hazır, mezeler hazır] || *~ **Ar** lisān* لسان [*#lsn* fiʿāl msd.] dil (organ ve konuşulan şey) ≈ ***Ar** lasana* لسن 1. söz söyledi, 2. özellikle kötü söz söyledi, sövdü, söz dokundurdu

† Karş. ***Akad** lišānu, **İbr** laşon, **Aram** ləşānā* "dil".

›› lisanıhal, lisaniyat, sürç-i lisan

← ELSİNE

lisans [Bah 1924] *¯lisans: Müsaade-i istisnaiye. Başölye ile doktor rütbeleri arasında bir derece.* || *~ **Fr** licence* 1. icazet, serbestlik, özel olarak tanınmış hak, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

ruhsat ~ ***Lat*** *licentia* a.a. < ***Lat*** *licere, licit-* caiz olmak, yasak olmamak *+entia*

›› lisansiyer, lisansüstü

lise [ResC 1911] || ~ ***Fr*** *lycée* üniversite hazırlık okulu ~ ***Lat*** *Lyceum* Atina'da Aristoteles'in kurduğu okul < ***EYun*** *Lýkeion λύκειον* [n.] 1. Atina'da Apollon Lykeios tapınağına bağlı olan bir koruluk, 2. Aristoteles'in MÖ 336'da burada kurduğu okul < ***EYun*** *Lýkeios λύκειος* kurtların efendisi, tanrı Apollon'un bir lakabı <? ***EYun*** *lýkos λύκος* kurt

† Fransa'da ilk liseler 1801'de Napoleon tarafından kurulmuştur. Türkiye'de tüm idadi ve sultani mekteplerinin adı Temmuz 1923'te toplanan Heyeti İlmiye kararı uyarınca *lise* olarak değiştirilmiştir. † *Apollon Lykeios* unvanını bazı Antik çağ yazarları "Lykia'lı Apollon", bazıları ise "Kurtların Efendisi" olarak yorumlamıştır.

›› düz lise, liseli

liste "yemek listesi, menü" [AM17 1882] *bize iki kadeh rakı. Fakat silme dolu olmalı. Ondan sonra da yemekler ¯listesini...* || ~ ***Fr*** *liste* 1. bordür, şerit, 2. şerit halinde yazılı dizi ~ ***Ger*** **līstōn* şerit, kenar << ***HAv*** **leizd-* a.a.

›› listele-

lit(o)+ ~ ***Fr/İng*** *litho+* [bileşik adlarda] taş ~ ***EYun*** *lithos λίθος* taş

›› +lit, +litik, litik, megalit, megalitik

← KALKOLİTİK, LİTOGRAFİ, LİTOSFER, LİTYUM, MEZOLİTİK, MONOLİT, NEOLİTİK, OOLİT, PALEOLİTİK

literal [Cum 1993] *İslamdaki kelimesi kelimesine yapılan ¯(literal) yorumlardan kendimizi kurtardıkça, özündeki yoruma yaklaşabiliriz.* || ~ ***İng*** *literal* 1. harflere ilişkin, 2. harfî, sözcük anlamını gözeten ~ ***Lat*** *litteralis* harfe veya yazıya ilişkin < ***Lat*** *littera* harf, yazı *+al°* → LİTERATÜR

literatür [HRGCeh 1923] *Fransız ¯literatür'üne giren şeyin bizde lafı edilmesi neden ayıp olsun?* || ~ ***Fr*** *littérature* 1. edebiyat, 2. bir konuyla ilgili yazılı kaynakların tümü << ***Lat*** *litteratura* yazı ilmi, yazılı malzeme < ***Lat*** *littera* harf, yazı *+()tura*

† Latince sözcük ***EYun*** *grammatikē* "yazı ilmi" (< *grámma* "yazı") çevirisidir. ▫EM 647.

›› literer

← ALİTERASYON, LİTERAL, TRANSLİTERASYON

litmus [Mil 1974] *Renk dönüşümleri ile bir çözeltinin pH derecesini gösterebilen maddelere indikatör adı verilir (...) turnusol ¯litmus, fenolftalein en çok kullanılan indikatörlerdendir.* || ~ ***İng*** *litmus* mantardan elde edilen bir tür boya ~ ***Nor*** *litmosi* damla mantarı

›› litmus testi

litografi [Düs 1857] *Dersaadette gerek ¯litografya ve gerek huruf ile kitab tabᶜetmek isteyenlerin keyfiyetleri meclisi maarif ve zabıta marifetile tahkik olundukdan sonra* | [Şin 1863] *Fâtin Efendinin eseridir ki (...) 1271* [M 1855] *senesi ¯litografya ile ve defᶜa-i ᶜülâ* [ilk defa] *olarak neşrolunmuş ise de* || ~ ***Fr*** *lithographie* taş baskı ~ ***Alm*** *Lithographie* a.a. ☼ 1796 Alois Senefelder, Alm. matbaacı.| → LİT(O)+, GRAF(O)+

›› fotolitografi, litografik, litografya

litosfer [TDK1 1945] *¯litosfer: Taşküre.* || ~ ***Fr*** *lithosphère* yerkabuğu, taş küre ☼ 1907 Fr.| → LİT(O)+, SFER(O)+

litre [Bas 1873] || ~ ***Fr*** *litre* hacim ölçü birimi ☼ 1793 Fr. < ***Fr*** *litron* eski bir hacim ölçüsü < ***EYun*** *litra λιτρα* Sicilya ve Güney İtalya kentlerine has bir ağırlık ve para birimi

›› dekalitre, desilitre, hektolitre, mililitre, santilitre

litürji [EkşiS 2004] *¯litürji: dinsel törenlerde usul ve sıra. katolik okullarında ¯litürji adını taşıyan dersler verilir* || ~ ***Fr*** *liturgie* 1. ayin, tören, 2. ayin müziği ~ ***EYun*** *leiturgía λειτουργεία* kamu görevi, resmi tören § ***EYun*** *lēiton λήιτον* kamusal alan, tapınak (< ***EYun*** *laós* halk, kamu) + ***EYun*** *ergos* çalışan → LAİK, ERG(O)+

›› litürjik

lityum [LT 1873] *Lithium* [Fr.]: *¯lityum* | [Mil 1994] *¯lityum iyon pil* || ~ ***YLat*** *lithium* metalik bir element ☼ 1808 Jöns Jakob Berzelius İsv. kimyacı. < ***Lat*** *lithia* lityum oksit minerali *+ium* < ***EYun*** *lithos λίθος* taş → LİT(O)+

† Lityum tuzları 1966 ve 1970'ten itibaren psikiyatrik tedavide kullanıldı. Lityum iyon pilleri ilk kez 1991'de Sony tarafından ticari olarak üretildi.

liva [Men 1680] *¯livā: sancak. Vexillum, signum* [bayrak] *(...) & Praefectura provinciae minoris* [küçük idari birim] | "... tugay" [YOsm: LO 1876] *¯livā: (...) iki alay asker ve birkaç kazādan mürekkeb daire* || ~ ***Ar*** *liwāʾ* لواء [*#lwy*] sancak, tuğ, mızrağa sarılı olarak taşınan alamet < ***Ar*** *lawā* لوا sardı, büktü

← ELVİYE, MİRLİVA

livar [LO 1876] *¯livar: Muvakkat balık hıfz ettikleri delikli sandık vesaire.* || ~ ***Yun*** *vivárion/livárion βιβάριον/λιβάριον* canlı balık haznesi, akvaryum ~ ***Lat*** *vivarius* a.a. < ***Lat*** *vivus* canlı, diri *+ari°* << ***HAv*** **gʷi-wo-* < ***HAv*** **gʷeiə-*[1] yaşamak → VİTAL

† Karş. ***Fr*** *vivier* (a.a.).

livata [Rab 1310] *müᶜminler ḥaremiŋe χıyānet közün bakğan zinā ¯livātat kılğanlar* | [Men 1680] *¯livātet, ¯livāte: Praeposterae veneris usu, Sodomia.* | <u>filifoto</u> "fiil-i livata (argo)" [Cum 1987] *Cezaevlerinde ¯filifoto olayları çok sık patlar. Çünkü gardiyan bir ¯filifotoyu idareye bildirince disiplin sıkılaşır gibi görünür.* | ~ ***Ar*** *liwāṭa(t)* لواطة [*#lwṭ* fiᶜāla(t) msd.] eşcinsel ilişki ~ ***Aram*** *lewāṭā* לוטא lanet, beddua < ***öz*** *Lūṭ* [*#lwṭ*] Tevrat'ta eşcinsel olan oğullarını lanetleyen peygamber

›› filifoto

liyakat [Taz 1482] *ne ¯liyāḳati ola ki, senüŋ ᶜaẕāmetüŋ deryāsınuŋ ḥavālīsinde çegzine* || ~ ***Ar*** *liyāqa(t)* لياقة [*#lyḳ* fiᶜāla(t) msd.] yakışma, layık olma < ***Ar*** *lāqa* لاق yakıştı

← LAYIK

Levent Şahverdi Arşivi

liyezon "müzikte notaları veya telaffuzda heceleri birbirine bağlayarak söyleme" [Mil 1952] *Atatürk kelimeleri dikkat ederek tam heceleri ile telaffuz ederler, kat'iyyen ¯liyezon yapmazlardı* || ~ ***Fr/İng*** *liaison* bağlantı, bağlantı kuran kişi ~ ***Lat*** *ligatio* a.a. < ***Lat*** *ligare* bağlamak +*()tion* → LİG

liz(o)+ ~ ***Fr/İng*** *lyso+* [bileşik adlarda] çözme, çözüm ~ ***EYun*** *lýsis λύσις* çözme < ***EYun*** *lúō λύω* +*sis* << ***HAv*** **leu-*[1] a.a.

›› +liz

lizol [T&S 1892] *Lysol* [Fr.]: ¯*lizol, katran yağile bezir yağından mürekkeb bir mahlut.* || ~ ***Fr*** *lysole* «yağ çözen», dezenfektasyon için kullanılan bir kimyasal karışım § ***EYun*** *lýsis λύσις* çözme, ayrıştırma (< ***EYun*** *lúō λύω* çözmek +*sis*) + ***EYun*** *élaion* yağ → LİZ(O)+, OLE(O)+

lizozom [Mil 1978] ¯*Lizozomlar mitokondriye benzer, küçük ve küreseldir.* || ~ ***Fr/İng*** *lysosome* sitoplazmik bir organel ☼ 1955 DeDuve et. al., Amer. biyolog. § ***EYun*** *lýsis λύσις* çözme + ***EYun*** *sôma σῶμα* gövde → LİZ(O)+, SOMATİK

lizöz [Mil 1963] *her türlü ipekli, yünlü ve nylon kadın çamaşırları, sabahlıklar,* ¯*lizözler, korse ve sutyenler* || ~ ***Fr*** *liseuse* gece sehpası; gece okuma ışığı; kadınların giydiği hafif gece hırkası < ***Fr*** *lire, lis-* okumak +*oz*° << ***Lat*** *legere* a.a. → LEJAND

† Yatakta kitap okumaya elverişli bir kıyafet olma iddiasıyla Fransa'da 1909 dolayında piyasaya çıkmıştır.

lobelya [LT 1873] *Lobélie* [Fr.]: ¯*lobelya, frengi otu* | [T&S 1892] *Lobélie* [Fr.]: *fususiye fasilesinin nümunesi olan* ¯*lobelya nevi.* || ~ ***YLat*** *lobelia* bir çiçek cinsi < ***öz*** *Matthias de Lobel* Alman botanikçi (1538-1616)

lobi "otelde bekleme salonu" [Mil 1957] *Sen de* ¯*lobiye in. Kocan arkandan gelir.* | "... siyasette baskı grubu" [Mil 1975] *Yunan* ¯*lobisi, temsilcileri biraraya getirmeyi başardı* || ~ ***İng*** *lobby* 1. koridor, sofa, tiyatro ve mecliste bekleme odası, 2. parlamento üyelerini lobide ikna etme faaliyeti, bu işi profesyonel olarak yapan grup ~ ***OLat*** *lobium/lobia* revak ~ ***Ger*** **laubja* çatı, barınak

† İkincil anlamı Türkiye'de ilk kez 1975 Amerikan silah ambargosu münasebetiyle duyulmuştur.

← LOCA (LOJİSTİK, LOJMAN, LONCA, LOUNGE)

lobotomi [Cum 1952] *bu toplantılarda şimdiye kadar (...)* ¯*lobotomiler mevzuunda konuşulmuş* || ~ ***İng*** *lobotomy* beynin iki lobunu ayırmak suretiyle yapılan bir ameliyat § ***İng*** *lobe* + ***EYun*** *tómos τόμος* → LOP[2], TOM(O)+

lobut [EÇ <1683] *herkes âlet-i silâhıyle ve* ¯*nebût ve zerdestesiyle kimi uci yanmış köseği oduŋuyle* | [LO 1876] ¯*lobut: nebût* [zebanzedi]. *Kalın kısa oyun sopası.* ¯*Ebû lobût: Sopa salan gibi lakap.* | [Cum 1930] *Bekçilere lastik* ¯*löbut* [cop] *verilmesi teklifi kabul edilmiştir.* || ~ ***Ar*** *nabūt* نبّوت [*#nbṭ* faʿūl im.] kalın dal, tokmak, cop < ***Ar*** *nabata* نبت (bitki) bitti, büyüdü → NEBAT

† Önseste */l/ > /n/* değişiminin tatmin edici açıklaması yoktur.

›› nebbut

← ABULLABUT

lobya [Hal 1477] *decer* [Fa.]: *Bögrülce cinsindendür, tabîbler katında* ¯*lubiya dêmek-ile maʿrûfdur* || ~ ***Ar/Fa*** *lūbiyā* لوبيا fasulye ≈ ***Aram*** *lūbī/lūbiyā* לובי/לביה Mısır'a özgü bir tür fasulye, lablab

† Tüm Doğu Akdeniz ve Kafkas dillerine yayılmış olan sözcüğün nihai kökeni belirsizdir. Yine Mısır kökenli bir bitki olan ***Ar*** *lablab* ile etimolojik bağı muhtemeldir. Karş. LEBLEBİ. † Anadolu ağızlarında halen "fasulye" anlamında kullanılır.

loca "esnaf loncası" [LO 1876] ¯*loca: Hücre, göz (...) Esnaf-ı hıref ve sair herifler locası, lonca. Tiyatro* ¯*locası.* | "tiyatro locası" [GösS 1861] *Mösyö Naum tiyatroda bir* ¯*loca ve bir iskemle ve yedi kıta duhuliye matlub ederek işbu kontrato tanzim olunmuşdur.* || ~ ***Fr*** *loge* 1. hücre, barınak, 2. esnaf ve mason derneklerinin toplantı yeri, 3. tiyatroda özel bölme ~ ***Ger*** **laubja-* barınak → LOBİ

† Karş. ***İng*** *lodge* "loca", *lodging* "barınak".

›› mason locası

← LOJİSTİK, LOJMAN, LONCA, LOUNGE

lodos notos [Arg 1533] ¯*notós: ostria uento* [güney rüzgârı] | [EÇ <1683] *andan* ¯*lodos tarafına Yarımca tabyası (...) yine* ¯*lodosa nâzır Koltuk tabyası* || ~ ***Yun/EYun*** *notiós νοτιός* güneye ait, güney rüzgârı, yağmur getiren < ***Yun/EYun*** *nótos νότος* güney < ***EYun*** *notéō νοτέω* ıslamak, yağmur yağmak (▫Frisk 324-325)

† Yunanca sözcük Odysseia'dan itibaren kaydedilmiştir.

log "kayıt kütüğü" [Hür 1999] *Komiser Yardımcısı Hurşit Uçak'a durumu anlattı ve bilgisayarların* ¯*log dosyalarını istedi.* | "kayıt kütüğüne adını yazdırarak içeri girmek" [Hür 2001] *sistem tek bir* ¯*login işlemi ile zaman ve para da kazandırıyor.* || ~ ***İng*** *log* 1. kütük (tomruk), 2. özellikle gemilerde seyir defteri, olay kayıt kütüğü

›› login, logout

← BLOG

logaritma [Müh 1801] || ~ ***Fr*** *logarithme* ~ ***YLat*** *logarithmus* ☼ 1614 Napier, İskoç matematikçi. § ***EYun*** *lógos λόγος* oran + ***EYun*** *arithmós ἀριθμός* sayı → LOGOS, ARİTMETİK

›› logaritm, logaritmik

+log ~ ***Fr/İng*** *+logue* [bileşik adlarda] 1. söz, söylem, 2. söz söyleyen, uzman ~ ***EYun*** *lógos λόγος* söz, anlatı, mantık, oran → LOGOS

† Batı dillerinde *+log* ile yapılan bileşikler "1. söz, söylem, sözcük, 2. bilim, uzmanlık" olmak üzere iki ayrı anlam grubu oluşturur.

← ANALOG, DİYALOG, EPİLOG, HOMOLOG, KATALOG, MONOLOG, PROLOG,

logo [TDK9 1998] ¯*logo: Arma.* || ~ ***İng*** *logo* < ***İng*** *logotype* iki veya daha çok harften oluşan hurufat

Levent Şahverdi Arşivi

kalıbı [esk.], marka § ***EYun*** *lógos λόγος* kelime + ***EYun*** *týpos τύπος* damga, baskı → LOGOS

›› logotip

logos [ML 1969] *¯Logos: Herakleitos'un felsefesinde varlığın yasası, evrensel zorunluluk* || ~ ***EYun*** *lógos* 1. söz, kelam, 2. söz söyleme eylemi ve kapasitesi, 3. anlatı, bilim, yasa, 4. sayı < ***EYun*** *légō λέγω, λογ-* [dev.] seçmek, ayırmak, sayı saymak, söylemek << ***HAv*** **leg-*[1] ayırmak

† Eski Yunan kültürünün temel kavramlarından biridir. *Legō/leksō* fiilinin anlam yelpazesi, ***Lat*** *legere* "1. seçmek, 2. okumak" fiiline paraleldir. Karş. LEJYON.

›› logograf, logometre, logotrop

← +LOG, +LOJİ, EKLEKTİK, LEJYON (ELEGAN, ENTELEKTÜEL, KOLEKSİYON, LEJAND, NEGLİJE, REKOLTE, SELEKSİYON), LEKSİKON (DİSLEKSİ), LOGARİTMA, LOGO, LOJİK, SİLOJİZM

loğ [Kıp: İdr 1312] *¯loğ* <zemin düzlemek için yuvarlak taş>, *¯loğladı* <bu taşla zemini düzeltti> | [Nim-TS 1540] *¯loğ* [Fa.]: *Dam yuvalağı.* || ≈ ***Fa*** *lōġ* damları düzeltmek için kullanılan silindir ~ ***Erm*** *loġ ɣɲŋ* a.a. < ***Erm*** *loġ- ɣɲŋ-* yuvarlanmak

† Ermenice etimolojinin ayrıntılı tartışması için ◦Acaryan I:292. ***Kürd*** *lox/loq* (a.a.) Ermeniceden alıntı olmalıdır.

›› loğ taşı, loğla-

loğusa [MŞ <1400] *yüklü ʿavratlar ve ¯loχusalar* || ~ ***Yun*** *leχoúsa λέχούσα* yeni doğurmuş kadın < ***EYun*** *léχomai λέχομαι* yatmak, (mec.) çocuk doğurmak << ***HAv*** **legh-* a.a.

† Karş. ***EYun*** *loχeios* "doğum yatağı", *leχō* "yeni doğurmuş kadın".

+loji ~ ***Fr*** *+logie* / ***İng*** *+logy* [bileşik adlarda] 1. söz, söylem, 2. bilim, uzmanlık ~ ***EYun*** *+logia -λογία* a.a. < ***EYun*** *lógos λόγος* söz, anlatı, akıl yürütme, mantık *+ia* → LOGOS

← ANTOLOJİ, ANTROPOLOJİ, APOLOJİ, ARKEOLOJİ, ASTROLOJİ, BİYOLOJİ, DENDROLOJİ, DEONTOLOJİ, DERMATOLOJİ, EKOLOJİ, ENOLOJİ, EPİSTEMOLOJİ, ESKATOLOJİ, ETİMOLOJİ, ETİYOLOJİ, FARMAKOLOJİ, FİLOLOJİ, FİTOLOJİ, FİZYOLOJİ, FRENOLOJİ, HEMATOLOJİ, HERPETOLOJİ, HİDROLOJİ, HİSTOLOJİ, İDEOLOJİ, İHTİYOLOJİ, JENEALOJİ, JEOLOJİ, JİNEKOLOJİ, KATALOG, KRİYOLOJİ, KRONOLOJİ, METEOROLOJİ, MİKOLOJİ, MİTOLOJİ, MORFOLOJİ, NEOLOJİ, NÖROLOJİ, OFTALMOLOJİ, ONKOLOJİ, ONTOLOJİ (PALEONTOLOJİ), ORNİTOLOJİ, OSTEOLOJİ, PATOLOJİ, PETROLOJİ, PSİKOLOJİ, RADYOLOJİ, SİNOLOJİ, SİTOLOJİ, SKATOLOJİ, SOSYOLOJİ, SPELEOLOJİ, TELEOLOJİ, TEOLOJİ, TERATOLOJİ, TERMİNOLOJİ, TİPOLOJİ, TOPOLOJİ, TOTOLOJİ, TÜRKOLOJİ, ZOOLOJİ

lojik [HRGCeh 1923] *Hayattan şikayet edenlerin ölümden korkmalarında ¯lojik' yoktur.* || ~ ***Fr*** *logique* mantık ~ ***EYun*** *logikḗ tékhnē λογική τεχνη* akıl yürütme sanatı, mantık < ***EYun*** *lógos λόγος* 1. söz, 2. akla uygunluk, oran, tutarlılık *+ik°* → LOGOS

lojistik [Cum 1936] *felsefe şubesinde ¯lojistik dersi veren profesör Raynhenbah* || ~ ***Fr*** *logistique* askeri birliklerin beslenme ve barınması (esk.), ulaşım ve barınma hizmetleri < ***Fr*** *loger* barındırmak *+istik°* / ***Fr*** *loge* barınak → LOCA

lojman [Cum 1934] *beheri altı oda bir mutfak iki helâ ve koridorları haiz sekiz ¯lojman* || ~ ***Fr*** *logement* barınak < ***Fr*** *loger* barınmak, barındırmak *+ment°* → LOCA

lokal lokalite "yer" [Göv 1930] *¯lokalite: Mahal, mevki.* | "toplantı yeri, mahfel" [Cum 1935] *üç bin lira sarfile İstanbul cihetinde de bir ¯lokal açılacaktır* || ~ ***Fr*** *local* yerel / ***Fr*** *locale* [*f.*] bir dernek veya topluluğun toplantı yeri ~ ***Lat*** *localis* a.a. < ***Lat*** *locus* yer *+al°*

›› lokalite, lokalizasyon, lokalize, lokalizm, lokalleş-

← BANLİYÖ, KUŞE (KUŞET), LOKANTA, LOKASYON (ALOKASYON), LOKOMOTİF

lokanta [LO 1876] *¯lokanda: Aşçı dükkanı ve bekâr konağı, hanın alafrangası.* || ~ ***İt*** *locanda* konaklama odaları da bulunan aşçı dükkânı, han < ***İt*** *locare* (ev veya yatak) kiralamak *+end°* << ***Lat*** *locare* yerleştirmek, para yatırmak, kiraya vermek → LOKAL

lokasyon "(sinema ve tiyatroda) koltuk tahsisi" [Mil 1954] *diğer seanslar ve diğer günler için biletlerimiz ... ¯lokasyon gişelerimizde satılmaktadır* | "yerleşim, mevzi" [Mil 1975] *Shell'in Diyarbakır ve havalisinde sondaj servis yolları, sondaj ¯lokasyonları* || ~ ***Fr/İng*** *location* yerleşim, mevzi ~ ***Lat*** *locatio* < ***Lat*** *locare* [den.] yerleştirme, bir yere koyma *+()tion* < ***Lat*** *locus* yer → LOKAL

← ALOKASYON

lokavt [Bah 1924] *¯lokavt: Amelesini çalışmaya sevk için onlara grev yaparak darüssınailerini kapayan patronların ittifakı.* || ~ ***İng*** *lockout* kilitleyip dışarıda bırakma § ***İng*** *to lock* kilit (<< ***Ger*** **luk-/lūk-* kapatmak) + ***İng*** *out* dışarı → AUT

lokma [MEd y. 1300] *bandı ¯loḳmanı sirkege* [lokmayı sirkeye bandı] | [AşP 1330] *yok-durur emeksizün ¯loḳma yimek* | "... bir tür tatlı" [Arg 1533] *¯lochmá: frittella* [hamur kızartması]

|| ~ ***Ar*** *luḳma(t)* لُقمة [*#lḳm* fuʿla(t) mr.] yudum, bir defada ağza alınan yemek parçası < ***Ar*** *laḳama* لَقَم yuttu

›› lokmagöz

← LOKUM

lokomotif [Bas 1870] *Avrupa'ya sekizer onar beygir kuvvetinde ¯lokomotifler ısmarlanmış* || ~ ***Fr*** *locomotif* «hareket ettiren», treni çeken makina < ***Lat*** *loco moveri* yer değiştirmek, hareket etmek *+()tiv°* → LOKAL, MOBİL

lokum [LO 1876] *¯lokum: Kurabiye nevʿi.* || << ***TTü*** *lātiloḳum* لقمة nişasta ile yapılan bir şekerleme <<? ***Ar*** *rāḥatu 'l-ḥulḳūm* «damak keyfi» → LOKMA

† 19. yy ilk çeyreğinde ortaya çıkan bir ticari üründür. Çeşitli adlarının ticari kaynaklı olduğu ve

Levent Şahverdi Arşivi

LOKMA sözcüğünden bir şekilde etkilendiği varsayılabilir.

›› latilokum

lolipop [Mil 1972] *Adam onu kucağına aldı, ceplerini karıştırarak bir ¯lolipop çıkardı, kendini öpen çocuğa verdi.* || ~ ***İng*** *lollipop* saplı şeker <? ***İng*** *lolly* Kuzey İngiltere lehçesinde «dil»

lolita [Hür 1999] *¯lolita mankenler' olarak kabul edilen Duygu Dikmenoğlu ve Selin Toktay'in...* || ~ ***İng*** *lolita* cinsel cazibesi olan küçük kız < ***öz*** *Lolita* [küç.] 1. bir kadın ismi, 2. Vladimir Nabokov'un aynı adlı romanının kahramanı < ***İsp*** *Lola* [abb.] bir kadın ismi olan Dolores'in kısa biçimi +*et*° < ***İsp*** *dolores* [çoğ.] acılar < ***Lat*** *dolor* acı < ***Lat*** *dolēre* acı çekmek +*or*

† Nabokov'un romanından uyarlanan filmin 1997'de gösterminden sonra Türkçe kullanıma girdi.

lolo bize de lololo "kandırmaca anlamında deyim" [Medd <1750] *Bize de mi ¯lololo? Zira ağa biraderimdir, delidir. İhtiyacı mı var?* | [LO 1876] *¯lölölöye gelmemek: Aldanmamak.* || < ***?***

† Belki ***Çing*** *lolo* "kırmızı" sözcüğüyle alakalı olabilir.

lombar [EÇ <1683] *masdarları ve ¯lunbarları cümle âmâde olduğından* || ~ ***İt*** *rombaglio* / ***Yun*** *rombárion ρομβάριον* [küç.] gemi penceresi < ***Yun*** *rómbos ρόμβος* a.a. +*arion* → LOMBOZ

lomboz [LF 1831] *sefinenin derununda olan bokapontoların ve çapasında olan ¯lombozların yerleri bırakılarak* || ~ ***Yun*** *rómbos ρόμβος* gemi penceresi, küpeştede top atış deliği << ***EYun*** *rhómbos ρόμβος* baklava şekli, öreke, fırıldak

← LOMBAR

lonca "toplantı ve sohbet yeri" [EÇ <1683] *dillerince kâğıdlar yazılup, taburda ¯loncalarında câsûslar eliyle bırağılup* | [LO 1876] *¯lonca: Loca zebanzedi. Esnafın, tüccarın cemiyet-i müzakere odası.* || ~ ***İt*** *loggia* loca, eyvan, köşk → LOCA

† Türkçede türeyen /n/ arasesi, Yunanca aracılığıyla bir alıntıya işaret edebilir. */gg/* > */ng/* evrimi Yunancada standarttır.

longa "alaturka musikide bir oyun havası" [<1910] || ~ ***İt*** *longo* uzun << ***Lat*** *longus* a.a. << ***HAv*** ****del-on-gho-*** a.a.

† Aynı kökten ***EYun*** *doliχós*, ***İng*** *long*, ***Alm*** *lang* "uzun".

← DOLİKOSEFAL, ŞEZLONG

longoz "su çukuru" [LF 1874] *¯longaz, ¯löngöz, ¯löngez* | [TDK2 1955] *¯longuz: Deniz ve ırmakların dibinde birdenbire derinleşen yer.* || ~ ***Yun*** *lóngos λόγγος* su dibinde derin çukur (▫LF §802) ~ ***?***

† Yunanca sözcüğün kaynağı ve yapısı çözümlenememiştir. Andriotis'in (s. 189) önerdiği Slavca etimoloji tatmin edici değildir.

lop[1] [EÇ <1683] *Süğlün bağında ¯lop incirleri olur kim dördü bir vukıyye* [okka] *gelir (...) ammâ aşk olsun ¯lop ¯lop tenâvül idene* [yiyene] | [LO 1876] *¯lopur ¯lopur: Acele ve telaşla bel. (...) ¯Hazırlop (..) ¯Loppadak.* || : ***onom*** iri ve yumuşak nesne sesi, iri lokma yutma sesi → LAP

›› löp, lop lop, lop yumurta, loppadak, löpür löpür, lopur lopur

lop[2] [TDK1 1945] *¯lop: (anat.) Bir organın az çok yuvarlakça veya birbirinden ayrılmış parçalarından her biri.* || ~ ***Fr*** *lobe* yuvarlak ve yumuşak nesne ~ ***EYun*** *lobós λοβός* kulak memesi, karaciğer lobu

›› beyin lobu, lobül

← LOBOTOMİ

lor [Kıp: İdr 1312] *¯lor* <taze peynir> || ~ ***Fa*** *lōr* لور taze peynir, çökelek

lord "İngiliz soylusu" [Sahak 1855] || ~ ***İng*** *lord* efendi, hakim, bey << ***Eİng*** *hlāford/hlaefward* hane reisi § ***Ger*** ****hlaib*** ekmek + ***Ger*** ****ward-*** gözetme, temin etme → GARD

† Karş. ***İng*** *loaf* "ekmek", *guard* "gözeten". Anglosaksonca inisyal */h/* ve hecesonu */f/* Orta İngilizceden itibaren düşmüştür. † Rusça *χlēb* "ekmek" bir Alman dilinden alıntıdır.

›› lordlar kamarası

← LEYDİ

lorke [EkşiS 2001] *¯lorke: diyarbakır yöresinden kürtçe bir türkü* || ~ ***Kürd*** *lorke* bir türkü sözü

lorta [EÇ <1683] *pabuc ve çizme ve paşmak ve postâl ve yemenî (...) ve zenâne ve ¯lorta pabuclar* | [LO 1876] *¯lorta: Ayakkabı kalıbının çapı.* || ~ ***?***

† Yapıca İtalyancayı andırsa da İtalyanca kaynağı bulunamadı.

loser [EkşiS 2000] *¯loser: hayatta başarmak için gerekli zeka veya azimden yoksun insan.* || ~ ***İng*** *loser* kaybeden, argoda ezik < ***İng*** *lose* kaybetmek +*er*

lostra [LO 1876] *¯lostro* لوسترو: *Kundura cilası. İtalyanca cila demektir. Yahudi ¯lostrocular.* | [AR 1898] *İki bedbaht ¯lostracı* || ~ ***Fr*** *lustre* cila / ***İt*** *lostro* a.a. << ***Lat*** *lustrum* a.a. << ***Lat*** ****luc-strum*** << ***HAv*** ****luk-*** ışımak, parlamak → LÜKS LAMBASI

← İLLÜSTRASYON

lostromo [T&S 1892] || ~ ***İt*** *nostrómo* gemilerde baş tayfa, elebaşı, şef ~ ***İsp*** *nostramo* «bizim usta», a.a. (▫LF §444) § ***İsp*** *nuestro* bizim + ***İsp*** *amo* amca, usta, şef

losyon [İlan 1923] *Hasan Şevki muhayyer kolonya ¯losyonlarını kullanmak yegâne çaredir* || ~ ***Fr*** *lotion* ~ ***Lat*** *lotio/lautio* banyo suyu < ***Lat*** *lauare* yıkamak +*()tion* → LAVABO

loş [LO 1876] *¯loş: Karanlık oda ve bina, muzlim yer.* || < ***?***

† Kaynağı tespit edilemedi.

›› loşluk

lot "hisse senedi bloku" [Hür 1985] || [Cum 1990] *En son uygulamada borsada bir ¯lot 200 adet hisse senedini temsil ediyor.* || ~ ***İng*** *lot* pay, birinin payına düşen, kısmet << ***Ger*** ****hlot-*** a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

← LOTARYA (LOTO)

lotarya [TakV 1835] *mevcūd olan ¯lotaryahâneleri ilġā eylediği akabinde* || ~ ***Fr*** ***loterie*** şans oyunu ~ ***Hol*** ***loterij*** a.a. < ***Ger*** ****hlot-*** pay, hisse, kısmet → LOT

← LOTO

loto [Mil 1960] *önümüzdeki sezondan itibaren Spor Toto'dan başka Spor ¯Loto adında bir müşterek bahis oynanması için* || ~ ***İng*** ***lotto*** lotarya, piyango < ***İng*** ***lottery*** a.a. → LOTARYA

lotus [ML 1969] || ~ ***Lat*** ***lotus*** nilüfer çiçeği ~ ***EYun*** ***lōtós*** ***λωτός*** a.a. ~ ***İbr*** ***lōt*** לוֹט a.a.

lounge [Mil 1988] *her çeşit haberleşme, sekreterlik ve danışma gibi hizmetlerin sunulduğu özel bekleme salonları Airport ¯Lounge'lardan yararlanırlar* | [Mil 1991] *tümü deniz manzaralı odalarımız, restaurant ve ¯lounge barımız hizmetinizdedir.* || ~ ***İng*** ***lounge*** dinlenmek; dinlenme yeri → LOCA

lök [Kıp: İdr 1312] *¯lūk; camalu nafīs* [iyi cins deve] | [LO 1876] *¯lök: battal, ağır, tembel, koyu. ¯Lök gibi oturmak. ¯Lök ¯lök yürümek.* | [Ana 1932] *¯lök: 1- beş yaşından fazla erkek deve (...) 4- Kayseri taraflarında hindiye de ¯lök diyorlar.* || ≈ ***Fa*** ***lūk*** لوك 1. ur, 2. eli ayağı kesik gövde, 3. bir tür deve

† ***Lūk lūk ravīdan*** "lök lök yürümek" deyimi Farsçada mevcuttur.

lökosit [Mil 1955] *antiseptiklerin ¯lökositlere karşı tesiri* || ~ ***Fr*** ***leucocyte*** akyuvar § ***EYun*** ***leukós*** ***λευκός*** 1. aydınlık, parlak, ışıklı, 2. beyaz (<< ***HAv*** ****leuk-*** ışımak, aydınlık olmak) + ***EYun*** ***kýtos*** ***κύτος*** hücre → RUZ, SİT(O)+

† ***Yun*** ***leúka*** «akağaç» > "kavak" sözcüğü Türkiye'de yer adı olarak yaygındır. Karş. ***Lefke***, ***Lefkonuk*** vb.

← LÖSEMİ

lös [TDK1 1945] *¯lös: ... sarı renkli verimli bir balçık.* || ~ ***Alm*** ***Loess*** gevşek dere toprağı < ***Alm*** ***loesch*** gevşek (İsviçre Almancası) < ***Ger*** ****lausjan*** çözmek, gevşetmek << ***HAv*** ****leus-*** < ***HAv*** ****leu-***[1] a.a. → LİZ(O)+

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** ***lúō***, ***Lat*** ***so-luere*** "çözmek, gevşetmek", ***İng*** ***loose*** "gevşek".

lösemi [Cum 1931] *Dr. Niyazi bey tarafından myeloit ¯lösemi vakası takdim edildi.* || ~ ***Fr*** ***leucémie*** kan kanseri ~ ***Alm*** ***Leukämie*** ☼ 1848 Virchow, Alm. tabip. § ***EYun*** ***leukós*** ***λευκός*** beyaz + ***EYun*** ***haima*** ***αἷμα*** kan → LÖKOSİT, HEM(O)+

† Kanın beyazlamasına yol açtığı için.

löve [<1960] || ~ ***Fr*** ***levée*** [pp. fem.] 1. kaldırma, toplama, 2. iskambilde el < ***Fr*** ***lever*** kalkmak, kadırmak +***é*** → LEVANTEN

← RÖLÖVE

lubiyat lu^{c}b [Men 1680] *ümūri dīnīyede ¯lu^{c}b u levh olmaz* | [YOsm: LO 1876] *¯lu^{c}biyāt: tiyatro oyunu, temaşa* || ~ ***Ar*** ***lu^{c}biyāt*** لعبيات [çoğ.] oyunlar, oyun işleri < ***Ar*** ***lu^{c}b*** لعب [***#l^{c}b*** fu^{c}l msd.] oyun +***āt***

lubunya "pasif eşcinsel" [Mil 1987] *Bugün ¯lubunyalarla yeşillerin, yani, eşcinsellerle, çevrecilerin tanışma günüydü.* || ~ ***Rus*** ***lyubimaya*** ***любимая*** sevgili < ***Rus*** ***lyubit'*** ***любить*** sevmek << ***HAv*** ****leubh-*** a.a.

† Aynı HAvr kökten ***İng*** ***love***, ***EYAlm*** ***liuben*** "sevmek".

lugat "dil, söz" [AşP 1330] *naḥv u taṣrīf u ¯luġat ḥācet degül* | "... sözlük" [Men 1680] *¯luğat, pl. luğāt: Lingua, idioma, loquela, lingua vernacula, & usit. vocabulum, ac vocabularium, dictionarium, lexicon.* || ~ ***Ar*** ***luġa(t)*** لغة [***#lġw*** fu^{c}la(t) mr.] 1. lakırdı, söz, sözcük, 2. dil (language) < ***Ar*** ***laġā*** لغا söz söyledi, lakırdı etti (≈ ***Aram*** ***luw^{c}ā*** לוּעא çene, boğaz, ses üretme aygıtı ≈ ***Akad*** ***luχχu*** boğaz, gırtlak)

† Arapça sözcük esasen dilin, anlamdan bağımsız olan salt fonetik yönünü ifade eder. † Modern Türkçede ön plana çıkan ikinci anlamı, ***kitabu-l luġat*** "sözcükler kitabı" deyiminden türemiştir. Karş. ***kitābu-l-luġati-t-Türk*** "Türk Dilleri Kitabı".

›› lugat parala-, lugatçe, lugavi

← LAGA LUGA, LAĞV (İLGA)

lumbago [T&S 1892] *Lumbago* [Fr.]: *¯lumbago, veca-i kat'ı.* || ~ ***Lat*** ***lumbago*** kalça ağrısı § ***Lat*** ***lumbus*** kalça + ***Lat*** ***ago*** acı, ağrı → LAMBADA

lunapark [Cum 1930] *plajlarile meşhur 'Konyalant'* [Coney Island] *sayfiyesinin ¯Lünapark'ında halka muayyen bir ücret karşılığında teşhir edilecektir* || ~ ***marka*** ***Luna Park*** 1902'de New York yakınlarındaki Coney Island'da kurulan eğlence parkının ticari adı < ***öz*** ***Luna*** ilk kez 1901'de Buffalo Dünya Sergisinde sergilendikten sonra Coney Island'a taşınan kanatlı uzay gemisinin adı ~ ***Lat*** ***luna*** ay << ***HAv*** ****leuk-sna-*** < ***HAv*** ****leuk-*** ışıma, aydınlatma → RUZ

lup [SFA 1942] *gözlerinde saatçi ¯lupu* [büyülteci] *ile uğraşarak düzeltmek, tamir etmek lazım* || ~ ***Fr*** ***loupe*** 1. yumru, ur, topalak, 2. büyülteç ≈ ***Alm*** ***Lumpe*** yumru, ur → LÜMPEN

† ***İng*** ***lump*** "yumru" eşdeğeridir.

lupus [Mil 1953] *yüzünü âdeta kemiren ¯Lupus' yani deri veremini* || ~ ***YLat*** ***lupus*** ciltte çeşitli ülserli hastalıklara verilen ad ~ ***Lat*** ***lupus*** (köpekgillerden) kurt << ***HAv*** ****luk^{w}o-*** a.a.

lutr [Cum 1934] *siyah ¯lutr mantosunun etekleri arasından taze bir kadın bacağı çıktı* || ~ ***Fr*** ***loutre*** su samuru, bu hayvanın kürkü ~ ***Ger*** ****otro-*** su samuru

† Karş. ***İng*** ***otter*** (a.a.).

lüfer [EÇ <1683] *çiroz ve gümüş ve horosya ve tirkis ve ¯lüfer balıkları* || ~ ***Yun*** ***guphári/lufári*** ***γουφάρι/λουφάρι*** lüfer balığı, pomatomus saltator << ***OYun*** ***gomphárion*** ***γομφάριον*** [küç.] kefale benzer bir balık < ***EYun*** ***gómphos*** ***γόμφος*** 1. çivi, mıh, kazık, 2. kefal balığı, mugil cephalus +***arion***

† Eski ve Orta Yunanca biçimler için ◦LS 356, ◦Chant 232. Karş Io. Tzetzés (12. yy), Scholia Lyk. §664. Yeni Yunanca için ◦KR 286.

›› lüfergiller

Levent Şahverdi Arşivi

← KOFANA

lüks [İlan 1923] *nihayetsiz bir itina ile hazırlanmış bir ~lüks içinde nefis bir ziyafet* || ~ ***Fr*** *luxe* gösteriş, gösterişli << ***Lat*** *luxus, luxur-* aşırılık, israf, tantana, debdebe

›› delüks, lüküs

← RÜKÜŞ

lüks lambası [Cum 1930] *trenlerin basamak ve kapılarını tenvir edecek birer, ikişer ~lüks lâmbası* || ~ ***marka*** *Lux* bir tür geliştirilmiş gaz lambası ☼ 1901 AB Lux, İsveç firması. ~ ***Lat*** *lux, luc-* ışıma, ışık << ***HAv*** **luk-* ışıma < ***HAv*** **leuk-* ışımak, parlamak, aydın olmak → RUZ

† "Sefahat" anlamına gelen öbür LÜKS ile etimolojik bağı yoktur. † Aynı kökten ***Lat*** *lumen* << **luc-men* "ışık", *lustrum* < **luc-strum* "parıltı". Aynı HAvr kökten ***İng*** *light,* ***Alm*** *Licht* "ışık".

← LOSTRA (İLÜSTRASYON), LÜMEN (İLLÜMİNASYON)

lüle [İdrH <1402] *~lüle* [musluk ağzı?] || ~ ***Fa*** *lūla* لوله burulmuş veya dürülmüş şey, saç burgusu, her türlü boru, kâğıttan külah, su borusu veya musluk ağzı

lümen [TDK2 1955] *~lümen: Işık ölçü birimi.* || ~ ***YLat*** *lūmen* fizikte ışıma birimi ~ ***Lat*** *lūmen, lūmin-* ışık << ***Lat*** **luc-men* < ***HAv*** **luc-* ışımak, aydınlık olmak → LÜKS LAMBASI

← İLLÜMİNASYON (İLLUMİNATİ)

lümpen [Cum 1972] *çoğunluğu tarafından ~Lumpen Proletariat' şeklinde ele alınmıştır* | [Cum 1972] *özellikle de İstanbul'da gerek ~lumpen takım arasında, gerekse* || < ***Alm*** *Lumpenproletariat* Marx'a göre proletaryanın alt sınıfı, işe yaramaz berduşlar < ***Alm*** *Lumpe* ur, yumru, hımbıl kimse

›› lümpenleş-, lümpenproletarya, lümpenproleter

← LUP

lüp [LG 1889] *~lüp: Bedava, emeksiz.* | [TDK1 1945] *~lüp: 1. Değerli bir şeyi bedavadan ele geçirmek ... 2. Büyücek bir şeyin birdenbire ve kolaylıkla yutulmasını anlatan ses. (...) ~lüpçü: Lüpe konmasını seven.* ‖ : ***onom*** yutma sesi → LAP

›› lüplet-, lüpür, lüpürde-, lüpürtü

lütesyum [TDK1 1945] *~lütesyum: ... bir maden.* || ~ ***YLat*** *lutetium* bir element ☼ 1908 Georges Urbain, Fr. kimyacı. < ***öz*** *Lutetia* Paris kentinin antik çağdaki adı *+ium*

lütfen [Men 1680] *~lutfen ve keremen: Gratiosé, benigné.* | [LO 1876] *~lutfen: inâyeten.* || ~ ***Ar*** *luṭfan* لطفاً [*#lṭf* zrf.] lütuf ederek, nezaketen < ***Ar*** *luṭf* لطف *+an* → LÜTUF

lütuf [AşP 1330] *pâdişâh ~luṭfi anı kıldı şafî* || ~ ***Ar*** *luṭf* لطف [*#lṭf* fuʿl msd.] cömertlik, hoş davranış < ***Ar*** *laṭafa* لطف cömertlik etti, lütfetti

›› lütufkâr

← LATİF (LATİFE), LETAFET, LÜTFEN, TALTİF

lüzucet [YOsm: LO 1876] *~lüzücet: Yapışkan ve ağda gibi uzanır olma.* ‖ ~ ***Ar*** *luzūca(t)* لزوجة [*#lzc* fuʿüla(t) msd.] cıvık ve yapışkan olma < ***Ar*** *lazica* لزج cıvık ve yapışkan idi

† ***Fr*** *viscosité* karşılığı olarak kullanılan Yeni Osmanlıca terimdir.

lüzum [Sad 1574] *sâdık nihâdân-i ümmete ~lüzüm-i riʿayet-i şurūṭ-ı uχuvveti îmâ ve işâret buyurmuşlerdür* [ümmetin sadık tabiatlılarına, kardeşlik şartlarına uyma gereğini ima ve işaret buyurmuşlardır] ‖ ~ ***Ar*** *luzūm* لزوم [*#lzm* fuʿül msd.] 1. ilişme, ilişik olma, gerekme, 2. gereklilik < ***Ar*** *lazima* لزم ilişti, gerekti

›› lüzumlu, lüzumsuz

← ELZEM, İLTİZAM (MÜLTEZİM), İLZAM, İSTİLZAM, LAZIM (LEVAZIM), MALZEME, MÜLAZIM

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

M

maa+ ~ ***Ar maʿa*** مع ile, beraber, birlikte (edat)

›› maalmecburiye, maalmemnuniye, maateessüf

← MAAHAZA, MAAİLE, MAALESEF, MAİYET, MAMAFİH

maada [Taz 1482] || ~ ***Ar maʿdā*** معدا [#ʿdw mafʿal iz/m.] -den başka < ***Ar ʿadā*** عدا 1. öte geçti, 2. başka, özge → ADAVET

maahaza [Tezk 1341] *gördim ¯maʿa ¯haẕâ kim anuŋ yolı bâzâr içine uğrayup gelürdi* || ~ ***Ar maʿa hāḏā*** مع هذا bununla beraber → MAA+, HAZA

maaile [Cum 1930] *köşkte ikamet etmek için ¯maaile Roma'dan avdet edeceğini söylemiş.* || ~ ***Ar maʿa ʿāʾila*** مع عائلة aile ile birlikte § ***Ar maʿa*** ile, beraber (edat) + ***Ar ʿāʾila(t)*** aile → MAA+, AİLE

† TDK 1969 basımından önce Türkçe sözlüklerde yer almaz. Esasen üç a ile yazılması gerekir.

maalesef [Göv 1930] *¯maalesef: Teessüf olunur ki, yazık ki.* || ~ ***Ar maʿa'l-asaf*** مع الأسف esef ile → MAA+, ESEF

maarif [Tezk 1341] *ve hakîkatde ve esrârde ve ¯maʿârifde ve meʿânide kâmil-idi.* || ~ ***Ar maʿārif*** معارف [#ʿrf mafāʿil çoğ.] marifetler, beceriler < ***Ar maʿrifa(t)*** معرفة [t.] bilgi, becerı → MARİFET

† Modern Türkçe anlamı 1838'de kurulan *maarif-i umumiye* "genel bilgi/beceri" mektepleri ve nezaretinden türemiştir.

›› maarif mektebi, maarif takvimi

maaş [YusZ <1377] *kul karavaş katır u raht u kumâş / bile virdi kim kılısarlar ¯maʿâş* [geçinmeleri için] || ~ ***Ar maʿāš*** مَعَاش [#ʿyš mafʿal msd.] yaşam, geçinme, geçim, birine geçinmesi için ödenen para < ***Ar ʿāša*** عاش yaşadı, geçindi → MAİŞET

›› maaşlı

maazallah [Rab 1310] *¯Maʿâẕallah biz andağ kılmağay-miz tédiler* [biz öyle yapmayız dediler]. | [Fer <1451] *¯Maʿâẕallahi ki Müselmânlıkdan ayruk nesne benüm âyînüm ve yolum ola!* || ~ ***Ar maʿāḏa-llāh*** معاذالله Allah korusun < ***Ar maʿāḏ*** معاذ [#ʿwḏ mafʿāl msd.] sığınak, korunak → EUZUBİLLAH

mabat [LO 1876] *¯mâbaʿd: Sonrası, sonu* | [TDK8 1988] *¯mabat: (...) 2. Kıç.* || ~ ***Ar mā baʿd*** ما بعد arkada olan, sonraki < ***Ar baʿd*** بعد sonra, arka → BADEHU

mabet [Rab 1310] *Muhammedni cühûdlar ¯maʿbedinge éltti* [Muhammed'i Yahudiler mabedine iletti] | [Taz 1482] *niçeler var kim, put-χâneyi ¯maʿbed ve putı maʿbūd idinmiştür* || ~ ***Ar maʿbad*** معبد [#ʿbd mafʿal iz/m.] ibadet yeri, tapınak < ***Ar ʿabada*** عَبَدَ kulluk etti, tapındı → ABD

mabeyn "1. ara, 2. saray" [MMem 1557] *Bu mahall Diyu ile Daman ¯mâbeynidür* [arasıdır] *(...) zikr olunan mâbeynde* [hükümdar sarayında] *bir ay miḳdârı zaman geçip* || ~ ***Ar mā bayn*** ما بين 1. arada olan, iki şeyin arası, orta, 2. ara oda, bir evin halka açık olan kısmı, saray → BEYN

›› mabeyin, mabeyinci

mabut [AşP 1330] *gelmişüŋ geldeçinüŋ ¯maʿbūdı bir* [geçmişin geleceğin tapındığı bir] || ~ ***Ar maʿbūd*** معبود [#ʿbd mafʿūl mef.] kendisine ibadet edilen, ilah < ***Ar ʿabada*** عَبَدَ kulluk etti, tapındı → ABD

›› mabude

macchiato [EkşiS 2002] *¯macchiato: espresso üzerine cappucino köpüğü konularak küçük fincanlarda servis edilen kahve türü. severek içiyoruz.* || ~ ***İt espresso macchiato*** az süt katılmış espresso < ***İt macchiato*** lekeli, lekelenmiş < ***İt macchia*** leke → MAKİ

macera [AşP 1330] *ne gerekdür ¯mâcerâ vü ḳâl u kīl* | [Men 1680] *baştan geçen ¯mâcerâ ve ḳıṣṣaleri* [serüven ve hikâyeleri] *bir bir beyân ittı* | [HRGCeh 1923] *zihniyet 'mantalite'nin, mefküre 'ideal'in, recül-i siyâsî 'omdeta'nın, ¯mâceraperest 'avantüriye'nin ve ila-ahirihi tercümeleridir.* || ~ ***Ar mā carā*** ما جرا [#cry] cereyan eden şey, olup biten, vaka, olay ~ ***Ar carā*** جَرَا hızla aktı, koştu → CEREYAN

›› macera romanı, maceracı, maceraperest

macun [Kut 1069] *yâ ¯maʿcūn ya çurnı katar* [ya macun ya müshil ilacı katar] | [CodC 1303] *confeti - Fa & Tr: ¯maajun* | [İlan 1925] *kozmetik, çocuk pudrası, diş tuzu, ¯diş ¯macunu, tuvalet pudrası, kolonya suları* || ~ ***Ar maʿcūn*** معجون [#ʿcn mafʿūl mef.] hamur kıvamında olan şey, özellikle şekerleme < ***Ar ʿacana*** عجن (hamur) yoğurdu

›› diş macunu, macunla-

← LAHMACUN

maç [Bah 1924] *¯maç: İki rakip, iki takım veya şirket arasındaki mücadele.* || ~ ***İng match*** eş, eşleşme, iki kişi veya takım arasında spor karşılaşması << ***Eİng gemaecca*** yoldaş, eş << ***Ger *ge-makjon*** eş-yapılmış < ***Ger *makōn*** yapmak << ***HAv *mag-*** şekil vermek, yoğurmak

← MAGMA, MAKYAJ, MASON (FARMASON)

maça "iskambilde bir renk" [AR 1898] *kör, kupa, karnıyarık - ¯maça - ispati, sinek* | "... makat, göt (argo)" [TDursun 1957] O *¯maçasını sıkmış, bizden çok okumuş, kâtip olmuş.* || ~ ***İt mazza*** tokmak, iskambilde bir renk << ***OLat *matea*** tokmak

† Karş. ***İng mace*** "tokmak". Türkçe ikinci anlamın kaynağı anlaşılamadı.

maço [Mil 1961] *Bir kadının bir erkeğe yapabileceği en büyük kompliman ona ¯Maço demek, en büyük hakaret de ¯Maço'luğundan şüphe etmektir* | [Mil 1990] *¯Maço'luklarıyla yüzleşen aydınlar* || ~ ***İng macho*** «İspanyol erkeği gibi», kabadayılık taslayan erkek

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***İsp macho*** erkek << ***Lat masculus*** a.a. < ***Lat mas, mar-*** erkeklik organı, erkek kişi +***ul***°

← MASKÜLEN, MASTÜRBASYON

maçuna [LF 1781] *tersane-i amire sahilinde zindan beraberinde* ¯*macuna tabir olunan direkler ihdas olunub* || ~ ***İt mancina*** gemi vinçi << ***Lat machina*** makine, mancınık → MAKİNE

madalya [AMPar 1877] *meskûkat ve* ¯*medalya dairesinde yüzelli bin parça ve milyonlar kıymetinde antikalar mevcuttur.* || ~ ***Fr médaille*** özel amaçla basılan metal para, metal para şeklinde süs << ***OLat metallea*** metal para → METAL

← MADALYON

madalyon [T&S 1892] *Medaillon* [Fr.]: *tezyinat makamında taʿlīk olunan* ¯*medalyon.* || ~ ***Fr medaillon*** ~ ***İt medalione*** [büy.] büyük pul < ***İt medalia*** metal pul, metelik +***on*** → MADALYA

madam [LO 1876] ¯*madam: Hanımın alafrangası* || ~ ***Fr madame*** hanımım, hanımefendi § ***Fr ma*** birinci tekil kişi iyelik eki + ***Fr dame*** hanımefendi → DAM[2]

›› madama

madara (argo) [LG 1889] ¯*madara: Adi, fena, sevimsiz.* | [Mikh 1929] ¯*madar olmak: Devenir confus, ayan subi un échec dans sa bravoure* [iddialı bir işte yenilmek]. || ~ ***Yun*** *madarós μαδαρός* yolunmuş, tüysüz, kel << ***EYun*** *madarós* a.a. < ***EYun*** *madáō μαδάω* yolunmak, tüyü dökülmek

† Kuzey Anadolu ağızlarında görülen *mudara* "yağcılık etme, tabasbus" deyiminin aynı sözcük olup olmadığı anlaşılamadı. ***Ar*** *mudārā* "tevazu, güleryüzlü olma" ile anlam bağı kurulamaz.

madde [BV <1405] || ~ ***Ar*** *mādda(t)* مادّة [*#mdd* faʿla(t) mr.] hammadde, materyel ~ ***OFa*** *mādag* مدّ ahşap hammaddesi, tomruk

† Felsefede Aristoteles'in *hylē* "1. ahşap hammaddesi, 2. madde" karşılığı olan sözcük, tıpkı Yunanca aslı gibi esasen "ağaç, tomruk, ahşap" anlamındadır. Karş. ***Lat*** *materia* "1. ağaç, ahşap, 2. madde".

›› hammadde, maddeci, maddecilik, maddeleştir-, maddesel, maddeten, maddi, maddiyat

madem [GülM 1429] ¯*mādām ki ʿayb bulunmaya sözi ṣalāḥa irişmez* | [Men 1680] ¯*mādâm,* ¯*mā* ¯*dâme: dâim oldukçe. Usit.* ¯*mā* ¯*dâme* ¯*ki.* || ~ ***Ar*** *mā dāma* ما دام [*#dwm*] devam ettikçe, sürdükçe < ***Ar*** *dāma* دَامَ devam etti → DEVAM

† *Mā dāme ki* biçimi 20. yy başlarına dek yaygındır.

maden [AtH <1250 (1444)] *bilig* ¯*maʿdini ham faẓīlat kanı* [bilgi madeni ve fazilet kaynağı] | [AşP 1330] ¯*maʿdinin hem kedχudâsı ol ola* | [Men 1680] ¯*maʿden,* ¯*maʿdin pl. meʿâdin* || ~ ***Ar*** *maʿdin* مَعْدِن [*#ʿdn* maf ʿal iz/m.] topraktan çıkan cevher, topraktan cevher çıkarılan yer <? ***Ar*** *ʿadana* عَدَنَ bir yerde veya bir şeyin içinde kaldı, yerleşik idi

† Karş. ***İbr/Aram*** *ʿādan* עָדַן "parlatmak, cilalamak, esnek ve bükülebilir kılmak". Arapça sözcük muhtemelen bu anlamda bir kökten türemiş ve bilahare "toprağın içinde olmak" anlamındaki *ʿadn* fiilini doğurmuştur (ᵊJastrow 1044). † Tevratta zikredilen *ʿEden bahçesi* גַּן עֵדֶן (Arapça *cennetül ʿadn)* muhtemelen eşkökenlidir.

›› maden suyu, madenci, madeni

mader [CodC 1303] *mater - Fa: mar vel* ¯*madar - Tr: anna* | [Fer <1451] *éy* ¯*māder, ne ḥāldır?* | [Sad 1574] *āfitāb-i ʿızzü rıfʿati* ¯*māder-zād* [onur ve yüceliğin anadan doğma güneşi] || ~ ***Fa*** *mādar* مادر ana ≈ ***Ave*** *mātar-* << ***HAv*** **māter-* a.a.

† Aynı kökten ***EYun*** *mētér, Lat mater,* ***İng*** *mother,* ***Alm*** *Mutter,* ***Rus*** *maty,* ***Erm*** *mayr մայր* "ana"; ***Lat*** *matrix* "rahim".

›› maderşahi, maderzad

← MATERYEL (MATERYALİZM), MATRİARKAL, MATRİKS (MATRİS), MATRUŞKA, METROPOL (METRO, METROPOLİT, METROSEKSÜEL)

madımak "bir bitki" [Hal 1477] *bersiyān* [Fa.]: *Dārū ve* ¯*maṭuṭak dédükleri otdur* | "... polygonum veya persicaria" [DS <1960] ¯*madımak,* ¯*madımalak,* ¯*mardımalak: İlkbaharda kırlarda yetişen bir ot.* || (≈ ***Erm*** *madudag մատուտակ* meyan kökü, glycirrhiza) ~ ***Fa*** *mardumak* «adamcık», kökü insana benzeyen bitki, ginseng < ***Fa*** *mardum* adam +***ak***[2] → MERT

madik [LG 1889] ¯*madik: Desise, hile.* || ~ ***Erm*** *madig մատիկ* [küç.] parmak < ***Erm*** *madn մատն* a.a.

† *Madik atmak* deyimi esasen "parmak atmak" anlamındadır.

madlen [MReşad <1900] || ~ ***Fr*** *madeleine* madalyon şeklinde bisküvi, daha sonra madalyon şeklinde çikolata <? ***Fr*** *médaillon* madalyon → METAL

† Bazı kaynaklara göre Fransız pastacı Madeleine Paulmier'nin adından.

madonna "Meryem ana" [Cum 1936] *Mısır püskülü rengindeki saçları,* ¯*Madonna gibi masum yüzile* || ~ ***İt*** *madonna* hanımım, hanımefendi § ***İt*** *ma* birinci tekil kişi iyelik eki [mod. mia] + ***İt*** *donna* hanımefendi → DAM[2]

← PRİMADONNA

madrabaz "spekülatör" [Kab 1432] *ṭaχı ucuz alıp kız* [kıt] *olıcak satam diyenin adı* ¯*madrabāz olur* | "... hilekâr" [LO 1876] ¯*madrabāz: (...) Ucuz alıp pahalı satan, hilekâr, muhtekir.* || ~ ***Yun*** *metaprátis μεταπράτης* düzenbaz, spekülatör, ucuz alıp pahalı satan < ***EYun*** *meta+ prátēs πράτης* satıcı < ***EYun*** *pérnēmi πέρνημι* satmak → PORNO

† Çeşitli kaynaklarda tekrarlanan *matrak-bāz* "mızrakçı" hipotezi hayal mahsulüdür.

madun [İntiz <1600] || ~ ***Ar*** *mā dūna* ما دون aşağıda olan, ast < ***Ar*** *dūn* دون alt, aşağı (edat) → DUN

Levent Şahverdi Arşivi

maestro "müzikte üstad, virtüoz veya orkestra şefi" [Cum 1930] ~*Maestro (...) kemanını kısa parmak darbelerile akort ettikten sonra* || ~ ***İt maestro*** üstad << ***Lat magister*** → MASTER

mafevk [LO 1876] ~*māfevk: Üst taraf, yukarısı* | [KT 1900] ~*māfevk: (...) 2. üstte bulunan adam, amir, zabit, mādūn zıddı.* || ~ ***Ar*** *mā fawḳ* ما فوق üstte veya üstün olan < ***Ar*** *fāḳa* فاق üstün idi → FEVK

mafiş [LO 1876] ~*māfiş: Yok gibi hafif olan bir nevʿ yumurtalı hamur tatlısı* | [KT 1900] ~*māfiş: (Ar. mā fihi şeyʿ tabiratından galat) yok, kalmadı, hak getire* || ~ ***Ar*** *mā fihi şayʾ* ما فه شيء hiçbir şey yok → FI, ŞEY

mafsal [Aht 1545] *Sülāmā (Ar.): parmak kemiği ve inde'l-ba'z parmağın her iki* ~*mafṣıl arasında kalan kemiği* | [KT 1900] ~*mafṣıl* مفصل*: (sadın fethile galattır)* || ~ ***Ar*** *mafṣil* مفصل [*#fṣl* mafʿil iz/m.] eklem, iki şeyin ayrışma yeri < ***Ar*** *faṣala* فصل ayırdı → FASIL

mafya [Cum 1947] *her renkten 32 parti, henüz pek nüfuzlu olan birkaç asırlık gizli Sicilya cemiyeti* ~*Mafia'nın müzaheretini kazanmaya çalışmaktadır* || ~ ***İt (Sic)*** *mafia* gizli bir örgüt

† Nihai kökeni belirsiz olup Sicilya'da yerel bir Arapça lehçeden türemiş olması muhtemeldir. *Morte alla Francia, Italia anela* "Fransa'ya ölüm, İtalya'nın umudu" sloganından kısaltma yoluyla türetildiği tezi fantezidir.

›› mafya babası, mafyacılık, mafyalaş-, mafyöz

maganda "görgüsüz kimse (argo)" [Mil 1988] *MİT'i* ~*maganda ve miskin bir insan kimliğine sokmamız* || < *?*

† İlk kez *Girgir* dergisinde Oğuz Aral tarafından kullanıldığı rivayet edilir.

magazin "güncel konulara ilişkin resimli mecmua" [Cum 1936] *Büyük muharrirlerin yazıları ile İstanbul* ~*Magazin 3 Şubatta çıkıyor* | "... ünlü kişilere ilişkin dedikodu haberi" [Mil 1982] *Dünya Kupasının en çarpıcı fotoğraf, karikatür,* ~*magazin, röportaj ve kulisini* || ~ ***İng*** *magazine* 1. ambar, depo, 2. dergi, mecmua ~ ***Fr*** *magasin* ambar, depo, mağaza ~ ***Ven*** *magazin* gemi ambarı → MAĞAZA

›› magazinel

← FANZİN

magenta [Mil 1994] *lazer yazıcıda milyonlarca renk yaratılması için dört renk (mavi,* ~*magenta, sarı ve siyah) toner (...) kullanılıyor* || ~ ***Fr*** *magenta* bir tür kırmızı anilin boya < ***öz*** *Magenta* İtalya'da bir kent

† 1859 Magenta muharebesinden kısa bir süre sonra keşfedildiği ve kan rengine benzediği için.

magma [TDili 1936] || magmatik [x 1946] *Anadolu krom cevherlerinin istihalesi ve bunların* ~*magmatik oluşlarla ilgisi: MTA Enstitüsü Yayını* || ~ ***YLat*** *magma* macun, yeryüzünün iç tabakasını oluşturan erimiş kütle ~ ***EYun*** *mágma μάγμα* hamur, macun < ***EYun*** *mássō, mag- μάσσω, μαγ-* hamur yoğurmak, şekil vermek +*ma(t)* << ***HAv*** **mag-yo-* < ***HAv*** **mag-* yoğurmak, şekil vermek, yapmak → MAÇ

›› magmatik

magnezyum [LT 1873] *Magnésium* [Fr.]: ~*maġnezyum ... Magnésie:* ~*maġnezya* | [Bah 1924] ~*manyezi: Müshil gibi kullanılan, beyaz toprak manzarasında bir madde.* || ~ ***YLat*** *magnesium* bir element ☼ 1755 Joseph Black, İng. kimyacı. < ***OLat*** *magnesia* magnezyum oksit minerali +*ium* < ***EYun*** *magnḗtis μαγνήτις* mıknatıs → MIKNATIS

† Türkçe türevleri *manyez-* veya *magnez-* şeklinde yazılır.

›› magnezit, manyezit

← MANGANEZ

mağara [Tezk 1341] *bir* ~*mağāraya vardı ve dokuz yıl ol* ~*mağārada sākin oldı* || ~ ***Ar*** *maġāra(t)* مغارة [*#ġwr* mafʿala(t) iz/m.] a.a. < ***Ar*** *ġāra* غار daldı, çukur idi → GARET

›› mağarabilim

← MEGARON

mağaza "gemi ambarı" [LF 1453] || "dükkân" [CKırlı 1840] || ~ ***Yun*** *magaziá μαγαζιά* [çoğ.] < ***Yun*** *magazi μαγαζί* ambar, gemilerde ticari eşya deposu ≈ ***Ven*** *magazin* a.a. ~ ***Ar*** *maχāzin* مخازن [*#χzn* mafāʿil çoğ.] mahzenler < ***Ar*** *maχzan* مخزن [t.] → MAHZEN

† ***İt*** *magazzino* ve ***Fr*** *magasin* biçimleri Venedik dilinden alınmıştır.

← MAGAZİN (FANZİN)

mağdur [LO 1876] ~*mağdūr: Gadr görmüş, felekzede.* || ~ ***Ar*** **maġdūr* مغدور [*#ġdr* mafʿūl mef.] < ***Ar*** *ġadara* غدر zulmetti, kıydı → GADİR

† Arapça sözlüklerde mevcut değildir.

›› mağdurc, mağduriyet

mağfiret [AşP 1330] *uşbu ekinden biter ol* ~*maġfiret* || ~ ***Ar*** *maġfira(t)* مغفرة [*#ġfr* mafʿila(t) msd.] bağışlama, esirgeme < ***Ar*** *ġafara* غفر bağışladı, esirgedi

›› mağfur

← ESTAĞFURULLAH, GAFFAR, GUFRAN, İSTİĞFAR, MİĞFER

mağlup [Taz 1482] *dil χarāb ü ʿaḳlı* ~*maġlūb idesin* || ~ ***Ar*** *maġlūb* مغلوب [*#ġlb* mafʿūl mef.] yenilmiş < ***Ar*** *ġalaba* غلب üstün idi, üstün geldi → GALEBE

›› mağlubiyet

mağrip [MEd y. 1300] ~*maġribḳa tegdi = kün batar sınar bardı* [gün batımı tarafına gitti] | [CodC 1303] *oriens - Fa:* ~*magrib* [!!] *- Tr: kün tousin* [gün doğusu] | [GülM 1429] *bir* ~*maġribī* [Batı Afrikalı] *derviş Haleb bezzāzlarınuŋ şafında eytti* || ~ ***Ar*** *maġrib* مغرب [*#ġrb* mafʿil iz/m.] batı, özellikle İslam dünyasının batı ucundaki Fas-Cezayir ülkeleri < ***Ar*** *ġaraba* غرب (güneş) battı → GARP

† *Mal bulmuş mağribî* deyimi, 16. yy.'dan itibaren Mağrip sahillerine egemen olan yerel korsan beylikleriyle bağlantılı olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

›› mağribî

mağrur "gafil, kanmış" [AşP 1330] *kendü ḥāline ¯maġrūr-ıdı* | "... gurura kapılmış, şişingen" [Men 1680] *¯mağrūr: Deceptus & usit. superbus, arrogans, praesumptiosus.* || ~ *Ar maġrūr* مغرور [*#ġrr* maf'ūl mef.] aldatılmış, kanmış < *Ar ġarra* غرّ aldattı → GURUR

mağşuş [Men 1680] *¯mağşūş: Falsa & adulterina res.* || ~ *Ar maġşūş* مغشوش [*#ġṣṣ* maf'ūl mef.] hileli, sahte < *Ar ġaṣṣa* غشّ kandırdı, sahtecilik yaptı → TAĞŞIŞ

mah [CodC 1303] *mens - Fa: ¯may - Tr: ay* | [AşP 1330] *bu rūz u hefte, ¯māh u sāl* [gün ve hafta, ay ve yıl] || ~ *Fa/OFa māh/mah* ماه/مه ay (gök cismi ve süre birimi) ≈ *Ave māh-, gen. māŋhō* a.a. << *HAv mēnot-* a.a. < *HAv *mē-*[2]

† Aynı HAvr kökten ***Sans*** *māṣ,* ***EYun*** *mēn,* ***Lat*** *mēns,* ***Lith*** *mēnu-/menesis,* ***İng*** *moon* ve *month,* ***Alm*** *Mond* ve *Monat* "ay". ◦Barth 1170, ◦Pokorny 731.

›› meh, Mehlika, Mehpare, Mehru, Mehveş, Mihrümah

← BELMA, MAHİ, MAHYA, MEHTAP (MAYTAP), MENİSKUS (MENOPOZ), MENSTRUAL (SÖMESTR)

mahal "esna, sıra" [DK <1400?] *Bu ¯mahalda kalın Oğuz bégleri yetdi.* | [Men 1680] *¯mahall: Hulūl idecek mekān, menzil, makarr* || ~ *Ar maḥall* محلّ [*#ḥll* maf'al iz/m.] durma veya konaklama yeri, konak, durak < *Ar ḥalla* حلّ çözdü, durakladı → HAL[2]

›› mahallî

← MAHALLE, MEHEL

mahalle "menzil" [Tezk 1341] *gice gice itler gibi ¯maḥalle toprağında yatmayınca tamaʿ eylemegil kim erenler safına yol vireler* | "a.a." [Fer <1451] *āḫır ¯mahallede* [sonraki durakta] *bir eyvān gördi* || ~ *Ar maḥalla(t)* محلّة [*#ḥll* maf'ala(t) iz/m.] kervanın konaklama yeri, konak, durak < *Ar ḥalla* حلّ çözdü → MAHAL

›› mahalelleş-, mahalle baskısı

maharet [İntiz <1600] || ~ *Ar mahāra(t)* مهارة [*#mhr* faʿāla(t) mr.] beceri, beceriklilik < *Ar mahara* مهر becerikli idi

← MAHİR

mahbup [Har <1400] *Bakarıdı χātun anuŋ yüzine / Kalur vālih ol ¯maḥbūb özine* | mahbube [GülM 1429] *Genç ¯maḥbūbeye kuvvet gerekdür.* | [Sad 1574] *ol ¯maḥbūbe-i silsile-mū ve maḥcūbe-i cūd-cū* [o zincir saçlı sevgili ve bolluk saçan utangaç] || ~ *Ar maḥbūb* محبوب [*#ḥbb* maf'ūl mef.] sevilen, sevgili < *Ar ḥabba* حبّ sevdi, dost oldu → MUHABBET

›› mahbube

mahcur [Men 1680] *¯mahcūr: Prohibitus, vetitus.* || ~ *Ar maḥcūr* محجور [*#ḥcr* maf'ūl mef.] yasaklı, hacir altında olan → HACİR

mahcuz [KT 1900] *¯mahcūz: Hacz olunmuş.* || ~ *Ar maḥcūz* محجوز [*#ḥcz* maf'ūl mef.] haczedilmiş < *Ar hacaza* هجز haczetti → HACİZ

mahçup "hicap eden, utanan" [Tezk 1341] *maʿrifet ehlini ¯maḥcūb eyledi* || ~ *Ar maḥcūb* محجوب [*#ḥcb* maf'ūl mef.] örtülü, hicaplı, kapalı < *Ar ḥacaba* حجب örttü, sakladı → HİCAP

† Eski metinlerde "yüzü hicab ile örtülü, perdeli" anlamı da görülür.

›› mahcubiyet

mahdum "hizmet edilen" [AşP 1330] *cümle ten χādim bular ¯maχdūm-durur* [tüm varlıklar hizmetçi, bunlar efendidir] | "... çocuk" [Men 1680] *¯maχtūm: Qui inservitur* [hizmet edilen kimse] *(...) Item infans, puerulus* [ayrıca küçük çocuk]. || ~ *Ar maχdūm* مخدوم [*#χdm* maf'ūl mef.] kendisine hizmet edilen, efendi < *Ar χadama* خدم hizmet etti → HİZMET

mahdut [Men 1680] *¯mahdūd: Limitatus &prohibitus, definitus.* || ~ *Ar maḥdūd* محدود [*#ḥdd* maf'ūl mef.] sınırlanmış, sınırlı < *Ar ḥadda* حدّ kısıtladı, yasakladı → HAD

mahfaza [Men 1680] *¯mahfazat & ¯mahfaza: Reconditarium.* || ~ *Ar maḥfaẓa(t)* محفظة [*#ḥfẓ* maf'ala(t) iz/m.] saklama yeri, kutu < *Ar ḥafaẓa* حفظ sakladı → HİFZ

mahfi [AşP 1330] *¯maχfī nesne kalmaduk öŋden soŋa* || ~ *Ar maχfī* مخفي [*#χfy* maf'ūl mef.] gizli, saklı < *Ar χafā* خفا gizlendi → HAFİ

mahfil [AşP 1330] *leşkeriyle dün gün anda ¯maḥfili* [askerleriyle gece gündüz orada meclis toplar] || ~ *Ar maḥfil* محفل [*#ḥfl* maf'il iz/m.] toplanma yeri, selamlık, ziyaretçi kabul yeri < *Ar ḥafala* حفل toplantı yaptı, topluca kutladı

›› mahfel

mahfuz [GülS 1391] || ~ *Ar maḥfūẓ* محفوظ [*#ḥfẓ* maf'ūl mef.] korunan, saklı < *Ar ḥafaẓa* حفظ korudu, sakladı → HİFZ

›› mahfuze

mahi [CodC 1303] *piscis - Fa: ¯maχi - Tr: baluk* | [Gül 1317] *mār ile ¯māhī deŋizde yüzeler* || ~ *Fa māhī* ماهی 1. aya ait, 2. balık < *Fa māh* ay → MAH

mahir [Gül 1317] *ben ki lqlīdusda yavlak ¯māhirem* [Euklides (geometrisinde) çok ustayım] || ~ *Ar māhir* ماهر [*#mhr* fā'il fa.] becerikli, yetenekli → MAHARET

mahiyet [İrşM 1387] *takı ¯māhīyeti bar, takı vaktı bar* || ~ *Ar māhiyya(t)* ماهيّة [y. msd.] «ne-lik», nitelik < *Ar mā huwa* ما هو o nedir? *+īya(t)* → HÜVİYET

mahkeme [<1400] || ~ *Ar maḥkama(t)* محكمة [*#ḥkm* maf'ala(t) iz/m.] yargı eylemi veya yargı yeri < *Ar ḥakama* حكم yargıladı → HÜKÜM

mahkûm [AşP 1330] *pādişāhlar ¯maḥkūm anuŋ ḥukmine* || ~ *Ar maḥkūm* محكوم [*#ḥkm* maf'ūl mef.] yargıla-

Levent Şahverdi Arşivi

nan, yargılanmış, birinin egemenliğinde olan < *Ar ḥakama* حكم yargıladı → HÜKÜM

›› mahkûmiyet

mahlas [MŞ <1400] *ˉmaχlaş-ı ekber* [bir tür macun] | [Sad 1574] *Haleb ḥisārını ˉmaχlas idinmegi* [sığınak edinmeyi] *taleb ittı* | [Men 1680] *ˉmaχlas: .... item, Cognomentum poeticum* || ~ *Ar maχlaṣ* مخلص [*#χlṣ* maf'al iz/m.] 1. kurtuluş yeri, sığınak, 2. şiirde takma ad, şiirin son beytinde şairin kendi adını anması < *Ar χalaṣa* خلص kurtuldu → HALAS

mahlep [Fer <1451] *ˉmahleb-i Pārsī, ʿūd-i Kımārī* || ~ *Ar maḥlab* محلب [*#ḥlb*] kiraza benzer bir meyve ve ağacı, prunus mahaleb ≈? *Ar ḥalab* حلب süt

mahluk "yaratık" [AşP 1330] *dört bölük ˉmaχlūk yaratdı ol ilāh (...) cemʿ kıldı ˉmaχlūḳātuŋ kamusın* | "... yaratılmış" [Tezk 1341] *eyitgil kim ḳurʾān ˉmaχlūḳdur* || ~ *Ar maχlūḳ* مخلوق [*#χlḳ* maf'ül mef.] yaratılmış olan, yaratık < *Ar χalaḳa* خلق yarattı → HALK[2]

›› mahlûk, mahlukat

mahlul "boşalmış" [MüD 1564] *Kalʿa-i mezbûrede anun gibi ˉmahlūl gedük vâkıʿ oldukda hısâr-erenleri oğullarına virilmeyüp hâricden mütemevvil kimesnelere tevcīh olunduğı* | "...helal" [Men 1680] *ˉmahlūl: Solutus, licitus, legitimatus* [izin verilmiş, meşru] *& usit. vacans, vacuus, locus possessore vacuus* [boş, sahipsiz] || ~ *Ar maḥlūl* محلول [*#ḥll* maf'ül mef.] çözülmüş, çözük, (mec.) izinli < *Ar ḥalla* حلّ çözdü → HAL[2]

mahmude [CodC 1303] *scamonia - Fa & Tr: ˉmagmuda* | [Yad <1421?] *mastakī ve günlük ve ˉmahmüde ve zaʿferān her birinden üçer dirhem* || ~ *Ar maḥmūda(t)* محمودة [*#ḥmd* maf'üla(t) mef. fem.] bir çiçek, convolvulus scammonia

† Farsçada aynı anlamda kullanılır.

mahmur [Kab 1432] *ḥaḳīḳatde üç kez zaḥmet oldı, iki süci serχoşlığı ve bir uyku ˉmaχmūrlığı* || ~ *Ar maχmūr* مخمور [*#χmr* maf'ül mef.] içkili, sarhoş < *Ar χamr* خمر mayalanmış içki, şarap → HAMR

mahmuz [Fer <1451] *Ata kamcı urdı, ˉmihmezledi* مهمزلدى | [LO 1876] *ˉmahmūz* ماهموز: *ˉmihmāz* [zebanzedi] || ~ *Ar mihmaz/mihmāz* مهماز/مهمز [*#hmz* mif'al ia.] dürtme aracı, hayvanı dürtmek için çizmeye takılan sivri nesne < *Ar hamaza* همز dürttü, mahmuzladı → HEMZE

mahpes [Sad 1574] *Tokat ˉmaḥbesinden ıχrāc eylediler* || ~ *Ar maḥbas* محبس [*#ḥbs* maf'al iz/m.] hapishane < *Ar ḥabasa* hapsetti → HAPİS

mahpus [AşP 1330] *kaldı tende ˉmaḥbūs u χor u zelīl* | mahbushane [EÇ <1683] *Baba Cafer'i kâfirlerin ˉmaḥbūsχānesi olan yere defn itdürdi* || ~ *Ar maḥbūs* محبوس [*#ḥbs* maf'ül mef.] hapsedilmiş < *Ar ḥabasa* حبس hapsetti → HAPİS

† Osmanlı döneminden beri halk ağzında *mahbes* "hapishane" anlamında kullanıldığı görülür.

›› mahpushane, mahpusluk

mahreç [BV <1405] || ~ *Ar maχrac* مخرج [*#χrc* maf'al iz/m.] çıkış yeri, kaynak < *Ar χaraca* خرج çıktı, harcadı → HARİÇ

mahrem [Taz 1482] *ˉmaḥremān-i serāçe-i ḳudsī* [kutsal saraya girişi olanlar] | [Sad 1574] *hemdem-i meclīs-i sulṭānī ve ˉmaḥrem-i esrār-i nihānī idindı* [sultan meclisinin yakın dostu ve gizli sırlarının sırdaşı edindi] || ~ *Ar maḥram* محرم [*#ḥrm* maf'al msd.] 1. yasak, tabu, 2. yasak alana giriş izni olan, sırdaş < *Ar ḥarama* حرم yasakladı → HAREM

† Esasen "yasak" anlamındayken, kullanımda "yasaklama hattının iç yanında kalan kişi" anlamını kazanmıştır. Türkçe kullanımda NÂMAHREM, mahrem demektir.

›› mahremiyet

← NAMAHREM

mahrukat [Men 1680] *ˉmaḥrūḳāt: Fomes* [yakacak odun] || ~ *Ar maḥrūḳāt* محروقات [*#ḥrḳ* çoğ.] yanan şeyler, yakıt < *Ar maḥrūḳ* محروق [maf'ül t.] yanan, yakılan +*āt* < *Ar ḥaraḳa* حرق yaktı

← HARİKZEDE, MİHRAK

mahrum [AşP 1330] *raḥmetinden teŋrinüŋ ˉmaḥrūm kala* || ~ *Ar maḥrūm* محروم [*#ḥrm* maf'ül mef.] yoksun, dışlanmış, nasipsiz < *Ar ḥarama* حرم yasakladı, dışladı → HAREM

›› mahrumiyet

mahrut [Men 1680] *ˉmaχrūṭ* [uzun ve sivri uçlu sakal veya yüz] *(...) ˉmaχrūṭa: Conus* [koni] || ~ *Ar maχrūṭ* مخروط [*#χrṭ* maf'ül mef.] koni < *Ar χarata* خرط torna veya çömlekçi tezgâhı çevirdi, tornadan geçirdi

† Eski Yunan matematikçisi Apollonios'un konik kesitler hakkındaki eseri halife Me'mün zamanında *Kitâbul maχrūṭāt lil-Ahlyānūs* adıyla Arapçaya çevrilmişti. Todorini 18. yy sonunda kitabın bir nüshasının Ayasofya kütüphanesinde bulunduğunu bildirir.

›› mahruti

mahsul [GülS 1391] || ~ *Ar maḥṣūl* محصول [*#ḥṣl* maf'ül mef.] hasıl edilen, ürün, sonuç < *Ar ḥaṣala* حصل hasıl oldu, üredi → HUSUL

›› mahsuldar

mahsup [İrşM 1387] *Aytıldı: rāstı Merve aŋar ˉmaḥsūb turur tip* || ~ *Ar maḥsūb* محسوب [*#ḥsb* maf'ül mef.] hesaplanan, hesaplanmış → HESAP

›› mahsuben

mahsur [Taz 1482] *fikirleri açlık u toklık teşvīşine ˉmaḥṣūr* [açlık ve tokluk derdiyle sınırlı] || ~ *Ar maḥṣūr* محصور [*#ḥṣr* maf'ül mef.] kuşatılmış, sınırlanmış < *Ar ḥaṣara* حصر kuşattı, sınırladı → HASR

mahsus [AşP 1330] *pādişāhdan āyet indi bunlara / Aḥmed'e ˉmaχṣūṣ hem o on ere* [Muhammed'e ve o on kişiye özel] | "... özellikle" [KT 1900] *ˉmahsus: (...) Tr. 1. Ayrıca, bilhassa. 2. İsteyerek.* | [TDK1 1945] *ˉmahsus: (...) 3. Şakadan. 'ˉMahsus söylüyor, inanmayın.'* || ~ *Ar*

Levent Şahverdi Arşivi

maχṣūṣ مخصوص [*#χṣṣ* maf'ūl mef.] ayrılmış, ayrı, ayrık, özel < ***Ar*** *χaṣṣa* خَصَّ seçti, ayırdı → HUSUS

›› mahsusçuktan, teşkilat-ı mahsusa

mahşer [Rab 1310] *~maḥşer künide χalāyık yığılmışda* || ~ ***Ar*** *maḥşar* محشر [*#ḥṣr* maf'al iz/m.] kalabalık yer, kıyamet, kıyamette ölülerin toplanacağı yer < ***Ar*** *ḥaşara* حشر toplandı, kalabalık idi → HAŞIR[1]

›› mahşerî

mahur [LO 1876] *~māχūr:* [Türk musıkisinde bir makam] | [Men 1680] *~māχūr: Consessus improborum & taberna vinaria* [eşkiya meclisi & meyhane] || ~ ***Ar*** *māχūr* ماخور içki meclisi, meyhane, genelev ~ ***Fa*** *mayχʷar* می خور şarap içme yeri → MEY, +HOR

mahut [Fer <1451] *ḳāideyi ~maʿhūdca* [bildik usule göre] *ac eve gelür* || ~ ***Ar*** *maʿhūd* معهود [*#ʿhd* maf'ūl mef.] tanınan, bildik < ***Ar*** *ʿahida* عَهِدَ ismarladı, sözleşti, şart koştu → AHİT

mahv [AşP 1330] *el ayağ u baş unudılmış-ıdı / uşbu varlık cümle ~maḥv olmış-ıdı* | mahviyet [KT 1900] *~mahviyet: Kendini hiçe sayma (Arabi kaidesince teşkil edilmiş bir lugat olup Arabi değildir.)* || ~ ***Ar*** *maḥw* مَحْو [*#mḥw* faʿl msd.] yok olma, silinme < ***Ar*** *maḥā* مَحَا yok etti, sildi

›› mahv et-, mahv ol-, mahviyet

← İMHA

mahya "yapının taşıyıcı direği" [RMim 1614] *şulb Arabīdir, Fārisīde māzû, Türkīde âmme ~māhiye derler.* | māhiye [KT 1900] *~māhiye: (Farisî 'māh' ismine Arabî yā-i nisbet ilhakıyla te'nisden mütevellid galatı fahiş tabirdir) 1. Aylık, maaş, 2. Minareler arasına iple kandiller asarak teşkil ettikleri yazı veya şekil.* ‖ < ***Fa*** *māhī* aya mensup, aylık < ***Fa*** *māh* ماه ay +*ī* → MAH

† Şemseddin Sami'ye göre Farsça sözüğe Arapça +*iyye* takısı eklenerek yapılmış Türkçe türevdir. Ancak "taşıyıcı direk" anlamında halen kullanılan *mahya* sözcüğünü bu şekilde açıklamak güç görünüyor.

mahzen [Gül 1317] *pādİşâhuŋ ~maχzeninde yoğ-idi / bir iki gevher ki bunda çoğ-idi* | [Kab 1432] *ve gönlini sırtına ~maχzen itmek gerek* || ~ ***Ar*** *maχzan* مَخْزَن [*#χzn* maf'al iz/m.] hazine yeri, depo < ***Ar*** *χazana* خَزَنَ depoladı → HAZİNE

›› şarap mahzeni

←- MAĞAZA (MAGAZİN)

mahzun [AşP 1330] *yār-ıla birlik iden ~maḥzūn degül* || ~ ***Ar*** *maḥzūn* محزون [*#ḥzn* maf'ūl mef.] üzülen, üzgün < ***Ar*** *ḥazana* حزن üzdü → HÜZÜN

mahzur [Men 1680] *~maḥẓüret: Cautio & terror* [sakınma, korku] || ~ ***Ar*** *maḥḏūr* محذور [*#ḥḏr* maf'ūl mef.] sakınılan veya korkulan şey < ***Ar*** *ḥaḏira* حَذِرَ sakındı, korktu

›› hazer

mail[1] [AşP 1330] *~māyil olma mihnete* || ~ ***Ar*** *māʾil* مائل [*#myl* fāʿil fa.] meyleden, eğilimli < ***Ar*** *māla* مال meyletti, eğildi → MEYİL

mail[2] → E-MAIL

maişet [GülM 1429] *vech-i ~maʿîşete şarf idecek dünyelik cihetinden nesnem yok* || ~ ***Ar*** *maʿīşa(t)* مَعِيشَة [*#ʿyş* maf'ila(t) msd.] yaşam, geçim < ***Ar*** *ʿāşa* عَاشَ yaşadı, geçindi

›› medar-ı maişet

← AYYAŞ, İAŞE, MAAŞ

maiyet [Sad 1574] *hem Rūmiline ve hem Anadoliye ~maʿiyetle* [bir arada] *ḳadıʿasker idı* | [LO 1876] *~maʿiyet: Birlikte bulunma, el altında olma. ~Maʿiyet kātibi, ~maʿiyet memuru.* | [KT 1900] *~maʿiyet: (...) 3. Bir amirin emri altında bulunma, merbutiyet.* || ~ ***Ar*** *maʿiyya(t)* معيّة birliktelik, beraber olma < ***Ar*** *maʿa* مع ile, birlikte +*īya(t)* → MAA+

† Esasen soyut durum adı iken 19. yy sonuna doğru özne adı mahiyetini kazanmıştır.

majeste [Cum 1932] *kendi icadı sinematoğrafı ~majestelerine takdim etmesi ve bu sebeble kendilerine ~majesteleri tarafından 200 şilin* || ~ ***Fr*** *majesté* 1. yücelik, haşmet, 2. krallara hitap sözü << ***Lat*** *maiestas* büyüklük, azamet < ***Lat*** *maius* [kıy.] daha büyük +*itas* < ***Lat*** **mag-ios* → MAKSİ+

›› majestik

← MAJÖR (FORSMAJÖR), MAJÜSKÜL

maji [Özön 1961] *~majik: Büyülü, büyü ile ilgili.* || ~ ***Fr*** *magie* büyü, sihir ~ ***EYun*** *magía μαγία* mecusilik < ***EYun*** *mágos μάγος* Zerdüşt rahibi, mecusi +*ia* ~ ***EFa*** *maguş* muhterem kişi, din büyüğü, rahip < ***HAv*** **magh-*[1] gücü olmak, muktedir olmak

† ***İng*** *magic* "büyülü, sihirli" biçimi Fransızcadan alınmıştır.

majör [AR 1898] *sol ~majör, fa minör diye öten şehir mektupçusunun ahengi falsolaşmıştır* || ~ ***Fr*** *majeur* 1. büyük, daha büyük, 2. müzikte büyük beşli aralışa dayanan dizi << ***Lat*** *maior* [kıy.] daha büyük, çok büyük << ***Lat*** **mag-ior* → MAJESTE

← FORSMAJÖR

majüskül [Cum 1931] *Hakkı Tarık Bey üstat ~majüskül düşmanı olduğu için üzülmesin diye ismini ~majüskülsüz yazdım.* || ~ ***Fr*** *majuscule* Latin alfabesinde büyük harf ~ ***Lat*** *maiusculus* [küç.] büyükçe < ***Lat*** *maius* daha büyük +*ul*° → MAJESTE

makabl [Hal 1477] *~māḳablinde bir yā ziyāde olınur* [önüne bir ya harfi eklenir] || ~ ***Ar*** *mā ḳabl* ما قبل önceki, öndeki < ***Ar*** *ḳabl* قَبْل ön (edat) < ***Ar*** *ḳabala* قَبَلَ yöneldi → KABUL

← HİSSİKABLELVUKU

makadam [T&S 1892] *Macadam* [Fr.]: *~makadam, adi şose, taş kırındısiyle yapılmış şose.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *macadam* yol kaplaması olarak kullanılan mıcır < ***öz*** *John L. MacAdam* İskoçyalı mühendis (1756-1836)

makak [TDK2 1955] *~makak: Orta boy bir şebek cinsi.* || ~ ***Fr*** *macaque* bir maymun türü ~ ***Port*** *macaco*

Levent Şahverdi Arşivi

makale "söz, nutuk" [Kab 1432] || "gazete yazısı" [YOsm: MFn 1863] *menfaat-ı umumiyye sandıklarına dair mukaddemce Ceride-i Havadis'de neşr olunan bir ¯makale ile* || *~ Ar maḳāla(t)* مقالة [*#ḳwl* faʿāla(t) mr.] söz, nutuk, anlatı, vecize < *Ar ḳāla* قال dedi, söyledi → KAVİL

† Güncel anlamı 19. yy ikinci yarısında gazete kullanımından doğmuştur. Esasen "söz" demektir.

makam [AşP 1330] *cān içinde bu ʿaḳl dutmış ¯maḳām* | [Men 1680] *¯maḳām: (...) Tonus modusve musicalis.* || *~ Ar maḳām* مقام [*#ḳwm* maf'al iz/m.] 1. durma yeri, mevki, konak, konut, 2. müzikte dizinin son perdesi, melodik dizi < *Ar ḳāma* قام durdu → KAMET

† Müzikteki kullanımı *Fa gāh* "makam, konak, müzikte mod" sözcüğünün Arapça eşdeğeridir.

›› makamat

← KAYMAKAM

makara [Nim-TS 1540] *koğa çıkaracak çengāl ve ol nesnedür ki ¯bekere anuŋ içinde döner* | [RMim 1614] *bekere* بكرة *Arabīdir, Türkīde ¯makara demekdir; evvel bakara* بقره *dirler imiş, şimdi ekseriya ¯makara* مقره *"dirler"* | [LG 1889] *¯makara koyuvermek: Dıhk* [gülmek]. || *~ Ar bakara(t)* بكرة [*#bkr* faʿala(t) mr.] 1. deve yavrusu, tosun, 2. makara ≈ *Ar bakr* بكر deve yavrusu, tosun → BİKİR

† Arapça sözcüğün anlam evrimi için karş. *Fr pouterelle* (PUTREL), *Fa mardak* (MERTEK), *ETü tayamak* (DAYA-). † *Bekere* > *maḳara* evriminde her iki ses değişimi kuraldışıdır.

›› makara kukara, makaraya al-

makarna [Kenz 1803] || *~ İt macaroni* [çoğ.] bir tür yuvarlak erişte < *İt maccarone* [esk. maccherone] bir tür hamur işi, kurabiye

† İtalyanca sözcük en erken 1320 dolayında Güney İtalya lehçelerinde tespit edilmiş olup kökeni belirsizdir. Arapçadan alıntı güçlü olasılıktır.

›› makarnacı

← MAKARON

makaron [Hür 2005] *¯Makaron (bademli kurabiye), bademli un kurabiyesi ve çikolatalı-fıstıklı kuki spesiyalleri arasında.* || *~ Fr macaron* badem ve yumurta akından yapılan kurabiye *~ İt maccarone* küçük hamur işi → MAKARNA

makas [Hal 1477] *bemīs* [Fa.]: *¯Makaş ve kırkılık ki anuŋ-ıla koyun kırkarlar,* | [Men 1680] *¯maḳaṣ pro miḳāṣṣ* | [LO 1876] *¯araba ¯makası ... ¯demiryolu ¯makası ... ¯maḳāṣdār: terzi kalfasının biçim memuru.* || *~ Ar miḳāṣṣ* مقاص [*#ḳṣṣ* miʿāl ia.] kırpma aleti, makas < *Ar ḳaṣṣa* قص kırptı → KISAS[1]

›› makas al-, makasçı, makastar

makat "anüs" [Yad <1421?] *¯makʿad içinde olan uvacık kurdcağızlar* | *"... üstüne oturulan minder"* [EÇ <1683] *niçe çārkāb yasdıklar ve incü dikme ¯maḳʿadlar ve İsfahan χalīçeleri* ‖ *~ Ar maḳʿad* مقعد [*#ḳʿd* maf'al iz/m.] oturma yeri, oturak < *Ar ḳaʿada* قعد oturdu → KAİDE

makber [Hal 1477] *mergzen & merzgen* [Fa.]: *¯maḳbere* | [Men 1680] *¯makperet: kabr, mezar... ¯makpereci, ¯makperelik* | [LO 1876] *¯makbere: Kabir mahalli, kabristan.* | [KT 1900] *¯makber & ¯makbere: mezarlık* || *~ Ar maḳbara(t)* مقبرة [*#ḳbr* maf'ala(t) iz/m.] gömme yeri, mezar < *Ar ḳabara* قبر gömdü → KABİR

makbul [AşP 1330] *oldur āχır tevbesi ¯maḳbūl olan* || *~ Ar maḳbūl* مقبول [*#ḳbl* maf'ūl mef.] kabul edilen, benimsenmiş < *Ar ḳabila* قبل kabul etti → KABUL

makbuz "tutan" [Sad 1574] *¯maḳbūż-ı ḳabża-i iḳtidār* [iktidar tutamağını tutan] | *"... alındı belgesi"* [YOsm: LO 1876] *¯maḳbūz: Akça kabzının senedi.*

‖ *~ Ar maḳbūḍ* مقبوض [*#ḳbḍ* maf'ūl mef.] tutulan, tutulmuş veya alınmış olan < *Ar ḳabaḍa* قبض tuttu → KABZ

makes [YOsm: HKK <1930] || *~ Ar *maʿkas* معكس [*#ʿks* maf'al iz/m.] yansıma, yansıma yeri < *Ar ʿakasa* عكس yansıdı → AKİS

maket [Cum 1933] *sanatkârlar Kayseri fabrikasının bi buçuk metre yüksekliğinde bir ¯maketini yapmışlardır* || *~ Fr maquette ~ İt macchietta* [küç.] küçük çizim, taslak < *İt macchia* leke, benek, küçük şey *+et° << Lat macula* leke → MAKİ

›› maket bıçağı

maki [TDK1 1945] *¯maki: Çalı ve ağaççıklarla örtülü yerey.* || *~ Fr maquis* Akdeniz tipi çalılık *~ İt macchia* 1. leke, alaca, 2. çalı *<< Lat macula* leke, benek

† Türkçe ÇALI sözcüğü (1. leke, alaca, 2. seyrek ve bodur ağaçlardan oluşan bitki örtüsü) aynı anlam gelişimini gösterir. Karş. *Lat immaculatus* (lekesiz).

›› makilik

← MACCHİATO, MAKET, MAYO (REMAYÖZ)

makine [Rat 1792] *Ertesi gün bir akademyaya dahi götürüp ¯makina ¯elektrika dedikleri alet ile on beş mikdarı i'mal-i acibe (...) izhar eylediler* | makinist [Düs 1886] *ancak fabrikalarda ¯makinist misillü istihdamına lüzum görülecek erbabı sanatın tebaai ecnebiyeden intihabı tecviz olunabilir.* ‖ *~ İt macchina* karmaşık aygıt *<< Lat machina* a.a. *~ EYun mēχanḗ μηχανή* aygıt, mekanizma, özellikle makaralı kaldıraç *< EYun mêχos μῆχος* araç, aygıt *<< HAv *magh-*[1] yapma, yarama, yapabilme, gücü olma

† İtalyancadan erken bir alıntı olan *makina* sözcüğüne karşılık türevleri (*mekanik, mekanizma, mekanizasyon* vb.) Fransızca ve İngilizceden alınmıştır.

›› makina, makineleş-, makinist

← MAÇUNA, MEKANİK (MEKANİZMA), MİHANİKİ

maklube [Mil 1989] *Ebu Firaz'ın Filistin mutfağından en sevdiği yemek olan ¯maklubenin tanfini alıyoruz* ‖ *~ Ar*

Levent Şahverdi Arşivi

maḳlūba(t) مقلوبة [*#ḳlb* mafʿüla(t) mef. fem.] çevirme, bir Arap yemeği < ***Ar*** *ḳalaba* ters çevirdi → KALP[2]

makrame [Mil 1978] *¯Makreme (düğümle bağlama) modern dekorun bir parçası oldu.* | [Men 1680] *¯maḳrame vul. ¯maχrama: Manutergium, mantile* [peşkir, mendil]. | [LO 1876] *¯maḳrame: sofraya mahsus işleme, keten destmâl* [mendil]. ‖ ~ ***İng*** *macramé* kalın iple yapılan örgü işi ~ ***Fr*** *macramé* a.a. ~ ***İt*** *macramé* dantel kenarlı mendil, genelde dantel, oya ~ ***TTü*** *maḳrame* oyalı veya nakışlı mendil veya peşkir < ***Ar*** *miḳram/maḳrama(t)* مقرم [*#ḳrm*] oya < ***Ar*** *ḳarama* قرم oydu, kemirdi

† 19. yy.'dan önce Türkçeden Batı dillerine geçmiş olan kelime, 20. yy.'da kullanımdan düştükten sonra yakın dönemde İngilizce üzerinden ve farklı bir anlamla geri alınmıştır.

makro makro ekonomi [Cum 1966] *(¯Makro ekonomi) ile ilgili temel bilgiler burada verilmektedir.* | makro düzey [Cum 1974] *Üniversitemiz bugün, ¯makro ¯düzeyde, temel bir takım sorunlarla karşı karşıyadır.* | "... bilgisayar programcılığında birkaç komuttan oluşan üst düzey komut" [EkşiS 2001] *¯Makro: C[da preprocessorın bize sağladığı güzelliklerden biri* ‖ ~ ***Fr/İng*** *macro* 1. büyük (sadece bileşiklerde), 2. büyük çaplı, en geniş boyutlu, 3. bilgisayar dilinde birden fazla komutun bileşiminden oluşan komut grubu ~ ***EYun*** *makrós μακρός* uzun, büyük << ***HAv*** **mak-ro* < ***HAv*** **māk-* büyük

›› makroekonomi, makrofaj, makroglobülin, makromolekül, makrosefal

← MAKROKOZM

makrokozm [Elo 1961] *Soyutlama ¯macro-cosm'la micro-cosm'un kişisel prizmadan süzülmesidir* ‖ ~ ***Fr*** *macrocosme* insan organizmasının büyük çapta yansıması olarak görülen evren, küçük çaplı birimlerin büyük çapta tekrarı olan organizma ~ ***EYun*** *makrokósmos μακροκόσμος* büyük-evren → MAKRO, KOZMOS

›› makrokozmik, makrokozmos

maksat [CodC 1303] *¯mahsit - intentio* ‖ ~ ***Ar*** *maḳṣad* مقصد [*#ḳṣd* mafʿal msd.] kasıt, amaç, hedef < ***Ar*** *ḳaṣada* قصد amaçladı → KASIT

† Arapçada ve erken Türkçe metinlerde tercih esilen *maḳṣūd* "kastedilen şey, amaç" yerine *maḳṣad* sözcüğü 18. yy.'a doğru öne geçmiştir.

maksem [Men 1680] *¯maḳsem: locus divisionis* ‖ ~ ***Ar*** *maḳsam* مقسم [*#ḳsm* mafʿal iz/m.] taksim yeri, suyun dağıtım yeri, maslak < ***Ar*** *ḳasama* قسم böldü, pay etti → KISIM

maksi+ ~ ***Fr/İng*** *maxi+* [bileşik adlarda] en büyük < ***Lat*** *maximus* a.a. ≈ ***Lat*** *magnus* büyük +*im°* << ***HAv*** **mag-no-* < ***HAv*** **meg-* a.a.

† Aynı kökten ***Lat*** *magnus* "büyük", *mag-ios* > *maius/maior* "daha büyük", *mag-simus* > *maximus* "en büyük", *magister* "büyük kimse". Ortak HAvr köünden ***EYun*** *megás/megálos,* ***Sans*** *maha,* ***Fa*** *mēh,* ***Kürd*** *mezin,* ***Erm*** *medz մեծ* "büyük".

← MAJESTE (MAJÖR, MAJÜSKÜL), MAKSİMUM, MASTER (MAESTRO, MASTOR, METR, SALMASTRA, TONMAYSTER, WEBMASTER), MAYIS, MEGA+ (MEGAFON, MEGALOMAN, MEGAPOL, MİHRACE, OMEGA), MEHTER

maksimum "azami" [Cum 1946] *değeri cihazın ¯maksimum çalışma mesafesine göre değişir* ‖ ~ ***Lat*** *maximum* [n.] en büyük nicelik < ***Lat*** *maximus* [sup.] en büyük → MAKSİ+

›› maksimizasyon, maksimize

maksut [AşP 1330] *zīrā ¯maḳṣūd viricidir ol Çalap/ irgürür her kim neye kılsa ṭalab* ‖ ~ ***Ar*** *maḳṣūd* مقصود [*#ḳṣd* mafʿül mef.] amaçlanan şey, hedef, niyet < ***Ar*** *ḳaṣada* قصد hedefledi → KASIT

maktu "fiks (vergi)" [MüD 1564] *yılda on beş bin akça ber-vech-i ¯maḳṭūʿ kayditmekle* | [Men 1680] *¯maḳṭūʿ: Kesilmiş.* ‖ ~ ***Ar*** *maḳṭūʿ* مقطوع [*#ḳṭʿ* mafʿül mef.] kesilmiş, kesilen < ***Ar*** *ḳaṭaʿa* قطع kesti → KAT[2]

maktul [Dan 1360] *Çâre oldur ki bu iki ¯maḳtūluŋ esbâbların giyesiz* ‖ ~ ***Ar*** *maḳtūl* مقتول [*#ḳtl* mafʿül mef.] katledilmiş, öldürülmüş < ***Ar*** *ḳatala* قتل öldürdü → KATİL[1]

makul [SN 1354] *bu ¯maʿḳūl sözleri çün dinledi* ‖ ~ ***Ar*** *maʿḳūl* معقول [*#ʿḳl* mafʿül mef.] akla uygun < ***Ar*** *ʿaḳala* عقل akıl yürüttü → AKIL

makule [Lat 1546] *Tabaḳat-i şuʿarâda vasat ¯maḳūlesiydi* [şairler katında vasat kategorideydi] ‖ ~ ***Ar*** *maḳūla(t)* مقولة [*#ḳwl* mafʿüla(t) mef. fem.] 1. (bir nesne hakkında) söylenen şey, 2. felsefede kategori, cins < ***Ar*** *ḳāla* قال söyledi → KAVİL

† Mantıkta ***EYun*** *katēgoría* sözcüğünün çevirisidir. Karş. KATEGORİ.

makûs [Sad 1574] *emr-i ¯maʿkūs olursa* [ters bir durum olursa] ‖ ~ ***Ar*** *maʿkūs* معكوس [*#ʿks* mafʿül mef.] tersine dönmüş, devrik, aksi < ***Ar*** *ʿakasa* عكس yansıdı, aksetti → AKİS

›› makûs talih

makyaj [Bah 1924] *¯makyaj: Suratını boyama, düzgün ve saire sürme.* | [HRGKok 1927] *Bu ¯makyaj keyfiyeti de bir kadının tuvalet odasına münhasır mühim bir sır gibi tutulmalıdır.* ‖ ~ ***Fr*** *maquillage* boya ve güzellik malzemeleriyle görüntüsünü değiştirme < ***Fr*** *maquiller* boyamak, süsleyerek değişik hale sokmak +*age* < ***Hol*** *maken* yapmak << ***Ger*** **makōn* a.a. → MAÇ

† Karş. ***İng*** *make-up* (a.a.). Anlam için karş. ***TTü*** *yapmacık, yapıncak.* † Fransızca deyim 1815 dolayında Picardie (Kuzey Fransa) halk ağzından genel kullanıma girmiştir.

›› makyöz

mal [Kut 1069] *yuluġ kıldı* [feda etti] *¯mâlı teni cânını* | [CodC 1303] *divitia - Fa: ¯maal - Tr: baylik* ‖ ~ ***Ar*** *māl* مال [*#mwl* faʿl] menkul varlık, davar, zenginlik,

Levent Şahverdi Arşivi

servet << ***Ar mawāli*** موالِ [*#wly* mafāʿil çoğ.] sahip olunanlar, yönetilenler → VELİ

† Çoğul olan *mawālī* biçiminden türetilmiş ikincil bir tekil form olup, Arapçada *#mwl* şeklinde ayrı bir kökün oluşmasına vesile olmuştur.

›› mal gibi, mal mülk, mal sahibi, malen

← ANAMALCILIK, BEYTÜLMAL, EMVAL, KABZIMAL, MALİ, MALİYE (MALİYET)

mala [İdrH <1402] *ˉmala* [sıvama aleti] || ~ ***Fa māla*** ماله [pp.] ekincilerin tarla düzledikleri sürgü, cila fırçası, mala < ***Fa/OFa mālīdan, māl-*** مالیدن, مال sürmek, oğmak, silmek *+a*

← DESTMAL, PAYMAL, PEŞTAMAL

malafat "bir demirci aleti" [EÇ <1683] *perçin çekici ve iş çekicleri ve işkence ˉmalafa ve baskı ve kemendler ile* | "... erkek cinsel organı (argo)" [EkşiS 2004] *ˉmalafat: kılıfın içine giren her şey. freze tezgahında kılıfın içine girip çıkan bir parça, mil. çağrışımı oldukça zengin bir sözcüktür; motorda piston, ağızda sigara; erkek cinsel organını ifade etmek için kullanılırsa da, skalada zekerden bir boy büyüğü, eşşeğinkine yakın büyüklükte olanlar için kullanılmalıdır."* || < *?*

† Güncel anlamı "torna tezgâhında kılıfın içine girip çıkan parça"dır. Evliya Çelebi zamanında bir tür çekiç veya çekice benzer alet olduğu anlaşılıyor.

malak balak "manda yavrusu" [Sic-TS <1600] *çarşamba bazarında nâhaḳ yire benüm ˉbalağım yitirdiŋ deyü bir gök bez kavṭanum çıkarup cebren aldı* | [Sic-TS <1600] *iki öküz ve iki buzağılı inek ve bir düge ve bir kömüş ˉmalağı* || << ***TTü balak*** hayvan yavrusu < ***TTü bala*** yavru, küçük *+Ak* → BALA

† Karş. ◦Eren 286. Önseste */b/* > */m/* evrimi Anadolu ağızlarında tipiktir. Karş. MAKARA, MEŞE, MEYAN[†]. Ayrıca içseste burunsul içeren örneklerden MANGA, MENEKŞE, MENTEŞE.

malakit [Cum 1940] *Karlsbad tabak, ˉmalakit taşından hokka* | [TDK2 1955] *ˉmalakit: Güzel bir yeşil rengi olan (..) bakır taşı.* || ~ ***Fr malachite*** yeşil renkli bir tür yarı değerli taş ~ ***Lat molochites/malachites*** a.a. < ***EYun malaχḗ μαλαχή*** ebegümeci *+ite*

† Renginden ötürü. ***Lat malva*** ve ***İng mallow*** "ebegümeci" Yunanca sözcükle eşkökenlidir.

malarya [Bah 1924] *ˉmalarya: Sıtmanın İtalyanca ismi.* || ~ ***İt malaria*** sıtma § ***İt mal*** [fem.] kötü + ***İt aria*** hava → ARYA

† Çürümüş bataklık havasının sıtmaya yol açtığı inancından dolayı.

›› malaryal

← MALDON, MELTEM

malayani [Taz 1482] *kulak virdüŋ, ˉmālâ-yaʿnīden sakla* || ~ ***Ar mā lā yaʿnī*** ما لا یعنی anlamı olmayan § ***Ar mā*** ما ne + ***Ar lā*** لا değil + ***Ar yaʿnī*** یعنی anlamı var, ... demektir → LÂ, YANI

maldon [Bah 1924] *ˉmaldon: Oyun kâğıtlarının karmakarışık surette tevzii.* || ~ ***Fr maldonne*** iskambilde yanlış kâğıt verme § ***Fr mal*** kötü, bozuk (<< ***Lat malus*** kötü) + ***Fr donner*** vermek → MALARYA, DATA

malez [DS <1960] *ˉmalız, ˉmalez, ˉmaloz, ˉmaluz: Unla yapılan sulu bulamaç* [Karadeniz ve İçdoğu Anadolu ağızları] || < *?*

mali [Men 1680] *ˉmālī: māle mensūb* || ~ ***Ar mālī*** مالی [nsb.] mala veya paraya ilişkin < ***Ar māl*** مال [*#mwl* t.] *+ī* → MAL

malihülya [Yad <1421?] *ola ki anuŋ buharı dimağa çıka vesvas ve ˉmāliχulyā ve istiskā getüre* || ~ ***Ar māliχūliyā*** مالخولیا 1. melankoli, kara sevda, 2. karanlık düşünce, endişe ~ ***EYun melanχolia μελανχολία*** a.a. → MELANKOLİ

malik [YusZ <1377] *ˉmālik eydür akçam azdur nidelüm / anlar eydür ne virirseŋ alalum* || ~ ***Ar mālik*** مالك [*#mlk* fāʿil fa.] sahip olan, egemen, hükümdar < ***Ar malaka*** ملك egemen idi, sahip idi → MÜLK

malikâne "mülk olarak (zarf)" [MühD 1564] *defter-i cedīdde dahı nısf ˉmālikâne yazılup* | [KT 1900] *ˉmālikâne: Bir memur veya zabit veya emekdara mülk gibi tasarruf etmek üzere verilen arazi ve çiftlik ve sair irat* || < ***Ar mālik*** مالك mülk sahibi → MÜLK

† Arapça isimden Farsça kurala göre yapılan zarf iken geç dönem Osmanlıcada isim anlamı kazanmıştır.

maliye "sıfat" [Men 1680] *ˉmālī faem.* [dişil hali] *ˉmāliye, ˉmāliyet: Ad opes divitesve pertinens* [mala ve gelire ilişkin] | "... isim" [YOsm: LO 1876] *ˉmāliye: Vāridāt ve masārifāt umuru* [gelir ve gider işleri], *hazine işi.* || < ***Ar māliyya(t)*** مالیّة [*#mwl* y. msd.] mala ve gelire ilişkin → MAL

›› maliye bakanı, maliyeci

← MALİYET

maliyet "mala ilişkin (sıfat)" [Men 1680] *ˉmālī faem.* [dişil hali] *ˉmāliye, ˉmāliyet: Ad opes divitesve pertinens* [mala ve gelire ilişkin] | "... mal oluş bedeli (isim)" [YOsm: Cum 1930] *köylü, mahsulünü çok kere ˉmaliyet fiatına bile tekabül etmeyen bir ekmek parası mukabilinde* || ~ ***Ar māliyya(t)*** مالیّة [nsb.] mala ve gelire ilşkin (sıfat) < ***Ar māl*** مال *+ī* → MALİYE

† Arapça ve klasik Osmanlıcada *māliye* ve *māliyet, mālī* sıfatının dişil hali olup telaffuzları cümle içindeki konuma göre ayrışırken, 20. yy.'a doğru iki ayrı ad olarak ayrışmışlardır.

›› maliyet unsuru, maliyetine satış, maliyetli

malt [LT 1873] *Malt* [Fr.]: *ˉmalta* | [T&S 1892] *Malt* [Fr.]: *Maya makamında bira için kullanılan çimlenmiş arpa, ˉmalta.* || ~ ***Fr malte*** bira yapımında kullanılan darı ~ ***Ger*** ****malz-*** çürüme, gevşeme, yumuşama << ***HAv*** ****mel-***[1] gevşemek, yumuşamak → MERHEM

† Karş. ***İng malt, Alm Malz*** "malt", ***İng melt, Alm melzen*** "erimek".

Levent Şahverdi Arşivi

← MALTOZ

malta [LO 1876] *¯malta ¯taşı* [avlu ve bahçelerin zemin kaplamasında kullanılan bir tür yumuşak taş] | [LO 1876] *¯malta ¯muşmulası* [malta eriği, eriobotrys japonica] | "... taşla kaplı hapishane avlusu" [Cum 1970] *izmaritini ¯maltaya hırsla fırlattı, acı sarı yılan gibi ayaklandı* || < ***öz*** *Malta* Akdeniz'de bir ada

† *Malta eriği* "taşlık ağacı" anlamında olmalıdır. Japonya kökenli olan ağaç Türkiye'ye 19. yy.'ın ikinci yarısında Amerika'dan ithal edilmiş ve rüzgârdan etkilendiği için genellikle avlulara dikilmiştir. Malta adasıyla ilgisi meçhuldür. * "Hapishane avlusu" anlamında *malta'nın* kaynağı anlaşılamadı.

← MALTIZ

maltız [LO 1876] *¯maltız: Maltalı.* | "sabit mangal, közlük" [Cum 1930] *beton ¯maltız ocaklı bir mutfak* || ~? ***İt*** *maltese* Maltalı < ***öz*** *Malta* Akdeniz'de bir ada → MALTA

† "Sabit mangal" anlamının kaynağı anlaşılamadı.

maltoz [T&S 1892] *Maltose* [Fr.]: *arpa şekeri, bira şekeri, ¯maltoz.* || ~ ***Fr*** *maltose* mayalanmış darıdan elde edilen bir şeker < ***Fr*** *malte* malt +***ose*** → MALT

malul [Gül 1317] *biri sözi ʿillet ü ¯maʿlül idi* | [Taz 1482] *her ¯maʿlülüŋ ʿilletin bilmek gerek* || ~ ***Ar*** *maʿlūl* معلول [#*ʿll* maf'ūl mef.] sakat, illetli < ***Ar*** *ʿalla* عَلَّ bozuldu, kusurlu idi → İLLET

›› malulen, maluliyet

malum [AşP 1330] *ḥallü ḥālin ẋalḳa ¯maʿlūm eyledi* [durumun çözümünü halka bildirdi] | malumat [AşP 1330] *dilüm anuŋ ¯maʿlūmâtından söze geldi* || ~ ***Ar*** *maʿlūm* معلوم [#*ʿlm* maf'ūl mef.] bilinen < ***Ar*** *ʿalama* علم bildi → İLİM

›› malumat, malumatfüruş

malzeme [Men 1680] *¯mâlezim: quod necessarius est* [gerekli olan şey] | [KT 1900] *¯mâlezim yahud ¯mâlezime (ze'nin fethiyle galattır* ['malzeme' yanlıştır]*)* || ~ ***Ar*** *mā lazima* ما لزم [#*lzm*] gereken şey, gereç → LÜZUM

mama [Kıp: İdr 1312] *¯mama* <yaşlı kadını çağırmak için söylenir> | [Terc-TS <1461] *al-ḳābilat* [Ar.]: *¯mama ve avırda* [ebe] *didükleri avrat.* | [KT 1900] *¯mama: Çocuk lisanında 1. Anne, valide, nine, 2. yemek, yiyecek.* || << ***OTü-KT*** *mama* anne, yaşlı kadın < ***çoc*** *ma-ma* emme, emilen şey

mamafih [YOsm: LO 1876] *¯maʿamâfih: her ne ise* || ~ ***Ar*** *maʿa mā fihi* مع ما فه «bununla beraber», her ne ise § ***Ar*** *maʿa* ile, beraber + ***Ar*** *mā* ne + ***Ar*** *fihi* onun içinde → MAA+

mamaliga [Cum 1968] || ≈ ***Rus*** *mamaliga мамалыга* mısır irmiğinden yapılan bir yemek ≈ ***Bul*** *mamaliga мамалига* a.a. ≈ ***Romen*** *mămăligă* a.a.

† Nihai kökeni belirsizdir. ***Yun*** *μαμαλίγκα* (a.a.) bir Balkan dilinden alıntıdır. ***Pol*** *mamałyga* Rusçadan alıntıdır.

mambo [Cum 1950] *şehrimizde ilk defa ¯mambo ve rumbayı dansedeceksiniz.* || ~ ***İng*** *mambo* Küba kökenli bir dans ~ ***İsp*** *mambo* a.a. ☼ 1938, Cachao López, Kübalı müzisyen. ~ ***Kikongo*** *mambo* vecd, kendinden geçerek söylenen söz

† Afrika kökenli bir müzik ve dans türü olup Küba'dan dünyaya yayılmıştır.

mamelek [Tev 1555] *ve ¯mâmelekin beğliğe zabt eylediler* [varını yoğunu devlet hazinesine zapt ettiler] || ~ ***Ar*** *mā malaka* ما ملك sahip olduğu şey(ler) < ***Ar*** *malaka* ملك [#*mlk*] sahip idi → MÜLK

mamul [Men 1680] *¯maʿmül: factus, paratus.* || ~ ***Ar*** *maʿmūl* معمول [#*ʿml* maf'ūl mef.] imal edilmiş, işlenmiş, yapılmış < ***Ar*** *ʿamala* عمل işledi, yaptı → AMEL

›› mamulat

mamur [AşP 1330] *nesne kim içi ṭolu pür nūr ola / tâ cihân oldukça ol ¯maʿmūr ola* || ~ ***Ar*** *maʿmūr* معمور [#*ʿmr* maf'ūl mef.] imar edilmiş, bayındır, canlı < ***Ar*** *ʿamara* عَمَرَ can verdi, bayındır kıldı → UMRAN

›› dört başı mamur, mamure

mamut [T&S 1892] *Mamouth* [Fr.]: *fil-i mahmudī, ¯mamut denilen cesim fil müstehasesi.* || ~ ***Fr*** *mammouth* fosil şeklinde bulunan bir tür soyu tükenmiş büyük fil ~ ***Rus*** *mamot* a.a. ~ ***Ostyak*** *mamot* yeraltında olan

† Kuzeybatı Sibiya yerli dillerinden Rusçaya alınmıştır.

mana [Kut 1069] *negü tir eşit emdi ¯maʿnā/maʿnī* معنى *bu söz* [ne der bu sözün manası, şimdi dinle] || ~ ***Ar*** *maʿnā* معنى [#*ʿny* maf'ūl mef.] kastedilen şey, anlam < ***Ar*** *ʿanā* عَنَا anlam ifade etti, kastetti → İNAYET

† Arapça sözcük elif maksure ile yazılır ve yerine göre *maʿnā* veya *maʿnī* okunur.

›› manalı, manasız

← MANEN, MANEVİ, MANİ[2], MANİDAR, YANİ (MALAYANİ)

management [Cum 1982] *Tabii ¯management', yöneticilik, ayrı bir şeydir.* || ~ ***İng*** *management* 1. iş idaresi, işletme, 2. müdüriyet < ***İng*** *manage* yönetmek +***ment***° → MENAJER

manastır [Fer <1451] *bu ¯manastırda bunca pīş-ḳadem keşiş vardur* || ~ ***OYun*** *monastēri(on) μοναστήρι* münzevihane, ibadet amaçlı bir Hıristiyan kurumu < ***EYun*** *monázō μονάζω* inzivaya çekilmek, yalnız yaşamak < ***EYun*** *mónos μόνος* tek, yalnız → MON(O)+

manat [Cum 1992] *dolar ve rublenin Azerbaycan'daki adı ¯manat* || ~ ***Azer*** *manat* 1. eskiden Rus rublesinin lakabı, 2. Azerbaycan ve Türkmenistan para birimi ~ ***Rus*** *maneta монета* para birimi, ruble ~ ***Lat*** *moneta* sikke → MONETER

Levent Şahverdi Arşivi

manav "kavun ve karpuz satıcısı" [EÇ <1683] *evsāf-i ¯manavān yaᶜnī karpuzciyān* || <? *öz. Manav* Batı Anadolu'da sebze tarımıyla uğraşan bir halk grubu (Yörük zıddı)

† Manav etnoniminden türemiş olması güçlü olasılıktır. Özel ad olan *Manav* adının kökeni muammadır; Orta Asya Türkçesine dayandırılması düşünülemez.

manca "yemek, özellikle gemici yemeği" [LF 1560] *Etmek istersen eğer bāğ-i cinānda ¯manca / ᶜamel ū zūhd komanyasın vāfir yüklen* || ~ ***İt*** *mangia* yiyecek, yemek < ***İt*** *mangiare* yemek yemek << ***Lat*** *manducare* çiğnemek << ***HAv*** **mendh-*[2] a.a.

† Aynı kökten ***EYun*** *masáomai* "çiğnemek".

← MASTİKA (MEZDEKE), SALAMANJE

mancınık [Rab 1310] *Anda kédin ¯mencınıknı tartıp* [ondan sonra mancınığı çekip] *İbrāhimni havāğa atdılar.* | [AşP 1330] *Nemrūd od urmış-ıdı / od katında ¯mencenīḳ kurmış-ıdı* || ~ ***Ar*** *mancanīḳ* منجنيق bir savaş aracı, katapult ~ ***Aram*** *manganikā* a.a. (ᵒMuarrab 136, ᵒFraenkel 243) < ***EYun*** *mánganon* μάγγανον 1. sihir, büyü, iksir, 2. makaralar yardımıyla kurulan aldatma düzeneği *+ik°*

← MENGENE

manda[1] [ŞSic 1816] *bir bab menzilimi ihrak ve bir çift ¯mandamı gasb eylediler* | [LO 1876] *¯manda: Cāmūs, gāvmēş, su sığırı.* || ~ ***Fa*** *mānda* ماند [pp.] kalmış, bırakmış < ***Fa/OFa*** *māndan, mān-* ماندن, مان kalmak *+a* << ***HAv*** **men-*[3] a.a.

† Halk dilindeki *komeş/komış* (a.a.) sözcüğünün Osmanlıca 'kibar' karşılığı olarak ortaya çıkan bir deyim, hatta belki bir 'şehirli' esprisi olduğu anlaşılıyor. *Komış* sözcüğünün *komak* "bırakmak, kalmak" fiili ile ilişkilendirilmesi keyfîdir. Karş. ***Fa*** *gōmēş,* ***Erm*** *kōméş qoʊ̈ʒ* "su sığırı".

← HANÜMAN

manda[2] mandater [ZG 1923] *¯mandater olmak isteyen bir devlet mandası altına girecek memlekete kolayca hakim olmak ister* || ~ ***Fr*** *mandat* 1. vekâlet verme, bir görevi emanet etme, 2. I. Dünya Savaşı ertesinde Milletler Cemiyeti bünyesinde oluşturulan bir yönetim biçimi ~ ***Lat*** *mandatum* [pp. n.] görev, ema-net < ***Lat*** *mandare* «eline vermek», emanet etmek, tevdi etmek, ısmarlamak *+()t°* § ***Lat*** *manus* el + ***Lat*** *dare* vermek --› MANÜEL, DATA

›› mandater

← İMMANENT (PERMA), KOMANDO, KUMANDA (KOMANDİT, KOMODOR, KUMANDAN)

mandal[1] "kapı sürgüsü" [Hal 1477] *fendel* [Fa.]: *¯mendel dédükleri ağac ki kapu ardına bırağurlar, muhkem olur.* | [RMim 1614] *miğlak Arabîdir, Fârisîde peskülle, Türkîde anahtar ile açılan ¯mendel demektir.* | [Men 1680] *¯mandal (*مندل, ماندال*), ¯mandallamak* | "... çamaşır mandalı" [TDK1 1945] *¯mandal: (...) 2. İpe serilen çamaşırı tutturmak için kullanılan yaylı kıskaç. 3. Ud, keman gibi çalgıların tellerini germek için burulan tutamakli çivi.* || ~ ***Yun/EYun*** *mándalos* μάνδαλος kapı ve pencere sürgüsü ≈ ***Akad*** *mēdelu* a.a. < ***Akad*** *edēlu* kilitlemek, sürgülemek

† Yunanca sözcük MS 1. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir; muhtemelen bir Batı Sami dilinden alıntıdır.. ᵒLS 1078, ᵒRosol 68.

›› dış kapının mandalı, mandalla-

mandal[2] "dikdörtgen parsel" [Fer <1451] *Mūbarek meydān kenārında durdı, bir ulu ¯mendel/mendil çizdi* | [Ana 1932] *¯mandal (Sandıklı, Konya); andal (Amasya): "bağçede iki ark arasındaki ekilmiş parça, sebze ekilen yerlerin ayrıldığı murabba ve müstatiller."* || ~ ***Yun*** *mantēla/mantíla* sofra örtüsü --› MENDİL

† MENDİL sözcüğünün anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır. "Tarla bölüntüsü" anlamında Anadolu ağızlarında görülür.

mandalina [LO 1876] *Çin portakalı: ¯mandalin.* || ~ ***Fr*** *mandarine* [fem.] turunçgillerden Çin kökenli bir meyve < ***Fr*** *mandarin* Çin yönetici sınıfına mensup kişi --› MANDARİN

† Eski Çin yönetici sınıfı üyelerinin giydiği safran rengi giysiden ötürü adlandırıldığı rivayet edilir. Güney Çin kökenli meyve Avrupa'da 1770 dolayında tanınmış ve 1805'ten itibaren yetiştirilmiştir.

mandarin [Wells 1927] *Çin'de okumayı bilen bir sınıfın, ¯mandaren sınıfının vücude gelmesine sebeb olmuşdur* || ~ ***Fr/İng*** *mandarin* eski Çin'de bürokrat sınıfına mensup kişi, genel olarak seçkin yönetici ~ ***Port*** *mandarim* a.a. ~ ***Sans*** *mantri* मन्त्रिन् öğütçü, danışman, müsteşar < ***Sans*** *mantrá* मन्त्र öğüt --› MANTRA

← MANDALİNA

mandepsi "tuzak, kandırmaca [argo]" [AR 1897] *Refiki beni ¯mandepsiye getirmek için 'Vay lüfer vaay' diye bir nara attıktan sonra* || ~? ***Yun*** *mándepse* μάντεψι: tahmin et < ***Yun*** *mandévō* μαντεύω tahmin etmek << ***EYun*** *manteúō* μαντεύω kehanet etmek, fal bakmak < ***EYun*** *mántis* μάντις kâhin, falcı --› MANTİS[2]

† Belki çıkacak iskambil kâğıdını tahmin etmeye dayanan bir kandırmaca oyunundan.

mandıra [TTRum 1530] *mahsül-i ¯mandra ... ¯mandralık* | [EÇ <1683] *Esnāf-ı ¯mandıracıyān: İslāmbolun cānib-i erbaᶜasında ve Levend çiftliği karyelerinde cümle iki biŋ ¯mandıradur* || ~ ***Yun/EYun*** *mándra* μάνδρα ağıl, hayvanların kapatıldığı yer

† Eski Yunanca sözcüğün kökeni belirsizdir. ᵒFrisk II.169, Sami dillerinden alıntıyı reddeder. ᵒChant II.663 Anadolu dilleri üzerinde durur.

›› madra

← MENDİREK

mandolin [AR 1899] *gâh bir ¯mandolin camların arasından birdenbire fırlayarak sizi meshur eder* || ~ ***İt*** *mandolino* [küç.] < ***İt*** *mandola* eski bir çalgı *+in°*[2]

Levent Şahverdi Arşivi

mandril [ML 1969] || ~ ***Fr/İng*** *mandril* köpek başlı maymun ~ ***?***

† 1744'tc ilk kez bu maymunu kaydeden W. Smith, Sierra Leone'de beyazların bu adı kullandığını ancak adın kaynağının belirsiz olduğunu ifade eder.

manej [TDK1 1945] *¯manej: At talimi. Bu talimin yapıldığı yer.* || ~ ***Fr*** *manège* at terbiyesi, at eğitilen yer ~ ***İt*** *maneggio* at eğitme § ***İt*** *mano* el (<< ***Lat*** *manus*) + ***Lat*** *agire, act-* eylemek, çalışmak, iş yapmak → MANÜEL, AKSİYON

← MENAJER (AMENAJMAN, MANAGEMENT, SÜRMENAJ)

manen "anlamca" [Men 1680] *¯maʿnen: Realiter. Lafzen ve ¯maʿnen: pronunciatione & significatione.* || ~ ***Ar*** *maʿnan* معنً [zrf.] anlamca, anlam bakımından < ***Ar*** *maʿnā* معنا [*#ʿny*] anlam +*an* → MANA

manevi [Gül 1317] *¯maʿnevī maʿrifetler* [anlamlı bilgiler] | [Men 1680] *¯maʿnevī: Significativus, verus, realis, intrinsecus. ¯maʿārifi ¯maʿnevīye: Scientiae contemplativae, speculativae, & scripturarum sensum comprehendentes.* || ~ ***Ar*** *maʿnawī* معنوى [nsb.] 1. anlama ilişkin, 2. özellikle gizli ve derin anlama ilişkin < ***Ar*** *maʿnā* معنى [*#ʿny*] anlam +*ī* → MANA

† Esasen "sözün işaret ettiği (hakiki) anlama müteallik" demek iken kullanımda anlam değişmesi, felsefi açıdan ilgi çekicidir.

›› maneviyat

manevra [LO 1876] *¯manevra: Harekât-ı sufūf-ı asker.* || ~ ***Fr*** *manoeuvre* 1. (gemide) dümen tutma, 2. herhangi bir mekanizmayı yönetme < ***OLat*** *manuoperare* elle yönetme § ***Lat*** *manu* el ile + ***Lat*** *operari* çalıştırmak → MANÜEL, OPUS

manga [LF 1560] *başlarda ve kıçlarda ve cenaheynlerde ¯manḳalarda* [kürekçi bankolarında] *durup* | [KÇTuh 1656] *her ¯manḳadan* [kürekçi takımından] *birer adam çıkub karyeleri ve sevāhili gārete mübāşeret etdiler* | [LO 1876] *gemiciler ¯mangası: sofra etrafına toplanır gibi karavana başına öbek öbek halka olmak. Cemaat ¯manga olmak: top oturmak.* || ~ ***İt*** *banco* 1. sıra, banko, oturma yeri, 2. eski gemilerde kürekçilerin oturduğu sıra, kürekçi takımı (¤LF §65) → BANK

† Esasen bahriye tabiri iken en geç 20. yy başlarında kara kuvvetlerinde de kullanılmaya başlamıştır.

›› idam mangası

mangal "taşınır ateş tepsisi" [EÇ <1683] *oda içre bir ¯manḳal ateş yakup bir köşede kodu* || ~ ***Ar*** *manḳal* منقل [*#mḳl* maf ʿal msd.] taşıma, taşınır < ***Ar*** *naḳala* نقل taşıdı → NAKİL

›› mangal sefası

manganez [LT 1873] *Manganèse* [Fr.]: *¯manganez* | [Düs 1887] *krom ve arsenik ve ¯manganez ve antimoan ve alüminyom ve bunlara mümasil mevaddı madeniye* || ~ ***Fr*** *manganèse* 1. kara magnezyum (16. yy), 2. Alman kimyacı Scheele tarafından keşfedilen metalik element (18. yy) ~ ***İt*** *manganese* kara magnezyum << ***OLat*** *magnesia* → MAGNEZYUM

›› mangan

mangır "bakır para birimi" [<1350] || [Arg 1533] *¯manghūr: mangurro* [bakır para] || ~ ***Ar*** *manḳūr* منقور [*#nḳr* maf ʿūl mef.] sivri uçla oyulmuş, hakkedilmiş, gravürlü < ***Ar*** *naḳara* نقر deldi, (özellikle bakır veya başka metal) oydu, hakketti → NAKARAT

† Orhan Gazi döneminde Moğol paralarına nisbetle basılan bakır paranın adıdır.

← MANGİZ

mangiz "para [argo]" [AR 1898] *'Çopur be!' 'Ne var ulan?' ¯Mangizleri uçlan!'* || < ***TTü*** *mangır* → MANGIR

† +*iz* ekinin işlevi açık değildir.

mango [Cum 1932] *¯mango tabir edilen meyvadan 200 adedinin ithaline müsaade olunmuştur* || ~ ***İng*** *mango* bir tür tropik meyve ~ ***Malay*** *mangga*

mani[1] [AşP 1330] *kendü işi kendüye ¯mānīʿ-durur* || ~ ***Ar*** *mānīʿ* مانع [*#mnʿ* fāʿil fa.] önleyen, engel olan < ***Ar*** *manaʿa* منع yasakladı → MEN

← MANİA

mani[2] [LO 1876] *¯mānī* مانى *: maʿānī* معانى [galatı]. *Usulsüz darbsız elhan ile teganni olunan vezinsiz manāsız güfte.* | [TDK1 1945] *¯mani: hece vezinli ve kafiyeli ve çoğu zaman örtülü bir anlam ifade eden halk şiiri* || ~ ***Ar*** *maʿānī* معانٍ [*#ʿny* mafāʿil çoğ.] anlamlı sözler, vecizeler < ***Ar*** *maʿnā* معنى [t.] anlam, anlamlı söz → MANA

mani[3] [LT 1873] *Manie* [Fr.]: *¯manya* | [T&S 1892] *Manie* [Fr.]: *¯manya, merak.* || ~ ***Fr*** *manie* delilik, cinnet << ***EYun*** *mania μανία* a.a. << ***HAv*** **mn-yo-* düşünce < ***HAv*** **men-*[1] düşünmek → MANTALİTE

›› manik, manik depresif, manya

← DİPSOMAN, EROTOMANİ, KLEPTOMAN, MANYAK, MEGALOMAN, MİTOMAN, NEMFOMAN, PİROMANİ

mania [YOsm: KT 1900] *¯mānīʿa: 1. Mani eden şey, engel. 2. Müşkilat.* || ~ ***Ar*** *mānīʿa(t)* مانعة [*#mnʿ* fāʿila(t) fa. fem.] engel olan (şey veya dişi) < ***Ar*** *mānīʿ* مانع engel → MANİ[1]

† Sözcüğün dişil biçimi Arapçada ayrı sözcük olarak mevcut değildir.

›› manialı yarış

manidar [Fer <1451] *χudāyi tebāreke ve teʿālānuŋ ḳudretine inkār étmek ¯maʿnīdār* [anlamlı] *degüldür.* || § ***Ar*** *maʿnā/maʿnī* معني anlam + ***Fa*** *dār* دار sahibi → MANA, +DAR

† Fethalı ya ile yazılan Arapça *maʿnā* sözcüğü bazı koşullarda *maʿnī* şeklinde okunur.

manifatura [CKırlı 1840] *¯malifatura* | [LO 1876] *¯manifatura: Fabrika mamulü mütenevviʿ basma.* || ~ ***Fr*** *manufacture* el işi, imalat < ***OLat*** *manufactura* a.a. § ***Lat*** *manu* [abl.] el ile (< ***Lat*** *manus* el)

Levent Şahverdi Arşivi

+ ***Lat*** *factura* yapılmış (< ***Lat*** *facere* yapmak +*()tura*) → MANÜEL, FAKTÖR

›› manüfaktür

manifesto [LO 1876] ~*manifesto: Gümrüklere ibraz olunan emtia vesikası.* | [Bah 1924] ~*manifesto:* [siyasi] *beyanname* || ~ ***Fr*** *manifeste* yeminli ifade [esk.], imzalı bildiri << ***Lat*** *manifestum* [pp. n.] «el basılmış şey» § ***Lat*** *manus* el + ***Lat*** *fendere* basmak, vurmak +*(t)°* → MANÜEL

manifold [Mil 1962] *eksoz ~manifolduna yerleştirilmiş eksoz freni* || ~ ***İng*** *manifold* 1. çok katlı, çoklu, 2. gemi veya otomotivde içinden yakıt veya su boruları geçen kutu § ***İng*** *many* çok + ***İng*** *fold* kat, büklüm (< ***Ger*** **falthan* katlamak << ***HAv*** **pol-t-* < ***HAv*** **pel-*[3] katlamak) → PLİ

manika [LO 1876] ~*manika: Gemilerde ambarı havalandırmak için bezden baca.* || ~ ***İt*** *manica* 1. giysi yeni, 2. gemilerde ambar bacası << ***Lat*** *manica* yen → MANŞET

manikür [İlan 1923] *kozmetik, briyantin, taharet tozu, korse, tarak, ~manikür مانيكور takımları* || ~ ***Fr*** *manucure* el ve özellikle tırnak bakımı § ***Lat*** *manus* el + ***Lat*** *cura* bakım → MANÜEL, KÜR

manipüle [Bah 1924] ~*manipülasyon: El ile bazı işler görme. Tütün yapraklarını el ile ayırma. (...)* ~*manipülatör:* [telgraf aleti] | manipülatör "maniple kullanan" [HRGKok 1927] *Kulağımı göğsüne koyunca telgraf ~manipülatörü' gibi onun yüreği bana her şeyi tıkır tıkır söyler.* || ~ ***Fr*** *manipuler* [den.] elle düzenlemek, el aleti kullanmak < ***Lat*** *manipulus* [küç.] ele sığan şey § ***Lat*** *manus* el +*ul°* + ***Lat*** *plēre* doldurmak → MANÜEL, KOMPLE

›› maniple, manipülasyon, manipülatif, manipülatör

manita mantinota "metres, sürekli görülen hayat kadını" [AM17 1882] *istemiş olsam bu haneyi terk ederek bana ~mantinota olmağa gelecek* | [Mikh 1929] ~*manita: Friponnerie, escroquerie.* || ~ ***İt*** *mantenuta* [pp. fem.] besleme (kadın), metres < ***İt*** *mantenere* bakmak, beslemek, korumak, elinde tutmak << ***OLat*** **manutenēre* § ***Lat*** *manu* [abl.] elde + ***Lat*** *tenere* tutmak → MANÜEL, TANSİYON

† Karş. ***Fr*** *maintenir* > ***İng*** *maintain* "bakmak, beslemek".

manivela [LF 1768] || [LO 1876] ~*manivela: Bucurgat idaresi, eskal tahriki için kol.* || ~ ***İt*** *manovela* kabza, elle çalıştırılan makara << ***Lat*** *manualis* elle yapılan, el aleti → MANÜEL

mankafa [Kab 1432] *Tatarın çün nazar idesin başı ~mank ve yüzi yassı ve gözleri kiçicük ve burnı etli ve dudak ve dişleri çirkin olur.* | [LO 1876] ~*mankafa: Türkide man, mank: iri koca başlı şey. Şaşkın, hayran.* ~*Mankafa adam: koca baş, sersem.* || << ***TTü*** *mank kafa* < ***TTü*** *mank* basık (özellikle kafa) <? ***TTü*** *man-* banmak, bastırmak +*Uk* → BAN-

›› mankafalaş-

← MANKURT

manken "tıpta anatomik model" [LT 1873] *Mannequin* [Fr.]: ~*manken, tasvîre* | "... terzi korkuluğu" [HRGTeb 1914] *zî-ruh bir moda ~mankenine benzerdi* | "... giysi tanıtan model (kadın)" [Cum 1936] *Haftada 300 dolarla ~mankenlik yapacak* || ~ ***Fr*** *mannequin* 1. yapay insan, terzi korkuluğu, 2. giysi tanıtan kişi ~ ***Hol*** *manneken* [küç.] adamcık < ***Hol*** *man* adam, insan << ***Ger*** **manniz* a.a. → +MEN

† Esasen "kil, kumaş, saman gibi maddelerden yapılmış insan modeli" anlamında *homunculus* muadiliyken Fransızca ve İngilizcede 20. yy başlarından itibaren giysi tanıtan canlı kimseler için kullanılmıştır.

›› mankenlik

mankurt [Mil 1988] *Eserde göçebe Türk oymaklarının düşmanları olan 'Juanjuanlar' tarafından ~mankurtlaştırmak istenmeleri konu ediliyor.* || ~ ***Kırg*** *mankurt* Kırgız yazar Çingiz Aytmatov'un Kırım Karıtar Bir Kün (Gün Olur Asra Bedel, 1980) adlı romanında sözü edilen efsanevi varlık < ***ETü*** *kurt* → MANKAFA, KURT

›› mankurtizm, mankurtlaş-, mankurtlaştır-

mano "kumarhane komisyonu" [AR <1900] *kumarhanelerden ~mano alır* | [Cum 1932] *Gündüz kahve işlet, gece kumar yerlerinden ~mano topla* || ~? ***İt*** *mano* el << ***Lat*** *manus* el → MANÜEL

manolya [LT 1873] ~*manyolya مانيوليا* | [LO 1876] ~*mağnolya مغنوليا* || ~ ***YLat*** *magnolia* iri beyaz çiçekli bir ağaç < ***öz*** *Pierre Magnol* Fransız botanikçi (1638-1715) +*ia*

manometre [T&S 1892] *Manomètre* [Fr.]: *mikyasül gazat, ~manometro.* || ~ ***Fr*** *manomètre* gaz basıncı ölçen araç ☼ 1705 Pierre Varignon, Fr. matematikçi ve mucit. § ***EYun*** *manós μανός* düşük yoğunluklu, seyrek + ***EYun*** *métron μέτρον* ölçü → +METRE

† "Maddenin uçucu hali" anlamında *gaz* sözcüğünün henüz genel kabul görmediği bir dönemde adlandırılmıştır.

mansıp [AşP 1330] *yemek ü içmekdir ānın ~manṣıbı* || ~ ***Ar*** *manṣib منصب* [*#nṣb* maf'il iz/m.] atama, atanılan makam, birine düşen pay < ***Ar*** *naṣaba نصب* dikti, belirledi, tayin etti → NASİP[1]

mansiyon "teselli ödülü" [Cum 1945] *mükâfat ve ~mansiyon miktarları şunlardır:* || ~ ***Fr*** *mention* 1. sözünü etme, anma, zikir, yarışmada yenilenlere verilen teselli ödülü ~ ***Lat*** *mentio* a.a. < ***Lat*** *mens, ment-* akıl, zihin, anımsama yeteneği +*()tion* → MANTALİTE

← MENTİON

mansur [MMem 1557] *duʿā idüp leşker-i İslām ~mansūr* [muzaffer] *olduğı* || ~ ***Ar*** *manṣūr منصور* [*#nṣr* maf'ûl mef.] bahtiyar, Allah'n yardımıyla üstün gelmiş < ***Ar*** *naṣara نصر* yardım etti → NUSRET

Levent Şahverdi Arşivi

manşet "büyük punto ile dizilen gazete başlığı" [Cum 1933] *Gazetemizin birinci sahifesindeki ¯manşet dediğimiz büyük serlevha* | "... gömlek veya ceket yeni" [Mil 1950] *Fakat cekette (...) 1946'dan beri görülen ters ¯manşetler bulunmayacaktır.* ‖ ~ ***Fr*** *manchette* [küç.] 1. yen, kolluk, 2. matbaacılıkta hurufatın dizildiği matris, gazete başlığı < ***Fr*** *manche* yen *+et°* << ***Lat*** *manica* < ***Lat*** *manus* el *+ic°* → MANÜEL

← MANİKA, MANŞON

manşon [Bah 1924] *¯manşon: Soğuktan muhafaza için ellere takılan kürk. İki borunun uçlarını birleştiren üstüvane.* | "iki boruyu birbirine bağlayan kısa silindir şeklinde parça" [Cum 1930] *15.000 adet 2 ve 3 numaralı demirli porselen izalatörle 6500 adet iki nevi bakır ¯manşon* ‖ ~ ***Fr*** *manchon* [büy.] «büyük yen», el ısıtmak için kullanılan silindir şeklinde kürk < ***Fr*** *manche* yen *+on* → MANŞET

mantalite [Akş 1922] *eski Japon ¯mantalitesinin iptidailiği...* ‖ ~ ***Fr*** *mentalité* düşünce tarzı < ***Lat*** *mentalis* akla ilişkin *+itas* < ***Lat*** *mens, ment-* akıl, zihin, düşünce yeteneği *+al°* << ***HAv*** **mn̥-ti-* < ***HAv*** **men-*[1] düşünmek

† Aynı kökten ***İng*** *mind,* ***EFa/Ave*** *māna-* "akıl, düşünce", ***EYun*** *mnēsis* "anma, hafıza", ***EYun*** *mátos* "düşünce, irade". Ayrıca ***Lat*** *monere* "akıl vermek", ***Sans*** *mantra* "öğüt, düşünce", ***Ave*** *mazda* "bilge", ***EYun*** *mántis* "kâhin", *maniā* "delilik".

›› mental

← AMNEZİ (ANAMNEZ), DEMANS, MANİ[3] (DİPSOMAN, EROTOMANİ, KLEPTOMAN, MANYAK, MEGALOMAN, MİTOMAN, NEMFOMAN, PİROMANİ), MANSİYON (MENTİON), MANTİS[2] (MANDEPSİ), MANTRA (MANDARİN), MENENT (DÜŞMAN, FERMAN, GÜMAN, KODAMAN, MENEM, PİŞMAN, TÜRKMEN), MENTOR, MONİTÖR (MONETER, MOSTRA), OTOMAT (OTOMATİK)

mantar [Dan 1360] *ilengeç kavurması, fıcı χavyarı, domalan ¯mantarı, eşek χıyarı* [Rumların yediği iğrenç şeyler sayılırken] | "... mantar ağacı" [Men 1680] *¯mantar منطر :(...) & suber. Pantoffelholz.* | "... yalan (argo)" [OCK 1933] *¯mantar: Yalan dolan.* ‖ ~ ***Yun*** *manitári(on) μανιτάρι* [küç.] mantar < ***EYun*** *amanitēs ἀμανῑτῆς* yenilen bir tür mantar *+arion*

›› mantar tabancası, şişe mantarı

mantı [LO 1876] *¯mantı: Kıymalı yufka taamı. Etli hamur. Farisîde ¯mantû.* ‖ ~ ***Moğ*** *mantu* bohça biçiminde hamur parçalarıyla yapılan yemek < *?*

† Karş. ***Çin*** *mántou* 饅頭, ***Kore*** *mandu* (a.a.). 13. yy.'dan itibaren İç Asya'dan komşu kültürlere yayılan adın kaynağı açık değildir. Çince *mán tóu* 蠻頭 "barbar kellesi" etimolojisi muhtemelen yakıştırmadır.

mantık [Gül 1317] *¯manṭıḳu't ṭayrı* [kuş dilini] *Süleymân anlaya* | [GülM 1429] *¯manṭıḳ-ı şîrîn* [tatlı söz] *ile ve feşâḥat ve belâğat kuvvetiyle* ‖ ~ ***Ar*** *manṭiḳ* مَنْطِق [*#nṭḳ* maf'il msd.] konuşma, söz söyleme (sanatı), mantık < ***Ar*** *naṭaḳa* نَطَقَ söyledi, konuştu → NUTUK

† ***EYun*** *logikē* < *lógos* sözcüğünün Arapça eşdeğeridir.

›› mantıken, mantıkî, mantıksal

mantis[1] [ML 1969] ‖ ~ ***Fr*** *mantisse* logaritmanın ondalık kısmı ~ ***Alm*** *Mantissa* a.a. ~ ***Lat*** *mantisa/mantissa* tartı fazlası ~ ***Etr*** fazla

† "Additamentum dicitur lingua Tusca, quod ponderi adicitur." Festus 119:9.

mantis[2] [Cum 2006] *bu böceklere neden peygamber böceği deniyor? Bu böcekler, Batı dillerinde 'Dua eden ¯Mantis' olarak adlandırılır.* ‖ ~ ***YLat*** *mantis* peygamber devesi (böcek) ~ ***EYun*** *mántis μάντις* kâhin, falcı << ***HAv*** **mn-ti-* < ***HAv*** **men-*[1] bilmek, anmak → MANTALİTE

← MANDEPSİ

manto [Tarik 1884] ‖ ~ ***Fr*** *manteau* kalın kumaştan yapılmış kolsuz üst giysi, palto << ***Lat*** *mantellum* pelerin, dış giysi → MENDİL

† Aynı Latince kaynaktan ***İng*** *mantle* (a.a.). Latince sözcüğün ***Lat*** *mantele* "mendil, peşkir" ile anlam ilişkisi belirsizdir (ᴰEM 685).

›› mantola-, mantolu

← PORTMANTO

mantra [Mil 1969] *'Hare Krishna ¯Mantra' adlı bir plâk yapan Beatles'in ünlü gitaristi, günlerini Radha Krishna tapınağında geçiriyor.* ‖ ~ ***İng*** *mantra* Hinduizm ve Budizmde kutsal sözcük ~ ***Sans*** *mantrá* dua, öğüt << ***HAv*** **men-ti-* < ***HAv*** **men-*[1] düşünmek → MANTALİTE

← MANDARİN (MANDALİNA)

manüel [Göv 1930] *¯manüel: Bir ilim ve fen ve san'atin esas malumatını havi mecmua, elkitabı.* ‖ ~ ***Fr*** *manuel* 1. ele ilişkin, elle yapılan, 2. el kitabı ~ ***Lat*** *manualis* a.a. < ***Lat*** *manus* el *+al°* << ***HAv*** **man-*[2] a.a.

† Aynı Latince sözcükten ***Lat*** *mandare* «el vermek», "görev vermek".

← EMANSİPE, FERMENE, MANDA[2] (İMMANENT, KOMANDO, KUMANDA), MANEJ (MENAJER), MANEVRA, MANİFATURA, MANİFESTO, MANİKÜR, MANİPÜLE, MANİTA, MANİVELA, MANO, MANŞET (MANİKA, MANŞON), MANÜSKRİ, MANYEL, MASTI, MENDİL (MANDAL[2], MANTO), SÜMEN

manüskri [Göv 1930] *¯manüskri: Müsvedde, el ile yazılmış, el yazması.* ‖ ~ ***Fr*** *manuscrit* elyazması ~ ***Lat*** *manuscriptus* [pp.] § ***Lat*** *manus* el + ***Lat*** *scribere* yazmak *+()t°* → MANÜEL, SCRİPT

manyak [Bah 1924] *¯manyak: Bir manyaya tutulmuş, merak getirmiş olan.* | manya- "manyaklaşmak" [Mil 1993] *gerzek, ¯manyamış, saloş* ‖ ~ ***Fr*** *maniaque* saplantılı, deli ~ ***EYun*** *maniakós μανιακός* < ***EYun*** *mánia μάνια* delilik *+ik°* → MANİ[3]

›› manya-, manyaklaş-

Levent Şahverdi Arşivi

manyel [Argo 1990] ~*manyel: iskambilde ortağa verilen gizli işaret* || ~ ***Fr*** *manière* jest, mimik, davranış << ***OLat*** *manuarius* el hareketi < ***Lat*** *manus* el *+an°* → MANÜEL

manyetik [Cum 1931] *macerasını anlattığınız kadını tanısaydım, onun üzerinde ~manyetik tesiri olan adamdan çekinir* | [Cum 1932] *~Elektromanyetik nazariyesile Quanta nazariyesi arasındaki münasebet* | [Cum 1936] *~magnetik tetkikler* ‖ ~ ***Fr*** *magnétique* mıknatıssal ~ ***EYun*** *magnētikós μαγνητικός* a.a. < ***EYun*** *magnḗtis μαγνήτις* mıknatıs *+ik°* → MIKNATIS

›› elektromanyetik, magnetik, manyetik alan

← MANYETİZMA, MANYETO

manyetizma [ÖS 1911] *Efruz Bey ~manyetizma* [hipnotize] *olmuş gibi iradesinin haricinde bir itaatle* | [Cum 1936] *~Manyetizma, Spiritizma, Fakirizma ve İpnotizma hüner ve tecrübelerini* | [Cum 1967] *Elektrik ve ~Magnetizma. Ses, Işık ve Atom Fiziği* [kitap adı] ‖ ~ ***Fr*** *magnétisme* 1. mıknatıslanma, 2. (esk.) hipnotizma ~ ***EYun*** *magnētismós μαγνητισμός* mıknatıslanma < ***EYun*** *magnētizō* mıknatıslanmak *+ism°* → MANYETİK

† Türkçede 1960'lara dek sadece "hipnotizma" anlamı görülür. Fizikteki mıknatıslanma için *magnetizm* ve *magnetizma* yazımları tercih edilmiştir.

›› magnetizma, manyetize

manyeto [Bah 1924] *~manyeto: İnfilak ile işleyen motörlerde iştiale hizmet eden makine.* ‖ ~ ***Fr*** *magnéto* ~ ***İng*** *magneto* < ***İng*** *magnetoelectric machine* elektrikli mıknatıs makinesi → MANYETİK

›› manyetofon

manyok [TDK1 1945] *~manyok: Sütleğengillerden (...) bir ağaç* ‖ ~ ***İng*** *manioc* kökü yenen bir bitki, kasava ~ ***Tupi*** *mandioca* a.a.

manzara [AşP 1330] *~manẓar ola yarın ol uçmak sana* [cennet sana seyir yeri olsun] | [Fer <1451] *düşümde görürem, bir mürġzārdayım. Anda bir ~manẓare* [seyir yeri] *var, be-gāyet χūb* | [EÇ <1683] *her soffasında günāgün maksüreler ve şāhnişīnler ve revzen ve ~manẓareler* [balkon ve cumbalar ve pencere ve seyir yerleri] *var kim* ‖ < ***Ar*** *manẓar* منظر [*#nẓr* maf'al iz/m.] bakanak, etrafı gören yer < ***Ar*** *naẓara* نظر baktı → NAZAR

† 16. yy.'a dek *manzar* biçimi yaygınken daha sonra *manzaret/manzare* tercih edilmiştir. "Panorama, görüntü" anlamı ikincildir.

manzum [GülS 1391] ‖ manzume [Men 1680] *~menẓūmet: Res in series disposita* [dizili şey], *aut metrica & series* [dizi], *rhythmus* [şiirde ölçü]. ‖ ~ ***Ar*** *manẓūm* منظوم [*#nẓm* maf'ūl mef.] tanzim edilmiş, düzenlenmiş, dizili < ***Ar*** *naẓama* نظم dizdi, düzdü → NAZIM[1]

›› manzume

mar [Gül 1317] *~mār ile māhī denizde yüzeler* ‖ ~ ***Fa*** *mār* مار yılan << ***OFa*** *mār* a.a.

maraba [Men 1680] *~mürābe'at* [bir yükü birlikte kaldırma, ortaklaşa iş yapma] | [Ana 1932] *~maraba: uşak, çiftlik uşağı (Elaziz); mahsulün nısfı veya üçte biri mukabilinde bağçelere bakan adam (Giresun)."* ‖ ~ ***Ar*** *murāba'a(t)* مرابع [*#rb'* mufā'ala(t) III msd.] yükü veya işi paylaşma, kâr ve zararın bir payını üstlenerek bir arazi veya sermayeyi işletme < ***Ar*** *rub'* ربع çeyrek, dörtte bir → RUBU

† İslam hukukuna ait bir teknik kavram iken 1930'lu yıllarda halk ağızlarından yanlış telaffuz ve yanlış anlamla derlenmiştir. Aslının *murabaa* "bir tür kira sözleşmesi" ve *murabaacı* "muaraba ile kiralayan" olması gerekir.

›› marabacılık

marakas [Mil 1957] *birçok gece kulüplerinde birkaç bongo, kurutulmuş bir kabak ve bir çift ~marakasın iştirakiyle müzik grupları calypso'lar çalarken* ‖ ~ ***İsp*** *maracas* [çoğ.] < ***İsp*** *maracá* su kabağından yapılan bir ritm çalgısı ~ ***Tupi***

† Güney Amerika yerli dillerinden.

maral [KadıB <1398] *nice sayd ider pelengi bu geyik ~marālını gör* ‖ (~ ***Fa*** *marāl* مرال dişi geyik) ~ ***Moğ*** *maral* a.a.

† TTü *meral* biçimi yaygın iken, modern kullanımda Anadolu ağızlarına göre düzeltilmiştir.

›› meral

marangoz "(ahşap) gemi yapımcısı" [EÇ <1683] *Bu ~maranḳoz neferātları dahı (...) kızaklar üzre yeni gemiler yaparak 'pīrimüz yā Nūh' diyerek* | [Men 1680] *~maranḳon usit. ~marangon: Faber lignarius* [ahşap ustası]. | [K&B 1835] *~marangoz: Charpentier* [ahşap ustası] ‖ ~ ***Yun*** *marangón/marangós μαραγγόν/μαραγγός* gemi ahşap ustası ~ ***Ven*** *marangón* 1. dalgıç kuşu, karabatak, 2. gemi ahşap ustası << ***OLat*** *mergo* dalgıç, karabatak < ***Lat*** *mergere, mers-* (suya) dalmak → MARİNA

† Osmanlı gemici terminolojisinin çoğu unsuru gibi İtalyanca/Venedikçeden alındığı halde Rumca *-oz* takısının tercih edilmesi muhtemelen İstanbul marangoz esnafının etnik bileşimi ile ilgili bir eğilim olmalıdır.

›› marangozhane

maraton [Cum 1931] *yüksek ve uzun atlamalar, cirit, disk, gülle atmalar ve ~maraton koşuları vardır* ‖ ~ ***Fr*** *marathon* 42.195 km parkur üzerinde koşulan uzun mesafe koşusu ☼ 1896 Michel Bréal ve Pierre de Coubertin, Fr. Olimpiyat yöneticileri. < ***öz*** *Marathón* Atina yakınında bir ova < ***EYun*** *márathon μάραθον* rezene bitkisi

† MÖ 490'da Marathon'da Pers ordusunun yenilgisi haberini koşarak kente ulaştıran haberci Pheippides anısına ilk kez 1896 olimpiyatında maraton koşusu koşulmuştur.

›› maratoncu

Levent Şahverdi Arşivi

maraz [AşP 1330] *bir ¯marażdur kim anuŋ tīmārı* [tedavisi] *yok* || ~ ***Ar*** *maraḍ* مرض [*#mrḍ* faʿal] hastalık < ***Ar*** *mariḍa* مرض hasta idi ≈ ***Akad*** *marāṣu* hasta olmak

›› marazi

← MARİZ

maraza <u>muaraza</u> [Fer <1451] *sen bir hüner işledüŋ, kimse ¯muāraża édemedi* [karşı gelemedi] | "kavga (argo)" [LG 1889] *¯maraza: Muaraza'dan muharrefdir.* || ~ ***Ar*** *muʿāraḍa(t)* معارضة [*#ʿrḍ* mufāʿala(t) III msd.] karşı gelme, çatışma, kavga etme < ***Ar*** *ʿaraḍa* عَرَضَ aykırı geldi, önüne çıktı → ARZ[1]

›› muaraza

mareşal [28M 1720] *İngiltere kralının veled-i zinası imiş ve ¯mareşal rütbesi verilmiş* | [Mil 1934] *Müşüre ¯mareşal, Paşaya general denilecektir.* || ~ ***Fr*** *maréchal* süvari komutanı [esk.], en üst düzey askeri komutan < ***Ger*** *marχaskalk* at hizmetkârı § ***Ger*** *marχ-* at + ***Ger*** *skalkh* hizmetçi

† 26/11/1934 tarihli kanunla TSK'da rütbe adı olarak benimsenmiştir.

← FELDMAREŞAL (FELDSPAT)

margarin [T&S 1892] *Margarine* [Fr.]: *lü'lü'īn, ¯margarin.* || ~ ***Fr*** *margarine* [abb.] < ***Fr*** *oléomargarine* margarik asitten elde edilen yapay tereyağı ☼ 1869 Hippolyte Mège-Mouriés, Fr. kimyacı. < ***Fr*** *acide margarique* inci şeklindeki kristalleri olan bir yağ asidi +*in*° ☼ 1813 Michel Eugène Chevreul, Fr. kimyacı. < ***EYun*** *margaritēs* μαργαρίτης inci ≈ ***Aram*** *margānīthā* מרגניתא a.a. → MERCAN

† Geç dönem Osmanlı akademik dilinde görülen *lüllüîn* لؤلؤين biçimi, ***Ar*** *luʾluʾ* "inci" sözcüğünden türetilmiştir.

margarit [<1960] || ~ ***Fr*** *marguerite* «inci çiçeği», papatya ~ ***EYun*** *margarítēs* μαργαρίτης inci → MERCAN

marifet [AşP 1330] *kendözin bilmekdür āχir ¯maʿrifet* || ~ ***Ar*** *maʿrifa(t)* معرفة [*#ʿrf* mafʿila(t) msd.] pratik bilgi, beceri, hüner, irfan < ***Ar*** *ʿarafa* عَرَفَ bildi, öğrendi → IRFAN

›› marifetli

← MAARİF

marihuana [Mil 1951] *Davulcu ¯marihuanadan serseme dönmüştü* || ~ ***İsp*** *marijuana* Hint keneviri, cannabis sativa < ***?***

† İspanyolca sözcüğün kökeni belirsizdir. † Fonetik yazım olan *marihuana* yerine son yıllarda *marijuana* tercih edilmektedir.

›› marijuana

marimba [Cum 1938] *24.05 ¯Marimba orkestrası. 24.35 Haberler.* || ~ ***İng*** *marimba* metal çubuklardan oluşan bir çalgı ~ ***İsp*** *marimba* Orta Amerika'ya özgü zenci çalgısı

† Nihai kökeni bir Afrika dili olan sözcük Meksika'dan dünyaya yayılmıştır.

marina [ML 1969] || ~ ***İng*** *marina* yat limanı ~ ***İt*** *marina* plaj, deniz banyosu < ***Lat*** *mare* deniz +*in*° << ***HAv*** **mori-* deniz

† ABD'de 1935'ten itibaren kaydedilen sözcük, İngiltere ve diğer ülkelerde 1960'ların sonundan itibaren kullanıma girmiştir.

← AKUAMARİN, MARANGOZ, MARİNE, MARTI, MIRLAN, ÜLTRAMARİN

marine <u>marinat</u> "salamura" [T&S 1892] *Marinade* [Fr.]: *¯marinata denilen et ve balık.* || ~ ***Fr*** *mariner* [den.] (denizci usulü) salamura etmek, eti sosta bekletmek < ***Fr*** *marin* denize ilişkin << ***Lat*** *marinus* a.a. → MARİNA

›› marinat

mariz [Sad 1574] *¯marīż ve sāhib-firāş olup* [hasta ve yatalak olup] | [LG 1889] *¯mariz: Dövmek, darbetmek.* | [AR 1898] *Külhanbeyleri (...) mani okuyorlar. Alınsam ¯marizleyecekler.* || ~ ***Ar*** *marīḍ* مريض [*#mrḍ* faʿīl sf.] hasta, yaralı < ***Ar*** *mariḍa* مَرِضَ hastalandı → MARAZ

›› marizle-

marj [Göv 1930] *¯marj: Kâğıt ve sahifenin kenarlarında bırakılan boş yer.* || ~ ***Fr*** *marge, margin-* kenar, sınır << ***Lat*** *margo, margin-* a.a. << ***HAv*** **merg-* sınır işareti

← MARJİNAL, MARKA (BENCHMARK, MARK, MARKE, MARKİ)

marjinal [Mil 1964] *Millet meclisinde bir ekseriyeti sağladığı (...) bu ekseriyet fevkalade küçük, ¯marjinal bir ekseriyet olacaktır.* || ~ ***Fr*** *marginal* 1. kenara ait, asıl konuya dahil olmayan, bir kitabın dış kenarına yazılan notlar veya süsleme, 2. toplum düzeninin dışında kalan ~ ***Lat*** *marginalis* a.a. < ***Lat*** *margo, margin-* kenar +*al*° → MARJ

›› marjinalizasyon, marjinalize, marjinalleş-

mark [Düs 1888] *Doyçe Bank üç gün içinde hazinei celilenin menafiine en ziyade elverişli surette ¯marka tahvil eyledikten sonra hasılını kezalik ¯mark olarak bir hesabı mahsusu devleti aliyeye maa faiz irad kayıd edecek* || ~ ***Alm*** *(deutsche) Mark* Alman para birimi << ***EYAlm*** *marko* 1. işaret, damga, 2. 8 ons eşdeğeri altın ve gümüş tartı birimi << ***Ger*** **markō* sınır işareti → MARKA

marka [LO 1876] *¯marka: Nişan, pusula, alamet.* | "... kumarhane fişi" [AM <1900] *bu mahalde ¯marka denilen şey kemikten veya fildişinden mamul tavla pulu gibi şeylerdir ki bazıları bir veya yarım mecidiye irae ederek* || ~ ***Fr*** *marque* işaret, damga, ticari alamet ~ ***Ger*** **markō* işaret, özellikle sınır işareti << ***HAv*** **merg-* a.a. → MARJ

›› marka yüzü, markalaş-, markalı

← BENCHMARK, MARK, MARKE (DEMARKE), MARKİ (MARKİZ)

marke "futbolda rakip oyuncuyu mimlemek" [Cum 1930] *¯marke vaziyette bulunan arkadaşlarına mütemadiyen*

Levent Şahverdi Arşivi

pas vermek | markaj [Mil 1951] *yerden kısa paslı ve müdafaada da ¯markajlı bir oyun* || ~ ***Fr*** *marquer* işaretlemek, mim koymak ~ ***Ger*** ***markjan** a.a. → MARKA

›› markaj, marker, markör

← DEMARKE

market süper market [Mil 1953] *Alınan karara göre Belediye ... şehrin birçok semtlerinde Amerika'da ve Avrupa'da ¯Süper market' adı verilen çok büyük mağazalar açacaktır.* | marketing "pazarlama" [Mil 1957] *Ege Üniversitesi ... ¯Marketing kürsüsü* || ~ ***İng*** *market* çarşı, pazar ~ ***Lat*** *mercatus* [pp.] belli aralarla kurulan çarşı, pazar, panayır < ***Lat*** *mercari* satmak < ***Lat*** *merx, merc-* ticari mal, meta

›› grosmarket, hipermarket, marketing, minimarket

← BONMARŞE, GÜMRÜK, MARŞANDİZ, MERKANTİLİZM, MERKÜR, MERSİ, SÜPERMARKET

marki [T&S 1892] *¯marki, ¯markiz* || ~ ***Fr*** *marquis* bir soyluluk ünvanı << ***OLat*** *marchese* sınır komutanı, uçbeyi < ***OLat*** *marca* sınır, serhat ~ ***Ger*** ***markō** sınır işareti, sınır → MARKA

← MARKİZ

markiz "soyluluk unvanı" [T&S 1892] *marki, ¯markiz* | "...pırlanta" [Cum 1930] *Bir çift roza küpe bir roza ¯markiz yüzük* | "...koltuk" [Cum 1930] *sandalye, çay ve sigara masaları kolon, ¯markiz ve 2 adet asma lâmbadan mürekkep gayet zarif saoln takımı* || ~ ***Fr*** *marquise* [fem.] 1. markinin eşi, bir soyluluk unvanı, 2. oval kesimli ve 58 fasetli pırlanta, 3. 19. yy mimarisinde genellikle ferforje karkaslı cam saçak veya sundurma, 4. alçak sırtlıklı geniş koltuk → MARKİ

marley "esnek yer karosu" [Mil 1960] *¯Marley döşeme, takriben 1500 m2* || ~ ***marka*** *Marley Floors Ltd.* esnek yer karoları üreticisi İngiliz firma ☼ 1948.

marmelat [Bah 1924] *¯marmelad: Şekerle kaynatılmış meyve, reçel.* || ~ ***Fr*** *marmelade* reçel ~ ***Port*** *marmelada* ayva reçeli < ***Port*** *marmelo* ayva ~ ***EYun*** *melimēlon* μελίμηλον ayva veya muşmula § ***EYun*** *meli* μελί bal + ***EYun*** *mēlon* μήλον her çeşit meyve, özellikle elma → MELAS, MELON

maroken [T&S 1892] *Maroquin* [Fr.]: *keçi derisinden yapılan her nevi ve her renk sahtiyan.* || ~ ***Fr*** *maroquin* 1. Fas'a özgü, Fas'a ait, 2. keçi güderisi < ***öz*** *Maroc* Fas ülkesinin Fransızca adı < ***öz*** *Marakeş* Fas'ta bir kent

maron "kestane rengi" [Cum 1931] *koyu yeşil veya ¯maron İngiliz kadifesinden* | maron glaşe "kestane şekeri" [Cum 1949] *¯Maron ¯glâse var mı?* || ~ ***Fr*** *marron* kestane, kestane rengi ~ ***Kelt***

marpuç [ŞSic 1816] *beş elmastıraşi nargile şişesi ve üç ¯mârpîc* | [LO 1876] *¯mârpîc: Nargilenin maruf borusu.* | [Gör 1930] *¯marpuç: Nargileye takılan (...) uzun boru.* || ~ ***Fa*** *mārpīç* مارپیچ yılankavi, yılan gibi kıvrımlı nesne § ***Fa*** *mār* مار yılan + ***Fa*** *pīç* پیچ büklüm, kıvrım → MAR, PİÇ

mars [LO 1876] *¯mars* مارس*: Oyunda iki kat yenilme.* || ~? ***Ar*** *mars* مرس [*#mrs* faʿl msd.] 1. suya daldırma, 2. bir oyunda tüm sayıları alarak galip gelme < ***Ar*** *marasa* مرس suya daldırdı

marsık [LO 1876] *¯marsık: Layıkile yanmamış kömür kokulu kömür* || < ***?***

marş "yürüyüş şarkısı" [T&S 1892] *Marche* [Fr.]: *... (Mus.) ¯marş denilen hava.* | "... otomobili harekete geçiren mekanizma" [Cum 1950] *dizel makine için 32 volt komple ¯marş ¯motörü* || ~ ***Fr*** *marche* [dev.] 1. yürüyüş, yürüme, 2. yürü! (emir), 3. yürüyüş şarkısı, 4. otomobil yürütme mekanizması < ***Fr*** *marcher* yürümek, basmak << ***OLat*** *marcare* ayaklarını sertçe yere basma < ***Ger***

›› marş marş, marşa bas-

← ARŞ[2], DEMARŞ, MARŞPİYE

marşandiz [Bah 1924] *¯marşandiz: (...) Yalnız eşya nakleden tren.* || ~ ***Fr*** *marchandise* ticari eşya, kargo < ***Fr*** *marchand* tüccar << ***Lat*** *mercans, mercant-* a.a. < ***Lat*** *mercari* alıp satmak *+ent°* → MARKET

marşpiye [T&S 1892] *Marchepied* [Fr.]: *¯marspet* مارسپت, *marspet ayağı.* || ~ ***Fr*** *marchepied* ayak basma yeri, otomobilde kapı basamağı § ***Fr*** *marche* bas + ***Fr*** *pied* ayak (<< ***Lat*** *pes, ped-* a.a.) → MARŞ, PEDİ+

mart [OsmK <1520] *imdi reayalardan resm-i çift ¯martda alınır* || ~ ***Yun*** *Mártios* μάρτιος Rumi takvimin birinci ayı ~ ***Lat*** *Martius* a.a. < ***öz*** *Mars* Roma savaş tanrısının adı << ***ALat*** *maurs/mavors* öldürgen → MORT

martaval "palavra (argo)" [NK 1870] || [LO 1876] *¯martaval okumak: Mâlâyani söylemek.* || < ***?***

martı [Hal 1477] *χeşīnâr* [Fa.]: *... ¯martî dédükleri kuşdur ki denizlerde çok olur* | [EÇ <1683] *saka kuşı ve balıkçıl ve ¯martı ve yelve ve yelkovan ve niçe bunun emsâli su kuşları* || ~ ***İt*** *martin pescatore* balıkçıl kuşu << ***Lat*** *maritimus* denize ait, denizci → MARİNA

† Karş. ***İng/Fr*** *martin*, ***Alm*** *Martinus*, ***Rus*** *martı* "balıkçıl kuşu". Türkçede farklı bir kuş türünün adıdır.

martin "bir tür tüfek" [KK 1906] *ilk defa ¯martinle de 200 metreden endaht ettim.* || ~ ***marka*** *Martini-Henry* İngiliz ordusunda 1871'den itibaren kullanılan tek atışlı piyade tüfeği < ***öz*** *Friedrich von Martini* İsviçre asıllı mühendis ve sanayici (1822-1897)

martini [Mil 1951] *Kendime ¯martini, size de viski koydurdum.* || ~ ***İng*** *martini* sek vermutla yapılan bir kokteyl < ***marka*** *Martini & Rossi* bir vermut markası < ***öz*** *Alessandro Martini* İtalyan içki imalatçısı (1812-1905)

maruf [Kut 1069] *kanı emr-i ¯maʿrûf kılığlı kişi* [marufu emreden kim] || ~ ***Ar*** *maʿrūf* معروف [*#ʿrf* mafʿūl

Levent Şahverdi Arşivi

mef.] tanınmış, bilinen < ***Ar*** *ʿarafa* عَرَفَ tanıdı, bildi → İRFAN

marul [CodC 1303] *latucha - Tr: ¯marul* | [Yad <1421?] *kāsnī toχmı ve ¯mārūl toχmı her birinden beşer dirhem* || ~ ***OYun*** *marúlion/marýlion μαρούλιον* yaprakları salata olarak yenilen bir bitki, lactuca sativa (▫DuCG 1:880) ~ ***Lat*** *amarula* [küç.] acı ot, a.a. < ***Lat*** *amarus* acı +*ul*°

† Türkçeye, eşdeğer Farsça veya Arapça biçim üzerinden alınmış olmalıdır. Ancak Arapça ve Farsça sözlüklerde bulunamadı.

maruz "sunum, dilekçe" [Kab 1432] || [LO 1876] *mektūb-ı ¯maʿrūzāt* [dilekçe yazısı] ‖ ~ ***Ar*** *maʿrūḍ* معروض [*#ʿrḍ* maf'ūl mef.] 1. arz olunan, yoluna çıkan, sunulan, takdim edilen, 2. bir şeye veya etkiye açık olan < ***Ar*** *ʿaraḍa* عَرَضَ 1. önüne çıktı, 2. talep etti, diledi → ARZ[1]

† "Yolu kesilen" ve "sunum, dilekçe" anlamları ayrışmış ve ikinci anlamda çoğul biçim olan *maruzat* genellikle tercih edilmiştir.

›› maruzat

masa [LO 1876] *¯masa* ماسه*: Trapezanın küçüğü, sofra.* || ~ ***İt*** *mensa* küçük taşınabilir masa / ***Lad/İsp*** *mesa* masa << ***Lat*** *mensa* a.a.

† Osmanlı toplumunda masada yemek yeme adeti 1830'lardan itibaren yaygınlık kazandı.

← MASAÜSTÜ

masaj [İlan 1910] *Banyo, duş, ¯masaj için ayrı ayrı daireler mevcuttur* | masör "[Fr masseur] masaj yapan" [İlan 1910] *mütehassıs ¯masörler vardır* | masöz "[Fr masseuse] masaj yapan kadın" [HRGKok 1927] *Sabahleyin banyomu yaptıktan sonra ¯masöz' gelir* || ~ ***Fr*** *massage* a.a. < ***Fr*** *masser* masaj yapmak +*age* ☼ 1769 Guillaume Le Gentil, Fr. seyyah. ~? ***Ar*** *masḥ* مسح elle sığama, ovma → MESH

† Fransızca sözcük ilk kez Le Gentil'in Hint Okyanusu seyahatini anlatan *Voyage dans les mers de l'Inde* adlı eserinde, Güney Hindistan'daki Fransız kolonistler arasında kullanılan bir sözcük olarak görülmüştür.

›› masör, masöz

← MASÖR

masal [Men 1680] *mesel vul. ¯masal: Fabula.* || ~ ***Ar*** *maṯal* مثل [*#mṯl* faʿal] mesel, öğretici hikâye → MESEL

† *Mesel* sözcüğünün Türkçede özel anlam kazanmış varyantıdır.

masala [Hür 2009] *Kafayı Hint yemeklerine takmış bir şekilde aktarın yolunu tutmuştum. Garam ¯masalaydı yine aradığım.* ‖ ~ ***İng*** *masala* (Hint mutfağında) baharat karışımı ~ ***Urdu*** *maṣālaḥ* gereçler, levazımat, a.a. ~ ***Ar*** *maṣāliḥ* مصالح [*#ṣlḥ* mafāʿil çoğ.] < ***Ar*** *maṣlaḥa(t)* مصلحة iş güç, gereç, amaca hizmet eden şey → MASLAHAT

masat [Arg 1533] *¯massát & ¯massatggích* [masatcık]: *acciaino da rotare* [döngülü bileği] | [LO 1876] *¯masat: Mişhaz, bıçak bilemeğe demir. Aşçı, kasap masadı.* || <? ***Ar***

† ***Ar*** *mišḥaḏ* (mişhaz, a.a.) biçiminden türetilmesi zordur.

masaüstü "bilgisayar çeşidi" [Mil 1988] *Toshiba Dizüstü Bilgisayarları (...) size ¯masaüstü bilgisayarların gücünü sağlar.* → MASA, ÜST

† ***İng*** *desktop* çevirisidir.

mascarpone [Mil 1997] *Tiramisu için kullandığımız ¯mascarpone ne yazık ki Türkiye'de bulunmuyor.* || ~ ***İt*** *mascarpone* bir tür yağsız ve tuzsuz peynir < ***İt*** *mascarpa/mascherpa* çökelek (Lombardiya lehçesi) +*on* < ***?***

masdar [Men 1680] *¯mastar, pl. mesādir: nesne sudür idecek yer. (...) usit. Infinitivus seu Nomen actionis.* || ~ ***Ar*** *maṣdar* مصدر [*#ṣdr* maf'al iz/m.] 1. bir şeyin çıktığı yer, kaynak, köken, model, 2. fiil mastarı < ***Ar*** *ṣadara* صَدَرَ öne çıktı, ileri geldi, kaynaklandı → SADR

›› masdariyet

maserasyon [EEğ 1958] *bir saat kadar ¯maserasyona bırakılır* | [Cum 1970] *mandalina gibi meyvelerin kabuklarındaki kokuyu önce alkolde bırakmak suretiyle ¯maserasyon yapmak* || ~ ***Fr*** *macération* 1. suda bırakarak yumuşatma, 2. tıpta ıslaklık nedeniyle oluşan doku bozulması, rahimde ölen embriyonun uğradığı bozulma ~ ***Lat*** *maceratio* a.a. < ***Lat*** *macerare* suda yumuşatmak +*()tion*

masif "som" [Cum 1930] *ceviz ¯masif mükemmel yemek odası takımı* ‖ ~ ***Fr*** *massif* kütle, kütlevî; som (ahşap) < ***Fr*** *masse* kütle +*()tiv*° << ***Lat*** *massa* yığın, öbek, kütle

masiva [AşP 1330] *¯māsivallāh* [Allah'tan başka] *ne var ki kuldur anṇa* ‖ ~ ***Ar*** *mā siwāʾ* ما سواء gayrısı, bir şeyden gayrı olanların tümü < ***Ar*** *siwāʾ* سواء [*#swy*] gayrı, diğer ≈? ***Ar*** *sawāʾ* سواء eşit, eşdeğer, bedel → SEVİYE

† Tasavvufta *māsiwā-llāh* "Allahtan başka her şey". ▫Lane I.1480 sözcüğün yapısının hiçbir yerde açıklanmamış olduğuna işaret eder.

maskara[1] "soytarı" [MEd y. 1300] *¯masχara kıldı şāʿir* | [CodC 1303] *jugularius - Tr: oinči* [oyuncu] *vel ¯maskara* | "... maske" [EÇ <1683] *bir güne nikāblu ¯masχara küllāhlar geyüp hemān gözleri görünür* ‖ ~ ***Ar*** *masχara(t)* مسخرة [*#sχr* maf'ala(t) iz/m.] 1. şaklabanlık, karnaval, 2. soytarı < ***Ar*** *saχira* سخر güldü, şaklabanlık yaptı, alay etti

›› maskaralık

← MASKARA[2], MASKE, TESHİR

maskara[2] [Mil 1962] *yeni çıkan göz boyalarından biri pudra şeklinde olup, ¯maskara ile birlikte kirpiklere sürülür* ‖ ~ ***Fr/İng*** *mascara* kozmetikte yüz boyası ~ ***İt***

Levent Şahverdi Arşivi

maschera maske ~ ***Ar*** ***masχara(t)*** soytarı → MASKARA[1]

maske [LO 1876] ~*maskara: (İt.) Yüzlük.* | [AM <1900] *benden bir kat elbise ile bir de yarım ~maske istedi* | mask "makyaj için yüze sürülen macun" [Cum 1933] *dekoratörler, kostüm mütehassısları, ~mask ve makiyaj mütehassısları* || ~ ***Fr*** ***masque*** maske ~ ***İt*** ***ballo di maschera*** a.a. < ***Fr*** ***masquerade*** şaklabanlık, maskeli balo ~ ***Ar*** ***masχara(t)*** مسخرة [*#sχr*] maskaralık → MASKARA[1]

† Fransızcadan Türkçeye, dönemin dil kuralları uyarınca, 19. yy.'da *maska/maske,* 20. yy.'da *mask* olmak üzere iki kez alıntılanmıştır. İkinci biçim "kil veya kozmetik malzemeden yapılan yüz kalıbı" ve "sadece ağız ve burunu kapatan maske" anlamında kullanılır.

›› mask, maskele-, maskeli balo

maskot [Cum 1948] *eşinin ~maskot olarak verdiği nazar boncuğunu alıyor* || ~ ***Fr*** ***mascotte*** uğur getirdiğine inanılan nesne < ***Prov*** ***masco*** cadı, büyücü

maskülen [Mil 1969] *Aynen feminen ve ~maskülen ağaların Atalan'da, Göllüce'de yaptıkları gibi.* | maskülizm [Cum 2011] *~Maskülizm terimi kullanılmış.* || ~ ***Fr*** ***masculin*** eril, erkeksi ~ ***Lat*** ***masculinus*** a.a. < ***Lat*** ***masculus*** arkek *+in°* → MAÇO

›› maskülist, maskülizm

maslahat [Rab 1310] *Ol dünyā ~maṣlaḥatın koyğan, Mevlā yarlığığa uyğan* [dünya işlerini terk eden, tanrı emrine uyan]... *Circis yalavaç* | [GülM 1429] *bir ~maṣlaḥati bitürmege tereddüd çekesin, şol ṭarafı ıχtiyār it ki kimesne incinmedin ḥāṣıl ola* || ~ ***Ar*** ***maṣlaḥa(t)*** مصلحة [*#ṣlḥ* maf'ala(t) msd.] iş, umur, meşgale < ***Ar*** ***ṣalaḥa*** صلح iyi oldu, sağlandı, (iş) yürüdü → SULH

›› idare-i maslahat, idare-i maslahatçı

← MASALA, MASLAHATGÜZAR

maslahatgüzar "Fr *chargé d'affaires* karşılığı" [YOsm: LO 1876] *~maslahātgüzār* مصلحاتگذار*: Elçi vekili.* || § ***Ar*** ***maṣlaḥa(t)*** مصلحة iş + ***Fa*** ***guḏār*** گذار yürüten → MASLAHAT, GÜZERGÂH

maslak [LO 1876] *~maṣlāḳ* مصلاق*: Daim akar su, küçük suvak taşı, üç beş lüleli küçük havuz* || ≈ ***TTü*** ***musluk*** < *?* → MUSLUK

† ***TTü*** ***musluk*** sözcüğünün varyant biçimidir. Yapıca Arapçayı andırsa da Arapça karşılığı meçhuldür. † İstanbul'da bir semte adını veren *maṣlaχ* "mezbaha, kesim yeri" ayrı kelimedir.

mason [LO 1876] *~farmason, avam zebanzedi ~mason: Mülhid, bozuk itikadlı, bî-din, münkir takımı. Aslında sedd bağlayıp ser kullanan esnaflar ihvanlığı.* || ~ ***Fr*** ***maçon/franc-maçon*** 1. duvarcı, 2. spekülatif masonluk mesleğine mensup kimse << ***OLat*** ***machion*** duvar işçisi < ***Ger*** ****makjōn*** yapmak, harç veya hamur karmak << ***HAv*** ****mag-*** yoğurmak, şekil vermek, yapmak → MAÇ

← FARMASON

masör [Bah 1924] *masaj: (...) oğuşturma. ~Masör: Bu suretle oğuşturan adam.* || ~ ***Fr*** ***masseur*** masaj yapan < ***Fr*** ***masser*** masaj yapmak *+()tor* → MASAJ

›› masöz

masraf [Men 1680] *~masrāf pl. masārif: Sumptus, expensa, dispendium.* || ~ ***Ar*** ***maṣraf*** مصرف [*#ṣrf* maf'al msd.] harcama, gider < ***Ar*** ***ṣarafa*** harcadı → SARF

›› dosya masrafı, masraf et-, masraflı, masrafsız

mass [Men 1680] *~mass e.: Sormak* [soğurmak] || ~ ***Ar*** ***maṣṣ*** مصّ [*#mṣṣ* fa'l msd.] hafifçe emme, soğurma < ***Ar*** ***maṣṣa*** مصّ emdi

›› masset-

mastar [Men 1680] *~mastaret, ~mıstaret: Canon geometricus, ad quem rectae lineae ducuntur* [düz hat çizmek için cetvel]. | [KT 1900] *~mıstar: (... Cedvel tahtasına pek denilmiyor. Taşçı cedveline ~mıstar denilir.)* || ~ ***Ar*** ***mistar*** مسطر [*#str* mif'al ia.] çizgi çizme aleti, cetvel < ***Ar*** ***saṭr*** سطر düz çizgi → SATIR[1]

mastektomi [Mil 1983] *meme alınıp (~mastektomi) lenf bezleri de temizlendikten sonra* || ~ ***İng*** ***mastectomy*** memenin cerrahi işlemle alınması ☼ 1923 Stedman, Amer. tabip. § ***EYun*** ***mastós*** μαστός meme + ***EYun*** ***ektomía*** kesip çıkarma

master "akademik bir rütbe" [Cum 1941] *sırasile mühendislikte (Bachelor), (~Master) ve (Doktor) derecelerini alırlar* | "... (müzikte) kopyası çıkarılan ana kayıt" [Mil 1991] || ~ ***İng*** ***master*** 1. egemen, usta, efendi, 2. akademik bir rütbe, 3. kopyası çıkartılan asıl ~ ***EFr*** ***maistre*** rütbece üstün kimse, efendi, usta << ***Lat*** ***magister*** [kıy.] «daha büyük», a.a. < ***Lat*** ***magnus*** büyük → MAKSI+

›› master plan, mastır

← MAESTRO, MASTOR, METR (METRDOTEL., METRES), SALMASTRA, TONMAYSTER, WEBMASTER

mastı [EÇ <1683] *Lisān-ı Etrāk-ı nā-ḳābil ü nā-pāk - (...) Çomar: koyun köpeği, ~mastī: fino köpeği* || ~ ***İt*** ***mastino*** kısa bacaklı av köpeği << ***OLat*** ***mansuetinus*** evcil, alıştırılmış *+in°* < ***Lat*** ***mansuescere*** evcilleştirmek § ***Lat*** ***manus*** el + ***Lat*** ***suescere, suet-*** alışmak → MANÜEL., KOSTÜM

† Karş. ***İng*** ***mastiff,*** ***Fr*** ***mâtin*** (a.a.). ◦Eren 289'daki analiz gayriciddidir.

mastika "sakız" [Yad <1421?] *her sabah ~mastakī ile anīsün ile gül-engübīn* [sakız ve anason ve çiçek balı] *véreler* | "... sakızlı rakı" [LO 1876] *~mastıkī* مصطفی/مستکی*: Maruf sakız, şecerü'l-butm zamkı. Sakız rakısı.* || ~ ***Yun*** ***mastíχi*** μαστίχη sakız, sakız bitkisi << ***EYun*** ***mastiχé*** μαστιχή menengiç zamkı veya sakız < ***EYun*** ***masáomai*** μασάομαι çiğnemek << ***HAv*** ****mendh-***[2] a.a. → MANCA

† ***Ar*** ***mastakī*** مستکی/مسطقی, ***Fa*** ***mazdak*** مزدك biçimleri Yunancadan alıntıdır. Osmanlıca metinlerde *mastakī* ve *mezdekī* biçimleri görülür. Halen kul-

Levent Şahverdi Arşivi

lanılan biçim muhtemelen ***Yun*** *mastiχáto* "sakızlı" sözcüğünden ikincil alıntıdır.

← MEZDEKE

mastodon [Mil 1954] *New Jerseyde bir havuzun dibini kazıyan işçiler bir ¯Mastodon'un kemiklerine rastlamışlardır.* || ~ ***İng*** *mastodon* / ***Fr*** *mastodonte* «meme-dişli», file benzer nesli tükenmiş hayvan ☼ 1806 Georges Cuvier, Fr. doğabilimci. § ***EYun*** *mastós* meme + ***EYun*** *odoús, odónt- ὀδούς, ὀδοντ-* diş → MASTEKTOMİ, ODONT(O)+

mastor "Frenklerde üstad, özellikle Rodos şövalyelerinin büyük üstadı" [KÇTuh 1656] || "meyhaneci başı" [<1900] || ~ ***Yun*** *mastōr μαστώρ* usta, üstad ~ ***Lat*** *magister* a.a. → MASTER

›› mastori

mastürbasyon [Mil 1958] *¯Masturbasyon, onanizm gibi adlar alan istimna, kendi kendini tatmin demektir.* || ~ ***Fr/İng*** *masturbation* istimna, elle doyuma ulaşma ~ ***Lat*** *masturbatio* a.a. < ***Lat*** *masturbare* istimna etmek +*()tion* §? ***Lat*** *mas, mar-* erkeklik + ***Lat*** *turbare* karıştırmak, topaç gibi çevirerek oynamak → MAÇO, TÜRBİN

† Latince sözcüğün etimolojisi muğlaktır. Belki ***EYun*** *mástropos* "deyyus, muhabbet tellalı" sözcüğünden.

masum [AşP 1330] *sanma ki ¯maʿṣūm u yâ mestūr-içün* [dokunulmaz ya da örtülü olduğu için] | "... küçük çocuk" [LO 1876] *¯maʿṣūm: Bî-günah, pak, sabi.* || ~ ***Ar*** *maʿṣūm* معصوم [*#ʿṣm* mafʿūl mef.] 1. aşireti tarafından korunan, dokunulmazlık sahibi, 2. suçsuz, günahsız < ***Ar*** *ʿaṣama* عصم korudu, savundu → İSMET

›› mahsım, masumane, masume, masumiyet

masun [Fer <1451] *χalkuŋ gözinden ¯maṣūn ve maḥfūẓ ola* [halkın gözünden sakınılmış ve saklanmış ola] || ~ ***Ar*** *maṣūn* مصون [*#ṣwn* mafʿūl mef.] sakınılan, esirgenen < ***Ar*** *ṣāna* صان sakındı, esirgedi → SIYANET

›› masuniyet

masura [Dürr 1465] || [Men 1680] *māsūr usit. ¯māsūre: calamus textorius radio indi solitus cui obvolvuntur fila* [iplik sardıkları ince dokumacı kamışı] || ~ ***Fa*** *māsūra* ماسوره üzerine iplik sarılan çubuk veya makara

† ***Yun*** *masoúri* "makara" Türkçeden alıntıdır.

maşa [CodC 1303] *molla* [kısaç, köz tutucu] - *Tr: ¯masa* | [Men 1680] *¯mâşe p*[ers].*: kısac. Forceps igniarius. ¯Mâşelü tüfenk: Bombarda forficibus instructum.* | [KT 1900] *¯eli ¯maşalı: edebsiz, kavgacı.* || ~ ***Fa*** *māşa* ماشه kısaç, köz tutma aleti ~? ***Ar*** *miḥaṣṣa(t)* محشة [*#ḥṣṣ* mifʿala(t) ia.] 1. kuru ot biçme aleti, 2. közgü, ateş karıştırma aleti

† ◦Lane I.574 *miḥaṣṣ,* ◦LO 274 milḥaṣṣe.

›› eli maşalı

maşallah [İrşM 1387] *yâ ¯mâşâallah tip durüst bolmas* || ~ ***Ar*** *mā šāʾa-llah* ما شاءالله Allah ne isterse § ***Ar*** *mā* ما ne + ***Ar*** *šāʾa* شاء ister, istedi + ***Ar*** *allāh* الله → İNŞALLAH

›› maaşallah, maşaallah

maşatlık "gayrimüslim mezarlığı" [EÇ <1683] *niçe kralları ve başpapasları derûn-i deyre* [kilisenin içine] *gömerler, iki tarafı sâfî ¯maşâdlık mezarlığıdır* | [LO 1876] *¯maşatlık* مشاتلق*: meşhed zebanzedi. Kabristan, Yahudi mezarı.* || < ***Ar*** *maşhad* مشهد [*#şhd* mafʿal iz/m.] şehitlik < ***Ar*** *şahada* شهد şehit oldu → MEŞHET

maşeri [Men 1680] *¯maʿşer, pl. meʿâşir: Coetus, congregatio, agmen hominum, pec. sociorum.* | [YOsm: ZG 1917] *bunların ferdî ruhlarda yaşanmasına ¯maʿşerî ¯vicdân (conscience collective) denilir.* || < ***Ar*** *maʿşar* معشر [*#ʿşr* mafʿal iz/m.] toplum, topluluk, cemiyet, özellikle erkekler cemiyeti → AŞİRET

† Ziya Gökalp'in popülerlik kazandırdığı terimlerdendir.

maşlah [KT 1900] *¯maşlah: Bir nevʿ üstlük libas ki başlıca Araplara mahsus olup ...* || ~ ***Ar*** *maşlaḥ* مشلح [*#şlḥ*] bir tür kadın cübbesi (Suriye) < ***Ar*** *şalaḥa* شلح soyundu, giysi çıkardı

maşrapa [DK <1400?] *χân kızı ¯meşrebe* [su kabı] *almış, sovukda suya varmış* | [Men 1680] *¯meşrebe vul. ¯maşrapa: Vas potorium* [içme kadehi]. || ~? ***Ar*** *maṣraba(t)* مشربة [*#ṣrb* mafʿala(t) iz/m.] su içme yeri, sulak yer, (su) içiren veya içirten < ***Ar*** *ṣaraba* شَرَبَ içti → ŞARAP

† "Büyük kadeh, sürahi" anlamı Türkçeye özgüdür.

maşrık [Kut 1069] *kötürdi başın baḳdı ¯maşrik tapa* [başını kaldırdı, doğuya doğru baktı] || ~ ***Ar*** *maṣrik* مشرق [*#ṣrḳ* mafʿil iz/m.] güneşin doğduğu yer, doğu < ***Ar*** *ṣaraḳa* شرق (güneş) doğdu → ŞARK

† "Akdeniz'in doğusu" anlamında Suriye ve Filistin sahilini ifade eder. Bu anlamda ***Fr*** *Orient* karşılığıdır.

maşuk [AşP 1330] *¯maʿşuḳa irmek diler-iseŋ ʿâşık ol* || ~ ***Ar*** *maʿšūḳ* معشوق [*#ʿşḳ* mafʿūl mef.] sevilen kimse, sevgili < ***Ar*** *ʿašiḳa* عشق aşık oldu → AŞK[1]

mat[1] [AşP 1330] *varlığum şâhı ol evde oldı ¯mât* | [Men 1680] *¯mât etm.: perplexum reddere, stupefacere, ad incitas redigere* [sersemletmek, şaşırtmak]. *¯mât kalmak: obstupescere, vinci* [sersemlemek, yenilmek] || ~ ***Ar/Fa*** *māt* مات satranç deyimi < ***Ar*** *māta* مات [*#mwt*] öldü → MEVT

† Batı dillerine satranç terimi olarak Arapçadan geçmiştir. Karş. ***İng*** *mate* "satrançta yenilgi".

›› şah mat

← MATADOR

mat[2] [TDK1 1945] *¯mat: Parlamayan, donuk.* || ~ ***Fr*** *mat* boğuk, zayıf, parıltısız, parlak olmayan renk ~ ***Lat*** *mattus* a.a.

›› matlaş-

mat[3] [EkşiS 2000] *¯mat: uyku tulumunu dolayısıyla da vücut ısısını yerinkinden bir miktar izole etmek amacıyla*

Levent Şahverdi Arşivi

ve rahatlık getirmesi açısından uyku tulumunun altına serilir. || ~ ***İng*** *mat* yer yaygısı, şilte ~ ***Fr*** *matte* a.a. << ***OLat*** *natta/*matta* yaygı

matador [Cum 1932] *ölenler meyanında bilhassa (...) Meksika ¯matadoru Carmelo Perez bulunmaktadır* || ~ ***İsp*** *matador* 1. öldüren, 2. boğa güreşinde hayvana son darbeyi vuran kişi < ***İsp*** *matar* öldürmek +*()tor* ~ ***Ar*** *māt* مات ölüm → MAT[1]

matah [KEdeb-TS 1769] *al-ḳumâṣât* [Ar.]: *Türkce ¯matâhlardır* متاهلر *(..) metāᶜ-ı beyt maᶜnâsına.* | [Göv 1930] ¯*matah: Mal, meta.* || ~ ***Ar*** *matāᶜ* متاع ticari eşya → META

† META sözcüğünün kısmen anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır.

matara "tulum" [Hal 1477] *debbe* [Fa.]: ¯*matara ki gönden dikerler, kab éderler, seferde içine bal ve yağ ve maᶜcûn koyarlar.* | [Men 1680] *cevâhirli Sinan Paşa ¯matarası* مطرة *kim kırk biŋ ġuruş ḳıymet taḳdīr olunmuşdur* || ~ ***Ar*** *maṭara(t)* مطرة 1. su tulumu, 2. bir sıvı ölçeği ~ ***Aram*** *maṭartā* מַטַרְתָּא [*#nṭr*] kese, özellikle para kesesi, cüzdan; zindan (▫Fracnkel 209, ▫Jastrow 770)

† ***Ar*** *maṭar* "yağmur" sözcüğüyle alakası görünmüyor.

matbaa "basımevi" [Müteferrika 1733] || ~ ***Ar*** **maṭbaᶜa(t)* مطبعة [*#ṭbᶜ* mafᶜala(t) iz/m.] tab etme yeri < ***Ar*** *ṭabaᶜa* طبع [*#ṭbᶜ*] damga bastı → TAB[1]

† İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaa önceleri *basma kârhanesi* ve yapılan iş *basmacılık* olarak anıldığı halde daha sonra (muhtemelen Müteferrika tarafından seçilen) daha 'entelektüel' bir ad tercih edilmiştir.

›› matbaacı

matbu [YOsm: LO 1876] ¯*matbuᶜ: Tab olunmuş, basılmış.* ¯*Matbuᶜât: basılı şeyler.* || ~ ***Ar*** *maṭbūᶜ* مطبوع [*#ṭbᶜ* mafᶜūl mef.] damgalanmış < ***Ar*** *ṭabaᶜa* طبع damgaladı → TAB[1]

›› matbua, matbuat

mate [Hür 2005] *'Paraguay Çayı' olarak da bilinen ¯mate, yüzyıllarca Güney Amerika yerlileri tarafından enerji ve şifa kaynağı olarak kullanılmış* || ~ ***İsp*** *maté* yerba mate (ilex paraguayensis) bitkisinin yapraklarından elde edilen sıcak içecek ~ ***Guarani*** *mate* a.a.

matem [Dan 1360] *meger gizlüler göre kim ¯mâtem-zedeyi ¯mâtem-zede göribile* || ~ ***Ar*** *maᶜtam* مأتم [*#Atm* mafᶜal msd.] cenaze töreni, cenazede ağıt yakan kadınlar topluluğu

›› matemzede

matematik [Cum 1932] *Üç yüz kişi istiap eden fizik ¯matematik konferansı salonu bu konferanslara tahsis edilmişti.* || ~ ***Fr*** *mathématique* ~ ***EYun*** *mathēmatikά μαθηματικά* genel anlamda ilim, özellikle sayılar ilmi < ***EYun*** *máthēma μάθημα* ders, genel anlamda öğrenilen şey, bilgi +*ik*° < ***EYun*** *manthánō, math- μανθάνω, μαθ-* öğrenmek +*ma(t)* < ***HAv*** **mendh-* öğretmek

›› matematikçi, matematiksel

materyalizm [AM <1900] *bir zamandan beri Avrupa'da ¯materyalist denilir bir fırka-i felasife türemeğe başlamışdır* | [Bah 1924] ¯*materyalizma: Maddiye mezhebi.* || ~ ***Fr*** *matérialisme* maddecilik ~ ***İng*** *materialism* a.a. ☼ 1674 Robert Boyle, İng. filozof. < ***Lat*** *materia* 1. ağaç gövdesi, 2. madde, hammadde +*ism*° → MATERYEL

† ***Lat*** *materia* 12. yy.'dan itibaren Aristotelesçi felsefede ***EYun*** *ʰylé* "1. ağaç maddesi, 2. şekil almamış madde" karşılığı olarak kullanılmıştır.

›› materyalist

materyel "maddî (sıfat)" [Cum 1931] *tahtadan daha maddî hayatın, makineden daha ¯materyel kadını...* | "malzeme (isim)" [Cum 1932] *büyük medeniyetler kurmuş bir milletin zengin tarihi etrafında pek çok ¯materyel toplanabildiği...* || ~ ***Fr*** *matériel* 1. madde, malzeme, gereç, 2. maddî < ***Lat*** *materia* [n. çoğ.] 1. ağaç gövdesi, 2. madde, hammadde < ***Lat*** *mater* ana << ***HAv*** **māter-* a.a. → MADER

† Karş. ***EYun*** *ʰylē* ve ***YTü*** *özdek* "1. ağaç gövdesi, 2. hammadde".

›› materyal

← MATERYALİZM

+matik < ***Fr*** *automatique* / ***İng*** *automatic* → OTOMATİK

† Türkçede 1970'lerden itibaren yaygın kullanım bulan sentetik bir yapım ögesidir.

← BANKAMATİK, PERMATİK

matine [Bah 1924] ¯*matine: Kadınların sabahtan ev içinde giydikleri esvap. Oğleden sonra oynanan tiyatro veya sinema.* || ~ ***Fr*** *matinée* sabah vakti, gündüz gösterisi < ***Fr*** *matin* sabah << ***Lat*** *matutinum* sabahleyin, gün doğumunda < ***Lat*** *matuta* şafak +*in*° † Karş. ***Lat*** *maturus* "olgun".

← PREMATÜRE

matiz [LO 1876] ¯*matis (Rum.): Tutkun sarhoş, sızmış.* || ~ ***Yun*** *méthystos/máthisos μάθυσος* sarhoş << ***EYun*** *methystḗs μεθυστής* a.a. < ***EYun*** *methýskō μεθύσκω* sarhoş olmak +*t*° < ***EYun*** *methý μεθύ* mayalanmış içki, şarap << ***HAv*** **medhu-* mayalanmış içki → MEY

← AMETİST, METİL (AMFETAMİN, METAN)

matkap [Hal 1477] *bermah* [Fa.]: ¯*Maṭḳab ki dülgerler âletlerindendür.* | [RMim 1614] *miṣḳab* مثقب *Arabîdir... Türkîde avam galat édüp tâ ile ¯maṭḳab* مثقب *derler* || ~ ***Ar*** *miṯḳab* مثقب [*#ṯḳb* mifᶜal ia.] delgeç, delme aracı < ***Ar*** *ṯaḳaba* ثقب deldi

† Türkçe telaffuz usulünde *miskap* beklenirken ses değişimi şaşırtıcıdır.

matla [AşP 1330] ¯*maṭlaᶜı vü maḳṭaᶜı kanda imiş* [başı sonu nerede imiş] | [Fuz 1535] ¯*maṭlaᶜ-ı envâr-i behcet* [güzellik nurlarının doğum yeri] *maẓhâr-i âṣâr-i feyż* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ *Ar maṭlaʿ* مَطْلَع [#ṭlʿ maf'al iz/m.] 1. doğum yeri, doğu, yıldızların ve güneşin doğum yeri, 2. şiirde gazelin ilk mısraı < *Ar ṭalaʿa* طَلَعَ doğdu, belirdi → TALİH

matlup [Tezk 1341] *ol ṭālib-idi ve ben ¯maṭlūb-ıdım* || ~ *Ar maṭlūb* مطلوب [#ṭlb maf'ūl mef.] istenen, talep edilen, dilek < *Ar ṭalaba* istedi, talep etti → TALEP

matmazel [28M 1720] *sağ tarafında ¯madmazel de Şarlua Konde derler bir mehpare oturup* || ~ *Fr mademoiselle* genç hanımefendi < *Fr demoiselle* genç kız << *OLat dominicella* [küç.] bayancık < *Lat domina* ev sahibesi, hanım +*ell*° → DAM[2]

matrah [Bah 1924] *¯matrah: Mahal, mevki; "bir şey atılan yer."* | "vergi tarhına esas olan meblağ, üzerinden vergi kesilen tutar" [YOsm: Cum 1930] *veraset ve intikal vergisine ¯matrah ittihaz olunur* || ~ *Ar maṭraḥ* مَطْرَح [#ṭrḥ maf'al msd.] 1. atılan şey, atkı, atış, 2. yere serilen yaygı veya minder < *Ar ṭaraḥa* طَرَحَ attı, çıkardı → TARH

† Vergi terimi olarak kullanımı 20. yy Türkçesine özgü olup, Arapça gramere göre açıklanması zordur. † *İt materasso* > *Fr materasse* > *İng mattress* "yaygı, yer yatağı" Arapça sözcüğün özgün halinden alıntıdır.

matrak "değnek, sopa" [KFT <1421] || [Ana 1932] *¯matrak (Isparta): latife, alay.* || ~ *Ar miṭrāḳ* مطراق [#ṭrḳ mif'āl ia.] davul tokmağı, hallaç değneği < *Ar ṭaraḳa* طَرَقَ dövdü, davul çaldı → TARİK

† İki anlam arasındaki ilişki açıklanmaya muhtaçtır.

›› matrakçı

matriarkal [DTC 1944] *¯matriarkal* || ~ *Fr matriarcal* anaerkil < *Lat mater* ana << *HAv *māter-* a.a. → MADER, +ARK

matriks [ML 1969] || ~ *YLat matrix* içi boş kalıp, matematikte matriks ~ *Lat matrix, matric-* rahim → MADER

← MATRİS

matris [TDK1 1945] *¯matris: 1. Dizilmiş harflerin özel bir mukavva üzerine alınan kalıbı. 2. Dizme makinalarında harf kalıbı.* || ~ *Fr matrice* ~ *YLat matrix* rahim → MATRİKS

matruş [BK 1797] *tulungī* [Fa:]: *(...) kart ve geç irisi ¯matrūş ve sefih ve erāzilden kināye olunur* | [AR 1897] *kelle ¯matrūş, üzerinde on tel püsküllü kalıpsız fes.* || ~ *Ar *matrūš* مَتْروش [maf'ūl] tıraş edilmiş < *Fa tarāš* تَراش tıraş → TIRAŞ

† *Fa tıraş* sözcüğünden Arapça mef'ūl vezninde türetilmiş uydurma türevdir.

matruşka [Mil 1988] *ağabeyinin hiç yanından ayırmadığı oyuncak bebekleri (¯matruşka), Koray Düzgören'e gösteriyor.* || ~ *Rus matryoška матрёшка* [küç.] içiçe geçen Rus bebekleri < *Rus Matryona Matрёна* bir kadın adı ~ *Lat matrona* hanımefendi < *Lat mater* anne << *HAv *māter-* a.a. → MADER

† İlk Rus matruşka bebekleri 1890'da Vasily Zvyozdoçkin tarafından imal edilerek Paris Dünya Sergisi'nde satışa sunuldu.

matuf [Sad 1574] *ʿınān-i ʿazm-i hümāyūnleri refʿı savbine ¯maʿṭūf oldı* [padişahın azminin dizginleri, onun gideriimesi cihetine yöneldi] || ~ *Ar maʿṭūf* معطوف [#ʿṭf maf'ūl mef.] 1. eğilen, dönen, 2. gramerde tamlanan < *Ar ʿaṭafa* عَطَفَ eğildi, döndü → ATIF

maun [LO 1876] *¯mağun* ماغون: *Köyu renkli Amerika ağacı ki mücellâ âlâ doğraması olur.* || ~ *Fr mahogon* / *İng mahogany* tropik Amerika'ya özgü bir ağaç ~ *İsp magon/mahogon* a.a. ~ *Karib maga*

maval "Arap havası" [EÇ <1683] *darblar idüp el çarparak ¯maval ırlayarak bir hây-hû ile Alayköşkü dibinden ʿubūr iderler* | [LG 1889] *¯maval: Bi-manahu eyzan. 'Martaval' ile aynı manadadır. (...) ¯maval okumak: Yalan söylemek.* || ~ *Ar mawwāl* موّال [#mwl faʿʿāl mesl.] şarkı söyleyerek dolaşan dilenci, dilenci şarkısı

mavera [Men 1680] *¯māverā: Quod ponė, post aut trans est.* || ~ *Ar mā warāʾ* ما وراء ardında veya ötesinde olan < *Ar warāʾ* وراء [#wry] öte, ard, arka (edat)

← MAVERAÜNNEHİR, TEVRİYE

maveraünnehir [<1400] || ~ *Ar māwarāu'n-nahr* 1. nehrin ötesi, 2. İslam dünyasında Amu Derya nehirinin ötesi, Transoxania → MAVERA, NEHİR

† Osmanlı dünyası açısında *Maveraünnehr,* "Fırat'ın ötesi" yani Mezopotamya anlamında da kullanılmıştır.

mavi [Arg 1533] *¯mauí: turchino chiaro* [açık lürkuvaz rengi] || ~ *Ar māʾī/māwī* ماوى [nsb.] su gibi, su rengi, mavi < *Ar māʾ* ماء [#mwh] su +*ī*

† Daha önce kullanılan ***Tü gök, Fa kebūd*** ve ***Ar azraḳ*** yerine 18. yy.'a doğru yaygınlık kazanan bir renk deyimidir.

›› masmavi, mavi yolculuk, mavileş-, mavili, maviş

← MİM[1]

mavna [LF 1487] *¯maʿüna* | [Arg 1533] *¯maóna: galea grossa* || ≈ *Ar maʿūna* معونة (Mısır lehçesinde) bir tür geniş gövdeli tekne < *?*

† *İt maona, İsp magona, Fr mahon* vb. Türkçeden alıntı olabilir. Sözcüğün nihai kökeni belirsizdir. ▫LF §805. *Ar māʿūn* "destek, yardım" sözcüğünden türetilmesi spekülatiftir.

mavra [LG 1889] *¯mavro: Rumcadan, zenci.* | (argo) [Argo 1933] *¯mavra: eğlence, gevezelik* || ~ *Yun mávros μαύρος* kara, koyu renk, esmer << *EYun amaurós ἀμαυρός* karanlık

† Güncel argo anlamı muhtemelen "birinin esmerliğiyle alay ederek eğlenmek" eyleminden türemiştir. *İng moor* "kara derili, Arap" Latince yoluyla Yunancadan alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

mavzer "ilk kez 1897 Yunan harbinde kullanılan tüfek türü" [<1900] || ~ ***marka*** *Mauser* silah markası < ***öz*** *Paul von Mauser* Alman mucit ve sanayici (1838-1914)

maya [Kut 1069] *törütürde birse bayat ök könül / tükel ¯māya buldu biligke oğul* [yaratırken verse Allah akıl ve gönül, bilgiye mükemmel sermaye buldu o çocuk] || ~ ***Fa*** *māya* مایه öz, hammadde, maya, sermaye << ***OFa*** *mādak* madde, hammadde

← MAYHOŞ, SERMAYE

mayasıl [Men 1680] *¯māyesīl: Haemorrhois* [hemoroid] || ~ ***Ar*** *mā yasīl* ما یسیل [*#syl*] akan şey, akıntı < ***Ar*** *sāla* سال aktı → SEL

maydanoz [CodC 1303] *petrosemulum - Tr: ¯mangdan* | [Men 1680] *¯maʿdenoz, ¯mağdenos, etiam vulgo ¯mağdanoz* || ~ ***Ar*** *maḳdanus/maʿdanus* مقدنس/معدنس [q.] a.a. ~ ***OYun*** *makedonision* μακεδονίσιον makedonya otu, maydanoz < ***öz*** *Makēdonia* Makedonya

† Yunanca isim Hesychius ve Souidas'ta mevcuttur. ▫DuCG 1:853. † Farsça *miʿdenuvāz* "mide okşayan" deyiminden türetilmesi edebî bir espri olarak değerlendirilmelidir.

›› maydanozgiller

mayhoş [Yad <1421?] *¯māye χoş ayva suyından iki yüz dirhem bir gün koyalar* | [Arg 1533] *¯maichósc & maichostcé* [mayχoş, mayχoşçe]: *di mezo sapore* [tatlı ile ekşi arası] || ~ ***Fa*** *māya-χʷoş* مایه خوش maya tatlısı, ekşi tatlı → MAYA, HOŞ

›› mayhoşlaş-, mayhoşluk

mayın [Cum 1930] *tahtelbahirden daha kör ve müthiş bir silah olan ¯mayin eneden insanī olsun* || ~ ***İng*** *mine* maden ocağı, lağım, ycraltına gömülen patlayıcı ~ ***OLat*** *mina* maden ocağı ~ ***Kelt***

›› mayınlı

← MİNERAL

mayıs [AşP 1330] *nitekim şol görklü ¯mayıs yağmuru / kim içinde gizlidür tanrı nuru* || ~ ***OYun*** *Máios μάιος* ay adı ~ ***Lat*** *Maius* a.a. < ***öz*** *Maia* Büyük Hanım, Mayıs başında bayramı kutlanan Roma tanrıçası < ***Lat*** **mag-ia* → MAKSİ+

mayışmak [ETü: Kaş 1073] *er yérke ¯mayışdı <adam kendinden geçerek yere yapıştı.Bu sözcük adama bir iş yapmasının emredildiği ve onun reddettiği durumu anlatır. ¯yamaşdı değişik sesletimidir.>* | [Mil 1978] *soğukta yollarda araç bekleyen halkı yollarda ısıtarak ¯mayıştırıp paralarını sızdırmak* || << ***ETü*** *mayış-* gevşemek, kendinden geçmek ≈ ***ETü*** *mayıl-* a.a. → BAYIL-

mayi "sulu, su gibi" [Dai 1647] || [Men 1680] *¯māyiʿ: Fluidus, liquidus.* || ~ ***Ar*** *māʾ* مایع [*#myʿ* fāʿil fa.] sıvı, akışkan < ***Ar*** *māʿa* ماع aktı

† Arapça sözcük muhtemelen *mā* "su" ile alakalı olduğu halde, yapıca ilgisi muğlaktır.

maymun [CodC 1303] *simia - Fa: ¯maymon - Tr: ¯maymun* | maymuncuk [EÇ <1683] *üç bin aded sağir u kebir top dingili ¯maymuncuğu* [anahtarı] *var, cümle demirdendir.* || ~ ***Ar*** *māymūn* مایمون malum hayvan <? ***Ar*** *maymūn* میمون [*#ymn* mafʿūl mef.] mutlu, mesut < ***Ar*** *yamīn* sağ el → YEMİN

† Yaygın görüş Arapça sözcüğün ***OYun*** *mimō μιμώ* (▫DuCG 935) biçiminden geldiği yönünde ise de, bu sonuncunun Bizans Rumcasında çok geç ve çok ender kaydedilmiş olması, etkileşim yönünün tersi olabileceğini düşündürür.

›› maymuncuk, maymunlaş-, maymunluk

mayna "inik yelken" [LF 1538] *¯mayna ile sağanakdan korkmam / ne kadar esse savursa yeŋerin* | ~ ***Ven*** *maina!* indir! (yelken indirme komutu) < ***Ven*** *mainàr* yelken indirmek [***İt*** *ammainare*]

mayo [AMKam 1881] *bunun için ¯mayo namiyle bir şey icad olunmuştur ki ipekten yahut yünden mamul bir fanilâ don demek olup* || ~ ***Fr*** *maillot* [küç.] 1. bebek kundağı, 2. vücudu sıkıca saran giysi, tulum, 3. yüzme giysisi < ***Fr*** *maille* 1. zincir baklası, örgüde punt, 2. zincir şeklinde zırh, örgü, ağ << ***Lat*** *macula* leke, benek → MAKİ

† Fransızcada ilk kez 1908'de, o dönem moda olan tulum şeklinde deniz kıyafeti için kullanılmıştır.

← REMAYÖZ

mayonez [T&S 1892] *Mayonnaise* [F.]: *¯mayonez denilen bir nevi terator.* | [AM <1900] *camın iç tarafında bir koca tabak içinde ¯mayonezli balık koymuş* || ~ ***Fr*** *mayonnaise* yumurta ve zeytinyağı ile yapılan bir sos << ***Fr*** **mahonnaise* < ***öz*** *Port-Mahon* Menorca adasında bir liman

† 1756'da Port-Mahon limanının Mareşal de Richelieu tarafından fethi onuruna adlandırıldığı rivayet edilir.

mayoz [Cum 1976] *zooloji dersinde ¯mayoz bölünme konusunu* || ~ ***Fr*** *méiose* / ***İng*** *maiosis/meiosis* kromozom birleşmesi yoluyla hücre çoğalması ☼ 1905 Farmer & Moore, İng biyologlar. ~ ***EYun*** *meiōsis μείωσις* azalma, eksilme < ***EYun*** *meiōn μείων* [kıy.] daha az, eksik +*sis* << ***HAv*** **meiu-* < ***HAv*** **mei-*² küçük, az → MİNİ²

maytap "havai fişek" [Abdî <1700] *¯māhtāb* | [MSait 1898] *donanma geceleri yakılan beyaz renkteki ¯mehtāb fişenklerinin ziyaı* | maytaba al- "kandırmak (argo)" [Cum 1935] *kaşkariko oynamak, faka, mantara bastırmak, ¯maytaba ¯almak, kül yutturmak* || ~ ***Fa*** *māhtāb* ماهتاب ay ışığı → MEHTAP

† Karş. ***Fa*** *māhtāb-i ātaşın* "havai fişek".

mazarrat [Marz 1380] *ānı anup bana ¯mażarratı degmeye* [zararı dokunmasın] || ~ ***Ar*** *maḍarra(t)* مضرّة [*#ḍrr* mafʿala(t) msd.] zarar verme, zarar, ziyan < ***Ar*** *ḍarra* ضرّ zarar verdi → ZARAR

Levent Şahverdi Arşivi

mazbata "tutanak" [YOsm: Rhazis 1829] *Protocole:* مضبطه *¯mazbata* | [KT 1900] *Meclis-i vükelā ¯mazbatası, şūra-i devlet ¯mazbatası* || ~ *Ar *maḍbaṭa(t)* مضبطة [*#ḍbṭ* maf ʿala(t)] < Ar ḍabaṭa ضبط kaydetti → ZABIT

mazbut [Sad 1574] *güzīde-i memālik-i Osmaniyeyi taht-ı taṣarrüflerinde ¯mażbūt itmiştür* [Osmanlı illerinin en seçkinlerini egemenliği altında tutmuştur] || ~ *Ar maḍbūṭ* مضبوط [*#ḍbṭ* maf ʿūl mef.] zaptedilmiş, kayıt ve kontrol altında olan < *Ar ḍabaṭa* ضبط el altında tuttu, denetim altına aldı → ZABIT

mazeret [Men 1680] *¯maʿziretχāhi ʿacezei ümmet* [ümmetin acizleri adına bağış dileyen] || ~ *Ar maʿḏira(t)* معذرة [*#ʿḏr* maf ʿila(t) msd.] affetme, bağışlama < *Ar ʿaḏara* عذر bağışladı → ÖZÜR

† Arapça sözcük *özür* ile eş anlamlı ve eş yapıda olup, "birini bağışlama" anlamındadır. Türkçede "özür dileme" anlamı kazanmıştır.

mazgal "kale bedeninde tüfek deliği" [Sel 1600] *karşuda görinen ¯mazġal deliğinden tütün* [duman] *çıkar* ‖ ~ *Ar *mazġal* مزغل [*#zġl* maf ʿal iz/m.] püskürtme yeri < *Ar masχálē* زغل (bir sıvıyı) şiddetle püskürttü, (tulumu) sıkarak fışkırttı

† Arapça sözcük kaydedilmemiştir; ancak anlam ilişkisi nettir. ºKT مزغل ve مازغال yazımlarını verir; köken belirtmez. ***Yun*** *masχalē* "koltuk altı, koy, kovuk" veya *masχalion* "örme sepet" biçimleriyle anlam ilişkisi kurmak güçtür.

mazhar [Dan 1360] *Sen daχı küfrden kurtulup benüm şefāʿatuma ¯maẓhar olasın.* ‖ ~ *Ar maẓhar* مظهر [*#ẓhr* maf ʿal iz/m.] 1. görüntü, fenomen, belirti, semptom, 2. bir özelliğin kendisinde zuhur ettiği nesne < *Ar ẓahara* ظهر göründü, belirdi → ZUHUR

† Felsefede ***EYun*** *epiphaneia* ve *phainómenon* karşılığıdır.

›› mazhariyet

mazı "meşe uru" [Yad <1421?] *sarı helīle ve ¯māzū kim dogülmiş ola tavuk yağile veya gül yağile karışduralar* | [Arg 1533] *¯masi: galla* | mazı ağacı [KT 1900] *¯mazı* مازي *ağacı: Mazıya benzer bir küçük kozalak veren çama müşabih muntazam yapraklı bir küçük ağaç* || ~ *Fa māzū* مازو meşe uru (≈ ***Sans*** *māyu-phala* **मायुफल** safra kesesi)

† Farsça sözcük esasen meşe ağaçlarında oluşan ve sepicilikte kullanılan yumrunun adı iken, Türkçede, o yumruya benzer kozalakları olan bir ağaca aktarılmıştır. Tıpkı ***İng*** *gall* "1. safra, 2. meşe uru, mazı" gibi, Sanskritçe eşdeğer sözcük "safra" anlamına gelir.

mazi [AşP 1330] *¯māżisi vü ḥāżırı ve müstaḳbili* || ~ *Ar māḍi* ماضي [*#mḍy* fāʿil fa.] bitmiş, geçen, geçmiş < *Ar* ! *maḍā* مضا bitti, geçti

← İMZA (MÜMZİ)

mazlum [AşP 1330] *böyle żāif ¯maẓlūmlara feryādı* [yardımı] *yok* || ~ *Ar maẓlūm* مظلوم [*#ẓlm* maf ʿūl mef.] zulmedilen, zulme uğrayan < *Ar ẓalama* ظلم zulmetti → ZULÜM

›› mazlumiyet

mazmun [Fer <1451] *χalīfe mektūbuŋ ¯mazmūnına vāḳıf olıcak, eyitdi* [mektubun içeriğini öğrenince konuştu] | [LO 1876] *¯mazmūn: (...) halen cinaslı söz manasına.* || ~ *Ar maḍmūn* مضمون [*#ḍmn* maf ʿūl mef.] anlam, kasıt, sözün anlattığı şey < *Ar ḍamana* kast etti, üstlendi → ZIMN

maznun "sanılan" [Men 1680] *¯maznūn: Putatus, suspectus* | "... sanık" [YOsm: KT 1900] *¯maznūn: (...) 3. Bir töhmeti irtikāb ettiğine dair delaile destres olmak* [delillere el koymak] *üzere mahkeme ve ithamdan evvel tahtı istintāke alınan kimse* || ~ *Ar maẓnūn* مظنون [*#ẓnn* maf ʿūl mef.] sanılan, kuşkulanılan < *Ar ẓanna* ظنّ zannetti → ZAN

† "Sanık" anlamında Yeni Osmanlıcadır.

mazoşizm [HRG 1934] *o herif ¯mazohist. En koyu kepazelikten en fazla zevk alıyor.* || ~ *Fr masochisme* acıdan haz alma eğilimi < ***öz*** *Leopold von Sacher-Masoch* Avusturyalı romancı (ö. 1895) ***+ism°***

›› mazohist, mazohizm, mazoşist

mazot [Bah 1924] *¯mazot: Ham petrolün taktîrinden kalan kabil-i iştial tortu.* ‖ ~ *Fr mazout* bir petol ürünü ~ ***Rus*** *mazut* a.a. < ***Rus*** *mazutina* yağ lekesi < ***Rus*** *mazat'* yağlamak

† İlk kez 1905 dolayında Bakü'de imal edilmiştir.

mazruf [Men 1680] *¯mazrūf: Contentus, locatus.* || ~ *Ar maẓrūf* مظروف [*#ẓrf* maf ʿūl mef.] dış yüzün veya kabuğun içinde olan, içerik < *Ar ẓarf* ظرف dış yüz → ZARF

mazul [AşP 1330] *tā kopunca ol ḳıyāmet günleri / kimse ¯maʿzūl itmeyiser bunları* | [Fer <1451] *χalīfe anı ¯maʿzūl édüb kadıya yeŋi ḥılʿat geyürüb-durur.* ‖ ~ *Ar maʿzūl* معزول [*#ʿzl* maf ʿūl mef.] azledilmiş, görevden alınmış < *Ar ʿazala* عزل ayırdı, uzaklaştırdı → AZİL

›› mazuliyet

mazur [Tezk 1341] *¯maʿẕūr duta ve girü döne* || ~ *Ar maʿḏūr* معذور [*#ʿḏr* maf ʿūl mef.] bağışlanan, affedilen < *Ar ʿaḏara* عذر bağışladı → ÖZÜR

›› mazur gör-

mazurka [Bah 1924] *¯mazurka: Üç tempolu dans, bu tarzda çalınan hava.* ‖ ~ *Fr mazurka* Polonya kökenli bir dans ~ ***Pol*** *mazurka* Mazurya'lı, a.a. < ***öz*** *Mazury* Kuzeydoğu Polonya'da bir bölge

MDF [Mil 1985] *¯MDF 1001 - Harika ahşap yapay tahta* || ~ ***İng*** *MDF* [abb.] < ***İng*** *medium density fiberboard* orta yoğunluklu elyaf levha → MEDİUM, DANSİTE, FİBER

me [İdr 1312] *¯meledi* <kuzu bağırdı> | [EÇ <1683] *savt-ı hazīn ile bir güne ¯meleyüp (...) müddet-i ʿömrimde aslā eyle bir mīş* [koyun] *¯melemesi istimāʿ etmemişimdir.* || : ***onom*** koyun sesi

Levent Şahverdi Arşivi

›› melc-, mö

meal [Dan 1360] *Niçe tedbīr idüp kıldı ¯me'āli* || *~ Ar ma'āl* مآل [*#Awl* maf'al msd.] dönüş, çeviri, bir sözü başka şekilde ifade etme < *Ar āla* آل döndü, geri geldi → ALET

›› Kuran meali, mealen

mebde [Rav 1449] *Vilāyet ¯mebde'i ẋaṭm-ı nübüvvet* || *~ Ar mabda'* مبداء [*#bdA* maf'al iz/m.] başlama yeri, orijin, köken < *Ar bada'a* بَدَأَ başladı → BİDAYET

meblağ [Kab 1432] *bu ḳadar ¯meblaġ māl vireyim beni öldürmesüŋ* || *~ Ar mablaġ* مبلغ [*#blġ* maf'al msd.] varılan yer, tutar, toplam < *Ar balaġa* بَلَغَ ulaştı, erdi → BÜLUĞ

mebus [Men 1680] *¯mebʿūs: Missus* [gönderilmiş] *& resuscitatus* [dirilmiş] | "... yasama meclisi üyesi" [YOsm: Bas 1876] *İstanbul'dan Meclisi ¯Mebʿūsāna intihap olunacak* [seçilecek] *on aded ¯mebʿūs* [delege, milletvekili] *ile bu mebʿūsları intihāb edecek müntehibler* [seçmenler] || *~ Ar mabʿūṯ* مبعوث [*#bʿṯ* maf'ūl mef.] gönderilmiş kişi, delege, elçi < *Ar baʿaṯa* بَعَثَ 1. gönderdi, delege etti, 2. diriltti → BAİS

† Geç Osmanlıca anlamı *Fr député* "delege, yasama meclisi üyesi" tercümesidir. † Aynı kökten *Ar baʿṯ* "diriliş, Baas, bir parti adı".

›› mebusan

mebzul [EÇ <1683] *şeb u rūz niʿmeti amme-i nāsa ¯mebẕūldür* [gece gündüz nimeti halka saçılıdır] || *~ Ar mabḏūl* مبذول [*#bḏl* maf'ūl mef.] cömertçe verilen, saçılan < *Ar baḏala* بَذَلَ cömertçe harcadı, saçtı, kurban etti

← MÜPTEZEL

mecal [AşP 1330] *teslīm oldum kalmadı ayruk ¯mecāl* [artık gücüm kalmadı] | [Sad 1574] *ḳıtāle ¯mecāl bulmayup* [savaşmaya güç bulmayıp] || *~ Ar macāl* مجال [*#cwl* maf'al iz/m.] 1. dolaşım alanı, oyun sahası, arena, 2. kapsam, güç, takat < *Ar cāla* جال döndü, dolaştı → CEVELAN

mecaz "yalan" [Kut 1069] *tapuġsuz ḳul atı ¯macāz ol ḳamuġ* [ibadetsiz kulun adı bir yalandır, yani 'kul' adı yerinde değildir] | [AşP 1330] *mekr ü ḥīle zerḳ ü inkār u ¯mecāz* | [Kab 1432] *¯mecāzī dostlıġı idegör ki, yani yalandan dostlucak it, kayırmaz* | [Men 1680] *¯mecāz: Metaphora.* || *~ Ar macāz* مجاز [*#cwz* maf'al iz/m.] 1. geçit, köprü, 2. asıl anlamından başka anlamda kullanılan söz < *Ar cāza* جَازَ karşıya geçti → CEVAZ

† Anlam için karş. ***EYun*** *metaphora* "öte-geçme" > "mecaz, metafor". Karş. *al-macāzu ḳanṭaratu'l-ḥaḳīḳati* "mecaz, hakikatin köprüsüdür".

›› mecazen, mecazî

mecbur [Men 1680] *¯mecbür: Religatus, consolidadus (os fractum) & vi adactus ad aliquid.* | [LO 1876] *¯mecbüren (...) ¯mecbüriyet* || *~ Ar macbūr* مجبور [*#cbr* maf'ūl mef.] 1. kaynaştırılmış (kemik), 2. zorla yapıştırılmış veya bir araya getirilmiş, zorlanık < *Ar cabara* جبر zorladı, güç gösterdi → CEBİR

† *Birine mecbur olmak* deyiminde, "kemik gibi kaynaşma" düşüncesi vardır.

›› maalmecburiye, mecbur et-, mecbur kal-, mecburen, mecburi, mecburiyet

meccanen [MüD 1564] *ırgadlara bir akça ve bir habbe virmeyüp müft ü ¯meccānen istihdām idüp* || *~ Ar maccānan* مجّاناً [zrf.] bedava olarak < *Ar maccān* مجّان [*#mcn*] bedava, karşılıksız +*an* *~ Aram mggānā* מגנא a.a. ≈ *Akad magānnu* a.a.

mecelle " [Men 1680] *¯micellet: Volumen, folium in quo reconditioris aliquid scientiae inscriptum* [herhangi bir ilmin gizli bilgilerinin yazılı olduğu rulo] *& in gen. liber, codex* [genelde kitap, kütük]. || *~ Ar macalla(t)* مجلّة [*#cll* mr.] rulo şeklinde kitap, volüm, her türlü kitap *~ Aram məgillāth* מְגִלַּת a.a. (◦Jastrow 729) < *Aram gallā* גַּלָּא yığın, yığılma, üst üste binme

† 19. yy sonlarından bu yana özellikle Cevdet Paşa tarafından derlenen fıkıh külliyatı (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, 1872-80) için kullanılır. † Geç Akadca *magallatu* "kitap" biçimi Aramcadan alıntıdır (◦CAD 10/1.31).

mecidiye "Abdülmecid zamanında bastırılan 20 kuruşluk sikke" [LO 1876] *¯mecīdiye: Lugat-i müvellede. Sikke-i cedide* [yeni cins metal para]. || < *öz Abdülmecīd* Osmanlı padişahı (h. 1839-1861) < *Ar macīd* مجيد [*#mcd* faʿīl sf.] yüce, şanlı, övülen +*ī* < *Ar macada* مجد şanlı idi, yüceldi ← TEMCİT

meclis [MEd y. 1300] *¯maclis* || *~ Ar maclis* مجلس [*#cls* maf'il iz/m.] oturum veya oturacak yer, sohbet toplantısı < *Ar calasa* جلس oturdu → CÜLUS

mecmu [AşP 1330] *¯mecmūʿınuŋ niçe kim varsa tamām* | [GülM 1429] *ādem oğlanı ¯mecmūʿ* [hepsi] *bir birinüŋ aʿżāsıdur ki yaradılmakta dükeli bir gevherdendür* || *~ Ar macmūʿ* مجموع [*#cmʿ* maf'ūl mef.] toplanmış, toplu, topu < *Ar camaʿa* جمع topladı → CEM

← MECMUA

mecmua "derleme" [Kab 1432] *ḥaḳ taʿālā ẋalḳın tenini* [bedenini] *bir ¯mecmuʿa gibi düzüptürür (..) türlü türlü nesneleri bir bir getürdi ādemin teninde cemʿ eyledi.* | "... koleksiyon, dergi" [KT 1900] *¯mecmūʿa: (...) onun güzel bir ¯mecmūʿa-i nebātātı vardır. Fr. collection. (...) 4. ʿulūm ve fünūn ve edebiyata müteallik mebāhisi cāmiʿ olarak neşr olunan risāle-i mevküte.* ‖ *~ Ar macmūʿa(t)* مجموعة [*#cmʿ* maf'ūla(t) mef. fem.] derlenmiş şey, derleme < *Ar camaʿa* جمع topladı → MECMU

† Klasik Osmanlıcada "şiir derlemesi" anlamında kullanılan sözcük, 19. yy sonlarına doğru ***Fr*** *magasine* "dergi" ve *collection* "koleksiyon" anlamlarını üstlenmiştir.

mecnun [SVel <1321] *Sen Leylīyi görenlerüŋ ¯mecnūn olub kalanlaruŋ / Gendözinden varanlaruŋ kimse hālin bilmez imiş.* || *~ Ar macnūn* مجنون [*#cnn* maf'ūl

Levent Şahverdi Arşivi

mef.] deli, cinlere uğramış < *Ar canna* جَنَّ örttü, kapattı, karartı → CİN[1]

mecra [Sad 1574] *ol sahrā-i pür-ġubār eṭrāf-i ¯mecrā-i enhār oldı* [o tozlu çöl, nehirlerin yataklarına ortam oldu] || ~ *Ar macrā* مجرى [*#cry* maf'al iz/m.] akış, akıntı; akım yeri, akarsu yatağı < *Ar carā* جَرَا aktı → CEREYAN

mecruh [Rab 1310] *otuz erde yégirmi ékisi helāk boldı, ʿAbbās ¯mecruh boldı.* || ~ *Ar macrūḥ* مجروح [*#crḥ* maf'ūl mef.] yaralı < *Ar caraḥa* جَرَحَ yaraladı → CERH

mecusi [İrşM 1387] *takı yokdur ¯mecüsi öze évi içinde* || ~ *Ar macūsī* مجوسى [nsb.] Zerdüşt dinine ait ~ *Aram magūšī* מגושי Zerdüşt rahibi < *EFa maguš* muhterem kimse, din büyüğü, rahip *+ī* < *HAv *magh-*[1] gücü olmak, muktedir olmak

meczup [Gül 1317] *çünki ¯meczüb oldı u buldı fenā / kalmadı sencileyin cān u tenā* [meczub olup yokluk alemine daldı, senin gibi cana ve bedene bağlı kalmadı] | [Taz 1482] *ne χoşdur ḥāli şol ¯mecẕüb-i ʿışḳuŋ* [aşk meczubunun] || ~ *Ar macḏūb* مجذوب [*#cḏb* maf'ūl mef.] 1. cezb edilen, çekilen, 2. cezbeye kapılmış, deli < *Ar caḏaba* جَذَبَ çekti → CEZB

meç[1] [Sel 1600] *üç yüz nefer mıḳdārı tüfenglü ve ¯meclü ve χarbelü melāʿin* | [Men 1680] *¯meç: Gladius latior* [enli kılıç] || ~ *Bul meč* мечъ kılıç

† Karş. ***Sırp*** *mač*, ***Rus*** *мечъ*, ***Çek*** *meč*, ***Pol*** *miecz* (a.a.). ◦Derksen 305.

meç[2] [Özön 1961] *¯meç: Lüle, saç lülesi.* || ~ *Fr mèche* fitil, saç tutamı << *OLat micca* lamba fitili

† Doğrusu *meş* olmalıdır.

meçhul [Hal 1477] *end* [Fa.]*: Nice maʿnāsına ism gelür ki ¯mechūl ʿadedden* [bilinmeyen sayıdan] *ʿibāretdür.* || ~ *Ar machūl* مجهول [*#chl* maf'ūl mef.] bilinmeyen < *Ar cahala* جَهِلَ bilmedi → CEHALET

medar [Kab 1432] *döndügince ʿacüz-i çarχ-¯medār* || ~ *Ar madār* مدار [*#dwr* maf'al msd.] 1. döngü, yörünge, 2. etrafında dönülen şey, eksen, 3. dönülen yer, göz çukuru < *Ar dāra* دَارَ döndü –→ DEVİR

›› medar-ı iftihar

meddah "övücü" [YusZ <1377] *dünyāyı şāzını ¯meddāḥ kalmadı / zerrece dünyā yüzine gülmedi* | "... Ramazan gecelerinde masal anlatıcı" [K&B 1835] *¯meddāh: (...) 3. Conteurs dans les cafés turcs durant les nuits de Ramazan* || ~ *Ar maddāḥ* مدّاح [*#mdh* faʿʿāl mesl.] medhedici, övgü düzen < *Ar madaḥa* مَدَحَ övdü → METH

medeni [İrşM 1387] || [LO 1876] *¯medenī: (...) ehlī, me'nüs* [uygar, ehlileşmiş] || ~ *Ar madanī* مدنى [*#mdn* nsb.] kentli, özel olarak Medine'li < *Ar madīna(t)* مدينة kent, devlet *+ī* –→ MEDİNE

† "Uygar" anlamı ***Fr*** *civil* "uygar" < ***Lat*** *civilis* "kentli, kentsel" < *civis* "kent, devlet" karşılığıdır. Ayrıca karş. ***EYun*** *politikós* < *pólis* "kent, devlet".

›› medeni kanun, medenileş-, medenilik

medeniyet [YOsm: GösS 1840] *menāfiʿ-i terbiye ve ¯medeniyyeti müstelzim bir mādde* | [LO 1876] *¯medenīyet: Şehrīlik, terakki, temeddün* || < *Ar madanī* مدنى şehirli

† ***Fr*** *civilisation* karşılığı olarak 19. yy ortalarında kullanıma girmiş Yeni Osmanlıca sözcüktür.

medet [CodC 1303] *¯medet eti - remedium fecit* [yardım etti] || ~ *Ar madad* مَدَدَ [*#mdd* faʿal msd.] el uzatma, yardım < *Ar madda* مَدَّ uzadı → MET

← İMDAT

medfun [Tenn-TS <1482] || ~ *Ar madfūn* مدفون [*#dfn* maf'ūl mef.] gömülmüş < *Ar dafana* دفن gömdü → DEFİN

medhal [Sad 1574] *bu ittifāḳde Ali Paşanuŋ daχı ¯medχali olmiş idı* [parmağı vardı] || ~ *Ar madχal* مَدْخَل [*#dχl* maf'al iz/m.] 1. giriş, dahil olma (masdar), 2. giriş yeri, kapı (ismi mekân) < *Ar daχala* دَخَلَ girdi → DAHİL[1]

medikal [Cum 1945] *fizik ve biyolojik vaziyetini tedkik ederek bir ¯medikal anket vücude getirirler* | ~ *Fr médical* tıbba ilişkin < ***Lat*** *medicus* hekim *+al°* < ***Lat*** *mederi* ilgilenmek, kaygılanmak, tedavi etmek *+ic°* << *HAv *med-* gerekeni yapmak → MOD

›› medikososyal, paramedikal

← MEDİTASYON, PARAMEDİK

medine "kent" [İrşM 1387] || ~ *Ar madīna(t)* مدينة [*#mdn* maf'ila(t)] 1. yargı çevresi, hüküm alanı, 2. kent, kent devleti, Yun *pólis* karşılığı ~ *Aram mədīnā/mədīnthā* מדינא/מדינתא [*#dyn*] a.a. < *Aram dīn* דין yargılama, hükmetme → DÜYUN

← MEDENİ, MÜTEMEDDİN, TEMEDDÜN

mediokrasi [x 1996] *Bu da ¯mediokrasinin (vasatlığın) başarısı için en garantili yaklaşımdır. !* || ~ ***İng*** *mediocracy* vasatın egemenliği < ***İng*** *mediocre* vasat, sıradan ~ ***Lat*** *mediocris* orta boy § ***Lat*** *medius* orta + ***Lat*** *ocris* yükselti → MİDİ, +KRAT

meditasyon [Mil 1968] *"Meditasyon kampı'na girmeye muvaffak olan bir İngiliz gazetecisinin kaleminden* || ~ ***İng*** *meditation* tefekkür, derin düşünce ~ ***Lat*** *meditatio* < ***Lat*** *meditari* derin düşünmek, kaygılanmak *+()tion* < ***Lat*** *mederi, medit-* ilgilenmek, kaygılanmak, endişe etmek → MEDİKAL

† Dünya çapında ilk kez 1968'de Maharişi Maheş Yogi'nin popülerleştirdiği bir kavramdır.

›› meditatif

medium "orta boy (giysi)" [Mil 1997] *Bu SM small ¯medium falan değil, sadomazo demek.* || ~ ***İng*** *medium* orta boy, vasat (sıfat), aracı, vasıta (isim) ~ ***Lat*** *medium* [n.] ortada olan şey, aracı < ***Lat*** *medius* [sf.] orta, ara (sıfat) → MİDİ

← MDF, MEDYA (MEDYATİK, MULTİMEDYA), MEDYUM

medrese [AşP 1330] *mescid yapar / ¯medrese hem köpri hem kārvān-sarāy* || ~ *Ar madrasa(t)* مدرسة [*#drs*

Levent Şahverdi Arşivi

maf'ala(t) iz/m.] ders yeri, okul < *Ar darasa* درس öğrendi, ders gördü → DERS

meduz [TDK1 1945] ~*meduz: Denizanalarını ve polipleri içine alan ... 'su ~medüzleri' teriminde geçer.* || ~ *Fr méduse* denizanası ~ *EYun Medoúsa μεδούσα* mitolojide yılan saçlı tanrıça < *EYun médō μέδω* gözkulak olmak, yol göstermek, vesayet etmek, kayırmak +*ousa* → MOD

medya "reklam verilen basın ve yayın organı" [Mil 1979] ~*Medya, matbaa, müşteri ilişkilerini yürütebilecek dinamik gençler* | sosyal medya "interaktif haberleşme ortamı" [Hür 2007] *Nokia'nın ~sosyal medya deneyimleri yaratma vizyonu* || ~ *İng media* araçlar, özellikle basın ve yayın araçları ~ *Lat media* [çoğ.] araçlar, aracılar < *Lat medium* [n.] aradaki şey, araç → MEDİUM

† Türkçeye öncelikle bir reklamcılık terimi olarak girmiştir. *Sosyal medya* deyimi 2009'da yaygın kullanıma girdi.

← MEDYATİK, MULTİMEDYA

medyatik "basın ve televizyonda tanınmış" [Mil 1992] ~*Medyatik (tanınmış) isimlerin siyasi partilere transferine seçmen nasıl bakar?* || < *TTü medya* → MEDYA

† *Sosyetik* sözcüğünden analoji yoluyla türetilmiş Türkçe sözcüktür. Başka dilden alıntı değildir.

medyum [AM <1900] *veyahud ~medyum denilen zevattan biri davet olunarak izhar edeceği acaib ve garaib görülür* ‖ ~ *YLat medium* ruh çağırmada aracı olan kimse ☼ Emanuel Swedenborg İsv. teosofist (1688-1772). ~ *Lat medium* [n.] aradaki şey, araç, aracı → MEDİUM

medyun [Men 1680] ~*medyūn: Debitor.* ~*Medyūn* ~*olmak: Debere.* || ~ *Ar madyūn* مديون [*#dyn* maf'ūl mef.] borçlanan, borçlu → DÜYUN

mefhum [AşP 1330] *bay u yoxsul kimsesi ~mefhūm degül* [fakir zengin kimse anlaşılmaz] | [YusZ <1377] *bilecegüz nāmenüŋ ~mefhūmını* [mektubun içeriğini/anlamını] / *dilerem ma'kūl göresiz anı* || ~ *Ar mafhūm* مفهوم [*#fhm* maf'ūl mef.] anlaşılan, fehmedilen, anlam < *Ar fahama* فهم anladı → FEHİM

mefkûre [YOsm: ZG 1923] *Normal bir insan hangi milletin terbiyesini almışsa ancak onun ~mefkûresine* [idealine] *çalışabilir.* || < *Ar mafkūr* مفكور [*#fkr* maf'ūl mef.] düşünülen, düşünce < *Ar fakara* فكر düşündü, fikir yürüttü → FİKİR

† *Fr idéal* karşılığı olarak Ziya Gökalp tarafından türetilmiş bir sözcüktür.

mefluç [Dan 1360] *la'ïnüŋ elleri tutmaz oldı. Ne kadar kim ḳaṣd itdi, iki elleri ~meflūc oldı.* ‖ ~ *Ar maflūc* مفلوج [*#flc* maf'ūl mef.] felç geçiren, felçli < *Ar falica* فلج felç oldu → FELÇ

mefruşat [Men 1680] ~*mefrūş: Expansus, stratus* [yayılmış, serilmiş] *& stratum* [yaygı] | [YOsm: LO 1876] ~*mefrūşāt: Döşeme.* || < *Ar mafrūş* مفروش [*#frş* maf'ūl mef.] 1. yayılmış ya da serilmiş, 2. yaygı, kilim, döşek < *Ar faraşa* فرش yaydı, (örtü veya yatak) serdi ≈ *Ar firāš/farşa(t)* فراش/فرشة yatak, döşek, yaygı ≈ *Aram pərāsā* פרסא a.a.

›› mefruşatçı

← FARAŞ, FERİSİ, MÜSTEFREŞE, TEFRİŞ

mefruz [Men 1680] ~*mefrūz: Necessario & ex praecepto Divino observandus, debitus* [dinen uyulması zorunlu olan, yükümlülük] || ~ *Ar mafrūḍ* مفروض [*#frḍ* maf'ūl mef.] farz kılınmış, farz kabul edilen < *Ar faraḍa* فرض gerektirdi → FARZ

meftun [AşP 1330] *aklı ~meftūn görŋli dar* || ~ *Ar maftūn* مفتون [*#ftn* maf'ūl mef.] yanmış, baştan çıkmış < *Ar fatana* فتن yaktı → FİTNE

meful [Men 1680] ~*mef'ūl: Factus & Participium passivum* || ~ *Ar maf'ūl* مفعول [*#f'l* maf'ūl mef.] edilen, edilgen, pasif < *Ar fa'ala* فعل etti, eyledi → FİİL

mega+ ~ *Fr méga+/mégalo+* / *İng mega+/megalo+* [bileşik adlarda] 1. büyük, 2. bir ölçü biriminin milyon katı ~ *EYun mégas/megálos μέγας/μεγάλος* büyük << *HAv *meg-* a.a. → MAKSİ+

›› megabyte, megahertz, megakaryosit, megakent, megalit, megalo+, megametre, megaohm, megapaskal, megapiksel, megastar, megastore, megaton, megavat

← MEGAFON, MEGALOMAN, MEGAPOL, MİHRACE, OMEGA

megafon [Cum 1930] ~*megafon ile Balkan gençlerini selamlamış ve teşekkür etmiştir.* ‖ ~ *Fr mégaphone* ses yükseltici → MEGA+, FON(O)+

megaloman [HRG <1930] *şeamet saçan bu ~megalomani hastalığı* | [Cum 1932] *katilinin ne ~megaloman ne de itisafi* [kriminel] *bir manyak* || ~ *Fr mégalomane* / *İng megalomaniac* → MEGA+, MANİ[3]

† Psikoloji deyimi olarak ilk kez 1890'da İngilizcede kaydedilmiştir.

›› megalomani

megapol [Mil 1992] *giderek bir ~megapol görünümü alan İstanbul başta olmak üzere, metropollerde* ‖ ~ *Fr mégapole* azmanşehir § *EYun mégas μέγας* büyük + *EYun pólis πόλις* kent → MEGA+, POLİTİK

megaron [Mil 1983] ~*Megaron tipi evler* || ~ *EYun mégaron μέγαρον* saray, bir tür törensel zindan ≈ *İbr ma'ārā* מְעָרָה [*#'wr*] mağara → MAĞARA

† Lewy Fremdwörter 93-94, É. Masson Recherches 88 Yunanca sözcüğün bir Sami dilinden alıntı olduğunu belirtirler. ▫Chant 674 tereddüt ifade eder. † Anlam evrimi için karş. *Fa sarāy* ve *Alm Halle* "1. mağara, 2. hükümdar konutu".

meğer [Kut 1069] ~*magar tilde teŋsiz yorıtsa sözin* [yeter ki dilde sözünü denesiz yürütmesin] | [CodC 1303] *forsan - Fa:* ~*magar - Tr:* ~*magar vel bolgai χi* [ola ki] || ~ *Fa magar* مگر değil ise, olmaya ki < *Fa ma agar* مه اگر → EĞER

Levent Şahverdi Arşivi

† ***Fa agar*** "eğer" bağlacının olumsuz halidir.

mehabet [GülM 1429] *bunlaruŋ gönlinde benüm ¯mehābetüm çokdur* || ~ ***Ar mahāba(t)*** مهابة [*#hyb* maf ʿala(t) msd.] korkunçluk, heybet < ***Ar hāba*** هابَ korktu → HEYBET

mehaz [Men 1680] *¯meeχaẕ* || ~ ***Ar maʾχaḏ*** مأخذ [*#aχḏ* maf ʿal iz/m.] bir şeyin alındığı yer, kaynak < ***Ar aχaḏa*** أَخَذَ aldı, ahzetti → AHZ

mehdi [Rav 1449] *ʿaḳldur mürşid ü ¯mehdī* مهدى ***vü hādī*** || ~ ***Ar mahdi*** مَهْدِ [*#hdy* maf ʿūl mef.] 1. yol gösterilmiş olan, doğru yola giden, 2. İslam inancında kıyametten önce gelecek olan önder < ***Ar hadā*** هَدَا yol gösterdi, kılavuz oldu → HİDAYET

mehel [Arg 1533] *¯maχál & mechél: sta bene ... merito* [uygun, yerinde, reva] | [Sad 1574] *¯maḥalli merhamet ve müstehaḳḳı ʿafwü maġfiret olmaz* || ~ ***Ar maḥall*** [*#ḥll* maf ʿal iz/m.] yer → MAHAL

† MAHAL sözcüğünün ses ve kısmen anlam değişikliğine uğramış varyantıdır.

mehil [Maz 1380] *eger baŋa ¯mehl virürseŋ* || ~ ***Ar mahl*** مَهْل [*#mhl* fa ʿl msd.] erteleme, mühlet < ***Ar mahala*** مَهَلَ erteledi ← MÜHLET

mehtap [Men 1680] *bir müheyyā ¯mehtābdür ki nüri rūzi rüşenden enver* [bir canlı ay ışığıdır ki gün ışığının parıltısından daha aydınlık] || ~ ***Fa māhtāb/mahtāb*** ماهتاب/مهتاب ay ışığı § ***Fa māh/mah*** ماه/مه ay + ***Fa tāb*** تاب kızma, ışık → MAH, TAV[2]

← MAYTAP

mehter "erkân, ekâbir" [Tefs <1300] || "... hizmetkâr, paşa personeli" [EÇ <1683] *paşadan bir ¯mehter-i enderūn* [iç daire hizmetkârı] *gelüp 'Buyurun tahte'l-fıtūra'* [kahvaltıya] *dedi. 'Hayır oğlum, bugün sāʿimim'* [oruçluyum] *deyü ¯mehteri savdım.* | "... askeri bando" [Men 1680] *¯mehter: musicus bellicus (...) ¯mehter ¯başı (...) ¯mehterχāne* || ~ ***Fa mihtar*** مهتر [kıy.] en büyük, üstün, rical, ekâbir < ***Fa/OFa mih/mēh*** مه/ميه büyük +*tar* << ***EFa*** *magh-* a.a. << ***HAv*** ***megh/*meg-** a.a. → MAKSİ+

† Rical ve ekâbir tarafından istihdam edilen çalgı takımının adı olmuştur.

›› mehter marşı, mehteran, mehterhane

mekân [AtH <1250 (1444)] *ol ʿaḳl ukuş χuş χiradḳa ¯makān* [o akıl çok öğüt ve bilinç mekânı] || ~ ***Ar makān*** مكان [*#kwn* maf ʿal iz/m.] varoluş, var olunan yer, konum < ***Ar kāna*** كون var idi → KEVN

›› mekânsal

← LAMEKÂN

mekanik [TakV 1833] *okunmakta olan ¯mekanik taʿbīr olunan ilm-i cerr-i eskālin eşkālini* || ~ ***Fr mécanique*** makinesel ~ ***EYun*** *mēχanikós* μηχανικός a.a. < ***EYun*** *mēχanē* +*ik*° → MAKİNE

›› biyomekanik, elektromekanik, fotomekanik

← MEKANİZMA

mekanizma [Wells 1927] *intihabat ¯mekanizmasını ancak kendi menfaatlerinin takibi için kullanan siyasetçilerden* | mekanizasyon [ACev <1930] *biz ¯mekanizasyonu yani bütün işleri makinelere gördürmeği o kadar uzağa götürmek istemedik* || ~ ***Fr*** *mécanisme* makina işleyişi ~ ***EYun*** ***mēχanismós*** μηχανισμός < ***EYun*** ***mēχanizō*** aygıt kurmak +*ism*° → MEKANİK

›› mekanizasyon, mekanize, mekanizm

meke [Ana 1932] *¯meke: suda yaşar ördek nevinden bir cins kuş.* || < ***?***

mekik [İdrH <1402] *¯mekük* | [Arg 1533] *¯mecchich: squola di tessere* || ~ ***Fa makūk*** مكوك 1. kayık, kano, 2. dokuma tezgâhının gidip gelen hareketli parçası << ***OFa*** ***makōk*** kayık

›› mekik çek-, mekik diplomasisi, mekik doku-, mekik seferi

mekkâre "kervancı, deve kiralayan" [Men 1680] *ve yol bekleyenleri ve ¯mükārīleri* مكارى *χoşnüd itmek gerek* | [KT 1900] *¯mekāre* مكاره, *¯mekārī* مكارى: *eşya ve levazım nakliyçün kira ile tutulan yük hayvanı* || ~ ***Ar mukāri*** مكارِ [*#kry* mufāʿil III fa.] kiralayan, özellikle hayvan kiralayan < ***Ar karā*** kiraladı → KİRA

† Türkçe biçim, Arapça meslek adları yapan ***faʿʿāl*** veznini andırır. Ancak Arapçada ***makkār*** biçimine rastlanmadı.

mekruh [AşP 1330] *günāh dip terk ider ¯mekrüh işi* || ~ ***Ar makrūh*** مكروه [*#krh* maf ʿūl mef.] nahoş, çirkin, iğrenç < ***Ar kariha*** كَرِهَ iğrendi → KERH

meksefe "elektrik kondansatörü" [YOsm: Mil 1962] *Platin ve ¯meksefe (platinin aşınması, meme yapması ve bobinin yanması hallerinde kullanılacaktır)* || ~ ***Ar*** ***¯makṯafa(t)*** مكثفة [*#kṯf* maf ʿala(t) iz/m.] kesifleştirici, yoğunlaştırıcı < ***Ar*** ***kaṯafa*** كثف kesif idi, yoğunlaştı → KESAFET

† ***Kondansatör*** çevirisi olarak 20. yy.'da üretilmiş Yeni Osmanlıca terimdir.

mektep "okul" [AşP 1330] *ger virürsen sanʿata yā ¯mektebe / öğrenür ol şafda ...* || ~ ***Ar maktab*** مَكْتَب [*#ktb* maf ʿal iz/m.] yazma yeri, yazıhane, okul < ***Ar kataba*** كَتَبَ yazdı → KİTAP

›› mektepli

mektup [GülM 1429] *ol ṭarafuŋ pādişāhlarından birisi bunı işidüp ¯mektūb viribidi* [gönderdi] || ~ ***Ar maktūb*** مكتوب [*#ktb* maf ʿūl mef.] yazılmış, yazı < ***Ar kataba*** كَتَبَ yazdı → KİTAP

›› mektubat, mektuplaş-

melaike [Rab 1310] *kökdeki cümle ¯melāʾik* || ~ ***Ar malāʾik/malāʾika(t)*** ملائكة [*#mlk* faʿāʾila(t) çoğ.] melekler < ***Ar malak*** ملك → MELEK

melal [Gül 1317] *ol cemāle kim zevāl irişe tez / ʿāşıḳa andan ¯melāl irişe tez* || ~ ***Ar malāl*** ملال [*#mll* faʿāl] keder, üzüntü < ***Ar malla*** مَلَّ bezdi, kederlendi

† ***Hal-i pür-melal*** deyimi "keder dolu durum" anlamındadır.

›› hali pür melal

← MELUL

Levent Şahverdi Arşivi

melami [AşP 1330] *ˉmelāmet olmış-ıdım ʿāleme* || ~ ***Ar*** *malāmī/malāmatī* ملامى/ملامتى [nsb.] ayıpçı, 9. yy.'da Horasan'da doğan bir sufi hareketi ve bunun mensubu < ***Ar*** *malāma(t)* ملامة [*#lwm* mafʿala(t) msd.] ayıplama, ayıp, rezil +*ī* < ***Ar*** *lāma* لام ayıpladı, takbih etti

† Dış görünüş ve toplumsal kuralları hiçe saymak yoluyla nefis terbiyesi yolunu seçtikleri için.

›› melamet

melamin [LT 1873] *Melamine* [Fr.]: *ˉmelamin* | [Mil 1961] *toz halinde bakalit, ˉmelaminik reçine* || ~ ***Fr/İng*** *melamine* bir tür sentetik reçine ~ ***Alm*** *Melamin* bir kimyasal kristal ☼ 1834 J. Liebig, Alm. kimyacı. < ***Alm*** *Melam* sülfosiyanid amonyumun damıtılmasıyla elde edilen kimyasal madde +*in*° ☼ 1834 J. Liebig.| --› AMİN

† 1967'de Altıntel Melamin fabrikasının ürettiği melamin sofra takımlarıyla Türkiye'de yaygınlık kazanmıştır.

melan(o)+ ~ ***Fr*** *mélano+* / ***İng*** *melano+* [bileşik adlarda] siyah ~ ***EYun*** *mélas, melan- μέλας, μελαν-* a.a. << ***HAv*** **mel-*[2] a.a.

← MELANKOLİ (MALİHÜLYA), MELANOMA, MELANURYA

melanet [Men 1680] *ˉmelʿanet: latrina, locus ubi corporis excrementa deponuntur* [helâ, lağım çukuru] | [LO 1876] *ˉmelʿanet: laʿînlik, habislik.* || ~ ***Ar*** *malʿana(t)* ملعنة [*#lʿn* mafʿala(t) iz/m.] lanetli yer veya şey < ***Ar*** *laʿana* لعن lanetledi → LANET

† Esasen "lanetli yer" anlamındayken Türkçe halk ağzında "lanetlilik" anlamı kazanmıştır.

melankoli [T&S 1892] *Mélancolie* [Fr.]: *ˉmelankoliya, kara sevda.* || ~ ***Fr*** *mélancholie* kara sevda ~ ***EYun*** *melanχolía μελανχολία* eski tıpta kara safranın artmasından ileri geldiği düşünülen hastalık, kara sevda ~ ***EYun*** *melanχolḗ μελανχολή* kara safra § ***EYun*** *mélas, melan- μέλας, μελαν-* kara + ***EYun*** *χolḗ χολή* safra --› MELAN(O)+, HÜLYA

›› melankolik

← MALİHÜLYA

melanoma [Cum 1969] *son derece öldürücü bir deri kanseri olan ˉmelanoma' hastalığını teşhis için basit bir kan tahlili(...)* || ~ ***YLat*** *melanoma* deride siyah renkli ur, bu urun yol açtığı kanser türü ☼ y. 1830 Carswell, İng. tabip. < ***EYun*** *melanóō* kararmak +*ma(t)* < ***EYun*** *mélas, melan- μέλας, μελαν-* kara → MELAN(O)+

melanurya [Dev 1915] || ~ ***Yun*** *melanúria μελανούρια* [çoğ.] < ***Yun*** *melanúrion μελανούριον* karakuyruk, karagöz cinsinden kuyruğu kara lekeli balık, sparus melanurus § ***Yun/EYun*** *mélas, melan- μέλας, μελαν-* kara + ***Yun/EYun*** *ourá οὐρά* kuyruk +*ion* → MELAN(O)+

← PAVURYA

melas [LT 1873] *ˉmelas* | [T&S 1892] *Mélasse* [Fr.]: *kıvamlı şeker, şeker şerbeti, ˉmelas.* || ~ ***Fr*** *mélasse* şeker şerbeti, pekmez ~ ***Port*** *melaço* «ballaşmış», a.a. < ***Lat*** *mel* bal << ***HAv*** **meld-* < ***HAv*** **melit-* bal

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *meli μέλι* "bal".

← MARMELAT, MELİSA, MİLDİYÖ, MUS

melbusat [MüD 1559] *hilāf-ı şerʿ u kānün me'kūlāt ü ˉmelbūsātların alup teʿaddī itmeyeler* || < ***Ar*** *malbūs* ملبوس [*#lbs* mafʿūl mef.] giyilen, giysi +*āt* < ***Ar*** *labasa* لبس giydi --› LİBAS

melce [GülM 1429] *yā mālike'l-memāliki, yā ˉmelce'l-ümem* [ümmetlerin sığınağı] || ~ ***Ar*** *malcaʾ* ملْجَا [*#lcA* mafʿal iz/m.] sığınma yeri, sığınak < ***Ar*** *lacaʾa* لجَا sığındı

← İLTİCA (MÜLTECİ)

melek [Rab 1310] *Ol ˉmelek ẓâlim érdi kolın, bumın, kulakın, butın kesti* || ~ ***Ar*** *malak* ملك [*#mlk*] bir tür tanrısal varlık ~ ***İbr/Aram*** *məlʾāk* מַלְאָך [*#lAk*] elçi, haberci

† İbranice sözcük İranca *fraēšta* (1. elçi, ulak, 2. tanrısal elçi) kavramına tekabül eder ve MÖ 6. yy.'da Fars/Zerdüşt geleneğinden Yahudi kültürüne aktarılmıştır. ***EYun*** *ángelos* "1. elçi, 2. tanrısal elçi, melek" aynı sözcüğün doğrudan çevirisidir. † Arapça sözcüğün *malaka* "hükmetti, yargıladı" fiili ile etimolojik alakası yoktur.

← MELAİKE

meleke [KınZ 1564] || ~ ***Ar*** *malaka(t)* ملكة [*#mlk* faʿala(t)] 1. sahip olunan şey, edinim, 2. erdem, haslet, karakter < ***Ar*** *malaka* ملك sahip idi → MÜLK

melekût [Tezk 1341] *ʿālem-i ˉmelekūt aŋa açıldı* || ~ ***Ar*** *malakūt* ملكوت semavat ~ ***Aram*** *malәkūth* מַלְכוּת [*#mlk*] krallık, devlet (°Jastrow 791) < ***Aram*** *melekh* מֶלֶך kral, melik → MELİK

† Kuran'da geçen sözcük çoğu zaman *melek* ile irtibatlandırılsa da, muhtemelen "krallık" anlamındadır.

melengiç [BK 1797] *ˉmenevş* منوش *ve çitlenbik taʿbir olunan meyveye dahı derler, sakızlık ağacının yemişidir* | [LO 1876] *ˉmeneviş* منويش*: Terementi ağacı tohumu, habbül bıttım, çitlenbik.* | [Ana 1932] *ˉmelengiş, ˉmerlengiç, ˉmelenküş: sakız ağaçlarının meyveleri.* || ~? ***Fa*** *mīnā-vaş* boncuk gibi --› MENEVİŞ

melez [Men 1680] *ˉmeles: hybrida, ambiguus, musmones* [karışık soylu, piç] | [KT 1900] *ˉmeles: ziya ile karanlık karışık, alaca karanlık. Lisanımızda bu mana ile müstamel olmayıp galat olarak ˉmelez* ملز *suretinde başka manalarla kullanılır.* || ~ ***Fa*** *malas* ملس alaca karanlık; ipek ile pamuk karışımı kumaş; karışık soylu, piç ~ ***Ar*** *malas* ملس [*#mls* faʿal] alaca karanlık

›› melezleş-

Levent Şahverdi Arşivi

melik [AtH <1250 (1444)] *¯ḳażālar yorıtġan yaratġan ¯malik* [kazalar yürüten, yaratan hükümdardır (Allahtır)] | melike [Fer <1451] *éy ¯melīke-i āfāk* [dünyalar kraliçesi] ‖ ~ ***Ar*** *malīk* ملك/مليك [*#mlk*] kral, hükümdar (≈ ***Aram*** *melekh, meləkhā* מלכא [*#mlk*] a.a. ≈ ***İbr*** *melekh* מלך a.a. ≈ ***Akad*** *maliku* a.a.)

→ MÜLK

›› melike, Melikî

← MELEKÛT

melisa [LO 1876] *¯melisa otu: Oğul otu nevinden.* ‖ ~ ***Yun/EYun*** *mélissa μέλισσα* hoş kokulu bir bitki, oğul otu < ***Yun/EYun*** *méli μέλι* bal < ***HAv*** ***melit-** a.a. → MELAS

melodi [İkdam 1899] *Onlara ehl-i fenn ¯melodi yani nağme tesmiye etmişlerdir.* ‖ ~ ***Fr*** *mélodie* ~ ***EYun*** *melōidía μελῳδία* şarkı söyleme § ***EYun*** *mélos μέλος* şarkı + ***EYun*** *aeideō ἀείδεω* söyleme, ırlama → ODEON

›› melodik

← MELODRAM

melodram [AR 1898] *bir ¯melodram gibi elem-bahş-ı dil-i nākām* ‖ ~ ***Fr*** *mélodrame* şarkılı tiyatro, müzikal oyun ☼ 1770 Fr. § ***EYun*** *mélos μέλος* şarkı + ***EYun*** *dráma δράμα* tiyatro → MELODİ, DRAM

›› melodramatik

melon [Cum 1930] *¯melon şapkayı çıkarıp yaklaşmış ve cüzdanı aşırmış.* ‖ ~ ***Fr*** *chapeau melon* 1880'li yıllardan itibaren moda olan kavun şeklinde şapka < ***Fr*** *melon* kavun (~ ***EYun*** *mēlopépon μηλοπέπον* kavun)

~ ***EYun*** *mḗlon μήλον* her çeşit meyve, özellikle elma

← MARMELAT

meltem [Men 1680] *¯meltem: Malacia. Windstille auf dem Meer.* [denizde rüzgârın kesilmesi?] | [LO 1876] *¯meltem: Mevsim rüzgârı, mütemadi esen bazı gün doğusu rüzgârları* | [KT 1900] *¯meltem: Her gün bir cihetden esen kara rüzgârları (denizden esenine imbat denir)* ‖ ~? ***İt*** *mal tempo* kötü hava → MALARYA, TEMPO

† Etimolojisi uzun süreden beri tartışıldığı halde çözümlenemeyen sözcüklerdendir. ***Yun*** *meltémi* biçimi Türkçeden alınmıştır. Karş. İMBAT, FIRTINA.

meluf [Men 1680] *¯meelūf: ülfet olunan, alışmış.* ‖ ~ ***Ar*** *maʾlūf* مألوف [*#Alf* maf ʿül mef.] alışmış, ülfet edinmiş < ***Ar*** *alifa* ألِفَ uydu, alıştı, evcilleşti → ÜLFET

melul [Marz 1380] *bu sözden pādişāh ¯melūl olmış-ıdı* | [GülM 1429] *ġażab-ıla birkaç katı söz söyledüm, ¯melūl oldı ve bir bucakda oturdı ağladı* ‖ ~ ***Ar*** *malūl* ملول [*#mll* faʿūl im.] bezgin, üzgün < ***Ar*** *malla* مَلَّ bezdi, üzüldü → MELAL

melun [Rab 1310] *Laʿnet ol ¯melʿūn Yezidge* ‖ ~ ***Ar*** *malʿūn* ملعون [*#lʿn* maf ʿül mef.] lanetlenmiş < ***Ar*** *laʿana* لعن lanetledi → LANET

mem [EkşiS 2000] *¯meme: richard dawkins amcanın sosyolojik baglamda gen için önerdiği terim.* ‖ ~ ***İng*** *meme* kültürel aktarım birimi, bulaşıcı fikir veya simge ☼ 1976, Richard Dawkins, İng. etnolog. <? ***EYun*** *miméma* taklit edilen şey < ***EYun*** *mîméomai μῑμέομαι* taklit etmek +*ma(t)* → MİM²

† Dawkins sözcüğü biyolojik aktarım birimi olan *gen* 'e kıyasla Yunanca kökenli *mimeme* 'den türettiğini belirtir. Ancak *memory* "hafıza, hatıra" sözcüğünün etkisi göz ardı edilemez.

memalik [GülM 1429] *yā mālike'l-¯memāliki* | [Fer <1451] *destūruŋıla varayım, ¯memālik meşālihini göreyim* [izninle gideyim, ülke işlerini göreyim] ‖ ~ ***Ar*** *mamālik* ممالك [*#mlk* mafāʿil çoğ.] ülkeler, memleketler < ***Ar*** *mamlaka(t)* [t.] → MEMLEKET

memat [AşP 1330] *ḥażret ehline yokdur ¯memāt* ‖ ~ ***Ar*** *mamāt* مَمات [*#mwt* maf ʿal msd.] ölüm, ölme < ***Ar*** *māta* ماتَ öldü → MEVT

memba [GülS 1391] ‖ ~ ***Ar*** *manbaʿ* منبع [*#nbʿ* maf ʿal iz/m.] kaynak < ***Ar*** *nabaʿa* نبع (su) kaynayarak yeryüzüne çıktı, fışkırarak aktı

† Karş. ***Aram*** *#nbʿ* "kaynama".

membran [Mil 1956] *Bu cerahat, bir tabaka halinde bademcikleri kaplar. Buna ¯mambran denir.* | [Cum 1987] *Deneylerde kullanılmak için semipermeable (seçici geçirgen) ¯membran gerekmektedir.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *membrane* iç organları kaplayan zar, her türlü zar ve zara benzer tabaka ~ ***Lat*** *membrana* iç organ zarı < ***Lat*** *membrum* organ

meme "kadın göğsü" [DK <1400?] *emceginden tutdu, kızuŋ ¯memesine yapışdı, kız kocundu* ‖ < ***çoc*** *me-me* emme, emilen şey

† ***Lat*** *mamma* (a.a.) aynı şekilde çocuk dilinden alınmıştır.

›› memeli, memiş

memişhane [Men 1680] *¯memşī/memşā: latrina* [ayakyolu, helâ] | [KT 1900] *¯memşā - galat-ı fāhişi ¯memşāhāne: ayak yolu.* ‖ § ***Ar*** *mamşā* ممشى [*#mşy* maf ʿal iz/m.] yürüme yeri, koridor, geçit (< ***Ar*** *maşā* مشا yürüdü)

+ ***Fa*** *χāna* خانه ev, mekân → MEVAŞİ, HANE

† Zaten ayakyolu anlamına gelen *memşā* sözcüğüne yer ifade eden +*hane* eklenmesi Şemseddin Sami'ye göre galat-ı fahiştir.

memlaha [Men 1680] *¯memlahat: Salina.* ‖ ~ ***Ar*** *mamlaḥa(t)* مملحة [*#mlḥ* maf ʿala(t) iz/m.] tuzla < ***Ar*** *milḥ* ملح tuz

memleket [Rab 1310] *¯memleket ve pād-şāhlık bérdi* ‖ ~ ***Ar*** *mamlaka(t)* مملكة [*#mlk* maf ʿala(t) iz/m.] sahip olunan şey, mülk, krallık, ülke, devlet ≈ ***Ar*** *milk/mulk* ملك/مُلك a.a. → MÜLK

← MEMALİK

Levent Şahverdi Arşivi

memluk [Taz 1482] *mālik ¯memlūkinden, raʿiyyet mülūkinden fārig olup* [sahip malından/kulundan, tebaa kralından uzaklaşıp] || *~ Ar mamlūk* مملوك [*#mlk* maf'ūl mef.] sahip olunan şey, kul < *Ar malaka* ملك sahip idi, egemen idi → MÜLK

memnu [İrşM 1387] *anıŋ beyānı ¯memnūʿ turur ol ¯memnūʿ turur ol ¯memnūʿ didügümiz* || *~ Ar mamnūʿ* ممنوع [*#mnʿ* maf'ūl mef.] yasaklanmış < *Ar manaʿa* منع yasakladı → MEN

›› memnuiyet

memnun [Men 1680] *¯memnūn: Gratiâ aut beneficio devinctus, obligatus* [lütuf ve ihsan altında kalmış, minnettar] | [LO 1876] *¯memnūn: şadan, sevinmiş.* || *~ Ar mamnūn* ممنون [*#mnn* maf'ūl mef.] minnettar < *Ar manna* منّ minnet etti → MİNNET

† "Mutlu, mutmain" anlamı 17. yy.'dan itibaren ağır basmıştır.

›› maalmemnuniye, memnuniyet, memnuniyetsiz, memnuniyetsizlik

memorandum [Terak 1869] *Yunanın ¯memorandum yani tanzim ettiği layiha konferansa konulup konulmayacağı* || *~ Lat memorandum* [n.] hatırlanacak şey, not, muhtıra < *Lat memorare* anmak, hatırlamak *+end°* << *HAv *(s)mer-*[1] anmak

memur [FatK <1481] *her kişinin istiḥḳāḳına göre ʿarz itmege ¯meʾmur* [görevli] *olsunlar* || *~ Ar maʾmūr* مأمور [*#Amr* maf'ūl mef.] iş eri, emir kulu, görevli kimse < *Ar amara* أمر buyurdu → EMİR[1]

›› memure, memurin, memuriyet, memurluk

men [AşP 1330] *pes melāmet karşudandur mürşide / anı ol öŋ şaf gerek kim ¯menʿ ide* || *~ Ar manʿ* منع [*#mnʿ* faʿl msd.] engelleme, yasaklama < *Ar manaʿa* منع durdurdu, engelledi, yasakladı

† Farsçadan alınmış ifadelerde *men* من "ben", Arapçadan alınmış ifadelerde ise "kim, her kim ki" anlamındadır. İngilizce deyimlerde "adam, adamlar" anlamında kullanılır.

›› men et-, men-i müskirat

← İMTİNA (MÜMTENİ), MANI[1] (MANİA), MEMNU

+men *~ İng man* adam, kişi << *Ger *mann-* a.a. << *HAv *man-*[1] a.a.

† İngilizce bileşiklerde meslek adı yapımında kullanılan sözcük, İngilizcede var olmayan Fransızca ve Türkçe sözcükler yapımında kullanılmıştır. Ör: *sportmen, rekortmen,* vatman.

›› transfermen

← ALMAN (ALAMANA), ANCHORMAN, BARMEN, CENTİLMEN, FORMEN, MANKEN, OMBUDSMAN, REKORTMEN, SPORTMEN, VATMAN

menajer "spor yöneticisi" [Cum 1932] *Bu zaferin kazanılmasında ¯menecer Asım Beyin de büyük hizmeti vardır.* || *~ İng manager* at terbiyecisi [esk.], yönetici, idareci < *İng manage* at terbiye etmek [esk.], idare etmek *+er* < *İt maneggio* at eğitme → MANEJ

† İngilizce sözcüğün anlamı *Fr ménage* (ev idaresi) kelimesinden etkilenmiştir.

← AMENAJMAN, MANAGEMENT, SÜRMENAJ

mendebur "bitirim, batakçı, sarhoş" [EÇ <1683] *züğürd ve müflīs ¯mendebūr ʿāşıklar (...) tā müflis ¯mendebūr olunca ʿayş u ʿışret idüp* || *~ Ar min ad-dabūr* من الدبور «Batı rüzgârından» < *Ar dabūr* دبور [*#dbr* faʿūl im.] Batı rüzgârı < *Ar dabara* دبر arkadan geldi → DÜHÜR

† Arapça kalıp söz olan *muflīs min ad-dabūr* "Batı rüzgârıyle batmış" deyimi Türkçeye *müflīs mendebur* olarak yerleşmiştir. Arap kültüründe Batı rüzgârı kurutucu, felâket getirici, uğursuz, kalleş olarak anılır. † Arapça yön adları "doğu = ön" mantığıyla oluşturulmuştur. Karş. CENUP "sağ", ŞİMAL "sol".

menderes [LO 1876] *¯menderes: Yunanīde dolambaç manasına.* || *~ Yun/EYun maiandros μαίανδρος* dolambaç, kıvrılarak akan su < *öz Maiandros* Büyük Menderes nehri

† Nehir adı Yunan-öncesi bir Anadolu dilinden kalmadır.

mendil [Tezk 1341] *Rabiʿa katında ¯mendil var-ıdı, içinde iki kirde var-ıdı* || *~ Ar mandil* منديل [*#mndl* q.] peçete, peşkir *~ Aram manṭiliyūn* מנטליון a.a. *~ EYun mantēlion μαντήλιον* [küç.] a.a. *~ Lat mantēle/mantellum* a.a. < *Lat manutergium* el bezi § *Lat manus* el + *Lat tergere* silmek → MANÜEL, DETERJAN

† Latince sözcük en eski kaynaklarda "el bezi" anlamındayken daha sonra "peşkir, hamam önlüğü" anlamını kazanmıştır. ▫EM 685. Yunanca sözcük günümüzde "sofra örtüsü" anlamında kullanılır.

← MANDAL[2], MANTO (PORTMANTO)

mendirek [LF 1525] || [EÇ <1683] *Bu diyārda* [Mora Y.ad.] *liman ağızlarında ve liman ortalarında binā olunan kullelere ¯mendirek derler.* || *~ OYun mandrákion μανδράκι* [küç.] «ağılcık», liman ağzına inşa edilen koruma suru < *EYun mándra μάνδρα* ağıl, etrafı çevrili alan *+akion* → MANDIRA

menekşe [SN 1354] *¯benefşe gül ü sūsen ü yāsemen* | [Arg 1533] *¯beneuscé & ¯menechscé* [benevşe, menekşe]*: maluagia* || *~ Fa banafşa* بنفشه a.a. << *OFa vanavşak* a.a. ≈ *Ave *vana-vaxşa-* orman otu < *Ave vaxşaiti, vaxş-* yetişmek, bitmek (bitki) → VAHŞİ

† *Ar banafşac/manafşac, Süry mənīškā, Erm manişag մանիշակ* biçimleri Farsçadan alınmıştır. */b/ > /m/* evriminin Farsçada mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

›› benefşe, menevşe

menem [TDK2 1955] *¯ne ¯mene: ne gibi (hlk.)* | [Cum 1961] *¯ne ¯menem kimseler oldukları belirsiz çember sakallı başı takkeli ayak takımı* || << *TTü ne menend* ne gibi, neye benzer → MENENT

›› ne mene, ne menem

Levent Şahverdi Arşivi

menemen [TDK8 1988] *¯menemen: Yumurtalı sivri biber, domates yemeği.* || <? ***öz Menemen*** İzmir'e yakın bir kasaba

† Menemen kasabasıyla anlam ilişkisi meçhuldür. Anadolu ağızlarında "tembel" anlamlarında kullanılan *meleme/melemez* sözcüğüyle ilgisi düşünülebilir ("tembel yemeği"?).

menenjit [Cum 1930] *Tarsus ve köylerinde tahribat yapmakta olan ¯menenjit hastalığı Mersin'e de sirayet etmiştir.* ‖ ~ ***Fr*** *méningite* beyin zarı enfeksiyonu < ***EYun*** *ménink-s, mening- μένιγξ, μενιγγ-* zar, kılıf *+itis* << ***HAv*** **mēms-* et, yumuşak doku

menent [AşP 1330] *cihānda hīç nesne olmadı / kim anuŋ ¯mānendi* [benzeri] *sende olmadı* | [Men 1680] *¯mānend vul. ¯menend* ‖ ~ ***Fa*** *mānand* مانند benzeyen < ***Fa/OFa*** *māndan* ماندن düşündürmek, benzemek *+and* ≈ ***Ave*** *manah* akıl, düşünce, ruh << ***HAv*** **men-*[1] düşünmek --› MANTALİTE

† Farsça *+mān* "1. düşünce, akıl, 2. andıran, benzer" ile yapılmış bileşiklere *duşmān* "kötü düşünen", *farmān* "buyruk", *paşīmān* "art-düşünen", *kahramān* "iş buyuran", *narīmān* "er ruhlu", *gumān* "zıt-düşünce, kuşku", *paymān* "karşılıklı-akıl, sözleşme", *şādmān* "mutlu" dahildir.

›› eşi menendi

← DÜŞMAN, FERMAN (KAHRAMAN), GÜMAN, KODAMAN, MENEM, PİŞMAN, TÜRKMEN

meneviş "mor veya eflatuni renk" [Men 1680] *¯menevş* منوش *& ¯meneviş* منويش*: Purpureus, puniceus (color).* | "hare, dalga" [LO 1876] *¯meviş* مويش *galatı ¯meneviş* منويش*, mevc manasına: Kumaşın haresi.* || ~? ***Fa*** *mīnā-vaş* ميناوش emaye, parlak cila § ***Fa*** *mīnā* مينا boncuk, mine + ***Fa*** *vaş* وش benzer, gibi → MİNE

† Meninski *menevşe* "menekşe" sözcüğüne bağlarken, Vefik Paşa ve Şemseddin Sami *mevc* "dalga" sözcüğüyle itibat kurarlar. Her iki açıklama problemlidir..

← MELENGİÇ

menfa [LO 1876] *¯menfā: Nefy mahalli, sürgün yeri.* || ~ ***Ar*** *manfā* منفا [*#nfw* maf'al iz/m.] sürgün yeri < ***Ar*** *nafā* نفى dışladı, sürgün etti --› NEFİY

menfaat [MEd y. 1300] *köp assu aldı* [çok faydalandı] *nérsedin = ¯manfa'at aldı nérse birle* || ~ ***Ar*** *manfa'a(t)* منفعة [*#nf'* maf'ala(t) iz/m.] fayda, çıkar < ***Ar*** *nafa'a* نَفَع yararlı idi --› NAFİ

›› menafi, menfaatçı, menfaatperest

menfez [Men 1680] *¯menfeẕ: Locus penetrationis.* | [EÇ <1683] *yüz adımda bir kuyu ağzı ¯menfeẕ açup* || ~ ***Ar*** *manfaḏ* منفذ [*#nfḏ* maf'al iz/m.] girinti, oyuk < ***Ar*** *nafaḍa* نفذ girdi, nüfuz etti --› NÜFUZ

menfi [Men 1680] *¯menfī: Negativus & relegatus, in exilium missus.* || ~ ***Ar*** *manfī* منف [*#nfw* maf'il mef.] 1. dışlanan, sürgün edilen, 2. gramerde olumsuz < ***Ar*** *nafā* نفا dışladı, sürgün etti → NEFİY

menfur [Men 1680] *¯menfüri tıbā'ı erbābi sedād idügi* [doğruluk erbabının mizacına antipatik olduğu] || ~ ***Ar*** *manfūr* منفور [*#nfr* maf'ūl mef.] nefret edilen, kaçınılan, iğrenilen < ***Ar*** *nafara* نَفَرَ kaçındı, nefret etti → NEFRET

mengene [SıhA 1469] *çur-χoşt* [Fa.]: *¯mengene* | [Hal 1477] *çur-χoşt* [Fa.]: *Ol āletdür ki anuŋ-ıla üzüm sıkarlar, ¯mengene dérler,* ‖ ~ ***Yun*** *mángano μάγγανο* makaranın çevirme kolu, mancınık << ***EYun*** *mánganon μάγγανον* makaralı düzenek → MANCINIK

menhir [Cum 1979] *eskilerin yazıdan önce dünyanın ötesine berisine ¯menhir'ler dikmeleri* ‖ ~ ***Fr*** *menhir* Fransa'da neolitik çağa ait dikilitaş, megalit § ***Bret*** *men* taş + ***Bret*** *hir* uzun ~ ***Bret*** *menhir* uzun taş → DOLMEN

menhus [Aht 1545] ‖ ~ ***Ar*** *manḥūs* منحوس [*#nḥs* maf'ūl mef.] uğursuz < ***Ar*** *naḥasa* نحس uğursuzluk getirdi

meni [Kut 1069] *¯manīdin törümüş özüŋ* [meniden yaratılmış benliğin] || ~ ***Ar*** *manī* مَنِيّ [*#mny* fa'īl] semen, sperm

← İSTİMNA, TEMENNİ

meniskus [Cum 1957] *F.Bahçe-G.saray maçında sakatlanan, ¯menisküs olduğu tespit edilen F Bahçenin ve milli takımın (...)* ‖ ~ ***YLat*** *meniscus* 1. hilal şeklinde nesne, bir yüzü içbükey öbür yüzü dışbükey olan mercek, 2. diz ekleminde bulunan hilal şeklinde kıkırdak doku ~ ***EYun*** *mḗniskos μήνισκος* [küç.] aycık, hilal < ***EYun*** *mḗn μήν* ay *+isk°* << ***HAv*** **mēn(s)-* a.a. < ***HAv*** **mē-*[2] a.a. --› MAH

← MENOPOZ

menkıbe [Taz 1482] *ol makāmda aŋa olur ¯menḳabe* [geçit] | [Men 1680] *¯menḳabet (...) item usit. ¯menḳıbet, pl. menāḳıb: Virtus, praeclara actio.* | < ***Ar*** *manāḳib* مَنَاقِب [*#nḳb* mafā'il çoğ.] 1. yollar, geçitler, 2. bir kimsenin erdem ve kahramanlıklarını anlatan hikâye, epos < ***Ar*** *manḳaba(t)* مَنْقَبَة [maf'ala(t) t.] dar yol, dağ geçidi < ***Ar*** *naḳaba* نَقَبَ deldi, delip geçti, yol aştı, dağ aştı → NAKİP

† Arapça sözcüğün sadece çoğulu "epos" anlamında kullanılır. Tekil sözcüğün aynı anlamda kullanımı Türkçeye özgüdür.

›› menakıbname, menakıp, menkıbeleş-

menkul "nakledilen" [İN <1405] ‖ [LO 1876] *emvāl-i ¯menḳüle* [taşınır mallar] || ~ ***Ar*** *manḳūl* منقول [*#nḳl* maf'ūl mef.] nakledilen, taşınan, anlatılan < ***Ar*** *naḳala* نقل taşıdı, nakletti → NAKİL

† Güncel Türkçede görülen "oluşan, müteşekkil" anlamı cehl eseridir; kalıcı olup olmadığı zamanla anlaşılacaktır.

›› gayrımenkul, kendinden menkul, menkul kıymet

menopoz [Mil 1955] *Halbuki, tıbda (¯Menopoz) denilen bu değişiklik pek öyle ani olmaz.* || ~ ***Fr*** *ménopause*

Levent Şahverdi Arşivi

/ ***İng*** *menopause* adetten kesilme § ***EYun*** *mḗn μήν* ay + ***EYun*** *paúsis παύσις* durma, sona erme → MENİSKUS, POZ

menstrual [Cum 1988] *bir kadının normal ~menstrual siklusunun (adet döneminin)* || ~ ***İng*** *menstrual* adet görmeye ilişkin < ***Lat*** *menstruus* adet görme, ay hali *+al°* < ***Lat*** *mens* ay << ***HAv*** **mēn-* a.a. → MAH

›› menstruasyon

← SÖMESTR

mensucat [Men 1680] *~mensücât: res textae.* || ~ ***Ar*** *mansūcāt* منسوجات [*#nsc* çoğ.] dokumalar, tekstil < ***Ar*** *mansūc* منسوج [maf'ūl t.] dokunmuş, dokuma *+ât* < ***Ar*** *nasaca* نسج ördü, dokudu

mensup [Marz 1380] *bir yırtıcı tavşan var-ıdı, dîndârlığa ~mensüb ve dâniş ile ârâste* [bilgi ile bezenmiş] *idi* | [GülM 1429] *eger bir kişi χarâbâta* [meyhaneye] *vara namâz kılmağa ~mensüb olamaz* | ~ ***Ar*** *mansūb* منسوب [*#nsb* maf'ūl mef.] ilgili, ait, nisbeti olan < ***Ar*** *nasaba* نَسَبَ ilgili ve ait idi → NİSPET

›› mensubiyet

mensur [Taz 1482] *neṣr manẓûm naẓmı olur ~menṣûr* || ~ ***Ar*** *manṯūr* منثور [*#nṯr* maf'ūl mef.] düzyazı şeklinde olan (sıfat) < ***Ar*** *naṯara* نثر düzyazı yazdı → NESİR

menşe [Fer <1451] *χancer iner, budum arasındakı ~menşe-i şevk ü zevkümi keser.* || ~ ***Ar*** *manša'* منشأ [*#nšA* maf'al iz/m.] suyun kaynadığı yer, kaynak < ***Ar*** *naša'a* نشأ doğdu, çıktı, (su) kaynadı → NEŞET

menşur [YusZ <1377] *gönlümün ~menşûrı* || ~ ***Ar*** *manšūr* منشور [*#nšr* maf'ūl mef.] ferman, genelge < ***Ar*** *našara* نشر yaydı, neşretti → NEŞİR

† Arapça sözcüğün anlamı ***Moğ*** *yasağ* "yayılan şey, yasa" eşdeğeridir.

menta [HRG <1930] *Kahveci çırağı: ~menta, çikulata, kurabiye, simit, peynir!* || ~ ***Fr*** *menthe* nane << ***Lat*** *mentha* ~ ***EYun*** *míntha/minthē μίνθα/μίνθη* a.a.

† Karş. ***İng*** *mint* "nane".

← MENTOL

menteşe "eklem" [Kab 1432] *ḥammâma çok girecek sinîrler gerşer, el ayak titregen olur, ~bend-guşâlar gerşek olur* | "... kapı eklemi" [Arg 1533] *~bendescié* [bendeşe]: *ghanghero di porte* || ~ ***Fa*** *band-guşād* بندگشاد eklem, boğum § ***Fa*** *band* بند bağ, mafsal, ligament + ***Fa*** *guşādan, guşā-* گشادن ,گشا açmak → BENT, KÜŞAYİŞ

mention "sosyal medyada bir kullanıcıyı anma" [EkşiS 2011] *twitter kullananlar ne diye ~mentionlarıma bakamadım filan der..?? belli değil..* || ~ ***İng*** *mention* anma, sözünü etme ~ ***Lat*** *mentio* a.a. → MANSİYON

† Fransızcadan alınan MANSİYON biçimi, Türkçede ayrı anlamdadır.

›› mentionla-

mentol [TDK2 1955] *~mantol: Nane ruhundan çıkarılan ıtırlı bir madde.* || ~ ***İng*** *menthol* nane yağı § ***Lat*** *mentha* nane + ***Lat*** *oleum* yağ → MENTA, OLE(O)+

mentor [Mil 1999] *~Mentör Turgay Biçer futbolculara sürekli terapi uyguluyor.* || ~ ***İng*** *mentor* bilge kişi, danışman ~ ***EYun*** *Méntōr Μέντωρ* «danışman», Homeros destanlarında yaşlı ve bilge kişi << ***HAv*** **men-tōr* akıl-veren < ***HAv*** **men-[1]* düşünmek, öğüt vermek → MANTALİTE

menü [Rz 1896] *belki bir lokantanın ~mönüsünde görülmüştür* || ~ ***Fr*** *menu* 1. küçük şey, önemsiz, ayrıntı, 2. ayrıntılı yemek listesi << ***Lat*** *minutus* [pp.] küçük, önemsiz < ***Lat*** *minuere* küçültmek *+()t°* → MİNİ[2]

›› mönü

menzil [Kut 1069] *ana kamı ~manzil kaç aylık* | [CodC 1303] *mansio* [konak, konut] - *Fa: ~manzel* [manzel] - *Tr: yurt* || ~ ***Ar*** *manzil* منزل [*#nzl* maf'il iz/m.] inecek yer, konak < ***Ar*** *nazala* نزل indi -→ NÜZUL

›› menazil

mera [CFürs 1501] || ~ ***Ar*** *mar'ā* مرعا [*#r'y* maf'al iz/m.] davar otlatılan yer < ***Ar*** *ra'ā* رعا baktı, gözetti, davar güttü → RİAYET

merak [Men 1680] *~merakk pl. ~merâkk: Tenuior molliorque pars ventris, auris pars mollior* [karnın ve kulağın yumuşak kısmı]. | [LO 1876] *~merâk: Dalak, sevda, bazan manya ve cünün manasına. Halen istifsa, ibtila, teessür.* | [KT 1900] *~merâk: (...) 2. Bir şeyi anlamak ve öğrenmek arzu ve gayreti, Fr. curiosité* || *~? Ar marakk* مرقّ/مراق [*#rkk* maf'al msd.] karnın veya kulağın duyarlı kısmı, dalak < ***Ar*** *rakka* رقّ inceldi, acıdı → RİKKAT

† 17. yy sonuna dek Türkçede nadiren rastlanan sözcük daha sonra radikal anlam değişikliğine uğramış, ya da ***Ar*** *rikkat/rakīk* sözcüğünden yeni türetilmiştir.

›› meraklan-, meraklı

meram [İntiz <1600] || ~ ***Ar*** *marām* مرام [*#rwm* maf'al msd.] dilek, istek, arzu < ***Ar*** *rāma* رام diledi, arzuladı

merasim [Sad 1574] *saltanet ~merâsimini* [işlemlerini] *yerine getürdi* || ~ ***Ar*** *marāsim* مراسم [*#rsm* mafā'il çoğ.] formaliteler, törenler < ***Ar*** *rasm* رسم [t.] → RESİM

meratip [Taz 1482] *~merâtibinün ʿaddi yokdur ve maḳâmâtınun ḥaddi yokdur* || ~ ***Ar*** *marātib* مراتب [*#rtb* mafā'il çoğ.] mertebeler, basamaklar < ***Ar*** *martaba(t)* مرتبة [t.] → MERTEBE

merbut [Sad 1574] *ferzend-i dil-pesendine ~merbûṭul χâtır olmiş ıdı* || ~ ***Ar*** *marbūṭ* مربوط [*#rbṭ* maf'ūl mef.] bağlı, raptedilmiş < ***Ar*** *rabaṭa* ربط bağladı, iliştirdi → RAPT

›› merbutiyet

mercan [CodC 1303] *corallium - Fa & Tr: ~marjand* | [AşP 1330] *luʿluʿ u ~marcân kamu uçdan uca* || ~ ***Ar***

Levent Şahverdi Arşivi

marcān مرجان [*#mrc*] bir deniz yaratığı, bundan elde edilen ziynet maddesi ~ ***Aram*** *margalīthā/marganīthā* מַרְגָּלִיתָא/מַרְגָּנִיתָא inci ≈ ***EYun*** *margaritēs μαργαρίτης* inci

← MARGARİN, MARGARİT, MÜRVER

mercanköşk [Yad <1421?] *~merzengüş ve iklīlül-melīk ve anduz ve serv yaprağı dögeler* || ~ ***Fa*** *marzangūš* مرزنگوش kekiğe benzer bir ot, fare kulağı (§ ***Fa*** *marzan* مرزن fare + ***Fa*** *gūš* گوش kulak)

<< ***OFa*** *marzangōš* a.a.

† ***OLat*** *marjoranum*, ***Yun*** *matsurána* biçimleri Arapça veya Türkçeden alınmıştır. ***Fr*** *marjolaine*, ***İng*** *marjoram*, ***İsp*** *mejorana* biçimleri Ortaçağ Latincesinden evrilmiştir.

›› merzengüş

mercek [YTü: TDK1 1945] *~mercek:* [adese] || < ***TTü*** *mercimek* → MERCİMEK

† ***Fr*** *lentille* ve ***Ar*** *ʿadasa(t)* (mercimek, mercek) sözcüklerine karşılık olarak türetilmiştir.

merci [Men 1680] *~merciʿ: girü dönecek yer. Reditus, confugium, refugium.* | [KT 1900] *~merciʿ: (...) müracaat olunacak yer.* || ~ ***Ar*** *marciʿ* مرجع [*#rcʿ* mafʿil iz/m.] geri dönülen yer, sığınak, yuva < ***Ar*** *racaʿa* رَجَعَ rücu etti, geri geldi → RÜCU

mercimek [CodC 1303] *lenticula - Fa & Tr: ~maruimak* | [Arg 1533] *~mergiméch* [mercimek]*: lente ciuaia* || ~ ***Fa*** *marcumak* مرجمك baklagillerden küçük taneli bitki, mercimek ≈ ***Fa*** *mardumak* مردمك göz bebeği, lens < ***Fa*** *mardum* adam +***ak***[2]

† Karş. ***Lat*** *lens, lenticulus* "mercimek" > "göz bebeği". Gerek Farsça gerek Latincede asli anlamın "mercimek" (sebze) olduğu anlaşılıyor.

← MERCEK

merdane[1] [Men 1680] *~verdān, ~verdāne & ~verdene: Radius pistorum* [hamur açma silindiri] | [LO 1876] *~merdāne: Verdāne* [zebanzedi]*. Verziş tokmağı, basmacılar hurufa mürekkep sürmek için kullanılan oklava. Aşçı, börekçi ~merdānesi.* || ~ ***Fa*** *wardana/wardāna* وردانه/وردنه a.a. << ***OFa*** *wartanag* mil, şiş, eksen < ***OFa*** *wartan* dönmek, döndürmek +***a*** ≈ ***Ave*** *varət-* a.a. << ***HAv*** **wert-* a.a. → GERDAN

† Türkçedeki kuraldışı ses değişimi belki MERDANE[2] etkisiyle açıklanabilir.

merdane[2] [Gül 1317] *er iseŋ meydāna gir ~merdāne-vār* || ~ ***Fa*** *mardāna* مردانه erkekçe, erkek gibi < ***Fa*** *mard* erkek +***āne*** → MERT

merdiven [CodC 1303] *scala - Fa: ~nardouan - Tr: agengič* [ağıngıç!] | [AşP 1330] *bu ʿilm bir ~nedübāndur uçmağa* [cennele merdivendir] | [Men 1680] *~nerdübān vulg. ~merdüven* || ~ ***Fa*** *nardubān* نردبان merdiven < ***Fa*** *nard* نرد tabla, tahta

† 14. yy başlarında Türkçe ve Farsça telaffuzda genel kural olarak */n/* ve */m/* sesleri arasındaki ayrımın belirsizleştiği, Codex Cumanicus'ta (1303) açıkça görülür. Türkçe yazımda *nerdübān* biçimi 20. yy başlarına dek tercih edilmiştir.

›› yürüyen merdiven

meremet "onarmak" [Dürr 1465] *Evvel güniŋde Yüsuf-i Haccāc Kāʿbe'yi tamām ~meremmet ittürdi* | [Men 1680] *~meremmet e. Reparare, instaurare, reficere* | "özellikle balık ağını kabaca onarmak" [Cum 1938] *kimi sırtını denize vermiş, yalın ayaklarını çınara yaslamış, ağları ~meremet ediyor* || ~ ***Ar*** *maramma(t)* مرمّة [*#rmm* mafʿala(t) msd.] tamir etme, onarım < ***Ar*** *ramma* رمّ tamir etti

† *Meremetçi* sözcüğü "tamirci" veya özellikle "balık ağı tamircisi" anlamındadır.

›› meremetçi, meremetle-

meret [Men 1680] *~mered: Valde inobsequentem ac insolentem esse* [aşırı inatçı ve küstah olma] | [KT 1900] *~meret* مرت*: İri ve çirkin şey, korkunç olacak şekilde azīmül cüsse ve münasebetsiz* || ~? ***Ar*** *marad* مرد [*#mrd* faʿal] inatçı, asi, şeytan < ***Ar*** *marada* مرد inat etti

† Gerek ◦LO, gerekse ◦KT kökeni belirsiz Türkçe kelime olarak verirler. ***Ar*** *mered* ile birleştirilmesi tahminidir.

← TEMERRÜT

merhaba [MEd y. 1300] *~marhaban bike tédi = ~marhabā kıldı aŋa = genlik bolsın saŋa tédi* || ~ ***Ar*** *marḥaban (bika)* مرحباً [zrf.] «(size) ferahlıkla» (karşılama sözü) < ***Ar*** *marḥab* مرحب [*#rḥb* mafʿal msd.] ferahlık < ***Ar*** *raḥaba* رحب ferah ve geniş idi, rahat etti +***an***

merhale [İrşM 1387] *béş ~merhale turur yaʿni sath-ı ʿakabetül-kebir* || ~ ***Ar*** *marḥala(t)* مرحلة [*#rḥl* mafʿala(t) iz/m.] yolculuk, bir günlük yol < ***Ar*** *raḥala* رحل yola çıktı, göçtü → RAHLE

merhamet [SN 1354] *Taŋa kaluban ~merḥamet kıladuŋ* || ~ ***Ar*** *marḥama(t)* مرحمة [*#rḥm* mafʿala(t) msd.] acıma, şefkat < ***Ar*** *raḥima* رحم merhamet etti, kucakladı, şefkat gösterdi → RAHİM[1]

merhem [CodC 1303] *unguentum - Fa & Tr: ~malahan* | [AşP 1330] *~merhemi bir yirde idi derdinüŋ* | [Deş-TS 1580] *merhem* [Fa.]*: Cerāhāt üzere urdukları. Avām tahrīf idüp ~melhem dir.* || ~ ***Fa*** *marham/malham* مرهم / ***Ar*** *malġam/malham* ملغم/ملهم alaşım, bulamaç, krem ~ ***EYun*** *málagma μάλαγμα* a.a., özellikle sepicilikte kullanılan yumuşatıcı bileşim < ***EYun*** *malássō, malag- μαλάσσω, μαλαγ-* yumuşatmak +***ma(t)*** << ***HAv*** **mel-ag-* a.a. < ***HAv*** **mel-*[1] gevşemek, yumuşamak

† Arapça sözcük en erken Binbir Gece Masallarında (9. yy) kaydedilmiştir.

← AMALGAM, HOŞMERİM, MALT (MALTOZ)

merhum "Allahın rahmetine kavuşmuş" [Tenn-TS <1482] || ~ ***Ar*** *marḥūm* مرحوم [*#rḥm* mafʿül mef.] rahmet edilen, rahmete kavuşmuş olan < ***Ar*** *raḥama* رحم merhamet etti → RAHMET[1]

Levent Şahverdi Arşivi

›› merhume

meri [Taz 1482] || ~ *Ar mar'ī* مرعي [*#r'y* maf'ūl mef.] riayet edilen, gözetilen < *Ar ra'ā* رعا baktı, gözetti, davar güttü → RİAYET

›› meriyet

meridyen [TDK1 1945] ¯*meridyen:* [tul] || ~ *Fr méridien* boylam, güneşin öğle vakti ulaştığı açı < *Lat meridies* öğle vakti < *Lat *medidies* § *Lat medius* orta + *Lat dies* gün → MİDİ, JURNAL

merih [YusZ <1377] *geldi ¯mirrīχ eydür īy sâhib-ḳırân / uş ḥased günini kesdim ben hemân* || ~ *Ar mirrīχ* [*#mrχ*] Mars gezegeni

merinos [T&S 1892] *Mérinos* [Fr.]: *Afrika'ya mahsus ¯merinoz koyunu.* || ~ *Fr mérinos* ~ *İsp merinos* Kuzey Afrika kökenli bir koyun türü < *öz Merinos* Merinîler, 13.-15. yy.'da Kuzey Afrika'da hüküm süren Berberi hanedanı

meritokrasi [Mil 1970] *Böylesine seçilmiş, eğitilmiş, sınanmış, yükseltilmiş değerler sistemine ¯meritokrasi' (değerler yönetimi) denilmektedir.* || ~ *İng meritocracy* yetenekli seçkinlerin egemen olduğu sistem ~ *İng merit* yetenek, haslet ~ *Fr mérite* a.a. ~ *Lat meritum* [pp. n.] a.a. < *Lat merēre* hak etmek, layık olmak *+()t°* → EMERİTUS, +KRAT

›› meritokrat

merkantilizm [Cum 1937] *Said Aydoslu'nun ¯merkantilizm hakkındaki yazıları* || ~ *Fr mercantilisme* tüccar zihniyeti, eski bir ekonomik öğreti ~ *İt mercantilismo* a.a. < *İt mercante* tüccar, pazarcı *+ism°* < *İt mecare* satmak, ticaret etmek *+ent°* → MARKET

›› merkantilist

merkep [AşP 1330] *birisi hayvân-durur ¯merkeb için* [binmek için] | [Men 1680] *¯merkeb pl. merâkib: Vehiculum, jumentum, currus, navis* [taşıt aracı, at veya eşek, araba, gemi]. | [KT 1900] *¯merkeb: 1. Nakil için binilecek şey. 2. Bilhassa gemi, sefine. 3. Türkîde eşek.* || ~ *Ar markab* مركب [*#rkb* mat'al iz/m.] (ata ve arabaya) binme, binek < *Ar rakaba* ركب (ata ve arabaya) bindi (≈ *Akad markabtu* binek, araba < *Akad rakābu* binmek)

→ RİKÂP

merkez [AşP 1330] *¯merkezi vü menzili dergâh olur* | [Sad 1574] *bir χandaḳ-ı ʿamık χark itmişlerdür ki nihâyeti ¯merkez-i χâk (...) idı* [derin bir hendek kazmışlardır ki, sonu toprağın merkezi idi] | merkeziyet "Fr *centralisation* karşılığı" [T&S 1891] *Centralisation* [Fr.] = *¯merkeziyyet usulü* | benmerkezci "Fr *égocentrique* karşılığı" [Cum 1983] *kendi özyaşamına aşırı önem veren bir hayli ¯benmerkezci' bencil filmler yapmış değil miydi?* | ~ *Ar markaz* مَرْكَز [*#rkz* maf'al iz/m.] dairenin merkezi, orta nokta < *Ar rakaza* رَكَز direk dikti, mızrak sapladı

† Anlam bağı için karş. *EYun kéntron* "merkez" < *kéntein* "saplama, dikme".

›› alışveriş merkezi, benmerkezci, merkezi, merkeziyet

← ADEMİMERKEZİYET, TEMERKÜZ

Merkür [TDK1 1945] ¯*Merkür: Utarit.* || ~ *Fr Mercure* 1. bir gezegen, 2. simya ıstılahında civa ~ *Lat Mercurius* eski Roma'da çarşı tanrısı, bir gezegen ≈ *Lat mercatus* belli aralarla kurulan çarşı, panayır → MARKET

›› merkürokrom

mermer [AşP 1330] *yiri ak ¯mermer döşenmiş düpdüzi* || (≈ *Ar/Fa marmar* مرمر mermer)

~ *Yun mármaron μάρμαρον* a.a. << *EYun mármaros μάρμαρος* parıldayan taş, a.a. < *EYun marmairō μαρμαίρω* parlamak, parıldamak

† Yunanca sözcük İl. 12:380 ve Od. 9.499'de "parıldayan taş" anlamıyla zikredilir; MÖ 4. yy.'dan itibaren "mermer" anlamı görülür. † *Ar* ve *Fa marmar* Yunancadan alıntıdır. Türkçe sözcüğün İslami kültür çevresi üzerinden edinilmiş olması daha güçlü olasılıktır.

mermi [Men 1680] ¯*mermī: atılmış. lactus, projectus.* | [YOsm: LO 1876] ¯*mermī: âlâtı nâriye ile* [ateşli silahlarla] *atılacak şey, kurşun, gülle vesaire.* || ~ *Ar marmī* مرمى [*#rmy* maf'ūl mef.] atılan, fırlatılan < *Ar ramā* رمى attı, fırlattı

merserize [Cum 1935] ¯*Merserize pamuk mensucat* || ~ *Fr mercerisé* [pp.] soda ile işlenerek parlatılmış yün < *İng mercerise* yünü soda ile parlatmak *+é* < *öz John Mercer* İngiliz boya sanayicisi (19. yy) *+ise-*

mersi [Terak 1868] *makam-ı teşekkürde ¯mersi bile demeksizin alıp memleketine götürüyor* | ~ *Fr merci* teşekkür sözü << *OLat merces, merced-* rahmet, bereket ≈ *Lat merces, merced-* ödül, bedel, ücret → MARKET

† Fransızca sözcük "Allah bereket versin" veya "Allah karşılığını versin" anlamında *Dieu merci* deyiminden kısaltmadır.

mersin[1] [Yad <1421?] ¯*mersīn yemişi ve ak haşhaş her birinden beşer dirhem* || ~ *Yun myrsíni μυρσίνι* Akdeniz bölgesine özgü bir bitki, myrtus communis << *EYun múrsinos/mýrsinē μύρσινος* mersin tanesi < *EYun múrtos μύρτον* mersin bitkisi

† *Lat myrtus, Rus mýrt* (a.a.) Yunancadan alınmıştır. Karş. *İng myrtle, Fr myrtille* (a.a.) < *Lat myrtillus* "mersin meyvesi". *Fa murd* (a.a.) belki bir Anadolu dilinden ortak kökene işaret eder. † Yunancada */rt/ > /rs/* evrimi için ◦Chant 724.

← MORTADELA

mersin[2] [OsmK <1566] ¯*mersin balığı* | [EÇ <1683] *keyfe gelir ¯mersin balığı ve morina balığı çıkarırlar* || ≈? *Yun smýrina σμύρινα* 1. yılan balığı, 2. mersin balığı (acipenser sturio), özellikle havyar mersini << *EYun múraina/smúraina μύραινα/σμύραινα* yılan balığı (◦Chant 722) → MÜREN

Levent Şahverdi Arşivi

mersiye [Kab 1432] *her söz ki ayıdasın medḥde yā ġazelde yā hecvde yā tevḥīdde yā ¯mersiyede yerli yerince söyle* || ~ *Ar marṯiya(t)* مرثية [*#rṯw* maf'ila(t) msd.] ölen bir kişiye methiye, ağıt < *Ar raṯā* رثا ağladı, ağıt düzdü

mert "erkek" [AşP 1330] *şādī ẋoştur ister anı ¯merd ü zen* [sevinç iyidir, erkek kadın onu ister] | "... maço erkek" [GülM 1429] *şimdi sen şīr ¯merd yigitsin ben karıyam didi* [sen aslan gibi yiğit gençsin, ben yaşlıyım dedi] || ~ ***Fa/OFa*** *mard* مرد adam, insan, erkek << ***EFa*** *martiya-* ölümlü varlık, insan (≈ ***Sans*** *mārtyá* मार्त्य a.a.)

<< ***HAv*** **mór-to-* a.a. < ***HAv*** **mer-*[2] ölmek

† Karş. ***EYun*** *mortós μορτός*, ***İng*** *mortal* "ölümlü". † Aynı HAvr kökten ***Fa/OFa*** *murdan*, ***Sans*** *marati, mriyatē*, ***Kürd*** *mirin*, ***Erm*** *meṛan- մեռան-*, ***Lat*** *mori* "ölmek", ***Fa*** *marg* "ölüm", ***Fa/OFa*** *murd*, ***Lat*** *mortuus* "ölü", ***İng*** *murder* "öldürmek".

›› merd-i kıpti, merdan, merdümgiriz, mertlik

← CİVANMERT, CÖMERT, MADIMAK, MERDANE[2], MERTEK, MORT (AMORTİ, MART, MORBİD, MORTALİTE, MORTGAGE, MORTO, NATÜRMORT, POSTMORTEM), MURDAR, MÜRDÜM, NAMERT, ŞAHMERDAN

mertebe [AşP 1330] *gökden indi devlet ü ¯mertebeler* [ikbal ve rütbeler] || ~ ***Ar*** *martaba(t)* مرتبة [*#rtb* maf'ala(t) iz/m.] basamak, paye, binek taşı, (mec.) rütbe < ***Ar*** *rataba* رتب dik durdu, dikeldi → RÜTBE

← MERATİP

mertek [ETü: Kaş 1073] *¯merdek* <ayı yavrusu. Bazı Türkler 'toŋuz ¯merdeki' "domuz yavrusu" ifadesini de kullanır.> | [Kıp: İdr 1312] *¯mertek* <çatı ağacı> || ~ ***Fa*** *mardak* مردك [küç.] adamcık, hayvan yavrusu < ***Fa*** *mard* مرد adam +***ak***[2] --› MERT

† Anlam evrimi için karş. ***Fr*** *pouterelle* "hayvan yavrusu" > "mertek, putrel".

mesabe [Men 1680] *¯mesābet, ¯mesābe: Locus quo reditur iterum atque iterum* [tekrar tekrar dönülen yer], *usit. etiam gradus* [kullanımda, derece]. *¯Ol ¯mesābede: in eo grado* [o derecede]. || < ***Ar*** *maṯāba(t)* مثابة [*#ṯwb* maf'ala(t) iz/m.] dönülen yer, referans noktası, menzil < ***Ar*** *ṯāba* ثاب döndü, geri geldi → SEVAP

† *Falan mesabesinde* deyimi, ***Ar*** *bi maṯābati* "o ölçüde, nispeten" deyiminin karşılığıdır.

mesafe [MMem 1557] || ~ ***Ar*** *masāfa(t)* مسافة [*#swf* maf'ala(t) iz/m.] uzaklık, yolculuk menzili < ***Ar*** *sāfa* ساف kokladı

›› mesafeli

mesağ [LO 1876] *¯mesāġ: Cevaz, ruhsat, yasak olmama* || ~ ***Ar*** *masāġ* مساغ [*#swġ* maf'al msd.] kolaylık, açık kapı, izin < ***Ar*** *sāġa* ساغ (lokma) yutması kolay idi, kabul edilebilir idi, izinli idi

mesaha [Kut 1069] *yana camʿ u tafrīk ¯misāḥatḳa öt* [sonra toplama çıkarma ve geometriye geç] || ~ ***Ar*** *masāḥa(t)* مساحة [*#swḥ* maf'ala(t) msd.] arazi ölçümü, geometri < ***Ar*** *sāḥa(t)* ساحة saha, alan → SAHA

† Arapça sözcük, ***EYun*** *geō-metría* çevirisidir.

mesai [Sad 1574] *¯mesāʿī-yi hamīdesi pesendīde-i şāh-i cihān-penāh oldı* [övülesi çalışmaları cihan hakimi şahın hoşuna gitti] || ~ ***Ar*** *masāʿī* مساعى [*#sʿy* mafāʿil çoğ.] emekler, gayretler, çalışmalar < ***Ar*** *masʿā(t)* مسعاة [t.] emek, gayret < ***Ar*** *saʿā* emekledi --› SÂY

›› fazla mesai, mesai saati

mesaj [Cum 1937] *Emir Abdullah hükümete bir ¯mesaj göndererek* || ~ ***Fr*** *message* birine veya bir yere gönderilen not, pusula, ileti << ***OLat*** *missaticum* gönderi, gönderilen şey < ***Lat*** *mittere, miss-* göndermek

›› anlık mesajlaşma, mesajlaş-

← EMİSYON, KERMES, KOMİ (KOMİSER, KOMİSYON), MİSYON (MİSYONER), MİZANPAJ (MİZANPLİ, MİZANSEN), PERMİ, TRANSMİSYON (TRANSMİTTER)

mesane [Yad <1421?] *cereb-i ¯mesāne* [mesane kanseri] *alāmeti oldur kim bevli katı yaramaz olur* || ~ ***Ar*** *maṯāna(t)* مثانة [*#ṯwn* maf'ala(t) iz/m.] sidik torbası

† Arapça sözcük ***Aram*** *tān* תָּן "işemek" fiili ile ilgili olabilir. ***Ar*** */ṯ/* = ***Aram*** */t/* eşdeğerliği standarttır.

mescit [Kut 1069] *kalın boldı ¯mascīd camāʿatlar az* [mescitler çok oldu cemaatler az] || ~ ***Ar*** *mascid* مسجد [*#scd* maf'il iz/m.] secde yeri, cami < ***Ar*** *sacada* سجد secde etti → SECDE

mesel [Kut 1069] *iḍi kiçki söz ol ¯maşalda kelir* [çok eski bir atasözü/mesel vardır] | [CodC 1303] *¯matellar - enigmata* [bilmeceler] || ~ ***Ar*** *maṯal* مثل [*#mṯl* faʿal] kıssa, masal, öğretici hikâye ~ ***Aram*** *matal* מְתַל 1. benzemek, 2. a.a. → MİSİL

← DARBIMESEL, EMSAL, MASAL, MESELA

mesela [Marz 1380] *¯meşelā od su yil toprak gibidür* || ~ ***Ar*** *maṯalā* مثلا [*#mṯl* zrf.] örnek olarak, misalen < ***Ar*** *maṯal* مثل örnek +***an*** --› MESEL

mesele [MEd y. 1300] *¯masʾala cavābın aytdı dānişmand* || ~ ***Ar*** *masʾala(t)* مسألة [*#sAl* maf'ala(t) msd.] soru, problem < ***Ar*** *saʾala* سأل sordu → SUAL

mesen [<1930] || ~ ***Fr*** *mécène* sanatçıları destekleyen kişi, sponsor < ***öz*** *Maecenas* Romalı devlet adamı (MS 1. yy)

meserret [Men 1680] *¯meserret: Hilaritas, laetitia* [neşe, sevinç] || ~ ***Ar*** *masarra(t)* مسرّة [*#srr* maf'ala(t) msd.] neşe, sevinç, gülüş < ***Ar*** *sarra* سرّ sevindi, güldü → SIR[1]

mesh [İrşM 1387] *takı ¯mesḥ ol turur kim suvnı tigürmek turur* [ve mesh şudur ki suyu değdirmektir] || ~ ***Ar*** *masḥ* مسح [*#msḥ* faʿl msd.] 1. elle sığama, ovma, 2. abdestte azaya el sürme < ***Ar*** *masaḥa* مسح ovdu, sığadı

›› mesh et-

Levent Şahverdi Arşivi

← MASAJ (MASÖR), MESİH (MESİYANİK), MEST[2]

mesih [CodC 1303] *~misih - messias* || ~ ***Ar*** *masīḥ* مسيح [*#msḥ* faʿīl sf.] ~ ***Aram*** *maṣīḥā* משיחא [*#mṣḥ*] «yağla ovulmuş olan», İsa ≈ ***İbr*** *māṣīḥa* מָשִׁיחַ 1. yağla ovulmuş, 2. kıyametten önce gelmesi beklenen peygamber, mesih < ***İbr/Aram*** *#mṣḥ* משח yağla ovma → MESH

† ***Yun*** *χristos* "yağla ovulmuş, Mesih" sözcüğü İbraniceden çeviridir. İbraniceden alınan *messiah/messias* biçimleri de Batı dillerinde kullanılır.

›› mesihî

← MESİYANİK

mesir [Sel 1599] *Kânûn ve Şifâ'da yazıldığı üzre 'Şeyh Şucâ' ~mesîrinden yesem râhat olurum' diyü χoşnûd olup şükrân gösterirdi. (...) Perhizi bozmışsız, yine ~mesirditos yimek nâfiʿdür.* || ~ ***Ar*** *miṯrīdiṭūs* مثرديطوس eski tıpta bir panzehir ~ ***EYun*** *mithridátion/mithridátikon μιθριδάτιον* a.a. < ***öz(EYun)*** *Mithridātēs* panzehir mucidi olarak bilinen Pontos kralı (MÖ 135-63) ~ ***EFa*** *mithra-dāta* «Mithra-verdi»

† Antik yazarlardan Galenus ve Plinius, İslam alimlerinden Taberi, İbn Sina ve Razi, Osmanlı müelliflerinden Gelibolulu Mustafa Ali, Selaniki ve Evliya Çelebi çok sayıda egzotik bileşenden mamul Mithridaticum veya Masriditos/Misriditus adlı panzehiri anarlar. 16. yy.'da Manisa'da Muslihuddin Merkez Efendi tarafından imal edildiği rivayet edilir.

›› mesir macunu

mesire [Sad 1574] || [EÇ <1683] *~mesîregâh-ı χāss u ʿāmdır* [seçkinlerin ve halkın mesire yeridir] || ~ ***Ar*** *masīra(t)* مسيرة [*#syr* mafʿila(t) iz/m.] gezilecek yer, seyirlik < ***Ar*** *sāra* سار yürüdü, gezdi, yol aldı → SEYİR

† *Mesire* zaten "gezilecek yer" demek olduğundan, *mesiregâh* ve *mesire yeri* galattır.

mesiyanik [Mil 1991] *Bu ~mesiyanik eğilimin, yazınsal düzeyden siyasal düzeye aktarıldığında yol açtığı kılgısal tavırlar* || ~ ***Fr*** *messianique* / ***İng*** *messianic* Mesih'in gelişine veya kıyamete dair < ***EYun/Lat*** *messias* Mesih ~ ***İbr*** *māṣīḥa* a.a. → MESİH

›› mesiyanizm

mesken [AşP 1330] *geldi bular her biri bir ~meskene* || ~ ***Ar*** *maskan* مسكن [*#skn* mafʿal iz/m.] oturma yeri, konut < ***Ar*** *sakana* سكن durdu, konakladı → SÜKÛN

† Karş. ***Akad*** *maškanu* "konut" < *šakānu* "koyma, yerleştirme".

meskûkat [Sad 1574] *esâmi-i selâtin-i Selcukiyye ile ~meskûk imiş* [Selçuklu sultanlarının adları basılı imiş] || ~ ***Ar*** *maskūkāt* مسكوكات [*#skk* çoğ.] genel olarak madeni paralar, nümizmatik < ***Ar*** *maskūk* مسكوك [mafʿūl t.] darbedilmiş, sikkelenmiş (para) +***āt*** < ***Ar*** *sakka* سك sikke bastı → SİKKE

›› meskûk

meskûn [Taz 1482] *sad hezârân rubʿ-ı ~meskûn pâdişâhleri* [insanlarla meskûn bölgenin yüz binlerce hükümdarı] || ~ ***Ar*** *maskūn* مسكون [*#skn* mafʿūl mef.] oturulan, ikamet edilen < ***Ar*** *sakana* سكن durdu, dindi → SÜKÛN

meslek "yol" [Sad 1574] || "... hayat yolu" [KT 1900] *~meslek: (...) 3. Her adamın dünyada yaşamak ve geçinmek için tuttuğu yol.* || ~ ***Ar*** *maslak* مَسْلَك [*#slk* mafʿal msd.] yol, rota, tarik, patika < ***Ar*** *salaka* سَلَكَ yol gitti, rota izledi → SİLK

›› meslek ahlâkı, meslekî, mesleksel, mesleksizlik, meslektaş

mesmu [Sad 1574] *hüsnı hâli ~mesmūʿı hümâyûnüm olmağile* [iyi hali emperyal kulağıma gelmiş olmakla] || ~ ***Ar*** *mesmūʿ* مسموع [*#smʿ* mafʿūl mef.] işitilen, duyulmuş < ***Ar*** *samaʿa* سَمِعَ duydu, dinledi → SEMA[2]

›› mesmuat

mesnet "taht" [AşP 1330] *ʿarş ana hem ~mesned hem taχt-ıdı* | [LO 1876] *~mesned: Kurulup oturacak bir kürsi, mansıb.* | [KT 1900] *~mesned: Büyük mansıb, makam.* || ~ ***Ar*** *masnad* مسند [*#snd* mafʿal iz/m.] dayanılan yer veya şey, dayanak, arka, 2. oturma yeri, taht < ***Ar*** *sanada* سند dayandı → SENET

† "Mantıkî veya hukukî dayanak" anlamına 20. yy.'dan önceki sözlüklerde rastlanmaz.

›› mesnetsiz

mesnevi [<1400] || ~ ***Ar*** *maṯnawī* مثنوى [nsb.] her iki mısraı birbiriyle kafiyeli beyitlerden oluşan manzume < ***Ar*** *maṯnū'* مثنو [*#šny* mafʿūl mef.] ikilenmiş, ikili +***ī*** < ***Ar*** *ṯanā* ثنا ikiledi, ikiye katladı → SANİ

mesrur [Dan 1360] *Seni manşûr ide ~mesrûr ol ilâh* || ~ ***Ar*** *masrūr* مسرور [*#srr* mafʿūl mef.] neşeli, sevinçli < ***Ar*** *sarra* سَرَّ sevindi, güldü → SÜRUR

mest[1] [AşP 1330] *ʿıḳdan esrük* [aşktan sarhoş] *ol ezelden ~mestlere* || ~ ***Fa*** *mast* مست sarhoş << ***Fa*** ****mayasta*** میستە → MEY

›› mestan

← SERMEST

mest[2] "ceylan derisinden iç ayakkabı" [EÇ <1683] *ceyrân derisi üzre mesḥ itmeği Resûl-i kibriyâ sünnet idüp (...) Ebû Hüreyre keçi derisünden ~mest yapup* | [LO 1876] *~mest: Yekpare yırıksız lâpçin; mesh kabul eder ayakkabı. Farisîde mes. ~Sarı ~mest: papuç.* || ≈ ***Fa*** *mas* مس İslam gelenceğinde mesh kabul eden bağcıksız ayakkabı ~ ***Ar*** *masḥ* مسح mesh → MESİH

mestur [AşP 1330] *sanma ki maʿşûm u yâ ~mestûr-içün* [dokunulmaz ya da örtülü olduğu için] | [Har <1400] *ey dildâr-ı ~mestûr* [ey kendini gizleyen gönül eri] / *ne sözdir bu didigin aklını dir* [topla] || ~ ***Ar*** *mastūr* مستور [*#str* mafʿūl mef.] setredilmiş, örtülü < ***Ar*** *satara* سَتَرَ örttü → SETR

Levent Şahverdi Arşivi

† "Yazılı" anlamına gelen diğer *mestur* مستور ile karıştırılmamalıdır.

mesul [Men 1680] *¯mes'ūl: süāl olunmış. Petitus, rogatus & petitum, petitio, id quod rogatur* [kendisine soru sorulan & sorulan şey, soru]. *¯Mes'ūl ol.: interrogari* [sorgulanmak]. || *~ Ar masʾūl* مسؤل [*#sAl* mafʿūl mef.] 1. kendisine soru sorulan kimse, 2. sorulan şey, soru, sorgu < *Ar saʾala* سأل sordu → SUAL

›› mesuliyet

mesut [KF <1400] || *~ Ar masʿūd* مسعود [*#sʿd* mafʿūl mef.] bahtlı, mutlu < *Ar saʿada* سَعَدَ talihi yaver gitti → SAADET

meşakkat [AşP 1330] *ol ¯meşakḳat kalkanı bunlar-durur* || *~ Ar maşaḳḳa(t)* مشقّة [*#şḳḳ* mafʿala(t) msd.] zahmet, sıkıntı < *Ar şaḳḳa* شَقّ yardı, böldü, zahmet ve sıkıntı verdi → ŞIK[1]

›› meşakkatli

meşale [SN 1354] *Deŋiz yüzi oldu dolu ¯meşʿale* || *~ Ar maşʿala(t)* مشعلة [*#şʿl* mafʿala(t) msd.] ışıma, ışık kaynağı, çıra < *Ar şaʿala* شعل ışıdı → ŞULE

meşayih [Tezk 1341] *kebīr ¯meşāyıχten-idı* [büyük şeyhlerden idi] *ve tarīkat ʿayyārıdı* || *~ Ar maşāyiχ* مشايخ [*#şyχ* mafāʿil çoğ.] şeyhler < *Ar şayχ* شيخ [t.] şeyh, pir, dede → ŞEYH

meşcere [Men 1680] *¯meşçer & ¯meşçere: Arboretum.* || *~ Ar maşcara(t)* مَشجرة [*#şcr* mafʿala(t) iz/m.] ağaçlık < *Ar şacar* شَجَر ağaç → ŞECERE

meşe "orman" [CodC 1303] *boscus - Fa: ¯mesa - Tr: orman* | [SN 1354] *bir arslan durur ¯mīşede pusuda* | "... meşe" [Men 1680] *¯mīşe: Quercus & quersetum, sylva* [meşe ağacı, orman]. *¯mīşe ağacı: Quercus, robur.* || *~ Fa bīşa/mīşa* بیشه çalılık, yaban yer, orman << *OFa vēşag* a.a.

† *Meşe ağacı* muhtemelen jenerik çalı olarak düşünülen pırnal çalısının (quercus ilex) ağaçlaşmış hali anlamındadır.

›› meşelik

meşgale "aktivite, kargaşa, trafik" [SN 1354] *Apaŋsızın ün geldi vü ¯meşġale* || *~ Ar maşġala(t)* مشغلة [*#şġl* mafʿala(t) msd.] uğraşı, etkinlik < *Ar şaġala* شغل meşgul oldu, uğraştı, bir boşluğu veya alanı veya makamı işgal etti

← İŞGAL, IŞTİGAL, MEŞGUL

meşgul [Kut 1069] *bu dunyā işi ḳıldı ¯maşġūl mini* [dünya işi beni uğraştırdı] || *~ Ar maşġūl* مشغول [*#şġl* mafʿūl mef.] (bir işle) uğraşan, etkin < *Ar şaġala* شغل meşgul oldu, uğraştı → MEŞGALE

›› meşgul sesi, meşgule al-, meşguliyet

meşhet "mezar" [Fer <1451] *ölmüşdür, bu sin* [kabir] *anuŋ ¯meşhedidür* | *~ Ar maşhad* مشهد [*#şhd* mafʿal iz/m.] bir şeye tanıklık etmek için toplanan halk, cenaze töreni, şehitlik, mezar < *Ar şahada* شَهِدَ şehit oldu, şahit oldu → ŞEHİT

← MAŞATLIK

meşhur [MEd y. 1300] *ol ¯maşhūr-turur anlar arasında* = *ol bilinmiş-turur anlar arasında* | [Gül 1317] *şeyχ çün bu zünnārı bağladı bile / küfri ¯meşhūr oldı şehre vü ile* || *~ Ar maşhūr* مشهور [*#şhr* mafʿūl mef.] belli, tanınmış < *Ar şahara* شَهَرَ belirdi, tanındı → ŞÖHRET

meşhut [Taz 1482] || *~ Ar maşhūd* مشهود [*#şhd* mafʿūl mef.] tanık olunmuş, şahitli < *Ar şahida* شهد tanık oldu → ŞEHADET

meşihat "şeyhlik" [MüD 1564] *vilāyetün ¯meşīhati ana mukarrer olmış iken* | "... şeyhulislamlık makamı" [YOsm: KT 1900] *¯Meşīχat-ı islāmiye: Şeyhülislamlık mesnedi.* || *~ Ar maşīχa(t)* مشيخة [*#şyχ* mafʿīla(t) çoğ.] yaşlılar, şeyhler < *Ar şayχ* شيخ → ŞEYH

† "Şeyhlik" anlamında kullanımı Osmanlı Türkçesine özgü görünüyor.

meşime [Marz 1380] *¯meşīme dirler bir kavuk gibi nesne olur, oğlan anuŋ içindedür* || *~ Ar maşīma(t)* مشيمة [*#şym* mafʿila(t) iz/m.] cenini saran torba, plasenta < *Ar şāma* شَامَ korudu, sakladı

meşin [OsmK <1512] || [Arg 1533] *¯meşīn etiam ¯mīşīn: saχtiyān* || *~ Fa mēşīn* میشین koyun derisi < *Fa/OFa mēş* میش koyun, koç +*īn* (≈ *Sans meṣá, miṣ-* मेष a.a.)

meşk[1] [Men 1680] *¯meşḳ: Exercitatio, exercitium.* || *~ Ar maşḳ* مشق [*#mşḳ* faʿl msd.] 1. ayrık yazı ile yazma, 2. yazı temrini, egzersiz

›› aşk meşk

meşk[2] [Taz 1482] *gāh ġazālūŋ χūnını müşk idersin, gāh derisin çıkarup ¯meşk idersün* | [EÇ <1683] *günāgün su ¯meşkleri ve kırbaları ve musluklar* || *~ Fa maşk* مشك deriden yapılmış tulum ≈ *Süry maşkā* ܡܫܟܐ deri

† Karş. *Erm maşg մաշկ* 1. "zar, hayvan veya meyve derisi", 2. "tulum". Nihai kaynak bir Sami dili olmalıdır. ▫Acar 3.260.

meşkūk [Sad 1574] *ismi maḥkūk ve vücūd ü ʿademi ¯meşkūk oldı* [adı çizildi ve varlığı ile yokluğu bilinmez oldu] || *~ Ar maşkūk* [*#şkk* mafʿūl mef.] şüpheli, kuşkulu < *Ar şakka* شكّ kuşkulandı → ŞEK

meşrep [Taz 1482] *¯meşrebüm çeşme-sār-i dīn eyle* || *~ Ar maşrab* مشرب [*#şrb* mafʿal iz/m.] 1. içme, 2. içme yeri, çeşme başı, 3. [mec.] bir görüş veya eğilimde olanların toplandığı yer, 4. eğilim, mezhep, fikir akımı ≈ *Ar şurb* شَرَبَ içme → ŞARAP

›› hafifmeşrep

meşru [İrşM 1387] *itü yinür cānavarnı ¯meşrūʿ boğuzlamak birle* [eti yenir hayvanı şeriata uygun boğazlamakla] | [KT 1900] *¯gayri-meşrūʿ, ¯nāmeşrūʿ: şerʿan caiz olmayan* | meşruiyet "Fr *légitimation* karşılığı" [YOsm: Bel 1937] *bu lejislasyon faaliyeti, abbāsî hükümdarlarını, onlara ¯meşrūiyyet verdirmek için hukukçuları teşvıyka sevkediyor* || *~ Ar maşrūʿ* مشروع [*#şrʿ* mafʿūl mef.] hukuka uygun, şeriate uygun, caiz < *Ar şaraʿa* شَرَعَ yasadı, düzenledi → ŞER[2]

›› gayrimeşru, meşru müdafaa, meşruiyet, meşrulaş-, meşrulaştır-

Levent Şahverdi Arşivi

meşrubat [EÇ <1683] *cümle me'kūlāt ü ¯meşrūbāt füruχt edici* [yiyecek ve içecek satıcı] *alayları* || ~ *Ar maşrūbāt* مشروبات [*#şrb* çoğ.] içilen şeyler < *Ar maşrūba(t)* مشروبة [maf ūl t.] içilen şey +*āt* < *Ar şaraba* شَرَبَ içti → ŞARAP

meşruhat [Men 1680] *¯meşrūh: Explicatus.* | [YOsm: KT 1900] *¯meşrūhāt: Bir maddenin izahı için yazılan şeyler, tafsilat* || ~ *Ar maşrūḥāt* مشروحات [*#şrḥ* çoğ.] açıklanan şeyler, açıklamalar < *Ar maşrūḥa(t)* مشروح [maf ūl t.] açıklanan şey +*āt* < *Ar şaraḥa* شرح açtı, şerhetti → ŞERH

meşrut [Sad 1574] *ders-i ʿām itmege ¯meşrūṭ olmağın* [halka ders vermesi şart koşulmuş olduğundan] | [Şin 1860] *hükümet-i dünyevīsini İtalya Krallığı gibi bir devlet-i ¯meşrūtaya feragat etmiş ola.* || ~ *Ar maşrūṭ* مشروط [*#şrṭ* maf ūl mef.] koşula bağlanmış, şartlı < *Ar şaraṭa* شرط şart koştu → ŞART[1]

›› meşruti, meşrutiyet

meşum [Aht 1545] || ~ *Ar maš'ūm* مشؤوم [*#šʿm* maf ūl mef.] uğursuz → ŞEAMET

meşveret [MEd y. 1300] *¯meşveret kıldı anŋa* || ~ *Ar maşwara(t)* مشورة [*#şwr* maf ala(t) msd.] danışma, görüş alışverişinde bulunma < *Ar şāra* شار gösterdi → IŞARET

met "uzatma, çekme" [Tefs <1300] || [LO 1876] *¯medd ü ¯cezīr: Deniz suları karaya uzanma.* || ~ *Ar madd* مدّ [*#mdd* fa l msd.] uzama, uzanma < *Ar madda* مَدَّ uzadı (≈ *İbr middah* מִדָּה ölçü, boyut, uzunluk)

›› met ve cezir

← MEDET (IMDAT), MÜDDET, TEMADİ (MÜTEMADİ), TEMDİT

meta [AşP 1330] *her ¯metāʿı kendü ḥaddinde satar* || ~ *Ar matāʿ* متاع [*#mtʿ*] yararlanılan eşya, ticari eşya < *Ar mataʿa* متع yararlandı, keyfini sürdü, hoşlandı

← EMTİA, MATAH, MUTA, TEMETTÜ

metabolizma [Cum 1940] *Muhteviyatı: İntani, kalb, hazım cihazı, karaciğer, ¯metabolizma böbrek, teneffüsü cihazı hastalıkları (...)* || ~ *Fr métabolisme* besinlerin organizma tarafından özümsenmesi süreci < *EYun metabolḗ* μεταβολή değişme, alıp verme, mübadele +*ism*° < *EYun metabállō* μεταβάλλ ω çevirmek, değiştirmek, değişmek < *EYun meta+ bállō βάλλω, βολ-* atmak → BALİSTİK

›› metabolik

metafizik [AM <1900] *Fizik (tabiiye) üzerine mi? ¯Metafizik (mavera-i tabiiye) üzerine mi?* | [Bah 1924] *¯metafizik: İlm-i mā baʿdet-tabīʿiye.* || ~ *Fr métaphysique* fizik ötesi, doğa ötesi ~ *EYun metaphysiká* μεταφυσικά Fizik-ötesi, Aristoteles'in bir kitabının adı < *EYun meta+ physiká φυσικά* doğa bilimi → FİZİK

† Aristoteles külliyatında "*Physika* (Fizik) kitabından sonra gelen bölümler" anlamında, muhtemelen Theophrastos tarafından adlandırılmıştır.

metafor [Mil 1984] *Gerçeküstücülüğe yakın eğretilemeli (¯metaforik) resim* || ~ *Fr métaphore* / *İng metaphor* simgesel anlatım ~ *EYun metaphorá* μεταφορά 1. transfer, başkalaşım, 2. retorikte bir sözcüğü doğal anlamı dışında kullanma, anlam kaydırması < *EYun metaphérō* μεταφέρω değiştirme, taşıma, başkalaştırma < *EYun meta+ phérō φέρω* taşımak, götürmek → ANAFOR

›› metaforik

metal [T&S 1892] *Metallique* [Fr.]: *¯metalik, madenī.* || ~ *Fr métal* maden << *Lat metallum* a.a. ~ *EYun méttallon* μέταλλον a.a. < *EYun metalláō* μεταλλάω aramak, peşinden gitmek < *EYun meta+ alláō* ἀλλάω

›› metalik

← AMETAL, MADALYA (MADALYON), MADLEN, METALÜRJİ, METELİK

metalürji [Göv 1930] *¯metalürji: Madenî sanayi. Madenlerin ihraç, ıslah ve tasfiye ameliyatı.* || ~ *Fr metallurgie* maden eritme ve arıtma işlemleri → METAL, +ÜRJ

›› metalürjik

metamorfoz [Göv 1930] *¯metamorfoz: İstihale, şekil ve suretin değişmesi.* || ~ *Fr métamorphose* başka şekle girme, dönüşme ~ *EYun metamórphosis* μεταμόρφοσις a.a. < *EYun meta+ morphéō μορφέω* biçim almak +*sis* → MORF(O)+

›› metamorfik

metan [Cum 1947] *Fransa'da Sen nehrinin sularının azalması, rüsubun çürümesi ve ¯metan ¯gazı teşekkülünü intac ettiğinden* || ~ *Fr méthane* kimyada bir gaz < *Fr méthyle* → METİL

metanet [Sad 1574] *ol ḳalʿanuŋ kemāl-i ¯metānetinden* [o kalenin son derece berkliğinden] || ~ *Ar matāna(t)* متانة [*#mtn* fa āla(t) msd.] güçlü ve sağlam olma, berklik, dayanıklılık < *Ar matīn* متن sağlam, dayanıklı → METİN[2]

metastaz [T&S 1892] *Métastase* [Fr.]: *intikal-i maraz, ¯metastaz.* || ~ *Fr métastase* kanserin vücutta başka yere sıçraması ~ *EYun metástasis* μετάστασις yer değiştirme, transfer < *EYun meta+ hístēmi, stā- ἵστημι, στα-* durmak +*sis* → STATİK

metatez [TDK8 1988] *¯metatez: Göçüşme, yer değiştirme.* || ~ *Fr métathèse* dilbilimde göçüşme (bir kelimede iki sesin karşılıklı olarak yer değiştirmesi) ~ *EYun metáthesis* μετάθεσις diğeri yerine koyma < *EYun meta+ thésis θέσις* koyma → TEZ[2]

metazori "zorla (argo)" [Mikh 1929] *¯metazori: Par force.* || ~ *Yun me to zóri με το ζόρι* zor ile < *TTü zor* → ZOR

metbu [İrşM 1387] *kaçan kim ¯metbūʿ birle birge bolsa* || ~ *Ar matbūʿ* متبوع [*#tbʿ* maf ūl mef.] kendisine tabi olunan < *Ar tabaʿa* تبع izledi → TABİ

metelik "madeni para" [Sch 1870] || "bozuk para" [LO 1876] *¯metālik: Mağşuş, ecnas akçe.* || ~ *Fr metal-*

Levent Şahverdi Arşivi

lique madeni şey, madeni para ~ ***Yun*** *metallikós μεταλλικός* madeni < ***Yun*** *métallon μέταλλον* maden +*ik*° → METAL

† Osmanlı ülkesinde 1840'lardan itibaren kâğıt paranın devreye girmesiyle anlam kazanmış bir sözcüktür.

meteor meteoril [T&S 1892] *Météorite* [Fr.]: *ahcar-ı semaviye, ¯meteorit* | meteor [Gör 1930] *¯meteor: Havayinesimî dahilinde husule gelen ahval ve hadisat: Gökgürültüsü, yıldırım, kar, yağmur v.s. (···) ¯Meteorit: haceri semavî* ‖ ~ ***Fr*** *météorite* göktaşı < ***Fr*** *météore* gökte veya yüksekte olan şey ~ ***EYun*** *metéōron μετέωρον* [n.] a.a. < ***EYun*** *meta+ aeirō* yükselmek, kalkmak → AORT

›› meteorit, meteorizm

← METEOROLOJİ

meteoroloji [AM <1900] *¯meteoroloji fenni küre-i hava içinde zuhura gelen tahavvülatdan bahs eder bir fen olup* ‖ ~ ***Fr*** *météorologie* gök olayları bilimi < ***Fr*** *météore* göğe veya havaya ait → METEOR, +LOG

›› meteorolog, meteorolojik

meth [AtH <1250 (1444)] *anıŋ ¯madḥı bolsa şakar* [onun övgüsü şeker olsa] ‖ ~ ***Ar*** *madḥ* مدح [*#mdḥ* faʿl msd.] övme, övgü < ***Ar*** *madaḥa* مدح övdü

›› methet-, methiye

← MEDDAH

metil [LT 1873] *Methyle* [Fr.]: *(Chim.) ¯metil.* ‖ ~ ***Fr*** *méthyle* kimyada bir molekül, CH3 < ***Fr*** *méthylene* metil alkol, metanol ☼ 1834, Jean-Baptiste Dumas ve Eugene Peligot, Fr. kimyacı. § ***EYun*** *methý μεθύ* şarap + ***EYun*** *hýlē ὕλη* ağaç, tahta → MATİZ, HEYULA

† Metil alkol tahtanın distilasyonundan elde edildiği için.

← AMFETAMİN, METAN

metin[1] [İrşM 1387] ‖ [Men 1680] *¯metn vul. ¯metin. Contr. şerh* [şerh zıddı]. *Textus.* ‖ ~ ***Ar*** *matn* متن [*#mtn* faʿl msd.] 1. hayvanın sırtı, omurganın iki yanı, gövde, torso, 2. bir yazının şerh veya tercüme haricindeki ana gövdesi (≈ ***Akad*** *matnu* kas, kiriş)

← METİN[2] (METANET)

metin[2] [Taz 1482] *eger mūr-i naḫīf χabl-i ¯metīn-i ināyetüŋe temessük ide* [çelimsiz karınca senin inayetinin sağlam ipine sarılsa] ‖ ~ ***Ar*** *matīn* متين [*#mtn* faʿīl sf.] berk, sağlam, dayanıklı ≈ ***Ar*** *matura a* مَتُنَ sağlam ve dayanıklı idi < ***Ar*** *matn* مَتْن hayvan sırtı → METİN[1]

← METANET

metis [TDK2 1955] *¯metis: İki ayrı ırktan gelen, azma, kırma.* ‖ ~ ***Fr*** *métis* melez, karışık soylu << ***OLat*** **mixticius* a.a. < ***Lat*** *mixtus* karışık → MİKS

† Karş. ***Isp*** *mestizo* "melez" < ***OLat*** *mixticius.

metot [KK 1914] *Babıali'de ¯Metod Berlitz Mektebinin bulunduğu apartmanda yangın varmış.* | metodik [Akş 1923] *Riyaziye ve adedin sistemler bahsindeki rolü sırf ¯metodiktir* | metodolojik [Cum 1931] *ıstılah noktai nazarından ¯metodolojik bir hata işlediğim kanaatindeyim* ‖ ~ ***Fr*** *méthode* yöntem ~ ***EYun*** *méthodos μέθοδος* «öteye giden yol», ilim yolu, araştırma yöntemi < ***EYun*** *meta+ ʰodós ὁδός* yol → OD(O)+

›› harita metot defteri, metodik, Metodist, metodoloji

metr "usta" [Gör 1930] *¯metr: Sahip, efendi, usta, üstat.* | "... iskambilde büyük kâğıt" [<1930] ‖ ~ ***Fr*** *maître* usta, efendi, amir << ***Lat*** *magister* rütbece üstün olan kişi, ağabey, hoca, üstad → MASTER

← METRDOTEL, METRES

metraj [Cum 1930] *Bursa Ticaret Odasının kumaşların ¯metrajı üzerine hazırladığı kararname* ‖ ~ ***Fr*** *métrage* ölçü birimi cinsinden uzunluk, özellikle filmde < ***Fr*** *mètre* ölçü +*age* → METRE

metrdotel [Rz 1896] *birinci sınıf yolcularına mahsus salona girdi, ¯metr doteli buldu.* ‖ ~ ***Fr*** *maître d'hôtel* 1. baş kâhya [esk.], 2. restoran yöneticisi → METR, OTEL

† *Otel* sözcüğü burada "konak, konuk hizmeti verilen yer" anlamındadır.

metre [Bas 1870] *Lakin bir ¯metro bir buçuk arşından bir rubʿ noksan iken* | [LO 1876] *¯santimetro: zirā-i aʿşārînin miʿşarı. On ¯santimetro bir desimetro eder.* | [Düs 1888] *borulardan kutru yetmiş ¯milimetrodan ziyade olanların üzerinde* | metrik "ölçüme ait" [Bel 1939] *birbirine tekabül eden muhtelif ¯metrik karakterleri birleştirdiği için* ‖ ~ ***Fr*** *mètre* standart uzunluk ölçü birimi ~ ***EYun*** *métron μέτρον* ölçü → +METRE

† 1795'te Fransa Meclisince uzunluk ölçü birimi olarak tanımlanmıştır. 1869'da Osmanlı Devletin'de resmi ölçü birimi olarak benimsenmiş ise de daha sonra kısmen kullanımdan düşmüş ve Cumhuriyet döneminde yeniden resmileştirilmiştir.

›› dekametre, desimetre, hektometre, metrekare, metreküp, metremikâp, metrik, mikrometre, milimetre, milimetrekare, milimetreküp, nanometre, santimetre, santimetrekare, santimetreküp

← KİLOMETRE, METRAJ, METRETUL

+metre ~ ***Fr*** *+mètre* / ***İng*** *+metre* [bileşik adlarda] ölçen ~ ***EYun*** *métron μέτρον* ölçü < ***HAv*** **mē-*[2] ölçmek +*tēr*

† Metrik sistem uzunluk birimleri hariç daima "ölçen, ölçer" anlamını taşır. † Aynı HAvr kökten ***Lat*** *metiri* "ölçmek", *mensura* "ölçü".

›› +metri, ampermetre, dalgametre, debimetre, dendrometre, fotometre, higrometre, laktometre, mültimetre, oleometre, osilometre, potansiyometre, psikometre, vibrometre

← ALTİMETRE, BAROMETRE, BİYOMETRİK, GEOMETRİ, HİPERMETROP, KRONOMETRE, MANOMETRE, METRE (KİLOMETRE, METRAJ, METRETUL), METRONOM, MEZURA (MEZÜR), ODOMETRE, PARAMETRE, SİMETRİ (ASİMETRİ), TAKOMETRE, TELEMETRE, TERMOMETRE, TRİGONOMETRİ

Levent Şahverdi Arşivi

metres "kapatma" [AMEfl 1875] *o halde o kocanın Avrupa usulünce bir ¯metres (kapatma) tedarik etmesi* || ~ ***Fr maîtresse*** [fem.] 1. hanımefendi, 2. evlilik dışı sürekli sevgili < ***Fr maître*** efendi, amir → METR

metretul "en göz önüne alınmadan ölçülen uzunluk" [Mil 1951] *muhtelif kuturlarda 1850 ¯metretul galvanizli, 6350 ¯metretul de galvanizsiz demir boru* → METRE, TUL

metris "siper, tabya" [Dan 1360] *İki yüz daχı ¯metersler idüp kalʿa kaşdın iderler ki Tokat'ı girü alalar.* || ~? ***Ar matāris*** متارس [*#trs* mafāʿil çoğ.] siper, hendek, tabya < ***Ar matars*** مترس [t.] siper ≈ ***Ar turs*** ترس daire şeklinde kalkan, disk

metro [Bah 1924] *¯metropoliten: Büyük bir şehrin uzak mahallelerini yakınlaştıran tahtel arz veya fevkal arz* [yer altı veya yer üstü] *demir yolu.* || ~ ***Fr métro*** [abb.] < ***Fr métropolitain*** < ***Fr chemin de fer métropolitain*** şehir içi demiryolu → METROPOL

metronom [Göv 1930] *¯metronom: Sada mikyası.* || ~ ***Fr métronome*** «ölçü düzenleyen», müzikte tempo ölçüm cihazı § ***EYun métron μέτρον*** ölçü + ***EYun nomós νομός*** yasa, kural, düzen → +METRE, +NOM

metropol [HRGCeh 1923] *Hiçbir ¯metropolün büyük otellerine bu kadar nev ecnas mahlukat girip çıkmaz.* || ~ ***Fr métropole*** büyük ve merkezi şehir, başkent ~ ***EYun mētrópolis μητρόπολις*** ana kent, bir koloniyi kuran kent § ***EYun mētér μητέρ*** ana (<< ***HAv *māter-*** a.a.)

+ ***EYun pólis πόλις*** kent → MADER, POLİTİK

›› metropoliten

← METRO, METROPOLİT, METROSEKSÜEL

metropolit [GSM <1451] *cümle papazların ve banların ve ¯mitrepolid-i χāsların daʿvet eyledi* | [Hind 1831] *Metropolitain* [Fr.]: *¯mitrepolit* || ~ ***Yun mētropolítēs μητροπολίτης*** Ortodoks kilise hiyerarşisinde eyalet başkentinin piskoposu, sinod başkanı << ***EYun mētrópolis μητρόπολις*** anakent → METROPOL

metroseksüel [Hür 2003] *Avrupa'da ¯metroseksüelliğin sembolü Real Madrid'e transfer olan futbolcu David Beckham'mış* || ~ ***İng metrosexual*** eşcinsellere özgü stil ve cazibe anlayışına sahip kentli heteroseksüel erkek (1994) < ***İng metropolitan heterosexual*** → METROPOL, SEKS

›› meteroseksüel

metruk [İrşM 1387] *iki yanında örülüp anı yümek ¯metrūk turur* || ~ ***Ar matrūk*** متروك [*#trk* mafʿūl mef.] bırakılmış, terk edilmiş < ***Ar taraka*** ترك bıraktı → TERK

›› evrak-ı metruke

mevali "mevlalar" [Men 1680] *¯mevālī: Domini, principes & judices, vul. mollalar turc. dicti.* | "bir Arap aşiretinin koruması altında bulunan kimse, client" [Mil 1950] *Emeviler kendilerinden başka her millete (köle) nazarıyla baktıkları için, Usmanın da alnına (¯Mevali) yani (köle) damgası basılmıştı.* | ~ ***Ar mawāli*** موالٍ [*#wly* mafāʿil çoğ.] koruyucular < ***Ar mawlā*** [t.] koruyucu, başkan, hoca → MEVLA

† Yakın dönemde Batı dillerinden çeviri yoluyla zuhur eden ikinci anlamı ("bir aşiretin koruması altında bulunan kişi") ***Ar muwāli*** (III fa.) karşılığı olup *müvali* yazılması gerekir.

mevaşi [Sad 1574] *ʿalel-ġafle anda olan Türkmānleri daχı kayurüp devāb ü ¯mevāşīleri aldı* [orada olan Türkmenlere de saldırıp hayvan ve davarlarını aldı] || ~ ***Ar mawāšī*** مَوَاشٍي [*#mšy* mafāʿil çoğ.] davarlar < ***Ar māšiyya(t)*** ماشية [t.] ayaklı mal, davar < ***Ar maša*** مشا yürüdü

← MEMİŞHANE

mevce mevc "dalga" [AşP 1330] *gör denjizler ¯mevci niçe çalχanur* | "fizikte dalga" [YOsm: Göv 1930] *¯Mevce: Sada ve elektrik ve hararetin intişar dairelerinin herbiri.* || < ***Ar mawc*** موج [*#mwc* faʿl msd.] dalga

† 19. yy sonlarında Arapça *mevc* sözcüğünden türetilmiş Yeni Osmanlıca fizik terimidir. Son yıllarda şaşırtıcı bir şekilde geri geldiği görülüyor.

›› mevc

mevcut [AşP 1330] *dünyāda nesne vücūda gelmeye / kim bulardan anda ¯mevcūd olmaya* | [GülM 1429] *eẕell-i ¯mevcūdāt itdür* [varlıkların en alçağı köpektir] || ~ ***Ar mawcūd*** موجود [*#wcd* mafʿūl mef.] bulunan, var olan < ***Ar wacada*** وجد buldu, bulundu, varoldu → VÜCUT

›› mevcudat, mevcudiyet, mevcutlu, namevcut

mevduat [Men 1680] *¯mevdūʿ: Relictus, missus* [bırakılmış, gönderilmiş] | [YOsm: TDK1 1945] *¯mevduat: (...) 2. Belli bir vade sonunda veya istenildiği zaman geri alınmak üzere bankalara faizle yatırılan para.* || < ***Ar mawdūʿ*** مودوع [*#wdʿ* mafʿūl mef.] gönderilmiş, bırakılmış, teslim ve emanet edilmiş < ***Ar wadaʿa*** ودع gönderdi, emanet etti → VEDA

mevhibe [Men 1680] *¯mevhib & ¯mevhibet: Donum.* || ~ ***Ar mawhiba(t)*** موهبة [*#whb* mafʿila(t)] bağışlanan şey, bağış < ***Ar wahaba*** وهب bağışladı → HİBE

mevhum [Rav 1449] *Degül her biri illā hatt-ı ¯mevhūm* || ~ ***Ar mawhūm*** موهوم [*#whm* mafʿūl mef.] vehmedilen, sanal < ***Ar wahama*** وهم vehmetti, sandı → VEHİM

mevki "yer, konum, statü" [Sad 1574] || "... sınıf" [YOsm: KT 1900] *¯mevḳi: (...) 3. Vapur ve demiryolu ve tiyatro gibi umumi bir mahalde verilen ücrete göre sınıfı değişen yer.* || ~ ***Ar mawḳiʿ*** موقع [*#wḳʿ* mafʿil iz/m.] düşüm yeri, vaka yeri < ***Ar waḳaʿa*** وقع düştü, vuku buldu → VUKU

›› mevkidaş

mevkuf "durdurulmuş" [İrşM 1387] || ~ ***Ar mawḳūf*** موقوف [*#wḳf* mafʿūl mef.] durdurulmuş, tutulmuş, tutuklu → VAKIF[1]

mevkute [YOsm: KT 1900] *¯risāle-i ¯mevḳūte: Muayyen vakitlerde, mesela haftada veya ayda bir neşr olunan*

Levent Şahverdi Arşivi

mecmua. Fr. périodique. || < *Ar mawḳūt* موقوت [*#wḳt* maf'ūl mef.] süreli, belirli süresi olan < *Ar waḳt* vakit → VAKİT

† Ebüzziya Tevfik'in ifadesine göre 1863 dolayında Münif Efendi'nin *Mecmūʿa-i Fünūn* adlı ünlü dergisi münasebetiyle dolaşıma giren Yeni Osmanlıca tabirdir.

mevla [AşP 1330] *ʿaḳl ü nefsi bunlar iltür ¯mevlāya* || ~ *Ar mawlā* مَوْلَى [*#wly* maf'al] veli, egemen, efendi, yönetici < *Ar walā* وَلَا gözetti, yönetti → VELİ

← MEVALİ, MEVLANA, MOLLA

mevlana [SVel <1320] *¯Meviānādur eviiyā kutbı, biiūn! Ne kim oi buyurdısa, anı kıluṇ!* || ~ *Ar mawlānā* مولانا efendimiz → MEVLA

† Arapça birinci çoğul şahıs iyelik eki *+nā* ilavesiyle.

›› mevlevî

mevlit "doğum" [<1400] || "... doğum yeri" [Men 1680] *¯mevlidi aslı ve mevṭını vaslīsi olan Şecaʿ nām karyeye geldi* [ilk doğum yeri ve nihai vatanı olan Şeca adlı köye geldi] | mevlīd-i nebî "Peygamberin doğumuna ilişkin anlatı veya ilahi" [LO 1876] *¯mevlid-i ¯nebī: menḳıbe-i velâdet* || ~ *Ar mawlid* مولد [*#wld* maf'il msd.] doğum < *Ar walada* وَلَدَ doğurdu → VELET

† Erkek adı olarak kullanılan ve "yeni doğmuş" anlamına gelen *mevlūd* ayırt edilmelidir.

mevsim [AşP 1330] *χoş faṣıl χoş ¯mevsüm ü χoş dem olur* | "... Muson zamanı" [MMem 1557] *¯mevsim zamānı bāʿid olmağın* [muson dönemi uzak olduğundan] *beş ay mıḳdārı anda olup* || ~ *Ar mawsim* مَوْسِم [*#wsm* maf'il iz/m.] yılın bir dönemine denk gelen belirli zaman, hac mevsimi, yağmur mevsimi, yolculuk mevsimi < *Ar wasama* وَسَمَ damgaladı → SİMA

† Arapça sözcüğün semantik evrimi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır.

›› mevsim normalleri, mevsimlik, mevsimsel

← MUSON

mevsuk [Men 1680] *¯mevsūḳ: Firmus, stabilis, constans.* || ~ *Ar mawṯūḳ* موثوق [*#wṯḳ* maf'ūl mef.] sağlam, belgelenmiş < *Ar waṯaḳa* وَثَقَ pekiştirdi, belgeledi → VESİKA

mevt [Rab 1310] || ~ *Ar mawt* مَوت [*#mwt* faʿl msd.] ölüm ≈ *Aram mōt/mawot* מות a.a. ≈ *Akad mātu* a.a.

←- BASÜBADELMEVT, LAYEMUT, MAT[1] (MATADOR), MEMAT, MEVTA, MEYYİT

mevta [ÖM 1437] *Kefīl olursa kādirdür bugün ihyā-ı ¯mevtāya* [ölüleri diriltmeye] || ~ *Ar mawtāʾ* موتاء [*#mwt* çoğ.] ölüler < *Ar mayyit* مَيِّت [t.] ölü → MEVT

mevut [Men 1680] *mahalli ¯mevʿūde vusūl husūl bulup* [önceden belirlenmiş yere varılıp] || ~ *Ar mawʿūd* موعود [*#wʿd* maf'ūl mef.] vaad edilmiş, önceden belirlenmiş < *Ar waʿada* وعد vade koydu, belirledi, vaat etti → VAAT

›› arzı mevut

mevzi [AşP 1330] *¯mevżiʿinde her işi dāim dutan* || ~ *Ar mawḍiʿ* مَوْضِع [*#wḍʿ* maf'il iz/m.] konma yeri, konum < *Ar waḍaʿa* وَضَعَ koydu, indirdi → VAZ[2]

›› mevzian, mevzii, mevzilen-

mevzu [<1400] || ~ *Ar mawḍūʿ* مَوْضُوع [*#wḍʿ* maf'ūl mef.] ortaya konan, konmuş olan, sözün konusu < *Ar waḍaʿa* وَضَعَ koydu, indirdi → VAZ[2]

← MEVZUAT, MEVZUBAHİS

mevzuat "konular" [KT 1900] *¯mevzūʿāt: Mebhūs-i ʿanha olan mevādd* [bahis konusu olan konular], *mebāhis - ¯mevzūʿāt-i ʿulūm* [bilimsel konular] | [YOsm: TDK1 1945] *¯mevzuat: 1. Yürürlükteki kanunlar.* || ~ *Ar mawḍūʿāt* موضوعات [*#wḍʿ* çoğ.] konulmuş olanlar < *Ar mawḍūʿ* مَوْضُوع [maf'ūl t.] konulmuş, vazedilmiş, konu *+āt* → MEVZU

† Modern anlamı "vazedilmiş kanun ve kurallar" düşüncesinden türemiştir.

mevzubahis mevzū-ı bahs, "sözü edilen konu" [YOsm: <1900] || § *Ar mawḍūʾ* موضوء konu + *Ar baḥṯ* بحث söz etme → MEVZU, BAHİS

mevzun [SN 1354] *gören seŋi bu söz u bu sāz ile/ bu ¯mevzūn göynüklü āvāz ile* || ~ *Ar mawzūn* موزون [*#wzn* maf'ūl mef.] dengeli, ölçülü < *Ar wazana* وَزَنَ tarttı → VEZİN

mey [AşP 1330] *şol suyı eksük ¯mey gibi* || ~ *Fa may* می mayalanmış içki, şarap << *OFa may* a.a. ≈ *Sogd maḍu* a.a. ≈ *Ave maḍa* baldan yapılan bir tür mayalanmış içki << *HAv *medhu-* 1. bal, 2. baldan yapılan içki

† Aynı HAvr kökünden *EYun methý*, *İng mead* "mayalanmış içki".

›› meygede, meyhor

← MAHUR, MATİZ (AMETİST, METİL), MEST[1] (SERMEST), MEYHANE

meyan[1] [CodC 1303] *picis* [meyan kökü] - *Tr: ¯buyā* [buyan] | [Men 1680] *¯būyān ¯köki & ¯miyān ¯köki: Glycirrhiza* | [KT 1900] *¯būyān: ¯meyan ağacı, şeceri süs. ¯Būyān ağacı, ¯būyān kökü.* || ~ *Fa būyān* kokan, aromatik < *Fa būy* güzel koku, aroma → BU[2]

† Önseste 20. yy.'a doğru kayda geçen */b/ > /m/* dönüşümü belki final */n/* etkisiyle açıklanabilir.

›› meyan kökü

meyan[2] [AşP 1330] *oddur ki ḳandilde yanar / andan aydın hem ¯miyān u hem kinār* [hem orta yer hem kenar(lar)] | [LO 1876] *¯miyān zebanzedi ¯meyan* || ~ *Fa miyān* میان bel, orta, ara, aralık << *OFa midyān/miyān* a.a. (≈ *Ave maiḍyā-na* a.a. ≈ *Sans mádhya* मध्य a.a.)

<< *HAv *medhyo-* orta → MEZ(O)+

← DERMEYAN, MEYANE, MEYDAN

Levent Şahverdi Arşivi

meyane [LO 1876] *¯miyāne: Orta, mabeyn, aralık. Musikikārların orta hanesi. Orta kıvama gelmiş acin* [hamur]. *Helva ¯miyanesi.* | [TDK1 1945] *¯meyane: Helva yaparken "kıvama gelmek" anlamında kullanılan "meyanesi gelmek' deyiminde geçer."* || ~ ***Fa miyāna*** میانه orta, ortadaki şey < ***Fa miyān*** orta +*a* → MEYAN[2]

›› miyane

meydan [CodC 1303] *planura - Fa: sakra* [sahra] - *Tr: ¯maydan* | [Men 1680] *¯meydāne çıkmak, gelmek: in medium prodire, in arenam descendere.* || ~ ***Ar/Fa maydān*** میدان [*#myd*] açık yer, alan ~ ***OFa miḏyān/mayān*** orta, ortalık yer → MEYAN[2]

›› meydancı, meydanlık

meyhane [GSM <1451] *mescīd ve medreselerini putχāne ve nicesini ¯meyχāne idüb ve düzdikleri minārelerini bozub çanlar asalım* | [EÇ <1683] *Rūm kefereleri cümle balıkçılar ve ¯meyχāneciler ve gemicilerdir.* || ~ ***Fa mayχāna*** میخانه şarap evi → MEY, HANE

meyil [MEd y. 1300] *fülānnıŋ fülānka ¯meyli bar* || ~ ***Ar mayl*** میل [*#myl* faʿl msd.] eğilme, eğim < ***Ar māla*** مال eğildi

›› meyil ver-, meyilli, meylet-

← İMALE, MAİL[1], MEYYAL, TEMAYÜL (MÜTEMAYİL)

meymenet [Sad 1574] *nāme-i hümāyūn-i ¯meymenet maḳrūn* [uğur yüklü padişah mektubu] || ~ ***Ar maymana(t)*** میمنة [*#ymn* mafʿala(t) msd.] uğur, kutluluk < ***Ar yamīn*** یمین sağ el → YEMİN

† Aynı kökten *yümn* "uğur, kutluluk" eş anlamlıdır. *Yümni* "uğurlu" erkek adı olarak kullanılır.

›› meymenetsiz

meyus [MMem 1557] *biż-żarūrī tevaḳḳuf olınup gitmekden ¯mey'ūs olduk* [umudu kestik] || ~ ***Ar mayʾūs*** میؤس [*#yAs* mafʿūl mef.] 1. kendisinden umut kesilen şey, 2. yeis eden, umutsuz < ***Ar yaʾisa*** یئس umut kesti, umutsuzluğa düştü → YEİS

meyve [MEd y. 1300] *tüşdi ¯mīve = töküldi χurma birin birin yıġaçdın* | [CodC 1303] *fructus - Fa: ¯miua - Tr: yemis* || ~ ***Fa mīva/mēva*** میوه a.a. << ***OFa mēvak*** a.a. (≈ ***Sogd məydē*** a.a.)

›› meyva, meyveli

meyyal [Men 1680] *¯meyyāl: valde propensus* [çok eğimli] || ~ ***Ar mayyāl*** میّال [*#myl* faʿʿāl mesl.] çok eğimli, eğilimli < ***Ar māla*** مال eğildi → MEYİL

meyyit [Fer <1451] *Seyf ¯meyyit gibi sākin oldı.* || ~ ***Ar mayt/mayyit*** میت [*#mwt* faʿīl sf.] ölü, ölmüş < ***Ar māta*** مات öldü → MEVT

mez(o)+ ~ ***Fr/İng*** *meso+* [bileşik adlarda] orta ~ ***EYun*** *mésos* μέσος orta << ***HAv*** **medhyo-* orta (isim) < ***HAv*** **me* orta (edat)

† Aynı kökten ***Lat*** *medius,* ***İng*** *mid/middle,* ***Alm*** *Mitte,* ***Ave*** *maiδya,* ***Sans*** *mádhya* (orta). ***Ar*** *maidān* Orta Farsçadan alınmıştır.

›› mezosefal, mezosfer, meo

← MEYAN[2] (DERMEYAN, MEYANE, MEYDAN), MEZOLİTİK, MEZOPOTAMYA, MEZOZOİK, MEANİNE, MEOSOPRANO, MİDİ (DÖMİ+, MEDİOKRASİ, MEDİUM, MERİDYEN, MİDİBÜS, MİTİTEY), MİZANA, MUSANDIRA

mezalim [Kut 1069] *¯mazālim öḏinde ötügçülerig körü alsa* [zulüm deminde hak talep edenleri gözden ırak etmese] | [Sad 1574] *zikr-i baʿżı ¯meẓālim-i Timür* [Timur'un bazı zulümlerinin anılması] || ~ ***Ar maẓālim*** مظالم [*#ẓlm* mafāʿil çoğ.] zulümler < ***Ar ẓulm*** ظلم [t.] zulüm → ZULÜM

mezar "kabir" [Rab 1310] *¯Mezārın yetürdiler* [hazırladılar] *Hüseyn takı Muhammed Hanīfe cenāzesin köterdiler* [gömdüler] | "ziyaretgâh" [MMem 1557] *Danyāl peygamber ve māḳām-ı Hızr ve χırḳa-i resūllallah (...) ve çār hezār* [dört bin] *¯mezār ziyāret olındı* || ~ ***Ar mazār*** مزار [*#zwr* mafʿal iz/m.] ziyaret yeri, ziyaretgâh < ***Ar zāra*** زار ziyaret etti → ZİYARET

›› anıt mezar, mezarlık

mezat "açık artırma" [YusZ <1377] *bildi yūsuf kim kılırsarlar ¯mezād / derdile bir āh kıldı ol kubād* || ~ ***Ar mazād*** مزاد [*#zyd* mafʿal msd.] 1. arttırma, özelliklc fiyat artırma, 2. açık artırma < ***Ar zāda*** زاد arttı, çoğaldı → ZİYADE

›› haraç mezat, mezatçı

mezbaha "kurban yeri" [KMuk 1665] *pâklik ile ellerimi yaykadım ve seniŋ ¯mezbahaŋı tavāf éderim* | [Men 1680] *¯meẓbāh* [1. kesilen hayvanın boğazında bıçak vurulan yer, 2. hayvan kesme yeri, kurban sunağı] | [LO 1876] *¯meẓbāh: Zebh mahalli, kanara, ¯mezbaha.* || < ***Ar maḏbaḥ*** مذبح [*#ḏbḥ* mafʿal iz/m.] hayvan kesme, kurban kesme yeri < ***Ar ḏabaḥa*** ذبح hayvan kesti (≈ ***Aram dəbaḥ*** דְּבַח [*#dbḥ*] hayvan kesme, kurban etme)

mezbele [Taz 1482] *¯mezbele üzre gül ü ssen olur* | [EÇ <1683] *cāmiʿ-i Ezheri at ¯mezbelesiyle pür eyleyüp* [at pisliğiyle doldurup] || ~ ***Ar mazbala(t)*** مزبلة [*#zbl* mafʿala(t) iz/m.] çöp, çöplük < ***Ar zibl*** زبل çöp, dışkı → ZİBİL

›› mezbelelik

mezc [Men 1680] *¯mezc: Miscere re aliâ* || ~ ***Ar mazc*** مزج [*#mzc* faʿl msd.] başka bir şeyle karıştırma < ***Ar mazaca*** مزج (bir şeyi bir şeyle) karıştırdı

›› mezcet-

← İMTİZAÇ, MİZAÇ

mezdeke [DS <1960] *¯mezdeği: Kozalaklarından sakız çıkarılan ladin ağacı.* || ~ ***Yun*** *mastíχa* μαστίχα sakız → MASTİKA

meze [AtH <1250 (1444)] *baḳāsız erür bu ajun laẕẕatı / keçer yil teg ¯maza muddatı* [bu dünya lezzeti kalıcı değildir, yel gibi geçer tadım süresi] | [LO 1876] *¯meze: (...) lezzetli çerez. ¯Bī-meze: tadsız.* || ~ ***Fa maza*** مزه tadım, tat << ***OFa*** *mija/micag* a.a.

mezgit "yağlı" [Men 1680] *¯mezīt: Oleo pec. olivarum conditus cibus* [zeytinyağı ile pişirilmiş yemek] | "... bir

Levent Şahverdi Arşivi

balık" [LO 1876] ~*mezyit: Yağlı balık manasına bir maruf lezzetli balık.* | [TDK2 1955] ~*mezgit: bkz.* ~*mezit* || ~ ***Ar*** *mazīt/muzayyat* مزيت/مزيّت [*#zyt* mufaʿʿal II mef.] yağlı < ***Ar*** *zayt* زيت zeytinyağı → ZEYTİN

† Telaffuz evrimi muhtemelen *mezīt* > *mezyit* > *mezgit* şeklindedir.

mezhep [Tezk 1341] *ben Şâfiʿī* ~*meẕheb degülven ammâ Şâfiʿīyi yavlak severven* ‖ ~ ***Ar*** *maḏhab* مذهب [*#ḏhb* maf ʿal msd.] 1. gidiş, yol, rota, 2. kanı, görüş, İslam hukukundaki ekollerden her biri < ***Ar*** *ḏahaba* ذهب gitti, bir yol izledi → ZEHAP

›› mezhepçilik

meziyet [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *mazīya(t)* مزيّة [*#mzy* faʿīla(t)] avantaj, üstünlük, erdem

mezkûr [Tezk 1341] *tasnīfleri meşhürdur ve kerâmetleri* ~*meẕkürdur* [anılır] || ~ ***Ar*** *maḏkūr* مذكور [*#ḏkr* mafʿūl mef.] zikredilen, anılan < ***Ar*** *ḏakara* ذكر andı → ZİKİR

mezmur [<1400] || ~ ***Ar*** *mazmūr* مزمور [*#zmr*] Kuran'a göre Hz. Davud'un kitabı ~ ***İbr*** *mizmōr* מזמור şarkı, özellikle Eski Ahit'te Hz. Davud'a atfedilen şarkılara verilen ad < ***İbr*** *#zmr* זמר şarkı söyleme

mezolitik [Cum 1932] *Avrupa'ya Paleolitik ve* ~*Mezolitik adi taş san'atını götüren bu Dolikosafaller oluyor.* || ~ ***Fr*** *mesolithique* Orta Taş Devri → MEZ(O)+, LİT(O)+

Mezopotamya ~ ***İng*** *Mesopotamia* Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölge ~ ***EYun*** *mesopotamía* μεσοποταμία «nehirler arası ülke», a.a. § ***EYun*** *mésos* μέσος orta, ara + ***EYun*** *potamós* ποταμός nehir → MEZ(O)+

† Fırat ve Dicle arasındaki ülkenin adı Arapça *al-cazīra* veya *ʿIraḳ* "nehirler", Aramice *bēth nahrīn* "iki nehir diyarı"dır. ***EYun*** *Mesopotamia* adı 1918 dolayında İngiltere'nin Irak'ta kurduğu yönetimin adı olarak bir süre kullanılmıştır.

← HİPOPOTAM

mezozoik [Cum 1938] *Mesela* ~*mezozoik devirlerde amonitler kangal şekilden düz şekile, paleozoik devirlerde de düz biçimden(...)* || ~ ***Fr*** *mésozoïque* / ***İng*** *mesozoic* orta hayvanlar çağı ☼ 1838 Adam Sedgwick, İng. biyolog (1785-1873).| → MEZ(O)+, ZO(O)+

mezra [Rav 1449] *Bu âbī* ~*mezraʿ üzre dâne dikme* [bu sulak tarlaya tohum dikme] || ~ ***Ar*** *mazraʿa(t)* مزرعة [*#zrʿ* mafʿala(t) iz/m.] ekim ve dikim yapılan yer, tarla < ***Ar*** *zaraʿa* زرع tohum attı, ekti → ZİRAAT

† "Köy statüsüne sahip olmayan küçük tarımsal yerleşim" anlamı Cumhuriyet döneminde yaygınlık kazanmıştır. Tarımdan ziyade hayvancılık yapılan küçük yerleşime *kom* adı verilir.

mezun "izinli" [EÇ <1683] *şerʿi şerīfden* ~*meeẕün olmadan nâ-şerʿī iş edenüŋ emr-işerʿ ile hakkından gelinür* [yasal izinli olmadan yasadışı iş yapanın yasa emriyle hakkından gelinir] | "... diplomalı" [LO 1876] ~*me'ẕün: (...) dersleri tekmil eden talebe.* ‖ ~ ***Ar*** *maʾḏūn* مأذون [*#Aḏn* mafʿūl mef.] izin almış, izinli, icazetli < ***Ar*** *aḏina* أذن kulak verdi, dinledi, izin verdi → İZİN

›› mezuniyet

mezura [TDK1 1945] ~*mezura: Metre şeridi.* ‖ ~ ***Fr*** *mesure* ölçü, ölçüm << ***Lat*** *mensura* a.a. << ***HAv*** **mēn(s)- +()tura* < ***HAv*** **mē-*[2] ölçmek → +METRE

† ***İng*** *measure* Fransızcadan alınmıştır.

← MEZÜR

mezür "şiirde ölçü" [HRGCeh 1923] *bunu* ~*mezür'e, 'rim'e* [ölçüye, kafiyeye] *koyup da Muzaffer Bey gibi ince ağır bir çalım ile okuyunca* ‖ ~ ***Fr*** *mesure* ölçü << ***Lat*** *mensura* a.a. → MEZURA

† Fransızca sözcük Türkçeye *mezura* ve *mezür* olmak üzere iki kez alınmıştır. İlki şerit metre, ikincisi müzik ve şiirde ritm birimi anlamında kullanılır.

mezzanine [Mil 1998] *Eresin Hotel İstanbul* ~*Mezzanine Lounge Pastanesi* || ~ ***İng*** *mezzanine* ara kat ~ ***İt*** *mezzanino* [küç.] < ***İt*** *mezzano* ortada olan, aradaki +*in*°[2] << ***Lat*** *medianus* orta, ara → MEZ(O)+

mezzosoprano [Cum 1930] *Garp musikisi taksimatına nazaran Soprano,* ~*Mezzo* ~*Soprano olan hanımlar, Garp musikisinin en büyük klâsik parçalarını terennüm ettiler.* || ~ ***İt*** *mezzo-soprano* orta-yüksek, müzikte kadın sesinin orta perdesi § ***İt*** *mezzo* orta (<< ***Lat*** *medius* a.a.)

+ ***İt*** *soprano* → MEZ(O)+, SOPRANO

mıcır [LO 1876] ~*mucur* موجور: *Yanmış demir cürufu, demir boku, maden kömürü süprüntüsü, her şeyin bücürü.* ‖ ≈ ***Erm*** *mcir մճիր* taş veya kömür kırıntısı, çakıl

† Arapça/Osmanlıca bir sözcükten halk ağzında deforme edilmiş biçim olması kuvvetli olasılıktır. Tietze, ▫DankoffALT §525 ve Eren'in önerdiği ***Erm*** *mcir մճիր* "kömür kırıntısı" sözcüğünün Ermenice etimolojisi belirsizdir; en erken 19. yy başlarında kaydedilmiş olup güçlü olasılıkla Türkçeden alıntıdır.

mıçlmak [Mil 2001] *ister ayakkabını boya, ister şu köşeye* ~*mıç* ‖ < ***TTü*** *sıç-* dışkılamak → SIÇ-

† Yeni dönemde ortaya çıkan fiil, tabu sayılan sözcüklerin deformasyon mantığı açısından ilgi çekicidir. Karş. İŞE.

mığrı [Dev 1915] ‖ ~ ***Yun*** *mungri/mugri μουγγρι* bir tür yılan balığı, conger ≈ ***EYun*** *moungrizō μουγκρίζω* salyalamak, cıvımak (▫LS 1148 "slobber")

mıh [CodC 1303] *clavus* [çivi] - *Fa:* ~*megh - Tr:* ~*migh, kadan* [mıh, kadan] | [Idr 1312] ~*mīχladı & ~mīḳladı: sammara* [çiviledi] ‖ ~ ***Fa/OFa*** *mēχ/mīχ* میخ çivi, özellikle tahta çivi (≈ ***Sans*** *mayūkha* büyük tahta çivi)

›› mıhçı, mıhla-, mıhlan-, mıhlayıcı, mıhsıçtı

Levent Şahverdi Arşivi

← ÇARMIH

mıhlama [Ana 1932] ~*mıhla (İzmir, Yozgat, Kayseri, Erzurum; mıhlama (Ankara, Malatya): soğan ve kıyma ile pişirilen yumurta; (Niğde) "yumurta ile yoğurttan yapılan yemek."* | muhlama "Doğu Karadeniz'e özgü peynir tavası" [Mil 1969] *Rize'nin kendine has özelliği olan yemekleri hamsikoli, içlitavalı ve* ~*muhlama* || < *?*

† ***Ar muqla*** "göz" ile ilgisi olmadığı açıktır. ▫Eren'in önerdiği < ***Erm muχ մուխ*** "duman" yorumu mesnetsizdir.

mıknatıs [SıhA 1469] *āhan-rubā* [Fa.]: ~*miknaṭīs taşı* || ~ ***Ar/Fa*** *miġnaṭīs/miknaṭīs* مغنطيس ~ ***EYun*** *magnētis lithos λίθος μαγνήτις* Magnesia taşı, mıknatıs < ***öz*** *Magnēsia μαγνήσια* Tesalya'da bir kent

† Yunanca deyim en erken Platon'un Ion diyalogunda geçer. ▫LS 1071. † Kentin adı muhtemelen "Büyük Tanrıça ziyareti" anlamındadır. Gediz üzerindeki *Magnésia* (Manisa), Tesalya'daki kentin kolonisi ve adaşıdır.

← MAGNEZYUM (MANGANEZ), MANYETİK (MANYETİZMA, MANYETO)

mıncık [LO 1876] ~*mıncık: Kedi gibi ufak hayvanların yumruğu.* | [Bah 1924] ~*mıncıklamak: yağ, hamur gibi yapışkan bir şeyi mükerreren avuçlayıp karıştırmak, yoğurmak* || < ***çoc***

›› mıncıkla-, mıncır-, mıncırık

mıntıka [Men 1680] ~*mıntak & ~mıntakat: Zona, cingulum, balteus* [kuşak, kemer] | [LO 1876] ~*mıntaka: Kuşak, kürrei arz sathının dilim dilim arz-ı taksimi.* || ~ ***Ar*** *mıntaḳa(t)* منطقة [*#ntḳ* mifʿala(t) ia.] tokalı kuşak, kemer ≈ ***Ar*** *niṭāḳ* نطاق kuşak, kordon

† Arapça sözcük yapı ve işlevce ism-i alet olduğu halde, anlam genişlemesiyle ism-i mekân işlevi kazanmıştır. † İkinci hecedeki sesli değişimi Türkçede 20. yy mahsulü gibi görünüyor.

›› mıntıka temizliği

mır [DK <1400?] *Bayak* ~*mırlarıdı, şimdi χırlamağa başladı.* | [EÇ <1683] *niçe biŋ mır* ~*mırnav der kediler vardır* | [Kam 1800] *Türkîde* ~*mırıldanmak taᶜbir olunur ve çocuğu uyutmak için nenni çalmak* || : ***onom*** alçak sesle konuşma sesi, kedi sesi

›› mır mır, mırıl mırıl, mırılda-, mırıltı, mırla-, mırmır, mırnav

← MIRIN KIRIN

mırın kırın [TDK1 1945] ~*mırın kırın etmek: Bir teklifi kabul etmemek için hafif bahaneler ileri sürmek, nazlanmak.* | [Elo 1961] *yıllar yılı bu kurulların nasıl* ~*mırın kırın ettiklerini, nasıl sorumsuzca oy harcadıklarını gördük* || < ***onom*** *mır hır* mırıldanma sesi → MIR

mırlan [LO 1876] ~*Merlanos: Morina envaından balık.* || ~ ***Yun*** **merlanos* mezgit balığı, merlangus ~ ***OLat*** *merlangus/merlingus* a.a. ~ ***EYAlm*** **merlingo* [küç.] deniz yavrusu < ***EYAlm*** *meri* deniz ~ ***Lat*** *mare* a.a. → MARİNA

† Karş. ***Fr*** *merlan,* ***İt*** *merlano,* ***İsp*** *merlan,* ***Rus*** *merlanka* (a.a.). Türkçe erken örneklerde daima Yunanca takıyla *merlanos* görülür.

mırmır[1] → MIR

mırmır[2] [<1900] || ~ ***Yun*** *murmúri μουρμούρι* bir tür mercan balığı, lithognathus mormyrus

† ***İt*** *mormora/murmura/marmora,* ***Fr*** *marbré* (a.a.) biçimleri muhtemelen Yunancadan alınmıştır. ***İng*** *seabream* "karagöz" biçimi Fransızca sözcüğün İngilizceye yanlış tercümesinden ibarettir.

mırra "öd" [BV <1405] || [Men 1680] ~*mürrā: Amara res* [acı şey, iştah açıcı olarak içilen bir tür acı içecek]. | "... Urfa'ya özgü acı koyu kahve" [Cum 1973] *Acı kahveleri* ~*mırralarını içtiğim, kutlu kara çamur sularını, yeni sağılmış sütlerini* || ~ ***Ar*** *mirra(t)* مرّة [*#mrr* fiʿla(t) mr.] öd < ***Ar*** *marra* مرّ acı idi (≈ ***Aram*** *mrīrtā* מרירתא acı, öd ≈ ***Akad*** *martu* a.a.)

† ***EYun*** *myrrha* "bir tür güzel kokulu madde" bir Sami dilinden alınmıştır. Karş. ***İng*** *myrrh,* ***Fr*** *myrrhe* (a.a.).

mısır mısır buğdayı "Amerika kökenli bir tahıl, zea mais" [EÇ <1683] [Mora eyaletinde] *kalambok* ~*mısır* ~*buğdayıdır kim kamış gibi bir şeyde bitüp andan bir güne beyaz ekmek ederler. Ol ekmeğe kalambok ekmeği derler.* | [Hind 1831] *Maïs* [Fr.]: ~*mısır buğdayı* || < ***öz*** *Mısır* ülke adı ~ ***Ar*** *miṣr* مصر a.a.

† Amerika kökenli bir bitki olduğu halde böyle adlandırılması yeterince açıklanamamıştır. Karş. ***Alm*** *türkisches Korn,* ***İt*** *frumento indiano* (a.a.). † 1533 tarihli Argenti vokabülerinde sadece *mısır lahana* "bir tür lahana" görülür. 17. yy.'da dahi Evliya Çelebi'ye yabancı bir mahsuldür.

mısra [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *miṣrāᶜ* مصراع [*#ṣrᶜ* mifʿal ia.] 1. kapının iki kanadından her biri, 2. bir beytin iki kısmından her biri < ***Ar*** *ṣaraʿa* صرع yere indirdi, düşürdü → SARA

mışıl mışıltı [Kab 1432] *yanında yatan dayı bir kimesne ola ki* ~*muşuldusı cāna cān kata* | mış mış [EÇ <1683] *uykuda χorlar gibi* ~*mış* ~*mış uyur (...) seherde burnun kuyruğı altına sokup* ~*muşıl* ~*muşıl uyur* || : ***onom*** uyuma sesi

›› mışıl mışıl, mışılda-, mışıltı

mıymıntı [LO 1876] ~*mıymıntı: Mızmız.* || < ***onom*** *mıy/mıymıy* yakınma sesi +*tI* → MIZ

† Dil Devrimi öncesine +*Intl* şeklinde bağımsız bir ek olmadığı için, burada *gürültü, mırıltı, tıkırtı* vb. örneklerde görülen +*tI* onomatope eki varsayılmalıdır.

›› mıymıy

mız [LO 1876] ~*mızmız: Miskin, mıymıntı.* || : ***onom*** *mıy/mız* yakınma sesi

›› mızıl, mızılda-, mızıltı, mızmız

← MIYMINTI, MIZIK

Levent Şahverdi Arşivi

mızık [LO 1876] ~*mızıkmak: sıkılmak, dar yere kısılmak.* ~*Mızık: Hile, oyunbozanlık.* || < ***onom*** *mız* şikayet ve sıkıntı sesi → MIZ

›› mızık-, mızıkçı, mızıkçılık, mızıklan-, mızıktır-

mızıka [GösS 1860] *Tiyatro başmuzikacısıyla diger* ~*muzikacılar perdenin refʿinden bir çeyrek evvelce yerlerinde hazır bulunacaklar* | [LO 1876] ~*muzika: Askerî çalgı takımı, alafranga bando.* || ~ ***İt*** *musica* müzik, musıki ~ ***EYun*** *mousikḗ μουσική* → MUSİKİ

† Sultan Abdülmecid zamanında Donizetti Paşa tarafından kurulan *Musika-i Hümayun* Heyeti (saray orkestrası) vesilesiyle yaygınlık kazanmış bir sözcüktür.

mızrak [SN 1354] || ~ ***Ar*** *mizrāḳ* مزراق [*#zrḳ* mifʿāl ia.] kargı, süngü < ***Ar*** *zaraḳa* زرق 1. göz belertti, 2. mızrak sapladı → ZERK

mızrap [Men 1680] ~*mızrāb: Instrumentum quo sit percussus* [darp aleti] | [KT 1900] ~*mızrāb: bazı telli çalgıların tellerine vurmağa mahsus kemik veya boynuz vesaireden yapılmış çöp* || ~ ***Ar*** *miḍrāb* مضراب [*#ḍrb* mifʿāl ia.] darp aleti, özellikle hallaç tokmağı < ***Ar*** *ḍaraba* ضَرَبَ vurdu, çaldı → DARP

mi(o)+ ~ ***Fr/İng*** *myo+* [bileşik adlarda] kas ~ ***EYun*** *mýs μύς* kas << ***HAv*** *****mūs*** 1. kas, 2. fare, 3. midye

← MİDYE, MİYALJİ, MİYOKARD, MİYOM, MİYOP, MİYORELAKSAN, MOUSE

miat [Sad 1574] *âbâ-i emcâd-i cennet* ~*meʿâdleri meslegine sülûk itdiler* [cennete giden şanlı atalarının yoluna gittiler] | [KT 1900] ~*meʿâd: 1. Avdet edilen mahall, 2. ahiret, 3. dönüş, geri gidiş.* || ~ ***Ar*** *maʿād* مَعاد [*#ʿwd* mafʿal iz/m.] 1. avdet edilen yer, 2. ahiret, kıyamet günü gidilen yer < ***Ar*** *ʿāda* عَادَ döndü, rücu etti, geri geldi → AVDET

mibzer [Cum 1930] *komple harman ve saman makinesi, 6 adet Amerikan biçer bağlar,* ~*mibzer ve muhtelif pulluklar* || ~ ***Ar*** *mibzar* مبزر [*#bzr* mifʿal ia.] tohum ekme aracı < ***Ar*** *bazara* بزر tohum saçtı, ekti → BEZİR

miço "gemici çırağı" [EÇ <1683] *her birinin önlerinde pençe-i âfitâb gemi* ~*muçoları* | "... kahvehane çırağı" [Daç 1829] ~*miço, kâhat parası için ne kadar ödenir* || ~ ***İt*** *moo* oğlan, çırak, özellikle gemi yamağı ≈ ***İsp*** *mozzo/mocho* oğlan, çırak << ***Lat*** *musteus* yaş, taze

← MOARELLA

mide [CodC 1303] *stomacus - Fa:* ~*made - Tr: kursak* | [AşP 1330] *iltür anı* ~*miʿdeye pes cāẕibe* [yer çekimi onu mideye iletir] || ~ ***Ar*** *miʿda(t)/maʿda(t)* مِعْدَة [*#mʿd* kursak <? ***Ar*** *ʿadā* عدا [*#ʿdw*] (öteye, başka yere) geçti → ADAVET

›› midevi

midi midi etek [Mil 1970] *'Mini etek mi? Yoksa* ~*midi* ~*etek mi?' anketine katılan kadınların yüzde 86'sı* || ~ ***Fr/İng*** *midi* orta < ***Lat*** *medius* orta, ara << ***HAv*** ****me-dhyo-*** orta [ad] < ***HAv*** ****me*** orta [edat] → MEZ(O)+

← DÖMİ+, MEDİOKRASİ, MEDİUM (MDF, MEDYA, MEDYUM), MERİDYEN, MİDİBÜS, MİTİTEY

midibüs "orta boy otobüs" [Mil 1973] *On dört kişilik küçük otobüs:* ~*Midibüs* → MİDİ, OTOBÜS

midilli [Men 1680] ~*midilli: Mytilene & Mytilenus* [Midilli adası, Midillili], *item equus pumilio ibi frequens* [orada bulunan cüce at] || < ***öz*** *Midilli* Ege'de bir ada, Lesbos ~ ***Yun*** *Mytilini μυτιλήνη* Lesbos adasının baş kenti

† At cinsi ile Midilli adası arasında kurulan ilişki kuşku ile karşılanmalıdır. Karş. ***Ar*** *midl* "zayıf ve ufak tefek adam".

midterm [EkşiS 2000] *vizenin ingilizcesi oluyor. odtü'de* ~*midterm denir.* || ~ ***İng*** *midterm* dönem ortası (sınavı) § ***İng*** *mid* yarı + ***İng*** *term* dönem

midye [EÇ <1683] ~*midye ve istiridye misillü deryâ böcekleri çok olup kefereler yérler* || ~ ***Yun*** *mýdia μύδια* [çoğ.] < ***Yun*** *mýdion μύδιον* bir deniz kabuklusu << ***EYun*** *mús, mud- μύς, μυδ-* a.a. *+ion* << ***HAv*** ****mūs-*** 1. fare, 2. kas, adale, 3. midye → Mİ(O)+

† Aynı HAvr kökü "fare" ve "adale" anlamlarını karşılar. Anlam evrimi muhtemelen "fare" > "küçük hareketli canlı, kas" > "kaslı deniz kabuğu, midye" şeklinde olmalıdır. ***Lat*** *musculus* "farecik, kas, midye" sözcüğünden ***İng*** *mussel*, ***Fr*** *moule* "midye" ve ***İng/Fr*** *muscle* "kas".

miftah [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *miftāḥ* مفتاح [*#fṭḥ* mifʿāl ia.] açkı, anahtar < ***Ar*** *fataḥa* فتح açtı → FETİH

migren [Bah 1924] ~*migren: Yarım baş ağrısı.* || ~ ***Fr*** *migraine* yarım baş ağrısı << ***OLat*** *hemicrania* a.a. § ***EYun*** *ʰēmi- ἡμι-* yarım + ***EYun*** *kranion κρανίον* kafa, kafatası → HEMİSFER, KRANİYUM

miğfer [CFürs 1501] || ~ ***Ar*** *miġfar* مغفر [*#ġfr* mifʿal ia.] zırhlı başlık, tolga < ***Ar*** *ġafara* غَفَرَ bağışladı, esirgedi → MAĞFİRET

mihaniki [Göv 1930] ~*mihaniki: Mihanike mensup, maddî, fiilî.* || ~ ***Yun*** *mēχanikē μηχανική* mekanik → MAKİNE

† 20. yy başlarında Yunanca veya Fransızcadan alınarak yüksek Osmanlıca telaffuza uydurulmuş bir sözcüktür. Arapçada mevcut değildir.

mihenk [CodC 1303] *lapis auri* [altın sınama taşı] - *Tr:* ~*mahak* | [Arg 1533] ~*mechénch* [mehenk]: *paragone di pietra* || ~ ***Ar*** *miḥakk* محك [*#ḥkk* mifʿal ia.] sürtüldüğünde altının saflığını gösteren taş < ***Ar*** *ḥakka* حَكَّ kazıdı, sürttü → HAK[2]

mihmandar [Rab 1310] *Ebu Tâlib* ~*mihmândârlık kılıp Varakanı ündesün* [Varaka'yı çağırsın] *şarâb içürsün* | [Sad 1574] ~*mihmândârlık merâsimini ve ziyâfet levâzimini istifâden soŋra* || ~ ***Fa*** *mihmāndār* مهماندار ev sahibi, konuk ağırlayan kimse < ***Fa*** *mihmān* مهمان konuk, misafir ≈ ***Ave*** ****maētha-māna-*** konut-kalan < ***Ave*** *maēthana* konut, ev < ***Ave***

Levent Şahverdi Arşivi

maēt- konaklamak, kalmak (ᵊBarth 1106) << ***HAv*** ****meith-*** a.a. → +DAR

›› mihman

mihnet [Kut 1069] *balā ~miḥnat emgek* [bela, zahmet, zorluk] | [AşP 1330] *ikilik ~miḥnet-dürür bellü bilün* || ~ ***Ar*** ***miḥna(t)*** محنة [*#mḥn* fiʿla(t) mr.] zorluk, zahmet, sınav < ***Ar*** ***maḥana*** محن sınadı, imtihan etti (≈ ***İbr/Aram*** ***maḥneh*** מַחֲנֶה İsrailoğullarının çölde kırk yıl çektiği çile)

← İMTİHAN

mihr [İrşM 1387] *~mehr* || ~ ***Ar*** ***mehr/mihr*** مهر [*#mhr*] nikâhta kadına ödenen para ~ ***OFa*** ***mihr*** ant, sözleşme, kontrat << ***EFa*** ***mithrá*** a.a. (≈ ***Sans*** ***mitra*** मित्र arkadaş, müttefik; bir tanrı adı)

† Ayrıca Yeni Farsça "sevgi" ve "güneş" anlamlarında. Eski İran tanrılarından *Mithra/Mihr* adı "ant, sözleşme" anlamındadır. † Cariye adı olan *Mihrimah* "Ay seven" veya "Güneş ve ay" demektir.

mihrace [Bah 1924] *~mihrace: (...) bugün bütün Hint prenslerine verilen unvandır.* || ~ ***Fa*** ***mihrāca*** مهراجه Hint prenslerine verilen unvan ~ ***Hind*** ***maharāca*** a.a. § ***Sans*** ***maha*** büyük (<< ***HAv*** ****meg-*** a.a.)

+ ***Sans*** ***rāca*** kral → MEGA+, RACA

mihrak [YOsm: LO 1876] *~miḥrāḳ: Petavsuz.* | [YOsm: T&S 1892] *Focal* [Fr.]: *iḥtirāḳī, ~miḥrāḳī.* || ~ ***Ar*** ****miḥrāḳ*** محراق [*#ḥrḳ* mifʿāl ia.] yakma aracı < ***Ar*** ***ḥaraḳa*** حرق yaktı → MAHRUKAT

† Modern fizik terimi olarak 19. yy.'da türetilmiştir. Karş. ***Lat*** ***focus*** "ocak, ateş yeri" > ***İng*** ***focus*** "odak". † Siyasi propaganda kavramı olan *dış mihraklar* deyimi, herhangi bir somut anlam ifade etmediği için tercih edilmiş olmalıdır.

›› dış mihrak

mihrap [Rab 1310] *kamuğ imāmlar ~mihrābda mum okıyurlar kim* || ~ ***Ar*** ***miḥrāb*** محراب [*#ḥrb* mifʿāl ia.] camide ibadet yönünü belirten girinti ≈ ***Ar*** ***mḥrb*** محرب İslam öncesi Yemen'de Sabai tapınaklarında bir bölme < ***Ar*** ***ḥarb*** حرب 1. savaşma, 2. Sabai dininde bir tür ibadet → HARP[1]

mihver [Sad 1574] *ḳutb-i dāire-i vilāyet ve ~miḥver-i küre-i hidāyet* || ~ ***Ar*** ***miḥwar*** محور [*#ḥwr* mifʿal ia.] etrafında dönülen şey, eksen < ***Ar*** ***ḥāra*** حار döndü, geri döndü

← MUHAVERE

mika [LT 1873] *~mika* | [T&S 1892] *Mica* [Fr.]: *~mika, ak maden (...) Micaschiste: ~mikadan ibaret bir şistit.* || ~ ***YLat*** ***mica*** pırıltılı tanecikler içeren bir mineral ~ ***Lat*** ***mica*** kırıntı, tane << ***HAv*** ****smīk-*** küçük → MİKR(O)+

← FORMİKA

mikado "Japon hükümdarı" [KAlam 1891] *~mikado imparator tanılmış, ve kendisine meşrutiyet kabul etdirilmişdir.* | "... çıtalarla oynanan bir oyun" [Anday 1967] *~Mikadonun Çöpleri* [oyun] || ~ ***Jap*** ***mikado*** «yüce kapı», hükümdarlık makamı § ***Jap*** ***mi*** yüce, soylu + ***Jap*** ***kado*** 門 kapı

† Uzakdoğu kökenli çıta oynunun adı destedeki en değerli çıta olan Mikado'nun adından alınmıştır.

mikâp [Men 1680] *~mükaʿab: Quadratus, cubicus factus.* || ~ ***Ar*** ***mukaʿʿab*** مكعّب [*#kʿb* mufaʿʿal II mef.] zar şeklinde olan, matematikte sayının kübü < ***Ar*** ***kaʿʿaba*** كعّب zar şekline getirdi, kübünü aldı < ***Ar*** ***kaʿb*** كعبة aşık kemiği, oyun zarı → KÂBE

›› metre mikâp

mikoloji [ML 1969] || ~ ***Fr*** ***mycologie*** mantar hastalıkları uzmanlığı < ***EYun*** ***mýkēs*** μύκης mantar << ***HAv*** ****mug-*** < ***HAv*** ****meug-*** vıcık, nemli, küf → MUKUS, +LOG

›› mikolojik

mikr(o)+ mikrobiyoloji [Cum 1931] *İstanbul'da teşekkül eden Türk ~Mikrobiyoloji Cemiyetinin* | mikrofilm [Cum 1947] *oratoryonun ~mikrofilm orijinalini* | mikroorganizma [Mil 1961] *Gonokok adı verilen ~mikroorganizmalardan ileri gelir* | mikroekonomi [Mil 1975] *İktisadi Sorun, Cilt III: ~Mikroekonomi* | mikroişlemci [Mil 1979] || ~ ***Fr/İng*** ***micro+*** [bileşik adlarda] küçük ~ ***EYun*** ***mikrós*** μικρός küçük << ***HAv*** ****smikro-*** < ***HAv*** ****smīk-*** a.a.

›› mikroanaliz, mikrobiyoloji, mikroekonomi, mikroekonomik, mikroekonomist, mikrofilm, mikrogram, mikroişlemci, mikrometre, mikroorganizma

← MİKA (FORMİKA), MİKROÇİP, MİKRODALGA, MİKROFON, MİKROKOZM, MİKROKREDİ, MİKRON, MİKROP, MİKROSEFAL, MİKROSKOP

mikroçip [Mil 1986] *Her biri kendi başına bir bilgisayar olabilecek ~mikroçipler tarafından yönetiliyor.* || ~ ***İng*** ***microchip*** mikro entegre devre → MİKR(O)+, ÇİP

mikrodalga "İng microwave, bir tür telekomünikasyon dalgası" [Mil 1951] *Direkli teller ile naklesilen telgraf mesajları ... hususi bir teçhizat ile ~mikrodalgalara çevrilir.* | mikrodalga fırın [Mil 1987] *dondurulmuş hazır yemek ... ~mikrodalgalı fırınlarda 5 saniyede müşteriye sunulacak duruma getiriliyor.* → MİKR(O)+, DALGA

mikrofon [T&S 1892] *Microphone* [Fr.]: *hurde-şinū, ~mikrofon.* || ~ ***Fr*** ***microphone*** 1. küçük sesleri büyüten aygıt [esk.], 2. sesi elektrik dalgasına çeviren aygıt ~ ***İng*** ***microphone*** a.a. → MİKR(O)+, FON(O)+

mikrokozm [Bah 1924] *~mikrokozmo: Alem-i sagir, kâinatın hülasası.* || ~ ***Fr*** ***microcosme*** küçük alem, büyük bir bütünün özelliklerini örnekleyen küçük alem ~ ***EYun*** ***mikrókosmos*** μικρόκοσμος a.a. → MİKR(O)+, KOZMOS

mikrokredi [Hür 2003] *~mikrokredi yöntemiyle yoksulluğun önlenmesi projesinde pilot bölge* || ~ ***İng*** ***micro-credit*** küçük girişimcilere verilen küçük kredi → MİKR(O)+, KREDİ

Levent Şahverdi Arşivi

mikron [Cum 1934] ~*Mikron = metrenin milyonda biri.* || ~ ***Fr*** *micron* milimetrenin binde biri ~ ***EYun*** *mikrón μικρόν* [n.] küçük şey → MİKR(O)+

›› milimikron

mikrop [T&S 1892] *Microbe* [Fr.]*: hüveynat-ı sağireden ~mikrob (...) Microbiologie: mebhas-i enva-ı ~mikrob.* || ~ ***Fr*** *microbe* mikroorganizma § ***EYun*** *mikrós μικρός* küçük + ***EYun*** *bios βίος* canlı → MİKR(O)+, Bİ(O)+

›› mikrobik, mikrobiyal, mikrobiyoloji

mikrosefal [Göv 1930] ~*mikrosefal: Kafası küçük.* || ~ ***Fr*** *microcéphale* küçük kafalı → MİKR(O)+, SEFAL(O)+

›› mikrosefali

mikroskop [Bas 1870] || ~ ***Fr*** *microscope* küçük şeylcri gösteren aygıt ~ ***YLat*** *microscopium* ☼ 1625 Giovanni Faber, Alm./İtal. bilim adamı.| → MİKR(O)+, +SKOP

›› mikroskopi

miks [Cum 1950] *doğru vagon, ~miks (karışık) nakliyat ve konteyner nakliyatı* | mikser [Mil 1960] *elektrik süpürgesi, cila makinesi, meyve suyu santrifüjlü ~mikser* [karıştırıcı] | miksaj [Mil 1972] *halen ~miksaj* [harmanlama] *çalışmaları yapılan son albümü* || ~ ***İng*** *mix* karıştırmak (fiil), karışım (isim) < ***Fr*** *mixte* karışık ~ ***Lat*** *mixtus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *miscere* karışmak, karıştırmak << ***HAv*** **mik-sko-* < ***HAv*** **meik-/meig-* a.a.

† Aynı HAvr kökünden ***EYun*** *mígnymi, misgō,* ***Fa*** *ā-mīχtan, ā-mīz* "karışmak, karıştırmak".

›› miksaj, mikser, mix

← HAKARETAMİZ, METİS, REMİKS

miktar [Rab 1310] *ol ~mikdār açsam yer yüzinde tofrak takı tağlar, yığaçlar, teŋizler kalmağay.* [o kadar yer açsam yeryüzünde toprak, dağlar, ağaçlar, denizler kalmaya.] || ~ ***Ar*** *miḳdār* مِقْدَار [*#ḳdr* mifʿāl ia.] ölçek, ölçme aracı < ***Ar*** *ḳadara* قَدَرَ ölçtü, ölçüştü → KADİR[1]

mikyas [Men 1680] ~*mıḳyās: Quantitas* [miktar], *instrumentum mensorium* [ölçüm aleti] *& stylus horologii* [saatin göstergesi] | "ölçek" [YOsm: KT 1900] ~*mıḳyās: (...) 3. Haritanın tasvir ettiği yerin vüs'atine olan nisbeti, Fr. échelle.* || ~ ***Ar*** *miḳyās* مقياس [*#ḳys* mifʿāl ia.] ölçüm aracı < ***Ar*** *ḳāsa* قَاسَ ölçtü, kıyas etti → KIYAS

›› mikyaslı

mil[1] "mesafe ölçüsü" [SN 1354] *Aŋa ol géce sanki bir yıl idi / Ne bilür yüridüğü kaç ~mīl idi* | "... dikilitaş" [Fuz 1535] *Mezārum üzre koymaŋ ~mīl* [dikilitaş] *eger küyinde cān versem / Koyuŋ bir sāye* [gölge] *düşsin kabrūme ol servi kāmetden* | "... şiş" [Men 1680] ~*mīl* "cerrahi iğne, göze sürme çekme çubuğu, köz körcltme şişi" | "... eksen" [LO 1876] ~*mil: (...) Bazı âlâtın mihveri. Değirmen taşı ~mili, kıble-nümâ ~mili, sürme ~mili.* || ~ ***Ar*** *mīl* ميل [*#myl*] 1. şiş, dikilitaş, yolda mesafe taşı, 2. iki mesafe taşı arasındaki uzaklık, 4000 arşın veya y. 1440 metre ~ ***Aram*** *mīl* מִיל a.a. ~ ***Lat*** *milia* 1400 metre dolayında mesafe ölçüsü < ***Lat*** *mille passus* bin adım → MİLİ+

† Latin mesafe ölçüsü olarak MÖ 3. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir. Aramice biçim Roma imparatorluğu döneminde belirir (◦Jastrow 773). ***OYun*** *milion,* ***Fr*** *mille,* ***İng*** *mile* (a.a.) Latinceden alınmıştır.

›› değirmen mili, deniz mili, mil çek-, tekerlek mili

mil[2] [LO 1876] ~*mīl: Kalın kum, halı havı.* || ~? ***Yun*** *ámilon ἄμυλον* [n.] ince un, nişasta ~ ***EYun*** *ámylos ἄμυλος* öğütülmüş << ***EYun*** *mýlē μύλη* değirmen << ***HAv*** **melə-* öğütmek

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *meal* "ince öğütülmüş un". Ayrıca karş. ***İng*** *mill,* ***Fr*** *moulin,* ***Alm*** *Mühle* "değirmen".

milat "noel" [Men 1680] ~*mīlād: Natale tempus & nativitas.* || ~ ***Ar*** *mīlād* ميلاد [*#wld*] doğum günü, özellikle İsa'nın doğum günü, noel ~ ***Aram*** *mīlād* מִילָד [*#yld*] a.a. < ***Aram*** *yālad* doğurmak → YELDA

† Arapça *wld* "doğmak" kökü ile Aramca *yld* (a.a.) kökü eşdeğerdir. Ancak *mīlād* biçimi Arapça kökten kurallı olarak türetilemez.

›› miladi

mildiyö [AR 1898] *geçen sene bağlara arız olan ~mildiyö hastalığı* || ~ ***İng*** *mildew* bitkilerde görülen bir mantar hastalığı << ***Eİng*** *mildeaw* bitki balı, bitki yapraklarında bir tür sineğin ürettiği tatlı madde < ***Ger*** **melithaz* bal << ***HAv*** **melit-* bal → MELAS

milenyum [Mil 1997] *Daha üç yıl var deyip ~milenyum krizi denilen karmaşadan kendinizi uzak tutuyor olabilirsiniz.* || ~ ***Lat*** *millennium* binyıl § ***Lat*** *mille* bin + ***Lat*** *annus* yıl +*ium* → MİLİ+, BİENAL

milföy [TatlıK 1939] || ~ ***Fr*** *mille feuilles* bin yaprak, bir tür pasta → MİLİ+, FÖY

mili+ ~ ***Fr/İng*** *milli+* [bileşik adlarda] binde bir < ***Lat*** *mille* çok büyük sayı, bin

›› miliamper, miligram, mililitre, milimetre, milimikron

← MİL[1], MİLENYUM, MİLFÖY, MİLİM, MİLİS (MİLİTAN, MİLİTER), MİLYAR, MİLYON (MİLYONER), PROMİL

milim [T&S 1892] *Millimètre* [Fr.]*: ~milimetro, mi'şar-ı zirā.* | [Cum 1930] *İsveç'in içeceği her sigarada Alman'ın cebine giren bir santim veya ~milim vardır* || < ***Fr*** *millimètre* metrenin binde biri → MİLİ+

›› milimetre, milimetrik

milis [Göv 1930] ~*milis: Başıbozuk kuvvet, millī kuvvet.* || ~ ***Fr*** *milice* yedek veya düzensiz askeri birlik << ***Lat*** *militia* [n. çoğ.] sivil halktan toplama asker < ***Lat*** *mīles, milit-* asker <? ***Lat*** *mille* bin → MİLİ+

† En erken Roma ordusunun on klandan yüzer kişi olmak üzere bin piyadeden oluştuğu rivayet edilir-

Levent Şahverdi Arşivi

se de, bunun etimoloji oluşturma gayretinden doğmuş olması mümkündür.

← MİLİTAN, MİLİTER (PARAMİLİTER)

militan [Cum 1935] *~militan politika yapmak için de azçok cesarete ihtiyac vardır* || *~* ***Fr militant*** savaşçı [esk.], siyasi veya sosyal bir dava uğruna savaşan *~* ***Lat militans, t-*** askerlik yapan < ***Lat militare*** askerlik yapmak *+ent°* → MİLİS

militer [Göv 1930] *~militarism: Askerî idare taraftarlığı.* || *~* ***Fr militaire*** askerî *~* ***Lat militaris*** a.a. < ***Lat miles, milit-*** asker *+ari°* → MİLİS

›› demilitarizasyon, demilitarize, militarist, militarizasyon, militarize, militarizm

← PARAMİLİTER

milkshake [Mil 1986] [McDonalds'da] *~milk ~shake 350, Big Mac 800, duble hamburger 600* || *~* ***İng milk shake*** çırpılmış meyveli süt § ***İng milk*** süt (<< ***Ger *meluk-ja*** a.a. << ***HAv *melg-*** a.a.)

⊦ ***İng shake*** sarsma, sallama, çırpma (<< ***Ger *skakan*** a.a.)

† Türkiye'de ilki 1986'da açılan McDonald's restoranları sayesinde yaygınlığa kavuştu.

millet [Kut 1069] *ay ~millatḳa tâc, ay şariatḳa dîn [ey milletin tacı, ey şeriatın dini* | [Gül 1317] *yetmiş iki ~millet-ile dirile / kamu dürlü ḳavm yolını bile* | [LO 1876] *~millet: Aslı din ve mezheb. Ümmet, kavim, cemaat. (...) ~millî: Millete raci ve mensup, ecnebi olmayan.* | [KT 1900] *~millet: 1. Din, mezheb, 2. bir din ve mezhebde bulunan camaat. (Lisanımızda bu lugat sehven ümmet ve ümmet lugati millet yerine kullanılıp, mesela 'mileli İslamiye' ve 'Türk milleti' ve bilakis 'ümmeti İslamiye' diyenler vardır.)* || *~* ***Ar milla(t)*** ملّة [*#mll* fiʿla(t) mr.] din, töre, bir din ve töreye bağlı cemaat *~* ***Aram millā*** מִלָּה söz < ***Aram mālal, məlal*** מלל konuşmak, söylemek

† Arapça sözcük "din" ve "dinî cemaat" anlamındadır; Türkçede 19. yy sonuna dek bu anlamda kullanılmıştır. ***Fr nation*** karşılığı olan modern anlamı Türkçede 1860'lardan itibaren ağırlık kazanmış ve 1920'den sonra dini çağrışımını kısmen yitirmiştir.

›› milletler arası, milletvekili, millî, milli ol-, millici

← BEYNELMİLEL, MİLLİYET

milliyet [KT 1900] *~milliyet (lugatı müvellede): 1. din, mezheb, millet, 2. (galat) cinsiyet, kavmiyet.* || < ***Ar milla(t)*** ملّة din, mezhep, bir dine mensup cemaat *+iya(t)* → MİLLET

† 19. yy sonlarında ***Fr nation/nationalité*** kavramının karşılığını ***millet*** sözcüğünün geleneksel anlamından ayırt etmek için türetilmiş bir sözcüktür.

›› milliyetçi, milliyetçilik

milyar [LO 1876] *~milyar (Fr.): Bin milyon, onuncu hane rakam.* || *~* ***Fr milliard*** bin milyon sayısı ☼ Jacques Peletier, Fr. hümanist ve matematikçi (1517-1582). *~* ***Lat milliarius*** binlik < ***Lat mille*** bin → MİLİ+

›› milyarder, mültimilyarder

milyon [EÇ <1683] *validesine kırk ~milyon mal ve kırk bin asker verüp* || *~* ***Fr million*** bin bin / ***İt millione*** [büy.] a.a. § ***İt mille*** bin + ***İt +one*** büyütme eki → MİLİ+

† İtalyanca ve Fransızca sözcük en erken 1270 dolayında kaydedilmiştir.

← KATRİLYON, MİLYONER, TRİLYON

milyoner [Bah 1924] *~milyoner: Birkaç milyonu olan zengin.* || *~* ***Fr millionnaire*** milyonlara sahip olan, çok zengin kişi << ***Fr million +ari°*** → MİLYON

›› mültimilyoner, zilyoner

mim[1] [EÇ <1683] *Yanova gazâsında bulunmayup kâğıd-i ḫâne-i(?) ʿulûfesinde ~mîm işâreti olan sipâhîleri* | mim-le- [Cum 1937] *Bunlar arasında milli güreş takımına girmeğe ya da namzed olmağa layık olanları seçmek veya ~mimlemek için (...)* || *~* ***Ar mīm*** ميم Arap alfabesinde M harfi م *~* ***Aram mem*** מם Arami/Fenike alfabesinde M harfi מ < ***Aram may, mayim*** מים su → MAVİ

† Aramice/Fenikece harfin orijinal biçimi su dalgaları şeklindedir. † *Mim koymak* deyimi Osmanlıca bürokratik yazışmalarda kullanılan *mühim* sözcüğünün ilk harfinden.

›› mimle-

mim[2] [ML 1969] || *~* ***Fr mime*** oyuncu, soytarı, taklit sanatı ve sanatçısı << ***Lat mimus*** taklitçi *~* ***EYun mîmos μῖμος*** a.a. < ***EYun mîméomai μῑμέομαι*** taklit etmek, temsil etmek

← MEM, MİMESİS, MİMETİK, MİMİK, MİMOZA, PANTOMİM

mimar [AşP 1330] *sulṭân eydür getürüŋ ~miʿmârları / ki bular yapabilür dîvârları* || *~* ***Ar miʿmār*** معمار [*#ʿmr* miʿāl] imar eden, bina yapım ustası < ***Ar ʿamara*** عَمَرَ canlandırdı, mamur ve bayındır etti → UMRAN

›› mimarbaşı, mimarî, mimarlık

mimesis [EkşiS 2001] *~mimesis: hermeneutic bir kavram. taklit yoluyla benzetme.* || *~* ***Alm/İng mimesis*** çağdaş felsefede bir kavram *~* ***EYun mîmēsis μῖμησις*** taklit < ***EYun mîméomai μῑμέομαι*** taklit etmek, benzerini yapmak *+sis* → MİM[2]

† Auerbach (1946), Adorno ve Horkheimer (1947) tarafından popülerleştirilen terimlerdendir.

mimetik [Özön 1961] *~mimetizm: Bazı canlıların çevrelerinin renk ve şekillerini geçici veya kalıcı olarak almaları hali.* || *~* ***Fr mimétique*** taklide ilişkin *~* ***EYun mîmetikós μῑμητικός*** a.a. < ***EYun mîméomai μῑμέομαι*** taklit etmek *+ik°* → MİM[2]

›› mimetizm

mimik [Bah 1924] *~mimik: Bir işi, bir nutku hareket ve ima ile işaret eden.* || *~* ***Fr mimique*** soytarıca davranış,

Levent Şahverdi Arşivi

taklit ~ ***EYun mimikós*** *μιμικός* a.a. < ***EYun mîmos*** *μῖμος* taklitçi, soytarı +*ik*° → MİM[2]

›› mimika

mimoza [T&S 1892] *Mimosa (Bot.): ¯mimoza, küskün ağacı.* || ~ ***YLat mimosa pudica*** «utangaç taklitçi», dokununca yapraklarını kapatan bir bitki < ***Lat mimosus*** taklitçi < ***Lat mimus*** taklit +*os*° → MİM[2]

† Hayvansal hareketi taklit ettiği için.

minakop [LO 1876] *¯minākob: Ufak kaya balığı.* || ~ ***Yun mylokópi*** *μυλοκόπι* bir tür balık, umbrina cirrosa << ***EYun mulokópion*** *μυλοκόπιον* bir tür balık, belki barbunya (▫LS 1152, ▫Chant 722) < ***EYun mýllos/mýlos*** a.a.

minare [Rab 1310] *Ol kepriç ¯menāre tepesiŋe aşkunça éki kün éki tün keçer erdi* [kulenin tepesine çıkıncaya kadar iki gün iki gece geçerdi] | [Men 1680] *¯menāret, ¯menāre* | [KT 1900] *¯menāre (zebanzedi mimin kesriledir* [bozuk biçimi i iledir]*).* || ~ ***Ar manāra(t)*** مَنَارة [*#nwr* maf'ala(t) iz/m.] fener, ışık kulesi, her türlü kule < ***Ar nāra*** نَارَ ışıdı, aydınlandı → NUR

›› deniz minaresi

minber [AşP 1330] *çün şurat câmiʿ dimâġ ¯minber-durur* [yüz cami, beyin minberdir] || ~ ***Ar minbar*** منبر [*#nbr* mif'al ia.] kürsü, platform < ***Ar nabara*** نبر kaldırdı, yükseltti

minder [Men 1680] *¯minder: Culcitra lanea vel tomentitia* [döşek, yün şilte] || < *?*

† Yapıca Arapçayı andırdığı halde Arapça karşılığı yoktur. Belki MİNBER sözcüğünden deforme edilmiş olduğu düşünülebilir.

mine [Kut 1069] *özin kıldı ¯minā öŋi teg cihān* [cihan kendini mine rengi gibi (mavi) kıldı] | [Fer <1451] *billūr-dan ¯mīnādan yāḳūtdan behremāndan yonılmış ayaklar dolu şarāblar* | [Men 1680] *¯mīnā, ¯mīnālamak* | [KT 1900] *¯mīne* مينه *(fa. mīnā'dan)* || ~ ***Fa mīnā*** مينا 1. cam, boncuk, cam göbeği rengi, 2. göz taşı, 3. metal üstüne işlenen renkli cam tabakası, emaye ≈ ***Fa mīnū*** gök, asuman, gök rengi << ***Ave mainyu*** gök

›› mine çiçeği, mineci, minele-

← MENEVİŞ (MELENGİÇ)

mineral [TDili 1936] || ~ ***Fr minéral*** yer altından veya yüzeyinden elde edilen her türlü inorganik madde < ***OLat minera*** maden yatağı +*al*° < ***Lat mina*** maden → MAYIN

›› mineralog, mineraloji

mini[1] [LO 1876] *¯mini mini: Ufacık manasına etfal tabiri* | [Bah 1924] *¯minik: Pek küçük ve sevimli* || < ***çoc***

›› minicik, minik, minimini, miniminnacık, minnacık

← MİNNOŞ

mini[2] mini etek [Mil 1966] *¯Mini etek modasının alıp yürüdüğü şu sırada son günlerin en ünlü yıldızlarından Raquel Welch de aynı şeyi denemek hevesine kapılmaktan kendini alamamıştır.* | minibar [Mil 1989] *FULL AIRCONDATION ODALAR, 4 kanal müzik TV uydu yayını, ¯minibar, DISCO, ÖZEL PLAJ* || ~ ***Fr/İng mini*** küçük ~ ***Lat minus, minor-*** [kıy.] daha küçük, daha az << ***HAv *mi-nu-*** < ***HAv *mei-***[2] küçük

† Türkçede aynı anlamı ifade eden *mini mini* deyimiyle benzerliği çocuk diline özgü ses sembolizminin ürünü olup etimolojik bir ilişkiye işaret etmez.

›› mini etek, mini golf, minibar, minimetre

← ADMİN, ALAMİNÜT, MAYOZ, MENÜ, MİNİBÜS, MİNİMUM (MİNİMİZE), MİNÖR, MİNÜSKÜL

minibüs "küçük otobüs" [Mil 1962] *İstanbul Kamyonet, Kaptıkaçtı ve ¯Minibüsçüler Derneği* || ~ ***Fr/İng minibus*** küçük otobüs § ***Fr/İng mini*** küçük + ***Fr/İng autobus*** otobüs → MİNİ[2], OTOBÜS

† Batı dillerinde 1966 dolayında kullanıma girmiştir.

›› minibüsçü

minimize [Cum 1974] *yığılma ve dağınıklıktan doğan ekonomisizlikleri ¯minimize edecek ölçüde küçük; işletme ekonomisi (...)* || ~ ***Fr minimiser*** küçültmek, asgariye indirmek ~ ***İng minimize*** a.a. ☼ 1802 Jeremy Bentham, İng. filozof. < ***İng minimum*** en küçük, asgari +*ise-* → MİNİMUM

›› minimizasyon

minimum [Bah 1924] *¯minimom: En küçük derece, asgarî.* || ~ ***Lat minimum*** [n.] en küçük şey, en küçük sayı < ***Lat minimus*** [sup.] en küçük < ***Lat minu-*** küçük +*im*° → MİNİ[2]

›› minimal, minimalite, minimalizm

mink [Mil 1960] *kahverengi astragan, bir siyah Afrika astraganı, bir Kanada ¯Mink'i, iki naylon ¯mink, bir pelerin ¯mink* || ~ ***İng mink*** Kuzey ülkelerine özgü küçük bir memeli, bunun postundan yapılan kürk ~ *?*

minnet [Kut 1069] *ẋalḳḳa barça kılur eḏgülük, yana ¯minnat urmaz kişike* [halka daima iyilik eder, yine kimseye minnet vurmaz] | [Tezk 1341] *yavlak ¯minnet-dār olam, her kim katumdan geçe* || ~ ***Ar minna(t)*** مَنّة [*#mnn* fi'la(t) mr.] şükran, ihsan ve lütuftan doğan borç < ***Ar manna*** مَنَ minnet etti

›› minnettar

← MEMNUN

minnoş [Cum 1931] *çifte telli, bahriye, ¯minnoş, telgrafın telleri, Ankara koşması* || < ***TTü minik*** +*oş* → MİNİ[1]

† 20. yy başlarından itibaren yaygınlaşan +*oş* eki için karş. *kokoş, liboş, cicoş, Meloş, Niloş* vb.

minör [AR 1898] *sol majör, fa ¯minör diye öten şehir mektupçusunun ahengi falsolaşmıştır* || ~ ***Fr mineur*** 1. küçük, daha küçük, 2. müzikte küçük beşli aralığa dayanan akor ve dizi ~ ***Lat minus, minor-*** [kıy.] daha küçük → MİNİ[2]

›› minor

mintan [Fer <1451] *saχtiyān tubān geymiş, ¯nīmtene arkasına salmış, saçını sakalını bağlamış* | [BK 1797] *acem gömleği ve içlik ve nīmtene muharrefi ¯mintān*

Levent Şahverdi Arşivi

منتان *ve göte küstü taʿbīr olunan kürk* || ~ ***Fa nīm-tana*** نیمتنه yarım-beden, bir tür kısa ceket § ***Fa nīm*** نیم yarım + ***Fa tan*** تن beden → NİM, TEN

mînüskül [Göv 1930] *¯minüskül: Küçük harf, majüskül olmayan harf.* || ~ ***Fr minuscule*** küçücük ~ ***Lat minusculus*** [küç.] daha küçük-çük < ***Lat minus*** daha küçük +*ul*° → MİNİ[2]

minval [MMem 1557] *gāv-ı ḳuṭāşuŋ beyābānīsiŋü* [kotaz ineğinin yabanisini] *daχı bu ¯minvâl üzre* [bu yöntemle] *avlarlar* || ~ ***Ar minwāl*** منوال [*#nwl* mifʿāl ia.] işleyiş, usul, biçim, yöntem < ***Ar nāla*** نال verdi, sundu → NEVALE

minyatür [T&S 1892] *Miniature* [Fr.]: *¯minyatura denilen ince resim usulü.* || ~ ***Fr miniature*** 1. elyazması kitaplarda bezeme, 2. küçük boy olan her şey ~ ***OLat miniatura*** kırmızı mürekkeple yazma, yazı bezeme < ***OLat miniare*** [den.] minium ile işlemek +*()tura* < ***Lat minium*** parlak kırmızı renk veren bir mineral, kurşun oksit, zincifre

† Propertius 2.3.11'e göre Latince sözcük İspanya kökenlidir. † Modern anlamı ***Lat minus, mini-*** "küçük" kelimesinden etkilenmiştir.

minyon [AR 1897] *Cazibe rolünü ifa eden o mini mini ¯Minyon Virjini Hanım* || ~ ***Fr mignon*** küçük ve sevimli

† Çeşitli dillerde küçüklük ve sevimlilik ifade eden terimlerin birçoğu gibi, Fransızca sözcüğün kökeni muğlaktır. ***Lat minimus*** "küçük" veya ***Ger minne-*** "sevilen, sevgili" ile ilgili olabilir.

← FİLEMİNYON

mir [CodC 1303] *kökning ¯miri etiz keydi* [göklerin prensi bedene büründü] | [ÖM 1437] *Bana tahsīn ü ihsānlar gerek sen ¯mīr ü serverden* | mirimiran "beylerbeyi" [EÇ <1683] *sāir vüzerâlar ve ¯mīr-i mīrânlar olduğı kadar ʿaskerleriyle hāzır-baş ve müheyyâ durdular* || ~ ***Fa mīr*** میر bey, soylu kişi ~ ***Ar amīr*** أمير a.a. → EMİR[2]

›› mirî, mirim, mirimiran

← İMRAHOR, MİRALAY, MİRLİVA, MİRZA

miraç [AşP 1330] *Mustafâ ¯miʿrācını çün bildiler / dirilüp cümle selâma geldiler* || ~ ***Ar miʿrāc*** معراج [*#ʿrc* mifʿāl ia.] 1. merdiven, 2. Hz Muhammed'in Receb ayının 27. gecesi gökyüzüne tırmanması < ***Ar maraca*** مرج tırmandı

miralay "alay beyi, alay komutanı" [<1840] || § ***Fa mīr*** bey, komutan + ***TTü alay*** → MİR, ALAY

miras [CodC 1303] *hereditatio - Fa: ¯mirat* [!!] - *Tr: mulklamak* | [SN 1354] *Çü ¯mīrāş bigi atadan il kala* [miras olarak atadan devlet kala] || ~ ***Ar mīrāṯ*** میراث [*#wrṯ* mifʿāl ia.] kalıt, varis olunan şey < ***Ar wariṯa*** ورث varis oldu → İRS

† Yaygın bir görüşe göre Arapça sözcük ***EYun moirázō*** μοιράζω "pay etmek" ve *moiradía* "kısmet, pay" ile ilgili olabilir.

›› mirasçı, mirasyedi

mirat [Rav 1449] *Olasın süret-i âfâka ¯mirʾāt* || ~ ***Ar mirʾā(t)*** مرآة [*#rAy* mifʿāl ia.] gözgü, ayna < ***Ar raʾā*** رأى gördü → REY

mirket [Mil 2007] *¯Mirketler, 30 santimetre boyunda ve firavun faresi familyasının küçük üyeleridir. Kalahari Çölü'nde yaşarlar.* || ~ ***İng meerkat/meercat*** Afrika'ya özgü küçük memeli ~ ***Boer meerkat*** maymun, maymuna benzer çeşitli hayvanlara verilen ad ~ ***Hind markaṭ*** maymun << ***Sans*** a.a.

† ***Hol meer+kat*** "deniz kedisi" etimolojisi yakıştırmadır.

mirliva "sancak beyi" [MüD 1559] *¯mīr-i livâdan ve Gölbâzâr kādīsından mezbür Sinân'un ihzârı içün mektüb* | "tugay (liva) kumandanı" [YOsm: LO 1876] *¯mīr livâ* → MİR, LİVA

mirza "Tatarlara özgü bir unvan" [EÇ <1683] *bu kadar ¯mirzlar ve ot ağaları ve kartlar ve atalıklar ve batırlar* | [Tev 1555] *Acem pādişâhı Tahmasıŋ kardaşı Elkas ¯Mirzâ Şîrâz pādişâhı-idi* | ~ ***Fa mīrzād*** bey-oğlu, bey soyundan gelen → MİR, ZADE

† Halk ağızlarında *imirza, imirze, emirze* biçimleri görülür.

›› imirza, imirze, mirzade

mis misk gibi [KT 1900] *¯misk ¯gibi: Pek temiz ve güzel kokulu.* | mis gibi [HRGTut 1926] *Kadın-erkek bir arada ¯mis ¯gibi* [pek ala] *eğlenir, gideriz* || ~ ***Ar misk*** |*#msk*] güzel kokulu bir madde → MİSK

›› mis gibi

misafir "yolcu" [Kut 1069] *anasında toġsa atansa atı / ¯musâfir bolup mindi öġlek atı* [anasından doğup adı konulunca, yolcu olup bindi zaman atına] | [Sad 1574] *¯müsâfirân-i aḫtâr ve seyyâḥân-i rüzigâr içün ¯müsâfir-χâneler ve latîf kāşâneler binâ buyurdı* [kervan yolcuları ve kaderin yollara düşürdükleri için yolcu-evleri ve güzel konaklar inşa ettirdi] || ~ ***Ar musāfir*** مسافر [*#sfr* mufāʿil III fa.] sefer eden, yolcu < ***Ar sāfara*** سافر yola gitti, seyahat etti < ***Ar safar*** سفر yolculuk → SEFER

† Anlam ilişkisi için karş. ***EYun ksenós*** "yolcu, yabancı, konuk".

›› misafircilik, misafireten, misafirhane, misafirperver

misak [Rab 1310] *ol ¯mīşāḳ küninde biz müʿminlemi kāfirlerdin seçip* [ayırıp] || ~ ***Ar mīṯāḳ*** میثاق [*#wṯḳ* mifʿāl ia.] belgeye bağlanmış ant, sözleşme, pakt < ***Ar waṯaḳa*** pekiştirdi, bağladı → VESİKA

† Arapça vav ile başlayan misâl fiiller ilk hecesi kesre alan vezinlerde ilk harfini kaybeder: ****miwṣāḳ*** > mīṣāḳ.

›› misak-ı milli

misal [Kut 1069] *bu aġzıŋ ¯miṣâli* [ağzın gibi] *üŋür sanı teg* | [AşP 1330] *χoş ḥikâyetdür laṭîf ü χoş ¯miṣâl* [güzel örnek] || ~ ***Ar miṯāl*** مثال [*#mṯl* fiʿāl msd.] örnek, benzer < ***Ar maṯala*** مثل benzedi → MİSİL

Levent Şahverdi Arşivi

misil [AşP 1330] | misilleme [Ul 1945] *eski tabirle bu kısasa kısas ve yeni tabirle ¯misillemeden tek sorumlu olan* || ~ ***Ar miṯl*** مثل [*#mṯl* fiʿl] benzer, gibi, örnek, eşdeğer < ***Ar maṯala*** مَثَل benzedi, gibi idi, simgeledi (≈ ***Aram mətal*** מְתַל [*#mtl*] 1. kıyaslama, benzeme, 2. simge ve örnekle anlatma ≈ ***Akad maṣālu*** benzeme)

›› bilmisil, misilleme, misli

← ECRİMİSİL, MESEL (DARBIMESEL, EMSAL, MASAL, MESELA), MİSAL, MÜMASİL, TEMESSÜL, TEMSİL (MÜMESSİL), TİMSAL

misina [LO 1876] *oltanın ¯mesînası: İpekten kıl.* || < *öz Messina* Sicilya'da bir kent

misk [CodC 1303] *muscatum - Fa: ¯musk - Tr: ypar* | [İdr 1312] <¯müşk, Arapça ¯misk sözcüğünün Türkçeleşmiş biçimidir> | [İrşM 1387] *Ve eger ¯misk yise yâ zaʿferân yise* || ~ ***Ar misk*** مسك [*#msk* fiʿl] bir cins yaban keçisinin yağ bezesinden elde edilen güzel kokulu madde (≈ ***Fa/OFa muşk*** مشك a.a.) ~ ***Sans muśka*** testis, haya

† Misk bezesinin şeklinden ötürü. † Türkçede ***Ar misk*** ve ***Fa müşk*** biçimleri kullanılır. ***Yun mósχos*** > ***Lat muscus*** biçimleri Orta Farsçadan alınmıştır.

›› müşk

← MİS, MİSKET[1], MÜGE, MÜŞKÜLE

miskal [Kab 1432] *alıcak batmanla veyâ okka ile alalar ve diremle yâ ¯miṣḳal ile satalar* || ~ ***Ar miṯḳāl*** مثقال [*#ṣḳl* mifʿāl ia.] 24 kıratlık ağırlık birimi < ***Ar ṯaḳala*** ثقل tarttı → SIKLET

misket[1] [Arg 1533] *¯muschiétt* [müsket]: *moschatello uino* | [EÇ <1683] *Kataḥorya bağlarında bin dölüm ¯misket üzümü bağları var.* || ~ ***İt moscato / Fr muscat*** güzel kokulu bir üzüm ve bundan yapılan şarap < ***İt mosca*** misk ~ ***Ar misk*** مسك a.a. → MİSK

misket[2] "tüfek cinsi" [LO 1876] *¯misket: İri kurşunlu tüfek. ¯Misket tanesi: 18 dirhemlik.* | "... bunun mermisi" [Bah 1924] *¯misket: (...) şarapnelin içindeki tane.* | "... bilye" [TDK6 1974] *¯misket (...) bilye.* || ~ ***İng musket*** bilye şeklinde mermi atan tüfek ~ ***Fr mousquet*** a.a. ~ ***İt moschetto*** [küç.] 1. mekanik ok atma aygıtına mahsus kısa ok, 2. a.a. < ***İt mosca*** sinek *+et° << **Lat musca*** a.a.

miskin [CodC 1303] *¯miskini bahtka teyir* [yoksulu bahta kavuştur] | [Tezk 1341] *cehd eylegil kim gemiye oturasın ve bu ¯miskîn tenüni bu denizden kurtarasın* || ~ ***Ar miskīn*** مسكين [*#mskn* fiʿīl q.] yoksul, sefil ~ ***Aram meskīnā*** מסכנא a.a. (▫Jeffery 265) ~ ***Akad muškēnu*** avam tabakası mensubu, yoksul (▫CAD 10/2:272 vd.)

›› miskinlik

misojin [Mil 2002] *Yunanca'da kadın düşmanı ya da kadınlardan nefret eden anlamına gelen ¯Misojinist'leri düzeltmek için anlayış, samimiyet, sevgi* || ~ ***Fr misogyne*** kadınlardan nefret etme < ***EYun misogynía μισογυνία*** a.a. ~ ***EYun mīsos μῖσος*** nefret eden + ***EYun gynḗ γυνή*** kadın *+ia* → MİZANTROP, JİNEK(O)+

† Sıkça rastlanan *misojen* biçimi yanlıştır. † İngilizcede *misanthropic* "insandan nefret eden" yanısıra, *misandry* "erkeklerden nefret etme", *misomath* "matematik sevmeyen", *misogallic* "Fransızlardan nefret eden", *misopaedist* "çocuk sevmeyen" gibi bileşikler kaydedilmiştir.

›› misojini, misojinist

mistik [Göv 1930] *¯mistik: Batınî, tasavvufî, esrarlı.* || ~ ***Fr mystique*** tasavvufa ait, esoterik ~ ***EYun mystikós μυστικός*** gizli tarikatlara ait < ***EYun mýstēs μύστης*** gizli tarikata mensup kimse, inisiye < ***EYun mýéō μύέω*** öğretmek, inisiye etmek *+istik°* → MİT

›› demistifikasyon, demistifiye, mistifikasyon, mistifiye, mistisizm

misvak [MEd y. 1300] *¯misvak birle arıttı ağzını* || ~ ***Ar miswāk*** مسواك [*#swk* mifʿāl ia.] diş temizleme amacıyla kullanılan bir bitki < ***Ar sāka*** ساك fırçaladı, sürterek sildi

misyon [Bah 1924] *¯misyon: Gidip bir şeyi yapmak için bir murahhasa verilen salahiyet. Bir iş görmek için bir yere gönderilen zevatın heyet-i umumiyesi.* || ~ ***Fr mission*** 1. görevle bir yere gönderme veya gönderilme, görev, 2. özellikle Hıristiyanlığı yayma amacıyla üstlenilen görev ve bu görevin yeri ~ ***Lat missio*** gönderme, gönderilme < ***Lat mittere*** göndermek *+()tion* → MESAJ

← MİSYONER

misyoner [Bas 1874] *¯Misyonerlerin merkezlerinden başka, Londra ve Amerika'da mahsus İncil cemiyetleri vardır.* || ~ ***Fr missionnaire*** din yaymak amacıyla uzak yere gönderilen kimse ~ ***OLat missionarius*** a.a. < ***Lat missio*** gönderme, görevle bir yere gönderme *+ari°* → MİSYON

›› misyonerlik

mit [Bah 1924] *¯mit: Hilkat ve kâinat hakkında bir kavmin mu'tekidatını ihtiva edin tarihi kıssa.* | mitos [Mil 1965] *dünyada saygı ve itibar gören Türkiye ¯mitos'u, Kıbrıs buhranı ile sönmeğe yüz tutmuştur.* || ~ ***Fr mythe*** efsane ~ ***EYun mýthos μῦθος*** [dev.] anlatı, hikâye < ***EYun myéō μυέω*** öğretmek, anlatmak

›› mitik, mitos

← MİSTİK, MİTOLOJİ, MİTOMAN

miting "siyasi amaçlı gösteri" [Bas 1877] *birtakım nümayişler ve nutuklar ve ¯mitinglerle temin etmişler idi* || ~ ***İng meeting*** her çeşit toplantı, buluşma < ***İng meet*** buluşmak, karşılaşmak *+ing << **Ger *motjan*** a.a. << ***HAv *mōd-*** a.a.

mititey "küçük kokteyl köftesi" [Mil 1952] *Şatobriyan, ¯Mititey, Şaşlık Karsky, Rozbif, Peş Melba* || ~ ***Fr mi-di-taille*** orta boy → MİDİ, TAY[2]

mitokondri [Mil 1978] *c - Protoplazmadaki oluşuklar: l - ¯Mitokondriler* || ~ ***Fr mitocondrie*** ~ ***İng mitoc-***

Levent Şahverdi Arşivi

hondrion hücrelerde bulunan bir organel ~ ***Alm*** *Mitochondrion* ☼ 1898 Carl Benda, Alm. biyolog. § ***EYun*** *mitos μίτος* iplik + ***EYun*** *χondrion χονδρίον* [küç.] tanecik < ***EYun*** *χóndros* tane, partikül +*ion*

›› mitokondriyal

mitoloji [AM 1890] ¯*Mitoloji denilen hurafât-ı kadime-i şâirâne vü hakimâne* | mitolojik [ZG 1923] *Erlik Han isminde başka bir üstürevî (¯mitolojik) şahsiyettir.* | [DTC 1943] ¯*mitologya* ‖ ~ ***Fr*** *mythologie* efsaneler manzumesi ~ ***EYun*** *mythologia μυθολογία* efsane anlatımı → MİT, +LOG

›› mitologya, mitolojik

mitoman [Cum 1952] *Bay Mulliver'ın sadece bir ¯mitoman olmadığı kanaatine vardım* ‖ ~ ***Fr*** *mythomane* patolojik yalancılık hastası § ***EYun*** *mýthos μύθος* hikaye + ***EYun*** *manía μανία* delilik → MİT, MANİ[3]

›› mitomani

mitoz [Cum 1964] ¯*mitoz, yani hücre bölünmelerinde birtakım gayrıtabiilikler* || ~ ***Fr*** *mitose* ~ ***Alm*** *Mitosis* kromozom düplikasyonu yoluyla hücre bölünmesi ☼ 1835 Hugo von Mohl, Alm. biyolog. ~ ***EYun*** **mitósis* iplikleşme < ***EYun*** *mitos μίτος* iplik, lif (▫Chant 706, ▫Frisk I.245-246)

mitral [Mil 1950] *kalp zarının bir hastalığı olan ¯mitral stenosis* || ~ ***Fr*** *mitral* kalpte bir kapakçık < ***EYun*** *mitra μίτρα* sargı, sarık, başa bağlanan şey +*al*°

† Biçiminden ötürü.

mitralyöz [Bas 1870] *dokuz yüz aded ¯mitralyöz tabir olur nev-icad topları var.* || ~ ***Fr*** *mitrailleuse* [fem.] makinalı tüfek < ***Fr*** *mitraille* bozuk para, saçma +*os*° < ***EFr*** *mite* Felemenk bakır para birimi ~ ***EHol*** *mite* ufak şey, pire, bozuk para

miyalji [Mil 1956] *adale romatizmasından doğan adale ağrıları - romatizmal ¯miyaljiler* || ~ ***Fr*** *myalgie* kas ağrısı → MI(O)+, ANALJEZİ

›› miyaljik

miyar [Gül 1317] *kaldı Âdem şerʿ ü ¯miʿyârile* || ~ ***Ar*** *miʿyār* معيار [#ʿyr miʿāl ia.] ölçüt, altın ve gümüşün saflık ölçüsü < ***Ar*** *ʿiyār* عيار [ınsd.] ayar → AYAR

miyasma "eski tıpta salgın hastalıklara neden olduğu varsayılan faktör, bozuk hava" [LT 1873] *Miasme* [Fr.]: ¯*miyasmus ... Miasmatique: ¯miyasmusî* | [HRG <1930] *Memleketin maneviyatını tehlikeye düşüren ahlakî ¯miyasmanın tesmimatına* [zehirlemesine] *karşı* ‖ ~ ***Fr*** *miasme* / ***İng*** *miasma* ufunet, çirkef ~ ***EYun*** *miasma μίασμα* kirlilik, leke, ağır günah < ***EYun*** *miainō μιαίνω* kirletmek, lekelemek +*ma(t)*

›› miyasmatik

←- AMYANT

miyav [DK <1400?] *Hay ne oturursın, itüŋi avlatmayan, çetügüŋi* [kedisini] ¯*mavlatmayan alplar başı Kazan...* | [İdrH <1402] ¯*mavladı kedi* | [Hind 1831] *Miaouler* [Fr.]: ¯*mavlamak* || : ***onom*** kedi sesi

›› miyavla-

miyokard [Cum 1953] *zamanımızın en korkulan kalb hastalığı, kalb anjini ve ¯miyokard infarktüsüdür* ‖ ~ ***Fr*** *myocarde* / ***İng*** *myocard* kalp kası → MI(O)+, KARDİ(O)+

miyom [Mil 1956] *Barsak mecrası içinde teşekkül eden (polip, ¯miyom, nörinom gibi) selim urlar* || ~ ***Fr*** *myome* kas lifi kanseri → MI(O)+

›› miyoma

miyop [Bah 1924] ¯*miyop: Uzağı göremeyen, kasîrül basar.* || ~ ***Fr*** *myope* kısa görüşlü ~ ***EYun*** *myṓps μυῶψ* kısık gözlü § ***EYun*** *mýō μύω* kasmak, kısmak (≈ ***EYun*** *mýs* kas) + ***EYun*** *ops ṓψ* göz → MI(O)+, OPT(O)+

›› miyopi, miyoplaş-

miyorelaksan [Mil 1973] ¯*miyorelaksan ve spazmolitik olarak kullanılan Diazem ampul* ‖ ~ ***Fr/İng*** *myorelaxant* kas gevşetici → MI(O)+, RELAKS

mizaç "karakter" [GülM 1429] *hikâyeti dinleyici ¯mizâcına münâsib söyle eger dinlerse* | "... sağlık" [Fer <1451] *Basra havası vahîm olub ol kızuŋ ¯mizâcına* [bünyesine, huyuna] *münâsib olmadığiçün* ‖ ~ ***Ar*** *mizāc* مزاج [#mzc fiʿāl msd.] 1. karışım, kompozisyon, 2. eski tıpta insan bünyesini oluşturan dört ögenin karışımı, karakter, temperament < ***Ar*** *mazaca* مَزَجَ (bir şeyi bir şeyle) karıştırdı → MEZC

mizah [AtH <1250 (1444)] *uluğlamı buşrup saŋa bu ¯mizâḥ / kiçiklemi gustâχ kılur, bil yaḳîn* [mizah büyükleri sana öfkelendirip küçükleri küstah kılar, bunu iyi bil] ‖ ~ ***Ar*** *mizāḥ* مزاح [#mzḥ fiʿāl msd.] şaka, şaka yapma < ***Ar*** *mazaḥa* مزح şaka yaptı, eğlendi

›› mizahi

mizan "terazi" [İrşM 1387] *takı ¯mîzân takı ḥisab ḳıyâmet küninde* | "... muhasebede bilanço" [YOsm: LO 1876] ¯*mîzân: (...) hesapta muvâzene.* ‖ ~ ***Ar*** *mīzān* ميزان [#wzn miʿāl ia.] tartı, terazi < ***Ar*** *wazana* وزن tartı → VEZİN

† Muhasebedeki kullanımı ***İt*** *bilancia* "1. terazi, 2. borç ve alacakları karşılıklı gösteren defter" çevirisidir.

mizana [LF <1600] ¯*micana, ¯mizana* || ~ ***Ven*** *mezàna* üç direkli gemilerde arka direk [***İt*** *mezzana*] ~ ***Lat*** *medianus* ortada olan < ***Lat*** *medius* orta +*an*° → MEZ(O)+

† Eskiden kullanılan *micana* biçimi standart İtalyancadan, *mizana* Venedikçeden alıntıdır.

mizanpaj [Cum 1939] *bu ters görüşün yarı Frenkçe ve yarı Arabca bir sürü tabiri de vardır: 'dinamik bir ¯mizanpaj', 'sansasyonel bir serlevha', 'canlı bir polemik'* ‖ ~ ***Fr*** *mise en pages* «sayfaya koyma», gazetede sayfa düzeni § ***Fr*** *mise* koyma (< ***Fr*** *mettre, mis-* koymak << ***Lat*** *mittere, miss-* göndermek) + ***Fr*** *page* sayfa → MESAJ

Levent Şahverdi Arşivi

← MİZANPLİ, MİZANSEN

mizanpli "saç kıvırma" [Cum 1937] *kaynamış şekerli su da ¯mizanplileri muhafaza etmek için mükemmel bir vasıtadır* || ~ ***Fr*** *mise en pli* kıvırma, katlama § ***Fr*** *mise* koyma + ***Fr*** *pli* kat → MİZANPAJ, PLİ

mizansen [HRGTeb 1914] *¯mizansen'in en hurde tafsilatını düşünen bir tiyatro direktörü gibi* || ~ ***Fr*** *mise en scène* sahneye koyma § ***Fr*** *mise* koyma + ***Fr*** *scène* sahne → MİZANPAJ, SENARYO

mizantrop [Mil 1985] *Abdülmennan Tebelen, ¯mizantrop, aşırı şekilci, hafiften müstehzi, kadınlardan pek hoşlanmayan bir diplomattı.* || ~ ***Fr*** *misanthrope* insan sevmeyen § ***EYun*** *mīsos μῖσος* nefret eden + ***EYun*** *ánthrōpos ἄνθρωπος* insan → ANTROP(O)+

← MİSOJİN

mobbing [Hür 1997] *¯mobbing kavramı, iş yerindeki yönetim güçlerinin topluca, "güruh" halinde çalışanlara sürekli ve sistematik olarak saldırması, entrikalar çevirip, psikolojik terör saçması anlamına geliyor* || ~ ***İng*** *mobbing* güruh halinde birinin üzerine varma < ***İng*** *mob* çete, güruh, azgın kalabalık (ad), kalabalık bir şekilde saldırmak (fiil) +*ing* < ***Lat*** *mobile vulgus* azgın kalabalık, ayak takımı, çapulcular < ***Lat*** *mobilis, mobile* hareket eden → MOBİL

mobese [EkşiS 2004] *¯mobese: bütün şehri (şimdilik istanbul) izleyecek olan ve disiplin toplumu yaratma amaçlı sistemin kısaltılmışı..* || < ***TTü*** *mobil elektronik sistem entegrasyonu* [abb.] elektronik gözetleme sistemi → MOBİL

mobil mobilite "hareketlilik" [Mil 1965] *yüksek öğrenim vasıtasıyla vukubulan bir sosyal ¯mobilite* | mobil [ML 1969] || mobil cihaz [Hür 1998] *Motorola Başkan Yardımcısı ve ¯Mobil ¯Cihazlar Bölümü Yöneticisi James Osborne* || ~ ***Fr*** *mobil* hareketli, hareket eden ~ ***Lat*** *mōbilis* a.a. (<< ***Lat*** **mouibilis*) < ***Lat*** *mouēre* hareket etmek, hareket ettirmek +*()bilis* << ***HAv*** **meuə-*[1] itmek, harekete geçirmek

† ***Lat*** *mouere/movere* fiilinden *motus* "hareket", *motivus* "hareket ettiren", *mouimentum* "hareket", *mobilis* "hareket edebilen".

›› immobil, mobil cihaz, mobilite, mobilizasyon, mobilize

← EMO, EŞEL MOBİL, LOKOMOTİF, MOBBİNG, MOBESE, MOBİLET, MOBİLYA (MÖBLE), MOMENT (MUVMAN), MOTİF (LAYTMOTİF, MOTİVASYON, OTOMOTİV), MOTOR (MOPED, MOTEL, MOTORİN, MOTOSİKLET), OTOMOBİL, PROMOSYON

mobilet "hafif motorlu bisiklet" [Mil 1968] *¯Mobiletler, Arçelik skuterler, buzdolapları, radyolar* || ~ ***marka*** *Mobylette* hafif motorlu bisiklet markası ☼ 1949 Charles Benoît, Fr. motor imalatçısı. < ***İng*** *automobile bicyclette* → MOBİL

† Mobylette marka hafif motosiklet 1967'de Türk piyasasına sunulmuş, adı bir iki yıl içinde jenerik nitelik kazanmıştır.

mobilya [T&S 1892] *meuble* [Fr.]*: eşya-i beytiye, ¯mobilya (...) Mobilier* [Fr.]*: hane eşyası, ¯mobilya, mefruşat.* || ~ ***Fr*** *mobilier* taşınabilir eşya, menkulat, ev eşyası < ***OLat*** *mobiliaria* menkul eşya << ***Lat*** *mobilis* hareket eden, menkul +*ari*° → MOBİL

›› kent mobilyası, mobilyacı, mobilyalı

← MÖBLE

mod [Mil 1993] *uyku ¯modunda ortamın aşırı soğuması* | modalite [Mil 1997] *görüşme sürecinin ayrıntılı ¯modalitelerini* || ~ ***Fr/İng*** *mode* usul, tarz << ***Lat*** *modus* ölçü, vezin, usul, makam << ***HAv*** **mod-o-* < ***HAv*** **med-* uygun olanı yapmak

›› modal, modalite

← KOMODİN, MEDİKAL (MEDİTASYON, PARAMEDİK), MEDÜZ, MODA (ALAMOD, DEMODE), MODEL (FOTOMODEL), MODERATÖR, MODERN (POSTMODERN), MODİFİKASYON, MODÜL (MODÜLE, MULAJ)

moda "tarz-ı cedit" [NK 1873] || ~ ***Fr*** *la mode* (dişil) güncel olan usul veya davranış biçimi < ***Fr*** *le mode* (eril) usul, yöntem, tarz → MOD

† Dişil *la mode* "moda" biçimi 15. yy.'da Fransızcada ortaya çıkmıştır. Karş. ***İt*** *il modo* = ***Fr*** *le mode* "usul, yöntem, tarz".

›› modacı, modaevi, modist, modista, modistra

← ALAMOD, DEMODE

model "nümune" [NK 1872] || "... yıllık ürün tasarımı" [Cum 1928] *Amerikan usulü kanape ve koltuklar, son ¯model ve yeni halde nefis yatak oda takımı* | "... resim mankeni" [Cum 1931] [Sanayii Nefise Mektebine] *getirilen canlı ¯modeller, torba sakallı Yahudiler, ihtiyar Kürt hammallardan ibaretti.* || ~ ***Fr*** *modèle* örnek, bir şeyin küçük boyutta nümunesi ~ ***İt*** *modello* a.a. << ***OLat*** *modellus* [küç.] ölçek, müzikte ölçü, şiirde vezin birimi < ***Lat*** *modus* ölçü +*ell*° → MOD

›› modelci, modelle-, modellik

← FOTOMODEL

modem [Mil 1983] *4 renkli yazıcı, 3" mikro disket sürücü ve ¯modem...* | ~ ***İng*** *modem* sesi elektronik sinyallere ve elektronik sinyalleri sese çeviren aygıt < ***İng*** *modulator demodulator* < ***İng*** *modulate* modüle etmek → MODÜLE

moderatör "yavaşlatıcı" [ML 1969] || "televizyon tartışmasında hakem" [Mil 1985] *'... sizce yurdumuzda en etkili kişiler kimlerdir?' diye bir anket düzenlendi. (...) altıncılığı bir televizyon ¯moderatörü kazandı.* || ~ ***Fr*** *modérateur* / ***İng*** *moderator* yatıştırıcı, uzlaştırıcı ~ ***Lat*** *moderator* a.a. +*()tor* < ***Lat*** *moderari* yatıştırmak, ılımlılaştırmak, yumuşatmak, kavgayı önlemek +*()tor* < ***Lat*** *modus* ölçü › MOD

›› moderasyon, modere

modern [Bas 1870] || [Göv 1930] *¯modern: Yeni, asrî, yeni şekil ve üslupta.* | modernizm [Cum 1931] *¯Modernizm mektepsizlik demektir.* || ~ ***Fr*** *moderne* şimdiki zamana ait, asri ~ ***OLat*** *modernus* adaba

Levent Şahverdi Arşivi

ve usule uygun, ölçülü, zamana göre < ***Lat modus*** tarz, usul, ölçü → MOD

›› hipermodern, modernist, modernite, modernizasyon, modernize, modernizm, modernleş-, modernleşme, premodern, ültramodern

← POSTMODERN

modifikasyon [Cum 1968] *Bir de 4-2-4'de ¯modifikasyon olarak defansif şöhret ve ruhla 4-4-2 sistemi uygulanmaktadır.* | modifiye [Mil 1976] *Masura vs. sanayileri için özel tipler ve ¯modifiye kopolimerler* || ~ ***Fr modification*** kısmi değişim < ***Fr modifier*** bir şeyin özünü değil arızi özelliklerini belirlemek veya değiştirmek +*()tion* << ***OLat modificare*** a.a. < ***OLat modus*** tarz, biçim → MOD, FAKTÖR

›› modifikatör, modifiye

modül [ACev <1930] *ve elastikiyet ¯modüllerinin tarz-ı tedkiki* | [Cum 1946] *¯modül, bıçak ve avadanlıkları ile komple bir aed (...) freze tezgâhı* || ~ ***Fr module*** tekrarlanan bir şeyin en küçük birimi, müzikte ölçü ~ ***Lat modulus*** [küç.] ölçek < ***Lat modus*** ölçü +*ul*° → MOD

›› modüler

← MODÜLE (FM, MODEM), MULAJ

modüle [İkdam 1899] *teganni edilen parçanın hangi tonlara ¯modüle ettiğini göstermek için...* | modülasyon [İkdam 1899] *bu suallerini armoni fenninin ¯modülasyon (tadil) bahislerini bilip bilmediğimizi anlamak için sordukları müsteban oluyor.* || ~ ***Fr moduler*** 1. müzikte ses perdesini değiştirmek, 2. bir elektromanyetik sinyali dalgalandırmak ~ ***Lat modulari*** < ***Lat modulus*** ölçek, müzikte ölçü < ***Lat modus*** ölçü → MODÜL

›› modülasyon, modülatör

← FM, MODEM

moher [T&S 1892] *Moiré* [Fr.]: *hare ve ¯moher ve muare denilen kumaş.* || ~ ***İng mohair*** tiftik keçisi yünü ~ ***Ar/TTü*** *muḫayyar* مُخَيَّر seçkin, seçilmiş, muhayyer → MUHAYYER

† Batı dillerinde 16. yy ortalarından itibaren Angora/Ankara keçisi yününün bir türünü ifade eder. ◦OED.

← MUARE

mojito [Mil 1997] *¯Mojito'lu, daiquiri'li sosyalizmin vardığı son durak bu* || ~ ***İsp mojito*** Küba kökenli bir kokteyl < ***İsp mojo*** ıslak < ***İsp mojar*** ıslatmak < ***Lat mollire*** yumuşatmak, gevretmek < ***Lat mollis*** yumuşak → MOLA

moka [T&S 1892] *Moka* [Fr.]: *¯Müḫa kahvesi yani Yemen kahvesi.* || ~ ***Fr moka*** Yemen kahvesi < ***Ar*** *Mūḫa* موخة Yemen'da bir liman kenti

mokamp "basit konaklama odaları da içeren turistik kamp yeri" [Cum 1967] *18 milyon liraya çıkacak olan sitede 418 atölyeden başka benzin istasyonu, lokanta, ¯mokamp, sosyal tesisler (...)* | < ***TTü motel-kamp*** [abb.] → MOTEL, KAMP

† Türkçeye özgü bir bileşiktir.

mokasen [Cum 1948] *Amerikan tipi ¯mokasen iskarpinleri 26 liraya satılmaktadır.* || ~ ***Fr mocassin*** bağcıksız ayakkabı ~ ***Algonquin***

† Kuzey Amerika yerli dillerinden.

moket [Mil 1957] *¯Moket halılar, tablolar ve çok sevimli eşyalar* || ~ ***Fr moquette*** Türk halısından daha yüksek tüylü halı << ***Fr mocade*** a.a.

† Fransızca ve İtalyancada 1570 yılı dolayında türeyen sözcük muhtemelen bir doğu dilinden (Türkçeden?) alıntıdır; ancak kökeni tespit edilememiştir.

mol [Mil 1974] *¯molar konsantrasyon* || ~ ***Fr/İng mol*** [abb.] moleküler ağırlık birimi < ***Fr/İng molecule*** molekül → MOLEKÜL

mola "kürek veya ipi salma emri" [LF <1600] || [LG 1889] *¯mola: Durmak, tevakkuf etmek, dinlenmek.* || ~ ***Ven mola*** sal! bırak! < ***Ven molàr*** [den.] salmak, hız kesmek [İt mollare] < ***Lat mollis*** yumuşak, gevşek

← BEMOL, MOJİTO, MOLÜSK, TİRAMOLA

molekül [Bah 1924] *¯molekül: Maddeyi teşkil eden cüz'i ferdlerden biri.* || ~ ***Fr molecule*** belli sayıda atomdan oluşan yığın ~ ***Lat moleculus*** [küç.] küçük yığın, molozcuk < ***Lat moles*** yığın +*ul*° → MOLOZ

›› makromolekül, moleküler

← MOL

molibden [LT 1873] *Molybdéne* [Fr.]: *¯molibden* || ~ ***Fr molybdène*** bir element ~ ***EYun*** *molýbdainon* μολύβδαινον kurşun içeren bir mineral, mürdeseng, galena < ***EYun*** *mólybdos* μόλυβδος kurşun

molla [MMem 1557] *Konya'ya vuṣûl buldukda ¯Monlā-i Rūm* [Mevlana Celaleddin] *ve ṣultānü'l-ʿulemā ve Şems-i Tebrīzī ḥażretleri ziyāret olınup* | [LO 1876] *¯molla, ¯monlā: Mevla, mürebbi, ilm ehli, müderris payesinin üstü.* | nane molla [KT 1900] *¯nāne monla: Pek kısa boylu ve tiryaki kıyafetli adem.* || ~ ***Ar*** *mawlā* مولى [*#wly*] veli, hoca, üstad, çelebi → MEVLA

›› mollakrasi, nanemolla

molotof [Cum 1961] *Otobüsün bulunduğu yere atılan bir ¯molotof ¯kokteyli yangına sebep olmuştur.* || << ***TTü*** *molotof kokteyli* bir tür patlayıcı karışım ~ ***İng*** *molotov cocktail* < ***öz*** *Vyaçeslav Molotov* SSCB Dışişleri bakanı (1890-1986)

† 1939'da Sovyet işgaline karşı savaşan Finli direniş gruplarınca adlandırılmıştır.

›› molotof kokteyli

moloz "duvar yapımında kullanılan kırık taş" [RMim 1614] *melāt Arabîdir, Fārisîde āǰend, Türkîde āmme (...) ¯moloz derler* | [Men 1680] *¯molos* ملوس, *¯molaz* مولاز | "inşaat artığı, süprüntü" [Bas 1873] *¯moloz* || ~ ***Yun*** *mólos μόλος* 1. yığıntı, kırık taş yığını, 2. yığma taştan yapılan dalgakıran, mendirek ~ ***Lat*** *mōlēs* küme, yığın, özellikle duvar dolgusu olarak kullanılan kırık taş yığını

Levent Şahverdi Arşivi

† ***İng mole*** "dalgakıran", *demolish* "duvar ve bina yıkmak", *molecule* "yığıncık > atom kümesi" biçimleri ***Lat moles*** sözcüğünden alınmıştır.

← MOLEKÜL (MOL)

molüsk "yumuşakça" [Mil 1979] *yumuşakçalarda ¯(molluska) deri* || ~ ***Fr mollusque*** yumuşakça (hayvan ailesi) ~ ***Lat molluscus*** yumuşakça < ***Lat mollis*** yumuşak → MOLA

moment [TDK2 1955] *¯moment* [mekanikte bir kavram] | momentum [Mil 1973] *enflasyonist gelişmeye ¯momentum kazandırıyorlar* || ~ ***Alm Moment / ing momentum*** bir nesnenin hareketini sürdürme gücü ~ ***Lat mōmentum/mouimentum*** hareket < ***Lat mouēre, mōt-*** hareket etmek veya ettirmek ***+ment°*** → MOBİL

† Türkçe üniversite terminolojisine Almanca biçimiyle giren sözcük, 1970'lerden sonra İngilizce biçimiyle yaygınlaşmıştır.

›› momentum

← MUVMAN

mon(o)+ ~ ***Fr/İng*** *mono+* [bileşik adlarda] tek ~ ***EYun*** *mónos μόνος* bir, tek, yalnız << ***HAv*** **mon-wo-* < ***HAv*** **men-*[4] küçük, az, tek

›› monofizit, monofoni, monoman, monomani, monomanyak, monoplan, monotip

← MANASTIR, MONARŞİ, MONAT, MONİZM, MONOGAM, MONOGRAFİ, MONOGRAM, MONOKİNİ, MONOKL, MONOKROM, MONOKSİT, MONOLİT, MONOLOG, MONOPOL (OLİGOPOLİ), MONOSİT, MONOTEİZM, MONOTON

monarşi [Bah 1924] *¯monarşi: Bir hükümdar tarafından idare olunan devlet.* || ~ ***Fr*** *monarchie* kraliyet ~ ***EYun*** *monarχeía μοναρχεία* iktidarın tek kişiye ait olduğu düzen, krallık → MON(O)+, +ARK

›› monarşik, monarşist, monarşizm

monat [Cum 1938] *Freudun 'libido'su veya Leibniz'in meşhur ¯Monad'ı tercüme edilemez, olduğu gibi kabul edilir.* || ~ ***Fr*** *monade* Leibniz'e göre varoluşun bölünmez birimi ~ ***EYun*** *monás, monad- μονάς, μονάδ-* birim < ***EYun*** *mónos μόνος* bir → MON(O)+

monden [Bah 1924] *¯monden: Dünyanın zevk ve safasına merbut.* || ~ ***Fr*** *mondain* dünyevi < ***Fr*** *monde* dünya << ***Lat*** *mundus* a.a

moneter [Mil 1964] *¯moneter* | [Cum 1980] *Türkiye'nin ekonomik hastalığı yapısaldır, ¯Monetarizm bize işlemez* || ~ ***Fr*** *monétaire* parasal < ***Lat*** *moneta* 1. yol gösteren, akıl veren, tanrıça Iuno'nun sıfatı 2. Roma darphanesi, darphane ***+ari°*** < ***Lat*** *monere, monet-* yol göstermek, akıl vermek → MONİTÖR

† Roma kentinin darphanesi Capitolinus tepesindeki Iuno tapınağı içinde bulunduğu için, bu tanrıçanın adıyla anılmıştır. ***Fr*** *monnaie* "metal para" > ***İng*** *money* "her çeşit para" biçimleri ***Lat*** *moneta* sözcüğünden alınmıştır.

›› monetarist, monetarize, monetarizm

← MANAT, PORTMONE

mongoloit "sarı ırka benzeyen" [Cum 1941] *Türk ırkının ¯'Mongoloid' veya 'Xanthoderme' denilen sarı ırka mensubiyeti hakkında* | "... çekik gözle birlikte zekâ geriliği ve bedensel deformasyonlar gösteren kimse, geri zekâlı" [Mil 1958] *Soluk ve ¯mongoloid bir yüz, şiş bir karın, zekâ geriliği* || ~ ***İng*** *mongoloid* Moğola benzeyen, sarı ırka mensup § ***öz*** *Mongol* Moğol + ***İng*** *+oid* benzer, gibi → +OİD

monitör "bahriyede gözcü gemisi" [YeniM 1918] *Muttasıl düşman topları ateş ediyor, ¯monitörler karşımızdan eksilmiyor.* | "... tıbbi gözlem ekranı" [Mil 1967] *kardiyograf ¯monitörünün elektrodu* | "... bilgisayar ekranı" [Cum 1983] *bu televizyonların bir bölümünü stüdyolarda ¯monitör olarak kullanacağız* || ~ ***Fr*** *moniteur* uyarıcı, gözlemci (kişi veya aygıt) ~ ***Lat*** *monitor* < ***Lat*** *monere* uyarmak, akıl vermek, yol göstermek ***+()tor*** << ***HAv*** **mon-eyo-* düşündürme < ***HAv*** **men-*[1] düşünmek → MANTALİTE

← MONETER (MANAT, PORTMONE), MOSTRA (DEMO)

monizm [Bah 1924] *¯monizma: Bütün mevcudat bir tek unsur veya cevherin tezahürat ve eşkâlinden ibarettir diyenlerin mezhebi.* || ~ ***Fr*** *monisme* bir felsefi akım, bircilik < ***EYun*** *mónos μόνος* tek, bir ***+ism°*** → MON(O)+

›› monist, monistik

monogam [PertevPş <1860] *ve poligami ve bigami kesret-i nikâh ve ¯monogami vehdet-i nikâh mesailini* | [HRGCeh 1923] *Güvercinler, kumrular ¯monogam', binaenaleyh ırz-ı ehliyetdirler.* || ~ ***Fr*** *monogame* tek eşli ~ ***EYun*** *monogamós μονογαμός* a.a. → MON(O)+, +GAM

›› monogami, monogamik

monografi [ZG <1924] *ilmî ve felsefî ¯monografilerin yeni Türkçe'ye tercüme edilmesidir* | [SK 1924] *Monographie* [Fr.]: *¯monografi, tavsifnâme* || ~ ***Fr*** *monographie* tek konu hakkında akademik çalışma → MON(O)+, GRAF(O)+

›› monografik

monogram [Göv 1930] *¯monogram: Bir ismin ilk harfleri. Bu harflerden yapılan marka veya atılan imza.* || ~ ***Fr*** *monogramme* tek harften oluşan imza, özellikle Napolyon'un kullandığı N harfi → MON(O)+, +GRAM

monokini [Mil 1964] *Meksikalı gazeteciler sütyensiz bikiniler için yeni bir kelime uydurmuşlardır. Buna ¯'monokini' adını vermişlerdir.* || ~ ***İng*** *monokini* üstsüz bikini → MON(O)+, BİKİNİ

† BİKİNİ sözcüğünün "iki-kini" gibi yorumlanmasından türemiş bir söz oyunudur. *kini* hecesi anlamsızdır.

monokl [Bah 1924] *¯monokl: Bir tek camdan ibaret gözlük.* || ~ ***Fr*** *monocle* tek gözlük § ***EYun*** *mónos μόνος* tek + ***Lat*** *oculus* göz → MON(O)+, OKÜLER

Levent Şahverdi Arşivi

monokrom [Bel 1937] *Ekseriya kırmızı cilâlı olan ve Küçük Asya ~monokrom keramiklerine pek benziyen bu keramik* || ~ ***Fr/İng*** *monochrome* tek renkli ~ ***EYun*** *monoχromós μονοχρομός* a.a. → MON(O)+, KROM(O)+

monoksit [Cum 1950] *karbon ~monoksit zehirlenmelerine karşı* || ~ ***Fr*** *monoxyde* tek oksijen atomu içeren → MON(O)+, OKSİT

monolit [Cum 1948] *güçlükle açılabilen ~monolit kapak* | [Cum 1955] *Bu yekpare (~monolitik) grup karşısında* || ~ ***Fr*** *monolithe* yekpare taştan yapma şey, özellikle dikilitaş ~ ***EYun*** *monólithos μονόλιθος* tektaş, a.a. → MON(O)+, LİT(O)+

›› monolitik

monolog [AR 1899] *bir 'tekerleme', bir 'fantezi' bir ~monolog' ile maksadını izah ederek prelüdü bitirir* | [GösS 1902] *Tepebaşı Tiyatrosunda teşhîr olunan piyeste ... ruhsat alınmamış bir ~monolog icra ederek* || ~ ***Fr*** *monologue* (tiyatroda) tek kişilik konuşma ~ ***EYun*** *monólogos μονόλογος* tek - konuşan → MON(O)+, +LOG

monopol [HRGCeh 1923] *ne anonim şirketler, ne sendikalar çıkar, ne hava bankaları açılır, ne ~monopoller görülür* || ~ ***Fr*** *monopole* tekel, tek satıcı ~ ***EYun*** *monopolion μονοπολίον* a.a. § ***EYun*** *mónos μόνος* tek + ***EYun*** *pōléō πωλέω* satmak *+ion* << ***HAv*** **pel-*[5] satmak → MON(O)+

›› monopoli, monopolist

← OLİGOPOLİ

monosit [Mil 1956] *Lenfositik lösemi, ~monositik lösemi* || ~ ***Fr*** *monocyte* tek hücreli → MON(O)+, SİT(O)+

›› monositik

monoteizm [Mil 1955] *~Monoteist (tek tanrılı) bir idare sisteminden politeist (çok tanrılı) bir idare sistemine geçiş* || ~ ***Fr*** *monothéisme* tek tanrıcılık § ***EYun*** *mónos μόνος* tek + ***EYun*** *théos θέος* tanrı → MON(O)+, TE(O)+

›› monoteizm

monoton [AM <1900] *Avrupa'nın eğlencesi çoktur ama ~monoton, daima bir siyak üzerinedir* || ~ ***Fr*** *monotone* tek sesli, tekdüze → MON(O)+, TON[1]

monsenyör [Bah 1924] *~monsenyör: Prenslere, papazlara ve bazı meziyetli eşhasa verilen unvandır.* || ~ ***Fr*** *monseigneur* yüksek rütbeli kilise mensuplarına hitap şekli, piskopos § ***Fr*** *mon* birinci tekil şahıs eril iyelik sıfatı, benim + ***Fr*** *seigneur* bey, efendi → SENYÖR

† Karş. ***Fr*** *ma* birinci tekil şahıs iyelik sıfatı (dişil), ***İt*** *mio/mia, **Alm*** *mein, **İng*** my.

← MONŞER

monşer [AMEfl 1875] *Rakım: Hayır! Şimdilik adiyö. Eflatun: Adiyö ~monşer.* | "Avrupa özentisi kibar kişi, diplomat" [Cum 1984] *O sakallı ~monşerler, o cici beyler, halktan kopuk insanlar* || ~ ***Fr*** *mon cher* azizim, sevgilim § ***Fr*** *mon* birinci tekil şahıs iyelik sıfatı + ***Fr*** *cher* değerli, sevilen → MONSENYÖR, ŞERİ[3]

mont montgomeri [Mil 1952] *~Montgomeri (ceket pantalon)* | [Mil 1975] *bluzlar, pantalonlar, gömlekler, ~montlar* | ~ ***İng*** *montgomery* bir tür kalın yün ceket, duffel coat < ***öz*** *Bernard Montgomery of Alamein* 2. Dünya savaşında İngiliz mareşali (1887-1976)

† 2. Dünya Savaşı yıllarında Mareşal Montgomery sayesinde tanındı. 1954'te İngiliz moda firması Gloverall tarafından *Montgomery coat* adıyla pazarlandı. Ancak Türkçe örnek daha eskidir.

montaj monte [AR 1898] *elleri gante, burnu gözlükle ~monte, beli korseyle prese, kordonunun bir ucu lanse* | [Bah 1924] *~montaj: Bir şeyin bütün aksamını yerleştirerek işleyecek bir hale koyma.* || ~ ***Fr*** *montage* kurmaca < ***Fr*** *monter* 1. tırmanmak, çıkmak, 2. kaldırmak, dikmek, kurmak, üstüne koymak *+age* << ***OLat*** *montare* [den.] tırmanmak, çıkmak, yükselmek < ***Lat*** *mons, mont-* dağ << ***HAv*** **mon-ti-* < ***HAv*** **men-*[2] çıkmak, çıkıntı yapmak, tümsek olmak

›› monte, montör

← DEMONTE, FOTOMONTAJ, MONTŞARJ

montşarj [Mil 2002] *halatlarını saklamayan bir ~monşarj yani yemek asansörü* || ~ ***Fr*** *monte-charge* yük asansörü § ***Fr*** *monte* kaldıran + ***Fr*** *charge* yük → MONTAJ, ŞARJ

† *Monşarj* yazılması ve bu şekilde telaffuzu yaygın galattır.

mood [Hür 1997] *Hiç havamda değilim veya Öztürkçe ifade edersem 'Hiç ~mood'umda değilim' bunun için.* || ~ ***İng*** *mood* ruh hali << ***Ger*** **modh-* şiddetli duygu, öfke << ***HAv*** **mō-to-* < ***HAv*** **mē-*[1] ruhen eğilimli olmak → MORAL

›› mud

moped [Mil 1960] *4. kotadan ithal edilecek NSU ~moped, skooter ve motosikletleri için proforma fatura* || ~ ***İng*** *moped* hem pedal hem motorla işleyen bisiklet ☼ 1956. § ***İng*** *motor* + ***İng*** *pedal* → MOTOR, PEDAL

mor [Yad <1421?] *değirmen arklarında biter ve baldırı ~mor* [böğürtlen rengi] *olur* | [LO 1876] *~morarmak* | [AR 1897] *Hatta ~mosmor olup kederimden pembe dudaklarımı yakan* || ~ ***Yun*** *móron μόρον* karadut veya böğürtlen / ***Erm*** *morm/mor մորմ/մոր* a.a. << ***HAv*** **moro-* a.a.

† Karş *Bahçelerde mor meni* (türkü) < ***Erm*** *mormeni մորմեղի* "böğürtlen çalısı". † Aynı HAvr kökten ***Lat*** *morum* "böğürtlen".

›› morar-, morart-, morartı, morluk, mosmor

moral moralist "ahlakçı" [HRGMür 1898] || moral "ahlakiyat" [HRGKok 1927] *İcab-ı tabiata uymayan ~moral'lerin, kanunların akamete mahkûmiyetleri bugünlerde en mütebariz olan hakikatlerdendir* | moralman "[Fr moralement] moral bakımından (zarf)" [Mil 1953] *Yeşil beyazlı takım gün geçtikçe düzelmekte ve daha*

Levent Şahverdi Arşivi

mühimmi ~moralman kendini toparlayabilmektedir | immoralizm "gayri-ahlakçılık" [Cum 1960] *Lesbien aşklar ustası Safo'dan ~immoralizmin sanata olan zaferini temsil eden Oscar Wilde'a* || ~ ***Fr morale*** [fem.] 1. ahlakiyat, ahlak gücü, 2. ruh hali < ***Fr moral*** [sf.] ahlaki, ahlaka ilişkin ~ ***Lat moralis*** a.a. < ***Lat mos, mor-*** mizaç, terbiye, ahlak ***+al°*** << ***HAv *mō-s-*** < ***HAv *mē-***[1] ruhen eğilimi olmak

† *Moralman* sözcüğünün "ruh hali" anlamında isim olarak kullanılması en az 1970'lerden beri yaygın olmakla birlikte, yazılı örnekleri enderdir.

›› amoral, amoralizm, immoral, immoralizm, moralist, moralite, moralizm, moralman

← DEMORALİZE, MOOD

moratoryum [Bah 1924] *~moratoryom: Bir borçluya veya bankaya tediyatını tehir veya telif hakkını veren emir veya kanun.* || ~ ***YLat moratorium*** (borcu veya infazı) erteleme < ***Lat morari*** geciktirmek, ertelemek ***+()torium*** << ***HAv *merə-*** a.a.

morbid [Mil 1958] *bu hastalığı bir antite ~morbid gibi telakki etmek yerinde olur* || ~ ***Fr morbide / İng morbid*** hastalıklı ~ ***Lat morbidus*** a.a. < ***Lat morbus*** (ölümcül) hastalık ***+id°*** < ***Lat morī*** ölmek → MORT

moren [TDili 1936] *~moren* || ~ ***Fr moraine*** buzul taşı yığını

† Fransızcanın Savoie lehçesinden.

morf(o)+ [TDili 1936] *~morfem* [dilbilimde biçimlendirici birim] || ~ ***Fr/İng*** ***+morphe/morpho+*** [bileşik adlarda] biçim ~ ***EYun morphḗ μορφή*** biçim

† ***Lat forma*** "biçim" sözcüğü muhtemelen arkaik dönemde ***EYun morphē'den*** alınmıştır.

›› antropomorf, antropomorfizm, morfem, morfojenez, morph, zoomorf

← AMORF, FORM (DEFORME, ENFORMASYON, ENFORMEL, FORMA[1], FORMALİTE, FORMASYON, FORMÜL, KONFORMİST, PERFORMANS, PLATFORM, PROFORMA, REFORM, TRANSFORME, ÜNİFORMA), İZOMORF, METAMORFOZ, MORFİN, MORFOLOJİ, POLİMORF

morfin [LT 1873] *Morphine* [Fr.]: *~morfin* | [HRGCeh 1923] *sonra 'kloridrat dö ~morfin' ile beni zehirlemeye kalkar.* || ~ ***Fr morphine*** afyondan elde edilen bir alkaloid ~ ***Alm Morphin*** a.a. ☼ 1804 Friedrich Wilhelm Adam Sertürner, Alm. kimyacı. < ***öz Morpheus*** mitolojide rüya ve hayal tanrısı ***+in°*** < ***EYun morphḗ μορφή*** şekil, biçim → MORF(O)+

›› morfinman

← ENDORFİN

morfoloji [ZG 1923] *Durkheim'e nazaran (...) ~morfoloji sosyal'e ait hadiselerdir. (...) ~morfolojik sebeplerle izah edilir* || ~ ***Fr morphologie*** (tıp ve dilbilimde) biçim bilimi → MORF(O)+, +LOG

›› jeomorfoloji, morfolojik, morfolojist

morg "cesetlerin kaldırıldığı yer" [HRGTut 1926] *Sokakta ölüp de tanınmazsan daire-i aidesi ahrete nakliye masrafını tedarik edebilinceye kadar ~morgda upuzun bir hafta istirahat edersin.* | ~ ***Fr Morgue*** Paris'te adli tıp kurumunun bulunduğu binanın adı < ***?***

morina [OsmK <1512] *~murina balığı* | [EÇ <1680] *keyfe gelir mersin balığı ve ~murina balığı çıkarırlar* || ~ ***Yun mouroúna μουρούνα*** morina balığı, gadus morrhua ≈? ***EYun mûros, múraina μύραινα*** yılan balığı, deniz yılanı → MÜREN

moron [Mil 1986] *Tıptaki adı '~moron', zeka seviyeleri ise 50-70 arasındadır.* || ~ ***İng moron*** psikolojide kısmen geri zekâlı kimse, aptal ☼ 1910 Amer. Assoc. for the Study of the Feeble-minded ~ ***EYun mōrós μωρός*** durgun, tembel

← OKSİMORON

mors[1] [T&S 1892] *Morse* [Fr.]: *şimal denizlerine mahsus akuti ve ~mors denilen bir canavar, deniz ineği.* || ~ ***Fr/İng morse*** denizde yaşayan bir memeli ~ ***Saami moršâ*** a.a.

† Kuzey İskandinavya dillerinden. Karş. ***Fin mursu*** (a.a.).

mors[2] [GövAns 1947] *~mors: Samuel Morse'un icadettiği telgraf alfabesi* || < ***İng morse code*** telgraf kodu < ***öz Samuel Morse*** Amerikalı mucit (1791-1872)

mort [Cum 1947] *Alakalılar '~mort ~sezon'un* [ölü sezonun] *birkaç aya kadar yerini faal aylara bırakacağını söylemekte* || ~ ***Fr morte*** ölü << ***Lat mortuus*** a.a. < ***Lat mori, mort-*** ölmek << ***HAv *mr-yo-*** < ***HAv *mer-***[2] ölmek → MERT

›› mort sezon

← AMORTİ (AMORTİSMAN), MART, MORBİD, MORTALİTE, MORTGAGE, MORTO, NATÜRMORT, POSTMORTEM

mortadela [T&S 1892] *Mortadelle* [Fr.]: *~mortadela, domuz etiyle yapılan bir nevi göden.* || ~ ***İt mortadella*** [küç.] bir tür salam < ***OLat murtata*** mersinli, mersin özü katılmış ***+ell°*** < ***Lat myrtus/murtus*** mersin ***+()t°*** ~ ***EYun mýrton μύρτον*** a.a. → MERSİN[1]

mortalite [EEğ 1958] *yani genel ~mortalite koefisyanı düştükçe* || ~ ***Fr mortalité*** ölümlülük < ***Fr mortal*** ölümlü, ölümcül, ölüme ait ***+itas*** → MORT

mortgage [Mil 1991] *Uzun vadeli, az peşin ödemeli, ipotekli konut edindirme sistemi'nin (~mortgage sistemi) kurulması konusunda hazırlıklara başladığını söyledi* || ~ ***İng mortgage*** gayrımenkul ipoteği karşılığında verilen uzun vadeli borç ~ ***Fr mort-gage*** ölü rehin § ***Fr mort*** ölü + ***Fr gage*** rehin, garanti → MORT

morto "ölü (argo)" [LG 1889] *~morto: Cenaze, mevta.* | [Mikh 1929] *~mortiyi çekmek: Mourir* [ölmek]. || ~ ***Fr mort / İt morto*** ölü << ***Lat mortuus*** [pp.] ölü, ölmüş < ***Lat mori*** ölmek ***+(t)°*** → MORT

moruk [LG 1889] *~moruk: Peder.* || ~ ***Erm moruk մորուք*** sakal

mostra "örnek, nümune" [EÇ <1683] || mostralık "vitrin" [AR 1898] *yan cebinde Hüsn-i İntihab mağazasının*

Levent Şahverdi Arşivi

~mostralığındaki kırmızı mendil || ~ ***İt*** ***mostra*** [dev.] gösterme, gösteri, nümune < ***İt*** ***mostrare*** göstermek << ***Lat*** ***monstrare*** [den.] a.a. < ***Lat*** ***monstrum*** [pp.] göstermelik < ***Lat*** ***monere, monit-*** uyarmak, akıl vermek → MONİTÖR

›› mostralık

← DEMO

motamo [HRGCeh 1923] *Ben ~motamo' bir 'tradüksiyon' yaptım. Moller her ne ki dediyse ondan bir nokta dışarı çıkmadım.* | [Cum 1930] *İkinci Kur'an ~motamot Türkçe'ye tercümelidir* || ~ ***Fr*** ***mot à mot*** kelimesi kelimesine < ***Fr*** ***mot*** kelime << ***Lat*** ***muttum*** ağızdan çıkan ses, lakırdı → MOTET

† *Motamot* telaffuzu ve yazımı yanlıştır.

motel [Cum 1944] *Amerikada ise, ~Motel - Hotel adını taşıyan ve insanları da, motörlü vasıtaları da barındıran pek çok köy oteli mevcuttur.* || ~ ***İng*** ***motel*** [abb.] otomobille seyahat edenler için karayolu oteli ☼ 1925 Milestone Interstate Corporation, Amer. şirket. < ***İng*** ***motor hotel*** → MOTOR, OTEL

← MOKAMP

motet [Cum 1958] *daha sonraları folklor temaları üzerine ~motet'ler işlendiği zaman* || ~ ***Fr*** ***motette*** [küç.] kilise müziğinde bir ilahi türü < ***Fr*** ***mot*** kelime, söyleyiş ***+et°*** << ***Lat*** ***muttum*** ağızdan çıkan ses, lakırdı < ***Lat*** ***muttire*** söylenmek, ses çıkarmak

← MOTAMO, MOTTO

motif [Bah 1924] *~motif: Küçük murabba veya beyzî [dörtgen veya oval] şekilde ajurlu dantela cinsi.* | "müzikte fikir veya tema" [YeniM 1918] *Onun için bir eser-i musiki, o fikr-i musikiyi ifade eden birtakım muayyen ~motiflerden teşekkül etmiştir.* || ~ ***Fr*** ***motif*** 1. itki, harekete geçiren şey, 2. bir resminveya her türlü sanat eserinin konusu, 3. desen << ***OLat*** ***motivum*** [n.] bir eylemin veya davranışın nedeni, itki < ***Lat*** ***motivus*** harekete geçiren < ***Lat*** ***mouēre*** hareket etmek, hareket ettirmek ***+()tiv°*** → MOBİL

← LAYTMOTİF, MOTİVASYON, OTOMOTİV

motivasyon [Mil 1964] || ~ ***Fr*** ***motivation*** güdüleme, harekete geçiren şey < ***Fr*** ***motiver*** [den.] harekete geçirmek, teşvik etmek ***+()tion*** < ***Fr*** ***motif*** itki → MOTİF

›› demotive, motive et-

motor [Bah 1924] *~motör* || ~ ***Fr*** ***moteur*** 1. hareket ettiren, 2. hareket üreten aygıt ~ ***Lat*** ***motor*** hareket ettiren, saik < ***Lat*** ***mouēre*** harcket ettirmek ***+()tor*** → MOBİL

›› elektromotor, moto+, motopomp, motorize, motorlu, psikomotor, vazomotor

← MOPED, MOTEL (MOKAMP), MOTORİN, MOTOSİKLET

motorin [Cum 1930] *bir müessese ~motorin namı altında külliyetli petrol ithaline şiddet vermiştir* || <? ***marka*** ***motorin*** petrolden elde edilen bir motor yakıtı, dizel yakıtı → MOTOR

† Türkçeden başka dillerde cins adı olarak rastlanmaz.

motosiklet [TercHak 1908] || ~ ***Fr*** ***motocyclette*** [küç.] motorlu bisiklet ☼ 1897 Michel & Eugène Werner, Fr. bisiklet yapımcıları. § ***Fr*** ***moteur*** motor + ***Fr*** ***bicyclette*** bisiklet → MOTOR, BİSİKLET

›› motorsiklet

motto [Mil 1990] *Ailenin ~motto'su (düsturu) 'Alışırlar... Alışırlar...' değil mi?* || ~ ***İng*** ***motto*** düstur, slogan ~ ***İt*** ***motto*** kelime << ***Lat*** ***muttum*** anlamsız söz, lakırdı → MOTET

mouse [Hür 1985] *~Mouse: sigara paketi büyüklüğünde, ele gelir 'dev' bir kumanda aygıtı. Apple'ın geliştirdiği en ileri, en basit kullanım sistemi.* || ~ ***İng*** ***mouse*** fare, fare şeklinde elektronik gösterge cihazı << ***Ger*** ***mūs*** fare << ***HAv*** ****mūs*** a.a. → MI(O)+

mozayik [KAlam 1891] *hayli asarı, ve ~mozayikle ferş olunmuş güzel bir tiyatro ve harabesi dahi var imiş* || ~ ***Fr*** ***mosaïque*** renkli taş parçalarından yapılan resim ~ ***İt*** ***mosaico*** a.a. << ***OLat*** ***opus musaicus*** a.a. ~ ***EYun*** ***mousion μουσίον*** a.a. < ***EYun*** ***Moúsa μούσα*** sanat tanrıçası ***+ik°*** → MUSİKİ

›› kültür mozayiği, mozayik karo

mozik [Ana 1932] *~moza, ~mozı (Denizli, Tavas, Menteşe): domuz yavrusu.* | [DS <1960] *~mazak, ~mozak, ~mozu ~muzak: Domuz yazrusu.* || ~ ***Erm*** ***mozi/mozig մուղի/մուղիկ*** buzağı, hayvan yavrusu << ***HAv*** ****moz-gho*** a.a.

† Aynı kökten ***EYun*** ***mósxos*** "buzağı".

›› moza, mozak

mozole [Cum 1936] *Efes hafriyatında keşfedilen Yatıkkale'deki büyük ~mozoleden getirilen rölyef* || ~ ***Fr*** ***mausolée*** anıt mezar ~ ***EYun*** ***mausōléion μαυσωλείον*** eski dünyanın Yedi Harikasından biri sayılan Halikarnassos'taki Mausolos anıt mezarı < ***öz*** ***(EYun)*** ***Mausōlos μαυσώλος*** Karya hükümdarı (ö. MÖ 353) ***+ion***

mozzarella [Mil 1992] *dondurma, ~mozzarella, gazlı içeceklerden uzak durmalı* || ~ ***İt*** ***mozzarella*** Napoli yöresine özgü manda peyniri < ***İt*** ***mozzo/mozza*** taze peynir << ***Lat*** ***musteus, mustea*** taze, özellikle taze peynir < ***Lat*** ***mustus*** yaş, taze, genç, yavru → MIÇO

möble "mobilyalı (sıfat)" [HRGTut 1926] *Üçüncü katta ~möble, dört odalı bir apartman kiralıktır.* | "mobilya (isim)" [Cum 1930] *~Möbleli olursa tercih edilecek* || ~ ***Fr*** ***meublé*** [pp.] mobilyalı < ***Fr*** ***meuble*** mobilya ~ ***İt*** ***mobilia*** → MOBİLYA

›› möbleli

mösyö [28M 1720] *Fransa devletinin baş tercümanı ~monsiyö Dofen haber gönderip* || ~ ***Fr*** ***monsieur*** beyefendi § ***Fr*** ***mon*** birinci tekil şahıs iyelik sıfatı + ***Fr*** ***sieur*** bey, efendi, senyör (<< ***Lat*** ***senior*** [kıy.]) → SENYÖR

Levent Şahverdi Arşivi

muaccel mehr-i muaccel "nikâhta peşin ödenen nafaka, çeyiz" [Sad 1574] *mehr-i ¯muʿaccel resmi üzre irsâl olundı* || ~ *Ar muʿaccal* معجّل [#ʿcl mufaʿʿal II mef.] ivedileştirilmiş, peşin < *Ar ʿacala* عجل acele etti → ACELE

muadelet [Men 1680] *¯muʿâdelet: Aequilibrium, aequalitas.* || ~ *Ar muʿādala(t)* معادلة [#ʿdl mufāʿala(t) III msd.] birbirine denk olma, denklik < *Ar ʿadala* عدل denk idi, adil idi → ADL

← MUADİL

muadil [MMem 1557] || ~ *Ar muʿādil* معادِل [#ʿdl mufāʿil III fa.] eşdeğer < *Ar ʿadala* عدل denk idi, denkledi → MUADELET

muaf [TTRum 1530] *¯muʿâfiyet ... ¯muʿâfnâme* | [Fuz 1535] *ḳâtil-i âbâ-vü-ecdâduŋ ¯muʿâf* [bağışık] *etmez seni / Umma andan dostlık resmi ki düşmendir saŋa* || ~ *Ar muʿāf* معافٍ [#ʿfw mufāʿal III mef.] affedilmiş, bağışlanmış < *Ar ʿafā* عفا sildi, affetti → AF

† Arapçada kullanılan yaygın biçim *maʿfuww* 'dür.

›› muafiyet

muahede [Fer <1451] *çün zen ile ¯muʿâhede bu ṭarîkile vâḳıʿ oldı* [kadınla anlaşma bu yoldan sağlandı] || ~ *Ar muʿāhada(t)* معاهدة [#ʿhd mufāʿala(t) III msd.] ahitleşme, sözleşme < *Ar ʿahida* عهِد ısmarladı, sözleşti, şart koştu → AHİT

muaheze [Fer <1451] *'fülan vakt şöyle démedüŋmiydi' déyü ¯muʿâḫaẕe éderidi.* || ~ *Ar muʾāḫaḏa(t)* مؤاخذة [#Aḫḏ mufāʿala(t) III msd.] çekişme, vuruşma < *Ar aḫaḏa* أخذ aldı, ele geçirdi, saldırdı → AHZ

muahhar [Men 1680] *¯muaḫḫar: Posterius, consequens.* | [KT 1900] *¯muaḫḫaren: Yakın vakitte, ahiren.* || ~ *Ar muʾaḫḫar* مُؤَخَّر [#Aḫr mufaʿʿal II mef.] sonraki < *Ar aḫḫara* أخّرَ [II f.] geri götürdü, sonraladı < *Ar āḫir* أخِر son, geç, sonraki → TEHİR

† Geç Osmanlı yazı dilinde *Fr moderne* karşılığı olarak kullanılmıştır.

›› muahharen

muallak [AşP 1330] *ḳandile bak / gör ¯muʿallaḳ neyçün asmışlar anı* || ~ *Ar muʿallaḳ* معلّق [#ʿlḳ mufaʿʿal II mef.] asılı, asılmış, askıda < *Ar ʿalaḳa* علق asıldı, sarktı → ALAKA

muallim [AşP 1330] *bir ¯muʿallim var-ıdı anda ulu* || ~ *Ar muʿallim* معلِّم [#ʿlm mufaʿʿil II fa.] talim eden, öğreten, öğretmen < *Ar ʿallama* علّم [II f.] bildirdi, öğretti < *Ar ʿalama* علم bildi → TALİM

›› muallime

muamele [CodC 1303] *mercatum* [alışveriş, ticaret] - *Fa: ¯maamala - Tr: satugh* | [Rab 1310] *dünyâda zinâ tanukluğı tört érdi, özge ¯muʿâmele tanukluğı éki erdi* [zina tanıklığı dört, başka işlemlerin tanıklığı iki idi] | [Hind 1831] *Fesse-mathieu* [Fr.]: *¯muameleci (mameleci)* || ~ *Ar muʿāmala(t)* معاملة [#ʿml mufāʿala(t) III msd.] karşılıklı iş yapma, işlem, alış veriş < *Ar ʿamala* عمل işledi, yaptı → AMEL

›› muamelat

muamma [Taz 1482] *bu bir ¯muʿammâdur ki kimesne künhine irmez* || ~ *Ar muʿammā* معمّا [#ʿmy mufaʿʿal II mef.] 1. köreltilmiş, karanlık, esrarlı, 2. sır, bilmece < *Ar aʿmā* kör → ÂMÂ

muannit muʿânid [EÇ <1683] *Menüf kavmi ne kadar melʿûn u ¯muʿânid kavmdir* | muannid [TFikret 1895] *Sarmış yine âfâkını bir dûd-ı ¯muʿannid* [inatçı bir sis] | [KT 1900] *¯muannid: (...) muʿânid yerine kullanılmaktaysa da, bu madde tefʿîl babından gelmediğinden galattır.* | muhanat [Göv 1930] *¯muhanat: Korkak, namert, alçak.* || ~ *Ar muʿānid* معنِّد [#ʿnd mufāʿil III fa.] inatçı, dik başlı < *Ar ʿanada* عند ısrar ve inat etti → İNAT

† Orijinal sözcük *mufāʿil* vezninde olduğu halde Türkçede (belki Tevfik Fikret'ten sonra) *mufaʿʿil* tercih edilmiştir. † *Muhanned* yazımı ve böyle telaffuzu galattır.

›› muhanat, muhannet

muare [T&S 1892] *Moiré* [Fr.]: *hare ve moher ve ¯muare denilen kumaş.* || ~ *Fr moiré* [pp.] yanar döner (kumaş) < *Fr moire* Ankara keçisi yünü [esk.] ~ *İng mohair* → MOHER

muarız [MEd y. 1300] *¯muʿâraza kılıştılar = karşı turuşdılar = bazârlık kılışdılar* | [Marz 1380] *fürsat buldum diyü ¯muʿârız olmaġıl* || ~ *Ar muʿāriḍ* معارض [#ʿrḍ mufāʿil III fa.] karşı gelen, karşıt < *Ar ʿaraḍa* عَرَضَ yoluna çıktı, engel oldu, arız oldu → ARZ[1]

muarrep [Men 1680] *¯muʿarreb: Arabicus factus & vocalibus Arabicis notata (dictio)* || ~ *Ar muʿarrab* معرّب [#ʿrb mufaʿʿal II mef.] Arapçalaştırılmış < *Ar ʿarraba* [II f.] Arapçalaştırdı → ARAP

muasır [Men 1680] *¯muʿâsır: Qui eodem tempore vixit vivitve, coaetaneus.* || ~ *Ar muʿāṣir* معاصر [#ʿṣr mufāʿil III fa.] aynı zamanda yaşayan, senkronik, çağdaş < *Ar ʿaṣr* عصر çağ, zaman → ASIR

muaşaka [KınZ 1564] || ~ *Ar muʿāṣaḳa(t)* معاشقة [#ʿṣḳ mufāʿala(t) III msd.] sevişme, karşılıklı aşk < *Ar ʿaşiḳa* عَشِقَ aşık oldu → AŞK[1]

muaşeret [Kab 1432] *meselâ bir kulı ki ¯muʿâşeret içün alasın* [bir köleyi yarenlik için satın alacaksan], *yaʿnî hem-şoḥbetliğe ve ḫalvet şoḥbetlerinde ḥarîf ve muʾnîs* [yoldaş ve uysal] *olmağa yarayacaklayın ola.* || ~ *Ar muʿāşara(t)* معاشرة [#ʿşr mufāʿala(t) III msd.] geçinme, dostane ilişki, yarenlik < *Ar ʿāşara* [III f.] geçindi, dostça ilişkide bulundu → AŞİRET

† *Adāb-ı muāşeret* "birlikte yaşama usulleri" demektir.

›› adabı muaşeret

muavenet [GülM 1429] *yoldaş ola, akçasın beklemekde kendüye ¯muʿâvenet ide* || ~ *Ar muʿāwana(t)* معاونة [#ʿwn mufāʿala(t) III msd.] yardım etme < *Ar ʿāna* عانَ yardım etti → AVENE

← MUAVİN

Levent Şahverdi Arşivi

muavin [Marz 1380] *şimdi bu işde yār ve ¯muʿāvin iseŋ* || *~ Ar muʿāwin* معاون [#ʿwn mufāʿil III fa.] yardım eden, yardımcı < *Ar ʿāna* عان yardım etti → MUAVENET

muayede [YOsm: LO 1876] *¯muʿāyede: bayramlaşma, ʿīd resmi.* || *~ Ar *muʿāyada(t)* معايدة [#ʿyd mufāʿala(t) III msd.] bayramlaşma < *Ar ʿīd* عيد yıl dönümü, festival, özellikle Kurban Bayramı *~ Aram ʿīd* עיד [#ʿyd] yıl dönümü, kâfirlere özgü festival ≈ *Aram ʿīddan, ʿīddon* עִידָּן dönem, döngü, vade, kadınların ay hali < *İbr/Aram ʿawd* dönme, geri gelme, avdet → AVDET

† Arapça *ʿīd* "bayram" sözcüğünden türetilmiş müvelled tabirdir.

muayene [MEd y. 1300] *¯muʿāyana görüştiler* || *~ Ar muʿāyana(t)* معاينة [#ʿyn mufāʿala(t) III msd.] gözüyle görme < *Ar ʿayn* عين göz → AYN

›› muayenehane

muayyen [Gül 1317] *ʿālemi dutduk ¯muʿayyen ad-ıla* [ünlü isimle] | [Tezk 1341] *sen baŋa karşu durgil kim ʿālimler yeri ¯muʿayyen* [belli] *olsun* || *~ Ar muʿayyan* مُعَيَّن [#ʿyn mufaʿʿal II mef.] belirgin, belli, atanmış < *Ar ʿayyana* عَيَّنَ [II f.] belirledi < *Ar ʿayn* belirli ve somut şey → TAYİN

muazzam [Rab 1310] *mescīd-i ¯muʿazzam* || *~ Ar muʿaẓẓam* معظّم [#ẓm mufaʿʿal II mef.] ulu, azametli < *Ar ʿaẓuma* عظم ulu idi, çok büyük idi → TAZİM

›› düvel-i muazzama

muazzep [Fer <1451] *Fazlullahı ¯muʿaẕẕeb evgār ölümlü kodılar gittiler* || *~ Ar muʿaḏḏab* معذّب [#ʿḏb mufaʿʿal II mef.] eziyet olunmuş, azap çeken < *Ar ʿaḏaba* عذب engel oldu, sıkıntı verdi → TAZİP

muazzez [GülS 1391] || *~ Ar muʿazzaz* معزّز [#ʿ mufaʿʿal II mef.] saygı duyulan, yüceltilen < *Ar ʿaaza* عزّ [II f.] saygı gösterdi, yüceltti → TAZİZ

mucarta "1. taş yüzeyleri pürüzlü hale getirmekte kullanılan dişli çekiç, 2. mucarta ile işlenmiş taş" [Mil 1962] *yontma taş bordür imali (...) ince taraklanmış ve ¯mucartalı olarak* || *~ ?*

mucip [GülS 1391] || *~ Ar mūcib* موجب [#wcb mufʿil IV fa.] icap eden, gerektiren < *Ar wacaba* ايجاب borç veya ödev idi → ICAP

›› esbabı mucibe, mucibe

mucit [Taz 1482] *sen ol ¯muʿcidsin ki (...) çihre-i cān-fizāyı ketm-i ʿademden saḥra-i vūcūde getürürsün.* || *~ Ar mūcid* مُوجِد [#wcd mufʿil IV fa.] var eden, meydana getiren < *Ar wacada* وَجَدَ bulundu, var oldu → ICAT

mucize [AşP 1330] *¯muʿcizet ile dünyāyı dutdı bular/ niçe men men diyeni utdı bular* || *~ Ar muʿciza(t)* معجزة [#ʿcz mufʿila(t) IV fa.] 1. aciz bırakan şey, 2. Kuran'a göre peygamberlere mahsus olan doğaüstü eylem < *Ar ʿaciza* عجز aciz idi → ACZ

mudi [KT 1900] *¯mūdiʿ: Emanet ve vedia bırakan* || *~ Ar mūdiʿ* مودع [#wdʿ mufʿil IV fa.] veda eden, bırakan, özellikle emanet bırakan < *Ar wadaʿa* ودع bıraktı, emanet etti → VEDA

mufassal [İrşM 1387] *takı yatsu namāzında orta ¯mufassal okıgay* || *~ Ar mufaṣṣal* مفصّل [#fṣl mufaʿʿal II mef.] ayrıntılı < *Ar faṣala* فصل ayırdı → TAFSİLAT

muffin [Mil 1998] *Özel kurabiyeleri, böğürtlenli ¯muffinleri, cheesecakeleri olan Kuki* || *~ İng muffin* bir tür küçük kek

muflon [Cum 1930] *¯muflon astarlı empermeabilise pardesüleriniz* || *~ Fr mouflon* bir tür yaban koyunu, bu koyunun kürkü *~ İt muflone* a.a. << *OLat mufro* a.a. +*on*

mugalata [Men 1680] *¯muġālatat: In errorem conjicere* [hataya düşürme] | [KT 1900] *¯muġālata: Hasmı yanıltmak maksadiyle vaki olan muareze, hakka ve edillei sahihaya* [sahih delillere] *müstenid olmayan mübahese* || *~ Ar muġālaṭa(t)* مغالطة [#ġlṭ mufāʿala(t) III msd.] yanlışa düşürme, yanıltma < *Ar ġalaṭa* غَلَطَ yanıldı → GALAT

muganni [YusZ <1377] *sāza geldi χōş ¯mugannī bā-tarab, yöridi rakkās raks oldı ʿaceb* || *~ Ar muġanni* مغنّي [#ġny mufaʿʿil II fa.] şarkıcı < *Ar ġaniya* غَنِيَ sesini titreterek şarkı söyledi, kumru gibi öttü

← TEGANNİ

mugayir [EÇ <1683] *baʿżı ḥudūdlarına vaż̌ʿ-ı yedd idüp* [sınırlara el atıp] *ṣulḥa ¯muġāyir işler itmege başladı* || *~ Ar muġāyir* مغاير |#ġyr mufāʿil III fa.] farklılaşan, aykırı < *Ar ġāyara* غايَرَ [III f.] farklılaştı, ayrıştı < *Ar ġayr* غير farklı, başka → GAYRİ

muğber [Sad 1574] *dīde-i χurşīd kararup temāşa-i süret-i cenkten kalduğından ¯muğber (...) olmiş idı* [güneşin gözü kararıp savaş tablosunu seyredemediği için gücenmişti] || *~ Ar muġbarr* مغبرّ [#ġbr mufʿall XI mef.] gücenmiş *~ Ar ġabira* غبرَ bozuldu, gücendi → IĞBIRAR

muğlak [Dai 1647] || [LO 1876] *¯muğlak: Kapalı, ibaresi çetin, elfazı müştebih.* || *~ Ar muġlaḳ* مغلق [#ġlḳ mufʿal IV mef.] kapalı, kilitli < *Ar ġaliḳa* غلق kapı kilitlendi, sürgülenip kapandı

† Türkçede daima mecazi anlamı "anlamı kapalı, hermetik" kullanılmasına karşılık Arapça kaynaklarda somut anlamı ön planda durur.

muhabbet [AşP 1330] *pes ¯maḥabbet birliği ayrılmaya / ʿışḳ-ıla dirī olan hīç ölmeye* | [Sad 1574] *anlar ile ¯muḥabbetü vedād ve sadāḳatü ittiḥād maḳāmında olüp* [onlarla sevgi ve dostluk ve sadakat ve birlik makamında olup] || *~ Ar maḥabba(t)* محبّة [#ḥbb maf'ala(t) msd.] dost olma, sevme, ahbaplık < *Ar ḥabba* حبّ sevdi, dost idi

›› hubb, muhabbetname, muhabbetşinas

← HABİP (AHBAP, EHİBBA), MAHBUP, MUHİP

Levent Şahverdi Arşivi

muhaberat "haberleşme" [<1930] || "... Suriye istihbarat örgütü" [Cum 1982] *kaldırımlarda ellerinde telsizleri ¯Muhaberat (Suriye istihbarat örgütü) mensupları dolaşıyor.* || *~ Ar muχābarāt* مخابرات [*#χbr* çoğ.] < *Ar muχābara(t)* مخابرة [t.] haberleşme *+āt* → MUHABERE

† Yakın dönemde Suriye istihbarat örgütünün adından Türkçeye aktarılmıştır. Arapça kelimenin, Yeni-Osmanlıca MUHABERE sözcüğünden farklı anlamda kullanıldığına dikkat edilmelidir.

›› muhaberat devleti

muhabere [YOsm: RedD 1856] *Communication:* افاده *ifāde,* تلیغات *téblīghāt;* مخابره *¯mùkhābéré"* | [YOsm: LO 1876] *¯muχābere: haberleşme, mektuplaşma. Telgraf ¯muχāberesi.* || *~ Ar *muχābara(t)* مخابرة [*#χbr* mufāʿala(t) III msd.] haberleşme < *Ar χābara* خابَرَ [III f.] haberleşti < *Ar χabar* خَبَر haber → HABER

† *Fr correspondence* karşılığı olarak Arapça kökten 19. yy.'da türetilmiş Yeni Osmanlıca sözcüktür. Modern Arap dillerinde de kullanılır.

← MUHABERAT, MUHABİR

muhabir "Fr *correspondent* karşılığı" [YOsm: RedD 1856] *Correspondent: ¯mùkhābir* | [KT 1900] *¯muχābir: Biriyle haberleşen, her vakit mektub teati eden* | [Bah 1924] *gazete ¯muhabiri* || *~ Ar *muχābir* مُخابِر [*#χbr* mufāʿil III fa.] < *Ar χābara* خابَر [III f.] haberleşti → MUHABERE

† Arapça kökten 19. yy sonunda türetilmiş Yeni Osmanlıca sözcüktür. 1870 tarihli Schwally ve 1876 tarihli Vefik Paşa sözlükleri *correspondent* karşılığı *muhbīr* kullanırlar.

muhaceret [Men 1680] *¯mühâceret: Desertio, fuga, discessus a suis.* || *~ Ar muhācara(t)* مهاجرة [*#hcr* mufāʿala(t) III msd.] göçme < *Ar hacara* هجر göçtü → HİCRET

← MUHACİR

muhacim [YOsm: Cum 1930] *Yalnız ¯muhacim* [forvet] *hattında Kemal Faruki de oynuyordu.* || *~ Ar *muhācim* مهاجم [*#hcm* mufāʿil III fa.] hücum eden < *Ar hacama* هجم saldırdı → HÜCUM

† Arapça kökten modern dönemde türetilmiş yeni kelimedir.

muhacir [Rab 1310] *¯muhâcirler ve ensâr* || *~ Ar muhācir* مهاجر [*#hcr* mufāʿil III fa.] hicret eden, göçen < *Ar hacara* هجر göçtü → MUHACERET

muhafaza [Sad 1574] *Uyvar ¯muhâfaẓasinde olan zuʿamâ* [zeamet sahipleri] *vü sipâh* || *~ Ar muḥāfaẓa(t)* محافظة [*#ḥfẓ* mufāʿala(t) III msd.] koruma, saklama < *Ar ḥafaẓa* حفظ korudu, sakladı → HIFZ

← MUHAFAZAKÂR, MUHAFIZ

muhafazakâr "korumacı, ziyankâr zıddı" [NK 1872] || "siyasette yeniliğe karşı olan" [YOsm: T&S 1892] *Le parti conservateur* [Fr.]: *¯muhafazakârân fırkası.* || § *Ar muḥafaẓa(t)* محفضة muhafaza + *Fa kār* كار eden → MUHAFAZA, KÂR

muhafız [Sad 1574] *ḳalʿa ¯muḥâfızlerine serdâr ittı* || *~ Ar muḥāfiẓ* محافظ [*#ḥfẓ* mufāʿil III fa.] muhafaza eden, korucu < *Ar ḥafaẓa* حفظ korudu → MUHAFAZA

›› muhafız kıtası

muhakeme [Men 1680] *¯muḥâkemet: Ad judicium vocare* [dava etmek] || *~ Ar muḥākama(t)* محاكمة [*#ḥkm* mufāʿala(t) III msd.] akıl yürütme, yargılama < *Ar ḥakama* حَكَمَ yargıladı → HÜKÜM

›› muhakemat

muhakkak [AşP 1330] *maʿḳûl u ¯muḥaḳḳaḳdur ʿayân* || *~ Ar muḥaḳḳaḳ* مُحَقَّق [*#ḥḳḳ* mufaʿʿal II mef.] doğrulanmış, tahkik edilmiş < *Ar ḥaḳḳaḳa* حَقَّقَ [II f.] doğruladı < *Ar ḥaḳḳa* حَقَّ doğru idi → TAHKİK

muhakkik [Marz 1380] *ṭoğrı söyleyici ¯muḥaḳḳıḳlar teemmül ve ve ehl-i ʿayb isteyiciler dükeli dimişlerdir* [doğru söyleyici araştırmacılar ve utanmayı bilen sorgulayıcıların tümü böyle demişlerdir] | [TDK1 1945] *¯muhakkik* [!]: *Gerçinleyici.* || *~ Ar muḥaḳḳiḳ* مُحَقِّق [*#ḥḳḳ* mufaʿʿil II fa.] tahkik eden, gerçeği soruşturan < *Ar ḥaḳḳaḳa* حَقَّقَ [II f.] doğruladı → TAHKİK

† Doğru yazımı şüphesiz *muhakkık* olmalıdır.

muhal [Gül 1317] *bilmedüğin işlemek ola ¯muḥâl* | [Yun <1320] *ʿâşık Yûnus bu sözi ¯muḥâl diyü söylemez* || *~ Ar muḥāl* مُحال [*#ḥwl* muf'al IV mef.] çelişkili, tutarsız, imkânsız < *Ar ḥāla* حالَ dönüştü, bir hal aldı → HAL[1]

›› farzımuhal

muhalefet [MEd y. 1300] *¯muχâlafat kılıştı anıŋ birle* || *~ Ar muχālafa(t)* مخالفة [*#χlf* mufāʿala(t) III msd.] aleyhte olma, zıtlaşma, karşıtlık < *Ar χalafa* خلف (birinin) ardından konuştu, topluluktan ayrı düştü, zıt gitti → HİLAF

← MUHALİF

muhalif [Marz 1380] *nâgâh bir ¯muχâlif yil* [ters rüzgâr] *çıkdı, gemiyi taşa urdı uvatdı* || *~ Ar muχālif* مخالف [*#χlf* mufāʿil III fa.] muhalefet eden, ters, karşıt < *Ar χalafa* خلف aksi idi → MUHALEFET

muhallebi "sütlü" [Fer <1451] *ḳalye-i Reşîdî, herîse-i ¯muḥallebî, halâve-i Meemûnî* | "süt tatlısı" [EÇ <1683] *zülbiyât u hulviyâtı ve baklavası ve palûdesi ve ¯muḥallebîsi ve şayf u şitâda* [yaz kış] *üçer kâse χoşâbı* || *~ Ar *muḥallab* محلب [*#ḥlb* mufaʿʿal II mef.] sütlü, sütlenmiş < *Ar ḥalab* حلب süt

† Arapça kökenli olduğu muhakkak olmakla birlikte Arapça eşdeğeri kaydedilmemiştir.

muhammara "Antep mutfağına özgü bir meze" [Mil 1984] *simitli köfte, humus, ¯muhammara ve dil peyniri helvası* || *~ Ar muḥammara(t)* محمّرة [*#ḥmr* mufaʿʿala(t) II mef.] «kırmızılanmış», domates salçalı yemek < *Ar ḥammara* [II f.] kızıla boyadı, kırmızıladı → AHMER

Levent Şahverdi Arşivi

† Antakya ve Antep mutfağına özgü bir yemek adı iken 1980'lerden sonra ulusal dile dahil oldu.

muhammen [YOsm: TDK1 1945] *~muhammen: Tahmin edilen, tasınan.* || *~Ar *muχamman* مخمّن [*#χmn* mufaʿʿal II mef.] tahmin edilen < *Ar χammana* خَمَّنَ [II f.] tahmin etti --› TAHMİN

† Fail olan *muhammin* "tahmin eden, gümrükte değer takdir edici" tüm Osmanlıca sözlüklerde mevcuttur. Ancak mefʿul olan *muhammen* biçimine 1945 tarihli Türkçe Sözlük'ten önce rastlanmaz.

›› muhammen bedel

Muhammet [<1000] || *~Ar muḥammad* مُحَمَّدٌ [*#ḥmd* mufaʿʿal II mef.] 1. övülmüş, övülen, 2. İslam peygamberinin adı veya lakabı < *Ar ḥamada* حمد hamd etti, övdü → HAMD

muharebe [KF <1400] || *~Ar muḥāraba(t)* محاربة [*#ḥrb* mufāʿala(t) III msd.] savaşma < *Ar ḥariba* حرب akın ve talan etti --› HARP[1]

← MUHARİP

muharip [Men 1680] *~muḥārib: Bellator, pugnans.* || *~Ar muḥārib* محارب [*#ḥrb* mufāʿil III fa.] muharebe eden, savaşçı < *Ar ḥariba* حرب akın etti → MUHAREBE

muharref [KF <1400] || *~Ar muḥarraf* محرّف [*#ḥrf* mufaʿʿal II mef.] tahrif edilmiş, bozuk < *Ar ḥarrafa* حرّف [II f.] tahrif etti, bozdu → TAHRİF

muharrer [Sad 1574] *sahîfe-i sîne-i bî-kînede raḳam-i vedd ü ihlâsleri ~muḥarrerdür* [gönlünün temiz sayfasında sevgi ve ihlas harfleri yazılıdır] || *~Ar muḥarrar* محرّر [*#ḥrr* mufaʿʿal II mef.] yazılı, yazılmış < *Ar ḥarrara* حَرَّرَ [II f.] yazdı --› TAHRİR

›› emre muharrer senet

muharrik [Sad 1574] *~muḥarrik-i tünd bâd-i fesâd-i Timür olduğiyçün* [Timur fesadının haşin rüzgârını harekete geçiren kişi olduğu için] || *~Ar muḥarrik* محرّك [*#ḥrk* mufaʿʿil II fa.] hareket ettiren, motör < *Ar ḥaraka* حرك hareket etti → TAHRİK

muharrir "yazıcı" [LO 1876] *~muḥarrir: yazıcı, tahrir memuru, ruznâmeler yazıcısı* | "... gazeteci, yazar" [YOsm: KT 1900] *~muḥarrir: 1. evrakı havadise yazı yazan adam, gazete münşii, ~baş ~muharrir; 2. bir risale-i edebiyyenin ve karîhadan yazılan bir eserin müellifi."* || *~Ar muḥarrir* محرّر [*#ḥrr* mufaʿʿil II fa.] tahrir eden, yazan < *Ar ḥarrara* حَرَّرَ [II f.] yazdı → TAHRİR

›› sermuharrir

muhasara [Fer <1451] *Bu eşnâda yağı erişdi, şehr önündeki meydânda kondı, ~muḥâṣarat édüp şehre meşgûl oldı* [kuşatıp şehri işgal etti]. || *~Ar muḥāṣara(t)* محاصرة [*#ḥṣr* mufāʿala(t) III msd.] etrafını çevirme, kuşatma < *Ar ḥaṣara* حصر sınırladı, kuşattı → HASR

muhasebe "hesaplaşma" [GülS 1391] || [FatK <1481] *χazîne kâtibi, muḳataʿacı ve ~muhâsebeci* [hesap uzmanı] *olmak* || *~Ar muḥāsaba(t)* محاسبة [*#ḥsb* mufāʿala(t) III msd.] 1. hesaplaşma, hesap tutma, 2. hesap ilmi < *Ar ḥasaba* حسب hesap etti → HESAP

›› muhasebat, muhasebeci, vicdan muhasebesi

← MUHASİP

muhasım [Men 1680] *~muχâsım: Adversarius, contentiosus.* || *~Ar muχāṣim* مخاصم [*#χṣm* mufāʿil III fa.] rakip, hasım < *Ar χaṣama* خصم çatıştı, husumet etti → HUSUMET

›› muhascme

muhasip [Lat 1549] *ilm-i ferâiżde ve ilm-i hisâbda ~muhâsib ü kâmil idi* | [Rab 1310] *Bu küçni ~muhâsib kaçan sanayur* [bu zorbalığı muhasip nasıl hesaplar] || *~Ar muḥāsib* محاسب [*#ḥsb* mufāʿil III fa.] hesap bilen, hesap tutan < *Ar ḥasaba* حسب hesapladı → MUHASEBE

muhassala [Men 1680] *~muhassal: Pass. collectus, acquisitus, perceptus, in summam redactus.* | [Cum 1931] *uzun tekâmüllerin tabiî ~muhassalasıdır.* || *~Ar muḥaṣṣala(t)* [*#ḥṣl* mafaʿʿala(t) II mef. f.] elde edilen şey, mahsul < *Ar ḥaṣala* حَصَلَ üredi, husule geldi → HUSUL

›› muhassal, muhassıl

muhatap [Müy 1530] *~muχaṭâb oldur ki fiʿli işleyen ḥâzır ola* || *~Ar muχāṭab* مخاطب [*#χṭb* mufāʿal III mef.] kendisine hitap edilen < *Ar ḫaṭaba* خطب hitap etti → HİTAP

muhatara [Marz 1380] *saŋa anuŋ katında turmak ~muχâṭare* [tehlike] *ola* | [Men 1680] *~muχâṭaret* || *~Ar muχāṭara(t)* مخاطرة [*#χṭr* mufāʿala(t) III msd.] tehlikeye atılma, tehlike < *Ar χaṭara* خَطَرَ 1. kuyruğunu (tehdit veya kaygı makamında) dikti, 2. bir düşünce veya duyguya uyandı, uyarıldı → HATIR[1]

›› muhataralı

muhavere [Fer <1451] *zen-i bennâ bu ~muḥâvereyi işitdi* || *~Ar muḥāwara(t)* محاورة [*#ḥwr* mufāʿala(t) III msd.] 1. karşılıklı konuşma, diyalog, 2. felsefede diyalektik < *Ar ḥāra* حار geri döndü → MİHVİR

›› muhavir

muhayyel [Sad 1574] *ıχsâs ittükleri süret-i ~muχayyeli mahz iken emr-i vâkıʿ zann idüp* [gözlerine görünen hayali görüntüyü, fantezi iken gerçek zannedip] || *~Ar muχayyal* مخيّل [*#χyl* mufaʿʿal II mef.] hayal edilmiş, hayalî < *Ar χāla* خال hayal etti, tasavvur etti → HAYAL

›› muhayyelat

muhayyer [İrşM 1387] *takı ol kişi ~muχayyer turur kalgan namâzlar içinde* || *~Ar muχayyar* مُخَيَّر [*#χyr* mufaʿʿal II mef.] seçme, seçilmiş, tercih edilen < *Ar χāra* خار seçti, tercih etti → HAYIR

← MOHER (MUARE)

muhayyile [Men 1680] *~muχayyile, müteχayyile: Phantasia, potentia imaginativa.* || < *Ar muχayyi l* مخيّل [*#χyl*

Levent Şahverdi Arşivi

mufaʿʿil II fa.] hayal eden < *Ar χāla* خال hayal etti → HAYAL

† *Muhayyele* yanlıştır.

muhbir [ÖM 1437] *Hadīsüŋ remzile ¯muχbir kamu ġayb u şehādetden* [görünen ve görünmeyen her şeyden hadis simgeleriyle haber verir] || ~ *Ar muχbir* مخبر [*#χbr* mufʿil IV fa.] haber veren, ihbar eden < *Ar χabar* خبر haber, bilgi → İHBAR

muhik [Men 1680] *¯muḥıḳḳ* [hak gözeten] | [YOsm: KT 1900] *¯muḥıḳ: (...)* 2. *hakka mukarin olan, haklı, doğru.* || ~ *Ar muḥiḳḳ* مُحِقّ [*#ḥḳḳ* mufʿil IV fa.] doğruyu yapan, hak gözeten < *Ar ḥaḳḳa* حَقّ doğru idi → İHKAK

† Esasen "hak gözeten (kişi)" anlamındayken 19. yy sonuna doğru "haklı (şey)" anlamını kazanmıştır. Doğru telaffuzu *muhık* olmalıdır.

muhip [AşP 1330] *¯muḥibler dinleyeler cān-ıla* | [x 1918] *İngiliz ¯Muhibleri Cemʿiyeti* || ~ *Ar muḥibb* مُحِبّ [*#ḥbb* mufʿil IV fa.] seven < *Ar ḥabba* حَبّ sevdi → MUHABBET

›› muhibbe

muhit [Rab 1310] *¯muḥīṭ deryāsı* ['kuşatıcı deniz', okyanus] | [Marz 1380] *teŋri zātıdur, ādem oğlanı fikri ve bilüsi aŋa ¯muḥīṭ olmaz* [onu kavramaz] || ~ *Ar muḥīṭ* محيط [*#ḥwṭ* mufʿil IV fa. & mef.] kuşatan, kucaklayan, çevre < *Ar ḥāṭa* حاط kuşattı, çitle çevirdi → İHATA

† *Bahr-i muhīt* "kuşatıcı deniz, Okyanus" anlamındadır.

›› bahr-ı muhit

muhkem [MEd y. 1300] *ḳarār ḳıldı* = *¯muḥkem boldı* | [AşP 1330] *şöyle ¯muḥkem bağladı kim* || ~ *Ar muḥkam* محكم [*#ḥkm* mufʿal IV mef.] pekiştirilmiş, pek, berk < *Ar aḥkama* أحكم [IV f.] berkitti, pekiştirdi → HÜKÛM

muhlis [Rab 1310] *Bu Yāsuf bizim ¯muχliş kullarımızdın erdi.* || ~ *Ar muχliṣ* مخلص [*#χlṣ* mufʿil IV fa.] hulus sahibi, arınmış, temiz < *Ar χalaṣa* خَلَصَ arındı, kurtuldu → İHLAS

muhrip "yakıp yıkan" [Men 1680] *¯muχrib: Desolator, vastator.* | "... destroyer" [YOsm: TDK1 1945] *¯muhrip: ... bir çeşit küçük harp gemisi.* || ~ *Ar muχrib* مخرب [*#χrb* mufʿil IV fa.] tahrip eden < *Ar χaraba* خرب harap oldu → HARAP

† *Destroyer* tipi gemiler İngiliz donanmasında 1892'den itibaren kullanılmış ve bunun çevirisi olan *muhrib* sözcüğü Türkçede 1. Dünya Savaşı'ndan önce kullanıma girmiştir.

muhtaç [CodC 1303] *¯muhtaċ dewl bu dunyaning ötmekinä* [muhtaç değil bu dünyanın ekmeğine] | [AşP 1330] *buŋaluban ¯muḥtāc oldum saŋa ben* || ~ *Ar muḥtāc* محتاج [*#ḥwc* mufta'il VIII fa. & mef.] gereken, gereksinen, ihtiyaç duyan veya duyulan < *Ar ḥāca* حاج gerekti → İHTİYAÇ

muhtar "seçilmiş, seçkin" [Dan 1360] *Sanki ʿālem içre ¯muχtār olasın* | muhtariyet "Fr *autonomie* karşılığı, özerklik" [KT 1900] *¯muhtāriyet (lugat-i müvellede): idāre-i cüz'iyesi elinde olanın hali.* || ~ *Ar muχtār* مختار [*#χyr* mufta'il VIII fa. & mef.] 1. [mef.] seçilmiş, 2. [fa.] kendi iradesiyle seçen, otonom < *Ar χāra* خار seçti, tercih etti → İHTİYAR

† Arapça sözcük ecvef fiilin hem fail hem mef'ulü anlamını taşır. † Osmanlı Devleti'nde 1830'lardan itibaren köylerin seçilmiş yöneticilerine verilen addır.

›› muhtariyet

muhtasar [AşP 1330] *bu ḥikāyet eydiserven ¯muχtaşar* [bu öyküyü kısaca anlatırsam] || ~ *Ar muχtaşar* مختصر [*#χṣr* mufta'al VIII mef.] kısaltılmış, kısa, özet < *Ar aχtaşara* [VIII f.] sözü kısa tuttu, özetledi

† Karş. *Aram χeṣrā* "serçe parmağı".

›› ihtisar

muhtekir [Men 1680] *¯mühtekir* || ~ *Ar muḥtakir* محتكر [*#ḥkr* mufta'il VIII fa.] ihtikâr eden, istifçi < *Ar ḥakara* حكر stok yaptı → İHTİKÂR

muhtelif [AşP 1330] *¯muχtelif düşmişdür illā maχlūḳāt* || ~ *Ar muχtalif* مختلف [*#χlf* mufta'il VIII fa.] ihtilaf eden, (gün ve gece gibi) alternasyonlu, değişken < *Ar χalafa* خلف ayrı veya aykırı idi → İHTİLAF

muhtelit [Men 1680] *¯muχteliṭ: Perplexum, confusum (negotium etc.)* | [LO 1876] *¯muχtelit: Karışık, melez, mürekkeb. ¯muχtelit cemʿiyet.* || ~ *Ar muχtaliṭ* مختلط [*#χlṭ* mufta'il VIII fa.] karışık < *Ar χalaṭa* خلط kardı → İHTİLAT

›› muhtelit komisyon

muhtemel [GülS 1391] || ~ *Ar muḥtamal* محتمل [*#ḥml* mufta'al VIII mef.] ihtimal olan, olası < *Ar ḥamala* حمل yüklendi → İHTİMAL

›› muhtemelen

muhterem [Tezk 1341] *tarīḳat ashābı muhteşimlerinden-idi ve şeriʿat erbābı ¯muḥteremlerinden-idi* || ~ *Ar muḥtaram* محترم [*#ḥrm* mufta'al VIII mef.] hürmet edilen, saygın < *Ar ḥarama* حرم yasakladı → İHTİRAM

muhteris [Men 1680] *¯muḥteriṣ: Concupiscens* [arzulu, hırslı], *& studens, studiosus* [gayretli, çalışkan] || ~ *Ar muḥtariṣ* محترص [*#ḥrṣ* mufta'il VIII fa.] hırslı, ihtiraslı < *Ar ḥaraṣa* حرص şiddetle arzuladı → İHTİRAS

muhtesip [Kut 1069] *bulardan basa ¯muhtasibler turur / bular elgi küçlüg kerek* [bunlardan sonra hesap uzmanları gelir, bunların eli güçlü olmalı] | [Men 1680] *¯muḥtesib: Computans, annumerans* [hesaplayan, sayman]. *Usit. computorum magister, seu praefectus annonae* [kullanımda muhasebe yöneticisi, vergi müdürü]. || ~ *Ar muḥtasib* محتسب [*#ḥsb* mufta'il VIII fa.] hesap eden, hesap soran < *Ar ḥasaba* حسب saydı, hesap etti → HESAP

Levent Şahverdi Arşivi

›› ihtisap

muhteşem [CodC 1303] *nobilis* [soylu] - *Fa* ¯*mughtasin* [muhteşim] - *Tr: ozdan* [özden] | [Tezk 1341] *tarîḳât ashâb-ı* ¯*muḥteşimlerinden-idi ve şeriʿât erbâb-ı muḥteremlerinden-idi.* | [Fer <1451] *bir* ¯*muḥteşim kişidür, faẕîl u hüner anuŋ işidür* || ~ *Ar muḥtaşim* محتشم [*#ḥşm* mufta^{ʿ}il VIII fa.] maiyet ve erkân sahibi < *Ar ḥaşam* حشم maiyet, hizmetçiler → İHTİŞAM

† Esasen "hizmetçi ve maiyet sahibi, zengin" demek olup, 20. yy başlarına dek sadece kişiler için sıfat olarak kullanılır.

muhteva [YOsm: TDK1 1945] ¯*muhteva: (bir şeyin) İçindeki, İçerik.* || ~ *Ar *muḥtawā* محتوى [*#ḥwy* mufta^{ʿ}al VIII mef.] ihtiva olunan < *Ar ḥawā* حوا toplad› --› İHTİVA

muhtevi [Men 1680] ¯*muḥtevî: Colligens, congregans, comprehendens* | [LO 1876] ¯*muḥtevî: İçine almış, havi, câmiʿ, müştemil.* ¯*Muhteviyât.* || ~ *Ar muḥtawi* محتوٍ [*#ḥwy* mufta^{ʿ}il VIII fa.] ihtiva eden, toplayan, içeren < *Ar ḥawā* حوا topladı → İHTİVA

›› muhteviyat

muhtıra [YOsm: LO 1876] ¯*muχtıra: ihtar pusulası, müzekkere.* || < *Ar muχtir* مخطر [*#χṭr* muf^{ʿ}il IV fa.] hatırlatan, ihtar eden, uyaran < *Ar χaṭara* خطر aklına geldi, hatırladı → İHTAR

muin [Kut 1069] *ay dîn ʿizzi dawlatḳa nâṣir* ¯*muʿîn* [ey dinin şerefi, ey devletin yari ve yardımcısı] | [Menam 1590] *Allahu teʿâlâ* ¯*muʿîn ola, ʿasker-i İslâmı manṣûr ve muzaffer ide.* || ~ *Ar muʿîn* معين [*#ʿwn* muf^{ʿ}il IV fa.] yardımcı < *Ar ʿāna* عان yardım etti → İANE

mujik "Rus köylüsü" [EÇ <1683] *eğer* ¯*mujik keferesi gâyet eblehdir ve şecîʿ değillerdir.* | [AM <1900] ¯*mujik denilen Rus köylülerine mahsus olmayıp* || ~ *Rus mujik* adamcık, köylü < *Rus muj* adam, erkek

mukabele "karşılaşma" [Rab 1310] *Firʿavnıŋ öŋünde kırk miŋ yarağlığ atlığ er, yana kırk miŋ yarağlığ piyâde turdılar. Aymışlar: bu* ¯*muḳâbele İskenderiyyede erdi* [derler ki bu karşılaşma İ'de idi]. | "karşılık" [GülM 1429] *şükür* ¯*niʿmet muḳâbelesinde olur* [teşekkür nimetin karşılığıdır] || ~ *Ar muḳābala(t)* مقابلة [*#ḳbl* mufā^{ʿ}ala(t) III msd.] karşılaşma, karşılık < *Ar ḳabala* قبل yöneldi → KABUL

›› mukabele-i bilmisil

← BİLMUKABELE, MUKABİL

mukabil [CodC 1303] *similis* [benzer] - *Fa:* ¯*muχabil* - *Tr: oksas* [okşaş] | [AşP 1330] *ʿaksini ʿışḳa* ¯*muḳâbil eyledi* [yansımasını aşka karşılık etti] || ~ *Ar muḳābil* مقابل [*#ḳbl* mufā^{ʿ}il III fa.] mukabele eden, karşılaşan, karşılıklı < *Ar ḳabala* قبل yöneldi → MUKABELE

mukaddem [Tezk 1341] *ʿışḳ ehlinüŋ kılavuzı-y-ıdı, âbidlerüŋ* ¯*mukaddemi-y-idi ve zâhidlerüŋ mükerremidi.* || ~ *Ar muḳaddam* مقدم [*#ḳdm* mufa^{ʿ}al II mef.] öne konan, öncelenen, önceki < *Ar ḳaddama* قدم [II f.] öne sürdü, önceledi → TAKDİM

›› mukaddema

mukadder [Marz 1380] *ol nesne ki dükelinden ırakdur,* ¯*muḳadder olmamış rızḳdur* || ~ *Ar muḳaddar* مقدر [*#ḳdr* mufa^{ʿ}al II mef.] takdir edilmiş, değer biçilmiş, kaderde olan < *Ar ḳadara* قدر ölçüştü, gücü yetti --› TAKDİR

›› mukadderat

mukaddes [Gül 1317] *varayım baytu-l-*¯*muḳaddasdan yaŋa / göreyim ne ileri gelür baŋa* || ~ *Ar muḳaddas* مقدس [*#ḳds* mufa^{ʿ}al II mef.] kutsanmış < *Ar ḳuds* قدس kutsallık --› TAKDİS

›› mukaddesat

mukaddime mukaddem "önce" [Dan 1360] *Kâfirler χod* ¯*mukaddemâ Dükiyye kalʿasın hîle ile alup kalʿada olan müsülmânları kırmışlardı.* || ~ *Ar muḳaddima(t)* مقدمة [*#ḳdm* mufa^{ʿ}ila(t) II fa.] takdim eden şey, önsöz < *Ar ḳaddama* قدم [II f.] öne sürdü, öne koydu, söze giriş yaptı → TAKDİM

mukallit [Tezk 1341] *Ammâ vaḳtʿada* ¯*muḳallidlıḳ şartdur.* || ~ *Ar muḳallid* مقلد [*#ḳld* mufa^{ʿ}il II fa.] taklit eden < *Ar ḳallada* قلد [II f.] taklit etti → TAKLİT

mukarenet [RMim 1614] *vüzerâ-yı kirâma daχı* ¯*muḳârenet ve mürâcaat éder ki* || ~ *Ar muḳārana(t)* مقارنة [*#ḳrn* mufā^{ʿ}ala(t) III msd.] eşleşme, beraberlik, yoldaşlık < *Ar ḳarana* قرن çift koştu, eşleştirdi → KARİN

›› mukarin

mukarnas [Hal 1477] *Alçu ki anuŋ-ıla evleri sıvarlar,* ¯*mukamas işler ve buχârîler éderler.* || ~ *Ar muḳarnas* مقرنس [*#ḳrns* mufa^{ʿ}lal q. mef.] İslam mimarisinde bir tür geometrik motif ~ *Aram ḳarnsā* קרנסא [*#ḳrns*] çekiç, çekiçle vurma

mukarrer [ÖM 1437] ¯*Mukarredür ki yok anuŋ ne efzûnı ne noksânı* [kesindir ki yok onun ne fazlası ne eksiği] || ~ *Ar muḳarrar* مقرر [*#ḳrr* mufa^{ʿ}al II mef.] sabit duran, konfirme edilmiş, kesinleşmiş < *Ar ḳarra* قر karar kıldı → TAKRİR

mukataa mukataacı "ürün vergisi toplayan görevli" [FatK <1481] *hazine kâtibi,* ¯*muḳâtaʿacı ve muhasebeci olmak* | [Men 1680] ¯*muḳâṭaʿat: Disjungi & aleniorem esse* [ayrılma, yabancılaşma], *etiam usit. Locus vectigalium seu ipsum vectigal* [ürün vergisi toplanan yer ve verginin kendisi] || ~ *Ar muḳāṭaʿa(t)* مقاطعة [*#ḳṭʿ* mufā^{ʿ}ala(t) III msd.] ayrılma, ayrışma, ayrılan pay < *Ar ḳaṭaʿa* قطع kesti → KAT[2]

† Osmanlı kullanımında "üründen pay ayırma" anlamında bir aynî vergi adı.

mukatele [Dan 1360] *şol aç kurt koyuna girer gibi* ¯*muḳâtele iderdi.* || ~ *Ar muḳātala(t)* مقاتلة [*#ḳtl* mufā^{ʿ}ala(t) III msd.] karşılıklı öldürme, çarpışma < *Ar ḳatala* قتل öldürdü → KATİL[1]

mukavele [Men 1680] ¯*muḳâvelet: Condictio, compactum.* || ~ *Ar muḳāwala(t)* مقاولة [*#ḳwl* mufā^{ʿ}ala(t) III msd.] söyleşme, sözleşme < *Ar ḳāla* قال söyledi → KAVİL

Levent Şahverdi Arşivi

mukavemet [Marz 1380] *gayret çeküb düşmene ~muḳāvemet kıla* | [Taz 1482] *peşşe-i ḥakīrün ne ṭāḳati ola ki sarsâr-i celâle ~muḳâvemet idebile* [zavallı yavrunun ne gücü var ki, celalin kasırgasına direnebilsin] || *~ Ar muḳāwama(t)* مقاومة *[#ḳwm* mufāʿala(t) III msd.] karşı durma, direnme < *Ar ḳāma* قام durdu → KAMET

← MUKAVİM

mukavim [Men 1680] *~muḳāvim: Qui insurgit in alium, adversarius* [karşı duran] *& stans cum alio vel juxta eum* [biriyle beraber veya onun yanında duran]. ‖ *~ Ar muḳāwim* مقاوم *[#ḳwm* mufāʿil III fa.] mukavemet eden, direnen, dirençli < *Ar ḳāma* قام durdu, ayağa kalktı → MUKAVEMET

mukavva [BV <1405] مُقَوّى | [Men 1680] *~muḳavvā* مُقَوّى*: Roboratus, confirmatus* [takviye edilmiş]. *Item theca pec. oblonga in quâ reconditur convolutum aliquod diploma* [rulo şeklinde belgelerin içine konulduğu uzun kap] | "... kalın karton" [YOsm: LO 1876] *~mukavvā* مُقَوّى, مقوّا*: Kat kat kâğıt çirişlenerek yapılmış kuvvetli kırtas.* ‖ *~ Ar mukawwā* مُقَوّى *[#ḳwy* mufaʿʿal II mef.] güçlendirilmiş, takviye edilmiş < *Ar ḳawiya* قوىَ güçlü idi, güçlendi → TAKVİYE

mukayese [Men 1680] *~muḳāyeset: Cursu certare in stadio cum alio* [biriyle yarışmak] || *~ Ar muḳāyasa(t)* مقايسة *[#ḳys* mufāʿala(t) III msd.] ölçüşme, boy ölçüşme, karşılaşma < *Ar ḳāsa* قاس ölçtü, kıyasladı → KIYAS

›› mukayeseli

mukayyet "bağlı" [Gül 1317] *çün ~muḳayyed varlığı terk itdüñüz* | "... ilgili" [Taz 1482] *~muḳayyed olmayup bakmaz yüzine* ‖ *~ Ar muḳayyad* مقيّد *[#ḳyd* mufaʿʿal II mef.] 1. bağlı, kayıtlı, şartlı, 2. ilgili < *Ar ḳāda* قاد bağladı, kaydetti → KAYIT

mukim [AşP 1330] *maʿlûm oldı her ~muḳīm ü her makām* ‖ *~ Ar muḳīm* مقيم *[#ḳwm* mufʿil IV fa.] ikamet eden, konaklayan < *Ar ḳāma* قام durdu → İKAMET

mukoza [Mil 1955] *ince nefes borucukları kasılıp daralmakta, içlerini örten ~mukoza adlı kısımda nezle hali olmakta* ‖ *~ Lat materia mucosa* sümüksü madde < *Lat mucus* sümük *+os°* → MUKUS

muktedir [Men 1680] *~muḳtedir: Potens, valens.* || *~ Ar muḳtadīr* مقتدير *[#ḳdr* muftaʿil VIII fa.] kudret sahibi, güçlü < *Ar ḳadara* قدَرَ gücü yetti → İKTİDAR

mukteza [GülS 1391] || *~ Ar muḳtaḍā* مقتضى *[#ḳḍy* muftaʿal VIII mef.] mantıken zorunlu olan, gereklik, gerekçe < *Ar ḳaḍā* قضا zorunlu kıldı, yürürlüğe koydu, yargıladı → İKTİZA

mukus [Mil 1957] *dışkı bol ~müküslü ve kanlıdır* || *~ Lat mucus* sümük << *HAv *meug-/*meuk-* cıvık, yumuşak veya ıslak olma

← MİKOLOJİ, MUKOZA

mulaj [Cum 1930] *Bilhassa son zamanlarda Avrupa'da çok tahammum eden ve tatbiki pek pratik olan ~mulaj dikiş usulünden* || *~ Fr moulage* kalıptan dökme < *Fr moule* kalıp *+age* << *Lat modulus* a.a. → MODÜL

mulatto [Mil 1969] *bu zencilerin beyazlar ile karışımından bir müddet sonra "~mulatto' denilen ırk meydana gelmiştir* ‖ *~ İsp mulato* melez, beyaz biri ile zenci (köle)den doğma çocuk ~? *Ar muwallad* مولّد *[#wld* mufaʿʿal II mef.] doğmuş, doğurulmuş, piç, nesebi belli olmayan çocuk < *Ar walada* doğurdu → VELET

multimedya [Mil 1991] *Doktorlara Bilgisayar ~Multimedya Batch Örnekleri Windows'un Pencereleri ve Püf Noktaları* ‖ *~ İng multimedia* ses, görüntü, metin gibi birden fazla anlatım aracını bir araya getiren ☼ 1962| → MÜLTİ+, MEDYA

›› mültimedya

mum [CodC 1303] *candela - Fa: ~mom - Tr: çirak* | [AşP 1330] *anuŋ-içün demüri ~mūm eyledi* | [Tuhf <1400] *şamʿ* [Ar.]: *~mum, balavuz* [bal-ağız] || *~ Fa/OFa mūm/mōm* موم balmumu, mumdan yapma kandil

›› balmumu, mumla-, mumlu kâğıt

← MUMYA

mumya [Rab 1310] *~mūmiyā turur, Fars vilâyetiniŋ tağlannda bolur, χalāyıkniŋ kamuğ zahmetleri, bertükleri, sınuklan anıŋ birle oŋalur.* [mumyadır, Fars ülkesinin dağlarında olur, mahlukların tüm ağrıları, yaraları, kırıkları onunla iyileşir] | [Lat 1546] *Berş kutusı dimekle mülaḳḳab beden-i zerd ü zāʿifi* ['afyon kutusu' lakabıyla anılan sarı ve zayıf bedeni] *ʿayni ~mūmyā idi* || *~ Ar/Fa mūmiyā* موميا 1. mumsu bir madde, bitüm, zift, 2. bu madde ile tahnit edilmiş ceset ≈ *Fa mūm* موم → MUM

† Farsçadan Arapça ve Yunancaya geçmiş olması muhtemeldir. *Fr momie, İng mummy* (a.a.) biçimleri Arapçadan alınmıştır.

›› mumyala-

munis "yoldaş" [AşP 1330] *ḥür u ġılmān ~mūnis ü köşk ü durak* | "... evcil" [LO 1876] *~münis: Alışık, alüf, ünsiyetli.* || *~ Ar mūnis* مُونِس *[#Ans* mufʿil IV fa.] dost, yoldaş, evcil < *Ar anasa* أنَسَ dostça davrandı, alıştı, evcilleşti → ÜNSİYET

muntazam [Fuz 1535] *Satrlardur ~muntaẓam yā her biri bir riştedür* ‖ *~ Ar muntaẓam* منتظم *[#nẓm* muftaʿal VIII mef.] intizam olunmuş, dizili, düzenli < *Ar naẓama* نَظَمَ dizdi → İNTİZAM

›› muntazaman

muntazır [AşP 1330] *her biri durmış-durur bir ṭāʿata / ~muntaẓırdur bir mubârek sāʿata* || *~ Ar muntaẓir* منتظر *[#nẓr* muftaʿil VIII fa.] gözeten, bekleyen < *Ar naẓara* نَظَرَ baktı, gözledi → İNTİZAR

munzam [Sad 1574] *vālid-i muʿaskerine ~münżamm olıcak* [ordulanmış babasına katıldığında] ‖ *~ Ar munḍamm* منضم *[#ḍmm* mufʿal IV mef.] katılmış, katılan, katma, ek < *Ar ḍamma* ضمّ ekledi, kattı → ZAM

Levent Şahverdi Arşivi

murabba[1] [AşP 1330] *yir ¯murabbaʿ niçe düşmiş döşenüp / şarḳ u ġarb u hem şimāl ü hem cenūp* || ~ ***Ar*** *murabbaʿ* مربّع [*#rbʿ* mufaʿʿal II mef.] dörtlü, dört köşe < ***Ar*** *arbaʿa(t)* أربع dört → RUBU

murabba[2] [Men 1680] *ayva ¯mürebbāsı: Cydoniae conditae* [ayva tatlısı] | [KT 1900] *¯murabbā: şeker içinde kaynatılıp sureti mahsusada terbiye olunarak hıfz edilmiş meyve envāʿı, reçel* || ~ ***Ar*** *murabbā* مربّا [*#rbw* mufaʿʿal II mef.] terbiye edilmiş < ***Ar*** *rabā* رَبَا suda şişti → TERBİYE

murahhas [Sad 1574] *İstanbula duχūl ile ¯muraχχaṣ olmayūp* [İstanbula girmeye izni olmayıp] || ~ ***Ar*** *muraχχaṣ* مرخّص [*#rχṣ* mufaʿʿal II mef.] ruhsat verilmiş, izinli < ***Ar*** *ruχṣa(t)* رخصة ruhsat, izin → TERHİS

›› murahhas aza

murakabe [Tezk 1341] *her kim ¯murāḳabet eyleye göŋli içinde* || ~ ***Ar*** *murāḳaba(t)* مراقبة [*#rḳb* mufāʿala(t) III msd.] denetleme, kontrol etme < ***Ar*** *raḳaba* رَقَبَ gözetti, kontrol etti → REKABET

← MURAKIP

murakıp [Sad 1574] *Emīr Süleymān ḳastine ¯murāḳıb (...) ve mesned-i ḳayṣarī istiχlāsine rāġıb ıdı* [Emir Süleymanın niyetini gözetmekte ve saltanat tahtını ondan kurtarmayı beklemekte idi] || ~ ***Ar*** *murāḳib* مراقب [*#rḳb* mufā îl III fa.] gözetleyen, denetleyen < ***Ar*** *raḳaba* رقب gözetti, kontrol etti → MURAKABE

murassa [YusZ <1377] *bir ¯muraṣṣaʿ tācı ol dem geydürür / hādimile χöş ḥamāma gönderür* || ~ ***Ar*** *muraṣṣaʿ* مرصّع [*#rṣʿ* mufaʿʿal II mef.] değerli taşlarla bezeli < ***Ar*** *raṣṣaʿa* رصّع [II f.] değerli taşlar veya altınla bezedi < ***Ar*** *raṣaʿa* رصع dişleri birbirine yapışık veya bitişik idi

murat [AtH <1250 (1444)] *tegilmez ¯murādḳa akı er teger* [ulaşılmaz amaca cesur adam ulaşır] | [CodC 1303] *¯muradinga emdi teyding / juzun körä oltruptur ding* [muradına şimdi erdin, yüzünü görüp dink/mutlu oturdun] || ~ ***Ar*** *murād* مراد [*#rwd* mufʿal IV mef.] istenen şey, dilek, amaç < ***Ar*** *rāda* راد peşinden gitti, istedi → İRADE

murç "beton delmekte kullanılan ağır darbeli matkap" [Cum 1942] *¯Murç için makab çeliği 18 mm* || ~ ***Erm*** *murc մուրճ* çekiç

murdar [MEd y. 1300] *¯murdār boldı nérse = arısız boldı* | [GSM <1451] *Rim-papanın dest-i ¯murdārını büs edüb* || ~ ***Fa*** *murdār* مردار dinen veya ahlaken kirli, necis << ***OFa*** *murdār* leş, ceset < ***OFa*** *murdan, mīr-* ölmek << ***EFa/Ave*** *mar-* a.a. → MERT

† Dissimilasyon escri olan *mundar* biçimi 19. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir.

›› mundar

murg [CodC 1303] *volucres* [kuşlar] - *Fa: ¯mūr - Tr: čipġiklar* [çıpcıklar] || ~ ***Fa*** *murġ* kuş, tavuk ≈ ***Ave*** *mərəġa* kuş ≈ ***Sans*** *mṛga* मृग av hayvanı, geyik, bir tür büyük kuş

← SİMURG

muris [Men 1680] *¯mūris: Haeredem faciens.* || ~ ***Ar*** *mūriṯ* مورث [*#wrṯ* mufʿil IV fa.] birini mirasçı kılan < ***Ar*** *wariṯa* ورث miras edindi → İRS

mus [<1960] || ~ ***Fr*** *mousse* köpük, çırpılmış yumurta akından yapılan bir tür tatlı << ***Lat*** *mulsum* ballı şey, tatlı < ***Lat*** *mel* bal → MELAS

musahabe [Taz 1482] *mücāveret-i muṣḥāf-ı kerīm ve ¯muṣāḥabet-i kitāb-ı ḳadīm* || ~ ***Ar*** *muṣāḥaba(t)* مصاحبة [*#ṣḥb* mufāʿala(t) III msd.] karşılıklı dostluk etme, sohbet < ***Ar*** *ṣaḥiba* صَحِب dost idi → SOHBET

← MUSAHİP

musahhih [Men 1680] *¯muṣaḥḥiḥ: Emendator.* || ~ ***Ar*** *muṣaḥḥiḥ* مصحّح [*#ṣḥḥ* mufaʿʿil II fa.] tashih eden, düzelten < ***Ar*** *ṣaḥḥa* صحّ sağ idi, doğru idi → TASHİH

musahip [Tezk 1341] *iki yıldur kim ol bizüm ¯muṣāḥıbımız olmışdur.* || ~ ***Ar*** *muṣāḥib* مصاحب [*#ṣḥb* mufāʿil III fa.] yakın kişi, arkadaş < ***Ar*** *ṣaḥiba* صَحِبَ dost idi → MUSAHABE

musakka [LO 1876] *¯musaḳḳā* مسقّى/*musaḳḳā: Üzerine et suyu gezdirilerek saky olunup pişirilmiş sebze. Yağ gezdirilirse müsemmā denir.* || ~ ***Ar*** *musaḳḳā* مسقّى [*#sḳy* mufaʿʿal II mef.] sulandırılmış, su verilmiş, sulu yemek < ***Ar*** *saḳā* سقا suladı → SAKİ

musalaha [İrşM 1387] *Ve eger körse imām, ¯musālaha kılmak ḥarbi kāfir* || ~ ***Ar*** *muṣālaḥa(t)* مصالحة [*#ṣlḥ* mufāʿala(t) III msd.] barışma, barış antlaşması yapma < ***Ar*** *ṣulḥ* صلح a.a. → SULH

musalla [İrşM 1387] *bayram namāzından soŋra ¯musallā içinde* || ~ ***Ar*** *muṣallā* مصلّى [*#ṣlw* mufaʿʿal II mef.] namaz kılmaya mahsus yer, namazgâh < ***Ar*** *ṣalā(t)* secde, namaz → SALÂ

musallat [Kut 1069] *bu begler bayattın ¯musallaṭ turur* [bu beylere Allah sultanlık vermiştir] | [Men 1680] *¯müsellat: Prefectus, praedominans, dominans* [egemen, egemenlik yürüten]. | [KT 1900] *¯müsallat: Üzerine düşüb rahat bırakmayan, hakimi mutlak kesilib kahr altında tutan, ikide birde zuhur ile izac eden.* || ~ ***Ar*** *musallaṭ* مسلّط [*#slṭ* mufaʿʿal II mef.] egemenlik iddia eden < ***Ar*** *sallaṭa* سلّط [II f.] egemen kıldı, egemenlik tasladı → SULTA

† Olumsuz anlamı 19. yy.'a doğru türemiş gibidir.

musandıra [RMim 1614] *ifrīz Arabīdir, Farisīde pervez-ṭāḳ ve Türkīde ¯musandıra demektir, kapı ve duvarı yağmurdan hıfz için yapdıkları sundurma ve saçağa denir* || ~ ***Yun*** *mesándiro μεσάνδηρο* seki, ara kat, çıkma, eski evlerde yatak dolabı § ***Yun*** *mésos μέσος* orta + ***Yun*** *ándiro ἄνδηρο* seki, balkon → MEZ(O)+

← SERANDER (FİLOKSERA)

musannif [Kab 1432] *niteki bu kitābuŋ ¯muṣannifi demişdür* || ~ ***Ar*** *muṣannif* مُصنِّف [*#ṣnf* mufaʿʿil II fa.] tasnif eden, sınıflandıran, (kitap) derleyen < ***Ar***

Levent Şahverdi Arşivi

şannafa صنّف [II f.] sınıflandırdı < ***Ar şinf*** صِنْف sınıf --› TASNİF

Musevi [Men 1680] *¯mūsevī: Ad Moysen pertinens, Mosaicus.* || ***~ Ar mūsawī*** موسوى [nsb.] Musa'ya mensup olan, Yahudi < ***öz Mūsā*** موسى bir İbrani peygamberi *+ī* ~ ***İbr Moşeh*** מֹשֶׁה a.a.

›› Musevilik

mushaf [MEd y. 1300] *altun birle bezedi ¯mushafnı* || ***~ Ar muṣḥaf*** مصحف [*#ṣḥf* muf^{c}al IV mef.] kitap, özellikle Kuran < ***Ar ṣaḥīfa(t)*** صحيفة yazılı kâğıt, sayfa → SAYFA

musibet [MEdeb, Tefs y. 1300] *¯musībatlıġ, kor tegmiş* || ***~ Ar muṣība(t)*** مصيبة [*#ṣwb* muf^{c}ila(t) IV fa.] isabet eden şey, bela, kaza < ***Ar ṣāba*** صاب hedefi buldu → ISABET

musiki [Gül 1317] *¯mūṣıġī tasnīf iden āvāzını / andan ögrenür ü kamu sāzını* | [EÇ <1683] *pür-ma^{c}rifet bir çelebi idı, Fārisī-χān ve Arabī-χān ve ¯mūsıkī-şināsdı* || < ***Ar mūsīḳī/mūsīḳā*** موسيقى/موسيقا [*#msḳ*] müzik sanatı ~ ***EYun mousikḗ téχnē*** μουσικὴ τέχνη Mousa'lara ait dokuz sanatın her biri, özellikle müzik ve lirik şiir < ***öz Moûsa*** mitolojide sanat tanrıçası, ilham perisi, Müz

† Bir tür dişi tanrısal varlık adı olan *Moûsa* muhtemelen *Medousa* adının varyant biçimidir. Karş. MEDÜZ.

›› musikişinas

← MIZIKA, MOZAYİK, MÜZE, MÜZİK (MÜZİKAL, MÜZİKHOL, MÜZİSYEN)

muska [LO 1876] *¯muska* موسقه*: nüsχa* [galatı] || ***~ Ar nusχa(t)*** نسخة [*#nsχ* fu^{c}la(t) mr.] yazı, belge < ***Ar nasaχa*** نسخ kopyaladı, temize çekti → NÜSHA

muslin [İlan 1910] *¯Müslinden boyun atkıları* || ***~ Fr mousseline*** tülbend ***~ İt mussolina*** 1. Musullu, Musul'dan gelen, 2. Orta Doğu kökenli ince pamuklu kumaş, tülbend < ***öz (İt) Mussolo*** Irak'ta bir kent, Musul *+in°* ***~ öz (Ar) al-Mawṣil*** المَوْصِل a.a. < ***Ar mawṣil*** [*#wṣl* maf^{c}il iz/m.] yol çatı, kavşak → VASIL

† *Mussolini* soyadı genel kabul gören anlatıma göre "muslin ticaretiyle uğraşan" demek ise de, aslen "Musullu" anlamına gelme ihtimali güçlüdür.

musluk "küçük su yalağı" [RMim 1614] *siḳāye Arabîdir, Farisîde sebîl ve sebîlχāne, Türkîde ¯musluk* مُصلّق *demekdir* | "... çeşmeyi açıp kapatma mekanizması" [LO 1876] *¯musluk: suluk ve çeşme ve maslak ve saire burması* || < ***?***

† Sözcüğün kökeni en az 17. yy.'dan beri tartışılmıştır. Türkçe *su* veya *suluk* sözcüklerinden yakıştırma yoluyla türetilmiş olması muhtemeldir.

›› muslukçu

← MASLAK

muson [TDK1 1945] *¯muson: Hint Deniz'inde altı ay bir yönden, altı ay da öbür yönden devir devir esen rüzgârlara verilen ad.* || ***~ Fr mouson*** tropik bölgelerde esen mevsim rüzgârı ***~ Port mouçao*** a.a. ***~ Ar mawsim*** موسم → MEVSİM

mustarip [Aht 1545] *Şaχs (Ar.): ¯muẓṭarib ve muχtelif olmak* || ***~ Ar muḍṭarib*** مُضْطَرِب [*#ḍrb* mufta^{c}il VIII fa.] ıztırap çeken, azap ve sıkıntı içinde olan < ***Ar ḍaraba*** ضرب darbe vurdu --› ISTIRAP

mustazaf [Cum 2004] *mazlum, ¯mustazaf ve Müslüman kardeşlerimize sırtlarını dönüp kâfirlerin sofralarında zıkkımlanırlarken* | [EkşiS 2002] *¯mustazaf: ezilmiş, sömürülen, masum, proleter.* || ***~ Ar mustaḍ^{c}af*** مستضعف [*#ḍ^{c}f* mustaf^{c}al X mef.] zayıf sayılan, küçümsenen < ***Ar ḍa^{c}ufa*** ضَعُفَ zayıf idi → ZAAF

† Osmanlıca kullanımda marjinal olan ve belli başlı sözlüklerin hiç birinde yer almayan sözcük, yakın dönemde İranlı yazar Ali Şeriati'nin yayınları sayesinde siyasi sahada yaygınlık kazanmıştır. Türkçe geleneksel imlada *müstez'af* olması gerekirdi.

muşamba [EÇ <1683] *¯muşammālu ve muḳavvālu kuka keçe külah gibi* || ***~ Ar muṣamma^{c}*** مشمّع [*#ṣm^{c}* mufa^{cc}al II mef.] mumlanmış bez < ***Ar ṣamma^{c}a*** تشميع mumladı, balmumuna batırdı < ***Ar ṣam^{c}*** شمع balmumu → ÇAM

muşmula [Hal 1477] *ezgîl* [Fa.]*: Döngel didükleri yemişdür ki ba^{c}zı yérlerde ¯muşmula dirler.* | [LG 1889] *¯muşmula: İhtiyarlara ıtlak olunur.* || ***~ Yun mûsmula*** *μούσμουλα* [çoğ.] < ***Yun mûsmulon*** *μούσμουλον* elmaya benzer bir meyve, mespilus germanica << ***EYun mespilon*** *μεσπίλον* a.a.

† Argodaki anlamı, muşmula meyvesinin çürüyüp buruştuktan sonra yenilebilir olmasına işaret eder. ***Lat mespilus, Alm Mispel*** (a.a.) biçimleri Eski Yunancadan alınmıştır.

muşta "yumruk" [CFürs 1501] || "bir kunduracı aleti" [EÇ <1683] *¯muşta ve sünsār ve mest cenderesi* || ***~ Fa muşta*** مُشته yumruğa benzer şey, kabza, bıçak sapı, hallaç tokmağı < ***Fa muşt*** مُشت yumruk *+a*

muştu buştula- [MEd y. 1300] *¯buştuladı aŋa edgülük birle* [ona iyilik ile muştuladı] | [Tezk 1341] *¯muştulagil günāhkārlara, eger tevbe kılalar tevbelerin kabūl kılam* | [Men 1680] *müjde vul. ¯muştuluk* || ***~ Fa mujda*** مژده iyi haber, müjde --› MÜJDE

† MÜJDE sözcüğünün Anadolu ağızlarında yaşayan varyantı iken Dil Devrimi esnasında öz Türkçe olduğu varsayımıyla yazı diline ithal edilmiştir.

›› muştula-

muta [Men 1680] *¯mut^{c}at: Utilitatem fructumve capere.* | [KT 1900] *¯mut^{c}a: Bir meblağ-ı muayyen mukabilinde akit olunan muvakkat nikâh ki Şiîlerce meşru addolunur.* || ***~ Ar mut^{c}a(t)*** متعة [*#mt^{c}* fu^{c}la(t) msd.] 1. yararlanma, keyif sürme, 2. boşanan kadına ödenen tazminat, 3. İslam hukukunda geçici nikâh < ***Ar mata^{c}a*** متع yararlandı, keyif sürdü --› META

Levent Şahverdi Arşivi

† İslam hukukunda marjinal bir kavram iken İran devriminden sonra daha yaygın ilgi konusu olmuştur.

›› muta nikâhı

mutaassıp [Rab 1310] *bu Şemûd boḏunı Mekkelig birle ¯mutaʿaşşıb erdiler* [Semud kavmi Mekkeli ile aşiret dayanışması içinde idi] | [EÇ <1683] *Yahûdîler ol dükkânlardan lokma ve gözleme yimezler, ʿaceb ¯mutaʿaşşıb melʿûnlardır.*

|| ~ *Ar mutaʿaṣṣib* متعصب [*#ʿṣb* mutafaʿʿil V fa.] aşiret dayanışması içinde olan, fanatik < *Ar ʿaṣaba* عصب sarıldı, sarmaş dolaş oldu → TAASSUP

mutabakat [Men 1680] *¯mutâbakat: Congruentia, conformitas, aequalitas.* || ~ *Ar muṭābaḳa(t)* مطابقة [*#ṭbḳ* mufāʿala(t) III msd.] örtüşme, kapak gibi örtme, karşılıklı uyuşma < *Ar ṭābaḳa* طابق [III f.] örtüştü, kapak gibi uydu < *Ar ṭibḳ* طبق tencere kapağı → TABAK[1]

← MUTABIK

mutabık [GülM 1429] *bu söze ¯muṭâbık, bir pâdişâhe bir mühim maşlaḥat düşdi* | [Taz 1482] *her mevcûd ol taḳdîre ¯muṭâbık ve her şüret ol miŝâle muvâfık* || ~ *Ar muṭābiḳ* مطابق [*#ṭbḳ* mufāʿil III fa.] mutabakat eden, örtüşen, uyumlu < *Ar ṭābaḳa* طابق [III f.] örtüştü → MUTABAKAT

mutaf [SıhA 1469] *mü-ṭâb* [Fa.]: *¯mûtâf* [Tr.] | [TahEd 1475] *¯müy-tâb, cüllâh, pâbûcci* | [EÇ <1683] *keçi yününden ¯mutâf gibi dokunmış ince siyâh sof gibi esbâb geyüp* || ~ *Fa mūytāb* مویتاب 1. kıl örgü, keçi kılından örülmüş çul vb., 2. bunu yapan kimse § *Fa mūy* موی kıl, saç (<< *OFa mōd* a.a.) + *Fa tāb* تاب ören, örgü < *Fa tāftan, tāb-* تافتن, تاب iplik bükmek, eğirmek, örmek → TAFTA

mutant [Mil 1996] *yarı insan yarı ¯mutant olan bir yaratık, 'Susturucu'da* || ~ *İng mutant* 1. (biyolojide) mütasyona uğramış, 2. (popüler kültürde) biyolojik değişime uğramış yaratık < *İng mutate* değişmek, özellikle genetik değişime uğramak *+ent°* ~ *Lat mutari* değişmek → MUTASYON

mutantan "tantanalı" [EÇ <1683] *¯muṭanṭan kahveler ve çay ve bâdyân misillü eşribe* || ~ *Ar muṭanṭan* مطنطن [*#ṭn* mufaʿfaʿ q. mef.] tıngırtılı < *onom ṭanṭana* tıngırdadı → TANTANA

† "Saltanatlı, şaşaalı" anlamı Türkçeye mahsus görünüyor. Arapça fiil "tıngırdama, tınlama" anlamına gelir. † İlk hece kısa okunmalıdır.

mutasarrıf "tasarruf eden" [Tezk 1341] *Peyğâmbar ʿilminde ve sünnetin saklamaklık içinde ʿazîm mertebeye iresiŋ ve ¯mutasarrıf olasıŋ ve sağı sayrudan seçesiŋ.* | "... mülki idarede bir makam" [YOsm: LO 1876] *¯mutasarrıf: (...) Bir livanın amiri* || ~ *Ar mutaṣarrif* متصرّف [*#ṣrf* mutafaʿʿil V fa.] tasarruf eden, idare eden < *Ar ṣarafa* صرّف çevirdi, idare etti → TASARRUF

mutasavver [Men 1680] *¯mutaşavver: Imaginatus, seu imaginatio, imaginabilis, possibilis.* || ~ *Ar mutaṣawwar* متصوّر [*#ṣwr* mutafaʿʿal V mef.] tasavvur edilen, zihince canlandırılan < *Ar taṣawwara* تصوّر [V f.] kendine resmetti → TASAVVUR

mutasavvıf [Men 1680] *¯mütesawwif* || ~ *Ar mutaṣawwif* متصوّف [*#ṣwf* mutafaʿʿil V fa.] tasavvuf ile uğraşan, sufi < *Ar ṣūfī* a.a. → TASAVVUF

mutasyon [DTC 1943] *¯mütasyon* | [Mil 1953] *Alimlerin "Mutasyon' tabir ettikleri hücredeki bu değişme* || ~ *Fr/İng mutation* değişim, dönüşüm, özellikle genetik değişim ~ *Lat mutatio* a.a. < *Lat mutari* değişmek, dönüşmek *+()tion* << *HAv *moi-to-* < *HAv *mei-*[1] geçmek, değişmek

† Aynı HAvr kökten ***EYun ameibō*** "değişmek".

← AMİP, KOMÜTATÖR, MUTANT, PERMÜTASYON, TRAMPA

mutat [Rav 1449] *Dêmişdir tıbda Câlinûs-ı üstâd / Ki kişi her neyile olsa ¯muʿtâd / Girü andan olur renci şifâsı* || ~ *Ar muʿtād* معتاد [*#ʿwd* muftaʿal VIII mef.] alışık, alışılmış < *Ar ʿāda* عاد geri döndü, tekrar etti, alışkanlık kazandı → İTİYAT

← BERMUTAT

muteber [AşP 1330] *söz içinde maʿnî vardur ¯muʿteber* || ~ *Ar muʿtabar* معتبر [*#ʿbr* muftaʿal VIII mef.] itibar edilen, geçerli sayılan < *Ar aʿbara* عبر [IV f.] geçti → İTİBAR

mutedil [AşP 1330] *gelmişdurur faṣl-ı bahâr / ¯muʿtedildür anda bu leyl ü nehâr* [gündüz ve gece denktir] | [LO 1876] *¯muʿtedîl: Ortalama, ifrat ve tefritsiz, mülayim, ılık.* || ~ *Ar muʿtadil* معتدل [*#ʿdl* muftaʿil VIII fa.] denk, dengeli < *Ar ʿadala* عدل denk idi, adil idi → İTİDAL

mutemet [Rab 1310] *men seni satkun* [satın] *aldım, emîn ve ¯muʿtemed kıldım, oğul tutundum, maŋa yanut munı mu kıldıŋ* [bana böyle mi karşılık verdin]? || ~ *Ar muʿtamad* معتمد [*#ʿmd* muftaʿal VIII mef.] güvenilen, itimat edilen, güvenilir kişi < *Ar ʿamada* عمد dikti → İTİMAT

mutena [Men 1680] *¯muʿtenî: Curae habens rem* [itina eden veya edilen] | [LO 1876] *¯muʿtenâ* معتنا, معتنی: *Ehemmiyetli, itinaya şayan* | mutenalaştır- [EkşiS 2005] *¯mutenalaştırma: gentrification için türkçedeki en uygun kelime. son günlerin popüler tez konusu.* || ~ *Ar muʿtanā* معتنی [*#ʿny* muftaʿal VIII mef.] özen gösterilmiş, itinalı < *Ar ʿanā* عنا ilgilendirdi, anlam ve önem taşıdı → İTİNA

›› mutenalaş-, mutenalaşma

mutezile [Men 1680] *¯muʿtezele: Secta quaedam Schismaticorum.* || ~ *Ar muʿtazila(t)* معتزلة [*#ʿzl*] sünni öğretiden ayrılmış olanlar < *Ar muʿtazil* معتزل [*#ʿzl* muftaʿil VIII fa.] ayrılmış, uzaklaşmış < *Ar ʿazala* عزل ayırdı, uzaklaştırdı → AZİL

mutfak [CodC 1303] *coquina - Fa: ¯mutbagh - Tr: as bisurgen eu* [aş pişirgen ev] | [Men 1680] *¯matbaχ, vul.*

Levent Şahverdi Arşivi

~*mutpaχ. Locus ubi coquitur, coquina, cucina.* || ~ *Ar maṭbaχ* مطبخ [*#ṭbχ* maf'al iz/m.] yemek pişirme yeri, mutfak < *Ar ṭabaχa* طبخ pişirdi

›› tabh

muti [Kut 1069] *buḏun mā ~muṭi' bolsa ḳılkı köni* [halk itaatli olsa ve ahlakı doğru] | [SN 1354] *çü ʿişyânı koyup kul ola ~muṭīʿ* || ~ *Ar muṭīʿ* مُطيع [*#ṭw'* muf'il IV fa.] itaat eden, boyun eğen < *Ar ṭāʿa* طاع boyun eğdi, razı oldu → ITAAT

mutlak [AşP 1330] *bu evde ~muṭlaḳā ḥākimdir ol* | [Men 1680] *~muṭlaḳen seu ~muṭlaḳā : alel-ıṭlāḳ. Absolutè, plané, prorsus, simpliciter* [mutlak surette, başlı başına]. | mutlakiyet "Fr *absolutisme* çevirisi, koşulsuz iktidar" [YOsm: Cum 1931] *~Mutlakıyet devrinde bahriyemizin ne halde olduğunu bilmiyen var mı?* || ~ *Ar muṭlaḳ* مطلق [*#ṭlḳ* muf'al IV mef.] salıverilmiş, kayıt ve şarttan bağımsız, salt < *Ar ṭalaḳa* طلق salındı → ITLAK

›› mutlaka, mutlakiyet, mutlakiyetçilik

mutlu umutlu "bahtiyar, mesut" [CevA-TS 1496] *ne ~umutlu saŋa eger tevbelü iseŋ* | [DaiD <1420] *~mutlu cân ol kim anın ʿömri bu sevdâya gider* | [BK 1797] *nüşa* [Fa.]: *(...) Türkîde ne ~mutlu ve ne kutlu taʿbīr olunur* || << ***TTü umutlu*** → UMUT

† Önsesteki */u/* muhtemelen *kutlu* sözcüğünden analoji yoluyla düşürülmüştür.

›› mutluluk

← MUTSUZ

mutmain [AşP 1330] *~muṭmaʾinne* مطمئنّة *nefsile tutdı χülar* || ~ *Ar muṭmaʾinn* مطمئنّ [*#ṭmAn* mufa'lil XI fa.] dingin, sakin, emin < *Ar iṭminān* اطمنان [if'ilāl XI msd.] dinme, sakinleşme → TATMİN

mutrip [Rab 1310] *~muṭrıbler ḥâzır kılıp kulları öŋinde soŋında olturup ḥamr içer erdi* [çalgıcılar getirip köleleri önünde arkasında oturup şarap içer idi]. | [Sad 1574] *~muṭrıbân-i naġme-sâz* [nağme-üreten şarkıcılar] || ~ *Ar muṭrib* مُطرب [*#ṭrb* muf'il IV fa.] 1. coşturan, 2. müzisyen, şarkıcı < *Ar ṭaraba* طَرَبَ coştu, duygulandı

mutsuz "bedbaht" [YTü: Cum 1934] *dilini konuşamıyan ulus ise ne ~mutsuz, ne acınacak insan topluluğudur* → MUTLU

† ***TTü mutlu*** sözcüğüne kıyasla Dil Devrimi döneminde türetilmiş yeni sözcüktür. *Mut* mevcut değildir.

›› mutsuzluk

muttaki [GülM 1429] *dîn ~müttaḳîlar-ıla kemâl bulur* || ~ *Ar muttaḳi* متّقي [*#wḳy* mufta'il VIII fa.] sakınan, özellikle Allahtan korkan < *Ar waḳā* وقا korudu, sakındı → VİKAYE

muttali [Gül 1317] *kimse bilmesüŋ bular nétdügini / ~muttaliʿ kılma aŋa illâ beni* | [GSM <1451] *her ne suâl eyledise cevâb vérdiler, pâdişâh aḥvâle ~muṭṭaliʿ oldu* || ~ *Ar muṭṭaliʿ* مطّلع [*#ṭl'* mufta'il VIII fa.] gözetleyen, haberdar olan, iç yüzünü bilen < *Ar ṭalaʿa* طلع çıktı → İTTİLA

muttasıl [AşP 1330] *ḥukmâ-durur evsaṭ maḳâm / anuŋla ~muttaşıldur χâş u ʿâm* [orta sınıf hakimdir, üst ve alt sınıf ona bitişiktir] || ~ *Ar muttaṣil* متّصل [*#wṣl* muftaʿil VIII fa.] bitişik, aralıksız izleyen < *Ar waṣala* وصل ulaştı, kavuştu → İTTİSAL

muvacehe [MG <1400] || ~ *Ar muwācaha(t)* مواجهة [*#wch* mufāʿala(t) III msd.] yüzyüze gelme, karşılaşma, açık konuşma, İng. confront < *Ar wacaha* وجاه yöneldi, yüzünü bir yöne çevirdi → VECİH

muvafakat [MEd y. 1300] *~muvâfaḳat ḳılıştılar = yaraştılar iş üze* || ~ *Ar muwāfaḳa(t)* موافقة [*#wfḳ* mufāʿala(t) III msd.] uyuşma, uzlaşma, karşılıklı rıza ≈ *Ar wifāḳ* وفاق a.a. → MUVAFFAK

›› muvafakatname

← MUVAFIK, TEVAFUK

muvaffak [Taz 1482] *Sen ol mezkürsın ki, zikrüŋ her kime ~muvaffaḳ olsa* [kime rast gelse] *muvâfıḳ-ı iḳbâl* || ~ *Ar muwaffaḳ* مُوَفَّق [*#wfḳ* mufa''al II mef.] rast gelen, denk gelen, şanslı < *Ar waffaḳa* وفّق [II f.] rast geldi, başardı < *Ar wafiḳa* وَفِقَ uydu, uygun idi

›› muvaffakiyet

← İTTİFAK (MÜTTEFİK), MUVAFAKAT (MUVAFIK, TEVAFUK)

muvafık [AşP 1330] *kâfir u münkir münâfıḳdır bular / birbirine χoş ~muvâfıḳdır bular* || ~ *Ar muwāfiḳ* موافق [*#wfḳ* mufāʿil III fa.] muvafakat eden, uzlaşan, uygun < *Ar wāfaḳa* وافق [III f.] uzlaştı, uyuştu → MUVAFAKAT

muvahhit [GülM 1429] *~muvaḥḥid kim ayağına altun dökesin veyâχud başına kılıç urasın kimseden ümîdi daχı korkısı olmaya* || ~ *Ar muwaḥḥid* موحّد [*#wḥd* mufa''il II fa.] bir kılan, tevhitçi, Müslüman < *Ar waḥada* وَحَدَ tek ve bir idi → TEVHİT

muvakkat [Men 1680] *~muvaḳḳat: Tempore suo definita* | [LO 1876] *~muvaḳḳat: Temelli olmayıp bir vakit için ariyeti* [iğreti] || ~ *Ar muwaḳḳat* موقّت [*#wḳt* mufa''al II mef.] süresi belirlenmiş olan < *Ar waḳt* وقت vakit → VAKİT

muvakkit [Taz 1482] *~muvaḳḳıtân-ı benî-âdem ol derecâtuŋ daḳâyıḳı idrâkinde ser-gerdân* [insanoğlunun zaman alimleri, o düzeyin inceliklerini/dakikalarını anlamakta şaşkın] || ~ *Ar muwaḳḳit* موقّت [*#wḳt* mufa''il II fa.] kronograf, saati belirleyen < *Ar waḳḳata* وَقَّتَ [II f.] zaman belirledi, saati söyledi < *Ar waḳt* وقت vakit → VAKİT

muvasalat [Tezk 1341] *kılduğuŋ namâz namâz degüldür kim bu dükeli sanudur, hevâ ve hevesdir, ~muvâṣalat degüldür* || ~ *Ar muwāṣala(t)* مواصلة [*#wṣl* mufāʿala(t) III msd.] buluşma, ulaşma, vasıl olma < *Ar waṣala* وصل ulaştı, kavuştu → VASIL

›› muvasıl

muvazaa [Neş 1492] || ~ *Ar muwāḍaʿa(t)* مُوَاضَعَة [*#wḍ'* mufāʿala(t) III msd.] karşılıklı anlaşarak aslı

Levent Şahverdi Arşivi

olmayan bir şeyi ortaya atma < *Ar waḍaʿa* وَضَعَ koydu → VAZ[2]

muvazene [Sad 1574] || ~ *Ar muwāzana(t)* موازنة [*#wzn* mufāʿala(t) III msd.] dengede olma, denge < *Ar wazana* وزن tarttı, dengeledi → VEZİN

muvazi [Men 1680] ¯*muʾāzī: Oppositus, (geometris) parallelus.* || ~ *Ar muwāzi* مُوَازٍ [*#wzy* mufāʿil III fa.] karşılıklı, paralel < *Ar wāzā* وازا paralel idi, eşit veya eşdeğer idi

muvazzaf [LO 1876] ¯*muvazzaf: Ulufeli hademe.* || ~ *Ar muwaẓẓaf* موظّف [*#wẓf* mufaʿʿal II mef.] görevlendirilmiş kimse, vazifeli < *Ar waẓẓafa* وظّف [II f.] görevlendirdi → VAZİFE

muvman "hareket" [Cum 1946] *Hükümetin son kararları çok cesurane (...) bunların muazzam ticari ¯muvman* [hareketlilik] *yaratacağı söylenmektedir.* | "... müzikte tempo ile tanımlanan bölüm" [Mil 1953] *Hatta bir sonatının birinci ¯muvmanı bitmek üzere imiş* || ~ *Fr mouvement* hareket, müzikte tempo ~ *Lat mouimentum* hareket < *Lat mouere* hareket etmek *+ment°* → MOMENT

muz [DaiÇ 1406] *Cümmeyz* [bir tür incir] *ü ¯mawz/müz u hem badām u gül-nār* | [EÇ <1683] *ve ¯müz* [mevz?] موز *ağacları ve cümmeyz ağacları ve şeker kamışları* || ~ *Ar/Fa müz* موز sıcak iklime özgü bir meyve ~ *OFa mōz* a.a. ~ *Sans moça* मोच a.a.

muzaffer [DaiÇ 1406] *Dükeli* [her] *yirde manṣūr u ¯muẓaffer* || ~ *Ar muẓaffar* مظفّر [*#ẓfr* mufaʿʿal II mef.] zafer bahşedilmiş < *Ar ẓafara* ظفر zafer kazandı → ZAFER

›› muzafferiyet

muzır [AşP 1330] *bu nebātlar hem müfīddür hem ¯mużır* | [Yad <1421?] *¯çiçekde ve kızamukda ishāl katı ¯mużırdır* || ~ *Ar muḍirr* مُضِرّ [*#ḍrr* mufʿil IV fa.] zarar veren, zararlı < *Ar ḍarra* ضرّ zarar verdi → ZARAR

›› ızrar, muzır yayın, muzırlık

muzip [KT 1900] ¯*muʿaẓẓib* معذّب*: Azap ve eziyet veren, birini bir suretle rahatsız etmeyi seven, müzib (..)* ¯*müzib* موزب*: (Arabca muʿaẓẓibden galat): Eğlenmek için azap veren.* || ~ *Ar *muʿḍib* مُعْذِب [*#ʿḍb* mufʿil IV fa.] azap veren < *Ar ʿaḍaba* عذب engel oldu, sıkıntı verdi → AZAP

›› muziplik

mübadele [Men 1680] ¯*mübādele: Denjiş. Permutatio, commutatio rei (cum altera).* || ~ *Ar mubādala(t)* مبادلة [*#bdl* mufāʿala(t) III msd.] değiş tokuş etme, bedeliyle değiştirme < *Ar badal* بدل bedel, eşdeğer → BEDEL

← MÜBADİL

mübadil "nüfus mübadelesine tabi olan" [YOsm: Cum 1930] *Senelerdenberi Aliye ismi altında İzmir'de kalmış olan Söke'li Eleni namındaki ¯mübadil Rum kadını Yunanistan'a gönderilmiştir.* || ~ *Ar *mubādil* مبادل [*#bdl* mufāʿil III fa.] değiş tokuş eden < *Ar badal* مبادلة eşdeğer, bedel → MÜBADELE

† Cumhuriyet dönemine ait bir neo-Osmanlıca türevdir.

mübah [Gül 1317] *biri eydür sünnet ü farz u ¯mübāḥ* || ~ *Ar mubāḥ* مباح [*#bwḥ* mufʿal IV mef.] izinli, yasak olmayan < *Ar abāḥa* أباح [IV f.] izin verdi, serbest bıraktı < *Ar bāḥa* باح açık ve düz idi

mübalağa [MEd y. 1300] *daṇsukladı anı = ¯mubālağat kıldı* | "çok (sıfat)" [GülM 1429] *ḫūb-cemāl yigrekdür ¯mübālaġa māldan* | "... abartı" [Kab 1432] *ne denjlü ki şiʿrde ¯mübālaġa yalan hüner ise daχı ki oranla χoşdur.* || ~ *Ar mubālaġa(t)* مبالغة [*#blġ* mufāʿala(t) III msd.] haddi aşma, çok olma < *Ar balaġa* بَلَغ ulaştı, yetişti → BÜLUĞ

›› mübalağalı, mübalağasız

mübarek [MEd y. 1300] *kutlu kördi anı = ¯mubārak tuttı anı* || ~ *Ar mubārak* مبارك [*#brk* mufāʿal III mef.] kutlu, kutsanmış < *Ar baraka(t)* بركة kutsama, bereket → BEREKET

mübareze [GülS 1391] || ~ *Ar mubāraza(t)* مبارزة [*#brz* mufāʿala(t) III msd.] karşılıklı meydana çıkma, çatışma, dövüş < *Ar baraza* بَرَزَ meydana çıktı → BARİZ

›› mübariz

mübaşir "görevli" [Neş 1492] || [Men 1680] ¯*mübāşir* [iş görücü, işgüder, vekil, görevli] | [KT 1900] ¯*mübāşir: (...) 2. hakimin emrini tebliğe memur adam* || ~ *Ar mubāşir* مباشر [*#bṣr* mufāʿil III fa.] 1. cinsel ilişkiye giren, 2. bir işi şahsen yürüten < *Ar bāşara* باشر [III f.] 1. ten temasında bulundu, 2. bir işi bizzat ve şahsen yürüttü < *Ar başar/başara(t)* بشر/بشرة ten, beden, insan gövdesi → BEŞER

mübayaa [Men 1680] ¯*mübāyaʿat: Contrahere* [sözleşme], *& usit. commercium, negotiatio* [alışveriş, ticaret]. || ~ *Ar mubāyaʿa(t)* مبايعة [*#byʿ* mufāʿala(t) III msd.] alışveriş etme, biat etme < *Ar bāʿa* باع sattı, alıp sattı, biat etti → BAYİ

müberra [Taz 1482] *vücūdları dūd-ı āteş-i şehvet ü ġażābdan ¯müberrā* || ~ *Ar mubarrā* مبرّا [*#brA* II mef.] kurtarılmış, muaf, arınık < *Ar bariʾa* برأ aklandı, muaf oldu → BERAAT

mübin [Gül 1317] *birisi Kur'ān u tefsīr-i ¯mübīn* || ~ *Ar mubīn* مبين [*#byn* mufʿil IV fa.] hayır ve şerri ayırt eden, aşikâr < *Ar abāna* [IV f.] iyiyi kötüden ayırdı, açık etti → BEYAN

›› din-i mübin, mübeyyin, tebeyyün, tibyan

mücadele [Rab 1310] *olar* [onlar] *Rasūl ʿaleyhi's-selāmğa ¯mücādele başladılar,* | [Men 1680] ¯*mücādelet, ¯mücādele: Contentio. disputatio. altercatio.* || ~ *Ar mucādala(t)* مجادلة [*#cdl* mufāʿala(t) III msd.] kavga, tartışma < *Ar cādala* جادل [III f.] kavga etti, tartıştı → CEDEL

mücahede [Tezk 1341] *anuŋ riyāzatın ve ¯mücāhedesin ve χalvetin ve müşāhedesin kim nihāyeti yokdur.* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ *Ar mucāhada(t)* مجاهدة [*#chd* mufāʿala(t) III msd.] gayret etme, uğraş, çaba < *Ar cahada* جهد gayret etti, uğraştı → CİHAT

← MÜCAHİT

mücahit [Dan 1360] *Ol biş yüz ğāzī murābıṭ ve ¯mücāhid el bir idüp şehr içinde kāfirleri kırdılar.* || ~ *Ar mucāhid* مجاهد [*#chd* mufāʿil III fa.] gayret eden, cihat eden < *Ar cahada* جهد gayret etti, özellikle din uğruna çaba gösterdi → MÜCAHEDE

mücavir [AşP 1330] *Mekke şehrin külli çevre aldılar / pes ¯mücāvirler* [Kâbe civarında oturanlar] *ḥaḳḳa dutdı yüzin* || ~ *Ar mucāwir* مُجَاوِر [*#cwr* mufāʿil III fa.] komşu, civarda olan < *Ar cāra* جَارَ komşu idi → CİVAR

›› mücavir alan

mücazat [Men 1680] *¯mücāzāt: compensatio, retributio boni vel mali. ¯Mücāzāt ü mükāfāt. ¯Mücāzāt eylemek, kılmak. Usit. ¯mücāzāt virmek.* || ~ *Ar mucāzā(t)* مجازاة [*#czy* mufāʿala(t) III msd.] cezalandırma < *Ar cazā* جَزَا suç bedeli ödedi → CEZA

mücbir [Men 1680] *¯mücbir* || ~ *Ar mucbir* مجبر [*#cbr* mufʿil IV fa.] icbar eden, zorlayıcı < *Ar cabara* جبر güç kullandı → İCBAR

müceddit [Men 1680] *¯müceddid: Renovans, novum faciens.* || ~ *Ar mucaddid* مجدّد [*#cdd* mufaʿʿil II fa.] yenileyen, yenilikçi < *Ar cadīd* yeni → TECDİT

mücehhez [Men 1680] *¯mücehhez: Dotatus* || ~ *Ar mucahhaz* مجهّز [*#chz* mufaʿʿal II mef.] techiz edilmiş, donanımlı < *Ar cahaza* جَهَّزَ donandı → TEÇHİZ

mücellit [Hal 1477] *şefre/şufre* [Fa.]*: böyük bıçak ve ¯mücellidlerüŋ deri yonacağı* || ~ *Ar mucallid* مجلّد [*#cld* mufaʿʿil II fa.] kitap ciltleyen, deri kaplayan < *Ar cild* جلد deri → CİLT

mücerret [Neh 1358] *elgindeki* [elindeki] *ne kim dünyāvī bar, cümlesini mülkindin çıḳarğıl, ¯mücerred bolğıl* | [Arg 1533] *¯muggierét: chasto & vergine* [bakire kız] || ~ *Ar mucarrad* مجرّد [*#crd* mufaʿʿal II mef.] 1. tecrit edilmiş, yalın, yalnız, 2. soyut < *Ar carada* جَرَدَ soydu → TECRİT

mücessem [AşP 1330] *çünki bu yir gök ¯mücessemdür ʿayān* || ~ *Ar mucassam* مجسّم [*#csm* mufaʿʿal II mef.] cisimleşmiş, hacimli, dolgun < *Ar cassama* جَسَّمَ [II f.] cisimleşti < *Ar cism* beden, cüsse → CİSİM

mücevher [Men 1680] *¯mücevher: Gemmatus, gemmis plumetus* [değerli taşla bezenmiş] | [LO 1876] *¯mücevher: Cevherli, murassa, donanmış. ¯Mücevherāt: elmas takımı.* | [TDK1 1945] *¯mücevher: Cevahir.* || ~ *Ar mucawhar* مُجَوْهَر [*#cwhr* mufaʿlal q. mef.] kıymetli taşla bezeli < *Ar cawhar* جَوْهَر kıymetli taş → CEVHER

† Esasen "cevherli" demek iken 20. yy.'da "cevher" anlamını kazanmıştır.

›› mücevherat

mücrim [AşP 1330] *¯mücrim eyler şaχşı kāfirden beter* || ~ *Ar mucrim* مجرم [*#crm* mufʿil IV fa.] cürüm işleyen, suçlu < *Ar carama* جَرَمَ suç işledi → CÜRÜM

mücver [Cum 1942] *40 adet iki kulplu içi telli patates tavası, 40 adet gözlü ¯mücver tavası* | [TDK1 1945] *¯mücver: kavrulmuş kıyma, soğan ve maydanoz gibi şeyler yumurta ile yuğrularak köfte gibi kızartılıp yapılan bir çeşit yemek* || ~ *?*

müçtehit [İrşM 1387] *bizden ¯müctehidlerden irdi İslām içinde* || ~ *Ar muctahid* مجتهد [*#chd* muftaʿil VIII fa.] içtihat eden, dinde ve hukukta yeni kurallar getiren < *Ar cahada* جهد gayret etti → İÇTİHAT

müdafaa [MG <1400] || ~ *Ar mudāfaʿa(t)* مدافعة [*#dfʿ* mufāʿala(t) III msd.] saldırıyı def etme, savunma < *Ar dafaʿa* دَفَعَ def etti, savdı → DEF[1]

← MÜDAFİ

müdafi [Men 1680] *¯müdāfiʿ: Propulsator, repulsor* [def eden, savan] || ~ *Ar mudāfiʿ* مدافع [*#dfʿ* mufāʿil III fa.] def eden, müdafaa eden < *Ar dafaʿa* دفع def etti, savdı → MÜDAFAA

müdahale [Kab 1432] *¯mudāχale et, yaʿnī anıŋla söze karış* || ~ *Ar mudāχala(t)* مداخلة [*#dχl* mufāʿala(t) III msd.] araya girme, girişme, karışma < *Ar daχala* دَخَلَ girdi → DAHİL[1]

← MÜDAHİL

müdahene [Taz 1482] || ~ *Ar mudāhana(t)* مداهنة [*#dhn* mufāʿala(t) III msd.] birini yüzüne karşı övme, dalkavukluk < *Ar dahana* دهن yağladı, yağ sürdü

›› müdahin

← MÜDANA

müdahil [Men 1680] *¯müdāχıl: Intrans, immissus, ingerens.* || ~ *Ar mudāχil* مداخل [*#dχl* mufāʿil III fa.] araya giren, müdahale eden < *Ar daχala* دَخَلَ girdi, dahil oldu → MÜDAHALE

müdana [TDK1 1945] *¯müdana etmek, ¯müdanası olmak: minnet etmek* || ~ *Ar mudāhana(t)* مداهنة yağcılık, dalkavukluk → MÜDAHENE

† *Müdahene* sözcüğünün halk ağzındaki biçimi iken Cumhuriyet döneminde ayrı kelime kabul edilerek sözlüğe dahil edilmiştir. Galat-ı meşhurdur.

›› mudana, müdanasız

müdavim [MEd y. 1300] *¯mudāvamat kıldı namāzka, yā erkānların rāst kıldı* || ~ *Ar mudāwim* مداوم [*#dwm* mufāʿil III fa.] devam eden < *Ar dāma* دام devam etti → DEVAM

›› müdavemet

müddei [Tezk 1341] *¯müddeʿī* [davacı] *yalancı démiş* | müddei-i umumi "kamu davacısı, savcı" [YOsm: Düs 1879] *¯müddeʿī-i ¯ʿumūmīler cünhā ve cināyet derecesinde bulunan kāffe-i cerāimi taharrī ve tecessüse ve mürtekibi aleyhinde ikāme-i daʿvāya memurdurlar.* || ~ *Ar muddaʿi* مدّعٍ [*#dʿw* muftaʿil VIII fa.] iddia

Levent Şahverdi Arşivi

eden, davacı < *Ar da'ā* دَاعَ dava etti, çağırdı → İDDİA

† *Müddeiumumi* deyimi 1879 tarihli Ceza Muhakemeleri Kanunu ile *Fr prosécuteur publique* karşılığı olarak Türk hukukuna girmiştir.

›› müddeiumumi

müddet [AtH <1250 (1444)] *baḳāsız erür bu ajun laẕẕatı / keçer yıl teg māzā ~muddatı* [bu dünya lezzeti kalıcı değildir, yel gibi geçer tadım süresi] || *~ Ar mudda(t)* مدّة [*#mdd* fu'la(t) mr.] zaman veya mekânda uzunluk, süre < *Ar madda* مَدَّ uzadı → MET

›› müddetname

müdebbir [AşP 1330] *bulanuŋ adın ~müdebbirler oḫı / dünyāde bunlar ḥaḳın emrin sürer* || *~ Ar mudabbir* مدبّر [*#dbr* mufa''il II fa.] ardını düşünen, tedbir eden < *Ar dabbara* دَبَّرَ [II f.] arkasını düşündü, planladı → TEDBİR

müdellel [YOsm: LO 1876] *~müdellel: İspatlı, delilli.* || *~ Ar *mudallal* مدلّل [*#dll* mufa''al II mef.] < *Ar dalīl* دليل delil → DELİL

† Arapçada "cüretkâr, silahlarına güvenen" anlamında *mudallil* [II fa.] mevcuttur, ancak bu anlamda mefulüne ancak geç 19. yy Osmanlıcasında rastlanır.

müderris [Tezk 1341] *cümle Merv ẋalāyıkı anı müftī ve ~müderris eylendiler.* | [FatK <1481] *nişāncılık Dāẋil ve Sahn ~müderrislerinüŋ yolıdur.* || *~ Ar mudarris* مدرّس [*#drs* mufa''il II fa.] tedris eden, hoca < *Ar darasa* دَرَسَ öğrendi, ders gördü → TEDRİS

müdevver "daire şeklinde olan" [AşP 1330] *hem ~müdevver hem mücevvef hem ṭolu* [hem (kubbe gibi) yuvarlak, içi hem boş hem dolu] | "... devreden" [YOsm: TDK1 1945] *~müdevver: 1. Yuvarlak. 2. Göçerilmiş.* || *~ Ar mudawwar* مدوّر [*#dwr* mufa''al II mef.] daire veya top şeklinde olan, yuvarlak < *Ar dāra* دار döndü → DEVİR

† "Devr eden" anlamında bürokratik kullanımı 20. yy.'dan önce görülmez.

müdrik [Men 1680] *~müdrik: Comprehendens.* || *~ Ar mudrik* مدرك [*#drk* muf'il IV fa.] idrak eden, kavrayan < *Ar daraka* دَرَكَ hedefe veya sona ulaştı → İDRAK

müdür "çeviren" [Men 1680] *~müdīr: Convertens, in orbem agens, circumdans, gyrator* [çember çeviren, yuvarlayan, top şekline getiren] | "... idare eden" [YOsm: LO 1876] *~müdīr: Bir daireyi çekip çeviren, idareci. Evrak ~müdīri, mal ~müdīri, nahiye ~müdīri.* || *~ Ar mudīr* مدير [*#dwr* muf'il IV fa.] çeviren < *Ar dāra* دار çevirdi → İDARE

›› emniyet müdürü, mal müdürü, müdire, müdürlük

müebbet [Dan 1360] *Salavāt vire ki dāyim şād ola cānı / ~Mü'ebbed anda sen rāhat bula cānı* || *~ Ar mu'abbad* مؤبّد [*#Abd* mufa''al II mef.] kalıcılaşmış, kalıcı < *Ar abada* أَبَدَ kaldı → EBET

›› ağırlaştırılmış müebbet, müebbeden, müebbet hapis

müeccel [Men 1680] *~müeccel: Ad certum tempus & terminum concessa* [ileri bir tarihe ertelenmiş] || *~ Ar mu'accal* مؤجل [*#Acl* mufa''al II mef.] tecil edilmiş, ertelenen < *Ar acila* أَجِلَ bekledi → TECİL

müeddep [Men 1680] *maḳbūl ādemlerden bir ~müeddeb ü ma'ḳūl bendesini göndermişdür* || *~ Ar mu'addab* مؤدّب [*#Adb* mufa''al II mef.] terbiyeli, edepli < *Ar adab* أدب görgü, terbiye → TEDİP

müellif [Fer <1451] *sad-hezārān* [yüzbinlerce] *āferīn bu kitābuŋ ~müellifine, kātibine, okıyana, dinleyene* || *~ Ar mu'allif* مؤلّف [*#Alf* mufa''il II fa.] uyduran, derleyen, kompoze eden, yazar < *Ar alifa* أَلِفَ uydu, alıştı → TELİF

müennes [Müy 1530] *gāib ikidür, bir gāib-i müzekker, bir gāib-i ~müennes* [gramerde üçüncü şahıs iki çeşittir, eril ve dişil üçüncü şahıs] || *~ Ar mu'annas* مؤنّس [*#nsw* mufa''al II mef.] dişi, gramerde dişil < *Ar nisā'* kadınlar → NİSA

müesses [Men 1680] *~müesses: Fundatus, firmatus* [kurulu, temellendirilmiş] | *~ Ar mu'assas* مؤسّس [*#Ass* mufa''al II mef.] temellenmiş, tesis edilmiş < *Ar assasa* اسّس [II f.] temel koydu < *Ar uss* اسّ temel, baz, esas → TESİS

← MÜESSESE

müessese [LO 1876] *~müessesāt-i askeriye* | [YOsm: KT 1900] *~müessesāt gibi ta'birler öteden beri yalnız cem'i* [çoğul] *suretde kullanılıp, ahiren elsine-i ecnebiye* [yabancı dil] *tercümelerinde müfredlerin* [tekillerin] *de istimāline ihtiyac görülüp, meselā monument ve institution kelimelerinin tercümesinde ~müessese demeğe başlanmışdır.* || < *Ar mu'assas* مؤسّس [*#Ass* mufa''al II mef.] kurulmuş, tesis edilmiş → MÜESSES

›› müesseseleş-

müessif [YOsm: KT 1900] *~müessif: esef ettiren, keder veren, hüzn-āver.* || *~ Ar *mu'assif* مؤسف [*#Asf* mufa''il II fa.] üzüntü veren < *Ar asafa* أسف esef etti, üzüldü → ESEF

† Arapçada mevcut olmayan bir form olup *teessüf* [V msd.] biçiminden geri türetilmiştir.

müessir [AşP 1330] *~müeṩṩirdür anıŋ fi'li tene* || *~ Ar mu'aṯṯir* مؤثّر [*#Aṯr* mufa''il II fa.] tesir eden, eser bırakan, etkili < *Ar aṯṯara* أثّر [II f.] iz bıraktı → TESİR

›› müessir fiil

müeyyide "yaptırım, yaptırım gücü" [YOsm: TDK1 1945] *~müeyyide: Yaptırım, yaptırım kuvveti.* || < *Ar mu'ayyid* مؤيّد [*#Ayd* mufa''il II fa.] teyit ve takviye eden, konfirme eden, kuvvetlendiren < *Ar ayyada* أيّد [II f.] teyit etti → TEYİT

† 20. yüzyıl pseudo-Osmanlıcasında ortaya çıkmış deyimlerdendir. Muhtemelen *madde-i müeyyide* "teyit edici ibare" deyiminden anlam kayması yoluyla oluşmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

›› müeyyet, müeyyit

müezzin [MEd y. 1300] *iç kāmet kıldı ¯muazzīn* || ~ *Ar mu'aḏḏin* مُؤَذِّن [*#Aḏn* mufaʿil II fa.] ezan okuyan < *Ar aḏḏana* أَذَّنَ [II f.] ezan okudu < *Ar aḏān* أذان ezan → EZAN

müfessir [Rab 1310] *¯Müfessirler ayturlar* || ~ *Ar mufassir* مفسّر [*#fsr* mufaʿʿil II fa.] tefsir eden, yorumlayan < *Ar fassara* فسر [II f.] yorumladı → TEFSİR

müfettiş [Men 1680] *¯müfettiş: Inquisitor, examinator.* || ~ *Ar mufattiş* مفتّش [*#fṭş* mufaʿʿil II fa.] teftiş eden, sorgulayan < *Ar fattaşa* فتّش [II f.] sorguladı, denetledi → TEFTİŞ

›› baş müfettiş, maliye müfettişi, müfettişlik

müfit [AşP 1330] *bu nebātlar hem ¯müfīddür hem muẕır* [bu bitkiler hem faydalı hem zararlıdır] || ~ *Ar müfīd* مفيد [*#fyd* mufʿil IV fa.] faydalandıran, ifade eden, faydalı < *Ar fāda* فادَ yararlandı → İFADE

müflis [Kut 1069] *özi boldı ¯muflis çıġaylık yidi* [kendisi iflas etti, fakirliğe düştü] || ~ *Ar muflis* مفلس [*#fls* mufʿil IV fa.] iflas eden < *Ar aflasa* أفلس [IV f.] iflas etti → İFLAS

müfredat [Men 1680] *Apud medicos ¯müfredātüt-tıbb: simplicia medicinae* [tıp dilinde, tıbbın unsurları] | [YOsm: x 1930] *İlkmektep ¯Müfredat Programı* [kitapçık, Devlet Matbaası, İstanbul] || ~ *Ar mufradāt* مفردات [*#frd* çoğ.] birimler < *Ar mufrada(t)* مفرد [t.] ayrışmış veya tekil şey, birim, cüz *+āt* < *Ar mufrad* [mufʿal IV mef.] tekil < *Ar afrada* أفرد [IV f.] ayırdetti, ayrıştırdı → FERT

›› müfred

müfreze [YOsm: LO 1876] *¯müfreze: Ayrılmış kıtʿa-i askeriye.* || < *Ar mufraz* مفرز [*#frz* mufʿal IV mef.] ayrılmış < *Ar faraza* فرز ayırdı → İFRAZ

müfrit [MG <1400] || [Taz 1482] *kimi ġażābda ¯müfriṭ, kimi cübnde* [korkaklıkta] *¯müfriṭtur* || ~ *Ar mufriṭ* مفرط [*#frṭ* mufʿil IV fa.] aşırı < *Ar faraṭa* فرط ileri gitti, sınırı aştı → İFRAT

müfsit [Kut 1069] *beg içküçi bolsa ¯mufsid otun* [bey içkici fesatçı ve kaba olsa] | [Fer <1451] *benüm bir ¯müfsid berbād kardaşum vardur.* || ~ *Ar mufsid* مفسد [*#fsd* mufʿil IV fa.] fesat eden, bozguncu < *Ar afsada* أفسد [IV f.] bozdu < *Ar fasada* فسدَ bozuldu → İFSAT

müftehir [Men 1680] *¯müfteχır: Glorians.* || ~ *Ar muftaχir* مفتخر [*#fẖr* muftaʿil VIII fa.] iftihar eden, övünen < *Ar faχara* فخر övündü → İFTİHAR

müfteri [Men 1680] *¯müfterī: Calumniator.* || ~ *Ar muftari* مفتري [*#fry* muftaʿil VIII fa.] iftira eden, suç isnat eden < *Ar farā* فرا yardı, yırttı, suçladı → İFTİRA

müftü [Tezk 1341] *cümle Merv χalāyıkı anı ¯müftī ve müderris eylendiler.* || ~ *Ar mufti* مفتٍ [*#ftw* mufʿil IV fa.] fetva veren < *Ar aftā* أفتا [IV f.] fetva verdi, hukuki görüş bildirdi < *Ar fatwā* فتوى → FETVA

›› müftülük

müge [Cum 1935] *yasemin, leylak, ¯müge gibi çiçeklerin* || ~ *Fr muguet* güzel kokulu bir çiçek < *EFr mugue/musc* misk → MİSK

mühendis [Kab 1432] *ol ʿilm ki pīşeye sayılur* [meslek/sanat sayılan **ilimler**], *ṭabiblik ve müneccimlik ve ¯mühendislik ve ḥakkāklık ve şāʿirlikdür* | [Fer <1451] *anda bir üstād-i bennā varıdı ki ¯mühendislikde nazīri yoğıdı* || ~ *Ar muhandis* مُهَنْدِس [*#hnds* mufaʿlil q. fa.] arazi ölçen, geometrist, yapı ustası < *Ar handasa(t)* هندسة arazi ölçme, geometri → HENDESE

›› kaldırım mühendisi, toplum mühendisliği, yüksek mühendis

müheyya [Marz 1380] *kanda kim hāẕıḳ üstāḏlar var-ıdı cemʿ eyledi ve esbābı ¯müheyyā kılub* [malzemeyi hazır edip] *geçdi* || ~ *Ar muhayyā* مهيّا [*#hyA* mufaʿʿal II mef.] hazır, hazırlanmış < *Ar hayya* هيّأ [II f.] düzenledi, derledi → HEYET

mühim [GülS 1391] || [GülM 1429] *bir pādişāhe bir ¯mühim maşlaḥat düşdi* || ~ *Ar muhimm* مُهِمّ [*#hmm* mufʿil IV fa.] önemli < *Ar hamma* هَمّ önemsedi → EHEMMİYET

›› mühimme

← MÜHİMMAT

mühimmat [Sel 1600] *esbāb u ālāt-i ¯mühimmāt tedārükinde* | [TDK1 1945] *¯mühimmat: Savaş gereçleri.* || ~ *Ar muhimmāt* مُهِمّات [*#hmm* çoğ.] gereçler, gerekli şeyler < *Ar muhimma(t)* مهمّة [t.] önemli şey *+āt* → MÜHİM

mühlet [Tezk 1341] *bana ¯mühlet virgil tā namaz kılam* || ~ *Ar muhla(t)* مُهْلة [*#mhl* fuʿla(t) mr.] erteleme < *Ar mahala* مَهَلَ erteledi, geciktirdi → MEHİL

mühre "kâğıt cilası" [DaiÇ 1406] *Nedür bu ¯mühre-düzdī hokka-bāzī477* || ~ *Fa muhra* مهره 1. top, topçuk, bilye, 2. deniz kabuğu, 3. kâğıt perdahlamakta kullanılan bir tür deniz kabuğu, cila → MÜHÜR

mühtedi [Sad 1574] *dāimā tarıyḳ-ı sevābe ¯mühtedī idı* [sevap yoluna yönelmiş idi] | [LO 1876] *¯mühtedī: din-i İslama tābiʿ olan.* || ~ *Ar muhtadi* مهتدٍ [*#hdy* muftaʿil VIII fa.] doğru yola yönelen < *Ar hadā* هَدَا yol gösterdi → İHTİDA

† "İslam dinine dönen" anlamı, İslam dininin doğru bir yol olduğu varsayımına dayanır.

mühür [Rab 1310] *nāmeni bitidi, ¯mühr kıldı* [mektubu yazdı, mühürledi] | [CodC 1303] *sigillum* [mühür] - *Fa & Tr: ¯moghor ... sigillo* [mühürlerim] - *Tr: ¯moghorlarmen* || ~ *Fa muhr* مهر damga << *OFa mudrak* a.a. (≈ *Sans mudrā* मुद्रा a.a.)

›› mühür mumu, mühürdar, mühürle-, mühürlü

← MÜHRE

müjde [MEd y. 1300] *¯mujda birişdiler = buştulaşdılar* || ~ *Fa mujda* مژده iyi haber, müjde ≈ *Fa mujd* مژد Jüpiter gezegeni, iyi haber ≈ *Ave mijda-* ödül

† Aynı İrani kaynaktan ***Kürd mizgîn*** (a.a.).

Levent Şahverdi Arşivi

›› müjdele-, müjdeli

← MUŞTU

mükâfat [Marz 1380] *ben sana irişüb bunuŋ ¯mükāfātın eyleyem* | [Fer <1451] *geldüm ki sana ol eylügün ¯mükāfātını idem* || *~ Ar mukāfā(t)* مُكافاة [*#kfw* mufāʿala(t) III msd.] 1. bedel verme, karşılığını ödeme, ödül verme, 2. bedel, ödül < *Ar kafā* كَفا yetti → KİFAYET

›› mükâfatlandır-

mükâleme [GülS 1391] || *~ Ar mukālama(t)* مكالمة [*#klm* mufāʿala(t) III msd.] söyleşme, karşılıklı konuşma < *Ar kalama* كَلَمَ konuştu → KELAM

mükellef [Tezk 1341] *ol nesneyi kim taŋrı teʿala ¯mükellef* [yükümlü] *eylemedi sen ana teklīf eyledün, zālim misin?* || *~ Ar mukallaf* مكلّف [*#klf* mufaʿʿal II mef.] yüklenen, yüklenmiş, yükümlü, yüklü < *Ar kallafa* كَلّف [II f.] yüklenen < *Ar kulfa(t)* كلفة külfet, yük → TEKLİF

›› mükellefiyet

mükemmel [SülÇ 1409] *Haḳ sana virdi ¯mükemmel eyledi/ Yaradılmışdan mufazzal eyledi* || *~ Ar mukammal* مكمّل [*#kml* mufaʿʿal II mef.] kemale erdirilmiş olan, eksiksiz < *Ar kamala* كمل bütünleşti, olgunlaştı, erdi → TEKMİL

›› mükemmeliyet

mükerrem [Tezk 1341] *ʿābidlerüŋ muḳaddemiyidi ve zāhidlerüŋ ¯mükerremiyidi* || *~ Ar mukarram* مكرّم [*#krm* mufaʿʿal II mef.] yüceltilen, ağırlanan < *Ar karrama* كَرّمَ [II f.] yüceltti, ağırladı → KEREM

›› Mekke-i mükerreme

mükerrer [İrşM 1387] *yéŋi birle kayırmas hācet ¯mükerrer boldugı üçün* || *~ Ar mukarrar* مكرّر [*#krr* mufaʿʿal II mef.] tekrar edilmiş < *Ar karra* كَرَّ yineledi, geri getirdi → TEKRAR

mükrim [Fer <1451] *ol āzāde-i ¯mükrim, ol büzürg-zāde-i münʿim* || *~ Ar mukrim* مكرم [*#krm* mufʿil IV fa.] ikram eden, ağırlayan < *Ar karuma* كَرُمَ yüceldi → İKRAM

müktesep müktesib [Sad 1574] *¯müktesibān-i ʿulūm-i meʿārif içün taʿyīn-i vezāif buyurdı* [ilim rütbesi edinmiş olanlar için görev dağılımı yaptı] | [LO 1876] *¯mükteseb: Kazanılmış.* || *~ Ar muktasab* مكتسب [*#ksb* muftaʿal VIII mef.] edinilmiş, kazanılmış < *Ar kasaba* كسب kazandı, kesbetti → KESP

† *Müktesebat* sözcüğü (çoğ.) 2000 yılından bu yana ***Fr acquis communautaire*** karşılığı olarak "Avrupa Birliği mevzuatı" anlamında kullanılmaktadır.

›› müktesebat

mülahaza [Neş 1492] *bād-ı nefesden maʿzūl ve ¯mülāḥaẓa-i aḥvāl-i uẋreviyyeye meşġūl olsa* || *~ Ar mulāḥaẓa(t)* ملاحظة [*#lḥẓ* mufāʿala(t) III msd.] gözden geçirme, değerlendirme < *Ar laḥaẓa* لَحَظَ göz attı, baktı → LAHZA

›› mülahazat

mülakat "buluşma" [Kab 1432] *bir vaḳıt ittifāḳ düşüp* [dank gelip] *sofīlerle ¯mülāḳat bulup ve ṣuḥbet ider olursan* | [YOsm: T&S 1892] *Interview* [Fr.]: *isticvab, ¯mülākat.* || *~ Ar mulāḳā(t)* ملاقاة [*#lḳy* mufāʿala(t) III msd.] buluşma, karşılaşma < *Ar laḳā* لَقا aldı, karşıladı, yüz yüze geldi

›› mülaki

← TELAKKİ

mülayim [MMem 1557] *dürlü naṣīḥatlar idüp tabīʿatlarına ¯mülāim tesellī virürdüm* || *~ Ar mulāʾim* ملائم [*#lAm* mufāʿil III fa.] uyan, uygun, uyumlu < *Ar laʾama* لأم onardı, tedavi etti

mülazım [Tezk 1341] *Taŋrı dergāhına ¯mülāzim* [yardımcı, hizmetçi] *olgil* | [LO 1876] *asker ¯mülāzimi* [orduda teğmen] *(...) müderris ¯mülāzimi* || *~ Ar mulāzim* ملازم [*#lzm* mufāʿil III fa.] 1. eş, ekli, iliştirilmiş, 2. birine bağlı olarak hizmet eden, yardımcı < *Ar lazima* لَزِمَ ilişti, gerekti → LÜZUM

›› mülazımı evvel, mülazımı sani

mülevves [Gül 1317] *Bişir eydür: küp suyına ṭalduğuŋ / arı suyı sen ¯mülevveṣ kılduğuŋ* | [Taz 1482] *göŋül çünkim ¯mülevves pür necāset / ne virür bana bu ẕāhir ṭahāret* || *~ Ar mulawwaṯ* ملوّث [*#lwṯ* mufaʿʿal II mef.] pis, bulaşık < *Ar lawwaṯa* لَوَّثَ [II f.] pisletti, bulaştırdı < *Ar lawaṯa* لَوَثَ kirli idi

mülga [KT 1900] *¯mülġā: Lağv edilmiş.* || *~ Ar mulġā* ملغى [*#lġw* mufʿal IV mef.] lağv ve fesh edilmiş < *Ar laġā* لغا boş ve geçersiz idi → İLGA

mülhak [AşP 1330] *göŋlüm oldur bir ḥażrete ¯mülḥaḳ ola* || *~ Ar mulḥaḳ* ملحق [*#lḥḳ* mufʿal IV mef.] ilhak edilmiş, eklenmiş < *Ar laḥaḳa* لحق katıldı, eklendi → İLHAK

›› mülhakat

mülhem [Men 1680] *¯mülhem: Inspiratus.* || *~ Ar mulham* ملهم [*#lhm* mufʿal IV mef.] ilham edilmiş < *Ar alhama* اَلهَمَ [IV f.] yuttu, ilham edindi → İLHAM

mülhit [Tezk 1341] *bazılar eytdiler, ¯mülhīdliğe yakındur dédiler.* || *~ Ar mulḥīd* ملحيد [*#lḥd* mufʿil IV fa.] pagan, dinsiz, dinden çıkan < *Ar alḥada* اَلحَدَ [IV f.] dinden çıktı < *Ar laḥd* لحد eski Roma tarzında mezar veya ölü gömme → LAHİT

mülk [CodC 1303] *hereditatio* [miras] - *Fa: mirat* [!] - *Tr: ¯mulklamak* [mülklemek] | [Men 1680] *¯milk & ¯mülk:* [1.] *Possidere, dominio tenere,* [2.] *regnum, ditio, possessio,* [3.] *possessio propria, patrimonium, jus patronatus. ¯Mülk ¯sahıbi, ¯mülk idinmek.* || *~ Ar milk/mulk* ملك/مُلك [*#mlk* fuʿl msd.] 1. sahip ve egemen olma, sahiplik, egemenlik, hükümdarlık, krallık, 2. sahip olunan şey, egemenlik alanı < *Ar malaka* ملك sahip idi, egemen idi

† Malik olma" ve "hükümran olma" anlamları arasındaki ayrım Arapçada mevcut değildir.

›› mülksüzleştir-

← EMLAK, İSTİMLAK (MÜSTEMLEKE), MALİK, MALİKÂNE, MAMELEK, MELEKE, MELİK (MELEKÜT),

Levent Şahverdi Arşivi

mülki [YOsm: LO 1876] *~mülkīye: Memalike dair şey, umūr-i dahilīye-i devlet.* || *~ Ar mulkī* ملكى [nsb.] mülke veya memlekete ilişkin < *Ar mulk* ملك mülk, memleket +*ī* → MÜLK

† *Mülkī* nisbet sıfatı, *mülkiye* bunun dişil halidir. Ayrı kelime olarak değerlendirilmesi geç dönem Osmanlı yazı diline mahsustur. † Osmanlı Devlet'inde askerî ve sivil yönetim şubeleri 19. yy başlarında ayrılarak ikincisine *mülkī idare* adı verildi.

›› mülki amir, mülkiye, mülkiye mektebi, mülkiye müfettişi

mülkiyet [TTRum 1530] *~m.lkiyyet ... mülklik ... mülklige virmek* | [Men 1680] *~milkiyet: Possessio, usus.* | [KT 1900] *~mülkiyet/milkiyet* || < *Ar milk/mulk* ملك +*īya(t)* → MÜLK

† "Mirî olmayan arazi tasarrufu" anlamında Osmanlı idari terimidir.

mülteci [Men 1680] *~multecī* ملتجى: *Confugiens (ad aliquam)* [bir yere sığınan] || *~ Ar multaci* مُلْتَجِئ [*#lcʾ* muftaʿil VIII fa.] sığınan, iltica eden < *Ar laca'a* لجأ sığındı → İLTİCA

›› mülteci kampı

mültefit [MG <1400] || *~ Ar multafit* ملتفت [*#lft* muftaʿil VIII fa.] iltifat eden < *Ar lafata* لفت yüzünü veya dikkatini yöneltti → İLTİFAT

mültezim [Fer <1451] *pādişāha beni bildirūŋ, hem işe ~mültezim oluŋ* || *~ Ar multazim* ملتزم [*#lzm* muftaʿil VIII fa.] bir işi üstlenen < *Ar lazima* لزم ilişti, gerekti → İLTİZAM

mülti+ *~ Fr/İng multi+* [bileşik adlarda] çok < *Lat multus* çok << *HAv *ml-to-* < *HAv *mel-*[4] güçlü, büyük, çok

›› mültidisipliner, mültimetre, mültimilyarder, mültimilyoner, mültipleks

← MULTİMEDYA, MÜLTİPL

mültipl [Mil 1956] *~mültipl skleroz* || *~ Fr/İng multiple* çoklu, çoğul ~ *OLat multiplum* a.a. < *Lat multus* çok → MÜLTİ+

›› mültiplikasyon

mümasil [Men 1680] *~mümāsil: Similis, alterum referens, par, aequalis.* || *~ Ar mumāṯil* مماثل [*#mṯl* mufāʿil III fa.] bir şeyin misli veya benzeri olan, eş < *Ar maṯala* مثل benzedi, gibi idi → MİSİL

mümbit [Men 1680] *~münbit: Germinans, crescens, plantas seu germinas proferatus (tellus)* || *~ Ar munbit* منبت [*#nbt* mufʿil IV fa.] bitki yetiştiren, verimli < *Ar nabata* نبت bitki bitti, verim verdi → NEBAT

mümessil "benzeten (simulator)" [LO 1876] *~mümessil: Benzetici.* | "... asimile eden (assimilator)" [YOsm: KT 1900] *~mümessil: (...) 3. Ağziyâyı* [gıdaları] *kan ve ete tahvil eden, Fr. assimilateur* | "... temsil eden (representative)" [YOsm: Bah 1924] *~mümessil: (...) Bir diğerinin makamında bulunan, yerini tutan. Bir devlete yahut şahsa vekâlet eden, naip, vekil* || *~ Ar mumaṯṯil* ممثّل [*#mṯl* mufaʿʿil II fa.] benzeten < *Ar maṯala* مثل benzedi → TEMSİL

›› mümessillik

mümeyyiz [Marz 1380] *kuvvet-i ~mümeyyize daχı rūḥ-ı nefsānīden iki cihān saʿādetin ister* | [LO 1876] *~mümeyyiz: Temyiz edici. Ders ~mümeyyizi: imtihan eden.* || *~ Ar mumayyiz* مُمَيِّز [*#myz* mufaʿʿil II fa.] seçen, seçici, iyiyi kötüden ayıran < *Ar māza* ماز seçti, ayırdı → TEMYİZ

›› reşit ve mümeyyiz

mümin [Kut 1069] *kamuġ ~muʿmīnıġ sen tözü yarlıḳa* [tüm müminlerin günahını bağışla] || *~ Ar mu'min* مؤمن [*#Amn* mufʿil IV fa.] iman eden, inanan < *Ar āmana* أمن [IV f.] iman etti, inançlı idi < *Ar amana* أمن güvendi,inandı → İMAN

mümkün [Tezk 1341] *benden üstün maḳām ~mümkin degüldür* | mümkünat [Fer <1451] *Bu ~mümkinātdan degüldür* || *~ Ar mumkin* ممكن [*#mkn* mufʿil IV fa.] imkânlı < *Ar amkana* أمكن [IV f.] gücü yetti, mümkün idi → İMKÂN

›› mümkünat, mümkünsüz

mümtaz [Sad 1574] *kemāl-i ʿaḳl ü dāniş ve mezīd-i fehm ü bīniş ile ~mümtāz* [akıl ve bilgi olgunluğu ve anlayış ve görüş çokluğu ile seçkin] || *~ Ar mumtāz* ممتاز [*#myz* muftaʿal VIII mef.] imtiyazlı, seçkin < *Ar māza* ماز seçti, ayırdı → TEMYİZ

›› eyalet-i mümtaze

mümteni [Men 1680] *~mümteniʿ: Inaccessus, aditûs aliorum recusans seu prohibens & etiam usit. vetitus, impeditus & impossibilis.* || *~ Ar mumtaniʿ* ممتنع [*#mnʿ* muftaʿil VIII fa.] men edilen, yasaklanmış < *Ar manaʿa* منع yasakladı → İMTİNA

mümzi [LO 1876] *~mümzī* ممضى: *Vāzıʿ-ı imza.* || *~ Ar mumḍi* مُمْضِي [*#mḍy* mufʿil IV fa.] imza eden, sonlandıran < *Ar maḍā* مضا bitti → İMZA

münacat [AşP 1330] *ẕāt içinden χoş ~münācāt eyledüm* [kendi içimden güzelce dua ettim] || *~ Ar munācā(t)* مناجاة [*#ncw* mufāʿala(t) III msd.] 1. gizlice söyleme, itiraf etme, 2. dua, ilahi < *Ar nacā* نجا kurtuldu → NECAT

münadi [Tezk 1341] *oğlan ~münādī kıldurdı kim varur dédi* || *~ Ar munādi* منادٍ [*#ndw* mufāʿil III fa.] bağıran, çığırtkan < *Ar nadā* ندا bağırdı, nida etti → NİDA

münafık [Kut 1069] *bular yüḏti kāfir ~munāfiḳ yüki* [kâfir ile münafıkın eziyetini bunlar çektiler] || *~ Ar munāfiḳ* منافق [*#nfḳ* mufāʿil III fa.] nifak sokan, ikiyüzlü < *Ar nāfaḳa* نافق [III f.] ikiyüzlülük etti, ikilik çıkardı → NİFAK

münakaşa [Menam 1590] *iki χātun kalkub birbiriyle ~münāḳaşet eylediler* || *~ Ar munāḳaşa(t)* مناقشة [*#nḳş* mufāʿala(t) III msd.] tartışma < *Ar naḳaşa* نقش

Levent Şahverdi Arşivi

çaktı, çattı ≈ ***Aram*** *nəḳaṣ* קְצַ֫ת çatma, vurma, saplama → NAKIŞ

münasebet [GülM 1429] *şāḥib-i dīvān-ıla evvelden ¯münāsebetüm var-ıdı* || ~ ***Ar*** *munāsaba(t)* مناسبة [*#nsb* mufāʿala(t) III msd.] ilişki, ilgi < ***Ar*** *nasaba* نَسَبَ ilgili idi → NİSPET

›› münasebetsiz

← MÜNASİP

münasip [AşP 1330] *ḥażrete ol key ¯münāsib yol-durur* || ~ ***Ar*** *munāsib* مناسب [*#nsb* mufāʿil III fa.] ilgili, uyumlu, orantılı < ***Ar*** *nasaba* نَسَبَ ilgili idi → MÜNASEBET

münavebe [Men 1680] *¯münāvebet: Alternatio vicium.* || ~ ***Ar*** *munāwaba(t)* مناوبة [*#nwb* mufāʿala(t) III msd.] nöbetleşme < ***Ar*** *nāba* ناب yerine geçti, nöbet aldı → NÖBET

münazaa [MEd y. 1300] *¯munāzaʿat = χarχaşa ḳılışdılar* || ~ ***Ar*** *munāzaʿa(t)* منازعة [*#nzʿ* mufāʿala(t) III msd.] karşılıklı çekişme, niza etme < ***Ar*** *nazaʿa* نزع yırttı, kopardı → NİZA

münazara [Marz 1380] *ittifāḳ olub anuŋıla bahṣ ü ¯münāẓare kılasın* | [Men 1680] *¯münāẓaret: Disputatio.* || ~ ***Ar*** *munāẓara(t)* مناظرة [*#nẓr* mufāʿala(t) III msd.] bakışma, rekabet etme, tartışma < ***Ar*** *naẓara* نظر baktı → NAZAR

müncer [Men 1680] *¯müncerr: Tractus, redactus. Helāke ¯müncer eyledi.* || ~ ***Ar*** *muncarr* منجرّ [*#crr* munfaʿil VII fa.] bir yöne çekilen, evrilen < ***Ar*** *carra* جرّ çekti → CER

münci [KT 1900] *¯müncī: necat eden, kurtarıcı.* || ~ ***Ar*** *muncī* منجى [*#ncw* mufʿil IV fa.] kurtarıcı < ***Ar*** *nacā* نجا kurtuldu, güvene kavuştu

mündemiç [Men 1680] *¯mündemic* [1. şişman, 2. iç içe geçmiş, içine sokulmuş] | [YOsm: KT 1900] *¯mündemic: (...) derc ve idhal olunmuş: Bu taʿbirde ¯mündemic nukat.* || ~ ***Ar*** *mundamic* مندمج [*#dmc* munfaʿil VII fa.] iç içe geçmiş, kompakt, şişman < ***Ar*** *damaca* دَمَجَ içine girdi, sokuldu

† Geç devir Osmanlıcada ***Fr*** *impliqué* ve *implicite* karşılığı olarak sıklıkla kullanılmıştır.

münderecat münderic "içerilmiş, dahil" [Men 1680] *¯münderic: (...) usit. etiam comprehensus, contentus, collectus.* | mündericât "içerik, kitabın içindekiler listesi" [YOsm: LO 1876] *¯mündericāt: Kitabın mevādd-ı muhteviyesi.* || < ***Ar*** *mundaric* مندرج [*#drc* munfaʿil VII fa.] yazılı, kayda geçirilmiş +*āt* < ***Ar*** *daraca* دَرَجَ yürüdü, ayak izi bıraktı → DERÇ

müneccim [Marz 1380] *pādişāh girü düş gördi, sordı ki ¯müneccim kığıruŋ* [çağırın] || ~ ***Ar*** *munaccim* منجّم [*#ncm* mufaʿʿil II fa.] yıldız ilmiyle uğraşan kişi, astrolog < ***Ar*** *naccama* نَجَّمَ [II f.] yıldızlarla uğraştı < ***Ar*** *nacm* نجم yıldız → NÜCUM

›› müneccim başı

münekkit "eleştirici, eleştirmen" [YOsm: T&S 1892] *Critique* [Fr.]: *¯münekkid.* || ~ ***Ar*** **munaḳḳid* منقّد [*#nḳd* mufaʿʿil II fa.] < ***Ar*** *naḳada* نقد iğneledi, gagaladı → TENKİT

münevver "ışıklı, aydınlık" [AşP 1330] *ʿālem anıŋ nūrı birle ¯münevver bolğay* [onun ışığı ile aydınlık ola]. | "... aydın" [YOsm: Bah 1924] *¯münevver: (...) terbiye ve tahsil görmüş, malumatlı, açık fikirli.* || ~ ***Ar*** *munawwar* منوّر [*#nwr* mufaʿʿal II mef.] aydınlık, ışıklı < ***Ar*** *nawwara* نَوَّرَ [II f.] aydınlattı < ***Ar*** *nūr* ışık → NUR

† ***Fr*** *illuminé* karşılığı olan ikinci anlamı 1910 dolayında yaygın kullanıma girmiştir.

›› münevveran

münezzeh [Marz 1380] *ol arudur ve ¯münezzehdür ortakdan, oğlandan, avratdan ve kāfirler didügünden* || ~ ***Ar*** *munazzah* منزّه [*#nzh* mufaʿʿal II mef.] arınmış, (günaha ve kire) bulaşmamış < ***Ar*** *naziha* نزه arındı → TENZİH

münferit [Kab 1432] *bu dokuz emziceden dördi ¯münferiddür ve dördi mürekkeb* || ~ ***Ar*** *munfarid* منفرد [*#frd* munfaʿil VII fa.] yalnızlaşmış, yalınmış, yalın, salt < ***Ar*** *farada* فرد yalnız idi → İNFİRAT

münfesih [Men 1680] *¯münfesiχ: Dissolutus, ruptus.* || ~ ***Ar*** *munfasiχ* منفسخ [*#fsχ* munfaʿil VII fa.] infisah etmiş, feshedilmiş < ***Ar*** *fasaχa* فسخ fesh etti → İNFİSAH

münhal [Men 1680] *¯münhall: Solutus (dosu)* | [YOsm: KT 1900] *¯münhall: Açık, memuru bulunmayan, henüz kimsenin nasb olunmamasıyla açık kalmış olan.* || ~ ***Ar*** *munḥall* منحلّ [*#ḥll* munfaʿil VII fa.] çözülmüş (düğüm) < ***Ar*** *inḥalala* إنحلّ çözüldü, gevşedi, serbest kaldı → HAL[2]

münhasır [Fer <1451] *çün cemāl u kemāli zen-i zergerde ¯münḥaşır* [güzellik ve kusursuzluğu kuyumcunun karısında toplanmış] *gördi* | [Lat 1546] *çarχ-ı cevvāruŋ cefā ve cevri ancak kendüye muχtāss ve ¯münḥaşır bilür* || ~ ***Ar*** *munḥaṣir* منحصر [*#ḥṣr* munfaʿil VII fa.] hasredilmiş, tekeline alınmış < ***Ar*** *ḥaṣara* حصر kuşattı → İNHİSAR

›› münhasıran

münkalip [Kut 1069] *bu ay ornı boldı evi ¯munḳalib / orunsuz olur ¯munḳalib neŋ ḳılup* [bu ay burcunun evi değişken oldu, değişken şey istikrarsız olur] || ~ ***Ar*** *munḳalib* [*#ḳlb* munfaʿil VII fa.] dönüşen, yer değiştiren < ***Ar*** *ḳalaba* قَلَبَ döndürdü, çevirdi → İNKILAP

münkir [AşP 1330] *kāfir u ¯münkir münāfıkdır bular* || ~ ***Ar*** *munkir* منكر [*#nkr* mufʿil IV fa.] inkâr eden, özellikle Allahı inkâr eden < ***Ar*** *ankara* أنكر [IV f.] inkâr etti → İNKÂR

münşeat "yazı örnekleri derlemesi" [LO 1876] *¯münşeāt: inşā mecmuası* || ~ ***Ar*** *munšaʾāt* منشآت [*#nšA* IV mef. çoğ.] inşa edilenler, yapılar veya kompozis-

Levent Şahverdi Arşivi

yonlar < *Ar naşaʾa* نشأ çıktı, belirdi, (su) kaynadı → İNŞA

münteha [Sad 1574] ¯*müntehā-i tedābir-i sāyibe taḳdīm-i istiʿlām-i ahvāl-i düşmen-i bed-fercām olmağın* [uygun tedbirlerin son noktası kahpe düşmanın haline ilişkin istihbaratı öne almak olduğundan]. || ~ *Ar muntehā* منتهى [*#nhw* muftaʿal VIII mef.] limit, bir şeyin son noktası < *Ar nahā* نها vardı, sona erdi → NİHAYET

müntehip [Men 1680] ¯*müntexıb: Eligens, seligens meliora* [seçen, seçici], *ac congressum viri concupiscens (foemina)* [cinsel ilişki arzulayan kadın] | [YOsm: LO 1876] ¯*müntexıb: İntihab memuru, vekil nasb edici.* || ~ *Ar muntaχib* منتخب [*#nχb* muftaʿil VIII fa.] intihap eden, seçen < *Ar naχaba* نخب seçti → İNTİHAP

müntesip [Men 1680] ¯*müntesib: Nominatus.* || ~ *Ar muntasib* منتسب [*#nsb* muftaʿil VIII fa.] atanmış, adanmış < *Ar nasaba* نَسَبَ ilgili idi, ait idi → İNTİSAP

münteşir [DaiÇ 1406] *Nişānı ¯münteşirdür nām içinde / ʿIrāk u Deşt Rūm u Şām içinde* || ~ *Ar muntaşir* منتشر [*#nşr* muftaʿil VIII fa.] yayılan, intişar eden < *Ar naşara* إنتشار yaydı → İNTİŞAR

münzevi [Fer <1451] *Muvaffak ol gördigin evde maʿzūl ¯münzevīdür.* || ~ *Ar munzawi* منزوٍ [*#zwy* munfaʿil VII fa.] köşeye çekilen < *Ar zāwiya(t)* زاوية köşe → İNZİVA

müphem [Fuz 1535] *Hem eşkāl-i muğlak hem esrār-i ¯mübhem* || ~ *Ar mubham* مبهم [*#bhm* mufʿal IV mef.] anlaşılmaz, belirsiz, anlayıştan veya anlaşılırlıktan yoksun < *Ar bahīma(t)* إبهام hayvan, dil ve idraktan yoksun mahluk → BEHİMİYET

müptela [AşP 1330] ¯*mübtelā kılmış-durur kança gide* [belaya saplanmıştır, nasıl gitsin] || ~ *Ar mubtalāʾ* مبتلا [*#blw* muftaʿal VIII mef.] belaya uğrayan, sınanan < *Ar balā* بَلا sınadı → İPTİLA

›› müptelalık

müptezel [Env 1465] || ~ *Ar mubtaḍal* مبتذل [*#bḍl* muftaʿal VIII mef.] sıradan, bayağı, adi, seçkin olmayan, rezil < *Ar baḍala* بَذَلَ saçtı, döktü → MEBZUL

müracaat [MG <1400] || ~ *Ar murācaʿa(t)* مراجعة [*#rcʿ* mufāʿala(t) III msd.] başvurma < *Ar racaʿa* رَجَعَ rücu etti, geri geldi → RÜCU

mürafaa [EÇ <1683] *hasmınla ¯mürāfaʿa-i şerʿ olup ayak berāber durun* || ~ *Ar murāfaʿa(t)* مرافعة [*#rfʿ* mufāʿala(t) III msd.] üst makama gitme, mahkemede bir şeyi (sözlü olarak) savunma, dava etme < *Ar rafaʿa* رفع yükseltti, yüceltti → REF

mürai [Tezk 1341] *Bir avret Mālik'e eyitdi: éy ¯mürāyī* || ~ *Ar murāʾi* مراءٍ [*#rAy* mufāʿil III fa.] ikiyüzlülük eden, aslından farklı görünen < *Ar riyāʾ* رياء ikiyüzlülük etme, görünme → RİYA

mürdüm "bir tür erik" [LO 1876] ¯*mürdüm: Aʿlā, ufak, siyah, muattar Şam eriği.* ¯*Mürdüm* ¯*reçeli.* || ~ *Fa mardum* مردم 1. adam, insan, 2. gözbebeği << *OFa martōm* bircy, kişi, bebek << *OFa *mart-tōhm* insan tohumu, insanoğlu → MERT

† Karş. *Fr prunelle* /*İt prunella* (1. küçük erik, erikçik, 2. gözbebeği).

mürebbi "eğitmen" [GülS 1391] || mürebbiye "kadın eğitmen" [YOsm: HRG 1898] ¯*Mürebbiye* [roman adı] || ~ *Ar murabbi* مربٍّ [*#rbw* mufaʿʿil II fa.] terbiye eden, terbiyeci < *Ar rabā* رَبا büyüdü, yetişti → TERBİYE

† Sözcüğün dişil biçimi olarak kabul edilen *mürebbiye* Türkçeye özgüdür.

›› mürebbiye

müreccah [Men 1680] ¯*müreccah: Praestans, seu praestantior, praepositus, praevalens.* || ~ *Ar muraccaḥ* مرجّح [*#rcḥ* mufaʿʿal II mef.] tercih edilen, ağır basan < *Ar racaḥa* رَجَحَ tercih edildi, ağır bastı → TERCİH

müreffeh [Neş 1492] || ~ *Ar muraffah* مرفّه [*#rfh* mufaʿʿal II mef.] refah sahibi, huzurlu < *Ar rafaha* رفه dinlendi, huzurlu idi → REFAH

mürekkep "yazı mürekkebi" [CodC 1303] *atramentum - Fa:* ¯*murakab - Tr: χara* [kara] | "... bileşik" [Gül 1317] *küfr ü īmāndan* ¯*mürekkebsin henüz* | mürekkep balığı [Hal 1477] *sibyā* [Fa.]: ¯*Mürekkeb* ¯*balık ki içinden mürekkeb bigi nesne çıkar.* | ~ *Ar murakkab* مُرَكَّب [*#rkb* mufaʿʿal II mef.] 1. terkip edilmiş, bileşik, bileşim, 2. özellikle yazı mürekkebi < *Ar rakkaba* رَكَّبَ [II f.] bindirdi < *Ar rakaba* رَكَبَ bindi → RİKÂP

›› mürekkep balığı, mürekkep fiil

müren [TDK2 1955] ¯*murana: Yılan balığına benzer (...) bir deniz balığı.* || ~ *Fr murène* bir tür yılan balığı << *Lat muraena* a.a. ~ *EYun múraina/smúraina μύραινα* a.a.

← MERSİN[2], MORİNA

mürettep [İrşM 1387] *Takı şart kıldı saʿy kılmaknı kim* ¯*müretteb bolgay tavāfdan soŋra* | mürettebat [YOsm: KT 1900] ¯*mürettebāt: 1. Tahsisat, tahsis ve tayin olunmuş maaş* [maaş bordrosu], *2. sefīne-i harbiyenin zabitān ve efrādı mevcūdesi* [donanmada gemi personeli] || ~ *Ar murattab* مرتّب [*#rtb* mufaʿʿal II mef.] tertip edilmiş, düzenlenik, sıralı < *Ar rattaba* رتّب [II f.] dizdi, sıraladı → TERTİP

›› mürettebat

mürettip "düzenleyen" [Men 1680] ¯*mürettib: Ordinans.* | "... matbaada dizgici" [LO 1876] ¯*mürettib: Tertip edici, basmahanede harf dizen usta.* || ~ *Ar murattib* مرتّب [*#rtb* mufaʿʿil II fa.] tertip eden, dizen < *Ar rattaba* رتّب [II f.] dizdi, sıraladı → TERTİP

›› sermürettip

mürit [Kut 1069] *kadaşı* ¯*murīdi Kumaru çıkıp / salām ḳıldı ötrü közi yaş saçup* [kardeşinin müridi Kumaru

Levent Şahverdi Arşivi

çıkıp gözyaşlarıyla onu karşıladı] || ~ *Ar murīd* مريد [*#rwd* muf'il IV fa.] murat eden, dileyen < *Ar rāda* راد istedi, aradı → İRADE

mürsel [Rab 1310] *ammā İlyās ¯mürsel yalavaç turur* || ~ *Ar mursal* مرسل [*#rsl* muf'al IV mef.] 1. gönderilmiş, aktarılmış, 2. kaynağı ikinci derecede rivayete dayanan hadis < *Ar rasala* رَسَلَ saldı, gönderdi → İRSALİYE

mürşit [AşP 1330] *aŋa ¯mürşid gerek yol göstere* || ~ *Ar murşid* مرشد [*#rşd* muf'il IV fa.] yol gösteren, kılavuz < *Ar raşada* رَشَدَ doğru yola gitti → İRŞAT

mürteci "ilerici olarak tanımlanan siyasi görüşlere karşı çıkan kimse, reaksiyoner" [YOsm: Tanin 1908] || ~ *Ar *murtaciᶜ* مرتجع [*#rcᶜ* muftaᶜil VIII fa.] irtica eden < *Ar *irticāᶜ* إرتجاع → İRTİCA

mürted [Rab 1310] *kamuğı ¯mürtedd boldı* [hepsi döndü] || ~ *Ar murtadd* مرتدّ [*#rdd* muftaᶜil VIII fa.] dönen, özellikle dinden dönen < *Ar radda* ردّ döndü → İRTİDAT

mürur [MMem 1557] || ~ *Ar murūr* مرور [*#mrr* fuᶜūl msd.] geçme, transit, özellikle zamanın geçmesi < *Ar marra* مرّ geçti

›› müruruzaman

mürüvvet [Kut 1069] *¯murüwat kişike tarīḳat bolur* [erdem/cömertlik kişiye yol olur] || ~ *Ar murūwa(t)* مروّة [*#mrw* fuᶜūla(t) msd.] erkeklik, erdem, soylu ve seçkin davranış ≈ *Ar imraʾ* إمراء [*#mrA*] erkek

† Karş. *Aram mārawātā* "soyluluk, efendilik, beylik" < *mār* "bey, saygın kişi".

mürver [CodC 1303] *perle - Fa: ¯muruari - Tr: ingču* | "beyaz kompozit çiçek açan bir bitki, sambucus" [Arg 1533] *¯muruár aghaggi* [murvar ağacı]*: cicuta herba* || ~ *Fa murwarī/marwarīd* مروارى inci ~ *EYun margarítēs μαργαρίτης* a.a. → MERCAN

† Türkçede sadece *mürver çiçeği* "inci çiçeği" adında görülür. † *Fr marguerite* "inci çiçeği, papatya", beyaz kompozit çiçekleri olan bir başka bitkidir.

müsaade [MMem 1557] *Bahr-i muḥīṭe* [okyanusa] *çıkılup ve bir miḳdār rüzgār ¯müsāᶜade gösterüp* [yardımcı olup] | [LO 1876] *¯müsāᶜade: Bırakma, men etmeme, ruhsat ve mülayemet.* | [TDK1 1945] *¯müsaade: ... izin.* || ~ *Ar musāᶜada(t)* مساعدة [*#sᶜd* muftaᶜala(t) III msd.] yardımlaşma; yardım, yarlık, el verme, kolay kılma < *Ar saᶜada* سَعَدَ yaver gitti, yardım gördü → SAADET

† "İzin" anlamı Türkçede 19. yy.'a doğru ağır basmıştır.

← MÜSAİT

müsabaka [Sad 1574] *şöyle irāde eyledi ki feth-ı mezbürde paşaya ¯müsābaḳat eyleye* [paşadan önce eyleme geçmesini buyurdu] *(...) ḳıtāle mübāderetde herkesden ¯müsābaḳat itmişdı* [çatışmaya girişmede herkesten öne geçmişti] || ~ *Ar musābaḳa(t)* مسابقة [*#sbḳ* mufāᶜala(t) III msd.] öne geçme, yarışma, yarış < *Ar sabaḳa* سبق öne geçti → SİBAK

← MÜSABIK

müsabık [YOsm: TDK2 1955] *¯müsabık: Yarışan, yarışçı.* || ~ *Ar *musābiḳ* مسابق [*#sbḳ* mufāᶜil III fa.] öne geçen < *Ar sabaḳa* سبق öne geçti → MÜSABAKA

müsademe [Fer <1451] *Bu iki yılan ḳuvvetile ¯muşâdeme étdiklerinden* | [Sad 1574] *¯müşâdemât-ı suyūf ve muḳāraᶜat-i sufūf* [kılıçların çatışması ve safların çarpışması] || ~ *Ar muşādama(t)* مصادمة [*#şdm* mufāᶜala(t) III msd.] çarpışma < *Ar şadama* صدم çarptı → SADME

müsadere [KFT <1421] || [Men 1680] *¯muşâderet: Concussio* [çatışma]*, violenter tractare, vim faciendo, eripiendo* [şiddet ve zulm etmek, yaptırım uygulamak] | [LO 1876] *¯muşâdere: Cerime yoluyle mal zaptı.* || ~ *Ar muşādara(t)* مصادرة [*#şdr* mufāᶜala(t) III msd.] 1. (göğüs göğüse) çatışma, 2. yaptırım uygulama, zorla yaptırma < *Ar şadara* صَدَرَ öne çıktı, ileri geldi, kaynaklandı → SADR

müsait [GülM 1429] *rüzigār-i ¯nāmüsāᶜıdinden* [uygunsuz talihinden] *şikāyet eyledi* | [Men 1680] *musāᶜade, ¯musāᶜıd olmak: yarlık. Favere, juvare, opem ferre* [yardımcı olmak, sıcak davranmak]. | [LO 1876] *¯müsāᶜid: Uygun, muvafık.* || ~ *Ar musāᶜid* مساعد [*#sᶜd* mufāᶜil III fa.] yardımcı, yadım eden, yaver < *Ar sāᶜada* ساعد yardım etti, kolay kıldı → MÜSAADE

† Esasen "yardım etmek, dostça davranmak" anlamındayken Türkçe kullanımda 19. yy.'dan itibaren "uygun olmak" anlamını kazanmıştır.

›› müsaitlik, namüsait

müsaleme [Men 1680] *¯müsâlemet usit. ¯müsâleme: Selamlaşmak.* || ~ *Ar musālama(t)* مسالمة [*#slm* mufāᶜala(t) III msd.] (karşılıklı) barışma, barışıklık, selamlaşma < *Ar salima* سَلِمَ barışık idi → SELAM

›› müsalemetkâr

müsamaha [GülS 1391] *¯müsāmaḥat* || ~ *Ar musāmaḥa(t)* مسامحة [*#smḥ* mufāᶜala(t) III msd.] cömertlik etme, hoşgörme, affedicilik < *Ar samaḥa* سمح cömertçe verdi

müsamere "akşam sohbeti" [Men 1680] *¯müsâmere: Noctu sermones habere (cum aliquo).* | "... alafranga akşam eğlentisi" [AMPar 1877] *Fransızlar 'soirée' derler ki lisanımızda ¯müsâmere lafzı tamam bunun mukabilidir.* || ~ *Ar musāmara(t)* مسامرة [*#smr* mufāᶜala(t) III msd.] akşam sohbeti, akşam vakti toplanıp konuşma < *Ar samar* سمر akşam karanlığı ≈ *Ar sumra(t)* سمرة siyaha yakın koyu kahvercngi → ESMER

müsavat [Men 1680] *¯müsâvât* مساواة*: Aequatio, seu ¯müsâvat* مساوة*: Aequare, aequalem esse alteri.* || ~ *Ar musāwa(t)* مساوة [*#swy* mufāᶜala(t) III msd.] eşit olma, denklik < *Ar sawiya* سَوِىَ denk idi → SEVİYE

← MÜSAVİ

Levent Şahverdi Arşivi

müsavi [MG <1400] || ~ *Ar musāwi* مساوٍ [*#swy* mufāʿil III fa.] karşılıklı eşleşen, eşit, denk < *Ar sawiya* سوى denk idi → MÜSAVAT

müsebbip [Rab 1310] *Bir erde sebeb fiʿlge izāfet kılur, bir erde ¯müsebbibge izāfet kılur.* | [Men 1680] *¯müsebbibül esbāb* [yolları yol kılan, Allah] || ~ *Ar musabbib* مسبّب [*#sbb* mufaʿʿil II fa.] yol açan, sebep olan < *Ar sabab* سبب yol, sebep → SEBEP

müseccel [Taz 1482] *kerem tevḳīʿı ile ittüŋ ¯müseccel* [kerem mührüyle tescil ettin] || ~ *Ar musaccal* مسجّل [*#scl* mufaʿʿal II mef.] tescil edilmiş, sicile kaydedilmiş < *Ar sicill* سجلّ sicil → TESCİL

›› müseccel marka

müseddes [LO 1876] *¯müseddes: Altılı, altı köşeli, altı mısralı.* || ~ *Ar musaddas* مسدّس [*#sds* mufaʿʿal II mef.] altılı, altıgen < *Ar sids* سدس altı (arkaik)

† Daha sonra *sitt* ve *sitta* şekline evrilen *sids,* Arapça "altı" sözcüğünün orijinal şeklidir. Türevlerde *#sds* kökü görülür. Karş. *Akad sišši/šišit* "altı", *šudušu* "altı kat". *Eth sessū, sedest* "altı, eril ve dişil".

← SİTTİN (SİTTEİSEVİR)

müsekkin [Fer <1451] *zīrā būse ¯müsekkin degüldür* || ~ *Ar musakkin* مسكّن [*#skn* mufaʿʿil II fa.] teskin eden, sakinleştirici < *Ar sakana* سَكَنَ durdu, dindi, sakin oldu → TESKİN

müsellah [Dan 1360] *Kamu ¯müsellah, sāz u seleb geymişlerdi.* || ~ *Ar musallaḥ* مسلّح [*#slḥ* mufaʿʿal II mef.] donanmış, silahlanmış, silahlı < *Ar silāḥ* سلاح donanım, silah → SİLAH

müsellem [AşP 1330] *toprağa düşmek ¯müsellem ʿāşıḳa* || ~ *Ar musallam* مُسَلَّم [*#slm* mufaʿʿal II mef.] teslim edilmiş, tartışma götürmez, kesin < *Ar sallama* سلّم [II f.] teslim etti → TESLİM

müselles müsellesat "trigonometri" [Kab 1432] *derecāta ve zīcāta ve erbāb-ı ¯müsellesāta naẓar et* || ~ *Ar muṯallaṯ* مثلّث [*#ṯlṯ* mufaʿʿal II mef.] üçlü, üçleme, üçgen < *Ar ṯallaṯa* ثلّث [II f.] üçledi, üç yaptı → TESLİS

›› müsellesat

müsemma [Rav 1449] *İsim bi-hadd velī birdir ¯müsemmā* || ~ *Ar musammā* مسمّى [*#smy* mufaʿʿal II mef.] adlandırılmış < *Ar ism* إسم ad → TESMİYE

müshil [Yad <1421?] *sıfat-ı maʿcūn-ı ¯müshil kim māliẋulyāya faide éde* [melankoliye faydalı müshil macunu tarifi] || ~ *Ar mushil* مسهل [*#shl* mufʿil IV fa.] gevşeten, akışkan hale getiren, laksatif < *Ar sahala* سهل sıvılaştı, gevşedi → İSHAL

müskirat [GülM 1429] *hiç ¯müskir kalmadı ki içmedi* | [CFürs 1501] *¯müskirāt* [alkollü içecekler] || < *Ar muskir* مُسْكِر [*#skr* mufʿil IV fa.] sarhoş edici (içki) < *Ar sakara* سَكِرَ sarhoş oldu

† Karş. *Akad šikaru* "bira, mayalanmış içki". ▫CAD 17/2.420 v.d.

›› men-i müskirat

müsli [Hür 1997] *yiğidin yoğurdunu nasıl yiyeceğine karışmak bana düşmez, ben de ¯Müsli katarak yemeyi severim.* || ~ *Alm (İsviçre Müsli/Muesli* [küç.] yulaf ve kuruyemişlerden oluşan bulamaç < *Alm Mus* yemek, aş

müslim [<1400] || ~ *Ar muslim* مسلم [*#slm* mufʿil IV fa.] teslim olan, islam olan < *Ar islām* إسلام teslim olma, islam dini → İSLAM

← MÜSLÜMAN

Müslüman [Kut 1069] *kanı ol ¯muselman kanı tökgüçi* [nerede o Müslüman kanı dökücü] || ~ *Fa muslimān/muselmān* مسلمان [çoğ.] İslama mensup olanlar < *Ar muslim* مسلم +*an*[3] → MÜSLİM

† *Fa* +*ān* çoğul takısıyla.

›› Müslümanlık

müsmir [Marz 1380] *yidi kez yumayınca ¯müṩmir olmaz* | [Sad 1574] *şecere-i tayyībe-i ıḳbāli tāze-nihāl iken ¯müsmir-i semere-i kemāldür* [güzel ikbalinin ağacı taze fidan iken kusursuz meyveler verir] || ~ *Ar muṯmir* مثمر [*#ṯmr* mufʿil IV fa.] ürün veren, semereli < *Ar ṯamara* ثمر ürün verdi → SEMERE

müsnet [Men 1680] *¯müsned* [1. çağ, devir, 2. bir yazı tarzı] || ~ *Ar musnad* مسند [*#snd* mufʿal IV mef.] 1. isnat edilen, dayandırılan, 2. eski çağda kullanılan bir Arap yazısı, 3. çağ, devir, özellikle antik çağ < *Ar sanada* سند dayandı → İSNAT

müspet [Men 1680] *sülehā-i ümmetden* [toplum ileri gelenlerinden] *nice kimesneler gördüği ¯müsbetdür* [teyit edilmiştir, konfirmedir] | "... pozilif" [YOsm: KT 1900] *¯müsbet: 1. delil ve bürhanla gösterilmiş, isbat olunmuş, 2. menfī olmayan* || ~ *Ar muṯbat* مثبت [*#ṯbt* mufʿal IV mef.] kanıtlanmış, konfirme edilmiş < *Ar ṯabata* ثَبَتَ sabit oldu, kesinleşti, kanıtlandı → İSPAT

›› müspet ilimler

müsrif [GülM 1429] *sürüŋ bu ¯müsrif devletsüzi ki ben buŋa bunca niʿmet verdüm israf itti* || ~ *Ar musrif* مسرف [*#srf* mufʿil IV fa.] israf eden, boşa harcayan < *Ar saraḍa* سَرَفَ ihmal etti → İSRAF

müstacel müstacil "(fail)" [Sad 1574] *ol müdbirler ardince ¯müstaʿcil iken* [o talihsizler ardınca acele ederken] | "(meful)" [LO 1876] *¯müstaʿcel: Tacil olunmuş, acul şey, ivedi.* || ~ *Ar mustaʿcal* مستعجل [*#ʿcl* mustafʿal X mef.] acele oldurulan, ivedi < *Ar ʿacala* عجل acele etti → ACELE

müstafi [YOsm: Cum 1930] *niyetindedir. Mumaileyh ¯müstafi nazırlara karşı vuku bulacak hiç bir tecavüze müsamaha etmiyeceğini* || ~ *Ar *mustaʿfī* مستعفٍ [*#ʿfw* mustafʿil X fa.] bir görevden affını dileyen, istifa eden < *Ar ʿafā* عفا sildi, affetti → İSTİFA

† 20. yy.'dan eski metin ve sözlüklerde örneği bulunmaz.

müstağni [Taz 1482] *bir cihān-dārsın ki χazīne-dārdan ¯müstaġnī* | [Sad 1574] *ḳul aslā Allāhdan ¯müstaġnī degüldür ki her işe yardum andan diler* || ~ *Ar mus-*

Levent Şahverdi Arşivi

taġni مستغنٍ [*#ġny* mustafʿil X fa.] istiğna eden, doygun < *Ar ġaniya* غنِيَ doydu → İSTİĞNA

müstağrak [AşP 1330] *canuŋ oldur ʿışḳa ¯müstaġraḳ* [aşka batmış] *ola* | [MMem 1557] *envāʿı niʿāmına ġarḳ ve baḥr-i keremine ¯müstaġraḳ eyledi* [çeşitli nimetlerine boğdu ve kereminin denizine batırdı] || ~ *Ar mustaġraḳ* مستغرق [*#ġrḳ* mustafʿal X mef.] gark edilmiş, batmış, boğulmuş < *Ar ġariḳa* غرِقَ suya battı, gark oldu → İSTİĞRAK

müstahdem [Men 1680] *¯müstaχdim* || ~ *Ar mustaχdam* مستخدم [*#χdm* mustafʿal X mef.] istihdam edilen < *Ar χadama* خدم hizmet etti → İSTİHDAM

müstahkem [Taz 1482] *islām ḳāʿıdesini şöyle ¯müstaḥkem eyle ki, mencīnīḳ-ı iblīs-i fettāndan bir zerre müteḥalḥıl olmaya* [fitneci şeytanın mancınığından bir zerre sarsılmaya] || ~ *Ar mustaḥkam* مستحكم [*#ḥkm* mustafʿal X mef.] tahkim edilmiş, berkitilmiş, berk < *Ar ḥakama* حكم yargıladı → İSTİHKÂM

›› müstahkem mevki

müstahsil [YOsm: LO 1876] *¯müstahsil: Maʿmulāt-ı kimyeviyye istihsāl eden.* | [YOsm: KT 1900] *¯müstahsil: Husule getiren ve hasıl eden manasıyla kullanılıyorsa da, husul maddesi istifʿāl babından gelmediğinden, doğru değildir. Tefʿīl babından "tahsil" demek iktiza eder."* || ~ *Ar *mustaḥṣil* مستحصل [*#ḥṣl* mustafʿil X fa.] üretici < *Ar ḥaṣala* حصل üredi, elde edildi → İSTİHSAL

müstahzar [LO 1876] *¯müstahzar: Hazırlanmış. (...) ¯müstahzarāt.* | "... hazırlanmış ilaç" [HRGTor 1919] *o yutkunmaları esnasında ratıb, yabis ¯müstahzaratını da çiğneyip yutar.* || ~ *Ar mustaḥḍar* مستحضر [*#ḥḍr* mustafʿal X mef.] hazır edilmiş, huzura getirilmiş < *Ar ḥaḍara* حضر hazır idi → HAZIR

† Eczacılık ve kozmetikteki kullanımı *Fr préparate* çevirisidir.

›› müstahzarat

müstakbel [AşP 1330] *māżisi vü ḥāżırı ve ¯müstaḳbili* [geçmişi ve şimdiki zamanı ve geleceği] | [Men 1680] *¯müstaḳbil: Futurus, venturus.* | [LO 1876] *¯müstakbel, ¯müstakbeliyāt* || ~ *Ar mustaḳbil* مستقبل [*#ḳbl* mustafʿil X fa.] gramerde gelecek zaman < *Ar ḳabala* قَبِلَ yöneldi → İSTİKBAL

† Aslı fail *(müstakbil)* iken 19. yy.'da egemen olan meful biçimi *(müstakbel)* anlaşılamadı.

müstakil [Sad 1574] *¯müstaḳıl* [vekâleten değil asaleten] *ḳadı-ʿasker taʿyīn buyruldu* | [EÇ <1683] *Dış Fransa vilâyetine ¯müstaḳıl pādişāh olup* || ~ *Ar mustaḳill* مستقلّ [*#ḳll* mustafʿil X fa.] istiklal sahibi, başkasına hesap vermeyen < *Ar ḳalla* قَلَّ az idi → İSTİKLAL

müstakim [Rab 1310] [peygamber kıssalarının] *baʿzısı ¯müstaḳīm ve baʿzısı ¯nā-müstaḳīm* | [GülM 1429] *Çünki şeytānuŋ āhengi ¯müstaḳīm ola* || ~ *Ar mustaḳīm* مستقيم [*#ḳwm* mustafʿil X fa.] dik duran, doğru < *Ar ḳāma* قَامَ durdu → İSTİKAMET

müstamel [RMim 1614] *eger ol sanʿat iyi sanʿat olsa ebrār ü ahyār mabeynlerinde ¯müstaʿmel olup* || ~ *Ar mustaʿmal* مستعمل [*#ʿml* mustafʿal X mef.] işletilen, kullanılan < *Ar ʿamala* عمل işledi, yaptı → İSTİMAL

müstantik "Allahın bir sıfatı" [Men 1680] *¯müstantık: Loquentem vel ratione praeditum efficiens Deus* [konuşma yetisi veren Allah] | "... sorgu hakimi" [YOsm: LO 1876] *¯müstantık: İstintak memuru, suale çeken.* || ~ *Ar mustanṭiḳ* مستنطق [*#nṭḳ* mustafʿil X fa.] konuşturan < *Ar naṭaḳa* نطق konuştu → İSTİNTAK

müstatil "uzatılmış" [Men 1680] *fecr-i ¯müstaṭīli şubḥi kāzib* [yalancı sabahın uzun süren şafağı] | "... geometride dikdörtgen" [YOsm: KT 1900] *¯Müstaṭīl: (...) İki yanı uzun ve diğer ikisi kısa murabbaʿ şekil. (...) ¯Müstaṭīlü'l-re's: Fr. dolichocéphale* [uzun kafalı]. || ~ *Ar mustaṭīl* مستطيل [*#ṭwl* mustafʿil X fa.] uzun, uzayan, çekerek uzatılmış < *Ar ṭāla* طال uzadı → TUL

müstear [Kab 1432] *sözü ¯müsteʿār söyle ammā istiʿāreyi imkānla söyle* | [Taz 1482] *ol ay gibi nūrı ¯müsteʿār olur* || ~ *Ar mustaʿār* مستعار [*#ʿwr* mustafʿal X mef.] eğreti, ödünç alınmış < *Ar ʿāra* عار kusurlu idi, eğreti idi → İSTİARE

müstebit [Men 1680] *¯müstebidd: Solus in opere vel re aliqua versans* [bir işi tek başına yürüten], *habens quid proprium & peculiare* [özel veya kendine özgü bir şeyi olan] || ~ *Ar mustabidd* مستبدّ [*#bdd* mustafʿil X fa.] yalnız, yalınmış, başına buyruk < *Ar badda* بَدَّ ayırdı, ayrıldı, açtı, apıştı → İSTİBDAT

müstecap [AşP 1330] *bu duʿā ḥażretde olsun ¯müstecāb* || ~ *Ar mustacāb* مستجاب [*#ǰwb* mustafʿal X mef.] (duaları) kabul olunmuş < *Ar cāba* جَابَ cevap verdi → CEVAP

müstecir [Men 1680] *¯müsteecir: Kira ile alıcı, kiracı.* || ~ *Ar mustaʾcir* مستأجر [*#ʾcr* mustafʿil X fa.] ücretle tutan, kiracı < *Ar astaʾcara* اِسْتَأْجَرَ [X f.] ücretle tuttu, kiraladı < *Ar ucr* أجر ecir, ücret, kira bedeli → ECİR

›› isticar

müstefit [GülM 1429] *anuŋ vaʿzından devletlenüp ¯müstefīd olavuz* || ~ *Ar mustafīd* مستفيد [*#fyd* mustafʿil X fa.] yararlanan, fayda gören < *Ar fāda* فاد yararlandı → İSTİFADE

müstefreşe [Mil 1952] *Bir erkek dört kadınla evlenebilir. Hatta kesesine güveniyorsa birkaç tane de ¯müstefreşe - odalık - temin edebilir.* || < *Ar mustafraş* مستفرش [*#frş* mustafʿal X mef.] bir erkeğin istifraş hakkına sahip olduğu kadın, cariye < *Ar astifraşa* إستفرش [X f.] 1. döşek yaydı, 2. bir kadını nikâhlı veya nikâhsız yatağa aldı < *Ar faraşa* فرش yaydı, serdi → MEFRUŞAT

† Osmanlıca ve Türkçe hiçbir sözlükte bu kelime mevcut değildir. *+e* ekiyle dişil yapılması yakın devir Türkçesine mahsus görünüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

müstehak [İrşM 1387] *Ve lākin ¯müsteḥıḳḳ bolur laʿnetke* [laneti hakkeder], *ol nersenin hilāfınça kim kaçan* || *~ Ar mustaḥaḳḳ* مستحق [*#ḥḳḳ* mustafʿal X mef.] hak edilen / *Ar mustaḥiḳḳ* مستحق [*#ḥḳḳ* mustafʿil X fa.] hak eden < *Ar ḥaḳḳa* حق hak idi → İSTİHKAK

† *Allah müstehakkını* [hak edileni] *versin* ile *Sen buna müstehıksın* [hak eden] arasındaki ayrım, Türkçe konuşma dilinde kaybedilmiştir.

müstehcen [Men 1680] *¯müstehcin & pass. ¯müstehcen: Turpis* [çirkin]. *Mevāzıʿ ¯müstehcenü'z-zikrde* [anılması çirkin olan konularda] || *~ Ar mustahcan* مستهجن [*#hcn* mustafʿal X mef.] çirkin sayılan, ayıp < *Ar hacīn* هجين melez, soysuz → HECİN

müstehlik "helak eden, yokeden" [Men 1680] *¯müstehlik: Perdens, ac pemiciem deducens* [mahveden, helak eden] *& absumens, dilapidans* [tüketen, harap eden]. | "... tüketici" [YOsm: Bah 1924] *¯müstehlik: Gazino ve lokanta gibi yerlerde yiyip içen.* || *~ Ar mustahlik* مستهلك [*#hlk* mustafʿil X fa.] tüketen, helak eden < *Ar halaka* هَلَكَ tükendi, yok oldu → İSTİHLAK

† Yeni-Osmanlıca anlamı *Fr consommateur* karşılığıdır.

müstehzi [KMuk 1665] *mürāʾiler ile ve ¯müstehzîler ile üzerime dişlerini kıcırdatdılar* | [Men 1680] *¯müstehzī: Irridens seu irrisor* [alay eden] || *~ Ar mustahzī* مستهزي [*#hzA* mustafʿil X fa.] alay eden, alaycı < *Ar haza'a* هزأ alay etti → İSTİHZA

müstemleke müstemlekât **"muhacir iskân edilen yer, koloni"** [YOsm: T&S 1892] *Colonie:* [Fr.]: *¯müstemlekāt, müsteʿmirāt.* | [Bah 1924] *koloni: ... ¯müstemleke.* || < *Ar *mustamlak* مستملك [*#mlk* mustafʿal X mef.] mülk edinilmiş < *Ar *istimlāk* إستملاك mülk edinme → İSTİMLAK

† Arapça türetilmiş Yeni Osmanlıca sözcüklerdendir.

›› müstemlekeleştir-

müstenit [Men 1680] *pādişāhın bu tedbīr üzre ¯müstenid (...) idügin devlet erkānı bilecek* [bu konuda kararlı olduğunu bilince] || *~ Ar mustanid* مستند [*#snd* muftaʿil VIII fa.] istinat eden, dayanan, dayanıklı, kararlı < *Ar sanada* سند dayandı → İSTİNAT

›› müstenidat

müstensih [KT 1900] *¯müstensıḫ: Yazılmış bir şeyin suretini çıkaran, beyaz eden, kopyacı.* | *~ Ar mustansiḫ* مستنسخ [*#nsḫ* mustafʿil X fa.] istinsah eden, nüsha çıkaran < *Ar nasaḫa* نسخ kopyaladı, temize çekti → İSTİNSAH

† Arapçada yaygın sözcük *nāsiḫ* olup, Osmanlıca kaynaklarda *mustansiḫ* biçimine 20. yy.'dan önce pek rastlanmaz.

müsterih [Fer <1451] *cārvālar şahrāya salınmışıdı, cemāʿat ¯müsterīh idi* || *~ Ar mustarīḥ* مستريح [*#rwḥ* mustafʿil X fa.] dinlenen, dinç, ferah, asude < *Ar rāḥa* راح soluk aldı, dindi → İSTİRAHAT

müstesna [Fer <1451] *aralarında bir kız var, gāyet ¯müsteṣnā u müntehā* [son derece özel ve seçkin] || *~ Ar mustaṯnā* مستثنا [*#ṯny* mustafʿal X mef.] sıradan olmayan, ayrıcalıklı < *Ar ṯanā* ثنا çift koştu, ikiledi, katladı → İSTİSNA

müsteşar [Men 1680] *¯müsteşār: Qui consulitur.* || *~ Ar mustaşār* مستشار [*#şwr* mustafʿal X mef.] istişare edilen kimse, danışman < *Ar şāra* سار gösterdi → İSTİŞARE

müsteşrik [YOsm: T&S 1892] *Orientaliste* [Fr.]: *müteşerrik, ¯müsteşrik.* || *~ Ar *mustaşrik* مستشرق [*#şrḳ* mustafʿil X fa.] < *Ar şarḳ* شرق doğu → ŞARK

† *Fr orientaliste* karşılığı olarak Arapça kökten türetilmiş Yeni-Osmanlıca kelimedir.

müstevli [Fer <1451] *hezar dürlü hayret u dehşet üzerine ¯müstevlī oldı* || *~ Ar mustawli* مستولٍ [*#wly* mustafʿil X fa.] istila eden, tahakküm altına alan < *Ar walā* ولا başında durdu, yönetti → İSTİLA

müstezat [Men 1680] *¯müstezād: Auctus* [artırılmış]. || *~ Ar mustazād* مستزاد [*#zyd* mustafʿal X mef.] 1. ziyade edilmiş, artırılmış, 2. her mısraına bir ayak eklenerek dolgu yapılmış şiir < *Ar zāda* زاد arttı, çoğaldı → ZİYADE

müsvedde [Arg 1533] *¯museuedé* [müsevede]: *boza & originale di una scriptura* [yazı taslağı] | [EÇ <1683] *nāmeleri ¯müsevvede idüp bu efendimiz Defterdārzādeye verüp tashīh iderek* || *~ Ar musawwada(t)* مُسَوَّدة [*#swd* mufaʿʿala(t) II mef.] karalanmış şey, taslak < *Ar aswad* أسود kara → ESVET

müşabih [EÇ <1683] *Cem Şāha merhamet idüp Cem'e ¯müşābih* [Cem'e benzeyen] *başka ādemi zehirleyüp* || *~ Ar muşābih* مشابه [*#şbh* mufāʿil III fa.] benzeyen, benzer < *Ar şabiha* شبه benzedi → ŞÜPHE

müşahede [Tezk 1341] *zāif avretler mahlük ¯müşāhedesinde zahm acısın duymadılar* || *~ Ar muşāhada(t)* مشاهدة [*#şhd* mufāʿala(t) III msd.] gözüyle görme, tanık olma, gözden geçirme < *Ar şahida* شهد tanık oldu → ŞEHADET

›› müşahedat

← MÜŞAHİT

müşahhas "ayırt edilen" [Fuz 1535] *¯müşaχχaṣ olmaz* [ayırt edilmez] *ol vādīde sultāndan gedā* | "tıbben teşhis edilmiş" [LO 1876] *¯müşaχχaṣ: (...) tıbben keşf olunmuş, müteʿayyen.* | "... mantıkta somut" [YOsm: KT 1900] *¯müşaχχaṣ: (...) şahıs hal ve suretine girmiş, tecessüm ve temessül etmiş.* || *~ Ar muşaχχaṣ* مُشَخَّص [*#şχṣ* mufaʿʿal II mef.] ayırt edilen, belirli, kişileşmiş, tekilleşmiş < *Ar şaχṣ* شخص birey, kişi → TEŞHİS

müşahit [Dan 1360] *Dāyimā ¯müşāhidün ola Cemāl* || *~ Ar muşāhid* مشاهد [*#şhd* mufāʿil III fa.] müşahede eden, gözeten < *Ar şahida* شهد tanık oldu → MÜŞAHEDE

müşarünileyh [RMim 1614] *ʿazīz-i ¯müşārün-ʿileyh başını murāḳabeden kaldırup cevāb-ı bā-ṣavāb buyur-*

Levent Şahverdi Arşivi

dular ki || ~ *Ar muşārun ʿilayhi* مشارٌ عليه kendisine işaret edilen, adı geçen < *Ar muşār* [*#şwr* mufʿal IV mef.] işaret edilen → IŞARET, ALEYH

müşavere [Dan 1360] *Serverler ¯müşāvere idüp: 'Ne tedārik idelim?' didiler.* || ~ *Ar muşāwara(t)* مشاورة [*#şwr* mufāʿala(t) III msd.] (karşılıklı) danışma, görüşme, görüş alışverişi yapma < *Ar şāra* سَارَ gösterdi → IŞARET

← MÜŞAVİR

müşavir [Men 1680] *¯müşāvir: Consiliarius.* || ~ *Ar muşāwir* مشاور [*#şwr* mufāʿil III fa.] müşavere eden, danışman < *Ar şāra* سَارَ gösterdi → MÜŞAVERE

›› başmüşavir

müşebbeh [Men 1680] *¯müşebbeh: assimilatus.* || ~ *Ar muşabbah* مشبّه [*#şbh* mufaʿʿal II mef.] benzetilen, teşbih edilen < *Ar şabiha* شَبِهَ benzedi → TEŞBİH

›› müşebbehe

müşerref [SN 1354] *¯müşerrefdür adı-ile şarḳ u ġarb* || ~ *Ar muşarraf* مشرّف [*#şrf* mufaʿʿal II mef.] onurlandırılmış < *Ar şarafa* شَرُفَ öne çıktı, yükseldi → TEŞRİF

müşevveş [KadıB <1398] *hevā ki şol şanemüñ zülfini ¯müşevveş ider* [şu güzelin saçını karıştırır] | [Sad 1574] *memāliki mahrūsemüz reʿāyāsınuñ aḥvālını dāimā ¯müşevveş ittüği sizün ihmālünüz netāyicindendür* || ~ *Ar muşawwaş* مشوّش [*#şwş* mufaʿʿal II mef.] bulanık, karışık < *Ar şawwaşa* شَوَّشَ [II f.] karma karışık etti, bulandırdı

›› teşviş

← TEŞEVVÜŞ

müşevvik [Men 1680] *¯müşevvik: Accedens efficiensve desiderio.* || ~ *Ar muşawwiḳ* مشوّق [*#şwḳ* mufaʿʿil II fa.] teşvik eden, özlemesine sebep olan < *Ar şawwaḳa* شَوَّقَ [II f.] özletti < *Ar şāḳa* شَاقَ özledi → TEŞVİK

müşfik [AtH <1250 (1444)] *raʿiyyatḳa ¯muşfik salīm til ḥalīm* [gözetimi altındakilere şefkatli, dili halim ve selimdir] || ~ *Ar muşfiḳ* مشفق [*#şfḳ* mufʿil IV fa.] şefkat gösteren, şefkatli < *Ar şafḳa(t)* şefkat → ŞEFKAT

müşir "yol gösteren, danışman" [Fer <1451] *bir ʿāḳıl fāzıl, muhterem u muhteşem (...) kişiyi vezīr ü ¯müşīr edinmişdi.* | "... Osmanlı ordusunda bir rütbe" [YOsm: KT 1900] *¯müşīr: Silk-i askeriyede vezaretle muadil olan en yüksek rütbeyi haiz zat* || ~ *Ar muşīr* مشير [*#şwr* mufʿil IV fa.] işaret eden, gösteren, gösterge < *Ar aşāra* أشار [IV f.] gösterdi → IŞARET

müşkül [AşP 1330] *¯müşkili ḥall itmege ḳādir ola* | müşkilat [AşP 1330] *imdi ḥall olsa gerek bu ¯müşkilāt* || ~ *Ar muşkil* مشكل [*#şkl* mufʿil IV fa.] kuşkulu, muğlak, zor < *Ar aşkala* أشكل [IV f.] bulanık ve zor duruma getirdi < *Ar şakala* شَكَلَ ayaklarına ket vurdu → IŞKİL

›› müşkülat

← MÜŞKÜLPESENT

müşküle [TDK1 1945] *¯müşküle: Bağ bozumuna yakın çıkar, kalınca kabuklu, iri ve uzunca taneli bir çeşit üzüm.* || < *öz Müşküle/Müşkūre* مشك İznik'e bağlı köy → MİSK

müşkülpesent [Men 1680] *¯müşkil ¯pesendān: Quibus placent difficultates, difficultatum amantes* [zorluklardan hoşlananlar] | [KT 1900] *¯müşkilpesend: Zor beğenir.* || § *Ar muşkil* مشكل zor + *Fa pasand* پسند hoşlanan (< *Fa pasandīdan* پسنديدن hoş görmek, tercih etmek § *Fa pas* geri + *Fa andīdan* düşünmek) → MÜŞKÜL, PES, ENDİŞE

† Meninski'de "zorluktan hoşlanan" anlamıyla görülen deyim, 19. yy.'da "zor hoşlanan" anlamıyla dile yerleşmiştir. Farsça ifade her iki şekilde yorumlanabilir.

müşrik [AşP 1330] *seçdi dīnden küfr ü şirk ü şekkleri / virdi destūr kırmağa ¯müşrikleri* || ~ *Ar muşrik* مشرك [*#şrk* mufʿil IV fa.] tanrıya şirk koşan, çoktanrıcı < *Ar şarika* شَرِكَ paylaştı, ortak oldu → ŞİRK

müştak[1] [Hal 1477] *āmīz* [Fa.]*: āmīχten lafzından ¯müştaḳdur, karışuk maʿnāsına.* || ~ *Ar muştaḳḳ* مشتقّ [*#şkḳ* muftaʿil VIII mef.] iştikak olunan, (etimolojide) türemiş < *Ar aştaḳḳa* [VIII f.] (kelime) türetti → IŞTİKAK

müştak[2] [AşP 1330] *Çalap dīdārınuñ ¯muştāḳıdır* [tanrının cemalini özler] | [Men 1680] *¯müştāḳ: Desiderio affectus, qui desiderat, cupidus, avidus videndi.* || ~ *Ar muştāḳ* مشتاق [*#şwk* muftaʿil VIII fa. & mef.] arzulayan, isteyen < *Ar şāḳa* شَاقَ istedi → IŞTİYAK

müşteki [Gie 1550] *Lākin sefer sıḳletinden ʿasker ¯müştekī oldu* || ~ *Ar muştaki* مشتكى [*#şkw* muftaʿil VIII fa.] şikâyet eden, şikâyetçi < *Ar şakā* شكا yakındı, şikâyet etti → ŞİKÂYET

müştemilat müştemil [Sad 1574] *kemāl-i vüsʿatinde nice mevāzıʿ-ı teferrüc-i cāy-i dilkeşi ¯müştemil* [geniş arazisinde nice gönül çelici seyran yeri barındıran] | müştemelāt [YOsm: LO 1876] *¯müştemelāt: Hāne levāḥıḳı, feriye binaları* [bina eklentileri]. | [KT 1900] *¯müştemelāt: (Sıfat suretinde mimin kesriyle istimali galattır* ['müştemilat' şeklinde kullanılması yanlıştır].*)* || < *Ar muştamal* مشتمل [*#şml* muftaʿal VIII mef.] içerilen, kapsanan, barındırılan, şümulüne alınan *+āt* < *Ar şamala* شَمَلَ kucakladı, kapsadı → ŞÜMUL

† *Müştemil* "kapsayan", *müştemel* "kapsanan" demektir. "Bina teferruatı" anlamında şüphesiz ikincisi kastedilmektedir.

müşterek [MEd y. 1300] *¯muştarak lafzını bir maʿnige has kıldı* [ortak sözcüğü tek anlama özgüledi] || ~ *Ar muştarak* مشترك [*#şrk* muftaʿal VIII mef.] iştirak edilen, ortaklaşa < *Ar şarika* شرك paylaştı, ortak oldu → IŞTİRAK

›› bahsi müşterek

müşteri [CodC 1303] *emtor - Fa: ¯mustari - Tr: aliçi* | [SN 1354] *Dédi yüzin ay, ṭāliʿüñ Müşterī* [yükselenin Jüpiter] */ muvāfiḳ bulundı sanja ¯müşterī* [sana uygun bir alıcı

Levent Şahverdi Arşivi

bulundu] || ~ *Ar muştari* مُشْتَرٍ [*#şry* muftaʿil VIII fa.] satın alan, alıcı < *Ar şarā* شَرَا satın aldı → İŞTİRA

† Nihai kökeni Farsça olan *Müşterī* "Jüpiter" ayrı kelimedir.

›› müşteri memnuniyeti, müşterilik

mütalaa [Tezk 1341] *hîç nesne barıa katırak kitāb ¯müṭālaʿasinden gelmedi* || ~ *Ar muṭālaʿa(t)* مطالعة [*#ṭlʿ* mufāʿala(t) III msd.] inceleme, inceleyerek gerçeği ortaya çıkarma < *Ar ṭalaʿa* طَلَعَ ortaya çıktı, belirdi → TALİH

mütareke [Men 1680] *¯mütāreke: Missum facere nec molestum esse* [kavgadan vaz geçme]. || ~ *Ar mutāraka(t)* مُتَارَكَة [*#trk* mufāʿala(t) III msd.] bırakışma, kavgayı terk etme < *Ar taraka* تَرَكَ bıraktı → TERK

›› mütareke basını

müteaddit [MMem 1557] || ~ *Ar mutaʿaddid* مُتَعَدِّد [*#ʿdd* mutafaʿʿil V fa.] sayılı, çok sayıda < *Ar ʿadda* عَدَّ saydı

müteahhit [Sel 1600] *Zal Mahmūd Paşa χażretleri daχı kerestī yetişdürmeğe ¯müteʿahhid olup* [erzak temin etmeyi üstlenip] || ~ *Ar mutaʿahhid* مُتَعَهِّد [*#ʿhd* mutafaʿʿil V fa.] taahhüt eden, üstlenici < *Ar ʿahida* عَهِدَ ısmarladı, sözleşti, şart koştu → TAAHHÜT

›› müteahhitlik

müteakip [Taz 1482] *cümle-i mevcūdāt-ı ¯müteʿāḳibe ve mütelāḥikanuŋ şüret-i ḥālini* | [Sad 1574] *fütuhāt-ı ¯müteʿāḳıbe ve tevfīkāt-i mütenāsibe süretini müşāhede eyleyüb* [birbirini izleyen fetihler ve talihli başarılar tablosunu gözlemleyip] || ~ *Ar mutaʿāḳib* مُتَعَاقِب [*#ʿḳb* mutafāʿil VI fa.] bir diğerini izleyen, ardarda gelen < *Ar ʿaḳaba* عَقَبَ izledi → AKAP

›› müteakiben

müteal [Men 1680] *¯müteʿāl: Ziyade yüce. Excelsus, altissimus.* || ~ *Ar mutaʿāl* مُتَعَالٍ [*#ʿlw* mutafāʿal VI mef.] yüce, yüceltilen, Allah'ın sıfatlarından biri < *Ar ʿalā* عَلا yüksek idi, yükseldi → TEALİ

müteallik [İrşM 1387] *Takı rükūʿnıŋ farzı ¯müteʿallıḳ turur eŋ azı birle* || ~ *Ar mutaʿallik* مُتَعَلِّق [*#ʿlḳ* mutafaʿʿil V fa.] ilgili olan, taalluk eden < *Ar ʿalaḳa* عَلَقَ asıldı, ilindi → TAALLUK

mütearife mütearef [LO 1876] *¯müteʿāref: umumen maruf.* | "Fr *axiome* karşılığı" [YOsm: Cum 1930] *¯Mütearife şeklinde bir hakikattır ki matbuatın hürriyeti namussuzlara hadlerini bildirmek üzere (...)* || < *Ar mutaʿāraf* مُتَعارف [*#ʿrf* mutafāʿal VI mef.] bilinen, umumen maruf olan < *Ar ʿarafa* عَرَفَ bildi → İRFAN

† "Aksiyom" anlamında *mütearife* sözcüğünün 20. yy.'da akademik çerçevede üretilmiş olduğu anlaşılıyor. Doğrusunun *mütearefe* olması gerekirdi.

mütebahhir [Men 1680] *tabahhur: Profunditas (scientiae), speculatio. (...) ¯mütebahhir* || ~ *Ar mutabaḥḥir* مُتَبَحِّر [*#bḥr* mutafaʿʿil V fa.] geniş malumat sahibi, allame < *Ar tabaḥḥara* تَبَحَّر [V f.] engin oldu, bir ilim dalında derinleşti < *Ar baḥr* engin → BAHİR

mütebaki [Men 1680] *¯mütebāḳī* || ~ *Ar mutabāḳī* مُتَبَاقِي [*#bḳy* mutafāʿil VI fa.] artan, kalan < *Ar baḳā* بَقَا kaldı → BEKA

mütebessim [Taz 1482] *gülşen-i şādümānī-i yaḳînde sen ¯mütebessim eyle* || ~ *Ar mutabassim* مُتَبَسِّم [*#bsm* mutafaʿʿil V fa.] tebessüm eden, gülümseyen < *Ar basama* بَسَمَ gülümsedi → TEBESSÜM

mütecanis [Men 1680] *¯mütecānis* || ~ *Ar mutacānis* مُتَجانِس [*#cns* mutafāʿil VI fa.] tecanüs eden, türdeş < *Ar cins* جِنس tür → TECANÜS

mütecaviz [Sel 1600] *üç binden ¯mütecāviz* [üç bini aşkın] *yarar fitoz güzîde* [seçkin yiğit], *atlu ve yaya pür-yarak melāʿin ile ḳalʿaya kapanup* || ~ *Ar mutacāwiz* مُتَجاوِز [*#cwz* mutafāʿil VI fa.] aşan, tecavüz eden < *Ar cāza* جَازَ geçti, aştı → TECAVÜZ

mütecessis [Men 1680] *¯mütecessis* || ~ *Ar mutacassis* مُتَجَسِّس [*#css* mutafaʿʿil V fa.] tecessüs eden < *Ar cassa* جَسَّ elle yokladı → TECESSÜS

mütedeyyin [Men 1680] *¯mütedeyyin: Religionis observans tenaxque, orthodoxus.* || ~ *Ar mutadayyin* مُتَدَيِّن [*#dyn* mutafaʿʿil V fa.] dindar < *Ar dīn* → DİN

müteessif [Men 1680] *¯müteessif: Gussā yeyici. Moerore & solicitudine affectus, anxius.* || ~ *Ar mutaʾassif* مُتَأَسِّف [*#Asf* mutafaʿʿil V fa.] teessüf eden, üzgün < *Ar asifa* أَسِفَ üzüldü, esef etti → TEESSÜF

müteessir [Sad 1574] *bağyü ısyān-i Karamānîden gāyet ¯müteessir ve nihayette mütekeddir olüp* [Karamanlının isyanından son derece üzüntü ve aşırı keder duyup] || ~ *Ar mutaʾaṯṯir* مُتَأَثِّر [*#Aṯr* mutafaʿʿil V fa.] teessüre kapılan, etkilenen < *Ar aṯṯara* أَثَّرَ [II f.] etkiledi, iz bıraktı → TEESSÜR

mütefekkir [Tezk 1341] *girü yirüŋe geldi ve ¯mütefekkir oldı oturdı* || ~ *Ar mutafakkir* مُتَفَكِّر [*#fkr* mutafaʿʿil V fa.] tefekkür eden, düşünceli < *Ar fakara* فَكَرَ düşündü → TEFEKKÜR

müteferrik [Rab 1310] *yér yüzindin etrāf-ı ʿālemğa ¯müteferriḳ boldılar* [alemin (dört) yanına dağıldılar] | müteferrika "çeşitli saray hizmetleri için görevlendirilen memur" [FatK <1481] *Veziriaʿzām oğulları altmış akça ile ¯müteferriḳa olalar.* || ~ *Ar mutafarriḳ* مُتَفَرِّق [*#frḳ* mutafaʿʿil V fa.] dağılmış, ayrışmış, ayrı, çeşitli < *Ar faraḳa* فَرَقَ dağıttı, ayırdı → FARK

›› müteferrika

mütegallibe [Neş 1492] || < *Ar mutaġallib* مُتَغَلِّب [*#ġlb* mutafaʿʿil V fa.] üstünlük taslayan, kaba kuvvetle üstün gelen, zorba < *Ar ġalaba* غَلَبَ üstün idi, üstün geldi → TEGALLÜP

mütehakkim [LO 1876] *¯mütehakkim: Tahakküm eden, zoru takınmış.* || ~ *Ar mutaḥakkim* مُتَحَكِّم [*#ḥkm* mutafaʿʿil V fa.] hükmedici, tahakküm sahibi, ege-

Levent Şahverdi Arşivi

menlik taslayan < *Ar ḥakama* حكم hükmetti → TAHAKKÜM

mütehar̈rik [Taz 1482] *bir ḳatre ¯müteḥar̈rik āb üzerinde bir şüret-i ādem taşvīr ittüŋ* [bir damla hareketli su üzerinde bir insan sureti resmettin] || ~ *Ar mutaḥarrik* متحرّك [*#ḥrk* mutafaˁʿil V fa.] hareket eden, hareket halinde olan, mobil < *Ar ḥaraka* حرك hareket etti → HAREKET

mütehassıs "bir konuda ustalık kazanan, uzman" [YOsm: LO 1876] *¯müteḥaşşiṣ: Mevadd-ı mahsusa ehil, ihtisas eden.* || ~ *Ar *mutaχaṣṣiṣ* متخصّص [*#χṣṣ* mutafaˁʿil V fa.] ihtisas eden < *Ar χaṣṣa* خصّ seçti, ayırdı → HUSUS

mütehassis [Men 1680] *¯mütehassis* | "... pek duygulu" [KT 1900] *¯mütehassis: Bu lugati 'hissi ziyade ve pek duygulu' manasiyle kullanıyorsak da, Arabîde 'dinleyip haber alan ve haberlere kulak asan' manasına gelip diger manası olmadığından, bizim istimalimiz yanlıştır.* || ~ *Ar mutaḥassis* متحسّس [*#ḥss* mutafaˁʿil V fa.] soruşturan, haber alan, işitici < *Ar ḥassa* حسّ duydu → HİS

† Yeni-Osmanlıca anlamı *ḥiss* sözcüğünden türetilmiştir.

›› tahassüs

mütehavvil [LO 1876] *¯mütehavvil: Değişmiş, tebdil olmuş, sebatsız, ıttıradsız.* || ~ *Ar mutaḥawwil* متحوّل [*#ḥwl* mutafaˁʿil V fa.] tahavvül eden, değişen, değişken < *Ar ḥāla* حال döndü, dönüştü → TAHAVVÜL

mütekabil [Sad 1574] *sıfat-ı ¯müteḳābile ile ittısāfı ıḳtızāsi ile* [karşıt sıfatla nitelendirilmesi gerektiği] || ~ *Ar mutaḳābil* متقابل [*#ḳbl* mutafāʿil VI fa.] tekabül eden, yüz yüze gelen, karşılıklı < *Ar ḳabala* قبل yöneldi → TEKABÜL

›› mütekabiliyet

mütekait "«oturak», emekli edilmiş (asker)" [FatK <1481] *beğlerbeğiler yüz bin akça ile ¯müteḳāʿid olalar* || ~ *Ar mutaḳāʿid* متقاعد [*#ḳʿd* mutafāʿil VI fa.] oturan, alıkonan, işten alıkonan < *Ar ḳaʿada* قعد oturdu → TEKAÜT

mütekâmil [Men 1680] *¯mütekāmil* || ~ *Ar mutakāmil* متكامل [*#kml* mutafāʿil VI fa.] tekâmül eden, gelişkin < *Ar kamala* كمل tam ve bütün idi → TEKÂMÜL

mütekebbir [Tezk 1341] *ben ¯mütekebbir degülven ammā benim bir kibriyā tanrım vardur* || ~ *Ar mutakabbir* متكبّر [*#kbr* mutafaˁʿil V fa.] büyüklük taslayan, kibirli < *Ar kibr* büyüklük taslama, kibir → TEKEBBÜR

mütekellim [Kab 1432] *kaçan kim bir ¯mütekellim ve söz anlar kişiler sana selām söyleyü gelseler* || ~ *Ar mutakallim* متكلّم [*#klm* mutafaˁʿil V fa.] tekellüm eden, bir dili konuşan < *Ar kalama* كلم konuştu → TEKELLÜM

mütelezziz [Men 1680] *¯mütelezziz* || ~ *Ar mutalaḏḏiḏ* متلذّذ [*#lḏḏ* mutafaˁʿil V fa.] lezzet alan < *Ar laḏḏa* لذّ tatlı idi → TELEZZÜZ

mütemadi [Men 1680] *esnāfi fesādātü şenāʿatleri ¯mütemādī olup* [fesat ve kötülüklerinin çeşitleri devam edip] || ~ *Ar mutamādī* متمادى [*#mḍy* mutafāʿil VI fa.] temadi eden, süregiden, devamlı < *Ar madan* مدى son, uzam, limit → TEMADİ

† Arapça fiilin basit kökü mevcut değildir.

›› mütemadiyen

mütemayil [Men 1680] *¯mütemāyil* || ~ *Ar mutamāyil* متمايل [*#myl* mutafāʿil VI fa.] temayül gösteren < *Ar māla* مال eğildi → TEMAYÜL

mütemayiz [LO 1876] *¯mütemāyiz: Temayüz etmiş, belli.* || ~ *Ar mutamāyiz* متمايز [*#myz* mutafāʿil VI fa.] temayüz eden, öne çıkan < *Ar tamāza* تمازّ [VI f.] ayrıştı, seçildi → TEMAYÜZ

mütemeddin [Men 1680] *¯mütemeddin* || ~ *Ar mutamaddin* متمدّن [*#mdn* mutafaˁʿil V fa.] şehirleşmiş, medenileşmiş < *Ar madīna(t)* şehir → MEDİNE

mütemmim [Men 1680] *¯Mütemmim* || ~ *Ar mutammim* متمّم [*#tmm* mufaʿʿil II fa.] tamam eden, bütünleyici < *Ar tamma* تمّ bitti → TAMAM

›› mütemmim cüz

mütenasip [Men 1680] *¯mütenāsib* || ~ *Ar mutanāsib* متناسب [*#nsb* mutafāʿil VI fa.] tenasüp eden, orantılı < *Ar nasaba* نسب ilgili ve orantılı idi → TENASÜP

müteradif [Men 1680] *¯müterādif:* Succesivé continuatus, *continuo, subsequens.* || ~ *Ar mutarādif* مترادف [*#rdf* mutafāʿil VI fa.] art arda gelen, birbirini izleyen < *Ar radafa* ردف izledi → REDİF

müterakim [Sad 1574] *emvāc-i zulm ü bīdādini ¯müterākim eyledi* [zulm ve adaletsizliğinin dalgalarını üstüste bindirdi] || ~ *Ar mutarākim* متراكم [*#rkm* mutafāʿil VI fa.] birikmiş, üst üste yığılan < *Ar rakama* ركم yığdı

mütercim [Kab 1432] || ~ *Ar mutarcim* مترجم [*#trcm* mufaʿʿil q. fa.] tercüme eden < *Ar tarcama(t)* ترجمة başka dile çevirme → TERCÜME

müterreddit [Marz 1380] *sen her nesnede mütevaḳḳıf ve ¯müterreddidsin* [duraksayıcı ve tereddüt edicisin] || ~ *Ar mutaraddid* متردّد [*#rdd* mutafaˁʿil V fa.] tereddüt eden, gidip geri dönen < *Ar radda* ردّ geri döndürdü → TEREDDÜT

müteselsil [Men 1680] *¯müteselsil* || ~ *Ar mutasalsil* متسلسل [*#sl* mutafaˁʿiˁ q. II fa.] silsile halinde olan, zincirleme < *Ar tasalsala* تسلسل zincirlendi → SİLSİLE

›› müteselsilen

müteşair [Men 1680] *¯müteşāʿir* || ~ *Ar mutaşāʿir* متشاعر [*#ṣʿr* mutafāʿil VI fa.] şairlik taslayan < *Ar taşāʿara* تشاعر [VI f.] şiirsedi, şairlik tasladı < *Ar şiʿr* شعر şiir → ŞİİR

Levent Şahverdi Arşivi

›› teşaür

müteşebbis [Men 1680] ~*müteşebbis: Muhkem yapışūp iltică idici* [sıkı sıkıya yapışıp elden bırakmayan] | [LO 1876] ~*müteşebbis: Yapışıcı sarmaşık.* | [TDK1 1945] ~*müteşebbis: Girişken.* || ~ *Ar mutaşabbiṯ* متشبّث [*#şbṯ* mutafaʿil V fa.] yapışan, yapışkan < *Ar şabaṯa* شبث yapıştı, tutundu → TEŞEBBÜS

müteşekkil [Men 1680] ~*müteşekkil* || ~ *Ar mutaşakkil* متشكّل [*#şkl* mutafaʿil V fa.] teşekkül eden, şekillenen < *Ar şakl* شكل biçim → TEŞEKKÜL

müteşekkir [Men 1680] ~*müteşekkir* || ~ *Ar mutaşakkir* متشكّر [*#şkr* mutafaʿil V fa.] teşekkür eden, şükran duyan < *Ar şakara* شكر şükretti → TEŞEKKÜR

mütevazı [Men 1680] ~*mütevāzıʿ* || ~ *Ar mutawāḍiʿ* متواضع [*#wḍʿ* mutafāʿil VI fa.] tevazu eden, alçak gönüllü < *Ar waḍaʿa* وضع koydu, indirdi → TEVAZU

›› mütevazi

müteveccih [Fer <1451] *hemāndem Bağdāda* ~*müteveccih oldı* [hemen Bağdat'a yöneldi] || ~ *Ar mutawaccih* متوجّه [*#wch* mutafaʿil V fa.] bir şeye veya yöne yönelen, teveccüh eden < *Ar wach* yüz → TEVECCÜH

müteveffa "vefat etmiş" [Neş 1492] || ~ *Ar mutawaffā* متوفّى [*#wfy* mutafaʿal V mef.] borcunu ödeyen, vefat eden < *Ar wafā* وفا borcunu ödedi, öldü → VEFAT

mütevekkil [Kab 1432] || ~ *Ar mutawakkil* متوكّل [*#wkl* mutafaʿil V fa.] tevekkül eden, Allah'a güvenen < *Ar wakala* توكّل güvendi, vekil kıldı → TEVEKKÜL

mütevelli "velayet yüklenen" [KFT <1421] || ~ *Ar mutawalli* متولّ [*#wly* mutafaʿil V fa.] sorumluluk yüklenen, veli, özellikle vakıf sorumlusu < *Ar walā* ولا veli idi, dost ve yardımcı idi, gözetti → VELİ

›› mütevelli heyeti

mütevellit [İrşM 1387] *biz özge* ~*mütevellidler içinde rāstı ölmek turup öltürmüşler* | [Yad <1421?] *miʿdede ve bağırsakda yel* ~*mütevellid olduğunun ilācı* || ~ *Ar mutawallid* متولّد [*#wld* mutafaʿil V fa.] tevellüt eden, doğan, doğmuş < *Ar walada* ولد doğurdu → TEVELLÜT

müteyakkız [Men 1680] ~*müteyaḳḳız* || ~ *Ar mutayaḳḳiẓ* متيقّظ [*#yḳẓ* mutafaʿil V fa.] teyakkuz eden, uyanık < *Ar yaḳaẓa* تيقّظ uyandı, uyanık idi → TEYAKKUZ

müthiş [Sad 1574] *çün bu kelām-i mühiş ve peyām-i* ~*müdhiş ol şāh-i pür-dāniş cānibine maʿrūz oldı* [bu korkunç söz ve dehşet verici haber bilgelik dolu şah tarafına arz edildiğinde] || ~ *Ar mudhiş* مدهش [*#dhş* mufʿil IV fa.] dehşet veren < *Ar dahişa* دهش şaştı, çok korktu → DEHŞET

müttefik [Marz 1380] *ṭoğrı endīşeler ʿaḳl işlerinde hemīşe bu düzene* ~*müttefiḳdür* || ~ *Ar muttafiḳ* متّفق [*#wfḳ* muftaʿil VIII fa.] ittifak eden, bağlaşık < *Ar wafiḳa* وَفِقَ uydu, uzlaştı → İTTİFAK

müttehit [Men 1680] ~*müttehıd: Unitus.* || ~ *Ar muttaḥid* متّحد [*#wḥd* muftaʿil VIII fa.] birlik olan, birleşik < *Ar aḥad* أحد bir → İTTİHAT

müvekkil [Taz 1482] ~*müvekkilān-i meḳālid-i raḥmetüŋ ve vekīlān-i ɣazāin-i niʿmetüŋ* | [Rab 1310] *tegme bulutğa yetmiş miŋ ferişte* ~*müvekkil erdi* || ~ *Ar muwakkil* موكّل [*#wkl* mufaʿil II fa.] vekil eden < *Ar wakala* وكّل güvendi, vekil etti → TEVKİL

müvellet [Men 1680] ~*müvelled: Non genuina, non meré Arabica (dictio aut scriptura)* [safkan Arapça olmayan söz veya yazı] || ~ *Ar muwallad* مولّد [*#wld* mufaʿal II mef.] 1. doğurulmuş, 2. sonradan olma, safkan olmayan, soylu olmayan, piç < *Ar walada* وَلَدَ doğurdu → VELET

müverrih [Sad 1574] *erḳāmū aḳlām-i* ~*muverrīɣīn ıɣtilāf üzre vāḳıʿ olmışdur* [tarihçilerin yazdıkları ve söyledikleri ihtilaflıdır] || ~ *Ar muwarrīɣ* مورّيخ [*#wrɣ* mufaʿil II fa.] tarihçi < *Ar taʾrīɣ* tarih → TARİH

müvezzi [Men 1680] ~*müvezziʿ: Distributor, divisor.* || ~ *Ar muwazziʿ* موزّع [*#wzʿ* mufaʿil II fa.] tevzi eden, dağıtan < *Ar wazaʿa* وزع pay etti, böldü → TEVZİ

müyesser [Marz 1380] *anuŋ işigin* [onun eşiğini] *öpmek* ~*müyesser ola* || ~ *Ar muyassar* مُيَسَّر [*#ysr* mufaʿal II mef.] talihli, yolu açık < *Ar yasara* يَسَرَ kolay idi, rast geldi → YESARİ

müzaheret [Sad 1574] *bürāderāne muʿāşeret ve bir birimüzle* ~*müẓāheret ḳābil iken* [kardeşçe geçinmek ve birbirimize destek olmak mümkün iken] || ~ *Ar muẓāhara(t)* مظاهرة [*#ẓhr* mufāʿala(t) III msd.] biri lehine tavır koyma, öne çıkma, destekleme < *Ar ẓahara* ظهر belirdi, göründü → ZUHUR

← MÜZAHİR

müzahir [Men 1680] ~*müzāhir: Adjutor, defensor, protector.* || ~ *Ar muẓāhir* مظاهر [*#ẓhr* mufāʿil III fa.] biri lehine tavır koyan, yardım eden, sponsor < *Ar ẓahara* ظَهَرَ göründü, belirdi → MÜZAHERET

müzakere [Taz 1482] ~*müẓākere iderem ʿizzet hevāsıyçün; müṭālaʿa iderem nefsüŋ salāsıyçün"* || ~ *Ar muḏākara(t)* مذاكرة [*#ḏkr* mufāʿala(t) III msd.] karşılıklı zikretme, fikir alışverişi, görüşme < *Ar ḏakara* ذكر andı → ZİKİR

müzayaka [Neş 1492] || [KMuk 1665] ~*müzāyakamda baŋa vüsʿat vérdiŋ, merhamet eyle baŋa ve duʿāmı istimāʿ eyle* || ~ *Ar muḍāyaka(t)* مضايقة [*#ḍyḳ* mufāʿala(t) III msd.] darlık, sıkışıklık < *Ar ḍāḳa* ضاق daraldı, sıkıştı → TAZYİK

müzayede [LO 1876] ~*müzāyede: Artırma, meyatta pey sürme, mezada çıkarma.* || ~ *Ar muzāyada(t)* مزايدة [*#zyd* mufāʿala(t) III msd.] karşılıklı fiyat artırma < *Ar zāda* زاد arttı → ZİYADE

Levent Şahverdi Arşivi

müze [Şin 1860] *halâ ¯müzelerde mahfuz olan asar-ı matbuasından* | [Sch 1870] *Musée* [Fr.]: *¯müze, nümunehane* || *~ Fr musée ~ EYun mouseîon μουσεῖον* Mousa'lar tapınağı, Mousa'lara adanmış yer < *EYun Moûsa μοῦσα* sanat tanrıçası *+ion* → MUSİKİ

† Eski Atina'daki Mousa'lar tapınağına atfen İskenderiye'de I. Ptolemaios Soter'in (y. MÖ 280) kurduğu kütüphane ve araştırma merkezine verilen addan.

müzehhep [DaiÇ 1406] *¯Müzehheb nakşı zengārī zemīni* || *~ Ar muḏahhab* مذهّب [*#ḏhb* mufaʿʿal II mef.] altınla işlenmiş, altın yaldızlı < *Ar ḏahhaba* ذهّبَ [II f.] altın kapladı, altın işledi → TEZHİP

›› müzehhip

müzekker [Müy 1530] *gāib ikidür, bir gāib-i ¯müẕekker, bir gāib-i müennes* || *~ Ar muḏakkar* مذكّر [*#ḏkr* mufaʿʿal II mef.] gramerde eril *~ Ar ḏakar* ذكر erkek, penis → ZEKER

müzekkere [Men 1680] *¯müẕekkir: In memoriam revocans* [hatırlatan] *& masculini generis faciens* [eril veya erkek kılan] | [YOsm: LO 1876] *¯müẕekkire: İhtar pusulası, mufassal takrir* | [TDK1 1945] *¯müzekkere: Üstün makama yazılan resmi kâğıt.* || < *Ar muḏakkir* مذكّرة [*#ḏkr* mufaʿʿil II fa.] hatırlatan, anımsatıcı, erkekleştiren < *Ar ḏakara* ذكر andı → ZİKİR

† Aslının fail anlamında *müzekkire* olması gerekir.

müzevvir [Rav 1449] *¯müzevvir zühde geh tekye édersin / Elinle dinüŋ otağın yakarsın* || *~ Ar muzawwir* مزوّر [*#zwr* mufaʿʿil II fa.] tezvir eden, sahteci, yalancı < *Ar zawwara* زوّرَ [II f.] 1. konuk ağırladı, 2. sahte konuştu < *Ar zāra* ziyaret etti → TEZVİRAT

›› müzevir

müzeyyen [AşP 1330] *hem mükerrem hem ¯müzeyyen hem ʿazīz* || *~ Ar muzayyan* مزيّن [*#zyn* mufaʿʿal II mef.] bezenmiş < *Ar zāna* زانَ bezedi → TEZYİN

müzik [Göv 1930] *¯müzik: Musiki.* || *~ Fr musique ~ EYun mousikḗ μουσική* < *EYun Moúsa Μούσα* ilham perisi *+ik°* → MUSİKİ

† Yunan kökenli olup Arapça üzerinden alınan *musıkî* yerine sözcüğün Fransızca biçimi 20. yy başından itibaren özellikle Batı kökenli müzik türlerini ifadede tercih edilmiştir.

›› etnomüzikoloji, müzikalite, müzikolog, müzikoloji, müziksever

← MÜZİKAL, MÜZİKHOL, MÜZİSYEN

müzikal [Cum 1931] *Darülbedayide yenilik: (...) Komedi ¯muzikaller Fransızcadan adapte edilecek ve musiki kısmı aynen ipka edilecektir.* || *~ Fr comédie musicale* müzikli oyun < *Fr musical* müzikli → MÜZİK

müzikhol [Cum 1930] *Elhamra Sinemasında ¯müzikhol temaşalarının en zengini, en muazzamı, Çılgınlıklar Revüsü* || *~ İng music-hall* müzik çalınan halka açık salon → MÜZİK, HOL

müzisyen [Cum 1934] *Piyanist Mayestro Adinolfi ile de görüştük. Bu maruf ¯müzisyen bize şunları söyledi.* || *~ Fr musicien* müzikçi, müzik sanatçısı → MÜZİK

müzmin [MŞ <1400] *eger bir kişinüŋ kulağı ¯müzmin ağrılu ola kenevür südin ṭamzuralar χoş ola* | [Men 1680] *¯müzmin: Tempore multo durans* [uzun zaman süren] || *~ Ar muzmin* مزمن [*#zmn* mufʿil IV fa.] çok uzun süren, süreğen, kronik (hastalık) < *Ar zamān* süre, çağ, zaman → ZAMAN

›› müzminleş-

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

N

na+ ~ ***Fa nā-*** olumsuzluk ve yoksunluk öneki << ***EFa/OFa na*** olumsuzluk ve yoksunluk edatı << ***HAv *ne*** olumsuzluk edatı

›› namevcut, namünasip, namüsait, natamam

← NABÛD, NAÇİZ, NAHAK, NAHOŞ, NAMAHREM, NASAZ, NATÜVAN, NE[2] - NE, NEGATİF (NEGLİJE, NİHİLİZM, NÖTR), NEKES, NEVMİT, NUŞ (NİŞADIR)

naaş [Men 1680] *şehzādenüñ ¯naʿşını Konyaden alüp Burusaye gönderdı* ‖ ~ ***Ar naʿş*** نعش [*#nʿş* faʿl] sedye, tahtırevan, üzerinde cenaze taşınan teskere, cenazenin kendisi

naat [SN 1354] *der ¯naʿt-ı seyyidül mürselīn ve χātemün nebiyyin* ‖ ~ ***Ar naʿt*** نعت [*#nʿt* faʿl msd.] tasvir, tanımlama, özellikle peygamberin sıfatlarını anma; şiirde hitap ve övgü faslı < ***Ar naʿata*** نعت bir sıfatla belirledi

nabız [Yad <1421?] *¯nabż ʿazīm ve ḳavī ve muḥtelif ola* ‖ ~ ***Ar nabḍ*** نَبْض [*#nbḍ* faʿl msd.] kalp atışı < ***Ar nabaḍa*** نَبَضَ kalp attı

›› nabız yokla-

nabûd [Taz 1482] *peydā vü nihān u būd ü ¯nā-būd* [açık ve gizli, varlık ve yokluk] ‖ ~ ***Fa nābud*** نابد yok, yokluk § ***Fa nā*** olumsuzluk edatı + ***Fa bud*** idi, varlık, varolma → NA+

nacak [Env 1465] ‖ ~ ***Fa nāçaχ/nacaχ*** ناچخ/نجخ balta, ucu çatallı mızrak

naçar çar naçar "ister istemez" [AşP 1330] *sürdiler ¯nāçār u çār* ‖ ~ ***Fa nāçār*** ناچار çaresiz < ***Fa nā+ çār*** چار çare → ÇARE

›› çarnaçar

naçiz [Men 1680] *¯nāçīz: şey degül.* ‖ ~ ***Fa nāçīz*** ناچيز hiçbir şey < ***Fa nā+ çīz*** چيز şey → NA+

›› naçizane

nadan [Gül 1317] *ādemī ḥayvān olandan yeg-dürür / dīv olan ¯nādān olandan yeg-dürür* ‖ ~ ***Fa nādān*** نادان cahil, bilmez < ***Fa nā+ dān***[2] دان bilen → +DAN[2]

nadas [Kab 1432] *çünki ekini tamām ekdin yir yarmakdan ġāfil olma, ¯naṭas itmek ardınca ol* | [CFürs 1501] *¯nadas ki baʿzı yirlerde herk derler* ‖ ~ ***Yun neatós*** *νεατός* tarlanın yenilenmesi için bir süre boş bırakma, nadas < ***EYun neáō*** *νεάω* yenilemek, nadas bırakmak < ***EYun néos*** *νέος* yeni → NE(O)+

† Karş. ***Lat agros novare*** "tarla yenilemek", a.a..

nadide "görmemiş" [Men 1680] *bizüm pādişāhümüz ¯nādīde ve nevresīde pādişāh degüldür* [görmemiş, yeni yetme padişah değildir] | "görülmemiş" [LO 1876] *¯nādīde: Misilsiz, tuhaf.* ‖ ~ ***Fa nādīda*** نادیده görmemiş, görmez < ***Fa nā+ dīda*** دیده görmüş, gören, göz → DİDE

† Esasen "görmemiş" anlamındayken, edilgen anlamda kullanımı ("görülmemiş") Türkçeye özgüdür.

nadim [Men 1680] *Ebu Aliye serkeşlik eyledügine ¯nādim oldı* ‖ ~ ***Ar nādim*** نادم [*#ndm* fāʿil fa.] nedamet getiren, pişman < ***Ar nadima*** ندم pişman oldu → NEDAMET

nadir [AşP 1330] *kamusi islām evinde bir-durur / līkin onı ortada ¯nādir-durur* [tümü birdir, ama on tanesi ender bulunur] ‖ ~ ***Ar nādir*** نادر [*#ndr* fāʿil fa.] az bulunan < ***Ar nadara*** نَدَرَ ender idi → NEDRET

›› nadirat, nadire, nadiren

← ENDER

nafaka [MEd y. 1300] *¯nafaḳa kıldı mālını ʿiyālları üze* ‖ ~ ***Ar nafaḳa(t)*** نَفَقَة [*#nfḳ* faʿala(t) mr.] 1. gider, harcama, 2. İslam hukukunda eşin geçimine tahsis edilen varlık < ***Ar nafaḳa*** نَفَقَ çıktı, sarfetti, harcadı

← İNFAK, NİFAK (MÜNAFIK)

nafi [Men 1680] *¯nāfiʿ: fāidelü.* | nafıa [LO 1876] *umūr-ı ¯nāfıʿa: Memleketin terakki mesalihi.* ‖ ~ ***Ar nāfiʿ*** نافع [*#nfʿ* fāʿil fa.] yararlı < ***Ar nafaʿa*** نَفَعَ yaradı, yararlı oldu

›› nafıa, nafıa nezareti

← İNTİFA, MENFAAT

nafile [Rab 1310] ‖ ~ ***Ar nāfila(t)*** نافلة [*#nfl* fāʿila(t) fa. fem.] gerekenden fazlasını yapma, gereksiz şey < ***Ar nafl*** نفل fazladan yapılan şey

nafiz [Marz 1380] *sözleri ¯nāfiẕ ve ḥükmleri revān-idi* ‖ ~ ***Ar nāfiḏ*** نافذ [*#nfḏ* fāʿil fa.] nüfuz eden, etkili < ***Ar nafaḏa*** نفذ girdi, nüfuz etti → NÜFUZ

naftalin [LT 1873] *Naphthaline* [Fr.]: *¯naftalin.* ‖ ~ ***Fr/İng naphtaline*** petrolden elde edilen kokulu bir madde ☼ John Kidd, İng. kimyacı (1775-1851). < ***EYun náphtha*** *νάφθα* nefi, ham petrol ~ ***Aram nephṯā*** נפטא a.a. → NEFT

›› naftalinle-

nağme [AşP 1330] *dürlü dürlü şavt u ¯naġme, sāz u söz* ‖ ~ ***Ar naġma(t)*** نغمة [*#nġm* faʿla(t) mr.] melodi (< ***Ar naġama*** نغم nağme söyledi, tatlı ve yumuşak sesle konuştu) ≈ ***Süry nāʿamtā*** ܢܥܡܬܐ melodi, tatlı ve yumuşak ses ≈ ***İbr/Aram nāʿam*** נעם sevimli ve hoş olma, tatlı sesle şarkı söyleme → NİMET

† Tevratta geçen *Naomi* נעמי adı "sevimli, hoş" veya "nağme" anlamındadır.

nahak [AşP 1330] *hem görür ¯nāḥaḳı hem görür ḥaḳı* ‖ ~ ***Fa nā-ḥaḳḳ*** ناحقّ haksız → NA+, HAK[1]

nahıl [GülM 1429] *gülistān katında ¯naχl bağlaya-y-ıdı* | "bayram ve resmigeçitlerde süslü direk" [Nim-TS 1540] *naχl* [Fa.]: *Arabīdür, hurma ağacına dirler. Farisīde şol nesnedür ki güli bir ağac üzerine dizerler, bağlarlar. Türkīde ¯nakıl dirler.* ‖ ~ ***Ar naχl*** نخل [*#nχl* faʿl] hurma ağacı

nahif [AşP 1330] *gitdi ḳuvvet gitdi et oldı ¯naḥīf* ‖ ~ ***Ar naḥīf*** نحيف [*#nḥf* faʿīl sf.] zayıf, çelimsiz < ***Ar naḥufa*** نحف zayıfladı, arık ve çelimsiz idi

Levent Şahverdi Arşivi

nahiv [AşP 1330] *¯naḥv u taṣrīf ü luġat ḥācet degül* [sözdizimi ve çekim ve vokabüler lazım değil] || ~ *Ar naḥw* نحو [*#nḥw* faʿl msd.] 1. taraf, yön, usul, metod, 2. (Arapça dilbilgisinde) sözdizimi, sentaks < *Ar naḥā* نحا kastetti, yöneldi, yol gitti

← NAHİYE

nahiye [GülM 1429] *ʿarab ¯nāḥıyesinden bir karaca oğlan çıkdı* | "... küçük idari birim, bucak" [TTRum 1530] *¯nāḥıye çoğ. nevāḥi* || ~ *Ar nāḥiya(t)* ناحيَة [*#nḥw* fāʿila(t) fa. fem.] taraf, yöre < *Ar naḥā* نحا yöneldi, bir yöne gitti → NAHİV

›› nevahi

nahoş [AtH <1250 (1444)] *walīkin içinde tümen ¯nā-ḫoşı* [velakin içinde onbinlerce nahoşu] | [Gül 1317] *şāhidüñ raʿnā degül ¯nā-ḫoşdurur* || ~ *Fa nāḫʷoş* ناخوش hoş olmayan --› NA+, HOŞ

naif [Elo 1968] *¯Naif denilebilecek bir türün önde gelen ustalarıyla birlikte* || ~ *Fr naïf* / *İng naive* saf, sade, doğal << *Lat nativus* doğuştan, doğma büyüme, doğal < *Lat nasci* doğmak *+()tiv°* << *HAv *gnə-sko-* < *HAv *genə-* doğurmak, üremek → GEN(O)+

† Karş. *Lat natura* "doğa", *nation-* "ırk, soy". † Latince fiil, *gen-* kökünün sıfır basamağında */g/* sesini kaybetmesiyle oluşmuştur: *gen-* > *gna-* > *na-*. Arasesteki */t/* perfekt yapım ekidir. Paralel bir gelişme için *zade* maddesine bakınız.

›› naiv

← NASYONAL (ENTERNASYONAL, NAZİ), NATALİST (NATAŞA, NOEL), NATURA (NATÜREL, NATÜRMORT), RÖNESANS

nail [Men 1680] *¯nāyil: Erişici.* || ~ *Ar nāʾil* نائل [*#nyl* fāʿil fa.] kazanan, elde eden < *Ar nāla* نال kazandı, elde etti

naip [AşP 1330] *¯nāibidür her birisi iblisüñ* || ~ *Ar nāʾib* نائب [*#nwb* fāʿil fa.] nöbetçi, birinin yerinde bekleyen, vekil < *Ar nāba* ناب nöbet tuttu → NÖBET

›› kral naibi, naibe

← İSTİNABE

nakarat [Hal 1477] *¯nakarat arasında ezmine-i mutaχallile* [bileşik tempolar] *nice olur* || ~ *Ar naḳarāt* نقرات [*#nkr* çoğ.] çalgı eşliği, perküsyon < *Ar naḳra(t)* نَقْرة [faʿla(t) t.] davul veya her türlü çalgı darbesi < *Ar naḳara* نقر 1. çekiçle vurdu, deldi, 2. çalgı ve özellikle davul çaldı, parmak şıklattı *+āt* → NAKİT

← MANGIR (MANGİZ), NAKKARE

nakavt [Cum 1930] *Galatasaraylı K. Kemal Romen boksörünü altıncı devrede ¯nakavt etti* || ~ *İng knock-out* yumrukla bayıltmak § *İng to knock* vurmak, yumruk atmak (<< *Ger *knuk-* boğum, budak) + *İng out* dışarı → AUT

nakıs[1] [AşP 1330] *¯nakṣını bilmekle oldı ixtiyār* [eksiğini bilmekle seçkinleşti] || ~ *Ar naḳṣ* نقص [*#nḳṣ* faʿl msd.] eksik olma, eksiklik < *Ar naḳaṣa* نقص eksik idi, eksildi

← NAKIS[2] (NAKISE), NOKSAN, TENKİS

nakıs[2] [Taz 1482] *ben her ne söyler-isem, fehm-i ¯nāḳışum yitişdügincedür* || ~ *Ar nāḳiṣ* ناقص [*#nḳṣ* fāʿil fa.] eksik < *Ar naḳaṣa* نقص eksik idi, eksildi → NAKIS[1]

← NAKISE

nakıse [Men 1680] *¯nakīṣat: Imperfectio, vitium, defectus.* || ~ *Ar naḳīṣa(t)* نقيصة [*#nḳs* faʿīlā(t) sf. fem.] eksik olan şey, eksiklik, kusur < *Ar naḳaṣa* نقص eksik idi → NAKIS[2]

nakış [CodC 1303] *depictum - Fa & Tr: ¯naks ... depingo - Tr: ¯nakslarmen* || ~ *Ar naḳş* نَقْش [*#nḳş* faʿl msd.] resmetme, resim < *Ar naḳaşa* نَقَشَ 1. çatmak, çakmak, 2. boya vurmak, resmetmek

† Arapça fiilin iki anlamı arasındaki anlam bağı için bkz. *Tüçil, çalık, çalı,* çakır.

›› nakışçı, nakışla-, nakışlı, nakşet-

← MÜNAKAŞA, NAKKAŞ

nakil [Neh 1358] *dünyādın ¯naḳl kıldı* [öldü] || ~ *Ar naḳl* نقل [*#nḳl* faʿl msd.] taşıma, aktarma < *Ar naḳala* نقل taşıdı, aktardı

›› naklen, naklet-, nakli, nakliyat, nakliye

← İNTİKAL, MANGAL, MENKUL

nakip kadı nakibi [Kab 1432] *ḳāḍī ¯naḳībleriniñ maḥkeme kapusında durmak gerek ki ḥukm iderken ḳāḍīnüñ önünde daʿvācı çok söyleyicek komalar* || ~ *Ar naḳīb* نقيب [*#nḳb* faʿīl sf.] öncü, önden giden < *Ar naḳaba* نقب deldi, delip geçti, yol aştı, dağ geçidi aştı ≈ *Aram nəḳab* נקב [*#nḳb*] delmek

← MENKIBE

nakit [CodC 1303] *pecunia* [para] - *Fa: sim - Tr: ¯nagt vel akča* || ~ *Ar naḳd* نقد [*#nḳd* faʿl msd.] 1. gagalama, eleştirme, 2. metal para, akçe < *Ar naḳada* نقد 1. gagaladı, 2. eleştirdi, eleştirel yorumda bulundu (≈ *İbr/Aram #nḳd* נקד noktalama, sivri bir nesneyle tıklama)

† Arapça sözcüğün ilk anlamı "nokta, çentik" veya "noktalı (sikke)" olmalıdır. Karş. *İbr naḳd* "noktalı, benekli". *Ar nkd* نكد, *nḳṭ* نقط ve *nḳr* نقر kökleri anlamdaştır.

›› nakden, nakdi

← NAKARAT (MANGIR, NAKKARE), NOKTA, NÜKTE (NÜKTEDAN), TENKİT (MÜNEKKİT)

nakkare [CodC 1303] *Fa: ¯naχare - Tr ¯nakara* [bir tür davul] | [SN 1354] *¯naḳāre çaluban yola girdiler* || ~ *Ar naḳāra(t)* نقّارة [*#nḳr* faʿāla(t)] küçük davul, def < *Ar naḳara* نقر parmak şıklattı, def çaldı → NAKARAT

nakkaş [AşP 1330] *nakşı andan ögrenür ¯nakkāş-ı Çin* || ~ *Ar naḳḳāş* نقّاش [*#nḳş* faʿʿāl mesl.] nakışçı, ressam < *Ar naḳaşa* نقش boyadı, resmetti → NAKIŞ

›› nakkaşhane

nakz [Fer <1451] *Ne baş komak? ¯Nakżı ʿahd* [yemin bozma] *edüpdurur* | [Sad 1574] *huzūninde ittügü ʿahtü sevkend ¯nakżı gendüye pāybend olüp* [gözünün önünde yemin ve ahdini bozması kendisine ayak bağı olup] || ~ *Ar naḳḍ* نَقْض [*#nḳḍ* faʿl msd.] yıkma, tahrip et-

Levent Şahverdi Arşivi

me, geçersiz kılma, çelme < ***Ar naḳḍa*** نقض yıktı, geçersiz kıldı

›› nakzet-

← ENKAZ, TENAKUZ

nal "sandal" [Tefs <1300] || "... at nalı" [CodC 1303] *ferrus* [at nalı veya genel olarak demir] - *Fa & Tr: ¯naal* | nalları dik- (argo)_[OCK 1932] *¯nalları ¯dikmek: Ölmek, can vermek.* || ~ ***Ar naʿl*** نعل [#nʿl faʿl] 1. ip veya kayışla bağlı ayaklık, sandal veya nalın, 2. at nalı ≈ ***Ibr/Aram naʿal*** נעל [#nʿl] ip veya kayışla bağlı ayaklık, sandal < ***İbr nāʿal*** bağlamak

† Karş. ***EYun hypódēma*** ὑπόδημα "alttan-bağlı" > "sandal, nalın".

›› nalla-, nallan-, nalları dik-, nallat-

← NALBANT, NALBUR, NALÇA, NALIN

nalbant [CodC 1303] *faber - Fa: zengar vel ¯nalbâd - Tr: demirgi* | [GülM 1429] *bir kişinüŋ gözi ağrıdı bir ¯naʿlbanduŋ katına vardı* || ~ ***Fa naʿl-band*** نعلبند nal yapan ve takan kişi § ***Ar naʿl*** نعل nal + ***Fa band*** بند bağlayan → NAL, BENT

nalbur [ŞSic 1816] *arzıhalde mezkurül isim ¯naʿlbürlar kethudası Mustafa Ağa* | [LO 1876] *¯naʿlber* [Türkçe zebanzedi] *¯naʿlbûr* || ~ ***Fa naʿlbar*** نعلبر nalcı, demirci § ***Ar naʿl*** نعل + ***Fa bar*** بر getiren, üreten → NAL, +BER

›› nalburiye

nalça [CodC 1303] *sola* [ayakkabı tabanı] - *Fa: ¯naalča - Tr: taban* | [EÇ <1683] *dükkânların mücellā ¯naʿlçeler ile tezyīn edüp pāpūşları ¯naʿlçeleyerek* || ~ ***Fa naʿlça*** نعلچه [küç.] nalcık, ayakkabı tabanı < ***Ar naʿl*** نعل sandal, at nalı +ça[3] → NAL

nale naliş "feryat" [AşP 1330] *ʿacz ü ¯nāliş pes bize lāzım-durur* | [SN 1354] *irürdi göğe zārī vü ¯nālei* || ~ ***Fa nāla*** ناله inilti, feryat

›› nalân, naliş

nalet [Arg 1533] *¯nalét ghielsim ol chisciá chi jalán suiledI* [nalet gelsin ol kişiya ki yalan süyledi] *(...) ¯nalettlamisc, ¯nalettlárum* [naletlemiş, naletlarım] || ~ ***Ar laʿna(t)*** لعنة lanet → LANET

nalın "ayakkabı" [AşP 1330] *ol gice kim ol resūl bindi Burak / ʿarş anuŋ ¯naʿlînine oldu ṭurak* | "... hamam ayakkabısı" [EÇ <1683] *bu nātırlar dahı bellerinde peştamâller üzre kılıçların kuşanup ayakları çıplak (...) sadefkâri ¯naʿlînler ile* || ~ ***Ar naʿlayn*** نعلين [dual.] bir çift sandal < ***Ar naʿl*** نعل [#nʿl] sandal, at nalı +***ayn*** → NAL

›› nalıncı keseri

nam [CodC 1303] *nomen - Fa: ¯nam - Tr: at* | [SN 1354] *Her menzile baχ bağlı dutar vaḳʿa vü ¯nāmı* [her menzilde bir olay ve isim kayıtlıdır] || ~ ***Fa/OFa nām*** نام ad, isim << ***EFa/Ave nāman-*** a.a. << ***HAv *nōmn̥*** a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Sans nāman*** नामन्, ***Kürd nav***, ***EYun ónyma***, ***Lat nomen***, ***Fr nom***, ***İng name/noun***, ***Alm Name***, ***Erm anun անուն*** "isim".

›› namı diğer, namı yürü-, namlı

← +ONİM (AKRONİM, ANONİM, ETNONİM, HİDRONİM, ONOMASTİK, ONOMATOPE, SİNONİM, TOPONİM), BEDNAM, NAMDAR, NAME (İDDİANAME, SALNAME), NAMZET, NİCK, NOMİNAL (DENOMİNASYON, NOMENKLATÜR)

namahrem [Rab 1310] *¯nā-maḥremka bakğan közlemi ot birle tolduruğları* [namahreme bakan gözleri ot ile doldurula] || ~ ***Fa nā-maḥram*** نامحرم harem dairesi dışında kalan (dolayısıyla nikâhı caiz olan) kişi, yabancı → NA+, MAHREM

namaste "iki elin ayalarını birleştirerek verilen Hint selamı" [Hür 2007] *çevrelerini saran ve gülümseyerek geleneksel selamlarını verip 'Namaste' diyen halk onları da gülümsetiyor* || ~ ***Sans namastē*** «sana boyun eğiyorum», Hintçe selam sözü < ***Sans namas*** नमस् boyun eğerek saygı gösterme, temenna etme → NAMAZ

namaz [Kut 1069] *camāʿat bile* [ile] *kıl farīża ¯namāz* || ~ ***Fa namāz*** نماز 1. saygı veya ibadet amacıyla yere kapanma, temenna, 2. İslami ibadet biçimi << ***OFa namaç/namāz*** a.a. ≈ ***Ave namah-*** temenna, ibadet

† Nihai anlamı ***Sans námas-/namaskar*** ile aynıdır.

›› namaz niyaz, namazgâh

← BEYNAMAZ, NAMASTE

namdar [AşP 1330] *bir zamanlar var-ıdı bir ¯nāmdār / salṭanat sürmüş idi çok rüzigār* || ~ ***Fa nāmdār*** نامدار isim sahibi, namlı → NAM, +DAR

name [MEd y. 1300] *toprak saçtı ¯nāmaka* [yazıya kurutma kumu (ahar) döktü] || ~ ***Fa nāma*** نامه birine hitaben yazılan yazı, mektup << ***OFa nāmag*** a.a. < ***OFa nām*** isim +***a*** → NAM

›› adaletname, ahitname, akitname, azilname, beyanname, ehliyetname, fetihname, icazetname, itilafname, kararname, kefaletname, menakıbname, müddetname, muhabbetname, muvafakatname, nizamname, ruzname, Şahname, şartname, sefaretname, sefername, seyahatname, taahhütname, talimatname, tarifname, tasdikname, telgrafname, vasiyetname, vekâletname, zenanname

← İDDİANAME, SALNAME (KÖSELE)

namert [SN 1354] *ṭoğrı sözlü kişi anda merd ola / egri sözlü ādemī ¯nāmerd ola* || ~ ***Fa nā-mard*** نامرد adam değil < ***Fa nā+ mard*** مرد adam → MERT

namlu [IdrH <1402] *¯namli* [ok temreni?] | [Men 1680] *¯nāmli: Lamina* [kılıç ağzı] | [Ana 1932] *¯lamlı (Kırşehir, Trabzon): tüfek demiri (...) ¯lamlık (Kütahya, Malatya): sapsız bıçak.* || ~ ***Yun lámna/lamneîon*** λαμνί kılıç veya bıçak ağzı, ok temreni ~ ***Lat lamina*** a.a. +***()tion*** → LAMA[1]

† ***Nām*** "isim" sözcüğünden türetilmesi halk etimolojisidir. ***Nāmlu*** ناملو "isim sahibi" ve ***nāmli*** ناملی "bıçak ağzı" ayrımı 18. yy.'a dek telaffuzda korunmuştur. † */l/ - /m/ - /n/* metatezi tipiktir. † Yunanca sözcük için ▫DuCG 1:785.

namus [AşP 1330] *kimseye hiç assı kılmaz ¯nāmūsı* [onların düzeninin/töresinin kimseye faydası yok] ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Ar nāmūs*** ناموس töre, yasa ~ ***Aram nūmūs/nīmūs*** נומוס töre, yasa, din (▫Jastrow 888, 905) ~ ***EYun nómos νόμος*** a.a. (▫LS 1180) --→ +NOM

›› namus cinayeti, namussuz

namütenahi [Sel 1600] *ʿavn-i ilāhī ḳarīn-i devlet-i ¯nā-mütenāhī ola* [allahın yardımı sonsuz ikbalden yana ola] || § ***Fa nā*** نا değil + ***Ar nā+ mutanāhi*** متناهٍ [*#nhw* mutafāʿil VI fa.] sona eren, sonlu (< ***Ar nahā*** نها sona erdi, vardı) → NİHAYET

›› mütenahi

namzet [Fer <1451] *Ve atam ol kızı bana ¯nām-zad étdi* [nişanladı] || ~ ***Fa nāmzad*** نامزد 1. sözlü, nişanlı, 2. bir göreve atanan kimse § ***Fa nām*** نام ad + ***Fa zad*** زد vuran, vurma → NAM, +ZEDE

nan [CodC 1303] *panis - Fa: ¯nān - Tr: etmak* | [Taz 1482] *χon-ı ıḥsānuŋda bir ḳıtʿa-i ¯nān idersin* [ihsan sofranda ekmeği pay edersin] || ~ ***Fa nān*** نان ekmek << ***OFa nān*** a.a.

† Modern Hintçeye Farsçadan alınmış olan sofra ve yemek terimlerinden birirdir.

nan(o)+ ~ ***İng nano-***+ [bileşik adlarda] 1. bir birimin milyarda biri, 2. aşırı derecede küçük ~ ***Lat nanus*** cüce

† *Nanoteknoloji, nanometre, nanosaniye* vb. Aynı Latince sözcükten ***Fr nain*** "cüce".

nanay [LG 1889] *¯nanay: (Kıbtî lisanından) Yok. ¯şinanay: Hiç yok.* || ~ ***Roma nanay*** yoktur § ***Roma nan*** değil + ***Roma ay*** -dir

† Karş. ***Lat non est*** "değil, yok".

← ŞİNANAY

nane [CodC 1303] *menta - Fa: ¯nana* | [Yad <1421?] *zerdālü ve kuru ¯naʿnaʿ yimek ve şarāb-ı reyhānī içmekdir* | [LO 1876] *bak şunun yediği ¯naneye (...) ¯nane ¯molla* | [SFA 1936] *böyle bir muhitte bir ¯nane ¯şekercinin kısa pantolonla gezmesi* || ~ ***Ar naʿnāʿ*** نعناع [*#nʿnʿ*] nane bitkisi, mentha ≈ ***Aram nānʿā*** ננעא a.a.

† Türkçe karşılığı *yarpız/yarpuz* 'dur. † *Nane yemek* ve *nane molla* deyimlerinde muhtemelen afyon veya esrar kastedilmiştir.

›› nane limon, nane molla, nane şekeri, naneleş-

nanik [Cum 1936] *gazetecilere dönerek evvelā dilini çıkarıyor, sonra da elini burnuna götürerek mükemmel bir ¯nanik yapıyor* || ~ ***Fr la nique*** parmağı buruna götürerek yapılan alay hareketi

nankör [K&B 1835] *¯nān-kör: Avar, vil, ingrat* || ~ ***Fa nānkūr*** نان کور küfrān-ı nimet eden § ***Fa nān*** نان ekmek + ***Fa kūr*** کور görmez --→ KÖR[1]

napalm [Mil 1951] *komünist savunma hatlarını roket ve ¯napalm bombalarile darma dağınık etmişlerdir* || ~ ***İng napalm*** [abb.] jöleleştirilmiş patlayıcı sıvıların genel adı ☼ 1944 Louis Fieser, Amer. kimyacı. § ***İng naphthenic acid*** (< ***Lat naphtha*** neft) + ***İng palmitic acid*** (< ***Lat palma*** palmiye) → NEFT, PALMİYE

napoliten "Napoli tarzında şarkı" [Cum 1937] *operalarını, ¯Napoliten serenatlarını taganni edecektir.* || ~ ***Fr napolitain*** Napoli'li, Napoli'ye ait < ***İt Napoli*** İtalya'da bir kent +*(g)An-* ~ ***EYun neápolis νεάπολις*** yeni kent

nar[1] [CodC 1303] *pomum granatum - Fa: ¯anar - Tr: ¯nardan* [nardenk] | [Tezk 1341] *bir tabak ¯nār getürgil* || ~ ***Fa nār/anār*** نار/أنار nar ağacı ve meyvası << ***OFa anār*** a.a.

† Osmanlıca kaynaklarda *enār* biçimi daha sık görülür. Farsça sözcük muhtemelen bir Hint dilinden alıntıdır.

← GÜLNAR, NARDENK, NARGİLE

nar[2] [AşP 1330] *χāk ü bād u ¯nār ü āb* [toprak, hava, ateş, su] || ~ ***Ar nār*** نار [*#nwr* faʿl] ateş --→ NUR

›› narı beyza

nara [Tezk 1341] *çün İbrahim'e key bakdı, ¯naʿra urdı, İbrahim ayağına düşdi ve eyitti: 'Ben senüŋ kulunam'* || ~ ***Ar naʿra(t)*** نعرة [*#nʿr* faʿla(t) mr.] böğürtü, kükreme < ***Ar naʿara*** نعر böğürdü, kükredi

›› naralan-

nardenk [CodC 1303] *pomum granatum - Fa: anar - Tr: ¯nardan* [nardenk] | [Yad <1421?] *pāk olmış sumāḳ ve ekşi ¯nārdenk her birinden onbeşer dirhem* | [LO 1876] *¯nārdenk: Nar pekmezi, erikden dahı olur. Kara ¯nārdenk kızılcıktır.* || ~ ***Fa nārdānk*** ناردانك nar tanesi, nar suyu, nar pekmezi § ***Fa nār/anār*** nar + ***Fa dānak/dānk*** tane --→ NAR[1]

narenciye [CodC 1303] *arangin* [portakal rengi] - *Fa & Tr: ¯narangi* | [Yad <1421?] *beş ʿaded türünc kim ʿArebce ¯nārenc dérler, bu türünci doğrayalar* || < ***Ar nāranc*** نارنج [*#nrχ*] portakal +*ī* ~ ***Fa nārang*** نارنگ a.a. ~ ***Sans nāgaranga/nāranga*** नागरङ्ग ejder ağacı, a.a.

nargile [Men 1680] *¯nārgil p*[ers]. *¯nārcil* a[rab]. *Nux magna Indica* [hindistan cevizi]. | [LO 1876] *¯nārgile: Tömbeki içdikleri şişe ve maden alet ki bir sürahi, bir ser ve bir marpīcden ibaretdir. Aslında narcil yani cevz-ibevvā* [hindistan cevizi] *kabuğundan oyarlardı.* || < ***Fa nārgil*** نارگل hindistan cevizi +*a* << ***OFa unārgēl*** a.a. ~ ***Sans nārikela*** नारीकेल a.a. → NAR[1]

narh [MEd y. 1300] *ḳız ¯narχ uçun sakladı aşlıḳnı* [kıt fiyat yüzünden ürününü sakladı] | [Men 1680] *¯narχ ¯komak: pretium rerum constituere* [fiyat belirlemek] || ~ ***Fa narχ/nirχ*** نرخ [*#nrχ*] cari fiyat

narıbeyza † *Nar* sözcüğü dişil olduğu için dişil sıfat alır.

narin [Men 1680] *¯nārin: Recens, nitens* [taze, körpe], *ornatus, politus, elegans* [zarif]. *Ut ¯nārin ¯kumaş, ¯nārin ¯aʿzā.* || (~ ***Fa nārīn*** نارن ince, zarif, körpe) ~ ***Moğ narin*** küçük (▫TMEN §380)

narkotik [Bah 1924] *¯narkotik: Afyon ve saire gibi uyku getiren (ilaç).* || ~ ***Fr narkotique*** / ***İng narcotic*** uyuşturucuya dair (sıfat), uyuşturucu madde (isim) ~ ***EYun narkotikós ναρκοτικός*** a.a. → NARKOZ

Levent Şahverdi Arşivi

›› narkotik büro

narkoz [Cum 1933] *Gazetelerin ağzını kuvvetli bir ¯Narkoz tıkacile sımsıkı kapatmıştı* ‖ ~ ***Fr*** *narkose* uyuşturma ~ ***EYun*** *narkōsis ναρκώσις* a.a. < ***EYun*** *narkē ναρκή* uyuşma *+ik°*

›› narkolepsi, narkoman, narkomani

← NARKOTİK

narodnik [Cum 1974] *popülarizm halkçılık demek, popülist halkçı, yani ¯narodnik* ‖ ~ ***Rus*** *народник* halkçı, 19. yy.'da Rusya'da halkçı siyasi akıma mensup kişi < ***Rus*** *narod* halk << ***ESlav*** *narod' народъ* a.a. < ***ESlav*** *rod'* doğum, soy, aşiret

narsisizm [Cum 1941] *Kendi vücudile şehvetlenme (¯narsisizm), hayalindeki sevgilileri tahayyül ederek boşalma (istimna)* | [Fel 1942] *¯narkislik* = [Fr.] *narcissisme* ‖ ~ ***Fr*** *narcissisme* kendini sevme hastalığı ~ ***Alm*** *Narzissismus* a.a. ☼ Sigmund Freud, Avst. hekim (1856-1939). < ***EYun*** *Nárkissos* Eski Yunan mitolojisinde kendi yansımasına aşık olan genç *+ism°* ~ ***EYun*** *nárkissos νάρκισσος* nergis çiçeği → NERGİS

† Eski Yunanca isim muhtemelen bir Anadolu veya İran dilinden alıntıdır.

›› narsisist, narsist

narteks [x 1993] *¯Narteks* [dergi adı] ‖ ~ ***İng*** *narthex* 1. uzun ve içi boş gövdesi eskiden ateş taşımakta kullanılan bir bitki, mantuka, 2. antik tapınaklarda dış sofa, 3. kilise mimarisinde dış salon ~ ***EYun*** *nárthēks νάρθηξ* 1. sandık, kutu, 2. a.a.

nas[1] [<1400] ‖ ~ ***Ar*** *nās/unās* ناس [*#ns*] insanlar, halk → İNSAN

nas[2] [İrşM 1387] *Takı üçüncı rāstı her nerse kayıtur yirine ¯naşş birle bu bātıl turur.* ‖ ~ ***Ar*** *naṣṣ* نصّ [*#nṣṣ* faʿl msd.] 1. kesin ve nihai olma, 2. Kuran veya hadiste kesin önerme < ***Ar*** *naṣṣa* نصّ yükseltti, kaldırdı, sonuna kadar götürdü, kanıtladı,nihai otoriteye dayandırdı

nasaz [EÇ <1683] *evleri sāz kendüleri ¯nā-sāz bir alay kavm-i gāziyān ü mücāhidān* ‖ ~ ***Fa*** *nā-sāz* ناساز uymaz, uygunsuz, akortsuz, edep dışı < ***Fa*** *nā+ sāz* uyum, uygun → NA+, SAZ[2]

nasıl "soru sıfatı" [Sel 1600] *¯ne-aṣl kimsesin, ẋaberün nedür?* | [Men 1680] *¯ne aṣl: Qualis, quomodo. vulg. ¯naṣıl. Bu ne aṣl harekettür?* ‖ § ***TTü*** *ne* + ***Ar*** *aṣl* soy → NE[1], ASIL

nasır [Rab 1310] *Mevlā taʿālā olarğa ¯nāsür ʿilletini ḥavāle kıldı, kamuğı nāsür ʿilleti birle mübtelā boldılar.* | [Yad <1421?] *ne kadar oŋulmaz yaralar ve ¯nāsürlar var ise* | [Kab 1432] *yāẋud ¯nāsürlanmış sivilci var mıdur burnunda?* | [LO 1876] *¯nāṣür ناصور: Vücudun her yerinde ve hususan elde ve parmaklarda hasıl olan katı deri. Yaradan hasıl olan fistula. (...) ¯Nāsırlanmak ناصرلانمق* ‖ ~ ***Ar*** *nāsūr/nāṣūr* ناسور / ناصور [*#nsr/nṣr* fāʿūl] ülser, iyileşmeyen yara < ***Ar*** *nasara* نسر etinden et kopardı ≈ ***Ar*** *nasr* نسر akbaba

† "Ciltte sertlik" anlamı Türkçede türemiştir.

›› nasırlan-, nasırlaş-, nasırlı

nasihat [Kut 1069] *¯naṣīḥat sözi bar kanı tuttaçı* [nasihat sözü var hani onu tutan?] ‖ ~ ***Ar*** *naṣīḥa(t)* نصيحة [*#nṣḥ* faʿīla(t) msd.] öğüt verme, öğüt < ***Ar*** *naṣaḥa* نصح öğüt verdi → NUSH

nasip[1] [AşP 1330] *andan oldı ¯naṣb u cerr refʿ u sükūn* ‖ ~ ***Ar*** *naṣb* نَصْب [*#nṣb* faʿl msd.] 1. dikme, kaldırma, çadır kurma, nişan koyma, 2. tayin etme, atama, ganimetten pay verme < ***Ar*** *naṣaba* نَصَبَ dikti, kaldırdı, belirledi

›› nasbet-

← MANSIP, NASİP[2], NİSAP

nasip[2] [AşP 1330] *aç kulağuŋ uşbu sözden al ¯naṣīb* ‖ ~ ***Ar*** *naṣīb* نصيب [*#nṣb* faʿīl sf.] pay, hisse < ***Ar*** *naṣaba* نصب belirledi → NASİP[1]

›› nasiplen-, nasipsiz

nasrani [AşP 1330] *ger müsülman ger cühūd ger ¯naṣrānī* | [EÇ <1683] *tā Tophane'ye varınca iki kalʿa içi yedi kral Frengi ve cümle ¯naṣārā māl-a-māldır* [yedi ülke Frenki ve her türlü Hıristiyanla tıklım tıklım doludur] ‖ < ***Ar*** *naṣrānī* نصراني [*#nṣr* t.] Nasıralı İsa'ya mensup, Hıristiyan (~ ***Ar*** *naṣārāʾ* نصارى [faʿālâ çoğ.] Hıristiyanlar) < ***öz (Ar)*** *an-nāṣirá* الناصرة Celile'de İsa'nın doğum yeri olan kent < ***öz (İbr)*** *Naṣəreth* נצרת a.a.

† Suriye Alevilerine verilen *Nusayri* adının etimolojisi "küçük Nasrani" şeklinde yorumlanmaya müsaittir.

›› nasara

← TANASSUR

nasyonal [AR 1898] *İrlanda'nın Dublin beldesinde ¯nasyonalistlere meccanen tevziʿ olunacakmış* | nasyonalizm [HBeş 1919] *Bu Harb-i Umumi neden oldu? ¯Nasyonalizmden yani milliyetçilikden oldu.* | nasyonalist [Tanin 1919] *Cemal Paşa* [Mersinli] *pek namuslu, ¯nasyonalist, akıllı ve cesur adamdır.* ‖ ~ ***Fr*** *national* ulusal ~ ***Lat*** *nationalis* < ***Lat*** *natio* kavim, soy, aynı kökten gelen insanlar topluluğu *+al°* < ***Lat*** *nasci* doğmak *+()tion* → NAİF

›› nasyonal sosyalizm, nasyonalist, nasyonalite, nasyonalizm

← ENTERNASYONAL (İNTERPOL, TIR), NAZİ

naşi [Sad 1574] *ẋılāf-i sulḥ ve salāḥdan ¯nāşī bir maslaḥatdür* [barış ve huzura muhalefetten kaynaklanan bir iştir], *rızā virilmek maʿkūl degüldür* ‖ ~ ***Ar*** *nāşiʾ* ناشىء [*#nṣA* fāʿil fa.] neşet eden, kaynaklanan < ***Ar*** *naşaʾa* نشأ çıktı, belirdi, (su) kaynadı → NEŞET

natalist [Taraf 2015] *yerli yersiz her fırsatta ¯natalist söylemleriyle kadının varoluşunu üremeye indirgeyen kişi* ‖ ~ ***İng*** *natalist* «doğumcu», kadınların doğurganlığını savunan kişi < ***İng*** *natal* doğuma ilişkin *+ist°* ~ ***Lat*** *natalis* a.a. < ***Lat*** *nasci, nat-* doğmak *+al°* → NAİF

›› natalizm, neonatal

← NATAŞA, NOEL

nataşa "Rus kızı" [Mil 1978] *sokaktaki genç ve güzel ¯Nataşalardan* | "... (Doğu Avrupalı) hayat kadını" [Mil

Levent Şahverdi Arşivi

1990] *eve giren gelirin büyük bir bölümü de ¯nataşalara gidiyor* || ~ ***Rus*** *Nataşa* [küç.] bir kadın adı < ***Rus*** *Natalia* [fem.] a.a. < ***Lat*** *natalis dies* doğum günü, özellikle İsa'nın doğumu, noel < ***Lat*** *nasci, nat-* doğmak ***+al°*** → NATALİST

natıka [AşP 1330] *iy keşşâf-ı sırr-ı lâ-yezâl / ¯nâtıka vasfından oldı gung u lâl* [ey ebedi sırrın açıcısı, söyleme yeteneği seni tanımlamakta dilsiz kaldı] || ~ ***Ar*** *naṭika(t)* ناطقة [***#nṭḳ*** fāʿila(t) fa. fem.] konuşma yeteneği < ***Ar*** *naṭaḳa* konuştu → NUTUK

natır "hizmetçi" [Arg 1533] *¯nattér: quello che da il servitio* [hizmet veren kimse] | "... hamam hizmetçisi" [EÇ <1683] *bu ¯nâtırlar dahı bellerinde peştamâller üzre kılıçların kuşanup ayakları çıplak (..) sadefkâri naʿlınlar ile* || ~ ***Ar*** *nāṭir* ناطر [***#nṭr*** fāʿil fa.] bekçi, koruma görevlisi ~ ***Aram*** ***#nṭr*** נטר bakma, gözetme, bekçilik etme → NAZAR

† ***Ar*** *nāẓir* "bakan, bakıcı" sözcüğünün Arami kökenli eşdeğeridir (▫Fraenkel 138). † "Kadınlar hamamında tellak" anlamı 16. yy.'a doğru türemiştir. Rusça *natiraty* "hamamda keselemek" Türkçeden alıntı olmalıdır.

nato kafa "akılsızlık" [Cum 1952] *Ben ettim, oldu. ¯Nato kafa...* || ~ ***Yun*** *ná to kafá να το καφά* işte kafa § ***Yun*** *ná να* işte, nah + ***Yun*** *το το* nötr nominatif belirteci + ***TTü*** *kafa*

† *Nato kafa nato mermer* "işte kafa işte mermer" deyiminde.

natura [HRG <1930] *bir hekimin en büyük hazakati hastasının ¯naturasını tanımasıdır.* || ~ ***Fr*** *nature* doğa << ***Lat*** *natura* doğuş, yaradılış < ***Lat*** *nasci* doğmak ***+()tura*** → NAİF

← NATÜREL, NATÜRMORT

natürel [Rz 1896] *bir haber göndermek pek ¯natürel bir şey!* | natüralist [AR 1898] *Fakat ¯natüralistlerden biri bilmecenin mugayir-i tabiat saçmalıklardan mürekkeb olduğunu uzun uzadıya anlattıkdan sonra* || ~ ***Fr*** *naturel* doğal ~ ***Lat*** *naturalis* a.a. < ***Lat*** *natura* doğa ***+al°*** → NATURA

›› natüralist, natüralizm, natürelman

natürmort [AR 1899] || ~ ***Fr*** *nature morte* ölü doğa, cansız nesneleri konu alan resim → NATURA, MORT

natüvan [YusZ <1377] *didiler kim iy şehenşâh-ı cihân, ağlayan oldur züleyhâ ¯nâ-tüvân* || ~ ***Fa*** *nātuvān* ناتوان güçten düşmüş, zayıf < ***Fa*** *nâ+ tuvān* توان güç, kuvvet, güçlü, kuvvetli → NA+, TUVANA

navigasyon [Mil 1961] *Deniz Ticaret Lisesi sabık ¯Navigasyon Hocası ve Puntusefine muharriri merhum emekli güvelte Yarbayı Cibalili Hasan Tahsin* || ~ ***Fr*** *navigation* seyrüsefer, gemi yolculuğu < ***Lat*** *navigare* [den.] gemi ile gitmek, gemi sürmek ***+()tion*** (▫E-M 431-432) < ***Lat*** *navis* gemi << ***HAv*** ****nāu-²*** a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Sans*** *naú*, ***EFa*** *nav-*, ***EYun*** *naûs*, ***Erm*** *nav* "gemi, kayık". Latinceden ***İng*** *navy*, ***Fr*** *navire* "donanma".

›› navigatör

← ASTRONOT, KOZMONOT, NAVLUN, NEF

navlun [OsmK <1512] || [MüD 1558] *gemiciler kadîmden olıgelenden ziyâde navlun taleb eylerlerse aldurmayup* || ~ ***Ar*** *nawlūn* نولون [***#nwln***] deniz nakliye ücreti ~ ***EYun*** *naûlon/naûlos ναῦλον/ναῦλος* gemi yükü, kargo < ***EYun*** *naûs ναῦς* gemi << ***HAv*** ****nāu-²*** gemi → NAVİGASYON

naylon [Cum 1947] *kadınların ¯naylon çoraba rağbeti daha fazla olduğundan* | naylon fatura "masrafı fazla göstermek amacıyla kesilen karşılıksız fatura" [Cum 1964] *aldığı mal karşılığı sahte veya ¯naylon ¯fatura alan 300 müessese* || ~ ***marka*** *Nylon* bir tür plastik madde ☼ 1935 DuPont Corp., Amer. kimya şirketi.

† Marka adının kökeni meçhuldür. *New York - London* kent adlarının ilk harf ve hecelerinden türetildiği rivayet edilir.

›› naylon çorap, naylon fatura, naylon torba

naz [MEd y. 1300] *¯nāz kıldı tişi* [kadın nazlandı] | [İdr 1312] *¯nāzlandı: tadallala* [kibir ve küstahlık etti, ağırdan satti] || ~ ***Fa*** *nāz* ناز kibir, büyüklenme

›› nazende, nazlan-, nazlı

← NAZENİN, NAZİK (NEZAKET)

nazal [Mil 1969] *¯nazal kateter ile oksijen verilmeye başlandı* | [Mil 2004] *¯nazal sprey* || ~ ***Fr/İng*** *nasal* burunla ilişkin ~ ***OLat*** *nasalis* a.a. < ***Lat*** *nasus* burun ***+al°*** << ***HAv*** ****nas-*** a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Alm*** *Nase*, ***İng*** *nose*, ***ESlav*** *nosú*, ***Sans*** *nāsā* नासा, ***Ave*** *nāh-* "burun".

nazar [AşP 1330] *kılasın kullarına raḥmet ¯naẓar* | nazaran "göre" [Men 1680] *¯bize nazaren: Respectu nostri.* || ~ ***Ar*** *naẓar* نظر [***#nẓr*** faʿal msd.] bakma, bakış < ***Ar*** *naẓara* نظر baktı

† ***Ar*** ***#nẓr*** ≈ ***Aram*** ***#nṭr*** נטר ≈ ***İbr*** ***#nṣr*** נצר kökleri eşdeğerdir.

›› nazaran

← İNTİZAR (MUNTAZIR), MANZARA, MÜNAZARA, NATIR, NAZARİYE, NAZIR, NAZİRE, NEZARET, SARFINAZAR

nazariye nazariyat "teori" [YOsm: LO 1876] *¯nazarīyāt: İlmin amelî olmayan cihetleri* | nazariye [YOsm: KT 1900] *¯nazarīyāt: (...) fd.* [tekil] *¯nazariyye dahı kullanılmağa başlanmış ise de öteden beri yalnız cemʿi* [çoğulu] *müstameldir.* || < ***Ar*** *naẓarī* نظرى [nsb.] görüşe ait, görüşsel < ***Ar*** *naẓar* نظر [***#nẓr***] bakış, görüş ***+ī*** → NAZAR

† Anlam ilişkisi için karş. ***EYun*** *théoria* < *theōréō* "bakmak", ***Lat*** *speculatio* < *specere* "bakmak".

›› nazariyat, nazariye

nazdrovye [EkşiS 2006] *¯nazdrovya: Kaş'ta Mavi Bar önünde plastik pet şişeye doldurmak suretiyle sürekli tüketildiginde otuz kişiyi aynı anda sarhoş eden içecektir.* || ~ ***Rus*** *na zdoróvye на здоровье* sağlığa (içki kutlama sözü) (/ ***Pol*** *na zdrowie* a.a.) < ***Rus*** *zdoróv здоров* sağ, sağlam < ***HAv*** ****drew-o-*** a.a. < ***HAv*** *deru-* sağlam olmak → DÜRÜST

Levent Şahverdi Arşivi

nazenin [Tezk 1341] *ʿömrüŋ χirmānına od düşürmiş olursuŋ / ¯nāzenīn ʿömrüŋ telef olur* || ~ ***Fa*** *nāzanīn* نازنين nazlı, hassas → NAZ

nazım[1] [AşP 1330] *¯naẓma gelmez kim diyem ḳurʾānını* || ~ ***Ar*** *naẓm* نَظْم [*#nẓm* faʿlmsd.] 1. düzme, dizme, düzen, 2. şiir < ***Ar*** *naẓama* نَظَمَ dizdi, düzdü, mısra dizdi

›› nazmen, nazmî

← İNTİZAM (MUNTAZAM), MANZUM, NAZIM[2], NİZAM, TANZİM

nazım[2] [Men 1680] *¯nāẓım: Ordinator, compositor, concinnator* [dizen, düzenleyen], *& lineis* [cetvel]. || ~ ***Ar*** *nāẓim* ناظم [*#nẓm* fāʿil fa.] 1. dizen, düzenleyen, şiir düzen, 2. cetvel < ***Ar*** *naẓama* نَظَمَ dizdi, düzenledi --→ NAZIM[1]

›› nazım plan

nazır "bakıcı, denetleyici" [FatK <1481] *Ve başdefterdār cümle mālımıŋ ¯nāẓın olup* | "... bakan" [YOsm: LO 1876] *¯nāzır: Büyük daire ve devair-i devlet başı* || ~ ***Ar*** *nāẓir* ناظر [*#nẓr* fāʿil fa.] bakan, nezaret eden < ***Ar*** *naẓara* نظر baktı → NAZAR

›› denize nazır, hariciye nazırı

Nazi [Cum 1932] *Dün Berlin'de ¯Nazi'lerle imparatorluk bayrağı teşkilatı arasında yeni bir arbede olmuştur.* || ~ ***Alm*** *Nazi* [abb.] < ***Alm*** *nazional-sozialist* ulusçu-sosyalist, Ulusal-Sosyalist Alman İşçi Partisi mensubu olan kimse < ***Lat*** *nationalis* ulusal → NASYONAL

›› nazi selamı, Neonazi

nazik [SN 1354] *Kirpiklerinüŋ ¯nāzik oḳı sīneme batdı* | [CodC 1303] *öz ¯nāzik boynungni* [kendi ince? boynunu] || ~ ***Fa*** *nāzuk* نازك ince, zarif, nazlı << ***OFa*** *nāzuk* a.a. → NAZ

† Farsçada *nāzük* biçimi tercih edilir. Türkçede 13. yy.'dan itibaren *nāzik* görülür.

← NEZAKET

nazil [AşP 1330] *cānlara ḥaḳ raḥmeti ¯nāzil olur* || ~ ***Ar*** *nāzil* نازل [*#nzl* fāʿil fa.] inen, indirilen < ***Ar*** *nazala* نزل indi → NÜZUL

nazire "benzer" [Fer <1451] *bu sanem-i dil-nüvāz ü cān-güzāruŋ ¯naẓīresini göz görmiş kulak işitmiş degüldür* | "... benzetme" [MMem 1557] *deryā-i ebrāruŋ matlaʿı ve anŋa ¯naẓīre olan matlaʿlar zikr olınup* || ~ ***Ar*** *naẓīra(t)* نظيرة [*#nẓr* faʿīlā(t) sf. fem.] başkasına bakarak yapılan şey, başka şiire cevaben yazılan şiir < ***Ar*** *naẓīr* نظير bakarak, görece, benzer --→ NAZAR

ne(o)+ ~ ***Fr/İng*** *neo+* [bileşik adlarda] yeni ~ ***EYun*** *néos véoç* yeni << ***HAv*** **newo-* a.a.

† Aynı kökten ***Sans*** *nava,* ***Fa*** *nav,* ***Kürd*** *nû,* ***Lat*** *novus,* ***Fr*** *neuf,* ***İng*** *new,* ***Alm*** *neu* (a.a.).

›› neofaşist, neofaşizm, neoklasik, neoklasizm, neoliberal, neoliberalizm, neonazi, neozoik

← İNOVASYON, NADAS, NEO-CON, NEOLİTİK, NEOLOJİ, NEON, NEV (NEVBAHAR, NEVRESİM, NEVRUZ, NEVZUHUR), NEWBİE (NEW AGE, NUBUK)

ne[1] [ETü: Or 735] *¯ne kaganka işig küçig birür men* [hangi kagana hizmet veriyorum] || << ***ETü*** *ne* soru zamiri

† Türevleri ile birlikte, Eski Türkçede */n/* sesi ile başlayan tek sözcüktür.

›› neyin nesi, neyse

← NASIL, NEDEN, NERE, NESNE (NESNEL, ÖZNE), NİCE (NİCELİK), NİÇİN, NİTE (NİTELİK), NİYE

ne[2] **- ne** [AtH <1250 (1444)] *anı ¯nā χalayıḳ sever ¯nā χālik* [onu ne yaratılanlar sever ne de yaradan] | [AşP 1330] *¯nī şerīk ü ¯nī vezīr ü ¯nī nedīm* || ~ ***Fa*** *na ... na* نه...نه olumsuz seçenek bağlacı << ***HAv*** **ne* olumsuzluk edatı → NA+

† Karş. ***Lat*** *ne...ne,* ***Fr*** *ni...ni* (a.a.). ***İng*** *neither...nor* biçimi *ne-either ne-or* bileşiminden gelir.

† Çeşitli Hintavrupa dillerinde olumsuzluk edat ve bağlaçları ***Havr*** **ne* kökünden gelir. Karş. ***Lat*** *ne, nec, nihil, non;* ***İng*** *not, no* vb.

nebat [AşP 1330] *şol elif gibi duran dürlü ¯nebāt / iki bükülüben olur dāl sıfāt* || ~ ***Ar*** *nabāt* نبات [*#nbt* faʿāl] yerden bitme şey, bitki < ***Ar*** *nabata* نبت (bitki) bitti, yetişti

›› nebatat, nebati

← HÜDAYİNABİT, LOBUT (ABULLABUT), MÜMBİT

nebbaş [Fer <1451] *sandı ki ¯nebbāşıvan, ölü kumaşın soymağa geldüm* || ~ ***Ar*** *nabbāş* نبّاش [*#nbş* faʿʿāl mesl.] toprak kazıcı, mezar soyucu < ***Ar*** *nabaşa* نَبَشَ toprağı kazdı, mezar soydu

nebi [Rab 1310] *İbrāhim ¯nebī birle Sāre ve Hācer* || ~ ***Ar*** *nabī* نبي [*#nbw* faʿīl sf.] peygamber ~ ***İbr*** *nābiyā* נָבִיא [*#nby*] a.a. < ***İbr*** *nābāa* נָבָא çağırmak, bildirmek

† Arapça sözcük Arami ve İbraniceden alıntıdır. ***Ar*** *nabā* "uzak durdu, itici ve asosyal idi" fiiliyle ilişkisi kurulamaz.

›› nebevi

← ENBİYA, NÜBÜVVET

nebülöz [Bah 1924] *¯nebülöz: Yekdiğerinden tefriki kabil olmayan yıldız yığını.* | **nebula** [Cum 1935] *projektör sabit yıldızlı, ¯Nebula, samanyolu ve gökteki diğer hadiseleri kubbeye aksettiriyor* || ~ ***Fr*** *nébuleuse* [fem.] bulutsu (isim) ≈ ***Fr*** *nébuleux* bulutlu (sıfat) << ***Lat*** *nebulosus* a.a. < ***Lat*** *nebula* bulut +*os*° << ***HAv*** **nebh-* a.a.

›› nebula

nebze [Men 1680] *¯nebẕet: Tractus, plaga.* || ~ ***Ar*** *nabḏa(t)* نبذة [*#nbḏ* faʿla(t) mr.] çok küçük ve önemsiz parça, ufaklık, kırıntı < ***Ar*** *nabaḏa* نبذ gereksiz bulup attı, ekarte etti

necaset [Tezk 1341] *Ey χoca, bir dirhem kadarınca ¯necāsete destūr virürsin, bu kadar balçığı yursın.* || ~ ***Ar*** *nacāsa(t)* نجاسة [*#ncs* faʿāla(t) msd.] bulaşma, bulaşıklık, pislik < ***Ar*** *nacusa/nacisa* نجُسَ/نجِسَ pis ve bulaşık idi

← NECİS

necat [Rab 1310] *bu keçe şaŋa ol melʿūndın ¯necāt bereyin* [bu gece sana o melundan selamet vereyim] ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Ar nacā(t)*** نجاة [*#ncw* faʿla(t) msd.] kurtulma, selamet < ***Ar nacā*** نجا kurtuldu

›› Necati

← MÜNACAT

neccar [TahEd 1456] *takiyeci, ḥallāc, etmekci, ¯neccār, bennā* || ~ ***Ar naccār*** نجّار [*#ncr* faʿʿâl mesl.] marangoz, dülger ~ ***Aram naggār*** נגר [*#ngr*] marangoz, sanatkâr ~ ***Akad naggāru*** a.a.

† Soyadlarında *Nacar* biçimine rastlanır.

necef [KT 1900] *¯necef:* [Necef şehri] *civarında çıkan bir cins billur.* || ~ ***öz Necef*** Kûfe yakınında Hz. Ali'nin mezarının bulunduğu tepe ve oradaki kent < ***Ar nacaf*** نجف kum tepesi, höyük

necip [Sad 1574] *veled-i ¯necīb ve ferzend-i ḥasībleri* || ~ ***Ar nacīb*** نجيب [*#ncb* faʿīl sf.] soylu, asil <? ***Ar nacaba*** نجب ağacın kabuğunu soydu

† ***Ar nacaba*** "soydu" fiiliyle *nacīb* "soylu" sıfatı arasındaki anlam ilişkisi ilgi çekicidir. Karş. ***Tü*** soy.

›› necibe

necis [GülM 1429] *fil cisimde uludur velīkin ʿayn-ı ¯necisdür* || ~ ***Ar nacis*** نَجِس [*#ncs* faʿil] pis, murdar < ***Ar nacisa*** نَجِسَ pis idi → NECASET

nedamet [AşP 1330] *geliserdür ¯nedâmet cānuŋa* [canına pişmanlık gelecektir] || ~ ***Ar nadāma(t)*** ندامة [*#ndm* faʿâla(t) msd.] pişman olma, pişmanlık < ***Ar nadima*** ندم pişman oldu

† ***Ar ndm*** kökünün iki anlamı ("pişman olma", yoldaşlık etme") arasındaki ilişki açık değildir.

← NADİM, NEDİME

neden [YTü: Fel 1942] *¯neden = Sebep = Cause* || << ***TTü neden*** soru zarfı → NE[1]

† Çekimli adılın ad olarak kullanılması Yeni Türkçe'ye özgüdür.

›› nedensel, nedensellik

nedime nedīm [Marz 1380] *Dāẕime pādişāha lāyık kuldur, ḳadīmden ¯nedīmidür* | nedīme "kadın yoldaş, kraliçenin kadın hizmetkârı" [YOsm: Cum 1949] *Gözleri (...) Edward'ın Sarayında Bir ¯Nedime isimli kitaba takıldı.* || < ***Ar nadīm*** نديم [*#ndm* faʿīl sf.] arkadaş, özellikle içki yoldaşı → NEDAMET

† Dişil *nedime* biçimine 20. yy ortalarından önce sadece özel isim olarak rastlanır..

nedret [LO 1876] *¯nedret: Nadirlik.* || ~ ***Ar nadra(t)*** نَدرة [*#ndr* faʿla(t) msd.] ender olma, az bulunma < ***Ar nadara*** نَدَرَ ender idi

← NADİR (ENDER)

nef [ML 1969] || ~ ***Fr nef*** 1. gemi, 2. kiliselerin dik dörtgen biçimindeki ana gövdesi << ***Lat navis*** a.a. → NAVİGASYON

nefaset [Men 1680] *¯nefâset: Pretiositas.* || ~ ***Ar nafāsa(t)*** نفاسة [*#nfs* faʿâla(t) msd.] nefis olma < ***Ar nafīs*** arzulanan, değerli → NEFİS[2]

nefer [Fer <1451] *elli baş katır, elli baş deve, yigirmi ¯nefer gulām* | ~ ***Ar nafar*** نفر [*#nfr* faʿal] 1. hayvan güruhu, çete, akıncı birliği, ordu, 2. asker, er < ***Ar nafara*** نفر ürktü, irkildi, ürkerek kaçıştı

›› neferat

← NEFRET (MENFUR)

nefes [Kut 1069] *¯nafas tın toḳurḳa sanı belgülüg* [soluyacak soluğun sayısı belli] | [CodC 1303] *flatus - Tr: ¯nafas* | tıknefes [Men 1680] *¯nefes darlığı: tenk nefes, pro quo vul. usit. ¯tek nefes* || ~ ***Ar nafas*** نفس [*#nfs* faʿal] soluk (≈ ***Aram naphṣā/npheṣā*** נפשׁא a.a. ≈ ***Akad napāṣu*** soluk alma)

† ***Tıknefes*** deyimi ***Fa teng nefes*** "dar nefes" ifadesinden halk dilinde gelişmiştir.

›› nefes darlığı, nefes nefese, nefeslen-, tıknefes

← NEFİS[1] (ENFES, ENFÜSİ, NÜFUS), NEFİS[2] (NEFASET), TENEFFÜS

nefir [CodC 1303] *tronba - Fa: ¯nafir - Tr: burgular* [borular] || ~ ***Fa nafīr*** نفير [*#nfr*] savaş borusu, trompet

nefis[1] [Kut 1069] *bu dunyā yaġı ol bu ¯nafsiŋ yaġı* [bu dünya düşmandır, nefsin de düşman] || ~ ***Ar nafs*** نفس [*#nfs* faʿl] 1. ruh, benlik, can, kişi, 2. felsefede ruhun maddeye yönelen veya hayvani düzeyi (appetitus veya spiritus appetens) < ***Ar nafasa*** نَفِسَ nefes aldı → NEFES

›› izzetinefis, nefs, nefsani, nefsî

← ENFES, ENFÜSİ, NÜFUS

nefis[2] [AtH <1250 (1444)] *ẋasīslerni kötrüp ¯nafīsni çalıp* [hasisleri yükseltip değerlileri yere çalar] || ~ ***Ar nafīs*** نفيس [*#nfs* faʿīl sf.] değerli, arzu edilen < ***Ar nafusa*** نَفُسَ arzu etti, kıskandı, iştah duydu → NEFES

›› nefise, nefsiyat

← NEFASET

nefiy [İrşM 1387] *bir özge kişiniŋ nesebini ¯nefy kılsa* [soyunu inkâr etse], *takı ayıtsa* || ~ ***Ar nafy*** نفى [*#nfw* faʿl msd.] 1. sürgün etme, dışlama, 2. mantıkta olumsuzlama, dışlama < ***Ar nafā*** نفا dışladı, sürgün etti

›› nefyet-

← MENFA, MENFİ

nefret "tiksinme" [Yad <1421?] *tīzlikden tabiʿâtı ¯nefret dutar cehd ideler kusmayalar* | [GülM 1429] *cāhilden ehle ne kadar ¯nefret olursa, ehlden cāhile yüz ol kadar vaḥşet vardur* | "kaçışma" [EÇ <1683] *şehir halkı 'Bunlar taʿûnlu şehirden gelmişlerdir' deyü sizlerden ¯nefret edüp* [kaçışıp] *ac u zāc kalırsız* | [Men 1680] *¯nefret: (...) Usit. pro ¯nefr: Aversio, fuga, abominatio* [kullanımda nefr yerine, kaçınma, tiksinme] || ~ ***Ar nafra(t)*** نَفْرة [*#nfr* faʿla(t) msd.] kaçınma, kaçışma, kaçışan güruh < ***Ar nafara*** نَفَرَ ürktü, ürküp kaçtı → NEFER

† Esas anlamı "hayvanların paniğe kapılıp kaçışması" olup, 17. yy.'a dek daha çok bu anlamda görülür.

›› mütenefffir

← MENFUR

nefrit [TDK2 1955] *¯nefrit: Böbrek yangısı.* || ~ ***Fr néphrite*** böbrek enfeksiyonu < ***EYun nephroi νεφροι*** böbrekler +*itis* << ***HAv *negʷh-ro-*** a.a.

›› nefroloji

Levent Şahverdi Arşivi

neft [Rab 1310] *¯neft birle kükürd birle suvadılar* | neftî "neft rengi, koyu yeşil" [Arg 1533] *¯neftti: verde bruno* | [EÇ <1683] *fes üzere bir güne turfe destâr sarup ¯neftî dolama geyüp ayaklarına siyâh tomak ve kırmızî pâpûş geyüp* ‖ ~ ***Ar*** ***naft*** نفط [*#nft*] petrol ~ ***Aram*** ***nephṭ*** נֶפְט a.a. ~ ***Akad*** ***naptu*** a.a. < ***Akad*** ***nabāṭu*** yanmak, parlamak (▫CAD 11:122)

›› neftî

← NAFTALİN, NAPALM

negatif [Bah 1924] *¯negatif: Menfi. Fotografide asıl modelin beyaz yerlerini siyah, siyah yerlerini beyaz gösteren cam.* ‖ ~ ***Fr*** ***négatif*** a.a. ~ ***Lat*** ***negativus*** değilleyici, yadsıyan, olumsuz < ***Lat*** ***negare*** [den.] değillemek, yadsımak *+()tiv°* < ***Lat*** ***ne/nec*** değil << ***HAv*** ****ne*** a.a. → NA+

›› negasyon, negasyonizm, negativist, negativite, negativizm

← NEGLİJE, NİHİLİZM, NÖTR (NÖTRON)

neglije "bakımsız" [Cum 1935] *Bu modelimizdeki genç kız da saçlarının üst kısmını ¯neglije bırakarak alt taraflarını kıvırtmıştır.* ‖ ~ ***Fr*** ***négligé*** [pp.] 1. bakımsız, ihmal edilmiş, 2. samimi ortamda giyilen iddiasız giysi, gecelik < ***Fr*** ***negliger*** ihmal etmek *+é* ~ ***Lat*** ***negligere*** a.a. § ***Lat*** ***nec*** değil + ***Lat*** ***legere*** seçmek → NEGATİF, LEJYON

negroit [Cum 1932] *5 esas ırkı ¯Negroit, Ostraloit, Mongoloit ...* ‖ ~ ***Fr*** ***négroïde*** zenciye benzer (ırk) < ***Fr*** ***nègre*** zenci, kara << ***Lat*** ***niger, negr-*** a.a. << ***HAv*** ****nekʷ-ro-*** karanlık < ***HAv*** ****nekʷ-t*** gece → NOKTÜRN, +OİD

nehari [AşP 1330] *muʿtedildür anda leyl ü ¯nehâr* [gece ve gündüz orada dengelidir] | [Men 1680] *¯nehârî: jentaculum* [öğle yemeği] | [LO 1876] *¯nehârî mekteb* [gündüzlü okul, yatılı olmayan] ‖ ~ ***Ar*** ***nahārī*** نهارى güne ait, günlük < ***Ar*** ***nahār*** نهار [*#nhr*] gündüz ≈ ***Aram*** ***nəhar*** נְהַר [*#nhr*] ışıma, aydınlık olma

† Arapça sözcüğün fiil kökü mevcut değildir. Ancak diğer Sami dillerinde "ışıma, aydınlanma" anlamına gelen *#nhr* fiilinin tüm türevleri görülür.

← NİHRİR

nehir [AşP 1330] *hem kûh u kûhsâr hem ¯nehr eyledi* [dağları tepeleri ve nehirleri yarattı] ‖ ~ ***Ar*** ***nahr*** نهر [*#nhr* faʿl msd.] akarsu, ırmak ≈ ***Aram*** ***nahar*** נהר [*#nhr*] a.a. ≈ ***İbr*** ***nāhār*** נהר a.a. ≈ ***Akad*** ***nahru*** a.a.

›› nehir roman, nehir söyleşi

← MAVERAÜNNEHİR

nekahet [Men 1680] *¯nukḫ: Convalescere ab morbo. (...) ¯nukḫah: Convalescens.* | [LO 1876] *¯neḳâhet: Hastalıktan temizlenip kalkma.* ‖ ~ ***Ar*** ***naḳāha(t)*** نقاهة [*#nḳh* fiʿāla(t) msd.] hastalıktan iyileşme < ***Ar*** ***naḳaha*** نقه iyileşti

nekes [MEd y. 1300] *arıġ boldı = alçaġ boldı = ¯nâkes boldı = χor boldı* | [LO 1876] *¯nâkes* [galatı] *¯nekes: Namert, cimri.* ‖ ~ ***Fa*** ***nākas*** ناكس 1. hiç kimse, 2. alçak, hor, avam, seçkin olmayan kişi < ***Fa*** ***nā+ kas*** كس kişi → NA+, HERKES

nekr(o)+ ~ ***Fr*** ***nécro+*** / ***İng*** ***necro+*** [bileşik adlarda] ölü < ***EYun*** ***nekrós*** νεκρός ölü, ceset << ***HAv*** ****nek-ro-*** < ***HAv*** ****nek-***[1] ölüm

›› nekroman, nekromani

← NEKROFİL, NEKROPOL, NEKROZ

nekre [LO 1876] *¯nekre: müphem, belirsiz, gayri muʿarref* [tanımsız] | [KT 1900] *¯nekre: 1. Nahv-ı Arabîde ismin maʿrûf ve medlûlü muʿayyen olmaması* [anlamının belirsiz olması], *2. tr.* [Türkçede] *garib ve tuhaf fıkra* | [TDK1 1945] *¯nekre: hoş davranış ve beklenmedik sözleri dolayısıyla arkadaşlığı aranan kimse* ‖ ~ ***Ar*** ***nakra(t)*** نكرة [*#nkr* faʿla(t) mr.] bilinmeyen şey, belirsizlik < ***Ar*** ***nakara*** نكر bilmedi, inkâr etti

† 20. yy.'da beliren Türkçe güncel anlamı muhtemelen *nekregû* "üstü kapalı sözler söyleyen kimse" deyiminden türemiş olmalıdır. Galat-ı fahiştir.

nekrofil [Mil 1956] *"Nekrofili' denilen ölülerle zinâ illetine varıncaya kadar* ‖ ~ ***Fr*** ***nécrophile*** ölü sevici → NEKR(O)+, FİL(O)+

›› nekrofili

nekropol [Bah 1924] *¯nekropol: Büyük şehirlere mahsus vasî mezarlık.* ‖ ~ ***Fr*** ***nécropole*** ölüler kenti, antik mezarlık ~ ***EYun*** ***nekrópolis*** νεκρόπολις a.a. → NEKR(O)+, POLİTİK

nekroz [ML 1969] ‖ ~ ***Fr*** ***nécrose*** doku veya hücre ölümü ~ ***EYun*** ***nekrósis*** νεκρόσις ölüm hali < ***EYun*** ***nekróō*** νεκρόω ölmek *+sis* → NEKR(O)+

nektar "ölümsüzlük içkisi" [Cum 1936] *garb masallarında ilahların, ilahelerin içkisi olarak tanıtılan ¯nektar* | "... arıların çiçekten elde ettiği öz suyu" [Mil 1955] *çiçek ve otlardan topladıkları ¯Nektar'ları kovanlarına getirip* | "... şeker ve glikozla seyreltilmiş meyve özü" [Mil 1968] *modern tesislerde el değmeden.hazırlanan tabii meyva ve sebze suları ve ¯nektarlar, vitamininden hiçbir şey kaybetmeden* ‖ ~ ***Fr*** ***néctar*** çok leziz içki, çiçek veya meyve özü ~ ***EYun*** ***néktar*** νέκταρ tanrıların ölümsüzlük içkisi, ab-ı hayat ~ ***İbr/Aram*** ****yayin nikṭar*** יין נקטר reçineli şarap < ***İbr*** ***niḳṭar*** נקטר reçinelendirilmiş, tütsülenmiş < ***İbr/Aram*** ***ḳāṭar*** קטר halkalandı, dumanı tüttü → KATRAN[1]

† Yunanca sözcüğün kökenine ilişkin geniş literatür için ▫Chant 741-742, ▫Rosol 196. Kretschmer ve M. Masson'un Sami kökeninc karşı çıkan görüşleri zayıftır.

← NEKTARİN

nektarin [Mil 1992] *Kısa bir süre sonra brüksel lahanası, pikan cevizi, brokoli, ¯nektarin, kivi...* ‖ ~ ***İng*** ***nectarine*** bir tür havsız şeftali < ***İng*** ***nectar*** mitolojide tanrıların içeceği, meyve veya çiçek özü *+in°* → NEKTAR

† İngilizce sözcük 17. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir.

nem "yaş" [SN 1354] *sile gözüm üzre görürse ¯nem* ‖ ~ ***Fa*** ***nam*** نم yaşlık, yaş (isim ve sıfat) ≈ ***Ave*** ***nab-/namb-*** a.a. << ***HAv*** ****nebh-*** yaş, rutubet, ıslaklık

← ŞEBNEM

Levent Şahverdi Arşivi

nema [Dan 1360] *Irmağuŋ şuyından neşv ü ¯nemā bulmadılar.* | [LO 1876] *¯nemā: (...) rıbh* [faiz] || ~ ***Ar*** *namāʾ* نماء [*#nmw* faʿāl msd.] artış, bereket < ***Ar*** *namā* نما arttı, çoğaldı, bereket buldu

† *Faiz* sözcüğünün dinen sakıncalı sayılması nedeniyle, onun yerine kullanılan hüsnü tabirdir.

›› nemalan-

← NEŞVÜNEMA

nematod [Mil 1951] *¯Nematodicide' adı verilen bu kimyevî mahlûller (...) ağaç köklerine musallat olan mikroskopik kurtları öldürmektedir.* | [Mil 2001] *Bolu'da yetiştirilen patateslerin, ¯nematod' kurtçuğu görüldüğü gerekçesiyle imha edileceği* || ~ ***Fr/İng*** *nematode* ipliksi yapıda asalak kurtçuk < ***EYun*** *nêma νήμα* iplik < ***EYun*** *néō νέω* eğirmek +*ma(t)*

nemçe "Alman ülkesi" [<1500] || ~ ***Sırp*** *njemac* «dilsiz», Slavca bilmez, yabancı, Alman << ***ESlav*** *nyem- нѣмъ* dilsiz

† Karş. ***Bulg*** *nemets немец*, ***Çek*** *němec*, ***Pol*** *niemiec* vb. (a.a.). Tüm Slav dillerinde görülen bu sözcük *slovénin* "dilli" > "Slavca konuşan" zıddıdır.

nemesis [Cum 2006] *Hubris (kendini beğenmiş umarsızlık), her zaman bir ¯Nemesis (cezalandırıcı) yaratır.* || ~ ***İng*** *nemesis* ceza ve intikam tanrıçası, eden bulur adaleti ~ ***EYun*** *némesis νέμεσις* a.a. < ***EYun*** *némō νέμω* hakkını veya cezasını verme, kadir biçme +*sis* << ***HAv*** **nem-* hakkını veya haddini vermek, ölçmek --› +NOM

nemfoman [T&S 1892] *Nymphomanie* [Fr.]: *cünun-ı ğulmet, ¯nemfomanya.* || ~ ***Fr*** *nymphomane* aşırı cinsel isteği olan kadın § ***EYun*** *nýmphē νύμφη* 1. bakire, genç kız, gelin, 2. klitoris veya kızlık zarı (<< ***HAv*** **nu(m)bh-* < ***HAv*** **sneubh-* gerdeğe girme) + ***EYun*** *mania μανία* delilik → MANİ[3]

† Tıpta daha önce kullanılan *métromanie* "rahim cinneti" terimi yerine "klitoris cinneti" anlamında kullanılmıştır. Karş. ***Fr*** *nymphotomie* "klitoral sünnet".

›› nemfomanyak

nemrut "zalim ve asık yüzlü" [Dai 1647] || < ***Ar*** *Namrūd* نمرود Kuran'a göre Hz. İbrahim'e zulmeden efsanevi hükümdar ~ ***İbr*** *Nimrōd* נמרד Tevrat'a göre Asur veya Babil ülkesi hükümdarı

neo-con [Hür 2003] *¯Neo Con'lar ABD'nin güvenliği için dünyayı yeniden şekillendirmeye soyundular.* || ~ ***İng*** *neo-con* [abb.] < ***İng*** *neo-conservative* yeni-muhafazakâr, 1960'ların liberal ortamına tepki olarak ortaya çıkan bir Amerikan siyasi akımı ☼ 1973 Michael Harrington, Amer. sosyalist yazar.| → NE(O)+, KONSERVATİF

›› neokon

neolitik [Wells 1927] *¯neolitik harsından tıpkı Sümer, Girid ve Mısır medeniyetleri gibi neş'et ve müstakilen inkışaf etmişdir* || ~ ***Fr*** *néolithique* yeni taş devri § ***EYun*** *néos νέος* yeni + ***EYun*** *lithos λίθος* taş → NE(O)+, LİT(O)+

neoloji [Mil 1970] *bugünkü metinlere göre ağdalı, ¯neolojik terimlerle dolu bir tıp dili ortaya çıkarmıştır.* || ~ ***Fr*** *néologie* yeni bulunmuş sözcük veya deyim, yeni sözcükler kullanma § ***EYun*** *néos νέος* yeni + ***EYun*** *lógos λόγος* söz --› NE(O)+, +LOG

›› neolojik, neolojizm

neon [TDK1 1945] *¯neon: Atom sayısı 10 (...) olan bir gaz.* || ~ ***YLat*** *neon* [n.] asal bir gaz ☼ 1898 Sir William Ramsay ve Morris Travers, İng. kimyacılar. < ***EYun*** *néos νέος* yeni --› NE(O)+

nepotizm [TDK9 1998] *¯nepotizm: Akraba ve yakın arkadaşları kayırma.* || / ***İng*** *nepotism* «yeğencilik», akraba kayırma ~ ***Fr*** *népotisme* < ***Lat*** *nepōs, nepōt-* torun, yeğen +*ism*° << ***HAv*** **nepōt-* a.a.

† ***Fr*** *neveu* ve ***İng*** *nephew* "yeğen" biçimleri aynı sözcüğün Germanik eşdeğerinden gelir. Aynı Havr kökünden ***Sans*** *napāt*, ***Ave*** *napāt-* "zürriyet, altsoy, torunlar".

nerd [EkşiS 2001] *¯nerd: amerikan ve ingiliz okullarında bizim burada 'inek' dediğimiz tiplemelerin adı. hani çalışkan, gözlüklü, öğretmenlere yalaka falan.* || ~ ***İng*** *nerd* masa başı çocuğu, öğrenci argosunda inek < ***öz*** *Nerd* Dr. Seuss adlı çocuk kitabında bir karakter

nere [Mihri-TS <1500] *sāḳī-i feyżinüŋ ¯nire tamdıysa cürʿası / her ḳatresinden oldu revān çeşme-i zülāl* || < ***ETü*** *ne* soru sıfatı ve zamiri +*rA* → NE[1]

nergis [SN 1354] *Gözi anuŋ sanasın ¯nergis idi* | [YusZ <1377] *ağzı beste sözi şekker yüzi gül / lāle sünbül ¯nergis ola aŋa kul* || ~ ***Fa/OFa*** *nargis* نرگس nergis çiçeği ≈ ***EYun*** *nārkissos ναρκισσος* a.a.

† Nihai kaynağı muhtemelen bir Anadolu veya Ortadoğu dilidir. Karş. ***Akad*** *narqītu* "parfüm, şifalı ot". † Batı dillerine Latince vasıtasıyla Yunancadan alınmıştır. Karş. ***İng*** *narcissus*, ***Fr*** *narcisse* "nergis".

← NARSİSİZM

nervür "dikiş terimi" [Mil 1956] *Telâ, Sürfile, ¯Nervür, İlik yapar ve düğme diker. Gritzner dikiş makinelerimiz gelmiştir.* | "inşaat demiri terimi" [Mil 1962] *¯Nervürlü Tor çeliği, beton çeliği: Betonarme inşaatta emniyet.* || ~ ***Fr*** *nervure* bir yüzeyde sinir veya kas kirişine benzeyen hat < ***Lat*** *nervus* kas kirişi, kas, sinir, yay +*()tura* << ***HAv*** **(s)nēu-* sinir, kas kirişi → NEVR(O)+

nesep [AtH <1250 (1444)] *¯nasabsızḳa bilig yirilmez ¯nasab* [soylu olmayana bilgi kusursuz soyluluktur] | [AşP 1330] *hīç ¯nesebsüz dünyāya χalḳ gelmedi* || ~ ***Ar*** *nasab* نسب [*#nsb*] soyağacı, soy, bir kimsenin mensup olduğu aile veya aşiret < ***Ar*** *nasaba* نسب (bir babaya veya bir soya) mensup idi, ait idi → NİSPET

nesih [Men 1680] *¯nesχ: Transcribere (librum), abrogare (legum lege)* [yasayı yasayla lağvetmek], *textum textu confutare* [metni metinle çürütmek]. || ~ ***Ar*** *nasχ* نسخ [*#nsχ* faʿl msd.] 1. yasa veya ferman yerine yeni yasa ve ferman çıkarma, 2. bir belge veya kitabı

Levent Şahverdi Arşivi

kopyalama, temize çekme, nüsha çıkarma, 3. bu iş için kullanılan standart kitap yazısı ~ ***Aram nəsāχ*** נְסָח 1. kaldırma, giderme, 2. yazı kopyalama, temize çekme

← İSTİNSAH (MÜSTENSİH), NÜSHA (MUSKA, TENASÜH)

nesil [AşP 1330] *aşlı olan nesnenüŋ hem ¯nesli var / ol ki aşlı ¯nesli yokdur kimdür ol* || ~ ***Ar nasl*** نَسْل [*#nsl* faʿl msd.] 1. üreme, yavrulatma, 2. alt soy, döl < ***Ar nasala*** نَسَلَ üredi, doğurttu

← TENASÜL

nesim [Sad 1574] *ol seyyāh-ı şinâver ¯nesīm-i sabah gibi rüy-i deryâden güzâr idüp* [o denizci gezgin, deniz yüzünden bir sabah esintisi gibi gelip] || ~ ***Ar nasīm*** نسيم [*#nsm* faʿīl sf.] esinti < ***Ar nasama*** نَسَمَ hafifçe esti

nesir [Dan 1360] *Türkīçe ¯neşir eylemiş* [Türkçe düzyazı yazmış] | [GülM 1429] *¯neşr vechile tercüme kılmağı evlâ gördüm* || ~ ***Ar naṯr*** نَثْر [*#nṯr* faʿl msd.] 1. salma, saçma, dağıtma, 2. serbest yazı, nazım karşıtı < ***Ar naṯara*** نَثَرَ 1. saldı, saçtı, dağıttı, 2. düzyazı yazdı ≈ ***İbr nātar*** נָתַר salmak, saçmak, dağıtmak

→ NEŞİR

← MENSUR

neskafe "hazır kahvenin jenerik adı" [Mil 1966] *turiste ¯neskafe yerine bir şeyler verebilmek* || ~ ***marka Nescafé*** hazır kahve markası ☼ 1938 Nestlé SA, İsviçre firması. < ***öz Henri Nestlé*** Alman asıllı İsviçreli girişimci (1814-1890) → KAFE

† Nestlé adı Güneybatı Alman (Schwäbisch) lehçesinde "yuvacık" anlamındadır. Karş. ***Alm, İng nest*** "yuva".

›› neskahve

nesne [Kıp: İdr 1312] *¯nese: aş-şay²* | [Gül 1317] *yoχsa kimse ayruk ¯nesne dimedi* | [AşP 1330] *degme bir kemter ¯nesene görüben* || << ***OTü*** *nerse/nese/nesene* ne ise << ***ETü ne erse*** → NE[1], ER-

† Karş. ***OTü kimesne*** > kimse.

›› nesneleş-, nesneleştir-

← NESNEL, ÖZNE

nesnel [YTü: Fel 1942] *¯nesnel = Afaki, şeyi = Objectif* || < ***TTü nesne*** *+Al* → NESNE

›› nesnelleş-

nesrin [Fer <1451] *nīlüfer ü erġavān, ¯nesrīn ü benefşeler, χıṭmīler dikdürdi* || ~ ***Fa nasrīn*** نسرين yaban gülü

neşe [MEd y. 1300] *ol soyurġamakġa ¯neşâtlu kişi* [cömertliğe sevinen kişi] | [Men 1680] *¯neşve* نشوة *: Percipere bonum odorem* [güzel koku almak] *& vino capi, ebrium fieri* [şarap almak, sarhoş olmak]. | [LO 1876] *¯neş'e* نشنه *: Keyf, hoş-ser olma.* | [KT 1900] *¯neş'e* نشنه *: (...) Keyif, sevinç, neşat, hatır küşayişi. 3. Hafif sarhoşluk. (Bu sonuncu manasıyla doğrusu 'neşve'dir.)* || ~ ***Ar naṣāṭ*** نشاط [*#nṣṭ* faʿâl msd.] sevinç, neşe / ***Ar naṣwa(t)*** نشوة [*#nṣw* faʿla(t) msd.] güzel koku veya alkolle başı dönme, sarhoşluk, coşku

† İki ayrı Arapça sözcük Türkçe kullanımda 18. veya 19. yy.'da birleştirilmiştir. ***Neş'e*** نشنه yazımı Türkçeye özgüdür. † Güncel kullanımda ***neşve*** biçimi ender olarak "tasavvuf veya din sarhoşluğu" anlamında kullanılır.

›› neşelen-, neşeli, neşesiz, neşve

neşet [Men 1680] *¯neşâ'et: Crescere, accrescere, adolescere, prodire.* || ~ ***Ar naṣ'a(t)*** نشأة [*#nṣA* faʿla(t) msd.] doğma, çıkma, (akarsu) kaynama, kaynak < ***Ar naṣa'a*** نشأ çıktı, belirdi, (su) kaynadı

← İNŞA (MÜNŞEAT), MENŞE, NAŞİ

neşid [Sad 1574] *bu ¯neşīd-i pür nevîdi mütezekkir oldılar* [bu müjde dolu ilahiyi söylediler] || ~ ***Ar naşīd/naşīda(t)*** نشيد [*#nṣd* faʿīl sf.] yakarış, ilahi < ***Ar naşada*** نشد yakardı, dua etti

›› neşide

neşir [MG <1400] || ~ ***Ar naşr*** نشر [*#nṣr* faʿl msd.] yaymak, saçmak, özellikle bir yazıyı yaymak < ***Ar naşara*** نشر yaydı, saçtı, dağıttı ≈ ***Aram nəşār*** נְשַׁר salmak, saçmak

† Karş. ***Aram nṣr*** נשר ve ***İbr ntr*** נתר "salmak, saçmak". ***Aram /ṣ/ = İbr /t/*** eşdeğerliği genel kuraldır. ***Ar naṯara*** "saldı, saçtı" > ***naṯr*** "serbest yazı, nesir" aynı kökün özgün Arapça biçimini, ***naşara*** ise muhtemelen Arami kaynaklı bir varyantı temsil eder.

›› neşren, neşret-, neşriyat

← İNTİŞAR (MÜNTEŞİR), MENŞUR, NESİR (MENSUR)

neşter [CodC 1303] *lançeta - Fa: ¯nestera - Tr: sungulǵa* [süngüçe?] | [SN 1354] *Zaḥmet arusı ¯nîşteri bağruma baturdı* || ~ ***Fa nīştar*** نیشتر arı sivrisi, cerrah bıçağı < ***Fa nīş*** نیش bıçak ve hançerin sivri tarafı, arı sivrisi

† Karş. ***Sans nikṣati*** निक्षति "delmek, sivri şey sokmak".

neşvünema [Taz 1482] *bārān-ı rahmet ve nesīm-i āṭıfetüŋ-ıla sen ¯neşvü nemā vir.* | [Men 1680] *χıdmet-i pādişāhīde ¯neşvü nemā bulup* || ~ ***Ar naṣ' wa namā'*** نشء و نماء gelişip serpilme § ***Ar naṣ'*** نشء [*#nṣA* faʿl msd.] gelişme, peyda olma, (bitki) filiz sürme + ***Ar namā'*** نماء [*#nmw* faʿl msd.] çoğalma, büyüme → NEMA

net[1] [Cum 1930] *aynı zamanda filmin ¯net al[ın]masına da hiç dikkat edilmemiştir.* || ~ ***Fr net*** 1. temiz, fazlası veya pürüzü olmayan, 2. flu olmayan (görüntü) << ***Lat nitidus*** parlak, şık, yakışıklı < ***Lat nitere*** parlamak *+id°*

›› netleş-, netleştir

net[2] [EkşiS 1999] *¯net: bilgisayar terimi. ağ.* || ~ ***İng net*** balık ağı, her çeşit ağ << ***Eİng nett*** a.a. << ***Ger***

← İNTERNET, NETWORK

netameli netâne [Men 1680] *¯netânet: Foetere, male odere* [kokuşmak, pis kokmak] | "belalı, uğursuz" [Cum 1930] *¯Netameli Vagonlar: Anadolu Demiryol İdaresinin mükemmel fabrikaları vardır, demirhaneleri (...)* || < ***Ar natāna(t)*** نتانة [*#ntn* faʿâla(t) msd.] pis koku, çürüme kokusu < ***Ar natana*** نتن çürüdü, pis koku yaydı

† *Netame* yazımına 20. yy.'dan eski kaynaklarda rastlanmaz.

›› netame

Levent Şahverdi Arşivi

← INTANİYE

netice [Tezk 1341] || ~ ***Ar natīca(t)*** نتيجة [*#ntc* faʿīlā(t) sf. fem.] sonuç, ürün, çıkan şey < ***Ar nataca*** نتج üretti, çıkardı, sonuç verdi

›› binnetice, neticelen-, neticelendir-, neticeten

← İNTAÇ

network [Mil 1984] *şubeler-merkez ¯network iletişim sistemi* || ~ ***İng network*** ağ şeklinde örülmüş şey, (mec.) iletişim ağı § ***İng net*** ağ + ***İng work*** iş → NET[2], WORKSHOP

›› networking

nev [GülS 1391] || [LO 1876] *¯nev-īcād, ¯nev-peydā, ¯nev-civān, ¯nev-resīde, ¯nev-zād, ¯nev-rüz* || ~ ***Fa nav*** نو yeni << ***OFa nav/nō/nōg*** a.a. ≈ ***Ave nava-*** a.a. << ***HAv *newo-*** a.a. --→ NE(O)+

›› nevcivan, nevicat

← NEVBAHAR, NEVRESİM, NEVRUZ, NEVZUHUR

neva [ÖM 1437] *¯nevā-yı bülbül ü āvāz-ı dürrāc* | [Men 1680] *¯nevā: Düzen, intizāmi hāl, ʿilmi müsıḳīde bir maḳāmün yā bir perdenün adı* || ~ ***Fa navā*** نوا melodi, nağme, armoni, (mec.) düzen ≈ ***Ave nivag*** a.a. < ***Ave ni+ vak-, vaç-*** seslenmek, söylemek << ***HAv *wekʷ-*** a.a. → AVAZ

† ***Erm nvak նվաղ*** "müzik, nağme" Orta Farsçadan alınmıştır.

nevale "yolluk" [Kab 1432] *kendü kullığına ẕelle getürtme* [kendi hizmetkârlarına yol için yemek artığı getirtme] *ve ¯nevāle virme* | "... yolcu yemeği" [Men 1680] *¯nevālet, ¯nevāle: Largitio, donum. Pars cibi, quae in adventum inexspectanti cujusvis deponitur, vel absenti servatur* [beklenmedik misafir için ayrılan yiyecek]. | [KT 1900] *dün ¯nevālemizi düzüp seyre gitdik* || ~ ***Ar nawāla(t)*** نوالة [*#nwl* faʿāla(t) mr.] ihsan, harçlık, yolluk < ***Ar nāla*** نال verdi, sundu, ihsan etti

† *Soğuk nevale* esasen "yolluk olarak alınan soğuk yiyecek" anlamındadır.

›› soğuk nevale

← MİNVAL

nevazil [Men 1680] *¯nevāzil-i çarḫ-ı fitne-engiz* [fitneci feleğin darbesi] | [KT 1900] *¯nevāzil: (...)* 2. *tr. fd.* [Türkçe tekil] *zükām. ¯Nevāzile uğradım, ¯nevāzil oldum. (Bu maʿna, 'nezle'nin cemʿi zuʿm olunmakdan* [çoğulu sanılmasından] *tevellüd etmiştir.)* || ~ ***Ar nawāzil*** نوازل [*#nzl* fawāʿil çoğ.] başa gelen talihsizlikler < ***Ar nāzila(t)*** نازلة [t.] «inen şey», kaderin sillesi, bela, felaket → NÜZUL

† Halk kullanımında *nezle* sözcüğüyle eş anlamlıdır.

nevbahar [ÖM 1437] *ol zemān kim büsıtānda ¯nev-behār / şāḫı dürr-i berg eyledi laʾli bār* || ~ ***Fa navbahār*** نوبهار yeni-bahar, ilkbahar --→ NEV, BAHAR[1]

nevi [İrşM 1387] *anıŋ ¯nevʿi iʿtibār kıldı İmām Muhammed mamuk içinde béş yükke yétse* || ~ ***Ar nawʿ*** نوع [*#nwʿ* faʿl] cins, çeşit

← ENVA

nevir [TDK1 1945] *¯nevir: Yüzün rengi, bet, beniz. ¯Nevri dönmek: Belli etmemeğe çalıştığı bir öfkeye kapıldığı yüzünden anlaşılmak.* || ~? ***Ar nūr*** نُور aydınlık, ışık → NUR

† ***Ar nawr*** "ağaç çiçekleri, çiçeklenme" sözcüğüyle birleştirilmesi güçtür. Muhtemelen NUR sözcüğünün halk ağızlarındaki bir telaffuzundan 1920'li yıllarda yazı diline aktarılmıştır.

nevmit [MEd y. 1300] *¯nevmīd boldı* | [GülM 1429] *ḳahr-ıla ¯nevmīd ve ẋasta-dil itmek* || ~ ***Fa nawmīd/na-umīd*** نوميد umutsuz << ***Fa nā+ umīd*** اوميد umut → NA+, ÜMİT

nevr(o)+ ~ ***Fr/İng neuro+*** [bileşik adlarda] sinir ~ ***EYun neúron*** *νεύρον* sinir << ***HAv *neu-ro-*** < ***HAv *(s)nēu-*** sinir, kas lifi

† Aynı HAvr kökten ***Lat nervus*** "sinir, kas lifi", ***İng sinew*** "kas lifi".

›› nöro+, nöroşirürji

← NERVÜR, NEVRALJİ, NEVRASTENİ, NEVROZ, NÖROLOJİ, NÖRON

nevralji [AM <1900] *eğer ¯nevraljik (sinir hastalıklı), anemik (fakirüd-dem) sıska bir şey verirseniz* || ~ ***Fr neuralgie*** sinir ağrısı § ***EYun néuron*** *νεύρον* sinir + ***EYun álgos*** *ἄλγος* acı → NEVR(O)+, ANALJEZİ

›› nevraljik

nevrasteni [HRGCeh 1923] *Senin ¯nevrastenik' dediğin cansız hayatlı, sıska beden kişilerdir ki iştiha ile yemezler.* || ~ ***Fr nevrasthénie*** sinir zayıflığı § ***EYun néuron*** *νεύρον* sinir + ***EYun asthéneia*** *ἀσθένεια* güçsüzlük, zaaf (< ***EYun asthenḗs*** *ἀσθενής* güçsüz, zayıf +***ia*** < ***EYun a(n)+ sthénos*** *σθένος* güç, kuvvet → NEVR(O)+

›› nevrastenik

nevresim "... torba şeklinde yatak çarşafı" [LO 1876] *¯nev-resm: Yeni çıkma, kırmalı kaput* | "yeni tip" [EÇ <1683] *Put-i ¯nev-resm ki nemāzım şeb ü rüz rāgıb olmış / Bu ne dīndir Allah Allāh puta secde vācib olmış* || ~ ***Fa nav-rasm*** نو رسم yeni usul, yeni tip, yeni moda → NEV, RESİM

† 19. yy.'da ortaya çıkan "yatak çarşafı" anlamı muhtemelen "yeni tip" gibi bir ticari tanımlamadan türemiştir.

nevroz [T&S 1892] *Névrose* [Fr.]: *¯nevroz, maraz-ı asabi* . || ~ ***Fr neurose, neurot-*** sinir hastalığı ~ ***YLat neurosis*** a.a. ☼ 1776-84 William Cullen, İskoç hekim.| → NEVR(O)+

›› nevrotik

nevruz [İdr 1312] *¯nevrüz* <baharda yetişen bir çiçek> | [İrşM 1387] *meger kim oruç tutgay ¯nevrüz kün, oruç tutmak takı mihricān kün* || ~ ***Fa/OFa navrūz*** نو روز eski İran takviminde yılbaşı günü § ***Fa/OFa nav*** نو yeni + ***Fa/OFa rōz*** روز gün --→ NEV, RUZ

† İran kültürüne ait bir kavram olup çevre kültürlerce (Türk, Ermeni, Gürcü vb.) asimile edilmiştir. Kürt geleneği olarak benimsenmesi modern milliyetçi düşüncenin eseridir.

Levent Şahverdi Arşivi

nevzuhur [PS 1932] *bu ¯nevzuhur edebiyat tarihçisinin bir çok hatalarına işaret ettiler.* || ~ ***Fa navẓuhūr*** نوظهور yeni zuhur eden § ***Fa nav*** نو yeni + ***Ar ẓuhūr*** ظهور belirme, ortaya çıkma → NEV, ZUHUR

new age "bir müzik türü" [Mil 1990] *son günlerde dünyayı sarmaya başlayan yeni bir müzik akımı olan ¯'New ¯Age House' tanıtılıyor.* | "... bir dünya görüşü" [Mil 1994] *1970'te başlatılan 'Dünya Günü' ve ¯New ¯Age kültür hareketiyle* || ~ ***İng new age*** 1. yeni çağ, 2. yeni spiritüalizm akımlarına mensup, 3. bir tür müzik § ***İng new*** yeni + ***İng age*** çağ (~ ***EFr eäge*** a.a. ~ ***OLat aetaticum*** a.a. < ***Lat aevum*** a.a.) → NEWBİE

← ANTİ-AGİNG

newbie [EkşiS 1999] *¯newbie: ilk defa rorqual'daki mud'da rastladığım bir terimdi. "yeni yetme çömez" gibi bir anlama geliyor."* | [EkşiS 2004] *¯newbie: bir oyuna yeni başlamış kişi. bir ortama yeni başlamış kişiler hakkında da söylenebilir, ayrıca aşağılama anlamında kullananlar da vardır.* || ~ ***İng newbie*** acemi (ABD argo) < ***İng new*** yeni << ***Ger *neuja-*** a.a. << ***HAv *new-yo-*** a.a. → NE(O)+

ney [CodC 1303] *tronbeta - Fa: ¯nay - Tr: burguča* [boruçe] | [Fer <1451] *¯neyleri söyletdiler, defleri yıpratdılar* || ~ ***Fa nāy/nay*** نای/نی kamış, kamıştan yapılan çalgı << ***OFa nād/nad*** kamış, kargı, ok (≈ ***Sans nāḍá*** नाड kamış, kargı)

† ***Erm ned ԵԵՆ*** "ok" Orta Farsçadan alınmıştır.

← NEYZEN, ZURNA

neyzen [LO 1876] *¯neyzen* نیزن: *nāyzen* [zebanzedi] || ~ ***Fa nāyzan*** نایزن ney çalan → NEY, +ZEN

nezafet [Sad 1574] *kemāl-i letāfetü ¯neẕāfet ile mevsūf olan āb-i germ üzre bir hammām-ı ʿālī binā eyledi* [hoşluğu ve temizliğiyle ünlü olan sıcak su kaynağı üzerine bir yüksek hamam inşa etti] || ~ ***Ar naẓāfa(t)*** نظافة [*#nẓf* faʿâla(t) msd.] temizlik, paklık < ***Ar naẓufa*** نظف temiz ve pak idi

nezaket [EÇ <1683] *bir ādem yaman olup bed-duʿâya sezā olsa ana ¯nezāketle 'nūş etdiğün Musul çeşmesi ola' dérler* || < ***Fa nāzuk*** نازك nazik → NAZİK

† Farsça sözcükten Arapça gramer kuralına göre türetilmiş Türkçe bir türevdir.

nezaret "gözetme, kontrol" [Sad 1574] *devr-i etrāf-ı hısār ve ¯nezāret-i derü dīvār ider iken* [hisarın çevresini dolaşıp kapı ve duvar kontrol ederken] | "... bakanlık" [YOsm: LO 1876] *¯nezāret: (...) daire-i mahsusa-i mesalih-i cariye. Dahiliye, maliye ¯nezareti.* || ~ ***Ar niẓāra(t)*** نظارة [*#nẓr* fiʿāla(t) msd.] bakma, bakım, gözetim, denetim < ***Ar naẓara*** نظر baktı → NAZAR

nezd [<1400] || ~ ***Fa/OFa nazd*** نزد yan, taraf, yakın ≈ ***Ave nazda-*** a.a.

nezgep "bir kadın başlığı" [SlhA 1469] *sarā-küc* [Fa.]: *¯nezgeb* || ~? ***Erm mazgab մազլաւ*** saç bağı § ***Erm maz*** saç + ***Erm gab*** bağlamak, bağ

nezih [Men 1680] *¯nezīh* || ~ ***Ar nazīh*** نزیه/نزیه [*#nzh* faʿîl sf.] arınmış, günahtan ve kirden uzak duran < ***Ar naziha*** نزه arındı

›› nüzhet

← TENEZZÜH, TENZİH (MÜNEZZEH)

nezir [Rab 1310] *¯neẕr kıldı Mevlā taʿālā maŋa ʿıyāl bérse anı muḥarrar kılur-men* [Mevla bana evlat verse onu azat ederim]. *Muḥarrar, āzād témek bolur.* | [GülM 1429] *¯neẕrine vefā idüp didügi miḳdār akça çıkarup bir ẋışmetkāre virdi* | [EÇ <1683] *yüz guruş ¯neẕrimi tekye-i Bayram-i Velī fukarālarına taḳsīm idüp ẋayr duʿâlariyle şerefyāb olup* || ~ ***Ar naḏr*** نذر [*#nḏr* faʿl msd.] adama, adak < ***Ar naḏara*** نذر adadı (özellikle Allah'a)

nezle [Dürr 1465] *¯nuzle* | [Arg 1533] *¯nuslá* [nüzla]: *scesa infermita* [hafif hastalık] | [Men 1680] *¯nüzlet, ¯nüzle vul. ¯nuzla.* || ~ ***Ar nuzla(t)*** نزلة [*#nzl* fuʿla(t) mr.] halsizlik, hastalık, inme < ***Ar nazala*** نزل indi → NÜZUL

† Sözcüğün gerek Arapça gerek Türkçedeki asli anlamı "kendini iyi hissetmeme, halsizlik"tir. ***İnme*** aynı anlamdadır.

nısıf [Fer <1451] *hissesi ¯nısfı ki gendünün has mülki, muğlara bağışladı* | [Yad <1421?] *süciyle kaynadalar, ¯nısfı kalınca andan soŋra süzeler* || ~ ***Ar niṣf*** نصف [*#nṣf* fiʿl] yarı, yarım

›› nısf

← İNSAF

nice [ETü: Kaş 1073] *¯neçe yarmak birdiŋ* [ne kadar para verdin] | [Men 1680] *¯niçe* نیچه, نچه || << ***ETü neçe*** ne kadar < ***ETü ne*** +***çA***[2] → NE[1]

›› nicel

← NİCELİK

nicelik "çokluk, miktar" [Gül 1317] *ömrimün ¯niceligin çün bilesün / sen katımda dünki bir ṭıfl olasuŋ* | [Kab 1432] *çünki ʿilmi artuğ oldı her nesnenün niteliğin ve ¯niceliğin bildi* | [YTü: CepK 1935] *¯nicelik = Mikdar, kemiyet* || < ***TTü nice +lIk*** → NİCE

† TTü marjinal bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yazı diline eklenmiştir.

›› niceliksel

nick [EkşiS 2000] *¯nick: takma isim* | [Hür 2002] *¯nik* || ~ ***İng nick*** [abb.] < ***İng nickname*** takma ad, lakap << ***İng eke-name*** ikinci ad, ek isim, a.a. § ***İng eke*** de, dahi (edat), ek, ilave (ad) + ***İng name*** isim (<< ***Ger *namn*** a.a.) → NAM

›› nikneym

niçin [Kıp: Gül 1317] *Taŋrı yéme dedügin ¯niçün yedüŋ* → NE[1], İÇİN

nida [AşP 1330] *bir ¯nidāden biŋ maʿānī cānuma / maʿlūm oldı* | [Men 1680] *¯ḥarf-i ¯nidā: Interjectio vocantis* [ünlem] || ~ ***Ar nidāʾ*** ندى [*#ndy* fiʿâl msd.] ses, bağırış < ***Ar nadā*** ندا seslendi, bağırdı

← MÜNADİ

nifak [AşP 1330] *orta yirden götrile buğż u ¯nifāḳ* || ~ ***Ar nifāḳ*** نفاق [*#nfḳ* fiʿâl msd.] 1. İslam cemaati içinde ikilik çıkarma, 2. genelde bölücülük, hizipçilik (≈ ***Ar nafaḳa*** نفق çıktı, çıkardı) ~ ***Aram nəphaḳ*** נְפַק [*#npḳ*] 1. çıkma, 2. insan vücudunda çıkan ur veya tümör, dışkı → NAFAKA

Levent Şahverdi Arşivi

† ***Ar*** ***#nfḳ*** ve ***Aram/İbr*** ***#npḳ*** kökünün asli anlamı "çıkmak, çıkarmak"tır. Arapça fiil "para harcamak, malını satmak, yeraltı tüneli" gibi özel anlamlar kazanmıştır; ancak özel İslami anlamın Aramiceden alınmış olduğuna kesin nazarıyla bakılabilir.

← MÜNAFIK

nigâr "idol, sevgili" [AşP 1330] *ol ¯nigāruŋ nūrı ʿışḳa ṣayd olum* [o sevgilinin nuru aşka av olur] | "... resim" [GülM 1429] *tāvūsuŋ naḳş u ¯nigārına ẋalḳ taḥsīn iderler* || ~ ***Fa*** ***nigār*** نگار görüntü, resim, idol, put < ***Fa*** ***nigāştan, nigār-*** نگاشتن, نگار resmetmek ≈ ***Ave*** ****ni-kāra-*** işlemek, zaptetmek, ***kār-*** yapmak, etmek → KÂR

nigehban [ÖM 1437] *¯Nigeh-bān oluban Bārī yavuz gözden yavuz dilden* || ~ ***Fa*** ***nigahbān*** نگهبان bakıcı, gözetici, bekçi § ***Fa*** ***nikāh/nigah*** bakma, bakış + ***Fa*** ***bān*** → AGÂH, +BAN

nihai [YOsm: Cum 1930] *planın tatbikina ait ¯nihai protokolün maddeleri* || < ***Ar*** ***nihā'*** نهاء [***#nhw***] son, uç, bir şeyin sonu ≈ ***Ar*** ***nihāya(t)*** نهاية a.a. → NİHAYET

† 20. yy.'dan eski kaynaklarda görülmemiştir. İlk kez TDK TS 1955 basımında sözlüğe geçer.

nihale [CodC 1303] *straponta - Fa: ¯naali - Tr: tosiak* [döşek] | [Fer <1451] *taẋt üstinde ʿaẕīm bisāṭlar ¯nehālīler döşediler* || ~ ***Fa*** ***nihālī*** نهالی kilim, yaygı < ***Fa*** ***nihāl*** نهال döşek, döşeme +*ī*

nihan [AşP 1330] *cümle sensin āşikārā vü ¯nihān* [açık ve gizli olan her şey sensin] | [Sad 1574] *birkaç gün ẋalḳden ¯nihān oldı* [halktan gizlendi] || ~ ***Fa*** ***nihān*** نهان saklı, gizli < ***Fa*** ***nihādan, nihān-*** نهادن, نهان saklamak, gizlemek (≈ ***Ave*** ***ni-ḍātay-*** «aşağı koymak», gizlemek < ***Ave*** ***ni+ dātay-*** vermek, koymak)

† Farsça sözcüğün yapısı için ▫Barth 1082.

← PİNHAN

nihavent [Men 1680] *¯nihāvend* [musikide bir makam] || ~ ***Fa*** ***nihāvand*** Batı İran'da bir kent, müzikte bir perde ve bir makam

nihayet [Gül 1317] *vardur teninde ẋod temīz / illā ḥırsuŋ ¯bī-nihāyet* [hırsın sonsuz] *iy ʿazīz* | [GülM 1429] *cemālinüŋ ¯nihāyeti şöyle kim anuŋ miṯāli yokdur* | [TDK1 1945] *¯nihayet: 1. Son. 2. (zf.) Sonunda.* || ~ ***Ar*** ***nihāya(t)*** نهاية [***#nhw*** fiʿāla(t) msd.] 1. sona erme, varma, 2. son, son derece, uç, bitim < ***Ar*** ***nahiya*** نَهِى sona erdi, vardı ≈ ***Ar*** ***nahā*** نها yasakladı, sonlandırdı

† Türkçede zarf olarak kullanımı, *en-nihayet, nihayetde, nihayetül emr* vb. deyimlerden türemiştir.

›› ennihayet, nihayetsiz

← İLANİHAYE, İNHA, İNTİHA, MÜNTEHA, NAMÜTENAHİ, NİHAİ

nihilizm [AM <1900] *bilhassa bu menaj dinsiz imansız, anarşist, ¯nihilist olduğu halde* | [Bah 1924] *¯nihilizma: (...) bir nevi Rus anarşistliği.* || ~ ***Fr*** ***nihilisme*** ~ ***Alm*** ***Nihilismus*** hiçbir şeyin değeri olmadığını öngören siyasi düşünce ☼ Friedrich H. Jacobi, Alm. filozof (1743-1819). < ***Lat*** ***nihil*** hiç, hiçbir şey +***ism***° § ***Lat*** ***ne*** değil + ***Lat*** ***hilum*** ufak şey, cüz → NEGATİF

›› nihilist

nihrlr [Men 1680] *¯nihrīr: industrius, intelligens, expertus* || ~ ***Ar*** ***nihrīr*** نهرير [***#nhr*** fiʿīl q.] bir konuda derin bilgi sahibi, üstat ≈ ***Aram*** ***nəhar*** נְהַר [***#nhr***] ışıma, aydınlık olma → NEHARİ

† Arapça sözcük çok ender görülen *fiʿlīl* veznindedir.

nikâh [MEd y. 1300] *¯nikāḥ ḳılıştılar = cüftleşiler* || ~ ***Ar*** ***nikāḥ*** نكاح [***#nkḥ*** fiʿāl msd.] evlenme işlemi, nikâh ~ ***OFa*** ***nikāh*** 1. bakma, 2. birine bakma, gözetme, bakımını üstlenme ≈ ***Ave*** ****ni-kāsa*** bakma, bakım < ***Ave*** ***ni+ kas-*** görmek, farketmek → AGÂH

† Ha ح ile yazılan Arapça sözcük İslam öncesi dönemde Farsçadan alınmıştır. Karş ***Fa*** ***nigāh*** "bakma, bakış", NİGEHBAN.

›› imam nikâhı, nikâhla-, nikâhlan-, nikâhlı

nikbin "iyimser" [YOsm: MKA 1927] *medeni ve ilmi vesaitle temin-i maksat edilebileceği hakkında fazla ¯nikbin olduğu anlaşılıyor.* || § ***Fa*** ***nīk*** نيك iyi, güzel (<< ***OFa*** ***nēvak/nīyak*** a.a.) + ***Fa*** ***bīn*** بين gören → BEDBİN

← İMBİK

nikel [LT 1873] *Nickel* [Fr.]: *¯nikel* | nikelaj [ACev <1930] *Grattaj, raspalamayı, polisaj ve ¯nikelajı ihtiva eder.* || ~ ***Alm*** ***Nickel*** [abb.] metalik bir element ☼ 1754 Axel von Cronstedt, İsv. madenbilimci. < ***Alm*** ***Kupfernickel*** yalancı bakır, bakıra benzeyen bir maden cevheri § ***Alm*** ***Kupfer*** bakır + ***Alm*** ***Nickel*** şeytan

† Batı dillerine 18. yy.'da Almancadan girmiştir.

›› nikelaj

nikotin [T&S 1892] *Nicotine* [Fr.]: *¯nikotin, duhanîn, duhan* [tütün] *evrakından istihrac olunur bir şibih kalvîdir* [alkaloid]. || ~ ***Fr*** ***nicotine*** tütünde bulunan kimyasal madde < ***öz*** ***Jean Nicot*** 1560'ta Lizbon elçisi iken Fransa'ya ilk kez tütün ithaline aracı olan Fransız diplomat +***in***°

nikris [Yad <1421?] *¯nikrīs ve evcā-ı mefāsıl kim soukdan ola* || ~ ***Ar*** ***niḳris*** نقرس [***#nḳrs*** fiʿlil q.] damla hastalığı, gut ~ ***Aram*** ***niḳras*** נְקְרַס [***#ḳrs*** niphʿal] bükülme, büzülerek çatlama (▫Muarrab 62, ▫Fraenkel 264; ▫Jastrow 1423 sub קרס) < ***Aram*** ***ḳāras*** bükme, büzme

† Osmanlı kaynaklarında daima uzun i ile نقريس görülür. Doğrusu نقرس olmalıdır.

nilüfer [SN 1354] *¯lülüfer bigi oldı su içre ġarḳ* | [Yad <1421?] *¯nīlüfer* || ~ ***Fa*** ***nīlufar/nīlūpal/līlūpal*** نيلفر/نيلوپل/ليلوپل bir **tür çiçek** << ***OFa*** ***nilōpal*** a.a. ~ ***Sans*** ***nīlotpala*** **नीलोत्पल** mavi lotus çiçeği, nymphaea cyanea § ***Sans*** ***nīla*** mavi + ***Sans*** ***utpala*** **उत्पल** lotus çiçeği → ANİLİN

nim [<1400] || ~ ***Fa*** ***nīm*** نيم yarım ≈ ***Ave*** ***naēma-*** a.a.

← LİME, MİNTAN

Levent Şahverdi Arşivi

nimbus [TDK1 1945] ¯*nimbus: Karabulut.* || ~ ***Lat*** *nimbus* hale

nimet [Kut 1069] *öküş bolsa ¯niᶜmat anuŋ ḳadrı bil* [nimet çok olsa onun değerini bil] | [CodC 1303] *graciozus - Fa: ¯naamatdar - Tr: ¯naamatlu* || ~ ***Ar*** *niᶜma(t)* نعمة [*#nᶜm* fiᶜla(t) mr.] ihsan, bereket, hoşnutluk < ***Ar*** *naᶜama* نعم mutlu oldu, hoşnut idi, zevk ve refahla yaşadı (≈ ***Aram*** *nāᶜem* נְעֵם hoşnutluk, uyum, ses uyumu)

›› naim, nimetşinas

← ENAM, İNAM, NAĞME, VELİNİMET

nine [Men 1680] ¯*nene: vox est infantum quâ matres, avia, nutrices appellant* [küçük çocukların anne, büyükanne ve dadıya hitap sözü] | [KT 1900] ¯*nene: ana, anne.* ¯*Hanım* ¯*nene: büyük valide.* ¯*Süt* ¯*nene: süt anne.* || < ***çoc*** *ne-ne*

† Çocuk dilinde evrensel olan kadın akraba sembolizminden. Karş. ***İng*** *nanny* "nine, sütanne".

›› nene, sütnine

← HAMİNNE

ninja [EkşiS 2001] ¯*ninja: 5-6 yaşlarındaki her çocuğun olmak istediği şey. ayrıca yine aynı yaş grubu tarafından bir sürü efsane ve rivayetlerle anılan tanrısal varlık.* || ~ ***Jap*** *ninja* 忍者 ajan, kimliğini gizleyen savaşçı § ***Jap*** *nin* gizlilik + ***Jap*** *ja* kişi

† 1990'da çıkan *Teenage Mutant Ninja Turtles* adlı film sayesinde dünya çapında popülerlik kazandı.

ninni [Kam 1800] *Türkîde mırıldanmak taᶜbir olunur ve çocuğu uyutmak için ¯nenni çalmak* | [LO 1876] ¯*nenni: Sabileri avutmak için âgâze.* || < ***çoc*** şarkı, terennüm

›› nenni

nipel [ML 1969] || ~ ***İng*** *nipple* 1. meme ucu, 2. bir su tesisatı birimi

nirengi nireng "sihir" [ÖM 1437] *Ol reng ü büy-i ¯nīreng ile būḳalemūn-sıfat* [o sihirli ve bukalemun sıfatlı renk ve koku] *düzdi* | "... üçgenlere bölerek harita yapma" [YOsm: LO 1876] ¯*nīreng: (...) Fenn-i tahtitte* [kadastroculukta] *arazi resmetme* | nirengi noktası "haritacılıkta üçgeninin referans alınan tepe noktası" [Cum 1930] *Galata Kulesi gibi İstanbul güzelliğinin ¯nirengi* [referans] ¯*noktalarından birini teşkil eden* || ~ ***Fa*** *nīrangī* sihirbazlık, şaşırtıcı el becerisi < ***Fa*** *nīrang* نیرنگ 1. hile, sihir, tılsım, 2. plan, tasarım, bir resmin boyanmadan önceki taslağı +*ī* << ***OFa*** *nīrang* sihir, tılsım

† "Sihir, mesleki hile" anlamında iken 19. yy başlarında Avrupa'dan aktarılan "üçgenleme yoluyla harita çıkarma" tekniği bu isimle anılmış, "üçgenin dayanak noktası" olan *nirengi noktası* 20. yy.'da genelleşerek "referans" anlamını kazanmıştır.

›› nirengileme

nirvana [Cum 1933] ¯*Nirvana mutlak adem, kāinatın külliyetidir* || ~ ***Sans*** *nirvāna* निर्वाण 1. sönme, 2. Budist inançta enkarnasyon döngüsünün sona ermesi, sonsuz huzur § ***Sans*** *nis-, nir-* dışarı, öte, kapanma yönünde hareket bildiren edat + ***Sans*** *vāti* esmek, üflemek

† 10. ve 11. yy.'lara ait Uygurca metinlerde çok sık kullanılan bir kavram iken, daha sonraki yüzyıllarda tamamen unutulmuş ve 20. yy.'da Batı dilleri üzerinden tekrar alınmıştır.

nisa [AşP 1330] || ~ ***Ar*** *nisāʾ* نساء [*#nsw* fem. çoğ.] kadın cinsi, kadınlar ≈ ***Ar*** *ins* إنس [*#Ans*] insanoğlu, insanlar → İNSAN

† Arapça sözcüğün kuraldışı tekili *imrāʾ* gelir.

›› nisaiyat, nisaiye

← MÜENNES, NİSVAN, SALİHATI NİSVAN

nisan [AşP 1330] *çünki gökden indi ¯nīsān ḳaṭresi* [ne zaman ki gökten indi Nisan damlası] || ~ ***Ar*** *nīsān* نيسان Rumi takvimin ikinci ayı ~ ***Aram*** *nisān* ܢܝܣܢ Arami/Süryani takviminin birinci ayı ~ ***Akad*** *nisannu* 1. yılın ilk ayı, 2. taze mahsul, turfanda ~ ***Sumer*** *nisag* a.a.

† Ay adı olarak Ur III dönem Sumerce ve Eski Babil dönemi kaynaklarından itibaren sıklıkla kaydedilmiştir. ◦CAD 11.II 265-266. Süryaniceden Arapçaya alınan ay adlarından biridir.

nisap [İrşM 1387] *Ebu Hanife takı Ebu Yusuf katında ¯nisāb içinde turur* || ~ ***Ar*** *niṣāb* نصاب [*#nṣb* fiᶜâl msd.] asıl, kök, kendisine oranla pay alınan ana miktar, payda < ***Ar*** *naṣaba* نصب tayin etti → NASİP[1]

nispet [AşP 1330] *dünyā mülki ol işe ¯nisbet degül* || ~ ***Ar*** *nisba(t)* نسبة [*#nsb* fiᶜla(t) msd.] ilgili olma, uyma, orantılı olma; ilgi, ilişki, orantı < ***Ar*** *nasaba* نسب ilgili ve ilişkili idi, uydu, uyumlu idi

›› nisbî, nispeten, nispetlendir-

← İNTİSAP (MÜNTESİP), MENSUP, MÜNASEBET (MÜNASİP), NESEP, TENASÜP (MÜTENASİP), TENSİP

nistagmus [ML 1969] || ~ ***YLat*** *nystagmus* göz seğirmesi ~ ***EYun*** *nystagmós* νυσταγμός uyuklama, uyur gibi olma < ***EYun*** *nystázō* νυστάζω uyuklamak, uykulu olmak

nisvan [Sad 1574] ¯*nisvān ile ıχtilāṭ ve nüdemā-i meclis ile inbisāṭ üzre ᶜömri geçer* [kadınlarla beraberlik ve nedimlerle eğlence üzere ömrü geçer] || ~ ***Ar*** *niswān* نسوان [*#nsw* fiᶜlān çoğ.] kadınlar (çoğul), kadınlık < ***Ar*** *nisāʾ* نساء kadın zümresi (kolektif) → NİSA

nisyan [<1400] || ~ ***Ar*** *nisyān* نسيان [*#nsy* fiᶜlân msd.] unutma < ***Ar*** *nasiya* نسي unuttu

niş "duvarda girinti, yuva" [DTC 1944] ¯*niş* | "... standart dışı piyasa segmenti" [Mil 1997] ¯*niş piyasalara yatırım yapmak* || ~ ***Fr/İng*** *niche* duvarda raf şeklinde küçük girinti, yuva, niş <<? ***Lat*** *nidus* yuva

† İngilizcede 1920'lerden itibaren ekoloji, 1960'lardan itibaren ekonomi ve pazarlama terimi olarak rastlanır.

nişadır [Yad <1421?] ¯*nūşādur ve deniz köpüğü ve zencâr ve anzerût* || ~ ***Fa*** *nūšādur/nawšādur* نوشادر amonyum klorür tozu << ***OFa*** *anošādur* a.a. § ***OFa*** *anoš* 1. ölümsüz, 2. ölümsüzlük içkisi, ik-

Levent Şahverdi Arşivi

sir, nektar (~ ***Ave anaoşa*** ölümsüz) + ***OFa ādur*** ateş → NUŞ, ATEŞ

nişan [Kut 1069] *ajunda atı kaldı belgü ¯nişān* [dünyada adı kaldı alamet ve nişan] | nişanla- "imzalamak" [CodC 1303] *signum - Fa & Tr: ¯nisan (...) signo* [imzalarım] - *Tr: ¯nisanlarmen* | nişancı "mühür görevlisi" [FatK <1481] *sadrda oturmak vüzerānın ve kaḍıʿaskerlerin ve defterdārların ve ¯nişāncının yoludur.* | nişanlı [Men 1680] *¯nişānlamak: Signare, notare* [işaretlemek, imzalamak]. *¯Nişanlü: Signatus, notatus* [imzalı, işaretli], *& desponiatus, sponsus* [evlilik sözleşmesi yapılmış]. | nişangâh [Men 1680] *¯nişangāh: Scopus* [hedef] || ~ ***Fa/OFa nişān*** نشان iz, işaret, alamet, simge

† Farsça sözcüğün Sami dillerinden alıntı olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Karş. ***İbr nēṣ, Aram niṣā*** "işaret, simge", ***Akad nīṣu*** "kaldırma, dikme". ***Erm nṣan ʾuẓulu*** "simge, özellikle haç" Orta Farsçadan alıntıdır.

›› nişancı, nişangâh, nişanla-, nişanlan-, nişanlat-, nişanlı

← NİŞANE

nişane [Rab 1310] *başında ¯nişānası bar irdi* | [GülM 1429] *ʿaḳıbet beni okına ¯nişāne kıldı* || ~ ***Fa nişāna*** نشانه işaret eden şey, belirti, hedef tahtası << ***OFa nişānag*** → NİŞAN

nişasta [Dan 1360] *biş yüz batman ¯nişasta, biŋ batman bal, biŋ batman yağ* | [Men 1680] *¯nişāste vul. ¯nişasta* || ~ ***Fa nişāsta*** نشاسته [pp.] dibe oturmuş, çökelti, nişasta < ***Fa nişastan, nişīn-*** نشستن, نشین oturmak +*a* ≈ ***Ave nishidaiti*** a.a. ≈ ***Sans niṣīdati*** a.a. § ***HAv*** **ni-* aşağı + ***HAv*** **sed-*[1] oturmak → SEDYE

›› nişastalı

← ŞAHNİŞİN (POSTNİŞİN)

nite [ETü: IrkB <900] *kerekü içi ¯neteg ol* [çadırın içi nasıl] | [AşP 1330] *¯nite kim* [nasıl ki] *hikmetde söz gelmiş durur / pīşrevlerden bize kalmış durur* | [YTü: TDK1 1945] *¯nite: Eskiden hal sormak için 'nasıl' yerine kullanılırdı. (...) ¯nitel, ¯nitelemek, ¯niteleme sıfatları* || << ***ETü neteg*** ne kadar, ne gibi § ***ETü ne*** + ***ETü teg*** kadar, gibi → NE[1], DEK[1]

† TTü 17. yy.'dan sonra *nitekim* deyimi dışında müstakil sözcük olarak görünmez iken Dil Devrimi döneminde yeni türevleri inşa edilmiştir.

›› nitekim, nitel, nitele-, nitelen-, nitelendir-

← NİTELİK

nitelik [ETü: Kut 1069] *¯neteglikke yetmez ɣalayıḳ ögi* [nasıl olduğuna yaratılmışların aklı yetmez] | [Kab 1432] *çünki ʿilmi artuḡ oldı her nesnenüŋ ¯niteliğin ve niceliğin bildi* | [YTü: CepK 1935] *¯nitelik = Keyfiyet, hasiyet, vasf = Qualité* || << ***ETü neteglik*** nasıllık → NİTE

† ETü ve erken TTü bazı metinlerde keşfedilen sözcük, Dil Devrimi döneminde yazı diline ithal edilmiştir.

›› nitelikli, niteliksel

nitr(o)+ nitrat [AM <1900] *fotoğraf sanatiyle iştigal edenler kolodyon ve ¯nitrat darjan istimal ettikleri odanın* | nitrik [TDK1 1945] *¯nitrik asit: ... kezzap.* || ~ ***Fr/İng*** *nitro+* [bileşik adlarda] azot ~ ***EYun*** *nitron vítpov* sodyum karbonat (soda) veya potasyum nitrat (güherçile) ≈ ***Aram*** *nitrā* נתרא a.a. ~ ***Mıs*** *ntrj* a.a.

† *Nitro+* "azot" ve *natro+* "sodyum" radikallerinin aynı nihai kökten türediğine dikkat edilmelidir.

›› nitrat, nitrik

← NİTROGLİSERİN, NİTROJEN

nitrogliserin [T&S 1892] *Nitroglycérine* [Fr.]: *¯nitrogliserin.* || ~ ***Fr*** *nitroglycérine* bir tür patlayıcı madde ~ ***İng*** *nitroglycerin* a.a. ☼ 1857 İng.| → NİTR(O)+, GLİSERİN

nitrojen [Cum 1948] *720 ton ¯nitrojen kontenjanının tutarı olan 3600 ton amonyum sülfatın yurda ithal işi* || ~ ***Fr*** *nitrogène* azot → NİTR(O)+, +JEN

nivo "haritacılıkta kullanılan terazi aygıtı" [Cum 1930] *az kullanılmış bir teodolit ve bir ¯nivo satılıktır.* || ~ ***Fr*** *niveau* su terazisi, seviye << ***EFr*** *livel/liveau* a.a. << ***OLat*** *libellus* a.a. → LEVEL

niyabet [Men 1680] *¯niyābet i. q. nevbet: Vicis, ordo* [nöbetleşme, sırayla yapma] *& vicariatus, seu praefectura quā quis alterius vices sustinet* [bir başkası yerine görev yapma]. | [LO 1876] *¯niyābet: Naiblik hızmeti, naiblik mahalli.* || ~ ***Ar*** *niʾāba(t)* نيابة [*#nwb* fiʿāla(t) msd.] nöbet, birinin yerine görev üstlenme < ***Ar*** *nāba* ناب nöbet tuttu, (birinin yerine) bekledi → NÖBET

niyaz [AşP 1330] *ne nāz vardı ne ¯niyāz* || ~ ***Fa*** *niyāz* نياز gerek, gereksinim, eksiklik, sıkıntı ≈ ***Ave*** *ni-az* aşağı-itme, bastırma, sıkma < ***Ave*** *ni+ az-* itmek, sürmek, gütmek << ***HAv*** **ag-* a.a. → AKSİYON

niye [Dan 1360] *Neyi ¯neye geregin sen bilürsin* → NE[1]

niyet [Kut 1069] *¯niyat eḏgü kılsa köŋülde kişi* [gönülde iyi niyet kılsa] || ~ ***Ar*** *niyya(t)* نيّة [*#nwy* fiʿla(t) msd.] plan, tasarı < ***Ar*** *nawā* نوا niyet etti, tasarladı

›› hüsnüniyet, niyetlen-, suiniyet

← SUİNİYET

niyobyum [T&S 1892] *Niobium* [Fr.]: *¯niyobyom denilen cism-i basit.* || ~ ***YLat*** *niobium* bir element ☼ 1864 Heinrich Rose, Alm. kimyacı. < ***öz*** *Niobē* Yunan mitolojisinde Tantalus'un kızı +*ium*

† Kimyasal özellikleri tantal elementine benzediği için.

niza [GülM 1429] *bir cühüd-ıla bir müsülmān ¯nizāʿ ittiler* || ~ ***Ar*** *nizāʿ* نزاع [*#nzʿ* fiʿāl msd.] kavga, çekişme < ***Ar*** *nazaʿa* نزع yırttı, kopardı, söktü, soydu

›› nizalı

← MÜNAZAA

nizam [AşP 1330] *ādemī bu ʿilm ile buldı ¯niẓām* [insanoğlu bu bilgi ile düzen buldu] | nizamname [YOsm: Düs 1851] *Emvāl-i Eytām ¯Nizāmnāmesi* || ~ ***Ar*** *niẓām* نظام [*#nẓm* fiʿāl msd.] düzen < ***Ar*** *naẓama* نظم düzdü, dizdi → NAZIM[1]

›› nizamî, nizamı alem, nizamiye, nizamname

nobran [LO 1876] *¯nobrān: Müteazzım, anüd, nemrüd.* || < ***?***

Levent Şahverdi Arşivi

nodul [EÇ <1683] *cāmuslara boyunduruk geçirüp çifte çifte sabana ve pulluğa koşup ellerinde ¯nodul ve ügendire ve digren ve kerepe ve raga misillu âletlerle* | [Ana 1932] *¯nodul (Bolu, Cenubi Anadolu, Teke), ¯mudul (Çankırı, Denizli, Burdur): öğendire ucundaki çivi.* || ~ ***Yun*** *moutoúli μουτούλι* hayvan dürtmek için kullanılan ucu çivili değnek veya değneğin ucundaki çivi < ***Yun*** *mytē μύτη* burun

† ▫Eren 300, Symeonidis ve Tzitzilis'e atfen bu açıklamayı verir. Yunanca sözcük yazılı kaynaklarda bulunamadı.

nodül "vücutta veya bir ağ üzerinde düğüm" [ML 1969] || ~ ***Fr*** *nodule* düğümcük ~ ***Lat*** *nodulus* [küç.] a.a. < ***Lat*** *nodus* düğüm, bağ *+ul°* << ***HAv*** **nōd-o-* < ***HAv*** **ned-* bağlamak, düğümlemek → ANEKS

noel [TDK1 1945] *¯noel: Hıristiyanların, İsa'nın doğum günü için yaptıkları bayram. (..) ¯Noel ağacı, ¯Noel baba.* || ~ ***Fr*** *noël* İsa'nın doğum günü, milat << ***Lat*** *natalis (dies)* doğum günü < ***Lat*** *nasci, nat-* doğmak *+al°* → NATALİST

›› Nocl Baba

nohut [CodC 1303] *ciceri - Fa & Tr: ¯noghu[t]* || ~ ***Fa*** *nuχūd* نخود a.a. << ***OFa*** *naχōd* a.a.

›› bakla oda nohut sofa

noksan [Rab 1310] *köznin ¯noḳsānı ana teger* | [Men 1680] *¯naḳṣ, ¯noḳṣān: Detrimentum & defectus, naḳṣ feré in qualitate, ¯noḳṣān in quantitate* [eksiklik; naks daha çok nitelikçe, noksan nicelikçe]" || ~ ***Ar*** *nuḳṣān* نُقْصان [*#nḳṣ* fuʿlān msd.] eksik oluş, eksiklik < ***Ar*** *naḳaṣa* نَقَص eksildi, eksik idi → NAKIS[1]

nokta [CodC 1303] *punctus - Fa & Tr: ¯nokta* || ~ ***Ar*** *nuḳṭa(t)* نقطة [*#nḳṭ* fuʿla(t) mr.] nokta, özellikle Arap yazısında kullanılan noktalama işaretleri ~ ***Aram*** *nəḳūdtā* נקודתא [*#nḳd*] nokta, özellikle Arami yazısında kullanılan noktalama işaretleri < ***Aram*** *nāḳad* נקד delmek, noktalamak, gagalamak → NAKİT

† *#nḳd* "çentme, gagalama" fiili Arapça ve diğer Sami dillerinde ortaktır. Final */t/* sesi Aramice dişil ekinden alınmıştır.

›› nokta atışı, nokta-i nazar, noktala-, noktalama, noktalı virgül, noktasal, polis noktası

noktürn [Cum 1930] *'rapsodi'ler, ¯noktürn'ler, 'bersöz'ler unutulur, piyanonun kapağı kapanır* || ~ ***Fr*** *nocturne* gece müziği ~ ***Lat*** *nocturnus* geceye ait < ***Lat*** *nox, noct-* gece << ***HAv*** **nek*-t-* gece

† Aynı HAvr kökünden ***Sans*** *nák,* gen. *nakt-;* ***EYun*** *núks,* gen. *nūktós;* ***Lith*** *naktìs,* gen. *naktū;* ***Ger*** **naχtiz* > ***Alm*** *Nacht,* ***İng*** *night* "gece". Yine aynı kökten ***Lat*** *niger, nigrum* "karanlık, siyah".

›› noktürnal

← EKİNOKS, NEGROİT

nom(o)+ ~ ***Fr/İng*** *nomo+/+nome* [bileşik adlarda] 1. düzen, yasa, 2. düzenleyen, yasayan < ***EYun*** *nómos νόμος* [dev.] yasa, töre < ***EYun*** *némō νέμω* pay ve kısmet etmek << ***HAv*** **nem-* pay verme, takdir etme, ölçme

›› nomarşi, nomokrasi, nomoteknik, nomotesi

nomad [Cum 1941] *Bir Tatar tüccar ¯Nomadlar hakkında onları biraz tenvir etti.* || ~ ***Fr*** *nomade* / ***İng*** *nomad* göçebe ~ ***EYun*** *nomás, nomad-* a.a. < ***EYun*** *némō, nom-* davar sürmek << ***HAv*** **nem-*

›› nomadik, nomadizm

nomenklatür [Mil 1985] *Şevçenko "Gromiko'ya danışman seçilerek ben de ¯nomenklatura'ya girmiştim" diyor. Nomenklatura, Sovyet seçkinlerine verilen isimdir."* | [Mil 1999] *Kopenhag kriterleri bunların ¯nomenklatura'sıdır, bir nevi fihristidir.* || ~ ***Fr/İng*** *nomenclature* 1. bilimsel bir disiplinde adlandırma sistemi, 2. Sovyetler Birliği'nde Komünist Partinin devlet görevlerine atama sistemi ~ ***Lat*** *nomenclatura* adıyla çağırma ≈ ***Lat*** *nomenclator* yüksek bir görevlinin yanında durarak gelenlerin adını ilan eden hizmetkâr, teşrifatçı, çavuş § ***Lat*** *nomen* ad + ***Lat*** *calare* çağırmak, yüksek sesle ilan etmek *+()tura* → NOMİNAL, KONSİL

›› nomenklatura

+nomi ~ ***Fr*** *+nomie* / ***İng*** *+nomy* [bileşik adlarda] 1. düzen, yönetim, 2. yasama, kural koyma ~ ***EYun*** *nomia νομία* yasama < ***EYun*** *nómos* yasa, töre *+ia* → +NOM

›› agronomi

nominal [Cum 1934] *¯nominal kıymetlerine nisbetle asıl hakiki değerinin birkaç defa yüksek olduğunu sadece(..)* || ~ ***Fr*** *nominal* isim bakımından, itibari ~ ***Lat*** *nominalis* < ***Lat*** *nomen, nomin-* isim *+al°* << ***HAv*** **nōmn̥* isim → NAM

›› nominalist, nominalizm, nominatif

← DENOMİNASYON, NOMENKLATÜR

nonoş "efemine veya eşcinsel erkek (argo)" [Argo 1933] || "... sevgi sözü" [TDK2 1955] *¯nonoş: Küçük çocuklara okşamalık olarak söylenir.* || < *çoc nono* +OŞ

← LİBOŞ

noodle [Mil 1990] *Çin mutfağı: ... karides tatlı ve ekşi soslu, ¯noodle, Çin böreği* || ~ ***İng*** *noodle* çorba şeklinde pişirilen erişte, şehriye ~ ***Alm*** *Nudel* a.a. < ***?***

nordik [Özön 1961] *¯nordik: Kuzeyli.* || ~ ***Fr*** *nordique* kuzeyli, kuzeye ait < ***Fr*** *nord* kuzey *+ic°* ~ ***Ger*** **nor-tr* aşağıya veya kuzeye doğru << ***HAv*** **nr-tro-* < ***HAv*** **ner-*[1] aşağı, sol, kuzey

norm normatif [ZG <1924] *Ananenin, ādetin, teamülün, kitaptaki kaidelerin de (düsturî = ¯normatif) mahiyeti vardır* | [TDKur 1933] *onun içinde daha bir ¯norm husule gelmemesi kabil değildir* || ~ ***Fr*** *norme* kural, standart, ölçü << ***Lat*** *norma* marangoz gönyesi

† ▫EM 788: 'pas d'étymologie pour ce terme technique.'

›› normatif

← NORMAL (ANORMAL, PARANORMAL)

normal [HRGCeh 1923] *Vücut aletleri doğru işler ise buna ¯normal', aygırı işler ise buna da 'anormal' derler.*

Levent Şahverdi Arşivi

|| ~ ***Fr normale*** kurala uygun, kurallı ~ ***Lat normalis*** gönyeli, ölçüye uygun < ***Lat norma*** gönye +***al***° → NORM

›› normalizasyon, normalize, normalleş-

← ANORMAL, PARANORMAL

nostalji [Cum 1931] *derin bir tahassürle, adeta bir ¯nostalji ile İstanbul'u düşünür* ‖ ~ ***Fr nostalgie*** sıla hasreti, eskiye duyulan özlem § ***EYun*** *nóstos vóστος* vatana dönme, sıla (<< ***HAv*** ****nos-to-*** < ***HAv *nes-***[1] eve dönme) + ***EYun*** *álgos ἄλγος* acı → ANALJEZİ

›› nostaljik

nosyon [Mil 1955] *Genel olarak, satranç hakkında hiç bir ¯nosyonu olmayanlarda şu kanaat yerleşmiştir:* || ~ ***Fr notion*** kavram, fikir ~ ***Lat notio*** < ***Lat gnoscere, not-*** bilmek +*()tion* → NOT

not [TDK1 1945] *¯not: 1. Hatırlanması gereken bir şey için kısaca yazılan yazı. (...) 3. Okullarda her öğrencinin bilgisi üzerine edinilen kanışı gösteren sayı veya derece.* || ~ ***Fr/İng note*** [] 1. işaret, alamet, uyarı, 2. müzikte nota << ***Lat nota*** [pp. fem.] a.a. < ***Lat (g)noscere*** bilmek, tanımak +*()t*° << ***HAv *gnō-*** bilmek

† Aynı kökten ***EYun*** *gnō-*, ***İng know*** "bilmek", *can* "+ebilmek", ***Alm kennen*** "bilmek", *können* "+ebilmek", ***EFa*** *şnā-* > ***Fa şinūdan*** "bilmek", ***Erm*** *dzanōt ծանօթ* "bilinen, tanıdık". † Latince fiil, İngilizce *know* sözcüğüne paralel bir fonetik evrimle, perfekt kökünde */g-/* önsesini kaybetmiştir.

›› banknot, notasyon

← +ŞİNAS (AŞİNA), BANKNOT, BLOKNOT, FİZYONOMİ, GNOSTİK (AGNOSTİK, DİYAGNOZ, PROGNOZ), İGNORE, KNOW-HOW, KOGNİTİF, KONŞİMENTO, NOSYON, NOTA, NOTEBOOK, NOTER, ZINDIK

nota [LO 1876] *¯nota: Musıkī yazısı.* | [T&S 1892] *Note* [Fr.]*: (Dipl.) takrir, ¯nota, müzekkere.* || ~ ***Fr note*** 1. işaret, alamet, hatırlatıcı, muhtıra, 2. müzik işareti << ***Lat nota*** a.a. → NOT

notebook "küçük bilgisayar" [Mil 1991] *seçin 23 çeşit ¯Notebook'lann ve Laptop'lardan birini* || ~ ***İng notebook*** 1. not defteri, 2. not defteri boyutunda bilgisayar → NOT, BUKLET

noter [Bah 1924] *¯noter: (...) kātib-i adl.* || ~ ***Fr notaire*** a.a. << ***Lat notārius*** Roma hukukunda yazman, zabıt kâtibi < ***Lat notāre*** yazmak, not etmek, hatırlatıcı işaret koymak +*ari*° → NOT

noyan [Çağ: Pav <1500] *¯noyīn, ¯noyān: général; prince; noble"* | [Çağ: EGaz 1660] *Cébe-¯noyan Sübedey-bahādur tégen éki bék* [Cibe-noyan ve Sübedey-bahadur adlı iki bey] || ~ ***Moğ noyan*** bey, kumandan (▫Less 589)

nöbet [Kut 1069] *bulıt kökredi urdı ¯nāwbāt tuġı* [gök gürledi vurdu nöbet davulu] | [Men 1680] *¯nevbet vul. ¯nöbet* || ~ ***Ar nawba(t)*** نوبة [*#nwb* faʿla(t) mr.] 1. sırayla yapılan şey, rotasyon, 2. hastalıkta kriz < ***Ar nāba*** ناب 1. birinin yerine geçti, nöbeti devraldı, 2. krize uğradı

›› nöbetçi, nöbetleş-, nöbetleşe

← MÜNAVEBE, NAİP (İSTİNABE), NİYABET

nöker [OTü: OğN <1300] *Oğuz kaġanıŋ çerigińe ¯nökerlerińe il künińe antag ulug bargu tüşdi kim* | [Fer <1451] *χazīneyi açdılar, çok māl vérdiler, çok ¯nöker koşdılar* | [EÇ <1683] *χānıŋ biŋ mıkdār ¯nökerlerīle bizi konaġımıza muʿazzez getürüp* || ~ ***Moğ nökür*** yoldaş, arkadaş, maiyet < ***Moğ nökü-*** yanına gelmek, yamamak, eklemek ≈ ***ETü *ñakV-*** a.a. → YAK-[1]

† Arkaik Türkçe */ñ/* (ny) sesi Moğolca alıntılarda */n/* olarak korunmuş, ***ETü*** ön seste 8. yy.'dan sonra */y/* şeklini almıştır. ▫WOT 683, 1083. Moğolca sözcük Türkçe *yakın* ve *yaklaş-* sözcükleriyle eş kökenlidir.

nöroloji [Cum 1935] *Moskova ve Leningraddaki ¯nöroloji kliniklerile müesseselerini ziyaret edecektir.* || ~ ***Fr neurologie*** sinir hastalıkları uzmanlığı ~ ***İng neurology*** a.a. ☼ Thomas Willis, İng. hekim (1621-75).| → NEVR(O)+, +LOG

›› nörolog, nörolojik

nöron [TDK1 1945] *¯nöron: ... sinir hücresi.* || ~ ***YLat neuron*** sinir hücresi ~ ***EYun*** *neúron νεύρον* sinir → NEVR(O)+

nötr [HRG <1930] *izdivacın ve aşkın ¯nötr mıntakasındayız.* | [Cum 1935] *Uluslar Kurumu genel sekreteri olmak itibarile ¯nötr (bitaraf) bir sıfatı* ‖ ~ ***Fr neutre*** iki zıttan birine ait olmayan, yansız << ***Lat neuter*** «ne o ne o», a.a. § ***Lat ne*** değil + ***Lat uter*** ikisinden biri → NEGATİF

† İngilizce *neither* sözcüğünün Latince eşdeğeridir: *ne-either* ≈ ne-uter.

›› notr, nötralize, nötralizm

← NÖTRON

nötron [Cum 1936] *Atomun içine girip elektron, ¯nötron, positron, kozmik şualar* ‖ ~ ***YLat neutron*** atomik yükü nötr olan parçacık ☼ 1932 James Chadwick, İng. fizikçi. < ***Lat neuter*** «ikisi de değil», yansız , cinsiyetsiz → NÖTR

›› nötrino

nuar [Mil 1973] *1 adet dana ¯nuarı 1 çorba kaşığı tepeleme dolu margarin* ‖ ~ ***Fr noix*** 1. ceviz, 2. sokum (bir et kesimi) << ***Lat nux, nuc-*** her türlü çekirdek, özellikle ceviz << ***HAv *kneuk-*** ceviz → KOZ

† Türkçede benimsenmiş olan *nuar* biçimi galat-ı fahiştir.

›› nua

← NUGA, NÜKLEER

nubuk [Mil 1982] *burnu, yumuşacık ¯nubuk deri* || ~ ***İng nubuck*** dış yüzü kumlanmış deri < ***İng new buck*** yeni geyik (derisi) § ***İng new*** yeni + ***İng buck*** geyik veya ceylanın erkeği → NEWBİE

nuga [Cum 1929] || ~ ***Fr nougat*** koz helvası ~ ***Prov nougat*** cevizli, a.a. < ***Prov nougo*** ceviz << ***Lat nux, nuc-*** a.a. → NUAR

›› nugatin

Levent Şahverdi Arşivi

nugget "kuşbaşı kesilerek galeta ununa batırılmış tavuk eti" [Mil 1999] *Mudurnu pişirilmeye hazır standar ürün çeşitleri ... Piliç Burger Piliç ¯Nugget Piliç Chnitzel Piliç Misket köfte Piliç Döner* || ~ ***İng nugget*** yumrucuk, lokma < ***İng nug*** (Batı ABD lehçelerinde) yumru, özellikle altın yumrusu

numara [LO 1876] ¯*nümero: Adet, rakam, galatı ¯numara. Lüzumsuz alafranga tabir.* | [TDK1 1945] ¯*numara yapmak: (argo) yalancıktan yapmak. (...) ¯numaracı: (argo) Hareketleri yalancıktan olan kimse.* || ~ ***İt numero / Fr numéro*** rakam, sayı << ***Lat numerus*** a.a. << ***HAv *nom-eso-*** < ***HAv *nem-*** belirlemek, tayin etmek

›› numara yap-, numaracı, numarala-, numaralı, numarasız, nümero

← NUMERATÖR, NÜMERİK (ALFANÜMERİK)

numeratör [İlan 1911] *Son sistem Amerikan el ¯numeratörleri* || ~ ***Fr numérateur*** ~ ***İng numerator*** sayaç, sayı basan aygıt → NUMARA

nur [Kut 1069] *ay mulkatḳa ¯nür* [ey mülkün/devletin ışığı] | [CodC 1303] *lumen* [ışık] - *Fa: ¯nur vel rosan* [roşan] - *Tr: yrig* [yarığ/yırığ] | nurani [AşP 1330] *geldi ol dem bir ¯nürânî pîr* [nur yüzlü bir ihtiyar] | nurlan- [Men 1680] ¯*nürlanmak: Illuminari* [aydınlanmak]. || ~ ***Ar nūr*** نور [*#nwr* fuʿl msd.] ışık, ışıma ≈ ***Aram nūr/nūrā*** נהרא ateş ≈ ***Akad nūru/nūru*** a.a.

›› nurani, nurlan-, nurlu, nursuz, nuruayn

← MİNARE, MÜNEVVER, NAR[2], NEVİR, TENEVVÜR, TENVİR

nuriye sütlü nuriye "bir tür sütlü baklava" [Mil 1987] || <? ***öz Nuriye*** bir kadın adı

† *Sütlü nuriye* tatlısı iddiaya göre ilk kez 1987'de Gaziantep'te Güven Pastanesi tarafından imal edilmiş ve adlandırılmıştır.

nush [Men 1680] ¯*naṣḥ & ¯nuṣūḥ: Monere, monitum dare, consulere* [öğüt vermek]. || ~ ***Ar nuṣḥ*** نصح [*#nṣḥ* fuʿl msd.] öğüt, nasihat < ***Ar naṣaḥa*** نصح öğüt verdi

← NASİHAT

nusret [AşP 1330] *virdi ¯nuşret birle feṭḥ Allāh anа* || ~ ***Ar nuṣra(t)*** نصرة [*#nṣr* fuʿla(t) mr.] yardım, özellikle Allah'ın yardımı < ***Ar naṣara*** نصرَ yardım etti

← MANSUR

nuş [Kut 1069] *ẋaṭarlıġ turur dunyā ¯nūşı aġu* [belalıdır dünya, içkisi zehir] | [AşP 1330] *ayi yavuz ne ki gelse ¯nūş ider* [içer] || ~ ***Fa nūş*** نوش 1. ölümsüzlük içkisi, nektar, 2. içme, içki, zevk ü safa << ***OFa anoş*** a.a. << ***Ave anaoṣa*** ölümsüz § ***Ave an-*** olumsuzluk edatı + ***Ave aoṣa*** ölüm, mahv → NA+

† ***Erm anūş ա(u)ռ(n)յ(2)*** "tatlı, lezzetli, özellikle içki" Orta Farsçadan alıntıdır. ◦Acar 206.

›› nuşin

← NİŞADIR

nutfe [Marz 1380] *karnındağı oğlandur ki evvel yaradıldı ¯nuṭfeden* || ~ ***Ar nuṭfa(t)*** نُطفة [*#nṭf* fuʿla(t) mr.] bel suyu, meni < ***Ar naṭafa*** نَطَفَ damladı

nutuk [AşP 1330] *taş ¯nutḳa geldi ağaç virdi bār* [taş dile geldi, ağaç meyve verdi] | [LO 1876] *irād-ı ¯nuṭḳ: Hitabet. ¯Nuṭḳu tutulmak.* || ~ ***Ar nuṭḳ*** نطق [*#nṭḳ* fuʿl msd.] konuşma, söyleyiş < ***Ar naṭaḳa*** نطقَ konuştu, artiküle etti, telaffuz etti

›› nutku tutul-

← İSTİNTAK (MÜSTANTİK), MANTIK, NATIKA

nü "çıplak insan tablosu" [AR 1899] || ~ ***Fr nu*** çıplak << ***Lat nudus*** a.a. << ***HAv *nogʷ-edo-*** < ***HAv *nogʷ-*** a.a.

← NÜDİST

nüans [AR 1897] *güvezî, billurî, kâfurî, toz pembesi, lâl ve bunlar arasındaki kâffe-i ¯nüansı* | [Atî 1918] ¯*Nüans mukabili öteden beri 'furük' kelimesi müstamel iken 'halfe' tabir-i gayr-i menusunu kabul ve istimal edecek musiki müellifi güç bulunur zannediyoruz.* || ~ ***Fr nuance*** hassas renk ayrımı < ***Fr nue*** bulut +***entia*** << ***Lat nubes*** a.a. << ***HAv *sneudh-*** sis, bulut

† 18. yy resim sanatında bulut gibi hassas renk tonlamalarını belirtmek için kullanılmıştır.

›› nüanslı

nübüvvet [AşP 1330] *birine virdi ¯nübüvvet χılʿatin* [birine verdi peygamberlik hil'atını] || ~ ***Ar nubuwwa(t)*** نبوّة [*#nbw* fuʿūla(t) msd.] nebilik, peygamberlik < ***Ar nabī*** نبي peygamber → NEBİ

nücum [Kut 1069] ¯*nucüm bilse ṭıbb häm yora bilse tüş* [astroloji ve tıp bilse, düş yorabilse] || ~ ***Ar nucūm*** نجوم [*#ncm* fuʿūl çoğ.] yıldızlar, yıldız ilmi, astroloji < ***Ar nacm*** نَجْم [t.] yıldız ≈ ***Aram nagam*** נגמ a.a.

← MÜNECCİM

nüdist [Mil 1951] *Berkshire'de toplanan ¯nüdistler senelik içtimaında 'Dışarıdan seyirciler bulunmaması' için kongre kampının etrafına saçtan bir perde çekilmiş* || ~ ***Fr nudiste / İng nudist*** toplumsal çıplaklığı savunan veya uygulayan < ***Lat nudus*** çıplak +***ist°*** → NÜ

† İngilizce sözcük 1929'da, Fransızcası 1932'de kaydedilmiştir.

›› nüdite, nüdizm

nüfus [AşP 1330] *nüh ¯nüfūs ü nüh ḥicāb* [dokuz nefs, dokuz perde] | [Men 1680] ¯*nefs pl. ¯enfās, ¯nüfūs: Can, ruh.* | [LO 1876] ¯*nüfūs kalemi, ¯tahrīr-i ¯nüfūs* || ~ ***Ar nuf̱ūs*** نفوس [*#nfs* fuʿūl çoğ.] kişiler, nefes alanlar < ***Ar nafs*** نفس [t.] can, kişi → NEFİS[1]

† *Nefs* sözcüğünün çoğulu iken, 19. yy.'da *tahrir-i nüfus* deyiminden hareketle "istatistikte popülasyon" anlamını kazanmıştır.

›› nüfus kâğıdı, nüfus sayımı, nüfus yoğunluğu

nüfuz [Sad 1574] *fermān-i hümāyūn-i sulṭānī bu vech ile ¯nüfūẕ buldı* || ~ ***Ar nuf̱ūḏ*** نفوذ [*#nfḏ* fuʿūl msd.] 1. delme, girme, içine işleme, 2. sözü geçme, etkili olma < ***Ar nafaḏa*** نفذ girdi, nüfuz etti

›› nüfuzlu

← İNFAZ, MENFEZ, NAFİZ, TENFİZ

nükleer [Cum 1949] *Roma ¯Nükleer Fizik Laboratuvarını idare etmekte olan profesör* || ~ ***Fr nucléér*** çekirdeksel < ***Lat nucleus*** çekirdek < ***Lat nux, nuc-*** her türlü çekirdek, özellikle ceviz → NUAR

Levent Şahverdi Arşivi

» antinükleer, nükleik, nükleon, nükleoprotein, nükleotid

nüks [Men 1680] *¯nüks: Recrudescere (morbum, vulnus)* [yara veya hastalık yeniden kötüleşme] || ~ ***Ar nuks*** نكس [*#nks* fuʿl msd.] geri dönme, özellikle hastalığın geri gelmesi < ***Ar nakasa*** نكس geri döndü, hastalık geri geldi

» nükset-

nükte [SN 1354] *dilimüzce bir ¯nükte didi* | [Kab 1432] *gülüşmelüce ¯nükteler çok ezberinde gerekir* || ~ ***Ar nukta(t)*** نُكتة [*#nkt* fuʿla(t) mr.] şaka, espri < ***Ar nakata*** نَكَتَ dürttü, sivri bir şeyle dokundu → NAKİT

» nükteci

← NÜKTEDAN

nüktedan [Lat 1549] *Kitab-ı merḳümi mezbür merhüm Sultan Selim Han-ı ¯nüktedâna sundıkda* | [EÇ <1683] *Hâzır cevâb ve ¯nüktedân ve nükteşinâs olduğundan* || ~ ***Fa nuktadān*** نكته دان nükte bilen, esprili § ***Ar nukta(t)*** نكتة + ***Fa dānistan, dān*** دان bilmek → NÜKTE, +DAN[2]

nümayiş [İntiz <1600] || ~ ***Fa numāyiş*** نمايش gösterme, gösteri, gösteriş < ***Fa numüdan, numā-*** نمودن, نما göstermek +***iş*** << ***OFa nmüdan, nmāy-*** a.a.

← CİHANNÜMA, ENMÜZEÇ, KIBLENÜMA, NÜMUNE, REHNÜMA

nümerik [Cum 1951] *teoremler, genel isbata geçmeden önce, ¯nümerik örnekler üzerinde sağlanmıştır* || ~ ***Fr numérique*** / ***İng numeric(al)*** sayısal → NUMARA

← ALFANÜMERİK

nümizmatik [Cum 1931] *¯numismatik (meskükat)* | [Mil 1966] *dünya müzelerindeki ¯nümizmatik bölümler* || ~ ***Fr numismatique*** eski para uzmanlığı, meskûkat < ***Lat numisma*** geçer akçe, damgalı sikke +***ic***° ~ ***EYun nómisma νόμισμα*** a.a. < ***EYun nomizō νομίζω*** yasa ve töre olarak benimsemek, itibar etmek +***ism***° < ***EYun nómos νόμος*** töre, adet, yasa → +NOM

nümune [ÖM 1437] *Kaduŋ doğrı ¯nümünedür nedür dėyene tübāyı* || ~ ***Fa numüna*** نمونه [pp.] örnek, görümlük < ***Fa numüdan, numā-*** نمودن, نما göstermek, görünmek +***a*** → NÜMAYIŞ

» numune

nüsha [AşP 1330] *ʿālem üzre yazdı ḳudret ¯nusχasın / ādem üzre urdı dāniş noḳtasın* | [Dan 1360] *¯nusχası dört yüzden artuk yıl-ımış* [yazılışı 400 yıldan fazla imiş] || ~ ***Ar nusχa(t)*** نسخة [*#nsχ* fuʿla(t) mr.] yazı yazma, (kitap, yazı) temize çekme, yazılı kopya ~ ***Aram nusχā*** נֻסְחָא a.a. (▫Klein 418, ▫Jastrow 916, ▫CAD 11.267) ~ ***Akad nisχu*** resmi belge, kayıt < ***Akad nasāχu*** çıkarmak, ekstresini almak → NESİH

← MUSKA, TENASÜH

nüve [YOsm: Bah 1924] *¯nüve: Leb, kalb, asl, mebde, masdar, menba maʿnālarıyla kullanıyorsak da Arapça ve Acemce'de böyle bir kelime yoktur. Belki çekirdek manasına olan Arapça ¯nevā kelimesinden galattır.* || ~? ***Ar nawā*** نَوا [*#nwy* faʿl] hurma çekirdeği

nüzul [AşP 1330] *Birlik ehline olur raḥmet ¯nuzül* | [LO 1876] *¯nüzül: (...) inme illeti* || ~ ***Ar nuzūl*** نزول [*#nzl* fuʿūl msd.] 1. inme, iniş, 2. felç, nezle < ***Ar nazala*** نزل indi

← İNZAL, MENZİL, NAZİL, NEVAZİL, NEZLE, TENEÜL, TENZİL

Levent Şahverdi Arşivi

O

o [ETü: Or 735] *¯ol sabıg alıp* [o söze karıp] | [ETü: Kaş 1073] *¯ol er* [o adam, işaret sıfatı], *¯ol andag aydı* [o öyle söyledi, üçüncü tekil kişi zamiri] || << ***ETü ol*** işaret sıfatı ve üçüncü tekil kişi zamiri

† ETü ve erken TTü kullanımda nominatif tekil *ol*, çoğul *olar*, çekimli halleri *anı, anya, anda, andın* (onu, ona, onda, ondan) şeklindedir.

›› ona, onlar, onu

← ANCAK, ORA, OYSA, ÖBÜR, ÖYLE

oba "kabile" [Oğ: Kaş 1073] *¯oba: al-ḳabīla* <Oğuzca> | <... Türkmen çadırı> [Aht 1545] *al-maẕılla* [Ar.]: *Kıldan olan büyük ev ki ¯oba dimekdür.* || << ***ETü-O*** *oba* göçebe topluluğu, kabile

† Karş. ***Moğ*** *obugan* "yığın, küme, öbek" < *obuy-* "kabarmak, top veya tümsek olmak, toplaşmak".

← GÖÇEBE

obelisk [Bah 1924] *¯obelisk: Hemen ehram şeklinde dört yüzlü bir abide.* || ~ ***Fr*** *obélisque* dikilitaş ~ ***EYun*** *obeliskos ὀβελίσκος* [küç.] 1. küçük şiş, iğne, 2. ucu sivri sütun < ***EYun*** *obelós ὀβελός* şiş, mil *+isk°* → PUL

oberj "dağcı barınağı, küçük boyutlu kayak oteli" [Mil 1952] *memleketin muhtelif yerlerinde ... 60 otel, 30 ¯oberj, 40 plaj, kaplıca ve içme istasyonları ... kurulmasına* || ~ ***Fr*** *auberge* pansiyon, yolcular için yeme ve barınma yeri ~ ***Prov*** *alberga* a.a. ~ ***OLat*** ****haribergo*** ~ ***Ger*** ****hēri-bergōn*** asker-barındırma

† Karş. ***İt*** *albergo*, ***Alm*** *Herberge* "pansiyon, lojman". Anlam yelpazesinin kayak turizmiyle sınırlandırılması Türkçeye özgüdür.

obez obezite [Cum 1966] *Bütün gayretlere rağmen hatta ¯Obezite Kliniklerine yatırılmalarına rağmen yüzde 80 i oburluktan (...)* || ~ ***Fr*** *obèse* / ***İng*** *obese* aşırı şişman < ***Lat*** *obesus* [pp.] < ***Lat*** ****obedere*** aşırı yemek *+()t°* < ***Lat*** *ob+ edere, es-* yemek << ***HAv*** ****ed-*** a.a.

›› obezite, obezlik

obje [Bah 1924] *¯obje: Göze görünen, havassı* [duyuları] *müteessir eden her şey.* || ~ ***Fr*** *objet* nesne ~ ***OLat*** *obiectum* [pp. n.] gramerde eylemin nesnesi < ***Lat*** *obiicere* yoluna veya karşısına veya önüne çıkmak, arz olunmak *+()t°* < ***Lat*** *ob+ iacere, iact-* atmak → JET

← OBJEKTİF

objektif "nesnel" [ZG 1923] *¯Objektif usulde yazılmış, şe'niyete müstenit ilk iktisadiyat kitabı budur.* | "fotoğraf makinesinin nesneye dönük merceği" [TDK1 1945] *¯objektif: Fotoğraf makinası, mikroskop, dürbün gibi aygıtlarda cisimlerden gelen ışınları alan mercek.* || ~ ***Fr*** *objectif* nesneye ilişkin, nesnel ~ ***OLat*** *obiectivus* a.a. < ***Lat*** *obiicere* karşı durmak, yoluna çıkmak *+()tiv°* → OBJE

›› objektivite, objektivizm

obruk [ETü: Kaş 1073] *¯oprı* <çukur> | [Bab-TS 1555] *ḳaʿr* [Ar.]: *Her nesnenin nihāyet bulduğu yer ve derin olan ¯obruk yer (...) cehennem ¯obruğı.* | obrul- [EÇ <1683] *hemān buz ¯obrulup* [çöküp] *gözümüz önünde bu kadar bin küffār-ı ẋāksār atları ve donlarıyla buz altına geçüp cümle gark olduğun* || < ***TTü*** *oprul-* çökmek, çukurlaşmak *+Uk* ≈ ***ETü*** *oprı* çukur, oyuk

obsesyon [HRG <1930] *kafamdan kovamadığım bir ¯obsesyon, bir tebelleş, bir musallat kesilme şiddetini alıyor* | obsesif [HRG <1930] *Kızda manyak, melankolik, ¯obsessif, kompülsif haller bulunup bulunmadığını araştırıyordu.* || ~ ***Fr*** *obsession* 1. kuşatma [esk.], 2. cinler veya şeytanlar tarafından kuşatılmış olma hali [esk.], 3. psikolojide saplantı, sabit fikir < ***Lat*** *obsidere* kuşatmak *+()tion* < ***Lat*** *ob+ sedere, sess-* oturmak → SEDYE

›› obsesif

obsidyen [Cum 1938] *Koçhisarın cenubundaki mağara sırtlarında ¯obsidiyen'den ve neolitik olması muhtemel aletler elde etmiştir.* || ~ ***Fr*** *obsidienne* bir tür volkanik kayaç ~ ***Lat*** *obsianus/obsidianus* < ***öz*** *Obsius* Plinius'a göre bu taşı Etiyopya'da keşfeden kişi *+an°*

obskürantizm [CMeriç 1974] || ~ ***Fr*** *obscurantisme* bilgi ve eleştirel düşüncenin yayılmasına karşı olan bakış açısı, aydınlanmacılığın zıddı < ***Fr*** *obscurant* karartıcı *+ism°* < ***Fr*** *obscure* karanlık *+ent°* ~ ***Lat*** *obscurus* örtülü, karanlık < ***HAv*** *ob+* ****skū-ro-*** < ***HAv*** ****(s)keu-*** örtmek

›› obskürantist

obstetrik [Mil 1961] *Ankara'da doğum ve doğumun kontrolü ile ilgili ¯Obstetrik ve jinekoloji' semineri* || ~ ***Fr*** *obstétrique* tıpta hamilelik ve doğum uzmanlığı < ***Lat*** *obstetrix* «önleyici kadın», ebe < ***Lat*** *obstare* önlemek *+()trix* < ***Lat*** *ob+ stare, stat-* durmak → İSTASYON

obstrüksiyon "pasif direniş" [Cum 1931] *¯obstrüksiyon' yapan zevatın endişeleri Darülfünun çevrelerinde haklı görülmektedir* || ~ ***Fr*** *obstruction* engelleme < ***Lat*** *obstruere* bir yığın veya duvar örerek önünü kesmek *+()tion* < ***Lat*** *ob+ struere, struct-* yığmak, dikmek, inşa etmek → STRÜKTÜR

›› obstrüktif

obua [T&S 1892] *Hautbois* [Fr.]: *¯hobua* [1] هوبو *denilen bir nevi flavt, nefir.* || ~ ***Fr*** *hautbois* bir çalgı § ***Fr*** *haut* yüksek (<< ***Lat*** *altus* a.a.) + ***Lat*** *bois* tahta, tahta çalgı → ALTO, BUKE

›› oboist, obuacı

obur evbār/obār "1. çiğnemeden yutan, 2. adam yiyen ejderha veya deniz canavarı" [Men 1680] *¯evbār &*

Levent Şahverdi Arşivi

¯obār: p. Yutıcı. Vorator. Ejdehā-ı merdüm ¯evbār: Draco hominum vorator. Mahī-i keştī ¯evbār: Piscis navium absumptor. | "vampir" [EÇ <1683] *meger* [Çerkez ve Abaza lisanında] *¯obur demek sehhār cādülara derlermiş* | "... çok yiyen" [LO 1876] *¯obur: Doymaz.* || ~ ***Fa*** *awbār* gürültüyle yiyen, yalayıp yutan

† Ahmed Vefik Paşa sözcüğün Türkçe kökenli olduğu kanısındadır. (◦LO 289) Bu varsayıma istinaden Dil Devrimi döneminde bileşikleri yapılmıştır. † Tatarca ***ubır, Rus upır, Çek upir, Bul*** ve ***Sırp*** *vabır* "insan kanı emen efsane canavarı" biçimleri belki bir Türk dili vasıtasıyla Fars mitolojisinden alınmıştır.

← ETOBUR, VAMPİR (VAMP)

obüs [Müh 1816] || [TakV 1831] *beher topçu taburunda dört top ve iki ¯obüs olmak üzere* || ~ ***Fr*** *obus* top mermisi ~ ***Alm*** *Haubitze* ağır gülle atan bir tür top ~ ***Çek*** *houfnice* taş fırlatan, katapult

† ***İng*** *howitzer* (a.a.) Almancadan alınmıştır.

ocak [ETü: Kaş 1073] *¯oçak: al-kānūn* [ocak] *(...) ¯oçaklık yér* | "10 Ocak 1945 tarihli yasayla İkinci Kânun ayına verilen ad" [YTü: Cum 1945] *imtihan yapıldığı yılın ¯ocak ayı başında 35 yaşını bitirmemiş olması* || << ***ETü*** *oçak* ateş yakılan yer << ***ETü*** **ōt-çak* < ***ETü*** *ōt* ateş +*çAk* → OD

† Ay adı anlamında ***Ar*** *kānūn* "ocak" çevirisidir.

›› acemi ocağı, asker ocağı, baba ocağı, ocakçı, ocaklık, sağlık ocağı, taş ocağı

← OCAKBAŞI

ocakbaşı "bir tür kebap lokantası" [Mil 1987] *Lale Restaurant ve ¯Ocakbaşı* → OCAK, BAŞ

od [ETü: Or 735] *biriki bodunı ¯ot suw kılmadım* [birleşmiş halkı ateşle su kılmadım] || << ***ETü*** *ōt* ateş

← OCAK (OCAKBAŞI), ODA (OTAĞ), ODAK, ODUN

od(o)+ ~ ***Fr/İng*** *odo+/hodo+* [bileşik adlarda] yol ~ ***EYun*** *hodós ódós* yol << ***HAv*** **sod-o-* < ***HAv*** **sed-*[2] gitmek

›› +od

oda "çadır, ev" [ETü: Kaş 1073] *¯otaġka öpkelep süke sözlemedik* [haneye kızıp orduya küstük - atasözü] | [Kıp: İdr 1312] *¯otağ: al-ẖayma wa'lwaṭan fī'l-barriya* [çadır ve çöl/bozkır konutu] | "konut bölümü" [GülM 1429] *dostlarından birisini ¯odasına iletdi ki yoldaş ola* | odalık [Nim-TS 1540] *¯odalık taᶜbīr olunan cāriyeler, sāir emsāli olan cevārīden mümtaz ola.* | "... yeniçeri mahfeli" [Men 1680] *¯oda* اوده*: Camera, cubiculum, saepé etiam Domus, habitatio* [oda, hücre, ancak sıklıkla ev, konut anlamında] *& Legio janissarium* [yeniçeri birliği]. *(...) ¯odabaşi (...) ¯odacık (...) ¯odalık: Concubina.* || << ***ETü*** *otaġ* ocak, konut, çadır < ***ETü*** *ota-* ateş yanmak, duman tütmek +*l(g)* < ***ETü*** *ōt* ateş +*(g)A-* → OD

† Karş. ***Moğ*** *utuġa/utaġa* "duman tütme". † Nihai anlamı "içinde ateş yanan mekân"dır. ***ETü*** *otaġ* sözcüğü normal fonetik evrimle ***TTü*** *odağ* > *oda* biçimini alırken, arkaik biçim "bey çadırı" anlamında korunmuştur.

›› has oda, oda servisi, odabaşı, odacı, odalık, ticaret odası

← OTAĞ

odak "Fr *focale* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯odak: ... mihrak.* || < ***TTü*** *od* ateş +*Ak* → OD

† Merceğin ateş yaktığı nokta" anlamında. Karş. Yeni Osmanlıca *mihrak* < ***Ar*** *ḥarḳ* "ateş".

odeon [Bah 1924] *¯odeon: Evvelce Atina'da şairlerle musıkişinasların kendilerini dinledikleri mahal.* || ~ ***EYun*** *oideîon ᾠδεῖον* konser salonu, küçük tiyatro < ***EYun*** *oidḗ ᾠδή* [dev.] şarkı +*ion* < ***EYun*** *aeídeō ἀείδεω* şarkı söylemek, terennüm etmek << ***HAv*** **əweid-* söylemek

← KOMEDİ (KOMİK, SİTCOM), MELODİ (MELODRAM), PARODİ, PROZODİ, RAPSODİ, TRAJEDİ (TRAJİK)

odi(o)+ ~ ***Fr/İng*** *audio+* [bileşik adlarda] işitme < ***Lat*** *audire* işitmek << ***HAv*** **au-dh-yo-* duyu-verme, kulak koyma < ***HAv*** **au-*[4] duymak → ESTETİK

›› odyo+, odyoloji, odyometre, odyometri, odyometrist

← ODİSYON, ODİTORYUM, ODYOVİZÜEL

odise [Göv 1930] *¯odise: Garip ve feci hikâye, tehlikelerle dolu vakalar.* || ~ ***Fr*** *odyssée* uzun ve maceralı yolculuk ~ ***EYun*** *Odysséa ὀδυσσέα* Homeros'un bir destanı < ***öz*** *Odysseús* Odysséa destanının kahramanı olan Ithaka kralı

odisyon [Mil 1957] *İstanbul Operası için müracaat edenler arasında namzetlerden biri bir ¯odisyon yapmış* || ~ ***İng*** *audition* 1. dinleme, 2. iş için başvuran aktör veya müzisyeni deneme amaçlı dinleme ~ ***Lat*** *auditio* dinleme, kulak verme < ***Lat*** *audire* dinlemek +*()tion* → ODİ(O)+

† Karş. ***Fr*** *audition* 1. "dinleme", 2. "mahkemede tanıkların dinlenmesi". Türkçede cari olan anlam İngilizceden alınmıştır.

oditoryum [TDK1 1945] *¯oditoryum: (...)* 2. *Konferans, ders, konser vermeğe elverişli salon.* || ~ ***Fr*** *auditorium* küçük konser salonu ~ ***Lat*** *auditorium* a.a. < ***Lat*** *audire* dinlemek, işitmek +*()torium* → ODİ(O)+

odometre [ML 1969] || ~ ***Fr*** *odomètre* / ***İng*** *odometre* yol ölçer → OD(O)+, +METRE

odont(o)+ ~ ***Fr/İng*** *odonto+* [bileşik adlarda] diş ~ ***EYun*** *odoús, odont- ὀδούς, ὀδοντ-* diş << ***HAv*** **dent-* a.a.

† Art-bileşen olarak +*dont, donti* biçimi kullanılır. † Aynı HAvr kökünden ***Lat*** *dent-*, ***İng*** *tooth*, ***Fa*** *dand* "diş".

›› +dont, +donti

odun [ETü: Bud <1000] *kurıġ ¯otuŋ* | [ETü: Kaş 1073] *¯otuŋ, ¯otuŋluk* || << ***ETü*** *otuŋ* yakacak tahta < ***ETü*** **otun-* yanmak +*l(g)* < ***ETü*** *ōt* od, ateş → OD

Levent Şahverdi Arşivi

›› odunluk, odunsu

odyovizüel [Cum 1968] *zamanımızın modern ~odyo ~vizüel Linguafon Metoduyla İngilizce, Fransızca, Almanca* || ~ ***Fr*** ***audio-visuel*** / ***İng*** ***audio-visual*** görsel-işitsel → ODI(O)+, VİZÜEL

of : ***ünl*** *of/uf/öf/üf* üfleme, yorgunluk, bıkkınlık, üzüntü nidası ≈ ***ünl*** *pof/puf/pöf/püf* esinti ve nefes sesi

›› öf, ofla-, öfle-, uf, üf, ufla-

← POF (PÜSKÜR-), ÜFLE- (ÜFÜR-)

ofans ofansif [Mil 1956] *pasif değil aktif ve ~ofansif şekilde hareket ederek* | [Cum 1969] *toplu ~ofans oyununu Türkiye'de en iyi uygulayan ekiptir.* || ~ ***Fr*** *offense* hücum, saldırı ~ ***Lat*** *offensa* a.a. < ***Lat*** *offendere* < ***Lat*** *ob+ fendere* tepmek, vurmak → DEFANS

›› ofansif

off-road [Mil 1988] *dünyanın en zorlu ~Off ~Road arazi yarışı olarak tanımlanan Camel Trophy'lerde* || ~ ***İng*** *off-road* yol dışı § ***İng*** *off* çıkma, ayrılma edatı + ***İng*** *road* yol → OFSET, RODİ

offshore "bir sanayi malını yurt dışında üretme işi" [Mil 1954] *imalatçı memleketler tarafından ve Amerika ~Off-Shore teslimatı ile finanse edilen 1 milyar dolardan fazla mühimmat siparişleri* | "vergi kolaylığı sağlama amacıyla yurt dışında açılan banka hesabı" [Mil 1982] *Serbest Ticaret Bölgeleri'nin (Free Trade Zones) ve Kıyı Finans Merkezleri'nin (~Offshore Financial Centers)* || ~ ***İng*** *off-shore* 1. ana karadan ayrı (ada), 2. vergi avantajından yararlanmak üzere yabancı ülkeye kaydırılan fon § ***İng*** *off* ayrılma edatı + ***İng*** *shore* kıyı (<< ***Ger*** **skurō-* kesik < ***HAv*** **(s)ker-*[1] kesmek) → OFSET, ŞORT

† ***İng*** *shore* "kıyı" ve *shear* "makas; kesmek" eşkökenlidir. Anlam ilişkisi için karş. KIYI, SAHİL.

ofis [TDK1 1945] *~ofis: Toprak Mahsulleri Ofisi, Ticaret Ofisi gibi bazı kuruluşların adlarında geçer.* || ~ ***Fr*** *office* makam, görev, görev yeri ~ ***Lat*** *officium* < ***Lat*** **opificium* < ***Lat*** *opus facere* iş yapmak, bir görevi yerine getirmek +*ium* → OPUS, FAKTÖR

← OFİSBOY

ofisboy [Mil 1991] *Gündüz bir büroda ~ofisboy olarak çalışan Salih Kaya* || ~ ***İng*** *office-boy* büroda ayak işleri yapan çırak → OFİS, BELBOY

›› office-boy

ofsayt [Cum 1930] *golün ~ofsayt olduğunu görmedi* || ~ ***İng*** *off-side* dış taraf, bir futbol terimi § ***İng*** *off* ayrı, dışarı (edat) + ***İng*** *side* taraf → OFSET

ofset [Uyanış 1929] *Matbaamızda bir büyük yenilik: ~Offset makinası geldi ve her türlü renkli işler basıyor. Nefis tabiyatı ancak offset makinası yazabilir.* || ~ ***İng*** *offset* 1. (mimaride) duvarda girinti, çukur, niş, 2. baskı yüzeyindeki oyuklara mürekkep doldurma işlemine dayalı basım tekniği < ***İng*** *set off* ayırmak, ayrı-koymak, vurgulamak § ***İng*** *set* koymak, oturtmak + ***İng*** *off* ayrılma edatı (<< ***Ger*** **af* a.a. << ***HAv*** **apo* a.a.)

† ***İng*** *off* edatı ***Alm*** *auf*, ***Lat*** *ob*, ***EYun*** *apó* ile eşkökenlidir.

← AFTER, OFF-ROAD, OFFSHORE, OFSAYT, PLAY-OFF (FAİR PLAY, PLAYBACK)

oftalmoloji [Mil 1952] *Bu hususiaki travay, Fransız ~Oftalmoloji kongresinde tebliğ edilmiş.* || ~ ***Fr*** *ophthalmologie* göz hastalıkları uzmanlığı § ***EYun*** *ophtalmós ὀφταλμός* göz (< ***EYun*** *ops, opt- ὀψ, ὀπτ-* a.a. << ***HAv*** **okʷ-to-* a.a. < ***HAv*** **okʷ-* görmek) + ***EYun*** *logeía λογεία* → OPT(O)+, +LOG

›› oftalmolog, oftalmolojik

ograten gratine [Mil 1952] *kuşkonmaz ~gratine, momey usulü istakoz* | [Cum 1964] *karidesleri akşam için ~ograten hazırladı. Fırına koyup pişirecek.* || ~ ***Fr*** *au gratin* rendelenmiş peynirli < ***Fr*** *à+ gratin* rendelenmiş < ***Fr*** *gratter* kazımak, rendelemek → GREYDER

›› graten, gratine

oğlak [ETü: Kaş 1073] *~oğlak* [keçi yavrusu] || << ***ETü*** *oğlak* yavrucuk, özellikle keçi yavrusu < ***ETü*** *oğul* yavru +*Ak* → OĞUL

oğlan [ETü: Or 735] *iniygünüm ~oglanım* [erkek kardeşlerim ve ogullarım] | [ETü: Kaş 1073] "<oğul'un çoğulu ~oğlān'dır, ancak bu kullanım kuraldışıdır. Kurala göre çoğul hali 'oğullar' olmalıydı, tıpkı "adamlar" anlamında 'eren' sözcüğü gibi.> | <erkek çocuk [tekil]> [ETü: Kut 1069] *yigit erdi ~oğlan kılınçı amul* [genç adam oldu çocuk, tavrı sakin] || << ***ETü*** *oğlan* [çoğ.] evlatlar, yavrular < ***ETü*** *oğul* evlat +*An*[2] → OĞUL

† Arkaik ***ETü*** +*An* çoğul ekiyle. Karş. EREN, BUDUN.

›› oğlancı

← KIZOĞLAN KIZ, ULAN

oğul [ETü: Or 735] *beglik ~oğlunun kul kıldık, işilik kız oğlunun kün kıldık* [beylik oğlunu kul kıldık, hanımlık kızını cariye kıldık] | "... arı kovanı" [Yad <1421?] *Kovan otı kim ~oğul ~otı dahi dérler* | [DaiD <1420] *tatma ol şeker dudaktan ger ~oğul balı ise / kim ana barmak banarlar her zamân helvâyîler* || << ***ETü*** *oğul* yavru, çocuk

›› eşşoğlu, oğul otu

← AYOL, KÖPOĞLU, OĞLAK, OĞLAN (KIZOĞLAN KIZ, ULAN), OROSTOPOLLU

+oid ~ ***Fr*** *+oïde* / ***İng*** *+oid* [bileşik adlarda] gibi, benzer, benzeycn ~ ***EYun*** *oeidés οἰδής* a.a. < ***EYun*** *eîdos εἶδος* şekil, görüntü, suret < ***EYun*** *eidō εἴδω* görmek → İDE

›› +oit

← ADENİT, ANDROİT, ANTROPOİT, ASTEROİT, GEOİD, KALEİDOSKOP, KOLOİT, MONGOLOİT, NEGROİT, ŞİZOİT, TABLOİT, TİFO, TİROİT

oje "tırnak cilası" [Cum 1950] *bayan memurların bundan böyle hiç bir şekilde ruj ve ~oje sürünmüş bir halde çalı-*

Levent Şahverdi Arşivi

şamıyacakları, ayrıca siyah önlük giymeğe mecbur olduklan bildirilmiştir. || ~ ***Fr*** *augée* kapçık içinde tutulan şey, müstahzarat, tırnak cilası < ***Fr*** *auge* kapçık, hokka << ***Lat*** *alveus* a.a.

† Fransızcaya bilimsel dilden gelen *alvéole* (< ***Lat*** *alveolus)* ile halk dilinden gelen *auge* (< ***Lat*** *alveus)* arasındaki telaffuz farkı çarpıcıdır.

← VİYOL

ok [ETü: Or 735] *yarıkınta yalmasınta yüz artuk ¯okın urı* [zırhından kalkanından yüzden fazla ok vurur] || << ***ETü*** *ok* ok

›› okçu

← OKLAVA

okazyon "satışta fırsat, tenzilat" [Akş 1932] *¯okazyon, büyük tenzilat levhasını kapıya as.* || ~ ***Fr*** *occasion* fırsat, rastlantı, hadise ~ ***Lat*** *occāsio* rastlantı < ***Lat*** *occidere* üstüne veya önüne düşmek, rast gelmek *+()tion* < ***Lat*** *ob+ cadere, cas-* düşmek → KADANS

okey [Cum 1938] *Ben de: ¯Okey* [evet] *diye cevab verdim.* | "54 taşla oynanan bir oyun, konken" [Mil 1963] *İstanbul hemşehriler cemiyeti dün Vilayete müracaat ederek ¯Okey' tabir edilen oyunun.* || ~ ***İng (Amer)*** *OK* evet, tamam < ***İng*** *ol korekt [all correct]* her şey tamam

† Türkçedeki ikincil anlamı 1960'larda konken takımları imal eden bir firmanın adından alınmıştır. † İngilizce deyim, kasıtlı olarak yanlış imla ile yazılan birçok argo kısaltma ile birlikte, ilk kez 1839 yılında New York ve Boston'da moda olmuştur.

›› okey takımı, okeyle-

okka [Rab 1310] *tegme bir ¯uḳıyye kırk altun bour.* | "730 gram eşdeğeri tartı birimi" [Men 1680] *¯vuḳayye, ¯uḳıyye, usit. ¯vaḳıyye vulg. ¯oḳa: Pondus librarum 2 1/4.* | "1283 gram eşdeğeri tartı birimi" [KT 1900] *¯okka: Dört yüz dirhemden ibaret sıklet vezni.* || ~ ***Ar*** *uḳiyya(t)* اوقيّة Suriye bölgesine özgü bir tartı birimi, y. 320 gram ~ ***Aram*** *uḳiyyā/unḳiyyā* אוקיא a.a. ~ ***EYun*** *oúnkia οὔγκια* librenin onikide biri olan tartı birimi, y. 27 gram ~ ***Lat*** *uncia* «onikilik», a.a. → ONS

† Geç antik çağda Suriye ukiyyesi, Roma librası ve Bizans litrası eşdeğerdir. Librenin onikiliği anlamında bir terimin antik çağda 1 libreye, 17. yy.'da 2,25 libreye, 20. yy başında 4 libreye nasıl eşitlendiğine dair kaynaklarda açıklama bulamadım. Karş. ▫Fraenkel 201-202. † ***İng*** *ounce* "librenin 12'de biri" ve *inch* "ayağın 12'de biri" sözcükleri aynı Latince sözcükten türemiştir.

›› altıokka, okkalı

oklava [Terc-TS <1461] *¯Oklağı ve ¯oklağac dedikleri ağaçtır ki anınla yufka ekmek yazarlar.* || << ***TTü*** *oklağu* hamur açma aygıtı < ***TTü*** *okla- +gU* → OK

† ***Fa*** *tīr-i* nān "ekmek oku" > "oklava" karşılığıdır.

oklokrasi [EkşiS 2006] *¯oklokrasi: jean jacques rousseau'nun deyimiyle demokrasinin yozlaşmış hali* || ~ ***Fr*** *ochlocratie* / ***İng*** *ochlocracy* kalabalıkların iktidarı, mobokrasi ~ ***EYun*** *oχlokratía ὀχλοκρατία* a.a. < ***EYun*** *óχlos ὄχλος* kalabalık, güruh → +KRAT

oklüzyon [Mil 1966] *o kısımdaki dolgunun diş etine taşkın olarak yapılması, ¯oklüzyon bozuklukları; diş kavisinin bir (...)"* || ~ ***Fr*** *occlusion* tıkanma, kapanma ~ ***Lat*** *occlusio* < ***Lat*** *occludere* tıkamak, kapatmak *+()tion* < ***Lat*** *ob+ claudere, claus-* kapatmak → KLOZ

›› oklüsif

oksidantal [Mil 1950] *¯Oksidantaloid' denilen Garp kültür daireleri işte bunlardandır.* || ~ ***Fr*** *occidental* Batıya ait, Batılı ~ ***OLat*** *occidentalis* a.a. < ***Lat*** *occidens* batan (güneş), batı *+al°* < ***Lat*** *occidere* düşmek, batmak, ölmek, telef olmak *+ent°* < ***Lat*** *ob+ cedere, cess-* gitmek → AKSESUAR

›› oksidantalizm

oksijen [T&S 1892] *Oxygéne* [Fr.]*: müvellidül humüze.* | [Cum 1936] *Varilin iki yerine ¯oksijen kaynağı yapmak icab etmiş* | "... saç ağartıcı peroksit" [CanY 1956] *Hemi de İstiklal Marşı okuyorlar / ¯Oksicenli saçlarıyla pencerelerden* || ~ ***Fr*** *oxygène* «asit doğuran», asitlerin oluşumuna yol açan kimyasal madde ☼ 1787 Antoine de Lavoisier, Fr. kimyacı. § ***EYun*** *oksýs, oksyd- ὀξύς, ὀξυδ-* sivri, keskin, ekşi, asit (<< ***HAv*** **ok-su-* < ***HAv*** **ak-* keskin, sivri, ekşi) + ***EYun*** *genḗs γενής* doğuran → AKR(O)+, +JEN

† Türkçede 20. yy başlarına dek *müvellidi humüze* "asit-doğuran" terimi kullanılmıştır.

›› oksijen kaynağı, oksijenli su

← EPOKSİ, OKSİMORON, OKSİT (ANTİOKSİDAN, DİYOKSİT, MONOKSİT, PEROKSİT)

oksimoron [EkşiS 2000] *¯oksimoron: iki birbiriyle çatışan özellik veya düşünceyi barındıran tamlama.* || ~ ***Fr/İng*** *oxymoron* kendi içinde çelişkili ifade ~ ***EYun*** *oksýmōron ὀξύμωρον* «aptallığın uç noktası», retorikte bir yöntem § ***EYun*** *oksýs ὀξύς* sivri, keskin, bir şeyin sivri ucu + ***EYun*** *mōron μώρον* aptal → OKSİJEN, MORON

›› oksimoronik

oksit [Bah 1924] *¯oksid: Bir cism-i basitin müvellid-i hamuza* [asit] *ile imtizacından hasıl olan mürekkeb.* || ~ ***Fr*** *oxyde* kimyada oksijen içeren bir bileşik < ***Fr*** *oxygène* → OKSİJEN

›› hidroksit, oksidasyon, okside, oksidizasyon, oksidize, oksitlen-

← ANTİOKSİDAN, DİYOKSİT, MONOKSİT, PEROKSİT

okşa|mak [ETü: Kaş 1073] *men anı ¯oχşadım* [ben onu sevip okşadım] || << ***ETü*** *oχşa-* 1. benzemek, 2. elle sevmek < ***ETü*** **okuş* beniz? yanak? *+(g)A-*

›› okşan-, okşat-

Levent Şahverdi Arşivi

okt(o)+ ~ ***Fr/İng*** *octo+* [bileşik adlarda] sekiz ~ ***EYun*** *októ ὀκτό* a.a. / ***Lat*** *octo* sekiz << ***HAv*** **oktō-* a.a.

† Yunanca ve Latincede ortak olan sözcüklerdendir. Aynı kökten ***Ger*** **ahto* > ***Alm*** *Acht*, ***İng*** *eight* (a.a.), ***Sans*** *aṣṭa* अष्ट, ***Ave*** *aṣti* = ***Fa*** *haşt* (a.a.).

† ***Lat*** *october* "Ekim", 1 Martta başlayan Roma takviminin sekizinci ayıdır.

›› oktant, oktet, oktil, oktilyon, oktodesimal, oktohedron

← AHTAPOT, OKTAN, OKTAV

oktan [Cum 1944] *senetik mensucat, yüksek ¯oktanlı benzin, sun'î kauçuk* || ~ ***Fr/İng*** *octane* sekiz hidrojen atomu olan bir organik bileşik → OKT(O)+

oktav "müzikte sekizli aralık" [Atî 1918] *¯Oktav mukabili buʿd-i zülküll denilmeyip müsemmene denilmeli imiş.* || ~ ***Fr*** *octave* sekizli ~ ***Lat*** *octavus* sekizinci < ***Lat*** *octo* sekiz → OKT(O)+

oku|mak [ETü: Man <900] *bu emig iki kata ¯okıyu tegintim* [bu sihri iki kez okumaya kalktım] | [ETü: Kaş 1073] *ol meni ¯okıdı* [beni çağırdı], *er bitig ¯okıdı* [kitap okudu] | [Fer <1451] *é Māhyār, biz serji ¯okımaduk* [çağırmadık], *ne sebebden geldüŋ?* | [Men 1680] *meydāne okumak: provocare in arenam, ad pugnam. (...) okur yazar: Studiosus.* | [LO 1876] *canına okumak (...) meydan okumak (...) rahmet okutmak (...) okutmak: ... birinden ibramla akçe almak.* | okul- "satmak (argo)" [LG 1889] *¯okutmak: Satmak.* || << ***ETü*** *okı-* çağırmak, seslenmek, (yazı) seslendirmek

† Karş. ***ETü*** *okınç* "çağrı, çağırma". Fiilin orijinal anlamları *şiir okumak, şarkı okumak, meydan okumak* deyimlerinde korunmuştur.

›› canına oku-, meydan oku-, okumuş, okun-, okunurluk, okur, okur yazar, okut-, okuttur-, rahmet oku-, türkü oku-

← OKUL, OKUNAKLI, OKUTMAN

okul [YTü: CepK 1935] *¯okul = Mekteb = École* || < ***TTü*** *oku- +Il* → OKU-

† ***Fr*** *école* (okul) sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır. Urfa ağzında rastlandığı ileri sürülen **okulağ* sözcüğüyle ilişkilendirilmesi keyfidir.

›› ilkokul, okullaş-, okullu, ortaokul

okunaklı [KT 1900] *¯okunaklı: Okunması kolay yazı veya kitap.* || < ***TTü*** *okun- +(g)Ak* → OKU-

›› okunaksız

okutman [YTü: TDK2 1955] *¯okutman: Üniversitelere dışarıdan profesörlük göreviyle alınan bilgili kimse.* || < ***TTü*** *okut- +mAn* → OKU-

oküler [TDK1 1945] *¯oküler: Optik aygıtlarında objektiften aldığı ışığı göze veren mercek dizgesi.* || ~ ***Fr*** *oculaire* 1. göze ait, göze ilişkin, 2. mikroskopun göze yakın olan camı < ***Lat*** *oculus* göz *+ari°* << ***HAv*** **okʷ-olo-* a.a. < ***HAv*** **okʷ-* görmek → OPT(O)+

›› binoküler

← MONOKL

okült [HRG <1930] *bu ¯okült' denilen ulum-i batıla ve hafiye üzerine tecrübe yapmak isterim* || ~ ***Fr*** *occulte* büyüye ve doğaüstü güçlere ilişkin ~ ***Lat*** *occultus* [pp.] gizli, örtülü < ***Lat*** *occulere* gizlemek, örtmek, kapatmak *+()t°* < ***Lat*** *ob+ cēlare* a.a. << ***HAv*** **kel-*[2] a.a. → KİLER

›› okültist, okültizm

okyanus [LO 1876] *¯okyānüs: Dış deniz, bahr-i muhit.* || ~ ***Ar*** *uḳyānūs* اوقيانوس dünyayı çevreleyen büyük deniz ~ ***EYun*** *ōkeanós ὠκεανός* a.a.

† Yunanca sözcüğün etimolojisine ilişkin devasa literatür büsbütün semeresizdir. Bkz. °Frisk II:1145, °Chant 1299.

›› Okyanusya

← KAMUS, OŞİNOGRAFİ

ol|mak [ETü: Or 735] *körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg ¯boldı* [görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu] | [ETü: Kaş 1073] *tilkü öz yiniŋe ürse uyuz ¯bolur* [tilki kendi inine havlasa uyuz olur] *(...) et bışıp ¯oldı: ṭubiχa'l-laḥm ḥattā taharra?a mina'l-ṭabχ* [et dağılıncaya kadar pişti] | ola ki "eğer" [Yad <1421?] *¯ola ¯ki anuŋ buhārı dimāğa çıka vesvās ve māliχulyā ve istiskā getüre* | [LO 1876] *¯olur ¯olmaz (...) ¯olup bitmek (...) ¯olur şey değil (...) ¯olmadık söz (...) ¯oldum ¯olası (...) ne ¯oldum delisi* || << ***ETü*** *bol-* olmak

† ***ETü*** *olmak* varyantının sadece "tamamına varmak, yetişmek" anlamında Kaşgarî zamanında belirdiği anlaşılıyor. ***TTü*** *bolmak* yazımı 16. yy sonlarına dek egemendir.

›› olabilirlik, olanca, olarak, oldubitti, oldum olası, oldur-, olmadık, olsa olsa, olsun, olun-, olur, olur olmaz

← BOL, OLABİLİTE, OLAĞAN (OLAĞANÜSTÜ), OLANAK, OLASI, OLAY, OLDUKÇA, OLGU, OLGUN, OLUMLU, OLUŞ-, VAROLUŞÇU

olabilite "olabilirlik" [EkşiS 1999] *¯olability: hedebility tarzı ingilizce kelimeler ile olmak kökünün bir kâsede çırpılması ve o eşsiz tat...* || § ***TTü*** *ol-* + ***İng*** *+ability* olabilirlik ifade eden ek → OL-

† İngilizce *+ability* ekiyle yapılan Türkçe kelimeler 1990'lardan itibaren görülmektedir.

olağan "olumlu" [Taz 1482] *χod-rāy olanuŋ* [kendini gözetenin] *taliʿi ¯olağan olmaz, ve kendü fikrine uyanuŋ işi onağan olmaz* | "olucu" [KT 1900] *¯olağan: olan, olabilen, vaki, mümkinü'l-vuku* || < ***TTü*** *ol- +(g)An* → OL-

›› olağanlaş-

← OLAĞANÜSTÜ

olağanüstü "fevkalade" [YTü: Cum 1942] *İstanbul zaten ¯olağanüstü (fevkalade) hallere karşı hiç hazır değildir.* → OLAĞAN, ÜST

›› olağanüstülük

olanak [YTü: Fel 1942] *¯olanaksız, olamaz = Gayri mümkün = Impossible* || < ***TTü*** *ol- +AnAk* → OL-

›› olanaklı, olanaksız

Levent Şahverdi Arşivi

olası [YTü: CepK 1935] ¯*Olası = Muhtemel (...)* ¯*olasılık = İhtimal* || < ***TTü ola*** (dilek kipi) +*sI* → OL-

›› olasılık

olay [YTü: Fel 1942] ¯*olam, olay = Vaka - Evénement* || < ***TTü ol-*** +*(g)Ay* → OL-

›› olaylı

oldukça [KT 1900] ¯*oldukça: Hayli, epeyi, zararsız hal ve miktarda.* → OL-

ole(o)+ ~ ***Fr*** *oléo+* / ***İng*** *oleo+* [bileşik adlarda] yağ ~ ***Lat*** *oleum* zeytinyağı, sıvı yağ ~ ***EYun*** *élaion ἔλαιον/ἔλαια* a.a.

† Yunanca sözcük eski bir Anadolu veya Doğu Akdeniz dilinden alıntıdır. İnisiyal /w/ sesi klasik dönem Yunancasında kaybolmuş, fakat bir Yunan lehçesinden alıntı olan Latince sözcükte /o/ sesini üretmiştir. † Aynı meçhul kökten ***Erm*** *iwł* > *yeġ ɧղ* (a.a.).

›› oleik, olein, oleometre

← FENOL, FUELOİL, KOLESTEROL, LANOLİN, LİNOLYUM, LİZOL, MENTOL, PETROL (PETROLOJİ)

oley ~ ***İsp*** *olé* heyecan ve teşvik ünlemi ~? ***Ar*** *allāh* a.a.

† İspanyolca ünlemin Arapça *allāh* nidasından türediği rivayet edilir.

olgu [YTü: Fel 1942] ¯*olgu = Vakıa = Fait* || < ***TTü*** *ol-* +*gU* → OL-

›› olguculuk, olgusal

olgun [ETü: Kaş 1073] *seḏremiş* ¯*olġun konak / sarmamış sütten kayak* [olgun darı seyrelmiş/sütten kaymak sarmamış] || << ***ETü*** *olġun* olmuş, yetişkin < ***TTü*** *ol-* +*gIn* → OL-

›› olgunlaş-, olgunluk

olig(o)+ ~ ***Fr/İng*** *oligo+* [bileşik adlarda] az, azınlık ~ ***EYun*** *oligos ὀλίγος* az

← OLİGARŞİ, OLİGOPOLİ

oligarşi [Bah 1924] ¯*oligarşi: Öyle bir şekl-i hükümet ki orada bütün kuvvet ve nüfuz münhasıran küçük bir zümrenin elinde bulunur.* || ~ ***Fr*** *oligarchie* azınlık iktidarı, yönetici azınlık ☼ Aristoteles, Yun. filozof (MÖ 384-322).| → OLİG(O)+, +ARK

›› oligark, oligarşik

oligopoli [Mil 1967] *Türk piyasasında tek satıcı 'monopolist' veya az sayıda satıcı ¯'oligopolist' olarak hareket edebilen imalatçılar* || ~ ***İng*** *oligopoly* az sayıda şirket tarafından kontrol edilen piyasa ☼ 1933 Edward Chamberlin, Amer. iktisatçı. § ***EYun*** *olígos ὀλίγος* az + ***EYun*** *pōlíon πωλίον* satıcı < ***EYun*** *pōléō πωλέω* satmak → OLİG(O)+, MONOPOL

† Latince *oligopolium* biçimi ilk kez 16. yy.'da Thomas More tarafından kullanılmış, ancak ekonomi terimi olarak 1933'ten sonra yaygınlaşmıştır.

›› oligopolist

olimpiyat [AR 1897] *Yunanistan'da icra edilen mahud ¯olimpiyad oyunlarında taban-süvâr olmakla* || ~ ***Fr*** *olympiade* 1. Eski Yunan'da dört yılda bir yapılan yarışlar, 2. bunlara benzetilerek 1896'da tesis edilen uluslararası oyunlar ~ ***EYun*** *olympiás, olympiad- ὀλυμπιάς, ὀλυμπιαδ-* Olympia kentinde yapılan spor müsabakaları < ***öz*** *Olympia* Eski Yunanistan'da bir kent

›› olimpik

olta [Arg 1533] ¯*oltà: amo di pescare* [balık tutma aracı] || ~ ***İt*** *volta* dönme, dolaşma, gidip gelme → VOLTA

† Türkçeya mahsus olan "balık tutma düzeneği" anlamı muhtemelen *volta etmek/atmak/sarmak* "geminin belli bir rotada düşük hızla gidip gelmesi" deyiminden.

oluk [ETü: Kaş 1073] ¯*oluk* <ağaç kütüğünün içi oyularak yapılmış herhangi bir şey, örneğin içinde şıra soğutulan veya hayvan sulamakta kullanılan yalak.> *(...)* ¯*oluk* <küçük kayık. Bunun esas anlamı ağaç kütüğünün içi oyularak yapılmış olan bir şeydir.> || << ***ETü*** *oluk* içi oyulmuş kütük <<? ***ETü*** **oyluk* < ***ETü*** *oyul-* +*Uk* → OY-

† Karş. ***ÇTü*** *oğluk* "hendek". † ***EYun*** *ólkos ὁλκος* "oluk, oyarak açılmış kanal" ile ses benzerliği tesadüf sayılmalıdır.

›› oluk oluk, oluklu mukavva

olumlu [YTü: Fel 1942] ¯*olumlu = mucibe, müspet, vücubi = affirmatif, positif (...)* ¯*olumlama = icap = Affirmation* || < ***YTü*** *olum* +*lI(g)* < ***TTü*** *ol-* +*Im* → OL-

›› olumla-, olumsal, olumsuz, olumsuzla-, olumsuzluk

oluş|mak [YTü: CepK 1935] ¯*oluşmak = Tekevvün etmek* || < ***TTü*** *ol-* +*Iş-* → OL-

›› oluştur-, oluşturul-, oluşum

om omca "kütük" [Enb-TS <1390] *bir göyinmiş* ¯*omca* [yanmış ağaç kütüğü] *gibi* | omaca "uyluk başı" [Kam 1800] *al-ʿazala* [Ar.]: *Davarın elmacığı üzere olan* ¯*omaca kemiğine denir.* | [LO 1876] ¯*om,* ¯*oma: Türkîde baş gibi müdevver şeyler. Omuz başı, uca kemiği, kuyruk sokumunun kemiği. (...) Ağaç* ¯*omacası: Ağaç kesindikde yerde kalan kütük ucu.* || << ***TTü*** *om* kemik başı, özellikle uyluk kemiğinin yuvarlak ucu <? ***ETü*** *oy-* +*Im* → OY-

† Karş. ***Ar*** *faḳara* "oydu", *fiḳra* "omur". Türkçe sözcük nihai olarak belki "eklem yuvası" anlamındadır.

›› omaca

← OMUR, OMURGA, OMUZ

ombudsman [Cum 1972] *İsrail'in yaptığı önemli denemelerden biri kanaatımca ¯Ombudsman'lık müessesesinin kabulüdür.* || ~ ***İng*** *ombudsman* vatandaşların kamu kuruluşları hakkındaki şikayetlerini araştırmakla yükümlü kamu görevlisi ~ ***İsv*** *ombudsman* görevli kişi, a.a. § ***Nor*** *umbodh* görev, yetki + ***Nor*** *man* adam → +MEN

Levent Şahverdi Arşivi

omega [Özön 1961] ¯*omega: Grek alfabesinin sonuncu harfi. Astronomi ve bazı ilim terimleri arasında kullanılır.* || ~ ***EYun*** *ōméga ὠμέγα* «büyük o», Yunan alfabesinin son harfi → MEGA+

omlet [AR 1897] *kuzu fırında, ¯omlet dü jarden, kotlet dö eski şaten* || ~ ***Fr*** *omelette* çırpılmış yumurta yemeği

† Fransızca sözcük 16. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir; kaynağı meçhuldür.

omnibüs [Bas 1873] *Geçen gün yanlışlıkla Fatih tarafından bir ¯omnibüs arabası geçmiş* || ~ ***YLat*** *omnibus* kamu taşıt aracı ☼ 1820 Laffitte, Fr. kamu yöneticisi. ~ ***Lat*** *omnibus* [dat. çoğ.] herkes için < ***Lat*** *omnis* tüm, hep, herkes

← OTOBÜS (OTOGAR)

omur [YTü: TDK1 1945] ¯*omur: Omurgayı meydana getiren kemiklerin ortak adı, fıkra.* || < ***TTü*** *omurga* → OM

† ***TTü*** *omurga* sözcüğünden geri türetilmiştir.

›› omurilik

omurga [Çağ: Rab 1310] öz ¯*oŋurtkasındın tuğğan* [öz omurgasından doğan] *(...) Âdem oğlanları Âdemniŋ ¯oŋurkasında érdi* | [Enb-TS <1390] *avret gitdi ve öküzü öldügi yire vardı ve ol öküzüŋ bir ¯oŋurḳasın ve biraz tüsün* [tüyünü] *buldı* | [LO 1876] ¯*oŋurga* اوكرغه || << ***TTü*** *oŋurḳa* bel kemiği < ***ETü*** *oŋ/om* kemik başı, yuvarlak kemik *+IrkU* → OM

† Karş. ***Moğ*** *omurugu* "köprücük kemiği".

›› gemi omurgası, omurgalılar, omurgasız

omuz [Kıp: KTerc 1343] *raʾsu'l-katf: ¯omuz* | [Çağ: Pav <1500] ¯*omuz: epaule* || << ***OTü*** *omuz* köprücük kemiği veya o kemiğin başı → OM

† Karş. ***Kıp*** *omaca,* ***Çuv*** *omor,* ***Moğ*** *omurugu* "köprücük kemiği", buna karşılık ***TTü*** *omaca* "uyluk kemiği"! (◦TS <1500). † ***Sans*** *ámsa,* ***EYun*** *ōmós* "omuz" sözcüklerinde yansıyan ***HAv*** *******omsos* veya *******omesos* (a.a.) biçimiyle benzerlik şaşırtıcıdır. Temel anatomiye ilişkin bir sözcüğün bir Hintavrupa diliyle alışveriş konusu olmasını düşünmek güçtür.

›› omuzla-

on [ETü: Or 735] *agılım ¯on yılkım sansız erti* [on ağılım sayısız atım vardı] || << ***ETü*** *on* 10

›› onar, onbaşı, onuncu

← ONDALIK

on|mak [ETü: Man <900] *ol tişi takığular kamağan ¯onarlar ermiş yeme érkeki neŋ onmaz ermiş* [o dişi tavukların hepsi iyileşirmiş ve erkekler iyileşmezmiş] | on "sağ" [ETü: Man <900] ¯*oŋınta teŋri yeriŋerü kapağın açtı* [sağında tanrı göklerin kapısını açtı] | onul- "iyileşmek, düzelmek" [ETü: Kaş 1073] ¯*oŋ ış* [kolay/hayırlı iş] *(...) sökel ¯oŋuldı* [hasta iyileşti] || << ***ETü*** *on-* iyileşmek, sağalmak, iflah olmak

›› ondur-, ongun, onuk, onul-

← ONAR-

ona|mak [ETü: IrkB <900] *teŋri ¯unamaduk* [tanrı beğenmedi] | [ETü: Kaş 1073] *ol bu ışı ¯unadı* [bu işe razı oldu] *(...) men ¯unamas erdim ol meni ¯unattı* [ben memnun değildim o beni razı etti] | [LO 1876] ¯*unamak: Beğenmek, tercih etmek.* || << ***ETü*** *una-* beğenmek, razı olmak

† ***ETü*** *on-* "iyileşmek" ve *una-* "razı olmak" fiilleri arasında doğrudan bir bağ kurulamaz.

›› onan-

← ONAY

onanizm [Mil 1958] *Masturbasyon, ¯onanizm gibi isimler alan istimna, kendi kendini tatmin demektir.* || ~ ***Fr*** *onanisme* elle tatmin, masturbasyon ~ ***öz*** *Onan* Tevrat'ın Tekvin kitabında adı geçen bir kişi *+ism°*

onar|mak [ETü: Kut 1069] *keḍ öglüg kerek bég ¯oŋarsa işi* [akıllı olsa gerek bey düzeltecek ise işi] || << ***ETü*** *oŋar-* sağaltmak, iyileştirmek < ***ETü*** *oŋ* sağ, hayırlı *+(g)Ar-* → ON-

›› onarıl-, onarım, onart-

onay [YTü: CepK 1935] ¯*onay = Muvafık = Conforme* || << ***TTü*** *ona- +(g)Ay* → ONA-

† ***ETü*** *oŋay* "kolay" sıfatının belki yanlış yorumlanmasıyla üretilmiş yeni sözcüktür.

›› onayla-, onaylan-, onaylaş-, onaylat-

ondalık "komisyon" [YTü: Cum 1935] *İşte bu adam mal sandığından, maaş, ücret sadaka (...) ödenen her paradan mutlaka ¯ondalık alırdı.* | "desimal" [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *onda +lIk* → ON

ondüle "dalgalı (saç)" [İlan 1923] *gerek düz saçtan ve gerek Avrupa'nın tabiiden farksız ¯ondüle saçından diademler* | ondülasyon "dalgalanma" [HRG <1930] *saçlarının ¯ondülasyonunu yaptırt.* || ~ ***Fr*** *ondulé* [pp.] dalgalı ~ ***Lat*** *undulatus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *undulare* [den.] dalgalanmak *+()t°* < ***Lat*** *unda* dalga *+ul°* << ***HAv*** *******undā-* deniz, dalga < ***HAv*** *******wed-*[1] sulu, ıslak → HIDR(O)+

›› ondülasyon, ondülin

oniks [İkdam 1907] || ~ ***Fr*** *onyx* agat, mermere benzer yarı şeffaf bir taş ~ ***EYun*** *ónyks ónυχ* 1. tırnak, özellikle kuş ve hayvan tırnağı, 2. a.a.

+onim ~ ***Fr*** *+onyme* / ***İng*** *+onym/+onymous* [bileşik adlarda] isim ~ ***EYun*** *ónoma, +ónyma ónομα, +ονυμα* isim << ***HAv*** *******nōmn* a.a. → NAM

›› +onimi

onkoloji [Cum 1963] *Genel ¯Onkoloji (Genel Tümör Bilimi) Prof. Dr. Muharrem Köksal, Kuşe kâğıt, 291 sahife* || ~ ***Fr*** *oncologie* / ***İng*** *oncology* kanser uzmanlığı < ***EYun*** *ónkos ónκος* ur, tümör → +LOG

›› onkolog, onkolojik

online [Mil 1987] ¯*online hizmet veren bilgi işlem merkezimiz* || ~ ***İng*** *online* (telefon) «hatta», çevrimiçi < ***İng*** *line* hat ~ ***Lat*** *linea* keten ipliği veya ipi → LİNEER

Levent Şahverdi Arşivi

onomastik [Cum 1976] *sözlük bilimi, sözlük yazımı ve* ¯*onomastik* || ~ ***Fr*** ***onomastique*** / ***İng*** ***onomastic*** özel isimlere ilişkin ~ ***EYun*** ***onomastikós*** < ***EYun*** *ónyma, onom-* isim *+istik°* → +ONİM

onomatope [TDK2 1955] ¯*onomatope: Bkz. yansıma.* || ~ ***Fr*** ***onomatopée*** ses benzetmesiyle yapılan kelime ~ ***EYun*** ***onomatopoieía*** ***óvoματοποιεία*** isim yapma § ***EYun*** ***ónoma*** ***óvoμα*** isim (<< ***HAv*** ****nōmn*** a.a.) + ***EYun*** ***poiéos*** ***ποιέος*** yapan, inşa eden *+ia* (< ***EYun*** ***poiéō*** ***ποιέω*** yapmak) → +ONİM

onore [Özön 1961] ¯*onore: İzzet ve ikram etmek. Şereflendirmek.* || ~ ***Fr*** ***honorer*** onurlandırmak ~ ***Lat*** ***honorare*** [den.] a.a. < ***Lat*** ***honos, honor-*** şeref, haysiyet

← ONUR

ons [TDK2 1955] ¯*ons: Fransa'da 30,59 gram, İngiltere'de 28,349 gram ağırlığında bir tartı birimi.* || ~ ***İng*** ***ounce*** librenin onikide biri olan tartı birimi ~ ***Lat*** ***uncia*** onikide bir, herhangi bir ölçü biriminin onikide biri, a.a. < ***Lat*** ***unx, unc-*** birim < ***Lat*** ***unus*** bir → ÜNİ+

← OKKA

ontoloji [Bah 1924] ¯*ontoloji: Mücerredat ve vicdaniyat ilmi.* || ~ ***Fr*** ***ontologie*** varlıkbilim < ***EYun*** ***ón, ont- óv, óντ-*** varlık, varolma → +LOG

›› ontik, ontogenez, ontolojik, ontolojizm

← PALEONTOLOJİ

onur [KFr 1905] *honneur* [Fr.]: *... şeref, şan, şöhret, itibar, haysiyet,* ¯*onör* اونور | [YTü: TD 1934] *haysiyet ... izzet ... itibar:* ¯*onur* | onursal "fahri" [YTü: Cum 1935] *O, bu vazifeyi fahri olarak deruhde etti = O, bu işi* ¯*onursal olarak üstüne aldı* || ~? ***Fr*** ***honneur*** şeref, haysiyet << ***Lat*** ***honos, honor-*** a.a. → ONORE

† Tarama Dergisi'nde "Kamus-ı Türki'de yer aldığı" kaydıyla yer verilen sözcüğe Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türki'sinde rastlanmaz. Ancak yine Ş. Sami'nin 1905 tarihli Kamus-ı Fransevi'sinde okunuşu muğlak olan اونور (onur/onör) görülür. 1934'ten eski başka herhangi bir metin örneği bulunamadı.

›› onursal

oolit [T&S 1892] *Oolithe* [Fr.]: ¯*oolit* اونوليت, *balık yumurtası gibi daneli bir nevi kireç.* || ~ ***Fr*** ***oolithe*** böbrek taşı, toplu iğne başı şeklinde taş § ***EYun*** ***oón oốv*** yumurta (<< ***HAv*** ****ōw-yo-*** yumurta) + ***EYun*** ***lithos λίθος*** taş → OVAL, LİT(O)+

oosit [Cum 2008] *kadınlardan* ¯*oosit (yumurta hücreleri) toplamaya gerek kalmadan* || ~ ***Fr/İng*** ***oocyte*** tıpta yumurta döllenmemiş hücresi § ***EYun*** ***ōón/ōión*** ***ᾠόν*** yumurta (<< ***HAv*** ****ōw-yo-*** a.a.) + ***EYun*** ***kýtos κύτος*** hücre → OVAL

opak [Mil 1958] *Röntgen şualarını geçirmedikleri için radyo-*¯*opak adını alan bu ilaçlar mesela hastaya içirilerek* || ~ ***Fr*** ***opaque*** şeffaf olmayan ~ ***Lat*** ***opacus*** gölgeli, karanlık

›› opaklaştırıcı, opasite

opal [TDK1 1945] ¯*opal: ... değerli bir taş.* || ~ ***Fr*** ***opale*** bir tür değerli taş << ***Lat*** ***opalus*** a.a. ~ ***EYun*** ***opállios ópállιος*** a.a. ~ ***Sans*** ***úpala*** उपल her çeşit taş, mücevher

›› opalin

opera [28M 1720] *Paris şehrine mahsus bir lu*ʿ*b vardır ki adına* ¯*opâra* اوپاره *derler* | [GösS 1840] *Beyoğlunda kâin Odeon nâm tiyatroda komedi ve* ¯*opera ta*ʿ*bir olunur ba*ʿ*zı sanâyî icra olunmak üzere ruhsat-ı seniye erzân buyurulması* || ~ ***İt*** ***opera*** 1. iş, eser, 2. müzikli dram ☼ İkinci anlamda 1590 Filippo Neri, Floransalı müzik kuramcısı. << ***Lat*** ***opera*** [çoğ.] eserler < ***Lat*** ***opus*** iş, eser → OPUS

† Aynı Latince sözcükten ***Fr*** ***oeuvre*** "iş, eser".

operasyon [T&S 1892] *Opérateur* [Fr.]: ¯*operatör, bir hastahanede ameliyat-ı cerrahiyeye memur olan cerrah.* | "ameliyat" [Cum 1930] *şu horultudan kurtulmak için* ¯*operasyon lazımdı* | "... askeri harekât" [Mil 1950] *Taego-Seoul operatif istikametinde bir yarma* ¯*operasyonuna geçmek ve bunu (...)* || ~ ***Fr*** ***opération*** 1. işlem, ameliye, 2. tıpta ameliyat ~ ***Lat*** ***operatio*** a.a. < ***Lat*** ***operari*** iş yapmak, emek vermek *+()tion* → OPUS

›› operasyonel, operatif, operatör, opere, postoperatif

operet [Sabah 1881] || ~ ***Fr*** ***opérette*** hafif opera, müzikal tiyatro ~ ***İt*** ***operetta*** [küç.] a.a. < ***İt*** ***opera*** *+et°*

† İstanbul'da ilk operet 1881'de Dikran Çuhacıyan tarafından sahneyc konmuştur.

oportünizm [Bah 1924] ¯*oportünizma: Münasib fırsatlardan istifade ederek maksada ulaşmak için (...) prensiplerin şiddetini...* || ~ ***Fr*** ***opportunisme*** fırsatçılık ☼ 1876 Rochefort, Fr. yazar. < ***Fr*** ***opportun*** uygun, elverişli *+ism°* ~ ***Lat*** ***opportunus*** limana doğru esen (rüzgâr), elverişli < ***Lat*** ***opportare*** [den.] uygun olmak < ***Lat*** ***ob+ portus*** liman → PORT

›› oportünist

opozisyon [Sahak 1855] || ~ ***Fr*** ***opposition*** zıtlık, muhalefet ~ ***Lat*** ***oppositio*** a.a. < ***Lat*** ***opponere*** karşı gelmek, karşı koymak *+()tion* < ***Lat*** ***ob+ ponere, pos-*** koymak → POZİSYON

›› opoze, opozit

opsiyon [Bah 1924] ¯*opsiyon: Birden yapılamayan veya malik olunamayan birçok şeyler arasında intihab.* || ~ ***Fr*** ***option*** tercih, seçim ~ ***Lat*** ***optio*** < ***Lat*** ***optare*** [den.] tercih etmek, seçmek *+()tion* < ***Lat*** ***optus*** seçim, tercih << ***HAv*** ****op-***[2] a.a.

›› opsiyonel

← OPTİMUM (OPTİMİST, OPTİMİZE)

opt(o)+ ~ ***Fr/İng*** ***opto+*** [bileşiklerde] göz < ***EYun*** *óps, opt- ốψ* göz ≈ ***EYun*** *horáō, op- ópáω* görmek *+(t)°* < ***HAv*** ****okʷ-*** a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

† ***HAv*** */kʷ/* sesi Yunancada */p/*, Latincede */k/*, Germencede */g/*, Ermenicede *ջ* olarak realize edilir. Dolayısıyla ***EYun*** *óp-s*, ***Lat*** *oc-ul-us*, ***Alm*** *Aug-e*, ***İng*** *eye* (< *eig-e*),***Erm*** *աչք* "göz" eşdeğerdir.

optik [Cum 1934] *fizik lâboratuarı için lüzumu olan ¯optik cihazlar* ‖ ~ ***Fr*** *optique* göze veya görmeye ilişkin ~ ***EYun*** *optikós ὀπτικός* a.a. → OPT(O)+

optimist [NK 1871] *¯optimist* | [Bah 1924] *¯optimizma: Her şeyi iyi görmeye olan meyil.* | soroptimist [Ataç 1956] *Bayanlar bir demek kurmuş, adı 'Soroptimistler'. (...) soror, Latincede 'bacı, kızkardeş', optimiste de 'iyimser'.* ‖ ~ ***Fr*** *optimiste* iyimser, her şeyin en iyisi olduğuna inanan ☼ Leibniz, Alm. filozof (1646-1716). < ***Lat*** *optimus* en iyi *+ist°* → OPTİMUM

›› optimizm, soroptimist

optimize [Mil 1969] *¯optimize etmek* | [Mil 1971] *¯optimizasyon* ‖ ~ ***Fr*** *optimiser* [den.] en iyi duruma getirmek < ***Lat*** *optimus* en iyi *+ise-* → OPTİMUM

›› optimizasyon

optimum [TDK1 1945] *¯optimum: Sıcaklık, ışık, nem gibi etmenlerin en uygun durumu.* | optimal [Cum 1958] *iktisadî bakımdan ¯optimal seviye* ‖ ~ ***Fr*** *optimum* [n.] en iyi, ehven, evla < ***Lat*** *optimus* a.a. < ***Lat*** **opere, opt-* seçmek, tercih etmek *+im°* → OPSİYON

›› optimal, suboptimal

←– OPTİMİST, OPTİMİZE

opus [Cum 1939] *Sonata ¯opus 18* ‖ ~ ***YLat*** *opus* klasik müzikte eser ~ ***Lat*** *opus, oper-* iş, eser << ***HAv*** **op-es-* < ***HAv*** **op-*[1] emek vermek, mahsul elde etmek

← KOOPERATİF, KOPYA (COPY-PASTE, FOTOKOPİ), MANEVRA, OFİS (OFİSBOY), OPERA, OPERASYON, ORDÖVR

or(o)+ ~ ***Fr/İng*** *oro+* [bileşiklerde] dağ ~ ***EYun*** *óros ὄρος* dağ < ***EYun*** *órnymi* yükselmek, kalkmak

›› orografya, orojeni, orometri

ora [GülM 1429] *derviş her ne yire irişse gice olduğı vaḳt ¯ora anuŋ sarâyıdur* ‖ < ***TTü*** *ol* işaret sıfatı ve zamiri *+rA* → O

›› oracıkta, orada, oralı, orası

orak [ETü: Kaş 1073] <oraka ise *¯orġāḳ* denir ve ot *¯ordı* [ot biçti] ifadesinden gelir.> ‖ << ***ETü*** *orġak* ot biçme aleti < ***ETü*** *or-* biçmek *+(g)Ak*

† Karş. ***ETü*** *orum* "biçilmiş ot", *orut* "biçilmiş ot". Ancak *orta* sözcüğü, fiilin nihai anlamının "kesmek" olduğunu düşündürür.

←– ORAN (ORANTI), ORTA (ORTAÇ, ORTAK, ORTAM, ORTANCA[1], ORTAY)

oral [Özön 1961] *¯oral: Ağızdan. Sözlü.* ‖ ~ ***Fr*** *oral* ağza ilişkin ~ ***Lat*** *oralis* a.a. < ***Lat*** *os, or-* ağız *+al°* << ***HAv*** **ōs-* ağız

← ORATORYO

oralet "konsantreden üretilmiş meyve aromalı meşrubat" [Mil 1965] *kadın öğretmene bir bardak ¯Oralet' getirdi. Tuvaleti ¯Oralet anlamıştı.* ‖ ~ ***marka*** *Oralet* Eczacıbaşı Holding'e ait meşrubat konsantresi markası ☼ 1962.

oran [ETü: Kaş 1073] *bir ¯orum ot* <bir tutam ot> | oranla- <kestirmek> [Kel-TS <1347] *andan bir heybet ve eymenmeklik görmedim ki ana göre anuŋ ḳuvvetin ¯oranlayam* | "ölçü, miktar" [Enb-TS <1390] *ol altun ipliklerin daχı cümle aldık, yüz batman ¯oranı var-idi* | [Men 1683] *¯oran: Modus, methodus, mensura, proportio* ‖ ≈ ***ETü*** *orum* kesim, tutam < ***ETü*** *or-* kesmek → ORAK

† Ek yapısı açık değildir; *+An* partisip eki sözkonusu olamaz.

›› oranla-

← ORANTI

orangutan [LO 1876] *¯orang-utan: Orman adamı yani nesnas.* ‖ ~ ***Fr*** *orangoutan* Malaya ve Sumatra bölgesine mahsus bir tür maymun ~ ***Malay*** *orang utan* orman adamı

orantı "Fr *proportion* karşılığı" [YTü: Geom 1937] *Ortakoran, ¯orantının yanlarında da bulunabilr.* ‖ < ***TTü*** *oran +(In)tI* → ORAN

† Ada eklenen *+tI* ekinin yapısı ve işlevi açık değildir. Fiil eki olan *+Intl* ekinden serbest çağrışım yoluyla türetilmiş olabilir.

›› orantıla-, orantılı, orantısız

oratoryo [Bah 1924] *¯oratoryo: Dinî bir mevzu üzerine tertip edilen bir musika parçası.* ‖ ~ ***İt*** *oratorio* 1. dua yeri, şapel, 2. dini içerikli koral yapıt << ***OLat*** *oratorium* dua yeri < ***Lat*** *orare* konuşmak, dil dökmek, dua etmek *+()torium* < ***Lat*** *os, or-* [den.] ağız → ORAL

ordinaryüs "bir akademik ünvan" [Cum 1933] *Adliye Vekili Saracoğlu Şükrü Bey dün sabah ¯Ordinaryus* [profesör] *doktor Akil Muhtar Bey tarafından muayene edilmiştir.* ‖ ~ ***YLat*** *professor ordinarius* (Alman üniversitelerinde) nizami profesör ~ ***Lat*** *ordinarius* nizami, usule uygun < ***Lat*** *ordo, ordin-* düzen, nizam, tertip, rütbe *+ari°* → ORDİNO

† Alman sisteminde *professor extraordinarius* "dışarıdan atanmış profesör" zıddı olan unvan 1933 üniversite reformu münasebetiyle Türkçeye aktarılmıştır.

ordinasyon [EkşiS 2001] *¯ordinasyon: papazlığa atama töreni* ‖ ~ ***Fr/İng*** *ordination* 1. düzenleme, düzene sokma veya girme, 2. rahiplik mesleğine kabul edilme ~ ***Lat*** *ordinatio* a.a. < ***Lat*** *ordinare* [den.] düzenlemek *+()tion* < ***Lat*** *ordo* düzen, nizam → ORDİNO

Levent Şahverdi Arşivi

›› ordinal, ordinatör

ordino [LO 1876] *¯ordino: Poliçe nevʿinden hamili emrine sipariş tahvili.* || ~ ***İt ordine*** 1. düzen, nizam, 2. emir, ödeme emri << ***Lat ordo, ordin-*** a.a.

† ***Lat ordo*** (düzen, nizam) sözcüğü geç Antik dönemden itibaren muhtemelen askeri bir kullanımdan dolayı "emir" anlamını kazanmıştır. Karş. ***İng order*** (1. düzen, 2. emir).

← KOORDİNAT (KOORDİNASYON), ORDİNARYÜS, ORDİNASYON

ordonat "askeriyede bir sınıf" [YTü: Cum 1949] *Albaylığa yükselen ¯ordonat yarbayları* || < ***TTü ordu donatım*** → ORDU, DON[1]

† ***Fr ordonnance*** "orduda levazım şubesi" karşılığı olarak üretilmiş Türkçe tabirdir.

ordövr [AR 1899] || ~ ***Fr hors d'oeuvre*** ana yemek harici yenenler § ***Fr hors*** dış, dışarı + ***Fr oeuvre*** iş, eser (<< ***Lat opus, oper-*** a.a.) → OPUS

ordu [ETü: Or 735] *oġuz yaġı ¯orduġ basdı* [düşman Oğuz hisarını bastı] | [ETü: Kaş 1073] *¯ordu* <bir hayvanın yer altındaki yuvası; sıçan kovuğu, gelincik deliği gibi.> *(...) ¯ordu* <Bir hakanın kasabası/kalesi. Nitekim Kaşġar şehrine '¯ordu kend' yani hakanın konutu ve başkenti denir.> | [Kıp: CodC 1303] *curia* [karargâh] - *Fa: ¯ordu - Tr: ¯orda* | [Çağ: Sang <1500] *¯ordu: χaymegâh-i salâṭîn* [sultanın çadırkenti] *(...) ¯orda: ḥaram* [harem, yani sultanların ve beylerin kadınlarının barındığı yer] || << ***ETü ordū/ordo*** 1. in, yuva, konut, 2. hakan ve bey konağı, saray

† Esasen "saray, karargâh" anlamında iken 13. yy.'dan sonra ***Ar ʿaskar*** ve ***Fa gund*** karşılığı olarak kullanılmıştır. *Ordugâh* "saray saray" sözcüğü totolojidir. † ***Moğ orda*** "saray" Türkçeden alıntıdır.

›› ordubozan, orduevi, ordugâh

← KOLORDU, ORDONAT, ORGENERAL, ORUN

orevuar [Cum 1939] *Dikişçi kız birdenbire: ¯Orevuar! dedi ve uzaklaştı.* || ~ ***Fr au revoir*** «yeniden görüşmek üzere», veda sözü < ***Fr à+ revoir*** yeniden görmek < ***Fr re+ voir*** görmek << ***Lat videre, vis-*** a.a. → VİDEO

orfoz [LO 1876] *¯orfoz* [tanım yok] || ~ ***Yun orfós/rofós*** ***ὀρφός*** bir balık türü, serranus gigas << ***EYun orphós ὀρφώς*** a.a. (ᵒLS 1258)

† Güncel Yunancada *rofós* biçimi kullanılır.

org [AMKam 1881] || ~ ***Fr orgue*** basınçlı havayla çalışan bir müzik düzeneği << ***Lat organum*** a.a. ~ ***EYun órganon ὄργανον*** 1. alet, araç, her çeşit çalgı, 2. duyu organı < ***EYun érgon ἔργον*** iş, çalışma → ERG(O)+

† ***Osm erganun*** < ***Ar arganûn*** (a.a.) biçimi Yunancadan alınmıştır.

← ERGANUN (KANUN[2]), ORGAN (ORGANİK, ORGANİZE, ORGANİZMA)

organ [Bah 1924] *¯organ: vasıta ve alet hizmetini gören şahıs veya şey* || ~ ***Fr organe*** alet, araç, (mec.) vücutta uzuv ~ ***Lat organum*** a.a. ~ ***EYun órganon ὄργανον*** a.a. → ORG

›› organel

← ORGANİK, ORGANİZE, ORGANİZMA

organik [Cum 1934] *Dilin ¯organik teşekkülünün yeniden temini.* || ~ ***Fr organique*** organa veya organizmaya ilişkin ~ ***EYun organikós ὀργανικός*** araçsal, organsal < ***EYun órganon ὄργανον*** araç, alet, organ *+ik°* → ORGAN

›› anorganik, inorganik

organize [ZG <1924] *Durkheim bunlara da müteʿazzi (¯organize) cemiyetler adını vermiştir.* | [Halk 1925] *İşte, musiki ¯organizasyonlarının mebdei buradan başlar.* || ~ ***Fr organiser*** [den.] örgütlemek, parçaları birleştirerek işleyen bir mekanizma kurmak < ***Fr organe +ise-*** → ORGAN

›› organizasyon, organizatör

organizma "örgüt" [Cum 1933] *Avrupa gazetecilerinin bizden daha becerikli işler görmeleri sebeplerini bir ¯organizma varlığına bağlamasak bile* | "... canlı bünye" [Cum 1942] *gıdasızlıktan doğan ¯organizma bozuklukları* || ~ ***Fr organisme*** çeşitli işlevlere sahip parçalardan oluşan bütün < ***Fr organe +ism°*** → ORGAN

organza [Cum 1951] *Astaş'tan alınan sarı ¯organza tuvaletliğin provası için Enver Baki'nin terzihanesine gidildi.* || ~ ***İt organza*** bir tür ince muslin ~ ***Ar urġancī*** ارغنجي [nsb.] < ***öz Urġanc*** Orta Asya'da bir kent, Urgenç *+ī*

orgazm [Mil 1955] *cinsî heyecan, ¯orgazm ve bunlara tesir eden ruhî amiller* || ~ ***Fr orgasme / İng orgasm*** cinsel birleşmede zirve ~ ***EYun orgásmos ὀργάσμος*** a.a. < ***EYun orgáō ὀργάω*** 1. kabarmak, (meyve) olgunlaşmak, 2. (insan) coşmak, taşmak, taşkınlık yapmak *+ism°*

orgeneral "askerlikte bir rütbe" [YTü: Cum 1935] *¯Orgeneral Fahrettin, tümgeneral Halis ve birçok yüksek rütbeli zabit* || § ***TTü ordu + TTü general*** → ORDU, GENERAL

›› oramiral

origami [Mil 1974] *ilginç bir Japon sanatı olan ¯origami (kâğıt katlama sanatı) anlatılacak* || ~ ***Jap origami*** Japonlara özgü kâğıt katlama sanatı § ***Jap ori*** katlama + ***Jap kami*** kağıt

orijin [Özön 1961] *¯orijin: Asıl çıkış yeri, kaynak. Aslı.* || ~ ***Fr origine*** başlangıç, köken, asıl ~ ***Lat origo, origin-*** başlangıç, doğum yeri < ***Lat oriri*** (güneş) doğmak, çıkmak, kalkmak

← ABORJİN, ORİJİNAL, ORSA, ORYANTAL (ORYANTASYON)

orijinal [Rz 1896] *¯Orijinal, bu da pek orijinal..* | [ZG 1923] *Ahmet Vefik Paşa'nın bir başka ¯orijinalitesi de Moliere'in mudhikelerini* [komedilerini] *Türk âdetlerine*

Levent Şahverdi Arşivi

adapte etmesi || ~ ***Fr original*** 1. kökene ait, asli, sonradan eklenmiş olmayan, 2. tuhaf huylu insan ☼ İkinci anlamda 1670 Mme. de Sévigné, Fr. yazar. ~ ***Lat originalis*** kökene ait < ***Lat origo, origin-*** ***+al°*** → ORİJİN

›› orijinalite

orji [Cum 1960] *cümbüş veya âlem diye tercüme edebileceğimiz ¯orji'lere aşırı düşkünlüğü bilinir* || ~ ***Fr orgie / İng orgy*** grup halinde yapılan taşkınlık, grup seksi ~ ***EYun órgia ógyia*** [çoğ.] tören, ayin, özellikle esoterik tarikatlere ait toplu tapınma << ***HAv *worg-*** çalışma, iş → ERG(O)+

† Yunanca sözcük ***İng work*** "çalışma" ile eş kökenlidir. ▫Chant 816.

orkestra [Rz 1896] *mısralarını ¯(orkestra)nın ahengine uydurup terennüm ediyordu* || ~ ***İt orchestra*** müzisyenler grubu / ***Fr orchéstre*** 1. tiyatroda müzisyenlere ayrılan yer [esk.], 2. a.a. ~ ***EYun orχéstra órχéstra*** dans alanı, tiyatroda koroya ayrılan yer < ***EYun orχéomai órχéomai*** raksetmek, horon tepmek, tepinmek << ***HAv *orgh-i-*** < ***HAv *ergh-*** (cinsel anlamda) azmak, husye

›› orkestrala-, orkestrasyon

← KARAOKE

orkid [Cum 1991] *Kadınlar ise sigara paketlerini ¯orkid paketleri içinde saklarlar.* || ~ ***marka Orkid*** kadın pedi markası ☼ 1978 Procter & Gamble, Türkiye. ~ ***İng orchid*** orkide → ORKİDE

orkide [Göv 1930] *¯orkide: Bir nevi güzel çiçek.* || ~ ***Fr orchidé*** salepgillerden güzel çiçekli bir bitki ~ ***YLat orchidaea*** ☼ Linnaeus (1707-1778) İsv. botanist. < ***EYun órχis, orχid- órχις, ὀρχιδ-*** husye

† İki zeytin tanesi şeklindeki rizomlarından ötürü. Karş. ***Ar χusyatu'l-kalb*** "köpek taşağı, orkide". Karş. SALEP. † Tıp dilinde ***orkit*** < ***İng orchitis*** "husye iltihabı" anlamındadır.

›› orkidegiller

← ORKİD

orkinos [Cin <1595] *¯orkenez dédükleri büyük balık ki aŋa Farisîde neheng dérler* | [LO 1876] *¯orkinos: İstavrit azmanı tabir ederler.* || ~ ***Yun órkinos ógκινος*** ton balığının bir türü ≈ ***Lat orca*** a.a. < ***EYun óryks, oryg- ógυξ, ógυγ-*** 1. sivri uçlu bir alet, 2. tek boynuzlu efsanevi deniz yaratığı, bir tür balina

orlon [Cum 1950] *Naylondan üstün harika madde: ¯Orlon* || ~ ***marka Orlon*** bir tür sentetik elyaf ☼ 1941 Dupont Corp., ABD

orman [OTü: OğN <1300] *bu çakda* [tam o zamanda] *bu yirde bir uluğ ¯orman bar irdi* | [Kıp: CodC 1303] *boscus - Fa: mesa* [meşe] *- Tr: ¯orman* | [LO 1876] *¯orman kebabı* || << ***OTü orman*** orman <? ***ETü or-*** kesmek

† Eğer *or-* fiiliyle ilgili ise, ek yapısı açık değildir. † ***Yun rumáni*** "sık orman" Türkçeden alıntıdır.

›› orman kanunu, orman kebabı, orman kibarı, ormancı, ormaniye, ormansızlaş-, yağmur ormanı

← ORMANTİK

ormantik "kaba ve gülünç duygusallık (argo)" [Mil 1989] *...argo ansızın bir budalalık olup çıktı. ¯Ormantik'ler, 'nonoş'lar, 'dost hayatı yaşıyor'lar aldı yürüdü.* → ORMAN

† *Romantik* sözcüğüne kıyasla türetilmiş argo deyimdir.

ornitoloji [Özön 1961] *¯ornitoloji: Zoolojinin kuşları konu yapan kolu.* || ~ ***Fr ornithologie*** kuşbilim < ***EYun órnis, ornitho- órνις, órνιθo-*** kuş (<< ***HAv *or-nītho-*** < ***HAv *or-*** büyük bir tür kuş) → +LOG

›› ornitolog, ornitolojik

← ORNİTORENK

ornitorenk [ML 1969] || ~ ***YLat ornithorynchus*** bir tür gagalı hayvan § ***EYun órnis, ornitho- órνις, órνιθo-*** kuş + ***EYun rýnχos ρύνχος*** gaga → ORNİTOLOJİ

orospu [İdr 1312] *ersek wa yaḳūl ¯uruspī* [ersek, uruspī de denir]: *al-ḳaḥba* | [GülM 1429] *karı ʿavrat ki ¯ruspī ola nice ide ki nā-bekārlıġa tevbe ede* | [Men 1680] *¯oruspī* || ~ ***Fa ruspī*** روسپی fahişe, evlilik dışı ilişiye giren kadın << ***OFa rōspīk*** a.a.

† Önseste */r/* öncesinde sesli türemesi Türkçede tipiktir. † ***Fa rū sapīd*** "yüzü ak" deyiminden türetilmesi halk etimolojisidir.

›› orço, orospu böreği, orospu çocuğu

← OROSTOPOLLU

orostopollu [KT 1900] *¯rostopollu ('ruspī oğlu'dan galat) zebanzedi ¯orostopollu: Hilekâr, düzenbaz.* || <? ***TTü rospī oğlu*** → OROSPU, OĞUL

† Kamus-ı Türki'de verilen açıklama ses bakımından teyide muhtaçtır.

›› orostopolluk

orsa [LO 1876] *¯Orsa etmek: Gemiyi rüzgâr geldiği tarafa yakın bir cihete döndürmek.* || ~ ***İt orza*** kaldır! < ***İt orziare*** kaldırmak (gemici dili) << ***OLat ortiare*** [den.] < ***Lat oriri, ort-*** kalkmak → ORİJİN

›› orsa alabanda

ort(o)+ ~ ***Fr/İng ortho+*** [bileşik adlarda] düz, doğru ~ ***EYun orthós ὀρθός*** a.a. << ***HAv *erədh-*** dik, düz

›› ortografi, ortoklaz

← ORTODOKS, ORTODONTİ, ORTOPEDİ, ORTOSTAT

orta [ETü: Or 735] *¯birgerü kün ¯ortusıŋaru ... yırgaru tün ¯ortusıŋaru* [güneye öğlen yönüne, kuzeye gece yönüne] | [ETü: Kaş 1073] *¯ortu er* <orta yaşlı adam> *(...) ew ortusı* <evin ortası> *(...) kün ¯ortusı* <gün ortası> *(...) ¯otra* <herhangi bir şeyin ortası Bu, *¯ortu* sözcüğünün göçüşmeye uğramış halidir.> | [Çağ: Pav <1500] *¯orta: milieu; intervalle"* | [Men 1680] *¯ortalık, ¯ortalık bozuldı, ¯ortalığa fesad bırağmak* | [LO 1876] *¯orta malı: Sahipsiz. (...) ¯orta oyunu: Maydan temaşası. (...) ¯ulu orta:*

Levent Şahverdi Arşivi

Engin. (...) ¯*ortalık: Saha-i zemîn.* || << ***ETü ortu*** merkez(de), orta(da) < ***ETü*** *or-* kesmek → ORAK

† Anlam ilişkisi için karş. *yarım* < *yar-*. Aynı şekilde ***İng*** *half* < ***Ger*** **skelf-* "kesmek". Ancak +tU ekinin yapısı anlaşılamadı.

›› orta direk, orta malı, orta oyunu, ortala-, ortalama, ortalık, ortaya karışık, ortaya koy-, uluorta

← ORTAÇ, ORTAK, ORTAM, ORTANCA[1], ORTAY

ortaç [YTü: CepK 1935] ¯*ortaç = mütevassıt = moyen* | [YTü: Fel 1942] ¯*ortaç (sıfat-fiil) = feri fiil* = [Fr.] *participe* || < ***TTü*** *orta +(g)Aç* → ORTA

† Ada eklenen *+ç* ekinin işlevi belirsizdir.

ortak [ETü: Kaş 1073] ¯*ortuk: aş-şarīḳ* [ortak] *(...)* ¯*ortuk erden artuk almas* [ortak ortaktan fazlalık almaz - atasözü] | [OTü: İMüh <1310] ¯*ortak: aş-şarīḳ* || << ***ETü*** *ortuk* ortak < ***ETü*** **ort- +Uk* < ***ETü*** *or-* kesmek, pay etmek *+lt-* → ORTA

›› kâr ortağı, ortaklaşa, ortaklık

ortam [YTü: TDK2 1955] ¯*ortam: Çevredeki şartlar, özellikle psikolojik şartlar.* || < ***TTü*** *orta +lm* → ORTA

† Ada eklenen *+lm* ekinin işlevi belirsizdir.

ortanca[1] [Rab 1310] *uluġı bāḳılā endāzesinçe,* ¯*ortançısı noχüd endāzesinçe, kiçigi yasmuk* [mercimek] *endāzesinçe.* | [Men 1680] ¯*ortanca &* ¯*ortanci: Intermedius, medius, mediocris.* || < ***TTü*** *orta* → ORTA

† Görünürde *+lncA* zarf eki kullanılmıştır. Ancak erken örneklerde görülen *ortançı* biçimi, *+lncI* sayısal sıralama ekini düşündürür.

›› ortanca

ortanca[2] [LO 1876] ¯*ortansiya: Japonya'dan gelme maruf pembe bir çiçektir.* || ~ ***Fr*** *hortensia* bir süs çiçeği ☼ Theodore Commerson, Fr. botanikçi (1727-1773). < ***öz*** *Hortense Lepaute* Commerson'un arkadaşı olan bir kadın

ortay "geometride açının yarısı" [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *orta +(g)Ay* → ORTA

† Ada eklenen *+Ay* ekinin işlevi belirsizdir. 1937'de Atatürk tarafılan önerilen sözcük 1960'lardan sonra dolaşıma girmiştir.

ortodoks [Bas 1870] ¯*ortodoks kilisesi onu mezhebinden tard ve ihraç etmeğe memurdur* || ~ ***Yun*** *orthódoksos ὀρθόδοξος* 1. doğru mezhep sahibi, doğru öğretiye uygun, 2. Rum kilisesine verilen bir unvan § ***Yun/EYun*** *orthós ὀρθός* doğru, dik + ***Yun/EYun*** *dóksa δόξα* görüş, doktrin, mezhep, öğreti → ORT(O)+, DOGMA

›› ortodoksi

ortodonti [Cum 1948] *ay başında Pariste toplanmış olan* ¯*Ortodonti Kongresine iştirak etmiş ve bu kongrede bir tebliğ yapmış olan (...)* || ~ ***Fr*** *orthodontie* diş düzeltme mesleği → ORT(O)+, ODONT(O)+

›› ortodontik, ortodontist, pedodonti

ortopedi [Bah 1924] ¯*ortopedi: Bedenin biçimsizliklerini doğrultmak ve bunlara mani olmak sanatı.* || ~ ***Fr*** *orthopédie* kemik ve kas deformasyonlarını düzeltme yöntemi (özellikle çocuk ve ergenlerde) § ***EYun*** *orthós ὀρθός* düzgün, doğru + ***EYun*** *paideía παιδεία* eğitim, çocuk yetiştirme → ORT(O)+, PED(O)+

† Kullanımda ***Lat*** *ped-* "ayak" kelimesinin etkisi sezilir.

›› ortopedik, ortopedist

ortostat "(tıpta) ayağa kalkma" [Mil 1953] *Üçüncü bir şekil de* ¯*ortostatik tabir edilen* [ayağa kalkma halinde] *hasıl olan tansiyon düşüklüğüdür* | "(arkeolojide) dikme" [Mil 2007] *kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkan Kabartmalı* ¯*Ortostat'taki gitar tasviri* || ~ ***İng*** *orthostat* 1. ayakta durma, 2. dikme, dikilitaş ~ ***EYun*** *orthostátēs ὀρθοστάτης* a.a. § ***EYun*** *orthós* doğru, dik + ***EYun*** *stātós στατός* duran, durdurulmuş → ORT(O)+, STATİK

oruç [CodC 1303] *jejunium - Fa:* ¯*oroza* [orüze] - *Tr:* ¯*oruġ* [oruc] || ~ ***Sogd*** **rōçag* oruç tutma (≈ ***OFa*** *rōzak* a.a.) < ***Sogd*** *rōç* gün → RUZ

† */ç/* sesi Türkçe sözcüğün Farsçadan ziyade bir Doğu İran dil veya diyalektinden alındığını gösterir. Karş. ***Fa*** *rōze* < ***OFa*** *rōzag* (a.a.).

orun [ETü: Man <900] ¯*tınġılık orunta* [dinlenme yerinde] || << ***ETü*** *orun* yer, makam < ***ETü*** *or-* koymak, kondurmak *+ln* → ORDU

›› ornat-

oryantal oryantalist "şarkiyatçı" [AMPar 1877] ¯*oryantalist (ulûm ve sanayi-i şarkiyyeyi merak edip ömrünü ona vakfedenlerdir)* | oryantal film "konusu Şarkta geçen film" [Cum 1932] *mevsimin en büyük* ¯*oryantal filmi* | oryantal dans "Şark dansı" [Cum 1936] *Halime,* ¯*oryantal şarkıları, dansları, cazib mevzuu ile herkesin müteaddit defalar seyretmekten zevk alacağı* || ~ ***Fr*** *oriental* doğuya ait, doğulu < ***Fr*** *orient* doğu *+al°* ~ ***Lat*** *oriens* a.a. < ***Lat*** *oriri* (güneş) doğmak *+ent°* → ORİJİN

›› oryantalist, oryantalizan, oryantalizm

← ORYANTASYON

oryantasyon [Cum 1942] *Bu sefer hiç olmazsa bir* ¯*oryantasyon yapma imkanını bulduk.* || ~ ***Fr*** *orientation* yönelme, yön belirleme, psikolojide kişinin yerini ve çevresini bilmesi < ***Fr*** *orienter* [den.] 1. doğuya yönelmek [esk.], 2. yönelmek, yön belirlemek *+()tion* < ***Fr*** *orient* doğu → ORYANTAL

›› dezoryantasyon, dezoryante, oryante

osilasyon [ML 1969] || ~ ***Fr/İng*** *oscillation* dalgalanma, salınma < ***Lat*** *oscillare* [den.] a.a. *+()tion* < ***Lat*** *oscillum* [küç.] rüzgârda salınması için ağaç dallarına asılan uğur, salıncak

›› osilatör, osilograf, osilometre, osiloskop

osmiyum [LT 1873] *Osmium* [Fr.]: ¯*osmiyüm.* || ~ ***YLat*** *osmium* bir element ☼ 1803 Smithson Tennant, İng. kimyacı. < ***EYun*** *osmḗ ὀσμή* pis koku *+ium* < ***EYun*** *ózō* pis kokmak *+ism°* < ***HAv*** **od-* a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

† Osmiyum oksidinin zehirli kokusundan ötürü. Karş. ***Lat odor*** "pis koku".

← DEODORAN, OZON

osmoz [ML 1969] || ~ ***Fr osmose*** ~ ***İng osmosis*** fizikte geçişme ☼ 1854 Graham, İng. fizikçi. < ***EYun*** *ōsmós ὠσμός* itiş *+sis* < ***EYun*** *ōthéō, eōsa ὠθέω* itmek, zorla geçmek

›› ozmotik

oste(o)+ ~ ***Fr*** *ostéo+* / ***İng*** *osteo+* [bileşik adlarda] kemik ~ ***EYun*** *ostéon ὀστέον* a.a. << ***HAv*** **ost-* a.a.

† Aynı HAvr kökünden ***Lat*** *os*, ***Erm*** *oskr* > *vosgor ոսկր*, ***Fa*** *ast/ustuχān*, ***Sans*** *ásthi* "kemik".

›› osteoplasti

← ISTAKOZ, İSTİRİDYE, OSTEOLOJİ, OSTEOPOROZ

osteoloji [AM <1900] *adamcağız bize ¯osteoloji yani ilm-i mebhasi'l-izamdan başlayarak bina-i vücudumuzu* || ~ ***Fr*** *ostéologie* kemik uzmanlığı → OSTE(O)+, +LOG

›› osteolog, osteolojik

osteoporoz [Mil 1963] *higroma denen dertlerden başka kemikte ¯osteoporoz denen ciddi durumlar husule gelebilir.* ‖ ~ ***Fr*** *ostéoporose* kemik erimesi § ***EYun*** *ostéon ὀστέον* kemik + ***EYun*** *porósis πορόσις* delikdeşik olma, süngersi olma < ***EYun*** *póros πόρος* delik *+sis* → OSTE(O)+

osur|mak "a.a." [ETü: Kaş 1073] *er ¯osurdı* [osurdu] *(...) ¯osruk* | [Men 1680] *¯osuruk: zorta. Crepitus ventri.* | [LO 1876] *¯osurgan böceği* ‖ << ***ETü*** *osgır-/osur-* yellenmek < ***onom*** *+klr-*

† Ses yansımalı fiiller yapan *+gIr* eki varsayılmalıdır.

›› osurt-, osuruk

oşinografi oşeanoğraf [Akş 1946] *Mütehassıs ¯oseanografiara göre 1,000,000 ton ağırlığında bir su kütlesi havaya fırlayacak* | [Mil 1971] *elektroteknik, ¯oşinografi, meteoroloji* || ~ ***İng*** *oceanography* okyanusbilim ~ ***Alm*** *Ozeanographie* a.a. ☼ 1859 August Jilek, Avust. coğrafyacı.| → OKYANUS, GRAF(O)+

ot [ETü: IrkB <900] *yaş ¯ot* | [ETü: Uy <1000] *birök otaçı emçi erser ¯ot yem algay* [eğer otacı hekim ise ilaç? ve yiyecek alsın] | [ETü: Kaş 1073] *at ¯otladı* [ot yedi] | [LG 1889] *¯otlamak: Bilâ ruhsat diğerinin malından almak. Tütün ¯otlamak: Bilâ davet tabakadan sigara yapmak.* || << ***ETü*** *ot* yabani küçük bitki, özellikle şifalı bitki, ilaç

›› otçul, otla-, otlan-, otlat-, otsu

← DEREOTU, İSOT, OTACI, OTLAK

ot(o)+¹ ~ ***Fr/İng*** *auto+* [bileşik adlarda] kendi ~ ***EYun*** *autós αὐτός* kendi

›› otodeterminizm, otoerotik, otoerotizm, otofaji, otofili, otograf, otohipnoz, otoimmün, otokontrol, otoportre

← AFTOS, OTARŞİ, OTİZM, OTOBİYOGRAFİ, OTODİDAKT, OTOKLAV, OTOKRASİ, OTOKRİTİK, OTOKTON, OTOMAT (OTOMATİK), OTOMOBİL (OTO, OTOBÜS), OTOMOTİV, OTONOMİ, OTOPSİ, TOTOLOJİ

ot(o)+² ~ ***Fr/İng*** *oto+* [bileşik adlarda] kulak ~ ***EYun*** *oûs, ot-* ***οὖς*** kulak << ***HAv*** **ous-* a.a.

† Karş. *otoraji* "kulak kanaması", *otorinolarengoloji* "kulak burun boğaz uzmanlığı", *otoskop* "kulak muayene aleti". † Aynı kökten ***Lat*** *auris* "kulak", ***İng*** *ear* < ***Ger*** **auzon-* (a.a.).

›› otik, oto-rino-larengolog, oto-rino-larengoloji, otoraji, otoskop

← OTİT

otacı [ETü: Man <900] *neçe ¯otaçı otın birle kelser anı otayu umağay* [nice hekimler ilacı ile gelse onu tedevi edemezler] || << ***ETü*** *otaçı* şifalı otları bilen kişi, hekim < ***ETü*** *ota-* şifalı otlarla tedavi etmek *+çI* < ***ETü*** *ot +(g)A-* → OT

otağ [ETü: Kaş 1073] *¯otağ: al-χayma* <çadır> | [DK <1400?] *bir yire ak ¯otağ, bir yire kızıl ¯otağ, bir yire kara ¯otağ kurmış-idi.* ‖ << ***ETü*** *otaġ* hane, çadır → ODA

† ***TTü*** *oda* sözcüğünün, özgün anlamını korumuş arkaik biçimidir.

otantik [Cum 1930] *Masif maun Paris mamulatı ¯otantik marketri ve bronzlar ile müzeyyen nadide bir salon takımı* || ~ ***Fr*** *authentique* aslına uygun ~ ***EYun*** *authentikós ἀυθεντικός* a.a. < ***EYun*** *authéntēs ἀυθέντης* 1. bir işi kendi yapan kimse, asil, vekil olmayan, 2. soylu kimse, efendi *+ik°* → EFENDİ

›› otantizm

otarşi [Cum 1932] *¯Otarşi yeni bir tabir. Belki kulağa her yeni kelime gibi munis geliyor, fakat tatbik sahasında muvaffak olmuş bir şey değildir.* ‖ ~ ***Fr*** *autarchie* özyönetim, başına buyruk olma ~ ***EYun*** *autarχeía ἀυταρχεία* a.a. § ***EYun*** *autós ἀυτός* kendi + ***EYun*** *arχeía ἀρχεία* egemenlik → OT(O)+¹, +ARK

† İngilizcede 1940'lardan itibaren yaygınlaşan *autarky* biçimi bazen Türkçede de kullanılmaktadır.

›› otarki, otarşik

otel [Bas 1873] *Edirne ve daha ötelerde münasip ahbabım olmadığı ve beytutet için ¯hotel gibi şeylerin fıkdanı* || ~ ***Fr*** *hôtel* konukevi << ***EFr*** *hostel* << ***OLat*** *hospitale* yolcular ve hastalar için barınak, imaret, zaviye < ***Lat*** *hospes, hospit-* konuk ağırlayan → HOST

† ***İng*** *hostel* ve *hospital*, aynı sözcüğün varyant evrimleridir.

›› hotel

← METRDOTEL, MOTEL

otit [Cum 1944] *Şifa ile neticelenmiş bir ¯otit* || ~ ***Fr*** *otite* kulak iltihabı < ***Yun*** *oûs, ot-* kulak *+itis* → OT(O)+²

otizm [Fel 1942] *içekapanış, ¯otizm* = [eski dilde] *Otizm* || ~ ***Fr*** *autisme* içine dönüklük, moronluk ~ ***Alm*** *Autismus* a.a. ☼ 1911 Paul Bleuler, İsviçr. psikolog. ≈ ***EYun*** *autistikós ἀυτιστικός* kendici, bencil < ***EYun*** *autós ἀυτός* kendi, ben *+istik°* → OT(O)+¹

Levent Şahverdi Arşivi

† *Otistik* biçimi 1980'lerde İngilizceden Türkçeye alınmıştır. Karş. ***Fr*** *autique* "otizme müptela olan".

›› otistik

otlak "otlanan yer, mera" [AşP 1330] || [Marz 1380] *her kanda dileseŋ yir, su, ¯otlak bizüm beratumuzıla* | otlakçı "bedavacı (argo)" [Mikh 1929] *¯otlakçı: Celui qui prend le bien d'autrui sans y être autorisé ou invité.* || < ***TTü*** *otla-* ***+Uk*** → OT

›› otlakçı

oto [Bah 1924] *¯oto: Otomobil kelimesinin aynı manaya gelen muhtasar şekli.* || ~ ***Fr/İng*** *auto* [abb.] otomobil < ***Fr/İng*** *automobile* → OTOMOBİL

›› oto center, oto sanayi, otocam, otogaz

← OTOBAN, OTOSTOP, OTOYOL

otoban [Cum 1935] *¯otoban denilen geniş ve düz asfalt yollar otomobilciliğin gelişmesine çok yardım etmektedir.* || ~ ***Alm*** *Autobahn* otoyol § ***Alm*** *Auto* otomobil + ***Alm*** *Bahn* yol → OTO

otobiyografi [PS 1929] || ~ ***Fr*** *autobiographie* özyaşamöyküsü → OT(O)+[1], BİYOGRAFİ

›› otobiyografik

otobüs [Bah 1924] *¯otobüs: Bir şehrin muhtelif semtlerine yolcu taşıyan ve kendi kendine hareket eden araba.* || ~ ***Fr*** *autobus* / ***İng*** *autobus* a.a. ☼ y. 1905 ABD. < ***İng*** *automobile omnibus* «kendinden hareketli omnibüs», motorlu kamu taşıt aracı → OTOMOBİL, OMNİBÜS

← MİDİBÜS, MİNİBÜS, OTOGAR, TROLEYBÜS

otodidakt [Cum 1931] *Memlekette biraz ilim varsa herhalde ¯otodidakt olarak yetişenlerin eseridir.* || ~ ***Fr*** *autodidacte* kendi kendini yetiştirmiş ~ ***EYun*** *autodidaktos αὐτοδίδακτος* → OT(O)+[1], DİDAKTİK

otogar [Mil 1957] *Emekli Sandığı tarafından* [Eskişehir'de] *yaptırılmakta olan ¯otogar binası şehre giren ve çıkan vasıtaların belirli bir yerde toplanmasını sağlayacak.* || ~ ***Fr*** *autogare* otobüs garı § ***Fr*** *autobus* + ***Fr*** *gare* → OTOBÜS, GAR[1]

† Fransızca sözcük Akademi sözlüğünde yer almamasına rağmen 1935'ten bu yana kullanımdadır.

otoklav [Cum 1931] *Üç mikroskopla ipekçiliğe ait yedi kalem âlât ve bir ¯otoklav* || ~ ***Fr*** *autoclave* buhar basıncıyla kilitlenen su kazanı § ***EYun*** *auto* kendi + ***Lat*** *clavis* kilit → OT(O)+[1], KLE

otokrasi [Bah 1924] *¯otokrasi: Mutlak ve müstebit bir hükümdarın hükümeti.* || ~ ***Fr*** *autocratie* tek kişi iktidarı, diktatörlük ~ ***EYun*** *autokratia αὐτοκρατία* a.a. < ***EYun*** *autokratḗs αὐτοκρατής* tek başına iktidar kullanan, bağımsız § ***EYun*** *autós αὐτός* kendi + ***EYun*** *krátēs -κράτης* egemen, muktedir → OT(O)+[1], +KRAT

›› otokrat, otokratik

otokritik [Cum 1950] *ilmî araştırmalarda bilhassa ¯otokritik'e başvurulmalıdır* || ~ ***Fr*** *autocritique* özeleştiri → OT(O)+[1], KRİTİK

otokton [Alnan 1935] || ~ ***Fr*** *autochtone* yerli (halk), aborijin ~ ***EYun*** *autóχthōn αὐτόχθων* «toprağın yerlisi», Atina'nın en eski yerli aileleri için kullanılan deyim § ***EYun*** *autós αὐτός* kendi, aynı + ***EYun*** *χthōn χθών* toprak (<< ***HAv*** **ghdhom-* ≈? ***HAv*** **dhghem-* toprak) → OT(O)+[1], HUMUS[1]

otoman [Cum 1930] *jardinier salon masası, ve dört pencere perdeleri ile ¯otoman ve asri şekilde haylı kanepe takımları (...)* || ~ ***Fr*** *ottoman* bir tür alçak peyke, tabure < ***öz*** *Ottoman* Osmanlı < ***Ar*** *ʿuṯmān* عثمان bir erkek adı, Osman

† Arapça */ṯ/* ث sesi Türkçede */s/ye* evrilirken Batı dillerinde */t/* olarak korunmuştur.

otomat [Bah 1924] *¯otomat: Zemberekler vasıtasiyle canlı bir cismin hareketini taklit eden makine.* | otomatizasyon [Tökin 1931] || otomatizm [Fel 1942] *özdevim, ¯otomatizm = zatülharekiyet* || ~ ***Fr*** *automate* kendi iradesiyle hareket eden varlık veya bunu taklit eden makina < ***EYun*** *autómatos αὐτόματον* kendi-iradeli § ***EYun*** *autós αὐτός* kendi + ***EYun*** *+matós +ματός* düşünce, istem, irade (<< ***HAv*** **mn-to-* < ***HAv*** **men-*[1] düşünmek) → OT(O)+[1], MANTALİTE

›› otomasyon, otomatizasyon, otomatize, otomatizm

← OTOMATİK (+MATİK, DOKUNMATİK)

otomatik [AR 1898] *¯otomatik yani makineye merbut* || ~ ***Fr*** *automatique* / ***İng*** *automatic* kendinden-hareketli (sıfat) < ***Fr*** *automate* kendinden-hareketli (ad) ***+ic°*** → OTOMAT

›› otomatikman

← +MATİK (BANKAMATİK, PERMATİK), DOKUNMATİK

otomobil [AR 1898] *Avrupa'da şimdiler ¯otomobil' yani buharlı arabalar namı altında zikrolunan âlât-ı cedide* || ~ ***Fr*** *automobile* 1. kendinden hareket eden, 2. motorlu nakil aracı § ***EYun*** *autós αὐτός* kendi + ***Lat*** *mobilis* hareket eden → OT(O)+[1], MOBİL

† Fransızca sözcük ilk kez 1865 dolayında elektrikli motorlar için kullanılmış, 1894 dolayında Daimler-Benz ve Peugeot'nun imal ettiği benzin motorlu araçlara uygulanmıştır. Yunanca zamire Latince sıfat eklenerek yeni sözcük üretilmesi vaktiyle eleştirilmiştir.

›› oto

← OTO (OTOBAN, OTOSTOP, OTOYOL), OTOBÜS (OTOGAR)

otomotiv [Mil 1963] *¯Otomotiv kararnamesi yatırım yapacak firmaları ürküttü.* || ~ ***Fr/İng*** *automotive* otomobile ilişkin < ***Fr/İng*** *automotion* «kendinden hareketlilik», otomobilcilik ***+()tiv°*** § ***EYun*** *autós αὐτός* kendi + ***Lat*** *motio* devinim → OT(O)+[1], MOTİF

otonomi [Mesail 1866] || otonom "özerk" [Cum 1935] *mevcud bulunan iki ¯otonom İrlanda hükumeti yerine bölünmez tek bir İrlanda cumhurluğu kurmağa* || ~ ***Fr*** *autonomie* kendini yönetme, özerklik ~ ***EYun***

Levent Şahverdi Arşivi

autonomía *ἀυτονομία* a.a. < ***EYun*** *autonómos* *ἀυτονόμος* kendi yasalarını koyan (kent), özgür, serbest → OT(O)+[1], +NOM

›› otonom, otonomizm

otopsi [Göv 1930] *¯otopsi: Fethimeyt ameliyesi.* || ~ ***Fr*** *autopsie* ~ ***EYun*** *autopsía* *ἀυτοψία* kendi gözüyle görme § ***EYun*** *autós* *ἀυτός* kendi + ***EYun*** *opseía* *ὄψεία* görme → OT(O)+[1], OPT(O)+

otorite [Bah 1924] *¯otorite: Meşru kuvvet ve iktidar, şevket, nüfuz.* || ~ ***Fr*** *autorité* 1. emir verme yetkisi, 2. amir, önder << ***Lat*** *auctoritas* ağalık, şeflik < ***Lat*** *auctōr* 1. (bitki veya hayvan) yetiştiren, besleyen, 2. aşiret reisi, ağa, şef, 3. eser sahibi +*itas* < ***Lat*** *augere* büyümek, yetişmek +*()tor* << ***HAv*** **aug-* a.a. → VAHŞİ

›› otoriter, otoriteryanizm

← AĞUSTOS, OTORİZE, OTÖR

otorize [Mil 1977] *Merkez Bankası'na ödeme ¯otorizasyonu gönderdiği* || ~ ***Fr*** *authoriser* a.a. / ***İng*** *authorise* yetkilendirmek ~ ***OLat*** *auctorizare* [den.] a.a. < ***Lat*** *auctor* yetkili kişi +*izō* → OTORİTE

›› otorizasyon

otostop [Mil 1954] *önce ¯otostop usulüyle bütün Avrupa'yı dolaşıyor* | ~ ***Fr*** *auto-stop* → OTO, STOP

† İngilizceye benzetilerek Fransızcada üretilmiş deyimlerdendir. İngilizce eşdeğeri yoktur.

otoyol "Alm *Autobahn* çevirisi" [Mil 1969] *Esentepe Ortaköy arasında yapılacak olan ¯otoyol, yan yollar, eşanjör bağlantı yolları ve alt yapı işleri* → OTO, YOL

otör "bir sinema terimi" [x 2001] *¯Otör sinema'da denen bir sinema moda oldu bir dönem.* || ~ ***Fr*** *auteur* müellif, eser sahibi ~ ***Lat*** *auctōr* 1. hayvan sahibi, reis, şef, 2. eser sahibi → OTORİTE

›› auteur

otriş "... devekuşu tüyü" [EkşiS 2002] *¯otriş: sahne sanatçılarının boyunlarına omuzlarına attıkları tüylerden oluşmuş atkı benzeri şey ya da kostümdeki bilumum tüylerdir.* || ~ ***Fr*** *autruche* devekuşu << ***Lat*** *struthis* a.a. ~ ***EYun*** *strouthós* *στρουθός* a.a. ≈ ***Fa*** *şutur murġ* شُتُر مرغ a.a. < ***Fa/OFa*** *ştur/uştur* deve

† Aynı Latince-Yunanca kaynaktan ***İng*** *ostrich, **Alm*** *Strauss* "devekuşu". Nihai kökeni Eski Farsça veya bir Orta Doğu dili olmalıdır.

otur|mak olur- [ETü: Or 735] *tün udumatı küntüz ¯olurmatı* [gece uyumadı gündüz oturmadı] | oltur- [ETü: Kaş 1073] *bütün ümlüg kanca kolsa ¯olturur* [donu sağlam olan nasıl isterse öyle oturur] | [Kıp: Tuhf <1400] *ḳaʿada* [Ar.]: *¯olturdu & ¯oturdu* || << ***ETü*** *olur-/oltur-* oturmak

›› oturgaç, oturt-, oturtma, oturul-, oturum, oturuş-

← OTURAK

oturak "oturma yeri" [Har <1400] *ol ¯oturakda kim kullar oturmış* | "... mabat" [Aht 1545] *süthüm (Ar.): ¯oturak yeri büyük olan kişi* | [LO 1876] *¯oturaklı: Temelli yerleşmiş erkân.* || < ***TTü*** *otur-* +*(g)Ak* → OTUR-

›› oturak âlemi, oturaklı

otuz [ETü: Or 735] *¯otuz yaşıma tabgaç tapa süledim* || << ***ETü*** *otuz/ottuz* 30

† *Otuzbir çekmek* deyimi muhtemelen eski yazıdaki 3 (𐰴) ve 1 (𐰺) sayılarının şeklinden mülhemdir.

›› otuzar, otuzbir çek-, otuzbirci, otuzuncu

out "modası geçmiş" [Mil 1990] *Uygarlaşma ¯'OUT' çağdaşlaşma 'IN'* || ~ ***İng*** *out* dışarı, dışarıda kalmış, (argo) modası geçmiş → AUT

outdoor [Mil 1998] *bu uygulamalar sınıf içerisinde veya ¯outdoor aktiviteleri ile doğada gerçekleştirilmektedir* || ~ ***İng*** *outdoor* kapı dışı, açık hava § ***İng*** *out* dış, dışarı + ***İng*** *door* kapı << ***Ger*** **duram* a.a. << ***HAv*** **dhur-o-* a.a. < ***HAv*** **dhwer-* a.a. → AUT, DER[1]

outlet [Mil 1997] *Toys R Us ikinci mağazasını 29 Mart'ta ¯Outlet Center İzmit'te açıyor* || < ***İng*** *factory outlet* fabrikadan satış dükkânı < ***İng*** *outlet* çıkış yolu, mahreç § ***İng*** *out* dışarı + ***İng*** *let* bırakmak (<< ***Ger*** **lētan* a.a. << ***HAv*** **lēd-* a.a.) → AUT

† 1997'de açılan *İzmit Outlet Center* sayesinde Türkçede yaygınlık kazanan sözcük, 2010'a doğru "çok sayıda marka dükkânının bulunduğu küçük alışveriş merkezi" anlamını kazanmıştır.

ov|mak [ETü: Kaş 1073] *ol etmek ¯uwdı* [ekmek ufaladı] *(...) ¯uwuş* [kırıntı] | [Kıp: Tuhf <1400] *faraka* [Ar.] *¯uwdı:* [parmaklarıyla ovuşturdu] || << ***ETü*** *uv-* eliyle ezerek ufalamak

† TTü kullanımda "ezerek ufalamak" ve "bastırarak elini sürmek" anlamları ayrışmıştır. Birinci anlam UFAK ve UFALA- sözcüklerinde, ikincisi OV- ve OVUŞTUR- fiillerinde görülür.

›› ovala-, ovdur-, ovul-

← OVUŞTUR-, UFAK (UFAL-, UŞAK), UN, UTAN- (UTANÇ, UTANGAÇ)

ova [CodC 1303] *estendo - Fa: ¯oua mekunem - Tr: yayarmen ... estendidi - Fa: ¯oua ɣerdem - Tr: yaydum* | [AşP 1330] *kimine meydān-durur dağ u ¯ova* | [Men 1680] *¯ova: Planities, campus* [düz arazi, alan]. || ~ ***Fa*** *āwā/owā* düz ve verimli alan, ova, yazı <<? ***Fa*** *ābād* آباد mamur yer → ABAT

† ***Tr*** *yazı2* sözcüğünün Farsça eşdeğeridir. † Osmanlı edebi geleneğinde ***Fa*** *ābād* eşdeğeri olarak yorumlanmıştır. Karş. *Yalağābād* (Yalova), *Bozābād* (Bozova), *Birūnābād* (Bornova).

oval [TDK1 1945] *¯oval: Yumurtamsı, beyzî.* || ~ ***Fr*** *oval* yumurta şeklinde, elips ~ ***Lat*** *ovalis* a.a. < ***Lat*** *ovum* yumurta +*al°* << ***HAv*** **ōw-yo-* a.a.

›› ovalleş-

← OOLİT, OOSİT

overdose [Mil 1995] *¯overdose' politik filmler Türk sinemasını sardı* || ~ ***İng*** *overdose* doz aşımı, bir ilaç veya başka etkenin vücuda zararlı olacak şekilde fazla alınması hali § ***İng*** *over* üst, aşırı (<< ***Ger*** **uberi* a.a. << ***HAv*** **(s)uper* a.a.) + ***İng*** *dose* doz → SÜPER, DOZ

›› overdoz

Levent Şahverdi Arşivi

← OVERLOK, PULOVER

overlok [Cum 1933] ¯*overlok ve Singer dikiş makineleri ustası* ‖ ~ ***İng*** *overlock* (kesilecek kumaşları) üstüste koyup kilitleme § ***İng*** *over* üst + ***İng*** *lock* kilitlemek → OVERDOSE

ovuştur|mak [LO 1876] ¯*ovuşturmak: Delk etmek, aheste ovmak, el ovundurmak.* ‖ < ***TTü*** *ov-* eliyle ezmek, hamur açmak +*ştIr-* → OV-

oy [KadıB <1398] *ben şafā ile cefādan* ¯*oy virürem* [ses veririm] *eyle bil* | "mütalaa, rey" [YTü: Cum 1935] *Hıristiyan Roma gerek sosyal kurumlarına, gerekse ilyedimine (idaresine) göre budunlararası (beynelbeşerî) bir* ¯*oy (fikir) üzerine kurulmuştur.* ‖ < ***TTü*** *oy/üy ver-* ses verme < ***TTü*** *oy/üy* ses, ünlem, sesli tepki

›› halkoyu, kamuoyu, oyla-

oy|mak [ETü: Kaş 1073] *ol ḳağun* ¯*oydı* <kavunun içini boşalttı> ‖ << ***ETü*** *oy-* boşaltmak, çukur açmak

›› oydur-, oymacı, oyuk, oyul-, oyuntu

← OLUK, OM (OMUR, OMURGA, OMUZ), OYLUM

oya [LO 1876] ¯*oya: Parça kenarına yapılan serme iplik, frivolite, kıvrıntı.* ‖ ~ ***Yun*** *úia oúια/oúγια* kumaş kenarı işlemesi, çevre, kenarlık << ***EYun*** *ōia ϖα/ωια* I. koyun postu, 2. a.a.

† *Oymak* fiilinden türetilmesi halk etimolojisidir. Karş. Eyüboğlu 244.

oyala|mak [İdrH <1402] ¯*oyalandı* | [Men 1680] ¯*oyalamak, vel uyalamak,* ¯*oyalandürmak: Differre, negligere* [ihmal etmek], *ludere, ludificare* [oynamak, oyunla vakit geçirmek]. ‖ < ***TTü*** *oyar-* uyandırmak +*AlA-* → UYAR-

† *Uyar-* fiilinin kökünden, kararsız ve yinelenen eylem belirten TTü +*AlA-* fiil ekiyle türetilmiştir. Anlam bakımından belki *oyna-* fiilinin etkisi görülür.

›› oyalan-

oylum [YTü: CepK 1935] ¯*oylum = Cirm, hacm = Volume* ‖ < ***TTü*** *oyul-* +*Im* → OY-

oymak "kabile (Tatar ve Çerkeslerde)" [EÇ <1683] *bu kavm-i kabīle büyük* ¯*oymaklardır ki Çadır Dağı altında sākin olur* ‖ ~ ***Moğ*** *aymag* aşiretten küçük ve aileden büyük birim, klan, kabile < ***Moğ*** *ayl* aile, hane halkı, oba < ***Moğ*** *ay* sınıf, tabaka, tür

oyna|mak [ETü: Kaş 1073] *ol menin birle* ¯*oynadı: laʿība maʿī* [benimle oynadı] *(...) içtin anar* ¯*oynadı: hīna laʿabtuhu dāχila'd-dār* [onunla evde oyalandı] ‖ << ***ETü*** *oyna-* oyun oynamak, hoşça vakit geçirmek, oyalanmak < ***ETü*** *oyun* +*(g)A-* → OYUN

›› oynak, oynan-, oynaş-, oynat-, oynatım

← OYNAŞ

oynaş [ETü: Kaş 1073] ¯*oynaş* [bir adamla evlilik dışı sevişen kadın] ‖ << ***ETü*** *oynaş* cariye, metres < ***ETü*** *oyna-* +*lş* → OYNA-

oysa [TD 1934] ‖ [YTü: CepK 1935] ¯*oysaki = Halbuki, meğer* ‖ << ***TTü*** *o ise* → O

oyun [ETü: UyTT <900] *üküş törlüg teŋ* ¯*oyunun* [çok çeşitli oyun/eğlence ile] | [ETü: Kaş 1073] ¯*oyun: al-luʿb (...) ol* ¯*oyunda kaldı* <yarışta kaybetti> | oz- [ETü: Kaş 1073] ¯*ozdı,* ¯*ozār,* ¯*ozmak* <yarışta öne geçti>, ¯*ozuşdı* <yarıştı> | [Kıp: CodC 1303] *ludo - Tr: oynarmen (...) ludus -* ¯*oyn* ‖ << ***ETü*** *oyun* oyun, yarış

† ETü sözcüğün yapısı ve kökeni açık değildir. Ancak karş. ***ETü*** *oz-* "yarışmak".

›› orta oyunu, oyun teorisi, oyun yazarı, oyunbaz, oyunbozan, oyuncu

← OYNA- (OYNAŞ), OYUNCAK

oyuncak [Gül 1317] *değme gişi olduğı içün aχı /* ¯*oynayacak oldı aχılık daχı* | [Kıp: GülS 1391] ¯*oyunçak* ‖ << ***OTü-KT*** *oyunçak* < ***ETü*** *oyna-* +*AcAk* → OYUN

›› oyuncakçı, oyuncaklı

ozalit [Cum 1932] *3 adet pergel takımı, 15 top* ¯*ozalit resim kopye kağıdı, 5 top beher topu (...)* ‖ ~ ***marka*** *Ozalid* fotoğraf filminden morötesi ışık yardımıyla kâğıda baskı yapma yöntemi ☼ 1923 Kalle & Co., Alm. kimya şirketi. < ***Alm*** *Diazol* iki azot atomundan oluşan ışığa duyarlı kimyasal madde → DI+, AZOT

† *Diazol* sözcüğünün anagramıdır.

ozan [İdr 1312] ¯*uzan/ozan* اوزن <saz şairi> | [LO 1876] ¯*ozan: Herzevekil, laklakçı, lafazan, geveze.* | [YTü: CepK 1935] ¯*ozan = Şair* ‖ << ***OTü*** *ozan/uzan* şair ≈ ***OFa*** *kusan* a.a.

† TTü 16. yy.'dan itibaren sadece pejoratif anlamda kullanılan bir sözcük iken Dil Devrimi sırasında tarihî anlamı canlandırıldı. † Eski bir İrani dilden alıntı olması güçlü olasılıktır. ***OFa*** *kusan* biçimi 3. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir.

ozon [T&S 1892] *Ozone* [Fr.]: *müvelledül humuzenin kokulu olan hılt-ı saniyesi,* ¯*ozon.* ‖ ~ ***Fr*** *ozone* oksijenden elde eilen kötü kokulu gaz ~ ***Alm*** *Ozon* a.a. ☼ 1840 Chr. Fr. Schönbein, Alm. kimyacı. ~ ***EYun*** *ozón ὄζόν* pis kokan < ***EYun*** *ózō ὄζω* pis kokmak → OSMİYUM

Levent Şahverdi Arşivi

Ö

ö+ ~ ***EYun*** *eû ἐῦ* iyi, hayırlı << ***HAv*** ****su-*** iyi

← HOŞNUT (HOŞ), HÜMAYUN (BEYHUDE, HURİ), HÜNER, İNCİL (EVANJELİK), ÖFEMİZM, ÖFORİ, ÖKALİPTÜS, ÖTANAZİ, SVASTİKA

öbek [Deş-TS 1580] *gözsiz köstebek dedükleri cânâvar ki (...) yer altında yürir, yeri yokaru dürter, ¯höbek ¯höbek eyler* | [LO 1876] ¯öbek: *Yığın. Halk ¯öbek ¯öbek oturmak.* || << ***TTü*** *höbek/höbelek* yığın, küme < *?*

›› höbek, höbelek, öbek öbek, öbekle-, öbekleş-

öbür [AşP 1330] *Ermeniydi ¯ol biri yoldaşları* | [Men 1680] ¯*o bir, ¯olbir: Alter.* || << ***TTü*** *ol bir* diğer → O, BİR

›› öbürkü, öbürküsü

öcü [KEdeb-TS 1769] *ol şeydir ki oğlancıkları anınla korkuturlar, lisan-i sıbyanda anа ¯böcü derler.* || << ***TTü*** *böcü* umacı, korkutucu mahluk < *çoc*

›› öcüleş-

öç [ETü: Man <900] ¯*ööç kek alışu* [karşılıklı intikam alma] | [ETü: Kaş 1073] ¯*Öç* <kin>, *öğlek ¯Öçin aldımu?* <zaman öcünü aldı mı> *(...) öt ¯öçdi* <ateş söndü>, *emiŋ öpkesi ¯öçdi* <adamın öfkesi yatıştı> | [BK 1797] *kîne-keş* [Fa.]: *Düşmanda intikam komayup ¯öç ödeştiren kimesnedir.* || << ***ETü*** *ŏç* intikam, ödeşme << ***ETü*** ****ötüş*** < ***ETü*** *öt-* öte geçme, ses etme, anlatma *+lş* → ÖT-

† Anlam evrimi için karş. ***Ar*** *ʿadā*, msd. *ʿadw* "öte geçme", *ʿaduww* "intikamcı, düşman". Bk. ADAVET. Bir borç ve alacak ilişkisi kastedilmiştir. † Yine Arapça *kiṣṣa(t), kiṣāṣ* 1. "öç", 2. "öykü".

öd[1] [ETü: Or 735] ¯*ötiŋe küni tegdük uçun* [ödüne haset girdigi için] | [ETü: IrkB <900] *ögüm ¯ötin alayın, karŋım sabın tıŋlayın* [anamın sözünü/fikrini alayım, babamın sözünü dinleyeyim] | [ETü: Kaş 1073] ¯*Öt: al-marāra* [safra] || << ***ETü*** *ŏt* 1. söz, öğüt, 2. safra

† ETü sözcüğün iki anlamı arasındaki semantik bağ, eğer varsa, açık değildir. † *Ödü kopmak* deyimi "sesi çıkmak" şeklinde de yorumlanabilir.

›› ödü kop-

← ÖDLEK

öd[2] [SN 1354] *Dütüzdürüŋüz ¯ʿūd عود u müşk ü şeker* | [Fer <1451] *miskden ve karanfülden ve ¯üddan اود ve ġayri nesnelerden ettikleri* | [CodC 1303] *lignum aloe - Fa: ¯eud* || ~ ***Ar*** *al-ūd* العود parfümeride kullanılan bir ağaç, aquilaria ≈ ***Aram*** *ahalōth* אהלות [çoğ.] < ***Aram*** *ahalā* אֲהָלָא a.a. ~ ***Sans*** *agaru* अगरु a.a.

† Türkçe *öd* "safra" ile ilgisi yoktur. † Aramice sözcük muhtemelen Farsça yoluyla bir Hint dilinden alınmıştır. *+oth* çoğul ekidir. ***EYun*** agálloχon ve ***Lat*** *agallochum* (a.a.) biçimleri doğrudan Hint dillerinden alınmış olmalıdır.

← ALOE

öde|mek [ETü: Bud <1000] *üç yavlak yolda öz ¯ötek ¯öteyür* [üç kötü yolda borç öderler] | [ETü: Kaş 1073] *ol anıŋ alımın ¯ötedi* [onun borcunu ödedi] *(...) teŋrigerü tapġın ¯öter* [tanrıya karşı hizmet borcunu öder] || << ***ETü*** *öte-* (borç, görev, dua) icra etmek, ifa etmek, infaz etmek ≈ ***ETü*** *öt-* geçmek → ÖT-

† ***ETü*** *öt-, öter* "öteye geçmek" fiilinin geniş zaman kökünden türetilmiş ikincil bir biçim olmalıdır. ***ETü*** *ötki* "bedel", *ötnü* "ödünç", *ötünç* (a.a.), *öç* "ödeşme" < ****ötüş*** gibi türevlerde fiil kökü *öt-* görünür. † İki fiilin anlam yelpazesi, ***HAv*** ****per-*** fiil kökünün semantik alanını tam olarak karşılar ("geçmek veya karşıya geçmek, aşmak, aracı olmak, ödeşmek").

›› öde, ödeme, öden-, ödenti, ödeş-, ödet-

← ÖDENEK, ÖDEV, ÖDÜNÇ

ödem [T&S 1892] *Oedéme* (Fr.): ¯*ödema, müsekki.* || ~ ***Fr*** *oedème* acılı iltihap ~ ***EYun*** *oidēma οἴδημα* şişme, şişik < ***EYun*** *oidéō οἰδέω* şişmek *+ma(t)* << ***HAv*** ****oid-*** a.a.

ödenek [YTü: CepK 1935] ¯*ödenek = 1. Fariza; 2. Tazminat"* | "tahsisat" [YTü: Cum 1945] *hayatî işler için bütçemize mümkün olduğu kadar fazla ¯ödenek koymakta devam ediyoruz* || < ***TTü*** *öde-* *+AnAk* → ÖDE-

ödev "vazife" [YTü: Cum 1935] *Bu ¯ödevimizi yapmada bizden değerli yardımlarını esirgemeyen dostumuz Rus Sovyet Cumhuriyetine* || < ***TTü*** *öde-* *+Av* → ÖDE-

ödipal [Mil 1972] *Satrançta düşmanı yok ederken ¯Ödipal dürtüsünü yüceltmeğe (süblime etmeğe) çalışıyordu* || ~ ***Fr/İng*** *oedipal* Ödipus kompleksine ilişkin ~ ***EYun*** *Oidipous Οἰδίπους* «şiş-ayak», babasını öldürüp annesiyle evlenen mitolojik şahsiyet

ödlek [LO 1876] ¯*ödlek: Cebân, ürkek.* || < ***TTü*** *öd* 1. ses, 2. safra *+lAk* → ÖD[1]

† Belki *dazlak, tülek, dişlek* vb. gibi çıplaklık ve yoksunluk bildiren sıfatlardan analoji yoluyla "ödsüz" anlamında. Ya da *bağırtlak, cırlak* gibi "bağıran, ses eden" anlamında. † Anadolu ağızlarında *örtlek, örsek* "korkak" biçimleri görülür (•DS).

ödül "mükâfat" [Cinan-TS <1493] *her ki ʿibâdet meydânında önürtti, evvel geldi, ¯öŋdül/ögdül اوكدل anuŋdur* | [LO 1876] ¯*öğdül/öŋdül اوكدول: Rehin, kavl ve şartla bahis tutulan şey. ¯Öŋdül koymak.* | [Ana 1932] ¯*öğdül (Edime, Cenubi Anadolu): mükâfat, takdime.* | [YTü: TDK2 1955] ¯*ödül. 1. Mükâfat. 2. Hasmını yenen pehlivana verilen para, koç gibi şeyler.* || ~? ***Moğ*** *ögtel* verilen şey < ***Moğ*** *ögte-* verilmek < ***Moğ*** *ög-* vermek

† Dil Devrimi dönemine dek daima اوكدول (*ögdül* veya geniz sesiyle *öŋdül)* yazımı görülür. ***Tü*** *ödünç, öde-* biçimleriyle ilişkilendirmek maksadıyla *ödül* yazımının benimsenmesi keyfidir.

›› ödüllendir-, ödüllü

ödün [YTü: Fel 1942] ¯*ödünleme = Muavaza = Compensation;* ¯*ödünlü = Tavizi = Commutatif* || < ***ETü/TTü*** *öt-* öte geçmek, borçlanmak *+ln* → ÖT-

Levent Şahverdi Arşivi

† Anlam bakımından *öde-* fiiliyle alakalı olduğu halde, yapıca arkaik *öt-* fiilinden türetilmiştir. Daha fazla bilgi için *öde-* maddesine bakınız.

ödünç [ETü: Or 735] *ben özüm bilge toñukuk ötüntik ¯ötünçimin işidü birti* [ben danışman Tonyukuk'un dilediği dilegimi işitiverdi] | [Oğ: Kaş 1073] *men aŋar yarmak ¯ötünç bérdim* [ona para ödünç verdim] *(Oğuz lehçesi)* ‖ << ***ETü ötünç*** 1. dilek, niyaz, 2. (Oğuzca) borç < ***ETü öt-*** öteye geçmek, ses duyurmak, borçlanmak, hak geçmek *+(In)ç* → ÖDE-

† ▫Claus 61 asli biçimin ****ötenç** (ödenç)* olması gerektiğini düşünür. Ancak Kaşgarî'nin Oğuzca olduğunu vurguladığı sözcüğün yapısındaki düzensizlik, muhtemelen *öte-* fiilinin kuraldışı türeyişinden ileri gelir.

›› ödünçle-, ödünçleme

öfemizm [x 2007] *¯Öfemizm: Bir durumu daha iyi göstermek için kelimeleri hoşa gidecek biçimde ya da duygusal açıdan daha etkileyici biçimde kullanmaktır.* ‖ ~ ***Fr euphémisme / İng euphemism*** hüsnü tabir ~ ***EYun*** *euphēmismós εὐφημισμός* a.a. < ***EYun*** *euphēmizō εὐφημίζω* hayır söylemek *+ism°* § ***EYun*** *eũ ἐῦ* iyi, hayırlı + ***EYun*** *phēmí φημί* söylemek → Ö+, FON(O)+

›› öfemistik

öfke [ETü: IrkB <900] *oğlı öginte karŋınta ¯öpkelepen tezipen barmiş* [oğul anasına babasına öfkelenip kaçıp gitmiş] | [ETü: Kaş 1073] *¯öpke: al-ġayḍ* <öfke. Bunun nedeni öfkenin akciğerden yükselmesi ve ikisinin birbiriyle ilişkili olmasıdır.> | [Kıp: CodC 1303] *irasco - Tr: ¯opχalarmen* [öfkelenirim] *... ira - ¯opχa ... ¯öpkā* ‖ << ***ETü*** *öpke* 1. akciğer, 2. hışım, kızgınlık < ***ETü*** *öp-* öpmek, yutmak, ani nefes almak *+gA* → ÖP-

›› öfkelen-, öfkelendir-, öfkeli

öfori [Mil 1956] *Bir insan hasta ise ve ona rağmen halinin vehametini anlamıyor ... ve halinden memnunluk duyuyorsa buna tıp dilinde ¯öfori denir.* ‖ ~ ***Fr euphorie*** sağlık ve zindelik duygusu, aşırı iyimserlik ~ ***EYun*** *euphoría εὐφορία* hafiflik, kolay taşınırlık < ***EYun*** *eúphoros εὔφορος* kolay taşınan, hafif *+ia* § ***EYun*** *eũ εὐ* iyi + ***EYun*** *phérō φέρω* taşımak → Ö+, ANAFOR

›› öforik

öğe [YTü: Fel 1942] *¯öğe = Unsur = Elément* ‖ < ***ETü*** *ög* ana → ÖKSÜZ

† ***Lat*** *materia* "madde" < *mater* "ana" karşılığı olarak Dil Devrimi bünyesinde türetilmiş yeni bir sözcüktür. ***ETü*** *öge* "akıl, akıllı, bir soyluluk ünvanı" ile ilgisi kurulamaz. Ada eklenen *+e* ekinin işlevi belirsizdir.

öğle [ETü: Kaş 1073] *¯öḏleg* [zaman], *¯öḏleg keçer kişi tuymās* [zaman geçer insan duymaz] *(...) ¯öyle* [öğle vakti - Oğuz lehçesi] | [Men 1680] *¯öyle vaḳtı, ¯öyle zemāni* ‖ << ***ETü*** ****ǫ̈ḏleyü*** belli vakitte (zarf), öğle vakti < ***ETü*** *ǫ̈ḏ* vakıt, zaman, saat *+lAyU*

† Karş. ***Moğ*** *üde* (öğle). † Türkçe zarfların ad işlevi kazanma eğilimine paralel olarak *öyün, öylen, öyleyin* gibi ikincil zarf biçimleri türemiştir.

›› öğlen, öğleyin

← ÖĞÜN

öğren|mek [ETü: Kut 1069] *kiçig erken ¯ögret oġulka bilig* [küçük iken öğret çocuğa ilmi] | [ETü: Kaş 1073] *ol bilig ¯ögrendi* <ilim öğrendi> *(..) ol maŋa bilig ¯ögretti* <bana ilim öğretti> | öğlen- [ETü: Kaş 1073] *¯öglendi* <bir şeyi anlamayıp daha sonra idrak eden birini anlatmak için bu sözcük kullanılır> ‖ << ***ETü*** *ögren-* öğrenmek << ***ETü*** *öglen-* akıllanmak, idrak etmek < ***ETü*** *ög* akıl, anlayış *+lAn-* < ***ETü*** *ö-* anlamak *+l(g)* → ÖĞÜT

† *Öglen-* fiili ETü metinlerde görülmez, anca erken TTü yaygındır. Bkz. ▫TS 5:3058-3059.

›› öğrenim, öğret-, öğretim

← ÖĞRENCİ, ÖĞRETİ, ÖĞRETMEN

öğrenci [YTü: CepK 1935] *¯öğrenci = Talebe = Eléve* ‖ < ***TTü*** *öğren- +çI* → ÖĞREN-

† TTü fiile eklenen *+lçI* ekinin kırpılması keyfidir. ***TTü*** *dilenci* sözcüğünden analoji yapıldığı düşünülebilir. Ayrıca karş. Altayca *ürgençi* "öğrenci" (V. İvanov 1884).

öğreti [ETü: Kut 1069] *ḳarında törümiş ḳılınç ¯ögretig* [ana karnında oluşmuş edep ve eğitim] | [YTü: Fel 1942] *¯öğreti, doktrin = Mezhep = Doctrine* ‖ ~ ***ETü*** *ögretig* eğitim, terbiye < ***ETü*** *öğret- +l(g)* → ÖĞREN-

† Dil Devrimi döneminde Kutadğu Bilig metninde bulunup kullanıma sokulan sözcüklerdendir.

›› yüzeysel

öğretmen "muallim" [YTü: Cum 1935] *İstanbul Halkevi salonunda yapılacak toplantıya bütün ¯öğretmen arkadaşların gelmeleri(...)* ‖ < ***TTü*** *öğret- +mAn* → ÖĞREN-

›› öğretmenevi

öğün [ETü: İyiP <1000] *ol ¯ödün maχarıt illeg edgü ögli tiginiŋ buşuşluġ körip* [o vakitte Maharıt Kral iyi ruhlu prensin üzüntüsünü görüp] | "yemek zamanı" [Gül 1317] *etmegüŋ* [ekmeğin] *yok bir ¯öyün kim yiyesin* | [Men 1680] *¯öyün* اوين *; Refectio, portio, merces diuma.* ‖ << ***ETü*** *ödün* belirlenmiş zamanda [zarf] < ***ETü*** *ǫ̈d* zaman *+(I)n* → ÖĞLE

† Zaman belirten *+In* zarf ekiyle. Karş. *yazın, öğleyin,* akşam(ley)in.

öğür [ETü: Kaş 1073] *¯ögür* <koyun, ceylan, cariye, keklik ya da deve sürüsü> | [Men 1680] *¯ögür: bir birine alışmış atlar, köpekler* ‖ << ***ETü*** *ögür* evcil hayvan sürüsü

öğür|mek [Kel-TS <1347] *Şenzebe bir kez heybet ile* [korku ile] *katı ¯ögürdi, şöyle kim anuŋ āvāzı arslanı yirinden itti* | [LO 1876] *¯öğürmek: Ö ö diye göğüsten ses etmek. Hayvanlar, öküz ve inek böğürmek.* ‖ << ***TTü*** *ögür-* bağırmak, böğürmek < ***onom*** *+klr-*

›› öğürme, öğürt-, öğürtü

öğüt öt [ETü: IrkB <900] *ögüm ¯ötin alayın* [annemin fikrini alayım] | [ETü: Kaş 1073] *algıl ¯ögüt mendin oğul erdem tile* [öğüt al benden oğul erdem dile] ‖ << ***ETü***

Levent Şahverdi Arşivi

öt/ögüt akıl, fikir, nasihat ≈ ***ETü*** *ög* akıl < ***ETü*** *ö-* düşünmek, anlamak *+l(g)*

† Oğuzca *aŋ-* eşdeğeri olan *ö-* fiili, Doğu Türkçesinin temel fiillerinden biridir. Karş. ***ETü*** *ög* "akıl, bilinç", *öz* "benlik, ruh". † "Akıl verme" anlamına gelen sözcük en eski kaynaklarda daima *öt* olup, Kaşgarî'dan itibaren görülen *ögüt* biçiminin yapısı açık değildir.

›› öğütçü, öğütle-

← ÖĞREN- (ÖĞRENCİ, ÖĞRETİ, ÖĞRETMEN), ÖZ (ÖZDEK, ÖZDEŞ, ÖZDEYİŞ, ÖZEK, ÖZEL, ÖZELEŞTİRİ, ÖZEN-, ÖZERK, ÖZET, ÖZGEÇMİŞ, ÖZGÜ, ÖZGÜL, ÖZGÜN, ÖZGÜR, ÖZLE-, ÖZLÜK, ÖZNE, ÖZÜMLE-, ÖZÜMSE-, ÖZÜT, ÖZVERİ)

öğüt|mek [ETü: Kaş 1073] *ol buġday ¯ögidi* [öğüttü] *(...) ol buġday ¯ögitti* [öğüttü/öğüttürdü] || << ***ETü*** *ögit-* öğüttürmek < ***ETü*** *ögi-* öğütmek, toz haline getirmek *+lt-*

›› öğütücü diş, öğütül-

ökaliptüs [KAlam 1889] *¯Ökaliptüs ağacı Avustralya'ya mahsus olub* | [T&S 1892] *Eucalyptus* [Fr.]*: rakikül büzür* [küçük tohumlular] *kabilesinden ¯ökaliptüs denilen ağaç nevi.* ‖ ~ ***YLat*** *eucalyptus* Avustralya kökenli bir ağaç ☼ 1788 L'Héritier, Fr. botanikçi. ~ ***EYun*** *eukályptos εὐκάλυπτος* iyi korunmuş § ***EYun*** *eû εῦ* iyi + ***EYun*** *kalýptō καλύπτω* saklamak, kapatmak → Ö+, KULÜBE

† Çiçek tomurcukları bir kapsülle örtülü olduğu için.

ökçe [Çağ: Rab 1309] *Yaʿḳūb ʿAyaznıŋ aḍakı ¯ökçesin tuta tuġdı, anıŋ üçün Yaʿḳūb atadılar* [Yakub Esau'nun ayağının topuğunu tutarak doğdu, onun için Yakub adını verdiler] | [Kıp: İrşM 1387] *kaçan kim ayak köterse ¯ökçe köterilse ançaga tigrü* | [Çağ: Pav <1500] *¯ökçe: talon; poltron* [topuk]. *¯ökçe itdi: il a tourné prompteement* [hızla döndü]" || << ***OTü*** *ökçe* topuk, ayağın arka ucu < ***OTü*** **ök* geri, arka *+çA*

† Bağımsız sözcük olarak *ök* kaydedilmemiştir, ancak karş. ***ÇTü, KTü*** *ökünmek* "peşiman olmak". † ***Moğ*** *ösügey* "topuk" biçimi ***Tü*** **öşke* eşdeğeridir.

ökse [Yad <1421?] *iç yağı ve zift her birinden berâber ¯ökse ile karışdıralar yaku ideler* || ~ ***Yun*** *iksía ἰξία* 1. asalak bir bitki, viscum album, 2. bu bitkiden elde edilen yapışkan madde < ***EYun*** *iksós ἰξός* a.a.

† Muhtemelen aynı kökten ***Lat*** *uiscum* (a.a.) (◦Chant 465). ***İng*** *viscous* "yapışkan", *viscosity* "yapışkanlık" biçimleri Latince sözcükten alınmıştır.

›› ökse otu

← VİSKOZ

öksür|mek [Kıp: CodC 1303] *tuscius - Tr: ¯oskurmak* | [İMüh <1310] *saʿala* [Ar.]*: ¯öksürdi* | [Tuhf <1400] *saʿala* [Ar.]*; ¯ötkürdi* || << ***OTü*** *öskür-* öksürmek < ***onom*** *+klr-*

† Karş. *Az öskür-* (a.a.). TTü biçim metatezlidir.

›› öksürt-, öksürük

öksüz [ETü: Or 735] *¯ögsiz akın binip tokuz eren sançtı* [akılsız? öksüz? (adındaki) kır atına binip dokuz er mızrakladı] | [ETü: Bud <1000] *¯ögsiz ögi karŋsız karŋı siz boltuŋuz* [anasızın anası babasızın babası siz oldunuz] | [ETü: Kaş 1073] *¯ögsüz: al-ḫayrān* <şaşkın; aslı akıl ve fetanet anlamına gelen 'ög' sözcüğünden türer.> || << ***ETü*** *ögsiz* 1. akılsız, 2. annesiz < ***ETü*** *ög* 1. akıl, 2. anne *+sIz*

† ◦Claus 116-117 "akılsız" ve "annesiz" anlamında iki ayrı sözcük varsayar; ancak metinlerde bu ayrım belirgin değildir. † */s/* ünsüzüne bitişme nedeniyle ötümsüzleşme görülür.

← ÖĞE, ÜVEY

öküz [ETü: IrkB <900] *éki ¯öküzüg bir bugursıka kölmiş* [iki öküzü bir boyunduruğa bağlamış] || << ***ETü*** *öküz* sığır, özellikle iğdiş edilmiş sığır ≈ ***HAv*** **ukʷsö-* a.a.

† ◦Doerfer 1.539, ◦Claus 120, ◦Sev 1.521 bir Hintavrupa dilinden alıntı ihtimali üzerinde dururlar. Karş. ***Toh*** *okso/okäs,* ***Sans*** *ukṣán* उक्षन्, ***EYun*** *óksos ὄξος,* ***Alm*** *Ochse,* ***İng*** *ox* (a.a.). † ***Moğ*** *üker,* ***Mac*** *ökör* (a.a.) Türkçeden veya paralel bir kaynaktan alıntıdır (◦WOT 663).

›› öküzgözü

öl [ETü: Kaş 1073] *¯öl neŋ* [nemli olan her şey], *¯öl toŋ* [ıslak giysi] | [Bab-TS 1555] *yumşak ¯öllü toprak (...) yaşlık ve ¯öl ve tāzelik (...) nesne ¯öllenüp ıslanmak* | [Ana 1932] *¯öl (Niğde), ¯höl (Cenubi Anadolu): rutubet, toprağın tavı.* || << ***ETü*** *öl* nem, nemli

›› höl, höllük, hölü-

öl|mek [ETü: Or 735] *öd teŋri yaşar kişi oglı kop ¯ölgeli törümiş* [Zaman tanrısı yaşayan kişi oğlunu hep ölümlü yaratmış] || << ***ETü*** *öl-* ölmek

›› öldür Allah, öldür-, ölgün, ölün-

← ÖLÜ, ÖLÜM

ölç|mek [Kıp: CodC 1303] *mensuro - Tr: ¯olġarmen* [ölčermen] ... *mensura - Tr: ¯olza* [ölče] | [OTü: İMüh <1310] *¯ölçtü: kāla* | ölçüm [Kam 1800] *al-miṭraḳ: Bir nesneniŋ uygun ve ¯ölçümünde olan misil ve nazīrine denir.* ‖ << ***OTü*** *ölç-* ölçmek (≈ ***ETü*** *ülgü* terazi, ölçü ≈ ***ETü*** *ülüg* pay, hisse) < ***ETü*** **ül-* pay etmek *+lş-* → ÜLEŞ-

† */n/, /l/* seslerine bitişik konumda */ş/ > /ç/* evrimi tipiktir. Karş. *sevin(i)ş* >> sevinç.

›› ölçtür-, ölçül-, ölçüm, ölçüş-, ölçüştür-, ölçüsüz, yüzölçümü

← ÖLÇEK, ÖLÇÜ, ÖLÇÜT

ölçek [Kıp: CodC 1303] *mensura - Tr: ¯olġa* [olca] | [Kıp: İdr 1312] *¯ölçi: al-ḳiyās wa'l-iʿtibār* | [İMüh <1310] *¯ölçek: al-ḳadr wa'l-handāza* [miktar ve endaze] || < ***ETü*** *ölç- +(g)Ak* → ÖLÇ-

›› ölçeklen-

ölçü [CodC 1303] *mensura - Fa: paymana - Tr: ¯olġa* | [Mən 1680] *¯ölçi* اولچی*: endāze. Mensura.* | [LO 1876] *¯ölçü* اولچو || < ***TTü*** *ölç- +l(g)* → ÖLÇ-

›› ölçülü

Levent Şahverdi Arşivi

ölçüt [YTü: CepK 1935] ¯*ölçüt = Kıstas = Critérium* || < ***TTü*** *ölç- +Ut* → ÖLÇ-

ölü [ETü: Or 735] ¯*ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertiniz* [ölüsü yurtta yolda yatıp kalacak idiniz] || << ***ETü*** *ölüg* ölmüş < ***ETü*** *öl- +I(g)* → ÖL-

›› gâvur ölüsü, ölü deniz, ölü mevsim, ölüdoğa

ölüm [ETü: IrkB <900] *sub içipen yaş yipen ¯ölümde ozmiş* [su içip ot yeyip ölümden kurtulmuş] | ölümcül [LO 1876] ¯*ölümcül: Maraz-ı mevt. (...)* ¯*ölümlü dünya: Dâr-ı fenâ.* || << ***ETü*** *ölüm* ölme hali ve eylemi < ***ETü*** *öl- +Im* → ÖL-

›› beyin ölümü, ölüm orucu, ölümcül, ölümcülleş-, ölümlü, ölümsüz, ölümsüzleş-, ölümsüzlük

ömür [AtH <1250 (1444)] *keçir sen me ¯ʿumruŋ könilik öze* [sen de ömrünü doğrulukla geçir] || ~ ***Ar*** *ʿumr* عمر [#*ʿmr* fuʿl msd.] yaşam < ***Ar*** *ʿamara* عَمَرَ canlandırdı, can verdi

← UMRAN (İMAR, İMARET, MAMUR, MİMAR, TAMİR), UMRE

ön [ETü: Xuas <900] *kamaġ yér üzekiniŋ kutı kıvı ¯öŋi meŋzi özi özüti* [yer yüzündeki her şeyin kutu, mutluluğu, yüzü, benzi, bedeni, ruhu] | [ETü: İyiP <1000] ¯*öŋdin kédin satığka yuluğka barsar bay bolur* [öne arkaya (doğuya batıya) alım satıma gitse zengin olur] | [LO 1876] ¯*öŋe düşmek, ¯öŋüne çıkmak (...)* ¯*öŋünü almak: menʿ. (...)* ¯*öŋayak: ser-hayl.* || << ***ETü*** *öŋ/yöŋ* 1. yüz, çehre, ön taraf, 2. doğu < ***ETü*** *ön-* yönelmek, yüzünü (bir yöne) çevirmek, öne çıkmak *+I(g)*

›› Ön Asya, öncü, öndelik, öngör-, öngörü, öngün, önlük, önsel, önseme, önsezi, önyargı, önyüklü

← ÖNCE (ÖNCEL), ÖNCÜL, ÖNDER, ÖNEM, ÖNER- (ÖNERGE, ÖNERİ, ÖNERME), ÖNLE-, ÖNSÖZ, YÖN (YÖNEL-, YÖNERGE, YÖNEYLEM, YÖNTEM)

önce [Dan 1360] *Key erler kamusı ¯öŋçe* [önden] *yürürdi* || < ***ETü*** *öŋ +çA²* → ÖN

›› önceden, öncele-, öncelik, öncelikle, öncesiz, tarih öncesi

← ÖNCEL

öncel [YTü: CepK 1935] ¯*öncel = 1. Selef; 2. Sabık*" || < ***TTü*** *önce +Al* → ÖNCE

† Zarfa eklenen *+Il* ekinin işlevi belirsizdir.

öncül "a priori (sıfat)" [YTü: Cum 1942] *Kant'a göre sırf akıldan gelen ¯öncül (a priori) anlam ve prensipler olmadıkça* | [YTü: Fel 1942] ¯*öncüller = Mukaddemat = Prémisse* || < ***TTü*** *ön +çIl* → ÖN

† *+cIl* ekinin işlevi açık değildir. TTü "avlayan" ve YTü "seven" anlamında kullanılan *+çIl* ekiyle ilişki kurulamaz. *Önce* sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetilmiş olması muhtemeldir.

önder "lider" [YTü: Cum 1934] *Bugün Büyük ¯Önderimiz ata Türkün, budunumuza armağan ettiği bayramlardan birini yaşıyoruz: Dil bayramını...* || < ***YTü*** **önde- +()r* → ÖN

† Yapı ve işlevi belirsiz olan *+der* ekinin ***İng*** *leader* "önder" sözcüğünden serbest esinlenme yoluyla türetildiği muhakkaktır. Türkçe **önde-* fiili duyulmamıştır.

›› önderlik

önem "ehemmiyet, öncelik" [YTü: Cum 1935] *Hava işine, onun bütün dünyada aldığı ¯önem derecesine göre genişlik vermek lâzımdı.* || < ***TTü*** *ön +Am* → ÖN

›› önemli, önemse-, önemsiz

öner|mek [YTü: CepK 1935] ¯*önergemek: 1. Teklif etmek = Proposer; 2. Dermeyan etmek*" || < ***TTü*** *ön +(g)Ar-* → ÖN

← ÖNERGE, ÖNERİ, ÖNERME

önerge [YTü: Cum 1945] *'teklif' karşılığı aldığımız ¯önerge, 'takrir' karşılığı kullandığımız ¯dilerge böyle yapılmış kelimelerdir* || < ***YTü*** *öner- +gA* → ÖNER-

öneri "teklif" [YTü: Cum 1962] *Türk düşüncesi için bu ¯önerinin (teklifin) yararı çok su götürür* || < ***YTü*** *öner- +I(g)* → ÖNER-

önerme "kaziye" [YTü: Cum 1962] *Engels şöyle diyor: Felsefede hiçbir ¯önerme (kaziye), Hegel'in meşhur...* || < ***YTü*** *öner- +mA* → ÖNER-

önle|mek [YTü: CepK 1935] ¯*önlem = Tedbir* | [YTü: TDK1 1945] ¯*önlemek: Baş göstermiş veya gösterecek olan tehlikeyi durdurmak, önüne geçmek.* || < ***TTü*** *ön +lA-* → ÖN

›› önlem, önleyici

önsöz [YTü: CepK 1935] ¯*önsöz = Mukaddime, dibace* → ÖN, SÖZ

öp|mek [ETü: İyiP <1000] *ikki kadaş esen tükel kavışıp ¯öpişti kuçuştı* [iki akraba sağ salim kavuşup öpüştü sevişti] | [ETü: Kaş 1073] *taşığ ısrumasa ¯öpmiş kerek* [taşı ısıramayınca öpmek gerekir - atasözü] *(...) mün ¯öpdi* [çorbayı yudumladı] *(...)* ¯*öpüm* [yudum], ¯*öpüş,* ¯*öpüşdi* | öpmecik [Deş-TS 1580] *büsek* [Fa.]: *Büse lâfzınuŋ taşğîridür,* ¯*öpmecik dimekdür.* || << ***ETü*** *öp-* öpmek, yudumlamak

›› öptür-, öpücük, öpül-, öpülesi, öpüş-, öpüştür-

← ÖFKE

ör|mek [ETü: Bud <1000] *könlümde ınça sakınç ¯ördi* [gönlümde şu düşünce belirdi] | [ETü: Kaş 1073] *ol saç ¯ördi, savdıç* [sepet] ¯*ördi (...) bulıt ¯ördi* [bulut yükseldi] *(...) er siki ¯öründi* [ereksiyon oldu] | [Kıp: İdr 1312] ¯*ördi* [bitki, fasulye gibi şeyler bitti] | [Kıp: KTerc 1343] ¯*ördi: banâ* [inşa etti] || << ***ETü*** *ör-* 1. kalkmak, yükselmek [geçişsiz fiil], 2. urgan veya saç örmek [geçişli fiil]

† ETü fiilin iki kullanımı arasındaki münasebet açık değildir. İkinci anlamda ***ETü*** *egir-* "çevirmek, sarmak" fiilinin varyant telaffuzu olabilir. ◦WOT 673. Buna karşılık bkz. ***Lat*** *texere* "ip örmek, kumaş dokumak", *teges* "örtü", *tegere* "örtmek", *tectum* "duvar".

›› ördür-, örge, örgen, örgü, örgün, örücü, örül-, örüntü

← HÖYÜK, ÖRGENSEL, ÖRGÜT, ÖRSELE-, ÖRT- (ÖRTBAS, ÖRTÜ), ÖRÜMCEK, URGAN

ördek [ETü: Kaş 1073] *kaz kopsa ¯ördek kölüg éllenür* [kaz gidince ördek gölü sahiplenir - atasözü] | "tıpta kullanılan ördek şeklinde cam kap" [Aht 1545] *tefsîret*

Levent Şahverdi Arşivi

(Ar.): Hastalar bevlin koyacak şişe ki bevline nazar edip hastanın mîzâcını bilirler; eṭıbbâ o şişeye kārûre derler ¯ördek dediğimiz." ‖ << ***ETü*** *ördek* ördek

† Geç Uygurca Budist metinlerde ve bazı Doğu Türk dillerinde görülen *ödrek/ödürek* biçimleri, orijinal sözcüğün belki *öt-* fiiliyle bağlantılı **ötrek* olabileceğini düşündürür.

›› ördek başı

öreke [Fer <1451] *ipek ü ¯öreke getürdi bir batman pamuğı egirmege* || ~? ***Yun*** *róka ρόκα* yün eğirmekte kullanılan ucu çatallı oval tahta, öreke ~? ***İt*** *rocca* a.a. ~ ***Ger***

† Yunanca sözcük ***EYun*** *ἠλακάτα* karşılığı olarak en erken İskenderiyeli Kyrillos Leksikonunda (16. yy?) kaydedilmiştir. ▫DuCG 2:1305. † Karş. ***Nor*** *rokkr*, ***EAlm*** *rocco* > ***Alm*** *Rocken* (a.a.). † ***TTü*** *örmek* fiiliyle birleştirilmesi gerek anlam gerek yapı bakımından imkânsızdır.

← ROKET

ören [Oğ: Kaş 1073] ¯*ören* <her şeyin harabesi. (Oğuz lehçesi). Bu sözcüğün Farsça 'vīrān'dan türediğini düşünüyorum. Oğuzlar Farsîlerle karıştıkları için pek çok Türkçe sözcüğü unutmuş, bunun yerine Farsça sözcükler kullanmıştır.> | [LO 1876] ¯*ören: Eski duvar, şehir ve kale viranesi.* || << ***ETü-O*** *ören* harabe, virane ~ ***OFa*** *avērān/awērān* a.a. → VİRAN

›› ören yeri

örf [İrşM 1387] *ayıttı muşannif: oşbu anlar ¯ʿurfinde turur* || ~ ***Ar*** *ʿurf* عرف [#ʿrf fuʿl msd.] 1. adap, erkân, pratik bilgi, misal ve tecrübe ile öğrenilen şeyler, 2. yükselti, tümsek, 3. yele < ***Ar*** *ʿarafa* عرف bildi, öğrendi, anladı → IRFAN

† Osmanlı kullanımında "şer'i hukukta yeri olmadığı halde halkın veya idarenin benimsediği pratik usuller" anlamında.

›› örfen, örfî

← ARAF

örgensel [YTü: Fel 1942] ¯*örgen, organ = Uzuv = Organe;* ¯*örgensel = Uzvi = Organique*" || < ***YTü*** *örgen* uzuv, organ +*sAl* <? ***TTü*** *ör-* +*(g)An* → ÖR-

† ***Fr*** *organe/organique* biçimlerinden serbest çağrışım yoluyla türetilip Güneş Dil Teorisi uyarınca TTü *ör-* fiiliyle irtibatlandırıldığı aşikârdır.

örgüt [YTü: CepK 1935] ¯*örgüt = Taazzi, teşkilât = Organisation* || < ***TTü*** *ör-* +*Ut* → ÖR-

† ***Fr*** *organisation* sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla türetilip Güneş Dil Teorisi uyarınca ***TTü*** *ör-* fiiliyle irtibatlandırılmıştır. +*gIt* ekinin veya ada eklenen +*It* ekinin işlevi belirsizdir.

›› örgütçü, örgütle-, örgütsel

örneğin örneği [YTü: CepK 1935] ¯*örneği = Meselâ* | örneğin [YTü: PS 1958] *Hani şu birkaç kendini bilmezin 'meselâ' yerine kullandığı ¯'örneğin' saçması...* || < ***TTü*** *örnek* +*(I)n* → ÖRNEK

örnek "suret, benzerlik" [Çağ: Pav <1500] ¯*örnak* اورناك: *image, ressemblance* | [Arg 1533] ¯*ornèch: disegno & exemplo di una cosa* ‖ ~ ***Erm*** *ōrinag օրինակ* model, nümune, misal, mesel, tarz, usul < ***Erm*** *ōrén օրէն* usul, adet, töre, kural ~ ***OFa*** *awḏēn* usul, töre, ayin

† Ermenice sözcük 5. yy tarihli İncil tercümesi ve Eusebius tercümesinden itibaren çok yaygın olarak kaydedilmiştir (▫NPHL 2:1054). Ermenice etimolojisi şeffaftır (▫Acar 4:618-619). ***Tü*** *ör-* "yükseltmek, kaldırmak" fiilinden türetilmesi anlam açısından tatmin edici değildir. Türki dillerde 16. yy.'dan itibaren görülen kayıtlar (Çağ *örnak*, Modern Uygurca *örnak*, Kazakça *örnak*, Tatarca *ürnak)* belki Batı Türkçesinden bir alıntıya işaret eder. † Dil Devrimi esnasında öz Türkçe olduğu varsayımıyla türevleri yapılmıştır.

›› örnekle-, örneklem, örnekleme, örnekse-

← ÖRNEĞİN

örs [Kıp: CodC 1303] *acmon* [örs] - *Fa: sında - Tr:* ¯*ors* || << ***OTü*** *örs* demir dövme sehpası < ***ETü*** *ör-* kalkmak, yükselmek +*Uz* → HÖRGÜÇ

† **Örüz* > *örs* evrimi muhtemeldir. Anadolu ağızlarında *öreçe* "seki, sedir", *örü* "set", *örene* "taş yığını" biçimleri mevcuttur.

›› örs kemiği

örsele|mek [Dan 1360] *Ol kāfir ¯örselenü turınça* [kalkmaya davranınca] *Artuχı ol melʿūna bir kılıç şöyle urdı kim melʿūnuŋ başı havâya perrān oldı.* | [Men 1680] ¯*ürselemek: Attrectare, complicare, contrahere* [yıpratmak, buruşturmak] | [LO 1876] ¯*örselemek: Tartaklamak, incitmek, pejmürde etmek, zedelemek, vücudu hastalık bîtab etmek.* || < ***TTü*** **örse-* davranmak, kalkmaya yeltenmek +*AlA-* < ***ETü*** *ör-* kalkmak, yükselmek +*sA-* → ÖR-

† Anlam evrimi açıklanmaya muhtaçtır.

›› örselen-, örselet-

ört|mek [ETü: Kaş 1073] ¯*örtti: satara* [setretti] *(...)* ¯*örtüldi,* ¯*örtündi,* ¯*örtüşdi* | [Kıp: İrşM 1387] *ādam oğlanları* ¯*örtünüz ʿavratınızını herbir mescidge barganda* [erkekler, avratınızı örtünüz mescide varanda] || << ***ETü*** *ört-* gözden saklamak, kapatmak < ***ETü*** *ör-* dokumak +*It-* → ÖR-

† Anlam evrimi için karş. ***Lat*** *tegere* "örtmek" > *texere* "örmek, dokumak".

›› örttür-, örtücü, örtük, örtül-, örtün-, örtüş-

← ÖRTBAS, ÖRTÜ

örtbas [TDK1 1945] ¯*örtbas etmek: Duyulması istenilmeyen bir sorunu çevri yoliyle kapatmak.* → ÖRT-, BAS-

örtü [ETü: Kaş 1073] ¯*örtüg: as-sutra* | [ETü: Kut 1069] *maŋa* ¯*örtüg erdi bu sözler neçe / kötürdüŋ bu* ¯*örtüg sen aydın aça* [bu sözler benim için örtülü idi, sen konuşup bu örtüyü açtın] ‖ << ***ETü*** *örtüg* örten şey, örtü < ***ETü*** *ört-* +*I(g)* → ÖRT-

›› baş örtüsü, bitki örtüsü, örtülü, örtülü ödenek

örümcek [ETü: Kaş 1073] ¯*örümçek: al-ʿankabūt* | [Kıp: CodC 1303] ¯*örümčik - Alm: di spine* || << ***ETü*** *örümçek* örümcek < ***ETü*** *örümçi* a.a. +*Ak* < ***ETü*** *ör-* örmek +*Im* → ÖR-

Levent Şahverdi Arşivi

›› örümcek adam, örümcek kafalı, örümceklen-, örümceksi

östaki borusu [Mil 1955] *Orta kulak, ¯östaki borusu denilen ince bir kanalla genizle irtibatdadır.* || ~ ***Fr trompe d'Eustache / İng Eustachian tube*** orta kulağı burun boşluğuna bağlayan kanal ~ ***öz Bartolomeo Eustachi*** İtalyan anatomist (1500-1574)

östrojen [Mil 1963] *¯oestrogene, progesterone, gonadotrop tedavisi* | [ML 1969] *¯östrojen* || ~ ***Fr oestrogène*** dişilerde yumurtlamayı düzenleyen hormon < ***EYun*** *oἴστρος* kızma, dişilerde kızışma dönemi (<< ***HAv*** **ois-tro-* < ***HAv*** **eis-*[1] kızma, kızışma) → +JEN

öşür [AşP 1330] *hem zekātın vire ol hem ¯ʿöşrini* || ~ ***Ar*** *ʿuşr* عشر [#ʿşr fuʿl msd.] onda bir, üründen alınan onda bir vergi < ***Ar*** *ʿaşr/ʿaşara(t)* عشر/عشرة on → AŞIRET

† Karş. ***Akad*** *işruʿu* "mahsulden alından vergi" < *eşru/eşertu* "on", ***İbr*** *maʿaşer* "tapınak vergisi, ondalık" < *ʿaşer* "on".

öt|mek [ETü: Or 735] *tagda sıġun ¯ötser* [dağda geyik ses etse] | [ETü: Kaş 1073] *ok keyiktin ¯ötti* <ok geyiğin içinden geçti> *(...) ol sıbızġu ¯ötürdi/öttürdi* <düdük öttürdü> *(...) ol xānka ötüg ¯ötündi* <hana dilekçe verdi> | [Yun <1320] *yolum ¯ötmez* [geçmez] *bu erkāndan içeri* || << ***ETü*** *öt-* 1. öteye geçmek, 2. ses duyurmak, (meram) anlatmak, 3. borçlanmak, hak geçmek

† ETü fiil geniş bir semantik yelpazeye sahip iken TTü günümüzde sadece "ses etmek" anlamı korunmuştur. Türevlerde *öte, ötürü, ödünç, öykü* (< *ötkü*), *öç* göze çarpar.

›› öttür-, ötüm, ötümlü, ötüş-

← ÖÇ, ÖDE- (ÖDENEK, ÖDEV, ÖDÜNÇ), ÖDÜN, ÖTE (ÖTEKİ), ÖTÜRÜ, ÖYKÜN- (ÖYKÜ)

ötanazi [Cum 1961] *bir hastanın hayatına ıstırabsız bir şekilde son vermek. Buna ¯ötanazi diyorlar.* || ~ ***Fr euthanasie / İng euthanasia*** bir kimseyi iyi niyetle öldürme ~ ***EYun*** *euthanasia εὐθανασία* hayırlı ölüm § ***EYun*** ***εὖ*** *εῦ* iyi, hayırlı + ***EYun*** *thánatos θάνατος* ölüm +*ia* → Ö+

öte "öbür taraf, ön" [SN 1354] *bu şar issinin oğlı Kaytas, ata binūp geldi geçti kamuda ¯öte* [herkesten öne veya öteye] | "... diğer, başka" [Leys-TS <1429] *münāfıkların gözcileri ve cāsusları vardır ki size ne hāl olursa olar işideler, ¯öte müşriklere ẋaber ulaşdıralar* | ötele- [SN 1354] *bir iki daẋı urdı eglenmedin, gâh ¯öteleyü gâh geçirübenin* || < ***ETü/TTü*** *öt-* öteye geçmek +*A* → ÖT-

† Asya Türkçesinde yaygın olan ve Anadolu ağızlarında yakın döneme kadar yaşayan *öt-* "geçmek" fiilinden zarftır.

›› günöte, okyanus ötesi, öteberi, ötele-

← ÖTEKİ

öteki [Nim-TS 1540] *dün degil ¯ötegi gün* | ötekileştir- "bir toplumsal grubu yabancı ve düşman saymak" [YTü: Mil 1995] *etnik ve dinsel ¯ötekileştirme'* || < ***TTü*** *öte* +*kI* → ÖTE

›› ötekileştir-, ötekileştirme

ötürü [ETü: Or 735] *anta ¯ötrü* [ondan sonra? dolayı?] | [ETü: Xuas <900] *nede ¯ötrü* [neden dolayı] | [ETü: İyiP <1000] *anta ¯ötrü atlıġ yüzlüġke ince tep ayıttı* [ondan sonra namlı ve tanınmış kişilere şöyle deyip konuştu] || << ***ETü*** *ötrü* geçe, sonra [zaman edatı], dolayı [nedensellik edatı] < ***ETü*** *öt-* öte geçmek +*(g)ArU* → ÖT-

öv|mek [ETü: Or 735] *kaganım kelti tip ¯ögdi* [kağanım geldi deyip övdü] | [ETü: Xuas <900] *teŋrim amtı ¯ökünür biz, yazukda boşunuu ötünür biz* [tanrım şimdi tövbe ederiz, günahtan boşanıp dua ederiz] | [ETü: Kaş 1073] *¯ol meni ¯ögdi* <beni övdü>, *¯ögündi kişi* <adam kendini övdü> *(...) ¯ögünç* <kendini övme> | [LO 1876] *¯öğmek: Medh u senā, hamd, sitayiş.* || << ***ETü*** *ög-* 1. methetmek, 2. tövbe etmek, pişman olmak <? ***ETü*** *ö-* düşünmek, anmak +*Ik-*

† ETü fiilin birbiriyle ilgisiz görünen iki anlam alanı, nihai olarak "anmak, hatıra getirmek" düşüncesine dayanır.

›› övdür-, övül-, övün-

← ÖVGÜ, ÖVÜNÇ

övgü [YTü: CepK 1935] *¯övgü = Medh, sena, sitayiş* || < ***TTü*** *öv-* +*gU* → ÖV-

övünç [ETü: Kaş 1073] *¯ögünç: tamadduḥ* <kendini övme> | [ETü: Kut 1069] *¯ögünçke bolup er özin öldürür* [gurura kapılan kişi kendini öldürür] | [YTü: CepK 1935] *¯övünç = Tefahur* || << ***ETü*** *ögünç* kendini övme, gurur < ***ETü*** *ögün-* +*(In)ç* → ÖV-

† TTü marjinalleşmiş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde canlandırıldı.

öykü [YTü: CepK 1935] *¯öykü = 1. Rivayet; 2. Menakıb, menkabe; 3. Hikâye, kıssa* || < ***YTü*** *öykün-* özenmek, taklit etmek → ÖYKÜN-

† Karş. ***ETü*** *ötgünç* "taklit, öykü". † Dil Devrimi döneminde Denizli ağzından derlendiği ileri sürülen sözcük, ***Ar*** *ḥikāya(t)* < *ḥakā* 1. "taklit etti", 2. "hikaye etti" semantiğine paralel olarak türetilmiştir.

›› öykücü, öyküle-, öyküleştir-

öykün|mek [ETü: Kaş 1073] *¯ol maŋa ¯ötgündi: ḥakānī fī amrī wa bārānī* [işimde ve eylemimde bana kıyaslandı? benle boy ölçüştü?] *(...) karġa kazġa ¯ötgünse butı sınur* [karga kaza öykünse ayağı kırılır - atasözü] | [Kab 1432] *kendü yoksullıġına ḳāniʿ olmayup baylara ¯öykünmiş ola* | [Terc-TS <1461] *al-taḳlīd* [Ar.]: *Bir kimesne bir kimesneye ¯öykünmek.* || << ***ETü*** *ötgün-* 1. kıyaslanmak, benzemek, 2. hikâye anlatmak < ***ETü*** *ötüg* 1. geçiş, 2. dua, dilek +*In-* < ***ETü*** *öt-* öte geçmek, duyurmak, (meram) anlatmak +*Uk* → ÖT-

† Karş. ***Ar*** *ḥakā* (1. kıyaslandı, 2. öykü anlattı). † TTü 17. yy.'dan sonra yazı dilinde ender görülen bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yeniden canlandırılmıştır.

›› öykünmeci

← ÖYKÜ

Levent Şahverdi Arşivi

öyle [Oğ: Kaş 1073] *~ayla* <böyle, bu suretle – Oğuzca> | [Kıp: CodC 1303] *ita* [evet] - *Tr: euet vel ~alay* [evet, öyle] *(...) tamen - Tr: ~alayesa* [öyleyse] *(...) Christus ~alay ayti* [İsa öyle dedi] || << ***ETü-O*** *ayla* o şekilde, o suretle < ***ETü*** *an ıla +lAyU* → O, İLE

›› öylece, öylelikle, öylesine

öz [ETü: Or 735] *kagan uçdukda ~özüm sekiz yaşda kaltım* [kağan öldüğünde ben sekiz yaşında idim] | "ruh, iç organlar, bitki usaresi" [ETü: Kaş 1073] *~öz konukı* [bedenin içindeki ruh] *(...) ~özüm ağrıdı* [karnım ağrıdı] *(...) yığaç ~özi: cummāru'l-naχl* [hurma özü] || << ***ETü*** *öz* benlik, kendi < ***ETü*** *ö-* düşünmek, bilincinde olmak *+Uz* → ÖĞÜT

† Bang (Neg. Verb. 115) *ö-* fiilinden türetir; Hamilton (ªİyiPr 159) bu görüşe karşı çıkar. † Karş. ***Moğ*** *öber* "kendi, öz, iç", *öbör* "göğüs, bağır". Moğolca sözcüğün Türkçe eşdeğeri **övüz* olmalıdır. † Anadolu yer adlarında sıkça görülen *öz* "sulu çayır, ova" ayrı kelimedir.

›› özçekim, özcü, özcülük, özden, özleş-, özleştir-, özlü, özsel, özsuyu, özyapı

← ÖZDEK, ÖZDEŞ, ÖZDEYİŞ, ÖZEK, ÖZEL, ÖZELEŞTİRİ, ÖZEN- (ÖZEN), ÖZERK, ÖZET, ÖZGEÇMİŞ, ÖZGÜ, ÖZGÜL, ÖZGÜN, ÖZGÜR, ÖZLE-, ÖZLÜK, ÖZNE, ÖZÜMLE-, ÖZÜMSE-, ÖZÜT, ÖZVERİ

özdek "ağaç gövdesi" [DaiÇ 1406] *Tekin* [sadece] *ayrılmadum köklü kökümden / Ol ayırdı beni öz ~özdegümden* | [LO 1876] *~özdek: Ağacın kütüğü, sap. Kesilmişi tomruk.* | "... madde" [YTü: Fel 1942] *~özdek = madde = matière; ~özdekçilik = maddiye = matérialisme"* || < ***TTü*** *öz +dAk* → ÖZ

† ***Lat*** *materia* "1. ağaç kütüğü, 2. felsefede madde" sözcüğüne paralel olarak YTü "madde" anlamı yüklenmiştir. † *+dAk* ekinin yapısı ve işlevi muğlaktır.

›› özdekçilik, özdeksel

özdeş [YTü: Fel 1942] *~özdeş = Ayni = Identique* || < ***TTü*** *öz +dAş* → ÖZ

›› özdeşim, özdeşleş-, özdeşleştir-, özdeşlik

özdeyiş [Mil 1952] *öğretmen şiir ve ~özdeyişlerini basmanın ne verimli bir yol olduğunu keşfeden dahilerin dergisidir.* → ÖZ, DE-

özek [YTü: CepK 1935] *~özek (bkz. çekirdek) = Nüve* || < ***TTü*** *öz +Ak* → ÖZ

özel "zati, hususi, şahsi" [YTü: Cum 1935] *değerli arkadaşım Fuada burada ~özel minnetlerimi sunarım.* || < ***TTü*** *öz* kendi *+Al* → ÖZ

›› özelge, özelleştir-, özelleştirme, özellik, özellikle

özeleştiri "kendini eleştirme, autocritique" [YTü: Mil 1969] *devrimciler olarak bu açıdan - hiç olmazsa kendi kendimize - ~özeleştiride bulunmak vaktinin geldiği kanısındayız.* → ÖZ, ELEŞTİR-

özen [LO 1876] *~Özen: Özenilip yapılan şey. ~özen ~bezen: ihtimam.* || < ***TTü*** *özen-* → ÖZEN-

† Halk dilinde *özen bezen* ikilemesinden türeyen sözcük, Dil Devrimi döneminde yazı diline ithal edilmiştir.

›› özenli, özensiz

özen|mek "arzulamak" [AşP 1330] *ol ~özendügi yire irdi bu cān* | "... önemsemek" [LO 1876] *~özenmek: Cidd u cehd, sa'y, ihtimam, iş güç edinmek, külfet etmek.* || < ***TTü*** *öz* akıl, zihin *+(g)An-* → ÖZ

† Ağızlarda *öğse-* ve *özle-* biçimleri eş anlamlı kullanılır. Aynı şekilde, *ög* ve *öz* (akıl, şuur) sözcükleri de eşdeğerdir.

›› özendir-, özene bezene, özenil-, özenti

← ÖZEN

özerk [YTü: RG 1961] *Üniversiteler bilimsel ve idari ~özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir.* | § ***TTü*** *öz* kendi + ***YTü*** *erk* iktidar → ÖZ, ERK

† ***Fr*** *autonome* karşılığı olarak üretilmiş bileşik isimdir. Karş. OTONOM.

›› özerkleş-, özerklik

özet [YTü: CepK 1935] *~özet = Zübde, hulâsa, fezleke, icmal* | özetle- [YTü: Ataç 1952] *'Özetlemek' büsbütün uydurma da olsa, şu 'hülasa etmek'ten iyi değil miydi?* || < ***TTü*** *öz +At²* → ÖZ

† Türkçe *+At* eki mevcut değildir. Belki sanal bir *özemek* ("özleştirmek, yoğunlaştırmak") fiilinden *+It* ad yapım eki ile türetildiği düşünülebilir.

›› özet geç-, özetle-

özge [Tefs <1300] || [Kıp: CodC 1303] *alius - Fa: digar - Tr: ~ozga* | özgecilik "diğerkâmlık, altruisme" [YTü: Cum 1935] *Özcülük ve ~Özgecilik (Egoisme et Altruisme) Yazan: Ağaoğlu Ahmed* || << ***OTü*** *özge* başka, öteki < ***ETü*** *öz* kendi, kişi *+gA*

† Yapı itibariyle *öz* sözcüğünün arkaik dativ eki *+gA* ile yapılmış türevidir. *Baş* sözcüğünden aynı şekilde elde edilen *başka* (< *başga)* biçimiyle karşılaştırınız † ***Moğ*** *örügesün* "öteki" Türkçeden alıntı olmalıdır

›› özgeci, özgecilik

özgeçmiş "kısa yaşam öyküsü" [YTü: Mil 1963] *Taliplerin, resimlerini havi ve ~özgeçmişlerini bildirir mektupla* → ÖZ, GEÇ-

özgü [YTü: CepK 1935] *~özgü = Has, mahsus, muhtas = Propre* || < ***TTü*** *öz +gU* → ÖZ

† İsimden sıfat üreten *+kI* eki benzersizdir.

özgül "spesifik" [Cum 1935] *Söyleyişindeki ~özgül ton onu öteki sözmenlerden ayırıyor.* || < ***YTü*** *özgü +lI* → ÖZ

›› özgül ağırlık

özgün [YTü: CepK 1935] *~özgün = Aslî, mümtaz = Original* | [YTü: TDK1 1945] *~özgün: 1. Orijinal. 2. Asıl.* || < ***TTü*** *öz +gIn* → ÖZ

† Ada eklenen *+gIn* ekinin işlevi meçhuldür.

özgür "serbest, azade" [YTü: Cum 1935] *Avrupa ile münakalatının temini ve Selanik limanı ~özgür bölgesinin sönmemesi için yapılacak (..)* || < ***TTü*** *öz* → ÖZ

Levent Şahverdi Arşivi

† *+gür* unsurunun yapısı ve işlevi meçhuldür. Belki *öz + gür* şeklinde bileşik sıfat arnaçlanmıştır. ***Osm hür*** sözcüğünden serbest esinlenme sözkonusu olabilir.

›› özgürleş-, özgürlük, özgürlükçü

özle|mek "düşünmek, hasret etmek" [Neş 1492] || [BK 1797] *¯ögse-* || < ***TTü*** *öz* benlik, zihin, düşünce *+lA-* → ÖZ

† Anadolu ağızlarında rastlanan *öğse-* biçimi aynı kökten ***ETü/TTü*** *ög* "akıl, idrak" *+sA-* (eksiklik bildiren ek) şeklindedir.

›› özlem

özlük [LO 1876] *¯özlük: Enaniyet, benlik. Vicdan, cevher.* | [YTü: CepK 1935] *¯özlük = 1. Haysiyet; 2. Mahiyet"* → ÖZ

›› özlük hakkı

özne [YTü: Fel 1942] *¯özne = Zat = Sujet; ¯öznel = Enfüsi = Subjectif"* || < ***TTü*** *öz* → ÖZ, NESNE

† ***TTü*** *nesne* sözcüğünden serbest analoji ile türetilmiştir.

›› öznel, öznellik

özofagus [Mil 1952] *Klinikte Ünipoler ¯Özofagus Derivasyonları* || *~* ***İng*** *oesophagus* yemek borusu *~* ***EYun*** *oisophágos* οἰσοφάγος boğaz, yemek borusu <? ***EYun*** *phágos* φάγος yeme, yiyen < ***EYun*** *phágō* φάγω yemek → +FAJ

özümle|mek [YTü: Fel 1942] *¯özümleme = Temsil = Assimilation* || < ***TTü*** *özüm* kendim *+lA-* → ÖZ

† Türkçe iyelik ekli addan fiil türetilmesi benzersizdir.

›› özümleme

özümse|mek "asimile etmek" [YTü: Mil 1972] *İçinde yabancı kökenli sözcükler bulunsa da onları kendi içinde eritmiştir, ¯özümsemiştir.* || < ***TTü*** *öz +ImsA-* → ÖZ

† ***YTü*** *özümle-* yerine 1970'lerde beliren fiildir.

›› özümsen-, özümset-

özür [Kut 1069] *özüm ¯ʿuẕri ḳoldı saŋa* [ben sana özrü diledim] | özürlü "kusurlu" [Cum 1934] *biletçiler de esnaf gibi gayet titizdirler ve katiyen sakat, ¯özürlü para almazlar* | "... bedensel engelli kişi" [Cum 1968] *beyin özürleri, ortopedik ¯özürlü çocuklar, eğitimi zor çocuklar* || *~* ***Ar*** *ʿuḏr* عذر [*#ʿḏr* fuʿl msd.] bağışlama < ***Ar*** *ʿaḏara* عذر bağışladı, mazur gördü

† *Özür dileme* eyleminde *özür* "bağışlama, af" anlamında iken, Türkçe kullanımda sözcük "özür dileme" eyleminin adı olarak algılanmıştır.

›› özürlü

←- İTİZAR, MAZERET, MAZUR

özüt [ETü: Xuas <900] *biznıŋ ¯özütümüz suyin yekligin sünüşüp* [ruhumuz günahla şeytanlıkla savaşıp] *(...) kamag yaruk ¯özütlemiŋ tözine* [tüm aydınlanmış ruhların aslına] | "Fr *extrait* karşılığı" [YTü: TDK8 1988] *¯özüt: Ekstre, hülasa.* || *~* ***ETü*** *özüt* ruh < ***ETü*** *öz +Ut* → ÖZ

özveri "fedakârlık" [YTü: Mil 1963] *Bu ulusun onları yetiştirmek için katlandığı ¯özveriliklerin karşılığını ödemek bir vicdan borcudur* → ÖZ, VER-

›› özverili

Levent Şahverdi Arşivi

P

pa [AşP 1330] *zīr-i ¯pāy oldı aŋa nüh felek* [dokuz felek ona ayak-altı oldu] || ~ ***Fa/OFa*** *pāy/pā* پای/پا 1. ayak, 2. ayak izi, ard, alt, dip, baz, temel, kaide, kalıcılık, direnç ≈ ***Ave*** *pādha-* a.a. << ***HAv*** **ped-*[1] a.a.

† Aynı kökten ***Sans*** *pādá*, ***Erm*** *odn nunlı*, ***EYun*** *pōs, pod-, +péza*, ***Lat*** *pes, ped-* > ***Fr*** *pied*, ***Ger*** **pfot-* > ***İng*** *pad, foot* "ayak". Ayrıca karş. PATİ.

← ÇOLPA, FİT[2] (FUTBOL), HAKİPAY, HEMPA, PABUÇ, PAÇA (BACAK), PAÇAL, PAÇAVRA, PAY (PAYDA, PAYDAŞ, PAYLA-), PAYAN (PAYANDA, PAYE, PAYİDAR), PAYİTAHT, PAYMAL, PEDİ+ (EKSPEDİSYON, EMPEDANS, KONTRPİYE, MARŞPİYE, PEDAL, PEDİKÜR, PİYON, VELOSİPET), PEY (PEYDERPEY), PEYK, PEYKE, PİJAMA, PİYADE (PAYTAK), PODYUM (AHTAPOT, BOCA, BODOSLAMA, TRİPOD), POLİP, SEHPA, SERAPA, TRAPEZ

pabuç [GülM 1429] *meger ki bir gün yalın ayak kaldım ve ¯pābuc alacak nesnem yoğ-ıdı* || ~ ***Fa*** *pāpūş, pāypōş* پاپوش ayakkabı § ***Fa*** *pā/pāy* پا ayak + ***Fa*** *pūş* پوش örtü → PA, POŞİ

paça "hayvan ayağı (çorbası)" [MŞ <1400] *ġıdāsı semüz tavuk ve ¯paça ve tere yağı ve nīm-birişt* [yarı pişmiş] *yumurda ola* | pāyçe "ökçe, kapının alt sürgüsü" [RMim 1614] || ~ ***Fa*** *pāça/pāyça* پاچه [küç.] ayakçık; hayvan ayağı, pantolon bacağı (<< ***OFa*** *pāçak*) < ***Fa*** *pā* ayak +*ça* → PA

›› kelle paça, paçalı tavuk, pantolon paçası

← BACAK (BASTIBACAK)

paçal [TDK2 1955] *¯paçal: Çeşitli unlardan yapılan karışım.* || ~ ***Fa*** *pāçāl* پاچال 1. dokuma tezgâhı pedalı, 2. bakkal, aşçı, ekmekçi vs. esnafın durduğu tezgâh ardındaki çukur alan § ***Fa*** *pā* پا ayak + ***Fa*** *çāl* چال çukur → PA

paçanga "pastırma ve peynirli bir tür börek" [Mil 1983] *salon böreği, ¯paçanga böreği, fıstıklı kebap* || ~? ***İsp*** *pachanga* 1960'larda ün kazanan bir Küba dansı ve müzik türü

† Anlam ilişkisi açıklanmaya muhtaçtır.

paçavra [Kaş 1073] *¯çöpre* <eski ve yıpranmış kumaş parçası> | [Sel 1600] *herifi Top-hâne'de ¯paçavraya sarup, havâ'î topun ağzına oturdup, topa ot virüp, bu tavr üzre mehâbet-i siyâsetle halk-ı âleme dehşet bırakmışdı.* | [Men 1680] *¯paçavre* پاچاوره *: Tela crassa, peniculus, peniculum* [kaba bez parçası]. || << ***TTü*** **pā-çöbre* ayak bezi § ***Fa*** *pā* ayak + ***ETü/TTü*** *çöpre/çöbre* paçavra, eski bez → PA

paçoz "kefalin büyüğü" [LO 1876] *kefal ... daha battalı ¯paçoz* | "genç kadın (argo)" [Mikh 1929] *¯paçoz: Jolie femme ou fille* [güzel kız veya kadın]. | [OCK 1932] *¯paçoz: Uygunsuz kadın, aşifte.* || < ***?***

padişah [Rab 1310] *¯pād-şāh, ¯pād-şāhlık, ¯pād-şāhāne* || ~ ***Fa*** *pādişāh* پادشاه hükümdar, iktidar sahibi << ***OFa*** *pātaχşāh* a.a., Sasani hükümdarlarının sıfatı << ***EFa*** *pāti-χşāyath-* a.a., Eski Fars hükümdarlarının sıfatı § ***EFa*** *pāti-* bey, iktidar sahibi (<< ***HAv*** **poti-* güçlü, muktedir) + ***EFa*** *χşāyath-* kral → POTANSİYEL, ŞAH[1]

† Karş. ***Sogd*** *pātaχşāwan* "hükümdar".

›› padişah macunu, padişahlık

← PAŞA

padok [Mil 1956] *Hara, modern binalar ve muazzam otlaklardan, ¯padoklardan müteşekkil fevkalâde modern bir tesis* || ~ ***İng*** *paddock* küçük otlak alan, at egzersiz alanı << ***Eİng*** *parrock* av alanı → PARK

paella [Mil 1976] *Etap Coffee Shop'ta Haftanın Menüleri (...) ¯Paella Valensian veya Piliç Kuşhane Kebabı* || ~ ***İsp*** *paella* İspanya'nın Valencia yöresine özgü karışık tepsi yemeği ~ ***İt/OLat*** *paella* tava, tepsi << ***Lat*** *patella* a.a. ≈ ***Lat*** *patina* a.a. +*ell°*

pafta "örülmüş, dikilmiş" [Men 1680] *¯bāfte: Textus, plexus.* | "... payet ... yiv açma aleti" [LO 1876] *¯bāfte: dokuma (...) ¯pafta: şemse* [kumaşa dikilen metal pul], *kabara. Demircilerin vida yivini açtıkları burgu nev'inden alet.* | "... harita parçası" [KT 1900] *¯pafta: (...) 3. bir büyük haritayı terkip eden kıt'aların beheri* || ~ ***Fa*** *bāfta* بافته [pp.] dikilmiş, dokunmuş < ***Fa*** *bāftan* بافتن dikmek, dokumak +*a* << ***OFa*** *wuftan* a.a. << ***HAv*** **webh-to-* < ***HAv*** **webh-* a.a. → WEB

† Türkçede birbiriyle ilgisiz görünen anlamların her biri "dikiş" fikrine dayanır. † Aynı HAvr kökten ***İng*** *weave* "dokumak", *web* "doku, ağ", ***Hol*** *wafel* "ağ, arı peteği".

pagan [Bel 1937] *bazı küçük Türk şubeleri, son zamanlara kadar, eski ¯paganizm'i ve onunla müterafik müesseseleri ... muhafaza etmişlerdir.* | [Cum 1951] *Sen Ogüstin bunu bir ¯pagan adeti diye yasak etmişti.* || ~ ***İng*** *pagan* Hıristiyanlık dışı bir dine mensup olan, çok tanrıcı ~ ***Lat*** *paganus* 1. köylü, 2. Hıristiyan olmayan, kâfir < ***Lat*** *pāgus* tarımsal yerleşim, köy, taşra +*an°* → PAKT

† Karş. ***Süry*** *kafr* "köy", ***Ar*** *kāfir* "İslam dışı bir dine mensup olan".

›› paganizm, paganlık

← PEYZAJ

pagoda [Bah 1924] *¯pagod: Aksa-yı şarkta* [uzak doğuda] *mabedlere verilen isim.* || ~ ***Fr*** *pagode* Budist tapınağı ~ ***Port*** *pagode* a.a. ~ ***Tamil*** *pagavadi* a.a. ~ ***Sans*** *bhágavatī* भगवती kutsal, tanrısal, aziz, (özellikle Budistlerde) Buddha'ya ait olan < ***Sans*** *bhága* 1. baht, bereket, 2. güneş, 3. (baht ve bereket bahşeden) tanrı << ***HAv*** **bhag-* ihsan etmek, bahşetmek → BAHŞ

pah "bir prizmanın dik açılı köşesini 45 derece eğimle keserek keskinliğini giderme işlemi" [SK 1924] *Biseau* [Fr.]: *şataf, ¯paχ* پاخ | [TDK2 1955] *¯pah: Eğik olarak kesilmiş kenar, şataf. (...) ¯pahlamak* || < ***?***

† Karş. ***Erm*** *paχ բախ* "çarpmak, darbe vurmak". ▫Acar 1:389.

›› pahla-

Levent Şahverdi Arşivi

paha [AtH <1250 (1444)] *¯bahālıġ dīnār ol biliglig kişi / bu cāhil biligsiz ¯bahāsız bişi* [değerli altındır bilgili kişi, cahil ise değersiz bir kuruş] | [Men 1680] *¯behā vul. ¯paha: kıymet, güzellik. Behālü vul. ¯pahalu: Carus, pretiosus.* || ~ ***Fa*** *bahā* بها bedel, fiyat << ***OFa*** *vahāg* a.a. << ***HAv*** **wes-ā-* < ***HAv*** **wes-*[1] satmak, satın almak

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *venum* "satış", *vendere* "satmak" > ***İng*** *venal* "parayla satılan", *vendor* "satıcı".

›› baha, pahalan-, pahalı

pak [Kut 1069] *kalır karşı ordu sarāy ¯pāk saŋa* | [CodC 1303] *nitidus* [temiz] - *Fa: ¯pak - Tr: arri* [arı] || ~ ***Fa*** *pāk* پاك saf, temiz << ***OFa*** *pavak* (≈ ***Sans*** *pāvaka* पावक a.a.) < ***HAv*** **peuə-* temizlemek, arıtmak (▫Pokorny 827) → PURO

›› akça pakça, pakça, pakla-, paklan-, temiz pak

← PAKİZE, PİRÜPAK

paket [Bas 1873] *ikiyüz ellilik duhandan mamul bir sigara ¯paketinin şeridi altında* | "... kesme taş" [MSait 1898] *Caddeler tahta kaldırım mefruşdur. Maahaza taş ¯paket' kaldırımlar da var idi.* || ~ ***Fr*** *paquet* [küç.] deste, dağarcık < ***EFr*** *pacque* torba, dağar

† Güncel Fransızcada telaffuz edilmeyen final */t/* sesinin korunması, sözcüğün 19. yy ortalarından önce Türkçeleştiğini düşündürür. † 13. yy.'dan itibaren Fransızca, Holandaca, İngilizce ve komşu dillerde beliren *pak-* ve *pok-* "torba" biçimlerinin nihai kökeni belirsizdir.

›› paket program, paket taşı, paket tur, paketle-

← POŞET, SELPAK

pakize [Marz 1380] *iy cānāvarlar yigreki ve ¯pākīze hayvān* || ~ ***Fa*** *pākīza* پاكيزه arınmış, temiz → PAK

pakt [Cum 1941] *Türk-Alman dostluk ¯paktı imzalandı* || ~ ***Fr*** *pacte* ant, antlaşma, sözleşme ~ ***Lat*** *pāctum* a.a. < ***Lat*** *pangere, pāct-* 1. sabitlemek, (bitki, direk) dikmek, 2. sınır belirlemek, 3. kesinleştirmek, tespit etmek, 4. ant-laşmak << ***HAv*** **pāg-* sabit olmak, durmak, yerleşmek, sınır belirlemek

† ***Lat*** *pāg-* fiil kökü şimdiki zamanda */n/* arasesiyle *pangō,* perfekt kipinde *pāg-t-* > *pāct-* şeklini alır. Ayrıca *pāg-s-* > *pāx* "barış, sözleşme".

← ALPAKA[2], DİSPEÇER, FUGA, KOMPAKT (CD), PAGAN (PEYZAJ), PASİFİZM (PASİFİK), PAT[3], PAVURYA, PEKTİN, PROPAGANDA (AGİTPROP)

pala "küreğin yassı kısmı" [LF 1574] *sudan ateş çıkarur şiddet-i darbla ¯palası* | "... yassı ve enli bıçak" [EÇ <1683] *Cezāyir bomosu giyüp bellerine ¯pala bıçaklar ve harīr kuşaklar* || ~ ***İt*** *pala* 1. kürek, 2. kürek şeklinde enli kılıç << ***Lat*** *pala* bahçe veya kayık küreği

← PALET

palamar [Neş 1492] || ~ ***Yun*** *palamárion* παλαμάριον [küç.] gemi bağlama halatı <? ***EYun*** *palámē* παλάμη avuç, pençe +*arion* → PALMİYE

† ▫DuCG 1:1081 Yunanca sözcüğün ***İt*** *palamaro* biçiminden olduğunu belirtir.

palamut[1] [Aht 1545] *¯palamüdla dibağat olmuş sığır derisi ki andan ayakkabıların éderler* || ~ ***Yun*** *balanidion βαλανίδιον* [küç.] meşe palamudu < ***EYun*** *bálanos βάλανος* a.a. +*ion* << ***HAv*** **g*l-no-*

† ***Ar*** *ballūṭ* ≈ ***Aram*** *balūṭā* "meşe palamudu" biçimleri Yunancadan alıntıdır. ▫Frisk I.213 Yunanca sözcüğün Hintavrupa kökenli olduğunu inandırıcı delillerle ortaya koyar. ***Lat*** *glans,* ***Rus*** *jelud,* ***Erm*** *kalin* > *gaġin ɣաղին* gen. *gaġno* (a.a.), aynı HAvr sözcüğün refleksleridir. ***HAv*** **/g*/* sesi düzenli olarak Latince */g/,* Slavca */j/,* Ermenice */k/,* Yunanca */b/* verir (▫Watkins 146).

← GLAND (GLANS), PELİT

palamut[2] [EÇ <1683] *mevsiminde uskumrī balığı ve ¯palamida ve alakerda ve fuçida ve kefal* || ~ ***Yun*** *palamída παλαμήδα* bir yaşından küçük ton balığı, palamut balığı (▫DuCG 1082) << ***EYun*** *pēlamýs, pēlamyd- πηλαμύς, πηλαμυδ-* a.a.

palan [CodC 1303] *bastum - Fa: ¯palan* | [İrşM 1387] *ve eger bolsa ¯pālān öze yā iyer öze* || ~ ***Fa*** *pālān* پالان çul semer

palanka "kütüklerden inşa edilen kale" [EÇ <1683] *cümle ¯palanka çit ve rıxtım dolma hisār-i ḳavīdür* || ~ ***Mac*** *palánkvār* ağaç tomruklarından yapılmış savunma çiti, palisad << ***OLat*** *palanca* kütük, tomruk ~ ***EYun*** *phálanks, phalang- φάλανξ, φαλαγγ-* kütük, kalın sopa → FALAKA

palas "lüks otel" [Cum 1929] || ~ ***Fr*** *palace* saray, görkemli konut << ***Lat*** *palatium* saray < ***Lat*** *Mons Palatinus* Roma kentinde Augustus'un sarayının bulunduğu tepenin adı +*ium* <? ***Etr*** *Pales* çobanları ve davarı koruyan tanrıçanın adı

† İstanbul'daki *Balat* semt adı, aynı sözcüğün Yunanca biçiminden alınmıştır.

palas pandıras [LO 1876] *¯palas ¯pandıras: Yırtık pırtı* [?]. | [KT 1900] *¯palas ¯pandıras: Paldır küldür* || ~ ***Lad*** *palos y panderos* «davul ve tef», gürültülü eğlence § ***İsp*** *palo* sopa, çubuk, özellikle davul sopası + ***İsp*** *pandero* çalpara, zilli tef (~ ***EYun*** *pandoúra πανδούρα* üç telli tambur, çeng)

palaska [Men 1680] *¯palaska: Pixis pulveraria, flacon à poudre* [barut matarası]. || ~ ***Mac*** *palack* şişe, matara ~ ***EYAlm*** *flasca* a.a. < ***?***

† Karş. ***Alm*** *Flasche,* ***İng*** *flask* "şişe, matara". Macarca sözcük */palatsk/* telaffuz edilir.

← FİYASKO

palavra [OCK 1932] *¯'Palavra' kelimesi matbuata ilk defa bundan altı yedi sene evvel* [1925-26] *¯palavra edebiyatı' şeklinde girmiş ve ondan sonra ¯palavra edebiyatı', ¯palavracı muharrir' tabirleri herkesin ağzında klişe haline gelmiştir. (..) Asıl manası "tuluat kumpanyalarında figüran oynayan oyuncuların yaptığı gürültülü roller" demektir."* || ~ ***Ladino*** *palavra* söz, laf << ***İsp*** *pa-*

Levent Şahverdi Arşivi

labra a.a. << ***Lat*** *parabola* simge, mesel, vecize, anlamlı söz → PAROLA

›› palavracı

palaz[1] [LO 1876] ~*palaz: Yavru (güvercin, kaz, ördek gibi bazı hayvanda müstameldir). ~Kuş ~palazı.* || ~ ***Yun*** *pólos πώλος* hayvan yavrusu, özellikle at yavrusu veya kuş yavrusu, piliç << ***EYun*** *pôlos πῶλος* a.a. → PİLİÇ

† Aynı kökten ***Lat*** *pullus/pullum* "hayvan yavrusu, özellikle tay veya kuş" > ***Fr*** *poule* "piliç" ve *poutre* "tay". Aynı kökten ***İng*** *foal* "tay", *fowl* "kuş".

›› kuş palazı, palazlan-

palaz[2] [Tezk 1341] ~*pelās* [derviş kıyafeti] *geymiş-idi, keçeden börk başına urmış-ıdı ve tesbih boynunda asmış-ıdı* | [Men 1680] ~*pelās: eskirek çul, şal, keşişler kaftanı.* | [Ana 1932] ~*palaz: ... 2 - keçeden, kıldan yaygı, eski kilim parçası* || ~ ***Fa*** *palās* پلاس yıpranmış kumaş, paçavra, derviş kılığı

† Karş. ***Yun*** *palaiós* "eski".

paldır küldür [LO 1876] ~*paldır ~küldür* || ≈ ***onom*** *patır kütür* → PAT[1]

† *Pat küt* ve *patır kütür* deyimlerinin daha zenginleştirilmiş biçimidir.

pale(o)+ ~ ***Fr*** *paléo+* / ***İng*** *palaeo+* [bileşik adlarda] eski ~ ***EYun*** *palaiós παλαιός* eski << ***HAv*** **k"l-ai-* < ***HAv*** **k"el-*[2] eski, uzak

›› paleobiyoloji

← PALEOGRAFİ, PALEOLİTİK, PALEONTOLOJİ, PALEOZOİK

paleografi [Cum 1937] *sosyoloji, coğrafya, ~paleoğrafi, fen ve ilimleimden vasi mikyasta istifade edilmek gerekir.* || ~ ***Fr*** *paléographie* eski yazıtlar bilimi → PALE(O)+, GRAF(O)+

›› paleograf, paleografik, paleografya

paleolitik [Cum 1932] ~*Paleolitik (eski taş) devresi.* || ~ ***Fr*** *paléolithique* ~ ***İng*** *paleolithic* eski taş devri ☼ John Lubbock, İng. arkeolog (1834-1913).| → PALE(O)+, LİT(O)+

paleontoloji [Wells 1927] *binlerce jeolojistlerin, ~paleontolojistlerin, biyolojistlerin ve her sınıfdan tabiat alimlerinin* | [TDKur 1933] *dil ve ırk ilimlerine ait ~paleontolojik bir esas* || ~ ***Fr*** *paléontologie* eski canlılar bilimi → PALE(O)+, ONTOLOJİ

›› paleontolog, paleontolojik

paleozoik [Cum 1938] *Mesela mezozoik devirlerde amonitler kangal şekilden düz şekile, ~paleozoik devirlerde de düz biçimden(...)* || ~ ***Fr*** *paléozoïque* / ***İng*** *paleozoic* eski hayvanlar çağı ☼ 1838 Adam Sedgwick, İng. biyolog (1785-1873).| → PALE(O)+, ZO(O)+

palet "ressam paleti" [ResC 1912] || "... tank pabucu" [Mil 1951] *küçük çapta bir adet ~paletli ekskavatör alınacaktır.* | "... yüzme gereci" [Mil 1959] *Deniz Malzemesi: Tüfek ~Palet Maske Şnorkel satışa arzedilmiştir. Mario Gabay Müessesesi. Bahçekapı İstanbul.* || ~ ***Fr*** *palette* [küç.] «kürekçik», yüzgeç, ressamların boya küreği < ***Fr*** *pale* kürek +*et*° << ***Lat*** *pala* a.a. → PALA

palikarya "Rum delikanlısı" [NK 1872] || [AR 1897] *çapraz yürüyüşlü birer ~palikarya olurlar* | "Yunan askeri" [Peyam 1922] *~Palikaryalar Türk yumruğu altında ezildi.* || ~ ***Yun*** *palikária παλικάρια* [çoğ.] delikanlılar < ***Yun*** *palikári(on) παλικάρι* [küç.] delikanlı, genç erkek çocuk < ***EYun*** *pallêks, pallēk- παλλ ηξ, παλληκ-* a.a. +*arion*

palindrom [Mil 2000] *~palindrom' tersinden okununca da aynı çıkan kelime yâhut cümlelere denilir.* || ~ ***Fr/İng*** *palindrome* düz ve ters okunuşu aynı olan söz veya cümle ~ ***EYun*** *palíndromos παλίνδρομος* «geri koşan», a.a. § ***EYun*** *palín παλίν* tekrar, geri dönerek + ***EYun*** *drómos δρόμος* yol, koşu → DROM(O)+

palladyen "büyük mermer parçalarıyla yapılan bir tür mozaik" [Mil 1989] ~*palladyen* || ~ ***Fr*** *palladien* / ***İng*** *palladian* 1. Rönesans dönemi villa mimarisi tarzında, 2. a.a. < ***öz*** *Andrea Palladio* Rönesans dönemi İtalyan mimarı (1518-1580)

palladyum [LT 1873] *Palladium* [Fr.]: ~*paladyüm* || ~ ***YLat*** *palladium* bir element ☼ 1804 William Hyde Wollaston (1766-1828), İng. kimyacı. < ***öz*** *Pallas* 1802'de keşfedilen bir asteroid +*ium* ~ ***EYun*** *pallas παλλας* 1. genç kız, bakire, 2. tanrıça Athena'nın lakabı

palmiye [Cum 1930] *ağaçları ve fidanlarile cam, ıhlamur, incir, ~palmiye ve şair esçarı müsmire* || ~ ***Fr*** *palmier* hurma veya hindistan cevizi ağacı < ***Lat*** *palma* el ayası, (mec.) hurma yaprağı

† Aynı kökten ***EYun*** *palámē* "el ayası, pençe".

← NAPALM, PALAMAR

palpasyon [Mil 1971] ~*palpasyonla denizin kaba dalgaları ele geliyor* || ~ ***Fr*** *palpation* (tıpta) elle vurarak muayene etme ~ ***Lat*** *palpatio* el ayası ile dokunma, cess < ***Lat*** *palpare* okşamak +*()tion*

›› palpe

← PALPİTASYON

palpitasyon [Mil 1957] *Çarpıntı tıp dilinde ~palpitasyon adını alır. Kalb vuruşlarının normalden fazla olmasına ise Taşikardi denir.* || ~ ***Fr*** *palpitation* kalp çarpıntısı ~ ***Lat*** *palpitatio* < ***Lat*** *palpitare* |den.] hızla ve hafifçe vurmak, patpatlamak +*()tion* < ***Lat*** *palpare* elle hafifçe vurmak → PALPASYON

palto [Akab 1851] *setrinin üzerinden ~palto-sako giymiş, pantalon epeyi kısa* || ~ ***Fr*** *paletot* << ***EİNg*** *paltock* bir tür kısa palto

paluze [YusZ <1377] *χōş ḥarīrler mālik aṇa geydürür / ~pālūze helvā küliçe yidürür* || ~ ***Fa*** *pālūda* پالوده süzülmüş şey, pelte, jöle (< ***Fa*** *pālūdan, pālā-* پالودن، پالا süzmek +a) << ***OFa*** *pālūdak* a.a.

† */d/* > */ḏ/* > */z/* evrimi hem Farsçada hem erken Türkiye Türkçesinde tipiktir.

← PELTE

palyaço [AR 1897] *Neye benzer? Servet-i Fünun'un rivayetine göre ~palyaçoya!* || ~ ***İt*** *pagliaccio* bostan

Levent Şahverdi Arşivi

korkuluğu [esk.], soytarı << ***Lat palliatus*** pelerinli, cübbeli < ***Lat pallium*** eski Roma'da üst giysi, cübbe ***+()t°***

← PALYATİF

palyatif [Mil 1955] *Neticede ~palyatif tedavinin devamı gerektiğini söylemişlerdir* || ~ ***Fr palliatif*** yumuşatıcı, örtücü, asıl sorunu gizleyerek geçici çözüm sağlayan < ***OLat palliare*** [den.] pelerin giydirmek, üstünü örtmek ***+()tiv°*** < ***Lat pallium*** pelerin → PALYAÇO

pampa [TDK1 1945] *~pampa: Güney Amerikadaki isteplere verilen ad.* || ~ ***İsp pampa*** Güney Amerika'da ağaçsız büyük ova ~ ***Quechua bamba*** ova

pamuk [Oğ: Kaş 1073] *~bamuk: al-ḳutn* <Oğuzca> | [İdr 1312] *~pambuk: al-ḳutn* <Türkmen dilinde> | [Men 1680] *~pembe, ~pambuk seu ~pamuk: Gossipium.* || ≈ ***OFa pambak/pambuk*** 1. ipek böceği veya pamuk kozası, 2. pamuk ≈ ***EYun bombúks βομβύξ/παμβάξ*** koza

† Hindistan kökenli olan pamuk bitkisi Milat dolayında Doğu İran ve Orta Asya'ya, daha sonra Akdeniz havzasına yayılmıştır. † ▫Frisk ve ▫Chant Yunanca sözcüğün bir "Doğu" dilinden alıntı olduğu konusunda mutabıktır.

›› pamukçuk, pamuklu

← PAPAK, PAZEN, PEMBE

pan(to)+ panislavizm [Bas 1870] *~panislavizm yani İslav ve Yunan kavmiyetlerinin tamîmi* | pantürkizm [ZG 1917] *bu kitap adeta ~pantürkizm mefkûresini teşvik etmek üzere yazılmış idi* || ~ ***Fr/İng*** *pan+/panto+* [bileşik adlarda] tüm, hep, her ~ ***EYun*** *pás, pant- πᾶς, παντ-* a.a. << ***HAv*** ****pant-*** a.a.

›› pan+, panislamizm, panpsişizm, panslavizm, panto+, pantokrator, pantometre, panturanizm, pantürkizm

← DİYAPAZON, PANAYIR, PANKART, PANKREAS[1], PANKREAS[2], PANORAMA (DİORAMA), PANTEİZM, PANTEON, PANTOGRAF, PANTOLON, PANTOMİM, PANTUFLA

panadura [DS <1960] *~panadura: Domates (Adapazarı, İçel), ~panadora (Adapazarı).* || ~ ***İt*** *pomodoro* «altın elma», domates § ***İt*** *pomo* elma (<< ***Lat*** *pomum* a.a.) + ***İt*** *oro* altın (<< ***Lat*** *aurum* a.a.) → POMAT, DORE

panama [Bah 1924] *~panama: merkezî Amerika'da yetişen bir fidanın yaprağından örülmüş gayet yumuşak şapka.* || ~ ***İng*** *panama hat* Güney Amerika'da yetişen bir bitkinin lifinden örülmüş hafif şapka < ***öz*** *Panama* Orta Amerika'da bir ülke

† Avrupa'da 1840'lardan itibaren popüler olmuş, 20. yy ilk yıllarında yeniden moda olmuştur. Ekvador kaynaklı bir şapka modeli olduğu halde muhtemelen bir yanlış anlama nedeniyle böyle adlandırılır.

panayır [Neş 1492] || [EÇ <1683] *Bu şehrde yılda bir kerre azîm ~panayur yaʿnî bâzâr durup kırk gün kırk géce Hind u Sind u Arab u Acem bâzergânları* || ~ ***Yun*** *panegýrion πανεγύριον* [küç.] festival, fuar << ***EYun*** *panēgýris πανηγύρις* kurultay, büyük toplantı, festival *+ion* (▫LS 1297) § ***EYun*** *pan- παν(τ)-* tüm + ***EYun*** *ágyris/agorá ἄγυρις/αγορά* toplanma, kalabalık, → PAN(TO)+, AGORA

† Evliya Çelebi Rumeli illerine özgü bir terim olarak sunar.

pancar [Men 1680] *~pancar: Folia betae rubrae* [pancar yaprakları]. || ~ ***Erm*** *pançar բանջար* yaprak, özellikle pancar yaprağı

panç [KT 1900] *~punç: Rom veya konyak ile limon ve sıcak sudan mürekkeb müsekker ve ısıdıcı meşrûb* || ~ ***İng*** *punch* 1. zımba, argoda yumruk, 2. bir tür alkollü içki ≈ ***İng*** *puncheon* dövme veya delme aleti, zımba (▫OED s. punch, pounce) ~ ***EFr*** *poinçon* a.a. << ***OLat*** ****punctiō*** < ***Lat*** *pungere* delmek *+()tion* → PUANT

panda dev panda [Mil 1968] *Rusya'nın erkek dev ~pandası An-An, dişi dev ~pandası Çi-Çi ile randevusunda bulunmak üzere bugün Londra'ya uçacaktır.* || ~ ***Fr/İng*** *panda* Güney ve Doğu Asya'ya özgü iki memeli türünün adı ☼ 1824 F. Cuvier, Fr. doğabilimci. ~ ***Nepali*** *nigálya-pónya* kamış-yiyen hayvan ~ ***Tib*** *pónya* hayvan

pandantif "gerdanlık" [İlan 1914] *Paris'te imal ettirilmiş platinli ve pırlantadan ~pandantifler* || ~ ***Fr*** *pendentif* 1. büyük tek mücevherli gerdanlık, 2. bir kubbeyi destekleyen asılı üçgen şeklinde alan ~ ***Lat*** *pendentivus* sarkan şey, askı < ***Lat*** *pendēre* sarkmak, asılmak *+()tiv°* << ***HAv*** ****pend-*** a.a. < ***HAv*** ****(s)pen-*** sarkmak, asmak/asılmak → PANSİYON

← APANDİSİT, İNDİE, PANDÜL

pandik pandik at- "elle sarkıntılık etmek (argo)" [<1960] || [OPamuk 1983] *oturup sabahlara kadar sırılsıklam aşk şiirleri döktürüp ... sabah sana tam bir erkek olmanın rahatlığıyla ~pandik atabilsinler...* || ~ ***Yun*** *pendiko(n) πεντίκο* beşli, (mec.) el < ***EYun*** *pénte πέντε* beş *+ik°* << ***HAv*** ****penkʷe*** a.a. → PENTA+

pandispanya [AMPar 1877] *~pandispanya mı? Hani şu şekerli ekmek değil mi?* || ~ ***İt*** *pane di Spagna* İspanyol ekmeği < ***İt*** *pane* ekmek << ***Lat*** *panis* a.a. << ***HAv*** ****pās-t-ni*** besin, yiyecek < ***HAv*** ****pā-*** beslemek → PANE

pandül [Cum 1938] *~pandül, kuvve-i mıknatısiyeden âri, paslanmaz ve elastikî olmalıdır* || ~ ***Fr*** *pendule* sarkaç ~ ***Lat*** *pendulus* [küç.] a.a. < ***Lat*** *pendēre* sarkmak *+ul°* → PANDANTİF

pane [AR 1897] *kuzu başı, fileto ~pane, beyin tavası* || ~ ***Fr*** *pané* [pp.] ekmek kırıntısına bulanmış (kızartma) << ***OLat*** *panatus* [pp.] << ***Lat*** *pānis* ekmek *+()t°* << ***HAv*** ****pās-t-nis*** besin, yemek

† Latince sözcük arkaik ****pasnis*** biçimine dayanır: ▫EM 849. Dolayısıyla *pāscere, past-* "beslemek" fiiliyle ilişkili olmalıdır.

← KUMPANYA (AKOMPANYE, KUMANYA), PANDİSPANYA

Levent Şahverdi Arşivi

panel "pano" [Cum 1930] *Platform, ekspres ve ¯panel sisteminde karoseriler mevcut olduğu gibi,* | "... tartışma grubu" [Mil 1958] *¯panel veya sempozium şeklinde büyük bir toplantı yaparak* || ~ ***İng*** ***panel discussion*** jüri toplantısı, açık oturum < ***İng*** *panel* 1. tabaka, pano, 2. jüri üyelerinin adının yazıldığı pano [esk.], 3. jüri ~ ***OLat*** *pannellus* [küç.] kumaş parçası, tabaka < ***Lat*** *pannus* kumaş << ***HAv*** ****pan-*** a.a.

† Türkçede "tartışma grubu" anlamında *panel* tek başına kullanılırken, İngilizcede daima *panel discussion* kullanılır.

›› alçıpan, panelvan

← BETOPAN, PANO

panik [KK 1914] *seferberlik emri çıkınca Rus harbiye nezaretini gözetlemiş, ¯panikmiş.* || ~ ***Fr*** ***panique*** büyük ve akıldışı korku ~ ***EYun*** ***panikós πανικός*** orman ve ıssız yerlerde aniden duyulan korku < ***öz*** ***Pán πάν*** keçi ayaklı orman tanrısı ***+ic°***

›› panik atak, panikçi, panikle-

panjur [Düs 1863] *pencere pervazı ve ¯panjur ve kanad.* | [LO 1876] *¯panjur: tarz-ı cedid üzere pencere kafesi ki açılır kapanır ufkî tahtalardan mürekkeb olur* || ~ ***Fr*** *abat-jour* ışık-kısan, pencere kafesi → ABAJUR

† Fransızcadan alınan *abajur* sözcüğünün *pencere* ile kontaminasyonu ürünüdür.

pankart [Cum 1937] *Vesaiti nakliyede reklâm yapmak da iyi bir propagandadır. Bunun için ya ¯pankart ve yahud da hususî surette imal ettirilen tabelâlar kullanmalıdır.* || ~ ***Fr*** *pancarte* duvar ilanı (esk.), gösterilerde taşınan döviz ~ ***OLat*** *pancharta* genel deniz haritası → PAN(TO)+, KART[2]

pankreas[1] [T&S 1892] *Pancréas* [Fr.]: *levzül mide, özden, ¯pankreas.* || ~ ***Fr*** *pancréas* sindirim sisteminde bir organ ~ ***EYun*** *pankréas πανκρέας* «hepsi et», a.a. ☼ Efes'li Rufus, Yunan hekim (1. yy). § ***EYun*** *pan- παν-* tüm, hep + ***EYun*** *kréas κρέας* et → PAN(TO)+, KREOZOT

›› pankreatik

pankreas[2] [GövAns 1947] *¯Pankras: Boksla karışık bir güreş tarzı.* || ~ ***Fr*** *pancrace* serbest güreş ~ ***EYun*** *pankrátion πανκράτιον* her tür vuruşun serbest olduğu bir döğüş sporu § ***EYun*** *pâs, pan- πᾶς, παν-* tüm + ***EYun*** *krátos κράτος* güç, kuvvet ***+ion*** → PAN(TO)+, +KRAT

pano [HRG <1930] *Acem ¯panolarında çatık kaşlı, sürmeli gözlü, kıvrım zülüflü melikeler vardır* | [Cum 1936] *Fuchs imzalı yağlı boya ¯pano, genç kız için lake yatak odası* || ~ ***Fr*** *panneau* tabela, yazılı veya resimli levha << ***OLat*** *pannellus* [küç.] kumaş parçası < ***Lat*** *pannus* kumaş → PANEL

panorama [AMPar 1877] *ol payitaht-ı cesîmin ¯panoramasını (manzara-yı umumiyesini gösterir resmini)* || ~ ***Fr*** *panorama* / ***İng*** *panorama* 1. bir resmi silindir etrafında döndürerek 360 derece görüntü gösteren aygıt, 2. genel görüntü, manzara ☼ 1788 Robert Barker, İrl. ressam. § ***EYun*** *pân, pan(t)- πᾶς, παν(τ)-* tüm + ***EYun*** *hórama ὅραμα* görüntü, manzara < ***EYun*** *horáō, op- ὁράω* görmek, bakmak ***+ma(t)*** → PAN(TO)+, OPT(O)+

›› panoramik

← DİORAMA

panpa "kanka, arkadaş" [EkşiS 2008] *¯panpa: kanka kelimesinin denyoca deformasyon edilmiş hali.* || ~ ***?***

† Muhtemelen *kanka* sözcüğünden bilinmeyen bir yöntemle türetilmiştir. 2008'den eski örneği bulunamadı.

›› panpiş, panps

pansiyon [MSait 1898] *ahali-i mahalliye kâmilen otelcilik ve ¯pansiyon sahipliği gibi şeylerle temin-i maişet etmektedir.* | pansiyoner "pansiyon müşterisi" [HRGKok 1927] *iki haftadan beri lütf-ı kabul göstermiş olduğunuz bir erkek ¯pansiyonerinizin ikamet ücreti* || ~ ***Fr*** *pension* 1. maaş, rant, akar, 2. ücret karşılığı kiralanan oda veya ev ~ ***Lat*** *pensio* 1. tartı, 2. ödeme, ücret < ***Lat*** *péndere* 1. asmak, 2. terazi ile tartmak, özellikle gümüş para tartmak, 3. (dolayısıyla) para ödemek ***+()tion*** << ***HAv*** ****(s)pen-*** sarkıtmak, asmak, tartmak

† Latince fiil grubunun 1. "asmak, sarkıtmak", 2. "tartmak", 3. "para tartmak ve ödemek", 4. "zihnen tartmak, düşünmek", 5. "iplik eğirmek anlamları" mantıken bağlantılıdır. Karş. ***Lat*** uzun e ile *pendēre* "sarkmak" (geçişsiz fiil), *pensare* "tekrarlayarak tartmak, düşünmek" > ***Fr*** *penser,* ve halk dilinde *pendicare* "beline kadar sarkmak" > ***Fr*** *pencher.* Karş. ***İng*** *pound* "tartı birimi, gümüş para", ***İsp*** *peso* (a.a.). Aynı kökten ***İng*** *spindle* "iplik eğirmekte kullanılan sarkaç gibi alet, ağırşak".

›› pansiyoncu, pansiyoner

← DİSPANSER, KOMPANSE, PANDANTİF (APANDİSİT, İNDİE, PANDÜL), PANSUMAN, SÜSPANSİYON

pansuman [Cum 1933] *benim evimde de senin yaranı ¯pansman edecek pamuk, ilaç yok* || ~ ***Fr*** *pansement* bakım, özellikle yara bakımı < ***Fr*** *panser* (hastaya veya hayvana) bakmak, bakım yapmak ***+ment°*** ~ ***Lat*** *pensare* [den.] (sürekli) tartmak, düşünmek, kaygı göstermek < ***Lat*** *péndere, pens-* tartmak → PANSİYON

panteizm [T&S 1892] *Panthéisme* [Fr.]: *hikmet-i işrakiye, ¯panteizm.* | ~ ***Fr*** *panthéisme* tanrının her varlıkta olduğunu ileri süren dini görüş ~ ***İng*** *pantheism* a.a. ☼ John Toland, İrl. düşünür (1670-1722).| → PAN(TO)+, TEİZM

›› panteist

panteon [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *panthéon* Roma'da ve Paris'te ünlü iki tapınak; meşhurlara ait tapınak veya anıt kabir ~ ***EYun*** *panthéon πανθέον* tüm tanrıların (tapınağı) → PAN(TO)+, TE(O)+

panter [Cum 1931] *Civarda şimdiye kadar tesadüf edilmeyen bu hayvanın ¯panter olduğu anlaşılmıştır.* || ~ ***Fr*** *panthère* bir yırtıcı hayvan, pars ~ ***EYun*** *panthḗr πανθήρ* a.a. ~ ***Prakrit*** ~ ***Sans*** *puṇḍarīka* पुण्डरीक kaplan veya kedigillerden bir tür vahşi hayvan

Levent Şahverdi Arşivi

pantograf [T&S 1892] *Pantographe* [Fr.]: *harita büyütmeğe veya küçültmeğe mahsus alet,* ¯*pantograf.* || ~ ***Fr*** *pantographe* / ***İng*** *pantograph* bir çizim aleti → PAN(TO)+, GRAF(O)+

›› pantografi, pantografik

pantolon [Akab 1851] *setrinin üzerinden palto-sako giymiş,* ¯*pantalon epeyi kısa* || ~ ***Fr*** *pantalon* a.a. ~ ***İt*** *Pantalone* eski Venedik güldürü tiyatrosunda şalvarlı yaşlı adam < ***öz*** *San Pantalone* Venedik kentinin bir semti ~ ***EYun*** *Pantaleón* πανταλεόν «tüm arslan», bir erkek adı → PAN(TO)+, LEOPAR

›› pantol

pantomim [LO 1876] ¯*pantomima: Dilsiz oyunu.* || ~ ***Fr*** *pantomime* sözsüz komedi ~ ***EYun*** *pantomîmos* παντομῖμος «hepsi taklit», a.a. § ***EYun*** *pâs, pan-* πᾶς, *παν-* hepsi, tüm + ***EYun*** *mîmos* μῖμος taklitçi, soytarı → PAN(TO)+, MİM[2]

›› pandomima

pantufla [AR 1897] *haniya terlikler,* ¯*pantuflalar, zarif basmalarım* || ~ ***İt*** *pantofla* bir tür sandal veya terlik ~? ***OYun*** **pantophéllos* παντοφέλλος «tümü mantardan» § ***EYun*** *pâs, pant-* πᾶς, *παντ-* tüm + ***EYun*** *phellós* φελλός mantar → PAN(TO)+

† 1480 dolayında İtalya'da ortaya çıkmış bir sözcüktür. ▫DuCL 6:142. Yunanca kaynaklı olduğu varsayılırsa da Yunanca biçimi kaydedilmemiştir.

panzehir [Kab 1432] ¯*pâzehr tiryâk iken zehir olur / içen anı endâzesiz ḳahr olur* | [Men 1680] ¯*pâdzehr vulg.* ¯*panzeher* || ~ ***Fa*** *pâdzahr/pâzahr* پادزهر/پازهر zehirin etkisinden koruyan madde ≈ ***Ave*** **paiti-jathra* anti-zehir → ZEHİR

† Karş. ***Sogd*** *pātzārē* (a.a.). † */n/* arasesi Türkçede türemiştir.

panzer "2. Dünya Savaşında Alman tankı" [Cum 1945] *Bu cephede 11inci Alman* ¯*Panzer ordusunun bugün üçüncü orduya karşı* | "... polis tarafından kullanılan lastik tekerlekli tank" [Mil 1974] *Amerika'dan tanesi 900 bin liraya alınan onbir zırhlı* ¯*Panzer, dün Rami kışlasında gösteriler yapmıştır.* || ~ ***Alm*** *Panzer* zırh, zırhlı araç, tank ~ ***EFr*** *pancier* karınlık, böğür zırhı < ***EFr*** *pance* böğür ~ ***Lat*** *pantex, pantic-* a.a.

papa [GSM <1451] ¯*Rim-papanıŋ dest-i murdārını büs idüb* || ~ ***İt*** *papa* 1. peder, din adamı, 2. Katolik kilisesinin başı ~ ***EYun*** *papâs, papad-* πατᾶς, *παπαδ-* baba, peder, üst düzey din adamlarına hitap biçimi < ***EYun*** *páppas* πάππας çocuk dilinde baba

† Osmanlı kaynaklarında 18. yy.'a dek, aşağılayıcı bir terim olan *Rim-Papa* "Roma Papası" görülür.

← PAPAZ (PAPATYA), POPLİN

papağan [EÇ <1683] *ispinoz ve tütî ve* ¯*papağala ve niçe bunların emsâli murġān-i ḫoş-elvān* [güzel renkli kuşlar] || ~ ***İt*** *papagallo* ببغاء papağan ≈ ***Ar*** *babaġā* a.a.

† ***İt*** *papagallo,* ***Fr*** *papegai* biçimleri muhtemelen Arapça kaynaklıdır.

papak [Ana 1932] ¯*papak (Cenubi Anadolu): kalpak.* || ~ ***Azer*** *papağ* 1. dövülüp yumuşatılmış pamuk veya yün yumağı, kar lapası, 2. keçe veya kürk başlık ~ ***OFa*** *pambag* pamuk → PAMUK

† Birinci Dünya Savaşı yıllarında Azericeden veya Kafkasya Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

›› Karapapak

papalina [Mil 1970] *boyu 28 santimden küçük kalkan balıklarının ve* ¯*papalina'nın bütün bölgelerde ... avlanması yasaklanmıştır.* || ~ ***Yun*** *papalína* παπαλίνα sardalyaya benzer bir balık, sprattus sprattus

† Karş. ***İt, Sırp*** *papalina* (a.a.).

papara [LO 1876] ¯*papara: Peynir suyu, suda pişmiş peynir. (...) tatsızlıktan kinaye olur* ‖ ≈ ***Yun*** *papára* παπάρα süte ekmek doğrama

† Alıntı yönü açık değildir.

paparazzi [Mil 1965] *İtalyanların* ¯*Paparazzi' dedikleri Romalı fotoğrafçılar Andress'in herkesten gizlediği evini* || ~ ***İng*** *paparazzi* rahatsız edici yöntemler kullanan gazete fotoğrafçısı ☼ 1967 < ***öz*** *Paparazzi* Fellini'nin Dolce Vita filminde (1959) gazeteci karakteri

† İç piyasada 1983'ten itibaren duyulmuştur.

papatya [Yad <1421?] *ayaklarını* ¯*pāpādya ile ve benefşe ile kaynamış ıssı su ile yumak* | [Men 1680] ¯*papadia: Uxor sacerdotis Graeci vel Armeni* [Rum veya Ermeni papazı karısı]. ¯*Papadia çiçeği: Chamaemelon* [papatya]. || ~ ***Yun*** *papadiá* παπαδιά papaz karısı < ***Yun*** *papás* παπάς → PAPAZ

† Anlam ilişkisi açık değildir. Türkçede de kullanılan ***Fa*** *babūna/babūnac* "papatya" sözcüğünden kontaminasyon düşünülebilir.

›› papatyagiller

papaya [Mil 1982] ¯*Papaya bitkisi disk kaymasını tedavi ediyor.* || ~ ***İng*** *papaya* tropik bir meyve ~ ***Karib*** *papayo*

papaz "rahip" [CodC 1303] *presbyter - Tr:* ¯*bapas (...) Aaron ulu* ¯*papaz* [yüce rahip Harun] || ~ ***Yun*** *papás, papad-* παπάς baba, muhterem kişi, din adamı << ***EYun*** *papâs* πατᾶς a.a. → PAPA

›› papaz eriği, papaz kaçtı, papaz ol-, papaz yahnisi

← PAPATYA

papel "iskambil kâğıdı (argo)" [AR 1899] ¯*Papel kerizi yani kâğıt oyunları denir* | [Bah 1924] ¯*papel: Avam lisanında bir liralık kâğıt para.* || ~ ***İsp*** *papel* kâğıt << ***Lat*** *papyrus* papirüs → PAPİRÜS

† Muhtemelen Yahudi İspanyolcasından. Karş. ***İng*** *paper* < ***Fr*** *papier* "kâğıt".

papirüs [MSait 1898] *Duvarlarda ise eski* ¯*papirüs yaprakları üzerine yazılmış el yazıları vardır.* || ~ ***Fr*** *papyrus* Mısır'da yetişen bir kamıştan elde edilen yazı tabakası ~ ***Lat*** *papyrus* a.a. ~ ***EYun*** *pápuros* πάπυρος a.a. ~ ***Mis*** *pa-pr* a.a.

† ***Fr*** *papier,* ***İng*** *paper,* ***Alm*** *Papier* "kâğıt" biçimleri bu sözcükten türemiştir. Latince ekli biçim "Mısır'a özgü yazı materyeli" anlamında kullanılır.

Levent Şahverdi Arşivi

›› papirofobi, papiroloji

← PAPEL

paprika [Mil 1962] *Steak Diana* [yemek tarifi] ... *Worcestershire sosu (mevcut olmadığında konmuyor), ¯paprika, tuz biber* || ~ ***İng*** *paprika* kurutulmuş tatlı biber tozu ~ ***Mac*** *paprika* biber ~ ***Sırp*** *papar* a.a. → BİBER

papyon "kelebek şeklinde boyunbağı" [Cum 1932] *beyaz benekli ve kavuniçi ¯papyon bir boyunbağı takmıştı* || ~ ***Fr*** *papillon* kelebek ~ ***Lat*** *papilio* a.a.

← PAVYON

par [Hamz-TS y. 1400] *gözleri taŋ yılduzu gibi ¯par par yanar* || : ***onom*** yanma sesi

† Işıma anlatan sözcüklerin onomatope yapısında olması ilgi çekicidir.

›› par par

← PARIL, PARLA-, PIRIL

para "Osmanlı Devleti'nde 16. yy veya daha önce çıkarılan, akçeden büyük gümüş sikke" [OsmK <1520] || ~ ***Fa*** *pāra* •پارە ödül, para << ***OFa*** *pārag* ödül, para < ***OFa*** *pār* ödünç, borç (◦D-M 259) ≈ ***Ave*** *pāra-* a.a. (◦Barth 851-852, 889) < ***Ave*** *par-* ödemek, öteye geçmek, öte << ***HAv*** ***per-** 1. öteye geçmek, 2. ödemek (◦Pokorny 816-817) → PER+

† Farsça sözcük *pāra* "pare, pay" ile eşsesli olup nihai olarak aynı Hintavrupa köküne dayanır. Ancak anlam ayrışması muhtemelen Indo-Aryan dillerinin ayrışmasından önceki zamana aittir. † ***HAv*** ***per-** "ödemek, ödül" fiil kökü ile ***per** "öte, ileri" edatı eşkökenlidir. Türkçede aynı anlam bağı *ödemek* fiili ile *öte* edatı arasında bulunur. † Aynı HAvr kökünden ***Lat*** *pretium* "ödül, fiyat" > ***İng*** *price* "fiyat" ve *prize* "ödül".

para+ ~ ***Fr*** *para+* [bileşik adlarda] yardım eden, hazırlayan, koruyan < ***Fr*** *parer* yardım etmek, hazırlamak, tedarik etmek << ***Lat*** *parare* a.a. → PARİTE

← FERMENE, PARAMEDİK, PARAPET, PARAŞÜT, PARATONER, PÀRAVAN

parabol [Cum 1964] *İlim ve Hayat sahifemizde bulacağınız konular: (...) ¯Parabol şeklinde telsiz antenleri* || ~ ***Fr*** *parabole* ~ ***EYun*** *parabolḗ* παραβολή 1. yana atış, 2. yatay olarak atılan bir nesnenin izlediği eğriyi ifade eden konik kesit ☼ MÖ 2. yy Perge'li Apollonios, Yun. matematikçi. < ***EYun*** *parabállō* παραβάλλω yana veya öteye atmak < ***EYun*** *para+¹ bállō, bol-* βάλλω, *βολ-* atmak → BALİSTİK

›› parabolik

paradi [SÇuluk 1881] *Temaşahane-i Hudavendigâr (Burse) ¯peradi bileti* || ~ ***Fr*** *paradis* 1. cennet, 2. tiyatroda en üst balkon ~ ***EYun*** *parádeisos* παράδεισος cennet bahçesi → FİRDEVS

paradigma [Özön 1961] *¯paradigma: Fel. Örnek, model.* || ~ ***Fr*** *paradigme* (özellikle gramerde) kalıp, model, emsile ~ ***EYun*** *parádeigma* παράδειγμα a.a. < ***EYun*** *paradeíknymi* παραδείκνυμι karşılaştırmak, örnek göstermek, teşhir etmek *+ma(t)* < ***EYun*** *para+¹ deiknými, deig-* δεικνύμι, *δειγ-* göstermek, işaret etmek << ***HAv*** ***deik-** parmakla işaret etmek, göstermek → DİKTE

›› paradigmatik

← POLİÇE

paradoks [ÖS 1914] || ~ ***Fr*** *paradoxe* şaşırtıcı ve tuhaf görüş, doğal düşünce tarzına aykırı olan şey ~ ***EYun*** *parádoksos* παράδοξος a.a. < ***EYun*** *para+¹ dóksa* δόξα görüş, kanı, mezhep < ***EYun*** *dékomai/dokéō* δοκέω kabul etmek, benimsemek → DOGMA

›› paradoksal

paraf [Bah 1924] *¯paraf: Bir imzaya uydurulan çizgiler, imza.* | [Bel 1938] *Büyük Harp başladığı vakit paylaşma anlaşmalarının en mühimleri ¯parafe (kısa imza anlamındadır) edilmiş bulunacaktır.* || ~ ***Fr*** *parafe* bir yazının kenarına konan küçük işaret, kısa imza < ***Fr*** *paragraphe* ¶ işareti, derkenar → GRAF(O)+

›› parafe

parafin [LT 1873] *Paraffin* [Fr.]: *¯parafin* | [T&S 1892] *Paraffin* [Fr.]: *¯parafin, bazı ağaç ve maadinden çıkarılan bir nevi balmumu.* || ~ ***Fr*** *paraffine* kimyasal bir madde ~ ***Alm*** *Paraffin* a.a. ☼ 1830 Reichenbach, Alm. kimyacı. § ***Lat*** *parum* çok az + ***Lat*** *affinis* benzer

† Eşdeğeri olan hidrokarbonlara hiç benzemeyen özelliklerinden ötürü adlandırılmıştır.

paragraf [KT 1900] *¯paragraf: Bend başına konulan § işareti.* | [Bah 1924] *¯paragraf: Nesir parçasının veya faslın ufak bir kısmı, fıkra, bend.* || ~ ***Fr*** *paragraphe* konu girişi belirtmek için yazı kenarına konan ¶ veya § işareti [esk.], yazıda birkaç cümleden oluşan birim ~ ***EYun*** *parágraphē* παράγραφη kenar-yazı, marjinal not < ***EYun*** *para+¹ gráphō* γράφω yazmak → GRAF(O)+

›› paragrafla-

parakete¹ [LO 1876] *¯paraket: Sefainin derece-i sürat ü hareketini hesap için denize atılıp sürükletilen ipli tahta.* || ~ ***İt*** *barchetta* [küç.] «gemicik», bir ipe bağlı olarak suda yüzen hız ölçme aracı < ***İt*** *barca* gemi *+et°*

parakete² [x 2001] *Papağan, ¯parakete ve kanaryalar* || ~ ***İng*** *parakeet* küçük papağan ~ ***Fr*** *perroquet* < ***Fr*** *perrot* papağan [esk.]

parala|mak [Fer <1451] *Bir gün dağda oğlancukları birini kuş kapdı, ¯paraladı-idı* | [Men 1680] *pārelemek vul. ¯paralamak* || < ***Fa*** *pāra* •پارە pare, parça → PARE

›› lugat parala-, paralan-, paralat-

paralaks [ML 1969] || ~ ***Fr*** *parallaxe* astronomide bir kavram ~ ***EYun*** *parállaksis* παράλλαξις < ***EYun*** *parallássō* παραλλάσσω karşılıklı değişmek *+sis* < ***EYun*** *para+¹ allássō* ἀλλάσσω değişmek < ***EYun*** *állos* ἄλλος başka → ALEGORİ

paralel [Geom 1937] *"paralel çizgiler' veya "paraleller', (...) yanyana ve beraber giden doğru çizgilere denir.* || ~ ***Fr*** *parallèle* ~ ***EYun*** *párallelos* παράλλελος birbirinin yanısıra giden < ***EYun*** *para+¹ allélon*

Levent Şahverdi Arşivi

ἀλλέλ ων birbiri, yekdiğer < ***EYun*** *állos ἄλλος* başka << ***HAv*** **al-* öte, başka --› ALEGORİ

›› paralel devlet, paralelizm, paralelkenar, paralellik

paraliz [Göv 1930] ¯*paralisi: Felç, inme, kötürümlük.* || ~ ***Fr*** *paralyse* felç ~ ***EYun*** *parálysis παράλυσις* a.a. < ***EYun*** *paralúō παραλύω* «bir yanı çözülmek», tek yanlı inme *+sis* < ***EYun*** *para+[1] lúō λύω* çözmek --› LİZ(O)+

›› paralitik, paralize, paralizi

paramedik paramedikal "yardımcı tıp dalları" [Cum 1972] *Kongremiz için seçtiğimiz ¯paramedikal konular ise açık oturumlar şeklinde sunulacaktır.* | paramedik "yardımcı tıp personeli" [Mil 1998] *Pratisyen hekimler, Anestezi teknisyenleri, ¯Paramedikler* || ~ ***İng*** *paramedic* [abb.] yardımcı tıp elemanı < ***İng*** *paramedical* 1. klasik tıbbın dışında olan, 2. tıp personeline yardımcı olan --› PARA+[2], MEDİKAL

›› paramedikal

parametre [TDK1 1945] ¯*parametre* [geometri ve cebir kavramı] || ~ ***Fr*** *paramètre* bir başka değere bağımlı olarak değişen ölçü < ***EYun*** *paramétreō παραμέτρεω* bir şeyi bir şeyle ölçmek, kıyaslamak < ***EYun*** *para+[1] métreō μέτρεω* ölçmek --› +METRE

paramiliter [Cum 1940] *Köstence sokaklarında burada ¯Paramiliter denilen gençlik teşkilatı başlarında zabitleri ve omuzlarında (...)* || ~ ***Fr*** *paramilitaire* «yan-asker», ordu dışı askeri güç < ***Fr*** *para+[1] militaire* asker --› MİLİTER

† Fransızca ilk kez 1934, İngilizce 1935'te kaydedilmiştir.

paramparça [LO 1876] ¯*pāre parça: lime lime* | [Göv 1930] ¯*paramparça: parça parça, lime lime* || § ***Fa*** *pāra* پارە pare + ***Fa*** *pārça* پارچە --› PARE, PARÇA

parankima [Özön 1961] ¯*parankima: Bir organın asli görevini sağlayan temel doku.* || ~ ***Fr*** *parenchyme* ak ve karaciğer, böbrek, dalak gibi organların dolgu dokusu ~ ***EYun*** *parénxyma παρένχυμα* a.a. ☼ Erasistratos, Yun. hekim (MÖ y. 330-250). < ***EYun*** *parenχéō παρενχέω* içini (bir sıvı ile) doldurmak *+ma(t)* < ***EYun*** *para+[1] enχéō ἐνχέω* a.a. < ***EYun*** *en+ χéō χέω* bir sıvı dökmek, akıtmak --› HUNİ

paranormal [Mil 1957] *bu tezahürlerin (...) supranormal, yahut daha doğrusu ¯paranormal sayılabileceği* || ~ ***İng*** *paranormal* bilinen doğa yasalarına uymayan < ***Fr/İng*** *para+[1] normal* kurala uygun --› NORMAL

paranoya [TDİli 1936] || ~ ***YLat*** *paranoia* aklını yitirme, irrasyonel korku < ***EYun*** *para+[1] noia νοια* anlama, idrak etme < ***EYun*** *nóos νόος* akıl, izan, idrak *+ia*

›› paranoit, paranoit şizofreni, paranoyak

parantez [Cum 1932] *Daha doğrusu binlerce senelik Türk'ün hayatında Gazi Osman bir ¯parantez açtı ve Gazi Mustafa Kemal bir parantez kapıyor.* || ~ ***Fr*** *parenthèse, parenthet-* 1. gramerde yan cümle, 2. tipografide ayraç işareti ~ ***EYun*** *parénthesis παρένθεσις* yana koyma, kenara koyma < ***EYun*** *para+[1] énthesis ἔνθεσις* koyma, yerleştirme + ***EYun*** *en+ thésis θέσις* koyma --› TEZ[2]

← ANTRPARANTEZ

parapet "gemide güverte siperliği" [LF 1874] || ~ ***İt*** *parapetto* «göğüs siperi», kale burcu korunağı, taraça korkuluğu § ***İt*** *parare* korumak + ***İt*** *petto* göğüs (<< ***Lat*** *pectus, pector-* a.a.) --› PARA+[2], PEKTORAL

parapleji [ML 1969] || ~ ***Fr*** *paraplégie* felç, özellikle belden aşağısını etkileyen felç ~ ***EYun*** *paraplēgia παραπληγία* a.a. < ***EYun*** *paraplēks παραπλήξ* inme inmiş, felçli *+ia* --› FELÇ

›› paraplejik

paraşüt [Bah 1924] ¯*paraşüt: Düşen insanın sukutunu ağırlaştırmağa mahsus alet.* || ~ ***Fr*** *parachute* «düşme-korur», a.a. ☼ 1777 François Blanchard, Fr. mucit. § ***Fr*** *parer* yardım etmek + ***Fr*** *chute* düşüş (<< ***Lat*** *caduta* a.a. < ***Lat*** *cadēre* düşmek *+()t°*) --› PARA+[2], KADANS

paratoner [Bas 1875] *Ayasofya Cami-i şerifinin minaresine dahi ¯paratoner talik olunduğunu* || ~ ***Fr*** *paratonnerre* yıldırım düşmesine karşı düzenek ☼ 1773 Barbcu Du Bourg, Fr. çevirmen. § ***Fr*** *para-* «koruma» ve «yardım etme» anlamında önek + ***Fr*** *tonnerre* yıldırım, gök gürlemesi (~ ***Lat*** *tonitrus* gök gürlemesi) --› PARA+[2]

paravan [T&S 1892] *Paravent* [Fr.]: ¯*paravan, siperlik, tahta perde* || ~ ***Fr*** *paravent* rüzgâr kesen, rüzgârdan koruyan ~ ***İt*** *paravento* a.a. § ***İt*** *parare* korumak + ***İt*** *vento* rüzgâr --› PARA+[2], VENTİL

›› paravan şirket, paravana

parazit [Bah 1924] ¯*parazit: Bir başkası sayesinde yaşayan insan, hayvan veya nebat.* || ~ ***Fr*** *parasite* asalak ~ ***EYun*** *parásitos παράσιτος* başkasının sofrasında yemek yiyen, a.a. < ***EYun*** *para+[1] sîtos σῖτος* yemek

›› parazitik

parça [Rab 1310] *Eteki yırtılıp bir ¯pārçası kolığa keldi* [koluna geldi] || ~ ***Fa*** *pārça* پارچە [küç.] parçacık < ***Fa*** *pāra* پارە parça +*ça*[3] --› PARE

† ***Lat*** *particulus* sözcüğünün tam eşdeğeridir. Karş. PARTİKÜL.

›› aslan parçası, parça parça, parça pürçük, parçacı, parçala-, parçalı, yedek parça

← PARAMPARÇA

pardon [AMPar 1877] *Ama ¯pardon! Hakikatte öyle değildir.* || ~ ***Fr*** *pardon* [dev.] af, özür dileme sözü < ***Fr*** *pardonner* affetmek << ***OLat*** *perdonare* a.a. < ***Lat*** *per+[1] donare* karşılıksız vermek, bağışlamak --› DATA

pardösü [HRGŞık 1889] *rüzgarın şiddet-i cereyanına karşı en nazik mahallerini muhafaza etmek için ¯pardösü'lerini, fistanlarını kat kat edip üzerine oturmakta idiler.* || ~ ***Fr*** *pardessus* ceket üstüne giyilen üstlük < ***Fr*** *par dessus* üstten, üstlük << ***Lat*** *per desursum* a.a. < ***Lat*** *per+[1] desursum* üst

Levent Şahverdi Arşivi

pare [MEd y. 1300] ~*pāre pāre ḳıldı anı* | [Fer <1451] *filcümle bir* ~*pāre etmege* [bir parça ekmeğe] *muhtāc oldı* || ~ ***Fa*** *pāra* پاره pay, kısım, parça << ***OFa*** *pārag* pay edilmiş şey << ***HAv*** **perə-*[2] ayırmak, pay etmek → PER+

† Aynı Havr kökten ***Lat*** *pars* "pay, kısım" (▫Pokorny 817).

›› pare pare

← CİĞERPARE, ÇALPARA, PARALA-, PARAMPARÇA, PARÇA (PARAMPARÇA), YEKPARE

pareo [Mil 1969] *Tatil Köyünde esas kıyafet bikini ama* ~*Pareo' denilen peştemallara sarınıp gezenler de bol.* || ~ ***İng*** *pareo* eteklik olarak giyilen renkli kumaş örtü ~ ***Tahiti*** *pareu* a.a.

† Polinezya yerli dillerinden. Türkçede Club Méditerranée tatil köyleri vasıtasıyla tanındı.

parfe [Mil 1962] *vanilyalı dondurma* ~*parfesi* || ~ ***Fr*** *parfait* 1. mükemmel, 2. bir tür dondurma ~ ***Lat*** *perfectus* [pp.] yapıp bitirilmiş, sonuna gelmiş, mükemmel < ***Lat*** *perficere* yapıp bitirmek, kemale erdirmek *+()t°* < ***Lat*** *per+*[1] *facere, fact-* yapmak → FAKTÖR

parfüm [Rz 1896] *şarkıdan yalnız iki kuplesini diğer bir* ~*parfüme* [kokulu] *kâğıda yazdı* | [Cum 1930] *Latif ve lüks* ~*parföm* || ~ ***Fr*** *parfum* güzel koku, rayiha ~ ***İt*** *perfumo* a.a. [mod. profumo] < ***İt*** *perfumare* içinden tütmek, rayiha vermek [mod. profumarc] < ***Lat*** *per+*[1] *fumare* tütmek → FÜME

›› parfüme, parfümeri

parıl [LO 1876] ~*parıldamak,* ~*parıltı* || : ***onom*** ışıma ifade eden deyim → PAR

† TTü ışıma anlatan sözcüklerin onomatope yapısında olması ilgi çekicidir. Karş. *ışılda-, kığılda-* > kığılçım.

›› parıl parıl, parılda-, parıltı

parite [Cum 1931] *altın* ~*paritesi 11,96 santim dolar (25 kuruş)* || ~ ***Fr*** *parité* denklik ~ ***Lat*** *paritas, t-* a.a. < ***Lat*** *pār* denk, eş *+itas* << ***HAv*** **prə-* < ***HAv*** **perə-*[1] yanyana getirmek

† Karş. ***Lat*** *parare* "denk getirmek, uyarlamak, hazırlamak, tedarik etmek", *parire* "üretmek, yaratmak".

← APARAT (APARATÇİK, APAREY), AU PAİR, KOMPRADOR, PARA+[2] (FERMENE, PARAMEDİK, PARAPET, PARAŞÜT, PARATONER, PARAVAN), PREPARAT, REPERTUVAR (RÖPER), SEPARE

parizyen [AM <1900] *O zaman henüz Paris'ten avdet eylemiş olmak hasebiyle hakikaten* ~*parizyen ıtlakına cesban olan* || ~ ***Fr*** *parisienne* Paris'li, Paris'e ait < ***öz*** *Paris* Fransa'nın başkenti

park [AM <1900] ~*park' denilen umumî bahçeler* | otopark [Cum 1941] *Aynı meydanın müntehasında bulunan* ~*otopark ikmal edilerek* || ~ ***Fr*** *parc* büyük ve gösterişli bahçe / ***İng*** *park* 1. av alanı, koru [csk.], 2. a.a. << ***Eİng*** *parrock* çayırlık, mera << ***Ger***

† ***İng*** *car park* "otomobil parkı" deyimi 1910'larda, *to park* "otomobili park alanına bırakmak" fiili 1923'te kaydedilmiştir. † *Otopark* bileşiği Türkçeye özgüdür.

›› çocuk parkı, milli park, otopark, otopark mafyası, otoparkçı, park et-, parking, parkmetre, teknopark

← PADOK, PARKE

parka "kapüşonlu askeri ceket" [Cum 1967] *kumaş ve diğer bütün malzemesi işi alana ait olmak üzere 6500 adet* ~*parka diktirilecektir* || ~ ***İng*** *parka* Eskimo ve Aleutlara özgü hayvan postu ceket, anorak ~ ***Nenets*** *parkha* hayvan postu

† Aleut Adaları yerli dillerinden, İngilizcede ilk kez 1625'te kaydedilmiştir.

parke "ahşap yer kaplaması" [LO 1876] ~*parke (Fr.): Doğramadan döşeme koğuş.* | "... düzenli taştan yol kaplaması" [AR 1897] *Hele biraz daha yürüyün.* ~*Parke kaldırım. Vezneciler Hamamı.* || ~ ***Fr*** *parquet* [küç.] 1. küçük park, 2. formel bahçe, 3. formel bahçe tasarımına benzetilmiş ahşap zemin [18. yy], 4. geçmeli tahtadan yer döşemesi [19. yy] < ***Fr*** *parc* büyük bahçe → PARK

parkur "at yarışı güzergâhı" [Cum 1936] *Oniki mâni* ~*parkur halinde ve dakikada 400 metro dörtnalla yapılacaktı* || ~ ***Fr*** *parcours* koşu güzergâhı << ***Lat*** *percursus* a.a. < ***Lat*** *percurrere* baştan başa koşarak geçmek *+()t°* < ***Lat*** *per+*[1] *currere, curs-* koşmak → KUR

parla|mak [Gül 1317] ~*parlayub odun yana* | parlak [Dan 1360] *Musaykal* [cilalı, parıltılı] *şöyle* ~*parlak ışığı var.* || < ***onom*** *par/parıl* ışıldama ifade eden söz *+(g)A-* → PAR

›› parlak, parlat-

parlamento [28M 1722] *bu şehirde dahı* ~*parlement vardır;* ~*parlement erkânı geldiler ammâ prezidant gelmedi."* | [TakV 1835] ~*parlamento tabir olunur meclis-i umumi* | parlamenter [Bah 1924] ~*parlamenter: Parlamentoya mensup olan.* || ~ ***Fr*** *parlement* 1. şura, meşveret, 2. meclis < ***Fr*** *parler* konuşmak *+ment°* → PAROLA

† İtalyanca değildir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi sefaretnamesinde (1722) Fransa'da görülüp aktarılmıştır. Fransızca çift sessiz ile biten eril sözcüklere Türkçede *+o* eklenmesi 19. yy sonlarına dek tipik uygulamadır.

›› parlamentarizm, parlamenter, parlemento

parmak [Kıp: CodC 1303] *digiti - Fa: angust - Tr:* ~*barmak* | [OTü: İMüh <1310] ~*barmak: al-uṣbuʿ* || << ***OTü*** *barmak* parmak <? ***ETü*** *bar-* gitmek *+(A)mAk* → VAR-

† Karş. ***ETü*** *erŋek* 1. "adamcık", 2. "parmak". 12. yy.'dan sonra yaygın olarak benimsenen sözcüğün belki "gitmek" anlamında *barmak* fiilinden türetilmiş bir deyim olduğu düşünülebilir.

›› parmakla-, parmaklık, vezir parmağı

parmezan [Bah 1924] ~*parmezan: süt ve zaferandan yapılan bir nevi peynirin ismi.* || ~ ***Fr*** *parmésan* İtalya'ya özgü bir tür peynir ~ ***İt*** *parmiggiano* Par-

Levent Şahverdi Arşivi

ma'lı, Parma'ya ait < *öz Parma* Kuzey İtalya'da bir kent

parodi [Cum 1946] *bu ¯parodinin gayesi, bugünkü Leningrad'la Puşkin zamanının Petersburg'unu mukayese etmek* || ~ ***Fr parodie*** taklide dayalı güldürü ~ ***EYun*** *parōidía παρῳδία* bir şarkıya nazire olarak söylenen gülünç şarkı < ***EYun*** *para+[1] ōidḗ ᾠδή* şarkı → ODEON

parola "gizli anlamı olan söz, şifre" [LF 1821] *muntazam askerler beyninde kullanılır ¯parola tabir ettikleri madde-i lafziyye ile birbirine remz ü işaret ederek* | [AR 1898] *Arabada tesadüf ettiğine eğilip bakıyor, kaşıyla gözüyle ¯parola veriyor.* || ~ ***Fr parole*** söz << ***Lat*** *parabola* simge, mesel, vecize, anlamlı söz ~ ***EYun*** *parabolḗ παραβολή* karşılaştırma, kıyas, vecize < ***EYun*** *parabállō παραβάλλω* 1. yana atmak, 2. yanyana koymak, karşılaştırmak < ***EYun*** *para+[1] bállō, bol- βάλλω, βολ-* atmak → BALİSTİK

← HOPARLÖR, PALAVRA, PARLAMENTO

parpulla|mak [LO 1876] *¯parpul: Anadolu'da kuduz hayvana denir. ¯Parpullamak: Okunmuş su ve kuduza ilaç etmek.* | [Ana 1932] *¯parpıllamak (Cenubi Anadolu), ¯parpılamak (Niğde, G. Antep): 1- bir şeyi ateşe göstermek, hafifçe kızartmak; 2- hasta çocuklara okuyup üflemek"* || < ***TTü*** *parpul* kuduz, çırpınma *+lA-* < ***?***

† Karş. *parpazlan-* "çırpınmak". ▫Dinç 378.

pars [ETü: UyY 759] *¯bars yılka* [pars yılında] | [ETü: IrkB <900] *esnegen ¯bars men* [gerinen parsım ben] || << ***ETü*** *bars* bir vahşi kedi, panthera pardus ≈ ***Fa*** *pārs* پارس a.a.

† ***EYun*** *párdos* (a.a.) İrani bir dilden alıntıdır. Karş. ***Sogd*** *prdanka*, ***Sans*** *prdāku* पृदाकु "pars, panter". † En erken Taberi vekâyinamesinde kişi adı olarak anılan Türkçe sözcük, bir İrani dilden alıntı olmalıdır.

← LEOPAR (BUKALEMUN, PANTOLON)

parsa [MEd y. 1300] *berk oruŋa* [zor duruma] *kirdi yā ¯pārsā* [dilenci] *boldı* | [EÇ <1683] *χuddāmleri* [hizmetçileri] *¯pārsā-i Muhammedîye çıkup akçe devşirmeğe başladı* | [BK 1797] *¯pārse: Dilencilik ve gedâyî maᶜnâsındadır. Çengi, meddâh ve hengâmecilerin meclis halkından düşürdükleri akçeye ¯pārse tabiri bu iᶜtibârladır.* || ~ ***Fa*** *pārsa/pārsā* پارسه dilencilik, dervişlik

›› parsa topla-

parsel "kadastroda müstakil tapulu parça" [Cum 1930] *17 ve 19 ¯parsel no.lu dükkânların davalarını* || ~ ***Fr*** *parcel* parçacık, porsiyon << ***OLat*** *particellum* [küç. küç.] a.a. < ***Lat*** *pars, part-* pay, kısım → PARTİ[1]

›› parselasyon, parselle-

parşömen [Bah 1924] *¯parşömen: Üzerine yazı yazmak veya basmak için hazırlanmış koyun veya keçi derisi.* || ~ ***Fr*** *parchemin* inceltilmiş sığır veya koyun derisinden yapılmış kâğıt << ***Lat*** *charta pergamena* a.a. < ***öz*** *Pergamum* Küçük Asya'da bir kent, Bergama

† Bergama'da icat edildiği veya en iyi cinsi Bergama'da imal edildiği için MÖ 2. yy.'da adlandırılmıştır.

partal [Çağ: Babür 1530] *çerigning kiyindin kilib ¯partalġa ilig koyğan idi* [ordunun ardından gelip eşyalarına el koymuş idi] *(...) baᶜzı çader ve kelim ve ¯partal dik nimelari çerig iligige tüşdi* [çadır, örtü, bohça gibi bazı nesneleri ordu eline düştü] | [Arg 1533] *¯parttál: masseritie* [bagaj, yük] | [MMem 1557] *atları ve ¯partalı kütelden aşurmak için* || ≈ ***Fa*** *partal* پرتل bohça, yolculukta taşınan yük ~ ***Hind***

† Babürname sıkça kullandığı bu sözcüğün Hintçe olduğunu belirtir; ▫Steingass 240 bu görüşü paylaşır.

partenogenez [Mil 1978] *¯partenogenez* || ~ ***Fr*** *parthénogénèse* bakire doğum, döllemesiz üreme § ***EYun*** *parthénos παρθένος* bakire + ***EYun*** *génesis γένεσις* doğum < ***EYun*** *gignomai, gen- γίγνομαι* doğmak veya doğurmak *+sis* → +JEN

›› partenojenez

parter "bahçede tarh" [AMPar 1877] *sarayın birçok yerlerini gezdikden sonra, bağçenin ¯parterre' denilen kısmına gelmişlerdi.* | "... tiyatroda zemin katı" [Cum 1930] *¯Parter 2 ve 3 lira, balkon 150 kuruş* || ~ ***Fr*** *parterre* zemin, bahçe tasarımında merkezi açık alan, tiyatroda zemin katı < ***Fr*** *par terre* toprağa yakın, yerden < ***Fr*** *per+[1] terre* yer, zemin, toprak << ***Lat*** *terra* → TARAÇA

parti[1] [LG 1889] *¯parti: Oyun, fasıl. ¯Parti kesmek: Oyun bitirmek.* | [Bah 1924] *¯parti: Kibarane hususi eğlence.* || ~ ***Fr*** *partie* [fem.] 1. bölüm, pay, kısım, 2. takım, topluluk, cemiyet << ***OLat*** *partita* [fem.] ayrılan pay, kısım, bölüm < ***Lat*** *partire* pay etmek, ayırmak *+()t°* << ***HAv*** *prə-ti-* < ***HAv*** **perə-*[2] ayırmak, pay etmek → PER+

›› garden parti, kokteyl parti

← APARTHEİD, APARTMAN, DEPAR, DEPARTMAN, GARDEN PARTİ, KOMPARTIMAN, PARSEL, PART-TİME, PARTİ[2], PARTİKÜL, PARTİSYON, PARTİZAN, PORSİYON (PARTNER)

parti[2] [Bah 1924] *¯parti: Hizip, fırka.* | ~ ***Fr*** *parti* [m.] hizip, mezhep, siyasi parti ≈ ***İt*** *partito* [m.] a.a. << ***Lat*** *partitum* [n.] a.a. < ***Lat*** *partire* pay etmek, ayırmak *+()t°* → PARTİ[1]

† Fransızca sözcüğün siyasi anlamı 16. yy.'da ***İt*** *partisano* "taraftar, hizipçi" biçiminden türetilmiştir.

›› çok partili, partici, partileş-, siyasi parti

partikül [Mil 1955] *radyoaktif ¯partiküllerle mahmul olmasından endişelenmektedirler.* | "... atom parçacığı" [Özön 1961] *¯partikül: Atomu meydana getiren elektron, proton, nötronlardan her biri.* || ~ ***Fr*** *particule* parçacık ~ ***Lat*** *particulus* [küç.] a.a. < ***Lat*** *pars, part-* pay, kısım *+icul°* → PARTİ[1]

partisyon [Cum 1941] *¯partisyon veya kondüktör piyano partisi ve bando aletlerinin her birine mahsus partiler* || ~ ***Fr*** *partition* 1. bölüm, bölme perdesi, 2. müzikte

Levent Şahverdi Arşivi

farklı aletlere ait notaları altalta gösteren notasyon ~ ***Lat*** *partitio* < ***Lat*** *partire* bölmek, pay etmek +*()tion* → PARTİ[1]

partizan [Bah 1924] ¯*partizan: (...) taraftar.* || ~ ***Fr*** *partisan* taraftar, militan ~ ***İt*** *partisano, mod. partigiano* vatansever, Fransız işgaline direnen kimse (16. yy) < ***İt*** *parte* ülke, taraf, (yeryüzü parçası anlamında) kıta << ***Lat*** *pars, part-* pay, kısım → PARTİ[1]

† Yaygın kanının aksine, *partizan* partiden değil, *parti* partizandan türer.

partner [Bah 1924] ¯*partner: Birlikte dans eden iki kişiden biri. Oyunda aynı tarafta oynayan iki kişiden biri. Karı ve koca.* || ~ ***Fr*** *partenaire* / ***İng*** *partner* ortak ~ ***OLat*** *partionarius* hukukta birkaç mirasçıdan her biri, hissedar < ***Lat*** *partio/portio* mirasta ve mülkte hisse +*ari*° → PORSİYON

part-time [Mil 1974] *Psikanaliste yardımcı bayan,* ¯*parttaym.* | [TDK8 1988] ¯*parttaym: Yarı gün.* || ~ ***İng*** *part-time* kısmi mesai § ***İng*** *part* pay, kısım (~ ***Lat*** *pars, part-* a.a.) + ***İng*** *time* zaman → PARTİ[1], TAYMİNG

parvenü [Bah 1924] ¯*parvenü: Sonradan görmüş.* || ~ ***Fr*** *parvenu* «varmış», sonradan görme < ***Fr*** *parvenir* varmak, ulaşmak << ***Lat*** *pervenire* a.a. < ***Lat*** *per*+[1] *venire, vent-* gelmek → AVANTÜR

parya [Bah 1924] ¯*parya: Hukuk-ı diniye ve ictimaiyesinden mahrum kalanlara Hindistan'da verilen isim. Diğerlerinin menfuru olan insan.* || ~ ***İng*** *pariah* toplumun en alt tabakasına mensup kişi ~ ***Tamil*** *paraiyar* davulcular, Güney Hindistan'da aşağı kastlardan biri < ***Tamil*** *parai* bir tür büyük davul

pas[1] [ETü: Kaş 1073] ¯*bıs* <tereyağı veya şarap torbasının dibindeki çökelti, zift gibi bir şeydir.> | [OTü: İMüh <1310] ¯*bas: χabāsu'l-ḥadīd* [demir çökeltisi/cürufu] | [Tezk 1341] *Kırk gün etmek evdeyidi. Hîç dervîş* [dilenci] *gelmedi, etmek* ¯*paslandı* [ekmek bayatladı], *Dicle ırmağına bırakdılar.* | [Men 1680] ¯*pās: jenk. Rubigo* [demir pası]. || << ***ETü*** *bas/bıs* çökelti, cüruf

›› kir pas, paslan-, paslanmaz, paslı

← PASAKLI

pas[2] [Bah 1924] ¯*pas: Oyunda 'Ben oynamayacağım' manasını ifade eden tabir. (sporda) Topun aynı kaleye mensup oyuncular arasında alınıp verilmesi.* || ~ ***İng*** *pass* (fiil) geçmek, (isim) geçme, geçirme, geçiş; geçiş belgesi ~ ***Fr*** *passer* geçmek << ***OLat*** *passare* adım atmak, geçmek < ***Lat*** *pandere, pass-* a.a. << ***HAv*** **peta-* açmak, yaymak

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *patere* "açmak, yaymak".

›› pas at-, pas et-, pas ver-, paslaş-, pasör

← BAYPAS, EMPAS, KUMPAS, PASAJ, PASO (PASAPORT), PASPARTU, PATENT

pasaj "içinde dükkanlar bulunan geçit" [AR 1898] *Beyoğlu'nda* ¯*Pasaj Krepen'deki aşçının bulaşık kaplarını* | "yazıda veya müzikte kısa bir bölüm" [Akş 1924] *En tatlı* ¯*pasajlardaki iptidai gıcırtılar herhalde virtüöz geçinen sanatkarlar için kabil-i müsamaha değildir.* || ~ ***Fr*** *passage* geçit, geçiş < ***Fr*** *passer* geçmek +*age* → PAS[2]

pasaklı [LO 1876] ¯*pasak: Kir pas, pejmürde libas.* | [Ana 1932] ¯*parsaklı (Yozgat, Ankara): pis, pasaklı.* || <? ***TTü*** *pas* → PAS[1]

† Eğer Türkçe *pas* 'tan türetilmiş ise +Ak ekinin işlevi açık değildir. Küçültme isimleri yapan +Ak ile anlam ilişkisi kurulamaz.

pasaport pasaporta [EÇ <1683] *Nemse çâsârının virdiği* ¯*pasaporta hattını gösterdiğimde ayağa kalkup hattı yüzüne ve gözüne sürüp* | [TakV 1832] *yedlerinde usul ve kaideye mutabık* ¯*pasaporta olan Lehlilere şamil* || ~ ***İt*** *passaporto* liman geçiş belgesi § ***İt*** *passa* geç! (emir), geçiş + ***İt*** *porto* liman → PASO, PORT

pasif [HRGCeh 1923] ¬*Pasif' ve 'aktif' bir iş olur. Ve bundan birçok 'bızdık'lar doğar. Dünya mahlukatla dolar.* || ~ ***Fr*** *passif* edilgen ~ ***Lat*** *passivus* bir eyleme veya acıya maruz kalan < ***Lat*** *pati* katlanmak, tahammül etmek, acı çekmek, maruz kalmak +*()tiv*° << ***HAv*** **pə-to-* < ***HAv*** **pē(i)-* acı ve sıkıntı çekmek, katlanmak

›› pasifize

← PASİYANS, PASSİFLORA

Pasifik [Bas 1870] || ~ ***Fr*** *Pacifique* 1. barışçıl, sakin, 2. Büyük Okyanus ~ ***Lat*** *Mare pacificum* barışçıl deniz ☼ 1500 Magellan, Port. denizci. < ***Lat*** *pax, pac-* barış → PASİFİZM

pasifizm [Mil 1959] *'Anti-Militarist' ve* ¬*Pasifist' tutumu bakımından* | ~ ***Fr*** *pacifisme* barışçılık, savaş karşıtlığı < ***Lat*** *pacificus* barış-yapan, barışçı +*ism*° § ***Lat*** *pāx, pāc-* barış (<< ***HAv*** **pak-* sözleşme yapmak, antlaşmak) + ***Lat*** *facere* yapmak → PAKT, FAKTÖR

›› pasifist

← PASİFİK

pasiyans [AR 1899] *Haydi bizim takım,* ¯*pasyans açmaya! Aç bre aç!* || ~ ***Fr*** *patience* 1. sabır, 2. tek kişilik kâğıt oyunu << ***Lat*** *patientia* sabır, tahammül < ***Lat*** *pati, pass-* katlanmak, tahammül etmek +*entia* → PASİF

paskalya [Men 1680] ¯*paskalya,* ¯*pasχalya: kızıl yumurta yortisi* || ~ ***Yun*** *pasχália* πασχάλια [çoğ.] paskalya kutlamaları < ***Yun*** *pásχa* πάσχα paskalya, İsa'nın çarmıha gerildikten sonra dirilişini kutlayan yortu ~ ***Aram*** *pisḥā* פסחא / ***İbr*** *pesaḥ* פֶּסַח [*#p.sh*] 1. esirgeme, bağışlama, 2. İsrailoğulları'nın Mısır'dan kurtulması ve bu olayı kutlayan bayram → FESİH

›› fısıh, paskalya çöreği, pesah

paso "ücretsiz geçiş kartı" [AR 1898] *istimbotlar herhangi iskeleye yanaşırsa yanaşsınlar iskele parası alınmaması zımnında kaptanlarına* ¯*paso ita kılındığı* | benden paso "geçti, bitti [argo]" [HRGKok 1927] ¯*Benden paso kuzum... Bunlardan biriyle bir hafta kalmak felaketine uğradım.* | "... vidanın diş aralığı" [Cum 1959] *puntalar yüksekliği 20 cm ve kalem ilerleyişi ile* ¯*paso açma tertibatı ana vida ile işleyecektir* | "... durmadan, hep, hepsi

Levent Şahverdi Arşivi

(argo)" || ~ ***İt passa*** geç (emir) / ***İt passo*** adım, geçiş, geçit < ***İt passare*** geçmek → PAS[2]

›› benden paso

← PASAPORT

paspal "kepekli buğday unu" [Cum 1930] *Kepek, razmol ve ¯paspal gibi değirmenlere has olan buğday gışası ve elek üstü mevad nakliyatına... tenzilli tarife tatbik edilecektir.* | (argo) [Şimşek 1958] *¯paspal: Esrarın fenası.* | [TDK8 1988] *¯paspal: (...) 4. Bakımsız, dağınık, pis (kimse, kılık vb.)* || ~ ***Yun*** *paspáli* παστάλη ince un, pudra (▫KR 2:59) << ***EYun*** *paspálē* παστάλη ince öğütülmüş un (▫LS 1346)

paspartu [T&S 1892] *Passe-partout* [Fr.]: *¯paspartu, tavşan anahtarı, her nevi resme mahsus mukavva çerçeve* | "her duruma uyan" [Cum 1939] *bizim, söz güzel sanatlara intikal edince birkaç ¯paspartu' kanaatimizi hatırladım.* || ~ ***Fr*** *passe-partout* 1. genel geçer, her yere uyar, 2. maymuncuk anahtarı § ***Fr*** *passer* geçmek + ***Fr*** *partout* her yerde (< ***Fr*** *tout* tüm, her << ***Lat*** *totus* tüm) → PAS[2], TOTAL

paspas "ayak silme yaygısı" [KT 1900] *¯papas (پاپاس): Fr. Paillasse'den galat. Ayakları silmek için kapı önüne konulan tüylü hasır* | [Cum 1930] *yerlerde halı, peştemal ve ¯paspas gibi toz tutan eşya bulunmayacaktır* || ~ ***Fr*** *paillasse* ot veya saman dolgulu şilte < ***Fr*** *paille* ekin sapı, saman << ***Lat*** *palea* a.a. → PAYET

† Belki ***İt*** *passa passa* veya ***Fr*** *passe passe* "geç geç" gibi bir deyimden kontaminasyon olmalıdır.

›› paspasla-

passiflora [Cum 1948] *Sinir rahatsızlığı ve damar tazyikinin esaslı tedavisi. Terkibi: papaverine, ¯passiflora* || ~ ***YLat*** *passiflora* 1. çarkıfelek ve benzerlerini içeren bitki ailesi, passiflora bitkisinden elde edilen sakinleştirici ilaç ☼ 1737 Linnaeus, İsv. botanikçi. < ***Lat*** *flos passionis* çarmıh çiçeği § ***Lat*** *flos, flora* çiçek + ***Lat*** *passio* acı çekme, özellikle Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi (< ***Lat*** *pati, pass-* maruz kalmak, acı çekmek) → PASİF, FLORA

† Karmaşık yapıdaki çarkıfelek çiçeğinin İsa'nın çarmıha gerilişinin simgelerini taşıdığı inancına 16. yy.'dan itibaren rastlanır.

pasta "darı lapası" [EÇ <1683] *darıdan pişmiş ¯pasta yerler, yaʿnī darı lapasını pekçe pişirüp ellerinde top top edüp ıssı ıssı yerler* | "... tatlı hamur işi" [KT 1900] *¯pasta (İt. pasta): hamurdan muhtelif şekil ve terkipte tatlı kurabiye* || ~ ***İt*** *pasta* bulamaç, hamur, her çeşit hamur işi << ***OLat*** *pasta* a.a. ~ ***EYun*** *pástē* πάστη arpa bulamacı, macun < ***EYun*** *pássō* πάσσω, *παστ-* 1. serpmek, özellikle tuz serpmek, 2. macun sürmek, yakı yakmak +*t*°

† Türkçeye "darı lapası" anlamında Yunancadan, "tatlı hamur işi" anlamında İtalyancadan, *pasta cila* deyiminde İngilizceden ithal edildiği varsayılabilir. † ***İng*** *paste* "macun" 14. yy.'dan önce Eski Fransızcadan, *pasta* "makarna ve türevleri" modern dönemde İtalyancadan alınmıştır.

›› kuru pasta, pasta cila, pastahane

← COPY-PASTE, PASTEL, PASTİŞ, PATE, PATİSERİ, PESTİL (PASTİL)

pastel [Bah 1924] *¯pastel: Renkli kurşun kalemi. Böyle kalem ile yapılan resim.* || ~ ***Fr*** *pastel* 1. bulama boya, suluboya, 2. suluboya gibi açık ve şeffaf renk ~ ***İt*** *pastello* bulamaç, bulama boya << ***OLat*** *pastellus* [küç.] < ***OLat*** *pasta* bulamaç → PASTA

pastırma [Dan 1360] *eşek yıyarı, doŋuz ¯basdurması, bişmiş bakla* | [EÇ <1683] *dükkânların kimyonlu ¯pasdırmalarıyla zeyn idüp* || << ***TTü*** *bastırma* bastırılarak kurutulmuş et → BAS-

† ***Rus*** *bastırma* ve ***Romen*** *pastramă* biçimleri Türkçe *bastırma'dan* alınmıştır. Yidişçe *pastrami* Romenceden alınmıştır.

›› pastırma yazı

pastil [T&S 1892] *Pastille* [Fr.]: *miskcilerin füruht ettiği* [sattığı] *kurs, ¯pastil* | [Cum 1930] *Valda ¯pastilleri istimal ediniz. Bütün eczane ve ecza depolarında satılır.* || ~ ***Fr*** *pastille* ağızda eriyen tablet ~ ***İt*** *pastillo* [küç.] baklava şeklinde kesilen şekerleme, lokum → PESTİL

pastiş [Özön 1961] *¯pastiş: Bir yazı veya bir resmin taklidi.* || ~ ***Fr*** *pastiche* bulamaç, farklı stilleri karıştırarak yapılan sanat eseri ~ ***İt*** *pasticcio* bulamaç < ***İt*** *pasta* a.a. → PASTA

pastoral [HRGTut 1926] *Biraz ötede bir piyano, notalığın üzerinde Beethoven'in ʿPastoral Senfoni'si,* || ~ ***Fr*** *pastoral* çobanlığa ilişkin, kırsal ~ ***Lat*** *pastoralis* a.a. < ***Lat*** *pastōr* çoban +*al*° → PASTÖR

›› pastoralist, pastoralizm

pastör [EkşiS 2004] *¯Pastör: köken olarak çoban anlamındadır ve türk protestan terimbiliminde de "çoban" olarak karşılanır.* || ~ ***Fr*** *pasteur* / ***İng*** *pastor* 1. çoban, 2. Protestan vaizi ~ ***Lat*** *pastor* çoban < ***Lat*** *pascere* (hayvan) beslemek +*()tor* << ***HAv*** **pā-* beslemek

← PASTORAL

pastörize [Cum 1930] *Bu tetkikat gösteriyor ki yalnız sütleri ¯pastörize etmek, yahut ineklere mücadele açmakla (...)* || ~ ***Fr*** *pasteuriser* [den.] yüksek ısı vererek sütteki mikropları öldürmek < ***öz*** *Louis Pasteur* Fransız bilim adamı (1822-1895) +*ise-*

† Pasteur soyadı "çoban" anlamına gelir.

›› pastörizasyon

paşa "rab, hükümdar" [SVel <1320] || paşazade "paşa oğlu" [FatK <1481] *Ve monlazadelere ve ¯paşazādelere* || <<? ***Fa*** *pādişāh* hükümdar → PADİŞAH

† Anadolu Selçukluları döneminde (13. yy) türemiş saygı unvanıdır. İslam Ansiklopedisi'ndeki makalesinde J. Deny *pādişāh* sözcüğünden evrildiğini ve belki Türkçe *başkak* "reis" ile birleştirildiğini savunur. ▫KT *baş ağa* iştikakını önerir. ***TTü*** ***beşe = Fa*** *beççe* "erkek evlat" sözcüğüne bağlanması anlam açısından güç görünüyor.

›› paşa baba, paşa çayı, paşa kapısı, paşalık, paşazade

Levent Şahverdi Arşivi

paşmina "her çeşit yünlü kumaş" [Tezk 1341] *bir ʿabā χırka geydi, ~paşmīna başına sardı* | "bir tür yünlü kumaş" [Mil 1998] *El dokuması ~paşmina şallar.* ‖ ~ ***İng*** *pashmina* bir tür ince yünlü kumaş ~ ***Fa*** *paşmīna* پشمینه her çeşit yünlü < ***Fa/OFa*** *paşm* پشم yün +*īn*

† Türkçede sıkça kullanılan bir sözcük iken 20. yy.'da unutulmuş ve yakın dönemde İngilizceden yeniden ithal edilmiştir.

← PİŞMANİYE

pat(o)+ [EEğ 1958] *hastalıkların ~patojenisi* ‖ ~ ***Fr/İng*** *patho+* [bileşik adlarda] acı veya hastalık ~ ***EYun*** *páthos πάθος* [dev.] duygu, özellikle acı veya acıma duygusu < ***EYun*** *pásχō πάσχω, παθ-* hissetmek, acı duymak << ***HAv*** **kʷnth-* < ***HAv*** **kʷenth-* acı çekmek

›› patojen

← ANTİPATİ, APATİ, EMPATİ, PATETİK, PATHOS, PATOLOJİ, PSİKOPAT (SAYKO), SEMPATİ (SEMPATİZAN), SOSYOPAT, TELEPATİ

pat[1] <u>badar badar</u> [ETü: Kaş 1073] *ol ~badar badar yügürdi* [patırtı sesiyle koştu] | [Dan 1360] *ok fışıldusı, yay tınkıldusı, tüfeng ~patıldusı* | [Men 1680] *~paturdı usit. ~kütürdı ~paturdı: Strepitus, tumultus, rumor. (...) ~patadak* بتادق*: Cum strepitu & impetu.* | [LO 1876] *~pat: Yassı şey. Yassı şeyle vuruldukda çıkan ses. (...) ~pat küt: darp, el şakası. (...) ~pataklamak: pata küt darp etmek.* ‖ : ***onom*** yassı şeyle vurma sesi, patlama sesi

† Karş. *Az partla-* "patlamak". † Çeşitli dillerdeki benzeri ifadeler (ör. ***Yun*** *patássō* "dövmek") ses sembolizmi benzerliğinden kaynaklanır.

›› çat pat, çatır patır, pat küt, pata küte, patakla-, patır, patır kütür, patır patır, patırda-, patırtı, pattadak, pattadanak

← PALDIR KÜLDÜR, PAT[2], PATLA- (PATLANGIÇ), PIT (ÇITI PITI, PITIRCIK, PITRAK, PÜTÜR)

pat[2] [LO 1876] *~pat: aster envaından yassı çayır çiçeği, kasım çiçeği. (...) frenk patı, saray patı.* | [Göv 1930] *~kasımpatı: sonbaharda açan bir çiçek, krizantem.* ‖ << ***TTü*** *pat* yassı şeyle vurma sesi, yassı şey → PAT[1]

›› kasımpatı

pat[3] [T&S 1892] *Pat* [Fr.]: *şatranc oyununda ~pat.* | <u>pata</u> [HRG <1930] *kuvvette ~pata gelen beş altısı kaldı* ‖ ~ ***Fr*** *pat* satrançta beraberlik ≈ ***İt*** *patta/patto* 1. anlaşma, ittifak, 2. oyunda beraberlik << ***Lat*** *pactum* anlaşma → PAKT

›› pata

patates [LO 1876] *~patata: Sehven yer elması derler Amerikan kökü.* | [KT 1900] *~patata yahud ~patates* ‖ ~ ***Yun*** *patátes πατάτες* [çoğ.] < ***Yun*** *patáta πατάτα* kökleri yenen bir bitki, solanum tuberosum ~ ***İsp*** *patata* tatlı patates, ipomea batatas ~ ***Taino*** *batata* a.a.

† Amerika kökenli *ipomea batatas* bitkisinin adı 18. yy sonlarında insan besini olarak İngiltere'de geliştirilen patates bitkisi için kullanılmıştır. Türkiye'de ilk kez 1830'larda Agaton Ef. tarafından Alibeyköy çiftliğinde yetiştirilmiştir.

patavatsız "düşüncesiz, tedbirsiz" [HRGKok 1927] *~Patavatsız Ermeni... Nezaket edeyim derken rezalet yapıyorsun.* ‖ < ***?***

† *Patavat* ve *patavatlı* biçimleri mevcut değildir.

pate [Cum 1956] *Eski ağıza yeni taam: kıymalı, ciğerli ~'pate'* ‖ ~ ***Fr*** *pâté* [pp.] ciğer ezmesi < ***Fr*** *pâte* ezme, bulamaç << ***OLat*** *pasta* → PASTA

paten [Bah 1924] *~paten: Düz yerde kayabilmek için ayakkabının altına geçirilen tekerlekli alet.* ‖ ~ ***Fr*** *patin* 1. bağcıksız ayakkabı, terlik, 2. buzda kayma ayakkabısı < ***Fr*** *patte* ayak → PATİKA

← PATİNAJ

patent [K&B 1835] *~patenta: Patente de santé* [sağlık belgesi] | [LO 1876] *~patenta: Beyanname manasına, esnaf-ı hırefin beratı, nev-icadın imtiyaz ve inhisar beyanı. Sıhhiye umuru için yol tezkeresi.* ‖ ~ ***Fr/İt*** *patente* lisans, berat << ***Lat*** *littera patens* açık mektup, genelge < ***Lat*** *patere* açılmak, yayılmak, serilmek +*ent*° << ***HAv*** **petə-* açmak, yaymak → PAS[2]

›› patentle-, patentli

patern [Mil 1981] *kare çinilerden oluşan bir (tekrarlanan) ~patern'e uygulamıştır* ‖ ~ ***İng*** *pattern* 1. model, örnek, 2. modele göre üretilen motif ~ ***Fr*** *patron* 1. baba, ağa, pir, 2. kopyası alınan kitabın aslı, çoğaltılan şeyin modeli → PATRON

paternalizm [Mil 1971] *Japonya'dan (belki de ~paternalist özellikleri dolayısı ile) daha çok işverenlerimizin öğreneceği şeyler olabilir* ‖ ~ ***Fr*** *paternalisme* koruyucu ve kollayıcı babalık, pederşahi < ***Lat*** *paternalis* babaya ilişkin +*ism*° < ***Lat*** *pater* baba +*al*° → PATRON

›› paternalist

patetik [Cum 1934] *o ~patetik macera bilmem şimdiki seyircilerin hoşuna gidecek midir?* ‖ ~ ***Fr*** *pathétique* duyguları harekete geçiren, duygusal ~ ***EYun*** *pathētikós παθητικός* a.a. < ***EYun*** *páthos πάθος* duygu, özellikle acı veya acıma duygusu +*ik*° → PAT(O)+

pathos [EkşiS 2002] *~pathos: merhamet ve sempati gibi his uyandırma gücü veye yeteneği.* ‖ ~ ***İng*** *pathos* hüzün, keder duygusu ~ ***EYun*** *páthos πάθος* her türlü duygu, özellikle acı → PAT(O)+

pati [LO 1876] *~pate (İt*[alyancadan]*): Pençe.* ‖ < ***çoc***

† "Ayak, yürümek" anlamına gelen ve */pat/* sembolik sesiyle yapılan sözcükler birçok dilde birbirinden bağımsız olarak mevcuttur. Karş. ***Fr*** *patte* "hayvan ayağı, paça", ***Yun*** *pátos* "ayak tabanı", ***EYun*** *patéō* "yürümek". Karş. PA.

← SALLAPATİ

patik "küçük çocuk ayakkabısı" [Cum 1930] *küçüğe ~patik, çorap alacaktık* ‖ ~ ***Yun*** *patiki πατίκι* terlik, özellikle kadın terliği < ***Yun/EYun*** *pátéō πατέω* ayak basmak, yürümek +*ik*° → PATİKA

Levent Şahverdi Arşivi

patika [LO 1876] ~*patika: Paytak yolu, sıçan yolu, çoban çığırı.* || ~ ***Bul*** *pǎteka пѣтека* [küç.] küçük yol, patika (▫Eren 326) < ***Bul*** *pǎt пѣт* yol << ***ESlav*** **pǫtь* a.a. << ***HAv*** **pnt-* a.a. < ***HAv*** **pent-* yürümek, ayak basmak

† Aynı HAvr kökten ***EFa*** *patha-*, ***EYun*** *pátos* "yol, patika" ve *póntos* "geçit" > "deniz", ***Lat*** *pons*, pont- "köprü", ***İng*** *path*, ***Alm*** *Pfad* "ayak yolu".

← PATEN (PATİNAJ), PATİK, PERİPATETİK, PONTON

patinaj "kontrolden çıkarak kayma" [HRGTor 1919] *Bîçare adam nihayet kaydı. Tepesi aşağı baş döndürücü bir ~patinaj' yaptı* | "... patenle kayma sporu" [Cum 1930] *jimnastik, yürüyüş, yüzme, ~patinaj, kızak şampiyonu* || ~ ***Fr*** *patinage* kayma < ***Fr*** *patiner* (buzda, karda) kaymak +*age* --› PATEN

patiseri [AM <1900] *lakin ~patiseri namiyle hamurdan yapılmış şekerli şekersiz yağlı yağsız mekûlatın envaı* || ~ ***Fr*** *pâtisserie* pastacı dükkânı < ***EFr*** *pastaier* hamur işi yapan --› PASTA

patiska [Müh 1822] ~*batista/patista* | [TakV <1835] ~*batista* | [LO 1876] ~*patiska, sahihi batista* || ~ ***Fr*** *batiste* bir tür keten kumaş ~ ***öz*** *Bâtiste de Cambrai* Felemenkli kumaş imalatçısı (13. yy)

patla|mak "infilak etmek" [Men 1680] *gözi ~patlamağa ve yüreği çatlamağa başladı* | [LO 1876] ~*patlak körük, ~patlak davul, ~patlak mısır, ~patlak vermek* | patlayıcı madde [Cum 1932] *barut ve ~patlayıcı maddeler imalinde* || < ***onom*** *pat* +*lA-* --› PAT[1]

›› patlak, patlat-, patlayıcı

← PATLANGIÇ

patlangıç [LO 1876] ~*patlangıç: Tüfek resminde kamış oyuncak.* ~*Ağız ~patlangıcı: gıcırlı sakız.* | [TDK1 1945] ~*patlangıç: Yere vurup patlatılan barutlu maytap* | [DS <1960] ~*patlangıç: : Parmakla patlatılan meyveleri olan bir bitki* [sambucus nigra] || < ***TTü*** *patla-* +*(g)Uç* --› PATLA-

›› patlangaç

patlıcan [CodC 1303] *merezana - Fa: ~badiǧian* [badican] | [Yad <1421?] *yüz kararır demür rengi gibi olur iki yanakları kızıl olur ~bādincān rengi gibi dahı olur* | [Men 1680] ~*bādlicān, ~bādilcān & vul. ~patlican* || ~ ***Ar*** *bādincān* باذنجان patlıcan ~ ***Fa*** *bādingān* باذنگان a.a. ~ ***Sans*** **vaṭingana*

† Hindistan kökenli bitki Yakın Doğu'da 10. yy.'dan itibaren tanınmıştır. Karş. ***Hind*** *brincāl*, ***Malay*** *berincāla* (a.a.). Ancak Eski Hintçe aslı kaydedilmemiştir. † ***Fr*** *aubergine* biçimi, İspanyolca *al-barangina* vasıtasıyla Arapçadan alınmıştır.

patoloji [AM <1900] ~*patoloji kitabının şu son ihtarı doğru imiş be* || ~ ***Fr*** *pathologie* hastalıkları inceleyen tıp dalı < ***EYun*** *páthos πάθος* his, duygu, özellikle acı duygusu --› PAT(O)+, +LOG

›› patolog, patolojik

patriarkal [Cum 1935] *uluslar ise ~Patriarkal devirden kalma bazı an'aneleri taşımakla beraber* || ~ ***Fr*** *patriarcal* ataerkil < ***Fr*** *patriarque* ata ~ ***EYun*** *patriárchēs πατριάρχης* aile veya aşiretin reisi, ata § ***EYun*** *patḗr πατήρ* baba, peder (<< ***HAv*** **pəter-* a.a.) + ***EYun*** *árchō ἄρχω* baş olmak, yönetmek --› PEDER, +ARK

›› patriarkalizm, patriarşi

patrik [Aht 1545] *ḳavâdim-i Rümdan bir ḳāʿide ki (...) taḥt-ı yeddinde on bin er ola, ~baṭrīḳ dirler.* [Eski Roma'da emrinde on bin er olan kumandana derler] | "... kilise lideri" [Men 1680] ... *usit. ~batrık seu ~patrık: Patriarcha.* || ~ ***Ar*** *bāṭrīk* بطريق Bizans soylusu, kumandan ~ ***OYun*** *patrikios πατρίκιος* Bizans'ta soylu sınıfa mensup kişi ~ ***Lat*** *patricius* 1. atadan Romalı olan kimse, 2. soylu, aristokrat < ***Lat*** *pater* baba, ata --› PATRON

† Osmanlı devletinde Arapça sözcük 15. yy.'dan itibaren ***Yun*** *patriárchēs* "baş rahip, Ortodoks kilisesinin başı" anlamında kullanılmıştır.

›› patrikhane

patrimonyal [Mil 1977] ~*Patrimonyal denen devlet idaresinde, tüm idare mekanizması kral ya da padişahın kişisel aracıdır* || ~ ***Fr/İng*** *patrimonial* babadan kalma, babadan miras kalan ~ ***Lat*** *patrimonialis* < ***Lat*** *patrimonium* baba mülkü < ***Lat*** *pater* baba --› PATRON

patriyot "Yunanistan kökenli Rumca konuşan Müslümanlara verilen ad" [Cum 1980] ~*Patriyot Hayati kırk yıllık dostumdur* || ~ ***EYun/Yun*** *patriōtēs πατριώτης* hemşehri, vatandaş < ***EYun*** *patrís πατρίς* baba yurdu, vatan < ***EYun*** *patḗr πατήρ* baba << ***HAv*** **pəter-* a.a. --› PEDER

† ***Fr*** *patriote* ve ***İng*** *patriot* "vatansever" Yunancadan alınmıştır. Sözcüğün Batı dillerindeki anlamı güncel Yunancasından farklıdır.

patron [Men 1680] ~*patrun* پاترون: *Nauclerus, dominus navis* [gemi sahibi]. | "... konfeksiyonda kesim kalıbı" [Cum 1932] *Amerikan bezinden dikilmiş kutûr ~patronları* || ~ ***Fr*** *patron* 1. peder, baba, ağa, pir, gemi kaptanı [esk.], işyeri sahibi, 2. kopyası alınan kitabın aslı << ***OLat*** *patronus* a.a. ~ ***Lat*** *pater* baba +*on* << ***HAv*** **pəter-* a.a. --› PEDER

† İtalyancadan alınan *patrona* biçimi Türkçede 19. yy.'a kadar kullanılmıştır.

›› patrona, patronaj, patroniçe

← PATERN, PATERNALİZM, PATRİK, PATRİMONYAL

pavurya [EÇ <1683] *kerevid ve ıχtapod ve lakoz ve ~pağurya ve ıstakoz ve yılan balığı misillü deryâ haşeratları* || ~ ***OYun*** *pagoúria παγούρια* [çoğ.] bir tür yengeç (▫DuCGr 1077) < ***EYun*** *págouros πάγουρος* «sert kuyruk», a.a. § ***EYun*** *págos πάγος* pek, katı (<< ***HAv*** **pag-* a.a.) + ***EYun*** *ourá οὐρά* kuyruk --› PAKT, MELANURYA

† Güncel Yunancada *kávuras κάβουρας* kullanılır. ***Fr*** *pagure* "yengeç" Latin dilleri yoluyla Yunancadan alınmıştır.

pavyon [Bah 1924] ~*paviyon: Küçük bina veya küçük ev.* | "fuarda bölme" [YSab 1929] *Sergideki Türk ~paviyonunun açılışı çok müheyyiç ve şerefli oldu* | "...

Levent Şahverdi Arşivi

içkili eğlence yeri" [Cum 1947] *isterseniz salonun ortasında, isterseniz ¯pavyon adı verilen loş bodrumda* || ~ ***Fr*** ***pavillon*** 1. çadır, özellikle gösteri çadırı, 2. ana binanın eki olarak inşa edilen küçük yapı, müştemilat ~ ***Lat*** ***papilio*** 1. kelebek, 2. bir tür çadır --→ PAPYON

† Türkçeye özgü olan "içkili gece kulübü" anlamı 1945'te Taksim Gazinosu'na eklenen ve *paviyon* adıyla ünlenen müştemilat bölümü sayesinde yaygınlık kazanmıştır.

pay [DK <1400?] *Hey bég yigit, bize daχı bu geyikden ¯pay vér dédi.* | [EÇ <1683] *anlar daχı gazâ mâlından ¯pây-berâber hıssa-mend* [eşit-ayakla hisse sahibi] *ola deyü* | [Men 1680] *¯pây: hıssa, behre, kısm, kısmet. Pars, portio. ¯pây e.: üleşdirmek.* || ~ ***Fa*** ***pāy*** ayak --→ PA

† Farsça sözcüğün geniş anlam yelpazesine, Türkçede görülen "hisse, porsiyon" anlamı dahil değildir. Türkçe anlam, muhtemelen *pāy-berāber* "eşit-ayak" gibi paylaşım yöntemi ifade eden bir deyimden türemiş olmalıdır. † ***Rus*** ***pay*** (a.a.) bir Türk dilinden alınmış olmalıdır. ***Kırg*** ***pay***, ***Yak*** ***paay*** biçimleri Rusça kaynaklı olabilir.

›› paylaş-, paylaşım

←- PAYDA, PAYDAŞ, PAYLA-

payan [Gül 1317] *çünki ¯pâyâna érürürler* [sona erdirirler] *işi* | [Fer <1451] *deryâdur ¯bî-pâyân* [sonsuz denizdir], *ne içecek su ne yeyecek etmek var* || ~ ***Fa*** ***pāyān*** پایان son, limit < ***Fa*** ***pāyidan***, ***pāy-*** (ayakta) durmak, kalmak +***ā(n)*** (≈ ***Ave*** ***pādayati*** a.a. < ***Ave*** ***pād*** ayak) --→ PA

←- PAYANDA, PAYE (PESPAYE), PAYİDAR

payanda "baki, kalıcı, daim" [DK <1400?] *Hak size yaman getürmesün, devletünüz ¯pâyende olsun* | "... duvar desteği" [Men 1680] *¯pâyende: Baki, dâim. Firmus, stabilis, durabilis* [kalıcı, sabit, payidar] *(...) Item pedamentum muri curvum* [duvar desteği] | [KT 1900] *¯pâyende: (..) tr. Destek, dayak, yerinden oynamış bir şeyin düşmemesi içün konulan dayak. ¯Pâyende vurmak.* || ~ ***Fa*** ***pāyanda*** پاینده duran şey, kalıcı, daim < ***Fa*** ***pāyidan***, ***pāy-*** پای ,پایدن ayakta durmak, kalmak +***anda*** --→ PAYAN

† Geçişli anlamda ("destekleyici, ayakta durdurucu") kullanımı geç Türkçeye mahsustur.

payda [YTü: Geom 1937] || ortak payda [YTü: Cum 1976] *hepsi de demokrasiyi ¯ortak payda olarak kabul etmektedir.* || < ***TTü*** ***pay*** +***dA*** --→ PAY

† Atatürk tarafından bulunan kelimelerdendir. Ad çekim ekiyle ad türetilmesi Türkçede kural dışıdır. Karş. *sözde, boktan* (sıfat).

›› ortak payda

paydaş "hissedar" [YTü: ResG 1965] *müşterek malikler, diğer ¯paydaşların haklarıyla uyuştuğu ölçüde ortak şeyden yararlanırlar.* [Kat Mülkiyeti Kanunu 16. madde] || < ***TTü*** ***pay*** +***dAş*** --→ PAY

paydos [Hind 1838] پایدوس ¯paydos, پای دوست ¯pay dost: *cessation de travail* | [LG 1889] *¯paydos: hitam-pezîr olmak, muvakkatan tatil etmek.* || –? ***Yun*** ***fayitós*** *φαγητός* yemek (ad) [mod. fayitó(n)] < ***EYun*** ***phagō*** *φαγώ* yemek (fiil) --→ +FAJ

† Hindoğlu (1838) ***Fa*** ***pāy dōst*** "dur arkadaş!", Redhouse (1891) ***Yun*** *φάγετος* "feeding-time" [doğrusu *φαγητός* "yemek"] açıklamalarını verir. Makul olan ikincisidir. Kamus-ı Türki'nin verdiği (1901) ***Yun*** *πάγω* "tatil etmek" [?] yorumu yanlıştır.

paye [Rav 1449] *Saʿâdet ¯pâyesi terk-i diremdir* || ~ ***Fa*** ***pāya*** پایه [pp.] 1. adım, basamak, sütun ve heykel kaidesi, 2. (mec.) statü, rütbe < ***Fa*** ***pāyidan***, ***pāy-*** پای (ayakta) durmak +***a*** --→ PAYAN

›› payelen-

←- PESPAYE

payet [Cum 1935] *koyu renk mantoların altında açık renk saten veya ¯payet (pullu) tünikler, lâme bluzlar* || ~ ***Fr*** ***paillette*** [küç.] kumaş üzerine işlenen metal pul < ***Fr*** ***paille*** ekin sapı, saman +***et***° << ***Lat*** ***palea*** a.a.

›› payetli

←- PASPAS

payidar [AşP 1330] *cümle iş anda dutar ḥadd u ḳarar/ ṣuret olur her bir işde ¯pâyidâr* || ~ ***Fa*** ***pāydār/pāyidār*** پایدار duran, kalıcı < ***Fa*** ***pāyidan*** پایدن durmak, kalmak --→ PAYAN, +DAR

payitaht [Sad 1574] *¯pâyi taχt-i sultân-i maʿdelet-nişân oldı* [adalet timsali sultanın başkenti oldu] || ~ ***Fa*** ***pāy-i taχt*** پای تاخت «tahtın ayağı», saltanat makamı, başkent --→ PA, TAHT[1]

paylaımak [LO 1876] *¯paylamak: Şetm ve tekdir etmek.* || < ***Fa*** ***pāy*** +***lA-*** --→ PAY

† Muhtemelen *ağzının payını vermek* deyiminden.

paymal [YusZ <1377] *ata ana terk kıldum mülk (ü) mâl / uş hakîr oldum ʿazizi ¯pây-mâl* || ~ ***Fa*** ***pāymāl*** پای مال ayak sürülmüş, murdar § ***Fa*** ***pāy*** پای ayak + ***Fa*** ***māl*** مال süren, sürülmüş --→ PA, MALA

payplayn [Mil 1953] *batı Avrupada 100 milyon dolar sarfiyle akaryakıt sevki için bir ¯Payplayn şebekesi inşasına girişileceği* || ~ ***İng*** ***pipeline*** boru hattı § ***İng*** ***pipe*** boru + ***İng*** ***line*** hat --→ PİPO, LİNEER

payreks "ateşe dayanıklı cam " [Cum 1970] *6 kişilik ¯Payreks Amerikan tabak takımı, kapaklı kaseler, kristal şekerlikler* || ~ ***marka*** ***Pyrex*** ateşe dayanıklı cam markası ☼ 1915 Corning Glass Works, ABD. < ***EYun*** ***pýr*** *πύρ* ateş --→ PİR(O)+

paytak "satrançta piyon" [Tz <1400] || [LO 1876] *¯paytak: Baydak* [zebanzedi]. *Satraçta piyade. Dizleri çarpık. (...) ¯Paytak ¯yolu: Patika.* || ~ ***Ar*** ***bāydaḳ*** بایدق satrançta piyon, piyade askeri ~ ***OFa*** ***payādak*** a.a. --→ PİYADE

pazar [CodC 1303] *forum - Fa & Tr: ¯bazar* | pazar günü [Men 1680] *¯bâzâr güni: yevmül ahad. (...) ¯bâzâr irtesi vel ertesi: düşembe.* | pazarlık [LO 1876] *¯bazarlık: Müsaveme. İçten ¯bazarlıklı.* || ~ ***Fa*** ***bāzār*** بازار çarşı, alışveriş edilen yer << ***OFa*** ***vāzār*** a.a. (≈ ***Sogd*** ***vāçarn*** a.a.) << ***EFa*** ***vahā-çarāna-*** alışveriş-yeri

† ***Erm*** ***vacaṙ*** վաճառ "ticaret" biçimi Eski Farsçadan alıntıdır. † ***Mac*** ***vásár*** (a.a.) bir Türk dili

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinden, belki Hazarcadan alınmıştır. Karş. ***Mac** vásárnap* "pazar günü".

›› can pazarı, pazarcı, pazarlık, pazartesi

← BEZİRGÂN

pazen [LO 1876] ¯*pazen (Fr.): Şal dokuması tarzında pamuk karışık tüylü bez.* || ~ ***Fr** basin* [abb.] < ***EFr** bombasin/bombasine* bir tür ince pamuklu kumaş ~ ***İt** bambagine/bombagine* pamuklu << ***OLat** bambax* pamuk +*in*° ~ ***OYun** pambáks παμβάξ* a.a. ~ ***OFa** pambak* a.a. → PAMUK

† ***EFr** bombasin* sözcüğü halk etimolojisinin etkisiyle *bon basin* "iyi pazen" şeklinde ayrıştırılmıştır.

pazı [MŞ <1400] ¯*pāzüyıla isfanāχla ya ʿaşfür toχmıyla cerb şorbā bişüreler* || ~ ***Fa** pāzū/pājū پازوی* 1. kol, baldır, 2. pancarın sebze olarak yenen sapı ~ ***OFa** bāzūg* kol → BAZU

pazvant [Men 1680] ¯*pāsbān* | [LO 1876] ¯*pazvand: pāsbān* [galatı]. *Çarşı ve kapı bekçisi.* || ~ ***Fa** pāsbān* bekçi, nöbetçi, özellikle gece bekçisi < ***Fa** pās* nöbet (≈ ***Ave** pāθra-* koruma, bakma, gözetme) → +BAN

peçe [İdrH <1402] ¯*pīçe* [yüz örtüsü] || ~ ***Fa** pīça* پیچه 1. burgu, sarmaşık, 2. saç sargısı, ince kumaştan yüz örtüsü < ***Fa** pīç* پیچ burgu, büzgü, kıvrık +*a* < ***OFa** pīçidan* burmak, büzmek → PIÇ

† Farsça sözcük ***Tü** bürüncük* ile eş anlamlıdır.

›› peçele-, peçeli

peçete "yemek havlusu" [AR 1898] *sol taraf yan cebinde ipekli tülden ve ¯peçete büyüklüğünde ufak bir mendil* || ~ ***İt** pezzetto* [küç.] küçük kumaş veya kâğıt parçası < ***İt** pezzo* parça +*et*° << ***OLat** *pettia* ~ ***Kelt** *petssi* << ***HAv** *kʷezd-i-* parça

›› peçete parası, peçeteci, peçetelik

← PİYES (DÖPİYES)

ped hijyenik ped "kadın bağı" [Cum 1988] *Johnson and Johnson firması 'Stayfree' adıyla yeni bir ¯hijyenik ¯ped piyasaya sürdü.* | mouse pad "... mouse altlığı" [Cum 1995] *Q Türkçe Klavye Mini Tower Kasa Mouse + ¯Mouse ¯Pad* | pad "... dokunuşa duyarlı ekran" [Cum 2009] *parmakları dokunmatik ¯pad veya ekran üzerinde, fiziksel temas olmadan hareket ettirmek* || ~ ***İng** pad* 1. ayak tabanı, 2. yassı ve yumuşak tabaka, tıkız yatak, keçe veya pamuk altlık, dolgu << ***Ger***

† Güncel yazımda "kadın bezi" anlamında *ped*, diğer kullanımlarda *pad* tercih edilmektedir.

›› iPad, mousepad, pad

← TOUCHPAD

ped(o)+ ~ ***Fr** pédo+* / ***İng** paedo+* [bileşik adlarda] çocuk ~ ***EYun** paîs, paid- παῖς, παιδ-* çocuk << ***HAv** *paw-id-* < ***HAv** *pau-*[1] küçük

† Aynı kökten ***Lat** paucus,* parvus (küçük), *pullus* (hayvan yavrusu), ***İng** foal* (at yavrusu).

›› pedodonti, pedolog, pedoloji

← ANSİKLOPEDİ, ORTOPEDİ, PEDAGOG, PEDİYATRİ, PEDOFİL

pedagog [MSait 1898] *elindeki ¯pedagoji yani terbiye-i etfale ait bir kitabı* | [AM <1900] *Bu yolda yazılan āsārın mehazları pek büyük ¯pedagoglar tarafından tertib ve telif edilmiş* || ~ ***Fr** pédagogue* çocuk eğitimi uzmanı ~ ***EYun** paidagōgos παιδαγωγος* çocuk bakıcısı, eğitmen § ***EYun** paîs, paid- παῖς, παιδ-* çocuk + ***EYun** agōgós ἀγωγός* yöneten, sevk eden < ***EYun** ágō ἄγω* sürmek, sevketmek, gütmek → PED(O)+, AKSİYON

›› pedagoji, pedagojik

pedal [T&S 1892] *Pėdal* [Fr.]*: (Mus.) ¯pedal, piyano misillü çalgıların ayaklık bağı; dem tutma notası; (Techn.) her nevi ayaklık.* || ~ ***Fr** pédale* / ***İng** pedal* ayağa ait (sıfat), ayaklık (isim) ~ ***OLat** pedalis* a.a. < ***Lat** pes, ped-* ayak +*al*° → PEDİ+

† Karş. ***EYun** pēdalion* "gemi dümeni" < *pēdon* "kürek". Yunanca sözcük aynı şekilde "ayak" kavramından türemiştir.

›› bipedal

← MOPED

peder [YusZ <1377] *var idi anda meger kim bir hüner / anuŋ içün sevdi anı ol ¯peder* || ~ ***Fa** padar/pidar* پدر/پدر baba << ***EFa/Ave** pitar* a.a. << ***HAv** *pəter-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Sans** pitár*, ***Erm** hayr հայր*, ***EYun** patēr*, ***Lat** pater*, ***Alm** Vater*, ***İng** father* (a.a.). Önseste Ermenice */*p/ > /h/* ve Germence */*p/ > /f/* evrimleri standarttır.

← JÜPİTER, PATRİARKAL, PATRİYOT, PATRON (PATERN, PATERNALİZM, PATRİK, PATRİMONYAL), PEDERŞAHİ

pederşahi "ataerkil" [YOsm: ZG 1917] ¯*Pederşahī ailelerde (famille patriarcale) kadın, çocuk ve esir, aile reisinin emr ettiği işleri yapmağa (...)* || § ***Fa** pidar* پدر baba + ***Fa** şāhī* شاهی şahlık, hükümdarlık (< ***Fa** şāh* +*ī*) → PEDER, ŞAH[1]

† ***Fr** patriarchie* karşılığı olarak Ziya Gökalp çevresinin ürettiği sosyoloji deyimidir.

pedl+ ~ ***Fr** pédi+* / ***İng** pedi+* [bileşik adlarda] ayak < ***Lat** pēs, ped-* ayak << ***HAv** *ped-*[1] a.a. → PA

† Karş. ***Lat** pedalis* "ayaklık", *quadrupēs* "dört ayaklı", *pedester* "yaya", *expedio* "yola koymak", *impedimenta* "yürümeye engel olan şeyler".

← EKSPEDİSYON, EMPEDANS, KONTRPİYE, MARŞPİYE, PEDAL (MOPED), PEDİKÜR, PİYON, VELOSİPET (VELODROM)

pedikür [Göv 1930] ¯*pedikür: Ayak tırnaklarını temizleyip cilalama.* || ~ ***Fr** pédicure* ayak bakımı → PEDİ+, KÜR

pediyatri "çocuk hekimliği" [Cum 1938] *Türk ¯Pediatri (çocuk şifa) Kurumu senelik kongresi* || ~ ***Fr** pédiatrie* a.a → PED(O)+, +İYATR

›› pediatr, pediatri, pediyatrik

pedofil [Mil 1984] *Filipinler ¯pedofil' adı verilen bu sapıkların merkezi olmak ... istemiyor.* || ~ ***Fr** pédophile* / ***İng** paedophile* çocuklara cinsel ilgi duyan kimse, sübyancı → PED(O)+, FİL(O)+

Levent Şahverdi Arşivi

›› pedofili

peh peh [Genc-TS 1631] *~baχ baχ: χoşā* [Fa. beğenme ünlemi] | [Men 1680] *~puh ~puh, ~poh ~poh: āferin!* || <<? ***TTü** bak bak!* beğenme ünlemi → BAK-

† ***Yun** po po* "beğenme ünlemi" Türkçeden alınmış olabilir.

← POHPOH

pehlivan [YusZ <1377] *~pehlevān-ı χūb yüzlüsin be-nām / ben severem pehlevānı iy kirām* || ~ ***Fa** pahlavān* پهلوان bahadır, yiğit, savaşçı << ***OFa** pahlavīk* Part, MÖ 3. yy.'da İran'ı istila eden ve 450 yıl egemen olan Doğu İran kavmine mensup kişi ≈ ***Sogd** pahlawānī* a.a. ≈ ***EFa** parθava-* a.a.

← BALABAN

pejmürde [Gül 1317] *bir behārı tāze görmedi razān / kim anı ~pejmürde kılmadı χazān* || ~ ***Fa** pijmurda* پژمرده [pp.] solmuş, buruşuk, hırpalanmış < ***Fa** pijmurdan* پژمردن solmak, eskimek +a <? ***Fa** pij* پژ buruşuk, eski

pejoratif [Cum 1963] *Ve bunlar Türkçe'de ~pejoratif "küçük düşürücü" tabirler de değildir.* || ~ ***Fr** péjoratif* / ***İng** pejorative* kötüleyici, aşağılayıcı < ***Lat** peiorare* [den.] kötülemek, aşağılamak +*()tiv*° < ***Lat** peior* [kıy.] daha kötü, beter << ***ALat** *ped-ios*

← PESİMİST

pek [ETü: Man <900] *~bek katığ kértgünçlük* [muhkem katı iman] | [Men 1680] *~pek* [1. katı, sert, 2. çok, oldukça] | [TDK1 1945] *~peklik: ... inkıbaz.* || << ***ETü** bek* sert, sağlam, katı, korunaklı

›› gözüpek, pek pek, peklik

← BEKÇİ, BEKLE- (BEKLENTİ), BERK[1] (BERKİT-), PEKİ, PEKİŞ-

peki [Men 1680] *~pek ~éyü* | [TDK1 1945] *~peki: 1. Verilen emir veya söylenen sözün kabul edildiğini anlatır, 2. Pekâlâ gibi itiraz cümlelerinin başına getirilir.* || << ***TTü** pek iyi* → PEK, İYİ

† *Pekiyi* "derste yüksek not" ve *peki* "olumlama deyimi" ayrımı 20. yy sonlarına doğru pekişmiştir.

›› pekiyi

pekinua [YKK <1947] *uyuklayan bir küçücük ~pekinuayı makinesinin başına gelenlerden mesul tutmak istedi.* || ~ ***Fr** pékinois* bir köpek cinsi < ***öz** Pékin* Çin'de bir kent ~ ***Çin** Beijing* 北京 «Kuzey Başkenti», a.a.

pekiş|mek [Men 1680] *~pekişmek: Indurari, firmari* [sertleşmek, sağlamlaşmak] *(...) ~pekiştürmek: Consolidare.* || < ***TTü** pek* sağlam, metin → PEK

† Fiil yapım ekinin sıfata eklenmesi ilgi çekicidir. Belki ****peki-mek*** şeklinde bir ara-biçim düşünülmelidir.

›› pekiştir-, pekit-

pekmez [Oğ: Kaş 1073] *~bekmes* <pekmez – Oğuzca> || << ***ETü-O** bekmes* koyultulmuş üzüm şurubu

peksimet [MŞ <1400] *~beksimāt ... ~beksimet* | [Yad <1421?] *arpa kavudı ve kurı ~beksumāṭ onar direm* | [EÇ <1683] *Kotur kalʿası mühimmātiyçün ~beksumāt ve gayri levāzımātlar memlū olup* || ~ ***Yun** paksamátion* παξαμάτιον [küç.] iki kez pişmiş asker ekmeği, bisküvi << ***OYun** paksamâs* παξαμᾶς a.a. +*ion*

† Yunanca sözcük ***Lat** buccellatum* karşılığı olarak Roma ordu dilinde MS 1. yy.'dan itibaren kullanılmıştır. ◦DuCG 1:1095. Süryanice ve Arapça *samīd* "buğday unu" ile ilişkisi ihtimal dâhilindedir.

pektin [Cum 1953] *Salça, Meyva suları, Reçel, ~Pektin Mısır sanayii* || ~ ***Fr** pectine* pıhtılaştırıcı olarak kullanılan organik madde ☼ Henri Braconnot, Fr. kimyacı (1781-1855). < ***EYun** pēktós* πηκτός pıhtı, süt pıhtısı, çökelek +*in*° < ***EYun** pḗgnymi* πήγνυμι, *πηκτ-* katılaşmak +*t*° → PAKT

pektoral [Cum 1933] *Öksürük Şurubu (Siro ~pektoral) En muannit öksürüklerde. Bronşit, astım ve boğmacanın katī ilacıdır.* | "... göğüs kası" [Cum 1973] *triseps, koldaki biseps, omuzdaki trapez, göğüsteki ~pektoral* | "... dekoratif göğüslük" [Cum 2010] *Tunçtan seri olarak üretilen iğne, yüzük, fibula, ~pektoral, gerdanlık* || ~ ***Fr** pectoral* göğüse ilişkin ~ ***Lat** pectoralis* < ***Lat** pectus, pector-* göğüs kafesi +*al*° << ***HAv** *pek-tos* < ***HAv** *peg-* a.a.

›› ekspektorasyon

← PARAPET

pelerin [KK 1910] *Bugün ~pelerini aldım.* || ~ ***Fr** pèlerine* hacı giysisi [esk.], cübbe < ***Fr** pèlerin* hacı << ***Lat** peregrinus* gezgin, göçebe, yabancı

pelesenk[1] [CodC 1303] *balsamus - Tr: ~balsaman* | [Men 1680] *~belesān: Balsami arbor, seu frutex.* | [BK 1797] *~belesān: Türkīde tahrīfle ~peleseng taʿbīr iderler* || ~ ***Fa** balasān* بلسان Yemen'de yetişen bir ağaç, commiphora opobalsamum; bu ağacın reçinesi, balsam ≈ ***EYun** bálsamon* βάλσαμον a.a. → BALSAM

pelesenk[2] [Men 1680] *~bersenk & ~bārsenk vul. ~persenk: Aequipondium quod apponitur ad aequilibrium faciendum* [denge için konulan ağırlık] | [KT 1900] *~perseng: medar-ı kelam olmak üzere söz arasında münasebetli münasebetsiz tekrar olunan 'efendim, efendime söyleyeyim, uzatmayalım' gibi tabir* || ~ ***Fa** bārsang/pārsang* پارسنگ/بارسنگ denge maksadıyla teraziye veya kayığa veya at yükünün hafif tarafına konulan taş § ***Fa** bār* بار yük + ***Fa** sang* سنگ taş → BEYGİR, SENG

† *Diline pelesenk etmek* deyiminde. Türkçe deyim muhtemelen dil safrası anlamından türemiş ve daha sonra PELESENK [1] sözcüğüyle karıştırılmıştır.

›› persenk

pelet [Mil 1972] *Satılık yem ~peletleme makinası* || ~ ***İng** pellet* bilye, mermi ~ ***Fr** pelote* küçük top < ***Lat** pila* top

pelikan [Cum 1930] *Ağaçların tepelerinde ~Pelikan ve Balıkçıl kuşları tüner.* || ~ ***Fr** pélican* bağırtlak kuşu, pelecanus << ***OLat** pelecanus* a.a. ~ ***EYun** pelekán* πελεκάν «balta gagalı», a.a. (veya ağaçkakan) < ***EYun** pélekus* πέλεκυς sivri uçlu balta

Levent Şahverdi Arşivi

≈ ***Akad*** *pilaqqu* saplanan şey, a.a. ~ ***Sumer*** *balak* a.a.

pelin [Yad <1421?] *afsentîn-i Rûmî ki türkçe ¯pelîn dérler* || ~ ***Bul*** *pelin пелин* / ***Sırp*** *pèlin* acı yapraklı bir bitki, yavşan otu, artemisia, vermut ~ ***ESlav*** *pelany* a.a.

† Diğer Slav dillerinde ***Rus*** *polın полынь*, ***Pol*** *piołun*, ***Çek*** *peluň/pelynĕk*, ***Slov*** *palina* (a.a.). Nihai kaynağı ***HAv*** **pel-2* "soluk renkli, gri, boz" kökü olabilir.

pelit [Bayt-TS <1347] *ballūṭu'l-arḍ* [Ær.]: *Türkce ¯pelîd dirler, avretlerden kan sızduğuna fâide ide.* | [EÇ <1683] *Ve dağlarında hâsıl olan palamidi ve ¯pelîdi cümle Frenk gemilerine füruχt idüp* [satıp] *kâr iderler* || ~? ***Yun*** *balanidion βαλανίδιον* [küç.] meşe palamudu (< ***EYun*** *bálanos βάλανος* a.a. *+ion*) ≈ ***Ar*** *ballūṭ* بلّوط a.a. ≈ ***Aram*** *balūṭā* בלוטא a.a. → PALAMUT[1]

† Osmanlıca kaynaklarda, Arapçadan alınan *ballūṭ* ve halk telaffuzu olan *pelîd* eşdeğer olarak kullanılır. ***İsp*** *bellota*, ***Port*** *bolota* "meşe" Arapçadan alınmıştır. Gerek Arapçadaki, gerek Türkçedeki ses değişimleri açıklanmaya muhtaçtır.

pellagra [Mil 1955] *¯Pellagra denilen bu hastalık, deri iltihapları, ishaller ve ruhi bozukluklardan ibarettir.* || ~ ***YLat*** *pellagra* bulaşıcı bir deri hastalığı ~ ***İt*** *pelle agra* kaba deri < ***Lat*** *pellis* deri << ***HAv*** **pel-ni-* < ***HAv*** **pel-*[4] (deri) yüzmek → FİLM

pelte [Men 1680] *¯pālūde usit. ¯pālūze* [süzme nişastadan yapılan tatlı] | [LO 1876] *¯pelte: ¯pālūde muhaffefi. (...) ¯pelte gibi vücut* || ~ ***Fa*** *palūda* پلوده süzülmüş şey, süzgü → PALUZE

›› pelteleş-

peltek [Kıp: İdr 1312] *¯beltek/peltek: al-fa?fa?* | [Kab 1432] *tîz tîz söylegen midür yoksa kekeç mi, ve dili ¯peltek midür yoksa revân mıdur?* || << ***OTü*** *beltek* kusurlu konuşan, peltek

pelür [TDK2 1955] *¯pelür, ¯pelüş: 1. Bir çeşit kadife, 2. Daktiloda kullanılan ince kâğıt.* || ~ ***Fr*** *pelure* meyve kabuğu, zar, soymuk, ince kâğıt < ***Fr*** *peler* derisini yüzmek *+()tura* << ***Lat*** *pilare* [den.] yolmak < ***Lat*** *pilus* kıl, saç

† Aynı Franszıca fiilden ***İng*** *peel* "deri soymak, soymuk".

← EPİLASYON, PELÜŞ, PERUKA

pelüş [T&S 1892] *Peluche* [Fr.]: *¯pelüş denilen bir nevi uzun havlu kadife.* | [AR 1897] *Fakat o uçuk al ¯pelüşü biraz demode* || ~ ***Fr*** *peluche* uzun tüylü kadife << ***OLat*** **piluceus* tüylü < ***Lat*** *pilus* kıl, tüy → PELÜR

† ***İng*** *plush* (a.a.) Fransızcadan alınmıştır.

pelvis [Özön 1961] *¯pelvis: Kalçayı meydana getiren dibi açık çatı.* || ~ ***YLat*** *pelvis* leğen kemiği ~ ***Lat*** *pelvis* leğen

pembe "pamuk" [EÇ <1683] *dağlarda bir güne taşlardan kireç hâsıl olur kim kardan ve ¯pembe ve südden beyaz bir güne kireçdir* | "soluk gül rengi" [Akab 1851] *tatlı ¯pembe de var ve pek güzel mine mavisi de bulunur* | [LO 1876] *toz ¯pembesi: Ayva gülü; ¯pembe yanak"* || ~ ***Fa*** *panba* پنبه pamuk << ***OFa*** *pambak* a.a. → PAMUK

† 18. yy başlarına dek sadece "pamuk" anlamında görülen sözcüğün "açık gül rengi" anlamı daha sonra türemiş olup güvenilir bir açıklaması yoktur. Pamuk rengi şüphesiz beyazdır.

›› pembeleş-

penah [Sel 1600] *Padişâh-ı ʿâlem-¯penâh hazretleri* || ~ ***Fa*** *panāh* پناه sığınma, iltica; sığınak, melce

† Osmanlıca bileşiklerde "bir şeyin nihai dayanağı, rüknü, başvuru makamı" anlamını taşır.

›› adaletpenah, âlempenah, hilafetpenah, nezaretpenah, risaletpenah

penaltı [Cum 1930] *Ehali ¯penaltıyı seyretmek için sahaya doldu.* || ~ ***İng*** *penalty* 1. her çeşit ceza, 2. futbolda ceza atışı ~ ***Fr*** *pénalité* hukuk dilinde ceza ~ ***OLat*** *poenalitas* a.a. < ***Lat*** *poenalis +itas* < ***Lat*** *poena* bir suça karşılık ödenen cereme, ceza, kan bedeli *+al°* ~ ***EYun*** *poinḗ ποινή* kan bedeli, kısas, cereme << ***HAv*** **kʷoi-nā-* < ***HAv*** **kʷei-* kan bedeli ödemek, kan davası gütmek → KİN

pencere [AşP 1330] *açılupdur iki çifte ¯pancara ... bu eve andan düşer her dem ışık* || ~ ***Fa*** *bādgīra/bādcīra* بادگیره hava deliği § ***Fa*** *bād* rüzgâr, yel + ***Fa*** *gīr* tutan *+a* → BAD, +GİR

† Pencerelere cam takma fikri Batıda ve Ortadoğu'da 13. yy.'dan itibaren ortaya çıkmıştır. Karş. ***İng*** *window* "pencere" < *wind eag* "yel gözü".

← PİMAPEN

penç [AşP 1330] *anuŋ ¯penc ḫissi* [beş duyusu] *var* || ~ ***Fa*** *panc* پنج beş << ***OFa*** *panç* a.a. << ***HAv*** **penkʷe* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Sans*** *pánca*, ***Ave*** *pançа-*, ***Erm*** *hing hɧlq*, ***EYun*** *pénte*, ***Lat*** *quinque*, *quint-*, ***Ger*** **finf-* > ***İng*** *five* "beş". Sayılan örneklerin tümü, kurallı ses evrimiyle ***HAv*** **penkʷe* sözcüğünden türemiştir. Latince önseste regresif asimilasyon görülür. Ermenice önseste */*p/* > */h/* standarttır.

›› pencüdü, pencüse

← FİFTİ FİFTİ, KENT[2] (ÇİNKO[2], KENTAL, KENTET), PENÇE, PENÇİK, PENTA+ (PANDİK, PENTAGON, PENTAGRAM, PENTATLON, PENTATONİK), PERŞEMBE, PETKA

pençe [İdrH <1402] *¯pence* [yırtıcı kuş eli] | [GülM 1429] *evvel kurt ¯pencesinden kurtarduŋ, âχir yine kurt sen olduŋ* | [Arg 1533] *¯pangiá* [panca]: *brancha delli animali* || ~ ***Fa*** *panca* پنجه beşli şey, el, özellikle yırtıcı kuş veya vahşi hayvan eli < ***Fa*** *panc* پنج beş *+a* → PENÇ

›› şirpençe

pençik ~ ***Fa*** *panc yak* پنج یك beşte bir, İslam hukukunda ganimetten alınan beşte bir kamu payı → PENÇ, YEK

Levent Şahverdi Arşivi

penetrasyon "mekanik terimi" [Mil 1952] *30-40 ¯penetrasyonlu bitüm mübayaa edilecektir* | "... basketbol terimi" [Mil 1991] *Fenerbahçe'd Ferhat ¯penetre edip Can ribaunt alınca* | "... pazarlama terimi" [Mil 1997] *Ayrıca ürünlerimizin ¯penetrasyon oranı çok düşük.* || ~ ***Fr*** *pénétration* içeri girme, içine işleme, duhul etme ~ ***Lat*** *penetratio* a.a. < ***Lat*** *penetrare* [den.] a.a. *+()tion* < ***Lat*** *penes* alt, iç, bir şeyin derin kısmı

›› penetratif, penetre

penguen [Cum 1935] *Byrd, kutubdan, şimdiye kadar mutedil iklimlere hiç getirilmemiş cinsten birkaç ¯penguen getirmiştir.* || ~ ***Fr*** *pinguin* ~ ***İng*** *penguin* 1. Kuzey Denizine özgü nesli tükenmiş bir kuş, auk (esk.), 2. Güney Kutup Denizine özgü büyük bir kuş (19. yy) § ***Gal*** *pen* baş + ***Gal*** *gwyn* beyaz

peni [Bah 1924] *¯peni: İngiliz şilininin on ikide biri kıymetinde İngiliz parası.* || ~ ***İng*** *penny* küçük para birimi, kuruş << ***Eİng*** *pening/penning* a.a. << ***Ger*** ***panninga*** [küç.] tepsicik < ***Ger*** ***panna*** tepsi ~? ***Lat*** *patina* a.a.

← FENİK

penis [Mil 1954] *haşefe yani ¯penis' neşvünemadan geri kalırsa* || ~ ***Lat*** *penis* 1. kuyruk, 2. erkeklik organı << ***HAv*** ****pes-ni-*** kuyruk

← PENİSİLİN

penisilin [Cum 1945] *Yeni bir parti ¯penisilin de gönderilmek üzeredir.* || ~ ***İng*** *penicillin* penicillum mantarından elde edilen bir antibiyotik ☼ 1928 Alexander Fleming, İng. kimyacı. < ***YLat*** *penicillum* fırça biçiminde uzantıları olan bir tür küf mantarı < ***Lat*** *peniculus* [küç.] kuyrukçuk, fırça *+ell°* < ***Lat*** *penis* kuyruk *+icul°* → PENİS

pense [TDK1 1945] *¯pens: Küçük maşa, cımbız.* | [TDK2 1955] *¯pens, ¯pense: 1. Küçük maşa. 2. Kıskaç.* || ~ ***Fr*** *pince* [dev.] çimdik, cımbız, kıskaç < ***Fr*** *pincer* çimdiklemek, sıkıştırmak

† Fransızca dişil ekini yansıtan *pense* biçimi, Türkçeye 19. yy son çeyreğinden önce alınıtlanmış olması gerektiğini düşündürür.

›› pens

penta+ ~ ***Fr/İng*** *penta+* [bileşik adlarda] beş ~ ***EYun*** *pente πέντε* beş << ***HAv*** ****penkʷe*** beş → PENÇ

›› pentametre

← PANDİK, PENTAGON, PENTAGRAM, PENTATLON, PENTATONİK

pentagon [Cum 1947] *beş köşeli geometri şeklini temsil eder tarzda vücude getirildiği için bu şehre ¯Pentagon adı verilmiştir* || ~ ***İng*** *pentagon* beşgen, ABD Savunma Bakanlığının beşgen biçimli binası → PENTA+, +GON

›› pentagonal

pentagram [Mil 1999] *bunlar başaşağı çevrilmiş haçlar, ¯pentagramlar, kafatasları gibi Satanist simgeleri kullanıyorlar* || ~ ***İng*** *pentagram* beş köşeli yıldız → PENTA+, +GRAM

pentatlon [Cum 1940] *1940 yılı İstanbul ¯pentatlon birinciliği 10 Ağustos cumartesi günü* || ~ ***Fr/İng*** *pentathlon* beş dalda yapılan spor müsabakası → PENTA+, ATLET

† Yunanca *pentáthlon* "beşli yarışma" ilk kez MÖ 708'de Olympia oyunlarında kaydedilmiş, 1896 Olimpiyat oyunları vesilesiyle canlandırılmıştır.

pentatonik [YŞark 1922] *Asya'nın ¯pentatonik gamı muhaceretlerle beraber Avrupa'ya göçüp dört köşesine yayılmıştır* || ~ ***Fr*** *pentatonique* → PENTA+, TON[1]

›› pentatonal

penumbra [Cum 1988] *koyu renkli nokta şeklindekine umbra, açık renkli bölgeye ¯penumbra adı verilir* || ~ ***Lat*** *penumbra* yarı-gölge § ***Lat*** *paene* hemen hemen, yaklaşık + ***Lat*** *umbra* gölge

← SOMBRERO

penye [Cum 1938] *¯Penye jarseden şık bir elbise* || ~ ***Fr*** *peigné* [pp.] taranmış, taranmış yün veya pamuk < ***Fr*** *peigner* taramak *+é* << ***OLat*** *pectinare* [den.] a.a. < ***Lat*** *pecten* tarak << ***HAv*** ****pek-***[2] taramak

pepe [Bab-TS 1555] *taχtaha* [Ar.]: *Dilde olan tutukluk ve ¯pepegilik* | [LO 1876] *¯pepe: Kekeme, pepeği.* || : ***onom*** peltek konuşma sesi

† Aynı anlamda Farsçada kullanılır. *Pepeği* deyimi ***Fa*** *pepe-gū* "pepe konuşan" biçiminden evrilmiş olabilir.

›› pepeği, pepeme

pepsin [LT 1873] *Pepsine* [Fr.]: *hazmîn, ¯pepsin* || ~ ***Fr*** *pepsine* sindirimde rol alan enzim ~ ***Alm*** *Pepsin* a.a. ☼ 1835 Theodor Schwann, Alm. doğa bilimci . < ***EYun*** *pépsis πέψις* pişirme, sindirme *+in°* < ***EYun*** *péptō πέπτω* yemek pişirmek, sindirmek *+sis* << ***HAv*** ****pekʷ-*** pişirmek → KUZİNE

›› apepsi, peptik, peptit

← DİSPEPSİ

per+ << ***HAv*** ****per-*** 1. ön, öte, 2. ödemek, satmak, 3. öne atılmak, tehlikeye girmek

† Hintavrupa dillerinde öne, ileriye, öteye hareket bildiren edattır. Ekli ve çekimli biçimleriyle birlikte ***Lat*** *per+, prae+, pro,* ***Yun*** *para+, +ipro+, peri+,* ***Fa*** *par+, far+, fra+,* ***İng*** *for* ve *fro* biçimlerini alır. † Hintavrupa dillerinde "öteye geçmek ve geçirmek" anlamına gelen fiiller ile "kapı" anlamına gelen adlar da aynı kökten türetilmiştir. Karş. ***Lat*** *portare,* ***Alm*** *fahren,* ***İng*** *ferry,* ***Fa*** *burdan* "taşımak", ***Lat*** *porta* "kapı".

perakende "dağınık" [AşP 1330] *söyler olur dil ¯perâkende sözi* | "dağıtma" [GSM <1451] *derḥâl nâmeler yazılub etrâf ü eknâfa ¯perâkende idüb* || ~ ***Fa*** *parāganda* پراگنده dağınık, saçılmış, parça parça < ***OFa*** *pargandan* (etrafa) dağıtmak, saçmak (°D-M 268) < ***OFa*** *per+*[2] ****gandan*** saçmak → PER+

† Aynı kökten ***Fa*** *gandum* "ekin, buğday"; karş. DARI, ZİRAAT.

perçem [ETü: Kaş 1073] *¯beçkem* <Savaş sırasında savaşçıların ayırt edilmesini sağlayan ipekten ya da yak

Levent Şahverdi Arşivi

kuyruğundan yapılan bir tür simge. Oğuzlar buna ¯berçem der.> | <saç kâkülü> [HüsD-TS <1520] *siyeh ¯perçemlü yalın yüzlü dilber* || ~ ***Fa parçam*** پرچم başın büyük bölümünü kazıtarak salınan at kuyruğu şeklindeki saç [esk.], mızrağın ucuna takılan at kuyruğu, tuğ, sancak § ***Fa par*** kanat + ***Fa çamīdan*** چمیدن salmak

perçin [DK <1400?] *Kaba ökçem ile ¯perçīn kılan Kazan eridüm* | [Men 1680] *¯perçīn: ekser veya mıχ ucın kamamak (...) ¯perçinlemek* ‖ ~ ***Fa parçīn*** پرچین 1. kıvrık, çengel, 2. çakıldıktan sonra ucu kıvrılmış çivi < ***Fa parçīdan*** < ***Fa çīdan, çīn-*** چین ,چیدن kıvırmak, burmak

›› perçinle-

perdah [Hal 1477] *¯perdāχtan* [Fa.] | [EÇ <1683] *tüfenglerı ibtidā kaynadup taslak edüp ba'dehu ¯perdāχtcılara verüp anlar üslūba korlar.* | [Hind 1831] *Lisser* [Fr.]: *Düzlemek, düz etmek, ¯perdah etmek* || ~ ***Fa pardāχt*** پرداخت bitim, cila, finiş < ***Fa pardaχtan, pardāz-*** پرداز ,پرداختن sona erdirmek, bitirmek, oldurmak, düzmek, (bir şeyi bir şeye) koşmak, süslemek, hayata geçirmek, vs. ≈ ***Ave para-tak-*** ileri-koşmak < ***Ave per+²*** *tak-, taç-* koşmak, koşturmak –→ TAZI

† ***Ave*** **para-tak-* "ileri-koşmak" biçimine indirgenmesi problematiktir.

perde "örtü" [MEd y. 1300] *¯perdede turğan karabaş* [örtülü duran cariye] | [AşP 1330] *zīrā dünyā ¯perdedür χalḳ yolına* | "... musikide nota" [AşP 1330] *cümle sazuŋ ¯perdesin barmak bilür* | [Hal 1477] *gözüŋ ¯perdesi* [katarakt] *(...) dimaġuŋ ¯perdesi* [beyin zarı] *şişer, şamur şumur söyler* | [Men 1680] *çatma ¯perde (...) çalıdan ¯perde (...) ateş ¯perdesi (...) ¯perdelemek* || ~ ***Fa parda*** پرده 1. örtü, kapı veya çadır örtüsü, yüz örtüsü, 2. müzikte perde << ***OFa pardag*** a.a. –→ PER+

›› demirperde, perdele-, perdelen-

pereme [LF 1480] *garḳa vardı içi merdüm dolu iki ¯pereme* [içi insan dolu iki sal battı] || ~ ***Yun*** *pérama πέραμα* geçit, nehir veya liman geçişinde kullanılan sal < ***EYun*** *peraióō περαιόω* karşıya geçirmek, iletmek *+ma(t)* << ***HAv*** **per-eyo-* a.a. < ***HAv*** **per-²* –→ PER+

† Yunanca sözcük ***İng*** *ferry* ile köken ve anlam bakımından eşdeğerdir.

perende "havada uçan takla" [EÇ <1683] *zevk ü safā idüp havzlar içre kebüterī* [güvercin gibi] *¯perendeler atup* ‖ ~ ***Fa paranda*** پرنده uçan, uçucu, kanat çırpan < ***Fa par-andāχtan*** پرنداختن uçmak, kanat çırpmak § ***Fa par*** پر kanat + ***Fa andāχtan, andāz-*** انداختن atmak –→ ENDAZE

† Türkçedeki güncel anlamının bir güvercincilik terimi olarak ortaya çıktığı anlaşılıyor.

+perest [Gül 1317] *ten-¯perest olunca böyle bī-temīz / but-¯perest olsaŋ delim yig iy ʿazīz* || ~ ***Fa parast*** پرست tapan, hizmet eden < ***Fa parastīdan*** پرستیدن tapmak, hizmet etmek << ***OFa paristīdan*** bir kişinin veya şeyin önünde veya başında durmak, hazır durmak, hizmet etmek ≈ ***Ave pairi-stā-*** karşı durmak, arz etmek < ***Ave per+²*** ****stā-*** durmak –→ PER+, İSTASYON

† Anlam evrimi için karş. *hazret* "huzurunda durulan kimse", *tapmak* "hizmet etmek".

›› ateşperest, devletperest, eyyamperest, hayalperest, maceraperest, menfaatperest, tenperest, zevkperest

← KULAMPARA, PERESTİŞ, PUTPEREST, ZAMPARA

perestiş [Men 1680] *¯perestiş: Adorare. V. tapmak.* ‖ ~ ***Fa parastiş*** پرستش tapma, ibadet etme << ***OFa*** *parastişn* a.a. –→ +PEREST

perfeksiyon [Cum 1936] *Ankara diş hekimleri tarafından nazarî ve amelî ¯perfeksiyon kursları* ‖ ~ ***Fr*** *perfection* mükemmellik, tekemmül ~ ***Lat*** *perfectio* a.a. < ***Lat*** *per+¹ perficere* bir şeyi sonuna kadar yapmak *+()tion* < ***Lat*** *per+¹ facere, fact-* yapmak, etmek –→ FAKTÖR

›› perfeksiyonizm, perfekt, perfekte, perfektsiyonist

perforasyon [HRG <1930] *Hayvanın bu ¯perforasyon ameliyesi önünden çekilmeyeceğini anladı* || ~ ***Fr*** *perforation* delik, delme < ***Lat*** *perforare* delmek, delik açmak *+()tion* < ***Lat*** *per+¹ forare* a.a. << ***HAv*** **bhor-ā-* < ***HAv*** **bher-²* a.a. –→ FARENJİT

›› perforatör, perfore

performans [Cum 1938] *Bunların bedenî kabiliyet ve ¯performans itibarile de yüksek olmalan icab eder.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *performance* icraat < ***İng*** *perform* icra etmek, gereğini yerine getirmek *+entia* ~ ***EFr*** *parformer* «usulüne göre yapmak», a.a. < ***Lat*** *per+¹ forma* –→ FORM

pergel [CodC 1303] *conpassus - Fa: ¯pa[r]gar - Tr: ¯pargal* | [RMim 1614] *Fārisī olan pergār'dan ... avam galat edip ¯pergel derler.* ‖ ~ ***Fa*** *pargār* پرگار daire çizme aygıtı ≈ ***Ave*** *per+² pairi-kāra-* çevre-eden –→ PER+, KÂR

† *r--r* > *r--l* dissimilasyonu tüm dillerde tipiktir.

pergola [Cum 1947] *otel, gazino ve lokanta ¯pergole geçidile yekdiğerine bağlanmış olduğundan* ‖ ~ ***İt*** *pergola* çardak, özellikle üstü sarmaşıkla kaplı koridor şeklinde geçit << ***Lat*** *pergula* [küç.] çatı saçağı, balkon, sundurma < ***Lat*** *pergere* ileri çıkmak, devam etmek *+ul°*

perhiz [AşP 1330] *illā ¯perhīz olmasa bu ʿaḳl-ıla / ādemī ḥayvāna benzer naḳl-ıla* | [Yad <1421?] *ekşilerden ve ḳābızlardan ve yaş nesnelerden ¯perhīz ideler* [sakınsınlar] | [SıhA 1469] *pārsā* [Fa.]: *¯perhīz-kār* ‖ ~ ***Fa*** *parhīz* پرهیز yemekten ve diğer zevklerden sakınma < ***Fa*** *parhīχtan, parhīz-* پرهیز ,پرهیختن perhiz etmek << ***OFa*** *parχišt-, parχēz* (birinin) yanında veya etrafında durmak, kulluk etmek, tapmak (°D-M 281) –→ PER+

›› perhizkâr

peri [Kut 1069] *kanı ol ¯perī kuş bu yalŋuk öze* | [İMüh <1310] *¯pari: al-cinn* ‖ ~ ***Fa*** *parī/parrī* پری/پرّی bir efsane varlığı, cin << ***OFa*** *parīk* a.a. ~ ***Ave*** *pai-*

Levent Şahverdi Arşivi

rikā- «yanında duran», Zerdüşt inancında iyi ruh, peri < ***Ave pairi*** yan, etraf --→ PER+

peridot [TDK1 1945] ¯*perido: Silikat cinsinden türlü değerli taşlara verilen ad.* || ~ ***İng peridot*** / ***Fr péridot*** bir tür yarı değerli taş, krizolit < ***?***

† Avrupa dillerinde en erken 1220 dolayında kaydedilen sözcüğün Arapça kökenli olması ihtimali tartışılmıştır. ▫OED.

periferi "(tıpta) çevresel, yanal" [Cum 1938] ¯*periferik ihtilatla daimi dişlerin cersumelerini harab olmak tehlikesine maruz bırakır.* | "(Marksist teoride) çevre, çeper" [Mil 1986] *Türkiye ekonomik anlamda da, kültürel anlamda da, ¯periferide yaşayan bir ülke.* || ~ ***Fr périphérie*** / ***İng periphery*** çevre, etraf, dış kenar ~ ***EYun periphéreia*** περιφέρεια çevresini-dolanan < ***EYun*** *peri+ phérō φέρω* taşımak *+ia* → ANAFOR

›› periferal, periferik

perikard [Cum 1942] *adele örgülerinin, seröz zarların (plevra, ¯perikard, periton, menenjlerin)* || ~ ***Fr péricarde*** kalbi çevreleyen zar ~ ***EYun perikárdios*** περικάρδιος kalbin etrafı < ***EYun*** *peri+ kardía καρδία* kalp --→ KARDI(O)+

peripatetik [AM <1900] *Aristo'nun tesis ettiği mezheb ¯peripatetisyen yani meşaiyyun diye şöhret buldu.* | [Fel 1942] *gezimcilik, ¯peripatetizm = meşaiye* || ~ ***Fr peripatetique*** 1. dolanan, seyyar, 2. Aristoteles'in felsefi ekolüne mensup ~ ***EYun*** *peripatetikós* περιπατετικός a.a. < ***EYun*** *peri+ patéō πατέω* yürümek --→ PATİKA

† Aristoteles'in MÖ 4. yy.'da Atina'da kurduğu Lykeon adlı okulda dersler yürüyerek görüldüğü için.

›› peripatetisyen, peripatetizm, peripeti

peripeti [Radikal 2007] *Yine bir tragedya kavramı olan ¯peripeti'yi ise özetle karakterin alınyazısında ortaya çıkan bir baht dönüşümü olarak tanımlayabiliriz.* || ~ ***Fr peripétie*** öngörülemeyen olay, kaza (özellikle tiyatroda) ~ ***EYun*** *peripéteia* περιπέτια ani ve tam dönüş, tersine dönüş

periskop [Bah 1924] ¯*periskop: Bir manianın üstünden görmeğe yarayan dürbin.* || ~ ***Fr périscope*** denizaltından çevre gözetleme aracı ☼ 1854 E. H. Marié-Davy, Fr. mühendis. < ***EYun*** *peri+ skópos σκόπος* seyreden --→ +SKOP

perişan [MEd y. 1300] *darıldı iş tüzüki* [işin düzeni dağıldı] = ¯*parīşān boldı iş* || ~ ***Fa*** *parēşān* پریشان dağınık, dağıtmış < ***Fa*** *parēşīdan, parēş-* پریشیدن, پریش dağıtmak, saçmak *+ā(n)*

›› perişanlık, perperişan, pesperişan

periton [LT 1873] *Peritoine* [Fr.]: ¯*periton* | [T&S 1892] *Peritoine* [Fr.]: *gışâ-i müstebitün batn,* ¯*periton (...) Peritonite: iltihab-i* ¯*periton* || ~ ***Fr péritone*** karın zarı ~ ***EYun*** *peritónaios* περιτόναιος bir şeyin etrafına gerili olan (perde) < ***EYun*** *peri+ teinō τείνω, τον-* germek --→ TON[1]

periyodontal [Mil 1970] *İstanbul Dişhekimliği Fakültesi Diş Hastalıkları ve ¯Periodontoloji Kürsüsü* || ~ ***Fr/İng*** *periodontal* dişin çevresi veya diş eti ile ilgili < ***EYun*** *peri+ odoús, odont- ὀδούς, ὀδοντ-* diş --→ ODONT(O)+

›› periyodontik, periyodontolog, periyodontoloji

periyot [Cum 1930] *İktisadi hayatta iflâslar, moratoryomlar ¯periodik* [dönemsel], *fakat tabii hadiselerdir.* | "elektrikte alternasyon hızı" [Cum 1933] *220/380 volt 50 ¯periyot trifaze bir motöre merbut bulunacaktır.* | "çağ, tarihî evre" [Cum 1936] *ifade ettikleri ¯period itibarile şimdiye kadar bulunan mozaiklerin fevkinde bir değer arzetmektedir* || ~ ***Fr période*** dönem, devre ~ ***EYun*** *periodos περίοδος* bir şeyin etrafını dönme, döngü, dönüm, (mec.) zaman döngüsü, dönem < ***EYun*** *peri+ hodós ὁδός* yol --→ OD(O)+

›› periyodik

perküsyon "tıpta parmakla vurarak teşhis yöntemi" [Mil 1956] *Hekim dilinde ¯perküsyon denen parmakla vurarak yapılan ses muayenesinde* | "... müzikte vurma çalgılar" [Mil 1959] *orkestra kendisinde mevcut olmayan zengin bir ¯perküsyon takımına (...) kavuşmuş* || ~ ***Fr percussion*** vurma, darbe ~ ***Lat*** *percussio* a.a. < ***Lat*** *percutere* vurmak, çarpmak *+()tion* < ***Lat*** *per+[1] quatere, quass-* darbe vurmak, çarpmak, kırmak --→ KASIS

›› perküsif, perküsyonist

perlon [Mil 1950] ¯*Perlon ismi verilen bu yeni maddeden yapılan kadın çorapları* || ~ ***marka*** *Perlon* bir tür sentetik elyaf, polikaprolaktam polimerinin ticari adı ☼ 1941 IG Farben, Alman kimya firması. < ***Alm*** *Perle* inci ~ ***Lat*** *pernula* [küç.] a.a. < ***Lat*** *perna* sedef, istiridye kabuğu *+ul°*

perma "kalıcı saç kuafürü" [Cum 1950] *Soğuk ¯permanent için kullanılan maddeler de tehlikelidir.* | [Mil 1967] *Kathie her ay saçlarını kısacık kestirip ¯perma' yaptırıyor* || ~ ***İng*** *perma* [abb.] < ***İng*** *permanent* kalıcı < ***Lat*** *permanēre* sonuna kadar kalmak, kalıcı olmak *+ent°* < ***Lat*** *per+[1] manēre* kalmak, ikamet etmek --→ IMMANENT

›› permanent

←— PERMATİK

permatik "plastik saplı atılabilir traş bıçağı" [Mil 1982] *iki polis arasında ¯Permatikle tıraş olan Akkent* || ~ ***marka*** *Permatik* plastik saplı atılabilir traş bıçağı markası ☼ 1977, Perma-Sharp A.Ş. § ***İng*** *permanent* kalıcı + ***İng*** *automatic* otomatik --→ PERMA, +MATİK

permi [Bah 1924] ¯*permi: Av avlamak ve saire için verilen tahrirî müsaade.* || ~ ***Fr*** *permis* izin, ruhsat << ***OLat*** *permissum* [pp.] a.a. < ***Lat*** *permittere, permiss-* geçit vermek < ***Lat*** *per+[1] mittere, miss-* göndermek, salmak --→ MESAJ

permütasyon [Cum 1961] *ne koalisyon, ne rotasyon, ne ¯permutasyon siyasi lugatte var mıdır yok mudur bilmem* || ~ ***Fr*** *permutation* karşılıklı veya sıralı olarak yer değiştirme, matematikte bir işlem < ***Lat*** *permutari* sırayla değişmek *+()tion* < ***Lat*** *per+[1] mutari* değişmek, dönüşmek --→ MUTASYON

Levent Şahverdi Arşivi

peroksit [TDK1 1945] ~*peroksit: Olabildiği kadar fazla oksijeni olan oksit.* || ~ ***Fr*** *péroxyde* kimyada bir oksijen bileşiği < ***Fr*** *peroxy+* iki oksijen atomundan oluşan köprü şeklinde molekül < ***EYun*** *peri+ oksýs óξύς* → OKSİT

peron [Bah 1924] ~*peron: Büyük bir binanın önünde yüksekçe meydan. İstasyonlarda trenlerin durdukları meydana girmek hakkı veren bilet.* ‖ ~ ***Fr*** *perron* 1. binek taşı, 2. trene biniş platformu < ***Fr*** *pierre* taş *+on* << ***Lat*** *petra* a.a. ~ ***EYun*** *pétra πέτρα* a.a. → PETROL

† Fransızca sözcük aslen "büyük taş" demek iken bir Güney Fransa lehçesinden "binek taşı" anlamında standart dile girmiştir.

← KARTONPİYER

personel [Cum 1930] *mütehassıs ~personel yetiştirmeğe müteveccihtir* ‖ ~ ***Fr*** *personnel* 1. kişisel (sıfat), 2. bir tiyatro oyunundaki kişilerin tümü, oyun ekibi (isim) << ***OLat*** *personalis* kişiliğe ilişkin, kişisel < ***Lat*** *persōna* 1. tiyatro maskesi, 2. tiyatroda canlandırılan kişi, karakter *+al°* ~ ***Etr*** *phersu* maske (▫EM 885)

perspektif [ResC 1911] || ~ ***Fr*** *perspectif* 1. bakış açısı, 2. resimde derinlik etkisi yaratma sanatı ~ ***Lat*** *perspectivus* bakışa ilişkin, bakışsal < ***Lat*** *perspicere* (boydan boya veya derinlemesine) bakmak *+()tiv°* < ***Lat*** *per+¹ specere, spect-* gözlemek, bakmak → SPEKÜLASYON

perşembe [CodC 1303] *jovis - Fa & Tr: ~pansanbe* | [Rab 1310] *dü-şenbe kün vefātı boldı, ~penç-şenbe kün toprakka kirdi.* ‖ ~ ***Fa*** *panc-şanba* پنج شنبه haftanın beşinci günü § ***Fa*** *panc* پنج beş + ***Fa*** *şanba/şabba* شنبه Cumartesi → PENÇ, ŞABAT

† Osm *Pencşenbe* yazımı 20. yy.'a dek korunmuştur.

pert "sigortacılıkta tam hasar" [Hür 1999] *Sigorta şirketi de Örsel'in otomobilini ~pert etmeye (hurdaya bırakıp parasını almaya) karar verdi.* || ~ ***Fr*** *perte totale* tam hasar < ***Fr*** *perte* kayıp, hasar << ***Lat*** *perditum* [pp. n.] a.a. < ***Lat*** *perdere* «boşa vermek», kaybetmek *+()t°* < ***Lat*** *per+¹ dare* vermek → DATA

pertavsız [28M 1721] *kebīr taʿam sinisi kadar Dımışḳī āyineden maʿmūl ~pertev-süzler var.* | [LO 1876] *~pertev-süz: Kav yaktıkları cam. (...) ~pertavsız galat-ı fahiştir.* ‖ ~ ***Fa*** *partav-süz* پرتو سوز büyülteç § ***Fa*** *partav* پرتو ışın, ışık + ***Fa*** *süz* سوز yakan (< ***Fa*** *sōχtan, süz-* سوختن، سوز yanmak, yakmak) → TAV², SOFTA

peruka [<1800] ‖ [LO 1876] *~peruka (İt.): Yapma saç.* || ~ ***Fr*** *perruque* takma saç ~ ***İt*** *perruca* a.a. ~ ***İsp*** *peluca* hayvan postu, pösteki → PELÜR

›› perük

perva [ÖM 1437] *Per döküp pervāne-veş ~pervāsı oldur ʿarz ide* || ~ ***Fa*** *parvā* پروا korku, çekinme, vaz geçme

›› bîperva, pervasız

pervane "gece kelebeği" [AşP 1330] *bu ʿışḳuŋ şemʿine* [aşkın mumuna] *~pervānedür* | "... döner mekanik aygıt" [LO 1876] *~pervāne: (...) Çark altında olan dönek. Saat ~pervānesi.* ‖ ~ ***Fa*** *parvāna* پروانه 1. haberci, öncü, 2. «(ışığa) yönelen», gece kelebeği << ***OFa*** *parvānag* öncü, önder < ***OFa*** *parvān* ön, ileri (▫D-M 280) → PER+

›› pervaneli uçak

pervaz "kanat" [Tezk 1341] *Bayazid bu himmet kanadıyla şeref evcine ~pervāz urup érişmişdir* | "... kapı ve pencere kenarlığı" [Men 1680] *~pervāz: Corona & coronix* [taç ve korniş]. ‖ ~ ***Fa/OFa*** *parvāz* پرواز 1. uçma, seğirtme, 2. kanat, çatı saçağı, sundurma ≈ ***Ave*** **pairi-vaz* uçuşma, koşuşma < ***Ave*** *per+² vaz-* gitmek, götürmek, uçmak << ***HAv*** **wegh-* gitmek, götürmek, iletmek → PER+, VAGON

+perver ~ ***Fa*** *parvar* besleyen < ***Fa*** *parvardan* 1. beslemek, bakmak, yetiştirmek, eğitmek, 2. (esk.) tapmak ≈ ***Ave*** **pairi-var-* → GAR¹

† *Misafirperver* esasen "konuk besleyen" demektir. *Vatanperver* deyimindeki kullanımı, *perver* sözcüğünün Farsçada ender görülen "tapınma" anlamından türetilmiştir.

›› ameleperver, hamiyetperver, hürriyetperver, milliyetperver, misafirperver, sühanperver, sulhperver

← ŞİKEMPERVER, VATANPERVER

pervers [Cum 1940] *sinir hastaları yahut da ~pervers dediğimiz hilebazlardır* ‖ ~ ***Fr*** *pervers* sapık, kuraldışı, kötü niyetli ~ ***Lat*** *perversus* a.a. < ***Lat*** *pervertere* devirmek, altüst etmek, ihlal etmek < ***Lat*** *per+¹ vertere, vers-* döndürmek, çevirmek → VERSİYON

›› perversiyon, pervert

pes pest [AşP 1330] *niçe menzil erin ~pest eyledi* [sırtını yere getirdi] | pes/pest [Men 1680] *~pes: ard, son, soŋra, eŋse. (...) ~pesi perde: Post velum aut cortinam* [perde arkası] *(...) ~pest: alçak, dün.* | [LO 1876] *~pes: Aşağı, alçak, tiz aksi ağır ses.* | [TDK1 1945] *~pes: Herhangi bir karşılaşmada yenildiğini kabul etmek anlamına gelen (...)* || ~ ***Fa/OFa*** *past* پست alçak, aşağı, yenik << ***EFa*** *upa-sti-* aşağı-duran < ***EFa/Ave*** *upa* aşağı (edat ve önek) << ***HAv*** **upa* a.a.

† Farsçada *pas* "arka, art, sonra" ve *past* "aşağı" edatları ayrıdır. Osmanlı Türkçesinde her iki biçim yoğun olarak kullanılır. Ancak *pes perde, pes pāye* ve *pes etmek* deyimlerinde görülen sözcük, *pest* biçiminden bozmadır. † Eski Farsça edat ***Lat*** *abs-* ve ***EYun*** *apo-* eşdeğeridir.

›› pes et-, pes perde, pest

← MÜŞKÜLPESENT, PESPAYE, PESTENKERANİ

pesimist [NK 1871] || ~ ***Fr*** *pessimiste* kötümser, bedbin < ***Lat*** *pessimus* [sup.] en kötü ~ ***ALat*** **ped-samos* → PEJORATİF

›› pesimizm

pespaye [EÇ <1683] *bizcileyin ~pespāye ve ednā* [düşük rütbeli ve alt seviyede] *bir Pencpinimden* [Venedik komutanından] *Girid cezīresüŋ recā eylemişsüz* [geri al-

Levent Şahverdi Arşivi

mışsınız] ‖ § ***Fa past*** پست alçak, aşağı + ***Fa pāya*** پایه rütbe, basamak → PES, PAYE

pestenkerani [LO 1876] *¯pestenkerānī* پس تنکرانی : *mühmelāttan. Saçma söz.* ‖ ~ ***Fa pastānkārānī*** پستانکارانی en kötüsünü yapana yakışan § ***Fa pastān*** پستان [çoğ.] aşağılar, kötüler (< ***Fa past*** پست aşağı) + ***Fa kār*** کار yapan, eden → PES, KÂR

pestil [CFürs 1501] *furāta* [Fa.]: *¯besdil ki köfter dayı dirler, baʿzılar ¯besdille köfteri farḳ iderler.* | [EÇ <1683] *zerdālüsuŋun (...) kesretüŋden ¯pestil yapup diyār diyār yükler ile tüccārları taşırlar* ‖ ≈ ***İt pastillo*** şekerlenmiş meyveden yapılan lokum veya şekerleme ≈? ***İt pastello*** her türlü macun < ***İt pasta*** *πάστη* bulamaç, hamur → PASTA

† Karş. ***Fr pastille*** "küçük hamurişi veya lokuma benzer tatlı". Avrupa dillerinde 16. yy ortalarında beliren bu sözcüğün nihai kaynağı muğlaktır. Türkçe *bastık* "pestil, üzüm suyu ve nişastadan yapılan ince tabaka şeklinde tatlı" sözcüğü ile ilişkilendirilebilir.

← PASTİL

pestisit [Mil 1984] *¯Pestisit (tarımsal ilaç ve benzeri) uygulamalardan doğan sonuçlar* | ~ ***İng*** *pesticide* haşere öldüren < ***İng*** *pest* 1. salgın hastalık, veba, 2. her türlü rahatsız edici haşere ~ ***Lat*** *pestis* salgın hastalık, veba → +SİD

† İngilizce sözcük 1939'da Kanada'da toplanan uluslararası entomoloji kongresinde benimsenmiş ve 1946'dan itibaren yaygın kullanıma girmiştir. OED sv.

pesto [Mil 1997] *¯pesto soslu fırında patates* ‖ ~ ***İt*** *pesto* 1. havan, 2. havanda dövülerek hazırlanan bir tür sos << ***Lat*** *pistrum/pistellum* havan < ***Lat*** *pinsare, pist-* havanda dövmek << ***HAv*** **pi(n)s-* < ***HAv*** **peis-*[1] ezmek

← PİST, PİSTON

peş "art, akap" [LO 1876] *elbise ¯peşi, entari ¯peşi (...) ¯peşe düşmek: akabinde gitmek, takip etmek. ¯peşinde gezmek* | peşidıra [Elo 1961] *oralı koşulların, gidişatların ¯peşisıra* ‖ ~ ***Fa paş*** پش at yelesi, saç perçemi, sarığın veya eteğin sarkan ucu << ***OFa*** *paş/paşē* art, arka, zıt ≈ ***Ave*** *pratiš* a.a. → PER+

† Farsça uzun ya ile yazılan *pēş* veya *pīş* "ön" demektir. Bu sözcüğün bileşikleri eskiden beri Türkçede bazen kısa /e/ ile *peş* telaffuz edilirdi (karş. *peşin, peşkeş).* Tam zıt anlama gelen *peş* "etek ucu" > "art" sözcüğünün 18. yy.'dan itibaren yaygınlık kazanması incelenmeye muhtaç bir gelişmedir. † ***Erm*** *peş pɛ̌ʒ* "etek" Farsçadan alıntıdır.

›› peşi sıra, peşine düş-

← PİŞMAN

peşin [AşP 1330] *niçe altun akça ¯pīşīn aldılar* | peşinat [LO 1876] *¯peşīnāt avam zebanzedidir.* ‖ ~ ***Fa*** *pīšīn* پیشین önceki, önceden < ***Fa*** *pīš/pēš* پیش ön, ileri, önce +*īn* << ***OFa*** *patiš/pēš* a.a. < ***EFa*** *patiy* karşı, yüz yüze (edat) ≈ ***Ave*** *paiti-* a.a. → PEY+

† Kısa */e/* ile telaffuzu ve "avans" anlamı Türkçeye özgüdür. Karş. ***Fa*** *pīşdast* "avans, peşin para".

›› peşinat, peşinci, peşinen

← DERPİŞ, PEŞKEŞ, PEŞKİR, PEŞMERGE, PEŞREV

peşkeş [AşP 1330] *gösterür hem ol bege ¯pīşkeşlerün* | [Fer <1451] *on dāne dürr-i şehvārı* [kralî inciyi] *bir pākīze cārīye-i Rūmīnün boynına bağladı ve χalīfeye ¯pīş-keş eyledi.* | [Men 1680] *peş* پش *vitiosè pro pīş* پیش, *ut ¯peşkeş* پشکش, *¯pīşkeş* پیشکش [pîş yerine bozuk olarak peş kullanılır, örneğin peşkeş] ‖ ~ ***Fa*** *pēş-kaş* پیش کش takdim edilen şey, büyüğe verilen hediye < ***Fa*** *pēş kaşīdan* پیش کشیدن öndelemek, takdim etmek § ***Fa*** *pēş* پیش ön + ***Fa*** *kaşīdan, kaş-* کش ,کشیدن çekmek → PEŞİN, KEŞ[1]

›› peşkeş çek-

peşkir [Hal 1477] *dastār-χʷan* [Fa.]: *¯peşgir* ‖ ~ ***Fa*** *pēşgīr* پیشگیر önlük, hamamda kullanılan havlu § ***Fa*** *pēş* پیش ön + ***Fa*** *gīr* گیر tutan (< ***Fa*** *giriftan, gīr-* گرفتن tutmak) → PEŞİN, +GİR

peşmelba [Cum 1936] *Kafe glase, Şokola glase, Supe angle, ¯Peş ¯melba* ‖ ~ ***Fr*** *pêche Melba* bir tür şeftalili dondurma § ***Fr*** *pêche* şeftali (<< ***Lat*** *persica* Fars elması, şeftali < ***öz*** *Persa* Fars, İran) + ***öz*** *Nellie Melba* Avustralyalı opera sanatçısı (1861-1931)

peşmerge [Mil 1969] *Kürt kumandanlarından Celal Talebani, ¯Peşmerge' adı verilen 8 kürt fedaisi tarafından önceki gece öldürülmüştür.* ‖ ~ ***Kürd*** *pêşmerge* öncü fedai, 1961'den sonra Barzani savaşçılarına verilen ad § ***Kürd*** *pêş* ön, önde, önce, öncü + ***Kürd*** *merge* fedai, bir dava için ölüme giden (<? ***Fa*** *marg* مرگ ölüm) → PEŞİN

peşrev "öncü" [AşP 1330] *nite kim ḥikmetde söz gelmiş durur / ¯pīş-revlerden* [öncülerden] *bize kalmış durur* | "... müzikte giriş parçası" [EÇ <1683] *çalıcı mehterleri segāh maḳāmıŋda bir χoş-hevā ¯pīşrev faslı idüp* ‖ ~ ***Fa*** *pīşrav* پیشرو önde giden, öncü § ***Fa*** *pīş/pēş* پیش ön + ***Fa*** *rav* رو giden, yürüyen → PEŞİN, REVA

peştamal [Arg 1533] *¯pesctemâl: telo* [havlu?] ‖ ~ ***Fa*** *puştmāl* پشت مال arka havlusu § ***Fa*** *puşt* پشت arka + ***Fa*** *māl* مال silen → PUŞT, MALA

›› peştemal

pet[1] şişe [Mil 1980] *Bu şişe ne cam şişe, ne plastik şişe, yepyeni bir şişe. Şimdi ¯PET şişe var. Tüm dünyada cam ve plastik şişenin yerini alan, harika şişe. PET şişe.* ‖ ~ ***İng*** *PET* [abb.] < ***İng*** *polyethylene terephthalate* bir tür plastik → POLİETİLEN

pet[2] petshop [Cum 1990] *Ne var ki ¯petshop dalgası yeni bir akımdı.* ‖ ~ ***İng*** *pet* 1. sevgili, şımartılan yaratık, 2. evde beslenen hayvan ~ ***Kelt***

›› petshop

petal "2. çiçek yaprağına benzer giysi detayı" [Cum 1964] *Çiçek yapraklarını andıran orijinal yakalar (...) Bu ¯petal yakaları düz veya benekli pike yahut organdiden yapabilirsiniz.* ‖ ~ ***Fr*** *pétale* çiçeğin yaprağa benzer bölümü ~ ***EYun*** *pétalon πέταλον* yaprak, varak < ***EYun*** *pétomai πέτομαι* uçmak

Levent Şahverdi Arşivi

petek "balçıkla sıvanmış zahire sepeti" [CFürs 1501] *kundüle* [Fa.]: *Ol ki balçık ile ve ters ile örerler küp bigi ve ¯petek daχı dirler, içine galle ve kepek doldururlar.* || ≈ ***Erm*** *petag ψեթաւկ* bir tür sepet, arı kovanı ~ ***OFa*** ***petāk*** sepet ≈ ***Sans*** ***peṭaka*** पेटक küçük sepet

† Ortak kaynak muhtemelen Farsça olmakla beraber Farsça sözlüklerde mevcut değildir.

petka petkaşı sık- "cesaret etmek (Rumeli ağzı)" [Mil 1977] *Satamazlar. Sıkmaz ¯petkaları.* || ~? ***Maked*** *petka nemka* beş, beşli << ***ESlav*** *pętь* beş << ***HAv*** ****penkʷe*** a.a. → PENÇ

† Anlam ilişkisi tespit edilemedi; belki "el, pençe" anlamında. Ayrıca karş. ***Bul*** *petak*, gen. *petka* "Cuma günü".

petrol [Sch 1870] *Pétrole* [Fr.]: *¯petrol yağı, sulu gaz.* || ~ ***Fr*** *pétrole* a.a. ~ ***OLat*** *petroleum* taş yağı § ***Lat*** *petra* taş (~ ***EYun*** *pétra πέτρα* a.a.) + ***EYun*** *élaion* yağ → OLE(O)+

›› petrokimya

← PERON (KARTONPİYER), PETROLOJİ

petroloji [Mil 1963] *Mineraloji ve ¯Petroloji için asistan* || ~ ***İng*** *petrology* / ***Fr*** *pétrologie* kaya bilimi < ***EYun*** *pétra πέτρα* taş, kaya --› PETROL, +LOG

›› petroglif, petrografi

petunya [GövAns 1947] || [Cum 1967] *Dümdüz uzanıp giden çimleri yer yer ¯petunya, kınaçiçeği kümeleri kesiyordu.* || ~ ***YLat*** *petunia* tütün ailesinden bir tür güzel kokulu çiçek ☼ 1774 Antoine-Laurent de Jussieu, Fr. botanist (1748-1836). < ***Fr*** *pétun* tütün [esk.] ~ ***Port*** *petum/petun* a.a. ~ ***Guarani*** *petŋ* a.a.

† Nihai kökeni Güney Amerika yerli dillerinden.

pey [CodC 1303] *caparrum* [kaparo] - *Fa: ¯begh* | [Men 1680] *¯pey (f[urc].): Arrhabo* [kaparo] *(...) ¯pey (p[ers].)* [ayak, ökçe, bahane, ard, peş] | [Kam 1800] *ʿarabūn: medār-ı inʿikād olan peşin akçeden ʿibārettir, lisān-ı ʿavām-ı Türkîde ¯pey taʿbîr olunur/* || ~ ***Fa/OFa*** *pay* پی 1. ayak, adım, ayak izi, 2. art, arka, peş, akab ≈ ***Fa/OFa*** *pāy* پای a.a. → PA

›› pey akçesi, pey sür-

← PEYDERPEY

pey+ ~ ***Fa*** *pay+* << ***EFa*** *pati-* karşı, ön, ileri, yüz yüze (edat) ≈ ***Ave*** *paiti-* a.a. ≈ ***Sans*** *prati* प्रति a.a. << ***HAv*** ****preti-/proti-*** a.a. < ***HAv*** ****per***[1] ön, ileri → PER+

† Farsça sayısız sözcükte görülen önek, modern Farsçada üretken değildir. Mevcut türevlerin çoğunluğunun Eski Farsçadan kalıntı olduğu kabul edilebilir. ▫Pok 815, ▫Barth 825-826.

← PEŞİN (DERPİŞ, PEŞKEŞ, PEŞKİR, PEŞMERGE, PEŞREV), PEYDA, PEYGAMBER, PEYKER, PEYMAN (BATMAN, PEYMANE)

peyda [AşP 1330] *ikisinüŋ arasında ādemī / kıldı ¯peydā cümle bu χāş u ʿāmı* [seçkin ve sıradan tüm insanları yarattı] || ~ ***Fa*** *paydā* پیدا öne çıkarma, ortaya çıkarma, yaratma ≈ ***Ave*** *paiti dā-* öne veya karşıya vermek § ***Ave*** *paiti* karşı, ön (edat) + ***Ave*** *dā-* vermek --› PEY+, +DAN[1]

›› peydahla-

peyderpey [ÖM 1437] *Atar kirpükler okını ¯pey-ā-pey gözüme karşu* | [Men 1680] *¯pey-ā-pey, ¯pey-der-pey: birbiri ardince* || ~ ***Fa*** *pay dar pay* پی در پی adım adım, art arda < ***Fa*** *pay* ayak, adım, art → PEY, DER+

›› peyapey

peygamber [CodC 1303] *propheta - Fa: ¯payganbar - Tr: ¯peygambar* | [Gül 1317] *Χızır ¯peyğāmber dérler sanja meger* || ~ ***Fa*** *payğāmbar* پیغامبر haberci, elçi, özellikle tanrı elçisi § ***Fa*** *payğām/payām* پیغام haber, ileti (<< ***OFa*** *patgām* a.a. << ***EFa*** ****pati-gāma-*** ≈ ***Ave*** *paiti-gāma-*) + ***Fa*** *+bar* بر getiren, taşıyan → PEY+, +BER

† ***Ar*** *rasūl* karşılığıdır. † ***Erm*** *badkam պատգամ* "haber, mesaj" Orta Farsçadan alıntıdır.

›› peygamber devesi

peyk [CodC 1303] *curerius* [ulak, kuriye] - *Fa: ¯payk - Tr: sikrik* [seğirik?] | "... uydu" [YOsm: KT 1900] *¯peyk: (...) 2. Bir seyyarenin etrafında dönen seyyare.* | "... bağımlı ülke" [YOsm: Cum 1936] *serbestî ve istiklâli takdir edemediğinden ve bu mühim devleti kendi politikasına ¯peyk yapmak istedi* || ~ ***Fa*** *paik* پیک haberci, ulak, ayak işlerine bakan hizmetkâr << ***OFa*** *paik/padik* yaya < ***OFa*** *pāi/pād* ayak → PA

† Karş. ***Sans*** *padika* पदिक "piyade". Sözcüğün ***Fr*** *satellite* karşılığı olarak kullanımı geç dönem Osmanlıcaya özgü olup *peyk-i felek* "göklerin habercisi" > mec. "ay" terkibinden esinlenmiş olmalıdır.

peyke [Men 1680] *¯pāygāh: kademgāh, ev öŋı, aχor, menzil, mertebe.* | [LO 1876] *¯peyke: peygāh* [zebanzedi]. *Pabuçluk, dükkân önü ve sergisi.* || ~ ***Fa*** *pāygāh/paygāh* پایگاه durma yeri, ayaklık, pabuç yeri → PA, +GÂH

›› paygâh

peyker [Fer <1451] *éy şanem-i māh-¯peyker* [ay suretli tanrıça] || ~ ***Fa*** *paykar* پیکر resim, suret, görüntü << ***OFa*** *padkar* a.a. << ***EFa*** *pati-kara* «karşı-yapma», a.a. → PEY+, KÂR

† ***Erm*** *badger պատկեր* "resim, suret" Orta Farsçadan alınmıştır.

peyman [Marz 1380] *bunuŋ üzerine ʿahd ve ¯peymān kıldılar* | [ÖM 1437] *bana peymāne-i mey sun / ko ¯peymān şîşesi sınsun* [bırak yemin kadehi kırılsın] || ~ ***Fa*** *paymān* پیمان 1. ölçü, ölçek, 2. antlaşma, yemin << ***OFa*** *padmān/patmān* ölçü < ***OFa*** *padmās-* ölçmek, akıl etmek < ***EFa*** *pati-* karşı, yüz yüze, ön (edat) --› PEY+

† ***Erm*** *bayman պայման* "koşul" Farsçadan alıntıdır.

← BATMAN, PEYMANE

peymane [Har <1400] *Felek ¯peymānesin ol demde içdi* | [ÖM 1437] *Bana ¯peymāne-i mey sun / ko peymān şîşesi sınsun* [bırak yemin kadehi kırılsın] || ~ ***Fa***

Levent Şahverdi Arşivi

paymāna پیمانه ölçek, şarap kadehi < ***Fa*** *paymān* ölçü *+a* → PEYMAN

peynir [CodC 1303] *cazeum* [peynir] - *Fa:* ¯*panir* - *Tr:* [yok] | [Kıp: İdr 1312] <Kıpçakça ¯penīr, Türkmence ¯beynir> || ~ ***Fa/OFa*** *panīr* پنیر peynir << ***OFa*** *panīr* a.a. (≈ ***Ave*** *payah-* süt ≈ ***Sans*** *páyas* पयस् süt)

† ***Erm*** *hanir պանիր*, ***Hind*** *panīr*, Bengali *ponir* vb. Farsçadan alınmıştır. Güncel Batı Ermenicesinde görülen *panir բանիր* biçimi Türkçeden ikincil bir etkileşime işaret eder.

peyzaj [AM <1900] *şu gördüğünüz ¯peyzajların (ağaçlık ve manzarası latif yerlerin) birer resmini almak* || ~ ***Fr*** *paysage* kır manzarası < ***Fr*** *pays* kır, taşra; ülke *+age* << ***Lat*** *pagensis* kırsala ait olan < ***Lat*** *pagus* kır, taşra → PAGAN

pezevenk [Hal 1477] *dellāle* [Fa.]: ¯*pūzeveng* پوزونك ʿ*avrat* | [OsmK <1512] ¯*püzeveng* | [Arg 1533] ¯*buseuenchlúch* [büzevenklık] | [EÇ <1683] ¯*pāzveng* || ~? ***Erm*** **pozavak* *բոզաւակ* fahişe-başı (◦DankoffALT 63) § ***Erm*** *poz բոզ* fahişe + ***Erm*** *avak աւակ* bey, ağa, reis

† Türkçe sözcüğün etimolojisi en azından 17. yy.'dan beri spekülasyon konusu edilmiştir. Ermenice yaygın bir sözcük olan ve önseste değişkenlik gösteren *poz/boz* "orospu" ile alakalı olması makul görünüyor. Ancak Dankoff'un önerdiği *pozavak* bileşiğine Ermenice kaynaklarda rastlanmadı.

›› pezo

pıhtı [SihA 1469] *ābsar* [Fa.]: ¯*pıχtī* | "... bir tür sakatat yemeği?" [EÇ <1683] *zīrā baş ve paça ve ¯pıχtī ve işkembe sirke ve sarmısaksız olmaz* | [LO 1876] ¯*pıχtılaşmak*, ¯*pıχtılanmak: Kan fasid olmak.* || ~ ***Fa*** *puχta* پخته pişmiş < ***Fa*** *puχtan πηκτός* pişirmek *+a* ≈ ***Ave*** *paçaiti, paχ- πηγνυμι, πηκτ-* a.a. << ***HAv*** **pek*"- a.a. → KUZİNE

† Türkçe orijinal anlamı "kurutulup pişirilmiş kan yemeği" ve "süt pıhtısı, çökelek"tir. Karş. ***Yun*** *pixti* "çökelek".

›› pıhtılaş-

pılı pırtı [LO 1876] ¯*pırtı*, ¯*pırı ¯pırtı: fersude, sölpük, yırtık elbise. (...)* ¯*hırtı ¯pırtı: hurdevat eskisi, yırtık pırtık, lime lime üst baş.* || ~? ***Erm*** *pul u pert փուլ ու փերթ* kırık dökük (◦Acar IV.499 ve 522) § ***Erm*** *pul փուլ* yıkık, harap + ***Erm*** *pert փերթ* kopuk, kırık → PIRTIK

pınar [Oğ: Kaş 1073] ¯*mınar:* ʿ*aynu'l-mā* <su gözesi (Oğuzca)> | [KTerc 1343] ¯*bınar:* ʿ*aynu'l-mā* "Oğuz ve Türkmen dilinde" || << ***ETü-O*** **bınar* su gözü, çeşme

›› göz pınarı

pır pırla- "fırlamak" [DK <1400?] *Gögsün delüp göge ¯pırlar.* | pırpır "fırıldak" [BK 1797] *Bād-efrāh: çocuklara müteallik oyuncaktır (...) bir müdevver gön paresinin ortasına ve iki tarafına ip takıp iki eliyle iki canibe çektikçe o gön paresi süratle dönerek sada verir;* ¯*pırpır ve ¯pırlağac ve ¯firfiri ve ¯fırılak dahi denir."* | [HRGTut 1926] *gönlünde Süha Pertev için ¯pır ¯pır yeni bir muhabbet parlamış* || : ***onom*** uçma ve kanat çırpma sesi

† ***Fır/fırfır/fırıl*** yansıma ses grubunun varyant biçimidir.

›› pırpır, pırt, pırtla-, pırtlak, pırtlat-

← FIR (FILDIR, FIRILDAK, FIRLA-, FITTIR-), PİMPİRİK

pırasa [Arg 1533] ¯*prássa: porro* || ~ ***Yun*** *prása πράσα* [çoğ.] < ***Yun/EYun*** *práson πράσον* soğangillerden malum sebze, allium porrum

† Eski Yunanca sebze adı, ***Lat*** *porrum* < **porsum* (a.a.) ile eşkökenli olup diğer Hintavrupa dillerinde yansımaları yoktur. ◦Chant 934.

← PRASEODİM

pırıl [Bah 1924] ¯*pırıl: Parlak bir şeyin ışıldamasını tasvir eder ve mükerrer kullanılır. 'Elektrik lambaları ¯pırıl ¯pırıl yanıyor.'* || : ***onom*** zayıf ışıldama sözü → PAR

›› pırıl pırıl, pırılda-, pırıltı

pırlanta [K&B 1835] ¯*pırlanti: Brillant, pierre précieuse.* || ~ ***Fr*** *brillante* l. parıldayan, 2. bir elmas kesimi < ***Fr*** *briller* parlamak, parıldamak *+ent*◦ << ***OLat*** *brillare* [den.] a.a. < ***Lat*** *beryllus* → BERİLYUM

† Karş. ***İng*** *brilliant* "1. parlak, 2. pırlanta".

pırnal [Arg 1533] *pimó chochi: grana del cremissi* [kırmız tanesi, quercus coccifera] ¯*pimár aghaggi* [pirnar ağacı]: *lo arbore* | [EÇ <1683] *keçileri dağlarda ¯pımar yaprağı yérler* || ~ ***Yun*** *pırnári/prinárion πουρνάρι/πρινάριον* [küç.] çalı meşesi, pırnal (quercus ilex veya quercus coccifera) < ***EYun*** *prînos πρῖνος* a.a. *+arion*

† Sonseste görülen */r/ > /l/* dissimilasyonu tipiktir. Anadolu ağızlarında halen *pırnar* yaygındır.

›› pırnar

pırtık [Haz-TS <1460] *Eyü kanın tadı tatlıdur, südü dai tatlı gerek, revn gerek,* ¯*pürtüklü olmaya, birez sıvık birez koyu olmaya.* | [KT 1900] ¯*pırtık: eski ve yırtık, fersude.* ¯*yırtık* ¯*pırtık.* || ≈ ***TTü*** *pürtük* buruşuk < ***TTü*** *burt-/pırt-* buruşturmak, kıvırmak *+Uk* < ***TTü*** *bur-* → HUR-

›› pürtük

← PILI PIRTI

pıs|mak "sinmek" [SFA 1940] *Bir daha böyle laf edersen ağzını yırtarım deyince kız ¯pıstı* [sindi] || << ***TTü*** *pus-* pusuya yatmak, saklanmak << ***ETü*** *bus-* a.a. → PUS-

† ***TTü*** PUS- fiilinin ses ve anlam değişikliğine uğramış varyantıdır. Karş. PISIRIK, PUSARIK.

← PISIRIK

pısırık [LO 1876] ¯*pısırık: Cılız, tutuk, donuk adam. Bozulmuş, utangaç, cansız.* || <? ***TTü*** *pıs-* korkmak, sinmek → PIS-

† *+Irlk* ekinin yapısı muğlaktır. *Pısmak* fiili ancak 20. yy ortalarında kaydedilmişken *pısırık* sözcüğünün daha eski olması açıklanmaya muhtaçtır. Belki PUSARIK "sis, duman, tuzak" sözcüğünden ses ve anlam değişimiyle?

Levent Şahverdi Arşivi

pışık [Cum 1982] *Bak gene ¯pışık yapıyor. Sözümüz senet ulan.* || : ***ünl*** kuşku belirten el ve göz işareti ve ünlem

pışpış "çocuk uyutma hareketi" [Cum 1931] *ne ¯pışpış dinliyen, ne kışkıştan anlıyan yumurcaklar vardır* | [Elo 1961] *Kişioğlu ¯pışpışlanmaya alışmasın bir yol!* || : ***onom*** elle hafif vurma veya okşama sesi

›› pışpışla-

pıt [LO 1876] *¯pıt ¯pıt: Mızmız, mıymıntı. ¯Çıtı ¯pıtı.* | [Bah 1924] *¯çıtır ¯pıtır: küçük çocukların konuşma sesi* || : ***onom*** hafif darbe sesi → PAT[1]

›› çıt pıt, çıtır pıtır, pıtır, pıtır pıtır, pıtırda-, pıtırtı

← ÇITI PITI, PITIRCIK, PITRAK, PÜTÜR

pıtırcık "çokluk bildiren bir söz" [Cum 1987] *Sonradan öğrendiğime göre, her yer ¯pıtırcık gibi maymun kaynıyormuş!* | [Hür 2002] *her yerleşim bölgesinde eczanelerin ¯pıtırcık gibi bittiğini görüyoruz.* || < ***onom*** *pıtır +çUk* → PIT

pıtrak [ETü: Kaş 1073] *¯buturġāk* <şekli fıstığa benzeyen bir diken. Giysilere ve benzer şeylere takılan dikenleri vardır.> | [Terc-TS <1461] *demür dikeni didükleri otdur ki ¯butrakları بوترق olur ve her ¯butrakda üçer çatal dikeni olur.* || << ***ETü*** *buturġak* bir tür dikenli bitki <? ***onom*** *pıtır/bıtır +(g)Ak* → PIT

pi [<1930] || ~ ***YLat*** *pi* matematikte bir sayı ☼ 1748 Leonhart Euler, İsviç. matematikçi (1707-83). ~ ***EYun*** *pi πι* Yunan alfabesinde *π* harfi ~ ***Fen*** *pē* ağız, Fenike alfabesinin onyedinci harfi

† ***EYun*** *periphereia* "çevre" sözcüğünün ilk harfinden.

piar [Mil 1994] *¯piarcı* [halkla ilişkiler hizmeti veren] || ~ ***İng*** *p.r.* [abb.] < ***İng*** *public relations* halkla ilişkiler → PUB, RELATİF

›› piarcı

piç [CodC 1303] *bastardus - Fa: ¯pič, Tr: χhunradan tougan* [?] | [Men 1680] *¯pīç: veledi zīnā.* | [LO 1876] *¯pīç: Her şeyin ufak ve bozuk yavrusu, ağacın kök sürgünü, şeytan tırnağı, veledi zina* || ~ ***Fa*** *pīç* پیچ 1. büklüm, kıvrım, saç buklesi, 2. zorluk, komplikasyon, arap saçı, [? 3. veledi zina] < ***OFa*** *pēçīdan* bükmek, kıvırmak

† Belki *pīç oldu* = "işler karıştı" benzeri bir deyimden. † Farsça sözlüklerde sözcüğün "veledi zina" anlamına rastlanmaz; ancak Codex Cumanicus, 14. yy başında Kuman Türkleri arasında kullanılan Farsçada bu deyime yer verir.

›› piç kurusu

← MARPUÇ, PEÇE

pide [OsmK <1512] *¯pīte/pīta* پیته | [Men 1680] *¯pīde, ¯pīte: ...* [It.] *Pizza, focaccia.* || ~ ***Yun*** *pita πίτα* yassı hamur ekmeği ~ ***Aram*** *pītā* פִּיתָא ekmek parçası, lokma ≈ ***İbr*** *pat* פַּת a.a. < ***İbr*** *pātat* פתת kırma, (özellikle ekmeği) bölme, ufalama, lokma haline getirme

† Aynı Sami kökünden karş. ***Ar*** *#fīt* "ufalama, lokmalara ayırma", *fatīta* "bir tür ekmek paparası".

← PİA

piercing [Mil 1997] *Tüm dünyayı etkisi altına alan ¯piercing dalgası ülkemizde de etkili olmaya başladı* || ~ ***İng*** *body piercing* vücudun çeşitli yerlerini delerek takı takma işlemi < ***İng*** *pierce* delmek *+ing* ~ ***Fr*** *percer* a.a. << ***OLat*** *pertusiare* [den.] a.a. < ***Lat*** *pertundere, pertus-* a.a. < ***Lat*** *per+*[1] *tundere, tus-* a.a.

† İngilizce deyim *body piercing* olup *piercing* kullanımı Türkçeye özgüdür.

pigme [Cum 1933] *dünyanın en ufak insanları olan ¯Pigme kabilesine misafir olduk.* || ~ ***Fr*** *pygmée* 1. Afrika'da yaşayan kısa boylu bir ırk, 2. genelde kısa boylu, cüce ~ ***EYun*** *pygmaîos πυγμαῖος* «1 pygmē boyunda olan», cüce < ***EYun*** *pygmḗ πυγμή* 1. yumruk, 2. yumruktan dirseğe kadar olan uzunluk, arşın << ***HAv*** **peug-* yumruk veya değnekle vurmak

pigment [DTC 1943] *¯pigment* | [Cum 1949] *İşte bu renk maddesi olan ¯pigmanın teşekkülüdür ki derimizi esmerleştirir.* || ~ ***Alm/İng*** *pigment* renklendirici madde, boya ~ ***Lat*** *pigmentum* a.a. < ***Lat*** *pingere, pict-* boyamak *+ment°* < ***HAv*** **peig-*[1] çizmek, resimlemek

† 1940'larda Kimya Fakültesi'nde egemen olan Alman etkisiyle Almanca telaffuz benimsenmiş olmalıdır. Fransızcadan alınan *pigman* biçimi 1950'lerden sonra görülmez.

›› hiperpigmentasyon, pigman, pigmante, pigmentasyon

← PİKSEL, PİKTOGRAM, PİTORESK, VAKANÜVİS

pijama "gece pantolonu" [AM 1876] || ~ ***Fr*** *pyjama* Hindistan'a özgü hafif, bol pantolon ~ ***İng*** *pyjama* a.a. ~ ***Hind*** ~ ***Fa*** *pāycāma* پای جامه ayak giysisi, gevşek pantolon, şalvar § ***Fa*** *pāy* پای ayak + ***Fa*** *cāma* جامه giysi → PA, CAMADAN

† Farsçadan alınan *pāycāme* şekline Osmanlı Türkçesinde rastlanır.

pik[1] [Cum 1931] *pamuklu mensucat boş çuval ve ¯pik ¯demir* || ~ ***İng*** *pig-iron* kaba dökülmüş külçe demir < ***İng*** *pig* domuz << ***Eİng*** *pigge* a.a.

pik[2] "maça" [Mil 1959] *Şoför 'iki ¯pik' dedi. Küçük Adam 'altı sanzatu' dedi.* || ~ ***Fr*** *pique* 1. ucu sivri kürek, 2. iskambilde maça

← PİK[3], PİKAP, PİKE (PİKOLO), PİKNİK

pik[3] [Hür 1998] *maksimum tepe ¯pik değeri (max P)* || ~ ***İng*** *peak* bir şeyin sivri ucu, zirve, doruk, ibik ≈ ***İng*** *pike* ucu sivri kürek veya balta << ***Eİng*** *pic* a.a. → PİK[2]

›› pik sezon

pika [Cum 1946] *30.5 santim şaryolu ¯pika harfli otomatik tabülatörlü masa makinesi* || ~ ***Fr/İng*** *pica* matbaacılıkta 12 puntoya eşit hurufat ölçüsü ~ ***OLat*** *pica* Katolik kilise yortularının tarihlerini belirten el kitabının halk arasındaki adı [1497]

† Matbaanın icadından sonra İngiltere'de ilk basılan kitaplardan birinin adından.

Levent Şahverdi Arşivi

← PİKAJ

pikaj [Cum 1967] *illüstrasyon ve ¯pikaj işleri için Akademi mezunu tecrübeli veya tecrübesiz, bay veya bayan sanatkârlar* || ~ ***Fr*** *piquage* matbaacılıkta hurufat dizimi < ***Fr*** *pica* +*age* → PİKA

pikap "kamyonet" [Cum 1931] ¯*Pikap - Açık şoför mahalli ile - 1820 TL* | "... plak çalıcı" [Cum 1942] *Perpetuum marka yeni halde möbli ¯pikap, bir parti kitap* || ~ ***İng*** *pickup* 1. açık kasa kamyonet, 2. otomatik kollu fonograf < ***İng*** *pick up* yerden kaldırmak, almak < ***İng*** *pick* 1. sivri bir şeyle deşmek, gagalamak, 2. bir tutam almak ~ ***Fr*** *piquer* → PİK[2]

›› pick-up

pike [T&S 1892] *Piqué* [Fr.]: ¯*Pike denilen pamuk kumaş.* | "... uçağın dalışı" [Cum 1935] *Üçüncüsü de ¯pike bombardımanıdır. Bu şekil bombardımanda...* || ~ ***Fr*** *piqué* [pp.] 1. sivri bir şeyle delinmiş, gagalanmış, 2. iki tabaka kumaşın üst üste dikilmesiyle elde edilen bir tür dokuma, 3. uçağın dikey olarak dalışa geçmesi < ***Fr*** *piquer* gagalamak, sivri bir şeyle delmek +*é* → PİK[2]

← PİKOLO

piknik [AM <1900] *Bu yoldaki eğlencelere ¯piknik tabir ederler ki, bizce ârifâne yahut harifâne denilen surettir.* || ~ ***Fr*** *pique-nique* kırda yenen hafif yemek < ***Fr*** *piquer* gagalamak, bir tutam almak → PİK[2]

pikolo [Mil 1963] *basının fülütlerinde, ¯pikololarında, trompetlerinde ıslıklı çığlıklar* || ~ ***Fr*** *piccolo* küçük flüt ~ ***İt*** *flauto piccolo* a.a. < ***İt*** *piccolo* küçük < ***OLat*** *piccare* gagalamak, bir tutam almak +*ul*° → PİKE

piksel [Mil 1986] *256 x 192 ¯pixel, 16 renk grafik çözülümü* || ~ ***İng*** *pixel* [abb.] video ekranında görüntüyü oluşturan noktaların her biri ☼ 1969 < ***İng*** *picture element* resim ögesi → PİGMENT, ELEMAN

† 2002-2003'te dijital fotoğraf makinelerinin yaygınlaşmasıyla sözcük genel kullanıma girmiştir.

›› megapiksel, pikselasyon, pixel

piktogram [ML 1969] || ~ ***İng*** *pictogram* resim-yazı, bir kavram veya kelimeyi simgeleyen şematik şekil § ***Lat*** *pictus* [pp.] resim (< ***Lat*** *pingere* boyamak, resim yapmak +*(i)t*°) + ***EYun*** *grámma γράμμα* harf, yazı → PİGMENT, +GRAM

pil [AR 1899] *adeta bir manzume-i elektrikiye! (...) civalı Hamfri Davi ¯pili gibi* || ~ ***Fr*** *pile* 1. kule, 2. elektrik üreten cihaz ☼ 1799 Alessandro Volta, İtal. fizikçi. << ***Lat*** *pila* kule

† İlk elektrik pilleri bakır ve çinko pullardan oluşan bir kuleye benzediği için.

pilaki "tava" [EÇ <1683] *Ammâ ¯pilâkî derler bir güne od taşından tavalar yaparlar* | "... tavada pişen pide" [Kenz 1803] || "... deniz ürünleriyle yapılan bir yemek" [AR 1899] || ~ ***Yun*** *plakion πλακίον* [küç.] 1. üzerinde pide pişirilen tava veya tepsi, 2. tepsi ekmeği, pide << ***EYun*** *pláks, plak- πλάξ, πλακ-* tepsi, tabaka +*ion* → PLAK[1]

† Karş. ***EYun*** *plakoûs* "bir tür yassı hamur işi". Türkçe güncel anlamı "bir tür katkılı pide" veya "çömlek kebabı" gibi bir anlamdan türemiş olmalıdır.

← PLASENTA

pilastr ~ ***Fr*** *pilastre* mimaride gömme sütun ~ ***İt*** *pilastro* a.a. ~ ***EYun*** *parastátēs παραστάτης* «yanda duran», a.a. < ***EYun*** *para*+[1] *státēs στάτης* duran → STATİK

† 12. yy ortasından itibaren kaydedilmiş olan İtalyanca sözcük muhtemelen ***Lat*** *pila* "sütun" kontaminasyonu gösterir.

›› pilastro

pilates [Mil 1997] ¯*Pilates: vücudunuzu kasnaklarla gerip esneterek kaslarınızı uzattığınız ... spor akımı* || ~ ***İng*** *pilates* bir beden eğitimi sistemi < ***öz*** *Joseph Pilates* Alman beden eğitimcisi (1883-1967)

pilav [Fer <1451] ¯*pilâv-ı sultânî, zîrvâ-yi hâḳânî* || ~ ***Fa*** *pilāw/pulāw* پلاو pirinç yemeği ~ ***Sans*** *pulāka* पुलाक pirinç kâsesi < ***Sans*** *pul* पुल् küme

pliliç "kuş yavrusu" [Melh-TS 1408] *devlügeç gider ferâḫ bulur ¯bülüc* | "küçük tavuk" [EÇ <1683] *tuzsuz ¯piliç maslûkası suyı içe* || ~? ***Yun*** **pulítsa πουλίτσα* [küç.] küçük kuş < ***Yun*** *puli πουλί* kuş, piliç << ***EYun*** *pôlos πῶλος* hayvan yavrusu, özellikle at yavrusu ve küçük kuş

† Karş. ***Bul*** *pile* "tavuk", ***Lat*** *pullus* "yavru kuş, civciv", ***Fr*** *poulet* "küçük tavuk, piliç". Türkçe *bili bili* onomatopesinden türetilmesi (▫Eren 333) fantezidir.

← PALAZ[1], PUTREL

pilon [SK 1924] *Pylon* [Fr.]: ¯*pilon. Mısır mabedlerinin avluları önünde cümle kapılarının iki tarafında ehramî şekilde bulunan kuleler* | [Cum 1938] *demir ¯pilonlar ve santral çıkış tertibatı plânı.* || ~ ***Fr*** *pylône* 1. kuleli kapı, özellikle kesik piramit şeklinde antik Mısır anıtsal kapıları, 2. yukarıya doğru daralan elektrik direği ~ ***EYun*** *pylón πυλών* kuleli büyük kapı < ***EYun*** *pylē πύλη* kapı

pilot [Bah 1924] ¯*pilot: Bir geminin veya tayyarenin rehberi.* | [Mil 1960] *Antalya ¯pilot ¯bölge projesine hibe yapılması* || ~ ***Fr*** *pilote* 1. kılavuz, özellikle gemi kılavuzu, 2. uçak sürücüsü ~ ***İt*** *piloto* gemi kılavuzu

† İtalyanca sözcüğün ***EYun*** *pēdon* "kürek" biçiminden geldiğine ilişkin tez spekülatiftir. ▫OED s.v.

›› kopilot, pilot alevi, pilot bölge

pim "bir makina aksamı" [Cum 1934] *Kanat ¯pimi (eski tayyarelere ait)* || ~ ***İng*** *pin* toplu iğne ~ ***Lat*** *pinna* telek, ok, bit tür çivi

pimapen ~ ***marka*** *Pimapen* plastik pencere sistemi markası ☼ 1983 ENKA Holding. < ***TTü*** *pencere* → PENCERE

pimpirik [TDK2 1955] ¯*pinpirik: İhtiyar ve mecalsiz.* | [Mil 1957] *siz bir bunaksınız, ¯pimpiriksiniz, ahmaksınız.* | pimpirikli "ürkekçe" [Mil 1990] *ekonomik duruma ve*

Levent Şahverdi Arşivi

gelişmelere çok ˉpimpirikli bakanlar diken üstündeydiler. || << ***TTü*** *pipirik* ürkeklik, kuşku < ***onom*** *pır* titreme ve kaçma sesi → PIR

† Sözcüğün "mecalsiz, ihtiyar" anlamında kullanımında belki PİNPON sözcüğünün etkisi görülür.

›› pimpirikli, pipirik

pin kodu [Hür 1998] *Cep telefonlarında olduğu gibi kişisel ˉpin ˉkodunuz sayesinde* || ~ ***İng*** *pin code* [abb.] < ***İng*** *personal identification number* kişisel kimlik numarası → KOD

pinekle|mek [BK 1797] *pînegî* [Fa.]: *nevm-i ḫafîfle uyumak ki uyuklamak taᶜbîr ederler, ˉpineklemek bundan meeḫüẕdur.* || < ***Fa*** *pînagî* پینگی uyuklama

pingpong [Cum 1932] *Mahfilin spor şubesi bu sene büyük bir (ˉping ˉpong) müsabakası tertip etmiş bulunuyor.* || ~ ***İng*** *ping-pong* masa tenisi < ***onom***

pinhan [AşP 1330] *bu gönle genc-i ˉpinhân* [gizli hazine] *doldurur* | [Har <1400] *ne yirde ise od ˉpinhân degüldür / Bular gizlenmege imkân degüldür* || ~ ***Fa*** *pinhān/panhān* پنهان gizli, saklı << ***OFa*** ***pay-nihān** geri-saklanmış → NİHAN

pinpon "ihtiyar (argo)" [Mikh 1929] *ˉpinpon: Vieillard.* || < ***?***

† Karş. PINPİRİK (a.a.).

pinti [İdrH <1402] *ˉpinti* [biçare?] | [Arg 1533] *ˉpintti: auaro ... misero* [cimri]. | [Men 1680] *ˉPentî Hamîd: nomen hominis avarissimi* || ~ ***Erm*** *pnti* pis, menfur փնթի (◦Acar 4:507) < ***Erm*** *pin* gübre, pislik փին

pin-up [Mil 1952] *Joy Niven güzelliğiyle bütün Amerikada şöhret kazanmış bir ˉPin-up Girl'dir* || ~ ***İng*** *pin-up* duvara iliştirilen resim, özellikle erotik resim § ***İng*** *pin* toplu iğne (ad), toplu iğne ile iliştirmek (fiil) + ***İng*** *up* yukarı, dikey (edat)

† İngilizce deyim 1941'de ABD ordu mensupları arasında yayılan Dorothy Lamour posteri sayesinde yaygınlık kazanmıştır.

pipet [Cum 1933] *havan, göz kadhi, ˉpipet, ve tecrübe tüpleri* || ~ ***Fr*** *pipette* [küç.] «borucuk», kimya laboratuvarında kullanılan ince cam boru < ***Fr*** *pipe* boru, kamış +***et°*** → PİPO

pipi [TDK8 1988] *ˉpipi: (çocuk dilinde) erkeklik organı.* || < ***çoc*** *pi-pi*

† Karş. ***Fr*** *pipi* (a.a.). Ancak Türkçe biçimin Fransızcadan bağımsız olarak çocuk dilinden türetilmiş olması muhtemeldir.

pipo [AMPar 1877] *iki arkadaş ˉpipoları ağızlarında* || ~ ***Fr*** *pipe* 1. her tür boru, 2. tütün çubuğu << ***OLat*** *pipa* [dev.] düdük, kaval, üfleme kamışı < ***Lat*** *pipare* (kuş) ötmek

† ***İng*** *pipe* (a.a.) Fransızcadan alıntıdır.

← PAYPLAYN, PİPET

pir [CodC 1303] *senes - Fa: ˉpir - Tr: abusχa vel χart* [abuşka, kart] | pirel- [Hay-TS 1427] *arslan ˉpirele* [yaşlansa] *dişleri kalmaz* || ~ ***Fa/OFa*** *pīr* پیر yaşlı kişi, şeyh ≈ ***Ave*** *parō-* eski, önce

† ***TTü*** *koca* ve ***Ar*** *şayχ* eşdeğeri olarak kullanılır.

›› pir-i fani

pir(o)+ [AR 1898] *ˉPirotekni, ilmü'n-nār, ateş fenni, fenn-i âteşbāzī diye tercüme edilir.* || ~ ***Fr/İng*** *pyro+* [bileşik adlarda] ateş < ***EYun*** *pýr πύρ* ateş << ***HAv*** ***pūr-** < ***HAv*** ***paəwr** ateş

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *fire,* ***Alm*** *Feuer,* ***Çek*** *pûř,* ***Erm*** *hur հուր* "ateş".

›› piroteknik

← BARUT, FAYRAP, PAYREKS, PİRETİK, PİRİT, PİROMANİ

piramit "jimnastikte bir figür" [Cum 1931] *ˉpiramit harekâtı, barfiks, varyete, zeybek raksı, güreş, eskrim* | "Mısır ehramı" [Cum 1939] *Mısır'ın ˉpiramitleri insan şeklinde gözümüzün önünde canlandı* || ~ ***Fr*** *pyramide* 1. Mısır ehramı, 2. Mısır ehramlarına benzeyen geometrik şekil ~ ***EYun*** *ramís, -d- πυραμίς, -δ-* a.a. ~ ***Mis*** *pimar*

›› piramidal, piramitsi

piranha [ML 1969] || ~ ***Fr/İng*** *piranha* Amazon nehrinde yaşayan etçil balık ~ ***Port*** *piranha* a.a. ~ ***Tupi*** *piranha* a.a. § ***Tupi*** *pirá* balık + ***Tupi*** *anha* şeytan

† Güney Amerika yerli dillerinden.

›› pirana

pire [ETü: Kaş 1073] *ˉbürge: al-barġüş* [pire] | [Kıp: İdr 1312] *ˉbüre/bürçe: al-barġüş* | [DK <1400?] *İmdi Dede, köpek-ile ˉpüreyi sen bul didi.* || << ***ETü*** *bürge* pire

›› bürge, pirelen-

piretik [Mil 1981] *Romatizmal hastalıkların tedavisine, güçlü anti-enflamatuar, anti-alerjik, anti-ˉpiretik niteliklerıyle yeni olanaklar sağlayacak* || ~ ***Fr*** *pyretique* ateşli hastalıklara ilişkin ~ ***EYun*** *pyretikós πυρετικός* ateşe ilişkin < ***EYun*** *pýr πύρ* ateş +***ik°*** → PIR(O)+

pirina [Bah 1924] *ˉpirina: Yağı alınmış zeytin posası.* || ~ ***Yun*** *pyrínas πυρήνας* meyve veya zeytin çekirdeği << ***EYun*** *pyrēn πυρήν* a.a. ≈ ***EYun*** *pyrós πυρός* tahıl tanesi (◦Chant 959, ◦Frisk 2.631)

pirinç¹ [CodC 1303] *risum - Fa & Tr: ˉbrinč (...) risum - Fa: ˉbring - Tr: tuturgan vel ˉbrinġ* || ~ ***Fa*** *brinc/birinc* برنج Güney Asya kökenli bir tahıl, oryza sativa << ***EFa*** ***wrīza-/*wrinca-** a.a. ≈ ***Ave*** *vrinca-* a.a. ~ ***Sans*** *vrīha/vrīza* a.a. ~ ***Drav*** ***warinci** a.a.

† Sözcüğün Nihai kaynağı bir Dravid (Güney Hint) dilidir. Karş. ***Tamil*** *arisi,* ***Telugu*** *warinci.* Eski Farsçadan ***EYun*** *oryza* yoluyla Batı dillerine geçmiştir. † 14. yy ve öncesine ait Türkçe metinlerde bazen *tuturgan* görülür.

← RİSOTTO

pirinç² [CodC 1303] *latonum - Fa: ˉbrinč - Tr: yes* [?] || ~ ***Fa*** *birinc/piring* برنج/پرنگ sarı renkli bakır alaşımı, tunç

† ***İt*** *bronzo* "tunç" > ***İng*** *brass/brazen* "tunç, pirinç" biçimleri 12. yy.'dan sonra Yakın Doğu dillerinden alınmıştır.

← BRONZ

Levent Şahverdi Arşivi

pirit [TDK1 1945] ~*pirit: ... özellikle demir sülfürüne verilen ad.* || ~ ***Fr*** *pyrite* demir sülfit minerali ~ ***EYun*** *pyritēs πυρίτης* ateş taşı < ***EYun*** *pýr* ateş +*ite* → PİR(O)+

piromani [T&S 1892] *Pyromanie* [Fr.]: *cinnet-i harikiye.* | [Mil 1956] *Yangın Çıkarmak (~Piromani): Sebepsiz veya hiçten bir bahane ile yangın çıkarmak ıztırarıdır.* || ~ ***Fr*** *pyromanie* kundakçılık, yangın çıkarma hastalığı → PİR(O)+, MANİ[3]

›› piroman

piroşki [Cum 1982] *Borç, ~piroşki, karski ve kievski için: Rejans* || ~ ***Rus*** *pirójki пирóжки* [küç. çoğ.] bir tür börek < ***Rus*** *pirog пирóг* hamur işi, börek ~? ***Fa/Tü*** *börek* → BÖREK

† Rusça sözcüğün kökeni belirsizdir. ▫Vasmer 3:265-266 Eski Slavca çeşitli ihtimaller üzerinde durursa da tatmin edici bir çözüm önermez.

›› pirojki

pirpirim [Hal 1477] *recle* [Fa.]: *ṭıb kitâblarında ~pirpirim/perperem dédükleri otdur.* | [BK 1797] *balban* [Fa.]: *Semüzot dedikleri nebâtdır, baʿzı diyârda ~pirpirim derler.* || ≈ ***Erm*** *prprem փրփրեմ* semizotu ≈ ***Kürd*** *pirpir/pirpar* a.a. ≈ ***Fa*** *parparan/parparī* پرپرن/پرپری a.a.

† Nihai kaynağı ve alıntı yönleri açık değildir. Karş. ***Fr*** *pourpier*, ***Ar*** *farfarī* (a.a.). Muhtemel ortak kaynak olabilecek olan Yunancada eşdeğer kelime tespit edilemedi.

pirüpak [TDK1 1945] ~*pirüpak: Tertemiz, lekesiz.* || ~ ***Fa*** *pur ū pāk* tam ve temiz → PÜR[1], PAK

pirzola [LO 1876] ~*brīzola* بریزوله*: Tencere kebabı manasına hayta tabiri. Sehven külbastıya derler.* || ~ ***İt*** *bresàola* kızartma (et) < ***İt*** *bresare* ateşte kızartmak <? ***Nor*** *brasa* kızartma, köz

† Karş. ***Fr*** *braiser* > ***İng*** *braise* "et kızartmak", ***İng*** *brazier* "mangal". † ***Alm*** *braten* "kızartmak" fiili ile yapısal ilişkisi muğlaktır.

pis "lekeli, cüzamlı" [Men 1680] ~*pīs: Ebreş, alaca, meczüm. Leprosus* [cüzamlı] | "... kirli" [LO 1876] ~*pīs: Kerih, kirli, murdar.* ~*Pisboğaz: ekûl.* | [TDK1 1945] ~*pisi pisine: Boş yere.* || ~ ***Fa*** *pīs* پیس alaca, lekeli, abraş, cüzamlı ≈ ***Ave*** *paesa-* cüzamlı

›› pis pis, pisboğaz, pisi pisine, pisle-, pislen-, pislet-, pislik

← PİSİ[2]

pisi[1] [Terc-TS <1461] *al-fasfasat* [Ar.]: ~*pisiyi ve çetügi* [kediyi] *mübâlağa ile kovmak.* | [Hal 1477] *ġıs kerden* [Fa.]: *Çedüge* [kediye] ~*pisi ~pisi dèmek.* || : ***ünl*** kedi çağırma ünlemi

›› pisi pisi, pisicik

pisi[2] "alaca, lekeli" [Men 1680] ~*pīse: ala, alaca (...)* ~*Pīsī: Lepra* | pīsī balığı [EÇ <1683] *Gölünde ~pisi ~balığı ve yılan balığı memdûhdur* || ~ ***Fa*** *pīs/pīsa* پیس/پیسه abraş, alaca, lekeli → PİS

pisin [Cum 1934] *yeni mekteplerin hepsinde birer ~pisin, yani yüzme havuzu vardır* || ~ ***Fr*** *piscine* yüzme havuzu ~ ***Lat*** *piscina* balık havuzu < ***Lat*** *piscis* balık +*in*° << ***HAv*** **peisk-* a.a.

piskopos [Men 1680] ~*biskopos: Episcopus* | [Terak 1868] *metropolit ve baş ~episkopos efendiler müftī efendilerin ve ~episkopos efendiler mal müdirlerinin yanında* || ~ ***Yun*** *episkópos ἐπισκόπος* başrahip, bir kilise çevresinden sorumlu din adamı ~ ***EYun*** *episkópos ἐπισκόπος* 1. gözeten, nezaret eden, 2. a.a. < ***EYun*** *episkopéō ἐπισκοπέω* başında durarak gözetmek, nezaret etmek < ***EYun*** *epi+ skopéō σκοπέω* bakmak → +SKOP

† ***İng*** *bishop, episcopal* biçimleri Latince yoluyla Yunancadan alınmıştır.

›› başpiskopos, episkopos, piskoposluk

← ÜSKÜF

pist [Bah 1924] ~*pist: Koşu için izhar ve terbiye edilmiş yol.* || ~ ***Fr*** *piste* patika, toprak yol, koşu yolu ~ ***İt*** *pista* [dev.] tozlu yol, hayvan patikası < ***İt*** *pistare* [den.] havanda dövmek, toz haline getirmek [mod. pestare] << ***Lat*** *pinsare, pist-* → PESTO

piston [HRGCeh 1923] *Vücudun körüğü, tulumbası, ~pistonu, makarası, pervanesi saat gibi tıkırında işler...* || ~ ***Fr*** *piston* a.a. ~ ***İt*** *pestone* [büy.] büyük havan < ***İt*** *pesto* havan +*on* → PESTO

pisuvar "ayakta işeme yeri" [Cum 1936] *alafranga hela ve ~pisuvar ve lavaboyu* || ~ ***Fr*** *pissoir* işeme yeri < ***Fr*** *pisser* işemek +*()torium*

pişmek "olgunlaşmak" [ETü: IrkB <900] *tarığ ~bışdı, yaş ot ündi* [ekin olgunlaştı, yaş ot yetişti] | "(yemek) pişmek ... karmak" [ETü: Kaş 1073] *éşiç ~bışdı* <çorba pişti>, *yémiş ~bışdı* <meyve olgunlaştı>, *er ḳımız ~bışdı* <adam kıvama gelmesi için kımızı karıştırdı> *(...) ol et ~bışurdı* <et pişirdi> | [Men 1680] ~*bişmek usit.* [yaygın kullanımda] ~*pişmek* || << ***ETü*** *bış-* karıştırmak (geçişli fiil), pişmek (geçişsiz fiil)

† Önseste */b/* > */p/* evrimi Türk dillerinde yaygındır - karş. Kazakça *pisüw*, Özbekçe *pishmoq*, Modern Uygurca pişmäk.

›› pişik, pişir-, pişirgeç, pişirik, pişiril-, pişirim, pişirt-, pişkin

← PİŞİ, PİŞTİ

pişekâr "usta" [RMim 1614] *Farisîde pîşever, Türkîde avam pîşever'den galat edip ~pîşeker derler* | "... orta oyununda baş oyuncu" [LO 1876] ~*pîşekâr: Hokkabaz, meydancısı, ustası.* || ~ ***Fa*** *pīşe-kār* پیشکار usta sanatkâr < ***OFa*** *pēšag* ustalık, sanat ≈ ***Ave*** *pišt-ra-* a.a. → KÂR

pişi [Kıp: Kaş 1073] ~*bışıġ âş* <pişmiş yemek. Pişmiş herhangi bir şeyi anlatmak için de bu sözcük kullanılır. Hatta fırınlanarak yapılan tuğla ve kiremit gibi şeyler de ~bışıġ ~kerpiç olarak adlandırılır.> | <yağda pişmiş hamur> [EÇ <1683] *rühlarıyçün helvâlar ve ~pişiler pişirüp fuḳarâya bezl idüp* || << ***ETü*** *bışıġ* pişmiş < ***ETü*** *bış-* +*I(g)* → PİŞ-

pişman [CodC 1303] *penitentia - Fa: ~pesmani - Tr: ~pesman (...) ~pesman bolurmen, ~pesman boldum* | [AşP 1330] *her bir iş issi ~peşîmân işine* | [KT 1900]

Levent Şahverdi Arşivi

¯peşîmân, ¯peşîmânlık || ~ ***Fa*** *paşmân* پشمان pişman << ***OFa*** *paşêmân* «karşı-düşünen», a.a. << ***Ave*** *prati-māna* a.a. § ***Ave*** *pratiş* karşı, zıt + ***Ave*** *manah* düşünce, akıl → PEŞ, MENENT

›› pişmanlık

pişmaniye peşmânî "yapağı şeklinde helva?" [EÇ <1683] *helvâsının günâgününden zülbiyyesi ve pandısı ve ¯peşmânîsi ve tahînesi meşhûrdur* || ~ ***Fa*** *paşmīna* پشمینه yünlü şey, yün kumaş, yapağı < ***Fa*** *paşm* پشم yün → PAŞMİNA

pişti "bir iskambil oyunu" [LO 1876] ¯*pişti: ... bir oyun.* | pispirik "a.a." [Mil 1960] *Aramışlar, taramışlar bir yerde ¯pişpirik oynarken bulmuşlar. 'Gel' demişler; dudak bükmüş"* || <? ***TTü*** *piş-* → PIŞ-

† *Piş-* kökünden türetildiği varsayılsa dahi *pişpirik* biçiminin yapısı açık değildir. *Pişti* biçiminin, yapısı belirsiz *pişpirik* sözcüğünden uyarlandığı düşünülebilir.

›› pişpirik

piştov [Men 1680] پسطو ¯*pistol: Sclopetum equestre brevius... Carabine, pistolet, bidet de poche* | [Nahifi 1774] ¯*pistol & ¯piştov* | [LO 1876] ¯*piştov: Frenk işi tabanca. (...)* ¯*piştovu dokuz patlar: Hadid ü şedid.* || ~ ***Mac*** *pisztoly* tabanca ~ ***Çek*** *pist'ala* «yumruk-çuk», a.a. < ***Çek*** *pĕst* yumruk

† Batı dillerine Almanca yoluyla Çekçeden girmiştir. Karş. ***Alm*** *Pistole,* ***İt*** *pistola,* ***İng*** *pistol,* ***Fr*** *pistolet.* Türkçe *piştov* biçimi sonseste Macarca etkisi gösterir. † Aynı kökten ***Rus*** *pyast,* ***İng*** *fist* "yumruk". Çekçe sözcüğün anlam evrimi için karş TABANCA.

›› pistol

pitbull [Mil 1996] *Avrupa'dan ithal şampiyon ailelerden ¯pitbull yavruları* || ~ ***İng*** *pitbull terrier* bir tür döğüş köpeği § ***İng*** *pit* 1. çukur, 2. döğüş ringi + ***İng*** *bull* boğa veya buldog → KOKPİT, BULDOG

›› pitbul

piton [Cum 1934] *boa ve ¯piton isimli yılanlardır* || ~ ***Fr*** *python* bir tür yılan < ***öz*** *Pýthon* Yunan mitolojisinde Apollon'un öldürdüğü dev yılan

pitoresk [Cum 1932] *Belgrad'ın eski ve ¯Pitoresk tarafları henüz pek çoktur.* || ~ ***Fr*** *pittoresque* ressamca, resmedilmeye değer ~ ***İt*** *pittoresco* a.a. < ***İt*** *pittore* ressam << ***Lat*** *pictor* a.a. < ***Lat*** *pingere, pig-* resim yapmak, boyamak +*()tor* → PİGMENT

pivot "basketbol terimi" [Cum 1951] *Amerikan millî takımının ¯pivot oyuncusu* || ~ ***İng*** *pivot* 1. aks, eksen, 2. basketbol terimi ~ ***Fr*** *pivot* a.a.

›› pivotal

piyade [Gül 1317] *eydür altı hac ¯piyāde eyledüm* [dedi altı kez yayan hacca gittim] || ~ ***Fa*** *piyāda* پیاده yaya, yaya askeri, satrançta piyon << ***OFa*** *payādak/padātak* a.a. < ***OFa*** *pāi/pād* ayak → PA

← PAYTAK

piyale [CodC 1303] *ciatus - Fa: cuda - Tr: ¯piala* || ~ ***Fa*** *piyāla* پیاله kadeh, özellikle içki kadehi << ***OFa*** *paygāl* a.a. ≈ ***EYun*** *phiálē φιάλη* geniş ağızlı ve yayvan içki kadehi, tas

† Yunanca biçim MÖ 2. binyıla dek tespit edilebilse de nihai kökeni açık değildir. ***İng*** *phial,* ***Fr*** *phiale* "ayaklı kadeh" Yunancadan alınmıştır.

piyango [Hind 1831] *Loterie* [Fr.]: ¯*piyanko, kura (...) Lot:* ¯*piyanko kiağıdı* || ~? ***İt*** *bianco* beyaz << ***OLat*** ***blancus*** ~ ***Ger*** ***blankaz*** parlak, beyaz

† Yaygın kanıya göre, beyaz kâğıdı çekenin kazandığı bir talih oyunundan ötürü.

piyano [Zenk 1866] ¯*piano* پیانو: *piano / Klavier* | [LO 1876] ¯*piano: Maruf nev-icad musiki âleti.* | [AMPar 1877] *işte bu ¯pianist'e benzeyen Seniha Hanımın parmakları* || ~ ***Fr/İt*** *piano* [abb.] << ***Fr/İt*** *piano-forte* klavyeli bir çalgı < ***İt*** *gravicembalo a piano e forte* geniş dinamik erimli klavyeli çalgı ☼ B. Cristofori (1655-1731), Padua'lı müzik aleti imalatçısı. § ***İt*** *piano* alçak, kısık (ses) (<< ***Lat*** *planus* yassı, düz, yatay) + ***İt*** *forte* güçlü, yüksek (ses) → PLANÖR

† Sabit dinamik erime sahip olan klavsenden farkını vurgulamak üzere adlandırılmıştır.

›› piyanist

piyasa "çarşı... satış fiyatı" [LO 1876] ¯*piyasa, ¯piyaça: Meydan, çarşı, rayic, fiyat.* | "... gezinti" [AR 1897] *Büyükdere ¯piyasası pek güzel oluyor* || ~ ***Ven*** *piàsa* / ***İt*** *piazza* meydan, çarşı, pazar yeri ~ ***Lat*** *platea* meydan ~ ***EYun*** *plateîaʰ odós πλατεῖα ὁδός* enli yol, ana cadde < ***EYun*** *platýs πλατύς* yassı, enli, geniş < ***HAv*** ****plat-*** yayılmak, yassılmak, genleşmek → PLATO

† Standart İtalyanca olan *piazza* Türkçede *piyaça* biçimini verir. */s/* ile telaffuzu Venedik lehçesine özgüdür. † ***İng*** *flat* "yassı, yayvan" Angolaksoncadan, *plate* "yassı şey, tabak" ve *place* "alan, meydan" biçimleri Fransızcadan gelir.

›› piyasa ekonomisi, piyasaya çık-

← PLASE (DEPLASE, PLASMAN), PLASİYE, PLAZA

piyaz [Kıp: CodC 1303] *cepe* [soğan] - *Fa: ¯pias - Tr: sogan vel youa* [veya yava] | [Tezk 1341] ¯*dopiyāz* [soğanlı bir yemek] | [Rz 1896] *kebabından, ciğer tavasından, ¯piyazlı fasulye salatasından münteşir revâyih-i iştiha-fersâ* || ~ ***Fa*** *piyāz* پیاز soğan << ***OFa*** *pidāz* a.a.

piyes "tiyatro eseri" [Bas 1876] *Güllü Agop'un tiyatroda oynadığı ¯piyesler* || ~ ***Fr*** *pièce* 1. parça, 2. tiyatro eseri << ***OLat*** *pettia* parça → PEÇETE

← DÖPİYES

piyiz "içmek (argo)" [OCK 1932] ¯*piyiz: İçki, rakı. Bu kelime asıl kerizci tabiridir. (...)* ¯*piyize kaymak,* ¯*piyizlenmek* || ~ ***Yun*** *piósimo πιόσιμο* içme, içki < ***Yun/EYun*** *pinō, po- πίνω* içmek << ***HAv*** ****pō(i)-*** a.a.

›› piyizlen-

← SEMPOZYUM

piyon [Mil 1958] *Satrançta piyade taşı: ¯piyon.* | "(mec.)" [Cum 1964] *geleneksel tahakküm zihniyetinde halka bir*

Levent Şahverdi Arşivi

¯*piyon nazariyle bakan görüşten* || ~ ***Fr pion*** satrançta piyade << ***OLat pedōn*** yaya < ***Lat pēs, ped-*** ayak → PEDİ+

† Karş. PİYADE.

piyore [Mil 1955] *Orta yaşlı birçok kimseleri ilgilendiren bir mesele de ¯Piyoredir. Bu hastalık çene kemiğini o şekilde harap eder ki* || ~ ***Fr pyorrhée*** akıntılı iltihap, özellikle diş etlerinde ~ ***EYun pyorhaia πυοραια*** a.a. § ***EYun púon πύον*** cerahat, irin + ***EYun rhéō ῥέω*** akmak *+ia* → PUS[2]

pizza [Mil 1955] *Bu esnada garson geldi ve ¯pizza'larla viskileri masanın üzerine koydu.* || ~ ***İng pizza*** bir tür katkılı ekmek ~ ***İt (Sic) pia*** yassı ekmek, pide → PİDE

›› piacı

plaj [Alhsan 1891] || ~ ***Fr plage*** deniz kıyısında bulunan kumsal ~ ***İt piaggia*** a.a. [mod. spiaggia] ~ ***EYun plagiá πλαγιά*** [fem.] yamaç, kıyı < ***EYun plagós πλαγός*** yan, yamaç, dağ eteği

plak[1] [Cum 1930] *Columbia gramofon ve ¯plakları* || ~ ***Fr plaque*** tabak, tabaka, disk ~ ***İt placca*** a.a. << ***OLat placca*** a.a. ~ ***EYun pláks, plak- πλάξ, πλακ-*** tabak, tepsi << ***HAv *plāk-***[1] yassı veya düz olmak

† Karş. ***EYun plakóeis*** "tepsi ekmeği". Aynı kökten ***İng flake*** "tabaka, yonga", ***Lat placere*** "sakinleşmek, durgun olmak".

›› plakçalar

← KONTRPLAK, PİLAKİ (PLASENTA), PLAK[2], PLAKA, PLAKET, PLASEBO (SİLVUPLE)

plak[2] "dişte oluşan sert tabaka" [Mil 1983] *dental ¯plak* || ~ ***İng plaque*** tıpta herhangi bir doku yüzeyinde oluşan sert tabaka ~ ***Fr plaque*** tabak, tabaka → PLAK[1]

plaka "düz kaya" [LF <1600] || ~ ***İt placca*** tabak, tabaka, disk → PLAK[1]

plaket [Cum 1937] *Türkiye rekortmenlerine verilecek madalya, şilt, ¯plâket ve rozet* || ~ ***Fr plaquette*** tabakacık < ***Fr plaque*** tabak, tabaka *+et°* → PLAK[1]

plan "tasarı" [Bas 1877] *böyle ¯planları neşretmekten düşmanın istifadesi nedir* | "mimari tasarı, şehir haritası" [Alhsan 1891] || ~ ***Fr plan*** 1. zemin, satıh, 2. mimari tasarı, genel anlamda tasarı ~ ***İt pianta*** 1. ayak tabanı, zemin, satıh, 2. mimari tasarı << ***Lat planta*** 1. ayak tabanı, 2. fidan, bitki

† "Mimari tasarı" anlamı 16. yy.'da İtalyancada belirmiştir.

›› ikinci plan, plan kote, plancı, planla-

← PLANTASYON (İMPLANT), TRANSPLANT

planet planetaryum [Mil 1952] *Âlimlerin oyuncağı diye anılan ¯planetarium* | planet [ML 1969] || ~ ***Fr planète*** gezegen << ***OLat planeta*** < ***EYun astéres planētai ἀστήρες πλανῆται*** gezgin yıldızlar < ***EYun planáō πλανάω*** gezmek, dolaşmak, dolanmak *+t°* << ***HAv *pelə-***[3] yayılmak → PLATO

›› planetaryum, planeter

← PLANKTON

plankton [TDK1 1945] ¯*pılankton: Sularda bulunan mikroskopluk veya minicik yaratıkların topluluğu.* || ~ ***Alm Plankton*** mikroskopik deniz canlısı ☼ Viktor Hensen, Alm. fizyolog (1835-1924). ~ ***EYun plánkton πλάνκτον*** gezen şey, aylak < ***EYun plazō πλαζω, πλανκ-*** amaçsızca gezmek, dolanmak *+t°* << ***HAv *pelə-***[2] a.a. → PLANET

planör [Cum 1933] *Türkiye'ye (¯planör) denilen motörsüz bir tayyare hediye etmişler* || ~ ***Fr planeur*** motorsuz uçak < ***Fr planer*** [den.] düz bir satıh üzerinde kaymak, kanat çırpmadan uçmak *+()tor* < ***Lat planus*** düz, yayvan, yassı << ***HAv *pelə-*** yayılmak, açılmak → PLATO

← PİYANO, PLANYA

planş [Özön 1961] ¯*planş: Kitaplarda bulunan metin dışı resim levhası.* || ~ ***Fr planche*** levha

plantasyon [Cum 1951] *Afrika'da (...) ¯plantasyon (çiftlik) kuran Avrupalılar* || ~ ***Fr plantation*** çiftlik, özellikle büyük çiftlik, malikâne ~ ***Lat plantatio*** ekim, dikim < ***Lat plantare*** bitki dikmek *+()tion* → PLAN

← İMPLANT

planya [LO 1876] ¯*planya: Yassı uzun marangoz rendesi.* || ~ ***Fr plane*** ahşap yüzeyini düzlemeye yarayan marangoz aracı [***İt pialla***] << ***OLat plana/planula*** < ***Lat planus*** düz, yassı → PLANÖR

† Karş. ***İt pialla***, ***İng plane*** (a.a.). Türkçede beliren *+ya* ekinin kaynağı anlaşılamadı. Belki Yunanca nötr çoğul *+ia* ekinden (karş. *barbunya, fasulya, takunya, gönye* vb.).

plase [Bah 1924] ¯*plase şut: Muayyen bir köşeden hesaplı olarak kaleye sokulan topun sekini intac eden seri darbe.* | ~ ***Fr placé*** [pp.] 1. yerleştirilmiş, bir yere konmuş, 2. at yarışlarında ikinci favori < ***Fr placer*** yerleştirmek << ***OLat platiare*** [den.] a.a. < ***Lat platea*** alan, meydan, yer → PİYASA

← DEPLASE, PLASMAN

plasebo [EEğ 1958] *Müzmin baş ağrısından şikâyet eden 155 hastadan %69'unun ¯placebo ile sükûnet bulduğunu* || ~ ***İng placebo*** deney amacıyla verilen etkisiz ilaç ~ ***Lat placebo*** memnun edeceğim < ***Lat placēre*** memnun olmak, hoşuna gitmek, tatmin olmak << ***HAv *plak-ē-*** sakin olmak, durgun olmak < ***HAv *plāk-***[1] düz olmak → PLAK[1]

← SİLVUPLE

plasenta [Mil 1955] *çocuğun ana rahminde kanlandırılmasını temin eden ¯plasentadaki yapışıklar* || ~ ***YLat placenta*** ~ ***Lat placenta*** yufka, pide ~ ***EYun plakóeis, plakoent- πλακόεις, πλακοεντ-*** → PİLAKİ

›› plesenta

plasiye "pazarlama elemanı" [Göv 1930] ¯*plasye: Tüccar tellalı.* | plasiyer [Mil 1967] *Vasıta sahibi ¯plasiyerlere bayilik verilecektir* || ~ ***Fr placier*** piyasacı, seyyar satıcı < ***Fr placer*** pazarda satmak → PİYASA

›› plasiyer

plasman [Bah 1924] ¯*plasman: Yerleştirme. Satma. Bir sermayeyi faiz getirecek tarzda kullanma.* | ~ ***Fr pla-***

Levent Şahverdi Arşivi

cement yerleşim, konum < ***Fr placer*** yerleştirmek *+ment°* → PLASE

plaster "yara bandı" [Cum 1936] *alnından yaralanınca maç durdu. Yarasına ~plaster vurulunca tekrar devam edildi.* || ~ ***İng plaster*** macun, özellikle yara örtücü macun, yakı << ***OLat plastrum*** a.a. < ***EYun*** *émplastron ἔμπλαστρον* yakı, macun, kalıba dökülen şey < ***EYun*** *en+ plássō πλάσσω, πλαστ-* biçimlendirmek, kalıplamak *+tēr* → PLASTİK

† "Yara bandı" anlamı, 1920'lerden itibaren piyasaya egemen olan *Allcock's Porous Plaster* adlı ürün sayesinde yaygınlık kazanmıştır.

plastik [Cum 1930] *yevmiye sekiz on saat antrenman yapmak sayesinde bu ~plastik* [esnek] *vaziyetleri elde etmeğe muvaffak olmuşlardır* | plastik madde [Cum 1933] *nişasta, fenol, üre, asitftalik, ilâh.. esaslarından yapma ~plastik maddeler* | plastik sanat [Cum 1933] *~plastik denilen nefis sanatlar* || ~ ***Fr plastique*** 1. kalıplı, biçimli, 2. kalıplanabilen, biçim vermeye elverişli, 3. sentetik polimer, sentetik polimerden mamul ~ ***EYun*** *plastikós πλαστικός* kalıplı, biçimli < ***EYun*** *plássō πλάσσω, πλαστ-* biçimlendirmek, kalıba dökmek *+istik°*

† "Sentetik polimer" anlamı tüm dillerde 1940 dolayında kullanıma girmiştir.

›› plastik cerrahi, plastik sanatlar, plastisite

← PLASTER, PLAZMA (PROTOPLAZMA, SİTOPLAZMA)

platform "yol tabanı" [Cum 1933] *~platform genişliği 7 metro, şose genişliği 5 metro* | "... altlık" [Cum 1936] [limanımızda] *yüklenirken ve indirilirken kırılmamaları için son sistem bir ~platform yapılmıştır* | [Mil 1974] *~platform ayakkabı* || ~ ***Fr*** *plate-forme* 1. mimaride plan, taslak [esk.], 2. yükseltilmiş düz zemin, kaide, taban § ***Fr*** *plate* düz, yassı (<< ***OLat*** *plattus* a.a.) + ***Lat*** *forme* kalıp → PLATO, FORM

platin[1] [LO 1876] *~platina: Ak sert altın.* || ~ ***Fr*** *platine* ak altın adı verilen değerli metal ~ ***YLat*** *platinum* a.a. ☼ 18. yy Antonio de Ulloa, İsp. < ***İsp*** *plata* gümüş *+in°* << ***Lat*** *plancta* dövülmüş, döverek tabaka haline getirilmiş (metal) < ***Lat*** *plangere, planct-* dövmek

platin[2] [ML 1969] *~platin: distribütörde akım kontağı sağlayan metal parça* || ~ ***Fr*** *platine* / ***İng*** *platten* yassı plaka < ***Fr*** *plat* düz, yassı << ***OLat*** *plattus* a.a. ~ ***EYun*** *platýs πλατύς* a.a. → PLATO

plato "yayla" [Cum 1936] *halen 'Taşlık' denilen boş bir ~plato* | "film çekim alanı" [Cum 1939] *rolünü mükemmel ezberliyor ve ~plato üzerinde bütün enerjisini sarfederek çalışıyor.* | "geniş düz alan" [Cum 1973] *THY Yeşilköy İkram Mutfağı Yükleme ~Platosu Sundurması Yapılacaktır.* || ~ ***Fr/İng*** *plateau* 1. geniş düz alan, düzlük, ova, 2. film çekim alanı < ***OLat*** *plattus* düz, yassı ~ ***EYun*** *platýs πλατύς* a.a. << ***HAv*** **plt-u-* < ***HAv*** **plat-* yayılmak, yassılmak < ***HAv*** **pelə-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *flat* < ***Ger*** **flata-* "düz, yassı", ***İng*** *field* < ***Ger*** **feltha-* "düz alan", ***İng*** *plane/plain* < ***Lat*** *planus* "düz alan, ova", ***Slav*** *polje* "ova".

← FELDMAREŞAL (FELDSPAT), PİYASA (PLASE, PLASİYE, PLAZA), PLANET (PLANKTON), PLANÖR (PİYANO, PLANYA), PLATFORM, PLATİN[2], POLKA (POLONYUM)

platonik [Bah 1924] *~platonik: Eflatun'un felsefesine mensup olan. Sırf mefkûrevî olan, hayali. 'Platonik aşk.'* || ~ ***Fr*** *platonique* 1. Eflatun'cu (felsefe), 2. eşcinsel aşk [esk.], fiziksel temas içermeyen aşk < ***öz*** *Platōn* Yunan filozofu Eflatun (MÖ 429-347) *+ic°* < ***EYun*** *platōn πλατών* enli, geniş, yayvan

† Platon'un *Sympósion* adlı eserinde Sokrates karakterinin savunduğu aşk türünden ötürü. † Filozofun adı tarihçi Diogenes Laertius'a göre çok geniş olan alnından ötürü verilmiştir.

›› platonizm

← EFLATUN

playback [Mil 1967] *B stüdyosunda 'Play-back' dediğimiz ikinci kaydı yaptık* | [Mil 1980] *ve parçasını ~pleybek olarak banttan verdiği için diskalifiye edilmesini istemiştir.* || ~ ***İng*** *playback* (kaydedilmiş bir müzik veya görüntüyü) geri çalmak § ***İng*** *play* oynamak, oynatmak + ***İng*** *back* geri → PLAY-OFF, HEK

›› pleybek

play-off [Cum 1979] *Kesin şampiyonluk ~play-off maçlarını beklediği için zirvede heyecan yok.* || ~ ***İng*** *play-off* yenilenin elendiği müsabaka dizisi § ***İng*** *play* oyun, oynamak (<< ***Eİng*** *plegian/plaegian* idman etmek, egzersiz yapmak, ilgilenmek) + ***İng*** *off* ayrılma ve dışlama edatı → OFSET

† İngilizce *play* fiilinin Almanca eşdeğeri olan *pflegen* "ilgilenmek, bakmak" özgün anlamını korumuştur.

← FAİR PLAY, PLAYBACK

plaza [TDK9 1998] *~plaza: Toplum için ayrılmış geniş alan.* || ~ ***İng*** *plaza* alışveriş merkezi ~ ***İsp*** *plaza* meydan, çarşı << ***Lat*** *platea* a.a. → PİYASA

plazma [TDK1 1945] *~plazma: ... kan ve lenfanın sıvı kısmı.* || ~ ***YLat*** *plasma* kanın altyapısını oluşturan sıvı ~ ***EYun*** *plásma πλάσμα* kalıp < ***EYun*** *plássō, plast- πλάσσω, πλαστ-* biçimlendirmek, kalıba dökmek *+ma(t)* → PLASTİK

›› plazma ekran, plazmatik

← PROTOPLAZMA, SİTOPLAZMA

pleb [ZG 1917] *Eğer Roma'da patrisiyen'i ~plebiyen'den ayıran farklar olmasa* | [Cum 1939] *Romalı ~pleb tribünün sesi kesildi fakat 20nci asırda imparatorlukları kıskandıracak cumhuriyetler kuruldu* || ~ ***Fr*** *plèbe* halktan kimse, avam mensubu ~ ***Lat*** *plebs* halk, avam, kalabalık << ***HAv*** **plēdhw-* < ***HAv*** **pelə-* çok olmak, dolu olmak → POLİ+

† ▫EM 909-910 Latince sözcüğün Hintavrupa kökenini kuşkuyla karşılar.

›› plebiyen

← PLEBİSİT

Levent Şahverdi Arşivi

plebisit [Bas 1870] *~plebisit' kaidesi imparatorluk hey'etini tervic ve ibka ettirir bir kaide olduğu* || ~ ***Fr*** *plébiscite* siyasi bir konuda halk oyuna başvurma ~ ***Lat*** *plebiscitum* Eski Roma'da halk meclisince alınan karar § ***Lat*** *plebs* halk, avam + ***Lat*** *scitum* [pp. n.] ilam, bildiri +*()t*° (< ***Lat*** *scire* bilmek) → PLEB

›› plebisiter

pleksiglas "bir tür şeffaf plastik madde" [Mil 1964] *saçtan, neondan ve ~pleksiglas'dan mamul bilumum reklâmlarımız* || ~ ***marka*** *Plexiglass* şeffaf bir plastik madde olan polimetil metrakrilat'ın ticari adı ☼ 1933 Rohm and Haas Co., ABD. § ***Lat*** *plexus* kat, tabaka (< ***Lat*** *plectere, plex-* katlamak) + ***İng*** *glass* cam (~ ***Lat*** *glacies* buz) → PLİ, GLASE

plevra [Cum 1934] *'... ~Plevra ihtilatları ve saire' isminde mühim bir eser neşretmiştir.* || ~ ***Fr*** *plèvre* akciğeri saran zar ~ ***EYun*** *pleurá* πλευρά [çoğ.] < ***EYun*** *pleurón* göğüs yanı, kaburga (▫Frisk 2:559)

›› plörezi

pli [Rz 1896] *Şu pantalonlara baksana, ne fena ~pliler yapmış!* || ~ ***Fr*** *pli* [dev.] büklüm, kat < ***Fr*** *plier* katlamak << ***Lat*** *plicare* a.a. << ***HAv*** **ple-k-* < ***HAv*** **pel-*[3] katlamak, bükmek

† Aynı kökten ***Lat*** *plegere, plexus* "katlamak, kat", *plectere* "örmek, kıvırmak", ***İng*** *fold, Alm Falte* "kat".

›› plili

← APLİKASYON (APLİK), DİPLOMA (DİPLOMAT), DUPLEKS (DUBLE, DÜPLİKAT), KOMPLEKS, KOMPLİKE, MANİFOLD, MİZANPLİ, PLEKSİGLAS, PLİSE, REPLİK (REPLİKA, REPLİKE), SUPLES, TRİPLEKS

plise [Cum 1930] *kollar siyah tülden ~plise yapılmıştır* || ~ ***Fr*** *plissé* [pp.] büklümlü < ***Fr*** *plisser* büklümlemek +é < ***Fr*** *plier* katlamak → PLİ

plonjon [Bah 1924] *~plonjon: Kalecinin kale köşelerinden girecek topu tevkif için (...) balıklama atlaması.* || ~ ***Fr*** *plongeon* dalış < ***Fr*** *plonger* [den.] suya dalmak < ***Lat*** *plumbum* kurşun

plutokrasi [Cum 1938] *İtalyanlara aid olan toprakların bir kısmı halen enternasyonal bir ~plutokrasi elinde ve müstemleke arazisi halindedir.* || ~ ***Fr*** *ploutocratie* zenginler iktidarı § ***EYun*** *ploûtos* πλοῦτος servet, zenginlik (<< ***HAv*** **plou-to-* < ***HAv*** **pleu-* akmak) + ***EYun*** *krátos* κράτος güç, iktidar → +KRAT

›› plütokrasi, plutokrat

plüralizm "bir sosyolojik görüş" [ZG <1924] *ilmin bu doğru telakkisine 'çokçuluk' manasına olmak üzere ~plüralizm' diyebiliriz (...) ~plüralistlere göre 'madde, hayat, ruh, cemiyet' namlariyle dört şeniyet vardır.* | "... bir siyasi ilke" [Mil 1967] *zira bu takdirde, demokratik ~pluralizmden uzaklaşmış ve kendisiyle çelişkiye düşmüş olurdu.* || ~ ***İng*** *pluralism* çoğulculuk < ***İng*** *plural* çoğul +*ism*° ~ ***OLat*** *pluralis* a.a. < ***Lat*** *plus, plur-* [kıy.] daha çok +*al*° << ***HAv*** **plə-u-* < ***HAv*** **pelə-*[1] dolu veya çok olmak → POLİ+

›› plüralist, plüralistik

plütonyum [Cum 1945] *bu yeni usulle atom bombası Uraniyum yerine ~Plutonyumdan yapılmakta* || ~ ***YLat*** *plutonium* bir element ☼ 1942 Seaborg ve Wahl, ABD. < ***öz*** *Pluton* bir gezegen +*ium* < ***öz*** *Pluton* Roma mitolojisinde yeraltı tanrısı

† Uranyumdan sonraki element olduğu için, Uranus'tan sonraki gezegenin adı verilmiştir.

›› plutyonum

plüviyometre [ML 1969] || ~ ***Fr*** *pluviomètre* yağmur-ölçer § ***Lat*** *pluvium* yağmur (< ***HAv*** **pleu-* yağmak, akmak) + ***Fr*** *mètre* ölçen, ölçü

pnömatik [ACev <1930] *yağlıboya ~pnömatik cihazlar vasıtasiyle de* || ~ ***Fr*** *pneumatique* hava basıncı ile çalışan ~ ***EYun*** *pneûma* πνεῦμα nefes, soluk, yel < ***EYun*** *pnéō* πνέω 1. (yel) esmek, 2. nefes almak, solumak +*ma(t)* << ***HAv*** **pneu-* a.a.

← APNE, PNÖMONİ

pnömoni [Cum 1938] *Hasta, vuku bulan bir ~pnömoni ihtilatı yüzünden ölmüştür.* || ~ ***Fr*** *pneumonie* akciğer iltihabı, zatürree < ***EYun*** *pneúmōn* πνεύμων akciğer +*ia* < ***EYun*** *pnéō* πνέω esmek, solumak → PNÖMATİK

›› pnömatoz, pnömokok, pnömotoraks

podyum "sahnede yükseltilmiş bölüm" [Cum 1940] *keşif bedelli 416 sıra, 16 yazı tahtası, 16 kürsü ve 16 ~podyum kapalı zarf usulile eksiltmeye konulmuştur.* || ~ ***Lat*** *podium* kaide, paye, üzerinde durulan yer ~ ***EYun*** *pódion* πόδιον [küç.] «ayakçık», a.a. < ***EYun*** *poús, pod-* πούς, ποδ- ayak +*ion* << ***HAv*** **pod-* a.a. < ***HAv*** **ped-*[1] a.a. → PA

← AHTAPOT, BOCA (BUCURGAT), BODOSLAMA, TRİPOD

poem [Rz 1896] *İnsanın baktıkça bakacağı geliyor, ne kadar ~poetik bir bote* [şiirsel bir güzellik]! | [Cum 1941] *Halil Bedi Yönetkenin 'Kantat ve ~Poem Lirik'* [başlıklı] *yazısı* || ~ ***Fr*** *poème* şiir ~ ***Lat*** *poema* a.a. ~ ***EYun*** *poíēma* ποίημα eser, mamul, yapı, özellikle sanat eseri, şiir < ***EYun*** *poiéō* ποιέω yapmak, imal veya inşa etmek +*ma(t)* << ***HAv*** **kʷoi-wo-* < ***HAv*** **kʷei-*[2] yapmak, üstüste koymak, katmak, inşa etmek

† Önseste HAvr */*kʷ/* Yunancaya */p/*, İndo-Aryan dillerine */ç/* olarak yansır.

›› poet, poetik, poetika, poezi

← EPOPE

pof [Hurş-TS <1400] *çalap yakduğı şemʿi* [Allahın yaktığı mum] *sanma söyner / kim anja ~püf dir ise yüzi göyner* [yüzü yanar] | [LO 1876] *~puf: Sıkı nefes çekme. (...) ~puf ~böreği: Şişip dokunuldukta nefesi çıkan malum hamur işi.* | pufla "kabarık ve yumuşak, özellikle yastık" [AR 1897] *ufak bir soba, ~pufla yatak, yumuşak yorgan* | püf noktası [TDK1 1945] *~püf noktası: Bir işin en ince ve önemli noktası.* || : ***ünl*** *poʃ/pöʃ/puʃ/püʃ* 1. üfleme nidası, 2. yorgunluk, bıkkınlık, öfke nidası → OF

† *Poʃ/puʃ/pöʃ/püʃ* ve *oʃ/öʃ/uf/üf* biçimleri mevcut ve yaklaşık eş anlamlıdır..

Levent Şahverdi Arşivi

›› pöf, pofla-, pöfle-, pofuduk, puf, püf, puf böreği, püf noktası, pufla, pufla-, püfle-, püfür, püfürde-, püfürtü

← PÜSKÜR-

pogrom [Cum 1938] *Çarlık Rusyasında Yahudilere yapılan ve ˜pogrom denilen katliâmlar meşhurdur.* || ~ ***Rus*** *pogrom погром* 1. arbede, şiddet eylemi, 2. özellikle Yahudilere yönelik katliam < ***Rus*** *po+ gromit' громить* gürlemek, yıldırım vurmak, tahrip etmek

† Rusya'da 1881-1882 Yahudi katliamları dolayısı ile uluslararası yaygınlık kazanmış bir sözcüktür.

poğaça [EÇ <1683] *değirmenlerden taze ıssı ˜poğaçalar gelüp* || ~ ***İt*** *focaccia* külde pişmiş küçük hamur işi << ***OLat*** *focacia* a.a. < ***Lat*** *focus* ocak, ateş → FOKUS

pohpoh [Men 1680] *˜puh ˜puh, ˜poh ˜poh: āferin!* || : ***ünl*** beğenme ünlemi → PEH PEH

›› pohpohla-

poker [Tanin 1910] || [Bah 1924] *˜poker: Amerika'dan çıkma bir nevi kâğıt oyunu.* || ~ ***İng*** *poker* bir iskambil oyunu <? ***Alm*** *Pochspiel* palavra atma oyunu < ***Alm*** *pochen* abartmak, böbürlenmek

polar polarize "kutuplaşmış" [Cum 1939] *˜polarize ziya* | polarite "kutuplaşım" [Mil 1973] *anten ˜polaritesi* | **polar** "«kutba göre», ısı izolasyonu sağlayan bir tür polyester kumaş" [Mil 1997] *üşümeyerek kayak yapmanın keyfini çıkarmak için ˜polar tulum* || ~ ***İng*** *polar* kutupsal, kutba ait < ***Fr/İng*** *pole* kutup << ***Lat*** *polus* a.a. ~ ***EYun*** *pólos πόλος* eksen, tekerlek mili << ***HAv*** **kʷol-o-* a.a. < ***HAv*** **kʷel-*[1] dönmek → KOLİ

›› apolar, polarimetri, polariskop, polarite, polarizasyon, polarize, polarla-, polaroid

← BİPOLAR

polat [Marz 1380] *maʿlümdur ki ˜pülād demürleri açarlarken demür ile keserler ve yararlar* | [Fer <1451] *χandekin ortasında ˜pulād taχtalarından ferç döşenmişdür, ol daχı odsız kızarup-durur* [hendeğin ortasında çelik levhalardan döşeme döşenmiştir, ateşsiz kızarır] || ~ ***Fa*** *pūlād* پولاد çelik << ***OFa*** *pōlāpat* a.a.

† ***Erm*** *boġbad* < *połapat պողպատ* (a.a.) Orta Farsçadan alıntıdır.

polemik [Cum 1932] *Yüksek adını, böyle ˜polemik makalelerin muhtevası dahilinde görmek istemediğim (...)* || ~ ***Fr*** *polémique* sözlü kavga, tartışma ~ ***EYun*** *polemikós πολεμικός* savaşçı, savaşkan < ***EYun*** *pólemos πόλεμος* savaş +*ik*°

polen [Cum 1935] *Erkek incideki ˜polen - çiçek tozu - gubarı tali -* || ~ ***YLat*** *pollen* bitkilerin döllenme aracı olan toz ☼ 1751 Linnaeus, İsv. botanist, ~ ***Lat*** *pollis, pollen-* ince un, pudra << ***HAv*** **pel-*[1] toz, un → PUDRA

← POLENTA

polenta [Cum 1929] || ~ ***İt*** *polenta* yulaf bulamacı << ***Lat*** *polenta* a.a. < ***Lat*** *pollen* un → POLEN

poli+ ~ ***Fr/İng*** *poly+* [bileşik adlarda] çok ~ ***EYun*** *polýs πολύς* çok << ***HAv*** **pol-u-* a.a. < ***HAv*** **pelə-* dolu, çok

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *plus, plur-* "daha çok", ***Lat*** *plenus,* ***Ger*** **fulla* > ***İng*** *full* (dolu), ***Ger*** **folkam* "kalabalık" > ***İng*** *folk* "halk".

›› poliamid, poliamin, poliasit, polihedral, polijenik, polikarbon, polikistik, poliklonal, polikültür, polimetil, polimetrik, polimiyelit, polinükleer, polipropilen, poliritmik, polisakkarit, polisantrik, polisemi, polisiklik, polistiren, politonal, polivinil

← FOLK (FOLKLOR), FUL[1] (FULTAYM), KOMPLE (İMPLEMENTASYON, KOMPLİMAN, MANİPÜLE), PLEB (PLEBİSİT), PLÜRALİZM, POLİANDRİ, POLİETİLEN (PET ŞİŞE), POLİFONİ, POLİGAM, POLİGLOT, POLİGON, POLİGRAF, POLİKROM, POLİMER, POLİMORF, POLİP, POLİTEİZM, POLİTEKNİK, POLİÜRETAN, POLYESTER, PÜR[1] (BELMA, PİRÜPAK), PVC

poliandri [ÖS 1911] || ~ ***Fr*** *polyandrie* çok kocalılık § ***EYun*** *polýs πολύς* çok + ***EYun*** *anḗr, andr- ἀνήρ, ἀνδρ-* erkek, koca → POLİ+, ANDR(O)+

poliçe [EÇ <1683] *üç yüz kīse pādişāhıma ˜poliçse kāğıdiyle teslīm ideyim* | [Düs 1860] *˜poliçe kâğıdı bir mahalden diger mahalle çekilib elbet bir tarihi olmak ve tediye edilecek meblağın mikdarı ... tasrih olunub* || ~ ***İt*** *polizza* başkasına devredilebilen ödeme emri << ***OLat*** *apodixa/apodissa* senet (▫DuCL 1:315) ~ ***EYun*** *apódeiksis ἀπόδειξις* alındı belgesi, makbuz, senet < ***EYun*** *apo+ deiknými, deig- δεικνύμι, δειγ-* göstermek +*sis* → PARADİGMA

polietilen [Mil 1959] *torba imali için hortum halinde ince ˜polietilen* || ~ ***İng*** *polyethylene* etilen polimeri, bir tür plastik → POLİ+, ETİL

← PET ŞİŞE

polifoni [Rey 1927] *˜polifoni ... esvad-ı muhtelifenin yekdiğeriyle imtizaç ve ittihadı.* || ~ ***Fr*** *polyphonie* çok seslilik → POLİ+, FON(O)+

›› polifonik

poligam [PertevPş <1860] *ve ˜poligami ve bigami kesret-i nikâh ve monogami vehdet-i nikâh mesailini* | [AM-Par 1877] *Ya şu ˜poligami (taaddüd-ü zevcāt) bahsini ne yapacaksınız?* || ~ ***Fr*** *polygame* çok eşli ~ ***EYun*** *polygamós πολυγαμός* a.a. → POLİ+, +GAM

›› poligami, poligamik

poliglot [AM <1900] *şimdi kırk-elli lisana vakıf ˜poliglot'lar var.* || ~ ***Fr*** *polyglotte* çok dil bilen § ***EYun*** *polýs πολύς* çok + ***EYun*** *glótta/glóssa γλόττα/γλόσσα* dil → POLİ+

poligon "atış alanı" [Bah 1924] *˜poligon: silahların tecrübe edildiği mahal* | "... geometride çokgen" [Geom 1937] *çok kenarlarla çitlenmiş olan yüzey parçasına ˜poligon' denir.* || ~ ***Fr*** *polygone* 1. çokgen, 2. askerlik biliminde bir savunma mevziinin dış köşelerini birleştiren çizgi, 3. atış alanı § ***EYun*** *polýs πολύς* çok + ***EYun*** *gónos γόνος* köşe → POLİ+, +GON

poligraf [Mil 1953] *Bunlardan biri Kö[h]ler ˜poligrafıdır. Bu, kanın tazyikini ölçen ve tazyik değişmelerinin bütün*

Levent Şahverdi Arşivi

inceliklerini uzun bir kâğıt üstüne yazan elektrikle işler bir alettir. || ~ ***İng*** *polygraph* «çoklu çizelge», çoklu bedensel fonksiyon çizelgesi, yalan makinası → POLİ+, GRAF(O)+

›› poligram

poliklinik [RG 1929] *Dahiliye ve ¯Poliklinik müdürü* || ~ ***Fr*** *policlinique* devlet hastanesi [esk.], ayakta tedavi görülen hastahane § ***EYun*** *pólis πόλις* şehir, devlet + ***Fr*** *clinique* hastane → POLİTİK, KLİNİK

† Kullanımda *poly-* (çok) önekinin kontaminasyonu görülür.

polikrom [Bel 1937] *umumiyet itibarile kaba ve itinasız bir teknik ve dekorasyon arzeden ¯polikrom bir keramik bulunmuştur.* | polikromi "matbaacılıkta dört renkli (cmyk) basım tekniği" [<1980] || ~ ***Fr/İng*** *polychrome* çok renkli ~ ***EYun*** *polyχromós πολυχρομός* a.a. → POLİ+, KROM(O)+

›› polikromi

polimer [TDK1 1945] *¯polimeri: Birçok moleküllerin tek molekül halinde birleşmesiyle meydana gelen ...* || ~ ***Fr*** *polymère* / ***Alm*** *Polymer* kimyada bir molekülün zincirleme bileşiminden oluşan makromolekül ☼ 1830 J. Jakob Berzelius, İsv. kimyacı. § ***EYun*** *polýs πολύς* çok + ***EYun*** *méros μέρος* pay, kısım → POLİ+

›› monomer, polimerize, polimerleş-

polimorf [Cum 1950] *şimdiye kadar görülmemiş ve ¯polimorf bir mikrobun mevcudiyetini gösterdiğini anlamıştır.* || ~ ***Fr*** *polymorphe* çok şekilli, bir tür mikroorganizma → POLİ+, MORF(O)+

polip [Bah 1924] *¯polip: Burnun içinde ve sair yumuşak yerlerde hasıl olan yumuşak bir şiş, ahtapot.* || ~ ***Fr*** *polype* 1. ayak gibi uzantıları olan bir tür ur, 2. deniz gülü, anemon ~ ***Lat*** *polypus* mürekkep balığı veya ahtapot ~ ***EYun*** *polypoús πολυπούς* çok ayaklı, a.a. § ***EYun*** *polýs πολύς* çok + ***EYun*** *poús, pod- ποῦς, ποδ-* ayak → POLİ+, PA

polis [x 1845] *¯polis taʿbīr olunan usul-i cedīd-i zabtiyye* || ~ ***Fr*** *police* 1. kamu düzeni [esk.], 2. polis teşkilatı ~ ***Lat*** *politia* devlet düzeni ~ ***EYun*** *politeía πολιτεία* a.a. < ***EYun*** *pólis, polit- πόλις, πολιτ-* kent, devlet +*ia* → POLİTİK

† Polis memuru" anlamı Türkçeye özgüdür. Karş. ***Fr*** *policier,* ***İng*** *policeman,* ***Alm*** *Polizist* "polis memuru".

›› hırsız polis oyunu, polis devleti, polisiye

← INTERPOL

polisaj [ACev <1930] *Grattaj, raspalamayı, ¯polisaj ve nikelajı ihtiva eder.* | ~ ***Fr*** *polissage* cilalama < ***Fr*** *polir, poliss-* cilalamak +*age* ~ ***Lat*** *polire* (keçe ile) parlatmak

politbüro [Cum 1939] *Komünist Fırkasının siyasi bürosunda (¯Politbüro) aza değildi* || ~ ***Rus*** *politbyuro* Sovyet Komünist Partisinin siyasi karar organı < ***Rus*** *politiçeskoye byuro* siyasi büro → POLİTİK, BÜRO

politeizm [Mil 1967] *¯politeizm (çok tanrıcılık) ... monoteizm (tek tanrıcılık)* || ~ ***Fr*** *polythéisme* çok tanrıcılık < ***EYun*** *polýtheos πολύθεος* çok tanrılı +*ism*° → POLİ+, TE(O)+

† Fransızca sözcük ilk kez 1580'de Jean Bodin'in eserinde kaydedilmiştir.

›› politeist

politeknik "mühendis okulu" [Cum 1930] *Milano ¯politeknik talebesi ve profesörleri, akademiyi çok beğendiklerini söylemişler* || ~ ***Fr*** *polytechnique* «çok sanatlar», Fransa'da 1795'te kurulan mühendislik okulunun adı → POLİ+, TEKNİK

›› politeknisyen

politik [AM <1900] *Viktor Hügo ¯politik romanlarında* || ~ ***Fr*** *politique* siyasi (sıfat), siyaset (isim) ~ ***EYun*** *politikós πολιτικός* devlete ilişkin, siyasi < ***EYun*** *pólis, polit- πόλεις, πολιτ-* 1. müstahkem yer, kent, 2. kent devleti, devlet << ***HAv*** **plə-* < ***HAv*** **pelə-* kale, müstahkem yer

›› jeopolitik

← AKROPOL, APOLİTİK, BELDE (BELEDİYE), İSTANBUL, KOZMOPOLİT, MEGAPOL, METROPOL, NEKROPOL, POLİKLİNİK, POLİS (İNTERPOL), POLİTBÜRO, POLİTİKA (REALPOLİTİK), POLİTİZE

politika [Şin 1862] *ol vakte mahsûs bir ¯politikaya mebnî* | [LO 1876] *¯politika: Tedvir-i memleket* [ülke yönetimi]. || ~ ***Fr*** *politique* siyaset ~ ***Lat*** *politica* a.a. ~ ***EYun*** *politikḗ téχnē πολιτική τεχνη* şehir veya devlet yönetme sanatı, a.a. < ***EYun*** *pólis πόλις* şehir, devlet +*ik*° → POLİTİK

›› politikacı

← REALPOLİTİK

politize [Mil 1966]*ihtilal dönemlerinden sonra ¯politize olmuş bazı kurumların* || ~ ***Fr*** *politisé* [pp.] siyasileştirilmiş < ***Fr*** *politiser* siyasileştirmek < ***Fr*** *politique* +*ise-* → POLİTİK

† Fransızca sözcük ilk kez 1929 dolayında kaydedilmiş ancak 1960'larda sonra genel kullanıma girmiştir.

›› depolitize, politizasyon

poliüretan [Mil 1969] *dolabı sımsıkı saran izolasyon ¯poliüretan tecrit maddesi ile de takviye edilmiştir.* || ~ ***Fr*** *polyuréthane* / ***İng*** *polyurethane* üretan polimeri, bir tür plastik → POLİ+, ÜRETAN

polka [AMEfl 1875] *bunların izdivacı için verilen baloda ömründe ilk defa olarak Rakım dahi ¯polka oynadı* || ~ ***Fr*** *polka* Polonya kökenli bir dans ~ ***Çek*** *polka* «Polonyalı», a.a. < ***öz (Slav)*** *polnya* «ova ülkesi», Polonya < ***Slav*** *polje* düzlük, ova << ***HAv*** **polə-* < ***HAv*** **pelə-* yayılmak, yassılmak → PLATO

← POLONYUM

polo [TDK1 1945] *¯polo: Çevgen.* || ~ ***İng*** *polo* atla oynanan bir top oyunu ~ ***Balti*** *pulu* top

† Kuzey Hindistan dillerinden. İngilizcede ilk kez 1871'de kullanılmıştır.

›› polo shirt

Levent Şahverdi Arşivi

polonyum [Cum 1938] *kimyevî analiz neticesi olarak ¯Polonyum dediğimiz unsur keşfedildi* || ~ ***YLat*** *polonium* bir element ☼ 1898 Marie & Pierre Curie, Fr. kimyacılar. < ***öz*** *Polonia* Polonya *+ium* → POLKA

† Elementi keşfeden Marie Curie'nin (doğumu Maria Sklodowska) Polonyalı kökenine atfen.

polyester [Mil 1959] *polistiren ¯polyester levha çubuk toz imal eden firmamız* || ~ ***İng*** *polyesther* bir tür plastik, ester polimeri → POLİ+, ESTER

pomat [LO 1876] *¯pomata: (...) çatlak yağı, Yozgat yağı* | [KT 1900] *¯pomata: Yaralara ve saça sürülen yağlı merhem ve macun.* || ~ ***İt*** *pomata* / ***Fr*** *pommade* merhem, cilt kremi < ***Lat*** *pomum* meyve, özellikle elma *+()t°*

← PANADURA, POMFRİT

pomfrit [Mil 1982] *İyi bir ¯pomfrit hazırlamak için, kesilmiş patatesleri önce yıkayıp* || ~ ***Fr*** *pommes frites* kızartılmış patates § ***Fr*** *pomme de terre* «yer elması», patates + ***Fr*** *frite* kızartılmış → POMAT, FRİTÖZ

pompa [Men 1680] *¯pompa: (ex Italico) Hydraula.* || ~ ***İt*** *pompa* su basma tulumbası ≈ ***Hol*** *pompe* a.a. ≈ ***İng*** *pump* a.a.

† İlk kez 15. yy ortalarında İngilizcede, hemen sonra diğer Avrupa dillerinde kaydedilmiş olan sözcüğün nihai kaynağı belirsizdir. ▫OED.

›› pompaj, pompala-, pompalamasyon, pompalan-, pompalı tüfek

ponçik [<1930] || ~ ***Rus*** *ponçik* [küç.] içi marmelatlı bir tür tatlı ekmek

ponksiyon [Cum 1939] *22 Eylül 938 tarihine rastlayan bir perşembe günü, kendisine ikinci ¯ponkisyon yapılmıştı.* || ~ ***Fr*** *ponction* delme ~ ***Lat*** *punctio* < ***Lat*** *pungere* delmek *+()tion*

← AKUPUNKTUR

ponpon [HRGTeb 1914] *pembe pudra ¯ponponunu seri, asabi darbelerle çehresinde gezdirir.* || ~ ***Fr*** *pompon* yün topu < ***onom***

ponsetya [EkşiS 2004] *¯ponsetya: anavatanı meksika ve orta amerika'dır. çiçekleri sarı, beyaz, kırmızı ve sarı renktedir. kasım-ocak arası çiçek açarlar.* || ~ ***YLat*** *poinsettia* «Atatürk çiçeği» adı verilen Meksika kökenli dekoratif bitki, euphorbia pulcherrima < ***öz*** *J. R. Poinsett* ABD'nin Meksika elçisi (1771-1851)

ponton [Bah 1924] *¯ponton: Köprü dubası.* || ~ ***Fr*** *ponton* duba, dubalarla yapılan yüzer köprü ~ ***Lat*** *pontōn* yüzer platform, sal < ***Lat*** *pons, pont-* köprü << ***HAv*** ****pont-*** yol, geçit < ***HAv*** ****pent-*** ayak basmak, yürümek → PATİKA

ponza [Bia 1851] || ~ ***Fr*** *ponce* sünger taşı << ***OLat*** *pōmex* a.a. ≈ ***Lat*** *pumex, pumic-* a.a.

† Latince sözcüğün ***EYun*** *sphóngē* "sünger" ile köken ilişkisi belirsizdir. Karş. SÜNGER. *Pomex/pumex* dubleti için bkz. ▫EM 965.

← BİMS

pop pop art [Cum 1965] *Gultekin Elibal: Op Art ve ¯Pop Art* [kitap adı] | pop müzik [Mil 1967] *¯Pop müzikte önder! RİTM Dergisi.* || ~ ***İng*** *pop* [abb.] 1. popüler, 2. 1960'lardan itibaren ABD ve İngiltere'de popüler olan müzik tarzı < ***İng*** *popular* halka ait, halkça sevilen → POPÜLER

† İngilizce sözcük 1966'dan itibaren Fransızca yaygın kullanıma girmiş, 1967'de Türkçede kaydedilmiştir.

›› pop opera

popcorn [Mil 1988] *otantik kişi kültüründen sıyrılamayan, fesin altında ¯popcorn yiyen ağızlar* || ~ ***İng*** *popcorn* patlamış mısır § ***İng*** *pop* patlama sesi, patlamak + ***İng*** *corn* 1. tahıl, 2. (Amerikan lehçesinde) mısır (<< ***Ger*** ****kaurnam*** tahıl << ***HAv*** ****grə-nom*** tanecik, tahıl tanesi) → GREN

poplin [Cum 1930] *düz, çizgisiz, açık mavi ¯poplin gömlek* || ~ ***İng*** *poplin* bir tür pamuklu kumaş ~ ***EFr*** *papeline* papaya ait < ***EFr*** *pape* papa *+in°* → PAPA

† 14. yy.'da Papalık devletine ait olan Avignon kentinde üretildiği için.

popo [TDK2 1955] *¯popo: Çocuk dilinde kaba et, kıç.* || ~ ***Fr*** *popo* a.a. < ***çoc***

popülasyon [Mil 1968] *hastalık bilhassa aşılanmamış ¯populasyon olan küçük çocuklarda görülmektedir* || ~ ***Fr*** *population* nüfus < ***Fr*** *populer* [den.] iskân etmek, halkla doldurmak *+()tion* < ***Lat*** *populus* halk → POPÜLER

popüler [AR <1900] *Edebiyat muharrirlerimizden biri ¯popüler muharrirlerimizden birine* || ~ ***Fr*** *populaire* halka ait, halka uygun, halkça sevilen << ***Lat*** *popularis* a.a. < ***Lat*** *populus* halk, kamu, cumhur *+ari°*

† Latince sözcüğün yapısı muğlaktır ▫EM 924. Sıfat hali *publicus* "halka ait, kamusal" şeklini alır.

›› popülarite

← POP, POPÜLASYON, POPÜLİST, PUB (PİAR)

popülist [Cum 1935] *Başka birçok yerlerde de popüler, ¯popülist gibi adlar taşıyan halkçılık davasında birçok partiler vardır* | [Mil 1955] *¯Popülizm dedikleri mekteb-i edebi de realizm ve natüralizmden başka bir şey değildir.* || ~ ***Fr*** *populiste* / ***İng*** *populist* halkçı < ***Lat*** *populus* halk *+ist°* → POPÜLER

›› popülizm

porfir [LT 1873] *¯porfiramin ... ¯porfiroksin* | [T&S 1892] *Porphyre* [Fr.]: *¯porfir, somaki mermer.* || ~ ***Fr*** *porphyre* bir tür kızıl mermer, somaki ~ ***EYun*** *porphyritḗs πορφυρίτης* a.a. ~ ***EYun*** *porphýra πορφύρα* erguvan rengi boya veren bir tür deniz kabuklusu, murex

← PURPURA

porno [HRGTut 1926] *veya hiddetlenerek müellifi ahlaksızlık, ¯pornografi' ile itham edip bir de arkasından yine günahımızı işlemeye koyulacağız.* || ~ ***İng*** *porno* [abb.] < ***İng*** *pornography* fahişeliğe ilişkin yazı veya yayın [esk.], müstehcen yayın < ***EYun*** *pórnē*

Levent Şahverdi Arşivi

πόρνη satılık kadın, fahişe < ***EYun*** *pérnēmi* *πέρνημι* satmak << ***HAv*** **per-nə-* < ***HAv*** **per-*[5] ödemek, satmak → PER+

›› pornografi, pornografik

← MADRABAZ

porselen [Düs 1888] *kurşun ve demir kalem, ¯porselân, nebatat, envai kürk, iç yağı, ipek mamulâtı* || ~ ***Fr*** *porcelaine* ~ ***İt*** *porcellana* 1. parlak beyaz renkli bir tür deniz kabuğu, 2. görüntüsü buna benzeyen rafine çini, porselen < ***Lat*** *porcella* [küç.] dişi domuzcuk, kadın cinsel organı < ***Lat*** *porcus* domuz *+ell°* << ***HAv*** **porko-* a.a.

porsiyon [AR 1899] *günde yarım ¯porsiyon ciğer itası suretiyle* || ~ ***Fr*** *portion* 1. pay, kısım, taksit, 2. bir kerede yenilen yemek << ***Lat*** *portiō* pay, kısım < ***Lat*** *partire/portire* [den.] pay etmek *+()tion* < ***Lat*** *pars, part-* pay → PARTI[1]

← PARTNER

porsuk [ETü: Kaş 1073] *¯borsmuḳ* <porsuk. Oğuzlar bu sözcükteki mim'i düşürerek ¯borsuḳ der.> || << ***ETü*** *borsmuk* «boz benek», malum hayvan < ***ETü*** *boz +mUk* → BOZ

† Bkz. ▫TTekin 1986:157. Ünsüz-öncesi pozisyonda */z/ > /rs-/* evrimi için karş. DİRSEK. † TTü özgü *porsumak* (buruşmak) fiiliyle ilgisi yoktur.

port [EkşiS 2002] *¯port: bilgisayarın arkasındaki bir kısım delik, delikler sistemi.* || ~ ***İng*** *port* 1. kapı, liman, 2. elektronikte input veya output kapısı ~ ***Lat*** *portus* liman / ***Lat*** *porta* kapı << ***HAv*** **pr-tu-* a.a. < ***HAv*** **per-*[2] ileri veya karşıya geçmek → PER+

† Latin dillerinde mevcut olan eril *portus* > ***Fr*** *port* "liman" ve dişil *porta* > ***Fr*** *porte* "kapı" ayrımı İngilizcede korunmamıştır. † *Portus* eşdeğeri olan HAvr kökünden ***Ger*** **furduz* > ***İng*** *ford*, ***Norv*** *fjord* "liman". † Aynı nihai kökten "iletmek, taşımak" anlamına gelen fiiller: ***Lat*** *portare*, ***EYun*** *peráiō*, ***Ger*** **fāran* > ***İng*** *fare*, ***Fa*** burdan.

← FİYORT, KAPORTA, OPORTÜNİZM, PASAPORT, PORT+ (APORT, EKSPORT, FERİBOT, PORTATİF, PORTBEBE, PORTE, PORTFÖY, PORTMANTO, PORTMONE, RAPOR, SPOR[1], TRANSPORT, TRİPORTÖR), PORTAL, PORTO (PORTAKAL)

port+ ~ ***Fr*** *porte-* taşır < ***Fr*** *porter* taşımak << ***Lat*** *portare* a.a. << ***HAv*** **per-*[2] ileri geçmek, öte geçmek → PORT

›› portbagaj, portparol

portakal "Portekiz turuncu" [Kenz 1803] || < ***öz*** *Portakal* Portekiz < ***İt*** *Portogallo* a.a. < ***Lat*** *portus Cale* İber yarımadasının Atlantik kıyısında bir liman, Oporto → PORTO

† Çiğ yenebilen tatlı turunç 16. yy.'da Çin'den Portekizli tüccarlar eliyle Avrupa'ya getirilmiştir. İstanbul'da 1790 dolayında görüldüğü anlaşılıyor.

portal "kapı şeklinde çift ayaklı vinç" [Mil 1951] *2 adet 5 er tonluk ¯portal vinçleri için teklif edilen fiat ve şartlar (...)* | "... internette çok sayıda siteye giriş veren büyük site" [Mil 1999] *Reklam veren insanlar bunları sadece CNN ya da YAHOO gibi büyük şirketlere ya da ¯portallara vermek istemiyor.* || ~ ***İng*** *portal* büyük kapı < ***Lat*** *porta* kapı *+al°* << ***HAv*** **pr-tā-* kapı, geçit < ***HAv*** **per-*[2] ileri geçmek, geçirmek → PORT

›› portik

portatif [KK 1912] *Dördüncü İntizam Taburu'ndan çadır ¯portatif.* || ~ ***Fr*** *portatif* taşınır, menkul < ***Fr*** *porter* taşımak *+()tiv°* → PORT+

›› portif

portbebe [Cum 1935] *onun mavi kordelâlarla süslü beşiği, ¯portbebe içinde ufacık yumruğunu sıkan bir bebek* || ~ ***Fr*** *porte-bébé* «bebek-taşır», bebek taşıma çantası § ***Fr*** *porter* taşımak + ***Fr*** *bébé* bebek → PORT+, BEBEK

porte [Cum 1961] *Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından yapılmış olan kanun tekliflerinin ¯mali ¯portesi* | [Özön 1961] *¯porte: ... 2. Müzikte notaların yazıldığı beş paralel çizgi.* || ~ ***Fr*** *portée* [pp. fem.] 1. taşıma, taşınan şey, taşıma kapasitesi, 2. müzikte notaları taşıyan yatay hatlar << ***Lat*** *portata* [pp. n. çoğ.] < ***Lat*** *portare* taşımak, götürmek, geçirmek *+()t°* → PORT+

portföy [ÖS <1924] *elindeki ¯portföyü masanın üstüne atar.* | [Bah 1924] *¯portföy: (...) Evrak koymak için bölmeleri bulunan şey.* || ~ ***Fr*** *porte feuille* «evrak-taşır» § ***Fr*** *porter* taşımak + ***Fr*** *feuille* yaprak, kâğıt → PORT+, FÖY

›› portfolyo

portmanto [Bah 1924] *¯portmanto: Elbise asmak için duvara tesbit edilmiş çivili veya çengelli tahta ve saire.* || ~ ***Fr*** *porte manteau* manto-taşır → PORT+, MANTO

portmone [Rz 1896] *Altınları ¯portmone'sine yerleştirdi.* || ~ ***Fr*** *porte-monnaie* bozuk para cüzdanı § ***Fr*** *porter* taşımak + ***Fr*** *monnaie* bozuk para, sikke → PORT+, MONETER

porto [Bah 1924] *¯porto: Portekiz'de çıkan pek meşhur bir şarab.* || ~ ***Fr*** *porto* Portekiz'de üretilen tatlı şarap ~ ***öz*** *Porto* Portekiz'de bir liman kenti, Oporto < ***Lat*** *portus* liman → PORT

← PORTAKAL

portre [HRGTeb 1914] *bir Türk kızının ¯portre'sini bütün maharet-i kalemiye ve sanatkâranesile tasvire uğraştı.* || ~ ***Fr*** *portrait* suret, resim, özellikle insan yüzü resmi < ***EFr*** *protraire* çizmek, resim yapmak << ***OLat*** *protragere* a.a. < ***OLat*** *pro+*[1] **tragere* çizgi çekmek, çizmek ≈ ***Lat*** *trahere, tract-* çekmek → TRAKTÖR

›› otoportre

pos bıyık [EÇ <1683] *dudağı bıyığına karışmış karış muruş olmış siyāh ¯fos bıyığı var kim tā kulaklarına varmış* | [Vasıf-TS <1824] *pek ¯fos bıyıklı pırpırıya eylemem heves* || << ***TTü*** *fos bıyık* kalın ve dağınık bıyık < ***?***

POS cihazı [Mil 1997] *7 bin ¯POS ¯cihazı ile 600 ATM'de kullanılacağını açıkladı* || ~ ***İng*** *POS device* [abb.]

Levent Şahverdi Arşivi

kredi kartı okuma cihazı < ***İng*** *point of sale* satış noktası

posa [Aht 1545] *Süfl (Ar.): her nesnenin köpüğü, küspesi ve çökeleği ve ¯posası* || <? ***Fa*** *pūsīdan* çürümek, bozulmak ≈ ***Ave*** *pūya* irin, cerahat → PUS[2]

† Farsça sözcükle anlam ilişkisi zayıftır. Buna karşılık ***İt*** *posatura* "dibe çöken şey, çökelek" ilişkisi hem yapıca problemli, hem 16. yy için çok erkendir.

post+ post operatif "ameliyat-sonrası" [Mil 1975] *Açık Kalp Cerrahisinde Erken ¯Postoperatif Aritmiler* [makale] | post doktora "doktora sonrası araştırma" [Cum 1992] *ABD'de o ¯post ¯doktora programına katılabilmek için* || ~ ***Lat*** *post* sonra (edat ve fiil öneki)

›› post doktora, postrenal

← POSTMODERN, POSTMORTEM

post[1] "deri" [CodC 1303] *pellis - Fa ¯pust - Tr: teri* | "... oturma yeri, makam" [LO 1876] *¯post: Tüylü deri, makam, bisat* [üzerine oturulan yaygı]. *Türkīde döşek, mesnet, mansıp. (...) ¯Posta geçmek: Postnişin olmak.* || ~ ***Fa/OFa*** *pōst* پوست *şeri* << ***EFa*** *pavastā-* kılıf, kabuk ≈ ***Ave*** *apa-vasta-* dış-örtü < ***Ave*** *apa+ vasta-/vastra-* örtü << ***HAv*** **wes-*[4] örtünmek, giyinmek → VESTİYER

† Mecazen "makam, mansıp" anlamında kullanımı tarikat töresinden alınmadır.

← POSTNİŞİN, PÖSTEKİ

post[2] [<2000] || ~ ***İng*** *post* nöbet yeri, mevzi ~ ***Fr*** *le poste* a.a. ~ ***İt*** *posto* a.a. << ***Lat*** *positum* [pp. n.] a.a. *+()t°* < ***Lat*** *ponere* koymak, yerleştirmek, (yolculukta) durmak → POSTA

post[3] [EkşiS 1999] *¯post: bir http request method'u.* | [EkşiS 2002] *örneğin bir müşteriye girdiğiniz faturayı ¯post ettiğinizde faturanın içerdiği stoklardan belirttiğiniz kadarı düşülür* || ~ ***İng*** *post* 1. direk ve kazık dikmek, 2. bildiri ve ilan asmak, 3. postalamak ~ ***Lat*** *postis* direk, özellikle kapı ekseni → POSTA

›› post et-

← POST-İT, POSTER

posta "ulak" [Men 1680] *¯posta ile taʿcilen haber gönderüp* | "defa, kere (argo)" [Mikh 1929] *¯posta: Fois.* | postahane [Bas 1874] *Biz ¯postahane müdiriyetini bu babda biraz mucib tutmak ister isek de* | posta koy- "meydan okumak (argo)" [ANesin 1976] *topuna ¯postasını koymuş, meydan okuyordu.* || ~ ***İt*** *posta* [fem.] 1. menzil, durak, 2. menzilden menzile ulakla haber iletme sistemi << ***Lat*** *posita/posta* [n. çoğ.] < ***Lat*** *positus* [pp.] mevzi, menzil < ***Lat*** *ponere* koymak, vazetmek *+()t°*

›› posta arabası, posta koy-, postacı, postahane, postala-, postrestant

← APOSTİL, KARTPOSTAL, POST[2], POST[3] (POST-İT, POSTER), POSTİŞ, POZİSYON (ANTREPO, DEPO, DİSPONİBİLİTE, EKSPOZİSYON, EMPOZE, KOMPOZİSYON, OPOZİSYON, POZİTİF, PREPOZİSYON, SÜPOZİTUAR, TRANSPOZE)

postal "kısa çizme veya kaba ayakkabı" [KMuk 1665] *ne iki χırka ne ¯postāl ne degeneginüz olsun* | [EÇ <1683] *pābūc ve çizme ve paşmak ve ¯postāl ve yemenī* || ~ ***Bul*** *postál nocmaль* ayakkabı (◦Eren 338)

poster [Mil 1971] *Hey'de büyük yenilik!* * *Avrupa dergilerinden farksız* * *Dev ¯poster, dev plâk listesi.* || ~ ***İng*** *poster* duvara asılan ilan < ***İng*** *post* (ad) direk, kazık, kapı sövesi, (fiil) dikmek +*er* ~ ***Lat*** *postis* direk → POST[3]

postiş [İlan 1914] *Paris'in son moda her nevi ¯postiş ve takma saçlarını hazırleder* || ~ ***Fr*** *postiche* takma saç, peruka, sahte kürk < ***İt*** *apposticcio* a.a. < ***İt*** *apponere* takmak < ***Lat*** *ad+ ponere, posit-* katmak, koymak → POSTA

post-it [Hür 2014] *Sevgilisiyle arası bozulan bir adam, kız arkadaşının otomobilini "Özür dilerim aşkım, beni affet" yazılı ¯post-itlerle kapladı.* || ~ ***marka*** *Post-it* arkası yapışkanlı not pusulası markası ☼ 1975 3M Corp. < ***İng*** *post* direk dikmek, bildiri ve ilan asmak → POST[3]

postmodern [Cum 1984] *yenilikçi (modernist) akımın ikincii dalgası denilebilecek yenilikçi-akım-sonrası ¯(postmodernism) sunulan bireylerde (...)* || ~ ***Fr*** *post-moderne* / ***İng*** *post-modern* «modern sonrası», 20. yüzyıl modernizmine tepki olarak doğan sanat ve düşünce akımlarına verilen ad ☼ 1966 Nicholas Pevsner, Amer. sanat eleştirmeni.| → POST+, MODERN

›› postmodernite, postmodernizm

postmortem [Mil 1976] *Yukarıda sunulan ¯post ¯mortem' ölüler için hazırlanır. Türkiye - AET ilişkileri henüz ölmemiştir.* || ~ ***Lat*** *post mortem* ölümden sonra § ***Lat*** *post* sonra + ***Lat*** *mors, mort-* ölüm → POST+, MORT

postnişin "makam sahibi, Mevlevilikte bir rütbe" [LO 1876] *¯post-nişīn: Sahib-i mansıb.* || § ***Fa*** *post* نشین hayvan postu, (mec.) oturma yeri + ***Fa*** *nişīn* پوست oturan → POST[1], ŞAHNİŞİN

postüla [DTC 1943] *¯postulat* | [Cum 1976] *Oysa, ¯postüla öüzeyinde bile olmayan bir varsayımdır bu.* || ~ ***Fr*** *postulat* iddia, varsayım, özellikle Öklid geometrisi gibi bir teoremler sisteminin temelini oluşturan varsayım ~ ***Lat*** *postulatum* [pp. n.] dava konusu < ***Lat*** *postulare* iddia etmek, dava etmek *+()t°* < ***Lat*** *poscere* sormak << ***HAv*** **prk-sk-* < ***HAv*** **prek-* sormak, dilemek

poşet "katlanan kibrit paketi" [Cum 1945] *¯poşet denilen ve eski kavlara benzeyen kutusuz cep kibritleri fabrikası kurulacaktır* | "... süzme çay paketi" [Mil 1982] *süzme ¯poşet çayı* | "... plastik taşıma torbası" [Mil 1985] *bir ¯poşet içinde götürdükleri kalın sorgulama dosyaları* || ~ ***Fr*** *pochette* [küç.] cepçik, torbacık < ***Fr*** *poche* cep, torba *+et°* << ***EFr*** *poque/pocque* a.a. → PAKET

† ***İng*** *pocket* "cep" Eski Norman Fransızcasından alınmıştır. † Türkçede daha önce "cep şeklinde küçük ambalaj" anlamındayken 1985-86'dan itibaren "plastik torba" anlamı ağır basmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

›› poşetle-, poşetlik

poşi [Men 1680] ~*pūşī (p[ers].): Sericea tela plerumque nigra quâ collam obvolvitur* [boyuna sarılan ipekli atkı] | [Kara-TS <1700] *bilmem nâmahremsiŋ bilmem χâtunsuŋ / ~poşiyi yüzünden kaldır da yüri* ‖ ~ ***Kürd*** *pûşî / **Fa*** *pōşī* پوشی örtü, özellikle baş örtüsü veya peçe < ***Fa/OFa*** *pōşīdan* پوشیدن örtmek, örtünmek *+ī*

† Türkçede eski bir Farsça alıntı olduğu halde yakın dönemde belki Kürtçeden tekrar alıntılanarak yaygınlaşmıştır.

← PABUÇ, SERPUŞ, TAHTABOŞ

pot[1] [Arg 1533] ~*pott: ripieno delle tele* [kumaşta buruşuk] | pot kır- "münasebetsizlik, kabalık (argo)" [AR 1899] *kinayeyi iyiden iyiye tavzih için şöyle bir ~pot ~kırmıştır* ‖ ≈ ***Erm*** *pot փոթ* kat, büküm, buruşuk (▫Acar 4.509)

← POTUR

pot[2] "pokerde çanak" [<1960] ‖ ~ ***İng*** *pot* 1. metal eritme kabı, 2. her türlü çanak, tencere ~ ***OLat*** *pottus* metal eritme kabı ~ ***Ar*** *būta, būṭaḳ* a.a. ~ ***Fa*** *pota* a.a. → POTA

† Belli başlı Avrupa dillerinde 1200 yılından hemen önce ortaya çıkan sözcük Şark kökenli olup, metalürji veya simya terimi olarak benimsenmiştir.

← JACKPOT, POTASYUM, POTPURİ

pota [Hal 1477] *tebenek* [Fa.]: *... kuyumcılar ~potasıdur.* | [CFürs 1501] ~*pūte/pota ki oχla atarlar, hedef maʿnâsına.* | [Men 1680] ~*pūte vul.* ~*pota* ‖ ~ ***Fa*** *pūta/pota* پوته küçük kazan, ok hedefi, metal eritme kabı << ***OFa*** *pōtak* a.a.

† ***Ar*** *būṭaḳ* (a.a.) Orta Farsçadan alınmıştır. Batı dillerine 12. yy.'da Arapçadan geçmiştir. Karş. ***Fr/İng*** *pot* "kazan, tencere".

›› basketbol potası

← POT[2] (JACKPOT, POTASYUM, POTPURİ)

potansiyel [Cum 1936] *Avrupa siyaseti üzerindeki ~potansiyel tesirleri bakımından* | [TDK1 1945] *~potansiyel: Gizil, gizilgüç.* ‖ ~ ***Fr*** *potentiel* gizil, olası < ***Lat*** *potentia* güç, kuvvet, etki *+al°* < ***Lat*** *posse, pot-* muktedir olmak, yapabilmek *+entia* << ***HAv*** **poti-* güçlü, muktedir

† Aynı HAvr kökten ***EFa*** *pāti-*, ***Sans*** *pati/pāti*, ***EYun*** *potēs* "egemen, iktidar sahibi". Karş. ***İng*** *power* "güç" < ***Fr*** *pouvoir* < ***Lat*** potere.

›› potansiyometre

← DESPOT, EMPOTANS, PADİŞAH (PAŞA)

potasyum [Cum 1936] *Gümrük resminden muaf olan maddeler şunlardır: Siklon b., uranya, (...) gayrisaf kiyanosu ~potasyum* ‖ ~ ***YLat*** *potassium* bir element ☼ 1807 Sir Humphrey Davy, İng. kimyacı. < ***İng*** *potash* bitki külünden elde edilen kimyasal madde, potasyum karbonat *+ium* § ***İng*** *pot* çanak + ***İng*** *ash* kül → POT[2]

potin [LO 1876] ~*botin* بوتين *: Ufak ince çizme, alafranga edik* | [KT 1900] ~*botin: bkz. ~potin* | [İlan 1904] *kadın ve erkeklere mahsus ~fotin ve iskarpin* ‖ ~ ***Fr*** *bottine* [küç.] küçük çizme, bot < ***Fr*** *botte* → BOT[1]

potlaç [Cum 1994] *Kızılderili oymakların "Potlaç' adını verdiği 'alışveriş'in,* ‖ ~ ***İng*** *potlatch* bol kepçeden yemekli parti, sosyal veya siyasi gösteriş amacıyla yapılan hovardalık ~ ***Amer*** *potlatsh* vermek, karşılıksız verilen şey, hediye

† ABD'nin Pasifik bölgesinde yaşayan Nootka (Chinook) Kızılderilileri dilinden.

potpuri [Cum 1933] ~*Potpuri* [radyo programı] ‖ ~ ***Fr*** *pot-pourri* 1. türlü yemeği, 2. içinde her şeyden biraz olan karışım § ***Fr*** *pot* çanak, tencere + ***Fr*** *pourri* bozuk, bayat, çürümüş (<< ***Lat*** *putridus* a.a. < ***Lat*** *puter* çürük << ***HAv*** **pu-tri-* a.a.) → POT[2], PUS[2]

potuk [Ana 1932] ~*potuk (Maraş, Malatya): deve ve manda yavrusu. Deve ~potuğu.* ‖ << ***TTü*** *boduk/bıdık* küçük, yavru → BIDIK

potur "Bosnalılara özgü dar paçalı pantolon" [Bia 1851] ~*pothour est une espéce de pantalon qui est étroit sur les mollets, se boutonne à la cheville et distingue les habitants de la Bosnie.* | [LO 1876] ~*potur: Kırmalı şey. Damağın ~poturu. (Potuk dahi denir), Buruşmuş, ~potur ~potur olmuş yemiş. ~potur şalvar: sıkmanın kırmalı nevi. Arnavut ~poturu.* ‖ ~? ***Erm*** *potor փոթոր* 1. büküm, burma, 2. topaç, konik şekilli < ***Erm*** *pot փոթ* kat, büküm, buruş (isim) → POT[1]

† Bosna ve Hırvatistan mühtedilerine verilen *potur* adı ile anlam ilişkisi muğlaktır. Bianchi'nin önerdiği gibi Balkanlara özgü bir giysi ise, adın Ermeniceden ödünçleme olması zayıf olasılıktır.

poyraz [Yad <1421?] *Eger bu hâller ile ~foryâz tarafı dutılmış olsa ve deniz dahı kıble tarafından olsa* | [Bab-TS 1555] *kıbleye karşı esen yel, anŋa ~boryâz dirler* | [EÇ <1683] *Tatar askeri kalkup ~poyraz* پويراز *cânibine düz ormanlık içre gidüp* ‖ ~ ***Yun*** *boreás/boreás βορεάς* kuzey rüzgârı << ***EYun*** *boréas/boreás βορεάς* kuzeye ait, kuzey rüzgârı

† Yunanca sözcüğün kökeni muğlaktır. ▫Frisk 252 Prellwitz'e istinaden İllirce *bora*, ***ESlav*** *gora* "dağ" sözcüğüne bağlamayı önerir. ***Fa*** *bārān* "yağmur" sözcüğüyle ilgili olan ***TTü*** *boran* "yağmur veya kar fırtınası" biçimiyle benzerlik tesadüfi olmalıdır.

← BORA (ALABORA)

poz [AMPar 1877] *Siz de rubaları giyip ~poz (resim çıkartmak için ressamın karşısında bir vaz-ı matlub üzere durmak) edeceksiniz ya?* ‖ ~ ***Fr*** *pose* 1. duruş, durma, 2. resimde modelin duruşu << ***OLat*** *pausa* durma, ara verme, stop < ***EYun*** *paúsis παύσις* a.a. < ***EYun*** *paúō, paus- παύω, παυσ-* durmak *+sis* << ***HAv*** **paus-* bırakmak, terketmek, sona erdirmek

›› poz kes-, pozla-, pozoloji, pozometre

← ANDROPOZ, MENOPOZ

pozisyon [AM <1900] *en güç ~pozisyonları nota sayfalarına doldurmak* ‖ ~ ***Fr*** *position* konum, durum ~ ***Lat***

Levent Şahverdi Arşivi

positio < ***Lat*** *ponere, posit-* koymak +*()tion* → POSTA

† ***Fr*** *poser* "koymak" fiili, Latince fiilin perfekt kökünden türetilmiştir. Dolayısıyla, ör: ***Lat*** *componere* > ***Fr*** composer.

← ANTREPO, DEPO (DEPOZİT), DİSPONİBİLİTE, EKSPOZİSYON, EMPOZE, KOMPOZİSYON (KOMPONENT, KOMPOSTO), OPOZİSYON, POZİTİF (DİA, POZİTİVİZM), PREPOZİSYON, SÜPOZİTUAR, TRANSPOZE

pozitif [Bah 1924] ¯*pozitif: Müsbet ve muhakkak olan. Fotoğrafçılıkta (...) negatiften istihsal edilen resim.* || ~ ***Fr*** *positif* müspet, olumlu ~ ***OLat*** *positivus* 1. gramerde olumlu önerme, 2. mantıkta veri < ***Lat*** *ponere, pos-* koymak +*()tiv*° → POZİSYON

›› pozitron

← DİA, POZİTİVİZM

pozitivizm [AMPar 1877] *Her hükmü ¯pozitivizma (müsbet-i katiyye), her fıkrası realizma (hakikiyye) mezheb-i hikmetleri üzerine kurulmuş.* || ~ ***Fr*** *positivisme* bilginin müspet olgu ve gözleme dayandığını savunan felsefi görüş ☼ 1830 Auguste Comte, Fr. filozof.| → POZİTİF

›› pozitivist

pöçük [Kam 1800] *İnsanın ve hayvânın maḳʿadında ve kuyruk dibinde ¯poç/pöç چ ve kuyruk sokumu ve uca taʿbīr olunur, mercimek kadar kemikdir ki* | [LO 1876] ¯*pöçük: Ufak kuyruk, enli koyun kuyruğu.* || ~ ***Erm*** *boçig ա֊ղ* [küç.] kuyrukçuk < ***Erm*** *boç ա֊ղ* kuyruk (▫Acar 4.98)

pöhrenk [Deş-TS 1580] *mūrī* [Fa.]*: (...) ve su küngi, ¯poğrenk daχı dirler.* | [EÇ <1683] ¯*poχrenk: su yolu* [Diyarbekirli lisanında] | [Ana 1932] ¯*pöhrenk (Çorum): künk, toprak su borusu.* || ~ ***Erm*** *poğrag/poğrank փողրակ/փողրանք* su kanalı, oluk (▫AcarK 1077) < ***Erm*** *poğ փող* boru (▫Acar 4.512)

pörsü|mek [Men 1680] ¯*porsumak, ¯porsuyup çürümek: Decrepitum esse.* | [Göv 1930] ¯*porsumak: Gevşeyip buruşmak veya sarkmak.* | [TDK1 1945] ¯*pörsümek, ¯pörsük.* || << ***TTü*** *porsu-* buruşmak <? ***ETü*** *boz* → BOZ

† ▫TDK1 (1945) öncesinde daima kalın sesli dizisi görülür.

›› pörsük

pörtle|mek "gözleri dışarı fırlamak" [Cum 1980] *gözleri dışarıya ¯pörtler, ölüverir. (...) ¯pörtlek çakır gözleri bir iyice açılmış* | "yağlı dokuları taşmak" [Cum 1960] ¯*pörtlemiş* || < ***onom*** *pört* patlama ve dışarı fırlama sesi

† Anadolu ağızlarında "pişmek" anlamında kullanılan *bört-/pört-* fiili bundan ayrıdır.

›› pörtle-, pörtlek

pösteki [Men 1680] ¯*posteki: Squama* [demir cürufu, sütün kaymağı, meyve kabuğu veya zarı] *& pellis cui insideretur* [üzerine oturulan post] || < ***Fa*** *pōst* پوست → POST[1]

pötibör [Cum 1953] *Bilhassa Arı ¯pötibör bisküvilerini kahvaltılarınızdan eksik etmeyiniz.* | ~ ***Fr*** *petit-beurre* bir tür bisküvi § ***Fr*** *petit* küçük + ***Fr*** *beurre* tereyağı (<< ***Lat*** *butyrum* a.a.) → BÜTAN

›› petibör

← PÖTİKARE

pötifur [TatlıK 1939] || ~ ***Fr*** *petits four* küçük pasta veya hamur işi § ***Fr*** *petit* küçük + ***Fr*** *four* fırın, fırın işi (<< ***Lat*** *furnus* fırın) → FIRIN

pötikare [Özön 1961] ¯*pötikare: Damalı kumaş.* | [Cum 1930] ¯*Pötikare dokuma çarşaflı, başı çatmalı* || ~ ***Fr*** *petit-carreau* damalı kumaş deseni § ***Fr*** *petit* küçük + ***Fr*** *carreau* kare → PÖTİBÖR, KARO

prafa preferans [Akab 1851] *daha bir iki kişi gelirler epeyi olur eleniriz, otuzbir yahud ¯preferans oynarız.* | prafa [TDK1 1945] ¯*pırafa: İskambil kâğıtlarıyle oynanan bir çeşit oyun.* | ~ ***Fr*** *préférence* tercih, bir iskambil oyunu ~ ***Lat*** *preferentia* tercih, öncelik < ***Lat*** *praeferre* öne taşımak, öncelemek, tercih etmek +*entia* < ***Lat*** *prae+ ferre* taşımak → FERTİLİTE

pragmatik [ZG <1924] ¯*pragmatistlere göre amelî bir faideyi intac eden her fikir hakikattir.* | [Bah 1924] ¯*pragmatizma: Kıymet-i ameliyyeyi hakikatin mikyası olarak kabul eden mezheb-i felsefî.* | [Fel 1942] ¯*pragmacı,* ¯*pragmacılık* = [eski dilde] *pragmatik, pragmatizm* || ~ ***Fr*** *pragmatique* 1. gerçeğe ve eyleme yönelik olan, pratik sonuçları olan, 2. William James (1842-1910) tarafından önerilen felsefe ekolüne bağlı olan < ***EYun*** *prágma πράγμα* iş, eylem +*ik*° < ***EYun*** *prássō, prag- πράσσω, πραγ-* yapmak, başarmak, sonuca ulaştırmak +*ma(t)* → PRATİK

›› pragmacı, pragmatist, pragmatizm

praksis "pratik" [Mil 1990] *Ona göre bu tutum, teori-¯praksis bağını koparır.* | ~ ***İng*** *praxis* 1. bir mesleğin icrası, pratik, 2. eylemlilik hali ~ ***EYun*** *prâksis πρᾶξις* işlem, eylem, icraat < ***EYun*** *prassō, prag- πρασσω, πραγ-* eylemek, yapmak, başarmak +*sis* → PRATİK

pralin [ML 1969] || ~ ***Fr*** *praline* bir tür badem şekeri < ***öz*** *César Choiseul du Plessis-Prâline* Fransız mareşal (1598-1675)

† Mareşalin aşçısı tarafından icat edilmiş ve adlandırılmıştır.

pranga "bukağı, ayak kelepçesi" [Neş 1492] ¯*pranḳa* | [Arg 1533] ¯*pranghi: falconetto* [bukağı] || ~ ***İt*** *branca* 1. kedi veya kuş pençesi, 2. ağaç dalı (▫LF §127) << ***OLat*** *branca* pençe, hayvan ayağı → BRANŞ

† Orijinal anlamı "pençe, vahşi hayvan ayağı" olan sözcük, belli başlı Avrupa dillerinde zamanla "dal" anlamını kazanmıştır. Karş. ***Fr*** *branche,* ***İng*** *branch* "dal". † ***Alm*** *Pranger* "eskiden suç işleyenlerin bağlandığı direk, pillori" Orta Latince veya İtalyancadan alıntı olmalıdır.

›› prangala-

praseodim [ML 1969] || ~ ***Alm*** *Praseodym* bir element ☼ 1885 Carl Auer von Welsbach, Avust. kimyacı. § ***EYun*** *práseos* pırasa rengi, soluk yeşil + ***EYun*** *didymos* ikiz → PIRASA, EPİDİDİM

Levent Şahverdi Arşivi

† Elementin adı "soluk yeşil ikiz" anlamındadır.

pratik "işlevsel (sıfat)" [Cum 1930] *gayet ¯pratik ve ucuz olan bu kıymetli rehber* | pratisyen "uzman olmayan hekim" [Cum 1930] *Doktorlar profesör, profesör muavini, mütehassıs ve ¯pratisyen olarak tasnif edilecek* || ~ ***Fr*** *pratique* 1. eylem, işlev (isim), 2. işleyen, işlevsel (sıfat) ~ ***Lat*** *practicus* a.a. ~ ***EYun*** *praktikós πρακτικός* a.a. < ***EYun*** *prássō, prag- πράσσω, πραγ-* yapmak, eylemek, başarmak *+ik°*

›› pratisyen

← PRAGMATİK, PRAKSİS, ŞİROPRAKTÖR

prefabrike [Mil 1952] *Bu ev, Kanada'nın 100-000 dolarlık ve 28 ¯prefabrike ev siparişinin bir tanesini teşkil ediyordu.* || ~ ***Fr*** *préfabriqué* [pp.] önceden imal edilmiş < ***Fr*** *pre+ fabriqué* [pp.] imal edilmiş < ***Fr*** *fabriquer* imal etmek *+é* → FABRİKA

›› prefabrik

prehistorya [Göv 1930] *¯prehistorik: Tarihten evvelki zamanlar, ezminei kablettarihiye.* | [Cum 1967] *Fizik antropoloji - ¯prehistorya bölümü 10 öğrenci* || < ***EYun*** *historikós istorikós* tarihî, tarihçi < ***Fr*** *pre+ préhistorique* tarih öncesine ait < ***EYun*** *historia istoria* tarih anlatısı → HİSTORİSİZM

† ***Fr*** *préhistoire* veya ***Alm*** *Vorgeschichte* karşılığı olarak Türkçeleştirilip, telaffuzu Eski Yunanca veya Latinceye benzetilmiştir.

›› prehistorik

prekarite [EkşiS 2013] *Proleterleşme ve işsizliğin yeni kavramı ¯prekarizasyondur. ...'aşın' esnek ve güvencesiz istihdam anlamına gelen bir kavram.* | prekarya [EkşiS 2017] *¯prekarya... bu 'yeni' kelime, yeni zamanların toplumsal gerçekliğinin çarpıcı bir yüzünü tanımlıyor: alabildiğine 'esnekleşmiş' bir istihdam rejiminde sürekli değişen işlerde, adeta hep geçici bir statüde çalışanlar...* || ~ ***İng*** *precarity* / ***Fr*** *précarité* belirsizlik, özellikle istihdamda belirsiz ve güvencesiz olma < ***Fr*** *précaire* belirsiz, güvenilmez ~ ***Lat*** *precarius* «duaya kalmış», a.a. < ***Lat*** *preces* dua *+ari°*

† Neoliberal istihdam düzenine karşı bir protesto kavramı olarak 2000 yılından itibaren yaygınlaştı.

›› prekarizasyon, prekarize, prekarya

prelüd [AR 1899] *bir 'tekerleme', bir 'fantezi' bir 'monolog' ile maksadını izah ederek ¯prelüdü bitirir* || ~ ***Fr*** *prélude* gösteri veya tiyatro öncesi hazırlık müziği ~ ***OLat*** *praeludium* oyun-öncesi < ***Lat*** *prae+ ludere* [f.] oynamak *+ium* → İLLÜZYON

prematüre "erken doğum" [Cum 1954] *2293 çocuktan 220'si erken doğmuş, ¯prematüre merkezi sayesinde bunlar cemiyete kazandırılmıştır* || ~ ***Fr*** *prématuré* olgun-öncesi, süresinden önce olan tıbbi olay veya doğum < ***Fr*** *pre+ maturé* olgunlaşmış << ***Lat*** *maturatus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *maturare* [den.] olgunlaşmak *+()t°* < ***Lat*** *maturus* 1. erken, turfanda (ürün), 2. olgun, ergin → MATİNE

premium [Mil 1996] *aynı zamanda ¯premium sınıfında bir dondurma olan Mövenpick* || ~ ***İng*** *premium* 1. ödül, 2. faiz, fazladan ödeme, 3. (Amer. ticari dilde) birinci sınıf → PRİM

prens "Avrupa'da bir soyluluk ünvanı" [28M 1720] *¯prinç* پرینچ | [Düs 1889] *mukaddema Karadağ ¯prensinin Dersaadete geldiği sırada* || ~ ***Fr*** *prince* 1. hükümdar, 2. hükümdar oğlu << ***Lat*** *princeps* şef, önder, hükümdar § ***Lat*** *primus* ilk, ön + ***Lat*** *capere, capt-* almak → PRİMA, KAPASİTE

† 18. yy.'da görülen *prinç* biçimi Almanca veya Macarcadan alıntıdır.

›› prenslik

← PRENSDÖGAL, PRENSES

prensdögal [<1930] || ~ ***Fr*** *prince de Galles* 1. Galler Prensi, 2. Kraliçe Victoria'nın büyük oğlu olan Galler Prensi'nin (7. Edward) moda ettiği siyah-beyaz balıksırtı desenli kumaş → PRENS

prenses [28M 1720] *kralın hısımları ¯prençizalar cemʿolup mücevher ve müşaʿşaʿ libaslar ile otuımuşlar* | [TakV <1835] *¯prensesa* || ~ ***Fr*** *princesse* [fem.] hükümdar kızı veya prens eşi ~ ***OLat*** *principessa* a.a. → PRENS

prensip [HBeş 1919] *Wilson ¯prensiplerinin iki yüzlü bir alet-i katıa gibi galiplerin lehine ve mağlupların aleyhine istimali* || ~ ***Fr*** *principe* ilke ~ ***Lat*** *principium* bir şeyin başı § ***Lat*** *primus* önce + ***Lat*** *capere* almak, tutmak *+ium* → PRİMA, KAPASİTE

preparat [Cum 1934] *otopsi neticesinde elde edilen bir mesane divertikli ¯preparat* || ~ ***Alm*** *Präparat* önceden hazırlanmış şey, karılmış ilaç ~ ***Lat*** *praeparatum* [pp. n.] a.a. < ***Lat*** *praeparare* önceden hazırlamak *+()t°* < ***Lat*** *prae+ parare* hazırlamak → PARİTE

prepozisyon ~ ***Fr*** *prépositon* «öne koyma», gramerde edat ~ ***Lat*** *praepositio* a.a. < ***Lat*** *praeponere* öne koymak *+()tion* < ***Lat*** *prae+ ponere, pos-* koymak → POZİSYON

pres [AR 1898] *¯pres makinesi kuvvet tecrübesi esnasında yarılıp patlamıştır* | prese "[Fr pressé] bastırılmış" [AR 1898] *burnu gözlükle monte, beli korseyle ¯prese, kordonunun bir ucu lanse* || ~ ***Fr*** *presse* [dev.] 1. basınç, baskı, basım, 2. baskı aleti < ***Fr*** *presser* basmak, sıkmak, sıkıştırmak < ***Lat*** *premere, press-* basmak, sıkmak << ***HAv*** **prem-, *pres-* < ***HAv*** **per-*[1] bastırmak, sıkmak

›› prese, presle-, preslen-, presyon, soğuk pres

← DEPRESYON, EKSPRES (EKSPRESYON), EMPRESYON (EMPRESARYO), EMPRİME, ESPRESSO, KOMPRES (KOMPRESÖR, KOMPRİME), PRİMÜS, PRİNTER, REPRESYON

presbiteryen [Cum 1964] *ama nasıl koyu, köküne kadar ¯Presbiteryen, bu kadar olur.* || ~ ***İng*** *presbyterian* «rahipçi», İngiliz kilisesinde piskopos hiyerarşisini reddeden mezhep < ***EYun*** *presbýter πρεσβύτερ* [kıy.] daha yaşlı kişi, dede, elder, erken Hıristiyanlıkta ihtiyar heyeti mensubu < ***EYun*** *présbys πρέσβυς* yaşlı, önder << ***HAv*** **pres-g*u-* önde-giden

Levent Şahverdi Arşivi

prestij [Bah 1924] ~*prestij: Nüfuz ve itibar.* || ~ ***Fr*** *prestige* 1. sihir, göz boyama, tılsım (esk.), 2. itibar ~ ***Lat*** *praestigium* tılsım, sihir, göz boyama < ***Lat*** *praestringere* göz bağlamak *+ium* < ***Lat*** *prae+ stringere, strict-* sıkmak, sıkıca bağlamak

presto [Bah 1924] ~*presto: (musiki) Süratli, pek süratli.* || ~ ***İt*** *presto* hemen, çabuk, haydi! << ***Lat*** *praestō* hazır, burada, şimdiki durum < ***Lat*** *prae+ stāre* durmak → İSTASYON

← APRE

prevantif prevantoryum "verem önleyici tedavi evi" [x 1927] || prevantif "önleyici" [Cum 1935] *sağlığını seven bu mühim Sanol ~prevantif inhalandan bir şişe cebinde bulundurmalıdır* || ~ ***Fr*** *préventif* önleyici < ***Lat*** *praevenire* önlemek, önüne geçmek *+()tiv°* < ***Lat*** *prae+ venire, vent-* gelmek → AVANTÜR

† Türkiye'de ilk prevantoryum Adile Sultan Kasrı'nda 1927 yılında açıldı, 1957'de kapandı.

›› prevantoryum

prezantabl [Cum 1930] *Her türlü ticarete elverişli fevkalade temiz ve ~prezantabl* || ~ ***Fr*** *présentable* (topluma veya seçkin birine) takdim edilebilir nitelikte < ***Fr*** *présenter* takdim etmek *+()bilis* → PREZANTE

prezante [AM <1900] *evvelâ kendimi ~prezante (takdim) edeyim* | prezantasyon "sunum" [HRG <1930] *Bu ~prezantasyonuna göre bu küçük truptan pek de fazla bir şey beklemek lazım gelmez* || ~ ***Fr*** *présenter* sunmak, takdim etmek ~ ***Lat*** *praesentare* [den.] a.a. < ***Lat*** *praesens, t-* hazır, şimdi bulunan, önde duran < ***Lat*** *prae+ esse* olmak *+ent°* → ESANS

† */n/* genizleşmesi nedeniyle ikinci hecede art ünlü oluşumu Fransızcaya mahsustur. İngilizce etkisiyle yakın yıllarda */prezente/* ve */prezentasyon/* söyleyişleri yaygınlaşmıştır.

›› prezans, prezantasyon

← PREZANTABL

prezervatif "gebelikten koruyucu lastik, kondom" [Cum 1932] *Eldiven, kasık bağı, idrar torbaları, buz keseleri, her nevi ~prezervatif, emzik, pülverizatör lâstikleri, şırınga* || ~ ***Fr*** *preservatif* koruyucu < ***Fr*** *preserver* korumak, sakınmak *+()tiv°* ~ ***OLat*** *praeservare* (bir şeye karşı) korumak, önlemek < ***Lat*** *prae+ servare* korumak → SERVİS

›› prezervasyon

priapizm [Hür 1999] *performans anksiyetesi, peyronie ve ~priapizm gibi penis hastalıkları* || ~ ***İng*** *priapism* tıpta sürekli ereksiyon hali < ***EYun*** *Priapos Πρίαπος* Yunan mitolojisinde büyük penisle tasvir edilen bir tanrı *+ism°*

›› priapik, priapos

prim [Göv 1930] ~*prim: Sigorta ücreti. Teşvik için verilen mükâfat.* || ~ ***Fr*** *prime* ödül, ödeme, özellikle sigorta veya faiz ödemesi, menkul kıymetlerde bir senedin yazılı değeri ile piyasa değeri arasındaki fark ~ ***İng*** *premium* a.a. ~ ***Lat*** *praemium* [dev.] 1. yarışta birincilik, 2. birincilik ödülü < ***Lat*** *praemere* ön sırayı almak, önde gelmek *+ium* < ***Lat*** *prae+ emere* almak

← İRREDANTİZM, KONSOMASYON (KONSOMATRİS, KONSOME, REZÜME), PREMİUM, PROMPTER

prima "birinci kalite" [Cum 1933] *Kayın ağacı (...) mavi marka: ekstra ~prima, kırmızı marka: normal, yeşil marka: harcıalem* || ~ ***İt/Lat*** *prima* [fem.] birinci < ***Lat*** *primus* birinci, ilk << ***HAv*** **preis-mo-* [kıy.] daha önde < ***HAv*** **per'* ileri, ön → PER+

← PRENS (PRENSDÖGAL, PRENSES), PRENSİP, PRİMADONNA, PRİMAT, PRİME-TİME, PRİMİTİF, PRÖMİYE

primadonna [AMPar 1877] || ~ ***İt*** *primadonna* operada baş kadın oyuncu § ***İt*** *prima* birinci + ***İt*** *donna* bayan, hanımefendi → PRİMA, MADONNA

primat [Cum 1936] *Eğer beni dikkatle okur iseniz göreceksiniz ki 'yarım insan' denilen ~primat'lar sesini kısa veya memdut (...)* || ~ ***Fr/İng*** *primate* 1. üst düzey kilise görevlisi, 2. şempanze ve goril gibi insansı maymunlarla insanı içeren memeli sınıfı << ***OLat*** *primas, primat-* öne çıkan, öncü < ***Lat*** *primus* birinci, ilk → PRİMA

›› primatolog, primatoloji

prime-time [Mil 1984] *gündüz kuşağında, yani ~prime-time dışında kalan bir kuşakta yayınlıyor* || ~ ***İng*** *prime-time* televizyonda en çok izlenen yayın saatleri § ***İng*** *prime* birinci, ilk, (ABD ticari jargonunda) birinci sınıf (~ ***Lat*** *primus* birinci, ilk + ***İng*** *time* zaman → PRİMA, TAYMİNG

primitif [Cum 1932] *Fütürizm, dadaizm gibi yıkıcı estetik nazariyeleri, şarktan, yahut ~primitif devirlerden motiflerini alan türlü türlü musiki ve resim örnekleri* || ~ ***Fr*** *primitif* ilkel ~ ***Lat*** *primitivus* a.a. § ***Lat*** *primus* önce, ilk + ***Lat*** *ire* gitmek *+()tiv°* → PRİMA, İYON

›› primitivizm

primüs [AR 1899] ~*Primüs tabir olunan fitilsiz petrol makinesi* || ~ ***marka*** *Primus* pompalı gaz ocağı markası ☼ 1888 F. V. Linqvist, İsv. mucit ve sanayici. < ***İng*** *to prime* doldurmak, pompalamak < ***EFr*** *preindre, preint-* basmak → PRES

printer [Mil 1979] *Teşekkülümüz ihtiyacı ~printer kâğıdı (continuous form) kapalı teklif alma suretiyle satın alınacaktır.* || ~ ***İng*** *printer* basım cihazı < ***İng*** *print* basmak *+er* < ***EFr*** *preindre, preint-* basmak, sıkmak ~ ***Lat*** *premere, press-* basmak, sıkmak → PRES

›› printir

priz [Bah 1924] ~*priz: Elektrik kuvvetini her hangi bir tarzda kullanmağa elverişli tertibat.* | "betonun donması" [<1960] || ~ ***Fr*** *prise* 1. tutma, alma, 2. elektrik alma yeri < ***Fr*** *prendre, pris-* tutmak, almak << ***Lat*** *praehendere, praehens-* tutmak < ***Lat*** *prae+ *hendere* << ***HAv*** **ghend-* ele almak, tutmak

›› priz al-

← SÜRPRİZ

prizma [AM <1900] *Ziyaı ~prizma' denilir menşurü'ş-şekl billur ile tahlil eyledi* | "... mühendislikte kullanılan bir alet" [Cum 1931] *nikelajlı şakul, 20'şer metroluk kabzalı*

Levent Şahverdi Arşivi

çelik şerit, menşurlu ¯prizma, hesap makinesi || ~ ***Fr*** *prisme* geometride bir şekil ~ ***EYun*** *prîsma πρῖσμα* kesit < ***EYun*** *priō πρίω* (testere ile) kesmek *+ma(t)*

›› prizmatik

pro "1. elektronik ürünün geliştirilmiş versiyonu, 2. profesyonel sporcuların katıldığı turnuva" [<2000] || ~ ***İng*** *pro* [abb.] < ***İng*** *professional* profesyonel → PROFESYONEL

proaktif [Mil 1993] *Merkez Bankası reaktif değil, ¯proaktif olmalı* || ~ ***İng*** *proactive* 1. etkisini sonradan gösteren [eski], 2. riski öngörerek harekete geçen < ***İng*** *pro+¹ active* → AKTİF

probabilite [Cum 1968] *Milli Piyangoda 100.000 kazanma şansı 1/1.000.000 ¯probabilite ile 10 liralık bilet* || ~ ***Fr*** *probabilité* ihtimal ~ ***OLat*** *probabilitas* a.a. < ***Lat*** *probabilis* muhtemel *+itas* < ***Lat*** *probare* sınamak, test etmek *+()bilis* → PROVA

›› probabilistik

problem [Cum 1934] *masal boyasından sıyırdıktan sonra ¯problem sisi dağılmış olur* || ~ ***Fr*** *problème* ~ ***EYun*** *próblema πρόβλεμα* öne atma, ortaya bir soru atma < ***EYun*** *probállō προβάλλ ω* öne atmak, ortaya sürmek *+ma(t)* < ***EYun*** *pro+² bállō, bol- βάλλ ω βολ-* atmak → BALİSTİK

›› nema problema, no problem, problematik, problemli, problemsiz

prodüksiyon "film yapımı" [Cum 1935] *Bilhassa ¯prodüksiyon satan şirketler müşterilerini aşağı yukarı bütün mamulatlarını almıya icbar ederler.* | prodüktör "film yapımcısı" [Cum 1946] *¯prodükter bu filmin çevrilişi esnasında verilen bir kokteyl partide eserin baş kadın artisti Virginia Bruce ile tanışmıştır.* || ~ ***Fr*** *production* üretim, yapım ~ ***Lat*** *productio* a.a. < ***Lat*** *producere* öne çıkarmak, ortaya çıkarmak, üretmek *+()tion* < ***Lat*** *pro+¹ ducere, duct-* sevketmek → DÜK

›› prodüktif, prodüktivite, prodüktör

← REPRODÜKSİYON

profan [Mil 1951] *Hatta bununla da iktifa etmeyerek ¯profane bir yer olmasına rağmen Comédie Française'e gittikleri* || ~ ***Fr*** *profane* kutsal olmayan, dini olmayan ~ ***Lat*** *profanum* «tapınak-önü», tapınağın dışında kutsal alana dahil olmayan dış kısım § ***Lat*** *pro* ön, dış + ***Lat*** *fanum* tapınak → FANATİK

profesör [Rz 1896] *Mon ¯profesör! Bu akşam her vakitki Mösyö Piyer değilsiniz.* || ~ ***Fr*** *professeur* öğretmen ~ ***Lat*** *professor* konuşan, öğüt veya ders veren, (Ortaçağda) hoca < ***Lat*** *profiteri* bir şeyi savunmak, lehe tanıklık etmek, mezhep sahibi olmak *+()tor* < ***Lat*** *pro+¹ fateri, fass-* söylemek, beyan etmek < ***Lat*** *fari, fat-* a.a. → FABL

← PROFESYONEL (PRO)

profesyonel [Cum 1930] *Bazı mektep müsamerelerinde, çocuklar, bizim ¯profesyonel aktörlerimizden fazla muvaffak oluyorlar* || ~ ***Fr*** *professionel* meslek sahibi, uzman < ***Fr*** *profession* mezhep, itikat, meslek ~ ***Lat*** *professio* bir fikir veya mezhep savunma, ders ve öğüt verme < ***Lat*** *profiteri* bir şey savunmak, lehe tanıklık etmek *+()tion* → PROFESÖR

† Batı dillerinde 18. yy.'a dek avukat ve öğretmen gibi sözel meslek mensuplarının sıfatı iken, daha sonra hekimliğin itibarının artmasıyla hekimler de *profesyonel* sayılmıştır.

›› profesyonalizm

← PRO

profil [ResC 1911] || ~ ***Fr*** *profile* 1. taslak, kaba çizim, 2. siluet, insan yüzünün yandan ve dış hatlarıyla çizimi ~ ***İt*** *profilo* a.a. [mod. proffilo] < ***İt*** *profilare* taslak çizmek < ***İt*** *pro+¹ filo* çizgi → FİLAMENT

profilaksi profilaktik "koruyucu" [Cum 1938] *Dispanserlerin vazifesi hastalara muavenet etmekle beraber asıl ¯profilâktik öğüdlerle mıtakasındaki halkı* | [Mil 1961] *miyokard enfarktüs ¯profilaksi ve tedavisinde yeni çığır açan* || ~ ***Fr*** *prophylaxie* hastalıktan korunma ~ ***EYun*** *prophylakseia προφυλαξεία* a.a.

< ***EYun*** *prophylássō προφυλάσσω* nöbet beklemek, bekçilik etmek < ***EYun*** *pro+² phylássō, phylak- φυλάσσω, φυλακ-* korumak, beklemek, savunmak

›› profilaktik

profiterol [Mil 1976] *böf strogonoff, salata, mevsim meyvası veya ¯profiterol* || ~ ***Fr*** *profiterole* 1. ödül, şekerleme [esk.], 2. dolgulu küçük ekmek veya poğaça, 3. krem dolu hamur topları ve çikolata ile yapılan bir tür tatlı < ***Fr*** *profit*[2] külde pişirilmiş hamur işi

† Fransızca sözcüğün "külde pişirilen dolgulu ekmek veya poğaça" anlamı 1549'dan itibaren kaydedilmiştir.

proforma proforma fatura [Cum 1949] *teklif ve ¯proforma ¯fatura göndermelerini rica ederim* || ~ ***İng*** *pro forma invoice* fiyat bildirmek için usulen yazılan fatura ~ ***Lat*** *pro forma* biçimsel, usulen < ***Lat*** *forma* biçim → FORM

prognoz [Mil 1980] *¯prognozun bozulduğu ve ümidin bitirildiği noktada hekimin son sözü 'ne yerse yesin' olmaktadır.* || ~ ***İng*** *prognosis* hastalığın seyrine ilişkin öngörü ~ ***EYun*** *prógnōsis πρόγνωσις* öngörme, önceden bilme < ***EYun*** *pro+² gignōskō, gnō-* bilmek *+sis* → GNOSTİK

† Türkçe terim İngilizceden alıntı olduğu halde 'Fransızcalaştırılmıştır'. Karş. ***Fr*** *pronostic* (a.a.).

program "yapılacak işleri bildiren yazı" [Bas 1876] *Fransızca lisan üzere talim olunacağı ¯programında münderic iken* || ~ ***Fr*** *programme* 1. a.a. 2. belli bir sıra içinde yapılacak olan işler ~ ***EYun*** *prógramma πρόγραμμα* önyazı, resmi bildiri, ferman, mektubun hitap kısmı < ***EYun*** *pro+² gráphō γράφω* yazmak → +GRAM

›› programatik, programcı

progresyon [Mil 1966] *memlekette gerçek bir sendikacılık ve vergi ¯progresyonu bulunmaması gibi delillerle (..)* | ~ ***Fr/İng*** *progression* (adım adım veya belir-

Levent Şahverdi Arşivi

li merhalelerden geçerek) ilerleme ~ ***Lat*** *progressio* ilerleme, ileri-yürüme < ***Lat*** *progredi* ilerlemek +*()tion* < ***Lat*** *pro+[1] gradi, gress-* adım atmak, yürümek → GRADO

proje [Düs 1890] *sun'î ve tabiî kayaların cesameti inşaat ¯projelerinin hini takdiminde tayin edilecek* || ~ ***Fr*** *projet* tasarı, öngörü, plan << ***Lat*** *proiectum* [pp. n.] a.a. <<***Lat*** *proicere* öne atmak, öne sürmek, ileri yöneltmek, tasarlamak +*()t°* < ***Lat*** *pro+[1] iacere, iact-* atmak → JET

← PROJEKTÖR

projektör "güçlü ışık kaynağı" [KK 1910] ¯*Projektör işlemiyormuş.* | projeksiyon "perdeye resim yansıtma aygıtı" [Bah 1924] ¯*projeksiyon: Tenvir edilerek bir perde üzerine aksettirilen resim.* || ~ ***Fr*** *projecteur* 1. öne atan, ileriye bakan, tasarlayan, 2. güçlü ışık kaynağı ~ ***Lat*** *proiector* < ***Lat*** *proicere* öne atmak, tasarlamak +*()tor* → PROJE

›› projeksiyon

proleter [Lenin 1920] *hükümetin sovyet teşkilatı o suretle yapılmıştır ki bu teşkilatda ¯proletarya sınıfı azamai derecede temerküz etmiş ve kapitalist sınıfı tarafından yetişdirilmiş* | [Bah 1924] ¯*proleter:* || ~ ***Fr*** *prolétaire* toplumun mülk ve sanat sahibi olmayan en aşağı tabakasına mensup kişi ☼ 1760 J. J. Rousseau, Fr. yazar. ~ ***Lat*** *proletarius* «yavrulayıcı», Roma'da toplumun en alt sınıfına mensup kişi < ***Lat*** *prolescere, prolet-* yavrulamak, (hayvan gibi) çoğalmak +*ari°* < ***Lat*** *pro+[1] alescere* büyümek, yetişmek, artmak → KOALİSYON

›› proletarya

prolog [Cum 1938] *Mussolini'nin Cenevreye karşı kazandığı sürü sürü muvaffakiyetlerin ¯prologudur, başlangıcıdır.* || ~ ***Fr*** *prologue* önsöz ~ ***EYun*** *prólogos πρόλογος* a.a. < ***EYun*** *pro+[2] lógos λόγος* söz → +LOG

promenad [Rz 1896] *pek alamod ve hususiyle kendi arzusu vechile arz-ı zînete pek favorabl bir ¯promenad* || ~ ***Fr*** *promenade* 1. yürüyerek gezinme, gezinti, 2. gezinti yolu < ***Fr*** *se promener* yürümek, gezinmek +*()t°* < ***Fr*** *pro+[1] mener* sürmek, gütmek << ***OLat*** **minare* a.a., özellikle hayvan gütmek < ***Lat*** *minari*

prometyum [ML 1969] || ~ ***YLat*** *prometheum* bir element ☼ 1926 B. S. Hopkins, Amer. kimyacı. < ***öz*** *Promētheús* mitolojide insanlığa ateşi öğreten dev +*ium* < ***EYun*** *promēthḗs προμηθής* öngören, ileriyi düşünen, kurnaz

promil "kanda alkol oranı (binde cinsinden)" [Mil 1988] *Yasaya göre, araç sürücülerinin kanlarındaki azami alkol miktarının 0.50 ¯promil (100 ml kandaki 50 mg alkole eşit) olması gerektiği* || ~ ***Lat*** *pro mille* binde, ‰ § ***Lat*** *pro* için (edat) + ***Lat*** *mille* bin → PER+, MİLİ+

† Türkçeye Alman kullanımından alınmış ve gelişigüzel telaffuz yüklenmiştir.

promosyon "satış artırma çalışması" [Mil 1971] *Türk Hava Yolları Satış ¯Promosyon şefi* | "... satış artırma amacıyla verilen hediyelik eşya" [Mil 1986] *TRT ekranlarında ¯promosyon reklamına izin verilmesi için reklam yönetmeliğinde değişiklik yapılıyor.* || ~ ***Fr*** *promotion* 1. öne sürme, ilerletme, terfi ettirme, 2. bir malın satışını artımak için yapılan şey < ***Lat*** *promouere* öne sürmek, ilerletmek, terfi ettirmek +*()tion* < ***Lat*** *pro+[1] mouere, mot-* hareket etmek, hareket ettirmek → MOBİL

›› promote

prompter tele-prompter [Cum 1984] *Aygıtın adı ¯'tele-prompter' dır. Bütün yabancı televizyonlarda spikerler bu yöntemle habe okurlar.* | prompter [Mil 1995] *Özer Çiller eşinin gaflarına kalkan vazifesi görecek, yani bir anlamda eşinin ¯prompter'lığını üstlenecekti* || ~ ***İng*** *prompter* 1. dürtücü, 2. metin hatırlatıcı cihaz < ***İng*** *prompt* dürtmek, uyarmak +*er* ~ ***Lat*** *promptus* [pp.] hazır, el altında, ortada < ***Lat*** *prōmere* ileri getirmek, hazırlamak +*()t°* < ***Lat*** *pro+[1] emere, empt-* almak → PRİM

proof "alkolde doygunluk ölçüsü" [Mil 1966] *Long John İskoç Viski 75 ¯proof 5 yıldan eski* | "masun, geçirmez, dayanıklı" [Mil 1978] *Tersanemiz ihtiyacı 60 adet 'explosion ¯proof' tipi fluoresant lamba armatürü* || ~ ***İng*** *proof* 1. sınama, deneme, 2. sınav ve deney sonunda elde edilen kesin bilgi, kanıt, 3. sınayarak bulunan ölçü, özellikle alkolde yoğunluk ölçüsü ~ ***OLat*** *proba* sınama, deneme, sınav < ***Lat*** *probare* sınamak → PROVA

propaganda [Bas 1870] || ~ ***Fr*** *propagande* bir fikir veya inancı yayma amaçlı etkinlik ~ ***Lat*** *propaganda* < ***Lat*** *propagare* çubuktan fide üretmek +*end°* < ***HAv*** *pro+[1]* **pāg-* (bitki, direk) dikmek → PAKT

† Sözcüğün modern anlamı Katolik inancını denizaşırı ülkelere yaymak amacıyla 1622'de kurulan *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* "İnancı Yaymak Amaçlı Kutsal Cemiyet" adlı teşkilatın adından türemiştir.

›› antipropaganda, propagandist, propagasyon

← AGİTPROP

prosedür [Cum 1933] *umumi ve mecburi bir ¯prosedür ile itmam ve ikmal edilmesi* || ~ ***Fr*** *procedure* süreç < ***Fr*** *procéder* sürmek, devam etmek, ilerlemek +*()tura* ~ ***Lat*** *procedere, process-* ileri gitmek < ***Lat*** *pro+[1] cedere, cess-* gitmek → AKSESUAR

← PROSES

proses [Özön 1961] ¯*proses, prosesüs: Oluşum. Halden hale geçerken ortaya çıkan şey.* || ~ ***Fr*** *procès* / ***İng*** *process* süreç ~ ***Lat*** *processus* [pp.] gidişat, süren şey < ***Lat*** *pro+[1] cedere, cess-* gitmek → PROSEDÜR

›› prosesle-

prosopografi [x 1999] *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali: ¯Prosopografik Rehber* [kitap adı] || ~ ***Fr*** *prosopographie* / ***İng*** *prosopography* biyografi ilmi, özellikle tarihi şahsiyetlerin hayatını ve aile bağlantılarını arşiv kayıtlarına dayanarak ortaya çı-

Levent Şahverdi Arşivi

karma işi < ***EYun*** *prósōpon πρόσωπον* yüz, suret (ön-görünüm) § ***EYun*** *prós πρός* ön, ileri + ***EYun*** *óps ὤψ* görme, göz --› PER+, OPT(O)+, GRAF(O)+

›› prosopograf, prosopografik

prospektüs "broşür" [Cum 1932] *telefon rehberindeki adreslere gönderilecek bir ¯prospektüs otelin irtifaını, meziyetlerini anlatır* || ~ ***Lat*** *prospectus* [pp.] «öngörülen», tanıtım yazısı < ***Lat*** *prospicere* öne bakmak *+(t)° < **Lat** pro+¹ specere, spect-* bakmak, gözlemek → SPEKÜLASYON

prostat [LT 1873] *Prostate* [Fr.]: *¯prostat.* || ~ ***Fr*** *prostate* erkeklerde mesane ile idrar yolu arasında duran organ ~ ***EYun*** *prostatós προστατός* önde duran < ***EYun*** *pro+² stātós στατός* duran, durduran < ***EYun*** *ʰistēmi, stā- ἵστημι, στα-* durmak *+t°* → STATİK

prostela [AR 1898] *Köprü memurları beyaz ¯prostelalarını takıp* || ~ ***Yun*** *brostéla μβροστέλα* önlük < ***Yun*** *brostá μβροστά* ön < ***EYun*** *emprós ἐμπρός* öne doğru, ileri → PER+

prot(o)+ ~ ***Fr/İng*** *proto+* [bileşik adlarda] ilk, birinci ~ ***EYun*** *prôtos πρῶτος* a.a. << ***HAv*** **prəwo-to-* en önde olan, ilk < ***HAv*** **per¹* ileri, ön → PER+

← PROTAGONİST, PROTEİN, PROTOKOL, PROTON, PROTOPLAZMA, PROTOTİP

protagonist [ML 1969] || ~ ***Fr*** *protagoniste* / ***İng*** *protagonist* baş aktör ~ ***EYun*** *prōtagōnistḗs πρωταγωνιστής* a.a. § ***EYun*** *prōtos πρώτος* birinci + ***EYun*** *agōnistḗs ἀγωνιστής* yarışan → PROT(O)+, ANTAGONİST

protein [LT 1873] *Protéine* [Fr.]: *¯protein* پروتئين | [T&S 1892] *Protéine* [Fr.]: *¯protein, madde-i iptidaiye.* || ~ ***Fr*** *protéine* canlı organizmaların ana yapı maddesini oluşturan amino asit türü ☼ 1838 Jöns Jakob Berzelius, İsv. kimyacı. < ***EYun*** *proteîos πρωτεῖος* birincil, asli *+in° < **EYun** prôtos πρῶτος* ilk, birinci → PROT(O)+

›› nükleoprotein

protest "muhalif (sıfat)" [Cum 1984] *Grup Gündoğarken kendi müzik türü için ¯protest müzik' diyor* || ~ ***İng*** *protest* muhalefet beyanı, protesto ~ ***Fr*** *proteste* → PROTESTO

† İngilizcede ad iken Türkçe kullanımda sıfat işlevi görür. Ad olarak PROTESTO kullanılır.

protestan "bir mezhep" [Daç 1849] *hangi fırkadan yani Rum, Hay, Katolik ve ¯Protestan fırkasından oldukları nazar olunmayarak* || ~ ***Fr*** *protestant* 1. lehe tanıklık eden, 2. bir Hıristiyan mezhebi ~ ***Lat*** *protestans* bir şey lehine tanıklık eden < ***Lat*** *protestari* tanıklık etmek, deklare etmek *+ent° →* PROTESTO

† 1529 Speyer Meclisinin kararlarını protesto eden reformcu Alman devletlerinin deklarasyonundan dolayı adlandırılmıştır. *Protesto* sözcüğü esasen "lehe tanıklık etme" demektir ve 16. yy.'da bu anlamda kullanılmıştır.

protesto "yasal işleme başlamak üzere bir senedi resmen deklare etme" [Düs 1860] *poliçeyi ¯protesto ettirmek hamilin vazife-i zimmetidir.* | "muhalefet beyanı" [AMPar 1877] *'Evladım' demenizi ben adeta ¯protesto ederim Madam* || ~ ***İt*** *protesto* deklarasyon < ***İt*** *protestare* deklare etmek, resmen ifade vermek << ***Lat*** *protestari* bir şey veya biri lehine tanıklık etmek < ***Lat*** *pro+¹ testari* tanıklık etmek --› TESTİS

† Asıl anlamı "lehe tanıklık etme" iken Batı dillerinde 19. yy.'dan itibaren "aleyhte tavır alma" anlamı kazanmıştır.

›› protestocu

← PROTEST, PROTESTAN

protez "yapay diş" [Cum 1930] *müderrislerden biri ¯protez, diğeri de ameliyatı semiye muallimidir* || ~ ***Fr*** *prothèse/prosthèse* başka bir şeyin yerine konan şey, yapay organ ☼ 1695 Fr. ~ ***EYun*** *prósthesis πρόσθεσις* ekleme, önüne katma, yerine koyma < ***EYun*** *pro+² thésis θέσις* koyma --› TEZ²

protokol "sözleşme, tutanak" [Bas 1877] *konferans ve lahika ve ¯protokollerle saltanat-ı seniyenin istiklal ve hukuk-ı âlisine dokunacak suretle teklifler vukuunu* | [T&S 1892] *Protocole* [Fr.]: *sened-i umumi, zabıtname, ¯protokol. Bureau de protocole: teşrifat dairesi.* || ~ ***Fr*** *protocole* 1. taslak belge, toplantı tutanağı, 2. diplomaside bir evrakın gönderi listesi, 3. önemli kişiler listesi, teşrifat << ***OLat*** *protocollum* eski yazmalarda rulonun başına yapıştırılan ve kitabın içerdiği başlıkları özetleyen kâğıt ~ ***EYun*** *protokóllon πρωτοκόλλον* a.a. § ***EYun*** *prôtos πρῶτος* ilk + ***EYun*** *kóllon κόλλον* yapıştırılan şey → PROT(O)+, KOLA²

›› protokoler

proton [Cum 1934] *elektrondan küçük fakat daha ağır olan bu zerrelere ¯proton diyoruz.* || ~ ***YLat*** *proton* bir atomik parçacık ~ ***EYun*** *prôton πρῶτον* [n.] birinci şey → PROT(O)+

protoplazma [Bah 1924] *¯protoplazma: (...) nîm-seyyal ve yapışkan canlı bir madde ki bütün zî-hayat-ı a'zâ bundan neşv ü nema bulur.* || ~ ***YLat*** *protoplasma* canlıları oluşturan temel sıvı → PROT(O)+, PLAZMA

prototip [Cum 1931] *tayyare fabrikalarının takip etikleri ¯prototip siyaseti* || ~ ***Fr*** *prototype* «birinci numune», deneme amaçlı üretilen model --› PROT(O)+, TİP¹

›› prototipik

prova [AR 1898] *iki tramvay beyginin dünkü gün icra edilen ¯provasında üç eşek kuvvetinde oldukları anlaşılmıştır* || ~ ***İt*** *proba/prova* / ***Fr*** *preuve* [dev.] sınama, deneme < ***Lat*** *probare* [den.] denemek, doğruluğunu veya iyiliğini sınamak, test etmek < ***Lat*** *probus* iyi, doğru, dürüst, namuslu << ***HAv*** **pro-bhwo* düz yetişen

† Aynı Latince sözcükten ***İng*** *probable* "olası", *proof* "sınama, kanıt". Ayrıca *approve* "onaylama", *improve* "iyileştirme".

← PROBABİLİTE, PROOF

Levent Şahverdi Arşivi

provizyon [Cum 1937] *Merkez Bankası ˉprovizyonu* | [Mil 1958] *ˉprovizyonlu çek* || ~ ***Fr provision*** öngörme, tedarik etme, ihtiyat gösterme < ***Lat providere*** öngörmek, tedarikli olmak ***+()tion*** < ***Lat pro+[1] videre, vis-*** görmek → VİDEO

provoke provokasyon [Cum 1939] *ruhları biraz daha karıştıran, sinirleri biraz daha germeğe çalışan bir ˉprovokasyon mu?* | provokatör [Mil 1953] *17 Haziran hadiselerinde 'faşist ˉprovokatörleri' meydana çıkarmakta başarı gösteremeyen emniyet polisleri* || ~ ***Fr provoquer*** tahrik etmek < ***Fr provocation*** tahrik, suçta hafifletici neden ~ ***Lat provocatio*** 1. biri lehine iddia ileri sürme, 2. suçlunun hafifletici neden ileri sürmesi, hafifletici neden < ***Lat pro+[1] vocare*** çağırmak, bağırmak, iddia etmek ***+()tion*** → VOKAL

† Latince bir ceza hukuku terimi iken Batı dillerinde genel kullanıma girmiştir.

›› provokasyon, provokatif, provokatör

proxy "internete erişimde ara sunucu" [Mil 1997] *Alnet ˉproxy servisi ile sık gidilen sitelere hızlı erişim imkânı* || ~ ***İng proxy*** vekâlet, başkası adına iş yapma << ***İng procuracy*** a.a. ~ ***Lat procuratio*** a.a. < ***Lat procurare*** vekâlet etme, vesayet etme ***+()tion*** < ***Lat pro+[1] curare*** bakma, gözetme → KÜR

† *Proxy server* anlamında *proxy* terimi Türkiye'de 2008 yılındaki Youtube yasağı sayesinde popülerlik kazandı.

prozodi [Cum 1947] *Türk Müziğinde ˉProzodi (H. Sadettin Arel)* || ~ ***Fr prosodie*** şiirde vezin ve bununla ilgili disiplin ~ ***Lat prosodia*** ~ ***EYun*** ***prosōidia προσῳδία*** müziğe veya makama uyarlanmış güfte; müzikte vurgu işareti < ***EYun*** ***pro+[2] ōidḗ ᾠδή*** makamla söyleme, şarkı ***+ia*** → ODEON

prömiye jön prömiye "[Fr jeun premier] sinemada baş erkek oyuncu" [HRGKok 1927] "*Jön-prömiye' rolüne çıkan acemi bir aktör gibi ellerini ovuşturarak* | prömiyer "[Fr première] bir oyunun ilk gösterimi" [Cum 1955] *Bu seneki mevsimde Broadway'de bu güne kadar 49 ˉprömiyer yapılmıştır* || ~ ***Fr premier, première*** ilk, birinci << ***OLat primarius*** a.a. < ***Lat primus*** a.a. ***+ari°*** → PRİMA

›› jön prömiye, prömiyer

pruva [MMem 1557] *rūzgâr dahı diritse idüp yaʿnī kolaylayup hapazlama belki pupa ˉpruva idüp* || ~ ***İt prova/prora*** geminin ön tarafı ~ ***Lat prora*** a.a. ~ ***EYun*** ***prōira πρῴρα*** a.a. << ***HAv*** ****prəwo-arya-*** önde giden < ***HAv*** ****per[1]*** ileri, ön → PER+

† ***İng prow, Fr proue*** (a.a.) biçimleri Latinceden alınmıştır.

pseud(o)+ [Cum 1936] *ˉpseudo problem* | [Cum 1945] *ˉpseudo iktisatçı* | [Mil 1952] *ˉpsödo sanatkâr* | [Mil 1987] *ˉpsödo hipertrofik* | [Mil 1993] *ˉpseudo demokrasi* || ~ ***Fr/İng*** *pseudo+* [bileşik adlarda] yalan, sahte ~ ***EYun*** ***pseúdos ψεύδος*** yalan < ***EYun*** ***pseúdō ψεύδω*** yalan söylemek, iftira etmek

›› pseudografi, pseudoloji, pseudomani, pseudopod, pseudovertigo, psödo+

psik(o)+ ~ ***Fr/İng*** *psycho+* [bileşik adlarda] ruh ~ ***EYun*** ***psyχḗ ψυχή*** nefes, ruh << ***HAv*** ****bhs-ū-ka-*** < ***HAv*** ****bhes-[2]*** nefes

›› psikasteni, psikoaktif, psikokinetik, psikometri, psikomotor, psikopatoloji, psikoskopi, psikosomatik, psikoterapi

← PSİKANALİZ, PSİKEDELİK, PSİKİYATRİ, PSİKOLOJİ, PSİKOPAT (SAYKO), PSİKOZ, PSİŞİK

psikanaliz [Mual 1926] *Terbiyede yeni bir usul: ˉpsikanaliz* || ~ ***Fr psychanalyse*** Freud'un ruhsal tedavi yöntemi ~ ***Alm*** *Psychanalyse* ☼ 1896 Sigmund Freud, Avust. hekim.| → PSİK(O)+, ANALİZ

›› psikanalitik

psikedelik [Cum 1992] *LSD'den meskaline dek her türlü uyuşturucu ve uyarıcıyı da denemiş bulunan ˉpsikedelik simyacı.* || ~ ***İng*** *psychedelic* ruh halini açığa çıkaran (ilaç) ☼ 1957 Humphry Osmond, İng. psikiyatr. § ***EYun*** ***psyχḗ ψυχή*** ruh + ***EYun*** ***dēlos δῆλος*** görünür, ortada → PSİK(O)+

psikiyatri [Cum 1937] *içtimaî hayatta ˉpsikiyatri* || ~ ***Fr*** *psychiatrie* ruh tabipliği ☼ 1846 Alm. < ***Fr*** *psychiatre* ruh tabibi § ***EYun*** ***psyχḗ ψυχή*** ruh + ***EYun*** ***iatrós iātrós*** tabip → PSİK(O)+, +İYATR

›› psikiyatr, psikiyatrik, psikiyatrist

psikoloji [HBeş 1919] *Darülmuallîminden mezun bir efendi usul-i tedris, pedagoji, ˉpsikoloji ve tatbikat görmüş olduğu için* | [HRGKok 1927] *Beyefendi bunlar eski, yeni çocuk ˉpsikolojisidir. Yabana atılacak sözler değil...* || ~ ***Fr*** *psychologie* ruhbilim ~ ***YLat*** *psychologia* ☼ 1732 G. Wolff, Alm. tabip, *Psychologia empirica* adlı eserinde.| → PSİK(O)+, +LOG

›› psikolog, psikolojik

psikopat [Cum 1933] *bilhassa maznunun ˉpsikopat olmasının nazarî bir maluliyet mütevellit olup olmadığının tesbiti* || ~ ***Fr*** *psychopate* ruh hastası ~ ***Alm*** *Psychopath* ☼ 1847 Alm.| → PSİK(O)+, PAT(O)+

›› psikopati, psikopatoloji

← SAYKO

psikoz [Bah 1924] *ˉpsikoz: Umumiyetle zihnî hastalıklara verilen isim.* || ~ ***Fr*** *psychose* ruh hastalığı ~ ***YLat*** *psychosis* a.a. → PSİK(O)+

›› psikotik

psişik [HRG <1930] *Bu ˉpsişik elem hangi hayvanî damardan geliyor?* | [Cum 1937] *Onlar ruhta harekî ve bilhassa teessürî unsurlardan müteşekkil ˉpsişik sistemler halinde* || ~ ***Fr*** *psychique* ruhsal ~ ***EYun*** ***psyχikós ψυχικός*** a.a. < ***EYun*** ***psyχḗ ψυχή*** ruh ***+ik°*** → PSİK(O)+

pterodaktil [ML 1969] || ~ ***Fr*** *ptérodactyle* / ***İng*** *pterodactyl* bir tür kanatlı dinozor ☼ 1809 Georges Cuvier, Fr. doğabilimci. § ***EYun*** ***pterón πτερόν*** kanat + ***EYun*** ***dáktylos δάκτυλος*** parmak → HELİKOPTER, DAKTİLO

Levent Şahverdi Arşivi

puan [HRGMür 1898] || [Cum 1932] *tekmil esham ve tahvilâtta 36 ~puan kadar bir sukut kavdedilmiştir* | puantör [Cum 1942] *~Puantör ve ambar memuru alınacak* | puantaj [Cum 1945] *derecesinin de gözönünde tutularak bir ~puantaj yapılması ve en çok ~puvan alan firmalara en fazla hak verilmesi* | [TDK2 1955] *~puvan almak veya kazanmak (...) ~puvan hesabiyle yenmek* || ~ ***Fr*** *point* nokta, çentik, skor, bir müsabakada alınan sayısal sonuç << ***Lat*** *punctus* [pp.] çentik, nokta < ***Lat*** *pungere* delmek +*()t*° << ***HAv*** ***punk-*** < ***HAv*** ***peuk-*** delmek, sivri bir şeyle dürtmek

† ***İng*** *point* sözcüğü ***Fr*** *point/Lat punctus* "nokta" ve ***Fr*** *pointe/Lat puncta* "sivri uç" biçimlerini karşılar. † İzmir'de *Punta* semtinin adı ***İt*** *punta* "sivri uç" biçiminden alınmıştır.

›› puanla-, puantaj, puantör

← KONTRPUAN, PUANT (PANÇ, PUNTA), PUANTİYE, PUNTO (PUNT)

puant "bir çizelgede doruk noktası, pik" [Cum 1977] *arızaların meydana geldiği 21 mart günü ise sistemdeki ~puant gücün 2750 MW olarak* | [EkşiS 2001] *~puant: balerinlerin giydiği ayakkabı.* || ~ ***Fr*** *pointe* [fem.] sivri uç ~ ***OLat*** *puncta* [pp. fem.] a.a. < ***Lat*** *pungere* delmek +*()t*° → PUAN

← PANÇ, PUNTA

puantiye [Mil 1955] *~Puantiye kumaşlar da her zamanki gibi makbul.* || ~ ***Fr*** *pointillé* [pp.] noktalı, benekli < ***Fr*** *pointille* noktacık << ***Lat*** *punctillus* [küç.] a.a. < ***Lat*** *punctus* nokta +*ell*° → PUAN

›› puantilist, puantilizm, puantiyeli

puar "tıpta kullanılan armut şeklinde kauçuk pompa" [Mil 1962] [lavmanda] *sevkedilecek mayi miktarı az olduğundan lastik ~puvarlar kullanılır* | "armut şeklinde avize" [Mil 1972] *Morel imzalı tekmili el işlemeli kristal 12 kollu ve ~puar avizeler* || ~ ***Fr*** *poire* armut << ***OLat*** *pīra* << ***Lat*** *pirus/pirum* armut

pub [Cum 1976] *Biraz da çevrene baksana, ~Pub Cafeteria'lara uğrasana akşamları* || ~ ***İng*** *pub* [abb.] < ***İng*** *public house* halka açık içki içme yeri < ***İng*** *public* halka ait, kamusal ~ ***Lat*** *publicus* a.a. < ***Lat*** *populus* halk → POPÜLER

← PİAR

puding [Bah 1924] *~puding: Hayvani veya nebati şeylerin un veya nişastalı mevadd ile karıştırılmasından hasıl olan (...) yemek.* || ~ ***İng*** *pudding* 1. bumbar dolması, bir torba veya zarf içinde pişirilen her tür yiyecek, 2. her çeşit muhallebi ~ ***Fr*** *boudin* bumbar dolması, kalınbağırsak sucuğu < ***Lat*** *botellus* a.a.

† İngilizcede 16. yy.'dan itibaren görülen ikincil anlamın "bumbar dolması" anlamıyla ilişkisi açık değildir. Önceleri belki bir tür börek dolgusu olarak düşünüldüğünden, veya İngilizce argoda "şişman, tombul, semiz kişi" şeklindeki ikincil bir anlamdan.

pudra "makyaj veya ilaç tozu" [AM17 1882] *Birkaç paralık düzgün, ~pudra filan koymuş. Birakç çift dahi çorap, mendil filan.* || ~ ***Fr*** *poudre* toz << ***Lat*** *pulvis, pulver-* a.a. << ***HAv*** ****pel-***[1] toz, un

›› pudrala-, pudriyer

← POLEN (POLENTA), PÜLVERİZE

puhu [BK 1797] *caġna* [Fa.]*: Baykuş cinsinden sarı kebe taʿbīr olunan kuşdur (...) ~puğudan kebîrdir.* | [LO 1876] *~puhu: Ükü, baykuş, baykara. Sahihi ~puğu.* || << ***TTü*** ***puğu*** baykuşa benzer bir kuş < ***onom***

›› puhu kuşu

pul "küçük para" [AşP 1330] *nitekim gevher alınmaz ~pūl-ıla* | [MŞ <1400] *balık ~pulı* | [LO 1876] *damga ~pulu, oyun ~pulu, posta ~pulu* || ~ ***Fa*** ***pūl*** پول en küçük bakır para birimi ~ ***Aram*** ***pōlus*** פולס a.a. ~ ***EYun*** ***obolós/obelós óβολός/οβελός*** 1. mıh, mil, şiş, 2. en küçük bakır para birimi, drahminin altıda biri

† "Balık pulu" mecazı için karş ***Fa*** ***pūlak*** "balık pulu" < ***pūl,*** ***Ar*** ***fals*** "balık pulu" < ***fils*** "en küçük bakır para".

›› para pul, posta pulu, pul biber, pul koleksiyonu, pul pul dökül-, pulcu, pulla-

← OBELİSK

pulluk [OsmK <1512] *~puluġ* | [Men 1680] *~Püluğ: (ex Pol.) Aratrum.* || ~ ***Sırp*** ***plug*** toprağı yarmak için öküzler tarafından çekilen demir alet ~ ***EYAlm*** ***pfluog*** a.a. ~ ***Kelt*** ****plov-*** a.a.

† MS 2. yy.'da Keltçe *plovum* biçimi kaydedilen sözcük, Germenler aracılığıyla diğer Avrupa dillerine aktarılmıştır. Karş. ***İng*** ***plough,*** ***Rus*** ***plug*** < ***EAlm*** ***plug.*** ▫Men Türkçe biçimin Polonya dilinden alıntı olduğunu belirtir.

pulman [Cum 1930] *~Pulman lüks trenile* || ~ ***İng*** ***pullman*** yataklı vagon < ***öz*** ***George Pullman*** Amerikalı mühendis ve tren tasarımcısı (1831-97)

pulover [Cum 1932] *~Pullover, trikote jaketlerle bereler üzerinde muhteşem bir kolleksiyon mevcuttur.* || ~ ***İng*** ***pullover*** yün kazak § ***İng*** ***pull*** çek + ***İng*** ***over*** üstüne → OVERDOSE

pulp [Mil 1970] *çeşitli tabii meyve suları, domates suyu ve salçası ile ... konfitür (reçel, ~pulp ve marmelat) çeşitlerinden meydana gelmektedir* || ~ ***İng*** ***pulp*** posa, özellikle meyve posası ~ ***Lat*** ***pulpa*** a.a.

pulsar [Mil 1997] *~Pulsarların saniyede 642 kez döneni var.* || ~ ***İng*** ***pulsar*** [abb.] nabız atışı şeklinde radyo sinyalleri gönderen bir yıldız türü ☼ 1967, Jocelyn Bell & Anthony Hewish, Amer. astronom. < ***İng*** ***pulsating star*** nabız gibi atan yıldız § ***İng*** ***pulsate*** nabız atmak (~ ***Lat*** ***pulsare*** [den.] a.a. +*()t*° < ***Lat*** ***pellere, puls-*** vurmak, kakmak) + ***İng*** ***star*** yıldız → PUSET, STAR

puma [Cum 1933] *Mesela ~puma kaplandan daha küçük fakat ondan daha yırtıcı bir hayvandır* || ~ ***İsp*** ***puma*** Güney Amerika'ya özgü bir yırtıcı hayvan ~ ***Quechua***

† İnka dilinden.

punk "bir müzik ve saç modası" [Mil 1977] *Kendilerine "Punk' adını vermişler... Çirkinliğin, iğrençliğin, kötülü-*

Levent Şahverdi Arşivi

ğün, zevksizliğin simgesi bunlar. || ~ ***İng*** *punk* çürük (18. yy), değersiz şey (19. yy), serseri, berduş (20. yy), bir rock ekolü (1976)

† *Punk rock* tarzı 1976'da Johnny Rotten ve Sex Pistols tarafından üne kavuşturuldu.

punt "zayıf nokta" [HRGTor 1919] *merhum benimki pek kurnazdı. Çabuk ¯pundumu buldu...* | [OCK 1932] *¯punt: Biçim, fırsat. 'Punduna getiremiyorum ki hergeleyi.'* || ~ ***İt*** *punto* 1. nokta, 2. iğne ve ipliği bir kez sokarak yapılan düğüm, dikiş → PUNTO

† Karş. ***İt*** *cogliere il punto* "fırsatı yakalamak, punduna getirmek", *appunto* "tam yeri, tam zamanı".

›› punduna getir-

punta "torna tezgâhında bir parça" [Cum 1933] *¯punta ırtifaında 40 santimden aşağı olmamak üzere müceddet ve hiç bir arızası olmayan müstamel bir torna makinesi* | "... kaynak işleminde tek dokunuş" [Cum 1951] *Dünyaca tanınmış Müller marka ¯punta kaynak makinelerimiz gelmiştir* || ~ ***İt*** *punta* [fem.] / ***Fr*** *pointe* [fem.] sivri uç << ***Lat*** *puncta* a.a. → PUANT

›› puntacı, puntala-

punto [LO 1876] *¯punto: Basma hurufunun ölçüsü, nokta.* || ~ ***Fr*** *point* / ***İt*** *punto* nokta, matbaacılıkta hurufat ölçüsü << ***Lat*** *punctus* [pp.] iğne deliği, nokta < ***Lat*** *pungere* delmek +*(*)t*° → PUAN

† Hurufat ölçüsü olarak *point/punto* 1700'lerin başında Fransız matbaacı ve bilim adamı Jean Truchet (1657-1729) tarafından tanımlanmıştır.

← PUNT

pupa [LF 1538] *¯pupadur gerçi sakın yaprakdan* [rüzgâr arkadan esse de yelkenin yapırdamasından sakın] || ~ ***İt*** *puppa/poppa* geminin kıç tarafı, arkadan esen rüzgâr << ***Lat*** *puppis* a.a.

† ***Fr*** *poupe* > ***İng*** *poop* (a.a.) Latince kökenlidir.

›› pupa yelken

puro [Cum 1930] *sigara, yaprak tütün ve ¯puro ithal edilmiştir.* || ~ ***İsp*** *puro* 1. saf, katıksız, 2. saf tütünden yapılmış sigar << ***Lat*** *pūrus* saf, arı << ***HAv*** **pūro-* < ***HAv*** **peuə-* arıtmak

† Karş. ***Fr/İng*** *pure* (saf).

← PAK (PAKİZE, PİRÜPAK), PÜR[2], PÜRİTEN

purpura [Mil 1956] *anafilaktik ¯purpuralar; deri ve mukozalarda anafilaktik kanamalar* || ~ ***YLat*** *purpura* ciltte koyu kızıl veya mor lekelere yol açan bir hastalık ~ ***Lat*** *purpura* eflatun rengi, bu renk boya veren deniz kabuklusu ~ ***EYun*** *porphýra* πορφύρα a.a. → PORFİR

† ***İng*** *purple* "erguvan rengi" Latinceden, *porphyry* "erguvan rengi mermer" sözcüğün Yunanca biçiminden alınmıştır.

pus|mak [ETü: Kut 1069] *sak er tutçı itnip usalığ ¯busar [akıllı adam her zaman hazır bulunup gafili pusuya düşürür* | [ETü: Kaş 1073] *bég yağıka ¯busdı* <bey düşmanı tuzağa düşürdü> | [Çağ: Sang <1500] *¯busmak: kamin kardan wa dar güşa-i pinhān şudan* [tuzak kurmak ve gizli köşeye yatmak] || << ***ETü*** *bus-* pusu kurmak, gafil avlamak

← PIS- (PISIRIK), PUSU

pus[1] [ETü: Kaş 1073] *kök ¯būs boldı* [gökyüzü sislendi veya karardı], *er közi ¯būs boldı* [gözü bulandı] | [Men 1680] *¯pus: Tristis, melancholicus, opacus, subnubilis* [kederli, karanlık, bulutlu (hava)] || << ***ETü*** *būs* sis, duman

›› puslu

← PUSARIK

pus[2] [TDK9 1998] *¯pus: Parmak, inç.* || ~ ***Lat*** *pus, pur-* cerahat, irin << ***HAv*** **puwos* < ***HAv*** **pū-*[2] çürümek

† Aynı kökten ***EYun*** *púon* (cerahat), ***Fa*** *pūsīdan* (çürümek, kokmak), ***İng*** *foul* (bozuk, iğrenç), *filth* (pislik).

← FAUL, PİYORE, POSA, POTPURİ, PÜTRİFİKASYON

pus[3] [Büchner 1911] *başlarının muhit-i daireleri on altı ¯pus gelmeyen eşhas daima ya abdal ya zayıf akıllıdırlar.* || ~ ***Fr*** *pouce* 1. baş parmak, 2. yaklaşık 2,5 cm'e eşdeğer uzunluk birimi, inç << ***Lat*** *pollex, pollic-* baş parmak

pusarık [ETü: Kaş 1073] *kök ¯busardı* [gök sislendi/bulutlandı] | "sis, duman" [DK <1400?] *kara ¯pusarık ordumuŋ üzerine tökilür gördüm* | "serap, ılgım" [LO 1876] *¯pusarık: zebâbe, mığ, su gibi görünen duman, serap, ılgım* || < ***ETü*** *busar-* sislenmek +*Uk* < ***ETü*** *bus* +*(g)Ar-* → PUS[1]

pusat "silah" [KFT <1421] *¯pusāṭ* | [KEdeb-TS 1769] *as-sawād* [Ar.]: *(...) silāḥ ve bisāṭ ki Türkçe yarak ve ¯pusat derler* || ~ ***Ar*** *bisāṭ* بساط [*#bsṭ*] 1. yaygı, kilim, döşek, 2. genel anlamda mal mülk, donanım, armatür < ***Ar*** *basaṭa* بسط yaydı, serdi → BASİT

puset [Cum 1942] *Bir çocuk arabası ve yahud ¯puset istiyorum. Müracaat:* || ~ ***Fr*** *poussette* [küç.] çocuk arabası < ***Fr*** *pousser* itmek +*et*° << ***OLat*** *pulsare* [den.] a.a. << ***Lat*** *pellere, puls-* kakmak, itmek << ***HAv*** **pel-*[6] a.a. → FİLTRE

† Aynı Lat kökten ***İng*** *push* "itmek", *impel, impulse* "itmek", *compel, compuls-* "dürtmek".

← KOMPULSİF, PULSAR

pusu [ETü: Kaş 1073] *¯busuġ: al-kamīn* [pusu] | [Sad 1574] *¯pusu yérde* || << ***ETü*** *busuġ* tuzak < ***ETü*** *bus-* tuzak kurmak +*I(g)* → PUS-

pusula "yön gösteren alet" [Pir 1521] *ve şimal yılduzı daχı (...) bahrīler ¯pusolalarında gene yılduz derler* - | "... yazılı not, tezkere" [Vig 1790] *¯pusula (pousoula): note, petit memoire* || ~ ***İt*** *bussola* 1. kutucuk, 2. yön gösteren alet, pusula << ***OLat*** *buxula* [küç.] kutucuk < ***Lat*** *buxa/buxida* kutu +*ul*° ~ ***EYun*** *pyksís, pyksid-* πυξίς, πυξιδ- a.a.

† Türkçeye özgü olan "küçük kâğıt, not" anlamın kaynağı anlaşılamadı. † Karş. ***İng*** *box*, ***Alm*** *Büchse* "kutu" < ***Lat*** buxa.

← ARKEBÜZ, BUAT

puşt [AşP 1330] *ayakdan yokaru ¯puşt ü şikem* [göt ve karın] | [Arg 1533] *¯pusct: uno che uole le pesche* [balık

Levent Şahverdi Arşivi

hırsızı??] | [Men 1680] پشت ~*puşt t. Scortum sodomiticum* [pasif eşcinsel, luti] || ~ ***Fa/OFa puşt*** پشت sırt, arka, (mec.) göt ≈ ***Ave parşti-*** arka ≈ ***Sans prişţa*** a.a.

›› püştipa

← HARPUŞTA, PEŞTAMAL

put [ETü: Kaş 1073] ~*but* <seçkin kişilerin erkek ve kız çocuklarının saçına takılan büyük ve değerli firuze.> | [OTü: AtH <1250 (1444)] *elgin ~but étip idim bu tédi* [eliyle put yapıp rabbim bu dedi] | <u>puthane</u> [AşP 1330] *ne mescid kor ne ~butχāne ne deyr* | [Men 1680] ~*büt vul. ~püt vel ~put* || ~ ***Fa but*** sanem, tapınılan nesne ≈ ***Sogd βwt*** Buddha, Buda heykeli ~ ***Sans buddha*** 1. uyanık, bilinç sahibi, ermiş, 2. Buda < ***Sans bódhati*** uyanmak, uyanık olmak, aymak, bilmek, bilinçli olmak

† 8. yy.'dan itibaren Türklerin bir bölümü ile Buhara-Semerkand havalisinin İrani halkı olan Soğdlar arasında Budizm yaygın idi. İslamı benimsemiş olan Acem ve Türkler arasında Budizme karşı güçlü bir propaganda eğilimi olduğu anlaşılıyor.

›› puthane, putlaştır-

← BUDİZM, PUTPEREST

putperest [Gül 1317] ~*but-perest olsaŋ delim yig iy ʿazîz* || ~ ***Fa but-parast*** puta tapan → PUT, +PEREST

putrel [HRG 1884] *demir ~putrel üzerine delikli tuğla* | [Cum 1930] *269 ton ~putrel ve 13 ton yuvarlak demirin kapalı zarfla münakaşası* || ~ ***Fr poutrelle*** [küç.] merteğin küçüğü, atkı ağacı veya demiri < ***Fr poutre*** inşaatta kullanılan kalın direk +*ell*° << ***OLat pullitra*** at yavrusu, tay < ***Lat pullum*** her tür hayvan yavrusu → PİLİÇ

† Anlam ilişkisi için karş. MERTEK, DÜVER.

puzzle "bilmece" [Cum 1978] *dramatik ve epik bölümlerin birbirini izlediği bir bulmaca ~(puzzle) biçiminde veriliyor.* | "... yap-boz" [Mil 1989] *Oyuncaklar, Lego'lar, ~puzzle'lar, Barbie ve Fatoş bebekler* || ~ ***İng jigsaw pule*** yap-boz < ***İng puzzle*** bilmece, muamma

pülverize [Bah 1924] ~*pülverizatör: Bir mayii pek ince damlalar halinde etrafa saçmaya yarayan alet.* | [HRGEfs 1924] *Odasındaki bütün eşya her saat süblime mahluluyla ~pülverize' edilir.* || ~ ***Fr pulveriser*** toz haline getirmek < ***Lat pulvis, pulver-*** toz +*ise-* → PUDRA

›› pülverizasyon, pülverizatör

pünez[1] [LO 1876] ~*pines* پینس *(Rum.): Büyük midye resminde esdafdan* [sedefliilerden] *bir me'kul böcek.* || ~ ***Yun pines πίνες*** [çoğ.] bir tür büyük midye < ***Yun pina πίνα*** a.a. << ***EYun pinē/pina πίνη*** 1. büyük midye, 2. sedef, inci

† ***Lat pinna*** (a.a.) Yunancadan alınmıştır. ▫LS 1405.

›› pines

pünez[2] "raptiye" [TDK1 1945] ~*pünez: ... başı pul şeklinde büyücek, kendi kısa ve ince çivi.* || ~ ***Fr punaise*** 1. tahta kurusu, 2. raptiye < ***EFr punais*** sokan

pür[1] [AtH <1250 (1444)] *neçe ~pur hunarlığda bir ʿayb bolur* [ne kadar hüner dolu da olsa bir kusur olur] | [CodC 1303] *plenius - Fa: ~pur - Tr: toulu* [dolu] || ~ ***Fa/OFa pur*** پر dolu, çok << ***OFa purr/purn*** a.a. ≈ ***Ave pərəna-*** a.a. (▫Barth 894) (≈ ***Sans pūrna*** a.a.) << ***HAv *pelə-na-*** a.a. (▫Pokorny 798-800) < ***HAv *pelə-***[1] a.a. → POLİ+

† Aynı HAvr kökten ***EYun pléōs, plēthos*** "dolu"; ***Lat plere, (com)pletus*** "doldurmak", ***plenus*** "dolu"; ***Alm voll, İng full*** "dolu". İrani dillerde */l/ > /r/* evrimi tipiktir. Germanik dillerde */p/ > /f/* tipiktir.

›› hali pür melal, pür hiddet, pür neşe, pür nur

← BELMA, PİRÜPAK

pür[2] [<1960] || ~ ***Fr pure*** saf, katıksız << ***Lat purus*** a.a. → PURO

›› pürist

pürçek [ETü: Kaş 1073] ~*bürçek: nāşiyātu'l-insān wa sabībatu'l-faras* [insan veya at perçemi, saç örgüsü?] | [LO 1876] ~*pürçek: Ufak saç kıvrımı, lüle saç, uzunca perçem.* || << ***ETü bürçek*** saç kıvrımı veya örgüsü < ***ETü bür-*** kıvırmak +*çAk* → BUR-

† ***Fa purza*** < ***OFa *purçak*** "püskül" sözcüğünün Türkçeden alıntı olması muhtemel görünmektedir.

← PÜRÜZ

püre [T&S 1892] *Purée* [Fr.]: *(Culin.) ~püre, ezme.* || ~ ***Fr purée*** sebze veya meyve ezmesi << ***EFr porée*** bezelye veya mercimek çorbası << ***OLat porea/purea*** a.a.

† Sözcüğün nihai kaynağı belirsizdir. Karş. ***İng porridge*** "unla yoğunlaştırılmış çorba".

›› pürcleş-

püriten [Cum 1932] *Ben Avrupa'nın ~püriten papaslariyle rekabet eden ruhiyat büyücülerinden değilim* || ~ ***Fr puritain*** ~ ***İng puritan*** köktendinci, özellikle 17. yy.'da İngiltere'de zuhur eden radikal protestan mezheplere mensup kimse < ***OLat puritas*** saflık, bulaşmamışlık < ***Lat purus*** saf +*itas* → PURO

›› püritanizm

pürüz [Men 1680] ~*pürz & ~pürze: kırpıntı. Tonsura ex panno* [kumaş kırpıntısı] & *fomes ignitabuli* [yakılacak talaş]. | [LO 1876] ~*pürüz* پوروز *(...) ~pürüzlenmek* || ~ ***Fa purz/purza*** •پرز/پرزه kumaşın ve özellikle halının kenarından sarkan iplik, püskül, talaş << ***OFa *purçak*** ≈ ***ETü bürçek*** saç perçemi veya saç örgüsü → PÜRÇEK

›› pürüzlen-, pürüzlü, pürüzsüz

püskü [Fer <1451] *bir eski ~büski kürkciğez geydürdi* || <? ***TTü bür-*** +*gU* → BÜZ-

† Sadece *eki püskü* deyiminde.

püskül [Hal 1477] *püzbend* [Fa.]: ~*Püskül.* | [LO 1876] ~*püskül: Top ipekten, iplikten ya telden saplı top, saçak, şengüle. (...) ~püsküllü ~belâ.* || ≈ ***Ar ʿuḳūl*** عُقُول [*#ʿiḳl* q.] 1. hurma salkımı, 2. yünden saçaklı süs ki özellikle kadınların deve semerine takılır (▫Lane 1.1953)

›› püsküllü bela

Levent Şahverdi Arşivi

püskür|mek [Hamz-TS y. 1400] *taşra ~püfkürüp andan bakıp gördi ki istedügi şikār şahrāda ṭurur* | "düşmanı geri püskürtmek" [Neş 1492] || [Bab-TS 1555] *ʿubub* [Ar.]*: ~püskürü ~püskürü akan su.* || ≈ ***TTü*** *püfkür-* şiddetle üflemek, ağzından boşaltmak < ***onom*** *püf/püs* üfleme ve fışkırma sesi *+klr-* → POF

›› püskürt-

püsür bok püşür "gereksiz ayrıntı" [TDK1 1945] *~püsür: (...) ~boku ~püsürü deyiminde geçer.* ‖ *~? **Erm** psor/pṣor ψunp/ψ2np* kırıntı

pütrifikasyon [EkşiS 2004] *~pütrifikasyon: anaerobik ortamın da yardımı ile organik dokunun inorganik formata dönüşme sürecidir.* || *~ **Fr** putréfaction / **İng** putrefaction* çürüme, kokuşma < ***Lat*** *putrefacere* çürümek, kokuşmak *+()tion* < ***Lat*** *puter* cerahat, irin, çürümüş şey < ***Lat*** *pūs* a.a. → PUS[2], FAKTÖR

pütür "kabartı, pürüz" [TDK2 1955] *~pütür ~pütür: Derisi sertleşmiş. 'Ellerim ~pütür ~pütür oldu.'* || < ***onom*** *pıtır pıtır* çok sayıda küçük kabarcığı ifade eden deyimler → PIT

›› pütür pütür, pütürlü

PVC [Mil 1961] *chlorure de vinyl (~PVC)den mamul ve bütün dünyaca tanınmış marka teyp bandları* || *~ **İng** PVC* [abb.] < ***İng*** *polyvinyl chloride* polivinil klorid, bir tür plastik polimer ☼ 1872 Eugen Baumann, Alm. kimyacı.| → POLİ+, VİNYL

›› polivinil

Levent Şahverdi Arşivi

Q

queer [Hür 2004] *Boğaziçi Üniversitesi Kültür Araştırmaları Bölümü'nün 19-20 Nisan tarihlerinde düzenlediği "Queer, Türkiye ve Kimlik Sempozyumu' polemiklerle geçti.* || ~ ***İng*** *queer* 1. tuhaf, sıradışı, 2. eşcinsel ~? ***Alm*** *quer* aykırı

quiz "sınav" [EkşiS 1999] *habersiz yapılan pop "quiz çeşitleri de vardır* || ~ ***İng*** *quiz* 1. şaka ile taciz etmek, 2. şaka, taciz, 3. kısa veya beklenmedik sınav

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

R

rab [Kut 1069] *sini koldı ˉrabda aḍın kolmadı* [seni diledi Allah'tan, başka şey dilemedi] | [Rab 1310] *ˉrabbu'l-ʿālemīn* ‖ ~ ***Ar*** ***rabb*** رَبّ [*#rbb*] ulu kişi, efendi, sahip, tanrı ~ ***Aram*** ***rav, rabbā*** רַב/רַבָּא [*#rb*] 1. büyük, çok (sıfat), 2. ulu kişi, efendi ≈ ***Akad*** ***rabū*** büyük

† ***Ar*** ***yā rabbī*** ve ***İbr*** ***rabbī*** sözcüklerinde görülen *+ī* eki, her iki dilde de birinci tekil şahıs iyelik ekidir ("efendim").

›› rabbani, rabbi, rabbülalemin

← ERBAP, RABBENA, RABBİ, TERBİYE (MURAHBA[2], MÜREBBİ), YARABBİ

rabbena [AşP 1330] *ādem eytti yā ilāhā ˉrabbenā* [adam dedi, ey ilahi, efendimiz] ‖ ~ ***Ar*** ***rabbanā*** رَبّنا rabbimiz < ***Ar*** ***rabb*** efendi, üstad → RAB

† Arapça birinci çoğul şahıs iyelik ekiyle.

rabbi [Rab 1310] *yā ˉRabbī bular kim?* ‖ ~ ***İbr*** ***rabbī*** רַבִּי «efendim, hocam», Yahudi din alimlerine verilen unvan < ***İbr/Aram*** ***rav*** רַב ulu kişi, efendi, sahip → RAB

rabıta [Hal 1477] *est* [Fa.]*: Edāt-ı ˉrābıtadur* [bağlı parçacıktır], *māḳablinde birisme muttasıl oldukda elif düşer* ‖ ~ ***Ar*** ***rābiṭa(t)*** رابطة [*#rbṭ* fāʿila(t) fa. fem.] bağlantı, bağ < ***Ar*** ***rabaṭa*** رَبَطَ bağladı, ilikledi → RAPT

rabis tel "sıva teli" [Mil 1958] *Sıva Teli ˉRabiş Toptan satış yeri: Uçel Ticaret Ltd.Galata Tersane Cad.No.218 Tel:44 90 99* ‖ ~ ***İng*** ***rabbit's wire*** tavşan teli, bizde kümes teli olarak bilinen altıgen gözenekli tel örgü

raca "Hint beyi" [MMem 1557] *mezbūr şehri ˉracalar yaʿnī Raşput begleri garet idüp* [talan edip] ‖ ~ ***Hind/Sans*** ***rācā*** राजा kral << ***HAv*** ****reg-***[1] yönetmek → RAST

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** ***rex, reg-*** "kral". Ayrıca ***Alm*** ***Reich*** "krallık", ***Kelt*** ***rīg*** "kral".

← MİHRACE

raci [Men 1680] *ˉrāciʿ: Rediens, reversus, retrogradus, relatus, relativus.* ‖ ~ ***Ar*** ***rāciʿ*** راجع [*#rcʿ* fāʿil fa.] rücu eden, geri giden < ***Ar*** ***racaʿa*** رَجَعَ rücu etti, geri döndü → RÜCU

racim [<1400] ‖ ~ ***Ar*** ***racīm*** رجيم [*#rcm* faʿīl sf.] 1. taşlanan, recmedilen, 2. lanetli (şeytanın sıfatı) ~ ***Eth*** ***ragīm*** ፈጊም lanetli (şeytanın sıfatı) < ***Eth*** *#rgm* lanetlemek, mahkûm etmek → RECM

† Habeşçe sözcük Kutsal Kitap çevirisinde Tekvin 3.14 ve Matt 25.41'de şeytanın sıfatı olarak zikredilir. Arapça *racm* "taşlama, taşlayarak öldürme" fiiliyle anlam bağı kurulamaz. ▫Nöldeke NB 25, 47; ▫Jeffery 140.

racon "kabadayı nizamı [argo]" [AR 1897] *Galata'da ˉracon keser, dinlemeyin.* | [OCK 1932] *ˉracon: Kaide, nizam, adet, usul, fiyaka.* ‖ ~ ***İt*** ***ragione*** akıl, mantık, aklı selim, usul, düzen << ***Lat*** ***ratio*** oran, gerekçe, akıl, mantık < ***Lat*** ***reri*** saymak, muhakeme etmek, akıl yürütmek ***+()tion*** << ***HAv*** ****ərē-*** < ***HAv*** ****rē(i)-*** saymak, akıl yürütmek

† Aynı Latince sözcük ***Fr/İng*** ***raison/reason*** "akıl", ***İng*** ***ration*** "istihkak, pay", ***İng*** ***ratio*** "oran" gibi farklı biçimlere evrilmiştir.

›› racon kes-

← ARİTMETİK (LOGARİTMA), RASYO, RASYON, RASYONEL (İRRASYONEL), REYTİNG, RİTÜEL

radar [Cum 1945] *Amerikan hükümeti denizde gemilerin yerini tayine yarayan ˉRadar isimli bir cihaz hakkında ilk defa malumat vermektedir.* ‖ ~ ***İng*** ***radar*** [abb.] radyo dalgalarıyla çalışan görüntü cihazı < ***İng*** ***radio detecting and ranging*** radyo ile bulma ve mesafe belirleme → RADYO

radde [Men 1680] *ˉrāddet, rādde: Reditus, reversio & quod redit* [gelir, getiri, geri dönüş]. | [LO 1876] *ˉrādde: Sıra, mertebe, su. Saat beş ˉraddeleri. Bir ˉraddeye geldi.* | [KT 1900] *ˉrādde: Derece, rütbe, mertebe, kerte. (Arabîde faide ve menfaat manasından başka bir de araba oku manasına gelir. Lisanımızdaki istimalinin vechi anlaşılamadı.)* ‖ ~ ***Ar*** ***rādda(t)*** رادّة [*#rdd* fāʿila(t) fa. fem.] dönüş, bir işten elde edilen kâr, getiri < ***Ar*** ***radda*** رَدَّ geri çevirdi → RET

radi(o)+ ~ ***Fr/İng*** ***radio+*** [bileşik adlarda] 1. ışıma, ışın, 2. radyo < ***Lat*** ***radiare*** ışın saçmak, ışımak < ***Lat*** ***radius*** tekerlek çubuğu, dairenin yarıçapı, bir merkezden yayılan ışın

›› radyokarbon, radyoterapi

← RADON, RADYAL, RADYAN, RADYASYON, RADYATÖR, RADYO (RADAR, RADYOLİNK), RADYOAKTİF, RADYOLOJİ, RADYOSKOPİ, RADYUM

radika [T&S 1891] *chicorée* [Fr]: *ˉradikya* | [Cum 1937] *Zannediyor ki Beyoğlu sokaklarında ˉradikya, ˉradikya!', 'karnabitya, karnabitya!', 'hayda tülip, hayda tülip' diye avaz avaz bağıran satıcılar* | [TDK8 1988] *ˉradika: Yaprakları salata olarak yenen baharlı bir bitki.* ‖ ~ ***Yun*** ***radikia*** ραδίκια [çoğ.] yaprakları yenilen bir bitki, hindiba (~ ***İt*** ***radicchio*** a.a.) < ***Lat*** ***radix, radic-*** kök << ***HAv*** ****wrd-ī-*** < ***IIAv*** ****wrād-*** kök

† Eski adı *radikya* olan bitkinin 1980'li yıllarda *radika* adıyla canlandırılması muhtemelen bir yazım hatası sonucudur.

›› radikya

← ERADİKASYON, RADİKAL, RİZOM

radikal [AR 1899] ‖ ~ ***Fr*** ***radical*** 1. köke ait, kökten, 2. siyasette kökten reformları savunan < ***Lat*** ***radix, radic-*** kök ***+al°*** → RADİKA

›› radikalizm

radon [Cum 1939] *Radyum atomu helyum atomunu bombardıman etmekle Niton veya ˉRadon adlı gaza inkılab ediyor* ‖ ~ ***YLat*** ***radon*** radyoaktif bir gaz ☼ 1918 C. Schmidt, Alm. kimyacı. < ***Lat*** ***radiare*** ışımak → RADİ(O)+

Levent Şahverdi Arşivi

† Radyumun radyoaktif bozulmasıyla oluştuğu için.

radyal [Mil 1959] *toma, planya, freze, ¯radyal matkap, matkap, prese ve sair takım tezgâhları* | "İng *radial-ply tire* karşılığı" [Mil 1970] *¯Radyal gövdeli Çinturato Pirelli* || < ***İng*** *radial* bir merkezden çıkan çubuk veya ışınlar şeklinde < ***Lat*** *radius* tekerlek çubuğu +*al*° → RADİ(O)+

radyan [ML 1969] || ~ ***Fr*** *radian* geometride açı ölçüm birimi → RADİ(O)+

radyasyon [Cum 1932] *Hararet, havanın rutubeti, elektrikiyeti fevkalade değişir ve ağlebi ihtimal bugünlerde ¯radyasyon da mühim bir derecede değişiklik göstermiştir.* || ~ ***Fr*** *radiation* ışınım < ***Lat*** *radiare* ışıma +*()tion* → RADİ(O)+

radyatör [Bah 1924] *¯radyatör: Bir borunun intişar sathını artırmağa yarayan alet. Radyatör, otoları teshin* [ılıtmak] *ve bazı motörleri teberrüd* [soğutmak] *için kullanılır.* || ~ ***Fr*** *radiateur* ışıma yoluyla ısıtan cihaz ~ ***Lat*** *radiator* ışıyan < ***Lat*** *radiare* ışımak +*()tor* → RADİ(O)+

radyo [Bah 1924] *¯radyo telefoni: Telsiz telefon. ¯radyogram: Telsiz telgrafla gönderilen haber.* || ~ ***Fr/İng*** *radio* radyo alıcısı ☼ 1917 İng. < ***Fr/İng*** *radiophone* «ışıma-ses», radyo → RADİ(O)+, FON(O)+

← RADAR, RADYOLİNK

radyoaktif [Cum 1931] *çok miktarda serbest hamızı karbonu ve ¯radyoaktif milihler ve demir mürekkeplerini ihtiva ettiği* [karbonik asit ve radyoaktif tuzlar ve demir bileşikleri içerdiği] || ~ ***Fr*** *radioactif* ışıma-eylemli, a.a. ☼ 1898 Pierre ve Marie Curie, Fr. kimyacılar.| → RADİ(O)+, AKTİF

›› radyoaktivite

radyolink [Cum 1956] *bir sene sonra inşaatı bitecek olan ¯radyo-link ile hem şehirler arasında, hem de Avrupa ile (...)* || ~ ***İng*** *radio-link* zincirleme radyo bağlantısı → RADYO, LİNK

radyoloji [İkdam 1928] *¯radyoloji kongresi* || ~ ***Fr*** *radiologie* ışıma bilimi → RADİ(O)+, +LOG

›› radyolog, radyolojik

radyoskopi [Cum 1934] *zemin katındaki muayene, ¯radyoskopi, radyoterapi ve röntgen salonlarının duvarları* || ~ ***Fr*** *radioscopie* Röntgen ışınıyla inceleme → RADİ(O)+, +SKOP

›› radyoskopik

radyum [Bah 1924] *¯radyom: Kesf-i ecsâma nafiz gayrı merî şuâ'ât* [cisimlerin içine işleyen gözle görünmez ışınlar] *çıkaran maden* || ~ ***YLat*** *radium* radyoaktif bir element ☼ 1898 Pierre ve Marie Curie, Fr. kimyacılar. < ***Lat*** *radaire* ışımak +*ium* → RADİ(O)+

raf [CFürs 1501] *ref* [Fa.]: *Ol ki evler içinde dîvârlar yüzinde éderler, Türkîce ʿâmme tahrîf édüp ¯raf dérler.* | [RMim 1614] *reff Arabîdir, Türkîde sergen ve Arabî üzre ¯raf daχı dérler.* || ~ ***Ar*** *raff* رف [*#rff*] sergen, duvarın üst kısmında olup üzerine çeşitli eşya konulan çıkıntı

rafadan "az pişmiş (yumurta)" [Yad <1421?] *beş tâne ¯rufadan pişmiş yumurta sarusıyla yéseler* | [SıhA 1469] *nîm-birişt* [Fa.]: *¯rufadan pişmiş yumurda.* || ~ ***Yun*** *rofitón ροφητόν* [n.] yutulabilen, içilebilen (yumurta) << ***EYun*** *rophētós ροφητός* a.a. (ᵘLS: Dsc.5.107, Gal.6.106) < ***EYun*** *rophéō ροφέω* yutmak, tek nefeste içine indirmek, hüplemek +*t*°

rafızî [İrşM 1387] *ol kişi ¯rāfızī turur takı mübtediˁ turur* [o kişi dinden çıkmış ve bidatçidir] || ~ ***Ar*** *rāfiḍī* رافضى dinden çıkan, doğru dinî öğretiyi terkeden, heretik < ***Ar*** *rāfiḍ* رافض [*#rfḍ* fāʿil fa.] terkeden +*ī* < ***Ar*** *rafaḍa* رفض terketti, bırakıp gitti

rafine "arıtmak" [Cum 1931] *zeytinler çürümeden yağ çıkarılamıyor, ¯rafine ¯edilemiyor* || ~ ***Fr*** *raffiner* arıtmak < ***Fr*** *re+ affiner* arıtmak, inceltmek, kalitesini yükseltmek ~ ***OLat*** *affīnare* [den.] a.a. < ***OLat*** *ad+ fīnus* kaba olmayan, ince → FİNAL

›› rafinasyon, rafinman

← RAFİNERİ

rafineri "zeytinyağı arıtma tesisi" [Cum 1933] *Gemlik'te prine ve ¯rafineri fabrikası* | "petrol arıtma tesisi" [Cum 1951] *Batman'da (...) tesisi mukarrer olan ¯rafineride günde 5000 varil yani senede 270 bin ton ham petrol işlenerek benzin, gazyağı, mazot, motorin ve asfalt elde edilecektir* || ~ ***Fr*** *raffinerie* arıtma yeri veya tesisi → RAFİNE

rafting [Mil 1981] *Ölümcül güçteki dalgalı ırmak sularında yapılan ve adına ʿrafting' denen yarışmalar* || ~ ***İng*** *rafting* akarsu üzerinde salla yapılan spor < ***İng*** *raft* 1. tomruk, kütük, sal, 2. sal sporu yapmak +*ing* ~ ***Nor*** *raptr* tomruk << ***HAv*** **rēp-* kütük

rafya [Cum 1935] *1 600 kg. İngiliz sicimi, 30 kg. ¯Rafya, 50 kg. kalafat ipi,* || ~ ***Fr*** *raphia* lifleri hasır yapımında kullanılan bir tür palmiye, bundan elde edilen lif ~ ***Malagasy*** *rofia*

† Madagaskar dillerinden.

rağbet [MEd y. 1300] *könülletdi aŋa nérsede* [onu bir şeyde gönüllendirdi] = *¯raġbat kıldurdı aŋa* | [AşP 1330] *kullaruŋ taʿātına ¯rağbet kıla* || ~ ***Ar*** *raġba(t)* رغبة [*#rġb* faʿla(t) msd.] 1. aç olma, açlık, 2. arzulama, beğenme, tercih etme < ***Ar*** *raġiba* رَغِبَ acıktı, şiddetle arzuladı (≈ ***İbr*** *raʿab* רעב [*#rʿb*] şiddetli açlık, kıtlık)

← REGALİP

rağmen [ÖM 1437] *Yakın olmağ-içün bülbül bu bağuŋ zağı ¯rağmına* || ~ ***Ar*** *raġman* رغماً [zrf.] zıddına < ***Ar*** *raġm* رغم [*#rġm* faʿl msd.] zıt olma, nefret etme +*an*

rahat [Kut 1069] *kurtulmak tiler erdi ¯rāḥat üçün* [kurtulmasını diler idi, huzur/mutluluk için] | [Men 1680] *¯râhatsızlık: Incommoditas.* || ~ ***Ar*** *rāḥa(t)* راحة [*#rwḥ* faʿla(t) msd.] soluk alma, ferahlama, (güzel koku) koklama, dinlenme < ***Ar*** *rāḥa* راحت soluk aldı < ***Ar*** *rūḥ* روح soluk, nefes → RUH

Levent Şahverdi Arşivi

›› rahatça, rahatına bak-, rahatla-, rahatlık, rahatsız, rahatsızlık

← İSTİRAHAT (MÜSTERİH)

rahim[1] "merhamet" [CodC 1303] *ol ¯rahiminga kore iamanimizni kačirgil* [merhametinle günahımızı gider] | "... döl yatağı" [AşP 1330] *kondurur pes bu keze ana ¯raḥmine* || ~ ***Ar raḥim*** رحم [*#rḥm*] 1. ana rahmi, döl yatağı, 2. merhamet, şefkat (≈ ***Aram raḥəm*** רחם ana rahmi ≈ ***İbr rəḥām*** רחם a.a. ≈ ***Akad rēmu*** a.a.)

† ***Ar/Aram/İbr*** *#rḥm* "kucaklama, şefkat gösterme, merhamet etme" fiili, isim kökünden türetilmiştir.

›› rahim ağzı, rahim içi

← MERHAMET, RAHMET[1] (İSTİRHAM, MERHUM, RAHİM[2], RAHMAN)

rahim[2] [AşP 1330] *sen ¯raḥīmsin hem kerīmsin hem ġafūr* || ~ ***Ar raḥīm*** رحيم [*#rḥm* faʿīl sf.] merhametli, Allah'ın bir sıfatı < ***Ar raḥima*** رَحِمَ merhamet etti, şefkat gösterdi → RAHMET[1]

rahip [Tezk 1341] *bir ¯rāhib gördüm, mücahededen aruk olmış ve Tanrı korkusından iki bükilmiş* || ~ ***Ar rāhib*** راهب [*#rhb* fāʿil fa.] Hıristiyan din adamı, keşiş < ***Ar rahiba*** رَهِبَ korktu, dehşete kapıldı

›› rahibe

← RUHBAN

rahle "deve semeri şeklinde okuma masası" [Men 1680] *¯raḥle: vul. pulpitum, pluteus* [halk dilinde kürsü, okuma masası], *ex ¯raḥlet: Instruere camelam sellâ, onerare sarcina* [deveye semer bağlama anlamında rahlet masdarından]. || ~ ***Ar raḥla(t)*** رحلة [*#rḥl* faʿla(t) msd.] 1. deveye semer bağlama, deve yükleme, 2. deve semeri ≈ ***Aram raḥlā*** רחלא hayvan yükü, bagaj

† Arapça sözcüğün ***Ar raḥala*** "göçtü, yola gitti" fiiliyle semantik bağlantısı uzaktır.

← İRTİHAL, MERHALE

rahman [İrşM 1387] *yarlıkaġıl meni iy ¯Rahmān tip* || ~ ***Ar raḥmān*** رحمن [*#rḥm*] Allah'ın bir sıfatı ~ ***İbr/Aram raḥmān*** רחמן «merhamet eden», a.a. < ***İbr/Aram raḥam*** רחם sevme, acıma, merhamet etme, bağışlama → RAHMET[1]

† İbn Abbas'a göre İbraniceden alınmıştır. ▫Lane 1.1057. Aynı fiil kökü Arapçada da mevcut olduğu halde, sıfat biçimi Aramice veya İbranice bir alıntıya işaret eder.

›› rahmanî

rahmet[1] [Kut 1069] *bayat ¯raḥmatı erdi χalkı üze* [tanrı rahmeti idi halkı üzere] | [CodC 1303] *misericordia - Fa: ¯raghmat - Tr: yarligamac* || ~ ***Ar raḥma(t)*** رحمة [*#rḥm* faʿla(t) msd.] merhamet, esirgeme, şefkat gösterme < ***Ar raḥima*** رحم merhamet etti < ***Ar raḥim*** رحم ana rahmi, uterus → RAHİM[1]

›› rahmetli

← İSTİRHAM, MERHUM, RAHİM[2], RAHMAN

rahmet[2] [Men 1680] *¯rehmet, Pl. rihem & rihām: Pluvia leniter delabens.* || ~ ***Ar rihma(t)*** رِهْمَة [*#rḥm* fiʿla(t) mr.] ince ve sürekli yağmur < ***Ar rahama*** رَهَمَ yağmur çiselemek

† Türkçe kullanımda daima *rahmet* "merhamet" ile karıştırıldığı halde ayrı kelimedir. Çoğulu *rihem* gelir.

rahne [CFürs 1501] || [Sad 1574] *her tarafden hısārı ¯raχnedār* [delik deşik] *ittiler* || ~ ***Fa raχna*** رخنه gedik, yarık

›› rahnedar

rahvan [Men 1680] *¯rāhvār: Yürügen, yorga (at).* | [LO 1876] *¯rāhvān: Yorga, yürügen, eşkin at.* || ~ ***Fa rāhvār*** راهوار yollu, hızlı giden at § ***Fa rāh/rah*** راه yol (~ ***OFa rās/rah*** a.a. ≈ ***Ave raithya-*** a.a. (▫Barth 1508) ≈ ***Sans rathyā*** रथ्या a.a. (▫MW 866) + ***Fa vār*** وار sahip, -li → REVA

† Türkçe sözcükte geç dönemde ortaya çıkan ses değişimi açıklanmaya muhtaçtır. Belki REVAN sözcüğünün etkisiyle.

← ARABA, GÜMRAH, HARCIRAH, REHBER, REHNÜMA

raiyet [Kut 1069] *¯raʿīyatḳa vācib begi yarlıġı* [beyin buyruğı uyruklar için ödevdir] || ~ ***Ar raʿīya(t)*** رعيّة [*#rʿy* faʿīla(t) sf. fem.] 1. güdülen hayvan, sürü, 2. (mec.) uyruklar, tebaa < ***Ar raʿā*** رعا baktı, gözetti, davar güttü ≈ ***Aram rāʿyā*** רעיא çoban → RİAYET

← REAYA

rakam [YusZ <1377] *döndi Yaʿkūb kāġıd aldı vü ḳalem, çekdi ḳırtās üzre ol ¯raḳam* || ~ ***Ar raḳam*** رقم [*#rḳm* faʿal] 1. harf ve simgelerle işaretleme, notasyon, 2. sayıları gösteren işaretler < ***Ar raḳama*** رقم işaretledi, çentti, çizdi, yazdı (≈ ***İbr reḳem*** רֶקֶם (giysi üzerine yapılan) nakış)

›› rakamlandır-, rakamsal

← RAKIM, TERKİN

raket [Bah 1924] *¯raket: Tenis denilen top uyunda müstamel bir alet.* || ~ ***Fr raquette*** tenis benzeri oyunlarda topa vurma aracı ~ ***İt rachetta*** ~ ***Ar rāχa(t)*** راحة el ayası

rakı [Arg 1533] *¯racchi: acqua arzente* [damıtılmış alkol] || ~ ***Ar ʿarakī*** عَرَقِى [nsb.] her türlü damıtılmış alkollü içki < ***Ar ʿaraḳ*** عَرَق [*#ʿrḳ* faʿal] 1. ter, 2. damıtılarak elde edilen alkol, rakı + *-ī* → ARAK[2]

rakım "yazan" [Men 1680] *¯rāḳım: Scribens, scriptor* [yazan, yazıcı]. | "... haritacılıkta kot" [YOsm: KT 1900] *¯rāḳım: (...) bir noktanın bir sath-ı marufdan derece-i irtifaı, Fr. côte.* || ~ ***Ar rākim*** راقم [*#rḳm* fāʿil fa.] işaretleyen, sayı veya harf yazan < ***Ar raḳama*** رقم işaretledi, çizdi, yazdı → RAKAM

rakik [EÇ <1683] *bir çemenzār yerde altı ʿaded ¯raḳīḳ* [ince] *sütūn* | [Men 1680] *¯raḳīḳ: ince kâğıd, azad* [azatlı köle]. *¯Raḳīḳ-ul ḳalb:* [yufka yürekli] || ~ ***Ar raḳīḳ*** رقيق [*#rḳḳ* faʿīl sf.] ince, yufka < ***Ar raḳḳa*** رَقَّ inceldi, acıdı → RİKKAT

rakip "gözeten, kollayan, bakıcı" [CFürs 1501] || "... rakip" [Men 1680] *¯raḳīb: (...) rivalis, aemulus.* || ~ ***Ar raḳīb*** رَقِيب [*#rḳb* faʿīl sf.] gözeten, kollayan, bakıcı < ***Ar raḳaba*** رَقَبَ gözetledi, kontrol etti → REKABET

† Sözcüğün Türkçeye özgü olan ikincil anlamı astronomide (ilmi nücumda) "*raḳīb:* gök kubbede

Levent Şahverdi Arşivi

bir yıldızın zıt ucunda olan yıldız" anlamından türemiş olmalıdır.

›› rakibe

rakkas [YusZ <1377] *sāza geldi χōş mugannī bā-tarab / yöridi ¯raḳḳāṣ raḳṣ oldı ʿaceb* | "... sarkaç" [LO 1876] *¯raḳḳās: (...) saatte oynayan çark ve top* | rakkase "dansöz" [YOsm: Cum 1931] *Artistik Sinemasında iki müstesna ve mahbup artist tarafından temsil ve venüs vücutlü 100 ¯rakkase ile beraber taganni ve dans* || ~ *Ar raḳḳāṣ* رقّاص [*#rḳṣ* faʿʿāl mesl.] rakseden, dansçı, köçek < *Ar raḳaṣa* رقص raksetti → RAKS

† *+e* ekiyle dişil ad türetilmesi Yeni Osmanlıcaya özgüdür. Karş. *Ar raḳḳāṣa* "bir tür dans".

›› rakkase

rakor [TDK1 1945] *¯rakor: Aşak.* || ~ *Fr raccord* uyumsuz iki şeyi birbirine uydurma, bir tür boru eklemi < *Fr re+ accord* uyum → AKOR

raks [AtH <1250 (1444)] *ʿārif ¯raḳṣ çıkarıp iter χoş samāʿ* || ~ *Ar raḳṣ* رقص [*#rḳṣ* faʿl msd.] dans < *Ar raḳaṣa* رقص dans etti, oynadı

← RAKKAS

rakun [Mil 1985] *Her biri milyon değerindeki vaşak, astragan, ¯rakun, gümüş tilki ve kunduz kürkler* || ~ *İng racoon/raccoon* Kuzey Amerika'ya özgü bir hayvan ~ *Algonquin araukhun*

† Virginia bölgesi yerli dillerinden, ilk kez 1608'de İngilizcede kaydedilmiştir.

rakursi "resimde nesnenin perspektif etkisiyle kısaltılmış görünümü" [Cum 1997] *derinlemesine çizgilerin (¯rakursi) ustalıklı etkileri* || ~ *Fr raccourci* kısaltılmış < *Fr raccourcir* geri-kısaltmak < *Fr re+ court* kısa << *Lat curtus* kesik, biçilmiş << *HAv *kr-to-* a.a. < *HAv *(s)ker-*[1] kesmek --› KORTEKS

ralli "oto yarışı" [Cum 1968] *Türkiye otomobil ¯rallisinin galibi Anadol'un reklâmının* | "... borsada toparlanma" [Cum 2008] *Asya'daki hızlı büyüme sanayide kullanılan hammadde fiyatlarına da ¯ralli yaptırıyor* || ~ *İng rally* 1. bir noktada toplanmak, 2. değişik zamanlarda yola çıkan yarışçıların bir yerde buluştuğu yarış türü < *Fr rallier* toparlamak, toparlanmak < *Fr re+ allier* yanyana getirmek, birleştirmek → ALYANS

ram[1] [AşP 1330] *¯rām-ıdı cümle vuḥūş* [tüm vahşi hayvanlar boyun eğmişti] | [Fer <1451] *eger demür darak-ıla etimi darayasın, ben sana ¯rām olmazam* [demir tarakla etimi tarasan da ben sana boyun eğmem] || ~ *Fa rām* رام itaatkâr, evcil, iyi huylu, mutlu ≈ *Ave rāman-* huzur, sükûn ≈ *Sans rāma* राम a.a.

← ARAM, BAYRAM

ram[2] [Mil 1985] *64 Kb ¯RAM ana bellek* | ~ *İng RAM* [abb.] ☼ 1957 ABD. < *İng random-access memory* rastgele erişim hafızası

→ RANDOM

ramak [SN 1354] *Kızuŋ kalmış idi cānından ¯ramaḳ* || ~ *Ar ramaḳ* رمق [*#rmḳ* faʿal] ölümden önceki son yaşam belirtisi, bakış < *Ar ramaḳa* رمق baktı, göz attı

ramazan [Rab 1319] *kurbān ayı, ¯ramażān ayı, cumʿa ve camāʿat, ḥacc ve ʿumre, ʿīd ve āarafa* || ~ *Ar ramaḍān* رمضان [*#rmḍ* faʿalān msd.] İslam öncesi Araplarda Temmuz-Ağustos aylarına tekabül eden ay, İslami ayların dokuzuncusu < *Ar ramaḍ* رمض kuru sıcak

† Aynı kökten *İbr remeṣ* רָמַץ "kor, sıcak kül".

ramburse [EkşiS 2002] *¯rambursman bankası yani bir borcu geri ödemekle yükümlü banka manasında akreditiflerde geçen bir terimdir* || ~ *Fr rembourser / İng reimburse* parasını iade etmek < *Fr re+ embourser* [den.] ödemek < *Fr in+*[1] *bourse* cüzdan, para kesesi → BURS

›› rambursman

rampa [LO 1876] *¯rampa: Gemi gemiye yanaşıp çengel atma.* | "... gemi iskeleye yanaşma" [Cum 1931] *vapurlar sahile yandan ¯rampa ederek malları tahmil ve tahliye etmedikçe* | "... şose ve demiryolunda yokuş kısım" [Cum 1932] *Kaza mahalli tehlikeli bir mıntaka değildir. Ufak bir meyil ve bir ¯rampa yeri vardır.* || ~ *Fr rampe* [dev.] gemi gemiye bindirme < *Fr ramper* (at) şahlanmak, (gemi) bindirmek ~ *Ger *hrampan*

† Sözcüğün Türkçe anlamı "iki gemi arasına veya gemiyle iskele arasına atılan geçiş köprüsü" > "eğimli platform" > "eğim, yokuş" şeklinde evrilmiştir.

rana [Marz 1380] *biri ḥırş biri şehvet, birinüŋ ḳasdi çok yimek ve çok içmek ve birinüŋ ¯raʿnālık, kendözin bezemek* || ~ *Ar raʿnāʾ* رعناء [*#rʿn* faʿlāʾ fem.] 1. ahmak, 2. nazlı, oynak, süslü (dişi) < *Ar arʿan* أرعن [afʿal sf.] a.a. < *Ar raʿana* رعن salındı, oynadı

randevu [Rz 1896] *monşer ben biraz da bahçeye gireceğim, arkadaşlardan biriyle ¯randevumuz var.* | randevuhane [HRGKok 1927] *bugün ¯randevuhane sermayelerini sıhhî muayeneye tabi tutarak* || ~ *Fr rendez-vous* «(belirlenen yere) gidiniz!», buluşma < *Fr se rendre* (belli bir yere) gitmek < *Fr rendre* getirmek, götürmek → RANDIMAN

›› randevuevi, randevuhane, randevulaş-

randıman [Cum 1930] *Şimdiki istihsal metotlarımız çok iptidaidir. ¯Randman hakkındaki mukayeseli erkam bunu sarahaten göstermektedir.* || ~ *Fr rendement* verim, getiri, gelir < *Fr rendre* geri getirmek, iade etmek, ödemek *+ment°* << *Lat reddere* geri vermek, gelir getirmek < *Lat re+ dare* vermek → DATA

← RANDEVU, RANT

random [Cum 1998] *hızlı bir denetim mekanizması uygulanıncaya kadar hastalar ¯random (rastlantısal) testlere razı olmak zorunda* || ~ *İng random* 1. bilinçsiz koşuşma (ad, eski), 2. amaçsız, rastgele (sıfat) ~ *EFr randon* [dev.] koşturma, koşuşma, (at) dört nala koşma < *EFr randir* koşuşmak, dört nala koşmak

›› randomize

ranseyman "bir kişiyi işe almak veya ticari ilişki kurmak için ön bilgi toplama" [Mil 1953] *iki firma, memleketimizden edindiği ¯ranseymana göre foto muhabiri ile anlaş-*

Levent Şahverdi Arşivi

maya varıyor || ~ ***Fr renseignement*** bilgilendirme < ***Fr renseigner*** bilgilendirmek *+ment°* < ***Fr re+ enseigner*** öğretmek, eğitmek << ***Lat insignare*** [den.] sinyal vermek < ***Lat in+[1] signum*** işaret, remiz → SİNYAL

† Doğrusu *ransenyman* olmak gerekir; ancak *ranseyman* tercih edilen biçimdir.

rant "düzenli periyodik gelir" [HRGKok 1927] *Bana kayd-ı hayat şartıyla ˹rant' yapacağını* | rantiye "kira veya faiz geliriyle yaşayan" [Akş 1929] *Bu itibarla, memleketimizde yeni bir emlak sahibi ˹rantiye' sınıfı teşekkül ediyor.* | rantabl "kârlı" [Cum 1937] *asıl mühim mesele şarkta kurulan sanayiin ˹rantabl olup olmayacağı keyfiyetidir* || ~ ***Fr rente*** kira veya faiz geliri, getiri << ***OLat rendita*** [pp. fem.] a.a. < ***Lat reddere*** geri vermek *+()t°* → RANDIMAN

›› rantabl, rantiye, rantiyeci

ranza "gemici yatağı" [LF 1917] || ~ ***Ven rancio*** 1. asker veya tayfa yemekhanesi, 2. gemide tayfa yatağı (▫LF 534) ~ ***İsp rancho*** yemekhane ~? ***Ger *hreŋg-*** 2. sıra, tertip, asker topluluğu

rap[1] "sert ayak sesi" [HRGTeb 1914] *˹rap ˹rap ˹rap' muntazam adım sesleriyle* || : ***onom*** sert ayak sesi

›› rap rap, rappadak

rap[2] [Mil 1992] *1991'in en başarılı ˹rap grubu* || ~ ***İng rap*** bir tür sokak müziği < ***İng to rap*** 1. dayak atmak, 2. (Amerikan zenci argosunda) azarlamak, 'fırça atmak' < ***onom***

›› rapçi

rapid "rafting sporunda akarsuyun hızlı akan yeri" [EkşiS 2004] *˹rapide girince arkadaki raftingci dümen görevi görürken öndeki deliler gibi kürek çekmelidir, aksi halde rapidden çıkılmaz mazallah kayık öyle döner durur* | "... bir tür kalem" [EkşiS 2007] *˹rapid: Rotring'in girer çıkar başlıklı, kara saplı, cüzdanlara zarar versatil kalemi.* || ~ ***İng rapid*** hızlı ~ ***Lat rapidus*** kapkın, hızlı < ***Lat rapere, rapt-*** kapmak *+id°* << ***HAv *rap-yo-*** < ***HAv *rep-*** kapmak

rapor [Mesail 1866] || [LO 1876] *˹raporto: Takrir, telhis.* || ~ ***Fr rapport*** [dev.] bir görevle gönderilen memur veya elçinin görev yerinden gönderdiği yazılı bildiri < ***Fr rapporter*** geri getirmek, haber ve bilgi getirmek < ***Fr re+ apporter*** taşımak, getirmek → PORT+

›› raportör

← RÖPORTAJ

rapsodi [Cum 1930] *Bu seslerin pek azı, 'senfoni', 'bersöz', ˹rapsodi'...* || ~ ***Fr rhapsodie*** heyecanlı şiir veya müzik parçası ~ ***EYun rhapsōidia*** ῥαψῳδία doğaçlama övgü şiiri § ***EYun rháptō*** ῥάπτω yamamak, ucuca eklemek + ***EYun ōidḗ*** ᾠδή şarkı → ODEON

›› rapsodik

rapt [Taz 1482] *tedbīrüŋ ile gerçi her mevcūdı bir ʿillete ˹rabṭ ittin* || ~ ***Ar rabṭ*** ربط [***#rbṭ*** faʿl msd.] bağ, bağlama, kontrol ve disiplin altına alma < ***Ar rabaṭa*** ربط bağladı, iliştirdi

›› rapten, raptet-

← İRTİBAT, MERBUT, RABITA, RAPTİYE, RİBAT, ZAPTURAPT

raptiye "demiryolu ray vidası" [YOsm: Cum 1930] *Gupilya, çelik bilya, menteşe, kilit, mandal, ˹raptiye* | "kırtasiye çivisi" [Cum 1932] *500 büyük astarlı zarf, 600 büyük kaba zarf, 1000 kutu çivi ˹raptiye, 500 kutu iğne* || < ***Ar rabṭ*** bağlama *+īya(t)* → RAPT

† 20. yy başlarında türemiş Yeni Osmanlıca sözcüktür.

rasat [Gül 1317] *yüz ˹raşad bağlayam usturlāb-ile* || ~ ***Ar raṣad*** رصد [***#rṣd*** faʿal msd.] gözleme, gözetme < ***Ar raṣada*** رصد gözledi

›› rasathane

← TARASSUT

raspa [BdM 1886] *˹raspa ila arka kaşır: 'il gratte le dos avec une étrille', en parlant d'un ami maladroit.* | ~ ***İt raspa*** kaba rende ≈ ***İt raspare*** rendelemek ~ ***Ger *(h)raspōn*** sürtmek, rendelemek

† Karş. ***İng rasp*** "rende".

›› raspala-

rast "doğru, gerçek, dürüst" [Rab 1310] *ʿÜzeyr sözin ˹rāst tutmadılar (...) ˹rāstın yalğanın bilmes-miz* [doğrusunu yalanını bilmeyiz] *(...) bir emīn ˹rāst er seni müsülmānlıkğa ünder* [bir güvenilir doğru kişi seni müslümanlığa çağırır] | rast gel- [Tezk 1341] *fāriġ ol kim iş senüŋ ḳıyāsuŋ birle ˹rāst ˹gelmez.* | "... musıkide bir perde ve makam" [Kab 1432] *çalıp ayıdacak evvel ˹rāst perdesinde ayıt* || ~ ***Fa rāst*** راست 1. düz, doğru, hayırlı, şanslı, 2. sağ taraf, 3. İran musikisinde bir makam << ***EFa/Ave rāšta-*** düz, doğru, sağ taraf << ***HAv *rg-sta-*** < ***HAv *reg-***[1] yöneltmek, yönetmek

† Aynı kökten ***Lat rectus, Alm Recht, İng right, Fr droit*** "düz, doğru" > "sağ", ***Lat regere, rect-*** "düzmek, yönetmek", ***rogare*** "önermek", ***regula*** "kural, cetvel", ***rex, reg-*** "kral", ***Sans rājā*** "kral", ***raṣṭra*** "krallık".

›› rasgele, rast getir-

← ARASTA, ÇAPRAZ, DEROGASYON (AROGANS), RACA (MİHRACE), RASTLA-, RAY (REGL, REGOLA, REGÜLATÖR), REJİ (DİREKT, EREKSİYON, KOREKT, REJANS, REJİM, REJİSÖR, REKTİFİYE, REKTÖR, REKTUM, RİYAL, RUA)

rasta rasta felsefesi [Mil 1997] *yeni grup (...) reggae'nin ˹rasta felsefesine sahip çıktı* | rastalı [Mil 2002] *Başkurt Sokaktaki çekimde ˹rastalı saçlarıyla dikkat çeken Tarkan* || ~ ***İng Rasta*** [abb.] < ***İng Rastafarian*** Jamaika kökenli bir din, bu din mensuplarına özgü saç modeli ~ ***öiz Ras Tafari Makonnen ረአስ ተፈሪ መኮንን*** 1930'da Haile Selassie adıyla Habeşistan kralı olan Habeş soylusu (1892-1975)

† Hz. İsa'nın Afrika'da kral olarak taç giyeceğine dair bir kehanet nedeniyle Jamaikalı bazı mezhep mensupları 1930'ta Haile Selassie adıyla taç giyen Ras Tafari'yi Mesih kabul etmişlerdir. Arapça ile akraba bir dil olan Amhari dilinde *ras* "reis" demektir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› rastacı, rastafari, rastafaryen

raster [EkşiS 1999] *~raster çekmek: vektörel bir görseli pixel tabanlı bir formata export edip, ilgili programda pixel bazlı olarak açma işlemi.* || *~İng raster* görüntünün paralel çizgiler halinde dijitalize edilmesi *~Lat rastrum* tırmık < *Lat radere, ras-* tırmalamak, çizmek → ABRASİF

† Raster çıktısı toprakta tırmık izine benzediği için.

›› rasterize

rastık [Yad <1421?] *~rastıχ taşı, kitâblarda ~rāsuχt dir* | [GülM 1429] *gözsüz kişinüŋ kaşına ~rastıḳ sürmek bī-fāide zaḥmet çekmekdür* || *~Fa rāsuχt* راسخت göz sürmesi ve tıbbi amaçla kullanılan bir madde, antimon << *OFa *rōi suχtak* «yanık bakır», a.a. § *OFa rōi* bakır + *OFa sōχtan* yakmak, yanmak → SOFTA

† *Ar rūsaχtac* (a.a.) biçimi Orta Farsçadan alınmıştır.

rastla|mak [Arg 1533] *~raastlárum* [rastlarım]: *pareggio* | [Men 1680] *~rāstlamak = rāst gelmek: düş ol. vel düş gelmek, sataşmak, müsâdefe e., oğramak, doğru gelmek, doğru düşmek.* | [YTü: TDK2 1955] *~raslantı: ... tesadüf.* || < *Fa rāst* راست sağ, düz, doğru, denk, hayırlı +*lA-* → RAST

† *TTü rast gelmek* deyimi *Fa rāst āmadan* "memnun olmak" (iki kişi karşılaştığında söylenen söz) deyiminden çeviridir. † 1950'lerden itibaren *rasla-/raslantı* yazılışı teşvik edilmiş, ancak 1988 TDK sözlüğü *rastla-/rastlantı* yazımına geri dönmüştür.

›› rastlan-, rastlansal, rastlantı, rastlantısal, rastlaş-

rasyo "finans ve pazarlama terimi" [EkşiS 2006] *~rasyolar finans alemlerinde bol miktarda kullanıldıkları gibi satış çabalarının denetimi için de kullanılanları vardır. bunlar harcama ~rasyoları, müşteri geliştirme ve servis ~rasyoları ile satış ziyaretleri ile ilgili rasyolar olabilirler.* || *~İng ratio* oran, orantı *~Lat ratio* a.a. → RACON

rasyon "tayın, istihkak" [TDK9 1998] *~rasyon: Bir hayvanın 24 saatlik yem miktarı.* || *~Fr/İng ration* istihkak, tayın << *Lat ratio* oran, hak, gerekçe, akıl < *Lat reri* saymak +*()tion* → RACON

rasyonel rasyonalizm [Bah 1924] *~rasyonalizma: Vahyi inkâr ve her şeyi akıl yoluyla izah eden mezheb-i felsefî.* | [Cum 1931] *alelekser kullanılan ecnebi ıstılahların kısmı küllisinin lisanımızda mukabili vardır (...) Misal: ~rasyonel: aklî, uslu.* || *~Fr rationel* akla uygun, akılcı *~Lat rationalis* a.a. < *Lat ratio* oran, gerekçe, yargı, akıl +*al*° < *Lat reri* saymak, kestirmek, yargılamak +*()tion* → RACON

›› rasyonalist, rasyonalite, rasyonalizm, rasyonelleş-

← İRRASYONEL

raşe "titreme hastalığı" [Yad <1421?] *~raʿşe dahi bir illetdir kim adamın eli ve başı ditrer oynar, bu zahmet pîrlerde çok olur* || *~Ar raʿşa(t)* رعشة [#rʿš faʿla(t) msd.] titreme < *Ar raʿaşa* رعش titredi

† Esasen "Parkinson hastalığı" anlamına gelen sözcüğe, geç dönem Osmanlı şiirinde romantik anlamlar yüklenmiştir.

›› raşelen-

raşitik [Bah 1924] *~raşitik: Fena tagaddi* [kötü beslenme] *yüzünden kemik hastalığına mübtela olan.* || *~Fr rachitique* raşitizm hastalığına tutulmuş olan < *YLat rachitis* bir iskelet hastalığı +*ic*° < *EYun ráχis ράχις* belkemiği, omurga +*itis*

›› raşitizm

rate [NHik 1929] || *~Fr raté* [pp.] hayatını veya kariyerini boşa harcamış kimse < *Fr rater* [den.] argoda boşa atmak, ziyan etmek +*e* < *Fr prendre un rat* «sıçan yakalamak», a.a. (deyim) < *Fr rat* büyük fare, sıçan << *OLat rattus/raton* a.a.

rattan [Mil 1997] *Avrupa'dan ithal ettiği ~rattan mobilyaların kalitesiyle* || *~İng rattan* Doğu Asya'ya özgü bir tür kamış, bu kamıştan yapılan mobilya *~Malay rōtan* kamış

raund "boksta müsabaka dönemi" [Cum 1935] *çenesine, midesine inan yumrukların heyecanı içinde birinci ~ravond bitti* || *~İng round* yuvarlak (sıfat), halka, çember, döngü, tur, spor müsabakasında dönem (ad) *~Fr rond* a.a. << *Lat rotundus* yuvarlak (sıfat) → RONT

† Aynı kökten *Lat rotare* "döndürmek, çevirmek", *OLat rotulus* "yuvarlak nesne", *rotulare* "yuvarlamak".

← RODEO, RULET, RULMAN

ravent [CodC 1303] *reubarbarum - Fa & Tr: ~rauand* || *~Fa rāvand* راوند sapları yenen bir sebze, rheum rhabarbarum ≈ *Ave rae-vand* rae? veren

† *EYun rheon* (a.a.) İrani bir dilden alınmıştır. *İng rhubarb* sözcüğü *Lat rheum barbarum* "barbar ravendi" deyiminden türemiştir.

ravl [SülÇ 1409] *~Râviler virdi χaberler hem bize / Biz daχı yazduk uş eydürüz size* || *~Ar rāwi* راوٍ [#rwy fāʿil fa.] rivayet eden < *Ar rawā* روا hikâye etti, haber iletti → RİVAYET

raviyoli [Mil 1957] *Meşhur İtalyan Spasiyaliteleri Spageti ~Ravioli Pizza* || *~İt ravioli* [küç. çoğ.] bir tür hamur dolması, mantı < *İt ravo* turp, şalgam << *Lat rapum* a.a.

† Şeklinden ötürü.

ravza [Tezk 1341] *Muḥammed canı dükelinden geçdi, visâl ~ravżâsına irişdi.* || *~Ar rawḍa(t)* روضة [#rwḍ faʿla(t) mr.] bahçe, özellikle cennet bahçesi ≈ *Ave raodha-* büyüme, bitki bitme

† Arapça sözcük İslam öncesi dönemde Farsçadan alıntıdır.

← RİYAZİYE

ray [T&S 1892] *Rail* [Fr.]: *demir yollarının çubuğu, ~ray.* || *~Fr rail* tren yolu *~İng rail* 1. tahta çubuk, cetvel, 2. a.a. *~EFr reille* tahta çubuk, cetvel << *Lat*

Levent Şahverdi Arşivi

regula 1. cetvel, 2. kural, düzen << ***HAv *reg-***[1] doğrultmak, yöneltmek, yönetmek → RAST

† Orijini Fransızca olan sözcük, 19. yy.'da "tren yolu" özel anlamıyla ve farklı yazımla İngilizceden Fransızcaya geri alınmıştır. † Karş. ***İng rule*** "cetvel, kural" < ***Lat*** regula.

← REGL, REGOLA, REGÜLATÖR

rayiç [EÇ <1683] *Sâ'ir pâdişâh-ı eḳâlîmin* [başka diyarların padişahının] *sikkeleri geçmeyüp kendi sikkeleri ¯râyicîdir* [geçerlidir]. || ~ ***Ar*** *rā'ic* رائج [*#rwc* fā'il fa.] geçerli, cari < ***Ar*** *rāca* راج cari idi, geçerli idi → REVAÇ

rayiha [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *rā'iḥa(t)* رائحة [*#rwḥ* fā'ila(t) fa. fem.] koku < ***Ar*** *rūḥ* روح soluk, nefes, koku → RUH

razaki [Men 1680] *¯razaḳı & ¯rāzaḳiye: Panni albi linei genus & vinum* [beyaz bir kumaş ve üzüm cinsi] || ~ ***Fa*** *rāzakī* رازکی Rey kentinde yetiştirilen bir tür üzüm < ***Fa*** *rāzī* Rey'li, Rey'e ilişkin < ***EFa*** *Ragā* Tahran'a yakın bir kent, Rey *+ī*

razı [CodC 1303] *placeo* [memnunum] - *Fa: ¯razi em* [rāzi em] - *Tr: yarasurmen* [yaraşurmen] | [AşP 1330] *her biri χoşnūd u ¯rāżı işine* || ~ ***Ar*** *rāḍī* راضٍ [*#rḍw* fā'il fa.] rıza gösteren, memnun < ***Ar*** *raḍā* رضا razı idi, memnun oldu → RIZA

›› razılık

reaksiyon [AM <1900] *pek çok zaman devam etmeyen bi ¯reaksiyon yani aksi-tesir devri* || ~ ***Fr*** *réaction* karşı-eylem, tepki < ***Fr*** *re+ action* eylem, etki → AKSİYON

›› reaksiyoner, reaksiyonerlik, reaktif, reaktör

realite [Cum 1930] *Bugünkü beynelmilel münasebetlerde hamiyetten evvel ¯realite hakimdir* || ~ ***Fr*** *réalité* gerçeklik, hakikat ~ ***OLat*** *realitas* a.a. < ***Lat*** *realis +itas* → REEL

realize realizasyon "[Fr réalisation] gerçekleştirme" [Hil 1930] *mahdut masrafla estetik ve pratik ¯realizasyona imkân verdiği* | [Cum 1935] *verilen kararların dikkatle göze alınarak mümkün olan süratle ¯realize edilmesi* || ~ ***Fr*** *réaliser* gerçekleştirmek ~ ***OLat*** *realisare* a.a. < ***Lat*** *realis* gerçek, hakiki *+ise-* → REEL

›› realizasyon

realizm [AMPar 1877] *Her hükmü pozitivizm (müsbet-i katiyye), her fıkrası ¯realizm (hakikiyye) mezheb-i hikmetleri üzerine kurulmuş.* | [AR 1898] *Yanımda duran bir ¯realist* || ~ ***Fr*** *réalisme* gerçekçilik, 19. yy.'da bir resim ve edebiyat akımı < ***Fr*** *réél* gerçek → REEL

›› hiperrealizm, realist

realpolitik [Mil 1975] *Dışişleri ve Güvenlik Kurulu'nda bir dizi toplantı yaptırıp geniş kapsamlı ¯Real ¯Politik'i ve bunun gereklerini saptamıştı* || ~ ***Alm*** *Realpolitik* maddi çıkar ve güç dengelerine dayanan politika ☼ 1853 Ludwig von Rochau, Alm. siyasi düşünür.| → REEL, POLİTİKA

reasürans [Cum 1935] *Türkiye'yi idare eden devlet adamları ¯reasürans kanununu çıkartmakla memlekete pek büyük iyiliklerde (..)* || ~ ***Fr*** *réassurance* ikincil sigorta < ***Fr*** *re+ assurance* sigorta < ***OLat*** *assecurare* sigortalamak *+entia* < ***Lat*** *ad+ securus* güvenli, emin → SİGORTA

reaya [Neş 1492] || ~ ***Ar*** *raʿāyā* رعايا [*#rʿy* faʿālā çoğ.] davar, sürü < ***Ar*** *raʿiya(t)* رعيّة [t.] güdülen hayvan, koyun veya davar → RAİYET

rebap [SN 1354] *¯rebāb u ney ü çeng éderdi χurūş* || ~ ***Ar*** *rabāb* رباب [*#rbb*] yayla çalınan bir çalgı, ıklık ≈ ***Fa*** *rubāb* رباب mızrapla çalınan bir çalgı

† Arapça enstrüman adı M 8. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir. Nihai kaynağı Doğu İran veya Orta Asya olabilir. † Ortaçağ Avrupa müziğinde kullanılan *rebec* Arapçadan alıntıdır.

›› rübab

rebetiko [Cum 1985] *Yunanistan'dan gelecek ve Anadolu kökenli Rum ¯rembetiko' müziği söyleyecek olan Haris Alexiou* || ~ ***Yun*** *rebétiko ρεμπέτικο* bir tür Yunan müziği < ***Yun*** *rebós, rebét- ρεμπός* serseri, ayyaş, perişan *+ik°* < ***EYun*** *rébomai ρέμπομαι* aklı perişan olmak, amaçsız ve dengesiz olmak

† Türkçede Kostas Ferris'in 1984'te *Rembetiko* adıyla gösterilen filmi dolayısıyla popülerlik kazandı.

›› rebet, rembetika, rembetiko

recm [KFT <1421] || ~ ***Ar*** *racm* رجم [*#rcm* faʿl msd.] taşlayarak idam etme < ***Ar*** *racama* رجم taşlayarak idam etti ≈ ***Akad*** *ragāmu* רגמ söz söylemek, mahkemede dava etmek

† Arapçada sadece "taşlayarak idam etme" anlamını korumuş olan sözcüğün, esasen "hüküm söyleme, mahkûm etme" anlamına geldiği varsayılmalıdır. ***Eth*** *rgm* "lanetlemek" ve ***Akad*** *targumannu* "sözcü, elçi" aynı Sami kökünden gelir.

← RAC'IM, TERCÜMAN (DRAGOMAN, TERCÜME)

recüliyet [RNur 1926] *zayıf ve halîm ve yumuşak kadınların cemiyeti kuvvetleşir, sertlik ve şiddet kesb edip bir nevi ¯reculiyet kazanır.* || ~ ***Ar*** *raculiyya(t)* رجليّة [*#rcl* y. msd.] erkeklik < ***Ar*** *racul* رجل adam, erkek *+īya(t)* → RİC'AL

† Osmanlıca genel literatürde rastlanmayan, ancak modern dönemde dinî söylemde yaygınlaşan bir sözcüktür.

reçel [Fer <1451] *¯rîçâller, türşîler, pilâv-ı sultânî* | [Men 1680] *¯rîçâl vulg. ¯reçel* || ~ ***Fa*** *rīçāl/riçāl* ریچال/ریجال a.a.

reçete [LO 1876] *¯reçete: Hekimlerin edviye* [ilaç] *tertibi kâğıdı.* || ~ ***İt*** *ricetta* reçete, yemek tarifi << ***Lat*** *recepta* [pp. fem.] alındı, makbuz, pusula < ***Lat*** *recipere* kabul etmek, teslim almak *+()t°* < ***Lat*** *re+ capere, capt-* almak, tutmak → KAPASİTE

† Karş. ***İng*** *recipe* "yemek tarifi", *receipt* "makbuz".

reçine [Amr <1481] *¯raşine/ratinac* | [Arg 1533] *¯reziní: pece biancha* [ak sakız] | [EÇ <1683] *biŋ ḳantâr zift ve biŋ tulum ¯iricne* ارجنه || ~ ***Yun*** *retsina ρετσίνα* bitki

Levent Şahverdi Arşivi

sakızı, özellikle çam sakızı << ***EYun*** *rētinē ρητίνη* a.a.

† ▫Frisk 2.654 "wohl LW". ▫Chant 973 Yunanca sözcüğün kökeni konusunda tereddütlüdür. Lewy 1895:92 bir Sami dilinden alıntı olasılığını tartışır. † Osmanlı metinlerinde rastlanan ***Fa*** *ratinac* راتنج ve *raşīna* رشينه biçimleri nihai olarak Yunancadan alıntıdır. ***Lat*** *resina* > ***İng*** *resin* (a.a.) Yunancadan alınmıştır.

›› retsina

redaksiyon [Cum 1939] *Dikteden, dikte gramerinden, ¯redaksiyon ve kompozisyondan vazgeçmeli. Başka türlü bu iş yürümez.* || ~ ***Fr*** *rédaction* < ***Fr*** *rédiger* yazıyı düzelterek yayına hazırlamak *+()tion* ~ ***Lat*** *redigere, redact-* azaltmak, toparlamak, işe yarar hale getirmek

† *Redakte etmek* fiili Türkçeye özgüdür. Karş. ***Fr*** *rédiger* "redije etmek".

›› redakte, redaktif, redaktör, redije

redif "şiirde kafiyeyi izleyen ve her beyitte tekrarlanan sözcük" [SN 1354] *Uyanuχla düzmeye böyle laṭīf / Kişi fikr édüp ḳāfiyeyle ¯redīf* | "... artçı veya yedek asker" [YOsm: LO 1876] *¯redīf: (...) muavin makamında asker.* || ~ ***Ar*** *radīf* رديف [*#rdf* faʿīl sf.] takip eden, izleyen, ardınca gelen < ***Ar*** *radafa* ردف izledi

← MÜTERADİF

redingot [Rz 1896] *kaleme gittiği günler giydiği siyah ¯redingotu, siyah jilesi* || ~ ***Fr*** *redingote* süvari ceketi ~ ***İng*** *riding coat* a.a. < ***İng*** *ride* ata binmek << ***Ger*** **rīdan* a.a.

redöşose [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *rez de chaussée* yol hizası, yolla aynı seviyede olan kat § ***Fr*** *rez/ras* traş, kesim (<< ***Lat*** *rasus* a.a.) + ***Fr*** *chaussée* yol → ŞOSE

redüksiyon [Mil 1959] *MD4 (19-30) beygir takatinde, 4 silindirli 4 zamanlı tam Dizel, 1:2 ¯Redüksiyonlu* || ~ ***Fr*** *réduction* azaltma, kısıtlama, daraltma < ***Lat*** *reducere* geri çekmek, geri götürmek *+()tion* < ***Lat*** *re+ ducere, duct-* sevketmek → DÜK

reel [AM <1900] *bir şeyin memduh ve makbul olması için yalnız ¯reel olması kāfi olmadığı noktasında* || ~ ***Fr*** *réél* 1. nesnelere ilişkin, aynî, 2. gerçek ~ ***OLat*** *realis* nesnel, aynî, gerçek < ***Lat*** *rēs, re-* nesne, şey *+al°* << ***HAv*** **rē-* a.a.

† "Algıdan bağımsız olarak varolan gerçek" anlamında *realis/réél* terimi Batı felsefesinde 15. yy sonlarından itibaren görülür.

›› reel politika, reel sayılar

← REALİTE, REALİZE, REALİZM, REALPOLİTİK, SÜR-REALİZM

reeskont [TDK1 1945] *¯reeskont: Bir bankanın vadesi gelmemiş senetleri başka bir bankaya iskonto ettirmesi.* || ~ ***Fr*** *réescompte* bankanın kırdığı senedi Merkez Bankasının ikinci kez kırması < ***Fr*** *re+ escompte* iskonto, senet kırma ~ ***İt*** *sconto* → İSKONTO

ref [AşP 1330] *andan oldı naṣb u cerr ¯refʿ u sükūn* | ref et- "(yasa) kaldırma, iptal etme" [FatK <1481] *Ecdâd-ı izāmım vüzerāsıyla yirler imiş. Ben ¯refʿ itmişimdür.* || ~ ***Ar*** *rafʿ* رَفْع [*#rfʿ* faʿl msd.] kaldırma < ***Ar*** *rafaʿa* رفع kaldırdı, yükseltti

← İRTİFA, MÜRAFAA, TERFİ

refah refahiyet [Selç 1423] *kendülerüŋ selamet ve ¯refāhiyetine sebeb bilüp* | [Men 1680] *¯refāh: dinlenmek (...) Tranquilitas* [sükûnet, huzur] | [LO 1876] *¯refāh: bollukla geçinmek. Galatı refāhiyet.* || ~ ***Ar*** *rafāh* رفاه [*#rfh* faʿāl msd.] dinlenme, huzur bulma < ***Ar*** *rafaha* رفه dinlendi, huzurlu idi

← MÜREFFEH

refakat [Men 1680] *¯refāḳat: Benignitas, societas* [ünsiyet, dostluk]. || ~ ***Ar*** *rafāḳa(t)* رفاقة [*#rfḳ* faʿāla(t) msd.] yoldaşlık ve dostluk etme, yoldaşlık < ***Ar*** *rafaḳa* رَفَق yoldaşlık etti, yardım etti, yar oldu

† Esas anlamı "arkadaşlık etme" olup, "eşlik etme" anlamı Türkçede derivatiftir. † Karş. ***İbr*** *rāphaḳ* "birine katılmak, yanına gitmek".

›› refakatçi

← İRTİFAK, REFİK (REFİKA)

referandum [Bah 1924] *¯referandum: Menafi-i umumiyeye ait mesail hakkında iâtā-yı rey hakkı.* || ~ ***YLat*** *referendum* [n.] baş vurulacak şey, halk oyuna başvurma < ***Lat*** *referendus* (yetkili mercie) geri götürülecek, (görüş için) baş vurulacak < ***Lat*** *referre* geri götürmek, başvurmak *+end°* < ***Lat*** *re+ ferre* götürmek → FERTİLİTE

referans [Cum 1930] *yüksek vaziyetli zevatı ¯referans göstererek atideki adrese müracaatları.* | refere [Cum 1990] *yurttaşlarımız hastanemiz odyoloji kliniğine ¯refere edilmektedir.* || ~ ***Fr*** *référence* başvuru, gönderme ~ ***Lat*** *referentia* geri-taşıma < ***Lat*** *referre* geri taşımak, geri getirmek *+entia* < ***Lat*** *re+ ferre* getirmek, taşımak → FERTİLİTE

† Güncel Türkçede 1. "tanıtma veya tavsiye notu", 2. "akademik dayanak" anlamında.

›› refere et-

refik [Gül 1317] *her yola ¯refīḳ bulunuz kim sehl ola size tarīḳ* [yoldaş bulunuz ki yol kolay olsun] || ~ ***Ar*** *rafīḳ* رفيق [*#rfḳ* faʿīl sf.] yoldaş, eşlik eden < ***Ar*** *rafaḳa* eşlik etti → REFAKAT

← REFİKA

refika [YOsm: KT 1900] *¯refīka: 1. arkadaşlık veya ortaklık eden kadın, 2. karı, zevce* || < ***Ar*** *rafīḳ* رفيق [*#rfḳ* faʿīl sf.] refakat eden, yoldaş, arkadaş < ***Ar*** *rafaka* رفق eşlik etti → REFİK

refleks [Cum 1932] *şiddetli bir ¯refleks hareketile bacakları kasıldı ve dizleri bükülerek* || ~ ***Fr*** *réflexe* 1. diz altına vurunca bacağın istem dışı geri bükülmesi, 2. her çeşit istem dışı davranış veya sinirsel uyarı ~ ***Lat*** *reflexus* [pp.] geri bükülme < ***Lat*** *reflectere* geri bükmek < ***Lat*** *re+ flectere, flex-* bükmek → FLEKSİBL

›› refleksif

← REFLEKTÖR, RÖFLE

Levent Şahverdi Arşivi

reflektör [Bah 1924] *~reflektör: Ziyaı aksettiren alet, âkise.* || ~ ***Fr*** *reflecteur* yansıtıcı ~ ***Lat*** *reflector* «geri-büken», a.a. → REFLEKS

† Son dönemde kullanılan *reflekte etmek* fiili, Fransızca türevlerden Türkçede uydurulmuştur. Karş. ***Fr*** refléchir.

›› refleksiyon, reflekte

reflü [Mil 1991] *Mide duodenum ülseri, ~reflü, özofajit ve Zollinger Ellison Sendromu tedavisinde* || ~ ***Fr*** *reflux* geri akma, tıpta bir vücut sıvısının ve özellikle mide asidinin normalin aksi yönde akması ~ ***Fr*** *re+ flux* tıpta bir vücut sıvısının akışı < ***Lat*** *fluxus* [pp.] akıntı, dalga < ***Lat*** *fluere, flux-* akmak → FLOR

reform [ZG 1923] *bazı ecnebi kelimeleri vardır ki (...) bütün lisanlar tarafından aynen kabul edilmişlerdir: Feodalizm, şövalyelik, rönesans, ~reform...* | [Cum 1932] *Bu da ancak şümullü bir ~toprak ~reformu (...) ile temin edilebilir* || ~ ***Fr*** *réforme* [dev.] ıslah etme, ıslahat < ***Fr*** *réformer* yeniden biçim vermek, ıslah etmek ~ ***Lat*** *reformare* a.a. < ***Lat*** *re+ formare* biçim vermek, kalıba dökmek → FORM

›› reformasyon, reformatör, reforme, reformist, reformizm

reftar [ÖM 1437] *çemende sidre ey serv-i revân ~reftârını görse* || ~ ***Fa*** *raftār* رفتار gidiş, yürüyüş < ***Fa*** *raf-tan, rav-* gitmek, yürümek → REVA

refüj [Cum 1939] *Bulvarlarda yapılacak ~refüj tesisatı* || ~ ***Fr*** *refuge* 1. sığınak, 2. cadde ortasındaki yaya adacığı ~ ***Lat*** *refugium* a.a. < ***Lat*** *refugere* kaçmak, sakınmak, sığınmak *+ium* < ***Lat*** *re+ fugere* kaçmak → FÜG

refüze [Cum 1931] *Yüz versem, hemen oturacak ve ~refüze edildiğini örtecekti.* || ~ ***Fr*** *refuser* reddetmek << ***Lat*** *refundere, refus-* geri dökmek, çöpe atmak < ***Lat*** *re+ fundere, fus-* dökmek → FONDAN

† Fransızca fiilin anlamı ***Lat*** *recusare* "reddetmek" ve *refutare* "yalanlamak" ile karışmıştır.

regaip [İrşM 1387] *takı ~reġâyib namâzı on iki rekʿet turur* || ~ ***Ar*** *raġāʾib* رغائب [*#rġb* faʿāʾil çoğ.] 1. dilekler, 2. Recep ayının ilk Cuma gecesine verilen ad < ***Ar*** *raġība(t)* رغيبة [faʿīlā(t) sf. fem.] arzulanan şey, dilek < ***Ar*** *raġiba* رغب arzuladı, dilek diledi → RAĞBET

›› regaip kandili

regatta [x y. 1900] || ~ ***İng*** *regatta* bir tür yelkenli şampiyonası ~ ***Ven*** *Regàta* Venedik'te her yıl yapılan gondol yarışı

† Amiral Fahri Çoker'in anılarına göre İstanbul'da II. Abdülhamit döneminde, belki 1900 yılı civarında, *regatta* adıyla bir yelken yarışı düzenlenmişti. Yakın dönemde sözcük sadece özel ad ve marka olarak kullanımdadır.

reggae [Mil 1985] *~Reggae müziğinin temsilcileri Kasım ayının ilk üç günü Şan Müzikholde* || ~ ***İng*** *reggae* Jamaica kökenli bir müzik türü ☼ 1967 Bunny Lee, Jamaikalı müzik prodüktörü. < ***onom*** *rege-rege*

regl [Cum 1938] *görülen ilk âdeti müteakıb bir daha ~regl olmazlar* || ~ ***Fr*** *régle* 1. kural, düzen, 2. kadınların ay hali << ***Lat*** *regula* kural, düzen, cetvel < ***Lat*** *regere, rect-* düzmek, düzeltmek *+ul°* → RAY

regola "konfeksiyonda bir kesim" [Mil 1957] *Gömlekçi için iki makineci bir ~regolacıya ihtiyaç vardır.* || ~ ***İt*** *regola* 1. cetvel, 2. kural, düzen, kaide << ***Lat*** *regula* a.a. → RAY

regresyon [Cum 1969] *Yani o kompleksi karşılamak için ~regresyon yolu ile çocukluğuna döner.* || ~ ***Fr*** *régression* 1. geri gitme, 2. istatistikte bir işlem ~ ***Lat*** *regressio* a.a. < ***Lat*** *regredi* geri gitmek *+()tion* < ***Lat*** *re+ gradi, gress-* adım atmak, yürümek → GRADO

regülatör [Cum 1931] *Bu sürat için otobüslere ~regülatör konulacaktır.* || ~ ***Fr*** *regulateur* düzenleyici ~ ***Lat*** *regulator* a.a. < ***Lat*** *regulare* [den.] düzenlemek, kural koymak *+()tor* < ***Lat*** *regula* cetvel → RAY

›› regülasyon, regüle

reha [Men 1680] *~rehâ: Evasio, eliberatio & elapsus, eliberatus. (...) ~rehâ bulmak.* || ~ ***Fa*** *rahā* رها kurtuluş, kurtulma

† Hı harfiyle yazılan *reχā* رخا "rehavet, gevşeklik" ayrı sözcüktür.

rehabilite [Mil 1954] *Yedikule Verem Hastahanesinde meydana getirilen 'Rehabilitasyon Merkezi' dün saat 11.30'da açılmıştır.* || ~ ***Fr*** *réhabiliter* yeniden alıştırmak, hastalık veya gözden düşme nedeniyle toplumdan uzak kalmış bir kimseyi yeniden topluma kabul etmek < ***Fr*** *re+ habiliter* alıştırmak, eğitmek, uygun hale getirmek << ***OLat*** *habilitare* [den.] a.a. < ***Lat*** *habilis* uygun, elverişli, alışık < ***Lat*** *habēre* almak, sahip olmak *+()bilis* → HABİTAT

† Karş. ***İng*** *able* "elverişli, yetenekli, yapabilir" < ***Lat*** habilis.

›› habilitasyon, rehabilitasyon, rehabilitatif

← DEBİL

rehavet [Men 1680] *~reχâ & ~reχâvet: Laxum, mollem & flaccidum esse* || ~ ***Ar*** *raχāwa(t)* رخاوة [*#rχw* faʿāla(t) msd.] gevşeme, tembellik < ***Ar*** *raχā* رخا gevşedi, rahat etti

rehber [Gül 1317] *ol yola bir reh-rev ü ~reh-ber gerek* || ~ ***Fa*** *rahbar* رهبر yol gösteren, kılavuz § ***Fa*** *rah* ره yol + ***Fa*** *+bar* بر getiren, götüren → RAHVAN, +BER

›› rehber öğretmen, rehberlik, telefon rehberi

rehin [İrşM 1387] *~rehn ḳâyim bolgan hâlde borçın ötegenden soŋra* || ~ ***Ar*** *rahn* رهن [*#rhn* faʿl msd.] borç karşılığı bir şeyi güvence verme < ***Ar*** *rahana* رهن güvence verdi

›› rehnet-

← REHİNE, TERHİN

Levent Şahverdi Arşivi

rehine [Men 1680] *~rehīn, & faem.* [dişil hali] *~rehīnet* | [Bah 1924] *~rehīne: Borçlu tarafından teminat makamında bırakılan emanet, bir kabile reisinin teminat olarak yanında tevkif ettiği kimse.* || ~ ***Ar*** *rahīna(t)* رهينة *[#rhn* faʿīlā(t) sf. fem.] emanet, rehin (dişi veya şey) → REHİN

† *Rehin* (eşya) ve *rehine* (kişi) arasındaki anlam ayrımı 20. yy.'dan önce görülmez.

rehnüma [AşP 1330] *yol varana ~reh-nümā oldur* || ~ ***Fa*** *rahnumā* رهنما yol gösteren, rehber § ***Fa rah*** ره yol + ***Fa*** *nımūdan, numā-* نمودن, نما göstermek → RAHVAN, NÜMAYİŞ

reiki [Mil 2000] *Doğal Yaşam Festivali'ne (...) Psikoterapist Dr. Jacqueline Carleton, ~Reiki hocası Horst Günther ve bitki uzmanı (...)* || ~ ***Jap*** *reiki* ruhsal enerji, el değdirme yoluyla tedavi yöntemi ☼ 1922 Mikao Usui, Jap. ruhçu. § ***Çin*** *rei* ruh + ***Çin*** *ki* enerji, güç

reis [İrşM 1387] *~reīs turur ehl-i sünnetniŋ takı cemeʿetniŋ* || ~ ***Ar*** *raʾīs* رئيس *[#rAs* faʿīl sf.] baş kişi, önder, yönetici, kaptan < ***Ar*** *raʾs* رأس baş (≈ ***Aram*** *reʾšā* ראש a.a. ≈ ***Akkad*** *rāšu* a.a.)

← REİSÜLKÜTTAP, RESEN, RİYASET, RÜESA

reisülküttap [FatK <1481] *anuŋ altına şehr emini, anuŋ altına ~reīsül-küttāb oturur* || ~ ***Ar*** *raīsu'l-kuttāb* رئيس الكتّاب kâtiplerin başı, divan başkâtibi § ***Ar*** *raīs* رئيس baş + ***Ar*** *al-kuttāb* الكتّاب *[#ktb* fuʿʿāl çoğ.] kâtipler (< ***Ar*** *kātib* كاتب [t.]) → REİS, EL+, KÂTİP

rejans [Cum 1937] *~rejans konseyinin teşekkülü tarzı* || ~ ***Fr*** *régence* yöneticilik, kral naipliği << ***OLat*** *regentia* < ***Lat*** *regere, rect-* yönetmek, krallık etmek +*entia* → REJİ

† Fransa tarihinde *Régence* deyimi 15. Louis'nin küçüklüğüne (1715-1723) tekabül eden şaşaa ve zenginlik dönemini ifade eder.

reji "Osmanlı borçları idaresi" [AM17 1882] *~Reji çıkalıdan beri sigara almak için bir yere müracaat edenler* | "... tiyatro yönetmenliği" [HRGCeh 1923] *yeni teatrolar gibi bomboş kalır. Ahali sefaletten kurtulur vesselam. Bu işin üzerine de kıyak bir ~reji' yaparlar* || ~ ***Fr*** *régie* yönetim, idare < ***Fr*** *régir, régiss-* yönetmek << ***Lat*** *regere, rect-* doğrultmak, yöneltmek, yönetmek, rehber olmak << ***HAv*** **reg-*[1] yöneltmek → RAST

† Osmanlı Devleti'nde tütün tekeli için reji idaresi 1872'de, genel kamu borçlarının yönetimi için Düyun-u Umumiye İdaresi (*Régie de dette publique ottomane)* 1881'de kurulmuştur. Ancak Fransızca sözcüğün Türkçe metinde kullanımına en erken 1882'de rastladık.

›› reji asistanı, reji idaresi

← DİREKT (ADRES, DİREKSİYON, DİREKTÖR, DRESUVAR), EREKSİYON, KOREKT (ESKORT), REJANS, REJİM, REJİSÖR, REKTİFİYE, REKTÖR, REKTUM, RİYAL, RUA (RUVAYAL)

rejim [Bah 1924] *~rejim: Bir devletin şekl-i hükümeti. Yaşamakta ve bilhassa yemek içmekde riayet edilen kaide.* || ~ ***Fr*** *régime* yönetim, düzen, özellikle sıkı düzen << ***Lat*** *regimen* yönetim < ***Lat*** *regere* yönetmek +*men* → REJİ

rejisör "tiyatro yönetmeni" [ResC 1912] || ~ ***Fr*** *régisseur* yönetmen < ***Fr*** *régir* yönetmek +*()tor* → REJİ

rekabet [Men 1680] *ruḳūb: ~reḳābet. Observare, contemplari (stellas), exspectare* [gözleme, gözetleme (özellikle yıldız)] | "... rakiplik" [YOsm: LO 1876] *~reḳābet: Aslı intizar, terekkub manasında. Rakiplik, biri birine ziddiyetle iş tervic etmek, yarış.* || ~ ***Ar*** *raḳāba(t)* رقابة *[#rḳb* faʿāla(t) msd.] denetleme, kontrol etme < ***Ar*** *raḳaba* رَقَبَ gözetti, kontrol etti, dikkat etti, gözünü ayırmadı

›› rekabetçi

← MURAKABE (MURAKIP), RAKİP

rekât [AşP 1330] *oldı iki ~rekaʿat namāz* || ~ ***Ar*** *rakaʿa(t)* رَكْعة *[#rḳʿ* faʿala(t) çoğ.] eğilmeler, namazın bölümleri < ***Ar*** *rukūʿ* رُكُوع [t.] → RÜKU

reklam [İlan 1910] *El ile dokunmuş dantelden bluzlar gayet ehven olmak üzere ~reklam için yirmi guruş fiyatla satılmaktadır.* || ~ ***Fr*** *réclame* [dev.] 1. iddia, protesto, bağırarak ileri sürülen şey, 2. ilan < ***Fr*** *réclamer* yüksek sesle ileri sürmek, tellal ile ilan etmek ~ ***Lat*** *reclamare* a.a. < ***Lat*** *re+ clamare* çağırmak, çığırmak, okumak < ***Lat*** **clāmā* çağrı < ***HAv*** **kelə-*[2] a.a. → KLARNET

›› reklam ajansı, reklam arası, reklam yazarı, reklamasyon, reklamcı, reklamcılık

← DEKLAMASYON, KLEYM

rekolte [Bah 1924] *~rekolta* رەء قولتا: *Topraktan alınan mahsulat.* || ~ ***İt*** *ricolta* hasat < ***İt*** *ricogliere* ürün toplamak, hasat etmek << ***Lat*** *recolligere* a.a. < ***Lat*** *re+ colligere* toplamak < ***Lat*** *con+ legere, lect-* seçmek → LEJYON

rekor [Bah 1924] *~rekor: Sporda aynı cins vekayiin en mükemmeli, en faiki.* || ~ ***Fr*** *record* sporda ilk kez ulaşılan başarı düzeyi ~ ***İng*** *record* 1. kayıt, tutanak, zabıt, 2. kayıtlara geçen başarı, rekor < ***İng*** *to record* 1. anımsamak [esk.], 2. kaydetmek, zapta geçirmek ~ ***Lat*** *recordari* anımsamak, aklına geri getirmek < ***Lat*** *re+ cor, cord-* yürek, akıl, gönül → KÖR[2]

← REKORTMEN

rekortmen [Cum 1937] *~rekortmen' rozetleri için ellişer lira mükâfat konmuştur* || ~ ***Fr*** *recordman* rekor kıran ~ ***İng*** **recordman* → REKOR, +MEN

† Fransızcada üretilmiş pseudo-İngilizce sözcüktür; İngilizcede karşılığı yoktur.

rekreasyon [Mil 1959] *'Türk ~Rekreasyon Cemiyeti' önümüzdeki günlerde faaliyete geçecektir. Bu cemiyetin gayesi halka kültür ve eğlence sahalarında hoş vakitler geçirtmektir.* || ~ ***Fr*** *recréation* eğlence, istirahat ~ ***Lat*** *recreatio* canlanma, tazelenme < ***Lat*** *recreare* canlandırmak, taze hayat vermek +*()tion* < ***Lat*** *re+ creare* can vermek → KREASYON

›› rekreatif

rektifiye "motor düzeltme" [Cum 1942] *~rektifiye aparatı, demir giriko, oksijen kaynak tertibatı* || ~ ***Fr*** *rectifier*

Levent Şahverdi Arşivi

düzeltmek, doğrultmak ~ ***OLat rectificare*** § ***Lat rectus*** [pp.] düz, doğru (< ***Lat regere*** ***+()t°***) + ***Lat facere, fact-*** yapmak → REJİ, FAKTÖR

›› rektifikasyon

rektör [Bah 1924] ¯*rektör: Bir darülfünunun veya dinî bir müessesenin müdürü.* || ~ ***Fr recteur / Alm Rektor*** üniversite yöneticisi ~ ***Lat rector*** rehber, kılavuz, yönetici < ***Lat regere*** doğrultmak, yönetmek ***+()tor*** → REJİ

† Türkçeye 1933'te Alman akademik sisteminden aktarılmıştır.

rektum [Cum 1941] ¯*rektal mesafe, basal metabolisma, uro-genital sistem* | [Cum 1962] ¯*rektum kanaması* || ~ ***Lat rectum*** [n.] 1. düz şey, 2. düz bağırsak, kalın bağırsağın son kısmı < ***Lat rectus*** [pp.] doğru, düz, sağ < ***Lat regere*** ***+()t°*** → REJİ

† Tıbbi kullanımı Yunanlı hekim Galenos'un kullandığı *apeuthýsmeon enteron* "düz bağırsak" teriminin Latince çevirisidir.

›› rektal, rektit, rektoskop, rektoskopi

relaks "ruhen ve bedenen gevşemiş (sıfat)" [Mil 1992] *yüzde ve vücutta gevşemeyi ve ¯relaks hali siz de hissediyorsunuz* || ~ ***İng relax*** gevşemek, gevşetmek (fiil) ~ ***Lat relaxare*** a.a. < ***Lat re+ languere, lax-*** gevşemek → LAÇKA

† İngilizce sözcük fiil olup, sıfat olarak kullanımı Türkçeye özgüdür.

← MİYORELAKSAN

relatif [Cum 1931] *Biz Avrupa'nın fakirleştiğini biliyoruz. Bu, ¯relatif (nisbî) bir fakirliktir.* | [Fel 1942] *bağıntıcılık, görecilik, ¯relativizm = İzafet* || ~ ***Fr relatif*** başka bir şeyle ilişkili olan, nisbi, görece ~ ***Lat relativus*** a.a. < ***Lat referre, relat-*** geri götürmek, rücu etmek, ilgilendirmek, ilıştirmek ***+()tiv°*** < ***Lat re+ ferre, lat-*** götürmek, taşımak

† ***Lat ferre*** fiilinin kuraldışı perfekt kökü *latus'tur*. Karş. DİFERANSİYEL, +ber.

›› relativist, relativize, relativizm, rölasyon, rölatif

← ABLATİF, KORELASYON, PİAR, SÜPERLATİF

remayöz [Mil 1961] *Trikotaj ¯remayözcüsü aranıyor.* || ~ ***Fr remmailleuse*** [fem.] örgü tamir eden (makina veya kadın) < ***Fr re+ mailler*** ağ örmek ***+os°*** → MAYO

remiks [Mil 1995] *Amerika'da (...) adların kayıt ve ¯remikslerinde çalışan kardeşler, kendi adlarını verdikleri albümle Türk piyasasına girdiler* || ~ ***İng remix*** (özellikle müzik sanayiinde) yeniden harmanlamak < ***İng re+ mix*** karıştırmak, harman etmek → MİKS

›› remix

remil "kum" [CFürs 1501] || ~ ***Ar raml*** رمل [*#rml* faʿl] 1. kum, 2. kumda oluşan şekillerle bakılan fal

remiz [AşP 1330] *bu meşeldür maʿnî gösterür bize / ¯remzdür bu ten ile gönlümüze* || ~ ***Ar ramz*** رمز [*#rmz* faʿl msd.] 1. göz kırpma, 2. işaret, simge, gizli anlam ifade eden söz < ***Ar ramaza*** رمز göz kırptı, işaret etti

← RÜMUZ

ren geyiği [Cum 1932] *elbiseleri ¯ren geyiği postundandır* || ~ ***Fr renne*** İskandinav ülkelerine özgü bir tür geyik ~ ***İsw/Norv ren*** a.a. << ***Nor hreinn*** geyik << ***Ger *hraina-*** «boynuzlu», a.a. << ***HAv *krei-na-*** < ***HAv *ker-***[1] kafatası, boynuz → KORNA

† Aynı Germence kökten ***Alm/İng Horn, Lat cornūs*** "boynuz".

renal [EEğ 1958] *kan basıncını artıran ¯renal faktör* || ~ ***Fr renal*** böbreğe ilişkin ~ ***Lat renalis*** a.a. < ***Lat renes*** böbrek ***+al°***

›› postrenal

← ADRENALİN

rencide [GülM 1429] *bu gönül anuŋ muḥabbeti-ile ve miḥneti-ile ¯rencîdedür* || ~ ***Fa rancîda*** رنجیده [pp.] acılı, üzgün, zahmet çekmiş < ***Fa rancîdan*** رنجیدن zahmet ve sıkıntı çekmek ***+a*** < ***OFa raχtan, ranc-*** zahmet ve sıkıntı vermek

← RENÇBER

rençber "tarım işçisi" [Kab 1432] *ol yörenin ¯rencberlerindendür* | "sanayi işçisi" [Sel 1600] [Baruthane yangınında] *İşçilerden birkaç nefer ¯rencberler sūχte olup* [yanıp] || ~ ***Fa ranc-bar*** رنجبر zahmet çeken, emekçi § ***Fa/OFa ranc*** رنج emek, zahmet + ***Fa bar*** بر taşıyan → RENCİDE, +BER

rende [Aht 1545] ¯*rende dedikleri neccār ālātındandır* || ~ ***Fa randa*** رنده rende, yontma aleti < ***Fa/OFa randîdan*** رندیدن kazımak, yontmak ***+a***

›› rendele-

renk [CodC 1303] *tinta - Fa: ¯rang - Tr: boya vel ¯rang (...) cholor - Fa & Tr: ¯rang* | [Marz 1380] *envāʿ-i reyāhīn ve ¯reng-â-reng çiçekler bitle* | [LO 1876] ¯*Renk ¯vermek: boyamak, izhar, açığa boyamak. ¯Renk vermemek: ketm, anlatmamak.* || ~ ***Fa/OFa rang*** رنگ boya, renk, (mec.) göz boyama, hile, al (≈ ***Sans rāga*** राग renk, özellikle kırmızı renk) << ***HAv *reg-***[3] boyamak

† Hint müziğinde "makam" anlamında kullanılan *rāga* esasen "renk" demektir.

›› rengârenk, rengi at-, renk ver-, renklen-, renklendir-, renkli, renksiz

renyum [ML 1969] || ~ ***YLat rhenium*** bir element ☼ 1925 Walter Noddack, Ida Tacke & Otto Berg, Alm. kimyacılar. < ***öz Rhenus*** Ren nehri ***+ium***

reosta [Cum 1938] *bin devirli İkaz dinamosu ve iki aded ¯Reosta* || ~ ***Fr rhéostat*** akım düzenleyici ~ ***İng rheostat*** ☼ 1843 Sir Charles Wheatstone, İng. fizikçi § ***EYun rhéon ῥέον*** akış, akım (< ***EYun rhéō ῥέω*** akmak) + ***EYun státos στάτος*** duran, durduran (< ***EYun *istēmi, stā- ἵστημι, στα-*** durmak ***+t°***) → RİTM, STATİK

repertuvar [HRGTut 1926] *Küfürdeki ¯repertuar'ını ağız dolusu savurduktan sonra: 'Ah' dedi* | [Cum 1931] *18 senelik ¯repertuvarının bir listesine göz gezdiriniz, görürsünüz ki* || ~ ***Fr répertoire*** stok, depo, bir tiyatro kumpanyasının hazır oyunlar listesi ~ ***OLat reper-***

Levent Şahverdi Arşivi

torium bulma yeri, eşya saklanan yer < ***Lat*** *reperire* bulmak *+()torium* < ***Lat*** *re+ parire, part-* çıkarmak, denk getirmek, üretmek << ***HAv*** **perə-*[1] tedarik etmek → PARİTE

← RÖPER

repetisyon "prova" [Cum 1936] *sahnede askeri bando talebelerinin bir ¯repetisyonu var* || ~ ***Fr*** *répétition* tekrar etme, sahne sanatlarında prova ~ ***Lat*** *repetitio* < ***Lat*** *repetere* yeniden yarışmak *+()tion* < ***Lat*** *re+ petere, petit-* koşmak, seğirtmek → KOMPETAN

›› repete, repetitör

replik [Mil 1951] *tiradlardaki, uzun ¯repliklerdeki tutukluklar* || ~ ***Fr*** *réplique* [dev.] yanıt, tiyatroda aktörün sözleri < ***Fr*** *répliquer* yanıtlamak, karşılık vermek ~ ***Lat*** *replicare* a.a. < ***Lat*** *re+ plicare* katlamak → PLİ

† Anlam gelişmesi için karş. YANIT.

← REPLİKA, REPLİKE

replika [Cum 1984] *¯Replika işi aslında gitgide yaygınlaşan büyük bir iş.* || ~ ***İng*** *replica* bir nesnenin bire bir kopyası ~ ***İt*** *replica* cevap → REPLİK

›› replikatör

replike [EkşiS 2002] *¯replikasyon: verileri, merkezi veritabanından farklı noktalarda konumlandırılmış yerel veritabanlarına dağıtma işlemine verilen ad.* | [EkşiS 2003] *DNA ¯replikasyonu* || < ***İng*** *replicate* 1. cevap vermek [esk.], 2. kopyalamak, tıpkısını yapmak < ***Lat*** *replicare* cevap vermek → REPLİK

† ***Fr*** *répliquer* sadece "yanıtlamak" anlamında kullanılır. İngilizce fiil modern dönemde "tıpkısını yapmak, kopyalamak" anlamını kazanmıştır. Türkçede sadece bu anlamda caridir.

›› replikasyon, replikatif, replikator

repo "bankalarda gecelik faiz işlemi" [Mil 1988] *Biz aslında faizlerimizi artırmadık. Sadece ¯repo işlemlerimizi yoğunlaştırdık.* || ~ ***İng*** *repo* [abb.] < ***İng*** *repurchase agreement* geri satın alma sözleşmesi < ***İng*** *re+ purchase* satın alına

represyon [Mil 1979] *regresyon, ¯represyon, idantifikasyon, rasyonalizasyon, projeksiyon* || ~ ***Fr/İng*** *repression* geri-bastırma ~ ***Lat*** *repressio* < ***Lat*** *repremere* geri bastırmak *+()tion* < ***Lat*** *re+ premere, press-* basmak, sıkmak → PRES

›› represif

reprodüksiyon [Cum 1931] *iktisat ilminde de beynelmilel bir mahiyet almış olan statik, dinamik, konjunktur, ¯reproduksiyon, landşaft nev'inden kelimelerin Türkçelerini uydurmağa lüzum hissetmedim.* || ~ ***Fr*** *reproduction* yeniden üretme, çoğaltma < ***Fr*** *re+ production* üretme → PRODÜKSİYON

›› röprodüksiyon

repütasyon [Mil 1990] *Neden Semra Özal? Kendisinin ¯repütasyonu İngiltere'ye kadar ulaştı.* || ~ ***Fr*** *réputation* ün, saygınlık, itibar ~ ***Lat*** *reputatio* a.a. < ***Lat*** *reputare* değer vermek, itibar etmek, saymak *+()tion* < ***Lat*** *re+ putare* saymak → AMPÜTE

resen [LO 1876] *¯re'sen: Başkaca* [kendi başına]. || ~ ***Ar*** *ra'san* رأسا [zrf.] baş olarak, başça < ***Ar*** *ra's* رأس [*#rAs*] baş, kafa *+an* → REİS

† "Kendi başına, kimseye danışmadan" anlamı Türkçeye özgüdür.

resepsiyon "resmi kabul" [AR 1897] *kulüpte, dans odalarında, salon dö ¯resepsiyonda, madamalar yanında* | *"... otellerde kabul görevlisi ve masası"* [Mil 1955] *Bir otelin direktörü evvela bulaşıkçılıktan başlar (...) metrdotel olur, ¯resepsiyoner olur, kâtip olur* || ~ ***Fr*** *réception* 1. kabul etme, 2. misafir kabul etme, davetlilere açık toplantı ~ ***Lat*** *receptio* a.a. < ***Lat*** *recipere* kabul etmek *+()tion* < ***Lat*** *re+ capere, capt-* almak, kabul etmek → KAPASİTE

← RESEPTÖR

reseptör [Bah 1924] *¯reseptör: Telgrafçılıkta diğer taraftan verilen işareti almağa mahsus alet, âhize.* || ~ ***Fr*** *récepteur* alıcı ~ ***Lat*** *receptor* < ***Lat*** *recipere +()tor* → RESEPSİYON

resesyon "ekonomide gerileme, eksi kalkınma" [Mil 1958] *muhtemel bir ¯resesyonu önlemiş olacaktır* || ~ ***İng*** *recession* / ***Fr*** *récession* gerileme, geri gitme < ***Lat*** *recedere* geri gitmek *+()tion* < ***Lat*** *re+ cedere, cess-* gitmek → AKSESUAR

›› resesif, resesif gen

reset [Mil 1987] *Commodore 64 bilgisayar, joystick, ¯reset switch, 10 adet süper yeni oyun* || ~ ***İng*** *reset* yeniden kurma, elektronik cihazlarda sıfırlama işlemi < ***İng*** *re+ set* kurma, ayağa kaldırma → SET[2]

›› reset at-, resetle-

resif "mercan kayalığı" [TDili 1936] || ~ ***Fr*** *récif* denizde sığ kum şeridi, mercan kayalığı ~ ***İsp*** *arrecife* a.a. ~ ***Ar*** *ar-raṣīf* الرصيف [*#rṣf* faʿīl sf.] dalgakıran < ***Ar*** *raṣafa* رصف taş döşedi, yol yaptı

† Arapça kökenli *rasīf* "dalgakıran" biçimi Osmanlıcada sıklıkla kullanıldığı halde, "mercan kayası" anlamında yeni telaffuzla Fransızcadan alınmıştır.

resim "suret" [AşP 1330] *altı günde urdı anuŋ ¯resmini* | *"... yazı ... damga ... yasa"* [Men 1680] *¯resm: Signare, scribere, designare* [işaretleme, yazma, çizme]. *Item signum, vestigium* [iz, işaret]. *Usit. canon, norma, lex, jus, signatio, delineatio, scriptio, descriptio* [Türkçe kullanımda, yasa, kural, tarif, tasvir]. | resmî "yazılı" [Men 1680] *¯resmî: Ad scripturam pertinens* [yazılı, yazıya ilişkin] | resmen [LO 1876] *¯resmen: Nizam üzere, kanunen.* || ~ ***Ar*** *rasm* رسم [*#rsm* faʿl msd.] 1. işaretleme, 2. iz, işaret, simge, damga, 3. suret, 4. formalite, ayin < ***Ar*** *rasama* رسم 1. ayağını yere bastı, iz bıraktı, damga bastı, 2. resim yaptı, işaret etti (≈ ***Aram*** *rəṣum* רְשׁוּם iz ve işaret yapmak, kaydetmek ≈ ***İbr*** *rāṣam* a.a.)

›› damga resmi, resimle-, resimli, resimsiz, resmen, resmet-, resmi, resmigeçit, resmiyet

← MERASİM, NEVRESİM, RESSAM, RÜSUM, RÜŞEYM

Levent Şahverdi Arşivi

resital [Cum 1930] *Parisli piyanist Madam Marcelle Meyer tarafından iki ¯resital verilecektir.* ‖ ~ ***Fr*** ***récital*** dinleti, şiir okuma, tek kişilik konser < ***Fr*** ***réciter*** yüksek sesle okumak, şiir söylemek *+al°* ~ ***Lat*** ***recitare*** a.a. < ***Lat*** *re+* ***citare*** çağırmak, yüksek sesle konuşmak

← RESİTATİF

resitatif [Asaf&Asaf 1927] *uzun hava ... Avrupa'daki ¯resitatife müşabihtir.* ‖ ~ ***Fr*** ***récitatif*** operada makamla konuşma < ***Fr*** ***réciter*** makamla söylemek *+()tiv°* → RESİTAL

ressam [Fuz 1535] ‖ ~ ***Ar*** ***rassām*** رَسّام [*#rsm* faʿʿāl mesl.] resim yapan < ***Ar*** ***rasama*** رَسَمَ çizdi, işaretledi → RESİM

›› ressamlık

rest [HRG <1930] *hepsi ¯estiniz' demeğe meraklıydı, sanki bunun için, bunu söylemek için oynuyorlardı* ‖ ~ ***Fr*** ***reste*** [dev.] 1. geri kalan şey, artık, 2. pokerde bankada kalan paranın tümü < ***Fr*** ***rester*** geri durmak, geriye kalmak, artmak ~ ***Lat*** ***restāre*** a.a. < ***Lat*** *re+* ***stāre, stat-*** durmak → İSTASYON

restitüsyon [TDK9 1998] *¯restitüsyon: Yeniden tasarımlama.* ‖ ~ ***Fr*** ***réstitution*** geri koyma, iade etme < ***Lat*** ***restituere*** tekrar yerine koymak, eski haline iade etmek *+()tion* < ***Lat*** *re+* ***statuere*** durdurmak, dikmek, kurmak → STATÜ[1]

restoran [AH 1878] *İki yumurta ¯restoranda bir frangadır, burada kırk santime oluyor.* ‖ ~ ***Fr*** ***restaurant*** 1. canlandırıcı, güç veren, tonik [esk.], 2. lokanta < ***Fr*** ***restaurer*** onarmak, yenilemek *+ent°* → RESTORE

† Paris'te modern anlamda ilk restoran olan M. Boulanger lokantasında (1765) halka sunulan yemekler için kullanılan reklam sözünden alay yoluyla üretilmiştir. † İngilizcede 1875'lerden, Türkçede muhtemelen 20. yy başlarından itibaren öncelikle trenlerdeki yemek vagonları için kullanılmıştır. Türkiye'de "lokanta" anlamında kullanımı 1930'larda yaygınlaştı.

restore [Cum 1935] *yıkık minaresi evkaf tarafından muvaffakiyetle ¯restore (tamir) edilmiştir* ‖ ~ ***Fr*** ***restaurer*** onarmak, yenilemek ~ ***Lat*** ***restaurāre*** (yıkılmış bir şeyi) yeniden ayağa kaldırmak < ***Lat*** *re+* ***staurāre*** dikmek, ayağa kaldırmak << ***HAv*** ****stáu-ro-*** < ***HAv*** ****stā-*** durmak → İSTAVROZ

›› restorasyon, restoratif, restoratör

← RESTORAN

resul [AtH <1250 (1444)] *ol ḥaḳ ¯rasūl / bilig Çinde erse siz arḳanı tidi* [o hak resul, bilgi Çin'de olsa siz arayın dedi] ‖ ~ ***Ar*** ***rasūl*** رسول [*#rsl* faʿūl im.] elçi, haberci < ***Ar*** ***rasala*** رَسَلَ saldı, sarktı ≈ ***Aram*** ***rāṣal/raṣel*** רְשַׁל sarkmak, salınmak

† "Salmak" fiilinin buradaki anlamı Türkçe *elçi salmak* deyiminde korunur. Karş. ***Ar*** ***rasal*** "salma" ve *rasl* "salıverilen saç".

›› resulullah

← İRSALİYE (MÜRSEL), RİSALE

reşit [KFT <1421] ‖ ~ ***Ar*** ***raşīd*** رشيد [*#rṣd* faʿīl sf.] doğru yolda olan, olgun < ***Ar*** ***raşada*** رَشَدَ doğru yola gitti → RÜŞT

reşo [x 2002] *Jel ¯Reşo Yakıtları · Kandil Yağları · Sıvı ¯Reşo Yakıtları.* ‖ ~ ***Fr*** ***réchaud*** küçük soba veya fırın < ***Fr*** *re+* ***chaud*** sıcak << ***Lat*** ***calidus*** a.a. → KALORİ

† Restoran ve kafeteryalarda "yemeği sıcak tutan düzenek" anlamında Türkçede en az 1990'lardan itibaren kullanılmaktadır.

ret [AşP 1330] *kocalıcak tanrı anı ¯redd ider* | **reddiye** [YOsm: TDK2 1955] *¯reddiye: Bir düşünceyi, bir öğretiyi reddetmek için yazılan yazı.* ‖ ~ ***Ar*** ***radd*** ردّ [*#rdd* faʿl msd.] geri çevirme, geri gönderme, geri sürme, iade etme, reddetme < ***Ar*** ***radda*** ردّ geri çevirdi

›› merdut, reddet-, reddiyat, reddiye

← İRTİDAT (MÜRTED), İSTİRDAT, RADDE, TEREDDÜT (MÜTEREDDİT)

retina [Mil 1952] *Yaptığı muvaffakiyetli ameliyatlarla ¯retina dekolmanı denen gayet tehlikeli hastalığa müptela 50 kişiyi kurtaran göz hastalıkları mütehassısı* ‖ ~ ***YLat*** ***retina*** gözün ağ tabakası < ***Lat*** ***rete*** ağ *+in°*

retorik [Cum 1936] *sembolizm, bugün halk şiirlerinin lirizmile eski ¯retorik hayalleri arasında sıkışmış ...* ‖ ~ ***Fr*** ***rhétorique*** belagat, güzel ve sanatlı konuşma ~ ***EYun*** ***rhetōrikḗ téχnē ῥητορική (τέχνη)*** a.a. < ***EYun*** ***rhétōr ῥήτωρ*** hatip *+ik°* << ***HAv*** ****wrē-tor-*** konuşan < ***HAv*** ****werə-***[3] konuşmak, söylemek

retro [Mil 1984] *Bu yıl moda ¯retro devrimler yılı oldu* | [Cum 1986] *¯Retro denilince ilk akla gelen büyük baba görülekleri* ‖ ~ ***İng*** ***retro*** [abb.] modası geçmiş iken yeniden moda olan < ***İng*** ***retrospective*** geriye bakış → RETROSPEKTİF

retroaktif [Mil 1981] *önümüzdeki günlerden uygulamanın başlayacağını ve 1 Ocak 1981'den ¯retroaktif işleneceğini belirtmişlerdir.* ‖ ~ ***İng*** ***retroactive*** geriye işleyen, makable şamil ~ ***Fr*** ***rétroactif*** a.a. § ***Lat*** ***retro*** geriye + ***Lat*** ***activus*** işleyen, etkin → RETROSPEKTİF, AKTİF

retrospektif [Mil 1964] *haftalardır merakla beklenen Prenses 'Fahr-el Nissa Zeid'in ¯retrospektif sergisi Güzel Sanatlar Akademisinde açıldı.* ‖ ~ ***Fr*** ***retrospectif*** geriye bakan (sıfat), geriye bakış (isim); bir sanatçının eski eserlerinden oluşan sergi ~ ***Lat*** ****retrospectivus*** § ***Lat*** ***retro*** geri + ***Lat*** ***specere*** bakmak *+()tiv°* → SPEKÜLASYON

← RETRO, RETROAKTİF

return "klavyede satırbaşı tuşu" [Mil 1984] *Bu gönderme işlevi hemen hemen bütün klavyelerde üstünde 'enter' veya ¯'retum' yazılı tuşla yapılır.* ‖ ~ ***İng*** ***return*** dönmek, dönüş, (finansta) getiri, (daktiloda) satırbaşı < ***Fr*** ***retourner*** geri dönmek < ***Fr*** *re+* ***tourner*** dönmek → TUR[1]

reva [Kut 1069] *ay ilig bu tört ḥacetim kıl ¯revā* ‖ ~ ***Fa*** ***ravā*** روا giden, (mec.) uyan, yakışan, uygun

Levent Şahverdi Arşivi

< ***Fa/OFa*** *raftan, rav-* رَفتَن ,رَو gitmek, yürümek *+ā(n)* ≈ ***Fa/OFa*** *rah* yol

← HÜKÜMRAN, PEŞREV, RAHVAN (ARABA, GÜMRAH, HARCIRAH, REHBER, REHNÜMA), REFTAR, REVAÇ (RAYİÇ, TERVİÇ), REVAN (ŞADIRVAN, TAHTIREVAN)

revaç [ÖM 1437] *¯revāc-ı ʿilm ü ʿirfān* || ~ ***Ar*** *rawāc* رواج (para veya mal) dolaşımda olma, geçerli olma ~ ***OFa*** *ravāg* gitme, gidiş < ***OFa*** *raftan, rav-* gitmek → REVA

›› revaçta

← RAYİÇ, TERVİÇ

revak [SN 1354] *düzetdi ol arada ṭāḳ u ¯revāḳ* || ~ ***Ar*** *rawāḳ* رواق [*#rwḳ* faʿāl] saçak, sundurma, bedevi çadırının dış kısmındaki tente, sütunlu koridor < ***Ar*** *rāḳa* راق saçtı, taşırdı

›› revaklı

revalüasyon [Özön 1961] *¯revalorizasyon: Yeniden değerlenme. Yeni değer biçme.* || ~ ***İng*** *revaluation* yeniden değerlendirmek, a.a. ~ ***İng*** *revaluate* a.a. *+()tion* < ***İng*** *re+ value* değer → VALÖR

›› revalüe

revan [Kut 1069] *muŋar bütmese kör bu nüşin ¯revān* | [Sel 1600] *Kapudan Halil Paşanuŋ kulağı dibine dokunup kan ¯revān oldu* [aktı] || ~ ***Fa*** *ravān* روان akan, giden, gider < ***Fa*** *raftan, rav-* رَو ,رَفتَن akmak, gitmek *+ā(n)* → REVA

† *Kan revan içinde* deyimi, *kan revan olmak* "kan akmak" deyiminden galattır.

›› kan revan

← ŞADIRVAN, TAHTIREVAN (TAHTIREVALLİ)

revani "kızartma" [Hal 1477] *Her nesne ki yağ içinde bişe aŋa ¯revġanīn dérler.* | ".. bir tür tatlı" [Men 1680] *¯revġanīn: çarχiye, vulg. kadı lokması. Dulciarii, seu panis species cum butyro cocti.* || ~ ***Fa*** *ravġanīn* روغنين yağlı, yağda kızartma < ***Fa*** *ravġan* روغن yağ, özellikle tereyağı veya sadeyağı → RUGAN

reverans [AM17 1882] *Güya alafranga ¯reverans' olmak üzere birer miktar eğilmekle beraber* || ~ ***Fr*** *révérence* 1. saygı, hürmet, 2. saygıyla eğilme ~ ***Lat*** *reverentia* a.a. < ***Lat*** *revereri* hürmet duymak, saygı göstermek *+entia* < ***Lat*** *re+ vereri* saygı göstermek, gözetmek << ***HAv*** **wer-*[4] gözetmek, kollamak

reverb [Mil 2002] *Ses mühendisleri bunun üstüne 'echo' ve ¯reverb' eklerler ve böylece dub olur.* || ~ ***İng*** *reverb* [abb.] elektronik ses tekniğinde yankı efekti < ***İng*** *reverberate* 1. geri tepmek (esk.), 2. yankılanmak <? ***Lat*** *re+ verberare* [den.] kırbaçlamak, dövmek < ***Lat*** *verber* kırbaç

† 16. yy.'dan bu yana kullanımda olan İngilizce fiil, muhtemelen *vibrate* "titreşmek" fiiliyle anlam karışmasına uğramıştır.

›› reverberasyon

revir "askeriyede sağlık birimi" [Cum 1930] *5 doktorla 20 yataklı bir ¯revir hastanesi gönderilmiştir.* || ~ ***Alm*** *Revier* havza [esk.], sınırları belirli alan, saha, bölge ~ ***Fr*** *rivière* nehir kenarı, nehir << ***OLat*** *riparia* < ***Lat*** *ripa* nehir kenarı → DERİVASYON

revizyon [Cum 1936] *¯revizyonist olmıyan Türk siyasetini bilhassa kaydetmekle beraber* | [Cum 1938] *montaj, ¯revizyon ve tamir işleri de o nisbette artmış olduğundan* || ~ ***Fr*** *révision* gözden geçirme < ***Fr*** *réviser* yeniden incelemek, gözden geçirmek, gözden geçirmek *+()tion* < ***Fr*** *re+ viser* dikkatle bakmak, gözden geçirmek < ***Lat*** *videre, vis-* görmek → VİDEO

›› revize, revizyonist

revnak [AşP 1330] *¯revnaḳı bu ḳandilüŋ ol su-yıla* [parlaklığını o sudan alır] || ~ ***Ar*** *rawnaḳ* رونق [*#rwnḳ*] parlaklık, ışık, (mec.) güzellik, ihtişam ~ ***OFa*** *rōšnak* parlaklık, ışık → RUZ

revolver [Bas 1876] *Amerika'nın en meşhur silah fabrikasına sipariş olunan ¯revolverler* || ~ ***İng*** *revolver* 1. dönen her şey, 2. 1835'te Samuel Colt tarafından icat edilen döner tamburlu tabanca < ***İng*** *revolve* bir eksen etrafında dönmek *+er* ~ ***Lat*** *revolvere, revolut-* geri dönmek, devrilmek < ***Lat*** *re+ volvere, volut-* dönmek → VOLTA

revü [Bah 1924] *¯revü: Varyete tiyatrolarında (...) 'Dün akşam hep birlikte Tepebaşı'ndaki ¯revüye gitmişdik.'* | "... dergi" [Akş 1924] *Harb-i Umumi'den evvelki İstanbul konserlerinden Avrupa ¯revülerinde ara sıra bahsedildiğini bildiğimiz gibi...* || ~ ***Fr*** *revue* 1. gözden geçirme, 2. uzunca arayla yayınlanıp o dönemdeki olayları veya yayınları gözden geçiren dergi, 3. güncel olayları gülünç bir bakış açısıyla ele alan tiyatro gösterisi, genelde varyete gösterisi < ***Fr*** *revoir* yeniden bakmak, gözden geçirmek < ***Fr*** *re+ voir* görmek, bakmak << ***Lat*** *videre, vis-* a.a. → VİDEO

rey [AşP 1330] *gör ne ¯reey ü tedbīr eyler Müşterī* [ne düşünüp taşınır Jüpiter] || ~ ***Ar*** *raʾy* رَأى [*#rAy* faʿl msd.] görme, görüş, kanı, fikir < ***Ar*** *raʾā* رَأى gördü

← ELEMTERE FİŞ, MİRAT, RİYA (MÜRAİ), RÜYA, RÜYET

reye [Özön 1961] *¯reye: Çizgili kumaş.* || ~ ***Fr*** *rayé* [pp.] ince çizgili (kumaş) < ***Fr*** *raier* [den.] çizgilemek, çizgiyle taramak *+é* < ***Fr*** *raie* çizgi ~ ***Kelt*** **riga*

reyhan [Yun <1320] *senüŋ kokundan yaχşı gül ü ¯reyḥān bitmeye* || ~ ***Ar*** *rayḥān* ريحان [*#rwḥ* faʿlān msd.] fesleğen, ocimum basilicum < ***Ar*** *rīḥ/rūḥ* روح/ريح (güzel) koku, parfüm, rayiha ≈ ***Aram*** *ryhā* ריהא a.a. → RUH

reyon [Mil 1952] *dükkānımıza gelip ¯reyonları dolaşmaya başladığı anda* || ~ ***Fr*** *rayon* 1. arı peteğinin bir hücresi, 2. çok departmanlı mağazalarda her bir bölüme verilen ad << ***EFr*** *reee* petek hücresi ~ ***Ger***

reyting [Mil 1994] *'Rating'. Veya Türkçe okunuşuyla ¯reyting'. Bu, malum, televizyonlarda hangi programların ne oranda izlendiğinin hesaplanması* || ~ ***İng*** *rating* derecelendirme < ***İng*** *rate* 1. derece, düzey, ölçü, oran, 2. derecelendirmek, düzey ölçmek *+ing* < ***Lat*** *pro rata parte* belli bir ölçüye göre < ***Lat*** *ratus* [pp.] belli, belirlenmiş *+()t°* < ***Lat*** *reri, rat-* → RACON

Levent Şahverdi Arşivi

rezalet [Men 1680] *~reẕâlet & ~rüẕâlet, ~riẕâlet.* || *~ Ar raḏāla(t)* رذالة [*#rḏl* faʿāla(t) msd.] rezil olma, utanç verici hale düşme < *Ar raḏila* رذل rezil oldu

← REZİL

reze [RMim 1614] *rezze Arabîdir, Fârisîde ve Türkîde yine Arabî üzre ~rezze derler, lugat-i müşterekedir* || *~ Ar razza(t)* رزّة [*#r* faʿla(t) mr.] kapı sürgüsünün veya menteşe milinin içine girdiği demir oyuk < *Ar razza* رزّ deldi, sapladı, sançtı

rezene [CodC 1303] *feniculus - Fa: ~razana - Tr: ~raziana* | [Yad <1421?] *hacet olursa dağ yârpüzün katalar ve ~râziyane toḫmı ve kerefs toḫmı* | [K&B 1835] *~rezene: Turc. corrompu de l'arabe râziyânec.* || *~ Fa* رازیانه baharlı bir bitki, foeniculum vulgare, arapsaçı

rezerv "finansal yedek" [Cum 1930] *bu sermaye, federal ~rezerv bankalarının talimatnameleri mucibince ikinci derecede iskonto edemedikleri senedatı ticariyenin iskontosuna tahsis edilecektir* | "... işletilmemiş yeraltı zenginliği" [Cum 1949] *Raman mıntakasında petrol ~rezervi ne kadardır* | "... itiraz hakkını saklı tutma" [Cum 1980] *ortaya konan formülün Waldheim'ın konuşmasına ~rezerv ~koymak anlamını taşıdığı*

|| *~ Fr reserve* [dev.] 1. ilerisi için saklanan şey, yedek, 2. fikrini kendine saklama, çekince < *Fr réserver* saklamak, biriktirmek, yedeklemek → REZERVE

›› döviz rezervi, rezerv koy-

rezerve <u>rezerve et-</u> [Cum 1931] *27 Eylül 1930 tarihli kanunla İngiliz lirası ~rezerve etmiş ve bu suretle alınan fazla sterlinler* | <u>rezervasyon</u> [Mil 1952] *futbol ve güreş için yer ~rezervasyonu yapmak isteyenler* || *~ Fr réserver* ihtiyaten saklamak, biriktirmek, yedeklemek *~ Lat reservare* a.a. < *Lat re+ servare* korumak → SERVİS

›› rezervasyon, rezervist

← REZERV, REZERVUAR

rezervuar [Cum 1937] *Servis merdivenden çıkan bir sofa ve aralıkta bir ~rezervuar, fayans lavabo ve kademeli bir (...)* || *~ Fr réservoire* saklama yeri, haznc, özellikle su deposu *~ OLat reservatorium* a.a. < *Lat reservare* saklamak *+()torium* → REZERVE

rezidans "resmi konut, özellikle elçilik konutu" [Mil 1967] *Tarabya'daki büyükelçilik ~rezidansından* | "... servisli apartman dairesi" [Mil 2003] *Akmerkez kompleksi 4 katlı alışveriş merkezi ... ve 23 katlı ~rezidans binasından oluşuyor* || *~ Fr résidence* ikamet, ikamet yeri, konut *~ Lat residentia* a.a. < *Lat residere* konmak, ikamet etmek *+entia* < *Lat re+ sedere, sess-* oturmak → SEDYE

† Fransızca "ikamet" ve "ikamet yeri' anlamına gelen sözcük, Türkçede özellikle "resmi ikametgâh" ve yakın dönemde "profesyonel konaklama servisleri sunan apartman" anlamlarını kazanmıştır.

rezil [Men 1680] *~reẕîl: Vilis, ignobilis.* || *~ Ar raḏîl* رذيل [*#rḏl* faʿîl sf.] a.a. < *Ar raḏila* رذل rezil oldu → REZALET

›› irezil, rezil rüsva, rezillik

rezistans "elektrik direnç birimi" [Cum 1933] *Molens ~rezistans 150 adet* || *~ Fr résistance* direnç, direniş < *Fr résister* karşı durmak, karşı koymak, direnmek *+entia ~ Lat resistere* a.a. < *Lat re+ sistere, stat-* durmak, dikilmek, sıkı durmak, kavi olmak → ASİSTAN

← TRANSİSTOR

rezolüsyon "baskıda veya elektronik ekranda görüntü yoğunluğu" [Mil 1985] *25X80 karakter/satırlık yüksek ~rezolüsyonlu CRT Monochrome ekran 103 tuşlu ayrılabilir (...)* || *~ Fr résolution* baskı veya elektronik ekranda görüntü yoğunluğu / *İng resolution* çözüm, çözünüm, a.a. < *Lat resoluere* çözmek, unsurlarına ayrıştırmak *+()tion* < *Lat re+ soluere, solut-* gevşetmek, çözmek → SOLÜSYON

rezonans [TDK1 1945] *~rezonans: Seseltim.* || *~ Fr résonance* çınlama, yankı *~ Lat resonantia* a.a. < *Lat resonare* çınlamak, yankılanmak *+entia* < *Lat re+ sonare* ses çıkarmak → SOUND

rezüme [Mil 1969] *İlgililerin ~rezüme ve fotoğrafı havi ingilizce bir mektupla* || *~ İng resumé* [pp.] özet, özetlenmiş özgeçmiş *~ Fr résumé* özet < *Fr résumer* özetlemek, baştan ele almak *+é ~ Lat resumere* baştan almak < *Lat re+ sumere* almak → KONSOMASYON

rıht "mimaride basamağın dikey yüzü" [Cum 1993] *Merdiven türleri, boyutsal koşullar, ~rıht ve basamak boyutları arasındaki ilişkiler* || *~ Fa* ریخت dökme, döküm < *Fa rîχtan, rîz-* ریز, ریختن akıtmak, dökmek << *OFa rēχtan, rēç-* a.a. ≈ *Ave raēk-* a.a. << *HAv *leik-* a.a. → LİKİT

† Türkçe 20. yy sonlarından eski kaynaklarda sözcüğe rastlanmadı.

← GİRİZ (KERİZ), İBRİK, RIHTIM

rıhtım [EÇ <1683] *ḳaʿr-ı zemîne varıncaya ḥafr idüp andan esâsına* [temeline] *~rîχtım* ریختم *binâ* [dökme yapı] *ile üç senede vech-i ʿarza* [yer yüzüne] *esâs binâ çıkup* | [KT 1900] *~rîχtîm* ریختیم*: şehir sahilinde ve liman kenarında deniz doldurulup üstü tesviye olunan yer* || < *Fa rîχt* ریختم dökme, döküm < *Fa rîχtan, rîz-* ریز, ریختن dökmek → RIHT

† Farsçada *rîχtim* biçiminc rastlanmadı. *+ım* ekinin niteliği anlaşılamadı.

rıza [AşP 1330] *dost ~rîżâsında olan anı bulur* || *~ Ar riḍâ'* رضاء [*#rḍw* fiʿāl msd.] razı olma, memnuniyet < *Ar raḍā* رضا razı oldu

← RAZI, TARZİYE

rızk [MEd y. 1300] *azıksız boldı bodunlar = ~rızkları tükendi* || *~ Ar rizḳ* رزق [*#rzḳ* fiʿl] nimet, günlük ekmek *~ OFa rōzīk/rōçīk* a.a. < *OFa rōz/rōç* gün → RUZ

← ERZAK, RİSK (RİZİKO)

Levent Şahverdi Arşivi

riayet [SN 1354] *raʿiyyet ¯riʿāyet bulup oldı dinç* [reaya gözetildi, huzurlu oldu] || ~ *Ar riʿāya(t)* رعاية [#rʿy fiʿāla(t) msd.] bakma, gözetme, bakım, davar güttme < *Ar raʿā* رعا baktı, gözetti, davar güttü

← MERA, MERİ, RAİYET (REAYA)

ribat [Taz 1482] *meskenümdür benüm ¯ribāṭ-ı ẋarāb* | [Men 1680] *¯ribāt: kārbān sarāy, müsāfirler içün yapılan tekye* || ~ *Ar ribāṭ* رباط [#rbṭ] 1. bağ, bağlantı, 2. kervansaray, han, yolcu konaklama yeri < *Ar rabaṭa* ربط bağladı → RAPT

† Doğu Türkiye'nin birçok yerinde görülen *Rabat* yer adı aynı anlamdadır.

ribaunt [Mil 1951] *¯ribaund* [basketbol terimi] || ~ *İng rebound* geri sıçramak, bir basketbol terimi < *İng re+ bound* sıçramak

ribozom [Cum 1979] *Endoplazmik Retikulum üzerinde ¯ribozomlar bulunabilir.* || ~ *İng ribosome* canlı hücrelerde protein üretimini düzenleyen organel ☼ 1958 Richard B. Roberts, Amer. biyolog. § *İng ribonucleic acid* RNA + *EYun sōma σωμα* gövde, madde → SOMATİK

rica [Kut 1069] *¯racā birle hawfnı kanat sen kılın* [umut ile korkuyu kendine (ikiz) kanat kıl] | [Men 1680] *¯recā: Sperare* [ümit etmek]. *Usit. rogare, postulare, supplicare* [kullanımda rica etmek, sormak, yalvarmak] | [LO 1876] *¯ricā (aslı recā)* || ~ *Ar racāʾ* رجاء [#rcw faʿāl msd.] umut, beklenti < *Ar racā* رجا umdu, kaygılandı

† İlk hecede */i/* ile telaffuzu ve "yalvarma" anlamı Türkçeye özgüdür.

›› ricacı

rical [YusZ <1377] *yine sordı anlara kim yā ¯ricāl / neden oldı sevgülü ol bir ʿıyāl* || ~ *Ar ricāl* رجال [#rcl fiʿāl çoğ.] erkân, insanlar, özellikle yüksek rütbeli kişiler < *Ar racul* رجل [t.] insan, adam («ayakta duran, iki ayak üzerinde yürüyen» anlamında) < *Ar ricl* رجل ayak (≈ *İbr/Aram rgel* רגל a.a.)

← İRTİCAL, RECÜLİYET

ricat [<1400] || ~ *Ar ricʿa(t)* رجعة [#rcʿ fiʿla(t) msd.] geri dönme, geri çekilme → RÜCU

ridikül [Mil 1955] *Bu rol (Grotesk ve ¯Ridikül = kaba ve gülünç) hāle konmuş* || ~ *Fr ridicule* gülünç ~ *Lat ridiculus* a.a. < *Lat rīdere* gülmek *+icul°*

rijit [Mil 1972] *Duvarlara ¯rijit bir şekilde bağlanan su borularının basıncını ayarlamak* || ~ *Fr rigide* katı, esnek olmayan ~ *Lat rigidus* a.a. < *Lat rigēre* katılaşmak, kaskatı kesilmek *+id°*

rikâb [AşP 1330] *Çalap sevdi seni / uş ¯rikābıŋ dutmağa virdi beni* | [Men 1680] *¯rikāb: stapes* [üzengi]. || ~ *Ar rikāb* ركاب [#rkb] 1. binek hayvanları, özellikle deve, 2. üzengi < *Ar rakaba* ركب bindi

›› rikâbdar

← İRTİKÂP, MERKEP, MÜREKKEP, TERKİP

rikkat [AşP 1330] *¯rikkat eyler anuŋ ünin işiden* [sesini duyan acır] || ~ *Ar rikḳa(t)* رقة [#rḳḳ fiʿla(t) msd.] acıma, duyarlık gösterme < *Ar raḳḳa* رقّ acıdı, duyarlı idi

← MERAK, RAKİK

rimel [TDK2 1955] *¯rimel: Kadınların kirpiklerini kıvırmak ve daha uzun göstermek için fırça ile sürdükleri (..) sürme.* || ~ *marka Rimmel* kirpik boyası markası < *öz Eugène Rimmel* Fransız kozmetik imalatçısı (1820-1887)

ring "dairesel rota izleyen taşıt aracı" [KK 1914] *bir ¯ring vapuruyla limanı gezdim* | "boks alanı" [TDK1 1945] *¯ring: Üzerinde boks ve güreş yapılan yer.* || ~ *İng ring* 1. halka, yüzük, çember, 2. boks alanı << *Eİng hring* << *Ger *hreŋg-* halka, halka olmuş insan topluluğu, dizi, sıra, rütbe << *HAv *kren-gh-* halka < *HAv *(s)ker-*[3] bükmek, halka yapmak

† Aynı HAvr kökten *EYun kirkos, Lat circus* "halka, çember", *EYun korōnis* "başa konan halka, taç".

← KURON (KORNİŞ, KORONER), SİRK (SİRKÜLASYON)

ringa [LO 1876] *¯ringa: Tuzlusu meşhur bir nevʿ yassı balık.* || ~ *İt aringa* Kuzey denizlerine özgü bir balık, clupea harengus ~ *Ger heriŋ-* a.a.

† Karş. *İng herring, Fr hareng* (a.a.).

rint [İdrH <1402] *¯rind* [çevik, geniş mezhepli?] ¦ [ÖM 1437] *dem-be-dem ¯rindāne süci cāmını nüş édelüm* || ~ *Fa rind* رند 1. güzel insan, 2. filozof, kalender, dünya hırslarından vaz geçen

›› rindane

risale "resullük" [AşP 1330] *¯risālet iltdi peygāmberlere* | "... kitap" [Taz 1482] *bu ¯risāleyi anuŋ-içün ẋalḳa virürem ki* || ~ *Ar risāla(t)* رسالة [#rsl fiʿāla(t) mr.] 1. gönderi, mesaj, kitap, 2. resullük < *Ar rasala* رسل saldı, gönderdi → RESUL

›› risalet, risaletpenah

risk [Cum 1932] *muamelelerinde ¯risk nisbetleri daha az olmuş, daha ucuz kredi yapmak îmkânı elde edilmiştir.* || ~ *Fr risque* 1. deniz ticaretinde sigortalanan hasar, 2. tehlike, risk ~ *İt risco/rischio* a.a. ~? *Ar rizḳ* رزق rızk, kısmette olan gelir → RIZK

† İtalyanca sigorta tabiri, 13. yy.'da diğer birçok ticaret, gemicilik ve muhasebe terimi gibi Arapçadan alınmıştır.

›› riske et-, riskli

← RİZİKO

risotto [Mil 1985] *karidesli veya tavuklu ¯risotto* || ~ *İt risotto* katıklı pilav < *İt riso* pirinç << *Lat oriza/oryza* a.a. ~ *EYun óryza óρυζα* a.a. ~ *EFa *wrīza-* a.a. → PİRİNÇ[1]

† *Fr riz, İng rice, Alm Reis* vb. biçimleri Latinceden alınmıştır. Nihai kökeni Hindistan olan sözcük Eski Farsça vasıtasıyla Batıya aktarılmıştır. Yunanca sözcük MÖ 1. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir.

›› rizotto

ritm [HRGKok 1927] *Ölümün hazin sükünetini Çarliston'un neşeli ¯ritm'leri dolduruyor.* || ~ *Fr rythme* a.a. ~ *EYun rhythmós ρυθμός* 1. akış, akım, 2. raksta

Levent Şahverdi Arşivi

ritm << ***HAv** *sru-dhmo-* akım < ***HAv** *sreu-* akmak

›› ritmik

← ARİTMİ, BİYORİTM, DİYARE, GONORE, HEMOROİT, REOSTA, ROMATİZMA

ritüel [Bel 1939] ~*Ritüel eşya arasında ilk safı figürinler alır* | [Mil 1962] *Halk sanatı (...) asırlar boyunca süregelen geleneklerin ~ritüel haline gelmiş tezahürüdür.* || ~ ***Fr** rituel* l. törensel (sıfat), 2. tören ve merasimler bütünü (ad) ~ ***Lat** ritualis* töreye uygun < ***Lat** ritus* töre, tören, merasim, ayin +*al*° << ***HAv** *rī-tu-* < ***HAv** *rē(i)-* saymak, itibar etmek → RACON

›› rit, ritüalistik

rivayet [MEd y. 1300] ~*rivāyet kılıştılar şiʿimi* || ~ ***Ar** riwāya(t)* روايَة [*#rwy* fiʿāla(t) msd.] (birinden aktararak) söyleme < ***Ar** rawā* روا hikâye etti, haber iletti

← RAVİ

riya [AtH <1250 (1444)] *ʿibādat ~riyā boldı ʿābid macāz* [ibadet iki yüzlülük oldu, kul yalan] || ~ ***Ar** riyāʾ* رياء [fiʿāl] ikiyüzlülük < ***Ar** raʾā* رَأى gördü < ***Ar** riʾy* رئى [*#rAy* fiʿl msd.] görüntü, görünüm → REY

›› riyakâr, riyakârane

← MÜRAİ

riyal "İspanya parası" [EÇ <1683] *yetmiş biŋ Sicilya ~riyāl ġuruş verüp* || ~ ***İsp** real* l. krali, krala ait, 2. bir para birimi < ***İsp** rey* kral << ***Lat** rex, reg-* a.a. → REJİ

riyaset [Kut 1069] *siyāsatḳa beglik ham ~riyāsat kerek* [devlet yönetimi için beylik ve reislik gerek] || ~ ***Ar** riʾāsa(t)* رئاسة [*#rʾs* fiʿāla(t) msd.] reislik, önderlik < ***Ar** raʾasa* رأس baş oldu, önderlik etti → REİS

riyaziye [Men 1680] *ʿulūmi ~riyāzīye: Scientia mathematicae* || ~ ***Ar** riyāḍīya(t)* رياضيّة [*#rwḍ* y. msd.] 1. disiplin, özellikle tarikat ve züht disiplini, 2. matematik < ***Ar** riyāḍa(t)* رياضة disipline etme, perhiz +*ī* < ***Ar** rāḍa* ضرا hayvan veya insan eğitti, yetiştirdi, idman etti, disipline etti → RAVZA

›› riyazet, riyazi, riyaziyat

riziko [T&S 1892] *Risque (Dr[oit]): zarar-ı muhtemel, tehlike, ~riziko.* || ~ ***İt** risco/rischio* tehlike, risk → RİSK

rizom [Mil 1962] ~*rizomunun tozu veya bu rizomdan hazırlanmış eterli hülâsa şerit düşürmekte kullanılır.* || ~ ***Fr** rhizome* yumrukök ~ ***EYun** rhizōma* ῥιζωμα köklenti, kökümsü oluşum < ***EYun** rhizoûmai* ῥιζοῦμαι köklenmek +*ma(t)* < ***EYun** rhiza* ῥίζα kök << ***HAv** *wrəd-ya* a.a. < ***HAv** *wrād-* kök → RADİKA

roba [Men 1680] ~*rūbā, vulg. ex Ital. Aliis ~urubā. Res, vasa* [eşya, bagaj]. | [LO 1876] ~*urūba: Roba. Giyinti, esvap.* | [KT 1900] ~*roba: 1. giyilecek şey, elbise, 2. kadınların evde giydikleri esvap, entari, gecelik* || ~ ***İt** roba* l. eşya, bagaj [esk.], 2. uzun etekli giysi << ***OLat** roba* l. ganimet, 2. değerli ve süslü giysi ~ ***Ger** *raub-* ganimet, yağma << ***HAv** *reup-* kapmak, çalmak, kırmak

›› rob

← GARDROP, ROPDÖŞAMBR, URBA

robocop "yüksek teknolojiyle donatılmış asker veya polis" [Mil 2003] *Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğüne bağlı ~robocop'lar ve panzerler* || ~ ***İng** RoboCop* robot polis, 1987 yapımı RoboCop filmi ve devamına adını veran mekanik kahraman § ***İng** robot* + ***İng** cop* argoda polis (< ***İng** to cop* yakalamak ≈ ***Fr** caper* yakalamak, tutuklamak) → ROBOT

robot [Cum 1933] *tayyarenin içinde bir ~robot, yani bir makine-adam vardır.* || ~ ***Fr**/**İng** robot* mekanik insan ~ ***Çek** robot* mekanik işçi ☼ 1920 Karel Çapek, Çek romancı. < ***Çek** robota* mecburi hizmet, angarya, köle emeği ~ ***ESlav** rabota* a.a. << ***HAv** *orbh-*

† İlk kez Çapek'in R.U.R. adlı romanında kullanılmıştır. Çekçe sözcükle aynı HAvr kökünden ***Alm** Arbeit* "emek".

›› mutfak robotu, robot çizim, robotik, robotlaş-

← ROBOCOP

rock [Cum 1956] *yeni çıkan ~Rock and roll' müziğine uyarak dans etmiştir.* | [Mil 1968] ~*Rock müziği* | [Mil 1990] ~*Rock club* || ~ ***İng** rock* l. sallanma, depreşme, 2. bir tür müzik << ***Eİng** roccian* çocuğu beşikte sallama, dandini yapma << ***Ger** *rukk-*

›› rock star, rocker

roda "halat halkası" [LF 1874] || ~ ***Ven** ròda* tekerlek (İt ruota) ~ ***Lat** rota* a.a. ≈ ***Lat** rotare* yuvarlanmak → ROTASYON

rodaj "motorun tam randımanlı çalışmaya başlayıncaya kadar geçen alışma süresi" [Mil 1968] *Vasıtaların hepsinin 0 kilometrede oluşu ve ~rodaj'da bulunuşu* || ~ ***Fr** rodage* aşınma < ***Fr** roder* kemirmek, aşındırmak +*age* ~ ***Lat** rodere, ros-* a.a. << ***HAv** *rōd-* < ***HAv** *rēd-* kemirmek

← EROZYON, KOROZYON

rodeo [Mil 1956] *Washington'da yapılan ~Rodeo'da Delbert Peck adında bir kovboy, nerdeyse boğa tarafından eziliyordu!* || ~ ***İng** rodeo* Teksas eyaletine özgü bir tür boğa güreşi ~ ***İsp** rodeo* l. halka, ring, etrafı çevrili yer, 2. sığır ağılı < ***İsp** rodear* dönmek, döndürmek << ***Lat** rotare* a.a. → RAUND

rodi [EkşiS 2001] ~*rodi: konserlerde enstrumanları taşıyan, kuran, toplayan insan.* || ~ ***İng** roadie* sinema çekim ekibinde yol yardımcısı < ***İng** road* yol << ***HAv** *roidh-* a.a. < ***HAv** *reidh-* at sürmek, yol gitmek

← OFF-ROAD

rodyum [LT 1873] *Rhodium* [Fr.]: ~*rodyüm (ma'den)* || ~ ***YLat** rhodium* bir element ☼ 1803 William Hyde Wollaston, İng. kimyacı. < ***EYun** rhódon* ῥόδον gül +*ium* << ***HAv** *wrod-* a.a. → GÜL

† Rodyum tuzlarının pembe renginden ötürü.

roka [EÇ <1683] ~*roka ve havlican-ı Rūmî ve sadef ve ʿırku'l-cenāh ve çilek misillü otları* || ~ ***Yun** róka* ρόκα

Levent Şahverdi Arşivi

yaprakları yenen bir bitki, eruca sativa ~ ***Lat eruca*** 1. tırtıl, 2. roka

† ***İng rocket, Fr roquette, Alm Rauke, İt rugula*** (a.a.) biçimleri Latinceden alınmıştır. Latince sözcüğün iki anlamı arasındaki ilişki açık değildir.

roket [Bas 1870] *Karadeniz boğazının bazı mahallerinde ikame ettirilmiş olan ¯roket bataryaları* || ~ ***Fr roquette*** / ***İng rocket*** havai fişek, füze ~ ***İt rocchetto*** [küç.] havai fişek < ***İt rocca*** yün eğirmede kullanılan tüp şeklindeki ağırlık, öreke *+et°* → ÖREKE

† Şeklinden ötürü.

›› roketatar

rokfor [Rz 1896] *şiirde ¯rokfor peynirinin münasebeti ne?* || ~ ***Fr roquefort*** Güney Fransa'ya özgü küflü peynir < ***öz Roquefort-sur-Soulzon*** Güney Fransa'da bir kasaba

rokoko [T&S 1892] *Rococo* [Fr.]: *¯rokoko tarz-ı mimarisi.* | "... bir tür dondurmalı tatlı" [Mil 1972] *Yılbaşı ¯rokokosu, karışık meyva, kahve* || ~ ***Fr rococo*** 18. yy.'a özgü süslü sanat tarzı, bir tür süslü işleme < ***Fr rocaille*** taş işleme, sedef

rol [T&S 1892] *Rôle* [Fr.]: *(théatre) her oyuncunun kendi ¯rolü.* | [Avr 1923] *şübhesiz ki mülahaza ve muhakeme melekâtının bunda bir ¯rolü var. Fakat bu ¯rol bilvâsıtadır.* || ~ ***Fr rôle*** 1. kâğıt rulosu, 2. tiyatroda bir oyuncunun repliklerinin yazılı olduğu kâğıt << ***OLat rotula*** [küç.] tekercik, yuvarlak şey, rulo < ***Lat rota*** tekerlek *+ul°* → RULO

›› başrol, rol oyna-

rom [AM17 1882] *¯Rom, hem de Limon İskelesine fıçıyla gelerek okkası üç buçuk dört kuruşa verilen pis şeylerden.* || ~ ***İng rum*** alkollü bir içki

† 17. yy ortalarında ilk kez Barbados adasında kaydedilen İngilizce sözcüğün nihai kökeni belirsizdir.

roman[1] [<1860] || ~ ***Fr roman*** edebiyatta bir tür << ***EFr romanz*** 1. avam Latincesi, halk dili, 2. halk dilinde yazılmış şiir veya öykü, bilimsel olmayan her tür yazı << ***Lat romanice*** Roma işi, Roma dili < ***öz Roma*** İtalya'da bir kent

† İlk Türkçe telif roman (Akabi Hikâyası) Ermeni harfleriyle 1851'de, Türk harfleriyle ilk çeviri roman (Telemak Tercümesi) 1862'de yayınlanmıştır.

›› romancı, romanesk

← FOTOROMAN, ROMANS (ROMANTİK), RUM

roman[2] [TDK9 1998] *¯Roman: Çingene.* || < ***Roma roma*** [çoğ.] < ***Roma rom*** çingene (erkek) ~ ***Sans ḍomba*** डोम्ब aşağı kasttan çalgıcılara verilen bir isim

romans [Bah 1924] *¯romans: Müessir ve rakîk bir mevzua ait şarkı, türkü.* || ~ ***Fr romance*** duygusal aşk veya kahramanlık öyküsü << ***EFr romanz*** halk dili, halk dilinde yazılmış şiir veya öykü → ROMAN[1]

← ROMANTİK

romantik [Bah 1924] *¯romantik: Klasik muharrirlerin vaz' ettikleri usul ve üsluptan 19. yy bidayetinde ayrılarak yazı yazmağa başlayan muharrirlere denir.* || ~ ***Fr romantique*** romansa ilişkin < ***Fr romance*** *+ic°* → ROMANS

›› romantizm

romatizma [KAlam 1891] *Bu kaplıcanın suyu 57° santigrad hararetinde olub, ¯romatisma ve şurubu mide ve bağırsak hastalıklarına nafi olmakla* | [AM <1900] *Vücudunda hissettiği yellerden, ¯römatizmalardan ve oburlukla işret belâsının mahsulü olan ittisa ve zaʕf-ı mideden* || ~ ***Fr rheumatisme*** 1. her tür akıntılı hastalık [esk.], 2. eklem iltihabı < ***EYun rheûma ῥεῦμα*** akıntı, iltihap, her türlü vücut salgısı *+ism°* < ***EYun rhéō ῥέω*** akmak *+ma(t)* → RİTM

›› romatizmal

rondela "civataya eklenen halka" [Cum 1932] *Kafes teli, çelik bilya, somun, ¯rondela, civata, göztaşı, vernik, toz boyalar,* || ~ ***İt rondello*** [küç.] halkacık < ***İt rondo*** yuvarlak, değirmi *+ell°* << ***Lat rotundus*** < ***Lat rota*** tekerlek → RONT

ront [Cum 1933] *piyesler, danslar, ¯rontlar, monologlar* || ~ ***Fr ronde*** çember, döngü, el ele tutuşarak halka halinde yapılan dans (ad) < ***Fr rond*** yuvarlak, halka şeklinde (sıfat) << ***Lat rotundus*** a.a. < ***Lat rotare*** yuvarlanmak → ROTASYON

† ***İt rondo*** ve ***İng round*** aynı anlamdadır. Türkçede anlam ayrışmıştır.

← RAUND (RODEO, RULET, RULMAN), RONDELA

roof "çatı katında olan bar veya restoran" [Mil 1952] *Yazlık olanına İngilizce ¯Roof' derler. "Çatı" manasına gelir. Manzarası güzeldir."* || ~ ***İng roof*** çatı ~ ***Nor hrof*** üstü örtülü tekne korunağı << ***HAv *krōpo-***

† Türkçede sadece *roof bar* anlamında kullanılır.

›› ruf

← SUNROOF

ropdöşambr [Rz 1896] *Mösyö Piyer etekleri yerlere sürünür derecede uzun bir ¯rob dö şambr giymiş* || ~ ***Fr robe de chambre*** oda entarisi § ***Fr robe*** entari + ***Fr chambre*** oda, özellikle yatak odası → ROBA, ŞAMBRE[2]

ro-ro [Cum 1976] *TIR taşıyıcılarının ¯Ro-Ro (roll-on roll-off) gemileriyle denizden taşınması* || ~ ***İng ro-ro*** tekerlekli araçların gemiyle nakli < ***İng roll on-roll off*** bindir indir, a.a. < ***İng roll*** yuvarlamak ~ ***Fr rouler*** a.a. → RULO

rosto [Cum 1931] *bezelya çorbası, ¯rosto patatesli, komposto* || ~ ***İt rosto*** kızartılmış [mod. *arrosto*] < ***İt rostire*** (et) kızartmak [mod. *arrostire*] ~ ***Ger *raustjan***

← ROTİ (ROTİSERİ), ROZBİF

rot [Özön 1961] *¯rot: Otomobil direksiyonunun bağlı bulunduğu aygıt.* || ~ ***İng rod*** çubuk ~ ***Nor rudda*** çubuk, sopa

rota [AR 1899] || [Kel 1911] *¯rota vermek: orienter le navire.* || ~ ***İt rotta*** yol, güzergâh << ***OLat via rupta*** «yarma yol», kayaları veya araziyi yararak açı-

Levent Şahverdi Arşivi

lan yol < ***Lat*** *ruptus* yarık, yırtık < ***Lat*** *rumpere* yarmak, yırtmak +*()t*°

† Aynı kökten ***Fr*** *route* "yol, rota".

← ROUTER, TİR

rotasyon [Cum 1935] *kabinedeki değişiklikliğin basit bir ¯rotasyon prensiplerinin basit bir tatbiki olduğu ve İtalya'nın (...)* || ~ ***Fr*** *rotation* ekseni etrafında dönme, döngü ~ ***Lat*** *rotatio* a.a. < ***Lat*** *rotare* yuvarlamak/yuvarlanmak, dönmek/döndürmek +*()tion* << ***HAv*** **rot-ā-* < ***HAv*** **ret-* yuvarlanmak, dönmek

← RODA, RONT (RAUND, RONDELA), ROTATİF, ROTOR, RULO (KONTROL, RO-RO, ROL)

rotatif [Bah 1924] *¯rotatif: Marinoni tarafından icad edilen tab' makinesi.* || ~ ***Fr*** *rotatif* 1. döngüsel, 2. dönerek çalışan makina, özellikle döner tamburlu basım makinası < ***Lat*** *rotare* (ekseni etrafında) döndürmek +*()tiv*° → ROTASYON

rotl [AM <1900] *Frenklerin jigo ve ¯roti ve biftek ve fileto gibi yemekleri* || ~ ***Fr*** *rôti* kızartılmış (et) < ***Fr*** *rôtir* kızartmak ~ ***Ger*** **raustjan* a.a. → ROSTO

← ROTİSERİ

rotiserİ "ızgara et lokantası" [Mil 1965] *Oriental ¯Rotiseri - Divan Otel yanı - Ambians, kalite, mutfak, ucuzluk, servis* || ~ ***Fr*** *rôtisserie* (et) kızartma yeri < ***Fr*** *rôtir* (et) kızartmak → ROTİ

rotor [ML 1969] || ~ ***İng*** *rotor* elektrik motorunun hareketli kısmı < ***İng*** *rotator* döndüren, döndürücü < ***Lat*** *rotare* +*()tor* → ROTASYON

router [EkşiS 1999] *¯router: networkler arasi paketleri yonlendiren alet.* || ~ ***İng*** *router* yönlendirici, özellikle networkler arası bilgi paketi yönlendiricisi < ***İng*** *route* (ad) rota, yol, (fiil) yönlendirmek +*er* ~ ***Fr*** *route* yol → ROTA

›› routing

roza [KT 1900] *¯roza: Yassı elmas taşı, adî elmas.* || ~ ***Fr*** *rose* / ***İt*** *rosa* gül << ***Lat*** *rosa* a.a. << ***HAv*** **wrod-* gül → GÜL

† Aynı kökten ***EYun*** *rhódon,* ***Fa*** *ward* (a.a.). Modern Avrupa dillerindeki biçimler Latinceden alınmıştır.

← ROZE, ROZET

rozbif [AM <1900] *en büyük zamanını matbahta geçirerek İngilizlerin ¯rozbif'inden bed' ile Türklerin pilavına kadar* || ~ ***Fr*** *rosbif* sığır rostosu ~ ***İng*** *roast beef* a.a. § ***İng*** *roast* kızartmak (~ ***EFr*** *rostir* a.a.) + ***İng*** *beef* sığır eti → ROSTO, BİFTEK

roze "ruj rengi" [Cum 1936] || "şarap rengi" [Cum 1945] *Şarab Çeşitleri: Sek, Dömi sek, ¯Roze* || ~ ***Fr*** *rosé* [pp.] gül rengi << ***Lat*** *rosatus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *rosa* gül +*()t*° → ROZA

rozet [T&S 1892] *Rosette* [Fr.]: *nişan fiyongası, ¯rozeta.* | [AR 1898] *krem renginde adeta ¯rozet gibi ufak bir fiyonga* || ~ ***Fr*** *rosette* [küç.] küçük gül, kumaş veya kâğıttan gül şeklinde süs < ***Fr*** *rose* gül +*et*° → ROZA

rödövans [Mil 1970] *Etibank'a ödenecek ¯rödövans düşüldükten sonra şirkete kalacak brüt kârın* || ~ ***Fr*** *redevance* kira veya taksitle ödenen borç faizi, özellikle lisans kirası < ***Fr*** *redevoir* (tekrarlayarak) borçlu olmak +*entia* < ***Fr*** *re+ devoir* borçlu olmak, borçlanmak << ***Lat*** *dēbere* a.a. < ***Lat*** *de+ habere* sahip olmak (▫Pokorny 407) → HABİTAT

† Madencilik sektöründe kullanılan teknik bir terim iken 1984 yılında çıkarılan yasayla kullanımı yaygınlaşmıştır.

›› redevans

← DUTY-FREE

röfle "alacalı saç rengi" [Mil 1981] *belki de saçınızda kızıl ¯röflelerin yansımasını istersiniz* || ~ ***Fr*** *reflet* yansıma, parıltı ~ ***İt*** *riflettere* (ışık) yansımak << ***Lat*** *reflectere, reflex-* geri dönmek, yansımak → REFLEKS

rögar [Mil 1960] *¯Rögar font ızgara, ¯rögar font ızgara mesnedi ve ¯rögar çamur kovası pazarlıkla yaptırılacaktır.* || ~ ***Fr*** *regard* [dev.] 1. bakış, bakma, 2. kanalizasyon ve diğer yeraltı tesisatını kontrol etmek için bırakılan menfez < ***Fr*** *regarder* bakmak < ***Fr*** *re+ garder* bakmak, gözkulak olmak, beklemek → GARD

rökamiye [EkşiS 2009] *¯rökamiye: oturulduğunda ayakların da uzatılabileceği kadar uzun olan sandalyemsi mobilya.* || ~ ***Fr*** *récamier* sırtsız kanape < ***öz*** *Mme. de Récamier* Fransız kanaat önderi (1777-1849)

† Türkçede yerleşik olan /rökamiye/ telaffuzu galattır. Doğrusu /rekamiyc/ olmalıdır.

rölans [Cum 1931] *sanvuar bop, ¯rölans, rest mest demeğe kalmadı* || ~ ***Fr*** *relance* 1. geri-atma, bir şeyi yeniden sahaya veya oyuna atma, 2. kumarda rakibin koyduğu paranın üstüne çıkma < ***Fr*** *re+ lancer* atmak, fırlatmak, sahaya sürmek → LANSE

rölanti "futbolda yavaş tempo" [Cum 1946] *merkez muhacimin ve sağiçin ¯rölanti oynaması* | "motorda yavaş tempo" [Cum 1954] *kısa devre ve ¯rölanti çalışmalarında mıknatısiyet yolları* || ~ ***Fr*** *ralenti* yavaşlamış < ***Fr*** *ralentir* (hızlı bir halden) yavaşlamak, yavaşlatmak < ***Fr*** *re+ lent* yavaş << ***Lat*** *lentus* esnek, yapışkan, ağır << ***HAv*** **lent-o-* gevşek

röle [Mil 1950] *mektup tevziatı esnasında 21 ¯röle istasyonları vardır* || ~ ***Fr*** *relais* [dev.] 1. menzilde at değiştirme, at değiştirme menzili, 2. radyo sinyallerini güçlendirerek ileten verici < ***Fr*** *relayer* yorulan at veya av köpeği yerine yenisini almak < ***EFr*** *re+ laier* bırakmak ~ ***Ger*** **laibjan* a.a.

rölöve "mimaride restore edilecek yapının özgün halini gösteren çizim" [Cum 1936] *tarih bakımından büyük bir kıymeti bulunan bu caminin Müzeler idaresi tarafından ¯rölöve planı yaptırılmıştır.* || ~ ***Fr*** *relevée* [pp. fem.] taslak, plan < ***Fr*** *relever* ayağa kaldırmak, yeniden tasarlamak +*é* < ***Fr*** *re+ lever* kaldırmak → LÖVE

›› röleve

rölyef [Cum 1936] *mozoleden getirilen ¯rölyef, heykel, ejderhalar ve vazoları ihtiva ediyor* | ~ ***Fr*** *relief* kabartma heykel ~ ***İt*** *relievo* [dev.] a.a. < ***Lat*** *releva-*

Levent Şahverdi Arşivi

re yukarı kaldırmak, yükseltmek < ***Lat*** *re+ levare* kaldırmak → LEVANTEN

römork [Düs 1890] *rıhtıma yanaşan veyahud bermutad bağlanan yolcu vapurları ve ¯römorkörlerle mavnalardan* | [AR 1897] *Tünel'e yeni kayış, tontonlarıma ¯römorkör, Haliç vapurlarına selamet* || ~ ***Fr*** *remorque* [dev.] bir araç tarafından çekilen diğer araç < ***Fr*** *remorquer* halatla çekmek << ***OLat*** *remulcare* a.a. ~ ***EYun*** *rymoúlkō ρυμούλκω* a.a. § ***EYun*** *rŷma ρῦμα* halat + ***EYun*** *ʰélkō ἕλκω* çekmek, sürüklemek → EVLEK

›› römorkör

rönesans [ZG 1923] *bazı ecnebi kelimeleri vardır ki (...) bütün lisanlar tarafından aynen kabul edilmiştir: Feodalizm, şövalyelik, ¯rönesans, reform...* || ~ ***Fr*** *renaissance* 1. yeniden doğuş, 2. Avrupa'da 15. yy.'da başlayan bilim ve sanatta yenilenme dönemi < ***Fr*** *re+ naissance* doğuş << ***Lat*** *nascentia* a.a. < ***Lat*** *nasci, nat-* doğmak *+entia* → NAİF

† Tarih deyimi olarak 1820'lerde Sainte-Beuve tarafından popülerleştirilmiş, Michelet (1855) ve Burckhardt'ın (1860) eserleriyle literatüre yerleşmiştir.

›› rönasans

röntgen [AR 1899] *Bu adam değil, ¯röntgen şuaı' makinesi.* | [röntgenci SSüalp 1980] *kadınları soyup arkadaşlarına dikiz ettiren Adnan Ayna adındaki ¯röntgenci* || ~ ***Fr*** *rayons de Roentgen* gözle görülmediği halde fotoğraf filmini etkileyen bir ışın türü ☼ 1895 < ***öz*** *W. Conrad Röntgen* Alman fizikçi (1845-1923)

† 1895'te keşfedilmiş ve Türkiye'de ertesi yıl Galatasaray hocalarından Dr. Isoard tarafından uygulanmıştır.

›› röntgenci

röper [Cum 1960] *tapudan alınacak röperli ¯kroki ibraz edilecektir* || ~ ***Fr*** *repère* nirengi noktası, bir nesnenin konumunu veya uzaklığını tam olarak bulmaya yarayan referans noktası < ***Lat*** *reperire, repert-* bulmak → REPERTUVAR

›› röperli kroki

röportaj "özel basın haberi" [Cum 1933] *Bilhassa Maarif Vekilinin hususi hayatına ait fotoğraflar kıymetli bir ¯röportaj teşkil etmektedir* || ~ ***Fr*** *reportage* özel gazete haberi, habercilik < ***İng*** *report* 1. rapor, gazete haberi, 2. muhabirlik yapmak *+age* ~ ***Fr*** *rapport* rapor → RAPOR

† Fransızca kökenli sözcük, İngilizceden Fransızcaya özel bir anlamla geri alınmıştır. Türkçede halen egemen olan "basın söyleşisi" anlamı 1960'larda türemiştir.

rötar [Göv 1930] *¯retar: Gecikme. Tren ve vapurların muayyen vaktinden sonra gelmesi.* || ~ ***Fr*** *retard* [dev.] gecikme < ***Fr*** *retarder* gecikmek, geciktirmek ~ ***Lat*** *retardare* [den.] a.a. < ***Lat*** *re+ tardus* geç

rötuş [Rz 1896] *Bu onun yanında kabadır, ¯rötuşsuzdur. Lakin pek egzaktır.* || ~ ***Fr*** *retouche* [dev.] yeniden dokunma, resim veya fotoğrafı elle düzeltme < ***Fr*** *re+ toucher* dokunmak → TUŞ

›› rötuşla-

rövanş [Cum 1930] *bu takımın ¯rövanş maçı mahiyetinde bir müsabaka yapması takarrür eylemiştir.* || ~ ***Fr*** *revanche* 1. intikam, 2. yarışta yenilgi üzerine yapılan ikinci karşılaşma < ***OLat*** *revindicare* intikam < ***Lat*** *re+ vindicare* dava etmek, kan davası gütmek → VENDETTA

† Aynı Fransızca sözcükten ***İng*** *revenge* "intikam".

›› rövanşist, rövanşizm

rövaşata [Mil 1952] *Hele birkaçının yaptığı ¯rövaşata cidden mükemmeldi.* || ~ ***İt*** *rovesciata* futbolda sırtüstü yatarak atılan şut < ***İt*** *rovesciare* tepetaklak etmek veya olmak, altüst olmak << ***OLat*** *reversare* a.a. < ***Lat*** *reversus* ters, tepetaklak < ***Lat*** *re+ vertere, vers-* dönmek → VERSİYON

ru ruberu "[Fa rū ba rū]" [Men 1680] *¯rū ¯berū olmağı tecvīz idemedı* [yüz yüze gelmeye izin vermedi] || ~ ***Fa/OFa*** *rū/rūy* روی yüz, çehre, suret ≈ ***Ave*** *raodha-* 1. büyüme, boy atma, boy pos, 2. suret, görüntü ≈ ***Sans*** *roha* रोह

›› ruberu, ruyi zemin

rua [Cum 1948] *Krala 'kare ¯rua', kraliçeye 'kare dam'* || ~ ***Fr*** *roi* 1. kral, 2. iskambilde papaz << ***Lat*** *rex, reg-* kılavuz, kral → REJİ

← RUVAYAL

ruam [Men 1680] *¯ruʿām* [burun akıntısı] || ~ ***Ar*** *ruʿām* رعام [*#rʿm*] akıntı, kanlı burun akıntısıyla beliren bir hayvan hastalığı, malleus ~ ***EYun*** *rheûma ῥεῦμα* akıntı, azellikle göz veya burun akıntısı < ***EYun*** *rhéō ῥέω* akmak *+ma(t)*

rubai [Fer <1451] *bu ¯rubāʿīyi söyledüm* || ~ ***Ar*** *rubāʿī* رباعی [nsb.] dörtlük, şiirde dört mısradan oluşan kıta < ***Ar*** *arbaʿa(t)* أربعة [*#rbʿ*] dört → RUBU

›› rubaiyat

rubidyum [T&S 1892] *Rubidium: ¯Rübidyom, potasa benzer bir nevi metalik maden.* || ~ ***YLat*** *rubidium* bir element ☼ 1868 Robert W. Bunsen, Alın. kimyacı (1811-99). < ***Lat*** *rubidus* kızıl *+ium* < ***Lat*** *ruber* kırmızı *+id°* << ***HAv*** **rudh-ro-* < ***HAv*** **reudh-* a.a. → ERİTR(O)+

← RUJ (ENFRARUJ)

ruble [AM <1900] *maahaza altmış ¯rubleye isticar ettikleri sandal* || ~ ***Rus*** *rubl' рубль* «sikke», Rus para birimi < ***Rus*** *rubit' рубить* kesmek, kırpmak

rubu [Men 1680] *¯rubʿı ¯dāire: Quadrans geometricus seu astronomicus* [geometride veya astronomide kuadrant, bir ölçüm aracı] || ~ ***Ar*** *rubʿ* رُبع [*#rbʿ* fuʿl] 1. çeyrek, dörtte bir, 2. bucak, bölge < ***Ar*** *arbaʿa(t)* أربعة dört

›› rubu tahtası

← ERBAİN, MARABA, MURABBA[1], RUBAİ

Rufai [<1400] || ~ ***Ar*** *rifāʿī* رفاعی [nsb.] Rifaiyye tarikati mensubu < ***öz*** *Aḥmad al-Rifāʿī* Rifaiyye tarikati kurucusu (1118-1183)

Levent Şahverdi Arşivi

rugan [CodC 1303] *oleum - Fa: ¯rugan - Tr: yag* | [Men 1680] *¯rūġan: Yağ. Omnis pinguedo, adeps, butyrum, oleum* [her çeşit yağ, iç yağı, tereyağı, zeytinyağı] | [YOsm: KT 1900] *¯rūġan: (Fa. rüġanī'den) Ayakkabı imalinde kullanılan maruf parlak sahtiyan* ‖ *~ Fa rawġanī* روغنی yağlı < *Fa rawġan* روغن yağ << *OFa rōġn* a.a. ≈ *Ave raoγna-* a.a. << *HAv *reugh-mn* süt kaymağı, krema

† Aynı HAvr kökten *Alm Rahm* "süt kaymağı, krema".

← REVANİ, ŞIRLAĞAN

ruh [AşP 1330] *baʿżı χalḳuŋ ¯rūḥ-ı ḳudsī cānıdur* | ruhani [AşP 1330] *zīrā ki gök ʿālemi ¯rūḥānīdür* | ruhaniyet [EÇ <1683] *ḥalāl u zulāl māl ile binā olunduğundan ¯rūḥāniyyet vardır* ‖ *~ Ar rūḥ* روح [*#rwḥ* fuʿl msd.] nefes, soluk, esinti, ruh, (mec.) güzel koku ≈ *Aram rūḥ* רוח nefes, soluk, esinti, ruh, esin, vahiy ≈ *İbr raoḥ* a.a.

† Felsefede *EYun pneûma* ve *Lat spiritus* "nefes, ruh" karşılığıdır.

›› lokman ruhu, nane ruhu, ruhani, ruhaniyet, ruhbilim, ruhen, ruhi, ruhiyat, ruhiye, ruhsal, ruhsuz, ruhülkudüs, ruhullah, tuz ruhu

← ERVAH, RAHAT (İSTİRAHAT), RAYİHA, REYHAN, TERAVİH, ZİRUH

ruhban [Tezk 1341] *Dört yüz kişi ¯ruhbān ve keşīş Hārūn er-Reşīd'e geldiler* ‖ *~ Ar ruhbān* رهبان [*#rhb* fuʿlān çoğ.] rahipler < *Ar rāhib* راهب [t.] → RAHİP

›› ruhban okulu

ruhsat [Tezk 1341] *eger bir ʿālimi göresin ki ¯ruχsata ve teʾvīle meşgül oldı bilgil kim andan nesne gelmeye* | ruhsatname [YOsm: Düs 1875] *daʿvā vekāleti silkine dāhil olmak isteyenler ... kaide-i mahsūsası mucibince koçanlı ve numerolu ve nezāret tarafından mührlü ¯ruhsatnāme istihsāl etmeğe mecbūrdurlar.* ‖ *~ Ar ruχṣa(t)* رخصة [*#rχṣ* fuʿla(t) mr.] 1. (bir yasağı) yumuşatma, kolaylık, 2. izin, lisans, diploma < *Ar raχaṣa* رخص yumuşadı, kolaylaştı, gevşedi

›› ruhsatiye, ruhsatlı, ruhsatname

← TERHİS (MURAHHAS)

ruj "dudak boyası" [Cum 1930] *¯Ruj Pertev - Pertev müstahzeratı fabrikasının son eseri ibdaı - Tamamen nebatî boyadan ve gayrımuzır mevaddan imal edilmiştir.* ‖ *~ Fr rouge* kırmızı renk, allık, kırmızı dudak boyası << *Lat rubeus* kızıl < *Lat ruber* kırmızı → RUBİDYUM

← ENFRARUJ

rulet [Bas 1875] *üç herif oturmuş ¯rulet' dedikleri memnu bir oyundur* ‖ *~ Fr roulette* [küç.] tekercik, bir kumar aleti < *EFr rouelle* [küç.] küçük tekerlek *+et°* << *OLat rotula* a.a. < *Lat rota* tekerlek *+ul°* → RAUND

›› Rus ruleti

rulman [Cum 1931] *mahrut çubuklu bir çift ¯rulman ile beraber* ‖ *~ Fr roulement* 1. yuvarlanma, 2. makinalarda dönmeyi kolaylaştıran ara birim < *Fr rouler* yuvarlamak, yuvarlanmak *+ment°* << *OLat rotulare* a.a. < *Lat rotula* [küç.] küçük tekerlek < *Lat rota* tekerlek *+ul°* → RAUND

rulo [Göv 1930] *¯rulo: Tomar halinde sarılmış kâğıt yuvarlağı.* ‖ *~ Fr rouleau* yuvarlanık şey, top < *Fr rouler* yuvarlamak, yuvarlanmak, top olmak, top etmek << *OLat rotulare* [den.] a.a. < *Lat rotula/rotulus* [küç.] tekerlek < *Lat rota* tekerlek *+ul°* → ROTASYON

← KONTROL, RO-RO, ROL

Rum [Or 735] *tabġaç tüpüt apar ¯porom/forom kırkız* [Çin Tibet Avar Rum Kırgız] | Rūmī [Kut 1069] *Yüzin kizledi yérke ¯Rūmī kızı* ‖ *~ Ar/Fa rūm* روم Roma (Bizans) ülkesi *~ EYun rōmē ῥώμη* Roma < *öz (Lat) Roma* → ROMAN[1]

† Orhon yazıtlarında görülen *Porom/Forom*, Rum ülkesinin Partça adı olan *From* biçiminden alınmıştır. Karş. *Erm Hrom* (a.a.). † Anadolu ve Balkanların aslî adı olarak 18.-19. yy.'a dek kullanılmıştır. *Rūmī* dil adı Türkçede genellikle "Bizans Yunancası", İran kültürel alanında ise "Türkiye Türkçesi" anlamında kullanılır.

›› Rumca, Rumeli, Rumi, Urum

rumba [AR 1898] *¯rumba ya ¯rumba ya ¯rumba* [şarkı sözü] ‖ *~ İsp rumba* Küba'dan 1890'larda yayılan bir müzik ve dans türü

† Sözcüğün nihaî kökeni bir Afrika dilindedir.

ruşen [CodC 1303] *lumen - Fa: nur vel ¯rosan* [roşan] - *Tr: yrig* [yarığ/yırığ] | [AşP 1330] *¯rūşan ol nūrdan cümle maχlūḳāt* ‖ *~ Fa rōşan* روشن ışık, aydınlık → RUZ

rutenyum [LT 1873] *Ruthénium* [Fr.]: *¯rütenyüm* ‖ *~ YLat ruthenium* bir element ☼ 1845 Karl Klauss, Alm. asıllı Rus kimyacı. < *Lat Ruthenia* Rusya *+ium*

rutin [Cum 1940] *klasik edebiyatımızın en büyük eserleri ¯rutin içinde can çekişiyordu* ‖ *~ Fr routine* alışkanlıkların dışına çıkmayan, kalıplaşmış < *Fr route* yol, rota, güzergâh *+in°* << *Lat via rupta* karayolu

rutubet [Yad <1421?] *souk miʿdelü kişiye fāide ide ve ¯rutūbetleri pāk ide* ‖ *~ Ar raṭūba(t)* رطوبة [*#rṭb* fuʿūla(t) msd.] nem, nemli olma < *Ar raṭiba* رطب nemli idi, nemlendi (≈ *Aram reṭbā* רטבא nem ≈ *Akad raṭābu* a.a.)

›› rutubetli

ruvayal floş ruvayal "poker terimi" [Cum 1933] *Salamon'un elinde 'flos ¯ruvayal' vardı.* | altes ruvayal "diplomaside prenslere hitap şekli" [Cum 1937] *Altes ¯Ruvayal Prens Paul'un nişanlanması münasebetile* ‖ *~ Fr royal* kraliyete ait < *Fr roi* kral *+al°* << *Lat rex, reg-* a.a. → RUA

›› royal

ruz [AtH <1250 (1444)] *tar erse kiŋ erse bitildi ¯rūzuŋ* [dar olsun geniş olsun, günlerin (kısmetin, kaderin) yazıldı] | [Men 1680] *¯rūzname: (...) calendarium* [takvim]. ‖ *~ Fa rūz* روز gün << *OFa rōç/rōz* a.a. << *EFa rauçah-* a.a. ≈ *Ave raoçah-* ışık, aydınlık (≈ *Sans rōçati* aydınlık olmak, ışımak) << *HAv*

Levent Şahverdi Arşivi

louk-o- gündüz, ışık, aydınlık < ***HAv *leuk-*** ışımak, parlamak

† Aynı kökten ***Lat lucere, Ger *leuhtan*** "aydınlık olmak, ışımak"; ***Sans ruçi, Lat lux,*** lumen, ***İng light, Erm luys, Rus luts*** "ışık"; ***Sans rōka, Yun leukós*** "aydınlık, beyaz"; ***Lat lūna, Erm lusin*** "ay". † ***Ar rizḳ*** "günlük yiyecek" Orta Farsçadan alıntıdır.

›› ruznamçe, ruzname

← FİRUZE, LÖKOSİT (LÖSEMİ), LUNAPARK, LÜKS LAMBASI (LOSTRA, LÜMEN), NEVRUZ, ORUÇ, REVNAK, RIZK (ERZAK, RİSK), RUŞEN, RÜZGÂR

rübikon "bezik terimi" [Mil 1951] *¯rübikon olan bezik meraklılarından biri bağırır* | [Mil 1967] *Demirel iktidarı, ¯Rubikonu dönmüş sayılmasa da herhalde Rubikona çok yaklaşmıştır.* || ~ ***Fr rubicon*** ('Rübikon'u aşmak' deyiminde) geri dönüşü olmayan adım, bezik oyununda bir tabir ~ ***Lat Rubicō*** Kuzey İtalya'yı Orta İtalya'dan ayıran nehir

† MÖ 49'da Julius Caesar'ın Rubico nehrini aşmak suretiyle başlattığı iç savaşa atfen.

rücu [AşP 1330] *pes ¯rucūᶜ eyler yine dostdın yaŋa* [dosttan yana döner] || ~ ***Ar rucūᶜ*** رُجوع [*#rᶜ* fuᶜūl msd.] geri dönme < ***Ar racaᶜa*** رَجَعَ geri döndü, geri geldi

← İRCA, İRTİCA (MÜRTECİ), MERCİ, MÜRACAAT, RACİ, RİCAT, TERCİBENT

rüçhan [Men 1680] *¯reçḥān: Praestantia, praevalentia.* || ~ ***Ar rucḥān*** رجحان [*#rcḥ* fuᶜlān msd.] ağır basma, öncelikli veya tercihli olma < ***Ar racaḥa*** رجح ağır bastı, yeğ idi

›› rüçhan hakkı

← TERCİH (MÜRECCAH)

rüesa ~ ***Ar ruʾasāʾ*** رؤسا [fuᶜalā çoğ.] reisler < ***Ar raʾīs*** [t.] → REİS

rükn [<1400] || ~ ***Ar rukn*** ركن [*#rkn*] direk, kolon, dayanak, baz, esas, bir şeyin asli unsuru < ***Ar rakana/rakina*** dayandı, destek aldı

← ERKÂN

rüku [MEd y. 1300] *sökündürdi başın ¯rukūᶜda = kuyukatdı ¯rukūᶜ içinde* | [AşP 1330] *gör ¯ruḳūᶜda kaldı yir kıldı sucūd* || ~ ***Ar rukūᶜ*** رُكوع [*#rḳᶜ* fuᶜūl msd.] ayakta durarak (saygı veya dua için) bedeninin üst kısmını öne eğme < ***Ar rakaᶜa*** رَكَعَ öne eğildi

← REKÂT

rüküş "kadın kıyafetinde gülünç ve özenti" [Cum 1939] *özenti şeklindeki ¯rüküş baş tuvaletlerinden* || << ***TTü lüküs*** → LÜKS

rümuz [AşP 1330] *hem meşeldür hem hikāyet hem ¯rumūz* || ~ ***Ar rumūz*** رُمُوز [*#rmz* fuᶜūl çoğ.] remizler, simgeler < ***Ar ramz*** رَمْز [t.] → REMİZ

rünik [ML 1969] || ~ ***Fr runique*** eski Germen yazısı gibi olan < ***Fr rune*** ortaçağ başlarında kullanılan gizli Germen yazısı ~ ***Nor rune*** a.a. ~ ***Goth rūna*** sır, giz, kutsal veya törensel şey

rüstik [Rz 1896] *böyle ¯rüstik yerlere sizin gibi periler, huriler yakışır* || ~ ***Fr rustique*** köy tarzı, kırsal ~ ***Lat rusticus*** köylü, taşralı < ***Lat rur, rus-*** köylük yer, taşra +*ic*° << ***HAv *reuə-es-*** alan, arazi < ***HAv *reuə-***[1] açmak

rüsum [Sad 1574] *¯rüsüm-i şirkten ārī olup* [şirk törelerinden arınıp] || ~ ***Ar rusūm*** رُسُوم [*#rsm* fuᶜūl çoğ.] resimler, görüntüler, yazıtlar, töreler, vergiler < ***Ar rasm*** رَسْم [t.] resim, vergi → RESİM

›› rüsumat

rüsva [AşP 1330] *geh ɣazîne mālınu yağma kılur / Komayanı öldürür ¯rüsvā kılur* || ~ ***Fa rusvāy*** رسوای rezil, hakir

rüşeym [YOsm: KT 1900] *¯rüşeym: (...) Fr. Embryon.* || ~ ***Ar *ruşaym*** رُشَيْم [*#rşm* fuᶜayl küç.] damgacık, simgecik < ***Ar raşm*** رَشْم damga ~ ***Aram rəşam*** רְשַׁם damga, işaret, resim → RESİM

† Yeni Osmanlıca tıp terimlerindendir.

rüşt [Sad 1574] *¯rüşdine bülüġ ve pertev-i ıḳbāli fürüġ bulınce teeɣīr olunürsa* [rüştüne erişip ikbalinin ışığı parlayıncaya dek ertelenirse] || ~ ***Ar ruşd*** رُشْد [*#rşd* fuᶜl msd.] doğru yolu izleme, âkil olma, olgunluk, büluğ < ***Ar raşada*** رَشَدَ doğru yola gitti

›› rüştiye

← IRŞAT (MÜRŞİT), REŞİT

rüşvet [Marz 1380] *olmaya kim ḥācibler yā vezīrler ¯rişvet alub* | [Men 1680] *¯reşvet, ¯rüşvet & ¯rişvet* || ~ ***Ar rişwa(t)*** رِشْوة [*#rşw* fiᶜla(t) msd.] rüşvet < ***Ar raşā*** رَشَا rüşvet verdi

← İRTİŞA

rütbe [ÖM 1437] *zemān ile muaɣɣar geldi lîkin / kamudan oldı ¯rütbetde muḳaddem* [eş zamanda geldi ama, derecede herkesin önüne geçti] || ~ ***Ar rutba(t)*** رتبة [*#rtb* fuᶜla(t) mr.] 1. basamak, derece, 2. mevki, duruş < ***Ar rataba*** رتب dik durdu, dikeldi

›› rütbeli

← MERTEBE (MERATİP), TERETTÜP, TERTİP (MÜRETTEP, MÜRETTİP)

rüya [CFürs 1501] || [Men 1680] *¯rūyāde görmek ... taᶜbīri ¯rüyā* || ~ ***Ar ruʾyāʾ*** رؤيا [*#rʾy* fuᶜlāʾ] görüngü, düş < ***Ar raʾā*** رَأى gördü → REY

rüyet [Rab 1310] *Rüzi kıl yā Rabb körelin yarın anın ¯ruᶜyetin* || ~ ***Ar ruʾya(t)*** رؤية [*#rʾy* fuᶜla(t) msd.] görme, görüntü, vizyon < ***Ar raʾā*** رَأى gördü → REY

›› rüyet-i hilal

rüzgâr [CodC 1303] *tempus - Fa: ¯rozgar - Tr: ouad* [vade? vakt?] | [Tezk 1341] *¯rüzigārumı niçün żāyıᶜ eyleyem* [vaktimi niçin ziyan edeyim] | [Men 1680] *¯rüzigār: Ventus, aer* [yel, hava], *mundus* [dünya], *tempus, seculum* [zaman, çağ], *fortuna* [kısmet, talih]. *(...) ¯Rüzgâr-dîde: gün görmiş.* || ~ ***Fa rūzgār*** روزگار gün, gündüz, zaman << ***OFa rōzkār*** bir günde yapılan iş, gün (süre) < ***OFa rōz*** gün, gündüz → RUZ, KÂR

† Türkçedeki anlam evrimi "gün, devir" > "hava durumu" > "yel" şeklindedir.

›› rüzgâr türbini, rüzgârlı

Levent Şahverdi Arşivi

S

saadet [AtH <1250 (1444)] *bilig birle bulunur ¯saʿādat yolı* [mutluluk yolu bilgi ile bulunur] || *~ Ar saʿāda(t)* سعادة [*#sʿd* faʿāla(t) msd.] bahtı yaver gitme, mutluluk < *Ar saʿada* سَعَدَ bahtı yaver gitti, talihi güldü

›› babüssaade, darüssaade, saadetlü, Sait

← DERSAADET, MESUT, MÜSAADE (MÜSAİT)

saat "zaman" [Kut 1069] *keçip bardı kelmiş künüm ¯saʿātı* [geçip gitti gelmiş günümün zamanı] | "... zaman ölçüm birimi" [CodC 1303] *hora - Fa: oaht* [vakit] - *Tr: ¯sagat vel oχt* [vakit] | "... zaman ölçen alet" [EÇ <1683] *on üç ʿaded Alman ¯sāʿatleri ihsân eyledi* | saat kulesi [EÇ <1683] *evvelā ¯sāʿat kullesi dibinde bālâda χunkār cāmiʿi tārihidir* ‖ *~ Ar sāʿa(t)* ساعة [*#wsʿ* fiʿāla(t) msd.] 1. en, genişlik, süre, 2. günün 24'te biri olan süre ölçüm birimi (< *Ar wasuʿa* وسع enli ve geniş idi, yayıldı, yer kapladı) ≈ *Aram ṣāʿtā* שָׁעְתָּא 1. süre, zaman, 2. süre ölçüm birimi → VÜSAT

† "Günün 24'te biri olan ölçüm birimi" MÖ 600'den önce Babil'de benimsenmiş ve Aramice üzerinden diğer dillere aktarılmıştır. *Sāʿat* sözcüğü Arapça olmakla birlikte, ikincil anlamı tıpkı *İbr ṣāʿah* (a.a.) gibi Aramiceden aktarımdır. ▫Nöldeke NB 44, ▫Jeffery 157. † Arapça vav ile başlayan misâl fiiller fiʿāl vezninde ilk harfini kaybeder. Karş. CİHET, DİYET[2], FİYAT, HİBE, SILA, SIFAT.

›› çalar saat, elektrik saati, eşref saat, kum saati, ossaat, saat kulesi, saatlik

saba [Kut 1069] *¯ṣabā yili kopdı ḳaranful yıḏın* [karanfil kokulu saba yeli çıktı] | [LO 1876] *¯sabā: (...) Musıkide makam.* | *~ Ar ṣabāʾ* صباء [*#ṣbw* faʿāl] doğu rüzgârı, gün doğumundan esen rüzgâr ≈ *Ar ṣabā* صبا çocuk veya genç idi, taze idi, oğlan idi

† Osmanlı şiirinde çoğu zaman "oğlancılık" ima eden mazmundur.

sabah [CodC 1303] *matutinum - Fa: ¯sabagh - Tr: tank* [tan], *ertā* [erte] | [YusZ <1377] *çün ¯ṣabāḥ oldı kamu mīr (ü) vezīr, karşu geldi gördiler bedr-i münīr* ‖ *~ Ar ṣabāḥ* صباح [*#ṣbḥ* faʿāl] gün doğumu ≈ *Ar ṣabuḥa* صَبُحَ ışıdı, aydınlandı, ışık saçtı

›› alessabah, sabah şerifleri, sabahat, sabahçı

saban [ETü: Kaş 1073] *¯sabānda sandrış bolsar örtgünde irteş bolmas* [sabanda çekişme olsa harmanda kavga olmaz - atasözü] | [Kıp: CodC 1303] *aravi - Tr: ¯saban surdum* ‖ << *ETü saban* karasaban, toprak sürme aygıtı

›› karasaban

sabık [GülS 1391] ‖ *~ Ar sābiḳ* سابق [*#sbḳ* fāʿil fa.] önceki, eski < *Ar sabaḳa* سبق öne geçti, önce geldi, ardında bıraktı → SİBAK

← ESBAK, SABIKA

sabıka [Marz 1380] *egerçi χıdmetüŋüz-ile şimdiye degin ¯sābıka yoğ-ıdı* | [Men 1680] *¯sābıkat usit. ¯sābıka: (...) antecendentia, quod antecessit, jus antiquum aut debitum* [geçmişten kalan şey, eski hukuk veya borç]. ‖ *~ Ar sābiḳa(t)* سابقة [*#sbḳ* fāʿila(t) fa. fem.] 1. önceki, geçmiş (şey veya dişi), 2. öncelik < *Ar sābiḳ* سابق [fa.] önceki, eski → SABIK

† *Sabık* sıfatının dişil halidir.

›› sabıka kaydı, sabıkalı

sabır[1] [Kut 1069] *işiŋ tüşse ivme ¯ṣabr birle ayıt* [acele etme sabır ile konuş] | [CodC 1303] *espectaui - Fa: ¯sabur χerdem - Tr: kuydum* ‖ *~ Ar ṣabr* صبر [*#ṣbr* faʿl msd.] tahammül, katlanma < *Ar ṣabara* صبر sabretti

›› sabret-

sabır[2] [CodC 1303] *aloe paticum - Fa & Tr: ¯sabur* | [Yad <1421?] *on dirhem sāf-ı māmīşā üç dirhem ¯ṣabr* ‖ *~ Ar ṣabr* صبر bir tür kaktüs, sarı sabır, aloe ≈ *Süry ṣabrā* ܨܒܪܝ a.a. ≈ *Akad ṣibāru* 1. sivri bir alet, 2. ilaç olarak kullanılan bir bitki

† Yeni İbranice *ṣabra* (1. kaktüs, 2. İsrail doğumlu İsraillilere verilen ad) Arapçadan alıntıdır. ▫Klein 540.

›› sarı sabır

sabi [Dan 1360] *Be-külli şeyχ ü ¯ṣabī* [tüm ihtiyarlar ve çocuklar için] ‖ *~ Ar ṣabī* صبي [*#ṣbw* faʿīl sf.] çocuk

← SÜBYAN

sabit [Kut 1069] *bu kün burcı ¯ṣābit turur / bu ¯ṣābit tidüküm tüpi berk bolur* [güneşin burcu sabittir; sabit dediğim, temeli sağlam demektir]" | sabite "sabit şey, sabit yıldız [EÇ <1683] *bilmez misiŋüz kim bu vechi ʿarz üzre* [yer yüzünde] *Demirkazık yıldızı niçe ¯ṣābitedir* ‖ *~ Ar ṯābit* ثابت [*#ṯbt* fāʿil fa.] kalıcı < *Ar ṯabata* ثَبَتَ kaldı → SEBAT

›› sabite, sabitle-

sabo [Alhsan 1891] ‖ *~ Fr sabot* tahtadan oyma köylü ayakkabısı ≈ *İsp zapato* arkalıksız pabuç, çarık ≈ *İt ciabatta* a.a. *~ Ar ṣabāṭa(t)* صباطة a.a. *~ KTü çapata* hasırdan örülmüş köylü çarığı → ÇAPUT

† Fransızca sözcük Güney Fransa lehçelerinden alınmıştır. Standart Fransızca biçimi *savate* "eski veya arkalıksız pabuç, çarık" mevcuttur. † Kıpçakça *çapata* biçimi TTü ÇAPUT eşdeğeri olup Kazan Tatarcasında halen kullanımdadır. Rusça *çobot чобот* (a.a.) biçimi Tatarcadan alıntıdır.

← SABOTAJ

sabotaj [Bah 1924] *¯sabotaj: Yaptığı işe bile bile fenalık karıştıran veya kendisine tevdi edilen eşyayı bozan amelenin işlediği namussuzca hareket* ‖ *~ Fr sabotage* siyasi veya ekonomik bir amaçla üretimi aksatma eylemi < *Fr saboter* [den.] siyasi veya ekonomik bir amaçla üretimi aksatmak +*age* < *Fr sabot* tahtadan oyma köylü çarığı → SABO

† Fransa'da 1910'da demiryolu işçilerinin işi aksatma eylemi sırasında ilk kez duyulmuş bir deyimdir. Orijinal bağlamı hakkında rivayet çeşitlidir. Belki "köylü gibi davranma" veya "çarık atma" anlamında.

Levent Şahverdi Arşivi

›› sabote, sabotör

sabun [SN 1354] *Gülâb olıcak u su daχı ¯şâbûn / Getüreyim uş ḥucre içinde yun* || *~ Ar şabūn* صبون sabun *~ Aram şabūn* צבונא a.a. *~ Lat sapo, sapon-* a.a. *~? Kelt *saipō-* cıvık şey, temizlenmek için kullanılan bir tür yağ << *HAv *soib-on-* cıvık şey

† *Fr savon, İng soap, Alm Seife* (a.a.) biçimleri Latinceden alınmıştır. Latince sözcüğün Galyalılardan geldiğini Plinius Hist. Nat. 28.47'de belirtir.

›› arap sabunu, sabun otu, sabuncu, sabunhane, sabunla-, sabunlan-, sabunluk

← SABUNİYE

sabuniye [Men 1680] *¯sābūnī: p*[ers]*. dulciarium quoddam ex amygdalis, olio sesamino, amylo & melle.* [badem, susam yağı, un ve baldan yapılan bir tatlı] | [LO 1876] *¯sabuniye: Nişasta helvasının bir nevʿi.* || *~ Ar/Fa şābūnī* صابونى sabun kıvamında bir tatlı < *Ar şābūn* صابون *+ī* → SABUN

sac [ETü: Kaş 1073] *¯sâç: al-miklât* [kızartma tavası] | [TT Rum 1530] *¯sacayak* || << *ETü sāç* tava

›› sac kebabı, sacayağı

saç [ETü: Or 735] *bunça bodun ¯saçın kulkakın bıçdı* [bunca halk saçı kulağı kesti] | [ETü: Kut 1069] *ürüŋ boldı erser kara ¯saç sakal* [kara saç sakal ak oldu ise] || << *ETü saç* insan saçı ≈? *ETü saç-* dağıtmak, yaymak → SAÇ-

† "İnsan saçı" anlamında hayvanlardan ayrı bir ad kullanılması başka dillerde benzeri ender olan bir özelliktir. Özellikle "uzun saç, perçem, başın arkasında püskül şeklinde salınan saç" kastedilmiş olabilir. Bu durumda *saç-* fiiliyle bağlantı barizdir.

›› saç baş, saç saça baş başa, saçkıran

← SAÇAK

saç|mak [ETü: IrkB <900] *titir buğra men. ürüŋ köpükümin ¯saçar men* [azgın erkek deveyim ben, ak köpüğümü saçarım ben] | [ETü: Kaş 1073] *yıpar ¯saçtım* [misk saçtım] *(...) yağmur kibi kan ¯saçar* || << *ETü saç-* dağıtmak, savurmak

† *ETü/TTü saç* sözcüğüyle anlam bağı açık olmakla birlikte yapısal ilişki açık değildir. † Karş. *Moğ saçu-* "saçmak", *saçug* "saçak, perçem, püskül".

›› saçıl-, saçıntı, saçış-, saçtır-

← SAÇ (SAÇAK), SAÇI, SAÇIK, SAÇMA, SIÇRA-

saçak [Kıp: İdr 1312] *¯saçak* <saç püskülü> | [Yad <1421?] *uzun ¯saçaklu olur kaba sakal şekillü* | "... çatı çıkıntısı" [Men 1680] *¯saçak: Fimbria vestis* [giysi püskülü] *& item prominens pars tecti aut aedificii* [bina veya çatı çıkıntısı] || << *OTü saçak* saç püskülü < *ETü saç +Ak* → SAÇ

† *ETü saçġak kişi* "malını saçan kimse" (▫Kaş) ayrı kelime sayılmalıdır.

saçı [ETü: Kaş 1073] *¯saçu* [giysi veya kilimin kenarı] | "düğün hediyesi" [SN 1354] *Güher incü altun ¯saçu saçtılar / yidi gün ü dün yidiler içtiler* || << *ETü *saçığ* saçılan şey, saçak < *ETü saç- +I(g)* → SAÇ-

saçık [ETü: Kaş 1073] *¯saçuk* [saçılmış, dağınık şey] | [LO 1876] *¯açık ¯saçık* || << *ETü saçuk* saçılmış şey < *ETü saç- +Uk* → SAÇ-

›› açık saçık

saçma "çok parçalı mermi" [EÇ <1683] *sokaklarında ʿazîm ¯saçma topları âmâde durur* | "... bir tür balık ağı" [Men 1680] *¯saçma ¯ağı: tragula* | "... anlamsız söz" [LO 1876] *¯saçma: (...) laf u güzaf, lağviyat, herze, abuk sabuk. ¯Saçma ¯sapan: nā-merbut söz.* || < *TTü saç- +mA* → SAÇ-

›› deli saçması, saçma sapan, saçmala-, saçmalık

sada [Rab 1310] *bir elgi birle sağunı kaktı* [bir eli ile kaba vurdu]*, sağu ¯şadā bidı* [kap ses verdi] | [Sad 1574] *¯şadâ-yi küs-i ẕafer-meenüs* [zafer bildiren köslerin yankısı] || *~ Ar şadāʾ* صدّاء [*#ṣdy* faʿāl msd.] yankı, eko, tınlama < *Ar şadā* صدا yankılandı, tınladı

›› hoş sada, sessiz sadasız

← AKSİSADA

sadak [Anter-TS <1390] *belik ¯sadak takınup çukal cevşen geyüp çomak ve sünü götürüp* | [Çağ: Pav <1500] *¯sadak, ¯sadaġ: carquois* || ≈ *Moğ sagadag/saadag* ok torbası, tirkeş

sadaka [CodC 1303] *elimosina - Fa: ¯sadaha - Tr: ¯sadaga* || *~ Ar ṣadaḳa(t)* صدقة [*#ṣdḳ* faʿala(t)] hak gözetirlik, charity ≈ *Aram ṣidāḳā* צדקא doğruluk, erdem, adalet, a.a. → SIDK

sadakat [GülM 1429] *yigitlikde* [gençliğimde] *bir dost-ıla ¯sadâḳat ve maḥabbet kılmış-ıdım* || *~ Ar ṣadāḳa(t)* صداقة [*#ṣdḳ* faʿāla(t) msd.] sadıklık, dostluk < *Ar ṣadaḳa* صدق sadık idi, dost idi → SIDK

›› sadakatli, sadakatsiz

sadaret [Men 1680] *¯şadâret: Suprema dignitas* [protokolde öncelik], *Primi Ministri munus in Aula* [divanda baş vezirlik makamı] || *~ Ar ṣadāra(t)* صدارة [*#ṣdr* faʿāla(t) msd.] mecliste veya protokolde öncelik, saygınlık < *Ar ṣadara* صدر öne çıktı, ileri geldi, kaynaklandı → SADR

›› sadaret-i uzma

sade [Marz 1380] *illâ sen bir ¯sâde gönüllü kişisin, saŋa râz dimege* [sır söylemeye] *yaramaz* | [Sad 1574] *bir ġulâm-i ¯sâde-rû* [saf yüzlü bir genç oğlan] | [Men 1680] *¯sâde ¯yağ vulg. say yağ, sarı yağ: Butyrum* [tereyağı] || *~ Fa sāda* ساده karışmamış, süssüz

›› sadece, sadeleş-, sadeleştir-, sadelik, sadeyağ

sadet [Dan 1360] *Dânişmend bir kılıç Sunbat'a urmak ¯şadedinde iken Sunbat at başın çevürüp ters yüzine kaçdı.* || *~ Ar şadad* صدد [*#ṣdd* faʿal] maksat, ilgi,. konuyla ilgili olma ≈ *Aram #ṣdd* צדד gözünü dikme, bir konuya yoğunlaşma

sadık [Gül 1317] *tapu kılmakda* [ibadet etmekte] *¯şâdıḳ erise* || *~ Ar şādiḳ* صادق [*#ṣdḳ* fāʿil fa.] güvenilir kimse, dürüst < *Ar ṣadaḳa* صدق dürüst idi, dost idi → SIDK

† Voltaire'in eserine konu olan *Zadig* adı, *İbr ṣadīḳ* צדיק "sadık" biçiminden gelir.

›› sadıkane

Levent Şahverdi Arşivi

sadır [AşP 1330] ~*şādır olmak elden ü dilden* || ~ ***Ar*** *şādir* صادر [*#şdr* fāʿil fa.] kaynaklanan < ***Ar*** *şadara* صَدَرَ kaynaklandı → SADR

sadizm [ÖS <1924] *ne kadar tekāmül etse, ne kadar da değişse yine atavizm ona biraz ~sadizm yadigār ediyor* | [Cum 1930] *erkekleri ısıra ısıra zevkyab olan ~Sadist kadınlar gibi* || ~ ***Fr*** *sadisme* acı vermekten (cinsel) haz alma < ***öz*** *Marquis de Sade* Fransız yazar (1740-1814) *+ism°*

† *Sadist* sıfatı İngilizceden alıntıdır. Fransızcada *sadique* (sadik) kullanılır.

›› sadik, sadist, sadistik

sadme [Sad 1574] *hamle-i şīrāne ve ~sadme-i dilīrāne ile* [aslanca bir hamle ve yürekli bir darbe ile] || ~ ***Ar*** *ṣadma(t)* صدمة [*#ṣdm* faʿla(t) mr.] çarpma, vurma, darbe < ***Ar*** *ṣadama* صدم çarptı

← MÜSADEME

sadr "baş köşe" [GülM 1429] *ben ki mürüvvet ~şadrında oturmışsam ve fütüvvet kemerin bağlamışsam* | "... göğüs" [LO 1876] *ʿilel-i ~sadriyye* [göğüs hastalıkları], *ʒıyḳ-ı ~sadr: Tık nefes.* || ~ ***Ar*** *ṣadr* صَدْر [*#ṣdr* faʿl msd.] 1. göğüs, 2. (mec.) bir şeyin başı, suyun kaynağı, mecliste baş köşe ≈ ***Ar*** *ṣadara* صَدَرَ başladı, kaynaklandı

›› sadre şifa

← MASDAR, MÜSADERE, SADARET, SADIR, SADRAZAM, SEDİR[1], SUDUR

sadrazam [GSM <1451] *~şadr-i ~aʿẓām ... ~şadr-i ~ʿāli* [baş vezir] || § ***Ar*** *ṣadr* صدر [*#ṣdr*] 1. göğüs, 2. bir şeyin başı, suyun kaynağı, lider + ***Ar*** *aʿẓam* أعظم [*#ʿẓm* afʿal kıy.] en yüce, çok büyük (< ***Ar*** *ʿaẓīm* [sf.] yüce, büyük) → SADR, AZAMİ

›› sadrazamlık, sadrıazam

saf[1] [MEd y. 1300] *ol ~şāfī yalıŋ* [saf ateştir] | saf [Men 1680] *~sāfī: Clarus, purus, probus, verus. (...) ~sāfī su, sīm-i ~sāfī, ~sāfī dil* | [LO 1876] *~sāf: Safi, halis, temiz, berrak, pak, sadık. ~saf derūn, ~saf dil.* || ~ ***Ar*** *ṣafī, ṣāf* صافٍ [*#ṣfw* fāʿil fa.] temiz, halis, arı < ***Ar*** *ṣafā* صفا saf ve duru idi

† Arapça imlada tenvin ile yazılır. Türkçe kullanımda *saf* (sıfat) ve *safi* (zarf) ayrışmıştır.

›› safiyane, satlaş-, saflaştır-, saflık, safoş

← SAFA, SAFDERUN, SAFDİL, SAFFET, SAFİ, TASFİYE

saf[2] [MEd y. 1300] *yavuk turukdılar* [yakın durdular] = *sık turukdılar ~şaflarda* || ~ ***Ar*** *ṣaff* صَفّ [*#ṣff* faʿl msd.] sıra, dizi < ***Ar*** *ṣaffa* صَفَّ dizdi, düzdü, sıraladı

›› saf tut-, saflaş-

← SOFA

safa [AşP 1330] *çün ola ʿışḳı bütün, gönli ~şafā* [aşkı tam ve gönlü arı] || ~ ***Ar*** *ṣafāʾ* صفاء [*#ṣfw* faʿāl msd.] temiz ve arı olma, manen saf olma, iç huzuru, mutluluk < ***Ar*** *ṣafā* صَفا saf ve duru idi → SAF[1]

›› sefa, zevk ü safa

safahat [Men 1680] *safha pl. ~safahāt* || ~ ***Ar*** *ṣafaḥāt* صَفَحات [*#ṣfḥ* çoğ.] düzeyler, düzlemler, sayfalar, safhalar < ***Ar*** *ṣafḥa(t)* صَفْحة [t.] *+āt* → SAFHA

safari [Mil 1959] *Sağlanan konfor sayesinde ~safari tehlikeli bir macera olmaktan çıkmış eğlenceli bir piknik halini almıştır* || ~ ***İng*** *safari* Doğu Afrika'ya özgü sürek avı ~ ***Swa*** *safari* yolculuk, sefer ~ ***Ar*** *safar* سفر a.a. → SEFER

† Türkiye'de 1957'de gösterime giren Safari adlı film sayesinde yaygınlık kazandı.

safderun [LO 1876] *~safderūn, ~safdil: Sade-levh.* | saftirik "kurnaz olmayan, naiv (argo)" [Mil 1988] *~Saftirik vatandaşlar.* || § ***Ar*** *ṣāf* صاف temiz, saf + ***Fa*** *darūn* درون gönül, iç yüz → SAF[1], DERUN

›› saftirik, saftoron

safdil [Sad 1574] *~şafi dil ve ruʿūnetü temeddühten ʿādil olmak* [yüreği pak ve oynaklık ve öğünmeden uzak olmak] || § ***Ar*** *ṣāf* صاف saf, temiz + ***Fa*** *dil* دل yürek → SAF[1], DİL[2]

›› safdilane, safdillik

saffet [Tezk 1341] *Adem ~şafvetin ve Cebrail ḳudsın Mūsā şevḳın ve İsa tahāretin ve Muhammed maḥabbetin* || ~ ***Ar*** *ṣafwa(t)* صفوة [*#ṣfw* faʿla(t) msd.] saf ve temiz olma < ***Ar*** *ṣafā* شفا temiz idi → SAF[1]

›› safvet

safha [AşP 1330] || ~ ***Ar*** *ṣafḥa(t)* صفحة [*#ṣfḥ* faʿla(t) mr.] düzlem, düzey, tabaka, kitap sayfası < ***Ar*** *ṣafaḥa* صفح yaydı, düzledi

← SAFAHAT, SAYFA (MUSHAF, SAHAF)

safi [Kab 1432] *ve şifatları ~şāfi ola ve gözleri görmeden göz göze naẓar ide* || ~ ***Ar*** *ṣāfi, ṣāf* صافٍ [*#ṣfw* fāʿil fa.] temiz, halis → SAF[1]

›› gayrisafi

safir [Men 1680] *~şafīr: Sapphyrus.* || ~ ***Ar*** *ṣafīr* صفير [*#ṣfr*] mavi renkli bir süs taşı, gök yakut ~ ***Aram*** *saphīr* ספיר a.a. ≈ ***EYun*** *sáppheiros σάπφειρος* a.a. ~ ***Sans*** *sanipriya* शनिप्रिय «Satürn'ün sevdiği», a.a.

† ***Fr/İng*** *sapphire* < ***Lat*** *sapphirus* Yunancadan alınmıştır. Eski Yunanca mücevher adlarının çoğu gibi şark kökenli bir sözcüktür.

safra[1] [CodC 1303] *cholera - Fa: ~safra - Tr: sarı* | [İrşM 1387] *~safrā kussun, yā kara kan kussun* || ~ ***Ar*** *ṣafrāʾ* صفراء [*#ṣfr* faʿlā sf. fem.] öd salgısı < ***Ar*** *aṣfar* أصفر [afʿal sf.] koyu sarı

† Aynı kökten ***Ar*** *ṣufr* "bakır veya pirinç".

safra[2] [KÇTuh 1656] *her gemiye tahammülüne göre çakıl taşı ~safra korlar* || ~ ***İt*** *sabura* gemilerde denge ağırlığı, balast ~ ***Lat*** *saburra* a.a. ≈ ***Lat*** *sabulum* kaba kum, çakıl taşı

† ***Yun*** *σαβούρα* (a.a.) Latinceden alıntıdır. Aynı Latince kökten ***Fr*** *sable* "kum", *sablon* "arena, er meydanı".

safran [Kut 1069] *yaşıḳ türtti yüzke sarıġ ~zaʿfarān* [güneş sürdü yüzüne sarı safran] | [CodC 1303] *safranum - Fa & Tr: ~zafran* || ~ ***Ar*** *zaʿfarān/ṣaʿfarān* زعفران sarı boya veren soğanlı bitki, crocus sativus ~ ***OFa*** *zar-paran* «altın-tel», a.a. → ZER

† Arapça sözcükte sad/ze varyasyonu Farsçadan alıntıya işaret eder. Asya Asbaghi (1988), Persisc-

Levent Şahverdi Arşivi

he Lehnwörter im Arabischen. † ***İng*** *saffron,* ***İt*** *zafferano,* ***İsp*** *azafrán* biçimleri Arapçadan alınmıştır.

← ASPİR

safsata [Men 1680] ~*sefsatat-i bâtılü'l-medlûl* [anlamdan yoksun boş söz] || ~ ***Ar*** *safṣaṭa(t)* سفصطة [*#sfṣṭ* faʿlala(t) q. msd.] laf ebeliği, sofistlik ~ ***EYun*** *sophistía σοφιστία* a.a. < ***EYun*** *sophistḗs σοφιστή* ç sofist, laf ebesi *+ia* → SOFİST

sağ [ETü: Kaş 1073] ~*saġ köŋül* <temiz ve halis yürek> *(...)* <Oğuzlar ~saġ sözcüğünü "sıhhat, esenlik" anlamında ve "akıl, idrak" anlamında kullanır; diğer Türkler bunu bilmez.> *(...)* <Oğuzlar dışındaki Türkler 'oŋ elig' [sağ el] derler. Sadece Oğuzlar buna '~saġ elig' der. Bütün Türkler sol ele 'sol elig' der.> | [Men 1680] ~*sağ u sâlim (...)* ~*sağ ol var ol* || << ***ETü*** *saġ* 1. muteber, esen, salim (sıfat), 2. sağlık, esenlik (ad), 3. sağ el < ***ETü*** *sa-* saymak, itibar etmek *+I(g)* → SAY-

›› sağ açık, sağ bek, sağ salim, sağbeğeni, sağcı, sağgörü, sağistem, sağol

← SAĞAL-, SAĞDUYU, SAĞLA-, SAĞLAM, SAĞLICAK, SAĞLIK

sağ|mak [ETü: Kaş 1073] *er koy* ~*saġdı* [koyunun sütünü sağdı] || << ***ETü*** *saġ-* süt sağmak

† Karş. ***Moğ*** *saga-* (a.a.).

›› sağdır-, sağıl-

← SAĞANAK, SAĞMAL

sağal|mak "iyileştirmek" [AşP 1330] ~*sağalır cân dürlü rencden arınur* || < ***ETü*** *saġ +Al-* → SAĞ

›› sağalt-, sağaltım, sağaltma

sağanak [Kıp: İdrH <1402] ~*boğanak* [şiddetli yağmur] | "şiddetli yağmur" [MMem 1557] *ziyâde* ~*sağanaklar düşüp* | [Kam 1800] *as-salḥ* [Ar.]: *(...) ṭayr ve behâyime* [kuş ve hayvanlara] *mahsusdur, belki sıvık hadeslemelerine* [sıvı dışkılamalarına] *mahsusdur ki Türkîde çımkırmak ve* ~*sağnamak taʿbir olunur. Ve insanda ishâl olursa bitteşbîh* [benzetme yoluyla] *istiʿmâl olunur.* || < ***TTü*** *sağna-* fışkırtmak, püskürtmek *+(g)Ak* < ***ETü*** *saġ-* (süt) sağmak → SAĞ-

† Ek yapısı açık değildir. Karş. ***TTü*** *boğanak* (a.a.). † Karş. ***Moğ*** *şaġi-* "dökülmek, şiddetli yağmur yağmak".

sağdıç [ETü: Talas <800] *otuz oğlan* ~*saġdıçları* | [ETü: Kaş 1073] ~*saġdıç: aş-şadîḳ* <yoldaş, sadık arkadaş> | [Kıp: İdr 1312] ~*saḳtuc* <damadın arkadaşı ki düğünde konukları ağırlar> || << ***ETü*** *saġdıç* yoldaş, özellikle düğünde damadın yoldaşı <? ***ETü*** **sağıt- +(g)lç*

† Sözcük yapısı muğlaktır.

sağduyu [YTü: Cum 1935] *Hissi selim* = ~*sağduyu* › SAĞ, DUY-

›› sağduyulu

sağır [Kıp: İdr 1312] <*Kıpçakça* ~*saŋır, Türkmence* ~*saġır 'kulağı duymaz'*> | [Kıp: Tuhf <1400] *aṭrûş* [Ar.]: ~*sanġrav, saġır* [sağır] || << ***OTü*** *saŋır* kulağı duymaz ≈? ***ETü*** *sıŋar* zayıf, güçsüz?

† Karş. ***Moğ*** *sagara-* "güçten düşmek, zayıflamak, ağırlaşmak" < *saga-* "kısmak, sıkmak".

›› sağır dilsiz

sağir [Sad 1574] *cüvânü pîre ve* ~*saġîrü kebîre bezl itdı* [gence yaşlıya ve küçüğe büyüğe ihsan etti] || ~ ***Ar*** *şaġîr* صغير [*#ṣġr* faʿîl sf.] küçük < ***Ar*** *şaġura/şaġira* صغر küçüldü, küçük idi

sağla|mak [LO 1876] ~*sağlamak: Kavîlemek, takviye vermek, temin etmek, teyid.* || < ***TTü*** *sağ* berk, muhkem, emin *+lA-* → SAĞ

›› içerik sağlayıcı, sağlan-, sağlayıcı

sağlam [LO 1876] ~*sağlam: Selim, kavi, emin, sahih.* || < ***TTü*** *sağla-* takviye etmek *+lm* → SAĞ

›› sağlamcı, sağlamla-, sağlamlaş-, sağlamlaştır-, sağlamlık

sağlıcak "sağlık" [EÇ <1683] *Varın* ~*sağlıcaklar ile dedikde* || < ***TTü*** *sağlık +çAk* → SAĞ

† *Sağlık* sözcüğünün kuraldışı küçültme halidir.

sağlık "selamet, sıhhat" [AşP 1330] *bir sâʿat* ~*sağlık u bir dem sayrulık* | [Kıp: Tuhf <1400] *ʿâfiya* [Ar.]: ~*savluk; Türkmenler buna* ~*sağlık derler."* || < ***TTü*** *saġ +lIk* → SAĞ

›› baş sağlığı, can sağlığı, sağlık memuru, sağlık ocağı, sağlık olsun, sağlık yurdu, sağlıkçı, sağlıklı, sağlıksız

sağmal [Kıp: İdr 1312] ~*sağmal koyn* <sağmak için ayrılan koyun> | [MüD 1558] *Ammâ* ~*sağmalu koyun olmayup bıçağa yarar erkek koyun irsâl idüp* || ~? ***Moğ*** *saġamal* sağılmış, süt veren < ***Moğ*** *saġa-* süt sağmak *+mAl* ≈ ***ETü*** *saġ-* a.a. → SAĞ-

† Moğolca edilgen fiil sıfatı yapan *+mAl* eki Türkçe *+mIş* eşdeğeridir. Ancak bu sıradışı ek, basitçe, ***TTü*** **sağmalık* veya **sağmalu* biçimlerinden kısaltma olabilir.

sağrak [ETü: Kaş 1073] ~*saġrak* <kadeh, içme kâsesi> || << ***ETü*** *saġrak* [küç.] kadeh < ***ETü*** *saġır* bir tür şarap kadehi *+Ak* ≈ ***Fa*** *sāġar* ساغر şarap kadehi

† Farsça ve Türkçe arasındaki alıntı yönü belirsizdir. +Ak küçültme eki iki dilde ortaktır.

sağrı [ETü: Kaş 1073] ~*saġrı* <işlenmemiş hayvan derisi. Herhangi bir şeyin dış yüzüne ~saġrı denir. Böylece 'yér ~saġrısı' "yer yüzü" ve 'kişi ~saġrısı yüz' "insanın sağrısı yüzüdür" - çünkü yüz dış etkenlere maruz kaldığı için en kalın deridir.> | [Men 1680] ~*sağrı: Tergum equi* [at kalçası] *& corium ex tergo equi* [at kalçasından yapılan kösele ... ayrıca kalın deve derisi ve balık derisinden yapılan çok değerli kitap cildi] || << ***ETü*** *saġrı* kalın deri, post

† Karş. ***Moğ*** *sağuri(n)* "oturak" < *sağu-* "oturmak" fakat ***Moğ*** *sağari* "deri, nasır, yara kabuğu" < *sağsay-* "kabarmak".

saha [Gü 1437] ~*saḥâsı sersebz ü bünyâdı ḳavî* [avlusu yemyeşil ve binası sağlam] || ~ ***Ar*** *sāḥa(t)* ساحة [*#swḥ* faʿla(t) mr.] avlu

›› halı saha, tam saha pres

← MESAHA, SAHN (SAHAN, SAHNE), SEYAHAT (SEYYAH)

Levent Şahverdi Arşivi

sahabe [Rab 1310] *miʿrāc dürüstlukıŋa* [miracin doğruluğuna] *¯şaḥābenlıŋ uluğları telim şaḥīḥ aχbār rivāyat kıldılar*/ | [DK <1400?] *Gelübeni Oğuzda ¯sahabesi olan* || ~ *Ar şaḥaba(t)* صحبة [*#ṣḥb* faʿala(t) çoğ.] dostlar, özellikle Peygamberin dostları < *Ar ṣāḥib* صاحب [t.] dost → SAHİP

sahaf [TahEd 1475] *demürci, derzī, ¯şaḥḥāf* || ~ *Ar ṣaḥḥāf* صحّاف [*#ṣḥf* faʿʿāl mesl.] kitapçı < *Ar ṣaḥīfa(t)* صحيفة yazılı kâğıt, tomar, kitap → SAYFA

›› sahafçı, sahaflık

sahan [Men 1680] *¯sahn, vul. ¯sahan, pl. suhūn: büyük kadeh & ev ortası. Poculum amplum, patera, & medium domūs vel campi* [geniş alan, avlu]. *Vul. ¯sahan: catinus, et paropsis maior* [büyük çanak] || ~ *Ar ṣaḥn* صحن [*#ṣḥn* faʿl] 1. düz ve geniş kadeh, 2. alan, avlu → SAHN

† İkinci /a/ sesi Türkçede türemiştir.

›› sahanlık

sahi [İrşM 1387] *Fark yok yaş birle kurı arasında, takı ¯şaḥīḥ birle sınuk arasında* [sağlam ile bozuk arasında] | [DK <1400?] *Ben varayım ¯sahih haber bileyim deyü geldim.* | [TDK1 1945] *¯sahi: 1. Gerçek, doğru, 2. 'Doğrusunu söyle' anlamına. (...) ¯sahici: Düzme olmıyan.* || ~ *Ar ṣaḥīḥ* صحيح [*#ṣḥḥ* faʿīl sf.] sağ, sağlam, sağlıklı, gerçek < *Ar ṣaḥḥa* صحّ sağ ve sağlam idi → SIHHAT

† İlk kez 1920'lerde görülen *sahi* yazımı halen geniş anlamda kullanılırken, *sahih* varyantı "otantik, aslına uygun" anlamını kazanmıştır.

›› sahici, sahiden, sahih

sahil [AşP 1330] *yine göŋlüm mevci* [dalgası] *geldi ¯sāḥile* || ~ *Ar sāḥil* ساحل [*#sḥl* fāʿil fa.] deniz kıyısı < *Ar saḥala* سَحَلَ yonttu, tıraş etti, erozyon yaptı

† Anlam ilişkisi için karş. *İng shore* "deniz kıyısı" < *shear* "kırpma, traş etme".

›› sahil koruma, sahilhane

sahip [Kut 1069] *ajunḳa* [dünyaya] *oldı bu beg ¯şāḥib-kırān* || ~ *Ar ṣāḥib* صاحب [*#ṣḥb* fāʿil fa.] 1. yar, arkadaş, 2. efendi, malik, sahip < *Ar ṣaḥiba* صحب dost idi

›› sahiplen-, sahipli, sahipsiz

← ASHAP, SAHABE, SOHBET (MUSAHABE)

sahn [ÖM 1437] *Müzeyyen sāḥat u şadrı, müşerref ¯şaḥn u dergāhı* || ~ *Ar ṣaḥn* صحن [*#ṣḥn* faʿl msd.] 1. geniş ve yayvan yemek kabı, sahan, 2. düzlük, alan, avlu ≈ *Ar sāḥa(t)* [*#swḥ*] düz alan, meydan → SAHA

† Arapça sözcüğün fiil kökü mevcut değildir.

›› sahn medresesi

← SAHAN, SAHNE

sahne [YOsm: KT 1900] *¯sahne: Bu isim (...) Yu. σχηνή 'den me'huz olan Fr. Scéne lugati yerine tiyatronun oyun oynanılan mahalli manasiyle lisanımızda birinci defa olarak bundan takriben otuz sene mukaddem* [1870 civarında]*tarafı acizanemden kullanılmış (...) idi* | [TDK1 1945] *¯sahne: (...) 2. (mec.) Bir olayın meydana geldiği yer.* || < *Ar ṣaḥn* صحن sahanlık, düz alan → SAHN

† Şemseddin Sami Bey tarafından *Fr scène* "tiyatro sahnesi" karşılığı olarak ilk kez 1870 dolayında önerilen kelimedir. Karş. SENARYO.

›› sahne al-, sahne çal-, sahne sanatçısı, sahnele-, sahneye koy-

sahra "alan, düzlük" [CodC 1303] *planura - Fa: ¯sakra - Tr: maydan* | "... çöl" [AşP 1330] *gördiler sular akar bir ¯şaḥrāda* || ~ *Ar ṣaḥrāʾ* صحراء [*#ṣḥr* faʿlā fem.] 1. kızıl sarı veya boz renk, 2. bozkır, çöl, ekilmemiş alan

›› sahra mutfağı, sahra topu

sahte [Men 1680] *¯sāχte: Factus, factitius, fictus, formatus* [yapma, yapılmış, mamul] *(...) item falsus* [yapmacık]. || ~ *Fa sāχta* ساخته [pp.] yapılmış, yapma, mamul, düzme < *Fa sāχtan, sāz-* ساز ,ساختن yapmak, uydurmak, imal etmek, düzmek +*a* << *OFa sāχtan, saç-* uymak, uygun olmak → SAZ[2]

›› sahtekâr

← SAHTİYAN

sahtiyan [CodC 1303] *becunie* [keçi derisi] - *Tr: ¯sastian* | [Marz 1380] *mülemmaʿ ¯saχtiyāndan bağırdak* [alaca maroken yelek] *geyüp* || ~ *Fa sāχtiyān* ساختيان 1. işlenmiş şey, 2. özel bir yöntemle işlenmiş keçi derisi, maroken (< *Fa sāχtan, sāz-* ساز ,ساختن yapmak, imal etmek) << *OFa sāχtak* maroken → SAHTE

sahur [<1400] || [Men 1680] *¯saḥūr: temcīd mancası.* || ~ *Ar saḥūr* سحور [*#sḥr* faʿūl im.] seherde yenen yemek < *Ar saḥar* سحر tan ağarması → SEHER

saik [Fuz 1535] *Zulm ehline düşer ¯sāika-i ḳahrü ġazab* || ~ *Ar sāʾiḳ* سائق [*#swḳ* fāʿil fa.] sevk eden, güden, sürücü; sebep < *Ar sāḳa* ساق güttü → SEVK

›› saika

sair [Dan 1360] *¯Sāyir kāfirler daχı emān diledi.* || ~ *Ar sāʾir* سائر [*#sAr* faʿil fa.] kalan, artan < *Ar saʾara* سأر kaldı, arttı

›› saire

← VESAİRE

saka[1] [Tezk 1341] *müsülmanlığı bir karı avratdan öğrendim ve comardlığı bir ¯saḳḳādan öğrendim* || ~ *Ar saḳḳāʾ* سقّاء [*#sḳy* faʿʿāl mesl.] sucu, su veren < *Ar saḳā* suladı, su verdi → SAKI

← SAKA[2]

saka[2] "bir kuş türü, carduelis" [CodC 1303] *cardarina* [saka kuşu]: *¯saka* | [Marz 1380] *¯saḳḳā kuşı ... meşk-benden su tartar* || ~? *Ar saḳḳāʾ* sucu → SAKA[1]

sakağı "atların boğazına arız olan hastalık, ruam" [EÇ <1683] *nefes alup virdikce ¯sakağı olmış bārgir gibi kanadları biri birine çarpardı* || ≈ *TTü sakak* çenenin alt kısmı → SAKAK

† Ek yapısı açık değildir.

sakak [Kaş 1073] *¯sakak: al-ġabġab* [gerdan, gıdı], *sakal oχşar ¯sakak keser* [atasözü] || << *ETü sakak* çene-

Levent Şahverdi Arşivi

nin altındaki sarkan kısım, gerdan << ***ETü*** ****sarkak/*salkak*** < ***ETü*** ***sark-*** *+(g)Ak* → SARK-

← SAKAĞI

sakal [ETü: Kaş 1073] *sakak okşar ¯sakal bıçar* [çene okşar, sakal keser - atasözü] | [EkşiS 2000] *¯sakal: argoda rüşvet.* || << ***ETü*** *sakal* sakal

† Karş. ***Moğ*** *saglaga* "püskül" < *sagsay-* "kabarmak, tüylenmek". ***ETü*** *sakız* "ağaç kabuğunda oluşan reçine" sözcüğü ile ilişkisi düşünülebilir.

›› sakal-ı şerif, sakaldırık, sakallı, tekesakalı

sakalet [Cum 1938] *güzellikten mahrum bir ¯sakalet nümunesi* || < ***TTü*** *sakil* yersiz, uygunsuz ~ ***Ar*** *ṯaḳīl* ağır → SAKİL

† *Sakil* sözcüğünün Türkçede kazandığı özel anlamdan hareketle modern dönemde uydurulmuş sözcüktür.

sakar [Kıp: İdr 1312] *¯sakar: al-aġarr min al-χayl* <atlarda beyaz alın izi> | <... uğursuz> [LO 1876] *¯sakar: Atların alnında subāhu'l-hayr, akıtma. ¯sakar ve ¯sakarlı at: meş'um.* | "... belalı" [KT 1900] *¯sakar: (...) sıf. 1. Meş'um, uğursuz (at). 2. Çifteli (adam).* || << ***OTü*** *sakar* hayvan alnında beyaz iz <? ***ETü*** *sark-/salk-* → SARK-

† Atın alın izi ile "şaşkınlık" ve "uğur/uğursuzluk" arasında kurulan ilişki Arapçada da mevcuttur. Karş. *aġarr* "1. atın alın izi, 2. şaşkın, şapşal" (◦Lane I:2240), ve aynı anlamda *ṣubāḥu'l-χayr* صُبَاحُ الخَيرِ "uğur fitili". † Anadolu ağızlarında "uçurum" anlamında kullanılan *sakar, sakarbaşı* sözcükleriyle bağı anlaşılamadı. Belki "uğursuz yer" anlamında. ◦Dinç 391.

sakarin [ÖS 1920] *¯sakkarin* | sakkaroz [Cum 1936] *¯sakkaroz, glükoz, laktoz, levüloz, maltoz* || ~ ***Fr/İng*** *saccharin* şeker yerine kullanılan bir madde ☼ 1879 Ira Remsen ve Constantin Fahlberg, Amer. kimyacılar. < ***OLat*** *saccharum* şeker ~ ***EYun*** *sákχaron σάκχαρον* a.a. ☼ MÖ 325 Nearkhos, Büyük İskender'in Hindistan seferi dönüşünde. ~ ***Prakrit*** *śakkharā* a.a. → ŞEKER

›› sakkaroz

sakat [GülM 1429] *pādişāha sögdi ve χayli ¯sakaṯ söyledi* | [Kab 1432] *sen ken yire çök, araya girme (...) tā ki çevgān ¯sakaṯlığından emīn olasın* || ~ ***Ar*** *saḳaṭ* سَقَطَ [*#sḳṭ* faʿal] düşük, döküntü, hor, kıymetsiz şey < ***Ar*** *saḳaṭa* سَقَطَ düştü → SUKUT

›› sakata bin-, sakata gel-, sakatla-, sakatlan-, sakatlık

← SAKATAT

sakatat [Aht 1545] *¯Saḳaṭāt* [çoğ.]: *her nesnenin yaramazı ve kötüsü ve hayvanatın adeten ekl olunmayan* [yenilmeyen] *yerleri* || ~ ***Ar*** *saḳaṭāt* [*#sḳṭ* çoğ.] dökülenler, döküntüler < ***Ar*** *saḳaṭ* [t.] *+āt* → SAKAT

† Karş ***İng*** *offal* "sakatat" < *off fall* "döküntü".

sake [ML 1969] *¯saki* | [Hür 1997] *¯sake* || ~ ***Fr*** *saki* / ***İng*** *sake* Japon pirinç rakısı ~ ***Jap*** *sake* 酒 her türlü alkollü içki

† Daha önceleri Fransızcadan alına *saki* yazımı tercih edilirken son yıllarda *sake* yerleşmiştir.

sakın|mak [ETü: Xuas <900] *kün sayu neçe yavlak sakınç ¯sakınır biz* [her gün nice kötü düşünceler düşünürüz] | [ETü: İyiP <1000] *lö kanı ince tép ¯sakınç sakıntı* [ejderha hanı şöyle deyip düşünce düşündü] | [ETü: Kaş 1073] *ol mindin ¯sakındı* [bana karşı ihtiyatlı davrandı] *(...) ol maŋa edgü ¯saġındı* [benim hakkımda iyilik düşündü] || << ***ETü*** *sakın-/saġın-* düşünmek, uyanık ve ihtiyatlı olmak < ***ETü*** *sak* düşünceli, bilinçli, duyarlı *+In-* < ***ETü*** *sa-* düşünmek *+Uk* → SAY-

† ETü fiilden TTü *san-* ve *sakın-* olmak üzere iki varyant biçim türemiştir.

›› sakın, sakıngan, sakınıl-

← SAKINCA

sakınca [YTü: CepK 1935] *¯sakınca = 1. Kaydı ihtiyatî; 2. Mahzur*" || < ***TTü*** *sakın-* *+çA* → SAKIN-

›› sakıncalı

sakırga [ETü: Kaş 1073] *¯sakırku: al-ḳurād* [kene] || << ***ETü*** *sakırku* kene

† ◦Claus 816 "perhaps a loan-word". Buna karşılık *sakız* sözcüğüyle eşdeğer olan *sakır-* ögesi belki "yapışmak" eylemiyle ilgili bir türev düşündürür.

›› sakurga, sakurtlak

sakıt [İrşM 1387] *kılsa takı ¯sākıṯ buyurgan kişiden hecci andagok* || ~ ***Ar*** *sāḳiṯ* ساقط [*#sḳṯ* fāʿil fa.] düşen, düşük < ***Ar*** *saḳaṭa* سقط düştü → SUKUT

sakız [ETü: Kaş 1073] *¯sağız: al-ʿilk* [reçine], *¯sağız toprak: aş-şalṣal wa'ṭ-ṭīnu'l-ḥurr* [yapışkan toprak ve kil], *¯sakız: kull luzūca* [yapışkan olan her şey] | [Kıp: CodC 1303] *masticum - Fa: masdak - Tr: ¯saχiz* || << ***ETü*** *sakız* her türlü ağaç reçinesi

† Karş. ***Moğ*** *saġari(n)* "nasır, yara kabuğu". Moğolca sözcük ***Tü*** *sakız* eşdeğeridir.

›› çam sakızı

saki [Gül 1317] *şimdi ol altı ere ¯sākī benem* || ~ ***Ar*** *sāḳī* ساقي [*#sḳy* fāʿil fa.] mecliste su veya içki sunan kişi (< ***Ar*** *saḳā* su verdi, suladı) ~ ***Aram*** *şāḳyā* שָׁקְיָא vekilharç, şarap görevlisi ≈ ***Akad*** *šāḳû* a.a.

›› sakiname

← MUSAKKA, SAKA[1] (SAKA[2]), SISKA

sakil "ağır" [Kab 1432] *şiʿri ʿarūżuŋ ağır veznlerinde ayıtma tā ki şiʿrin daχı ¯sakīl düşmeye* | [EÇ <1683] *Banyaluka kirazı ne kadar iri ve ¯sakīl olur* | "... çirkin, kaba" [TDK1 1945] *¯sakil: 1. Ağır, 2. Sıkıntılı, 3. Çirkin ve kaba.* || ~ ***Ar*** *ṯaḳīl* ثقيل [*#sḳl* faʿīl sf.] ağır < ***Ar*** *ṯaḳula* ثَقُلَ ağır idi → SIKLET

← SAKALET

sakim [Taz 1482] *delīl virdüŋ, ¯saḳīm itme* || ~ ***Ar*** *saḳīm* سقيم [*#sḳm* faʿīl sf.] hastalıklı < ***Ar*** *saḳima/saḳuma* سَقِمَ bozuldu, hastalandı

›› eskam

sakin [AşP 1330] *şol yir gibi ¯sākinligi* || ~ ***Ar*** *sākin* ساكن [*#skn* fāʿil fa.] 1. oturan, bir yerde ikamet eden, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

hareketsiz, dingin < ***Ar*** *sakana* سكن dindi, dinlendi, bir yerde ikamet etti → SÜKÛN

† Karş. ***Akad*** *şākinu* "oturan" < *şakānu* "oturmak, ikamet etmek".

›› sakinle-, sakinleş-, sakinlik

← SEKENE

sakla|mak [ETü: İyiP <1000] *balık oduğ érken ¯saklanmadın tuşar alkunı kémi birle singürür* [balık uyanık iken insan dikkat etmeden karşılaşırsa hepsini gemiyle beraber yutar] | [ETü: Kaş 1073] *ol mindin ¯saklandı* [kendini benden sakındı] || << ***ETü*** *sakla-* dikkat etmek, dikkatli olmak, muhafaza etmek < ***ETü*** *sak* bilinçli, uyanık, aklı başında +*lA-* < ***ETü*** *sa-* düşünmek +*Uk* → SAY-

›› sakla, saklı

← SAKLAMBAÇ

saklambaç [LO 1876] *saklanmak: (...) çocuklar ¯saklanbaç oynamak* || << ***TTü*** **saklanmaç* < ***TTü*** *saklan-* +*(A)mAç* → SAKLA-

sako [Rz 1896] *¯sakosunu, bastonunu odacıya bit-teslim kalemden içeriye girdi* ‖ ~ ***Fr*** *sacco* gevşek ve şekilsiz palto ~ ***İt*** *sacco* çuval bezi, çul, çuval << ***Lat*** *saccus* a.a. ≈ ***EYun*** *sákkos* σάκκος a.a. ~ ***İbr/Aram*** *şaḳḳ* שַׂק a.a. ≈ ***Akad*** *saqqu* a.a.

† Ortadoğu dillerinden Yunanca ve Latinceye alınmıştır. ▫CAD 15:168, ▫Rosol 84. Aynı kökten ***Fr*** *sac,* ***İng*** *sack* "çuval, kese".

← CEKET (CAKA, JAKETATAY)

saksafon "bir müzik aleti" [Cum 1933] *Rudi isminde bir genç üstat bir sanatkardan ¯saksafon dersi alıyor.* | "... fellatio (argo)" [<1970] || sakso [EkşiS 2001] *¯sakso: sadece dişinin erkege yaptigi oral seks oldugu unutulmamalidir.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *saxophone* bir müzik aleti ☼ 1841 Adolphe Sax, Bel. müzisyen (1814-1894). § ***öz*** *Sax* + ***EYun*** *phonḗ* φονή ses → FON(O)+

† Doğru imlanın *saksofon* olması gerekir. TDK'nın tercih ettiği *saksafon* yazımı talihsizdir.

›› alto saks, saks, sakso, saksofoncu, tenor saks

saksağan [ETü: Kaş 1073] *kuş yavuzı ¯sağızğan* [kuşun kötüsü saksağan] | [İdrH <1402] *¯saksağan* [kuş türü] || << ***ETü*** *sağızğan/sakızğan* malum kuş, saksağan <? ***ETü*** **sakız-* (kuş) şakımak? +*(g)An*

† Karş. ***Moğ*** *şağsı-* "saksağan gibi ötmek", *şağ-* "kuş şakımasını ifade eden yansıma söz". ▫Ross 53'e göre Mançuca *saksaha* aynı anlamdadır.

saksı [ETü: Kaş 1073] *¯sasık* <çanak çömlek - Uç lehçesinde> | [Kel-TS <1347] *nitekim ¯saksî avadanlığı kim tîz sınur ve hergiz ulaşmak kabûl itmez* [çabuk kırılır ve asla değmeye gelmez] | [Yad <1421?] *eski tennûr ¯saksî pâresini yumşak dögeler eleyeler* | [Men 1680] *¯saḳsî: Testaceum, testa, etiam fragmenta testacea* [çömlek, ayrıca kırık çömlek parçası]. || ≈ ***ETü*** *sasık* kil çömlek <? ***ETü*** *saz* çamur, bataklık → SAZ[1]

† ▫LO 'ya göre 'Saksonya'da yapılan pek a'lâ maden kap, o kaplar resminde yapılmış taklid çiçek çömleği ve toprak mangal.' Ancak bu görüş yanlıştır. 14. ve hatta 17. yy.'da Saksonya / Meissen porseleni henüz imal edilmemişti.

›› saksıyı çalıştır-

sal [ETü: Kaş 1073] *¯sal: al-ʿamd* ‖ << ***ETü*** *sal* platform, özellikle suda yüzen platform

† Karş. ***Yakut*** *aal* "gemi" < ***ETü*** sal.

← KUMSAL

sal|mak [ETü: Bud <1000] *boḍiyü kolın ¯sala* [raks ederek kolunu sallaya] | [ETü: Kaş 1073] *ol maŋa tönın ¯saldı* [bana giysisini sallayarak işaret etti], *ol maŋa kişide altun ¯saldı* [birine altın gönderdi? göndertti?] *(...) ¯yinçü ḳulaḳtın ¯salındı* [inci kulaktan sarktı] ‖ << ***ETü*** *sal-* 1. sallamak, sarkıtmak, 2. bırakmak, azat etmek, göndermek

† ETü fiilin iki anlam grubu TTü *sal-* ve *salla-* şeklinde iki ayrı fiile yüklenmiştir. İki fiilin türevleri arasında anlam geçişmesi görülür - karş. *salın-* (= *sallanmak), sallı.* † ***Moğ*** *sal-/salu-* "serbest kalmak, çözülmek, boşanmak" geçişsiz fiildir.

›› salım, salın-, salıntı, salıver-

← SALAK, SALDIR- (SALDIRGAN, SALDIRI), SALGI, SALGIN, SALIK, SALINCAK, SALLA- (SALLAMASYON, SALLAPATİ), SALT, SALTIK, SARK- (SAKAK, SAKAR, SALKIM, SARKAÇ, SARKINTI, SARKIT), SAV- (SAV-SAKLA-, SAVUN-, SAVUR-, SAVUŞ-)

salâ [Yun <1320] *geldi salacam sarılır, dört yana ¯şalâ virülür* | [YusZ <1377] *çün gelüŋ χöna ¯şalâdur* [sofraya buyurun, ibadettir] *didiler / geldiler ilerü niʿmet yidiler* | [TDK2 1955] *¯salâ: Cuma nâmazından önce ve bazı yerlerde cenaze kaldırılırken minarelerde okünan ¯salât. (...) ¯salât: Peygamber Muhammed'e dua.* ‖ ~ ***Ar*** *ṣalā(t)* صلاة [*#ṣlw* faʿla(t) mr.] secde, secde ederek yapılan ibadet, namaz ~ ***Aram*** *ṣəlūthā/ṣəlawthā* צְלוֹתָא a.a. (▫Jastrow 1282) < ***Aram*** *ṣəlā* צְלָא [*#ṣly*] eğilme, bükülme, dönme

† İslami tabir, İslam öncesi dönemde Hıristiyan ve Yahudi Aramcasında yerleşik olan sözcükten alınmıştır.

›› salât

← MUSALLA, SALAVAT

salabet [GülM 1429] *pîl niçe ¯şalâbet-ile, bir üvezde kanad olmağıla urur, incidür* [fil o kadar dirençli olsa da, sivrisinek kanat vurunca incitir] || ~ ***Ar*** *ṣalāba(t)* صلابة [*#ṣlb* faʿāla(t) msd.] dik olma, direnç, metanet < ***Ar*** *ṣalūba* صَلُب dik idi → SULP

salah [Kut 1069] *baka kördüm emdi bu işte maŋa / ¯şalâḥı körünmez* [şimdi bu işte bana bir çıkar yol görünmez] || ~ ***Ar*** *ṣalāḥ* صلاح [*#ṣlḥ* faʿāl msd.] uyum, uzlaşma, barış ≈ ***Ar*** *ṣalaḥa* صلح uyumlu idi, uydu → SULH

← SALAHİYET

salahiyet "uygunluk" [Tezk 1341] *çün sultân Fuzayl'ıŋ yüzin gördi, ¯şalâḥiyyet nişânı yüzünde eser kılmış* [yetenek/uzmanlık işareti yüzünde iz bırakmış] | "... yararlık" [LO 1876] *¯salahiyyet: İstihkak, liyakat, yaraşma, yarama.* | "... yetki" [KT 1900] *¯salahiyyet: Bir işe karış-*

Levent Şahverdi Arşivi

mağa ve bir fiil ve harekete hasbel vazife haklı olan. || < ***Ar*** *ṣalāḥ* صلاح [*#ṣlḥ*] uygunluk, uzluk, yararlık *+īya(t)* → SALAH

† Arapça masdara *+iyet* eki eklenmesi fasih değildir. Esasen "uygun ve yeterli olma" anlamındaki sözcük, 19. yy.'a doğru "yetkili olma" anlamını edinmiştir.

salak [Men 1680] *~salak: priapus* [penis teşhir eden] | "penis" [EÇ <1683] *belinden peştemālın çıkarup omzuna koyup monlā-yı merkümda bir mehīb ü ~salak ve yarak zeker nümāyān oldu* [bir heybetli salak ve yarak penis belirdi] *kim güyā hādise-i Üc bin ʿUnukdur* | "ucu topuzlu zincir" [BK 1797] *sārīχ* [Fa.]*: Türkīde ~salak taʿbīr olunan silāhdır, bir ağacın ucuna birkaç kısacık zencīr üstüvār ve her zencīrin başına birer pulād top nasbederler ve cenklerde kullanırlar.* | "budala" [HRGEfs 1924] *Bu ~salak* [ahmak, budala] *ihtiyar kıyak bir oyun edecek ama bakalım ne vakit?* ‖ < ***TTü*** *sal- +(g)Ak* → SAL-

† 17. yy.'da "priapus" anlamındayken daha sonra anlam genişlemesine uğramıştır. Belki Yunanca kökenli *saloz* "deli" sözcüğünün etkisi de düşünülebilir.

salam [Cum 1931] *Jambon, ~salam, sığır dili ve emsali* || ~ ***İt*** *salame* tuzlanmış et << ***Eİt*** *salsame* tuzlama, salamura < ***Lat*** *salsare* [den.] tuzlamak *+men* < ***Lat*** *salare, sals-* a.a. < ***Lat*** *sal* tuz → SALÇA

salamanje [Rz 1896] *~salamanjede hemen üç çeyrek saatten ziyade bir vakıtden beri kendisine muntazır bulunan muallim* ‖ ~ ***Fr*** *salle à manger* yemek salonu § ***Fr*** *salle* salon + ***Fr*** *manger* yemek → SALON, MANCA

salamura [EÇ <1683] *diyār-ı küffār balık sirke turşī ve murşī ve ~salamura ve şarāb ve ʿarak kokar* | [BdM 1886] *~salamora ~peyniri: fromage de saumure.* || ~ ***Ven*** *salamóra* / ***İt*** *salamoria* tuzlu suya yatırma [esk.] § ***Lat*** *sal* tuz + ***Lat*** *muria/muries* salamura, turşu → SALÇA

† Karş. ***Fr*** *saumure,* ***Yun*** *ʰalmyris* (a.a.), ***Ar*** *murrī,* ***Erm*** *more* "tuz ve baharla salamura edilmiş balık".

salapurya [Rd 1880] *~salapuriya* | "geniş tabanlı tekne" [AR 1897] *ne biçimsiz herif! ~Salapurya gibi ayağıyla az kaldı çiğneyecekti...* ‖ ~ ***İt*** *slabri* Doğu Akdeniz'e özgü tek yelkenli balıkçı kayığı (▫LF §604) (≈ ***Fr*** *slabre* Kuzey Denizinde ringa balığı avında kullanılan bir tür tek yelkenli tekne ≈ ***Hol*** *sloep* a.a. ≈ ***EYAlm*** *slaipfa* çekici, trol) → ŞİLEP

salaş "derme çatma büfe" [LO 1876] *~salaş: Muvakkat salınmış dükkān. Bostan ~salaşı: sergi.* | [AR 1897] *Galata rıhtımının boyunca yapılan ~salaşlar pek ziyade münasebetsiz* ‖ ~ ***Mac*** *szállás* ev < ***Mac*** *száll* konmak, yerleşmek

† 20. yy ortalarına dek isim iken halen sadece sıfat olarak kullanılmaktadır.

salata "turşu" [Arg 1533] *sirché olsa ~salata edérdich* [sirke olsa salata ederdik] | salatalık "turşuluk" [LO 1876] *~salatalık: Hıyar.* || ~ ***İt*** *salata* tuzlanmış sebze, turşu (mod. insalata) < ***OLat*** *herba salata* a.a. < ***Lat*** *salare* tuzlamak *+()t°* → SALÇA

† Sözcüğün eski anlamı olan "turşu", *salatalık* "turşuluk hıyar" deyiminde korunur. † ***Fr*** *salade,* ***İng*** *salad* nihai olarak İtalyancadan alınmıştır.

›› salatalık

salavat [MEd y. 1300] *ögdü ıydı = ~şalavāt ıydı paygambarġa* ‖ ~ ***Ar*** *şalawāt* صلاوات [*#ṣlw* çoğ.] dualar, özellikle Hz. Muhammed'e edilenler < ***Ar*** *şalā(t)* صلاة [t.] dua, yakarış *+āt* ~ ***Aram*** *şalawthā* צלותא a.a. → SALÂ

salça [KT 1900] *~salça* صالچه *(İt. salsa): Domates sosu ve sair şeylerle yapılan yemek terbiyesi.* ‖ ~ ***İt*** *salsa* [f.] yemek suyu, sos < ***Lat*** *salsus, salsa* tuzlanmış < ***Lat*** *salare, sals-* [den.] tuzlamak < ***Lat*** *sal* tuz << ***HAv*** **sal-d-* a.a.

† İtalyanca sözcük "her çeşit sos" anlamındayken, Türkçede özellikle "domates sosu" anlamını kazanmıştır. † İkinci hecede */ç/* sesi ***Yun*** *sáltsa σάλτσα* biçimini düşündürür. † Aynı HAvr kökten ***EYun*** *ʰáls,* ***İng*** *salt,* ***Alm*** *Salz,* ***Fr*** *sel* "tuz".

← DESALİNASYON, HALOJEN, SALAM, SALAMURA, SALATA, SALSA, SOS[1], SOSİS

saldır|mak salış- "taarruz etmek" [CevE-TS <1439] *pes birbirinize ~salışdıġız ol ḥusūsda* | "girişmek" [Kam 1800] *el-tedellüs* [Ar.]*: Bir hatar-nāk işe min-gayri reviyyetin ~saldırmak maʿnasınadır* | [LO 1876] *~saldırmak: Fiʿl-i lazım manası* [geçişsiz fiil anlamı] *ileri salıp varmak, savlet etmek.* ‖ <<? ***TTü*** *sal-* (silah?) sallamak *+tUr-* → SAL-

† *+tUr-* geçişlilik ve ettirgenlik ekinin geçişsiz anlamda kullanılması ilgi çekicidir. ***ETü*** *saltur-* "bıraktırmak" fiiliyle anlam bağı kurulamaz.

›› saldırıl-, saldırma, saldırmazlık, saldırt-

← SALDIRGAN, SALDIRI

saldırgan [YTü: CepK 1935] *~saldırgan = Tecavüzkār, mütecaviz* || < ***TTü*** *saldır- +(g)An* → SALDIR-

saldırı [YTü: CepK 1935] *~saldırım = Taaddi, taarruz, tecavüz* || < ***TTü*** *saldır- +I(g)* → SALDIR-

salep "orkide bitkisi ve kökü" [Yad <1421?] || "orkide kökünden elde edilen toz ve bundan yapılan içecek" [EÇ <1683] *Esnāf-ı ~saʿlebciyān: (...) Kış günleri χusyetüs-saʿleb* سعلب *derler yaʿni tilki taşağı demek olur (...) hemān tilki taşağına benzer sarmısak dişi gibi bir otdur* | [LO 1876] *~sâleb* سالب*: husyetü's-saʿleb* خصية الثعلب [zebanzedi] ‖ < ***Ar*** *χuṣyatu'ṯ-ṯaʿlab* خصية الثعلب tilki taşağı, orkide < ***Ar*** *ṯaʿlab* ثعلب [*#ṯʿlb*] tilki

† Orkide bitkisinin rizomlarının şeklinden ötürü. Karş. ***Lat*** *orchis* "husye, orkide", ***İng*** *ballockswort* ve *dogstones* "köpek taşağı, orkide". Anadolu ağızlarında *it taşağı* kullanılır. † Modern Arapça sözlüklerde rastlanan صحلب ve سحلب yazımları Türkçeden alıntıdır.

salgı "Fr *secrétion* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *~salgı: Vücuttaki bezlerin kandan ayırıp meydana getirdikleri (...) sıvı madde.* || < ***TTü*** *sal- +gU* → SAL-

›› salgıla-

Levent Şahverdi Arşivi

salgın "haber" [Fer <1451] *bennādan ~salġın aldığı maḥallede ol daχı kondı* [mimardan bilgisini aldığı durakta konakladı] | "(olağan dışı) vergi" [Terc-TS <1461] *pādişāhdan il üzerine salınan ~salġuna ve bunlara benzer nesnelere dirler.* | "hastalık" [LO 1876] *~salgın hastelik: Maraz-ı müstevlī.* || < ***TTü*** *sal-* göndermek, sallamak, saldırmak *+gln* → SAL-

salhane [MüD 1559] *~selχ-hânelerde* سلخ خانه *boğazlanan koyunlaruŋ ve kuzularuŋ başları* | [Men 1680] *~sālχāne* صالخانه *: Laniena* [mezbaha]. || § ***Ar*** *salχ* سلخ [*#slχ* faʿl msd.] hayvan derisini yüzme + ***Fa*** *χāna* خانه ev → HANE

salı [Arg 1533] *~sali ghiun: martedi* | [Men 1680] *~salı* صالى *güni: Yevmü's-selāse.* || *~* ***Ar*** *yawm aṯ-ṯalīṯ* ثليث [*#sls*] üçüncü gün < ***Ar*** *ṯalāṯa(t)* ثلاثة üç → SELASE

salık "haber" [Hamz-TS y. 1400] *nerede olduğun ve ne şüretde idügin ~salık virsüŋ* | "... sütun" [Aht 1545] *ar-ramāṯ* [Ar.]: *ʿamūd ki demürden ve ağacdan iderler, Türkīce ~salık dirler.* || < ***TTü*** *sal-* göndermek, sarkıtmak *+Uk* → SAL-

salıncak [İMüh <1310] *~salıncak: al-arcūḥa* [salıncak] | [Kıp: İdr 1312] *~salıncak: al-arcūḥa* | [Çağ: Pav <1500] *~salġıncak: balançoire* || << ***OTü*** *salġıncak/salıncak* < ***OTü*** *salın-/salın-* *+AcAk* → SAL-

›› sallangaç

salih [AşP 1330] *merd-i ~şāliḥde yalan söz olmaya* || *~* ***Ar*** *şāliḥ* صالح [*#ṣlḥ* fāʿil fa.] iyi, uygun, erdemli < ***Ar*** *ṣalaḥa* صلح uyum gösterdi → SULH

← SALİHATI NİSVAN

salihatı nisvan [Cum 1931] *Mumaileyha ~salihatı ~nisvandan ve hayrı sever bir hanım idi.* || *~* ***Ar*** *şāliḥātu'n-niswān* صالحة النسوان erdemli kadınlar § ***Ar*** *şāliḥa(t)* صالحة [*#ṣlḥ* fāʿila(t) fa. fem.] iyi, erdemli + ***Ar*** *niswān* نسوان kadınlar → SALİH, NİSA

† 20. yy.'dan eski kaynaklarda deyime rastlanmadı.

salik [GülM 1429] *nite-kim ṭarīḳat ~sālikleri dimişlerdir* || *~* ***Ar*** *sālik* سالك [*#slk* fāʿil fa.] yolcu, yola giden, (mec.) tarikat mensubu, mürit < ***Ar*** *salaka* سلك yola gitti, yolcu oldu → SİLK

salim [İrşM 1387] *bir ~sālim kulnı ʿaybdan takı selim bolgay* || *~* ***Ar*** *sālim* سالم [*#slm* fāʿil fa.] sağlam, emin, güvenli < ***Ar*** *salima* سلم emin idi, güvendi → SELAM

salip [Dan 1360] *Birbirine dirdi ey ehl-i ~şalīb / Havf itmeŋ* [korkmayın] *gayreti elden salıb* || *~* ***Ar*** *şalīb* صليب [*#ṣlb*] haç, çarmıh *~* ***Aram*** *şalībā* צְלִיבָא [*#ṣlb*] direk, haç < ***Aram*** *ṣalab* צלב «dikmek», çarmıha germek, kazığa oturtmak → SULP

† Süryanice sözcük ***Ar*** *ṣulb* "kazık, direk, belkemiği" eşdeğeridir.

← ÇELEBİ

salise [YOsm: LO 1876] *~sālise:* [Osmanlı bürokrasisinde] *rütbelerin üçüncüsü, saniyenin altmışta biri.* || *~* ***Ar*** *ṯāliṯa(t)* ثالثة [*#ṯlṯ* fāʿila(t) fa. fem.] üçüncü, üçüncül < ***Ar*** *ṯalāṯa(t)* ثلاثة üç → SELASE

† "İkincil" anlamına gelen *saniye* 'ye nisbetle türetilmiş neo-Osmanlıca terimdir. 19. yy.'dan eski metinlerde bu özel anlamına rastlanmaz.

salisilik [Cum 1931] *zaharin ve asid ~salisilik ilavesile şarap satan mahalleri cürmü meşhut halinde yakalayarak* || *~* ***Fr*** *salicylique* kimyada bir bileşik < ***Lat*** *salix, salic-* söğüt ağacı *+ic°* << ***HAv*** **sal(i)k-* söğüt

salkım "askı, hevenk" [OTü: Tefs <1300] *~salkum* | [Kıp: CodC 1303] *botrus* [üzüm salkımı] - *~salkum* | [Hal 1477] *āvīje* [Fa.]: *~Kulak ~salkumı* [küpe]. ‖ < ***ETü*** **salk-* sarkmak, asılı olmak *+lm* < ***ETü*** *sal-* sarkıtmak, sallamak *+ik°* → SARK-

† *Sarkım* anlamındadır.

salla|mak [Kıp: Tuhf <1400] *tadallā* [Ar.]: *~salandı* [sarktı, sallandı] | [Hal 1477] *girāyīden* [Fa.]: *... bir nesneyi ~sallamak.* | [LO 1876] *~sallamamak: İtina etmemek, iplememek (...) ~sallandırmak* [asarak idam etmek] || < ***ETü*** *sal-* bırakmak, sarkıtmak, sallamak *+lA-* → SAL-

† Yapı olarak *sal* "sal, kayık" adının türevi görünse de anlam itibariyle *sal-* fiiline bağlıdır.

›› kuyruksallayan, sallabaş, sallama, sallan-, sallandır-, sallantı, sallantıda

← SALLAMASYON, SALLAPATİ

sallamasyon [EkşiS 2001] *~sallamasyon: sallamak eyleminin bilimsel adı* || < ***TTü*** *sallama* palavra atma (argo) *+()tion* → SALLA-

† Türkçe fiillerden yabancı ekle türetme yapılamayacağına, veya Türkçede yeni ekler kullanılamayacağına dair bir kural mevcut olmadığına göre kurallı bir Türkçe sözcük olarak kabul edilmelidir.

sallapati [LO 1876] *~sallapati: Mülahazasız. Salpa, sölpük.* → SALLA-, PATİ

salmastra "su sızdırmaması için boru eklemlerine sarılan kendir ipliği, conta" [RedL 1890] || *~?* ***İng*** *seal-master* «tıkaç ustası» § ***İng*** *seal* mühür, tıkaç, tıpa (*~* ***Lat*** *sigilla* mühür) + ***İng*** *master* usta → SİGİL, MASTER

† İngilizce deyim sözlüklerde mevcut değildir. Belki ticari bir deyim veya marka olabilir.

salmonella [Mil 1956] *Zehirlenmenin ~Salmonella basilinden ileri geldiği tahmin edilmektedir.* || *~* ***YLat*** *salmonella* bozuk gıdalarda oluşan bir enfeksiyon < ***öz*** *D. E. Salmon* Amerikalı tabip (1850-1914)

salname [LO 1876] *~sālnāme: Takvim.* || *~* ***Fa*** *sālnāma* سالنامه yıl-kitabı, yıllık § ***Fa*** *sāl* سال yıl (<< ***EFa/Ave*** *sard-* a.a.) + ***Fa*** *nāma* نامه yazı → NAME

← KÖSELE (CAMIZ, GOLLİK, GÜDERİ)

salon [LO 1876] *~salon (Fr.): Divanhane, sergi mahalli.* || *~* ***Fr*** *salon* büyük oda, özellikle resmi kabul odası *~* ***İt*** *salone* [büy.] büyük oda < ***OLat/İt*** *sala* a.a. *+on ~* ***Ger*** **şala* koğuş, kapalı toplanma mekânı << ***HAv*** **sel-*[1]

›› salon salamanje, saloon

← SALAMANJE

Levent Şahverdi Arşivi

salopet [Mil 1977] *Çocuk için ¯salopet* || *~ **Fr** salopette* [küç.] işçi tulumu < ***Fr** salope* pis, şapşal *+et°*

saloz [LG 1889] *¯saloz: Avanak müteradifidir.* || *~ **Yun/OYun** salós σαλός* budala, berduş (▫LS 1582) ≈ ***Yun/OYun** saχlós σαχλός* bir aşağılama deyimi, a.a. (▫DuCG 1338)

† ¯Yun *salós* Hesykhios'tan (5. yy), *saχlós* 12. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir. Buna karşılık ***Fa** sālūs* "mürailik, sahtekârlık". † ***TTü** salak* sözcüğünün bunlarla ilişkisi muğlaktır.

salsa [Cum 1984] *Afrika beat müziği, ¯Salsa, tatlı melodiler ve caz ritimlerinin karışımı* || *~ **İsp** salsa* 1. salça, sos, 2. Küba kökenli bir dans → SALÇA

salt "yalnız" [Anter-TS <1390] *¯salt atlular idi, yedekleri sürekleri yoğ-ıdı* | "yalnızca, sırf" [Daç 1849] *onlar χulya ederlerdi ki bu ateş tecrübesi şeraat gününde ¯salt bir kerre vuku bulacağıdı* || < ***TTü** sal-* salmak, bırakmak *+Ut* → SAL-

† TTü marjinalleşmiş bir kelime iken Dil Devrimi döneminde yazı diline aktarılmıştır. † Anlam evrimi için karş. ITLAK "salmak" > MUTLAK "müstakil, tek".

›› salt çoğunluk, saltçılık, saltık

salta [LO 1876] *¯salta ¯marka: Sabıkta gemicilerin omuza attıkları nimten* [mintan]*, gemici cepkeni.* | [ÖS <1924] *¯saltasını omuzuna attı, çıktı.* || << ***TTü** saltamarka* sırmalı gemici cepkeni *~ **İt** Santo Marco* «Aziz Markos», Venedik kentinin koruyucu azizi

saltanat [AşP 1330] *kime degdi ançılayın ¯salṭanāt* [kime verildi böyle saltanat] | [Tezk 1341] *eger iki alem ¯salṭanātı anuŋ olup* || *~ **Ar** salṭana(t)* سلطنة [*#slṭn* faʿlala(t) q. msd.] hükümdarlık etme, iktidar < ***Ar** sulṭān* سلطان → SULTAN

saltık [YTü: Fel 1942] *¯saltık = Mutlak = Absolu* || < ***TTü** salıt-* salmak, azat etmek *+Uk* → SAL-

† Dede Korkut hikâyelerinde ve erken Anadolu Türkçesinde kişi adı olarak görülen *Saltuk* "azat edilmiş, hür" anlamındadır. Yeni Türkçe sözcük Arapça kökenli MUTLAK sözcüğünün çevirisi olarak türetilmiştir.

salto [LO 1876] *¯salta* [köpek ve kedinin art ayakları üzerine kalkması] || *~ **İt** salto* sıçrama, şahlanma << ***Lat** saltum* a.a. < ***Lat** salire, salt-* sıçramak, ani hareketle kalkmak << ***HAv** *sel-*[4] a.a.

›› salta

← HALTER[1], SOTE

salvia [Cum 2010] *¯Salvia', Latince'ye de aynı adla geçen adaçayının bilimsel adı olarak* || *~ **İng/Lat** salvia* adaçayı < ***Lat** salūs* sağlık << ***HAv** *slə-u-* sağlık, selamet << ***HAv** *sol-* bütün, tam, kusursuz → SOLO

salvo [<1930] || *~ **İt** salva* 1. selam sözü, 2. selamlama veya korkutma amaçlı seri top atışı < ***İt** salvo* sağ, salim, esen, emin << ***Lat** salvus* a.a. << ***HAv** *solə-* a.a.

† Karş. ***İng** save, safe* "temin etmek, emin" < ***Fr** sauver* <***Lat*** salvus.

← SOBE

salya [MŞ <1400] *ve ağızdan ¯salyar* سالیار *akmağa gāyet müfīddür* | [BK 1797] *gilīz* [Fa.]*: İnsan ve hayvan ağzından akan luʿābdır ki ¯salyar* سالیار *taʿbīr olunur* | [LO 1876] *¯salyā: akan yar, rīk, salyangoz (...) ¯salyār: salyangoz* || << ***TTü** salyar* tükürük *~ **OYun** sálion/salivári σάλιον/σαλιβάρι* a.a. (▫DuCG 2:1328) *~ **Lat** saliua* a.a. (▫EM 590)

† 19. yy.'a dek ***TTü** salyar* ve *yar* biçimleri görülür. † ***İng** saliva* (a.a.) Latinceden alınmıştır.

›› salyar

← SALYANGOZ

salyangoz [T&S 1892] *Escargot* [Fr.]*: envā-ı sümüklü böcek yani ¯salyangozlara denir.* || *~ **Yun** sáliangas σάλιαγγας* «salyalı», sümüklü böcek < ***Yun** sálion σάλιον* tükürük → SALYA

sam yeli [ETü: Kaş 1073] *¯em ¯sām <ilaç. Bu sözcük tek başına kullanılmaz, yalnızca böyle bir ikilemede anlamlı olur.>* | [DK <1400?] *¯sām ¯yélleri esmedin, Kazan, kulağum çınlar* | [Men 1680] *¯sāmm vul. ¯sām yeli: Ventus calidissimus viatores inficiens* [yolcuları hasta eden çok sıcak rüzgâr] || < ***Ar** sāmm* سام [*#smm* fāʿil fa.] zehirleyen < ***Ar** samma* سمّ ilaçla tedavi etti, zehirledi (≈ ***Aram** sam* ܣܡ ilaç, zehir ≈ ***Akad** şammu* ot, şifalı ot, ilaç)

† Karş. SUSAM.

saman[1] [ETü: Kaş 1073] *arpa ¯saman yağutğıl bulsun atı yaruklık* [arpa saman hazırla, atı aydınlık bulsun] | [Nim-TS 1540] *kehkeşān* [Fa]*: Türkīde iki adı vardur, biri ¯saman uğrusı ve bir hacılar yolıdur.* | [Men 1680] *¯samanlık: Palearium.* | [Göv 1930] *¯saman kāğıdı (...) ¯samanyolu* || << ***ETü** saman* saman

›› saman alevi, saman kâğıdı, saman nezlesi, samanlık, samanyolu

saman[2] [Gül 1317] *evliyādan soŋra ʿārif cānınuŋ / iʿtibārı ola u ¯sāmānınuŋ* | [Sad 1574] *eşkıyāy-i Türkmānı bī-ser ü ¯sāmān eyledi* [Türkmen eşkıyasını başından ve servetinden yoksun kıldı] || *~ **Fa** sāmān* سامان servet, zenginlik

›› servet ve saman

samaryum [TDK1 1945] *¯samaryum: Atomal ağırlığı 150,4 olan (...) bir maden.* || *~ **YLat** samarium* bir element ☼ 1879 Paul Émile Lecoq de Boisbaudran, Fr. kimyacı. < *öz Vassili E. Samarski* Rus mühendis subay (1803-1870) *+ium*

samba [Mil 1950] *rumba, ¯samba ve tangolar* || *~ **Port** (**Brez**) samba* Brezilya'de zenci kökenli bir dans *~ **Kikongo** semba* göbek?

† Brezilya'nın Bahia eyaletinde zencilere özgü bir tür iken 1917'de Mauro Almeida tarafından popülerleştirildi; 1930'larda dünyaya yayıldı.

samimi [Neş 1492] || *~ **Ar** şamīmī* صمیمی [nsb.] içten < ***Ar** şamīm* صمیم [*#şmm* faʿīl sf.] bir şeyin en iç kısmı, öz, ilik *+ī*

›› samimileş-, samimilik, samimiyet

samizdat [Mil 1971] *Bilimsel Muhalefet sesleri genellikle "kendi kendine yayın" anlamına gelmek üzere*

Levent Şahverdi Arşivi

"samizdat' adını taşıyan ve çok defa teksir edilmiş broşürlerle yapılmakta" || ~ ***Rus*** *samizdát самиздáт* «kendi-yayım», Sovyet döneminde yasadışı olarak dağıtılan muhalif yayınlara verilen ad § ***Rus*** *samo-* kendi + ***Rus*** *izdátel'stvo издáтельство* yayınevi, yayım (§ ***Rus*** *iz-* dışarı yöneliş edatı, ex- ~ ***Rus*** *daty дать* vermek) → HEM, DATA

sampan [Cum 1959] *"sampan: Çin yelkenlisi* || ~ ***Fr/İng*** *sampan* Çin'e özgü yelkenli kayık ~ ***Çin*** *sam pán* 杉板 üç-tahta, a.a.

samsa [Dan 1360] *Kotardılar denelü zülbiyelü / Dayı üstine "samsalar dürilü* | [Men 1680] *"sembüse & hinc vulgò detortum* [halk dilinde tahrifle] *"samsa: Artocreas triangulari fere forma* [çoğu zaman üçgen biçimli hamur işi] || ~ ***Fa*** *samōsa/sambūsa* سمبوسه/سموسه 1. üç köşeli, 2. üçgen böreği → SE

† ***Hind*** *samōsa* (a.a.) biçimi Farsçadan alıntıdır.

›› samosa

samur [AşP 1330] *ḵāḵum u sincāb u ḳunduz u "semmūr* | [Men 1680] *"semmūr vul. "samur* || ~ ***Ar/Fa*** *sammūr* سمّور sansargillerden kürkü makbul bir hayvan, martes zibellina ~ ***OFa*** *samor* a.a.

† Karş. ***Rus*** *sobol соболь* (a.a.). Rusya'nın kuzeyinde yaşayan ve tarih boyunca Orta Doğu'ya Rusya'dan kürkü ihraç edilen hayvanın adı nihai olarak bir Kuzey dilinden alınmış olsa gerekir. ***Fr/İng*** *sable* (a.a.) Slav dillerinden alıntıdır. ***İt*** *zibellina* ve ***Fr*** *simarre* "samur yakalı kaftan", İspanyolca yoluyla Arapçadan alınmıştır.

samurai [Cum 1933] *Japonya'da "samurai denilen ve asılzadelere mahsus olan bu kılıç* || ~ ***Fr/İng*** *samurai* eski dönemde Japon askeri ☼ 1887 Pierre Loti, Fr. yazar. ~ ***Jap*** *saburai* daimyo'nun hizmetinde bulunan savaşçı, şövalye < ***Jap*** *saburaʰu* hizmet etmek, maiyetinde bulunmak

›› samuray

san [ETü: İyiP <1000] *"sansız tümen özlüg ölürür* [sayısız onbinlerce canlı öldürür] | [ETü: Kaş 1073] *"san: al-ʿadad* | "... itibar" [Füt-TS 1392] *soŋra bir adlu "sanlu aznavur kāfir viribidi* [gönderdi] || << ***ETü*** *san* sayı < ***ETü*** *sa-* saymak +*In* → SAY-

›› ad san

san|mak "sayılmak" [ETü: Bud <1000] *oğul kızka "sanmas* [(ana babasının kalbini kıran) oğul veya kız evlat sayılmaz] *(...) ol témin kişike "sanur* [hemen insan yerine konur] | [ETü: Kaş 1073] *ol er χayl bile "sandı* [adam atlılarla birlikte sayıldı] | sağın- "düşünmek" [Kıp: CodC 1303] *cogito* [düşünürüm] - *"sagenurmen ... cogitatio* [düşünce] - *"saginč* || << ***ETü*** *san-/sağın-* sayılmak, sayı saymak < ***ETü*** *sa-* düşünmek, saymak +*In-* → SAY-

† ***ETü*** ve ***TTü*** *sa-* fiilinin dönüşlü (refleksif) halidir. Erken Türkiye Türkçesinde "sayı saymak" anlamında *san-* ve "düşünmek" anlamında *sağın-* görülür. † ***Moğ*** *sana-* "düşünmek, saymak, hesaplamak" Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› sandır-, sanıl-

← SANAL, SANI, SANIK

sanal [YTü: TDK1 1945] *"sanal: Gerçekte yeri olmayıp sanada tasarlanan, mevhum.* | sanal alışveriş [Mil 1996] *"Sanal alışveriş merkezleri, bilgi bankaları derken sıra "sanal dergilere geldi.* | sanal dünya [Mil 1996] *"sanal dünyayı yansıtan televizyonların bu kazançta payı* | sanal ofis [Mil 1996] *"Sanal ofislerin sayısı her geçen gün artıyor* || < ***TTü*** *san-* +*Al* → SAN-

sanat [CodC 1303] *ars - Fa: "senaat - Tr: pesa* [pîşe] | [AşP 1330] *gizlü kalmaz ʿilm ü "sanʿat* || ~ ***Ar*** *ṣanʿa(t)* صنعة [*#ṣnʿ* faʿla(t) msd.] / ***Ar*** *ṣanāʿa(t)* صناعة [faʿāla(t) msd.] ustalık, hüner, imalat < ***Ar*** *ṣanaʿa* صنع at yetiştirdi, ustalık ve beceri gerektiren bir iş yaptı

›› güzel sanatlar, sanat okulu, sanatçı, sanatkâr, sanatkârane, sanatlı, sanatsal

← SANAYİ, SINAI, SUNİ (SUNTA), TERSANE, ZANAAT

sanatoryum [Bah 1924] *"sanatoryum: Hastalarla iyileşmeğe başlayanların içinde bulunduğu sıhhî müessese.* || ~ ***YLat*** *sanatorium* şifa evi < ***Lat*** *sanare* [f.] iyileştirmek, deva olmak, şifa vermek +*()torium* < ***Lat*** *sanus* sağlıklı

← SANİTER

sanayi [Taz 1482] *ṭolu durur dekākīn-i "ṣanayiʿ* [sanatkâr dükkânları] || ~ ***Ar*** *ṣanāʾiʿ* صنايع [*#ṣnʿ* faʿāʾil çoğ.] sanatlar, meslekler < ***Ar*** *ṣanʿa(t)* صنعة [t.] → SANAT

›› sanayi sitesi, sanayici, sanayileş-, sanayisizleş-

sancak [DK <1400?] *ağ "sançak götürende müsülmanlar arkası olsun.* | [Çağ: Pav <1500] *"sancak: drapeau, étendard; épingle"* | [Men 1680] *"sancakdār* | [LO 1876] *"sancak "tarafı: Geminin sağ yanı.* || << ***OTü*** *sançak* mızrak, mızrağa takılan flama < ***ETü*** *sanç-* saplamak, (sivri bir şey) sokmak +*(g)Ak* → SANCI

›› al sancak, iskele sancak, sancakbeyi, sancaktar

sancı [ETü: Erd <1000] *yürekimde "sançıġ kirip sinirim barça bıçılmış teg agrıyur* [yüreğime mızrak girip sinirim tümden kesilmiş gibi ağrıyor] || << ***ETü*** *sançıġ* 1. mızrak, kargı, 2. (mec.) keskin ağrı < ***ETü*** *sanç-* saplamak, sokmak +*I(g)*

›› sancılan-

← SANCAK

sandal[1] "kayık veya sal" [SN 1354] *Görir bindi birkaç kişi "şandala / Denizden çıkup mīşeye girdiler* | "... ahşap seki" [YusZ <1377] *"sandaluŋ* [seki, banko] *üstinde yūsuf oturur / bir münādi geldi gavgā getürür* | "... açık ayakkabı" [Men 1680] *sendel vul. "sandal: Başmak. Calceamenti genus.* || (~ ***Ar*** *ṣandal* صندل [*#ṣndl* q.] 1. açık ayakkabı, 2. tabanı düz kayık) ~ ***OYun*** *sandálion σανδάλιον* [küç.] 1. tahta veya kösele ayakkabı tabanı, nalın, açık ayakkabı, 2. tabanı düz kayık < ***EYun*** *sándalon σάνδαλον* a.a. +*ion* ≈ ***Aram*** *sandal* סנדל a.a. ≈ ***OFa*** *sandal* a.a.

† ***Fr*** *sandale,* ***İng*** *sandal* "açık ayakkabı", nihai olarak Yunancadan gelirler. Yunanca sözcük MÖ 7., Aramca MS 1. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir; her iki halde ortak kaynağın Farsça olması mümkündür (◦Jastrow 1004, ◦LS 1582).

›› sandalcı

Levent Şahverdi Arşivi

← SANDALET, SANDALYE

sandal[2] [Yad <1421?] *ˉsandal ve akakyā ve kızıl gül ve inebü's-saleb* || ~ ***Ar*** *ṣandāl* صندال [*#ṣndl* q.] Hindistan'da yetişen bir ağacın güzel kokulu tahtası ~ ***Sans*** *çandana* चन्दन a.a.

sandalet [Cum 1941] *bilumum yalın kat ayakkabı, ˉsandalet, ağaç çivili kadın ve erkek ayakkabı satanlar...* ‖ ~ ***Fr*** *sandalette* [küç.] hafif ve açık ayakkabı < ***Fr*** *sandale* +*et*° ~ ***Lat*** *sandalum* a.a. ~ ***EYun*** *sándalon* a.a. → SANDAL[1]

sandalye sandali [YusZ <1377] *kodılar bir ˉşandali hem ʿud-ı χām / kim otura üzerinde ol imām* | [Sad 1574] *bir muraṣṣaʿ ˉsandali koydiler* [altın bezeli bir sandalye] | [Men 1680] *ˉşandal: solium, sedile & cymba* [ayak tabanı, oturak, kayık] | [GalibE 1802] *Madamanın yanına isāl eyledikde oturduğu ˉsandalyadan ḳıyām ile* [ayağa kalkıp] *kendü yanında bir ˉsandaliyeye beni iḳʿad ile* [oturtarak] ‖ ~ ***Yun*** *sandália σανδάλια* [çoğ.] < ***Yun*** *sandálion σανδάλιον* ahşap ayakkabı tabanı, ahşap seki, altı düz kayık → SANDAL[1]

sandık [AtH <1250 (1444)] *kalur munda kiḏiŋ sāpād ˉşandūḳuŋ* [burada geriye sepetinle sandığın kalır] | [CodC 1303] *capsia - Fa: ˉsanduk - Tr: ˉsinduk* || ~ ***Ar*** *ṣundūḳ/ṣandūḳ* صندوق [*#ṣndḳ* q.] a.a. ~ ***Aram*** *ṣəndūḳā* צנדוקא a.a. ~ ***EYun*** *synthēkē συνθήκη* 1. derleme, bir araya koyma, 2. sandık, dolap, depo < ***EYun*** *syn+ tithēmi, the- τίθημι, θε-* koymak → TEZ[2]

← SANDUKA

sandre [Cum 1987] *Kıpkırmızı dudaklı, mavi gözlü, ˉsandre saçlı, Macar asıllı Cicciolina* ‖ ~ ***Fr*** *cendré* [pp.] küllü, kül rengi < ***Fr*** *cendre* kül << ***Lat*** *cinis, ciner-* a.a.

sanduka "tabut" [EÇ <1683] *türbe-i pür-envārdan bir el zāhır olup bu şeyχi dāmeninden çeküp ˉsandüka yanında oturdup* || ~ ***Ar*** *şandūḳa(t)* صندوقة sandık ~ ***Aram*** *ṣndūḳā* צנדוקא a.a. → SANDIK

† Arapçada eşdeğer olan sözcüklerden SANDIK Türkçede alelade sandık, *sanduka* daha çok "tabut" anlamında kullanılır.

sandviç [Cum 1933] *Yüzlerce kişi büfede ˉsandviç veya havyar yiyerek* || ~ ***İng*** *sandwich* ekmek arası < ***öz*** *John Montagu, 4th Earl of Sandwich* kumar masasından kalkmadan karnını doyurmasıyla ün kazanan bir İngiliz asılzadesi (1718-1792)

† İngilizce sözcük en erken tarihçi Gibbon'ın 1762 tarihli bir günce kaydında tespit edilmiştir.

›› sandöviç

sanem [İrşM 1387] *takı ʿÖmer ol ikisi ˉşanemge kulluk kılur irdi* [Ömer ile ikisi puta tapar idi] ‖ ~ ***Ar*** *ṣanam* صنم [*#ṣnm*] put, ibadet edilen tasvir ~ ***Aram*** *ṣelem, ṣəlem* צֶלֶם her türlü tasvir, imge, ikona, put < ***Aram*** *ṣəlam* צְלַם karartma, karalama, boyama, resmetme (≈ ***İbr/Aram*** *ṣalmoth* צַלְמוּת karanlık, zulmet) → ZULMET

† Arapça terim, Hıristiyan-Süryani geleneğinde "ikon", Yahudi-Arami geleneğinde "put" anlamında kullanılan sözcükten alıntıdır (▫Jeffery 199). † İbranice ve Aramice sözcüğün asli anlamı "karalama, kara renkle boyama" olup, Arapça *ẓulm* ve *ẓulmet* "karanlık, karatma" eşdeğeridir (▫Jastrow 1284-1285). Arapçada korunmuş olan */ṣ/* ve */ẓ/* ayrımı, Kuzeybatı Sami dillerinde mevcut değildir.

›› senem

sanı [YTü: CepK 1935] *ˉsanı = 1. Hayal; 2. Zan, zehab"* ‖ < ***TTü*** *san- +I(g)* → SAN-

sanık [YTü: CepK 1935] *ˉsanık = Maznun* ‖ < ***TTü*** *san- +Uk* → SAN-

sani [Rab 1310] *ʿibādatta ˉṣānī* [ikinci] | [Rav 1449] *érişdi ol araya χızr-i ˉṣānī* ثانی [ikinci Hızır] ‖ ~ ***Ar*** *ṯānī* ثانٍ [*#ṣny* fāʿil fa.] ikiye katlayan, ikinci ≈ ***Ar*** *iṯnān* إثنان iki < ***Ar*** *ṯanā* ثنا çift koştu, katladı

›› saniyen

← ESNA, İSTİSNA (MÜSTESNA), MESNEVİ, SANİYE, SENA (HAMDÜSENA), SENE, TESNİYE

saniter [Cum 1993] *Kaleviz ˉSaniter Seramik Sanayii Anonim Şirketi, her türlü seramik, sihhi tesisat malzemeleri* ‖ ~ ***Fr*** *sanitaire* / ***İng*** *sanitary* sağlıkla ilgili, sıhhi < ***Lat*** *sanitas* sağlık +*arī*° < ***Lat*** *sanus* sağlıklı +*itas* → SANATORYUM

›› kordon saniter, sanitize

saniye [Men 1680] *ˉṣānī, ṣāniye (f.): İkinci. Secundus.* | [LO 1876] *ˉsāniye: Dakikanın altmışta biri.* ‖ ~ ***Ar*** *ṯāniya(t)* ثانية [*#ṣny* fāʿila(t) fa. fem.] ikinci şey, ikincil < ***Ar*** *ṯānī* ثاني ikinci → SANİ

† Karş. ***Fr*** *second* "ikinci", fem. *seconde* "saniye". Türkçede "süre birimi" anlamı 18. yy.'da belirmiş olmalıdır. † Süre birimi olarak *saniye* kavramı Batı dillerinde 16. yy.'ın son çeyreğinde mekanik saatlerin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır.

sanki [AşP 1330] *bu yidi kat birbirinüŋ cānıdır / eyle ˉsankim ol damar ol kanıdur (...) Eyle ˉsan bir kāfiristāndı* | ~ ***Fa*** *sānki* سانکه gibi, benzer (edat) § ***Fa*** *sān* gibi + ***Fa*** *ki*

† Türkçe *san-* fiilinden anlamca etkilenmiş veya kullanımda onunla birleşmiş olabilir.

← YEKSAN

sanrı [YTü: Fel 1942] *ˉsanrı = Birsam = Hallucination* ‖ < ***ETü*** *sandri-/sanri-* galeyan, hezeyan

† Kaşgarî'de asıl biçiminin *sandri-* olduğu açıkça belirtilmiştir. Karş. ***Moğ*** *sandur-* "galeyana gelmek", ***Kıp*** *sandıra-* "hezeyan etmek" (▫CodC), ***Çağ*** *sandırak* "hezeyan". † ***TTü*** *san-* fiiliyle yapısal ilişkisi açık değildir.

sansar [ETü: Kaş 1073] *ˉsawsal: ad-dalaḳ* [sansar] | [Kıp: CodC 1303] *martori* [sansar] - *Fa & Tr: ˉsausar* | [OTü: İMüh <1310] *ˉsaġsar: ad-dalaḳ* ‖ << ***ETü*** *saġsar/savsar* küçük bir memeli hayvan, sansar

† Karş. ***Moğ*** *suusar* (a.a.). Kaşgarlı'nın TDK edisyonunda görülen *sarsal* سرسال biçimi سوسال okunmalıdır. Karş. ▫Docrfer 2:297.

sansasyon [Bah 1924] *ˉsansasyon yapmak: Ehemmiyetli bir tesir hasıl etmek. (...) ˉsansasyonel: Heyecanı mu-*

Levent Şahverdi Arşivi

cip. | [HRG <1930] *deli bir şairle mülakât yapmak ¯sansasyonel bir şey olacaktı.* || ~ ***Fr*** *sensation* 1. duyum, algı, duyarlık, 2. duygusal galeyan, heyecan verici haber ~ ***OLat*** *sensatio* duyum < ***Lat*** *sentire* duymak, hissetmek, algılamak *+()tion*

›› sansasyonel

← KONSENSUS, SANTİMANTAL, SENSÖR

sansür [GösS 1890] *Beyoğlu Mutasarrıflığından tayin kılınacak memurlardan mürekkeb bir heyet-i mahsusa marifetile ¯sansür edilerek* | <u>otosansür</u> [Mil 1973] *Bu durumda getirtici ¯'otosansür' yaparak filmi kısaltmak zorunda kalıyor.* || ~ ***Fr*** *censure* 1. ayıplama, ahlak denetimi, ahlak polisi, 2. basında içerik kontrolü ~ ***Lat*** *censura* ahlak denetimi, ayıplama, kınama < ***Lat*** *censere* yargılamak, kınamak *+()tura* << ***HAv*** **kens-* beyan etmek, yargılamak

›› otosansür, sansürle-, sansürlü, sansürsüz

santi+ ~ ***Fr/İng*** *centi+* [bileşik adlarda] yüzde bir < ***Lat*** *centum* yüz << ***HAv*** **dekm-tom* a.a. → HEKT(O)+

† Yunanca "yüz" anlamına gelen *hekto+* modern bilimsel kullanımda "bir birimin yüz katı" anlamına gelirken, aynı sözcüğün Latincesi olan *centi+* biçiminin "bir birimin yüzde biri" anlamında kullanılması, Fransa Meclisi'nin 1795'te oluşturduğu konvansiyondur.

›› santigram, santilitre, santimetre

← KANTAR, SANTİGRAT, SANTİM, SENT

santigrat [KAlam 1889] *Buranın derece-i harareti ¯santigrad olarak 14° ile 20° arasındadır.* || ~ ***Fr*** *centigrade* «yüzlük-derece», yüzlük sisteme dayalı sıcaklık birimi → SANTİ+, GRADO

santim [LO 1876] *¯santim: Yüzde bir (...) ¯santimetre* | [AH 1878] *İki yumurta restoranda bir frangadır, burada kırk ¯santime oluyor.* || ~ ***Fr*** *centime* 1. yüzde bir, 2. frankın yüzde biri olan para birimi, 3. metrenin yüzde biri, santimetre << ***Lat*** *centesimus* yüzde bir < ***Lat*** *centum* yüz → SANTİ+

santimantal [AMEfi 1875] *vakıa ¯santimantalizm tabir olunan bu vadi* || ~ ***Fr*** *sentimental* duygusal, duygulu ~ ***İng*** *sentimental* a.a. ☼ 1767 Laurence Sterne, İng. romancı. < ***İng*** *sentiment* duygu *+al°* ~ ***OLat*** *sentimentum* < ***Lat*** *sentire, sens-* duymak, hissetmek, algılamak *+ment°* → SANSASYON

›› santimantalize, santimantalizm, sentimentalizm

santra "futbol alanının orta noktası" [NHik 1930] || ~ ***İng*** *centre/center* / ***Fr*** *centre* merkez, orta << ***Lat*** *centrum* a.a. ~ ***EYun*** *kéntron* κέντρον geometride dairenin merkezi, pergelin sabit ayağı < ***EYun*** *kentéō* κεντέω saplamak, sokmak << ***HAv*** **kent-* saplamak

† Anlam evrimi için karş. ***Ar*** *markaz* < *rakz* "saplamak, sokmak".

›› antroposantrik, jeosantrik, santrizm

← AMNİYOSENTEZ, CENTER, EGOSANTRİK, EKSANTRİK, ETNOSANTRİK, GÖNDER, KONSANTRE, SANTRAFOR, SANTRAL, SANTRİFÜJ, ÜVENDİRE

santrafor [Cum 1935] *bir akında ¯santrfor Helvacı bir kafa vuruşile takımına beraberlik golünü yapıyordu.* || ~ ***İng*** *centre forward* «orta ileri», futbolda orta ön oyuncusu → SANTRA, FORVET

santral "telefon dağıtım merkezi" [HRGTut 1926] *Paşa babamın telefonuyla bir adres arıyordum. ¯Santralden yanlış bir numara verdiler.* || ~ ***Fr*** *central* 1. merkezî (sıfat), 2. herhangi bir şeyin merkezî birimi (isim) ~ ***Lat*** *centralis* merkezî < ***Lat*** *centrum* merkez *+al°* → SANTRA

santrifüj "merkezkaç kuvvet" [Bah 1924] *bu cismi uzaklaştıran kuvvete ¯santrfüj ¯kuvvet (...) denir* | "... merkezkaç kuvvetle çalışan pompa" [Cum 1937] *¯santrifüj denilen süzgeçle suyu alınıyor* || ~ ***Fr*** *centrifuge* / ***İng*** *centrifuge* merkezkaç (kuvvet) ☼ 1687 Isaac Newton, İng. fizikçi. § ***Lat*** *centrum* merkez + ***Lat*** *fuga* kaçış → SANTRA, FÜG

santur [KMuk 1665] *éy Tanrı sana yeni ezgiyi ırlayayım ¯santürda da târda sana tezenmür édeyim* | [Men 1680] *¯santûr* صنتور: *Cymbalum.* || ~ ***Ar*** *santūr* سنطور [*#snṭr* q.] / ***Fa*** *santūr* سنتور kanuna benzer bir telli çalgı, cymbal ~? ***EYun*** *psaltḗrion* ψαλτήριον a.a. < ***EYun*** *psállō* ψάλλω gergin bir yayı parmakla çekmek, çınlatmak, telli çalgı çalmak *+tēr*

† ***İng*** *psaltery* (a.a.) Yunancadan alınmıştır. Aynı kökten ***EYun*** *psalmós* > ***İng*** *psalm* "debdebeli şarkı, mezmur", Eski Ahit'te ***İbr*** *mizmor* çevirisidir.

›› santurî

← SUNTURLU

sanzatu <u>atu</u> [AMKam 1881] *Vist oynayıp ¯atu yani koz münazaaları evi sarsmakta idi* | [Cum 1935] *salondan salona dolaşarak, iki fincan şekersiz çay, yahud ki iki ¯sanzatu arasında* || ~ ***Fr*** *sans atout* kozsuz, iskambilde kozsuz oynanan el § ***Fr*** *sans* yoksunluk edatı, -siz (<< ***Lat*** *sine* a.a.) + ***Fr*** *atout* iskambilde koz (< ***Fr*** *à tout* hepsine, hepsini ~ ***Lat*** *ad totum* a.a.) → TOTAL

›› atu

sap [ETü: Kaş 1073] *oğlan ışı ış olmas, oğlak münzi ¯sap bolmas* <çocuk işi iş olmaz, oğlak boynuzu sap olmaz> | (argo) [Argo 1933] *¯sap: cinsel açlık çeken, bekâr* || << ***ETü*** *sap* bıçak veya kılıç kabzası ≈ ***ETü*** *sap-* delmek, sivri bir şey sokmak

›› ipe sapa gel-, saplağı, saplı

← SAPLA- (SAPLANTI), ZIPKIN

sap|mak [AşP 1330] *ḥaḳdan ayruk nesneye tapmadılar / dutdılar doğrı yolı ¯sapmadılar* | <u>saplı-</u> [Sic-TS <1500] *evümüñ sâbıḳâ sâḥibi olan Nasrüddîn nâm kimesne izn virmiş ki ol suyı öte ¯sapıtup* [saptırıp] *yine mememine götüre.* | [Men 1680] *¯sapmak: Deflectere, divertere à via recta.* || << ***TTü*** *sap-* yoldan ayrılmak, şaşmak

† TTü özgü olan bu fiil ETü ve diğer Türk lehçelerinde kaydedilmemiştir. ***ETü*** *sap-* "iplik veya sap geçirmek; bağlamak" fiiliyle anlam bağı kurulamaz.

›› sapak, sapıl-, sapıt-, sapkın, saptır-

← SAPA, SAPIK

Levent Şahverdi Arşivi

sapa "uzakça (zarf)" [Fer <1451] *dur, şol χalvetce ~sapaca odaya gidelüm* | [Çağ: Pav <1500] *~sapa: partie extérieure d'une ville* [şehrin dış kısmı] ‖ << ***OTü*** *sapa* yoldan uzak < ***OTü*** **sap- +A* → SAP-

sapan [İdrH <1402] *~sapan* [taş fırlatma aleti] | [EbM-TS <1500] *yandaki torbadan bir dāne ~sapan taşı aldı, sapan ayasına kodı* | [LO 1876] *~saçmasapan: nā-merbūt, perişan söz* ‖ < ***ETü*** *sap-/sapı-* şiddetle sallamak *+(g)An*

›› saçma sapan

← SAPIR

saparta [LO 1876] *~saparta: Bir batarya topun birden ateşi. ~Sapartayı yemek: tazir işitmek.* ‖ *~* ***İt*** *sabordo* gemi bordasında top atışına mahsus dikdörtgen delik < ***İt*** *bordo* gemi bordası → BORDA

† Karş. ***Fr*** *sabord* (a.a.). "Prob. formé à partir du subst. *bord,* mais l'élém. *sa* reste inexpliqué." (atilf).

›› zaparta

sapık [Men 1680] *sapa & ~sapuk: Deflectens à recta via* [doğru yoldan sapan] *& devius, anfractus* [sapa] | [CepK 1935] *~sapık, sapıtkan = Meczup* ‖ < ***TTü*** *sap- +Uk* → SAP-

›› sapıklık

sapır sappıradak "attan inme sesi" [EÇ <1683] *cümlesi ~sappıradak atlarından inüp* | sapır sapır "meyve dökülme sesi" [LO 1876] *elmalar ~sapır ~sapır dökülmek* ‖ : ***onom*** sallama ve dökülme sesi → SAPAN

† Ses yansıtması görünümünde ise de, Türkçe onomatopelerin genel sistematiğine uymayan bir deyimdir. *Sap* ve *sıp* basit biçimleri ile *sapırda-* ve *sapırtı* türevleri mevcut değildir.

sapla|mak [ETü: Kaş 1073] *er kılıç ~sapladı* [kılıca kabza taktı] | saplan- "batmak" [Sad 1574] *ol χākisārler* [kâfirler] *ağırlığa ~saplanup* ‖ << ***ETü*** *sapla-* sap takmak < ***ETü*** *sap +lA-* → SAP

›› saplama, saplan-, saplat-

← SAPLANTI

saplantı "Fr *idée fixe* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *~saplantı: Sabit fikir.* ‖ < ***TTü*** *saplan- +(In)tI* → SAPLA-

›› saplantılı

sapta|mak [YTü: CepK 1935] *~saptamak = Tesbit etmek = Fixer* ‖ <? ***TTü*** *sap +dA-* → ZABIT

† Osmanlıca *zapt etmek* veya *sabit* sözcüklerinden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır. ***ETü*** *sap-* veya ***TTü*** *sapla-* fiilleriyle ilişki kurulması zorlamadır.

›› saptama, saptan-

sar|mak¹ [ETü: Kaş 1073] *ol suwluk ~sarudı* [sarık sardı] *(...) er suwlukın ~sarındı* [sarığı sarındı] *(...) ol suwluk ~sarladı* [başına sarık sardı] | [OTü: İMüh <1310] *~sardı: laffa şay bi-şay?* [bir şeyi bir şeye sardı] | [EÇ <1683] *ruhbānlar buna ʿabā kebe verüp ~sarup ~sarmalayup* ‖ << ***ETü*** *sarı-/saru-* dolamak, bürümek

† Erken örneklerde *saru-, sarla-, sarma-, sarmala-* biçimleri bir arada görülür.

›› sardır-, sarıl-, sarın-

← SARGI, SARIK, SARMA, SARMAL, SARMAŞ- (SARMAŞ, SARMAŞIK)

sar|mak² [ETü: Kaş 1073] *~ol anı ~sardı* [sertçe azarladı] | [LO 1876] *~sarmak: (...) canavar tasallut etmek.* ‖ << ***ETü*** *sar-* sert davranmak, sataşmak

† TTü kullanımda *sar-I* (≈ ***ETü*** *sarı-/saru-)* fiiliyle birleşmiştir. Ancak *sarpa sarmak* ve *yokuşa sarmak* deyimlerinde ayrı fiil olarak kabul edilebilir.

›› sarpa sar-, yokuşa sar-

← SARMAN, SARP, SARS- (SARSAK)

sara [Yad <1421?] *Altıncı bāb ~sarʿada ve baş çizginmesindedir* ‖ *~* ***Ar*** *ṣarʿa(t)* صرعة [*#ṣrʿ* faʿla(t) mr.] epilepsi < ***Ar*** *saraʿa* سرع yere düşürdü

›› saralı

← MISRA

saraç [Arg 1533] *~saracci* [saraççi]: *sellaio* [eğerci] ‖ *~* ***Ar*** *sarrāc* سرّاج [*#src* faʿʿāl mesl.] eğerci *~* ***Aram*** *sārāg* סָרָג [*#srg*] a.a. < ***Aram*** *sārag* סָרָג eğer < ***Aram*** *sərag* hasır örmek

† ▫Fraenkel 101 Arapça sözüğün Aramiceden alıntı olduğunu savunur. ***Aram*** *sarragā* "eyer yapımcısı, saraç" Mişna'da mevcuttur.

sarahat [Sel 1600] *īmā vü işāret eyledükleri ~ṣarāhaten ʿayne vāḳıʿ olup* [net bir şekilde göz önüne gelip] *zuhūre gelmeğin* ‖ *~* ***Ar*** *ṣarāḥa(t)* صراحة [*#ṣrḥ* faʿāla(t) msd.] net ve açık konuşma, berraklık, netlik < ***Ar*** *ṣaraḥa* صرح (su) saf ve berrak idi, (kişi) net ve açık konuştu

›› sarahaten

← SARİH, SÜRAHİ, TASRİH

saraka [LG 1889] *~saraka: Eğlenmek, kızdırmak.* ‖ ≈ ***Ven*** *saràca* küfür, hakaret

sarar|mak [ETü: Kaş 1073] *~sarġardı* [sarardı] ‖ << ***ETü*** *sarġar-* sararmak < ***ETü*** *sarıġ +(g)Ar-* → SARI

›› sarart-

saray [Kut 1069] *~saray karşı itme ay ilig kutı* [saray konak yapma ey devletli hükümdar] | [CodC 1303] *palacium - Fa & Tr: ~saray* ‖ *~* ***Fa*** *sarāy* سرای kapalı büyük mekân, konak, özellikle hükümdar konağı << ***OFa*** *srādik/srāh* a.a.

† ***Erm*** *srah uɲuh* "kapalı büyük mekân, salon" Partçadan alıntıdır. ***Ar*** *surādiḳ* سرادق "otağ, büyük çadır" Pehleviceden alıntıdır.

›› kervansaray, saray helvası, saraylı

sardalye [EÇ <1683] *meger İngilis cezīresi vilāyetinüŋ ~serdelye balığı lezzeti ola* | [Men 1680] *~serdel: Sarda pisciculus.* ‖ *~* ***Yun*** *sardéla σαρδέλα* bir balık türü, sardina pilchardus ≈ ***İt*** *sardela/sardina* a.a. << ***Lat*** *sardina* Sardunyalı *+ell°* <? ***öz*** *Sardō* Sardunya, Akdenizde bir ada ve ulus *+in°* → SARDUNYA

† Karş. ***Lat*** *sardina,* ***İng*** *sardine* (a.a.). ▫Frisk 2.677-678. † Adanın adı en erken MÖ 1180 dolayında Mısır belgelerinde kaydedilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

sardunya [LO 1876] ~*sardelya: Ceranyum, turna burnu, bir nevᶜ ıtır çiçeği.* | [T&S 1892] *Géranium strié* [Fr.]: ~*sardele çiçeği ki katmerli ıtır dahi denir.* || < *öz Sardunya* Akdeniz'de bir ada ~ *öz (İt) Sardegna* a.a.

† *Geranium* bitkisinin Sardunya adasıyla irtibatlandırılması Türkçeye mahsustur.

← SARDALYE

sarf "harcama" [AşP 1330] *oynamağa ~şarf ider her saᶜātı* | "... gramer" [Men 1680] ~*ᶜılm-i ~şarf: Grammatica.* || ~ *Ar şarf* صرف [*#ṣrf* faᶜl msd.] 1. döndürme, çevirme, 2. para harcama, ödeme, 3. Arapça gramerde morfoloji < *Ar şarafa* صرف 1. döndürdü, çevirdi, yönetti, 2. (para) harcadı

† Arapça sözcüğün birinci anlamı *sarfınazar etmek* deyiminde korunmuştur. İkinci anlamın *şarrāf* < *Akad şarrāpu* "altın ve gümüş işi yapan, para bozan" adından geri türetildiği düşünülebilir. Bkz. sarraf.

›› sarfiyat

← MASRAF, SARFINAZAR, SARRAF, SIRF, TASARRUF (MUTASARRIF), TASRİF

sarfınazar [LO 1876] ~*sarf-i ~nazar: Katᶜ-ı niyet.* || ~ *Ar şarfu naẓar* صرف النظر göz ardı etme § *Ar şarf* صرف döndürme, çevirme + *Ar naẓar* نظر bakış → SARF, NAZAR

sargı "sarılan şey, özellikle bez" [Rah-TS 1566] *şaflarun gerisinden yüzi gözi ~sarḳılu bir kişi çıkup ol kāfire ḥamle eyledi* | [Men 1680] ~*sarġı* صرغى || < *TTü sar- +gU* → SAR-[1]

›› sargı bezi, sargıla-

sargos [T&S 1892] *Sargue* [Fr.]: *karagöz fasilesinden ~saragos balığı nevi* || ~ *Yun/EYun sargós σαργός* karagöze benzer bir balık, sargus vulgaris

† *Lat sargus, İt sargo/sarago, Fr sargue* (a.a.) biçimleri Yunancadan alınmıştır.

← ZARGANA

sarhoş [AşP 1330] *ırlasa ol ẕevḳ-ıla ~sarχöş olur* || ~ *Fa sarχ"oş* سرخوش «başı hoş», sarhoş → SER, HOŞ

† Halk ağızlarında *serhoş* telaffuzu da yaygındır.

sarı [ETü: Or 735] ~*sarıg altunın ürüŋ kümüşin kırgaglıg kutayın* [sarı altını ak gümüşü işli ipeği] | [ETü: Kaş 1073] <Türkler sarıya ~sarıġ, açık sarıya ~sap ~sarıġ derler.> | [Men 1680] ~*sarılık: Flavedo, morbus regius* [sarılık hastalığı]. || << *ETü sarıġ* soluk renk, sarı

† Karş. *Moğ sira* "sarı renk, safra, öd". *Saz benizli* deyimindeki TTü *saz,* aynı sözcüğün varyant telaffuzudur.

›› sapsarı, sarı benizli, sarıca, sarılık, sarımsı, sarımtrak

← SARAR-, SARIŞIN

sarık "sarılı bezden başlık" [DK <1400?] *Kazan Bége geldiler, ~sarıkların yére urdılar.* || < *TTü sar- +Uk* → SAR-[1]

sarışın [Kıp: İdr 1312] ~*sarışın* <sarı saçlı. 'ışın' edatı daima 'sarı' ile kullanılır.> || << *OTü *sarıġçın* sarı saçlı < *ETü sarıġ +çIn* → SARI

† Alaca renk adları yapan *+çIn* ekiyle. Karş. *ETü kökçin* "maviye çalan renk", *TTü borçın* "alaca boz". Karş. *Moğ siragçin* "sarı inek" < *sira* "sarı".

›› sarışın bomba

sari[1] "akıcı" [Sad 1574] *bahrü berrde hükmüm Nīl gibi ~sārī idı* [denizde ve karada hükmüm Nil gibi akıcı idi] | "... bulaşıcı" [Sad 1574] *semūm-i hücūm-i şuʔmleri mīzāc-i ᶜāleme ~sārī olup* [lanetli saldırılarının zehri alemin bünyesine bulaşıp] || ~ *Ar sāri* سار [*#sry* fāᶜil fa.] akıcı, bulaşıcı < *Ar sarā* سرى aktı, yayıldı, bulaştı → SİRAYET

sari[2] [Özön 1961] ~*sari: Hintli kadınların büründükleri elbise.* || ~ *İng sari* Hint kadın giysisi ~ *Hind sarī* elbise, örtü

sarih [AşP 1330] *χoş ḥikāyetdür ~şarīḥ u muχtaşar* || ~ *Ar şarīḥ* صريح [*#ṣrḥ* faʿīl sf.] berrak, net, anlamı açık < *Ar şaraḥa* berrak idi, açık ve net konuştu → SARAHAT

›› sarihan

sarin [Mil 1985] *sinir gazlarının en önemlileri Tabun, ~Sarin, Soman ve VX'tir* || ~ *İng sarin / Alm Sarin* sinir sistemini etkileyen zehirli bir gaz ☼ 1938 IG Farben, Alm. kimya şirketi. < *öz Schrader, Ambros, Ritter* gazı keşfeden Alman kimyagerler

† Gazı bulan üç bilim adamının soyadlarının ilk harflerinden.

sark|mak [ETü: Kaş 1073] *suw ~sarkdı* <su başıboş şekilde aktı>, *aḍakım ~sarkdı* <ayağım uyuşup sarktı> | salkı <sarkık> [Kam 1800] *al-farak* [Ar.]: *Kulak dibinden ~salkı olup düşük olmak maᶜnāsındadır* | [LO 1876] ~*salkımak: Etler gevşeyip ~sarkmak. (...) ~salkı: Sarkık, sölpük, pörsük.* || << *ETü sark-* salınmak, sallanmak, boş ve gevşek kalmak. << *ETü *salk-* < *ETü sal- +Ik-* → SAL-

† Anlam itibariyle *sal-* fiilinin dönüşlü türevidir. */l/ > /r/* evrimi tipiktir. Karş. *TTü salkım* "sarkmış şey", *TTü* ve *Özb salkı* "düşük, sarkık".

›› sarkık, sarkıt-

← SAKAK (SAKAĞI), SAKAR, SALKIM, SARKAÇ, SARKINTI, SARKIT

sarkaç "Fr *pendule* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] ~*sarkaç. Rakkas.* || < *TTü sark- +(g)Aç* → SARK-

sarkastik [Mil 1957] ~*sarkastik kalemine hayran olduğum muharrir* || ~ *Fr sarcastique* acıtıcı bir şekilde alay eden < *Lat sarcasticus* 1. dişiyle et koparan, 2. acı söyleyen, hicveden ~ *EYun sarkastikós σαρκαστικός* < *EYun sarkázō σαρκάζω* köpekler gibi ısırarak et koparmak *+istik°* < *EYun sárks σάρξ* et → SARKOMA

›› sarkazm

sarkıntı [EÇ <1683] *yoldan taşra ormanlara çıkan çeteci askerlere rast geleyüz (...) size ve bize ~sarkındı* [saldırı, sataşma] *ideler.* | [LO 1876] ~*sarkıntı: Taarruz, gasp, tecavüz, taaddi. ~Sarkıntılık: hırsızlık.* || < *TTü sarkın-* saldırmak, tecavüz etmek < *TTü sark-* 1. asılı kalmak, sallanmak, 2. saldırmak *+(In)tI* → SARK-

Levent Şahverdi Arşivi

† *Sark-* fiilinin iki anlamı arasındaki ilişki net değildir. İlk anlamı eğer ***ETü*** *sal-* "bırakmak, sallamak" fiilinin ses değişimine uğramış türevi ise, ikinci anlamı ***ETü*** *sar-* "sertleşmek, kavga etmek" fiilinden türemiş olabilir mi?

›› sarkıntılık

sarkıt "Fr *stalactite* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] ¯*sarkıt: ... istalaktit.* || < ***TTü*** *sark- +Ut* → SARK-

sarkoma [Özön 1961] ¯*sarkom: Genç katılgan dokularda gözüken kanser.* ‖ ~ ***Fr*** *sarcome* / ***İng*** *sarcoma* et görünümünde bir tür habis ur < ***EYun*** *sarkóō σαρκόω* ete benzemek, etleşmek *+ma(t)* ≈ ***EYun*** *sarks, sark- σαρξ, σαρκ-* (kesilmiş) et << ***HAv*** **twrk-* < ***HAv*** **twerk-* kesmek

← SARKASTİK

sarma [EÇ <1683] *Pehlivânların fünûnlarından ters kabza ve iç kabza ve .. sâde ¯sarma ve Cezâyir ¯sarması* | [LO 1876] ¯*sarma: ... lökünlü katık. Ufak yaprak dolması.* ‖ < ***TTü*** *sar- +mA* → SAR-[1]

›› sarmala-

sarmal "Fr *spiral* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] ¯*sarmal: ... helezoni.* || < ***TTü*** **sarma- +Al* → SAR-[1]

† *+mAl* ekinin yapısı açık değildir. ***TTü*** *sarmaşık* sözcüğünün kökü olduğu varsayılan **sarma-* fiilinden *+Il* ile türetim, veya ***TTü*** *sağmal* sözcüğünden analoji düşünülebilir.

sarman [LO 1876] ¯*sarman: Azman.* | [TDK1 1945] ¯*sarman: Azman, iri.* | "kedi adı" [Cum 1934] *(¯Sarman)ın ciğeri, işkembesi, çocukların sütü, efendinin tütünü* | "sarı kedi" [TDK9 1998] ¯*sarman: (...) 2. Sarı tüylü kedi.* || < ***TTü*** *sar-* kızmak, dikelmek, kavga etmek *+mAn* --› SAR-[2]

† "Sarı tüylü kedi" anlamı yakın dönemde *sarı* sözcüğünden kontaminasyon yoluyla türemiştir.

sarmaş [TDK1 1945] ¯*sarmaş dolaş olmak* || < ***TTü*** *sarma-* dolamak *+lş* < ***TTü*** *sarım +(g)A-* → SARMAŞ-

›› sarmaş dolaş

sarmaş|mak [ETü: Kaş 1073] *ış ¯sarmaşdı* <mesele karışık ve içinden çıkılmaz bir hal aldı - hem geçişli hem de geçişsiz kullanılabilir> ‖ << ***ETü*** *sarmaş-* birbirine dolamak/dolanmak < ***ETü*** *sarma-* dolamak, sarmak *+lş-* → SAR-[1]

← SARMAŞ, SARMAŞIK

sarmaşık "1. sarılmış, 2. sarılgan bitki" [Hal 1477] *Birbirine ¯sarmaşık ve kollarını birbirünüŋ boynına salmış, ayaklarını birbirine tolamışdurlar (..) Eklemiç dedükleri ot ki ¯sarmaşık cinsindendür.* || < ***TTü*** *sarmaş-* birbirine dolanmak *+Uk* → SARMAŞ-

sarmısak [ETü: Kaş 1073] ¯*sarmusak* <¯samursak bir değişik telaffuzudur> || << ***ETü*** *sarmusak/samursak* sarmısak ~? ***Sans*** *śrīmastaka* श्रीमस्तक «aş başı», bir tür sarmısak (▫M-W 1099c) § ***Sans*** *śrī* aş, haşlama, pişirme + ***Sans*** *mastaka* baş, kelle

† Türkçe herhangi bir kökle anlam bağı kurulamaz.

sarnıç [ETü: Kaş 1073] ¯*sarnıç* <içine süt sağılan deri bir kap> | [Kıp: CodC 1303] ¯*sarinč - ?* || ~ ***Fa*** *sārinc/sārnīc* سارنج su deposu

† ***Ar*** *şahrīc/şihrīc* Farsçadan alıntıdır. Farsça sözcüğün kökeni belirsizdir.

sarp [ETü: Kut 1069] *idi ¯sarp bolur bu yaŋı kelgüçi* | [CodC 1303] *hačka temir mih kadadi, ¯sarp sungu kövsin sančip su kan bilâ agizddi* [haça demir mıh çaktı, sert mızrak ile göğsünü delip kanlı su akıttı] || << ***ETü*** *sarp* sert, dik, zor < ***ETü*** *sar-*[2] dikelmek, sertleşmek *+Ip* → SAR-[2]

sarpun [Nim-TS 1540] *tabangū* [Fa.]*: Sandık ve ambar ki ¯sarpun dirler ve kör kuyu ki içine süprüntü dökerler.* | [Kam 1800] *büyük sandık şeklinde tahtadan ve çamurdan olan zarfa denir ki Türkîde ¯sarpun ve petek kovan tabir olunur.* | [LO 1876] ¯*sarpun: Gülle hıfzı için kazılıp üstüne tepme toprak çekilen çukur.* || ~ ***?***

† Anadolu yer adlarında sıkça görülen bir sözcüktür. Yerel ağızlarda *sarpın, serpin* biçimleri görülür.

›› sarpın, serpin

sarraf [CodC 1303] *bancherius - Fa & Tr: ¯saraf* ‖ ~ ***Ar*** *şarrāf* صرّاف [*#ṣrf* fa"ā mesl.] altın ve gümüş para alıp satan, para bozan (≈ ***Akad*** *şarrapu* kuyumcu < ***Akad*** *şarāpu* metali ateşle arıtma, rafine etme, (altın veya gümüşün) saflığını sınama) → SARF

›› sarrafiye

sars|mak [ETü: Kaş 1073] *ol anı ¯sarsıttı* <onu sert bir şekilde azarladı ve sövdü> *(...) ¯sarsıġ söz* <haşin söz> | [Men 1680] ¯*sarsamak, usit. ¯sarsatmak: Silkmek.* || ≈ ***ETü*** *sarsıt-* sert ve haşin davranmak <? ***ETü*** *sar-*[2] sert davranmak, dikelmek, sertleşmek → SAR-[2]

›› sarsala-, sarsıl-, sarsıntı, yer sarsıntısı

← SARSAK

sarsak [LO 1876] ¯*sarsak: Dermansızlıktan ra"şedâr olan* [titreyen] ‖ < ***TTü*** *sars- +(g)Ak* --› SARS-

›› sarsaklık

sası [ETü: Bud <1000] *etözi yıdıġ ¯sasıġ bolup* [bedeni pis ve kokuşmuş olup] | [Kıp: CodC 1303] *putreo* [kokuşmak] - ¯*sasirmen (...) putridus* muş] - ¯*sassimis* | [LO 1876] ¯*sası: Küf ve nem taaffünü.* ‖ << ***ETü*** *sasıġ* pis kokan, çürük < ***ETü*** *sası-* pis kokmak *+I(g)*

sat|mak [ETü: İyiP <1000] *tınlıġlarıġ ölürür, terisin soyar, kan ögüz akıtar, etin kanın ¯satar* [canlıları öldürür, derisini soyar, ırmak gibi kan akıtır, etini kanını satar] | [ETü: İyiP <1000] *beş yüz ¯satıġçı erenler terilip içgerü ötüg bérdiler* [beşyüz tüccar toplanıp içeri dilekçe verdiler] | [ETü: Kaş 1073] ¯*satıġlık neŋ* <satış için olan şey> ‖ << ***ETü*** *sat-* eşdeğer saymak, takas etmek << ***ETü*** **sad-* saymak, değer biçmek *+lt-* --› SAY-

† Nihai anlamı "bir şeyi bir şeye saydırmak, denk kıldırmak" gibidir. W. Bang'a istinaden ▫Claus 798 bu görüşü savunur; ▫Erdal ve ▫WOT katılmaz.

† Aynı kökten *sataş-* "karşılaşmak, boy ölçüşmek". Yine aynı kökten ***Moğ*** *sadağa* "hasta bir

Levent Şahverdi Arşivi

kişiyi temsil eden ve kötü ruhları kovmakta kullanılan kâğıt bebek, bedel, satı", *sadun* "evlilik veya ant yoluyla akraba, kan kardeşi". Anadolu'da kullanılan *Satılmış* kişi adında "bedel etmek, bir şeyi bir şeyin yerine vermek" anlamı korunmuştur.

›› satıcı, satıl-, satılık, satım, satış, sattır-, yapsatçı

←- SATAŞ-, SATIN

satanist [Mil 1997] *Bir de ¯satanisttir, yani şeytana tapar.* || *~ İng satanist* şeytancı < *İng Satan* şeytan *+ist°* *~ EYun satan* σατάν a.a. *~ İbr śāṭān* שָׂטָן a.a. → ŞEYTAN

›› satanizm

sataş|mak [ETü: Kaş 1073] *bir yol birig ¯satġadı* <yollar kesişti>, *alım birimini ¯satġadı* <alacağı ile borcu denk geldi> *(...) ol maŋa yolda ¯satġaşdı* <yolda bana rastladı>, *olar bir ikindi ile ¯satġaşdı* <onlar birbirine meydan okudu - insanların birbiriyle kibirde yarışmasına da böyle denir> | [Kel-TS <1347] *on kişiyi sınamak gerek, alp kişiyi savaş ile (...) yoksullığa ¯sataşmışı* [uğramışı] *dostlukda* || << *ETü satġaş-* 1. tesadüf etmek, rast gelmek, 2. boy ölçüşmek, uğraşmak < *ETü satġa-* uğramak *+lş-* < *ETü satıġ* bedel, denklik, alışveriş *+(g)A-* < *ETü sat- +I(g)* → SAT-

† Anlam evrimi "denk gelmek" > "birbirine rastlamak" > "yüz yüze gelip meydan okumak" şeklindedir.

›› sataşkan, sataştır-

satelit "haberleşme uydusu" [Mil 1960] *Son derece kuvvetli elektro-manyetik cihazlara sahiptir ve ¯satelitler sayesinde Amerika'ya devamlı bilgi gönderir.* | "eleme turnuvası" [Cum 1991] *Türkiye'de düzenlenen ilk ¯Satelit turnuvasının 1. ayağı* || *~ Fr/İng satellite* uydu *~ Lat satelles, satellit-* muhafız, yoldaş

›› satelit alıcısı, satclit kanalı, satelit turnuvası

saten [HRGTut 1926] *Bizim gençliğimizde yanardöner, mantin, gron, kaşmir dekos, ¯saten dö Lyon... daha bilmem neler vardı.* || *~ Fr satin* bir tür ipekli veya ipekli-benzeri kumaş *~? Ar ẓaytūnī* طيتونى [nsb.] bir tür Çin ipeklisi < *öz ẓaytūn* Güney Çin'de liman kenti, Tseutung *+ī*

† Arapça sözcüğün etimolojisi İbni Battuta (14. yy) tarafından iletilmiştir.

›› saten boya

satıh [İrşM 1387] || *~ Ar saṭḥ* سطح [*#sṭḥ* faʿl msd.] yüzey, düzlem < *Ar saṭaḥa* سطح yayıldı, yassıldı

›› sathî, sathileş-, sathımail

satın [Kıp: CodC 1303] *emptio: ¯satum ¯almak* | [Tezk 1341] *ben Belh iklīmin vérdüm, ¯satun ¯aldum* || << *OTü satum/satun* eşdeğer olarak, bedelen < *ETü sat- +In* → SAT-

›› satın al-, satınalma, satınalmacı

satır[1] [İN <1405] || *~ Ar saṭr* سطر [*#sṭr* faʿl msd.] çizgi, bir sıra yazı ≈ *Aram ṣṭārā/ṣiṭrā* שטרא [*#ṣṭr*] yazı, hat *~ Akad ṣaṭāru* yazı yazmak

† *Aram* ve *Akad #ṣṭr* kökü "çizgi çizmek" ve "yazı yazmak" anlamlarını kapsar. Karş. *Aram ṣṭār/ṣtārā* "yazı, belge", *ṣiṭrā* "çizgi, hat". ▫Jastrow 1555-1556.

← ESATİR, MASTAR, SATIR[2]

satır[2] [CFürs 1501] || *~ Ar sāṭūr* ساطور [*#ṣṭr*] kasapların kullandığı ağır bıçak < *Ar saṭara* سطر 1. kılıçla kesti, 2. yazı yazdı, çizdi → SATIR[1]

† Karş. *Ar ṣaṭr* "yarma, yarım". Arapça sözcükteki */s/* sesi Aramcadan geç bir alıntıyı düşündürür.

satir [AM <1900] *hezel gibi, mizah gibi, edebiyatuın ¯satirik' kısmını teşkil eden* || *~ Fr satire* hiciv, alaylı yergi, karikatür *~ Lat satyra* a.a. *~ EYun sátyros* σάτυρος 1. mitolojide keçi ayaklı ve insan gövdeli yaratık, 2. gülünç ve müstehcen kimse

›› satirik, satirize

← SOYTARI

satlıcan [TDK1 1945] *¯satlıcan: ... zatülcenp.* || << *TTü zatülcenb ~ Ar ḏātu 'l-canb* kaburga iltihabı, pleuritis → ZATÜLCENP

† ZATÜLCENP sözcüğünün halk ağızlarına özgü biçimi Dil Devrimi döneminde ayrı kelime kabul edilerek yazı diline alınmıştır.

satranç [Kut 1069] *nard u ¯şaṭranc bilir erse* [tavla ve satranç bilir ise] | [Men 1680] *¯şaṭrenc vul. ¯şatranc* || *~ Ar şaṭranc* شطرنج maruf oyun *~ OFa çatrang* a.a. *~ Sans cáturaṅga* चतुरङ्ग «dört kol», dört unsurdan oluşan ordu § *Sans cátur* dört + *Sans aṅgam* kol, uzuv → ÇEHAR

† Filler, savaş arabaları, süvariler ve piyadelerden oluşan klasik Hint ordu düzenine atfcn "dört kol". *Erm cadrag* ՀատրակՀ (a.a.) Orta Farsçadan alınmıştır.

›› satranççı

satrap [Cum 1951] *Zira preator ve ¯satrap sarayları tarihin kaydettiği devirlerde birer rezalet kâşanesi idi* || *~ Fr satrape* başına buyruk bölge yöneticisi *~ EYun sátrapēs* σάτραπης Pers krallığında eyalet valisi *~ EFa χşathrapā* şehriban, a.a. < *EFA χşathra* krallık, beylik → ŞEHİR[1]

›› satraplık

satsuma [Mil 1965] *Kara yolu ile gönderilen 1500 sandık mandalina ¯Satsuma cinsidir* || *~ İng satsuma* bir mandalin cinsi < *Jap Satsuma* 薩摩 Japonya'da bir yarımada

satüre "[kimya terimi]" [ML 1969] || satürasyon "doyuma ulaşma" [Mil 1981] *Gıda sanayii piyasasında ¯satürasyon' olmaz* || *~ Fr saturé* [pp.] doymuş, doyurulmuş < *Fr saturer* [den.] doyurmak *+é* < *Lat satura* tokluk < *Lat satiare* doyurmak *+()tura* << *HAv *sə-ti-* a.a. < *HAv *sā-* doyurmak

›› satürasyon

Satürn [TDK1 1945] *¯Satürn: Sekendiz, Zühal.* || *~ Fr Saturne* eski Roma tanrılarından biri, bir gezegen *~ Lat Saturnus* eski Roma tanrılarından biri (<< *ALat saeturnus*) < *Lat sērere, sat-* ekin ekmek → SEZON

satvet [Taz 1482] *celāl-i ¯saṭveti-ile her mevcūd maḳhūr* || *~ Ar saṭwa(t)* سطوة [*#ṣṭw* faʿla(t) msd.] ezici güç

Levent Şahverdi Arşivi

gösterme, kahretme, kahredicilik < *Ar saṭā* سطا saldırdı, kahretti

sauna [Cum 1956] ~*Sauna, buhar banyosudur. Tahtadan bir bina içinde bulunur* || ~ ***Fin*** *sauna* Fin hamamı

sav [ETü: Or 735] *taş tokıtdım köŋülketi ~sabınım urturtum* [taş diktirdim gönüldeki sözümü yazdırdım] | [ETü: Kaş 1073] ~*saw* <söz, kelam ... mesel ... kıssa, hikâye ... risale> | [Deş-TS 1580] *güyan maʿnâsından lisân-i Türkîde ~sav dimekle taʿbîr iderler. Söz ~sav diyecek yirde ʿacem guft ü güy der.* | [YTü: CepK 1935] ~*sav = Daiye, iddia* || << ***ETü*** *sav* söz

† 15. yy.'dan sonra TTü kullanımdan düşmüş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yeni anlam yüklenerek dolaşıma sokulmuştur.

›› savca, savla-

← SAVAŞ, SAVAŞ-, SAVCI

sav|mak savul- [ETü: Kaş 1073] *kün ~sawuldı* <güneş batmaya başladı<, *köŋlüm aŋa ~sawuldı* <gönlüm ona meyletti. Bulunduğu sabit yerden aşağıya doğru inen ya da yana eğilen her şeyi anlatmak için bu sözcük kullanılır.> | [Kıp: İdr 1312] ~*sawdı: ḥawwala* <savdı, gönderdi> *(...) ~sawuldı: tanaḥḥa, taṣarrafa* <gitti, yön değiştirdi> | [Çağ: Pav <1500] ~*savmak: enlever, öter, finir, achever* | [Men 1680] ~*savmak, i.e. salmak.* | [Mift-TS <1512] *megesrân* [Fa.]: *Sinek ~salacak* [= savacak], *mizebbe maʿnâsına.* || ≈ ***ETü*** *savul-* gitmek, uzaklaşmak < ***ETü*** *sal-* göndermek, uzaklaştırmak → SAL-

† Kaşgarî'de geçen ***ETü*** *sawul-* ve *sawur-* biçimlerinin *sal-* fiilinden dissimilasyon yoluyla oluştuğu açıktır. Fiilin yalın haline 14. yy.'dan önce rastlanmaz.

›› savul-, uçaksavar

← SAVSAKLA-, SAVUN-, SAVUR-, SAVUŞ-

savan[1] [Ana 1932] ~*savan (Niğde): Pamuk ipliğinden dokuma satrançlı bir nevi kilim, yaygı.* | savan [TDK8 1988] ~*savan: Pamuk ipliğinden yapılan kalınca kilim, yaygı, örtü.* || ~ ***Yun*** *sávano σάβανο* kefen, yatak örtüsü << ***EYun*** *sábanon σάβανον* keten örtü, peşkir

savan[2] [TDK1 1945] ~*savana: Ekvator kuşağındaki geniş çayırlara verilen ad.* || ~ ***Fr*** *savane* tropik bölgelere özgü ağaçsız çayır ~ ***İsp*** *sabana* a.a. ☼ 1526 Gonzalo Fernández de Oviedo, İsp. tarihçi. ~ ***Taino*** *zavana*

† Karayib Adalarının yerli dillerinden.

savaren [Cum 1935] *Tatlı müsabakamız ... No. 5: ~Savaren* || ~ ***Fr*** *savarin* bir tür pasta < ***öz*** *Jean Anthelme Brillat-Savarin* Fransız yazar, siyasetçi ve gastronom (1725-1826)

savaş "söz kavgası, münakaşa" [OTü: Tefs <1300] || [AşP 1330] *bilmeyen katındadır söz ü ~savaş / her ki bildi bu işi oldı yavaş* [yumuşak başlı, mülayim] | "... muharebe" [SN 1354] ~*savaş karılursa çeri kırıla* || < ***OTü*** **sava-* söz söylemek *+lş* < ***ETü*** *sav* söz → SAV

† İşteş yapıdaki *savaş-* fiilinin kökünden türetilmiş fiil adıdır.

›› iç savaş, savaş lordu, savaşçı

savaş|mak [Oğ: Kaş 1073] *olar ikki ~savaşdı* <ikisi savaştı – Oğuzca> | savaşgan [Yun <1320] *Yünus aydur mevlânâ epsem* [sessiz] *otur yirinde / bu ṣuḥbete doymayan soŋra ~savaşğan* [çok tartışan, kırıcı] *olur* || << ***ETü-O*** *savaş-* tartışmak, mücadele ve muharebe etmek < ***ETü*** **sava-* söz çarpmak? *+lş-* < ***ETü*** *sav* söz *+(g)A-* → SAV

† Esasen "tartışmak, karşılıklı (ağır) söz söylemek" anlamındadır.

›› savaşıl-, savaşım, savaşkan, savaştır-

savcı [ETü: Kaş 1073] ~*sawçı* <Allah'ın resulü ... Oğuzcada sefîr (elçi) anlamında.> | [YTü: TDK1 1945] ~*savcı: ... müddeiumumi.* || ~ ***ETü*** *savçı* sözcü, elçi < ***ETü*** *sav* söz *+çı* → SAV

† "Elçi" anlamında Anadolu ağızlarında korunmuş olan TTü sözcük, Dil Devrimi döneminde yeni anlam yüklenerek hukuk diline ithal edildi.

›› başsavcı, savcılık

savlet [GülM 1429] *rebîʿ faşlıydı, sovuk ~şavleti ârâm itmiş-idi* [soğuk dalgası dinmişti] || ~ ***Ar*** *şawla(t)* صولة [*#ṣwl* faʿla(t) msd.] hücum, akın < ***Ar*** *şāla* صال aniden üstüne atladı, saldırdı

savsakla|mak savsavla- [EÇ <1683] *bâzâr bozulup tavtavlanup ~savsavlandıkdan soŋra* | [Bah 1924] ~*savsalamak: Tehir etmek, avutmak, yapmak istememek.* | [CepK 1935] ~*savsak = İhmalci; ~savsamak = İhmal etmek"* || << ***TTü*** *savsak* başından savan, ihmalci *+lA-* < ***TTü*** *savsa-* savmak istemek *+Uk* < ***TTü*** *sav-* *+sA-* → SAV-

›› savsak

savt [Har <1400] *Gelür âgâze dürli ~savt ü perde / İşidenler bulur dermânı derde* | [RMim 1614] ~*şavt Arabîdir, Fârisîde âvâz ve şimdiki Türkîde dahi âvâz derler* || ~ ***Ar*** *şawt* صوت [*#ṣwt* faʿl msd.] bağırma, insan sadası, ses < ***Ar*** *ṣāta* صات bağırdı, ses etti

savun|mak [YTü: TDK1 1945] ~*savunmak: ... müdafaa etmek.* || < ***TTü*** *sav-* def etmek *+In-* → SAV-

† ***Osm*** *def*ʿ "savmak" > *müdâfaʿa* "savunmak" ilişkisine paralel olarak üretilmiş Yeni Türkçe fiildir.

›› milli savunma, savunma, savunmasız, savunul-

savur|mak [ETü: Kaş 1073] ~*er tarıġ ~sawurdı, ~sawurar* <ekini çatalla havaya atarak kabuğundan ayırdı> || << ***ETü*** *savur-* (ekin) savurmak, saçmak < ***ETü*** **sav-* göndermek *+(g)Ur-* → SAV-

›› saçıp savur-, savruk, savrul-, savurgan, savurt-

savuş|mak [SN 1354] ~*savuşturmadı manẓaradan gözin / ~savuşturmadı şaştan ok gezin* || < ***TTü*** *sav-* göndermek, uzaklaştırmak *+lş-* → SAV-

›› savuştur-

sây [<1400] || ~ ***Ar*** *saʿy* سعى [*#sʿy* faʿl msd.] emek, mesai < ***Ar*** *saʿā* سعى 1. yürüdü, zahmetle ilerledi, emekledi, 2. çaba gösterdi, çalıştı

Levent Şahverdi Arşivi

† Arapça fiilin anlamı ***Tü emek*** ve *emeklemek* kavramına paraleldir.

← MESAİ

say|mak [ETü: Kaş 1073] *er koyuġ ¯sadı* <adam koyunu saydı> | [ETü: Kut 1069] *ikigüni bir tép isizke ¯sama* [ikisini bir deyip kötü sayma/düşünme] *(...) kamuġ edgülikni atamış ¯sayu* [tüm iyiliklerin adını koymuş sayarak] | [Kıp: İdr 1312] <Kıpçak Türkçesinde ¯sanadı (sayı saydı) denir, fakat Oğuz/Türkmenler aynı anlamda ¯sadı der.> || << ***ETü*** **sad-* sayı saymak, takdir ve itibar etmek ≈ ***ETü*** *sa-* a.a.

† Asli anlamı "düşünmek, itibar etmek" olmalıdır. "Sayı saymak" anlamı ikincildir. † En eski biçimin **saḍ-* olması gerekir. Bu fiil 11. yy.'dan önceki bir tarihte *sat-* ve *sa-* olmak üzere iki varyant doğurmuştur. † ***TTü*** *sa-* ve *say-* biçimleri 16. yy.'a dek eş anlamlı olarak kullanılır. Damaksıllaşma */ḍ/* sesinden evrilmiş olabileceği gibi, *sayu* zarfından geri türemiş parazitik bir ek de olabilir.

›› saydır-, saydırmaca, sayıl-, sayım, saymaca, yerinde say-

← BİLGİSAYAR, SAĞ (SAĞAL-, SAĞDUYU, SAĞLA-, SAĞLAM, SAĞLICAK, SAĞLIK), SAKIN- (SAKINCA), SAKLA- (SAKLAMBAÇ), SAN, SAN- (SANAL, SANI, SANIK), SAT- (SATAŞ-, SATIN), SAYAÇ, SAYGI, SAYGIN, SAYI, SAYIKLA-, SAYIŞTAY, SAYLAV, SAYMAN, SAYRI, VARSAY-

saya "çuhaya benzer bir kumaş" [Env-TS 1465] *bir ¯saya kaftan ile paşa yayan / ol yana segirdüben oldu revân* | "... bir tür gömlek" [Ana 1932] *¯saya: ... 3- işlemeli üst yeleği, mavi ile lacivert boyanmış iş gömleği (G. Antep).* | "... ayakkabı üstü" [TDK8 1988] *¯saya: Ayakkabının yumuşak olan üst bölümü* || < ***?***

† Osmanlı kaynaklarında görülen diğer *saya* "1. koyun barınağı, 2. koyun vergisi memuru", ***Fa*** *sāya* "saye, gölge" ile ilgili olmalıdır.

← ŞAYAK

sayaç "Fr *compteur* karşılığı" [YTü: CepK 1935] *¯sayaç = Kontör, muaddid* || < ***TTü*** *say-* *+(g)Aç* → SAY-

saydam [YTü: CepK 1935] *¯saydam = Şeffaf* || ***~ Çağ*** *saydam* saf, som, bir tür şeffaf mermer < ***?***

† Pavet de Courteille'in Çağatay Türkçesi sözlüğünden bulunmuş bir kelime olduğu anlaşılıyor. Kasım 1934'te Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın soyadı olarak benimsenmiş, Mayıs 1935'te yayımlanan yeni kelimeler listesiyle genel kullanıma sokulmuştur.

›› saydamlaş-

saye [CodC 1303] *umbra - Fa: ¯saya - Tr: kolaga* [gölge] | [YusZ <1377] *kim anası yüsufuŋ dâyesidür, yüsuf içün oğlunuŋ ¯sâyesidür* [gölgesidir] | [Sad 1574] *¯sâye-i pâdişâh-i Rûmı penâh idinüp* [Rum padişahının gölgesini sığınak edinip] || ***~ Fa*** *sāya* سايه gölge, (mec.) güçlü bir kişinin koruması << ***OFa*** *sāyag* gölge ≈ ***Ave*** *asaya* a.a.

← SAYVAN

sayfa [İrşM 1387] *indirdi Teŋri teʿalā Adām nebīge on ¯sahîfe* || ***~ Ar*** *ṣaḥīfa(t)* صحيفة [*#ṣḥf* faʿīlā(t) sf. fem.] yazılı kâğıt veya papirüs, tomar, kitap → SAFİA

† Arapça sözcük muhtemelen *ṣfḥ* "yayma, yazma" kökünün Güney Arapça biçiminden özel anlam kazanmış bir türevdir. Karş SAFHA. Eski kitapların rulo halinde tek yazı sathından oluştuğu göz önüne alınmalıdır.

›› sahife, sayfalan-, sayfalandır-

← MUSHAF, SAHAF

sayfiye "yazlık" [YOsm: Daç 1881] *Culyeta nam kadın, onbeş yaş kararlarındaki kızı Kılementinayle birlikde ¯sayfiyeye çıkmış ıdılar.* || < ***Ar*** *ṣayf* صيف yaz *+ī*

saygı [LO 1876] *¯saygı: Sayındı, (...) edep, pervâ, hürmet, riayet.* || < ***TTü*** *say-* *+gU* → SAY-

›› saygılı, saygısız

saygın [YTü: TDK2 1955] *¯saygın: Saygı gören, muteber.* || < ***TTü*** *say-* *+gIn* → SAY-

›› saygınlık

sayha [Lat 1546] *san ¯şayḥasında sür-ı İsrâfil urur sabâ* || ***~ Ar*** *ṣayḥa(t)* صيحة [*#ṣyḥ* faʿla(t) mr.] haykırış, nara < ***Ar*** *ṣāḥa* haykırdı

sayı [Arg 1533] *¯sai: numero* | [BK 1797] *mer* [Fa.]: *¯Sayı, hisab, şumâr maʿnasınadır.* || < ***TTü*** *say-* *+I(g)* < ***ETü*** *sa-* → SAY-

† "Hesap, rakam" anlamında Türkiye Türkçesine özgü bir türev olup, 18. yy.'dan önce sözlüklerde görülmez. Karş. ***ETü*** *sayu* "her bir, beher".

›› katsayı, sayılı, sayısal, sayısız, tamsayı

sayıkla|mak [SN 1354] *uyur olsa nāgeh ¯sayuxlar idi* | [Çağ: Pav <1500] *¯sayıġ: délire* [hezeyan], *¯sayıġlamak: délirer, divaguer* || < ***OTü*** *sayık* hayal, hezeyan *+lA-* < ***OTü*** *say-* sanmak, düşünmek *+Uk* → SAY-

›› sayıklama

sayın [YTü: CepK 1935] *¯sayın = Mübeccel, muhterem* || ***~ Çağ*** *sayın* iyi, seçkin ~ ***Moğ*** *sayin* iyi

† Dil Devrimi döneminde Pavet de Courteille'in Çağatayca sözlüğünden bulunarak dolaşıma sokulmuş bir kelimedir. Aynı sözlüğün sadece bir sayfasından üç kelime alınmış olması çarpıcıdır (SAYDAM, SAYLAV, SAYIN). ***TTü*** SAY- fiiliyle birleştirilmesi keyfidir. Karş. ***Moğ*** *sayira-* "hastalıktan iyileşmek".

sayıştay sağışkur [Cum 1935] *Divanı bat - ¯Sağışkur - (Fr.) Cour des comptes* | [TDK1 1945] *¯sayıştay: Devletçe harcanılan paraların hesaplarını denetleyen yüksek kuruluş.* || < ***YTü*** *sayış-* muhasebe etmek *+tAy* → SAY-, KURULTAY

saykal [AşP 1330] *evliyâdur gönüle ¯sayḳal uran* || ***~ Ar*** *ṣayḳal* صيقل [*#ṣḳl*] cila

›› saykalla-

sayko "bir grup oynu" [EkşiS 2001] *¯sayko: ... deli manyağı bir oyun.* || ***~ İng*** *psycho* [abb.] ruh hastası, manyak < ***İng*** *psychopath* a.a. → PSİKOPAT

Levent Şahverdi Arşivi

saylav "seçim" [YTü: TD 1934] || "... seçilmiş kişi, milletvekili" [YTü: CepK 1935] ~*saylav* = *Meb'us* || < ***Çağ*** *sayla-* seçmek, saymak, hesaba katmak *+Av* < ***ETü*** *say-* → SAY-

† Çağatay Türkçesinde bulunan bir fiilden ***YTü*** *+Av* ekiyle türetilmiştir.

sayman [YTü: TDK1 1945] ~*sayman: ... muhasip.* || < ***TTü*** *say- +mAn* → SAY-

sayrı [Gül 1317] *kimisi* ~*sayru olur kimi ölür* | [Çağ: Pav <1500] ~*sayru: malade* | [LO 1876] ~*sayrı: Türkîde* ~*sayru. Hasta.* || << ***OTü*** *sayru* hasta << ***ETü*** **sanrığ/*sandrığ* < ***ETü*** *sandrı-* hezeyan etmek, sayıklamak → SAY-

›› sayrılık

sayvan [SN 1354] *çadırlar kuralım ü* ~*sāyvānımız / düzelüm şāhāne bu eyvānımız* | [Men 1680] ~*sāyebān &* ~*sāyevān: Umbrella.* || ~ ***Fa*** *sāye-bān* سایه بان gölgelik, tente, şemsiye → SAYE, +BAN

saz[1] [SN 1354] *Oturmış idi ol ġuşşadan beŋzi* ~*sāz* [kederden benzi soluk] | [Kıp: Tuhf <1400] ~*saz kamış* [bataklık kamışı] | [EÇ <1683] *çalı ve çırpı ve çalaşdan külbe-i ahzānlar gibi* ~*sāzdan* [kamıştan] *dükkāncıklar vardır* || << ***OTü*** *saz* 1. bataklık, 2. soluk (renk, beniz)

† Her iki anlamda 14. yy.'dan eski yazılı kaynaklarda rastlanmaz. Ancak karş. ***Moğ*** *siruga,* ***Mac*** *sár* "çamur, bataklık" < ***Tü.*** † İkincil anlamı *saz benizli* "soluk benizli" deyiminde korunmuştur. Anlam ilişkisi için karş. ***Lat*** *palus, palud-* "bataklık", *pallidus* "soluk renkli, soluk benizli". † Esasen "bataklık" anlamına gelen ***TTü*** *sazlık* sözcüğü, daha sonra "kamışlık" olarak yorumlanmıştır.

›› saz benizli, sazlık

← SAKSI, SAZAN

saz[2] "çalgı" [AşP 1330] *cümle* ~*sāzuŋ perdesin barmak bilür* || ~ ***Fa*** *sāz* ساز 1. uygun [sıfat], 2. düzen, düzenek, aygıt, enstrüman [isim], 3. özellikle müzik aleti < ***Fa*** *sāχtan, sāz-* ساختن uydurmak, imal etmek, düzenlemek << ***OFa*** *saχtan, saç-* uymak, uydurmak

† Anlam evrimi için karş. ***Lat*** *instrumentum,* ***EYun*** *órganon* "1. düzenek, 2. müzik aleti".

›› ince saz, saz eseri, saz takımı, sazlı sözlü, yaylı sazlar

← NASAZ, SAHTE (SAHTİYAN), SAZENDE, SEZA

sazan [Kıp: CodC 1303] *dracon - Tr:* ~*sazagan (...) serpens: Tr:* ~*sazagan* | [Çağ: Pav <1500] ~*sazar balığı: anguille* [yılan balığı] | [İdrH <1402] ~*sazan balığı* || << ***OTü*** *sazağan* yılan, ejderha → SAZ[1]

† Karş. ***Moğ*** *sirüge* "bir tür tatlı su balığı". ***OTü*** *saz* "bataklık" sözcüğüyle ilişkisi düşünülebilir.

sazende "çalgıcı" [Kab 1432] [eti yumuşak olan oğlan köle] ~*sāzendelige ve hem-güyendelige ve raḳḳāslığa yarar ve hem zeyrek olur, her nesneyi tīz ögrenür.* | [RMim 1614] *bilcümle* ~*sāzendenüŋ naġamātında ve pend ü kelīmātında mülāyemet bulmayıp* || ~ ***Fa*** *sāzanda* سازنده 1. uyduran, düzenek kuran, 2. çalgı çalan < ***Fa*** *sāzīdan* uydurmak, düzenlemek, saz çalmak *+anda* → SAZ[2]

scanner CAT scanner [Mil 1982] *Söz konusu alet yani CAT* ~*Scanner (Bilgisayarlı Tomografi) Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nde 9 aydan beri kullanılmakta olup* | [Mil 1992] *Canon firmasının geliştirdiği masaüstü makina üç işi de yapabiliyor: renkli fotokopi, renkli printer ve* ~*scanner.* | ~ ***İng*** *scanner* optik tarayıcı < ***İng*** *scan* 1. şiiri vezinle okumak, 2. dikkatle gözden geçirmek, 3. hızla taramak, 4. görüntüyü optik tarayıcıyla taramak *+er* ~ ***Lat*** *scandere* basamak çıkmak, şiiri vezinle okumak → İSKELE

scooter [Mil 1958] *İngiliz Vespa'sı (...)* ~*Scooter'in fiyatı 174 sterlindir.* | [Mil 1962] *Muhtelif takatta Motosiklet-*~*Scooter ve motorlu bisikletler* | ~ ***İng*** *motor-scooter* bir tür motosiklet ☼ 1915 Autoped Co., Amer. imalatçı. < ***İng*** *scooter* iki küçük tekerlek, ayak tahtası ve direksiyondan oluşan kızak < ***İng*** *scoot* seğirtmek, hızlı gitmek *+er*

script "el yazısı" [EkşiS 2001] ~*script: el yazısı fontlara verilen genel isim* | "... bilgisayar kodu" [EkşiS 2002] *visual basic scripting edition (vbscript) ya da jscript ile yazılan* ~*scriptleri destekler.* ~*script çalıştırıldığında önce kendisini* ~*script engine'e kaydeder* || ~ ***İng*** *script* yazı, yazılı metin, senaryo ~ ***Lat*** *scriptum* [pp. n.] yazılmış şey < ***Lat*** *scribere, script-* yazmak << ***HAv*** **skrībh-* sivri uçla kesmek, çentmek

† Latince fiilin orijinal anlamı için karş. ***Tü*** *çizmek,* ***Ar*** ḥarf

← DESKRİPTİF, MANÜSKRİ, TRANSKRİPSİYON

se [Men 1680] ~*si & Turcis usit.* ~*se: Üç.* || ~ ***Fa/OFa*** *sih/sē* سه/سي üç << ***EFa*** *çi-* a.a. ≈ ***Ave*** *θri-* a.a. << ***HAv*** **trei-* a.a. → TRİ+

† Karş. ***Parth*** *hre-,* ***Zaza*** *hire* "üç".

›› düse, pencüse, sebadü

← SAMSA, SEGÂH, SEHPA, SİTAR

seans [HRG <1930] *Biraz kalsaydınız, bir iki* ~*seans baş başa konuşmağa fırsat bulsaydık* | ~ ***Fr*** *séance* oturum << ***OLat*** *sedentia* a.a. < ***Lat*** *sedere, sess-* oturmak *+entia* → SEDYE

sebat [AşP 1330] *bunlaruŋla bu cihān dutdı* ~*şebāt* || ~ ***Ar*** *ṯabāt* ثبات [*#ṯbt* faʿâl msd.] kalma, sabit olma, kalıcılık < ***Ar*** *ṯabata* ثَبَتَ kaldı

›› sebatlı

← İSPAT (MÜSPET), SABİT, SÜBUT, TESPİT

sebep "yol" [Kut 1069] *taḳı bir* ~*sābāb kör bu eḏgü isiz* [iyiliğe ve kötülüğe götüren, gör, bir başka sebep/yol] | "... araç, vasıta" [Müy 1530] *kalem bir nesnedür ki bunuŋ* ~*sebebi ile kişi yazmasın kitāba ulaşdurur.* | "... gerekçe, neden" [Men 1680] ~*sebeb pl. esbāb: Causa, motivum, occasio, argumentum, instrumentum, medium.* | [Men 1680] ~*sebebīyet: Causa, ansa.* || ~ ***Ar*** *sabab* سبب [*#sbb* faʿal] 1. ip, urgan, 2. yol, rota, vasıta, araç, 3. gerekçe

† Orijinal anlamı "yol" olup, bugünkü yaygın anlamı mantıkçıların ıstılahıdır. İlk anlamı *sebep-*

Levent Şahverdi Arşivi

lenmek "yolunu bulmak" deyiminde korunur. † Arapça sözcüğün *sabba* "sövdü, tahrik etti" fiiliyle anlam bağı kurulamaz.

›› sebebiyet, sebeplen-, sebepsiz

← ESBAP, MÜSEBBİP

sebil "yol" [AşP 1330] *kendü luṭfından saŋa kıldı ¯sebīl* | "... su dağıtımı" [EÇ <1683] *'sakkā, ¯sebīl, ¯sebīl, içene rahmet, ¯sebīl' diyerek āb-ı ḥayāt bezl iderler* | [TDK1 1945] *¯sebil ¯etmek: aşırı harcamak, ziyan etmek.* || ~ ***Ar sabīl*** سبيل [*#sbl* faʿīl sf.] 1. yol, rota, 2. (mec.) ahlak veya din yolu ~ ***Aram ṣəbīl*** שביל a.a. (her iki anlamda) < ***Aram #ṣbl*** שבל götürme, sürme

† Esas anlamı "yol" iken, Türkçede "hayrat olarak yapılan yol çeşmesi" anlamını kazanmıştır. Ayrı sözcük olan *zebil* "çöp, değersiz şey" ile karıştırılır. † ***Erm*** *şaviğ ʒաւիղ* "yol" Süryaniceden alınmıştır.

›› fisebilullah, sebilullah

← SELSEBİL

sebt [Men 1680] *¯ashābüs-sebt: Observatores diei Sabbathi, Judaei.* | ~ ***Ar*** *sabt* سبت [*#sbt*] Yahudilerin şabat günü, haftalık tatil ≈ ***İbr*** *şābat* שבת [*#ṣbt*] a.a. → ŞABAT

sebükmağz "beyinsiz, ahmak" [LO 1876] *¯sebük-mağz, ¯sebük-mağzān* | § ***Fa*** *sabuk* hafif + ***Fa*** *maġz* beyin

† 20. yy başlarında yaygın bir aşağılama deyimi iken, Meninski'de (17. yy) henüz kaydedilmemiştir.

sebze [CodC 1303] *erba - Fa: ¯sauzi - Tr: otlar* | [Yad <1421?] *tereler dimek yaʿnī ¯sebze dimek olur* || ~ ***Fa*** *sabzī* سبزى yeşillik, bitki < ***Fa/OFa*** *sabz* سبز yeşil, taze, yaş +*ī*

← ZERZEVAT

seccade [Tezk 1341] *vardı mescid bucağında ¯seccāde bırakdı* | ~ ***Ar*** *saccāda(t)* سجّادة [*#scd* faʿʿāl mesl.] namaz halısı < ***Ar*** *sacada* سجد secde etti → SECDE

secde [AşP 1330] *yiri gör kim ¯secdeye urmış yüzin* || ~ ***Ar*** *sacda(t)* سجدة [*#scd* faʿla(t) mr.] yere kapanma, yere kapanarak tapınma ~ ***Aram*** *sigdā* סגדא [*#sgd*] a.a. (▫Nöldeke NB 36, ▫Jeffery 163)

† Aramice sözcük Tevrat Danyal 3.6'da "puta tapınma" anlamında, Hıristiyan Süryani geleneğinde ise ***Yun*** *proskynesis* karşılığı olarak kullanılır. İslam-öncesi Arap şiirinde (Muallakat 1.112) özellikle Hıristiyan tapınması anlamında kullanılmıştır.

›› secdegâh

← MESCİT, SECCADE

seci [Kab 1432] *Arabī nāmelerde ¯seciʿ gelür, pes nāmede seciʿ getürmek hünerdür ve hem ẋoş gelür* || ~ ***Ar*** *sajʿ* سجع [*#scʿ* faʿl msd.] kafiyeli düzyazı < ***Ar*** *sajaʿa* سجع aralıksız uzun süre öttü veya konuştu (≈ ***İbr*** *ṣagʿa* שגע delirdi, sayıkladı ≈ ***Akad*** *ṣegû* kudurma, çıldırma)

† Akatça için ▫CAD 17.260. İbranice için ▫Klein 640. Arapça sözcüğün nihai anlamı "kudurmuş gibi söz söylemek" olmalıdır.

seciye [Men 1680] *¯seciyet: Indoles, natura & mos (hominis).* | ~ ***Ar*** *sacīya(t)* سجية [*#scw* faʿīla(t) sf. fem.] tabiat, huy, karakter < ***Ar*** *sacā* سجا iyi huylu ve sakin idi

seçmek [ETü: Kaş 1073] *er aṭṭın kişen ¯seşdi* <atın kösteğini çözdü> | [ETü: Kut 1069] *yarar ya yaramazları ¯seçip aḍra tuṭġan* [yarar ile yaramazı seçip ayrı tutan] | [Fer <1451] *Atından ayırtlanmamış* [ayrılmamış], *atı ölmiş, kendi bīẋoş olmış* [bayılmış]. *Atdan ¯seşdiler, ögi geldi* [attan ayırdılar, ayıldı]. | [LO 1876] *¯seçmek: İntihab, nasb, iyisini ayırtlamak, teşhis etmek. İnce şeyi görmek, uzaktan fark etmek. (...) ¯seçici: mümeyyiz (...) ¯seçim: teşhis.* | [TDK1 1945] *¯seçik (...) ¯seçkin (...) ¯seçmece (...) ¯seçmecilik* || << ***ETü*** *seç-* ayırmak ≈ ?***ETü*** *seş-* (düğüm) çözmek

† ***TTü*** *seş-* "çözmek" ve *seç-* "ayırmak" biçimleri en az 17. yy.'a dek ayrıştırılır.

›› açık seçik, seçici, seçik, seçil-, seçilim, seçim, seçimlik, seçkin, seçme, seçmece, seçmecilik, seçtir-

← SEÇENEK, SEÇKİ, SEÇMEN

seçenek "alternatif" [YTü: Mil 1971] *Alternatif : ¯seçenek* [Türk Dil Kurumu tarafından önerilen yeni kelimeler listesinde] || < ***TTü*** *seç-* +*AnAk* → SEÇ-

seçki "seçim" [YTü: Cum 1935] *Amerika ¯seçki (intihab) anfesindedir.* | "antoloji, güldeste" [YTü: Cum 1978] *1963-1972 arasında on ciltlik güzel bir ¯seçki (antoloji) dizisi ortaya koyacak De Yayınevi* || < ***TTü*** *seç-* +*gU* → SEÇ-

seçmen "Fr *électeur* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯seçmen: Seçime oy verenlerden her biri.* || < ***TTü*** *seç-* +*mAn* → SEÇ-

sedan [Mil 1952] *1952 Chevrolet De Luxe 4 Kapılı ¯Sedan* || ~ ***İng*** *sedan* 1. dört kişi tarafından taşınan üstü kapalı tahtırevan, 2. önü ve arkası görüntü ve uzunluk açısından eş olan otomobil modeli ~ ***İt*** *?* → SEDYE

† 1630 dolayında İngilizcede beliren sözcüğün İtalya'dan alınmıştır; ancak İtalyanca özgün sözcük tespit edilememiştir. İtalyancadan Türkçeye alınan *sedye* "tek kişilik tahtırevan" eş anlamlıdır.

sedatif [Mil 1957] *Analjezik ve ¯sedatif Spalt Tabletten Ecza Depolarına ve Eczanelere tevzi edilmiştir.* || ~ ***Fr*** *sédatif* sakinleştirici, müsekkin ~ ***OLat*** *sedativus* a.a. < ***Lat*** *sedare* [den.] oturtmak +*()tiv°* < ***Lat*** *sedes* oturak → SEDYE

sedef [CodC 1303] *ruta* [sedef] - *Fa & Tr: ¯sadaf* | [AşP 1330] *dürr ¯ṣadefde dédiler āhūda nāf* [inci sedefte dediler ceylanda misk]/ *gönül erenlerdedir cāhilde lāf* | sadefkâr "sedef işleyen" [RMim 1614] *¯ṣadefkār olan üstādlara hitāb idüp eydür ki* || ~ ***Ar*** *ṣadaf* صدف [*#ṣdf* faʿal] 1. istiridye, deniz kabuğu, 2. bir cilt hastalığı

† 20. yy ilk çeyreğine dek *sadef* صدف yazılır ve farklı telaffuz edildiğine dair bir ibareye rastlanmaz.

›› sedef hastalığı, sedefkâr

Levent Şahverdi Arşivi

sediman sedimantasyon [Mil 1956] *Kendisinin ~sedimantasyonunu aldık. Kan durumu gayet iyidir.* | [Mil 1967] *aşağıdaki şartları haiz teknik elemanlar (...): 1 ~sediman petrograf* || ~ ***Fr*** ***sédiment*** çökelti, tortu ~ ***Lat*** ***sedimentum*** < ***Lat*** ***sedere, sess-*** oturmak ***+ment°*** → SEDYE

›› sedimantasyon

sedir[1] [GülM 1429] *ben ki mürüvvet ~şadrında oturmışsam ve fütüvvet kemerin bağlamışsam* | [Men 1680] *~sadr: gögs, her nesnenüŋ evveli. (...) primus aut supremus locus accubitusve in consessu* [mecliste önde gelen oturma yeri, baş köşe]. *~şadre ~geçürmek: Primas concedere* [öncelik vermek]. | [KT 1900] *~sedîr* سدير*: Ar. şadr'dan galat. Odanın en yüksek yerinde üstüne minder veya yastık koymağa mahsus kerevet.* || ~ ***Ar*** ***şadr*** صدر [*#ṣdr* faʿl] 1. göğüs, 2. bir şeyin ön ve ileri kısmı, baş köşe → SADR

† Ses değişimi kural dışıdır.

›› sedirlik

sedir[2] [TDK1 1945] *~sedir: Kozalaklılardan bir orman ağacı, ki dağ servisi ve katran ağacı da denir.* || ~ ***Fr*** ***cèdre*** sedir ağacı ~ ***EYun*** ***kédros*** κέδρος a.a. → KATRAN[2]

sedye [LO 1876] *~sedye: Teskere, hasta taşıdıkları oklu taht.* || ~ ***İt*** ***sedia*** oturak, her çeşit sandalye < ***İt*** ***sedere*** oturmak << ***Lat*** ***sedēre, sess-*** a.a. << ***HAv*** ****sed-***[1] a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Sans*** ***sīdati,*** ***İng*** ***sit,*** ***Alm*** ***sitzen,*** ***Rus*** ***sidet'*** "oturmak", ***Lat*** ***sēdare*** "teskin etmek", ***İng*** ***set,*** ***Alm*** ***setzen*** "oturtmak", ***EYun*** ***hédra*** "oturma yeri". *Ni* "aşağı" edatıyla ***Sans*** ***nisīdati,*** ***Erm*** ***nisd- նիստ-,*** ***Fa*** ***nişastan*** "oturmak", ***Lat*** ***nīdus,*** ***İng*** ***nest*** "kuluçka yeri, yuva".

← KATEDRAL (ŞEZLONG), NİŞASTA (ŞAHNİŞİN), OBSESYON, REZİDANS, SEANS, SEDAN, SEDATİF, SEDİMAN, SELE[2], SET[2] (RESET), TELESİYEJ

sefahat [GülS 1391] || ~ ***Ar*** ***safāha(t)*** سفاهة [*#sfh* faʿāla(t) msd.] akılsızlık, utanmazlık, zevk ve eğlence < ***Ar*** ***safiha*** سفه akılsız idi

← SEFİH

sefal(o)+ ~ ***Fr*** ***céphalo+*** / ***İng*** ***cephalo+*** [bileşik adlarda] kafa ~ ***EYun*** ***kephalé*** κεφαλή kafa << ***HAv*** ****ghebh-el-*** a.a.

›› +sefal, elektroensefalografi, makrosefal, mezosefal

← BRAKİSEFAL, DOLİKOSEFAL, KEFAL, MİKROSEFAL

sefalet [Men 1680] *~süfālet ve sefillik çekmek: Vilem subire conditionem.* || ~ ***Ar*** ***sufāla(t)*** سفالة [*#sfl* fuʿāla(t) msd.] aşağı veya aşağıda olma, aşağılık olma < ***Ar*** ***safala*** سفل aşağı idi (≈ ***İbr/Aram*** ***#şpl*** שפל altta veya aşağıda olma, sefil olma ≈ ***Akad*** ***şapālu*** alt, aşağı) → SEFİL

sefarad [Mil 2003] *Modern ~Sefarad müziği yapıyoruz* || ~ ***Fr*** ***séfarade*** İspanya Yahudisi ~ ***Ladino*** ***sefaradi*** a.a. ~ ***İbr*** ***sefārad*** סְפָרַד Tevratta adı geçen bir batı ülkesi, belki İspanya

† Tevratta Obadiya 1:20'de anılan Sfarad adlı yer muhtemelen Batı Anadolu'daki Sardes [Lidya dilinde Sfard] kentidir. Ancak M 2. yy.'dan itibaren İspanya Yahudileri kendi ülkelerine Sfarad adını vermişlerdir. † Türkçe sözcük yakın yıllarda Batı dillerinden aktarılmıştır.

sefaret [Men 1680] *~süfāret (...) legatio* [elçilik] || < ***Ar*** ***safīr*** سفير elçi < ***Ar*** ***safar*** سفر yolculuk, sefer → SEFİR

† Türkçede türetilmiş bir sözcüktür. Karş. ***Ar*** ***sifārat*** "yolculukta devenin veya atın burnuna takılan demir parça".

›› sefarethane, sefaretname

sefer [Kut 1069] *yüz utru turur bu uzun yol ~safar* [önünde durur bu uzun yol yolculuk] | [CodC 1303] *viaticus* [yolculuk] - *Fa & Tr: ~safar* | "... defa" [LO 1876] *~sefer: (...) Nöbet, kerre. (...) ~seferber (...) ~sefer tası* || ~ ***Ar*** ***safar*** سَفَر [*#sfr* faʿal] uzun yürüyüş, yolculuk ≈ ***Aram*** ***saphar*** ספר 1. kesme, 2. sınır, serhat, 3. yazı yazma ≈ ***Akad*** ***saparru*** at arabası veya el arabası

† Arapça sözcüğün fiil kökü yoktur. Aramice ve Akadça eşdeğer biçimlerde ana fikrin "ayak izi yapma, patika oluşturma, sınır çizme" olduğu anlaşılıyor. Karş. ***Lat*** ***marca*** "iz, özellikle ayak izi, sınır imi", ***Fr*** ***marche*** "sınır", ***marcher*** "yürümek". † Türkçede anlam evrimi "yol" > "askeri kampanya" ve "yol" > "döngü, tur" şeklindedir.

›› bu seferlik, sefer tası, seferber, seferberlik, seferî

← MİSAFİR, SAFARİ, SEFİR (SEFARET), SEYRÜSEFER, SOFRA

sefih [AtH <1250 (1444)] *~safîh er tili öz başı duşmānı* [akılsız adamın dili kendi baş düşmanı] || ~ ***Ar*** ***safīh*** سفيه [*#sfh* faʿīl sf.] akılsız, boş kafalı < ***Ar*** ***safiha/safuha*** akılsız ve boş kafalı idi, ciddiyet ve bilgelikten yoksun idi → SEFAHAT

sefil [Men 1680] *süfālet ve ~sefillik çekmek: Vilem subire conditionem.* || ~ ***Ar*** ***safīl/safil*** سفيل/سفِل [*#sfl* faʿīl sf.] alçak, aşağı < ***Ar*** ***safala*** سفل alçak ve aşağı idi

›› sefilleri oyna-, sefilleş-, sefillik

← SEFALET, SÜFLA, SÜFLİ

sefine [Neş 1492] || ~ ***Ar*** ***safīna(t)*** سفينة [*#sfn* faʿīlā(t) sf. fem.] gemi ~ ***Aram*** ***səphīnā/saphīntā*** ספינא/ספינתא 1. düz kesilmiş tahta, levha, sal, 2. gemi ≈ ***Akad*** ***sapānu*** düzlemek, düzeltmek

← SEYRİSEFAİN

seﬁr [Men 1680] *~sefîr: Legatus, internuntius.* || ~ ***Ar*** ***safīr*** سفير [*#sfr* faʿīl sf.] elçi, arabulucu, bir aşiretin diğerine gönderdiği haberci < ***Ar*** ***safar*** سفر uzun yol yürüme, yolculuk → SEFER

›› sefire

← SEFARET

segâh [EÇ <1683] *mehterχâne-i Cemşîd tabılları urulup ~segâh maḳāmı fasıllarıyle* || ~ ***Fa*** ***se-gāh*** سه‌گاه üç-durak veya üçüncü durak, müzikte bir perde → SE, +GÂH

Levent Şahverdi Arşivi

›› çargâh, dügâh, yegâh

segman "içten yanmalı motorlarda piston halkası" [Cum 1945] *dizel motör gömleği rektifiye ettirilecek (...) yeniden 9 aded ¯segman yaptırılacaktır* || ~ ***Fr*** *segment* mafsal, eklem, bölüm ~ ***Lat*** *segmentum* a.a. < ***Lat*** *secare, sect-* kesmek, bölmek *+ment°* << ***HAv*** **sek-* kesmek

† Fransızcadan alınan *segman* ile İngilizceden alınan *segment* Türkçede ayrı anlamlarda kullanılır.

← INSEKTİSİT, SEGMENT, SEKANT, SEKS (ASEKSÜEL, BİSEKSÜEL, HETEROSEKSÜEL, HOMOSEKSÜEL, METROSEKSÜEL, SEKSAPEL, SEKSİ, SEKSİST, SEX SHOP, TRANSSEKSÜEL), SEKSİYON, SEKTÖR

segment "mafsal" [Mil 1973] *kelebeğin ikinci göğüs ¯segmentinden batırılır* | "... piyasa dilimi" [Mil 1996] *'küçük otomobil' ¯segmentinde ve ekonomik fiyatları ile Türkiye pazarında önemli yere sahip.* || ~ ***İng*** *segment* mafsal, eklem, kesim → SEGMAN

›› segmantasyon, segmanter

seğir|mek [ETü: Kaş 1073] *er suwka ¯sékrīdi* <adam suya sıçradı>, *ol at ¯sékirtti* <atı dörtnala kaldırdı> | [Kel-TS <1347] *bağa* [kurbağa] *buları gördi yavlak korktı, pes ¯segriyüp ol su bağası suya girdi* ‖ << ***ETü*** *sékri-* sıçramak, hamle etmek < ***ETü*** *sékiz* uyanık, canlı *+l-* (▫Erdal 2:480)

›› seğirt-

seğmen [Men 1680] *segbān p. vul. ¯seimen: köpek bekçisi. Canum custos et ductor* [köpek bakıcısı], *et miles ex cohorte Janissariorum primariis proxima* [yeniçeri ocağında bir sınıf]. *¯Paşa ¯segbānleri vul. ¯seimenleri: satellitium bassae* [paşa muhafızı]. | [LO 1876] *¯seğmen: asakir-i hafife, başıbozuk* || ~ ***Fa*** *sagbān* سگبان köpek bakıcısı → SEKBAN

† 17. yy.'dan itibaren türeyen *paşa seymeni* zümresi, taşrada güçlü paşalara bağlı düzensiz birliklerden oluşmaktaydı.

›› seymen

seher [Kut 1069] *sözüŋ çıksa andın ¯saḥar tanı teg* [sözün çıksa ondan seher yeli gibi] | [Men 1680] *¯sahar: taŋ. Antelucanum tempus* [gün doğumundan önceki zaman]. ‖ ~ ***Ar*** *saḥar* سحر [*#sḥr* faʿal] gün ağarması, tan ≈ ***Aram*** *ṣaḥar* שַׁחַר a.a. ≈ ***Akad*** *ṣēru* a.a.

›› alesseher

← SAHUR

sehiv [AtH <1250 (1444)] *neçe tetik erdin birer ¯sahw kelür* [ne kadar uyanık olsan bir hata gelir] | [SN 1354] *eger ¯sehv olmışsa ḫarf u nuḳaṭ / temīz ehli düze bulacak galat* [düzeltmenler yanlış bulunca düzeltsinler] || ~ ***Ar*** *sahw* سهو [*#shw* faʿl msd.] dikkatsizlikle yapılan hata, unutkanlık < ***Ar*** *sahā* dikkatsizlik veya unutkanlık yaptı

›› sehven

sehpa [CodC 1303] *tripodes - Fa: ¯sepa* | [Men 1680] *¯sepāy* سه پای *& ¯sepāye: sacayak. Tripus.* || ~ ***Fa*** *se-pāy* سه پای üçayak, tripod → SE, PA

›› idam sehpası

sek "su katılmamış (alkol)" [Cum 1955] *Bir kadeh doldurup ¯sek olarak dikti.* || ~ ***Fr*** *sec* kuru, su katılmamış << ***Lat*** *siccus* kuru << ***HAv*** **seikʷ-* suyu akmak

← SIKA

sek|mek [Kıp: İdr 1312] *¯sekti: daraca* [adım attı, hopladı] | [Çağ: Pav <1500] *¯sekmek: marcher en sautillant, en parlant de la perdrix* [keklik gibi sekerek yürümek] ‖ << ***OTü*** *sek-* adım atmak, hoplamak

† ***ETü*** fiile rastlanmaz; ancak karş. ***ETü*** *sekü* "taş basamak". † ▫Kaş I.330'da zikredilen *sekit-* "diz çöktürmek" biçimi muhtemelen *sökit-* okunmalıdır (▫Claus 820).

›› seke seke, sekme, sektir-

← SEKI[1], SEKSEK

sekans [Mil 1957] *¯sekanslar arasındaki geçişler gayet enteresan* ‖ ~ ***Fr*** *séquence* süre içinde peş peşe giden şeyler, dizi ~ ***Lat*** *sequentia* a.a. < ***Lat*** *sequi, secut-* izlemek, takip etmek, peşinden gelmek *+entia* << ***HAv*** **sekʷ-* iz, peşinden gitmek

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *socius* "yoldaş, müttefik", *signum* "bayrak, işaret".

← SEKEL, SEKONDER, SEKT (SEKTER, SET[3]), SİNYAL (DESEN, KONSİNYE, RANSEYMAN), SOSYAL (ASOSİYE, ASOSYAL, SOSYALİST, SOSYETE, SOSYOLOJİ, SOSYOPAT), SÜİT

sekant [TDK1 1945] *¯sekant:* [trigonometride bir kavram] || ~ ***Fr*** *sécante* / ***Alm*** *Sekant* bir daireyi kesen açı ☼ 1583 Thomas Fincke, Dan. matematikçi. << ***Lat*** *secans* kesen < ***Lat*** *secare* kesmek, ayırmak *+ent°* → SEGMAN

sekban [AşP 1330] *bir-durur ¯segbān-ıla sulṭān aŋa* [köpek bakıcısı ile sultan onun gözünde birdir] | "... kapıkulu ocağında bir hizmetli sınıfı" [EÇ <1683] *'Biŋ on altıda kırıldı ¯segbān' deyu Rüm müverriḫleri Egre'den firār eden Celālīleri böyle tahrīr etmişler* || ~ ***Fa*** *sagbān* سگبان köpek bakıcısı § ***Fa*** *sag* سگ köpek (≈ ***Sans*** *śvaka* श्वक «köpek-gibi», kurt << ***HAv*** **kʷn-ka-* a.a.) + ***Fa*** *bān* بان bakan, güden → KANİN, +BAN

† Osmanlı Devleti'nde kapıkulu ocağında bir hizmetli sınıfının adı iken daha sonra taşra sipahilerinin muhafız birliklerine bu ad verilmiştir. † *Seg* "köpek" için karş. ***Sans*** *śvā,* gen. *śúnas* "köpek". ***HAv*** **/k/* > ***İr*** **/s-/* = ***Sans*** */ś/* evrimi standarttır.

← SEĞMEN

sekel [EEğ 1958] *Akıl eksiklikleri ve sabit ¯sekellere bırakır* | ~ ***Fr*** *séquelle* bir şeyin devamı veya izleyeni, tıpta bir hastalığın devamında görülen ikincil belirti ~ ***Lat*** *sequela* bir şeyin devamı, müteakip < ***Lat*** *sequi* izlemek → SEKANS

sekene [Sad 1574] *¯sekenelerin meskenlerinde taḳrīr idüp* [oturanları oturdukları yere bırakıp] || ~ ***Ar*** *sakana(t)* سكنة [*#skn* faʿala(t) çoğ.] bir yerde oturanlar, sakinler < ***Ar*** *sākin* ساكن [t.] oturan → SAKİN

Levent Şahverdi Arşivi

seki[1] [ETü: Kaş 1073] ~*sekü: al-dukka* [taş banko] | [Kıp: KTerc 1343] ~*sekü: al-maṣṭaba* [taş basamak] || << ***ETü*** *sekü* ayaklık, basamak, banko → SEK-

† ▫Claus 819 Farsçadan alıntı olarak gösterir. Ancak karş. ***Moğ*** *sekü-* "kaldırmak, yükseltmek".

seki[2] [Terc-TS <1461] *al-aʿsam* [Ar.]*: iki ön ayakları ~sekīl yaʿni aklık olan at.* | [Kam 1800] *at kısmının kavâiminde olan beyaza denir ki ~sekīl taʿbir olunur* | [LO 1876] *~seki: (...) ayak, direk ayağı, kürsü taşı, at ayağının beyazı.* ‖ << ***TTü*** *sekil* at ayağındaki aklık < *?*

sekiz [ETü: Or 735] *kagan uçdukda özüm ~sekiz yaşda kaltım* [kağan öldüğünde ben sekiz yaşında idim] || << ***ETü*** *sekiz/sekkiz* 8

›› sekizer, sekizgen, sekizinci

← SEKSEN

sekonder [ML 1969] || ~ ***Fr*** *secondaire* ikincil, tali << ***Lat*** *secundarius* a.a. ~ ***Lat*** *secundus* «takip eden», ikinci *+ari°* < ***Lat*** *sequi, sec-* izlemek, takip etmek → SEKANS

sekoya [TDK1 1945] *~sekoya: Kozalaklıların posukgiller familyasından, Kaliforniya'da yetişen ... orman bitkisi.* || ~ ***YLat*** *sequoia* Kaliforniya'da yetişen kızıl çam cinsi ☼ 1847 Endlicher, Amer. botanikçi. < ***öz*** *Sequoiah* Cherokee yazısını geliştiren kızılderili öğretmen ve düşünür (1760-1843)

sekresyon [Mil 1967] *hazım fiiline yardımcı hormonların ~sekresyonu* || ~ ***Fr*** *secrétion* salgı < ***Lat*** *secernere* ayrışmak, (sıvı) süzülmek, salgılanmak *+()tion* < ***Lat*** *se+ cernere, cret-* ayırmak, elemek, süzmek → SERTİFİKA

← SEKRETER (TELESEKRETER)

sekreter [Cum 1930] *gazetede o gece ~sekreterlik yapan Kemal* || ~ ***Fr*** *secrétaire* kâtip ~ ***OLat*** *secretarius* sır kâtibi, özel kalem müdürü < ***Lat*** *secretus* ayrık, gizli, özel *+ari°* < ***Lat*** *se+ cernere, cret-* ayırmak, elemek → SEKRESYON

›› sekretarya

← TELESEKRETER

seks seksüel [Cum 1938] || seksoloji [Fel 1942] *cinslik bilimi, ~seksoloji = Sexologie* | seks "cinsel ilgi veya ilişki" [Cum 1952] *Aşk Tekniği: Dünyanın her köşesinde büyük rağbet gören bu ~seks kitabı ülkemizde de kapışılmaktadır.* || ~ ***Fr*** *sexe* / ***İng*** *sex* 1. cinsiyet, dişi veya erkek olma durumu, 2. cinsel birleşme ~ ***Lat*** *sexūs* ayrışma, dişi ve erkek ayrışması, cinsiyet ≈ ***Lat*** *secare, sect-* bölmek, ayırmak → SEGMAN

† Özgün anlamı "cinsiyet, dişi ve erkek olma hali" iken, "tenasül, cinsel ilişki" anlamı İngilizcede 1929'dan itibaren, Fransızcada 1940'larda, Türkçede 1952'de kaydedilmiştir.

›› seks kölesi, seksolog, seksoloji, seksoman, seksüel

← ASEKSÜEL, BİSEKSÜEL, HETEROSEKSÜEL, HOMOSEKSÜEL (HOMOFOBİ), METROSEKSÜEL, SEKSAPEL, SEKSİ, SEKSİST, SEX SHOP, TRANSSEKSÜEL

seksapel [Cum 1933] *Amerikalılar şimdi cinsi cazibe dediğimiz ~seksapel kelimesini bıraktılar.* || ~ ***İng*** *sex appeal* cinsel çekicilik → SEKS, APEL

›› seksapelite

seksek [TDK1 1945] *~seksek: Seke seke oynanan bir çocuk oyunu.* || << ***TTü*** *sek sek* → SEK-

seksen [ETü: Kaş 1073] *~seksön* <seksen sayısı. Kökü 'sekkiz on' ifadesidir.> || << ***ETü*** *seksön* 80 << ***ETü*** *sekiz on* → SEKİZ

›› seksener, sekseninci

seksi [Mil 1962] *Mesela şöyle ~seksî pozlar alman lazım* ‖ ~ ***İng*** *sexy* cinsel cazibe sahibi → SEKS

† Son hecenin uzatılarak söylenmesi pseudo-Ottomanizm örneğidir.

seksist [Mil 1986] *Shakespeare elbet ~seksisttir. Ancak aynı zamanda dahidir, ondan kimse onun kadınlara karşı ayrımcılık yaptığını söylemeye cesaret edemez.* || ~ ***İng*** *sexist* cinsiyet bazında ayrım yapan, cinsiyetçi < ***İng*** *sex* cinsiyet *+ist°* → SEKS

seksiyon [Cum 1932] *umumî konferanslar ... ~seksiyon içtimaları* || ~ ***Fr*** *section* kesim, dilim, bölüm ~ ***Lat*** *sectio* < ***Lat*** *secare* kesmek, bölmek *+()tion* → SEGMAN

sekstant [Müh 1816] || [TakV 1833] *İshak Efendi oktant ve ~sekstant ve emsali âlât ile* || ~ ***Fr*** *sextant* gemicilikte bir ölçüm aleti ~ ***Lat*** *sextans* altıya bölen < ***Lat*** *sextare* [den.] *+ent°* < ***Lat*** *sextus* altıncı, altıda bir < ***Lat*** *sex* altı << ***HAv*** **s(w)eks* altı → HEKSA+

† Dairenin altıda biri olan 60 derecelik açıyı kullandığı için.

← KISTAS (TAKSİT), SİESTA

sekt [ZG <1924] *Dinlerin zuhurunu, muhtelif (~secte)lere ayrılmasını* ‖ ~ ***Fr*** *secte* hizip, parti, mezhep ~ ***Lat*** *secta* [n. çoğ.] (bir önderi) izleyenler, peşinden gidenler < ***Lat*** *secutum/sectum* [pp.] izleyen, peşinden giden < ***Lat*** *sequi* izlemek, takip etmek *+()t°* → SEKANS

← SEKTER, SET[3]

sekte "kalp krizi" [Yad <1421?] *~sekte bir ʿılletdir kim dimağın kokularından iner yüregi kaplar, tutacak kişi kendüden gider, göğerir.* || ~ ***Ar*** *sakta(t)* سكتة [*#skt* faʿla(t) mr.] 1. sessiz kalma, susma, 2. kalp krizi < ***Ar*** *sakata* سكت sustu → SÜKÛT

›› sekte-i kalp, sekteye uğra-

sekter [YKK <1960] *Hadiseler artık ne Fuat gibi ~sekterlerin bükülmez mantığına, ne de Ahmet Nazmi soyundan felsefecilerin tahlil ve terkip metoduna sığıyordu* ‖ ~ ***Fr*** *sectaire* bir mezhep veya hizbe mensup olan, hizipçi ~ ***OLat*** *sectarius* a.a. < ***Lat*** *secta* hizip *+ari°* → SEKT

›› sektarizm, sektaryen

sektör [Cum 1952] *hususî ~sektör ile âmme ~sektörü arasındaki fark* || ~ ***Fr*** *secteur* 1. kesim, kesit, 2. geometride dairenin iki kirişi arasında kalan dilim,

Levent Şahverdi Arşivi

3.ekonomide etkinlik grubu ~ ***Lat*** *sector* kesen < ***Lat*** *secare* kesmek, bölmek +*()tor* → SEGMAN

† Ekonomideki mecazi anlamları 1. Dünya Savaşı sırasında "cephenin bir bölümü" anlamında askeri kullanımdan türemiştir.

›› özel sektör, sektörel

seküler [Mil 1987] *olayın dini çerçeve dışına çıkarak daha ¯seküler bir görünüm kazanması* | [Mil 1989] *Eğer ¯sekülarizmi (laiklik) kabul eder ve yöneticilerimizi sıradan insanların, sıradan politikacılar arasından seçmelerine izin verirsek* ‖ ~ ***İng*** *secular* 1. asra ait, 2. dine değil dünyaya ait, dünyevî ~ ***Lat*** *saecularis* a.a. < ***Lat*** *saeculum* 1. insan ömrü (arkaik), 2. nesil, kuşak, çağ, devir, asır +*ari*° << ***HAv*** **sai-tlo-* insan ömrü < ***HAv*** **sai-*[2]

† Türkçede 1980'lerden itibaren popülerlik kazanan sözcük İngilizceden alındığı halde telaffuzu Fransızcaya uydurulmuştur. ***Fr*** *séculaire* sadece "asri, asırlık" anlamındadır; "dünyevi" anlamında *séculier* kullanılır.

›› sekülarist, sekülarizm, sekülerleş-

sel [SN 1354] *ki dökmiş-idi ¯seyller bigi* [seller gibi] *kanlu yaş* | [Men 1680] *¯seyl vulg. ¯sel: Torrens & fluxus.* ‖ ~ ***Ar*** *sayl* سيل [*#syl* faʿl msd.] sel, su akıntısı < ***Ar*** *sāla* سال (su) aktı

›› sellen-

← İSALE, MAYASIL, SELSEBİL, SEYLAP, SEYYAL

seladon [Cum 1952] *porselen çiçekli ¯seladon (mertebani) tabak takımı* ‖ ~ ***Fr*** *céladon* griye çalan açık yeşil, bu renkte sırlanmış Çin seramiği < ***öz*** *Céladon* Fransız yazar d'Urfé'nin Astrée adlı romanında (1610) yeşil giysili karakter

† Osmanlı kullanımında *mertebani* olarak adlandırılır ve zehiri belli ettiği rivayet edilir.

selam [Kut 1069] *tört işiŋe tümen miŋ ¯salām* [(peygamberin) dört yoldaşına on bin kere bin selam] | [CodC 1303] *salutatio - Fa & Tr: ¯salam (...) ¯salam berumen, berdun* [selam veririm, verdim] ‖ ~ ***Ar*** *salām* سلام [*#slm* faʿāl msd.] 1. sağ ve sağlam olma, güvende olma, barışık olma, 2. sağlık, selamet, barış, güvenlik ≈ ***Aram*** *šalām/šalām* שְׁלָם sağlık, selamet, güvenlik, barış ~ ***Akad*** *šalāmu/šulmu* a.a. ~ ***Sumer*** *silim* a.a.

›› selam dur-, selam sabah, selam ver-, selamla-, selamlaş-, selamlık, selamsız

← ALEYHİSSELAM, İSLAM (İSLAMİYET, İSLAMOFOBİ, MÜSLİM, ŞEYHÜLİSLAM), MÜSALEME, SALİM, SELAMET, SELEM, SELİM, TESELLÜM, TESLİM (MÜSELLEM), VESSELAM

selamet [Kut 1069] *¯salāmat bolunsa umup ɣayrındın* [hayrından umut edip selamet bulsa] ‖ ~ ***Ar*** *salāma(t)* سلامة [*#slm* faʿāla(t) msd.] sağ ve salim olma, emin olma < ***Ar*** *salima* سلم emin idi, güvendi → SELAM

selase [Men 1680] *¯selāse* ‖ ~ ***Ar*** *ṯalāṯa(t)* ثلاثة [*#ṯlṯ* faʿāla(t)] üç

† Etiyopya İmparatoru *Haile Selassie* adı "Kutsal teslis, holy Trinity" anlamındadır.

›› ekanim-i selase

← SALİ, SALİSE, SÜLASİ, SÜLÜS, TESLİS (MÜSELLES)

selatin [Neh 1358] *bu ümerā ve ¯salāṭīŋa mulāzimat ḳıldım* ‖ ~ ***Ar*** *salāṭin* سلاطن [*#slṭn* faʿālil q. çoğ.] sultanlar < ***Ar*** *sulṭān* سلطان → SULTAN

sele[1] [YusZ <1377] *didi gördüm bişmiş etmek* [pişmiş ekmek] *bir ¯sele / başum üstine götürmişem bile* | [BK 1797] *bervende* [Fa.]: *¯sele ve sepet taʿbīr olunan zarflara denir ve sögüt çubuğundan örerler, büyüğüne ¯sele ve küçüğüne sepet derler.* ‖ ~ ***Ar/Fa*** *salla* سلّة hasırdan örülmüş sepet ≈ ***Aram*** *salā* סלא a.a. ≈ ***Akad*** *sellū* a.a.

›› sele zeytini

sele[2] [Mil 1959] *bir bisikletin ¯selesi ona çarpmak üzereyken, geri sıçradı* ‖ ~ ***Fr*** *selle* eyer, bisiklet oturağı << ***Lat*** *sella* eyer << ***Lat*** **sed-la* < ***Lat*** *sedere, sess-* oturmak → SEDYE

selef [KMuk 1665] *cümle kavim bî-nihāye cümle ¯selefleri gibi bile giderler* | [Men 1680] *¯selef & vul. ¯seleflef. Pl. ¯eslāf* [eskiler, atalar] ‖ ~ ***Ar*** *salaf* سلف [*#slf* faʿal] 1. önceleme, eskiden olma, 2. öncekiler, eskiler ≈ ***Ar*** *sālif* سالف [fāʿil fa.] eski, önceki, geçmiş < ***Ar*** *salufa* سلف geçti

›› eslaf

← SELEFİ

selefi [Mil 1999] *önceki gece de ¯Selefi Cemaatinin önde gelen iki ismi tutuklandı* ‖ < ***Ar*** *salafī* سلفي [nsb.] İslam'ın ilk dönemine geri gitmeyi savunan dini ve siyasi hareket → SELEF

›› selefilik

seleksiyon [Cum 1933] *çekirdeksiz üzümün tabiî ¯seleksiyon suretiyle Anadoluda elde edildiği anlaşılmıştır* ‖ ~ ***Fr*** *sélection* seçki, seçim ~ ***Lat*** *selectio* a.a. < ***Lat*** *seligere* seçip ayırmak +*()tion* < ***Lat*** *se+ legere, lect-* seçmek → LEJYON

›› selektif

← SELEKTÖR

selektör "bir tür tarım makinesi" [Cum 1931] *11 adet ¯selektör makinesi kapalı zarf usulile* | selektör yap-/yak- "otomobilde uzun-kısa far yakarak işaret vermek" [Mil 1977] *korna çalan, ¯selektör yakan, ana avrat dümdüz giden araba konvoyu* ‖ ~ ***Fr*** *sélecteur* seçici ~ ***Lat*** *selector* a.a. < ***Lat*** *seligere* +*()tor* → SELEKSİYON

selem [Men 1680] *¯selem* ‖ ~ ***Ar*** *salam* سلم [*#slm* faʿal] İslam hukukunda malı sonradan teslim etmek üzere peşin ödeme < ***Ar*** *salima* سلم emin idi, güvendi → SELAM

selentere [TDK1 1945] *¯selentereler: Bitkimse hayvanlardan denizanalarını, sifonluları ve mercanları içine alan takım.* ‖ ~ ***Fr*** *coelentérés* denizanası ve benzerlerini içeren hayvan grubu § ***EYun*** *koîlos κοῖλος* çukur, içi boş, kof + ***EYun*** *énteron ἔντερον* iç, iç organları → KİRİZMA, ENTER(O)+

selenyum [LT 1873] *Sélénium* [Fr.]: *¯selenyüm* ‖ ~ ***YLat*** *selenium* bir element ☼ 1817 Jöns Jakob Berzelius, İsv. kimyacı. < ***EYun*** *selḗnē σελήνη* ay +*ium*

Levent Şahverdi Arşivi

† Tellurium elementine benzerliğinden dolayı onun "uydusu" olarak adlandırılmıştır. Karş. TELLÜR.

selfie [Hür 2013] *'güzelsin, çok güzelsin' duymak için günde 3 öğün ~'selfie' paylaşanlar...* || ~ ***İng*** ***selfie*** cep telefonunun reverse kamerasıyla çekilen fotoğraf < ***İng*** ***self*** kendi << ***Ger*** ****selbaz*** a.a. << ***HAv*** ****sel-bho-*** a.a. < ***HAv*** ****swe-*** a.a. → SOLO

← SELFSERVİS

selfservis [Mil 1962] *Burası ~'self-servis' bir lokantaydı. Herkesle birlikte tanınmış artist de kuyruğa girdi ve yemeğini alıp masaya oturdu.* || ~ ***İng*** ***self-service*** ☼ 1919 İng. § ***İng*** ***self*** kendi + ***İng*** ***service*** hizmet → SELFİE, SERVİS

selim [AtH <1250 (1444)] ***rağıyyatḳa muşfīḳ*** *~salīm til ḥalīm* [gözetimi altındakilere şefkatli, dili halim ve selimdir] || ~ ***Ar*** ***salīm*** سليم [*#slm* faʿīl sf.] güvenilir, barışık, sağ, sağlıklı < ***Ar*** ***salima*** سلم emin idi, güvendi → SELAM

›› aklıselim

selofan [Cum 1931] *İncirler temiz bir tarzda işlendikten sonra içerisinde ~selofan kâğıdı bulunmak şartile (...) tahta kutulara vazolunur.* || ~ ***marka*** *Cellophane* selülozdan elde edilen şeffaf madde ☼ 1911 Jacques Brandenberger, İsviçr. kimyacı. < ***Fr*** ***cellulose diaphane*** şeffaf selüloz → SELÜLOZ, FANUS

seloteyp "saydam yapışkan bant" [Mil 1962] *muhtelif ebadda kâğıt kesip bunları mesela ~seloteyple tutturmak* || ~ ***marka*** *Sellotape* saydam yapışkan bant markası ☼ 1937 Colin Kininmonth ve George Gray, İng. mühendis. § ***İng*** ***cellulose*** selüloz + ***İng*** ***tape*** bant → SELÜLOZ, TEYP

›› selobant, seloteyple-

selpak [Mil 1971] *~Selpak mentollü mendillerini yanınızdan eksik etmeyin* || ~ ***marka*** *Selpak* kağıt peçete markası ☼ 1970 İpek Kâğıt, Eczacıbaşı grubu. < ***TTü*** ***selüloz paket*** → SELÜLOZ, PAKET

selsebil [AşP 1330] *χoş çiçekler içre aka ~selsebīl / içile tesnīm ü kevşer zencebīl* | "... bir tür dekoratif çeşme" [EÇ <1683] *bir hammâm-ı latîf ve çeşmesârlar ve ~selsebīl ve âb-ı revânlar* || ~ ***Ar*** ***salsabīl*** سلسبيل Kuran'a göre cennette bulunan pınar ~ ***Aram*** ***sil-şəbīl*** kanal yolu, Latince aquaeductus karşılığı § ***Aram*** ***sil*** סל oluk, kanal, su yolu + ***Aram*** ***şəbīl*** שְׁבִיל yol → SEL, SEBİL

† Kuran'da geçen sözcüğün özel ad mı sıfat mı olduğu Arap dilbilimcileri tarafından tartışılmıştır. Nöldeke sözcüğün Kuran müellifi tarafından uydurulduğunu savunur.

selülit [Mil 1967] *yağlanma ve ~selülit kollarda da görülür* || ~ ***Fr*** ***cellulite*** ciltte yağ dokusu kabarcığı < ***Fr*** ***cellule*** hücre *+itis* ~ ***Lat*** ***cellula*** [küç.] odacık < ***Lat*** ***cella*** oda, hücre *+ul°* → KİLER

† Fransızcada y. 1860'tan itibaren kullanılan bir tıp terimi iken 1968'de Vogue dergisi tarafından İngilizceye taşınarak popülerleştirilmiştir.

← SELÜLOZ (SELOFAN, SELOTEYP, SELPAK)

selüloz [LT 1873] *Cellulose* [Fr.]: *~sellüloz* سللولوز | [Bah 1924] *~selüloid: Kâfurü ile pamuk barudundan yapılan bir madde ki sert, şeffaf ve dayanıklı olup tarak vesaire imalinde kullanılır.* || ~ ***Fr*** ***cellulose*** canlılarda hücre duvarının hammaddesini oluşturan kimyasal madde ☼ 1835 Anselme Payen, Fr. kimyacı. < ***Lat*** ***cellula*** [küç.] hücrecik *+ose* < ***Lat*** ***cella*** hücre *+ul°* → SELÜLİT

›› selüloit, selülozik

← SELOFAN, SELOTEYP, SELPAK

selva [TDK1 1945] *~selva: Ekvator bölgesindeki (...) geniş ve balta girmemiş ormanlara verilen ad.* || ~ ***İsp*** ***selva*** tropik orman << ***Lat*** ***silva*** orman

selvi [Gül 1317] *~serv ağacı budağında oturuŋ* | [Men 1680] *~serv vulg. ~selv* || ~ ***Ar/Fa*** ***sarv*** سرو kozalaklı bir ağaç, cypressus ≈ ***Aram*** ***şarwīn/şarwaynā/şurbinnā*** שרוין a.a. ≈ ***Akad*** ***şurmēnu/şurʿīnu*** a.a.

† */r/ > /l/* değişimi ve sonsesle türeyen */i/* Türkçeye mahsustur. Akadça için ▫CAD 17.3 349-353.

sema[1] [Gül 1317] *eydür uslu putlara nite söge / yâ ~semâya gendözin nite öge* [dedi: akıllı kişi putlara nasıl sövsün, ya da göğe kendini övsün?] | [EÇ <1683] *ʿarz u ~semâvâtı* [yeri ve gökleri] *ʿademden vücûde getirmezden evvel* || ~ ***Ar*** ***samāʾ*** سماء [*#smw* faʿāl msd.] 1. üst, yüksek, en üstte olan, 2. çatı, tavan, ayakkabının üst kısmı vb. 3. gökyüzü < ***Ar*** ***samā*** سما yüksek idi, yükseldi, yüceldi

† *Sümeyye* adı *semāʾ* sözcüğünün küçültülmüş (diminutive) biçimidir.

›› semavat

← ALAİMSEMA (ELEĞİMSAĞMA), SEMAVİ

sema[2] [AtH <1250 (1444)] *ʿārif raḳṣ çıkarıp iter χoş ~samāʿ* [bilge adam dans edip oynuyor] | [Gül 1317] *eyle ulu kişiyem ben bī-şudāʿ / kim evümde her gice olur ~semāʿ* [öyle büyük adamım ki, evimde her gece konser olur] || ~ ***Ar*** ***samāʿ*** سماع [*#smʿ* faʿāl msd.] dinleti, müzik, raks < ***Ar*** ***samaʿa*** سمع duydu, dinledi

›› semazen

← İSTİMA, MESMU, SEMAH, SEMAİ

semafor [Cum 1940] *vapurların kullandığı flama, ~semafor, işaret feneri gibi* || ~ ***Fr*** ***sémaphore*** denizcilikte flamalarla işaretleşme sistemi § ***EYun*** ***sḗma*** *σήμα* işaret, simge, gösterge + ***EYun*** ***phóros*** *φόρος* taşıyan < ***EYun*** ***phérō, phor-*** *φέρω* taşımak, getirmek → SEMANTİK, ANAFOR

semah "Alevi/Bektaşi ayini" [TDK8 1988] *~semah: Orta Anadolu bölgesinde yaygın olan ve müzik eşliğinde oynanan, tören niteliği taşıyan oyun.* || ~ ***Ar*** ***samāʿ*** سماع [*#smʿ* faʿāl msd.] dinleme, dinleti → SEMA[2]

† *Ayın* > h dönüşümü Anadolu ağızlarına özgü biçimdir. Bektaşi sema'ını Mevlevi sema'ından ayırdetmek için 1970'lerden beri bu imla tercih edilmektedir.

semai [Men 1680] *~semāʿī: Ad choream pertinens* [raksa ilişkin] *& chorea aut cantus velox* [hızlı tempoda raks

Levent Şahverdi Arşivi

veya şarkı]. || ~ ***Ar*** *samā'ī* سماعی [nsb.] dinleti, konser < ***Ar*** *samā'* سماع [*#sm'*] dinleme *+ī* → SEMA[2]

semantik [Cum 1941] *Fonetik ve ~Semantik bakımlarından arabca ve acemcedeki şekillerini muhafaza etmekle beraber* || ~ ***Fr*** *semantique* anlama ilişkin ☼ 1897 Michel Bréal, Fr. düşünür. ~ ***EYun*** *sēmantikós σημαντικός* anlam ifade eden, anlamlı < ***EYun*** *sēmainō σημαίνω* işaret etmek, anlam ifade etmek *+ik°* < ***EYun*** *sêma σήμα* işaret, simge, gösterge

›› semantizm

← SEMAFOR, SEMİYOTİK, SİMYA, ŞAMANDIRA

semaver [AR 1897] *arkasına ~semaverimsi sarı bir güğüm almış biri* || ~ ***Rus*** *samovar* otomatik çay pişirme cihazı § ***Rus*** *.samo* kendi + ***Rus*** *varit'* kaynamak

† ***İng*** *samovar* Rusçadan alınmıştır.

semavi [Men 1680] *~semāvī: Caelestis.* || ~ ***Ar*** *samāwī* سماوی [nsb.] gökyüzüne ait, göksel, gök rengi < ***Ar*** *samā'* سماء [*#smw*] gökyüzü *+ī* → SEMA[1]

›› semaviyat

sembol [AR 1898] *Bu onların bir ~sembolüdür. Anlaşılmaz, halledilmez bir muammasıdır.* | sembolist [AR 1898] *Ben dekadan mı, ~sembolist mi ne diyorlar galiba o güruhdan olmaya başlıyorum.* | sembolleş- [Cum 1938] *Mehmedin adında ~sembolleşen millî madencilik ülküsü* || ~ ***Fr*** *symbole* 1. gizli anlamı olan söz, 2. simge, işaret ~ ***EYun*** *sýmbolon σύμβολον* retorikte iki anlamı birleştiren sözcük, parola, simge < ***EYun*** *symbállō συμβάλλω, συμβολ-* bir araya atmak < ***EYun*** *syn+ bállō, bol- βάλλω, βολ-* atmak → BALİSTİK

›› sembolik, sembolist, sembolize, sembolizm, sembolizma, sembolleş-

semen "meni" [Cum 1987] *Sunî ilkah: Kadının, yumurtladığı sırada rahmine, taze ya da dondurulmuş ~semen bırakmak. Bu kocanın ya da vericinin ~semeni olabiliyor.* || ~ ***Lat*** *semen, semin-* tohum << ***HAv*** **sē-men-* < ***HAv*** **sē-*[1] tohum ekmek *+men*

† Eski dilde "vücut yağı, şişmanlık" anlamına gelen *semen* (< ***Ar*** *saman)* kullanımdan düşmüştür.

← SEMİNER, SEZON (SATÜRN)

semender [EÇ <1683] *mürğ-ı ~semender-vâr* [semender kuşu gibi] *âteş-i Nemrûd içinde kaldı.* | [KT 1900] *~semender: ... 2. Soğukluğuyle meşhur bir cins su kertenkelesi.* || ~ ***Fa*** *samandar* سمندر/سامندر ateşten beslenen efsane kuşu, phoeniks ≈ ***EYun*** *salamándra σαλαμάνδρα* a.a.

† Nihai kaynağı meçhuldür. Aristoteles'ten bu yana kaydedilmiş olan Yunanca biçim bilinmeyen bir dilden alınmıştır. Karş. ***İng*** *salamander*, ***Fr*** salamandre.

semer [İdrH <1402] *~semer* [yük hayvanı palanı] || ~ ***Yun*** *sagmárion σαγμάριον* [küç.] yük hayvanlarına mahsus semer < ***EYun*** *sáttō, sag- σάττω, σαγ-* yüklemek *+ma(t)* ← SOMYE (SOMMELİER)

semere [Tezk 1341] *ol edebün ~semeresi rahmet ola* || ~ ***Ar*** *ṯamara(t)* ثمرة [*#ṯmr* fa'ala(t) mr.] ürün, meyve < ***Ar*** *ṯamara* ثمر ürün verdi

† Karş. ***İbr*** *thamar* "hurma". Batı dillerinde kullanılan *Thamar/Tamara* adı Tevrat'tan alınmış olup "hurma" anlamındadır.

›› semereli, semeresiz

← İSTİSMAR, MÜSMİR

semi+ ~ ***Fr/İng*** *semi+* [bileşik adlarda] yarı ~ ***Lat*** *semi* yarı << ***HAv*** **sēmi-* a.a.

† ***EYun*** *hemi-* sözcüğünün Latince eşdeğeridir.

← HEMİSFER (MİGREN), SEMİFİNAL

semifinal [Mil 1971] *Olimpiyad şampiyonu Davenport ile ~semifinalde yarışan Milburn mükemmel bir koşu çıkartarak* || ~ ***İng*** *semi-final* yarı final → SEMİ+, FİNAL

seminer [Cum 1932] *Eğer 18 saat ders, ~seminer ve lâboratuvar ile beraber sayılıyorsa* || ~ ***Fr*** *séminaire* 1. ruhban okulu, 2. üniversitede grup çalışması ~ ***Lat*** *seminarium* tohum yatağı, fidanlık < ***Lat*** *semen* tohum *+ari°* → SEMEN

semir|mek [ETü: Kaş 1073] *koy ~semridi* <koyun şişmanladı> || << ***ETü*** *semri-* yağlanmak, şişmanlamak < ***ETü*** *semiz* yağlı *+/-* → SEMİZ

›› semirt-

semiyotik [ML 1969] || ~ ***Fr*** *sémiotique* işaretbilim ~ ***EYun*** *sēmiotikós σημιοτικός* simge ve işaretlere ilişkin < ***EYun*** *sēmeiósis σημεῖωσν* işaret etme, gösterme *+ik°* < ***EYun*** *sêma σήμα* işaret *+sis* → SEMANTİK

semiz [ETü: Or 735] *toruk buka ~semiz buka tiyin bilmez* [zayıf boğa semiz boğa diye bilmez] | semizotu [Yad <1421?] *Türkçe bu ota ~semiz ot dirler (...) bazarda gezdirüb satarlar* || << ***ETü*** *semiz* yağlı, şişman

† ***Moğ*** *semezin* "iç yağı" Türkçeden geç bir alıntı olmalıdır.

›› semizlik, semizotu

← SEMİR-

semolina [Mil 1996] *Samsun Mısır İrmiği fabrikasının iki tane markası var: Corn ~Semolina ve Temel.* || ~ ***İng*** *semolina* kaba öğütülmüş buğday unu, irmik < ***İt*** *semola* a.a. *+in°* << ***Lat*** *simil* a.a. ≈ ***EYun*** *semidālis σεμιδαλις* kepekli un veya arpa unu, irmik, arpa bulamacı, keşkek ~ ***Aram*** *samīdā* סמידא un → SİMİT

sempati [Rz 1896] *bana büyük bir ~sempatisi olmasaydı ne mecburiyeti vardı ki benim için bahçeye insin?* || ~ ***Fr*** *sympathie* duygusal yakınlık, duygudaşlık ~ ***EYun*** *sympathia/sympátheia συμπάθεια* a.a. < ***EYun*** *syn+ páschō, path- πάσχω, παθ-* hissetme, acı duyma *+ia* → PAT(O)+

›› parasempatik, sempatik

← SEMPATİZAN

sempatizan [Cum 1937] *Düşmüş meleğin ~sempatizanları çoğalmağa başlıyor.* | [Cum 1948] *bu yeni teşkilatın psikolojisi ile ~sempatize edilmektedir* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Fr*** *sympathisant* sempati duyan < ***Fr*** *sympathiser* sempati duymak *+ent°* < ***Fr*** *sympathie* [den.] *+ise-* → SEMPATİ

›› sempatize

sempozyum [Mil 1952] *Türkiye kurak bölgeler ve yeraltı suları ¯simpozyumu* || ~ ***Fr/İng*** *symposium* sohbet toplantısı ~ ***Lat*** *symposium* ~ ***EYun*** *sympósion συμπόσιον* içki sofrası, işret, beraber içki içme < ***EYun*** *syn+ pósis πόσις* içme, içiş *+ion* < ***EYun*** *pinō, po- πίνω, πο-* içmek *+sis* → PIYIZ

† Modern anlamı Eflatun'un *Sympósion* adlı eserinden türemiştir.

semptom [Mil 1950] *hafif bir aklî zaafa delalet eden ¯semptomlar* || ~ ***Fr*** *symptome* hastalık arazı ~ ***EYun*** *sýmptōma σύμπτωμα* rastlantı, denk gelen şey, araz < ***EYun*** *syn+ piptō, ptō- πίπτω, πτω-* düşmek, uğramak, denk gelmek *+ma(t)* < ***HAv*** **pet-* düşmek, uçmak

›› semptomatik

← ASEMPTOT, HELİKOPTER (PTERODAKTİL), ÜFTADE

semt [Dai 1647] || ~ ***Ar*** *samt* سمت [*#smt* faʿl] 1. taraf, yön, yol, 2. kentin bölümü, 3. astronomide azimut

← AZİMUT, ZENİT

sen "ikinci tekil şahıs zamiri " [ETü: Or 735] *özüŋ edgü körteçi ¯sen ebiŋe kirteçi* [sen iyilik göreceksin evine gireceksin] || << ***ETü*** *sen*

›› sana, sencileyin, senli benli

sena [Kut 1069] *ökūş ögdi birle tümen miŋ ¯s̲anā* [(Allaha) çok hamd ve on bin kere bin sena] | medhü sena [Sel 1600] *âmme-i ʿâlem ¯medhu ¯senâsma diller açup* || ~ ***Ar*** *ṯanāʾ* ثناء [*#ṯny* faʿāl msd.] övme, yüceltme < ***Ar*** *ṯanā* ثنا çift koştu, ikiledi, katladı → SANİ

← HAMDÜSENA

senaryo "film kitabı" [Cum 1930] *¯Senaryo Ludvig Vol'ün 'Hattı İstiva Serserisi' ismindeki romanından iktibas edilmiştir* | "... kamuoyunu yanıltıcı haber" [Cum 1962] *hadisenin cereyan tarzını tahrif eden bir ¯senaryo mahiyeti* || ~ ***Fr*** *scénario* bir tiyatro eseri veya filmin sahnelerini tarif eden metin ~ ***İt*** *scenario* a.a. < ***İt*** *scena* sahne ~ ***EYun*** *skēnḗ σκηνή* 1. çadır, çardak, gölgelik, 2. tiyatroda sahne

›› senarist, senaryolaştır-

← MİZANSEN, ŞANO

senato [TakV 1833] *Frankfort şehrinin ¯senato' tabir olunan divanı* || ~ ***Fr*** *sénat* / ***İt*** *senato* ihtiyar heyeti, seçkinler meclisi << ***Lat*** *senatus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *senescere* yaşlanmak *+()t°* < ***Lat*** *senex* yaşlı << ***HAv*** **sen-* a.a.

›› senatör

← SENYÖR (MONSENYÖR, MÖSYÖ), SÖR[2]

senatör [Cum 1931] *¯senator Conson ve dostları bu kısmî tediyat usulüne bir nihayet vermeği kararlaştırmışlardır* || ~ ***Fr*** *senateur* senato üyesi ~ ***Lat*** *senator* a.a.

senbernar [Mil 1957] *Benji adındaki 75 kiloluk bir ¯Senbernar köpeğinin idamı* || ~ ***Fr*** *Saint-Bernard* İsviçre'de St. Bernard manastırı rahipleri tarafından yetiştirilen köpek cinsi < ***öz*** *Saint Bernard* Alplerde bir dağ geçidi ve manastır < ***öz*** *Bernard de Menthon* Fransız keşiş ve manastır reformcusu (10. yy)

sendele|mek [Hamz-TS y. 1400] *Rüstem durduğı yirde ¯sendereyüp ejdere doğru seğirdüp* | [Bab-TS 1555] *ẋin̲ṭāl* [Ar.]: *Kocalıkdan ditremek ve ıztırab itmek ve ¯senderemek.* | [Men 1680] *¯senderemek* سندرمك: *sürçmek, sayıklamak. Titubare, offendere* [sarsılmak, sarsak olmak]. | [LO 1876] *¯sendelemek, sahihi ¯senderemek: Ayak sürçer gibi sarsılmak, sallanmak, iki yana devrilir gibi yürümek.* || << ***TTü*** *sendere-* sarsılmak < ***?***

† ***Ar*** *sandān* "demirci örsü" ile irtibatlandırılması güç görünüyor.

›› sende

sendika "kredi konsorsiyumu" [T&S 1892] *Syndicat* [Fr.]: *(Fin.) ¯sendika, heyet-i sarrafiye.* | "... işçi birliği" [Alemdar 1920] *Hükümet ve ¯sendikalar - Berlin'de heyecan - Spartakistlerin faliyeti* | sendikalizm [MedB 1931] *İhtilâlci siyasî ¯sendikalizm nazariyesi* || ~ ***Fr*** *syndicat* ortak bir çıkarı korumak için kişi veya şirketlerin kurduğu birlik, meslek örgütü, kredi konsosriyumu << ***OLat*** *syndicus* kayyım, alacaklıların haklarını temsil etmek için mahkeme tarafından tayin edilen kimse ~ ***EYun*** *sýndikos sýndikos σύνδικος* avukat, hukuki vekil, özellikle bir topluluğun haklarını savunan temsilci < ***EYun*** *syn+ dikḗ δική* hukuk, yargı << ***HAv*** **dikā-* < ***HAv*** **deik-* işaret etmek, belirtmek, adını koymak, resmen ilan etmek → DİKTE

›› sendikacı, sendikalaş-, sendikalist, sendikalizm

← SENDİKASYON

sendikasyon "bankaların kredi riskini paylaşmada uyguladığı bir işbirliği yöntemi" [Mil 1983] *lider bankalar tarafından para piyasalarında ¯sendikasyona gidilerek* || ~ ***Fr/İng*** *syndication* 1. şirket veya kişilerin ortak bir çıkar için işbirliği yapması, 2. a.a. < ***Fr/İng*** *syndiquer/to syndicate +()tion* → SENDİKA

sendrom [Cum 1967] *abdominal ¯sendrom gösteren bir sıtma vakası* || ~ ***Fr*** *syndrome* bir dizi semptomun bir arada bulunmasıyla oluşan tıbbi görünüm ~ ***EYun*** *syndromḗ συνδρομή* birlikte koşma < ***EYun*** *syn+ tréχō, drom- τρέχω, δρομ-* koşmak → DROM(O)+

† ***Lat*** *concursus* "beraber koşma" > "yarış" sözcüğünün Yunanca karşılığıdır.

sene [Neş 1492] || ~ ***Ar*** *sana(t)* سنة [*#snA* faʿla(t)] yıl ~ ***Aram*** *ṣənā* שְׁנָא [*#ṣnA*] 1. yinelemek, dönmek, dönüşmek, 2. yıl (≈ ***İbr*** *ṣānāh* שָׁנָה a.a.) < ***Aram*** *ṣənī* שְׁנֵי iki → SANİ

† Arapça sözcükteki */s/* س, yerli bir türev olamayacağını gösterir. ***Ar*** */ṯ/* ث = ***Aram*** */ṣ/* ש eşdeğerliği standarttır.

›› senelerce, senelik, senevî

Levent Şahverdi Arşivi

senet [MG <1400] || ~ ***Ar*** *sanad* سند [*#snd* faʿal] dayanak, destek, iddia veya rivayetin delili, borç belgesi < ***Ar*** *sanada* سند dayandı, istinat etti

›› senet sepet, tapu senedi

← İSNAT (MÜSNET), İSTİNAT (MÜSTENİT), MESNET, TESANÜT

senezoik ~ ***Fr*** *cénozoïque* / ***İng*** *cainozoic/cenozoic* «yeni hayvanat», halen içinde olduğumuz jeolojik çağ § ***EYun*** *kainós καινός* yeni + ***EYun*** *zōion ζῷον* hayvan → ZO(O)+

senfoni [Bah 1924] *Haydn'ın, Mozart'ın, Betoven'in ¯senfonileri pek meşhurdur* || ~ ***Fr*** *symphonie* klasik müzikte bir form ~ ***İt*** *sinfonia* a.a. ~ ***EYun*** *symphonia συμφονία* sesdeşlik, ses uyumu < ***EYun*** *syn+ phonḗ φονή* ses *+ia* → FON(O)+

›› senfonik

seng [AşP 1330] *yoχsa kaynar kaskatı olur hemçū ¯seng* [taş gibi] | [ÖM 1437] *Ayağuŋ basdığı toprak meger kibrīt-i ahmerdūr* [kızıl kükürttür] / *Verür χaşiyyet-i güher dokınsa ¯seng-i χārāya* [alelade kayaya dokunsa cevher özelliği verir] || ~ ***Fa*** *sang* سنگ taş << ***OFa*** *sag/sang* a.a. (ᵉHorn 165)

← PELESENK[2], ZENGİN

seniye [Men 1680] *sünneti ¯senīye* || ~ ***Ar*** *sanīya(t)* سنيّة [*#snw* faʿīla(t) fem.] < ***Ar*** *sanī* سني [faʿīl sf.] palak, muhteşem, yüce, hükümdarlar için kullanılan bir sıfat < ***Ar*** *sanā* سنا parladı, ışıdı, yüceldi

›› hükümet-i seniye, irade-i seniye, saltanat-ı seniye

senkop [Cum 1936] *İhtiyarın nesi var? Bir ¯senkop mu geldi? Yoksa hayalet mi gördü?* || ~ ***Fr*** *syncope* gramerde bir ses veya hecenin yutulması, tıpta kısa süreli bilinç kaybı, müzikte aksak ritm ~ ***EYun*** *synkópē συνκόπη* kesinti, (birbirine vurarak) kırılma < ***EYun*** *syn+ koptō κοπτω* kesmek (<< ***HAv*** **kop-* a.a.) → KÖFTE

← ENGEBE (KOFTİ), KOMA[2]

senkretik [Fel 1942] *¯sinkretizm = Syncrétisme* || ~ ***Fr*** *syncrétique* zıt ilkelerin bir araya gelmesiyle oluşan, karma (özellikle din)

~ ***EYun*** *synkrētikós συνκρητικός* Girit kentlerinin oluşturduğu federasyona ilişkin < ***öz (EYun)*** *syn+ Krḗta Κρήτα* Girit *+ic°*

›› senkretist, senkretizm

senkromeç [Mil 1956] *5 ileri 1 geri ¯senkromeç dış vitesli, Frenler hidrolik ve hava takviyeli* || ~ ***İng*** *synchro-mesh* farklı hızda dönen iki dişlinin hızını eşitleyen mekanizma → SENKRONİZE

senkronize [Cum 1946] *bu parçaların mikrosaniyelerle ¯senkronize edilmesi, yani tam bir armoni ile çalışması* | senkron [Cum 1957] *trifaze, ¯senkron, asenkron, değişen hızlı, komütatörlü motorlar* || ~ ***Fr*** *synchroniser* < ***EYun*** *synχrónos συνχρόνος* eşzamanlı *+ise-* / ***İng*** *synchronize* eşzamanlı olmak, eşzamanlı kılmak < ***EYun*** *syn+ χrónos χρόνος* zaman → KRON(O)+

† Ad olarak kullanılan *senkron* sözcüğü Türkçeye özgü bir türevdir.

›› asenkron, senkron, senkroni, senkronisite, senkronizasyon, senkronizatör

← SENKROMEÇ

sensor [Mil 1962] *¯Sensor denilen bir alet feza gemisindeki astronotların vücut reaksiyonlarını ölçmeğe yarıyor.* || ~ ***İng*** *sensor* sinyal veya harekete duyarlı cihaz, fotoelektrik hücre < ***İng*** *to sense* duymak, hissetmek *+()tor* ~ ***Lat*** *sensus* duyma, duyum, algı → SANSASYON

sent [Cum 1930] *Bu harç, tona başına 72 ¯sent idi.* || ~ ***İng*** *cent* doların yüzde biri ~ ***Fr*** *cent* yüz << ***Lat*** *centum* a.a. → SANTİ+

›› cent

sentaks [Cum 1932] *a) şekliyat (morfoloji). b) ¯sentaks. c) kelimeler (vocabulaire).* || ~ ***Fr*** *syntaxe, syntact-* sözdizimi ~ ***EYun*** *syntáksis συντάξις* a.a. < ***EYun*** *syn+ tássō, tag- τάσσω, ταγ-* dizmek, düzenlemek *+sis* → TAKTİK

›› sentaktik

sentez [Fel 1942] *bireşim, ¯sentez = Terkip* || ~ ***Fr*** *synthèse, synthet-* bir araya getirme, bağdaştırma ~ ***EYun*** *sýnthesis σύνθεσις* birleştirme, bir araya koyma < ***EYun*** *syn+ tithēmi, the- τίθημι, θε-* koymak *+sis* → TEZ[2]

›› biyosentez, fotosentez, sentetik, sentezle-

senyör [Rat 1792] *Elbette âl-i Osman bir ulu ve büyük devletdir, gran ¯senyördür.* | [LO 1876] *¯senyör (İt.): Ağa manasına, ecânibe denir.* | senyorite "kıdem" [Mil 1984] *Bizde ¯sinyorite' dediğimiz, şirkete giriş ve kaptan oluşa göre sıralandırma vardır.* || ~ ***Fr*** *seigneur* bey, efendi, hazret << ***Lat*** *senior* [kıy.] daha yaşlı, çok yaşlı < ***Lat*** *senex, sen-* yaşlı, pir *+ior* → SENATO

† İtalyancadan alınan *sinyor* < ***İt*** *signor* biçimi 1960'lı yıllarda futbolcu Can Bartu için kullanılmıştı. İspanyolca için *senyor* ve *senyora* < ***İsp*** *señor, señora* kullanılır.

›› senyor, senyora, senyorite, sinyor

← MONSENYÖR (MONŞER), MÖSYÖ

separe [Özön 1961] *¯separe: Genel yerlerde kamara gibi ayrılmış köşecik.* || ~ ***Fr*** *séparée* [pp. fem.] restoranda ayrı oturma yeri ~ ***Lat*** *separata* [pp.] ayrılmış yer veya şey < ***Lat*** *separare* ayırmak *+()t°* < ***Lat*** *se+ parare* oluşturmak, yaratmak, yapmak → PARİTE

›› separasyon, separatör

sepele|mek "serpiştirmek, saçmak" [Mes-TS <1512] *her seher yüzlerine su ¯sepeler ebr-i bahār* [bahar bulutu] | sersem sepelek [Cum 1946] *Hımbıl, sersem ¯sepelek. Fazla söyledikçe karı çamurlaşıyor.* || < ***TTü*** *sep-* serpmek *+AlA-* → SERP-

† Sürekli ve kararsız eylem bildiren +AlA- ekiyle.

›› sepelek, sersem sepelek

sepet [AtH <1250 (1444)] *kalur munda kidiŋ ¯säpäd şandūkuŋ* [burada geriye sepetinle sandığın kalır] | sepetle- "kovmak [argo]" [Mikh 1929] *¯sepetlemek: Chas-*

Levent Şahverdi Arşivi

ser, congédier. || ~ ***Fa*** *sabad/sapad* سبد/سپد hasır kova << ***OFa*** **sapad* a.a.

† ***Ar*** *safaṭ* biçimi Orta Farsçadan alıntıdır.

›› sepetle-, sepetli motor

sepi "deri tabaklama" [Terc-TS <1461] *al-dibāġat* [Ar.]: *Deri ve gön ¯sepilemek, χāmın gidermek.* || < ***TTü*** *sep-* serpmek +*I(g)* → SERP-

›› sepici, sepicilik, sepileme

sepken sepkün [Kıp: İdr 1312] *¯sepkün* <yağmur serpintisi> | serpken [LO 1876] *¯serpken, sulu ¯sepken: Kar ile karışık yağmur.* || < ***TTü*** *sep-* serpmek, saçmak +*(g)An* → SERP-

›› sulu sepken

septet [Cum 1940] *Oda müziği. Beethoven ¯Septet. Çalanlar: Rauf Öktem (klarinet)...* || ~ ***Fr*** *septette* yedi enstrüman için müzik eseri < ***Fr*** *sept* [küç.] yedi +*et*° ~ ***Lat*** *septem* a.a. < ***HAv*** **septm* a.a. → HAFTA

septik[1] antiseptik "[Fr antiseptique] çürümeyi önleyen" [Bah 1924] *¯antiseptik: Mikropların çoğalmasını veya kokmayı takib ve men eden mevadd.* | septik çukur [Cum 1938] *binasında yaptırılacak kalorifer tesisatı, ¯septik ¯çukuru, sarnıç* | septik şok [Cum 1983] *akut pürülan menenjit ve ¯septik ¯şok olarak tesbit edildiğinin* || ~ ***Fr*** *septique* çürümeye ve kokuşmaya ilişkin ~ ***EYun*** *sēptikós* σηπτικός çürümüş, kokuşmuş < ***EYun*** *sēpomai* σήπομαι çürümek, kokuşmak +*ik*°

›› antisepsi, antiseptik, septik şok

← FOSEPTİK, SEPTİSEMİ

septik[2] [Bah 1924] *¯septik: Aşikâr bir surette ispat edilemeyen her şeyden şüphe eden.* || ~ ***Fr*** *scéptique* kuşkucu ~ ***EYun*** *skeptikós* σκεπτικός gerçeğin bilinemeyeceğini savunan filozof Pyrrho'nun öğretisini izleyen kimse < ***EYun*** *sképthomai* σκέπθομαι gözlemlemek, alıcı gözle bakmak +*ik*° << ***HAv*** **skep-/*spek-* gözlemek → +SKOP

›› septisizm, septizm, skeptik

septisemi [Cum 1931] *kulak iltihaplarında görülen şüpheli ¯septisemi vak'alarında* || ~ ***Fr*** *septicémie* kan zehirlenmesi § ***EYun*** *sēptikós* σηπτικός kokuşmuş, çürümüş + ***EYun*** *haima* αἷμα kan → SEPTİK[1], HEM(O)+

›› septisemik

sepya [LO 1876] *¯sepya: Mürekkep balığının boyası.* || ~ ***İt*** *sepia* mürekkep balığı ve ondan elde edilen boya ~ ***EYun*** *sēpia* σηπία a.a.

† ***Yun*** *soúpia'dan sübye* ayrı sözcük olarak benimsenmiştir.

← SÜBYE[1]

ser [Kıp: İdr 1312] *sarban* صَرْبَن: <*sarık. Aslı 'serbent' olup,* سر *¯ser' (baş) ve* بَنْد *'bent' (bağ) sözcüklerinden oluşur>* || ~ ***Fa/OFa*** *sar* سر baş, kafa ≈ ***Ave*** *sarah-* a.a. ≈ ***Sans*** *śiras* शिरस् a.a. << ***HAv*** **keras-* a.a. < ***HAv*** **ker-*[1] kafa, boynuz

† ***HAv*** **keras-* > ***Ave*** *sarah-* "baş", ***EYun*** *kéras* "boynuz", ***Lat*** *cere-brum* "beyin". † ***HAv*** **krsno-* > ***EYun*** *kránon* "boynuz", *kranion* "kafatası". † ***HAv*** **krən-go-* > ***Sans*** *śriṅga* "boynuz" † ***HAv*** **kr-* ve **kr-nu-* > ***Lat*** *cornus*, ***Ger*** **hurnaz* > ***İng*** *horn* "boynuz". † ***HAv*** **keru-* > ***Lat*** *cervus* "boynuzlu" > "geyik". † ***HAv*** **krə-t-* > ***EYun*** *karoton* "boynuz kök" > "havuç" > ***İng*** *carrot.* † ***HAv*** **krei-* > ***Ger*** **hraina* "boynuzlu" > "geyik".

›› serazat, serdümen, sermuharrir, sermürettip, seryaver

← KORNA (GERGEDAN, KERATA[2], KORNEA, KORNER, KORNET, KORNİŞON, KORNO, REN GEYİĞİ), KRANİYUM (DİRGEN, KAROT, MİGREN), SARHOŞ, SERAPA, SERASKER, SERAZAT, SERBEST, SERDAR, SERDENGEÇTİ, SEREBRAL, SERENCAM, SERGERDE, SERGÜZEŞT, SERHAT, SERKEŞ, SERLEVHA, SERMAYE, SERMEST, SERPUŞ, SERSEM, SERSERİ, SERZENİŞ, SORGUÇ, ZENCEFİL

ser|mek serim, seri [ETü: Kaş 1073] *¯serim* <şarap süzmek için yayılan ipek dokuma parçası> *(...) ¯serü* <üzerine eşya konan raf> | [Kıp: Tuhf <1400] *naṣara* [Ar.]: *yaydı, ¯serdi* | [Terc-TS <1461] *ar-raff* [Ar.]: *Sergen dedükleri taχtadur ki yürük evlerinde aykırı koyup üzerine süt ¯sererler.* || << ***ETü*** *ser-* 1. yaymak, 2. sabretmek

† Kaşgarî ve Kutadgu Bilig'de görülen ***ETü*** *ser-* "sabretmek" fiiliyle anlam bağı kurmak güçtür.

›› sere serpe, seril-

← SERGEN, SERGİ

sera [T&S 1892] *Serre (agric.): ¯ser, germhane, tavhane.* | seracılık [Mil 1971] *Teknik Tarım Okulu mezunu, ¯seracılık tecrübesi olan* | sera gazı [Cum 1992] *özellikle karbondiyoksit ve diğer ¯sera gazı emisyonlarının azaltılması* || ~ ***Fr*** *serre* [dev.] 1. kapalı yer, 2. özellikle bitkileri soğuktan korumak için yapılan kapalı alan < ***Fr*** *serrer* sıkıca kapatmak, sıkmak << ***OLat*** *serare* [den.] kilitlemek, sürgüylc kapatmak < ***Lat*** *sera* sürgü, kapı demiri

›› sera etkisi, sera gazı, seracılık

seramik [Cum 1931] *¯seramik fırınlarını ve saireyi züvvara göstermekten ibarettir.* | [Cum 1935] *Sümerbank Kütahya ¯Keramik Fabrikasından* || ~ ***Fr*** *céramique* çömlekçilik (ad), pişmiş topraktan yapma (sıfat) ~ ***EYun*** *keramikós* κεραμικός çömleğe ilişkin, çömlekçilik < ***EYun*** *kéramos* κέραμος pişmiş topraktan yapma çömlek +*ik*° → KİREMİT

† Eski Yunancaya özenen *keramik* biçimi 1930-60'lar döneminde popülerlik kazanmıştır. † °Frisk I.823 "Ohne sichere Etymologie".

›› keramik

serander [DS <1960] *¯serende, ¯serender, ¯serendi, ¯serenti: Meyve, sebze, tarhana kurutmaya yarayan geniş balkon. (...) Dört direk üstüne yapılmış tahıl ve erzak kileri.* [Karadeniz ağızları] || ~ ***Yun*** *ksiráṅdiro* ξηράνδιρο kuru erzak deposu § ***Yun*** *ksiros* ξηρός kuru + ***Yun*** *ándiro* ἀνδηρο seki, balkon → MUSANDIRA

Levent Şahverdi Arşivi

† Karş. ***İng*** *xerograph* "kuru sistem teksir makinası" < ***EYun*** ksērós.

← FİLOKSERA

serap [Taz 1482] *dünyâ sarâyına ġurûr, lemeʿân-ı ¯serâba aldanmağa benzer* || ~ ***Ar*** *sarāb* سَراب [*#srb*] çölde görülen hayal <? ***Ar*** *saraba* سَرَبَ gitti, kaçtı, (su) akıp gitti, (deve) başıboş gitti

† Arapça sözcüğün nihai anlamı "yaklaşınca giden şey, kaçarca" olabilir. Buna karşılık karş. ***İbr/Aram*** *şarab* "aşırı sıcakta yanma, akkor haline gelme". † Farsça *sarāb* "su kaynağı, göze" ile anlam bağı kurulamaz.

serapa [ÖM 1437] *sabâ zikr eylese lâʿlüŋ şarâbın / ¯serâpâ akıta su deyü kevser* || ~ ***Fa*** *sar ā pā* سر اپا baştan ayağa, tepeden tırnağa → SER, PA

serasker [Dan 1360] *Derhâl ʿOşmân ¯ser-ʾasker olup iki yüz müsülmân-ıla atlanup* | [Tev 1555] *ziyâde ġurûrından İstanbul içinde nidâ etdürüp kendüye ¯serʿasker-i sultân didirmişti.* || ~ ***Fa*** *sar-ʿaskar* سرعسکر baş komutan § ***Fa*** *sar* سر baş + ***Ar*** *ʿaskar* عسکر ordu → SER, ASKER

›› seraskeriyat

serazat [Bah 1924] *hür: Esir olmayıp ¯serazat olan* || ~ ***Fa*** **sarāzād* سرازاد başı özgür → SER, AZAT

† TDK Türkçe Sözlük'ün 1988 baskısından önce hiçbir Osmanlıca ve Türkçe sözlükte görülmemiş bir deyimdir. 20. yy ortalarında son derece popüler olduğu, 1980'lere doğru kullanımdan düştüğü görülüyor.

serbest "muaf, bağışık" [FatK <1481] *çavuş ve kâtib timarı beğler zencirinden ¯serbestdir, meger ki ʿumûr-ı muazzama vâkıʿ ola* | [Men 1680] *¯serbest: muaf, müsellem. Liber, sui juris, exemptus, libertus* [özgür, başına buyruk, muaf]. || < ***Fa*** *sar-basta* سربسته «baş bağı», imza ve mühür gibi hukuki bir belgenin bağlayıcı işareti § ***Fa*** *sar* سر baş + ***Fa*** *bastan* بستن bağlamak → SER, BESTE

† Aslı "konfirme, onaylı" anlamında hukuk terimi iken Osmanlı ıstılahında "bağışık, muaf" anlamını kazanmıştır. † Farsça isim tamlamasından Arapça *+iyyet* ekiyle yakın dönemde türetilen *serbestiyet* sözcüğü galat-ı fahiştir.

›› serbestçe, serbesti, serbestinisi, serbestiyet, serbestleş-, serbestlik

serçe [Oğ: Kaş 1073] *¯seçe: al-ʿuşfûr* <serçe kuşu – Oğuzca> | [Men 1680] *¯serçe ¯parmak: Digitus auricularis.* || << ***ETü-O*** *seçe* küçük bir ötücü kuş ≈ ***Sogd*** *siçē/siçāg* a.a.

† Kaşgarlı'nın "Oğuzca" olarak kaydettiği sözcüğün İrani bir dilden alıntı olması güçlü olasılıktır. Sonradan beliren */r/* sesi açıklanmaya muhtaçtır.

›› serçe parmağı

serd [Men 1680] *¯serd e. (...) fluidis verbis prosequi narrando (historiam)* [akıcı sözlerle anlatmak]. || ~ ***Ar*** *sard* سرد [*#srd* faʿl msd.] tek tek sayma, ayrıntılarıyla beyan etme < ***Ar*** *sarada* سرد tek tek saydı, açıkladı, ayrıntılı anlattı

›› serdet-

serdar [CodC 1303] *armiragius* [komutan] - *Fa: ¯sarouar* [server/serdar] - *Tr: ċeribasi* | [KadıB <1398] *özünü alşaχ gören ¯serdâr bolur* || ~ ***Fa/OFa*** *sardār* سردار «baş tutan», önder, komutan → SER, +DAR

serdengeçti [Men 1680] *¯serden ¯geçti vel ¯serden ¯geçmiş: Caput non curans, voluntarius* [kellesini düşünmeyen, gönüllü] || < ***TTü*** *serden geçti* kellesinden vaz geçmiş → SER, GEÇ-

serebral [Cum 1948] *Rahatsızlığın fevkalâde dimağ yorgunluğu neticesi bir ¯anemi ¯serebral krizi olduğu anlaşılmıştır.* | [Cum 2002] *Doğu Akdeniz ¯Serebral ¯Palsi ve Gelişimsel Tıp Kongresi* || ~ ***Fr*** *cérébral* / ***İng*** *cerebral* beyne ilişkin, beyinsel < ***Lat*** *cerebrum* beyin +*al*° << ***HAv*** **keras-ro-* < ***HAv*** **ker*^{1}- kafatası → SER

seremoni [28M 1720] *tezâhüm üzere* [kalabalık olarak] *gelip ¯çeremonya ve komplimenteler ile meclisimizi mâlâmâl iderlerdi* || ~ ***İt*** *ceremonia* / ***Fr*** *cérémonie* tören, merasim << ***Lat*** *caerimonia* 1. Etrüsk rahiplerinin dini törenleri [esk.], 2. her tür dini töre ve tören <? ***Etr***

† Türkçe telaffuzu 19. yy.'da Fransızcaya uygun olarak düzeltilmiştir.

›› seramoni

seren "gemi direği" [LF 1503] *çekdi dümen indirüb yelken ¯seren / iskele kurub çıkar tümen tümen* || < ***?***

serenat [Cum 1931] *¯serenat ve operet parçaları* || ~ ***Fr*** *sérénade* akşam açık havada (ve özellikle aşıkın penceresi önünde) çalınan müzik ~ ***İt*** *serenata* a.a. < ***İt*** *sereno* akşam sükûneti << ***Lat*** *serenus* a.a. < ***Lat*** *serus* akşam

serencam [AşP 1330] *ʿışḳ aña n'itdi ¯serencâmı nedür / diŋle imdi kim ḥikâyet nitedür* || ~ ***Fa*** *sar-ancām* سرنجام «son baş», bir şeyin sonu, sonuç → SER, ENCAM

serf [Şin 1862] *Zîrâ kendileri* [Ruslar] *geçen senelere kadar ¯serf nâmı ile temür-baş esirler kullanırlardı.* || ~ ***Fr*** *serf* bir senyöre bağlı köylü, toprak kölesi << ***Lat*** *servus* köle, hizmetçi << ***HAv*** **serw-* < ***HAv*** **ser-*^{1} korumak, muhafaza etmek

† Aynı kökten ***Lat*** *servare* "hizmet etmek, gözkulak olmak, korumak".

›› servaj

← KONSERVE (KONSERVATİF, KONSERVATUAR), SERVİS (BONSERVİS, DESER, PREZERVATİF, REZERVE, SELFSERVİS, SERVER, SERVİYET)

sergen "raf" [Terc-TS <1461] *ar-raff* [Ar.]: *¯Sergen dedükleri taχtadur ki yürük evlerinde aykırı koyup üzerine süt sererler.* || < ***TTü*** *ser-* +*(g)An* → SER-

sergerde [LO 1876] *¯serkerde: Başbuğ. Asakiri zaptiye binbaşısı.* || ~ ***Fa*** *sarkarda* سرگرده öncü, lider § ***Fa*** *sar* سر baş + ***Fa*** *kardan* گردانیدن, گشتن yapmak, etmek +*a* → SER, KÂR

† Yine Farsçadan alıntı olan *sergerdān* "başı dönmüş, şaşkın, avare" deyimi ile karıştırılmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

sergi "yaygı, halı" [Çağ: Pav <1500] ~*sergi: tapis d'une maison, tapis sur lequel on étale les comestibles* | [Men 1680] ~*sergi* "yaygı, özellikle resmi ödemeler için kurulan tezgâh" | [Şin 1863] *Sultan Umūmī-i Osmānī Meydānında inşā edilmiş olan ~Sergi-i* | [TDK1 1945] *Resim ~sergisi, hayvan ~sergisi, uluslararası ~sergiler (...) ~sergilemek* || < ***ETü** *ser-* yaymak +*gU* → SER-

† Karş. ***ETü** serü* "evlerde üzerine eşya konan raf" (◦Kaş).

›› resim sergisi, sergile-

sergüzeşt [AşP 1330] ~*ser-güzeştdir bu ki eydürem sana* | [YusZ <1377] *yusūf ile hem züleyhā hālini / ~ser-güzeştin söyledi aḥvālini* || ~ ***Fa** sar guḏaşt* سرگذشت baştan geçen şey, macera § ***Fa** sar* سر baş + ***Fa** guḏaştan, guḏār-* گذشتن, گذار geçmek → SER, GÜZERGÂH

serhat [YusZ <1377] *hasretile sabr idersin bil ʿıyān / firkate ~serḥadd bulasın bi-gümān* | [Men 1680] ~*serḥadd vul.* ~*serḥad* || ~ ***Fa** sarḥadd* سرحدّ sınır başı, sınır boyu § ***Fa** sar* سر baş + ***Ar** ḥadd* حدّ sınır → SER, HAD

seri[1] [HRGTut 1926] *Resimli kartpostallardan ~seri'ler tertibiyle iştigale daldı.* ‖ ~ ***Fr** série* dizi, sıra ~ ***Lat** series* a.a. < ***Lat** serere, sert-* dizmek, sıraya sokmak << ***HAv** *ser-*[3] a.a.

† Aynı HAvr kökten ***Yun** seirá* "sıra", ***Lat** sors* "kısmet".

← INSERT, SORT (ASORTİ, KONSORSİYUM)

seri[2] [Sad 1574] *bād-pāy-i ɣayāl gibi ~serīʿus seyr* [imgelemin atı gibi tez gidişli] ‖ ~ ***Ar** sarīʿ* سريع [*#srʿ* faʿīl sf.] hızlı, süratli, tez < ***Ar** saraʿa* سرع hızlı gitti → SÜRAT

›› serian

serif [<1980] || ~ ***İng** serif* matbaa harflerinde tırnak

† 1810'lardan beri İngilizcede kaydedilen *serif* ve *sans-serif* "tırnaksız (font)" sözcüklerinin kaynağı belirsizdir. Fransızcada *empattement* kullanılır.

›› sans-serif

serigrafi [Mil 1963] *her türlü malzeme üzerine ~serigrafik baskı* || ~ ***Fr** sérigraphie* ipekli ekran aracılığıyla basım tekniği, serigrafi § ***EYun** sērikós σηρικός* ipekli kumaş + ***EYun** graphḗ γραφή* yazı → SERI, GRAF(O)+

›› serigrafik

serin [CodC 1303] ~*sereun - Alm: kule* [Kühle] || ~ ***Moğ** serigün/serüün* soğuk hava, ayaz < ***Moğ** serege-/sergüge-* ayıltmak, uyarmak, canlandırmak < ***Moğ** sere-* ayılmak, uyanmak, fark etmek, anlamak, sezmek → SEZ-

† Erken örneklerde *seriün/serövün* biçimleri görülür. Moğolca *sere-* fiili Türkçe *sez-* eşdeğeridir.

›› serinle-, serinlik

serj [Cum 1930] *İnce yünlü - ~serj gabardin - tüid* || ~ ***Fr** serge* bir tür sık dokunmuş yünlü kumaş << ***Lat** serica* [n. çoğ.] ipekli kumaşlar < ***Lat** sericus* ipekli < ***EYun** sērikós σηρικός* a.a. < ***öz (EYun)** *Sḗres σήρες* Uzak Doğuda efsanevi bir ülke ve ulus, Çin? +*ic*°

← SERİGRAFİ

serkeş [AşP 1330] *her kim ol ~serkeşlik* [asilik] *itdi kaldı yād* | [KadıB <1398] *cihānda ancılayın işi kankı ~serkeş ider?* || ~ ***Fa** sarkaş* سرکش 1. başı çeken, reis, önder, 2. dik başlı, asi § ***Fa** sar* سر baş + ***Fa** kaş* کشیدن çeken → SER, KEŞ[1]

›› serkeşlik

serlevha "yazı başlığı" [LO 1876] ~*serlevha: Dibāce, ser-nüvişt.* ‖ § ***Fa** sar* سر baş + ***Ar** lawḥa(t)* لوحة tablo, yazı tahtası → SER, LEVHA

sermaye [AşP 1330] *sakın ~sermāyeni virme yile* [verme yele] || ~ ***Fa** sarmāya* سرمایه bir borcun ana parası § ***Fa** sar* سر baş + ***Fa** māya* مایه para → SER, MAYA

›› sermayedar

sermest [ÖM 1437] *Olur ~ser-mest ʿışkuŋ neşvesinden* || § ***Fa** sar* سر baş + ***Fa** mast* مست sarhoş, mutlu → SER, MEST[1]

serotonin [Mil 1982] *'istamin' ve ~serotonin' denen maddeleri kana karıştırıyorlar* || ~ ***İng** serotonin* damar daraltıcı ve sinir sinyallerini güçlendirici etkiye sahip bir organik madde ☼ 1948 Maurice Rapport, Arda Greene & Irvine Page, Amer. tabipler. § ***İng** serum* kan sıvısı + ***İng** tonic* güçlendirici, gerici → SERUM, TONİK

serp|mek [ETü: İyiP <1000] *kan tiginke ~septi* [kağan prense bolca ihsan etti] | [Kıp: CodC 1303] ~*serpildi - Alm: uf geprallt* [saçıldı] | [Fer <1451] *ʿavratuŋ ayağına düşdi, yüregine su ~sepdi* | [BK 1797] *raşş* [Ar.]*: Ve Arabīde yağmur çisentisine derler ki ~sepinti dahı derler.* | [LO 1876] ~*serpilmek: çocuk serpilip büyümek, neşv ü nema bulmak.* | [Ana 1932] ~*serpme: balık ağı.* ‖ ≈ ***ETü** sep-* saçmak, püskürtmek

† 14. yy.'dan sonra çeşitli lehçelerde görülen *serp-* ve *sep-* ikiliğinin nedeni açık değildir. Karş. *çap-/çarp-* ve kıp-/kırp-.

›› sere serpe, serpil-, serpinti, serpiştir-, serpme

← SEPELE-, SEPİ, SEPKEN

serpantin "kâğıt kurdele, konfetti" [Cum 1931] *Belçika bayrakları renginde ~serpantin atarak 'yaşasın İtalya' diye bağırmıştır.* | "... yılankavi boru" [Cum 1939] ~*serpantin boruları için amyantlı bakır rondelā* | "... bir tür kayaç" [Cum 1988] *Minerolojide ~serpantin olarak geçen bir taş bu* ‖ ~ ***Fr** sérpentine* yılan gibi ~ ***OLat** serpentinus* < ***Lat** serpens* yılan +*in*° < ***Lat** serpere* sürünmek +*ent*° << ***HAv** *serp-*[2] sürünmek → HERPES

serpuş [EÇ <1683] *Ve kıble kapusu üzre kulle-misāl bir minâresi var, ~serpûşu* [minare başlığı] *rusās ile pūşîdedir.* || ~ ***Fa** sarpōş* سرپوش baş örtüsü, başlık § ***Fa** sar* سر baş + ***Fa** pōş* پوش örtü, giysi → SER, POŞ

sersem [Yad <1421?] ~*Sersām* [beyin iltihabı] *iki dürlüdür* | [Men 1680] ~*sersām vul ~sersem. Stupefactus* [aptallaşmış]. *Item phrenesis, delirium, inflatio cerebri.* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Fa sarsām*** سرسام beyin iltihabı veya beyin tümörü, delirium § ***Fa sar*** سر baş + ***Fa sām*** سام ateş, ateşli hastalık → SER

† Esasen hastalık adı olup, sıfat olarak kullanımı 15. yy.'dan sonra türemiştir.

›› serasime, sersemce, serscmle-, sersemleş-, sersemlet-, sersemlik, uyku sersemi

serseri "[sıfat]" [Gül 1317] *her kim ol bu yola girdi ¯serserî / olmadı Gülşehrî anuŋ rehberi* | "[ad]" [SülÇ 1409] *Rāh-ı ʿaşḳ sanma ġāfil ¯serserî* [aşk yolunu başı boşluk sanma] | [EÇ <1683] *Murtatova nām sahrālarda ¯serserî olup (...) gezeriz* || ~ ***Fa sarsarī*** سرسری/سرسر başıboş (sıfat), başı boşluk (ad) < ***Fa sar*** سر baş +***ī*** → SER

›› serseri mayın, serserilik

sert "soğuk" [YusZ <1377] *karşısında oturırdı derdile / zāri kılur her dem āj-ı ¯serdile* | [Men 1680] ¯*serd (p*[ers].*) sowuk. Frigidus & frigus.* | "katı, şedit" [Men 1680] ¯*sert & ¯serd (t*[urc].*): şedīd. Asper, durus, et severus (homo), austerus, rigidus.* || ~ ***Fa/OFa sard*** سرد soğuk, katı ≈ ***Ave sarəta-*** soğuk

† Karş. ***Kırg sert*** "nahoş, kötü", ***Az sert*** "katı". ***ETü, Çağ*** ve ***Kıp*** metinlerde mevcut değildir. † Hintavrupa kökü için bkz. °Pokorny 551, °Watkins 39.

›› sertel-, sertleş-, sertleştir-, sertlik, tatlı sert

sertifika [ResC 1911] || ~ ***Fr certificat*** tasdikname < ***OLat certificare*** onaylamak, onaylatmak +*()t*° § ***Lat certus*** [pp.] kesin, tasdikli, onanmış (< ***Lat cernere*** ayırmak, elemek, seçmek +*()t*° << ***HAv *kri-no-*** < ***HAv *krei-*** elemek, yargılamak) + ***Lat facere, fact-*** yapmak → KRİTER, FAKTÖR

›› sertifikalı, sertifikasyon

← SEKRESYON (SEKRETER)

serum [KT 1900] ¯*serom: Esasen kanın kısm-ı aslîsi olan madde.* || ~ ***YLat serum*** kan sıvısı ~ ***Lat serum*** kesilmiş sütün suyu, peyniraltı suyu << ***HAv *ser-***[2] akmak, sıvı

›› seroloji, serolojik

← SEROTONİN

serüven [YTü: CepK 1935] ¯*serüven = Macera, sergüzeşt = Aventure* || < ***?***

† Tarama Dergisi'nde (1934) Radloff'a referansla 'Kırgızca' olduğu belirtilmiş ise de ne Radloff'ta ne Kırgızca sözlüklerde bu kelimeye rastlanmaz. ***TTü serdengeçti*** "serüvenci" deyiminin halk ağzındaki bir biçiminden türemiş olması daha güçlü olasılıktır.

›› serüvenci

server [Mil 1995] *client/¯server: network'a bağlı diğer PC'lerin bu dosya ve programları paylaştığı sistem* || ~ ***İng server*** 1. hizmetçi, hizmet sunan, servis eden, 2. bir internet deyimi < ***İng serve*** hizmet etmek, servis etmek +***er*** → SERVİS

servet [Men 1680] ¯*servet: Multitudo & opulentia.* || ~ ***Ar ṯarwa(t)*** ثروة [*#šry* faʿla(t) mr.] bolluk, zenginlik < ***Ar ṯarā*** ثرا çoğaldı, azdı

← SÜREYYA

servis "sofra takımı, yemek sunumu" [LO 1876] ¯*servis: Sofra takımı.* | "... hizmet" [Cum 1930] *zemin katına inen geniş ¯servis merdivenleri* | "... teniste ilk atış" [Cum 1931] *Mischu'nun şaşırtan ¯servisleri, Sedad'ın atakları* | "... ulaşım hizmeti, kamu ulaşım aracı" [Mil 1988] *fazla mesai yapmama, yemek yememe, ¯servise binmeme* || ~ ***Fr service*** hizmet << ***Lat servitium*** hizmetkârlık, kölelik < ***Lat servare*** hizmet etmek +***ium*** → SERF

›› entelijans servis, servis elemanı, servo

← BONSERVİS, DESER, PREZERVATİF, REZERVE (REZERV, REZERVUAR), SELFSERVİS, SERVER, SERVİYET

serviyet "evrak çantası" [HRGTut 1926] *Küçük hanım koltuğunun altından çıkardığı şık bir ¯serviyet'i hizmetçi kıza uzattıktan sonra* || ~ ***Fr serviette*** peçete → SERVİS

seryum [LT 1873] *Cérium* [Fr.]: ¯*seryüm.* || ~ ***YLat cerium*** bir element ☼ 1801 Hisinger & Berzelius, İsv. kimyacı. < ***öz Ceres*** mitolojide bir tanrıça, 1801'de keşfedilen bir planet +***ium***

serzeniş [AşP 1330] *gerçi taḥsīn olsun ol ger ¯serzeniş* [ister alkış olsun ister kınama] || ~ ***Fa sar-zanīş*** سرزنش başa kakma, kınama § ***Fa sar*** سر baş + ***Fa zadan, zan-*** زدن, زن vurmak, çarpmak, çalmak, kakmak +***iş*** → SER, +ZEDE

ses "avaz, sada, ün" [Anter-TS <1390] *itler daχı ürmez ¯ses sem yok* | [Fer <1451] *nāgāh ev içinden ¯ses belürdi* | [LO 1876] ¯*seslemek, ¯seslenmek* || < ***onom***

† Türkiye Türkçesine özgü olan sözcük, 15. yy.'dan itibaren ***TTü çav*** (a.a.) sözcüğünün yerini almıştır.

›› çok sesli, çok seslilik, sesbilim, sesçil, seslem, seslen-, sesli, sessiz, sessizlik, tek sesli

← SESTEŞ

sesteş "Fr *homophone* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] ¯*sesteş: Söylenişleri aynı olup anlam ve kökleri ayrı olan kelimelerin her biri.* || < ***TTü ses*** +*dAŞ* → SES

set[1] [AşP 1330] *yedi deniz ol düzetdi ¯sedd ile* | [LO 1876] ¯*set* سد: *Önü duvar yapılmış düz satıh.* ¯*Set ¯set bahçe (...) Öne ¯set ¯çekmek: mani olmak.* || ~ ***Ar sadd*** سدّ [*#sdd* faʿl msd.] 1. engelleme, 2. engel, bariyer, önlem < ***Ar sadda*** سدّ engel oldu

›› Çin seddi, Seddülbahir, set çek-

set[2] film seti [Özön 1961] ¯*set: Sinemada filmi almak için stüdyoda hazırlanmış köşe, plato.* | [Mil 1962] *Göksel Arsoy ... Türkân Şoray bir filmin ¯setinde birleştiler.* || ~ ***İng set*** (ad) yer, konum, kurgu < ***İng set*** (fiil) koymak, dizmek, oturtmak << ***Ger *satjan*** oturtmak < ***Ger *setjan*** oturmak << ***HAv *sed-yo-*** a.a. → SEDYE

† İngilizce fiil, *sit* "oturmak" fiilinin geçişli halidir.

›› film seti, set et-

← RESET

set[3] "teniste devre" [Cum 1933] *Bunu Suadın çok muvaffakiyetli bir oyunla 6/0 ve 6/4 kazandığı iki ¯set takip etti*

Levent Şahverdi Arşivi

| oyun seti [Cum 1979] *antenler, tv ¯oyun ¯seti (Analogue dizi)* | müzik seti [Mil 1980] *Satılık ¯müzik ¯seti* | jet set [Mil 1988] *sosyal demokrat görünen romancı, şimdi ¯jet ¯set' diye anılanlara katıldı* | CD seti [Cum 1994] *Chopin'in piyano eserlerinin komple bir ¯CD ¯seti* || ~ ***İng*** *set* takım, küme, grup ~ ***EFr*** *sette* hizip << ***Lat*** *secta* a.a. → SEKT

›› CD seti, jet set, müzik seti, oyun seti, sofra seti

setoloji [ML 1969] || ~ ***İng*** *cetology* balina ve yunus bilimi ~ ***Lat*** *cētus* balina ~ ***EYun*** *kêtos κῆτος* deniz canavarı, a.a.

← İSPERMEÇET

setr [GülM 1429] *ḫaḳ taʿālā görür ve ¯setr ider* | [Fer <1451] *ehl-i ¯setr ü ʿiffet dururlar* || ~ ***Ar*** *satr* سَتْر [*#str* faʿl msd.] örtme < ***Ar*** *satara* سَتَرَ örttü

›› setir

← MESTUR, SETRE, SETTAR, SÜTRE, TESETTÜR

setre "Tanzimat döneminde moda olan düz yakalı uzun ceket" [YOsm: Akab 1851] *acaba hangi pantalonu giysem yahud hangi ¯setrī ile gitsem* | [KT 1900] *¯setre yahud ¯setrī: (Vefik Paşa merhumun Fr. surtout'dan zannı ne lafzen ne maʿnen uyar.)* || < ***Ar*** *satr* سَتْر [*#str* faʿl msd.] örtme, giyinme +***ī*** → SETR

† A. Vefik Paşa'ya göre ***Fr*** *surtout* "üstlük" sözcüğünden esinle adlandırılmış ve önceleri *sürtu kupe* (*surtout coupé)* denilmiştir. ▫LO 340. Ş. Sami bu görüşü eleştirir. ▫KT 708.

settar [YusZ <1377] *vāhid ü ¯settār ol ferd ü ṣamed / kim sıfatı kul huvellāhu eḥad* || ~ ***Ar*** *sattār* سَتَّار [*#str* faʿʿāl mesl.] örtücü, Allah'ın sıfatlarından biri < ***Ar*** *satara* سَتَرَ örttü → SETR

sev|mek [ETü: IrkB <900] *tapladukumın tutar men, ¯sebdükümin yiyür men* [bulduğumu tutarım, sevdiğimi yerim] || << ***ETü*** *sev-* sevmek

›› allasen, iyiliksever, müziksever, operasever, sevdir-, seve seve, sevi, sevil-, şıpsevdi, yardımsever

← SEVDİCEK, SEVECEN, SEVGİ, SEVİCİ, SEVİMLİ, SEVİN-(SEVİNÇ), SEVİŞ-

sevap [AtH <1250 (1444)] *öçer miḥnat otı keçer nawbatı / kalur ṣabr iḍisi ¯ṣawābın yūḏūp* [mihnet ateşi söner, nöbeti geçer, sabır sahibi kazandığı sevapla kalır] || ~ ***Ar*** *ṯawāb* ثَواب [*#ṯwb* faʿāl msd.] 1. amelin karşılığı, Allah'a itaatin ödülü, 2. iyi amel < ***Ar*** *ṯāba* ثاب döndü, geri geldi

† Aynı Sami kökünden ***Aram*** *tawbā* "günahtan geri dönme" teknik bir terim olarak Kuran Arapçasına girmiştir. † Aynı kökten ***Ar*** *ṯawb* "kumaş, giysi" sözcüğüyle anlam ilişkisi anlaşılamadı.

← ESVAP, MESABE, TÖVBE

sevda [Kut 1069] *kara körse taġ ya kuḏuġ körse üt / bu ¯sawdā küçenmiş bolur* [(rüyasında) kara görse veya dağ ve kuyu görse / sevdası artmış demektir] | [Sad 1574] *¯sevdā-i istiḳlāl ¯sevdāsinden gitmezdi* [istiklal tutkusu tutkulu ruhundan gitmezdi] || ~ ***Ar*** *sawdāʾ* سَوداء [*#swd* faʿlā sf. fem.] 1. kara şey, 2. kara safra, melankoli, eski tıbba göre insanı oluşturan dört unsurdan biri, 3. akıl dışı arzu, tutku < ***Ar*** *aswad* أَسْوَد [afʿal sf.] kara → ESVET

† Türkçe SEVMEK fiiliyle köken veya anlam ilişkisi yoktur.

›› sevdalan-, sevdalı

sevdicek [Muh <1550] *Tıfldır ¯sevdicegim daḫı on üç yaşında* || < ***TTü*** *sevdik* +*çA* → SEV-

† Muhtemelen iyelik ekli *sevdiğim* sıfatına +*cA* küçültme takısı ekiyle türetilmiş biçimdir.

sevecen [YTü: CepK 1935] *¯sevecen, sevegen = Müşfik, şefik* || < ***TTü*** *sev-* +*AcAn* → SEV-

† Yapısı açık olmayan ***TTü*** *ivecen* "afacan, aceleci" sözcüğünden analoji yoluyla türetilmiştir.

sevgi sevig [ETü: Man <900] *etöz ¯sevigin uvutsuz işin* [beden sevgisi ve utanmaz iş ile] *(...) ¯seviglig yüzünüzen* [sevgili yüzünüz] | [OTü: İMüh <1310] *¯sevgü: aṣ-ṣadīḳ* [yakın dost, sevgili] | [Men 1680] *¯sevgü: Muhabbet, ʿaşk (...) ¯sevgülü: Muhabbetlü, meveddetlü.* || << ***OTü*** *sevgü* muhabbet < ***ETü*** *sev-* +*gU* → SEV-

›› sevgili, sevgisiz

sevici [KT 1900] *¯sevici: 1. Seven, muhib. 2. Hemcinsini sevmek meyl-i şenīʿine tabi karı.* → SEV-

sevimli [LO 1876] *¯sevimli: Mahbub, cazibeli.* || < ***TTü*** *sevim* +*lI(g)* → SEV-

›› sevimsiz

sevin|mek [ETü: Or 735] *türük begler bodun ögirip ¯sebinip toŋrıtmış közi yügerü körti* [Türk beyleri ve budun mutlu olup sevinip yere dönük gözleri yukarı döndü] | [ETü: İyiP <1000] *öpişti kuçuştı ığlaştı ötrü sıktaştılar, yéne ögirdiler ¯sebintiler* [öpişti, kucaklaştılar, ağlaşıp kıçkırdılar, sonra yine neşelendiler, sevindiler] | [ETü: Kaş 1073] *¯sevündi ... ¯sevindi* || << ***ETü*** *sevin-* sevinmek < ***ETü*** *sev-* +*In-* → SEV-

›› sevindir-, sevindirik

← SEVİNÇ

sevinç [ETü: İyiP <1000] *siz ertiŋü ¯sebinçsiz er ermiş siz* [siz çok minnetsiz/nankör bir adammışsınız] | [ETü: Kaş 1073] *¯sevinç: faraḥ wa surūr ... ¯sevinçsiz: ġayri rāḍi* || << ***ETü*** *sevinç* seviniş, minnet (< ***ETü*** *sevin-*) < ***ETü*** *sev-* sevmek +*(In)ç* → SEVİN-

›› sevinçli

seviş|mek [ETü: Kaş 1073] *olar ékki ¯sewişdiler* <birbirini sevdiler> | [LO 1876] *¯sevişmek: Hoş geçinmek.* | [TDK1 1945] *¯sevişmek: Birbirini sevmek.* || < ***ETü*** *sev-* karşılıklı sevmek veya sevinmek +*Iş-* → SEV-

† "Cinsel ilişkiye girmek" anlamına 1950'lerden önce rastlanmaz.

›› sevişgen, sevişme

seviye [Men 1680] *¯seviyet, ¯seviye: Aequalis, recta* [eşit, düz]. *Item aequalitas, uniformitas* [eşitlik, bir düziyelik]. | [KT 1900] *¯seviye: Beraberlik, düzlük. (Yalnız ʿales-seviye tabirinde müstameldir.)* || ~ ***Ar*** *sawīya(t)* سَوِيَة [*#swy* faʿīla(t) sf. fem.] denklik, eşitlik < ***Ar*** *sawiya* سَوِىَ denk idi

Levent Şahverdi Arşivi

† Sözcüğün güncel Türkçe anlamı *'ales-seviye* "denk, aynı düzeyde" deyiminden türemiş olmalıdır.

›› seviyeli beraberlik, seviyesiz

← İSTİVA, MASİVA, MÜSAVAT (MÜSAVİ), SEYYANEN, TESVİYE

sevk [Men 1680] *~sevk, siyāk: sürmek, yüritmek.* [Siyak özellikle akıl yürütme, mantık sürme anlamında kullanılır]. | [YOsm: LO 1876] *~sevkıyāt: İrsalat.* || *~Ar sawḳ* سوق *[#swḳ* faʿl msd.] gütme, sürme < *Ar sāḳa* ساق güttü

›› sevki tabii, sevkiyat

← İNSİYAK, SAİK, SEVKÜLCEYŞ, SİYAK

sevkülceyş [YOsm: KT 1900] *~sevkül ceyş: Askerin sevk ve tahriki usul ve kavaidinden bahs eden fen, Fr. stratégie.* || § *Ar sawḳ* سوق gütme + *Ar cayş* جيش ordu, askeri birlik → SEVK, EL+, CEYŞ

sex shop [Mil 1970] *bu tür ~sex-shop'ların sayısı Almanya'da yüzden fazladır* || *~İng sex shop* cinsel eşya ve hizmetler satan dükkân → SEKS, SHOP

seyahat [GülS 1391] || *~Ar siyāḥa(t)* سياحة *[#syḥ* fiʿāla(t) msd.] gezi < *Ar sāḥa* ساح dolaştı, serbestçe gezdi ≈ *Ar sāḥa(t)* ساحة *[#swḥ]* serbest alan → SAHA

›› seyahatname

← SEYYAH

seyf [Dan 1360] *oldur nāṣirü'd-dīn / Zīrā ~seyf ile kıldı zâhiri dīn* || *~Ar sayf* سيف *[#syf* faʿl] kılıç

† Aynı Arapça kökten *Ar siyf* "deniz veya nehir kıyısı". Paralel bir gelişme ***Tü kıyı*** ve ***kılıç*** arasında görülebilir.

›› seyfiye

seyfiye [LO 1876] *~seyfī, ~seyfīye: Kılıç biçimi* | [KT 1900] *~seyfī, ~seyfīye: Kılıç yani harb ve askerliğe mensup ve müteallik.* || *~Ar sayfī* سيفى [nsb.] kılıca ait, kılıç gibi, kılıçsal < *Ar sayf* سيف *[#syf]* kılıç + *ī* (≈ ***İbr/Aram*** *ṣwp* שוף bilemek, cilalamak)

seyir "gezi" [AşP 1330] *şarḳa ġarba ~seyr kıldı* [yol aldı] *dü-nīm* | [EÇ <1683] *şehrin ~seyr ü temâşâsına mübāşeret etdik* [gezip görmeye giriştik] | "... gösteri" [Men 1680] *~seyr: Ambulatio, deambulatio* [yürüme, gezinti], *spectatio, spectaculum* [gösteriye bakma, gösteri]. *(...) ~Seyirci: Spectator, deambulator.* | seyirci "gezinen kimse" [Rz 1896] *arabalar, hayvanlarla ve bazen yayan olarak gelen kadın erkek binlerce ~seyircinin bağçeye hücumu* | [TDK1 1945] *~seyir: 1. Yürüyüş. 2. Eğlenmek için bakma. 3. Bakıp eğlenecek şey.* || *~Ar sayr* سير *[#syr* faʿl msd.] bir yol izleme, gezi, yolculuk, rota < *Ar sāra* سار yürüdü, gezdi, yol aldı

† Asli anlamı "gidiş, yürüyüş" olup, "gösteri izleme" ve "gösterinin kendisi" anlamları Türkçe kullanımda türemiştir.

›› olayın seyri, seyirci, seyirlik, seyret-

← MESİRE, SEYRAN, SEYRİSEFAİN, SEYRÜSEFER, SEYYAR (SEYYARE), SİRET (SİYER)

seyis [Kab 1432] *yendek* [asla] *~sâyise ve χarbendeye ve mükârîye inanmaya* | [Fer <1451] *~sâyise dedi ki, Sabah bağa gitsem gerek* || *~Ar sāʾis* سائس *[#sws* fāʿil fa.] at bakıcısı, vekilharç, mülk yöneten ≈ ***Aram*** *ṣōṣ/ṣōṣbīn* שושׁ 1. seyis, at bakıcısı, 2. (Asur'da) kral danışmanı, imrahor, vezir *~Akad susānu/şuşānu* a.a. (≈? ***Sans*** *aśva-sani* अश्वसनि at-bakan < ***Sans*** *aśva* अश्व at) → SIPA

† At kültürü MÖ 2. binyılda İrani kavimler tarafından Mezopotamya'ya getirildi. Orta Asur döneminden itibaren kraliyet atlarının bakıcısı devletin en önemli yöneticileri arasına katıldı. Karş. ▫CAD 17.379-380. † *Ar siyasa(t)* "kraliyet mallarının yönetimi, devlet yönetimi" sözcüğü seyis'ten türetilmiştir.

← SİYASET (SİYASA)

seyit [Rab 1310] *uçmaχ yiğitlerinin éki ~seyyidleri kim biz atamızdın işitdük* | [YusZ <1377] *ol nişānıla ki şeyχ-i kāʿinât / ~seyyide ol demde gelmişdi vefât* || *~Ar sayyid* سيّد *[#swd* faʿīl sf.] 1. bey, egemen, aşiret reisi, saygı unvanı, 2. peygamber soyundan olan kişi < *Ar sāda* egemen idi, şefʿlik etti

›› seyyide

seylap [YusZ <1377] *tā ki gözinden yüsuf dökdi gül-āb / gül yüzine saçdı ~āb-ı ~seyl* || *~Fa saylāb* سيلاب su baskını § *Ar sayl* سيل akıntı, sel + *Fa āb* اب su → SEL, AB

seyran "seyretme, (gösteri) izleme" [AşP 1330] *ruh-i kudsi bunlara cân eyledi / hazretin hem âna ~seyrân eyledi* || *~Ar sayarān* سيران *[#syr* faʿalān msd.] yol gitme, yolculuk, gidiş, gezinti < *Ar sāra* سار yürüdü, gezdi, yol aldı → SEYİR

† Türkçedeki anlam evrimi için karş. SEYİR.

seyrek [ETü: Uy <1000] *~seḏrek bolmışlar* [ağ veya ızgara gibi gözenekli olmuşlar] | [ETü: Kaş 1073] *kişi ~seḏredi* <halk dağıldı>, *~tön seḏredi* <giysi ağ gibi inceldi> *(...)* <Herhangi bir şey yoğun ya da kalınken incelir, seyrekleşir ya da gevşerse ~seḏreşdi denir.> *(...) ~seḏrek böz* "gevşek, ince dokuma", *~seḏrek kapuġ* "ızgarası veya kafesi olan kapı" | [LO 1876] *~seyrelmek: Seyrekleşmek.* || << ***ETü*** *sedrek* aralıklı, ağ gibi gözenekli < ***ETü*** *sedre- +Uk*

† ***Moğ*** *seyle-/seylü-* "oymak, yontmak, hakketmek", *seymegey* "ince, gözenekli, özellikle gözenekli kumaş", *seyre-* "seyrelmek, yoğunluğu azalmak" biçimleri Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› seyrekçe, seyrekleş-, seyrel-, seyrelt-

seyrisefain "gemi trafiği, navigasyon" [LO 1876] *~seyr-i ~sefāin* || § *Ar sayr* سير yol alma, dolaşım + *Ar safāʾin* سفائن *[#sfn* faʿāʾil çoğ.] gemiler (< *Ar safīna(t)* سفينة [t.] gemi) → SEYİR, SEFİNE

›› sefain

seyrüsefer [Düs 1872] *Araba katarlarının teʾhiri ve ~seyrüseferin inkıtaı.* || *~Ar sayr wa safar* سير و سفر gezme ve yol alma → SEYİR, SEFER

seyyah [GülS 1391] || *~Ar sayyāḥ* سيّاح *[#syḥ* faʿʿāl mesl.] çok seyahat eden, gezgin < *Ar sāḥa* ساح dolaştı → SEYAHAT

Levent Şahverdi Arşivi

seyyal [Dai 1647] ‖ ~ ***Ar*** *sayyāl* سيّال [*#syl* faʿʿāl mesl.] çok akıcı, sıvı < ***Ar*** *sāla* سال aktı → SEL

seyyanen [LO 1876] ¯*siyyān: Müsavi, eş, bir düziye.* | [Men 1680] ¯*siyyūn: Similis* [benzer, eşit] | [KT 1900] ¯*siyyān: Sinin fethiyle galattır* [seyyān yazılması yanlıştır] | [YOsm: Cum 1930] *Marüzzikir yüzde 10* ¯*seyyanen* [eşit olarak, eşitçe] *bütün müessis hisse senetlerine ve yüzde 85 tekmil sermaye hisse senetlerine (...)* ‖ < ***Ar*** *siyyān* سيّان [*#swy* çoğ.] eşitler, eşit olan iki şey < ***Ar*** *siyy* سىّ [t.] eşit, denk *+an* → SEVİYE

seyyar [AşP 1330] *ayı uşbu gökde* ¯*seyyār eyledi* || ~ ***Ar*** *sayyār* سيّار [*#syr* faʿʿāl mesl.] gezgin, gezici < ***Ar*** *sāra* سار yürüdü, gezdi, yol aldı → SEYİR

← SEYYARE

seyyare [Dan 1360] *Yine seyr iyledi* ¯*seyyāre yılduz / Kamer toğdı giçeyi kıldı gündüz* | [Men 1680] ¯*seyyāret,* ¯*seyyāre: Multum ambulans* [çok gezen] *& usit. Planeta* [gezegen]. ‖ ~ ***Ar*** *sayyāra(t)* سيّارة [*#syr* faʿʿāla(t) mesl.] gezgin (şey, yıldız), planet < ***Ar*** *sāra* سار yürüdü, gezdi, yol aldı → SEYYAR

† Arapça sözcük ***EYun*** *astēr planētēs* "gezgin yıldız" deyiminin çevirisidir. Karş. PLANET.

sez|mek [ETü: Kaş 1073] *ol anar sézig* ¯*sézindi: ẓanna lahu ẓann* [ondan kuşkulandı] *(...) bu ışıġ anar* ¯*séziktim: ẓannantu hāḍā'l-amr minhu* [bu işte ondan kuşkulandım] | [Kıp: İdr 1312] ¯*sezdi: ḥadasa* [tahmin etti, hissetti] | [Men 1680] ¯*sezmek: zann e., kıyās e. Opinari, putare, conjicere, censere, existimare, discernere. (..)* ¯*sezinmek: azacik işitmek.* ‖ << ***ETü*** **sez-* zannetmek, kuşkulanmak, hissetmek

† ETü yalın hali kaydedilmemiştir. Ancak karş. ***Moğ*** *sere-* "uyanmak, ayılmak, anlamak, farkında olmak".

›› sezdir-, sezil-, sezin-

← SERİN, SEZGİ, SEZİ, SEZİNLE-

seza [Kut 1069] ¯*sazā ol sanа kim tapınsa tapuġ* [layıktır sana kim hizmet ederse] ‖ ~ ***Fa*** *sazā* سزا uygun, layık < ***Fa*** *sazīdan* سزيدن uygun olmak *+ā(n)* < ***Fa*** *saχtan, saz-* uydurmak, artiküle etmek ≈ ***Ave*** *sak-* olabilmek, muktedir olmak → SAZ[2]

›› akıllara seza

sezaryen [Cum 1933] *Hani şu* ¯*sezaryen ameliye dedikleri... Bundan kaç tane yaptım.* || ~ ***Fr*** *césarienne* rahmi kesmek suretiyle yapılan doğum < ***Lat*** *caesura* kesme, kırma < ***Lat*** *caedere* kesmek *+()tura* → +SİD

† Geç dönem Osmanlıcada césarienne karşılığı olarak ¯kayseriyye kullanılmıştır (ºLT 114).

sezgi [LO 1876] ¯*sezgi: Seziş, idrak, mükāşefe.* || < ***TTü*** *sez- +gU* → SEZ-

›› sezgisel

sezi [YTü: CepK 1935] ¯*sezi = Hads = Intuition* | "Fr *prémonition* karşılığı" [YTü: CepK 1935] ¯*önsezi = Hissi kablelvuku* || < ***TTü*** *sez- +I(g)* → SEZ-

›› önsezi, önsezisel

sezinle|mek [YTü: CepK 1935] ¯*sezinlemek = İstişmam etmek, teferrüs etmek* || < ***YTü*** **sezin +lA-* ≈ ***TTü*** *sezik* → SEZ-

sezon [Bah 1924] ¯*sezon: Mevsim. Sularda* [içmecelerde] *mevsim-i ikamet.* | [Cum 1932] *Şehzadebaşı tiyatrosundaki temsil* ¯*sezonunu kapamıştır* ‖ ~ ***Fr*** *saison* mevsim << ***Lat*** *satio* 1. tohum ekme, 2. ekim mevsimi < ***Lat*** *sērere* tohum ekmek *+()tion* << ***HAv*** **sē-*[1] a.a. → SEMEN

›› sezonluk

← SATÜRN

sezyum [T&S 1892] *Césium* [Fr.]: ¯*sezyüm.* ‖ ~ ***YLat*** *caesium* bir element ☼ 1860 Robert Bunsen ve Gustav Kirchhoff, Alm. kimyacılar. < ***Lat*** *caesius* açık mavi *+ium*

sfenks [Cum 1932] *kemirici* ¯*Sfenks'lerin bağdaş kurdukları korkunç devrelerden geçen o bedbahtlar* || ~ ***Fr*** *sphinx* mitolojide insan kafalı aslan gövdeli yaratık, muamma ~ ***EYun*** *sphinks, sphing- σφιγξ, σφιγγ-* < ***EYun*** *sphíngō σφίγγω* sıkmak, büzmek, (ağzını) kapatmak

sfer(o)+ [Özön 1961] ¯*sfer: Daire* [!]. ‖ ~ ***Fr*** *sphéro+, +sphère* / ***İng*** *sphero+/+sphere* [bileşik adlarda] küre ~ ***EYun*** *sphaîra σφαῖρα* top, balon, küre < ***EYun*** *spaírō σπαίρω* solumak, nefeslenmek

›› biyosfer, fotosfer, hidrosfer, kromosfer, kronosfer, mezosfer, sferik, sferoid, termosfer

← ATMOSFER, EKOSFER, HEMİSFER, İSPİRTO (ASPİRATÖR, ESPRİ, İSPİRİTİZMA, SPİRİTÜEL), LİTOSFER, STRATOSFER

shiatsu [Mil 1986] *başağrısı, sinüzit, hazımsızlık gibi şikâyetlerinizi,* ¯*Shiatsu' masajı ile giderebilirsiniz* || ~ ***Jap*** *shia-tsu 指圧* «parmak bastırma», bir tür masaj ☼ 1940 Tokujiro Namikoshi, Jap. sağlıkçı.

shift [Cum 1999] *bir* ¯*shift tuşum diğeriyle aynı büyüklükte değil* || ~ ***İng*** *shift* 1. değiştirme, aktarma, kaydırma, 2. klavyede büyük harf tuşu << ***Eİng*** *sciftan* düzene koymak, aktarmak < ***Ger*** **skip-* belirlemek, düzenlemek

† Mekanik daktilolarda tuş takımını yukarı kaldırarak büyük harf basılmasını sağlayan mekanizma yüzünden.

shingle [Mil 1994] *Yanmayan, uçmayan, yüksek yırtılma direncine sahip* ¯*shingle çatı örtüsü* ‖ ~ ***İng*** *shingle* ahşap veya taştan tabaka şeklinde çatı örtüsü ~ ***Lat*** *scindula* a.a.

shop [Cum 1991] *Derimod* ¯*Shop adı verilen mağazada* | [Cum 1992] *Beymen'in ilk dev mağazası (Mega* ¯*Shop)* | [Cum 1993] *burada bir Bursaspor* ¯*Shop açmaya karar* | [Cum 1994] *Otelin 'Coffee* ¯*Shop'unda her perşembe* | [Cum 1994] *Türkiye'de de porno* ¯*shop açıldı ise* ‖ ~ ***İng*** *shop* dükkân, atölye << ***Eİng*** *sceoppa* a.a. << ***Ger*** **skuppan-* baraka, kulübe

† Türkçeye 1968 dolayında *Duty Free Shop* deyimiyle girmeye başlamış ve 1990'lardan itibaren yaygınlık kazanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

›› coffee shop, gift shop, pet shop, shoplifting, shopping

← FOTOŞOP, FREE SHOP, SEX SHOP, WORKSHOP

shot [Mil 1997] *sonrası 3 tekila ~shot ve acid jazz* | [Cum 2015] *kâh geceleri ~şot içme ve üstüne o kafayla çok zor klasik müzik partisyonları çalma yarışması* || *~ İng shot* 1. atış, vuruş, 2. tek dikişte içilen içki, bu amaçla kullanılan ölçek, özellikle tekila bardağı < ***İng*** *shoot* atmak, fırlatmak, silahla vurmak → ŞUT

← SKRİNŞAT

showroom [Mil 1992] *aydınlatma sistemleri, ~showroom ve tiyatro projeleri* || *~ İng showroom* sergi salonu § ***İng*** *show* göstermek, sergilemek + ***İng*** *room* oda, mekân (<< ***Ger*** **rūm* mekân, alan) → ŞOV

sı|mak [ETü: Or 735] *ak adgırıg udlıkın ~sıyu urtı* [ak aygırın bacağını vurup kesti] | [ETü: IrkB <900] *adıgıŋ karnı yarılmış, toŋuzuŋ azıgı ~sınmış* [ayının kamı yarılmış, domuzun dişi kırılmış] | [LO 1876] *~sımak: Bozmak, kırmak, katletmek, mağlup etmek (...) ~sınmak: Kırılmak, bozulmak.* || << ***ETü*** *sı-* kırmak, kesmek, mec. yenmek, öldürmek

† Anadolu ağızlarında *sındı* "makas", *sıngın* "kırık, mağlup", *sınık* "kırık" biçimleri halen kullanılır. Karş. *Sırp sındığı* "Sırp kırımı", *Sındırgı* "kırım yeri".

›› sın-, sındır-, sındırgı, sıngın, sınık

← SIĞ- (SIĞA, SIĞIN-, SIVIŞ-), SIK (SIĞ), SINDI, SİN[2] (SINA-)

sıbt [Men 1680] *~sıbt, pl. espāt: Tribus pec. Israelitica, uti ḳabīle* || *~ Ar sibṭ* سبط [*#sbṭ* fiʿl] torun, zürriyet, özellikle Beni İsrail'in on iki kabilesi

† Karş. ***İng*** *sept* "kabile, klan, bir kişinin soyundan gelenler". Etimolojisi belirsiz olan İngilizce sözlüğün Arapça kaynaklı olma ihtimali güçlüdür.

sıcak [Yad <1421?] *gice yatacak vaḳtın yiyeler üzerine ~isicaḳ su içeler* | [Men 1680] *~issicak* إسّيجاق *vulg. ~sicak* سجاق | [LO 1876] *~ıssıcak* إصّيجاق *(...) ~ısıcağı ~ısıcağına: Tavında.* || << ***TTü*** *issicek/issıcak* sıcak, sıcaklık < ***TTü*** *issi* a.a. *+çAk* → ISI

† Orijinal anlamı "az sıcak" iken küçültme anlamı kaybolmuştur. *Sıcacık* sözcüğünde çifte küçültme görülür. † Kalın > ince sesli değişimi 17. yy.'dan sonra gerçekleşmiştir.

›› ara sıcak, sıcacık, sıcağı sıcağına, sıcak bak-, sıcak temas, sıcaklık

sıç|mak [ETü: Kaş 1073] *er ~sıçdı* <Adam dışkıladı. Başka hayvanlar için de kullanılır.> || << ***ETü*** *sıç-* dışkılamak << ***ETü*** **sırış-* < ***ETü*** *sırı-* (balçık) bulaşmak, (köpek) dışkılamak *+lş-* → SIR[2]

›› sıçıl-, sıçkı, sıçtır-

← MIÇ-, SIÇAN

sıçan [ETü: Bud <1000] *~sıçġan yılı* [12 yıllık Türk/Çin takviminde bir yıl] | [Çağ: Rab 1310] *~sıçkan (...) ~sıçan* || << ***ETü*** *sıçġan* fare, sıçan < ***ETü*** *sıç- +(g)An* → SIÇ-

›› fındık sıçanı

sıçra|mak [ETü: Kaş 1073] *~saçrap anın örteyür* [(kıvılcım) sıçrayıp onu yakar] *(...) ol maŋa suw ~saçrattı* [o bana su sıçrattı] | [Kıp: İdr 1312] *~saçradı: ṭaṭaşa* [su püskürdü] || << ***ETü*** *saçra-* sıçramak < ***ETü*** **saçır +(g)A-* < ***ETü*** *saç-* → SAÇ-

›› sıçrat-

sıdk [AşP 1330] *biz aŋa girtü* [gerçekten] *inanduk ~sıdḳ-ıla* || *~ Ar şidḳ* صِدْق [*#ṣdḳ* fiʿl] doğruluk, dostluk, sadakat < *Ar ṣadaḳa* صَدَقَ doğru idi, dost idi

† Karş. ***İbr*** *şedek,* ***Aram*** *şidḳōth* "doğruluk, sadakat".

›› sıddık, sıtkı sıyrıl-

← SADAKA, SADAKAT, SADIK, TASDİK

sıfat [AşP 1330] *diŋle şimdi eydeyüm vaṣf u ~şıfat* || *~ Ar ṣifa(t)* صفة [*#wṣf* fiʿla(t) mr.] 1. tasvir etme, niteleme, 2. nitelik < *Ar waṣafa* وصف niteledi

← TAVSİF, VASIF (EVSAF)

sıfır [Arg 1533] *~sufūr: zero* || *~ Ar ṣifr* صفر [*#ṣfr* fiʿl] hiç, boşluk, sıfır sayısı < *Ar ṣafîra* صفر boş idi, boşaldı

† Arapça sözcüğün matematikteki kullanımı ***Sans*** *śūnya* शून्य "hiç, boşluk, sıfır sayısı" çevirisidir. † ***İt*** *zero* < *zefiro,* ***Fr*** *chiffre,* ***İng*** *cipher,* ***Alm*** *Ziffer* "sıfır, genel anlamda Arap rakamları" biçimleri Arapçadan alınmıştır.

›› sıfır noktası, sıfıra sıfır, sıfırcı, sıfırla-

← ŞİFRE (DEŞİFRE), ZERO

sığ [ETü: Kuanşi <1000] *ulug suvka kirser ölimegey ~sıkka tegip üngey* [derin suda ıslanmaya, sığ suya varıp kurtula] | [Oğ: Kaş 1073] *~sık* <az – Oğuzca>, *olarda koy ~sık ol* <onlarda koyun azdır> | [Men 1680] *~sığ* صغ: *Brevis* [kısa], *vadosus, non profundus* [derin olmayan] || << ***ETü*** *sık* kısa, derin olmayan, az < ***ETü*** *sı-* kırmak *+I(g)* → SIK

† SIK sözcüğünün kısmi anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır.

›› sığlaş-

← SIVA-[2]

sığ|mak [ETü: Bud <1000] *kılmış kılınç ~sıġmas* "yapılan iş uygun değil" | [ETü: Kaş 1073] *bu söz köŋülke ~sıġdı* <bu sözler gönüle uydu>, *ün kapka ~sıġdı* <un kaba sığdı> || << ***ETü*** *sığ-* (sıkışarak veya kısalarak) intibak etmek, uymak < ***ETü*** *sı-* kırmak, kesmek *+Ik-* → SI-

† Anlam itibariyle *sı-* fiilinin edilgen veya dönüşlü halidir. Aynı yapıda olan *sık-* fiili geçişli anlam kazanırken, belki aynı fiilin varyant biçimi olan *sığ-* geçişsiz anlamını korumuştur. † Karş. ***Moğ*** *sığa-* (sokmak, kakmak), *sıḳa-* (sıkıştırmak).

›› sığdır-, sığıl-, sığış-, sığıştır-

← SIĞA, SIĞIN- (SIĞINAK), SIVIŞ-

sığa "Fr *capacité* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *~sığa: Kondansatörün elektrik yığma yeteneği* || < ***TTü*** *sığ- +A* → SIĞ-

sığın [ETü: Or 735] *tagda ~sıgun ötser* [dağda geyik bağırsa] | [ETü: Kaş 1073] *~sıġun* <bir şeyin eril olanı, erkek>, *~sıġun oti* <kökü erkek şeklinde olan ve iktidar-

Levent Şahverdi Arşivi

sızlık ilacı olarak kullanılan ot, ginseng> | [LO 1876] ~*sığın: Geyiğin büyük nevi, beneklisi.* || << ***ETü sıġun*** hayvanların erkeği, özellikle erkek geyik

† SIĞIR sözcüğüyle etimolojik bağı - varsa - açık değildir.

sığın|mak [ETü: Kaş 1073] ~*keyik turuġka* ~*sıġındı* <geyik dağ kovuğuna sığındı>, *men teŋ'ike* ~*sıġınur men* <tanrıya sığınırım> || << ***ETü sıġın-*** sığışmak, iltica etmek < ***ETü sıġ-*** intibak etmek, küçülerek içine girmek *+In-* → SIĞ-

›› sığınma evi, sığınma hakkı, sığınmacı, sığıntı

← SIĞINAK

sığınak [YTü: CepK 1935] ~*sığınak = Penah, melce, ilticagâh = Asile, refuge, appui* || < ***TTü sığın-*** *+(g)Ak* → SIĞIN-

sığır [ETü: Kaş 1073] ~*sıġır: al-baḳar (...) suw* ~*sıġırı* || << ***ETü sıġır*** evcil çift toynaklı hayvan, özellikle inek

† Belki *sığ-* fiilinin arkaik anlamından (kesilmek?) yapılmış bir türev düşünülebilir. Karş. ***ETü sıḍır-*** "yarmak, kesmek" > *sıḍırġak* «çatal ayak» > "çift toynaklı hayvan"; *sıġra* "iki dağ arasındaki yarık".

›› su sığırı

← SIĞIRTMAÇ

sığırcık [ETü: Kaş 1073] ~*sıġırçuk:al-ṭahyūc* | [Kıp: Tuhf <1400] *zarzūr* [Ar.]: ~*sırşık* [sığırcık] | <u>çuğurçuk</u> [Çağ: Pav <1500] ~*çuġurçuk: espéce de passereau* || << ***ETü sıkırçık*** bir kuş türü, sturnus vulgaris < ***ETü sıkır-*** çığırmak, ötmek

† Büyük olasılıkla ****sıkırça-*** gibi şakıma ifade eden bir kökten *+Ik* ekiyle inşa edilmiş, fakat ek daha sonra *+çUk* küçültme eki olarak yorumlanmıştır. *Sığır* sözcüğüyle alakası yoktur.

← ISLIK

sığırtmaç [DK <1400?] *meger bir* ~*sığırtmacları var-ıdı, gördi kim ḳalʿayı aldılar* | [Çağ: Pav <1500] ~*sığırtmac: qui fait paître les boeufs, bouvier* || << ***OTü sığırtmac*** sığır çobanı < ***ETü sıġır*** *+mAç*[2] → SIĞIR

† Meslek bildiren *+mAç* ekine bağlanan */t/* ara sesinin mahiyeti açık değildir.

sığla [EÇ <1683] *Şam fısdığı ve sakız ağaçı ve* ~*sığala ağacları* | [LO 1876] ~*suğla: Altı su olan yer. Galatı* ~*sığla.* || << ***TTü sığala*** günnük ağacı, liquidambar orientalis ~ ***?***

† ***TTü suvla*** "sulak yer, bataklık" sözcüğüyle birleştirilmesi muhtemelen yanlıştır.

sıhhat [AşP 1330] *ol tiryāḳa beŋzer bilene / kim Çalap'tan* ~*ṣıḥḥat irer kılana* | <u>sıhhî</u> [LO 1876] ~*sıhhī: Sıhhate müteallik şey.* ~*Sıhhiye nezareti.* || ~ ***Ar ṣiḥḥıa(t)*** صحّة [*#ṣḥḥ* fiʿla(t) mr.] sağ olma, sağlıklı olma, sağlık < ***Ar ṣaḥḥa*** صحّ sağ idi, doğru idi

›› sıhhi, sıhhiye

← ESSAH, HIFZISIHHA, SAHİ, TASHİH (MUSAHHİH)

sıhri [LO 1876] ~*sıhr: Zevce tarafından hısım. (...)* ~*sıhriyet: İzdivaçtan hasıl olan karabet, damatlık.* || < ***Ar ṣahr/ṣihr*** صهر [*#ṣhr*] evlilik yoluyla akrabalık *+ī* < ***Ar ṣahara*** صهر (metal veya kemik) kaynaştı, (metal) eridi

›› sıhriyet

sık [Oğ: Kaş 1073] ~*sık* <az – Oğuzca> | [Men 1680] ~*sık* صق*: kesîf. Densus.* | [LO 1876] ~*sıklaşmak: Seyrek vukua gelmekte olan şey* ~*sık* ~*sık zuhur etmeye başlamak. (...)* ~*sıklık: Fasılaları az olan şey, dar mahal.* || << ***ETü sık*** az, kısa < ***ETü sı-*** kırmak, kesmek *+Uk* → SI-

† Asıl anlamı "az, kısa" iken, "kısa aralıklı" anlamı ağır basmıştır.

›› sıklaş-, sıklaştır-, sıklık

← SIĞ (SIVA-[2])

sık|mak [ETü: UyY 759] *seleŋeke* ~*sıka sançdım* [Selenge ırmağına sıkıştırıp savaştım] | [ETü: Kaş 1073] *ol üzüm* ~*sıkdı (...) üzüm* ~*sıkıldı (...) ol maŋa üzüm* ~*sıkışdı* [birlikte üzüm sıktı] | [Men 1680] ~*sıkılmak: ... se troubler.* | [LO 1876] *can* ~*sıkmak, diş* ~*sıkmak (...) göğüs* ~*sıkışmak (...)* ~*sıkıştırmak* | [TDK1 1945] ~*sıkım: Kapalı elin aldığı miktar.* | [TDK2 1955] ~*sıkıcı: İç sıkan, can sıkan (...)* ~*sıkkın: Pek sıkılmış.* || << ***ETü sık-*** daraltmak, sıkıştırmak

† ETü dönüşlülük bildiren *+Ik-* ekiyle esasen "daralmak, sıkılmak" anlamındayken geçişli anlam kazanması ilgi çekicidir.

›› sıkıcı, sıkıl-, sıkım, sıkın-, sıkış-, sıkışık, sıkıştır-, sıkkın, sıkma portakal, sıkmabaş, sıktır-

← SIKI, SIKILGAN, SIKINTI

sıkı [ETü: Suv <1000] *erüş üküş alp* ~*sıkığ emgeklerig* [birçok zorlu sıkıntı ve emekleri] | [LO 1876] ~*sıkı fıkı: ülfet. (...)* ~*kuru sıkı: Tanesiz barutla tüfek ve top atımı.* | [YTü: TDK1 1945] ~*sıkı yönetim: Olağanüstü zamanlarda memlekette güvenliğin korunması için orduca kurulan yönetim.* || << ***ETü sıkıġ*** sıkım, sıkıntı < ***ETü sık-*** *+I(g)* → SIK-

† ***Kuru sıkı, sıkıya gelmek*** vb. deyimlerde isim işlevinde olup ***sıkım*** eşdeğeridir.

›› kuru sıkı, sıkı fıkı, sıkı sıkıya, sıkıca, sıkılaştır-, sıkıya gel-, sıkıyönetim, sıkıysa, sımsıkı

sıkılgan "mahcup" [Akş 1924] *Konserde işittiğimiz bir iki falso ses cemiyet karşısındaki* ~*sıkılganlıktan ileri geldi.* || < ***TTü sıkıl-*** *+(g)An* → SIK-

sıkıntı [Men 1680] ~*sıkındı: Succus qui exprimitur* [sıkılarak çıkarılan meyve suyu, usare]. | [LO 1876] ~*sıkıntı: Müzayaka, ıstırap, azap, meşakkat.* || < ***TTü sık-*** *+(ın)tı* → SIK-

sıklet [Men 1680] ~*saḳalet,* ~*saḳlet, & usit.* ~*sıklet: Gravitas* [ağırlık], *Aggravatio, angaria, molestatio* [can sıkıntısı, angarya, sıkıcı şey] || ~ ***Ar ṯaḳala(t)/ṯiḳla(t)*** ثقلة [*#ṯḳl* fiʿla(t) ımr.] ağırlık < ***Ar ṯaḳula*** ثقُل ağır idi (≈ ***İbr*** ***ṯāḳal*** תקל tartmak, ağır olmak ≈ ***Akad*** ***ṣaḳālu*** a.a.)

← CARASKAL, İSTİSKAL, MİSKAL, SAKİL (SAKALET), ŞAKUL (ÇEKÜL, ŞAVULLA-)

sıla "kavuşma" [İrşM 1387] || "... vatan" [Men 1680] ~*sılet,* ~*sıle: Conjunctio, copulatio, pec. cum amicis & consanguineis* [buluşma, kavuşma, bilhassa arkadaş ve akra-

Levent Şahverdi Arşivi

ba ile]. & *hinc vul. Patria* [halk dilinde, vatan]. || ~ ***Ar*** *şila(t)* صِلَة [*#wṣl* fiʿāl msd.] kavuşma, buluşma < ***Ar*** *waṣala* وَصَلَ bulaştı → VASIL

† Türkçe ikincil anlamı *sıla hasreti* gibi bir deyimden türemiş olmalıdır.

← DAÜSSILA

sına|mak [ETü: Kaş 1073] *ol anı ¯sınadı* <bir konuda onu denedi> *(...) ol meni bu ışta ¯sınattı* <sınamasını emretti> || << ***ETü*** *sına-* denemek, tecrübe etmek < ***ETü*** *sın* boy, kesim *+(g)A-* < ***ETü*** *sı-* kesmek *+ın* → SIN[2]

† Esasen "boyunu ölçmek" anlamında. Karş. ***Kırg*** *sın* "1. tenkit, 2. karakter, seciye, kişilik ölçüsü".

›› sınan-, sınat-

← SINAV

sınai [LO 1876] ¯*sınāʿī: Yapma el işi.* | [KT 1900] ¯*sınāʿī: 1. Hıref ve sanʿate mensup ve müteallik, 2. Tabiî ve halkī olmayan, yapma, insan yapması* | [TDK1 1945] ¯*sınaî: Sanayi ile ilgili, uransal.* || ~ ***Ar*** *şināʿī* صناعي [nsb.] sanata ait < ***Ar*** *ṣanʿa(t)* صنعة [*#ṣnʿ*] sanat *+ī* → SANAT

† Esasen *suni* ile eş anlamlı iken, 20. yy.'da anlam ayrışması ile "endüstriyel" anlamı ağır basmıştır.

sınav [YTü: CepK 1935] ¯*sınav = İmtihan* || ~ ***Tat*** *sınav* imtihan < ***ETü*** *sına-* denemek, imtihan etmek *+Av* → SINA-

† Kırım Tatarcası, Başkurtça ve başka Türki dillerde mevcut olan *sınav* biçiminden alıntıdır. Kıpçak/Tatar dillerinde mevcut olan *+Av* eki, ***TTü*** *+Ağ* > *+A* eşdeğeridir. TTü doğal biçimin ***sına* olması gerekirdi.

›› sınavzede

sındı [Oğ: Kaş 1073] ¯*sındu* <kırkma kaması – Oğuzca> | [EÇ <1683] ¯*sındı: makas* [Maraş Türkmenleri lisanında] || << ***ETü-O*** *sındu* makas < ***ETü*** *sın-* kırılmak, kesilmek *+dU* < ***ETü*** *sı-* kırmak, kesmek *+ın-* → SI-

sınıf [MEd y. 1300] ¯*şınıf* ¯*şınıf kıldı kitābnı = taşnīf kıldı kitābnı* || ~ ***Ar*** *şinf* صِنْف [*#ṣnf* fiʿl] tür, kategori ~? ***EYun*** *synaphḗ* συναφή bir araya gelme, birleşme, çakışma < ***EYun*** *syn+ aphḗ* ἀφή tutma, değme, dokunma

›› sınıfla-, sınıflan-, sınıflandır-, sınıflandırma, sınıflı, sınıfsız

← ESNAF, TASNİF (MUSANNİF)

sınır [AşP 1330] *pes yıka erkān u ¯sīnūr bulmaya* [artık bütün ilkeleri yıkar ve sınır tanımaz] | [Arg 1533] ¯*sınır: confine,* ¯*sınırdāsc* [sınırdaş]*: confinante insieme* | [Men 1680] ¯*sınor* سنور*: hadd, serhadd.* | [KT 1900] ¯*sınor* سنور *(yu. súvopov)* || ~ ***Yun*** *sýnoron σύνορον* sınır ülkesi, serhat, uc (▫Radloff 4:695, ▫Doerfer 2:280) << ***EYun*** *sýnoros σύνορος* komşu, sınırdaş (▫LS 1723) < ***EYun*** *syn+ hóros ὅρος* a.a. → AFORİZM

† ***Sırp*** *sinor*, ***Bulg*** *sinor*, ***Fa*** *sīnōr* ve ***Gürc*** *sinori* nihai olarak Yunancadan alıntıdır.

›› sınırdaş, sınırla-, sınırlı, sınırlı sorumlu, sınırsız

sıpa [ETü: Kaş 1073] ¯*sıp* <iki yaşına basmış tay> | [Kıp: İdr 1312] ¯*sıpa* <eşek yavrusu> || << ***ETü*** *sıp* at yavrusu ~ ***Sogd*** *əsp-* at ≈ ***Ave*** *aspa-* a.a.

† At kültürü MÖ 2. binyılda İndo-İrani kavimler tarafından Orta Asya, Güney Asya ve Güneybatı Asya'ya yayılmıştır. Aynı İndo-İrani kökten ***Fa*** *asb*, ***Kürd*** *hesp*, ***Erm*** *asb* ասպ, ***Sans*** *aśva* अश्व "at".

← SEYİS (SİYASET), SİPAHİ, SÜVARİ

sır[1] [Kut 1069] *bu söz ¯sirrim erdi özüm sözledi* [bu söz sırrım idi, şimdi söyledim] | [CodC 1303] ¯*sirin barča bilgän* [sırların tümünü bilen] | sırdaş [EÇ <1683] *sizüŋ ¯sırdaş ḥāldaşlarunızdan cümle iç ağaları* | [Men 1680] ¯*Sirr ¯kātibi: Secretarius.* || ~ ***Ar*** *sirr* سِرّ [*#srr* fiʿl] 1. göbek deliği, bir şeyin en iç ya da orta kısmı, ruh, yürek, 2. gizlenen şey, giz (≈ ***Ar*** *surra(t)* سُرّة göbek deliği ≈ ***Aram*** *şūrā/şerā* שורא a.a.)

† Aynı kökten ***Ar*** *sarra*, *surūr* "neşelendirme, güldürme, gıdıklama".

›› devlet sırrı, sırdaş, sırra kadem bas-

← ESRAR (ESRARENGİZ), MESERRET, SÜRUR (MESRUR)

sır[2] [ETü: Kaş 1073] ¯*sır* <bir tür macun. Çin kâseler bununla sıvanır ve sonra üzeri nakşedilir.> || << ***ETü*** *sır* porselen macunu ≈ ***ETü*** *sırı-* (balçık) bulaşmak

† ▫Claus 842 ve onu takiben ▫Eren 365 Çinceden alıntı olarak gösterse de ***Tü*** *sız-* "erimek, akmak, bulaşmak" fiili ile ilişki ihtimali yabana atılamaz. Karş. SIRÇA, SIRIL, SIZ-.

← SIÇ- (MIÇ-, SIÇAN), SIRÇA, SIZ-

sıra "saf, dizi" [İdrH <1402] ¯*sıra sıra oltudular* [oturdular] | [Men 1680] ¯*sıra ile,* ¯*sıra vardı,* ¯*yanı sıra,* ¯*ardı sıra,* ¯*öŋi sıra* || ~ ***Yun*** *sīrá σειρά* dizi, silsile, yazıda satır << ***EYun*** *seirá σειρά* zincir, urgan, ip

›› ara sıra, peşisıra, sıra sıra, sıradan, sırala-, sıralama, sıralan-, sıralı, sırasız

sıraca "bir at hastalığı, scrofula" [Yad <1421?] ¯*sıraca* صراجه | [LO 1876] ¯*sıraca* ¯*otu: Ak bang, beng-i sefīd* [sıraca tedavisinde kullanılan bitki, scrofularia] || ≈ ***Fa*** *sirāca* سراجه bir at hastalığı

† ***TTü*** *sıra* sözcüğüyle ilgisi gösterilemez. ***Ar*** *sarc* "at koşumu, eğer" ile bağlantısı da muğlaktır. Öte yandan Farsça sözcüğün Türkçeden alıntı olma ihtimali gözardı edilemez.

sırat [Gül 1317] *ne terāzū korkıda u ne ¯şırāt* || ~ ***Ar*** *şirāṭu'l-mustaḳīm* صراط المستقيم dar yol, Kur'ana göre kıyamette geçilen yol veya köprü < ***Ar*** *şirāṭ* صراط [*#ṣrṭ*] yol ~ ***Aram*** *ṣṭrāṭā/srāṭā* סטרטא a.a. ~ ***EYun*** *stráta στράτα* a.a. ~ ***Lat*** *strata* a.a. < ***Lat*** *stratum* tabaka, kaplama, döşeme → STRATOSFER

† Klasik dönem Arap dilbilimcileri sözcüğün Yunancadan geldiği konusunda hemfikirdir. ▫Jeffery 195-196. Yakındoğu'da uzun mesafe yol sistemi Roma İmparatorluğu döneminde yerleşmiş idi. ***İt*** *strada*, ***İng*** *street*, ***Alm*** *Strasse* "yol" biçimleri Latinceden alınmıştır.

›› sırat köprüsü

Levent Şahverdi Arşivi

sırça [ETü: Bud <1000] *süzük arıġ ¯sırıçġa teg* [temiz cam gibi berrak] | [ETü: Kaş 1073] *¯sırıçġa: zucāc* [cam] ... *¯sırıdı* <köpek sıçtı> ... *¯sırıldı:* <yağ, un yapıştı> || << ***ETü sırıçġa*** cam < ***ETü *sırış-*** (metal) erimek, (balçık) bulaşmak +*gA* (▫Kaş) ≈ ***ETü sırıl-*** bulaşmak, yapışmak (▫Kaş) → SIR[2]

›› sırça köşk

sırf [Dai 1647] || ~ ***Ar şirf*** صرف 1. katıksız, saf, 2. bir tür kırmızı boya (≈ ***Aram ṣāraph*** צרף (metal, özellikle altın ve gümüş) arıtma, rafine etme ≈ ***Akad ṣarāpu*** a.a.) → SARF

sırık [ETü: Kaş 1073] *¯sıruk* <çadır direği> || << ***ETü sıruk*** yere saplanan direk < ***ETü sıġır-*** soymak, sıyırmak +*Uk* < ***ETü*** → SIYIR-

† Anlam ilişkisi için karş. ***Ar*** carada "soydu, sıyırdı" > *carīd* "sırık, cirit".

›› fasulye sırığı, sırık hamalı, sırıkla atlama

sırıl sıklam sır sır [ETü: Sel-TS <900] *cûybarlarından ¯sır ¯sır suları akıp* | "çok ıslak" [EÇ <1683] *cümle halk ¯sırsıklam olup ancak koltukları altı kuru kalup* || < ***onom sır sır*** su sesi, şır şır

† ***ETü sırıl-*** "yapışmak, bulaşmak" fiiliyle ilgili olması daha zayıf olasılıktır. † *Sıklam* sözcüğünün kaynağı anlaşılamadı. Karş. ***TTü sıkla-*** "sızlamak, ağlamak" (▫TS 3412).

›› sırsıklam

sırım [Oğ: Kaş 1073] *¯sıġrım* <kayış – Oğuzca> *(...) ¯sıġrım ışlıġ er* "işini tam yapan ve başkasına bırakmayan adam" | [Kaş 1073] *ol kiġiz ¯sırıdı* <keçeyi Türkmenler gibi kaba dikişle dikti - bu keçeden çadır örtüsü ya da göç sırasında yüklerin sarıldığı örtü yapılır.> || << ***ETü sırım*** deri şerit, kayış << ***ETü-O sıġrım*** a.a. < ***ETü sıġır-*** soymak, sıyırmak +*Im* → SIYIR-

† ***ETü*** ve ***TTü sırı-*** "kaba dikişle dikmek" fiili, isimden türetilmiş olmalıdır. Ancak karş. ***Moğ siru-*** "kabaca dikmek, teyellemek".

sırıt|mak [İdrH <1402] *¯sırıttı* [dişlerini göstererek tebessüm etti] | "(geçişli fiil)" [Nim-TS 1540] *Hışmlarından dişlerin bir birine urup dudakların ¯sırıdup dişlerin gösterirler.* | [Men 1680] *¯sırıtmak* سرتمق *ut dişlerini ¯sırıdür: gülmek, tebessüm.* | "(geçişsiz fiil)" [LO 1876] *¯sırıtmak* صريتمق*: Dudakları ayırmak, dişleri göstermek; donup helak olmak; dikiş çirkin görünmek, yakışmamak; gizli şey uç göstermek."* || << ***TTü diş sırıt-*** diş göstererek gülmek <<? ***TTü *sıyrıt-*** < ***ETü sıdır-*** sıyırmak, soymak +*It-* → SIYIR-

† *Diş sırıtmak* deyiminde geçişli fiil iken geçişsiz anlam kazanmıştır.

›› sırıtık, sırıtkan, sırıttır-

sırma [Arg 1533] *¯sirmacchiésc* [sırmakeş]*: tiraloro* [sırma çeken] | [EÇ <1683] *kuyumciler ve sırmakeşler ¯sırma* سرمه *ve tel çeküp rakīk iderler* || ~ ***OYun*** *sýrma σύρμα* çekme altın veya gümüş tel << ***EYun*** *sýrma σύρμα* çekme < ***EYun*** *sýrō σύρω* çekmek +*ma(t)*

† ▫DuCGr 1491-1492 "*σύρμα*: aurum vel argentum ductile". † ▫Men 1602 سرمه veya سرما yazımına rağmen kalın sesli ile *sırma* telaffuzunu verir.

† ***Çağ sirma*** (a.a. - ▫Pav 366) Türkiye Türkçesinden alıntı olmalıdır.

›› sırmakeş

← SIRTI, SİRTO (SİRTAKİ), ŞIRINGA

sırnaş|mak "tırmalamak, tırnağıyla yapışmak, taciz etmek (argo)" [Mikh 1929] *¯sımaşmak: Se cramponner, importuner effrontément. (...) ¯sırnaşık* || < ***TTü sırnak*** tırnak (yerel ağızlarda) +*Iş-* (▫DS 3618) → TIRNAK

† Kullanımda *sarmaş-* ve *sıvaşmak* "bulaşmak" kavramlarıyla birleşmiş gibidir.

›› sırnaşık

sırt [ETü: Kaş 1073] *¯sırt: al-hulb* <kalın ve sert kıl. Ancak Oğuzlar derelere ve küçük vadilere ¯sırt derler.> | [Kıp: CodC 1303] *ol ¯sirtwstunde olmeti* [sırt üstünde ölmedi] | [Kıp: İdr 1312] *¯sırt "Kıpçak Türklerinde 'kara saban', ancak Oğuz/Türkmenlerde 'tepe' anlamındadır."* || << ***ETü sırt*** 1. hayvanların sırtında bulunan kalın ve sert kıl, yele, 2. (Oğuzca) tepe

›› sırtla-, sırtlan-

← SIRTAR-, SIRTLAN

sırtar|mak [LO 1876] *¯sırtarmak: Sırta dayanmak (...) arkaya güvenmek.* | [Ana 1932] *¯sırtarmak: 1- karşı durmak; 2- göze çarpmak; 3- dişlerini göstererek gülümsemek."* | [EkşiS 2003] *¯sırtarmak: sırıtmak benzeri bir fiil olsa da tam aynı şey diyildir. uygun olmayan durumlarda pişkin bir şekilde zoraki ve yapay sırıtmak, dişlerini göstermek ve fakat komik/sevimli olmamak anlamında kullanılır.* || << ***TTü sırtar-*** 1. sırtüstü dönmek, 2. sırıtmak < ***TTü sırt*** +*(g)Ar-* / ***TTü sırıt-*** → SIRT

† Anadolu ağızlarında görülen fiilin, *sırt* ve *sırıt-* sözcüklerinden türetilmiş iki ayrı anlam kümesi olduğu görülüyor.

sırtı "sürükleme oltası" [<1900] || ~ ***Yun*** *syrti(on)* *συρτή* çekilen, sürüklenen, sürükleme oltası < ***Yun*** *sýrō* çekmek, sürüklemek +*ion* → SIRMA

sırtlan [Kıp: İdr 1312] *¯sırtlan: al-ḍabuʿ* [sırtlan] | [Nim-TS 1540] *şarza* [Fa.]*: Yırtıcı cānāverler sıfatıdur. Hışmlarından dişlerin bir birine urup dudakların ¯sırıdup dişlerin gösterirler.* || << ***OTü sırtlān*** bir tür vahşi hayvan <? ***ETü sırt*** sırt? yele? +*lAn* → SIRT

† ***ETü anduk*** (a.a.) yerine 14. yy.'dan itibaren tüm lehçelerde görülen sözcüktür. Türkiye Türkçesine özgü olan *sırıt-* "diş göstermek" fiilinden türetilmesi halk etimolojisidir.

sıska "karnı su toplamış, raşitik" [EÇ <1683] *koca üstād ¯sıska herifi ʿuryān idüp* | [LO 1876] *¯sıskalık: istiskā. Çocukların sıskalığı: rahitis.* || ~ ***Ar*** *istiskā* استسقى [*#sky* istifʿāl X msd.] 1. susama, 2. yağmur duası etme, 3. karnı su toplama, raşitizm < ***Ar*** *saḳā* سقا su verdi, suladı → SAKİ

›› istiska

sıtma [Kıp: KTerc 1343] *¯isitma/issitma* | [Men 1680] *¯isitma* ستما ! *hummā. Febris.* | [Hind 1831] *Fièvre* [Fr.]*: isitma (¯sıtma)* | [LO 1876] *¯ısıtma* اصيتمه*: Titreme humması, hārrūl vebā.* || << ***TTü*** *isitme* humma,

Levent Şahverdi Arşivi

ateşli hastalık < ***TTü*** *isit-/issit-* ısıtmak, ateşlemek *+mA* → ISI

† Kalın sesli dizisi 17. yy dolayında yaygınlaşmış, önses 19. yy sonlarında düşmüştür.

sıva [Hal 1477] *endüden* [Fa.]: *Sıvamak, meselā bal-çığı ve bir ¯sıvak nesneyi dīvāra veyāχod gövdeye (...) düs-ger* [Fa.]: *¯Sıvacı.* || << ***TTü*** **sıvağ* sıvanan şey < ***TTü*** *sıva- +I(g)* → SIVA-[1]

† Aslı *sıvağ* olmalıdır, ancak bu biçim kaydedilmemiştir. Karş. ***Moğ*** *sibar* "balçık, kil, sıva", ***Yak*** *sıbaχ* "sıva".

›› sıvacı

sıva|mak[1] [ETü: Kaş 1073] *kanın emdi yér ¯suwar* <yer sular> *(...) tarıġ ¯suwaldı* <ekin sulandı>, *ew ¯suwaldı* <ev sıvandı> || << ***ETü*** *suva-* 1. sulamak, 2. sıva, çamur, yağ vb. sürmek < ***ETü*** *suv* su *+(g)A-* → SU

† Karş. ***Moğ*** *siba-* "çamur veya merhem sürmek, kaplamak".

← SIVA, SIVAZLA-, SUVAT

sıva|mak[2] [Kıp: SN 1354] *dürüşüp kolını ¯sığarsın becid / bizi ayağ ile sığarsın becid* || < ***TTü*** *sığa-* kısaltmak, yen ve paça sıyırmak < ***ETü*** *sıġ/sık* kısa *+(g)A-* → SIĞ

† Karş. ***Moğ*** *sigu-/sugu-* "kısmak".

sıvazla|mak "el sürmek, mesh etmek" [Bab-TS 1555] *tamsīḥ* [Ar.]: *nesneyi izāle içün silmek ve kimsenün sakalına gülüp silmek ve ¯sığazlamak* || < ***TTü*** **sıvaz* ? *+lA-* < ***TTü*** *sıva-* çamur, yağ vb. sürmek *+Uz* → SIVA-[1]

† *+lz-* takısının işlevi açık değildir.

›› sıvazlat-

sıvı [ETü: Kaş 1073] *¯suwık yoġrut* <sulu yoğurt> | [LO 1876] *¯sıvık: Mayice, bulaşık şey.* | "Fr *liquide* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯sıvı: ... mayi.* || < ***TTü*** *sıvık* cıvık, çamur kıvamında << ***ETü*** *suvık* a.a. < ***ETü*** *suva-* sulamak, ıslatmak *+Uk* → SU

† TTü *sıvık* biçiminden Dil Devrimi döneminde türetilmiştir.

›› sıvık, sıvılaş-, sıvıölçer

sıvış|mak "kaçmak" [Leys-TS <1429] *Mekke kāfirleri sizün-ile muḳātele kılsalar artlarından dönüp ¯sığışıp gerü kaçarlardı.* | "kaymak" [EÇ <1683] *kurna başında gasl ederken mermer üzre ayağım ¯sıvışdı* [kaydı] || << ***TTü*** *sığış-* kaçışmak < ***TTü*** *sığ- +lş-* → SIĞ-

† Belki ***ETü/TTü*** *savuş-* fiili ile kontaminasyon vardır.

sıyanet [Rav 1449] *Anа hılʿat-durur dīn ü diyānet / Bulupdur her denāʿatden ¯şıyānet* | [Sad 1574] *ser-i bürīde-i kralı tegāyürden ¯şıyānet içün asel içre vazʿ itmişler idı* [kralın kesik başını bozulmadan korumak için sirke içine koymuşlardı] || ~ ***Ar*** *ṣiyāna(t)* صيانة [*#ṣwn* fiʿāla(t) msd.] koruma, muhafaza etme < ***Ar*** *ṣāna* صَانَ korudu, sakladı

← MASUN

sıyga [Hal 1477] *ism-i maṣdardur ve hem ¯şīġa-i emrdür* [emir kipidir] | <u>sıygaya çek-</u> "sorgulamak (argo)" [Mikh 1929] *¯sıygaya ¯çekmek: Interroger* || ~ ***Ar*** *ṣīġa(t)* صيغة [*#ṣwġ* fiʿla(t) mr.] 1. kalıp, form, kip, 2. Arapça gramerde kalıp ~ ***Ar*** *ṣāġa* kalıba döktü

† *Sigaya çekmek* deyimi "Arapça bir kelimenin gramer özelliklerini sayıp dökmek" anlamında bir mektep/medrese deyiminden.

›› siga, sigaya çek-

sıyır|mak [ETü: Kaş 1073] *bu er sıġrım ¯sıġırġan* <bu adam hayvanın derisini yüzer ve kürkünü sıyırır> *(...) ¯sıġrışdı* <kar küremekte yardım etti> *(...) balık eligin ¯sıġrıldı* <elinden kayıp gitti>, *et tāmdın sıġrıldı* <adam damdan kayarak düştü> *(...) ¯sıġıġ* <kaftanın yakası veya eteği> | [İdrH <1402] *¯sıyırdı* <elbise soydu>, *¯sıyrıldı* || << ***ETü*** *sıdır-* soymak, deri yüzmek, yüzeyini kesmek, kar küremek

† Eğer kompleks yapıda bir fiil ise, yapım ekinin *+dIr-* veya *+Ir-* olduğu açık değildir. ◦Erdal 535-538 *+(I)r-* ekini önerir, ancak analizi tereddütlüdür. Karş. AYIR-.

›› kafayı sıyır-, sıyırgı, sıyırt-, sıyrık, sıyrıl-, yatak sıyır-

← SIRIK, SIRIM, SIRIT-

sız|mak [ETü: Kaş 1073] *yaġ ¯sızdı* <yağ eridi>, *olmadın suw ¯sızdı* <testiden su sızdı>, *sökel ¯sızdı* <hasta zayıfladı> | <u>sızıntı</u> [Hal 1477] *¯Sızındu, yaʿnī su ki bir yérden sızup çıkar.* | [Cum 1982] *Tariş ¯Sızma ¯zeytinyağı - 10 kg. teneke* || << ***ETü*** *sız-* (katı şey) erimek, (sıvı) yavaş akmak, damlamak ≈ ***ETü*** *sırt-* (yağ, macun) bulaşmak, dışkılamak → SIR[2]

† Karş. ***Moğ*** *siri-* "eritmek".

›› sızdır-, sızıntı, sızma

sızla|mak [ETü: Kaş 1073] *anıŋ tışı büzdın ¯sızladı* <dişi buzdan sızladı>, *emiŋ sünüki ¯sızladı* <kemikleri sızladı> | <u>sızılda-</u> <inlemek, sızlanmak> [Terc-TS <1461] *it ¯sızıldatmak ve inildetmek ve sinildetmek* || << ***ETü*** *sızla-* acımak < ***onom*** *sız/cız* yanma ve acıma sesi *+lA-*

›› sızı, sızıltı, sızlan-, sızlat-

sibak ~ ***Ar*** *sibāḳ* سباق [*#sbḳ* fiʿāl msd.] önde veya önce olma, öncelik < ***Ar*** *sabaḳa* سبق önce idi, öne geçti

›› siyak sibak

← MÜSABAKA (MÜSABIK), SABIK (ESBAK, SABIKA)

siber [Cum 1993] *¯siber punk* | [Cum 1994] *¯siber uzaysal bir çağa giriyoruz* | [Cum 1996] *¯siber saldırı* || ~ ***İng*** *cyber* [abb.] bilgisayar ağlarına veya elektronik yönetim sistemlerine ilişkin (sıfat) < ***İng*** *cybernetic* → SİBERNETİK

›› siber korsanlık, siber saldırı, siber tehdit, siber uzay

sibernetik [ML 1969] || ~ ***Fr*** *cybernetique* / ***İng*** *cybernetic* 1. yöneylem, yönetim bilimi, 2. bilgisayarlı yönetim sistemi ☼ 1948 Norbert Wiener, Amer. matematikçi. < ***EYun*** *kybernḗtēs* κυβερνήτης dümenci *+ik°* < ***EYun*** *kybernáō* κυβερνάω (gemide) dümenci veya pilot olarak görev yapmak, yönlendirmek *+t°* → GUVERNÖR

← SİBER

Levent Şahverdi Arşivi

sibop "bir aşağılama deyimi (argo)" [Cum 2000] *Ne diyon ~sibop? Bir hostesim bile olmadı. Gidişime yollar, dönüşüme kızlar hasta.* || << ***TTü*** *supap* –→ SUPAP

† Anlam kayması açıklamaya muhtaçtır.

sicil [MEd y. 1300] *~sicil bitidi anŋa ḳadī = ḥüküm-nāme bitiyü bérdi anŋa* || ~ ***Ar*** *sicill* سجل [*#scl*] mahkeme kararlarının işlendiği defter ~ ***Aram*** *sigillṭā* [*#sgl*] resmi belge, berat ~ ***Lat*** *sigillatum* «mühürlü», a.a. ~ ***Lat*** *sigilla* [küç.] küçük işaret, mühür, damga < ***Lat*** *signum* işaret

† ***Fr*** *sigle,* ***İng*** *seal,* ***Erm*** *sikel ułqł* "damga" biçimleri Latinceden alınmıştır.

›› sicil amiri

← SALMASTRA, TESCİL (MÜSECCEL)

sicim [DK <1400?] *ağ ellerin ardına bağlayalum, kıl ~sicim ağ boynına takalum* | [Kab 1432] *zīrā ki bir ~sicimi uran ile burıcak birbiriyle ulaşır* || ≈ ***Moğ*** *siçim* ip

† Orta Türkçede beliren sözcüğün kaynağı belirsizdir. Moğolcadan alıntı ihtimali zayıf görünüyor.

›› sicim teorisi

siderürji [Cum 1936] *bu fabrika Türkiye'nin şimdiki idarecilerinin ihtimamları sayesinde ~Sderürji dünyasının (...)* || ~ ***Fr*** *sidérurgie* demir dökümü, demir sanayii § ***EYun*** *sideros σίδερος* demir + ***EYun*** *érgon ἔργον* çalışma, işleme → +ÜRJ

›› siderürjik

+sid ~ ***Fr/İng*** *+cide* [bileşik adlarda] öldürme, öldüren ~ ***Lat*** *+cīdus* a.a. < ***Lat*** *caedere* 1. kesmek, biçmek, kılıçtan geçirmek, kırmak, çekiçle vurmak, 2. öldürmek < ***HAv*** **kaə-id-* bıçak veya keski ile vurmak

← APSİS, BAKTERİSİT, ÇİMENTO (KAROSİMAN), FUNGİSİT, HERBİSİT, İNSEKTİSİT, JENOSİT, PESTİSİT, SEZARYEN

sidik [ETü: Kaş 1073] *~sidük: al-bawl* | [İMüh <1310] *~sidük* سيدك *: al-bawl* || << ***ETü*** *sidük* idrar < ***ETü*** *sīd-* işemek, siymek *+Uk* –→ SİY-

† TTü mutat */d/* > */y/* evriminin görülmemesi, muhtemelen *siyük* > *siyik* > *sīk* biçiminin sakıncalı sayılmış olmasından kaynaklanır.

›› sidik yarışı

siding [Mil 2001] *Cepheye 40 yıl garantili vinyl ~siding kullanıyoruz.* || ~ ***İng*** *siding* yanlık, inşaatta bir tür cephe kaplaması < ***İng*** *side* yan *+ing*

siesta [Mil 1955] *İspanyolların ananevī ~siestalarını yaparken* || ~ ***İsp*** *siesta* öğle uykusu << ***Lat*** *sexta* 1. altıncı, 2. günün altıncı saati, öğle vakti < ***Lat*** *sex* altı → SEKSTANT

sifilis [AR 1898] *Buradaki 'efrenciye' kaydı ~sifilise yani frengī illetine uğramış kelime değildir.* || ~ ***YLat*** *syphilis* frengi < ***öz*** *Syphilus* Girolamo Frocastoro'nun aynı adlı şiirinin kahramanı (1530) < ***EYun*** *sý-philos σύφιλος* domuz-seven

† 16. yy başlarında ortaya çıkan bu hastalığı konu alan ilk edebi eser olduğu için. † Aynı HAvr kökten ***İng*** *sow,* ***Alm*** *Sau* "domuz".

sifon [KT 1900] *~sifon: Bir kabın içindeki mayii diğer bir kaba nakl etmeğe mahsus makus boru.* || ~ ***Fr*** *siphon* emme tulumba borusu, içme kamışı ~ ***EYun*** *siphōn σίφων* hortum, su borusu, fıçıdan şarap çekme kamışı

† ▫Chant 1008: "terme technique sans étymologie sûre".

←– TERMOSİFON, ZİFOS

siftah istiftah "işe başlama duası" [İrşM 1387] *Takı ~istiftāh namāzı Receb ayınıŋ buçukında* | [Men 1680] *~sefte: Primum venditionis matutinae pretium* [sabah ilk satış bedeli] | [LO 1876] *~siftah: Alışveriş istiftahı, ilk satım.* || ~ ***Ar*** *istiftāḥ* إستفتاح [*#fṯḥ* istifʿāl X msd.] işe başlama, işe başlama duası < ***Ar*** *fataḥa* فتح açtı → FETİH

† Halk ağızlarında *sefte* ve *şefte* biçimleri tercih edilir.

›› siftahçı

siftin|mek [LO 1876] *~siftinmek: Kıpırdamak, miskin miskin kaşınmak* || < ***?***

sigara çigara [Bas 1870] *ta akşama kadar ~ciğara yapmak ve içmekle meşgul olduğundan* | sigaret [LO 1876] *~çiğara: Bükülmüş tütün manasındadır. Meşhuru Havana çigarası, kâğıtla yapılan ufağı ~sigaret.* | sigar "yaprak sigarası, puro" [Rz 1896] *evvelce büfenin kenarına bıraktığı ~sigar parçasını kendinin zannıyla yakaladı, lambadan yaktı* || ~ ***Fr*** *cigare* bükülmüş tütün çubuğu, puro ☼ 1688. ~ ***İsp*** *cigarro* a.a. ~ ***İsp (Mex)*** *sicar* tütün içmek < ***Maya*** *sic* duman, tütün

† Kâğıda sarılı tütün içme alışkanlığı Batıda 1850'lerde yaygınlaşmış, Avrupa'da ilk sigara fabrikaları 1860'larda kurulmuştur. *Sigar/sigara* sözcüğünün "kâğıda sarılı tütün" anlamında kullanımı Türkçeye özgüdür; karş. ***Fr/İng*** *cigarette,* ***İsp*** *cigarito* vb. † Halk ağızlarında görülen *cigara/cığara* biçimi ***Alm*** *Zigarre* veya ***Yun*** *tsigaro* (a.a.) biçimlerini düşündürür.

›› cigara, sigar, sigaralık, sigaret

← SİGARİLLO

sigarillo [Cum 1946] *Sigar, ~sigarillo ve sigaralarımızın öyle güzel düzenlenmiş bir 'koleksiyoncuğu' ki* || ~ ***İng*** *cigarillo* küçük sigar ~ ***İsp*** *cigarrillo* [küç.] a.a. < ***İsp*** *cigarro* → SİGARA

sigma [<1960] || ~ ***EYun*** *sigma σιγμα* Yunan alfabesinde s harfi, *Σ* ~ ***Fen*** **samk* Fenike alfabesinde s harfinin adı ≈ ***İbr/Aram*** *sāmek* סמך İbrani ve Arami alfabesinde s harfi, *ס*

sigorta [Hind 1838] *~sikurta: assurance* | [Bia 1851] *~sikurta* | [LO 1876] *~sigorta/sigurta* سيغورته || ~ ***Ven*** *sicurtà* 1. güvenlik, emniyet, 2. kaza veya kayıp ihtimaline karşı ayrılan emniyet akçesi ~ ***Lat*** *securitas* güvenlik, emniyet < ***Lat*** *sēcūrus* güvenli *+itas* < ***Lat*** *se+ cura* bakım, gözkulak olma → KÜR

† Karş. ***İt*** *assicurazione* "sigorta", ***İng*** *security* "güvenlik".

← REASÜRANS

Levent Şahverdi Arşivi

siğil [ETü: Kaş 1073] *¯sigil (...) ¯sögül* <siğil> || << ***ETü*** *sigil* siğil ≈? ***ETü*** *sige-* işemek < ***ETü*** *sig* idrar *+(g)A-* → SIY-

† Siğillerin üzerine işemek suretiyle tedavi edileceği düşüncesi tüm kültürlerde yaygındır. † Bazı ETÜ örneklerde görülen *sögül, sügel, süwel* biçimlerinde görülen ünlü yuvarlaklaşması ikincildir. ▫WOT 747-748.

›› siğil otu

← SIVILCE

sihir [Gül 1317] *Rūm élinde ¯siḥr odına çün girem / küpe binüben χorāsāna varam* ‖ ~ ***Ar*** *siḥr* سحر [*#sḥr* fiˁl] büyü, sihir ≈ ***Akad*** *sāχiru* büyücü, sihirbaz

← SIHIRBAZ

sihirbaz [EÇ <1683] *χānıŋ simyâcıları ve kimyâcıları ve ¯siḥrbâzları var imiş* || § ***Ar*** *sihr* + ***Fa*** *bāz* oynatan → SIHIR, +BAZ

sik [ETü: Kaş 1073] *¯sik:* <erkek organı - Bu nedenle cahil Türklerin ve onların kadınlarının yanında Kuran okurken '(...) sikkīnen' ve '(...) yümsik' ayetleri kısık sesle okunur.> | [LO 1876] *¯sivik* سيوك *: Türkīde siyme ve tebevvül aleti. Halen ¯sīk.* || << ***ETü*** *sik* siyme organı < ***ETü*** *sid-/*si-* siymek, işemek *+Uk* (▫Erdal 1:203, 2:642) → SIY-

›› sikle-

sik|mek [ETü: Kaş 1073] *er uraġutnı* [kadını] *¯sikdi (...) uraġut ¯sikildi (...) er uraġut birle ¯sikişdi* | [Arg 1533] *¯sicchisc chanà* [sikişhane]: *bordello* [genelev] || << ***ETü*** *sik-* (erkek) cinsel ilişkiye girmek < ***ETü*** *sid-/*si-* işemek *+Ik-* → SIY-

† ***Yun*** *siktirizo* "siktir etmek" Türkçeden alıntıdır.

›› hasiktir, hastir, sikik, sikil-, sikindirik, sikiş-, sikişhane, sikişken, siktir, siktir-, siktiri boktan, siktirikten, sittir, zik-

sika sikatif [Cum 1932] *¯sikatif, gres yağı, hırdavat, muhtelif çiviler* | [Mil 1977] *¯Sika-Retarder Betonda akışkanlık, işleme kolaylığı, düzgün satıh* ‖ ~ ***Fr*** *siccatif* kurutucu < ***OLat*** *siccativus* a.a. < ***Lat*** *siccare* [den.] kurutmak *+(i)tiv°* < ***Lat*** *siccus* kuru → SEK

›› sikatif

sikamor [Mil 1979] *¯sikomor* | [x 2010] *akçaağaçlardan şuruplar damlıyor, ¯sikamorlar meyveyle dolup taşıyor,* || ~ ***İng*** *sycamore/sycomore* sıcak iklimlere özgü bir ağaç, ficus sycomorus ~ ***EYun*** *sykómoros* συκόμορος «dut-incir», a.a. § ***EYun*** *sŷkon* σῦκον incir (≈ ***İbr*** *şiḳəmāh* שִׁקְמָה a.a.) + ***EYun*** *móron μόρον* dut

† Amerikan İngilizcesinde "çınar ağacı" (platanus) anlamında kullanılır.

sikatris [Mil 1952] *Geniş ¯sikatris'i görünüyordu ama beni ondan ziyade gittikçe şişmanlamam düşündürdü.* || ~ ***Fr*** *cicatrice* bere, yara kabuğu ~ ***Lat*** *cicatrix* a.a. < ***Lat*** *cicare* berelemek *+(i)trix*

sikke [AşP 1330] || ~ ***Ar*** *sikka(t)* سكّة [*#skk* fiˁla(t) mr.] 1. dövme demirden yapılan herhangi bir şey, saban demiri, üzerinde para basılan koni şeklinde demir kalıp, 2. madeni para, 3. bazı tarikatlere özgü koni şeklinde külah ~ ***Aram*** *sikkā/sikkətā* סכא/סכתא 1. çivi, saban demiri, 2. metal para ~ ***Akad*** *sikkatu* mıh, çivi

† Aynı Sami kökünün Arapça biçimi *şakka* "çivi çakma, şiş saplama, kuşkuya kapılma" fiilinde görülür. ***Ar*** *sakka* "para bastı" fiili isimden türetilmiştir.

← MESKÛKAT, ŞEK (MEŞKÛK)

sikl [Özön 1961] *¯sikl: ... çevrim, devir.* || ~ ***Fr/İng*** *cycle* 1. çember, döngü, tekerlek, 2. elektromanyetik dalga birimi ~ ***Lat*** *cyclus* çember, döngü, tekerlek ~ ***EYun*** *kýklos* κύκλος a.a. << ***HAv*** **kʷekʷlo-s* a.a. < ***HAv*** **kʷel-*[1] dönmek → ÇARK

† Türkçe telaffuzu yakın dönemde İngilizceye göre düzeltilmiştir.

›› kilosikl, saykıl, siklik

← ANSİKLOPEDİ, BİSİKLET (MOTOSİKLET), SİKLAMEN, SİKLON, SİKLOTRON

siklamen [Cum 1939] *Bu, son zamanların moda rengi olan ¯siklamen erguvan renginde bir kağıttı.* || ~ ***Fr*** *cyclamen* kırmızının çeşitli tonlarında çiçek açan rizomlu bir bitki, buhuru meryem, tavşan kulağı ~ ***EYun*** *kykláminos/kyklámis* κυκλάμινος/κυκλάμις a.a. <? ***EYun*** *kýklos* κύκλος halka, tekerlek → SİKL

† Yunanca sözcüğün etimolojisi açık değildir. ***Fa*** *şalġamak* (a.a.) biçimi, ön Asya kökenli ortak bir kaynağı düşündürür.

siklon [Bah 1924] *¯siklon: Pek büyük bir süratle dönerek tebdil-i mevki eden kasırga.* || ~ ***Fr*** *cyclone* havanın dairesel hareketi, hortum, burgaç ~ ***İng*** *cyclone* a.a. ☼ 1848 Piddington, İng. koloni yöneticisi. < ***Lat*** *cyclus* döngü, halka → SİKL

›› antisiklon

siklotron [Cum 1945] *binlerce ton ağırlığında ¯siklotron isimli bir alet* | kiklotron [TDK2 1955] *¯kiklotron: Atom araştırmalarında, elektriklenmiş cisimlere yüksek sürat veren bir alet.* || ~ ***İng*** *cyclotron* atom partiküllerini dairesel hareketle hızlandırma aygıtı ☼ 1929 Ernest Lawrence, Amer. fizikçi. § ***İng*** *cycle* daire + ***İng*** *electron* → SİKL, ELEKTRON

sil|mek [ETü: Bud <1000] *türüngü ¯silip* [merhem/parfüm sürüp] || << ***ETü*** *sil-* ovmak, ovarak temizlemek

† Karş. ***ETü*** *sili* "duvarcıların kullandığı mala", *silig* "temiz".

›› sil, sildir-, silgeç, silik, silin-, silinti, silme

← SİLGİ (DAKSİL.), SİLİ, SİL.K-, SİL.ME

silah [MEd y. 1300] *yoba keydi* = *¯silāḥ keydi* | silâhdâr [FatK <1481] *sipahi oğlanları ağası, altına ¯silâhdarlar ağası, altına sâir bölük ağaları* || ~ ***Ar*** *silāḥ* سلاح [*#slḥ* fiˁāl msd.] savaş aracı, özellikle kılıç ve mızrak (≈ ***Aram*** *şilḥā* שִׁלְחָא [*#şlḥ*] atılan şey, mermi, mızrak < ***Aram*** *şəlaḥ* שלח göndermek, fırlatmak)

† Anlam ilişkisi için karş. ***Lat*** *missile* "fırlatılan şey, mermi" < *mittere, miss-* "göndermek, atmak".

›› silahhane, silahlan-, silahtar

← MÜSELLAH, SİLAHŞOR

Levent Şahverdi Arşivi

silahşor [Dan 1360] ~*Silahşorlar sünüler oynadurlar / Baş üstinde kılıçlar kaynadurlar* || § ***Ar silāḥ*** سلاح + ***Fa şor***[2] شور iyi kullanan (< ***Fa şorīdan*** شوريدن 1. bulandırmak, karıştırmak, 2. yıkamak, 3. çalışmak, bir işte başarılı olmak) → SİLAH

† Karş. ÇORBA. ***Fa şōr*** sözcüğünün anlamları arasındaki semantik bağ açık değildir.

←~ KALEMŞOR

silaj [TDK9 1998] ~*silaj: Taze bitkilerin kıyılmış biçiminin bir siloda sıkıştırılarak korumaya ve saklamaya alınması* || ~ ***İng silage / İng ensilage*** «silolama», siloda bekletilerek mayalanan hayvan yemi < ***İng silo*** tahıl deposu +*age* → SİLO

silgi "silme bezi" [Kıp: Tuhf <1400] *mimsaḥa* [Ar.]: ~*silgü, sileçek; minfaḍa:* ~*silikgü"* | "silme lastiği" [Cum 1933] *elimde bir* ~*silgi ile beni gençlerden ayıran yaş farkını silmeğe çalıştığım için* || < ***ETü sil-*** +*gU* →~ SİL-

←~ DAKSİL

sili [ETü: Or 735] ~*silig kız oglın* [bakire kız çocuğunu] | [Kıp: CodC 1303] *seni tabubtur ham* ~*sili* [sana kulluk eder her temiz/dindar kişi] || << ***ETü silig*** temiz, bakire < ***ETü sil-*** temizlemek +*l(g)* → SİL-

† Türkçe kullanımdan düşmüş bir kelime iken son yıllarda kişi adı olarak canlandırılmıştır.

silika [Cum 1947] *10 bin ton Şamot tuğlasile 1500 ton* ~*silika tuğlası verecek* || ~ ***Fr/İng silica*** silisyum dioksit minerali < ***Lat silex, silic-*** çakmaktaşı

›› silikat

←~ SİLİKON, SİLİKOZİS, SİLİSYUM

silikon [Mil 1955] *güneş hararetinden elektrik husule getiren* ~*silikon bataryaları* | "cilt altı dolgusu" [Mil 1981] *sarkık göğüs kaldırıldıktan sonra* ~*silikon emplantasyonu ile büyütülebiliyor* | silikon vadisi "yüksek teknoloji yatırım alanı" [Mil 1983] *Amerika'da bilgisayar endüstisinin en fazla gelişim gösterdiği ve adına* ~*Silikon Vadisi' diye isim takılan bölgedeki* || ~ ***Fr/İng silicone*** silisyumdan elde edilen plastik madde < ***Fr/İng silicium*** bir element → SİLİKA

›› silikon vadisi, silikonla-, silikonlat-

silikozis [Mil 1984] ~*Silikozis hastalığı yapmaz. Allerji yapmaz. Saç dökmez.* || ~ ***İng silicosis*** silikaya maruz kalmakla oluşan bir hastalık → SİLİKA

silindir "geometrik şekil ... motor yatağı" [LO 1876] ~*silindir: Üstüvane, vapur makinesi üstüvanesi.* | "... asfalt düzeltme aracı" [Mil 1959] ~*silindirler, grayderler, konkasörler* || ~ ***Fr cylindre*** loğ taşı, üstüvane ~ ***EYun kýlindros κύλινδρος*** a.a. < ***EYun kýlindō κυλίνδω*** yuvarlanmak << ***HAv *k[w]el-***[1] dönmek → ÇARK

›› silindir şapka, silindirik

←~ KÜLÜSTÜR

silisyum [LT 1873] *Silicium* [Fr.]: ~*silisyüm.* || ~ ***YLat silicium*** bir element ☼ 1787 Antoine Lavoisier, Fr. kimyacı. < ***Lat silex, silic-*** çakmak taşı +*ium* → SİLİKA

silk [Sad 1574] *χuddām-i ʿālī-maḳām* ~*silkinde intıẓām recāsını taḳdīm ittiler* [yüce makam hizmetkârları yoluna konulma ricasını ilettiler] || ~ ***Ar silk*** سلك [*#slk* fiʿl] yol, rota, (mec.) kariyer, tarik ≈ ***Ar salaka*** سلك yola gitti, yolculuk etti

←~ MESLEK, SALİK, SÜLUK

silk|mek [ETü: Suv <1000] ~*silkmiş uluġ çanınızdın* [çaldığınız ulu çanınızdan] | [ETü: Kaş 1073] *er yıġaç* ~*silkdi* <ağacı salladı>, *er tonın* ~*silkindi* <giysiyi silkeledi> *(...) téwé* ~*silkinse eşekke yük çıkar* || << ***ETü silk-*** sallamak, silkelemek < ***ETü sil-*** temizlemek +*Ik-* →~ SİL-

›› silkele-, silkin-

sille [Tezk 1341] *her kim baŋa* ~*sīlī* سيلى *ura bir koz vérem, her kim iki* ~*sīlī ura iki koz vérem.* | [FatK <1481] *Silāhdār daχı acemīlere* ~*sīlī çalmağa meʿmurdur.* | [Men 1680] ~*sīlī vul.* ~*sille,* ~*sille urmak* || ~ ***Fa sīlī*** سيلى tokat

silme "kabın ağzına kadar (dolu)" [Nim-TS 1540] *leb-ā-leb* [Fa.]: *yaʿni* ~*silme ṭolu* || < ***TTü sil-*** +*mA* →~ SİL-

† Anlam ilişkisi muğlaktır.

silo [TDK1 1945] ~*silo: Sarpın.* || ~ ***İng silo*** tahıl ambarı ~ ***İsp silo*** a.a. << ***Lat sirus*** a.a. ~ ***EYun sirós σιρός*** yere gömülü tahıl deposu, büyük küp

← SİLAJ

silojizm [Cum 1965] *Mantık biliminde 'Kategorik* ~*silojizm' (kıyaslama) adı verilen* || ~ ***Fr syllogisme / İng syllogism*** mantıkta akıl yürüyme ~ ***EYun syllogismós συλλογισμός*** hesap, toplama işlemi, akıl yürütme < ***EYun syllogē συλλογή*** toplama, toplanma < ***EYun syn+ légō λέγω*** seçmek, ayırmak → LOGOS

silsile [AşP 1330] || ~ ***Ar silsila(t)*** سلسلة [*#sl* fiʿfiʿa(t) q. msd.] zincir < ***onom salsala*** سلسل zincirlenme (≈ ***Aram şalşalitā*** שלשלתא zincir)

←~ MÜTESELSİL, TESELSÜL

silüet [Cum 1934] *Objektif büyük kütleden yalnız bir* ~*siluet için çalıştı.* || ~ ***Fr silhouette*** 1. gölgenin dış hatlarını izleyerek yapılan çizim, 2. bir nesnenin gölgesinin dış hatları < ***Fr à la silhouette*** kısıtlı bütçeyle yapılan [esk.] < ***öz Etienne de Silhouette*** Fransız maliyeci ve bakan (1709-1767)

† Silhouette'in maliye bakanlığı esnasında alınan tasarruf tedbirleri nedeniyle soyluların yağlıboya portreler yerine (daha ucuz olan) silüet çizimleriyle yetinmek zorunda kalmaları nedeniyle.

silvuple [Mil 1982] *Mösyö Yaşar* ~*silvuplee* || ~ ***Fr s'il vous plait*** «sizi memnun ederse», rica sözü < ***Fr plaire*** memnun etmek <<***OLat placēre*** a.a. → PLASEBO

sim[1] [AtH <1250 (1444)] *baχıl tirdi zär* ~*sīm ḥaramdın öküş* [soysuz adam haramdan altın ve gümüş derledi çok] | [CodC 1303] *pecunia* [para] - *Fa:* ~*sim - Tr: nagt vel akča* [nakit veya akça] || ~ ***Fa sīm/sīmīn*** سيم gümüş << ***OFa asēm/asēmēn*** a.a. ~ ***EYun ásēmon ἄσημον*** 1. damgasız, 2. sikke olarak basılmamış altın veya gümüş, külçe, 3. genel olarak gümüş

Levent Şahverdi Arşivi

(▫LS 255) < ***EYun*** *sḗma σήμα* işaret, simge, damga

† Part Krallığı döneminde (MÖ 3.-MS 3. yy) İran'da para basım terminolojisi Yunancadır. Karş. DİRHEM, PUL.

›› simin, simkeş, simkeşhane, simten

sim² kart [Mil 1993] *GSM sisteme abone olanlara üzerinde microchip bulunan ¯SIM ¯kart (subscriber identity module) verilecek.* || ~ ***İng*** *sim card* [abb.] cep telefonu kartı < ***İng*** *subscriber identity module* abone kimlik modülü

sima [Sad 1574] *¯sīmā-i safā-nümālerine jengār-i tağayyürü teessür gelüp* [kaygısız yüzüne bozulma ve üzüntü pası gelip] || ~ ***Ar*** *sīmā/sīma(t)* سيما/سيمة [*#sym*] yüz, çehre ≈ ***Ar*** *sima(t)* سمة [*#wsm* msd.] 1. dağlama, mühür basma, 2. damga, mühür, marka, tip, karakter, çehre < ***Ar*** *wasama* وسم dağladı, mühür bastı

›› simaen

← MEVSİM (MUSON)

simbiyoz [Cum 1987] *kemik hücreleriyle titan oksit molekülleri arasında ¯simbiyoz (ortakyaşam)* || ~ ***Fr*** *symbiose* birlikte ve birbirine bağımlı olarak yaşama ~ ***EYun*** *symbíōsis συμβίωσις* a.a. < ***EYun*** *syn+ bióō βιόω* yaşamak *+sis* → BI(O)+

›› simbiyotik

simetri [TDK1 1945] *¯simetri: Bakışım.* || ~ ***Fr*** *symmétrie* ~ ***EYun*** *symmetría συμμετρία* birbiriyle orantılı olma < ***EYun*** *syn+ métron μέτρον* ölçü *+ia* → +METRE

›› simetrik

← ASİMETRİ

simge "sembol" [YTü: TDili 1936] || <? ***YTü*** *sim* el veya yüzle verilen işaret, mimik (Adana ağzında) *+gA*

† Adana ağzında varolduğu iddia edilen *sim* sözcüğünden türetildiği savunulmuş ise de, ***Fr*** *signe* < ***Lat*** *signum* "işaret, nişan" sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla üretildiği şüphesizdir. Karş. IMGE.

›› simgebilim, simgele-, simgesel

simit [Men 1680] *semīd vul. ¯simit: Panis albus, similaginеus, simila* [beyaz ekmek, ince un]. | "... halka şeklinde ekmek" [EÇ <1683] *ve ¯simitçiler dahi arabalar üzre furunların zeyn idüp araba tekerleği kadar ¯simitleri* سميت *sırıklara geçirüp* | "... her türlü halka" [KT 1900] *¯tahlīsiye ¯simidi: Denize düşenlerin tutunması için gemilerde bulunan simid şeklindeki mantar.* || ~ ***Ar*** *samīd* سميد [fa'īl sf.] ince öğütülmüş un veya irmik ~ ***Aram*** *samīdā* סמידא un ~ ***Akad*** *samīdu* a.a. < ***Akad*** *samādu* öğütmek

† Esasen "rafine un" demek iken İstanbul ağzında 17. yy.'dan önce "halka şeklinde ekmek" anlamını kazanmıştır.

›› simitçi

← SEMOLİNA

simsar [Kab 1432] *χalḳ χod ¯simsārdur, ne denlü sen seni miḳdārından* [değerinden] *aşağa gösterürsen χoştur, ammā yokarı gösterürsen ḥaddini bilürler.* | borsa simsarı [Düs 1888] *¯borsa ¯simsarları işbu nizamname ile beraber borsa nizamnamsi hükmüne dahi tâbi olacaklardır.* || ~ ***Ar*** *simsār* سمسار [*#smsr* q.] aracı, komisyoncu, başkası adına ticari iş yapan ≈ ***Aram*** *sārsār/sapsīrā* סרסר/ספסירא a.a.

† ▫Muarrab 83 Arapça sözcüğün Farsi kökenli olduğunu belirtir.

›› borsa simsarı, simsariye

simurg [Gül 1317] *hüdhüd ü kuşlar ¯sīmurġ miṣāl* || ~ ***Fa*** *sīmurġ* سيمرغ İran mitolojisinde ölümsüz bir kuş, zümrüd-i anka << ***OFa*** *sēnmurv/sīnamrūġ* a.a. ~ ***Ave*** *mərəγa saēna* saēna kuşu, a.a. (▫Barth 1548) ≈ ***Sans*** *śyena* श्येन bir tür yırtıcı kuş, kartal veya şahin → ŞAHİN, MURG

† Avesta'da *saēna* kuşu Yaşt xiv.41'de zikredilmiştir.

simülasyon simülatör "bir işlemi risksiz ortamda taklit eden aygıt veya program" [Mil 1969] *Astronotlar da ¯Simulator' cihazının içinde kendilerini uzay şartlarına hazırlamaktadır.* | [Mil 1972] *¯simülasyon* || ~ ***Fr/İng*** *simulation* «gibi yapma», benzeştirme, taklit etme ~ ***Lat*** *simulatio* a.a. < ***Lat*** *simulare* [den.] aynı biçimde olmak, taklit etmek, yalandan yapmak *+()tion* < ***Lat*** *simul* bir, beraber, aynı << ***HAv*** **sem-¹* a.a. → HEM

›› simülatör, simülle

← ANSAMBL, ASAMBLE, ASİMİLE (DİSSİMİLASYON), FAKS, SİMÜLTANE

simültane [Cum 1948] *İstanbul satranç şampiyonu Nevzad Süer (...) 40 kişiye karşı ¯simültane seans verecektir* || ~ ***Fr*** *simultané* eş zamanlı, aynı zamanda olan ~ ***OLat*** *simultaneus* < ***Lat*** *simul* bir, beraber → SİMÜLASYON

† Latince sözcükteki *+taneus* ekinin yapısı belirsizdir.

simya [Gül 1317] *¯sīmiyā u kīmiyāyı anlaram* | [EÇ <1683] *ʿilm-i ¯simyāde müʿellif ve bī-bedel* [simya ilminde eser sahibi ve paha biçilmez] *kimesne idi* || ~ ***Ar*** *sīmyāʾ* سيمياء [*#smy*] büyü, sihir ~ ***Aram*** *sīmiyā* סימיא a.a. ~ ***EYun*** *sēmeîa σημεῖα* [çoğ.] simgeler, (gizli) anlamlar < ***EYun*** *sēmeîon σημεῖον* simge, işaret < ***EYun*** *sḗma σήμα* işaret, gösterge *+ion* → SEMANTİK

›› simyacı

sin|mek [ETü: Kaş 1073] *aş siŋdi* <yemek yutuldu/hazmedildi>, *suw yérke ¯siŋdi* <su toprağa sindi>, *söz körjülke ¯siŋdi* <söz içine işledi> *(...) ördek kamışka ¯sündi* <ördek sazlığa saklandı, sindi> | [Men 1680] *¯siŋmek: hazm olunmak & gizlenmek.* || << ***ETü*** *siŋ-* emilmek, hazmolunmak, içine işlemek ≈? ***ETü*** *süŋ-* saklanmak, batmak

† Kaşgarî'de *siŋ-* ve *süŋ-* fiilleri arasında anlam ayrışması görüllürken, TTü iki fiil birleşmiştir.

›› içine sin-, singin, sinik, sinmece

← SİNDİR-, SİNSİ, SÖMÜR- (SÖMÜRGE, SÖMÜRÜ, SÜMSÜK), SÜNGÜ (ŞİMŞEK)

Levent Şahverdi Arşivi

sin[1] [Sad 1574] *serīr-i saltanāte cülūs ittükde ~sinn-i şerīfleri on sekiz yıl idı* [saltanat tahtına oturduğunda 18 yaşında idi] || ~ ***Ar sinn*** سن [*#snn*] 1. diş, 2. yaş, ömür süresi ≈ ***İbr/Aram*** *şēn/şinnā* שנ diş

← SİNKAF, SÜNNET(SÜNNİ), YASİN

sin[2] [ETü: Bud <1000] *ölüg kişi üçün ~sın orun* [ölü kişi için mezar] | [ETü: Kaş 1073] *~sınka kirüp kirü yanmas* [mezara giren geri gelmez] | [LO 1876] *~siŋ* سيك: *Çukur, mezar. İhtiyaten nūnla yazılır* [!]. || << ***ETü sın*** 1. kesim, boy, 2. kabir, mezar < ***ETü*** *sı-* kesmek, kısaltmak *+In* → SI-

›› sın

← SINA- (SINAV)

sinagog [EÇ <1683] *tāifei Yahūdīyānın ~sinagoglarında ẍaẍamların kayış üzre tilāvet ettikleri Zebūrdur* || ~ ***Fr*** *synagogue* Musevi dinine ait toplantı yeri, havra ~ ***EYun*** *synagōgós συναγωγός* toplantı, bir araya gelme < ***EYun*** *syn+ agōgós ἀγωγός* sürme, sevketme < ***EYun*** *ágō ἄγω* sürmek, sevketmek → AKSİYON

sinameki [Yad <1421?] *eger kuvvetlü muhkem mizaclu kişi olursa veyahud türk olursa on iki dirhem ~sinā-i mekkī kaynadup içireler* | [Arg 1533] *~sinamacchié* [sinamakiye]*: sina herba* || ~ ***Ar*** *sanā makkī* سنا مكّى Mekke sinası, şifalı bir bitki, cassia senna § ***Ar*** *sanā* سنا 1. ışık, kıvılcım, 2. sinameki + ***Ar*** *makkī* مكّى [nsb.] Mekke kentine ait

† ***Lat*** ve ***İng*** *senna, **Fr** senne* (a.a.) biçimleri Arapçadan alınmıştır

sinaps [Mil 1981] *~sinapsis ... sitokinez ... dandrit* [üniversite giriş sınavı biyoloji soruları] || ~ ***Fr/İng*** *synapse* sinir hücrelerinin eklem yeri ~ ***EYun*** *sýnapsis σύναψις* birbirine dokunma ~ ***EYun*** *syn+ ʰáptō ἅπτω* ilişmek, dokunmak, değmek *+sis* → AFİLİ

›› sinapsis

sinarit [LO 1876] *~sinarit* [tanım yok] || ~ ***Yun*** *sinagrída συναγρίδα* bir tür balık, dentex dentex << ***EYun*** *synagris συναγρίς* a.a.

›› sinağrit

sincap [AşP 1330] *ḳāḳum u ~sincāb u ḳunduz u semmūr* || ~ ***Fa*** *sincāb* سنجاب sincap

sindir|mek [ETü: Kaş 1073] *~siŋürdi* <yuttu, hazmetti> | [Aht 1545] *al-hazm* [Ar.]*: Siŋürmek, ~sindürmek, yidügini erütmek.* || << ***ETü*** *siŋür-* hazmetmek < ***ETü*** *siŋ-* içine girmek, hazmedilmek *+(g)Ur-* → SİN-

† *Sindür-* ve *siŋür-* biçimleri yakın zamana kadar beraberce kullanılmıştır.

›› sindiril-, sindirim

sine [CodC 1303] *pectus* [göğüs] - *Fa: ~sina - Tr: tos* [döş] | [AşP 1330] *çün şikemden geçdi gör uşbu ~sīne* [mideden yukarı bak göğüs gör] || ~ ***Fa*** *sīna* سينه göğüs, kucak << ***OFa*** *sēnag* a.a.

† *Sineye çekmek* deyimi ***Fa*** *āgūsīdan* (a.a.) < *āgūş* "kucak, sine" eşdeğeridir. † ***Lat*** *sinus* "kucak" ile benzerlik tesadüfi olsa gerekir.

sinefil [Mil 1996] *Sır değil, ~sinefili de bir tür deliliktir.* || ~ ***Fr*** *cinéphile* sinemasever → SİNEMA, FİL(O)+

›› sinefili

sinek [ETü: Kaş 1073] *~siŋek <yerleşik halkın dilinde 'sivrisinek' demektir; göçebeler "karasinek" anlamında kullanır.> (...) kömiçe ~siŋ etti <sivrisinek vızladı>* | sivrisinek [RMim 1614] *Türkīde ~sivri siŋek için kurulur cibinlik ta'bīr olunan perde odası demekdir* | sinekkaydı [LG 1889] *~sinek kaydı: Kaplama kel.* || << ***ETü*** *siŋek* kara veya sivri sinek < ***onom*** *siŋ* çınlama veya vınlama sesi *+Ak*

›› sinek sıklet, sinekkaydı, sineklik, sivrisinek

sinema sinematograf [GösS 1896] *hareket-i insaniye ve hayvaniyeyi gösteren ~sinematograf tabir olunur nev-icad bir alet* | sinema [GösS 1911] *tiyatro ve ~sinema ve buna mümasil luʿbiyat mahallerinin suret-i küşad ve idareleri hakkında* | sinemasever [Mil 1954] *dünyanın ~sinemaseverleri arasında birdenbire parlamış bulunan* || ~ ***Fr*** *cinéma* [abb.] < ***Fr*** *cinématographe* hareketli görüntü kaydeden cihaz ☼ 1895 Louis Lumière, Fr. mucit. § ***EYun*** *kinema κίνεμα* hareket (~ ***EYun*** *kinéō κινέω* hareket etmek, devinmek *+ma(t)*) + ***EYun*** *grapheús γραφεύς* yazar, yazan → KİNETİK, GRAF(O)+

›› sinemacı, sinemasever, sinemaskop, sinematik, sinematograf

← SİNEFİL, SİNEMATEK

sinematek [Mil 1962] *sinema sanatı bakımından değeri olan her çeşit filmin bulunduğu kurumlar mevcuttur. ~Sinematek' adı verilen bu kurumlarda* || ~ ***Fr*** *cinémathèque* sinema kütüphanesi ☼ 1936 Henri Langlois, Fr. sinema tarihçisi. § ***Fr*** *cinénia* sinema + ***EYun*** *thḗkē θήκη* depo, mağaza → SİNEMA, TEZ[2]

† *Bibliothèque* "kitaplık" sözcüğünden analoji yoluyla türetilmiştir.

sinerji [TDK2 1955] *~sinerji: Görevdeşlik.* || ~ ***Fr*** *synérgie* / ***İng*** *synergy* birlikte işleme, güç birliği ~ ***EYun*** *synérgeia συνέργεια* a.a. < ***EYun*** *syn+ érgō ἔργω* işlemek, çalışmak → ERG(O)+

›› sinerjik

single "tenis terimi" [Mil 1953] *Yeni bir tenis yıldızı doğuyor ... Amerikan kortunun ~single (tek) maçlarını kazandığı gibi* | "plak endüstrisi terimi" [Mil 1992] *45'liklerin daha modern boyutu olan ~single kasetler* | "... eşi veya sevgilisi olmayan" [Hür 1999] *Türkiye'nin ilk ~single' kulübü kuruldu, bekarların aklı karıştı* || ~ ***İng*** *single* tek, tekli şey ~ ***Lat*** *singulus* a.a. << ***Lat*** **sim-culus* «tek-çik»

† Karş. ***Lat*** *sim-plex* "tek-kat" > "basit" > ***İng*** *simple* "basit".

sini [YusZ <1377] *kızıl altun yüz ~sīnīler kodılar / yüz dahı bir saf gümişden kodılar* || ~ ***Fa*** *sīnī* سينى büyük bakır tepsi

sinik [HRGKok 1927] *Fakat çok ~sinik' - Fakat riyasız...* || ~ ***Fr*** *cynique* kuşkucu ~ ***EYun*** *kynikós κυνικός* «köpekçi», Atina'lı Antisthenes'in felsefe okuluna bağlı kimse < ***EYun*** *kýon, kyno- κύον, κυνο-* köpek *+ik°* << ***HAv*** **kʷon-* a.a. → KANİN

Levent Şahverdi Arşivi

† Antisthenes'in Atina dışında *Kynósargēs* "köpek yatağı" adı verilen yerdeki okulundan ötürü bu adın verildiği rivayet edilir.

›› kinik, sinizm

sinir [ETü: Bud <1000] *~sinir tamırı sünükine tegi közünüp* "siniri damarı kemiğine kadar göründü" | [Men 1680] *~sinır* سكر *: âsab a. Nervus, tendo* [sinir veya kas lifi]. *~Sinırlü: nervosus.* || << ***ETü sinir*** sinir, kas tendonu, kas ≈ ***Ave snāvarə*** sinir, kas tendonu ≈ ***Toh sñaura/sñor*** a.a. << ***HAv *snéh$_1$wr*** a.a. < ***HAv *sneh$_1$-*** dokumak, örmek, eğirmek

›› sinir krizi, sinir ol-, sinirlen-, sinirlendir-, sinirli

sinkaf [<1930] || [Cum 1971] *öğretmen kıyımına felân ~sinkaf ediyorum* || § ***Ar sīn*** سين Arap alfabesinde s harfi (~ ***Aram şin*** diş, Arami alfabesinde ş harfi, ש) + ***Ar kāf*** كاف Arap alfabesinde k harfi (~ ***Aram kaph*** avuç, çanak, Arami alfabesinde k harfi, כ) → SİN[1], KEFE

† Eski yazıda *sik* sözcüğünün hecelenmiş halidir. Doğru biçimin *sinkâf* veya *sinkef* olması gerekir.

›› sinkaflı

sinod [Zenk 1876] *~sinod* سنود *- σύνοδος - Synode* | [T&S 1892] *Synode* [Fr.]: *cemiyet-i ruhaniye, rüesa-yı ruhaniye cemiyeti, ~sinod.* || ~ ***Fr synode*** kilise meclisi ~ ***EYun sýnodos*** σύνοδος 1. yol kavşağı, 2. buluşma, toplantı, meclis < ***EYun syn+ hodós*** ὁδός yol → OD(O)+

sinoloji [DTC 1940] *~sinoloji* || ~ ***Fr sinologie*** Çinbilim < ***OLat Sina*** Çin diyarı ~ ***Ar şīn*** صين a.a. ~ ***Fa çīn*** چين a.a. → +LOG

† Arapçada mevcut olmayan /ç/ sesinin sad harfiyle karşılanması ve 12. yy.'dan itibaren Avrupa akademik kültürüne Çin'e ilişkin bilgilerin Arap kaynaklarından ulaşması nedeniyle önses değişimi olmuştur.

›› sinolog, sinolojik

sinonim [TDKur 1933] *aynı mefhumu ifade etmek itibariyle bir sayılmak lazımgelen ~sinonimleri, müteradifleri* || ~ ***Fr synonyme*** anlamdaş kelime ~ ***EYun synónyma*** συνόνυμα a.a. < ***EYun syn+ ónoma*** ὄνομα isim → +ONİM

sinopsis [Mil 1977] *başarılı bulduğu bu öyküyü, aynı zamanda profesyonel bir ~sinopsis örneği olarak niteledi* || ~ ***İng synopsis*** özet ~ ***EYun sýnopsis*** σύνοψις topluca göz atma, toplu bakış, a.a. < ***EYun syn+ ópsis*** ὄψις bakma, göz atma < ***EYun oráō, op- ὁράω, οπ-*** bakmak +***sis*** → OPT(O)+

sinsi [Arg 1533] *~sinchsi* [sinksi]: *auaro ... ipocrito* [çıkarcı, riyakâr]. | [LO 1876] *~sinsi: Sinmiş, kuyruğu bacağı arasına almış.* || < ***TTü sin? sinik?*** sinen +***sI*** → SİN-

sintine [LF 1574] *seng-i topdan sinilecek yeri mi var geminün/ selb-i âr eyleyecek meger ki ~sentinesi?* || ~ ***İt sentina*** teknenin dibinde suyun biriktiği yer << ***Lat sentīna*** a.a.

† Karş. ***Fr sentine*** (a.a.).

sinüs [TDK1 1945] *~sinüs:* [matematikte bir kavram] || ~ ***YLat sinus*** 1. burun içi kıvrımı, 2. trigonometride bir oran ~ ***Lat sinus*** iki göğüs arası kıvrımı, kucak, cep

† Matematikteki anlamı y. 1150'de Gherardo di Cremona tarafından ***Ar cayb*** "iki göğüs arası kıvrımı, kucak, cep, matematikte sinüs" çevirisi olarak kullanılmıştır.

›› kosinüs, sinüzit, sinüzoid

sinyal [Göv 1930] *~sinyal: İşaret* || ~ ***Fr signal*** işaret, uyarı ~ ***OLat signale*** [n.] işaret eden şey < ***Lat signum*** alay sancağı, işaret, simge +***al°*** << ***HAv *sek^{w}-no-*** < ***HAv *sek^{w}-***[1] izlemek, peşinden gitmek → SEKANS

›› sinyalizasyon, sinyalize

← DESEN (DESİNATÖR, DİZAYN), KONSİNYE, RANSEYMAN

sipahi [Gül 1317] *anda kim Rustam Narīmâna ire / her ~sipâhī kanda meydâna gire* ‖ ~ ***Fa sipāhī*** سپاهی ordu mensubu, askeri < ***Fa sipāh/sipah*** سپاه/سپه ordu +***ī*** << ***OFa spāh*** a.a. << ***EFa/Ave spāda-*** atlı, süvari < ***EFa aspa*** at → SIPA

sipariş [Men 1680] *~sipāriş: Demendatio, commendatio, commissio.* ‖ ~ ***Fa sipāriş*** سپارش emanet, teslimat < ***Fa sipurdan, sipār-*** سپردن, سپار (bir işi veya şeyi) emanet etmek, ısmarlamak, güvenli bir yere teslim etmek +***iş*** << ***OFa apispārtan, apispār-*** a.a.

← CANSİPERANE, ISMARLA-

siper "kalkan" [SN 1354] *Bélinde silāḥ u ~siper götürür* | "... savaşta toprağa kazılan sığınak" [SPzS 1917] *Üç seneden beri milyonlarca hayat-ı şebâbı* [genç yaşamı] *~siperlerde türâb (...) eden İngiliz nukat-ı nazarı* || ~ ***Fa sipar/ispar*** سپر/اسپر kalkan << ***OFa spar*** a.a.

† ***Sans sphara*** "kalkan" Farsçadan alıntıdır.

›› siperlik

sipsi "düdük" [Kaş 1073] *~sıbızġu* <küçük kamış düdük> | <... düdük ağızlığı> [EÇ <1683] *nefīr (...) bu daχı kamış ~sipsi ile çalınır* | "... sigara, tütün (argo)" [Mikh 1929] *~sipsi: Tabac.* || << ***ETü sıbızġu*** düdük

† Karş. Kazakça ve Tatarca *sıbızgı* "düdük". † ***ETü sibek*** "küçük çocukların işemesi için kullanılan kamış" bununla ilgili olabilir.

sir [<1980] || ~ ***İng sear*** ütmek, aleve tutarak kıl yakmak << ***Ger saurjan*** kurutmak

sirayet [Marz 1380] *bir müşkil rence* [hastalığa] *mübtelâdur (...) sakınalar ki tizcek ~sirâyet itmeye* | [Sad 1574] *fesâd-ı ḳâṭıbe-i nâse teesīrü ~sirâyet ider* [halkın genelinin bozulmasına etkisi ve bulaşımı olur] || ~ ***Ar sirāya(t)*** سراية [*#sry* fiʿāla(t) msd.] yayılma, (hastalık) bulaşma < ***Ar sarā*** سرى gece seyahat etti, dolaştı, (sıvı) aktı, yayıldı, (hastalık) bulaştı

← SARI[1]

siren [Cum 1934] *ihalesi takarrür eden canavar düdüğüne ~siren'e talip zuhur etmediğinden* ‖ ~ ***Fr sirène*** canavar düdüğü ☼ 1819 Cagniard de la Tour, Fr. mucit. < ***EYun Seirḗn*** Σειρήν bağırarak gemileri kazaya sürükleyen efsane yaratığı

siret [YusZ <1377] *dir ilâhī uşbu χâlḳuŋ sūreti / değşürülsün uşbu χalḳuŋ ~sīreti* [ahlakı] | [Fuz 1535] *suḥbet-i*

Levent Şahverdi Arşivi

erbāb-i ʿilm ü maʿrifetden kıl hüsn-i ¯sīret [ilim ve marifet erbabının sohbetinden ahlak güzelliği edin] || ~ ***Ar*** *sīra(t)* سيرة [*#syr* fiʿla(t) msd.] 1. gidiş, yürüyüş, kariyer, sefer, kampanya, 2. yaşam tarzı, ahlak, 3. peygamberin hayat hikâyesi < ***Ar*** *sāra* سار yürüdü, gezdi, yol aldı → SEYİR

← SİYER

sirk [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *cirque* 1. daire, çember, 2. halka şeklinde gösteri alanı ☼ 1791 Fr. << ***Lat*** *circus* daire, halka, ring, yuvarlak gösteri alanı << ***HAv*** **ki-kr-o-* halka, yuvarlak < ***HAv*** **(s)ker-*[3] kıvırmak, halka yapmak → RİNG

† Roma'daki ünlü yarış ve gösteri alanı Circus Maximus'a atfen.

← SİRKÜLASYON (SİRKÜLER)

sirkat [KınZ 1564] || ~ ***Ar*** *sirḳa(t)* سرقة [*#srḳ* fiʿla(t) msd.] çalma, hırsızlık < ***Ar*** *saraḳa* سرق çaldı

sirke[1] [ETü: Kaş 1073] ¯*sirke* <sirke> || << ***ETü*** *sirke* üzüm asidi ≈ ***Fa*** *sirka* سرکه a.a.

† Nihai kökeni ve alıntı yönü belli değildir. ▫Doerfer III.246.

›› balsamik sirke, sirkeleş-

sirke[2] [ETü: Kaş 1073] ¯*sirke* <kafada olan bit yumurtası> *(...) oğlan ¯sirkelendi* <çocuğun başı sirke doldu> || << ***ETü*** *sirke* bit yumurtası

† Karş. ***Moğ*** *sirke* (a.a.).

sirkülasyon [Cum 1936] *gitgide elâstikiyeti azalan şiryanlarındaki ¯sirkülasyon bozukluğu* || ~ ***Fr*** *circulation* dolanım, dolaşım < ***Lat*** *circulare* [den.] dolanmak *+()tion* < ***Lat*** *circulus* [küç.] daire, çember, küçük halka < ***Lat*** *circus* döngü, daire *+ul°* → SİRK

›› sirkülatör, sirküle

← SİRKÜLER

sirküler [Cum 1930] *Anadoludaki eczahanelere bir ¯sirküler gönderildiği ve cemiyete dahil olmaları istendiği* | imza sirküsü [Mil 1985] *İstenen belgeler (...) ¯imza ¯sirküsü, iki adet resim* || ~ ***Fr*** *circulaire* 1. dairesel, daire şeklinde, 2. genel dolaşım için yazılan mektup, genelge < ***Fr*** *circuler* dolanmak, dolaşmak *+ari°* → SİRKÜLASYON

›› sirkü

siroko [Bah 1924] ¯*siroko: Gayet sıcak esen bir rüzgâr, semüm* || ~ ***Fr*** *sirocco* Batı Akdenize özgü güneydoğu rüzgârı ~ ***İt*** *scirocco* a.a. ~ ***Ar*** *şarḳ* شروق doğu rüzgârı [dial.] < ***Ar*** *şarḳ* شرق doğu → ŞARK

siroz [LT 1873] *Cirrhose* [Fr.]: ¯*siroz, teşmi'*. || ~ ***Fr*** *cirrhose* karaciğer çürümesi ~ ***YLat*** *cirrhosis* a.a. ☼ René-Théophile-Hyacinthe Laennec, Fr. hekim (1781-1826). < ***EYun*** *kirrhós* κιρρός kirli sarı, bej *+sis*

† Karaciğerde oluşan sarı topaklardan ötürü.

sirrus [Özön 1961] ¯*sirrüs: Saçak telleri biçimindeki bulut.* || ~ ***YLat*** *cirrus* ince tel şeklinde bulut ☼ 1802 Luke Howard, İng. doğabilimci. < ***Lat*** *cirrus* lif, ince tel

sirtaki "bir çeşit Yunan dansı" [Mil 1965] ¯*Sirtakiyi Dalida'dan öğrenin* || ~ ***Yun*** *syrtáki* συρτάκι [küç.] küçük sirto, oyun havası < ***Yun*** *syrtós +akion* → SİRTO

sirto [LO 1876] ¯*sirto: Bir nevʿi raks koşması.* || ~ ***Yun*** *syrtós* συρτός 1. sürme, sürçme, 2. bir oyun havası < ***Yun*** *syrnō σύρνω* çekmek, sürmek, sürüklemek *+t°* << ***EYun*** *sýrō σύρω* a.a. --→ SIRMA

← SİRTAKİ

sis "serpme benek" [Kam 1800] *at kısmının tüylerinde olan alaca beneklere denir ki ¯sis taʿbīr ederler* | "pus" [LO 1876] ¯*sis: Rutubetli, karamtık, gölgeli duman, ağır pus.* || < ***?***

sism(o)+ ~ ***Fr/İng*** *seismo+/sismo+* [bileşik adlarda] deprem ~ ***EYun*** *seismós σεισμός* deprem < ***EYun*** *seiō σείω* sarsmak, sarsılmak *+ism°* << ***HAv*** **tweis-* < ***HAv*** **twei-* sarsmak

›› sismolog, sismoloji

← SİSMİK, SİSMOGRAF

sismik [Cum 1935] ¯*Sismik mihrakı denilen sarsıntı merkezinden muhtelif tipte dalgalar intişar eder* || ~ ***Fr*** *seismique/sismique* depreme ait < ***EYun*** *seismós σεισμός* deprem *+ik°* --→ SİSM(O)+

sismograf [Şehbal 1909] ¯*Sismograf (zelzelenüvis) aleti nasıl çalışır* || ~ ***Fr*** *sismographe* deprem kayıt cihazı → SİSM(O)+, GRAF(O)+

›› sismografi, sismografik

sistem [Don 1915] *hidrolik ¯sisteminin fevaid-i mahsusası vardır* | [Bah 1924] ¯*sistem: (...) birtakım şeylerin veya kısımların muntazam surette bir araya cem'inden hasıl olan tertip, mecmu'a.* | sistematik [Hil 1930] *İmperatorluk salibiahmerlerinin ¯sistematik bir propaganda tertip eylemeleri* | [Bel 1937] *İslam dinî hukukunun ¯sistematizasyonu'yle hemzaman olan bu lejislasyon faaliyeti* || ~ ***Fr*** *système* birçok unsurdan oluşan düzen ~ ***EYun*** *sýstēma σύστημα* «bir arada duruş», a.a. < ***EYun*** *syn+ stēma στήμα* duruş, durma (< ***EYun*** *histēmi, stā- ἵστημι, στα-* durmak *+ma(t)* < ***HAv*** **stā-* a.a.) → STATİK

›› sistematik, sistematizasyon, sistematize, sistemik, sistemleş-, sistemleştir-, sistemli

← BODOSLAMA, EKOSİSTEM

sistit [Bah 1924] ¯*sistit: Mesanenin iltihabı* || ~ ***Fr*** *cystite* mesane enfeksiyonu < ***Fr*** *cyste* mesane *+itis* → KİST

sistol [ML 1969] || ~ ***Fr*** *systole* kalp atışında kasılma evresi ~ ***EYun*** *systolḗ συστολή* [dev.] kasılma < ***EYun*** *systéllō συστέλλω* kasılmak < ***EYun*** *syn+ téllō* kalkmak --→ ANADOLU

›› diyastol, sistolik

sistre [Men 1680] ¯*sisra an ¯sistra: Spatha lignaea pistoris* [ahşap spatula] | [LO 1876] ¯*sistre: Uzun saplı ekmek küreği; kaşıkçı marangoz esnafının kaşıma aleti."* || ~ ***Yun/EYun*** *ksýstra ξύστρα* 1. hamam kaşağısı, 2. ahşap yontma aleti < ***EYun*** *ksýō ξύω* kaşımak, kazımak, yontmak, kumaşın havını sıyırmak *+tēr*

Levent Şahverdi Arşivi

← USTURA (BİSTURİ)

sit "arkeolojik, tarihi veya doğal koruma alanı" [RG 1977] *Boğaziçi tarihi doğal ¯sit alanı* || ~ ***Fr*** *site* konum, yer, mevki << ***Lat*** *sitūs* [pp.] a.a. < ***Lat*** *sinare* yerleştirmek, koymak +*()t*°

† Türkçe kullanımı *arkeolojik sit* (< ***Fr*** *site archéologique)* deyiminden türemiştir. Aynı kökten ***Fr/İng*** *situation* "konum, mevki".

›› doğal sit, kentsel sit, sit alanı

← SİTE[2], SİTÜASYON (SİTCOM)

sit(o)+ ~ ***Fr/İng*** *+cyte/cyto+* [bileşik adlarda] hücre < ***YLat*** *cytus* hücre ~ ***EYun*** *kýtos κύτος* içi boş şey, kap, kutu << ***HAv*** ***ku-to-*** a.a. < ***HAv*** ***(s)keu-*** kapatmak, saklamak

›› oosit, spermatosit, zoosit

← ERİTROSİT, KUTU, LÖKOSİT (LÖSEMİ), MONOSİT, SİTOLOJİ, SİTOPLAZMA

sitadel [Cum 1990] *Arslantepesi anıtsal şehir kapısı ve ¯sitadel duvarı ile* || ~ ***Fr*** *citadelle* / ***İng*** *citadel* hisar ~ ***İt*** *cittadella* iç kale, hisar < ***İt*** *città* kent << ***Lat*** *civitas, civitat-* a.a. → SİTE[1]

sitar [Mil 1984] [Bengal] *halk müziğinde ünlü ¯sitarın yanısıra keman, flüt ve ülkeye özgü vurma çalgılar* || ~ ***Fa*** *sitār* ستار üç telli bir çalgı § ***Fa*** *si/sa* سه üç + ***Fa*** *tār* تار tel, saç → SE, TARA-

sitare [CodC 1303] *stella - Fa: ¯stara - Tr: juldus* [yulduz] | [AşP 1330] *toğmadığdı nüh felek heft āsumān* [doğmamıştı dokuz felek ve yedi gök] / *ne ¯sitāre var-ıdı ne ins ü cān* || ~ ***Fa*** *sitāra* ستاره yıldız << ***OFa*** *stārak* a.a. ≈ ***Ave*** *star-* a.a. ≈ ***Sans*** *stṛ* स्तृ a.a. << ***HAv*** ****ster-[2]*** a.a. → ASTR(O)+

sitayiş [Tezk 1341] *eger doğru söyler-iseŋ şıddıḳlar kendülerin ¯sitāyiş itmeyeler* || ~ ***Fa*** *sitāyiş* ستایش övgü < ***Fa*** *sutūdan, sitā-* ستودن, ستا övmek, medhetmek *+iş* ≈ ***Ave*** *staoiti* a.a. ≈ ***Sans*** *śtauti/śtute* a.a. << ***HAv*** ****steu-[2]*** a.a.

sitcom [Mil 1995] *Türkiye'nin ilk gençlik ¯sitcomu 'Radyo-Madyo'* | ~ ***İng*** *sit-com* [abb.] < ***İng*** *situation comedy* «durum komedisi», bir tür televizyon dizisi → SİTÜASYON, KOMEDİ

site[1] "antik çağ kenti" [Cum 1938] *Frikyalılara aid üç katı ihtiva eden çok mühim bir ¯site bulunmuştur* | "... yerleşke" [Cum 1948] *yanyana yapılarile bir ¯site halinde kurulan Erkek Sanat Enstitüsü'ne milyonlar harcanmış* || ~ ***Fr*** *cité* 1. kent, 2. yerleşke, özellikle toplu konut yerleşkesi << ***Lat*** *civitas* kent, devlet < ***Lat*** *civis* yurttaş, hemşehri *+itas*

† ***İng*** *city* "şehir" Fransızcadan alıntıdır. Aynı Latince sözcükten ***İsp*** *ciudad*, ***İt*** *cittá*, ***Rom*** *cetate* vb. "şehir".

← SİTADEL, SİVİL (SİVİLİZASYON)

site[2] web sitesi [Cum 1996] *Bugün bütün büyük şirketler İnternet'te ¯web sitesi açmak için sırada* | internet sitesi [Mil 1996] *Amerika'nın ¯İnternet sitelerine giren bilgisayar meraklısı gençler* || ~ ***İng*** *web site* worlwide web üzerinde sanal konum < ***İng*** *site* yer, konum, mevki ~ ***Lat*** *situs* → SİT

† "Yerleşke" anlamına gelen *site* ile etimolojik bağı yoktur.

sitem "zulüm" [Tefs <1300] || sitemkâr "zalim" [Rav 1449] *Dilersen k'olasın cāna cihāndār / ʿAdl kıl pes olma ¯sitemkār* | [LO 1876] *¯sitem: (...) serzeniş ve kinaye.* || ~ ***Fa*** *sitam/istam* ستم/استم zulüm, eza << ***OFa*** *stahmak* a.a. ≈ ***Ave*** **stahma-* a.a.

† Serzeniş" anlamında kullanımı şair mübalağasıdır.

›› sitemkâr, sitemli

sitoloji [Cum 1963] *İnsan histolojisi ve ¯sitolojisi* || ~ ***Fr*** *cytologie* / ***İng*** *cytology* hücre bilimi → SİT(O)+, +LOG

›› sitolog

sitoplazma [ML 1969] || ~ ***Fr*** *cytoplasme* / ***İng*** *cytoplasm* hücre içi sıvısı → SİT(O)+, PLAZMA

sitrik [Cum 1936] *50 gram asit ¯sitrik, 4 kilo Digalen* || ~ ***Fr*** *citrique* limondan elde edilen (asit) < ***Lat*** *citrus* limon ağacı *+ic*° (≈? ***EYun*** *kédros κέδρος* sedir ağacı)

›› sitrat, sitrin

← SİTRONELLA

sitronella [ML 1969] || ~ ***YLat*** *citronella* limon otu < ***Fr*** *citron* limon *+ell*° < ***Lat*** *citrus* limon ağacı → SİTRİK

sitteisevir "geleneksel takvime göre Boğa burcunda (Mart-Nisan) görülen altı günlük soğuklar" [LO 1876] *¯sitte-i ¯sevr: Öküz soğuğu* || § ***Ar*** *sitta(t)* ستّة altı + ***Ar*** *ṯawr* ثور [*#s̱wr*] boğa, boğa burcu < ***Ar*** *ṯāra* تار azdı, çığırından çıktı → SİTTİN

† Karş. ***Aram*** *tawrā*, ***Fen*** *twr* "boğa". Yunanca *taúros,* Latince *taurus* (a.a.) biçimleri bir Batı Sami dilinden alınmıştır.

sittin "altmış" [MMem 1557] *sene iḥdā ve ¯sittīn ve tisʿa miʾe* [961 yılı] | sittin sene "çok uzun süre" [KT 1900] *¯sittīn ¯sene: Mübalağa ve kesretden kinayedir.* || ~ ***Ar*** *sittīn* ستّين altmış < ***Ar*** *sitta(t)/sids* ستّة altı → MÜSEDDES

← SİTTEİSEVİR

sitüasyon "konumlama" [Cum 1931] *diplomalı bir mühendis, güzergāh tayini, tarama usulü, harita ahzı, ¯sitüasyon, nirengi teşkili* || ~ ***Fr/İng*** *situation* konumlama, konum, durum < ***Lat*** *situare* [den.] konumlandırmak, yerleştirmek *+()tion* < ***Lat*** *sitūs* yer, mevki → SİT

›› situasyonist

← SİTCOM

sivil [Bah 1924] *¯sivil: Asker veya hoca olmayan, mülkî, başı bozuk.* | (argo) [OCK 1932] *¯sivil: Yalın ayak, başı kabak, ceketsiz dolaşan adam.* | sivil polis [Cum 1930] *Camilerde mukabele okuyan ¯sivil ¯polis* | sivil toplum [Mil 1975] *Batı uygarlığında ¯sivil ¯toplum' yani şehir medeniyeti ve muaşereti bu mekanizmayı sağladı.* | sivil darbe [Cum 1985] *Bolivya'da ¯sivil ¯darbe* || ~ ***Fr*** *civil* 1. yurttaşlığa ilişkin, medenî, kentsel, 2. askeri olmayan, üniformasız ~ ***Lat*** *civilis* yurttaşlığa ve-

Levent Şahverdi Arşivi

ya kentliliğe ilişkin (sıfat) < ***Lat*** *civis* yurttaş, hemşehri *+()bilis* → SİTE[1]

›› sivil darbe, sivil polis, sivil toplum, sivilleş-

← SİVİLİZASYON

sivilce "küçük siğil" [Yad <1421?] *uyuz ve giciyüge fāide ider ve ¯sivilcülere ve çıbanlara fāide ider* | [BK 1797] *çırpıcı çoğanı derler, ¯siğilcelere ve çıbanlara nāfiʿdir.* || < ***ETü*** *sigil +çA* → SİĞİL

sivilizasyon [Mesail 1835] *bu misillü ¯sivilizasyon usūlünün müteferriʿatından addolunarak* | sivilize "uygar" [Rz 1896] *nobles, yani erbab-ı asalet ve itibardan olan ¯sivilize kibara* || ~ ***Fr*** *civilisation* uygarlık, medeniyet < ***Fr*** *civiliser* uygarlaştırmak *+()tion* < ***Fr*** *civil* uygar, medeni *+ise-* → SİVİL

›› sivilize

sivri [ETü: Kaş 1073] *¯süwri* <mızrak başı, kılıç ucu, minare, şiş ve benzeri gibi sivri olan herhangi bir nesne.> | [Kıp: İdr 1312] *¯süwrü ¯çibin* <sivri sinek> || << ***ETü*** *sübrig* tiz, sivri < ***ETü*** *sübri-* sivrilmek, keskinleşmek *+l(g)*

† Karş. ***Moğ*** *sibe-* "delmek, dövme yapmak". ETü örneklerde görülen ünlü yuvarlaklaşması, *b/w* dudaksılından kaynaklanır.

›› sivri akıllı, sivrice, sivrisinek

← SİVRİL-, SÖBÜ (SÖVE)

sivril|mek [İdrH <1402] *¯süveltti* [eşek kulağını dikti] | [LO 1876] *¯sivrilmek: Sivri durmak, boy atmak.* || < ***TTü*** *sivri +ll-* → SİVRİ

† Sıfata eklenen *+ll-* eki geç dönem **TTü** özgüdür. Erken örneklerde *sivel-* ve *sivrel-* görülür.

›› sivrilt-

siy|mek [ETü: Kaş 1073] *er ¯siṣti/sitti* [adam işedi] | [Kıp: İdr 1312] *¯sidi: bāla* || << ***ETü*** *sid-* işemek < ***ETü*** **si-* a.a.? *+id°*

† Karş. ***ETü*** (Uygurca) *sig* "sidik", *sige-* "işemek", ***Moğ*** *sigü-* "işemek". */d/* > *ø* dönüşümünün 11. yy.'dan eski olduğu görülmektedir.

›› siyme

← SİDİK, SİĞİL (SİVİLCE), SİK, SİK-

siya "kürekleri geriye doğru çekme" [LF 1556] *kürekçi taifesinin kürek çekmekden ve ¯siya etmekden ve top salya eylemekten takatleri tak olub* || ~ ***İt*** *sia* geri çek! < ***İt*** *siare* küreği geri çekmek ≈ ***Fr*** *scier* a.a.

† Akdeniz dillerinde yaygın olan fiilin kaynağı nihai meçhuldür.

siyah [CodC 1303] *nigrum - Fa: ¯sia - Tr: χara* | [YusZ <1377] *lāle ol dem dökdi jāle kıldı āh / nideyüm (ben) olmışam baχt-i ¯siyāh* | "... kara derili" [Fer <1451] *çün ol ¯siyāh yemekden içmekden fāriġ düşdi* || ~ ***Fa*** *siyāh/siyah* سیاه/سیه kara << ***OFa*** *syāv* a.a. << ***EFa/Ave*** *syāva-* a.a. (≈ ***Sans*** *śyāmá* श्याम koyu renk, esmer, siyah) << ***HAv*** **kiē-mo-* koyu renk, esmer

† ***Erm*** *syaw ևեաւ* > *sév սէվ* (a.a.) biçimi Eski Farsçadan alınmış olmalıdır.

›› simsiyah, siyahî, siyahlık

siyak [Sad 1574] *kitābinūŋ ¯siyāḳında* [akışında] | [LO 1876] *söz gelişi: ¯Siyak u sibak.* || ~ ***Ar*** *siyāḳ* سياق *[#swḳ fiʿāl* msd.] sözün gidişi, bağlam < ***Ar*** *sāḳa* ساق güttü, sürdü → SEVK

›› siyak ve sibak

siyanür [Cum 1930] *dün gece Bebek üzerindeki koruluğa giderek ¯siyanür içmiştir.* || ~ ***Fr*** *cyanure* Prusya mavisi rengini veren siyanhidrik asidin esteri ☼ 1815 Gay-Lussac, Fr. kimyacı. < ***EYun*** *kýanos κύανος* lapis lazuli, laciverd taşı ve rengi *+()tura* ~? ***Hit*** *kuuanna* bir süs taşı, bakır (göztaşı?)

† Yunanca sözcük muhtemelen bir Anadolu dilinden alınmıştır.

siyasa [YTü: HM 1934] *Türkiye'nin dış ¯sıyasası esas itibariyle realisttir* | siyasal [YTü: HM 1934] *Fransız meclisi Avrupa ¯sıyasal durumunu konuştu* || < ***Ar*** *siyāsa(t)* → SİYASET

† ***Ar*** ve ***Osm*** *siyāset* sözcüğünün Türkçe kökenli olduğu tezine istinaden Dil Devrimi döneminde türevleri yapılmıştır. Tezin olgusal dayanağı yoktur.

›› siyasa, siyasallaş-

siyaset [Kut 1069] *isizlerke ḥaşmat ¯siyāsat kerek / eḏgülerke tutçı ḥurmat gerek* [kötülere maiyet ve siyaset gerek, iyilere daima hürmet gerek] | "... şer'i hüküm olmaksızın cezalandırma" [İrşM 1387] *şahr içinde bir niçe kez öltürülür ¯siyāset birle* || ~ ***Ar*** *siyāsa(t)* سياسة *[#sws fiʿāla(t)* msd.] 1. at bakım ve eğitimi, seyislik, 2. devlet yönetme, yönetim < ***Ar*** *sāʾis* at bakıcısı, seyis → SEYİS

›› siyasetçi, siyaseten, siyasetname, siyasi, siyasiyat, siyasiye

← SİYASA

siyatik [Cum 1930] *Osman Beyefendi bir müddettenberi ¯siyatik ve tasallûptan mustarip* || ~ ***Fr*** *sciatique* kalçaya veya kalça sinirine ilişkin << ***OLat*** *sciaticus* ~ ***EYun*** *isχiadikós ισχιαδικός* a.a. < ***EYun*** *isχion ἰσχίον* kalça kemiği *+ik°*

siyer [Kab 1432] *gerekir kim geçmiş pādişāhlar ¯siyerlerinden okımış ola* | [Sad 1574] *şeh-i nīk ü ¯siyer* [iyinin ve erdemlerin şahı] || ~ ***Ar*** *siyar* سير *[#syr* fiʿal çoğ.] siretler < ***Ar*** *sīra(t)* سيرة [t.] 1. yürüyüş, gidiş, tavır, 2. erdem, başarı, hayat hikâyesi, özellikle Hz. Muhammed'in hayat hikâyesi → SİRET

siyonizm [ÖS <1924] *İşte ben de bizzat bir ¯siyonist'im (...) bizim gençler ¯siyonizm hakkında ne düşündüğünü sormuşlar.* | [Bah 1924] *¯siyonizma: Filistin'de muhtar bir Musevi devleti kurmaya savaşan mezheb* || ~ ***Fr*** *sionisme* Kudüs'te bir Yahudi vatanı kurulmasını öngören siyasi akım ☼ 1890 Nathan Birnbaum, Avust. yazar. < ***öz*** *Sion* Kudüs kentinin bulunduğu tepenin adı *+ism°* < ***İbr*** *şiyōn* ציון işaret amacıyla yapılan taş yığını

† Kudüs tepesinin adının muhtemel kaynağı olan İbranice sözcüğün Arapça eşdeğeri *şawwān* صوّان "çakmaktaşı" anlamındadır.

›› siyonist

Levent Şahverdi Arşivi

siz [ETü: Or 735] *türük begler kop bilir ¯siz* [Türk begleri hepiniz bilirsiniz] || << ***ETü siz*** ikinci çoğul şahıs zamiri

skala "ölçek" [Müh 1801] *¯iskala* | "... nota skalası" [AM <1900] *Maamafih bir iki saat ¯ıskala ettirdikden sonra* || ~ ***İt scala*** 1. basamak, merdiven, 2. nota skalası, 3. ölçek → İSKELE

skandal [HRGMür 1898] || ~ ***Fr scandale*** utanacak bir halin ortaya çıkmasından doğan durum, rezalet << ***OLat scandalum*** şeytanın kurduğu ahlaki tuzak, günah, ayıp ~ ***EYun skándalon*** *σκάνδαλον* tuzak, fak << ***HAv *skand-*** basmak → İSKELE

›› skandalize

skandiyum [TDK1 1945] *¯skandiyum: 46 atomal ağırlığında (...) bir maden.* || ~ ***YLat scandium*** bir element < ***Lat Scandia*** İskandinavya +*ium*

skatoloji [Hür 2000] *Bu yazı ¯'skatoloji' üzerinedir. ¯Skatoloji 'dışkı bilimidir'.* || ~ ***Fr scatologie*** ağız bozma, küfürlü konuşma § ***EYun skōr, gen. skat-*** *σκώρ, σκατ-* dışkı + ***EYun logeía*** konuşma, söyleme → +LOG

† +*Loji* burada "bilim" değil "söz, söylem" anlamındadır.

skeç [Cum 1930] *Fransızca sözlü ve şarkılı ¯skeç* || ~ ***İng sketch*** 1. eskiz, taslak, 2. basit ve kısa oyun ~ ***İt schizzo*** eskiz, taslak → ESKİZ

ski [Bah 1924] *¯ski: Kar üstünde yürümek için kullanılan tahtadan uzun ayakkabı, ivik.* || ~ ***Fr/İng ski*** kar kayağı ~ ***Norv ski*** a.a. ~ ***Nor skīdh*** yarma, tahta plaka << ***HAv *skei-*** yarmak, ayırmak → ŞİST

›› teleski

skipper [Hür 2010] [genç yelkencilerin] *ileriki yaşlarında dünyaca ünlü organizasyonlarda ¯skipper (sorumlu kişi) olarak yarıştıkları* || ~ ***İng skipper*** küçük gemi kaptanı < ***Nor skip*** gemi +*er* → EKİP

† Aynı Germanik sözcüğün Anglosaksonca biçimi ***İng ship*** "gemi" biçimini verir.

skleroz skleröz "(Fr. scléreuse, sıfat) sertleşmeye yol açan" [Cum 1938] *Ha, bir 'otit ¯skleröz', kulakları duymuyor* | [Cum 1951] *¯otoskleroz* [kulak sertleşmesi] ... *¯skleroz* || ~ ***Fr sclérose*** patolojik doku katılaşması < ***EYun skéllomai*** *σκέλλομαι* sertleşmek, katılaşmak +*sis* ~ ***EYun sklērósis*** *σκληρόςις* kuruma, katılaşma << ***HAv *skel-no-*** a.a. → İSKELET

← ARTERİOSKLEROZ

skolastik [ZG 1923] *Garbın tecrübî mantığıyle Şarkın ¯iskolâstik mantığı yekdiğeriyle barışamaz* || ~ ***Fr scolastique*** 1. okullu, okula ait, 2. Ortaçağda üniversitelerde gelişen düşünce sistematiğine ait ~ ***Lat scholasticus*** okullu, okula ait, bir okula mensup olan ~ ***EYun sxolastikós*** *σχολαστικός* alim, sohbet erbabı < ***EYun sxolázō*** *σχολάζω* 1. vaktini özgürce kullanmak, 2. ilim ve sohbetle vakit geçirmek +*istik*° < ***EYun sxolḗ*** *σχολή* (çalışmaya mecbur olmamak anlamında) serbestlik, leisure → EKOL

† Eski Yunanda ilim "geçim ve yaşam kaygısı olmadan yapılan şey, özgürlük" olarak algılanmıştır.

›› skolastizm

+skop ~ ***Fr/İng*** +*scope* [bileşik adlarda] gözetleyen, gösteren ~ ***EYun skópos*** *σκόπος* [dev.] a.a. < ***EYun skopéō*** *σκοπέω* gözetlemek, seyretmek << ***HAv *skep/*spek-*** gözlemek → İSPİYON

›› +skopi, bronkoskop, bronkoskopi, elektroskop, elektroskopi, fotoskop, gastroskopi, higroskop, kardiyoskop, kardiyoskopi, kolonoskop, osiloskop, otoskop, psikoskopi, vibroskop

← ENDOSKOP, HOROSKOP, JİROSKOP, KALEİDOSKOP, LAPAROSKOPİ, MİKROSKOP, PERİSKOP, PİSKOPOS (ÜSKÜF), RADYOSKOPİ, SEPTİK[2], STETOSKOP, TELESKOP

skor [Cum 1942] *6-3, 6-2, 6-4 bir ¯skor'la, yani rakibine bir set bile vermeden* || ~ ***İng score*** 1. kesik, çentik, 2. sayı gösteren çentik, hesap pusulası, sporda puan ~ ***Nor skor*** çentik, hesap tahtası < ***Ger *skeran*** kesmek, çentik açmak << ***HAv *(s)ker-***[1] kesmek → KORTEKS

›› scorecard

skrinşat [EkşiS 2008] *¯skrinşat: screenshot yazmaya üşenenlerin ekran görüntüsü demeye daha da üşeneceklerinden türkçeye kazandırdıkları kelime bu. cümle içinde kullanımı: çok güzel bir ¯skrinşat aldım.* || ~ ***İng screen-shot*** ekran görüntüsü § ***İng screen*** ekran, perde + ***İng shot*** 1. atış, vuruş, 2. fotoğraf, özellikle hızlı çekilen fotoğraf → EKRAN, ŞUT

›› screenshot

slalom [Cum 1936] *Takımız ¯slalom müsabakasında da sonuncu gelmiştir.* || ~ ***Fr/İng slalom*** engelli ski yarışması ~ ***Norv slalåm*** eğimli pist § ***Norv sla*** eğim, yokuş + ***Norv låm*** yarış pisti

slayt "diya gösterim cihazı veya diya filmi kaseti" [Mil 1962] *Pilli ve pilsiz flaşları - ¯Slayt çerçeveleri - Developman tankları* || < ***İng slide projector*** kızaklı projektör < ***İng slide*** kaymak

† Esasen kasetli diyapozitif gösterim cihazının adıyken Türkçede "kasetlenmiş diyapozitif film" anlamını kazanmıştır.

slim slim fit [Mil 2002] *Koleksiyonda ¯slim fit' akımına yer veren Brooksfield'da pantolonlar ve montlar dar kesimleriyle dikkat çekecek.* || ~ ***İng slim*** zayıf (beden) << ***Ger *slimbaz*** kötü, zayıf, hasta

† Aynı Germence kökten ***Alm schlimm*** "kötü". Anlam evrimi için karş. ***Tü yavrı*** "cılız, kötü". Eski kültürlerde gürbüz bireylerin tercih edildiği anlaşılıyor.

›› slim fit, slim sigara

slip "kısa kesimli erkek donu" [Mil 1952] *¯Slip, Bikini, kordelâ şeklinde mayo derken* | "... kredi kartı satış pusulası, kredi kartıyla bir kerelik ödeme işlemi" [Mil 1992] *kredi kartlarından çıkarılan sahte ¯sliplerle piyasayı milyarlarca lira dolandıran şebekenin* || ~ ***İng slip*** 1.

Levent Şahverdi Arşivi

dar ve uzun kesilmiş şey, şerit, 2. kâğıt veya kartondan pusula

† Kısa kesilmiş erkek donu anlamında *slip* İngilizcede mevcut değildir. İngilizceden mülhem olarak 1918'de Fransızcada kullanıma girmiştir.

slogan [Cum 1947] *Böylece şiir bir nevi ¯slogan oluyor* || ~ ***İng*** *slogan* şiar, savaş narası ~ ***Gael*** *sluagh gairm* İskoç dağ klanlarında savaş narası § ***Gael*** *sluagh* ordu, aşiret + ***Gael*** *gairm* bağırış, nara

† 18. yy ilk yıllarındaki İskoç Highlands isyanları sırasında İngilizcede yaygın kullanım kazanmıştır.

slow "yavaş dans" [Mil 1954] *Daha ziyade ¯Slow ve Foxtrotlardan mürekkep olan programda Celâl İnce'ye piyanoda* || ~ ***İng*** *slow* yavaş << ***Ger*** **sleiwaz* a.a.

smaç "voleybol terimi" [Mil 1957] *Fransızlar bütün sayılarını ¯smaç'tan elde etmiştir.* || ~ ***İng*** *smash* çarpıp kırma, bir voleybol terimi < ***onom***

›› smaçör

smegma [ML 1969] || ~ ***YLat*** *smegma* cinsel organlarda oluşan beyazımtrak tortu ~ ***EYun*** *smḗgma σμήγμα* sıvı sabun veya temizlik kremi < ***EYun*** *smḗχō σμήχω* sabun veya yağla temizlemek +*ma(t)*

smiley [Mil 2001] *Dünyanın en ünlü ikonu 'gülen yüz' ¯Smiley'nin yaratıcısı Harvey Ball öldü.* || ~ ***İng*** *smiley* «gülümsen», gülümseyen yüz şeklinde simge < ***İng*** *smile* gülümsemek ≈ ***EYAlm*** *smielēn* a.a. << ***Ger***

† "Gülen yüz" ikonu 1960'lardan beri yaygındır. Klavyede noktalama işaretleriyle yapılan *smiley* İngilizce genel dolaşıma 1987 başlarında girmiştir.

smokin [Cum 1930] *Fakat, önü açık duran paltosu arasından dikkat ettim ki, ahbabımın üstünde ¯smokin var.* || ~ ***Fr*** *smoking* yarı-resmi vesilelerde giyilen kuyruksuz erkek ceketi ~ ***İng*** *smoking jacket* 1870'lerde moda olan bir tür tütün içme ceketi < ***İng*** *smoke* tütmek, sigara içmek +*ing* << ***Ger*** **smukaz* duman << ***HAv*** **smeug-* duman, tütmek

† Fransızca sözcük ***İng*** *dinner jacket* / ***Amer*** *tuxedo* karşılığıdır. İngiliz dilinde *smoking jacket* 19. yy sonlarında kullanımdan kalkmıştır.

snob [TDK1 1945] *¯sınop: Kendinden üstün tuttuğu kimselerin her halini teklidetmeğe özenen (...) züppe.* | snobe et- [Sabah 2003] *Hem özel sohbetlerinizde Özkök'ü ¯snobe edeceksiniz, saçmaladığını söyleyeceksiniz* || ~ ***İng*** *snob* [abb.] 1. Cambridge öğrenci argosunda kasaba esnafına verilen ad [esk.], 2. üst sınıflara özenen kimse, 3. özenti, züppe <? ***Lat*** *sine nobilitate* soylu değil

† İngilizce sözcük 1840 dolayında duyulmuş, 1848'de William Thackeray'in Cambridge anılarına değinen *Book of Snobs* adlı kitabıyla popülerleşmiştir.

›› snobe et-, snobize, snobizm

snowboard [Mil 1993] *çeşitli kategorilerde kayak yarışları ve ¯snowboard gösterileri yapılacak* || ~ ***İng*** *snowboard* karda kayma tahtası, kızak § ***İng*** *snow* kar (<< ***Ger*** **snaiw-* a.a.) + ***İng*** *board* tahta, tabla << ***Ger*** **bordom* kesilmiş tahta, tabla < ***Ger*** **berdh-* kesmek → BORDÜR

›› snowboarding

soba [EÇ <1683] *bunlar dahı hammām gibi ¯sobalı ve ıssı sulu mescidlerdir* || ~ ***Mac*** *szoba* şömine, duvara entegre edilmiş ocak ≈ ***EYAlm*** *stuba* a.a. ~ ***OLat*** **iztuba* a.a.

† Ev duvarına entegre edilmiş ısıtma sistemi ve türevleri erken Ortaçağda Avrupa'da icat edildi. Halk Latincesinde ortaya çıkıp tüm Avrupa dillerine yayılan ismin orijini muğlaktır. Karş. ***İng*** *stove*, ***Fr*** *étuve* "sıcak oda, soba", ***Alm*** *Stube*, ***Rus*** *izba* "hücre, oda".

← ETÜV, İZBE

sobe "saklambaç, yakalamaca gibi çocuk oyunlarında başarı ünlemi" [<1960] || [Mil 1975] *Sağım solum ¯sobe* | sobele- [Mil 1983] *Şükürler ola ki daha kimsecikler beni ¯sobeleyemedi.* || ~? ***Fr*** *sauvé* [pp.] kurtuldu, kurtarıldı < ***Fr*** *sauver* kurtarmak +*é* << ***OLat*** *salvare* [den.] a.a. < ***Lat*** *salvus* sağ, salim, esen, emin → SALVO

† Karş. ***İng*** *save* "kurtarmak" < ***Fr*** *sauver*. Fransızca deyimin İstanbul çocuk oyunları terminolojisine hangi yoldan alındığı araştırılmaya muhtaçtır.

›› sağım solum sobe, sobele-, sobelen-

soda [LO 1876] *¯soda: Humz-ı sodyum* [sodyum asidi] | [T&S 1892] *Soda water* [İng.]: *¯soda suyu ki bir nevʿi gazozdur.* || ~ ***Fr***/***İng*** *soda* 1. külünden soda elde edilen bitki, çöğen otu, saponaria, 2. sodyum karbonat ~ ***İt*** *soda* a.a. ~ ***Ar*** *sawdā* سوْداء kara şey, kara sıvı, soda ≈ ***Ar*** *aswad* سواد/أسود kara → ESVET

† Karş. ***Ar*** *suwwād* "çöğen otu". † "Karbonatlı su" anlamı ***İng*** *soda water* deyiminden alınmıştır. İngilizce deyim 1830'lardan itibaren Fransızcada da aynen kullanılır.

← SODYUM

sodomi [Mil 1970] *¯sodomi (insan ve hayvanın cinsî münasebette bulunması) Danimarka kanunlarına göre yasak olmadığı için* || ~ ***İng*** *sodomy* / ***Fr*** *sodomie* her türlü anormal cinsel ilişki, özellikle anal ilişki ~ ***OLat*** *sodomia* a.a. < ***İbr*** *Sodōm* סְדוֹם Tevrat'a göre sapıklığa meylinden dolayı Allah'ın kahrettiği kent

sodyum [LO 1876] *soda: Humz-ı ¯sodyum* [sodyum asidi] || ~ ***YLat*** *sodium* bir element ☼ 1807 Sir Humphrey Davy, İng. kimyacı. < ***OLat*** *soda* sodyum karbonat +*ium* → SODA

sof [Men 1680] *¯sof, Pl. aswāf: Lana etiam caprina* [özellikle keçi yünü]. || ~ ***Ar*** *ṣūf* صُوف [#*ṣwf*] yün

sofa [YusZ <1377] *dört ¯şuffe her birinde taht u tāc / kıldı nakşın laʿl ü incüden sirāc* | [Men 1680] *¯şoffet, ¯şoffa vulg. ¯şofa* | [LO 1876] *¯sofa: (...) halen divanhane ve eyvan manasına müstameldir. Alafrangası salon.* || ~ ***Ar*** *ṣuffa(t)* صُفّة [#*ṣff* fuʿla(t) mr.] taş kerevet, bank, sıra, antik tiyatrolarda oturma sırası < ***Ar*** *ṣaffa* dizdi → SAF[2]

Levent Şahverdi Arşivi

sofist [Fel 1942] *bilgicilik, ~sofizm = Safsata* || *~ Fr sophiste* laf ebesi, zekice fakat yanlış söz söyleyen, safsatacı *~ Lat sophista* a.a. *~ EYun sophistḗs σοφιστής* 1. usta, uzman, 2. mantık ve belagat hocası, 3. laf ebesi, safsatacı < *EYun sophízō σοφίζω* becerikli olmak, sanatkâr olmak *+ist° < EYun sophós σοφός* akıllı, bilge

† MÖ 4. yy Atina'da "mantık ve retorik hocası" anlamına gelen sözcük, Sokrates ve öğrencisi Platon'un şiddetli eleştirisi sayesinde olumsuz anlam kazanmıştır.

›› sofistik, sofizm

← FİLOZOF (FELSEFE), SAFSATA, SOFİSTİKE, SUFİ (SOFU, TASAVVUF)

sofistike "rafine" [Mil 1964] *romantik, ~sofistike, rüya gibi, işlemeli, zarif ve şâhâne elbiseler* || *~ İng sophisticated* 1. laf ebeliğine dayalı, sahte, 2. basit veya kaba olmayan, rafine < *İng sophisticate* laf ebeliği yapmak < *İng sophist* laf ebesi → SOFİST

† Karş. *Fr sophistiqué* "tağşiş edilmiş, sahte". Türkçede İngilizce anlam ve Fransızca telaffuz benimsenmiştir.

›› sofistikasyon

sofra [CodC 1303] *caminata* [yemek masası, yemekhane]- *Fa & Tr: ~sufra (...) mensa - Tr: trapes* [!], *~suffera* | [AşP 1330] *~sufra indürdi resūlı toyladı* | [Men 1680] *~süfret, ~süfre vulg. ~sofra (...) ~süfreyi vul. ~sofrayı kurmak.* || *~ Ar sufra(t)* سُفرة [*#sfr* fuʿla(t) mr.] 1. yolcu yiyeceği, azık, 2. üzerinde yemek yenen yer, örtü, sini < *Ar safar* سفر yolculuk → SEFER

›› sofra takımı

soft "yumuşak müzik" [Cum 1986] *'Sevgi İçin' adlı ~soft senfonik rock konseri var* | "... yumuşak enerji" [Cum 1989] *kozmetik salonlarındaki lazer tedavilerinde ise bu aletin 'soft' şekli uygulanıyor* | "... yumuşak mimari" [Cum 1990] *tüm dünyada kıyılarda izlenen politika 'soft architecture' yani "yumuşak mimari"dir."* | "... yumuşak ışık" [Cum 1990] *kendinden ~soft filtre* || *~ İng soft* yumuşak << *Ger *samft-*

† Karş. *Alm sanft* (a.a.).

← SOFTWARE

softa "yanık" [KadıB <1398] *~sūχte* [yanık] *gönüllere kıldı yine cār ʿışk* | "... derviş" [GülM 1429] *ʿışḳı pervāneden ögren ki ol ~sūχte cān virdi, āvāzı çıkmadı* | "... medrese talebesi" [LO 1876] *~sūχte: Yanmış, yanık, talebe-i medāris, ~softa* صوفطه. || *~ Fa sūχta* سوخته [pp.] 1. yanmış, yanık, 2. medrese öğrencisi < *Fa sūχtan, sūz-* سوختن, سوز yanmak, yakmak *+a ≈ Ave saok-, saoç-* a.a. << *HAv *keuk-* yanmak, alev almak, parlak olmak

† Aslı *suχte* olup, popüler telaffuzu yansıtan *//* ile yazımına 19. yy.'dan önce rastlanmaz.

›› suhte

← PERTAVSIZ, RASTIK, SUZİDİL, SUZİNAK

software [Mil 1977] *Sistem programcısı - ~Software bakım ve geliştirilmesinde tecrübeli* || *~ İng software* 1. yumuşak eşya, 2. bilgisayar yazılımı § *İng soft* yumuşak + *İng ware* eşya, özellikle ticari eşya (<< *Ger *warō* korunan veya saklanan şey < *Ger *waran* korumak, saklamak → SOFT, GAR[1]

† İngilizce sözcük kompüter jargonunda 1960'tan itibaren kullanılır. *Hardware* "1. hırdavat, 2. bilgisayarın fiziksel donanımı" zıddıdır.

sofu [TDK1 1945] *~sofu: Dinin buyruk ve yasaklarına tastamam uyan kimse.* || *~ Ar ṣūfī* صوفی tarikat ehli, dindar kişi → SUFİ

† *TTü sofi* sözcüğünün 19. yy.'da İstanbul lehçesinde aldığı biçimdir. Cumhuriyetten sonra olumsuz bir anlam yüklenen sözcüğün yanısıra "tasavvuf ehli" anlamında *sūfī* biçimi 1950'lerde canlandırılmıştır.

›› sofulaş-, sofuluk

soğan [ETü: Kaş 1073] *~soġun* <zamme ile *~soġun* veya fetha ile *~soğan* okunur> *(...) ~soġun yılan* <büyük ve zararsız bir yılan> || << *ETü soġun/soġan* soğan ≈ *Sans sukanda* सुकन्द a.a. (§ *Sans su* iyi, kıymetli + *Sans kanda* yumru kök)

† Nihai kökeni belirsizdir. *OFa sōχ* (a.a.) muhtemelen aynı kaynaktan gelir.

soğu|mak [ETü: Kaş 1073] *suw ~soġıdı* <su soğudu> *(...) er ~soġundı* <adam üşüdü veya işedikten sonra abdest aldı> || << *ETü soġı-* soğumak, ıslanmak

† Karş. *Moğ sigu-* "büzüştürmek, katıştırmak, sıkıştırmak".

›› soğut-

← SOĞUK

soğuk [ETü: Kaş 1073] *~soġıklık neŋ (...) ~soġıklandı* | [Men 1680] *~souk* صوق *almak (...) ~soukluk* | [LO 1876] *~bel ~soğukluğu, hamam ~soğukluğu* صوغق || << *ETü soġık* soğuk < *ETü soġı- +Uk* → SOĞU-

›› belsoğukluğu, kuru soğuk, soğuk algınlığı, soğuk nevalc, soğuk şaka, soğuk savaş, soğukkanlı, soğukla-, soğukluk

soğur|mak [ETü: Kaş 1073] *kenç süt ~sōrdı* <bebek süt emdi> | [YusZ <1377] *laʿl-i lebünden müdāmī ~sorasın* [lal dudağını devamlı emesin] | "Fr *absorber* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *~soğurmak: 1. Bir madde bir sıvıyı içine çekmek, 2. Bir madde her hangi bir erkeyi içine almak* || << *ETü sōr-* emmek

† Halk ağızlarına özgü olan fiil Dil Devrimi döneminde *Fr absorber* karşılığı olarak yazı diline alındı. † Anadolu ağızlarında halen *sormuk* ve *sormaç* "bebek emziği", *soruş-* "emişmek, kuruyup buruşmak", *sorun-* "yutkunmak" biçimleri görülür.

›› sormaç, sormuk, soruş-

← SOMURT-

sohbet [Kut 1069] *tişi birle ~şoḥbat iḍi keḍ tatıġ* [dişi ile dostluk/sohbet güzel bir tattır] | "... hasbıhal" [Fer <1451] *şıḥāb ~şoḥbetüŋ itdik, kitāb şoḥbetüŋ idelüm* [arkadaş sohbetini ettik, kitap sohbeti edelim] || *~ Ar ṣuḥba(t)* صُحبة [*#ṣḥb* fuʿla(t) msd.] dostluk etme, arkadaşlık < *Ar ṣaḥiba* صحب dost idi → SAHİP

›› hoşsohbet

← MUSAHABE (MUSAHİP)

Levent Şahverdi Arşivi

sok|mak [ETü: IrkB <900] *kiḏizig subka ¯sukmış* [abayı suya sokmuş] | [ETü: Kaş 1073] *men anı ewke ¯sukdım* <onu eve soktum>, *arı yılān ¯sokdu* <yılan ısırdı – Oğuzca> || << ***ETü-O*** *sok-* batırmak ≈ ***ETü*** *suk-* batırmak, daldırmak, (bumbar) tıkmak

† Kaşgarlıya göre ETü biçim *suk-* olup, Oğuzlarda *sok-* kullanılır. Karş. Hamilton, Uyg, 61.

›› soktur-, soku, sokul-, sokulgan, sokun-, sokuştur-

← SOKUM

sokak [SN 1354] *Ne maḥall bilürem ne yol ne ¯zuḳāḳ* | [Men 1680] *¯süḳāḳ vulg. ¯sokak* صوقاق || ~ ***Ar*** *zuḳāḳ* زقاق *[#zḳḳ]* sokak, dar geçit ~ ***Akad*** *sūḳāḳu* [küç.] a.a. < ***Akad*** *sūḳu* sokak, özellikle çarşı sokağı, çarşıda belli malların satıldığı geçit

† ***Ar*** *sūḳ* ve ***Erm*** *şuga ⲭnılɯɯ* "çarşı" < ***Aram*** *şūḳā* (a.a.) biçimleri nihai olarak Akadçadan alınmıştır. † Osmanlıcada çoğu zaman *zuḳāḳ* زقاق yazıldığı halde en az 16. yy.'dan itibaren sin harfi ile *sokak/sukak* سقاق da görülür.

›› sokak kadını, sokak köpeği

soket [Mil 1952] *Cesedin üzerinde lācivert pantalon, hāki gömlek, kahve rengi mokasen ayakkabılar ve kısa ¯soket çorap (...)* || ~ ***İng*** *socket* [küç.] kısa çorap, bir tür kablo bağlantı elemanı < ***İng*** *sock* çorap ~ ***Lat*** *soccus* topuksuz hafif ayakkabı, keçeden yapılan terlik ≈ ***EYun*** *sýχos σύχος* a.a.

soku [ETü: Kaş 1073] *¯soku* <havan - aslı iki ḳ ile ¯soḳḳu olup sadeleştirilmiştir> *(...) er tuz ¯sokdu* <adam tuz öğüttü> || << ***ETü*** *soku* havan, dibek < ***ETü*** *sok-* havanda dövmek, öğütmek +*gU*

† ***ETü*** *sok-* "öğütmek" ve *suk-* "içine sokmak" fiilleri arasında etimolojik bağ, varsa, muğlaktır.

sokum "lokma" [SN 1354] *taʿam ağzına sokmadı bir ¯sokum* | "... omurga sonu" [Bab-TS 1555] *kunzuʿ* [Ar.]: *Oğlancuk perçemi, ¯kuyruk sokunu.* || < ***TTü*** *sok-* +*Im* –→ SOK-

›› kuyruk sokumu

sol [ETü: Kaş 1073] *¯sol elig* <sol el> | solcu <siyasette sosyalistlere yakın> [Cum 1932] *Muhafazakār ve milliyetçi bir hükumetin yerine liberal, ¯solcu bir kabinenin geçmesile* || << ***ETü*** *sol* bozuk, sol

† Sözcüğün nihai anlamı "zıt, ters, çapraz" olmalıdır. Karş. ***Fa*** *çap* "ters, sol", ***Lat*** *rectus* "düz, sağ", ***Ar*** *ṣaʾm* "sol, uğursuz". ***Fr*** gauche "sol" < ***Ger*** *wankjan* "sapmak".

›› aşırı sol, sağlı sollu, solaçık, solbek, solcu, solhaf, soliç, solla-

← SOL-(SOLUK[1]), SOLAK

sol|mak [ETü: Kaş 1073] *¯yāş ¯soluşdı* <yeşillik soldu - tazeliğini yitiren her meyve ve sebzeyi anlatmak için bu fiil kullanılır> | [Yun <1320] *üşümekden īmānıŋ gülleri ¯soldı* | [Çağ: Pav <1500] *¯solmak: se faner, se flétrir* || << ***OTü*** *sol-* (bitki) tazeliğini yitirmek ≈ ***ETü*** *soluş-* a.a. <? ***ETü*** *sol* bozuk, kötü → SOL

† Karş. ***Moğ*** *solugay* "sol, bozuk, kusurlu" < *solı-* "ters çevirmek, bozmak".

›› soldur-, solgun

← SOLUK[1]

solak [ETü: Kaş 1073] *¯solamuk* <solak> *(...) ¯solak* <dalak – Kıpçakça> | [Kıp: Tuhf <1400] *aʿsar* [Ar.]: *¯solaġay* [solak] || ≈ ***ETü*** *solamuk* sol elini kullanan ≈ ***ETü-K*** *solak* dalak < ***ETü*** *sol* +*Ak* → SOL

solaryum [Mil 1958] *42 oda, bir ¯solaryum ve bodrumu olan ... bir sıhhat yurdu binası...* || ~ ***İng*** *solarium* yapay güneşlenme cihazı veya odası < ***Lat*** *solaris* güneşe ilişkin +*ium* < ***Lat*** *sōl* güneş +*ari*° << ***HAv*** **saəwel-* a.a. –→ HELİ(O)+

›› solar panel, solar plexus

← TURNUSOL

solfej [Cum 1931] *burada talebeye ¯solfej dersi verilecektir.* || ~ ***Fr*** *solfège* müzikte nota okuma ~ ***İt*** *solfeggio* a.a. < ***OLat*** *solfa* sol-fa notaları, gam

† Nota isimleri Guido d'Arezzo (980-1050) tarafından Aziz Ioannes ilahisinin ilk hecelerinden alınmıştır. *UT queant laxis /REsonare fibris/MIra gestorum /FAmuli tuorum /SOLve polluti /LAbii reatum /Sancte* Ioannes...

solidarite [Özön 1961] *¯solidarite: ... Dayanışma.* || ~ ***Fr*** *solidarité* karşılıklı kefalet [eski], dayanışma < ***Fr*** *solidaire* kefilli (borç), ortak güvenceli (senet) +*itas* < ***OLat*** *in solidum* kefalete bağlanmış (borç) < ***Lat*** *solidus* tam, bütün, sağlam < ***Lat*** *solus* sağ, bütün +*id*° << ***HAv*** **sol-* bütün, tam → HOL(O)+

›› solidarizm

← KONSOLİDE

solipsizm [Fel 1942] *tekbencilik, ¯solipsizm = eneiye = solipsisme* || ~ ***Fr*** *solipsisme* tekbencilik § ***Lat*** *solus* yalnız + ***Lat*** *ipse* kendi +*ism*° → SOLO

›› solipsist

solo [AM <1900] *şu minimini opera komiğin içinde başkaca bir ¯solo teşkil ediyordu* | solist "[Fr soliste]" [Cum 1931] *meşhur ¯solist Paul Hindemith'in idaresinde senfonik konser* || ~ ***Fr*** *solo* tek ses veya tek çalgı için müzik parçası ~ ***İt*** *solo* yalnız << ***Lat*** *sōlus* yalnız << ***HAv*** **swe-lo-s* << ***HAv*** **swe-* kendi

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *se/sue* "kendi", *suescere* "kendine maletmek, alışmak", ***Sans*** *svá-*, ***Ave*** *hwa* > ***Fa*** *χod*, ***EYun*** *ʰídios*, ***Ger*** **selb-* > ***İng*** *self* "kendi".

›› assolist, solist, solo uçuş

← HOD (HODBİN, HÜDA, YAHUT), İDİYOT, KOSTÜM (MASTİ), SALVİA, SELFİE (SELFSERVİS), SOLİPSİZM

solu|mak [OTü: İMüh <1310] *¯soludı: ḍāḳa'n-nafas* [nefesi daraldı, zor nefes aldı] || << ***OTü*** *solu-* (zorlukla) nefes almak

← SOLUK[2], SOLUNGAÇ, SOLUNUM

solucan [ETü: Kaş 1073] *¯sowuşġan* <şerit, tenya - bu, karındaki bir kurtçuktur> | [Kıp: İdr 1312] *¯solunçan: al-ʿalaḳ wa'l-düdü'l-baṭn* <sülük ve bağırsak kurdu> | [Yad <1421?] *¯soğulcan ʿalāmeti oldur kim ol kişiniŋ beŋzi saru olur* | [Men 1680] *¯soğulcan: Vermis.* || << ***ETü*** *suvılġan/suvışġan* bağırsak kurdu, solu-

Levent Şahverdi Arşivi

can < ***ETü suvış-*** ıslanmak, cıvıklaşmak +*(g)An* < ***ETü suv*** su +*lş-* → SU

soluk[1] [LO 1876] ~*soluk: Solmuş (...)* ~*soluk beniz* || < ***TTü sol-*** +*Uk* → SOL-

›› soluk benizli

soluk[2] "nefes" [CFürs 1501] || [LO 1876] ~*soluğu Bağdat'ta almak ...* ~*soluğu dar almak ...* ~*soluğu* ~*soluğuna ...* ~*soluk aldırmazdan* || < ***TTü solu-*** +*Uk* → SOLU-

›› soluklan-, soluksuz, uzun soluklu

solungaç [YTü: TDK1 1945] ~*solungaç: Balığın solunuma yarıyan organı.* || < ***TTü *solun-*** +*(g)Aç* → SOLU-

† Fiile eklenen +*ngAç* ekinin işlevi belirsizdir; **solun-* fiili mevcut değildir.

solunum [YTü: TDK5 1969] ~*solunum: ... teneffüs.* || < ***TTü *solun-*** +*Im* → SOLU-

† *Solun-* fiili mevcut değildir.

solüsyon [Göv 1930] ~*solüsyon: Mahlul, erime.* || ~ ***Fr*** *solution* çözüm, çözelti < ***Lat*** *soluere* çözmek, ayırmak +*()tion* < ***Lat*** *se+ luere, lut-* çözmek << ***HAv *lu-*** < ***HAv *leu-***[1] çözmek, gevşetmek → LİZ(O)+

← AHSOLÜ, AEROSOL, REZOLÜSYON, SOLVENT

solvent [Cum 1932] ~*solvent naphta satılığa çıkarılmıştır* || ~ ***Alm/İng*** *solvent* çözücü, eritici ~ ***Lat*** *soluens* a.a. < ***Lat*** *soluere* çözmek +*ent°* → SOLÜSYON

som [CFürs 1501] *kalfaχşang* [Fa.]: *Olukdan aşağa donup* ~*som olan buz.* | [Çağ: Pav <1500] ~*som: pur, massif, entiérement* | [LO 1876] ~*som: Yekpare, salt, bütün, içi dolu, kaplama olmayan.* || << ***OTü*** *som* yekpare, masif (metal, buz)

† Kaşgarî'nin *sun altun* deyiminde kastedilen şey şüphesiz bir uzunluk birimidir; gerek Atalay gerek Kabalcı çevirilerinde bu sözcüğün "som, katıksız" şeklinde çevirilmesi hatadır.

← SOMUT

som balığı "Tuna'ya özgü bir tatlı su balığı" [EÇ <1683] *Çekmece göllerinde Tuna'nın çıka ve uştuka ve* ~*som balıkları çıkar* | [LO 1876] ~*som balığı: Salmon.* || ~ ***Bul/Sırp*** *som com* alabalığa benzer bir tatlı su balığı, silurus glanis

† Karş. ***Çek*** *somec*, ***Rom*** *somn*, ***Rus*** *semga семга* (a.a.). İngilizce adı *catfish'tir*. Türkçede zaman zaman deniz alabalığı (somon) ile karıştırılır. Güncel Rusçada aynı anlam kayması görülür. † Slavca sözcüğün ***Lat*** *salmo* "alabalık" ile irtibatı spekülatiftir.

somaki [ŞG-TS <1600] *Vardır anda nice* ~*sümmāḳī sütün / ḳıymeti oldı ağırı altun* || ~ ***Ar*** *summāḳī* سمّاقى [nsb.] koyu kırmızı renkte bir taş, porfir < ***Ar*** *summāḳ* سمّاق [*#smḳ*] koyu kırmızı renk +*ī* → SUMAK

somatik [EEğ 1958] ~*somatik', zihnî, aklî ve manevî faaliyetlerimizle de ilgilidir.* || ~ ***Fr*** *somatique* bedensel ~ ***EYun*** *sōmatikós* σωματικός a.a. < ***EYun*** *sōma* σώμα I. ceset, leş, 2. gövde, beden +*ik°* << ***HAv *twō-mn-*** şişmiş şey < ***HAv *teuə-***[2] şişmek, kabarmak → TÜMÖR

›› psikosomatik

← KROMOZOM, LİZOZOM, RİBOZOM

sombrero [Cum 1959] *Meksika folklor kıyafetleri içinde bir şarkıcı ve gitarcı grup davetlileri karşılıyor, geniş* ~*sombrero'lar havada uçuşuyor* || ~ ***İsp*** *sombrero* gölgelik, şemsiye, Meksika'ya özgü geniş kenarlı şapka < ***İsp*** *sombra* gölge << ***Lat*** *umbra* a.a. → PENUMBRA

sommelier [Mil 1973] *Yanımdaki masada oturan müşteri, şarap veren garson* ~*(sommelier) ile münakaşa ediyordu.* || ~ ***Fr*** *sommelier* 1. konaklarda alışveriş ve sofra işlerinden sorumlu hizmetkâr [esk.], 2. şarap garsonu << ***EFr*** *sommerier* yük hayvanlarına bakan kişi, beygirci < ***Fr*** *sommier* yük hayvanı, beygir +*ari°* → SOMYE

somon "deniz alabalığı" [Alhsan 1891] || ~ ***Fr*** *saumon* tatlı ve tuzlu suda yaşayan bir balık, alabalık, salmo salar << ***Lat*** *salmo* a.a.

← SOMUN[2]

somun[1] [GülR-TS <1451] *ol aç gözsize benzer yalanurol / deve teptiğini* ~*somun sanur ol* | [Arg 1533] ~*somun: pane grande* [büyük ekmek] || ~? ***Yun*** *psomin ψωμίν* ekmek, çörek ☼ Räsänen V 427, Eren 374. << ***EYun*** *psōmós ψωμός* lokma

† Eğer Yunancadan alıntı ise arkaik final */n/* sesinin Türkçede korunması son derece kural dışıdır.

somun[2] "civata karşılığı" [TDK1 1945] ~*somun: 2. Ucu vidalı kalın çivinin ucuna geçirilen içi vidalı demir başlık.* || ~ ***Fr*** *saumon* 1. alabalık, 2. kaba metal döküm parçası → SOMON

somurt|mak [ETü: Kaş 1073] *er yüzin* ~*sorıttı* <adam yüzünü buruşturdu, surat astı>, *anıŋ yüzi* ~*sorışdı* <yüzü asıldı> | [Men 1680] ~*somurdanmak: Murmurare, mussitare* [homurdanmak, söylenmek]. | [Ana 1932] ~*sorutmak: susup durmak, kendi kendini kurmak.* || ≈ ***ETü*** *sorıt-* yüzünü asmak, buruşturmak < ***ETü*** *sōr-* emmek → SOĞUR-

† Onomatope yapısında olan *somur, somurda-* "homurdanmak, söylenmek" sözcüğü ile *sorut-* fiilinin kullanımda birleştiği düşünülebilir. † Anadolu ağızlarında halen "surat asmak, homurdanmak" anlamında *sorut-, soğurdan-, sokurdan-* biçimleri görülür. ▫Dinç 414-415.

›› soğurdan-, sokurdan-, somurdak, somurtuk, sorut-, sorutkan

somut [YTü: CepK 1935] ~*somut = Müşahhas = Concret* || < ***TTü*** *som* yekpare, katıksız +*Ut* → SOM

† Sıfata eklenen +*lt* eki Türkçede mevcut değildir. *Soyut* sözcüğünden keyfi analojiyle türetilmiş olmalıdır.

somye [Cum 1931] *Karyolaya atladı mı* ~*somye gıcırdar* || ~ ***Fr*** *sommier* yatak taşıyıcısı, somye << ***OLat*** *sagmarius* yük hayvanı, beygir < ***EYun*** *ságma σάγμα* yük hayvanlarına mahsus semer +*ari°* → SEMER

← SOMMELİER

Levent Şahverdi Arşivi

son [ETü: Bud <1000] *bu küntin ¯soŋ* [bu günden sonra] | [ETü: Kaş 1073] *bu söz ¯soŋında aygıl* <bu sözün sonunda konuş> *(...) sen meniŋ soŋda kel* <sen benden sonra gel> | [LO 1876] *¯soŋ bahar (...) eni ¯soŋu (...) ¯soŋsuz* || << ***ETü*** *soŋ* bitim, nihayet, ayak topuğu (ad), sonra (edat)

›› eni sonu, son derece, sona er-, sonbahar, sonek, sonlan-, sonlandır-, sonlu, sonsuz, sonsuzluk, sonul

← SONRA, SONUÇ

sonar [ML 1969] || ~ ***İng*** *sonar* ses dalgalarıyla mesafe ölçen cihaz < ***Lat*** *sonus* ses

›› sonik

sonat [T&Mus 1928] *bir ¯sonat yazamayacaklarını bildikleri için* || ~ ***Fr*** *sonate* klasik Batı müziğinde bir form ~ ***İt*** *sonata* 1. seslendirme, dinleti [esk.], 2. a.a. < ***İt/Lat*** *sonare* seslendirmek *+()t°* → SOUND

← SONE

sonda "cerrahide sonda" [LT 1873] *Sonde* [Fr.] *(Chir.): misbar, ¯sonda.* || ~ ***Fr*** *sonde* 1. deniz derinliğini ölçme aleti, iskandil, 2. cerrahide sonda (~ ***Nor*** *sundgyrd/sundline* deniz derinliği ölçme aygıtı) < ***Nor*** *sund* deniz, derinlik

† Karş. ***İng*** *sound* "derinlik ölçmek, derinlik ölçme aleti".

← SONDAJ

sondaj [Hür 1954] *metro için ¯sondaj ameliyesi başlatıldı* || ~ ***Fr*** *sondage* sonda ile derinlik ölçme < ***Fr*** *sonder* iskandil etmek *+age* → SONDA

›› sondör

sone [AR 1898] *Kope'nin ¯soneleri... Tatsız. Hügo'nun Sefiller'i... Kof.* || ~ ***Fr*** *sonnet* bir şiir türü << ***EFr*** *sonet* [küç.] kısa şarkı → SONAT

sonra [Kıp: İdr 1312] *¯sonra* صنرا *: fi'l-āχiri* | [AşP 1330] *ādemüŋ ilk ṭonı oldur öŋ gelen / ¯soŋra hem andan olur cümle kefen* [insanın ilk giysisi odur, en sonda kefeni de ondan olur] || << ***OTü*** *soŋra* sonra, bilahare < ***ETü*** *soŋ* son, sonra *+rA* → SON

sonuç [Yun <1400] *Bu dünyâye göŋül viren ¯sonucı peşmān olısar* | "netice" [YTü: Cum 1935] *kısa paslarda inad etmeleri az farklı bir ¯sonuç (netice) almamıza sebeb olmuştur* || § ***TTü*** *son* + ***TTü*** *uç* → SON, UÇ

† TTü kullanımdan düşmüş iken Dil Devrimi döneminde canlandırılan sözcüklerdendir.

›› sonuçlan-, sonuçlandır-

sopa [CFürs 1501] *¯zopa* | [DS <1960] *¯zıbık, ¯zıbçık, ¯zıpçık* [sopa, değnek] || << ***Fa*** *çūba* değnek, çubuk → ÇÖP[2]

† Halk dilinden genel dile geçmiş olan sözcük. Anadolu ağızlarında tipik olan *c/ç* > */z/* evrimi gösterir.

›› eli sopalı, sopalık

← ZIBAR-

soprano [T&S 1892] *Soprano* [Fr.]: *Sazın nevâ teli, ¯soprano* صوپرانو. *Sazın nevâ teline mutabık olan hanende sesi.* || ~ ***İt*** *soprano* 1. üstteki, 2. çok sesli koroda üst perde [esk.], üst perde kadın sesi < ***İt*** *sopra* üst, üzeri, üstün << ***Lat*** *super* a.a. → SÜPER

← MEOSOPRANO

sor|mak [ETü: Kaş 1073] *er söz ¯sordı* <haber sordu>, *ol soruġ ¯sorturdı* <kayıp hayvanların takip edilmesini buyurdu> | [LO 1876] *¯soruşturmak: Tecessüs, taharri, teftiş.* || << ***ETü*** *sor-* sormak, aramak, peşinden gitmek

† Karş. ***Moğ*** *sorı-* (a.a.).

›› sordur-, sorul-, soruştur-, soruşturma

← SORGU, SORU (GENSORU), SORUMLU, SORUN

sorbe [Mil 1985] *dondurma 450, ¯sorbet 500, ¯sorbet colonel 650* || ~ ***Fr*** *sorbet* buzlu meyve şerbeti ~ ***TTü*** *şerbet* → ŞERBET

sorgu [YTü: CepK 1935] *¯sorgu = İstintak; ¯sorguya çekmek = İsticvab"* || < ***TTü*** *sor- +gU* → SOR-

›› sorgula-, sorgulan-, sorgulat-

sorguç [ETü: Kaş 1073] *¯sarāġuç: ximāru'l-mar?a* [kadın baş-sargısı] | [KTS <1500] *¯sorġuc* [kılıç sapının top şeklindeki ucu] | [Nim-TS 1540] *tor ve nezgeb ve ¯sorġuc* صور غج *ki başa sokunurlar* || << ***ETü*** *sarāġuç* başı top şeklinde saran bir tür kadın başlığı ≈ ***Fa*** *sarāġuc/sarāġuş* سراغش/سراغج a.a. (§ ***Fa*** *sar* سر baş + ***Fa*** *āġuş* أغش kucak) → SER, AGUŞ

† Farsça ile ortak olan sözcüğü Kaşgarî Türkçe kabul eder; ▫Claus 849 Türkçe *sar-* fiilinden türetir. Ancak bu görüş zorlamadır.

sort "veri tabanını bir kritere göre ayıklamak" [EkşiS 2005] || ~ ***İng*** *sort* kader, kısmet, sıra, cins (ad), cinslere göre ayırmak, ayıklamak (fiil) ~ ***Fr*** *sorte* kısmet, sıra, cins, tür << ***Lat*** *sors, sort-* [pp.] kısmet, pay, sıra < ***Lat*** *serere* dizmek, sıraya koymak *+()t* < ***HAv*** **ser-*[3] dizmek → SERİ[1]

← ASORTİ, KONSORSİYUM

sorti "elektrik tesisatında priz veya aydınlatma çıkışı" [Cum 1946] *kışlaya 260 ¯sorti, 11 küçük ve bir büyük tevzi tablosundan ibaret ankastr dahil elektrik tesisatı yaptırılacaktır.* | "... askeri uçak seferi" [Cum 1972] *İtalya'da tertiplenen ilk yarışmada 114 ¯sorti (çıkış) uçulmasına rağmen* || ~ ***Fr*** *sortie* çıkış < ***Fr*** *sortir* çıkmak < ***Lat*** *surgere, surect-* fışkırmak, kaynamak, (su) yer yüzüne çıkmak

soru [ETü: Kaş 1073] *ol ¯soruġ sorturdı* <kayıp hayvanların takip edilmesini buyurdu> | [Kıp: CodC 1303] *¯suru ... ¯suruk* [soru] | [Yun <1320] *sorucular geleler ¯soru hisāb soralar* || << ***ETü*** *sorıġ* aranan şey, arama < ***ETü*** *sor- +I(g)* → SOR-

›› soru bankası

← GENSORU

sorumlu [YTü: Fel 1942] *¯sorum = Problématique (isim)* | [YTü: TDK1 1945] *¯sorumlu: Mesul (mesuliyeti üzerine alan).* || < ***YTü*** *sorum* 1. mesele (1935), 2. mesuliyet (1944) *+lI(g)* → SOR-

›› sorumluluk, sorumsuz

sorun [YTü: CepK 1935] *¯sorum = Mes'ele, bab, husus; ¯sorun = Mes'ul = Responsable"* | "[Fr *problème* karşılığı]" [YTü: TDK2 1955] *¯sorun: ... mesele.* | sorunsal

Levent Şahverdi Arşivi

"problematik (ad)" [YTü: Birikim 1978] || < ***TTü*** *sor- +In* → SOR-

† YTü sözcük, Arapça kaynaklı *mes'ele* < *su'al* sözcüğüne kıyasla üretilmiştir.

›› sorunlu, sorunsal, sorunsuz

SOS ~ ***İng*** *S.O.S.* Mors alfabesinde imdat sinyali

† Mors kodunda gönderimi kolay olduğu için (üç uzun, üç kısa, üç uzun) seçilmiş harflerdir. Uluslararası alanda ilk kez 1910'da kullanıldı (≈OED).

sos [HRGCeh 1923] *Zavallı efendi ¯sosa bulanmış yoluk bir hindi gibi döşeğe girdi* || ~ ***Fr*** *sauce* yemek suyu << ***EFr*** *salse* tuzlu su, yemek suyu << ***Lat*** *salsus* tuzlu < ***Lat*** *sal* tuz → SALÇA

† */al/* > */aw/* > */õ/* evrimi Fransızcada standarttır.

›› sosla-

sosis [HRGTeb 1914] *sucuğun kötü yapılan nevʿi elbette ¯sosisten daha midevî değildir* || ~ ***Fr*** *saucisse* sosis veya sucuk << ***OLat*** *salcitiae/salsutia* tuzlanmış et, a.a. < ***Lat*** *salsus* tuzlu → SALÇA

sosyal "toplumsal" [Cum 1932] *Şark kelimesinin ifade ettiği ¯sosyal hayat şartları* | sosyalleş- [Mil 1954] *memleket ekonomisinin süratle ¯sosyalleştirilmesini derpiş eden bir takrir* | sosyal medya [Cum 2007] *paylaşım ağları ve ¯sosyal medya (Web 2.0) gibi yeni kavramlar günlük yaşamı çok daha zengin hale getiriyor* || ~ ***Fr/İng*** *social* 1. dostluk ve yoldaşlık eden, canayakın, 2. topluma uygun, toplumu gözeten, toplumsal ~ ***Lat*** *socialis* dostluk ve yoldaşlığa ilişkin, dostane < ***Lat*** *socius* yoldaş, ortak, müttefik *+al°* << ***HAv*** **sokʷ-yo-* < ***HAv*** **sekʷ-*[1] peşinden gitmek → SEKANS

›› antisosyal, medikososyal, sosyal ağ, sosyal medya, sosyalizasyon, sosyalize, sosyalleş-, sosyoekonomik, sosyolinguistik

← ASOSİYE, ASOSYAL, SOSYALİST, SOSYETE (SOSYETİK), SOSYOLOJİ, SOSYOPAT

sosyalist sosyalizm [Bas 1870] *malum olduğu vechile ¯sosyalizm tellallarının, yani dünyada ağniya ile fukara arasında hallāk-ı cihānın takdīr-i lemyezelīsiyle vaki olan farkı kaldırmak (...)* | sosyal demokrat [Cum 1930] *Doktor Rıza Beyin eski ¯sosyal ¯demokrat fırkasının ihya edilmesine mâni yoktur.* || ~ ***Fr*** *socialiste* toplumsalcı < ***Fr*** *social* toplumsal *+ist°* → SOSYAL

† Sözcük İngilizcede en erken 1822'de, Fransızcada 1831'de kaydedilmiştir.

›› sosyal demokrat, sosyal-faşist, sosyalizan, sosyalizm

sosyete "toplu halde olma, sosyalleşme" [Rz 1896] *koşup gezmekten, konuşmaktan, kumardan, kendi tabiriyle ¯sosyeteden pek hazzeden Bihruz bey* | "toplumun seçkin kesimi" [HRGKok 1927] *Şık bir erkeğe metres olduğunuz zaman onun koltuğunda 'monden' ¯sosyetelere, yüksek ziyafetlere, çaylara gideceksiniz.* || ~ ***Fr*** *société* 1. toplu halde olma, cemiyet, şirket, toplum, 2. yoğun sosyal yaşamı olan toplum kesimi, seçkinler ~ ***Lat*** *societas* ittifak, ünsiyet, cemiyet < ***Lat*** *sociare* [den.] yoldaşlık etmek, refakat etmek *+itas* < ***Lat*** *socius* müttefik, yoldaş → SOSYAL

← SOSYETİK

sosyetik "sosyeteye ait" [Mil 1952] *Bu ¯sosyetik aile kızı* || < ***TTü*** *sosyete +ik°* → SOSYETE

† Türkçe bir türev olup başka dillerde eşdeğeri yoktur.

›› sosyetikleş-

sosyoloji [AR 1897] *Hizmet gazetesinde muharrer olan ¯sosyoloji makalesinin Larus'dan ve Grand Ansiklopedi'den mehuz olmayıp* || ~ ***Fr*** *sociologie* toplumbilim ☼ 1780 Abbé Sieyès, Fr. siyasetçi.| → SOSYAL, +LOG

† Fransızca sözcük ilk kez 1780'de kullanılmış, ancak 1830'larda Auguste Comte tarafından popülerleştirilmiştir.

›› sosyolog, sosyolojik

sosyopat [Mil 1979] *"Sosyopat' deyimini ise ben bilmiyordum doğrusu. Geçen gün bir gazeteden öğrendim.* || ~ ***İng*** *sociopath* topluma uyum sağlayamama hastası → SOSYAL, PAT(O)+

† İngilizce sözcük *psychopath* "psikopat, ruh hastası" analojisiyle 1930'larda üretilmiştir.

sota "elverişli (yer), pusu yeri" [<1930] || "kumarda şans" [Mil 1962] *Adam bir kere tersoya tutulursa kolay kolay ¯sotaya gelmez.* || ~ ***İt*** *sotto* aşağı, alt, alçak << ***Lat*** *subtus* alta, aşağıya < ***Lat*** *sub* alt, aşağı (edat) << ***HAv*** **(s)upo* a.a.

›› sotala-

← SUBATOMİK (SUBSONİK), SÜTLİMAN, UPLOAD (APARKÜT, BACKUP, ÇEKAP, FAYRAP, UPDATE)

sote [Cum 1942] *haşlanarak ¯sote edilmiş karnabaharı* || ~ ***Fr*** *sautée* [pp. fem.] «hoplatılmış», tavada zıplatarak pişirilmiş şey << ***Lat*** *saltata* [pp.] < ***Lat*** *saltare* [den.] sıçramak, sıçratmak, hoplatmak *+()t°* < ***Lat*** *saltum* sıçrama, takla → SALTO

sound "(elektronik olarak manipüle edilmiş müzikte) ses kalitesi, tını" [Mil 1991] *Kasette tüm seslerin dengelenmesi ve ¯soundın son şeklini alması amacıyla* || ~ ***İng*** *sound* ses < ***EFr*** *son* a.a. << ***Lat*** *sonus* a.a. << ***HAv*** **swon-o-* < ***HAv*** **swen-* ses çıkarmak

← REZONANS, SONAT (SONE), SUBSONİK, SÜPERSONİK, ÜLTRASON

sovyet [Lenin 1920] *hükümetin ¯sovyet teşkilatı o suretle yapılmıştır ki bu teşkilatda proletarya sınıfı azami derecede temerküz etmiş ve kapitalist sınıfı tarafından yetişdirilmiş* || ~ ***Rus*** *sovyet* şura, konsey, Bolşevik rejimde halk şurası § ***Rus*** *so-* birlikte, bir arada + ***Rus*** *vyet* düşünme, konuşma

soy [Marz 1380] *hem bu ḫātun Nūşirevān ¯soyındandı* | [DK <1400?] *Dedem Korkut geldi ¯soy ¯soyladı (...) Ol Aişe, Fatıma ¯soyudur.* | [Çağ: Pav <1500] *¯soy: race, lignée* | [LO 1876] *¯soy sop* | [TDK1 1945] *¯soyadı (...) ¯soylu* || << ***OTü*** *soy* asıl, kök, ırk < ***?***

›› soy sop, soyadı, soyağacı, soylu, soysuz

← KENTSOYLU, SOYDAŞ, SOYKIRIM

Levent Şahverdi Arşivi

soy|mak [ETü: IyiP <1000] *tınlığlarığ ölürüp terisin ¯soyarlar* [canlıları öldürüp derisini soyarlar] | [ETü: Kaş 1073] *er koyuġ ¯soydı* <koyunun derisini yüzdü>, *erdin tōn ¯soyuldı* <adamın giysisi soyuldu> ‖ << ***ETü*** *soy-* deri yüzmek

›› soydur-, soyuk, soyul-, soyun-, soyuntu, soyunuk

←¯ SOYGUN, SOYMUK, SOYUT

soya [KAlam 1891] *(¯soya) tabir olunur bir nevi tahmir etmiş bakla salcası* ‖ ~ ***İng*** *soya* bir tür fasulya ~ ***Hol*** *soja* a.a. ~ ***Jap*** *shōyu* 醤油 soya sosu ~ ***Çin*** *jiàng yóu* 酱油 a.a.

soydaş "Türk soyundan olan" [Cum 1932] *Büyük Gazi'nin Türk tarihi ve diline dair ortaya çıkardığı hakikatler ... her ¯soydaş okuyucumuzun yüreğinde yeni yeni sevinçler uyandırmıştır.* ‖ < ***TTü*** *soy* +*dAş* → SOY

† 1930'lardan itibaren umumiyetle "Türkiye dışındaki Türk soylular", 1980'lerden itibaren özellikle Bulgaristan Türkleri anlamında kullanılır.

soygun "soyulan şey, ganimet" [Hamz-TS y. 1400] *ben böyle ¯soyġun vire vire bu ḥāle geldüm* | [Men 1680] *¯soyġun: Spoliatio, praedatio* [talan]. ‖ < ***TTü*** *soy-* +*gIn* → SOY-

›› soyguncu

soykırım "jenosid" [YTü: Mil 1975] *Barzani gazetecilere, "¯soykırımı yoluyla, savaş yoluyla ülkeyi terk etmeye mecbur kalırsak..."* | [YTü: Mil 1975] [Ermenistan Kurtuluş Ordusu] *¯soykırımın önerge yoluyla BM'de kınanmasını istemektedir* → SOY, KIR-

† ***İng/Fr*** *genocide* karşılığı olartak 1975'te ortaya atılmış Yeni Türkçe sözcüktür.

soymuk [LO 1876] *¯soymuk: Çam ağacının me'kul olan* [yenilebilen] *iç kabuğu.* ‖ < ***TTü*** *soy-* +*mUk* → SOY-

soytarı [CFürs 1501] *¯saʿterī* [sevici kadın, lezbiyen] | [Men 1680] *¯saʿterī: zübukçu avret. mulier qui utitur instrumento zübuk modo explicato & se pro viro gerit* [zıbık adı verilen aygıtı kullanarak erkek rolü oynayan kadın] *& Item yüzsızlik, Impudentia.* | [LO 1876] *¯soytarī: Saʿterī* [zebanzedi]. *Hayasız, mukallid, masharа.* ‖ < ***Ar*** *saʿtar* سعتر yapay penis, zıbık ~ ***EYun*** *sáturos σάτυρος* 1. keçi ayaklı ve çıplak fallus ile tasvir edilen efsane yaratığı, 2. Eski Yunanda takma fallus taşıyan oyuncuların oynadığı gülünç ve müstehcen oyun → SATIR

soyut [YTü: CepK 1935] *¯soyut = Mücerred = Abstrait* ‖ < ***TTü*** *soy-* +*Ut* → SOY-

† ***Ar*** *mucarrad* "soyut" < ***Ar*** *carada* "soydu" çevirisidir.

›› soyut sanat, soyutla-, soyutlama, soyutlan-, soyutluk

söbü [ETü: Kaş 1073] *¯subı* <uzun ve ucu sivri olan her şey. Bir adamın başı yuvarlak değilse ona ¯subı denir.> | [Kıp: İdr 1312] *¯süvü* <pergel ayağı> | <oval> [Yad <1421?] *¯söbice söbice toḳumları olur, ġılāf içinde olur* | [LO 1876] *¯söbü, ¯söbe: Müstatil, üstüvani, yassı zıddı.* ‖ << ***ETü*** *sübi/süvi* ucu sivri, oval → SIVRI

† Kaşgarî'de ve bazı erken TTü örneklerde kalın ünlü dizisi ile *subı* görülse de, ***ETü*** *sübri/sūwri* "sivri" sözcüğüyle ilişkisi gözardı edilemez.

›› söbe, söbek, söbüce

←¯ SÖVE

söğüş [Oğ: Kaş 1073] *et ¯sögüldi* "et kızarttı" *(...)* ¯*sögüş* "ateşte kızartılan oğlak veya kuzu - Oğuzca" | [Kıp: Hex <1377] *biryān* [Fa.] = ¯*sögülmiş* [Tr.] | <u>söğüşle-</u> "aldatmak (argo)" [Mikh 1929] ¯*sövüşlemek: Tromper* ‖ << ***ETü-O*** *sögüş* kebap, kızartma << ***ETü*** **sögülmiş* < ***ETü*** *sögül-* kızartmak

† Karş. ***TTü*** *sögülme* "kebap", *söğülti* "kebap şişi". † Kaşgarî'de görülen *sögül-* fiili edilgen değil etken anlam taşır. Karş. ◦Erdal II.615, 689.

›› söğülme, söğürme, söğüşle-

←¯ SÖĞÜT, SÖN-, SÜLÜN

söğüt [ETü: İyiP <1000] *kaç kereklig yemiş ¯sögütiŋ üze birer çıŋratġu asın* [birkaç uygun yemiş ağacı üzerine birer çıngırak asın] | [ETü: Kaş 1073] ¯*sögüt: şacaru'l-ḫilāf* <söğüt ağacı> ‖ << ***ETü*** *sögüt* her çeşit ağaç < ***ETü*** **sög-* yakmak +*Ut* → SÖĞÜŞ

† Aslı belki "odun, yakacak" anlamında. Diğer olasılıkla *sögüt* çoğul bir ad, *sögül-* ve *sögüş* ise bunun kökünden inşa edilmiş türevler olarak değerlendirilebilir.

›› salkım söğüt

sök|mek "yarmak? aşmak?" [ETü: Or 735] *süŋüg batımı karıg ¯söküpen* [süngü batımı karı aşıp] | "koparmak" [ETü: İyiP <1000] *kulkakıntakı çintemeni erdini alıp ¯söküp* [kulağındaki çintemani mücevheri söktü aldı] | [ETü: Kaş 1073] *tn ¯sökildi* <giysinin dikişleri ayrıldı> ‖ << ***ETü*** *sök-* koparmak? açmak?

† Karş. ***Moğ*** *sekü-* "çekip çıkarmak, açmak".

›› söktür-, sökül-, söküm

←¯ SÖKÜN

sökün "geliş, akın" [SN 1354] ¯*söküm* | [LO 1876] ¯*sökün ¯etmek: Kalabalık zuhuru* ‖ < ***ETü*** *sök-* yol açmak, yararak gelmek +*In* → SÖK-

sölpü|mek <u>sölpük</u> "derisi gevşek ve sarkık" [Aks-TS <1708] *rahal* [Ar.]: *Et muztarib ve müsterhā olmak ki Türkīde ¯sölpük taʿbīr olunur.* ‖ < ***?***

›› sölpük

sömel [Mil 1954] *Barakaların ortasında sütun bulunmıyacak ve muhtelif ¯sömellere oturan çerçeve ile tespit edilecektir.* | [EkşiS 2001] ¯*sömel: kolon pabucu, temel ayağı.* ‖ ~ ***Fr*** *semelle* ayakkabı tabanı, mimaride putrel ayağı < ***?***

sömestr [Cum 1930] *Tıp Fakültesinin ¯sömestr tatilinden bilistifade* | [Cum 1930] *Darülfünun Fen ve Edebiyat şubelerine giderek üç ¯sömestir daha devamdan sonra* ‖ ~ ***Fr*** *semestre* altı aylık süre, okulda yarıyıl ~ ***Lat*** *semestris* altı aylık süre § ***Lat*** *sex, se-* altı + ***Lat*** *mens* ay → HEKSA+, MENSTRUAL

sömür|mek [ETü: Kaş 1073] *ol tançu ¯siŋürdi* <lokma yuttu>, *yaġnı terike ¯siŋürdi* <yağı deriye sündürdü, emdirdi> *(...) ol sütüg ¯sümürdü* <sütü hızlıca yudumladı> | [Men 1680] ¯*sümürmek: Devorare, deglutiri, absor-*

Levent Şahverdi Arşivi

bere [yalayıp yutmak, acele yemek] | [LO 1876] *¯sümürmek, sünjürmek: Öküz gibi burnuyla iterek yalayıp silip bitirmek* | [YTü: CepK 1935] *¯sömürmek = İstismar etmek* || << ***ETü*** *siŋür-/simür-* yutmak, hazmetmek < ***ETü*** *siŋ-* sinmek, hazmedilmek *+(g)Ur-* → SİN-

† Görgüsüzce ve gürültüyle yemek" anlamında halk dilinde kullanılan fiil, Dil Devrimi döneminde yeni bir anlam ve fonetikle yazı diline ithal edilmiştir. Yeni anlamın ***Osm*** *semere/istismar* grubundan serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

›› sömürt-, sömürücü, sömürül-

← SÖMÜRGE, SÖMÜRÜ, SÜMSÜK

sömürge [YTü: CepK 1935] *¯sömürge = Müstamere, müstemleke* || < ***YTü*** *sömür-* *+gA* → SÖMÜR-

›› sömürgecilik, sömürgeleş-, sömürgeleştir-

sömürü "sömürme işi" [YTü: Cum 1967] *Memleketin madenlerini, sahillerini ve bütün millî kaynaklarını Amerikan kumpanyalarına peşkeş çekenler, bu ¯sömürü düzeni tamamlansın diye* || < ***YTü*** *sömür-* *+I(g)* → SÖMÜR-

sön|mek [ETü: Suv <1000] *armaksızın ¯sönmeksizin* "yorulmadan tükenmeden" | [ETü: Kut 1069] *urup berge başı büter terk ¯söner* [kırbaç vurma yarası çabuk biter ve iyileşir] | söyün- [Kıp: Idr 1312] *¯söyündi: intafaʿa* <ateş söndü> | söyündür- [Gül 1317] *tamu kim her kâfiri göyündürür / ʿâşînün gözi yaşı ¯söyündürür* || << ***ETü*** *sön-* ateş sönmek, tükenmek << ***ETü*** **sögün-* <? ***ETü*** **sög-* yakmak → SÖĞÜŞ

† Karş. ***Moğ*** *sönü-* "sönmek, tükenmek, sona ermek". † *Söyün-* ve *söyündür-* biçimleri halk ağızlarında halen kullanılır.

›› söğün-, söndür-, sönmez, sönük, sönüm, sönümlen-

sör[1] "Katolik rahibesi" [AMKam 1881] || ~ ***Fr*** *soeur* 1. kızkardeş, 2. bazı Katolik mezheplerinde kendini dini yaşama adamış kadın << ***Lat*** *soror* kızkardeş << ***HAv*** **swesor-* a.a.

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *sister*, ***Alm*** *Schwester* "kızkardeş", ***Lat*** *sobrinus* "kızkardeş çocuğu".

›› sörler mektebi

← KUZEN (KUZİN)

sör[2] "İngiliz şövalyesi" [Sahak 1855] || ~ ***İng*** *sir* beyefendi, şövalye ünvanına sahip kimse ~ ***EFr*** *sieur* bey, efendi, senyör << ***Lat*** *senior* yaşlı kimse → SENATO

›› sir

sörf "dalga kayağı" [Mil 1977] *Altın Yunus'ta 10 gün süre ile yüzdüler, su kayağı yaptılar, ¯sörfü denediler* | "... internette gezinme" [Mil 1996] *İnternette ¯sörf* || ~ ***İng*** *surf* 1. kıyıya çarpan dalga, 2. dalga kayağı, 3. internette gezinme

† "Kırılan dalga" anlamıyla 16. yy sonlarında ortaya çıkan İngilizce sözcüğün kaynağı belirsizdir; bir Hint dilinden alınmış olması mümkündür. "Dalga kayağı" anlamı ilk kez 1917'de, "dalgadan dalgaya kıvrak hareketlerle zıplama" fikrinden türeyen "internette gezme" anlamı 1993'te kaydedilmiştir.

›› sörfçü, surf, surfboard, surfer, surfing

← WİNDSURF

söv|mek [ETü: Kaş 1073] *ol anı ¯sökdi* <ona hakaret etti> | [Men 1680] *¯sögmek* | [KT 1900] *¯söğmek* || << ***ETü*** *sök-* ağır söz söylemek < ***ETü*** **sö-* *+Ik-* → SÖZ

›› söv, sövdür-, sövgü, sövül-, sövüş-

söve [Nim-TS 1540] *pust* [Fa.]: *(...) ve degirmen ¯söbegi bir demirdür ki degirmen anuŋ üzerinde döner.* | [RMim 1614] *Fârisîde bâzû-yi der, Türkîde ¯kapı ¯sövîsi demekdir.* | [LO 1876] *¯söve: İçine kapı kanadı ve saire yerleştirilen çerçeve.* || << ***TTü*** *söbek/sübek* [küç.] 1. oval, 2. mil, değirmen veya kapı pimi < ***TTü*** *söbi* sivri, oval *+Ak* → SÖBÜ

söyle|mek [ETü: Xuas <900] *irinçülüg söz ¯sözleyür biz* [yakışmaz söz söyleriz], *çulvı sab ¯sözledimiz* [kötü söz söyledik], *teŋri nomun ¯sözleser* [tanrısal yasayı söylese] | [ETü: Kaş 1073] *ol maŋa söz ¯sözlêdi* <bana söz söyledi> | [Kıp: CodC 1303] *loquor - Tr: ¯soslarmen, ¯sosladum, ¯soslamak* | [Gül 1317] *ʿâlim olmayan kişi câhil-durur / câhil ile ¯söylemek müşkil-durur* || << ***ETü*** *sözle-* konuşmak < ***ETü*** *söz* *+lA-* → SÖZ

† Kuraldışı *sözle-* > *söyle-* evrimi, TTü 14. yy.'da belirmiş ve 15. yy.'da egemen olmuştur. Ancak karş. ***Moğ*** *süyle-* "söz kesmek, evlilik anlaşması yapmak".

›› söylen-, söyleş-, söylet-

← SÖYLEM, SÖYLENCE, SÖYLENTİ, SÖYLEŞİ, SÖYLEV

söylem [YTü: CepK 1935] *¯söylem = Natıka (kuvvet-i)* || < ***TTü*** *söyle-* *+Im* → SÖYLE-

›› söylemsel

söylence "efsane" [YTü: Mil 1979] *¯söylencenin kök salması ağızdan ağıza söylenti yoluyla olmaktadır.* || < ***TTü*** *söylen-* *+çA* → SÖYLE-

söylenti [YTü: CepK 1935] *¯söylenti = Rivayet* || < ***TTü*** *söylen-* *+(In)tI* → SÖYLE-

söyleşi [YTü: Cum 1935] *Hasbihal = ¯söyleşi, söyleşmek* || < ***TTü*** *söyleş-* *+I(g)* → SÖYLE-

söylev [YTü: CepK 1935] *¯söylev = Nutk* || < ***TTü*** *söyle-* *+Av* → SÖYLE-

söz [ETü: Or 735] *inim köl tigin birle ¯sözleştimiz* [kardeşim Kültigin ile sözleştik] | [Men 1680] *¯söz sahıbi (...) ¯sözi geçer (...) ¯söz atmak (...) ¯sözinden dönmek (...) ¯söz vermek (...) ¯söz kesmek* | [LO 1876] *¯söz birliği (...) ¯söz gelimi, ¯söz gelişi (...) ¯sözüm ona (...) ¯sözcü* || << ***ETü*** *söz* beyan < ***ETü*** **sö-* söylemek *+Uz*

† Karş. ***ETü*** *sörçük/sörçek* "sohbet". † ***ETü*** *sök-* "söylenmek?" ve *sökle-* biçimleri, ortak bir **sö-* < *söd-* kökünü düşündürür.

›› atasözü, söz birliği, söz gelimi, söz gelişi, söz kes-, söz sahibi, söz ver-, söz yazarı, sözcü, sözde, sözdizim, sözlen-, sözleş-, sözleşme, sözleşmeli, sözlü, sözümona

Levent Şahverdi Arşivi

← ÖNSÖZ, SÖV-, SÖYLE- (SÖYLEM, SÖYLENCE, SÖYLENTİ, SÖYLEŞİ, SÖYLEV), SÖZCÜK, SÖZEL, SÖZLÜK

sözcük [Men 1680] *~sözcik: Vocula, verbulum* [kelimecik]. | "kelime" [YTü: Cum 1959] *Dilimiz Arapça - Farsça ~sözcük ve kurallara ardına kadar açılmıştı.* || < ***TTü*** *söz +çUk* → SÖZ

† TTü "kelimecik" anlamında marjinal bir tabir iken Dil Devriminin ikinci evresinde, muhtemelen ***Fr*** *vocable* "söz-cük" > "kelime" ilhamıyla "kelime" anlamı yüklenmiştir. TDK sözlüğünün 1969 basımından önce sözlüklerde görülmez.

›› sözcük anlamı

sözel "söze ilişkin, verbal" [YTü: Mil 1980] *adayların aşama sınavlarındaki "~Sözel ve sayısal hampuanlarının" toplamının 0,5 puandan az olması halinde"* || < ***TTü*** *söz +Al* → SÖZ

† ***İng*** *verbal* karşılığı olarak 1980'de dolaşıma sokulan eğitim bürokrasisi terimidir.

sözlük "lugat kitabı" [YTü: Cum 1933] *Kamus: ~sözlük. Kanun: yasa.* ‖ < ***TTü*** *söz +lIk* → SÖZ

›› sözlük bilimi, sözlükçe, sözlükçü

spa [Hür 2001] *Türkiye'de ilk kez ~SPA denilen, ... hamam, masaj odaları, havuz, jakuzi, buhar banyosunu birararaya getiren bir kompleksi* || *~* ***İng*** *spa* 1. tedavi amaçlı içmece, kaplıca, 2. (Amerikan kullanımında) bir otel bünyesinde sağlık merkezi *~* ***öz*** *Spa* Belçika'da içmeceleriyle ünlü kent

† İngilizcede 17. yy başlarından itibaren jenerik isim olarak kullanılagelmiştir. Kent adının kökeni belirsizdir.

spagetti [Cum 1933] *İtalyanın milli yemeğine burada başladık: ~spagetti, nefis bir makarna.* || *~* ***İt*** *spaghetti* [küç. çoğ.] ince şerit şeklinde makarna < ***İt*** *spago* şerit

›› spagetti western

spam [EkşiS 2001] *~spamdan korunmak için bi yerlere üye olmamak yetmiyor artık.* || *~* ***İng*** *spam* internette sürekli tekrarlanan anlamsız veya istenmeyen mesajlara verilen ad ☼ 1991 < ***marka*** *Spam* İngiltere'de Hormel Foods Corp. tarafından üretilen konserve et ürünü ☼ 1937

† İnternetteki kullanımı, 1971 tarihli bir Monty Python skeçinde sürekli olarak tekrarlanan Spam reklamı parodisinden türetilmiştir.

spastik [Mil 1956] *~spastik spinal paralizi* | [Mil 1972] *Türkiye'de ~spastik çocuklar yetişkinlerle birlikte 40 50 bin civarındadır* || *~* ***Fr*** *spastique* a.a. / ***İng*** *spastic* 1. spazma ilişkin, spazmlı, 2. serebral palsi hastalığına tutulmuş (genellikle çocuk) *~* ***EYun*** *spastikós σπαστικός* spazmlı < ***EYun*** *spáō σπάω* spazm, kasılma *+istik°* → SPAZM

spazm [Cum 1959] *iyi nefes almayı öğrenince ~spazm ve neticede kekemelik geçer* || *~* ***Fr*** *spasme* kasılma, ani sancı *~* ***EYun*** *spasmós, spasmod- σπασμός, σπασμοδ-* kasılma < ***EYun*** *spáō σπάω* kasmak

›› spazmodik

← ISPAZMOZ, SPASTİK

spektaküler "gösteriye uygun" [Cum 1952] *İngiliz filminin bu kolay ve nisbeten ~spektaküler mevzudaki başarısını takdir eder* | "gösterişli" [Cum 1961] *~spektaküler başarılarla gövde gösterip* || *~* ***Fr*** *spectaculaire /* ***İng*** *spectacular* seyirlik, gösterişli, muhteşem < ***Lat*** *spectaculum* gösteri, seyirlik şey *+arI°* < ***Lat*** *specere, spect-* bakmak, gözlemek *+ul°* → SPEKÜLASYON

spektr(o)+ *~* ***Fr/İng*** *spectro+* [bileşik adlarda] spektrum < ***Lat*** *spectrum* 1. hayal, görüntü, 2. ışığın kırılmasıyla oluşan gökkuşağı, tayf < ***Lat*** *specere, spect-* bakmak → SPEKÜLASYON

›› spektral, spektrogram, spektrometri, spektroskop

← SPEKTRUM

spektrum [Cum 1935] *Bu renklere biz tayf (~Spektrum) deriz.* || *~* ***Lat*** *spectrum* 1. hayal, görüntü, 2. ışığın kırılmasıyla oluşan gökkuşağı, tayf → SPEKTR(O)+

spekülasyon "tahmin yürütme" [YeniM 1918] *Maamafih bu bir ~spekülasyondan başka bir şey değildir.* | "... ihtikâr" [HBeş 1919] ‖ [Bah 1924] *~spekülatör: Banka ve ticaret işiyle uğraşan, kazanç ihtimaline göre kıymetdar evrak vesaire alıp satan* || *~* ***Fr*** *spéculation* 1. gözetleme, gözlemleme, fırsat kollama [esk.], 2. fiyat hareketlerinden yararlanmak amacıyla alıp satma, 3. tahmin ve teori üzerinden akıl yürütme *~* ***OLat*** *speculatio* gözetleme < ***Lat*** *speculari* gözetlemek *+()tion* < ***Lat*** *speculum* gözetleme yeri, bakanak < ***Lat*** *specere, spect-* bakmak, gözetlemek *+ul°* < ***HAv*** **spek-* a.a. → ISPİYON

›› spekülatif, spekülatör, spekküle

← PERSPEKTİF, PROSPEKTÜS, RETROSPEKTİF (RETRO, RETROAKTİF), SPEKTAKÜLER, SPEKTR(O)+ (SPEKTRUM), SPESİYAL (İSPENÇİYAR, SPESİFİK)

speleoloji [Mil 1959] *Yeraltı sularını ve dehlizlerini keşfetmek ilmi olan ~Speleoloji mütahassısları geçen salı günü 'Şeytan Deliği' adı verilen yeraltı dehlizine girerken* || *~* ***Fr*** *spéléologie* mağarabilim < ***EYun*** *spḗleon σπήλεον* mağara → +LOG

›› speleolog, speleolojik, speolog

sperm [Cum 1937] *Şimdi artık koçtan ~sperma (erkek tohum) almaya sıra gelmişti.* | [Cum 1937] *~sperm* || *~* ***Fr*** *sperme* 1. genel anlamda tohum, 2. dölleme hücresi *~* ***EYun*** *spérma σπέρμα* «saçım», tohum < ***EYun*** *speirō, spor- σπείρω, σπορ-* saçmak, tohum ekmek *+ma(t)* << ***HAv*** **sper-*[4] a.a.

† Anlam ilişkisi için karş. *zerre/ziraat,* darı/dağıl-.

›› sperma, spermatozoit

← DİASPORA, İSPERMEÇET, SPOR[2] (SPORADİK), SPREY

spesifik [Cum 1933] *birçok "spesifik' tarifelerin fihristi kendiliğinden tanzim edilmiş olacaktır.* || *~* ***Fr*** *spécifique* özgül *~* ***OLat*** *specifĭcus* bir türü tanımlayan ayırdedici özellik § ***Lat*** *species* 1. görüntü, dış görünüm, biçim, 2. felsefede tür (< ***Lat*** *specere, spect-* bakmak, seyretmek) + ***Lat*** *facere, fact-* yapmak → SPESİYAL, FAKTÖR

›› spesifiye

Levent Şahverdi Arşivi

spesiyal [Cum 1946] *Paramount'ın 1946 ~spesyal filmi: Brodvey Ateşi* | spesyalite [Cum 1950] *Yeni ~spesyalite: yeni ökaliptüs çikleti ağzı ve boğazı grip mikroplarından korur* || ~ ***Fr*** *spécial* özel ~ ***OLat*** *specialis* türe ait < ***Lat*** *species* 1. görüntü, dış görünüm, biçim, 2. felsefede tür +*al*° < ***Lat*** *specere* bakmak, gözetlemek → SPEKÜLASYON

† ***Lat*** *species* sözcüğü 12. yy.'dan itibaren Aristotelesçi felsefede ***EYun*** *eidos* "tür" kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır.

›› spesiyalist, spesiyalite

← İSPENÇİYAR, SPESİFİK

spiker "radyoda sunucu" [Cum 1935] *~İspikerin gür sesi işitildi.* || ~ ***İng*** *speaker* konuşan, özellikle kamuya hitaben konuşan hatip veya sunucu < ***İng*** *speak* konuşmak +*er* << ***Ger*** **sprek-* << ***HAv*** **spreg-* konuşmak

spin "top döndürme" [Cum 1967] *Selçuk yaptığı 'Top ~Spin'ler (falsolu vuruşlar) ile sonuca giderken* | "... nükleer parçacıkların kendi ekseni etrafında hareketi" [Cum 1980] *~Spin kuvantum sayısı* | "... otomobilin ekseni etrafında dönmesi" [Cum 1999] *Mika Hakkinen ise önde götürdüğü yarışta ~spin atarak yarış dışı kaldı.* || ~ ***İng*** *spin* 1. iplik eğirme, 2. ekseni etrafında hızla dönme, fırıldak ve topaç çevirme, bilardoda topa falso verme, 3. sözü döndürerek göz boyama << ***Ger*** **spinnan* iplik eğirmek

›› spin at-, spin doktor, spin tomografisi

spinal [Mil 1956] *~spinal* || ~ ***Fr*** *spinal* omurgaya ilişkin < ***Lat*** *spina* 1. diken, iğne, 2. omurga << ***HAv*** **spei-nā* diken < ***HAv*** **spei-* sivri, uç

spiral [Cum 1935] *Tungsram Çift ~Spiral* [ampul] || ~ ***Fr*** *spiral* helezoni (sıfat), helezon (ad) << ***OLat*** *spiralis* helezoni < ***EYun*** *speîra* σπεῖρα saç örgüsü gibi örgü, helezon +*al*° < ***EYun*** **speirō* örmek → İŞPORTA

spiritüel "nükteli" [AR 1898] *bir zat zuhur etti ki hakikaten ~spiritüel sözler buluyor* | "... ruhsal" [TDK1 1945] *~spiritüalizm: Tinselcilik.* || ~ ***Fr*** *spirituel* 1. ruhsal, 2. esprili, nükteli ~ ***Lat*** *spiritualis* ruha ilişkin, ruhsal < ***Lat*** *spiritus* soluk, ruh +*al*° → İSPİRTO

† *Espritüel* yazımı 1980'li yıllarda yaygınlık kazanmıştır.

›› espritüel, spiritüalist, spiritüalizm

split [Mil 1989] *AIRWELL ~Split-sistem 'mükemmel' klimadır. AIRWELL Split-sistem bir teknoloji harikasıdır.* || ~ ***İng*** *split* 1. yarma, 2. yarılmış, ikiye bölünmüş ≈ ***EHol*** *splitten* a.a. < ***?***

›› banana split, split klima

spoiler "otomotivde ve havacılıkta rüzgâr kesici" [Mil 1987] *~Spoiler tampon yüksek hızda yol tutuşa katkıda bulunur.* | "... filmin sonunu söyleyerek tadını kaçırma" [Hür 2006] *Dikkat ~spoiler içerir!* || ~ ***İng*** *spoiler* bozucu < ***İng*** *spoil* bozmak, tadını kaçırmak +*er* ~ ***Lat*** *spoliare* [den.] talan etmek < ***Lat*** *spolium* ganimet

sponsor [Mil 1982] *mutlaka Suudili bir ~sponsora (yani bir nevi kefile) gereksinim var.* || ~ ***İng*** *sponsor* bir girişimi destekleyen veya finanse eden, kefil, garantör ~ ***Lat*** *sponsor* kefil < ***Lat*** *spondere* söz kesmek, ant içmek, kefil olmak +*()tor* << ***HAv*** **spond-* < ***HAv*** **spend-* töre gereğini yapmak

›› sponsorluk

←– SPONTANE

spontane [PS 1933] *yaratma ameliyesi yekpare, ~spontane ve kendi tekniğini de haizdir* || ~ ***Fr*** *spontané* kendiliğinden < ***Lat*** *sua sponte* kendi rızasıyla, gönüllü olarak < ***Lat*** *sponsus, spont-* söz, vaat, rıza → SPONSOR

›› spontan

spor[1] [AR 1897] *~İspor İngilizce bir kelimedir ki bizde koşu, yarış, müsabaka, güreş ve buna mümasil eğlence ve oyunların cümlesine şamildir.* | "... hafif otomobil modeli" [Cum 1928] || ~ ***Fr*** *sport* oyun amacıyla yapılan beden eğitimi ~ ***İng*** *sport* a.a. < ***EFr*** *desport* oyalanma, eğlence, oyun < ***EFr*** *desporter* yükten kurtulmak, rahatlamak < ***EFr*** *de+ porter* yük taşımak → PORT+

† Modern anlamı İngilizcede oluşmuş ve diğer dillere İngilizceden alınmıştır. Ancak Türkçe telaffuz Fransızcayı taklit eder.

›› spor otomobil, spor toto, sporcu, sporsever, sportif

← SPORTMEN

spor[2] [T&S 1892] *Spore (Bot.): ~ispor, bezîr.* || ~ ***Fr*** *spore* çiçeksiz bitkilerin tohumu ~ ***EYun*** *spōrá* σπορά tohum ekme, saçma < ***EYun*** *speirō, spōr-* σπείρω, σπορ- tohum ekmek, saçmak → SPERM

›› sporofit, sporofitik

← SPORADİK

sporadik [Mil 1956] *birbirile münasebeti olmayan mevzii ve hekim tabirile ~sporadik' tek vak'alardır* || ~ ***İng*** *sporadic* dağınık, saçılmış ~ ***EYun*** *sporadikós* σποραδικός a.a. < ***EYun*** *speírō* σπείρω dağıtmak, saçmak +*ik*° –→ SPOR[2]

sportmen [Bah 1924] *~sportsmen: Her türlü sporu seven.* || ~ ***Fr*** *sportman* sporcu ~ ***İng*** *sportsman* a.a. § ***İng*** *sport* + ***İng*** *man* → SPOR[1], +MEN

spot reklam spotu [Mil 1963] *30 kelimelik reklam ~spotu (cümlesi)* | spot ışıkları "[İng spotlight] noktasal ışık veren projektör" [Cum 1971] *~spot ışıkları altında aralıksız çalışmak* | spot satış "[İng spot sale] vadesiz anlık satış" [Mil 1979] *ham petrol ~spot satış fiyatlarının varil başına 31 ila 35 dolar* || < ***İng*** *spot* nokta, benek << ***Ger***

›› reklam spotu, spot ışığı, spot piyasa, spot satış

sprey [Mil 1962] *hele fena bir ~sprey saçı mahveder.* || ~ ***İng*** *spray* 1. zerreleştirilmiş sıvı, 2. zerreleştirilmiş sıvı püskürtme, bu işi yapan aygıt < ***İng*** *to spray* püskürtmek, zerreleştirerek saçmak << ***Ger*** **sprēwjan* << ***HAv*** **sper-*[1] saçmak → SPERM

›› spreyle-

Levent Şahverdi Arşivi

sprint [Cum 1931] *100 metrelik ~Sprint cihan rökorunun sahibi olan Amerikan koşucularından* || ~ ***İng*** *sprint* seğirtme, kısa mesafe koşma, kısa mesafe koşusu ~ ***Nor*** *sprinta*

›› sprinter

stabil [Cum 1933] *Eğer İngiliz lirası bugünkü rayici üzerinden altına raptedilerek ~stabilize olunursa* [istikrara kavuşturulursa] | [DTC 1943] *~stabil* [durağan, istikrarlı] | [Cum 1957] *aerodinamik ~stabilite noksanı* || ~ ***Fr*** *stable* istikrarlı, sabit, kararlı ~ ***Lat*** *stābilis* sabit, durağan, istikrarlı < ***Lat*** *stāre* durmak +*()bilis* → İSTASYON

›› stabilite

← STABİLİZE

stabilize "[Fr stabiliser]" [Cum 1935] *İtalya bundan evvel parasını ~stabilize etmişti* | "[Fr stabilisé] sıkıştırılarak sertleştirilmiş yol yüzeyi" [Cum 1950] *ihalesi yapılacak olan Niğde Çamardı yolunun ~stabilize inşaatı* || ~ ***Fr*** *stabilisé* [pp.] sabitlenmiş, oynaklığı giderilmiş < ***Fr*** *stabiliser* [den.] sabitlemek, durağanlaştırmak +é < ***Lat*** *stabilis* sabit, durağan +*ise-* → STABİL

stadyum [Bah 1924] *futbol: (...) Bu oyunların oynandığı meydana ~stadyum derler.* || ~ ***Fr*** *stade* / ***İng*** *stadium* spor sahası ~ ***Lat*** *stadium* özellikle koşu sahası ~ ***EYun*** *stádion* στάδιον 1. yaklaşık 200 metrelik uzunluk birimi, 2. bu uzunlukta yarış pisti

† Türkçede Fransızcadan alınan *stad* biçimi cari iken, 20. yy başlarından itibaren "futbol sahası" için İngilizce kaynaklı *stadyum* tercih edilmiştir. † Yunanca sözcüğün etimolojisi muğlaktır. ▫Chant 1041.

›› stat

stafilokok [Cum 1932] *~stafilokok ile streptokok arasında bir mikrop olduğu fikri ileri sürülmüştür.* || ~ ***Fr*** *staphylocoque* salkım şeklinde toplanan bakteri türü § ***EYun*** *staphylé* σταφυλή üzüm + ***EYun*** *kókkos* κόκκος tane, meyve çekirdeği → KUKA[1]

staj [KK 1906] *Daha ~stajım bitmemişti. Mevki kumandanlığında mesleğimi zayıflatabilirdim.* | [Bah 1924] *~stajyer: Stajını yapan* || ~ ***Fr*** *stage* çıraklık, meslekte deneme süresi << ***EFr*** *estage* 1. durak, menzil, etap, 2. manastırda çile süresi << ***OLat*** ***staticum*** durak, menzil < ***Lat*** *stāre, stat-* durmak +*ic*° → ETAJER

›› stajyer

stalagmit [T&S 1892] *Stalagmite* [Fr.]: *~istalagmit, aşağıdan yukarı çıkan damla taşı.* || ~ ***Fr*** *stalagmite* dikit ~ ***YLat*** *stalagmitae* a.a. ☼ 1654 Olaus Wormius, Dan. bilim adamı. < ***EYun*** *stalágma* σταλάμα damlama, damlanan +*ite* → STALAKTİT

stalaktit [T&S 1892] *Stalactite* [Fr.]: *~istalaktit, yukarıdan aşağı sarkan damla taşı.* || ~ ***Fr*** *stalactite* sarkıt ~ ***YLat*** *stalactitae* a.a. +*ite* ☼ 1654 Olaus Wormius, Dan. bilim adamı. < ***EYun*** *stalaktós* σταλακτός [pp.] damlayan +*t*° < ***EYun*** *stalássō* σταλάσσω, σταλαγ- damlamak, damlatmak

← STALAGMİT

stalk [EkşiS 2004] *stalk: eski sevgilinin bela olması* | stalkla- [EkşiS 2012] *~stalklamak: stalk'tan farklı olarak pek bi sinsilik ve tehditkarlık içermiyor; anlamı sırf 'gizlice takip etmek (çoğunlukla yalnızca internet ortamında)'.* || ~ ***İng*** *stalk* sessiz ve gizli yürümek, avı izlemek << ***Ger*** ****stalkojan*** [freq.] < ***Ger*** ****stel-*** gizlice yapmak, uğrulamak

† ***İng*** *steal* "gizlice yapmak, çalmak" fiilinin türevidir.

›› stalker, stalkla-

stand "fuar tezgâhı" [Cum 1933] *sergideki firmalar paviyon ve ~stantlarını tanzim ve yeniden düzeltmek için büyük bir faaliyet göstermişler* | [Özön 1961] *~stand: 1. At yarışlarında seyirci tribünü. 2. Sergilerde firmalara ayrılmış yerler.* || ~ ***İng*** *stand* durmak (fiil), duruş, pozisyon, pazarda bir satıcıya ayrılmış yer (ad) << ***Ger*** ****standan*** durmak << ***HAv*** ****stə-nt-*** < ***HAv*** ****stā-*** a.a. → İSTASYON

›› stant

← STAND-BY

standart [Hil 1930] *~Standardize sahra teskeresinin tayyareye rabtı* || ~ ***İng*** *standard* 1. bayrak, flama, 2. norm olarak kullanılan ölçü, kıyas birimi ~ ***EFr*** *estendard* bayrak, flama [mod. étendard] ~ ***OLat*** ****extendarium*** < ***Lat*** *extendere, extens-* açmak, yaymak, sermek < ***Lat*** *e(x)+ tendere, tens-* germek → TANSİYON

›› standardizasyon, standardize, standartlaş-, standartlaştır-

stand-by "Uluslararası Para Fonu destek kredisi" [Mil 1977] *~'Stand by' kredileri genellikle ekonomileri çok zor durumda olan ülkelere verilen 'destekleme ya da kurtarma' kredisi olarak* || ~ ***İng*** *stand by* yanında durma, yardım etme, destek olma § ***İng*** *stand* durma + ***İng*** *by* yanında, yakınında (edat) (<< ***Ger*** ****bi*** a.a. << ***HAv*** ****ambhi*** a.a.) → STAND, AMBİ+

›› standby

← BAYBAY, BAYPAS

star "sinema veya tiyatro yıldızı" [<1950] || süperstar [Cum 1975] *Hollywood'un ilk denemelerinde ~süperstar yıldız sistemi şarttı* || ~ ***İng*** *star* 1. yıldız, 2. (mec.) ünlü sahne sanatçısı << ***Ger*** ****sterron/*stern-*** yıldız << ***HAv*** ****ster-***[2] a.a. → ASTR(O)+

›› süperstar

← PULSAR, STERLİN

start "yarışta başlama çizgisi" [Cum 1932] *50 metre uzunluğunda iplerle çevrilmiş ~start hattı* || ~ ***İng*** *start* başlama < ***İng*** *to start* başlamak << ***Ger*** ****stertan*** ani ve sert hareket yapmak, seğirtmek << ***HAv*** ****ster-***[1] sert

›› start ver-, start-up

statik [Cum 1931] *iktisat ilminde de beynelmilel bir mahiyet almış olan ~statik, dinamik, konjunktur, reproduksiyon, landşaft nev'inden kelimelerin Türkçelerini uydurmağa lüzum hissetmedim.* || ~ ***Fr*** *statique* 1. duran, durağan, 2. dengede kalma koşullarını ince-

Levent Şahverdi Arşivi

leyen bilim dalı ~ ***EYun*** *stātikós* στατικός tartıya, dengeye veya sabit durmaya ilişkin < ***EYun*** *státos* [pp.] duran *+ik°* < ***EYun*** *histēmi, stā-* ἵστημι, στα- durmak *+t°* << ***HAv*** **stā-* a.a. → İSTASYON

›› elektrostatik, higrostat, izostatik, statikleş-

← EKSTAZ, EKSTAZİ, EPİSTEMOLOJİ, METASTAZ, ORTOSTAT, PİLASTR, PROSTAT, REOSTA, SİSTEM (BODOSLAMA, EKOSİSTEM), TERMOSTAT

statü[1] "mevki, itibar" [Cum 1932] *Berlin hükûmetinin şikâyet etmekte olduğu ¯statü farkını fiilen izale etmeği düşünmektedir.* || ~ ***Fr*** *status* konum, durum, mevki; toplumsal konum, itibar ~ ***Lat*** *status* [pp.] durum, duruş < ***Lat*** *stāre* durmak *+()t°* < ***HAv*** **stā-* durmak → İSTASYON

›› statüsüz

← ENSTİTÜ, ETATİZM (İSTATİSTİK), RESTİTÜSYON, STATÜ[2], STATÜKO

statü[2] "nizamname" [Terak 1869] || ~ ***Fr*** *statut* kararname, yasa ~ ***OLat*** *statutus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *statuere* [den.] koymak, dikmek, vazetmek, özellikle yasa koymak *+()t°* < ***Lat*** *status* → STATÜ[1]

statüko [T&S 1892] *Status quo (Pol.): ¯istatüko* استاتو کو, *kemâkân, hali hazır.* || ~ ***Fr*** *status quo* bir olaydan önceki hukuki durum ~ ***Lat*** *status quo ante bellum* savaştan önceki durum → STATÜ[1]

›› statükocu

stearin [LT 1873] *Stéarine* [Fr.]: *¯istearin* استعارين. *(...) Acide stéarique: hamız-ı ¯istearin.* || ~ ***Fr*** *stéarine* doyurulmuş yağ asidi, mum imalinde kullanılan bir madde < ***EYun*** *stéar* στέαρ don yağı, katı yağ → STEREO

← KOLESTEROL, STEROİD (TESTOSTERON)

stel [ML 1969] || ~ ***Fr/İng*** *stèle* dikilitaş ~ ***Lat*** *stela* a.a. ~ ***EYun*** *stḗlē* στήλη a.a. < ***HAv*** **stel-* dikmek

← ENSTALASYON

steno [Bas 1870] *Fransızca ¯istenokrafi tabir olunan sanattır ki irad olunan nutku bazı işarat-ı muayyene vasıtasiyle derhal kaleme almaktan ibaret olup* || ~ ***Fr*** *sténo* [abb.] < ***Fr*** *sténographie* kısa elyazısı sistemi ☼ y. 1770 Trevoux, Fr. yazar. § ***EYun*** *sténos* στένος sıkışık, dar + ***EYun*** *graphḗ* γραφή yazı → GRAF(O)+

›› stenograf, stenografi

stensil [Mil 1960] *Tam Otomatik Gestetner teksir makineleri - ¯Stensilleri ve Mürekkepleri Satışa Arzedildi* || ~ ***İng*** *stencil* kesilmiş metal veya karton tabakadan yapılan dekoratif kalıp < ***EFr*** *estanceler* yaldızlamak, metal süslerle dekore etmek < ***Lat*** *scintilla* yaldız, yıldız

step[1] [Cum 1930] *¯Step ve şimal ahalisi ile sahil ahalisi arasında ... fark vardır.* || ~ ***Fr/İng*** *steppe* bozkır, İç Asya'ya özgü geniş kurak arazi ☼ 1671 Samuel Collins, İng. tabip ve seyyah. ~ ***Rus*** *step' степь* a.a.

step[2] "bir tür dans" [Özön 1961] *¯step: Adım. Ayak oyunu.* | "bir tür jimnastik" [Mil 1994] *¯Step modası ... Yüze yakın ¯stepçi, gövde gösterisi yaptı.* || ~ ***İng*** *step aerobics* bir egzersiz yöntemi < ***İng*** *step* adım < ***İng*** *step* basmak, adım atmak << ***Ger*** << ***HAv*** **stebh-* basmak → ISTAMPA

stepne [Cum 1949] *Beraberinde verilecek standard avadanlıkları: A) Yedek ¯stepne lastiği* || ~ ***İng*** *stepney* yedek otomobil lastiği [esk.] < ***marka*** *Stepney* The Stepney Spare Motor Tire Ltd.'e ait yedek lastik markası ☼ 1906 UK. < ***öz*** *Stepney* Wales'te Llanelli kentinde soylu bir aile ve cadde adı

ster [TDK1 1945] *¯siter: Bir metre kübe eşit bir oylum birimi.* || ~ ***Fr*** *stère* bir metreküpe yakın kuru odun ölçüsü ~ ***EYun*** *stereós* στερεός katı, hacimli → STEREO

stereo [Mil 1954] *Panoramik ve ¯stereofonik projeksiyon makineleri* | [Mil 1960] *tam otomatik 4 devirli normal ve ¯stereo pikaplar* || ~ ***İng*** *stereo* [abb.] < ***İng*** *stereophonic* sesin üç boyutlu gibi algılanmasını sağlayan düzenek § ***EYun*** *stereós* στερεός katı, ele gelir, hacimli (<< ***HAv*** **ster-*[1] katı) + ***EYun*** *phonḗ* φονή ses

† İngilizce sözcük 19. yy.'da yaygın olarak kullanılan *stereoscope* "üç boyutlu görüntü cihazı" terimine izafeten üretilmiştir. † ***EYun*** *steár* "katı yağ" eş kökenlidir.

›› stereofonik, stereoskop

← STEARİN (KOLESTEROL, STEROİD), STER, STEREOTİP

stereotip "baskı kalıbı" [Alhsan 1891] || "... hazır fikir" [Mil 1966] *milli ¯stereotipler çerçevesinde* || ~ ***Fr*** *stéréotype* 1. matbaacılıkta büyük boy baskı kalıbı, 2. basmakalıp fikir, klişe § ***EYun*** *stéreos* στέρεος hacimli + ***EYun*** *týpos* τύπος damga, baskı → STEREO, TİP[1]

›› stereotiplestir-

steril [Cum 1939] *¯steril yaraların kapanma müddeti* || ~ ***Fr*** *stérile* 1. kısır, doğurgan olmayan, 2. mikroptan arındırılmış ~ ***Lat*** *sterilis* kısır << ***HAv*** **ster-*[4] a.a.

›› sterilize

sterlin [Düs 1887] *elhaletühazihi Bankı Osmaniye mevdu olan üç milyon beş yüz on yedi bin beşyüz lira ¯isterlin miktarı itibarilik eshamı* || ~ ***İng*** *sterling* 11. yy.'dan itibaren kullanılan gümüş para birimi << ***Eİng*** *steorling* yıldızcık, küçük yıldız < ***Eİng*** *steorra* yıldız → STAR

† İngiltere'de eski Norman paralarının üzerindeki yıldız işaretinden.

steroid [ML 1969] || ~ ***İng*** *steroid* kimyada bir organik bileşik ☼ 1936 Callow & Young, İng. kimyacılar. < ***İng*** *sterol* canlı organizmalarca üretilen bir tür yağ ☼ 1913 < ***EYun*** *stéar* don yağı, iç yağı → STEARİN

›› sterol

← TESTOSTERON

stetoskop [Mil 1953] *Laennec ... ilk ¯stetoskopu icat etmiş oluyordu.* || ~ ***Fr*** *sthétoscope* göğüs dinleme cihazı ☼ 1819 Hyancinthe Laënnec, Fr. hekim.

Levent Şahverdi Arşivi

§ ***EYun*** *sthétos σθέτος* göğüs + ***EYun*** *skopós σκοπός* gözeten, gözleyen → +SKOP

steyşın [Mil 1958] *123 jip-traktör, 15 ~steyşin vagon, 138 servis arabası* || ~ ***İng*** *station-wagon* açık bagaj alanı olan otomobil < ***İng*** *station* durma, ayakta durma → İSTASYON

stick "çubuk şeklinde deodoran veya yapıştırıcı kabı" [Mil 1973] *Mennen Deodorant ile Atomizör veya Stick ~Deodorant.* || ~ ***İng*** *stick* çubuk, sopa << ***Ger*** *stikkon* a.a. < ***Ger*** **stik-* saplamak, delmek → STİKER

† Kozmetik sanayiinde "ruja *(lip-stick)* benzer form" anlamında kullanılmaktadır.

stigma [Mil 1966] *Nervürlü betonarme demiri alınacaktır (~Stigma edilmemiş)* | [Mil 1972] *Ceza mahkümiyetinin kişiyi toplum içinde ~stigmatize ettiği* || ~ ***İng*** *stigma* 1. sivri uçla delmek suretiyle oluşan yara, 2. ayıplayıcı işaret, suçluluk damgası ~ ***Lat*** *stigma* a.a. ~ ***EYun*** *stígma στίγμα* sivri uçla yapılan delik, nokta < ***EYun*** *stizō* delmek, sivri uçla dürtmek +*ma(t)* << ***HAv*** **stig-yo-* sivri < ***HAv*** **steig-* delmek → TİZ

← ASTİGMAT

stiker [Mil 1989] *ilacımızın ambalajları üzerinde garanti ~stikeri bulunmaktadır* || ~ ***İng*** *sticker* iliştirilen şey, etiket < ***İng*** *stick* [f.] iliştirmek, yapıştırmak +*er* << ***Ger*** **stikan* delmek, saplamak → ETİKET

† ETİKET sözcüğünün İngilizcesidir. Etiket'in Türkçede "fiyat pusulası" anlamına daralması üzerine anlam ayrışması ortaya çıkmıştır.

← BİFTEK (ROZBİF), STICK

stil [Asaf&Asaf 1927] *yeni bir musiki ~istili yaratmaları mümkündür* || ~ ***Fr*** *style* 1. kalem, kalem kullanma şekli, yazı tarzı, 2. her türlü tarz ~ ***Lat*** *stilus* sivri uç, kalem ucu → STİLO

›› bobstil, stilizan, stilizasyon, stilize, styling

stiletto [Mil 1998] *Bir yanda seksi ve şık ~stilettolar, öbür tarafta artık varoşlara yayılan Spice Girls platformları.* || ~ ***İng*** *stiletto* 1. ince hançer, şiş, 2. sivri topuklu kadın ayakkabısı ~ ***İt*** *stiletto* [küç.] ince hançer < ***İt*** *stilo* sivri uç, şiş +*et°* << ***Lat*** *stilus* a.a. → STİLO

stilo [Cum 1935] *Bugün modern geçinen herkes cebinde bir ~stilo - mürekkebli kalem taşır ve bunu kullanırken de 20 nci asır fenninin harikalarına emindir.* || ~ ***Fr/ing*** *stylo* [abb.] dolmakalem < ***İng*** *stylograph* a.a. ☼ 1882 İng. < ***Lat*** *stilus* sivri uç, özellikle kalem ucu

← STİL, STİLETTO, STİMÜLE

stimüle [EEğ 1958] *onların organizmalarının ~stimüle edilmeye, dürtülmeye ihtiyacı vardır* || ~ ***Fr*** *stimuler* dürtmek, gayrete getirmek, canlandırmak ~ ***Lat*** *stimulare* [den.] üvendire ile dürtmek < ***Lat*** *stimulus* [küç.] üvendire, ucu sivri sopa < ***Lat*** *stilus* sivri uç +*ul°* → STİLO

›› stimül, stimülan, stimülasyon, stimülatör, stimulus

stiropor [Mil 1966] *Plâstik Tecrit Mantar (Kar ~Stiropor P) ehven fiat ve emsallerinden üstün kalitede satışa arzedilmiştir.* | [Mil 1986] *~strafor* || ~ ***marka*** *Styropor* polistirenden elde edilen süngersi madde ☼ 1950 BASF, Alman kimya firması. § ***Alm*** *Styrol* plastik sanayiinde kullanılan bir hammadde (< ***EYun*** *stýraks στύραξ* bir tür doğal reçine) + ***EYun*** *póros πόρος* boru, boğaz, gözenek

† Türkçede *strafor* şeklinde yazımı ve telaffuzu normalleşmiştir.

stoa [ML 1969] || ~ ***EYun*** *stoá/stoiá στοά/στοιά* [çoğ.] revak, sütunlu avlu < ***EYun*** **stōis στωίς* sütun < ***HAv*** **stōu-* dikmek, durdurmak < ***HAv*** **stā-* durmak → SÜTUN

← STOİK

stoik [Bah 1924] *~istoaisizma: Revakiyye mezhebi.* || ~ ***Fr*** *stoïque* 1. Zenon'un (MÖ 335-264) felsefe ekolüne mensup olan, 2. acıya dayanıklı, tevekkül sahibi, kaderci ~ ***EYun*** *stoikós στοικός* a.a. < ***EYun*** *stóa στόα* revak, sütunlu avlu +*ik°* → STOA

† Zenon Atina'da *Stoa Poikilē* revakında ders verdiği için.

›› stoisizm

stok "birikmiş mal" [RG 1929] *Bu seneki buhrana geçici bir amil olan fazla ~stok ithali* || ~ ***İng*** *stock* 1. ağaç gövdesi, kütük, 2. sermaye, birikmiş mal veya para << ***Ger*** **stukk-* ağaç gövdesi, kütük, blok

›› stokçuluk

stokastik [ML 1969] || ~ ***Fr*** *stochastique* / ***İng*** *stochastic* rastlantısal ~ ***EYun*** *stoχastikós στοχαστικός* tahmine dayalı, öngörülemeyen < ***EYun*** *stóχos στόχος* ok taliminde kullanılan hedef kazığı +*istik°* << ***HAv*** **stogh-* saplanan şey, kazık < ***HAv*** **stegh-* saplamak

stop [AR 1897] *İskeleye yanaştığımız zaman kaptan kemal-i merhametinden ~istop! dedi mi bir 'oh' sadasıdır çıkıyor.* | "... (futbolda) top durdurma" [Cum 1931] *Fikret topu ~istop etti ve hemen kaleye dayandı.* | stop lambası [Cum 1931] *Arkadan giden bir araba öndekinin ~istop) lâmbasına göre* | "... bir çocuk oynu" [Mil 1965] *~istop* || ~ ***İng*** *stop* 1. (mantar veya bezle) tıkama, 2. durdurma, durma, 3. 'dur' emri ~ ***OLat*** *stuppare* tıkamak, gemiyi kalafatlamak < ***OLat*** *stuppa* kendir tıkaç, üstüpü ~ ***EYun*** *styppeîon στυππεῖον* a.a. → ÜSTÜPÜ

›› istop, stop lambası, stoper, stopla-

← OTOSTOP, STOPAJ

stopaj "gelirden kaynağında kesilen vergi" [Mil 1951] *gösterdikleri gelirlerden yıl içinde ~stopaj yoliyle vergi ödemişlerse* || ~ ***Fr/İng*** *stoppage* durduruş < ***İng*** *stop* durdurmak +*age* → STOP

stor "yaylı pencere perdesi" [Rz 1896] *Dadı kalfa ~istorları kaldırdı. Odadan çıktı.* || ~ ***İng*** *store window* dükkân penceresi, kepenk < ***İng*** *store* depo, dükkân, mağaza < ***İng*** *to store* saklamak, depolamak ~ ***EFr*** *estorer* a.a.

straples [Mil 1951] *plajda basma bir eteklik ile ~strapless şeklinde güzel bir döpiyes olarak kullanabilirsiniz* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***İng*** *strapless bra* şeritsiz sutyen < ***İng*** *strap* şerit, sırım < ***İng*** *strip* soymak → STRİPTİZ

strateji [Cum 1932] *taktik ve ¯istratejik zikzaklar yapılabilir, fakat ricatler yapılamaz* | [Cum 1935] *siyasa ile ¯stratejinin (askerî sevkülceyşin) sıkı münasebeti vardır.* || ~ ***Fr*** *stratégie* ordu yönetme sanatı, sevkülceyş ~ ***EYun*** *stratēgía στρατηγία* kumandanlık < ***EYun*** *stratēgós στρατηγός* kumandan, general +*ia* § ***EYun*** *stratós στρατός* ordu + ***EYun*** *ágō ἄγω* sürmek, sevketmek → AKSİYON

›› stratejik, stratejist

stratigrafi [Cum 1937] *Alaca-Höyük ¯istratigrafisinde en eski kültür çağı olan bu tabakada* || ~ ***Fr*** *stratigraphie* (arkeoloji ve jeolojide) katmanların incelenmesi < ***Lat*** *stratum* tabaka, katman → STRATOSFER, GRAF(O)+

stratosfer [Cum 1932] *1931'de ¯Stratosfer tayyareleri ile Avrupa-Amerika yolculuğunun 13 saate indirileceği düşünülmüş* || ~ ***Fr*** *stratosphère* atmosferin bir tabakası ☼ Léon Ph. Teisserenc de Bort, Fr. meteorolojist (1855-1913). § ***Lat*** *stratum* [pp. n.] tabaka, yaygı, örtü (< ***Lat*** *sternere* yaymak, sermek, örtmek +*()t°* << ***HAv*** **sterə-* açmak) + ***EYun*** *sphaîra σφαῖρα* küre → SFER(O)+

›› stratosferik

← SIRAT, STRATİGRAFİ

streç "elastiki kumaş" [Mil 1969] *Polyester kumaş şenliği: London ¯streç, Akdeniz ¯streç* || ~ ***İng*** *stretch* 1. germe, çekip uzatma, 2. elastiki kumaş << ***Ger*** **strakkjan*

›› streç film, streç pantolon

streptokok [T&S 1892] *Streptococcus* [Fr.]: *yılancık ve humma-i nefasiyenin mikrobu, ¯istreptokoküs.* || ~ ***Fr*** *streptocoque* bükülmüş zincir şeklinde toplanan bakteri ~ ***YLat*** *streptococcus* a.a. ☼ 1877 Theodor Billroth, Avst. cerrah. § ***EYun*** *streptós στρεπτός* bükülmüş (ip) (< ***EYun*** *stréphō στρέφω* bükmek, burmak +*t°*) + ***EYun*** *kókkos κόκκος* tane → APOSTROF, KUKA[1]

stres "tıpta sıkıntı veya travma sonucunda görülen organizma bozukluğu" [Mil 1957] *kan basıncını ayarlayan sistemin bozulmasına yol açtığı, Dr. Seyle'nin ¯'stress' nazariyesiyle ispat edilmiştir* | "modern yaşama özgü sıkıntı hissi" [Mil 1973] *sürüp giden ruhsal gerginlikler (¯stresler) bunu çabuklaştırmakta* || ~ ***İng*** *stress* sıkıntı, hafakan ~ ***EFr*** *estresse* darlık << ***OLat*** **strictia* < ***Lat*** *stringere, stict-* sıkmak, daraltmak < ***HAv*** **streig-* sıkmak

striknin [LT 1873] *Strychnine* [Fr.]: *¯istriknin.* || ~ ***Fr*** *strychnine* kargabüken bitkisinden elde edilen zehir ☼ 1818 Fr. < ***EYun*** *strýchnos στρύχνος* kargabüken bitkisi +*in°*

striptiz [Mil 1957] *Telaffuza göre yazdığım ¯Striptiz lügat mânasına göre 'Tahrik edici soyunma' demekmiş, yâni sahneye bir kadın çıkıyor, müzikle donunu gömleğini çıkarıyor* || ~ ***İng*** *strip-tease* sahnede tahrik edici şekilde soyunma § ***İng*** *strip* soyma, soyunma + ***İng*** *tease* gıcıklama, tahrik etme

† İngilizcede 1936'dan itibaren popülerlik kazanmış bir deyimdir. ▫OED.

← STRAPLES

stronsiyum [LT 1873] *Strontium* [Fr.]: *¯istronsiyüm* || ~ ***YLat*** *strontium* bir element ☼ 1808 Sir Humphry Davy, İng. kimyacı. < ***öz*** *Strontian* İskoçya'da bir köy +*ium*

strüktür [Cum 1935] *Türkiye pamuk piyasalarında bir ¯strüktür değişmesi* || ~ ***Fr*** *structure* yapı ~ ***Lat*** *structura* a.a. < ***Lat*** *struere* dikmek, ayağa kaldırmak, inşa etmek +*()tura* << ***HAv*** **streu-* < ***HAv*** **sterə-* açmak, ortaya çıkarmak

† Aynı Latince fiilden *construere* "inşa etmek", *destruere* "yıkmak", *instruere* "eğitmek", *obstruere* "engellemek"; ***İng*** *construct, destruct, instruct,* obstruct.

›› strüktürel

← DESTROYER, ENSTRÜMAN, KONSTRÜKSİYON, OBSTRÜKSİYON

stüdyo [Akş 1929] *Almanlar bir ¯stüdyo içinde istasyon yaptılar* || ~ ***Fr*** *studio* ressam veya sanatçı atölyesi, küçük apartman dairesi ~ ***İt*** *studio* çalışma, çalışma yeri, atölye << ***Lat*** *studium* → ETÜT

su [ETü: Or 735] *yir ¯sub idisiz kalmazun tip* [yer su sahipsiz kalmasın deyip] | [ETü: Kaş 1073] *süw bérmēzke sūt bér* <su vermeyene süt ver – atasözü> *(...) ¯suwlādı* | [LO 1876] *akşam ¯suları, ¯sular kararmak, ¯suya sabuna dokunmamak, ¯sudan şey, ¯suyunca gitmek, ağız ¯suyu akmak, ayağı ¯suya ermek, yüreğe ¯su dökülmek, yüz ¯suyu (...) ¯sulamak: ... akçeyi saymak. (...) ağzı ¯sulanmak* | [TDK1 1945] *¯suyu çıkmak (...) ¯sucul (...) ¯sugeçirmez (...) ¯suluboya (...) ¯sulanmak: ... İmrendiğini açığa vurmak.* || << ***ETü*** *suv* su

† Son sesteki dudaksıl *suvar-, sıva-, sıvık, sıvı* vb. türevlerde korunmuştur.

›› havadan sudan, özsuyu, su altı, su aygırı, su böreği, su samuru, su sığırı, su sporları, su terazisi, su teresi, su ürünleri, su yolu, su yosunu, suçiçeği, sucu, sucul, sula-, sulan-, sulandır-, sulat-, sulu, sulu boya, sulu sepken, suluk, sululuk

← ISLA-, SIVA-[1] (SIVA, SIVAZLA-, SUVAT), SIVI, SOLUCAN, SULAK, SUSA-, SUSAK, SUVAR-

su basmanı "binanın zemine yakın bölümü" [Cum 1936] *camiin ¯sübasman kısmını boğarak* || ~ ***Fr*** *soubassement* kaide, temel, altyapı < ***Fr*** *sub+ bassement* kaide, taban ~ ***İt*** *basamento* a.a. < ***İt*** *basare* [den.] temellendirmek, tabana oturtmak +*ment°* < ***Lat*** *basis* a.a. → BAZ

† Türkçe güncel kullanımda *su basmak* deyiminin kontaminasyonu görülür. Karş. ***İng*** *sub-basement* "bodrum altı".

›› subasman

sual [CodC 1303] *questio - Fa: ¯soal - Tr: daaue* [daʿva] | [AşP 1330] *kimisi gelür sorar andan ¯suwāl* || ~ ***Ar***

Levent Şahverdi Arşivi

su'āl سؤال [*#sAl* fuʿāl msd.] soru < ***Ar*** *sa'ala* سأل sordu

← LAYÜSEL, MESELE, MESUL

suare [AMEfl 1875] *işbu cemiyetlere Fransızlar ¯suare derler ki, lisanımızda 'müsamere' lafzı tamam bunun mukabilidir.* || ~ ***Fr*** *soirée* 1. akşam vakti, 2. akşam saatinde verilen davet < ***Fr*** *soir* akşam << ***Lat*** *serum* [n.] geç vakit, akşam < ***Lat*** *serus* geç << ***HAv*** **sē-¯* geç

subaşı "zabit, emir" [SN 1354] *ara yirde var idi bir ¯sü başi* سو باشی */ igen alp yalvak bahadur kişi* || § ***ETü*** *sü* asker + ***ETü*** *baş* → BAŞ

subatomik [Hür 1999] *Fizikçiler, ¯subatomik partiküller kullanarak, bugünkü bilgisayarların üstesinden gelemediği problemleri çözmeyi umut ediyor.* || ~ ***İng*** *subatomic* «atom altı», bir atomu oluşturan tanecikleri tanımlayan sıfat § ***İng*** *sub* [bileşik adlarda] alt (~ ***Lat*** *sub* alt (edat)) + ***İng*** *sub+ atom +ic°* → SOTA, ATOM

← SUBSONİK

subay [YTü: CepK 1935] *¯subay = Zābit* || ~ ***Çağ*** *subay* 1. yüksüz, ağırlıksız, bekâr, 2. hafif süvari ~ ***Moğ*** *subay* kısır, yavrusuz

† Çağatayca sözcüğe, ***ETü*** *sü* "asker" + *bay* ögelerinden türediği yolundaki yanlış varsayıma dayanarak Dil Devrimi döneminde "askeri kumandan" anlamı yüklenmiştir.

subra [EkşiS 2008] *¯subra: fr (sous-bras) : giysinin terden lekelenmemesi için koltuk altına içten dikilen parça.* || ~ ***Fr*** *sous-bras* kol altı, koltuk altı < ***Fr*** *sub+ bras* kol

subret [AR 1897] *Diyorlar ki bu ¯subret' büyüdükçe bir afet olacak.* || ~ ***Fr*** *soubrette*

subsonik [Mil 1974] *¯Subsonik (ses hızının altında) hızda giden uçak* || ~ ***İng*** *subsonic* «ses altı», ses hızının altında - →SUBATOMİK, SOUND

sucuk [İdr 1312] *¯suçuk: an-naḳāniḳ* [sucuk] | [Men 1680] *¯sucuk* سجوق*: Lucanica, botulus. Kan ¯sucuğı, ciger ¯sucuğı* | [LO 1876] *şeker ¯sucuğu, pestil ¯sucuğu* || ~ ***Fa*** *zīcak/zīçak* زیجك/زیچك bumbar dolması < ***Fa*** *zīç* زیچ germe, çekerek uzatma, şerit, kordon

suç [ETü: Kaş 1073] *ol aŋar boyın südı* <ona boyun eğdi>, yüŋ ¯südı <yün eğirdi> *(...)* ¯*suç* <bir yere çarpıp geri dönen şeyi anlatır>, *kılıç ¯suç kıldı* <kılıç bir şeye çarpıp kaydı>, *er ¯suç kıldı* <adam bir işi reddetti? emre uymadı?> | [Kıp: İdr 1312] *¯suç: al-danb* <hata, yoldan sapma> | [Kıp: Tuhf <1400] *al-danb* [Ar.]: *¯suş* || << ***ETü*** *suç* bükülme, yönünden sapma, reddetme < ***ETü*** *su-* bükülmek, boyun eğmek *+lş*

† Karş. ***ETü*** *suy* "suç", *suyluğ* "suçlu", *suk* "alçak ve hasis". † *+ç* eki fiil adı üreten *+lş* ekinin dissimile edilmiş biçimi olmalıdır.

›› suçla-, suçlu, suçsuz

sudoku [Hür 2005] *Son 20 yıldır Japonya'yı saran ¯Sudoku çılgınlığı, okyanusları aşıp tüm dünyaya hızla yayılıyor.* || ~ ***Jap*** *sudoku* 数独 bir sayı oyunu < ***Jap*** *sūji wa dokushin ni kagiru* sayılar tek olmalı

sudur [Men 1680] *¯şudür: Pectora* [göğüs]. *¯şudür ¯bulmak: zuhur etmek, doğmak.* || ~ ***Ar*** *ṣudūr* صُدُور [*#ṣdr* fuʿūl msd.] 1. çıkma, öne çıkma, bir kaynaktan kaynama, türeme, yayılma, (ferman) yayımlanma, 2. göğüsler < ***Ar*** *ṣadara* صَدَرَ öne çıktı, ileri geldi, kaynaklandı → SADR

sufi [AşP 1330] *χırḳa vü paşmīna ¯şofdur kamusı / andan alur geyür anı ¯şofiler* [kaba ve ince yünlünün hepsi yündür, sofiler onu alıp giyerler] | [YusZ <1377] *ol terāzü keffesinde yüsufı / kodılar bir yaŋa altun iy ¯şofī* | [Men 1680] *¯şofī: Sophus, sapiens & religiosus.* || ~ ***Ar*** *ṣūfī* صوفی [*#ṣwf* nsb.] tarikat ehli, dindar kişi < ***EYun*** *sophós σοφός* bilge, usta, yüksek bilgiye sahip kimse *+ī* ≈ ***EYun*** *sophía σοφία* bilgelik → SOFİST

† ***Ar*** *ṣūf* "sof, yünlü kumaş" sözcüğünden türetilişi şüphesiz yakıştırmadır. † Şam'da Ebu Haşim el-Kûfî'nin 8. yy ortasında *ṣūfītabirini* kullandığı rivayet edilir; ancak sözcük ilk kez M 810 dolayında Bağdat'da kaydedilmiştir.

← SOFU, TASAVVUF (MUTASAVVIF)

sufle "tiyatroda replikleri fısıldayan kişi" [AR 1898] *eğer sayfada mestur olan sözleri bir ¯suflöre söyletecek olursak* | "replik fısıldamak" [Cum 1936] *aktöre rolünü ¯sufle ettikten sonra elçinin yanına gitti* | "... tatlı çeşidi" [Mil 1952] *rozbif, peş melba, ¯sufle, turta vesaire* || ~ ***Fr*** *soufflé* [pp.] 1. üflenti, fısıltı, 2. çırpılmış yumurta akıyla kabartılmış tatlı < ***Fr*** *souffler* üflemek, fısıldamak *+é* << ***Lat*** *sufflare* a.a. < ***Lat*** *sub+ flare, flat-* a.a. → DEFLASYON

›› suflör

suhulet [Men 1680] *¯sühület: Facilem esse & facilis.* || ~ ***Ar*** *suhūla(t)* سهولة [*#shl* fuʿūla(t) msd.] yumuşama, yumuşaklık, akıcılık, kolaylık < ***Ar*** *sahala* سهل yumuşadı, gevşedi, kolaylaştı

← ISHAL (MÜSHİL), TESHİL

suhunet [Men 1680] *¯saχünet: Calere, incalescere, calidam esse (aquam)* [su ısınmak] || ~ ***Ar*** *saχūna(t)* سخونة [*#sχn* faʿūla(t) msd.] hararet, ısınma, kızgınlık < ***Ar*** *saχuna* سخن ısındı, kızdı

suikast [Men 1680] *¯sui ¯kasdini tahkīk idüp: Verificando malum eius ac iniquium propositum* [kötü niyetini konfirme ederek]. | [LO 1876] *¯sui ¯kasd: Katle tasaddi* [öldürmeye teşebbüs]. || § ***Ar*** *sūʾ* سوء [*#swA*] kötülük, fenalık, habaset (< ***Ar*** *sāʾa* kötü idi, kötüleşti) + ***Ar*** *ḳaṣd* قصد kasıt, maksat → KASIT

† Muhtemelen II. Abdülhamid döneminde yerli ve yabancı devlet başkanlarına yönelik cinayet girişimlerinden açıkça söz etmek uygun görülmediği için, "kötü niyet" anlamına gelen bu dolaylı ifade tercih edilmiştir.

›› suikastçi

← SUİNİYET, SUİSTİMAL, SUİZAN

suiniyet [LO 1876] *¯sü-i ¯niyet* || § ***Ar*** *sūʾ* سوء kötülük, fenalık + ***Ar*** *niyya(t)* نيّة niyet → SUİKAST, NİYET

Levent Şahverdi Arşivi

suistimal "kötüye kullanma" [LO 1876] *~sū-i istimāl* || § ***Ar sūʾ*** سوء kötülük + ***Ar istiʿmāl*** إستعمال kullanma → SUİKAST, İSTİMAL

suizan [Men 1680] *~sūi ~zann: zannı bed. Suspicari, malè opinari* [kötüye yormak]. || § ***Ar sūʾ*** سوء kötülük + ***Ar ẓann*** ظنّ sanı, sanma → SUİKAST, ZAN

sukuk "İslam bonosu adı verilen bir tür menkul değer" [Mil 2003] *Benzer bir bonoyu daha önce ~sukuk adıyla çıkaran Malezya'dan da olumlu tepkiler geldi.* | ***~ Ar ṣukūk*** صكوك [*#ṣkk* fuʿūl çoğ.] < ***Ar ṣakk*** صكّ emre yazılı senet, poliçe ~ ***OFa çak*** چك a.a. → ÇEK

† Yakın dönemde Arapçadan Türkçeye alınan ender sözcüklerdendir. 2003'te Maliye Bakanı Kemal Unakıtan tarafından ortaya atıldı.

sukut [CFürs 1501] || ***~ Ar sukūṭ*** سقوط [*#sḳṭ* fuʿūl msd.] düşme < ***Ar saḳaṭa*** سقط düştü

›› sukut-ı hayal

← İSKAT, SAKAT (SAKATAT), SAKIT

sulak [KT 1900] *~sulak: Suyu çok.* || < ***TTü*** *sula- +Uk* → SU

›› sulak alan

sulh [AşP 1330] *taşı* [dışı] *~şulḥ u içi tolu kibr ü kīn* || ***~ Ar ṣulḥ*** صلح [*#ṣlḥ* fuʿl msd.] barış < ***Ar ṣalaḥa*** صلح uygun ve yararlı idi, uydu, uyum gösterdi (≈ ***Aram ṣaleḥ*** צלח 1. yarmak, 2. başarmak, müreffeh olmak, uygun olmak)

›› sulh ceza mahkemesi

← ISLAH, ISTILAH, MASLAHAT (MASALA, MASLAHATGÜZAR), MUSALAHA, SALAH (SALAHİYET), SALİH (SALİHATI NİSVAN)

sulp [AşP 1330] *cümle ẋalḳı ~şulbine almış-ıdı / bunlara kendü ayağ olmış-ıdı* | [Fer <1451] *çün ulaldı, ~şulbī oğuldan yigrek sevildi* [büyüdüğünde asıl çocuğundan çok sevildi] || ***~ Ar ṣulb*** صلب [*#ṣlb* fuʿl] 1. omurga, belkemiği, 2. (mec.) soy, tohum < ***Ar ṣaluba*** صلب dik idi, dik durdu

← SALABET, SALİP (ÇELEBİ)

sulta [YOsm: ZG 1922] *Bazı muharrirlerimiz Fransızca autorité kelimesini ~sulta' tabiriyle tercüme ediyorlar. (...) Bununla beraber, lisanımızda ~sulta kelimesine de ihtiyac vardır. Bu kelimeyi de 'İmpérium' tabirine karşılık olarak kullanabiliriz.* || ***~ Ar sulṭa(t)*** سلطة [*#slṭ* fuʿla(t) msd.] egemenlik, saltanat, özellikle haksız egemenlik, tasallut ***~ Aram ṣalṭā*** שַׁלְטָא egemenlik → SULTAN

† Klasik Arapça sözlüklerde mevcut bir kelime olduğu halde 20. yy.'dan eski Osmanlıca kaynaklarda görülmemesinin sebebi anlaşılamadı.

← MUSALLAT, TASALLUT

sultan [Kut 1069] *ilig (...) eḏgü ~sulṭān turur* [hükümdar iyi sultandır] | [CodC 1303] *rex - Fa: padisa & ~soltan - Tr: ~soltan* || ***~ Ar sulṭān*** سلطان [*#slṭ* fuʿlān] 1. egemenlik, iktidar, 2. hükümdar ***~ Aram ṣilṭōn, ṣulṭānā*** שִׁלְטוֹן iktidar, egemenlik ≈ ***İbr ṣālaṭ*** שלט elle tutma, (bir ülkeye) sahip olma

† Arapça sözcük Emeviler döneminde Süryanice/Aramiceden alınmış ve öncesi sadece soyut anlamda "egemenlik, devlet" için kullanılırken M 9. yy sonlarında hükümdar unvanı olarak benimsenmiştir.

›› sultan palamut, sultan üzümü, sultani, sultaniye, sultanlık

← SALTANAT, SELATİN, SULTA (MUSALLAT, TASALLUT)

suma [Cum 1930] *Gazı Ayıntap'ta mükemmel bir ~suma ve rakı fabrikası tesis etmiştir.* || ***~ Yun*** *súμα σούμα* damıtılmış alkol, anasonsuz rakı ***~ Lat*** *summa* [n. çoğ.] en üstte kalanlar < ***Lat*** *summus* en yüksek, üst < ***HAv*** **sup-mo-* < ***HAv*** **(s)uper* üst, yukarı → SÜPER

sumak [Yad <1421?] *pāk olmış ~sumāḳ ve ekşi nardenk her birinden onbeşer dirhem* || ***~ Ar summāḳ*** سمّاق [*#smḳ*] koyu kırmızı tohumları baharat ve boya hammaddesi olarak kullanılan bir bitki, rhus ***~ Aram*** *smāḳā* סמקא kırmızı < ***Aram*** *#smḳ* סמק kızarma

← SOMAKİ

sumo [Cum 1941] *~sumo denilen Japon güreşlerine gittiği zamanlar müstesna* || ***~ Jap*** *sumo* güreş

sun|mak [ETü: Bud <1000] *teŋri burχan aḍakınta bağırın ~suna yatup* [tanrı Buddha ayağında karın üstü uzanarak yatıp] | [ETü: Kaş 1073] *ol maŋa etmek ~sundı* <bana ekmek sundu> | [Kıp: CodC 1303] *extendo* [uzatırım] - *~sunarmen* || << ***ETü*** *sun-* uzanmak (geçişsiz fiil), el uzatmak (dönüşlü fiil)

† Özgün anlamı geçişsiz ve dönüşlü iken, "el uzatmak" anlamından evrimle geçişli kullanım kazanmıştır. ***TTü*** *sün-* "uzanmak" fiili, aynı fiilin geçişsiz varyantıdır.

›› sundur-, sungu, sunu, sunul-, sunum

← SUNAK, SUNDURMA, SÜN-

suna [CFürs 1501] || [Çağ: Pav <1500] *~suna: canard mâle* [erkek ördek] || << ***OTü*** *suna* erkek ördek < ***?***

† Karş. ***Moğ*** *sono*, ***Kırg*** *sono*, ***Trkm*** *sona* "yaban ördeği".

sunak "altar" [YTü: TDK§ 1969] *~sunak: Tapınaklarda kurban kesilen, ayin yapılan taş masa.* || < ***TTü*** *sun- +(g)Ak* → SUN-

sundurma "çatı uzantısı, kapı üstü saçağı" [Nim-TS 1540] *ḳābūr* [Fa.]: *~sundurma ki ev önünde olur.* | [EÇ <1683] *ʿilm-i hendese üzre χaşebden bir güne ~sundurma saçak etmiş* [geometri ilmi kullanarak ahşaptan bir çeşit sundurma saçak yapmış] || < ***TTü*** *sundur-* uzatmak *+mA* < ***TTü*** *sun-* uzanmak *+tUr-* → SUN-

sungur [ETü: Kaş 1073] *kırğuy ~suŋkurka karışmaz* [atmaca sungurla kavga etmez] | [CodC 1303] *pielfalcus - Fa & Tr: ~songur* || << ***ETü*** *suŋkur* doğana benzer bir yırtıcı kuş, şahbaz, falco gyrfalco

† Karş. ***ÇTü*** *şungkar*, ***Moğ*** *siŋkur/şoŋkur*, ***Mançu*** *songkon* (a.a.).

suni [Men 1680] *~sunʿī: Artificiosus.* || ***~ Ar ṣunʿī*** صنعي [nsb.] sanatlı, ustalıklı, yapay < ***Ar sunʿ*** صنع [*#ṣnʿ*

Levent Şahverdi Arşivi

fuʿl msd.] yapma, el becerisi ile imal etme *+ī* → SANAT

← SUNTA

sunroof [Mil 1992] *isteğe bağlı ~sunroof ve klimalı modelleri* || *~ İng sun-roof* çatıda bulunan güneşlenme terası § *İng sun* güneş (<< *Eİng sunne* a.a. << *HAv *swen-/*sun-* a.a.) + *İng roof* çatı, dam → HELİ(O)+, ROOF

sunta "preslenmiş talaştan yapay ahşap plaka" [Mil 1955] *~Sunta levhaları: Suntakap, Suntazet, Suntaplan, Suntapan, Suntapleks, Suntar* || *~ marka Sunta* [abb.] < *TTü suni tahta* → SUNİ, TAHTA

sunturlu [Men 1680] *~sonturlu, ~sontürlü* صونتورلو : *Egregius, jucundus* [eğlenceli, neşeli] | [LO 1876] *~suntur: Santur, telli kanun. Avam zebanzedi gürültü, şaşaa. ~Sunturlu düğün: Debdebeli.* | "ağır, okkalı (küfür)" [Cum 1931] *Mehmed'e ~sunturlu bir küfür savurmuş* || << *TTü santur* telli bir çalgı → SANTUR

supanglez [Cum 1936] *Kafe glase, Şokola glase, ~Supe angle, Peş ~melba* || *~ Fr soupe anglaise* «İngiliz çorbası», bir tür tatlı (§ *Fr soupe* çorba + *Fr anglais* İngiliz) *~ İt zuppa inglese* a.a. → SUPE, ANGLİKAN

† Pellegrino Artusi'nin 1891 tarihli *La scienza in cucina e l'arte di mangiar bene* adlı klasik yemek kitabıyla ün kazanmıştır. Artusi bu tatlının İtalya'nın Emilio-Romagna bölgesinde yaygın olduğunu belirtir. † Güncel Türkçe kullanımda tercih edilen *supangle* biçimi yanlıştır.

supap [T&S 1892] *Soupape de sureté* [Fr.]: *emniyet ~sübabı.* | *~ Fr soupape* 1. çene-altı [esk.], 2. belli bir basınç altında açılan kapakçık < *EFr sub+ pape* çene

← SİBOP

supe [AM17 1882] *Balo zamanlarında ~supe için herkes gitmez mi?* || *~ Fr souper* [den.] çorba içmek, gece yenen hafif yemek < *Fr soupe* sulu yemek, çorba < *Ger *sūpan* içmek, yudumlamak

† Karş. *İng supper* (a.a.).

← SUPANGLEZ

suples [Cum 1936] *Aman ne intizam, ne çeviklik, ne ~suples* || *~ Fr souplesse* esneklik < *Fr souple* esnek << *Lat supplex, supplic-* bükülen, eğilen < *Lat sub+ plicare* katlamak → PLİ

sur[1] [EÇ <1683] *bir hisâr-ı ʿazîm ve bir ~şûr-ı kadîm* || *~ Ar sūr* سور [#*swr*] savunma duvarı, sur *~ Aram ṣūr, ṣawərā* שׁוּר, שׁוּרָא [#*ṣwr*] a.a. ≈ *İbr ṣawrah* שׁוּרָה hat, sıra, saf

† Urfa'nın *Savur* ilçesinin adı Süryanice "sur" anlamına gelen sözcükten gelir.

← SURE

sur[2] [Tezk 1341] *tā İsrāfil ~sûr çalınmaya* || *~ Ar ṣūr* صور [#*ṣwr* fuʿl] boynuz, av borusu

surat [CodC 1303] *~surat - ymago* | [KT 1900] *~suret: (...) 3. zebanzedi ~surat: yüz, çehre.* || *~ Ar ṣūra(t)* صورة şekil, görüntü, resim → SURET

† *Suret* sözcüğünün Türkçede özel anlam kazanmış varyantıdır.

›› surat as-, suratsız

sure [MEd y. 1300] *fāriża kıldı Teŋri ~sūreniŋ aḥkāmların* || *~ Ar sūra(t)* سورة [#*swr* fuʿla(t) mr.] Kuran'ı oluşturan bölümlerden her biri *~ Aram ṣūrāh, ṣūrətā* שׁוּרָה/שׁוּרְתָא [#*ṣwr*] dizi, hat, yazıda satır < *Aram ṣūr* שׁוּר sur, savunma hattı → SUR[1]

suret "yüz" [Kut 1069] *aḳı ~ṣūratın kim köreyin tise* [cömert yüzünü kim göreyim dese] | "... görüntü" [CodC 1303] *~surat - ymago* [görüntü, resim] | "... kopya, nüsha" [FatK <1481] *~ṣüret-i sicillden on iki akça ve imzadan on iki akça alalar.* | [Men 1680] *fülān ~ṣūretine girmek (...) ~ṣüret değiştürmek, tebdīli ~ṣüret (...) ~ṣüreti muʿâmele (...) ~ṣüreti defter* || *~ Ar ṣūra(t)* صورة [#*ṣwr* fuʿla(t) mr.] 1. görüntü, resim, imge, biçim, 2. insan yüzü ≈ *Aram ṣūrəṭā* שׁוּרְטָא çizgi, çizim (▫Jastrow 1542, 1629) *~ Akad uṣurtu* a.a. < *Akad eṣēru* çizgi veya resim çizmek (▫CAD 4.346 vd)

›› suret çıkar-, suret-i haktan

← SURAT, SURETA, TASAVVUR (MUTASAVVER), TASVİR

sureta [AşP 1330] *~ṣūretā ḥākim kodı ḥaḳ bunları* | [Men 1680] *bülbül-i ṣūrīdeyi gör ~ṣüretā* [görüntüde] *hasret güle* || *~ Ar ṣūratan* صورتاً [zrf.] görünürde, şekil itibariyle → SURET

sus|mak sus ol- [DTB-TS <1555] *cān virürsem ben seniŋ sevginle sevdügim eger / ancalar ~sus olalar günilerinden* [kıskançlıktan] *öleler* | [Men 1680] *~sus: Sile, tace* [sus, sessiz ol] *& tacens* [sessiz]. *~sus ~olmak: Conticere, silere* [susmak]. | sus pus [EÇ <1683] *χān-i cedīde bir ~sus-pus kesüp* | [LO 1876] *~sùsmak: Sükût etmek, sus olmak.* || < *ünl sus/sıs/şış* susturma ünlemi

† *TTü sus olmak* deyiminden veya *sus pus* ikilemesinden türemiş nispeten yeni bir fiildir. Diğer Türk dillerinde karşılığı görülmez.

›› sus pus, suskun, sustur-, susturucu

susa|mak [ETü: Kaş 1073] *er ~suwsadı <susadı. 'sa' ekli diğer fiiller gibi bu da dilemek anlamındadır.>* || << *ETü suvsa-* susamak < *ETü .suv* su *+sA-* → SU

›› susat-

susak [ETü: Kaş 1073] *~susġak <su vb. aktarmaya yarayan her şey, kepçe - tüm göçebe halkların lehçelerinde>* || << *ETü susġak* su kovası, kepçe < *ETü suvsı-* sulamak *+(g)Ak* → SU

susam [Kab 1432] *şırlağan bir yağdır ve aşlı ~sùsamdır* || *~ Ar/Fa sūsan* سوسن susam bitkisi *~ Aram ṣūmṣəmā* שומשמא a.a. *~ Akad ṣamṣammū* yağ otu § *Akad ṣamnu* yağ + *Akad ṣammu* ot, ilaç, şifalı bitki

† Karş. *Ugar ṣṣmn, Hit ṣammamma, Ar simsim* (a.a.). *EYun sēsamon* biçimi bir Sami dilinden alınmıştır. ▫Rosol 91. Batı dillerine Yunancadan geçmiştir.

susta "köpek arka ayakları üzerinde durma" [HRGKok 1927] *Garsonlar hovarda müşterinin huzurunda ~susta duruyor, bir ihtiram ve isticalle çalışıyorlar* | "... çakıda

Levent Şahverdi Arşivi

emniyet yayı" [HRGKok 1927] *Kaleminizin ucuna bir ˜sustalı çakı geçirip bu faziletinizi inkar edenlere dişlerinizle beraber göstere göstere*

‖ ~ ***İt*** *sosta* durma, durdurma, durdurucu aygıt < ***İt*** *sostare* durmak, duraklamak << ***Lat*** *substāre, substāt-* a.a. < ***Lat*** *sub+ stāre, stāt-* durmak → İSTASYON

›› susta dur-, sustalı

suş "(biyolojide) ortak soydan gelen canlı grubu" [<1975] ‖ ~ ***Fr*** *souche* 1. ağaç gövdesi, özellikle ağaç kesildikten sonra geriye kalan kütük, 2. soy, soyağacı ~ ***Ger***

suşi [Mil 1987] *sade haliyle bile çok pahalı olan ˜Sushi' spesiyalitesi* ‖ ~ ***Jap*** *sushi* 寿司 yosuna sarılmış pirinç ve çiğ balıkla yapılan meze < ***Jap*** *edomae nigirizushi* «Edo usulü hızlı zushi», a.a. < ***Jap*** *narezushi* ekşitilmiş balık

† Eskiden ekşitilmiş balıkla yapılan bu yiyecek, 19. yy.'dan itibaren Edo yöresinde taze ve çiğ deniz ürünleriyle yapılagelmiştir. İstanbul'da ilk kez 1985 dolayında restoranlarda görüldü.

›› sushi

sutyen sutyen gorj [Cum 1931] *el ile işlenmiş sevimli ˜sutyen ˜gorj'u* | [Cum 1935] *dantelalı ˜sutyenle beraber olan ve son zamanlarda çok rağbet gören en son moda korsedir* ‖ ~ ***Fr*** *soutien-gorge* göğüs desteği, göğüslük < ***Fr*** *soutenir* alttan tutmak, desteklemek << ***Lat*** *sustinere, sustent-* a.a. < ***Lat*** *sub+ tenere, tent-* tutmak → KONTEYNER

›› sütyen

suvar|mak [ETü: Kaş 1073] *ol at ˜suwġardı <ata su verdi>* ‖ << ***ETü*** *suvġar-* sulamak, su vermek < ***ETü*** *suv +(g)Ar-* → SU

suvat "su içme yeri" [Hal 1477] *˜suvād, su içecek yér ki ādem ve ţavar oradan su içerler.* | [OsmK <1520] *ve daχı köy χalkı birbirinin ˜suvādlarına ve merᶜalarına daχl idüp tecāvüz itmeyeler* ‖ << ***TTü*** *suva-* su vermc, ıslatma +***Ut*** → SIVA-[1]

suvenir [AR 1897] *parmağında üzerine ˜suvenir' filan yazılı üç dört yüzük bulunan* ‖ ~ ***Fr*** *souvenir* yadigâr < ***Fr*** *souvenir* anmak, hatırlamak (fiil) << ***Lat*** *subvenire* 1. aklına gelmek < ***Lat*** *sub+ venire, vent-* gelmek → AVANTÜR

suzeni [Men 1680] *˜süzen: iğne. Acus.* | [LO 1876] *˜süzenī: İğne nakşı.* ‖ ~ ***Fa*** *sūzanī* سوزنی iğne işi < ***Fa/OFa*** *sūzan* سوزن iğne +*ī* (≈ ***Sans*** *sūçi* a.a.) < ***HAv*** **syū-* dikmek, dikiş

† Aynı HAvr kökten ***İng*** *sew* "dikmek", *suture* "dikiş".

← COUTURE, HİMEN

suzidil [Zati <1600] *sana göndermege ˜süz-i ˜dil-i pür-derdi yazdukca / yanar nāme, meger kāğıd düzem perr-i semenderden* [semender kanadından] | "... bir makam" [LO 1876] *˜suzidil: makamattan.* ‖ ~ ***Fa*** *sūz-i dil* سوز دل yürek yanığı § ***Fa*** *sūz* سوز yanık + ***Fa*** *dil* دل kalp, gönül → SOFTA, DİL[2]

›› suzidilara

suzinak [Taz 1482] *sakın irmeye āh-ı ˜süznāküm* | [LO 1876] *˜süznāk: Musıkide bir cedid makamdır.* ‖ ~ ***Fa*** *sūznāk* سوزناك ateş-değmiş, yanık → SOFTA

sübhaneke ~ ***Ar*** *subḥāna-ka* سبحانك «seni tenzih ederim», namaz başlangıcında okunan bir dua § ***Ar*** *subḥān* سبحان övme, tenzih etme + ***Ar*** *ka* sana → SÜPHAN

sübjektif [ZG 1923] *Her millet, ˜sübjektif olarak kendi lisanını daha güzel görür.* ‖ ~ ***Fr*** *subjectif* özneye ait, öznel ~ ***OLat*** *subiectivus* a.a. < ***OLat*** *subiectum* gramerde özne +*()tiv°* → SÜJE

›› intersübjektif, sübjektivite, sübjektivizm

süblime "civa biklorür" [Cum 1931] *˜Süblime veya ˜süblime ˜korozif: yakıcı ve pek zehirli bir madde* | "... yüceltmek" [Cum 1939] *en ehemmiyetsiz eşyaya kendi muhayyelesinde yaşayan efsaneyi katarak onu adeta ˜süblime' eder.* | "... fizik terimi" [TDK1 1945] *˜süblimleşmek: Katı halden doğrudan doğruya gaz haline geçmek.* ‖ ~ ***Fr*** *sublimer* [den.] 1. yüceltmek, 2. fizikte katı maddeyi buharlaştırmak < ***Fr*** *sublime* yüce, tanrısal aleme yakın ~ ***Lat*** *sublimis* eşik-altı, tanrılar aleminin hemen altında bulunan en yüksek gök tabakası < ***Lat*** *sub+ limen* eşik → LENTO

›› süblim, süblimasyon, süblimatör, süblimleş-, süblimleştir-

sübliminal [Bah 1924] *˜sübliminal: Şuuriyet hududundan içeri giremeyen, konsiyans eşiğini aşamayan* ‖ ~ ***Fr/İng*** *subliminal* eşik-altı, bilinç sınırına girmeyen ~ ***Lat*** *subliminalis* eşik altı § ***Lat*** *sub* alt + ***Lat*** *limen* eşik → LENTO

sübtil [Cum 1991] *Dansları abartılı; beyazlara özgü o serinkanlılık yok. ˜Sübtil' değil, ama kötü giyindiği söylenemez.* ‖ ~ ***Fr*** *subtil* ince, latif, zekice, dolaylı ~ ***Lat*** *subtilis* ince (kumaş) << ***Lat*** *sub tēla* «kumaş altı» < ***Lat*** *sub+ tēla* kumaş, dokuma → TELA

›› sübtilite

sübut [SülÇ 1409] *Tā ki ümmetlik kıla sende ˜sübūt* ‖ ~ ***Ar*** *ţubūt* ثبوت [*#ṯbt* fuʿūl msd.] kalıcı olma, kesinleşme, ispat olunma < ***Ar*** *ţabata* ثبت kaldı → SEBAT

sübvansiyon [Bah 1924] *˜sübvansiyon: Devlet tarafından edilen muavenet-i nakdiye* [parasal yardım]. ‖ ~ ***Fr*** *subvention* destek ~ ***Lat*** *subventio* a.a. < ***Lat*** *subvenire* yardımına gelmek, kurtarmak +*()tion* < ***Lat*** *sub+ venire* gelmek → AVANTÜR

† *Sübvanse etmek* biçimi Türkçeye özgüdür. Karş. ***Fr*** *subventer*, ***İng*** *to* subvent.

›› sübvanse

sübyan [EÇ <1683] *mekteb-i ˜şubyānleri ve üç yüz miḳdārı dükkānleri vardır* ‖ ~ ***Ar*** *ṣubyān* صبيان [*#ṣbw* fuʿlān çoğ.] çocuklar < ***Ar*** *ṣabī* صبی [t.] çocuk → SABİ

›› sıbyan, sübyan mektebi, sübyancı

sübye[1] [LO 1876] *˜sübye: Mürekkeb balığı, kalamarın küçük nevʿi.* ‖ ~ ***Yun*** *supiá* σουπιά mürekkep balığı << ***EYun*** *sēpia* σηπία a.a. → SEPYA

Levent Şahverdi Arşivi

† Fraenkel ***EYun*** *sēpomai* "kokuşmak", (bkz. SEPTİK, SEPTİSEMİ) fiiliyle ilişkilendirir. ▫Frisk 2.696 bunu kuşkuyla karşılar.

sübye[2] [GalibE 1802] *Rosele taʿbir olunan Erfenk üzümü şerbetinden ve ¯sübye ve limonatadan üç şişe eşribe vaʿz olunmuş* | [LO 1876] *¯sübye* سوبيه: *Badem, hıyar ve kavun çekirdeği şerbeti.* || ~ ***?***

† Mısr ve Tunus'ta "hindistan cevizi içeceği" anlamıyla yaygındır, ancak Arapça sözcüğün Türkçeden alınmış olduğu anlaşılıyor.

süet [TDK1 1945] *¯süet, podösüet: Yumuşak, yüzü ince havlı bir çeşit deri.* || ~ ***Fr*** *suède* bir tür yumuşak deri < ***Fr*** *gants de Suède* İsveç eldiveni < ***Fr*** *Suède* İsveç

süfla ~ ***Ar*** *suflāʾ* سفلاء [*#sfl* fuʿlāʾ sf. fem.] en alçak, aşağı (dişi) < ***Ar*** *asfal* أسفل [afʿal kıy.] daha aşağı, en aşağı < ***Ar*** *safīl* [sf.] aşağı, alçak → SEFİL

† *Süflî* ve *esfel* sıfatının dişi halidir. Anadolu'da sayısız yer adında "aşağı" anlamında kullanılır. *ʿulyā* "yüksek, yukarı" zıddıdır.

süflî [AşP 1330] *ʿulvīdeyken ¯süflîye* [yüksekten alçağa] *indi* | [ÖM 1437] *ẋānum geçicek dār-ı ¯süflîden / Senüŋ hüsnin bekā kalmaz benim ʿışkum olur fānî* [hânım aşağı alemden geçince, senin güzelliğin baki kalmaz, benim aşkım olur fani] || ~ ***Ar*** *suflīy* سُفْلِيّ [*#sfl* sf.] aşağıya ait, alçak < ***Ar*** *safala* سَفَلَ aşağı idi → SEFİL

† Karş. ***Akad*** *şuplu* "aşağı, derin".

sühan [Men 1680] *¯saχun, ¯saχan & usit. ¯suχan (p.): Söz.* || ~ ***Fa*** *saχun/suχan* سخن söz, kelam << ***OFa*** *saχ"an* a.a.

süit "müzik formu" [Cum 1944] *Onsekizinci asır üstadlarından birçoğunun eserlerini icra etmek, ¯süitler, konçerto grassolar hazırlamak* | "... otel dairesi" [Mil 1982] *İstanbul Dedeman'ın (...) dört kral dairesi, ¯suitleri ve uluslararası yemekleri ile restaurant'ı* || ~ ***Fr*** *suite* 1. peş peşe giden şeyler, dizi, seri, takım, 2. (müzikte) birkaç parçalık dizi, 3. (otelcilikte) oda takımı, 4. (modada) takım elbise << ***OLat*** ***sequita** [pp. fem.] < ***Lat*** *sequi* izlemek, takip etmek, peşinden gelmek *+()t°* → SEKANS

süje [Rz 1896] *o müelliflere itaatli bir ¯süje olmak hizmetini ifa edebilir oldum* || ~ ***Fr*** *sujet* 1. özne, 2. konu << ***OLat*** *subiectum* [pp. n.] gramerde eylemin 'altında yatan' özne < ***Lat*** *subiicere* alta atmak, buyruğu altına almak *+()t°* < ***Lat*** *sub+ iacere, iact-* atmak → JET

← SÜBJEKTİF

süklüm püklüm "utanç ve korkudan büzülmüş" [HRGTeb 1914] *mütevazı, biraz ¯süklüm ¯püklüm hatip* || < ***?*** [ikil.]

† Karş. ***Tü*** *sïksünü düşük* "boynu eğik" (▫TS <1400) <*süksün* "boyun".

sükna [Dan 1360] *Bu kalʿa bizüm ¯süknāmuz, yaʿni zahîremüz turacak mekânumuz olsun.* | [LO 1876] *¯süknā : mesken, kiraya verilmeyip oturulacak hane.* || ~ ***Ar*** *suknāʾ* سُكْنَى [*#skn* fuʿlāʾ msd.] yerleşme, ikamet etme, ikamet yeri, konut < ***Ar*** *sakana* سَكَنَ yerleşik idi, ikamet etti → SÜKÛN

›› sükna hakkı

sükse "toplumda beğenilmek, kamuoyunda başarı kazanmak" [Vakit 1928] *Geçen senelerde ¯sükse yapmış olan halk türküleri...* || ~ ***Fr*** *succès* başarı ~ ***OLat*** *successum* sonuç, ürün, mahsul, elde edilen şey < ***Lat*** *succedere, success-* ardından gelme, izleme, bir şeyin sonucu olma < ***Lat*** *sub+ cedere, cess-* gitmek → AKSESUAR

süksün [AşP 1330] *çıkdı başdan düşdi şāhın ¯süksüni* | [Ana 1932] *¯süğsün (Avşar, Alaiyye, Konya): boynun arka kısmı, ense.* || << ***OTü-KT*** *süksün* boyun kökü, ense

›› süksünü düşük

sükûn [AşP 1330] *andan oldı naşb u cerr refʿ u ¯sükün* || ~ ***Ar*** *sukūn* سكون [*#skn* fuʿūl msd.] 1. durma, dinme, dinlenme, ikamet etme, 2. Arap yazısında durak işareti < ***Ar*** *sakana* سَكَنَ durdu, dindi, konakladı (≈ ***Aram*** *şəkan* שְׁכַן [*#škn*] a.a. ≈ ***Akad*** *şakānu* koymak, yerleştirmek, kâin etmek, iskân etmek) < ***Akad*** *kānu* olmak, durmak, konmak → KEVN

← İSKÂN, MESKEN, MESKÛN, SAKİN (SEKENE), SÜKNA, SÜKÛNET, TESKİN (MÜSEKKİN)

sükûnet [Marz 1380] *arslan ¯sükünet zencîrin üzüp* [kırıp] *ilçiyi yırtmağa ḳasd eyledi* | [KT 1900] *¯sukünet: (Masdara ta-i masdariyet ilhakına hacet olmayıp uydurma bir lafzdır.) Durgunluk, aram, asayiş, rahat.* || ~ ***Ar*** ***sukūna(t)** سكونة [*#skn* fuʿūla(t) msd.] dinginlik, vakar < ***Ar*** *sukūn* سكون [msd.] 1. ikamet etme, konaklama, 2. dinginlik < ***Ar*** *sakana* سَكَنَ dindi, dinlendi, konakladı → SÜKÛN

† *Sükûn* masdarının anlam ayrışmasını karşılamak amacıyla üretilmiş türevdir. Arapça sözlüklerde örneğine rastlanmadı.

sükût [AşP 1330] || ~ ***Ar*** *sukūt* سكوت [*#skt* fuʿūl msd.] sessizlik, susma < ***Ar*** *sakata* سكت sustu

← SEKTE

sülale [Tezk 1341] *İy peygamber ¯sülâlesi, bendin ne diler-iseŋ dilegil* || ~ ***Ar*** *sulāla(t)* سلالة [*#sll* fuʿāla(t) mr.] soy, bir kişinin soyundan gelenler, hanedan

† Muhtemelen ***Ar*** *silsila* "zincir, silsile" ile aynı kökten. Karş. SELE[1], silsile.

sülasi [Men 1680] *¯selāsī vel ¯sülāsī: Üç bucaklı, her nesne ki üçe mensüb ola (...) pec. Trilitera (vox vel radix).* || ~ ***Ar*** *ṯulāṯī* ثلاثي üçlü, üçgen, Arapça gramerde üç harften oluşan (kelime kökü) < ***Ar*** *ṯalāṯa(t)* üç → SELASE

süleğen [CFürs 1501] *¯sülegen* || ~ ***Ar*** *saliḳūn/sariḳūn* سلقون/سرقون kurşundan elde edilen bir kırmızı boya, kurşun tetraoksit, minium ~? ***EYun*** *syrikón συρικόν* Suriye'ye özgü şey < ***öz*** *Syría* Suriye

sülfür [Düs 1872] *eter ve neft ve lokman ruhu ve kolodyon ve ¯sülfür dö karbon* | sülfat [T&S 1892] *Sulfate de quinine* [Fr.]: *kibrītît-i kinin, ¯sulfato.* || ~ ***Fr*** *sulfure* kükürt ~ ***Lat*** *sulpur/sulphur* a.a.

›› bisülfit, sülfat, sülfit, sülfonasyon, sülfürik

Levent Şahverdi Arşivi

süluk [Rav 1449] *Mısr'da var-ıdı bir pīr-i sālik / ¯sülūk étmiş-idi ẋayli mesālik.* || ~ ***Ar sulūk*** سلوك [*#slk* fuʿūl msd.] yola gitme, bir yol izleme, (mec.) tarikate mensup olma < ***Ar salaka*** سلك yol gitti, seyahat etti → SİLK

sülük [Kıp: İdr 1312] *ʿalaḳ* [Ar.]: *¯sülük* || ~ ***Fa zalū/zalūk*** زلو/زلوك sülük << ***OFa zarūk/zrūk*** a.a. ≈ ***Sans calikā/calūkā*** जलिका/जलूका a.a.

† ***İng slug*** "1. hantal kişi, 2. sülük" sözcüğünün ikinci anlamı 18. yy başlarında kaydedilmiş olup, bir Doğu dilinden alıntı olması ihtimal dahilindedir. † ***Erm tsrug Δρακ*** Orta Farsçadan alıntıdır.

sülün [ETü: Kaş 1073] *¯süglin, ¯süwlin: al-tadrūc* | [LO 1876] *¯süğlün* سوگلون || << ***ETü süglin*** eti yenen bir kuş, sülün <? ***ETü sögül-*** kızartmak *+In* → SÖĞÜŞ

sülüs [İrşM 1387] *béş batman turur takı ¯sülüs batman turur* [5 1/3 batmandır] | [LO 1876] *¯sülüṯān: Üçte iki pay* || ~ ***Ar ṯuluṯ*** ثلث [*#ṯlṯ*] üçlü, üçte bir, üçlü orantıya dayalı bir tür yazı < ***Ar ṯalāṯa(t)*** ثلاثة üç → SELASE

›› sülüsan

sümbül [CodC 1303] *spicus - Fa & Tr: ¯sonbul* | [YusZ <1377] *gözi nergisden ẋarāc alur idi / zülfi ¯sünbül aya tāc olur idi* || ~ ***Ar sunbul/sunbula(t)*** سنبل/سنبلة 1. başak, 2. başak şeklinde bir çiçek, hyacinthus ~ ***İbr/Aram şībbəleth*** שִׁבֹּלֶת başak (▫Jastrow 1557) ≈ ***Akad şubultu*** a.a.

† Karş. ***İng shibboleth*** "Tevrat töresince biçilmeden bırakılan tek ekin başağı".

›› sümbüle, sümbüli

sümen [Cum 1931] *Kâğıt ve kalemlerin (...) El defterlerile ¯sümen vesairenin (...) Yazı makinesi şeridi ve müteferrik levazımı kırtasiyenin* || ~ ***Fr sous-main*** «el altı», yazı masasında kâğıdın altına konan altlık < ***Fr sub+ main*** el << ***Lat manus*** a.a. → MANÜEL

† Doğrusu *sumen* olmalıdır. *Sümen* yazımı galat-ı meşhurdur.

›› sumen, sümenaltı

sümkür|mek [Kıp: İdr 1312] *¯sümkürdi: maẋaṭa* [sümkürdü] *(...) ¯sümüldedi: tanaẋnaẋa* [geniz temizledi] || << ***OTü sümkür-*** burun temizlemek < ***onom +klr-***

← SÜMÜK

sümme [Men 1680] *¯sümme: Et atque, adeo, tum, deinde, post, ergo.* || ~ ***Ar ṯumma*** ثُمّ sonra, daha

›› sümme haşa, sümmettedarik

sümsük sümdük "asalak, sömürücü" [Bab-TS 1555] *kap kacak yalağan ¯sümdük köpek* | [CamF-TS <1730] *tembel kişi ki ne yirde lot sezerse anda varur, ¯sümsük dirler* | süm- [LO 1876] *¯sümmek: Hayvanat analarının memesini burnu ile ite kaka emmek, dürtüp kakmak. Türkīde ¯sünmek, summak.* | [Ana 1932] *¯sümdük (Denizli, Sandıklı, Ankara), ¯sümsük (Antep, Kayseri, İzmir): arsız, yüzsüz, umucu, pisboğaz.* || < ***TTü süm-*** görgüsüzce yemek, sömürmek → SÖMÜR-

›› sümdük, sümtük, süntük

sümük [Kıp: İrşM 1387] *köz yaşı kibi, takı tüwrük kibi, takı ter kibi, takı ¯simkürük kibi (...) takı ¯simrük almak kibi turur* | [Fer <1451] *demağ fazlası ¯sümüklü bir yüce burun gördi* | sümüklü böcek [EÇ <1683] *diri yılanlar ve ʿakrebler ve ¯sümüklü böcekler* || << ***TTü sümkürük*** burun akıntısı < ***TTü sümkür- +Uk*** → SÜMKÜR-

›› sümüklü böcek

sün|mek [Kıp: İdr 1312] *¯sündi: nāwala* [uzadı] | [Yun <1320] *ṣabr kimde ise ol ʿarşa ¯süner* || << ***OTü-KT sün-*** uzanmak, uzamak ≈ ***ETü sun-*** a.a. → SUN-

† ***ETü sun-*** (a.a.) fiilinin TTü ve Kıpçak dil alanında görülen varyant biçimidir.

›› sündür-

süne "bir tür zararlı böcek, eurigaster integriceps" [TDK1 1945] *¯süne: Buğday başak bağlarken tanelere sataşan bir böcek.* || < ***?***

sünepe [EÇ <1683] *Kelefos ¯sünepe* [Korint Rumlarının konuştuğu Türkçede] *nāpāk* | [LO 1876] *¯sünepe: Ördek gibi paytak, miskin, sersem.* || < ***?***

† Evliya Çelebi Rumlara özgü bir deyim olduğunu belirtir ise de kaynağı tespit edilemedi.

sünger [Arg 1533] *¯sfunghiér* [sfünger]: *spugna* | [EÇ <1683] *yüz kulac deryaya gavvaslık idüb ¯sünger çıkarırlar.* || ~ ***Yun sfungárion*** σφουγγάριον [küç.] sünger < ***EYun spóngos/sphóngos*** σφόγγος a.a. *+arion*

† ***Lat spongus*** "sünger" > ***Fr éponge, İng sponge*** Yunancadan alınmıştır. † Yunanca sözcük muhtemelen "mantar" kavramı ile alakalıdır. Karş. ***Lat fungus, Erm sung սունկ*** "mantar". ▫Chant 1040.

süngü [ETü: Or 735] *¯sünüg batımı karıg söküpen* [mızrak batımı karı aşıp] | [ETü: Kaş 1073] *¯sünügü <mızrak, kargı>* || << ***ETü sünüg/sünügü*** mızrak < ***ETü sün-*** batmak, sinmek, içine girmek *+gU* → SİN-

† ***ETü batrak > bayrak*** sözcüğüyle eş anlamlıdır.

›› süngüle-

← ŞİMŞEK

sünnet "hitan" [Kut 1069] *olardan birisi küdenke aş ol / ya ¯sunnat aşı* [onlardan biri düğün aşıdır ya da sünnet aşı] | [MEd y. 1300] *¯sunnat ḳıldı kendü özini* || ~ ***Ar sunna(t)*** سنّة [*#snn* fuʿla(t) mr.] 1. gelenek, töre, özellikle Peygamberin geleneği, 2. penis kesme geleneği ve töreni < ***Ar sanna*** سنّ dişledi, diş kesti, bıçak biledi ≈ ***Ar sinn*** سنّ 1. diş, 2. ergenliğe geçiş yaşı → SİN[1]

† Geleneksel yoruma göre Arapça sözcüğün nihai kaynağı, eski Arap töresi uyarınca belli yaşa gelen erkek çocukların dişlerinin yontularak "keskinleştirilmesi" hadisesidir.

›› ehli sünnet, sünnetçi

← SÜNNİ

sünni [Rab 1310] *Yok tése kāfir bolur, ḳudreti bar tése ¯sünnī turur* [kudreti var dese sünnidir]. | [Men 1680] *¯sünnī: legitimus, ex lege Prophetae. i.q.* [eş anlamlısı] *sünnetlü.* || ~ ***Ar sunnī*** سنّى [nsb.] Peygamber sünnetini izleyen, ortodoks < ***Ar sunna(t)*** سنّة [*#snn*] *+ī* → SÜNNET

›› sünnîlik

süper [Akş 1932] *Anadolu Çimentoları Türk Anonim Şirketi mamulatı olan ¯Süper Yunus markasını istimal*

Levent Şahverdi Arşivi

ediniz. || ~ ***Fr/İng*** ***super*** üstün, aşırı, çok (sıfat) < ***Lat*** ***superior*** [kıy.] a.a. < ***Lat*** ***super*** üst, üzeri, yukarı (edat ve fiil öneki) +***ior*** < ***HAv*** ****(s)uper*** a.a.

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *ʰyper,* ***Alm*** *über,* ***İng*** *over,* ***Sans*** *upári,* ***Ave*** *upairi-* > ***Fa*** *bar* "üst, üzeri" (ᵉPokorny 1105-1106).

›› süper kahraman, süperakışkan, süperego, süpergüç, superhero, süperiletken, süperlig, süpermen, süpernova, superstore

← BER+ (BERABER, BERBAT, BERDEL, BERDEVAM, BERDUŞ, BERGÜZAR, BERHAVA, BERKEMAL, BERMUTAT, BERTARAF), HİPER+ (HİPERAKTİF, HİPERBOL, HİPERMETROP, HİPERTANSİYON, HİPERTROFİ), OVERDOSE (OVERLOK, PULOVER), SOPRANO (MEOSOPRANO), SUMA, SÜPERLATİF, SÜPERMARKET, SÜPERSONİK, SÜRREALİZM, ÜBER, VEREV

süperlatif [Mil 1983] *Çok sevdiğiniz, çok takdir ettiğiniz bir dostun ölümü insanı ¯süperlatifli konuşturabilir.* || ~ ***Fr*** ***superlatif*** / ***İng*** ***superlative*** gramerde sıfat veya zarfın abartı hali, en çok, had safhada ~ ***Lat*** ***superlativus*** < ***Lat*** ***superlatus*** [pp.] üste-taşınmış +*()tiv*° < ***Lat*** ***ferre, latus*** getirmek, taşımak → SÜPER, RELATİF

süpermarket [Mil 1954] *Bayan Bayar da gezdiği ¯Supermarketten ... kendisine takdim olunan bir kucak dolusu kâğıt tabak, kâğıt sofra havluları ve bir takım ufak ev ve mutfak eşyasıyla çıkmıştır.* || ~ ***İng*** ***supermarket*** üstün-pazar → SÜPER, MARKET

† Türkiye'de ***süpermarket*** adını taşıyan ilk mağazalar 1971'de açıldı.

süpersonik [Mil 1954] *uçuş süratleri ses süratinden üstün, ¯süpersonik denilen bu tepkili av uçaklarından çok sayıda sipariş etmiştir.* || ~ ***İng*** ***supersonic*** «ses üstü», ses hızını aşan § ***Lat*** ***super*** üst, üzeri (edat) + ***Lat*** ***sonus*** ses +*ic*° → SÜPER, SOUND

süpervizör [Mil 1969] *Hacettepe Hastahanesinin ilgili ¯süpervizörleri, hemşire ve öğrenci hemşirelerine* || ~ ***İng*** ***supervisor*** gözetici, denetleyici < ***Lat*** ***supervidere*** gözetmek, denetlemek +*()tor* § ***Lat*** ***super*** üst, üzeri + ***Lat*** ***videre, vis-*** bakmak → VİZYON

süphan [Rab 1310] ¯*sübḥāna'llāh* || ~ ***Ar*** ***subḥān*** سُبْحان [*#sbḥ* fuᶜlān msd.] (özellikle tanrıyı) övme, tenzih etme ≈ ***Aram*** *ṣəbaḥ, ṣbāḥā* שְׁבָח [*#ṣbḥ*] artmak, bolluk, bereket; övmek

† ***Ar*** *sabbaḥa* "övdü, yüceltti" fiili isimden türetilmiştir.

›› süphanallah

← FESUPHANALLAH, SÜBHANEKE, TESPİH

süpozituar [Cum 1939] *yuvarlak, huni veya ¯süpozituar biçimi modern avizeler* || ~ ***Fr*** ***suppositoire*** makattan kullanılan fitil ~ ***OLat*** ***suppositorium*** < ***Lat*** ***supponere*** alta koymak +*()torium* < ***Lat*** ***sub+ ponere, pos-*** koymak → POZİSYON

süpür|mek [ETü: Kaş 1073] *ol ew ¯süpürdi: kanasa* [süpürdü] ... *¯süpründi: ḳumāma* [çer çöp] || << ***ETü*** *sipir-* süpürmek

† Karş. ***Moğ*** *sigür* "süpürge", *sirbe-* "süpürmek", *sirbegül* "bir tür süpürge". † ***ETü*** ****sibir-*** > *süz-* "süzmek" ve ***ETü*** *sibirgü* > *sibürgü* "süzgü, süpürgü" şeklinde ikili bir evrim düşünülebilir. Böyle ise, *sipür-* fiili isimden geri türetilmiş olmalıdır.

›› süprüntü, süpürt-, süpürül-

← SÜPÜRGE

süpürge [ETü: Kaş 1073] ¯*süpürgü: al-miḳnasa* [süpürge] | [Kıp: Idr 1312] ¯*sübürge: al-miḳnasa* | elektrik süpürgesi [İlan 1928] *Tor ¯Elektrik ¯süpürgesi* || << ***ETü*** *sipürgü* süpürme aleti < ***ETü*** *sipür-* +*gU* → SÜPÜR-

›› elektrik süpürgesi, süpürgelik

sür|mek "kovmak" [ETü: Or 735] *kantan kelipen ¯süre iltdi* [nereden gelip (sizi) sürüp kovdu] | "... at koşturmak" [ETü: Kaş 1073] *ol at ¯sürdi* <at sürdü", *ol ıtıġ ¯sürdi* "köpeği kovdu. Beyin birini ülkeden kovması/sürgün etmesi için de bu sözcük kullanılır.> *(...) kişi öz yénin ¯süründi* <kendi bedenini kaşıdı> | <... ovmak> [YusZ <1377] *Yūsufuŋ gömlegine yüz ¯sürdiler (...) yaᶜḳub alur gözlerine ¯sürer* | "... zaman yürümek" [SN 1354] *karaŋu gice ¯sürer iken dünün / çok işitdi mīşede arslan ünün* | [Men 1680] *umur ¯sürmek (...) çift ¯sürmek, tarla ¯sürmek (...) ¯sürici: Propulsor & usit. veredarius antecursor* [posta tatarı, ulak] || << ***ETü*** *sür-* gütmek, yürütmek, kovmak

† Esasen geçişli olan fiilin geçişsiz kullanımları (*uzun sürmek* vb.) TTü özgüdür. Belki yapı belirsizliğini gidermek amacıyla *sürümek, sürçmek* (geçişsiz), *sürtmek* (geçişli, daha sonra geçişsiz) gibi türevlere gerek duyulmuştur.

›› sürdür-, sürdürülebilir, sürdürülebilirlik, sürgüç, sürücü, sürül-, sürün-, süründür-, süröştür-

← SÜRÇ-, SÜRE, SÜREÇ, SÜREĞEN, SÜREK, SÜRGÜ, SÜRGÜN, SÜRME, SÜRT- (SÜRTÜK), SÜRÜ, SÜRÜ-, SÜRÜKLE-, SÜRÜM, SÜRÜNCEME, SÜRÜNGEN

sürahi [SN 1354] *elinde ¯ṣurāḥī ve cām idi* | [DK <1400?] *seksen yérde badyalar kurulmışıdı, altun ayak ¯ṣurāḥīler dizilmişidi* || < ***Ar*** *ṣurāḥ* صراح [*#ṣrḥ*] şeffaf, kristal, cam < ***Ar*** *ṣaraḥa* (su) saf ve berrak idi → SARAHAT

sürat [Dürr 1465] || ~ ***Ar*** *surᶜa(t)* سرعة [*#srᶜ* fuᶜla(t) msd.] hızlı gitme, hız < ***Ar*** *saraᶜa* سرع hızlı gitti

← SERİ[2]

sürç|mek [ETü: Kaş 1073] *at ¯sürçdi* <at tökezledi> | sürç <hata> [LO 1876] ¯*sürç: Hevfe* [tökezlemek], *suç, taksir.* | sürç-i lisan [TDK2 1955] ¯*sürçü lisan: 'dil sürçmesi' anlamında kullanılan kural dışı bir deyim.* || << ***ETü*** *sürç-* ayağı takılmak, tökezlemek < ***ETü*** *sür-* yürütmek +*lş-* → SÜR-

† +*lş-* geçişsizlik ve işteşlik eki ile ****sürş-*** fiilini /ɪ/ sesi etkisiyle dissimile edilmiş biçimidir.

›› sürç-i lisan

süre [YTü: CepK 1935] ¯*süre = 1. Müddet; 2. Temadī, imtidad* || < ***TTü*** *sür-* +*A* → SÜR-

›› süreli, süresiz

Levent Şahverdi Arşivi

süreç [YTü: Fel 1942] ~*süreç = Vetire = Processus* || < ***TTü*** *sür-* *+(g)Aç* → SÜR-

† Alet adları yapan +Aç ekinin buradaki işlevi meçhuldür.

süreğen [YTü: CepK 1935] ~*süreğen = 1. Pâydâr; 2. Müzmin* || < ***TTü*** *sür-* *+(g)An* → SÜR-

sürek [LO 1876] ~*sürek: Devam, beka (...)* ~*Sürekli: Müstedâm* [devam eden] || < ***TTü*** *sür-* *+(g)Ak* → SÜR-

›› sürek avı, sürekli, süreklilik, süreksiz

süreyya [Marz 1380] *bir ulu ağaç varıdı, sanadıŋ kökleri tahte'ş-şerâye* [toprağın altına] *irmiş ve budakları* ~*süreyyâya ağmışdı* | [Aht 1545] ~*süreyyâ: Ülker dedikleri altı yıldız ki ikişer ikişer birbirinin mukâbelesinde olur* || ~ ***Ar*** *ṯurayyā* ثريّا [*#šry* fuʿaylā küç.] Ülker takımyıldızı, Pleiades < ***Ar*** *ṯarā* çok idi, bol idi → SERVET

sürfe [Men 1680] ~*sürfet: Teredo* [kurtçuk]. || < ***?***

† Farsça ve Arapça sözlüklerde rastlanmadı.

sürfile [ML 1969] || ~ ***Fr*** *surfiler* [den.] kumaşın tarazlanmasını önlemek amacıyla kenarlarını dikmek < ***Fr*** *super+ fil* iplik ~ ***Lat*** *filum* a.a. → FİLE

sürgü [Nim-TS 1540] *χāk-kaş* [Fa.]*: Ekinciler* ~*sürgüsi ki ekin ektikten soŋra tarla düz olup toχum basılın deyü ektükleri yér üzerine sürerler* | [Men 1680] ~*sürgü: Dentale di spianar la terra* [dişli toprak sürme aleti]. | [LO 1876] ~*sürgü demiri: Tırkas* [kapı sürgüsü]. || < ***TTü*** *sür-* *+gU* → SÜR-

›› sürgülc-

sürgün [Men 1680] ~*sürgün: Exul, in exilium amandatus* [sürgün eylemi ve sürgün edilen kişi]. | [KT 1900] ~*sürgün: Nefy, menfâ, nefy mahalli* [sürgün eylemi ve sürgün yeri]. | [Bah 1924] ~*sürgün: ... 2. Bir nebatın ötesinden berisinden çıkan ince ve körpe dal.* || < ***TTü*** *sür-* *+gIn* → SÜR-

›› sürgün ye-

sürklase [Cum 1955] *Fenerbahçe'yi tam manası ile* ~*sürklase etti* || ~ ***Fr*** *surclasser* [den.] sınıf bindirmek, açık farkla üstün gelmek < ***Fr*** *super+ classe* sınıf, kategori → KLAS

›› sürklasman

sürme [Idr 1312] ~*sürme: al-iṯmid* || << ***OTü-KT*** *sürme* göze sürülen boya < ***ETü*** *sür-* *+mA* → SÜR-

›› sürmele-, sürmeli

sürmenaj [Cum 1937] *Başvekil İsmet İnönü şiddetli* ~*sürmenaj neticesi olarak mutlak istirahat şeklinde mezuniyete ihtiyaç göstermekte* || ~ ***Fr*** *surmenage* aşırı çalışmadan ileri gelen bünye bozukluğu < ***Fr*** *surmener* (hayvanı) aşırı gütmek, fazla sürmek *+age* < ***Fr*** *super+ mener* gütmek, sürmek → MENAJER

sürpriz [AM <1900] ~*sürpriz' kelimesi 'baskın' yahut vukuu herkesi düçar-ı hayret edecek bir vaka manasında olduğunu Fransız lisanına az çok vakıf olanlar bilir* | [Bah 1924] ~*sürpriz: Hiç beklenmeyen sevinç. (...) Bu onun için güzel bir* ~*sürpriz olacak.* || ~ ***Fr*** *surprise* [pp. fem.] baskın, olağanüstü vergi [esk.], epilepsi krizi [esk.], beklenmedik rastlantı < ***Fr*** *surprendre* üstüne gelme, uğrama < ***Fr*** *super+ prendre, pris-* tutma → PRİZ

† Fransız ve İngiliz dillerinde 19. yy sonlarına dek genellikle "şok, baskın" gibi olumsuz anlamda kullanılır.

sürre [Fer <1451] *beş yüz dînârı bir* ~*şurreye bağlayub alub geldüm* | "Mekke ileri gelenlerine her yıl padişahça gönderilen hediye bohçası" [LO 1876] *haremeyn* ~*şurresi: Mücavirîn ve eşrafa atiyye-i mahsusa.* ~*Surre alayı,* ~*surre emini* || ~ ***Ar*** *ṣurra(t)* صرّة [*#ṣrr*] çıkın, heybe, bohça < ***Ar*** *ṣarra* صرّ torba veya tulum şeklinde bağladı, dişi devenin memesini düğümledi

† *Surre* şeklinde söylenip yazılması doğru iken yeni yazıda neden *sürre* tercih edildiği açık değildir.

sürrealizm [Cum 1930] *Parisliler bugün* ~*sürrealizm' sistemindeki yazılardan başkasını okumamak istidadını gösteriyor* || ~ ***Fr*** *surréalisme* gerçeküstücülük ☼ 1917 Guillaume Apollinaire, Fr. şair. < ***Fr*** *surréél* gerçeküstü *+ism°* § ***Fr*** *sur* üst, üzeri, fazla (<< ***Lat*** *super* a.a.) + ***Fr*** *réél* gerçek → SÜPER, REEL

›› sürrealist, sürreel

sürşarj "pul, banknot ve diğer resmi belge üzerinde değer değişikliği gösteren damga veya işaret" [Cum 1930] *Yeni pullann gecikeceğine binaen* ~*sürşarj kullanılması zarurî görülmektedir.* || ~ ***Fr*** *surcharge* [dev.] ek yük, ek ücret, ek vergi < ***Fr*** *surcharger* [den.] üstüne yük bindirmek < ***Fr*** *super+ charge* yük → ŞARJ

sürt|mek [ETü: Kaş 1073] *ol etmekke yaġ* ~*sürtti* <ekmeğe yağ sürdü> *(...) at yıġaçġa* ~*sürtündi* <at ağaca sürtünerek kaşındı> | [Kıp: İdr 1312] ~*sürtündi <kendini meshetti, yerde süründü>* || << ***ETü*** *sürt-* (yağ vb.) sürmek, ovmak, kaşımak < ***ETü*** *sür-* gütmek, yaymak *+It-* → SÜR-

† Geçişli fiil yapım eki olan *+It-* ekinin burada belirgin bir işlevi yoktur.

›› sürtül-, sürtün-, sürtüş-

←← SÜRTÜK

sürtük [ETü: Kaş 1073] ~*sürtük éşler* <aktif veya pasif lezbiyen. Sürtünen herhangi bir şeye de ~sürtük denir.> | [LO 1876] ~*sürtük: Sokak süpürgesi.* | [KT 1900] ~*sürtük: Bütün gün taban sürten serseri ve namussuz karı.* || << ***ETü*** *sürtük* sürtünen şey veya kişi, lezbiyen < ***ETü*** *sürt-* *+Uk* → SÜRT-

sürur [AtH <1250 (1444)] *ayâ ġam ḳatıġsız* ~*surûr umġuçı* [ey gam karışmamış sevinç uman] || ~ ***Ar*** *surūr* سرور [*#srr* fuʿūl msd.] neşe, sevinç, gülme < ***Ar*** *sarra* سرّ sevindi, güldü < ***Ar*** *surra(t)* سرّة göbek çukuru, umbilicus → SIR[1]

←← MESRUR

sürü [ETü: UyTT <900] *yunt* ~*sürügi* [at sürüsü] | [Kıp: CodC 1303] *bir* ~*suruk - Alm: eyn herr* [ein Heer, çok] || << ***ETü*** *sürüg* sürülen şey, hayvan sürüsü < ***ETü*** *sür-* *+I(g)* → SÜR-

Levent Şahverdi Arşivi

›› sürü psikolojisi, sürüsüne bereket

sürü|mek [Kıp: İdr 1312] *ˉsürüdi: saḥaba* [sürükledi] *(...) ˉsürütti: masaḥa wa maḥā* [sürttü, kazıdı] | [LO 1876] *ˉayak ˉsürümek* || << ***OTü-KT sürü-*** gütmek, sürüklemek ≈ ***ETü sür-*** a.a. → SÜR-

† 14. yy.'dan itibaren TTü sıkça görülen *sürük-* "sürülmek, sürünmek" fiilinden evrilmiş olması muhtemeldir. Ancak *sürük-* geçişsiz, *sürü-* geçişli anlam taşır.

›› sürüt-

sürükle|mek sürük- "sürülmek, sürünmek" [Kel-TS <1347] *ʿilm metrük, cāhil maṭlūb, dostluklar zāif, düşmanlıklar ḳavī, ḥaḳ ˉsürükmiş, bāṭıl muzaffer* | [Men 1680] *ˉsürüklemek: Reptare, trahere.* || < ***TTü sürük*** sürülen şey, sürü *+lA-* < ***TTü sür-*** *+Uk* → SÜR-

›› sürüklen-, sürüklet-

sürüm "piyasada satış hızı" [LO 1876] *ˉsürüm: Revac.* | "... teknik bir ürünün piyasaya sürülen versiyonlarının her biri" [Mil 1995] *Koç Unisys'in destek vereceği ürünlerin ˉbeta ˉsürümlerini, ürün güncellemelerini* || < ***TTü sür-*** *+Im* → SÜR-

›› beta sürümü, sürümden kazan-

sürünceme [LO 1876] *ˉsürünceme: Tehir, tedbir, ta'vîk. İşi ˉsürüncemeye düşmek.* || < ***TTü sürün-*** → SÜR-

† Ek yapısı açık değildir. Belki *sürünmece* biçiminden metatez yoluyla.

sürüngen [YTü: CepK 1935] *ˉsürüngen = Zâkife = Réptile* || < ***TTü sürün-*** *+(g)An* → SÜR-

sürveyan [GösS 1860] *Şefdö ˉsürveyans tabir olunan ve tiyatroda bulunacak meclis-i belediye memurunun vazife-i memuriyeti* | [Cum 1938] *Mühendis Rıza, Muhasip Mehmed, ˉSürveyan Cahid* || ~ ***Fr surveillant*** gece nöbetçisi, yatılı okullarda yatakhane görevlisi < ***Fr surveiller*** nöbeti tutmak, birinin başında beklemek *+ent°* < ***Fr super+ veiller*** uyanık kalmak, beklemek < ***Lat vigilare*** [den.] a.a. < ***Lat vigil*** (gece) uyanık kalma << ***HAv *weg-li-*** < ***HAv *weg-***[2] canlı ve diri olmak, uyanık olmak → VİGİLANTE

›› sürveyör

süs [LO 1876] *ˉsüs: Ziynet, fantazya (...) ˉsüslenmek, ˉsüslü* || < ***?***

›› süs püs, süsle-, süsleme, süslen-, süslü

süs|mek [ETü: Kaş 1073] *uḍ ˉsüsdi <öküz tosladı>* || << ***ETü süs-*** kafa vurmak, toslamak

süsen [SN 1354] *Benefşe gül ü ˉsüsen ü yāsemen* || ~ ***Ar/Fa sūsan/sawsan*** سوسن soğanlı bir bitki, zambak veya iris ~ ***Aram*** *ṣūṣanā* שושנא zambak ≈ ***İbr*** *ṣōṣanā* a.a. ~? ***Mıs*** *ṣṣn* bir tür çiçek, lotus

† Batı dillerine İbraniceden geçmiştir. Karş. ***İng*** *Susan* "zambak, kadın adı".

← SÜZET

süspansiyon "sıvı içinde zerrelerin asılı durduğu karışım" [Cum 1935] *Haydarpaşa Nümune Hastanesine lüzumu olan (...) opal gloplu ˉsüspansiyon* | "... motorlu araçlarda sarsıntı soğurma sistemi" [Cum 1931] *amortisörü ile mücehhez ˉsüspansiyon sistemi* || ~ ***Fr suspension*** asma, asılma, asılı durma ~ ***Lat suspensio*** a.a. < ***Lat suspéndere*** asmak, aşağı sarkıtmak *+()tion* < ***Lat sub+ pendére, pens-*** sarkıtmak → PANSİYON

›› süspansuar

süt [ETü: Kaş 1073] *ˉsūt: al-laban.* || << ***ETü sūt*** süt < ***ETü *süd-*** (sıvı) sızdırmak, damlatmak → SÜZ-

† Karş. ***Moğ sün*** (a.a.). Ayrıca ***ETü sül*** "ette ve ağaçta olan yaşlık", *süz-* "sıvısını çıkarmak", belki *sügrüg* "kadın cinsel organı".

›› aslan sütü, kuş sütü, süt anası, süt çocuğu, süt dişi, süt tozu, sütle-, sütlü, sütlüce, sütübozuk

← SÜTLAÇ, SÜTLEĞEN

sütlaç [Haz-TS <1460] *bir öyünde sirke, ˉsütlü āş, kavut yimesünler.* | [Men 1680] *ˉsüdlü ˉāş* || << ***TTü sütlü aş*** sütlü pirinç aşı → SÜT, AŞ

† Yemek adları yapan ***Fa/Tü*** *+āc* eki, her iki dilde ortak olan *āş* "haşlama yemek" sözcüğünden evrilmiştir. Karş. *bulamaç, güllaç, kavurmaç,* tutmaç.

sütleğen "bir bitki, euphorbia" [MŞ <1400] *kirec ve şeb* [şap] *ve sabun suyı ve ˉsüdlügen südi* || < ***TTü sütle-*** *+(g)An* → SÜT

sütliman "sakin deniz" [EÇ <1683] *ˉsüd-limān hevāda cümle keştîler lenger-endāz olup* || ~ ***Yun*** *sotolimáni* σοτολιμάνι liman altı, iç liman (◦LF §848) → SOTA, LİMAN

† ***İt*** *sottoporto* "iç liman" sözcüğünün Yunanca uyarlamasıdır.

sütre [Men 1680] *ˉsütret* || ~ ***Ar*** *sutra(t)* سُتْرَة [#*str* fuʿla(t)] örtü, perde, paravan, özellikle namaz sırasında öne asılan perde < ***Ar*** *satara* سَتَرَ örttü → SETR

† En çok *sütre ardına yatmak* deyiminde.

sütun [CodC 1303] *columpna - Fa: ˉstun - Tr: tic agač* | [GülM 1429] *ˉsutüna ṭoğrı gitdi ve mellāh elindeki ipi çekdi ve aldı* || ~ ***Fa*** *sutūn/ustūn* ستون direk, sütun << ***OFa*** *stūn* a.a. (≈ ***Ave*** *stūna-* a.a. ≈ ***Sans*** *sthūnā* स्थूणा a.a.) << ***HAv *stāu-/stōu-*** durdurmak, dikmek << ***HAv *stā-*** durmak → İSTASYON

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** **stōís, staurós* "sütun, direk", ***Lat*** *instaurare* "direk dikmek", ***Alm*** *Stütze* "destek", *Stau* "set, durdurucu".

← İSTAVROZ (RESTORE), STOA (STOİK), ÜSTÜVANE

süvari süvar [Dan 1360] *atma ˉsüvār oldı* | süvari [YOsm: LO 1876] *gemi ˉsüvārīsi: kumandanı* || < ***Fa*** *suvār* سوار ata binen, binici *+ī* << ***OFa*** *asvār* a.a. < ***OFa*** *asb/asp* at → SIPA

›› şehsüvar

süveter "yün kazak" [Cum 1933] *sarı renkli bir ˉsüveter giymiş olan bu sarı saçlı kadın* | sweatshirt "eşofman kazağı" [Mil 1983] *Tişört, ˉsweatshirt, spor giysi, deri ve kürk süet dalında birçok ihracatçı firmanın* || ~ ***İng*** *sweater* 1. «terleten», sporcuların idman sırasında giydiği yün kazak, 2. her türlü yün kazak < ***İng***

Levent Şahverdi Arşivi

sweat (ad) ter, (fiil) terlemek +*er* << ***Ger*** ****swait-*** << ***HAv*** ****sweid-***[2] a.a.

›› sweatshirt

süz|mek [ETü: Bud <1000] *könülüg ¯süzer arıtur için* [gönlü süzüp arıttığı için] | [ETü: Kaş 1073] *ol sūw ¯süzdi* <suyu süzerek arıttı>, *¯süzüldi, ¯süzme, ¯süzük* | [Kıp: İdr 1314] *¯süzme* <süzülmüş yoğurt ve kısık bakış - '¯süzme gözlü' ve 'göz ¯süzdi' denir> | [Men 1680] *¯süzülmek: Immotis alis per aërem se demittere* [kanat çırpmadan havada kaymak] | [LO 1876] *¯süzme yoğurt* || << ***ETü*** *süz-* (sızı) akıtmak, filtre etmek << ***ETü*** ****süd-***

† Karş. ***Moğ*** *sigü-* "köpüğünü veya kaymağını almak, süzmek, sızdırmak". Türkçe fiili ***Moğ*** ****sigüre-*** eşdeğeridir. † "Havada uçmak" anlamında *süzülmek* fiilinin anlam evrimi anlaşılamadı.

›› süzdür-, süzek, süzgü, süzgün, süzme, süzük, süzül-

← SÜT (SÜTLAÇ, SÜTLEĞEN), SÜZGEÇ

süzet [Cum 1949] *Ben krep ¯süzet sevmem, işte o kadar.* || ~ ***Fr*** *crêpe suzette* karamelize şeker, portakal kabuğu ve Grand Marnier ile yapılan bir tatlı ☼ 1896 Henri Charpentier, Fr. aşçı. < ***Fr*** *Suzette* [küç.] bir kadın adı < ***Fr*** *Suzanne* a.a. +*et*° ~ ***Lat*** *Susanna* a.a. ~ ***İbr*** *şōşana* שושנה zambak, bir kadın adı → SÜSEN

›› krep süzet

süzgeç [Men 1680] *¯süzgüç* | [KT 1900] *¯süzgeç* || << ***TTü*** *süzgüç* < ***TTü*** *süz-* +*(g)Uç* → SÜZ-

svastika [Cum 1933] *'Çengelli put'un menşei hayli karışıktır. Bu kelimenin hint lisanındaki mukabili ¯svastika'dır* || ~ ***Alm*** *Swastika* gamalı haç ~ ***Sans*** *svastika* talih simgesi, a.a. < ***Sans*** *svásti* talih, kut, hayır § ***Sans*** *sú* iyi, kutlu, hayırlı (<< ***HAv*** ****su-*** a.a.) + ***Sans*** *astí* olma → Ö+

swap [Mil 1984] *¯Swap bir öncekinden farklılık gösteren bir döviz yöntemidir* || ~ ***İng*** *swap* takas, ticaret ve finansta bir deyim < ***onom***

swinger [Mil 2004] *Leicester kentinde, sadece 'eş değiştirenlere' (¯swinger) hizmet veren bir otel açıldı.* | [Hür 2006] *Yazarımız Onur Baştürk, İstanbul Harbiye'deki bir mekanda hafta sonu düzenlenen ¯swinger (eş değiştirme) partisine katıldı.* || ~ ***İng*** *swinger* 1. oynak, canlı kişi, 2. swing dansı yapan, 3. eş değiştokuşu yapan < ***İng*** *swing* salınmak, oynamak +*er*

›› swing

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Ş

şabalak [DS <1960] ¯*şavalamak: Kımıldamak, oynamak* [Ankara Keskin ağzı] | (argo) [Argo 1968] *Amma da ¯şavalak herif ha?* | [EArdıç 1988] *köşkte ¯şabalaklığı yüzünden yangın çıkaran (...) hizmetçi Kalyopi'yi* || ≈ ***TTü** şavalak* yalpalayan, beceriksiz < ***TTü** şavala-* kımıldamak, oynamak, yalpalamak ≈? ***TTü** çabala-* a.a. → ÇABALA-

† Muhtemelen ÇABALA- fiilinin yerel ağızlardaki varyant biçimidir.

›› şavalak, şebelek

şaban [<1400] || ~ ***Ar** şaʿbān* شعبان [*#şʿb* faʿlān msd.] «yayılma ayı», islami takvimde bir ay < ***Ar** şaʿaba* شعب yayıldı → ŞUBE

şabat [CodC 1303] *sabato* [cumartesi] - ¯*sabat kun* || ~ ***İbr** şabbāth* שַׁבָּת [*#şbt*] Yahudilerde dinlenme günü, cumartesi < ***İbr** şābath* שָׁבַת oturma, dinme, dinlenme

† ***Fa** şabba/şanba, **Ar** sabt, **EYun** sabbaton* > ***Lat** sabbatum* "1. cumartesi, 2. yedi günlük zaman birimi" biçimleri İbraniceden alıntıdır. "Cumartesi" anlamına gelen ***Fr** samedi* (< *sambe-di*), ***Alm** Samstag* (< *sambaz-tag*) Latinceden uyarlanmıştır.

← ÇARŞAMBA, PERŞEMBE, SEBT

şablon "kalıp" [Mil 1960] *kuponları kıymetlendirerek hakiki neticeyi gösteren ¯şablonlarla karşılaştırmışlardır* || ~ ***Alm** Schablone* karton veya metalden kesilmiş kalıp ≈ ***EHol** scampelioen* model, nümune ~ ***Fr** échantillon* a.a. → EŞANTİYON

şad [AşP 1330] *gönlümüz ¯şād eylemek* || ~ ***Fa/OFa** şād* شاد huzurlu, dingin, mutlu << ***EFa** şiyāta-* a.a. << ***HAv** *kʷiē-t-* a.a. < ***HAv** *kʷeiə-* dinmek, dinlenmek, istirahat etmek

† Aynı HAvr kökten ***Lat** quiēs* "huzur", *quiētus* "huzurlu, dingin", *tranquillus* "dingin".

›› şadan, şaduman

← AŞİYAN, DİLŞAD, ŞADIRVAN

şadırvan "süs çeşmesi" [Har <1400] *kızıl altun idi hem ¯şādrevānı / gümiş havza akar anuŋ revānı* | [Arg 1533] *¯sciaderuán* [şadırvan]: *fontana che getta l'acqua in alto* [fıskiyeli çeşme] || ~ ***Fa/OFa** şādravān* شادراوان 1. padişah otağı, 2. süs çeşmesi, fıskiye § ***Fa** şād* mutlu, şen, gür + ***Fa** ravān* giden, akan → ŞAD, REVAN

† "Padişah otağı" anlamında ayrı sözcük olup telaffuzda birleştiği varsayılabilir. Birinci sözcüğün ***Fa/Tü** şadur/çadır* sözcüğüyle alakalı olması mümkündür.

şafak "gün batımı kızıllığı" [SN 1354] *Sarardı güneş kızarınca ¯şafak* | "... gün doğumu kızıllığı" [LO 1876] *¯şafak: Gurub sonrası alaca karanlık. Bazen tulūʿ* [gün doğumu] *aydınlığı.* | "... askerde terhis günü (argo)" [<1980] || ~ ***Ar** şafaḳ* شفق [*#şfḳ* faʿal] 1. zayıflık, kısılma, yumuşama, 2. günbatımı kızıllığı ≈ ***Ar** şafaḳa* شفق kıstı, kıskandı → ŞEFKAT

şaft [Özön 1961] ¯*şaft: Makinanın hareket gücünü çarka veya pervaneye ileten mil.* ‖ ~ ***İng** shaft* dal, çubuk, mil, eksen << ***Ger** *skaft-*

şah[1] [AtH <1250 (1444)] *teŋizden kerīmrek ¯şāhım* [denizden daha cömerttir şahım] || ~ ***Fa** şāh/şah* شاه/شه hükümdar, özellikle İran hükümdarı << ***EFa** χşāyath-* a.a. ≈ ***Ave** χşi-/χşāya-* muktedir olmak, gücü yetmek

† Aynı kökten ***Fa** şahr* < ***EFa** χşathra-* "krallık", ***Fa** şāyistan* "mümkün olmak, +ebilmek".

›› şah mat, Şahname, Şahsever

← ÇEKAP, PADİŞAH (PAŞA), PEDERŞAHİ, ŞAHANE, ŞAHBAZ, ŞAHESER, ŞAHMARAN, ŞAHMERDAN, ŞAHNİŞİN (POSTNİŞİN), ŞAHTERE, ŞAYAN (ŞAYET), ŞEHBENDER, ŞEHİNŞAH, ŞEHİR[1] (HEMŞEHRİ, SATRAP, ŞEHRAYİN, ŞEHRİYAR), ŞEHZADE

şah[2] [LO 1876] ¯*şāχ ¯damar: Başa kan veren çatal damar.* ¯*Şāχa kalkmak: At ayağa kalkmak.* || ~ ***Fa** şāχ* شاخ çatal, ağaç dalı

›› şah damar, şaha kalk-, şahlan-

şahane [AşP 1330] *bu ¯şāhāne pādişāhuŋ emridür* | [SN 1354] *bu ¯şāhāne erkānı senden göre* || ~ ***Fa** şāhāna* شاهانه şaha ait, krala layık < ***Fa** şāh* kral, hükümdar +***āne*** → ŞAH[1]

şahbaz [DK <1400?] *Tavla tavla ¯şahbāz atların kāfir bindi* || ~ ***Fa** şah-bāz* شه باز «kral-şahin», bir tür şahin § ***Fa** şah/şāh* kral + ***Fa** bāz* şahin → ŞAH[1]

† ***Fa** bāz* sözcüğünün burada "oyun, oynayan" anlamına gelen *bāz* ile ilgisi yoktur.

şaheser [YOsm: Bah 1924] ¯*şaheser: Şehkâr.* ‖ § ***Fa** şāh* شاه kral + ***Ar** aṯar* أثر iz, eser → ŞAH[1], ESER

† Daha önce yaygın olan *şahkārī* "krala layık iş" yerine 20. yy başlarında *şaheser* deyimi yaygınlaşmıştır.

şahıs [Gül 1317] *ulu yol ¯şaχşı ulu şehre yeder / kiçi yol dağlar arasına gider* || ~ ***Ar** şaχṣ* شخص [*#şχṣ* faʿl] kişi, birey, belli bir kişi < ***Ar** şaχaṣa* شخص dikildi, ayağa kalktı

›› şahsen, şahsi, şahsiyat, şahsiyet

← EŞHAS, TEŞHİS (MÜŞAHHAS)

şahika [KT 1900] ¯*şāhiḳa: Dağ tepesi, zirve.* || < ***Ar** şāhiḳ* شاهق [*#şhḳ* fāʿil fa.] zirve, uç, özellikle dağ zirvesi < ***Ar** şahaḳa* شهق sonuna veya ucuna vardı

şahin [Dan 1360] *Hemān ¯şāhini şaldı ördeğine* | [DK <1400?] *sıçrayup ¯şāhīn gibi kāfirüŋ boğazın ele aldı.* || ~ ***Fa** şāhīn* شاهين bir yırtıcı kuş ≈ ***Ave** saēna* a.a. ≈ ***Sans** śyena* श्येन kartal veya şahin

† Klasik literatürde daima *şāh* "kral" sözcüğüyle şerh edilmiş ise de, ilişki ses benzerliğinden ibarettir.

← SİMURG

Levent Şahverdi Arşivi

şahit [AşP 1330] *buna ḳurʾān ¯şāhid* ‖ ~ ***Ar*** *şāhid* شاهد [*#şhd* fāʿil fa.] tanık < ***Ar*** *şahida* شَهِدَ tanıklık etti → ŞEHADET

›› şahitlik, yalancı şahit

şahmaran [Fer <1451] *senden ¯şāh-ı ¯mārān yağın ḥāṣıl étmege ṭarīḳ sordum* ‖ ~ ***Fa*** *şāh-i mārān* شاه مارا ن yılanlar padişahı § ***Fa*** *şāh* شاه hükümdar + ***Fa*** *mārān* مارا ن [çoğ.] yılanlar < ***Fa*** *mār* مار yılan +*an*[3] → ŞAH[1], MAR

† Karş. ***Sans*** *māraka* "öldüren, katil, veba, atmaca" < *mriyáte* "öldürmek".

şahmerdan [DK <1400?] *¯Şāh-i ¯merdān Alinüŋ Düldülünüŋ eyeri ağaç* | [LO 1876] *¯şāh-merdān: büyük tokmak, rıhtımcı* [dolgu set yapan] *tokmağı* ‖ ~ ***Fa*** *şāh-i mardān* شاهمردان yiğitler şahı, Hz. Ali'nin ünvanı → ŞAH[1], MERT

şahnişin [Fer <1451] *Hārünürreşīdüŋ bir ḳaṣrı var-idi kim ¯şehnişīninde oturub kişi her ṭarafda yüriyeni görürdi* ‖ ~ ***Fa*** *şāh nişīn* شاه نشين «şah tahtı», manzaralı teras veya cumba § ***Fa*** *şāh* شاه kral + ***Fa*** *nişīn* نشين oturan, oturak < ***Fa*** *nişastan, nişīn-* نشستن, نشين oturmak -→ ŞAH[1], NİŞASTA

← POSTNİŞİN

şahrem [Men 1680] *¯şerḥa ¯şerḥa: frustatim, in frusta lobosve* [dilim dilim, parça parça (et)] | [LO 1876] *¯şahrem: şerha şerha* [zebanzedi]. *etler ¯şahrem ¯şahrem çatlamak.* ‖ << ***Ar*** *şarḥa(t)* شرحة [*#şrḥ* faʿla(t) mr.] dilim, yarık < ***Ar*** *şaraḥa* شرح yardı, açtı → ŞERH

şahtere [Yad <1421?] *eger ¯şāhtere suyın bir kaç gün içdikden soŋra bir defa beş dirhem sīna-i mekkī kaynadup* ‖ ~ ***Fa*** *şāhtara* شاهتره şifalı bir ot, fumaria officinalis → ŞAH[1], TERE

şaibe [Men 1680] *¯şāyibet, ¯şāyibe: Res impura & dubium, suspicio.* | [KT 1900] *¯şāibe: Leke, noksan, nakıse, kusur.* ‖ ~ ***Ar*** *şāʾiba(t)* شائبة [*#şwb* fāʿila(t) fa. fem.] leke, bulanıklık, karışıklık, kusur < ***Ar*** *şāba* شاب karıştırdı, kirletti, lekeledi

›› şaibeli

şair [Kut 1069] *aydı ¯şāʿir sözin* [şair sözü söyledi] ‖ ~ ***Ar*** *şāʿir* شاعر [*#şʿr* fāʿil fa.] özel bir anlama yeteneğine sahip olan, şiir yapan < ***Ar*** *şaʿara* شَعَرَ şiir etti → ŞİİR

›› şairane

← ŞUARA

şak çak [ETü: Kaş 1073] *¯çaḳ ¯oḳ étti* <odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmayla çıkan çatırdama sesine denir> | [İdrH <1402] *¯şakladı* <şak sesi çıkardı> | şırak [Men 1680] *¯şırak* [kılıç çarpma sesi] ‖ : ***onom*** darbe sesi, kırbaç sesi, alkış sesi, dil sesi, kuş sesi → ŞIK[3]

† Bir yandan *çak/çakır*, diğer yandan *şık/şıkır* grubuyla anlam ilişkisi vardır. /Ç/ ve /ş/ önsesli biçimler 20. yy.'a dek eşdeğer olarak kullanılmıştır (*çakır çukur, çıkırtı* vb.).

›› şak şuk, şakkadanak, şakla-, şaklat-, şakşak, şırak

← ŞAKI-, ŞAKIR (ŞAKRAK), ŞAKLABAN, ŞAKŞAKÇI, ŞAKŞUKA

şaka "mutsuzluk" [Sad 1574] *gürūh-i ¯şaḳā-medār* [bedbahtlığa uğramış güruh] | [Men 1680] *¯şaḳā: Miserum, infelicem esse & miseria* [mutsuz olma, bedbahtlık], *& usit. petulantia, jocus* [kullanımda taciz edici şaka, eğlenme]. | "... eğlence" [EÇ <1683] *bunlar bir yere üşmüşler, bir hāy-hūy ¯şaḳā ile vādi-i zevk ve şevke yetmişler* | [LO 1876] *¯el ¯şakası, ¯şakacı* ‖ ~ ***Ar*** *şaḳāʾ* شقاء [*#şḳw* faʿal msd.] mutsuz olma, bedbahtlık < ***Ar*** *şaḳā* شَقَا bedbaht oldu

† Anlam evrimi, birisiyle eğlenmenin ayıplanacak bir davranış olduğu fikrine dayanır.

›› el şakası, eşek şakası, şakacı, şakacıktan, şakalaş-

← ŞAKİ (EŞKIYA, ŞEKAVET)

şakak "alnın yanı" [EÇ <1683] *mecrūhuŋ kulağından ilerü ¯şaḳaḳ taʿbīr etdikleri yérden* ‖ ~ ***Ar*** *şiḳaḳ/şaḳaḳ* شِقَاق [*#şḳḳ* fiʿal çoğ.] şıklar, yarılar < ***Ar*** *şıḳḳ/şiḳḳa(t)* شِقَّة [t.] yarım, gövdenin her iki yanı < ***Ar*** *şaḳḳa* شَقَّ yardı → ŞIK[1]

† Karş. ***Ar*** *şaḳīḳa* "migren, yarım baş ağrısı" ve karş. MİGREN. *Şakak* muhtemelen "migren yeri" anlamında Osmanlıca tıp terimidir.

şakayık "gelincik" [Aht 1545] *Ve ¯gelincik çiçeği dedikleri maruf kızıl çiçeğe ¯şaḳāyiḳu'n-nūman dérler* ‖ ~ ***Ar*** *şaḳāʾiḳ* شقايق [*#şḳḳ* faʿāʾil çoğ.] anemonlar < ***Ar*** *şaḳīḳa(t)* شَقِيقَة [t.] anemon, Manisa lalesi adı verilen çiçek

şakıldmak [İdrH <1402] *¯şakıdı* [kuş öttü] || < ***onom*** *şak* kuş sesi, çığırtma ve cırlama sesi → ŞAK

şakır "kılıç sesi" [Dan 1360] *kılıç ¯şakıldusından, gürz güpüldüsinden, ok fışıldusından* | "yağmur ve kuş sesi" [LO 1876] *¯şakırdamak: ¯Şakır ¯şakır ses etmek, yağmur ¯şakırdamak, bülbül hoş-elhan. (...) ¯Şakır ¯şakır yıkamak.* ‖ < ***onom*** su sesi, metal çarpışması sesi, kuş sesi → ŞAK

›› şakır şakır, şakır şukur, şakırda-, şakırdat-, şakırt, şakırtı, şangır, şangır şungur, şangırda-, şangırtı

← ŞAKRAK

şaki "haydut" [GülM 1429] *¯şaḳīlere daḫı yarlığanmak* [bağışlanmak] *ümīdi vardur* | [EÇ <1683] *salb u siyāsetden rehā bulmış* [ipten ve idamdan kurtulmuş] *¯şaḳī veled-i zīnā* ‖ ~ ***Ar*** *şaḳīy* شَقِيّ [*#şḳw* faʿīl sf.] bedbaht, talihsiz, mutsuz < ***Ar*** *şaḳā* شَقَا bedbaht idi → ŞAKA

† "Haydut" anlamı Türkçeye özgüdür.

← EŞKIYA, ŞEKAVET

şakirt [MEd y. 1300] *ol anıŋ üstād ¯şāgirdi turur* | [İdr 1312] *¯şāgird* <ücretli işçi, bu sözcük Farisîden menkuldür> | [Yun <1320] *¯şāgird üstād-ıla ʿarbede kılur* ‖ ~ ***Fa*** *şāgird* شاگرد bir ustaya bağlı kişi, çırak, öğrenci << ***OFa*** *aşakart* a.a. (≈ ***Sogd*** *aşkart-* takip etmek, peşinden gitmek ≈ ***Ave*** **haşa-karta-* takip eden?) → ŞİKÂR

Levent Şahverdi Arşivi

† ***Erm aşagerd*** *աշակերտ* "öğrenci" Orta Farsçadan alınmıştır.

şaklaban şaklak [Kıp: İdr 1312] *~şaklak: ar-racülu's-safîh* [akılsız/boş adam] | "şakşakçı, soytarı" [NK 1872] *aman ne de arsız ~şaklaban.* || << ***TTü*** ****şaklağan*** < ***TTü*** *şakla- +(g)An* < ***onom*** *şak* → ŞAK

† ***Yun*** *σαχλαμάρας* "soytarı, gülünç ve akılsız kimse" ile ilişkisi muğlaktır. Yunanca sözcük Türkçeden alınıtı olabilir.

şakrak [Bayt-TS <1347] *~şakrak arı kuşıdur.* | [TuhL-TS 1493] *günücülik, ~şakraklık, iki yüzlilik, kov kovlamak nefsün çerileridür.* | [LO 1876] *~şakrak: Şen, lafazan, şatır, soytarı. (...) ~Şakrak ~kuşu.* || < ***TTü*** *şakla-/şakra-* kuş ötmek *+Uk* < ***onom*** *şak/şakır* → ŞAKIR

şakşakçı [TDK1 1945] *~şakşakçı: Dalkavuk.* || < ***onom*** *şakşak* alkış sesi *+çI* → ŞAK

şakşuka [EkşiS 1999] *~şakşuka: ... patlıcan içeren bir yemek* || < ***onom*** *şak şuk* doğrama sesi → ŞAK

† Arapça kökenli *musakka* adının Türkçe eşdeğeridir. Muhtemelen yerel bir ağızdan yakın dönemde ulusal dile aktarıldı.

şakul [RMim 1614] || ~ ***Ar*** *şāḳul/şāḳūl* شاقل ipe asılı bir ağırlıktan oluşan duvarcı aleti, çekül ~ ***Aram*** *ṣāḳūl* צקול ağır ≈ ***İbr*** *ṣāḳal* שקל tartmak → SIKLET

† Aynı Aramice/İbranice kökten ***İbr*** *şeḳel* "tartı birimi, para birimi".

›› şakulü kay-

← ÇEKÜL, ŞAVULLA-

şal "çul" [Rav 1449] *Fakirün χōr ü ednâ görme hâlin / Ki vérmez bin harîre köhne ~şâlın* [bin parça ipekliye köhne çulunu vermez] || ~ ***Fa*** *şāl* شال Keşmir'e özgü keçi yünü örtü

† Farsça/Türkçe *çūl/çuwāl* sözcüğünün Çağatayca veya veya bir başka Doğu Türk dilindeki biçiminden türemiş olması mümkündür. † ***İng*** *shawl* > ***Fr*** *chale* (a.a.) Urducadan alınmıştır.

şale [1880] || [Özön 1961] *~şale: İsviçre dağlılarının oturduğu tahtadan yapılma ev.* || ~ ***Fr (İsv)*** *chalet* [küç.] İsviçre'ye özgü dağ evi < ***OLat*** ****cala*** İsviçre'ye özgü dağ evi, yayla barınağı

† Yıldız Sarayı bünyesinde 1880'de inşa edilen *şale* (şimdi *Şale Köşkü)* muhtemelen yapım tarihinden itibaren bu adla anılmıştır.

şalgam [CodC 1303] *rapa - Fa: ~salgam - Tr: ~salghan* || ~ ***Fa*** *şalġam* شلغم şalgam (brassica napus) veya turp (brassica rapa)

† ***Ar*** *salcam,* ***Erm*** *şoġkam շոգկամ* (a.a.) biçimleri Farsçadan alınmıştır.

şallak şallak u mallak "çırıl çıplak" [EÇ <1683] *peştemalsız uryânen hammâmdan taşra ~şallak ~u ~mallak temâşâya çıkdıkda* || ≈ ***TTü*** *cavlak/cıbıldak/çıplak* çıplak → ÇIPLAK

›› şallak mallak

şalter [Cum 1932] *üç kutuplu ~şalter, lâstik damga, bant izole, peçete, oto direzin manyatosu* || ~ ***Alm*** *Schalter* akım kesici < ***Alm*** *schalten* kesmek, yarmak << ***Ger*** **skel-* << ***HAv*** **skel-*[1] yarmak

← ISKARMOZ, ŞELF, ŞİLT

şalupa [LF <1800] *yirmi göz ~şalupahaneler ve dört köşesine bekçi kuleleri yine Hüseyin Paşa vaktinde bina ve ihdas olundu* || ~ ***İt*** *scialuppa* denizcilikte römorkör, çekici ~ ***Alm*** *Schleppe* a.a. → ŞİLEP

şalümo "oksijen kaynağının ağız kısmı" [Cum 1935] *Kasa hırsızlarının maymuncukla kasa kapısını açıp ellerinde bir de ~şalümo olmasına rağmen* || ~ ***Fr*** *chalumeau* kamış << ***Lat*** *calamellus* [küç.] kamışçık < ***Lat*** *calamus* kamış, kalem *+ell°* → KALAMAR

şalvar [İdrH <1402] *~şelvâr* | [Men 1680] *~şelvâr vulg. ~şalvar: İç donı.* || ~ ***Fa/OFa*** *şalvār* شلوار pantolon, uzun don § ***Fa/OFa*** *şal* شل but, bacak + ***Ave*** *var-* örtmek (<< ***HAv*** **wer-*[5] örtmek, korumak)

← ŞELİŞEPİK

şaman [T&S 1891] *chamanisme* [Fr.]: *Akvam-ı ~şamaniyenin mezhebi* | [ZG 1922] *~şamanizm sisteminde ise (...) ~şamanların totemleri (...) ~şamanlık kuvveti esasen kadınlardaydı* || ~ ***Fr*** *chaman* Orta Asya kavimlerine özgü büyücü-din adamı, kam ~ ***Rus*** *şamán* a.a. ☼ Bilimsel literatürde E. Isbrand, Rus elçisi, 17. yy. ~ ***Moğ*** *şaman* Budist keşiş ~ ***Sogd*** *şaman* a.a. ~ ***Sans*** *śramaná* श्रमण zahit, dünya nimetlerini terkeden (Budist veya Jain) dervişi < ***Sans*** *śramyati* eziyet çekmek, kendine eziyet etmek

† Moğolca ve Tunguzca kullanımda Budist dervişleri ifade eden sözcüğün primitif Türk büyücüleri için kullanılması bilgisizlik eseridir. Modern Türkçeye Fransızcadan antropoloji terimi olarak alınmıştır. ETü ve TTü örneği bulunmaz.

›› şamanist, şamanizm

şamandıra [LF <1700] *bazı sandık ve ocaklık ve halat ve ~şamandura her ne bulundu ise bir yere yığıp* || ~ ***Yun*** *simadúra σημαδούρα* denizde bir yeri belirlemek için bırakılan yüzer işaret < ***Yun*** *simádi σημάδι* işaret < ***EYun*** *sêma σῆμα* a.a. → SEMANTİK

şamar "el ayasıyla atılan tokat, şaplak" [BK 1797] || < ***?***

şamata [GülM 1429] *düşmen ~şemâtesi ne benzer fakr zahmetine* | [Men 1680] *~şemât & usit. ~şemâtet: bir kimesneye belâ ve ġam ve ġussa yetiştügine şâd olüp sevinmek* | [KT 1900] *~şamata (Arabî şemâte lugatinden me'huzdur): Gürültü, patırtı, yaygara, velvele.* || ~ ***Ar*** *şamāta(t)* شماتة [#*şmt* fa'āla(t) msd.] birinin sıkıntısıyla eğlenme < ***Ar*** *şamita* شمت birinin sıkıntısıyla eğlendi, alay etti

›› şamatacı

şambre[1] [Hür 2011] *Yazlık kumaşlar dünyasının gözdesi ~şambre, jean kıyafetlerinden vazgeçemeyenler için harika bir tercih* || ~ ***İng*** *chambray* bir tür pamuklu kumaş, patiska < ***öz*** *Cambrai* Kuzey Fransa'da bir kent

şambre[2] [Sİ 1983] *ortada kadehler, boş şarap şişeleri, likörö beyaz mı, ~şambre kırmızı mı* || ~ ***Fr*** *chambré*

Levent Şahverdi Arşivi

[pp.] oda sıcaklığına alıştırılmış (şarap) < ***Fr*** *chambre* oda << ***Lat*** *camera* oda → KAMARA

← ROPDÖŞAMBR, ŞAMBREL

şambrel [Mil 1960] *Oto Sahiplerine - ¯Şambrelsiz (Tubeless) oto lastik yamaları piyasaya arzedilmiştir.* || ~ ***Fr*** *chambre à air* hava odası, iç lastik § ***Fr*** *chambre* oda + ***Fr*** *air* hava → ŞAMBRE[2], AER(O)+

›› şambriyel

şamdan [CodC 1303] *candelebrum - Fa: ¯samdan - Tr: ciraklik* [çıralık] | [Fer <1451] *ayağı ucında altun ¯şemᶜdānlarıla kāfūrī ve ᶜanberī mumlar yandurdı* || ~ ***Fa*** *şamᶜdān* شمعدان mumluk § ***Ar*** *şamᶜ* شمع mum + ***Fa*** *+dān*[1] دان taşıyan → ÇAM, +DAN[1]

şamil [CFürs 1501] || ~ ***Ar*** *şāmil* شامل [*#şml* fāʿil fa.] kucaklayan, kapsayan < ***Ar*** *şamala* شَمَلَ kucakladı → ŞÜMUL

şammas [Men 1680] *¯şemmās: Minister sacrorum, diaconus pec. Christianorum* || ~ ***Ar*** *şammās* شمّاس Süryani ve Hıristiyan Araplarda rahip yardımcısı ~ ***Aram*** *şammāš* שַׁמָּשׁ bekçi, gözetici < ***Aram*** *şāmaş, şəmaş* nezaret etmek, gözetmek

şampanya [AMKam 1881] || ~ ***Fr*** *champagne* Champagne bölgesinde üretilen bir tür köpüklü şarap < ***öz*** *Champagne* Fransa'da bir bölge << ***Lat*** *campania* ova, düz ülke < ***Lat*** *campus* ova → KAMP

şampinyon "bir tür mantar" [Hür 2011] *Bu mantarın en tehlikeli yönü pazardan satın aldığımız kültür mantarı ¯Şampinyon'a benzetilmesidir.* || ~ ***Fr*** *champignon* her çeşit mantar << ***OLat*** *fungus campaniolus* çayır mantarı < ***Lat*** *campus* ova, çayır → KAMP

† Türkiye'de ticari ürün olarak yaklaşık 1990'dan beri pazarlanmaktadır.

şampiyon "turnuvada galip" [RNG 1926] *Eski bir dans ¯şampiyonu karşısında bulunduğunu anladı.* || ~ ***Fr*** *champion* 1. savaşçı, harpte teke tek vuruşma için öne çıkan cengâver [esk.], 2. bir davanın savunucusu, 3. bir turnuvada galip gelen ~ ***Ger*** ***kampjo*** < ***Ger*** ***kamp*** savaş meydanı ~ ***Lat*** *campus* → KAMP

›› şampiyona

şampuan [İlan 1914] *¯Şampuan tuvaletleri - Rengi dalgalanmış saçların en meşhur boyalarla tabii renkleri bulunur* || ~ ***Fr*** *shampooing* saç yıkamaya mahsus sabun ~ ***İng*** *shampooing* saç masajı yapma, özel merhemle saç yıkama [esk.] < ***Hind*** *śāpo* masaj yapma, ovuşturma

›› şampuanla-

şan[1] [Marz 1380] *sanasuŋ senün ¯şānuŋa geldi* || ~ ***Ar*** *şaʾn* شأن [*#şAn* faʿl msd.] menakıb, siret, bir kişinin ününü oluşturan eylemler < ***Ar*** *şaʾana* شَأنَ iş yaptı, işe yaradı, etkin oldu

›› anlı şanlı, şan şöhret

←- ZIŞAN

şan[2] [HRG <1930] *Türk kısları musıki, ¯şan öğrenmek için Avrupa'ya gidiyorlar.* || ~ ***Fr*** *chant* şarkı, şarkı eğitimi << ***Lat*** *cantus* → KANTO

← ŞANSON, ŞANTAJ, ŞANTAN

şandel "futbol terimi" [Cum 1930] *enfes bir ¯şandel, Fener kalesinin önüne iniyor* || ~ ***Fr*** *chandelle* 1. mum, havai fişek, 2. oyunda topu dikey olarak havalandırma << ***OLat*** *candella* mum < ***Lat*** *candere* yanmak, akkor olmak *+ell°* → KANDİL

şano [Bah 1924] *¯şano: Tiyatroda sahne* || ~? ***İt*** *scena* sahne → SENARYO

† Kaynağı eğer İtalyanca ise, ses değişimi açıklanmaya muhtaçtır. † Aynı sözcük Kürtçede "tiyatro" anlamında benimsenmiştir.

şans [Rz 1896] *sizin ¯şans Malik Efendiye fena yaradı, hepimizin paralarını çekiyor* || ~ ***Fr*** *chance* rastlantı, talih << ***Lat*** *cadentia* 1. düşme, 2. payına düşme, rast gelme, kısmetine çıkma < ***Lat*** *cadēre, cas-* düşmek *+entia* → KADANS

şanson [Rz 1896] *Bu kısımda güzel ¯şansonlar bulacağını ümit ederek sahifeleri süzmeğe başladı* || ~ ***Fr*** *chanson* şarkı << ***Lat*** *cantio* < ***Lat*** *canere* şarkı söylemek *+()tion* → ŞAN[2]

şansölye "Almanye ve Avusturya başbakanlarının unvanı" [Cum 1932] [Avusturya başbakanı] *¯Şansölye M. Şuşnigin 'Cumhuriyet'e beyanatı* || ~ ***Fr*** *chancelier* mabeyinci [esk.], hazine bakanı [esk.], başbakan << ***OLat*** *cancellarius* → KANÇILARYA

şantaj [Bah 1924] *¯şantaj: Rezaleti mucip bir şeyi ifşa etmek tehdidiyle birinden para, memuriyet ve saire koparma.* | [HRGTut 1926] *Ben "¯şantaj' yapmaya tenezzül edecek vicdanda bir kadın değilim* || ~ ***Fr*** *chantage* tehdit, tehditle para sızdırma < ***Fr*** *faire chanter* argoda konuşturmak *+age* < ***Fr*** *chanter* şarkı söylemek → ŞAN[2]

›› şantajcı

şantan [Bas 1870] *geceleri uyumayıp sabahlara kadar tiyatro ve balo ve kazino ve ¯kafe şantan ve daha nice bu misillü habail-i şeytan düşkünlüğiyle* || ~ ***Fr*** *café chantant* şarkılı kafe < ***Fr*** *chanter* şarkı söylemek *+ent°* << ***Lat*** *cantare* a.a. → ŞAN[2]

›› kafeşantan

şanti [Mil 1962] *1 ölçek limon suyu, 1 ölçek şekerli krem ¯şanti* || ~ ***Fr*** *crème chantilly* Chantilly kaymağı, şekerle çırpılmış kaymak < ***öz*** *Chantilly* Fransa'da bir kent

›› krem şanti

şantiye [ACev <1918] *istirahat saatlerinde, ¯şantiyelerde, darüssanayilerde işçilerin ellerinde gazeteleri bulunur* || ~ ***Fr*** *chantier* inşaat iskelesi, inşaat yeri << ***Lat*** *cantharius* yük atı, beygir

›› şantiyede

şantör [Göv 1930] *¯şantör: Muganni, teganni eden erkek.* || ~ ***Fr*** *chanteur* erkek şarkıcı < ***Fr*** *chanter* şarkı söylemek *+()tor* << ***Lat*** *cantare* a.a. → KANTO

← ŞANTÖZ

şantöz [AR 1898] *Konkordiya'daki ¯şantözler arasında şâyân-ı nazar olan yalnız bir Fransız şantözü bulunu-*

Levent Şahverdi Arşivi

yor. || ~ ***Fr*** *chanteuse* kadın şarkıcı < ***Fr*** *chanter* şarkı söylemek +*os*° → ŞANTÖR

şanzıman [Cum 1932] ¯*Şanjman ayar edilmiş, ve ikinci vites sessizdir.* | [Mil 1956] *bir otomobil ¯şanzumanını 750 liraya satarken ihbar üzerine yakalanan Ali Oğlakçı, mahkemede* || ~ ***Fr*** *changement de vitesse* otomobilde vites değiştirme kutusu < ***Fr*** *changement* değişim, değiştirme < ***Fr*** *changer* değiştirmek +*ment*° → KAMBİYO

† Önsesteki */ş/* etkisiyle */j/* > */z/* dissimilasyonu kurallıdır. TDK sözlüğü *şanjman* yazımını tercih ederse de bu yazım güncel Türkçede kullanılmaz.

şap[1] [ETü: Kaş 1073] *ol anı ¯şab ¯şab boyunladı* [tokatladı] *(...) ol kağunuġ ¯şab ¯şab yidi* [ağsını şaplatarak kavun yedi] *(...) ¯çab ¯çab* [kamçı şaklaması ve dudağın şapırtısı sesi] *(...) ol erük ¯çab ¯çab yidi* [ağzını şaplatarak erik yedi] | <u>şapıldu</u> [Deş-TS 1580] *çāk* [Fa.]: *(...) ve öpmek ¯şapıldusı* | <u>şapır</u> [LO 1876] ¯*şapırdamak: Acele yerken dudak şaplamak (...)* ¯*şapır ¯şapır,* ¯*şapırtı* || << ***ETü*** *şap/çap* tokat sesi, dudak sesi, kırbaç sesi < ***onom*** → ŞIP

›› şapır şapır, şapır şupur, şapırda-, şapırdat-, şapırtı, şapla-, şappadak

←- ŞAPLAK

şap[2] [CodC 1303] *alumê - Fa:* ¯*saap - Tr: ačitas* [acı taş?] | "... hayvanlara özgü bir hastalık" [LO 1876] ¯*şāb illeti* || ~ ***Fa*** *şāb* شاب şap maddesi, alumen ~ ***Ar*** *şabb* شبّ [*#şbb* faʿl] 1. Yemen'den gelen parıltılı beyaz taş, 2. bu taştan elde edilen şap veya zaç maddesi < ***Ar*** *şabba* سبّ parıldadı, kıvılcımlandı

›› şap denizi, şap hastalığı, şapa otur-, şaphane

şap[3] [Özön 1961] ¯*şap: Betonu korumak için üzerine çekilen çimento tabakası.* || ~ ***Fr*** *chape* 1. dış giysi, manto, cübbe, 2. herhangi bir şeyin dış katmanı, beton üzerine çekilen ince çimento tabakası << ***OLat*** *cappa* külahlı cübbe → KEP

←- ŞAPEL, ŞAPERON

şapel [Cum 1935] ¯*şapel duvarlarının tezyinatını hazırlayan Jozef ve Yuvanidis adındaki Bizans zenginlerinin* || ~ ***Fr*** *chapelle* küçük kilise << ***OLat*** *cappella* [küç.] Tours kentinde Aziz Martin'in cübbesinin saklandığı yer (vi), ziyaretgâh ve dua yeri (ix) < ***OLat*** *cappa* külah, külahlı cübbe +*ell*° → ŞAP[3]

›› a kapella

şaperon "genç kızlara göz kulak olan yetişkin kadın" [Mil 1954] *Grubumuzda ... iki de hanım* ¯*Şaperon var.* || ~ ***Fr/İng*** *chaperon* 1. büyük kadın başlığı, kapüşon, 2. dadı < ***Fr*** *chape* külah, külahlı cübbe << ***Lat*** *cappa* → ŞAP[3]

şapka "Hıristiyan başlığı" [GSM <1451] *χınzīrχanesine varub yüzin yére kodukdan soŋra başından* ¯*şabḳasın çıkarub* | [Arg 1533] ¯*sciapchá: chappello di greci & berrette di ogni sorte di cristiani* [Yunan ve her çeşit Hıristiyan başlığı] || ~ ***Ar*** *şabaka(t)* شبكة [*#şbk* faʿala(t)] 1. balık ağı, her türlü ağ, 2. bir tür başlık ≈ ***Aram*** *śibkā* סְבְכָא 1. ağ, 2. bir tür başlık ≈ ***İbr*** *śəbākah* סְבָכָה a.a. (◦Jastrow 950) ≈ ***Akad*** *şabikū* bir tür baş örtüsü (◦CAD 17/I.11) → ŞEBEKE

† MÖ 1. binyıl başlarından beri Ortadoğu dillerinde görülen *şabik/şabak* grubu sözcükler, "1. ağ, 2. baş örtüsü, 3. gömlek" anlamlarını taşır. Karş. ŞELİŞEPİK.

›› baca şapkası, şapka işareti, şapkacı, şepke, silindir şapka

şaplak [Fer <1451] *bir āh etdi yüzine* ¯*şaplalar/şepleler* شبله لر *urdı* | [LO 1876] ¯*şaplak: Sille, tokat.* || < ***TTü*** *şapla-* +*Uk* → ŞAP[1]

şapşal [EÇ <1683] *lağımcı Ermeniler daχı (...) ayaklarında* ¯*şapşal* [pejmürde?] *siyāh çizmeler ile ve χırka-i mülevvesleriyle* || ~ ***?***

† ***Yun*** *sápsalos* (a.a.) Türkçeden alınmış olmalıdır.

›› şapşik, şapşirik

şar [ETü: Kaş 1073] ¯*şar* ¯*şur* <şiddetle yağan sağanak yağmurun sesini anlatır. (...) Bu sözcükteki şın (ş) cim'den (c) dönüşmüştür.> | [LO 1876] ¯*şar (...)* ¯*şarıl* ¯*şarıl (...)* ¯*şarıltı (...)* ¯*şarıldamak* || << ***ETü (onom)*** *şar* akar su sesi, yağmur sesi → ŞIR

›› şarıl, şarıl şurul, şarılda-, şarıldak, şarıltı, şarlağan, şarlak

← ÇARÇUR, ŞARLA-

şarampol "parmaklık" [EÇ <1683] *χandak kenārınca cümle kalın direkler ile* ¯*şarampo taʿbir etdikleri parmaklık çevürmişlerdür* | [LO 1876] ¯*şarampoy* شرانپوی*: Palanga ve kale varoşunun kazık ağaç kakılarak yapılan barūsu* || ~ ***Mac*** *sorompó* kazıklardan oluşan çit, parmaklık ~ ***OAAlm*** *schrancpaum* çit kazığı

şarap [Kul 1069] *kayu kıldı birdi kereklig* ¯*şarāb* [kimi yaptı verdi gerekli içkiyi] | [CodC 1303] *vinum - Fa:* ¯*serab - Tr: čager* [çakır], *sira* [şıra], *bor* || ~ ***Ar*** *şarāb* شراب [*#şrb* faʿāl] her türlü içecek, içki < ***Ar*** *şaraba* شرب içti

›› şarabi, şarapçı

←- MAŞRAPA, MEŞREP, MEŞRUBAT, ŞERBET (SORBE), ŞURUP

şarapnel [KT 1900] ¯*şarapnel: Muharebede istimal olunan bir nevi mermi.* || ~ ***İng*** *shrapnel* parça tesirli top mermisi < ***öz*** *Henry Shrapnel* İngiliz general (1761-1842)

† İngilizce sözcük 1806-12 İspanya Harbi'nde kullanıma girmiştir.

şarbon [Bah 1924] ¯*şarbon: Hayvanlardan insanlara da geçen ve kara kabarcık denilen bir hastalık.* || ~ ***Fr*** *charbon* 1. kömür, 2. bir hayvan hastalığı, karakabarcık, ruam << ***Lat*** *carbon* kömür → KARBON

† Şarbon hastalığında oluşan siyah çıbanlardan ötürü.

şarj "futbolda topa yüklenme" [Cum 1929] || "... elektrik yükleme" [Cum 1932] *Bursa'daki (...) fabrikasına Avrupa'dan bir (¯şarj) makinesi getirtilmiştir.* || ~ ***Fr*** *charge* yük << ***OLat*** **carrica* araba yükü → KARGO

›› şarj aleti, şarje

← DEŞARJ, MONTŞARJ, SÜRŞARJ, ŞARJÖR

Levent Şahverdi Arşivi

şarjör [Cum 1930] *Muhsin Bey'in odasından bir ¯şarjör sesi işittiğini, hemen o odaya koştuğunu* || ~ ***Fr*** *chargeur* yükleyici < ***Fr*** *charger* yüklemek +*()tor* → ŞARJ

şark [Tefs <1300] || [AşP 1330] ¯*şarḳa ġarba seyr kıldı dü-nīm* || ~ ***Ar*** *şarḳ* شرق [*#srḳ* faʿl msd.] gün doğumu, doğu < ***Ar*** *şaraḳa* شرق kızardı, aydınlandı, güneş doğdu (≈ ***İbr*** *#srḳ* סרק kırmızı ≈ ***Akad*** *şarḳu* kan)

›› şarki, şarkiyat, şarkiyatçılık

← MAŞRIK, MÜSTEŞRİK, SİROKO

şarkı "neşeli ve hafif usulde nakaratlı müzik parçası" [Ufki 1665] || "telli bir Türkmen çalgısı" [EÇ <1683] *sāzendegān-ı ¯şarḳīcıyān: bu sāz, çārtāya benzer tel sāzıdır, Türkmenler çalarak ʿubūr iderler.* || < ***?***

† ***Ar*** *şarḳī "doğuya* ait, doğulu" sözcüğüyle anlam ilişkisi kurulamaz. † Anadolu ağızlarında "şehirli" anlamına gelen bir deyimden uyarlanmış olması muhtemeldir. Karş. TÜRKİ "köylü havası"; Evliya Çelebi'de *şarıkdı* (Türkmen lisanında "şehirli oldu"). † ***Erm*** *şark* շարք "makam" ve *şaragan* շարականի "bir tür makamlı ilahi" sözcükleriyle ilgisi düşünülebilir mi?

›› şarkıcı

şarküteri [Cum 1954] ¯*Şarküteri (jambonlar, sosisler, türlü sucuk ve salamlar, et konserveleri* || ~ ***Fr*** *charcuterie* işlenmiş et ürünleri satan dükkân § ***Fr*** *char* et (<< ***Lat*** *caro, carn-*) + ***Lat*** *cuit* pişmiş → KARNAVAL, BİSKÜVİ

şarla|mak (argo) [OCK 1932] ¯*şarlamak: öfke ile bağırmak* || < ***onom*** *car/şar* bağırma ve çağırma sesi +*IA-* → ŞAR

† "Akarsu sesi" anlamında kullanılan *şar* biçiminden ziyade *car/çar* grubu ile ilgili görünüyor.

şarlatan [AR 1898] *Avrupalı bir ¯şarlatan doktor yok mu?* || ~ ***Fr*** *charlatan* çok konuşan, sahtekâr ~ ***İt*** *ciarlatano* a.a. < ***İt*** *ciarlare* gürültülü konuşmak < ***onom***

şarlot [Cum 1941] *pasta, gato,* ¯*şarlot* || ~ ***Fr*** *charlotte* elma marmeladı ve eklem kırıntılarıyla yapılan bir tür tatlı < ***öz*** *Charlotte* [f.] bir kadın adı < ***öz*** *Charlot* [küç.] küçük Charles, bir erkek adı → KRAL

† Fransızcada 1804'ten itibaren kaydedilen sözcüğün adlandırılma gerekçesi meçhuldür.

şarm [<1930] || ~ ***Fr*** *charme* 1. büyü amacıyla söylenen makamlı dua, büyü, sihir, 2. baştan çıkarma yeteneği, cazibe << ***Lat*** *carmen, carmin-* şarkı, büyü

† ***İng*** *charm* (a.a.) Fransızcadan alıntıdır.

›› şarmör, şarmöz

← ŞARMAN

şarman [Özön 1961] ¯*şarman, şarmant: Sevimli, hoş* || ~ ***Fr*** *charmant* büyüleyici, cazip, sevimli < ***Fr*** *charmer* büyülemek, cezbetmek +*ent°* → ŞARM

şart[1] [Kut 1069] *bu tüş ʿilminе baksa ¯şarṭı öküş* [bu düş ilmine baksan şartı çoktur] || ~ ***Ar*** *şarṭ* شرط [*#šrṭ* faʿl msd.] koşul < ***Ar*** *şaraṭa* شرط 1. bıçak ucuyla kesti, çentik açtı, yardı, 2. şart koştu (≈ ***Aram*** *sereṭ* סרטא [*#srṭ*] bıçak ucuyla yapılan çentik, yazı, yazıt < ***Aram*** *səraṭ* çentmek, işaretlemek)

›› bilakaydüşart, kayıtsız şartsız, şartlı tahliye

← BİLAKAYDUŞART, MEŞRUT, ŞERAİT, ŞERİT

şart[2] "kurucu sözleşme" [Cum 1966] *Birleşmiş Milletler ¯Şartı* || ~ ***Fr*** *charte* belge, protokol ~ ***Lat*** *charta* kâğıt → KART[2]

şaryo [Cum 1952] *Diana yazı makinelerinin (...)* ¯*şaryo genişliği 26 sm. Tuş adedi 44.* || ~ ***Fr*** *chariot* [büy.] 1. dört tekerli yük arabası, 2. daktilonun hareketli kısmı << ***Lat*** *carrus* a.a. < ***Fr*** *char* at arabası → KARGO

şasi [Hil 1930] *yayları uzun elastikî ve mümkün mertebe amortisseur'lü bir ¯şasi* || ~ ***Fr*** *châssis* at arabasının ana gövdesi [esk.], otomobil gövdesi < ***Fr*** *châsse* sandık, sanduka << ***Lat*** *capsa* a.a. → KASA

şaş|mak <u>saş</u> [ETü: Kaş 1073] ¯*sāş at* <ürkek, kolayca panikleyen at> | [Çağ: OğN <1300] *nökerlernün̄ il künnün̄ kamaġı munı kördiler ¯şaştılar* | <u>şaş qit-</u> [Terc-TS <1461] *al-muχtif* [Ar.]: *nişāna uğramayıp ¯şaş gidici ok* | [Çağ: Pav <1500] ¯*şaşmak: etre troublé, agité* || << ***OTü*** *şaş-* ürkmek, hayret etmek ≈ ***ETü*** *saş* ürkek, şaşkın

† Alıntı ve onomatopeler dışında */ş/* ile başlayan Türkçe üç sözcüğün her üçü, ikinci ünsüzdeki */ş/* sesinin önsese asimilasyonuyla oluşmuştur. Karş. ŞIŞ-, ŞIŞ[1].

›› şaşakal-, şaşala-, şaşıl-, şaşır-, şaşırt-, şaşırtıcı, şaşırtma, şaşkın

← ŞAŞI, ŞAŞKALOZ

şaşaa [Taz 1482] ¯*şaʿşaʿa-i ʿuküs-ı işrāḳāt-i şıfat* [sıfat ışığının yansımalarının parıltısı] | [Sad 1574] ¯*şaʿşaʿa-i şevārim-i āteşbār ve remīz-i esinne-i şihābgirdār* [ateş saçan kılıçların parıltısı ve kıvılcım saçan mızrakların görüntüsü] || ~ ***Ar*** *şaʿşaʿa(t)* شعشعة [*#šʿ* faʿfaʿa(t) q. msd.] parlama, parıltı < ***onom*** *şaʿşaʿa* شعشع parıldadı

›› şaşaalı

şaşı [ETü: Kut 1069] *ḳara ḳılḳı başsız ḳılınç ¯saşı* [kara halkın tavrı başsız, ahlakı şaşkın/tutarsız] | [Kıp: İdr 1312] ¯*şaşı gözlü* || << ***ETü*** *saşı* şaşkın, birbirini tutmaz < ***ETü*** *saş-* +*I(g)* → ŞAŞ-

›› şaşılık

şaşkaloz [LO 1876] ¯*şaşkoloz* شاشقولوز :*Koskoca şaşkın.* || § ***TTü*** *şaş-* +? ***TTü*** *kal-* +*oz* → ŞAŞ-, KAL-

† Geç Osmanlı halk dilinde sıkça görülen +*oz* eki muhtemelen Rumcadan taklit yoluyla üretilmiştir. Karş. CADALOZ, SALOZ, ZIRTAPOZ.

›› şaşkalozla-

şatafat [LO 1876] ¯*şaṭf: Bezemek, müdahene.* | "gösteriş" [KT 1900] ¯*şaṭafat: (Arabî bir kelimeden galat gibi görünüyorsa da aslı anlaşılamadı)* || < ***Ar*** *şaṭf* شطف [*#šṭf*]

Levent Şahverdi Arşivi

1. Mısır'da Memluk hükümdarlarının egemenlik alameti olan sancak, 2. bezeme, dalkavukluk

›› şatafatlı

şatır [MG <1400] || [LO 1876] *~şāṭır: Şetaretli, her şeye koşup rağbet eden, heveskâr, oyunbaz.* || *~ Ar şāṭir* شاطر [*#şṭr* fāʿil fa.] oynak, şaklaban < *Ar şaṭura* شَطَر seğirtti, şaklabanlık yaptı

›› şen şatır

← ŞETARET

şato [Alhsan 1891] || *~ Fr château* müstahkem konut << *Lat castellum* [küç.] küçük kale < *Lat castrum* «kesilip ayrılmış yer», surla çevrili yerleşim veya kale, müstahkem yer, askeri garnizon *+ell°* << *HAv *kas-tro-* < *HAv *kes-*[2] kesmek

† Türkçe yer adlarında görülen *kastel/kestel* biçimleri ile *İng castle* eşkökenlidir. Aynı kökten *Lat castrare* "organını kesmek, iğdiş etmek" . † *Havr *kes-* ve *Tü kes-* fiillerinin benzerliği ses sembolizminden doğan bir tesadüf olmalıdır.

← ANKASTRE, KASIR (KASARA), KASTRASYON

şatobriyan [Cum 1949] *bonfile, rozbif, ~şatobriyan, fileminyon* || *~ Fr chateaubriand* bir tür biftek <? *öz François-René de Chateaubriand* Fransız yazar ve diplomat (1768-1843)

† Bazı kaynaklara göre Fransa'daki Chateaubriant kasaba adından. Yemek adı olarak 1860'lardan itibaren kaydedilmiştir.

şavarma [Mil 1996] *döner, ~şavarma (dönerin Yahudi versiyonu), giro, suvlaki* || *~ Ar şawarma* döner kebabı (Suriye ve Lübnan'da) *~ TTü çevirme* → ÇEVİR-

† Arapçada /ç/ fonemi mevcut olmadığı için /ç/ > /ş/ evrimi doğaldır.

şavk "ışık" [Tezk 1341] *subh vaktın anuŋ ~şavkına benüm canum içimden gelür* | [Arg 1533] *ottün ~sciauch* [odun şavk]: *fiama* [alev] | [Hind 1838] *~şavk: (ışık) lumiére, clarté* || < *?*

† Halen Anadolu ağızlarında "ışık" anlamında kullanılır. † Arapçada bu anlamda bir *şawḳ* mevcut değildir. Türkçe *ışık* sözcüğüyle ilişkisi muğlaktır.

›› şavkı-

şavulla|mak <u>şağul</u> "şakul" [LL 1732] || <u>şağulla-</u> "şakul ile ölçmek" [BK 1797] || [LO 1876] *~şakullamak: Şakul ile ölçer gibi tasarlamak, hesaplamak.* || < *Fa şāḡūl/şāhūl* şakul ≈ *Ar şāḳūl* شَقل a.a. → ŞAKUL

şayak "çuhaya benzer bir kumaş" [EÇ <1683] *cümlesi ~şayak gibi beyāz aba sıkma dolama geyüp* || ≈ *TTü sayu* çuhaya benzer bir kumaş < *?* › SAYA

şayan [Men 1680] *bunlar ~şāyāni vidādü āşināyī degüldir* [dostluğa ve tanışıklığa uygun değildir] || *~ Fa şāyān* شایان mümkün, uyan, olur < *Fa şāyistan, şāy-* شایستن, شای mümkün olmak, uygun olmak *+â(n)* ≈ *Ave χşi-/χşāy-* muktedir olmak, gücü yetmek → ŞAH[1]

← ŞAYET

şayet [Marz 1380] *endīşe eyledi kim ~şāyed* [ola ki] *oşbu çetüğüŋ* [bu kedinin] *gitmiş kuvveti girü yirine gele* | [GülM 1429] *eger katıŋa varsan, ḥāliŋi ʿarż itseŋ, ~şāyed ki saŋa da bir ʿaṭāsı* [ola ki sana da bir yardımı] *irişe-idi* || *~ Fa şāyad* شاید uygundur, olur, ola < *Fa şāyistan, şāy-* شایستن, شای mümkün olmak, uygun olmak → ŞAYAN

† Türkçe kullanımı *şāyed ki* "ola ki" deyiminden evrilmiştir.

›› şayeste

şayi [Dan 1360] *Dört yaŋa χaber ~şāyiʿ oldı kim Melik Dānişmend Malatiyye'den gelüp Rūm vilāyetin zīr ü zeber kıldı* || *~ Ar şāyiʿ* شایع [*#şyʿ* fāʿil fa.] yayılan (haber), şüyu eden < *Ar şāʿa* شاع yayıldı, etrafa dağıldı → ŞÜYU

← ŞAYİA

şayia [YOsm: LO 1876] *~şāyiʿa: Yayılmış haber, tevatür.* || *~ Ar şāyiʿa(t)* شایعة [*#şyʿ* fāʿila(t) fa. fem.] yayılan veya dağılan şey → ŞAYİ

† *Şāyiʿ* sıfatının müennesi iken Türkçede ayrı ad niteliği kazanmıştır. *Hissei şayia kumpanyası*, geç Osmanlıcada "anonim şirket" anlamındadır.

şayka "Karadeniz'e özgü yaygın tekne" [EÇ <1683] *Ol kayıklarını ve Urus-ı menhūs ~şaykalarını pâdişâhıma arz etdim.* || *~ Rus şayka шайка* tekne, leğen

şayze [x 2005] *~şayze ne demek?* [Sibel] *kekilli çok diyor ama daha çözemedim anlamını.* || *~ Alm Scheisse* dışkı < *Ger *skeutan* atmak, fırlatmak, saçmak → ŞUT

şeamet [Men 1680] *~şeemet & ~şiāmet: Pars sinistra & adversitas sortis, infelicitas.* || *~ Ar şiʾāma(t)* شَئامة [*#şAm* faʿāla(t) msd.] 1. sol taraf, 2. uğursuz ve meymenetsiz olma ≈ *Ar şuʾm* شؤم [fuʿl msd.] a.a. → ŞOM

← MEŞUM

şebboy [EÇ <1683] *nerkis ü zambak ve nesrīn ü ~şebbūy ve şaḳāyık* || *~ Fa şabbūy/şab-anbūy* شبّوی/شب أنبوی «gece kokan», sarı menekşe § *Fa/OFa şab* شب gece (<< *EFa/Ave χşap-* a.a. ≈ *Sans kṣapā* a.a.) + *Fa būy* بوی koku --› AKŞAM, BU[2]

← ÇARŞAF, ŞEBNEM

şebek "ağ" [Men 1680] *şebeket, pl. ~şebek: Rete piscatorium* [balıkçı ağı] | "... bir tür maymun" [BK 1797] *maymūn taʿbīr olunan cānāvar nevʿindendir, Türkçe şadı derler ve bir nevʿine ~şebek taʿbīr ederler.* || *~ Ar şabak* شَبَك [*#şbk* faʿal] ağ, network < *Ar şabaka(t)* شَبَكة [mr.] bir ağ parçası, özellikle yüze takılan ağ şeklinde perde → ŞEBEKE

† Belki "ağ maymunu" anlamında.

şebeke [EÇ <1683] *bu demür ~şebeke kafeslere imʿān-ı nazar ile nazar edüp* | [LO 1876] *~şebeke: Kafes ve hasır tarzında örülmüş şeyler, pencere kafesi, parmaklık, balık ağı.* | [YOsm: KT 1900] *~şebeke: (...) 3. Bir memleketteki demir yollarının hey'eti mecmu'ası.* || *~ Ar şabaka(t)* شبكة [*#şbk* faʿala(t) mr.] ağ, balık ağı, dokuma, örgü, ızgara < *Ar şabaka* شبك ağ ör-

Levent Şahverdi Arşivi

dü (≈ ***Aram*** *sebek* סְבַךְ ağ ≈ ***İbr*** *sābak* סָבַךְ ağ örme, dokuma, çit ve kafes yapma)

›› suç şebekesi, telefon şebekesi

← ŞAPKA, ŞEBEK, ŞELİŞEPİK

şebnem [Dan 1360] *Dökerdi göz yaşını yire ¯şeb-nem* || ~ ***Fa*** *şabnam* شبنم çiy § ***Fa*** *şab* شب gece + ***Fa*** *nam* نم yaşlık, nem → ŞEBBOY, NEM

şecaat [Marz 1380] *Zīrek adlu bir it kim ¯şecāʿati arslandan artuk ve himmeti ṭağdan yüce* | [Kab 1432] *nedīmde ¯şecāʿatden yaʿni erlikden nesnecik olup* || ~ ***Ar*** *şacāʿa(t)* شَجَاعَة [#*şcʿ* faʿāla(t) msd.] yiğitlik, civanmertlik < ***Ar*** *şacuʿa* شَجُعَ yiğit idi

›› şeci, şüca

← TEŞCİ

şecere [Rab 1310] *¯şecere atlıġ yığaçnıŋ tüpinde tüştiler* ['şecere' adlı ağacın dibinde indiler] | [Taz 1482] *ʿışḳ-ı ḥaḳīḳī bir ¯şeceredür ki, ʿaṣlı* [kökü] *fenā olur ve budakları vefā olur* || ~ ***Ar*** *şacara(t)* شَجَرَة [#*şcr* faʿala(t) mr.] 1. ağaç, 2. (mec.) soy ağacı

›› eşcar, şecer, şecerelen-

← MEŞCERE

şedde [DaiÇ 1406] *Dizilmiş ¯şedde ¯şedde incülerden* || ~ ***Ar*** *şadda(t)* شَدَّة [#*şdd* faʿla(t) mr.] Arap alfabesinde bir sessiz harfin çift telaffuz edileceğini gösteren işaret < ***Ar*** *şadda* شَدَّ sertleştirdi → ŞİDDET

›› şeddeli

şedit [MG <1400] || ~ ***Ar*** *şadīd* شديد [#*şdd* faʿīl sf.] sert, katı, pek < ***Ar*** *şadda* شَدَّ sert idi → ŞİDDET

şef [Bah 1924] *¯şef: Baş, reis, müdür. ¯Şef dorkestra, ¯şef dö gar.* || ~ ***Fr*** *chef* baş, reis << ***OLat*** **capo* baş ≈ ***Lat*** *caput, capit-* baş → KAPİTAL

›› milli şef, şef garson, şef salatası, şeflik

şefaat [MEd y. 1300] *¯şafāʿat kıldı anı begge = ¯şāfāʿatçı boldı aṇa beg katında* | [AşP 1330] *doġrı yoldan ırmaġıl / ol ¯şefāʿatdan bizi ayırmaġıl* || ~ ***Ar*** *şafāʿa(t)* شَفَاعَة [#*şfʿ* faʿāla(t) msd.] kefil olma, birinin ceremesini veya azatlık bedelini üstlenme < ***Ar*** *şafaʿa* شَفَعَ çift koştu, ikiledi

† ***Lat*** *redemptio* "geri satın alma, bir köleyi bedelini ödeyerek azat etme, günahtan azat etme" eşdeğeridir.

›› şefaatçi

← ŞUFA

şeffaf [Marz 1380] *yāḳut gibi ¯şeffāflıġı artub ortaya düşdi* || ~ ***Ar*** *şaffāf* شَفَّاف [#*şff* faʿʿāl mesl.] çok ince ve ışık geçiren (kumaş, tül) < ***Ar*** *şaffa* شَفَّ şeffaf idi

şefkat [MEd y. 1300] *¯şafkat kıldı anıŋ üze = amrak boldı anıŋ üze* | [Marz 1380] *īmānuŋ bütünliginden baṇa ¯şefḳat idesin* || ~ ***Ar*** *şafḳa(t)* شَفْقَة [#*şfḳ* faʿla(t) msd.] merhamet, esirgeme, kayırma < ***Ar*** *şafaḳa* شَفَقَ kıstı, kıskandı, kaygılandı

† Arapçada *şafaḳat* شَفَقَة biçimi tercih edilir.

›› şefkatli

← MÜŞFİK, ŞAFAK

şeftali [CodC 1303] *persicum - Fa & Tr: ¯şaftalu* || ~ ***Fa*** *şaftālū* آلو شفت şeftali § ***Fa*** *şaft* شفت kaba, kalın + ***Fa*** *ālū* آلو erik cinsi meyvelerin genel adı → ALIÇ

† ▫Men I.923 s.v. *buse, şeftālü* sözcüğünün "öpücük, buse" anlamında kullanıldığını belirtir. † ***Fr*** *pêche,* ***İng*** *peach,* ***Alm*** *Pfirsich* "şeftali" sözcükleri ilk kez 6. yy.'da kaydedilen ***OLat*** *persica* veya *persicus* "Fars elması" biçiminden türerler (▫DuCL 6:282).

şehadet "şahitlik" [Kut 1069] *¯şahādat bile kesgil āḫır tınım* [(kelime-i) şehadet ile kes son nefesimi] | "... şehitlik" [Marz 1380] *biz kırılursavuz* [ölürsek] *¯şehādet mertebesine irevüz* | şehadetname "tanıklık belgesi" [İTO 1924] || ~ ***Ar*** *şahāda(t)* شهادة [#*shd* faʿāla(t) msd.] şahitlik, şehitlik < ***Ar*** *şahida* شَهِدَ tanıklık etti, mahkemede yemin etti, kelime-i şehadet getirdi → ŞEHİT

›› şehadet şerbeti, şehadetname

← CÜRMÜMEŞHUT, MEŞHUT, MÜŞAHEDE (MÜŞAHİT), ŞAHİT

şehbender "konsolos" [YOsm: KT 1900] *¯şehbender* || ~ ***Fa*** *şahbandar* شه بندر «kral limanı», gümrük, gümrükçü § ***Fa*** *şah* شاه/شه şah + ***Fa*** *bandar* بندر liman → ŞAH[1]

›› şehbenderlik

şehinşah [Tezk 1341] *Ana ¯şāhenşāh-ı ʿulemā dimişlerdür. ʿilm ve şecāʿat içinde ve cömardlıkda mānendi yoġ-ıdı.* || ~ ***Fa*** *şahinşāh* شهنشاه krallar kralı, İran hükümdarlarının sıfatı << ***EFa*** *χşāyathiyānam χşāyathiya-* a.a. → ŞAH[1]

şehir[1] [CodC 1303] *civitas - Tr: ¯saar vel χent* [şaar, kent] | şehremini "kent sorumlusu" [FatK <1481] *anuŋ altına ¯şehr ¯emīni, anuŋ altına reīsül küttāb oturur* | şehircilik [Cum 1930] *¯Şehircilik noktai nazarından iyi bir metot takip edilmiş* | şehir efsanesi [Mil 2000] *Ama dışarıya görüntülü bilgi sızmaması, buranın Amerikalıların 'urban legend' dedikleri bir sürü ¯şehir ¯efsanesine kaynak olmasına yol açıyor.* || ~ ***Fa/OFa*** *şahr* شهر il, memleket, kent << ***EFa*** *χşathra-* krallık, devlet → ŞAH[1]

† ***Erm*** *aşχarh աշխարհ* ("ülke" > "dünya") Eski Farsçadan alıntıdır. † Anadolu ağızlarında ve Kürtçede *şar* biçimi yaygındır.

›› başşehir, şar, şarlı, şehir efsanesi, şehircilik, şehirler arası, şehirleş-, şehirli, şehirlilik, şehremini

← HEMŞEHRİ, SATRAP, ŞEHRAYİN, ŞEHRİYAR

şehir[2] [Sad 1574] *Sulṭān Murād ¯eş-şehīrü χudāvendigār* [Hudavendigâr olarak meşhur olan S. M.] || ~ ***Ar*** *şahīr* شهير [#*şhr* faʿīl sf.] tanınan, tanınmış, meşhur < ***Ar*** *şahara* شهر belirdi, tanındı → ŞÖHRET

† Halen sadece *komik-i şehīr* deyiminde.

›› komik-i şehir

şehir[3] "ay" [Men 1680] *elemü ızdırābından her günün her saʿati bir ¯şehr* [ay] *olurdı* || ~ ***Ar*** *şahr* شهر [#*shr* faʿl] msd.] 1. belirme, 2. yeni ayın belirmesi, ayın ilk günü, 3. takvim birimi olarak ay < ***Ar*** *şahara* شهر belirdi → ŞÖHRET

Levent Şahverdi Arşivi

† Halen sadece *hoş geldin ey şehr-i Ramazan* deyiminde.

›› şehr-i Ramazan

şehit [MEd y. 1300] *~şehīd kılındı fulān = ẓulmun öltürüldi fulān* [filan kişi zulümle öldürüldü] | [AşP 1330] *öldürenler ġāzidür ölen ~şehīd* || *~ Ar şahīd* شهيد [*#shd* faʿīl sf.] tanık, din uğruna ölen kişi *~ Aram sāhədā* סהדא [*#shd*] tanık, İsa'ya tanıklık eden, din fedaisi < *Aram səhad* סהד tanık olmak, tanıklık etmek

† Aramice sözcük ***EYun*** *mártys, mártyros* "1. tanık, 2. din uğruna ölen kişi" çevirisidir.

›› şehitlik

← MEŞHET (MAŞATLIK), ŞEHADET (CÜRMÜMEŞHUT, MEŞHUT, MÜŞAHEDE, ŞAHİT), ŞÜHEDA

şehla [Men 1680] *~şehlā: ala gözlü, büyük gözlü, şaşı & alaca nesne.* || *~ Ar şahlāʾ* شهلاء [*#şhl* faʿlā sf. fem.] siyaha çalan mavi gözlü kadın < *Ar aşhal* أشهل [afʿal sf.] siyaha yakın mavi renk

›› şehlalık

şehrayin [KT 1900] *~şehrāyīn: Şehrin donatılmasiyle icra olunan umumi cümbüş, şenlik.* || § *Fa şahr* شهر şehir, ülke + *Fa āyīn* آيين donatma → ŞEHİR[1], AYİN

şehriyar [YusZ <1377] *çün züleyhā anı gördi ne var ki var / bu gez eytdi aŋa kim iy ~şehriyār* || *~ Fa şahryār* شهر يار «ülkenin dostu», kral, hükümdar → ŞEHİR[1], YAR[2]

şehriye "tel kadayıf teli?" [EÇ <1683] *ve ~şehrīyeciler dahı seyishāneler üzre dükkānların şamata varakları ve günāgün teller ile zeyn idüp ~'şehrīye nefāyis cānım' deyü ~şehrīye satarak* | "... kıl makarna" [KT 1900] *~şeʿrīye* شعريه *: Galatı ~şehriye* شهريه. *Kıl gibi ince çorba makarnası.* || *~ Ar *şaʿrīya(t)* شعريّة kıl gibi şeyler < *Ar şaʿr* شعر [*#şʿr*] kıl (≈ *Aram saʿrā* סערא a.a. ≈ *Akkad* *şaʿrtu* a.a.)

şehvet [Kut 1069] *biri söz, boğuz, köz bu ~şahwat otı/ bular ol kişike bu taʿat yutı* [söz, boğaz, göz ve şehvet ateşi - bunlar insanın namazını bozar] | "... meni" [Yad <1421?] *ādem ~şehvetin behaḳa ve demregüye* [iki cilt hastalığı] *dürteler* || *~ Ar şahwa(t)* شهوة [*#şhw* faʿla(t) msd.] şiddetle isteme, cinsel istek, arzu < *Ar şahā* شها şiddetle arzuladı

›› şehevî, şehvetli

← IŞTAH

şehzade [SN 1354] *sımaz-ısa bu ~şāh-zādemüzüŋ sözin* || *~ Fa şahzāda/şāhzāda* شهزاده/شاهزاده hükümdar oğlu, prens → ŞAH[1], ZADE

şek [Kut 1069] *köŋül bütti ~şaksız amul tutġıl ög* [gönlün tereddütsüz inandıysa, aklını rahat tut] | [Fer <1451] *seni kullığa kabūl éderse, ~şek degül ki* [şüphe yok ki] *maḳsūd ḥāṣıl ola* || *~ Ar şakk* شك [*#şkk* faʿl msd.] kuşku, tereddüt < *Ar şakka* شكّ 1. çivi çaktı, mıhladı, şişledi, 2. kuşkulandı, şüphe ve tereddüde kapıldı → SİKKE

← MEŞKÛK

şekavet "bedbahtlık" [Marz 1380] *rūḥ-ı nefsānīden iki cihān saʿādetin ister ki ~şeḳāvet sebeblerinden ırağ ola* | "... haydutluk" [KT 1900] *~şeḳāvet: 1. Bedbahtlık, 2. Fiil-i şer, şakīlik, yaramazlık, 3. Haydudluk, eşkiyalık.* || *~ Ar şaḳāwa(t)* شقاوة [*#şḳw* faʿāla(t) msd.] bedbahtlık, mutsuzluk < *Ar şaḳā* شقا bedbaht idi → ŞAKI

şeker [Kut 1069] *~şakar teg süçiyü barır ol kişi* [şeker gibi tatlılıkla gider o kişi] | [CodC 1303] *ćucharo - Fa: ~sakar - Tr: ~saχar* || ≈ *Fa/OFa şakar* شكر şeker *~ Prakrit śakkharā* a.a. *~ Sans śárkarā* शर्करा 1. çakıltaşı, 2. külçe veya kristal şeker

† MÖ 1. binyıl ortalarından itibaren Hindistan'dan dünyaya yayılmıştır. Türkçeye doğrudan doğruya Hintçeden veya Farsça aracılığıyla alındığı düşünülebilir. Batı dillerine MÖ 4. yy.'da ***EYun*** *sakχaron,* MS 9. yy.'dan itibaren *Ar sukker* biçimlerinden iki kez aktarılmıştır. Karş. *Fr sucre, İng sugar, İt zucchero, Alm Zucker* vb.

›› şekerleme, şekerlen-, şekerlik, şekerrenk

← GÜLBEŞEKER, SAKARİN, ŞEKERPARE

şekerpare [Men 1680] *~şekepere, ~şekerpīre & ~şekerbūre: Panis saccharius.* || *~ Fa şakar-būra* شكربوره hamur ve şekerle yapılan bir tatlı § *Fa şakar* شكر şeker + *Fa būra* بوره börek, çörek → ŞEKER, BÖREK

† Kullanımda *Fa şakarpāre* "şeker parçası, çok tatlı bir tür kayısı" ile birleşmiştir.

şekil [Gül 1317] *~şekl ü şüret kim ʿarazdur kalmaya* | <u>şekilci</u> [Cum 1933] *Celāl Sahir grupu, kof bir muhteveya düşecek derecede ~şekilci kalmıştı* | <u>şekil yap-</u> "tavır sergilemek (argo)" [EkşiS 2000] *geçen abbas abime kahvede ~şekil ~yapmışsın?* || *~ Ar şakl* شكل [*#şkl*] biçim, form *~ Aram şaklīl/şiklīl* שכלל [*#kll*] tamamlama, biçimleme, bezeme (≈ *Akkad şuklulu* [*#kll*] 1. tam, bütün, 2. tamamlama, bitirme < *Akkad kullatu* tam, bütün) → KÜL[2]

† *Aramca şaklīl* ve *Akkad şaklulu* biçimleri, *kll* kökünün *şafʿel* vezninde düzenli türevidir (ᵒJastrow 1574, ᵒCAD 17/3.220 vd). Arapça sözcük Akadcadan veya Irak Aramcasından alıntıdır. *Ar #şkl* kökü ile anlam bağı mevcut değildir. Bkz. müşkül.

›› şekil bir a, şekil yap-, şekilci, şekilcilik, şekildeş, şekillen-, şekillendir-, şekilli, şekilperest, şekilsiz, şeklen, şeklî

← EŞKÂL, TEŞEKKÜL (MÜTEŞEKKIL), TEŞKIL

şekva [Sad 1574] *zebān-i ~şekvāsını dırāz idüp* [şikâyet dilini uzun edip] || *~ Ar şakwāʾ* شكواء [*#şkw* msd.] şikâyet < *Ar şakā* شكا şikâyet etti → ŞİKÂYET

›› şekvacı

şelale [LO 1876] *~şelāle: Büyük cendele, duş.* || *~ Ar şallāla(t)* شلّالة [*#şll* faʿʿāla(t) mesl.] katarakt, Nil nehrinin çağlayanları < *Ar şalla* شلّ sekteye uğradı, kırıldı

şelf [TDK1 1945] *~şelf: Raf biçiminde düz ve büyük kaya.* || *~ İng continental shelf* kıta sahanlığı < *İng shelf* raf, sahanlık << *Ger *skelf-* biçilmiş tahta, tabla << *HAv *(s)kel-*[1] kesmek, yarınak → ŞALTER

şelişepik [EÇ <1683] *mīr-i aşāirlerden hān murād edinse yedi bin pāçīle ve lekanlı ve kūpallı ve ~şāl ~u ~şepikli*

Levent Şahverdi Arşivi

tüfeng-endāz ʿasker || ~ ***Kürd*** *şal ū şepik* geleneksel bir Kürt giysisi § ***OFa*** *şal* pantolon, şalvar + ***OFa*** *şapik* gömlek (≈ ***Akad*** *şabikū* bir tür baş örtüsü) → ŞALVAR, ŞEBEKE

† Karş. ***Erm*** *şabig ջաղիկ*, ***Fa*** *şabī* شبی "gömlek".

şema şematik [Ataman 1938] *Ele aldığımız bozuğun umumi bir ölçüsünü de ¯şematik olarak gösterelim.* || ~ ***Fr*** *schéma* model, bir şeyin işleyişini basit çizgilerle gösteren şekil, diyagram << ***OLat*** *schema* 1. figür, şekil, özellikle geometrik şekil, 2. retorikte söz sanatlarının her biri ~ ***EYun*** *sχḗma σχήμα* a.a. < ***EYun*** *eχō, sχe- ἔχω, σχε-* tutmak, edinmek, sahip olmak *+ma(t)* << ***HAv*** **sgh-* < ***HAv*** **segh-* tutmak

›› şematik, şematizasyon, şematize, şematizm

şemail [GülM 1429] *iy manẓar-ı melʿūn ve iy ¯şemāil-i nā-mevzūn* || ~ ***Ar*** *şamāʾil* شمائل [*#şml* faʿāʾil çoğ.] huylar, eşkal, karakteristikler < ***Ar*** *şimāl* شِمال [fiʿāl t.] aslî özellik, tabiat < ***Ar*** *şamala* شَمَلَ kucakladı → ŞÜMUL

›› şekil şemail, şemalsiz

şemame [Men 1680] *¯şemmāmet: Melonis genus parvum, colocynthidis instar odoratum.* || ~ ***Ar*** *şamāma(t)* شمامة [*#şmm* faʿāla(t) mr.] güzel kokusu için yetiştirilen bir tür mini kavun < ***Ar*** *şamma* شَمَّ güzel koktu

şempanze [AM 1894] || ~ ***Fr*** *chimpanzé* bir tür büyük maymun ~ ***Tshiluba*** *kivili-chimpenze* taklit-adam, a.a.

† Angola'da kullanılan Tshiluba dilinden 18. yy.'da Avrupa dillerine alınmıştır.

şems [AşP 1330] *gök yüzinde ¯şems ü māh* || ~ ***Ar*** *şams* شمس [*#şms*] güneş ≈ ***Aram*** *šimšā* שִׁמְשָׁא a.a. ≈ ***Akad*** *şamşu, şamaš* a.a.

›› şemsi

← ŞEMSİYE

şemsiye "güneşe ilişkin" [Men 1680] *¯tarīḳı ¯şemsīye: Ecliptica.* | "... güneşlik" [LO 1876] *¯şemsīye: Güneş ve yağmur için siper* || ~ ***Ar*** *şamsiyya(t)* شمسيّة [nsb.] güneşe mensup, güneşlik < ***Ar*** *şams* شمس [*#şms*] güneş *+ī* --› ŞEMS

şen "mamur ... mutlu" [Kab 1432] *niteki köyü ¯şen tutasıŋ ḫāṣılı artuk virür* [mahsulü çok verir], *kullukçı* [hizmetkâr, köle] *daχı ¯şen olsa kullığı artuk ider* | şenelt- "imar etmek" [Kab 1432] *ḫaḳ teʿālā diledi ki cihānı ¯şenelde* [mamur kıla] | şenlik "mamur" [Tev 1555] *hem bī-nihāye iller ve vilāyetler idi ve ¯şénlik yérler idi* || (~ ***Erm*** *şén շէն* meskûn, mamur, abad) ~? ***Fa*** **şen* < ***Ave*** *şi-/şiti-* yerleşmek, ikamet etmek, kalabalık olmak

† İslami döneme ait Farsça sözlüklerde bu sözcük görülmez. Ancak ***Erm*** *şén*, ***Gürc*** *şeni* "meskûn yer, köy" ve ***Süry*** *şainā* "meskûn yer, başarı, neşe" biçimleri, ortak İrani kaynağa işaret ederler.

›› şen şakrak, şenlen-, şenlik

şenaat [Men 1680] *¯şenāʿat: usit. fesād, tecāvüz. Excessus, exorbitatio, malum.* || ~ ***Ar*** *şanāʿa(t)* شناعة [*#şnʿ* faʿāla(t) msd.] kötülük, habislik, fesat < ***Ar*** *şanuʿa* شَنُعَ çirkin ve habis idi

şeni [Sad 1574] *harekāt-i ¯şenīʿe vü eṭvār-ı beşīʿesi pāye-i serīr-i aʿlāye ʿarz olunup* [çirkin hareketleri ve uygunsuz tavırları yüce makama arz olunup] || ~ ***Ar*** *şanīʿ* شنيع [*#şnʿ* faʿīl sf.] çirkin, habis < ***Ar*** *şanuʿa* شَنُعَ çirkin idi

şeniyet "realite" [YOsm: ZG 1917] *fertlerin fevkinde ve onlara amir olan bir ¯şeʿniyetin (réalité) varlığı* || < ***Ar*** *şaʾn* شأن [*#şAn* faʿl msd.] şey, nesne, olgu

† Ziya Gökalp'in popülerleştirdiği Yeni Osmanlıca sözcüklerdendir.

şer[1] [Kut 1069] *kiçig bolsa imīn uluġ ¯şerrindin* [küçük emin/güvenli olsa büyüğün şerrinden] || ~ ***Ar*** *şarr* شرّ [*#şrr* faʿl msd.] kötülük < ***Ar*** *şarra* شَرَّ kötülük etti

›› ehveni şer

← ŞERİR, ŞİRRET

şer[2] [YusZ <1377] *kıydılar kebin* [nikâh] *bā-emr-i celīl / hem ber-ism-i ¯şerʿ-i ibrāhim halīl* | [GSM <1451] *bir ādem kāfir-ile arka bir édüb ümmet-i Muhammed'i rencīde ve pāymāl eylese ¯şerʿan ne lāzım gelür* || ~ ***Ar*** *şarʿ* شَرْع [*#şrʿ* faʿl msd.] 1. yol, rota, 2. özellikle İslam dininin yolu, İslami hukuk < ***Ar*** *şaraʿa* شَرَعَ 1. başladı, girişti, 2. yasa koydu, düzenledi

›› şer'an, şer'i, şer'iye

← MEŞRU, ŞERİAT, TEŞRİ

şerait [MŞ <1400] *süd çürügi ki cemīʿ ¯şerayıtıyla kılınmış ola māliχulyāye müfīddür* [tüm koşullarıyla hazırlanmış olsa melankoliye faydalıdır] || ~ ***Ar*** *şarāʾiṭ* شَرَائِط [*#şrṭ* faʿāʾil çoğ.] şartlar < ***Ar*** *şarṭ* شرط [t.] → ŞART[1]

şerare [Hal 1477] *Oddan çıkan kığılcım ki koğ dérler, ʿArabca ¯şerār dérler.* || ~ ***Ar*** *şarār/şarāra(t)* شرارة [*#şrr* faʿāla(t) mr.] kıvılcım

şerbet [AşP 1330] *toptolu ol bāṭiye ¯şerbet-durur* [o kadeh dopdolu şerbettir] | şehadet şerbeti [Sad 1574] *gerçi çok dilāver ġāzī ol maʿrike-i serbāzīde ¯şerbet-i şehādeti nüş ve hayāt-i fānī lezāyizini ferāmüş eyledi* | [KT 1900] *¯şerbetçi otu: Vaktiyle şerbetçilerin kullandıkları ve elyevm bira denilen arpa suyunun istihzarına yaradığıyçün Avrupaca pek makbul olan bir nebat* | [TDK1 1945] *¯şerbetli: 1. Yılan sokmasından zarar görmiyen. 2. (mec.) Kötü işler yapmayı huy edinmiş olan.* | ~ ***Ar*** *şarba(t)* شربة [*#şrb* faʿla(t) mr.] 1. bir defada içilen miktar, içim, 2. içecek şey, içki < ***Ar*** *şaraba* شَرِبَ içti → ŞARAP

›› şehadet şerbeti, şerbetçi, şerbetçi otu, şerbetlen-, şerbetli, şerbetlik

← SORBE

şeref [AtH <1250 (1444)] *akılık ¯şaraf cāh camāl arturur* [cömertlik şerefi, ikbali ve cemali artırır] || ~ ***Ar*** *şaraf* شرف [*#şrf* faʿal msd.] 1. yücelme, öne çıkma, 2. onur, itibar < ***Ar*** *şarafa* شَرَفَ öne çıktı, yükseldi

›› şereflen-, şereflendir-, şerefsiz

← EŞREF, ŞEREFE, ŞERİF[1] (EŞRAF), TEŞERRÜF

şerefe [İrşM 1387] *takı çıkar ḫaḳldan ʿaḳabege, anar ¯şürefe dérler* | [RMim 1614] *¯şürefe (...) Türkīde*

Levent Şahverdi Arşivi

ʿāmme zammede galat idüp Arabī üzere keenne fetha ile [ü yerine e ile] *¯şerefe dirler.* | [EÇ <1683] *Minâresi (...) aşağı kapusından tā yukaru ¯şerîfe tabakasına varınca seksen beş kademedir* || ~ ***Ar*** *şurafa(t)* شرفه [*#şrf*] binada çıkıntı veya teras, ezan okunan balkon < ***Ar*** *şarafa* شَرَفَ öne çıktı, yükseldi → ŞEREF

şerh [Gül 1317] *ʿışkını maʿşūḳına ¯şerh eyleye* || ~ ***Ar*** *şarḥ* شَرْح [*#şrḥ* faʿl msd.] 1. açma, yarıp içini çıkarma, 2. (bir metni) açıklama, yorumlama < ***Ar*** *şaraḥa* شَرَحَ yardı, açtı

† Arapça sözcüğün iki anlamı arasındaki ilişki, kesilen hayvanların iç organlarını inceleyerek fal bakma yöntemini akla getirir.

← İNŞİRAH, MEŞRUHAT, ŞAHREM, TEŞRİH

şeri[1] → ŞER[2]

şeri[2] [<1930] || ~ ***İng*** *sherry* bir tür tatlı şarap < ***öz*** *Jérez* İspanya'da bir kent < ***Lat*** *oppidum Caesaris* Sezar kenti < ***öz*** *Caesar* Romalı devlet adamı → KAYSER

şeri[3] [Özön 1961] *¯şeri: Canım, sevgilim.* || ~ ***Fr*** *chéri* [pp.] sevgili < ***Fr*** *cherir, cheriss-* [den.] sevmek, değer vermek << ***Lat*** *carus* değerli << ***HAv*** **kā-ro-* < ***HAv*** **kā-* sevmek, aşk

† Aynı HAvr kökten ***Ave/Sans*** *kāma* "aşk, sevgi".

← KÂM (DİĞERKÂM), MONŞER

şeriat [Kut 1069] *bular erdi dīn ham ¯şärīʿāt köki* [bunlar idi dinin ve şeriatın kökü] || ~ ***Ar*** *şarīʿa(t)* شريعة [*#şrʿ* faʿīlā(t) sf. fem.] hukuki ilkeler sistemi, hukuksallık < ***Ar*** *şarīʿ* شرع hukuka uygun → ŞER[2]

›› şeriatçı

şerif[1] [AşP 1330] *hem saʿīd ü hem şaḳī vü hem ¯şerîf* || ~ ***Ar*** *şarīf* شريف [*#şrf* faʿīl sf.] seçkin, şerefli < ***Ar*** *şarafa* شَرَفَ öne çıktı, yükseldi → ŞEREF

›› sakal-ı şerif, şerife

← EŞRAF

şerif[2] [Mil 1954] *Filmlerde gördüğümüz birer 'kovboy', birer 'madam', birer "şerif", ve birer 'Kızılderili'dir.* || ~ ***İng*** *sheriff* ilçede kralın temsilcisi (İng), kasaba yöneticisi (Amer) << ***Eİng*** *scīr-gerēfa* § ***Eİng*** *scīr* ilçe (mod. shire) + ***Eİng*** *gerēfa* yönetici

şerik [AşP 1330] *nī ¯şerīk ü nī vezīr ü nī nedīm* || ~ ***Ar*** *şarīk* شريك [*#şrk* faʿīl sf.] ortak < ***Ar*** *şarika* شرك paylaştı, ortak oldu → ŞİRK

← ŞÜREKÂ

şerir [Men 1680] *¯şerîr: Malus, malignus, perversus.* || ~ ***Ar*** *şarīr* شرير [*#şrr* faʿīl sf.] şer işleyen, kötülük yapan < ***Ar*** *şarra* شرّ kötülük yaptı → ŞER[1]

şerit [Men 1680] *¯şirit* شرت, *¯şerîd* شريد & *¯serît* شريت: *Taeniola, taenia instita, licium* [bağırsak kurdu, yassı urgan] || ~ ***Ar*** *şarīṭ* شريط [*#şrṭ* faʿīl sf.] hurma yapraklarıyla örülen urgan, yassı ip < ***Ar*** *şaraṭa* شرط yardı, uzunlamasına kesti → ŞART[1]

›› şerit değiştir-, şerit makarna, şerit metre

şeş [Gül 1317] *naḳāralar çalınur ḳavāl-ile / def ü ney ü berbuṭ u ¯şeş-tā-ile* [altı telli gitar] || ~ ***Fa*** *şaş* شش altı ≈ ***Ave*** *χşvaš-* a.a. << ***HAv*** **s(w)eks-* a.a. → HEKSA+

← DÜŞEŞ, ŞEŞHANE

şeşhane [Men 1680] *¯şeşχāne tüfeng yāχud namli* [altı haneli tüfek] || ~ ***Fa*** *şaşχāna* شش خانه altı-hane → ŞEŞ, HANE

† ***Altı kaval üstü şişhane*** deyiminde.

›› şişhane

şetaret "soytarılık" [Lat 1546] *¯şetârete düşüb hezeliyyata iştiġāl gösterdiler.* | "... aculluk, hızlılık" [Men 1680] *¯şetâret: Alacritas.* | "... şenlik" [KT 1900] *¯şetâret: Şenlik, şuhluk. Lisanımızda evsafı memduha suretinde olub, halbuki aslı Arabîde hilekârlıkla şaklabanlık demekdir.* || ~ ***Ar*** *şaṭāra(t)* شطارة [*#şṭr* faʿāla(t) msd.] şaklabanlık, soytarılık < ***Ar*** *şaṭura* شَطُر seğirtti → ŞATIR

şetland [Cum 1934] *güzel kumaşların zengin kolleksiyonunu takdim eder ¯Şetland † Skoç † Tvid † Sporteks* || ~ ***İng*** *shetland* bir tür yünlü kumaş < ***öz*** *Shetland* İskoçya'da bir takımada

şev [Men 1680] *¯şîv: Declivitas* [meyil] || ~ ***Fa*** *şīb/şīv* شيب meyil, eğim << ***OFa*** *şēb* a.a. ≈ ***Ave*** *χşvaepa-* a.a.

şevk [AşP 1330] *ol eşerden ¯şevḳa geldi ādemī* || ~ ***Ar*** *şawḳ* شَوْق [*#şwḳ* faʿl msd.] istek, arzu, cinsel arzu < ***Ar*** *şāḳa* شاق istedi

← İŞTİYAK (MÜŞTAK[2]), TEŞVİK (MÜŞEVVİK)

şevket [Marz 1380] *χusrev kamu heybeti ve ¯şevketiyile mağlūb oldı* || ~ ***Ar*** *şawka(t)* شوكة [*#şwk* faʿla(t) mr.] 1. diken, 2. (mec.) ruhsal güç, heybet, savaş azmi < ***Ar*** *şāka* شاك sivri idi, battı

← ŞEVKETİBOSTAN

şevketibostan "yaprak ve kökleri yenen otsu bir bitki, cnicus benedictus" [Cum 1992] *Girit Türklerinin yedikleri otlann başlıcaları radıka, turpotu, ¯şevketibostan* || § ***Ar*** *şawka(t)* شوكة [*#şwk* faʿla(t) mr.] diken + ***Fa*** *būstān* بوستان bahçe → ŞEVKET

† Muhtemelen Ege bölgesine veya Giritli lehçesine has bir sözcük iken 1990'ların başında ulusal kültüre mal oldu.

şey [Dan 1360] *O cemāl-ile bulur her ¯şey kemāl* || ~ ***Ar*** *şayʾ* شيء [*#şyA* faʿl] şey, nesne <? ***Ar*** *šāʾa* شاء istedi, irade etti

† Arapça fiil kökü ile ad arasındaki semantik ilişki açık değildir.

›› şeyleşme

← BELEŞ (TEBELLEŞ), EŞYA, İNŞALLAH (MAŞALLAH), MAFİŞ

şeyda [GülM 1429] *gönlinde bir derdi vardur ki ¯şeydā-ṣıfat* [deli gibi] *görünür* || ~ ***Fa*** *şaydā* شيدا deli, tutkun

›› bülbül-i şeyda

şeyh "tarikat büyüğü" [Gül 1317] *¯şeyχ fulān dirlerdi bana dahı* | "... yaşlı" [AşP 1330] *teveccüh eyler ana ¯şeyχ u şāb* [yaşlı ve genç] || ~ ***Ar*** *şayχ* شيخ [*#şyχ* faʿl] yaşlı kişi, pir, dede, koca

Levent Şahverdi Arşivi

† ***Fa*** *pīr,* ***Tü*** *dede* ve *koca* sözcüklerinin Arapça eşdeğeridir.

›› şeyhülmuharririn

← MEŞAYİH, MEŞİHAT, ŞEYHÜLİSLAM, ŞIH

şeyhülislam "Osmanlı devletinde bir ünvan" [FatK <1481] *Ve ¯şeyχu'l-islām ulemānın reisidir.* || ~ ***Ar*** *şayχu'l-islām* شيخ السلام «islamın büyüğü», 11. yy.'dan itibaren kullanılan bir şeref ünvanı → ŞEYH, EL+, İSLAM

şeytan [CodC 1303] *¯saytani erksis etkän* [Şeytanı güçsüz kılan] | [Sad 1574] *ol ¯şeyṭānet-āyīn olan lāʿīn* [o şeytanlık-düzen lanetli] | [LO 1876] *¯şeytan ¯tırnağı: Tımak piçi.* || ~ ***Ar*** *şayṭān* شيطان [*#şyṭ* faʿlān msd.] İslam inancında anti-tanrı ~ ***İbr*** *šāṭān* שָׂטָן [*#šṭn*] düşman, iftiracı, şeytan < ***İbr*** *šāṭan* שָׂטָן iftira etmek, kandırmak

† Batı dillerine Yunanca vasıtasıyla Tevrat İbranicesinden geçmiştir. Karş. ***EYun*** *satánas,* ***Lat*** *satan* "şeytan".

›› aksi şeytan, şeytan tırnağı, şeytanca, şeytanet, şeytanî, şeytaniyet, şeytanlaş-, şeytanlık, şeytansı

← SATANİST

şezlong [Rz 1896] *Oda kapısını sürmeledi, ¯şezlongun üzerine uzandı.* || ~ ***Fr*** *chaise longue* uzun koltuk § ***Fr*** *chaise/chaire* sandalye, koltuk (<< ***OLat*** *cathedra* koltuk) + ***Lat*** *longue* uzun → KATEDRAL, LONGA

† */r/* > */s/* dönüşümü erken Fransızcada tipiktir. Karş. ***İng*** *chair* < ***EFr*** *chaire* "sandalye".

şıh [Cum 1938] *Adananın ¯Şıh Murad köyünde mukim Mustafa Yılmaz* || ~ ***Kürd*** *şêχ* tarikat önderi, saygıdeğer kişi ~ ***Ar*** *şayχ* شيخ → ŞEYH

† *Şeyh* sözcüğünün Alevi ve Kürt çevrelerinde yaygın telaffuzu iken, 1930'lardan sonra Türkçe kullanımda yaygınlaştı.

şık[1] [Kab 1432] *¯şık demeğin bir maʿnâsı yarım dimek olur ve bir maʿnâsı zahmet dimek olur.* | [Men 1680] *¯şıḳḳ: Dimidium rei* [bir şeyin yarısı], *laeteris unius onus* [yükün bir yarısı] *vel sarcina quando duae sunt* || ~ ***Ar*** *şiḳḳ* شِقّ [*#şḳḳ* fiʿl] yarım, gövdenin sağ ve sol yanı, iki olasılıktan biri < ***Ar*** *şaḳḳa* شَقَّ yardı, böldü

← İŞTİKAK (MÜŞTAK[1]), MEŞAKKAT, ŞAKAK

şık[2] [LO 1876] *¯şık* شيق: *Pek yosma ve alafranga* || ~ ***Fr*** *chic* 1. becerikli, hünerli, 2. iyi giyimli, zarif

›› şıklaş-, şıklık

← ŞİKE

şık[3] [İdrH <1402] *¯şınkırtı* | [LO 1876] *¯şık şık: Madeni ince sesler. ¯Şık şık eder paracık. (...) ¯şıkır şıkır: zil ile oynamak, akça saymak. Halhallar ¯şıkırdaması.* || : ***onom*** küçük metal nesne sesi ›› şıkıdım, şıkır, şıkır şıkır, şıkırda-, şıkırdım, şıkırtı, şıngır, şıngır mıngır, şıngırda-, şıngırtı

← ŞAK (ŞAKI-, ŞAKIR, ŞAKLABAN, ŞAKŞAKÇI, ŞAKŞUKA)

şıllık[1] şılğa "cariye, köle kız (Tatarca)" [EÇ <1683] *şu şehre bir çapul civerüp şu ¯şılga kızlardan ve devkelerden alup Kırımğa doyum varsak* | [LO 1876] *¯şıllık: Şırfıntı.* || ~? ***Rus*** *sluga* hizmetkâr, uşak

şıllık[2] [Ana 1932] *¯şıllık (C*[enubi]. *A*[nadolu].*): yağ, pekmez, yufkadan yapılan bir nevi tatlı.* || ~ ***Kürd*** *şilekî* pekmezle yenilen tava hamuru, krep

† Mutki kaymakamı Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın 1894 tarihli Kürtçe-Arapça sözlüğüne göre "Şilekî: Sıvı olarak yoğrulan hamurdan yapılan ve yassı taşların üzerinde pişirilerek üzeri ne pekmez dökülüp yenilen delikli ekmek" (ed. M. Emin Bozarslan, 1978: 342).

şımarımak [LO 1876] *¯şımarmak: Hadden aşmak. (...) ¯şımartmak: Yüz vermek, azdırmak.* || <? ***Fa*** *şumār* sayı, sayım, itibar

† 19. yy.'dan eski örneği ve diğer Türk dillerinde karşılığı yoktur. Bir Türkçe kökle ilgisi kurulamadı.

›› şımarık, şımart-, şımartıl-

şınav [Ruş-TS <1486] *baḥr-i inkāre düşüp eyler ¯şināv* [inkâr denizine düşüp kulaç atar] || ~ ***Fa*** *şināb/şināv* شناب/شناو kulaç atma, yüzme

›› şinaver

şıp [Arg 1533] *¯scippadéch* [şıppadek]*: in uno subito* [aniden] | [LO 1876] *¯şıpşıp: Filara benzer daha narin ayakkabı.* | [OCK 1932] *¯şıp ¯diye: Şipşak gibidir. ¯Şıpınişi aynı manayadır. ... Çabucak, alaminüt.* || : ***onom*** ayak sürtme sesi, su damlama sesi, ani olay sesi

›› şıp diye, şıpınişi, şıpır, şıpırda-, şıpırtı, şıppadak, şıpsevdi, şıpşıp

← CIBIL (ÇIPLAK), ŞAP[1] (ŞAPLAK), ŞIPIDIK, ŞİPŞAK

şıpıdık [AR 1899] *belde örme kuşak, donun paçaları düşmüş, ayakta ¯şıpıtık terlik* || < ***onom*** *şıp* ayak sürtme sesi → ŞIP

›› şıpıdak

şır [EÇ <1683] *eyle ābdâr emrüdlardır* [sulu armutlardır] *kim şırası ¯şır ¯şır akar* | [LO 1876] *¯şırıltı: mayiin akmasiyle peydâ olan ses (...) ¯şırıl ¯şırıl ¯şırıldamak* || : ***onom*** akar su sesi

›› şırıl, şırılda-, şırıltı

← ŞAR (ÇARÇUR, ŞARLA-)

şıra [Kut 1069] *¯şira* [bir içecek, şarap?] | [CodC 1303] *vinum - Fa: serab - Tr: čager* [çakır], *¯sira* [şıra], *bor* || ~ ***Fa*** *şīra* شيره «süte benzer», bitki sütü, özsuyu, şarap < ***Fa*** *şīr* شير süt, özsuyu +*a* ≈ ***Ave*** *χşīrəm* süt tortusu, yoğurt ≈ ***Sans*** *kṣīrā* ओदन sütlü bulamaç, bitki usaresi << ***HAv*** **k*ʷsir-* a.a.

← BALSIRA, HEMŞİRE, ŞIRLAĞAN, ŞİRAZE, ŞİRDEN, ŞİRİN, TEBEŞİR

şırfıntı [LO 1876] *şıllık: ¯Şırfıntı.* | [Mil 1950] *hadi oradan ¯şırpıntı karı, ben senin gibi besmelesiz doğmadım!* || <<? ***TTü*** *çırpıntı* edepsiz kadın → ÇIRP-

şırınga [BK 1797] || ~ ***Yun*** *siringa σύριγγα* sıvı çekme pompası << ***EYun*** *sýrinks, syring-* *σῦριγξ* üfleme borusu, su çekme borusu, şırınga < ***EYun*** *sýrō* *σύρω* çekmek → SIRMA

Levent Şahverdi Arşivi

† Karş. ***İng*** *syringe* (a.a.).

şırlağan [Yad <1421?] *sığırın sade yağıyla pişüreler veya ¯şīrüġan ile tenhā iktifā ideler* | [Kab 1432] *¯şırlağan bir yağdır ve aşlı süsamdır* || ~ ***Fa*** *şīr rawġan* شير روغن susam yağı, bitkisel yağ § ***Fa*** *şīr* شير süt, bitkilerden elde edilen özsuyu + ***Fa*** *rawġan* روغن yağ → ŞIRA, RUGAN

şıvgın <u>şıvga</u> "körpe" [KadıB <1398] *gönül aparıcı can kapıcı bir ¯şıvġa kuzu* | <u>şığva</u> "körpe dal, filiz" [Kara-TS <1700] *yaslandılar, ¯şığvaların kırdılar* | [Ana 1932] *¯çıvgın (Denizli), ¯şıvgın (Ankara), ¯şıvga/şıgva (Cenubi Anadolu): hadden fazla süren fidan ... ¯şıvga (Yozgat): taze fidan, ağaç sürgünü.* || <<? ***TTü*** *çıġgın* taze dal, filiz < ***TTü*** *çık-* +*gln* → ÇIK-

† Anadolu ağızlarında "sert yağan yağmur veya kar" anlamı da görülür.

›› çıvgın, şıvga

şiar [Fer <1451] *ʿadlı vü insāfı ¯şiʿār-ı rūzigâr* [yaşam sloganı] *idindi* || ~ ***Ar*** *şiʿār* شِعار [*#šʿr* fiʿāl msd.] üzerinde anlaşılan şey veya söz, parola < ***Ar*** *šaʿara* شَعَرَ anladı → ŞİİR

şibidak "otomobil tavan penceresi, sunroof" [Mil 1995] *Golf Turbo dizel 1986, süper temiz, ¯şibidaklı, siyah* || ~ ***Alm*** *Schiebedach* a.a. § ***Alm*** *schiebe* çekme, kaydırma + ***Alm*** *Dach* tavan (<< ***Ger*** **thakam* a.a.) → DEK[2]

† Telaffuz kayması, sözcüğün toplumsal alt tabaka vasıtasıyla Türkçeye aktarıldığını gösterir.

şiddet "sertlik" [İrşM 1387] *Kaçan kim teŋri teʿala hükm kılsa aŋar ¯şiddet birle karşu tapgay* [Tanrı Teala hükm etse ona katılıkla karşı koy] | "sıkıntı" [Fuz 1535] *Dāne toprak içre ¯şiddet çekdügiçün nice gün / baş çeküp χurremlenir* | "yasadışı saldırı" [Cum 1931] *itaatsizlik yapmış olduklarından dolayı hapsedilmiş olan kimselerden ¯şiddet istimal etmemiş olanların serbest bırakılacağı* | "a.a." [Cum 1935] *Berlin'de Yahudilere karşı şahsî ¯şiddet hareketleri de kaydedilmiştir.* || ~ ***Ar*** *şidda(t)* شِدّة [*#šdd* fiʿla(t) msd.] sertlik, katılık, zorluk < ***Ar*** *şadda* شَدَّ sert ve katı idi, sertleşti, gerdi, kastı

† ***İng*** *violence* karşılığı kullanımı Cumhuriyet sonrasına aittir.

›› şiddetlen-, şiddetli

← ŞEDDE, ŞEDİT

şifa [Kut 1069] *¯şifā koldı rabdın* [tanrıdan şifa diledi] || ~ ***Ar*** *şifāʾ* شفاء [*#šfw* fiʿāl msd.] iyileşme, tedavi < ***Ar*** *şafā* شفا tedavi etti, iyileştirdi

›› şifacı

şifahi "dudaklı" [Men 1680] *¯şifāhī: Labeo, magnis praeditus labiis* [büyük dudaklı] | "... sözlü" [YOsm: LO 1876] *¯şifāhen, ¯şifāhī: ağızdan. irāde-i ¯şifāhiye, talimat-ı ¯şifāhiye* || ~ ***Ar*** *şifāhī* شفاهاً [nsb.] 1. dudaksıl, dudağa ait, 2. büyük dudaklı < ***Ar*** *şifāh* شفه [*#šfh*] dudak ≈ ***İbr*** *sāphāh* שָׂפָה 1. kenar, bordür, çerçeve, 2. dudak

† Güncel kullanımı geç dönem Osmanlıcaya ait bürokratik deyimdir.

›› şifahen

şifon [Cum 1930] *Üzerine safir işlenmiş ¯şifon elbiseler moda oluyor.* || ~ ***Fr*** *chiffon* 1. eskiyip incelmiş kumaş, toz bezi, 2. bir tür ince muslin kumaş < ***Fr*** *chiffe* paçavra +*on*

← ŞİFONİYER

şifoniyer [Cum 1930] *maun ağacından ¯şifonyer ile birlikte müzeyyen yatak oda takımı* || ~ ***Fr*** *chiffonier* çekmeceli giysi dolabı < ***Fr*** *chiffon* bez, paçavra +*ari*° → ŞİFON

şifre [Sch 1870] *écrire en chiffres* [Fr.]: *¯şifrelemek, ¯şifre ile yazmak* || ~ ***Fr*** *chiffrer* [den.] rakamlaştırmak, bir yazıyı anlaşılmaması için kodlayarak yazmak < ***Fr*** *chiffre* sayı, rakam ~ ***İt*** *ciffra* 1. sıfır, 2. Arap rakamları ~ ***Ar*** *şifr* صفر sıfır → SIFIR

›› şifrele-

← DEŞİFRE

Şii [<1400] || ~ ***Ar*** *šīʿī* شيعى [nsb.] 1. hizipçi, bir partiye mensup olan, 2. Ali taraftarı, Şii < ***Ar*** *šīʿa(t)* شيعة [*#šyʿ* fiʿla(t) msd.] hizip, fraksiyon +*ī* < ***Ar*** *šāʿa* شاع yayıldı, bölündü → ŞÜYU

şiir [Kut 1069] *muŋar meŋzetü aydı ¯şiʿr* [buna benzetip şiir söyledi] || ~ ***Ar*** *šiʿr* شِعْر [*#šʿr* fiʿl] şiir (<? ***Ar*** *šaʿara* شَعَرَ bildi, andı) ≈ ***İbr*** *šīr* שִׁיר [*#šrr*] 1. dizi, zincir, gerdanlık, 2. manzume, şarkı, şiir

† Arapça sözcük geleneksel kabule göre *šaʿara* "bilmek" fiiliyle ilgilidir. (Aynı kökten ***Ar*** *mašʿar, šiʿāra(t)* "belgi, anıt, yol işareti". Ayrıca *šiʿrā* "yol-gösteren yıldızı, Sirius".) Ancak İbranice ve Aramice *šīr* biçimi daha makul bir etimoloji sunar.

›› şiirsel

← MÜTEŞAİR, ŞAİR (ŞUARA), ŞİAR, ŞUUR (TAHTEŞŞUUR)

şikâr [Dan 1360] *Ol gün çok ¯şikār ele getürdiler.* | [GülM 1429] *bu faẕīlet vesīlesi-ile müştāḳlaruŋ gönlini ¯şikār iderler* [avlarlar] || ~ ***Fa*** *şikār/şikar* شكار/شكار av (av eylemi ve avlanan hayvan) ≈ ***Sogd*** *ʾšk-kar-/škar-* takip etmek, peşinden gitmek

← ŞAKİRT

şikâyet [MEd y. 1300] *ẓulmından erindi = ẓulmın ¯şikāyet kıldı andın* || ~ ***Ar*** *šikāya(t)* شكاية [*#škw* fiʿāla(t) msd.] yakınma < ***Ar*** *šakā* شكا yakındı

›› şikâyetçi

← MÜŞTEKİ, ŞEKVA

şike "bir spor karşılaşmasının sonucunu önceden belirleme" [Cum 1952] *Çünkü bu maç "¯şike' olsaydı, ikinci dakikada nakavtla bitmez, boksörler bunu son ravundlara bırakırlardı.* || ~ ***Fr*** *chiqué* [pp.] dalaverecli < ***Fr*** *chiquer* [den.] dalavere yapmak, tağşiş etmek +*é* <? ***Fr*** *chic* şık, cazip → ŞIK[2]

† Esasen sıfat iken Türkçede isim işlevi kazanmıştır.

şikemperver [LO 1876] *¯şikemperver: Kör boğazlı.* || ~ ***Fa*** *şikamparvar* شكمپرور «mide besleyen», yemeğe düşkün < ***Fa*** *şikam/šikamb* شكم/شكنب mide, işkembe → İŞKEMBE, +PERVER

Levent Şahverdi Arşivi

şikeste [ÖM 1437] ¯*şikeste Kanber-oğlına buyursalar ki tecrîd ol* || ~ ***Fa*** *şikasta* شکسته [pp.] kırık < ***Fa*** *şikastan, şikan-* شکستن, شکن kırmak, ezmek, parçalamak *+a* << ***OFa*** *şkastan, şkēn-* a.a. ≈ ***Ave*** *skand-* kırmak

← İŞKENCE

şilep [T&S 1892] *Sloop:* ¯*İşleb denilen hafif gemi.* || ~ ***Alm*** *Schleppe* 1. römorkör, çekici, nehirde yüzen bir yükü sürükleyerek götüren tekne, 2. bir tür nehir teknesi < ***Alm*** *schleppen* sürükleyerek götürmek, ağ veya tekne çekmek ~ ***OAAlm*** *slēpen* a.a.

† Orta Aşağı Almanca *slēpen* biçimi Yüksek Almanca *schleifen* (a.a.) karşılığıdır.

← SALAPURYA, ŞALUPA

şilin [LO 1876] ¯*şilin: İngiltere'nin gümüş sikkesi, yirmisi bir altındır.* || ~ ***İng*** *shilling* gümüş para birimi << ***Ger*** ***skilling-** gümüş para (▫OED)

şilt [Cum 1931] *bu* ¯*şilt müsabakalarına iştirak eden bütün diğer kulüpler elimine edilmiş olmak itibarile bu şilt üzerinde hiç bir hakları kalmamıştır.* || ~ ***İng*** *shield* kalkan, kalkan şeklinde plaket << ***Ger*** ***skeldaz* tahta tabaka, tabla << ***HAv*** ***(s)kel-**[1] kesmek, yarmak → ŞALTER

şilte "döşek" [ŞSic 1816] *üç çarşeb ve bir minder* ¯*şiltesi ve üç basma* | [Hind 1831] *Matelas* [Fr.]: *makad,* ¯*şilte, minder* || ~ ***Fa*** *çilta* چلته katmerli kumaştan yapılan bir tür asker giysisi, zırh § ***Fa*** *çihil* چهل kırk + ***Fa*** *ta* ته kat → ÇİLE[1]

şimal [AşP 1330] *birine χod maᶜrûf eydürler* ¯*şimâl* [dört yönün birine, bilirsiniz, kuzey adı verilir] || ~ ***Ar*** *şimāl* شمال [*#şml* fiᶜāl msd.] 1. sol, 2. kuzey (gün doğumuna oranla sol) (≈ ***İbr/Aram*** *simāl* סמל a.a. ≈ ***Akad*** *şumēlu* a.a.) → ŞOM

şimdi [Marz 1380] *hîç kimesne* ¯*şimdiye degin benüm vilâyetim dutmak istemedi (...)* ¯*şimdiki ḥâlde (...)* ¯*şimdiden girü* | [Kıp: Tuhf <1400] *"tekit için gelen hemzeyi de hazfederler;* ¯*şimdi kelimesinde olduğu gibi, ki aslı 'uş imdi'dir."* | [Çağ: Pav <1500] ¯*şimdi: actuellement* || << ***OTü*** *şimdi* << ***ETü*** *uş imdi* işte şimdi → ŞU, İMDİ

›› şimdileyin, şimdilik, şincik

şimendifer [Bas 1870] ¯*Şimendifere bineceğiz diye kendi lisanımızı terk edip de umumen ecnebi lisanını tahsile mi kalkalım?* || ~ ***Fr*** *chemin de fer* demir yolu § ***Fr*** *chemin* yol + ***Fr*** *fer* demir → FERFORJE

şimşek [İdrH <1402] ¯*sügüşek/sünüşek* سوكوشك: *el-berk ve yıldırım ve ṣāᶜiḳa* | [Şamil-TS 1505] *diraχş* [Fa.]: *gök gürleyüp* ¯*sügşek/sünşek* سكشك *yalabımak* | [Men 1680] ¯*şimşek : Yıldırım, yıldırım okı, saika, bárk* || << ***TTü*** *sünşek* şimşek < ***TTü*** *sünüş* [küç.] mızrak *+Ak* → SÜNGÜ

† P. Yavuzarslan AÜDTCF Dergisi 20/2 (2013) makalesinde sözcüğün etimolojisini başarıyla analiz eder.

›› şimşeklen-

şimşir <u>şimşad</u> [Fer <1451] *servdür,* ¯*şimşâddur, ᶜardur, şanavberdür* | <u>çimşir</u> [EÇ <1683] *dağlarında* ¯*çimşir dıraχtı* [ağacı], *bağlarında serv ü cevîz-i Rûm dıraχtı* | [LO 1876] ¯*çimşir* || ~ ***Fa*** *şimşād/şimşār* شمشاد/شمشار şimşir ağacı

† Türkçe sözcük belki ***Fa*** *şamşīr* "kılıç" ile kontaminasyona uğramıştır.

›› kel başa şimşir tarak, şimşir ağacı

şinanay [LG 1889] ¯*şinanay: (Kıbtî lisanından) Hiç yok.* || ~ ***Roma*** *şinanay* yok → NANAY

+şinas <u>hakşinas</u> [AşP 1330] *kamudan yigdür* ¯*ḥaḳ-şinās* || ~ ***Fa*** *şināsˇ* شناس bilen, tanıyan < ***Fa*** *şināχtan, şinās-* شناختن, شناس bilmek, tanımak < ***OFa*** *şnāχtan, şnās* a.a. << ***EFa*** *χşnā-* a.a. (≈ ***Ave*** *zan-, zainti* a.a. ≈ ***Sans*** *jnā-, jānāti* a.a.) << ***HAv*** ***gnō-** a.a. → NOT

›› hakşinas, hatırşinas, kadirşinas, muhabbetşinas, musikişinas, nimetşinas, şinasi, vazifeşinas

← AŞİNA (AŞNA FİŞNE)

şinik [Sic-TS <1500] *otuz yedi müd beş kile üç* ¯*şinik χarc olmış* | [Men 1680] ¯*şînik: Quartale, octava pars mensurae hordei* [tahıl ölçeğinin sekizde biri] || ~ ***EYun/OYun*** *χoînikˢ χoīνιξ* 1. bir tahıl ölçüsü, 2. kölelere verilen günlük tayın, yevmiye

† Herod. 1:192; Schilbach, Byzantine Metrologie 283. ▫Chant I 265-66.

şintoizm [Cum 1945] ¯*şintoizm* || < ***Jap*** *şintō* 神道 «tanrılar yolu», Japonya'da dinî geleneklerin tümü *+ism°* ~ ***Çin*** *shén dào* 神道 tanrısal yol

›› şinto

şipşak "hemen (argo)" [Mikh 1929] ¯*şipşak: Sur-le-champ, tout de suite, aussitôt.* | [Cum 1930] *Dün gece aynı sokakta* ¯*Şipşak Halit isminde biri, uygunsuz takımından Hatice isminde bir kadını* || < ***onom*** *şıp* hızlı eylem sesi → ŞIP

›› şipşakçı

şir [GülM 1429] *sen* ¯*şîr merd yigitsün* [aslan gibi gençsin] | [Sad 1574] *ol* ¯*şîr-i maᶜrike-i kārzâr ve ol mücâhid-i nâmdâr* [savaş meydanlarının aslanı namlı mücahit] | <u>şirpençe</u> "aslan pençesi, kanser çıbanı" [LO 1876] ¯*şîr* ¯*pence: Seretan çıbanı.* || ~ ***Fa*** *şīr/şēr* شير aslan << ***OFa*** *şagr* a.a.

† Karş. ▫Sogd *şryw,* Hotan Saka *sarau* "aslan". ▫BaileySaka 421.

›› Alişir, şirpençe

şir(o)+ ~ ***Fr/İng*** *chiro+* [bileşik adlarda] el ~ ***EYun*** *χeir χειρ* el

›› şirografi, şiroskop

şira [Kab 1432] *kâfir ile müslümân arasında* ¯*şirâda yalan söylemek katı ᶜayıbdur* || ~ ***Ar*** *şirāʾ* شِرَاء [*#şry* fiᶜāl msd.] satın alma, ticaret < ***Ar*** *şarā* شَرَا satın aldı

← İŞTİRA (MÜŞTERİ)

şiraze [CFürs 1501] || ~ ***Fa*** *şīrāza* شيرازه ilik dikişi, kitabın sırt dikişi <? ***Fa*** *şīrāz* çökelek, meyve pestili *+a* → ŞIRA

Levent Şahverdi Arşivi

şirden [CFürs 1501] ~*şirdān* | [Men 1680] ~*şirdān* ‖ ~ ***Fa*** *şīrdān* شیردان geviş getiren hayvanların ikinci midesi § ***Fa*** *şīr* شیر süt + ***Fa*** *dān*[1] دان kap, taşıyan → ŞIRA, +DAN[1]

şirin [CodC 1303] *dulce - Fa:* ~*sirin - Tr: tatli* | [Gül 1317] *sözi* ~*şīrīn ü aşı yağlı gerek* ‖ ~ ***Fa/OFa*** *şīrīn* شیرین 1. sütlü, sütsü, süt gibi, 2. tatlı < ***Fa/OFa*** *şīr* شیر süt +*īn* --› ŞIRA

† Karş. ***EFa*** *şift* "süt", *şiftin-* "tatlı". † Aynı anlam ilişkisi ***ETü*** *süçig* "tatlı" < *süt* ve ***Ar*** *ḥalwa* "tatlı" < *ḥalab* "süt" sözcüklerinde görülür.

›› şirinlik, şirinlik muskası

şirk [AşP 1330] *seçdi dīnden küfr ü* ~*şirk ü şekleri* ‖ ~ ***Ar*** *şirk* شِرْك [*#şrk* fiʿl msd.] 1. paylaşma, ortak olma, 2. tanrıya eş koşma, çok tanrıcılık < ***Ar*** *şarika* شَرِك paylaştı, ortak oldu

←- İŞTİRAK (MÜŞTEREK), MÜŞRİK, ŞERİK (ŞÜREKÂ), ŞİRKET, TEŞRİK

şirket [AşP 1330] *bağ u çift ü* ~*şirket ü bazār / ögi ussı durmadın anı düzer* [aklı fikri hep bunlardadır] ‖ ~ ***Ar*** *şirka(t)* شركة [*#şrk* fiʿla(t) mr.] ortaklık < ***Ar*** *şarika* شَرِك paylaştı, ortak oldu --› ŞIRK

›› şirketleş-

şiropraktör [Mil 2004] *'Mesleğin ne?' şeklindeki soruların yanıtları* ~*şiropraktör', 'sperm işçisi', 'mubayaacı' olursa ne yaparsınız?* ‖ ~ ***Fr*** *chiropracteur* / ***İng*** *chiropractor* çıkıkçı, elle tıbbî müdahale yapan kimse ~ ***EYun*** *χειροπρακτικός* a.a. --› ŞIR(O)+, PRATİK

şirret "kötülük (isim)" [Har <1400] *Gülendām eydür éy* ~*şirret-i āfāk / Eger suçlu isem sen Tanrına bak* | [Men 1680] ~*şirret: Malum facere* [kötülük etme] *& ipsa malitia, maleficium, perversitas, malignitas* [kötülük, şer]. | "kötü (sıfat)" [KT 1900] ~*şirret: şerir, yaramaz, hırçın: pek* ~*şirret çocuk.* ‖ ~ ***Ar*** *şirra(t)* شَرّة [*#şrr* fiʿla(t) msd.] kötülük etme, kötülük, bela < ***Ar*** *şarra* شَرّ kötülük etti → ŞER[1]

† Sıfat olarak kullanımı Türkçeye özgüdür.

›› şirretleş-, şirretlik

şirürji [Cum 1937] *Lokman Hekim. Modern cerrahî ve nöro* ~*şirürji.* ‖ ~ ***Fr*** *chirurgie* cerrahi ~ ***EYun*** *χειρουργία* elle yapılan işlem, ameliyat → ŞIR(O)+, +ÜRJ

›› nöroşirürji, şirürjik

şist [T&S 1892] *Micaschiste* [Fr.]: *mikadan ibaret bir* ~*şistit* ‖ ~ ***Fr*** *schiste* tabakalara ayrılan bir tür taş ~ ***EYun*** *σχιστός σχιστός* yarılan < ***EYun*** *σχίζω σχίζω* yarmak +*ist*° << ***HAv*** **skid-yo-* < ***HAv*** **skei-* yarmak

←- EKÜRİ, SKİ, ŞİZOFREN (ŞİZOİT)

şişlmek [ETü: Bud <1000] *kögüzlüg kölinte* ~*sışmiş* [(Buddha'nın) göğsünün gölünde kabarmış] | [ETü: Kaş 1073] *bışıġ tarıġ* ~*sışıldı* <olgun ekin kabardı> | [Kıp: İdr 1312] ~*şişti: warima* <kabardı> ‖ << ***ETü*** *sış-* şişmek, kabarmak

† Önseste */ş/* regresif asimilasyon ürünüdür. Karş. ŞAŞ-, ŞIŞ1. † Aslî /ş/ sesine bitişik pozisyonda /ı/ > /i/ incelmesi tipiktir. Karş. PİŞ-, İŞ, DIŞ.

›› şişik, şişin-, şişir-, şişkin

← ŞIŞ[2], ŞIŞKO, ŞIŞMAN

şiş[1] [ETü: IyiP <1000] *ékki kamış* ~*sış kıyıp ékki közine sançıp tezti* [iki kamıştan şiş kesip, iki gözüne sokup kaçtı] | [ETü: Kaş 1073] ~*sış* <tutmaç yerken kullanılan şiş/çatal> *(...)* ~*şış "a.a."* ‖ << ***ETü*** *sış* ucu sivri çubuk < ***ETü*** *sı-* kesmek +*lş*

† Önseste regresif asimilasyon görülür.

›› çöp şiş, şiş kebap, şişle-

şiş[2] [ETü: Bud <1000] ~*sışka yaraşur* [yumruya iyi gelir] | [ETü: Kaş 1073] ~*siş* <vücutta bir şişkinlik ya da yumru> | [Kıp: İdr 1312] ~*şiş* <*kabartı*> ‖ << ***ETü*** *sış/siş* yumru, şişkin şey ≈ ***ETü*** *sışıl-* kabarmak → ŞIŞ-

† Önsesteki */ş/* asimilasyon sonucudur. **sışış* biçiminden sadeleştirildiği düşünülebilir.

şişe [CodC 1303] *fiela* [kadeh] - *Fa & Tr:* ~*sisa* | [Marz 1380] *şarābımız eksikdür ammā (...) bir* ~*şīşede birez gizlemişem* ‖ ~ ***Fa*** *şīşa* شیشه cam, camdan mamul kadeh veya sürahi ~ ***Aram*** *aşīşā* אשישא sürahi, şarap testisi (▫Jastrow 127) ~ ***Mis*** *şş* şeffaf kristal mermer, alabaster

›› şişele-, şişelen-

şişko [Men 1680] ~*şişko: Obesus, crassus, ventrosus* [şişman, semiz, göbekli]. ‖ < ***TTü*** *şişik* → ŞIŞ-

† +*ko* ekinin kaynağı açık değildir. Rum şivesine benzetme yoluyla türetildiği 19. yy kaynaklarında belirtilmiş ise de kelime dikkate değer oranda eskidir.

şişman [Kam 1800] *el-ḥafeyte* [Ar.]: ... ~*şişman olan bodur kimse* | [LO 1876] ~*şişman: galizi şişko. Etine dolu, semiz.* ‖ < ***TTü*** *şiş-* +*mAn* → ŞIŞ-

† Muhtemelen AZMAN, KOCAMAN sözcüklerinden analoji yoluyla.

›› şişmanla-

şive "naz, işve" [SN 1354] *Belā vü* ~*şīve vü nāz idi küllī māl-a-māl* | "... söyleyiş tarzı" [YOsm: Göv 1930] ~*şive: lehçe, telaffuz* ‖ ~ ***Fa*** *şīva* شیوه tarz, üslup, eda, naz, işve

† ***Fa*** *işve* sözcüğünün varyant yazımıdır. Güncel anlamı *şive-i lîsan* deyiminden türemiş ve ilk kez 1920'lerde kaydedilmiştir.

›› şivesi bozuk, yöresel şive

← İŞVE

şizofren [Cum 1938] ~*şizofrenik ailelerde de bazan büyük istidadlar vardır* ‖ ~ ***Fr*** *schizophrène* kişilik bölünmesi hastalığına tutulmuş kişi § ***EYun*** *σχίζω σχίζω* bölmek + ***EYun*** *phrḗn φρήν* akıl → ŞIST, FRENOLOJİ

›› şizofreni, şizofrenik

← ŞIZOİT

şizoit [Cum 1938] *yarı akıllı* ~*şizoidler dediğimiz hududdaki erken bunama benzerlerinde* ‖ ~ ***Fr*** *schizoïde*

Levent Şahverdi Arşivi

/ ***İng*** *schizoid* şizofreniye yatkın (kişilik) → ŞİZOFREN, +OİD

şlem grand şlem [Cum 1973] *rekorlarına 1500 m. serbesti ekleyerek Grand ~Şlem'e ulaştı.* || ~ ***İng*** *slam* 1. çarparak kapatma, 2. (whist ve briç gibi oyunlarda) tüm elleri alarak kazanma

† Türkçede önsesin */ş/* biçimini alması ilgi çekicidir.

›› grand şlem

şnitzel [Cum 1938] *~Şnitzel yapılacak kısımlardan olursa daha âlâ!* || ~ ***Alm*** *Schnitzel* [küç.] ince kesilerek una bulanmış biftek < ***Alm*** *schnitzen* dilim dilim kesmek, kırpmak < ***Alm*** *schneiden* kesmek << ***HAv*** **sneit-* a.a.

›› şnitsel

şnorkel "denizaltı hava borusu" [Cum 1948] *1944 sonlarında hizmete girmeğe başlayan yeni tip Alman denizaltıları, Schnorchel (~şnorkel) adı verilen bir nefes alma cihazile günlerce suyun yüzüne çıkmadan seyredebiliyorlardı.* | "... dalgıç nefes borusu" [Mil 1959] *Deniz Malzemesi: Tüfek Palet Maske ~Şnorkel satışa arzedilmiştir.* || ~ ***Alm*** *Schnorchel* denizaltı ve dalgıçlara özgü nefes borusu < ***Alm*** *schnorchen* horlamak, hırıldamak

şofben [Cum 1930] *Havagazı ocak, kuzinyer, radyatör, ~şofben* || ~ ***Fr*** *chauffe-bain* banyo ısıtıcı § ***Fr*** *chauffer* ısıtmak (<< ***OLat*** *calefacere* § ***Lat*** *calor* ısı + ***Lat*** *facere, fact-* yapmak) + ***Lat*** *bain* banyo (<< ***Lat*** *balneum* a.a.) → KALORİ, FAKTÖR, BANYO

← EŞOFMAN, ŞOFÖR

şoför [Bah 1924] *~şoför: Otomobil sevk ve idare eden. Buhar kazanının ateşini yakan.* || ~ ***Fr*** *chauffeur* 1. buharlı gemi veya lokomotifte ateşçi [esk.], 2. motorlu araç sürücüsü < ***Fr*** *chauffer* ısıtmak +*()tor* → ŞOFBEN

† Fransızca sözcüğün ikinci anlamı 1890'larda belirmiş ve ilk kez 1899'da İngilizce bir metinde tespit edilmiştir.

şok [HRGMür 1898] || ~ ***Fr*** *choc* 1. çarpışma, çatışma. elektrik çarpması, 2. ani ve can acıtıcı olay ~ ***İng*** *shock* a.a.

›› elektroşok, şoke

şokola [AR 1899] || ~ ***Fr*** *chocolat* çikolata ~ ***İsp*** *chocolate* → ÇİKOLATA

şom [Rab 1310] *sen bad-baχt, ~şū'm turur-sen, kavmiŋ seniŋ ~şū'mlukunda helāk boldılar, bizni me helāk kılur-sen* [sen bedbaht uğursuzsun, kavmin senin uğursuzluğunda helak oldu, bizi de helak kılarsın] | [Işk-TS 1398] *didi iy barmağı ~şūm* [ey gelişi uğursuz] *sözleri ~şūm / işi vü fikri vü kendüsi meş'ūm* || ~ ***Ar*** *şu'm* شؤم [*#şAm* fuʿl msd.] uğursuzluk (ad), uğursuz (sıfat) ≈ ***Ar*** *ša'm* شام sol, kuzey

† *Şam* adı "kuzey (ülkesi)" anlamındadır. Karş. *Yemen* "1. sağ, 2. güney (ülkesi)".

›› şom ağızlı

← ŞEAMET (MEŞUM), ŞİMAL

şopar "çocuk, özelllikle Çingene çocuğu (argo)" [Şimşek 1958] *~şopar: Çocuk.* || ~ ***Roma*** *şopar* oğlan

›› şoparca

şorolo "genç oğlan, özellikle Çingene oğlanı" [Karagöz <1914] || "... travesti" [Cum 1981] *Sansasyon gazeteleri adeta olayın üstüne atıldı. (...)* [Bülent Ersoy] *'~Şorolo kulübü kuracak.'* || ~? ***Roma***

şort [Cum 1938] *kısa plaj pantolonu (~şort), pijama, bluzlar, ayakkaplar, boneler* || ~ ***İng*** *short trousers* kısa pantolon < ***İng*** *short* kısa << ***Ger*** **skurtaz* a.a. < ***Ger*** **skeran* kesmek << ***HAv*** **(s)ker-*[1] a.a.

→ KORTEKS

← OFFSHORE

şose [Bas 1873] *Sirkeci Meydanının bir parça ~şosesi sulanmakta olduğu halden Babıali'ye olan ~şose ile Beyazıt* || ~ ***Fr*** *chaussée* [pp. fem.] taş döşeli yol, sertleştirilmiş yüzeyli karayolu << ***OLat*** *via calceata* [pp. fem.] taş döşeli yol < ***OLat*** *calceare* [den.] taş döşemek +*()t°* < ***Lat*** *calx, calc-* taş → KALKER

← REDÖŞOSE

şov [ML 1969] || ~ ***İng*** *show* gösteri < ***İng*** *to show* göstermek < ***Ger*** **skauan* bakmak, görmek << ***HAv*** **(s)keuə-* dikkat etmek

›› şovmen

← SHOWROOM, TALK SHOW

şoven [ZG <1924] *Türkçülük (...) ~chauvin' ve mutaassıb da değildir* | [Bah 1924] *~şoven: Mutaassıp vatanperver. (...) ~şovenizma* || ~ ***Fr*** *chauvin* aşırı milliyetçi kimse < ***öz*** *Nicolas Chauvin* Hyppolite ve Théodore Cogniard'ın Cocarde Tricolore (1831) adlı vodvil gösterisinde aşırı milliyetçi karakter

† *Chauvin* soyadı, *Calvin* "kel kafa" adının Kuzey Fransızca biçimidir.

›› şovenist, şovenizm

şöbiyet "baklavaya benzeyen bir tür tatlı" [Mil 1982] *cevizli baklava, fıstıklı baklava, ~şöbiyet* || ~ ***Ar*** *şabʿiyya(t)* شبعية [*#şbʿ* y. msd.] tıka basa yeme, fazlasıyla doyma < ***Ar*** *şabiʿa* شبع çok yedi, doydu, gına geldi +*īya(t)*

† Yakın dönemde Güneydoğu yerel ağızlarından Türkçeye girmiş Arapça sözcüklerdendir.

şöhret [Tezk 1341] *İbrahim ~şöhret korkısından yüz berīyeye duttı.* || ~ ***Ar*** *şuhra(t)* شهرة [*#şhr* fuʿla(t) msd.] belirme, öne çıkma, tanınma < ***Ar*** *şahara* شهر belirdi

›› şöhret budalası, şöhretli

← MEŞHUR, ŞEHİR[2], ŞEHİR[3], TEŞHİR

şölen [Selç 1423] *her vakt ki ~şīlān ve χön* [sofra] *döşene* | [Çağ: Babür 1530] *baχşiş ve bīrīş ve dastgāh ve ~şīlān ve meclis pādişāhāne idi* | [Men 1680] *~şīlān: Mensa seu convivium Regum* [hükümdar sofrası veya ziyafeti] | [TDK1 1945] *~şölen: ... ziyafet.* || ≈ ***Fa*** *şīlān* شیلان hükümdar ziyafeti ~ ***Moğ*** *şilün/şölün* çorba, sulu yemek

† Moğolcadan Orta Doğu dillerine alınmış bir siyasi kültür terimidir.

Levent Şahverdi Arşivi

← ÇİLİNGİR[2]

şömine [MSait 1898] *yaldızlı Venedik aynaları, mermer ~şömine ve ipekli perdeler* || *~ Fr cheminée* [pp. fem.] bacalı ocak << *OLat caminata* [pp. fem.] < *Lat caminus* ocak +*()t*° ~ *EYun kamīnos* καμίνος kubbeli taş fırın, tandır, evren → KEMER

← KAMİNETO

şömiz şömizye "gömlek kesimi (kadın elbisesi)" [Mil 1955] *beyaz, üzeri çok bol etekli ~şömizye bir elbise* | şömiz "kitap gömleği" [Mil 1959] *Lüks cildli orijinal dört renkli bir ~Şömiz içinde* || *~ Fr chemise* gömlek << *OLat camisia* ≈ *OYun kamision* uzun etekli gömlek ≈ *Ar ḳamīṣ* قميص a.a. ~ *Aram ḳūmīsthā* קומיסתא a.a.

† *Fa* ve *Ar ḳamīz* "gömlek" Yunancadan alıntıdır.

›› şömiziye

şövale [Göv 1930] *~şövale: İki kulplu, kömür v.s. taşıdıkları sepet, küfe.* || *~ Fr chevalet* [küç.] «beygircik», taşıyıcı iskele, üzerine resim tuvali yerleştirilen ayaklık < *Fr cheval* at +*et*° << *Lat caballus* a.a. → KAVALYE

şövalye [KAlam 1891] *Venedik ve Ceneva cumhuriyetleriyle Ehl-i Salib ~şövalyeleri eline geçmiş idi.* | [Rz 1896] *Kimdir bu ~şövalye? Fransa tarihinde böyle bir ~şövalye aklıma gelmiyor.* || *~ Fr chevalier* 1. süvari, sipahi, 2. bir soyluluk sıfatı << *Lat caballarius* süvari < *Lat caballus* at +*ari*° → KAVALYE

şöyle [AşP 1330] *~şöyle eksüksiz ġanī cebbār-ıdı* || << *TTü şol ile* +*lAyU* → ŞU, İLE

ştrudel [Cum 1962] *~Strudel. Hamurdan açılmışken bir de hamur tatlısı tarifi ekleyelim.* || *~ Alm Strudel* 1. burgaç, helezon, 2. helezon şeklinde yapılan bir hamur işi

›› strudel

şu [OTü: OğN <1300] *~uşul/uşol orman içinde (..) ~uşu/oşu ıġaçnıŋ tübinde* | [Yun <1320] *~şol cennetüŋ ırmakları* || << *OTü-KT şol* işaret sıfatı << *OTü uş-ol* a.a. § *ETü uş* işte + *ETü ol* o

← IŞBU, IŞTE, ŞİMDİ, ŞÖYLE, ŞURA[1]

şua [Dan 1360] || *~ Ar* شعاع *şuʿāʿ* [#ʃʿʿ fuʿāl msd.] ışın < *Ar* شعا *ʃaʿʿā* [II f.] ışıdı

şuara [GülM 1429] *~şuʿarā-i müteḳaddimīn* [eski zaman şairleri] | [Sad 1574] *~şuʿarā-i sihrbāz-i efsūn-perdāz* [büyü saçan sihir ustası şairler] || *~ Ar* شعرا *šuʿarā* [#ʃʿr fuʿalā çoğ.] şairler < *Ar* شاعر *šāʿir* [t.] → ŞAİR

şubat [Hal 1477] *~şubāt: Rūm tārihinden bir ayuŋ adıdur, Urumlar februaris dérler ve Türkler gücük dérler.* | [Sel 1600] *~şubāṭ ve filvāris* [Yun. Febraios] *eyyāmı şiddet-i şitādan harekete mecāl yoġıdı* || *~ Ar* شباط *šubāṭ* Rumi takvimin onikinci ayı ~ *Aram* שבט *šabāṭ* Arami/Süryani takviminin onbirinci ayı ≈? *Akad šabāṭu* vurma, çarpma, yıkma

şube "ağaç dalı" [Rav 1449] || *~ Ar* شعبة *šuʿba(t)* [#ʃʿb fuʿla(t) mr.] 1. dal, 2. bölüm, kısım, departman, bir gövdenin bölündüğü kısımlar < *Ar* شعب *šaʿaba* dağıldı, yayıldı

← ŞABAN

şufa [Men 1680] *~şufʿat: Redemptio.* || *~ Ar* شفعة *šufʿa(t)* [#ʃfʿ fuʿla(t) msd.] 1. birbirine bitişik iki taşınmazı birleştirme, tevhit, 2. İslam hukukunda satışa çıkarılan komşu taşınmazı satın alarak kendi mülküne ekleme hakkı < *Ar* شفع *šafaʿa* çift koştu, iki şeyi birleştirdi → ŞEFAAT

›› şufa hakkı

şuh [GülM 1429] *muʿallimüŋ saŋa ~şūχlık ve ʿıtāb ve cefākārlık* [küstahlık ve gönül kırma ve eziyet etme] *ögretmiş* | [Men 1680] *~şūχ: kir (...) isicak kanlı, yüzsiz, şatır, küstaχ* | [LO 1876] *~şūχ: Açık meşrep, laubali, atak, cüretli* | [KT 1900] *~şūχ: Şen ve harekâtında serbest, nazlı, şîveli.* || *~ Fa şūχ* شوخ 1. pislik, 2. yüzsüz, cüretkâr, yaramaz

şule [Marz 1380] *nazaruŋ güneşi ~şuʿlesinden zerre gibi bellü olam* || *~ Ar* شعلة *šuʿla(t)* [#ʃʿl fuʿla(t) mr.] alev, ateş, parıltı, meşale < *Ar* شعل *šaʿala* yaktı

← MEŞALE

şura[1] "işaret zamiri" [<1400] || < *TTü şol* şu +*rA* → ŞU

›› şuracıkta, şurada, şurası

şura[2] [LO 1876] *~şūrā* شورا/شورى: *Meşveret, müşavere mahalli. ~Şūrā-yı devlet.* || *~ Ar* شورى *šūrāʾ* [#šwr fuʿlāʾ msd.] meşveret, danışma < *Ar* شاور *šāwara* [III f.] danıştı → IŞARET

† Esasen soyut eylem adı iken "danışma meclisi" anlamı geç dönem Osmanlıcada ağır basmıştır.

şurup [CFürs 1501] *~şürb* | [Men 1680] *~şürb: Potus, potio* [içmek, içecek şey] | [K&B 1835] *~şurūb* شروب: *Sirop. Ak χaşχaş ~şurubu.* || *~ Ar şurb* شرب [#šrb fuʿl msd.] içiş, içki < *Ar şaraba* شرب içti → ŞARAP

şut "futbolda topa vurma" [Cum 1930] *~Şut atmak, pas tevzi etmek, dripling yapmaktaki şöhreti dillere dastan olan meşhur oyuncular* || *~ İng shoot* atma, fırlatma, ateş etme << *Elng scéotan* sağırtmak, fırlamak, fırlatmak, saçmak << *Ger *skeut-* << *HAv *skeud-* hızla atmak ve atılmak

† Aynı Germanik kökten *Alm scheissen* "atmak, fırlatmak", *Scheisse* "dışkı". HAvr bağlantısı tartışınalıdır.

›› şutla-

← SHOT (SKRİNŞAT), ŞAYZE

şuur [Men 1680] *~şuʿūr: Scire, nosse, percipere, intelligere* [bilme, algılama] *& poetam esse* [şair olma], *& ipsa scientia, notio, intelligentia* [bilgi, bilinç]. | şuuraltı [OVeli 1945] *dolayısıyla ~şuuraltı dediğimiz alemin meydana gelmesinde cemiyetin pek büyük bir payı olduğunu* || *~ Ar* شعور *šuʿūr* [#ʃʿr fuʿūl msd.] bilme, bilinç, anlama kabiliyeti < *Ar* شعر *šaʿara* bildi, anladı → ŞİİR

›› şuuraltı, şuurlu, şuursuz

← TAHTEŞŞUUR

şüheda [Dan 1360] *~şühedāyı bir yire cemʿ idüp namāzların kıldılar, defin itdiler.* || *~ Ar* شهداء *šuhadāʾ* [#šhd fuʿalā çoğ.] şehitler < *Ar* شهيد *šahīd* [t.] → ŞEHİT

Levent Şahverdi Arşivi

şükran [AşP 1330] *bir müşkilüm var sorayım / ḥall iderseñ ¯şükrāne cān vireyüm* || ~ ***Ar*** *şukrān* شُكْران [*#şkr* fuʿlān msd.] şükretme, minnet duyma < ***Ar*** *şakara* شَكَرَ şükretti → ŞÜKÜR

›› Şükran Günü

şüküfe [ÖM 1437] *¯şüküfe yanağuŋ gibi mutarrā / benefşe saçlaruŋ gibi muʿanber* | [Taz 1482] *kangı ¯şüküfe-i bāġ-ı cemāldür ki, saṭavāt-i hāzān-i merg ü vebāl anı yire düşürmemişdür?* [hangi güzellik bağının çiçeğidir ki ölüm ve düşkünlük sonbaharının galibiyeti onu yere düşürmemiştir?] || ~ ***Fa*** *şukūfa* شکوفه çiçek << ***OFa*** *şkōfag* a.a.

şükür [Kut 1069] *anıŋ ¯şukri ḳılġu oḳıp miŋ atı* [adını bin kere zikrederek ona şükret] | [AşP 1330] *taŋrıya her dem ¯şükr kılur-ısa* || ~ ***Ar*** *şukr* شُكْر [*#şkr* fuʿl msd.] teşekkür etme, minnet duyma, övme, yüceltme < ***Ar*** *şakara* شَكَرَ minnet duydu, şükretti

›› hele şükür, şakir, şükret-

← ŞÜKRAN, TEŞEKKÜR (MÜTEŞEKKİR)

şümul [Lat 1549] *kitabınuŋ nice ilme ¯şümūli ve nice fenne tenāvüli vardur* || ~ ***Ar*** *şumūl* شُمول [*#şml* fuʿūl msd.] kucaklama, kapsama, kapsam < ***Ar*** *şamala* شَمَلَ kucakladı

›› cihanşümul, şümullü

← MÜŞTEMİLAT, ŞAMİL, ŞEMAİL, TEŞMİL

şüphe [Kut 1069] *ḥalāl ol yā ¯şübhe ḥarām ol öŋi* [ya helaldir, ya şüpheli, veyahut haramdır] *(...) ḳalı ¯şübhe erse yime keḏ saḳın* [şüpheli ise bundan çok sakın] | [Taz 1482] *iʿtiḳād ¯şübhetsüz, ittişāl ḳaṭıʿatsuz ola* || ~ ***Ar*** *şubha(t)* شُبْهة [*#şbh* fuʿla(t) msd.] belirsizlik, kuşkulu olma < ***Ar*** *şabiha* شَبِهَ benzedi, gibi idi

›› şüphelen-

← MÜŞABİH, TEŞBİH (MÜŞEBBEH)

şürekâ [Men 1680] *¯şürekā: Ortaklar.* || ~ ***Ar*** *şurakāʾ* شركاء [*#şrk* fuʿalā çoğ.] ortaklar < ***Ar*** *şarīk* شريك [t.] ortak → ŞERİK

şüyu [Lat 1546] *şiʿri çendān ¯şüyūʿ u şöhret bulmamış ve elsine-i nāsda mezkūr ve meşhūr olmamışdır* || ~ ***Ar*** *şuyūʿ* شيوع [*#şyʿ* fuʿūl msd.] (haber) yayılma, kamuya mal olma, (mülk) bölünme, ortaklık < ***Ar*** *şāʿa* شاع yayıldı, dağıldı

›› şüyulandır-

← ŞAYİ (ŞAYİA), ŞİL, TEŞYİ

Levent Şahverdi Arşivi

T

ta [YusZ <1377] *çün tamām oldı züleyhāya haber / kıldılar ~tā gele anı göre yār* | [GülM 1429] *~tā ki pādişāh naẕarına ẕāᶜif mizāc görine* || ~ ***Fa*** *tā* تا dek, -e kadar, diye, için, ki (edat)

›› ta ki

taaccüp [Tezk 1341] *mürīdler ~taᶜaccüb itdiler* || ~ ***Ar*** *taᶜaccub* تعجّب [*#ᶜcb* tafaᶜᶜul V msd.] şaşırma, hayret etme < ***Ar*** *ᶜacaba* عجب şaşırdı → ACEP

taaddi [Men 1680] *zulmü ~teᶜaddī: Transgressio, exorbitantia, .. injuria, violentia, tyrannis, oppressio.* || ~ ***Ar*** *taᶜaddi* تعدّ [*#ᶜdw* tafaᶜᶜul V msd.] düşmanlık etme, tecavüz < ***Ar*** *ᶜadā* düşman idi → ADAVET

taahhüt [Sad 1574] *~teᶜahhüd-i teslīm ittı* [teslim etme sözü verdi] | taahhütlü "güvenceli posta gönderisi" [YOsm: AH 1881] *geçen Pazar ikinci defa olarak bir ~taahhüdlü telgraf daha çekdim* || ~ ***Ar*** *taᶜahhud* تعهّد [*#ᶜhd* tafaᶜᶜul V msd.] üstlenme, söz verme, deruhte etme < ***Ar*** *ᶜahida* عهد ısmarladı, sözleşti, şart koştu → AHİT

›› taahhütlü, taahhütname

← MÜTEAHHİT

taalluk [Gül 1317] *çün ~taᶜalluḳdan gişi āzād ola / yolı dīn ü rehnümāsı dād* [kılavuzu adalet] *ola* || ~ ***Ar*** *taᶜalluk* تعلّق [*#ᶜlḳ* tafaᶜᶜul V msd.] ilgili olma, ilişki, bağlılık < ***Ar*** *ᶜalaḳa* علق asıldı, ilindi, ilgili idi → ALAKA

›› taallukat

← MÜTEALLİK

taam [MEd y. 1300] *~taᶜām yédürmek tiledi andın* || ~ ***Ar*** *taᶜām* طعام [*#ṭᶜm* faᶜāl msd.] yeme eylemi, yemek < ***Ar*** *ṭaᶜama* طعم yemek yedi

taammüt [Men 1680] *~taᶜammüd: Intendere, serio & datâ operâ facere aliquid.* || ~ ***Ar*** *taᶜammud* تعمّد [*#ᶜmd* tafaᶜᶜul V msd.] kast etme, bir şeyi özen ve emekle yapma < ***Ar*** *ᶜamada* عمد dikti, dayadı → AMUT

›› taammüden

taarruz "el atma" [Marz 1380] *benüm manşıbum ~taᶜarruż kılub işüm ziyāna viriseler* | "... saldırı" [YOsm: KT 1900] *~taᶜarruż: (...) 2. Düşmanın toprağına girip birinci olarak harbe girişme ve harbe sebebiyet verme.* || ~ ***Ar*** *taᶜarruḍ* تعرّض [*#ᶜrḍ* tafaᶜᶜul V msd.] yolunu kesme, el atma, müdahale etme < ***Ar*** *ᶜaraḍa* عرض yoluna çıktı, aykırı geldi → ARZ[1]

taassup [Kab 1432] *ve ~taᶜaşşubla yaᶜni kimseye yan basup yüz göre söyleme* | [Men 1680] *~teᶜassüb: nāhakk yere ḳavmi içün χusūmet eylemek* || ~ ***Ar*** *taᶜaṣṣub* تعصّب [*#ᶜṣb* tafaᶜᶜul V msd.] aşiret veya din asabiyeti gösterme, fanatizm, partizanlık < ***Ar*** *ᶜaṣaba* عصب sarmaş dolaş etti, birbirine sarıldı → ASAP

← MUTAASSIP

taayyün [Men 1680] *~taᶜayyün: Visibilitas. Prodire in lucem, visibilem reddi.* || ~ ***Ar*** *taᶜayyun* تعيّن [*#ᶜyn* tafaᶜᶜul V msd.] gün ışığına çıkma, görünür olma < ***Ar*** *ᶜayn* göz → AYN

tab¹ [Kut 1069] *isig neŋ bile sen özüŋ ~tabᶜı tüz* [(mevsim soğuksa) sıcak şey ile sen bedeninin doğasını düzenle] || ~ ***Ar*** *ṭabᶜ* طبع [*#ṭbᶜ* faᶜl msd.] 1. damga basma, damga, 2. karakter, doğa < ***Ar*** *ṭabaᶜa* طبع damgaladı

† Karş. ***Fen*** *ṭbᶜ* "sikke, para", ***Akad*** *ṭabū* "batma, basma".

›› tab et-

← İNTİBA, MATBAA, MATBU, TABİAT (BİTTABİ, TABİİ)

tab² → TABÜLATÖR

taba "tütün rengi" [Hayat 1959] || ~ ***Fr*** *tabac* tütün ~ ***İsp*** *tabaco* a.a. ~ ***Karib*** *tabako* dürülmüş tütün? tütün çubuğu?

† Tütün bitkisi Kristof Kolomb tarafından, Haiti/Santo Domingo adası yerli dilinden adlandırılmıştır. ***İng*** *tobacco* "tütün" İspanyolcadan alıntıdır.

← TABAKA[2]

tababet [Men 1680] *~ṭıbābet* || ~ ***Ar*** *ṭibāba(t)* طبابة [*#ṭbb* fiᶜāla(t) msd.] hekimlik mesleği < ***Ar*** *ṭibb* طبّ a.a. → TIP[1]

tabak¹ [CodC 1303] *tailatonius - Fa: ~tabac - Tr: tepsi (...) tefania - Fa & Tr: ~tabac* | [LO 1876] *~ṭabaḳ: Osmanîde düz, kaba, yassı çanağa, Arabîde tepsiye derler.* || ~ ***Ar*** *ṭabaḳ* طبق [*#ṭbḳ* faᶜal] tava, tepsi, tencere kapağı ~ ***OFa*** *tabak* طبق tava, tepsi → TAVA

† Aynı sözcük Farsça popüler dilde *tāwa* "tava" şeklinde kismi anlam ayrışmasına uğramıştır.

← İNTİBAK, MUTAHAKAT (MUTABIK), TABAKA[1], TATBİK, TIPKI

tabak² [Men 1680] *~debbāġ: Coriarius (...) ~debbāġ ~χāne* | [LO 1876] *~tabaklamak* طباقلامق: *dibağat, sepi. (...) Debbāġ: ṭabak.* || ~ ***Ar*** *dabbāġ* دبّاغ [*#dbġ* faᶜāl mesl.] deri işleyen, sepici < ***Ar*** *dabaġa* دبغ sepiledi

›› tabakhane, tabakla-

← DEBBAĞ

tabaka¹ [AşP 1330] *yüz yigirmi dört biŋ enbiyā / dört yüz kırk ~tabaḳat-i* [katman] *evliyā* | [KT 1900] *~tabaka: (...) 2. Sınıf, zümre.* | [Göv 1930] *~tabaka: (...) Bir yapraktan ibaret kâğıt.* || ~ ***Ar*** *ṭabaḳa(t)* طبقة [*#ṭbḳ* faᶜala(t) mr.] katman, düzlem, stratum < ***Ar*** *ṭabaḳ* طبق tepsi → TABAK[1]

›› kaymak tabaka, tabakalan-, tabakalandır-, tabakalaş-, tabakatül arz

tabaka² "tütün yaprağı" [KÇMiz 1656] *baᶜzı ehl-i vuḳūf cezîrei mezbüre* [adı geçen adanın] *ismi Tabaka olmağla varaḳ-ı duχān* [tütün yaprağı] *daχı ~tabaka tesmiye edildi dérler, lākin ḥaḳīḳati maᶜlūm degüldür.* | "tütün kutusu" [KT 1900] *~tabaka: Tütün veya sigara kutusu.* || ~ ***İsp*** *tabaco* tütün ~ ***Karib*** → TABA

† Karş. ***İng*** *tobacco* "tütün".

Levent Şahverdi Arşivi

taban [ETü: Kaş 1073] *¯taban: χuffu'l-baʾīr* [deve ayağı] | [Men 1680] *direk ¯tabanı: Basis columnae* [sütun ayağı] *(...) ¯taban çalmak: Pedes ire* [yayan gitmek] | [LO 1876] *¯taban ağacı, ¯taban tahtası, ¯taban tabana* [zıt], *¯tabana kuvvet, ¯dal taban* [çıplak ayaklı], *¯tabansız: Korkak, ödlek* || << ***ETü taban*** ayağın altı, özellikle deve ve ayının ayak altı

† Karş. ***Moğ tabaġ/tabaġay*** "ayak tabanı, pençe, el ayası".

›› daltaban, devetabanı, düztaban, tabana kuvvet, tabanları yağla-, tabanlı, tabanlık, tabansız

← TABANCA, TABANVAY

tabanca "tokat" [Gül 1317] *bir ¯tabanca urur ise ol bize / boynumuzu süksünümüzden üze* | "... tetik" [EÇ <1683] *¯tabancalu* [tetikli] *ve çarχlu tüfengler belleründe (...) beş ¯tabancalı tüfengi var* | "el piştovu" [LO 1876] *¯tabanca: Avuç içi, avuçla vurulan sille, (...) küçük piştov* || << ***TTü tabança*** el ayası, tokat < ***TTü taban*** ayak tabanı +*çA* → TABAN

† Esasen "tokat" anlamına gelen sözcük 17. yy.'da yeni icat edilen tetik mekanizması için kullanılmıştır.

tabanvay "çok yürüyen, aylak" [AR 1898] *¯Tabanvaylara Baba Yaver* || § ***TTü taban*** ayak + ***TTü tramvay*** kamu ulaşım aracı → TABAN, TRAMVAY

tabasbus [Men 1680] *¯tabaşbuş: Yaltaklanmak.* || ~ ***Ar tabaşbuş*** تبصبص [*#bṣ* tafaʿfuʿ q. II msd.] kuyruk sallama, yaltaklanma < ***onom başbaşa*** بصبص (hayvan) kuyruk salladı

tabela "levha" [İlan 1923] *Her nevi sac ve cam üzerine yaldızlı ve renkli nefis ¯tabelalar imal olunur.* || ~ ***İt tabella*** levha, tabla, tepsi, masa << ***Lat tabella*** [küç.] levhacık < ***Lat tabula*** tablet, levha +*ell°* → TABLA

† ***Alm Tafel*** (a.a.) Latinceden erken bir alıntıdır. ***İng table*** Fransızca üzerinden alınmıştır.

← TABLDOT, TABLET (TABLOİT), TABLİYE, TABLO, TABÜLATÖR

tabi [İrşM 1387] *Takı müsâfir bolur ¯tābiʿ metbüʿnıŋ safar kılmakı birle* || ~ ***Ar tābiʿ*** تابع [*#tbʿ* fāʿil fa.] birinin peşinden giden, bağımlı, uyruk < ***Ar tabaʿa*** تبع izledi

← METBU, TABİİYET, TEBAA, TETEBBU

tabiat [AtH <1250 (1444)] *¯ṭabīʿatta yigi ʿādat ʿaybsuzı akılık erür* [huyun en iyisi ve alışkanlıkların ayıpsızı cömertliktir] | [CodC 1303] *natura - Fa: ¯tabiat - Tr: toğmak* [toğmak] || ~ ***Ar ṭabīʿa(t)*** طبيعة [*#ṭbʿ* faʿīlā(t) sf. fem.] yaradılış, karakter, irade ve eğitimden bağımsız olan şey < ***Ar ṭabaʿa*** طبع mühür ve damga bastı, damgaladı → TAB[1]

† Karş. KARAKTER. † "İnsan eseri olmayan her şey" anlamı 20. yy.'da ön plana geçmiştir.

›› tabiat bilgisi, tabiat kanunu, tabiat parkı, tabiatıyla, tabiatüstü

← BİTTABİ, TABİİ

tabii [KF <1400] || [TDK1 1945] *¯tabii: (...) 2. "Elbette, pek aşikârdır ki, şüphesiz" gibi gerektirme anlatır.* || ~ ***Ar ṭabīʿī*** طبيعى [*#ṭbʿ* nsb.] yaradılışa uygun, doğal < ***Ar ṭabīʿa(t)*** طبيعة tabiat +*ī* → TABİAT

† Türkçede olumlama deyimi olarak kullanımı, ***Fr naturellement*** "doğal olarak" ifadesinin çevirisidir.

›› tabii bilimler, tabiileş-, tabiilik, tabiiyat, tabiiye, tabiiyun

tabiiyet [YOsm: LO 1876] *¯tābiʿiyet: Bir hükümete ittibāʿ.* || < ***Ar tābiʿ*** تابع bağlı, bağımlı +*īya(t)* → TABİ

tabip [AşP 1330] *cümle rence* [tüm acılara] *Haḳ anı kıldı ¯ṭabīb* || ~ ***Ar ṭabīb*** طبيب [*#ṭbb* faʿīl sf.] hekim, doktor < ***Ar ṭabba*** طَبَّ hekimlik yaptı → TIP[1]

›› tabiplik

← ETİBBA

tabir [Marz 1380] *bizüm ʿilmimüz anlarıŋ ʿilmi katında şol bir ekinci ¯taʿbīr* [rüya yorma ilmi] *bildügi gibidür* | [Sad 1574] *¯taʿbīrinde zebân ebkemü lâl ve tāʿdādı bir emr-i muḫāl idı* [yorumunda lisan dilsiz ve sayılması imkânsız idi] | [LO 1876] *¯taʿbīr: (...) Lafz-ı mahsus, ıstılah.* || ~ ***Ar taʿbīr*** تعبير [*#ʿbr* taffīl II msd.] anlam çıkarma, yorumlama, özellikle rüya yorma < ***Ar ʿabara*** عَبَرَ geçti → İBRET

† "Deyim" anlamına Arapçada ve 17. yy.'a dek Osmanlıca metinlerde rastlanmaz. † Anlam evrimi için karş. ***Lat trans-ferre, trans-latus*** "1. karşıya geçirme, 2. tercüme etme, yorumlama, aktarma".

›› hüsnütabir, rüya tabiri, tabir caiz ise, tabirat

tabla [GülM 1429] *ʿālim ʿāṭṭār ¯tablası gibidür* | [Men 1680] *¯tabla* [1. pazarcı tepsisi, 2. nişan tahtası] || ~ ***Ar ṭabl/ṭabla*** طبلة [*#ṭbl*] yassı ve yuvarlak tepsi, daire şeklinde çeşitli yassı nesnelerin adı ~ ***Aram ṭabəlā*** טַבְלָא tablet, yazı veya oyun tahtası, hesap cetveli (ºJastrow 518) ~ ***Lat tabula*** tablet, levha, yazı tahtası, oyun tahtası

† ***EYun táblē*** τάβλη "yazı veya oyun tahtası" Latinceden alıntıdır. ***Fr, İng table, Alm Tafel*** "masa" Latinceden alınmıştır.

← DAVUL (DAVULMBAZ, DÜMBELEK, TABURE, TAMBUR[2]), TABELA (TABLDOT, TABLET, TABLİYE, TABLO, TABÜLATÖR), TAVERNA, TAVLA[2]

tabldot [AR 1897] *İnşallah Sahte ¯Tabldot oyununa davet ediliriz de ekl-i taam ve şürb-i enva-i meşrubatla şirin-kâm oluruz.* || ~ ***Fr table d'hôte*** (lokantada) ev sahibinin sofrası, seçmesiz menü § ***Fr table*** masa, sofra + ***Fr hôte*** misafir ağırlayan, ev sahibi → TABELA, HOST

tablet [Bah 1924] *¯tablet: Düz ve yassı bir şekle konmuş yenilecek veya yutulacak bir madde. Çikolata ¯tableti, sülfato ¯tableti.* | tablet bilgisayar "el boyutunda elektronik cihaz" [Mil 2000] *Bili Gates'ten ¯tablet bilgisayar (...) Gates 'Kâğıt kalem gibi her yere taşıyabileceğiniz bir ürün yarattık' dedi.* || ~ ***Fr tablette*** [küç.] masacık, küçük levha, yassı ve yuvarlak hap < ***Fr table*** masa, levha +*et°* << ***Lat tabula*** levha → TABELA

← TABLOİT

tabliye [Cum 1935] *Eskişehir yolunun altıncı kilometresindeki Aşağıköy köprüsünün ¯tabliye inşaatı malzeme-*

Levent Şahverdi Arşivi

si || ~ ***Fr tablier*** 1. yemek önlüğü, 2. her türlü yatay düzlem < ***Fr table*** masa, levha +*arî*° << ***Lat tabula*** levha → TABELA

tablo [AM <1900] *Vay vay! ¯Tablomuz canlandı. Ressamların ¯tablo vivan' dedikleri sureti aldı.* || ~ ***Fr tableau*** levha, pano, tabela, resim eseri, tiyatro sahnesi << ***Lat tabellum*** [küç.] küçük levha < ***Lat tabula*** levha, yazı veya oyun tahtası → TABELA

tabloit "küçük boy gazete" [Mil 1961] *Gazetecilik lisanında, küçük boylardaki gazeteler için ¯Tabloid' tâbiri kullanılır.* || ~ ***İng tabloid*** 1. hap, tablet [esk.], 2. küçük boy gazete < ***Fr tablette*** küçük yassı ve daire şeklinde nesne, tablet → TABLET, +OID

† İngilizce sözcük aslen "hap" demek iken günümüzde sadece yarım sayfa boyutunda gazete anlamında kullanılmaktadır. Türkiye'de ilk kez 1961'de Abdi İpekçi'nin çıkarmayı tasarladığı tabloid gazete vesilesiyle gündeme gelmiştir.

›› tabloid

tabu [KAlam 1890] *Asıl dinleri (¯Tabu) tabir etdikleri bir ilaha itikaddan ibaret olub* | [TDK1 1945] *¯tabu: Tekinsiz.* || ~ ***İng taboo*** nedeni bilinmeyen yasak ☼ 1777 James Cook, İng. kâşif. ~ ***Tonga tabu*** ayrı, düzendışı, yasak

† Güney Pasifik yerli dillerinden.

tabur [Sel 1600] *ol sahrâda ¯tabur kurup leşker-i şeyâtîn ile hâzır u âmâde olup* | [EÇ <1683] *etrafına χandak toprakları üzre yetmiş seksen biη arabaların birbirlerine zencirler ile bağlayup ¯taburlar çatmış* | [TDK1 1945] *¯taburcu: Hastaneden çıkan.* || ~ ***Mac tábor*** ordugâh ~ ***Kıp/Çağ dapkur/tapkur*** asker safı, dizi ~ ***Moğ dabkur*** saf, sıra, dizi, kat ≈ ***Moğ dabta-*** katlamak

† "Arabaları saflar şeklinde birbirine zincirleyerck oluşturulan istihkâm" veya "ordu kampı" anlamı 17. yy Macaristan savaşları sırasında yaygınlık kazandı. Macarca sözcük Tatar/Çağatay Türkçesinden ve nihai olarak Moğolcadan alıntıdır. ◦WOT 837-839. † *Taburcu* deyimi muhtemelen "saflara geri dönen" anlamında asker argosudur.

›› taburcu

tabure [Göv 1930] *¯tabure: Arkasız ve kolsuz iskemle.* || ~ ***Fr tabouret*** [küç.] küçük oturak, arkasız iskemle << ***EFr tabour*** çift yüzlü davul ~ ***Ar ṭabl*** طبل davul → DAVUL

tabut [Rab 1310] *Süleymân ¯tâbût kıldurdı* | [Men 1680] *¯tâbût: Loculus cadaveris & Arca veteris testamenti.* || ~ ***Ar tābūt*** تابوت [*#tbwt*] 1. Yahudilerin Musa Yasasını sakladıkları sandık, 2. sanduka, lahit ~ ***Aram tēbūthā*** תבותא a.a. (◦Jeffery 88) (≈ ***İbr tēbah*** תבה a.a. (özellikle Nuhun gemisi veya Musa yasalarının saklandığı sandık)) ~ ***Mts tbt*** a.a.

† ◦Nöldeke NB 49 Habeşçe *tabot* "sanduka, özellikle Kutsal Kitap ve kilise eşyasının saklandığı sandık" biçimine işaret eder.

tabülatör [Cum 1937] *desimal otomatik ¯tabülatör* || ~ ***Fr tabulateur / İng tabulator*** «tablo yapan», hesap makinası ve daktiloda hizalayızı tuşu < ***OLat tabulare*** [den.] tabloya dökmek, listelemek +*(l)tor* < ***Lat tabula*** yazı veya oyun tahtası, levha → TABELA

›› tab

tabya "ordu veya teçhizat düzme" [GülS 1391] *¯taᶜbiya* | [LO 1876] *¯tabya* طابيه *(taᶜbiye* [galatı]*): Hazır metris nevᶜinden münferit istihkâm, top mahalli.* || ~ ***Ar taᶜbīya(t)*** تعبية [*#ᶜby* taffīla(t) II msd.] ordu dizme, taktik < ***Ar ᶜabā*** عبا yığdı, üst üste koydu, yerleştirdi

tacir [İrşM 1387] *Mekkede kirmekke barâbar turur anıη içinde ¯tâcir kişi* || ~ ***Ar tājir*** تاجر [*#tcr* fāᶜil fa.] ticaret yapan ~ ***Aram tagārā/taggārā*** תגרא a.a. ~ ***Akad tamkāru*** a.a. < ***Akad makāru*** alıp satma, ticaret yapma

← TECİM, TİCARET, TÜCCAR

taciz [Fer <1451] *Meger maksûdı ¯taᶜcîzidi.* || ~ ***Ar taᶜcīz*** تعجيز [*#ᶜcz* taffīl II msd.] aşağılama, güçsüz kılma, rencide etme < ***Ar ᶜaciza*** عجز aciz idi → ACZ

taco [Mil 1961] *türlü biberli soslardan meydana gelen ¯takos'ları, enşiladasları geri çevirmek elinizdedir* | [Mil 1997] *¯taco* || ~ ***İng taco*** Meksika'ya özgü dolgulu mısır lavaşı ~ ***İsp (Mex) taco*** 1. tıkıntı, açlık giderici, 2. a.a. ~ ***İsp taco*** tıpa, tıkaç, takoz → TAKOZ

† Türkiye bar ve restoranlarında 1990'ların ikinci yarısında görülmeye başladı

taç[1] [Kut 1069] *ay millatḳa ¯tāc ay şariᶜātḳa dīn* [ey millete taç, şeriata din] | [CodC 1303] *Ave hatûlarınıη ¯dacî* [selam sana hatunların tacı (Meryem)] || ~ ***Ar/Fa tāc*** تاج hükümdar başlığı ~ ***OFa tāk*** kemer, çember, taç

›› tacidar, taçlan-

← TAK[1] (ÇARDAK), TEKFUR

taç[2] [Özön 1961] *¯taç: Futbolda yan çizgilerden çıkan topun usulüne göre alana atılması* [!]. || ~ ***İng touch*** dokunmak (fiil), dokunma, futbolda kenar çizgisi (ad) ~ ***Fr toucher*** dokunmak → TUŞ

← TOUCHPAD

tadat [Sad 1574] *ol cüvâni evlâd-i emcâdi ᶜadedinde ¯taᶜdâd idüp* [o genci kendi soylu evlatları sırasında sayıp] || ~ ***Ar taᶜdād*** تعداد [*#ᶜdd* taffīl II msd.] sayma, sayı sayma, itibar etme < ***Ar ᶜadda*** عد saydı → ADD

tadil [İrşM 1387] *¯taᶜdîl-i erkân Ebü Yüsuf katında farż turur* || ~ ***Ar taᶜdīl*** تعديل [*#ᶜdl* taffīl II msd.] düzeltme, dengeleme, ayarlama < ***Ar ᶜadala*** عدل denk idi, adil idi → ADİL

›› tadilat

taflan [CFürs 1501] *¯diflâ* | [Men 1680] *¯diflâ: Oleander* [zakkum, defneye benzer fakat renkli çiçek açan bitki] | [LO 1876] *¯ṭaflân: defne envaından tergez. ¯Frenk ¯taflanı: evonimos, bahçelerde envai olur.* || ~ ***Ar diflāʾ*** دفلاء [*#dfl*] zakkum (nerium oleander) veya defne (laurus) ≈ ***Aram daphnā*** דַּפְנָא zakkum veya defne ≈ ***EYun dáphnē*** δάφνη defne → DEFNE

† Karş. ***Akad daprānu***, ***Süry daphrānā*** "ardıç". ***EYun rhododáphnē*** «gül defne» > "zakkum".

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanca sözcüğün bir Sami dilinden alıntı olması güçlü olasılıktır. Karş. ◦Chant 255 "Certainement terme méditerranéen."

tafra [Men 1680] *¯tefre* تفره *vul. ¯tafra* طفره, تفره: *Superbia, affectata magnificentia ... arrogantia* [gösteriş, kibir] *(...) ¯tafra satmak (...) ¯tafralü* || << ***TTü*** *afra tafra* esip üfürme, çalım < *?* → AFRA TAFRA

† Muhtemelen *afra tafra* ikilemesinin anlamsız ikinci ögesi iken bağımsız sözcük niteliği kazanmıştır. Ancak karş. ***Ar*** *ṭafra(t)* طفرة "(at) sıçrama, dere veya çiti sıçrayarak aşma".

›› tafralı

tafsilat [AşP 1330] *işid imdi eydeyüm ¯tafṣīl-ile* [söyleyeyim ayrıntı ile] || ~ ***Ar*** *taf.ṣīlāt* تفصيلات [*#fṣl* çoğ.] ayrıntılar < ***Ar*** *taf.ṣīl* تفصيل [taffīl t.] bölümlendirme, ayrıntılandırma, ayrıntı *+āt* < ***Ar*** *faṣṣala* فصّل [II f.] ayrıntılandırdı < ***Ar*** *faṣala* فصل ayırdı → FASIL

›› tafsil

← MUFASSAL

tafta [Arg 1533] *¯taftá: taffetta* || ~ ***Fa*** *tāfta* تافته [pp.] 1. bükülmüş, örgü, 2. bir tür ipekli kumaş < ***Fa*** *tāftan, tāb-* تافتن iplik bükmek, eğirmek, örmek *+a*

† ***İt*** *taffetta,* ***Fr*** *taffetas* (a.a.) biçimleri Türkçe veya Farsçadan alınmıştır.

← MUTAF

tag [EkşiS 2001] *html komutları (aslında komut değillerdir... ¯tag işte...)* || ~ ***İng*** *tag* 1. etiket, iliştirilen şey, 2. bilgisayarda hipertekst etiketi

tağşiş [Men 1680] *¯tağşīş: Dementare* [aklını başından almak] *& decipere, pec. simulando & falsa persuadendo* [sahte bir görüntü ile kandırmak] || ~ ***Ar*** *tagṣīṣ* [*#gṣṣ* taffīl II msd.] kandırma, özellikle paranın ayarını bozarak sahtekârlık etme < ***Ar*** *ġaṣṣa* غشّ kandırdı, sahtecilik yaptı

← IĞTİŞAŞ, MAĞŞUŞ

tağut [Men 1680] *¯tāġūt: Idolum ... Satanas, & erroris quivis dux & auctor.* || ~ ***Ar*** *ṭāġūt* طاغوت put, yalancı tanrı, şeytan ~ ***Aram*** *ṭa'ūt, ṭa'ūtā* טעות [*#ṭ'w*] 1. sapma, yoldan çıkma, 2. put, yalancı tanrı < ***Aram*** *ṭā'ā* טעה saptı, yanıldı → TUĞYAN

† As-Suyūṭī'ye göre Muhammed zamanında Habeşçeden Arapçaya alınmış bir sözcüktür. Karş. ***Eth*** *ṭa'ot* ጣዖት "dinden sapma". ltk 322, ◦Jeffery 203. † Aramca sözcük Talmud'da "dinden sapma" ve "puta tapma" anlamlarında kullanılır. Aynı kökten *ṭuğyān* fiili de, *ṭāġūt* gibi, biçim itibariyle Arapçaya yabancıdır.

tağyir [Marz 1380] *olmaya kim anı tebdīl ve ¯tağyīr kılmakda noḳṣān ve ziyān ola* || ~ ***Ar*** *tagyīr* تغيير [*#gyr* taffīl II msd.] başkalaştırma, değiştirme, halinden döndürme < ***Ar*** *ġayyara* غيّر [II f.] başkalaştırdı, değiştirdi < ***Ar*** *ġayr* başka, diğer → GAYRİ

›› tagayyür

tahakkuk [Men 1680] *¯taḥaḳḳuḳ: Certò cognoscere ac dignoscere.* || ~ ***Ar*** *taḥaḳḳuḳ* تحقّق [*#ḥḳḳ* tafa''ul V msd.] gerçekleşme, doğru çıkma, konfirme edilme < ***Ar*** *ḥaḳḳa* حقّ doğru ve gerçek idi → HAK[1]

† "Hak etme" anlamı 20. yy bürokrasi dilinde ortaya çıkmıştır.

tahakküm [Men 1680] *¯taḥakküm: Imperio & arbitrio sui uti* [egemenlik, başına buyruk olma] || ~ ***Ar*** *taḥakkum* تحكّم [*#ḥkm* tafa''ul V msd.] egemen olma, egemenlik taslama < ***Ar*** *ḥakama* حكم yargıladı, egemen idi → HÜKÜM

← MÜTEHAKKİM

tahammül [Tezk 1341] *eger saŋa bir belā gelürse ol belāya ¯taḥammül eylegil* || ~ ***Ar*** *taḥammul* تحمّل [*#ḥml* tafa''ul V msd.] yük yüklenme, taşıma, dayanma < ***Ar*** *ḥamala* حمل yüklendi → HAML

›› mütehammil

← TAHAMMÜLFERSA

tahammülfersa "dayanılmaz, tahammül edilmez" [Rz 1896] *Bu ıztırāb-ı ¯tahammül-fersā içinde* || § ***Ar*** *taḥammul* تحمّل yük taşıma kapasitesi + ***Fa*** *farsā* فرسا geçen, aşan (< ***Ar*** *farsūdan* فرسودن geçmek) → TAHAMMÜL, FERSUDE

taharet [Tezk 1341] *eger delü degülmise-ydün ¯ṭahāretsiz* [deli değil idiysen taharetsiz] || ~ ***Ar*** *ṭahāra(t)* طهارة [*#ṭhr* fa'āla(t) msd.] arınma, temizlik < ***Ar*** *ṭahara* طهر arındı, temiz idi

›› taharet musluğu, taharetlen-

← TAHİR

taharri [İrşM 1387] *Ve eger tüşmese anıŋ ¯taḥarrīsi namaz içinde* || ~ ***Ar*** *taḥarri* تحرّ [*#ḥry* tafa''ul V msd.] 1. güvenli bir yere sığınma, 2. bir işin peşinden ısrarla gitme, araştırma, ısrarla sorgulama < ***Ar*** *ḥarā* حرى uydu, sığdı, uygun oldu

tahattur [YOsm: LO 1876] *¯taχaṭṭur: Hatırlamak, yad etmek.* || ~ ***Ar*** **taχaṭṭur* تخطّر [*#χṭr* tafa''ul V msd.] < ***Ar*** *χaṭara* خطر aklına geldi, aydı → HATIR[1]

tahavvül [Men 1680] *¯teḥavvül: Mutari, converti.* || ~ ***Ar*** *taḥawwul* تحوّل [*#ḥwl* tafa''ul V msd.] hal değiştirme, dönüşme < ***Ar*** *ḥāla* حال döndü → HAL[1]

← MÜTEHAVVİL

tahayyül [Marz 1380] *gündüz avlardı, gice uyukısında av ¯taχayyülin iderdi* || ~ ***Ar*** *taχayyul* تخيّل [*#χyl* tafa''ul V msd.] hayal etme, düşleme < ***Ar*** *χāla* خال hayal etti → HAYAL

tahdit [Men 1680] *¯taḥdīd: sinorlamak. Limitare, terminis suis circumscribere.* || ~ ***Ar*** *taḥdīd* تحديد [*#ḥdd* taffīl II msd.] sınırlama, sınır koyma < ***Ar*** *ḥadda* حدّ sınırladı, yasakladı → HAD

tahfif [Men 1680] *¯taχfīf u ihānet ile mu'āmele ittı* [hafifseme ve aşağılama ile davrandı] || ~ ***Ar*** *taχfīf* تخفيف [*#χff* taffīl II msd.] hafifletme, hafifseme < ***Ar*** *χaffa* خفّ hafif idi, hafifledi → HAFİF

›› muhaffef

tahıl "ekin" [Marz 1380] *Behrām ambarlar açdı, yoχsullara ¯taχīl* تخيل *üleşdürdi ve baylara satdı* | [GülM 1429] *ekine çün-ki biçin vakti gele gök ve yeŋi ¯taχl* تخل *gibi salınmaz* || ~ ***Ar*** *daχl* دخل [*#dχl* fa'l] gelir, getiri, verim → DAHİL[1]

Levent Şahverdi Arşivi

tahin [Men 1680] *ˉṭaḥn & ˉṭaḥīn: Farina* [un] | "... susam unu" [LO 1876] *ˉṭaḥīn: Susam çekilmişi. Pekmezli ˉtahin, ˉtahin helvası.* || ~ *Ar ṭaḥīn* طحين [*#ṭḥn* faʿīl sf.] un < *Ar ṭaḥana* طحن öğüttü

›› tahin helvası, tahin pekmez, tahinli çörek

tahir [Marz 1380] *eṭrāf-ı ʿālemde ˉṭāhir ve rūşendür ki* | [GülM 1429] *koyun gerçi kiçidür pāk ˉṭāhirdür* || ~ *Ar ṭāhir* طاهر [*#ṭhr* fāʿil fa.] temiz, arı < *Ar ṭahara* طهر arındı → TAHARET

tahkik [YusZ <1377] *Yaʿkub incüyi görüben tanıladı / yūsufuŋ ˉtahkīkin* [gerçeğini] *andan anladı* | tahkikat [YOsm: KT 1900] *ˉtahkīkāt: Bir şeyin sıhhat ve hakikatini meydana çıkarmak için olunan taharriyat ve tedkikat.* || ~ *Ar taḥḳīḳ* تحقيق [*#ḥḳḳ* taʿīl II msd.] doğrulama, doğruluk, gerçeklik < *Ar ḥaḳḳa* حقّ doğru idi, hak idi → HAK[1]

›› tahkikat

← MUHAKKAK, MUHAKKİK

tahkim [Men 1680] *ˉtahkīm: hākim dikmek.* | [LO 1876] *ˉtahkīm: Kavîleştirmek.* || ~ *Ar taḥkīm* تحكيم [*#ḥkm* taʿīl II msd.] 1. yargıç atama, egemen kılma, 2. güçlendirme, pekiştirme < *Ar ḥakkama* حكّم [II f.] yargıç atadı, pekiştirdi ≈ *Ar ḥakama* حكم yargıladı → HÜKÜM

›› tahkimat

tahkir [KMuk 1665] *ve seni öpem de beni ˉtahkīr étmesinler* | [Men 1680] *ˉtahkīr: χorlamak, alçaklamak.* || ~ *Ar taḥḳīr* تحقير [*#ḥḳr* taʿīl II msd.] aşağılama, hakaret etme < *Ar ḥaḳara* حقر aşağıladı → HAKARET

tahkiye "Fr *narration* karşılığı" [YOsm: TDK2 1955] *ˉtahkiye: Bir olayı anlatmadaki düzen, anlatış düzeni.* || ~ *Ar *taḥkiya(t)* [*#ḥky* taʿīla(t) II msd.] hikaye etme, anlatı < *Ar ḥikāya(t)* hikaye → HİKÂYE

† 20. yy.'da *Fr narratif* karşılığında türetilmiş Yeni Osmanlıca edebiyat tabiridir. Arapça veya Osmanlıca hiçbir kaynakta bulunamadı.

tahlil [Yad <1421?] *galīz yelleri daχı ˉtaḥlīl idüp* [çözüp] *gidere* | [LO 1876] *ˉtaḥlīl-i χurde-bīnī* [mikroskopik analiz] || ~ *Ar taḥlīl* تحليل [*#ḥll* taʿīl II msd.] çözme, çözümleme, çözüm bulma < *Ar ḥalla* حلّ çözdü → HAL[2]

›› kan tahlili, muhallel, tahlilci, tahlilî

tahlisiye [YOsm: KT 1900] *ˉTahlīsiye İdaresi: Deniz kazazedelerini tahlīs için* [1894 yılında] *teşkil olunan idare.* || < *Ar taχlīṣ* تخليص [*#χlṣ* taʿīl II msd.] kurtarma +*ī* → HALAS

† Arapça nisbet sıfatının dişil hali iken Türkçede ayrı sözcük niteliğini kazanmıştır.

tahliye [Men 1680] *ˉtaχliye: Vacuum facere, evacuare & liberare.* || ~ *Ar taχliya(t)* تخلية [*#χlw* taʿīla(t) II msd.] boşaltma, ıssız kılma < *Ar χalā* خلا yalnız ve ıssız idi → HELA

›› tahliye borusu

tahmin [MMem 1557] *ˉtaχmīnen sekiz kulaç ve daχı ziyāde deryā dibinden* || ~ *Ar taχmīn* تخمين [*#χmn* taʿīl II msd.] tahmin, kestirim < *Ar χammana* خمّن [II f.] tahmin etti

›› tahmin yürüt-, tahminen, tahminî

← MUHAMMEN

tahmis [Men 1680] *ˉtaχmīs: Beş bölük eylemek, beş köşelü eylemek.* || ~ *Ar taχmīs* تخميس [*#χms* taʿīl II msd.] 1. beşe katlama, beşe bölme, 2. bir beyte üç mısra ekleyerek yapılan şiir < *Ar χamsa(t)* خمسة beş → HAMSİN

›› muhammes

tahnit [Men 1680] *ˉtaḥnīṭ: bonis odoribus condire (mortuum)* [ölüyü güzel kokularla parfümlemek] || ~ *Ar taḥnīṭ* تحنيط [*#ḥnṭ* taʿīl II msd.] mumyalama < *Ar ḥannaṭa* حنّط [II f.] mumyaladı ≈ *İbr ḥanaṭ* חנט mumyalamak

tahra [Nim-TS 1540] *ˉdahra* دهره [Fa.]: *Orak ve toynak yonacak ki naʿlbandlarıŋ olur (...) ve Türkîde daχı ˉtaχra ˉdirler bir nesnedir ki anuŋla bağ budarlar.* || ~ *Fa dahra* دهره orak, ağaç budama bıçağı << *EFa *dāthra* (≈ *Sans dātra* दात्र orak < *Sans dāti* ekin biçmek)

† Karş. *Kürd das, Zaza dariye* (a.a.). İrani */thr/* sessiz kümesinin Kürtçede /s/ye dönmesi tipiktir. Karş. *Ave puthra, thraya* > *Fa pus,* sê.

tahrif [Hal 1477] *Sâyebân ki kapu öŋine yaparlar; ʿâmme ˉtahrîf édüp şayvân dérler."* | [Hal 1477] *ˉtaḥrīfât-ı avâm kabîlindendir* || ~ *Ar taḥrīf* تحريف [*#ḥrf* taʿīl II msd.] bozma, eğme, çarpıtma < *Ar ḥarrafa* حرّف [II f.] tahrif etti, bozdu → HARF

›› tahrifat

← MUHARREF

tahrik [Neş 1492] || ~ *Ar taḥrīk* تحريك [*#ḥrk* taʿīl II msd.] birini veya bir şeyi harekete geçirme, dürtme < *Ar ḥaraka* حرك hareket etti → HAREKET

← MUHARRİK

tahrip [Sad 1574] *ˉtaχrīb-i bünyān-i şirk ü tuğyān* [şirk ve isyan binalarını yerle bir etmek] || ~ *Ar taχrīb* تخريب [*#χrb* taʿīl II msd.] harap etme, yıkma < *Ar χaraba* خرب harap oldu → HARAP

›› tahribat, tahripkâr

tahrir [GülM 1429] *bi bir zişt χaṭdur ki altun-ıla ˉtaḥrīr olunmışdur* || ~ *Ar taḥrīr* تحرير [*#ḥrr* taʿīl II msd.] 1. (köle) azat etme, 2. adama, 3. yayınlama, (gönderilmek veya yayınlanmak üzere) yazı yazma < *Ar ḥarrara* حرّر [II f.] azat etti, yayınladı → HÜR

† Anlam gelişmesi için karş. *Yun ekdōsis, Lat editio* "salına > yayınlama".

← MUHARRER, MUHARRİR

tahriş [Hal 1477] *fujūliden* [Fa.]: *Yeltemek ve kandırmak, ˉtahrîş maʿnâsına.* || ~ *Ar taḥrīş* تحريش [*#ḥrş* taʿīl II msd.] kaşındırma < *Ar ḥaraşa* حرش kaşıdı

tahsil [Gül 1317] *medresede bunca ˉtahsīl eyledüm* | "... ürün elde etme" [Fer <1451] *anı ḥāṣıl étmege ʿömrim vefâ étmedi, ammâ anuŋ ˉtaḥṣīline senüŋ hevesüŋ ola* || ~ *Ar taḥṣīl* تحصيل [*#ḥṣl* taʿīl II msd.] 1. (ürün veya gelir) elde etme, 2. (mec.) eğitim alma < *Ar ḥaṣala* حصل oluştu, elde edildi → HUSUL

Levent Şahverdi Arşivi

† Eğitim" anlamı *tahsil-i ʿilm* "ilim elde etme" deyiminden türemiştir.

›› muhassıl, tahsilat

← TAHSİLDAR

tahsildar [YOsm: LO 1876] *¯taḥṣīldār* [vergi veya ücret toplayan görevli] || § ***Ar*** *taḥṣīl* تحصيل elde etme + ***Fa*** *dār* دار eden → TAHSİL, +DAR

›› tahsildarlık

tahsis [Men 1680] *¯taχṣīṣ: Appropriare, vendicare, arrogare sibi, proprium reddere* || ~ ***Ar*** *taχṣīṣ* تخصيص [*#ḫṣṣ* tafʿīl II msd.] kendine mahsus etme, özelleştirme < ***Ar*** *χaṣṣa* خَصَّ seçti, ayırdı → HUSUS

›› tahsisat

tahşidat "bir konu üzerinde ısrarla durma? argüman yığma?" [Nur 1948] *niçin bu noktada bu kadar ¯tahşidat yapıyorum? Ve niçin birkaç aydır bu mevzuda çok ileri gidiyorum?* || < ***Ar*** *taḥşīd* تحشيد [*#ḥṣd* tafʿīl II msd.] bir araya toplama, yığma < ***Ar*** *ḥaṣada* toplandı, yığıldı

† Said Nursi'nin yazılarında geçen bir sözcüktür. *Tahşid* veya *tahşidat* şeklinde Osmanlı devri sözlüklerinde mevcut değildir.

taht[1] [Kut 1069] *bolu birdi evren ilig birdi ¯taχt* [gök kubbe yaratıldı, padişah verdi taht] || ~ ***Fa/OFa*** *taχt* تخت oturak, seki, özellikle hükümdar sandalyesi ≈ ***OFa*** *taχtak* tabla, enlemesine kesilmiş tahta → TAHTA

← PAYİTAHT, TAHTIREVAN (TAHTIREVALLİ)

taht[2] [Sad 1574] *¯taḥt-i hükümetümüzde olan* [egemenliğimiz altında olan] || ~ ***Ar*** *taḥt* تحت bir şeyin altı (edat)

† Karş. *tahtelbahir* "denizaltı", *tahtakale* < *taht-ı kale* "kalealtı".

← TAHTABOŞ, TAHTELBAHİR, TAHTEŞŞUUR

tahta [CodC 1303] *tabula - Fa & Tr: ¯takta* | [Rab 1310] *Nüh peyġamber kimisiniŋ ¯taχtası birle şakfını* [çatısını] *örtdi.* | tahtalı köy "mezarlık (argo)" [Mikh 1929] *¯tahtalı köy: Cimetière* || ~ ***Fa*** *taχta* تخته enlemesine biçilmiş ağaç, tabla << ***OFa*** *taχtak* a.a. ≈ ***Ave*** *taş-, taχta-* biçmek, özellikle ağaç biçmek, inşa etmek +*a* < ***HAv*** **teks-* marangozluk veya yapı ustalığı yapmak → TEKNİK

† Farsça fiil *taşīdan* "biçmek" şeklindedir. Orijinal */ks/* > */χş/* sesi, sesliden önce */ş/*, mazi kökü yapan +*t* ekinden önce */χ/* olarak realize edilir.

›› bir tahtası eksik, kara tahta, tahtacı, tahtalaş-, tahtalı köy

← SUNTA, TAHT[1] (PAYİTAHT, TAHTIREVAN)

tahta kurusu [LO 1876] *¯tahta kurusu* | [KT 1900] *¯tahta kurusu (yabis* [kuru] *demek olan lugat-ı Türkiyeden mi, yoksa Yun. κόριζ/κόρυζα'dan mı?)* || ~ ***Yun*** *koriós/kóryza κοριός/κόρυζα* tahta kurusu << ***EYun*** *kóris, gen. kóridos κόρις, κόριδ-* a.a. (°LS 981)

† Kalıp tamlamanın ikinci ögesi *kurus* olup, Türkçe *kuru* sözcüğü ile ilgisi yoktur. † Karş. ***EYun*** *koriannon* («tahtakurusu otu») > ***İng*** *coriander* "kişniş".

tahtaboş "çardak, dam üstünde yarı açık taraça" [EÇ <1683] *kat-ender-kat ¯taḥtapūşlar ve maḳsūreler inşā olunup* || << ***TTü*** *taḥt-ı pūş* çatı altı § ***Ar*** *taḥt* تحت alt + ***Fa*** *pūş* پوش örten, örtme, örtü, çatı → TAHT[2], POŞİ

tahtelbahir [T&S 1892] *Sous-marin* [Fr.]: *¯tahtelbahir. Câble soumarin: ¯tahtelbahir kablo.* || § ***Ar*** *taḥt* تحت alt + ***Ar*** *baḥr* بحر deniz → TAHT[2], BAHİR

† ***Fr*** *sous-marine* karşılığı olarak ilk kez 1879'da kullanılmıştır.

tahteşşuur "bilinçaltı" [YOsm: OVeli 1941] *şiirin esas işçiliği diye kabul edilen ¯tahteşşuuru boşaltma' ameliyesi* || § ***Ar*** *taḥt* تحت alt + ***Ar*** *al-şuʿūr* الشعور bilinç → TAHT[2], ŞUUR

tahtırevalli [LO 1876] *¯taht-ı ¯revalli: Çocukların ürcuha oyunu.* || <? ***Fa*** *taχt-i ravān* tahtırevan → TAHTIREVAN

›› tahteravalli, tahterevalli

tahtırevan [Rab 1310] *Yüsuf zindândın çıkdı erse kördi kim zindân eşikide yeti ¯taχt-i ¯revân turur, kamuğı kıymetlig pārçalar birle örtülgen.* | [Fuz 1535] *Fakīr-i pādişeh-āsā gedā-i muhteşemem / Sirişk ¯taχt-ı ¯revândur baŋa* [gözyaşı tahtırevandır bana] ... || ~ ***Fa*** *taχt-i ravān* تخت روان yürüyen taht → TAHT[1], REVAN

← TAHTIREVALLİ

tahvil "değiştirme" [Taz 1482] *ululıkların zillete ¯taḥvīl, ʿızzetlerin mezellete tebdīl* | "... ciro etme" [LO 1876] *¯tahvīl: (...) borcu, senedi, malı birinden diğerine nakletmek.* | "... borç senedi" [YOsm: KT 1900] *¯tahvīl: Borç senedi, alelhusus hazine-i maliyenin borcuna mukabil verilen senedât.* || ~ ***Ar*** *taḥwīl* تحويل [*#ḥwl* tafʿīl II msd.] döndürme, dönüştürme, değiştirme < ***Ar*** *ḥāla* حالَ döndü → HAL[1]

›› muhavvel, muhavvil, tahvil senedi, tahvilat

taife "... gemi personeli" [Hind 1831] *Matelot* [Fr.]: *gemi ¯tayfası* | "zümre" [Tezk 1341] *oğlanlık ʿāleminden beru hīç bir sebebsüz bu ¯tāyifenüŋ mahabbeti cānum içinde mevcutdı.* | [KT 1900] *¯tāife: (...) 3. Gemiciler efradı (bu mana ile Türkçe olarak müfred ve cemʿi* [tekil ve çoğul] *kullanılır ve zebanzedi 'tayfa'dır* طايفا) || ~ ***Ar*** *ṭāʾifa(t)* طائفة [*#ṭwf* fāʿila(t) fa. fem.] birinin etrafındakiler, zümre, ekip, mürettebat < ***Ar*** *ṭāfa* طاف etrafında dolandı → TAVAF

† Bölük, zümre" anlamında *taife* ve "gemi personeli" anlamında *tayfa* yazımları 20. yy.'dan önce ayrışmıştır..

›› tayfa

tak|mak [ETü: Kaş 1073] *er burunduk butluka ¯takdı <adam yuları devenin burun halkasına taktı – Oğuzca> (...) et sışka ¯takıldı <et şişe geçirildi>* | [Men 1680] *¯dakmak* داقمق | [LO 1876] *¯takılmak: Tebelleş-i mezahim olmak, latife etmek... (...) ¯takınmak: ziynet kullanmak, telebbüs etmek* [giysi giyinmek]. | [OCK 1932] *¯takmak: Borç para veya mal alıp vermemek, borcunu ödememek.* | [TDK1 1945] *¯takışmak: ... itiraz etmek. (...) ¯takıp takıştırmak.* || << ***ETü*** *tak-* eklemek, bağlamak, geçirmek

Levent Şahverdi Arşivi

† Önses TTü ötümlüleşmiş (*dak-*), ancak 17. yy.'dan sonra içsesteki */k/* etkisiyle yeniden */t/* tercih edilmiştir.

›› takık, takıl-, takın-, takış-, takıştır-, taktır-

← DAHİ[1] (DAHA, DE), TAKI, TAKIM, TAKINTI, TAKLAVAT

tak[1] [Rab 1310] *ol tün Kisrâlar ¯ṭāklarıdın küngüreleri* [kubbeleri] *yıkıldı, Şām meliklerinin eyvānları yamruldı* || ~ *Ar ṭāḳ* طاق [*#fwḳ*] kemer, taç ~ *OFa tāk* a.a. → TAÇ[1]

† *Tāk-ı Kisrā* "Irak'ta Ktesiphon/Medayin kentinde bulunan Sasani hükümdarlarına ait yüksek kemerli yapı".

›› zafer takı

← ÇARDAK

tak[2] [LO 1876] *¯tak tak muhaffefi tık tık (...) cana ¯tak etmek (...) ¯taktak: Çamaşır dövücü yassı tokmak* || : ***onom*** sert darbe sesi → TIK

† Araseste rezonans bildiren /n/ içeren türevlerde önses yumuşaması (/t/ > /d/) görülür. Ör: *dan dun, dank,* dangır.

›› tak tak, tak tuk, taktak

← TAKATUKA, TAKIR, TIRAK, TOK[2]

taka [TDK1 1945] *¯taka: İki üç kişi tarafından idare edilen küçük yelkenli.* || < *?*

takaddüm [MG <1400] || ~ *Ar taḳaddum* تقدّم [*#ḳdm* tafaʿʿul V msd.] önden gitme, önceleme, rütbece başkasından önce gelme < *Ar ḳadama* قدم önde veya önce idi → KADİM

takallus [Men 1680] *¯teḳallüs* || ~ *Ar taḳalluṣ* تقلّص [*#ḳlṣ* tafaʿʿul V msd.] büzüşme, (giysi) çekme, kısalma < *Ar ḳalaṣa* قوص çekti, büzüştü

takas [Men 1680] *¯taḳāṣṣ: Kısās eylemek. Retaliare invicem.* | [LO 1876] *¯taḳāṣ: Borca karşılık tutma, ödeşme, sayışma.* ‖ ~ *Ar taḳāṣṣ* تقاصّ [*#ḳṣṣ* tafāʿul VI msd.] kısas etme, göze göz dişe diş < *Ar ḳāṣṣa* [III f.] ödeşti, öç aldı → KISAS[1]

takat [Kut 1069] *aya beg katığlan bu ¯ṭāḳat teŋi* [ey bey, katlan takatin yettiği kadar] || ~ *Ar ṭāḳa(t)* طاقة [*#fwḳ*] güç, kuvvet, mecal < *Ar ṭāḳa* طاق gücü yetti, yapabildi

›› takatsız

takatuka [LO 1876] *¯takatuka, taktuka: Darbe-i tīr ve külünk* [kılıç ve balta darbesi]. *Tütün çubuğunu silkmek için vurdukları toplu tabla. Tıngırtılı, çengelli mahfazalara ve tirkeşe denir.* | [KT 1900] *¯takatuka: (matbaacılıkta) hurufatı vurarak tesviyeye mahsus takoz.* || < ***onom*** *tak tuk* çoğul ağaç darbesi sesi → TAK[2]

takaza [AşP 1330] *ne ¯taḳāżā eyler ise yolları* | [Men 1680] *¯taḳāzī تقاضى seu usit. ¯taḳāzā تقاضا: Exigentia, necessitas; compellere, urgere."* | [TDK1 1945] *¯takaza: Başa kakma.* ‖ ~ *Ar taḳāḍā* تقاضى [*#ḳḍy* tafāʿul VI msd.] 1. dava etme, 2. zorunlu kılma, gerektirme < *Ar ḳaḍā* قضا yargıladı → KAZA

takbih [Men 1680] *¯taḳbīḥ: Exprobatio.* ‖ ~ *Ar taḳbīḥ* تقبيح [*#ḳbḥ* tafʿīl II msd.] ayıplama, kabahat yükleme < *Ar ḳabuḥa* قبح kötü veya çirkin idi → KABAHAT

takdim [MG <1400] || ~ *Ar taḳdīm* تقديم [*#ḳdm* tafʿīl II msd.] öne sürme, önceleme < *Ar ḳaddama* قدّم [II f.] öne sürdü → KADİM

← MUKADDEM, MUKADDİME

takdir [AşP 1330] *geldik imdi pādişāh ¯taḳdīrine* | [KT 1900] *ol ¯takdirde: Bil-farz vet-takdir.* || ~ *Ar taḳdīr* تقدير [*#ḳdr* tafʿīl II msd.] 1. ölçü ve değer biçme, değer verme, beğenme, 2. kader, kısmet < *Ar ḳadara* قدر gücü yetti, boy ölçüştü → KADİR[1]

›› o takdirde, takdiren, takdirname

← MUKADDER

takdis [Rab 1310] *biz teşbīh ü ¯takdīs kılur-miz* ‖ ~ *Ar taḳdīs* تقديس [*#ḳds* tafʿīl II msd.] kutsama < *Ar ḳadusa* قدس kutsal ve aziz idi → KUDÜS

← MUKADDES

takı [YTü: TDK1 1945] *¯takı: 1.' Bir kimseye armağan olarak takılan, altın, küpe, inci gibi şeyler. 2. dlbg. Bir kelimenin sonuna veya (başka dillerde olduğu gibi) başına gelen edat.* || < ***TTü*** *tak- +I* → TAK-

† "Süs eşyası" anlamında 20. yy.'a dek kullanılan *takım* sözcüğünün yerini almıştır.

›› öntakı, sontakı

takım [BK 1797] *Berek* [Fa.]: *Yarak, ¯takım, saz, neva, cihaz ve mühimmat manasınadır. (...) at ¯takımı, yatak ¯takımı, hanende ¯takımı, çengi ¯takımı, işret ¯takımı, hırsız ve hovarda ¯takımı* | [LO 1876] *... zümre, güruh. ¯Ayak takımı, ¯takım takım. .... Takılacak şey. ¯Elmas takımı, ¯baş takımı.* | [KT 1900] *... 3.* [zümre, sınıf] *hayvanat bir kaç ¯takıma münkasımdır. 4. ... bir ¯takım adamlar, bir ¯takım eşya, 5. takılacak şey, süs eşyası, 6. sigaralık, 7. bir donanma veya filoyu terkib eden sefain, 8. gemi teknesinin techizatı. ... ¯ciğer takımı, ¯takım düzmek* | [Bah 1924] *¯takım: .... Bir askerî bölüğünün münkasim olduğu kısımlardan her biri.* | [Cum 1930] *Çakmakçılar'da Maye Ef. nin dükkanından 50 ¯takım elbise çalınmıştır* || < ***TTü*** *tak-* eklemek *+Im* → TAK-

† *Futbol takımı* deyimi 1910 dolayında yaygınlaşmış görünüyor.

›› ayak takımı, birtakım, futbol takımı, sofra takımı, takım elbise, yatak takımı

takıntı "(argoda) ödenmemiş borç" [Cum 1936] *Yirmi liralık bir ¯takıntı kalmış, ne çıkar? Herkes peşinci mi?* | "(öğrenci argosunda) bütünleme" [Mil 1953] *lise son sınıf olgunluk imtihanından ¯takıntısı bulunan öğrenciler Millî Eğitim Vekâletine müracaat ederek* | "... obsesyon" [Mil 1973] *Geçen gün oğlumun öyle pattadak soruverdiği bir soru öyle bir beyin ¯takıntısına yol açtı* || < ***TTü*** *tak- +(In)tI* → TAK-

takır [ETü: Kaş 1073] *at adakı* [ayağı] *¯takır takır etti* | [Fer <1451] *kulağıma bir ¯takıldu geldi. Meger bir düzd* [hırsız] *ev evlemege gelmiş.* | [LO 1876] *¯takır: Yuvarlanır boş şey sesi. (...) ¯takır ¯tukur (...) ¯tam ¯takır: Boş, halî. (...) ¯takırdamak, ¯takırtı* || << ***ETü*** *(onom) takır* nal sesi, çoklu sert darbe sesi → TAK[2]

Levent Şahverdi Arşivi

›› takır takır, takır tukur, takırda-, takırtı, tamtakır

takip [Sad 1574] *ˉtaʿḳībe nāmzād ittı* [izlemekle görevlendirdi] ‖ *~ Ar taʿḳīb* تعقيب [*#ʿḳb* taffīl II msd.] izleme, peşinden gitme < *Ar ʿaḳaba* عَقَّبَ izledi → AKAP

›› takibat, takiben, takipçi

takiye [LO 1876] *ˉtaḳıye: Din saklama.* ‖ *~ Ar taḳiya(t)* تقية [*#wḳy* taffīla(t) II msd.] 1. sakınma, takva, 2. Şii fıkhında tehlikeden sakınma amacıyla dinini saklama ≈ *Ar wiḳāya(t)* وقاية koruma, sakınma < *Ar waḳā* وقا korudu, sakındı → VIKAYE

† Nakıs fiilin teffīl masdarı tek y ile yapıldığı için *takiye* yazılması doğrudur, *takiyye* yanlıştır. Karş. TAKVİYE, TAVSİYE, TESVİYE.

← TAKKE

takke "kenarsız başlık" [Fer <1451] *kaftanuŋı, ˉtaḳıyeŋi bırak, sol pelāsı egnüŋe al var git* | [Men 1680] *ˉtāḳye* تاقيه: *Pileus, mitra, pec. mulierum conjugatarum* [özellikle evli kadınların giydiği bez başlık] *(...) ˉdemir ˉtaḳyası* تقيه: *Galea ferrea* [tas şeklinde demir başlık] | [LO 1876] *ˉtāḳiye* طاقيه: *Terpuş gibi dikişli bezden ufak arakçın.* ‖ *~ Ar taḳiya(t)* تقية [*#wḳy* taffīla(t) II msd.] korunma, sakınma → TAKİYE

† Yakın dönemde siyasi söyleme giren *takiye* sözcüğünün varyant telaffuzudur.

›› al takke ver külah

takla [EbM-TS <1500] *Abdülcabbār bir iki kerre Ayvazoğlu maymunu gibi ˉtaḳlālar* [perendeler] *kıldı* | [Menam 1590] *himmetür-ricāl ˉtaḳlaʿul-cibāl* [evliyanın himmeti dağları devirir] | [LO 1876] *ˉtaklak* طاقلاق *(...) ˉtaklabāz güvercin (...) ˉtepe taklak gelmek* ‖ *~ Ar taḳlaʿ* تقلع [*#ḳlʿ* msd.] devirme < *Ar ḳalaʿa* قلع devirdi, yerinden söküp altüst etti

›› taklak, tepe takla

taklavat [Cum 1933] *Ben senden hiç böyle takım ˉtaklavat palavra dinlememiştim.* ‖ << *TTü takım taklavat* < *TTü tak-* → TAK-

† Muhtemelen *edevat* "takılar" sözcüğündeki Arapça çoğul ekinden analoji yoluyla türetilmiştir. Ancak *+la* hecesinin işlevi muğlaktır.

taklit [İrşM 1387] *Takı ˉtaḳlidniŋ sıfatı kim baglagay bedensiniŋ boynına bir kesek naʿl* ‖ *~ Ar taḳlīd* تقليد [*#ḳld* taffīl II msd.] aynısını yapma, kopyalama, bir modeli aynen izleme < *Ar ḳallada* قلّد [II f.] kopyaladı, taklit etti

← MUKALLİT

takometre [Mil 1953] *ˉtakeometre* | takograf [Mil 1988] *şoför ve araçları kontrol eden ˉtakograf uygulaması Türkiye'de 2 Eylül'den bu yana resmen başlatıldı* ‖ *~ Fr tachéomètre / İng tachymetre* hız ölçer < *EYun taχýs/taχeos* ταχύς/ταχεος hızlı → +METRE

† Takometre kullanmanın yasal zorunluluk haline getirildiği 1981'den itibaren sözcük yaygınlaşmıştır.

›› takograf

← TAŞİKARDİ

takoz [LO 1876] *ˉtakoz (Rum.): Ağaç kama.* ‖ *~ Yun tákos τάκος* herhangi bir şeyin ele gelir parçası, lokma, ağaç bloku ≈ *İt tacco* ağaçtan yapılma ayakkabı topuğu, takunya ≈ *İsp taco* tıkaç, ağaç tıpa veya kama, ağaçtan ayakkabı topuğu, bilardo ıstakası

† Bellibaşlı Akdeniz dillerinde muhtemelen takliden dayalı bir sesten gelir. Latince ve Eski Yunanca kaynaklarda mevcut değildir.

← TACO, TAKUNYA

takriben [GülS 1391] ‖ *~ Ar taḳrīban* تقريباً [zrf.] yaklaşık olarak < *Ar taḳrīb* تقريب [*#ḳrb* taffīl II msd.] yaklaşma, yaklaşım *+an* → KURB

›› takribi

takrir [AşP 1330] *girelüm bir bu sözin ˉtaḳrīrine* | "Fr *rapport* karşılığı" [YOsm: KT 1900] *ˉtaḳrīr: (...) 4. Bir işi resmen ve tahriren beyan etme (Fr. 'rapor' kelimesinin tercümesidir.)* ‖ *~ Ar taḳrīr* تقرير [*#ḳrr* taffīl II msd.] sabitleme, fiksleme, durdurma, konfirme etme, açıklama < *Ar ḳarra* durdu, karar kıldı → KARAR

← MUKARRER

takriz [Men 1680] *ˉtaḳrīz: Bir kimseyi hayatta medh e.* ‖ *~ Ar taḳrīḍ* تقريض [*#ḳrḍ* taffīl II msd.] 1. kesme, 2. övme, medhetme, özellikle birini yüzüne karşı övme < *Ar ḳaraḍa* 1. kesti, dişledi, çiğnedi, 2. kestirmeden gitti, 3. övgü şiiri söyledi → KARZ

taksi [Bah 1924] *ˉtaksimetre: Bir arabanın kat ettiği mesafeyi, ücreti veya içinde oturulan zamanı gösteren alet.* | [Göv 1930] *ˉtaksi: Kira otomobili.* ‖ *~ Fr taxi* [abb.] ticari otomobil < *Fr voiture à taximètre* ücret sayacıyla donatılmış kiralık at arabası (19. yy) < *Fr taximètre* ücret sayacı < *Fr taxe* ücret, vergi < *Lat taxare* vergilendirmek *~ EYun tassō, taks- τασσω, ταξ-* dizmek, tertip etmek, atamak, vergi tayin etmek → TAKTİK

›› taksi durağı, taksici, taksimetre

← TAŞERON

taksidermi [Cum 1996] *Sibiryalı balıkçıların hayatlarından kesitler daha sonra da ˉtaksidermi sanatıyla ilgili bir bölüm ekrana gelecek* ‖ *~ Fr taxidermie / İng taxidermy* hayvan ölüsü doldurma ve koruma sanatı § *EYun táksis τάξις* düzen, düzenleme (< *EYun tássō, tag- τάσσω* dizmek, tertip etmek) *+ EYun dérma δέρμα* deri → TAKTİK, DERMA(TO)+

›› taksidermist

taksim [Rav 1449] *Söz ile ʿālemi ˉtaksīm ederler* ‖ *~ Ar taḳs īm* تقسيم [*#ḳsm* taffīl II msd.] bölme, pay etme < *Ar ḳasama* قسم böldü, pay etti → KISIM

† İstanbul'daki meydanın adı, eskiden burada bulunan su dağıtım merkezinden gelir.

›› mukassem, mukassim, taksimat

taksir [Rab 1310] *χıdmetde ˉtaksīr kıldıŋ* | [Yad <1421?] *ḥazmda ˉtaḳsīr olsa fāide ide* ‖ *~ Ar taḳṣīr* تقصير [*#ḳṣr* taffīl II msd.] kusur etme, kusur < *Ar ḳaṣara* قصّر eksik veya kusur idi → KUSUR

›› taksirat, taksirli suç

Levent Şahverdi Arşivi

taksit [LO 1876] *ˉtaḳsīṭ: Kıst kıst bölme, eshamın bölükleri.* || ~ ***Ar*** ***taḳsīṭ*** تقسيط [*#ḳsṭ* taf^{ʿ}īl II msd.] 1. mülkü pay etme, 2. pay defteri < ***Ar*** ***ḳisṭ*** قسط pay, özellikle adil pay, paylaşımda adalet ~ ***Aram*** ***ḳīsthā*** קִיסְטָא geç Antik çağda standart tartı birimi → KISTAS

›› taksitlendir-, taksitli

taksonomi [ML 1969] || ~ ***Fr*** ***taxonomie*** / ***İng*** ***taxonomy*** sınıflandırma sistemi < ***EYun*** ***táksis*** τάξις düzen < ***EYun*** ***tássō***, *tag-* ***τάσσω*** düzene koymak *+sis* → TAKTİK, +NOM

›› taksonom

takt [Cum 1934] *Erkânıharp zabiti ˉtakt sahibidir.* || ~ ***Fr/İng*** ***tact*** 1. dokunma duyusu, tuşe, 2. usul ve adap bilgisi << ***Lat*** ***tactus*** [pp.] dokunuş < ***Lat*** ***tangere*** dokunmak *+()t°* << ***HAv*** ****tag-*** a.a.

← ENTEGRASYON (DEZENTEGRE, ENTEGRAL), KONTAK, KONTAMİNASYON, KONTENJAN, TAKTİL[2], TANGO, TANJANT

taktik [HRGTut 1926] *Bu da bir ˉtaktik'... - Herif bize cepheden hücum etti. Arkadan ve iki cenahtan saldırdı.* || ~ ***Fr*** ***tactique*** bir askeri birliği sahaya dizme usulü ~ ***EYun*** ***taktiká*** τακτικά [n. çoğ.] diziş, dizim, ordu dizme sanatı < ***EYun*** ***tássō***, *tag-* ***τάσσω***, *ταγ-* dizmek, tertip etmek, görevlendirmek *+ik°* << ***HAv*** ****tāg-*** a.a.

›› izotaktik

← SENTAKS, TAKSİ (TAŞERON), TAKSİDERMİ, TAKSONOMİ

taktil[1] [Men 1680] *ˉtaḳtīl: mübalağatül katl.* || ~ ***Ar*** ***taḳtīl*** تَفتِيل [*#ḳtl* taf^{ʿ}īl II msd.] şiddetle veya çok sayıda adam öldürme, katliam yapma < ***Ar*** ***ḳatala*** قَتَلَ öldürdü → KATİL[1]

taktil[2] [Dinçmen 1967] || ~ ***Fr*** ***tactile*** dokunma duyusuna ilişkin ~ ***Lat*** ***tactilis*** a.a. < ***Lat*** ***tangere***, *tag-* dokunmak *+()bilis* → TAKT

takunya [Cum 1932] *Beyazıt'tan Tahtakale'ye inen caddedeki 27 dükkan ˉtakunya yapmayı (...) bırakmış.* || ~ ***Yun*** ***takúnion*** τακούνιον [küç.] tahta nalın ~ ***İt*** ***taccone*** [büy.] büyük topuk, a.a. *+()tion* < ***İt*** ***tacco*** topuk *+on* → TAKOZ

›› takunyacı

takva [İrşM 1387] *takı ˉtaḳvā tiler biz, takı ʿamaldan tiler biz ol nerseni* || ~ ***Ar*** ***taḳwā*** تَقوَى [*#wḳy* msd.] günahtan sakınma < ***Ar*** ***waḳā*** وَقَا koruma, sakınma → VİKAYE

takvim [Ferh-TS 1342] *yeni ʿavrat al yaz bitecek çiçek / ki ˉtaḳvīm işe gelmez eskiyecek* || ~ ***Ar*** ***taḳwīm*** تقويم [*#ḳwm* taf^{ʿ}īl II msd.] 1. düzeltme, doğrultma, reform, 2. konum belirleme, enlem ve boylam ölçme, 3. almanak, takvim → KAMET

† Arapça sözcüğün üçüncü anlamı, yılın günlerine göre güneş, ay ve yıldızların pozisyonunu bildiren astronomik tablolara gönderme yapar.

takviye [MŞ <1400] *ʿilāc: dimaġı ˉtaḳviyet itmekdür* || ~ ***Ar*** ***taḳwiya(t)*** تَقوِية [*#ḳwy* taf^{ʿ}īla(t) II msd.] güçlendirme, kuvvetli kılma < ***Ar*** ***ḳawwā*** قَوَّا [II f.] güçlendirdi → KUVVET

← MUKAVVA

takyidat [YOsm: LO 1876] *ˉtakyīd: Şartla kaydetme, meşrut kılma.* | [YOsm: KT 1900] *Sigorta şirketleri (...) nizamnamelerine bir çok ˉtakyīdāt derc etmişlerdir.* || < ***Ar*** ***taḳyīd*** تقييد [*#ḳyd* taf^{ʿ}īl II msd.] kısıtlama, şarta bağlama, kayıt altına alma *+āt* < ***Ar*** ***kāda*** bağladı → KAYIT

talak [MEd y. 1300] *ˉṭalāḳdın soŋ kaytarmak* [boşanmadan dönmek] || ~ ***Ar*** ***ṭalāḳ*** طلاق [*#ṭlḳ* fa^{ʿ}āl msd.] boşama, boşanma < ***Ar*** ***ṭalaḳa*** طَلَقَ salındı, serbest kaldı, boşandı ≈ ***Aram*** ***ṭəlaḳ*** טְלַק atmak, salmak

← ITLAK (MUTLAK), TALAKAT

talakat [Men 1680] *ˉṭalāḳat: Bene habere, temperatum esse (diem)* [ferah ve rahat olma] | "... dilde akıcılık" [YOsm: LO 1876] *ˉṭalāḳat: Selâset-i lisan.* || ~ ***Ar*** ***ṭalāḳa(t)*** طلاقة [*#ṭlḳ* fa^{ʿ}āla(t) msd.] serbest ve neşeli olma, azadelik, sıkıntısızlık < ***Ar*** ***ṭalaḳa*** ipinden kurtuldu, boşandı, azat oldu, salındı → TALAK

† "Dilde akıcılık" anlamı geç dönem Osmanlıcaya özgüdür.

talan [Füt-TS 1392] *deŋiz kenarına yüridi, ġaret itmege ˉtalan eylemege meşġūl oldı* | [Kıp: Tuhf <1400] *nahba* [Ar.]: *ˉtalav - Türkmenler buna 'yağma' derler.* | [Çağ: Pav <1500] *ˉtalan, ˉtalay: invasion, pillage, destruction* || << ***OTü*** ***talan/talaġ*** akın, yağma < ***ETü*** ***ta-la-*** çarpmak, saldırmak *+ln* → DALA-

† Karş. ***Moğ*** ***tala-*** "saldırmak, yağmalamak". † TTü olağan */t-/* > */d-/* evriminin görülmeyişi, Tatarca veya diğer doğu lehçelerinden ikincil bir alıntıyı düşündürür.

talasemi [Mil 1977] *Akdeniz bölgesinde sık olan ˉtalasemi kansızlığı' ele alınmıştır* || ~ ***Fr*** ***talassémie*** / ***İng*** ***thalassemia*** Akdeniz kansızlığı adı verilen hastalık ☼ 1932 Whipple & Bradford, Amer. tabip. § ***EYun*** ***thalassa*** θάλασσα deniz, özellikle Akdeniz + ***EYun*** ***haîma*** αἷμα kan → HEM(O)+

talaş [Men 1680] *ˉtalaş* تلاش: *Scobs, serrago* [talaş, yonga]. || ~ ***Fa*** ***tarāş/tarāşa*** تراش/تَرَا شه testere veya rende artığı, yonga → TIRAŞ

talebe [Sad 1574] || ~ ***Ar*** ***ṭalaba(t)*** طلبة [*#ṭlb* fa^{ʿ}ala(t) çoğ.] 1. talipler, talep edenler, 2. medrese öğrencileri, şakirtler < ***Ar*** ***ṭālib*** طالب [t.] talep eden → TALİP

† "Medrese öğrencisi" anlamı ***ṭalebe-i ʿulūm*** "ilim talipleri" deyiminden türemiştir. ***Tālibān*** aynı sözcüğün Farsça kurala göre yapılmış çoğuludur.

›› talebelik

← TALİBAN

talep [CodC 1303] *petii - Fa: ˉtalabidem - Tr: koldum* [kolmak, koldum] | [AşP 1330] *rūzigār içinde meger bir ʿArab / kaʿbeye gitmeklige kıldı ˉtaleb* | [Taz 1482] *ˉṭalebkār-ı nişān-ı āşināyī* || ~ ***Ar*** ***ṭalab*** طَلَب [*#ṭlb* fa^{ʿ}al msd.] 1. isteme, 2. istek, dilek < ***Ar*** ***ṭalaba*** طَلَبَ istedi, diledi

›› talepkâr

← MATLUP, TALİP (TALEBE)

Levent Şahverdi Arşivi

tali [Taz 1482] *ẕulmet ṭābiʿ-ı nūrdur* [karanlık ışığa tabidir] *ve ġussā ¯tālī-i sürūrdur* [keder mutluluğun takipçisidir] | [LO 1876] *¯tālī: Art kovan, arkadan gelen sınıf, ikinci sınıf.* || ~ ***Ar tālī*** تالٍ [*#tlw* fāʿil fa.] izleyen, arkadan gelen < ***Ar talā*** تَلَا izledi, takip etti

← TİLAVET

taliban "Afganistan'da bir İslami hareket" [Mil 1995] *Afganistan'da yönetime karşı savaşan ¯Taleban' hareketinin, ülkenin batısındaki Herat kentini ele geçirmesi* || ~ ***Fa ṭālibān*** طالبان talipler, talebeler < ***Ar ṭālib*** طالب talep eden, öğrenci → TALEBE

talih talíʿ [Dan 1360] *Bu ne şom ¯tāliʿ olur* | talih [Göv 1930] *¯talih: Baht. (...) ¯talihli, ¯talihsiz* || ~ ***Ar ṭāliʿ*** طالع [*#ṭlʿ* fāʿil fa.] yükselen yıldız, şans < ***Ar ṭalaʿa*** طَلَعَ çıktı, belirdi, yıldız veya güneş doğdu

† Konuşma dilinde *ʿayn* sesinin */h/* olarak telaffuzu Anadolu ağızlarında görülür. */h/* ile *talih* yazımı 1920'li yıllarda benimsenmiştir.

›› talihli, talihsiz

← İTTİLA (MUTTALİ), MATLA, MÜTALAA, TULUAT

talik [İrşM 1387] *Ve eger ¯taʿlīḳ kılsa nezrini bir şart bile takı şart tapulsa anıŋ üze vefā kılmak vācib bolur* || ~ ***Ar taʿlīḳ*** تعليق [*#ʿlḳ* taf'īl II msd.] asma, erteleme, koşula bağlama < ***Ar ʿalaḳa*** علق asıldı → ALAKA

talika [LO 1876] *¯talika: Leh lisanında asma araba, koçu.* || ~ ***Mac talyiga*** yaylı at arabası

† Karş. ***Pol telega/telezka, Rus teleg, Sırb taliga*** (a.a.).

talim "öğretme" [Tezk 1341] *ben ol kişiniŋ kulıyam kim bir harf edebden baŋa ¯taʿlīm vérdi.* | talimat "yönerge (Fr *instructions* çevirisi)" [YOsm: LO 1876] *¯taʿlīmāt: Tahriren ve şifahen tembihat* | talimatname "yönetmelik" [YOsm: İTO 1924] || ~ ***Ar taʿlīm*** تعليم [*#ʿlm* taf'īl II msd.] öğretme, ilim sağlama < ***Ar ʿalama*** علم bildi → İLİM

›› talimat, talimatname, talimgâh, talimli, talimname

← MUALLİM

talip [Tezk 1341] *ol ¯ṭālib-idi ve ben maṭlūb-ıdım* || ~ ***Ar ṭālib*** طالب [*#ṭlb* fāʿil fa.] 1. talep eden, dileyen, aday, 2. «alim adayı», medresede öğrenci < ***Ar ṭalaba*** طَلَبَ istedi, diledi → TALEP

›› talipli

← TALEBE (TALİBAN)

talk [Dürr 1465] || ~ ***Ar ṭalḳ*** طلق [*#ṭlḳ*] pudrası kurutucu olarak kullanılan bir mineral, magnezyum silikat ~ ***Fa talk*** تلك a.a.

† ***Fr talque, İng talcum*** biçimleri 13. yy.'dan itibaren Arapçadan alınmıştır.

talk show [Mil 1985] *¯Talk-show' denilen tartışma ve konuşma programlarını izliyoruz* || ~ ***İng talk show*** televizyonda konuşma veya tartışma programı § ***İng talk*** konuşma + ***İng show*** gösteri → ŞOV

talkın [TDK1 1945] *¯talkın: 'Halka verir ¯talkını, kendi yutar salkımı' deyiminde geçer.* || ~ ***Ar talḳīn*** تلقين telkin, yol gösterme → TELKİN

talmud [T&S 1892] *Talmud* [Fr.]: *Yahudilerin ¯talmud ya ¯talmūd dedikleri kitabı.* || ~ ***Aram talmūd*** תַּלְמוּד [*#lmd*] öğreti, doktrin, Musevi dininde hukuk ve tefsir külliyatı < ***İbr/Aram limmūd/lemed*** öğrenmek, talim etmek → TİLMİZ

taltif [Lat 1546] *bu bir kaç beytla tağlīzını ¯talṭīf édüp* || ~ ***Ar talṭīf*** تلطيف [*#lṭf* taf'īl II msd.] lütfetme, lütuf yapma < ***Ar laṭafa*** لطف cömertlik etti, lütfetti → LÜTUF

›› taltifkâr

talveg [Göv 1930] *¯talveg: Bir nehrin iki sahili ortasından geçtiği farzolunan hat.* | [TDK1 1945] *¯talvek* || ~ ***Alm Talweg*** bir vadinin dip çizgisi § ***Alm Tal*** vadi + ***Alm Weg*** yol (<< ***Ger *wegaz*** << ***HAv *wegh-*** taşımak, yol) → DOLAR, VAGON

talyum [T&S 1892] *Thallium* [Fr.]: *¯talyom denilen cism-i basit-i madenidir.* || ~ ***YLat thallium*** bir element ☼ 1861 Sir William Crookes, İng. kimyacı. < ***EYun thallós θαλλός*** yeşil filiz +*ium* << ***HAv *dhal-*** filiz, tomurcuk

† Alev rengini yeşile çevirdiği için.

tam [<1400] || [Men 1680] *¯tāmm & persico more* [Fars usulünce] *¯tām* || ~ ***Ar tāmm*** تامّ [*#tmm* fāʿil fa.] bütün < ***Ar tamma*** تَمَّ bitti → TAMAM

›› tam bilet, tam gaz, tam gün, tam sayı, tamı tamına, tamla-, tamlama, tamlık, tamme

tamah [Kut 1069] *¯tamāʿ eyledüm ol daχı düşdi χām* | [CodC 1303] *avaricia - ¯tämä* [aç gözlülük], *rus - ¯tämäker* [aç gözlü, tamahkâr]. | [Men 1680] *¯tamaʿ vul. ¯tamah: ḥarīs olmak. Concupiscere.* || ~ ***Ar ṭamaʿ*** طمع [*#ṭmʿ* faʿal msd.] göz koyma, aç gözlülük < ***Ar ṭamaʿa*** طَمِعَ göz koydu

† Sonseste *ayn* > */h/* halk ağızlarına mahsus olup, yazı dilinde benimsenmesi 1920 ve 30'lar popülizminin eseridir.

›› tamahkâr, tamahkârlık

tamam [Kut 1069] *tükel miŋ yıl yaşasa tilekin ¯tamām / tükel ök bulumaz kerekin ¯tamām* [insan tam tamam bin yıl yaşasa bile dileği, ihtiyacı tam tatmin olunmaz] || ~ ***Ar tamām*** تمام [*#tmm* faʿāl msd.] 1. bitme, bitim, bitiş, tamlık [isim], 2. bitmiş, bütün [sıfat] < ***Ar tamma*** تَمَّ bitti

›› tamamen, tamamıyla, tamamla-, tamamlan-, tamamlat-, tamamlayıcı, tastamam

← İTMAM, MÜTEMMİM, TAM, TEMMET

tambur[1] [CodC 1303] *¯tombur - Alm: dy puvke* [die Pauke - borazan?] | [YusZ <1377] *yédi perde asılıdur zer-nigār / perde-i ¯ṭanbūr kamusı şāh-var* || ~ ***Ar/Fa ṭanbūr*** طنبور Horasan veya Orta Asya'ya özgü bir tür telli çalgı ~? ***OTü dambırtı/dambıra*** < ***onom***

›› dombıra, tambura, tamburî

tambur[2] "davlumbaz" [Özön 1961] *¯tambur: Makinelerin dönen çarklarını korumak için olan çıkıntı.* | "... çamaşır makinesi ve benzer aletlerin döner haznesi" [Mil 1966] *¯Tamburlu Philips Çamaşır Makinası, sizi, çamaşır yıkama külfetinden kurtaracaktır* | [EkşiS 2003] *¯tambur: taşları iri aşındırıcılar ve su ile birlikte yuvarlatmaya*

Levent Şahverdi Arşivi

yarayan alet. || ~ ***Fr*** *tambour* 1. silindir şeklinde davul, 2. mimaride silindir şeklinde kubbe altlığı << ***EFr*** *tabour* davul ~ ***Ar*** *ṭabl* طبل a.a. → DAVUL

tamim [Sad 1574] *cemʿ-ı ʿasker fermânını Rum ili ve Anadolı ümerâsine ¯taʿmîm ittı* [asker toplama fermanını R. ve A. emirlerine genelge ile bildirdi] || ~ ***Ar*** *taʿmîm* تعميم [*#ʿmm* tafʿîl II msd.] genelleştirme, kamuya maletme, genelge < ***Ar*** *ʿamma* عمّ herkesi kapsadı → UMUM

tamir [Dan 1360] *ne kadar ẋarâbe mescidler ve medreseler var-ısa Melik Yağı Basan tekrar ¯taʿmîr eyledi/* || ~ ***Ar*** *taʿmîr* تعمير [*#ʿmr* tafʿîl III msd.] canlandırma, diriltme, onarma < ***Ar*** *ʿamara* عمّر can verdi, bayındır kıldı → UMRAN

›› tamirat, tamirci

tamperaman "müzik terimi" [Mil 1952] *'Modern Türk Musıkisi' adı altında vücude getirdikleri ¯tamperamanlı eserler içindeki yabancı unsurlar* | "... huy, kapris" [Mil 1957] *Ben ¯tamperamanlı bir kadınım, büyük heyecanlara ihtiyacım var.* || ~ ***Fr*** *tempérament* 1. ölçü, ölçek, özellikle müzikte akort dengesi, 2. huy, mizaç ~ ***Lat*** *temperamentum* < ***Lat*** *temperare* [den.] bir şeyi ölçülü ve zamanlı yapmak, orantılı karıştırmak, itidalli olmak *+ment°* < ***Lat*** *tempus, tempor-* zaman → TEMPO

tampon [Göv 1930] *¯tampon: Tıpa, tıkaç. Kanın cereyanını durdurmak için yara v.s.'ye sokulan ilaçlı pamuk yumağı.* | [TDK1 1945] *¯tampon: (...) 2. Toslaşmaların etkisini azaltmak için vagonların ön ve arka yerlerinde bulunan maden yastık. (...) ¯Tampon devlet.* || ~ ***Fr*** *tampon* tapa, pansuman fitili, keçe, darbe emici, otomobil tamponu << ***EFr*** *tapon* tapa, tıkaç, ağızdan dolma toplarda barut sıkıştırma aracı ~ ***Ger*** **tappo* tapa, tıpa

← TAPA (TIPA)

tamtam [T&S 1892] *Tam-tam* [Fr.]: *¯tamtam, Arab ve Hind dümbeleği.* || ~ ***Fr*** *tam-tam* vahşi kabilelere özgü davul < ***onom***

† Kuzey Amerika kolonyal lehçesinden Bernardin de Saint-Pierre tarafından 1776'da Fransızca yazı diline aktarılmıştır.

tamu [ETü: Xuas <900] *ékii aġuluġ yol başına ¯tamu kapġına* [iki zehirli yol başına, cehennem kapısına] | [ETü: Kaş 1073] *¯tamu kapġın açar tawar* [mal/mülk cehennem kapısını açar] | [LO 1876] *¯tamu: Cehennem, gayya, düzah* || << ***ETü*** *tamu* cehennem ~ ***Sogd*** *tm, akk. tmw* Hıristiyan ve Mani öğretisinde cehennem ~ ***Ave*** *tamah-* karanlık, (mec.) akıl kararması, delilik (°Barth 648-649) ≈ ***Sans*** *tāmasa* तामस karanlık yer, gece, dünyanın sonu

† 9. yy.'dan önce Soğdca Maniheist ve Hıristiyan mitolojiden Türkçeye aktarılan bir kavramdır. Karş. UÇMAK.

tan¹ [ETü: IrkB <900] *¯taŋ tanlardı udu yér yarudı udu kün tuğdı* [tan ışıdı, yer aydınlandı, gün doğdu] || << ***ETü*** *taŋ* 1. acayip şey, mucize, 2. gün doğumu

›› tan yeli, tan yeri

← TANSIK

tan² [Rab 1310] *havâdağı kuşlar maŋa ¯ṭaʿn kılurlar* || ~ ***Ar*** *ṭaʿn* طعن [*#ʿl* faʿl msd.] başa kakma, serzeniş, ayıplama < ***Ar*** *ṭaʿana* طعن başa kaktı, ayıpladı

† Günümüzde sadece *Zahid bana tan eyleme* mısraıyla başlayan Bektaşi nefesinde.

tanassur [Men 1680] *¯teneşşur: Christianum fieri* || ~ ***Ar*** *tanaṣṣur* تنصّر [*#nṣr* tafaʿul V msd.] hıristiyanlaşma < ***Ar*** *nāṣirī/naṣrānī* ناصرى/نصرانى Nasıralı, hıristiyan → NASRANİ

tandans [Cum 1939] *umumi ¯tandans ve karakteri itibarile* || ~ ***Fr*** *tendance* eğilim, yönelim ~ ***OLat*** *tendentia* (bir yöne doğru) çekilme < ***Lat*** *tendere, tens-* germek, çekmek *+entia* → TANSİYON

tandem [Cum 1932] *Pek heyecanlı olan ¯tandem (iki kişilik bisiklet) müsabakasının nihayetinde* || ~ ***İng*** *tandem* ardarda koşulu iki atlı araba, iki kişilik bisiklet ~ ***Lat*** *tandem* ardından, nihayet, sonunda

tandır [Rab 1310] *¯tennürda etmek bişürürde ¯tennür içinde suw çıkdı* | [Men 1680] *¯tennür vul. ¯tandür* || ~ ***Ar/Fa*** *tanūr/tannūr* تنّور fırın, özellikle kilden yapılan kuyu şeklinde fırın ~ ***Aram*** *tanūrā* תנורא a.a. ≈ ***Akad*** *tinūru* a.a.

† Çok erken tarihten itibaren Batı Asya dillerine yayılmış bir kültür sözcüğüdür. Karş. ***İbr*** *tennūr, Ave tanūra, Fa tanūr/tandūr* "fırın". ***Hind*** *tandūri* biçimi modern devirde Farsçadan alınmıştır.

← TENNURE

tane [ETü: Kaş 1073] *yumġak ¯tana <kişniş tanesi. Bu sözcüğün Farsça ¯dāna "tohum" sözcüğünden Türkçeleştirildiğini sanıyorum.>* | [AşP 1330] *biri toẋm u ¯dānedir kim ol saçar* || ~ ***Fa*** *dāna* دانه tohum, tane, özellikle tahıl tanesi << ***OFa*** *dānag* a.a. ≈ ***Ave*** **dānā-* a.a. << ***HAv*** **dhānā-* tahıl

›› bitanem, tane tane, tanecik, tanele-, taneli

tanen [LT 1873] *Tannin* [Fr.]: *¯tanen* || ~ ***Fr*** *tannin* meşe palamudundan elde edilen ve deri tabaklamada kullanılan madde < ***Fr*** *tan* deri tabaklama ve boyamada kullanılan meşe palamudu ~ ***Kelt*** *tann* meşe

›› tanenli

tanga [Hür 1977] *Bülent Ersoy bütün gününü Büyük Ankara Oteli'nin yüzme havuzunda ve üzerinde tangasıyla geçiriyor. Geçtiğimiz yıllarda Avrupa'da büyük bir sükse yapan ¯tangayı ülkemizde ilk giyen sanatçı...* || ~ ***İng*** *tanga* apış bezi ~ ***Port (Brez)*** *tanga* a.a. ~ ***Kimbundu*** *ntanga* a.a.

† Angola (Afrika) dillerinden Brezilya Portekizcesine geçmiştir. İngilizcede antropoloji terimi olarak 1912'den, moda terimi olarak 1975'ten itibaren kaydedilmiştir.

tangır [LO 1876] *¯dangıl ¯dungul lâkırdı (...) ¯tangadak: vehleten* | [TDK1 1945] *¯tangır ¯tungur: Bir şey yuvarlanırken çıkan sesin kaba, tok ve çınlayıcı olduğunu anlatır.* || : ***onom*** rezonanslı ve tekrarlı sert darbe sesi → TIN

›› dangır, dangır dungur, dangırda-, dangırtı, tangır tungur, tangırda-, tangırtı

Levent Şahverdi Arşivi

tango [Orga 1919] || ~ ***İsp tango*** Arjantin kaynaklı bir dans ≈? ***Lat tango*** dokunuyorum < ***Lat tangere*** dokunmak → TAKT

tanı [YTü: TDK1 1945] ¯*tanı: Bir hastalığı tanıma işi.* || < ***TTü tanı-*** *+I(g)* → TANI-

›› tanıla-

tanı|mak [Kıp: CodC 1303] *cognosco* [tanımak] - *Tr:* ¯*tanirmen,* ¯*tanidim,* ¯*tanimak (...) cognoscens* [bilgili] - ¯*tanur* ¯*kisi* | [Men 1680] ¯*tanımak: bilmek, seçmek. Cognoscere (aliquem).* ‖ ≈ ***ETü tanu-*** konuşmak

† Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde "bilmek" anlamına gelen fiilin, "konuşmak" anlamına gelen ***ETü tanu-*** fiilinden erken bir tarihte ayrıştığı anlaşılıyor. İkinci fiil TTü normal olan */t/ > /d/* değişimiyle *danış-* fiilinde varlığını sürdürür. TANIK ("konuşan") sözcüğü ilkinin değil ikincisinin türevidir.

›› tanıdık, tanın-, tanış, tanış-, tanıt, tanıt-, tanıtla-

← DANIŞ- (DANIŞIK, TANIK), TANI, TANIM

tanık [ETü: Xuas <900] *igiḍ kişi* ¯*tanukı boltumuz erse* [yalancı kişi tanığı olduk ise] | [Men 1680] ¯*danık* طانق *Testis* [şahit]. *(...)* ¯*danıklık: Testimonium* [şahitlik]. || << ***ETü tanuk*** şahit < ***ETü tanu-*** konuşmak, söz söylemek *+Uk* → DANIŞ-

† Köken ve anlam itibariyle modern ***TTü*** TANIMAK fiilinden bağımsızdır. Modern dönemde marjinalleşmiş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yeniden yaygınlaştırıldı.

tanım [YTü: CepK 1935] ¯*tanım = Tavsif, tarif* || < ***TTü tanı-*** *+Im* → TANI-

›› tanımla-, tanımlama, tanımlan-, tanımlı, tanımsız

tanjant [Cum 1952] *Kopan bir tel de gemici Selahaddinin kulağının yanından* ¯*tanjant geçti.* || ~ ***Fr tangente*** 1. teğet, 2. trigonometride bir oran ~ ***Lat tangens*** dokunan < ***Lat tangere, tact-*** dokunmak *+ent°* → TAKT

tank [Bah 1924] ¯*tank: Mayiata mahsus büyük kap. İçinde serî ateşli makineli tüfek bulunan zırhlı bir otomobil kli ilk defa 15 Eylül 1917'de İngilizler tarafından kullanılmıştır.* || ~ ***İng tank*** zırhlı savaş aracı ☼ 1917 ≈ ***İng tank*** su deposu, sarnıç ~ ***Hind tanku*** su deposu, rezervuar, suni göl

† I. Dünya Savaşında geliştirilen zırhlı aracın güvenlik dolayısıyla kullanılan kod adıdır.

← TANKER, THİNK TANK

tanker "sıvı yük gemisi" [Cum 1939] *6000 tonluk gemiler ve bilhassa mayi mahruk taşıyacak sarnıçlı* ¯*tanker yapabilmesi lâzımgelmektedir.* || ~ ***İng tanker*** 1. su deposu, sarnıç, 2. büyük sıvı deposu taşıyan gemi < ***İng tank*** (ad) su deposu, (fiil) depolamak *+er* → TANK

tanrı [ETü: Or 735] *üze kök* ¯*teŋri asra yagız yir kılındukda* [üstte mavi gök altta kara yer yaratıldığında] || << ***ETü teŋri*** gök, gökyüzü, gök tanrı

† MÖ 4. yy.'a ait Çince bir metinde zikredilmiş olup, kayda geçen en eski Türkçe sözcüktür. ***ETü teŋ*** "denklik? ufuk?" bağlantısı düşünülmeye değer. Karş. ***Ar ḳadīr*** "tanrının bir adı" < *ḳadr* "denklik, değer".

›› tanrıbilim, tanrılaş-, tanrılaştır-, tanrısal, tanrısız, tanrıtanımaz, tengri

← TANRIÇA

tanrıça "ilahe" [YTü: Cum 1935] ¯*Tanrıça Afrodit ve çoban Anahis* || < ***TTü tanrı +lçA*** → TANRI

† ***TTü +çA*** küçültme eki ile türetilmiş görünse de anlam itibariyle *kraliçe* < ***Sırp králitsa*** örneğinden esinlenmiştir. Karş. IMPARATORİÇE, ÇARİÇE.

tansık [ETü: Suv <1000] *aġruk aġruk taŋ* ¯*taŋsuk tatığlar üze toġğuraçı bolayın* [çeşit çeşit harika lezzetler ile doyurucu olayım] | [LO 1876] ¯*tansuχ,* ¯*tanşuχ: Acîbe, garibe, tuhaf, hediye.* ‖ << ***ETü taŋsuk*** acayip şey, harika, nefis < ***ETü taŋ*** şaşılacak şey, acayip *+sUk* → TAN[I]

† Karş. ***Moğ taŋsuġ*** "güzel".

›› Tansu

tansiyon [Cum 1934] *Zaro Ağa soğukalgınlığından ve* ¯*tansiyon yüksekliğinden mustarip bulunmaktadır* || ~ ***Fr tension*** 1. gerilim, 2. kan basıncı ~ ***Lat tensio*** < ***Lat tendere*** germek, uzatmak, yaymak, çadır kurmak *+()tion* << ***HAv *ten-*** çekmek, germek, uzun

† Aynı HAvr kökten ***Lat tenere*** "uzatmak, tutmak", ***EYun teinō*** "germek", *taínia* "şerit", ***Ger *thunni-*** > ***İng thin, Alm dünn*** "gerili, ince".

← ANTANT, DETANT (DETANTÖR), ENTANSİF, HİPERTANSİYON, MANİTA, STANDART, TANDANS, TENEKE, TENİS, TENOR (KONTEYNER), TENTE, TENYA, TETANOS, TİNER, TON[I] (ATONAL, BARİTON, DETONE, DİYATONİK, ENTONASYON, HİPOTENÜS, KATATONİ, MONOTON, PENTATONİK, PERİTON, TENDON, TONER, TONİK, TONMAYSTER)

tantal [LT 1873] *Tantale* [Fr.]: ¯*tantal* | [T&S 1892] *Tantale* [Fr.]: ¯*tantal yahud kolumbiyum denilen cism-i basit-i madenî.* ‖ ~ ***Fr tantale*** bir element ~ ***YLat tantalum*** a.a. ☼ 1802 Anders Gustav Ekeberg, İsv. kimyacı. < ***öz Tántalos*** τάνταλος mitolojide ebedi doyumsuzluğa mahkûm edilen Lidya kralı

† Tantal elementi asitle doyurulamadığı için böyle adlandırılmıştır. † Aydın Karacasu ilçesindeki *Dandalaz* Çayı (= antik *Tántalos)* aynı adı taşır. Adın kökeni meçhuldür. Mitolojik kralın adı muhtemelen nehirden veya yöreden alınmıştır.

›› tantalize

tantana [Dan 1360] *Bir* ¯*ṭanṭana-y-ıla düğün itdi kim vasfa gelmezdi.* || ~ ***Ar ṭanṭana(t)*** [*#ṭn* fa^{c}fa^{c}a(t) q. msd.] tınlama, tıngırdama < ***onom ṭanna*** [*#ṭnn*] tınladı, çınladı

← MUTANTAN

tantun [LO 1876] ¯*tantun: Top ve davul sesi.* ¯*Tantuna* ¯*gitmek: heba, heder.* || : ***onom*** rezonanslı çoklu darbe sesi → DAN

›› dandun, tantuna git-

Levent Şahverdi Arşivi

tantuni "Mersin yöresine özgü bir yemek" [Mil 1990] *Özgün yemekleri ¯tantuni, şişte ciğer ve cezerye' var.* || *< ?*

tanzim [Men 1680] *¯tanzīm: Bene ordinare, dirigere, disponere.* || *~ Ar tanẓīm* تنظيم [*#nẓm* taf'īl II msd.] düzenleme, düzene koyma *< Ar naẓama* نَظَمَ düzenledi → NAZIM[1]

›› tanzim satış, tanzimat

tap|mak [ETü: Man <900] *tört ilig teŋrilerke ¯tapınalım* [dört egemen tanrıya tapınalım] | [ETü: Kaş 1073] *ol neŋi ¯tapdı* [nesneyi buldu], *ol χānka ¯tapdı* [hana hizmet etti], *kul ¯teŋrike ¯tapdı* [Allah'a taptı] || *<< ETü tap-* 1. bulmak (geçişli fiil), 2. kulluk etmek (geçişsiz fiil)

† Nihai anlamı "koşuşmak" olabilir. Karş. ***ETü*** *tabra-* ve *tabış-* "seğirtmek, koşmak". Karş. *Ar cāriya* "koşuşan, kul", *Fa parvāne* "etrafında koşan, kul".

›› tapın-

← DAVRAN-[1], TAPINAK, TAPU, TAVŞAN (TAVŞANCIL)

tapa [Men 1680] *¯tapa* طپه: *Doliarum operculum, obturamentum* || *~? It tappo* tıpa, tıkaç, şişe mantarı → TAMPON

← TIPA

tape tapaj "daktilo ile yazma" [Mil 1957] *muhasebe fişlerinin; bilanço vesair malî raporların ¯tapajlarını yapmak üzere"* | [Özön 1961] *¯tape: Bir yazıyı makine ile yazmak.* | "daktilo edilmiş görüşme kaydı" [Hür 2011] *Savcı, her şüpheliye bu telefon kayıtlarının kendisiyle ilgili kısmını okuyor. ¯Tape'lerin Aziz Bey'le ilgili bölümlerini savcı bize okudu.* | "gizlice alınmış ses veya görüntü kaydı" [Hür 2014] *Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ses kaydı olduğu ileri sürülen 17 ¯tapenin internette ses kaydı olarak yayınlandığını* || *~ Fr tapé* [pp.] daktilo edilmiş (belge) *< Fr taper* [den.] vuruş sesi çıkarmak, daktilo yazmak *+é < onom tap*

† Türkçe bürokratik kullanımda "bir ses kaydının daktilo edilmiş dökümü" anlamındayken, 2014 Ocak ayından itibaren medyada "gizlice alınmış ses veya görüntü kaydı" anlamı yaygınlık kazandı.

›› tapaj

tapınak [YTü: CepK 1935] *¯tapınak = Mabed = Temple* || *< TTü tapın- +(g)Ak* → TAP-

tapi "pokerde parasız kalma anlamında söz" [ML 1969] || *~ Fr tapis* 1. yere serilen kumaş, halı, oyun masasında çuha, 2. kumarda parasız veya kartsız kalmak anlamında söz *~ EYun tapḗtion* ταπήτιον [küç.] küçük halı veya kilim *< EYun tápēs* τάπης halı veya kilim *+ion*

tapir [T&S 1892] *Tapir* [Fr.]: *¯tapir, Hind ve Amerika ormanlarına mahsus bir nevi cesim domuz.* || *~ Fr/İng tapir* tropik ülkelere özgü bir tür memeli hayvan *~ Tupi tapiira* a.a.

† Güney Amerika yerli dillerinden.

tapon [Mikh 1929] *¯tapon: Laid (se dit surtout des femmes et ausse des choses)* [çirkin kadın veya şey]. | [OCK 1932] *¯tapon: Bayağı, adi, külüstür, değersiz, çürük çarık* [mal, ürün]. || *~ Erm tapank* թապանք döküntü (◦AcarK 354) *< Erm tapel* թափել dökmek

† *Fr tapon* "tıpa, tıkaç" sözcüğüyle anlam ilişkisi kurulamaz.

tapşın [DS <1960] *¯tapşın çalmak, ¯tapşınlamak: El çırpmak, alkışlamak.* || *<? onom*

† Karş. *tapışla-, tapşik* (a.a.). Türkçe onomatopelerin genel yapısına uymayışı düşündürücüdür.

tapu [ETü: Kaş 1073] *Terken Katun kutıŋa tegür mendin koşuġ/ aygıl sizin tapuġçı ötnür yeŋi ¯tapuġ* [Terken Hatunun huzurunda benden koşu ilet, de ki kulunuz sizden yeni görev diler] | "hizmet" [Yun <1320] *Gazadan geldi şāh taχtın oturdı / Sipahiler kamu ¯tapuya* [kulluğa] *durdı* | "hizmet karşılığı tahsis edilen mirî arazi, bunu belgeleyen evrak" [OsmK <1520] *ol raiyyet ¯tapulu yerde evü bina itse ev yeri ¯tapusın taleb itmeyeler* || *<< ETü tapuġ* hizmet, kulluk *< ETü tap-* hizmet etmek *+l(g)* → TAP-

›› tapu dairesi, tapula-, tapulu, tapusuz

tapyoka [LO 1876] *salep: (...) ¯tapyoka ve ararot tabir olunur nebatlar asıl salep nevʿinden değildir.* || *~ Fr/İng tapioca* kasava bitkisinin unu *~ Tupi tipioka*

† Güney Amerika yerli dillerinden.

tara|mak [ETü: Kaş 1073] *kız saçın ¯taradı, anıŋ süsin ¯taradı <onun ordusunu dağıttı. Bu ikincisinin aslı ¯tardı olup 'dağıtmak ve yaymak' anlamında gelir.>* | [KT 1900] *¯tarama havyar: Diş diş duran bir cins havyar.* || *<< ETü tara-/tarğa-* saç taramak *< ETü *tar +(g)A- ~ OFa tār* saç, kıl *<< Ave tąθra-* a.a. ≈ *Sans tántra* तान्त्र telli, telli bir çalgı

† Karş. Moğ *tar* "bir saç tutamı, püskül". † Kaşgarî'nin notu daha o devirde ***ETü*** *tar-* "dağılmak, darılmak" ve *tara-* fiillerinin birbiriyle karıştığını düşündürür. Karş. ***ETü*** *tarġak* "tarak".

›› mayın tarama, tarama, taran-, tarat-

← GİTAR, SİTAR, TARAK, TARAYICI, TARAZ, TARUMAR, TEL

taraça [T&S 1892] *Terrasse* [Fr.]: *¯teraça* تراجه, *düz dam, set, tahtapüş, mehtabiye, çardak.* || *~ İt terrazza* eve ait toprak alan, avlu *<< OLat terraceum* a.a. *< Lat terra* «kuru zemin», kara, toprak *<< HAv *ters-ā-* kuru *< HAv *ters-* kurumak → TURŞU

† Aynı kökten *Lat torrere* "kavurmak", *İng thirst* "susama, susuzluktan yanma", *Fa turş* "ağız yakan, tuzlu, ekşi".

›› taraçalandır-

← İNGİLTERE, PARTER, TERAS, TERİTORYAL, TERİYE, TOST

taraf [İrşM 1387] *bilmekniŋ takı bilmemekniŋ iki ¯tarafı* | taraftar "taraf tutan" [Selç 1423] *fulān ¯tarafdārlara inzicār ve iʿtibar sebebi ola* || *~ Ar ṭaraf* طرف [*#ṭrf* faʿal] bakım, cihet, yan, yön *< Ar ṭarafa* طرف baktı, göz attı ≈ *Ar ṭarf* طرف göz

Levent Şahverdi Arşivi

›› taraf tut-, tarafgir, tarafgirane, taraflı, tarafsız, taraftar

← BERTARAF, BİTARAF, ETRAF, TARAFEYN

tarafeyn "bir hukuki ilişkide karşıt iki taraf" [RedL 1890] || ~ ***Ar*** *ṭarafayn* طرفين [dual.] iki taraf < ***Ar*** *ṭaraf* طرف *[#ṭrf] +ayn* → TARAF

tarak [ETü: Kaş 1073] <tarağa '¯targak' denir ve '¯taradı' sözünden gelir.> | [Kıp: İdr 1312] *¯tarak: al-muşṭ* | <... tarak şeklinde istiridye> [EÇ <1683] *istiridye ve midye ve deniz kestânesi ve sülüne ve ¯tarak* || << ***ETü*** *targak* saç tarama aleti < ***ETü*** *targa-* taramak *+(g)Ak* → TARA-

›› tarakla-

tarantula [ML 1969] || ~ ***İt*** *tarantola* bir tür büyük örümcek < ***öz*** *Taranto* İtalya'da bir kent *+ul°*

tarassut [Sad 1574] *¯teraṣṣud-i fürṣat ve terakkub-i nuṣret idüp* [fırsat gözleyip zaferi bekleyerek] || ~ ***Ar*** *taraṣṣud* ترصّد *[#rṣd* tafaʿul V msd.] gözleme, gözetleme < ***Ar*** *raṣada* رصد gözetledi → RASAT

tarator "sarmısaklı ve sirkeli bir tür sos" [EÇ <1683] *kılıçbalığı eti sirkeli ve sarmısaklı ¯terator ile ṭabh olunsa gayet nimet-i nefisedir* | "her türlü meze, içkiyle sunulan yiyecek" [Kenz 1803] || ~ ***Ven*** *trattòr* lokantacı, aşçı [***İt*** *trattore*] < ***Ven*** *trattar* işlemek, iş yapmak, konu edinmek, meslek edinmek *+()tor* << ***Lat*** *tractare* a.a. → TRAKTÖR

taravet [Kab 1432] *gül görüp ḫusninüŋ ¯ṭarâvetini* | [Fer <1451] *Halife gulâmın ... zarâfetinden ¯ṭarâvetinden daŋa batdı* [hayrete düştü]. || ~ ***Ar*** *ṭarāwa(t)* طراوة *[#ṭrw* faʿāla(t) msd.] tazelik < ***Ar*** *ṭarī* طرى taze, yaş ~ ***Fa*** *tar* تر a.a. → TER[2]

tarayıcı "scanner" [Mil 1985] *¯Tarayıcı ile yapılan inceleme sonucunda kadın hastanın beynindeki doku bozukluğu siyah bir kist olarak açık seçik göründü* | "... browser" [Mil 1996] *Yapacağınız sadece internet ¯tarayıcı programınıza milliyet.com.tr yazmak* || < ***TTü*** *tara- +çI* → TARA-

taraz "kumaş pürüzü, sarkan iplik" [LO 1876] *¯taraz* طراز: *Taraktan hasıl olan pürüz. ¯Tarazlanmak: İpek tel tele pürüzleri çıkmak.* || ≈ ***Fa*** *tarāz* تراز bükülmemiş ipek ipliği, tel <? ***TTü*** *tara-* → TARA-

† Farsça *tār* "saç veya iplik teli" ile Türkçe *taramak* fiili arasındaki ilişki muğlak olduğu gibi, Farsça ve Türkçede ortak olan bu kelimenin yapısı da açık değildir. ***Ar/Fa*** *ṭirāz* "elbise kenarına dikilen püskül, süs, bezek" Orta Farsçadan alıntıdır. ***Erm*** *daraz ա̈ա̈ա̈ա̈q* "bezekli giysi, törensel kıyafet" Orta Farsçadan alıntıdır.

›› tarazlan-

tarçın [CodC 1303] *canella - Tr: ¯darčini* | [Yad <1421?] *kunduz taşağı ve afyûn ve ¯dârçînî* | [KT 1900] *¯darçın* دارچين: *Türkçe zebanzedi ¯tarçın.* || ~ ***Fa*** *dāre çīnī* دار چينى «Çin ağacı», Güney Asya kökenli bir ağacın kabuğundan elde edilen baharat << ***OFa*** *dāre çēnīk* a.a. → DARAĞACI

taret [Cum 1930] *bir zırhlı ve seyyar ¯taret* || ~ ***İng*** *turret* silahla donatılmış küçük kule ~ ***EFr*** *touret* [küç.] küçük kule < ***EFr*** *tour* kule << ***Lat*** *turris* a.a.

tarh "asgari fiyat belirleme" [GülM 1429] *bir ẓālim dervîşlerden ẓulm-ıla odunın alırdı ve baylara ¯ṭarḥ virürdi* | "... temel atma" [Sad 1574] *üslûb-i mergûb üzre ¯ṭarḥ urup itmâmine ıḳtâm eyledi* [zarif tarzda temel atıp tamamlamaya çalıştı] | "... dekorasyonda bölme" [EÇ <1683] *mihrâbın cânib-i yemîni* [sağ tarafı] *on ¯tarhdır ve cânib-i yesârı* [sol tarafı] *daḫı on tarz üzre ¯tarh olunmışdır* | "... fiyat indirmek ... vergi koymak ... bahçe tanziminde bölme ... aritmetikte çıkarma işlemi" [LO 1876] *¯tarh: Temel atmak, bölmek, atıp çıkarmak, tenzil (...) bahçe ¯tarhı (...) vergi ¯tarhı (...) hesapta ¯tarh* || ~ ***Ar*** *ṭarḥ* طرح *[#ṭrḥ* faʿl msd.] atma, çıkarma, bırakma < ***Ar*** *ṭaraḥa* طرح attı, bıraktı

† Klasik dönem Osmanlı kullanımında asli anlamı "temel atma" olup, "tezyinatta ve bahçe tanziminde dikdörtgen bölme" anlamı bundan türemiş olmalıdır. "Aritmetikte çıkarma işlemi" ve "vergi kesme" anlamlarına 19. yy.'dan önce rastlanmadı.

›› tarhiyat

← DARA, MATRAH, TAROT

tarhana [Dan 1360] *Ağaç çanaklar-ıla getürür kor / Kimi ¯tarḫana gendüm kimi bulġur* | [Tuhf <1400] *kaşk* [Ar.-Fa.]: *¯tarḫana* || ≈ ***Fa*** *tarīna/tarχīna/tarχ*āna* ترينه/ترخينه/ترخوانه kurutulmuş yoğurttan yapılan çorba < ***Fa*** *tarīn/tarχīn* kurutulmuş yoğurt, kurut *+a*

† ***Yun*** *trēgana* (a.a.) biçimi Türkçeden alıntı olsa gerekir.

tarhun [MŞ <1400] *koruk suyı ve naʿnaʿ ve ¯ṭarḫûn bile yédüreler* || ~ ***Ar*** *ṭarχūn* طرخون *[#ṭrχn* q.] bir tür kokulu ot, dracunculus ~ ***EYun*** *drákōn δράκων* ejder, bir tür ot → DRAGON

† ***İng*** *tarragon*, ***Fr*** *estragon*, ***OLat*** *dracunculus* biçimleri Arapçadan alınmıştır. Ancak klasik Arap sözlüklerine göre sözcüğün aslı Yunancadır.

›› tarhuncu

tarım [YTü: CepK 1935] *¯tarım (bkz. ekincilik)* = *Ziraat* || < ***ETü*** *tarı-* ekin ekmek, saçmak *+Im* → DARI

† Karş. ***ETü*** *tarım* "akarsuyun dağıldığı yer, delta". Sözcüğün doğal TTü biçimi **darım* olmalıdır.

›› tarımcı, tarımsal

tarif [İrşM 1387] *Ol ¯taʿrîf ol turur kim kişiler tirilgey ʿarefe küni bir ança yirlerde* || ~ ***Ar*** *taʿrīf* تعريف *[#ʿrf* tafʿīl II msd.] bildirme, yol gösterme < ***Ar*** *ʿarafa* عرف bildi, tanıdı → İRFAN

† Batı dillerine 14. yy.'dan önce Arapçadan alınmıştır. Karş. ***İt*** *tariffa*, ***Fr*** *tarif*, ***İng*** tariff.

›› tarifname, tarifsiz, yemek tarifi

← TARİFE

tarife [YOsm: Düs 1872] *Vapurda yolculardan alınacak ücretler mahsusan ilan edilecek ¯taʿrifeye tatbikan alınacakdır.* | [LO 1876] *¯taʿrîfe: Gümrük fiyatının tarifnamesi, fiyat cedveli.* || < ***Ar*** *taʿrīf* تعريف *[#ʿrf* tafʿīl II msd.] bildirme → TARİF

Levent Şahverdi Arşivi

† Arapça kökten türetilmiş Yeni Osmanlıca kelimedir.

tarih [Rab 1310] *fülān yılda fülān ayda fülān künde fülān sāʿatda belā yibergey-men* [göndereceğim]. *Dāvūd ol ¯tārixni bitidi* [yazdı]. | tarihsel [YTü: Cum 1935] *bunu bilmek, ¯tarihsel (tarihî) benliğimizi yitirmemek (kaybetmemek) için ne büyük ve ne derin bir güre (güç, kuvvet)* || ~ ***Ar*** *taʾrīx* تأريخ [*#wrχ* faʿīl II msd.] 1. günün tarihini yani hilalin kaçıncı günü olduğunu belirleme, 2. olayları tarih sırasına göre yazıya dökme, kronik ≈ ***GAr*** *warχ* ay (gök cismi ve zaman birimi) (≈ ***Aram*** *yəraḥ/yarḥā* ירחא [*#yrḥ*] a.a. ≈ ***İbr*** *yeraḥ* ירח a.a. ≈ ***Akad*** *warḫu/arḫu* a.a.)

† İslami dönemde Arapçada kaydedilmeyen *warχ* "ay" sözcüğü, Eski Güney Arapça ve Eski Habeşçede ortaktır. Biella 149. Kuzeybatı Sami dillerinde ilkseste */y/* görülür. † Anlam evrimi için karş. ***Lat*** *calendarium* "takvim" < *calendae* "ayın ilk günü, hilalin göründüğü gün".

›› tarih at-, tarih düş-, tarihçe, tarihçi, tarihe geç-, tarihî, tarihle-, tarihlen-, tarihsel, tarihsiz

← Fİ TARİHİ, MÜVERRİH, TEVARİH

tarik [Rab 1310] *kurʾa salıŋ bu ¯tarīk birle onar onar arturuŋ* || ~ ***Ar*** *ṭarīḳ* طريق [*#ṭrḳ* faʿīl sf.] patika, yol < ***Ar*** *ṭaraḳa* طرق dövdü, çaldı, ayak vurdu, davul çaldı

← MATRAK, TARİKAT

tarikat [Kut 1069] *murūwat kişike ¯tarīḳat bolur* [erdem/cömertlik insana yol olur] || ~ ***Ar*** *ṭarīḳá* طريقة yol, meslek, mezhep, özellikle tasavvufta izlenen yol ≈ ***Ar*** *ṭarīḳ* طريق yol → TARİK

›› tarikatçi

tariz [Sad 1574] *bu ¯taʿrīż-amīz kelām-i bī-intizām* [bu laf dokunduran usulsüz söz] || ~ ***Ar*** *taʿrīḍ* تعريض [*#ʿrḍ* faʿīl II msd.] dolaylı konuşma, üstü kapalı olarak kötü söz söyleme < ***Ar*** *ʿaraḍa* عرض önünc çıktı, uğradı → ARZ[1]

tarkan [ETü: Or 735] *apa ¯tarkan, ataman ¯tarkan, ogul ¯tarkan* | << ***ETü*** *tarkan* bir soyluluk unvanı, komutan ≈ ***Saka*** *ttarkana* a.a. ≈ ***Sogd*** *tarχān* a.a. ≈ ***Hun*** *tarḳan/tarχan* a.a.

† Çin kaynaklarında *ta-kuan* şeklinde geçen Hiong-nu (Hun) unvanı Bailey'e göre ***İran*** *tark-* < ***HAv*** **tolk*ᵂ "söylemek" > "emretmek" fiiline dayanır (▫BaileyH 33).

tarla [ETü: Or 754] *ikin ara ılgam ¯tarıglagım* [ikisi arasında derem tarlam] | [ETü: Kaş 1073] *¯tarığlag: al-mazraʿa* | [Kıp: CodC 1303] *ager* [tarla] - *¯tarlov* || << ***ETü*** *tarığlag* ekin ekilen yer, tarla < ***ETü*** *tarığla* ekin ekmek, tohum saçmak *+l(g)* < ***ETü*** *tarıg* ekin *+lA-* → DARI

† Karş. ***Moğ*** *tariğalang* (a.a.) < *tariğa* "ekin". TTü doğal evrimle **darla* beklenirken önsesin ötümsüz kalması açıklanmaya muhtaçtır.

›› tarla faresi, tarla kuşu

tarot [Mil 1985] *son yıllarda özellikle İstanbul'da oldukça yayılan ¯Tarot falının 'uzmanlarından' Gufran Erkılıç* || ~ ***Fr/İng*** *tarot* fal için kullanılan bir tür oyun kartı ~ ***İt*** *tarocco/tarocchi* a.a. ~? ***Ar*** *ṭarḥ* طرح atma, çıkarma → TARH

† İskambil destesinin 1360 dolayında Arap ülkelerinden İtalya'ya aktarıldığı, tarot destesinin ise 1420 dolayında İtalya'da oluştuğu anlaşılıyor. İtalyanca sözcüğün kökeni Arapça olmalıdır.

tart[1] [Sad 1574] *fülānı ya ḳatl ya huzūrūnden ¯tard eyle* [ya öldür ya huzurundan kov] | ~ ***Ar*** *ṭard* طرد [*#ṭrd* faʿl msd.] uzaklaştırma, kovma < ***Ar*** *ṭarada* طرد uzaklaştırdı, kovdu < ***Lat*** *tortus* kıvrık, bükülmüş

›› matrud, tard, tardiye, tartin, tartlet

← İSTİTRAT

tart[2] [MReşad <1900] || ~ ***Fr*** *tarte* bir tür yuvarlak çörek << ***OLat*** *torta* yuvarlak ekmek < ***Lat*** *tortus* kıvrık, bükülmüş

›› tartin, tartlet

← TURTA

tart|mak "çekmek" [ETü: İyiP <1000] *kuş kuzgun konsar ışığağ ¯tartğı men* [kuş veya kuzgun konduğunda ipi çekeceğim] | "... terazide çekmek" [ETü: Kaş 1073] *ol yıp ¯tarttı* <ipi çekti>, *ol yarmak ¯tartdı* <teraziyle para tarttı> || << ***ETü*** *tart-* çekmek, terazide tartmak < ***ETü*** *tar-* yaymak, açmak *+lt-* → DAĞIL-

›› tartı, tartıl-, tartım, tarttır-

← TARTIŞ-

tartakla|mak [LO 1876] *¯tartaklamak: Hırpalamak, didiklemek.* || < ***TTü*** **tartak +lA-* <? ***TTü*** *tart-*

† Ek yapısı açık değildir.

tartan[1] [T&S 1892] *Tartan* [Fr.]: *¯tartan, şatranclı ve alaca bir nevi yün kumaş.* || ~ ***İng*** *tartan* İskoçya klanlarına özgü ekose kumaş ~? ***Fr*** *tiretaine* bir tür yünlü kumaş

tartan[2] tartan pist [Mil 1968] *Meksiko Olimpiyatlarında rekorların peşpeşe kırılmasına ¯Tartan pistte yapılmış olması gösterilmektedir. Düz ve pürüzsüz pist...* || ~ ***marka*** *Tartan* poliüretan spor pisti kaplama maddesi ☼ 1964 Athletic Polymer Systems Inc., ABD. < ***İng*** *tartan* İskoçlarda aşiret simgesi olarak kullanılan kumaş deseni

† İlk kez 1968 Meksika olimpiyatları vesilesiyle yaygınlık kazandı.

tartar[1] tartarik asit "üzüm posasından elde edilen kimyasal madde" [Cum 1932] *(50) kilo hamızı kibrit* [sülfürik asit], *(30) kilo hamızı ¯Tartar* [tartarik asit], *(5) kilo Peridrol ve (200) kilo Nitrat dö Sud* | krem tartar [Cum 1949] *krem ¯tartar (bi karbonat dö potas)* | [ML 1969] *¯tartar: Şarap tortusu* || ~ ***Fr*** *tartre* tortu, özellikle şarap tortusu << ***OLat*** *tartarum* a.a. ~ ***Ar*** *durdī* دردى tortu, özellikle zeytinyağı ve şarap tortusu → TORTU

† Latincede ilk kez 1040 dolayında kaydedilen sözcük Arapçadan alıntıdır. ▫DuCL 8:35.

tartar[2] [Mil 1984] *kızartılmış balık sepeti, ¯tartar ¯sosu ile* | [Mil 1985] *¯steak ¯tartare 2500* || ~ ***Fr*** *steak tartare* Tatar usulü biftek, çiğ et yemeği / ***Fr*** *sauce tarta-*

Levent Şahverdi Arşivi

re mayonez ve sarmısakla yapılan et sosu < *öz Tartare* Tatar → TATAR

† Kırım Tatarlarının çiğ at eti yeme alışkanlığından ötürü.

tartış|mak [ETü: Kaş 1073] *ol menin birle ya ¯tartışdı* [benimle yay germekte yarıştı] | [Kel-TS <1347] *bu ¯dartışık* [çekişme] *bunlar arasında ulaldı, savaşa başladılar.* | [LO 1876] *¯tartışmak: Bahs ve iddia üzerine bir şeyi tarttırıp zabt etmek, muʿanede* [inatlaşmak], *keşâkeş* [çekişmek]. ‖ ≈ ***ETü tartış-*** karşılıklı veya beraber çekmek, çekişmek < ***ETü tart-*** çekmek ***+lş-*** → TART-

›› tartışıl-, tartışma, tartışma programı, tartıştır-

tarumar [SN 1354] *görlüm aluban eyledi ʿaḳlumı ¯tārü ¯mār* ‖ ~ ***Fa tār u mār*** تار و مار darmadağın, perişan § ***Fa tār*** تار tel, saç + ***Fa mār*** مار büklüm, yılan → TARA-, MAR

tarz [MMem 1557] *bu ḥakīre kendü dilleri ¯ṭarzında gazel teklîf eyledi* ‖ ~ ***Ar ṭarz*** طرز [*#ṭrz*] biçim, görüntü, kıyafet, usul ~ ***OFa tarāz*** giysi üzerine işlenen süs, bezeme

† ***Erm daraz*** *ադրաւ* "giyim" Orta Farsçadan alınmıştır.

tarzanca "basit kelimeler ve ünlemlerden oluşan dil, pidgin" [Mil 1964] *Kendi ifadesiyle "¯tarzanca' yapılan bu konuşmalarda Şeref karşısındaki Almana Türkçe hitap eder* ‖ < ***öz Tarzan*** Edgar Rice Burroughs'ın 1912'den itibaren çok sayıda romanına konu olan hayali orman adamı

tarziye [Men 1680] *¯tarziye: Contentum reddere* [memnun etme] ‖ ~ ***Ar tarḍiya(t)*** ترضية [*#rḍw* tafʿīla(t) II msd.] razı etme, memnun kılma < ***Ar raḍā*** رضا razı oldu, memnun idi → RIZA

tas [CodC 1303] *bacile* [berber çanağı] - *Fa* & *Tr: ¯tas* | [LO 1876] *¯tası ¯tarağı toplamak (...) eski hamam eski ¯tas* ‖ ~ ***Ar ṭās*** طاس [*#ṭws*] kadeh, içki çanağı

† ***Fr tasse*** < ***İsp taza*** (a.a.) Arapçadan alınmıştır.

›› kafatası

tasa [Dan 1360] *Şattat anı görüp kakıdı* [kızdı], *¯Tasasından buyurdı kim çeri bir kezden hamle kıtalar.* | [Men 1680] *¯tâse vul. ¯tassa: gussa, elem, gam, kasavet. (...) ¯tasselenmek, ¯tassa çekmek, ¯tassalü.* ‖ ~ ***Fa tāsa/tāsā*** تاسا/تاس acı, kaygı, sıkıntı < ***Fa tās*** تاس muztarip ve kararsız olma, telaş ***+a***

›› tasalan-, tasasız

tasallut [Sad 1574] *¯teselluṭ-i tām ve icrā-i aḥkām ile* [tam egemenlik ve yargı yetkisi ile] | [LO 1876] *¯tasallut: Tahakküm, taarruz, cebbārâne muamele, tebelleş olmak.* ‖ ~ ***Ar tasalluṭ*** تسلّط [*#slṭ* tafaʿul V msd.] egemenlik, özellikle hukuksuz ve zorba egemenlik < ***Ar sulṭa(t)*** سلطة egemenlik → SULTA

›› mutasallıt

tasarı [YTü: TDK1 1945] *¯tasarı: 1. Tasarlanan şekil, kaleme alınan ilk şekil, layiha. (...)* ‖ < ***TTü *tasar- +I(g)*** → TASARLA-

tasarım [YTü: TDK1 1945] *¯tasarım: ... tasavvur.* ‖ < ***TTü *tasar- +Im*** → TASARLA-

† *Tasarmak* fiili mevcut değildir.

›› tasarımla-

tasarla|mak [Kıp: İdr 1312] *¯tasbardı: ḍāʿa* [zayi oldu] | "kabaca yapmak" [Terc-TS <1461] *al-ẋaşîb: Bir katça yolunup ¯tasarlanmış ok.* ‖ <? ***OTü-KT tasbar-*** bozulmak, kaybolmak ***+lA-*** § ***ETü tas*** kötü + ***ETü bar-*** gitmek → TASLA-

† Karş. ***Moğ tösü-*** "var saymak, farzetmek, kabaca fikir edinmek", *tösü* "benzeyiş, görünüm, suret", *tösüb* "tahmin, hesap, plan", *tösüge* "biçim, görünüm", *tösül* "zan, tahmin".

← TASARI, TASARIM

tasarruf "idare etme" [MEd y. 1300] *evürdi anı = ¯taṣarruf kıldurdı anṇa = el bérdi anṇa işlerinde* | "... idareli harcama" [LO 1876] *¯tasarruf: Hüsn-i idare edip çevirme, masrafı kısma.* | "... para biriktirme" [TDK1 1945] *¯tasarruf: (...) 3. Para biriktirme.* ‖ ~ ***Ar taṣarruf*** تصرّف [*#ṣrf* tafaʿul V msd.] idare etme, kullanma, harcama < ***Ar ṣarafa*** صرف evirdi, idare etti → SARF

›› tasarruf fonu, tasarruf mevduatı, tasarruflu

← MUTASARRIF

tasavvuf [Tezk 1341] *¯Tasavvuf rāhatlık kapusını kendüye bağlamakdur.* ‖ ~ ***Ar taṣawwuf*** تصوّف [*#ṣwf* tafaʿul V msd.] sufi olma, sufiye yolunu izleme < ***Ar ṣūfî*** → SUFI

›› tasavvufî

← MUTASAVVIF

tasavvur [MEd y. 1300] *ṣūrat kıldı nérseni köŋlinde* [şeyi gönlünde resmetti] = *¯taṣawwur kıldı* ‖ ~ ***Ar taṣawwur*** تصوّر [*#ṣwr* tafaʿul V msd.] kendine resmetme, düşleme, düşünme, zihninde canlandırma < ***Ar taṣawwara*** تصوّرَ [V f.] kendine resmetti < ***Ar ṣūra(t)*** صورة resim → SURET

← MUTASAVVER

tasdik [Rab 1310] *miʿrācğa ¯taṣdīk kılğan* [Miracı doruluyan] *Ebū Bekr* | [İrşM 1387] *īmāndan murād ¯taṣdiḳ turur tip* [doğruluktur deyip] ‖ ~ ***Ar taṣdīḳ*** تصديق [*#ṣdḳ* tafʿīl II msd.] doğrulama, doğruluğunu teyit etme < ***Ar ṣadaḳa*** صدّق doğru idi → SIDK

›› musaddak, musaddık, tasdikname

tasfiye [Men 1680] *¯taṣfiye: Clarificare, depurare, purgare.* ‖ ~ ***Ar taṣfîya(t)*** تصفية [*#ṣfw* tafʿīla(t) II msd.] temizleme, arıtma < ***Ar ṣafā*** صفا saf ve duru idi → SAF[1]

›› tasfiyecilik

tashih [Hal 1477] *bu luġati baʿzıları feṯḥ-i yā ile ¯taṣḥīḥ eylediler.* ‖ ~ ***Ar taṣḥīḥ*** تصحيح [*#ṣḥḥ* tafʿīl II msd.] düzeltme, doğrulama, sağlama < ***Ar ṣaḥḥa*** صحّ sağ idi, doğru idi → SIHHAT

›› tashihçi, tashihle-

← MUSAHHIH

tasımla|mak [Nim-TS 1540] *endāze* [Fa.]: *resm ve ¯tasım ve ölçmek (...) verendāz* [Fa.] *¯tasımlamak ve oranlamak.* ‖ < ***TTü tasım*** kaba taslak yapma, model çıkarma ***+lA-*** → TASLA-

›› tasım

Levent Şahverdi Arşivi

tasla|mak [Oğ: Kaş 1073] *¯tas* <kötü olan herhangi bir şey – Oğuzca> | [Bab-TS 1555] *iḳyās* [Ar.]: *Nesneyi bir misāl üzerinde taḳdīr idüp ¯taslamak ve oranlamak.* || << ***TTü*** *tasla-* kabaca ölçmek, model çıkarmak < ***ETü-O*** *tas* kötü, kaba *+lA-*

† Karş. ***Moğ*** *tösle-* "gibi olmak, farzetmek, andırmak".

← TASARLA- (TASARI, TASARIM), TASIMLA-, TASLAK

taslak [Nim-TS 1540] *kül* [Fa.]: *Ebleh ve nādān ve arka ve yoğun ve ¯taslak ve sazan balığı* | [Kam 1800] *al-cabl* [Ar.]: *¯Taslak ve yakışıksız yontulmuş oka denir ve indelbaʿz mutlaka yoğun ve ¯taslak ve nā-tıraş nesneye denir.* || << ***TTü*** *taslak* kaba, kabaca yapılmış < ***TTü*** *tasla- +Uk* → TASLA-

tasma "kıymık?" [Şeh-TS <1516] *bir ağac pāresi bir pāre ¯tasma / varup anuŋ içine ulaşma χasma* | [LO 1876] *¯tasma: Kayış, halka, zünnar. Köpek ¯tasması.* || *~? **Yun*** *desmá* δεσμά hayvan bağı, zincir, pranga << ***EYun*** *desmós çoğ. desmá* δεσμός bağ, zincir, hayvan bağlama kayışı, yular < ***EYun*** *déō* δέω bağlamak *+ism°* → DEMET

† Karş. ***Kırg*** *tasma* "şerit, kayış". ***Pol*** *taśma* "kayış" bir Türk dilinden alıntıdır. ***Moğ*** *tasma(n)* "kayış" Türkçeden alıntı olmalıdır.

tasnif [AşP 1330] *kimi ¯taṣnīf eyleyüp düzdi kitāb* || *~ **Ar*** *taṣnīf* تصنيف [*#ṣnf* taf ̊īl II msd.] sınıflandırma, düzene koyma < ***Ar*** *ṣannafa* صنّف [II f.] sınıflandırdı < ***Ar*** *ṣinf* صنف sınıf → SINIF

← MUSANNİF

tasrif [Men 1680] *¯taṣrīf: Bir halden bir hale döndürmek. Mutare, vertere, convertere.* || *~ **Ar*** *taṣrīf* تصريف [*#ṣrf* taf ̊īl II msd.] 1. döndürme, dönüştürme, 2. Arapça fiil çekimi < ***Ar*** *ṣarafa* صرف döndürdü → SARF

tasrih [Sad 1574] *vaʿdesini ¯taṣrīḥ itti* [belirledi, belirgin kıldı] || *~ **Ar*** *taṣrīḥ* تصريح [*#ṣrḥ* taf ̊īl II msd.] netleştirme, açıklığa kavuşturma < ***Ar*** *ṣaraḥa* صرح net ve açık idi → SARAHAT

›› musarrah

tasvip [Sad 1574] *bu tedbīri ¯taṣvīb itmeyüp* [uygun bulmayıp] || *~ **Ar*** *taṣwīb* تصويب [*#ṣwb* taf ̊īl II msd.] isabetli bulma, uygun sayma < ***Ar*** *ṣāba* صاب (ok) hedefi buldu, isabet etti

← İSABET (MUSİBET)

tasvir [Marz 1380] *bir ṣüreti varıdı kim Çin naḳḳāşları cemāl-i naḳşın χayāl taḥtasına yazamazdı ve gözler āyīnede ¯muṣavver idemezdi* | [Taz 1482] *bir ḳatre müteḥarrik āb üzerinde bir ṣüret-i ādem ¯taṣvīr ittüŋ* [bir damla hareketli su üzerinde bir insan sureti resmettin] || *~ **Ar*** *taṣwīr* تصوير [*#ṣwr* taf ̊īl II msd.] resimleme, suretini çıkarma < ***Ar*** *ṣawwara* صوّر [II f.] resimledi < ***Ar*** *ṣūra(t)* suret, resim → SURET

›› musavver

taş "... dikilitaş" [ETü: Or 735] *¯taş tokıtdım köŋülteki sabınım urturtum* [taş diktirdim gönüldeki sözümü yazdırdım] || << ***ETü*** *taş* a.a.

›› böbrek taşı, dikilitaş, göztaşı, taş baskı, taş bebek, taş çatlasa, taş çıkar-, taşıl, taşla-, taşlama, taşlaş-, taşlık, tek taş yüzük

taş|mak [ETü: Kaş 1073] *eşiç ¯taşdı* [tencere kaynayıp taştı], *suw ¯taşdı* [nehir yatağından taştı] *(...) öt eşiç ¯taşurdı* [ateş tencereyi taşırdı] || << ***ETü*** *taş-* (su, sıvı) sınırını aşmak, dökülmek

† ***ETü*** *tāş* "dış" sözcüğüyle ilgisi eğer varsa açık değildir.

›› taşım, taşır-, taşkın

taşak [ETü: Kaş 1073] *¯taşak: al-χuşya <husye - İkisi birbirine bağlı olduğu için zekere de ¯taşak' denir.>* || << ***ETü*** *taşak* husye < ***ETü*** **taşa-* dışa çıkmak, taşmak *+Uk* < ***ETü*** *taş* dış *+(g)A-* → DIŞ

† "Taşçık, küçük taş" ihtimali zayıftır. † °Erdal organ isimleri yapan bir arkaik *+Ak* eki varsayar (karş. YÜREK, DALAK, KULAK, DİRSEK vb.); ancak böyle bir ekin işlevini netlikle ortaya koyamaz.

›› daltaşak, taşak geç-, taşakkapan, taşaklı

taşeron [Cum 1938] *Mühendis Refik, ¯Taşeron Ayhan, Fen memuru Heybetullah* || *~ **Fr*** *tâcheron* başkasına ait angaryayı üstlenen kimse (13. yy), yüklenici, müteahhit < ***Fr*** *tâche* 1. çalışma yükünlülüğü, angarya [esk.], 2. yüküm, yapılması gereken iş *+on* << ***OLat*** *taxa* vergi, vergi yerine yüklenen iş < ***Lat*** *taxare* vergi tarh etmek → TAKSİ

taşı|mak [ETü: Kaş 1073] *ol ewe yarmak ¯taşudı* [eve para götürdü] *(...) ¯taşuttı* || << ***ETü*** *taşu-* nakletmek <? ***ETü*** *taş* dış *+U-* → DIŞ

† °Claus 561, °Erdal 11.478, ***ETü*** *tāş* "dış" sözcüğüyle ilişki kurulamayacağını savunurlar.

›› taşın-, taşıt-

← TAŞIT

taşıt [YTü: TDK1 1945] *¯taşıt: Taşıma aracı.* || < ***TTü*** *taşı- +Ut* → TAŞI-

taşikardi [Cum 1953] *¯Taşikardi denilen hastalığın ne olduğunu bilir misin?* || *~ **Fr*** *tachycardie* kalp atışının hızlanması ş ***EYun*** *taχýs* ταχύς hızlı + ***EYun*** *kardía* καρδία kalp → TAKOMETRE, KARDİ(O)+

taşra "dışarı" [ETü: Or 735] *içre aşsız ¯taşra tonsız yabız yablak bodında üze olurtım* [içte aşsız dışta donsuz aç çıplak halk üzere hüküm sürdüm] | "... özellikle şehrin veya başkentin dışı" [Kab 1432] *Gurgān rustālarında yaʿnī ¯taşra ilinde bir köy vardır* | [EÇ <1683] *bu kış u kıyāmetde kapudan ¯taşra çıkmağa aslā mecālimiz yokdur* || << ***ETü*** *taşra* dışarı < ***ETü*** *taş* dış *+rA* → DIŞARI

† Eski yazıda 19. yy.'a dek *taşra* طشره yazılır */dışarı/* okunurdu. °Men 3107. Sadece "saray ve başkentin dışı" anlamında arkaik telaffuz korunmuştur. † Ek yapısı için bkz. İÇRE.

›› taşralaş-, taşralı

tat|mak [ETü: Bud <1000] *¯tatmiş tatıġıġ* | [ETü: Kut 1069] *azḳına ¯tat (...) ¯tattı aşa (...) menin ¯tattıŋ erse* [yemini tattın ise] || << ***ETü*** *tat-* tatmak, tat almak

† Erken örneklerde bazen geçişli, bazen dolaylı nesne ile geçişsiz fiil olarak görünür.

Levent Şahverdi Arşivi

›› tadıl-, tadım, tadımlık, tattır-

← TAT[1] (DADAN-)

tat[1] [ETü: İyiP <1000] *taŋ adınçığ ¯tatığlığ aş içkü kelürüp tapınurlar érti* [olağanüstü özel lezzetli yiyecek ve içecek getirip ona hizmet ederlerdi] | [ETü: Kaş 1073] *âş ¯tatğı tuz yoğrın yémes* [aşın lezzeti tuz, çanakla yenmez - atasözü] | [Kıp: CodC 1303] *sapor* [tat] - *Tr: tatmak vel ¯tatig ... ¯tatov* || << ***ETü tatıġ*** lezzet < ***ETü*** *tat-/tatı-* tatmak +*l(g)* → TAT-

† ETü biçin *tatığ* iken TTü son sesin düşmesi açıklanmaya muhtaçtır.

›› ağız tadı, tadı kaç-, tatlandırıcı, tatlı, tatlıcı, tatsız, tatsızlık

← DADAN-

tat[2] [ETü: Or 735] *¯tatıŋa tegin bunı körü biliŋ* [yabancısına (İranlısına?) dek bunu bilin] | [ETü: Kaş 1073] *¯tat* <Tuχsı ve Yağma lehçelerinde Uygur kâfirlerine bu ad verilir. Bu sözcüğü ¯tat tawğaç' (Uygur ve Çinli) ifadesi içinde kullanırlar.> | [Ana 1932] *¯tat: 1- yabancı, 2- dil bilmez, dilsiz.* || << ***ETü*** *tat* yabancı, kâfir, özellikle İranlı

† Anadolu ağızlarında genellikle "Acem, İranlı" anlamında kullanılır. Kafkasya ve İran'da çeşitli etnik gruplara verilen *Tat* adı Türkçeden alınmıştır.

tatar [LO 1876] *¯tatar: Sürek, berîd, ḳāsıd* [akıncı, yürük] *maᶜnasına. Mektub nakleden güvercinlere denir.* || < ***öz*** *Tatar* 1. bir Moğol aşireti, 2. Moğol hanedanı tarafından yönetilen Kıpçak Türklerine verilen ad

›› posta tatarı, tatar kalpağı

← TARTAR[2], TATARCIK

tatarcık "yakıcı küçük sinek" [EÇ <1683] *bir gecede sivrisinek ve delem sinek ve ¯tatarcık zahmından ol avret helāk olur* || < ***öz*** *Tatar* Türk veya Moğol asıllı bir göçebe halk +*çUk* → TATAR

† Belki "yağmacı, akıncı" çağrışımıyla.

tatava "boş gürültü, tantana (argo)" [Mil 1983] *bundan böyle edebiyat alanında sadece bu kapağı kaldırılmış kadınların ¯tatavalarını sürdüreceklerini* | [Cum 1999] *eğer gerçekten öldüyse düzenin bilinçaltı neden hâlâ bu kadar ¯tatava' ediyor.* || ~ ***?***

† Bolu'nun Tatava köyü ile anlam veya köken ilişkisi tespit edilemedi.

tatbik [Sad 1574] *biri birine ¯taṭbīḳ ᶜasîrdür* [birbirine uyum sağlaması zordur] || ~ ***Ar*** *taṭbīḳ* تطبيق [*#ṭbḳ* taffīl II msd.] kapak gibi örtme, örtüştürme, uygulama < ***Ar*** *ṭibḳ* طبق tencere kapağı → TABAK[1]

›› tatbikat

tatil [Men 1680] *¯taᶜṭīl: Battal komak. Otiosum reddere & missum facere, derelinquere* [boşa bırakmak, terk etmek], *negligere* [ihmal etmek], *& vastare terram* [harap etmek]. | ders tatili [LO 1876] *eyyām-ı ¯taᶜṭil: mekātib azadı, paydos vakti, eyyam-ı haliye. Ders ¯tatili.* | tatil köyü [Mil 1964] *1965 yılında inşa edilecek iki ¯Tatil Köyü' özel sektöre devredilecek* || ~ ***Ar*** *taᶜṭīl* تعطيل [*#ᶜṭl* taffīl II msd.] atıl etme, başıboş bırakma, ihmal etme, salma < ***Ar*** *ᶜaṭala* عطل hareketsiz veya başıboş idi → ATALET

›› tatil köyü, tatilci, tatile çık-

tatmin [YOsm: KT 1900] *¯taṭmīn: Mutmain etme ve te'min manasıyla kullanılmaktaysa da doğru değildir. İtminān rübaidir, tefᶜil babından gelmez.* || < ***Ar*** *iṭminān* إطمئنان [*#ṭmn* ifᶜilāl XI msd.] dinme, sakinleşme, rahatlama

† Arapça dört harfli kuraldışı fiilden yanlış gramerle türetilmiş Yeni Osmanlıca sözcüktür. 19. yy sonlarından önce görülmez.

›› elle tatmin, taminkâr

← MUTMAİN

tattoo [Hür 1998] *¯Tattoo. Dövme baba bir dövme, daha ilk görüşte göze çarpacak. Haç, yılan, akrep, yonca gibi.* || ~ ***İng*** *tattoo* dövme ☼ 1769 James Cook, İng. kâşif. ~ ***Tahiti*** *tatau*

† Polinezya yerli dillerinden.

tatula [MŞ <1400] *¯ṭatura dimağuŋ süddelerin açar ve zihni açar* | [EÇ <1683] *boza içine ak karanfil ve ¯tatula ve kulak kiri ve χasır küli koyup* | [LO 1876] *¯tatula* تاتوله: *ṭaṭula, ¯datura, istramonya.* || ~ ***Fa*** *tatula* تاتوله zehirli ve dekoratif bir bitki, datura ~ ***Hind*** *dhatūra* a.a.

† Batı dillerinde kullanılan *datura* biçimi Hintçeden alınmıştır.

›› datura

taun [Yad <1421?] *¯ṭāᶜūn ıssı şişdir kulak ardında ve koltuklarda ve budlarda çıkar* || ~ ***Ar*** *ṭāᶜūn* طاعون [*#ṭᶜn*] veba, veba kabarcığı < ***Ar*** *ṭaᶜana* طعن mızrak veya kılıçla deldi, sançtı

tav[1] [Sad 1574] *¯tavᶜ ü rağbet ile* [kendi rızası ve arzusu ile] *teslîm itti* || ~ ***Ar*** *ṭawᶜ* طوع [*#ṭwᶜ* faᶜl msd.] 1. boyun eğme, itaat etme, rıza, 2. muti, itaat eden, boyun eğen < ***Ar*** *ṭāᶜa* طاع boyun eğdi, razı oldu

›› tav ol-

← İTAAT (MUTİ)

tav[2] [GülS 1391] *¯tāb* [ışık] | [Men 1680] *¯tāv* تاو [pro tāb]: *Takat, şu'le, hararet. Vires, potentia, ardor, calor, fulgor* | ~ ***Fa*** *tāb/tāw* تاب/تاو 1. ısı, sıcaklık, kızgınlık, 2. (mec.) güç, takat << ***OFa*** *tāb/tabişn* a.a. ≈ ***Ave*** *tāpayeiti* ısıtmak, kızartmak ≈ ***Sans*** *tápati* a.a. << ***HAv*** ****tep-*** sıcak olmak, ısınmak

† *Demir tavı* deyimi "demirin dövülmesi için gereklen ısı" anlamındadır. † Aynı HAvr kökten ***Lat*** *tepidus* "ılık", ***Rus*** *topyt'* "kızartmak".

›› tava getir-

← AFİTAP, BİTAP, MEHTAP (MAYTAP), PERTAVSIZ, TAVA (TABAK[1]), TAVLA-, TAVSA-, TUVANA (NATÜVAN)

tava [CodC 1303] *paella - Fa: ¯taoua* [tawa] - *Tr: yaglaou* | [Tezk 1341] *bir soyulmış soğan ol ¯tāvanūŋ içinde bırakdı* || ~ ***Fa*** *tāba/tāwa* تابه/تاوه pişirme kabı, tava, tepsi << ***OFa*** *tābak* a.a. → TAV[2]

← TABAK[1] (İNTİBAK, MUTABAKAT, TABAKA[1], TATBİK, TIPKI)

tavaf [Tezk 1341] *Mekke'ye geldiler ve kāᶜbeyi ¯ṭavāf eylediler* || ~ ***Ar*** *ṭawāf* طواف [*#ṭwf* faᶜāl msd.] do-

Levent Şahverdi Arşivi

lanma, dolaşma, gezme, özellikle Kâbe'nin etrafını yürüyerek dolaşma ≈ ***Ar*** *ṭāfa* طاف birine uykuda veya rüyada göründü

† Fiil kökünün nihai anlamı "azmak, yatağından taşmak" olmalıdır. Karş. ***Aram*** *ṭwp* "nehrin taşması, su baskını".

← TAİFE, TUFAN

tavan "odanın üst yüzü, çatı örtüsü" [CFürs 1501] *¯tavan* تاوان | [Men 1680] *¯tavan* طوان ,تاوان | tavan yap- "(borsa) üst limite ulaşmak" [Mil 1991] *borsada fiyatların birden yükselmeye başlaması ve hatta ¯tavan ¯yapması* || < *?*

† Eski Türkçe, Arapça ve Farsçada mevcut değildir. ***ETü*** *taban* sözcüğüyle birleştirilmesi ses ve anlam bakımından güçtür. Süryanice *tawwān* ܬܘܢܐ "oda, özellikle tonozlu veya kubbeli oda" ile irtibatlandırılması, kültür tarihi açısından problemlidir. † ***Yun*** *taváni* ταβάνι (a.a.) Türkçeden alıntıdır.

›› ağız tavanı, tavan arası, tavan yap-

tavassut [Men 1680] *¯tevessuṭ: Araya girmek. Mediatio.* || ~ ***Ar*** *tawassuṭ* تَوَسُّط [*#wsṭ* tafaʿul V msd.] araya girme, aracı olma < ***Ar*** *wasaṭa* وَسَط araya girdi → VASAT

tavattun [Men 1680] *¯tevattun: yerlenmek, mekân tutmak* || ~ ***Ar*** *tawaṭṭun* تَوَطُّن [*#wṭn* tafaʿul V msd.] mesken edinme, vatan edinme < ***Ar*** *waṭana* وطن ikamet etti → VATAN

›› mütevattın

taverna "Yunan tarzı meyhane" [Mil 1952] *Glifada deniz kıyısında bir ¯Tavernada yedik.* || ~ ***Yun*** *tavérna* ταβέρνα lokanta ~ ***Lat*** *taberna* han, yolculara hizmet eden yemekhane ≈ ***Lat*** *tabula* masa → TABLA

† ◦EM 1186-1187 Latince sözcüğün Etrüskçeden alıntı olasılığı tartışır.

›› tavernacı

tavır [Sad 1574] *bir ¯ṭavr* [hal, usul] *üzre devr itmiştür* | [KT 1900] *¯ṭavr: 1. Sureti hareket, 2. Tr. yapma ve sahte hal ve hareket, azamet, gösteriş* || ~ ***Ar*** *ṭawr* طور [*#ṭwr* faʿl msd.] 1. kez, döngü, 2. hareket şekli, tarz, usul, 3. ölçü, sınır < ***Ar*** *ṭāra* döndü, dolandı

›› tavır koy-, tavru hareket

← DAVRAN-[2], ETVAR

tavil [Neş 1492] || ~ ***Ar*** *ṭawīl* طويل [*#ṭwl* faʿīl sf.] uzun < ***Ar*** *ṭāla* طال uzadı → TUL

taviz [Men 1680] *¯taʿvīz* [1. bedel, tazminat, 2. bir kötülükten kaçınmak için Allah'a edilen dua veya sunulan adak, bu amaçla yazılan muska] || ~ ***Ar*** *taʿwīḍ* تعويض [*#ʿwḍ* tafʿīl II msd.] tazminat veya bedel ödeme, adak adama < ***Ar*** *ʿāḍa* عاض bedel etti → IVAZ

›› tavizci, tavizkâr

tavla|mak [Bek-TS <1500] *filhāl ḳudümleri āteşe koyup ¯tāvladılar* | [EÇ <1683] *Esnāf-ı sırmakeşān: (...) kimi kalcı kimi çekiçci ve kimi haddeci ve kimi furuncu ve kimi ¯tāvlayıcı* | [Men 1680] *¯tāb ¯virmek: Polire ad nitorem & acuere* [cilalamak & bileğilemek] | [TDK1 1945] *¯tavlamak: kolay kazanç umudu vererek dolandırmak* || < ***TTü*** *tāb ver-* (metali) ateşte yumuşatmak veya cilalamak ~ ***Fa*** *tāb/tāv* تاب hararet, ısı → TAV[2]

›› tavlan-

tavla[1] [DK <1400?] *¯ṭavla ¯ṭavla şehbaz atların bindiler, katar katar kızıl develerin yetdiler* | istabl "padişaha ait at ahırı" [EÇ <1683] [Fatih Sultan Mehmet] *¯ıstabl-ı hāssā-i bīrūn ve ¯ıstabl-ı hāssā-i enderūn ve ¯ıstabl-ı meydān-ı Vefā āḫūr-ı ʿazīmler etdi* || ~ ***Ar/Fa*** *ṭavla* طوله at ahırı, altı veya sekiz çift attan oluşan takım, eküri ~ ***OYun*** *stávla στάβλα* [çoğ.] at ahırı ~ ***Lat*** *stābulum/stabula* durak, konak, barınak, özellikle hayvan barınağı < ***Lat*** *stāre, stāt-* durmak → İSTASYON

† ***Fr*** *étable,* ***İng*** *stable* (a.a.) ve ***İng*** *stall* (a.a.) biçimleri Latinceden alınmıştır. Osmanlıcada kullanılan *istabl* biçimi bir Batı dilinden alınmıştır.

tavla[2] [Kab 1432] || [Men 1680] *¯tavla* طوله, *¯tavli* طولى: *Calculorum ludus, & eorum alveus, tabula lusoria* [tavla oyunu ve tavla tahtası] || ≈ ***Fa*** *ṭawla* طوله nard oyununun bir türü, tavla ~ ***Yun*** *távli τάβλη* satranç veya dama tahtası ~ ***Lat*** *tabula* tablet, levha, tepsi, oyun tahtası → TABLA

tavsa|mak "tavını yitirmek" [EÇ <1683] *daʿvā vü nizāʿımız ¯tavusdı* | [DS <1960] *¯tavsımak, ¯tavsamak, ¯tavsumak: Hızını yitirmek, tavı geçmek, gevşemek.* || < ***Fa*** *tāv* demirin sıcak ve yumuşak hali, canlılık, kuvvet +*sA-* → TAV[2]

tavsif [RMim 1614] *işbu cāmiʿ-i şerīf nice binā-yı muazzam olub esāsı ve bināsı nice müstahkem vazʿ olunduğı ¯tavsīf* [ne kadar sağlam yapıldığını tarif etmek] *mümkün olmamağla* || ~ ***Ar*** *tawṣīf* توصيف [*#wṣf* tafʿīl II msd.] niteleme, tarif etme, vasıflandırma < ***Ar*** *waṣafa* وصف niteledi → SIFAT

tavsiye [Men 1680] *¯tavsiye: Commendare, admonere.* || ~ ***Ar*** *tawṣiya(t)* توصية [*#wṣy* tafʿīla(t) II msd.] öğüt, sipariş, vasiyet < ***Ar*** *waṣiya* وصى öğütledi, sipariş etti, iş buyurdu → VASİYET

tavşan [ETü: Or 735] *keyik yiyü ¯tabışgan yiyü olurur ertimiz* [geyik yiyip, tavşan yiyip oturur idik] ‖ << ***ETü*** *tavışġan* «seğirten», tavşan < ***ETü*** **tavış-* seğirtmek, koşturmak +*(g)An* → TAP-

† Karş. ***ETü*** *tavış* "seğirtme" (◦Kaş).

›› ada tavşanı, tavşan kanı, tavşangiller

← TAVŞANCIL

tavşancıl "1. bir tür kartal, 2. baklagillerden bir yaban otu, astralagus, kartal pençesi, 3. kartal midesinde veya yuvasında bulunan ve tıbbi özellikler atfedilen bir mineral, aetite" [Amr <1481] || < ***TTü*** *tavşan +çıl* → TAVŞAN

† "Tavşan yiyen" anlamında.

tavuk [ETü: UyY 759] *¯takığu yılka* [kuş yılında] | [ETü: Kaş 1073] *erkek ¯takaġu <horoz>, tişi ¯takaġu <tavuk. Türkmān lehçesinde ¯takuk denir.>* | [Kıp: CodC 1303] *galina - Fa: murg - Tr: ¯tauk ... ¯tauh* | [Çağ: Pav <1500] *¯takuk, ¯taġuk, ¯tawuk* || << ***ETü*** *takaġu* kuş, özellikle kümes kuşu

† Karş. ***Moğ*** *takiyan* (a.a.).

Levent Şahverdi Arşivi

›› karatavuk, tavuk karası, tavukçuluk

tavus [CodC 1303] *paon: ¯taos, ¯taus* || ~ ***Ar*** *ṭāwūs* طاووس tavus kuşu, pavo cristatus ~ ***Aram*** *ṭaūsā* תאוסא a.a. ≈ ***EYun*** *taôs ταῶς* a.a.

† Nihai kökeninin bir Güney Hint dili olması muhtemeldir. Karş. ***Tamil*** *tōkai* தோகை (a.a.).

tavzih [İntiz <1600] || ~ ***Ar*** *tawḍīḥ* توضيح [*#wḍḥ* taf^{ᶜ}īl II msd.] netleştirme, belirgin kılma < ***Ar*** *waḍaḥa* وضح açık ve belirgin idi → VUZUH

tay[1] [ETü: Kaş 1073] *¯tāy: al-muhr* || << ***ETü*** *tay* at yavrusu

tay[2] "giysi kesimi" [<1960] || ~ ***Fr*** *taille* [dev.] kesim, özellikle giysi kesimi < ***Fr*** *tailler* kesmek << ***OLat*** *taliare* → DALYA[1]

← JAKETATAY, MİTİTEY

tayf [Men 1680] *¯ṭayf: Apparere (spectrum), in somno (phantasma)* [hayalet, uykuda beliren görüntü] | "... spektrum" [YOsm: KT 1900] *¯ṭayf-ı şems: zıyanın inkısar kuvvetiyle hall edilmesiyle eczasının alınan resmi* [ışığın prizmada kırılmasıyla birimlerine ayrışmasının meydana getirdiği görüntü] || ~ ***Ar*** *ṭayf* طيف [*#ṭyf* fa^{ᶜ}l msd.] uykuda hayalet veya kâbus görme, hayalet, hayal < ***Ar*** *ṭāfa* uykuda hayalet gördü

† Yeni Osmanlıca anlamı ***Fr*** *spèctre* "1. hayalet, 2. ışık spektrumu" sözcüğünden çeviridir.

tayfun [KAlam 1891] *zatın tedbiriyle ve bir ¯tayfun fırtınasının dahi yardımıyla* | [Cum 1930] *3 dakika kadar süren şiddetli bir ¯tayfun civardaki kasabalardan birini tahrib etmiştir* || ~ ***İng*** *typhoon* Hint Okyanusu ve Çin Denizi'ne özgü kasırga ~? ***Çin*** *tài fung* 颱風 a.a. (Kanton lehçesi) ~? ***Çin*** *dà fēng* 大風 büyük yel

† Çince deyim Batı dillerinde 18. yy ortalarından itibaren kaydedilmiştir. Ancak ***Ar*** *tūfān* sözcüğünden alınan *tufão, touffon, typhon* vb. biçimleri Batı dillerinde 16. yy.'dan itibaren mevcuttur. Kanton lehçesine atfedilen deyimin doğrudan Arapçadan veya dolaylı olarak Batı dillerinden alıntı olması da pekala mümkün görünüyor.

tayga [ML 1969] || ~ ***Fr/İng*** *taiga* Kuzey iklimine özgü büyük çam ormanı ~ ***Rus*** *taiga* a.a. ~ ***Moğ*** *tayga* çam ormanı

tayın [KT 1900] *¯taʿyīn: (...) 3. askerîlere ve gayri bazı memurîne maaşdan başka mekulat vesair verilen şeyler, erzak* || ~ ***Ar*** *taʿyīn* تعيين belirleme, muayyen ve mahsus etme koyma → TAYİN

† TAYİN sözcüğünün anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır.

tayin "belli etme, belirleme" [Gül 1317] *pes bu mizânda ki ¯taʿyīn kıldılar / cân-ile ten kıymetin gey bildiler* | "... atama" [GülM 1429] *çün ki χıdmete yetişdüm ıkrâm-ıla ṣadr* [baş] *¯taʿyīn itdiler* | "... yiyecek tahsisatı" [EÇ <1683] *birer nān ve birer sahan şorba ¯taʿyīn virüp* || ~ ***Ar*** *taʿyīn* تعيين [*#ʿyn* taf^{ᶜ}īl II msd.] belirleme, belirgin kılma, adını koyma < ***Ar*** *ʿayyana* عَيَّنَ [II f.] belirledi, atadı < ***Ar*** *ʿayn* عَيْن belirli ve tanımlı şey, particular → AYN

← LALETTAYİN, MUAYYEN, TAYIN

tayming "futbolda zamanlama" [Mil 1952] *Naci'nin ¯taymingi - yani topa vurulacak zamanı - kestirememesi* | "... genelde zamanlama" [Mil 1989] *Özal, kendi zamanlamasını 'Evet, bir ¯taymingim var, 19 Ekim'i bekleyin' diye açıklıyor* || ~ ***İng*** *timing* zamanlama < ***İng*** *time* 1. zaman, süre, 2. zamanlamak +*ing* << ***Eİng*** *tīma* zaman << ***Ger*** **tīman* germek, yaymak, uzatmak

† Türkçede 1980'lerin sonuna dek sadece futbol terimi olarak kullanılmış görünüyor.

← FULTAYM, HAFTAYM, PART-TİME, PRİME-TİME

tayt "bedeni sıkıca saran pantolon" [Mil 1983] *aerobik giysileri ve adale ısıtıcıları, ¯taytlar, bantlar ve değişik spor malzemeleri* || ~ ***İng*** *tight* 1. sıkı, 2. a.a. << ***Ger*** **þīht-* sıkı, sıkışık

tayyare "uçak, Fr *aéroplane* karşılığı" [YOsm: Tanin 1910] || [Bah 1924] *¯tayyare: Havadan hafif olmadığı hâlde makine kuvvetiyle havada uçan vâsita-i nakliyye, hava gemisi.* || < ***Ar*** *ṭayyār* طيّار [*#ṭyr* fa^{ᶜ}āl mesl.] uçucu < ***Ar*** *ṭāra* رطا uçtu ≈ ***Ar*** *ṭayr* طير kuş

† Neo-Osmanlıca sözcüğün şair Fazıl Ahmet Aykaç tarafından türetildiği veya popülerleştirildiği rivayet edilir. Karş. modern Arapça *ṭayyāra* "kadın pilot".

tayyip [GülM 1429] *kelîmâti müstahsene ve nağamâti ¯ṭayyibeler birle* [güzel sözler ve tatlı nağmeler ile] *ʿaḳl dimağı muʿaṭṭar oldı* | [Sad 1574] *şecere-i ¯ṭayyibei devlet-i Osmânî* || ~ ***Ar*** *ṭayyib* طيّب [*#ṭyb* fa^{ᶜ}īl sf.] iyi, tatlı, mutlu < ***Ar*** *ṭāba* طاب iyileşti, mutlu idi

›› tayyibe

← TİP[1] (TABABET, TABİP), TUBA[1]

tayyör [İlan 1919] *Avrupa'nın en son modellerine tevfikan mantolar, ¯tayyörler, tuvaletler* | ~ ***Fr*** *tailleur* 1. terzi, 2. «terzi işi», bir tür kadın giysisi < ***Fr*** *tailler* biçmek, terzilik etmek +*()tor* → DALYA[1]

tazallüm "zulümden yakınma" [Men 1680] *ızhāri ¯tezallüm et.: Conqueri, lamentari de injuria accepta, sive esse inique tractatos, oppressos* || ~ ***Ar*** *taẓallum* تظلّم [*#ẓlm* tafa^{ᶜ}ul V msd.] zulümle suçlama, zulüm atfetme < ***Ar*** *ẓalama* ظلم zulmetti → ZULÜM

tazammun [Men 1680] *¯tezammün: Müştemil olmak, kefil olmak.* | ~ ***Ar*** *taḍammun* تضمّن [*#ḍmn* tafa^{ᶜ}ul V msd.] kefil olma, mantıken içerme < ***Ar*** *ḍamana* ضَمَنَ söz verdi, sorumluluk aldı → ZIMN

›› mutazammın

taze [MEd y. 1300] *sevinç, yüz açukluḳı = yüz ¯tāzeliki* | [EÇ <1683] *Hazreti Yahyânın cesed-i şerîfi ol deyrde ¯terü ¯tāze dururdu* || ~ ***Fa*** *tāze* تازه yeni, diri, canlı, cari << ***OFa*** *tāzag/tāzig* koşan, diri < ***OFa*** *taχtan, tāz-* koşmak +*a* → TAZI

† Anlam evrimi için karş. ***İng*** *current* "koşan" > "cari, yeni".

›› taze fasulye, tazele-, terütaze

tazı "Arap atı" [Kut 1069] *kevel ¯tāzī büktel tağı arḳunı / aḳur toldı* [Arap atı ve diğer at çeşitleriyle ahır doldu] | [İdr 1312] *¯tāzī: al-farasu'l-ʿarabī* [Arap atı] | [Arg 1533] *¯tasi: cane di giugniere* [av köpeği] || ~ ***Fa*** *tāzī* تازی 1.

Levent Şahverdi Arşivi

koşucu, akıncı, 2. bedevi, Arap < ***Fa/OFa taχtan, tāz*** koşmak, akın etmek ***+ī ≈ Ave tak-, taçaiti*** a.a. << ***HAv *tekʷ-*** seğirtmek, hızlı gitmek

† Karş. ***OFa, Sogd tāçik*** "Arap, İran Müslümanlarına verilen ad". *Tacik* etnonimi buradan gelir. Karş. ***Erm dacig տաճիկ*** "Müslüman" > "Türk".

← PERDAH, TAZE, TEZENE

tazim [Tezk 1341] *ol kişide kim anda bu kadar nübüvvet ¯taʿẓīmi ola* || ***~ Ar taʿẓīm*** تعظيم [*#ʿẓm* taffīl II msd.] yüceltme, ululama < ***Ar ʿaẓuma*** عظم yüce idi → AZAMET

← MUAZZAM

tazip [AşP 1330] || ***~ Ar taʿḏīb*** تعذيب [*#ʿḏb* taffīl II msd.] eziyet etme, acı verme < ***Ar ʿaḏāb*** عذاب → AZAP

← MUAEP

tazir [İrşM 1387] || ***~ Ar taʿzīr*** تعزير [*#ʿzr* taffīl II msd.] zorlama, cezalandırma, değnek vurma, İslam hukukunda değnek cezası < ***Ar ʿazara*** zaptetti, yasakladı

taziye [Kut 1069] *aŋar ¯taʿziyat kıldı köŋlin urup* [ona başsağlığı diledi gönülden] || ***~ Ar taʿziya(t)*** تعزية [*#ʿzy* taffīla(t) II msd.] başsağlığı dileme < ***Ar ʿazā*** عزّا kadere razı oldu, sabretti

›› taziye evi, taziyet

taziz [Men 1680] *¯taʿzīz: kavi ve galib etmek, aziz etmek* || ***~ Ar taʿzīz*** [*#ʿ* taffīl II msd.] yüceltme, aziz sayma < ***Ar ʿazza*** عزّ yüceldi, güçlendi → IZZET

← MUAEZ

tazmin [Men 1680] *¯tazmīn: ödemek, kefil olmak. Damnum solvere* [hasarı karşılama]. || ***~ Ar taḍmīn*** تضمين [*#ḍmn* taffīl II msd.] söz verdirme, birine sorumluluk yükleme, hasar veya kefalet bocu ödeme < ***Ar ḍamana*** ضمن söz verdi → ZIMN

›› tazminat

tazyik [Men 1680] *¯tazyīḳ: Darlık virmek, dar etmek.* || ***~ Ar taḍyīḳ*** تضييق [*#ḍyḳ* taffīl II msd.] daraltma, sıkıştırma, bunaltma < ***Ar ḍāḳa*** ضاق daraldı, sıkıştı, bunaldı

›› tazyikli

← MÜZAYAKA

te(o)+ ***~ Fr théo+ / İng theo+*** [bileşik adlarda] tanrı veya din ***~ EYun theós*** θεός tanrı << ***HAv *dhəs-o-*** < ***HAv *dhēs-*** tanrı

›› teosantrik

← ATEİZM, MONOTEİZM, PANTEON, POLİTEİZM, TEİZM (PANTEİZM), TEOKRASİ, TEOLOJİ

teala [AşP 1330] *ḥaḳ ¯teʿālā göz kulak virdi bize* || ***~ Ar taʿālā*** تعالا [*#ʿlw* VI f.] «yüceldi», «yücedir», Allah adı zikredilirken kullanılan deyim < ***Ar ʿalā*** علا yüksek idi, yükseldi → TEALİ

teali [Men 1680] *¯teʿālī: yüce ol.* || ***~ Ar taʿāli*** تَعالِ [*#ʿlw* tafāʿul VI msd.] yücelme, yükselme < ***Ar ʿalā*** علا yüksek idi, yükseldi → ALİ

← MÜTEAL, TEALA

teamül [Men 1680] *¯teʿāmül: biri biriyle alüp virişmek. Commercium inter se exercere.* | [LO 1876] *¯teʿāmül-i kadīm* [eski usul üzere iş görme] | [YOsm: TDK1 1945] *¯teamül: Yapılageliş.* || ***~ Ar taʿāmul*** تعامل [*#ʿml* tafāʿul VI msd.] ortaklaşa veya karşılıklı iş yapma < ***Ar ʿamala*** عمل işledi, yaptı → AMEL

† Esasen "karşılıklı yapma" anlamındayken geç Osmanlıcada "eski usul üzere iş yapma" anlamı kazanmıştır.

teaser [Mil 1992] *Reklamcılıkta ¯'teaser' (meraklandırma) yöntemi son zamanlarda ABD'de (...) salgın halini aldı.* || ***~ İng teaser*** gıdıklayan, gıcıklayan, reklamcılıkta tanıtılan ürünü gizleyerek ilgi uyandıran kampanya < ***İng tease*** gıdıklamak, gıcıklamak, taciz etmek ***+er*** << ***Eİng taésan*** yün tiftiklemek << ***Ger *taiṣjan*** a.a.

teati [Men 1680] *¯teʿāṭī* تعاطى *: Sibi invicem donare.* || ***~ Ar taʿāṭi*** تعاطٍ [*#ʿṭw* tafāʿul VI msd.] karşılıklı verme < ***Ar ʿaṭā*** عطا verdi, hediye etti → İTA

teavün [Sad 1574] *biri biri ile ¯teʿāvün eyleyüp* || ***~ Ar taʿāwun*** تعاون [*#ʿwn* tafāʿul VI msd.] yardımlaşma < ***Ar ʿāna*** عانَ yardım etti → AVENE

tebaa [Rab 1310] *kamuğ ¯tebaʿ sizler turur-sız,* || ***~ Ar taba‘*** تبع [*#tbʿ* faʿal] bir egemene bağlı olan zümre < ***Ar tābiʿ*** تابع [fa.] birine veya bir şeye uyan, bağlı, uyruk → TABİ

tebahhur [Men 1680] *¯tebaχχur: buχurlanmak, kokmak.* || ***~ Ar tabaχχur*** تبخّر [*#bχr* tafaʿʿul V msd.] kendini tütsüleme, güzel koku sürünme < ***Ar baχara*** بخر tüttü, buharlaştı → BUHAR

† ***Tebaḥḥur*** تبحّر "ilimde derinlik sahibi olmak" ayrı sözcüktür.

tebarüz [YOsm: TDK1 1945] *¯tebarūz: Belirme* || ***~ Ar *tabāruz*** تبارز [*#brz* tafāʿul VI msd.] < ***Ar baraza*** برز ortaya çıktı → BARİZ

† Arapça kökten 20. yy.'da türetilmiş Türkçe sözcüklerdendir.

tebcil [Sad 1574] *envāʿ-ı ¯tebcīl ü ikrāme ve esnāf-ı taʿzim ü ihtirāme müştemil nāme-i muhabbet ile* || ***~ Ar tabcīl*** تبجيل [*#bcl* taffīl II msd.] onurlandırma < ***Ar bacula*** بَجُلَ onurlandı, memnun oldu

† Aynı fiilin mefʿulü olan ***mübeccel*** Türkçede kişi adı olarak kullanılır.

›› mübeccel

tebdil [İrşM 1387] *Yāχūd kelīme çıkġay ol ḥarfini ¯tebdīl kılıp anıŋ misli kibi tapulur bolsa* || ***~ Ar tabdīl*** تبديل [*#bdl* taffīl II msd.] eşdeğeri ile değiştirme < ***Ar badal*** بدل bedel, denk → BEDEL

›› tebdil-i kıyafet, tebdil-i mekân

tebeddül [CFürs 1501] || ***~ Ar tabaddul*** تبدّل [*#bdl* tafaʿʿul V msd.] dönüşme, değişme < ***Ar badal*** بدل eşdeğer, denk → BEDEL

›› mütebeddil

tebelleş [LO 1876] *¯tebelleş olmak: Takılıp ʿārız ve musallat olmak.* || <? ***TTü beleş*** → BELEŞ

Levent Şahverdi Arşivi

† Muhtemelen *beleş* sözcüğünden Arapça kurala göre türetilmiş uydurma bir kelimedir.

tebellüğ [Men 1680] *ˉtebellüğ: iḳtifā. Satis habere, contentum esse* [yetinmek]. | "... tebliğ edileni alma" [YOsm: Cum 1930] *ve bu suretle ˉtebellüğ etmemek maksadıyla ikametgahını mütemadiyen tebdil ve tağyir eden mumaileyhin* ‖ ~ ***Ar*** *taballuġ* تَبَلُّغ [*#blġ* tafaʿʿul V msd.] yetinme < ***Ar*** *balaġa* بَلَغَ sonuna vardı, yetti → TEBLİĞ

† Güncel anlamı *tebliğ* fiilinden 20. yy.'da türetilmiş bürokratik terimdir.

tebellür "kristalize olma" [YOsm: LO 1876] *ˉtebellür: Lugat-ı müvellede. Maʿdeniyāt billür kesilmek.* ‖ ~ ***Ar*** **taballur* تَبَلُّر [tafaʿʿul V msd.] < ***Ar*** *billūr* بلّور kristal → BİLLUR

† ***Fr*** *crystalliser* karşılığı olarak türetilmiş Yeni Osmanlıca türevdir.

teber [CFürs 1501] || ~ ***Fa*** *tabar* تبر balta

›› teberce, teberdar, tığ teber

teberru [İrşM 1387] *kişi anıŋ öze kāżīden destürsız ol ˉteberruʿ bolur andan* ‖ ~ ***Ar*** *tabarruʿ* تَبَرُّع [*#brʿ* tafaʿʿul V msd.] farz olandan fazlasını yapma, cömertlik gösterme, bağışlama < ***Ar*** *baraʿa* بَرَعَ yükseldi, arttı

tebessüm [Rab 1310] *Rasül ˉtebessüm kıldı aydı: ey ʿOmar şaytān seniŋ kölegeŋdin* [gölgenden] *korkup kaçar.* ‖ ~ ***Ar*** *tabassum* تبسّم [*#bsm* tafaʿʿul V msd.] gülümseme < ***Ar*** *basama* بَسَمَ gülümsedi

›› Besim, Bessam

← MÜTEBESSİM

tebeşir [Yad <1421?] *kimülyā kim türkçe ˉtebāşir toprağı dérler* || ~ ***Fa*** *tabāşīr* تباشير 1. şeker kamışı şekeri, 2. tebeşir veya alçı, beyaz madde ~ ***Sans*** *tvakṣīrā* şeker kamışı özü § ***Sans*** *tváç, tvak-* kabuk + ***Sans*** *şirā* öz suyu → ŞIRA

tebliğ [Dai 1647] || [Men 1680] *mektubūŋu ˉteblīġ e. (...) selām ˉteblīġ e.* | [YOsm: LO 1876] *ˉteblīġāt: İfādāt-ı resmiye.* | "... akademik bildiri" [1980] *1980 Yılı VII. Bilim Kongresi ˉTebliğleri* | "... dinî propaganda" [Mil 1992] *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Cumhurbaşkanı, ˉtebliğ ve irşatlarına Amerika'dan devam ediyorlar.* ‖ ~ ***Ar*** *tablīġ* تبليغ [*#blġ* tafʿīl II msd.] iletme, mesaj ulaştırma < ***Ar*** *balaġa* بَلَغَ ulaştı, vardı → BÜLUĞ

›› tebligat

← TEBELLÜĞ

tebrik [Men 1680] *ˉtebrīk: Berekātile duʿā e. Benedictum precari, benedicere alicui.* || ~ ***Ar*** *tabrīk* تبريك [*#brk* tafʿīl II msd.] kutsama, kutlama < ***Ar*** *baraka(t)* بركة kutluluk, kutsama → BEREKET

tebşir [Men 1680] *ˉtebşīr: müjdelemek. Bonum novum annuntiare.* || ~ ***Ar*** *tabşīr* تبشير [*#bşr* tafʿīl II msd.] müjdeleme < ***Ar*** *başara* بَشَرَ doğum haberi aldı, bir müjdeye sevindi → BÜŞRA

›› mübeşşir

tecahül [ÖM 1437] *Beni ol şeh görüp dér kul mı kimdür / Éder mahbübı, ʿārifdür, ˉtecāhül* || ~ ***Ar*** *tacāhul* تجاهل [*#chl* tafāʿul VI msd.] bilmezden gelme < ***Ar*** *cahala* جَهِلَ bilmedi → CEHALET

tecanüs [LO 1876] *ˉtecānüs: Bir cins olmak, mütecanis olmak.* ‖ ~ ***Ar*** *tacānus* تجانس [*#cns* tafāʿul VI msd.] iki şeyin aynı cinsten olması, türdeşlik < ***Ar*** *cins* جنس → CİNS

† Arapça sözcük kelâm ıstılahı olup klasik sözlüklerde yer almaz.

← MÜTECANİS

tecavüz "haddi aşma" [Selç 1423] *ve Diyarıbekir'de ne kadar Oğuz cinsinden Etrāk ve Ekrād beğleri var-ise hükminden ˉtecavüz idemezlerdi.* || ~ ***Ar*** *tacāwuz* تجاوز [*#cwz* tafāʿul VI msd.] geçme, aşma, haddini veya ölçüsünü aşma, azma < ***Ar*** *cāza* جَازَ geçti, aştı → CEVAZ

† Modern Türkçe anlamı *ırza tecavüz* deyiminden türemiştir.

›› tecavüzkâr, tecavüzkârane

← MÜTECAVİZ

tecdit [Men 1680] *ˉtecdīd: Yeŋilemek. (...) ˉtecdīdi libas, ˉtecdīdi muhabbet* || ~ ***Ar*** *tacdīd* تجديد [*#cdd* tafʿīl II msd.] yenileme < ***Ar*** *cadīd* جديد yeni → CEDİT

← MÜCEDDİT

teceddüt [Men 1680] *ˉteceddüd: Innovari.* || ~ ***Ar*** *tacaddud* تجدّد [*#cdd* tafaʿʿul V msd.] yenilenme < ***Ar*** *cadīd* yeni → CEDİT

›› müteceddit

tecelli [Tezk 1341] *bir zerre ˉtecellī ṭağa kılduk / kırk kez pāre pāre oldu* ‖ ~ ***Ar*** *tacallī/tacallā* تجلّى [*#clw* tafaʿʿul V msd.] aydınlanma, özellikle tanrısal bir gerçeğin belirmesi, manifestation (≈ ***Aram*** *tagallā* תגלא özellikle Sina Dağında Allahın Musa'ya görünmesi) < ***Ar*** *calā* ışıdı, aydınlandı → CİLA

† °Jeffery 91 sözcüğün Kuran'da kullanılan özel anlamının Süryaniceden aktarıldığını belirtir.

›› tecelligâh

tecerrüt [Men 1680] *ˉtecerrüd: Solum esse* [yalnız olma], *seu solitudo, coelibatus* [yalnızlık, bekârlık]. ‖ ~ ***Ar*** *tacarrud* تجرّد [*#crd* tafaʿʿul V msd.] yalnız olma, soyutlanma < ***Ar*** *carada* جَرَدَ soydu → CİRİT

tecessüm "cisimleşme" [YOsm: LO 1876] *ˉtecessüm: Cism kebetme, nazarda mücessem görünme.* ‖ ~ ***Ar*** **tacassum* تجسّم [*#csm* tafaʿʿul V msd.] < ***Ar*** *cism* جسم → CİSİM

›› mütecessim

tecessüs [Kab 1432] *ḳāḍī anda her ne tecrübe ve ḳıyās ˉtecessüs idebilirse itmek gerek* | [Men 1680] *ˉtecessüs: Palpando inquirere ac cognoscere studere* [elle yoklayarak inceleme], *explorare, investigare.* | [LO 1876] *ˉtecessüs: (...) Casusluk, araştırma merakı.* ‖ ~ ***Ar*** *tacassus* تجسّس [*#css* tafaʿʿul V msd.] elle yoklama, araştırma < ***Ar*** *cassa* جَسَّ yokladı → CASUS

† "Merak" anlamı Türkçeye özgüdür.

← MÜTECESSİS

tecezzi [YOsm: LO 1876] *ˉtecezzī: Cüz cüz ayrılma, ufalanma.* || ~ ***Ar*** **tacazzi* تجزّى [*#czA* tafaʿʿul V

Levent Şahverdi Arşivi

msd.] cüzleşme < *Ar caza'a* جَزَأ parçaladı, ufaladı → CÜZ

techno "müzik türü" [Mil 1997] *bazı techno grupları ve new age sanatçıları kendi enstrümantal çalışmalarını biraraya getirmişler.* || ~ *İng techno* [abb.] 1. yüksek teknoloji ürünü, 2. elektronik destekli bir müzik türü ☼ 1988 < *İng technological* → TEKNİK

tecil [Dan 1360] || ~ *Ar ta'cīl* تأجيل [*#Acl* taf'īl II msd.] bekletme < *Ar acila* أجل bekledi → ECEL

← MÜECCEL

tecim [Ana 1932] *tecemek (Kırşehir), tecimek (Çangırı): İdare etmek, çekip çevirmek (...) tecir (tüm Anadolu ağızları): Çerçi, ayak satıcısı.* | [YTü: CepK 1935] *tecim = Ticaret = Commerce* | [Elo 1961] *onları seçmeyi 'tecimsel' bir davranış sayıyoruz giderek* || < *TTü teci-* geçinmek < *TTü tecir* satıcı ~ *Ar tācir* → TACİR

† Arapça kökenli *tācir* sözcüğünün yerel bir ağızdaki türevlerinden ilhamla Dil Devrimi döneminde yaratılmış bir sözcüktür.

›› tecimen, tecimsel

tecrit [AşP 1330] *tecrīd olġıl varlığunḍan külli dur / ʿaḳl u cān u nefs ü gönüllden terkin ur* || ~ *Ar tacrīd* تجريد [*#crd* taf'īl II msd.] soyma, soyunma, soyutlama < *Ar carada* جَرَدَ soydu → CİRİT

← MÜCERRET

tecrübe [MEd y. 1300] *kötürdi daşnı tecribe uçun* | [Men 1680] *tecribe e.: imtihan e., deneмek, sınamak.* | [KT 1900] *tecribe* || ~ *Ar tacriba(t)* تجربة [*#crb* taf'ila(t) II msd.] deneme, sınama, sınavdan geçirme < *Ar carraba* جَرَّبَ [II f.] denedi, sınadı < *Ar carab* جرب uyuz

† Karş. *Akad garābu* "cüzam, pis ve akıntılı hastalık", *Aram garəbā* "uyuz, kaşıntı". Arapça fiilin nihai anlamı "hastalık ve mihnet çektirmek" olmalıdır.

›› bittecrübe, mücerrep, tecrübeli, tecrübesiz, tecrübî

tecvit [Men 1680] *tecvīd: eyü söylemek. Bonum dicere, bonum qaliquid egregium facere* [iyi söylemek, kötü bir şeyi iyi kılmak]. || ~ *Ar tacwīd* تجويد [*#cwd* taf'īl II msd.] güzelleştirme, güzel söyleme < *Ar cāda* جاد iyi ve güzel idi, güzelleşti

† Aynı Arapça kökten *cevād, cāvid, cevdet* ve *ecved* Türkçede kişi adı olarak kullanılır.

tecviz [FatK <1481] *ekser-i ʿulemā daχı tecvīz étmişdür* || ~ *Ar tacwīz* تجويز [*#cwz* taf'īl II msd.] caiz görme, izin verme → CEVAZ

›› mücevvez, mücevveze

tecziye "cezalandırma" [YOsm: MKA 1927] *şark vilayetlerinde vakı olan mezālim ve cināyātın esbap ve avāmili ve fāil ve müsebbipleri hakkında bitarafane tahkikat icrāsiyle mücrimlerin müsaraaten tecziyelerini talep etmek* || ~ *Ar *tacziya(t)* تجزية [*#czy* taf'īla(t) II msd.] cezalandırma < *Ar cazā'* جزاء ceza → CEZA

† *Ceza* fiilinin tef'īl türevi Arapçada mevcut değildir; cumhuriyet dönemi öncesi Osmanlıca sözlük ve metinlerde de bulunamadı.

teçhiz [Tezk 1341] *sefer eylemek yakındur, beni techīzleyesüŋ* || ~ *Ar tachīz* تجهيز [*#chz* taf'īl II msd.] donatma < *Ar cahāz* جهاز donanım, gereç → CİHAZ

›› teçhizat, teçhizatlandır-

← MÜCEHHEZ

tedarik [MEd y. 1300] *tedāruk kıldı takşīrġa* | [Men 1680] *tedārük vul. tedārik. Praeparamenta, praecautio, provisio.* || ~ *Ar tadāruk* تدارك [*#drk* tafā'ul VI msd.] yetişme, yardım etme, hazırlık < *Ar daraka* درك dibine vardı, yetişti → DEREKE

›› tedarik zinciri

tedavi [Yad <1421?] || ~ *Ar tadāwī* تداوي [*#dwy* tafā'ul VI msd.] iyileştirme < *Ar dawā'* دواء ilaç, derman → DEVA

tedavül [Men 1680] *tedāvül: Alternare.* || ~ *Ar tadāwul* تداول [*#dwl* tafā'ul VI msd.] dolanma, dolaşım, alternasyon < *Ar dāla* دَالَ döndü, dolandı → DEVLET

tedbir [AşP 1330] *gör ne reey ü tedbīr eyler Müşterī* || ~ *Ar tadbīr* تدبير [*#dbr* taf'īl II msd.] (bir işin) arkasını düşünme, planlama, tasarlama < *Ar dabbara* دَبَّرَ [II f.] arkasını düşündü, tedbir aldı < *Ar dubr* دُبْر arka, kıç → DÜBÜR

← MÜDEBBİR

tedhiş [Men 1680] *tedhīş: Attonitum ac mente perculsum reddere* [korkudan perişan etmek]. || ~ *Ar tadhīş* تدهيش [*#dhş* taf'īl II msd.] korkutma, dehşet verme, yıldırma < *Ar dahişa* دهش şaştı, çok korktu → DEHŞET

›› tedhiş örgütü, tedhişçi

tedip [Selç 1423] *gereği gibi kuşimāl ve tecdīb kılurdı.* || ~ *Ar ta'dīb* تأديب [*#Adb* taf'īl II msd.] edep verme, terbiye etme < *Ar adab* görgü, terbiye → EDEP

← MÜEDDEP

tedirgin "huzursuz" [Tenn-TS <1482] *anınla ola yolda ışka tālib / tedidirgün olmayalar yolda kalub* | [LO 1876] *tedirgin/didirgin: Yerini beğenmez.* || < *TTü didir-/titir-* huzursuz olmak *+gln* < *TTü did-/dit-* → TİTİZ

›› tedirginlik

tediye [Men 1680] *tedeiye: Persolvere, praestare quod debetur* [borcunu ödemek]. || ~ *Ar ta'diya(t)* تأدية [*#Ady* taf'īla(t) II msd.] (bir borcu) yerine getirme, icra etme, ödeme < *Ar adā'* أداء a.a. → EDA

tedricen [Taz 1482] *tedric* || ~ *Ar tadrīcan* تدريجاً [zrf.] adım adım, derece derece < *Ar tadrīc* تدريج [*#drc* taf'īl II msd.] adım adım gitme, basamak çıkma *+an* < *Ar daraca* درَجَ yürüdü, adımladı → DERECE

›› tedricî

tedris "öğretme" [Rav 1449] || tedrisat "eğitim" [YOsm: ZG 1917] *tedrīsāt = enseignement* || ~ *Ar tadrīs*

Levent Şahverdi Arşivi

تدريس [*#drs* tafʿīl II msd.] ders verme, öğretme < ***Ar darasa*** درَسَ ders gördü, öğrendi → DERS

›› tedrisat

← MÜDERRİS

tedvir [Dai 1647] || ~ ***Ar tadwīr*** تدوير [*#dwr* tafʿīl II msd.] döndürme, devr ettirme < ***Ar dāra*** دار döndü → DEVİR

›› tedviren

teehhül [Men 1680] *ˉteehhül: evlenmek* || ~ ***Ar taʾahhul*** تأهّل [*#Ahl* tafaʿʿul V msd.] evlenme < ***Ar ahala*** اهل evlendi → EHİL

›› müteehhil

teehhür [Sad 1574] *mücib-i ˉteeχχür-i ḥuṣūl-i maḳsūddür* [amaca ulaşılmasında gecikmeye yol açar] || ~ ***Ar taʾaχχur*** تأخّر [*#Aχr* tafaʿʿul V msd.] geri kalma, gecikme < ***Ar āχar*** gerideki → AHİR

teemmül [Men 1680] *ˉteemmül: Contemplari, attento animo considerare.* || ~ ***Ar taʾammul*** تأمّل [*#Aml* tafaʿʿul V msd.] tefekkür etme, bir şeye yoğunlaşarak düşünme < ***Ar amala*** أمل umdu, hedefe yöneldi → EMEL

›› müteemmil

teenni [Yad <1421?] *ʿacele edüp uyumayalar yāb yāb ˉteenni ile ilac ideler* | [EÇ <1683] *üstlerine kül örtüp dahı cānib-i erbaʿasına ateş yakup ˉteenniyle* [yavaş yavaş] *pişirürler* || ~ ***Ar taʾannī*** تأنّى [*#Any* tafaʿʿul V msd.] acele etmeme, geciktirme, yavaştan alma < ***Ar anā*** أنا gecikti

teessüf [GülM 1429] *telef kılduğum ʿömr içün ˉteessüf yirdüm* || ~ ***Ar taʾassuf*** تأسّف [*#Asf* tafaʿʿul V msd.] üzülme, esef duyma < ***Ar asifa*** أسِفَ pişman oldu, esef etti → ESEF

›› maateessüf

← MÜTEESSİF

teessür [Sad 1574] *āṣārı ˉteessūr müşāhede olunur* || ~ ***Ar taʾattur*** تأثّر [*#Aṯr* tafaʿʿul V msd.] etkilenme < ***Ar aṯṯara*** أثّر [II f.] tesir etti, etkiledi < ***Ar aṯar*** أثر eser, iz → ESER

← MÜTEESSİR

teessüs [LO 1876] *ˉteessūs: Esaslanmak, bina kurulmak, yerleşmek.* || ~ ***Ar taʾassus*** تأسّس [*#Ass* tafaʿʿul V msd.] tesis edilme, temellenme < ***Ar uss*** اسّ temel, baz → ÜS

›› müteessis

tefeci [Arg 1533] *ˉtefe: chassa del telaio* [dokumacı sandığı?] | [Men 1680] *ˉtefe* تفه *(p*[ers].*): ... charta convoluta, volumen* [kâğıt rulosu?] | [LO 1876] *ˉtefe* تفه*: Tef gibi yuvarlak şey. (...) Deste manasına varak ˉtefesi: yüz yapraklı bend, gümüş ve bakır varak. (...) ˉtefeci: Borsalarda senedat tefeciliği, madrabaz.* || < ***TTü*** *defe/tefe* varak destesi ~ ***Ar daffa(t)*** دَفّة [*#dff*] 1. kapı veya pencere kanadı, 2. kitabın ön ve arka kapağı

tefek ufak tefek [Hal 1477] *çerçi ki ˉuvak ˉdevek ve boncuk satarlar* | [OsmK <1512] *ˉuvak ˉdevek* || < *?* [ikil.]

tefekkür [AşP 1330] *hem taḥayyür hem ˉtefekkür hem fenā* || ~ ***Ar tafakkur*** تفكّر [*#fkr* tafaʿʿul V msd.] düşünme, akıl yürütme < ***Ar fakara*** فكَرَ düşündü → FİKİR

← MÜTEFEKKİR

teferruat [Men 1680] *ˉteferruʿ: Propagari & multiplicari (arboris ramos)* [dallanıp budaklanmak, çatallaşmak] | "ayrıntılar" [KT 1900] *asıl meseleye bakalım da ˉteferruʿātla* [ayrıntılarla] *uğraşmayalım.* || < ***Ar tafarruʿ*** تفرّع [*#frʿ* tafaʿʿul V msd.] dallanma, kollara ayrılma < ***Ar faraʿa*** فرع dallandı → FÜRU

tefessüh [Men 1680] *ˉtefessūχ: Dissolvi, rumpi, destrui* [dağılmak, kırılmak, batıl olmak] | [LO 1876] *ˉtefessüχ: Çürüyüp dökülme.* || ~ ***Ar tafassuχ*** تفسّخ [*#fsχ* tafaʿʿul V msd.] sakatlanma, hukuken geçersiz kılınma < ***Ar fasaχa*** فسَخَ kolunu veya bacağını çıkardı, hukuken geçersiz kıldı → FESİH

›› mütefessih

tefhim [Men 1680] *ˉtefhīm: fehm ittürmek, anlatmak.* || ~ ***Ar tafhīm*** تفهيم [*#fhm* tafʿīl II msd.] fehm ettirme, anlamasını sağlama < ***Ar fahama*** فَهِمَ anladı → FEHİM

teflon "tıpta kullanılan bir plastik" [Mil 1961] *Dakron ve ˉTeflondan sun'î damar yapılması mümkün* | ".. tesisatta kullanılan izolasyon bantı" [Mil 1973] *ˉTeflon sızdırmazlık bantı* | "... yapışmaz tava" [Mil 1978] *Alüminyum, ˉTeflon ve yeni emaye* [tava] *çeşitleri* || ~ ***marka*** *Teflon* [abb.] bir plastik madde ☼ 1944 Roy Plunkett & Kinetic Chemicals, ABD. < ***İng*** *tetrafluorethylene* dört fluor molekülü içeren etilen türevi → TETRA+, FLOR, ETİL

tefrik "aritmetikte çıkarma" [Kut 1069] *yana camʿu ˉtafrīk misāḥatḳa öt* [sonra toplama çıkarma ve ölçüme geç] || ~ ***Ar tafrīḳ*** تفريق [*#frḳ* tafʿīl II msd.] 1. ayırma, ayrıştırma, 3. aritmetikte çıkarma < ***Ar faraḳa*** فَرَقَ ayırdı → FARK

† Divriği kentinin adı Arapça *teferrīḳī* "hizipçi, mezhepçi" sözcüğünün Bizans Rumcasına aktarılmış biçiminden gelir.

← TEFRİKA

tefrika "ayrışma" [Tezk 1341] *halvet olurvan Hak birle, gönlüm ˉtefrīḳasuzın* | "Fr *feuilleton* karşılığı, gazetede çizgi ile ayrılmış özel bölüm" [YOsm: Şin 1860] *gazetanın mahsusan tefrik olunan aşağı tarafıdır ki anda mebahis-i edebiyye dercolunur (...) biz dahi gazetamızın bu şekilde tanzimini emel edindiğimize mebnī birinci yaprağının aşağı iki sahīfesini hatt-ı ufkī ile tefrī ve ˉtefrīka nāmını tahsis ve tenmik eyledik.* || ~ ***Ar*** *tafrīḳa(t)* تفريقة [*#frḳ* tafʿīla(t) II msd.] ayrılmış şey, bölük, bölüm < ***Ar faraḳa*** فَرَقَ ayırdı → TEFRİK

† Sözcüğün Türkçeye özgü ikinci anlamını Tercüman-ı Ahval gazetesinin ilk sayısında Şinasi ***Fr*** *feuilleton* karşılığı olarak önermiştir.

›› tefrika et-

tefriş [Men 1680] *ˉtefrīş*: *yere fereş döşemek. Insternere, pro strato imponere.* || ~ ***Ar tafrīş*** تفريش [*#frş* tafʿīl II msd.] yere yatak veya döşek serme, taş döşeme < ***Ar farş*** فرش yaygı, halı, döşek → MEFRUŞAT

Levent Şahverdi Arşivi

tefrit [KF <1400] || [Men 1680] *ifrātu ¯tefrıt ile* || ~ *Ar tafrīṭ* تفريط [*#frṭ* tafʿīl II msd.] geride kalma, eksik ve yetersiz olma, ihmal etme < *Ar faraṭa* فرط ileri gitti → İFRAT

† Arapça sözcüğün asıl anlamı "ileri gönderme, ileri gitmesine neden olma" olup, "geride kalma" anlamı bunun mantıki eşdeğeridir. Türkçede daima *ifrat/tefrit* ikilisi içinde kullanılır.

tefsir [Tezk 1341] *bu sözüŋ ¯tefsīri nedür?* || ~ *Ar tafsīr* تفسير [*#fsr* tafʿīl II msd.] yorumlama, özellikle Kuran'ı yorumlama < *Aram pṣār* פשר yorum, rüya tabiri < *İbr/Aram #pṣr* פשר 1. çözme, 2. rüya tabir etme, yorumlama → FETRET

← MÜFESSİR

teftiş [GülM 1429] *cemʿi varlığından ¯teftīş idersen kanından artık ḥalāl nesne bulamazsın* | ~ *Ar taftīş* تفتيش [*#fṭş* tafʿīl II msd.] denetleme < *Ar fattaşa* فتّش [II f.] denetledi

← MÜFETTİŞ

tefviz [Sad 1574] *taraf-ı hümāyūn-i şehriyārīden bu dostūŋuze ¯tefvīz olunalıden berü* || ~ *Ar tafwīḍ* تفويض [*#fwḍ* tafʿīl II msd.] ihale etme, bir işi birine ısmarlama < *Ar fawwaḍa* فوّض [II f.] ihale etti, ısmarladı

tegafül [Fer <1451] *çün χarbendenüŋ işi bitdi, ¯teġāfül eyledi* || ~ *Ar taġāful* تغافل [*#ġfl* tafāʿul VI msd.] gaflet taslama, bilmezden gelme < *Ar ġafala* غفل habersiz idi → GAFLET

tegallüp [Men 1680] *¯teġallüb: istiʿlā. Praevalentia, praepotentia pec. tyrannicum* [zulümle gemen olma] *& oppressio.* || ~ *Ar taġallub* تغلّب [*#ġlb* tafaʿʿul V msd.] galip gelme, egemen olma < *Ar ġalaba* غلب üstün idi, üstün geldi → GALEBE

← MÜTEGALLİBE

teganni [Men 1680] *¯teġannī: ırlamak. Cantare, canere & gemere columbam.* || ~ *Ar taġannī* تغنّى [*#ġny* tafaʿʿul V msd.] (kumru) ötme, şarkı söyleme < *Ar ġaniya* غنِى sesini titreterek terennüm etti, kumru gibi öttü → MUGANNİ

teğel "seyrek ve kaba dikiş" [BK 1797] *Sırı ve ¯tegel ki cāme dikerken iğneyi her sancıp çıkarmak mertebesidir.* | [LO 1876] *¯tegel, ¯tegellemek* || ≈ *Fa tigal* تگل yama <? *ETü tik-* dikiş dikmek → DİK-

† J. Dény 225 f. *Fa tigal* ve *tagaltī* "eyerin altına konan keçe" biçimlerinin Türkçeden alıntı olduğunu savunur; Doerfer ▫TMEN §919-920 her iki sözcüğün Farsçadan Türkçeye geçmesi ihtimali üzerinde durur. Vefik Paşa her ikisini Türkçe sayar. † Sözcüğün kural dışı fonetik evrimi belki Farsçadan geri-alıntıyla açıklanabilir.

›› teğelle-

← TEĞELTİ

teğelti [Terc-TS <1461] *al-waliyya* [Ar.]*: ¯tegelti didükleri keçedür ki eyer altına koyarlar.* | [Nim-TS 1540] *peşmākend* [Fa.]*: ¯tegelti ve eyrim ve kürtün.* | [EÇ <1683] *sırmalı kaṭīfe ¯tegeltiler ve çirgi ve eğrimler ile müzeyyen edüp* || ≈ *Fa tagaltū/tagalti* eyerin altına konulan keçe, dolgulu battaniye → TEĞEL

teğet [YTü: Geom 1937] || < *ETü teg-* değmek *+At²* → DEĞ-

† *Fr tangente* "teğet" sözcüğünden esinlendiği açıktır. ETü *teg-* biçiminin TTü *değ-* olması gerekir.

teğmen "askerlikte bir rütbe, mülazım" [YTü: RG 1935] *Ordudaki rütbeler ve yeni karşılıkları (...) Birinci mülâzım : ¯Teğmen* || < *TTü teg-* değmek *+mAn* → DEĞ-

† *Mülazım* (1. bağlanan, iltihak eden, 2. askerlikte teğmen) karşılığı olarak türetilmiştir. Yapı bakımından *seğmen* (yeniçeri ocağında bir sınıf) sözcüğünden esinlendiği açıktır.

›› asteğmen

tehcir "sürgün etme, sürgün" [YOsm: 1916] [İstanbul Polis Müdüriyeti İkinci Şube Müdürlüğünden Dahiliye Vekâletine yazı] *ekserisi de bu suretle gittikleri yerlerden ¯tehcire tabi tutularak daha içerilere sevk olunmakta bulunması cihetiyle* || ~ *Ar tahcīr* تهجير [*#hcr* tafʿīl II msd.] yola çıkma, gün doğumunda seyahat etme < *Ar hacara* هجر göçtü → HİCRET

† Arapçada "sabah erken seyahat etme" anlamına gelen sözcüğe Osmanlıca metinlerde rastlanmaz. Güncel anlamda en erken 1916'dan itibaren resmi yazışmalarda kullanılmış, 1918'de savaşın bitimiyle birlikte basın jargonunda yaygınlık kazanmıştır.

tehdit [Rab 1310] *Firʿavn Müsāğa ¯tehdīd kıldı, öltürgey-men* [ördürürüm] *tédi* | [Taz 1482] *eger vaʿdüŋ ʿāyātı şādān iderse, vāʿıdüŋ ¯tehdīdātı ḥayrān ider* || ~ *Ar tahdīd* تهديد [*#hdd* tafʿīl II msd.] korkutma, tehdit etme < *Ar hadda* هدّ kırdı, yıktı, korkutarak ele geçirdi

›› ölüm tehdidi, tehditkâr, tehditname

tehevvür [Fer <1451] *Bu padişāh bu ḥiddet ve ¯tehevvür içinde vizāretini bir χub mühezzeb ferzāne kişiye vérmişidi.* || ~ *Ar tahawwur* تهور [*#hwr* tafaʿʿul V msd.] sonunu düşünmeden bir işe atılma, delice hücum etme < *Ar hāra* هور yıktı, çökertti, devirdi

tehir [MEd y. 1300] *küye bérdi aŋa = ¯teeχir kıldı anı* || ~ *Ar taʾχīr* تأخير [*#Aχr* tafʿīl II msd.] sonraya bırakma, erteleme < *Ar aχχara* أخّر [II f.] sonraladı, erteledi < *Ar āχir* آخر sonraki, son → AHİR

← MUAHHAR

tehlike [Kab 1432] *ve eger gücüŋ yetmez-ise ol yola güstāχ olup kendözüŋi ¯tehlikeye atma* | [Men 1680] *¯tehlike: helāk o., helāk olacak yer. Exitium & locus exitii seu exitiosum.* | [KT 1900] *¯tehlüke: Helāki mucib olabilecek hal, hatar, muhatara.* || ~ *Ar tahlika(t)/tahluka(t)* تهلكة [*#hlk* tafʿila(t) II msd.] mahv, bela, helak olma < *Ar halaka* هلك tükendi, helak oldu → HELAK

† Arapça sözcük "mahv" anlamında iken, Türkçede "mahv olma ihtimali" anlamını kazanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

† Kuran'da *tehlüke* kullanılır; ancak gramer açısından *tehlike* de doğrudur.

›› mühlik, tehlikeli, tehlikesiz

teizm [AM <1900] *âdâb-ı beytiyece mukteziyatı patriarkalizma ve itikadiyatta mezhebi ~teizma* || *~ Fr théisme* tanrıcılık, müesses dinlerden bağımsız tanrı inancı *~ İng theism* a.a. < *EYun théos θέoς* tanrı *+ism°* → TE(O)+

›› teist

← PANTEİZM

tek [ETü: Bud <1000] *~tek bir öḏün* [yalnız bir defa] | [ETü: Kaş 1073] *~tek: bi-lâ ḳasd* <amaçsız> *<Bu yüzden ~tek ~keldim demek, 'özel bir amacım olmaksızın geldim' demektir. (...) Oğuzca ~tek ~dur 'sessiz ol' demektir.*> | [ETü: Kut 1069] *tili körḷi bir ~tek* [dili gönlü bir] || << *ETü tek* yalnız, suskun

† Esas anlamı "yalnız" olup, "ıssız" ve (Oğuz dillerine özgü olan) "suskun" anlamları ikincildir.

›› dek dur-, tek at-, tek dur-, tek tabanca, tek tük, tekdüze, tekeş, tekle-, tekli

← TEKİL, TEKİN, TİKEL

tekabül [Men 1680] *~teḳâbül: De facie ad faciem sese spectare* [yüz yüze bakmak]. *~Teḳâbüli ~saffeyn* [iki ordunun karşılaşması]. | [KT 1900] *~teḳâbül: (...) 2. karşılık olma, bir şeye karşılık ve bedel yerini tutma.* || *~ Ar taḳâbul* تقابل [*#ḳbl* tafāʿul VI msd.] birbirine yönelme, yüz yüze gelme < *Ar ḳabala* قَبَلَ yöneldi → KABUL

† 1970'lerden sonra popülerlik kazanan Osmanlıca tabirattandır. *İng correspond* karşılığı olan güncel anlamı, Arapça ve klasik Osmanlıca anlamından farklıdır.

›› tekabüliyet

← MÜTEKABİL

tekâlif [Sad 1574] *~tekâlif-i cedîde ile reʿâyâ fuḳarâsine cevrü eziyet olunmak münâsib degüldür* [yeni vergilerle reayanın fakirlerine eziyet ve zulüm etmek] | [Men 1680] *teklîfi ʿurfî: Angaria. Usit. pl. ~tekâlîfi ʿurfîye* [genellikle çoğul kullanılır]. || *~ Ar takâlîf* تكاليف [*#klf* tafāʿīl çoğ.] külfetler, angaryalar < *Ar taklîf* تكليف [II msd.] külfet, zorunlu kamu hizmeti, angarya → TEKLİF

tekâmül "kusursuzluk" [Men 1680] *~tekâmül: Tamâm olmak. Integrum & perfectum esse* [tam ve kusursuz olmak]. | "evrim" [Bah 1924] *evolüsyon: Bütün eşkâl-i hayatiyenin tedricen tahavvül ettiğini kabul eden nazariye, ~tekâmül.* || *~ Ar takâmul* تكامل [*#kml* tafāʿul VI msd.] olgunlaşma, kusursuzluk < *Ar kamala* كمل tam ve olgun idi → KEMAL

† Osmanlıcada "kâmil olma" anlamında ender görülen bir sözük iken, 20. yy.'da "evrim" anlamıyla yaygın kullanım kazanmıştır.

← MÜTEKÂMİL

tekâsüf [LO 1876] *~tekâsüf: sıklaşıp kalın olma* || *~ Ar takāṯuf* تكاثف [*#kṯf* tafāʿul VI msd.] sıklaşma, yoğunlaşma < *Ar kaṯafa* كثف sık idi → KESAFET

tekaüt [FatK <1481] *vezîri aʿzâm ~teḳāʿüd* [görevden çekilme] *istese senede yüz elli bin akça vérilsin* | [EÇ <1683] *Paşa efendimizle serâyında on gün ~teḳāʿüd edüp* [konaklayıp] | [RNG 1926] *Beyefendi senin ~tekaüdüne* [emekliye ayrılmana] *lûzum gösterdi* || *~ Ar taḳāʿud* تقاعد [*#ḳʿd* tafāʿul VI msd.] 1. oturma, 2. eylemli olmama, inzivaya çekilme < *Ar ḳaʿada* قعد oturdu → KAİDE

† Yaşlılık veya sakatlık nedeniyle bir maaş bağlayıp aktif görevden uzaklaştırma" anlamı Türkçeye özgü olup 17. yy.'dan itibaren rastlanır.

← MÜTEKAİT

tekbir [MEd y. 1300] *~tekbîr kıldı namâzka = tahrîme kıldı namâzḡa* || *~ Ar takbîr* تكبير [*#kbr* taffīl II msd.] yüceltme, Allahu ekber deme < *Ar kabbara* كَبَّرَ [II f.] büyüttü, yüceltti → KEBİR

tekdir [Men 1680] *~tekdîr: Turbatio, compressio, offensio.* || *~ Ar takdîr* تكدير [*#kdr* taffīl II msd.] bulandırma, bunaltma, azarlama, ayıplama < *Ar kadara* كَدَرَ sıkıldı, bunaldı → KEDER

›› mükedder

teke [ETü: Kaş 1073] *~teke <erkek keçi. Bundan dolayı sakalları seyrek olan birine ~teke sakal' denir.*> | teke sakalı <bir bitki, tragopogon> [MŞ <1400] *~teke ~sakalı ʿuşâresi* || << *ETü teke* erkek keçi

›› teke sakalı

tekebbür [AtH <1250 (1444)] *~takabbur kamu tilde yirlür kılık* [kibir her dilde yerilen bir davranış] | [Men 1680] *~tekebbür & vul. ~tekebbürlik, ~tekebbürlenmek: mağrûr ol.* || *~ Ar takabbur* تكبّر [*#kbr* tafaʿʿul V msd.] büyüklenme, büyüklük taslama < *Ar kabura* كَبُرَ büyük idi, büyüdü → KİBİR

← MÜTEKEBBİR

tekeffül [Men 1680] *~tekeffül* || *~ Ar takaffʿul* تكفّل [*#kfl* tafaʿʿul V msd.] kefil olma, birinin kefaletini üstlenme < *Ar kafala* كفل kefil oldu → KEFALET

›› mütekeffil

tekellüf "riya" [MEd y. 1300] *~tekelluf birle yalġan sözledi* [yalan söyledi] | "... ağırlama" [Fer <1451] *ḫalîfenüŋ elin aldı, altun taḫt üzerine ~tekellüf etdi; ḫalîfe taḫt üzerinde oturdı.* || *~ Ar takalluf* تكلّف [*#klf* tafaʿʿul V msd.] 1. ağırlama, zahmet üstlenme, 2. protokol, abartılı saygı < *Ar takallafa* تكلّف [V f.] yüklendi, üstlendi < *Ar kulfa(t)* كلفة yük → KÜLFET

tekellüm [GülS 1391] || *~ Ar takallʿum* تكلّم [*#klm* tafaʿʿul V msd.] bir dili konuşma < *Ar kalama* كلم söz söyledi → KELAM

← MÜTEKELLİM

tekemmül [Men 1680] *~tekemmül: Integrum, perfectum & absolutum esse.* || *~ Ar takammul* تكمّل [*#kml* tafaʿʿul V msd.] kemale erme, tam ve olgun hale gelme < *Ar kamala* كمل bütün ve tam idi → KEMAL

›› mütekemmil

teker [Men 1680] *~teker ~meker et.: yuvalatmak* [yuvarlamak] | [Kara-TS <1700] *Güzelin yanağı, ayın ~tekeri* [yuvarlağı] / *Ağzı oğul balı, frenk şekeri* || < *TTü teker-le-* tekerlek gibi dönme → TEKERLEK

Levent Şahverdi Arşivi

† 17. yy.'dan önce kaydedilmemiş olan sözcüğün, ***TTü tekerlek*** adından veya *tekerle-* fiilinden geri türetilmiş olduğu varsayılabilir.

tekerle|mek "tekerlek gibi döndürmek" [Men 1680] *¯tekerlemek: Volvere, rotare, volutare. (...) ¯tekerlenmek: Volvi, rotari, volutari.* | tekerleme [LO 1876] *lakırdı ¯tekerlemek: söz salıvermek, ¯tekerleme söz atmak.* ‖ < ***TTü tekerlek*** → TEKERLEK

† Halk ağzında *tekerlek* adından geri-türetilmiş bir fiil olmalıdır.

›› tekerleme, tekerlen-

tekerlek tegrek "çember" [ETü: Kaş 1073] *¯tegrek* [yuvarlak bir şeyin dış kenarı], *kuḏuḡ ¯tegreki* [kuyunun dış halkası] | dekerek [Enb-TS <1390] *kaṇlınuṇ* [kağnının] *¯dekereklerine yassı nacaklar berkittiler* | tekerek [Terc-TS <1461] *güneşin cirmine ve ¯tekeregine de ḳursü'ş-şems dirler.* | tekerük "top" [Çağ: Nev <1500] ... *nesteren / ¯tekerük olubdur mamuk koymaḳa merhem āy rafīḳ* [yaban gülü, merhem koymaya pamuk topu olur, ey dost] | [Men 1680] *¯tekerlek: gerdūn* [çark, tekerlek] ‖ ≈ ***ETü tegrek*** çember < ***ETü *tegir-*** dönmek *+(g)Ak* → DEĞİRMEN

† ***ETü tegrek*** veya *tekerek* biçiminden ekspresif bir *//* sesi ilavesiyle oluşturulmuş olması olasıdır. Karş. ***Kırg tekerek, töŋerek, döŋölök*** (a.a.), ***Moğ tögürig*** "halka, disk, yuvarlak sikke".

›› tekerlekli sandalye

← TEKER, TEKERLE-

tekerrür [Men 1680] *¯tekerrür: tekrar e. Iterire.* ‖ ***~ Ar takarrur*** تكرّر [*#krr* tafaʿʿul V msd.] yinelenme < ***Ar karra*** كَرَّ yineledi → KERE

›› mütekerrir

tekevvün [Fuz 1535] *Zehī ¯tekevvün-i kāmil ki kudretindendir / Perī-liḳālara lutf-i tenāsüb-i aʿzā* [ne güzel o mükemmel yaratış ki, peri-likalara endam uyumu bahşetmek gücünü gösterir.] ‖ ***~ Ar takawwun*** تكوّن [*#kwn* tafaʿʿul V msd.] var olma, yaradılış < ***Ar kāna*** كان idi, var idi → KEVN

tekfīn [Sel 1600] *mübārek cesedin ¯tekfīn eyleyüp, namazın kılup* ‖ ***~ Ar takfīn*** تكفين [*#kfn* tafʿīl II msd.] kefenleme < ***Ar kafan*** → KEFEN

tekfir [Men 1680] *¯tekfīr:* [1.] *setr e., kefāret virmek, el gögsine koyup tevāzu e.* [2.] *Infidelem facere, infidelem & incredulum vocare* [kâfir kılmak, kâfirlikle suçlamak]. ‖ ***~ Ar takfīr*** تكفير [*#kfr* tafʿīl II msd.] 1. kefaret verme, 2. birine kâfir deme, kâfirlik yükleme → KEFARET

›› tekfirci

tekfur "Rum veya Ermeni beyi" [DK <1400?] *Sağ tarafda Kara ¯Tekvür Melike Kıyan Selcük oğlu Delü Dündar karşu geldi.* | "Bizans hükümdarı" [GSM <1451] *İstanbul ¯tekvurü didükleri melʿūn-i bī-dīn* ‖ ***~ Erm*** *takavor* թագաւոր taç sahibi, hükümdar ~ ***OFa tāgāvar*** a.a. (§ ***OFa tāg*** taç + ***OFa +āvar*** -li, sahip) → TAÇ[1]

† Karş. ***Fa tācāwar*** "taç sahibi, hükümdar".

tekil [YTü: CepK 1935] *¯tekil = müfred = singulier* ‖ < ***TTü tek +Il*** → TEK

† Sıfata eklenen *+Il* ekinin işlevi belirsizdir.

tekila [Mil 1961] *Maço bir zat ¯Tekila (bir Meksika içkisi) ve kadın düşkünüdür* ‖ ***~ İsp*** *tequila* Meksika'ya özgü bir içki < ***öz*** *Tequila* Meksika'da bir kent

tekin "tek başına" [DaiD <1420] *¯dekin* [tenha, ıssız] *yirde kişi divane olmaz* | [Göv 1930] *¯tekin: Boş, cinlerden hali.* | tekinsiz "uğursuz" [Cum 1933] *bu soğuk ve ¯tekinsiz havalarda evden çıkmam, köşeye büzülür otururum.* ‖ < ***TTü tek*** yalnız *+(I)n* → TEK

† Esasen "tenha, ıssız" anlamındayken halk dilinde "cinlerden ve diğer doğaüstü etkilerden hali" anlamı ağır basmıştır.

›› tekinsiz, tekinsizlik

tekir [EÇ <1683] *¯tekir balığı* | [LO 1876] *¯tekir kedi* ‖ ***~ Yun/EYun*** *tigris τίγρις* 1. kaplan, 2. benekli veya çizgili kedi

† ***İng*** *tiger*, ***Fr*** *tigre* "kaplan" Latince yoluyla Yunancadan alınmıştır.

tekit [Rab 1310] ‖ [Müy 1530] *¯teʿkīd muhkem kılmağa ve berkitmeğe dérler.* ‖ ***~ Ar*** *taʾkīd* تأكيد [*#Akd* tafʿīl II msd.] düşümleme, berkitme < ***Ar*** *akada* أكد düğümledi

tekke [Fer <1451] *evini ¯tekye itmiş idi, her gice cemʿiyet eksük olmazdı* | [Men 1680] *¯tekye vulg. ¯tekke: iʿtimād, dayanmak (...) inclinatorium* [yatma yeri, lojman], *coenobium & conventus Dervisiorum* [derviş yatağı] ‖ ***~ Ar*** *takiya(t)* تكية [*#wkA* II msd.] 1. dayanma, yatma, istirahat etme, 2. yatma yeri, barınak ≈ ***Ar*** *ittakaʾa* إتّكأ [VIII f.] dayandı, yattı, yatağa uzandı

›› esrarkeş tekkesi, miskinler tekkesi

teklif "zahmet yükleme" [Tezk 1341] *ol nesneyi kim taṇrı teʿala mükellef eylemedi sen aṇa ¯teklīf eyledün, ẓālim mısın?* | "... seremoni, formalite" [Men 1680] *¯teklīf: Impositio oneris, commissio rei difficilis. Dostlar arasinde ¯teklīf yokdür.* | "... kabule bağlı öneri" [EÇ <1683] *Biz bu sizüṇ ¯teklīfiṇüz üzre krala varmam* | "... vergi" [KT 1900] *¯teklīf: (...) 3. Şeriat veya nizamı düvelin herkese müretteb kıldığı vazife veya tediyesini emr ettiği meblağ.* ‖ ***~ Ar*** *taklīf* تكليف [*#klf* tafʿīl II msd.] zahmet ya da sorumluluk yükleme < ***Ar*** *kallaḥa* كلّف [II f.] yükledi < ***Ar*** *kulfa(t)* كُلفة yük, zahmet → KÜLFET

† "Öneri" anlamı 20. yy.'da egemen olmuştur.

›› teklifsiz, teklifsizce

← MÜKELLEF, TEKÂLİF

tekme [Fer <1451] *eşekden aşağa indi, kapuya bir ¯depme urdı. Kapu sındı.* | [EÇ <1683] *χāna bir ¯depme urup 'Kalχ bre hey χīz götlek' deyince* | [LO 1876] *¯tepme, galatı ¯tekme. Çifte, tepiş manasına. Tepik dahı denir.* ‖ << ***TTü*** *tepme* ayakla vurulan darbe < ***TTü*** *tep- +mA* → TEP-

›› tekmele-

tekmil [MMem 1557] ‖ ***~ Ar*** *takmīl* تكميل [*#kml* tafʿīl II msd.] tamamlama, 'tamam' deme, bütün < ***Ar*** *kamala* كمل tam idi → KEMAL

Levent Şahverdi Arşivi

›› tekmil ver-, tekmili birden

← MÜKEMMEL

tekne [ETü: Kaş 1073] *¯tekne: an-nakīr* [yalak], *aṭ-ṭaşt* [leğen, yemlik] | [LO 1876] *¯tekne: (..) Gemi ve geminin çıplak, direksiz heyeti. (...) ¯tekne kazıntısı* || << ***ETü*** *tekne* yalak, yemlik

›› ekmek teknesi, tekne kazıntısı

teknik [HRGCeh 1923] *Bunlar ¯teknik' laflardır. Doktor olanlar ağnarlar...* | [Bah 1924] *¯teknik: Bir sanata veya ilme ait olan.* | [ACev <1930] *Yeni ilim ve ¯teknoloji' Virjinya'da bir vadide yerleştirildi.* || ~ ***Fr*** *technique* yöntem, usul, özellikle imalat yöntemi < ***EYun*** *téχnē τέχνη* 1. marangozluk veya yapı ustalığı, 2. genel anlamda ustalık, sanat *+ik°* << ***HAv*** **teks-nā-* < ***HAv*** **teks-* ustalık yapmak, duvar veya kumaş örmek, marangozluk yapmak

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *tektón* "marangoz veya yapı ustası", ***Lat*** *texere* "dokumak", *tela* "dokuma".

›› aeroteknik, elektroteknik, piroteknik, teknikolor, teknisyen, teknoloji, teknolojik, teknopark, zootekni

← POLİTEKNİK, TAHTA (SUNTA, TAHT[1]), TECHNO, TEKNİKER, TEKNOKRASİ, TEKST (KONTEKST, TEKSTİL, TEKSTÜR), TEKTONİK (ARŞİTEKT), TELA (SÜBTİL, TUVAL)

tekniker [Cum 1936] *demir ve çelik fabrikasında ¯tekniker olarak istihdam edilmek ve tahsil ettirilmek üzere* || ~ ***Alm*** *Techniker* teknisyen → TEKNİK

teknokrasi [Mil 1957] *Son zamanlarda Rusyada yeni ve büyük bir sınıf ortaya çıktı. Bunlar (..) ¯teknokrat adı verilen teknisyen ve mühendislerle bunların çocuklarıdır.* || ~ ***İng*** *technocracy* uzman teknik eleman ve mühendis egemenliği ≈ ***İng*** *technocrat* → TEKNİK, +KRAT

›› teknokrat, teknokratik

tekrar [AşP 1330] || ~ ***Ar*** *takrār* تكرار [*#krr* tafāul VI msd.] geri gelme, yineleme < ***Ar*** *karra* كَرَّ yineledi → KERE

›› tekrarla-

← MÜKERRER

tekris [Men 1680] *¯tekrīs: Fundamentum jacere domūs* [evin temelini atmak]. *¯Tekrīsāt: Dedicationes.* || ~ ***Ar*** *takrīs* تكريس [*#krs* taf'īl II msd.] temel atma < ***Ar*** *kursī* taht, kaide, pedestal → KÜRSÜ

teksif [Men 1680] *¯teksīf* [yoğunlaştırmak] || ~ ***Ar*** *takṯīf* تكثيف [*#kṯf* taf'īl II msd.] yoğunlaştırma < ***Ar*** *kaṯṯafa* كَثَّفَ [II f.] yoğunlaştırdı → KESAFET

teksir [CodC 1303] *mutua* [başkalaşma] - *¯teχsir* || ~ ***Ar*** *takṯīr* تكثير [*#kṯr* taf'īl II msd.] çoğaltma ≈ ***Ar*** *kaṯura* كَثُرَ çok idi → KESRET

tekst [Özön 1961] *¯tekst: ... Metin.* || ~ ***Fr*** *texte* metin, yazı ~ ***Lat*** *textus* [pp.] 1. dokuma, doku, 2. yazı örgüsü < ***Lat*** *texere* dokumak, örmek *+()t°* << ***HAv*** **teks-* örmek, dokumak, inşa etmek < ***HAv*** **tag-, taks-* dokunmak → TEKNİK

← KONTEKST, TEKSTİL, TEKSTÜR

tekstil [Cum 1937] *İstanbul Bölge San'at Okulunda açılacak olan ¯tekstil şubesi için* || ~ ***Fr*** *textile* dokuma, kumaş ~ ***Lat*** *textilis* dokuma < ***Lat*** *texere, text-* dokumak, örmek *+()bilis* → TEKST

›› tekstilci

tekstür [ML 1969] || [Cum 1972] *Resimlerinde herşeyden önce ¯tekstür' (doku) bulunduğunu* || ~ ***Fr*** *texture* doku ~ ***Lat*** *textura* doku, örüntü < ***Lat*** *tegere* dokumak *+()tura* → TEKST

›› tekstüre, tekstürize

tektonik [Cum 1935] *Marmara zelzelesi gibi bir ¯tektonik zelzele, bir dünya zelzelesidir.* || (~ ***Fr*** *tectonique*) ~ ***Alm*** *Tektonik* yer kabuğunun yapısını inceleyen bilim dalı ☼ 1875 ~ ***EYun*** *tektonikós τεκτονικός* bina yapımına ilişkin, yapısal < ***EYun*** *téktōn τέκτων* marangoz veya yapı ustası *+ik°* << ***HAv*** *teks-ōn-* → TEKNİK

← ARŞİTEKT

tekvando [Mil 1970] *¯Tekvando için ikinci dandan'dan Koreli Choo Soo Se ile bir yıllık mukavele imzalanmıştır.* || ~ ***Kore*** *tae kwon do* «tekme yumruk usulü», bir döğüş sporu ☼ 1959 Jhoon Rhee, Kore kökenli Amerikalı spor adamı. § ***Kore*** *tae* ayak, tekme + ***Kore*** *kwon* yumruk + ***Kore*** *doh* yol, usul

›› taekwondo

tekvin [Men 1680] *¯tekvīn: īcād, ʿademden vücūde getürmek.* || ~ ***Ar*** *takwīn* تكوين [*#kwn* taf'īl II msd.] 1. var etme, yaratma, 2. Tevrat'ın ilk kitabının adı (İng *Genesis*) < ***Ar*** *kāna* var idi → KEVN

tekzip [Leys-TS <1429] *yā Muḥammed ol seni ¯tekẕīb idenlere vāʿde kılduğımız ol azāblardan baʿżısın anlara gönderüp* || ~ ***Ar*** *takḏīb* تكذيب [*#kḏb* taf'īl II msd.] yalanlama < ***Ar*** *kaḏaba* كذب yalan söyledi → KÄZİP

tel "kuş tüyü" [Çağ: Pav <1500] تيل *¯tīl: Plume; langue."* | "... saç kılı ... metal tel" [EÇ <1683] *bir ablak turna ¯teli sokup (..) sakalı ¯telinden bir kaç kıl alup (...) dükkânlann şamata varaklan ve günâ-gün ¯teller ile zeyn edüp (...) sırmakeşler sırma ve ¯tel çeküp rakîk éderler* | "... çalgı teli" [Men 1680] تل *¯tel* & تيل *tīl seu tél: Filum, stamen ferreum, aureum, aereum,* [demir, altın veya bakırdan tel] *& talis fides aut chorda instrumenti musici, ut citharae* [gitar gibi çalgı teli], | [LO 1876] *¯tellendirmek: Tüttürmek (...) ¯telli ¯turna* | telsiz [Göv 1930] *¯Telsiz: Telsiztelefon veya telsiztelgrafa kısaca verilen isim.* || ~? ***Erm*** *tel թել* iplik, sırma teli → TARA-

† Ermenice sözcük 5. yy.'a ait Kutsal Kitap tercümesinde sıkça kullanılır. ◦Acar 2.169. Ancak Çağatayca kaynaklarda kaydedilen *tīl* تيل biçimi düşündürücüdür. ***Fa*** *tēlā* تيلا "iplik, iplik sarılan makara" açıklanamamıştır.

›› bam teli, tel örgü, tellen-, tellendir-, telli turna, telsiz

tela [Özön 1961] *¯tela: Elbiselerin kumaşla astar arasına konan sertçe bez.* || ~ ***İt*** *tela* seyrek dokunmuş kumaş, kanaviçe << ***Lat*** *tela* dokuma, kumaş

Levent Şahverdi Arşivi

<< ***HAv*** ****teks-lā*** < ***HAv*** ****teks-*** dokumak → TEKNİK

← SÜBTİL, TUVAL (TUVALET)

telaffuz [Hal 1477] *ol muʿtâd olduğı lafẓı ¯telaffuẓ eyler* || ***~ Ar*** ***talaffuẓ*** تلفّظ [*#lfẓ* tafaʿʿul V msd.] söyleme, söyleyiş < ***Ar*** ***lafaẓa*** لفظ artiküle etti, söyledi → LAFIZ

telafi [Men 1680] *¯telāfī: tedārük e., bulmak. Assequi & studere seu conari assequi* [tedarik etmek, sağlamaya çalılşmak]. *¯Telāfīi taḳsīrāt: Studium assequendi defectūs* [kusurları tamamlama gayreti]. || ***~ Ar*** ***talāfī*** تلافى [*#lfw* tafāʿul VI msd.] bulma, sağlama, tedarik etme

† Arapça fiilin basit kökü mevcut değildir. Arapçasından farklı olan Türkçe güncel anlamı, *telāfi-i taksīrāt* "eksikleri yerine getirme, kusurları giderme" deyiminden türemiştir.

telakki [Men 1680] *¯telaḳḳıy: aχz, kabūl* e., *istikbāl e. Accipere, excipere* [almak], *obviam habere, obviam ire* [karşılamak, karşıya gelmek], *occurrere* [vuku bulmak]. | [KT 1900] *¯telaḳḳī: 1. alma, kabul etme, 2. Bir surette kabul etme veya bir gûna nazar ile bakma.* || ***~ Ar*** ***talaḳḳi*** تلقّي [*#lḳy* tafaʿʿul V msd.] alma, kabul etme, karşılama < ***Ar*** ***laḳā*** لقا aldı, karşıladı → MÜLAKAT

† Orijinal anlamı somut olarak "bir şeyi kabul etmek" iken, Geç Osmanlıcada daha çok "bir şeyi falan surette kabul etmek, olarak görmek" mecazî anlamı ağır basmıştır.

›› hüsnütelakki, telakkiyat

telaş [Men 1680] *¯telāşī: Dispersio, in nihilum redactio, evanescere, in nihilum abire* [dağılma, yokolma, dağılıp gitme]. | [LO 1876] *¯telāş: Dağılma, ıstırab, şaşırma, acele, ivme.* | [KT 1900] *¯telāş: Ar. telāşī'den. 1. Istırabla karışık acele. 2. gürüldü patırdı.* || ***~ Ar*** ***talāşī*** تلاشى [*#lşy* tafāʿul VI msd.] dağılma, dağılarak yok olma

† "Kaygıyla karışık acele" anlamı Türkçeye özgü olup Arapça aslına mevcut değildir.

›› telaşa ver-, telaşe, telaşe memuru, telaşlan-, telaşlı, telaşsız

tele+ ***~ Fr*** ***télé+*** / ***İng*** ***tele+*** [bileşik adlarda] uzak < ***EYun*** ***têlos*** τῆλος uzak << ***HAv*** ****kʷēl-*** < ***HAv*** ****kʷel-***[2] çok eski, çok uzak

›› telcobjektif, teleprinter

← TELEFERİK (TELESİYEJ), TELEFON (TELEKIZ, TELESEKRETER), TELEFOTO, TELEKİNEZİ, TELEKOM, TELEKS, TELEMETRE, TELEPATİ, TELESKOP, TELEVİZYON (TELEVOLE), TELGRAF

telef [Tezk 1341] *ʿömrüŋ χirmānına od düşürmiş olursuŋ / nāzenīn ʿömrüŋ ¯telef olur* || ***~ Ar*** ***talaf*** تلف [*#tlf* faʿal msd.] ziyan olma, boşa gitme < ***Ar*** ***talifa*** تلف ziyan oldu

›› telefat

← İTLAF

teleferik [Cum 1935] *Dağa çıkmak için en kısa yolu temin eden ¯Teleferik, aynı zamanda en tatlı, en hızlı ve en asrî nakliye vasıtasıdır.* || ***~ Fr*** ***téléférique*** havada asılı kablo üzerinde hareket eden taşıt § ***EYun*** ***télos*** τέλος uzak + ***EYun*** ***phérō*** φέρω taşımak +*ik*° → TELE+, ANAFOR

← TELESİYEJ

telefon [Tarik 1885] || [KT 1900] *¯telefon: Elektrik vasıtasıyla sesi uzağa işitdiren bir âlet ki bedai-i ahiredendir, dūr-şenū* [Fa. 'uzak-işiten'] || ***~ Fr*** ***téléphone*** sesi uzağa iletme aracı ☼ 1834 François Sudré, Fr. mucit. § ***EYun*** ***têlos*** τῆλος uzak + ***EYun*** ***phōnḗ*** φωνή ses → TELE+, FON(O)+

† Önce başka bir akustik iletim aracının adı iken, 1876'da Alex. Gr. Bell tarafından elektrikli ses iletim sistemi için kullanılmıştır.

›› akıllı telefon, cep telefonu, telefonlaş-, telekonferans

← DİYAFON, TELEKIZ, TELESEKRETER

telefoto "uzaktan fotoğraf gönderme aygıtı" [Cum 1931] *Biri radyo biri ¯telefoto cihazları idareye memur bulunuyorlardı.* | "uzaktan fotoğraf çekme aygıtı" [Mil 1976] *¯telefoto zum sistemiyle çok uzaktaki cisimleri yakına getirerek* || ***~ İng*** ***telephoto*** 1. uzaktan fotoğraf nakil cihazı, 2. uzak çekim fotoğraf merceği → TELE+, FOTO+[2]

telek [Men 1680] *¯çelek ... ¯yelek ... ¯tel: Penna* [kanat tüyü] | [TDK1 1945] *¯telek: Kuşların kanat ve kuyruk tüyü.* || << ***TTü*** ***çelek/yelek*** kuşların kanat ve kuyruk tüyü

† Aslı ***TTü*** ***yélek*** ve ***çelek*** iken, belki ***tel*** sözcüğüyle birleşerek 20. yy.'da ***telek*** biçimini almıştır.

telekız "telefonla çalışan hayat kadını" [Mil 1985] *kısa bir süre sonra kendi deyimiyle ¯telekız' olmuştu.* → TELEFON, KIZ

telekinezi [Fel 1942] *uzadevim, ¯telekinezi* = [Fr.] *télékinésie* | [Mil 1957] *el dokundurmadan uzaktaki eşyayı harekete getiren medyumların, ¯telekinezi adı verilen bu hadiseyi* || ***~ Fr*** ***télékinésie*** nesneleri psişik güçle uzaktan hareket ettirme § ***EYun*** ***têlos*** uzak + ***EYun*** ***kinḗsis*** κινήσις hareket etme → TELE+, KİNETİK

›› telekinetik

telekom [Cum 1955] *300 den fazla ¯telekomünikasyon projesi tahakkuk yolundadır.* | [Hür 1995] *¯telekom firmaları* || ***~ İng*** ***telecom*** [abb.] < ***İng*** ***telecommunication*** uzaktan iletişim sistemlerinin genel adı § ***EYun*** ***têlos*** τῆλος uzak + ***Lat*** ***communicatio*** haberleşme → TELE+, KOMÜNİKASYON

›› telekomünikasyon

teleks [Mil 1954] *¯teleks denilen modern bir servis ihdas edilmiştir.* || ***~ İng*** ***telex*** [abb.] uzaktan yazı aktarma cihazı < ***İng*** ***teleprinter exchange*** → TELE+

teleme [Yun <1320] *bir nicesi yeŋi gelin, ak ¯teleme* [beyaz peynir gibi taze ciltli] *yüzler yatur* | [BK 1797] *¯delemek* [Fa.]: *¯Deleme maʿnāsındadır ki amme ¯teleme derler; taze süde māya çalıp karışdırarak taze peynir gibi münʿaḳid olur, çobanların büyük ikramıdır.* || ≈ ***Fa*** ***deleme/delemek*** دلمك tepsi peyniri ***~ Moğ*** ***delgemek*** a.a. < ***Moğ*** ***delge-*** sermek, yaymak

Levent Şahverdi Arşivi

telemetre [Bah 1924] ¯*telemetre: Bir rāsıtla ulaşılmaz bir nokta arasındaki mesafeyi ölçmeye mahsus alet.* || ~ ***Fr*** *télémétre* uzaktan ölçüm cihazı § ***EYun*** *têlos τῆλος* uzak + ***EYun*** *métron μέτρον* ölçü → TELE+, +METRE

›› telemetri, telemetrik

teleoloji [Fel 1942] *erekbilim,* ¯*teleoloji = Mebhası gayat* | ~ ***Fr*** *téléologie* bir şeyin amacına veya hedefine atfen yapılan akıl yürütme ~ ***EYun*** *teleologia τελεολογία* a.a. < ***EYun*** *téleios τέλειος* tam, tamam, sonsal < ***EYun*** *télos τέλος* son, bitim → +LOG

›› teleolojik

telepati [Bah 1924] ¯*telepati: Havâss-ı hamsenin* [beş duyunun] *yardımı olmaksızın yekdiğerinden uzakta bulunan iki dimağ arasındaki muaşeret, intikal-i fikr.* || ~ ***Fr*** *télépathie* «uzaktan algılama», duyu organları aracılığı olmaksızın algılama ~ ***İng*** *telepathy* a.a. ☼ 1882 Henry Myers, İng. yazar. § ***EYun*** *têlos τῆλος* uzak + ***EYun*** *páthos πάθος* his, duygu → TELE+, PAT(O)+

›› telepatik

telesekreter "telefon santral servisi" [Mil 1967] *İzmir Telefon Başmüdürlüğü tarafından bir '¯Telesekreter' bürosu kurulmuştur.* | "mesaj kayıt cihazı" [Mil 1979] *Ültramodern süpertelefon (...) uzaktan kumandalı '¯telesekretere' kaydedilen mesajlarınızı evinizden veya Amerika'dan bile dinleyebilirsiniz.* → TELEFON, SEKRETER

telesiyej [Cum 1965] *Bursalı sporseverler.* ¯*telesiyej meselesinin bir an önce ele alınmasını* || ~ ***Fr*** *télésiège* açık koltuk şeklinde teleferik § ***Fr*** *téléférique* teleferik + ***Fr*** *siège* oturak, koltuk < ***OLat*** **sedicare* oturmak < ***Lat*** *sedes* → TELEFERİK, SEDYE

teleskop [KT 1900] ¯*teleskop (Yun.): Dürbîn.* | [TDK1 1945] ¯*teleskop: Gözlemevlerinde kullanılan kuvvetli dürbün.* || ~ ***Fr*** *téléscope* «uzak-gören», dürbün ~ ***YLat*** *telescopium* ☼ 1611 Prens Cesi, İt. aristokrat, Academia dei Lincei başkanı. § ***EYun*** *têlos τῆλος* uzak + ***EYun*** *skopós σκοπός* seyreden, gözleyen → TELE+, +SKOP

›› teleskopik

televizyon [Cum 1931] *İngiltere'nin muhtelif şehirlerindeki ¯televizyon meraklıları, Darby koşusunu oturdukları yerde başından nihayetine kadar seyre muvaffak olmuşlardır.* | [Fel 1942] *uzagörüm,* ¯*televizyon =* [Fr.] *télévision* || ~ ***İng*** *television* / ***Fr*** *télévision* «uzak-görüş», uzaktan görüntü iletme işlemi ve bu işi yapan araç § ***EYun*** *têlos τῆλος* uzak + ***Lat*** *visio* görme, görüş → TELE+, VİZYON

† "Uzaktan görüntü iletimi" anlamında soyut kavram 1907'den itibaren sıklıkla duyulmuş, ilk pratik televizyon yayını 1925-1927 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Yunanca-Latince sözcük bileşimi kuraldışıdır.

›› telejenik, televizyoncu, tv

← TELEVOLE

televole [Mil 1998] ¯*Televole kültürüne yabancı kalanlar da ülke gündeminin bu yeni sorunuyla ister istemez ilgilenmek zorundalar* || < ***marka*** *Televole* Kanal D'de yayımlanan spor tartışma programı ☼ 1995| → TELEVİZYON, VOLE

telezzüz [Men 1680] ¯*telezzüz: Voluptas, seu voluptatem percipere ex aliqua re* [zevk, ya da bir şeyden zevk almak] || ~ ***Ar*** *talaḏḏuḏ* تلذّذ [*#lḏḏ* tafaʿʿul V msd.] tad alma, tadını çıkarma < ***Ar*** *laḏḏa* لَذَّ tatlı idi → LEZZET

← MÜTELEZZİZ

telgraf [TakV 1832] *Fransa maslahatgüzârı tarafından '¯teleğraf' yani dür-nüvis âlâtı vasıtasile* | telgrafname [Düs 1859] ʿâdî ¯*telgrafnâmeler muhaberat-ı resmiyyeden sonra teʿâti kılınacakdır.* | [LO 1876] ¯*telgraf: Dür-nüvis manasına. Seyyale-i berkiye* [elektrik] *ile istimal olunan nev-i mahsus teller ki* ¯*telgrafhanelerde darp ve tahrik olunur.* || ~ ***Fr*** *télégraphe* / ***İng*** *telegraph* uzak-yazar ☼ 1792 Claude Chappe, Fr. mucit. § ***EYun*** *têlos τῆλος* uzak + ***EYun*** *grápheús γραφεύς* yazar → TELE+, GRAF(O)+

† 19 yy.'da Yeni Osmanlıca *dûr-nüvis* "uzak-yazar" adı denenmiştir.

›› telegrafik, telgrafhane, telgrafname

telif [GülM 1429] ¯*teʿlîf-i kitâb* | [MMem 1557] *aḥvâl-i nücümda kitâblar* ¯*teʾlîf olunmuş idi* [astronomiye dair kitaplar yazılmıştı] || ~ ***Ar*** *taʾlîf* تأليف [*#Alf* tafʿîl II msd.] alıştırma, birbirine uydurma, artiküle etme, kompoze etme, eser yazma < ***Ar*** *alifa* ألف uydu, alıştı → ÜLFET

›› telif ajansı, telif hakkı

← MÜELLİF

telin [Men 1680] ¯*telʿıyn: mübalağatül laʿn.* || ~ ***Ar*** *talʿîn* تلعين [*#lʿn* tafʿîl II msd.] şiddetle lanetleme < ***Ar*** *laʿana* لعنة lanetledi → LANET

telkâri "ince altın veya gümüş telleriyle yapılan işleme" [LO 1876] ¯*telkârî* || § ***TTü*** *tel* + ***Fa*** *kârî* کاری işçilik → KÂR

telkin [Dan 1360] *Ol yigit benüm elüm tutdı, kelime-i şahâdeti baŋa* ¯*telḳîn itdi, îmân getürüp müsülmân oldum.* || ~ ***Ar*** *talḳîn* تلقين [*#lḳn* tafʿîl II msd.] anlatma, aklına sokma, İslam hukukunda tanığı etkileme < ***Ar*** *laḳina* لَقِنَ anladı, kavradı

← TALKIN

tell [Men 1680] ¯*tell & ¯tel: Collis, colliculus, tumulus arenosus* [tepe, tepecik, kumlu höyük]. || ~ ***Ar*** *tall* تلّ [*#tl*] höyük, yığma toprakla yapılmış tepe ~ ***Aram*** *tell* a.a. ~ ***Akad*** *tillu* a.a.

† Güneydoğu yer adlarında yaygın olarak kullanılan sözcük, arkeoloji terimi olarak da kabul görmüştür. Akadca sözcük MÖ 3. binyıldan itibaren kaydedilmiştir.

tellak [TahEd 1475] ¯*dellâḳ* | [Men 1680] ¯*tellâḳ vitiosè pro dellâḳ* [dellakın bozuk şekli] || ~ ***Ar*** *dallâḳ* دلّاق [*#dlḳ* faʿʿâl mesl.] (hamamda) su dökücü < ***Ar*** *dalaḳa* دَلَقَ su döktü

Levent Şahverdi Arşivi

† "Hamamda yıkamak" anlamında *delk etmek* fiili kullanılır.

tellal [Gül 1317] *eydür é ~dellāl kim pür-māyesin / bu dükānda şāhib-i sermāyesin* | [KT 1900] *dellāl zebanzedi ~tellal: 1. Çarşı ve pazarda yüksek sesle ilan eden kimse, 2. emlak alım ve satımında tavassut eden, komisyoncu* || *~ Ar dallāl* دلّال [*#dll* faʿʿāl mesl.] alım satım aracısı, malı çarşıda göstererek satan çığırtkan < *Ar dalla* دلّ gösterdi, işaret etti → DELİL

›› muhabbet tellalı, tellaliye

tellür [LT 1873] *~tellür* | [T&S 1892] *Tellure* [Fr.]*: bir cism-i basit-i madenī, ~tellür* تلور, تللور. || *~ Fr tellure* bir element *~ YLat tellurium* a.a. ☼ 1798 Klaproth, Alm. kimyacı. < *Lat tellus, tellur-* toprak, yer *+ium* << *HAv *tel-* yer, zemin

telmih [Men 1680] *~telmīh: Indicare, innuere, ostendere* [ima etme, bildirme]. || *~ Ar talmīḥ* تلميح [*#lmḥ* tafʿīl II msd.] ima etme, dolaylı olarak bildirme < *Ar lamaḥa* لمح göz ucuyla baktı

telve delve "kova" [EÇ <1683] *yüz bin ~delve su çekilir (...) ~delvelerin ve mataraların doldurup* | [Men 1680] *~telve: Fex, retrimentum* [artık, posa]. || <? *Fa delv* دلو kova *+a*

† "Kova" veya "ibrik payı" anlamında Farsça bir türev olması güçlü olasılıktır. Ancak Farsça kaynaklarda görülemedi.

tema tem [T&Mus 1928] *isterseniz bir motifi, veya daha mükemmeli bir ~temi alıp bunları tevsi için...* || *~ Fr thème/thèma* bir yazı veya müzik parçasının konusu *~ EYun thĕma θήμα* «ortaya konan şey», münazara konusu < *EYun tithēmi, the- τίθημι, θε-* koymak, vazetmek *+ma(t)* → TEZ[2]

›› tem, tematik, tematize

temadi [Men 1680] *~temādī: Perseverare.* || *~ Ar tamādi* تمادٍ [*#mdy* tafāʿul VI msd.] boyunca sürme, sonuna kadar sürdürme < *Ar madan* مدى bir şeyin sonu, limit ≈ *İbr middā* מִדָּה [*#md*] ölçü, boyut, uzunluk → MET

← MÜTEMADİ

temas [Men 1680] *~temāss: Yapişmek, cimāʿ e.* | cinsî temas [Mil 1950] *Sabu, ~cinsî ~temaslar hakkında hayvanların insiyaki bilgileri olduğunu ... söylemiştir.* | sıcak temas [Cum 1981] *Kamuoyu ile yakın ve ~sıcak ~temas içinde olacaklarını belirterek* || *~ Ar tamāss* تماسّ [*#mss* tafāʿul VI msd.] (bedenen) birbirine değme, ilişme < *Ar massa* مسّ parmakla dokundu, ilişti

›› cinsel temas, sıcak temas, temassız ödeme, temassızlık

temaşa "gezinti" [CodC 1303] *gazayra ... solatium* [eğlence, seyran] *- Tr: ~tamasa* | "... bakınma, gözleme" [Fer <1451] *dört yaŋa bakdı, sarayı ~temāşā eyledi* [gözetledi] | [Men 1680] تماشا *~temāşā pro* تماشى *~temāşī seu ~temāşā* || *~ Ar tamāşā* تماشى [*#mşy* tafāʿul VI msd.] gezinti, seyran < *Ar maşā* مشا yürüdü

† Türkçedeki ikincil anlamı muhtemelen *seyir/seyran* grubundan analoji yoluyla türemiştir.

temayül [Men 1680] *~temāyül: Eğilmek, meyl e.* | [KT 1900] *~temāyül: (...) 2. bir tarafa veya bir adama diğerinden ziyade meyil gösterme, tarafgirlik etme* || *~ Ar tamāyul* تمايل [*#myl* tafāʿul VI msd.] eğilme, meyletme < *Ar māla* مال eğildi → MEYİL

← MÜTEMAYİL

temayüz [LO 1876] *mütemāyiz: ~Temayüz etmiş, belli.* || *~ Ar tamāyuz* تمايز [*#myz* tafāʿul VI msd.] (kötüden) ayrılma, öne çıkma < *Ar māza* مازَ seçti, ayırdı → TEMYİZ

← MÜTEMAYİZ

tembel [CFürs 1501] *~denbel* | [Men 1680] *~tembel ... ~tembellik ... ~tembellenmek* || *~ Fa tanbal* تنبل üşengeç

›› göz tembelliği, tembellik

tembih [Rab 1310] *~tenbīḥ ü naşīḥat* | [MMem 1557] *yolda bir mikdārı Raşput kāfiri vardur, gāfil olmaŋ* [deyu] *~tenbīh idüp* || *~ Ar tanbīh* تنبيه [*#nbh* tafʿīl II msd.] uyandırma, uyarma < *Ar nabaha* نبه uyandı

›› tembihat, tembihle-

← İNTİBAH

temcit "yüceltme, övme" [Rab 1310] *tehlīl ü takdīs anıŋ, ~temcīd ve teşbīh anıŋ* | "... sabah duası" [Arg 1533] *~temgitt: matutino cioe l'hore del mattutino* | temcit pilavı [KT 1900] *~temcīd pilavı: Her vakit tekrar edilip usanç veren şey (imamın birine her seherde ısıtıp verdikleri aynı bulgur pilavından kinayedir)* || *~ Ar tamcīd* تمجيد [*#mcd* tafʿīl II msd.] 1. yüceltme, övme, 2. sahur duası < *Ar macada* مجد şanlı ve yüce idi → MECİDİYE

›› temcit pilavı

temdit [Men 1680] *~temdīd: Extendere* || *~ Ar tamdīd* تمديد [*#mdd* tafʿīl II msd.] uzatma < *Ar madda* مدّ uzadı → MET

temeddün [LO 1876] *~temeddün: Şehrīliğe rağbet* | [YOsm: KT 1900] *~temeddün: (...) 2. Maarif ve sanayi ve sair şuubātı medeniyyede ilerleme, terakki etme* || *~ Ar tamaddun* تمدّن [*#mdn* tafaʿʿul V msd.] şehir yaşamını benimseme, bedevilikten ayrılma < *Ar madīna(t)* şehir → MEDİNE

† 19. yy.'da bir süre *Fr civilisation* karşılığı olarak kullanılmış, daha sonra aynı anlamda Yeni Osmanlıca *medeniyyet* tercih edilmiştir.

›› mütemeddin

temel "ev temeli" [Terc-TS <1461] *at-taʾsīs: ~Temel bırakmak.* | [Men 1680] *~temellü: Fundamentum habens, stabilis.* || *~ Yun themélio θεμέλιο* temel taşı, heykel veya sütun kaidesi << *EYun themélios lithos θεμέλιοσ λίθοσ)* a.a. < *EYun tithēmi, the- τίθημι, θε-* koymak → TEZ[2]

›› temellen-, temellendir-, temelli, temelsiz

temellük [Taz 1482] *kürbe* [dişi domuz] *gibi ţoğurduğın yine yir, ve kelb gibi ~temellük ittügin ısırur.* | [Sad 1574] *ol gāziler tedrīc ile tesχīr-i kılāʿ ve ~temellük-i biḳā idüp* [kaleleri zapt edip ülkelere el koyarak] || *~ Ar tamalluk* تملّك [*#mlk* tafaʿʿul V msd.] sahiplenme, mülk edinme < *Ar malaka* ملك sahip idi → MÜLK

Levent Şahverdi Arşivi

temenni "dua" [AşP 1330] *bu ¯temennāyı Çalap kılsun kabul/ dinleyenin haceti olsun kabul* | "... dilek" [Tezk 1341] *dükeli arzusı ve ¯temennāsı Hak mahabbetinde hic ola* | [Men 1680] *¯temennī* تمنّى *usit. ¯temennā* تمنّا: *arzü, ricā.* | "... eli yüreğe, ağza ve başa koyarak selam verme" [KT 1900] *¯temennā: aslı ¯temennī olub, bizce ise temennînin mahall-i istimali büsbütün ayrılmışdır.* || ~ ***Ar*** *tamannī/tamannā* تمنّا [*#mny* tafaʿʿul V msd.] arzulama, şiddetle isteme < ***Ar*** ***manā*** → MENİ

† Arapça sözcük elif maksure ile yazılır, yerine göre *temennī* veya *temennā* okunur. Türkçede iki sözcük ayrışmıştır.

›› temenna

temerküz "konsantre olma" [YOsm: Cum 1930] *bilahara müsabaka gemilerin istiap hacminde ¯temerküz etmişti* [yoğunlaşmıştı] | temerküz kampı "konsantrasyon kampı" [YOsm: Cum 1942] *Domuzlar adası ismi verilen adada Mihver tebaaları için bir ¯temerküz ¯kampı yapılmaktadır* || ~ ***Ar*** ***tamarkuz*** تمركز [*#rkz* tafaʿlul q. msd.] merkezleşme < ***Ar*** *markaz* مركز [*#rkz*] merkez → MERKEZ

† ***Fr*** *con-centrer* karşılığı türetilmiş Yeni Osmanlıca terimdir.

temerrüt [Selç 1423] *eger kimesne muχālefet ve taχallüf ve ¯temerrüd iẓhār itse* || ~ ***Ar*** *tamarrud* تمرّد [*#mrd* tafaʿʿul V msd.] inatlaşma, direnme, dikbaşlılık < ***Ar*** *marada* مرد inat etti → MERET

temessül [Sad 1574] *kendü şekline ¯temeşşül idüp* [benzeşip] || ~ ***Ar*** *tamaṯṯul* تمثّل [*#mṯl* tafaʿʿul V msd.] benzeşme, asimilasyon < ***Ar*** *maṯala* مثل benzedi → MİSİL

›› mütemessil

temettü [Fer <1451] *bāzāra varam, gönlüm dilediği bir kenīzek* [cariye] *alam, bir kaç gün ¯temettüʿ édem, gerü satam* | [TDK1 1945] *¯temettü: Kazanç.* || ~ ***Ar*** *tamattuʿ* تمتّع [*#mtʿ* tafaʿʿul V msd.] tadını çıkarma, yararlanma, menfaat elde etme < ***Ar*** *mataʿa* متّع yararlandı → META

† Esasen "bir şeyin kullanım hakkından yararlanma" demek iken, günümüzde "parasal gelir elde etme" anlamında kullanılmaktadır.

temin [Men 1680] *¯teemīn* | [YOsm: LO 1876] *¯te'mīnāt: Akça ile kefalet.* ‖ ~ ***Ar*** *taʾmīn* تأمين [*#Amn* tafʿīl II msd.] emin kılma, güvence verme, inandırma, sağlama < ***Ar*** *amana/amina* أمن güvendi, emin idi → EMANET

›› teminat

temiz "pak, arı" [AşP 1330] [tevbe] *kılan oldu ¯temīz / χalḳ içinde her işi kıldı ¯temīz* | [Men 1680] *¯temīzlemek, ¯temīzlenmek, ¯temīzlik* || ~ ***Ar*** *tamyīz* تمييز [*#myz* tafʿīl II msd.] seçme, ayıklama, arıtma → TEMYİZ

† *Temyîz olmak* "ayıklanmak, arınmak" deyiminden ayrışarak Türkçede sıfat anlamı kazanmıştır. Aynı sözcüğün masdar hali Türkçede *temyiz* şeklinde yerleşiktir.

›› kuru temizleme, kuru temizlemeci, temiz pak, temizle-, temizlen-, temizlet-, temizlik, tertemiz

temkin [YusZ <1377] *irdi bā-tāʿzīm ü ¯temkīn ol māh / gördiler taχt üstine oturdı şāh* | [Men 1680] *¯temkīn: veḳar, ḳudret* | [KT 1900] *¯temkînli: ağır, vekarlı, sebatlı, metanet sahibi.* | [TDK1 1945] *¯temkinli: Ağırbaşlı.* || ~ ***Ar*** *tamkīn* تمكين [*#mkn* tafʿīl II msd.] 1. güçlenme, dayanıklı olma, ayağını sağlam basma, 2. vakar, metanet, kalıcılık < ***Ar*** *makuna* مَكُن güçlendi, pekişti

† Güncel kullanımda "risk almayan" anlamı ağır basmıştır.

›› mümekkin, temkinli

← İMKÂN (MÜMKÜN)

temlik [Sad 1574] *¯temlīk tarīḳı ile virdi* [(irsî) mülk olarak verdi] || ~ ***Ar*** *tamlīk* تمليك [*#mlk* tafʿīl II msd.] sahip kılma, mülk olarak verme < ***Ar*** *malaka* ملك sahip idi → MÜLK

temmet [Kab 1432] *¯temmet - temām oldı Kābüsnāmenüŋ tercümesi* || ~ ***Ar*** *tammat* تمّت [*#tmm*] bitti (dişil üçüncü tekil şahıs), elyazması kitaplarda metin sonunu belirten kelime < ***Ar*** *tamma* تمّ bitti, bütün oldu → TAMAM

temmuz [MEd y. 1300] *¯tammüz keçürdi kumda = yayladı kumda* ‖ ~ ***Ar*** *tammūz* تموز Rumi takvimin beşinci ayı ~ ***Aram*** *tammūz* תמוז Arami/Süryani takviminin dördüncü ayı ~ ***Akad*** *Tammūz* bir Babil ve Asur tanrısı ~ ***Sumer*** *Dumu-zi* bir tanrı adı

tempo [Bah 1924] *¯tempo: Musıkî havalarının serî veya ağır çalınacağını göstermekte kullanılan bir kelime.* || ~ ***İt*** *tempo* 1. zaman, 2. müzikte icra hızı << ***Lat*** *tempus, tempor-* zaman << ***HAv*** ****temp-*** sürme, germe, yayma

← MELTEM, TAMPERAMAN, TEMPORAL.[1]

temporal[1] [Cum 1990] *yeni bir şeyin bulunmuş olduğu tek ¯temporal olay olan buluş kavramı* ‖ ~ ***Fr*** *temporel* / ***İng*** *temporal* zamana ilişkin, zamansal ~ ***Lat*** *temporalis* a.a. < ***Lat*** *tempus, tempor-* süre, zaman → TEMPO

temporal[2] [Cum 1946] *dahi bestekâr ve müzisyenlerin yaratıcı yetkilerini sırf beynin şakak (¯temporal) parçası* ‖ ~ ***Fr/İng*** *temporal* şakaklara ilişkin < ***Lat*** *tempora* [çoğ.] şakaklar < ***Lat*** *templum, tempor-* 1. kapatılmış alan, harîm, tapınak, 2. şakak

temren [Oğ: Kaş 1073] *¯temürgen* <ok temreni – Oğuzca> | [İdr 1312] *¯demren* <okun ucundaki sivri demir, Kıpçakçası 'başak'> | [EÇ <1683] *palalı ve sünceli mutallā ¯temrenler ile dükkānların zeyn idüp, baʿzı üstādları ¯demren yaparak ʿubūr iderler.* || << ***ETü-O*** *temürgen* ok ve kargı ucu < ***ETü*** *temür* demir → DEMİR

† ETü isme eklenen *+gAn* ekinin işlevi belirsizdir.
† TTü normal biçimin *demren* olması gerekir. Evliya Çelebi aynı paragraf içinde birkaçar kez *temren* ve *demren* biçimlerini ardışık olarak kullanır.

temrin [Men 1680] *¯temrīn: Yımşak e. Laevigare, emollire (corium)* [köseleyi yumuşatmak] | [YOsm: KT 1900] *¯temrīn: 1. Tekrar ettire ettire alıştırma, idman,* 2. [alıştırma kitabı] ‖ ~ ***Ar*** *tamrīn* تمرين [*#mrn* tafʿīl II msd.]

Levent Şahverdi Arşivi

esnetme, alıştırma, yumuşatma < ***Ar marana*** مرن esnedi, yumuşadı

temsil [Men 1680] ¯*temsīl: benzetmek, tasvīr e.* | temsilci "temsil eden, mümessil" [Cum 1945] *Polonya idaresini kurmak üzere Alman Silezyasına bir ¯temsilci göndermeleri* | temsiliyet [Mil 1975] *Muhalefet partisi CTP'ye de Kurucu Mecliste bir ¯temsiliyet hakkı tanınması* || ~ ***Ar tamṯīl*** تمثيل [*#mal* taf^{c}īl II msd.] benzetme, benzerini yapma, örnek verme, resmetme < ***Ar maṯala*** مثل benzedi → MİSİL

† Karş. ***Akad tamṣīlu*** "resim".

›› temsilci, temsili, temsiliyet

← MÜMESSİL

temyiz [Tezk 1341] *ʿāḳıl oldur kim ẋayrı şerden ¯temyīz eyleye* [akıllı odur ki iyiyi kötüden ayıra] || ~ ***Ar tamyīz*** تمييز [*#myz* taf^{c}īl II msd.] ayırma, ayırdetme, seçme < ***Ar māza*** ماز seçti, ayırdı

← İMTİYAZ, MÜMEYYİZ, MÜMTAZ, TEMAYÜZ (MÜTEMAYİZ), TEMİZ

ten "beden" [Kut 1069] *yuluġ kıldı* [feda etti] *mālı ¯teni cānını* | [LO 1876] ¯*ten rengi: beden rengi.* | "... deri" [KT 1900] ¯*ten: (...) Tr. Cism-i insanın sath-ı haricisi, deri.* || ~ ***Fa/OFa tan*** تن beden, gövde ≈ ***Ave tanū-*** a.a. ≈ ***Sans tanu-*** a.a.

† "Bedenin dış yüzü, deri" anlamı Türkçeye özgüdür.

›› tensel

← MİNTAN, TENEŞİR, TENHA

tenakuz [Tenn-TS <1482] || ~ ***Ar tanāḳuẓ*** تناقظ [*#nḳẓ* tafā^{c}ul VI msd.] çelişme, kendi kendini tahrip etme < ***Ar naḳaẓa*** نقظ çeldi, yıktı → NAKZ

tenasüh [LO 1876] ¯*tenāsuẋ: Öldükten sonra yine gelme, diğer kalıba nesh olma. Tırtılların kurt ve kelebek olması.* | "başka bir bedene geçme" [YOsm: RedD 1857] تناسخ ¯*tenāssukh: The transformation of bodies, or transmigration of souls, metempsychosis.* || ~ ***Ar *tanāsuχ*** تناسخ [*#nsχ* tafā^{c}ul VI msd.] < ***Ar nasaχa*** نسخ çevirdi, (metin) temize çekti → NÜSHA

tenasül [MŞ <1400] *ol nesneler ki ¯tenāsül ¯ālātına* [üreme organlarına] *müteʿallikdür* | [EÇ <1683] *zürriyetine inḳırāz gelmeyüp yevmen-fe-yevmen ¯tenāsül-i nesl bulup* [günden güne nesli üreyip] || ~ ***Ar tanāsul*** تناسل [*#nsl* tafā^{c}ul VI msd.] üreme, neslini sürdürme < ***Ar nasala*** نسل üredi → NESİL

tenasüp [Fuz 1535] *lutf-i ¯tenāsüb-i aʿzā* [endam uyumu bahşetme] || ~ ***Ar tanāsub*** تناسب [*#nsb* tafā^{c}ul VI msd.] ilişkili veya orantılı olma, oranlılık, uyum < ***Ar nasaba*** نسب ilgili ve ilişkili idi, uydu, uyumlu idi → NİSPET

← MÜTENASİP

tencere [Yad <1421?] *baʿdehü ¯tencereyi āteşden indüresin* || ≈ ***Fa tangīra/tanḳīra*** تنگير bakır pişirme kabı <? ***Ar naḳara*** نقر (bakır) oydu, çekiçle şekil verdi ≈ ***Aram nəḳar*** נקר (taş, metal) çekiçle şekil verdi

† Arapça veya Aramice kökenli olup, bu dillerde kayda geçmemiş bir sözcüğün Farsça biçiminden Tükçeye alınmıştır.

›› tencere kebabı

tendon [Mil 1970] *el ve ayak bileğimizi oynatan ve ¯tendon denen yapılar* || ~ ***İng tendon*** kas lifinin kemiğe bağlanan sert kısmı ~ ***OLat tendo, tendonem*** kas lifi ~ ***EYun ténōn τένων*** kas lifi, yay, gergi < ***EYun teinō*** τεινω germek → TON[1]

teneffüs [Men 1680] ¯*teneffüs: nefes virüp almak, öfürmek, soluklamak (...) bir kaç gün ¯teneffüs* [soluklanmak] *için* || ~ ***Ar tanaffus*** تنفس [*#nfs* tafa^{c}ul V msd.] soluk alma, soluklanma < ***Ar nafasa*** نفس nefes aldı → NEFES

›› tenefüs

teneke [Arg 1533] *bachér ¯tenecchiè* [bakır teneke]: *banda stagnata* [kalaylı sac] | "... tenekeden yapılmış kap" [LO 1876] ¯*teneke: (...) tenekeden mamul kaplar. Su ¯tenekesi.* || ~ ***Fa tanga/tanuka*** تنگه/تنکه 1. ince metal tabakası, 2. Hindistan'a özgü bir tür ince gümüş para < ***Fa tang/tanuk*** ince +***a*** (≈ ***Sans tanuka*** तनुक a.a.) << ***HAv *tn-u-*** a.a. < ***HAv *ten-*** germek, çekmek → TANSİYON

† Aynı kökten ***Fa tang/tanuk***, ***Lat tenuis***, ***Alm dünn***, ***İng thin*** "ince".

teneşir [Men 1680] ¯*tenşüy & ¯teneşüy: Tabula in qua ante sepultura cadavera lavantur* [cenaze yıkama masası] | [EÇ <1683] *bu Arabı ¯teneşür* تنشر *üzre meydān-ı mahabbetde kim gasl etdi?* | [KT 1900] ¯*teneşīr* تنشير *(tenşüy'dan)* || ~ ***Fa tanşūy*** تنشوی/تنشور 1. bulaşık ve el yıkama suyu dökülen yer, 2. beden yıkama yeri § ***Fa tan*** تن gövde + ***Fa şūy*** شوی yıkama, yıkayan (< ***Fa şıstan, şūy-*** شستن, شوی yıkamak) → TEN, ÇAMAŞIR

† Farsça *cāmeşūy* > *çamaşır* evrimine paralel ses değişiminin nedeni anlaşılamadı.

tenevvür [Men 1680] ¯*tenevvür* || ~ ***Ar tanawwur*** تنوّر [*#nwr* tafa^{cc}ul V msd.] aydınlanma, beyazlanma < ***Ar nūr*** نور ışık → NUR

tenezzüh [Men 1680] ¯*tenezzüh: Nezāhet taleb idüp kazāi hācet için sahrāye çıkmak* [defi hacet için uzaklaşmak], *ırak olmak.* | "... hava almak" [LO 1876] ¯*tenezzüh: Nefeslenme, açılma, nüzhet bulmak, seyre çıkmak.* | "... gezmek" [TDK1 1945] ¯*tenezzüh: Gezinti.* || ~ ***Ar tanazzuh*** تنزّه [*#nzh* tafa^{cc}ul V msd.] arınma, (kirli ve sıkıntılı şeylerden) uzaklaşma, ferahlama < ***Ar nazaha*** نزه arındı → NEZİH

tenezzül [Mar <1485] *geh ¯tenezzül gösterüp yine zāhidler maḳāmına inem* || ~ ***Ar tanazzul*** تنزّل [*#nzl* tafa^{cc}ul V msd.] kendini indirme, alçalma < ***Ar nazala*** نزل indi → NÜZUL

tenfiz [Selç 1423] *Anuŋ kapusınuŋ ve barigāhınuŋ ahkāmını taḳdīm ve ¯tenfiẕ itmegi* || ~ ***Ar tanfīḏ*** تنفيض [*#nfḏ* taf^{c}īl II msd.] delip geçmek, infaz etmek, yürürlüğe koymak < ***Ar nafaḍa*** نفذ girdi, nüfuz etti → NÜFUZ

Levent Şahverdi Arşivi

tenha "yalnız" [CodC 1303] *solus - Fa: ¯tanaha - Tr: jalguz* [yalnız] | "... ıssız" [Men 1680] *¯tenhāye gitmek, ¯tenhāye varmak, bir makamı ¯tenhāye götürmek, ¯tenhāde buluşmak* ‖ ~ ***Fa*** *tanhā* تنها yalnız < ***Fa*** *tan* تَن gövde, kişi → TEN

† Farsçada "yalnız (kişi)" anlamındayken, Türkçede "başka kimselerin bulunmadığı yer" anlamı ağır basmıştır.

›› tenhalaş-, tenhalık

tenis [Bah 1924] *latenis veya sadece ¯tenis: Hususi surette hazırlanmış bir mahalde oynanan bir nevi top oyunu.* ‖ ~ ***İng*** *tennis* raketlerle oynanan bir oyun ~ ***Fr*** *tenez* «tutunuz!», eskiden servis esnasında söylenen uyarı cümlesi < ***Fr*** *tenir* almak, tutmak < ***Lat*** *tenere, tent-* uzatmak, tutmak → TANSİYON

tenkil [Men 1680] *¯tenkīl: Zincir urmak, azab e., rüsvây e.* ‖ ~ ***Ar*** *tankīl* تنكيل [*#nkl* taf'īl II msd.] kaçındırma, göz korkutma, başkalarının gözünü korkutmak amacıyla verilen ceza < ***Ar*** *nakala* نكل kaçındı

tenkis [LO 1876] *¯tenkīṣ: Eksiltmek, nakıs etmek, azaltmak.* ‖ ~ ***Ar*** *tankīṣ* تنقيص [*#nḳṣ* taf'īl II msd.] eksiltme < ***Ar*** *naḳaṣa* نقص eksildi → NAKIS[1]

tenkit "eleştiri, kritik" [YOsm: T&S 1892] *Criticisme* [Fr.]: *Hakīm-i meşhür Kant'ın ¯tenḳīdī usülü. Critiques: intiḳādāt, ¯tenḳīdāt.* | [YOsm: KT 1900] *¯tenḳīd: Edebiyatı cedidede Fransızların critique dedikleri muaheze-i edebiye manasıyla kullanılmaktadır.*

‖ ~ ***Ar*** **tanḳīd* تنقيد [*#nḳd* taf'īl II msd.] şiddetle iğneleme < ***Ar*** *naḳada* نَقَدَ gagaladı, iğneledi, söz dokundurdu → NAKİT

›› tenkidî, tenkitçi

←- MÜNEKKİT

tennure [Men 1680] *¯tennüre* [1. yol ocağı, taşınabilir ocak, 2. Mevlevi giysisi, sobaya benzediği için] | [LO 1876] *¯tennüre: Eteklik, fistan.* ‖ < ***Ar/Fa*** *tannūr* تَنّور fırın, tandır → TANDIR

tenor [T&S 1892] *Ténor* [Fr.]: *insan sesinin en tizi, kemanın müselles telinin sesi, ¯tenor.* ‖ ~ ***Fr*** *ténor* tiz erkek sesi ~ ***İt*** *tenore* 1. Ortaçağ çoksesli müziğinde melodinin sabit kısmını taşıyan ses, 2. tiz erkek sesi < ***Lat*** *tenere* uzatmak, tutmak *+()ura* << ***HAv*** **ten-* germek, uzatmak → TANSİYON

›› tenor saks

← KONTEYNER (KONTİNÜ, SUTYEN)

tensikat tensīk "düzenleme" [Sad 1574] *tertīb-i velīme-i nikāh ve ¯tensīḳ-ı encümen-i meserretü ifrāhe iştiġāl ittı* [nikāh törenini düzenlemek ve eğlence ve partiyi sıraya koymakla uğraştı] | "ihtiyaç fazlası memurları işten çıkarma" [YOsm: Karagöz 1908] ‖ ~ ***Ar*** *tansīḳ* تنسيق [*#nsḳ* taf'īl II msd.] dizme, düzenleme < ***Ar*** *nasaḳa* نسق düzenledi

† Bürokratik temizlik anlamı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra uzun süre gündemde kalan kamu görevlileri reformu nedeniyle yaygınlık kazanmıştır.

tensip [YOsm: LO 1876] *¯tensīb: Münasip görmek, tasvip etmek.* ‖ ~ ***Ar*** **tansīb* تنسيب [*#nsb* taf'īl II msd.] < ***Ar*** *nasaba* نَسَبَ ilişkili veya orantılı idi, uygun idi → NİSPET

† Arapça kökten türetilmiş Yeni Osmanlıca bürokratik terimlerdendir.

tente "bir tür yelken" [MMem 1557] *biz daχı hemāndem ¯tenteleri fora edüp ve demür alup ālāt-ı harbi hāzır müheyyā eyleyüp* ‖ ~ ***İt*** *tenda* gergi, çadır, gölgelik << ***Lat*** *tenta* a.a. < ***Lat*** *tendere, tens-* germek → TANSİYON

tentür [TDK1 1945] *¯tentür: İçinde ilaç eritilmiş bulunan alkol.* ‖ ~ ***Fr*** *teinture* boya, özellikle şeffaf renklendirici << ***Lat*** *tinctura* a.a. < ***Lat*** *tingere* boyamak, renklendirmek *+()tura*

← TENTÜRDİYOT (FONDÖTEN)

tentürdiyot [KK 1906] *Bir müddet ¯tentürdiyot sürdürdüm. Geçti.* ‖ ~ ***Fr*** *teinture d'iode* iyot boyası → TENTÜR, İYOT

←- FONDÖTEN

tenvir [Dai 1647] ‖ ~ ***Ar*** *tanwīr* تنوير [*#nwr* taf'īl II msd.] aydınlatma, nurlandırma < ***Ar*** *nūr* نور ışık → NUR

tenya [T&S 1892] *Ténia* [Fr.]: *¯tenya, düd-i şeritiye denilen şeritiyye fasilesinden bir nevi helmint.* ‖ ~ ***Fr*** *ténia* bağırsak kurdu ~ ***Lat*** *taenia* şerit, kurdele ~ ***EYun*** *tainia* ταινια a.a. << ***HAv*** **ten-* çekmek, germek → TANSİYON

tenzih [KF <1400] ‖ ~ ***Ar*** *tanzīh* تنزيه [*#nzh* taf'īl II msd.] arıtma, (özellikle Allah'ı) günahtan ve kirden arı tutma < ***Ar*** *naziha* نَزِهَ arındı → NEZİH

← MÜNEEH

tenzil [Sad 1574] *her birini şānına göre mekāna ¯tenzīl ittı* [statüsüne uygun yere indirdi] | [LO 1876] *¯tenzīlāt: İnen şeyler* ‖ ~ ***Ar*** *tanzīl* تنزيل [*#nzl* taf'īl II msd.] indirme < ***Ar*** *nazala* نزل indi → NÜZUL

›› tenzil-i rütbe, tenzilat, tenzilatlı

teokrasi [AM <1900] *ve siyāsiyātda mesleği ¯teokratizma olduğu* | [Baban 1913] *bu nazariyat iki asl-ı mühimme irca olunabilir: ¯teokratik ve demokratik* ‖ ~ ***Fr*** *théocratie* «tanrı devleti», ruhban sınıfının egemen olduğu düzen ~ ***EYun*** *theokratía θευκρατία* a.a. ☼ Josephus, Yahudi asıllı Rom. tarihçi (38-100).| → TE(O)+, +KRAT

›› teokratik

teoloji [Göv 1930] *¯teoloji: İlâhiyat.* ‖ ~ ***Fr*** *théologie* tanrıbilim, dinbilim → TE(O)+, +LOG

›› teolog, teolojik

teorem [Geom 1937] *Geometride ¯teorem' adıyla bilinen gerçekliklere 'prensip' adını veriyoruz.* ‖ ~ ***Fr*** *théorème* kanıtlanması gereken önerme ~ ***EYun*** *theörēma θεωρήμα* gözlem, görüş < ***EYun*** *theōréō θεωρέω* bakmak, gözetlemek, seyretmek *+ma(t)*

† Aynı kökten ***EYun*** *theásthai* "seyretmek".

← TEORİ, TİYATRO (AMFİTEATR)

teori [HRGCeh 1923] *Bu iddianız tıp ¯teori'lerine külliyen uygunsuz bir haldir* ‖ ~ ***Fr*** *théorie* 1. gözlem [esk.],

Levent Şahverdi Arşivi

2. nazariye, bilimsel görüş ~ ***OLat theoria*** gözlem, görüş ~ ***EYun theōría θεωρία*** a.a. → TEOREM

›› teorik, teorist, teorisyen

tep|mek [ETü: Kaş 1073] *ol kulın ¯tepdi* [kölesini dövdü] *(...) ol kulın ¯tepig ¯tepdi* [kölesine tekme vurdu] *(...) ¯tepindi (...) ¯tepişdi* || << ***ETü tep-*** vurmak, özellikle ayakla vurmak

† Normal ses evriminde ***TTü dep-*** beklenirdi. Türevlerde ötümlü önses yaygındır. Karş. *debelen-*, depren-.

›› içtepi, tepe tepe, tepi, tepik, tepin-, tepingi, tepiş-

← DEBELEN-, DEPRE- (DEPREM), DEVİN-, DİBEK, TEKME, TEPKİ

tepe [ETü: Or 735] *teŋri ¯tepesinte tutup yügerü kötürmiş* [Tanrı tepesinden tutup yukarı kaldırmış] | [ETü: Kaş 1073] *¯töpü* [dağ zirvesi, insan başının üstü] | [Kıp: İdr 1312] *¯tepe* | [Men 1680] *¯depe usit. ¯tepe* || << ***ETü tepe/töpü*** dağ veya başın üstü

† Kaşgarî'de görülen *töpü* biçimi */p/* etkisiyle ünlü yuvarlaklaşması gösterir.

›› tepecik, tepeden tırnağa, tepeli horoz, tepelik, tepetaklak

← TEPEGÖZ, TEPELE-

tepegöz "projeksiyon cihazı" [Mil 1990] *mükemmel ¯Tepegözler (sabit, portatif) - Dia Göstericileri - Episkop/Epidiaskoplar* → TEPE, GÖZ

tepele|mek [ETü: Kaş 1073] *ol yağını ¯töpüledi* [düşmanın başının tepesine vurdu] | [Kıp: İdr 1312] *¯tepeledi: ḳatala* [öldürdü] | [LO 1876] *¯tepeleme doldurmak* || << ***ETü töpüle-*** tepesine vurmak, alt etmek < ***ETü töpü*** tepe +*lA-* → TEPE

›› tepeleme, tepelen-, tepelet-

tepki [YTü: CepK 1935] *¯tepki = Aksülāmel = Réaction* || < ***TTü tep-*** → TEP-

›› tepki-, tepkili, tepkisel

tepsi [ETü: Kaş 1073] *¯tevsi: al-χivān* [sofra olarak kullanılan ayaklı sini] || << ***ETü tebsi*** sini ~ ***Çin dep tsi*** a.a.

† Karş. ***Moğ tebşi*** (a.a.).

›› tepsi böreği

ter[1] [ETü: Or 735] *kızıl kanım tökti kara ¯terim yögrdi* | *"...* alınteri" [ETü: Kaş 1073] *¯ter* <ücretle çalıştırılan kişiye ödenen para>, *¯terçi* <ücretli işçi> *(...) ¯terledi (...) ¯terletti* || << ***ETü ter*** ter

›› alın teri, terle-, terleme

← TERLİK

ter[2] [YusZ <1377] *suya düşdi nergisi bola mı ¯ter, sudan oldı la'l-i gül-nār-ı ¯ter* | [Kab 1432] *yigitlikdeki bigi* [gençlikteki gibi] *¯ter u tāze yürüyüp hevā vü heves gözleme* ‖ ~ ***Fa tar*** تر yaş, nemli, taze << ***OFa tarr*** a.a.

›› ter ü taze

← TARAVET, TERE (DEREOTU, ŞAHTERE, TEREYAĞI)

tera+ ~ ***İng tera+/terato+*** [bileşik adlarda] 1. dev, canavar, 2. bir birimin trilyon katı < ***EYun téras, terat- τέρας*** dev, canavar (▫Chant 1106)

›› terato+, teratojen

← TERABYTE, TERATOLOJİ

terabyte [Mil 1997] *1 saatte 1 ¯terabyte yedekleme, 5GB Data Sort* ‖ ~ ***İng terabyte*** milyar bayt → TERA+, BAYT

›› terabayt

terakki [GülM 1429] *günden güne ¯terakḳḳī-ile* [ilerleyerek] *muḳarreb-i sulṭān* [sultanın yakını] *oldı* | [T&S 1892] *Progressiste* [Fr.]: *¯terakkiperver. Le parti progressiste: ¯terakkiperver fırkası.* ‖ ~ ***Ar tarakḳi*** ترقّي [*#rḳy* ta-faʿul V msd.] yükselme, ilerleme, gelişme < ***Ar raḳiya*** رَقِيَ tırmandı, yükseldi

›› terakkiperver

terane [Kab 1432] *eger ġazel ayıdasın ¯terāne için igen daχı masnūʿ olmazsa kayırmaz* ‖ ~ ***Fa tarāna*** ترانه çalgı sesi, velvele, şiire eşlik eden musiki

terapi [HRGCeh 1923] *verdiğiniz muhtelif gliserin fosfatlar, uzvī arsenikler, tertip etiğiniz teri-bromürler, ¯terapiler kār etmedi.* | [Cum 1930] *Operatör ve ¯fizyoterapi* [fizik tedavi] *mütehassısı Dr. Nüzhet Şakir B.* | [Cum 1942] *her nevi ¯terapötik tedavi fenninden istifade etmesi şayanı temennidir* ‖ ~ ***Fr thérapie*** tedavi ~ ***EYun therapeía θεραπεία*** bakım, hasta bakma < ***EYun therápōn/théraps θεράπων*** bakıcı, hizmetkâr +*ia*

† Yunanca sözcüğün kökeni muğlaktır. ▫Frisk I.663-664, ▫Chant 431. Van Brock Hititçe *tarpaşa* (ritüel vekil) ve **tarpan-* (vekâlet) biçimlerine işaret eder. † Güncel Türkçe kullanımda *terapi*, müstakil kullanımda genellikle "psikoterapi" anlamındadır. † İstanbul'da *Tarabya* semtinin adı ***Yun Therapia*** (tedavi yeri) adından gelir.

›› aromaterapi, fizyoterapi, fototerapi, kemoterapi, kromoterapi, psikoterapi, radyoterapi, terapist, terapötik

← KEMOTERAPİ

teras [Cum 1932] *döşeli üstü ahşap çatı örtülü ¯teras halen şapka fabrikasına kalbedilmiştir.* ‖ ~ ***Fr terrasse*** a.a. << ***OLat terraceum*** avlu, eve bitişik toprak düzlük → TARAÇA

teratoloji [HRGŞık 1889] *Fizyolojinin bu münhanif-üz-uzuv olarak doğan hayvanları tetkik eden kısmına "¯teratoloji' tesmiye ediliyor.* ‖ ~ ***Fr tératologie*** canavarbilim, hilkat garibeleri uzmanlığı → TERA+, +LOG

teravih [Tezk 1341] *her géce Harun'a ¯terāvīḥ kılı-vérirdi* ‖ ~ ***Ar tarāwīḥ*** تراويح [*#rwḥ* tafāʿīl çoğ.] < ***Ar tarwīḥa(t)*** ترويحة [tafʿīla(t) II msd.] soluklanma, dinlenme, Ramazan gecelerinde kılınan bir namaz → RUH

terazi [ETü: Man <900] *tanmış üzütüg tutupan ¯tarazuk içinte olgurtur tiyür* [yoldan sapmış ruhu yakalayıp terazi içine oturtur derler] | [Men 1680] *¯terāzū* | [KT 1900]

Levent Şahverdi Arşivi

¯terāzü Tr. zebanzedi ¯terāzī || ~ ***Fa*** *tarāzū* ترازو tartı cihazı << ***OFa*** *tarāzūk* a.a.

† Erken Asya Türkçesinde Soğdca veya Pehleviceden alınmış bir sözcüktür. *Terazü* biçimi yakın döneme dek tercih edilmiştir.

›› su terazisi, terazi burcu

terbiye "eğitim" [SN 1354] *¯terbiyet ilkin Zuḥāl virir aŋa* | "... sıvıda yumuşatma" [Fer <1451] *sirkeyile südile ¯terbiyet olınmış kamcı eline aldı, anunıla ol bīçareyi ol kadar dögdi ki* | [Arg 1533] *¯terbiyet, ¯terbiyetlü, ¯terbiyetsız* || ~ ***Ar*** *tarbiya(t)* تربية [*#rbw* taf͡ʿīla(t) II msd.] 1. büyütme, yetiştirme, eğitme, 2. suda yumuşatma < ***Ar*** *rabā* رَبا 1. büyüdü, yetişti, besili hale geldi, 2. suda şişti --› RAB

›› terbiyeli, terbiyesiz

← MURABBA[2], MÜREBBİ

terbiyum [T&S 1892] *Terbium* [Fr.]: *¯terbiyom, yeni keşf olunmuş bir cism-i basit-i madeni.* || ~ ***YLat*** *terbium* 65 numaralı element ☼ 1843 Karl Gustaf Mosander, İsv. kimyacı. < ***öz*** *Ytterby* İsveç'te bir kasaba *+ium*

† Aynı kasaba adından İTERBİYUM (70 numaralı element) adlandırılmıştır.

›› iterbiyum

tercih [ÖM 1437] *Seni ¯tercīh eder devlet bugün Cemşīd u Dārāya* || ~ ***Ar*** *tarcīh* ترجيه [*#rch* taf͡ʿīl II msd.] yeğleme < ***Ar*** *racaḥa* رَجَحَ ağır bastı, yeğ idi → RÜÇHAN

›› tercihan, tercihen

← MÜRECCAH

terciibent "divan şiirinde her kıta sonunda aynı kafiyenin tekrarlandığı manzume türü" [LO 1876] *¯tercī͡ʿ-i bend: Nakaratı irca olunan kıta-i ebyāt.* || § ***Ar*** *tarcī͡ʿ* ترجيع [*#rc͡ʿ* taf͡ʿīl II msd.] geri döndürme + ***Fa*** *band* بند bağ, deste, şiirde kıta → RÜCU, BENT

tercüman [Gül 1317] *olmaya Gülşehrīden yeg ¯tercümān* || ~ ***Ar*** *tarcumān* ترجمان [*#trcm*] çevirmen ~ ***Aram*** *targəmānā* תרגמנא a.a. ~ ***Akad*** *targumannu* a.a. < ***Akad*** *ragāmu* çağırmak, söz söylemek, dava etmek → RECM

† Hititçe *tarkummiya* (a.a.) biçimi Akadcadan alınmıştır. ***Erm*** *tarkman* թարգման (a.a.) Aramcadan alınmıştır.

← DRAGOMAN, TERCÜME (MÜTERCİM)

tercüme [GülM 1429] *şekiz bābını türkī'ye ¯tercüme kılup tamām itdim* || ~ ***Ar*** *tarcama(t)/tarcuma(t)* تَرْجَمَة [*#trcm* fa͡ʿlala(t) q. msd.] çeviri ~ ***Aram*** *targūm* תַּרְגּוּם a.a., Tevrat'ın Aramice meal ve tefsirlerine verilen ad → TERCÜMAN

›› terceme

← MÜTERCİM

tere [AşP 1330] *satusı puluŋ* [pulla satın alınan] *soğandur ya ¯tere* | [Yad <1421?] *¯tereler dimek ya͡ʿnī sebze dimek olur* | [LO 1876] *¯tere: Ter ü taze şey manasına. (...) ¯tere otu: Bir nevi cercar, roka. (...) su ¯teresi: Su kerdemesi.* || ~ ***Fa*** *tara* ترە her türlü yaş sebze, taze yenen otlar < ***Fa*** *tar* تر yaş, taze *+a* → TER[2]

← DEREOTU, ŞAHTERE, TEREYAĞI

terebentin [Yad <1421?] *¯terementin* | [LO 1876] *¯terementī: Sakız ağacı ve fıstık envaından, butm. Ondan ve çam ağaçlarından çıkan neft yağı.* || ~ ***Fr*** *térébinthine* çitlembikten elde edilen yağ çözücü madde < ***EYun*** *terébinthos* τερέβινθος çitlembik, yaban fıstığı ağacı, pistacia terebinthus *+in°*

† Tükçede beş yüzyıl kadar *terementin* biçimi kullanıldıktan sonra, Franszıcadan alınan *terebentin* tercih edilmiştir. Yunanca sözcüğün nihai kökeni muhtemelen bir Ege veya Anadolu dilidir.

tereddi [Men 1680] *¯tereddī: Cadere (in puteum), delabi (de monte)* [çamura düşme, dağdan aşağı yuvarlanma]. | "... soysuzlaşma, yozlaşma" [YOsm: Bah 1924] *¯tereddī: kıymet ve meziyet-i maddiye ve maneviyesinin şaşaasını kaybetme, tabiatını değiştirme* | [Cum 1930] *'Geceler Gebedir' isimli eserde Türk gençliğinin ¯tereddi ettiğini yazdığı için hakkında tahkikat yapıldığı* || ~ ***Ar*** *taraddī* تَرَدّى [*#rdy* tafa͡ʿul V msd.] düşme, (hayvan) yüksek yerden düşerek ölme, telef olma < ***Ar*** *radā* düştü, dağdan düşüp öldü, taşla kemiklerini kırdı

† Arapça ve Osmanlıca kullanımda sadece "hayvanın bayırdan düşerek ölmesi" anlamında bir İslami hukuk terimi iken, 20. yy.'ın ilk yarısında ***Fr*** *degénération* karşılığı olan başka bir anlam kazanmıştır. 19. yy sözlüklerinde (Lehce-i Osmani ve Kamus-ı Türki'de) geçmez.

›› müteredddi

tereddüt [MEd y. 1300] *¯tereddüd kıldı iki nérse arasında = geh aŋa geh muŋa emeldi* || ~ ***Ar*** *taraddud* تَرَدُّد [*#rdd* tafa͡ʿul V msd.] dönseme, gitgel, kararsız kalma < ***Ar*** *radda* رَدَّ geri döndürdü → RET

← MÜTEREDDİT

tereke [KFT <1421] || ~ ***Ar*** *taraka(t)* تركة [*#trk* fa͡ʿala(t) msr.] bırakılmış olan şey, miras < ***Ar*** *taraka* ترك bıraktı --› TERK

terelelli [SVel <1320] *Ben ki ana ʿāşıkvam, uslı iken delüvem / Delü gibi ırlarvam: ¯Taralalla, taralalla!* | "deli" [HRGTeb 1914] *siz de onlardan daha ¯terelelli'siniz demekte insan mazur olmaz mı?* || < ***ünlem*** *taralalla/terelelli* anlamsız şarkı sözü

† ***Yun*** *trelós* "deli" biçiminden alındığını düşünmek için bir neden yoktur.

terennüm [GülM 1429] *bu beyti ¯terennüm-ile eydürdi* || ~ ***Ar*** *tarannum* ترنّم [*#rnm* tafa͡ʿul V msd.] makamla söyleme, anlamlı veya anlamsız sözlerle şarkı söyleme < ***Ar*** *ranima* رَنِمَ makamla söyledi, terennüm etti

† Karş. TERANE.

›› müterennim

teres [TDK1 1945] *¯teres: 'Pezevenk' demek olup sövgü sözü olarak kullanılır.* || <<? ***TTü*** *ters* hayvan dışkısı → TERS

† Karş. ***Tatar*** *tires*, ***Trkm*** *ders*, ***Az*** *täz* "hayvan dışkısı".

Levent Şahverdi Arşivi

terettüp [Men 1680] *ˉterettüb: Firmum ac stabilem esse* [dik ve kararlı olma]. *Item ziyān ˉterettüb etmek: Damnum adferre, nocere* [zarar gelmek]. || *~ Ar tarattub* ترتّب [*#rtb* tafaʿul V msd.] 1. dikelme, dik durma, 2. bir düzene ve tertibe girme < *Ar rataba* رتب dik durdu → RÜTBE

tereyağı [Tuhf <1400] *zubd* [Ar]: *ˉkere yavı* [taze tereyağı] | [MŞ <1400] *ġıdâsı semüz tavuk ve paça ve ˉtere ˉyağı ve nīm-birişt* [yarı pişmiş] *yumurda ola* || < *Fa tara* تره taze, yaş → TERE, YAĞ

† *Rugan/revgan* "eritilerek tortusu alınmış tereyağı, sade yağ" karşıtıdır. Buzdolabından önceki dönemde tereyağı, sade yağın aksine, çok kısa süre korunabilirdi.

terfi "yukarı kaldırma" [Sad 1574] *tevsīʿ-ı memleket ve ˉterfīʿ-ı pāyei şevket bābinde* [ülkeyi genişletmek ve egemenlik payesini yükseltmek babında] | "yükseltme" [LO 1876] *ˉterfīʿ: yukarı kaldırma, payeyi büyütmek.* | "... yükselme" [TDK1 1945] *ˉterfi: 1. Aşaması yükselme, 2. Yükseltme.* || *~ Ar tarfīʿ* ترفيع [*#rfʿ* tafʿīl II msd.] yükseltme, yukarı kaldırma < *Ar rafaʿa* رفع yükseltti, kaldırdı → REF

† Geçişsiz fiil olarak kullanımı 20. yy.'a aittir.

terhin [LO 1876] *ˉterhīn: Rehn etmek, rehin komak.* || *~ Ar *tarhīn* ترهين [*#rhn* tafʿīl II msd.] < *Ar rahn* رهن rehin → REHİN

terhis [Men 1680] *ˉterχīs: ruχsat virmek. Permittere.* || *~ Ar tarχīş* ترخيص [*#rχş* tafʿīl II msd.] izin verme < *Ar ruχṣa(t)* رخصة izin, diploma, yetki belgesi → RUHSAT

† 20. yy başlarına dek genellikle okul terimi olarak kullanılır. Askeriyedeki kullanımı I. Dünya Savaşı dolayında ortaya çıkmış görünüyor.

← MURAHHAS

terim "ıstılah, Fr *terme* karşılığı" [YTü: Cum 1934] *gerekli olan ˉterimleri, deyimleri, besbelli ki öz dillerinden koymuşlardır* || <? ***ETü tér-*** dermek +*Im* → DER-

† *Fr terme* (a.a.) veya *terminologie* sözcüklerinden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

teritoryal [Cum 1935] *Muvazzaf hizmet, ya kadro ordusu denilen daimi orduda, yahud da müteharrik ˉteritoryal birliklerinde ... yapılır.* || *~ Fr/İng territorial* araziye veya taşraya ilişkin *~ Lat territorialis* a.a. < *Lat territorium* kent surları dışında kente ait olan arazi +*al*° <? *Lat terra* toprak, arazi +*()torium* → TARAÇA

›› teritoryum

teriyaki [Mil 1993] *stanbul Hilton'da.... Tofu usulü yumurta, ˉTeriyaki' usulü ızgara şiş* || *~ Jap teriyaki* Japon mutfağında soya sosuyla yapılan bir kızartma § *Jap teri* parlak, cilalı + *Jap yaki* kızartma

teriye [Özön 1961] *ˉteriye: Tavşan, tilki gibi hayvan avında kullanılan bir köpek cinsi.* || *~ Fr terrier* bir tür av köpeği < *Fr terre* toprak +*ari*° << *Lat terra* a.a. → TARAÇA

† Muhtemelen burnunu toprağa yakın tuttuğu veya avı toprak kovuklarında izlemek için eğitildiği için.

terk [AşP 1330] *ˉterk kıldı ol yüz-içün χān-u-mān* [evi barkı terk etti] || *~ Ar tark* ترك [*#trk* faʿl msd.] bırakma, bırakıp gitme < *Ar taraka* ترك bıraktı

← METRUK, MÜTAREKE, TEREKE

terki [ETü: Kaş 1073] *ˉtirgü: as-simāṭ* <eğer kayışı> *(...) ˉtirgi* <kurulu sofra> | [Kıp: İdr 1312] *ˉdergü* <eğerin arkasına eşya bağlamak için takılan kayışlar> | [Men 1680] *ˉterki* [eğer kayışı] *(...) ˉterkiye asmak* [yedeğe almak, mec. adam yerine koymamak] || << ***ETü tirgü*** eyer kayışı < ***ETü tir-*** dermek, derlemek +*gU* → DER-

† *Dergi* sözcüğünün anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır. TTü ötümsüz önsesin korunması şaşırtıcıdır.

terkin [Men 1680] *ˉterkīn: Tingere chypro (barbam suam)* [sakalına kına çalmak], *nigro notare, denigrare* [kara boyamak, karalamak] | [YOsm: LO 1876] *kaydı ˉterkīn etmek: defterden silmek.* || *~ Ar tarkīn* ترقين [*#rkn* tafʿīl II msd.] nakşetme, kara boya ile boyama, kına ile resim yapma < *Ar raḳḳana* رقن yazdı, çizdi, nakşetti ≈ *Ar raḳama* a.a. → RAKAM

terkip [Fer <1451] *içi dolu müşk-i hālisī tertīb ve ˉterkīb olmış* | [Yad <1421?] *on beş dirhem fülfül ile ˉterkīb ideler* || *~ Ar tarkīb* تركيب [*#rkb* tafʿīl II msd.] bindirme, üstüne katma, kompozisyon < *Ar rakaba* ركب bindi → RİKÂP

terlik [ETü: Kaş 1073] *ˉterlik* <teri emmek için eğerin altına konan keçe> | <... keçe ayaklık?> [EÇ <1683] *elvān elvān pabuclar ve tomaklar ve iç edikler ve ˉterlikler füruχt iderler* || << ***ETü terlik*** ter tutan, keçe < ***ETü ter*** yaş +*lIk* → TER[1]

term(o)+ termofor "sıcak su torbası" [Cum 1937] *Lâstik ˉTermofor Pirelli* | termoelektrik "ısı enerjisinden elektrik elde eden" [Cum 1946] *ˉtermoelektrik santralleri kurulması için plânlar* | termonükleer "hidrojen bombasının sınıfı" [Mil 1953] *Pasifikte ˉtermonükleer sahada ilmī araştırmalara yardım edecek tecrübelerin yapıldığı* || *~ Fr thérmo+ / İng thermo+* [bileşik adlarda] ısı, sıcak *~ EYun thérmē θέρμη* ısı, sıcaklık << *HAv *gʷher-mno-* a.a. < *HAv *gʷher-* ısıtmak, ısınmak

† Aynı HAvr kökten *Ave garəma-*, *Fa garm* "ısı", *Erm çermn ջերմն* "sıcak" ve *cermag ձերմակ* "akkor", *Lat formus* "sıcak", *furnus* "fırın", *Ger *brennan* > *İng burn* "yakmak". Ses değişimlerinin tümü (Germencedeki metatez dahil) kurallıdır.

›› termoelektrik, termofor, termonükleer, termoplast, termosfer

← BRENDİ, FIRIN (FORSEPS, PÖTİFUR), GERMİ (ÇERMİK), HİPOTERMİ, İZOTERM, TERMAL, TERMİK, TERMODİNAMİK, TERMOMETRE, TERMOS, TERMOSİFON, TERMOSTAT

termal [Cum 1934] *otel binasına Çekirge'den getirilecek ˉtermal suların* || *~ Fr thérmal* 1. ısıya ait, 2. ılıca, sıcak banyo *~ Lat thermalis* a.a. < *Lat therma* +*al*° *~ EYun thérmē θέρμη* ısı, sıcaklık → TERM(O)+

›› jeotermal, jeotermi, termal kamera

termik [TDK2 1955] *ˉtermik: (...) ˉtermik santral deyiminde geçer.* || *~ Fr thérmique* ısıya ilişkin, ısıyla çalı-

Levent Şahverdi Arşivi

şan ~ ***Alm*** *Thermisch* ☼ 1840 Alexander v. Humboldt, Alm. fizikçi. < ***EYun*** *thérmē θέρμη* ısı, sıcaklık *+ik°* → TERM(O)+

›› termik santral

termin [Hür 1999] *her bir hedef için bir tarih (¯termin) vermesi programın ciddiyetini pekiştiren, uzmanlığı çağrıştıran bir çaba* || ~ ***Alm*** *Termin* son tarih, vade ~ ***Lat*** *terminus* sınır → TERMİNAL

terminal terminüs [Bah 1924] *¯terminüs: Bir şimendifer veya tramvay hattının nihayet noktası.* | "bilgisayar ağına bağlı kullanıcı istasyonu (isim)" [Mil 1977] *bu modern Bilgi İşlem Merkezi ünitelere ¯terminallerle direkt ve devamlı bağlantılı olarak çalışacaktır* | "ölümcül bir hastalığın son safhası (sıfat)" [Cum 1979] *Dr. Seçkiner Görgün ve ekibinin ölüm safhasındaki (¯terminal safhadaki) hastalarla yaptığı çalışmalardan alınan sonuçlar* || ~ ***Fr*** *terminal* sınırda olan, bir dizinin sonuncusu, son durak, a.a. ~ ***Lat*** *terminalis* sınırda olan < ***Lat*** *terminus* sınır *+al°* << ***HAv*** **ter-men-* < ***HAv*** **ter-* sınırlamak

›› terminüs

← DETERMİNİZM, TERMİN, TERMİNATÖR, TERMİNOLOJİ

terminatör [Mil 1992] *¯Terminatör* || ~ ***İng*** *terminator* 1. sona erdiren, 2. öldüren, kökünü kazıyan, 3. 1984 tarihli James Cameron filminin kahramanı < ***İng*** *terminate* 1. sona erdirmek, sınır koymak, 2. öldürmek *+()tor* < ***Lat*** *terminus* sınır → TERMİNAL

† İkinci anlamı Amerikan askeri kullanımında 1960'lardan sonra *to terminate with extreme prejudice* "nihai tedbiri almak, ölüm cezasını infaz etmek" deyiminden türemiş ve Arnold Schwarzenegger'in rol aldığı 1990 tarihli *The Terminator* filmiyle popülerlik kazanmıştır.

›› terminator

terminoloji [Cum 1933] *pek can sıkıcı bir ¯terminoloji tekrarları içinde kalıyorsunuz* || ~ ***Fr*** *terminologie* terimler sistemi ~ ***Alm*** *Terminologie* ☼ 1786 C. G. Schutz, Alm. akademisyen. < ***OLat*** *terminus* 1. mantıkta aralarında bir ilişki bulunan ögelerin her biri, 2. terim, deyim, ifade, ıstılah ≈ ***Lat*** *terminus* sınır → TERMİNAL, +LOG

›› terminolojik

termit [Özön 1961] *¯termit: ... bir karınca çeşidi.* || ~ ***Fr*** *termite* beyaz karınca << ***Lat*** *tarmes, tarmit-* a.a.

termodinamik [Cum 1936] *üçüncü sınıfta okutulan programa göre mihanikî fizik ve ¯termodinamik bahisleri, bu bahislere aid tecrübe ve meseleler.* || ~ ***Fr*** *thérmodynamique* ısının güce dönüşümünü inceleyen fizik dalı → TERM(O)+, DİNAMİK

termometre [Müh 1816] *¯termometro* || ~ ***Fr*** *thérmomètre* ısı ölçer ☼ 1627 van Etten, Hol. fizikçi| → TERM(O)+, +METRE

›› termometrik

termos [Göv 1930] *¯termos: (...) sıcaklığı ve serinliği uzun müddet muhafaza eden bir nevi matara.* || ~ ***marka*** *Thermos* sıcak su şişesi markası ☼ 1903 Reinhold Burger, Alm. sanayici. ~ ***EYun*** *thermós θερμός* sıcak → TERM(O)+

termosifon [Cum 1931] *mutfak takımı, bahçe sandalyeleri, limon saksıları, ¯termosifon ile emaye banyo takımı* || ~ ***Fr*** *thérmosiphon* ısınan suyun yükselmesi ilkesine göre çalışan su ısıtıcı cihaz ☼ 1857 Louis Figuier, Fr. mühendis| → TERM(O)+, SİFON

termostat [Cum 1949] *Sonra ¯termostat: kaloriferde fazla hararet mi hasıl oldu? (...) insan eli değmeden boruyu ayarlayan yalnız odur.* || ~ ***Fr*** *thérmostat* / ***İng*** *thermostat* ısı sabitleyici cihaz ☼ 1831 Ure, İng. mucit.| → TERM(O)+, STATİK

›› termostatik

terör [Cum 1931] *fevkalade vakayi için fevkalade kanun ister (...) bu vak'a için hiçbir zaman hatırımdan ¯(Terör) ve istiklal mahkemeleri geçmemiştir* | terorist [Cum 1931] *anarşist cereyanı büyüyor. ¯Terorist Jelyabov başka çare kalmadığını düşünüyor. Suikastçiler devri başlıyor.* || ~ ***Fr*** *terreur* 1. büyük korku, dehşet, 2. korku ve yıldırmaya dayalı yönetim ~ ***Lat*** *terror* titreme, korku < ***Lat*** *terrere* titremek, korkmak *+or* < ***HAv*** **tres-* a.a.

† Siyasi anlamda ilk kez 1789 Fransız devriminde Montagnard'ların kurduğu korku rejimi için kullanılmıştır. Esasen bir yönetim politikası adıyken ilk kez Rus Bolşevik Partisi bağlamında muhalif siyasi eylemciler için kullanılmıştır. † Aynı kökten ***Fa*** *tarsīdan,* ***Kürd*** *tirsîn* "korkmak".

›› terörist, terörize, terörizm

← TIRS- (TERSA), TREMOLO

ters [ETü: Bud <1000] *¯ters tetrü körüm öritdim erser* [aksi/yanlış kehanette bulundu isem] | "... hayvan dışkısı" [Hay-TS <1500] *karlağuc aslâ yuvasında ¯terslemez, yavrısına öğredir ¯tersi taşra bırağa* | [Men 1680] *¯tersine: Aksine (...) ¯terslemek: Invertere, interpolare.* || << ***ETü*** *ters* aykırı, zıt, zor

† Karş. ***Moğ*** *ters* "zıt, muhalif".

›› hayvan tersi, ters yüz, tersi dön-, tersin-, tersine, tersle-, terslik, terso

← TERES

tersa [İdr 1312] *¯tersā: al-yahūd* [yahudi??] | [Tezk 1341] *biri cuhūdlara ve biri ¯tersālara ve biri müʿminlere* [biri Yahudiler, biri Hıristiyanlara ve biri Müslümanlara] || ~ ***Fa*** *tarsā* ترسا Hıristiyan << ***OFa*** *tarsāk* a.a. (<? ***Fa*** *tarsīdan* ترسیدن korkmak *+ā(n)*) → TIRS-

tersane [Pir 1521] *gemilerinüŋ baʿzısını ¯tersχânlara çekerler* || ~ ***İt*** *tersanà* gemi imalathanesi ~ ***Ar*** *dāru 'ṣ-ṣanʿa(t)* دار لصناعة yapım evi, her çeşit imalathane, fabrika → DAR[2], SANAT

† İtalyanca sözcük Ceneviz lehçesinde öne çıkar. Buna karşılık Venedik dilinde *darsenale* "gemi ve mühimmat yapımevi" > ***İng*** *arsenal* "mühimmat deposu".

tertip [MEd y. 1300] *tüzince koydı = ¯tartîbce kıldı nérselerni* [nesneleri düzene koydu] | [CodC 1303] *ordinatio - Fa: ¯tartib - Tr: jarasturmak* [yaraşturmak] || ~ ***Ar*** *tartīb* ترتیب [*#rtb* taf'īl II msd.] dizme, sıralama,

Levent Şahverdi Arşivi

düzen <*Ar rattaba* رتب [II f.] dizdi, sıraladı → RÜTBE

» tertibat, tertipçilik, tertiple-, tertipli

← MÜRETTEP, MÜRETTİP

terviç [Men 1680] *ˉtervīc: Geçtürmek. Facere ut (merces) distrabantur, (aut nummi) expendantur aut recipiantur* [meta revaç buldurmak, para geçer akçe kılmak] || ~ *Ar tarwīc* ترويج [*#rwc* II msd.] revaç buldurmak, geçer kılmak < *Ar rāca* راج geçerli idi → REVAÇ

» mürevviç

terzi [CodC 1303] *sartorius - Tr: ˉderzi* || ~ *Fa darzī* درزی dikici, terzi (< *Fa darz* درز dikiş +*ī*) << *OFa darzīk* terzi → DERZ

tesadüf [Men 1680] *ˉteṣādüf: Occurrere (Incontrarsi)* [rast gelmek, karşılaşmak] | [LO 1876] *ˉteṣādüfī: bittesadüf, rast gele* || ~ *Ar taṣāduf* تصادف [*#ṣdf* tafāʿul VI msd.] buluşma, çakışma < *Ar ṣadafa* صدف buluştu, çakıştı

» bittesadüf, mütesadif, tesadüfen, tesadüfî

tesanüt [Men 1680] *ˉtesānüd: Inniti* [dayanma] | "dayanışma" [YOsm: ZG 1917] *ˉtesānüd-i ictimāʿī* [toplumsal dayanışma] *dereceleri* || ~ *Ar tasānud* تساند [*#snd* tafāʿul VI msd.] bir şeyc veya birine dayanma < *Ar sanada* سند dayandı → SENET

† Arapça "bir şeye dayanma" anlamına gelen ve Osmanlıcada ender görülen bir kelime iken Ziya Gökalp tarafından *Fr solidarité* karşılığı olarak tedavüle sokulmuştur.

» tesanütçülük

tescil [Sad 1574] *ḥaḳīḳati daʿvāsini imzā vü ˉtescīl idüp* [imzalayıp kadı defterine kaydederek] || ~ *Ar tasǧīl* تسجيل [*#scl* tafʿīl II msd.] deftere kaydetme, özellikle kadı hüküm defterine kaydetme < *Ar sicill* سجلّ defter → SİCİL

» tescille-, tescilli

← MÜSECCEL

teselli [YusZ <1377] *ibn-i yāmin o arada bulmadı, bunlara göŋli ˉtesellī olmadı* || ~ *Ar tasallī/tasallā* تسلّى [*#slw* tafaʿʿul V msd.] unutturma, gönlünü alma < *Ar salā* unuttu, aklından çıkardı

tesellüm [Men 1680] *ˉtesellüm: Accipere traditam rem.* || ~ *Ar tasallum* تسلّم [*#slm* tafaʿʿul V msd.] verilen bir şeyi teslim alma < *Ar salima* سلم emin idi → SELAM

» mütesellim

teselsül [Men 1680] *ˉteselsül: Conjungere, concatenare.* || ~ *Ar tasalsul* تسلسل [*#sl* tafaʿfuʿ q. II msd.] zincirlenme < *Ar silsila(t)* سلسلة zincir → SİLSİLE

tesettür [Men 1680] *ˉtesettür* || ~ *Ar tasattur* تستّر [*#str* tafaʿʿul V msd.] örtünme < *Ar satara* ستر örttü → SETR

» mütesettir, tesettürlü

teshil [Men 1680] *ˉteshīl: Facilem reddere* || ~ *Ar tashīl* تسهيل [*#shl* tafʿīl II msd.] kolaylaştırma, yumuşatma < *Ar sahala* سهل kolay idi, akıcı ve yumuşak idi → SUHULET

teshir [Men 1680] *ˉtesχīr: Mutıʿ e., feth e., zabt e.* || ~ *Ar taṣχīr* تسخير [*#shr* tafʿīl II msd.] fethetme, boyun eğdirme ~ *Ar saχχara* سَخَّر [II f.] zorladı, angarya iş yaptırdı → MASKARA[1]

» müsahhar

tesir [GülM 1429] *yidinci bāb terbiyetüŋ ˉteeṣīri beyānındadur* || ~ *Ar taʾṯīr* تأثير [*#Aṯr* tafʿīl II msd.] 1. etkileme, iz bırakma, 2. etki < *Ar aṯṯara* أثّر [II f.] etkiledi, iz bıraktı < *Ar aṯar* أثر iz, etki → ESER

» parça tesirli, tesirli, tesirsiz

← MÜESSİR

tesis [Men 1680] *ˉteesis: bünyād urmak, binā komak, muhkem e.. Fundere, firmare, fundamentum firmare.* | [YOsm: LO 1876] *ˉte'sīsāt: Müessesāt, yapılmış binalar. Teʾīsātı nāfıa, teʾsīsātı vakfiye.* || ~ *Ar taʾsīs* تأسيس [*#Ass* tafʿīl II msd.] temellendirme, kurma < *Ar uss* اسّ temel → ÜS

† 19. yy.'a dek sadece "temellendirme, inşa etme" anlamında masdar olarak görülür. "Bina" anlamında nominatif kullanımı, Geç Osmanlıca *tesīsāt* deyiminden türetilmiş olmalıdır.

» dinlenme tesisleri, su tesisatı, tesisat, tesisatçı

← MÜESSES (MÜESSESE)

teskin [Yad <1421?] *harāreti ˉteskīn itmeklikde mübāläġa ideler* || ~ *Ar taskīn* تسكين [*#skn* tafʿīl II msd.] dindirme, durdurma, sakinleştirme < *Ar sakana* سكن durdu, dindi → SÜKÛN

← MÜSEKKİN

teslim [AşP 1330] *cümle göŋüller aŋa ˉteslīm ola* || ~ *Ar taslīm* تسليم [*#slm* tafʿīl II msd.] 1. güvenme, hakkını birine devretme, boyun eğme, 2. selam verme < *Ar sallama* سلّم [II f.] güvendi < *Ar salima* سلم salim idi, sağlam ve güvenli idi → SELAM

» teslimat, teslimiyet

← MÜSELLEM

teslis [Men 1680] *ˉteslīs: Trinitas & triangularis aspectum astrorum* || ~ *Ar taṯlīṯ* تثليث [*#ṯlṯ* tafʿīl II msd.] üçleme, üçgen olma, Hıristiyanlıkta tanrının üçlü kimliği < *Ar ṯallaṯa* ثلّث [II f.] üçledi < *Ar ṯalāṯa(t)* ثلاثة üç → SELASE

← MÜSELLES

tesmiye [İrşM 1387] *Kurʾenni anıŋ üçün ˉtesmīye Fātiheden turur* || ~ *Ar tasmiya(t)* تسمية [*#smy* tafʿīla(t) II msd.] adlandırma, ad verme < *Ar ism* إسم ad → İSİM

← MÜSEMMA

tesniye [Müy 1530] *ˉteṣniye oldur ki fiʿli işleyen iki ola* || ~ *Ar taṯniya(t)* تثنية [*#ṯny* tafʿīla(t) II msd.] ikileme, Arapça sözcüğün ikil hali ~ *Ar ṣanā* ikiledi, ikiye katladı → SANİ

tespih "dua okuma" [Kut 1069] *duʿā kıldı ˉtasbīḥ yeme küḏti az* [dua etti, yine biraz bekledi] | [Gül 1317] *ādemī ˉtesbīḥ-ile olur ġanī* [insan dua ile zengin olur] | "... dua boncuğu" [Tezk 1341] *palās geymiş-idi, keçeden börk başıŋa urmış-ıdı ve ˉtesbīḥ boynuŋda asmış-ıdı* | [Men 1680] *ˉtesbīḥ böceği: Scolopendra.* || ~ *Ar tasbīḥ* تسبيح [*#sbḥ* tafʿīl II msd.] (Allahı) övme, yüceltme, süb-

Levent Şahverdi Arşivi

haneke duasını söyleme < *Ar sabbaḥa* سَبَّحَ [II f.] övdü, yüceltti → SÜPHAN

† "Dua boncuğu" anlamında Arapça *misbaḥa(t)* ("dua aracı") kullanılır. Bu anlamda *tasbīḥ* kullanımı Farsçadan çevre dillere aktarılmıştır.

›› tespih böceği, tespih çek-

tespit [Men 1680] *~tesbit: Stabilire, fingere, firmare.* || *~ Ar taṯbīt* تثبيت [*#ṯbt* tafʿīl II msd.] sabitleme, kalıcı kılma < *Ar ṯabata* ثَبَتَ kaldı → SEBAT

›› tespit tutanağı

test [TDK1 1945] *~test: Birçok karmaşık olayları meydana koymağa yarıyan ve kendisi pek basit olan deneme.* || *~ İng test* deneme, sınav < *İng t o test* altın ve gümüşü sınamak [esk.], denemek, sınamak *~ EFr test* altın ve gümüş tahlili için kullanılan toprak kâse << *Lat testa* saksı, kâse

›› test et-, test sınavı, test sürüşü, test yayını

← ANTET

testere [CodC 1303] *serra* [testere] - *Fa: ara vel ~dastara - Tr: biçḳi* [bıçkı] | [EÇ <1683] *~ destere ve bıçkılar ve minşârlar ve erreler ve keskiler ile dükkânların müzeyyen edüp* || *~ Fa dastarra* دستاره el bıçkısı § *Fa dast* دست el + *Fa arra* اره bıçkı → DEST

›› destere

testi [Taz 1482] *~destī* || *~ Fa dastī* دستی el kabı, özellikle elde taşınabilen toprak kap < *Fa dast* دست el *+ī* → DEST

testis [Cum 1961] *Bilhassa tiroid, hipofiz, ~testis ve yumurtalık (...) fazla veya noksan çalışma hallerinde ahlaka aykırı reaksiyonlar daima görülmektedir.* || *~ İng testis* husye < *Lat testis* 1. tanık, şahit, 2. (mec.) erkekliğin delili, husye << *ALat *tristis* üçüncü (kişi) (▫EM 1217)

›› testikül

← PROTESTO (PROTEST, PROTESTAN), TESTOSTERON

testosteron [Mil 1972] *Kandaki (~testesterone) adlı erkek hormonu cinsel ilişkiyle birlikte hızlanmakta olup (...)* || *~ İng testosterone* [abb.] testiste üretilen erkek cinsellik hormonu ☼ 1935 K. David, Alm. kimyacı. < *İng testicular steroid hormone* → TESTİS, STEROİD, HORMON

tesviye [Men 1680] *~tesvīye: beraberlik, beraber etmek* | [LO 1876] *~tesvīye ~ruhu: hiza* [su terazisi] | [TDK1 1945] *~tesviyeci: Bir parçayı istenilen şekle sokmak veya alıştırmak için işleyen zanaatçı* || *~ Ar taswiya(t)* تسوية [*#swy* tafʿīla(t) II msd.] eşitleme, dengeleme < *Ar sawiya* سَوِيَ denk idi → SEVİYE

›› tesviyeci

teşbih [Rab 1310] *Yüsuf peyğāmberğa ~teşbīh kıldı* [benzetti] | [Kab 1432] *şiʿrde ḫoş miṯāller ve ~teşbīhler getür şöyle ki hem ḫāṣṣa ḫoş gelsin hem ʿāmma* || *~ Ar taṯbīh* تشبيه [*#ṯbh* tafʿīl II msd.] benzetme < *Ar ṯabiha* شَبِهَ benzedi, gibi idi → ŞÜPHE

›› müşebbeh, müşebbehe, müteşabih, şibh

← MÜŞEBBEH

teşci [Men 1680] *~teşcīʿ: Behādır etmek.* || *~ Ar taṯcīʿ* تشجيع [*#ṯcʿ* tafʿīl II msd.] yüreklendirme < *Ar ṯacuʿa* شجع cesur idi, yiğitlik etti → ŞECAAT

teşebbüs "yapışma" [Men 1680] *~teşebbüs: bir şeye yapışmak. Apprehendere, adhaerere, inhaerere, digitos unguesve infixos habere* [elleri ve tırnaklarını sıkıca geçirmek]. *~Teşebbüsi dāmen: eteğine yapışmak.* | "hazırlık" [LO 1876] *~teşebbüs: yapışıp tutma, tedarik görme, öte beri hazırlama. ~Teşebbüsāt: hazırlık.* | "(suç) girişme" [YOsm: KT 1900] *~teşebbüs: (...) bir fiili cezaiyenin icraına başlayıp da esbabı mania hayluletiyle mevkii fiile koyamama.* | "(iş) girişme" [YOsm: x 1912] *ʿAdem-i merkezīyet ve ~teşebbüs-i şahsī cemiyeti* || *~ Ar taṯabbuṯ* تثبّث [*#ṯbṯ* tafaʿʿul V msd.] dişiyle tırnağıyla tutunma, yapışma < *Ar ṯabaṯa* ثبت yapıştı, tutundu

›› hür teşebbüs

← MÜTEŞEBBİS

teşekkül "biçimli olma" [Men 1680] *~teşekkül: Pulchrâ formâ esse* [güzel biçimli olma]. | "biçimlenme" [LO 1876] *~teşekkül: Yapılma, suret-pezīr olma.* | "yapılanma, Fr *formation* karşılığı" [Cum 1939] *Balkan Antantı muvakkat bir siyasi ~ teşekkül olarak değil fakat halklarımız arasındaki tarihî, iktisadî ve kültürel* || *~ Ar taṯakkul* تشكّل [*#ṯkl* tafaʿʿul V msd.] biçimlenme, biçimli olma < *Ar ṯakl* شكل biçim → ŞEKİL

›› tam teşekküllü

← MÜTEŞEKKİL

teşekkür [Men 1680] *~teşekkür e.: şükr e.* || *~ Ar taṯakkur* تشكّر [*#ṯkr* tafaʿʿul V msd.] şükretme < *Ar ṯakara* شكر şükretti → ŞÜKÜR

← MÜTEŞEKKİR

teşerrüf [Men 1680] *~teşerrüf: Honorari, nobilitari.* || *~ Ar taṯarruf* تشرّف [*#ṯrf* tafaʿʿul V msd.] onurlanma < *Ar ṯaraṯa* شَرَفَ öne çıktı, yükseldi, onur sahibi idi → ŞEREF

›› müteşerrif

teşevvüş [Men 1680] *~teşevvüş: Turbatio, inquietudo.* || *~ Ar taṯawwuṯ* تشوّش [*#ṯwṯ* tafaʿʿul V msd.] bulanma, karışıklık, huzursuzluk < *Ar ṯawwaṯa* شوّش [II f.] karıştırdı → MÜŞEVVEŞ

›› müteşevviş

teşhir [Men 1680] *~teşhīr: şöhretli e., halka bellü e.. Divulgare, celebrare* [meydana çıkarmak], *evaginare gladium* [kılıcı kınından çıkarmak]. || *~ Ar taṯhīr* تشهير [*#ṯhr* tafʿīl II msd.] belli kılma, halk önüne çıkarma < *Ar ṯahara* شهر belirdi, ünlendi → ŞÖHRET

›› teşhircilik

teşhis "hastalık belirleme" [Fuz 1535] *~teşḫīṣ-i emrāż* | "ayırt etme" [Men 1680] *~teşḫīṣ: seçmek. Discernere, distinguere, percipere.* || *~ Ar taṯḫīṣ* تشخيص [*#ṯḫṣ* tafʿīl II msd.] ayırt etme, kişileştirme, belirleme < *Ar ṯaḫḫaṯa* شَخَّصَ [II f.] şahıslaştırdı < *Ar ṯaḫṣ* شخص kişi, birey → ŞAHIS

← MÜŞAHHAS

teşkil [Men 1680] *~teşkīl: Formare, figurare, effigiare.* | teşkilat [YOsm: KT 1900] *~teşkīlāt: Tanzimat, ıslahata*

Levent Şahverdi Arşivi

müteallik icraat. || ~ ***Ar taşkīl*** تشكيل [*#şkl* tafʿīl II msd.] biçimlendirme < ***Ar şakl*** شكل biçim → ŞEKİL

† ***Teşkilat*** sözcüğü 1900 tarihli Kamus-ı Türkî'de henüz "düzenlemeler, reformlar" anlamındayken, on yıl kadar sonra "düzenek, örgüt" anlamını kazanacaktır. Aynı anlam evrimi ***Fr organisation*** sözcüğünde görülür.

›› teşkilat, teşkilatlan-, teşkilatlandır-

teşmil [YOsm: Bah 1924] *¯teşmīl: Acele etme manasına ise de biz herkese yayma, tamim manasıyla kullanmaktayız. Arapçada bu vezinde öyle bir manası yoktur.* || ~ ***Ar *taşmīl*** تشميل [*#şml* tafʿīl II msd.] kapsatma < ***Ar şamala*** شَمَلَ kucakladı, kapsadı → ŞÜMUL

teşne [CodC 1303] *sitiens - Fa: ¯tasina - Tr: sousagan* [susağan] | [ÖM 1437] *Erir yüzüŋ odından māh-ı enver / Lebüŋe ¯teşne olur āb-ı kevser* [yüzünün ateşinden nurlu ay erir, kevser suyu dudağına susar] || ~ ***Fa taşna*** تشنه susamış, susuzluk çeken << ***OFa tişnak*** susamış ≈ ***Ave tarşna-*** susuzluk → TURŞU

teşri "kanun koyma, yasama" [YOsm: KT 1900] *¯teşrīʿ: Nazariyātı hukūk-ı idārece bu kelime vazʿ-ı kanun manasiyle kullanılmak istenmiş ise de, Arabîde böyle bir manası yokdur.* || ~ ***Ar *taşrīʿ*** تشريع [*#şrʿ* tafʿīl II msd.] < ***Ar şarʿ*** شَرْع yasa → ŞER[2]

›› teşrii

teşrif [İrşM 1387] *Teŋri teʿālānıŋ ançası bar teberrük üçün takı ¯teşrīf üçün turur* | teşrîfât "protokol" [Sel 1600] *Süleyman Paşa'nuŋ ¯teşrīfāt defteriyle taṭbīḳ ü tevfīḳa mecāl olmayup* || ~ ***Ar taşrīf*** تشريف [*#şrf* tafʿīl II msd.] şeref verme, onurlandırma < ***Ar şaraf*** شرف onur

›› teşrifat, teşrifatçı

← MÜŞERREF

teşrih "... kadavra açma, anatomi" [Men 1680] *¯teşrīḥ: [1.] declarare, [2.] dissectio, seu dissecare carnem et corpus in anatomia, et ipse anatomia* || ~ ***Ar taşrīḥ*** تشريح [*#şrḥ* tafʿīl II msd.] 1. yarıp açma, 2. şerh etme, bir metni açıklama < ***Ar şaraḥa*** شرح açtı, açımladı, açıkladı → ŞERH

teşrik [Men 1680] *¯teşrīk: Associare, consortem aut participem facere.* || ~ ***Ar taşrīk*** تشريك [*#şrk* tafʿīl II msd.] ortak etme < ***Ar şarika*** شرك paylaştı, ortak oldu → ŞİRK

›› teşriki mesai

teşrin [<1400] || ~ ***Ar tişrīn*** تشرين Rumi takvimin sekizinci ve dokuzuncu ayları, Ekim ve Kasım ~ ***Aram tişrīn*** תשרין Arami/Süryani takviminin yedinci ayı ≈ ***İbr tişrî*** תשרי a.a.

›› birinci teşrin, ikinci teşrin, teşrinievvel, teşrinisani

teşvik [Men 1680] *¯teşvīḳ: Desiderio & amore accendere* [arzu ve aşk uyandırmak]. | [Mil 1961] *Meyve ihracatını ¯teşvik kredisi dağıtılıyor.* || ~ ***Ar taşwīḳ*** تشويق [*#şwḳ* tafʿīl II msd.] istetme, arzulamasına neden olma < ***Ar şāḳa*** شاق istedi, arzuladı → ŞEVK

›› vergi teşviki, yatırım teşviki

← MÜŞEVVİK

teşyi [Men 1680] *¯teşyīʿ: Ardince gitmek. ¯Teşyīʿ-i cenāze: Comitari funus.* || ~ ***Ar taşyīʿ*** تشييع [*#şyʿ* tafʿīl II msd.] 1. sürüye çobanlık etme, 2. yolda eşlik etme, yürütme < ***Ar şāʿa*** شاع yayıldı, dağıldı → ŞÜYU

tetanos [Bah 1924] *¯tetanos: Adelātın ıstırapla gerilmesinden ibaret hastalık, guzāz.* || ~ ***Fr tétanos*** istem dışı kasılmalarla beliren hastalık ~ ***EYun tétanos*** τέτανος spazm, kasılma < ***EYun teinō, ton-*** τείνω, τον- germek, kasmak → TANSİYON

† Hastalığın İngilizce popüler adı *lockjaw* "çene kilitlenmesi" anlamındadır.

›› tetanoz

tetebbu [Env 1465] || ~ ***Ar tatabbuʿ*** تتبّع [*#tbʿ* tafaʿʿul V msd.] bir konuyu veya akılyürütmeyi adım adım izleme, ayrıntılı olarak inceleme < ***Ar taba'a*** تَبِعَ izledi → TABİ

tetik [ETü: Bud <1000] *¯titik oḏgurak* [zeki ve uyanık] | [Kıp: Kut 1069] *ajunda ¯tetig er yidi bu cihān* [hayatta zeki adam bu dünyaya egemen olur] | [Kıp: Idr 1312] *¯tetik* <gizli bir şeyin anahtarı ki onu ancak o şeyi yapan bilir> | <tüfek tetiği> [LL 1732] || << ***ETü titik/tetik*** uyanık, zeki < ***ETü tit-*** kesmek, keskin olmak +*Uk*

›› tetikçi, tetikle-, tetikleyici

tetkik [CFürs 1501] || ~ ***Ar tadḳīḳ*** تدقيق [*#dḳḳ* tafʿīl II msd.] inceleme, ufalama, dikkatle gözden geçirme < ***Ar daḳḳa*** دقّ inceledi, ufaladı → DİKKAT

›› müdekkik

tetra+ ~ ***Fr/İng tetra+*** [bileşik adlarda] dört ~ ***EYun téttera, tetra-*** τέτταρα, τετρα- dört << ***HAv *k^{w}etwer*** dört → ÇEHAR

† Karş. Yeni Yunanca *téssera* "dört". Eski Yunanca biçim arkaik **ptra-* biçiminden asimilasyon yoluyla türemiştir. ***HAv *k^{w}-*** > ***EYun p-*** tipiktir.

›› tetragami, tetragram, tetrahedron, tetraloji, Tetrapak, tetrapolis, tetrarşi, Tetris

← TEFLON, TRAPEZ

tevafuk [Men 1680] *¯tevāfuḳ: bir birine muvafık ol. Concordia, consensus mutuus & conspiratio.* || ~ ***Ar tawāfuḳ*** توافق [*#wfḳ* tafāʿul VI msd.] biri birine uyma, uyum, denk gelme < ***Ar wafiḳa*** وفق uydu, uygun idi → MUVAFAKAT

›› mütevafık

tevakkuf [SN 1354] *¯tevaḳḳuf ben uş bunda kılurvanın* [ben burada dururum] || ~ ***Ar tawaḳḳuf*** توقّف [*#wḳf* tafaʿʿul V msd.] durma, bekleme < ***Ar waḳafa*** وَقَفَ durdu → VAKIF[1]

›› mütevakkıf

tevarih [Selç 1423] *selāṭīn-nāme yāχud ¯tevārīχ-ı āl-i Oṣmān* || ~ ***Ar tawārīχ*** تواريخ [*#wrχ* tafāʿīl çoğ.] tarihler < ***Ar taʾrīχ*** tarih → TARİH

tevarüs [Men 1680] *¯tevārüs: bir birinden miras yemek. (...) Seu Haereditario jure possidere, haereditate tenere* [miras yoluyla bir şeye sahip olma]. || ~ ***Ar tawāruṯ*** توارث [*#wrş* tafāʿul VI msd.] bir birinden miras yeme < ***Ar wariṯa*** ورث miras edindi → İRS

Levent Şahverdi Arşivi

tevatür [Men 1680] *ʿtevātür: bir biri ardince ol.. Consecutio, successio unius post alterum.* | [LO 1876] *ʿtevātür: Ağızda gezme, neşriyāt-ı āmme.* | [KT 1900] *ʿtevātür: 1. Bir haberin ağızdan ağıza yayılıp şüyu bulması, 2. Kizb* [yalan] *üzere ittifakları aklen caiz olmayan cemaatin haberi.* || ~ *Ar tawātur* تواتر [*#wtr* tafāʿul VI msd.] 1. zincirlenme, art arda gelme, 2. hadis ilminde iletim zinciri < *Ar watar* وتر ip, tel, sicim → VETİRE

† Karş. *Aram yatərā, İbr yatar* "ip". Sözcüğün asıl anlamı "haberin zincirleme yayılması" olup, "asılsız dedikodu" anlamı yenidir.

›› mütevatir

tevazu [AtH <1250 (1444)] *muʿmīnlik nişānı ʿtawāżu erür* [müminliğin alameti alçak gönüllülüktür] || ~ *Ar tawāḍuʿ* تواضُع [*#wḍʿ* tafāʿul VI msd.] alçak gönüllülük < *Ar waḍaʿa* وَضَعَ koydu, indirdi → VAZ[2]

← MÜTEVAZI

tevcih [Men 1680] *ʿtevcīh e.: bir kimesne canibine yöneltmek, göndermek. (...)* [2.] *Honore & auctoritate spectabilem efficere, conspicuum facere* [yüz vermek, onurlandırmak]. || ~ *Ar tawcīh* توجيه [*#wch* taffīl II msd.] 1. yöneltme, 2. (birine) yüz verme, yüz gösterme, muhatap kılma, bir görevle onurlandırma < *Ar wacaha* وجه yöneldi → VECİH

›› tevcihat

tevdi [Men 1680] *ʿtevdīʿ: esenlemek, terk e.: Valedicare, relinquare* [yolcu etmek, salmak], *usit. deponere, in depositum dare* [emaneten bırakma]. | [YOsm: Mil 1984] *Döviz ʿtevdiat hesabı* || ~ *Ar tawdīʿ* توديع [*#wdʿ* taffīl II msd.] yolcu etme, gönderme, bırakma < *Ar wadaʿa* ودع bıraktı, gönderdi → VEDA

† *Döviz tevdiat hesabı* deyimi *mevduat* sözcüğünün kullanılmasında görülen yasal sakınca nedeniyle üretilmiştir.

›› tevdiat

teveccüh [Taz 1482] *gönülden kıl ʿteveccüh ḥażretine / dil ü cāndan ḳıyām it ẋidmetine* || ~ *Ar tawaccuh* توجّه [*#wch* tafaʿul V msd.] (birine veya bir şeye) yüzünü çevirme, ilgi gösterme < *Ar wacaha* وَجَهَ yöneldi, yüzünü çevirdi → VECİH

›› hüsnüteveccüh

← MÜTEVECCİH

tevekkeli [Arg 1533] *ʿteuecchelii: uno homo splendido & liberale* [cömert ve muhteşem kimse] | [Men 1680] *ʿtevekküllü vul. ʿtevekkellü: Confidens in Deo & sorte* [Allaha ve kısmete tevekkül eden]. | [KT 1900] *ʿtevekkelī: (Tevekkül'den olup, aslı kāfın zammesile* [tevekkülī] *ise de zebanzedi fetha iledir* [tevekkeli].) *beyhude, nafile, maksadsız, rastgele.* || ~ *Ar tawakkulī* tevekkül sahibi < *Ar tawakkul* توكّل [*#wkl* tafaʿul V msd.] tevekkül, Allah'a boyun eğme *+ī* → TEVEKKÜL

tevekkül [AşP 1330] *yine kıldım uş ʿtevekkül ol ḥaḳḳa* || ~ *Ar tawakkul* توكّل [*#wkl* tafaʿul V msd.] güvenme, inanma, özellikle Allaha güvenme, kadere razı olma < *Ar wakala* وَكَلَ güvendi → VEKÂLET

← MÜTEVEKKİL, TEVEKKELİ

tevellüt [MŞ <1400] *çok yémek yavuz ẋılṭlar ʿtevellüd eyler ve bağarsuklara ziyān éder ve maʿdeyi* [mideyi] *fesada vérür* | [EÇ <1683] *ana rahminde son taʿbīr etdikleri maʿsümlar ʿtevellüd edince* || ~ *Ar tawallud* تولّد [*#wld* tafaʿul V msd.] doğum, doğma < *Ar walada* وَلَدَ doğurdu → VELET

← MÜTEVELLİT

tevessü [Men 1680] *ʿtevessuʿ: Commodé comprehendi atque laxé latis considere in aliquo loco* [rahat ve gevşek olarak bir yere sığmak]. || ~ *Ar tawassuʿ* توسّع [*#wsʿ* tafaʿul V msd.] 1. yayılma, genleşme, 2. (bir yerde) rahat etme, intibak etme < *Ar wasuʿa* وسع enli ve geniş idi, yayıldı, yer kapladı → VÜSAT

tevessül [Fer <1451] *Sen ol degülmisin ki ʿālemi benümile görürdüŋ, ẋod hiç ʿtevessülüm yokdur.* || ~ *Ar tawassul* توسّل [*#wsl* tafaʿul V msd.] 1. yalvarma, dileme, 2. vesile sayma < *Ar wasala* وَصَلَ ulaştı → VESİLE

tevhit [Rab 1310] *kelīmei ʿtevhīd* | [İrşM 1387] *Soruldı Şefik imāndan takı maʿrifetden takı ʿtevhīdden* || ~ *Ar tawḥīd* توحيد [*#wḥd* taffīl II msd.] birleştirme, bir kılma, birlik < *Ar waḥada* وَحَدَ bir idi, tek idi → VAHDET

← MUVAHHİT

tevil [Tezk 1341] *eger bir ʿālimi göresin ki ruẋṣata ve ʿteevīle meşgül oldı bilgil kim andan nesne gelmeye* || ~ *Ar taʾwīl* تأويل [*#Awl* taffīl II msd.] 1. bir şeyin sonucu, akıbet, issue, 2. bir sözün anlamı, yorum < *Ar āla* آل döndü, geri geldi → ALET

tevkif "alıkoyma, bir yerde bekletme" [Sad 1574] *ʿtevḳīf-i eyyām-i tevaḳḳufe* [alıkonduğu günler boyunca] | [LO 1876] *ʿtevḳīfẋāne: Mahbes.* | "... tutuklama" [YOsm: KT 1900] *ʿtevḳīf: (...) 3. hüküm suduruna kadar maznūn-ı aleyhi tevkifhanede alıkoyma.* || ~ *Ar tawḳīf* توقيف [*#wḳf* taffīl II msd.] 1. durdurma, alıkoyma, 2. koluna bilezik takma < *Ar waḳafa* وقف durdu → VAKIF[1]

† Yeni Osmanlıca "tutuklama" anlamı *Fr arrêter* "1. durdurma, 2. tutuklama" çevirisidir.

›› muvakkıf, tevkifat, tevkifhane

tevkil [Men 1680] *ʿtevkīl: kimseyi yerine nasb e., işi ğayre havāle e.* || ~ *Ar tawkīl* توكيل [*#wkl* taffīl II msd.] birini vekil etme < *Ar wakala* وكل vekâlet etti → VEKÂLET

← MÜVEKKİL

tevlit [Taz 1482] || ~ *Ar tawlīd* توليد [*#wld* taffīl II msd.] doğurtma, sonuç doğurma, sebep olma < *Ar walada* وَلَدَ doğurdu → VELET

›› müvellet, müvellit

tevrat [Rab 1310] *ʿTevrīt, İncīl, Zebürda Resūlnıŋ ṣıfatı bitiglig erdi* [yazılı idi] || ~ *Ar tawrā(t)* توراة Kuran'a göre Musevilerin kutsal kitabı ~ *İbr tōrāh* תורה öğreti, yasa, yasalar kitabı, Musa yasaları külliyatı < *İbr hōrāh* הורה [*#yrh*] öğretme, yol gösterme, rehber olma

Levent Şahverdi Arşivi

tevriye [LO 1876] *¯tevriye: Mestur* [örtülü] *söyleyip ima etme. ¯Tevriyeli söz.* || *~ Ar tawriya(t)* توريـة [*#wry* taf‘īla(t) II msd.] amacını veya anlamını saklama, kapalı sözle ima etme < *Ar warā’* وراء ard, öte → MAVERA

tevsi [Sad 1574] *¯tevsī‘-ı memleket ve terfī‘-ı pāyei şevket bābinde* [ülkeyi genişletmek ve egemenlik payesini yükseltmek babında] || *~ Ar tawsī‘* توسيع [*#ws‘* taf‘īl II msd.] genişletme < *Ar wasu‘a* وسع enli ve geniş idi, yayıldı, yer kapladı → VÜSAT

›› tevsii

tevsik [Sad 1574] *¯tevsīḳ-ı ahd birle* [sözleşmenin konfirme edilmesi ile] || *~ Ar tawṯīḳ* توثيق [*#wṯḳ* taf‘īl II msd.] güvence verme < *Ar waṯaḳa* وثق belgeledi → VESİKA

tevzi [MMem 1557] || *~ Ar tawzī‘* توزيع [*#wz‘* taf‘īl II msd.] paylaştırma, dağıtma < *Ar waza‘a* وزع pay etti, böldü

›› tevziat

← MÜVEİ

teyakkuz [Sad 1574] || *~ Ar tayaḳḳuẓ* تيقّظ [*#yḳẓ* tafa‘‘ul V msd.] uyanık olma < *Ar yaḳaẓa* يقظ uyandı, uyanık idi → İKAZ

← MÜTEYAKKIZ

teyemmüm [Rab 1310] *namāz vakti bolsa ¯teyemmüm kılıp namâz kılur-men* || *~ Ar tayammum* تيمّم [*#ymm* tafa‘‘ul V msd.] 1. kasdetme, niyet etme, 2. su yokluğunda toprakla abdest alma < *Ar yammama* [II f.] kastetti, yöneldi

teyit [Taz 1482] || *~ Ar ta’yīd* تأييد [*#Ayd* taf‘īl II msd.] pekiştirme, güçlü kılma, konfirme etme < *Ar ayyada* أيد [II f.] pekiştirdi

›› teyitleş-

← MÜEYYİDE

teyp [Cum 1958] *Zat ve aile ihtiyacına ¯teyp, radyo, fotoğraf makinesi* || *~ İng tape* 1. şerit, bant, 2. manyetik ses kayıt şeridi

† İngilizce sözcük kayıt şeridini ifade eder. Türkçe sözcük ise "kayıt cihazı" anlamında olup *tape recorder* "şerit kaydedici" karşılığıdır.

← SİLOTEYP

teyze [Kıp: KTerc 1343] *¯ṭay* "ana tarafından akraba", *¯ṭay eze* "ananın kız kardeşi" | [Enb-TS <1390] *kaçan ḫayz görse ¯dayazası* [teyzesi] *evine varur idi* || § *OTü-KT tağay/tay* ana tarafından akraba + *OTü-KT eze/ece* abla → DAYE, ECE

† Karş. *Fa* dāya/tāya "sütanne".

tez[1] [CodC 1303] *prestus* [çabuk] - *Fa: ¯tez - Tr: terk vel ¯tez* || < *ETü/ITü tez-* kaçmak → TIZ

† Farsça sözcük Türkçede *tez* "çabuk" ve *tīz* "keskin" olmak üzere telaffuz ve anlam ayrışmasına uğramıştır. † *ETü tez-* "kaçmak" fiiliyle ilgisi muğlaktır.

›› canı tez, tezacel, tezit-

tez[2] "imtihanname" [AR 1898] *Baba Yaver bakalorya imtihanını verdikten sonra bir de ¯tez hazırlamış* || *~ Fr thèse* 1. sav, iddia, 2. üniversitede bir fikri savunan formel ödev *~ EYun thésis* θέσις, *θετ-* koyma, ileri sürme, ortaya atma < *EYun tithēmi, the- τίθημι, θε-* koymak, vazetmek, ortaya atmak *+sis << HAv *dhē-* koymak

† Aynı kökten *EYun thēkē* "koyma yeri, depo, dolap", *théma* "koyuş, öneriş".

← ANTİTEZ, BUTİK, DİSKOTEK, EPİTET, HİPOTEZ, İPOTEK, KARTOTEKS, METATEZ, PARANTEZ (ANTRPARANTEZ), PROTEZ, SANDIK (SANDUKA), SENTEZ, SİNEMATEK, TEMA, TEMEL

tezahür [Men 1680] *¯teẓāhür: (...) Apparere, exhibere* | tezahürat "gösteri" [YOsm: Cum 1930] *düğün merasimi esnasında 300 tayyare ile büyük ¯tezahürat icra edilecektir* || *~ Ar taẓāhur* تظاهر [*#ẓhr* tafā‘ul VI msd.] 1. ortaya çıkma, belirme, zuhur etme, 2. birbirine yardım etme < *Ar ẓahara* ظهر belirdi, göründü → ZUHUR

›› tezahürat

tezat [Sad 1574] *¯teżādd tevādde münḳalib olurdı* [zıtlık dostluğa dönüşürdü] || *~ Ar taḍādd* تضادّ [*#ḍdd* tafā‘ul VI msd.] zıtlaşma, çelişme < *Ar ḍadda* ضدّ zıt idi, çelişti → ZIT

›› tezatlık

tezek [ETü: IrkB <900] *oglan kekük ¯tezekin bultı* [oğlan kartal tezeği buldu] | [ETü: Kaş 1073] *¯tezek* [at gübresi] || << *ETü tezek* hayvan dışkısı

† ETü sözcük yapısı muğlaktır. Öteden beri "hayvan dışkısı" anlamında kullanılan *ters* sözcüğü ile ilgili olabilir.

tezekkür [Sad 1574] *¯teẓekkür-i ahvāli mesālik olunup* [işlerin durumu gözden geçirilip] || *~ Ar taḍakkur* تذكّر [*#ḍkr* tafa‘‘ul V msd.] aklına getirme, anma < *Ar ḍakara* ذكر andı → ZİKİR

›› müteẓekkir

tezene [Men 1680] *¯tāziyāne, vul. ¯tāzāne: kırbaç.* | "... mızrap" [BK 1797] *sukāfra* [Fa.]: *Saz çalacak ālettir ki kemikden ve ağacdan yapıp anınla saz çalarlar. Türkçede ¯tezene ve Arebcede mıżrāb denir.* || *~ Fa tāziyāna* تازيانه kırbaç, koşturgaç < *Fa taxtan, tāz-* koşmak → TAZI

† "Mızrap" anlamı Türkçede 18. yy.'da belirmiş görünüyor.

tezgâh [Hal 1477] *pāçāl* [Fa.]: *¯dezgāh ki ehl-i hırfet anda sanʿatların işlerler.* | [Arg 1533] *¯desghiá ... ¯desghiách: bancho* | [RMim 1614] *Türkīde ¯tezgāh* تزكاه *derler, lākin bu dahı destgāhden galatdır.* || *~ Fa dastgāh* دستگاه el yeri → DEST, +GÂH

›› tezgâhla-, tezgâhtar

tezhip [Men 1680] *¯teẓhīb: yaldızlamak.* || *~ Ar taḍhīb* تذهيب [*#ḍhb* taf‘īl II msd.] altın işleme, altın yaldız < *Ar ḍahhaba* ذهّب [II f.] altın işledi < *Ar ḍahab* ذهب altın

† Karş. *Aram dəhābā, İbr zāhāb* "altın".

›› tezhipçilik

← MÜZEHHİP

Levent Şahverdi Arşivi

tezkere [GülS 1391] || ~ *Ar taḏkira(t)* تذكرة [*#ḏkr* taf῾ila(t) II msd.] andıç, memorandum < *Ar ḏakara* ذكر andı → ZİKİR

›› tezakir, tezkereci, tezkire

tezkiye [Men 1680] *¯tezkiye* [1. arındırma, aklama, 2. birinin iyi haline tanıklık etme, 3. zekât verme] || ~ *Ar tazkiya(t)* تزكية [*#zkw* taf῾ila(t) II msd.] aklama, suçsuzluğuna tanık olma, haklı çıkarma < *Ar zakā* akladı, arıttı → ZEKÂT

tezvirat tezvīr [SN 1354] *Vay aŋa ki dirile ¯tezvīr ile* | tezvīrāt [Neş 1492] || ~ *Ar tazwīrāt* تزويرات [*#zwr* çoğ.] fesatlıklar, hilecilik < *Ar tazwīr* [taf῾īl t.] fesat, sahtelik *+āt* < *Ar zāra* زار yamuk veya eğik idi, sahte idi, ikiyüzlülük yaptı

›› tezvir

← MÜZEVVİR

tezyif [Men 1680] *¯tezyīf: Adulterare, falsificare (monetam)* [kalpazanlık yapma] | [KT 1900] *¯tezyīf: 1. Sahte ve kalb nazarıyla bakma, çürütme, 2. eğlenme, maskaraya alma* | [TDK1 1945] *¯tezyif: Aşağsama.* || ~ *Ar tazyīf* تزييف [*#zyf* taf῾īl II msd.] sahte yapma, bozma, kalp para yapma < *Ar zāfa* sahte idi

tezyin [Hal 1477] *sitāre* [Fa.] *Yılduz ve ol ki dürlü dürlü zīnetleri-y-ile ve cevāhirleri-y-ile ¯tezyīn éderler.* || ~ *Ar tazyīn* تزيين [*#zyn* taf῾īl II msd.] süsleme, bezeme < *Ar zāna* زان bezedi → ZİYNET

›› tezyinat

← MÜZEYYEN

tezyit [Men 1680] *¯tezyīd: Augere, ampliare.* || ~ *Ar tazyīd* تزييد [*#zyd* taf῾īl II msd.] ziyade etme, artırma < *Ar zāda* زاد arttı → ZİYADE

think tank [Mil 1979] *Mesela ¯think-tank' dedikleri 'düşünce tankları' var.* || ~ *İng think tank* düşünce kurmuluşu § *İng think* düşünmek (<< *Eİng thencan* a.a. ~ *Ger *thankjan* saymak, sanmak, itibar etmek) + *İng tank* su deposu → TANK

† İngilizce deyim ilk kez 1959'de Palo Alto'da kurulan Center for Behavioral Sciences için kullanılmıştır. Türkçeye "düşünce tankı" değil, "düşünce deposu" diye çevirilmesi gerekir.

thriller [Mil 1991] *Stephen King'in bir ¯thriller'i daha beyaz perdede* ‖ ~ *İng thriller* heyecanlı aksiyon filmi < *İng thrill* 1. sivri bir şeyle delmek, 2. ani korku veya heyecan vermek *+er* << *Eİng þýrel* delme, saplama

tıfıl [AşP 1330] *birisi oğrar ¯ṭıfıl oğlanlara* || ~ *Ar ṭifl* طفل [*#ṭfl* fi῾l] çocuk, yavru ≈ *Aram ṭāphel* טָפֵל [*#ṭpl*] taallukat, bağımlılar, evlat ve ayal

← ETFAL, TUFEYLİ

tığ "kılıç" [Gül 1314] *belümüze ¯tīğumuzı kuşadalum* | [Fuz 1535] *gamzesin sevdüŋ gönül cānın gerekmez mi sana / ¯tīğa urduŋ cism-i uryānın gerekmez mi sana?* | [KT 1900] *¯tīğ تيغ (Fa.): Kılıc, sayf.* [...] *¯tığ تيغ (ānifü'z-zikr lugat-i Farisiyeden): 1. dikici ve sarrac âlâtından yassı ve eğri iğne veya biz.* || ~ *Fa tīġ* تيغ temren, ok veya kılıç ucu, kılıç << *OFa tīgr* a.a. ≈ *Ave tigra-* 1. sivri uç, zirve, 2. ok (▫Barth 651) <? *HAv *(s)teig-* saplamak, sivri bir şey sokmak → TİZ

† Türkçe kullanımda *tīğ* "kılıç" ve *tığ* "eğri uçlı iğne" anlam ve telaffuz bakımından ayrışmıştır. † *Tığ u teber şāh-ı merdān* "kılıç-balta baş pehlivan" anlamına gelir; "iddiası ile donanımı uyumsuz kimse" anlamında kullanılır.

›› tığ, tığ teber

tık tikir tikir "nal sesi" [ETü: Kaş 1073] *at adakı* [ayağı] *¯tikir ¯tikir etti* | tıkıldı [Nim-TS 1540] *χışt χışt* [Fa.]: *¯Tıkıldı, keskin ¯tıkıldı veya gayri tıkıldı.* | [LO 1876] *tencere ¯tıkırdısı. ¯Tıkır ¯tıkır kaynamak. Kapıyı ¯tıkırdatmak.* | tıkır "işleyen aygıt sesi" [Mikh 1929] *¯tıkırına ¯uydurmak: Régler, arranger* [yoluna koymak]. | [TDK1 1945] *işi ¯tıkırına ¯koymak, alışveriş ¯tıkırında* | tıkla- "mouse darbesiyle hiperlink çalıştırmak" [Cum 1999] *Standart araç çubuğundaki 'Yeni' butonu ¯tıklanarak boş bir dosya ... 'Dosya' mönüsünden 'Aç' komutunu ¯tıklayınız.* || : ***onom*** hafif darbe sesi

›› tık al-, tık tık, tıkır para, tıkır tıkır, tıkırda-, tıkırında, tıkırtı, tıkla-

← TAK[2] (TAKATUKA, TAKIR, TIRAK, TOK[2]), TIN (DAN, TANGIR, TIN-, TINGIR), TRİNK

tık|makmak [ETü: Kaş 1073] *ol kapġa ün ¯tıkdı* [torbaya un doldurdu], *er yüŋ taġarka ¯tıkındı* [bastırarak ve iterek yünü torbaya doldurdu] | [LO 1876] *¯tıkıştırmak: Aceleyle tık bas yemek.* | tıkın- [KT 1900] *¯tıkınmak: Acele ile hemen çiğnemeden yutarak yemek, atıştırmak.* | tıklım [TDK2 1955] *¯tıklım ¯tıklım: Tıka basa.* || << ***ETü tık-*** sıkarak doldurmak, sokmak

›› tıka basa, tıkıl-, tıkın-, tıkıntı, tıkış-, tıkıştır-, tıklım tıklım, tıktır-

← TIKA- (TIKAÇ), TIKIZ, TIKNAZ

tıka|mak [Men 1680] *¯tıkamak: Obturare, occludere* [şişe vb. ağzını kapatmak] || ≈ ***TTü tık-*** zorlayarak sokmak → TIK-

† +A ekinin işlevi açık değildir. *Tık-* fiilinin varyant biçimi, veya **tık* "tıkık, sıkı" sıfat biçiminden türemiş ikincil bir fiil olabilir.

›› tıkalı, tıkan-, tıkanık, tıkanlıklık, tıkat-

← TIKAÇ

tıkaç [Arg 1533] *¯dichiaggi* [dıkacı]: *zipolo* [tıpa] || < ***TTü*** *tıka- +(g)Aç* → TIKA-

tıkız "sıkı, tıka basa dolu" [Şamil-TS 1505] *duruşt* [Fa.]: *İri ve ¯dıkız.* | [LO 1876] *¯tıkız: Ziyadece tıknaz.* || < ***TTü*** *tık- +Uz* → TIK-

† *+Iz* ekinin işlevi açık değildir; *tıknaz* sözcüğünün varyant biçimi düşünülebilir.

tıknaz [İdrH <1402] *¯tıknaz* [etine dolgun kişi?] | [EÇ <1683] *vücūdları gāyet ¯tıknaz ü semizlerdir* | tıkaz [BK 1797] *çust* [Fa.] *(...) dar ve ¯tıkazdır ki bol ve yayvan muḳābilidir.* || <? ***ETü tıkın-*** teperek tıkmak, doldurmak, fazla yemek *+(n)Az* → TIK-

† *+Az* veya *+nAz* ekinin işlevi açık değildir.

tıksır|mak [LO 1876] *¯tıskırmak: ¯Tıksırmak galatı.* || << ***TTü*** < ***onom*** *tıs* aksırık sesi *+klr-*

›› tıksırık, tıksırt-

Levent Şahverdi Arşivi

tılsım [Rab 1310] *¯ṭılısm birle cādūlık birle keçdim* [tılsımla sihirle geçtim], *melik sarāyınğa bardım* | [Fer <1451] *nice ¯ṭılsm ol dâire üzerine yazdı, bir nice afsûn okıdı* || ~ ***Ar*** *ṭilsim/ṭilism* طلسم [*#ṭlsm* q.] büyü, özellikle bir hazineyi koruyan büyü ~ ***EYun*** *télesma* *τέλεσμα* icraat, resmi işlem, tören, ayin < ***EYun*** *teléō* *τελέω* ifa etmek, icra etmek, resmi bir işin gereğini yapmak *+ma(t)*

† ***İng*** *talisman* (a.a.) biçimi İspanyolca yoluyla Arapçadan alınmıştır.

›› tılsımlı

tımar [MEd y. 1300] *baka aylanu turdı ekin yérine = ¯tīmār kıldı ekinge* | [Tezk 1341] *dünya bir ¯tīmār-χānedür* [bakım evidir] *ve χalāyıḳ* [mahluklar] *anıŋ içinde delüler gibidür* | "Osmanlı devletinde bir beyin bakımına tevdi edilen mîrî arazi" [FatK <1481] *Çāşnīgīrlerden soŋra ¯tīmār müteferrikasıdur* || ~ ***Fa/OFa*** *tīmār* تیمار bakım, gözetim, tedavi

›› tımarhane, tımarlı sipahi

tın [LO 1876] *¯tın: Tınk gibi maden sesi. Saat ¯tın ¯tın çalmak, altın ¯tın ¯tın ötmek: Tıngırdamak. (...) ¯tınlamak: Çan ve kâse ve kubbe gibi ses vermek.* | [LO 1876] *¯tınlamak: Çan ve kâse ve kubbe gibi ün vermek.* ‖ : ***onom*** küçük ve boş metal nesneye darbe sesi → TIK

›› dınk, tın tın, tınk, tınla-

← DAN (DANGIL, DANK, TANTUN), TANGIR, TIN- (TINI), TINGIR

tın|mak "söylemek, konuşmak" [Kab 1432] *seni yalnız yimege komazlar, evvel ¯dınmadıklarına bakma* | [Men 1680] *¯tınmak, ¯dınmak: Loqui* [konuşmak] *(...) ¯tınmamak vel ¯dınmamak: Nihil dicere* [susmak]. || <? ***onom*** ***tın*** ses → TIN

← TINI

tınaz [İdrH <1402] *¯tınaz* [biçilmiş buğday yığını?] | [Nim-TS 1540] *tīġ* [Fa.]: *(...) savurmak için yığılan yığın ki aŋa ¯tınaz dirler* || ~ ***Yun*** *tināzo* *τινάζω* silkmek, sarsmak, savurmak << ***EYun*** *tināssō* *τινάσσω* a.a., özellikle yaba ile savurmak

tıngır "yay kirişi vurma sesi" [Dan 1360] *ok fışıldusı, yay ¯tınkıldusı, tüfeng patıldusı* | [LO 1876] *¯dingildemek, ¯tıngıldamak, ¯tonguldamak, ¯tıngır ¯mıngır, ¯tıngırtı* || : ***onom*** rezonanslı ve mükerrer hafif darbe sesi → TIN

›› dıgıl, dıngıl, dıngılda-, dingilde-, dıngıltı, dıngır dıngır, dıngırda-, dıngırtı, tıngır mıngır, tıngırda-, tıngırtı

tını "Fr *timbre* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯tını: Bir cismin titreşiminden çıkan sesi, başka bir cisim tarafından aynı yükseklikte çıkarılan sesten ayırdettiren özellik.* || < ***TTü*** *tın-* ses etmek, konuşmak *+I(g)* → TIN-

† ***Fr*** *tone* (a.a.) sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla üretildiği aşikârdır.

tıp[1] [Kut 1069] *nucüm bilse ¯ṭıbb ham yora bilse tüş* [astroloji ve tıp bilse, düş yorabilse] | [CodC 1303] *medicina - Fa: ¯teb - Tr: ot* | tıbbiye [YOsm: KT 1900] *¯tıbbiye: (...) tabib yetiştirmeğe mahsus mekteb-i ālī (...) ¯tıbbiyeli* || ~ ***Ar*** *ṭibb* طِبّ [*#ṭbb* fi°l] hekimlik mesleği ve ilmi (≈ ***Aram*** *ṭab, ṭabəthā* טב [*#ṭb*] iyi ≈ ***İbr*** *ṭiyyīb* טִיֵּיב [*#ṭwb*] iyileştirme ≈ ***İbr*** *ṭawbah* טוֹבָה iyilik, sağlık, selamet) → TAYYİP

›› tıbben, tıbbî, tıbbiye, tıbbiyeli

← TABABET, TABİP (ETİBBA)

tıp[2] [Bab-TS 1555] *debdebe* [Ar.]: *Ayak tavışı ¯dıpırtısı* | [LO 1876] *¯tıp tıp damlama, ¯tıpış tıpış yürüme. (...) ¯Tıpır tıpır tıpırdamak: Fare ve tavşan gibi yürümek.* || : ***onom*** ayak sesi, damla sesi

›› tımbır, tımbırda-, tımbırtı, tıpır, tıpırda-, tıpırtı, tıpış

tıpa [LO 1876] *tapa: Aslı ¯tıpa. Yuvarlak tıkaç, mantar. (...) tıkaç: Bez ¯tıpa.* || ≈ ***TTü*** *tapa* → TAPA

† *Tapa* sözcüğünün varyantıdır. Ses değişimi açıklanmaya muhtaçtır.

tıpkı [Men 1680] *¯tıbḳan* طبقاً *i. q. tabīḳan* طبيقاً || ~ ***Ar*** *ṭibḳan* طِبْقاً [*#ṭbḳ* zrf.] (tencere ve kapağı gibi) uygun olarak *+an* < ***Ar*** *ṭibḳ* طِبْق tencere kapağı, tencere kapağı gibi tam uyan şey ≈ ***Ar*** *ṭabaḳ* طبق tepsi, tencere kapağı → TABAK[1]

† *+ı* ekinin Türkçe üçüncü şahıs iyelik eki mi, Arapça zarf eki mi olduğu muğlaktır.

›› tıpatıp, tıpkılaştır-, tıpkısı

tır[1] [Muh-TS 1449] *havādan idüp şayḥā ditredi ¯dir dir cibāl* [dağlar] | tırıl/tiril "çıplak? deli?" [Atai-TS <1634] *nice ¯tırıl var ki girüp zahmete / avret ü oğlanla gider ʿişrete* | [LO 1876] *¯tiril tiril: İçi zayıf düşüp titremek, üşümek.* ‖ : ***onom*** ***tır/tir*** titreme sesi → TRANSPORT, ENTERNASYONAL, ROTA

† Avrupa TIR konvansiyonu 1959'da imzalandı.

›› tir tir, tırıl, tiril tiril

← TIRIVIRI, TIRLAT-, TIRT

tır[2] [Cum 1970] *sınırından geçecek ¯TIR kamyonları 30, otomobil ve otobüsler ise 25'erlik konvoylar halinde olacaktır.* | ~ ***Fr/İng*** *TIR* [abb.] < ***Fr*** *transports internationaux routiers* uluslararası karayolu taşımacılığı

tırak [LO 1876] *¯tırak, tıranka, tırıkka: Rakkas ve zembereği, kapı kanadı. ¯Tırak ¯tırak vurmak. ¯Tırankadak: küttedek.* || : ***onom*** çarpma sesi → TAK[2]

tıraş [CodC 1303] *radidi* [traş ettim] - *Fa: ¯trasidem - Tr: yuludum* [yülüdüm] | [Men 1680] *¯tirāş vulg. ¯trāş* || ~ ***Fa*** *tarāş* تَرّاش 1. kazıma, yontma, traş etme, 2. traş edilmiş şey, yonga, talaş

›› elmastıraş, tıraşla-

← HEYKELTIRAŞ, KALEMTIRAŞ, MATRUŞ, TALAŞ

tırıs [TDK1 1945] *¯tırıs: ... hızlı ve sarsıntılı bir hayvan yürüyüşü.* ‖ < ***?***

tırışka "uyduruk, önemsiz (argo)" [Mil 1991] *yeni kasetleri ¯Tırışkadan Nağmeler' piyasaya çıktı* ‖ < ***?***

† Denizcilik terimi olan *fırışka* "sert esinti" ile birleştirilmesi düşünülemez.

tırıvırı "önemsiz şey, ıvır zıvır (argo)" [Mil 2000] *TDK'nın raporunda 'keriz, şerefsiz, eşek, züppe, ulan, lavuk, aynasız, (..) ¯tırıvırı, tırışka' gibi argo kelimelerin de*

Levent Şahverdi Arşivi

radyo ve televizyonlarda çok kullanıldığı belirtildi. || < ***onom*** → TIR

tırkaz "kalın ahşap sürgü" [Terc-TS <1461] *al-iğlāḳ* [Ar.]: *(...) kapı ¯tırkāzlamak ve kapı kilidlemek ve kapı berkitmek.* | [Aht 1545] *şicār (Ar.): Kapu ardına koyup ¯tırkās ittükleri ağac.* || ~ ***?***

† ***Erm tur*** *դռնդ* "kapı" ile alakalı olsa gerekir. Ancak ▫DankALT 136'da önerilen biçimler spekülatiftir.

tırlat|mak "delinmek" [Cum 1987] *¯Tırlatmak, yeni bir argodur; sözlüklerde bulamazsınız, ama günlük dilde* || < ***onom*** *tır/tırıl* titreme sesi, zil sesi *+At-* → TIR

›› tırıl, tırla-

tırmala|mak [Arg 1533] *¯temalárum & termalárum: graffo côle unghie* [tırnaklarla tırmalarım] || < ***TTü*** *tırŋak/tırmak* tırnak *+AlA-* → TIRNAK

›› tırmalan-, tırmalat-

tırman|mak "tırnaklarıyla tutunarak çıkmak" [SN 1354] *çetük* [kedi] *gibi ¯dırmandı ol ağaca* | [LO 1876] *¯tırmanmak: Bayıra sarılıp emekler gibi çıkmak.* || < ***TTü*** *tırŋak/tarmak* tırnak *+(g)An-* → TIRNAK

›› tırmanıcı

tırmık [ETü: Kaş 1073] *¯tarmak* [pençe, özellikle yırtıcı kuş pençesi] | "pençe izi" [YusK-TS <1500] *kılurdı şafha-i nesrīnı ¯tırmuk / gök eyler cismini ururdı yumruk* | "... pençeye benzer alet" [Men 1680] *¯tırmık: Rastrum, rastelli* [bostan tırmığı]. || << ***ETü*** *tırŋak/tarmak* tırnak, pençe → TIRNAK

›› tırmıkla-

tırnak [ETü: IrkB <900] *toğan kuşuŋ ¯tırŋakı ügüşüpen kalıyu barmiş* [doğan kuşun tırnağı yaralanınca uçup gitmiş] || << ***ETü*** *tırŋak* insan veya yırtıcı hayvan tırnağı

† ***ETü*** */ŋ/* arasesi, ***TTü*** */n/* ve */m/* varyantlarını doğurmuştur. Karş. TIRMAN-, TIRMIK. Halk ağızlarında görülen *çırmık, çırmala-* varyantlarının mahiyeti açık değildir.

›› katır tırnağı, tepeden tırnağa

← ÇIRMIK, SIRNAŞ-, TIRMALA-, TIRMAN-, TIRMIK, TOYNAK

tırpan [Arg 1533] *¯terpán: falce grande* [büyük orak] || ~ ***Yun*** *drapáni δραπάνι* ekin biçme aracı, tırpan << ***EYun*** *drépanon/drápanon δρέπανον* a.a. < ***EYun*** *drepō δρεπω* (ekin vb.) biçmek

† Homeros'tan beri kaydedilmiş olan Yunanca sözcüğün etimolojisi belirsizdir (▫Chant 298). † Talmud Aramicesi *darbān* דַּרְבָּן "üvendire, tırpanın bir kısmı" (▫Jastrow 320) Yunancadan alıntı olabileceği gibi, ortak nihai kaynak bir başka dil de olabilir.

›› tırpanla-

tırrek [EkşiS 2010] *¯tırrek: hangi dilde olduğunu bilmiyorum ama çok korkak manasına gelen sözcüktür.* || ~ ***Kürd*** *tirek* 1. osuran, 2. (argo) kabadayı, caka satan kimse < ***Kürd*** *tir* osuruk

tırs|mak [Mil 1991] *kimileri acıklı, kimileri gülünç, kimileri ¯tırsınç* || ~ ***Kürd*** *tirsîn* korkmak ≈ ***EFa*** *trsa-* a.a. ≈ ***Ave*** *tərəsa-* a.a. << ***HAv*** **tres-* korkmak, titremek → TERÖR

† Karş. ***Fa*** *tarsīdan* "korkmak". Türkçe argo sözcük Farsçadan değil eşdeğer Kürtçe biçimden alınmıştır.

›› tırsak, tırsık, tırsınç, tırsıt-

← TERSA

tırt [EkşiS 2002] *¯tırt: 'vasat, layıkıyla olmayan, işe yaramayan' şeklinde anlamlar ihtiva eden bu nadide kelime dilimizdeki yerini günden güne pekiştirmektedir.* | [EkşiS 2004] *kurnazlık, sinsilik, yalancılık ağlarıyla örülmüş beyhude çırpınışlardaki bi boka yaramayan hal ve hareketlerin tümüne arkadaşlar arasında ¯tırtlık' diyoruz.* || < ***onom*** *tır* titreme sesi → TIR

tırtık tırtık "pul ve bazı sikkelerin kenarındaki perforasyon" [<1900] || tırtıkla- "kırparak çalmak, yankesicilik yapmak" [AR <1900] *bir hoplayışta manavın iki elmasını ¯tırtıkladı* || < ***TTü*** *tırt-* kırpmak, kenarından kesmek *+Uk*

† Karş. ***TTü*** *tırtıl* "posta pulu ve bazı madeni paraların kenar çentiği (19. yy)".

›› tırtıkçı, tırtıkla-, tırtıklan-

tırtıl [Nim-TS 1540] *sād-pāya* [Fa.]*: Ağac kurdı ve ¯tırtır* | [EÇ <1683] *dud yaprağı ¯tırtıl* طرطل *kurdı şeklünde kol kalınlığı canlı buzdan kurdlar idi* | "... pul ve sikke kenarındaki çentik" [LO 1876] *¯tırtıl, ¯tırtur: (...) sikke kenarında olan zincir.* || << ***TTü*** *tırtır* kurtçuk, larva <? ***TTü*** *tırt-* kırpmak, kenarından kesmek

† Karş. ***Erm*** *tırtur թրթուր* (a.a.). ▫Acar 2:214 bu sözcüğe Ermenice bir köken önerir; ancak verdiği 5. yy.'a ait metin örnekleri teyit edilemedi.

tıs [LO 1876] *¯tıs: kazın tevahhuş sesi. Söz söylemeyerek hafif nefes alıp korku ile süküt etme. Ortalık ¯tıs: Çıt yok.* || : ***onom*** dental üfleme sesi, sönme sesi

›› tısla-

tıynet [Taz 1482] *ẋılḳati müsteʿıdd-i istikmāl / ¯ṭīnetinde konulmış istidlāl* || ~ ***Ar*** *ṭīna(t)* طينة [*#ṭyn* fiʿla(t) msd.] 1. çamur, çömlekçi kili, 2. hammadde < ***Ar*** *ṭāna* طَانَ çamurla sıvadı

← TİTAN

ticaret [Rab 1310] *kızıl tüslüg teveler birle* [kızıl tüylü develerle] *¯ticāret kılur erdi* | [ÖM 1437] *Cānını verüp ayağuŋ tozını satun alan / Assı kıldı ol ¯ticāretden peşīmān olmasun* || ~ ***Ar*** *ticāra(t)* تجارة [*#tcr* fiʿāla(t) msd.] tüccarlık, alışveriş < ***Ar*** *tācir* تاجر → TACİR

† Arapça fiil denominatiftir.

›› ticarethane, ticari, ticarileş-

tifdruk [Cum 1956] *¯Tifdruk Matbaacılık Sanayii Anonim Şirketi İdare Heyetinden* || ~ ***Alm*** *Tiefdruck* «derin basım», bir ofset basım tekniği § ***Alm*** *tief* derin (< ***Ger*** **deupaz* a.a.) + ***Alm*** *Druck* basım, baskı → DİP[2]

tifo [Terak 1869] || < ***Fr*** *fièvre typhoïde* / ***İng*** *typhoid fever* tifüse benzer ateşli hastalık < ***YLat*** *typhus* tifüs → TİFÜS, +OİD

† Hastalık ilk kez 1826'da tespit edilmiş ve adlandırılmıştır. *Tifo* kısaltması Türkçeye özgüdür.

Levent Şahverdi Arşivi

›› paratifo, tifoit

tiftik [Sic-TS <1500] *kazgan 30, ¯diftik 700, çârşab ve gönlek 20* | [EÇ <1683] *ol ağacı kökleri sofî misvakı gibi ¯tiftik tiftik* [didik didik] *olur* | [LO 1876] *¯tiftik keçi: Ankaravî, kıvırcık.* || ~ ***Ar*** *tafṯīk* تَفْتِيك [*#fṯk* taf'ṯīl II msd.] didikleme, (hallaç) yün atma, didiklenmiş yün < ***Ar*** *fataka* فَتَكَ aniden ve şiddetle vurdu

›› tiftik keçisi

tifüs [Akab 1851] *¯tifos* || ~ ***YLat*** *typhus* bulaşıcı bir hastalık ☼ 1759 de Sauvages, Fr. tabip. ~ ***EYun*** *týphos τύφος* buhar, duman < ***EYun*** *týphō τύφω* tütmek

← TİFO

tigin [ETü: Or 735] *Köl ¯Tégin* [kişi adı] | [ETü: UyY 759] *Ozmış ¯tégin χan bolmış* [Ozmış Tigin han olmuş] | [ETü: Kaş 1073] *¯tigin, çoğul hali ¯tigit <Bu sözcüğün köleleri anlatmaktan çıkıp Afrasiyab'ın oğulları için kullanılan bir sözcük haline gelmesinin sebebi, onların babalarına olan saygıları nedeniyle 'kulunuz şunu yaptı, şunu kıldı' ifadesini kullanmalarıdır.>* || << ***ETü*** *tégin* köle, özellikle Hakanın kölesi, bir soyluluk unvanı ≈ ***Sogd*** *tikīn* a.a.

† ▫BaileyH 33-34 sözcüğün İrani kökenli olduğunu savunur.

›› tekin

tik[1] [TDK1 1945] *¯tik: İkide birde göz kırpma, omuz oynatma gibi irade dışı yapılan hareket.* || ~ ***Fr*** *tic* istem dışı kas seğirmesi

tik[2] [T&S 1892] *Tek ou Teck* [Fr.]*: Hind meşesi nevʿi, ¯tīk* تيك *ağacı.* || ~ ***İng*** *teak* bir tür tropik ağaç, bu ağacın tahtası ~ ***Malayalam*** *tekka*

† Güney Hindistan dillerinden.

tikel [YTü: Fel 1942] *¯tikel = Cüz'i = Particulier* || < ***YTü*** *tike* cüz +*Al* <? ***TTü*** *tek* → TEK

† Keyfî ses değişimi şüphesiz *tekel* sözcüğüyle eşseslilikten kaçınmaya müstenittir.

tiki "marka ve moda meraklısı genç kız" [Hür 1999] *satanistler tarafından (kimse onlar), "¯tiki" diye adlandırılan insanların dinlediği "hip hop"a da ilgim var.* || ~? ***marka*** *Tikky* Rotring firmasına ait kalem markası

tiksin|mek [Bab-TS 1555] *ʿâfa(t)* [Ar.]*: ... ve nesneden ¯ditsinmek.* | [Men 1680] *¯ditsinmek* | [LO 1876] *¯diksinmek, ¯tiksinmek: galatı titsinmek, ¯tiskinmek.* || << ***TTü*** *diksin-/ditsin-* iğrenmek, titizlenmek <? ***TTü*** *dik* +*sIn-* → DİK

† TTü 19. yy.'a dek sadece *titsin-/ditsin-* biçimi egemendir. Buna karşılık *Az diksin-, Trkm tiksin-* biçimleri görülür.

›› tiksinç, tiksindir-, tiskin-

tilavet [İrşM 1387] *¯tilāva kılmak Kur'en içinde on tört yirde turur* || ~ ***Ar*** *tilāwa(t)* تِلاوة [*#tlw* fiʿāla(t) msd.] yüksek sesle okuma, özellikle Kuran okuma < ***Ar*** *talā* izledi, takip etti → TALİ

tilcik "kelime" [YTü: Ataç 1948] *Orhan Aktürel benim uydurduğum ¯tilcikleri kullandığı gibi (örneğin: ¯tilcik), söz diziminde de benim tuttuğum yolu tutuyor* || < ***ETü*** *til/til* dil +*çUk* → DİL[1]

† Nurullah Ataç'ın ürettiği sözcük TDK tarafından benimsenmemiş ve Türkçe Sözlük'e alınmamıştır. Günümüzde daha çok parodi amacıyla kullanılır.

tilki [ETü: IrkB <900] *tebe titigke tüşmiş özin ¯tilkü yémiş* [deve çamura düşmüş onu tilki yemiş] | tülkü [Çağ: Pav <1500] *¯tülkü: renard* || << ***ETü*** *tilkü* a.a.

tillah [Mil 2003] *Onlar artık herhalde 'Erkekliğin ¯tillahı' mertebesine yükseliyor olmalı.* | [EkşiS 2000] *¯tillah: allah kelimesinin kullanılamıyacaa yerlerde kullanılan kelime. "tillaaanı s2iim' gibi.* || < ***Ar*** *Allah*

† Belki *vallahi billahi tallahi* deyiminden, "en son ve aşırı yemin" anlamında.

tilmiz [Sad 1574] *¯tilmīẕ-i fāzılı idı* [seçkin öğrencisi idi] || ~ ***Ar*** *tilmīḏ* تلميذ [*#tlmḏ* fiʿlīl q.] öğrenci, çırak ~ ***Aram*** *talmīdh* תלמיד [*#lmd*] a.a. < ***Aram*** *lamədh* öğrendi (≈ ***Akad*** *talmīdu* a.a. < ***Akad*** *lamādu* öğrenme, talim etme)

← TALMUD

tilt "bir tür oyun makinesi, pinball" [Cum 1964] *Bir yanda kızlar ve erkekler birbirleriyle ¯tilt, bilardo, tavla, satranç, iskambil oynarlarken* || ~ ***İng*** *tilt* 1. cirit oyunu, 2. birini veya bir şeyi iterek yerinden oynatma, kaydırma, 3. pinball makinelerinin sarsıldığında kilitlenmesini sağlayan mekanizma << ***Eİng*** *tealt* cirit

† İngilizce sözcük oyundaki bir mekanizmanın adı iken Türkçede oyunun adı olarak benimsenmiştir.

›› tilt ver-

tim "spor takımı" [İdman 1913] *Kulüp İstanbul'un en kuvvetli ¯timlerinden oldu.* | "... silahlı birlik" [TDK8 1988] *¯tim: Silahlı kuvvetlerde (...)* || ~ ***İng*** *team* takım, ekip < ***Ger*** **taum-* (öküz) çift koşmak

timpanI "orkestra davulu" [Cum 1947] *¯timpani'nin tonik ve dominant arasında dolaşan tokmakları* || ~ ***İt*** *timpani* [çoğ.] davullar, perküsyon < ***İt*** *timpano* tek yüzlü davul ~ ***EYun*** *týmpanon τύμπανον* Kybele ve Dionysos ayinlerine özgü davul, dümbelek ~? ***İbr/Aram*** *tūp, tuppā* תוף dümbelek

† Yunanca sözcüğün Sami kökeni için E. Masson Emp. sem. 94; ▫Chant 1144; ▫Rosol 101.

timsah [Yad <1421?] *¯timsāḥun kanından otuz dirhem günde onar dirhem yedireler* || ~ ***Ar*** *timsāḥ* تمساح [*#msḥ*] Nil nehrinde yaşayan bir sürüngen < ***Mıs*** *msāχ* a.a.

† Karş. ***Sumer/Akad*** *timşaχ* "ayı", belki "yırtıcı hayvan".

timsal [Taz 1482] *mübdiʿdür ki ıχtirāʿına şüret ü ¯timṣāl gerekmez* || ~ ***Ar*** *timṯāl* تمثال [*#mṯl* tifʿāl] temsil, model, heykel < ***Ar*** *maṯala* مثل benzedi, temsil etti → MİSİL

timüs [LT 1873] *Thymus [Fr.]: ¯timüs* || ~ ***YLat*** *thymus* göğüs kemiğinin altında bulunan hormon bezi ~ ***EYun*** *thýmos θύμος* 1. siğil, et beni, 2. a.a.

tin [ETü: Kaş 1073] *¯tın: ar-rūḥ wa'l-nafas* | [YTü: Cum 1934] *ÖnAsyada ne büyük oy (fikir) ve ¯tin (ruh) değ-*

Levent Şahverdi Arşivi

şikliği yarattığını anlamak | tinsel "ruhî, spiritüel" [YTü: Cum 1934] *bütün ¯tinsel (ruhî) kurtuluş ülküleri Tur çevresinde döner. Neden?* || ~ ***ETü*** *tın* can, nefes → DİN-

† TTü kullanılmayan bir kelime iken Dil Devrimi döneminde Kaşgarî'de bulunarak dolaşıma sokulan sözcüklerdendir. TTü biçimin normal ses evrimi çerçevesinde *din* olması gerekirdi. Anlam için karş. ***EYun*** *psyχē*, ***Lat*** *spiritus*, ***Ar*** *rūḥ* (1. nefes, 2. ruh).

›› tinbilim, tinsel

← DİNLEN-

tiner "boya inceltici" [İTO 1924] || ~ ***İng*** *thinner* inceltici < ***İng*** *thin* ince, inceltmek +*er* << ***Ger*** **thunni-* << ***HAv*** **tn-u-* < ***HAv*** **ten-* çekmek, germek, uzun → TANSİYON

›› tinerci

tip[1] [Bah 1924] ¯*tip: Aynı cinsten olan şeylerin evsaf-ı esasiyesini cem eden ideal nümune, model.* | tipleme [Cum 1968] *'Hareket' ve ¯tipleme'ye dayanan çok sevimli bir komedidir.* | tektipleştirici [Hür 2004] *AB ne ¯tektipleştirici ideolojik bir çatıdır ne de gerçeklerden kopuk bir yeryüzü cennetidir.* || ~ ***Fr*** *type* 1. matbaa hurufatı, 2. edebiyatta kişilik kalıbı, 3. ilgi veya dikkat çekici kişilik ~ ***EYun*** *týpos* τύπος baskı, basım, damga < ***EYun*** *týʼ(m)pō* τύ(μ)πω vurmak, dövmek, darp etmek << ***HAv*** **tu(m)p-*

›› tektipleştir-, tipik, tipitip, tiple-, tipleme, tipsiz

← ARKETİP, LİNOTİP, PROTOTİP, STEREOTİP, TİPOGRAFİ, TİPOLOJİ

tip[2] "basketbol terimi" [EkşiS 2000] ¯*tip: basketbolda çember üstünde gezen ya da yakına seken topu parmak ucu ile iterek sayı yapma* | "... bahşiş" [EkşiS 2001] || "... ipucu" [EkşiS 2002] || ~ ***İng*** *tip* 1. ipucu, 2. bahşiş < ***İng*** *tip* (fiil) eliyle hafifçe dokunmak, ipucu vermek, dokunarak devirmek

tipi [ETü: Kaş 1073] *kalın bulutuġ ¯tüpi sürer, karaŋġu ışıġ urunç açar* [kalın bulutu fırtına sürer, karanlık işi rüşvet açar] || << ***ETü*** *tüpi* sert rüzgâr, fırtına <? ***ETü*** *tüp* kök → DİP[1]

tipografi [NK 1873] ¯*tipografi* | [Cum 1930] *2 adet ¯Tipo makinesi Augsburg* || ~ ***Fr*** *typographie* 1. matbaacılıkta yükseltilmiş metal hurufatla baskı işi, 2. hurufat, hurufat tasarımı → TİP[1], GRAF(O)+

›› tipo, tipografik

tipoloji [Mil 1968] *sönmeğe mahküm bir ¯tipolojiyi ifade eder* || ~ ***Fr*** *typologie* tipleme, tip yaratma bilgisi → TİP[1], +LOG

›› tipolojik

tirad [ResC 1912] || ~ ***Fr*** *tirade* nutuk çekme, tiyatroda uzun monolog < ***Fr*** *tirer* çekmek +*()t°* << ***Lat*** *trahere, tract-* a.a. → TRAKTÖR

← TİRAJ, TİRAMİSU, TİRAMOLA, TİRBUŞON, TİRFON

tiraj "filateli terimi" [Cum 1932] ¯*tiraj miktarının neşredilmemesi ecnebilerin rağbetini azaltmıştır.* | "... basın terimi" [Cum 1934] *haftalık gazeteler arasında en fazla ¯tiraj yapan* || ~ ***Fr*** *tirage* 1. çekme işlemi, çekiş, 2. matbaacılıkta bir defada basılan nüshaların tümü < ***Fr*** *tirer* çekmek +*age* → TİRAD

tiraje [Men 1680] ¯*tirāre, ¯tirāze aut ¯tirāje: Iris caelestis.* || ~ ***Fa*** *tirāza/tirāja* gökkuşağı

tiramisu [Mil 1995] *Tatlı olarak cheesecake, ¯tiramisu yiyebilirsiniz.* || ~ ***İt*** *tiramisù* «al götür beni», bir tür tatlı < ***İt*** *tira* çek!, alıp götür! → TİRAD

† Türk restoran kültüründe ilk kez 1985'te Şamdan'da görüldü, 1990'ların ortasında yaygınlaştı.

tiramola "gemicilikte ipi veya küreği çekip bırakma" [MMem 1557] *barçalar ¯tiramola edüp yaᶜnî âlât bozup Hürmüz cânibine pocalatup yüz döndürdiler* || ~ ***İt*** *tiramolla* çek gevşet § ***İt*** *tira* çek (< ***İt*** *tirare* çekmek) + ***İt*** *molla* gevşet → TİRAD, MOLA

tiran [Cum 1940] *harb fırtınalarına ve ¯tiranlık tehdidlerine mukavemete salih olduğumuzu* || ~ ***Fr*** *tyran* zorba ~ ***OLat*** *tyrannus* a.a. ~ ***EYun*** *tyránnos* τυράννος egemen, iktidar sahibi, zorba

← TİRANOZOR

tiranozor [Mil 1973] *en büyük et yeyici dinazora ¯tiranozorus adı verilir.* || ~ ***İng*** *tyrannosaurus* bir tür dinozor ☼ 1905 Henry Fairfield Osborn, Amer. doğabilimci. § ***EYun*** *tyránnos* τυράννος zorba + ***EYun*** *saúros* σαύρος kertenkele → TİRAN, DİNOZOR

tirbuşon [<1880] || ~ ***Fr*** *tire-bouchon* «tıpa-çeken», şişe mantarı çekme aracı § ***Fr*** *tirer* çekmek + ***Fr*** *bouchon* tıpa, mantar → TİRAD, BİJON

›› tirbişon, tirbüşon

tire[1] [TDKur 1933] *Efendim, iki ¯tire arasında bir mazeretimi arzedeceğim* | [Özön 1961] ¯*tredünyon: Fransızcada bileşik kelimelerin parçalarını ayırmaya yarayan (-) işaretinin adı.* || ~ ***Fr*** *trait d'union* yazıda bileşik kelimeleri gösteren kısa yatay çizgi, - << ***Lat*** *tractum* çekilen şey, çizgi < ***Lat*** *trahere, tract-* çekmek → TRAKTÖR

← TİRE[2]

tire[2] [Men 1680] ¯*tīre iplığı: Filum subtile album* [ince beyaz iplik]. || ~ ***İt*** *tira* şerit, tel < ***İt*** *tirare* çekmek << ***Lat*** *trahere* a.a. → TİRE[1]

tirfil itrifil [Yad <1421?] *issiden baş ağrısı olan kişiye ¯itrifil kişnîci nâfîdir* || ~ ***Yun*** *trifillion* τριφύλλιον yonca, üçyaprak § ***EYun*** *treis* τρεῖς üç + ***EYun*** *phýllon* φύλλον yaprak → TRİ+, FİLİZ

tirfon [x 1934] || ~ ***Fr*** *tire-fond* «taban-çeken», bir tür büyük vida § ***Fr*** *tirer* çekmek + ***Fr*** *fond* taban, zemin → TİRAD, FON[1]

tirhandil [LF 1917] || ~ ***Yun*** *trexantirion* τρεχαντηριον ön ve arkası gaga şeklinde yüksek iki yelkenli balıkçı teknesi << ***OYun*** *troxantēr* τροχαντηρ dümeni gemi gövdesine bağlayan pim +*ion* (▫LF 585-586)

† ***Prov*** *trincadura* "Batı Akdeniz'e özgü bir tür hafif tekne" <? ***OLat*** *trincar* "kesmek" ile etimolojik ilişkisi açık değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

tirit [Aht 1545] *çanak içine etmek* [ekmek] *doğrayıp ıslatmak ve ¯terîd etmek* | [Men 1680] *serîd* ثريد *&* *serîdet* ثريدة*, pl. serd* ثرد *& serâid. Communiter tam Persis quam Turcis* [hem Türklerde hem Acemlerde] *¯terîd, vul.* [halk dilinde] *¯tirîd. Panis intritus frustulatim.* | "... çok yaşlı" [EÇ <1683] *hemân içlerinde bir ¯tirîd koca, Koca Murâd Paşadan kalmış Koca Ahmed Ağa eyitdi* | [Elo 1961] *suyuna ¯tirit eleştiriler* || ≈ ***Fa*** *tarîd* ثريد süte veya et suyuna batırılmış ekmek ~ ***Ar*** *ṯarîd* ثريد [*#ṯrd* fa'īl sf.] a.a.

›› suyuna tirit, tiridi çık-

tirkeş [SN 1354] *Çeker ¯tîrkeşinden seher yél bigi* || ~ ***Fa*** *tîrkaş* تيركش 1. ok-çeken, okçu, 2. ok torbası § ***Fa*** *tîr* ok + ***Fa*** *kaş* çeken → KEŞ[1]

tiroit [Cum 1938] *Hakikî gençliği yalnız ¯tiroid guddelerinde ve bahar kasidelerinde değil* || ~ ***Fr*** *thyroïde* gırtlak üstü bezi (iki kanatlı kapıya benzer biçiminden ötürü) ☼ 1560 Amboise Paré, Fr. hekim. ~ ***EYun*** *thyroeidēs θυροειδης* kapı gibi olan < ***EYun*** *thýra θύρα* kapı << ***HAv*** **dhurā-* < ***HAv*** **dhwer-* kapı → DER[1], +OİD

tirsi [LO 1876] *¯tirsi: Lüfer kadar bir balık ki tirhos azmanı derler.* || ~ ***Yun*** *thrissa/frissa θρίσσα/φρίσσα* sardalyaya benzer bir balık, alosa fallax << ***EYun*** *thrissa θρίσσα* a.a.

tirşe [Men 1680] *¯türşe: kuzı kulağı* | [LO 1876] *¯tirşe rengi: Yeşilsi açık renk.* || ~ ***Fa*** *turşa/turşak* ترشه/ترشك ekşi bir ot, kuzu kulağı < ***Fa*** *turş* ترش ekşi +*a* → TURŞU

† ***Osm*** *tirşe/tirişe/terāşe* "parşömen" sözcüğü ile etimolojik ilişkisi yoktur.

tiryak [Kut 1069] *kerek ḳat şalīṣa kerek ¯tiryāk it* [ister şelise kat, ister tiryak hazırla] | [GülM 1429] *bu çarχuŋ ḳahrı zehrine bundan özge ¯tiryāk dermān olmaz* | tiryaki [Arg 1533] *¯tiriacchi: fantastico ... uno homo indiavolato* [mecnun, afyon müptelası?] || < ***Fa*** *tiryāk* ترياك 1. panzehir, 2. (mec.) afyon ~ ***EYun*** *thēriakē θηριακη* Pontus kralı Mithridates'e atfedilen anti-zehir < ***EYun*** *thḗrion θήριον* zehirli yılan

›› tiryaki

tişört [Mil 1965] *üstün kaliteli Antron ipekli ¯tişortları* || ~ ***İng*** *tee-shirt* T harfi şeklinde kesilmiş kısa kollu bluz § ***İng*** *tee* T harfi + ***İng*** *shirt* gömlek (<< ***Eİng*** *scyrte* biçilmiş giysi << ***Ger*** **skeran* kesmek << ***HAv*** **(s)ker-*[1] kesmek) → KORTEKS

titan [LT 1873] *Titane* [Fr.]: *¯titan* | [T&S 1892] *Titane* [Fr.]: *¯titan denilen cism-i basit-i madeni.* || ~ ***Fr*** *titane* 1. Yunan mitolojiisinde bir dev, 2. kimyada bir element / ***YLat*** *titanium* kimyada bir element ☼ 1795 Martin Heinrich Klaproth, Alm. kimyacı. < ***EYun*** *titanos τίτανος* ak toprak, kireç +*ium* ≈ ***Akad*** *ṭīṭu* çamur, çömlekçi kili → TIYNET

† Yunanca sözcük bir Sami dilinden alınmıştır. ▫Rosol 100. Yunan mitolojisinde gücünü yitirmiş eski tanrılara verilen *Titânes* adı, bir olasılıkla bir Sami dilinde "kilden idol, sanem" deyiminden alıntıdır.

›› titanyum

titiz [ETü: Kaş 1073] *¯titiz* <tadı acı/kekremsi olan her şey, örneğin halile otu veya benzeri> | [Men 1680] *¯titiz: çekişgen ādem. Rixosus homo, iracundus, morosus.* [öfkeli ve huysuz kişi] | [KT 1900] *¯titiz: (...) zor memnun olur, müşkülpesend.* | [TDK1 1945] *¯titiz: En ince ayrıntılara kadar önem veren kimse.* || << ***ETü*** *titiz* keskin veya kekremsi (tat) ≈ ***ETü*** *titig* zonklama, titreşme

† 20. yy başlarına dek olumsuz anlamı ağır basan bir sıfat iken, güncel kullanımda olumlu anlam kazanmıştır.

›› titizlen-

← TEDİRGİN, TİTRE-

titr "yazı başlığı" [Cum 1937] *Avrupalılar bu evamir-i aşere* [On Emir] *terkibini bir çok vesilelerle ¯titr olarak kullanmışlardır.* | "... unvan" [Cum 1958] *Konservatuvarı bir şöhret basamağı ve dışarıda gazinolarda bir ¯titr olarak kullanıp* || ~ ***Fr*** *titre* yazı başlığı, unvan << ***Lat*** *titulus* kitabe, yazıt, ün, unvan

† Karş. ***İng*** *title* (a.a.).

← TİTRASYON

titrasyon [Mil 1951] *¯titrasyonlarda ve diğer mikrop ve virüs işlerinde kullanmak üzere* || ~ ***Fr*** *titration* bir kimyasal eriyikte bileşenlerin yoğunluğunu ölçme yöntemi, volümetrik analiz < ***Fr*** *titrer* |den.] sıfat ve rütbesini belirlemek, adını koymak +*()tion* < ***Fr*** *titre* unvan, sıfat → TİTR

† Fransızcada tercih edilen sözcük *titrage* 'dır. Türkçe biçim Almanca veya İngilizce etkisi gösterir.

titre|mek [ETü: Bud <1000] *başı ¯titreyür* | [ETü: Kaş 1073] *kişi tumlıġdın ¯titreşdi* [soğuktan titredi] | [SN 1354] *Gerek ¯didremek bize sögür bigi* || << ***ETü*** *titre-* (korku, soğuk veya öfkeden) bedenen sarsılmak < ***ETü*** *titiz* kekremsi veya öfkeli +*(g)A-* → TİTİZ

† Sonseste z > r değişimi tipiktir.

›› titrek, titreş-, titreşim, titreşime al-, titreşimli, titret-

tiyatro [GösS 1840] *Beyoğlunda kāin Odeon nām ¯tiyatroda komedi ve ¯opera taʿbir olunur baʿzı sanāyī icra olunmak üzere* | teatral "[Fr théatral] tiyatrovari" [Cum 1938] *gençliğin prensi denebilecek hararetli ve ¯teatral bir tabiattir* || ~ ***Fr*** *théatre* sahne gösterisi << ***Lat*** *theatrum* a.a. ~ ***EYun*** *théatron θέατρον* gösteri yeri, tiyatro < ***EYun*** *theáomai θεάομαι* bakmak, seyretmek +*tēr* → TEOREM

† İstanbul'da Türkçe gösteri yapan ilk tiyatro, *Teatro-i Osmani* adıyla 1869'da kuruldu. † Erken dönem Fransızca alıntılarda, çift sessizle biten eril sözcüklere +*o* eklenmesi kuraldır.

›› teatral

← AMFİTEATR

tiye al|mak ti işareti [TDK2 1955] *¯ti: Süel* [askeri] *bir törende (...) boru ile verilen ¯ti işareti* | tiye almak "hicvetmek" [Mil 1975] *Franco rejimini ¯tiye alan bir İspanyol Parodi Tiyatrosu* || < ***TTü*** *ti* borazan sesi < ***onom***

›› ti, ti işareti

Levent Şahverdi Arşivi

tiz [Kıp: CodC 1303] *prestus* [çabuk] - *Fa:* ¯*tez* - *Tr: terk vel* ¯*tez* | "çabuk" [YusŞ <1348] *diseydiŋ öndin baŋa / ¯tīz çāre bulur-ıdım ben saŋa* | "... keskin" [GülM 1429] ¯*tīz dişlü kaplana* | [Sad 1574] *Rūm diyārine dendân-i tamā'ı ¯tīz idüp* [Rum diyarına tamah dişlerini sivriltip] || ~ ***Fa/OFa*** *tīz/tēz* تیز 1. keskin, sivri, 2. çabuk, hızlı ≈ ***Ave*** *taeça-/taeja-* a.a. ≈ ***Sans*** *tic-, tigma* तिज्, तिग्म keskin veya sivri olmak; sivri << ***HAv*** **(s)teig-* a.a.

›› tizleş-, tizleştir-, tizlik

← ETİKET (JOYSTİCK, STİKER), KEZZAP, STİGMA (ASTİGMAT), TEZ[1], TIĞ

tofu [Hür 1998] *Chili sosuyla yapılmış ve içine kıyılmış tavuk konulan ağır ateşte pişirilen* ¯*tofuyu mutlaka denemelisiniz.* || ~ ***İng*** *tofu* mayalanmış soya fasulyesinden elde edilen yiyecek ~ ***Jap*** *tōfu* 豆腐 a.a. ~ ***Çin*** *dòufu* 荳腐 «mayalanmış fasulya», a.a.

tohum [CodC 1303] *semen* - *Fa:* ¯*tokm* & ¯*tohm* - *Tr: ourluk* [öğürlük] | [Men 1680] ¯*toχm vul.* ¯*tohum* || ~ ***Fa*** *tuχm* تخم bitki tohumu, döl, soy << ***OFa*** *tōhm/tohm* a.a. << ***EFa*** *tauma-* aşiret, aile ≈ ***Ave*** *taoχman-* a.a. ≈ ***Sans*** *tokā* तोक bir kişinin soyundan gelenler << ***HAv*** **teuk-* tohum vermek, soyunu sürdürmek

† ***Erm*** *dohm* դոհմ "aşiret, hanedan" Orta İrancadan alıntıdır.

›› tohumluk

tok[1] [ETü: Or 735] *bodun boguzı* ¯*tok erti* [boyların bogazı tok idi] || << ***ETü*** *tok* dolu, doymuş < ***ETü*** *tod-/to-* doldurmak, doymak *+Uk* → DOL-

† Önseste rutin */t/ > /d/* evrimi final */k/* sesi etkisiyle engellenmiş olmalıdır.

›› tokluk

tok[2] "fokurdamak" [TDK1 1945] ¯*tokurdamak: Hava su içinden top top çıkarken ses çıkarmak.* || : ***onom*** sert ve pes darbe sesi → TAK[2]

›› tokur, tokurda-, tokurtu

toka [ETü: Kaş 1073] ¯*toku* [kemer tokası], *er* ¯*tokuladı* [adam kayışa halka taktı] | [Kıp: CodC 1303] *fibula* - *Tr:* ¯*toga* | "bardak tokuşturmak" [AMEfl 1875] *'Sıhhatinize' diye Rakım ile* ¯*toka ederek içtiler* | "... mal veya parayı elden vermek (argo)" [HRG <1930] *Haydi parayı* ¯*toka et bakalım* | "... el sıkışmak" [TDK1 1945] ¯*toka: El sıkışma.* ¯*Toka* ¯*etmek: El sıkışmak.* || << ***ETü*** *toku* kemer tokası < ***ETü*** *tokı-* *+gU* → DOKU-

† Karş. ***Moğ*** *toğukay* "kemer tokası, aşık kemiği, tartı için kullanılan metal parçası". † ***OLat/İt*** *toccare* "dokunmak" fiili ile benzerliği muhtemelen ses yansımasına dayanır.

›› toka et-, tokalaş-

tokat [LO 1876] ¯*tokat: El içi gibi yer. El içiyle vurulan sille.* || < ***TTü*** *tokı-/toka-* dövmek, vurmak *+Ut* → DOKU-

† Normal koşullarda *dokıt* veya *dokut* beklenir. Kalın sesli dizide */t/* ve */k/* içeren köklerde beliren */a/* arasesi için karş. *çatal, dokanmak, tutam,* tutamak.

›› tokat at-, tokat ye-, tokatçı, tokatla-

toklu [ETü: Kaş 1073] ¯*tok yılkı* [boynuzsuz hayvan] *(...)* ¯*toklı* [altı aylık koyun] || << ***ETü*** *toklı* altı aylık koyun (≈ ***ETü*** *tokım* kesilecek hayvan) <? ***ETü*** *tokı-* dövmek, bıçak çalmak → DOKU-

† Belki ***ETü*** *tok* "kel, boynuzsuz?" ile ilgili olabilir. Her durumda sözcük yapısı muğlaktır.

tokmak [ETü: Kaş 1073] ¯*toḳımaḳ* <çırpıcıların kullandığı tokmak> | [Men 1680] ¯*toḳmaḳ* || << ***ETü*** *tokımak* vurma aleti < ***ETü*** *tokı-* vurmak *+(A)mAk* → DOKU-

† Önseste TTü mutat olan ötümlüleşmenin *(dokmak)* görülmemesi dikkat çekicidir.

›› tokmakla-

toksik [Göv 1930] ¯*toksik: Zehir, zehirli.* || ~ ***Fr*** *toxique* / ***İng*** *toxic* zehirli ~ ***Lat*** *toxicum* a.a. ~ ***EYun*** *toksikón τοξικόν* ok ucuna sürülen özel zehir < ***EYun*** *tóksa τόξα* ok *+ik°*

›› antitoksin, toksifikasyon, toksikolog, toksikoloji, toksikomani, toksin, toksisite

← DETOKS

tokuş|mak [ETü: Kaş 1073] ¯*begler* ¯*tokışdı* <beyler savaştı> | [Men 1680] ¯*dokuşmak: Collidi, confligere, pugnare.* || << ***ETü*** *tokış-* dövüşmek, çarpışmak < ***ETü*** *tokı-* dövmek *+lş-* → DOKU-

›› tokuştur-

tokyo "plastikten açık terlik" [Mil 1969] *ayağımdan* ¯*tokyolar çıktı* || ~ ***öz*** *Tokyo* Japonya'da bir şehir < ***Jap*** *tōkyō* 東京 doğu başkenti

tolerans [Bah 1924] ¯*tolerans: Müsamaha, tesahül, herkesi kendi dininde serbest bırakma.* || ~ ***Fr*** *tolérance* tahammül < ***Fr*** *tolérer* kaldırmak, tahammül etmek *+entia* ~ ***Lat*** *tolerare* a.a. << ***HAv*** **telə-es-* < ***HAv*** **telə-* kaldırmak, tartmak, ağırlık taşımak

† Aynı kökten ***Lat*** *tollere,* ***EYun*** *téllō, tol-* "kalkmak, kaldırmak", *télos* "vergi".

›› intolerans, intolerant, tolerant, tolerasyon, tolere

← ANADOLU, FİLATELİ

tolga [Kıp: CodC 1303] *ceruelera* [kafa zırhı]- *Tr:* ¯*toulga* | [DK <1400?] ¯*ṭuğulkasını yuğurdu, kapakların sıyırdı, oğlanı alımadı.* | [Çağ: Pav <1500] ¯*davulġa: casque.* || ~ ***Moğ*** *taġulġa* miğfer

† Moğolca sözcük muhtemelen ***ETü*** *tolġa-* "dolamak" fiili ile ilgilidir. Karş. dolak.

tolüen [T&S 1892] *Toluéne* [Fr.]: ¯*tolüïn, tolu pelesenginden muharrec münsariül-terkib* [solvent] *bir maddedir.* || ~ ***Fr*** *toluène* kimyada bir solvent ☼ 1841 Delville, Fr. kimyacı. < ***İsp*** *tolu* bir tür tropik ağaç, bu ağaçtan elde edilen reçine < ***öz*** *Tolu* Kolombiya'da bir kent

tom(o)+ ~ ***Fr/İng*** *tomo+* [bileşik adlarda] kesme < ***EYun*** *tómos τόμος* kesme, kesik < ***EYun*** *témnō, tom- τέμνω, τομ-* kesmek << ***HAv*** **tem-* a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

← ANATOMİ, ATOM (SUBATOMİK), DİKOTOMİ, ENTOMOLOJİ, HİSTEREKTOMİ, LOBOTOMİ, TOMAR, TOMOGRAFİ, VASEKTOMİ

TOMA [Cum 2011] *Polisler gaz bombaları ve ¯TOMA araçlarını kullanarak emekçilerin üzerine yürüyüşünü burada da sürdürdü* || < ***TTü*** *toplumsal olaylara müdahale aracı* [abb.]

† Kasım 2010'da emniyet teşkilatına katılan mekanize su sıkma araçlarının adıdır.

tomar [YusZ <1377] *uşbu sāᶜat getürem sizden ¯ṭūmār* | [Kab 1432] *bir deste kāğıddan yaᶜnî yigirmi-beş ṭabaḳ kāğıddan bir manşūrī ¯ṭūmār burulmuş* ‖ ~ ***Ar*** *ṭūmār* طومار [*#tmr*] rulo halinde kitap, mecelle ~ ***OYun*** *tomárion* τομάριον [küç.] a.a. < ***EYun*** *tómos* τόμος 1. kesilmiş şey, dilim, 2. bir kitabın her cildi, kesilip kalıplanmış kâğıt rulosu, kitap *+arion* → TOM(O)+

† ***Lat*** *tomus* > ***Fr/İng*** *tome* "kitap rulosu, kitap cildi" Yunancadan alınmıştır.

tombak [ŞSic 1816] *ecnas-ı fincan ve ¯tombak ve Saksonya tabak envaı* | [LO 1876] *¯tombak: Altın karışık ve altın kaplama bakır ve tunç.* ‖ ~ ***İng*** *tombac* bakır-çinko alaşımı ~ ***Malay*** *tembaga* bakır

tombala [AM <1900] *Amma bazan familyaca ¯'tombola' denilen oyun ile mücerred eğlence için oynanılan ufak tefek şeyler* || ~ ***İt*** *tombola* 1. takla, tepetaklak, 2. tombala oyunu < ***It*** *tombare* düşmek

tombul [LO 1876] *¯tombul: Yuvarlak, pombul.* | [LO 1876] *¯tombalak: Düşer yuvarlanır.* || < ***TTü*** *top +Il* → TOP[1]

† Yansıma seslerin kararsız ve zayıf biçimleri için karş. *tak* > *dangıl/dangır, cup* > *cumbul, lak* > *langır, şak* > *şangır* vb. Ne var ki *top* sözcüğü yansıma ses olarak değerlendirilemez.

›› tombak, tombalak, tombik, tombiş

← DOMBİLİ

tomografi [Mil 1964] *Süreyyapaşa Sanatoryumu ihtiyacı bulunan 1 adet ¯Tomografi (Planigraf) cihazı* ‖ ~ ***İng*** *tomography* «kesit-yazım», bedeni kesitler halinde görüntülcme işlemi ve bu işi yapan cihaz → TOM(O)+, GRAF(O)+

tomruk [ETü: Kaş 1073] *er burnı ¯tomurdı* [burnu şişti? kanadı?], *er yıġaç ¯tomurdu* [direk ya da tomruk yapmak için ağacı yuvarlak olarak kesti] *(...) ¯tomrum yıġaç* [kesilmiş ağaç kütüğü] | [İdrH <1402] *¯tomruk* [ağaç kütüğü?] | [Terc-TS <1461] *al-miḳṭara* [Ar.]: *Ve daχı ¯tomruk ve kütük didükleri ağacdur ki bir nice yerde kertikleri ve delükleri olur ve dutsakların ayaklarını ol kertiklerüŋ içlerine sokarlar.* || < ***ETü*** *tomur-* şişmek, yuvarlak hale gelmek *+Uk* → DOMAL-

† Karş. ***Moğ*** *tomura-* "büyümek", *toburuu* "kabarmış şey, top, yumru". İkinci sözcük ***ETü*** ****topuruġ*** veya *topuz* eşdeğeridir. Yapısı meçhul olan ****tom*** köküyle *top* arasında yapısal bir ilişki düşünülebilir. Karş. *tombul* << **topul.

tomurcuk [Bud <1000] || [İdrH <1402] *¯tomurcuk* [gonca] || << ***ETü*** *toġurçuk/*toŋurçuk* şişkin şey, top, gonca *+çUk* <? ***ETü*** *toŋuz* şişkin şey, domuz → DOMAL-

† Karş. ***Moğ*** *toġurçaġ/tomurçaġ* "çiçek, kabarık şey, kozalak". † Anlam ilişkisi için karş. GONCA, FLORA.

›› tomur, tomurcuklan-

ton[1] [İkdam 1899] *teganni edilen parçanın hangi ¯tonlara modüle ettiğini göstermek için...* | <u>tonalite</u> [İkdam 1899] *Çünkü bir ¯tonalitenin akor parfesi kendisinin toniği ile...* || ~ ***Fr*** *ton* 1. gerilim, 2. çalgı telinin gerilimi, ses perdesi, vurgu << ***Lat*** *tonus* a.a. ~ ***EYun*** *tónos τόνος* [dev.] a.a. < ***EYun*** *teinō τείνω, τον-* germek << ***HAv*** **ten-yo-* < ***HAv*** **ten-* çekmek, germek → TANSİYON

›› izoton, izotonik, tonal, vazotonik

← ATONAL, BARİTON, DETONE, DİYATONİK, ENTONASYON, HİPOTENÜS, KATATONİ, MONOTON, PENTATONİK, PERİTON, TENDON, TONER, TONİK (SEROTONİN), TONMAYSTER

ton[2] [T&S 1892] *Tonne française* [Fr.]: *Fransız tonilatosu, ¯tono, bin kilo. Tonne anglaise: bin otuz kilo.* ‖ ~ ***Fr*** *tonne* 1. çok büyük fıçı, 2. a.a. << ***OLat*** *tonna/tunna* büyük fıçı ~ ***Kelt***

›› groston, kiloton, megaton, tonaj

← TONİLATO, TÜNEL

ton[3] [Bah 1924] *¯ton: Sıcak ve mutedil denizlerde tutulan bir balık.* ‖ ~ ***Fr*** *thon* orkinos balığı << ***Lat*** *thunnus* a.a. ~ ***EYun*** *thýnnos θύννος* a.a.

† ***İng*** *tuna* (a.a.) biçimi son yıllarda yaygınlaşmıştır. *Tuna* nehir adıyla ilgisi yoktur.

toner "fotokopi mürekkebi" [Mil 1985] *Fotokopi malzemelerinde süper indirim (...) Toshiba T.44 ¯Toner 7750 TL.* ‖ ~ ***İng*** *toner* (cilt) geren, (renk) doygunlaştıran, ton veren < ***İng*** *tone* gerilim, renk doygunluğu, ses perdesi *+er* ~ ***Lat*** *tonus* → TON[1]

tonet [Mil 1985] *Herkes bir sandalye istiyor efendim, hem de ¯Thonet olacak.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *thonet* bir tür mobilya < ***öz*** *Michael Thonet* Avusturyalı mobilya yapımcısı (d. 1796)

tonga "kandırma (argo)" [Mikh 1929] *¯tongaya bastırmak: Tromper, duper.* ‖ < ***?***

tonik [İkdam 1899] *Çünkü bir tonalitenin akor parfesi kendisinin ¯toniği ile...* || ~ ***Fr*** *tonique* 1. diyatonik dizinin ilk notası, 2. güç veren, kuvvet şurubu ~ ***OLat*** *tonicus* a.a. ~ ***EYun*** *tonikós τονικός* geren, güç veren < ***EYun*** *teinō, ton- τείνω, τον-* germek *+ik°* → TON[1]

← SEROTONİN

tonilato [Düs 1872] *katarların hareketinden evvel tahkik olunur ¯tonelatosunun küsuratı* | [LO 1876] *¯tonelata: Fıçı manasına, deniz hamulesi hesabı. Sekiz yüz kıyye yahud sekiz kantar itibar olunur.* || ~ ***İt*** *tonnellato* 1. fıçılanmış, 2. gemilerde hacim birimi < ***OLat*** *tonnella* [küç.] fıçı < ***Lat*** *tonna/tunna* büyük fıçı → TON[2]

tonmayster [Mil 1953] *¯Tonmaysterler müzik neşriyatı yapıldığı vakit bu mikrofonları ... salonun muhtelif köşe-*

Levent Şahverdi Arşivi

lerine yerleştirirler. || ~ ***Alm*** *Tonmeister* ses uzmanı, orkestrada ses perdesini belirleyen çalgıcı § ***Alm*** *Ton* ses + ***Alm*** *Meister* usta → TON[1], MASTER

tonoz [Kab 1432] *¯tolos* | [Men 1680] *¯tolos* طولس: *Testudo, fornix arcuatus, arcus* [kemerli veya kavisli çatı, kemer]. | [LO 1876] *¯tolos: Kubbe gibi müdevver olmayıp tülânî olan kemer. Tünel bu asıldandır.* | [AR 1898] *mahud ¯tonoz* طونوز *¯altı gazinolarda otururşanız kendinizi koruyun* || ~ ***Yun/EYun*** *thólos θόλος* kubbe, kubbeli hücre, kümbet

† Yunanca sözcük Homeros'tan itibaren (Od 22.442) kaydedilmiştir, ancak kökeni meçhuldür. ◦Chant 438. Türkçede 19. yy.'da gerçekleşen ses değişiminin nedeni açık değildir.

tonton "sevimli" [AR 1897] *Ne latif şeyler! Bunlar da ¯tonton!* || ~ ***Fr*** *tonton* çocuk dilinde amca, sevimli aptal

← TOTİŞKO

top(o)+ ~ ***Fr/İng*** *topo+* [bileşik adlarda] yer ~ ***EYun*** *tópos τόπος* yer

›› topometri

← İZOTOP, TOPİC, TOPİKAL, TOPOGRAFİ, TOPOLOJİ, TOPONİM, ÜTOPYA (DİSTOPYA)

top[1] "tüm" [ETü: Bud <1000] *¯tolp nom ukuşındaki tınlığlar* [yasayı bilen tüm canlılar] *(...) ¯tolp etözin* [tüm bedeni] *(...) ¯top yokaḏturur* [tamamen yok eder] | "... küre" [ETü: Kaş 1073] *¯tōp: al-kura <küre. Top oyununda top 'topık', yani "çevgen oyununda değnekle vurulan top" sözcüğünün kısa biçimidir.>* | [SN 1354] *geri sürdi dün ¯dolpı/dulpı* [bütün gece] *ol ay gibi* | "gülle" [Sad 1574] *¯top-endāz-i rāst-nazar* [isabetli bakışlı bir top atıcı] | [Men 1680] *¯topçi: Ballistarius (...) ¯topχāne: Armamentarium* | tortop "topluca" [EÇ <1683] *dağdan altı biŋ māʿiyeti ile ¯tortop gelüp* | [LG 1889] *¯top atmak: İlan-ı iflas etmek.* || << ***ETü*** *tōp* 1. yuvarlak nesne, küre, 2. bütün, tüm << ***ETü*** *tolp* dolu, bütün, tüm < ***ETü*** *tol-* dolmak +*Ip* → DOL-

† *Top, tolp* ve *tolup* biçimleri TTü 16. yy.'a dek bir arada görülür. ◦Claus 434/492 *top* ve *tolp* sözcüklerini ayrı sözcükler olarak değerlendirse de anlam birliği aşikârdır.

›› ayak topu, dertop, hepi topu, kartopu, sahra topu, top arabası, top atımı, top mermisi, top sakal, topa gir-, topatan kavunu, topçu, tophane, toptan, toptancı, topu at-, topu topu, tortop

← DOMAL- (DOMALAN, DOMBAY, DOMUZ, TOMRUK, TOMURCUK), TOMBUL (DOMBİLİ), TOPAÇ, TOPAK, TOPAL, TOPALAK, TOPARLA-, TOPİK, TOPLA- (TOPLAM, TOPLANTI), TOPLU, TOPLUM, TOPTAN, TOPUK, TOPUZ, TOPYEKÜN, TÜM (TÜMCE, TÜMEL, TÜMLEÇ, TÜMSEK)

top[2] top secret [Cum 1957] *¯Top ¯Secret = çok gizli* | top model [Cum 1989] *Beğenilmek için yaşayanlar: Onlara ¯Top ¯Model' diyorlar.* || ~ ***İng*** *top* 1. (ad) tepe, doruk, üst, 2. (sıfat) en yüksek, üstün << ***Ger*** **toppaz* a.a.

›› top model, top secret, top VIP

← DESKTOP, LAPTOP, TOPLESS

topaç "top gibi nesne" [Vasıf-TS <1824] *kaddime yokdur uyar / sanki bir ¯topac χıyar* | "... top şeklinde fırıldak" [LO 1876] *¯topaç: Fırıldak nevinden, pırlangıç.* || < ***TTü*** *top* → TOP[1]

† Ada eklenen +*Aç* ekinin yapısı açık değildir.

›› topaçlan-

topak [LO 1876] *¯topak: Yuvarlak resimli* [şekilli], *müdevver, mülahham* [etli]; *hayvan tırnağı.* || < ***TTü*** *top* +*Ak* → TOP[1]

›› topaklan-, topaklaş-

topal [Çağ: Pav <1500] *¯topal: boiteux* | [Arg 1533] *¯toppàl: uno che ha le gambe infiate & nô puo chaminare* [bacağı şişik ve yürüyemeyen kimse] | [LO 1876] *¯kör topal* || << ***OTü*** *topal* aksak <? ***ETü*** *top* → TOP[1]

† *Top* sözcüğüyle (varsa) anlam ve yapı ilişkisi açık değildir. Karş. ***TTü*** *topalan* "kıvrandıran karın ağrısı". † Karş. ***Fa*** *lang* "topal", *ling* "topuk".

›› kör topal, topalla-

topalak [ETü: Kaş 1073] *¯topulġak: as-sus ʿd* <bitki türü> *(...) al-ḳülanc* <karın ağrısı> | [Kıp: İdr 1312] *¯topalaḳ* <nohut tanesi gibi hoş kokulu bitki> | [LO 1876] *¯topalak: toparlak adam* [veya] *eşya. Bir ¯topalak pamuk. (...) ¯Topalak kökü: Havlıncan nevi, sus ʿd.* || << ***ETü*** *topulġak* zeytin şeklinde kökü tıp ve kozmetikte kullanılan bir bitki, cyperus rotundus < ***ETü*** *top* +*AlAk* → TOP[1]

† Karş. ***Kazak*** *domalak/tomalak,* ***Tatar*** *tupalak* "top, topaç".

toparla|mak [LO 1876] *¯toparlamak: Cemʿ edip yuvarlamak (...) ¯tostoparlak çocuk.* || < ***TTü*** *top* → TOP[1]

† Muhtemelen *yuvarla-* fiiline kıyasla oluşturulmuştur.

›› apar topar, toparlak, toparlan-, tostoparlak

topaz [Men 1680] *¯tūbāz: Topazius lapis.* || ~ ***Ar*** *ṭūbāz* طوباز yeşil veya sarı renkli bir mücevher, zebercet (≈ ***Fr*** *topaze* a.a. ≈ ***Yun*** *topázion τοπάζιον* a.a.) ~ ***EYun*** *tópazos τόπαζος* a.a.

† Plinius 37, 108'e göre adı Kızıldeniz'de bir adanın adından veya Afrika yerli dillerinden gelir. † Türkçede daha önce Arapçadan aktarılmış *tūbāz* biçimi cari iken, 20. yy.'da Batı dillerinden alına *topaz* benimsenmiştir.

topic [EkşiS 1999] *off ¯topic: 90'larin net hayatının en önemli mevzularından biriydi.* || ~ ***İng*** *topic* bahis konusu, tartışılan madde ~ ***EYun*** *topikós τοπικός* retorikte münazara konusu < ***EYun*** *tópos τόπος* yer, zemin +*ik°* → TOP(O)+

topik [Cum 1934] *Madam Agavni ¯topik yersin?* || ~ ***Erm*** *topig թոփիկ* [küç.] nohut ezmesiyle yapılan bir yemek < ***TTü*** *top* → TOP[1]

topikal [Mil 1973] *Sayın doktor ve eczacılara Güvenerek kullanılacak ¯Topikal steroid* || ~ ***Fr/İng*** *topical* 1. vücudun belli bir yerine sürülen ilaç, 2. yerel < ***EYun*** *topikós* yerel +*al°* < ***EYun*** *tópos τοπικός* yer, zemin +*ik°* → TOP(O)+

topla|mak "bir araya getirmek, derlemek" [LO 1876] *aklı başına ¯toplamak, asker ¯toplamak, çiçek ¯toplamak,*

Levent Şahverdi Arşivi

kanı başına ¯toplanmak, ¯toplaşmak || < ***TTü*** *top +lA-* --› TOP[1]

›› toplan-, toplar damar, toplaş-, toplat-

‹— TOPLAM, TOPLANTI

toplam "aritmetikte cem işlemi" [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *topla- +lm* → TOPLA-

toplantı [YTü: CepK 1935] *¯toplantı = İctima, tecemmu* || < ***TTü*** *toplan- +(In)tI* --› TOPLA-

›› basın toplantısı

topless "üstsüz mayo" [Mil 1965] *Peppino'nun hayranları "¯Topless! Roberta monokini giymiş" diye bağırıyorlardı.* || ~ ***İng*** *topless* üstsüz < ***İng*** *top* üst *+less* → TOP[2]

toplu toplu iğne "topu olan" [Men 1680] *¯toplü vel ¯topli: Capitatus. ¯toplü igne: Acicula capitata.* | derli toplu "... düzenli" [LO 1876] *¯derli ¯toplu daire* | "... şişman" [Göv 1930] *¯toplu: (...) Semiz.* | "... bir arada" [TDK1 1945] *¯toplu: (...) 2. Hep bir arada* || < ***TTü*** *top +lI(g)* → TOP[1]

† *Top* adından ve *topla-* fiilinden türeyen iki ayrı anlam sahası vardır.

›› derli toplu, toplu gösterim, toplu iğne, toplu konut, toplu tabanca, toplu taşıma, topluca, topluluk

toplum [YTü: Fel 1942] *¯toplumbilim = sosyoloji; ¯toplumculuk = sosyalizm; ¯toplumsal = İçtimai* || < ***TTü*** *toplu* mecmu *+lm* → TOP[1]

† Sıfata eklenen *+lm* ekinin işlevi belirsizdir.

›› toplumsal

topografi [T&S 1892] *Topografie* [Fr.]: *tahtîl-i arazi, ¯topoğrafya.* | [AR 1897] *mevkiin ahval-i havaiyye ve ¯topoğrafiyyesine vukuf* || ~ ***Fr*** *topographie* yer şekilleri uzmanlığı, yer şekilleri → TOP(O)+, GRAF(O)+

›› topografik, topografya

topoloji [Cum 1947] *Sorbonne Üniversitesi Fonksiyonlar ve ¯Topoloji kürsüsü profesörü* || ~ ***Fr*** *topologie* matematiğin bir dalı, yerbilim --› TOP(O)+, +LOJİ

›› topolojik

toponim [ML 1969] || ~ ***Fr*** *toponyme* coğrafi yer adı § ***EYun*** *tópos τόπος* yer + ***EYun*** *ónoma ὄνομα* isim --› TOP(O)+, +ONİM

›› toponimi, toponimik

toprak [ETü: Kaş 1073] *¯toprāk: al-turāb wa'l-ġubār* [toprak, toz] | "... vatan" [SN 1354] *anıŋ aslı vü ¯toprağı Rüm idi / hüner cümlesi ana maʿlüm idi* || << ***ETü*** *toprak* toz, kuru toprak < ***ETü*** *topra-* kurumak *+Uk* (<? ***ETü*** *topuz* küme, kütle *+(g)A-*)

† Karş. ***ETü*** *topurġan* "ayak basıldığında tozuyan yumuşak toprak", *topraş-* "kuruyup tozlaşmak", *toprat-/töpret-* "hayvan yeri kurutuncaya dek otunu yemek" (◦Kaş). † ***Moğ*** *tobraġ/tobaraġ* "toz".

›› kara toprak, toprakla-, toz toprak

toptan "topluca" [LO 1876] *¯topdan* طوپدن*: Mecmuʿan, mücmelen.* || < ***TTü*** *top* toplu, hepsi → TOP[1]

›› toptancı

topuk [ETü: Kaş 1073] *¯topık* <çevgen oyununda değnekle vurulan top>, *¯topık sünük* <topuk kemiği> *(...)* <¯Top, 'topık' sözcüğünün kısaltılmış biçimidir.> | [İMüh <1310] *¯topuġ* طوبوغ*: ʿaynu'r-rukba* || << ***ETü*** *topık* 1. top, 2. ayağın arkası, topuk <? ***ETü*** *top +lk* → TOP[1]

† *Top* sözcüğüyle ilişkisi yapısal açıdan muğlaktır. Aynı şekilde ***ETü*** *topun* "yumru", *topuz* "küme, külçe" sözcükleri de yapısal analize direnirler.

›› topukla-

topuz [ETü: Kaş 1073] *¯topuz yük* <binicinin üstüne rahatça oturamadığı yük (veya semer)> | [İdrH <1402] *¯topuz* <gürz> | [Çağ: Pav <1500] *¯topuz, ¯topazı: massue de fer* [gürz] || << ***ETü*** *topuz* küme, demirden top şeklinde gürz ≈ ***ETü*** *top* → TOP[1]

† *+uz* ek ise, işlevi belirsizdir.

topyekûn [Bah 1924] *¯topyekûn: Cümlesi, hepsi.* || § ***TTü*** *top* + ***Ar*** *yakūn* يكون → TOP[1], YEKÛN

toraman [LO 1876] *¯toraman: Genç irisi, iri ve cahil kimse.* || < ***TTü*** *tor* genç, yavru irisi *+mAn* → TORUN

† Muhtemelen *kocaman, şişman, azman* vb. sözcüklerinden analoji yoluyla.

torba [İdr 1312] *¯tobra* | [Tezk 1341] *bir kelîm geygil ve bir ¯tovrayı koz doldurgıl* | [EÇ <1683] *her at ve katır ve deve başına birer ¯tobra yem (...) birer ¯tobra tezek* | [Men 1680] *tübre, tübere & töbre p*[ers]., *ex quo ¯torva, ¯torba t*[urc]: *Saccus.* || << ***TTü*** *tobra* توبره torba ≈ ***Fa*** *tūbra/tobra* توبره a.a. <? ***ETü*** *top*

† Farsça sözcüğün kaynağı belirsiz olup, Türkçe *top* ile alakalı olması kuvvetle muhtemeldir. ***Erm*** *dobrag* < *toprak* տոպրակ (a.a.) biçimi Pehlevice veya Türkçe (Çağatayca) olabilir. ***Pol*** *torba* (a.a.) bir Türk dilinden alıntıdır. † Eğer nihai kaynak Türkçe ise, *+rA* ekinin yapısı açık değildir. ***TTü*** *tomur, topul, topur* "yuvarlak nesne, bohça" ile paralel bir yapı düşünülebilir. † Bkz. Sertkaya "Torba Kelimesi", *Türk Dili* 12/2011.

›› torba yasa, torbacı, torbala-

torf [Mil 1991] *Çiçek toprakları: Funda toprağı ... Yaprak çürüntüsü ... ¯Torf* || ~ ***İng*** *turf* çim; yakıt veya gübre olarak kullanılan çürümüş çim << ***Ger*** **turb-* a.a. → TURBA

† Türkçe kullanımda Fransızcadan alınan *turba* < ***Fr*** *tourbe* (a.a.) biçimi 1990'lara dek tercih edilmiştir.

›› törf, turf

torik [LO 1876] *¯torik: Genç palamut.* || ~ ***Yun*** *tarixion ταρίχιον* [küç.] orkinosun küçüğü << ***EYun*** *tarîxos ταρῖχος* orkinos, özellikle tuzlanmış olarak

›› baba torik

tork [Cum 1996] *manevra performansı sağlayan yeni geliştirilmiş Aktif ¯Tork Transfer sistemi bulunuyor.* || ~ ***Fr/İng*** *torque* fizikte bir eksen etrafında dönme gücü ☼ 1884 Jas. Thomson, İng. fizikçi. < ***Lat*** *torquere* burmak, işkence etmek, ekseni etrafında döndürmek

Levent Şahverdi Arşivi

† Aynı Latince kökten ***İng*** *torture* "işkence", *contort* "burarak yamultmak".

torlak [Kıp: |dr 1312] ¯*torlak: al-mustaḥkar, al-ġarīb min ar-ricāl* [hor görülen, gariban kişi] | [Çağ: Pav <1500] ¯*torlak: jeune homme imberbe* [sakalsız genç adam], *kalender tout jeune et sans barbe* || << ***OTü*** *torlak* sakalsız genç, gariban < ***OTü*** *tor* genç, yavru *+lAk* → TORUN

torna [Bah 1924] ¯*toma: Yuvarlak şeyleri işlemeğe mahsus tezgâh.* || ~ ***İt*** *tornio* torna tezgâhı << ***Lat*** *tornus* döngü << ***EYun*** *tórnos τόρνος* << ***HAv*** **torə-no-* < ***HAv*** **terə-*[1] çevirmek

† ***Fr*** *tourner* > ***İng*** *turn* "döndürmek" biçimleri, Fransızca yoluyla ***Lat*** *tornare* fiilinden alınmıştır.

›› tornacı

← KONTUR, TORNADO, TORNAVİDA, TORNİSTAN, TUR[1] (ANTURAJ, RETURN, TURALA-, TURİST, TURNE, TURNİKE, TURNUSOL, TURNUVA)

tornado [TDK1 1945] ¯*tornado: Batı Afrika kıyılarında esen çok zorlu kiklon.* || ~ ***İsp*** *tornado* burgaç, hortum << ***Lat*** *tornatus* [pp.] < ***Lat*** *tornare* dönmek, döndürmek *+()t°* → TORNA

tornavida [LO 1876] ¯*tornavida* طورناويده: *Vidaları çevirmeğe anahtar.* || ~ ***Ven*** *tornavida* «vida döndüren», vida takma ve çıkarma aleti [***İt*** *cacciavite*] → TORNA, VİDA

tornistan [AR 1897] ¯*Tomistan mıdır torn rayt mıdır nedir, hareket-i rücuiye asla yok.* || ~ ***İng*** *turn astern* (gemi) olduğu yerde geri gitme § ***İng*** *turn* dön (~ ***Fr*** *tourner* dönmek) + ***İng*** *stern* geminin kıç tarafı (<< ***Eİng*** *stēor* dümen ~ ***Ger*** **steurō* dümen) → TORNA

torpido "denizaltı bombası" [AR 1899] || "[= |ng torpedo-boat] bomba atan küçük savaş gemisi" [HBeş 1919] *Mezkûr kaimmakam bir ¯torpido ile Beyrut'a gitmiş* | torpido gözü "otomobilde küçük dolap" [Mil 1960] *otomobilinin ¯torpido ¯gözünde tabanca bulunan Mualla Mukadder* || ~ ***İng*** *torpedo* 1. çarpan balığı, 2. su altı bombası < ***Lat*** *torpedo* çarpan balığı < ***Lat*** *torpere* uyuşturmak, sersemletmek *+do*

† Türkçeye özgü olan *torpido gözü* deyiminin kaynağı anlaşılamadı. Karş. ***İng*** *glove compartment*, ***Fr*** *boîte à gants* "torpido gözü".

← TORPİL

torpil [Bas 1873] *denize ¯torpiller atarak ateşleyip de birçok hayvanatı (...) itlaf edişlerine teessüf olunur.* | [TDK2 1955] ¯*torpil: (...) 2. (mec.) Kayırıcı, arka.* || ~ ***Fr*** *torpille* 1. çarpan balığı, raia torpedo, 2. su altı bombası, 3. bir projeyi batırmak amacıyla gerçek niyetini belli etmeden müdahale etme < ***Lat*** *torpillus* [küç.] çarpan balığı << ***Lat*** *torpedo, torpedin-* a.a. *+ell°* → TORPİDO

›› torpille-

torso [Mil 1992] *figürü ¯torso biçimine dönüştüren ve gri metal eklenmiş bir ikili* || ~ ***İng*** *torso* heykelde başsız ve uzuvsuz gövde ~ ***İt*** *torso* tomruk, ağaç veya hayvan ve insan gövdesi << ***OLat*** **turso* ~ ***EYun*** *thýrsos θύρσος* asa, gürz, ucu kalın sopa

tortu [Yad <1421?] *sāfī olan ¯durdīsi dibine çöke andan süzeler* | [LO 1876] ¯*tortī: ¯Dürd* [zebanzedi]. *Türkîde çökelek, çöküntü. Şarabın ¯tortusu: Tartar.* || ~ ***Ar*** *durd/durdī* دردىدردى [*#drd*] zeytinyağı ve şarap tortusu (▫Lane I:870)

›› tortul, tortulan-, tortulaş-

← TARTAR[1]

torun "deve yavrusu" [ETü: Kaş 1073] ¯*torum* [yeni doğmuş deve] | [Çağ: Pav <1500] ¯*torum: pelit chameau de deux ans* [iki yaşında deve yavrusu] ... ¯*torun: petil-fils et petite-fille* [kız ve erkek torun]. | "... çocuğun çocuğu" [CFürs 1501] *Rüstem-i cihângîr anuŋ ¯tomudur* || ≈ ***ETü*** *torum* genç, yavru ≈ ***Ave*** *tauruna-* insan ve hayvan yavrusu, genç ≈ ***Sans*** *tāruṇa* तारुण्य a.a. (▫Barth 643)

† ▫Eren ve M. Ölmez sözcüğün Ermeniceden alıntı olduğu kanısındadır. Karş. ***Erm*** *toṛn թոռն* "torun, çocuğun çocuğu"; ***Kürd*** *torin* "yavru, delikanlı". Öte yandan ***TTü, ÇTü*** *tor, torlak* "yavru, genç irisi". İrani dillerle Türkçe arasındaki etkileşim yönü muammadır.

← TORAMAN, TORLAK

toryum [T&S 1892] *Thorium* [Fr.]: ¯*toryum denilen cism-i basit-i madeni.* || ~ ***YLat*** *thorium* bir element ☼ 1828 Jöns Jakob Berzelius, İsv. kimyacı. < ***öz*** *Thor* İskandinav mitolojisinde bir tanrı *+ium*

tos [LO 1876] ¯*tos vurmak: Koç emsali boynuzlarına ve alınlarına tokuşup döğüşmek.* || : ***onom*** kafa veya boynuz vurma sesi

›› tosla-

tosbağa "kaplumbağa" [Amr <1481] || § ***onom*** *tos* toslama sesi? + ***TTü*** *bağa* kurbağa → BAĞA

›› tosbik

tost [Özön 1961] ¯*tost: (...) 2. Kızartılmış ekmek.* || ~ ***İng*** *toast* her çeşit kızartma, özellikle kızartılmış ekmek ~ ***OLat*** *tostare* [den.] kızartmak / ***Lat*** *tostus* [pp.] yanmış, kızartılmış < ***Lat*** *torrere* yakmak, kavurmak, kurutmak *+()t°* << ***HAv*** **tors-eyo-* kurutmak < ***HAv*** **ters-* kurumak → TARAÇA

›› tostçu, toster

tosun [ETü: Bud <1000] *kaḍır katġı ¯tosun tınlığlar üküş* [sert, hırçın, vahşi canlılar pek çok] | [ETü: Kaş 1073] ¯*tosun* <haşarı at> | [LO 1876] ¯*tosun: Kara sığırın erkeği, genç yiğit. (...) ¯tosuncuk: Başı büyük, illetli ve yaşamaz çocuk.* || << ***ETü*** *tosun* hırçın kimse, hırçın at <? ***ETü*** *tos-* hırçınlık etmek

›› tosuncuk

total [Cum 1934] *bütün halkı kucaklıyan bir devlet, ¯total devlettir* || ~ ***Fr*** *total* tümel, topyekûn ~ ***OLat*** *totalis* a.a. < ***Lat*** *totus* bütün, hepsi *+al°*

← PASPARTU, SANZATU, TOTALİTER, TOTO, TUTİFRUTİ

totaliter [Cum 1937] *korporatif ve ¯totaliter rejime doğru tekâmül etmekte* || ~ ***Fr*** *totalitaire* devletin topyekûn egemenliğini hedefleyen siyasi ideoloji ~ ***İt***

Levent Şahverdi Arşivi

(lo stato) totalitario total devlet ☼ 1920 Benito Mussolini, İtal. siyasetçi. < ***İt*** *totalità* bütünlük +*arî*° → TOTAL

›› totalitarizm, totalitaryanizm

totem [ZG 1917] *Klan diye, yekdiğerini akraba addeden fakat bu karabeti, sırf ayni ¯toteme mensub olunmak gibi gayet hususi bir alametden istihrac eden efrad zümresidir.* | [ZG 1917] *eski ¯totemizmin esasını teşkil eden anane ve adetler* || ~ ***İng*** *totem* Kuzey Amerika yerli kavimlerinde kutsal sayılan aşiret simgesi ~ ***Ojibway*** *daodem* klan, aşiret

† Kuzey Amerika yerli dillerinden.

›› totemik, totemizm

totişko [EkşiS 2002] *¯totişko; fatih solmaz'ın kullandığı komik kelime. aptaliko gibi bir anlamı olsa gerek."* | [Hür 2011] *Günde 18 bikini değiştiren tikiler, kıçının kılları ağarmış amcalara aşkito, ¯totişko diye sesleniyor* || ≈ ***TTü*** *tontişko* bir sevgi sözü < ***TTü*** *tonton* → TONTON

toto [Cum 1959] *Türkiyede ¯Spor ¯Toto ismi verilecek olan bahsi müşterekin* || ~ ***İng*** *toto* futbolda müşterek bahis oyunu < ***İng*** *totalisator* 1911'de Birmingham'lı J.J.Bingham'ın icat ettiği kumar makinası < ***İng*** *totalise* bütünlemek, tamamlamak → TOTAL

† Türkiye'se *Spor Toto* 1960'ta piyasaya çıkmıştır.

totoloji [Özön 1961] *¯totoloji: Gereksiz yere aynı fikri anlatacak söz kullanma* [!]. || ~ ***Fr*** *tautologie* mantıkta öznesiyle yüklemi aynı içeriğe sahip olan önerme ~ ***EYun*** *tautología* ταυτολογία a.a. § ***EYun*** *t'autó τ'αυτό* aynı şey + ***EYun*** *lógos λόγος* söz, söyleme → OT(O)+[1], +LOG

›› totolojik

touchpad [Mil 1996] *PCI Bus yapısı ve ¯touchpad desteğiyle ideal bir taşınabilir sistem* || ~ ***İng*** *touchpad* dokunarak yönetilen bir analog kontrol cihazı ☼ 1995 Synaptics Corp. § ***İng*** *touch* dokunma + ***İng*** *pad* yassı şey, ayak tabanı → TAÇ[2], PED

toy[1] [ETü: Kaş 1073] *¯töḏ <toy kuşu. ḏ sesini y olarak söyleyen halklar (Çiğiller) ¯töy der.>* | [Kıp: Tuhf <1400] *farχ* [Ar.] *: ¯toy* [kuş yavrusu] | "acemi, beceriksiz" [BK 1797] || << ***ETü*** *tod* iri bir kuş türü, otis tarda

† ***TTü*** *toy* ve *tor* grubu "yavru" ve "iri yavru" anlamlarını birlikte taşır.

toy[2] [Kaş 1073] || ~ ***ETü*** *toy* ziyafet, şölen ≈ ***ETü*** *tod-* doyurmak → DOY-

toygar [ETü: Kaş 1073] *¯torıġa: al-qunbara min aṭ-ṭayr* [kuşlardan toygar kuşu] | [Aht 1545] *¯toyġar dedikleri küçürek kuş ki āmme ebu'l-muleyh derler* | [Men 1680] *¯turġay, ¯toyġar* || << ***ETü*** *turıġa/torıġa* serçeden büyük bir kuş, alauda

›› turgay

toynak [ETü: Kaş 1073] *at ¯tuyaġı* <at toynağı> | [Kıp: İdr 1312] <Kıpçakça ¯tuyaḳ, Türkmence ¯tuynaḳ/toynaḳ> | [Yad <1421?] *ve göyünmiş* [yanmış] *eşek ¯dıynağını sirke ile saḥḳ idüp dürteler* || ≈ ***ETü*** *tuyaġ/tuyak* at tırnağı ≈ ***ETü*** *tırñak* tırnak → TIRNAK

† Arkaik */ñ/* sesi Oğuzca ve türevlerinde */yn/*, Eski Asya Türkçesinde ise */y/* verir. Karş. KOYUN, KAYMAK. † ***ETü*** *tırŋak* sözcüğüyle ilişkisi muğlaktır.

toz[1] [ETü: IrkB <900] *üze tuman turdı, asra ¯toz turdı* [yukarıda sis, aşağıda toz durdu] | [ETü: Kaş 1073] *¯töz: al-ġubār, ¯töz tozardı* [toz yükseldi] *(...) ¯töḡ: al-ġubār, toḡ toḡdı* [toz yükseldi] || << ***ETü*** *tōz* toz <<? ***ETü*** **toġuz* «yükselen şey» < ***ETü*** *toġ-* yükselmek +*Uz* → DOĞ-

† Karş. ***ETü*** *toğ* "toz" (ᵊKaş, Çağ), ***Moğ*** *togusun* "toz, zerre". † *Kulak tozu* için TOZ[2] maddesine bakınız.

›› toz duman, toz pembe, toz şeker, toz toprak, tozlan-, tozlu, tozluk

← TOZ-

toz|mak [ETü: Kaş 1073] *töz ¯tozārdı, ¯tozār* [toz kalktı, kalkar] *(...) ol toprak ¯tozıttı* [toz kaldırdı] || << ***ETü*** **toz-* (toz) kalkmak, yükselmek ≈? ***ETü*** *toġ-* kalkmak, yükselmek → TOZ

† Esas anlamı "kalkmak, yükselmek" olan fiil sadece *toz* adıyla birlikte kullanılır. ***ETü*** *toğ* ve *toz* (toz) ikilisine paralel olarak *toğ-* "yükselmek" fiilinden türetilmiş ikincil bir form olması muhtemeldir.

›› tozak, tozan, tozar-, tozuntu, tozut-, tozuttur-

toz[2] [Yad <1421?] *ẕātürrie zahmeti olan kişinüŋ ¯kulağı tözinde yā göksi üzerinde cerāhat belürse* | [LO 1876] *kulak tözü zebanzedi ¯kulak tozu.* || << ***TTü*** *kulak tözü* kulağın dibi < ***TTü*** *töz* → TÖZ

† Sadece *kulak tozu* deyiminde.

›› kulak tozu

töhmet [GülM 1429] *bunlara cāsūs deyü ¯töhmet bırakdılar* || ~ ***Ar*** *tuhma(t)* تُهمة [*#whm* fuʿla(t) mr.] suç isnat etme, suç kuşkusu < ***Ar*** *wahama* وَهم vehmetti, boş kuşkuya kapıldı → VEHİM

tökezle|mek tökezi- [BK 1797] *işküχīdan* [Fa.]*: Sürçmek ve ayak kaymak ve yüz üzerine kapanmak ve ¯tökezimek ve tepe üzere tekerlenip yıkılmak maʿnāsındadır.* | [LO 1876] *¯töksemek, ¯tökezimek: Kayıp aksamak.* || < ***TTü*** *tökez* ayak kayması, düşe yazma +*lA-* → DÖK-

† Belki *dökeyazmak* anlamında *dök-* fiiliyle bir ilişki düşünülebilir.

tömbeki [ŞSic 1816] *Tütüncü ve ¯tembakocu taifesinden Ovanes veledi Arutin* | [LO 1876] *¯tömbeki: Tahrifle Farisīye naklolunmuş kelimedir. Aslı tabako, tütün.* || < ***Fa*** *tunbak* تنبك dürüm, lavaş parçasına dolanarak alınan lokma, tulum +*ī* < ***Fa*** *tanbīdan* تنبيدن burmak, dürmek

† ***İt/İsp*** *tabaco* "tütün" sözcüğünden tahrif yoluyla oluşmuş dahi olsa Farsça yorumu reddetmek için bir neden görünmüyor.

töre [ETü: Or 735] *türük bodunıŋ ilin ¯törüsin tuta birmiş iti birmiş* [Türk boylarının düzenini, yasasını tutuvermiş,

Levent Şahverdi Arşivi

itivermiş] | [ETü: Kaş 1073] *él kalır ¯törü kalmas <devlet bırakılır, yasa bırakılmaz. Bu atasözü ataların yasasına/geleneğine bağlı kalmayı öğütler.>* | [Kıp: CodC 1303] *¯töre ... ¯torā ... ¯töurā* | [Kesir-TS 1438] *siz daχı elbette sizden öndin gelenlerüŋ ¯töresin itsenüz* [sizden önce gelenlerin geleneğine uymanız] *gerektir* || ≈ ***Moğ töre*** yasa, özellikle Cengiz yasası ≈ ***ETü törü*** düzen, yasa, örf < ***ETü törü-*** yaratılmak, düzenlenmek → TÜRE-

† Eski Türk kültürünün ikonik kavramlarından biridir. 14. yy.'dan itibaren tüm lehçelerde standart olan *töre* biçimi Moğolca etkisi gösterir. ◦Claus 531.

›› töresel

← TÖREN

tören [YTü: CepK 1935] *¯tören = İhtifal, teşrifat, merasim* || < ***ETü töre*** yasa, örf *+ln* → TÖRE

† Ada eklenen *+n* ekinin yapısı ve işlevi belirsizdir.

›› törensel

törpü [ETü: Kaş 1073] *er yıġaç ¯törpidi* <ağacı yonttu> *(...) ¯törpig* <eğe, rende - Buna ¯törpigü de denir.> | [Kıp: İdr 1312] *¯törpi* || << ***ETü törpig/törpigü*** yontma aracı, törpü < ***ETü törpi-*** yontmak, törpülemek *+l(g)*

›› ömür törpüsü, törpüle-

töton [Cum 1932] *¯Töton ve Latin efsanelerinin yırtıcı, paralayıcı bir insan timsali haline soktukları Attilâ* || ~ ***Fr teuton*** Alman, özellikle eski Alman kavimleri < ***Lat Teutones*** Romalıların Germen kavimlerine verdiği ad ~ ***EYAlm theuda*** halk, kavim

›› tötonik

tövbe [Kut 1069] *özi ¯tawba ḳılmaḳ tiledi turup* [kendisi durup tövbe etmek istedi] || ~ ***Ar tawba(t)*** توبة [*#twb* fa'la(t) msd.] tövbe etme, pişmanlık duyma ~ ***Aram tawbā*** תובא [*#twb*] geri dönme, özellikle günahtan dönme, tövbe etme (≈ ***Ar ṯawb*** ثوب geri dönme) → SEVAP

† Arapça sözcüğün Süryanice kaynaklarına dair ◦Jastrow 1649 ve 1650, ◦Fraenkel 22, Massignon 52, ◦Jeffery 87. † ***Ar /ṯ/*** ث sesi ile ***Aram/Süry /t/*** ת ile ***İbr /ş/*** ש eşdeğerdir.

›› tövbekâr, tövbeli

töz [ETü: Xuas <900] *kamaġ yir üzekiniŋ ḳutı ḳıvı özi özütii küçii yaruḳıı ¯tözi yiltizii biş teŋri ol* [yer yüzündeki her şeyin kutu ikbali, özü ruhu, gücü ışığı, aslı ve başlangıcı beş tanrıdır] | [YTü: CepK 1935] *¯töz = Umde* | "Fr *essence* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯töz: ... cevher.* || ~ ***ETü töz*** kök, asıl, soy

† TTü modern dönemde kullanımdan düşmüş bir kelime iken, Dil Devrimi döneminde yazı diline ithal edilmiştir.

›› tözcülük, tözcel

← TOZ[2], TÜRE- (TÖRE, TÜREDİ, TÜREV), TÜRLÜ (TÜR)

trabzan [AşP 1330] *Dâvûdu gör kim demürden n'eylemiş / şaḥrāyı çevre ¯ṭarabzôn eylemiş* | [RMim 1614] *farsîde dārbezīn türkîde ¯ṭarbozun/ṭarbuzun* طَرْبُوزُون, *parmaklıkların araları demektir.* || ≈ ***Fa dārbazīn*** داربزين parmaklık <? ***OFa darbāzag*** büyük kapı, eşik, atebe → DARABA

† Farsça sözcüğün yapısı muğlaktır. ***OFa darbāzag*** > ***Fa darvāze*** "büyük kapı" sözcüğüyle alakalı olması muhtemeldir.

›› tırabzan

trafik [Cum 1932] *rıhtım metre tulüne isabet eden vasatî ¯trafik miktarı* || ~ ***Fr trafic*** gidiş-geliş, alışveriş, ticaret, araç seyrüseferi ~ ***İt traffico*** a.a. < ***?***

† İtalyanca sözcük muhtemelen Arapçadan alıntı olmakla birlikte kökeni belirgin değildir.

trafo transformatör [İlan 1924] *Telefon, telgraf ve tel kabloları, ¯transformatörler ... AEG Elektrik Şirket-i umumiyesi* | [Mil 1953] *¯Trafo binası yaptırılacaktır* || < ***TTü transformatör*** [abb.] elektrik voltaj dönüştürücüsü < ***Fr transformateur*** a.a. → TRANSFORME

›› transformatör

trahom [Cum 1930] *Adıyaman ¯Trahom hastanesinde (1927 1928) iki sene zarfında merkezde (6,791 ...) adet ¯trahom tesbit edümiştir.* || ~ ***Fr trachome*** bir göz hastalığı ~ ***EYun traχôma τραχῶμα*** sertleşme, kabuklanma < ***EYun traχýnō τραχύς*** sertleşmek, kabuk bağlamak *+ma(t)*

← TRAKEA

trailer "film fragmanı" [Mil 1995] *El Mariachi filmi için hazırladığı örnek yani "trailer'* | ~ ***İng trailer*** 1. çeken, sürükleyen, çekerek götürülen şey, 2. römork, 3. film fragmanı < ***İng trail*** sürmek, sürüklemek *+er* → TREYLER

trajedi [Rat 1792] *Lakin opera ve ¯tracedya ve komedyadan kangısı emriniz olursa onu icra edeceklerdir.* | [GösS 1844] *Yunan rüesasından Marko Bocari nam şahsın ¯trajedisi oynanmak üzere tasmim olunduğu haber alınarak* || ~ ***Fr tragèdie*** 1. acıklı sahne oyunu, 2. her çeşit acıklı olay ~ ***Lat tragoedia*** acıklı sahne oyunu ~ ***EYun tragōidia τραγοιδία*** «keçi türküsü», a.a. § ***EYun trágos τράγος*** keçi + ***EYun ōidía ᾠδή*** türkü, ır → ODEON

† Eski Atina'da (MÖ 5. yy) trajik aktörlerin yanık sesli ifade şeklinden ötürü "keçi türküsü" diye adlandırıldığı sanılır.

›› tragedya, trajikomedi, trajikomik

← TRAJİK

trajik [AM <1900] *operalar da ekseriya ¯trajik (fâci) olurlar* || ~ ***Fr tragique*** trajediye ilişkin, üzücü ~ ***Lat tragicus*** trajediye ilişkin ~ ***EYun tragikós τραγικός*** a.a. < ***EYun tragoidia τραγοιδία +ik°*** → TRAJEDİ

trakea [ML 1969] || ~ ***YLat trachea*** nefes borusu ☼ y. 1255 Albertus Magnus. ~ ***EYun traχeîa τραχεία*** [f.] kıtır şey, kıkırdak < ***EYun traχýs τραχύς*** sert, kıtır *+ia* → TRAHOM

trakonya [BK 1797] || ~ ***Yun drákena δράκαινα*** [fem.] 1. dişi ejder, 2. çarpan balığı, trachinus draco < ***EYun drákōn δράκων*** ejderha, zehirli yılan, trakonya balığı → DRAGON

Levent Şahverdi Arşivi

traksiyon "fizik tedavide germe işlemi, germe cihazı" [Mil 1968] *ani olarak meydana çelen boyun tutulması ve şiddetli ağrıyı bizzat yaptığı ¨traksiyon ve özel maniplâsyonlarla çok kısa zamanda tedavi eden...* || ~ ***Fr*** *traction* çekme, germe ~ ***Lat*** *tractio* a.a. < ***Lat*** *trahere* çekmek, germek, sürüklemek *+()tion* → TRAKTÖR

traktör [İlan 1920] *İndian motosiklet ve bisikletleri. ¨Traktör ve zirai aletler.* || ~ ***Fr*** *tracteur* 1. çeken, sürükleyen, 2. tarımda pulluk çeken araç ~ ***Lat*** *tractor* çeken < ***Lat*** *trahere* çekmek, sürmek, sürüklemek *+()tor* << ***HAv*** **tragh-* a.a.

† Aynı Latince kökten ***Lat*** *tractare* "sürdürmek, bir işlemi yürütmek", ***OLat*** **tragulare/traginare* "sürüklemek". ***Fr*** *tirer* "çekmek" Latinceden alınmıştır. † Aynı HAvr kökünden ***Ger*** **dragan* "çekmek, sürmek" > ***İng*** *draw, drag,* ***Alm*** *tragen,* ***Hol*** treken.

← ABSTRE, ANTRENMAN (ANTRENÖR), ATRAKSİYON, EKSTRE, PORTRE, TARATOR, TİRAD (TİRAJ, TİRAMİSU, TİRAMOLA, TİRBUŞON, TİRFON), TİRE[1] (TİRE[2]), TRAKSİYON, TRAS, TREKKİNG, TREN, TRETMAN, TREYLER (TRAİLER), TROL[1]

tralala [HRGŞık 1889] *Haydi bakalım başlıyorum. ¨Taral ¨la ¨la! Tıral la la! Hop! Taral la la! Tıral la la! Hop!* || ~ ***Fr*** *tra la la* anlamsız şarkı sözü, nakarat

tram [Özön 1961] *¨tram: Fotogravür klişelerindeki küçük çizgi* [ve] *noktalar.* || ~ ***Fr*** *trame* bir dokumayı oluşturan iplikler, doku, fotoğraf basımında bir yöntem ~ ***Lat*** *trama* a.a.

trampa "takas" [Bia 1843] *Troc* [Fr.]: ترامپه *¨trampa* | [AR 1898] *¨trampa suretiyle geçinsinler* || ~ ***İt*** *tramuta* değiştokuş, takas < ***İt*** *tramutare* değiştirmek, dönüştürmek < ***Lat*** *trans+ mutari* değişmek, dönüşmek → MUTASYON

† ***Yun*** ve ***Sırp*** *trámpa* "takas" Türkçeden veya ortak Akdeniz ticaret dilinden alınmıştır.

trampete [LO 1876] *¨trampeta: Asker nakkaresi; aslında trompete boru manasındadır. Oyuncak trampetaya dümbelek derler.* || ~ ***İt*** *trompetta* [küç.] askeri borazan, trompet < ***İt*** *tromba* av borusu, borazan → TROMPET

† "Askeri borazan" demek olan sözcüğün Türkçede anlam değişimiyle "askeri davul" anlamını kazanması ilgi çekicidir. *Trompet* ayrıca "orkestra borazanı" anlamıyla 19. yy.'da Fransızca üzerinden tekrar alıntılanmıştır.

›› trampet

tramplen [Cum 1933] *Atlamalar - ¨tramplen: Birinci Ahmet (Galatasaray), ikinci Suat (Galatasaray)* || ~ ***Fr*** *tremplin* zıplama tahtası ~ ***İt*** *trampolino* a.a. < ***Ger*** **tre(m)p-* ayakla basmak *+in°*[2] << ***HAv*** **dre(m)b-* < ***HAv*** **der-*[1] adım atmak, koşmak → DROM(O)+

← TRİP

tramvay [Bas 1870] *Geçen çarşamba günü Karaköy mevkiinden ¨tramvay arabasına bindim. Aman ne güzel şey, ne rahat, ne ucuz...* || ~ ***İng*** *tramway* raylı şehiriçi ulaşım aracı § ***İng*** *tram* ray, yola döşenen kalas + ***İng*** *way* yol (<< ***Ger*** **wegaz* a.a. << ***HAv*** **wegh-* yol almak, götürmek) → VAGON

← TABANVAY

trança "1. restoranda dilim şeklinde satılan büyük balık, 2. özellikle mercana benzer bir tür, pagrus ehrenbergi" [<1960] || ~ ***İt*** *trancia* [dev.] dilim < ***İt*** *tranciare* enlemesine kesmek, dilimlemek << ***OLat*** *trincare* → TRANŞ

trankilizan [Mil 1959] *halk arasında saadet hapları diye anılan ¨trankilizan ilaçlar* || ~ ***Fr*** *tranquillisant* müsekkin < ***Fr*** *tranquilliser* [den.] teskin etmek *+ent°* < ***Lat*** *tranquillus* 1. şeffaf, 2. sakin *+ise-*

trans [Bah 1924] *¨trans: Ruhun bir başka hal-i hestîye geçmiş gibi göründüğü hal.* || ~ ***Fr*** *transe* kendinden geçme < ***Fr*** *transir* 1. öteye geçmek, 2. kendinden geçmek, ölmek, başka bir bilinç düzeyine geçmek ~ ***Lat*** *transire, transit-* geçmek, aşmak < ***Lat*** *trans+ ire, it-* gitmek → İYON

trans yağ [Hür 1997] *diet yiyeceklerde kullanılan ¨trans-yağ asitlerinin sağlığa yararlı kolestrolün (HDL) kandaki düzeyini düşürdüğü* || ~ ***İng*** *trans fat* atomları karşılıklı dizili bir tür yağ molekülü < ***Lat*** *trans* karşıya veya öte yana geçme, aşma bildiren edat → TRANS+

›› trans

trans+ ~ ***Lat*** *trans/trans-* ve fiil öneki << ***HAv*** **trā-* < ***HAv*** **terə-*[2] öte yana geçmek, aşmak

† İtalyanca türevlerde *tra* biçimini alır. † Aynı HAvr kökten ***İng*** *through,* ***Alm*** durch.

›› transbalkan

← AVATAR, TRANS YAĞ, TRANSSEKSÜEL

transandant [Bah 1924] *¨transsandan: Celil, refî', sâmi, âli, müte'âl.* || ~ ***Fr/İng*** *transcendent* aşkın, duyularla algılanan dünyanın ötesine ilişkin < ***Lat*** *transcendens* aşkın < ***Lat*** *transcendere* aşmak, dağın öte yanına geçmek *+ent°* < ***Lat*** *trans+ scandere* çıkmak, tırmanmak → İSKELE

† Türkçede tercih edilen biçim, Fransızca ve İngilizce telaffuzların karışımıdır. Fransızcadan alınan şeklin *transandan*, İngilizce şeklin *transendent* olması gerekir.

›› transandan, transandans, transandantal, transandantalizm

transatlantik [Alhsan 1891] || [Don 1915] *daha geçende Wild Swan ismindeki düşman ¨transatlantiğini Cezair sularında batıran bu kahramanlara* || ~ ***Fr*** *transatlantique* 1. Atlantik-aşırı (ülkeler), 2. Atlantik Okyanusunu aşan yolcu gemisi ~ ***İng*** *transatlantic* a.a. < ***öz*** *trans+ Atlantique/Atlantic* Atlas Okyanusu < ***EYun*** *Atlas, Atlant-* ἄτλας, ἄτλαντ- mitolojide bir dev soyu *+ik°* → ATLAS[2]

† Okyanusun adı, Eski Yunanlılarca Cebelitarık Kayasına verilen 'Atlas Sütunları' adından alınmıştır.

transfer "para aktarma" [Cum 1930] *Şimdilik yalnız senevi taksit sülüsünün* [üçte birinin] *¨transfer mevzuu*

Levent Şahverdi Arşivi

bahsolmaksızın | "... sporcuyu bir başka kulübe aktarma" [Cum 1946] *futbol müsabaka talimatnamesile (...) 15 Haziradan 15 Temmuza kadar olan müddet ¯transfer devresi olarak kabul edilmiştir.* || ~ ***Fr*** *transfert* aktarma, bir yerden başka yere taşıma veya taşınma ~ ***Lat*** *transfert* aktarır [3. tekil şahıs praesens] < ***Lat*** *transferre* aktarmak < ***Lat*** *trans+ ferre* taşımak, götürmek → FERTİLİTE

† Fransızca türev 18. yy.'da muhasebe kayıtlarında kullanılan Latince "aktarır" ibaresinden alınmıştır.

›› transfer sezonu, transferans, transfermen

← TRANSİSTOR

transforme [Cum 1936] *uzun bir evolüsyon ve ¯transformasyon* | [TDK1 1945] *¯transformizm: Dönüşümcülük.* || ~ ***Fr*** *transformer* şekil değiştirmek, dönüştürmek ~ ***OLat*** *transformare* < ***Lat*** *trans+ formare* biçimle-mek, şekil vermek → FORM

›› transformasyon, transformatör, transformator, transformizm

← TRAFO

transfüzyon [Özön 1961] *¯transfüzyon: Bir kimseden öbürüne kan aktarma işi.* || ~ ***Fr*** *transfusion* sıvıyı bir kaptan diğerine aktarma, kan verme < ***Lat*** *transfundere* a.a. *+()tion* < ***Lat*** *trans+ fundere, fus-* dökmek → FONDAN

transgender [Hür 2003] *Birleşmiş Milletler'in New York'taki merkezinde gay, lezbiyen, biseksüel ve ¯transgender ittifakınca düzenlenen bir panelde* || ~ ***İng*** *transgender* karşı cinsin özelliklerini veya davranış biçimlerini benimseyen kimse < ***İng*** *trans+ gender* cinsiyet ~ ***EFr*** *genre/gendre* cins, tür, cinsiyet << ***Lat*** *genus, gener-* a.a. → GEN(O)+

transistor [Mil 1959] *Grundig ¯Transistor Radyoları Memleketimizde* || ~ ***İng*** *transistor* bir tür yarı iletkenli düzenek ☼ 1948 Shockley, Amer. fizikçi. < ***İng*** *transfer resistor* aktarma direnci → TRANSFER, REZİSTANS

›› transistör

transit [Düs 1885] *Devleti aliye posta idaresine aid olan ¯transit rüsumu* || ~ ***Fr*** *transite* geçiş, bir yerden geçerek gitme ~ ***Lat*** *transitus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *transire* öteye geçmek *+()t°* < ***Lat*** *trans+ ire, it-* gitmek

›› transit salonu

transkripsiyon [Cum 1936] *Kırgızlar, lehçeleri ve fonetiği, buna aid ¯transkripsiyon meseleleri* || ~ ***Fr*** *transcription* zabıt tutma, sözlü bir işlemi yazıya dökme < ***Lat*** *transcribere* (baştan başa) yazmak, yazıya dökmek *+()tion* < ***Lat*** *trans+ scribere, script-* yazmak (<< ***HAv*** **skrībh-* kazımak, çentmek) → SCRİPT

›› transkript

transliterasyon [TDK8 1988] *¯transliterasyon: ... harf çevirisi.* || ~ ***Fr*** *translittération* bir metni başka bir alfabeye aktarma < ***Fr*** *translittérer* [den.] *+()tion* < ***Lat*** *trans+ littera* harf, alfabe → LİTERATÜR

transmisyon [Bah 1924] *¯transmisyon: Kayış, dişli çark ve saire vasıtasıyla bir makine kısmının hareketini diğerine geçirme.* || ~ ***Fr*** *transmission* intikal ettirme, aktarma ~ ***Lat*** *transmissio* a.a. < ***Lat*** *transmittere +()tion* < ***Lat*** *trans+ mittere, miss-* göndermek → MESAJ

← TRANSMİTTER

transmitter [Mil 1973] *balığın karnı içinde bulunan bir minyatür ¯transmitter 30 gün boyunca sinyaller vererek* || ~ ***İng*** *transmitter* aktarıcı, iletici < ***İng*** *transmit* iletmek *+er* → TRANSMİSYON

›› nörotransmitter

transparan [Cum 1932] *yerine ince ¯transparan kâğıtları kullanmağa başlayacağız.* || ~ ***Fr*** *transparent* şeffaf < ***OLat*** *transparere* içinden öbür tarafı görünmek *+ent°* < ***Lat*** *trans+ parere* görünmek, aşikâr olmak

›› transparans

transplant "tıpta doku veya organ nakli" [Mil 1955] *son zamanlarda gazetelerde pek lafı edilen göz ¯transplantasyonları* || ~ ***Fr*** *transplante* [dev.] sökülüp başka yere dikilen fidan veya organ < ***Fr*** *transplanter* fidan aktarmak, başka yere dikmek ~ ***OLat*** *transplantare* < ***Lat*** *trans+ plantare* ayakla basmak, yere sokmak, bitki dikmek → PLAN

transport [Bah 1924] *¯transport: Litoğrafyada yazının kâğıttan taşa nakli* || ~ ***Fr*** *transporte* [dev.] taşıma, nakil < ***Fr*** *transporter* taşımak ~ ***Lat*** *transportare* (karşıya veya öbür yana) taşımak < ***Lat*** *trans+ portare* iletmek, taşımak → PORT+

›› transportasyon

← TIR

transpoze [Cum 1950] *üslublarındaki inceliklerle kusursuz olarak okumak veya çalmak ve ¯transpoze edebilmek ve makam ve* || ~ ***Fr*** *transposer* dönüştürmek, aktarmak < ***Fr*** *trans+ poser* koymak → POZİSYON

›› transpozisyon

transseksüel [Mil 1980] *Bu hatalıkları taşıyanlara ise sırasıyla homoseksüel, transvestit ve ¯transseksüel denir.* | trans birey [Hür 2008] *biseksüel ve ¯trans ¯bireyler hükümetten yaşam haklarını güvence altına alacak önlemler beklerken* || ~ ***İng*** *transsexual* cinsiyet değiştiren, cinsiyet değişimine yatkın ☼ 1957 ABD.| → TRANS+, SEKS

›› trans birey, transseksüalizm

tranş "et dilimi" [TDK8 1988] *¯tranş: İnek veya dana budunun orta bölümü.* | "... kredi dilimi" [<2000] || ~ ***Fr*** *tranche* [dev.] kesim, dilim < ***Fr*** *trancher* dilimlemek, yarmak, kesmek << ***OLat*** **trincare* ≈ ***Lat*** *truncare* ağaç budamak, kesmek, biçmek

† ***İng*** *trench* "yarık, hendek" Eski Fransızcadan alınmış ve anlam değişikliğine uğramıştır.

›› tranşe

← TRANÇA, TRENÇKOT

trapez [Arg 1533] *¯trapés: mensa* [masa] | [EÇ <1683] *âyîn-i bâtılları üzre ¯trepâza nâm yüksek iskemlelerinde beyâz çarşaflar üzre günâgün kebâblar* | "... geometrik şekil" [LO 1876] *¯trapeza: Murabba, müstatil, dört ayaklı*

Levent Şahverdi Arşivi

sofra. | "... akrobasi aracı" [AR 1898] || ~ ***Fr*** *trapèze* 1. geometride bir tür dörtgen, 2. bir akrobasi aracı ~ ***Yun/EYun*** *trápeza* τράπεζα masa < ***EYun*** ***tetra-péza*** dört ayak → TETRA+, PA

›› trapezci

tras [EkşiS 2003] *¯tras: volkanik bir madde olup çimentolarda katkı malzemesi olarak kullanılır.* || ~ ***Fr*** *trace* [dev.] ayak izi, eser < ***Fr*** *tracer* sürmek, ayak izi bırakmak << ***OLat*** ***tractiare*** [den.] < ***Lat*** *trahere, tract-* sürmek, sürüklemek → TRAKTÖR

† ***İng*** *trace* (a.a.) Fransızcadan alıntıdır.

travay "üniversite tezi" [Cum 1937] *¯travay vermeğe ve bu ¯travayını müdafaa etmeğe mecburdur. Son senede fazla ders okutulmaz,* || ~ ***Fr*** *travail* [dev.] zahmet, emek, çalışma < ***Fr*** *travailler* eziyet etmek veya çekmek (esk.), çalışmak << ***OLat*** ***trepāliare*** [den.] < ***OLat*** *trepalium* bir tür işkence aleti (◦DuCL 582 AD) § ***Lat*** *tres* üç + ***Lat*** *palium* kazık

travers [Düs 1888] *iki (¯travers) arasındaki fasıla mihverlerden itibaren doksan santimetreye tecavüz etmeyecektir.* || ~ ***Fr*** *traverse* çapraz kuşak, demiryolu raylarına dik olarak döşenen ağaç taşıyıcı < ***Fr*** *travers* çapraz, karşıt, zıt ~ ***İt*** *traverso* a.a. << ***Lat*** *transversus* a.a. < ***Lat*** *trans+ vertere, vers-* dönmek → VERSİYON

traverten [T&S 1892] *Travertin* [Fr]: *¯traverten, tüf-i kilsî, Roma civarında bulunur bir nevi kils-i müncemid halikidir* [kristalize kireç taşı alaşımıdır]. || ~ ***Fr*** *travertin* bir tür kireçtaşı ~ ***İt*** *travertino/tivertino* Roma yakınındaki Tivoli'de çıkarılan taş türü, traverten << ***Lat*** *Tiburtinus* Tivoli'ye ait, Tivoli'li < ***öz*** *Tibur* Tivoli kentinin eski adı *+in°*

† ***İt*** *tra* "karşı, zıt, çapraz" öneki belki Tivoli ocakları Tiber nehrinin Roma'ya oranla karşı yakasında olduğu için, ya da traverten tabakası kaya damarına çapraz kesildiği için.

travesti "tiyatroda kılık değiştiren aktör" [Cum 1934] *Sözüm ona ¯travesti giyinirler; sinir bozmak için bundan müessir bir ilâç olamaz."* | "kadın kılığında erkek (fahişe)" [Mil 1975] ... *"travesti'ler de katılmıştı. Yani kadın kılığına girerek kendilerini 'satan' erkekler.* || ~ ***Fr*** *travesti* 1. tanınmamak için veya tiyatroda rol icabı kılık değiştiren kimse, 2. kadın kılığına giren erkek (fahişe) ~ ***İt*** *travestito* (tiyatroda) karşı cinsi oynayan oyuncu, maskeli balo için kılık değiştiren kimse < ***Lat*** ***transvestire*** kılık değiştirmek, başka kılık giymek *+()t°* < ***Lat*** *trans+ vestire* giysi giymek, giydirmek → VESTİYER

›› transvestizm

travma [Mil 1956] *Çetin'in sakatlığının menisküsden değil ¯travmadan doğduğu anlaşılmıştır.* || ~ ***YLat*** *trauma* tıpta bir darbe sonucu oluşan bedensel veya ruhsal yara ~ ***EYun*** *traûma* τραῦμα yara < ***EYun*** *teirō* τείρω bertmek, yaralamak *+ma(t)* << ***HAv*** ****terə-¹*** delmek, çentmek

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *trōgō-* "kemirmek, çentmek", *trypē* "delik, çentik", *terēdō* "ağaç kurdu", ***Lat*** *terere, trīt-* "kemirmek, kırpmak", *trībulum* "düven", ***Erm*** *tur թուր* "mızrak, delgiç", *trtur թրթուր* "ağaç ve ekin kurdu, tırtıl".

›› travmatik, travmatizasyon, travmatize, travmatoloji

trekking [Mil 1992] *Turizm Bakanlığı tarafından bu ay Toroslar'ın Aladağlar kesiminde yapılacak olan ¯trekking ve doğa yürüyüşü her kesimden (...)* || ~ ***İng*** *trekking* zor doğa koşullarında spor amacıyla uzun yürüyüş < ***Boer*** *trek* göç, sürgün, uzun yolculuk *+ing* < ***Hol*** *treken* çekmek, sürüklemek << ***HAv*** ****tragh-*** a.a. → TRAKTÖR

† Boer savaşında (1895) İngiliz işgalinden kaçan Boer'lerin Transvaal ülkesine "uzun yürüyüşü" nedeniyle yaygınlaşmıştır. Aynı kökten ***İng*** *drag,* ***Alm*** *drehen* "çekmek".

›› trek

tremolo [Mil 1957] *Birden orkestra ¯tremolo yaparak dikkat nazarları sahnenin olduğu tarafa çekti.* || ~ ***İt*** *tremolo* titreme, müzikte bir tür süsleme < ***OLat*** ****tremulum*** titrenti < ***Lat*** *trema* titreyiş *+ul°* < ***Lat*** *terrere* korkuyla titremek → TERÖR

† Karş. ***İng*** *tremble* "titremek", *tremor* "titreme".

tren [Bas 1873] *Lakin biz işitiyoruz ki ¯trenin önünde yolları açmak için iktizasına göre birer ikişer lokomotif gidiyor.* || ~ ***Fr*** *train* demiryolu kataı ~ ***İng*** *train* sürüklemek (fiil), dizi, kuyruk, katar (ad) ~ ***Fr*** *trainer* sürüklemek, çekerek götürmek << ***OLat*** ****traginare*** a.a. < ***Lat*** *trahere, tract-* çekmek, sürmek, sürüklemek → TRAKTÖR

† Modern anlamı ilk kez 1820'lerde İngiltere'de kullanılmıştır.

trençkot [Cum 1930] *kadın, erkek ve çocuklara mahsus ¯trenç-kot pardesülerinin müntehap ve zengin çeşitlerini bulacaksınız.* || ~ ***İng*** *trench coat* «siper ceketi», I. Dünya Savaşında İngiliz ordusunda kullanılan su geçirmez üstlük § ***İng*** *trench* hendek, askeriyede siper (~ ***Fr*** *tranche* yarık, dilim) + ***İng*** *coat* ceket, palto (~ ***EFr*** *cote* ~ ***Ger*** ****kotto*** kaba yün giysi) → TRANŞ

← FİLİNKOT, LASTİKOTİN

trend [Cum 1931] *Bilhassa rendite, ¯trend, iktisadi ve coğrafi landşaft gibi henüz lûgatlere bile girmemiş yeni iktisat kelimelerinin Türkçelerini* || ~ ***İng*** *trend* eğilim, yöneliş < ***İng*** *to trend* bir yana dönmek, eğilmek, yönelmek << ***Ger*** ****trandjan*** dönmek

›› trendy

tretman [Cum 1955] *suçların önlenmesi ve suçluların ¯tretmanı* || ~ ***Fr*** *traitement* işlem, özellikle tıbbî işlem, tedavi < ***Fr*** *traiter* işlem yapmak, muamele etmek *+ment°* << ***Lat*** *tractare* [den.] sürmek, (işlem) yürütmek, (konu) işlemek ≈ ***Lat*** *trahere, tract-* çekmek, sürmek → TRAKTÖR

treyler "römorklu traktör" [Mil 1954] *Vidal ¯treylerleri her mevsimde her türlü yolda muvaffakiyetle iş gören çiftçinin yegâne nakil vasıtasıdır* || ~ ***İng*** *trailer* 1. bir şeyi peşinden sürükleyen, bir şeyin peşinden sürüklenen, 2. römorklu kamyon veya kamyon römorku,

Levent Şahverdi Arşivi

3. film fragmanı < ***İng*** *trail* sürüklemek +*er* ~ ***EFr*** *traillier* a.a. << ***OLat*** ***tragulare*** [den.] << ***OLat*** *tragulum* (çeke çeke taşınan) yük < ***Lat*** *trahere, tract-* çekmek, taşımak → TRAKTÖR

† Türkçede "kasası ayrılabilen kamyon" anlamında *treyler,* "film fragmanı" anlamında *trailer* kullanılır.

← TRAİLER

tri+ ~ ***Fr/İng*** *tri+* [bileşik adlarda] üç ~ ***Lat*** *tres, tri-* a.a. ≈ ***EYun*** *treis, tri- τρείς, τρι-* a.a. << ***HAv*** ****trei-*** a.a.

† Aynı kökten ***İng*** *three,* ***Alm*** *Drei,* ***Rus*** *troye,* ***Ave*** *thri-,* ***Sans*** *tráya,* ***Fa*** *se/sih* < ***EFa*** thri-.

← SE (SAMSA, SEGÂH, SEHPA, SİTAR), TİRFİL, TRİBÜN (ATRİBÜ, DİSTRİBÜTÖR), TRİFAZE, TRİGONOMETRİ, TRİKROMİ, TRİLEÇE, TRİLYON, TRİO, TRİPLEKS, TRİPOD, TRİPORTÖR, TRİPTİK, TROYKA, TRUAKAR

tribün [Bah 1924] *~tribün: Söz söylenen yüksek mahal. İctima mahallerinde yüksek zevat için ayrılan yüksek yer.* | "stadyumda niteliksiz izleyici sırası" [Cum 1930] *Fiatlar: Balkon ön sıra 300, Balkon ve pist 200, ~Tribün her kese bilâ tefrik 100, duhuliye 50 kuruş* || ~ ***Fr*** *tribune* 1. halk temsilcisi, 2. basamaklar şeklinde yargı makamı, 3. (mec.) basamaklar şeklinde tiyatro ve stadyum sırası < ***Lat*** *tribunalis* yargıç koltuğu ve makamı < ***Lat*** *tribunus* oymak başı, halk temsilcisi < ***Lat*** *tribus* 1. üçerli, 2. Roma halkının bölündüğü üç soyun her biri, oymak, aşiret < ***Lat*** *tres, tri-* üç → TRİ+

›› tribünlere oyna-

← ATRİBÜ, DİSTRİBÜTÖR

trifaze [Cum 1933] *220/380 volt 50 periyot ~trifaze bir motöre* || ~ ***Fr*** *triphasé* [pp.] üç evreli (elektrik akımı) → TRİ+, FAZ

triger kayışı [Mil 1975] *Murat 124'lere de uygulanan ~Triger eksantrik dişli grubunun motora adaptasyonu* | [Mil 1986] *Şoför Sabri 5 bin liralık ~triger kayışını 28 bin liraya aldı* || ~ ***marka*** *Triger* Abarth firmasının eksantrik kayışı markası <? ***İng*** *trigger* 1. çekici, 2. tetik

† Cins adı olarak kullanımı Türkçeye ve yakın yıllarda Türkçeden etkilenen bazı Balkan dillerine özgüdür. İngilizcesi *timing belt* 'tir.

trigonometri [Cum 1939] *riyaziye (aritmetik, geometri, cebir, ~trigonometri)* || ~ ***Fr*** *trigonomètrie* üçgenlerle ilgilenen matematik dalı, müsellesat ~ ***YLat*** *trigonometria* a.a. ☼ 1595 Bartholemaeus Pitiscus, Alm. matematikçi. § ***EYun*** *trigōnos τριγωνος* üçgen (§ ***EYun*** *treis, tri- τρείς, τρι-* üç + ***EYun*** *gonia γονία* köşe, açı) + ***EYun*** *métron μέτρον* ölçü +*ia* → TRİ+, +GON, +METRE

›› trigonometrik

triko [AR 1897] *yırtık bir çorap, ~triko bir don, al tavanlı yandım Allah bir fanila* | trikotaj [İTO 1924] || ~ ***Fr*** *tricot* 1. örgü, 2. gevşek düğümlerden oluşan dokuma türü < ***EFr*** *estriquier* tığla örmek, oya yapmak < ***Ger*** ****strīkan***

›› trikotaj

trikromi [Cum 1966] *Sarı ~trikromi ofset, Siyah tipo* || ~ ***Fr*** *trichromie* matbaacılıkta üç renkli (baskı) → TRİ+, KROM(O)+

›› trikromik

tril [HRGCeh 1923] *bu aşık tabiatlı, bedia-perver kuş, kalplerde tanin-endaz olan samimi ~tril'lerle sanki* || ~ ***Fr*** *trille* müzikte sesi titretme ~ ***İt*** *trillo/triglio* a.a.

trileçe [EkşiS 2012] *~trileçe: amavutluk menşeli, ancak kosova'da da çok iyi örneklerine rastlayacağımız 3 çeşit süt ile yapılan, üstü karamel sos kaplı lezzetli bir tatlı çeşidi.* || ~ ***Arn*** *trileçja* ~ ***İsp*** *tres leches* «üç süt», üç süt ürünüyle yapılan Meksika kökenli tatlı < ***İsp*** *leche* süt << ***Lat*** *lac, lact-* a.a. → TRİ+, LAKT(O)+

trilyon [Cum 1930] *4 adedinin önünde on beş sıfır dizilmiş bir rakkamdır. Bu ancak 4000 ~trilyon diye okunur.* || ~ ***Fr*** *trillion* 1. milyon üssü üç sayısı (eski), 2. bin çarpı bin milyon sayısı ☼ 1486 Nicolas Chuquet, Fr. matematikçi. < ***Fr*** *tri-million* → TRİ+, MİLYON

† Özgün değeri 10 üssü 18 iken, Fransa ve ABD'de 19. yy.'dan itibaren 10 üssü 12 değeri benimsenmiştir. İngiltere'de *trillion* yakın döneme dek eski değeri korumuştur.

›› trilyoner

trink [LO 1876] *tın, tınk gibi maden sesi (...) ~tırınk gibi tanînli* [çınlamalı] *ses vermek.* | trink para "peşin para" [AR 1898] *Evvelden veresi emniyet ederken şimdi Viktor Tring ~trink' para diyor.* || : ***onom*** metal para sesi → TIK

›› trink para

trio [Bah 1924] *~trio: Üç kısımdan mürekkeb bir musıkî parçası.* || ~ ***Fr*** *trio* üç ses veya üç çalgı için müzik ~ ***İt*** *trio* üçlü şey → TRİ+

trip [Cum 1988] *'Sefilleri oynamak', ~Tribe girmek', 'Tüyo vermek', 'Kıyak çekmek'* [yeni argo deyimler] || ~ ***İng*** *trip* 1. dolaşma, gezi, 2. argoda halüsinojen madde kullanmak, gerçeklerden uzaklaşmak < ***İng*** *to trip* belirli bir amacı olmaksızın yürümek, gezmek << ***Ger*** ****trepan/*trempan*** ayakla basmak, yürümek → TRAMPLEN

† İngilizce sözcüğün ikinci anlamı 1960'larda *acid trip* "halüsinojen bir ilacın etkisiyle girilen hal" deyiminden türemiştir.

›› tribal, tripçi

tripleks [Cum 1930] *parçalanması gayri mümkün ~tripleks camdan mamul* | [Cum 1985] *~tripleks evler ... ~tripleks villalar* || ~ ***Lat*** *triplex* üç katlı § ***Lat*** *tres, tri-* üç + ***Lat*** *plexus* kat, tabaka → TRİ+, PLİ

tripod "fotograf sehpası" [Mil 1985] *zoom objektif, elektronik flaş, ~tripod, full aksesuarlı* || ~ ***İng*** *tripod* üç ayak, üç ayaklı her nesne, a.a. ~ ***EYun*** *tripous, tripod- τρίπους, τριποδ-* üç ayak § ***EYun*** *tris τρίς* üç + ***EYun*** *poús, pod- πούς, ποδ-* ayak → TRİ+, PODYUM

Levent Şahverdi Arşivi

triportör [Mil 1966] *3 Tekerlekli Motorlu Taşıyıcı ¯TRİPORTÖR* || ~ ***Fr*** *triporteur* üç tekerlekli araba § ***Fr*** *tri+* üç + ***Fr*** *porteur* taşıyıcı → TRİ+, PORT+

triptik [Cum 1930] *Seyyah otomobillerinden gümrük alınmamasından ibaret olan ¯triptik usulünün hükümetimizce kabul edildiği malumdür.* || ~ ***Fr*** *triptyque* üçe katlanır ikon, üç nüshalı evrak ~ ***EYun*** *triptyxos τρίπτυχος* üç katlı § ***EYun*** *treis, tri- τρείς, τρι-* üç + ***EYun*** *ptyχḗ πτυχή* kat, tabaka → TRİ+

trişin [T&S 1892] *Trichine* [Fr.]: *dîdan-i maaiyye-i hayıtiyye sınıfından ¯trişin nevi, dûd-i şe'riye.* || ~ ***Fr*** *trichine* insanda asalak olarak yaşayan bir tür solucan ~ ***EYun*** *thrixinos θρίχινος* kılcal, kıl gibi olan < ***EYun*** *thriks, thrix- θρίξ, θριχ-* kıl, saç

trol[1] [Mil 1960] *sureti mahsusada imal edilmiş fanyalı ağlarla, ¯trollerle ve dalyanlarda tutulur.* || ~ ***İng*** *trawl* sürükleme ağı ~ ***Lat*** *tragula* [küç.] çekilen veya sürüklenen şey < ***Lat*** *trahere* çekmek, sürmek, sürüklemek *+ul°* → TRAKTÖR

›› trolcü

trol[2] [EkşiS 2003] *¯troll: internet alemlerinde, forumlarda, eksi sozluk gibi bilgi paylasimini hedefleyen platformlarda ortaliga sacma sapan bir laf atip rahatsizlik veren insanlar icin kullanilan bir terminolojiymis.* || ~ ***İng*** *troll* 1. İskandinav mitolojisine özgü kötü cin, 2. sosyal medyada rahatsızlık veren kimse << ***Nor*** *troll* kötü cin

›› trolle-

troleybüs [Cum 1936] *tramvay arabalarını artıramayacağımızı, tramvaylara yardım için otobüs ve ¯troleybüs işletemeyeceğimizi (...)* || ~ ***İng*** *trolley bus* sap şeklinde bir uzantıyla elektrik kaynağına bağlanan otobüs § ***İng*** *trolley* yük taşımaya mahsus saplı araba (< ***İng*** *to troll* ileri geri dolaşmak) + ***İng*** *bus* otobüs → OTOBÜS

trombon [T&S 1892] *Trombone* [Fr.]: *¯trombon denilen bir nevʿi boru çalgısı.* || ~ ***Fr*** *trombone* bir tür nefesli çalgı ~ ***İt*** *trombone* [büy.] büyük boru < ***İt*** *tromba* boru *+on* → TULUMBA

† Karş. ***İt/Lat*** *tuba* "borazan".

›› trombonist

trompet [EÇ <1683] *cümle borulardan ¯trompeta ve erganûn ve luturyân ve İngilis borularının vakt-i seherde savt-ı hazînleri* || ~ ***Fr*** *trompette* / ***İt*** *trompetta* [küç.] bir nefesli çalgı, askeri borazan < ***İt*** *tromba* boru *+et°* → TULUMBA

← TRAMPETE

trop(o)+ ~ ***Fr/İng*** *tropo+* [bileşik adlarda] dönme ~ ***EYun*** *trópos τρόποξέ* (bir şeyc) dönme, yönelme < ***EYun*** *trépō τρπώ* dönmek << ***HAv*** **trep-*[2] a.a.

›› izotrop, kromotropi

tropik [Cum 1939] *cenubî Amerikanın ¯tropik ikliminde seyrüsefer* || ~ ***Fr*** *tropique* 1. dönence, 2. Yengeç ve Oğlak dönenceleri arasında kalan sıcak iklim kuşağı ~ ***EYun*** *tropikós τροπικός* döngü, dönence < ***EYun*** *trepō, trop- τρεπω, τροπ-* dönmek, yönelmek *+ik°*

† Geç Osmanlıcada "tropik" anlamında *medār* (isim) ve *medārī* (sıfat) kullanılmıştır.

›› astropikal, tropikal

tropizm [Fel 1942] *doğrulum, ¯tropizm* = [eski dilde] *Tropizm* || ~ ***Fr*** *tropisme* bir organizmanın dış uyarı kaynağına doğru (veya aksi yöne) yönelmesi ~ ***EYun*** *trépō, trop- τρέπω* dönmek, yönelmek *+ism°* → TROP(O)+

›› fototropizm, jeotropizm

trotuvar [MSait 1898] *Yaya kaldırımları bizim Beyoğlu ¯trotuvarları kadar dar ise de* || ~ ***Fr*** *trottoir* yaya kaldırımı < ***Fr*** *trotter* yürümek, at tırıs gitmek *+()torium* < ***Ger*** **tredan* basmak, yürümek, adım atmak << ***HAv*** **dr-* < ***HAv*** **der-*[1] adım atmak, koşmak → DROM(O)+

† Aynı Germence kökten ***İng*** *trot* "tırıs gitmek", *tread* "ayak basmak".

← FOKSTROT

troyka "Rusya'ya özgü üç atlı araba" [Cum 1937] *menzile bir ¯troyka gelmişti. Başında bir Çerkez kalpağı, arkasında askerî birkaput bulunan yolcu* | "üç başlı yönetim" [Cum 1961] *Rusya'nın Genel Sekreterlik makamını üçe bölmek isteyen meşhur ¯troyka politikası* || ~ ***Rus*** *troyka* üçlü şey < ***Rus*** *troye* üç << ***HAv*** **trei-* üç → TRİ+

tröst [Cum 1930] *şehrimizdeki müskirat şirketlerinin aralarında bir ¯tröst teşkil ederek bakkallara yaptıkları iskontoyu azaltmaları* || ~ ***İng*** *trust* 1. güven, emanet, yeddiemin, 2. başka şirketlerin hisselerini tutmak amacıyla kurulmuş şirket, holding << ***Nor*** *traust* doğruluk, güven << ***Ger*** **traustam* < ***Ger*** **treuwaz* düz, doğru, güvenilir << ***HAv*** **dreu-/*deru-*[1] düz, sağlam → DÜRÜST

† Başlangıçta "yeddiemin şirketi" anlamında iken, ABD başkanı Th. Roosevelt'in 1902'de ticari tekellere karşı başlattığı kampanya çerçevesinde kötü anlam kazanmıştır.

›› antitröst, tröstleş-

truakar "resim" [ResC 1912] || "... giysi" [Cum 1937] *Bayanlara mahsus hazır elbise dairesinde ¯Truakar mantolar* || ~ ***Fr*** *trois quarts* üç çeyrek, (resimde) profil ile fas arası portre, (hazır giyimde) ceketten uzun kadın giysisi § ***Fr*** *trois* üç + ***Fr*** *quart* çeyrek → TRİ+, KARE

trubadur [Mil 1954] *¯Trubadurlar eski zamanlardan beri memleketi yaya dolaşan ve saz refakatiyle halk türküleri ve destanlar okuyan kimselerdir.* || ~ ***Fr*** *troubadour* ortaçağda saz şairi ~ ***Prov*** *trobador* a.a. << ***OLat*** *tropator* şarkıcı < ***OLat*** *tropa* şiirde beyit, şarkı *+()tor* ~ ***EYun*** *trópos τρόπος* 1. çevirme, 2. özellikle söz çevirme, söz sanatı, zekice söylenmiş söz → TROP(O)+

trup [Bah 1924] *¯trup: Bir tiyatronun sanatkârlar heyeti.* || ~ ***Fr*** *troupe* grup, çete, askeri birlik, tiyatro kumpanyası << ***Ger*** **throp* çok, kalabalık

Levent Şahverdi Arşivi

trüf [Bovary (Akyüz) 1942] || ~ ***Fr truffe*** toprak altında yetişen yumru şeklinde mantar ~ ***Prov truf-fa/tartufa*** a.a. << ***Lat tuber/tufer*** a.a.

† ***Alm Kartoffel*** "patates" < ***İt tartuffo*** (a.a.) aynı Latince sözcüğün türevleridir.

trük [Özön 1961] *¯trük: Tiyatro ve sinemada bazı teknik ve ustalıkla yapılan düzen.* || ~ ***Fr truc*** numara, teknik ustalıkla yapılan düzen < ***onom***

tsunami [ML 1969] || ~ ***İng tsunami*** deprem nedeniyle okyanusta oluşan büyük dalga ~ ***Jap tsunami*** «liman dalgası», a.a. § ***Jap tsu*** liman + ***Jap nami*** dalga

tuba[1] [AşP 1330] *ağa* [yükselsin] *¯ṭūbā çevre köşkler üstine* | [Fer <1451] *iki kolı şāχ-ı ¯ṭūbā* [tuba ağacı dalı] || ~ ***Ar ṭūbā'*** طوبَى [*#ṭyb* fuʿlā'] İslam mitolojisinde Cennet ağacı ~ ***Aram ṭūbā*** טובא [*#ṭb*] iyilik → TAYYİP

tuba[2] [Özön 1961] *¯tuba: Madenden perdeli ve nefesli saz.* || ~ ***İt tuba*** borazan, av borusu, orkestra müziğinde bir nefesli çalgı << ***Lat tuba/tubus*** a.a. → TÜP

tubles [Mil 1960] *Oto sahiplerine şambrelsiz (¯tubeless) oto lastik yamaları* | [Mil 1983] *¯tubless lastikler ise 6825 liraya yükseldi* || ~ ***İng tubeless*** iç gömleği olmayan otomobil lastiği < ***İng tube*** tüp, boru +***less*** → TÜP

† *Dupleks* söylenişi yaygınlık kazanmıştır.

tufa[1] "hırsızlık (argo)" [Mikh 1929] *¯tufacı: Pick-pocket* [yankesici]. | [OCK 1932] *¯tufacı: Hırsız, yankesici.* || < ***?***

›› tufacı, tufaya gel-

tufa[2] → TÜF

tufan [SVel <1320] *Nuh için ¯tūfān kamu kāfirleri / Boğdı, sudan komadı kimse diri* || ~ ***Ar ṭūfān*** طوفان [*#ṭwf* fuʿlān] mitolojide sözü edilen büyük su baskını, Nuh tufanı ~ ***Aram ṭūphān*** טופן a.a. (▫Jeffery 207, ▫Jastrow 525) < ***Aram ṭwp*** טוף taşma, su basma, sel olma → TAVAF

† ***EYun Typhōn*** "fırtınaların atası olan dev" ve *typhōs* "kasırga, sağanak" sözcükleri bir Sami dilinden alınmış olmalıdır.

›› alkış tufanı

tufeyli [Tezk 1341] *konukcı çün kerîm ola ¯ṭufayl kişiyi χoş dutar* [cömert ev sahibi asalak kişiyi hoş tutar] || ~ ***Ar ṭufaylī*** طفيلى [nsb.] parazit, asalak < ***Ar ṭufayl*** طفيل [fuʿayl küç.] yavrucuk, yumrucuk, ur +***ī*** < ***Ar ṭifl*** طفل [*#ṭfl*] yavru → TIFIL

tugay "bir askeri birlik, liva" [YTü: RG 1937] *Jandarma ¯tugayında alay komutanlarından birisinin reisliği altında iki tabur (okul) komutanından* || < ***TTü tuğ*** +(g)Ay → TUĞ

← TUĞGENERAL

tuğ [ETü: UYY 759] *¯tuġ taşıkar erikli* [sancak dışarı çıkar iken] | [ETü: Kaş 1073] *tokuz ¯tuğlıġ χān* [dokuz tuğlu hakan] || << ***ETü tuġ*** alem, sancak, mızrak ucuna takılan simge ≈ ***Moğ tuğ*** a.a. ≈ ***Çin tu*** a.a.

† Doerfer II.969, ▫Claus 464 Çinceden alıntı olarak değerlendirirler ise de, Çince sözcüğün Türkçeden veya ortak bir kaynaktan alıntı olması kültür tarihi açısından daha güçlü olasılıktır.

← DUVAK, TUGAY (TUĞGENERAL), TUĞRA (TURA)

tuğgeneral [YTü: RG 1935] *Ordudaki rütbeler ve yeni karşılıkları (...) Mirliva: ¯Tuğgeneral, Tuğamiral* || § ***YTü tugay*** + ***TTü general*** → TUGAY, GENERAL

›› tuğamiral

tuğla [Arg 1533] *¯tuulá: mattone cotto* [pişmiş toprak tuğla] | [EÇ <1683] *taş binā ile ve kırmızī ¯tuvla bir sedd-i metîn kaʿa etmişdir* || ~ ***Yun*** *toúvla τούβλα* pişmiş topraktan yapılan çatı örtüsü, kiremit ~ ***Lat tegula*** [küç.] çatıcık, kiremit < ***Lat tegere, tect-*** örtmek +***ul***° << ***HAv *(s)teg-*** a.a.

† ***İng tile, Fr tuile, Alm Ziegel*** "kiremit" biçimleri Latinceden alıntıdır. Aynı HAvr kökünden ***Alm Decke, İng thatch*** "çatı örtüsü", ***Lat toga*** "dış giysi", *tegumen* "örtü, kabuk".

← DEK[2] (ŞIBIDAK), DETEKTİF (DETEKTÖR)

tuğra [ETü: Kaş 1073] *¯tuġraġ* <savaşta ya da bir törende binilmek üzere hakan tarafından verilen at - Oğuz lisanında hakanın mührü> | [OTü: İMüh <1310] *¯tuğra: at-tawḳīʿ* [padişah mührü] || << ***ETü tuġraġ*** «simgecik», alamet <? ***ETü tuġ*** sancak, alamet → TUĞ

›› tuğrakeş

← TURA

tuğyan "isyan" [Rab 1310] *kamuġ küfr ü siḥr ü ¯tuğyān yok yoḍun boldı* [yok oldu] | "taşkınlık" [Sad 1574] *nehr-i Merīc ¯tuğyân üzre cereyân itmegin* [taşkın olarak aktığından] || ~ ***Ar ṭuġyān*** طغيان [*#ṭġy* fuʿlān msd.] azma, sınırları aşma, taşkınlık, isyan < ***Ar ṭaġā*** طغا azdı, taştı

← TAĞUT

tuhaf "çoğul isim" [MMem 1557] *hakīrāne bir mıḳdar ¯tuḥaf* [hediyeler] ʿarz olundı | "tekil sıfat" [KT 1900] *¯tuhaf: 1. garib, acayib, görülmemiş, 2. gülünç, eğlenceli, 3. münasebetsiz, 4. taaccüb, garabet.* || ~ ***Ar tuḥaf*** تحف [*#tḥf* fuʿal çoğ.] hediyeler < ***Ar tuḥfa(t)*** تحفة [t.] hediye

›› tuhaflık

← ITHAF, TUHAFİYE

tuhafiye tuhafçı "hediyelik eşyacı" [ŞSic 1816] *¯tuhafcı ve fincancı esnafının mukaddema umurları perişan* | "giysi aksesuarı" [İlan 1924] *Her nevi erkek ve kadın kunduraları, manifatura ve ¯tuhafiye eşyası* || < ***Ar tuḥaf*** تحف [*#tḥf* fuʿal çoğ.] hediyeler +***ī*** → TUHAF

›› tuhafiyeci

tul "uzunluk" [Fer <1451] *bir meydān gördi, génylikde ¯tūlen ve ʿarzan* | "... coğrafyada boylam" [LO 1876] *¯ṭūl: (...) ʿarzın devren boyu.* || ~ ***Ar ṭūl*** طول [*#ṭwl* fuʿl msd.] uzun olma, uzunluk, boy < ***Ar ṭāla*** طال uzadı, uzun idi

›› tulani, tulen

← METRETUL, MÜSTATİL, TAVİL

tularemi [Mil 1954] *Mezkûr köyde son iki ay zarfında bir kaç ¯tülaremi vakası kaydedilmiş olup* || ~ ***İng tulara-***

Levent Şahverdi Arşivi

emia ateşli bir bulaşıcı hastalık ☼ 1921 E. Francis, Amer. tabip. < *öz Tulare* Kaliforniya'da bir ilçe → HEM(O)+

tuluat "doğaçlama sahne gösterisi" [YOsm: Cum 1930] *Üsküdar cihetinde de ¯tuluat kumpanyaları ve karagöz temsilleri için birkaç yerde hazırlık yapılmaktadır.* || ~ ***Ar*** ***ṭulū'āt*** طلوعات [#ṭl' çoğ.] < ***Ar ṭulū'*** طلوع [t.] 1. (güneş veya yıldız) doğma, belirme, 2. (fikir, imge) ilham, doğaçlama +***āt*** → TALİH

† Stand-up sahne gösterisi" anlamında 20. yy başlarında ortaya çıkmış bir deyimdir.

tulum [ETü: Kaş 1073] ¯*tolkuk* [şişirilmiş tulum] | [Kıp: İdr 1312] ¯*ṭolkuk: az-ziḳḳ* [tulum] | tulum peyniri [Men 1680] ¯*ulum peyniri ve basdırma ve bâdâm ve nohud* | "gayda" [LO 1876] ¯*tulum: Tam çıkarılmış post. Yağ ¯tulumu, peynir ¯tulumu. ¯tulum gayda.* | "... işçi giysisi" [TDK1 1945] ¯*tulum: (...) 4. Pantolonu ile göğüs kısmı bitişik olan çocuk veya işçi giysisi.* || ≈ ***ETü*** *tulġuk/tolkuk* şişirilmiş deri torba ≈ ?***ETü*** *tol-* şişmek, kabarmak → DOL-

† ***ETü*** *tol-* "dolmak" fiilinin varyant bir biçiminden türediği açıktır. Ancak ses değişiminin gerekçesi anlaşılamadı.

›› tulum çıkar-, tulum peyniri

tulumba [Men 1680] ¯*tulumba* تلمبه: *Hydraula, machina in altım premens aqua* [suyu yukarı basma aracı]. | [EÇ <1683] *tasnīf-i fişeng ve bārūd ile memlū ¯tulumba-i Fireng* [türlü fişek ve barut ile dolu Frenk tulumbası] || ~ ***İt*** *tromba* 1. av borusu, hortum, 2. gemilerde kullanılan su çekme borusu ~ ***Ger*** ****tromb-*** boru

›› tulumbacı

← TROMBON, TROMPET (TRAMPETE)

tumba "tümsek" [DS <1960] ¯*Tumba: ... 3. Kabarık (yatak vb.), 4. Dağ üstündeki tepecikler.* | ~ ***Yun*** *tümba* τούμβα kümbet, mezar, kabir (dial.) [mod. tymbos] << ***EYun*** *týmbos* τύμβος a.a. << ***HAv*** ****tu-mbh-*** a.a. < ***HAv*** ****teuə-***[2] şişmek, kabarmak → TÜMÖR

† ***İng*** *tomb* "kabir" < ***OLat*** *tumba* (a.a.) Yunancadan alınmıştır.

tumturak [Taz 1482] *söze gelse her sözi bir ¯ṭumṭurāḳ* | [EÇ <1683] *niçe elfāz-ı ¯ṭumṭurāḳ ile bir naṣīḥatnāme taḥrīr eyledi* || ~ ***Fa*** *ṭumṭurāḳ* طمطراق azametli söz, debdebe, gösteriş

›› tumturaklı

tunç [ETü: Kaş 1073] ¯*tüç: aş-şabahu'l-aṣfar* [sarı bronz] || << ***ETü*** *tuç* bakır alaşımı, tunç

›› tunçlaş-

tundra [TDK1 1945] ¯*tondura: Kuzey kutup bölgesinde bulunan bitkisiz düzlük, kutup bozkırı.* || ~ ***İng*** *tundra* kutup bölgesine özgü donmuş bataklık ~ ***Rus*** *tundra* ~ ***Saami*** *tun-tur* batak ova

tungsten [T&S 1892] *Tungsténe* [Fr.]: ¯*tungsten denilen cism-i basit-i madeni.* || ~ ***İng*** *tungsten* bir element, volfram ~ ***İsv*** *tungsten* a.a. ☼ 1780 K. W. Scheele, İsv. kimyacı. § ***İsv*** *tung* ağır + ***İsv*** *sten* taş

tur[1] [Rz 1896] *arabadan inerek bahçenin içerisinde bir ¯tur yapmağa da rağbet gösterirdi* || ~ ***Fr*** *tour* [dev.] dönme, dolaşma, çevre, döngü, gezi < ***Fr*** *tourner* dönmek, dolaşmak << ***Lat*** *tornare* a.a. → TORNA

›› turing, turla-

← ANTURAJ, RETURN, TURALA-, TURİST, TURNE, TURNİKE, TURNUSOL, TURNUVA

tur[2] [Rab 1310] *Müşā ¯Tūr-ı Sīnā tağığa* [dağına] *kelip* || ~ ***Ar*** *ṭūr* طور [#ṭwr] dağ, özellikle Sina Dağı ~ ***Aram*** *ṭūr* טור [#ṭwr] dağ

† Klasik dönem Arap dilbilimcileri, Arapça sözcüğün Süryanice/Aramiceden alıntı olduğunu belirtir. ▫Jeffery 206-207. Yunanca olan *Tauros* (Toros) Dağlarının adı muhtemelen Aramice veya akraba bir Sami dilinde "dağ" anlamına gelir.

›› Tur-ı Sina

tura [Göv 1930] ¯*tura, tuğra: İçinde padişahın ismi yazılı bir şekil.* || << ***TTü*** *tuğra* padişah mührü → TUĞRA

† "Paranın arka yüzü" anlamı, Osmanlı paralarının arka yüzünde bulunan padişah tuğrasından ötürü.

›› yazı tura

turaç [Yun <1310?] *daχı saŋa kuş konmamış ne gögercin ne ¯durrāc* | [Marz 1380] ¯*durrāc kebāb olmağa tabak dileyü durur* || ≈ ***Fa*** *turāc* تُراج sülüne benzer tür kuş, francolinus ~ ***Ar*** *durrāc* دُرّاج [#drc] a.a.

turala|mak "amaçsızca dolaşmak" [<2000] || < ***Fr*** *tour* tur, gezi +*A/A-* → TUR[1]

turba [Düs 1887] *alüminli topraklar ve atik cüruf ve ¯turb tabir olunan mahrukat gibi mevaddı madeniyedir.* | [TDK1 1945] ¯*turba: Az çok kömürleşmiş bitkisel maddelerden meydana gelen yakıt.* || ~ ***Fr*** *tourbe* yakıt veya gübre olarak kullanılan çürümüş çim ~ ***Ger*** ****turb-*** << ***HAv*** ****drbh-*** < ***HAv*** ****derbh-*** (bitki) arapsaçı gibi olmak

† Aynı Germence kökten ***İng*** *turf* "çim" anlamındadır. İngilizcede "turba" anlamında *peat* kullanılır.

›› turbalık

← TORF

turbo [Cum 1935] *100 beygir kuvvetinde bir aded ¯turbo-elektrik kapalı zarfla alınacaktır* | [Cum 1939] *Motöre bir ¯türbo kompresör ilavesile* | [Cum 1948] ¯*türbo-jeneratör* | [Mil 1951] ¯*turbo-prop* [İng turbo-propeller: hızlı devirli pervane] || ~ ***İng*** *turbo+* türbin motorlu, (mec.) çok hızlı → TÜRBİN

›› turbojet, turboprop

turfa [LO 1876] ¯*turfa (İbr.): Teravetli, taze, tuhaf, bid'at, haram. Yahudi ¯turfası: Onlarda mekruh olup kaşer olmayan şey.* || ~ ***İbr*** *ṭrēphah* טְרֵפָה 1. leş, doğal sebeplerle ölmüş hayvan, 2. Musevi dini kurallarına aykırı, haram < ***İbr*** *ṭāraph* טָרַף (hayvan) parçalamak, yolmak

† Esasen "Yahudi dini kurallarına aykırı" demek iken İstanbul sokak dilinde "alışılmadık" ve dolayısıyla "yeni, görülmemiş" anlamını kazanmıştır.

← TURFANDA

Levent Şahverdi Arşivi

turfanda "yeni çıkmış şey, yenilik" [KadıB 1398] *bir yıl gice gündüz ger seni görür olursam / kim diye ki her gördügi ¯turvande degüldür* | [İdrH <1402] *¯durvanda* [erken çıkan yemiş?] | [CFürs 1501] *sirda* [Fa.]*: Soŋ ¯turvande* طروندە || <? ***Ar*** *ṭurfa(t)* طرفة [*#trf*] yenilik, icat, tuhaf şey ~? ***İbr*** *ṭrephā* טְרֵפָה [*#trp*] Musevi dini kurallarına aykırı şey, bidat → TURFA

† Sözcüğün yapı ve anlam bakımından problemli yapısı Osmanlı döneminden beri tartışma konusu olmuştur.

turist [AİHsan 1891] || ~ ***Fr*** *touriste* zevk ve merak için gezen kimse ~ ***İng*** *tourist* 1. Avrupa ülkeleri turuna (grand tour) çıkan kimse (18. yy), 2. zevk ve merak için gezen kimse (19. yy) < ***Fr*** *tour* dolaşma, döngü *+ist°* → TUR[1]

† 18. yy.'da İngiltere'ye özgü bir kurum iken, y. 1815'ten itibaren Fransızcada "İngiliz gezgin" anlamında kullanıma girmiştir.

›› turistik, turizm

turkuaz [Cum 1930] *İstiklal Caddesinde ¯Turkuaz Lokantası* || ~ ***Fr*** *turquoise* «Türk taşı», mavi renkli süs taşı < ***öz*** *Turc* → TÜRK

turmalin [T&S 1892] *Tourmaline* [Fr.]*: ¯turmalin, bor ile silisit-i zeval-alümin halıkıdır.* || ~ ***Fr*** *tourmaline* bir tür yarı değerli süs taşı ~ ***İng*** *tourmaline* a.a. ~ ***Tamil*** *tōramalli* a.a.

† Avrupa'ya ilk kez 17. yy.'da Seylan (Sri Lanka) adasından getirilmiştir.

turna [ETü: IrkB <900] *¯turña ¯kuş tüşnekiŋe konmiş, tuymatın tuzakka ilinmiş* [turna kuşu tüneğine konmuş, anlamadan tuzağa yakalanmış] | turna balığı [Arg 1533] *¯turná balughi: luccio* || << ***ETü*** *turña/turunya* uzun bacaklı bir kuş

›› telli turna, turna balığı

turne [Bah 1924] *¯turne: Muhtelif memleketlere vuku bulan spor seyahatlerinin heyet-i umumiyesi.* | ~ ***Fr*** *tournée* [pp. fem.] dolaşma, tur, raunt << ***OLat*** *tornata* [pp. fem.] a.a. < ***Lat*** *tornare* dönmek *+()t°* → TUR[1]

turnike [Bah 1924] *¯turnike: Yalnız piyadelerin veya bir defada tek bir kişinin geçmesi için yolların üstüne veya medhallere konan (...) ufkî mania* || ~ ***Fr*** *tourniquet* dönme dolap, turnike < ***Fr*** *tourner* dönmek → TUR[1]

turnusol [AR 1897] *Üzerlerine ¯turnosol boyası dökmüş.* || ~ ***Fr*** *tournesol* 1. günebakan çiçeği, ayçiçeği, 2. ayçiçeği veya başka bitkilerden elde edilen ve bir asitle birleştiğinde kırmızıya dönüşen koyu mor boya < ***Fr*** *tourne au sol* güneşe döner § ***Fr*** *tourner* dönmek + ***Fr*** *sol* güneş (<< ***Lat*** *sōl* a.a.) → TUR[1], SOLARYUM

turnuva [Bah 1924] *¯turnuva: Mağlup olanın sahadan çekilmesi suretiyle yapılan müsabakaların hey'et-i umumiyesi.* || ~ ***Fr*** *tournoi* [dev.] 1. bir tür cirit oyunu [esk.], 2. birkaç karşılaşmadan oluşan yarışma < ***Fr*** *tournoyer* kendi ekseni etrafında dönmek, döne döne gitmek → TUR[1]

turp [ETü: Kaş 1073] *¯turma: al-fucl* <turp. Aynı şekilde havuca da 'sarığ ¯turma' denir.> | [Kıp: İdr 1312] *¯turp: al-fucl* | (≈ ***ETü*** *turma* turp veya havuç) < ***ETü*** *tur- +Ip*

† Karş. ***Fa*** *turb* تُرب (a.a.). ▫Doerfer 2:504-505 sözcüğün nihai kökeninin İrani olduğunu savunur. Ancak kanımızca *turma* biçiminin varlığı Türkçe kaynağa işaret eder. † ***Mac*** *torma* "turp" bir Türk dilinden alıntıdır.

turşu "ekşitilmiş sebze" [MŞ <1400] *kebere ¯turşīsi* | [Fer <1451] *rīçāller, ¯türşīler, pilāv-ı sultānī* || < ***Fa*** *turş* ترش ekşi veya tuzlu *+ī* ≈ ***Ave*** *tarşna-* kurumak, susamak << ***HAv*** **trs-* < ***HAv*** **ters-* kurumak

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *terra* "kuru yer, toprak" < *tersa,* ***İng*** *thirst* "susamak". ▫Barth 644.

›› turşusu çık-

← TARAÇA (İNGİLTERE, PARTER, TERAS, TERİTORYAL, TERİYE, TOST), TEŞNE, TİRŞE

turta [T&S 1892] *Tarte* [Fr.]*: ¯turta denilen bir nevi börek.* || ~ ***İt*** *torta* her çeşit pasta << ***OLat*** *torta* yuvarlak ekmek → TART

turuncu [Men 1680] *¯türüncī: Rutilus seu rutili coloris* [turunç rengi]. || < ***TTü*** *turunc +ī* → TURUNÇ

turunç [Yad <1421?] *¯turunc Parisīce ağac kavununa dirler, Arapça ¯utrunc dirler, Türkīce ¯turunc didükleri nārencdür.* | [Men 1680] *¯türünc: Malum aureum* [portakal] || ~ ***Fa*** *turung/turunc* ترنج/ترنگ turunç, citrus medica veya citrus vulgaris

›› turunçgiller

← TURUNCU

tuş "eskrimde kılıç değdirme, güreşte rakibin sırtını yere değdirme" [Cum 1932] *Danimarka takımına 4 ¯tuşa karşı 12 ¯tuşla galip gelmiştir* | "piyano veya daktiloda klavye bi imi" [Cum 1936] *dakikaları gösteren işaretler ince piyano ¯tuşları şeklindedir* || ~ ***Fr*** *touche* [dev.] 1. dokunuş, 2. a.a. < ***Fr*** *toucher* dokunmak ~ ***OLat*** **toccare* a.a. < ***onom***

† Aynı Latince kökten ***İt*** *toccare* "dokunmak", *toccata* "klavyede çalınan müzik parçası". Karş. TOKA.

← RÖTUŞ, TAÇ[2] (TOUCHPAD), TUŞE

tuşe [Mil 1950] *yalnız ¯tuşe (parmak muayenesi) ile prostatınız yok diye müjde alır* || ~ ***Fr*** *toucher* dokunuş → TUŞ

tut|mak [ETü: Or 735] *bengü il ¯tuta olurtaçı sen* [sonsuza dek devlet sahibi olacaksın] | [Men 1680] *χoş ¯tutmak, başak ¯tutmak, cin ¯tutmak, māye ¯tutmak, mekān ¯tutmak, ma'tem ¯tutmak, atüp ¯tutmak, sözini ¯tutmak, yerini ¯tutmak, yükini ¯tutmak, ¯tutalüm ki, ¯tutunmak, ay ve gün ¯tutulması* || << ***ETü*** *tut-* tutmak, yakalamak, sahip olmak <<? ***ETü*** **turt-* durdurmak, bloke etmek < ***ETü*** *tur-* durmak *+lt-* → DUR-

† Anlam itibariyle *dur-* fiilinin geçişli/ettirgen halidir. † Doğal ses evrimiyle ***TTü*** *dut-* şeklini almış, ancak İstanbul ağzında *tut-* telaffuzuna geri

Levent Şahverdi Arşivi

dönülmüştür. Türevlerde ve Anadolu ağızlarında önseste */d/* görülür (karş. dudak).

›› atıp tut-, ay tutul-, tut ki, tutacak, tutak, tuttur-, tutuk, tutukluk, tutul-, tutun-

← DUDAK, TUTAM, TUTAMAK, TUTANAK, TUTARIK, TUTARLIK, TUTKAL, TUTKU, TUTKUN, TUTMAÇ, TUTSAK, TUTUCU, TUTUKLU, TUTUM, TUTUŞ-

tutam [ETü: Erd <1000] *bir ¯tutum krüç* [bir tutam pirinç] *(...) yéti ¯tutum talkan* [yedi avuç kavrulmuş darı] | [ETü: Kut 1069] *¯tutamça tiriglik tüker alḳınur* [bir tutam(lık) hayat tükenir sona erer] | [Aht 1545] *al-cilz* [Ar.]: *Kamçınuŋ ¯tutam yeri ki sapı dimekdür.* || << ***ETü tutam*** bir el tutumu, deste (≈ ***ETü tutum*** a.a.) < ***ETü*** *tut-* *+Am* → TUT-

† ETü bir tek örneği (▫Kut 5265) olan sözcükte görülen sıradışı *+Am* ekinin yapısı ve işlevi açık değildir. ▫Erdal I.343 *tut-* fiilinin ****tuta-*** şeklinde bir varyantı olasılığı üzerinde durur.

tutamak [Aht 1545] *al-ʿacs* [Ar.]: *Yay ¯tutamağı, ḳabża-i ḳavs gibi.* | [LO 1876] *¯tutamak: Mümsik* [tutulacak şey, kulp], *meslek, sebat* [tutulan yol]. || < ***TTü*** *tut-* *+(A)mAk* → TUT-

tutanak "zabıt" [YTü: Cum 1945] *geçen ¯tutanak özeti okunduktan sonra gündemde başka madde olmadığından oturuma son verilmiştir.* || < ***TTü*** *tut-* *+AnAk* → TUT-

† 12 Nisan 1945 tarihli gazetelerde yayınlanan yeni idari terimler listesinde ilk kez görülen kelimelerdendir.

tutarık "sara, epilepsi" [EÇ <1683] *sarʿa dutan ādem gelüp şehr-i Nasībīn'e girse bi-emri taʿālā ¯dutarıkdan ḫalās olur* | [BK 1797] *sarʿa maʿnasındadır ki halk buna tutalga ve ¯tutarık derler* || < ***TTü*** *tut-* → TUT-

›› tutalga

tutarlık "insicam" [YTü: CepK 1935] *¯tutarlık = İnsicam* | [YTü: Fel 1942] *¯tutarlı = Conséquent; ¯tutarsız = Inconséquent* || < ***TTü*** *tutar* *+lIk* → TUT-

›› tutarlı, tutarlılık, tutarsız

tutifruti "karışık meyveli" [Mil 1962] *Var sana ¯tutti ¯frutti kadinlari* [İtalyanca taklidi anlamsız deyim] || ~ ***İt*** *tutti frutti* tüm meyveler § ***İt*** *tutti* [çoğ.] tüm (< ***Lat*** *totus* a.a.) + ***İt*** *frutti* [çoğ.] meyveler (< ***Lat*** *fructus* meyve) → TOTAL, FRUKTOZ

tutkal [Hal 1477] *kebed* [Fa.]: *Leḥīm ve ¯tutkal ki anuŋ-ıla nesne yapışdururlar.* | [Çağ: Pav <1500] *¯tutġal: colle* [yapıştırıcı zamk] || << ***OTü*** *tutkal* yapıştırıcı, zamk < ***ETü*** *tut-* → TUT-

† *+kAl* unsurunun işlevi açık değildir.

›› tutkalla-

tutku [YTü: Fel 1942] *¯tutku = İhtiras, iptila = Passion* || < ***TTü*** *tut-* *+gU* → TUT-

›› tutkulu

tutkun [ETü: Kaş 1073] *¯tutġun: al-aχīḏ wa'l-asīr* [yakalanmış kişi ve esir] | [Men 1680] *¯tutkun* طوتقن: *tutulmış. (...) āvāzı ¯tutkun* [sesi kısılmış] || << ***ETü*** *tutġun* esir, tutsak < ***ETü*** *tut-* *+gIn* → TUT-

›› tutkunluk

tutmaç [ETü: Kaş 1073] *¯tutmāc "Türklerde yaygın olan bir yemek"* || << ***ETü*** *tutmac* doğranmış hamur yemeği, erişte <? ***ETü*** *tut-* *+(A)mAç* → TUT-

tutsak [Kıp: CodC 1303] *captivus* [esir] - *¯tutgun (...) pignus* [rehine] - *Tr: ¯tutsak* | [DK <1400?] *Dirse χān ¯tutsak oldı gider* || << ***OTü*** *tutsak* esir < ***ETü*** *tuz-* teslim etmek, tutması için birine bir şey vermek *+(g)Ak* < ***ETü*** *tut-* *+Uz-* → TUT-

† *+sAk* yapım eki mevcut değildir.

tutucu "muhafazakâr" [YTü: Cum 1962] *öylesine ¯tutucu (muhafazakâr) bir bağnazdır ki* || < ***TTü*** *tut-* *+çI* → TUT-

›› tutuculaş-, tutuculuk

tutuklu "mevkuf" [YTü: Cum 1946] *Muğla ceza ve tevkif evleri ¯tutuklu ve hükümlülerinin bir senelik ihtiyacı* | tutuksuz "gayri mevkuf" [YTü: Cum 1947] *duruşmaların ¯tutuksuz olarak devamına* | tutukla- "tevkif etmek" [YTü: Cum 1965] *Bolivya'nın eski başkan yardımcısı ¯tutuklandı* || < ***TTü*** *tut-* *+Uk* → TUT-

† Sıfat olan ***TTü*** *tutuk* sözcüğüyle anlam bağı kurulamaz.

›› tutukla-, tutuklama, tutuklan-, tutuksuz

tutum "tavır, vaziyet" [EbM-TS <1500] *bu nābekārlarıŋ ¯tutumu tutum degüldür.* | [YTü: CepK 1935] *¯tutum = (...) 2. İktisad, idare, tasarruf* || < ***TTü*** *tut-* *+Im* → TUT-

›› tutumlu

tutuşmak [ETü: Kaş 1073] *¯tutuşdı* [birbirini tuttu, bir şeye tutundu] | "... alev almak" [Sel 1600] *āteşi ʿaẓīm olup iḥrāḳ-ı küllī vāḳıʿ oldu, bir gün bir gice ¯tutuşdı* || << ***ETü*** *tutuş-* karşılıklı veya birlikte tutmak, kavgaya tutuşmak < ***ETü*** *tut-* *+Iş-* → TUT-

† *Tütüş-* veya *tütüz-* "tütmek, duman çıkarmak" fiili erken TTü sıkça görülür. *Tutuş-* fiilinin ikincil anlamı bundan kontaminasyon yoluyla türemiş olmalıdır.

›› tutuştur-, tutuşturucu, tutuşuk

tutya [CodC 1303] *titua - Fa & Tr: ¯tutia* | [Yad <1421?] *beş dirhem sirke ile bir kaşık ¯tütiyāyı sahk ideler gubār ola* || ~ ***Ar*** *tūtiyāʾ* توتياء çinko veya çinko oksit

tuval [ResC 1912] || ~ ***Fr*** *toile* 1. seyrek dokunmuş kumaş, bez, çul, 2. üzerine resim yapılan bez << ***Lat*** *tela* bez → TELA

›› tual

← TUVALET

tuvalet "kadın giyimi" [HRGŞık 1889] *günde birkaç defa saçlarını tarayıp ¯tuvaletini 'a la mode' tanzim etmesine asla mani olamaz.* | tuvalet odası "... giyim odası" [HRGTor 1919] *Ben ¯tuvalet odasının kapısını maymuncukla açıp içeri gireyim.* | "... hela" [TDK1 1945] *¯tuvalet: (...) 4. mec. Ayakyolu.* || ~ ***Fr*** *toilette* [küç.] 1. kadın giyim ve donanımı (17. yy), 2. giyim ve makiyaj odası (18. yy), 3. hela (19. yy) < ***Fr*** *toile* bez, çul, giysi *+et°* → TUVAL

›› gran tuvalet, tuvalet kâğıdı, tuvalet masası, tuvalet sabunu, tuvaleti gel-

Levent Şahverdi Arşivi

tuvana [SN 1354] *hünermend u cevmerd u dānā-durur / χıredmend ü χüb u ¯tuvānā-durur* || ~ ***Fa tuvānā*** توانا güçlü, kuvvetli < ***Fa/OFa tuvān/tavān*** توان/توان güç, kuvvet *+ā(n)* < ***Fa/OFa tāv*** تاو a.a. → TAV[2]

← NATÜVAN

tuyuğ "edebiyatta bir nazım türü" [KadıB <1398] || [Çağ: Pav <1500] *¯tuyuk: espéce de poésie* || < ***ETü*** *tuy-* duymak, anlamak *+I(g)* → DUY-

† Arapça *maʿnī* 1. "anlamlı söz", 2. "dört mısradan oluşan vecizemsi koşuk" sözcüğünün Çağatay Türkçesine çevirisidir. TTü *duyu* eşdeğeridir. Anadolu'da Kadı Burhaneddin tarafından popülerleştirilmiş ve Çağatayca telaffuz bir arkaizm olarak korunmuştur.

tuz [ETü: Kaş 1073] *¯tüz (...) ¯tüzluk (...) ¯tuzlādı, ¯tuzlandı, ¯tuzlattı* | [İdrH <1402] *¯duzla* [tuz yatağı] | [CamF-TS <1730] *namaksār* [Fa.]: *¯Tuzlak demekdür.* | [LO 1876] *limon ¯tuzu ... ¯tuz ruhu ... ¯tuzu kuru ... tatsız ¯tuzsuz* || << ***ETü*** *tūz* tuz <<? ***ETü*** ****tuwuz***

† Karş. ***Moğ*** *dabusun* (a.a.). Moğolca sözcük ***TTü*** ****tubuz*** > ****tuwuz*** biçimine işaret eder.

›› tuz ruhu, tuzla, tuzla buz, tuzla-, tuzlama, tuzluk, tuzu kuru

tuzak [ETü: IrkB <900] *turña kuş tüşnekiŋe konmiş, tuymatın ¯tuzakka ilinmiş* [turna kuşu tüneğine konmuş, anlamadan tuzağa yakalanmış] || << ***ETü*** *tuzak* tuzak

† Türeyiş biçimi açık olmamakla birlikte ***ETü*** *tut-* "yakalamak" fiiliyle bağlantılı olmalıdır. ***Fa*** *dūzaχ* "cehennem" ile ilgisi kurulamaz.

›› tuzak soru, tuzakla-

tü [OTü: MEd y. 1300] *koyuğ ¯tüvkürdi = ¯aχ tuw tédi* [hark-tuh dedi] | [DK <1400?] *¯tu/tü yüzünüze, altmış kişi bir oğlanı tutamaduŋuz, dedi.* || : ***ünl*** tükürme sesi, tahkir ünlemi, yazıklama ünlemi

›› tüh, tuh, tukaka

← TÜFEK, TÜKÜR-

tüberküloz [T&S 1892] *Tuberculose* [Fr.]: *¯tüberküloz, teslil, tederrün-i rie.* || ~ ***Fr*** *tuberculose* kanser [esk.], verem < ***Lat*** *tuberculus* [küç.] yumrucuk, ur *+os°* < ***Lat*** *tuber* yumru *+icul°* << ***HAv*** ****tūbh-es-*** < ***HAv*** ****teuə-***[2] şişmek → TÜMÖR

tüccar [Men 1680] *¯tüccār: pl. à tācir. Mercatores.* || ~ ***Ar*** *tuccār* تجّار [#tcr fuʿʿāl çoğ.] tacirler < ***Ar*** *tācir* تاجر [t.] → TACİR

† Türkçede tekil anlamda kullanılır.

›› tüccarlık

tüf [T&S 1892] *Tuf* [Fr.]: *ayak taşı, yanar dağlardan husule gelir bir nevi sünger taşı, ¯tüf.* || ~ ***Fr*** *tuf* sünger dokulu volkanik taş ~ ***İt*** *tufo* a.a. << ***Lat*** *tofus/tufus* a.a.

† Tıpkı VOLKAN ve LAV gibi, İtalya'nın Napoli yerel lehçesinden diğer dillere alınmıştır.

›› tufa

tüfek [Dan 1360] *ok fışıldusı, yay tınkıldusı, ¯tüfeng patıldusı* | [Taz 1482] *kanı top u ¯tüfeng ü sehm ü żarbı* || ≈ ***Fa*** *tufak/tufang* تفك/تفنگ üfleyerek kuş vurma borusu, barut borusu < ***onom*** ***tuf*** تف tükürme sesi, patlama sesi → TÜ

† 14. yy.'ın ilk yarısında Türkçe ve Farsça kullanımda eş zamanlı ortaya çıkmış bir terimdir. Anadolu'da ilk tüfeğin Orhan Bey zamanında veya ondan kısa bir süre önce kullanıldığı anlaşılıyor. † Karş. ***Fa*** *tufek-i dehen* "ağız tüfeği, üfleyerek kuş vurma borusu".

tükel [ETü: IrkB <900] *esen ¯tükel bolmış* [sağ ve sağlam olmuş] | "mükemmel" [YTü: Cum 1934] *Türkiye'ye uğur getirdiklerini söylerken duygum, ¯tükel özgü bir kıvançtır.* || ~ ***ETü*** ***tükel*** tam, bütün, salim < ***ETü*** *tüke-* bitmek *+Il* → TÜKEN-

† ***TTü*** ***dükel*** biçimi kullanımdan düşmüş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde Eski Türkçeden aktarılmış telaffuzla yazı diline ithal edilmiştir.

tüken|mek [ETü: Kaş 1073] *ış ¯tükedi* [iş bitti] | [Kıp: İdr 1312] *¯tükendi: faraġa* [sona erdi] | [İsk 1389] *ne biri döndi ne ¯dükendi gelen* || < ***ETü*** *tüke-* bitmek *+In-* < ***ETü*** ****tük*** bitik, gitmiş *+(g)A-*

›› tükenik, tükenmez, tükenmez kalem, tükenmişlik sendromu

← TÜKEL, TÜKET-

tüket|mek [ETü: Kaş 1073] *ol ışın ¯tüketti* [işi bitirdi] | [İsk 1389] *çün ki ¯düketdi Eflātün nāmesin* [Eflatun mektubunu bitirince] */ aldı eline Aristo hāmesin* [kalemi] | tüketici "müstehlik" [YTü: Cum 1963] *Ya ¯tüketici? Reklâmdan ¯tüketici de yararlanıyor mu?* || << ***ETü*** *tüket-* bitirmek, sona erdirmek < ***ETü*** *tüke-* bitmek *+It-* → TÜKEN-

›› tüketici, tüketici kredisi, tüketil-, tüketim

tükür|mek [Kıp: CodC 1303] *sputo* [tükürürüm] - *Tr: ¯tupkurumen* | [Çağ: MEd y. 1300] *koyuğ ¯tüwkürdi / bu koyuğ ¯tüwkürük* || << ***OTü*** *tüpkür-/tüfkür-* < ***onom*** *tü/tüf/tüp* tükürme sesi *+klr-* → TÜ

›› tükürük

tül [AMEfl 1875] || [KAlam 1891] *dantela, ¯tül, havlu ve saire fabrikaları vardır* | ~ ***Fr*** *tulle* bir tür dantel, çok seyrek dokunmuş bez < ***öz*** *Tulle* Güney Fransa'da dantel işçiliğiyle ünlü kasaba

tülbent [CodC 1303] *fazolum* [sarık] - *Fa: ¯dulband - Tr: çalma* | [Tezk 1341] *içerü girecek ben ¯dülbendüm götürücek siz anuŋ başın kesüŋ* | "... sarık bezi" [Men 1680] *¯dülbend* دلبند: *Tela alba subtilissima ex gossipio* [çok ince pamuklu bez] *& involukrum capitis* [sarık] || ~ ***Fa*** *dülband* دول بند kavuk üstüne sarılan sarık, dolak § ***Fa*** *dūl/dol* دول kova + ***Fa*** *band* بند bağ, sargı → DOLAP, BENT

← TÜRBAN

tülü "tüylü" [DK <1400?] *¯tülü kuşuŋ yavrusı* | "bir tür deve" [Vehbi-TS <1820] *iki örgüçlü deve ile Arabī deve beyninde tevellüd eden develere denir ki lisanımızda ¯tülü deve taʿbīr olunur; boz deveden iri ve cesāmetlü olur.* || < ***TTü*** *tü* tüy *+lI(g)* → TÜY

tüm "top" [Lar-TS <1500] *yörüdiler olup bir nürdan ¯tüm / meh idi sanki dilber bunlar encüm* | [LO 1876] *¯tüm: Yumru top şey, tomalak.* | [YTü: CepK 1935] *¯tüm = 1.*

Levent Şahverdi Arşivi

Tamam; 2. Kül = *Le tout* ‖ << ***TTü** tom/dom* top, küme → TOP[1]

† Karş. ***Moğ** tügemel* "tüm, tam, tamam" < *tüge-* "artmak, çoğalmak, yayılmak". † Dil Devrimi döneminde anlam genişlemesiyle yazı diline ithal edildi.

›› tümden, tümden gelim, tüme varım, tümle-, tümleşik

← TÜMCE, TÜMEL, TÜMLEÇ, TÜMSEK

tümce [YTü: TDK5 1969] *¯tümce:* [cümle] ‖ < ***TTü** tüm +çA* → TÜM

† ***Osm** cümle* "1. tüm, bütün, 2. bütünleşik ibare" çevirisidir.

tümel [YTü: CepK 1935] *¯tümel = 1. Mecmu; 2. Küllî* ‖ < ***TTü** tüm +Al* → TÜM

tümen [ETü: Or 735] *tabgaç Oŋ tutuk biş ¯tümen sü keldi* [elli bin asker geldi] | "... bir para birimi" [Men 1680] *¯tümân (ar. p*[ers].*): On bin ʿaded (...) & summa pecuniae 15 1/3 thalerorum.* | [LG 1889] *¯tümen tümen: Çok, kesîr.* | "orduda bir birlik, fırka" [YTü: RG 1935] *Garnizon komutanları (...) mıntakalarında bulundukları ¯tümen, kolordu, ordu komutanlıklarına veya ordu müfettişliklerine bağlıdırlar.* ‖ << ***ETü** tümen* on bin ≈ ***Toh** tmān/tumane* a.a. *~? **Ir** *tu-māna* «büyük ölçü», çok büyük sayı, on bin

† ▫Doerfer 2:632-642, 11. yy.'a dek Orta Asya'da konuşulan bir HAvr dili olan Toharca üzerinde durur. ▫BaileyH 120 Toharca sözcüğün İrani bir dilden alıntı olduğunu savunur. Cf. ▫Adams 301. † TTü sözcük bazen "İran ordusuna özgü bir birlik" anlamında görülür. 1934'te TSK'da *fırka* (= ***Fr** division)* yerine benimsenmiştir.

← TÜMGENERAL

tümgeneral "tümen komutanı" [YTü: Cum 1935] *Orgeneral Fahrettin, ¯tümgeneral Halis ve birçok yüksek rütbeli zabit* ‖ § ***TTü** tümen* + ***TTü** general* → TÜMEN, GENERAL

›› tümamiral

tümleç [YTü: Fel 1942] *¯tümleç = Mütemmim = Complément* ‖ < ***YTü** tümle- +(g)Aç* → TÜM

tümör [Cum 1931] *bir kadının kamından 22 kilo sikletinde bir ¯tümör çıkarılmıştır.* ‖ *~ **Fr** tumeur* şişik, yumru, ur *~ **Lat** tumor* a.a. < ***Lat** tumescere* şişmek, kabarmak *+or* << ***HAv** *tum-* < ***HAv** *teuə-*[2] a.a.

† ***Lat** tuber* ve *tumor* biçimleri eşdeğerdir. Aynı kökten ***EYun** tymbos* "kümbet", ***EYun** sōma* "gövde", ***İng** thigh* "kaba et", *thumb* "baş parmak".

← SOMATİK (KROMOZOM, LİZOZOM, RİBOZOM), TUMBA, TÜBERKÜLOZ, TÜMÜLÜS

tümsek tüm- [Kam 1800] *el-nutūb* [Ar.]: *Bir nesne ¯tümüp domalmak ve kabarıp kalkmak maʿnâsınadır, yer elması ve kız memesi gibi.* | [LO 1876] *¯tümsek: Yumru, muhaddeb* [kambur], *urlanmış şey.* ‖ < ***TTü** *tümse-* toplaşmak *+Uk* < ***TTü** *tüm-* kabarmak, top şeklini almak *+sA-* → TÜM

tümülüs [ML 1969] ‖ *~ **Lat** tumulus* [küç.] tümsek, höyük, tepecik < ***Lat** tumere* şişmek *+ul°* → TÜMÖR

tünaydın [YTü: TDK1 1945] *¯tünaydın: Akşamdan sonra söylenen selam sözü.* | [YTü: Cum 1932] *Türk Ocakları'nın ... 20 senelik çalışma randımanı 'Kurultay, yasa, kutlu, günaydın, ¯tünaydın'ı aşamadı.* ‖ § ***ETü** tün* gece + ***TTü** aydın* → DÜN, AYDIN

† Türk Ocakları tarafından üretilen ilk Yeni Türkçe deyimlerdendir. TTü karşılığı *dünaydın* olsa gerekir.

tüne|mek [ETü: Kaş 1073] *ol mende ¯tünedi* [geceyi bende geçirdi] *(...) ¯tünek* [hapishane, zindan] | "... kuş konmak" [Anter-TS <1390] *kuşlar ölüler üstine ¯dünedi* | tünek [CFürs 1501] *kunām* [Fa.]*: Yırtıcı cânâvarlar ¯dünegi.* | tünekle- "... kuş gecelemek" [EÇ <1683] *bu cezîreler içre (...) karabataklar ve gayri murğânların envāʿları ¯dünekleyüp dururlar* ‖ << ***ETü** tüne-* gecelemek < ***ETü** tün* gece, dün *+(g)A-* → DÜN

† Normal ses evrimi ***TTü** düne-* iken önseste ötümsüzün korunması, *tünek* "kuşların geceleme yeri" sözcüğünden türeyen semantik kaymanın eseridir.

›› tünek, tünet-

tünel [LO 1876] *¯tünel: İng. Tolos manasına yer altında kemerle yapılan yol ki demiryolunun dağlara çattığı mahallerde olur.* ‖ *~ **Fr/İng** tunnel* yeraltı geçidi ☼ 1759 İng, Manchester'da Duke of Bridgewater kanalına verilen ad. << ***Fr** tonnelle* bir tür dar ve uzun şarap fıçısı << ***OLat** tonnella* [küç.] fıçıcık < ***OLat** tonna/tunna* fıçı *+ell°* → TON[2]

† Karaköy- Beyoğlu tüneli 1873'te açılmıştır.

tünik [Cum 1935] *koyu renk mantoların altında açık renk saten veya payet (pullu) ¯tünikler, lâme bluzlar* ‖ *~ **Fr** tunique* bir tür entari *~ **Lat** tunica* a.a. < ***ALat** *chtonica* < ***Fen** ktwn* pamuk veya keten kumaş ≈ ***Aram** ktūnā* כתונא a.a. → KETEN

† Latince sözcük ***EYun** χitōn* eşdeğeridir (*χtōn-ica).

tüp [Cum 1930] *6 ¯tüp Bioks diş macunu ve 3 fırça (...) takdim edeceklerdir.* ‖ *~ **Fr** tube* tüp, boru *~ **Lat** tuba*

›› tüp bebek, tüp gaz

← TUBA[2], TUBLES

tür [YTü: Fel 1942] *¯tür = Nevi = Espéce* | türdeş "Fr *homogéne* karşılığı" [YTü: Cum 1966] *bağdaşamıyacak kişilerden kurulu ve ¯türdeş olmayan bir grup manzarası içindeydiler.* ‖ < ***TTü** türlü* → TÜRLÜ

† ***ETü** töz* "soy, asl" sözcüğünün varyant biçimi Modern Uygurca dahi bazı Türk dillerinde "cins, çeşit" anlamında kullanılır. TTü örneği olmayan sözcük, belki ***TTü** türe-* ve *türlü* türevlerinden esinle yaratılmış yeni kelimedir.

›› türdeş

türap [YusZ <1377] *kaçan ölse ten yiri taḥte't-¯turāb* [beden ölse yeri toprağın altı] ‖ *~ **Ar** turāb* تُرَاب [*#trb* fuʿāl] toprak

Levent Şahverdi Arşivi

›› Türabi

← TÜRBE

türban "Batıda 1920'li yıllarda moda olan sarık şeklinde kadın başlığı" [Cum 1930] *resimde saçlar ¯türban şeklinde taranmış, sağ kulaktan sola doğru örülmüş saç şeklinde bir kordon ve ortasına bir bukle geçirilmiştir.* | "bir tür başörtüsü" [Cum 1984] *YÖK başörtü yasağına çözüm buldu: İsteyen ¯türban taksın* || ~ ***Fr*** *turban* Türk sarığı ~ ***TTü*** *tülbend* kavuk üstüne sarılan sarık → TÜLBENT

† Aslen Türkçe olan sözcük Batı dillerinden anlamı değiştirilerek geri alınmıştır. 1960'lı yıllara dek "şık" ve "Batılı" bir kadın giyim unsuru olarak değerlendirilmiştir.

›› turban

türbe "kabir" [GülM 1429] *¯türbesinüŋ ucında niçe zamān mücāvir oldum* || ~ ***Ar*** *turba(t)* تربة [*#trb* fuʿla(t) mr.] toprak, kabir → TÜRAP

türbin [T&S 1892] *Turbine* [Fr.]: *¯türbin, mahruti çark ve boru.* || ~ ***Fr*** *turbine* hava veya su akımıyla dönen motor ~ ***Lat*** *turbo, turbin-* girdap, hortum, topaç, makara ~ ***EYun*** *turbḗ* τυρβή girdap << ***HAv*** **tur-bā-* < ***HAv*** **(s)twer-*[1] girdap, alabora

† Karş. ***Lat*** *turbare* "fırıl fırıl çevirmek, karıştırmak", *disturbare* "karıştırmak".

← MASTÜRBASYON, TURBO, TÜRBÜLANS

türbülans "girdap, düzensiz hava akımı" [ML 1969] || ~ ***Fr*** *turbulence* karışıklık, girdap < ***OLat*** *turbula* [küç.] girdapçık *+entia* < ***Lat*** *turbo* girdap *+ul°* → TÜRBİN

türe|mek [ETü: Or 735] *kişi oglu kop ölgeli ¯törümiş* [insanoğlu hep ölümlü yaratılmış] | [ETü: Bud <1000] *ıgaçda ¯törümiş tüş yémişler* [ağaçta bitmiş ürün ve yemişler] | [ETü: Kut 1069] *¯törümiş neŋ erse yokalğu turur* [yaratılmış şey yok olmalıdır] | [Kıp: CodC 1303] *kız anadan dep ¯törädi* [bakire anadan doğdu] *(...) iesusni kačan ¯töreding* [İsa'yı ne zaman ki doğurdun - töretting?] | [Ruş-TS <1486] *sanasın ¯türedi/töredi ejder kapuda* || << ***ETü*** *törü-* yaratılmak, üremek, düzenlenmek < ***ETü*** *töz* orijin, asıl *+U-* → TÖZ

† Anlam yelpazesi için karş. ***EYun*** *kósmos* "düzen, düzenli dünya, evren, kaos zıddı" > *kosméō* "düzenlemek".

›› türet-, türeyiş

← TÖRE (TÖREN), TÜREDİ, TÜREV

türedi "nesebi belirsiz, soysuz" [<1600] || [LO 1876] *¯türedi: Huruc etmiş, asi.* || < ***TTü*** *türe- +dI* → TÜRE-

† Esasen "kökeni belirsiz" anlamındayken Osmanlı tarih yazımında daima "isyancı" anlamında kullanılır.

türev "derivatif" [YTü: Geom 1937] || < ***YTü*** *türe- +Av* → TÜRE-

† Atatürk'ün bulduğu sözcüklerdendir. ***Fr*** *deriver* fiilinden serbest çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

›› türevsel

Türk [ETü: Or 735] *teŋri teg teŋride bolmış ¯türük bilge kagan* [tanrı gibi tanrıdan olmuş Türk Bilge Kagan] || << ***ETü*** *türük* bir kavim adı <? ***ETü*** *törü-* yaratmak, düzmek, düzene koymak

† Karş. *törü* "yasa". Sözcüğün kökeni meçhul olmakla birlikte "ortak yasaya uyanlar" gibi bir anlam, etnonimlerin genel mantığına uygundur. † "Güçlü" anlamına geldiğine ilişkin temelsiz inanç, yanlış okunduğu anlaşılan bir tek Uygurca yazmaya istinaden ▫Doerfer 2:888'in savunduğu hipoteze dayanır. ▫Claus 542 bu görüşü etkili bir şekilde çürütür. † MS 1. yy.'da Pomponius Mela ve 2. yy.'da Yaşlı Plinius Azak Denizi kıyısında yaşayan *Turcae/Tyrcae* isimli kavimden söz ederler. Bunun Çin kaynaklarına göre MS 540 dolayında Kök-Türk devletini kuran *Tu-kyu* ile aynı kavim olması ihtimal dahilindedir.

›› jöntürk, pantürkizm, törkiş, Türkiyat, türkofil, türkofobi, türkofon

← ALATURKA, ETRAK, TURKUAZ, TÜRKİYAT, TÜRKİYE, TÜRKMEN, TÜRKOLOJİ, TÜRKÜ

Türkiyat [Men 1680] *¯Türkiyāt: Turcica, res turcicae, turcicé scripta aut dicta.* || ~ ***Ar*** **turkīyāt* [çoğ.] Türklere ilişkin şeyler < ***Ar*** *turkī* [nsb.] Türke ilişkin *+āt* → TÜRK

Türkiye [NK 1867] || ~ ***İt*** *Turchia* / ***Fr*** *Turquie* Türk ülkesi < ***öz*** *Türk* → TÜRK

† Batılılar tarafından 13. yy.'dan itibaren sıklıkla kullanılan deyim, Batı kültürüne vakıf Türkler arasında 19. yy.'ın son çeyreğinde popülerlik kazanmıştır.

Türkmen [İdr 1312] *¯Türkmān* [Suriye ve Irak'ta Türkçe konuşan aşiretlere verilen ad] | [Dek-TS <1533] *¯Türkmān'a daχı Türke beŋzedüginden ötürü Türkmān dirler.* || ~ ***Fa*** *Turkmān* ترکمان Türke benzer, Türk gibi < ***Fa*** *mān* gibi, benzer < ***Fa*** *māndan* benzemek, gibi olmak → TÜRK, MENENT

† Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde "Türk aşiret yapısını benimseyen fakat aslen Türk olmayan" zümreler için kullanılmıştır.

türkoloji [ZG <1924] *Avrupa'da zuhur eden ikinci hareket de Türkiyat (¯turcologie) nāmı verilir.* || ~ ***Fr*** *turcologie* Türk dili ve filolojisi disiplini → TÜRK, +LOG

türkü [Kab 1432] *ġazel ve ¯türkī ki ayıdırsın, ter ve ābdār ayt* [taze ve canlı söyle] | [Arg 1533] *¯turchi: chanto* || << ***TTü*** *türkī* «Türk havası», yanık sesle söylenen uzun hava < ***öz*** *Türk* → TÜRK

›› türkücü

türlü [ETü: Xuas <900] *tört ¯törlüg/türlüg teŋriler* [dört çeşit tanrılar] | "... karışık yemek" [LO 1876] *et ¯türlüsü, sebze ¯türlüsü: Birkaç nevʿ havayicden yapılan taam.* || << ***ETü*** *törlüg* çeşitli < ***ETü*** *töz* soy, cins, asıl *+lI(g)* → TÖZ

† ETü ünsüz-öncesi konumda */z/ > r/* dönüşümü standarttır.

← TÜR

Levent Şahverdi Arşivi

türrehat [Men 1680] *¯türrehāt: Res vanae* [boş şeyler] *(...) asılsız ¯türrehāt, ¯türrehāt söyleyici* || *~ Ar turrahāt* ترّهات [*#trh* çoğ.] beyhude ve anlamsız sözler < *Ar turraha(t)* ترّهة [t.] 1. sapa yol, ıssız yer, çöl, 2. boş söz

† Kamus'a göre Arapça sözcük Farsçadan alıntıdır; buna karşılık Burhan-ı Katı Arapça olduğunu belirtir.

tüt|mek [ETü: İyiP <1000] *kaltı lenxua sayu tütün ¯tüterçe* [her bir lotus çiçeği sanki duman tüter gibi] || << *ETü tüt-* duman etmek, tütmek

›› tüttür-

← TÜTSÜ, TÜTÜN

tütsü [ETü: Man <900] *tatıġlıġ edgü yıd ¯tütsüg urur köyürler* [tatlı güzel kokulu tütsü koyar yakarlar] || << *ETü tütsüg* duman çıkaran nesne < *ETü tütüz-* tüttürmek, duman çıkarmak *+I(g)* < *ETü tüt-* duman çıkmak *+Uz-* → TÜT-

›› tütsüle-

tütün [ETü: İyiP <1000] *kaltı lenχua sayu ¯tütün tüterçe* [her bir lotus çiçeği sanki duman tüter gibi] | [Kıp: CodC 1303] *fumus* [duman] - *Tr: ¯tutum ... ¯tutun* | [Sel 1600] *karşuda görinen mazġal delüginden ¯tütün çıkar* | "... tütün bitkisi" [EÇ <1683] *tüfeng atmayup ve ¯tütün ateşi ve fitil nārı göstermeyüp* || << *ETü tütün* duman < *ETü tüt- +In* → TÜT-

† Esasen "duman" anlamına gelen sözcük 17. yy.'da tüketimi yaygınlaşan tütün bitkisinin adı olmuştur.

›› tütüncü

tüvit [Cum 1934] *güzel kumaşların zengin kolleksiyonunu takdim eder Şetland † Skoç † ¯Tvid † Sporteks* || *~ İng tweed* bir tür yünlü kumaş < *öz Tweed* İskoçya'da bir nehir

† Eski adı *twilled* "çapraz dokunmuş" olan kumaşın ticari ismi olarak 19. yy.'da benimsenmiştir.

tüy [ETü: IrkB <900] *tanım ¯tüsi takı tükenmezken* [bedenimin tüyü dahi bitmemişken] | [ETü: Kaş 1073] *bi ¯tū saç* [bir kıl saç], *atıŋ ne ¯tülüg* [atın ne renk?] | [Arg 1533] *¯tüi* [tüy]: *piuma* || << *TTü tü/tüg* kuş tüyü, hayvan ve insan kılı << *ETü tū* a.a.

† Anadolu ağızlarında *tü* (ör: *kuş tüsi)* halen yaygındır; *tüg* en azından 17. yy.'a dek görülür.

›› kuş tüyü, tüle-, tüylen-, tüylü, tüysüz, tüytop, tüyü bitmemiş

← TÜLÜ, TÜY-

tüy|mek "uçmak" [Marz 1380] *bir çaylak çalub havāya ¯dügdi* [havaya uçtu] | "kaçmak" [Kab 1432] *ne χod ʿaybını āşikāre idebilür ki apansızda kaçup ¯tügmeye* | [LG 1889] *¯tığmak: Savuşmak, kaçmak.* || << *TTü tüg-* uçmak <? *TTü tü* tüy → TÜY

† TÜY sözcüğü ile bağlantılı olması muhtemel olmakla birlikte yapısal ilişki açık değildir. Karş. *Fa pervāz* "1. uçmak, 2. kanat".

tüyo "gizlice verilen ipucu" [Cum 1944] *Hazım nasıl ¯tüyo verirdi? Yeni çıkan Yeni Maç'ta okuyunuz.* || *~ Fr tuyau* 1. küçük boru, kulak deliği, 2. at yarışında «kulağa fısıldanan» bilgi < *Ger *thuta* boru

† Fransızca sözcüğün mecazi anlamı *dire dans le tuyau de l'oreille* "kulak deliğine söylemek, sır vermek" deyiminden türemiştir.

tüzel [YTü: CepK 1935] *¯tüzel = Adlî = Judiciaire* || < *YTü tüze* kanun < *ETü tüz-* düzmek, düzenlemek *+Al* → DÜZ-

† *Fr droit* "düz, hukuk" ve *İng right* "düz, hukuk" kelimelerine kıyasla üretilmiştir. *TTü düz* sözcüğü mevcutken ETü telaffuzun tercih edilmesi keyfidir.

›› tüze, tüzel kişilik

tüzük [YTü: CepK 1935] *¯tüzük = Nizamname* | iç tüzük [YTü: Cum 1945] *Meclis dahilî nizamnamesinin Türkçeleştirilmesine dair teklifi ve hazırlanan 'İç tüzük' tasarısını görüşerek kabul etmiştir.* || < *ETü tüz-* dizmek, düzeltmek, düzenlemek *+Uk* → DÜZ-

† Karş. *ETü tüzük* "düzgün, düz" (ᵒKut). Türkiye Türkçesindeki doğal */t/ > /d/* evrimi göz önüne alınmamış ve sözcüğe keyfi bir anlam yüklenmiştir.

›› içtüzük

twit [EkşiS 2009] *¯tweet: twitterda yazdiginiz mikro bloglara verilen isim.* || *~ İng tweet* 1. kuş ötüşü, cıvıltı, 2. kısa sosyal medya mesajı, mikro blog ☼ (Mikro blog anlamında) 2006. < *onom*

† İngilizcede *tweet* eylemin, *twitter* eylemi yapanın adı iken, Türkçede *twit* yazılımı benimsenmiştir.

›› tweet, twitter

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ubudiyet [Sad 1574] ¯ʿubüdiyetü iẋlāṣ ve ıṯāʿetü ıẋtişāṣ birle ‖ ~ *Ar* ʿ*ubūdiyya(t)* عبودية [#ʿbd y. msd.] kulluk etme, kölelik < *Ar* ʿ*abada* kulluk etti, tapındı → ABD

† Türkçede *ibadet* masdarı "tanrıya tapınma", *ubudiyet* ise genel anlamda "kulluk etme" için kullanılmıştır; Arapçada anlam farklılaşması görülmez.

›› arz-ı ubudiyet

uca [ETü: Kaş 1073] ¯*uça* <kıç, arka> | [Kıp: Tuhf <1400] *χāṣira* [Ar.]: ¯*uca, bıkın* [kuyruk sokumu kemiği] ‖ ~ *ETü uça* kuyruk sokumu < *ETü uç* → UÇ

ucube [Tezk 1341] *fütüvvet ve mürüvvet içinde* ¯uʿcübe-i cihān-ıdı ‖ ~ *Ar* uʿcūba(t) اعجوبة [#ʿcb fuʿüla(t) msd.] acayiplik, çok tuhaf şey, mucize < *Ar* ʿacīb [sf.] tuhaf → ACEP

ucuz "kolay" [ETü: Or 735] *yuyka erklig tupulgalı ¯uçuz ermiş* [yufka gücü olanı delmek kolaymış] | "... değersiz ... hakir" [ETü: Kaş 1073] *¯uçuz neŋ* <değeri düşük şey. *Zelil ve alçak kişiye de ¯uçuz denir.*> *(...) beg anı ¯uçuzladı* <bey onu aşağıladı/horladı> ‖ << *ETü uçuz* düşük, kolay, hor, değersiz *+Uz* << *ETü uç-* düşmek → UÇ-

›› ucuzcu, ucuzla-, ucuzlat-, ucuzluk

uç [ETü: Or 735] *bizinte iki ¯uçı sınarça artuk erdi* [ordunun iki kanadı bizden yarı katı fazla idi] | [ETü: Kaş 1073] *butak ¯üçi* <dalın ucu> *(...) ¯üç él* <sınır ülkesi> *(...)* <Oğuzca "bir şeyin kıtlaşması" anlamında kullanılır, böylece> *böyda ne ¯üç bār* <kavimde azalma yoktur> | [LG 1889] *¯uçlanmak: Vermek. mangiz ¯uçlanmak: Para vermek.* ‖ << *ETü üç* bitim yeri, son, kenar, sınır

›› başucu, ipucu, uç beyi, uçlan-, uçsuz bucaksız

← İÇİN (NİÇİN), SONUÇ, UCA, UÇUK[1], ÜCRA, YÜCE

uç|mak "ölmek" [ETü: Or 735] *kagan ¯uçdukda özüm sekiz yaşda kaltım* [kagan öldüğünde ben sekiz yaşında idim] | "... uçmak" [ETü: IrkB <900] *kuş oğlı ¯uça aztı* [kuş yavrusu uçup gitti] | "... düşmek" [ETü: Kaş 1073] *ol anı attın ¯uçurdı* [attan düşürdü] ‖ << *ETü uç-* düşmek, ölmek, uçmak

† Düşmek anlamı *uçurum* sözcüğünde korunmuştur.

›› uçman, uçucu, uçuk, uçur-, uçuş-

← UCUZ, UÇAK, UÇARI, UÇURTMA, UÇURUM

uçak [YTü: CepK 1935] ¯*uçak = Tayyare meydanı* | [YTü: TDK1 1945] ¯*uçak: ... tayyare.* ‖ < *TTü uç-* +*(g)Ak* → UÇ-

›› uçaksavar

uçarı [LO 1876] ¯*uçarı: Çapkın, ziyade sürtük, haşarı.* ‖ < *TTü uç-* → UÇ-

† +*arı* ekinin işlevi belirsizdir. Belki *haşarı* kelimesine kıyasla.

›› uçarılık

uçkur [Kıp: CodC 1303] ¯*içkir - Alm: enbruch, gurtel* | [Men 1680] ¯*uçkur* ‖ << *TTü iç kur* iç kuşak, don kemeri < *ETü kur* kuşak → IÇ, KUŞAK

uçmak [ETü: Kaş 1073] ¯*uçmak: al-canna* | [ETü: Kut 1069] *soluŋdın tamu omu ¯uştmaχ oŋ ol* [solunda cehennem konağı, cennet sağdadır] | [Rab 1310] ¯*uştmāχ ... ¯uşmāχ* | [YusZ <1377] *yapdılar ¯uçmağa beŋzer bir sarāy* | [EÇ <1683] *şehīdlerin cennet ¯uçmağı seyrānıdır* ‖ << *ETü uştmaχ/uçmak* cennet ~ *Sogd* ʾ*wštmγ* Hıristiyan ve Maniheist inançlarda cennet (≈ *OFa vahişt* a.a.) ~ *Ave vahişta- ahū-* kusursuz-varoluş, Zerdüşt inancında bir kavram → BİHİŞT

† Hıristiyan veya Maniheist mitolojiden muhtemelen M 8. veya 9. yy.'da ödünç alınan kavramın Türkçe *uç-* fiiliyle ilgisi yoktur. ᵉBarth 1399-1402.
† Kutaḍġu Bilig'in üç yazmasında *uştmaχ, uştmak* ve *uçmak* yazımları kullanılmıştır.

uçuk[1] "dudakta çıkan sivilce, herpes" [EÇ <1683] *bu kalʿayı görenlerin dudakları ¯uçuklar* ‖ < *TTü uç* +*çUk* → UÇ

† Aslı **uççuk* iken ünsüz sadeleşmesi görülür. *Uçmak* fiilinden gelen diğer *uçuk* "uçmuş, kaçık" ayrıdır.

›› uçukla-

uçuk[2] → UÇ-

uçurtma [BK 1797] *bād-ber* [Fa.]: *(...) Bir kâğıdın ucuna bir ip bağlayıp tedriçle rüzgâra vererek uçururlar. Beynlerinde kâğıt ¯uçurma tabir ederler.* | [LO 1876] ¯*uçurtma: Maruf oyuncak, bâd-berk, uçuracak.* ‖ < *TTü uçur-/uçurt-* +*mA* → UÇ-

uçurum [İdrH <1402] ¯*uçurum* | [Çağ: Pav <1500] ¯*uçurum, ¯uçurdum: précipice* ‖ << *OTü uçurum* yar, düşülecek yer < *ETü uçur-* uçurmak, düşürmek +*Im* → UÇ-

ufak [MŞ <1400] *koyun etin yā tavuk etin ¯uvak doğrayalar* | ufacık [Fer <1451] *Ben ¯uvacuk kuşları şekker ü bādām ü karanfül doldururam* | ufak tefek [Hal 1477] *χurde* [Fa.]: *¯Uvak ¯devek, pâre pâre ki her nesnenüŋ uvağına dérler* | ufala- [Men 1680] ¯*ufaklamak, ¯uvaklamak i.q. ¯uvatmak* | [LO 1876] ¯*ufaklamak, ¯ufalamak: Pare pare etmek.* ‖ << *TTü ıvak* ufalanmış, kırıntı < *TTü ıva-* ufalamak, ezerek kırıntı haline getirmek +*Uk* ≈ *ETü ıv-* a.a. → OV-

† Tüm Türk dillerinde görülen *ETü ıvşak* > *TTü ışak* sözcüğünün TTü varyantıdır. *ETü/TTü ıv-/ov-* "ufalamak" fiiline eklenen +*A-* tematik ekinin işlevi anlaşılamadı.

›› ufacık, ufacık tefecik, ufak tefek, ufaklık, ufaktan ufağa, ufala-, ufalak, ufalan-, ufalat-, ufan-, ufanık, ufantı

← UFAL-, UŞAK

ufal|mak [Men 1680] ¯*ufatmak pro ¯uvatmak* | ufan- "kırılmak" [Sel 1600] *kabak anun başında ¯fanur* | ufal- "ufalamak, küçültmak" [Kam 1800] *el-fettet: Fışkı tuturuğuna* [tezek közüne] *denir ki ¯ufaldıktan sonra*

Levent Şahverdi Arşivi

içine kav koyup tuturuk ederler. | "küçülmek" [LO 1876] *¯ufalmak: Küçülmek.* || < ***ETü*** *uva-* ezerek kırıntı haline getirmek *+Al-* → UFAK

† ***TTü*** *ufan-/uvan-, ufam, uvat-, uvakla-* biçimleri yaygındır, ancak *ufal-* fiili 19. yy.'dan önce görülmez.

›› ufalt-

UFO [Cum 1980] *¯UFO ne oldukları anlaşılamayan uzay cisimleri anlamına gelen ...* | "... konvektörlü ısıtıcı markası" [Cum 2012] *Isıtma sektörünün önde gelen markalarından ¯UFO üstün teknolojik özelliklerle donatılan Convector modelini piyasaya sürdü* || *~* ***İng*** *UFO* [abb.] uçan daire < ***İng*** *unidentified flying object* «teşhis edilemeyen uçan cisim»

ufuk [Gül 1317] *Müşteri çıkdı ¯ufuḳdan zer-fişān* [Jüpiter çıktı ufuktan altın saçarak] | ufkî "yatay" [YOsm: LO 1876] *¯ufḳī: Ufka muvazi, amudî olmıyan.* || *~* ***Ar*** *ufḳ* أفق [*#Afḳ* fuʿl] uç, öte, dünyanın veya gökyüzünün ucu < ***Ar*** *afaḳa* aştı

›› ufkî

← AFAKİ

ufunet "iltihap" [MŞ <1400] *ḳārūrenüŋ* [idrarın] *rengi ¯ʿufūnet sebebinden kızıl olur* | "çürük kokusu" [Sad 1574] *Rumilinde ¯ʿufūnet-i hevā ve istidād-i tāʿunü vebā olmağın* [hava çürümesi ve salgın hastalık eğilimi] || *~* ***Ar*** *ʿufūna(t)* عفونة [*#ʿfn* fuʿūla(t) msd.] kokuşma, çürük su kokusu < ***Ar*** *ʿafina* عفن kokuştu, çürüdü

uğra|mak [ETü: Bud <1000] *negü iş işlemeli ¯uğrasar* [ne iş yapmaya niyet etse] | [ETü: Kaş 1073] *beg anar ¯uġradı: ḳaṣadahu'l amīr* [bey ona kastetti] *(...) öpkem kelip ¯uġradım / arslanlayu kökredim* [öfkem gelip saldırdım, aslan gibi kükredim] | [ETü: Kut 1069] *sana keldim ¯uġrap* [sana mahsus/kasıtlı geldim] *(...) takı bolmas erse yağı ¯uġrasa* [olmaz da düşman saldırırsa] || << ***ETü*** *oġra-/uġra-* 1. kast etmek, hedeflemek, saldırmak, 2. rast gelmek, denk gelmek < ***ETü*** *uġur* kasıt, fırsat *+(g)A-* → UĞUR

›› uğran-, uğrat-

← UĞRAK, UĞRAŞ, UĞRAŞ-, UĞRU

uğrak [Göv 1930] *¯uğrak: Uğranacak, durulacak, geçerken ilişilecek yer.* || < ***TTü*** *uğra-* *+Uk* → UĞRA-

uğraş "çarpışma, mücadele" [Kab 1432] *şöyle ki bir gün ¯oğraş günine tüş gelürsün* | [Men 1680] *¯oğraş: dögüş. Praelium, conflictus, congressus* [çatışma, karşılaşma]. || < ***TTü*** *uğra-* yoluna çıkmak, çatmak *+Iş* → UĞRA-

† Türkçe "çatışma" ifade eden sözcüklerde *+Iş* ekinin ikili kullanımı dikkat çekicidir. Karş. *savaş/savaş-, güreş/güreş-, dalaş-/dalaş,* uğraş/uğraş-.

uğraş|mak [ETü: Kaş 1073] *ékki yağı ¯uġraşdı* [iki düşman birbirine yöneldi] | [Fer <1451] *şāyed ayruk yoldan gitdi ola, anunçün ¯oğraşımadım* [ayrı yoldan gittiyse o yüzden rastlayamadım] | [Men 1680] *¯oğraşmak: Congredi, concurrere* [rastlaşmak] *& confligere* [çatışmak]. || << ***ETü*** *uğraş-* karşılıklı gelmek, rastlaşmak < ***ETü*** *oġra-/uġra-* rast gelmek *+Iş-* < ***ETü*** *oğur* denklik, tesadüf *+(g)A-* → UĞRA-

›› uğraşı

uğru [ETü: IrkB <900] *¯oġrı sokuşup tutupan minmiş* [hırsız buna rastlayıp tutmuş binmiş] | [ETü: Kaş 1073] *¯oġrı* <hırsız> *(...) ol neŋ ¯oġrıladı* <o nesneyi çaldı. *Halk bunu ¯oġurladı şeklinde söyler, bu hatalı bir kullanımdır.*> | [Men 1680] *¯oğrı, ¯oğru: χırsız. Fur, latro.* || << ***ETü*** *oġrı/uġrı* hırsız ≈ ***ETü*** *oġra-/uġra-* kast etmek, saldırmak, fırsat olmak, denk gelmek → UĞRA-

† Birincil anlamı "saldırgan" ya da "fırsatçı, rast geleci" olabilir. Ancak *uğra-* fiiliyle yapısal ilişki net değildir.

›› saman uğrusu, uğrun

uğul [LO 1876] *¯uğuldamak (...) ¯uğultu: Boğuk sesler, arı ve sinek uğultusu.* || : ***onom*** pes perdeden vızıltı sesi, arı sesi

›› uğulda-, uğultu

uğur [ETü: Uy <900] *bu nom erteni ¯uġrınta yaŋırtı kértkünç tuġar* [bu yasa cevheri sayesinde yeniden iman doğar] | [ETü: Kaş 1073] *¯uġur: al-waḳt* <böylece 'ne ¯uğurda keltin' (ne zaman geldin) denir.> *(...) ad-dawla* <saltanat, devlet. *Böylece 'beg ¯uğrında meniŋ işim étildi' "beyin saltanatı zamanında işim düzgün idi" denir.> (...) al-imkān wa'l-furṣa bi'l-ṣay* <böylece *'bu iş ¯uğurluk boldı' "bu işe imkân ve fırsat oldu" denir. (...) Oğuzlar bu sözcüğü al-χayr wa'l-baraka 'hayır ve bereket' anlamında kullanır, böylece yolcuya 'yol ¯uğur bolsun'* denir.> || << ***ETü*** *oġur/uġur* 1. kasıt, 2. fırsat, denklik, tesadüf, 3. (Oğuzca) rastlık, şans

† Anlam evrimi "kasıt" > "fırsat, tesadüf" > "iyi denklik, şans" şeklindedir. Kaşgarî'ye göre Oğuzcaya özgü olan son anlamı ***Fa rāst*** "denklik, uğur, hayır" karşılığıdır. † ***Yun*** *ğurlis* γουρλής ve *ğursüzis* γουρσούζης biçimleri Türkçeden alınmıştır.

›› uğruna, uğur böceği, uğurlar olsun, uğurlu, uğursuz

← UĞRA- (UĞRAK, UĞRAŞ, UĞRAŞ-, UĞRU), UĞURLA-

uğurla|mak [ETü: Kaş 1073] *er işin ¯uġurladı* <işi uygun zamana erteledi>, *er tawar ¯uġurladı* <adam malları çaldı. *Çünkü bu eylemi icra etmek için uygun zaman ve fırsat kollanmıştır. Bir diğer açıklama da bu fiilin ¯oğrı 'hırsız' sözcüğünden türetildiğidir. Ben bu ikinci açıklamayı tercih ediyorum, ancak her ikisi de doğru ve akla yakın görünüyor.*> | [Fer <1451] *bu şanemden bir büse ¯oğurlamak* [çalmak] *hevesi üzerüme ġālib oldı* | [Men 1680] *¯oğurlamak: çalmak, sirḳat et. (...) ¯oğurlanmak: Furto accipi* [soyguna uğramak] | [Göv 1930] *¯uğurlamak: Selametlemek, teşyi etmek.* || << ***ETü*** *uğurla-* zaman ve fırsat kollamak, hırsızlık yapmak < ***ETü*** *oğur/uğur* fırsat *+lA-* / ***ETü*** *oğrı/uğrı* hırsız → UĞUR

† "Soygun yapmak" anlamı 19. yy.'a dek egemendir. Güncel anlamı 20. yy.'da yazı diline geçmiştir.

›› uğurlan-

Levent Şahverdi Arşivi

uhde [AşP 1330] *çıkardı ~ʿuhdesinden işinün* [işinin üstesinden getirdi] | [Fer <1451] *pādişāh ağır ʿimāret yapmak istedi, bular ol işün ~ʿuhdesinden gelemediler* || *~ Ar ʿuhda(t)* عهدة [*#ʿhd* fuʿla(t) mr.] üstlenme, sorumluluk alma < *Ar ʿahida* عَهِدَ ısmarladı, sözleşti, şart koştu → AHİT

← DERUHTE, ÜSTESİNDEN GEL-

uhrevî [Taz 1482] *bād-ı nefesden maʿzūl ve mülāḥaẓa-i aḥvāl-i ~uḫrevīyeye meşġūl olsa* || *~ Ar uḫrawī* أُخْرَوِي [nsb.] öbür dünyaya veya ölümden sonrasına ilişkin < *Ar uḫrā* أُخْرَى [*#Aḫr* sf. fem.] sonraki şey *+ī* < *Ar āḫir* آخِر son, sonraki → AHİR

›› uhreviyat

uhuvvet [Men 1680] *~uḫuvvet: Fraternitas.* || *~ Ar uḫuww'a(t)* اوخوّة [*#Aḫw* fuʿūla(t) msd.] kardeşlik < *Ar aḫ* أخ kardeş → AHİ

ukalâ [Fer <1451] *~ʿuḳalā-yı kühen ve nuḳalā-yı sühen* [eski zaman bilgeleri ve söz nakledenler] *eyle rivayet étmişler kim* | [LO 1876] *~uḳalā: (...) Türkīde müfred yerine sarf olunur. ~ʿuḳalā geçinir.* || *~ Ar ʿuḳalāʾ* عُقَلاء [*#ʿḳl* fuʿalā çoğ.] akıllılar < *Ar ʿāḳil* عاقل [t.] akil, akıllı → AKİL

† Türkçe güncek kullanımı *ukalâdan* "akıllılardan" *geçinmek* ve benzeri deyimlerden türemiş olmalıdır.

›› ukalâlık

ukba [Kut 1069] *kerek dunyā işi kerek ~ʿuḳbā* || *~ Ar ʿuḳbāʾ* عُقبَى [*#ʿḳb* fuʿlāʾ] akıbet, İslam mitolojisinde sonraki dünya < *Ar ʿaḳaba* عَقَبَ izledi, ardından geldi → AKAP

ukde [Niy <1402] *Gel bu müşkil ~ʿuḳdeyi ḥall eylegil* [zor bilmeceyi çöz] || *~ Ar ʿuḳda(t)* عقدة [*#ʿḳd* fuʿla(t) mr.] düğüm, (mec.) bilmece < *Ar ʿaḳada* عقد bağladı, düğümledi → AKİT

›› ukte

ula|mak [ETü: IrkB <900] *sınukınun sapar men, üzükiniņ ~ulayur men* [kırığını onarırım, yırtığını ularım] | [ETü: Kaş 1073] *ol yıp ~ulādı <ipin iki ucunu birleştirdi>, ol yaġuk ~ulādı <akrabalık bağlarını onardı>* || << *ETü ula-* birleştirmek, eklemlemek

›› ulaç, ulama, ulan-, ulat-

← ULAK, ULAM, ULAŞ-

ulak [ETü: Kaş 1073] *~ulaġ* [menzil atı] || ≈ *ETü ulaġ* menzil, posta, menzil atı < *ETü ula-* bağlamak, birleştirmek *+Uk* → ULA-

† *Moğ ulağan* "ulak, posta" Türkçeden alıntı olmalıdır. Batı dillerinde 16. yy.'dan itibaren ortaya çıkan *Fr lacquais, İng lackey* "orduda ayak işleri yapan çırak, ulak" sözcüğü Türkçeden alıntıdır.

ulam [YTü: Fel 1942] *~ulam, kategori = Makule = Catégorie* || < *TTü ula-* bağlamak, birleştirmek *+Im* → ULA-

ulan "kaba hitap sözü" [ÖS 1919] *Öyle emme nidelüm ? -- Bir 'hayır' işleyün, ~ülen...* || << *TTü oğlan* → OĞLAN

† 20. yy.'dan eski yazılı örneğine rastlanmadı.

›› lan, ülen

ulaş|mak [ETü: Kaş 1073] *bir neŋ birke ~ulaştı: ittaşala'ş-şay* [bitişti, vasıl oldu] | [YTü: TDK1 1945] *~ulaşım: Münakale, temas. (...) ~Ulaştırma: Münakalat.* || << *ETü ulaş-* bitişmek, buluşmak < *ETü ula-* bitiştirmek, buluşturmak *+Iş-* → ULA-

›› ulaşıl-, ulaşılmaz, ulaşım, ulaştır-, ulaştırma

ulema [Rab 1310] *~ʿulemā ve fużalā dostluḳı* [alimler ve aydınlar dostluğu] | [Tezk 1341] *cümle ~ʿulemā cemʿ oldılar, kimse bu mes'eleye cevāb véremedi* || *~ Ar ʿulamāʾ* علماء [*#ʿlm* fuʿalā çoğ.] alimler, bilginler < *Ar ʿālim* عالم [t.] → ALİM

ulu [ETü: Or 735] *özüm karıg boldum ~ulug boldum* [yaşlı oldum büyük adam oldum] | ulal- "büyümek" [Fer <1451] *Adını Fazlullah kodılar. ~Ulaldı, mektebe verdiler.* || << *ETü uluġ* yaşı ermiş (kişi), yüce, büyük < *ETü u-* muktedir olmak, gücü yetmek *+lI(g)*

† Anlam ilişkisi için karş. *Ar balaġa* "ulaşmak, erişmek", *bāliġ* "ergen, yetişkin". † TTü yeterlik fiilinin olumsuzu için kullanılan *+A-* eki (*yapamadı, gidemez),* ETü *umak* fiilinden evrilmiştir. Karş. *ETü közin körü umaġay* "gözü göremeyc", *kılu usar* "kılabilse".

›› ulu orta, uluğ, ulula-

← US, UZ[1] (UZLAŞ-, UZMAN)

ulu|mak [ETü: İyiP <1000] *bu sabığ éşidip ~ulıdılar sıktadılar kaltı buzağusın éntürmiş iŋek teg ulıyu ince tep ötüntiler* [bu sözü işitip uludular sızladılar buzağısını yitirmiş inek gibi uluyup şöyle dediler] || << *ETü ılı-* ulumak, yüksek sesle ağlamak

ulufe [GülM 1429] *saŋa şimden girü on akça ~ʿulūfe olsun* | alefe [Fer <1451] *nökerlerine ~ʿalefe virdi* [yardımcılarına harçlık verdi] || *~ Ar ʿılūfa(t)* علوفة [*#ʿlf* fuʿūla(t) çoğ.] harçlık, geçim parası, özellikle asker maaşı < *Ar ʿalaf* علف ot, hayvan yemi → YULAF

›› ulufeci, ulufeli

uluhiyet [Sad 1574] *saltanat sāye-i ~ulūhîyet olduġı cihetten* [saltanat, tanrılığın gölgesi olduğundan] || *~ Ar ulūhiyya(t)* أُلوهيّة [*#Alh* y. msd.] tanrılık < *Ar ilāh* tanrı *+īya(t)* → İLAH

ululemr [Men 1680] *~ülül emr: din içinde çeri başileri, ʿālimler ve faḳıhler, ẋalīfeler ve begler* || *~ Ar ūlū 'l-amr* أولو الأمر iktidar sahipleri < *Ar ūlū* أُولُو [*#Alw* çoğ.] yetenler, sahipler < *Ar alā* الا yetti, muktedir idi, +ebildi → EMİR[1]

† Kuran 4:62'de *wa-ūlī'l-amri minkum* "aranızda emir sahibi olanlar" deyiminde geçer. † Kamus'a göre *ūlū* tekili olmayan bir çoğuldur, *ḏū* sözcüğünün çoğulu olarak kullanılır. ◦Lane 1:84.

ulum [Tezk 1341] *zîrā tamāmet ~ʿulūm ve işāret ve ʿibāret içinde tekellüfsüz kemālde idi.* || *~ Ar ʿulūm* عُلوم [*#ʿlm* fuʿūl çoğ.] ilimler < *Ar ʿilm* علم [t.] ilim → İLİM

ulus [ETü: Kaş 1073] *~ülüş* <pay, nasip> *(...) ~uluş <Balasagun ve ona komşu Argu ülkesinin lehçesinde 'kent' demektir. Nitekim Balasagun kentine ~kuz ~uluş' denir.>* | <kısım> [Kıp: CodC 1303] *pars integra* [tam pay] - *butun ~ulus ... quartum par* [dörtte bir pay] - *tor-*

Levent Şahverdi Arşivi

tungi ¯ulus | "... ülke" [SN 1354] *beg olmış idi bir ¯ulusa ol* | "... aşiret" [Kam 1800] *el heltāt: Yurttan yurda konup göçer olan taife-i insaniye denir ki göçer evli ta'bir olunur; Türkmanlar ¯ulus ta'bir ederler."* | "... millet (Fr *nation* karşılığı)" [YTü: Cum 1933] *Moğol nedir? Bir ¯ulus! Ne ¯ulusu? Ne ¯ulusu olacak, Türk ¯ulusu!* || ~ ***Moğ ulus*** pay, kısım, kağan ailesinin her bir üyesine tahsis edilen ülke ≈ ***ETü ülüş*** 1. pay, 2. ülke, şehir < ***ETü *ül-*** pay etmek ***+lş*** --› ÜLEŞ-

† Moğolcadaki Türkçe alıntılarda */ş/ > /s/* dönüşümü tipiktir. TTü sözcük 13. yy.'da Moğolcadan alınmış siyasi/kültürel bir terimdir. Modern döneme dek "göçebe Türkmenlerde büyük aşiret, aşiretler birliği" anlamında kullanılmıştır. † YTü sözcük 28 Eylül 1934'ten itibaren gazetelerde çok yoğun olarak kullanılmıştır.

›› ulusçu, ulusçuluk, uluslararası, uluslarüstü, uluslaş-

← ULUSAL

ulusal [YTü: Cum 1934] *Dil bayramımızdan ötürü Türk dili araştırma kurumu genel özeğinden, ¯ulusal* [milli] *kurumlardan, türlü orunlardan birçok kutun bitikler aldım. (Atatürk)* | [YTü: Mil 1973] *Batı Avrupa'nın 1970'lerdeki çelişkisi, ¯ulusalcılık* [milliyetçilik] *hareketlerinden pek ayrılamaz* → ULUS

† ***Fr national*** "millî" sözcüğünden esinlenmiştir. † 1973'ten itibaren Bület Ecevit'e yakın kalemler (özellikle Ali Gevgilili) tarafından "milliyetçi" anlamında kullanılan *ulusalcı* sözcüğü, 1995'ten sonra Mümtaz Soysal ve Doğu Perinçek'in öncülük ettiği bir siyasi akımın adı oldu.

›› arsıulusal, ulusalcı

ulvi [AşP 1330] ¯*ulvīdeyken süflīye* [yüksekten alçağa] *indi* || ~ ***Ar*** *ʿulwī* علوى [nsb.] yüksek, üstün < ***Ar*** *ʿulūw* عُلُوّ [#*ʿlw* fuʿūl msd.] yükseklik ***+ī*** → ALİ

›› ulviyet

ulya [Men 1680] ¯*ʿulyā: Altior, altissimus.* || ~ ***Ar*** *ʿulyā'* علياء [#*ʿlw* fuʿlā' fem.] pek yüksek, en yüksek (dişi veya şey) < ***Ar*** *aʿlā* اعلى [kıy.] pek yüksek, en yüksek --› ÂLÂ

† *A'lâ* "en yüksek" sözcüğünün Arapça dişil halidir.

um|mak umuğ "umut" [ETü: Man <900] *alku beş ajunlarnıŋ ¯umuġı* [ey beş acunların umudu] | umunç [ETü: Kaş 1073] *ol mendin neŋ ¯umdı* [benden bir şey bekledi] *... ¯umunç: al-ricā* [dilek] | [Kıp: CodC 1303] *ol haç eynek ¯umunč imis - sola spes nostra* [tek umudumuz] || << ***ETü um-*** beklemek, yalvararak istemek

›› umarsız, umdur-, umul-

← AMAÇ, UMAR, UMUT (MUTLU)

umacı [LO 1876] ¯*ummacı: Büyücü, korkunç ve heybetli olması maznundur, kara koncolos gibi* || < ***çoc uma/umma*** çocukları korkutmak için söylenen söz

† Türk halk inançlarında adı geçen *Umay* ile birleştirilmesi spekülatiftir.

umar "çaresiz" [YTü: Mil 1971] *sıkılgan ve ¯umarsız aslında* || < ***TTü um- +()r*** → UM-

† Özne adı yapan ***+Ar*** ekinin (*çıkar, gider, değer, eder* vb.) kullanımı keyfidir.

›› umarsız, umarsızlık

umde [Sad 1574] *Müsânün ¯ʿumdetül-mülki idı* [egemenliğinin dayanağı idi] || ~ ***Ar*** *ʿumda(t)* عمدة [#*ʿmd* fuʿla(t) mr.] dayanak, temel ilke < ***Ar*** *ʿamada* عَمَدَ dikti, dayadı --› AMUT

umman [AşP 1330] *andan uçuban inerler ¯ʿummāna* || ~ ***Ar*** *ʿummān* عمّان [#*ʿmn*] 1. Arabistan'da bir ülke, 2. okyanus, özellikle Hint Okyanusu

† Arapça sözcük belki "kavimler denizi" anlamındadır.

umran [Men 1680] ¯*ʿumrān* || ~ ***Ar*** *ʿumrān* عمران [#*ʿmr* fuʿlān msd.] şen ve mamur olma, bayındırlık, mamurluk < ***Ar*** *ʿamara* عَمَرَ can verdi, şenlendirdi --› ÖMÜR

← İMAR, İMARET (HAMARAT), MAMUR, MİMAR, TAMİR

umre [Tezk 1341] *bu saŋa on ḥaccdan ve on ¯ʿumreden yigrekdür* || ~ ***Ar*** *ʿumra(t)* عمرة [#*ʿmr* fuʿla(t) msd.] dostluk amacıyla birini ziyaret etme, hac mevsimi dışında yapılan Kâbe ziyareti --› ÖMÜR

† Arapça sözcüğün orijinal anlamı muhtemelen "kalış, konaklama"dır. Karş ***Süry*** *ʿamar* "bir yerde meskûn olma, konaklama".

umum "genel, kamu" [Sad 1574] || umumhane "genelev" [KFr 1905] *bordel* [Fr.]: ¯*umumhane* عمومخانه || ~ ***Ar*** *ʿumūm* عُمُوم [#*ʿmm* fuʿūl msd.] kamu, halk, herkes (≈ ***Aram*** *ʿamām* עמם [#*ʿmm*] kamu, halk, kara kalabalık ≈ ***İbr*** *ʿam* עם a.a. ≈ ***Fen*** *ʿm* a.a.)

† Karş. ***İbr/Aram*** *ʿāmam* "kararmak". Bkz. GAM[1]. Karş. ***ETü kara*** "sıradan halk, kara kalabalık".

›› alelumum, müddeiumumi, umumhane, umumi, umumiye, umumiyet

← AMME (AMİYANE, AVAM, İMECE, KATLİAM), BİLUMUM, EMMİ, TAMİM

umur [Rab 1310] *ʿavāḳıbet-i ¯umūr* [işlerin akıbetleri] | [MMem 1557] *¯mūr-i şalṭanāta daχı lāyıḳ olan budur* || ~ ***Ar*** *umūr* امور [#*Amr* fuʿūl çoğ.] işler, ilgi alanları < ***Ar*** *amr* أمر [t.] iş, ilgi alanı --› EMİR[1]

← UMURSA-

umursa|mak [LO 1876] ¯*umursanmak: Vazife edinmek, mühimsemek, ihtimam, merak etmek* || < ***Ar*** *umūr* işler ***+sA-*** --› UMUR

›› umursamaz, umursamazlık, umursan-

umut [DK <1400?] *Kalaba korχudur, derin olsa batırur, yayanuŋ ¯umudu olmaz, yayanuŋ yıldızı olmaz* || < ***ETü um-*** dilemek, ummak ***+Ut*** --› UM-

† ***Fa ümīd*** < ***OFa ēmēd/ummēd*** (a.a.) biçimiyle eşdeğerliği açıklamaya muhtaçtır. Doerfer ve Clauson ETü sözcüğün Farsçadan alıntı olduğunu savunurlar. Ancak ***ETü*** um-

›› umutlan-, umutlu, umutsuz

← MUTLU (MUTSUZ)

un [ETü: Kaş 1073] ¯*ūn* [öğütülüp toz haline getirilmiş her şey, özellikle öğütülmüş tahıl] || << ***ETü ūn*** öğütül-

Levent Şahverdi Arşivi

müş tahıl, kırıntı < *ETü uv-* ezerek öğütmek, kırıntı haline getirmek *+ln* → OV-

›› un helvası, un kurabiyesi, un ufak, unla-, unlu

underground [Cum 1971] *Amerikan ¯underground sineması* | [Cum 1986] *caz sanatçısının da ekmek parası uğruna hizmet verdiği ¯underground, hardrock gibi türlerin* || ~ ***İng underground*** yeraltı § ***İng under*** alt (edat) (<< ***HAv *ndher-*** a.a.) + ***İng ground*** yer (<< ***Ger *grundu-z*** a.a.) → İNFRA+

unplugged [Mil 1994] *ünlü rock grubu ve yıldızlarının caz festivallerinde ˈunplugged' konserler vermesi* || ~ ***İng unplugged*** 1. fişi çekilmiş, 2. elektronik amplifikasyon olmaksızın çalınan canlı müzik < ***İng un+ plug*** 1. tıpa, tıkaç, 2. elektrik fişi << ***Ger***

† İngilizce sözcük Eric Clapton'ın 1992 tarihli *Unplugged* albümü sayesinde yaygınlık kazanmıştır.

unsur [Env 1465] || ~ ***Ar ʿunṣur*** عنصر [#ʿṣr] 1. öz, soy, asıl, 2. (felsefede) varlığın özünü oluşturan dört ögenin her biri < ***Ar ʿaṣara*** عصر sıktı, özünü çıkardı → USARE

← ANASIR

unut|mak [ETü: Kaş 1073] *ol sözin ¯unıttı* [sözünü unuttu] *(...) bu er ol söz ¯unıtġan* [sözünü unutucudur] || << ***ETü unıt-*** unutmak

›› unutkan, unuttur-, unutul-

unvan [ÖM 1437] *zihî rahmet hitābı ki oldı bismillāhi ¯ʿunvānı* ‖ ~ ***Ar ʿunwān*** عنوان [#ʿn] kenar yazısı, etiket, belirteç, simge, lakap < ***Ar ʿan*** عن üst, yan, üzeri (edat)

update [Mil 1996] *her gün değişen ¯update müzik haberlerini alabilirsiniz* || ~ ***İng update*** güncelleme, özellikle bir bilgisayar yazılımının yeni versiyonunu kullanıma sokma < ***İng up to date*** bugüne uyarlanmış, güncel § ***İng up*** ileri, yukarı (edat) + ***İng date*** tarih (~ ***Lat datum*** «verildi», bir mektubun veya belgenin tanzim edildiği yer ve tarih için kullanılan deyim) → UPLOAD, DATA

upgrade [Mil 1986] *dikkat edilmesi gereken en önemli konular cihazın üretim yılı ve ¯upgrade edilebilir (gelişebilir) olmasıdır* || ~ ***İng upgrade*** bir üst dereceye geçmek veya geçirmek < ***İng grade*** 1. derece, basamak (isim), 2. derecelendirmek (fiil) ~ ***Lat gradus*** adım, basamak → GRADO

upload [Hür 1999] *malın resmini seçecek veya yine ¯Upload edeceksiniz* || ~ ***İng upload*** bir dosyayı yerel bilgisayardan internete yükleme § ***İng up*** yukarı (<< ***Ger *up*** a.a. << ***HAv *(s)upo*** alt, alta, alttan (edat)) + ***İng load*** yükleme → SOTA

← APARKÜT, BACKUP, ÇEKAP, FAYRAP, UPDATE

ur [Kıp: İdr 1312] ¯*ur* [tohum] | "tümör" [MŞ <1400] *kulak dibinde ¯ur çıksa* | [Çağ: Pav <1500] ¯*ur: sorte de tumeur qui se forme sur les membres* [uzuvlarda oluşan bir tür tümör] || << ***OTü ur*** yumru, tümör ≈? ***ETü urı*** tohum, zürriyet, erkek evlat

† Karş. ***Moğ ur*** "ağaçtaki yumru, tümör".

uranyum [LT 1873] ¯*uranyum* | [T&S 1892] *Uranium* [Fr.]: ¯*uranyum, urandan muharrec bir cism-i basit-i metalikîdir.* || ~ ***YLat uranium*** bir element ☼ 1789 Martin Heinrich Klaproth, Alm. kimyacı. < ***öz Uranus*** 1. Yunan mitolojisinde tanrıların atası, 2. 1781 yılında keşfedilen gezegen *+ium* < ***EYun ouranós*** *ούρανός* gökler, gökyüzü

urba [Men 1680] ¯*rūbā, vulg. ex Ital. Aliis ¯urubā. Res, vasa* [eşya, bagaj]. ‖ ~ ***İt roba*** 1. eşya, bagaj, 2. uzun etekli giysi → ROBA

† Önseste /r/nin dolgu ünlüsüyle giderilmesi Anadolu ağızlarında yaygındır. Karş. ERİŞTE, OROSPU.

urgan [ETü: Kaş 1073] ¯*örk* [hayvanı bağlamaya yarayan ip] *(...)* ¯*örgen/örken* [urgan] *(Oğuz lehçesi)* | [Anter-TS <1390] *boynuna bir ¯urḳan dakıp gemi ardınca gemi önince gezdirdiler.* ‖ << ***ETü-O örgen*** örülmüş ipten yapılan urgan (≈ ***ETü örk*** a.a.) < ***ETü ör-*** örmek *+(g)An* → ÖR-

† Anadolu ağızlarında *örk* ve *örken* (a.a.) biçimleri kullanılır. ᵉDS. Karş. ***Moğ urgan*** (a.a.). † *+An* ekinin işlevi anlaşılamadı.

us [Oğ: Kaş 1073] ¯*us: al-tamyīz bayna'l-ẋayr wa'ş-şarr* [iyiyle kötüyü ayırma yetisi] *(Oğuz lehçesi)* | uslu [Kıp: CodC 1303] *sapiens - Fa: aẋeldar* [akıldar] - *Tr:* ¯*ustlu* [uslu] *vel aẋel* [âkıl] | [Kıp: İrşM 1387] *kiçkez oğlan kim ¯uslınça turur* [küçük oğlan ki akıllıcadır] | [LO 1876] ¯*us: Akıl, kiyaset, rüşd, edeb, zekâ, feraset.* ‖ << ***ETü-O us*** idrak, iyiyle kötüyü ayırma yetisi < ***ETü u-*** muktedir olmak, yapabilmek *+Uz* → ULU

† TTü "edep, etik bilgisi" anlamında kullanılan bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde anlam değişikliğiyle ***Fr raison*** karşılığı olarak benimsenmiştir. Özgün anlamı *uslu* sözcüğünde korunur.

›› usa vurma, usçuluk, uslam, uslan-, uslu, ussal, usuk-

usan|mak [ETü: Kaş 1073] ¯*osal: al-insānu'l-ġāfil fi'l-umūr* [işinde özensiz/üşengeç kimse] | [ETü: Kut 1069] *ay tirig ¯osanma oḳun / ¯osandım ökünçün yatur men yılın* [ey diri, üşenme uyan, ben üşendim yıllarca pişman yatarım] | [Men 1680] ¯*osanmak: bezmek, bīzār ol. (...)* ¯*osandürmak: bezdirmek, bīzār et.* | [Hind 1831] *Las* [Fr.]: *yorġun,* ¯*osanmış* || << ***ETü osan-*** üşenmek, işi umursamamak

† ***Üşen-*** fiilinin kısmen anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır.

›› usanç, usandır-, usanıl-

← UYSAL, ÜŞEN-

usare [MŞ <1400] *ekşi nar şahmı ¯uşāresi* | [GülM 1429] ¯*uşāre-i kamış anuŋ ḳudreti-ile şehd-i fāiḳ* [üstün kaliteli bal] *olmışdur* || ~ ***Ar ʿuṣāra(t)*** عصارة [#ʿṣr fuʿāla(t) msd.] öz suyu < ***Ar ʿaṣara*** عصر sıktı, sıkıştırdı, suyunu çıkardı

← ALİZARİN, ASIR (MUASIR), UNSUR (ANASIR)

uskumru [Amr <1481] ¯*uskumrī* || ~ ***Yun skúmbrion*** *σκούμβριον* [küç.] bir balık türü, scomber << ***EYun skómbros*** *σκόμβρος* a.a. *+ion*

† ***Lat scomber*** (a.a.) muhtemelen Yunancadan alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

uskuna [LO 1876] *¯ıskuna: İng. iskuner. Brikin küçüğü, latin yelkenlisi.* || *~ İng schooner* bir tür yelkenli tekne ☼ 1713 Andrew Robinson, İng. tekne yapımcısı. *~ İng scoon* su yüzeyinde kaydırmak, kayarak gitmek

uskur [MFn 1863] *üç kıta ¯uskur vapuru* | [AM <1900] *hatta ¯uskurlarının yarısı yunus balıkları gibi vakit vakit sudan baş çıkararak döndükleri halde* | [KT 1900] *¯uskür (İng.): pervanesi kıçında bulunan vapur, kıçtan çarklı buhar gemisi.* || *~ İng screw* 1. vida, 2. her türlü helezoni aygıt, gemi pervanesi *~ EFr escrove* dişi vida, civata somunu << *Lat scrofa* dişi domuz

usta [CodC 1303] *doctor - Fa: ¯osta - Tr: bilisman* [bilişmen] *(...) murator* [duvarcı] *- Tr: divar ¯ostasi* | [RMim 1614] *Farisî olan ¯üstâd (...) Türkîde avam galat edüp ¯usta derler* || *~ Fa ustā/ustād* استاد/وستا üstad → ÜSTAD

›› ustaca, ustalaş-, ustalık

ustura [CodC 1303] *rasorius* [ustura] *- Fa: ¯ustura - Tr: yulunguǵ* [yülüngüc] | [Men 1680] *¯üstüre vul. ¯ustura* || *~ Fa ustura* استره traş bıçağı ~? *EYun ksýstra ξύστρα* ahşap yontma veya kumaş havı sıyırma bıçağı → SİSTRE

← BİSTURİ

usturlap [Gül 1314] *yüz raṣad bağlayam ¯uṣṭurlāb-ile* | [Taz 1482] *bir ¯uṣṭurlāb-ı semāvāt-i nücüm-dār idüp* [yıldızlı göklerin usturlabı edip] || *~ Ar uṣṭurlāb* اوسطرلاب [#*ṣtrlb*] yıldızların konumunu ölçerek yer belirleme aleti *~ EYun astrólabon ἀστρόλαβον* «yıldız tutan», usturlap § *EYun astḗr/ástron ἀστήρ* yıldız + *EYun lambánō, lab- λαμβάνω, λαβ-* almak, tutmak → ASTR(O)+, LEMMA

usturup "punt, uygun yer ve zaman" [HRGCeh 1923] *Nankör karı güzelce bir ¯usturupuna getirdi de kocasının ihtiyarlığından şikayet etti...* | [TDK1 1945] *¯usturuplu: Derli toplu ve ustalıklı.* || *< ?*

›› usturuplu

usul [AşP 1330] *kāf u nün'dan kopdı naǧmāt u ¯uṣül* ['ol' emrinden çıktı nağmeler ve ritmler] | [LO 1876] *¯usul: Asıllar, kökler. Anasır, esas, kavaid-i ibtidaiye. Türkîde yol, mişvār* [Köylü dilinde yol, yöntem]. | [TDK1 1945] *¯usul usul, ¯usullacık: Yavaş ve belli etmeden, ortalığı karıştırmadan.* || *~ Ar uṣūl* اصول [*#AṢl* fuʿūl çoğ.] 1. kökler, esaslar, ilkeler, 2. müzikte ritm kalıbı, 3. hukukta genel ilkeler < *Ar aṣl* اصل [t.] kök, ilke → ASIL

† Türkçe halk dilinde "yol, yordam, yöntem" anlamı ağır basmıştır. *Usul usul* deyimi "yoluyla, yöntemiyle" anlamındadır.

›› alelusul, usul usul, usulca, usulcacık, usulcana, usulen, usulsüz, usulsüzlük

uşak "küçük" [ETü: Bud <1000] *¯uvşak kılınçlıġ ikirçkü könǰüllüg yalnuklarka* [ufak ahlaklı ikircik gönüllü insanlara] | "... çocuk" [ETü: Kaş 1073] *¯uşak neŋ <küçük şey>. Bundan hareketle küçük çocuğa ¯uşak ¯oğlan, odun kıymığına ¯uşak ¯otuŋ denir."* | [MŞ <1400] *¯uşak kurdlar ... ¯uşak sivilciler* | "... hizmetçi" [KT 1900] *¯uşak: 1. Çocuk, tıfıl, 2. Delikanlı, 3. Hizmetçi, hadim.* || << *ETü uvşak/uşak* küçük şey, kırıntı < *ETü uvşa-* küçülmek *+Uk* < *ETü uvış* küçük şey *+(g)A-* → UFAK

† Rumeli ve Karadeniz ağızlarında halen "çocuk" anlamında kullanılır.

›› uşaklık

uşşak "aşıklar" [GülS 1391] || "... musıkide bir perde ve makam" [DaiÇ 1406] *Nevā âheng idüp çeng-i ciger-süz / Getürdi perde-i ¯uşşāḳa nev-rūz* || *~ Ar ʿuṣṣāḳ* عُشّاق [*#ʿṣḳ fuʿʿāl* çoğ.] aşıklar < *Ar ʿāṣiḳ* عاشق [t.] → AŞIK[1]

ut [Tezk 1341] *çün yaranları uyıdı, ol kim ¯üd çalardı, andan avaz geldi* || *~ Ar ūd* عود bir çalgı, ut ~? *OFa rūd* çalgı, saz

›› ud, udî

← LAVTA

utan|mak [ETü: Kaş 1073] *er ¯uwutlandı* <adam utandı - Oğuzlar bazı harfleri atarak ¯utandı derler.> | [OTü: İMüh <1310] *¯uwtandı* || << *ETü-O ūtan-* utanmak < *ETü uvut/ūt* utanma duygusu, ar, haya, edep yeri *+(g)An-* < *ETü uv-* küçültmek, ufalamak *+Ut* → OV-

›› ut, ut yeri, utandır-, utanma, utanmaz, utlan-, utlu

← UTANÇ, UTANGAÇ

utanç [Oğ: Kaş 1073] *¯utunç ış "utanılacak iş; Oğuzca"* || << *ETü-O ūtınç* utanılacak (sıfat) < *ETü-O ūtan- +(ın)ç* → UTAN-

utangaç utangan [Kab 1432] *ġāyet bay kişi ola ve ¯utangan ve mürüvvetlü ola* | [Men 1680] *¯utanġan: utanıcı, ud çeken kişi. Verecundus, pudibundus.* | utangaç [LO 1876] *¯utangaç: Mahcup.* || < *TTü utan- +(g)Aç* → UTAN-

† Sıfat yapımında başka örneği görülmeyen *+gAç* eki belki *+cAk* ekinin metatezli halidir. *Üşengeç* sözcüğü yakın devirde buna kıyasla türetilmiştir.

›› utangaçlık, utangan

utarit [Gül 1317] *çün pençşenbih güni Mirrīχuŋ ola / hem ¯ʿUtārid güni çehārşenbih ola* || *~ Ar ʿuṭārid* عطارد [q.] Merkür gezegeni ≈ *İbr ʿaṭārah* עטרה [*#ʿṭr*] taç, hale

uterus [Cum 1941] *rahim - ¯uterus (dölyatağı), vagina (hazne)* || *~ Lat uterus* rahim << *HAv *udero-* karın, rahim --› HİSTER(O)+

›› intra-uterin, uterin

utku [YTü: CepK 1935] *¯utku = Zafer = Victoire* || < *ETü/TTü ut-* savaşta veya kumarda yenmek *+gU* → ÜT-[1]

uvertür [Bah 1924] *¯uvertür: Büyük bir musıkî parçasının başında bulunan kısım, mukaddime.* | "gösteri başında sahneye çıkan acemi sanatçı" [Cum 1979] *¯uvertür' sanatçılar, halk müziği sanatçıları, komikler, ikinci solistler ve assolistler* || *~ Fr ouverture* 1. açış, açılış, 2. müzik eseri veya gösterinin giriş bölümü << *Lat apertura* açış, açılış < *Lat aperire* açmak *+()tura* → APERTÜR

uy|mak [ETü: UyY 759] *ben Seleŋe keçe ¯uḍu yorıdım* [Selenge nehrini geçip peşisıra yürüdüm] | [ETü: Kaş

Levent Şahverdi Arşivi

1073] ~uḍmak [çırak, şakirt, uşak] *(...)* ~uḍu [art, peş] *(...)* ~uḍladı [peşinden gitti] | [OTü: AtH <1250 (1444)] ~uḍup biri birke yorır öŋ soŋa [biri birine uyup ömlü arkalı yürür] | "... inanmak" [Kıp: İrşM 1387] *eger siz Teŋrini sever bolsaŋız ~uyuŋız maŋa* [inanın bana] *kim Teŋri teʿālā sizni sevgey* || << ***ETü*** ****ud-*** ardından gitmek, izlemek, uymak

† Sesliyi izleyen ***ETü*** */d/* ses birimi 11. yy Hakani Türkçesinde */ḍ/*, Oğuzcada */y/* ve Kıpçakça ile birlikte bazı Oğuzca örneklerde */z/* halini alır. ***TTü*** *uy-* fiilinin yerel varyantlarında ve bazı türevlerde bu nedenle *uz-* biçimi görülür. Karş. UZLAŞ-.

›› uyarınca, uyul-, uyum, uyumsuz, uyuş-

← UYAK, UYARLA-, UYDU, UYDUR-, UYGAR, UYGULA-, UYGUN, UYLUK, UYRUK

uyak [YTü: TDK2 1955] ~*uyak: ... kafiye.* || < ***TTü*** *uy- +(g)Ak* → UY-

uyan|mak [ETü: Bud <1000] *uz ~oḍunmakın ~oḍunurlar* [tam bir uyanışla uyanırlar] | [OTü: Tefs <1300] ~*oyġanmak* | [Men 1680] ~*oyanmak, ~oyanık, ~oyanıklık* || << ***ETü*** *odun-* uyanmak < ***ETü*** ****od-*** *+In-*

† Karş. ***Moğ*** *udu-* "uyandırmak, harekete geçirmek, başlatmak". *Uyu-* fiiliyle köken ilişkisi muhtemelen yoktur.

›› uyandır-, uyanık

← UYAR- (OYALA-)

uyar|mak [ETü: Bud <1000] *könülgermek basa basa ~oḍġuraçı üçün* [düşüncelerini çok çok uyandırmak için] | [AşP 1330] *eyle dut kim ben uyurven, sen ~oyar* | [Men 1680] ~*uyarmak & ~oyarmak, ~oyarıvirmek* || << ***ETü*** *oḍġur-* uyandırmak < ***ETü*** ****od-*** uyanık olmak? *+(g)Ur-* → UYAN-

›› uyarı, uyarıl-

← OYALA-

uyarla|mak "Fr *adapter* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] ~*uyarlamak: Bir şeyi başka bir şeye veya iki şeyi birbirine uyar hale getirmek, intibak ettirmek.* || < ***TTü*** *uyar* uygun → UY-

›› uyarlan-

uydu "Fr *satellite* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] ~*uydu: ... peyk.* || < ***TTü*** *uy-* tabi olma, ardından gitme, takip etme, tapma [esk.] *+dI* → UY-

›› uydu anteni, uydu kent

uydur|mak "düzmek, uygun kılmak" [Hal 1477] *erganün: Bir maʿrūf sazuŋ adıdur, kim keşişler kilisālarında inciʾi anuŋ āvāzına ~uydurup okurlar.* | "... olmayan bir şeyi yaratmak" [KT 1900] ~*uydırmak: (...) 3. İcat ve tasnīʿ etmek.* | [Mil 1953] *dili atarak yerine ~uydurmasyon bir lisan konulduğu zaman* || < ***TTü*** *uy- +tUr-* → UY-

›› uydur kaydır, uydurma, uydurmasyon, uydurmatik, uyduruk, uydurukçu

uygar <u>uygur</u> "medeni" [YTü: Cum 1934] *güzel san'atler, en ileri yaratık (mahluk) olan adam oğullarının ~uygurluğu (medeniyeti) için...* | [YTü: Fel 1942] ~*uygarlık = Medeniyet = Civilisation* || <? ***TTü*** *uy-* → UY-

† Bir Türk kavmi olan *Uygur* adından serbest çağrışım yoluyla türetilmiş sözcüktür. *Uyġamak* fiili veya *+ġar* eki Türkçede mevcut değildir.

›› uygarca, uygarlaş-, uygarlık

uygula|mak [YTü: CepK 1935] ~*uygu = Tenasüb = Convenance, proportion* | "Fr *appliquer* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] ~*uygulamak: ... tatbik etmek.* || < ***YTü*** *uygu +lA-* < ***TTü*** *uy- +gU* → UY-

›› uygulama, uygulamalı, uygulan-, uygulat-

uygun [Kam 1800] *el-şıṭbet* [Ar.]*: Ve şol etine dolu kısrağa denir ki kālıbdan dökülmüş gibi her yeri ~uygun ve eti ve endamı düzgün ola, şöyle ki balık gibi ola.* | <u>uygunsuzluk</u> [GösS 1848] *bir güne ~uygunsuzluk vukūʿa gelmemesine memurîn taraflarından dikkat ve iʿtinā olunmak* | [LO 1876] ~*uygun: Muvafık, mutabık, münasip, layık.* || < ***TTü*** *uy- +gln* → UY-

›› uygunluk, uygunsuz

uyku [AşP 1330] ~*uyχuya varsa daχı bile* [beraber] *varur / uyanıçak yine bile uyanur* | [Men 1680] ~*uyuku, ~uyuχu: ~uyukuya varmak (...) ~uyuku çalmak (...) ~uyukucı (...) ~uyukusız (...) ~uyukusızlık* | <u>uykuluk</u> [LO 1876] ~*uykuluk: Kuzunun gırtlağında bir irice bez.* || < ***TTü*** *uyu- +gU* → UYU-

›› uykucu, uykuluk, uykusuzluk

uyluk [ETü: Or 735] *ak adġırıġ ~udlukın sıyu urtı* [ak aygırı bacağını kırıp vurdular] | [ETü: Kaş 1073] ~*uḍluk* [bacağın kalın kısmı] || << ***ETü*** *udluk* bacağın kalın kısmı, kıç <? ***ETü*** *udu* arka, art < ***ETü*** ****ud-*** ardından gitmek → UY-

† Ek yapısı açık değildir. ***ETü*** *+lIk* yapım eki başka hiçbir örnekte ünlü yuvarlaklaşması göstermez.

›› oyluk

uyruk [YTü: CepK 1935] ~*uyru, uyruk = Tabi, tebaa = Sujet* || < ***YTü*** ****uyur-*** tabi kılmak? *+Uk* < ***TTü*** *uy- +(g)Ur-* → UY-

† *Uy-* fiilinden arkaik *+Ur-* ekiyle geçişli fiil türetildiği, veya *kuyruk* sözcüğünden analoji yapıldığı anlaşılıyor.

uysal [ETü: Kaş 1073] ~*osal kişi: al-insānu'l-ġāfil fi'l-umūr* [iş bilmez veya umursamaz kişi] | [Arg 1533] ~*ossāl. lente & pigro* [tembel, üşengeç] | [KT 1900] ~*uysal: Herkese uyan, herkesin fikir ve reyine tabi olup muhalefet etmeyen ve kendine mahsus fikir ve reyi olmayan.* || << ***ETü*** *osal/usal* tembel, üşengeç <? ***ETü*** *osan-* üşenmek, bizar olmak *+lI* → USAN-

† *Uy-* fiiliyle köken ilişkisi olmadığı halde onunla birleştirilerek anlam kaymasına uğramıştır. † Yapım eki *+sAl* değil *+lI* şeklindedir. Türkçede Dil Devrimi öncesinde *+sAl* eki görülmez. Karş. kumsal.

›› uysallaş-, uysallık

uyu|mak [ETü: Or 735] *tün ~udımatı küntüz olurmatı* [gece uyumadı gündüz oturmadı] | [ETü: Kaş 1073] *er ~uḍıdı* [adam uyudu] *(...) öt ~uḍındı* [ateş söndü], *aḍak ~uḍışdı* [ayak uyuştu] || << ***ETü*** *udı-* uyumak

›› uyun-, uyurgezer, uyut-

← UYKU, UYUKLA-, UYUŞ-, UYUZ

Levent Şahverdi Arşivi

uyukla|mak [ETü: Kaş 1073] *uḍık er* [uykulu adam] *(...) ¯uḍıkladım* [uykulu veya yarı uyur idim] || << ***ETü*** *udıkla-* uyur gibi olmak < ***ETü*** *udık* uykulu, uyuyan +*lA-* → UYU-

uyuş|mak [ETü: Kaş 1073] *aḍak ¯uḍıştı* [ayak uyuştu], *yoġrut ¯uḍıştı* [süt koyulaşarak yoğurt haline geldi] | uyuşturucu [LO 1876] *¯uyuşturucu: Muhaddar* [narkotik]. || << ***ETü*** *udış-* uyku haline geçmek, duyarlığını yitirmek < ***ETü*** *udı-* +*lş-* → UYU-

›› uyuştur-, uyuşturucu, uyuşuk

uyuz [ETü: Bud <1000] *körksüz ¯uḍuz örmen kart yirin̄ iglig bolur* [(bu dünyada insan) çirkin uyuz urlu yaşlı irinli hastalıklı olur] | [ETü: Kaş 1073] *tilkü öz yinke ürse ¯uḍuz bolur* [tilki kendi inine havlasa uyuz olur] || << ***ETü*** *uduz* uyuşuk, kaşıntı ve halsizliğe neden olan bulaşıcı hastalık < ***ETü*** *udı-* uyumak +*Uz* → UYU-

uz[1] [ETü: İyiP <1000] *tigin kopuzka ertiṅü ¯uz erti* [prens kopuzda son derece ustaydı] | [SN 1354] *ey cānımın cānı ¯uz ¯kişi / kim işleye senüṅ işlediğin işi* | "... uygun, şayan" [DK <1400?] *Kara Güne oğlu Budağıla ¯uz düşmedi, birbirine söz atışdılar.* || << ***ETü*** *uz* usta, sanatkâr, marifetli < ***ETü*** *u-* yapabilmek, muktedir olmak +*Uz* → ULU

† Asya Türkçesinde görülen "usta, mahir" anlamı ile, TTü "uygun, uyumlu" anlamı ortak kökenden gelir. Anlam bağı için karş. ***Lat*** *ars* "sanat, hüner" ≈ ***EYun*** *áristos* "en uygun", *árthron* "eklem".

← UZLAŞ-, UZMAN

uz[2] [YTü: TDK6 1974] *¯uzgörür: ... durendiş. (...) ¯uziletişim: ... telekomünikasyon.* || ≈ ***TTü*** *uzak*

† Sadece masallardaki *az gitmek uz gitmek* deyiminde görülen kuraldışı bir türev iken, Dil Devrimi döneminde bağımsız sıfat sayılarak bileşikleri yapılmıştır.

›› uzgörü, uziletişim

← UZA- (UZAK, UZAM, UZAY), UZUN

uza|mak [ETü: Bud <1000] *ol tınlıġnıṅ yana özi yaşı ¯uzamakı bolur* [ve o canlının hayatı uzamalı olur] | uzat- "yolcu etmek" [ETü: İyiP <1000] *téginig ¯uzatı öntürüp taluyka ıdtılar* [prensi uğurlayıp denize yolcu ettiler] | [ETü: Kaş 1073] *ol yışıġ ¯uzattı* [o ipi uzattı], *ol işiġ ¯uzattı* [işi uzattı] || << ***ETü*** *uza-* uzun olmak <? ***ETü*** **uz* +*(ġ)A-* → UZ[2]

† ETü fiil yapı itibariyle **uz* adından türemiş görünse de bu anlamda böyle bir sözcük mevcut değildir.

›› uzan-, uzantı, uzat-, uzatmalı

← UZAK, UZAM, UZAY

uzak [ETü: Kaş 1073] *¯uzak ış* [bitmesi uzun süren iş] *(...) yalavaç ¯uzak bardı* [elçi uzak yola gitti] || << ***ETü*** *uzak* uzun süren, uzamış < ***ETü*** *uza-* +*Uk* → UZA-

›› Uzakdoğu, uzaklaş-, uzaklaştır-, uzaklık, uzaksa-, uzaktan kumanda, uzaktan uzağa

uzam [YTü: CepK 1935] *¯uzam, uzama = İmtidad* || < ***TTü*** *uza-* +*Im* → UZA-

›› uzamsal

uzay "mekân" [YTü: Geom 1937] || < ***TTü*** *uza-* +*(ġ)Ay* → UZA-

† Atatürk'ün ürettiği rivayet edilen sözcüklerdendir.

›› uzay aracı, uzaylı

uzlaş|mak [Men 1680] *¯uzlaşmak: Convenire (de pretio, aut aliqua re)* [fiyatta ve başka şeyde anlaşmak] || < ***TTü*** *uz* uygun, uyumlu +*lAş-* → UZ[1]

›› uzlaşı, uzlaşma, uzlaştır-

uzlet [AşP 1330] *yoχsullardan gizlenüp ¯ʿuzlet gerek* || ~ ***Ar*** *ʿuzla(t)* عُزْلَة [#ʿzl fuʿla(t) msd.] uzaklaşma, ayrılma < ***Ar*** *ʿazala* عَزَلَ ayırdı, uzaklaştırdı → AZİL

uzman [YTü: CepK 1935] *¯uzman = Mutahassıs* || < ***TTü*** *uz* usta, sanatkâr, mahir +*mAn* → UZ[1]

† Fuad Köprülü tarafından üretilen bu sözcükte +*mAn* ekinin ***Alm*** *Fachmann* "uzman" sözcüğünden esinlendiği rivayet edilir.

uzo [Mil 1981] *bir Pire tavernasında buluşan bir Türk ressamı ile bir Yunan yazarı, rakının ya da ¯uzonun da aracılığı ile, hemen* || ~ ***Yun*** *úzo oúzo* rakı < ***?***

† Yunanca sözcüğün kökeni belirsizdir. Türkçe *üzüm* sözcüğünden türetildiği görüşü teyide muhtaçtır.

uzun [ETü: IrkB <900] *¯uzun tonluġ közṅüsin kölke ıçġınmiş* [uzun donlu (kadın) aynasını göle düşürmüş] || << ***ETü*** *uzun* uzun <? ***ETü*** **uz* +*(ı)n* → UZ[2]

† ▫Claus 288 *uza-* fiilinden türetse de +In eki ses ve işlev açısından muğlaktır.

›› uzun hava, uzunçalar, uzuneşek, uzunlamasına, uzunluk

uzuv [AşP 1330] *kopa her ¯uẓvından anuṅ bir hüner* | uzvî [YOsm: LO 1876] *¯uzvî* [organik] || ~ ***Ar*** *ʿuḍw* عُضْو [#ʿḍw fuʿl] eklem, organ, özellikle kol ve bacak

›› uzvî, uzviyet

← AZA

Levent Şahverdi Arşivi

Ü

über [Hür 2012] *Bu sebeple 'Bir Zamanlar Osmanlı'nın ¯über setine heyecanlanmamız (...) bekleniyordu.* || *~ İng über/uber* aşırı, üstün insan gibi *~ Alm über* üst, üstün << ***HAv** *(s)uper* a.a. → SÜPER

† Nietzsche'ye atfedilen *Übermensch* "üst-insan" deyiminin popülerliği sayesinde İngilizcede yakın dönemde yaygınlık kazanan Almanca sözcüktür. *İng over* "üst" eşdeğeridir.

ücra [Kab 1432] *ev alursaŋ şehrüŋ ortasında al ¯ucrâ yirde alma* | [LO 1876] *¯ucrâ, ¯uçrâ: Uç, kenar yer, ucrak mahal.* ‖ < ***TTü** *uc* uzak yer, uç *+rA* → UÇ

† Önseste */c/ç/* etkisiyle sesli incelmesi görülür.

ücret [Neh 1358] *bitimek üçün ne miḳdâr ¯ücret alğay erdiler* [alacak idiler]? ‖ *~ Ar ucra(t)* اوجرة [*#Acr* fuʿla(t) mr.] emeğin karşılığı → ECİR

›› bilaücret

üç [ETü: Or 735] *inim yeti urım ¯üç kızım ¯üç erti ebledim* [kardeşim yedi oğlum üç kızım üç idi evlendim] | [ETü: Kaş 1073] *¯üçünç* [üçüncü] *(...) ¯üçlendi* [üç tane oldu] || << ***ETü** *üç* 3

›› üçer, üçkâğıtçı, üçüncü, üçüz

← ÜÇGEN

üçgen "müselles" [YTü: Geom 1937] *¯Üçgen' üç kenarlı bir poligondur* → ÜÇ, +GEN

üfle|mek üf [Lat 1549] *müya döndi bedenim müyeden ¯üf dirsen uçar* | [Men 1680] *¯öfürmek & vul. ¯öflemek: Flare (...) rüzigâr mum yaktürmaz ateş ¯öfletmez (...) ateşi öfürmek & ¯öflemek* ‖ < ***onom** *öf/üf* esme ve üfleme sesi *+lA-* → OF

›› okuyup üfle-, üflen-, üflet-

← ÜFÜR- (ÜRÜ-)

üftade [SülÇ 1409] *Dest-girisin* [el verenisin] *kamu ¯üftâdenin/ Hem penâhı bende-vü âzâdenin* [kölenin ve özgürün sığınağı] | [Men 1680] *¯üftâde:* [1] *Düşmiş. Lapsus.* [2] *Bülbül. Luscinia.* ‖ *~ Fa uftāda* [pp.] 1. düşmüş, düşkün, 2. bülbül < ***Fa** *uftādan* افتاده düşmek *+a* ≈ ***Ave** **ava-patāta* aşağı-uçmuş < ***HAv** **pet-* uçmak, düşmek (°Pokorny 825) → SEMPTOM

üfür|mek [DaiD <1420] *bir sağrak su getürdi, ol suya bir nesne okıdı ¯üwürdi* [üfledi] *Cercis'e virdi içgil didi.* | [Arg 1533] *¯uffurúrum: soffio* [üflerim] | [Men 1680] *¯üfür üfür esmek* | [Bah 1924] *¯üfürükçü: Hastalara okuyup üfleyen* ‖ < ***onom** *üf/üfür* rüzgâr sesi, üfleme sesi → ÜFLE-

›› üfürtü, üfürük, üfürükçü, üfürül-, üfüründü

← ÜRÜ- (ÜRPER-)

üleş|mek [ETü: Kaş 1073] *ol yarmâk ¯ülēdi* [parayı paylaştırdı] *(...) olar ikki tawarın ¯üleşdi* [iki malı paylaştı] ‖ << ***ETü** *üleş-* paylaşmak, bölüşmek < ***ETü** *üle-* pay etmek, bölmek *+lş-* < ***ETü** *ülüg* pay *+(g)A-*

›› üleşim, üleştir-

← ÖLÇ- (ÖLÇEK, ÖLÇÜ, ÖLÇÜT), ULUS (ULUSAL), ÜLKE

ülfet [DaiÇ 1406] *Benüm çün ¯ülfetümdür Pârisīyle /Getürdüm Türkīye Haḳ yârīsiyle* [Farsçayı iyi bildiğimden, tanrının yardımıyla Türkçeye çevirdim] ‖ *~ Ar ulfa(t)* الفة [*#Alf* fuʿla(t) msd.] alışıklık, tanışıklık, evcillik < ***Ar** *alifa* الف alışık veya tanıdık idi, uyumlu ve evcil idi, evcilleşti (≈ ***Aram** *ʾalaph/ʾalēph* אַלַף [*#Alp*] alışma, evcilleşme ≈ ***Akad** *ulāpu* bağ, ittifak)

† Fenike dilinde "sığır, davar" anlamına gelen *aleph,* köken itibariyle muhtemelen "evcil hayvan" demektir.

← ELİF (ALFA, EBCET), İTİLAF, MELUF, TELİF (MÜELLİF)

ülke [Çağ: Nev <1500] *yüz kişi reşk itküce çergem kanı / minig atlanğuca ¯ülkem kanı* [gıpta edilesi yüz kişilik birliğim nerede, bin atlısı olan ülkem nerede] | [Men 1680] *¯ölke* || << ***Moğ** *ülige/ölige* 1. pay, hisse, 2. bölge, memleket < ***Moğ** *üli-* pay etmek ≈ ***ETü** **ül-* a.a. → ÜLEŞ-

† Karş. ***ETü** *ülüg* "pay, hisse", *ülüş* "hisse, ülke", *ülgü* "ölçü, tartı". Ancak **ül-* fiilinin kendisi Türkçede kaydedilmemiştir. Moğolca *üli-* yaygındır. *+gA* eki Moğolcadır.

›› ülkesel

ülker [Kaş 1073] *¯ülker: <Süreyya yıldızı>* ‖ << ***ETü** *ülker* Pleiades takım yıldızı, Süreyya

ülkü [Kıp: İdr 1312] *¯ülkü: al-ġaraḍu'l-mutabâʿid* [uzak amaç] | "mefkûre, Fr *idéal* karşılığı" [YTü: Cum 1933] *memleketin 34 bucağında yeni ¯ülkü mekteplerinin açılışını varlığımızın en sıcak samimi temennilerile kutluyor* ‖ *~? **KTü** *ilkü* ok hedefi < ***ETü** *il-* tutmak, yakalamak *+gU* → IL-

† TTü duyulmamış olan Kıpçakça/Tatarca sözcük Naim Hazım Onat tarafından yeni anlam ve keyfi fonetikle (Ziya Gökalp'in bir dönem çok popüler olan fakat siyasi nedenlerle 1930'larda gözden düşen *mefkûre* kavramına karşılık olmak üzere) 1932'de ortaya atılmış ve 1933'te Atatürk tarafından benimsenmiştir. TD III.6-7 (1946).

›› ülkücü, ülküsel

ülser "özellikle mide lezyonu" [Cum 1939] *Paris'te doktor Gausset muayene etti ve ¯ülser teşhisi koydu* ‖ *~ Fr ulcère* deri veya mukoza lezyonu << ***Lat** *ulcus, ulcer-* kapanmayan yara << ***HAv** **elk-es-* yara

ültimatom [TAhv 1868] *Tebliğ olunan ¯ültimatomun (devletçe en sonraki muhabereyi mutazammın tahrirat) cevabı vürūd etmiş* ‖ *~ Fr ultimatum* pazarlıkta son teklif *~ OLat ultimatum* [n.] en son şey < ***Lat** *ultimus* [sup.] son, en öte *+(l)t°* < ***Lat** *uls, ult-* öte *+im°* << ***HAv** **ol-s* < ***HAv** **al* öte, diğer → ÜLTRA

›› ultimatom

ültra [Cum 1930] *¯ultra ¯mikroskopi ile frengi taharrisi* | [Cum 1932] *Türkiye'de kadınlığın son senelerde ne kadar ilerlemiş olduğu ¯ultra ¯modern olan Mis Türkiye*

Levent Şahverdi Arşivi

isbat etmiştir. | [Cum 1948] *~ultra ağır tipte yeni bir bomba uçağı* | [Cum 1989] *~ultra hızlı bilgisayarlar* || ~ ***Fr/İng ultra*** öte (edat), aşırı (ad) ~ ***Lat ultra*** öte, aşırı (edat) << ***HAv *ol-tero-*** [sup.] en-başka < ***HAv *al-***[1] başka, diğer --› ALTERNATİF

›› ültramodern

← ÜLTİMATOM, ÜLTRAMARİN, ÜLTRASON, ÜLTRAVİYOLE

ültramarin [Mil 1959] *40 kuruş değerindeki pul ise kobalt mavisi - ~ultramarindir.* || ~ ***Fr ultramarine*** 1. denizaşırı yerlere ait olan, 2. lapis lazuli taşı, bu taşa özgü lacivert renk < ***Lat ultramare*** denizaşırı, Ortaçağda Doğu Akdeniz ülkelerine verilen ad < ***Lat ültra+ mare*** deniz → ÜLTRA, MARİNA

† Lapis lazuli taşı Arap ülkelerinden (gerçekte doğu İran'dan) geldiği için.

ültrason "yüksek frekanslı ses dalgası" [Cum 1935] *frenklerin ~ultrason dedikleri bu çok hızlı titremeden husule gelen sesler* | "... ultrason dalgası üreten cihaz" [Cum 1949] *~ultrason, elektroşok, ultraterro ve pantostat cihazları* || ~ ***Fr ultrason*** sesötesi < ***Fr ültra+ son*** ses << ***Lat sonus*** a.a. → ÜLTRA, SOUND

›› ültrasonik

ültraviyole [İlan 1926] *Büyükada Sanatoryumu ... röntgen cihazı, ~ültraviyole tedavisi* || ~ ***Fr ultraviolet*** morötesi < ***Fr ültra+ violet*** menekşe, mor < ***Lat viola*** menekşe → ÜLTRA, İYOT

ümera [Neh 1358] *bu ~ümerā ve salātīŋa mulāzimat ḳıldım* || ~ ***Ar umarāʾ*** اومراء [#***Amr*** fuʿalāʾ çoğ.] emirler, beyler < ***Ar amīr*** أمير [t.] buyuran, komutan → EMİR[2]

ümit [CodC 1303] *spes - Fa: ~omad - Tr: u*[m]*anmac vel ~ömäd* | [SN 1354] *Yārından u cānından ~ümīḏin üze* || ~ ***Fa umīd*** أُمِيد umut, beklenti << ***OFa ēmēd/ummēd*** a.a.

† Karş. ***Kürd hêvî*** (a.a.). Kürtçe sözcük kurallı ses dönüşümüyle ***OFa ēmēd*** eşdeğeridir.

›› ümitlen-, ümitsiz

← NEVMİT, ÜMİTVAR

ümitvar [Tefs <1300] || ~ ***Fa umīdvār*** أُمِيدوار umutlu § ***Fa umīd*** umut + ***Fa bār*** taşıyan → ÜMİT, +VARİ

ümmet [Kut 1069] *kamuġ kaḏġusı erdi ~ummat üçün* [tüm kaygısı ümmet için idi] || ~ ***Ar umma(t)*** امّة [#***Amm*** fuʿla(t) mr.] kavim, ulus ~ ***Aram*** ʾummətā אומתא kavim, aşiret ~ ***Akad ummātu*** a.a.

† Arapça sözcük nihai olarak "bir anadan doğanlar, soy, aşiret" anlamındadır. Karş. ***Ar umm*** "ana, anne". Öte yandan karş. MİLLET.

›› ümmetçilik

← ÜMMİ

ümmi "okur yazar olmayan" [Tezk 1341] *zīrā ki ben bir ~ümmī kişiyem, nesne yazmak okımak bilmezven* || ~ ***Ar ummī*** اومّى [nsb.] 1. bir kavime mensup olan, avama mensup olan, 2. okur yazar olmayan ~ ***Aram*** ʾummtā אומתא a.a. ≈ ***İbr*** ʾumma אמה a.a. < ***Ar umma(t)*** halk, kavim +***ī*** --› ÜMMET

† İbranice ve Aramice/Süryanice sözcük "Yahudi veya Hıristiyan olmayan, yabancı, barbar" anlamında kullanılmıştır. Karş. ***Lat gentilis*** > ***İng gentile*** "1. bir kavme mensup, 2. Yahudi veya Hıristiyan olmayan, yabancı". Sözcüğün Kuran'daki kullanımı muhtemelen "Aramice bilmeyen, barbar, Arap" anlamındadır. "Okuryazar olmayan" anlamı derivatiftir.

›› ümmiyet

ümük [Bayt-TS <1347] *bu şarāb boğaza ve ṭamağa ve kızıl ~ünǰüğe ve miʿdeye yapışan galīz aχlaṭı gidere* || << ***TTü ünǰük*** hançere, ses aygıtı < ***ETü ün-*** ses etmek, ünlemek +*(g)Uk* → ÜN

† Bazen bununla karıştırılan *imik* "bebeklerin başındaki yumuşak yer, bıngıldak" ayrı sözcüktür.

›› imik

ün [ETü: Kaş 1073] *~ün, ün̄* "ses> <hem uzun hem kısa ü ile söylenebilir.> | [Tebar-TS 1330] *tamudan ~ün işideler ki andan çirkin ~ün eşek ~ünü* [sesi] *ola* | ünleş- [Enb-TS <1390] *biri birine ~ünleşip* [seslenip] *ol akçayı gördiler* | ünlü [LO 1876] *~ünẓ: (...) şöhret, şayia, iştihar. ~ünǰlü: meşhur.* || << ***ETü ün*** ses, avaz

›› ündeş, ünle-, ünlen-, ünlü, ünsüz

← ÜMÜK, ÜNLEM

üni ~ ***Fr uni*** [abb.] < ***Fr uniforme*** (kıyafette) tek biçim, aynı tip → ÜNİFORMA

üni+ ~ ***Fr/İng uni+*** [bileşik adlarda] bir < ***Lat unus*** bir << ***HAv *oino-*** a.a.

† Aynı HAvr kökten ***EYun *én-***, ***İng one***, ***Alm Eins*** "bir".

← ENOSİS, İNÇ, ONS (OKKA), ÜNİFORMA (FORMA[2], ÜNİ), ÜNİTE, ÜNİTER, ÜNİVERSEL (ÜNİVERSİTE)

üniforma "resmi kıyafet" [AH 1877] *hey'et-i sefaret resmen ve ~üniformalarını lābisen Mareşal'e gittiler. ~Üniformam olmadığından bendeniz gidemedim.* | [TDK1 1945] *~üniforma: Silahlı kuvvetlerin resmî giyisisi.* || ~ ***Fr uniforme*** 1. tek biçim, bir örnek, 2. bir örnek resmi kıyafet, özellikle askeri kıyafet § ***Lat unus*** bir + ***Lat forma*** biçim --› ÜNİ+, FORM

† Güncel kullanımda "tek biçim" anlamında sıfat olarak *üniform*, "tek biçim giysi" anlamında *üniforma* kullanılır. Her ikisi Fransızca aynı sözcükten alıntıdır.

›› üniform, üniformalı

← FORMA[2], ÜNİ

ünite "kurumsal birim" [Cum 1931] *mektep kooperatifi, yıllık, günlük ve haftalık ~ünite içtimalardan birisinde* | "... ders birimi" [Cum 1932] *Birinci sınıf Muallim Rehberi Müfredat programına ve ~ünite plânlarına göre* || ~ ***Fr unité*** birlik, birim << ***Lat unitas*** a.a. < ***Lat unus*** bir +***itas*** → ÜNİ+

üniter üniter devlet "federal olmayan devlet" [Mil 1965] *~üniter bir devlet çerçevesi içinde azınlık hakları meselesi* | ünitarist "anti-federalist" [Togan 1969 (1924)] *Ayaz İshaki, Ekrem Beglov gibi Türk ~unitaristlerinin yıkıcı propagandalarına karşı* || ~ ***Fr unitaire*** birci, birlik-

Levent Şahverdi Arşivi

ten yana, tekil, birimsel ~ *YLat unitarius* < *Lat unitas* birlik *+ari°* → ÜNİ+

›› ünitarist, ünitarizm

üniversel [Cum 1934] *Her ¯üniversel inkılap, netice itibarile emperyalist (fütuhatçı) olur.* ‖ ~ *Fr universel* evrensel ~ *OLat universalis* < *Lat universus* biraraya gelmiş, bütün, tüm *+al°* § *Lat unum* bir + *Lat vertere, vers-* dönmek → ÜNİ+, VERSİYON

›› üniversalite, üniversalizm

← ÜNİVERSİTE

üniversite [AH 1882] *Paris ¯üniversitesi ʿālem-i medeniyyetin birinci dārü'l-ʿulūmu, birinci mārifethāne-i edebiyatı olarak* | [T&S 1892] *Université* [Fr.]: *¯üniversite* اونيورسيته *, darülfünün.* || ~ *Fr université* üniversite ~ *OLat universitas* 1. birlik, sendika, 2. 12. yy.'da Bologna ve Paris'te öğrenci ve öğretim üyelerinin haklarını korumak üzere kurulan birliklere verilen ad < *Lat universus* tüm, genel *+itas* → ÜNİVERSEL

ünlem "Osm. *nida* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯ünlem: Türlü duyguları anlatmağa yarıyan kelime.* ‖ < *TTü ünle- +lm* → ÜN

ünsiyet [Tezk 1341] *mahabbetüŋ içinde bana ¯üns* [dostluk, yakınlık] *vérdiŋ* | [YOsm: KT 1900] *¯ünsiyyet: Masdariyet manasını mutazammın olan 'üns' ismine 'iyyet' edatı masdariyesi ilavesile teşekkül etmiş esassız ve yanlış bir lugatdir.* || < *Ar uns* انس [*#Ans* fuʿl msd.] evcil ve alışık olma, evcillik, insancıllık *+īya(t)* < *Ar anisa* أنس alıştı, evcilleşti, yakınlık gösterdi, yumuşadı → İNSAN

← MUNİS

üre [LT 1873] *Urée* [Fr.]: *¯üre, cevher-i bevl.* || ~ *Fr urée* idrarı oluşturan kimyasal madde ☼ 1803 Fr. / *YLat urea* a.a. < *EYun οὖρον οὖρον* idrar << *HAv *əwor-so-* < *HAv *wers-*[2] damlatmak, akıtmak

›› üretra, üretroskop, ürik asit, ürinер, ürolog, üroloji

← ÜREMİ, ÜRETAN (POLİÜRETAN)

üre|mek [ETü: Kaş 1073] *¯üdredi neŋ* [bol ve bereketli ürün verdi] *(...) ol tawarıġ ¯üdretti* [zenginliğini artırdı] | [Haz-TS <1460] *ol ikiden oğul kız kim ¯üretdi, ol ikisi cemʿ olmağ-ile* | [LO 1876] *¯üremek: Çoğalıp türemek, münteşir olmak (...) ¯üretmek: koyun, meyve, çiçek yetiştirip teksīr, neşir.* | üretim [YTü: CepK 1935] *¯üretim = İstihsal = Production* | üretken [YTü: Cum 1963] *¯üretken yatırımlar* || << *ETü üdre-* çoğalmak, bereketli olmak < *ETü *üdür* bereket? döl? *+(g)A-*

† Karş. *ETü üdig* "cinsel arzu", *üdlen-* "hayvan kızışmak". † Buna karşılık *Moğ ürged-* "genişlemek, artmak, çoğalmak", *ürgen* "geniş, bol".

›› üreme organı, üret-, üreteç, üretici, üretim, üretken

← ÜRÜN

üremi [Bah 1924] *¯üremi: Üre denilen cevher-i bevl ile kanın zehirlenmesi.* || ~ *Fr urémie* idrarda kanama → ÜRE, HEM(O)+

›› üremik

üretan [Cum 1935] *ampul kinin ¯üretan* || ~ *Fr uréthane* / *İng urethane* kimyada ürik asit esteri → ÜRE

← POLİÜRETAN

+ürj ~ *Fr +urge* [bileşik adlarda] yapan, işleyen ~ *EYun +ourgos +ουργος* [dev.] a.a. < *EYun ἐργō ἔργω* yapmak, işlemek → ERG(O)+

›› +urg, +ürji

← DRAMATÜRJİ, METALÜRJİ, SİDERÜRJİ, ŞİRÜRJİ

ürk|mek [ETü: IrkB <900] *bay er koyñı ¯ürküpen barmiş* [zengin adamın koyunu ürküp gitmiş] | [ETü: Xuas <900] *neçe korkıttımız ¯ürkittimiz erser* [ne kadar korkutup ürküttü isek] | [Men 1680] *¯örkmek: Terreri. (...) ¯Örkütmek, ¯örkük.* ‖ << *ETü ürk-* korkarak kaçmak ≈? *ETü irk-* a.a. → IRKIL-

† Karş. *Moğ ürge-/ürgü-* "korkmak".

›› ürkek, ürkünç, ürküt-

ürper|mek "öfkeyle kabarmak" [ETü: Kaş 1073] *er ¯ürperdi* [öfkesini gösterdi, kavgada diklendi] *(...) takağu ¯ürperdi* [horoz dövüşmek için tüylerini kabarttı] *(...) ¯ürpek* [tüyleri kabarmış hayvan veya insan] *(...) eren ¯ürpeşdi* [savaşçılar öfkelerini belli etti] *(...) er başın ¯ürpetti* [saçını kabarttı] | "korkuyla kabarmak" [EÇ <1683] *ādemin cümle vücūdındaki tüğleri ¯ülperir* | ürperti [Cum 1930] || << *ETü ürper-* tüyü dikilmek veya kabarmak < *ETü ürüp* kabarık *+(g)Ar-* < *ETü ür-* üflemek, şişirmek → ÜRÜ-

›› ürpert-, ürperti

ürtiker [Cum 1938] *çilek yedikten sonra kendisinde ¯ürtiker hasıl olur* ‖ ~ *Fr urticaire* kurdeşen, ciltte kaşıntılı kızarıklık < *Lat urtica* ısırgan otu *+ari°*

ürü|mek [ETü: Kaş 1073] *ol ōt ¯ürdi* [ateşe üfledi], *it ¯ürdi* [köpek havladı] | [Kel-TS <1347] *odun dirşürdiler, anuŋ üzerine kodular ve ¯ürürlerdi* [üflerlerdi] *kim od yanduralar* | [LO 1876] *¯ürümek* اورومك*: İt havlamak, harlamak ve hırlamak ve ulumak.* ‖ << *ETü ür-* üflemek, (köpek) havlamak << *ETü *üvür-/üyür-* < *onom ü/üw* üfleme ve havlama sesi → ÜFÜR-

† Geç dönemde ortaya çıkan *ürü-* biçiminin türeyiş biçimi anlaşılmadı. Karş. *sürü-*, bürü-.

← ÜRPER-

ürün "ot" [Kara-TS <1700] *yol üstünde biter mi toprak ¯ürün* | [DS <1960] *¯ürüm, ¯ürün: Kurumuş ot.* | [YTü: CepK 1935] *¯ürün = Semere, mahsul* || <? *TTü üre-* çoğalmak, yetişmek → ÜRE-

† Dil Devrimi döneminde halk ağızlarından devşirilip yazı diline aktarılan sözcüklerdendir. † *TTü üre-* fiiliyle yapısal ilişkisi açık değildir; bu fiilin türevinin **ürem* veya **üren* olması gerekir. † "Süt ve süt ürünleri" anlamında Anadolu ağızlarında görülen *ürüŋ* sözcüğü (◦TS, ◦DS) bununla ilgili olmayıp "beyaz" anlamındadır.

üryan [Gül 1317] *Yemlīχā ¯ʿuryān olur suya girür* ‖ ~ *Ar ʿuryān* عريان [*#ʿry* fuʿlān msd.] çıplaklık < *Ar ʿarā* عرا çıplak idi → ARI[1]

üs [Men 1680] *¯üss: Fundamentum.* | [YOsm: LO 1876] *¯üss: (...) ilm-i cebirde kemiyetin aslı* || ~ *Ar uss* اوس

Levent Şahverdi Arşivi

[*#Ass* fuʿl] temel, baz, esas ≈ ***Aram*** *ʾuṣṣā* ,אוּשׁ אוּשָׁא [*#Aṣṣ*] temel, baz, tahkimat ≈ ***Akad*** *uṣṣ u*a.a.

† Matematikteki kullanımı ***Fr*** *base* çevirisidir.

← ESAS, TEESSÜS, TESİS (MÜESSES)

üsküf "Osmanlıda üst düzey askeri görevlilere özgü bir başlık" [FatK <1481] *beğlerbeğiler ve sancakbeğiler ~üsküflü yürümek gerekdür* | [Ana 1932] *~üsküf (G. Antep): 1- lambanın kafesi ... 4- külah.* || ≈ ***Yun*** *skúfia σκούφια* Rum din adamlarının giydiği fese benzer başlık ~ ***Ar*** *usḳuf* اسقف Hıristiyan din adamı, piskopos ~ ***Yun*** *episkópos* piskopos → PİSKOPOS

† Neşri tarihine göre Osmanlıda üsküf M 1382-85 dolayında benimsenmiştir.

üslup [Lat 1549] *~üslūb-ı mesnevīde ve tarz-ı kasīde-i maʿnevīde semt-i revīşi memdūh u mashūbdur.* || ~ ***Ar*** *uslūb* اسلوب [*#slb*] yol, yöntem, usul, tarz

† Arapça sözcüğün *salaba* سَلَبَ "soydu, talan etti" fiiliyle ilişkisi açık değildir.

›› üslupçu

üst üstin [ETü: Kaş 1073] *andan ~üstin: fawḳahu (...) ~üsteldi* <arttı> *(...) ~üstek* <fazlalık> *(...) ~üsterdi* <üstün gelmek için yarıştı> | [OTü: Tefs <1300] *başlarınıŋ ~üstinde (...) ayakı ~üstiŋe kopdı* | [Kıp: KTerc 1343] *"Arapça 'fawḳa' karşılığı olan Türkçe sözcüğün aslı ~üst olup 'fawḳak' için ~üstinda, 'fawḳakum' ~üstıŋızda denir."* || << ***OTü*** *üst* önde veya yukarıda olan ≈ ***ETü*** *üstin* < ***ETü*** *üz-/yüz-* öne veya üste çıkmak *+Ut* → YÜZ-

† ETü sadece *üstün* (ayrıca *altın, öŋdün, kédin)* zarf biçimleri görülür. Sözcüğün yalın hali 13. yy.'dan önce görülmez.

›› altüst, baş üstüne, insan üstü, üst baş, üst üste, üsteğmen, üstel, üstlük, üstüme iyilik, üstüne üstlük, üstyapı

← GERÇEKÜSTÜ, MASAÜSTÜ, OLAĞANÜSTÜ, ÜSTELE-, ÜSTELİK, ÜSTLEN-, ÜSTÜN

üstad [MEd y. 1300] *~ustād ḳıldı anı = bildürmek içinde nihāyatġa* [bilginin son mertebesine] *çıkardı* | [AşP 1330] *yine sordum ol göŋül ~ustādına* || ~ ***Fa*** *ustād/awstād/ustā* اوستاد/استاد bilgi ve zanaat sahibi, öğretmen, sanatkâr << ***OFa*** *avastād* a.a. ~ ***Ave*** *ava-stāta-* başında duran, öncü, veli < ***HAv*** ***stā-ta-*** duran < ***HAv*** ***stā-*** durmak → ISTASYON

† Farsça sözcük genellikle اوستاد yazılır ancak *ostā* olarak söylenir. Türkçe *üstād* biçimi, Farsça yazıma uydurulmuş hypercorrect telaffuzdur.

← USTA

üstele|mek [Men 1680] *~üstlemek & ~üstelemek: Superaddere, continuare, ulteriùs facere* [tekrarlamak, yeniden gelmek]. *'yine ~üsteleyüp zuhur iderse'.* || < ***TTü*** *üste* üst, üzere *+lA-* → ÜST

† *Üstesinden gelmek* ve *üstelik* deyimlerinde de görülen *üste* unsurunun yapısı açık değildir. Belki *üze* ve *üzere* sözcüklerindeki gibi bir zarf eki kalıntısı düşünülebilir.

üstelik [Bah 1924] *~üstelik: Zamîme olarak, ilâveten.* → ÜST

† *Üste* sözcüğündeki *+e* ekinin işlevi açık değildir.

›› üstüne üstelik

üstesinden gel|mek [Men 1680] *~ʿuhdesinden gelmek: hakḳından gelmek* | [KT 1900] *~ʿuhde: (...) 3. Altında kalmama, becerme: o adam bu işin ~ʿuhdesinden gelebilir.* | [TDK1 1945] *üste: Halk dilinde "başarmak, becermek" anlamında kullanılan ~üstesinden ~gelmek deyiminde geçer.* || << ***TTü*** *uhdesinden gel-* deruhte etmek, hakkından gelmek < ***Ar*** *ʿuhda(t)* üstlenme → UHDE

† *ʿUhdesinden gelmek* deyiminin halk ağzındaki biçimdir. *Üste* sözcüğü yoktur.

üstlen|mek üsten- [YTü: CepK 1935] *~üstenmek = İltizam etmek, taahhüd etmek* | üstenci [YTü: CepK 1935] *~üstenci = Müteahhid* | üstlenici "müteahhit" [YTü: Cum 1984] *toplumsal altyapı ve işgörü yapılarının yapımında ~üstlenici olarak rol almalıdır.* || < ***TTü*** *üst +lAn-* → ÜST

›› üstlenici

üstübeç [Arg 1533] *~stubéccj* [stübeç]*: biaccha* [beyaz boya] || ≈ ***Ar*** *isfīdāc/isfīdāc* إسفيداج/اسفيداج kurşundan elde edilen beyaz boya ~ ***OFa*** *spītāg* a.a. < ***OFa*** *spīt/spēt* beyaz ≈ ***Ave*** *spaēta-* a.a. ≈ ***Sans*** *śveta* श्वेत a.a. << ***HAv*** ****kweit-*** a.a.

† Aynı HAvr kökünden ***Ger*** *hwītaz* > ***İng*** *white* "beyaz". † ***Erm*** *sbidag սպիտակ* "beyaz" Orta Farsçadan alınmıştır.

üstün [ETü: Bud <1000] *~üstün ... altın ... öŋdün ... kédin* [üstüleri (doğu?) ... alt/geri (batı?)] | [LO 1876] *~üstün: Fetha* [eski yazıda esre işareti]. *Galip, faik, mutlaka üst olan. ~Üstün gelmek, ~üstün körü.* || << ***ETü*** *üstün* üstte, üste (zarf) < ***ETü*** *üst +(I)n* → ÜST

† ETü zarf anlamıyla yaygın olan sözcük, TTü uzun süre kaybolduktan sonra geç dönemde sıfat anlamıyla yeniden belirir.

›› üstün körü, üstünlük

üstüpü [Arg 1533] *~stubí: stoppa* | [Men 1680] *~üstübi: Stupa.* || ~ ***Yun*** *stýpion στύπιον* kendir tıkaç, didilmiş ip yumağı << ***EYun*** *styppeîon στυππεῖον* a.a.

† Aynı kökten ***İng*** *stuff,* ***Fr*** *étoffe* "paçavra, bez", ***İng*** *stop* "tıkaç" < ***OLat*** *stupa/stuppare* < EYun.

← STOP (OTOSTOP, STOPAJ)

üstüvane [GülM 1429] *bir ~üstüvān ağac mevc öŋince gider* | [YOsm: LO 1876] *~üstüvāne: Sütun şeklinde müdevver direk, silindir.* || ~ ***Fa*** *ustüvāna* استوانه sütun şeklinde olan, silindirik < ***Fa*** *ustūn/ustuvān* استون sütun *+a* → SÜTUN

›› ölüm üstüvanesi, üstüvani

üşen|mek "çekinmek" [AşP 1330] *~üşenür her bir işi işlemeğe / dilemez ki düşe bir dem emeğe* | [Tezk 1341] *ne uçmağa* [cennete] *meyl eylediler ve ne tamudan* [cehennemden] *~üşendiler* | [Men 1680] *~üşenmek: ihmāl e. (...) ~üşengen: ihmālci* || <<? ***ETü*** *osan-* üşenmek, bezgin ve bıkkın olmak → USAN-

Levent Şahverdi Arşivi

† ***Usan-*** fiilinin Türkiye Türkçesine özgü bir varyantı olmalıdır. Belki usanma ve bıkkınlık bildiren ***üş*** ünleminin etkisi olabilir.

›› üşenç, üşendir-, üşengeç, üşengen

üşü|mek [ETü: Kaş 1073] *er ¯üşidi* [adam üşüdü] *(...) ¯üşik* [aşırı soğuk] || << ***ETü üşi-*** üşümek

›› üşüt-, üşütük

üşür|mek [ETü: Kaş 1073] *ol ıtığ keyikge ¯üşgürdi* [köpeği ava saldırtt] | [DK <1400?] *ben sakalını tutayın siz kılıç ¯üşürün, paralan* || << ***ETü üşgür-*** kalabalık olarak saldırmak veya saldırtmak < ***ETü üş-*** topluca saldırmak +*(g)Ur-*

›› üşürt-

← ÜŞÜŞ-

üşüş|mek [LO 1876] *¯üşüşmek: Kesret-i nas ve saire karınca gibi üşmek.* | [ETü: Bud <1000] *balıktakı tınlığlar kalınulayu ¯üşüşü katguruşu külüşü* [şehirdeki canlılar hep beraber üşüşüp katışıp birikir] | üş- [ETü: Kaş 1073] *etmekke telim kişi ¯üşdi <kalabalık ekmeğe üşüştü>* || << ***ETü üşüş-*** topluca saldırmak, üşüşmek < ***ETü üş-*** a.a. +*lş-* → ÜŞÜR-

† *Üş-* fiili TTü 19. yy.'a dek kullanılmış, ancak daha sonra ***üşüş-*** biçimi tercih edilmiştir.

›› üş-, üşüştür-

üt|mek[1] [ETü: IrkB <900] *yana tokuzon beş koñ ¯utmiş* [yine doksan beş koyun kazanmış?] | [ETü: Kaş 1073] *ol anı ¯utdı* [yunda veya yarışta yendi] *(...) ol anıŋ birle yarmak ¯utuşdı* [onunla para ile bahse girişti] || << ***ETü ut-*** yenmek, kazanmak

† ***TTÜ ut-*** ve ***üt-*** biçimlerine eşit sıklıkta rastlanır. Kaşgarlı ***üt-*** biçiminin Oğuzca olduğunu belirtir, ancak ***ütüş*** "bir çeşit çocuk oyunu" sözcüğünü standart Türkçe olarak gösterir.

›› ütül-

← UTKU

üt|mek[2] [ETü: Kaş 1073] *ol başıg ¯ütti* [saç uçlarını yaktı] *(...) koy başı ¯ütüldi* [koyunun başındaki tüyler yakıldı] || << ***ETü üt-*** kıl yakmak, alevе tutmak

← ÜTÜ

ütiliter [ACev <1930] *Bunlar Amerika imanının temeli olan ¯ütilitarizm nassiyle garip bir tezad teşkil eder.* || ~ ***Fr utilitaire*** faydacı, ütilitarizm felsefesine mensup ~ ***İng utilitarian*** a.a. ☼ 1781 Jeremy Bentham, İng. filozof. ~ ***Lat utilis*** kullanışlı, faydalı +*an*° < ***Lat uti*** kullanmak +*()bilis*

† Aynı kökten ***Lat usus*** > ***İng use*** "kullanım", *utensilia* "araç gereç", *usualis* "gündelik kullanım için, alelade", *usura* "paradan elde edilen gelir".

›› ütilitarizm, ütilize

ütopya [Cum 1939] *Marxistlerin tahayyül ettikleri ¯ütopyanın tahakkukuna engel olan* || ~ ***YLat utopia*** siyasi bir ideali ifade etmek için tasarlanan hayali ülke ☼ 1516 Sir Thomas More, İng. yazar ve siyaset adamı. § ***EYun oú oŭ*** değil + ***EYun tópos τόπος*** ülke, yer → TOP(O)+

›› ütopik, ütopist, ütopyacı

← DİSTOPYA

ütü [ETü: Kaş 1073] *¯ütüg <küreğe benzeyen ve ısıtılarak giysinin üzerindeki kırışıklıklara bastırıldığında onları düzelten demir>* || << ***ETü ütüg*** ateşte ısıtılarak kumaş düzeltmeye yarayan demir alet < ***ETü üt-*** kıl yakmak, alevе tutmak +*l(g)* → ÜT-[2]

† ***Rus utyug*** (a.a.) Türkçeden alıntıdır. Karş. ▫Doerfer II.420, ▫Claus 51.

›› ütücü, ütüle-, ütülen-, ütület-

üvendire [İdrH <1402] *¯ügendire/ögendire* | [Deş-TS 1580] *gāv-şeng* [Fa.]: *¯ügendire dedükleri ālet ki anunla öküz sürerler.* || << ***TTü ögendire*** öküz dürtmek için kullanılan sivri sopa ~ ***Yun vuκéndron βουκέντρον*** a.a. << ***EYun bouκéntron βουκέντρον*** a.a. § ***EYun boús βούς*** sığır, öküz + ***EYun κéntron κέντρον*** sivri uç → BUFFALO, SANTRA

† Yunanca sözcük ilk kez MÖ 2. yy.'da Tevrat'ın Yunanca çevirisinde kaydedilmiştir (Ekkl 12:11).

üvey [ETü: Kaş 1073] *¯ögey ata* <üvey baba>, *¯ögey oğul <evlatlık veya başka eşten olan çocuk>* || << ***ETü ögey*** üvey, adoptif < ***ETü ög*** anne? +*(g)Ay* → ÖKSÜZ

† ETü sözcüğün yapısı açık değildir. Ancak karş. ***Moğ*** +*gAy* "yoksunluk ve olumsuzluk eki, +sIz".

üveyik [Aht 1545] *şulşul* [Ar.]: *¯ügeyik dedikleri kuş ve inde'l-baʕz katı anırgan eşeğe derler.* || < ***TTü ügey-*** güvercin ve kumru ötmek, göğüsten inildemek [LO] +*Uk*

üvez[1] [Oğ: Kaş 1073] *¯uyaz/üyez? <küçük bir tür sinek – Oğuzca>* || << ***ETü-O uyaz/üyez*** sivrisinek veya tatarcık

üvez[2] "muşmulaya benzer bir meyve" [EÇ <1683] *aχlad emrūdu ve muşmula ve ¯üvezi ve yedi veren üzümü yaz u kış eksik değildir* || < *?*

üye [YTü: CepK 1935] *¯üye = Meclis âzası, âza = Membre* || ~ ***Moğ üye*** 1. eklem, boğum, el-kol, dal-budak, 2. çağ, nesil

üz|mek [ETü: Or 735] *yinçge eriklig ¯üzgeli uçuz* [ince olunca koparmak/kırmak kolay] | [ETü: Kaş 1073] *ol yıp ¯üzdi* [ipi kopardı] *(...) ¯üzüldi* [kesildi, kırıldı] | [Kıp: CodC 1303] *¯uzermen - Alm: czurukke* [kırarım, koparırım] | [LO 1876] *¯üzmek: (...) can sıkmak, cefa etmek. (...) ¯üzüntü: Can sıkılma, endişe, azap.* || << ***ETü üz-*** kırmak, koparmak

† Güncel anlamına 19. yy.'dan önce rastlanmaz.

›› üzgün, üzül-, üzüntü

← ÜZÜM

üzengi [ETü: Kut 1069] *¯üzengü bar erse çigen berk kapar* [üzengi varsa yuları sağlam tutar] || << ***ETü üzengü*** ata binerken ayak konulan araç <? ***ETü *üze-*** üste çıkmak? → ÜZERE

† MS 5. yy dolayında Orta Asya'da ortaya çıkan bir teknolojik yeniliktir. ***ETü iz*** "ayak tabanı?" sözcüğünden türediğine dair Ş. Tekin'in tezi yeterli dayanaktan yoksundur. *Yüzük* "halka" sözcüğüyle ilişki düşünülebilir.

üzere üze [ETü: Or 735] *tarduş bodun ¯üze şad ertim* [Tarduş boyu üzere yönetici idim] | [OTü: Tefs <1300]

Levent Şahverdi Arşivi

olturur furüşlar ¯üzre | [Kıp: İdr 1312] *¯üzrā <'üstü' anlamında Türkmen lehçelerinin çoğunda kullanılır>* | üzeñ [GülM 1429] *taχt ¯üzerinde ölmek (...) evvelki ḥāli ¯üzerine dururdı* || << ***OTü*** *üzre* yön edatı ve zarfı < ***ETü*** *üze* a.a. *+rA* < ***ETü*** *üz-/yüz-* üste veya öne çıkmak *+A* → YÜZ[1]

† ETü yön edatı ve zarfı *üze* iken, OTü *üzre* biçimi yaygınlık kazanmıştır. Nihai kökü **üz/*yüz* olup, gerek ***ETü*** *+A* gerekse daha sonra benimsenen *+rA,* zarf yapım ekleridir. † Üçüncü tekil şahıs iyelik ekiyle *üzeri,* erken TTü metinlerde *üzresi* veya *üzerisi* şeklinde görülür.

›› üzeri, üzre

← ÜZENGİ, ÜZERLİK

üzerlik [Oğ: Kaş 1073] *¯yıġıġ: al-ḥarmal* <sedefotu> *<Kaşgar lehçesinde böyle denir. Uç ve Barsgan lehçelerinde ¯ildrük, ¯Oğuz lehçesinde ¯yüzerlik denir.>* || << ***ETü-O*** *yüzerlik* kem göze karşı tütsü edilen bitki, sedefotu, peganum harmala → ÜZERE

üzüm [ETü: Kaş 1073] *¯üzüm: al-ʿinab* || << ***ETü*** *üzüm* üzüm (tanesi) < ***ETü*** *üz-* koparmak *+Im* → ÜZ-

›› itburnu

Levent Şahverdi Arşivi

V

vaat [Rab 1310] *şādıḳu'l*

¯vaᶜd atanıban ¯vaᶜdesin kıdı vefā [vaadine sadık diye adlandırılıp vaadine vefa kıldı] || *~ Ar waᶜd* وعد [*#wᶜd* faᶜl msd.] söz verme, verilen söz < *Ar waᶜada* وعد söz verdi, vade belirledi

← MEVUT, VADE

vaaz [Rab 1310] *¯vaᶜẓ ve naṣīḥat aytur érdi.* || *~ Ar waᶜẓ* وعظ [*#wᶜẓ* faᶜl msd.] uyarı, din ve ahlak konuşması < *Ar waᶜaẓa* وعظ uyardı, vaaz etti

← VAİZ

vabeste [Sad 1574] *şāhü riᶜāyet ¯vābeste*

i gayretü ḥamiyyet idüğü sābittir [egemenlik ve itaatin gayret ve hamiyete bağımlı olduğu bilinir] || *~ Fa vābasta* وابسته [pp.] bağlı, bağımlı, tabi < *Fa vābastan* وابستن geri bağlamak, bağlamak, rücu etmek *+a* § *Fa vā* وا geri + *Fa bastan* بستن bağlamak → BESTE

vacip [Kut 1069] *raᶜīyatḳa ¯vācib begi yarlıġı* [beyin buyruğı uyruklar için ödevdir] || *~ Ar wācib* واجب [*#wcb* fāʿil fa.] borç, ödev < *Ar wacaba* وجب borç veya ödev idi, gerekti → VECİBE

vade [Kut 1069] *¯waᶜda kılmış öküş eḏgülük* [çok iyilik vaad etmiş] | [CodC 1303] *terminus*

Fa ¯aouada

Tr: ¯ouada | [Fer <1451] *ṭaᶜām içün nefse ¯vaᶜde virmek baŋa āsāndur ki akça için baḳāla ¯vaᶜe virmekden* || *~ Ar waʿda(t)* وعدة [*#wʿd* faʿla(t) mr.] vaat, söz verilen şey veya süre < *Ar waᶜada* وعد söz verdi → VAAT

›› vadeli mevduat

vadi "(mec.) yol, rota" [Tezk 1341] *Rubūbiyyet ¯vādisinden baş kaldurdum, pes otuz biŋ yıl daχı vahdāniyyet yaᶜni birlik ᶜāleminde uçdum.* || *~ Ar wādī* وادى [*#wdy* fāʿil fa.] dere, mecra, su yolu

vaftiz [CodC 1303] *kunerim bir ¯baptismä jazikleming bossatmaginä*

confiteor in unum baptismam in remissionem peccatorum | [Men 1680] *¯vaftız, ¯vāftiz, ¯vaftıs: ex Graeco. Baptismus.* || *~ Yun váftisma βάφτισμα* suya daldırma, Hıristiyanlarda suya daldırma töreni < *Yun vaftizō βαφτίζω* suya batırmak, vaftiz etmek *+ism°* < *EYun báptō/baptizō βάπτω/βαπτίζω* suya batırmak << *HAv *gʷābh*[1]

[1] a.a.

† *Lat baptismus, İng baptism, Fr baptême* Yunancadan alınmıştır. Orta ve Yeni Yunancada */h/* > */v/* evrimi tipiktir.

›› vaftiz babası

← BAPTİST

vagon "demiryolu arabası" [Bas 1873] *iki lokomotif arkasına bir iki ¯vagon takıp Sinekli istasyonuna götürecek* || *~ İng wagon* üstü kapalı at veya öküz arabası, demiryolu arabası << *Ger *wagnaz* araba << *HAv *wogh*

no

< *HAv *wegh*

gitmek, yol almak; götürmek, taşımak

† Karş. *Alm Wagen* "araba". Ayrıca aynı kökten *İng way, Alm Weg, Lat via* "yol", *Lat vehere, vect* "taşımak, götürmek".

← PERVAZ, TALVEG, TRAMVAY (TABANVAY), VEKTÖR (KONVEKS, KONVEKTÖR), VİYADÜK (DEVİASYON, KONVEYÖR)

vah [YusZ <1377] *hasret odı yakdı cānum yā ilāh / korku ile nice kalam derde ¯vāh* | [Taz 1482] *ol sebebden gice gündüz ¯āh ü vāh / eylerem kim ömri kıldum ben tebāh* || *≈ Fa vāh* واه beğenme veya teessüf belirten ünlem

›› ahu vah, vah vah, vahvahlan

← EYVAH, VAY

vaha [YOsm: LO 1876] *¯vāh: Çöl içinde olan çemenzar ada. Cemᶜi ¯vāḥāt.* | [YOsm: KT 1900] *¯vāḥa: Fr. oasis, ki bu lafz Arabī ve Kıbtīden Yunanca tavassutiyla meᶜhuzdur.* || *~ öz (Ar) wāḥ* واح [*#wyḥ*] Mısır çölünde sulak bir yerleşim alanı

† Türkçede sadece Mısır'da bir yer adı olarak bilinirken 19. yy.'da, Batı dillerindeki kullanıma paralel olarak genel coğrafya terimi olarak benimsendi. *EYun Oásis* aynı yerin Yunanca adıdır.

vahamet "sıkıntı" [Fer <1451] *¯vaχāmetden üşenüp anı anda yaylamağa komışlarımış* [sıkıntıdan bunalıp onu oraya yazı geçirmeğe göndermişler] | "hazımsızlık" [Men 1680] *¯vaχāmet: ᶜademi hazm. Malé habere ex indigestione stomachi* [hazımsızlıktan ötürü midesine ağırlık gelmek], *gravari cibo* [yemek ağır gelmek] | [LO 1876] *¯vaχāmet: sıklet, sui tesir, vahīm ve tehlükeli olma.* || *~ Ar waχāma(t)* وخامة [*#wχm* faʿāla(t) msd.] hazım zorluğu, mide ağırlığı < *Ar waχima* وخم hazım zorluğu çekti, ağırlık çöktü

← VAHİM

vahdet [AşP 1330] *vardı ¯vaḥdet mülkine χatm oldı söz* || *~ Ar waḥda(t)* وحدة [*#wḥd* faʿla(t) msd.] bir olma, birlik < *Ar aḥad/waḥīd* أحد/وحيد bir, tek (*≈ Aram χad* חד a.a. *≈ İbr ʾeχād* אחד a.a. *≈ Akad ēdu* a.a.)

›› vahdeti vücut, vahit

← İTTİHAT (MÜTTEHİT), TEVHİT (MUVAHHİT)

vahim "ağır" [Fer <1451] *Basra havāsı ¯vaχīm olub ol kızuŋ mīzācına münāsib olmadığiçün* | [Men 1680] *¯vaχm & ¯vaχīm: Cruditate stomachi ex cibo affectus* [yemeğin mideye oturması] *& inde male habens* [mide fesadı çeken] | [LO 1876] *¯vaχīm: Tehlikeli, hazmolmaz, muzır* || *~ Ar waχīm* وخيم [*#wχm* faʿīl sf.] ağır (yiyecek), hazı güç, mide fesadına yol açan < *Ar waχima* وخم hazım zorluğu çekti → VAHAMET

vahiy [MEd y. 1300] *¯vaḥy ıydı ya işāret kıldı ya bitidi ya ilhām bérdi taŋrı paygāmbar tapa* || *~ Ar waḥy* وحي

Levent Şahverdi Arşivi

[*#wḥy* faʿl msd.] içe doğma, ilham, tanrı tarafından insana iletilen fikir < ***Ar*** *waḥā* وحا ilham etti

›› vahyet

vahşi [Kut 1069] *yā ¯vahşī bolup men biyābānda yügrü* [ya vahşi olup yabanda/çölde dolaşayım] | [AşP 1330] *bunlarıŋ virānelerdür yurtları / χüları ¯vaḥşī vü adları perī* | **vahşet** "yabanilik" [GülM 1429] *eger firişte dīv ile* [melek şeytan ile] *otura ¯vahşet ve χıyānet ve rēv ögrene* || ~ ***Ar*** *waḥşī* وحشى evcil ve sosyal olmayan, yabani (≈ ***Ar*** *waḥş* وحش [*#wḥş*] yabanlık yer, orman, evcilleşmemiş hayvan) ~ ***EFa/OFa*** *vaχş* büyüme, yetişme, bitme << ***HAv*** ****aug***

s

< ***HAv*** ****aug***

bitmek, yetişmek, büyümek, çoğalmak

† Aynı HAvr kökünden ***Alm*** *wachsen,* ***İng*** *wax* "büyümek, yetişmek, bitki bitmek", ***Lat*** *augere* (a.a.).

›› vahşet

← MENEKŞE, OTORİTE (AĞUSTOS, OTORİZE, OTÖR), VAŞAK

vaiz [MEd y. 1300] *vaʿẓ uydı ¯vāʿıẓ χalayıklarka* [vaiz hizmetçilere vaaz verdi] || ~ ***Ar*** *wāʿiẓ* واعظ [*#wʿẓ* fāʿil fa.] uyaran, vaaz eden < ***Ar*** *waʿaẓa* وَعَظَ uyardı, vaaz etti → VAAZ

vajina [Cum 1937] *sperma almak için kullanılan alet ki buna ¯Vajen ¯artifisiyel yahud kısaca ¯Vajen diyorlar.* | [Cum 1941] *¯vagina* | [Mil 1962] *Terramycin ¯vajinal tablet bol miktarda eczahanelerde satışa arzedilmiştir* || ~ ***İng*** *vagina* dişi cinsel organının ön kısmı ~ ***Lat*** *vagina* kılıç kını << ***HAv*** *******wāg*

īnā

yarık < ***HAv*** *******wāg*

yarmak

† Türkçede 1970'lerden bu yana tercih edilen *vajina* biçiminin İngilizceden ikincil alıntı mı, yoksa ***Fr*** *vaginal* sıfatından uyarlama mı olduğu açık değildir.

›› vajinal, vajiner, vajinismus, vajinit, vajinizm

← VANİLYA

vaka [SN 1354] *Her menzile baχ bağlı dutar ¯vaḳʿa vü nāmı* [her menzilde bir olay ve isim kayıtlıdır] || ~ ***Ar*** *waḳʿa(t)* وقعة [*#wḳʿ* faʿla(t) mr.] olay < ***Ar*** *waḳaʿa* وَقَعَ düştü, oldu → VUKU

›› vak'a

← VAKANÜVİS

vakanüvis "kayıt yazıcısı, tarihçi" [<1500] || § ***Ar*** *waḳʿa(t)* وقعة olay + ***Fa*** *nuvīs* نويس yazan (< ***Fa*** *nivistan, nuvīs* نوسڈن, نويس yazmak ≈ ***Ave*** *ni pišta*

a.a., 'yazıya indirmek', to write down < ***EFa/Ave*** *ni+ pais*

, *pišta/piχšta* resmetmek, çizmek << ***HAv*** *******peig*

[1]) → VAKA, PİGMENT

vakar [Rab 1310] *¯vaḳār ve sükünet anıŋ* || ~ ***Ar*** *waḳār* وقار [*#wḳr* faʿāl msd.] ağırlık, ağırbaşlılık, soyluluk < ***Ar*** *waḳura* وُقُر ağırbaşlı ve soylu idi (≈ ***Akad*** *(w)aḳāru* değerli veya pahalı olma ≈ ***Aram*** *#yḳr* יקר a.a.)

›› vekar

← VAKUR

vakıa "rüya" [Tezk 1341] *bu ¯vaḳıʿa kim saŋa érdi* [sana gelen bu rüya], *ol bir kimsedendür ki, cümle ʿālimlerüŋ ʿilmi ve hekimlerüŋ hikmeti anuŋ ʿilmi katında cāhil kalubdur.* | "... başa gelen şey" [Sad 1574] *başine böyle bir ¯vāḳıʿa gelmiş*

|| ~ ***Ar*** *wāḳiʿa(t)* واقعة [*#wḳʿ* fāʿila(t) fa. fem.] 1. başa gelen şey, olay, 2. rüya < ***Ar*** *waḳaʿa* وَقَعَ düştü, oldu → VUKU

← VEKAYİ

vakıf[1] "durma" [Rab 1310] *ʿuzlet üçün ¯vaḳf kıldı.* | "... mülk bağlama" [Tezk 1341] *Ömer Bağdad'ı gazilere ¯vaḳf eylemişdür* || ~ ***Ar*** *waḳf* وَقْف [*#wḳf* faʿl msd.] 1. durma, durdurma, 2. bir şeyi tanrıya veya hayır işine adama, böyle adanan şey < ***Ar*** *waḳafa* وَقَفَ 1. durdu, 2. durdurdu, 3. bilgilendi, vukuf kazandı, 4. vakfetti

† Arapça sözcüğün ikinci anlamı İslam öncesi Güney Arabistan yazıtlarında da görülür. Biella 146.

›› vakfen, vakfet

, vakfiye

← EVKAF, MEVKUF, TEVAKKUF, TEVKİF, VAKIF[2], VUKUF

vakıf[2] "haberdar" [AşP 1330] *çünki ḥālden ¯vāḳıf ola yoldaşum* || ~ ***Ar*** *wāḳif* واقف [*#wḳf* fāʿil fa.] 1. vakfeden, 2. bir konuyla ilgili olan, haberdar < ***Ar*** *waḳafa* وَقَفَ → VAKIF[1]

vaki [AşP 1330] *aŋa bir ḥāl ¯vāḳıʿ oldı bu'l ʿaceb* || ~ ***Ar*** *wāḳiʿ* واقع [*#wḳʿ* fāʿil fa.] düşen, vuku bulan < ***Ar*** *waḳaʿa* وَقَعَ düştü, vuku buldu → VUKU

›› filvaki

← EMRİVAKİ

vakit [Kut 1069] *kamuġ neŋke ¯waḳt ol küni belgülüg* [her şeyin vakti var, günü bellidir] | [CodC 1303] *hora*

Fa: ¯oaχt [waχt]

Tr: sagat vel ¯oχt (...) prima [kahvaltı]

¯as ¯okti [aş vakti] || ~ ***Ar*** *waḳt* وقت [*#wḳt* faʿl] zamanın belli bir noktası

›› vakitli, vakitsiz, vakta ki, vaktinde

← MEVKUTE, MUVAKKAT, MUVAKKİT

vaks "balmumu kıvamında madde (Gıda Tüzüğünden)" [RG 1999] *reçine, vinil polimer, parafin, mikrokristalize ¯vaks, bitkisel yağ ve izin verilen katkı maddeleri* || ~ ***İng*** *wax* balmumu, balmumuna benzer madde << ***Ger*** *******waχsam* balmumu << ***HAv*** *******wokso*

a.a. < ***HAv*** *******weg*

[1] örmek, dokumak

Levent Şahverdi Arşivi

vakum [Bah 1924] *¯vakum: Havası alınmış mahal veya kap, halâ'* خلاء. || ~ ***Lat vacuum*** [n.] boş şey, boşluk < ***Lat vacuus*** boş ≈ ***Lat vacare*** boşaltmak << ***HAv *wak***

< ***HAv *eua***

(h_1euh_2

) bırakmak, terketmek, boşaltmak

← VİDANJÖR

vakur [Rab 1310] *şeyχ*

i ¯vaḳûr || ~ ***Ar waḳûr*** وقور [*#wḳr* fāʿūl sf.] vekar gösteren < ***Ar waḳura*** وقُر → VAKAR

vakvak [LO 1876] *¯vakvak: Kaba kuşların savrı. Ördek.* || : ***onom*** ördek sesi

valâ [Sad 1574] *resûl*

i ¯vālā

menzilet || ~ ***Fa vālā*** والا yüksek, yüce << ***Fa bālā*** بالا a.a. → BALÂ

›› ala ü vala

vale [HRG <1930] *kupa ¯valesi onun hasm*

ı ekberi idi || ~ ***Fr valet*** 1. hizmetkâr, genç adam, 2. iskambilde genç adam resimli kâğıt << ***OLat vasselittus*** hizmetçi ~ ***Kelt *wasso***

ast, uşak

valf [T&S 1892] *Valve* [Fr.]: *¯valf* والف*, tulumba bakracının dili ki açılır kapanır.* || ~ ***Fr valve*** açılır kapanır kapak ~ ***Lat valva*** kapı kanadı << ***HAv *wlw***

ā

< ***HAv *wel***

ʲ dönmek, döndürmek

vali "yönetici" [Rab 1310] *¯vālī boldı Mısr içinde* || ~ ***Ar wāli*** والِ [*#wly* fāʿil fa.] bakan, gözeten, yöneten, egemenlik yetkisini kullanan, idare eden < ***Ar walā*** ولا yakın idi, gözetti → VELAYET

›› vali konağı, valilik

valide [MMem 1557] || ~ ***Ar wālida(t)*** والدة [*#wld* fāʿila(t) fa. fem.] doğuran kadın, anne < ***Ar walada*** ولَد doğurdu → VELET

valiz [Bah 1924] *¯valiz: Elde taşınan meşinden küçük çanta, bavul.* || ~ ***Fr valise*** bavul ~ ***İt valigia*** küçük bohça, bavul << ***OLat valisia*** a.a. < ***?***

† Muhtemelen *bavul* sözcüğü ile aynı kökten.

vallahi [Rab 1310] *¯vallâhi ... ¯vallâhu ʿalem ... ¯vallâhu ekber* || ~ ***Ar wa***

llāhi والله Allah adına (yemin sözü) → VE, ALLAH

›› valla, vallah billah, vallaha, vallahülazim

← EYVALLAH

valör "kıymetli evrakın üzerinde yazılı değer" [Cum 1937] [pul kataloğunun] *neşrinden sonra geçen beş sene zarfında vuku bulan şayanı dikkat ¯valör farkları* | "kıymetli evrakın üzerinde yazılı işlem tarihi" [Mil 1983] *faize esas teşkil eden ¯valör 2 Mayıs 1983 tarihidir* || ~ ***Fr valeur*** değer, kıymet << ***Lat valor*** güç, etkinlik, kıymet < ***Lat valere*** kadir olmak, gücü yetmek, değer taşımak *+or*<< ***HAv *wal***

güçlü olmak

›› valorize

← AMBİVALANS, DEVALÜASYON, REVALÜASYON

vals [AMKam 1881] || ~ ***Fr valse*** bir tür dans ~ ***Alm Walz*** a.a. < ***Alm walzen*** dönmek, yuvarlanmak << ***Ger *waltjan*** << ***HAv *wel***

ʲ a.a. → VOLTA

← GALA

vamp [Cum 1937] *rejisörler ve film âmilleri bana mütemadiyen ¯vamp rollerini oynattılar* || ~ ***İng vamp*** şuh kadın < ***İng vampire*** → VAMPİR

† 1915'te *A Fool There Was* adlı filmde vampir rolünü oynayan şuh aktris Theda Bara için kullanılmıştır.

vampir [Bas 1873] || ~ ***Fr vampire*** kan emici efsane varlığı ~ ***Alm Vampir*** a.a. ~ ***Sırp vabir*** a.a. ≈ ***Rus upır упырь*** a.a. ≈ ***TTü obur*** a.a. → OBUR

† Karş. Tatarca *ubır*, ***Rus upır упырь***, ***Pol upior***, ***Bul upir*** (a.a.) Slav dillerine bir Türk dilinden alıntı olması güçlü olasılıktır. Evliya Çelebi Çerkezlerden ve Kumık Tatarlarından duyduğu *obur* (kan emici vampir) hikâyelerini anlatır.
† Almancaya 1725
1730 dolayında Balkan köylü lehçelerinden alınmıştır. *mp* ile yazımın, /b/ sesini bu iki harfle karşılayan Yunan yazısından alınmış olması muhtemeldir.

›› vampirella, vampiroloji

← VAMP

vana "musluk" [Cum 1930] *Depo ve ¯vana odasının tavan ve tavanın beton ile duvarlarının beton sıvası (...)* || ~ ***Fr vanne*** musluk, sıvı akımı kontrol mekanizması << ***OLat venna*** dere seddi

vanadyum [LT 1873] *Vanadium* [Fr.]: *¯vanadyüm* || ~ ***YLat vanadium*** bir element ☼ 1830 Nils Gabriel Sefström, İsv. kimyacı. < ***öz*** *Vanadis* İskandinav mitolojisinde bir tanrıça *+ium*

vandalizm [Bah 1924] *¯vandalizma: İyi şeyleri yıkmak ve tahrip etmek isteyen halet*

i zihniye. || ~ ***Fr vandalisme*** amaçsız tahripkârlık, yıkıcılık ☼ 1794 Henri Grégoire, Fr. din adamı. < ***öz*** *Vandale* 455 yılında Roma kentini işgal ve tahrip eden Cermen kavmi *+ism°*

›› vandal, vandalize, vandallık

vanilya [TakV <1835] || [T&S 1892] *Vanilline* [Fr.]: *¯Vanilin, vanilyadan mahrec bir esas*

ı kimyevîdir. || ~ ***Fr vanille*** kılıç kınına benzeyen meyvesi baharat olarak kullanılan bir orkide türü ~ ***İsp vainilla*** [küç.] küçük kılıç kını < ***İsp vaina*** kılıç kını << ***Lat vagina*** a.a. → VAJİNA

›› vanilin

vantilatör [Bah 1924] *¯vantilatör: Bir yeri havalandırmak için kullanılan alet.* || ~ ***Fr ventilateur*** rüzgâr estirici, havalandırma pervanesi ~ ***OLat ventilator*** < ***OLat***

Levent Şahverdi Arşivi

ventilare [den.] havalandırmak, hava akımı yapmak +*()tor* < ***Lat*** *ventus* rüzgâr → VENTİL

vantrikül [ML 1969] || ~ ***Fr*** *ventricule* kalbin bir bölümü, karıncık ~ ***Lat*** *ventriculus* [küç.] karıncık < ***Lat*** *venter* karın +*icul*° << ***HAv*** **udero*

karın, rahim → HİSTER(O)+

›› vantriküler

← VANTRİLOK

vantrilok [AM <1900] *ya ciğerlerinden veyahut ˉvantrilog sadası gibi bir surette olarak kamından çıkıyor* | [Bah 1924] *ˉvantrilok: Sesi kamından geliyormuş gibi söz söyleyen.* || ~ ***Fr*** *ventriloque* karnından konuşan ~ ***Lat*** *ventriloquus* a.a. § ***Lat*** *venter* karın + ***Lat*** *loqui* konuşmak → VANTRİKÜL, KOLOKYUM

vantuz [Düs 1887] *sulan boşaltmağa mahsus musluklar ve ˉvantuz tabir olunan menfezler* || ~ ***Fr*** *ventouse* emici, tedavi amacıyla kullanılan emici kap < ***OLat*** *cucurbita ventosa* «havalı hıyar», bir tıp gereci < ***Lat*** *ventus* rüzgâr, hava +*os*° → VENTİL

vapur [TakV <1835] || [LO 1876] *ˉvapur: (Aslı buhar manasına) Çark gemisi. Iskaro ve davlumbazlı gemi. ˉvapur arabası: vagon.* || ~ ***Fr*** *bateau à vapeur* buharlı gemi < ***Fr*** *vapeur* buhar << ***Lat*** *vapor* a.a. << ***HAv*** **kʷəp*

< ***HAv*** **kʷēp*

tütmek

var [ETü: Or 735] *özüm kutım ˉbār üçün* [ben tanrıların rahmetine sahip olduğum için] | [ETü: Kaş 1073] *ˉbārlıġ er* <varlıklı adam> | [ETü: Kut 1069] *fidā kıldı ˉbarın nefsin ham özin* [malını mülkünü ve kendini feda etti] || << ***ETü*** *bār* sahip olunan, mülk (ad); var (yüklem) ≈? ***ETü*** *bar*

gitmek → VAR

† "Gidilen yer" > "konut" > "sahip olunan şey" şeklinde bir anlam evrimi gözlenebilmektedir. Karş. ***Moğ*** *barı*

"sahiplenmek, ev edinmek"; ***ETü*** *barım* "servet, mülk" (▫Or). † ***Mac*** *barom* "davar" Türkçeden alıntıdır. ▫WOT 99.

›› variyet, varlık, varlıklı, varoluş

← VAROLUŞÇU, VARSAY

, VARSIL

var|mak [ETü: Or 735] *azkıña erin tezip ˉbardı* [az sayıda adamla kaçıp gitti] | [ETü: Kaş 1073] *ol ewke ˉbardı* [eve gitti] | [Men 1680] *ˉvarmak: Gitmek. (...) seyre ˉvarmak, kocaye ˉvarmak, ˉvarüp gelmek* | [LO 1876] *ˉvarmak: Bir yere yetişmek, vusül. (...) eli ˉvarmamak, farkına ˉvarmak, üstüne ˉvarmak* || << ***ETü*** *bar*

gitmek

† Esasen *git*

fiili ile eş anlamlı iken geç dönemde anlam ayrışmasına uğramıştır. Özgün anlamı *kocaya varmak, varıp gitmek* gibi deyimlerde korunur.

›› farkına var

, tümevarım, üstüne var

, varan, vardır

, varıl

, varış

← BARIN

, BARIŞ

(BARIŞ), BARK, PARMAK, VAR (VAROLUŞÇU, VARSAY

, VARSIL), VARAGELE, VARGI

varagele "kablo üzerinde gidip gelen makara" [LO 1876] *ˉvaragele: ... müteharrik makara.* | [Ana 1932] *ˉvargel: makinelerin çarklarını tahrik suretiyle gidip gelen alet.* || < ***TTü*** *vara gele* git gel → VAR

, GEL

varak [AşP 1330] *bir ṭabaḳdur görsene her bir ˉvaraḳ* [her yaprak bir tepsidir] || ~ ***Ar*** *waraḳ* ورق [*#wrḳ* faʿal] bitki yaprağı, altın veya gümüş veya kâğıt yaprağı

›› varakpare

← EVRAK, VARAKA

varaka [İrşM 1387] *Kurʾenni yazsa takı ˉvarakası yér üze bolsa* || ~ ***Ar*** *waraḳa(t)* ورقة [*#wrḳ* faʿala(t) mr.] tek yaprak, belge → VARAK

varan [ML 1969] || ~ ***Fr*** *varane* Mısır'a özgü dev kertenkele, varanus niloticus ~ ***YLat*** *varanus* a.a. ☼ 1820 Blasius Merrem (1761

1924), Alm. zoolog. ~ ***Ar*** *waral/waran* ورل/وزن [*#wrl*] a.a.

† ***Akad*** *urnu* ve ***Süry*** *yarlā* (a.a.) eş kökenlidir.

vardakosta [LO 1876] *ˉvardakosta: hanf, kabadayı, zıpır; sahil bekçisi olan fırtınaya dayanır gemiler.* || ~ ***İt*** *guardacosta* sahil koruma § ***İt*** *guardia* koruma, nöbet tutma + ***İt*** *costa* kenar, kıyı → VARDİYA, KOSTER

vardiya [KÇTuh 1656] *ˉvardiyan başı bu geminin reisi olmak kanundur.* || ~ ***Ven*** *vàrdia* / ***İt*** *guardia* nöbet, koruma ~ ***Ger*** **ward*

< ***İt*** *guardare* korumak, gözetmek, nöbet tutmak → GAR[1]

† Türkçede kullanılan /v/ sesi, sözcüğün standart İtalyancadan ziyade Venedik dilinden alıntı olduğunu gösterir. ▫LF §697.

← VARDAKOSTA

vareste [LO 1876] *ˉvāreste: Halas bulmuş, berī, emīn* || ~ ***Fa*** *vārasta* وارسته kurtulmuş, azade << ***EFa*** *ava rad*

وا bırakmak < ***EFa*** *rad*

, *ras*

kurtulmak, serbest olmak

vargı [YTü: TDK5 1969] *ˉvargı: Bir tasımda varılan sonuç.* || < ***TTü*** *var*

+*gU* → VAR

varidat [Men 1680] *ˉvarīdāt: Pl. faem. ex varīd. Res advenientes, proventus.* || ~ ***Ar*** *wāridāt* واردات [*#wrd* çoğ.] gelirler < ***Ar*** *wārid* وارد [fāʿil t.] gelen +*āt* → VARİT

Levent Şahverdi Arşivi

+vari ~ ***Fa*** *+vārī* واری benzerlik, gibi olma, bir niteliğe sahip olma < ***Fa*** *+vār* وار 1. yüklü, taşıyan, sahip, 2. bir niteliğe sahip olan *+ī* → +BER

›› alafrangavari, romanvari

← ÜMİTVAR

varil [Arg 1533] *¯varél: charratello* [küçük fıçı] | [MMem 1557] *cümle halk ʿuryān olup ve kimi ¯varel ve kimi tulum hāzırlayup* ‖ ~ ***İt*** *barîl/barrile* küçük fıçı << ***OLat*** *barriculus* [küç.] a.a. < ***OLat*** **barrica* fıçı *+icul°* → BARİKAT

† ***İng*** *barrel* (a.a.) bir Latin dilinden alınmıştır.

varis[1] [GülM 1429] *¯vāriş*

i devrān

ı cām

ı Cem ‖ ~ ***Ar*** *wāriṯ* وارث [*#wrṯ* fāʿil fa.] miras edinen, mirasçı < ***Ar*** *wariṯa* ورث miras edindi → IRS

† ***Aram*** *yarətā* ירתא "mirasçı" eşdeğerdir.

← VERESE

varis[2] [HRG <1930] *tüylü ¯varisli şişko bacakları* ‖ ~ ***Fr*** *varice* damar genleşmesi, varis << ***Lat*** *varix, varic*

a.a. << ***HAv*** **wer*

[1] vücutta şiş, ben vb.

varit [Tezk 1341] *kaçan ġayb aleminden aŋa ¯vārid gelse* ‖ ~ ***Ar*** *wārid* وارد [*#wrd* fāʿil fa.] 1. gelen, denk gelen, başa gelen, 2. gelir, irat → VÜRUT

← VARİDAT

varoluşçu "Fr *existentialiste* karşılığı" [Ataç 1956] → VAR, OL

›› varoluşçuluk, varoluşsal

varoş "sur dışı yerleşim" [OsmK <1566] ‖ "dar gelirlilerin yaşadığı dış mahalle" [Mil 1994] *İstanbul'un ¯varoşlarında yapılacak anketlerin hem ANAP'ı hem DYP'yi şaşkınlığa düşürmesi* ‖ ~ ***Mac*** *város* kasaba, kent < ***Mac*** *vár* kale, hisar

† Türkçede sözcüğün orijinal anlamı "sur dışı mahalle"dir. "Dar gelirli halkın yaşadığı mahalle" anlamı 1994 dolayında türemiştir.

varsay|mak [YTü: Fel 1942] *¯varsayım = faraziye = hypothèse; ¯varsayımsal = farazi = hypothétique"* → VAR, SAY

›› varsanı, varsayım, varsayımsal

varsıl "zengin" [YTü: Cum 1970] *Senin kızın, maşallah, daha on dördüne basar basmaz bu gidenin en ¯varsıl adamının kaşığına çıktı. (Fakir Baykurt)* ‖ < ***TTü*** *var +sIl* → VAR

† ***TTü*** eski olan *yoksul* biçimine kıyasla 1960'lı yıllarda türetilmiştir.

varta [Fer <1451] *Duhterī, destegīrlik eyle, beni ¯vartadan kurtar.* | [Sad 1574] *beni bu ¯varṭa*

i helāk ve vādi

i hevilnākden ɣalaş eyle [beni bu bela uçurumundan ve dehşet vadisinden kurtar] ‖ ~ ***Ar*** *warṭa(t)* ورطة [*#wrṭ* faʿla(t) msd.] uçurum, (mec.) bela, badire ~ ***EYun*** *hārathron βάραθρον* uçurum, özellikle Atina'da ölüm mahkûmlarının atıldığı bayır, mec. bela, felaket

varyant "normal rotadan ayrılan karayolu" [Cum 1931] *Fırat köprüsü ¯varyant yolunun tesviyei türabiye, imalatı sınaiye ve şose inşaatı* ‖ ~ ***Fr*** *variante* bir şeyin normalden sapan biçimi ~ ***Lat*** *varians* değişmek, değiştirmek ~ ***Lat*** *variare* değiştirmek, farklı kılmak, çeşitlendirmek *+ent°* << ***HAv*** **wer*[3] dönmek, döndürmek

›› varyans

← VARYASYON (KÜLTİVAR), VARYETE

varyasyon [AR 1898] *ve imlāca o derece nāmahdud ¯variyasyon, yani tenevvüʿat vücüde gelir ki* ‖ ~ ***Fr*** *variation* değiştirme, değişim, değişkenlik ~ ***Lat*** *variatio* a.a. < ***Lat*** *variare* değiştirmek *+()tion* → VARYANT

← KÜLTİVAR

varyete [Alhsan 1891] ‖ ~ ***Fr*** *variété* çeşitleme, çeşitli parçalardan oluşan müzikli gösteri ~ ***Lat*** *varietas* a.a. < ***Lat*** *variare* değiştirmek, çeşitlemek *+itas* → VARYANT

vasat [Sad 1574] *¯vasaṭ*

ı leylde [gece yarısında] | [LO 1876] *¯vasaṭ: Orta, orta yer, mabeyn, ikisi ortası, mütevassıt.* | vasati "ortalama" [KT 1900] *¯vasaṭī: sıf. İkisi ortası, orta halde.* ‖ ~ ***Ar*** *wasaṭ* وسط [*#wsṭ* faʿal] iki şeyin ortası, meyan (ad)

† Türkçede (*vasat adam* gibi) sıfat olarak kullanımına 20. yy ortalarından önce rastlanmaz.

›› vasati

← TAVASSUT, VASITA (VESAİT)

vasektomi [Mil 1972] *¯Vasektomi, erkekte cinsel istek ve kabiliyeti azaltmadan, çocuk yapma özelliğini önleyen bir ameliyattır.* ‖ ~ ***Fr*** *vasectomie* meni kanallarının kesilmesi § ***Lat*** *vas* damar, kanal + ***EYun*** *ektémnō. ektom*

ἐκτέμνω, ἔκτομ

kesip çıkarma (< ***EYun*** *ek+ témnō, tom*

τέμνω, τομ

kesmek) → VAZ(O)+, TOM(O)+

vasıf [AşP 1330] *¯vaṣf*

ı ḥālüm çün gele bir bir dile | [Tezk 1341] *halk içinde kıyamet kopdı kim ¯vaṣfa gelmez* ‖ ~ ***Ar*** *waṣf* وصف [*#wṣf* faʿl msd.] niteleme, nitelik < ***Ar*** *waṣafa* وصف niteledi → SIFAT

›› vasfen, vasfet

, Vasfî, vasıflı, vasıfsız

← EVSAF

vasıl [AşP 1330] *vāsıṭa ol ¯vāṣıl oldur bī*

gümān [aracı da yolcu da odur şüphesiz] ‖ ~ ***Ar*** *wāṣil* واصل [*#wṣl* fāʿil fa.] ulaşan, kavuşan < ***Ar*** *waṣala* وصل ulaştı, kavuştu

← İTTİSAL (MUTTASIL), MUSLİN, MUVASALAT, SILA (DAÜSSILA), VİSAL, VUSLAT

vasıta [AşP 1330] *¯vāsıṭa ol vāṣıl oldur bī*

Levent Şahverdi Arşivi

gümān [aracı da yolcu da odur şüphesiz] || ~ ***Ar*** *wāsiṭa(t)* واسطة [*#wsṭ* fāʿila(t) fa. fem.] arada olan şey, aracı, araç < ***Ar*** *wasaṭa* وسط arada idi, araya girdi → VASAT

›› bilavasıta, bilvasıta, vasita, vasıtalı, vasıtasız

← VESAİT

vasi[1] [MEd y. 1300] ¯*vāṣī dikti aŋa malında* || ~ ***Ar*** *wāṣi* واصٍ [*#wṣy* fāʿil fa.] 1. öğütleyen, iş buyuran, 2. İslam hukukunda yetimin sorumluluğunu üstlenen kimse < ***Ar*** *waṣā* وصا öğütledi, ısmarladı → VASİYET

vasi[2] [Aht 1545] *Şefellec (Ar.): burun delikleri büyük ve dudakları yumru ve galiz ve sarkık er ve ferci* ¯*vasiʿ avrat* || ~ ***Ar*** *wasīʿ* وسيع [*#wsʿ* faʿīl sf.] geniş, bol < ***Ar*** *wasuʿa* وسع enli ve geniş idi, yayıldı, yer kapladı → VÜSAT

vasistas "yatay menteşeli küçük pencere" [Cum 1938] *haricen ince telle örtülü pencereleri olacak ve pencerelerde (¯vasistas) tertibatı bulunacaktır* || ~ ***Fr*** *vasistas* kapı veya pencere üzerinde bağımsız açılabilen küçük pencere, özellikle kapalı at arabalarında kapı üzerindeki açılıp kapanabilen pencere ~? ***Alm*** *was ist das* bu nedir?

† İlk kez 1760'larda tespit edilen Fransızca sözcük, Alman yolcularla ilgili bir şakadan türemiştir. Türkçedeki kullanımı farklıdır.

vasiyet [Kul 1069] *ölürde* ¯*waṣiyat itip koḏmışın* [ölürken vasiyet edip bıraktığını] | vasiyetname [Fer <1451] *Atam öldi,* ¯*vaṣīyetnāmesinde demiş ki...* || ~ ***Ar*** *waṣiya(t)* وصيّة [*#wṣy* faʿla(t) msd.] 1. tavsiye, talimat, sipariş, iş yükleme, 2. ölümden sonra yerine getirilmesi için bırakılan talimat < ***Ar*** *waṣiya* وصى öğütledi, ısmarladı

›› vasiyetname

← TAVSİYE, VASİ[1], VESAYET

vasküler [Cum 1942] ¯*vasküler örgülerin (bu arada andokardin), kemik örgülerinin, adale örgülerinin* || ~ ***Fr*** *vasculaire* damarlara ilişkin < ***Lat*** *vasculum* [küç.] *+ari°* < ***Lat*** *vas* bir sıvıyı tutan her türlü kap, tas, çanak *+icul°* → VAZO

vassal [Cum 1938] *siyasî haklar ve vazifeler bakımından nihayet bir* ¯*Vassal sayılabilirdi* || ~ ***Fr/İng*** *vassal* bir feodal beye bağlı kimse, tabi, uyruk ~ ***OLat*** *vassallus* hizmetkâr, uşak ~ ***Kelt***

›› vassalaj

vaşak [OTü: İMüh <1310] ¯*üşek* أوشك [Türkçe] = *al waşaḳ* [Arapça] | [LL 1732] ¯*üşek* || ≈ ***Ar/Fa*** *waşaḳ* وشق bir tür yaban kedisi, lynx <<? ***OFa*** **vaxşak* küçük yabani? < ***EFa/OFa*** *vaxş* → VAHŞİ

vat [T&S 1892] *Watt* [Fr.] *(...) on bin* ¯*vat kuvvetinde.* || ~ ***Fr/İng*** *watt* elektrik birimi ☼ 1881 Paris Elektrik Kongresi. < *öz James Watt* İngiliz fizikçi ve mucit (1736 1819)

›› gigavat, kilovat, megavat, watt

← VATMAN

vatan [YusZ <1377] *anuŋ içün eyledün anbār ben, kim zevāde ola χalḳa* ¯*der*

vatān | [Men 1680] ¯*vatan tutmak,* ¯*vatan idinmek,* ¯*vatan i haḳīḳī,* ¯*vatan i aslī* || ~ ***Ar*** *waṭan* وطن [*#wṭn* faʿal] kişinin doğduğu veya yaşadığı yer, yurt, konut ≈ ***Ar*** *waṭana* وطن ikamet etti, konakladı

† Osmanlıca sözcük 1860'lardan itibaren, ***Fr*** *patrie* sözcüğünün anlam evrimine paralel olarak siyasi anlam kazanmıştır.

›› anavatan, ehli vatan, vatan haini, vatani, vataniye, vatansever, vatansız, yavru vatan

← TAVATTUN, VATANDAŞ, VATANPERVER

vatandaş [KT 1900] ¯*vaṭandāş: Bir memleket ahalisinden olan, hemşehri, memleketli.* ¯*Vatandaşlık: hemşehrilik, memleketlilik.* || < ***Ar*** *waṭan* yurt, memleket *+dAş* → VATAN

›› dünya vatandaşı, vatandaşlık

vatanperver [Şin 1862] *efkār ı* ¯*vatan perverānelerinden meʾmūl olunur* | [Bah 1924] ¯*vatanperver: Vatanını seven ve ona iyilik yapmak isteyen.* → VATAN, +PERVER

›› vatanperverane

vatka [Cum 1930] *Eyüp'te* ¯*vatka pamuğu ve iplik fabrikasında yangın çıkmış,* ¯*vatka pamuğu yandıktan sonra* || ~ ***Bul/Sırp*** *vatka* [küç.] küçük pamuk parçası < ***Bul/Sırp*** *vata* pamuk tıkaç, tampon ≈ ***Alm*** *Watte* a.a.

† Karş. ***Alm*** *Watte,* ***Fr*** *ouate,* ***İng*** *wad* < ***OLat*** *wada* "tıkaç haline getirilmiş pamuk parçası". Sözcüğün nihai kökeni belirsizdir.

vatman [Bah 1924] ¯*vatman: Elektrikli otomobil, tramvay veya lokomotifi sevk ve idare eden makinist.* || ~ ***Fr*** *wattman* tramvay sürücüsü § ***İng*** *watt* elektrik birimi + ***İng*** *man* adam → VAT, +MEN

† Fransızcada 1895 dolayında dolaşıma giren bir türevdir. İngilizce karşılığı mevcut değildir.

vatoz [LO 1876] ¯*vatoz: Envai çok bir cins balıktır.* || ~ ***Yun*** *vátos βάτος* 1. dikenli çalı, böğürtlen, 2. kuyruğu dikenli yassı balık, raja batis << ***EYun*** *bátos βάτος* dikenli çalı, böğürtlen

vaveyla [MEd y. 1300] ¯*vāveylā tidi tişi* || ~ ***Ar*** *wā waylā* واويلا «eyvah» çığlığı, feryat

vaviyen [ML 1969] || ~ ***Fr*** *va et vient* «git gel», bir tür elektrik donanımı

›› vavien

vay [Tefs <1300] || [AşP 1330] ¯*vāy anı ḫayfın yavu kılanlara* [boşuna harcayanlara] || ≈ ***Fa/OFa*** *vāy* وای esef ve acı belirten ünlem ≈ ***Ave*** *vāy* a.a. → VAH

vaz[1] geçmek "geri gitmek" [AtH <1250 (1444)] *bu mal kelse érte barur* ¯*bāz kiçe* [bu mal sabah gelse akşam geri gider] | "... feragat etmek" [GülM 1429] *bir zamān alḳdan uzlet itdüm ve söz keleciden* ¯*vāz geldüm* ||

Levent Şahverdi Arşivi

~ ***Fa bāz āmadan*** بازآمدن geri dönmek < ***Fa bāz*** باز geri << ***OFa abāz/abāç*** a.a.

vaz(o)+ [Özön 1961] ¯*vazodilatör, ¯vazokonstriktör, ¯vazomotor, ¯vazotonik* ‖ ~ ***Fr/İng*** *vaso+* [bileşik adlarda] damar ~ ***Lat vas*** bir sıvıyı tutan her türlü kap, çanak, vazo → VAZO

›› vazodilatör, vazokonstriktör, vazomotor, vazotonik

← VASEKTOMİ

vaz² [İrşM 1387] || [Men 1680] ¯***vazᶜ***

ı ḳadem [ayak basma]... ¯***vazᶜ***

ı haml [doğurma] ‖ ~ ***Ar waḍᶜ*** وَضْع [*#wḍᶜ* faʿl msd.] koyma, indirme, belirleme; durum, konum < ***Ar waḍaᶜa*** وَضَعَ koydu, indirdi

← MEVZİ, MEVZU (MEVZUAT, MEVZUBAHİS), MUVAZAA, TEVAZU (MÜTEVAZI), VAZİYET[1], VAZİYET[2]

vazelin [T&S 1892] *Vaseline* [Fr.]: ¯***vazelin*** وازلين *denilen nev*

icad bir nevi merhem. ‖ ~ ***marka Vaseline*** inceltilmiş petrol yağı ☼ 1874 R. A. Chesebrough, Amer. kimyacı. § ***Alm Wasser*** su + ***EYun elaion*** ἔλαιον yağ

vazıh [CFürs 1501] ‖ ~ ***Ar wāḍiḥ*** واضح [*#wḍḥ* fāʿil fa.] apaçık ve net olan → VUZUH

vazife [İrşM 1387] *meger kim rāstı sahābeler ¯vaẓīfe koydılar anıŋ üze* ‖ ~ ***Ar waẓīfa(t)*** وظيفة [*#wẓf* faʿīlā(t) sf. fem.] 1. tayın, yevmiye, bir işe karşılık verilen periyodik ücret, 2. ücret karşılığı yapılan görev ≈ ***Ar waẓẓafa*** [II f.] görevlendirdi, külfet yükledi

›› vazifeşinas

← MUVAAF

vaziyet[1] [YOsm: LO 1876] ¯***vazᶜīyet:*** *Duruş.* | [YOsm: KT 1900] ¯***vazᶜīyet:*** *Lugatı müvellede. Duruş, şekl ve hey'et, tavır.* || < ***Ar waḍᶜ*** وضعيّة [*#wḍᶜ* msd.] koyma, konum *+īya(t)* < ***Ar waḍaᶜa*** وضع koydu, indirdi → VAZ[2]

vaziyet[2] [EÇ <1683] ***ᶜurbān χātunlarına ¯vażᶜı ¯yedd edüp nā***

şerᶜī ᶜamel etmeğe başladılar [Bedevi hatunlarına el koyup gayrı meşru işler yapmaya başladılar] ‖ ~ ***Ar waḍᶜu yadd*** وضع يدّ el koyma § ***Ar waḍᶜ*** وضع koyma + ***Ar yadd*** يدّ el → VAZ[2], YED

vazo [AM17 1882] *güzel lambaların, şamdanların, büyücek bir aynan, ¯vazoların bulunacak.* ‖ ~ ***İt vaso*** saksı, çiçeklik << ***OLat vasum*** << ***Lat vas*** kap, tas, çanak, damar

← EVAZE, VASKÜLER, VAZ(O)+ (VASEKTOMİ)

ve [CodC 1303] *et*

Fa: ¯ou

Tr: tage [dahi] | [AşP 1330] *ḳahr ¯u luṭf ¯u şādī ¯vü ġam* ‖ ~ ***Ar w a*** و ve (bağlaç) ≈ ***Fa/OFa ū*** و a.a.

† Eski metinlerde aynı şekilde yazılan *ü, ü, vü, ve* biçimleri görülür. Karş. *hamdüsena, ilmühaber, seyrüsefer, zapturapt.* † Arapçada ismin *+i* ekli (oblique, akkusativ) haliyle kullanıldığında yemin ifade eder. Karş. VALLAHİ, VELFECRİ, VESSELAM.

← VALLAHİ (EYVALLAH), VELFECRİ, VELHASIL, VESSELAM, VEYA

veba [Men 1680] ¯***vebā:*** *Morbus epidemius, pec. pestilentia.* ‖ ~ ***Ar wabāʾ*** وباء [*#wbA* faʿāl] bulaşıcı hastalık, salgın

›› vebalı

vebal [AtH <1250 (1444)] *bu dunyā neŋindin yigü keŋgülük / al artuk tileme ¯wabāl yüŋgülük* [bu dünya malından yiyecek ile giyecek al, fazlasını isteme, yük ve ağırlıktır] | [YusZ <1377] *lāyıḳ idi kim baŋa ola ḥalāl / uşbu endīşe aŋa kaldı ¯wabāl* ‖ ~ ***Ar wabāl*** وبال [*#wbl* faʿāl msd.] ağır yük, bela, sorumluluk < ***Ar wabala*** وبل (yük) yükledi (≈ ***Akad wabālu*** getirme, taşıma)

← BELA (İPTİLA, LAUBALİ)

vecd [AşP 1330] ‖ ~ ***Ar wacd*** وجد [*#wcd* faʿl msd.] 1. bulma, 2. tasavvufta ekstaz haline ulaşma, coşku, ekstaz < ***Ar wacada*** وَجَدَ 1. buldu, bulundu, 2. bilincine vardı → VÜCUT

← VİCDAN

vecibe [Men 1680] ¯***vecībet*** ‖ ~ ***Ar wacība(t)*** وجيبة [*#wcb* faʿīlā(t) sf. fem.] ödenmesi gereken şey, ödev < ***Ar wacaba*** وجب borç idi, vacip idi

← İCAP (MUCİP), VACİP

vecih [Tezk 1341] *bir kac dürlü ¯vech*

ile eydelüm [birkaç türlü yönden söyleyelim]. ‖ ~ ***Ar wach*** وجه [*#wch* faʿl] yüz, cephe, taraf ≈ ***Ar ciha(t)*** a.a.

›› veçhile

← CİHET, MUVACEHE, TEVCİH, TEVECCÜH (MÜTEVECCİH), VEÇHE, VİCAHEN

veciz [Men 1680] *kelāmi ¯vecīz: In epitomen contracta oratio* | vecize [YOsm: TDK1 1945] ¯*vecize: Özlü söz.* || ~ ***Ar wacīz*** وجيز [*#wcz* faʿīl sf.] kısa, özlü, anlamlı (söz) < ***Ar wacaza*** وجز özlü söz söyledi

›› vecize

veçhe [Sad 1574] *rūy*

i teveccühin ¯veche

i hükümetgāhe tevcīh ide [bakış yönünü yönelim makamı yönüne yönelte] ‖ ~ ***Ar wacha(t)*** وجهة [*#wch* faʿla(t) mr.] yönelim, yön, yüz < ***Ar wacaha*** وجه yöneldi, yüzünü bir yana çevirdi → VECİH

veda [Rab 1310] *tegme birin başğa başğa kuçup* [kucaklayıp] *selāmet kalıŋ tip* [deyip] ¯*vidāᶜ kıldı* | [GülM 1429] *atasıŋa ¯vidāᶜ itti ve himmet dileyüp gitdi* ‖ ~ ***Ar widāʿ/wadāʿ*** وداع [*#wdʿ* fiʿāl msd.] (birbirinden) ayrılma, vedalaşma < ***Ar wadaᶜa*** وَدَعَ bıraktı, ısmarladı, emanet etti

›› vedalaş

← ELVEDA, MEVDUAT, MUDİ, TEVDİ, VEDİA

vedet [Mil 1956] *Foli Berjer müstesna, diğer tiyatrolar ekseriya pek meşhur bir sanatkârı (¯vedet) olarak angaje ederler* | [Cum 1959] *Taksim Gazinosu Pavyon ve Restoranında ¯Vedet ¯Şantöz* ‖ ~ ***Fr vedette*** 1. nö-

Levent Şahverdi Arşivi

betçi, 2. ilk sırada afişe edilen şarkıcı ~ ***İt vedetta*** nöbetçi ~ ***İsp/Port veleta*** [pp. fem.] a.a. < ***İsp/Port velar*** nöbet tutmak, uyanık kalmak +*()t°* << ***Lat vigilare*** a.a. → VİGİLANTE

vedia [İrşM 1387] *Bar turur ¯vediʿa koyulmuş kişige takı ġasb birle algan* [vardır emanet verilmiş kişiye dahi gasp ile alan] || ~ ***Ar*** *wadīʿa(t)* وديعة [*#wdʿ* faʿīlā(t) sf. fem.] emanet edilen şey < ***Ar*** *wadaʿa* ودع bıraktı, emanet etti → VEDA

vedut [SülÇ 1409] *Vāhid ü Vācid ¯Vedūd ü hem Gafūr* [Allah'ın sıfatları] || ~ ***Ar*** *wadūd* ودود [*#wdd* faʿūl sf.] seven, candan, dostane < ***Ar*** *wadda* ودّ sevdi

† ***Ar*** *wdd* fiili, ***İbr*** *dwd* דוד "sevme" eşdeğeridir. Tevrat'ta zikredilen kral *Dāwīd* דָּוִד adı, "seven" anlamındadır.

vefa [Kut 1069] *cafāsız ¯vafālıġ tilese kutun / yüzi kör ḳılınçı ¯wafā ol bütün* [zahmetsiz vefalı birini dilese canın, yüzünü gör, ahlakı tümden vefa onun] | vefakâr [Har <1400] *dir idı kani ol yār*

i ¯vefākār || ~ ***Ar*** *wafāʾ* وفاء [*#wfy* faʿāl msd.] sözünü tutma, borcuna sadık olma, görevini yerine getirme < ***Ar*** *wafā* وفا sözünü tuttu, borcunu ödedi

›› vafi, vefakâr, vefalı, vefasız

← BİVEFA, İFA, VEFAT (MÜTEVEFFA)

vefat [AşP 1330] *cismi ölür cānına yokdur ¯vefāt* || ~ ***Ar*** *wafā(t)* وفاة [*#wfy* faʿāla(t) msd.] ölüm < ***Ar*** *wafā* وفا sözünü tuttu, borcunu ödedi, görevini yerine getirdi, (mec.) öldü → VEFA

← MÜTEVEFFA

vegan [Mil 1990] *¯Veganlar ya da* [tam] *vejetaryenler etin yalnız kendisini değil, hayvansal ürünleri de yemezler.* || ~ ***İng*** *vegan* [abb.] hayvani ürün yemeyen kimse ☼ 1944 Donald Watson, İng. fikir önderi. < ***İng*** *vegetarian* → VEJETARYEN

vehim [SN 1354] *ne hūş ü ne fikr ü ne tedbīr ne ¯vehm* | [Taz 1482] *¯vehm şeytānuŋ özge dāmıdur* [bir başka tuzağıdır] || ~ ***Ar*** *wahm* وهم [*#whm* faʿl msd.] kuşku, kötüye yorma < ***Ar*** *wahama* وهم yanlış kuşkuya kapıldı

›› vehmet

← EVHAM, İTHAM, MEVHUM, TÖHMET

vejetal [Cum 1931] *Pamuk ve ¯vejetal yatak, yastık ve yorganlar, çini sobalar (...)* || ~ ***Fr*** *végétal* bitkisel < ***OLat*** *vegetabilis* bitki, sebze < ***Lat*** *vegēre/vegetare* canlandırmak, şenlendirmek, bitki yetiştirmek +*()bilis* << ***HAv*** **weg*

[2] güçlü ve canlı olmak

† Aynı kökten ***Lat*** *vigēre* "canlı ve uyanık olmak".

›› vejetalin, vejetasyon, vejetatif

← VEJETARYEN (VEGAN), VİGİLANTE (SÜRVEYAN, VEDET)

vejetaryen [Mil 1952] *sıkı bir ¯vejetaryen'liğe sığınmak yolu ile kendimi fazla yağlı yemeklerin şerrinden koruyabildim* || ~ ***Fr*** *végétarien* / ***İng*** *vegetarian* yalnız bitkisel besin yiyen kimse < ***OLat*** *vegetabilis* bitki, sebze → VEJETAL

← VEGAN

vekâlet [KFT <1421] || ~ ***Ar*** *wakāla(t)* وكالة [*#wkl* faʿāla(t) msd.] vekil olma, vekillik < ***Ar*** *wakala* وكل güvendi, güvene dayalı bir iş yükledi, görevlendirdi

† Karş. ***Akad*** *wakālu* "güvenmek", *waklu* "resmi görevli, müfettiş".

›› vekâletname

← TEVEKKÜL (MÜTEVEKKİL, TEVEKKELİ), TEVKİL (MÜVEKKİL), VEKİL (VEKİLHARÇ, VÜKELA)

vekayi [Sad 1574] *¯veḳāyiʿ ü havādis* [olaylar ve haberler] || ~ ***Ar*** *waḳāʾiʿ* وقائع [*#wḳʿ* faʿāʾil çoğ.] olaylar < ***Ar*** *waḳīʿa(t)* [t.] olay, olgu → VAKIA

›› vekayiname

vekil [MEd y. 1300] *¯vekīl kıldı anı işge = erklig kıldı* | milletvekili [YOsm: SPzS 1908] [İngiliz parlamentosunun Osmanlı Mebusan Meclisine gönderdiği dostluk mesajı münasebetiyle] *İngiliz milletinin, bāhusūs ¯millet ¯vekīllerinin vükelā*

yı millet

i Osmānīyeye takdīm etdikleri bu selām

ı refākat || ~ ***Ar*** *wakīl* وكيل [*#wkl* faʿīl sf.] temsilci, başkası adına yetki kullanan → VEKÂLET

›› başvekil, milletvekili

← VEKİLHARÇ, VÜKELA

vekilharç [Fer <1451] *¯vekīl*

χarc Mübārek Āġa cemāʿate mülāzimidi | [Arg 1533] *¯uecchil chárccj* [vekil

χarç]: *spenditore* [harcama yetkilisi] || ~ ***Ar*** *wakīl χarc* وكيل خرج harcama yetkilisi, evin alışveriş ve ödeme işlerini yapan görevli → VEKİL, HARÇ

vektör [Cum 1932] *(Vector Calculus) ismindeki ¯vektör tahlilini ben derslerimde kullanıyorum* || ~ ***Fr*** *vecteur* matematikte yön ve hareket bildiren nicelik ~ ***Lat*** *vector* süren, götüren < ***Lat*** *vehere* sürmek, götürmek, taşımak +*()tor* << ***HAv*** **wegh*

yol almak, götürmek, taşımak → VAGON

›› vektörel

← KONVEKS, KONVEKTÖR

veladet [GülM 1429] *N'olaydı ki yüklü ʿavratlar eger ¯vilādet vaḳtinde yılan doğuraydı* | [Sad 1574] *¯vilādetleri vālid*

i mācidlerinüŋ serīr

ı salṭanate cülūs buyurdukleri leyle

i müteberrikede vukūʿ bulmuşdür [doğumu, şanlı babasının saltanat makamına cülus ettikleri mübarek gecede gerçekleşmiştir] | [KT 1900] *¯vilādet (vavın fethile galattır)* ['veladet' biçimi yanlıştır] || ~ ***Ar*** *wilāda(t)* ولادة [*#wld* fiʿāla(t) msd.] doğum, doğurma < ***Ar*** *walada* ولد doğurdu → VELET

velayet [DK <1400?] *zīrā Dede Korkut ¯velāyet issi* [sahibi] *idi, dilegi kabūl oldı* || ~ ***Ar*** *walāya(t)* ولاية [*#wly* faʿāla(t) msd.] 1. yakın olma, gözetme, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

dostluk, yoldaşlık, velilik, yönetim < *Ar walā* ولا yakın idi, yanında idi, gözetti, yönetti → VELİ

← İSTİLA (MÜSTEVLİ), VALİ, VİLAYET (EYALET)

velet [Dan 1360] *seyyid*

i ¯veled

i Âdem || ~ *Ar walad* ولد [*#wld* faʿal] çocuk < *Ar walada* ولَدَ doğurdu

† Karş. *Aram yaldā*. *Akad walādu* "doğurma", *İbr yeled* "çocuk".

›› veledizina

← EVLAT, MEVLİT, MULATTO, MÜVELLET, TEVELLÜT (MÜTEVELLİT), TEVLİT, VALİDE, VELADET, VELUT, YELDA (MİLAT)

velev [İntiz <1600] || ~ *Ar wa law* و لو eğer ki

velfecri [TDK1 1945] *gözleri ¯velfecri okuyor: Gözlerinde şeytanca bir zekâ parlayanlar için söylenir.* || ~ *Ar wa'l*

facri الفجر و «fecre yemin olsun», sabah namazında okunan bir ayet < *Ar facr* فجر tan, gün doğumu kızıllığı → VE, FECİR

›› felfecir

velhasıl [DK <1400?] *Allahuŋ inâyeti, erenlerüŋ himmeti oldu, ¯vel*

ḥāṣıl kızı aldum, dedi. | [EÇ <1683] *¯vel*

hâsıl tekrâr on yedi gün mıḳdârı deryâda gidilüp || ~ *Ar wa'l*

ḥāṣil الحاصل و sonuç olarak, sözün kısası → VE, HASIL

›› elhasıl, velhasılı kelam

veli "dost" [YusZ <1377] *kodılar karşudan on bir sandalī / kim otursuŋlar diyü on bir ¯velī* | "... aziz kişi" [Men 1680] *¯velī* ولى: *Amicus, dilectus* [dost, arkadaş] *Etiam sanctus, amicus Dei* [ayrıca aziz kişi, Allah dostu]. | "... hukuken sorumlu kişi" [YOsm: KT 1900] *¯velī: (...) 2. Bir çocuk veya kadının ... işlerine karışan ve halinden mesul olan adam.* || ~ *Ar walīy* ولِيّ [*#wly* faʿīl sf.] yakın, dost, yoldaş < *Ar walā* وَلاَ yakın idi, dost idi

† "Aziz kişi, keramet sahibi" anlamı *velīullah* "Allah dostu" deyiminden kinayedir.

›› velilik, veliyullah

← EVLA, EVLİYA, MAL (ANAMALCILIK, BEYTÜLMAL, EMVAL, KABZIMAL, MALİ, MALİYE), MEVLA (MEVALİ, MEVLANA, MOLLA), MÜTEVELLİ, VELAYET (İSTİLA, VALİ, VİLAYET), VELİAHT, VELİNİMET

veliaht [Neş 1492] || ~ *Ar walīy ʿahd* ولي عهد «söz verilmiş yönetici», Abbasiler zamanında baştaki halife tarafından seçilen halefine verilen unvan → VELİ, AHİT

† Arapça deyim ilk kez Harunürreşid'in oğlu Emin'in unvanı olarak kullanılmıştır.

velinimet [Dan 1360] *eger senüŋ taʿâmuŋdan yirsem ¯velī ¯niʿmetüm olursın.* || ~ *Ar walīyu'n*

niʿma(t) النعمة ولى nimet gözeten → VELİ, NİMET

† Anlam ilişkisi için karş. LORD.

velodrom [T&S 1892] *Vélodrome* [Fr.]: *¯velodrom, velosiped için koşu meydanı.* || ~ *Fr vélodrome* bisiklet yarış alanı § *Fr vélocipède* bisiklet [esk.] + *Fr hippodrome* at yarışı alanı → VELOSİPET, DROM(O)+

velosipet [Tarik 1885] || ~ *Fr vélocipède* bisiklet ☼ 1862 Michaux kardeşler, Fr. § *Lat velox* hızlı (<< *HAv *weg*

slo

< *HAv *weg*

[2] canlı olmak) + *Lat pede* [abl.] ayak ile (< *Lat pēs, ped*

ayak) → PEDİ+

›› velespit

← VELODROM

velur [Göv 1930] *¯velur: Kadife, ince havlı kumaş.* || ~ *Fr velours* bir tür kadife << *Lat villosus* saçlı, tüylü < *Lat vellus* pösteki, yapağı, yün << *HAv *welə*

na a.a. → FANİLA

velut [YOsm: TDK1 1945] *¯velût: Doğurgan, dölcel.* || ~ *Ar *walūd* ولود [*#wld* faʿūl im.] çok doğuran, doğurgan < *Ar walada* وَلَدَ doğurdu → VELET

† Cumhuriyet döneminde zuhur eden Yeni Osmanlıca kelimelerdendir.

velvele [Dan 1360] *Gördiler kim ʿâlem ¯velvele*

y

ile tolmış. || ~ *Ar walwala(t)* ولولة [*#wl* faʿfaʿa(t) q. msd.] yaygara, kalabalık sesi < *onom walwala* ولول kalabalık sesi çıkardı

vendetta [Mil 1992] *¯vendetta denilen kan davalarının en yoğun şekilde yaşandığı Korsika'da* || ~ *Fr/İng vendetta* kan davası ~ *İt vendetta* a.a. << *Lat vindicta* [pp.] a.a. < *Lat vindicare* dava etmek, bedel talep etmek +*()t*° ≈ *Lat vindex, vindic*

davacı, kan davacısı

← RÖVANŞ

venom [Mil 2000] *Hayvansal zehirler arasında yılan, artropod (..) bazı kurbağa ve balıkların ¯venomları sayılabilir.* || ~ *İng venom* yılan zehiri, her türlü zehir ~ *Lat venenum* aşk iksiri, her türlü iksir veya zehir < *Lat venus* aşk → VENÜS

ventil [Hür 2007] *projede, ¯ventil parçası üretim hatlarında yapılan iyileştirme ile hatların verimliliği artırılarak* || ~ *İng ventil* hava akımını kontrol eden kapakçık ~ *OLat ventile* hava kapağı < *Lat ventus* yel, hava akımı << *HAv *wē*

nto

a.a. < *HAv *wē*

esmek → BAD

← PARAVAN, VANTİLATÖR, VANTUZ

Venüs ~ *Fr Vénus* 1. bir Roma tanrıçası, 2. bir gezegen ~ *Lat venus, vener*

1. aşk, sevişme eylemi, 2. aşk tanrıçası << *HAv *wen*

es arzu < *HAv *wen*

Levent Şahverdi Arşivi

[1] arzulamak

† Aynı HAvr kökten ***Ger** *wunsk*

> ***İng** wish* "arzulamak", ***Sans** vançati* "arzulamak".

ver|mek [ETü: Or 735] *işig küçig ¯birtim ök* [hizmet verdim hep] | [ETü: Kaş 1073] *ol maŋa yarmak ¯birdi* [o bana para verdi] | [Men 1680] *¯virmek vul. ¯vermek. (...) ¯viriş, ¯virgü, ¯viresiye* | [LO 1876] *¯veriştirmek: Şetm etmek.* | [OCK 1932] *¯veryansın etmek: Ne olursa olsun deyip meselede uluorta gitmek.* ‖ << ***ETü** bir*

vermek

›› boş ver

, elver

, işveren, reklamveren, verdir

, verecek, verici, veril

, veriştir

, veryansın

← ALAVERE DALAVERE, BERİ[1] (GELİBERİ), ÖZVERİ, VERESİYE, VERGİ, VERİ, VERİM, VİRE

veranda [Cum 1938] *avluya bakan tarafı umumiyetle açık bir ¯veranda şeklindedir* ‖ ~ ***İng** veranda/verandah* zemin katında avluya veya bahçeye bakan parmaklıklı taraça ~ ***Hind** varanda/baranda* a.a. ~ ***Port** baranda* parmaklık

† 18. yy başlarında Hintçeden İngilizceye alınan sözcüğün, nihai olarak Portekiz kökenli olduğu anlaşılmıştır.

veraset [Sad 1574] *daʿvā*

i ¯virāseti evrenk ider [taht varisliği iddiası güder] ‖ ~ ***Ar** wirāṯa(t)* وراثة [*#wrṯ* fiʿāla(t) msd.] miras edinme, varis olma, miras < ***Ar** wariṯa* ورث miras edindi → İRS

›› veraset ilamı

verem [Yad <1421?] *bu bir ıssı ¯veremdir ki göğüs içinde ve göğse yakın eyegüler altında olur* | [Men 1680] *¯verem: Intumescere & inflari (cutem)* [ciltte kabartı, tümör] *(...) tumor, apostema* [ur, apse] ‖ ~ ***Ar** waram* ورم [*#wrm* faʿal] ur, tümör < ***Ar** warima* وَرِمَ şişti

† Aslen "kanser" anlamında iken "tüberküloz" anlamı 19. yy.'da popülerleşmiştir.

›› veremli

verese [Fer <1451] *ʿulemā ¯vereṣe*

i enbiyā [peygamber mirasçıları] *olurlar. Baŋa hürmet eyle.* ‖ ~ ***Ar** waraṯa(t)* ورثة [*#wrṯ* faʿala(t) çoğ.] varisler < ***Ar** wāriṯ* وارث [t.] → VARİS[1]

veresiye "(parayı) sonra vermek üzere" [Gül 1317] *¯véresiye almazam ben gevheri / nakdan hīce oldum aŋa müşterī* ‖ < ***TTü** vér*

→ VER

verev [Yad <1421?] *bu līflerin baʿzısı uzununadır ve baʿzı eŋinedir ve baʿzısı ¯verevine konulmuşdur* | [Cum 1932] *Tüfeğini ımzuna ¯verev asmış bir süvari jandarma kim bilir nereye gidiyor.* ‖ ~ ***Erm** verev վերեւ* yamuk, diyagonal < ***Erm** ver վեր* yukarı << ***HAv** *uper*

yukarı, üst → SÜPER

vergi "bahşiş" [ETü: İyiP <1000] *¯birgü bulmatın koltğuçılar yığlayu barsar* [bağış almayınca dilenciler ağlayarak gitse] | "... borç" [ETü: Kaş 1073] *anıŋ maŋa bir at ¯birgüsi bār* [onun bana bir at borcu var] | "... hediye, haraç" [Kesir

TS 1438] *Abdülmuttalib'e bu*

zikrolunan miktar ¯virgü virdiler ‖ << ***ETü** birgü* verilen şey, borç, bahşiş < ***ETü** bir*

vermek +*gU* → VER

›› vergi dairesi, vergilendir

, vergisiz

veri "done, data" [YTü: Ataç 1948] *Donnée'nin karşılığı ¯veri olabilir. Söyleniyor da sanırım.* ‖ < ***TTü** ver*

+*I(g)* → VER

›› veri bankası, veri tabanı

verim [ETü: Kaş 1073] *¯bérim* <borç>. *(...) alımçı arslan, bérimçi sıçğan* <alıcı aslan, verici sıçan – atasözü> | [LO 1876] *¯verim: Mahsul, mebzuliyet* [bolluk]. *(...) ¯verimli: Meyvedar.* ‖ ≈ ***ETü** bérim* veriş, verilen şey, borç < ***ETü** bér*

vermek +*Im* → VER

›› verimkâr, verimli, verimlilik, verimsiz, verimsizleş

verizm [Özön 1961] *¯verizm: İtalya'da edebiyat ve müzikte gerçekçiliği güden okul adı.* ‖ ~ ***Fr** verisme* ~ ***İt** verismo* (özellikle operada) gerçekçilik < ***İt** vero* gerçek +*ism*° << ***Lat** verus* a.a. << ***HAv** *wērə*

o

a.a.

›› verist

vermut [Bah 1924] *¯vermut: İçine acı birtakım mevad karıştırılan beyaz şarap.* ‖ ~ ***Fr** vermout* pelin bitkisiyle tatlandırılmış şarap ~ ***Alm** Wermut* pelin bitkisi, bu bitkiyle tatlandırılmış şarap

vernaküler [Mil 1983] *Diplomasız bir kentlinin inşa etmiş olduğu mahallî, geleneksel karakterli yapının anonim, ¯vernaküler, geleneksel mimarî örneği olduğunu iddia etmek de olanaksızdır.* ‖ ~ ***Fr** vernaculaire* yerli halka özgü olan < ***Lat** vernaculus* [küç.] «hane çocuğu», yerli, yerel +*ari*° < ***Lat** verna* sahibinin evinde doğmuş olan köle +*icul*°

vernik [T&S 1892] *Vernis* [Fr.]: *¯verniç, rugan, ¯vernik.* | [Bah 1924] *¯verni: Hava ve rutubetin tesirinden muhafaza etmek ve parlatmak için bazı şeylere sürülen cila.* ‖ ~ ***Yun** verniki βερνίκη* parlatıcı reçine << ***OYun** veronikē/vernikē βερονίκη/βερνίκη* sandarak ağacı, bu ağacın reçinesi < ***öz** Berenikē Βερενίκη* «zafer veren», Makedonca bir kadın adı, Mısır hükümdarı 2. Ptolemaios'un (MÖ 282

246) anası

† ***İt** vernice, **Fr** vernis, **İng** varnish* (a.a.) biçimleri nihai olarak Yunancadan alıntıdır. Türkçede 20. yy başlarında İtalyanca ve Fransızca biçimlerin de kullanıldığı görülüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

← VERNİSAJ

vernisaj [Cum 1954] *Davetiyenin kapağında en büyük harflerle PENTÜR kelimesi okunuyor. Altında şu ibâre var: 17.30: ¯Vernisaj.* || ~ ***Fr*** ***vernissage*** 1. vernikleme, 2. resim sergisi açılışı < ***Fr*** *vernis* vernik +*age* << ***OLat*** *veronice* sandarak ağacı reçinesi ~ ***EYun*** *berenikḗ* βερενική → VERNİK

† Eskiden ressamların sergi açılışında resimlerini vernikleмesi nedeniyle.

versatil ~ ***Fr/İng*** *versatile* dönücü, değişken ~ ***Lat*** *versatilis* < ***Lat*** *versare* döndürmek +*()bilis* < ***Lat*** *vertere, vers*

dönmek, döndürmek → VERSİYON

›› versatilite

versiyon [Cum 1934] *Bu filim, İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca olmak üzere dört ¯versiyon üzerine yapılmıştır.* || ~ ***Fr*** *version* bir metnin yazılış ve yorumlanış biçimlerinden her biri ~ ***Lat*** *versio* çeviri, yorum, tevil < ***Lat*** *vertere* dönmek, döndürmek, çevirmek +*()tion* << ***HAv*** **wert*

< ***HAv*** **wer*

[3] dönmek, döndürmek

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *vertere* "dönmek, döndürmek", ***Goth*** *wairthan* > ***Alm*** *werden* "dönmek, dönüşmek", ***Fa*** *wardan* ve *gardan* "dönmek", ***Sans*** *vartati* "döner". Aynı kökten ***İng*** +*ward* takısı "bir şeye veya yöne dönme" bildirir. Bkz ▫Pokorny 1152 vd. ve özellikle 1157.

← FORVET (FORMEN, FORWARD, SANTRAFOR), GERDAN (BEDAVA, GERDEK, GERDUN, GİRDAP, MERDANE[1]), İNVERTER, KONVERTİBL, PERVERS, RÖVAŞATA, TRAVERS, ÜNİVERSEL (ÜNİVERSİTE), VERSATİL, VERTEBRA, VERTİGO, VERTİKAL, VİRA (VİRAJ)

vertebra [Cum 1937] *kemik hastalıkları: ¯vertebra bifida* | [Cum 1941] *¯vertebral* || ~ ***Lat*** *vertebra* omur < ***Lat*** *vertere, vers*

dönmek, döndürmek → VERSİYON

›› vertebral

vertigo [Bah 1924] *¯vertij: Baş dönmesi, muvazeneyi kaybetme hissi.* | [ML 1969] *¯vertigo* || ~ ***Fr*** *vertige* / ***Lat*** *vertīgō* 1. döngü, sarmal, 2. baş dönmesi < ***Lat*** *vertere, vers*

dönmek → VERSİYON

›› vertij

vertikal [Cum 1937] *altı şakulî ¯vertikal kamaralı bir havagazi istihsal ocağının malzeme ve montajı* | ~ ***Fr*** *vertical* dikey ~ ***OLat*** *verticalis* dik, sivri < ***Lat*** *vertex, vertic*

zirve, tepe noktası +*al°* → VERSİYON

vesaik [Men 1680] *¯vesâyık pl. â vesîkat* || ~ ***Ar*** *waṯā'iḳ* وثائق [*#wṯḳ* faʿā'il çoğ.] belgeler < ***Ar*** *waṯīḳa(t)* وثيقة [t.] belge, vesika → VESİKA

vesaire [CFürs 1501] || ~ ***Ar*** *wa sā'ira(t)* و سائرة ve diğerleri → SAİR

vesait [Taz 1482] *miʿrāc itmege Burāk u Refref ü Cibrîl gerek, inmesinün ¯vesâîṭı yok* || ~ ***Ar*** *wasā'iṭ* وسائط [*#wsṭ* faʿā'il çoğ.] araçlar < ***Ar*** *wāsiṭa(t)* واسطة [t.] → VASITA

vesayet [Men 1680] *¯vasâyet & ¯vısâyet: Quod praecipitur aut commendatur* [öğütlenen şey], *mandatum, testamentum* [tavsiye, vasiyet] | [YOsm: LO 1876] *¯vesâyet: Vasilik, icra memurluğu.* || ~ ***Ar*** *waṣāya(t)* وصاية [*#wṣy* faʿāla(t) msd.] iş yükleme, tavsiye, sipariş, vasiyet < ***Ar*** *waṣiya* وصى sipariş etti, güven gerektiren bir iş veya öğüt verdi, yol gösterdi → VASİYET

† Türkçe güncel anlamı geç dönem Osmanlıcada *vāsî* "vasiyeti icra etmekle görevli kişi, icra memuru" adından türetilmiştir.

vesika [Sad 1574] *nâme*

i zirāʿat ve ¯veṣîḳa

i ıṭāʿat yazdı [boyun eğme mektubu ve itaat belgesi yazdı] | [TDK2 1955] *¯vesikalı: Fuhuş için elinde resmî izin kâğıdı bulunan (kadın)* || ~ ***Ar*** *waṯīḳa(t)* وثيقة [*#wṯḳ* faʿīlā(t) sf. fem.] güvence, delil, belge < ***Ar*** *waṯaḳa* وثق pekiştirdi

›› vesikalı, vesikalık

← MEVSUK, MİSAK, TEVSİK, VESAİK

vesile [İrşM 1387] *Nebî öze öküş takı ¯vesîle kılgay, anıŋ birle takı şefāʿat taleb kılgay* || ~ ***Ar*** *wasīla(t)* وسيلة [*#wsl* faʿīlā(t) sf. fem.] aracı, araç, yöntem, fırsat

›› bilvesile

← TEVESSÜL

vesselam [AşP 1330] *her kim kime kirtendi tamām / anuŋ ıla okınısar* [çağrılacak] *¯ve's selâm* || ~ ***Ar*** *wa's salām* والسلام «barış adına», yemin sözü → VE, SELAM

vestibül [Bah 1924] *¯vestibül: Bir binaya girmek için medhal teşkil eden ve diğer odalara da geçmeğe yarayan mahal.* || ~ ***Fr*** *vestibule* 1. revak, 2. binanın giriş salonu, hol ~ ***Lat*** *vestibulum* a.a.

† Latince sözcüğün kaynağı muğlaktır (▫E M 729).

vestiyer [AM <1900] *palto ve şemsiye falan bırakılan ¯vestiyer'lere vazediyorlar* || ~ ***Fr*** *vestiaire* giysi yeri ~ ***OLat*** *vestiarium* a.a. < ***Lat*** *vestis* giysi, özellikle gömlek +*ari°* << ***HAv*** **wes*

ti

< ***HAv*** **wes*

[4] örtmek, giyinmek

← POST[1] (POSTNİŞİN, PÖSTEKİ), TRAVESTİ

vesvese [MEd y. 1300] *örtüglüg sözledi = ¯vesvese kıldı* [fısıldadı] || ~ ***Ar*** *waswasa(t)* وسوسة [*#ws* faʿfaʿa(t) q. msd.] fısıldama, şeytanın fısıldadığı şey < ***onom*** *waswasa* وسوس fısıldadı

veteran [Cum 1988] *Federasyonun önceden belirlenmiş programlı tumuvalarının yanı sıra LTB'nin ¯Veteran*

Levent Şahverdi Arşivi

Tenis Turnuvası || ~ ***İng*** *veteran* emektar, tecrübeli asker ~ ***Lat*** *veteranus* a.a. < ***Lat*** *vetus, veter*

ihtiyar *+an°* << ***HAv*** **wet*

[2] yıl

veteriner [Cum 1934] *Baytar mı, ¯veteriner mi?* || ~ ***Fr*** *vétérinaire* hayvan tabibi, veteriner ~ ***Lat*** *veterinarius* a.a. < ***Lat*** *veterinus* (ordu dilinde) at *+an°* < ***Lat*** *vetus, veter*

yaş, yaşlı *+in°* → VETERAN

← VİDELA

vetire [Men 1680] *¯vetîret: Semita, via* [patika, yol], *pec. via adjacens monti* [özellikle yamaç yolu], *modus & ratio agendi* [bir şey yapma usulü] || ~ ***Ar*** *watīra(t)* وتيرة [*#wtr*] patika, yol, yöntem ≈ ***Ar*** *watar* وتر ip

← TEVATÜR

veto [Bah 1924] *¯veto: Hükümdar veya reisin bir kararı bozma hakkı.* || ~ ***Lat*** *veto* «karşıyım», Roma'da halk tribun'unun senato kararına direnme yetkisine verilen ad < ***Lat*** *vetare* karşı çıkmak, yasaklamak

veya [Rab 1310] *bular cāsūslar ¯veyâ oğrılar mu turur?* [bunlar casus veya hırsız mıdır] | [GülM 1429] *ġuṣṣaya ve teşvīşe rāżi ol ¯veyâ ciger*

bendi kargalar önine at || § ***Ar/Fa*** *wa* و + ***Ar/Fa*** *yā* يا → VE, YA[1]

›› ve/veya, veyahut

veyl ~ ***Ar*** *wayl* ويل hayıflanma ünlemi, vay!

vezaret [AşP 1330] *çün vezīrdür ol ¯vizāret ögredür* | [Men 1680] *¯vizâret* | [KT 1900] *¯vezâret* || ~ ***Ar*** *wizāra(t)* وزارة [*#wzr* fiʿāla(t) msd.] vezir olma, vezirlik < ***Ar*** *wazīr* وزير vezir → VEZİR

† Birinci hece ünlüsü belki VEZİR veya NEZARET sözcüklerinin analojik baskısına uğramıştır.

vezin "şiir ölçüsü" [Gül 1317] *¯vezn*

ile çün şiʿri taḳṭīʿ eyleyem | "... tartmak" [Tezk 1341] *Halkı kendü terāzuŋ*

ıla ¯vezn eylegil [tart] *amma kendözüni şol erenler terāzusına ¯vezn eylegil, tā ki bunlaruŋ artukluġını ve senüŋ eksüklügüni bilesiŋ.* || ~ ***Ar*** *wazn* وزن [*#wzn* faʿl msd.] 1. tartma, 2. denge, tartı, ölçü, özellikle şiir ölçüsü < ***Ar*** *wazana* وزن tarttı

← MEVZUN, MİZAN, MUVAZENE, VEZNE (VEZNEDAR)

vezir [Kut 1069] *¯wazīr eḏgü bolsa beg inçin uḏır* [vezir iyi olsa bey rahat uyur] || ~ ***Ar*** *wazīr* وزير [*#wzr* faʿīl sf.] hükümdarın yardımcısı, danışman, bakan ~ ***OFa*** *viçīr* bir tür yönetici, yargıç (▫Widengren 196) < ***Ave*** **vī*

çara

yargılamak (▫Barth 1438) → KİZİR

† İlk kez 8. yy.'da Abbasilerin İranlı danışmanı Ebu Seleme için kullanılan sıfatın, ***Ar*** *wazara* "ağır bir yükü taşıdı" (msd. *wizr)* fiili ile ilişkisi yoktur.

›› başvezir, vezir parmağı, veziriazam, vezirlik

← VEZARET, VÜZERA

vezne "terazi, tartı, bir tartı birimi" [OsmK <1512] || [Bah 1924] *¯vezne: Para alınıp verilen mahal.* || ~ ***Ar*** *wazna(t)* وزنة [*#wzn* faʿla(t) mr.] terazi, tartı, 100 kg. dolayında bir tartı birimi < ***Ar*** *wazana* وزن tarttı → VEZİN

← VEZNEDAR

veznedar [Arg 1533] *¯uesnedâr: pesatore* [tartıcı] | [Men 1680] *¯vezndâr: Justi ponderis nummus* [tartısı doğru olan sikke]. || ~ ***Fa*** *wazne*

dār وزنه دار tartı görevlisi → VEZNE, +DAR

† "Metal parayı tartıp gerçek değerini teyit eden kimse" anlamında.

vıcık [LO 1876] *¯vıcık: Cıvık, sıvık, sıvışık.* || : ***onom*** çamur sesi → CIVI

† Belki *cıvık* sözcüğünün metatezi olarak değerlendirilebilir.

← ICIK BICIK

vıdı vıdı [Cum 1960] *Ulan avratlar, ¯vıdı ¯vıdı ¯vıdı...* | [TDK5 1969] *¯Vıdı ¯vıdı: Çok konuşmayı huy edinmiş kimse* || : ***onom*** anlamsız konuşma sesi

vın [Ana 1932] *¯vınlamak, vınıldamak: vın diye ses çıkarmak.* || : ***onom*** uçma sesi

›› vınılda

, vınla

vır [LO 1876] *¯vır ¯ıvır: Ses, sada. ¯vırvır etmek. (...) ¯vırlamak, ¯vırıldamak* || : ***onom*** alçak sesle anlamsız konuşma sesi

† Karş. *vıdı vıdı, vık vık, vız.* Ayrıca karş. *bır bır, bıdı bıdı, dır dır.* İnisyal */v*

/ muhtemelen dudak sesini, final */r/* hızı sembolize eder. /ı/ seslisi düşük volüm ifade eder.

›› vırıl, vırılda

, vırıltı, vırla

, vırvır

vız [DK <1400?] *Mancılığı ağır taşdan ¯ğızıldayup katı inen* | vızla

[EÇ <1683] *sinek gibi ¯vızlayup (...) kurşum ¯vızırdısıŋdan kulaklar işidmeyüp* | vızır vızır [EÇ <1683] *avredüŋ vücūduŋdan ¯vızır ¯vızır déyerek yanup kül oldu* | [LG 1889] *¯vız: Ehemmiyetsiz.* || : ***onom*** sinek ve arı sesi, mermi sesi

† *Vız gelmek* deyimi muhtemelen "sinek sesi gibi gelmek" anlamında.

›› vız gel

, vızıl, vızılda

, vızıltı, vızır, vızırda

, vızırtı, vızla

, vızvız, vozul, vozulda

, vozultu

vibrafon [Mil 1958] *Joe Venuto ¯vibrafon, Sheldon Powell tenor saksafon* || ~ ***İng*** *vibraphone* metal çubuklardan oluşan bir çalgı ☼ 1921 Leedy Manufacturing Co., ABD enstrüman imalatçısı. § ***İng***

Levent Şahverdi Arşivi

vibrate titreşmek + ***İng*** *phone* ses → VİBRASYON, FON(O)+

vibrasyon [Mil 1959] *Azami meyil çıkma kabiliyeti (¯vibrasyon yapmadığı zaman yüzde 40 meyilde çıkabilir) işletme ve bakımının (...)* || ~ ***Fr*** *vibration* titreşim ~ ***Lat*** *vibratio* a.a. < ***Lat*** *vibrare* titremek, sarsılmak +*()tion* << ***HAv*** **wip*

r

< ***HAv*** **weip*

titremek, sarsılmak

›› vibratör, vibrograf, vibrometre, vibroskop

← VİBRAFON, VİBRATO, VİBRİYON

vibrato [Cum 1937] *bazan bilhassa birinci parmakta tuhaf bir 'trille' halinde çıkan bir ¯vibrato.* || ~ ***İt*** *vibrato* müzikte sesi titretme << ***Lat*** *vibratus* [pp.] titreşimli < ***Lat*** *vibrare* titreşmek +*()t°* → VİBRASYON

vibriyon [TDK1 1945] *¯vibriyon: Virgül şeklindeki bakterilere denir.* || ~ ***YLat*** *vibrion* titreşimli kuyruğu olan bir tür bakteri → VİBRASYON

vicahen [Men 1680] *¯vicâhen: Coram, in conspectu.* || ~ ***Ar*** *wicāhan* وِجاهاً [zrf.] yüz yüze, yüzüne karşı < ***Ar*** *wicāh* وِجاه [*#wch* fiʿāl msd.] yüzleşme +*an* < ***Ar*** *wacaha* وَجَهَ yöneldi, yüzünü bir yöne çevirdi → VECİH

›› vicahi

vicdan "akla getirme" [Taz 1482] *ol şüretüŋ taşvīri keyfiyyetinde şüret taşavvur u ¯vicdān idemediler* | "... vecd" [Men 1680] *¯vicdān: Recuperare rem amissam, invenire* [kayıp bir şeyi bulmak] *... atque ecstasis* [vecd hali, aşkla kendinden geçme] | "... vicdan" [LO 1876] *¯vicdân: İç, zamirin miyarı* [gönül ölçeği], *gönül şehadeti. Arabîde şiddet*

i gazab, cüş u hurüş manasına. || ~ ***Ar*** *wicdān* وِجدان [*#wcd* fiʿlān msd.] 1. bulma, aklına getirme, 2. şiddetli gazap, tasavvufta vecd hali, kendinden geçme < ***Ar*** *wacada* وَجَدَ buldu → VECD

›› vicdan sahibi, vicdanen, vicdani, vicdanlı, vicdansız

vida [LO 1876] *¯vida: Burgulu ve helezonlu ekser.* || ~ ***Ven*** *vida* 1. asma filizi, 2. burgulu çivi, civata ~ ***Lat*** *vitis* asma, asma filizi, helezon

† Asma filizinin helezoni şeklinden ötürü. † Karş. standart İtalyanca *vite* (a.a.). Türkçe biçim ana akım İtalyancadan alınmış olamaz.

›› vidala

← TORNAVİDA

vidanjör "lağım boşaltıcı araç" [Cum 1945] *Belediye mecarî arabaları için imal ettinlecek 6 adet ¯vidanjör hortumu* || ~ ***Fr*** *vidangeur* lağımcı < ***Fr*** *vidanger* boşaltmak (özellikle su deposu ve lağım çukuru) +*()tor* < ***Fr*** *vide* boş << ***OLat*** **vacitus* [pp.] a.a. < ***Lat*** *vacare* boşaltmak +*()t°* → VAKUM

videla "dana derisi" [İTO 1926] || ~ ***İsp*** *videla* dana << ***Lat*** *vitellus* [küç.] danacık < ***Lat*** *vitulus* bir yaşına gelmiş sığır, dana +*ell°* ≈ ***Lat*** *vetus* yaş → VETERİNER

video [Mil 1970] *¯videoteyp* | [Mil 1971] *¯video*

kaset | [Mil 1973] *¯video* || ~ ***İng*** *video cassette recorder* video kaset kayıt cihazı ~ ***Lat*** *video* görüyorum < ***Lat*** *videre, vis*

görmek << ***HAv*** **weid*

a.a. → İDE

›› video kamera, video kaset, video konferans

← DEJAVÜ, EMPROVİZE, OREVUAR, PROVİZYON, REVİZYON, REVÜ, VİDO, VİZE, VİZİTE (KARTVİZİT), VİZÖR, VİZYON (SÜPERVİZÖR, TELEVİZYON, VİZÜEL)

vido [Cum 1942] *Yeni: ¯Vidolu Bezik Oyunu* [kitap adı] || ~ ***İt*** *vedo* «görüyorum», bazı iskambil oyunlarında iddiayı ikiye katlama < ***İt*** *vedere* görmek << ***Lat*** *videre, vis*

a.a. → VİDEO

vigilante [EkşiS 2004] *¯vigilante: kanuni yetkisi olmadan kendi fikrine göre zorla düzen sağlamaya uğraşan kimse* || ~ ***İng*** *vigilante* nöbetçi, özellikle yasadışı zorba grubu gözcüsü ~ ***İsp*** *vigilante* nöbetçi, gözcü < ***Lat*** *vigil* uyanık kişi, nöbetçi +*ent°* < ***Lat*** *vigēre* canlı olmak, uyanık olmak → VEJETAL

›› vigilantizm

← SÜRVEYAN, VEDET

vikaye [Men 1680] *¯vikâyet: Custodia, tutela.* || ~ ***Ar*** *wikāya(t)* وِقاية [*#wky* fiʿāla(t) msd.] koruma, sakınma < ***Ar*** *waqā* وَقا korudu, sakladı, sakındı

← MUTTAKİ, TAKİYE (TAKKE), TAKVA

vikont [Bah 1924] *¯vikont: Kontun dünunda bir asalet unvanı.* || ~ ***Fr*** *vicomte* konttan aşağı bir soyluluk rütbesi << ***Lat*** *vice*

comes kont vekili § ***Lat*** *vice* bir şeyin veya birinin yerine (edat) + ***Lat*** *comes, comit*

kont → KONT

›› vikontes

vilayet [CodC 1303] *provincium*

Fa: ¯oleat [wlayat]

Tr: el | [Selç 1423] *Rum ve Frenk ¯vilâyetinüŋ bidayetinden Medâin ve Yemen ¯vilâyetinüŋ nihayetine değin* || ~ ***Ar*** *wilāya(t)* وِلاية [*#wly* fiʿāla(t) msd.] 1. egemenlik, yönetim, 2. yönetim birimi → VELAYET

← EYALET

villa [Bah 1924] *¯villa: Zarif köşk, sayfiye* || ~ ***Lat*** *villa* 1. tarımsal yerleşim, mezra [esk.], 2. çiftlik, kır evi << ***HAv*** **weik*

slā < ***HAv*** **weik*

I konaklama yeri, köy, oba, mezra → EKOLOJİ

† Aynı HAvr kökten ***Lat*** *vicus* "mahalle", *vicinus* "komşu".

vinç [RYekta 1894] *¯vinç makinesinin insanı son derece bizar eden patırtısı...* || ~ ***İng*** *winch* kaldıraç, makara << ***Ger*** **winkja*

çıkrık, çark

vintage [Mil 2002] *yaz akşamları için ¯vintage tarzı sweatwhirtler, military tarzı ceketler* || ~ ***İng*** *vintage* 1.

Levent Şahverdi Arşivi

şarap mahsulü, belli bir yılda üretilen şarap, şarabın yapım yılı, 2. eski, yıllanmış ~ ***EFr*** *vindage/vendage* üzüm rekoltesi ≈ ***Lat*** *vindemia* a.a. < ***Lat*** *vinum* üzüm, şarap → ENOLOJİ

vinyet [Cum 1938] *üzerinde '5 kuruşluk ¯vinyet pulu alınacaktır' şerhini taşıyan ihtarnameyi* | [Mil 1982] [televizyon programında] *iki bölüm arasına ¯vinyetler konmuş* || ~ ***Fr*** *vignette* 1. matbaacılıkta metin başına veya sonuna konan (eskiden genellikle asma dalı şeklinde) motif, 2. küçük süs, kısa skeç < ***Fr*** *vigne* asma +*et*° << ***Lat*** *vinea* asma bitkisi veya üzüm bağı < ***Lat*** *vīnum* üzüm, şarap → ENOLOJİ

vinyl [Hür 2007] *(Yaz tatili) adlı single'ları yeniden plak (¯vinyl) olarak piyasaya çıkarılacak grubun bu albümü,* || ~ ***İng*** *vinyl* 1. bir tür plastik, 2. bu maddeden yapılan ses kayıt diski < ***İng*** *polyvinyl* bir tür plastik polimer < ***Lat*** *vinum* şarap → ENOLOJİ

← PVC

vira [LF 1874] || ~ ***İt*** *vira* çevir! (gemicilikte manivelayı çevirme emri) < ***İt/OLat*** *virare* çevirmek ≈ ***Lat*** *vertere/versare* dönmek, döndürmek → VERSİYON

† Karş. ***Fr*** *virer* (a.a.).

← VİRAJ (VİRMAN)

viraj "yolda kıvrım" [Cum 1931] *Bu şosede denildiği gibi uçurumlar yoktur. Ancak iki dar ¯viraj vardır.* || ~ ***Fr*** *virage* döndürme, aracın yönünü çevirme < ***Fr*** *virer* çevirmek, döndürmek +*age* < ***OLat*** *virare* a.a. → VİRA

← VİRMAN

viran [MEd y. 1300] *kişidin χāli boldı ev = ¯vīrān boldı* || ~ ***Fa*** *vīrān* ویران harap, yıkık, ıssız << ***OFa*** *avērān* a.a.

† ***Erm*** *averank ա վերակ* (a.a.) Orta Farsçadan alıntıdır.

← ÖREN, VİRANE

virane [AşP 1330] *bunlarun ¯virānelerdür yurtları / χūları vaḥşī vü adları perī* || ~ ***Fa*** *vīrāna* ویرانه haraplık, harap yer → VİRAN

vire "teslim olma" [KÇCih 1654] *Buχāra Moğol hücümuna tāḳat getüremeyüp ¯vire ile çıktılar* || < ***TTü*** *vir*

vermek → VER

† Aslı dilek kipinde çekimli fiil ("verile!") iken ad niteliği kazanmıştır.

virgül [T&S 1892] *Virgule* [Fr.]*: fasıla, müfrez, ¯virgül.* || ~ ***Fr*** *virgule* bir noktalama işareti ~ ***Lat*** *virgula* [küç.] ince dal, sürgün, çubuk < ***Lat*** *virga* değnek, baston, dal +*ul*°

† Türkçe yazıya 19. yy ortalarında girmiş, ilk dönemde *fasıla* ve *mifrez* adları denenmiştir.

›› noktalı virgül

virman [Mil 1980] *Akbank faizi, K.C.H. ¯virmanı* | [Cum 1987] *hesabından mevduat hesabına ¯virman yapmak* || ~ ***Fr*** *virement* döndürme, aktarma, özellikle muhasebede bir hesaptan diğerine aktarma < ***Fr*** *virer* çevirmek, döndürmek +*ment*° → VİRAJ

virtüel [Mil 1987] *2000 m'ye kadar modemsiz terminal bağlama olanağı, ¯virtuel adresleme* || ~ ***İng*** *virtual* 1. bir şeyin aslı olmadığı halde onun özelliklerine veya gücüne sahip olan, 2. bilgisayarda yaratılan gerçeğe benzer görüntü veya ortam < ***İng*** *virtue* 1. erdem, 2. özellik, hassa, eylem gücü +*al*° ~ ***Lat*** *virtus* 1. erkeklik, 2. erdem, nitelik < ***Lat*** *vir* erkek << ***HAv*** **wī*

ro

erkek

† "Bilgisayarda sanal gerçeklik" anlamında İngilizcede ilk kez 1987'de kaydedilmiştir.

›› virtual

← VİRTÜOZ

virtüoz [Bah 1924] *¯virtüoz: Musıkiye büyük bir istidad ve kabiliyeti olan.* || ~ ***Fr*** *virtuose* üstün beceri sahibi (özellikle müzikte) ~ ***İt*** *virtuoso* a.a. < ***İt*** *virtù* 1. erkeklik, 2. erdem, özellik, nitelik, yetenek << ***Lat*** *virtus* → VİRTÜEL

›› virtüöz, virtuoz, virtüozite

virüs [T&S 1892] *Virus (Méd): madde*

i müvellede

i emraz [hastalık doğuran madde], *madde*

i sariye [bulaşıcı madde], *¯virüs.* | "... bilgisayarda zararlı yazılım" [Mil 1988] *Hebrew üniversitesi bilgisayarına bir çeşit 'elektronik ¯virüs' yerleştiren sabotajcı, ortalığı altüst etti.* | viral "virüs gibi yayılan (mesaj)" [Mil 2004] *¯viral reklamlar* || ~ ***YLat*** *virus* bir tür zararlı mikroorganizma ~ ***Lat*** *virus* zehir << ***ALat*** **wiso*

<< ***HAv*** **weis*

kötü kokmak, zehir

† ***EM*** 1308, ▫Pokorny 1134. Karş. ***Sans*** *viṣá* , ***Ave*** *viṣa*

"zehir". † "Hücre yapısı olmayan mikroorganizma" anlamında ilk kez 1880'de Pasteur tarafından kullanılmış, "zararlı bilgisayar yazılımı" anlamı 1972'den itibaren duyulmuştur. ▫OED.

›› viral, virütik

visal [Kut 1069] *tirigle firāḳḳa ¯wiṣāl bar umınç* [sağken ayrılığa kavuşma umudu var] || ~ ***Ar*** *wiṣāl* وصال [*#wṣl* fiʿāl msd.] birbirine varma, kavuşma < ***Ar*** *waṣala* وصل ulaştı, kavuştu → VASIL

viski [T&S 1892] *Whiskey: İngilterede müstamel ¯viski* ویسکی *denilen bir nevi rakı.* || ~ ***İng*** *whiskey/whisky* bir tür alkollü içki ~ ***Gael*** *uisge beatha* can suyu § ***Gael*** *uisge* su + ***Gael*** *beatha* can → BI(O)+

† İngilizce sözcük İskoç Galcesinden telaffuz değişikliğine uğrayarak alınmıştır. Anlam benzerliği için karş ***Alm*** *Aquavit* < ***Lat*** *aqua vitae* "can suyu, bir tür damıtılmış alkol". Ayrıca ***Fa*** *āb i ḥayāt* "can suyu".

viskoz [Mil 1952] *Sümerbank Gemlik Suni İpek ve ¯Viskoz Mamulleri Sanayii Müessesesi* || ~ ***Fr/İng*** *viscose* sentetik elyaf yapımında kullanılan yapışkan organik madde ☼ 1884 Hilaire de Chardonnet, Fr. kimyacı. < ***OLat*** *viscosus* yapışkan, ağda

Levent Şahverdi Arşivi

kıvamında < ***Lat viscum*** ökse otu, bu bitkiden elde edilen yapışkan sıvı +*os*° → ÖKSE

›› viskozite

vişne "ekşi kiraz" [EÇ <1683] *kiraz ve ¯vişne ve muşmula ve üvez* || ~ ***Bul vişna*** kiraz ≈ ***Rus vişnya*** a.a.

† ***Yun visino*** "ekşi kiraz" Türkçeden veya Slav dillerinden alınmış olmalıdır.

vital [Cum 1938] *hayatî (¯vital) bir hamle olan Osmanlı Türk milliyetçiliğini* || ~ ***Fr/İng vital*** hayata ait, hayatî < ***Lat vita*** [pp. fem.] can, hayat +*al*° ≈ ***Lat vīvere*** yaşamak +*()t*° << ***HAv *gʷeiə***

a.a. ~ ***Lat vitalis*** a.a. → BI(O)+

›› elan vital, vita, vitalite

← AKUAVİT, LİVAR, VİTAMİN

vitamin [Bah 1924] *¯vitamin: Kimyevî surette henüz tarif edilmemiş olan bazı mevadd ki ağdiye* [gıdalar] *ile bedene dahil olunca onların temsilini teshil eder* [emilimini kolaylaştırır]. || ~ ***Fr vitamine*** canlılar için hayati önemi olan bir dizi kimyasal bileşiğin ortak adı ~ ***İng vitamin*** a.a. ☼ 1911 Casimir Funk, Pol. kimyacı. § ***Lat vita*** yaşam, hayat + ***Lat aminum*** kimyada bir bileşik, amin → VİTAL, AMİN

† Kimyasal yapısının amin içermediği daha sonra anlaşılmıştır.

vites [TDK1 1945] *¯vites: Otomobilin hızını kesip çoğaltan manivela.* || ~ ***Fr boîte de vitesses*** mekanik araçlarda hız düzeyini belirleyen düzenek, şanzuman < ***Fr vitesse*** hız, sürat < ***Fr vite*** hızlı, çabuk

vitray [Mil 1955] *Salih Acar'ın hazırladığı fresk, mozaik, ¯vitray, gravür ve yağlıboya* || ~ ***Fr vitrail*** renkli camlarla yapılan sanat eseri < ***Fr vitre*** cam ~ ***Lat vitrum*** çivit otu, cam

← VİTRİFİYE, VİTRİN

vitrifiye "yüksek ısıda pişirilmiş seramik" [Mil 1968] *Eczacıbaşı Seramik Fabrikaları ¯vitrifiye banyo ve mutfak malzemesi* || ~ ***Fr vitrifié*** [pp.] cam haline gelmiş, camlanmış < ***Fr vitrifier*** camlaştırmak +*é* << ***OLat vitrificare*** → VİTRAY

vitrin [T&S 1892] *Vitrine* [Fr.]: *Dükkânların ön camekânı, ¯vitrina.* || ~ ***Fr vitrine*** camlı dükkan bölmesi < ***Fr vitre*** cam +*in*° → VİTRAY

viyadük [Cum 1931] *Balıkesir tarafından ilerleyen ray 61 inci kilometredeki ikinci ¯Viyadük'e varmıştır.* || ~ ***Fr viaduc*** yol veya demiryolu köprüsü § ***Lat via*** yol (<< ***HAv *wegh***

ya

< ***HAv *wegh***

gitmek, götürmek, iletmek) + ***Lat ductus*** [pp.] ileten, nakleden (< ***Lat ducere*** iletmek +*()t*°) → VAGON, DÜK

† ***Lat aquaeductus*** "su kemeri" kelimesine kıyasla 19. yy.'da üretilmiştir.

← DEVİASYON, KONVEYÖR (KONVOY)

viyak [TDK1 1945] *¯viyaklamak: Yeni doğmuş çocuk bağırmak.* || : ***onom*** çocuk ağlaması sesi

›› viyakla

viyol "yumurta veya fide kabı" [Mil 1964] *Plastik kutular*

Yoğurt, helva, yumurtacılar için ¯viyol || ~ ***Fr alvéole*** 1. çukur kap, özellikle arı peteği, diş yuvası, 2. karton veya plastik yumurta kabı ~ ***Lat alveolus*** küçük kap < ***Lat alveus*** ahşaptan oyma tekne, hokka ≈ ***Lat alvus*** karın, bağır, insan ve hayvanın iç boşluğu → OJE

viyola [Cum 1932] 2 *keman, 2 ¯viyola, viyolonsel ve kontrbas* || ~ ***İt viola*** Batı müziğinde bir çalgı, alto keman ~ ***İsp viduela*** Arap müziğinden alınmış eski bir çalgı << ***OLat vidula*** [küç.] bohça, torba ≈ ***Lat vidulus*** a.a.

← ÇELLO, VİYOLON (VİYOLONSEL)

viyolet "menekşe rengi" [Cum 1931] *Modelde gösterilen kombinezon (...) üzerine, demet demet ¯viyolet işlenmiştir.* || ~ ***Fr violette*** [küç.] menekşenin küçük çeşidi < ***Fr viole*** menekşe +*et*° ~ ***Lat viola*** a.a. → İYOT

viyolon [HRG <1930] *memleketimizin sazda, sadada, piyanoda, ¯viyolonda teferrüt etmiş* || ~ ***Fr violon*** keman ~ ***İt violone*** [büy.] eski bir çalgı, büyük keman < ***İt viola*** keman +*on* → VİYOLA

›› viyolonist

← VİYOLONSEL

viyolonsel [AM <1900] *kendisi eline koskoca bir ¯viyolonsel alarak* || ~ ***Fr violoncelle*** bir çalgı, bariton keman ~ ***İt violoncello*** [küç.] «büyük kemanın küçüğü», a.a. < ***İt violone*** [büy.] eski bir çalgı, büyük keman → VİYOLON

vize [Sch 1870] || ~ ***İt visa*** «görüldü», pasaportta onay damgası << ***Lat visa*** görülmüş < ***Lat videre, vis***

görmek → VİDEO

vizite "doktor ziyareti" [Bas 1870] || ~ ***Fr visite*** / ***İt visita*** ziyaret < ***Lat visitare*** görüşmek, sık sık görmek < ***Lat videre, vis***

görmek → VİDEO

← KARTVİZİT

vizon [Cum 1931] *ötekine bir gerdanlık, birikine bir ¯Vizon kürk alıp artistleri öyle kendisine bendediyor* || ~ ***Fr vison*** kokarca cinsinden bir kürk hayvanı, bunun kürkü ~ ***Ger *wisulōn***

< ***Ger *wis***

pis kokmak → BİZON

† Aynı Germence kökten ***İng weasel*** "sansar" farklı bir hayvanın adıdır.

vizör "fotoğraf makinesinin bakma deliği" [Cum 1938] *Bazı kimseler de tepeden bakılan reflektörlü küçük kristal ¯vizör üzerinden görmeğe alıştığını ileri sürerek yeni makinesindeki çıplak madenî ¯vizörden şikâyet eder.* || ~ ***Fr viseur*** zırhın gözü örten fakat görme olanağı veren kısmı (esk.), her türlü bakma deliği ~ ***Lat visor*** a.a. < ***Lat videre*** görmek +*()tor* → VİDEO

Levent Şahverdi Arşivi

vizüel [Mil 1957] *'Ölüm Raporu' ¯vizüel özellikleriyle değişik bir mahiyet taşıyordu.* || ~ ***Fr*** *visuel* / ***İng*** *visual* görmeye ilişkin, görsel ~ ***Lat*** *visualis* < ***Lat*** *videre, vis*

görmek +*al*° → VİZYON

← ODYOVİZÜEL

vizyon "film gösterimi" [Cum 1934] *Glorya Sineması yaz mevsiminde senenin en güzel ve en büyük filimlerini ikinci ¯vizyon olarak gösterecektir.* | "... bakış açısı" [Cum 1936] *yeknesak ve dar bir ¯vizyon içinde görürler* | "... öngörü, gelecek tahayyülü" [Mil 1984] *Yeni bir Reagan, tarihi hizmetler gerçekleştirmek fırsatına sahiptir. Öyle bir ¯vizyonu ve o kadar cesareti var mı?* || ~ ***Fr/İng*** *vision* görüş, görme ~ ***Lat*** *visio* a.a. < ***Lat*** *videre* görmek +*()tion* → VİDEO

›› mültivizyon, sinevizyon, vizibilite, vizyoner

← SÜPERVİZÖR, TELEVİZYON (TELEVOLE), VİZÜEL (ODYOVİZÜEL)

vodvil [GösS 1840] *Fransızca muʿteberân*

ı müellifâtdan müstahrec komedi ve dram ve ¯vodvil ve küçük operalar misillü baʿzı oyunların || ~ ***Fr*** *vaudeville* bir tür hafif komedi << ***EFr*** *vaudevire* doğaçlama söylenen şarkı < ***EFr*** *vauder* çevirmek

vokabüler [Göv 1930] *¯vokabüler: Lugatçe, ıstılah mecmuası.* || ~ ***Fr*** *vocabulaire* kelime hazinesi ~ ***OLat*** *vocabularium* < ***Lat*** *vocabulum* [küç.] kelime, sözcük +*ari*° < ***Lat*** *vox, voc*

ses, söz +*ul*° → VOKAL

vokal "müzikte insan sesi" [Akş 1923] *enstrümantal musikinin ¯vokal musiki üzerindeki bariz ve muazzam tahakkümü...* | "... gramerde ünlü (harf)" [DTC 1944] *¯vokal* || ~ ***Fr*** *vocal* 1. sese ilişkin, sessel, sesli, 2. dilbilgisinde sesli harf, 3. müzikte insan sesi ~ ***Lat*** *vocalis* < ***Lat*** *vox, voc*

insan sesi +*al*° < ***HAv*** **wekʷ*

söylemek

† Aynı HAvr kökten ***Ave*** *vaç*

. ***Lat*** *vox,* ***İng*** *voice* "insan sesi".

›› vokalist, vokalize, vokalizm

← AVAZ (DENGBEJ, NEVA), AVUKAT, EPOS (EPİK, EPOPE), PROVOKE, VOKABÜLER

volan [HRGKok 1927] *Bu şehvet fabrikasının motorlarını, ¯volanlarını, bıçaklarını,* || ~ ***Fr*** *volant* uçan nesne, dönen bir tekerleğin dengesini sağlayan ağırlık ~ ***Lat*** *uolans* uçan < ***Lat*** *uolare* uçmak +*ent*° << ***HAv*** **gʷol*

< ***HAv*** **gʷel*

uçmak

← VOLATİL, VOLE (TELEVOLE), VOLEYBOL

volatil "kaypaklık, hızla değişebilme özelliği" [Mil 1991] *pay senedi kurlarındaki ¯volatilite'* | "uçucu (kimyasal madde)" [Mil 1993] *insan yapısı madeni elyaflar, ¯volatile organikleri, allerji yaratan maddeler* || ~ ***Fr/İng*** *volatile* uçucu ~ ***Lat*** *uolatilis* a.a. < ***Lat*** *uolare* uçmak +*()bilis* → VOLAN

›› volatilite

vole [Cum 1933] *Sol açıktan yetişen Şeref ¯vole bir vuruşla* || ~ ***Fr*** *volée* [pp. fem.] uçuş < ***Fr*** *voler* uçmak +*é* → VOLAN

← TELEVOLE

voleybol [Cum 1930] *Kabataş ¯voleybol takımı cevap verdi* || ~ ***İng*** *volleyball* bir top oyunu < ***İng*** *volley* vole, uçar top, salvo ~ ***Fr*** *volée* a.a. → VOLAN

volfram [T&S 1892] *Wolfram* [Fr.]: *¯volfram, bir tungsten*

hadid halıkidir [tungsten demir alaşımıdır]. || ~ ***Alm*** *Wolfram* tungsten madeni <? ***Alm*** *Wolf Rahm* kurt kaymağı << ***Ger*** **wúlfaz/wulgiz* kurt << ***HAv*** **wlkʷo*

kurt

voli voli çevir

"fırdolayı ağ atmak" [AR 1898] *biçaregân*

ı esmak [zavallı balıklar] *burada bir ¯voli çevirdikten sonra akın akın muhaceret etmektedir* | (argo) [OCK 1958] *¯voli: Vurgun.* || ~ ***Yun*** *voli βολή* atma, atış ≈ ***EYun*** *bolḗ βολή* [dev.] a.a. < ***EYun*** *bállō βάλλ ω βολ*

atmak → BALİSTİK

›› voli vur

volkan [AH 1874] *Yok eğer ¯volkan' Türkçe olmadığından bunu burada herkesin anlayamayacağı ve o halde 'yanardağ' denilmek lazım geleceği beyan buyurulur* || ~ ***Fr*** *volcan* yanardağ ~ ***İt*** *volcano* a.a. < ***Lat*** *Vulcānus* Eski Roma'da ateş ve yanardağlar tanrısı ~ *?*

›› volkanik, volkanizm

← BURKAN

volontarizm [Mil 1997] *Ben aslında ¯volontarist, yani iradeciyim.* || ~ ***Fr*** *volontarisme* iradecilik < ***Lat*** *voluntarius* gönüllü, kendi iradesiyle hareket eden +*ism*° < ***Lat*** *voluntas* özgür irade, istek < ***Lat*** *velle, vuls*

istemek, murat etmek << ***HAv*** **wel*

[2] istemek

›› volontarist

volt [T&S 1892] *Volte* [Fr.]: *¯volt, vâhid*

i kıyasî farz olunan kuvve

i fāʿile

i elektrikiyyeye denir. || ~ ***Fr/İng*** *volt* elektrik birimi ☼ 1881 Paris Elektrik Kongresi. < ***öz*** *Alessandro Volta* İtalyan fizikçi (1745

1827)

›› voltaj, voltmetre

volta [Men 1680] *¯volta çalmak: Deambulare* [yürüyerek dolaşmak]. | [Vehbi

TS <1820] *ravza* [Ar.]: *Beri*

öte gidip gelmek maʿnasındandır. Amed

şüd etmek, ¯olta eylemek taʿbir olunur. | volta al

"uzaklaşmak (argo)" [Mikh 1929] *¯voltanı ¯al burdan: Va t'en* [git]. || ~ ***İt*** *volta* 1. dönme, dolanma, döngü, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

defa, kez << ***Lat*** *voluta* [n. fem.] a.a. << ***Lat*** *voluere* dönmek, dolaşmak, dolanmak *+()t°* << ***HAv*** **wel*

[3] dönmek, döndürmek

† Aynı Latince fiiliden ***İng*** *evolve, revolve, involve, devolve, convolute* vb. † Aynı HAvr kökten ***Ger*** **waljan* "yuvarlanmak, dansetmek", ***Sans*** *valana* वलन "dönme, yuvarlanma".

›› volta at

, volta vur

, voltayı al

← EVOLÜSYON, KONVULSİYON, OLTA, REVOLVER, VALS (GALA), VOLÜM (VULVA)

volüm "ses hacmi" [Cum 1936] *otomatik ¯volüm kontrol tertibatı* | "kitap cildi" [Cum 1958] *7 ¯volüm Nuvel Larus lügat* ‖ *~ **Fr** volume* 1. kitap cildi, 2. hacim, ses hacmi *~ **Lat** volumen* yuvarlanıp top haline getirilmiş şey, rulo, özellikle kâğıt rulosu, rulo şeklinde kitap < ***Lat*** *voluere* kıvırmak, çevirmek, döndürmek *+men* → VOLTA

← VULVA

vonoz "uskumru yavrusu" [Dev 1915] ‖ *~ **Yun** vónos βόνος* palamut veya uskumrunun küçüğü

† Karş. ***İsp/Port*** *bonito* "palamut balığı". Bu ad görünüşte ***Lat*** *bonus* "iyi, güzel" sözcüğünün küçültülmüş halidir. Bir lakap mıdır, yoksa "palamut balığı" anlamında başka bir *bonos* adından mı türemiştir, yorumlamak güç görünüyor.

voodoo [Cum 1966] *kadının bir ¯Voodoo büyücüluk âyini esnasında öldürülmüş olabileceğinin söylendiği* ‖ *~ **İng** voodoo* Haiti'ye özgü kara büyü *~ **Kri***

›› vudu

votka [AH 1881] *Bir yanda ¯votka fabrikasının kokusu* ‖ *~ **Rus** vodka* 1. özsuyu, usare, 2. bir alkollü içki < ***Rus*** *voda* su << ***HAv*** **wed*

[1] su → HİDR(O)+

voyvoda "Rumeli'de kale kumandanı" [<1400] ‖ *~ **Sırp** voivoda* kumandan § ***Sırp*** *vòina* asker, ordu + ***Sırp*** *voda* kumanda etmek, yönetmek

† Karş. ***Rus*** *vóiny* "asker", *voiná* "ordu" ve *voditʲ* "kumanda etmek".

vuku [Taz 1482] *aḥvāl*

i ʿuḳbāya henüz ¯vuḳūʿ bulmadın ẕevḳ ve yaḳīn bula [gelecekteki hallerden, henüz gerçekleşmeden kesin bilgi sahibi ola] ‖ *~ **Ar** wuḳūʿ* وقوع [*#wḳʿ* fuʿūl msd.] 1. düşme, 2. olma, vuku bulma < ***Ar*** *waḳaʿa* وقع düştü, vardı, oldu

← HİSSİKABLELVUKU, İKA, MEVKİ, VAKA (VAKANÜVİS), VAKIA (VEKAYİ), VAKİ (EMRİVAKİ), VUKUAT

vukuat "olaylar" [LO 1876] *vuḳūʿ cemʿi ¯vuḳūʿāt. Vakialar.* | "... polisiye olay" [YOsm: KT 1900] *¯vuḳūʿāt: (...) 2. Kavga ve arbede ve darb ve katl ve cerh gibi haller, ¯vukuat*

ı zabtiye. ‖ *~ **Ar** wuḳūʿāt* وقوعات [*#wḳʿ* çoğ.] olaylar, vuku bulanlar < ***Ar*** *wuḳūʿ* وقوع *+āt* → VUKU

vukuf [Taz 1482] *ḳalem*

i cünbiş

i ¯vuḳūf oldur / menşe

i ʿālem

i ḥurūf oldur ‖ *~ **Ar** wuḳūf* وقوف [*#wḳf* fuʿūl msd.] durma, özellikle bir konu üzerinde durma, bir şeyi derinlemesine bilme < ***Ar*** *waḳafa* وقف durdu → VAKIF[1]

† Son yıllarda yaygınlık kazanan *vukufiyet* sözcüğü galat ı fahiştir.

›› ehli vukuf, vukufiyet

vulva [Mil 1963] *genel anestezi altında ¯vulva dilatasyonu* ‖ *~ **Lat** vulva* kadın cinsel organının ağız bölümü < ***Lat*** *voluere* kıvırmak, kıvrılmak → VOLÜM

vur|mak [ETü: Or 735] *taş tokıtdım köŋülketi sabınım ¯urturtum* [taş diktirdim gönüldeki sözümü yazdırdım] | [Men 1680] *¯urmak* اورمق *vul. ¯vurmak: zarb, zeden, çalmak, basmak, dögmek.* | [TDK1 1945] *¯vurdumduymaz: 1. Anlayışı kıt, 2. Aldırmaz, aldırışsız.* ‖ << ***ETü*** *ur*

darp etmek

† Eski yazıda *urmak* yazılır ve muhtemelen 17. yy.'a dek bu şekilde söylenirdi.

›› vurdumduymaz, vurdur

, vuruk, vurul

, vuruş, vuruş

← BAŞVURU, VURGU, VURGUN

vurgu "aksan" [YTü: T&Mus 1928] *lisanımızda kullanılan kelimelerin heceleri arasında uzunluk kısalık, ¯vurgu (accent) itibarıyla hiçbir fark gözetmiyorlar* ‖ < ***TTü*** *vur*

+gU → VUR

›› vurgula

vurgun [LO 1876] *¯vurgun: Vurulmuş, mecruh, meftun, cerh. Sürgün avı. Sevda ¯vurgunu. (...) ¯vurgunluk: İbtila.* ‖ < ***TTü*** *vur*

+gIn → VUR

›› vurguncu

vuslat [AşP 1330] *bir sāʿat ¯vaşlat gibi bir dem firāḳ* [bir an birleşme gibi, bir an ayrılık] ‖ *~ **Ar** waṣla(t)* وصلة [*#wṣl* faʿla(t) msd.] birleşme, buluşma, ulaşma, varma < ***Ar*** *waṣala* وصل ulaştı → VASIL

vuvuzela [Hür 2010] *Kesin olan bir şey var, 2010 Dünya Kupası, ¯vuvuzela ile özdeşleşmiş durumda.* ‖ *~ **İng** vuvuzela* 2010 dünya futbol şampiyonasında popülerlik kazanan Gürney Afrika kökenli bir tür borazan → ***Zulu*** *vuvu*

zela 'vuvu' sesi yapma

vuzuh [Sad 1574] *düşmen ʿaskeri idügü ¯vużūḥ bulıcak* [düşman askeri olduğu netlik kazanınca] ‖ *~ **Ar** wuḍūḥ* وضوح [*#wḍḥ* fuʿūl msd.] açık ve berrak olma, aydınlanma, açıklık < ***Ar*** *waḍaḥa* وضح açık ve berrak oldu, aydınlandı

Levent Şahverdi Arşivi

← İSTİZAH, İZAH, TAVZİH, VAZIH

vücut [AşP 1330] *dünyāda yir var*

ısa sende ¯vücūd | yekvücut "tek beden" [SPzS 1908] *Meb'üsān*

ı Osmānīnin (...) bihassa siyāset

i harīcīyede yek

dil ve ¯yek

vücūd olacağı (...) bedīhīdir | vücutçu "İng *body*

builder karşılığı" [Mil 1969] *Türkiye güzel vücut müsabakası bugün ... Uluslararası ¯Vücutçular Federasyonu Türkiye Direktörü* || ~ *Ar wucūd* وجود [*#wcd* fuʿūl msd.] varoluş, mevcudiyet < *Ar wacada* وَجَدَ buldu, bulundu, varoldu

›› vahdeti vücut, vücuda gel

, vücutçu, yekvücut

← İCAT (MUCİT), MEVCUT, VECD (VİCDAN)

vükela [EÇ <1683] *cümle vüzerā ve ¯vükelā* [vezirler ve vekiller] *ve ahbāb*

ı devlet || ~ *Ar wukalāʾ* وُكَلاء [*#wkl* fuʿalā çoğ.] vekiller < *Ar wakīl* وكِيل [t.] vekil → VEKİL

vülger vülgarite [Mil 1963] *Bu da kompoze edeni ¯vülgarite' dediğimiz seviyeye sürükleyecektir.* | vülger sosyalizm [Birikim 1978] || ~ *Fr vulgaire* bayağı, avam << *Lat vulgaris* olağan, alelade, sıradan, bayağı < *Lat vulgus* halk, ahali, umum, avam +*ari*°

›› vülgarizasyon, vülgarize, vülgerleş

vürut [Men 1680] *¯vürūd* || ~ *Ar wurūd* ورود [*#wrd* fuʿūl msd.] gelme, varma, ulaşma < *Ar warada* ورد geldi, vardı

← İRAT, VARİT (VARİDAT)

vüsat [KF <1400] || ~ *Ar wusʿa(t)* سَعة [*#wsʿ* fuʿla(t) mr.] genişlik, en, kapsam, iktidar < *Ar wasuʿa/wasiʿa* وَسُعَ enli ve geniş idi, yayıldı, yer kapladı

← SAAT, TEVESSÜ, TEVSİ, VASİ[2]

vüzera [GülM 1429] *¯vüzerādan biri eyidi* || ~ *Ar wuzarāʾ* وزراء [*#wzr* fuʿalā çoğ.] vezirler < *Ar wazīr* وزير [t.] → VEZİR

Levent Şahverdi Arşivi

W

waffle [Hür 1998] *Kuruçeşme'de bulunan "¯Waffle House" adlı kulüp...* ‖ ~ ***İng*** *waffle* petek şeklinde kalıpta kızartılan bir tür hamur işi ~ ***Hol*** *wafel* 1. petek, 2. a.a. (≈ ***EYAlm*** *waba* petek) << ***Ger*** ****weban*** dokumak, örmek << ***HAv*** ****webh-*** a.a. –→ WEB

† Türkçeye muhtemelen ilk 1998'de Ortaköy'de açılan Waffle House vasıtasıyla girdi.

←– GOFRE (GOFRET)

walkie talkie [Mil 1950] *¯Walkie-Talkie denilen ve kolaylıkla taşınabilen bu alıcı verici radyolar...* ‖ ~ ***İng*** *walkie talkie* alıcı verici el telsizi, bas-konuş § ***İng*** *walk* yürümek + ***İng*** *talk* konuşmak

web "bilgisayar ağı, internet" [Mil 1995] *Vakkorama'nın kendi adına 300 ¯web sayfası var.* ‖ ~ ***İng*** *web* dokuma, ağ (≈ ***İng*** *weave* dokumak, örmek) << ***Ger*** ****wabjam*** dokuma, kumaş << ***HAv*** ****wobh-yo-*** < ***HAv*** ****webh-*** dokumak

† İngilizce fiilde uzun ünlüyü izleyen final /b/ sesi sızıcılaşırken, isimde umlaut nedeniyle kısalan ünlüyü izleyen /b/ sesinin korunması tipiktir.

←– BLOG, PAFTA, WAFFLE (GOFRE), WEBMASTER

webmaster [Hür 1997] *Türk ¯webmaster'ların çoğu 'yalancı webmaster' çünkü öylesine bir tutum içindeler ki, bu tutumları İnternet'in doğasından anlamadıklarının katmerli kanıtı.* ‖ ~ ***İng*** *webmaster* internet sitesi yöneticisi –→ WEB, MASTER

western [Mil 1956] *Tarihî veya ¯Western' stilinde macera filmleri, polisiye kordelâsı, aşk melodramı* ‖ ~ ***İng*** *western* 1. batıya ait, batılı, 2. ABD'nin Vahşi Batı'sına ilişkin film veya öykü < ***İng*** *west* batı << ***Ger*** ****west-*** gün batımı, akşam, batı ≈ ***HAv*** ****wes-pero-*** a.a.

† Aynı HAvr kökten ***EYun*** *hésperos ἔσπερος*, ***Lat*** *vesper* "gün batımı, batı".

windsurf [Mil 1981] *Marmaris Martı Tatil Köyü - tenis, ping-pong, ¯windsurf, sauna, minigolf* ‖ ~ ***İng*** *windsurf* dalgalar üzerinde yelkenle yol almaya dayalı bir spor ☼ 1969 (< ***İng*** *wind* yel, rüzgâr << ***Ger*** ****windaz*** a.a. << ***HAv*** ****went-os*** a.a.) –→ BAD, SÖRF

wireless [EkşiS 2005] *¯wireless: ingilizce'de kablosuz, telsiz. bugün çoğunlukla bir internete bağlantı yöntemi adı olarak kullanılmaktadır. örneğin 'bu laptopta ¯vayırlıs var mı?'* ‖ ~ ***İng*** *wireless* telsiz < ***İng*** *wire* tel +*less* << ***Eİng*** *wir* ince çekilmiş altın veya gümüş tel, örme tel işi < ***Lat*** *viere* bükmek, burmak << ***HAv*** ****wei-*** a.a.

workshop [RG 1983] *tur-operatörlerinin katılacakları ¯Work-shop'lar düzenleyeceklerdir.* ‖ ~ ***İng*** *workshop* atölye, (mec.) yoğun çalışma için yapılan toplantı, çalıştay § ***İng*** *work* iş (<< ***Ger*** ****werk-*** a.a. << ***HAv*** ****werg-m*** < ***HAv*** ****werg-*** iş yapmak, çalışmak) + ***İng*** *shop* dükkân –→ ERG(O)+, SHOP

←– NETWORK

wrap body wrap "kozmetik tedavide bir yöntem" [Mil 1998] *selülit paketine dahil olanlar: ¯body ¯wrap veya vücut peeling'i* | "Amerikan tarzı dürüm" [Mil 2002] *Sevgililer Günü'nde mönüsünde yer alan 13 ¯wrap çeşidinin yanısıra...* ‖ ~ ***İng*** *wrap* 1. sarmak, dürmek, paketlemek, 2. dürüm, paket ~? ***Nor*** << ***HAv*** ****werp-*** döndürmek, çevirmek

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

X

x-ray x-ray cihazı "güvenlik kontrolü için kullanılan tarama aygıtı" [Cum 1984] *Gidiş kapılarımızdaki "x-ray' ışıklı modem arama aygıtlarının üstünde...* ‖ ~ ***İng*** *X ray* X ışını, röntgen ışıması < ***İng*** *ray* ışın

† İngilizce sözcük tıbbî ve güvenlik amaçlı cihazları kapsarken, Türkçe kullanıma sadece ikincisi dâhildir. Karş. RÖNTGEN.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Y

ya[1] [Kut 1069] *aġıçı bitigçi ¯ya iş tutġuçı / ¯ya tonçı etükçi ʿāmil bolġuçı* [ya hazinedar ve kâtip gibi görevli, ya terzi ve ayakkabıcı gibi sanatkâr] || ~ ***Fa yā*** يا veya, ya ... ya ... ≈ ***Ave yat*** a.a.

← HERRU YA MERRU, VEYA, YAHUT

ya[2] [Tezk 1341] *giçe düşinde eyittiler aŋa, ¯yā Bişr!* || ~ ***Ar yā*** يا hitap ünlemi, ey!

← YAHU, YALELLİ, YALLAH, YARABBİ

yaba [Kıp: Idr 1312] *¯yaba* <saman vb. dağıtma aleti> | [Çağ: Pav <1500] *¯yapa: sorte de pelle pour vaner le blé* || << ***OTü yaba*** harman çatalı < ***ETü yap-*** katmak, örtmek → YAP-

† Karş. ***Az yaba, Tkm yābak, Çuv yupa*** (a.a.).

yaban [Kut 1069] *yā vahşī bolup men ¯biyābānda yügrü* [ya vahşi olup yabanda/çölde dolaşayım] | "bozkır" [İMüh <1310] *¯yābān: aş-şaḥrā* | "... yabancı" [Yun <1320] *¯yaban gözi ile kimesneye ne söyleyem* || ~ ***Fa yābān*** يابان / ***Fa biyābān*** بيابان verimsiz ve çorak yer, çöl, bozkır < ***Fa yāb*** ياب verimsiz, faydasız, boş

›› beyaban, yaban domuzu, yabana git-, yabani

← GULYABANİ, YABANCI, YABANIL, YABANSI, YAVE

yabancı [Çağ: Pav <1500] *yaban: désert stérile et sans eau, ¯yabancı: étranger* || ≈ ***Fa yābānī*** çöle ait, medeni olmayan, barbar *+çI* < ***Fa yābān*** çorak yer, bozkır, çöl → YABAN

›› yabancılaş-, yabancılaştır-, yabancılık

yabanıl [YTü: TDK1 1945] *¯yabanıl: (...) insana alışmamış, evcil olmıyan.* || < ***TTü yaban*** *+lI* → YABAN

† Ada eklenen *+lI* ekinin işlevi açık değildir.

›› yabanıllaş-

yabansı [YTü: CepK 1935] *¯yabansı = Alelacayib, garib* || < ***TTü yaban*** *+sI* → YABAN

yabgu [ETü: Or 735] *¯yabġuġ şādıġ anta birmiş* [yabgu ve şad atadı] | [ETü: Kaş 1073] *¯yawġu <hakandan iki derece aşağıda bulunan astının lakabı>* || << ***ETü yabgu*** hakana tabi bir yönetici unvanı, prens

† Milattan önceki dönemde Yüe-çi'lerden başlayarak çeşitli Orta Asya kültürlerinde kullanılmış bir soyluluk veya yöneticilik unvanıdır. Ak-hun sikkelerinde *yapgu* biçimi görülür. ◦Claus 873.

yad[1] [ETü: Bud <1000] *¯yat éllig toyın* [yabancı ülkeden keşiş] | [ETü: Kaş 1073] *¯yāt kişi* [yabancı, ecnebi] | [Fer <1451] *¯yad u biliş katında berâberidi* [yabancı ve tanıdık, nezdinde eşit idi] || << ***ETü yāt*** yabancı

← YADIRGA-, YADSI-

yad[2] [Kut 1069] *bayat ¯yādı iş tap maŋa* [Allah'ı zikretmek/anmak bana yeterli iştir] || ~ ***Fa yād*** ياد anma, hatırlama << ***OFa ayād*** ≈ ***Ave yāta-*** a.a.

›› yad et-

← LADES, YADİGÂR

yadırga|mak [LO 1876] *¯yadırgamak: Yabancı addetmek, istikrah.* || < ***TTü yad*** yabancı *+lrgA-* → YAD[1]

† TTü sadece bu sözcükte görülen *+lrgA-* unsurunun yapısı açık değildir. Belki halk diline özgü bir **yadırık* sıfatı düşünülebilir.

›› yadırgan-, yadırgat-

yadigâr [Gül 1317] *kim kala senden cihânda ¯yâḍigâr* || ~ ***Fa yādegār*** يادگار andıç, anımsatan şey (§ ***Fa yāda*** يادە anı + ***Fa kardan, kār-*** كردن, كار yapmak) << ***OFa ayādgār*** a.a. → YAD[2], KÂR

yadsı|mak [YTü: CepK 1932] *¯yadısamak = İnkâr etmek; ¯yadısıyan = Münkir"* | [YTü: TDK1 1945] *¯yadsımak: 1. ... inkâr etmek, 2. yabancılık taslamak, 3. (Allah'ın varlığını) tanımamak.* || < ***TTü yad*** yabancı *+sI-* → YAD[1]

›› yadsın-

yafta [Men 1680] *¯yâfte: Qui invenit & inventus* [bulan kimse, bulunan şey]. *Item privilegium, diploma immunitatis* [muafiyet belgesi]. | [LO 1876] *¯yafta: ilanname, duvarlara yapıştırılan varaka.* | [KT 1900] *¯yafta: 1. Kutu ve şişe üzerin yapışdırılan yazılı kâğıd, 2. bazan mahkûmların göğüslerine asılan ilanname.* || ~ ***Fa yāfta*** يافته [pp.] bulmuş, bulunmuş < ***Fa yāftan, yāb-*** يافتن, ياب bulmak, elde etmek *+a* << ***OFa ayāftan, ayāb-*** a.a.

† Türkçe güncel anlamı *rağbet yafte* "eskiden saraya tahsis edilen evlerin kapısına asılan beyanname" deyiminden türemiştir.

›› yaftala-, yaftalan-

yağ [ETü: IrkB <900] *¯yaġlıġ kamıç bulupan yalġayu tirilmiş* [yağlı kaşık bulup yalayarak hayatta kalmış] | [ETü: Kaş 1073] *¯yāġ: al-duhn (...) saġ ¯yāġ <tereyağı - Oğuzlar iç yağına ¯yāġ der.>* || << ***ETü yāġ*** hayvansal yağ veya süt yağı

† ***ETü yayı-*** "çalkalamak" fiiliyle ilgisi üzerinde durulabilir. † ***Erm yeġ/yüġ ɦıŋ*** "zeytinyağı" ile benzerliği muammadır. Ermenice sözcük ***EYun wélaia > Lat oleum*** "zeytinyağı" eşdeğeridir.

›› içyağı, tereyağı, yağcı, yağcılık, yağhane, yağla-, yağlan-, yağlat-, yağlı, yağlı güreş, yağlıboya, zeytinyağı

← TEREYAĞI, YAĞDANLIK

yağ|mak [ETü: IrkB <900] *boz bulıt yorıdı, bodun üze ¯yağdı* || << ***ETü yaġ-*** yağmur veya kar yağmak

›› yağdır-, yağış

← YAĞMUR

yağdanlık yağdân [Sic-TS <1500] *bir tepsi ve bir ¯yağdân ve bir tas* || < ***TTü yağdān*** yağ kabı *+lIk* § ***TTü yağ*** + ***Fa +dān*** kap, mahfaza → YAĞ, +DAN[1]

›› yağdan

yağı [ETü: Or 735] *kagan süsi böri teg ermiş, ¯yagısı koñ teg ermiş* [kağan ordusu kurt gibi idi, düşmanı koyun gibi idi] || << ***ETü yaġı*** düşman

† ***Fa yāġī(a.a.)*** Türkçeden alıntıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

yağır [ETü: Kaş 1073] ¯*yağır: ad-dabar fi'd-dābba* <*eğerin sürtünmesi sonucu hayvan sırtında oluşan yara*> || << ***ETü*** *yağır* sürtünmeden oluşan yara, yanık <? ***ETü*** **yağ-* yanmak/yakmak → YAK-[2]

yağız [ETü: Or 735] *üze kök tengri asra ¯yagız yir kılındukda* [üstte mavi gök altta kara yer yaratıldıkta] | [ETü: Kaş 1073] ¯*yağız "koyu kahverengi; kızıl ile siyah arasındaki renk. Zemin buna benzetilir ve ¯yağız yér' denir."* || << ***ETü*** *yağız* kahverengi, yanık renk (≈ ***ETü*** *yağır* sürtünme sonucu meydana gelen yara, yanık) < ***ETü*** **yak-* yakmak +*Uz* → YAK-[2]

† Karş. ***İng*** *brown* "kahverengi" < *burn* "yanmak/yakmak".

yağma [AşP 1330] ¯*yağmalatdı māl u mülki χanümān* | [Kıp: Tuhf <1400] *nahba* [Ar.]: *talav* [talan]; *Türkmenler buna ¯yağma derler."* || << ***TTü*** *yakma* < ***ETü*** *yak-* +*mA* → YAK-[2]

† "Akın, talan" anlamında kullanımı TTü ve akraba lehçelere özgüdür. ***Fa*** *yāğmā* (a.a.) Türkçeden alıntıdır.

›› yağma yok, yağmacı, yağmala-

yağmur [ETü: Bud <1000] ¯*yaġmur yaġmış teg* [yağmur yağmış gibi] || << ***ETü*** *yaġmur* yağmur < ***ETü*** *yaġ-* +*mUr* → YAĞ-

† Fiilden etkin fiil adı yapan arkaik +mIr eki *yağmur, kömür, yumur* ve belki *çamur* sözcüklerinde görülür. ▫Erdal 389.

›› yağmurla-, yağmurluk

yahni [İdr 1312] ¯*yaknı: al-laḥm as-salīḳ* <kurutulmuş et - χı ile ¯yaχnı da denir> | [Hex <1377] *al-salīḳ* [Ar.]: ¯*yaχnī* || ≈ ***Fa*** *yaχnī* یخنی bir tür et yemeği ≈? ***Sogd*** *yaχnē* artık, özellikle yemek artığı

›› papaz yahnisi

yahşi [ETü: Kaş 1073] ¯*yaχşı:al-ḥasan* <güzel>, ¯*yaχşı ış* <*uygun iş*> || << ***ETü*** *yakşı* güzel, uyumlu < ***ETü*** *yakış-* +*I(g)* → YAKIŞ-

† ***TTü*** *yakışık* eşdeğeridir. Karahanlıca ve OTü /*kş*/ >> /*χş*/ evrimi tipiktir.

yahu [<1400] || ~ ***Ar*** *yāhū* یاهو hitap ünlemi, ey! → YA[2]

Yahudi [AşP 1330] || ~ ***Ar*** *yahūdī* یهودی Yehud kavmi ve dini ~ ***İbr*** *yhūdī* יהודי a.a. < ***öz*** *Yəhūdāh* Yakub'un dördüncü oğlu ve İsrailoğulları'nın 12 aşiretinden en güçlü olanın kurucusu < ***İbr*** *#ydh* ידה övme, medhetme

yahut [AşP 1330] ¯*yā-χod ol kim küfr ü īmān biledür* | [GülM 1429] *bilmezem oddan mısın ¯veyā-χod toprakdan mısın* || ~ ***Fa*** *yā χod* یاخود veya (bağlaç) § ***Fa*** *yā* یا + ***Fa*** *χod* خود hatta, bizzat, ta kendisi → YA[1], HOD

›› veyahut

yak [Cum 1950] ¯*Yak öküzleri, Amerikan 'buffalo'larının uzak akrabalarından* || ~ ***İng*** *yak* Tibet sığırı, bos grunniens ~ ***Tib*** *gyag*

† Tibet kökenli isim, İngilizcede ilk 1795'da, Fransızcada 1808'de kaydedilmiştir.

yak|mak[1] [ETü: Kaş 1073] *ol aŋar ¯yakdı* <ona yaklaştı>, *ol aŋar elig yakdı* <ona el sürdü>, *er başka yakıġ ¯yakdı* <yaraya merhem sürdü> *(...) bég kelmeki ¯yaġudı* <*beyin gelişi yaklaştı*> || << ***ETü*** *yak-* yaklaşmak, (el) dokundurmak, (yağ, merhem) sürmek ≈ ***ETü*** *yaġu-* yaklaşmak +*ik*°

† *Yakı yakmak* deyiminde. † Karş. ***Moğ*** *naga-/niga-* "yaklaşmak, el değdirmek", *nigun* "yakın".

← NÖKER, YAKA (YAKALA-), YAKIŞ- (YAHŞI), YAVUKLU (YAKIN, YAKLAŞ-)

yak|mak[2] [ETü: Kaş 1073] *ol anıŋ ewiŋe öt ¯yakturdı* <evinin yakılmasını emretti ve ateş yaktı> | [Kıp: İdr 1312] ¯*yaktı: aşlā'ş-şay fi'n-nār* <bir şeyi ateşte yaktı> | [KadıB <1398] *cān ¯yaχıben oduna ten yolına χāk ideyim* || << ***ETü*** **yak-* ateş yakmak

† Yalın hali ETü kaydedilmemiştir; ancak karş. ***ETü*** *yağız* "yanık", *yaktur-* "ateş yaktırmak", *yaktu* "ışık". Dönüşlü anlam taşıyan ***ETü*** *yan-* fiilinin **yağın-* biçiminden evrilmiş olması gerekir.

›› türkü yak-, yakıl-, yaktı

← YAĞIR, YAĞIZ, YAĞMA, YAKAR-, YAKI, YAKIN-, YAKIT (AKARYAKIT), YAN- (YANGIN)

yaka [ETü: UyY 759] ¯*yaka anta ¯yakaladım* [sınırımı orada belirledim] | [ETü: Kaş 1073] ¯*yaka: al-ciribbān* <giysi yakası> || << ***ETü*** *yaka* yan, kıyı, sınır < ***ETü*** *yak-* yaklaşmak, yanına gelmek +*A* → YAK-[1]

† Karş. ***Moğ*** *cakağ* "eklem, birleşme yeri, sınır, hudut", *cakam* "elbise yakası".

›› beyaz yakalı, karşı yaka, yaka paça, yakalık

← YAKALA-

yakala|mak "yakasına yapışmak" [Men 1680] *her biri bir perī-çehre ¯yakalayüp kāmrānlık* [tadını çıkarma] *arzūsine düştiler* || < ***TTü*** *yaka* +*lA-* → YAKA

›› yakalan-, yakalat-

yakamoz [LO 1876] ¯*yakamoz: Denizde görülen ateş paresi gibi balık izlerinden şule.* || ~ ***Yun*** *diakamós διακαμός* deniz yüzeyinde ışıltı < ***Yun*** *diakéo διακαίω* (içinden) tutuşmak, parıldamak < ***Yun*** *dia+ kaío καίω* yanmak → KOTER

yakar|mak [ETü: Tuo <1000] *yalvaru ¯yakaru* | [LO 1876] ¯*yakarmak: yanıp yalvarmak, süz u güdāz.* || << ***ETü*** *yakar-* yalvarmak <? ***ETü*** *yak-* ateş yakmak +*(g)Ar-* → YAK-[2]

† ETü ve geç döneme dek TTü sadece *yalvar- yakar-* ikilemesinde kullanılır. Fiil kökü ve ek yapısı açık değildir. (▫Erdal II.505). Anlamca *yan-* ve *yak-* fiiline yakın olsa gerekir - karş. ***Fa*** *sūz u gudāz* "yanıp tükenmek, yanıp yalvarmak".

›› yalvar yakar

yakı [ETü: Kaş 1073] ¯*yakıġ* <tümör ve benzerlerine sürülen merhem> | [KT 1900] ¯*yakı: Deriyi kabartıp su akıtmak veya yara edip işletmek için derinin bir yerine yapıştırılan yakıcı şey.* || << ***ETü*** *yakıġ* yaraya sürülen bir tür ilaç < ***ETü*** *yak-* +*I(g)* → YAK-[2]

Levent Şahverdi Arşivi

yakın [ETü: UyTT <900] *¯yakın barıp* [yanına gidip] || << ***ETü*** *yakın* yakınca (zarf), yan (ad) < ***ETü*** *yāk* yakın (sıfat) *+ln* << ***ETü*** *yaġuk* a.a. < ***ETü*** *yak-* yanaşmak, yaklaşmak *+Uk* → YAVUKLU

›› cana yakın, yakınlaş-, yakınlık, yakınsa-, yakınsak

yakın|mak [KadıB 1398] *¯yaχına yaχına* [yana yana] *irdim kılmagil beni ırak* | [TDK1 1945] *¯yanıkmak: Sızlanmak, şikâyet etmek, tazallüm.* | [TDK2 1955] *¯yakınmak: Şikayet etmek, sızlanmak, yanıkmak.* || <<? ***TTü*** *yakın-/yanık-* yanmak < ***TTü*** *yak-/yan-* a.a. *+ln-* → YAK-[2]

† Belki ***TTü*** *yanıkmak* (a.a.) fiilinden metatez yoluyla, ya da *yanıp yakılmak* (a.a.) deyiminden.

›› yanık-

yakış|mak [ETü: Kaş 1073] *çerig tapa ¯yakıştı* [ordu çatışma yerine yaklaştı] *(...) anıŋ kelmeki ¯yakışdı* [gelmesi yaklaştı] *(...) bir neŋ birke ¯taġuşdı* [bir şey bir şeye yaklaştı] || << ***ETü*** *yakış-/yaġuş-* karşılıklı veya beraber yaklaşmak < ***ETü*** *yak-* yaklaşmak, bitişmek *+lş-* → YAK-[1]

† Karş. ***Moğ*** *coki-* "yakışmak, uymak, denk gelmek, uyuşmak".

›› yakışık, yakışıklı, yakışıksız, yakıştır-

← YAHŞİ

yakıt [YTü: TDK1 1945] *¯yakıt: Herhangi bir erke sağlamak için yakılan şey.* || < ***TTü*** *yak-* *+Ut* → YAK-[2]

← AKARYAKIT

yakinen [AtH <1250 (1444)] *uluġlamı buşrup saŋa bu mizāḥ / kiçiklemi gustāχ kılur, bil ¯yaḳīn* [mizah büyüklerini sana öfkelendirip küçükleri küstah kılar, bunu iyi bil] | [Tezk 1341] *éy üstad, sen eyü kişisin, eger biraz ¯yaḳīnüŋ olsaydı eyü idi, ʿilm birle ¯yaḳīn, bile olsa eyüdür* [teorik ve pratik bilgi bir arada olsa iyidir] || ~ ***Ar*** *yaḳīnan* يقيناً [zrf.] kesinlikle, şüphesiz < ***Ar*** *yaḳīn* يقين [#yḳn faʿīl sf.] kesin ve şüphesiz (bilgi) *+an* < ***Ar*** *yaḳina* يقن emin idi, kesin bildi

† Türkçe *yakın* sözcüğüyle ilişkisi yoktur.

›› yakin

yaklaş|mak [Nes-TS <1400] *¯yaχlaştı tüfān kopmağa* | yaklan- [DK <1400?] *Kazan beg gördü ki kāfir katı ¯yaklandı* || < ***ETü*** *yāk/yaġuk* yakın *+lAş-* → YAVUKLU

›› yaklaşım, yaklaştır-

← YAKLAŞIK

yaklaşık [YTü: TDK1 1945] *¯yaklaşık: takribî* → YAKLAŞ-

yakut [Kut 1069] *guhar yinçü ¯yāḳüt çıkarur* [cevher inci yakut çıkarır] | [CodC 1303] *robin - Fa & Tr: ¯yakut* || ~ ***Ar*** *yāḳūt* ياقوت [#yḳt] kırmızı renkli değerli bir taş, yakut (≈ ***OFa*** *yākand* a.a. ≈ ***Aram*** *yāḳund/yākand* יקנדא a.a. ≈ ***EYun*** *ʰyákinthos* ὑάκινθος a.a.)

† Nihai kökeni eski bir Akdeniz veya Anadolu dili olmalıdır. ***İng*** *hyacinth*, ***Fr*** *hyacinthe* biçimleri Latince yoluyla Eski Yunancadan alınmıştır.

›› yakuti

yal [Ana 1932] *¯yal (tüm Anadolu ağızları): suya karıştırılmış un, bulaşık suyu, köpek yemi.* || ~ ***?***

← YALTAK

yala|mak [ETü: IrkB <900] *yaġlıġ kamıç bulupan ¯yalġayu tirilmiş* [yağlı kaşık bulup yalayarak hayatta kalmış] | [ETü: Kaş 1073] *ayāk ¯yalġadı* <kâseyi yaladı> *(...) er yāġ ¯yalwādı* <adam yağı yaladı>, *¯yalwandı* <yalandı> || << ***ETü*** *yalġa-* yalamak < ***ETü*** *yalıġ* dil? *+(g)A-*

† Karş. ***Moğ*** *calği-* "yalayıp yutmak". † *Yalıġ* sözcüğü Kaşgarî'de "1. horoz ibiği, 2. at yelesi, 3. eyerin kaşı" anlamlarında geçer. Her üç tanımın "dil" fikrinin türevleri olduğu varsayılabilir.

›› yalama, yalan-, yalarım, yalat-

← YALAK, YALAKA, YALAMA, YALAN, YALVAR-

yalabık [DK <1400?] *¯yalap yalap ¯yalabıyan ince donlum* | [LO 1876] *¯yalabık: İştial, şulenin oynaması, parıltı.* || < ***TTü*** *yalabı-* parıldamak, ışımak *+Uk* → YALIM

yalak [Kıp: İdr 1312] *¯yalak: al-milʿaḳa li'l-kalb* [köpeğin yemek kabı, lit. "yalama kaşığı"] || << ***OTü*** *yalak* hayvanlar için yeme veya içme çanağı < ***ETü*** *yalġa-* yalamak *+Uk* → YALA-

† ***ETü*** *yulak* "küçük çeşme, pınarcık" ile bağdaştırılması zorlamadır.

yalaka [DS <1960] *¯yalak, ¯yalaka, ¯yalakçı, ¯yaldakçı, ¯yalamık vs.: Geveze, boşboğaz, sırnaşık, dalkavuk, asalak, arsız...* | [Mil 1956] *piliç meraklısı sağır bir zanpara ile ¯yalaka karısı* || <? ***TTü*** *yalak* yalayan, yalanan → YALA-

† *+A* ekinin işlevi anlaşılamadı.

yalama "ağızda aft, herpes" [Nim-TS 1540] *rīş-i dehen: Ağızda olan uccuk ve ¯yalama.* | "aşınma" [KT 1900] *¯yalama: 1. yalamak işi, 2. yüzde çıkan bir çıban, 3. aşınma.* || <? ***TTü*** *yala-* yalamak *+mA* → YALA-

† *Yalamak* fiiliyle anlam ilişkisi açık değildir.

yalan [ETü: Kaş 1073] *¯yalġan: al-ḳaḍib. ¯yalġan söz, ¯yalġan kişi (...) ¯yala* <iftira, töhmet>, *¯yalaçı* <iftiracı>, *ol aŋar oġrı ¯yaladı* <onu hırsızlıkla itham etti> || << ***ETü*** *yalġan* iftira, töhmet < ***ETü*** *yalġa-/yala-* 1. yalamak, 2. iftira etmek, dil uzatmak *+ln* < ***ETü*** **yalıġ* dil *+(g)A-* → YALA-

† ***Moğ*** *cali* "yalan" eşkökenlidir. "Dil" (organ adı) ile "kötü söz söylemek, dille yaralamak" eylemi arasındaki kavramsal ilişki birçok dilde mevcuttur. Karş. LISAN.

›› yalan dolan, yalancı, yalancıktan, yalankoz, yalanla-, yalansız

yalapşap [Ana 1932] *¯yalap şalap (Anadolu ağızları): sulu, tatsız yemek.* | [Cum 1955] *gol kaydeden oyuncunun mağrur edası, ötekilerin ¯yalapşap* [salya sümük?] *sayıyı yapanı öpmesi* | [TDK8 1988] *¯yalap şalap, ¯yalapşap: Baştan savma, üsütünkörü, yarım yamalak.* || < ***?***

† Anadolu ağızlarında *yalap şalap, alap şappak* biçimleri görülür. *Allak bullak* ve *alaca bulaca* deyimleri ile anlam ilişkisi düşünülebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› yalap şalap

yalaz [Çağ: Pav <1500] *¯yalaw, ¯yalawız: flamme* | [Ana 1932] *¯yalazı (Bursa): alev.* | [TDK1 1945] *¯yalaza: Alev.* || << ***OTü*** *yalabız/yalawız* alev < ***OTü*** *yalabı-* alevlenmek, parlamak *+Uz* → YALIM

† Anadolu ağızlarından alınmıştır. Karş. ALAZ, ALEV, YALIM.

yalçın "parlak" [Kam 1800] *El aṣṣa* [Ar.]: *Bir nesneyi mühre tahtası gibi düpdüz, ¯yalçın eylemek manasındadır.* | [LO 1876] *¯yalçın: Düzlenmiş (kaya).* | [TDK1 1945] *¯yalçın: Düz ve çıplak, sarp (kaya).* || < ***TTü*** *yalav/yalın* parıltı *+çIn* < ***TTü*** *yal-* yanmak, parlamak → YALIM

† ***TTü*** *yalav/alav, yalın, yalabız/yalaz* "alev, parıltı" ve *yalabı-* "parlamak" sözcükleriyle bağlantılıdır. † *+çIn* eki *kögerçin* "güvercin" ve *sarığçın* "sarışın" gibi renk deyimlerinde görülür. † Karş. ***ETü*** *yalçık* "ay, mehtap".

yaldız [Men 1680] *¯yaldız: Deauratio, auratura* [altın kaplama]. *Bir şeyiŋ ¯yaldızın gidermek.* | [LO 1876] *¯yaldız: Umumen yaldırak. Parlak şey, tahsisle altın* [veya] *gümüş yaldız.* || ≈ ***ETü/TTü*** *yulduz* parıltı, yıldız → YILDIZ

† *Yıldız* (***ETü*** *yultuz)* sözcüğünden analoji yoluyla türetildiği anlaşılıyor. † TTü "parıldama" ifade eden *yalabı-, yalbı-, yalbır-, yaldıra-* fiilleri yapıca muğlaktır.

›› yaldızla-

yalelli "anlamsız şarkı sözü" [EÇ <1683] *'yentür yüntür tür ¯yelellī vay' terennümātlariyle (...) sadâsı evce katıldı* | "... Arap havası" [AR 1898] *tarz-ı ihsası bir kat daha ruha dokunan Arap çalgısı ¯yâleller, mavallar, şifonîlerle* || ~ ***Ar*** *yā lallī* يا للى nakarat sözü, laylom → YA[2]

›› yalel

yalı "deniz kıyısı" [OsmK <1512] || [Arg 1533] *¯jalī* [yalı]: *lito del mare* [deniz kıyısı]. | [K&B 1835] *¯yalı: Maison de plaisance située sur le canal de la mer Noire* [Karadeniz Boğazında sayfiye evi] || ~ ***OYun*** *yiáli yiáli* sahil, deniz kıyısı, özellikle kıyı kumsalı [mod. gialós] << ***EYun*** *aigialós áiyialóś* a.a.

† MÖ 12. yy.'a ait Miken kayıtlarında Arkaik Yunanca *aikiarijo* "kıyı halkı" (> ***EYun*** *aigialeús)* tespit edilmiştir. ▫Chant I.30 sözcüğü ***EYun*** *aíges* "dalga" kökenli bir bileşik olarak açıklamaya çalışır.

yalım [Kıp: CodC 1303] *flama - Fa: borziatas* [burc-i ataş] - *Tr: ¯yalen* [yalın] | [Yad <1421?] *ısıtma* [sıtma] *bir ¯yalıŋdır cehennem odundan, su ile sowudunuz* | [Çağ: Pav <1500] *¯yalın: flamme, éclat* || << ***OTü*** *yalın/yalım* alev, parıltı < ***ETü*** *yal-* yanmak, parlamak *+In*

† "Parlamak, yanmak" anlamında ***ETü*** ve ***TTü*** *yal-, yalabı-, yul-, yaldra-, yıldra-* biçimleri görülür. ***ETü*** *yaşu-/yışı-* ve *yaru-* (a.a.) biçimlerinin bunlarla bağlantısı muğlaktır. † ***Moğ*** *cali* "alev" Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› yalın, yalınlan-, yalınlandır-, yalkın

← ALAZ, ALEV, YALABIK, YALAZ, YALÇIN, YILDIZ (YALDIZ, YILDIRIM)

yalın [ETü: Or 735] *¯yalıŋ bodunug tonlıg kıldım* [çıplak boyları giydirdim] | yalın ayak [Fer <1451] *Pīrüze'ye ẋaber itdiler, ¯yalıŋ ayak geldi oğlunuŋ üzerine düşdi ağladı* || << ***ETü*** *yalıŋ* çıplak < ***ETü*** *yalın-* soyunmak, soyulmak *+I(g)*

›› yalın ayak, yalın kat, yalın kılıç, yalıncak

← YALIT-, YALNIZ

yalıtmak "Fr *insuler* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯yalıtmak: Bir iletkenin yüzeyini yalıtkan madde ile kaplamak.* | yalıtkan [YTü: Mil 1951] *Ohm kanunu, iletkenler ve ¯yalıtkanlar, iletkenlerin direnci...* | yalıtım [YTü: Mil 1965] *'Soğuk Uygulamada Beyaz Mantar ile ¯Yalıtım' adlı broşürümüz çıkmıştır* || < ***TTü*** *yalın-* soyunmak → YALIN

† ***ETü/TTü*** *yalın-* fiilinden modern dönemde analoji yoluyla türetilmiştir.

›› yalıtıl-, yalıtım, yalıtkan

yallah [TDK1 1945] *¯yallah: "Haydi yürü, kalk git" anlamına.* || ~ ***Ar*** *yā-llāh* يالله ya allah → YA[2], ALLAH

yalnız [ETü: IrkB <900] *¯yalŋusın yoruyır* [yalnız başına yürür] | [ETü: Kaş 1073] *¯yalŋus er: al-raculu'l-waḥīd* || << ***ETü*** *yalŋuz/yalŋus* yalnız < ***ETü*** *yalıŋ* a.a. *+Uz* → YALIN

† ***ETü*** *+uz* veya *+ġuz* ekinin işlevi açık değildir. Anadolu ağızlarında *yalangoz/yalanguz* biçimleri yaygındır.

›› yalnızlaş-, yalnızlık, yapayalnız

yalpa [LO 1876] *¯yalpa: Gemi iki yana ¯yalpa vurmak. Yelkeni rüzgârdan şişip gemiyi eğmek.* || < *?*

† ***TTü*** *yalpa-mak* "ezilmek, yassılmak" fiiliyle birleştirilmesi mümkün görünmüyor. ***TTü*** *yelpe-mek* "rüzgârda sallanmak, kanat çırpmak" fiiliyle ilişkisi ses bakımından problematiktir.

›› yalpala-, yalpalan-, yalpalı

yaltak yaldan- [SN 1354] *yatağında kaplan söze aldanur / ite etmek atıcağız ¯yaldanur* | [Işk-TS 1398] *kim ise bī-ḥayā bī-şerm ü ¯yaldak* [kim hayasız utanmaz ve dalkavuk ise] / *virirler aŋa ṭabl ü küs ü sancak* | [Çağ: Pav <1500] *¯yaltak: hypocrite, flatteur* || << ***TTü*** *yaldak* kuyruk sallayan, dalkavuk (< ***TTü*** *yaldan-* (köpek) kuyruk sallamak *+Uk* <? ***TTü*** *yal* köpek yemeği) → YAL

›› yaltakçı, yaltaklan-

yalvaç [ETü: Or 735] *¯yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez* [elçisi, iyi sözü, vergisi gelmez] | [ETü: Xuas <900] *söki teŋri ¯yalavaçı burχanlarka* [lanrı elçisi peygamberlere karşı] | [ETü: Kaş 1073] *¯yalāwar* <Uygurca - hakanın yolladığı elçi> *(...) ¯yalāwaç, ¯yalāvaç: al-rasūl* || << ***ETü*** *yalāvaç/yalāvar* elçi, haberci

† ***ETü*** *yalwar-* "dil dökmek" ve *yalwa-* "yalamak" fiilleriyle ilgili olması mümkün gözükse de yapısal ilişki muğlaktır. ▫Claus 921 İrani bir dilden alıntı olasılığı üstünde durur. Karş. ***OFa*** *vaç* "söz, ses".

Levent Şahverdi Arşivi

yalvar|mak [ETü: IrkB <900] *kuzgun sabı teŋrigerü ¯yalbarur* [kuzgun sözü tanrıya yalvarır] | [ETü: Kaş 1073] *ol maŋa ¯yalwardı* <o bana dil döktü> | [Kıp: CodC 1303] *¯yalbarurmen, ¯yalbardun, ¯yalbargil* || << ***ETü*** *yalvar-* dil dökmek <? ***ETü*** *yalıġ* dil? *+(g)Ar-* → YALA-

† *+bar-* > *+var-* unsurunun yapısı açık değildir. † ***Moğ*** *calbari-* (a.a.) Türkçeden alıntıdır.

›› yalvar yakar, yalvarıl-, yalvart-

yama [ETü: Kaş 1073] *barçın yamaġı barçınka, kars ¯yamağı karska <ipek yaması ipeğe, yün yaması yüne yakışır – atasözü>* || << ***ETü*** *yamaġ* yama < ***ETü*** *yama- +I(g)* → YAMA-

›› yamalı bohça

yama|mak [ETü: Kaş 1073] *ol tön ¯yamadı <giysi yamadı>* || << ***ETü*** *yama-* eklemek <<? ***ETü*** **yana- +(g)A-* < ***ETü*** *yan* → YAN

† Karş. *yamaç* "yan", *yamak* "yancı".

›› yaman-, yamat-

← YAMA, YAMAÇ, YAMAK, YAMALAK

yamaç [DK <1400?] *Meger bir gün köprüsünüŋ ¯yamacında bir bölük oba konmışıdı.* | [Kara-TS <1700] *şu yavrunun ¯yamacında durulmaz* || << ***TTü*** *yaŋaç* yan, kenar < ***TTü*** *yaŋa-/yana-* yanına gelmek veya getirmek, eklemek *+(g)Iç* → YAMA-

† Karş. ***ETü*** *yaŋak* "kenar, yan, özellikle dağ yanı". † Anadolu ağızlarında *yannaç* ve *annaç* (a.a.) biçimleri görülür.

›› yamaç paraşütü

yamak "yancı, yeniçeri yedeği" [OsmK <1520] *her ocakda altı veya yedi nefer kimesne ¯yamak kayd olunub* || < ***TTü*** *yama-* yanına getirmek, eklemek *+Uk* → YAMA-

yamalak [LO 1876] *yarım ¯yamalak* || < ***TTü*** *yama- +AlAk* → YAMA-

† *Yarım yamalak* deyimi dışında müstakil kullanımı görülmez.

›› yarım yamalak

yaman [ETü: Kaş 1073] *¯yamān* <herhangi bir şeyin çok kötü olanı> *(...) ¯yamān ig <fil hastalığı>* || << ***ETü*** *yaman* 1. çok kötü, fena, 2. fil ≈? ***ETü*** *yaŋan* fil

yamçı [Men 1680] *¯yāmci: (Chorasmiorum linguâ) Veredarius* [Harezm dilinde ulak, posta tatarı] | [LO 1876] *¯yamcı: Sürücü ve sürücünün yağmurluğu. ¯Yamçik: Yolcu kepeneği. ¯Yancık: At çukalı, zırh.* | [Ana 1932] *¯lamçı (Çorum Kargı): yamçı.* || << ***OTü*** *yamçi* ulak, haberci

yamrı yumru yamsı yumsı [Fer <1451] *çün kız ḥalimden vāḳıf oldı ¯yamsı yumsı oldı ṭurdı gitti* | [EÇ <1683] *musaykal ve murtarraş* [cilalı ve traşlı] *taş degüldür, cümle ¯yumrı ¯ve ¯yamrı taşlardır* | [LO 1876] *¯yaŋsı: Eğri, yanpiri* | [AR 1898] *Zavallı ser, çeltik tarlası gibi ¯yamrı yumrı kalıyor.* || < ***TTü*** *yaŋıl-* yanılmak, eğrilmek → YAMUL-

† *+rı/+ru* eki muhtemelen *eğri büğrü* deyiminden analoji yoluyla türemiştir.

›› yamru yumru

yamuk [Ana 1932] *¯yamık (G. Antep, Menteşe, Sandıklı): basık.* | *"... geometride trapezoid"* [YTü: Geom 1937] *"yamuk' yalnız iki kenarı paralel olan dörtgendir.* | [TDK1 1945] *¯yamuk: 1. Bir tarafa doğru eğik.* || << ***TTü*** *yaŋıl-* yanılmak, eğrilmek → YAMUL-

† Halk ağızlarından 1930'larda yazı diline aktarılmıştır.

›› yamuk yumuk

yamul|mak [Ana 1932] *¯yamılmak (Maraş, G. Antep): bir tarafı yassılaşmak, basıklaşmak.* || << ***TTü*** *yaŋıl-* yanılmak, bozulmak, eğrilmek → YANIL-

† YANILMAK fiilinin diyalekt biçimidir. */ŋ/ > /m/* değişimi tipiktir. Artdamak burunsulunu izleyen ı/u varyasyonu da tipiktir. 20. yy.'da halk ağızlarından yazı diline aktarılmıştır.

›› yamult-

← YAMRI YUMRU, YAMUK

yamyam "insan eti yiyen" [NK 1872] || [T&S 1892] *Cannibalisme* [Fr.]: *¯yamyamlık, merdümhārlık, insan eti yemeklik.* || ***~ Fr/İng*** *niam-niam/iam-iam* Güney Sudan'da insan eti yediği rivayet edilen bir kavim, Azande'ler

† Batı dillerinde ilk kez 1845 dolayında kaydedilmiş ve 1860'larda Amerikalı seyyah Paul du Chaillu (1835-1903) tarafından popülerleştirilmiştir.

›› yamyamlaş-

yan [ETü: Kaş 1073] *¯yan* <kalça kemiği, kalça kemiği başı> | [ETü: Kut 1069] *baġdaş ilme ¯yanın yatmaġıl* [bağdaş kurma, yan? kalça üstü? yatma] *(...) tilep bulamadım tip ¯yanın yatġu yok* [isteyip bulamadım diye yan? kalça üstü? yatmak yok] | [Kıp: İdr 1312] *¯yan: al-canb* <bedenin yan tarafı> | [LO 1876] *¯yan bakmak, ¯yan gelmek* || << ***OTü*** *yan* tarat, canip ≈ ***ETü*** *yan* kalça kemiği, özellikle kemik başı ≈ *?**ETü*** *yan-* dönmek

† Kutadġu Bilig'deki iki kuşkulu örnek dışında "bedenin yanı, canip" anlamında ETü örneği görülmez. Ancak karş. ***ETü*** *yaŋak*, yama-.

›› yan bak-, yan çık-, yan dön-, yan yana, yanal, yanaz, yancı, yandan çarklı, yanlı, yansız

← YAMA- (YAMA, YAMAÇ, YAMAK, YAMALAK), YANAK, YANAŞ-, YANDAŞ, YANIL- (YAMUL-, YANILGI, YANILSA-, YANLIŞ), YANPİRİ

yan|mak [ETü: Kaş 1073] *öt ¯yandı* <ateş yandı - ¯yaldı fiilinin Kıpçak lisanındaki değişik telaffuzudur.> | [LO 1876] *derdini ¯yanmak (...) bir şeye ¯yanmak: Müteessif olmak.* | [YTü: CepK 1935] *¯yanardağ = Bürkan, volkan* || << ***ETü-OK*** *yān-* parlamak, yanmak << ***ETü*** **yağın- < **ETü** *yak-* ateş yakmak *+In-* → YAK-[2]

›› yanardağ, yandır-, yangı, yanıcı, yanık, yanıkara, yanıp yakıl-

← YANGIN

yanak [ETü: Kaş 1073] *¯yaŋak <ağzın iki yanında dişlerin dizildiği kemik; herhangi bir şeyin yanı. Bu nedenle kapının iki yanındaki direklere 'kapuġ ¯yaŋakı' denir.>* || << ***ETü*** *yaŋak* iki yanın her biri, çene kemiğinin iki kanadı < ***ETü*** *yan-* dönmek *+(g)Ak* → YAN

Levent Şahverdi Arşivi

† Erdal'a göre organ isimleri yapan arkaik bir *+Ak* eki ile.

yanaş|mak "yanına gelmek" [Kıp: İrşM 1387] *Takı ¯yanaşıp turmak bir rükn kadarınca namāz fāsıd bolmaklıkka şart turur* | [Çağ: Pav <1500] *¯yanaşmak: s'approcher* | "... ücrette biri yanında çalışmak" [KEdeb-TS 1769] *al-acr* [Ar.]*: Ücretle gündelik veya aylık ve yıllık ile ¯yanaşan kimse.* || < ***OTü*** *yana-* yanına gelmek *+lş-* < ***OTü*** *yan* → YAN

›› yanaşık, yanaşık düzen, yanaşma, yanaştır-

yandaş [YTü: TDK1 1945] *¯yandaş: ... taraftar.* || < ***TTü*** *yan +dAş* → YAN

yangın [Anter-TS <1390] *her birinüŋ gönli ṭolu-idi ve cigeri ¯yanġındı* [yanıktı] | [Men 1680] *¯yanġın & ¯yanğun: Incendium.* || < ***TTü*** *yan- +gIn* → YAN-

† TTü özgü türev, önceleri sıfat ("yanmış") anlamında kullanılırken daha sonra ad işlevi kazanmıştır.

yanıl|mak [ETü: Or 735] *bir kişi ¯yaŋılsar uġuşı bodını bişükiŋe tegi kıdmaz ermiş* [bir kişi yanlış/eğri etse ailesi aşireti akrabasına dek öldürmezler imiş] || << ***ETü*** *yaŋıl-* hata etmek, eğrilmek ≈ ***ETü*** *yaŋa/yaŋak* yan, düz istikamette olmayan ≈ ***ETü*** *yan* a.a. → YAN

† Anlam evrimi için karş. ***EYun*** *pará* 1. "yan", 2. "doğrudan sapan, yanlış"; ***Fa*** *çap* 1. "yan", 2. "sol, yanlış, eğri" † ETü fiil yapısı muğlaktır. ***TTü*** halk ağızlarında *yaŋal-* "yanılmak" ve *yaŋaz* "aksi, ters, yaramaz" biçimleri görülür. † ***TTü*** *yamul-* aynı fiilin anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır.

›› yanaz, yangaz, yanılma payı, yanılt-, yanıltmaca

← YAMUL- (YAMRI YUMRU, YAMUK), YANILGI, YANILSA-, YANLIŞ

yanılgı [YTü: TDK5 1969] *¯yanılgı: 1. Yanlış, hata. 2. Bir niceliğin gerçek değeri ile ölçülen değeri arasındaki fark.* || < ***TTü*** *yanıl- +gU* → YANIL-

† ***TTü*** YANLIŞ sözcüğünden anlam farkı net değildir.

yanılsa|mak "Fr *illusion* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯yanılsama: ... galatı his.* || < ***TTü*** *nıl- +sA-* → YANIL-

›› yanılsama

yanıt [ETü: Kut 1069] *cevāb birse sözke ¯yanut kılsa söz* | [ETü: Kaş 1073] *¯yanut: al-ʿiwāḍ* [ivaz, bedel] *(...) söz ¯yanutı: al-cawāb* [cevap] | [YTü: CepK 1935] *¯yanıt = Cevab* || << ***ETü*** *yanut* karşılık, bedel, cevap < ***ETü*** *yan-* geri dönmek *+Ut*

† TTü marjinal bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yazı diline sokulmuştur.

›› yanıtla-, yanıtsız

← YANKI, YANSI-, YENİ (YENİÇERİ, YİNE)

yani [CodC 1303] *quasi - Fa & Tr: ¯yaane* | [AşP 1330] *kimi ʿāşıḳ ḥüriye vü uçmağa / ¯yaʿnī ol uçmakda ḥürī kuçmağa* || ~ ***Ar*** *yaʿnī* يعنى [#ʿny] «demektir ki, ... anlamına gelir» (geniş zaman eril 3. tekil şahıs) < ***Ar*** *ʿanā* عنا anlam ifade etti, kastetti → MANA

† *ʿanā* fiilinin geniş zaman eril üçüncü tekil şahsıdır.

← MALAYANİ

yankesici [Men 1680] *¯himyān (a*[rab.]*.), ¯hemyān (p*[ers]*. t*[urc]*.): kese* [kemere takılan kese, ayrıca bir tür kuşak, bele enlemesine sarılan para torbası] | [EÇ <1683] *bu tahrīr olunan ¯hemyān kesiciler ve χırsızlar ve uğursızlar ve nürsızlar* || << ***TTü*** *hemyān kesici* kese hırsızı ~ ***Fa*** *hamyān* همیان kese, bel çantası < ***Fa*** *ham miyān* → KES-

yankı [ETü: Bud <1000] *barça eşitür ¯yaŋkusın* [sadasını herkes duyar] | [ETü: Kaş 1073] *¯yaŋku: bintu'l-cabal wahwa'l-ṣadā* [dağda ses yansıması] || << ***ETü*** *yankı/yaŋku* eko, aksi sada < ***ETü*** *yan-* geri gelmek *+gU* → YANIT

† Aynı kökten ***ETü*** *yana* "tekrar", *yaŋı* "geri gelen", *yanku* "tazminat, bedel", *yantıru* "tekrar", belki *yengeç* "geri gidcn?".

›› yankılan-

yanlış [ETü: TTIV <900] *ıġuk kutluġ tüzünlerke ¯yaŋluk sakınç sakındım erser* [kutlu mümin kişilere yanlış düşünceler düşündüm ise] | [Kıp: İrşM 1387] *Ve eger yürise ol söz anıŋ tili öze ¯yaŋlışdan kasd itmeyin* || ≈ ***ETü*** *yaŋluk* yanlış < ***ETü*** *yaŋıl-* düz yoldan sapmak, eğrilmek, hata etmek *+lş* → YANIL-

›› yanlışlık

yanpiri [LO 1876] *¯yanpuri: Çarpık, aciz, hakir şey.* || < ***TTü*** *yan* → YAN

† *+puri/+piri* ekinin işlevi açık değildir. Anadolu ağızlarında *yanpur* ve *yanpiç* (a.a.) biçimleri de görülür; ◦Dinç 481.

›› yanpur

yansı|mak yaŋsıla- "ters söz söylemek, aksine gitmek" [Vasıf-TS <1824] *dik başlı kahbe ¯yaŋsılayıp gitme dikime* | [YTü: CepK 1935] *¯yansımak = İnikās etmek, Aksetmek* || < ***ETü*** *yan-* dönmek, geri gelmek *+sI-* → YANIT

† Halk dilinde kullanılan *yansıla-* "birini taklit ederek alay etmek, aksi konuşmak" fiilinden serbest çağrışımla türetilmiş Yeni Türkçe sözcüktür. Fiile eklenen *+sI-* ekinin işlevi belirsizdir.

›› yansıla-, yansıma, yansıt-

yap|mak "inşa etmek" [ETü: IrkB <900] *kan olurupan ordu ¯yapmış* [kağan tahta oturup ordu kurmuş] | "... çarpmak" [ETü: Kaş 1073] *işler ötmek ¯yaptı* [kadın fırın içine ekmek yapıştırdı/sıvadı] *(...) er kapuġ ¯yaptı* [adam kapıyı çarparak örttü] *(...) er tam ¯yaptı* [adam duvar inşa etti] | "... örtmek" [Kıp: CodC 1303] *coperio* [örtmek] - *Tr: ¯yaparmen, ¯yaptım* | "... kapatmak" [Men 1680] *kapuyı ¯yapmak: Claudere januam* [kapıyı kapatmak] || << ***ETü*** *yap-* 1. çatmak, sert sesle kapamak, örtmek, 2. çalmak, yapıştırmak, katmak, 3. duvar örmek

† ETü sonseste */p/* ile biten fiillerin birçoğu onomatope özellikleri gösterir. Karş. *çap-, öp-, sep-, tep-*. ETü fiil esasen tandır ekmeği gibi "çarparak yapıştırmak", ikinci olarak "örtmek, sıvamak" ve üçüncü olarak "duvar inşa etmek" anlamındadır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Eylemek" anlamına genişlemesi 13. yy sonrasına aittir.

›› yapboz, yapıl-, yapım, yapımcı, yapma, yapmacık, yapsatçı, yaptır-

← YABA, YAPAĞI (YAPINCAK), YAPAY, YAPBOZ, YAPI, YAPIŞ- (YAVŞAK[2], YAVŞAN), YAPIT, YAPTIRIM

yapağı yap, yapğut [ETü: Kaş 1073] *¯yuŋ yap:* <yün yapağı>. *¯Yapğut:* <minder dolgusu olarak kullanılan yün> | yapov [Kıp: CodC 1303] *apac ¯jabovli altun basli ... turna* [apak tüylü/yünlü, altın başlı turna] | [DK <1400?] *¯yapağulu gökçe çemen güze kalmaz* || << ***OTü*** *yapağu* dokunmamış kaba yün, keçe < ***ETü*** *yap-* çarpmak, yapıştırmak, örtmek *+AgU* → YAP-

← YAPINCAK

yapay "suni" [YTü: Cum 1965] *İki Amerikan şirketi ¯yapay lastik ve petrol bileşkenleri alanında fabrika kurmak için...* | yapay zekâ [Mil 1982] *Enstitünün "Yapay ¯Zekâ Laboratuvarı'ndan Charles Rich şunu söylemiştir* || < ***TTü*** *yap- +(g)Ay* → YAP-

›› yapay dölleme, yapay zekâ, yapaylık

yapboz [Mil 1997] *Ravensburger'den ¯yap-boz, zekâ oyunu, aile oyunları ve boyama setleri* → YAP-, BOZ-

yapı [ETü: Erd <1000] *üstün örtügi altın ¯yapağı yérine tegi altunluġ ... bolur* [üstte çatısı altta yapısı yere kadar altınlıdır] | [OTü: İMüh <1310] *¯yapuġ: al-binâ?* | yapısal "strüktürel" [YTü: Mil 1964] *Toplum hayatının bu önemli elemanları şunlardır: 1. Fonksiyonel, 2. ¯Yapısal, 3. Kültürel* | yapısöküm "dekonstrüksiyon" [YTü: Cum 1997] *bir tür çözümleme, ¯yapısöküm, hatta doğrudan doğruya söküm olarak görüyor fakat, bireşim boyutunu eksik bırakan bir çaba olarak saptıyorum.* || << ***ETü*** *yapıġ* 1. çatı, bina örtüsü, 2. bina < ***ETü*** *yap-* örtmek *+I(g)* → YAP-

›› altyapı, özyapı, üstyapı, yapılanma, yapılaşma, yapısal, yapısalcılık, yapısöküm

yapıldak [ETü: Kaş 1073] *¯yabıtak* <eğeri veya örtüsü olmayan at>, *ol atı ¯yabıtak mündi* <ata ağersiz bindi> | [Feriş-TS <1394] *¯yapıldaklar, ne at var ne geyesi / acıkıp ne içesi ne yiyesi* || ≈ ***ETü*** *yabıtak* çıplak

† Modern dilde sadece *yayan yapıldak* ikilemesinde rastlanır. † CIBILDAK, *cıbıdak, cıbı cıbı* deyimleriyle ilişkisi ilgi çekicidir.

yapıncak [Men 1680] *¯yapunca: Penula* [keçe örtü, palto] | [LO 1876] *¯yapıncak, ¯yapunca: Açıkta kışlar atın kebeden örtüsü, uzun kıllı kebe, yağmurluk.* || < ***TTü*** *yapğın/yapğun* yapağı, keçe *+çAk* → YAPAĞI

† ***TTü*** *yapın-* "tavır takınmak, yapmacık olmak, süslenmek" fiilinin etkisiyle anlam kayması görülür.

›› kınalı yapıncak

yapış|mak [ETü: Bud <1000] *kop ışı bütmez uluġ yek ¯yapışur* [her işi akim kalır, büyük şeytan yapışır] | [ETü: Kaş 1073] *¯yelim yügke ¯yapuşdı <zamk tüye yapıştı> (...) ¯yapşurdı <yapıştırdı> (...) ¯yapuşğān <yapışıcı>* || << ***ETü*** *yapış-* yapışmak < ***ETü*** *yap-* yapıştırmak, katmak, örtmek *+Iş-* → YAP-

† YAP- fiilinin güncel dildeki anlamıyla semantik bağı kalmamıştır.

›› yapış yapış, yapışık, yapışkan, yapıştır-, yapıştırıcı

← YAVŞAK[2], YAVŞAN

yapıt "eser" [YTü: Cum 1955] *Lisanımızda bulunan ve çok kullanılan kültür, eser, mâhiyet gibi kelimelerin yerine ekin, ¯yapıt, nelik gibi kelimeleri kullanmak* || < ***TTü*** *yap- +Ut* → YAP-

›› başyapıt

yaprak [ETü: Bud <1000] *¯yalpurğak (...) ¯yapırğak* | [ETü: Kaş 1073] *¯yapurğak* | [Kıp: CodC 1303] *folia: Tr: ¯yabuldurak* || << ***ETü*** *yapırġak* a.a. < ***onom*** **yapırğa-/yalbırğa-/yapırda-* rüzgârda titreşmek *+Uk*

† ETü yer ve alet adları yapan *+gAk* eki sözkonusu olamaz.

›› yapraklan-

yaptırım [YTü: Fel 1942] *¯yaptırım = Müeyyide = Sanction* || < ***TTü*** *yaptır- +Im* → YAP-

yar|mak [ETü: IrkB <900] *adığın karnı ¯yarılmış, toŋuzuŋ azıgı sınmış* [ayının karnı yarılmış, domuzun dişi kırılmış] | [ETü: Kaş 1073] *tapuġ taş yarar taş başığ ¯yarar* <hizmetçi taş yarar, taş başı yarar – atasözü> | yardır- <gayretle yapmak (argo)> [EkşiS 2001] *ders ¯yardırıyorum (çalışıyorum), icqda ¯yardırıyorum (yazışıyorum), yoldayım ¯yardırıyorum (geliyorum), sözlükte ¯yardırıyorum (entry giriyorum)* || << ***ETü*** *ar-/yar-* uzunlamasına kesmek, yarmak ≈ ***ETü*** *ır-/yır-* a.a.

† ***ETü*** *ar-, yar-, ır-, yır-* "yarmak, kesmek" fiilleri eşdeğerdir.

›› çam yarması, karnıyarık, yardır-, yarık, yarıl-, yarılgan, yarına

← ARK[1] (KARIK), IRMAK, IRMİK, YARA, YARGI (YARGIÇ, YARGITAY), YARIM (YARIMADA), YARIŞ-, YARLIK, YIRT- (YIRTICI, YIRTMAÇ)

yar[1] [ETü: Kaş 1073] *¯yār <nehir kenarındaki dik yamaç, falez>* || << ***ETü*** *yār* dik yamaç

yar[2] [Yun <1320] *Yunus şikâyet eyleme ¯yārdan cefâ gördüm deyü* || ~ ***Fa*** *yār* يار yardımcı, arkadaş, dost << ***OFa*** *ayār/ayyār/adyavār* a.a. ≈ ***Ave*** *aidyū-* yardım << ***İr*** **adyāva-bara-* yardım-getiren

← BAHTİYAR, ŞEHRİYAR, YARAN, YARDAKÇI, YARDIM (YARBAY, YARICI), YAVER, ZÜLFİYAR

yara [Kıp: CodC 1303] *interficio - Tr: ¯yara etarmen, ¯yara ettin* | [Çağ: Pav <1500] *¯yara: plaie, blessure* | [Men 1680] *¯yara & ¯yare (...) ¯yaralamak (...) ¯yaralu* || << ***OTü*** *yara* < ***ETü*** *yar-* kesmek *+A* → YAR-

† *+A* ekinin işlevi belirsizdir. ETü zarf yapan *+A* eki sözkonusu değildir.

›› yarala-, yaralan-, yaralı, yare

yara|mak [ETü: UyY 759] *yeme ¯yaramatın yağıdu ermiş* [ve yaramaz düşmanca idiler] | [ETü: Kaş 1073] *ata tonı oğulka ¯yarasa atasın tilemes* <babanın giysisi oğula uysa babasını istemez – atasözü> *(...) ¯yarandı* <kendi-

Levent Şahverdi Arşivi

ni uygun kıldı, uygun göründü> *(...)* ¯*yaraşdı* <birbiriyle uyuştu> *(...)* ¯*yarattı* <uydurdu> | [Kıp: CodC 1303] *abhominabile* [hayırsız] - ¯*jaramas* | [Aht 1545] *şerr: Zıddül ḫayr, yaʿni* ¯*yaramazlık.* || << ***ETü*** *yara-* uymak, yakışmak < ***ETü*** **yar* uygun? yakın? *+(g)A-*

† Karş. ***Moğ*** *caru-* "yararlanmak, kullanmak, istihdam etmek".

›› yaramaz, yaramazlık, yaran-, yarayışlı

← YARAK (DALYARAK), YARAR, YARAŞ-, YARAT- (YARATIK)

yarabbi ~ ***Ar*** *yā rabbī* يا ربّى ey rabbim → YA[2], RAB

yarak [ETü: Bud <1000] *sü sülep* ¯*yarık kedip* [ordu düzüp silah/zırh kuşanıp] | [ETü: Kaş 1073] ¯*yarık: ad-durūʿ wa'l-cewāşin* [zincir veya tabaka zırh] | [Fer <1451] *Kārvan ḫalkı hem* ¯*yaraklandılar* [silahlandılar, donandılar], *atlandılar, karşu durdılar, muḥkem ceng étdiler* | [KT 1900] ¯*yarak: Alet-i tenasül.* || << ***ETü*** *yarık* donanım, zırh, silah < ***ETü*** *yara-* *+Uk* → YARA-

† Güncel anlamı 18. yy.'dan itibaren türemiş olmalıdır. † ***Moğ*** *carag* "gereç, alet" Türkçeden alıntıdır.

← DALYARAK (DALLAMA)

yaran [Gül 1317] *kaçan irem dir idi* ¯*yārānlara / kim bu ḥāli muştulayam anlara* | [Enb-TS <1390] *var* ¯*yārenleründen yüz dalğuc iḫtiyār eyle.* || ~ ***Fa*** *yārān* یاران dost, arkadaş < ***Fa*** *yār* یار a.a. → YAR[2]

›› yaren, yarenlik

yarar "faydalı, yarayışlı (sıfat)" [Işk-TS 1398] ¯*Yarar söz ger eyidürlerse iksir* | [YTü: TDK1 1945] ¯*yarar: ... fayda.* || < ***TTü*** *yara-* *+()r* → YARA-

† TTü öteden beri sıfat olarak yaygınken Dil Devrimi döneminde "fayda" karşılığı isim olarak yeni kullanım kazanmıştır.

›› yararcı, yararlan-

yarasa [ETü: Kaş 1073] *aya* ¯*yarısğu* <yarasa (Çiğil lehçesi). Bazıları ¯yarısa/yerise der.> | [İdr 1312] ¯*yarasa* <Türkmen lehçesinde> | [Arg 1533] ¯*jarasár* [yarasar]: *pipistrello* || << ***ETü*** *yarsığu/yarasa* yarasa <? ***ETü*** *yarsı-* iğrenmek, tiksinmek *+gU*

›› yarasa adam

yaraş|mak [ETü: Man <900] *dindar kişige sewik köŋül* ¯*yaraşır* [uygundur] | [OTü: MEd y. 1300] *muvāfaḳat ḳılıştılar* = ¯*yaraştılar* [anlaştılar] *iş üze* || << ***ETü*** *yaraş-* birbirine uygun olmak, uyuşmak, anlaşmak < ***ETü*** *yara-* uymak *+lş-* → YARA-

›› yaraşık

yarat|mak "düzenlemek" [ETü: Or 735] *teŋri teg teŋri* ¯*yaratmış türük bilge kagan* [tanrı gibi, tanrıdan olmuş Türk Bilge K.] | "... donatmak" [ETü: İyiP <1000] *yétti kün turup kémi* ¯*yarattı* [yedi gün durup gemi donattı] | "... yoktan yaratmak" [Kıp: CodC 1303] *kökni yemi* ¯*jaratači ...* ¯*jaratkan* | [Men 1680] ¯*yaradıcı: ḫālık, Creator. (...)* ¯*yaradan: Creator.* | [LO 1876] ¯*yaradılış: Hilkat, cibillet, tabiat, bünye, fıtrat.* || << ***ETü*** *yarat-* uydurmak, düzenlemek < ***ETü*** *yara-* uymak *+lt-* → YARA-

† *Yaradan/yaradılış* biçimleri 17.-18. yy.'daki */d/ > /t/* ses değişimi öncesinden kalan arkaik biçimler olup özellikle dini bağlamda kullanılırlar.

›› yaradan, yaradana sığın-, yaradılış, yaratan, yaratıcı, yaratıcılık, yaratıl-, yaratılış, yaratım

← YARATIK

yaratık "mahluk" [YTü: Cum 1934] *güzel san'atler, en ileri* ¯*yaratık (mahluk) olan adam oğullarının uygurluğu (medeniyeti) için...* || < ***TTü*** *yarat-* *+Uk* → YARAT-

›› yaratıkla-, yaratıklandır-

yarbay "askeriyede albaydan düşük rütbe" [YTü: RG 1935] *Ordudaki rütbeler ve yeni karşılıkları (...) Kaymakam :* ¯*Yarbay* || < ***TTü*** *yardımcı albay* [abb.] → YARDIM, ALBAY

† *Yar+* öneki ***Fr*** *para-* karşılığı olarak Dil Devrimi döneminde sıkça kullanılmış, fakat daha sonra kullanımdan düşmüştür. Halen canlı olan tek türevi *yarbay* sözcüğüdür.

›› yarkurul, yarsuvat

yarda [HRemzi 1880] ¯*yarda: Metreden küçük ve arşından büyük bir nevi İngiltere ölçüsü olup elyevm burada bazı dükkân ve mağazalarda kullanılmaktadır.* || ~ ***İng*** *yard* 1. baston, direk, 2. bir uzunluk ölçüsü << ***Ger***

yardakçı [AşP 1330] *pādişāh ol meclisüŋ* ¯*yardehidür* | [LO 1876] ¯*yardak: Muavin, yamak. Hokkabaz* ¯*yardağı.* || < ***Fa*** *yār-dēh* یار دیه yardım eden, el veren § ***Fa*** *yār* یار el, kol + ***Fa*** *dādan, dēh-* دیه ,دادن vermek → YAR[2], +DAN[1]

yardım yārī [CodC 1303] *auxilium - Fa & Tr:* ¯*yari* | [MEd y. 1300] ¯*yārī biriştiler = biri birine arka boluştılar* [yardımlaştılar] | [Enb-TS <1390] *taŋrı katında* ¯*yardımlu ve nusratludur (...) ḳayşar'dan* ¯*yardın* یردن *diledi* | [GülM 1429] *devletüŋ* ¯*yārī kıldı* [şansın yardım etti] *(...) düşmenine* ¯*yārdım itmiş olur* | [LO 1876] ¯*yardım: Yarlık, sahabet, yaranma, medet, imdat...* || < ***OTü*** *yarıt-* yardım etmek, yarayışlı olmak *+lm* <? ***Fa*** *yārī* یاری yardım < ***Fa*** *yār* یار 1. el, kol, 2. dost, yardımcı → YAR[2]

† Karş. ***Fa*** *yārīdan* "yardım etmek", *yārīdih* "yardımcı". Farsça *yār* ve türevleri ile muhtemelen onun türevi olan Türkçe *yara-* "faydalı olmak" fiili her iki dilde erken dönemde kaynaşmışlardır.

›› sosyal yardım, yardımcı, yardımlaş-, yardımsever

← YARBAY, YARICI

yargı [Kıp: CodC 1303] ¯*jargu jararmen - Alm: ich richte* [yargılarım] *(...) iudico -* ¯*jargularmen,* ¯*jarguladim* † [Çağ: Pav <1500] ¯*yarġu: attaque d'un accusateur; contestation, dispute; plainte"* | [LO 1876] ¯*yarğu* یارغو: *fasl-ı dava. (...)* ¯*yarğıcı* یارغیجی *(...)* ¯*yarğılamak* یارغیلامق || << ***OTü*** *yarğu* mahkemelik ihtilaf, niza < ***ETü*** *yar-* kesmek, ikiye bölmek *+gU* → YAR-

† Anlam evrimi için karş. ***Lat*** *decidere* "1. yarmak, bıçakla kesmek, 2. hüküm vermek"; ***Aram*** פְּסַק *pəsaḳh* "1. yarmak, 2. yargılamak". † ***Moğ*** *cargu* "yargı, mahkeme" Türkçeden alıntı olabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

›› önyargı, önyargılı, yargıla-, yargılan-, yargısız infaz

← YARGIÇ, YARGITAY

yargıç "hakem" [YTü: Cum 1935] *Fenerbahçe'nin oynadığı oyunda ¯yargıç (hakem) bir Türk olduğu halde* | "hakim" [YTü: Cum 1945] *Sultanahmet Birinci Sulh Hukuk ¯yargıçlığından* ‖ < ***ETü*** *yar- +(g)lç* → YARGI

† ***TTü*** *yargı* adının kökü olduğu varsayılan ***ETü*** *yar-* fiilinden türev yapılmıştır.

yargıtay [YTü: Cum 1935] *Mahkemei temyiz = ¯yargutay = (Fr.) Cour de cassation* ‖ < ***TTü*** *yargı +tAy* → YARGI, KURULTAY

† Yeni Türkçe +tay eki ***Moğ*** *kurulday* sözcüğünden esinlenmiş ve 1935'te üretilen bir dizi kurum adında kullanılmıştır.

yarıcı yârîci "yardımcı" [OTü: Tefs <1300] || [AşP 1330] *zîrâ kim ¯yârîcisi Allah-durur* | [DS <1960] *¯yarıcı, ¯yaracu: Tarlayı ekip, ürünün yarısını alan ortak.* || < ***Fa*** *yârî* yardım *+çI* → YARDIM

† Kullanımda ***Tü*** *yarı* sözcüğüyle kontaminasyon görünür; ancak köken itibariyle *yarı* değil *yardım* ve *yar* ile akrabadır.

yarım [ETü: Kaş 1073] *almıla ¯yarımı* <elmanın yarısı> | yarı [OTü: Tefs <1300] *¯yarusında ya eksikrek ¯yarım tündin* [yarısında ya da gecenin yarısından biraz önce] | [LO 1876] *¯yarım yamalak* | yarımküre "Fr *hémisphere* karşılığı" [YTü: TDK1 1945] *¯yarımküre: İki eşit kısma bölünmüş bir kürenin her parçası.* || << ***ETü*** *yarım* yarına, yarılmış şeyin her parçası < ***ETü*** *yar-* kesme, bölme *+Im* → YAR-

† Eş anlamlı *yarı* biçimi 13. yy.'dan itibaren tüm lehçelerde mevcuttur. Karş. ***Moğ*** *cagura* "orta" ve *cagurma* "yarım, bitmemiş".

›› gece yarısı, iri yarı, yarı, yarı açık cezaevi, yarı final, yarı yarıya, yarıçap, yarıla-, yarım ağız, yarım kal-, yarım küre, yarım saat, yarım yamalak, yarımada, yarımca, yarımşar, yarıyıl

← YARIMADA

yarımada [YTü: CepK 1935] *¯yarımada = Şibih cezire = Presqu'île* → YARIM, ADA

yarın "sabah" [ETü: IrkB <900] *¯yarın kiçe altun örgin üze olurupan* [sabah gece altın taht üzerine oturarak] | [ETü: Kaş 1073] *¯yarudı* <güneş doğdu. Karanlık bir yerin aydınlanması için de kullanılır.> *(...) ¯yaruk yér* <aydınlık yer> | <...ertesi gün> [AtH <1250 (1444)] *bu kün bar ¯yarın yok bu dunyâ nenî* [bugün var yarın yok bu dünya malı] || << ***ETü*** *yarın* sabah, gün doğumu, gündüz < ***ETü*** *yaru-* ışımak, aydınlanmak *+(I)n* → IŞI-

† "Gün" ve "sonraki gün" ilişkisi için karş. ***Ar*** *bukra,* ***İsp*** *mañana,* ***İng*** *morrow* 1. "gün doğumu", 2. "yarınki gün". † ***Moğ*** *narun* "güneş" eşdeğerdir.

yarış|mak [ETü: Kaş 1073] *ol anıŋ birle at ¯yarışdı* <onunla at yarıştırdı>, *ol anıŋ birle tawar ¯yarışdı* <onunla mal paylaştı> | [ETü: Kaş 1073] *¯yarış* <at yarışı; bir malın iki kişi arasında bölüşülmesi> || << ***ETü*** *yarış-* 1. bölüşmek, 2. müsabaka etmek < ***ETü*** *yar-* kesmek, karar vermek *+Iş-* → YAR-

† *Yarış* adında *+Iş* fiil adı eki, *yarış-* fiilinde ise *+Iş-* işteşlik eki söz konusudur.

›› at yarışı, sidik yarışı, yarış, yarışçı, yarışma, yarışmacı, yarıştır-

yarka [<1930] ‖ ~ ***Bul*** *yarka* piliç, genç tavuk

yarlık [ETü: Man <900] *biz teŋri ¯yarlığın adruk kılmas* [tanrının buyruğundan ayrı kılmayız] | [LO 1876] *¯yarlığ: Menşur, ferman.* || << ***ETü*** *yarlığ/yarlık* hüküm, hakan fermanı <? ***ETü*** *yar-* bölmek *+IIk* → YAR-

† ◦Claus 966, ◦Erdal 1.462 başka dilden alıntı ihtimali üzerinde dursalar da, *yargı* ve *yarış* gibi, "kesmek, karar vermek, decide" anlamında *yar-* fiilinden türemiş olması olasılığı gözardı edilemez. † ***Moğ*** *carlig* "ferman" Türkçeden alıntıdır.

yarpuz [ETü: Kaş 1073] *¯yarpuz: al-ḥabaḳ* [kokulu bir bitki] | [Yad <1421?] *ḥâcet olursa dağ ¯yarpuzun katalar ve râziyane toχmı ve kerefs toχmı* || << ***ETü*** *yarpuz* ıtırlı bir ot, nane veya kekik veya mercanköşk

yas [ETü: Kaş 1073] *¯yâs: al-waḏîʿa wa'l-χusrân* <kayıp ve hüsran> *(...) ¯yâs: al-mawt wa'l-halâk* <ölüm ve helak - Oğuzca. Böylece:> *anıŋ oğlı ¯yas oldı* <onun oğlu öldü> | [Kıp: İdr 1312] *¯yâs: al-ʿazâ* <eza, üzüntü> || << ***ETü*** *yâs* ölüm, kayıp, hüsran

›› yas tut-, yaslı

yasa [OTü: Tefs <1300] *¯yasaġ* [kanun] | [Nim-TS 1540] *¯yasa* [Fa.]*: Harezm dilinde hükm-i pâdişâhdur ve ḳânûn-nâme-i Cengiz χandur, memleket tedbîrinde.* | [YTü: Cum 1932] *Türk Ocakları'nın ... 20 senelik çalışma randımanı 'Kurultay, ¯yasa, kutlu, günaydın, tünaydın'ı aşamadı.* ‖ ~ ***Moğ*** *yasaġ* kanun < ***Moğ*** *yasa-* düzenlemek, kanun koymak → YASA-

† *Yasak* sözcüğünün varyant yazımıdır. Cumhuriyet öncesi devirde TTü "yasak, memnu" anlamında korunmuş iken, Dil Devrimi döneminde farklı yazımla "kanun" anlamında yeniden kullanıma sokuldu.

›› yasalaş-, yasalaştır-

← ANAYASA, YASAK, YASAL

yasa|mak [Yun <1320] *cümle ʿâlemler üstine χayr u şerri sen ¯yasadun* | "yapmak" [Çağ: Nev <1500] *nergis alur olsa bâdedin kâm / nânenc tirisindin ¯yasar câm* [nergis şaraptan zevk alsa, portakal kabuğundan kadeh yapar] | [YTü: CepK 1935] *¯yasamak = 1. Tanzim etmek; 2. Teşri etmek, taknin etmek = Légiférer* || ~ ***Moğ*** *yasa-* düzenlemek, imal etmek

† TTü yazı dilinde kullanımdan düşmüş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde yeniden canlandırılmıştır.

›› yasama, yasavul

← YASA (ANAYASA, YASAK, YASAL)

yasak [OTü: Tefs <1300] *¯yasaġ* [Cengiz Han kanunu] | [KadıB 1398] *¯yasakun farżdur boynuma benüm* | [LO 1876] *¯yasak: Aslı ¯yasağ. Nizam, tenbih, men ve zecr. ¯Yasağ-ı Çengiz, ¯Yasağ-ı Temür.* || ~ ***Moğ*** *ya-*

Levent Şahverdi Arşivi

sak/yasaġ kanun, özellikle Cengiz Han kanunu → YASA

›› yasakçı, yasakla-, yassah

yasal [YTü: TDK6 1974] ¯*yasal: Yasalara uygun, kanunî.* || < ***TTü*** *yasa* +*Al* → YASA

›› anayasal, yasallaş-, yasallık

yasemin [SN 1354] *benefşe gül ü sūsen ü* ¯*yāsemen* || ~ ***Fa*** *yāsaman/yāsamīn* یاسمن/یاسمین güzel kokulu çiçekleri olan bir bitki, jasminum fruticans << ***OFa*** *yāsmīn/yāsmīk* a.a.

† ***Erm*** *yasmik* > *hasmig* յասմիկ (a.a.) Orta Fars-çadan alıntıdır.

yasin "Kuran'da bir sure" [<1400] || ~ ***Ar*** *yā sīn* یا سین Y ve S harfleri, Kuran'da bu harflerle başlayan sure → SIN[1]

yasla|mak [ETü: Kaş 1073] *ol* ¯*yasıladı neŋi* <bir şeyi yaydı, tıpkı sofrada açılan hamur gibi>, *ol sözüg* ¯*yasıladı* <sözü *ima etmeksizin açıkça söyledi*> || << ***ETü*** *yasılā-* yassıltmak, yaymak, açmak < ***ETü*** *yası* yassı, yayık +*lA-* → YASSI

›› yaslan-

yassı [ETü: Kaş 1073] ¯*yası neŋ: al-ʿarīḍ* [yassı, enli, yatay] | [Kıp: İdr 1312] ¯*yassı: aṣ-ṣafīḥ* [yassı, tabaka şeklinde] || << ***ETü*** *yası* yassı < ***ETü*** *yas-* yaymak, açmak +*l(g)* → YAZ-[2]

† Ünsüz ikizleşmesi belki aynı sözcüğün varyantı olan *yazı* biçiminden ayırt etme kaygısıyla.

›› yassıl-, yassılt-

← YASLA-

yastık [ETü: Kaş 1073] ¯*yastuk* <yastık> | [Men 1680] ¯*yastük* || << ***ETü*** *yastuk* «yassıltılmış şey», 1. sikke, özellikle büyük boy Çin parası, 2. yastık < ***ETü*** **yasıt-* yassıltmak +*Uk* < ***ETü*** *yas-* açmak, yaymak, yazmak +*lt-* → YAZ-[2]

›› hava yastığı

yaş[1] "gözyaşı" [ETü: Or 735] *közde* ¯*yaş kelser tıda könülde sıgıt kelser* [gözden yaş gelse gönülden ağıt gelse] | "... taze, yeşil" [ETü: IrkB <900] *tarıġ bişdi,* ¯*yaş ot ündi* [ekin olgunlaştı, yaş ot yetişti] | "... yeşillik" [ETü: Kaş 1073] ¯*yāş* <... *yenilebilen yeşil yapraklı bitkiler*> || << ***ETü*** *yaş* 1. taze, yeşil (bitki), yeşillik, 2. nem, ıslaklık, 3. göz yaşı << ***ETü*** **ñaş*

† Anlam yelpazesi için karş. ***Fa*** *tar* "1. taze, yeşil (bitki), 2. nem, ter". † ***Moğ*** *nasu(n)* "yeşillik, yaşam birimi" biçimi, Erken ETü *ñaş* biçimine işaret eder.

›› gözyaşı, yaş üzüm, yaşlık

← YAŞ[2] (YAŞIT), YAŞA- (YAŞAM, YAŞANTI), YAŞAR- (YEŞER-), YAZ (YAYLA), YEŞİL

yaş[2] [ETü: Or 735] *yeti yigirmi* ¯*yaşıma* [17 yaşıma] || << ***ETü*** *yaş* yaşam birimi ≈ ***ETü*** *yaş* taze, canlı, yeşil (bitki) → YAŞ[1]

† ***ETü*** *yaşa-* fiili "yeşermek, (bitki) canlanmak" anlamından evrildiğine göre, burada kastedilen şey "yeşerme dönemi, ilkbahar" olmalıdır. Karş. YAZ. *Ömrünün x'inci baharı* deyimi halen kullanılır.

›› yaş baş, yaş günü, yaşlan-, yaşlı

← YAŞIT

yaşa|mak "a.a." [ETü: Or 735] *öd teŋri* ¯*yaşar kişi oglı kop ölgeli törümiş* [Zaman tanrısı yaşayan kişi oğlunu hep ölümlü yaratmış] | [ETü: Kut 1069] *kişi könli bağ ol,* ¯*yaşarġu suvı bu begler sözi* [kişi gönlü bir bahçedir, onu yaşatan/yeşerten su bu beyler sözü] || << ***ETü*** *yaşa-* yeşermek, canlanmak, canlı olmak < ***ETü*** *yaş* yeşil, canlı +*(g)A-* → YAŞ[1]

›› yaşa, yaşan-, yaşasın, yaşat-

← YAŞAM, YAŞANTI

yaşam [YTü: TDK5 1969] ¯*yaşam: Ömür, hayat.* || < ***TTü*** *yaşa-* +*Im* → YAŞA-

›› yaşamsal

yaşantı "deneyim, tecrübe" [YTü: Cum 1957] *Özdemir Nutku'nun 'Bölük* ¯*Yaşantı' adlı şiir kitabında* || < ***TTü*** *yaşan-* +*(In)tI* → YAŞA-

† ***Alm*** *Erlebnis* ve ***İng*** *experience* karşılığı olarak 1950 dolayında Macit Gökberk'in türettiği söylenen sözcüktür. 1960 dolayında popülerleşmiş, hemen akabinde "yaşam, ömür" anlamında kullanımı ağır basmıştır.

yaşar|mak [ETü: Kaş 1073] *ot* ¯*yaşardı (...) yaġmur otuġ* ¯*yaşarttı* || << ***ETü*** *yaşar-* nemlenmek, yeşillenmek < ***ETü*** *yaş* nemli, yeşil +*(g)Ar-* → YAŞ[1]

† YEŞER- fiilinin anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır. Renk adlarına özgü olan +*Ar-* ekiyle türetilmiştir.

›› yaşart-

← YEŞER-

yaşıt [LO 1876] ¯*yaşıt: Hem-sāl, hem-sin.* || < ***TTü*** *yaş* +*Ut* → YAŞ[2]

† Ada eklenen +*It* ekinin işlevi açık değildir.

yaşmak [ETü: Kaş 1073] *ol meni körüp* ¯*yaşdı* <beni görüp saklandı> | [Kıp: İdr 1312] ¯*yaşmak* <*bir nevi yüz örtüsü*> || << ***OTü*** *yaşmak* yüz örtüsü < ***ETü*** *yaş-* saklanmak +*(A)mAk*

yat [T&S 1892] *Yacht* [Fr.]: ¯*yat, yarış ya tenezzüh yelken gemisi.* || ~ ***İng*** *yacht* seyir teknesi < ***Hol*** *jachtschip* avcı teknesi < ***Hol*** *jagen* av, takip

yat|mak [ETü: Or 735] *yurtda* ¯*yatu kalur erti* [çadırda yatıp kalkar idi] | [ETü: Kaş 1073] *ol tonuġ künke* ¯*yattı* <giysiyi güneşe serdi. Aslı ¯*yaḍtı* olup benzeşmeye maruz kalmıştır.>, *er* ¯*yattı* <adam yatıp uyudu> *(...) ol anı* ¯*yatġırdı* <onu yere uzandırdı ve uyuttu> | hacıyatmaz [LO 1876] ¯*yatışmak,* ¯*yatıştırmak (...)* ¯*hacıyatmaz: Maruf devrilmez oyuncak.* | yatılı [YTü: TDK1 1945] ¯*yatılı: 1. Geceleri de barındıran (*¯*Yatılı okul). 2. Gecelen de orada kalıp yatan (Siz okulda* ¯*yatılı mısınız?)* | çekyat [Mil 1985] ¯*Çekyat Dallas iki koltuk bir kanepe takım* || << ***ETü*** *yat-* 1. yaymak, sermek [geçişli f.], 2. uyumak [geçişsiz f.] <? ***ETü*** *yad-* yaymak, sermek, açmak +*lt-* → YAY-

† Esasen geçişli fiil üretme eki olan +*It-* ekinin geçişsiz fiil üretmesi son derece şaşırtıcıdır. Kaşgarî, *yaḍ-* fiilinin geçmiş zaman biçiminden evrilmiş olduğunu savunur (*yaḍtı* > yattı).

Levent Şahverdi Arşivi

›› çekyat, gece yatısı, yat borusu, yatar daire, yatı, yatık, yatık Emine, yatıl-, yatılı, yatır-, yatış-, yatıştır-, yatıştırıcı, yatkın, yatkınlık

← YATAĞAN, YATAK, YATALAK, YATAY, YATIR, YATIRIM, YATSI

yatağan [Çağ: Pav <1500] *¯yatağan: sorte de coutelas; qui dort beaucoup* [bir tür hançer; çok yatan] || << ***OTü*** *yatağan* çok yatan, yatık < ***ETü*** *yat- +(g)An* → YAT-

† Muğla'nın Yatağan ilçesinin adı, Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın teknesinin adından esinlenmiştir.

yatak [ETü: Kaş 1073] *¯yatık* <Uyku. Ayrıca uyunan yer anlamında kullanılır.> | [DK <1400?] *Begler bindiler, aslan ¯yatağı üzerine geldiler, aslanı kaldurup oğlanı tutdular.* || ≈ ***ETü*** *yatık* yatılan yer < ***ETü*** *yat- +(g)Ak* → YAT-

›› aslan yatağı, döl yatağı, yatak odası, yatak yorgan, yatakhane, yataklı vagon, yataklık

yatalak [LO 1876] *¯yatalak: Alīl-mizac, esīr-i firaş.* || < ***TTü*** *yat- +AlAk* → YAT-

yatay "ufki" [YTü: Geom 1937] *"yatay çizgi", durgun suyun yüzeyince uzanan bir doğru çizgidir.* || < ***TTü*** *yat- +(g)Ay* → YAT-

† Atatürk'ün bulduğu rivayet edilen sözcüklerdendir.

›› yatay geçiş

yatır [EÇ <1683] *Bre ʿazīz, ne ¯yatırsuŋ* [ne yatarsın]*? şu ḥāli görsene* | [MMec 1929] *¯Yatır, türbelerde evliya diye tanınan ölülere denir.* || << ***TTü*** *yatır* yatar, yatıyor < ***TTü*** *yat- +()r* → YAT-

† 1933 tarihli Derleme Sözlüğünde Ege Bölgesi'nde İç Anadolu'nun Batı ve Kuzeyine yayılan alandaki halk ağızlarında tespit edilmiştir. İlk kez 1945'te sözlüğe girmiştir. † ***TTü*** *yatmak* fiilinin geniş zamanı yakın döneme dek /ı/ arasesiyle yapılırdı. Geniş zaman çekimli fiilden isim türetilmesi sıra dışıdır.

yatırım [YTü: TDK1 1945] *¯yatırı: Yatırılan para, tevdiat.* || < ***TTü*** *yatır- +Im* → YAT-

yatsı "beşinci namaz vakti" [Çağ: Rab 1310] *¯yatsığ namāzı vakti erdi* | [Kıp: Hex <1377] *¯yatġu* | [Fer <1451] *Çün ¯yatsu namāzına cemāʿat cemʿ oldılar* || < ***TTü*** *yat- +AsI* → YAT-

yavan [ETü: Bud <1000] *irig ¯yawġan köŋüllüg yek içgekniŋ köŋülin* [katı kötü gönüllü şeytanın gönlü] | "tatsız" [ETü: Kaş 1073] *¯yavġan āş* [et katılmamış yemek] || << ***ETü*** *yavġan* kötü, tatsız < ***ETü*** **yab(ı)- ? +(g)An* → YAVUZ

† ***Moğ*** *cabaġan* "kötü koku, tatsızlık" Türkçeden alıntıdır.

yavaş [ETü: UyTT <900] *tüzün ¯yavaş kılu yarlıkadı* [iyi huylu ve yumuşak başlı olmalarını emretti] | [ETü: Kaş 1073] *¯yavaş kişi: al-layyinu'l-cānibu'l-ḥalīm* [halim selim ve yumuşak huylu kişi] | [OTü: İMüh <1310] *¯yavaş: ṭayyibu'l-likā wa'ṭ-ṭabʿ* [yüzü ve huyu sevimli olan] | [Kıp: İdr 1312] *¯yavaş: sākinu'l-ẋalk* [sakin yaradılışlı] *(...) bu at ¯yavaşdur: sahlu'l-ẋuluk wa muʾaddab* [kolay tabiatlı ve edepli] || << ***ETü*** *yavaş* uslu, halim, munis, alçak gönüllü < ***ETü*** **yava-* uslanmak, yavaşlamak *+lş* <? ***ETü*** *yab yab* yavaş yavaş, mülayimce

›› yavaş yavaş, yavaşça, yavaşla-, yavaşlat-

yave [EÇ <1683] *Tokadlular Amasiyelüye rağmen* [karşı] *bir güne ¯yāve kelām ederler* | [Men 1680] *¯yāve: Amissus, perditus & inanis. (..) ¯yāve ¯söylemek* || ~ ***Fa*** *yāva* یاوه yersiz ve anlamsız (söz) < ***Fa*** *yāb* abes, boş, faydasız *+a* → YABAN

yaver [Sad 1574] *sulṭān-i dāver fuḳarāye ¯yāver* [yardımcı] *olup* | [LO 1876] *¯yāver-i harb: kumandan muavini. ¯Yāverān-i harb-i pādişāhī* || ~ ***Fa*** *yārvar/yāvar* یاور/یاور yardımcı → YAR[2]

›› seryaver, yaver git-

yavru [Kıp: KTerc 1343] *al-farχ* [Ar. kuş yavrusu]*: yaḳul ¯yavrı wa huwa bi't-turkmānī* [Türkmencede yavrı denir] | [Çağ: Pav <1500] *¯yavruk, ¯yavrı: petit des animaux* || << ***OTü*** *yavrığ* hayvanın küçüğü < ***ETü*** *yabrı-/yavrı-* kötüleşmek, güçten düşmek *+l(g)* < ***ETü*** *yabız* kötü *+l-* → YAVUZ

›› yavruağzı, yavrucak, yavrula-

yavşak[1] [ETü: Kaş 1073] *¯yaŋşak er* <geveze adam> | [MŞ <1400] *eger sakıskan* [saksağan] *kanın kurudalar ve gülāb ile yoğuralar, her kime ki yidirseler çok sözlü ve ¯yaŋşak ola* | << ***ETü*** *yaŋşak* konuşkan, geveze < ***ETü*** *yaŋşa-* konuşmak, gürültü etmek *+Uk*

›› yavşa-

yavşak[2] [Kıp: İdr 1312] *¯yavşak: şufāru'l-ḳaml* [bit yavrusu] | yavşı [Bayt-TS <1347] *oğlancuklarda ve koyunda olan kene ve ¯yavsılara dürtseler gidere* || << ***OTü*** *yafşak/yavşak* bit yavrusu < ***ETü*** *yapış- +(g)Ak* → YAPIŞ-

† "Geveze" anlamına gelen *yaŋşak* sözcüğüyle yazım farkı 20. yy.'a dek korunmuştur.

yavşan [ETü: Kaş 1073] *¯yabçan* <pelin otu. ¯yawçan bir başka telaffuzudur.> | [LO 1876] *¯yavşan: Dikenli, batar şeyler. ¯Yavşan otu: şiyh, veronika. ¯Yavşan ağacı.* || << ***ETü*** *yabçan* acı bir ot, artemisia < ***ETü*** *yapış-* yapışmak → YAPIŞ-

† Artemisia bitkisi yapışkan olmakla beraber dikenli değildir. † Bazı sözlüklerde görülen veronica tanımı yanlıştır. ***Ar*** *şiyh* ve ***Fa*** *diramna*, artemisia karşılığıdır.

yavuklu [ETü: Kaş 1073] *¯yaġuk yer* <yakın yer>, *yak ¯yaġuk* <hısım akraba> | [OTü: MEd y. 1300] *¯yawukluk kılıştılar* [nişanlandılar] || < ***ETü*** *yaġuk* yakın, akraba, hısım *+ll(g)* < ***ETü*** *yak-* yaklaşmak, yakınlaşmak *+Uk* → YAK-[1]

← YAKIN, YAKLAŞ- (YAKLAŞIK)

yavuz [ETü: Or 735] *içre aşsız taşra tonsuz ¯yabız yablak bodında üze olurtım* [içle aşsız dışta donsuz yavuz yavlak budun üzere hüküm sürdüm] | [ETü: Kut 1069] *talu neŋ bolurda ¯yawız ne kerek* [iyisi varken kötüsü ne gerek] | [Men 1680] *¯yavuz: Atrox, malus, ferox, crudelis* [kötü, yabani, gaddar]. *¯Yavuz duʿa: bed duʿa.* | [LO

Levent Şahverdi Arşivi

1876] ¯*yavuz: Şedid, yaramaz, haşin* || << ***ETü*** *yabız/yavız* kötü

† Karş. ***ETü*** *yavlak* "kötü", *yaman* "kötü", *yanç* < **yawınç* "kötülük, suç", *yaral-* < **yawral-* "hata etmek", *yarınçık* < **yawrınçık* "kötü", *yaş* < **yawış* "zarar, ziyan". Belki *yaz-* < **yawız-* "hata etmek", *yazuk* < **yawzık* "günah".

← YAVAN, YAVRU, YOBAZ

yay [ETü: Kaş 1073] ¯*ya: al-ḳaws* | [Kıp: İdr 1312] ¯*ya: al-ḳaws* | [Men 1680] ¯*yay: ḳavs, kemān. (...)* ¯*yay çekmek* [germek] *(...)* ¯*yay yasmak* [gevşetmek] || << ***ETü*** *ya* a.a. → YAY-

† TTü sonseste 16. yy.'dan itibaren türeyen */y/* sesinin kaynağı açık değildir.

›› yay burcu, yaylan-, yaylı araba, yaylı sazlar

yay|mak [ETü: Man <900] *teŋri nomın* ¯*yaḍayın* [tanrı yasasını yayayım] | [ETü: İyiP <1000] *kü at tört buluŋa* ¯*yadıltı* [bu güzel ad dört yana yayıldı] | [ETü: Kaş 1073] *ol* ¯*yāḍtı neŋi ton künke* ¯*yaḍıldı* <giysi güneşe serildi> || << ***ETü*** *yād-* yaymak, sermek, açmak ≈ ***ETü*** *ya* yay

† ***ETü*** *yaz-, yas-, yat-* aynı fiilin varyant biçimleridir. İlk ikisi eş anlamlıdır; *yat-* ise derivatif bir geçişsiz anlam kazanmıştır. † ***Moğ*** *cada-* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› yaydır-, yaygı, yayıl-, yayılı, yayılım, yayılmacı, yayındır-, yayıntı

← YAT- (YATAĞAN, YATAK, YATALAK, YATAY, YATIR, YATIRIM, YATSI), YAY, YAYA, YAYGIN, YAYIM, YAYIN, YAYIN BALIĞI, YAYLIM, YAYVAN, YAZ-[2] (YASSI, YASTIK, YAZI[2])

yaya [ETü: Or 735] ¯*yadaġ süsin ikinti kün kop ölürtim* [yaya askerini ikinci gün hep öldürdüm] | [OTü: İMüh <1310] ¯*yadağ/yayaġ: ar-rācil* [piyade - elyazmasında ¯yadağ yazılmış, ¯yayağ olarak düzeltilmiştir] | [Fer <1451] ¯*yayak giderlermiş yolulmışlar, tāḳatları tak olmış kalmışlar.* | "piyade eri" [Tev 1555] *ve Anaṭolıda* ¯*yaya yazmak Orhan zamānından kaldı.* || << ***ETü*** *yadaġ* yürüyen, piyade < ***ETü*** *yad-* açmak, yaymak *+A* → YAY-

† Zarf ekiyle *yayan* biçimi yaygındır.

›› yaya geçidi, yaya yolu, yayak, yayan, yayan yapıldak

yaygara [Letaif-TS <1600] *ister fesād ḳavmı şalāh ehlini müdām / mağlūb idine kendözüne* ¯*yayḳara ile* | [LO 1876] ¯*yayġara: Velvele, girīv, bağrışma.* || < ***TTü*** **yaykır-* gürültü etmek, çınlatmak *+A* << ***ETü*** *aykır-* a.a. → HAYKIR-

† Karş. ***Özb*** *yoyna-*, Sarı Uygurca *yoyla-* "gürültü etmek, şarkı söylemek". † Karadeniz ağızlarında görülen *çayġara* "gürültülü su kaynağı" muhtemelen aynı sözcüğün varyantıdır.

yaygın [YTü: CepK 1935] ¯*yaygın* = *Münteşir* || < ***TTü*** *yay-* *+gIn* → YAY-

›› yaygınlaş-, yaygınlık

yayık [ETü: Kaş 1073] *ol suwda tonuġ* ¯*yaydı* <suda giysiyi çalkaladı> *(...)* ¯*yayık kişi* <kararsız, dönek, oynak kişi> | <çalkalayarak tereyağı yapma aygıtı> [Men 1680] ¯*yayık: Clava butyraria* || << ***ETü*** *yayık* oynak, çalkanan < ***ETü*** *yay-* çalkamak, sallamak *+Uk*

›› yayık ayranı

← YIKA-

yayım [YTü: TDK1 1945] ¯*yayım: ... neşriyat, neşir.* || < ***TTü*** *yay-* *+Im* → YAY-

›› yayımcı, yayımla-

yayın [YTü: CepK 1935] ¯*yayın* = *Neşriyat* | yayınevi [YTü: Cum 1938] *Türkiye gazetesi ve Türkiye* ¯*yayınevi sahibi* || < ***TTü*** *yay-* *+In* → YAY-

›› canlı yayın, yayın organı, yayıncı, yayınevi, yayınla-

yayın balığı [ETü: Kaş 1073] ¯*yaḍıŋ sūw* <yer üstünde yayılan sığ su> | [İdrH <1402] ¯*yayın balığı* || << ***ETü*** *yadıŋ* sığ su < ***ETü*** *yadın-* yayılmak *+I(g)* < ***ETü*** *yad-* yaymak *+In-* → YAY-

† "Sığ su balığı" anlamındadır.

yayla [ETü: IrkB <900] *yaşıl kaya* ¯*yaylaġım, kızıl kaya kışlaġım* || << ***ETü*** *yaylak/yaylaġ* yazlık konaklama yeri < ***ETü*** *yayla-* yaz geçirmek *+I(g)* < ***ETü*** *yay* yaz *+lA-* → YAZ

›› yaylacı

yaylım "yayla, otlak" [Anter-TS <1390] *atlar develer* ¯*yaylıma yayılmış* | "... seri halde top ve tüfek atışı" [Sel 1600] *aʿdā-i dīn üstüne kaç* ¯*yaylım yetişdüre-bilürler ise atalar* || < ***TTü*** *yayıl-* *+Im* → YAY-

yayvan [BK 1797] *çust* [Fa.] *(...) dar ve tıkazdır ki bol ve* ¯*yayvan muḳābilidir.* | [LO 1876] ¯*yayvan: Müfettah, mebsut* [yayılmış, gevşek]. *Ağzı* ¯*yayvan: Geveze.* || << ***TTü*** **yayğan* < ***TTü*** *yay-* *+(g)An* → YAY-

† *+vAn* eki mevcut değildir.

›› yayvanlaş-

yaz [ETü: Or 735] *kışın kıtayn tapa* ¯*yazın tatabı tapa süledim* [kışın Hitay tarafına yazın Tatabı tarafına sefer ettim] | [ETü: Kaş 1073] ¯*yāy* <ilkbahar> *(...)* ¯*yāz* <yaz> | [SVel <1320] *cihān imdi yüzünden* ¯*yaz u yaydur* || << ***ETü*** *yaz* ilkbahar / ***ETü*** *yay* yaz ≈ ***ETü*** *yaş* yeşerme, yeşillik → YAŞ[1]

›› pastırma yazı, yazın, yazlık

← YAYLA

yaz|mak[1] [ETü: Xuas <900] ¯*yazıntımız yaŋıltımız* [hata ettik yanıldık] *(..) yazuk* ¯*yazıntımız erse* [günah işledik ise] | [Oğ: Kaş 1073] *ol bitig* ¯*yazdı* <yazı yazdı – Oğuzca> *(...) ol sözinde* ¯*yazdı* <kelamında hata etti>, *ol keyikni* ¯*yazdı* <ava attığı ok inhiraf etti, ıskaladı> | [Kıp: KTerc 1343] *aktab* [Ar.]: *çızġıl wayaḳāl* ¯*yazġıl wa huwa bitturkmānī* [Kıpçakça 'çızmak' denir fakat Türkmenler 'yazmak' derler] || << ***ETü-O*** *yaz-* 1. hata etmek, sapmak, 2. (Oğuzca) yazı yazmak

† "Tahrif etmek, bozmak" anlamına gelen fiil 11. yy dolayında veya hemen öncesinde ***ETü*** *biti-* yerine genel kullanıma girmiştir. Anlam ilgisi için karş. ***Ar*** *ḥarafa* "tahrif etti, bozdu", *ḥarf* "yazı"; bkz. HARF. † Ayrıca karş. ***EYun*** *graphō*, ***Lat*** *scribo*, ***Ar*** *χaṭṭ* "1. sivri uçla kazımak, 2. yazı yazmak". Belki ***ETü*** *bi* "sivri uçlu alet" > *bi-*

Levent Şahverdi Arşivi

ti- "yazı yazmak". † *Çiz-* fiili köken ve anlam itibariyle eşdeğerdir.

›› el yazması, yazdır-, yazıcı, yazıl-, yazış-, yazma

← ÇİZ- (ÇİZELGE, ÇİZGİ, ÇİZİKTİR-, ÇİZME), YAZAR, YAZGI, YAZI[1], YAZIK, YAZILIM, YAZIM, YAZIN, YAZIT, YAZMA, YAZMAN

yaz|mak[2] [ETü: Kaş 1073] *ol tügün ¯yazdı* <düğüm açtı/çözdü> *(...) beg süsin ¯yasdı* <ordusunu dağıttı", *er yāsın ¯yasdı* "yayını gevşetti>, *çuvaç ¯yasdı* <çadır çözdü> | [Gül 1317] *müddaʿīnüŋ yayını ¯yasmak gerek / iki dillünüŋ dilini kesmek gerek* | [Yun <1320] *gel imdi miskin Yunus tamām yayını ¯yas* || << ***ETü*** *yaz-* açmak, yaymak, çözmek ≈ ***ETü*** *yas-* a.a. → YAY-

† ***ETü*** *yaḍ-* fiilinin varyantıdır. ***ETü*** *yas-* aynı fiilin varyant yazımıdır. † TTü yazı dilinden düşmüş olduğu halde Anadolu ağızlarında canlıdır; *yazma* ve *yazı* "ova" türevleri kullanılır. † "Yazı yazmak" anlamındaki eşsesli fiille etimolojik ilgisi muhtemelen yoktur.

›› yazıl-

← YASSI (YASLA-), YASTIK, YAZI[2]

yazar [ETü: Kaş 1073] *yazdı, ¯yazār, yazmak* | [YTü: CepK 1935] *¯yazar = Muharrir* → YAZ-[1]

† Meslek adı olarak kullanımı Yeni Türkçedir.

›› yazar kasa

yazgı [Ana 1932] *¯yazgı (Diyarbekir, G. Antep): ev sergisi, halı, kilim keçe.* | [YTü: Fel 1942] *¯yazgı = Kaza ve kader = Prédestination* || < ***TTü*** *yaz- +gU* → YAZ-[1]

›› yazgısal

yazı[1] [Kıp: İdr 1312] *¯yazu: al-kitāba* | [Çağ: Pav <1500] *¯yazu: écriture* || << ***OTü*** *yazığ* yazılan şey, yazı < ***ETü-O*** *yaz-* çizmek, yazı yazmak *+I(g)* → YAZ-[1]

›› çevriyazı, düzyazı, el yazısı, yazı tura, yazıhane, yazılı, yazısız

yazı[2] [ETü: Or 735] *Şantuŋ ¯yazıka tegi süledimiz* [Şantung ovasına dek savaştık] | [ETü: Kaş 1073] *¯yazı: al-faḍā* [geniş alan, ova] | [Selç 1423] *muḳābil kondı ol ¯yazıya leşker* [ordu o ovanın karşı tarafına kondu] || << ***ETü*** *yazı* ova, düzlük < ***ETü*** *yaz-* yaymak, sermek *+I(g)* → YAZ-[2]

† YASSI sözcüğünün kısmen anlam ayrışmasına uğramış varyantıdır. TTü yer adlarında yaygın olarak görüldüğü halde yazı dilinden düşmüştür.

›› yazı

yazık [ETü: Xuas <900] *¯yazukda boşunu ötünürbiz* [günahtan arınmaya dua ederiz] | [ETü: Kaş 1073] *öt tütünsüz bolmās yigit ¯yazuksuz bolmās* <ateş dumansız, delikanlı günahsız olmaz – atasözü> *(... ¯yazuklıġ* <günahkâr> | [Men 1680] *¯yazık: Günah, zeval & zevallü. (...) ¯yazıklar ¯olsün.* || << ***ETü*** *yazuk* hata, günah < ***ETü*** *yazın-* hata etmek, suç işlemek *+Uk* → YAZ-[1]

›› yazıklan-, yazıklar olsun

yazılım "software" [YTü: Mil 1976] *¯yazılım esasları, programlama dilleri, akış diyagramları* || < ***TTü*** *yazıl- +Im* → YAZ-[1]

yazım [YTü: TDK6 1974] *¯yazım: ... imla.* || < ***TTü*** *yaz- +Im* → YAZ-[1]

yazın [YTü: TDK5 1969] *¯yazın: Edebiyat.* || < ***TTü*** *yaz- +In* → YAZ-[1]

›› yazınsal

yazıt [YTü: CepK 1935] *¯yazıt = 1. Kitabe; 2. Kalem* || < ***TTü*** *yaz- +Ut* → YAZ-[1]

›› yazıtbilim

yazma [LO 1876] *¯yazma: Mutlaka el ile yazılmış basma değil ¯yazma kitap. ¯Yazma yemeni* [nakışlı baş örtüsü]. || < ***TTü*** *yaz-* yazı yazmak, nakış etmek → YAZ-[1]

›› yazmacı

yazman [YTü: CepK 1935] *¯yazman = Muharrir, edib* | [YTü: TDK1 1945] *¯yazman: ... kâtip.* || < ***TTü*** *yaz- +mAn* → YAZ-[1]

ye|mek [ETü: Or 735] *keyik ¯yiyü tabışgan ¯yéyü* [yaban hayvanı ve tavşan yiyerek] || << ***ETü*** *yé-/ye-* yemek

›› karıncayiyen, mirasyedi, yedir-, yenik, yiyecek

← İLEK (ÇİLEK), YEM, YEMEK, YEMİŞ (ÇEMİÇ)

yed [BV <1405] || ~ ***Ar*** *yadd* يَدّ [*#ydd* faʿl] el (≈ ***İbr/Aram*** *yad* יד [*#yd*] el ≈ ***Akad*** *iddu* (sağ ve sol) yan)

← VAZİYET[2], YEDİEMİN, ZİLYET

yed|mek [ETü: Kaş 1073] *¯ol at yétti* <ayı *ya da kör bir adamı beraberinde götürdü, kılavuzluk etti>* || << ***ETü*** *yét-* ardında götürmek, çekerek götürmek

›› yedil-

← YEDEK

yedek [ETü: Kaş 1073] *¯yetgek: al-ʿayba wa'r-rizma* [heybe ve bohça] || << ***ETü*** *yetgek* heybe, bohça < ***ETü*** *yet-* yedeğine almak, yanında götürmek *+(g)Ak* → YED-

›› yedek parça, yedek subay, yedekle-, yedekli

yedi [ETü: Or 735] *ıda taşda kalmışı kubranıp ¯yéti yüz boldı* [uzakta dışarıda kalmışı toplanıp yedi yüz oldu] || << ***ETü*** *yéti/yétti* 7

† Belki yedi bazlı bir sayı sisteminde "tamam" anlamında, *yetmek* fiilinden.

›› yedigen, yedinci, yedişer, yediveren, yediz

← YETMİŞ

yediemin [YOsm: TDK5 1969] *¯yediemin: Yasaca güvenilir kimse olarak seçilen kişi* || § ***Ar*** *yadd* يَدّ el + ***Ar*** *amīn* أمين güvenli → YED, EMİN

yegâne [Tezk 1341] *firāset ve siyāset içinde ¯yigâne-y-idi.* || ~ ***Fa*** *yagāna* يگانه biricik (≈ ***OFa*** *ēkānag* a.a.) < ***Fa*** *yak* يك bir *+āne* → YEK

yeğ [ETü: Or 735] *ötüken yışda ¯yég idi yok ermiş* [Ötüken ormanında daha iyi yer yok idi] || << ***ETü*** *yég* üstün, daha iyi

›› yeğ tut-, yeğle-, yeğrek

← YEĞİN, YEN-

yeğen [ETü: UyY 759] *χatun ¯yégeni Öz Bilge bü[..]in* [kraliçenin yeğeni Öz Bilge ?] || << ***ETü*** *yégen* kardeş çocuğu, torun

← YİĞİT

Levent Şahverdi Arşivi

yeğin [Anter-TS <1390] *yer yüzinde Anter'den ¯yegin* [üstün, kuvvetli] *ceng ider kimse yokdur* | [TDK1 1945] *¯yeğin: 1. Zorlu, şiddetli. 2. Baskın, üstün.* || < ***TTü*** *yeg* üstün *+(I)n* → YEĞ

›› yeğinleş-, yeğinlik

yeis [Sad 1574] *oğlanuŋ ḥayātından ¯yees idecek* [oğlanın hayatından ümidi kesince] || ~ ***Ar*** *ya's* يأس [*#yAs* fa'l msd.] umutsuzluk, vazgeçme < ***Ar*** *ya'isa* يئس umutsuzluğa kapıldı

← MEYUS

yek [AşP 1330] || ~ ***Fa*** *yak* يك bir << ***OFa*** *ēvak/ēyak* a.a. << ***EFa*** *aivaka-* tek, yalnız

›› yekcihet, yekdil, yekser, yekten, yekvücut

← ÇEYREK, PENÇİK, YEGÂNE, YEKDİĞER, YEKİN-, YEKNESAK, YEKPARE, YEKSAN, YEKTA, YOGA

yekdiğer [Men 1680] *¯yekdiger & ¯yekdīger: Invicem, unus alterus* || ~ ***Fa*** *yak dīger* يك ديگر biri diğeri, karşılıklı → YEK, DİĞER

yeke [MMem 1557] *gemilerüŋ dümenleri zabt olunmayub büyük ¯yekeler dakılub* || ~ ***OYun*** *iáki(on) oiákιov* [küç.] dümen sapı ~ ***EYun*** *oiaks oĭaĝ* a.a. *+akion*

yekin|mek [Kam 1800] *al-warḍ* [Ar.]: *Tavuk bir ¯ikinmekle* ايكنمك *yumurtlamak maᶜnāsındadır.* | [Ana 1932] *¯yekinmek: davranmak, hareketsizken birdenbire harekete gelmek, hızla kalkmak.* || <? ***TTü*** *yekin* birden < ***Fa*** *yak* bir *+(I)n* → YEK

yeknesak bir nesak "tek düze" [BK 1797] *yeksān* [Fa.]: *Bir üslup ve ¯bir ¯nesak üzere manasınadır ki bir düziye tabir olunur.* | [YOsm: MSait 1898] *sarayın manzara-i hariciyesinde ¯yeknesak olmaması* || § ***Fa*** *yak* يك bir + ***Ar*** *nasaḳ* نَسَق [*#nsḳ*] düzen, nizam (< ***Ar*** *nasaḳa* نَسَقَ dizdi) → YEK

† Servet-i Fünun dergisi çevresinin edebi ürünlerindendir.

yekpare [Sad 1574] *¯yekpāre billūr* || ~ ***Fa*** *yak-pāra* يك پاره bir parça, tümleşik → YEK, PARE

yeksan [AşP 1330] *aṣl içinde kamusı ¯yek-sān durur* [özünde tümü bir ve beraberdir] || ~ ***Fa*** *yaksān* يك سان bir gibi, beraber § ***Fa*** *yak* يك bir + ***Fa*** *sān* سان gibi, benzer → YEK, SANKI

›› yerle yeksan

yekta [Taz 1482] *varlığını bırağup ¯yektā olur* | [Sad 1574] *ol pādişāh-i ¯yektā* || ~ ***Fa*** *yaktā* يكتا 1. tek, yegâne, tekil, 2. Allah << ***OFa*** *ēyak-dāt* tek-yaratılmış, Zerdüşt inancında tanrılardan birinin sıfatı ≈ ***Ave*** *aevo-dāta-* a.a. → YEK

yekûn [Men 1680] *¯yekün: Enit. Summa (in computis).* [Eder. Hesapta toplam] || ~ ***Ar*** *yakūn* يكون [*#kwn* yaf'ul] eder, olur (geniş zaman üçüncü tekil şahıs) < ***Ar*** *kāna* كان idi, oldu → KEVN

← KEENLEMYEKÜN, TOPYEKÛN

yel [ETü: İyiP <1000] *korkınçığ ¯yel turur keme aktarılur ölür* [korkunç yel çıkar gemi devrilir ölür] | yel yeperek [Vasıf-TS <1824] *dikdiler ana da bir desti gidip ¯yel yeperek* || << ***ETü*** *yel* rüzgâr ≈ ***ETü*** *yel-* koşmak, acele etmek, çırpınmak, uçuşmak

›› akyel, karayel, sam yeli, yel yepelek, yellen-, yeller es-, yelli

← YEL- (YELDİRME, YELKEN, YELTEN-), YELEK (JILE), YELKOVAN, YELLOZ, YELPAZE

yel|mek [Kaş 1073] *atlıġ ¯yéldi "koşturdu, acele etti"* || ~ ***ETü*** *yel-* koşturmak, acele etmek, çırpınmak → YEL

† *Yel* "rüzgâr" adıyla yapısal ilişkisi varsa açık değildir.

›› yeldir-, yeldirik, yeleğen, yelgin

← YELDİRME, YELKEN, YELTEN-

yelda [ÖM 1437] *Acab mı yılda bir géce olur olsa ¯şeb-i ¯yeldā* || ~ ***Fa*** *şab-i yaldā* شب يلدا eski İran dininde Mithra'nın ve Hıristiyanlıkta İsa'nın doğum günü, 25 Aralık, noel ~ ***Aram*** *yaldā* ילדא [*#yld*] doğum, milad < ***Aram*** *yalad* ילד doğdu → VELET

← MİLAT

yeldirme [LO 1876] *¯yeldirme: Koşmak için giyilir dar yeldirme, ağ etekli bez, ferace.* || < ***TTü*** *yeldir-* yelde dalgalanmak, telaş etmek *+mA* < ***TTü*** *yel-* a.a. *+tUr-* → YEL-

† Anadolu ağızlarında *yelleme* (a.a.) biçimi görülür. ▫Dinç 4888.

›› yelleme

yele [ETü: Kaş 1073] *at ¯yālı: ᶜurfu'l-faras* | [ETü: İdr 1312] *¯yal: maᶜrafatu'l-faras* [at yelesi] | [CFürs 1501] *buş* [Fa.]: *At ¯yalısı* يالسى | [Men 1680] *¯yele* || ≈ ***ETü*** *yāl* at yelesi ≈ ***Fa*** *yāl/yal* يال/يل ense, yele

† 14. yy.'dan sonra türeyen *+A* takısının işlevi anlaşılamadı. † Karş. ***Moğ*** *calaga* "püskül, tepelik, kuş ibiği". Moğolca sözcük eğer Türkçeden alıntı ise **yalga* biçimini düşündürür.

yelek [DK <1400?] *üç ¯yelekli* [tüylü] *kayın oklar atıldı* | bağır yeleği "kolsuz mintan" [EÇ <1683] *kırmızı çukadan gümüş dügmelü ¯bağır yelegi geyüp Cezayir levendi gibi gezerler* | [LO 1876] *¯yelek: Kanadın büyük tüyleri, tüy kalem yaptıkları (..) rüzgâr alır mintan, kolsuz iç yeleği.* || << ***TTü*** *yelek* 1. yaprak, 2. kuş kanadı tüyü, telek < ***TTü*** *yel* rüzgâr, çırpıntı *+(g)Ak* → YEL

›› can yeleği, yelekçe

← JİLE

yelken [Kıp: İdr 1312] *¯yelken* | [AşP 1330] *bes gemi ol ¯yilken ile yol alur* || << ***OTü*** *yelken* yelken < ***OTü*** *yélke-* çırpınmak, uçuşmak *+(g)An* → YEL-

›› pupa yelken, yelkenli

yelkovan [SN 1354] *ara yirde bīçāre ¯yel kovduğun / başın dögdügün ü elin ovduğun (...) yigit oğlan iken olur ¯yel kovan* [boşta gezen] | [Kam 1800] *Hafif ve ¯yelkovan, ahmak ve nādān kimselere denir* | [LO 1876] *¯yelkovan: Yel ardınca giden serī kuş, bir nevᶜ martı. Saat ¯yelkovanı: İbre, fırıldak, boru ağzına konan fener.* || < ***TTü*** *yel koğ-* boşa emek sarfetmek, faydasız dolaşmak → YEL, KOV-

† "Saat ibresi" anlamı 18. yy.'da zuhur etmiş olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

yelloz [LO 1876] ~*yelloz: Fenalığa meyyal karı, rüzgâra uçan çapkın karı.* || < ***TTü*** *yel* rüzgâr +*oz* → YEL

yelpaze [OTü: MEd y. 1300] *yelpindi* ~*yelpise birle* [yelpaze ile yellendi] | [CFürs 1501] *bād-bāz* [Fa.]: ~*yelpeze ve mirvaḥa maʿnāsına.* || << ***OTü*** *yelpize* yelpaze < ***OTü*** *yelpi-/yelpir-* yellenmek, üfürmek → YEL

† Karş. ***TTü*** *yelpik* "astım, nefes darlığı" (▫TS 17.-19. yy), *yelpeme* (a.a., ▫DS). † Uzun *ā* ile *yelpāze* biçimi 18. yy.'dan sonra ***Fa*** *bādzan* "yelpaze" etkisiyle ortaya çıkmış olmalıdır.

›› yelpazelen-, yelpeme, yelpi-, yelpik, yelpir-, yelpiri

yelten|mek [AşP 1330] ʿ*ışkdur cümle ẋalkı* ~*yelteyen* [aşktır tüm yaratıkları harekete geçiren] | [Men 1680] ~*yeltemek,* ~*yelmek: Versare, commovere, concitare* [harekete geçirmek, tahrik etmek] *(...)* ~*yeltenmek: heves e.* || < ***TTü*** *yelte-* harekete geçirmek, koşturmak +*ln-* ≈ ***ETü*** *yeltür-* acele ettirmek, koşturmak < ***ETü*** *yel-* acele etmek, koşmak → YEL-

yelve "bir tür yırtıcı kuş" [EÇ <1683] *atmacalar ve deliceler ve* ~*yelveler velḥāsıl cümle yırtıcı bāz tāifesi*

yem [ETü: Bud <1000] *beg er* ~*yimin yiyin sakınsar sen* [beylere layık yemek yiyeyim diye düşünsen] | [ETü: Kaş 1073] ~*yém: al-ṭaʿam,* ~*yém keldür* <yiyecek getir>, *ot* ~*yém* <baharat> | [Men 1680] ~*yem* [özellikle at ve kuş yiyeceği] || << ***ETü*** *yém* yenen şey, yemek < ***ETü*** *yé-* +*lm* → YE-

›› yemle-, yemlik

yemek "yenen şey, aş" [Çağ: Rab 1310] *Zekeriyyā Meryemni olardın evige iltti, biyik yirde koydı,* ~*yimek içmek birdi.* || < ***ETü*** *yé-* +*(A)mAk* → YE-

›› yemekhane

yemeni "Yemen işi renkli basma kumaş" [CFürs 1501] || yemeniye "... bir tür ayakkabı" [EÇ <1683] *ayakları kefenden taşra* ~*yemeniyyeleriyle nümāyān olup durur* | [ŞSic 1816] *sahtiyandan papuş ve derlikli* ~*yemenī* | [LO 1876] *ayak* ~*yemenisi: başmak; çit baş* ~*yemenisi: çember.* || ~ ***Ar*** *yamanī* يمنى [nsb.] Yemen'e ait < ***Ar*** *yaman* يمن [*#ymn*] 1. sağ el, sağ taraf, 2. güney (gün doğumuna oranla sağ taraf), 3. Arabistan'ın güneyinde bir ülke, Yemen +*ī* → YEMİN

yemin "sağ" [Dan 1360] *Melik Gazi katına geldiler,* ~*yemīn ü yesār* [sağlı sollu] *oturdılar.* | "... yemin" [EÇ <1683] ~*yemīn-billāh ve kasem-tallāh ile* || ~ ***Ar*** *yamīn* يمين [*#ymn* faʿīl sf.] 1. sağ el, sağ taraf, güney, 2. sağ elini kaldırarak verilen ant (≈ ***Aram*** *yamīn* ימין a.a. ≈ ***İbr*** *yāmīn* ימין a.a. ≈ ***Akad*** *imnu* a.a.)

›› yemin billah, yeminli mali müşavir

← EMANET (AMAN, AMENNA, AMENTÜ, ÂMİN, EMİN, EMNİYET, İMAN, TEMİN), MAYMUN, MEYMENET, YEMENİ

yemiş [ETü: Man <900] *kaltı yaŋı* ~*yimişlik ev bark yaratırça* [nasıl yeni meyve bahçesi, ev bark yaratırsa] | [ETü: İyiP <1000] *edgü* ~*yimişig kuşlar artatır* [iyi yemişleri kuşlar talan eder] || << ***ETü*** *yémiş* yenebilir ürün, meyve < ***ETü*** *yé-* +*lş* → YE-

† Ek yapısı açık değildir. Muhtemelen tek açık heceyi telafi etmek için /m/ dolgu sesi kullanılmıştır.

›› kuruyemiş

← ÇEMİÇ

yemişen [ETü: Kaş 1073] ~*yımşān* <Kıpçak ülkesinde yetişen bir yabani meyve> | [Ana 1932] ~*yemişan (Van),* ~*yemişen (Bolu, G. Antep): bir ağaç.* || << ***ETü*** *yımşān* meyvesi yenen bir yaban ağacı, alıç?

yen|mek [Oğ: Kaş 1073] *er anı* ~*yeŋdi: ġalabahu* <Oğuzca ve Kıpçakça> || << ***ETü-OK*** *yeŋ-* üstün gelmek << ***ETü*** **yegin-* < ***ETü*** *yeg* üstün +*ln-* → YEĞ

›› yengi, yenil-, yenilgi, yeniş-

yen[1] [ETü: Kaş 1073] ~*yeŋ: al-kumm* [elbise kolu] || << ***ETü*** *yéŋ* elbise kolu

yen[2] [Bah 1924] ~*yen: İki şiling ve bir buçuk pens kıymetinde Japon parası.* || ~ ***Jap*** *yen* Japon para birimi ~ ***Çin*** *yüan* yuvarlak şey, para

yenge [ETü: Kaş 1073] ~*yeŋge* <erkek kardeşin karısı> || << ***ETü*** *yeŋge* ağabeyin veya dayının karısı

›› yengen

yengeç [Oğ: Kaş 1073] *as-saraṭān:* ~*yengeç - Oğuzcadır.* | [OTü: İMüh <1310] *as-saraṭān:* ~*lengeç* | [Kıp: Tuhf <1400] *saraṭān:* ~*ilengiş - Türkmenler buna 'kıskaş' derler.* || << ***ETü-O*** *yeŋgeç* kabuklu su hayvanı

† ETü sözcük *yan* adı veya *yan-* "geri gelmek" fiili ile ilgili olabilir; +*gAç* fiil eki ikinci olasılığa ağırlık verir. † Anadolu ağızlarında *ilengeç, yellengeç, gelengeç* vb. biçimleri görülür.

yeni [ETü: UyY 759] *ilki ay altı* ~*yaŋıka* [birinci ayın altıncı yeni gününde] | [ETü: Kaş 1073] ~*yaŋı neŋ: al-cadīd* [yeni şey] | [Men 1680] ~*yeŋiden: de novo (...)* ~*yeŋilik (...)* ~*yeŋilemek,* ~*yeŋiletmek* | [EÇ <1683] ~*yeŋi dünyā* [Amerika kıtası] | [TDK1 1945] ~*yenilikçi (...)* ~*yeniyetme: Yeniyetmelik çağında olan.* || << ***ETü*** *yaŋı* geri gelen, yeni ay, yeni <? ***ETü*** *yan-* geri gelmek → YANIT

† ***ETü*** *yan-* fiiliyle anlam bağı bariz olmakla birlikte sözcük yapısı açık değildir. † Karş. ***Moğ*** *yaŋi* "haber".

›› yeni bahar, yeni dünya, yeni yetme, yenice, yeniden, yenile-, yenileme, yenilen-, yenileş-, yenileşim, yenilet-, yenilik, yenilikçi, yepisyeni, yepyeni

← YENİÇERİ, YİNE

yeniçeri "yeni ordu" [FatK <1481] *evvelā vüzerā, andan soŋra kaḍı ʿaskerler, andan soŋra defterdārlar ve defterdārlardan aşağa* ~*yeŋiçeri ağası* → YENİ, ÇERİ[1]

yer [ETü: Or 735] *üze kök teŋri asra yagız* ~*yir kılındukda* [üstte mavi gök altta kara yer yaratıldığında] | [ETü: Kaş 1073] ~*yér: al-arḍ* <dünya, arz> *(...)* ~*yérdeş kişi* <hemşehri – Oğuzca> | yeryüzü [AşP 1330] *benī ādem ki dutdı* ~*yir* ~*yüzin* | [Men 1680] ~*yer altı,* ~*yer deprenmesi, dikiş* ~*yeri,* ~*yerine gelmek,* ~*yerine getürmek, ādem*

Levent Şahverdi Arşivi

~yerine komak | [LO 1876] ~yer elması, ~yer fıstığı, ~yeri yurdu belirsiz || << ***ETü*** *yér* yeryüzü, dünya, zemin

›› yer altı, yer çekimi, yer elması, yer fıstığı, yer kabuğu, yer küre, yer yer, yer yurt, yerbilim, yerçekimsiz, yerden bitme, yerey, yerinde, yerindelik, yerine getir-, yerini tut-, yerli, yerli malı, yerli yerinde, yersel, yersiz, yeryüzü

← YEREL, YERLEŞ- (YERLEŞKE)

yer|mek yerin- [ETü: İyiP <1000] *kaltı tigin uktı könli ~yerinti* [Prens bunu anlayınca yüreği burkuldu] | [ETü: Kaş 1073] *ol aşığ ~yerdi* <yemekten iğrendi>, *ol erig ~yerdi* <adamı ayıpladı – Oğuzca> | [AşP 1330] *ne ~yerinür dünyāde niʿmet içün / ne sevinür uçmağa raḥmet içün* || << ***ETü*** *yer-* beğenmemek, kötülemek

›› yerdir-, yerin-

← YERGİ

yerel [YTü: Fel 1942] ~*yerel = Mevzii = Local* || < ***TTü*** *yer +Al* → YER

† ***Fr*** *local* sözcüğünden çağrışım yoluyla türetildiği açıktır.

›› yerel yönetim, yerelleş-

yergi [YTü: CepK 1935] ~*yergi = 1. Hiciv, 2. Mezemmet, zem* || < ***TTü*** *yer- +gU* → YER-

yerleş|mek yerlen- "yerleşmek, yer edinmek" [Kel-TS <1347] *bir gölcük içinde iki kaz ~yerlenmiş-idi* | [Men 1680] ~*yerleşmek: Collocare se & stabiliri.* || < ***TTü*** *yer +lAş-* → YER

›› ürün yerleştirme, yerleşik, yerleşim, yerleştir-

← YERLEŞKE

yerleşke "kampüs" [YTü: Mil 1979] ~*yerleşkemizin çeşitli yerlerinde görevlendirilmek üzere teknik personel alınacaktır* || < ***TTü*** *yerleş- +gA* → YERLEŞ-

yesari [LO 1876] ~*yesārī:* [s]*olak.* ‖ ~ ***Ar*** *yasārī* يَسَارِى [*#ysr* nsb.] solak < ***Ar*** *yasār* يسار [faʿāl msd.] 1. talihli, kolay, 2. sol *+ī* < ***Ar*** *yasara* يَسَرَ rast geldi, kolay idi

† Arapça "sol" anlamına gelen asıl sözcük *şuʾm* olup, "şom, uğursuz" anlamını da taşır. *Yasār* sözcüğünün "sol" anlamında kullanılması hüsnü tabirdir.

yestehle|mek "pislemek, dışkılamak" [RisG 1720] *iki saat helada oturanlar ve helada basamak üzerine ~yestehleyenler* || < ***?***

yeşer|mek [ETü: Kaş 1073] *ot ~yaşardı (...) yağmur otuġ ~yaşarttı* ¦ [DK <1400?] *Kaba ağacuŋ kurumışıdı, ~yeşerdi āχır* ‖ << ***ETü*** *yaşar-* yeşillenmek < ***ETü*** *yaş* nemli, yeşil *+(g)Ar-* → YAŞAR-

yeşil [ETü: Kaş 1073] ~*yaşıl* <herhangi bir şeyin yeşil olanı. Parlak yeşile '~yap-yaşıl' denir.> | [AşP 1330] *kimse kim yazın ~yaşıl yaprak seve* | [RMim 1614] *Farisīde saχt sebz, Türkīde ~yemyeşil dirler.* | [Men 1680] ~*yeşillik (...)* ~*yeşilistān (...)* ~*yeşillenmek* | "... siyasette çevreci" [Mil 1980] *Alman ~Yeşillerin Bremen seçimlerinde ... dünyayı da şaşırtan bir başarı kazandıkları* || << ***ETü*** *yaşıl* yaş bitki rengi < ***ETü*** *yaş* körpe, taze, nemli, yeşil *+lI²* → YAŞ[1]

›› yemyeşil, yeşilci, yeşilimsi, yeşilimtrak, yeşillen-, yeşillik

yeşim [SN 1354] *Her eyvānda tururdı bir taχt u tāc / Kimi ~yeşm idi taχtınuŋ kimi ʿāc* | [MŞ <1400] *birer mısḳāl ~yeşb, aḳīḳ, birer direm incü buçuk direm firūzec* ‖ ~ ***Fa*** *yaşm/yaşb* يشم/يشب değerli bir taş, yeşim << ***EFa/OFa*** *yaşp* a.a. ≈ ***İbr/Aram*** *yaşpē* יַשְׁפֵּה a.a. ≈ ***Akad*** *yaşpū* a.a.

† ***EYun*** *iaspis* ἴασπις > ***İng*** *jasper* "yeşim taşı" bir Doğu dilinden alınmış olmalıdır.

yet|mek [ETü: UyY 759] *yiçe ertim Burġuda ~yetdim* | [ETü: Kaş 1073] *ol meni ~yétti* <bana? beni? Yakaladı>, *emdi anı kim ~yéter* <şimdi onu kim yakalar>, *andaġ süke kim ~yéter* <öyle orduyla kim başa çıkabilir> *(...) ~yétişti, ~yétrüldi, ~yétrüşti, ~yétsedi, ~yétsikti* | yetiş- <... (bitki, hayvan) olgunlaşmak> [Men 1680] ~*yetişmek: (...) maturum esse.* | yeni yetme [TDK1 1945] ~*yeniyetme, ~yeniyetmelik: Erinlikten erginliğe kadar olan hayat çağı.* || << ***ETü*** *yét-* 1. yakalamak, gücü yetmek [geçişli fiil], 2. yeter olmak [geçişsiz fiil]

›› yeni yetme, yeter, yeterince, yetin-, yetingen, yetiş-, yetişkin, yetiştir-, yetme, yetmez, yettir-

← YETENEK, YETERLİK, YETİ, YETKİ, YETKİN

yetenek [YTü: CepK 1935] ~*yetenek, yeterlik = Ehliyet, kabiliyet, kifayet* || < ***TTü*** *yet- +AnAk* → YET-

yeterlik [YTü: CepK 1935] ~*yeterlik: 1. Ehliyet, kabiliyet. 2. Kifayet* ‖ < ***TTü*** *yeter +lIk* → YET-

›› yeterli, yeterlilik, yetersiz, yetersizlik

yeti [YTü: Fel 1942] ~*yeti = Kuvve, meleke = Faculté* || < ***TTü*** *yet- +I(g)* → YET-

yetim "anasız, babasız" [Kut 1069] *çıġay tul ~yetim ḳıssa birse* [fakir dul yetim dilekçe verse] | "... tek ve benzersiz" [Men 1680] ~*yetīm: (..) in quovis genere singularis et incomparabilis, unicus, parem non habens. Dürri ~yetīm.* ‖ ~ ***Ar*** *yatīm* يتيم [*#ytm* faʿīl sf.] anasız veya babasız, tek ve benzersiz

›› yetimhane

← EYTAM

yetki "salahiyet" [YTü: Cum 1935] *Fransa Habeşistan işleri konusunda İtalya'ya açık ~yetke (salāhiyet) vermiştir.* | [YTü: CepK 1935] ~*yetki = Kifayet* || < ***TTü*** *yet- +gU* → YET-

›› yetke, yetkilendir-, yetkili, yetkisiz

yetkin "olgun" [Kara-TS <1700] *beş on türlü meyva gelir pazara / ~yetkini m'alırlar yoksa χamı mı* | [YTü: CepK 1935] ~*yetkinleşmek = Tekemmül etmek* || < ***TTü*** *yet- +gIn* → YET-

yetmiş [ETü: Or 735] *tirilip ~yetmiş er bolmış* [toplanıp yetmiş kişi oldu] || << ***ETü*** *yétmiş* 70 < ***ETü*** *yéti +mlş* → YEDİ

† *+mIş* eki için bkz. altmış.

›› yetmişer, yetmişinci

yevm [GülS 1391] || ~ ***Ar*** *yawm* يوم [*#ywm* faʿl] gün (≈ ***İbr/Aram*** *yōm* יוֹם a.a. ≈ ***Akad*** *ūmu* a.a.)

›› elyevm

← EYYAM (HEYAMOLA), YEVMİYE, YOM KİPPUR

Levent Şahverdi Arşivi

yevmiye [MMem 1557] ~*yevmī* [gündelik] *seksen akça ile* | [Men 1680] ~*yevmī faem.* ~*yevmīye: Quotidianus, diumus.* || ~ ***Ar*** *yawmī* يومي [nsb.] günlük, gündelik < ***Ar*** *yawm* يوم [#*ywm*] gün +*ī* → YEVM

›› yevmiye defteri, yevmiyeci

yezdan [CodC 1303] *kačan Christos toχde keldi friste* ~*iesdā* [haçan İsa doğdu geldi firişte-i yezdan (angelus Domini çevirisi)] || ~ ***Fa*** *yazdān* یزدان tanrı << ***OFa*** *yazatān* [çoğ.] tanrılar, tanrılar alemi ~ ***Ave*** *yazata* tanrı, kutsal varlık < ***Ave*** *yazaiti* tapınmak, adak sunmak << ***HAv*** **yag-* tapınmak

← YEZİDİ

Yezidi [Men 1680] ~*yezīdī: Sectator* [sapkın mezhepli] || <? ***OFa*** *yazad* Zerdüşt inancında kutsal varlık, tanrı ~ ***Ave*** *yazata* a.a. → YEZDAN

† Eski İran geleneğinde "tanrı" anlamına gelen *yezed* ile Şii/Türkmen geleneğinde kötüleme sözü olan *yezīd* sözcüklerinin hangisinden türetilmiş olduğu açık değildir. † *Êzîdî* aynı adın yeni Kürtçe imlaya göre yazımıdır.

›› Êzîdî

yezit [Men 1680] ~*yezīd: Maledictus, pessimus, dirus* [lanetli, zalim, şom] || ~ *öz Yezīd bin Muaviye* Kerbela'da Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sorumlu tutulan Emevi halifesi (h. 680-683) < ***Ar*** *yazīdu* يزيد [#*zyd*] artar < ***Ar*** *zāda* زاد arttı → ZİYADE

† Kullanımda (etimolojisi farklı olan) *Yezîdî/Êzîdî* terimiyle karışmışsa da, Şii ve Alevi çevrelerde eskiden beri halife Yezid'e atfen kullanılır. † Arapça kişi adı, ***Tü*** *Artuk* ve ***Lat*** *Augustus* eşdeğeridir.

yığ|mak [ETü: Or 735] ~*yığğıl tidi* ~*yıgmışı ben ertim* [(Türkleri) bir yere topla dedi, toplayan ben oldum] | [ETü: Kaş 1073] *ol meni aşka* ~*yığdı* <beni yemeğe alıkoydu>, *ol tarığ* ~*yığdı* <ekin yığını yaptı> || << ***ETü*** *yığ-* toplamak, küme yapmak

† ***ETü*** *yık-* fiilinin varyant biçimi olarak düşünülebilir.

›› yığdır-, yığıl-, yığıntı, yığış-

← YIĞIN, YIĞINAK, YIL-

yığın [ETü: Kaş 1073] <*toprak yığınına ise* ~*yığın toprak' denir ve bu ifade 'toprak* ~*yığdı' sözünden gelmektedir.*> || << ***ETü*** *yığın* yığıntı, özellikle toprak < ***ETü*** *yığ-* +*In* → YIĞ-

yığınak "küme, kalabalık" [DK <1400?] *Oğuz begleri birin birin gelüp* ~*yığanak olmağa başladı* | [YTü: CepK 1935] ~*yığınak = 1. Mecma; 2. Tecemmu* || < ***TTü*** *yığ-* +*AnAk* → YIĞ-

yık|mak [ETü: Bud <1000] *başın yérde* ~*yıkdı* [kesik başı yere indirdi/attı] || << ***ETü*** *yık-* aşağı indirmek, tahrip etmek

›› yıkıcı, yıkık, yıkıl-, yıkım, yıkıntı, yıktır-

yıka|mak [ETü: Kaş 1073] *suw* ~*yaykaldı* <su çalkandı/dalgalandı> | [Kıp: İdr 1312] ~*yaykadı: ġasala* <yıkadı> | [Men 1680] ~*yaykamak: yumak. Lavare.* | [LO 1876] ~*yıkamak: Aslı yaykamak. Mükerrer yumak, gusl, pak etmek.* || << ***ETü*** *yayka-* çalkalamak, çalkalayarak yıkamak < ***ETü*** *yayık* çalkalama +*(g)A-* < ***ETü*** *yay-* çalkalamak +*Uk* → YAYIK

† Aslen "çalkamak" anlamındayken modern dönemde ***TTü*** *arı-* fiilinin yerine geçmiştir.

›› yıkan-, yıkat-

yıl [ETü: Or 735] *men tokuz yigirmi* ~*yıl şad oluртım* [ben 19 yıl veliaht olarak hüküm sürdüm] | yılbaşı [LO 1876] ~*yılbaşı: sene-i cedide, sâl-i nev günü.* || << ***ETü*** *yıl*

† ***Moğ*** *cil* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

›› kırk yılda bir, yarıyıl, yıl, yıl dönümü, yılbaşı, yıllan-, yıllar yılı, yıllık, yüzyıl

yıl|mak [Kıp: İdr 1312] ~*yıwıldı: amtadda wa ṭāla namuwwan* [yere yığıldı ve boylu boyunca uzandı] | [Terc-TS <1461] *al-manʿ* [Ar.]: *Bir kimesneyi bir işden yığup ve* ~*yığlındurup* [yıldırıp] *işletmemek. (...) al-zacr* [Ar.]: *Yığmak ve* ~*yığlındurmak.* | [Çağ: Pav <1500] ~*yılmak: craindre* [korkmak] | [LO 1876] ~*yılgın: Korkmuş, sınmiş, ürkek; yapışkan. (...)* ~*yılık: Bir tarafa sırıtıp yayılmış, yapışmış."* || << ***ETü*** *yığıl-* yığılmak, geri durmak < ***ETü*** *yığ-* yığmak, men etmek +*Il-* → YIĞ-

† *Yığıl-* fiilinin 13. yy.'dan itibaren ses ve anlam değişikliğine uğramış varyantıdır.

›› yıldır-, yılgın

yılan [ETü: IrkB <900] *altun başlığ* ~*yılan men* [altın başlı yılanım ben] | [Kıp: İrşM 1387] ~*yılan* ~*balık* || << ***ETü*** *yılan* malum sürüngen

† ***ETü*** +*lan* eğer bir ek ise, kökün niteliği belirsizdir.

›› çıngıraklı yılan, gözlüklü yılan, karayılan, yılan balığı, yılan hikâyesi

← YILANKAVİ

yılankavi [Hay-TS 1427] ~*yılan kavın gayesi içine kosalar güve yemeye* | [LO 1876] ~*yılankavī: İvicadı* [büklümlü]. ~*Yılankavī nakış, yol.* || << ***TTü*** *yılan kavı* yılan gömleği < ***TTü*** *kav* (soyulmuş) deri, kabuk, kepek → YILAN, KAV[1]

† Türkçe isim tamlamasına Farsça/Arapça izafet eki eklenerek üretilmiş sıfattır.

yıldırım [ETü: Kaş 1073] ~*yaldrık neŋ* <*cilalanmış tunç kâse v.b. gibi parlayan nesne. Süslenmiş kadına da* ~*yaldrık êşler' denir. Her iki durumda zamme ile* ~*yuldrık/yoldrık denilebilir.*> | [Kıp: İdr 1312] ~*yuldurum* ~*yulduradı* <kıvılcım çaktı – Türkmencedir> | [SN 1354] *kılıc yalmanı nite kim* ~*ıldırım / neye uğrasa eyler idi yarım* | [Men 1680] ~*yıldıramak: Refulgere. (...)* ~*yıldırağan: Coruscans, refulgens. (...)* ~*yıldırım: Fulgur & fulmen.* || ≈ ***ETü*** *yaldrık/yuldrık* parlama, kıvılcım < ***ETü*** *yaldrı-/yuldrı-* parlamak +*Im* < ***ETü*** *yaldız/yulduz* parıltı, yıldız +*l-* → YILDIZ

›› yalbırda-, yaldıra-, yıldırım nikâh, yıldırım telgraf, yıldırımsavar

yıldız [ETü: ETY <900] *kamaġda erklig* ~*yultuz ermiş* [tümünden muktedir yıldız imiş] | [ETü: Kaş 1073] ~*yulduz: al-kawkab* | [Kıp: CodC 1303] *astrologus:* ~*yulduzči* [yulduzči] | [Fer <1451] *kenīzekler anı* ~*ılduzlar mâhı kaplar gibi kaplamışlar* | "... kuzey" [Pir

Levent Şahverdi Arşivi

1521] *ve şimal ¯yılduzı daχı (...) bahrîler pusolalarında gene ¯yılduz dérler* | "... ünlü sanatçı, star" [TDK1 1945] *¯yıldız (...) 4. Herkes tarafından sevilen ünlü sanatçı. Sinema ¯yıldızı.* || << ***ETü*** *yultuz/yulduz* yıldız → YALIM

† Karş. ***ETü*** *yula,* ***Moğ*** *zula* "ışık, kandil".

›› yıldız çiçeği

← YALDIZ, YILDIRIM

yılış|mak [ETü: Or 735] *¯yılışıg bodunka olurmadım* [rahatı yerinde? bir ulusa hükümdar olmadım] | [ETü: Kaş 1073] *suwlar kamuġ ¯yılışdı* <tüm sular ılındı> | [LO 1876] *¯yılışmak: Gevşeyip bed-hâl olmak. (...) ¯yılışık: Bulaşık, sırıtkan, cıvık.* || << ***ETü*** *yılış-* ılınmak, gevşemek, rahat olmak < ***ETü*** *yılı-* ılınmak, ısınmak *+lş-* → ILI-

† Karş. ***Moğ*** *nila-* "bulaştırmak, cıvık bir şey sürmek", *nilbusun* "tükürük, salya", *nilçagay* "1. yapışkan, cıvık, 2. cılız, ince, narin". Moğolca biçimler ***ETü*** *yılı-,* ****yılış*** ve ****yılışığ*** eşdeğeridir.

›› yılışık

yılkı [ETü: Or 735] *ol ¯yılkıg alıp igittim* [o at sürüsünü alıp besledim] | [ETü: Kaş 1073] *¯yılkı: al-bahâim* <dört ayaklı hayvan>, *al-dawâbb* <yük hayvanı>, *al-ḥaywân* <her türlü hayvan> | [DS <1960] *¯yılkı: 1. At sürüsü (...) 2. Başıboş dolaşan at, öküz vb. sürüsü.* || << ***ETü*** *yılkı* at sürüsü, at

† Türkçe kullanımdan düşmüş bir sözcük iken 1960'lardan sonra belki Cengiz Aytmatov çevirilerinin yardımıyla yeniden duyulmuştur.

yıpran|mak [ETü: Kaş 1073] *ton ¯opradı* [giysi eskidi] *(...) keŋ ton ¯opramas* [bol giysi eskimez] | [Çağ: Sang <1500] *¯öpremek, ¯öprenmek: kohne wa mundaris şudan* [eskiyip aşınmak] | [Ana 1932] *¯epirmek (Kayseri); ¯eprimek (Niğde, Cenubi Anadolu), ¯yeprimek (G. Antep, Birecik): yıpramak, eskimek, zayıflamak; elma armut yumuşamak"* | [TDK1 1945] *¯yıpramak, ¯yıpranmak: 1. Kumaş, halı, kâğıt (...) aşınıp eskimek. (...) 4. Kuvvetten düşmek.* || < ***ETü*** *opra-* (giysi) eskimek, aşınmak *+ln-* → EPRİ-

† *Epri-, opra-* ve *yıpra-* biçimlerinin herhangi biri Osmanlı dönemine ait sözlüklerde yer almaz. Cumhuriyetin ilk yıllarında yerel ağızlardan derlendiği varsayılabilir.

›› yıpranık, yıprat-

yır [ETü: Kaş 1073] *ol ¯yır yırladı <o türkü söyledi. Bu sözcük genellikle aşk duygularını anlatan güzelleri ifade etmek için kullanılır. ¯ır da denir.>* || << ***ETü*** *ır/yır* türkü

›› ır

← IRLA-

yırt|mak [ETü: Kaş 1073] *ol tonın ¯yırtı* <giysiyi yırttı> *(...) ¯yırtıldı (...) ¯yırtındı* | [DS <1930] *¯yartı, ¯yartlak, ¯yartmaç, ¯yartmak (...) ¯yırık, ¯yırım, ¯yırmak, ¯yırmık* || << ***ETü*** *yırt-* yırtmak, parçalamak < ***ETü*** *yır-/ır-* yarmak, kesmek *+lt-* → YAR-

† ***ETü*** *yar- > yart-* fiilinin varyantı veya zayıf biçimidir. ***TTü*** *yır-* basit biçimi (a.a.) Anadolu ağızlarında halen caridir.

›› yırtık, yırtık pırtık, yırtıl-, yırtın-, yırttır-

← YIRTICI, YIRTMAÇ

yırtıcı [SN 1354] *pes eylük bulıcak ne ādem ola / ki ¯yırtıcı ḥayvāndan alu kala* || < ***TTü*** *yırt- +çI* → YIRT-

›› yırtıcılık

yırtmaç [İdrH <1402] *¯yırtmac* || < ***TTü*** *yırt- +(A)mAç* → YIRT-

›› yırtmaçlı

yiğit [ETü: Bud <1000] *¯yigit igsiz sizinteg kiçig körtle urı* [cesur sağlıklı sizin gibi genç yakışıklı bir delikanlı] | [ETü: Kaş 1073] *¯yigit: al-şâbb min kulli şay* [her türün genci] || << ***ETü*** *yigit* genç, delikanlı <? ***ETü*** *yégen* kardeş çocuğu, torun *+lt* → YEĞEN

† Karş. ***Moğ*** *cigen* çoğ. *ciget* "kızın veya kızkardeşin çocuğu". *+n* ekiyle tekil ve *+t* ekiyle çoğul olan insan adları Moğolcada standarttır. En erken Türkçede benzer bir yapının bulunduğu varsayılabilir. † Karş. ***Kürd*** *torin* "1. yeğen, torun, 2. delikanlı, yiğit, özellikle soylu genç".

yine [ETü: Xuas <900] *tertrü ¯yana igideyü* [kötülükle ve yalanla] | [ETü: Kaş 1073] *¯yana* <geri dönme bildiren bir edat>, *¯yana keldim* <geri geldim> | [Kıp: Tuhf <1400] "kammā [Ar.] karşılığında Türkçede ¯yene, ¯gene ve yenile denir" | [Men 1680] *¯yine, ¯yene & ¯gene* || << ***ETü*** *yana* tekrar, yeniden < ***ETü*** *yan-* geri gelmek, dönmek *+A* → YENİ

† 14. yy.'dan itibaren kaydedilen ***TTü*** *gene/gine* biçimi, belki */yi/* çift seslisinin dissimilasyonundan türemiştir.

›› gene, yinele-, yinelen-

yirmi [ETü: Or 735] *¯yigirmi yaşıma Basmıl ıdıkut oguşum erti* || << ***ETü*** *yigirmi* 20

† *Yigirmi* yazımı 20. yy başına dek korunmuştur.

›› yirminci, yirmişer

yisa [LF 1556] *orta yelkenler bağlayub ve sereni ¯yisa eyleyüb* || ~ ***İt*** *issa* (direk, bayrak) kaldır! (▫LF §350) < ***İt*** *issare* kaldırmak ~ ***Ger***

† Ortak Germanik kökten karş. ***İng*** *hoise,* ***Alm*** *hissen* "bayrak veya direk kaldırmak".

yit|mek [ETü: Or 735] *kaganın ¯yitürü ıdmış* [kağanını yitirivermiş] | [ETü: Kaş 1073] *¯yitti (...) ¯yitürdi (...) ¯yitük* || << ***ETü*** *yit-* kaybolmak

›› yitik, yitim, yitir-

yiv [ETü: Kaş 1073] *¯yi* <giysinin dikişi. Bundan hareketle terziye ¯yiçi denir.> | [Terc-TS <1461] *ve daχı kaftanuŋ ¯yivini berk ve sık dikmek* | [LO 1876] *¯yiv: Çizik gibi ince oyuk yol.* || << ***ETü*** *yi* dikiş <<? ***ETü*** ****yig*** dikiş? → IĞ

† ETü *yi* biçimi kaydedilmiştir. Ancak TTü sözcük, ****yig*** biçimine işaret eder.

ylang ylang [Mil 1991] *portakal çiçeği suyu, ¯ylang-ylang yağı, kayısı çekirdeği yağı* || ~ ***İng*** *ylang ylang* çiçekleri parfümeride kullanılan bir Güneydoğu Asya ağacı, canangium odoratum ~ ***Tagalog*** *álang-álang* a.a.

† Filipin dillerinden.

Levent Şahverdi Arşivi

yobaz [LO 1876] ¯*yobaz: İri, zıpır adam, köylü, yaramaz. ¯Yobaz softa, ¯yobaz hizmetkâr.* || << ***TTü*** *yavız/yabız* kötü → YAVUZ

† Anadolu ağızlarından alınmış olması muhtemel olan sözcüğün İstanbul dilinde ilk kez 1875 dolayında birtakım siyasi gösteri ve yürüyüşler dolayısıyla popülerlik kazandığı anlaşılıyor.

›› yobazlık

yoga [Bah 1924] ¯*yoga: Zühd ü takva ve teemmülât ile ruh-i beşerin ruh-i ezel-i kâinata birleştiğini iddia eden Hintlilere mahsus bir mezhep.* || ~ ***İng*** *yoga* Hindistan'a özgü ruh ve beden eğitimi yöntemi ~ ***Sans*** *yóga* योग 1. birlik, birleşme, birleştirme, tevhid, 2. (işe) koşma, düzme, düzene koyma → YEK

yoğalt|mak [YTü: CepK 1935] ¯*yoğaltmak* = *İdam etmek* | [YTü: TDK1 1945] ¯*yoğaltmak: Kullanarak yok etmek; istihlak etmek* || < ***YTü*** *yoğal-* tükenmek *+lt-* < ***TTü*** *yok +Al-* → YOK

yoğun [ETü: Or 735] *agır taşıg ¯yogan ıg türük begler itip yaratıp kelürti* [agır taşı kalın agacı Türk begleri üretip yaratıp getirdi] | [ETü: Kaş 1073] ¯*yoğun <herhangi bir şeyin kaba ve şişkin olanı>* || << ***ETü*** *yoġun* kalın, kaba ≈ ***ETü*** *yoġur-* (hamur) kabartmak → YOĞUR-

† ETü sözcüğün yapısı açık değildir.

›› yoğun bakım, yoğunlaş-, yoğunluk

yoğur|mak [ETü: Kaş 1073] *ün ¯yoğruldı* <hamur yoğruldu>, *ol aŋar ün ¯yoğurttı <ona hamur yoğurttu>* || << ***ETü*** *yoġur-/yuġur-* hamur yoğurmak

† ***ETü*** *yoġun* "kalın" sıfatıyla semantik bağ muhtemel olmakla beraber yapısal ilişki karanlıktır. † Karş. ***Moğ*** *ciğura-* "hamur, mürekkep veya ilaç karmak".

›› yoğrul-

← YOĞUN, YOĞURT, YORGAN

yoğurt [ETü: Uy <1000] *saġuda ¯yuġrut birle kelürüp* [çanakta yoğurt ile getirip] | [ETü: Kaş 1073] ¯*yuġrut uḍıştı* <süt pıhtılaş(arak yoğurt oldu)>, ¯*yuġrut sütgerdi <yoğurt ayrışıp süt saldı>* || << ***ETü*** *yoġrut* katılaştırılmış süt ürünü < ***ETü*** *yoġur-* kabartmak, yoğunlaştırmak *+Ut* → YOĞUR-

† Karş. ***Moğ*** *cogug* "kurutulmuş yiyecek, tarhana?", *coğurı* "mahzen, kiler" < *coğu-* "toplamak, yığmak".

yok [ETü: Or 735] *ol süg anda ¯yok kıldım* [o orduyu orada yok ettim] | [ETü: Kaş 1073] ¯*yōḍtı, yōḍār, yōḍmak* <silmek, bozmak> *(...)* ¯*yoḍuldı, yoḍundı, yoḍuşdı (...)* ¯*yoḍut* <uğursuz> || << ***ETü*** *yōk* var değil < ***ETü*** *yod-* silmek, bozmak *+Uk*

† ***ETü*** */ḍ/* sesinin erken dönemden itibaren erozyona yatkın olduğu görülüyor. Aynı fiil halen Anadolu ağızlarında *yoy-* "tüketmek, tahrip etmek" şeklinde görülür. † ***Moğ*** *cobkura-* "yok olmak" biçimi, Türkçe ***yōkra-* eşdeğeridir.

›› yok sat-, yokluk, yokoluş, yoksa

← YOĞALT-, YOKLA-, YOKSUL, YOKSUN, YOZ

yokla|mak yoka- [Kab 1432] ¯*yokamak, parmak ile veyā el ile bir nesnenüŋ içinde ne var anı bilmek.* | [Sel 1600] ʿ*asker-i İslâma ¯yoklama* [denetim, sayım] *vardur* | [Men 1680] ¯*yoklamak: Palpare, probare, inquirere.* || < ***TTü*** *yok +lA-* → YOK

† Muhtemelen "var mı yok mu bakmak" anlamında. † ***ETü*** *yokla-* "yükselmek, yukarı çıkmak" fiili ile bağdaştırılması güçtür.

›› yoklama, yoklan-, yoklat-

yoksul [Kıp: CodC 1303] *pauper - Fa: darues - Tr: ¯yoksul* | [SVel <1320] *sen baysın u ben ¯yoχsul / sen begsin ü ben bir kul* || << ***OTü*** *yoksul* fakir < ***ETü*** *yok +sIl* → YOK

›› yoksullaş-, yoksulluk

yoksun [YTü: CepK 1935] ¯*yoksun* = *Mahrum* || < ***TTü*** *yok* → YOK

† Derleme Sözlüğü'nde *yoksun* sözcüğü "yoksul" anlamıyla Düzce'den, *yoksun-* fiili "yoksulluktan dem vurmak" anlamıyla Düzce ve Niğde'den alınmıştır. +sIn ekinin yapı ve işlevi meçhuldür. † Paralel yapıda olan *çoksun-* fiili, "çok görmek" anlamıyla 1936 yılına ait bir Çukurova ağıtında tespit edilmiştir. (Aslan Memiloğlu, özel ileti.)

›› yoksunluk

yokuş [ETü: Kaş 1073] ¯*yok yér: as-ṣaʿūd mina'l-arḍ* [yüksek yer] | [Kıp: İdr 1312] ¯*yokuş: al-ʿaḳaba* | [Çağ: Pav <1500] ¯*yokuş: montée, chemin qui mène au haut du montagne* || << ***OTü*** *yokuş* yükselen (yol, zemin) < ***ETü*** *yok* yüksek yer *+lş* → YUKARI

† Fiil eki olan *+Iş* ekinin ada eklenmesi sıradışıdır.

›› yokuş aşağı, yokuşlu

yol [ETü: Or 735] *altun yışıg ¯yolsuzun aşdım* [altun ormanı yol aramadan aştım] | [ETü: Kaş 1073] ¯*yol: aṭ-ṭarīḳ, as-safar* [yol, yolculuk] | [Men 1680] ¯*ayak ¯yolu: Latrina (..)* ¯*yollamak: Expedire. (...)* ¯*yollü ¯yolince* | [LO 1876] ¯*yolcu, ¯yolculuk (...)* ¯*demiryolu* || << ***ETü*** *yol* 1. yürüyüş, 2. yol, patika ≈ ***ETü*** *yorı-* yürümek

† ***ETü*** *yorı-* "yürümek" fiiliyle muhtemelen ortak köke sahiptir; ancak ek yapısı açık değildir. † Karş. ***Moğ*** *coçi* "yolcu, misafir", *col* "rast, uğur", *corı-* "yürümek".

›› ayak yolu, demiryolu, samanyolu, yol yol ol-, yol yordam, yolcu, yolculuk, yolla-, yollan-, yollu, yolluk

← OTOYOL, YOLDAŞ, YOLSUZLUK, YÜRÜ- (YOR-[2], YORDAM, YORGA, YORT, YÖRÜK, YÜREK)

yol|mak [ETü: Or 735] *tegdimiz ¯yulıdımız* [vurup yağmaladık] | [ETü: Kaş 1073] *beg bodunuġ ¯yulıdı* <bey akın ederek kavmi yağmaladı> *(...) (...) saç ¯yulundı* <tüy yolundu> | [OTü: Tefs <1300] ¯*yulumak/yolumak* || << ***ETü*** *yulı-* soymak, yağmalamak, yolmak

† Kaşgarî'nin *yul-* "kurtarmak" ve *yulı-* "yağmalamak" fiillerine verdiği örneklerde karışıklık olduğu anlaşılıyor. "Saç ve ot sökmek" anlamına gelen fiil ilkinin değil ikincisinin türevi olmalıdır.

›› yoldur-, yoluk, yolun-

← YÜLÜ-

Levent Şahverdi Arşivi

yoldaş [OTü: İMüh <1310] *¯yoldaş: rafīḳu'ṭ-ṭarīḳ* | [AşP 1330] *çünki ḥālden vāḳıf ola ol ¯yoldaşum* | [Çağ: Pav <1500] *¯yoldaş: compagnon de route* ‖ << ***OTü*** *yoldaş* yol arkadaşı < ***ETü*** *yol +dAş* → YOL

›› can yoldaşı

yolsuzluk [Men 1680] *¯yolsız erkānsız: Incivilis, nullius instituti vel civilitatis homo* [edepsiz ve cahil kişi] | [LO 1876] *¯yolsuzluk: Münasebetsizlik, bī-edeblik.* | [AR 1897] *Halic-i Dersaadet vapurlarında ¯yolsuzluk meydana geldiğine dair* ‖ < ***TTü*** *yol* → YOL

yom kippur [Mil 1973] *İsrail ¯Yom Kippur - Büyük Af Günü Orucu'nu yaşıyordu* ‖ ~ ***İbr*** *yōm kippūr* יוֹם כִּפּוּר kefaret günü, Musevi takviminde Tişri ayının onuncu gününe rastlayan bayram § ***İbr*** *yōm* יוֹם gün (≈ ***Ar*** *yawm* يوم a.a.) + ***İbr*** *kippūr* כִּפּוּר kefaret, günahtan arınma (≈ ***Ar*** *kafāra(t)* كفارة a.a.) → YEVM, KEFARET

† Arapça *yevmu'l-kefāret* eşdeğeridir.

yonca [ETü: Kaş 1073] *¯yorınçġa* <yonca - Oğuzca biçimi '¯yorınça'> | [CFürs 1501] *sipanḳ* [Fa.]: *Üçgül ¯yonca yaʿnī dirfil.* ‖ << ***ETü*** *yorınçġa* yonca

yonga [İdrH <1402] *¯yonga* [ağaç talaşı] ‖ < ***TTü*** *yon-* yontmak, traş etmek *+gA* → YONT-

yont|mak [Kab 1432] *her ağaç ki eğri bitti (...) ol doğrulmaz tā kesüp keser ile ¯yontmayınca.* | [LO 1876] *¯yonmak, galatı ¯yontmak.* ‖ < ***ETü*** *yon-* traş etmek, kazımak *+lt-*

† Ettirgen *yont-* biçimi geç Osmanlı dönemi halk dilinde ***TTü*** *yon-* fiilinin yerini almıştır.

›› yon-, yontul-

← YONGA, YONTU

yontu "yontma işi" [YTü: Cum 1931] *Birer ¯yontu makinesi kazananlar: Ankara'da Zonguldak meb'usu Nazif Bey oğlu Metin (...)* | "... heykel" [YTü: TDK5 1969] *¯yontu: Heykel* ‖ < ***TTü*** *yon-* yontmak *+(ın)tı* → YONT-

yor|mak[1] [ETü: Uy <1000] *yörigin ¯yörmedi* [açıklamadı, tefsir etmedi] | [ETü: Kaş 1073] *uraġut oġlın beşikin ¯yördi* <kadın bebeğin beşiğini çözdü> *(...) tüş ¯yörügi* <rüya tabiri>, *söz ¯yörügi* <söz tefsiri> ‖ << ***ETü*** *yör-* (sargı) çözmek, açıklamak, rüya tabir etmek

›› yordur-

← YORUM, YÖRE (YÖRÜNGE)

yor|mak[2] [DK <1400?] *toklu başlu Doru Aygır ¯yoruldı (...) oğlan avda idügün andan bileyin kim ¯yorgun atıŋ-ıla, kedilmiş cıdaŋ-ıla ardına düşesin* | [Fer <1451] *yayak giderlermiş ¯yorulmışlar, tāḳatları tak olmış kalmışlar.* | [Men 1680] *¯yorulmak: Defatigari. (...) ¯yorultmak: Defatigare. (...) ¯yorğun, ¯yorulmış, ¯yorğunlık* | [LO 1876] *¯yormak: Eziyet etmek, bīṭāb etmek, yürükmek, gezdirmek.* ‖ < ***TTü*** *yorul-* yürüyerek yorulmak < ***TTü*** *yorı-* yürümek *+ll-* → YÜRÜ-

† ***ETü/TTü*** *yorı-* "yürümek" fiilinin türevleri olan *yorulmak* ve *yorgun* biçimlerinden geri türetilmiş bir geç dönem fiilidir. ***ETü/TTü*** *ar-* "yormak" fiilinin yerine geçmiştir. Fiilin yalın haline bu anlamda 19. yy.'dan önce rastlanmaz.

›› yorgun, yorgun argın, yorucu, yorul-

yordam [Kam 1800] *El-taʿyīs* [Ar.]: *... Ve karanlıkta yâhûd görülmeden ¯el ¯yordamıyla bir nesne araştırmak maʿnāsmadır.* | "yürüyüş tarzı" [Vasıf-TS <1824] *hay bāri yürü ¯yordamıŋa güleyim biraz / turp sıkayım zarāfetine fos çığa bu nāz* | [LO 1876] *¯yordam: Türkīde sürat, hareket, çabukluk. Halen edā.* ‖ (<? ***TTü*** *yort-* yürütmek, hızlı yürümek, koşmak *+Am*) < ***TTü*** *yorı-* yürümek *+dAm* → YÜRÜ-

† TTü sadece iki veya üç örnekte görülen *+Am* ekinin yapısı açık değildir.

yorga [Kıp: İdr 1312] *¯yorġa* <koşarak yürüyen> | [Terc-TS <1461] *al-himlāc: ¯yorga at ve eşkin at* | [Çağ: EGaz <1500] *sīmāb day* [civa gibi] *¯yorġalar* ‖ << ***OTü*** *yorġa* hızlı yürüyen, yürük (at) < ***ETü*** *yorı-* yürümek *+gA* → YÜRÜ-

yorgan [ETü: Kaş 1073] *¯yoġurḳān/yuġurḳān: al-diṯār* [yorgan] ‖ << ***ETü*** *yoġurkan* kalın yatak örtüsü <? ***ETü*** *yoġur- +(g)An* → YOĞUR-

† ◦Claus 907 *yuğur-* fiiliyle semantik bağını ve *+kAn* ekinin işlevini sorgular; *yoğun* "kalın, kaba" sözcüğüyle ilgili olabileceğini belirtir.

›› yorgancı

yort "yürütme gücü, nüfuz" [Yun <1320] *ne dir isem ¯yortum yürür / elümde fermān tutarum* | yort- "yürümek" [Yun <1320] *¯yort ey göŋül sen bir zamān / āsāde, fariġ, ḫoş yürü* ‖ < ***ETü*** *yorı-* yürümek, koşmak *+Ut* → YÜRÜ-

† İsim hali ***Fa*** *destūr* sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır.

yortu [Arg 1533] *¯jortti: festa & solennita* [bayram] ‖ ~ ***Yun*** *yiortí* γιορτή dini bayram, festival << ***EYun*** *eortḗ* ἑορτή a.a.

yorum "fal" [LO 1876] *¯yorum yorma: Tefeül* [fal açma, istihare]. | "... tefsir" [YTü: TDK1 1945] *¯yorum: Yorumlama işi, tefsir.* ‖ < ***TTü*** *yor- +Im* → YOR-[1]

›› yorumcu, yorumla-, yorumlan-, yorumlat-, yorumsuz

yosma [Men 1680] *¯yosma* يوصمه, يوسمه: *Crassus, bardus, stupidus. Gros, lourd* [kaba, hantal, aptal]. | [Faz-TS <1810] *ey benim yer güneşi māh-veşim / eşbehim, ¯yosma civānım, keleşim* ‖ < ***?***

yosun [Yad <1421?] *ṭuḥlab kim kurbağa ¯yosunı dirler su üzerinde olur yeşil renklü* | [Kıp: Tuhf <1400] *ṭuḥlab* [Ar.]: *¯yoġsun/yoşġun* | [Çağ: Pav <1500] *¯yosun: (..) lentille d'eau* ‖ << ***OTü*** *yoġsun* su ve bataklık bitkisi

† Karş. ***Moğ*** *nogugan* "yeşil, ot, sebze", *nogubır* "yeşilimsi renk". TTü *yosun* biçiminin Moğolca eşdeğeri ****nogusun*** olmalıdır. Buna karşılık ***Moğ*** *cegesün* "kamış, saz".

›› yosunlan-

yoyo [Cum 1932] *Yeni salgın! Onbeş gün içinde 100 bin tane ¯Yo-Yo yapıldı. Uzunçarşı esnafı bütün işi gücü bırakıp Yo-Yo imaline başladılar.* ‖ ~ ***marka*** *Yo-Yo* bir ip üzerinde dönen diskten oluşan oyuncak ☼ 1932 Donald Duncan, Amer. imalatçı ~? ***Filipino*** *yóyo*

Levent Şahverdi Arşivi

† 1932'de salgın olarak dünyaya yayılan oyuncağın Filipin'lerde yerel bir üründen ilhamla üretildiği rivayet edilir.

yoz "kısır" [ETü: Kaş 1073] *koy ¯yozadı* <koyun kısırdı ve doğurmadı> | <zararlı> [Edv-TS 1389] *miʿdede ve bağırsaklarda bulunan ¯yoz χıltları süre ve gidere* | "... yaban" [CFürs 1501] *χarāik* [Fa.]: *¯yoz ve geŋ yer, yaʿnī daχı sürülmemiş ve ekilmemiş.* | [Ana 1932] *¯yoz: 1- sağılamayan kasaplık erkek veya kısır davar, 2- gayri halis, adi, soyu bozuk.* | [YTü: CepK 1935] *¯yozlaşmak = tereddi etmek.* || << ***ETü*** **yoz* kısır < ***ETü*** *yo(d)-* a.a. *+Uz* → YOK

† TTü "yaban, kısır" anlamına gelen sözcük, Dil Devrimi döneminde popüler olan *müştereddi / dejenere* kavramını karşılamak için kullanılmıştır.

›› yozlaş-, yozlaşma, yozlaştır-, yozluk

yön [AşP 1330] *kullığa durdı Hakʿa karşu ¯yöni* | [Çağ: Pav <1500] *¯yön: visage* [yüz] | yöndeş [YTü: Geom 1937] || ≈ ***ETü*** *öŋ* cihet, cephe < ***ETü*** *ön-/yön-* yönelmek, ileri gitmek *+I(g)* → ÖN

† *Ön* sözcüğünün özel anlam kazanmış varyantıdır.

›› yöndeş, yönseme

← YÖNEL- (YÖNET-), YÖNERGE, YÖNEYLEM, YÖNTEM

yönel|mek [Yus-Ş <1348] *imdi ¯yöneldiler giderler Mısır'a* || << ***TTü*** *yön +Al-* → YÖN

›› yönelik, yönelim, yönelt-

yönerge "direktif" [YTü: Cum 1935] *Bu toplantılarda okunacak şiirler, verilecek söylevler için kapsal olarak şu ¯yönerge verilebilir* || < ***TTü*** *yön +ArgA* → YÖN

† *Önerge* sözcüğünden analojiyle üretilmiş olmalıdır; ancak *yönermek* fiili mevcut değildir.

yönet|mek [YTü: CepK 1935] *¯yönetmek = Sevk ve idare etmek = Diriger, administrer* | [YTü: CepK 1935] *¯yönetmen = Zimamdar, müdir = Dirigeant* | yönetmelik "talimatname" [YTü: Cum 1945] *Bakanlar Kurulunca bir ¯yönetmelik hazırlandı* || << ***TTü*** *yönelt-* < ***TTü*** *yönel- +It-* → YÖNEL-

† Veya *yön* adından *+At-* fiil yapım ekiyle.

›› özyönetim, yönetici, yönetim, yönetmelik, yönetmen

yöneylem "İng *operations research* karşılığı" [Cum 1968] *1416 sayılı kanun uyarınca ¯yöneylem araştırması (harekât araştırması) için 1 ... eleman gönderilecektir.* → YÖN, EYLEM

yöntem [Ana 1932] *¯yöndem (Niğde), ¯yöntem (Dinar, Afyon, Kütahya): biçim, usül, kaide, yakışık, münasebet.* | [YTü: CepK 1935] *¯yöntem = metod, usul = Méthode* || < ***TTü*** *yön +dAm* → YÖN

† Anadolu ağızlarında mevcut olan *yöndem* yerine Dil Devrimi döneminde *yöntem* biçiminin tercih edilmesi, *sistem* < ***Fr*** *système* sözcüğünden analoji yapıldığını düşündürür.

›› yöntemsel

yöre [Oğ: Kaş 1073] *¯yöre* <her şeyin çevresi ve etrafındakiler – Oğuzca> | [Gül 1317] *altı er ol çeşme ¯yöresinde mest* || << ***ETü-O*** *yöre* çevre, muhit ≈ ***ETü*** *yörüg* açıklama, yorum < ***ETü*** *yör-* yorumlamak, tabir etmek *+A* → YOR-[1]

† TTü marjinalleşmiş bir sözcük iken Dil Devrimi döneminde canlandırıldı. † ETü mecazi anlam kazanan *yör-* "tefsir etmek, tabir etmek" fiilinin orijinal anlamının "çevrelemek, etrafını dönmek" olduğu düşünülebilir. Bu anlamın türevi Oğuzcada korunmuştur.

›› yöresel

← YÖRÜNGE

yörük [ETü: Kaş 1073] *¯yügrük at* <koşucu at. Oğuzlar akıllı ve ferasetli bir alime '¯yügrük bilge' derler.> | <göçebe, Anadolu'da göçebe Türk veya Türkmen taifesi> [OsmK <1512] *¯yürük* | [Men 1680] *¯yürük: Vagus, mansionem firmam non habens* [göçebe, sabit ikamet yeri olmayan]. | [LO 1876] *¯yürük: Yürügen, serī, sebük-pā. ¯Yürük at. ¯Yürük semāī* [musikide hızlı tempo]. || << ***ETü*** *yügrük* hızlı, koşucu < ***ETü*** *gür-* koşmak *+Uk* → YÜRÜ-

† Halen "Türk müziğinde hızlı tempo" anlamında *yürük*, "Anadolu'da bir göçebe halk" anlamında *yörük* tercih edilmektedir. İkinci yazım muhtemelen yerel lehçe yansıtır. † Anlam evrimi için karş. ***Fa*** *tāzī* "1. koşan, seğirten, 2. göçebe, Arap".

›› yürük, yürük semai

yörünge [YTü: TDK1 1945] *¯yörünge: Hareketli bir noktanın güttüğü yol, mahrek.* || < ***TTü*** *yören-* etrafını dolaşmak *+gA* → YÖRE

† Karş. ***TTü*** *yöreyici yıldız* "gezegen" (◦TS <1400). YTü ikinci hecede */ü/* kullanımı keyfidir.

yucca [Mil 1996] *¯Yucca ve Tropic Snow gibi Latince kökenli isimlere sahip olan salon bitkilerinin en ilginci ise ¯Yucca'lar* ‖ ~ ***İng*** *yucca/yuca* Amerika kıtasına özgü bir çöl bitkisi ~ ***Karib*** **yuka* kökü yenen bir bitki, kasava

† İlk kez 1497'de seyyah A. Vespucci tarafından, farklı bir Yeni Dünya bitkisinin adı olarak kaydedilmiştir.

›› yuka

yudum [Kam 1800] *al-ʿabb* [Ar.]: *bir solukta içmeyip ¯yudum ¯yudum yutarak içmektir* | [LO 1876] *¯yudum, yutum: Bir içim. Bir ¯yudum suda boğmak.* || < ***TTü*** *yut- +Im* → YUT-

›› yudumla-

yufka [ETü: Or 735] *¯yuvka erklig tupulgalı uçuz ermiş* [yufka gücü olanı delmek kolaymış] | [ETü: Kaş 1073] *¯yuwka* <herhangi bir şeyin ince olanı> *(...) anası tewlig ¯yuwka yapar, oğlan tétig koşa kapar* <anası ekmeği ince yapar, oğlan akıllı iki tane kapar – atasözü> | [Men 1680] *¯yufka: Subtilis, tenuis* [ince] *(...) item foliacea placenta* [ayrıca çok ince hamur yaprağı] || << ***ETü*** *yuvka* ince, zayıf

† ***ETü*** *yuw-* "yuvarlamak, top yapmak" fiiliyle anlam bağı kurmak güçtür.

›› yufka aç-, yufka yürekli

Levent Şahverdi Arşivi

yuh [AşP 1330] *ādem iken ḥayvān olduŋ ¯yü saŋa* || : ***ünl*** takbih ünlemi

›› yuf, yuha, yuhala-

yukarı [ETü: Or 735] *¯yokaru at yete yadagın ıgaç tutunu agturtım* [yukarıda (bulunan) atlara doğru ağaçlara tutunup yayan yürüttüm] | [Men 1680] *¯yokaru & ¯yokarı, ¯yokarda* || << ***ETü*** *yokkaru* yukarı doğru < ***ETü*** *yok* yüksek +*(g)ArU*

›› yukarı mahalle, yukarıdan, yukarısı

← YOKUŞ

yulaf [MEd y. 1300] *otladı yılkılar* = *¯ʿalaf yedi kölük* [hayvanlar otladı, yük hayvanları ot yedi] | [CodC 1303] *erba - Fa: ¯alaf - Tr: ot* | [Men 1680] *¯yulaf: Avena.* || ~ ***Ar*** *ʿalaf* علف *[#ʿlf]* her türlü ot, yonca ≈ ***Akad*** *elēpu* (bitki) bitmek, filizlenmek

† Azeri, Gagavuz, Karaçay ve Tat lehçelerinde *yulaf* görülür; diğer Türki dillerde eşdeğeri yoktur. Arapçadan alıntı güçlü olasılık olmakla birlikte, önseste türeyen */yu/* biçiminin tatmin edici açıklaması yoktur. ▫Stachowski 52-53. † ***İng*** *alfalfa* "hayvan yemi olarak kullanılan bir yonca türü, medicago sativa" İspanyolca yoluyla Arapçadan alınmıştır.

← ULUFE

yular [ETü: Kaş 1073] *¯yular* <atın yuları> *(...) yond başın ¯yularlap kenki yi* <at başını yularla sonra ye – atasözü> || << ***ETü*** *yular* dizgin, ata yön veren urgan

† Homeros'tan itibaren kayda geçen ***EYun*** *eúlēra εὐλῆρα* (a.a.) ile ilişkisi muammadır. Ortak bir Avrasya kaynağı düşünülebilir. † Karş. ***Moğ*** *ciluga* (a.a). ***Moğ*** *cilbuğur* ≈ ***OTü*** *çılbır* (a.a.) biçimi ile yapısal ilişkisi anlaşılamadı.

← ÇILBIR[2]

yum|mak [ETü: UyTT <900] *közüg ¯yumıp* [gözünü yumup] | [ETü: Kaş 1073] *er köz ¯yumdı: ġamaḍa ʿaynihi* || << ***ETü*** *yum-* kapatmak, top yapmak ≈? ***ETü*** *yuv-* a.a. → YUVA

† Bağımsız fiil olarak daima "kapatmak" anlamını taşısa da türevlerinde "top yapmak" anlamı egemendir. Karş. YUMAK, YUMURTA, YUMRU.

›› yumdur-, yumuk, yumul-

← YUMAK, YUMRU (YUMURCAK), YUMURTA

yumak [ETü: Kaş 1073] *¯yumġak <top veya daire şeklinde olan şey.>* || << ***ETü*** *yumġak* yuvarlak şey, top < ***ETü*** *yum-* top yapmak +*(g)Ak* → YUM-

yumru [ETü: Kaş 1073] *¯yumur* <hayvanların kör bağırsağı> *(...) sü ¯yumurlandı* <asker toplandı> | [DK <1400?] *Aġ meydanda ¯yumrı başı topça kesdüm* || ≈ ***ETü*** *yumur* yumuk şey, top → YUM-

‹ YUMURCAK

yumruk [ETü: Kaş 1073] *¯yudruk: al-lukma* [yümruk - şu atasözünde geçer:] *yātnıŋ yaġlıġ tiküsindin öznıŋ ḳanlıġ ¯yudruk yig* [elin yağlı lokmasından, akrabanın kanlı yumruğu yeğ] | [İdr 1312] *¯yuruk: al-lukma wa bit-turkmānī ¯yumruk* [Kıpçakça yuruk ve Türkmence yumruk denir] || << ***ETü*** *yudruk* yumruk < ***ETü*** **yudur-* +*Uk* <? ***ETü*** *yut-* yutmak +*(g)Ur-* → YUT-

† "Yumruk" ve "lokma" arasında kurulan semantik bağ için karş. ***Ar*** *lukma* لُكمة "yumruk" ve *luḳma* لُقمة "lokma". TTü sonradan türeyen */m/* sesi *yum-* fiiliyle kontaminasyon ürünüdür. † ***Moğ*** *nidurġa* "yumruk" < *nidur-* "yumruk yapmak, yumruklamak" Türkçeden alıntı olmalıdır.

yumurcak [Haz-TS <1460] *ol arada emcek başına beŋzer iki sinir ucı var ¯yumrıcak* | [Men 1680] *¯yumurcak* يمورجق: *Taun. Pestis, morbus contagiosus, pestilentia* [veba, bulaşıcı hastalık] | [LO 1876] *¯yumrucak* يومروجاق: *Taun, taun habbesi* [veba kabarcığı], *fıtık, şiş.* | [KT 1900] *¯yumrucak* يمروجاق *galatı ¯yumurcak* يمورجق *(...) Mecazen zemm ve beddua makamında küçük çocuklara tevcih olunur.* || < ***TTü*** *yumru* kabarcık, ur +*çAk* → YUMRU

yumurta [ETü: Kaş 1073] *¯yumurtġa <tavuk ve kuş yumurtası; testis>* | [Men 1680] *¯yumurtlamak* || << ***ETü*** *yumurġa/yumurtġa* yumurta <? ***ETü*** *yum-* top yapmak → YUM-

† Ek yapısı açık değildir.

›› yumurta ökçe, yumurtacık, yumurtalık, yumurtla-

yumuşa|mak [ETü: Or 735] *şüçig sabıŋa ¯yımşak agısıŋa arturup* [tatlı sözüne yumuşak zehirine aldanıp] | [ETü: Kaş 1073] *¯yumşadı neŋ* <bir şey yumuşadı", *ol teri ¯yumşattı* "deri sepiledi" *(...) ¯yumşak: al-layyin* | [YTü: TDK1 1945] *¯yumuşakçalar* || << ***ETü*** *yımsak* yumuşak < ***ETü*** *yımşa-* yumuşamak +*Uk*

›› yumoş, yumuşak, yumuşakça, yumuşaklık, yumuşat-, yumuşatıcı

yun|mak [ETü: Kaş 1073] *er tōn ¯yüdı <adam giysiyi yıkadı> (...) er suwda ¯yundı <suda yıkandı>* || << ***ETü*** *yun-* yıkanmak < ***ETü*** *yu-* yıkamak +*In-*

›› yunak

← YÜN

Yunan [MŞ <1400] *¯yunān dilince ... ¯yunān pādişāhı* || ~ ***Ar/Fa*** *yūnān* يونان a.a. ~ ***EFa*** *yōnān* [çoğ.] a.a. < ***EFa*** *yōn* İyonyalı, Yunan +*an*[3] ~ ***EYun*** *lōn iών* Yunan boylarından biri, İyonyalı <? ***EYun*** *ión iόν* giden, göçen, yörük → İYON

† MÖ 6. yy.'da Anadolu'yu ele geçiren Perslerin Batı Anadolu kıyı şeridi Helenlerinden aldığı ad, doğu dillerinde Helen kavminin genel adı olarak benimsenmiştir. Batı Anadolu İyon'larının buraya MÖ 1. binyıl başlarında göçmen olarak geldikleri rivayet edilir.

›› Yunanca, Yunanistan, Yunanlı

yunt [ETü: IrkB <900] *beg er ¯yuntıŋaru barmiş* [bey kişi atlarına gitti] | "at, özellikle yaban atı sürüsü" [ETü: Kaş 1073] *¯yund eti yıpar* [at eti güzel kokar] || << ***ETü*** *yunt* at

yunus [CFürs 1501] *delfin* [Fa.]: *¯Yunus ¯balığı ki galat olunup doŋuz balığı dirler.* | [EÇ <1683] *mezkür balık kırk gün Hazreti Yünus ile üns ve ülfet itdigünden (...) hālā ol māhīlere ¯yünus ¯balığı dirler* || < ***öz (Ar)*** *yūnus* يونس Kuran'da adı geçen bir peygamber, Zünnun ~ ***öz (OYun)*** *iōnas iώvας* Tevrat'ta adı

Levent Şahverdi Arşivi

geçen bir kutsal kişi ~ ***öz (İbr)*** *yōnah* יונה a.a. < ***İbr*** *yōnah* kumru

† ***İng*** *Jonah* doğrudan İbraniceden alınmıştır. ***Fr*** ve ***İng*** *Jonas* < ***Lat*** *Jonas* Yunancadan alınmıştır. Arapça isimdeki */s/* sesi Yunanî bir kaynağı düşündürür.

yuppie "modaya uyan genç zengin" [Mil 1988] *Yazık, bu ¯yuppie'lere, çok yazık! Hayali ihracatçıyla uğraşan onlar! Batık kredileri kurtaran onlar!* ‖ ~ ***İng*** *yuppie* [abb.] genç, şehirli, sınıf atlamaya aday kimse < ***İng*** *young urban professional*

† Sözcüğün Türkçe ve İngilizce anlamları arasındaki fark ilgi çekicidir.

yurt [ETü: Or 735] *¯yurtda yatu kalur erti* [çadırda yatıp kalkar idi] | [Kıp: CodC 1303] *mansio* [konak] - *Fa: manzel - Tr: ¯yurt* | [Men 1680] *¯yort, yord, yurd: memleket. Ditio, dominium, regio, regnum* [ülke] *& possessio, bona* [mal, mülk, varlık]. ‖ << ***ETü*** *yurt* 1. çadır, oba, 2. konut, mesken, menzil <? ***ETü*** *ur- +Ut* → YÜRÜ-

›› yurt bilgisi, yurt dışı, yurt içi, yurtluk, yurtsever

← YURTTAŞ

yurttaş [YTü: TDK1 1945] *¯yurttaş: ... vatandaş.* ‖ < ***TTü*** *yurt +dAş* → YURT

yusufçuk [LO 1876] *¯yusufçuk: Su üzerinde uçar zar kanatlı zümrüdî ... böcek.* ‖ < ***öz*** *Yusuf* 1. Tevrat ve Kuran'a göre Hz. Yakup'un oğullarından biri, 2. çok güzel yüzlü kimse, kız yüzlü oğlan < ***İbr*** *yōseph* יוסף 1. arttırır 2. «Allah arttırıo», Hz. Yakup'un oğlu

yut|mak [Oğ: Kaş 1073] *ol yumurtğanı ¯yuttı* <Oğuz ve Kıpçak dillerinde> | [TDK2 1955] *¯yutturmaca: Muhatabın anlayamayacağı şekilde yapılan cinaslı şaka.* ‖ << ***ETü-OK*** *yūt-* a.a. < ***ETü*** *yuv-* yuvarlamak, top yapmak *+It-* → YUVA

›› yutak, yuttur-, yutturmaca, yutul-

← YUDUM, YUMRUK, YUTKUN-

yutkun|mak yudun- [Fer <1451] *rengi müteğayyir oldu, yalandı ¯yudundı* | [BK 1797] *Alâmeti nefes daralmak ve güçle ¯yutkunmakdır,* ‖ < ***TTü*** *yutuk-* yutmak, yutkunmak *+In-* < ***TTü*** *yut- +ik°* → YUT-

† Eş anlamlı olan ***TTü*** [esk.] *yutuk-* ve *yudun-* fiillerinin bileşimi gibidir.

yuva [ETü: IrkB <900] *¯uyasıŋaru ögire sevinü kelir* [sevinerek yuvasına gelir] | [ETü: Kaş 1073] *¯uya: waḳru't-ṭayr wa ʿuşşuhu* <kuş yuvası> | [Kıp: İdr 1312] *¯yuwa: al-ʿuşş (...) ¯yuwaladı* <kuş yuva yaptı> | [TDK1 1945] *çocuk ¯yuvası, kimsesizler ¯yuvası* ‖ ≈ ***ETü*** *uya* kuş yuvası ≈ ***ETü*** *yuv-* yuvarlamak, top yapmak

›› yuvala-, yuvalan-

← YUM- (YUMAK, YUMRU, YUMURTA), YUT- (YUDUM, YUMRUK, YUTKUN-), YUVARLA- (YUVALAMA, YUVAR)

yuvalama [DS <1960] *¯yuvalak, ¯yuvalama* [bulgurlu küçük köfte, hamur topu] ‖ < ***TTü*** *yuvala-* ufalamak, yuvarlamak *+mA* → YUVARLA-

yuvar [YTü: TDK1 1945] *¯yuvar: Kanın içinde bulunan küçücük yuvarlakların adı. ¯Akyuvar, ¯alyuvar.* ‖ < ***TTü*** *yuvarlak* → YUVARLA-

† ***TTü*** *tekerlek* > *teker* ikilisine kıyasla *yuvarlak* sözcüğünden türetilmiş olmalıdır.

›› akyuvar, alyuvar

yuvarla|mak yuv- [ETü: Kaş 1073] *er topık ¯yuwdı* <adam top yuvarladı> | yuvala- [Kab 1432] *pes ol kişi ağladı, toprağa ¯yuvalandı* | yuvalak [Nim-TS 1540] *gird* [Fa.]*: Değirmi ve ¯yuvalak gibi ve dâire ve çevre.* | [Men 1680] *¯yuvalamak: Volutare, rotare* [yuvarlamak]. *(...) ¯yuvalak: Globulus* [top, yuvarlak]. *(...) ¯yuvarlanmak: Volutari. (...) ¯yuvarlatmak: Volutare, rotare.* ‖ << ***TTü*** *yuvala-* top haline getirmek < ***TTü*** *yuva* top, küme *+lA-* → YUVA

† 17. yy dolayında türeyen */r/* ara sesinin kaynağı açık değildir.

›› yuvarlak, yuvarlan-, yuvarlat-

← YUVALAMA, YUVAR

yüce [ETü: Kaş 1073] *¯uçā: aẓ-ẓahr* <arka, sırt> | [Kıp: İdr 1312] *¯yüce* <tepe> *(...) ¯yüceledi* <yükseltti> | [Çağ: Pav <1500] *¯uca: dos* [sırt] ‖ << ***OTü*** *yüçe* sırt, yüksek yer << ***ETü*** *uça* (insan bedeninde) sırt, arka → UÇ

›› yücel-, yücelt-

yük [ETü: Kuanşi <1000] *aġır ¯yükler birle* | [ETü: Kaş 1073] *ol téwéke* [deveye] *¯yük ¯yüklédi (...) bir ¯yük buġday* ‖ << ***ETü*** *yük* taşınan şey, yük < ***ETü*** *yüd-* taşımak, yüklenmek *+Uk*

›› yükle-, yüklen-, yüklet-, yüklük, yükümlü

← YÜKLEM, YÜKSEK (YÜKSEL-), YÜKSÜN-, YÜKÜM

yüklem [YTü: Fel 1942] *¯yüklem = Mahmul = Attribut, prédicat* ‖ < ***TTü*** *yükle- +Im* → YÜK

yüksek [ETü: İyiP <1000] *¯yüksek édiz orunluktın kodı* [yüksek ve değerli tahtından indirdi] ‖ << ***ETü*** *yüksek* yüksek < ***ETü*** *yükse-* yükselmek, boy atmak *+Uk* < ***ETü*** *yük +sA-* → YÜK

† Yapı bakımından *yük* sözcüğünün türevi olduğu şüphesiz ise de anlam ilişkisi muğlaktır. † Karş. ***Moğ*** *ügsü-* "yükselmek, çıkmak", *ügsügüü* "yüksek".

›› yüksek mühendis, yüksek öğretim, yükseklik, yüksekokul, yüksekten at-

← YÜKSEL-

yüksel|mek [ETü: Kaş 1073] *¯yüksedi = irtafaʿa, ṭāla* [yükseldi, uzadı] ... *¯yüksetti = rafaʿa* [yükseltti] | [Tezk 1341] *çün Zen-nūnuŋ işi ¯yükseldi, kişinüŋ ʿaklı anuŋ işine irişmez oldı.* | yükselti [YTü: Cum 1967] *Aytekin ceza sahası üzerinden topa verilemeyecek bir ¯yükselti verdi.* | yükselen "astroloji terimi" [Cum 1993] *¯Yükseleni? Akrep.* ‖ < ***ETü*** *yükse-* yükselmek *+Il-* < ***ETü*** *yük +sA-* → YÜKSEK

›› yükselen, yükselt-, yükselti

yüksük [ETü: Kaş 1073] *¯yügsük <iğne batmasını önlemek için terzilerin parmak ucuna taktıkları, pirinçten ya da deriden yapılan bir şey>* ‖ << ***ETü*** *yügsük* terzile-

Levent Şahverdi Arşivi

rin kullandığı parmak muhafazası < ***ETü*** *yig/yik* dikiş iğnesi *+sUk*

† Karş. ***ETü*** *bilersük* "bilek halkası", *ilersük* "pantolon kemeri". *+sük* muhtemelen bir çeşit halka anlamındadır; ancak *yüg+* ögesi çözümlenememiştir.

← YÜZÜK

yüksün|mek [LO 1876] *¯yüksümek: Yükten kaçınmak, bār-ı sakīl addetmek* [yük saymak], *istiskal.* || < ***TTü*** *yük +sIn-* → YÜK

yüküm [YTü: CepK 1935] *¯yüküm = 1. Mecburiyet; 2. Mükellefiyet* || < ***TTü*** *yük +Im* → YÜK

† Ada eklenen *+Im* ekinin işlevi belirsizdir.

yülü|mek [ETü: Kaş 1073] *er saç ¯yülidi <saç traş etti>, ¯yüligü <ustura>* || << ***ETü*** *yüli-* traş etmek ≈ ?***ETü*** *yulı-* tüy yolmak → YOL-

›› yülgü, yülük, yülün-

yün [ETü: İyiP <1000] *çığrı enirer, ¯yuŋ enirer, kentir enirer* [çıkrık çevirir, yün eğirir, kendir eğirir] | [ETü: Kaş 1073] *¯yuŋ <deve ya da koyun yünü>* || << ***ETü*** *yuŋ* yün <? ***ETü*** *yun-* yıkanmak *+I(g)* → YUN-

›› yünlü

yürek [ETü: Uy <1000] *köŋülimin ¯yürekimin ertiŋü tepretdi titretdi* [gönlümü yüreğimi çok depretti titretti] || << ***ETü*** *yürek* kalp < ***ETü*** *yüri-* yürümek *+(g)Ak* → YÜRÜ-

† ***Moğ*** *cirüke* (a.a.) muhtemelen bir Türk dilinden alıntıdır.

›› yüreklen-, yürekli

yürü|mek [ETü: Or 735] *öŋdün χagangaru sü ¯yorılım* [kağan'a karşı ordu olup yürüyelim] | [ETü: Kaş 1073] *er ¯yorıdı, ¯yorır* <yürüdü, yürür>, *tünle ¯yorıp küntüz sewnür* <gece yol alan gündüz sevinir> | [Kıp: İdr 1312] *¯yüridi, ¯yürüdi* | [Men 1680] *¯yürimek, ¯yürümek* || << ***ETü*** *yorı-/yöri-* yürümek, yol almak → YOL

† Kaşgarî *yorı-* "yürümek" ve *yügür-* "koşmak" biçimlerini ayırt eder. Sonraki gelişmede iki fiilin birleştiği, TTü *yorul-* > *yor-* şeklinde parazitik bir türevin belirdiği görülür.

›› faiz yürüt-, üzerine yürü-, yürün-, yürürlük, yürüt-, yürüteç, yürütüm, yürüyen merdiven, yürüyüş

← YOR-[2], YORDAM, YORGA, YORT, YÖRÜK, YÜREK

yüz|mek "suda yüzmek" [ETü: Or 735] *togla özügig ¯yüzüti keçip* [Togla ırmağını yüzüp geçerek] | [ETü: Kaş 1073] *er suvda yüzdi* [adam suda yüzdü], *iriŋ ¯yüzdi* [irin kabardı] *(...) eşiç ¯üzlendi* [yağ üste çıktı] | "... deri yüzmek" [ETü: Kaş 1073] *tokum ¯yüzüp kudrukda biçek sıma* [hayvanın derisini yüzüp kuyrukta bıçak kırma] | [Fer <1451] *Ebulkāsım ¯üzerek divara yapışarak kuyunuŋ ağzına geldi* || << ***ETü*** *üz-/yüz-* 1. üste çıkmak, suda yüzmek, 2. deri yüzmek → YÜZ[1]

† "Su yüzünde olmak" ve "bedenin dış yüzünü soymak" anlamları ayrışmıştır. Erken dillerin birçoğunda "deri" adı ile "yüzmek" fiili eş kökenlidir. Karş. DERMA+, FİLM. † Karş. ***Kıp*** *üzgü,* ***Azer*** *üzmek* "suda yüzme". ***Moğ*** *cisü-* "deri yüzmek" Türkçeden alıntıdır.

›› yüzdür-, yüzer gezer, yüzücü, yüzül-

← ÜST (GERÇEKÜSTÜ, MASAÜSTÜ, OLAĞANÜSTÜ, ÜSTELE-, ÜSTELİK, ÜSTLEN-, ÜSTÜN), YÜZGEÇ

yüz[1] [ETü: Or 735] *yüz artuk okun urtı ¯yüziŋe başıŋa bir tegirmedi* [yüzden fazla ok atılı yüzüne başına bir tane değdirmedi] || << ***ETü*** *üz/yüz* 1. bir şeyin üzeri, satıh, yüzey, 2. çehre << ***ETü*** **ñüz*

† Karş. ***ETü*** *üzlen-* "yağın su üstüne çıkması", ***Kıp*** *üzek* "satıh". † ***Moğ*** *nigur* "satıh, yüzey, cilt, çehre" biçimi, özgün önsesin */ñ/* olduğunu düşündürür.

›› yeryüzü, yüz akı, yüz görümlüğü, yüz karası, yüz suyu, yüz yüze, yüzleş-, yüzleşme, yüzleştir-, yüzölçümü, yüzsüz, yüzükoyun, yüzünden, yüzüstü

← ÜZERE (ÜZENGİ, ÜZERLİK), YÜZ- (ÜST, YÜZGEÇ), YÜZEY

yüz[2] [ETü: Or 735] *ıda taşda kalmışı kubranıp yéti ¯yüz boldı* [uzakta dışarıda kalmışı toplanıp yedi yüz oldu] || << ***ETü*** *yüz* 100

›› yüzbaşı, yüzde, yüzer, yüzlerce, yüzlük, yüznumara, yüzüncü, yüzyıl

yüzey "Fr *surface* karşılığı" [YTü: CepK 1935] *¯yüzey = 1. Sath; 2. Müstevi* || < ***TTü*** *yüz +(g)Ay* → YÜZ[1]

›› yüzeysel

yüzgeç "yüzücü" [Fer <1451] *şehzāde daχı ġāyet ¯üzgeçdi, yüzdi çıkdı* | [LO 1876] *¯yüzgec: Sabih, şināver.* | "... yüzme aygıtı" [YTü: TDK1 1945] *¯yüzgeç: Balıkların su içinde yüzmek için kullandıkları kanad.* || < ***TTü*** *yüz-* suda yüzmek *+(g)Aç* → YÜZ-

† TTü "yüzme bilen, yüzücü" anlamında iken Dil Devrimi döneminde *kıskaç* sözcüğünden ilhamla yeni anlam yüklenmiştir.

yüzük [ETü: Kaş 1073] *¯yüzük: al-χātim* <mühür yüzüğü> | [Çağ: Pav <1500] *¯üzük: anneau* [yüzük] || << ***ETü*** *yüzük* parmak halkası << ***ETü*** *yügsük* a.a. → YÜKSÜK

† ***Tü*** *yüz-* fiilinin çeşitli anlamlarından herhangi biriyle bağdaştırmak güçtür

Levent Şahverdi Arşivi

Z

zaaf [AşP 1330] *şüratine ¯ża^{ç}f ire kala işi* || ~ ***Ar*** *ḍa^{ç}f* ضعف [*#ḍ^{ç}f* fa^{ç}l msd.] zayıflık < ***Ar*** *ḍa^{ç}uf'a* ضعفة zayıfladı, zayıf idi

← MUSTAZAF, ZAFİYET, ZAYIF

zabıt [AşP 1330] || zabıtname [YOsm: LO 1876] *¯zabtnāme: Müzākerātın mazbatası.* || ~ ***Ar*** *ḍabṭ* ضبط [*#ḍbṭ* fa^{ç}l msd.] denetim, kontrol, elde tıtma, kaydetme, kayıt < ***Ar*** *ḍabaṭa* ضبط el altında tuttu, denetim altına aldı, (mec.) kaydetti, yazıya döktü

›› zabıt tut-, zapt, zaptet-

← İNZİBAT, MAZBATA, MAZBUT, SAPTA-, ZABITA, ZABİT, ZAPTİYE, ZAPTURAPT

zabıta "disiplin" [Fuz 1535] || "... polis" [YOsm: Şin 1864] *sokaklarda fevkalāde bir hāl zuhūrunda ¯zābıta ve ahālīce birdenbire ışığın vücūdüne lüzüm terettüb ider ise* || ~ ***Ar*** *ḍābiṭa(t)* ضابطة [*#ḍbṭ* fā^{ç}ila(t) fa. fem.] denetleme gücü, düzen, disiplin < ***Ar*** *ḍabaṭa* ضبط denetim altına aldı, zabtetti → ZABIT

›› ahlak zabıtası, belediye zabıtası

zabit [Men 1680] *¯zābıt: Firmiter continens, providus* [zapteden, kontrol eden] *& usit. Praefectus, Gubernator, Dominus, possessor, administrator* [yönetici] | "... subay" [YOsm: RedD 1856] *officer:* ضابط *¯zābit;* مأمور *mè'mür* || ~ ***Ar*** *ḍābiṭ* ضابط [*#ḍbṭ* fā^{ç}il fa.] zapteden, kontrol eden, denetçi < ***Ar*** *ḍabaṭa* ضبط denetim altına aldı → ZABIT

›› güverte zabiti, zabitan

zaç [Yad <1421?] *şitārāc ve sürme ve māzü ve balık kemügi yanmış ola ve kızıl ¯zāc* || ~ ***Ar*** *zāc* زاج sülfürik asit ~ ***Fa*** *zāg* زاگ a.a.

›› zaç yağı

zade [GülM 1429] || ~ ***Fa*** *zāda* زاده [pp.] evlat, oğul < ***Fa/OFa*** *zādan, zāy-* زادن, زای doğurmak, üremek *+a* ≈ ***Ave*** *zāta-, zan-* a.a. << ***HAv*** **genə-* a.a. → GEN(O)+

† Farsça sözcük ***Lat*** *genitus* ve ***EYun*** *genētos* "doğmuş, evlat" eşdeğeridir. ***HAv*** */*g/* > ***İr*** */z/* ve ***HAv*** */*e/* > ***İr*** */a/* evrimleri standarttır. Orijinal fiil kökündeki */n/* sesi şimdiki zaman kökünden yapılan türevlerde korunmuş, fakat perfekt kökünde *+t+* > *+d+* takısı tarafından baskılanmıştır.

›› amcazade, asilzade, beyzade, dayızade, halazade, hanzade, haramzade, kişizade, maderzad, mirzade, paşazade, teyzezade

← MİRZA, ŞEHZADE, ZADEGÂN

zadegân "soylular. Fr *aristocratie* karşılığı" [YOsm: AMKarn 1881] *bir prenses ile izdivaç etmesinden dolayı aristokratik (¯zadegān töresince) yaşamağa* || ~ ***Fa*** *zādagān* زادگان [çoğ.] oğullar < ***OFa*** *zādag* زاده oğul *+an*^{3} → ZADE

† Türkçede *asilzādegân* anlamında kullanılmıştır.

zafer [MEd y. 1300] *¯żafar bèrilmiş er* | [AşP 1330] *ol sebebden Nemrud'a buldı ¯żafer* || ~ ***Ar*** *ẓafar* ظفر [*#ẓfr* fa^{ç}al] düşmanı veya avı alt etme ≈ ***Ar*** *ẓafira* ظفر pençeledi, alt etti < ***Ar*** *ẓufr/ẓifr* ظفر tırnak, pençe, özellikle yırtıcı kuşların pençesi (≈ ***Aram*** *ṭephərā* טפרא [*#ṭpr*] tırnak ≈ ***Akad*** *şupru/şuppāru* [*#şpr*] a.a.)

← MUZAFFER

zafiyet "güçsüzlük" [LO 1876] *za^{ç}f: Arıklık, zebunluk, kuvvetsizlik. Galatı ¯za^{ç}fiyet.* || < ***Ar*** *ḍa^{ç}f* ضعف [fa^{ç}l msd.] zayıf olma, zaaf *+īya(t)* → ZAAF

† Arapça masdara *+iyyet* eki eklenmesi Türkçeye özgüdür.

zagon "Rumeli [Hırvat-Boşnak] askeri töresi" [Sel 1600] *¯zakonları üzre tavşanı araba ile avlayup, kimsenün kimseye āgāhı olmayup* | "racon, töre (argo)" [Cum 1931] *Düşmanı arasıra sevindirmek kabadayılık ¯zagonudur* || ~ ***Bul/Sırp*** *zakon* **закон** yasa, usul, töre

zağar [İdrH <1402] *¯zağar* [bir tür küçük köpek] || < *?*

† Yaygın bir rivayetin tersine ***EYun*** *Σαγρευς* mevcut değildir.

zahir [AşP 1330] *kimi ¯żāhir kimisi bāṭın-durur* || ~ ***Ar*** *ẓāhir* ظاهر [*#ẓhr* fā^{ç}il fa.] görünen, görüntü < ***Ar*** *ẓahara* ظهر belirdi, göründü → ZUHUR

›› zaar, zahar, zahiren, zahiri, zeğer

← ZEVAHİR

zahire [AşP 1330] *güzin oldur ol ¯żaχīre bağlayan* | [LO 1876] *¯żaχīre: Der-ambar kılınmış levāzım, hubūbāt ve me'kūlāt.* | [TDK1 1945] *¯zahire: Azık, aşlık.* || ~ ***Ar*** *ḍaχīra(t)* ذخيرة [*#ḍχr* fa^{ç}īlā(t) sf. fem.] ambarda saklanan ihtiyaç maddesi, erzak, yedek < ***Ar*** *ḍaχara* ذخر sakladı, yedekledi, depoladı

zahit [Kut 1069] *ḳamuġ tilve ¯zāhid atadı sini* [her deli seni dindar/sofu diye adlandırdı] || ~ ***Ar*** *zāhid* زاهد [*#zhd* fā^{ç}il fa.] dünyadan vazgeçen, sofu, dindar < ***Ar*** *zahada* زهد vazgeçti, terk etti, kaçındı → ZÜHİT

zahmet [AtH <1250 (1444)] *ḥarīşlık tek erke kuruġ ¯zaḥmat ol* [harislik insana sadece kuru zahmettir] | [CodC 1303] *labor - Fa: ¯zaamet - Tr: -* || ~ ***Ar*** *zaḥma(t)* زحمة [*#zḥm* fa^{ç}la(t) msd.] darlık, sıkışma, sancı < ***Ar*** *zaḥama* زحم sıktı, sıkıştırdı

›› bir zahmet, zahmetli

← İZDİHAM

zahter [Yad <1421?] *rāziyane toχmı ve kerefs toχmı ve kuru züfāyı ve ¯sa^{ç}teri bile pişüreler* | [EÇ <1683] *miyān köki ve ¯zāter köki ve niçe bin isimlü devā otların cem^{ç} idüp* || ~ ***Ar*** *sa^{ç}tar* سعتر [*#s^{ç}tr*] kekiğe benzer bir bitki, satureia hortensis ≈ ***Aram*** *zawtr* זותר a.a. ≈ ***Lat*** *satureia* a.a.

† Latince sözcük MS 2. yy.'dan itibaren kaydedilmiştir. Ancak alıntı yönü hakkında görüş belirtmek imkânsızdır.

zail [Tezk 1341] *ve senün lütfin anı ¯zāyil eylemedi* || ~ ***Ar*** *zā'il* زائل [*#zwl* fā^{ç}il fa.] eksik, gidik, giderilmiş < ***Ar*** *zāla* زال düştü, eksildi, tükendi → ZEVAL

Levent Şahverdi Arşivi

zaim "zeamet sahibi" [<1600] || ~ *Ar za'īm* زَعيم [*#z'm* fa'īl sf.] önder < *Ar za'ama* زَعَمَ öne düştü → ZEAMET

zait [Aht 1545] *Şaġvā (Ar.): şu avrata dérler ki dişleri birbirine muhalif olub kimi ¯zāid ve kimi nāḳıs ola* [kimi fazla kimi eksik ola] || ~ *Ar zā'id* زائد [*#zyd* fā'il fa.] ziyade olan, artık < *Ar zāda* زاد arttı → ZİYADE

zakir [Rab 1310] *kamuġ kuşlardın tavuk ¯żākirrak turur* [daha zakirdir]. *Karga şeytānġa menzer* | [Men 1680] *¯zākir: Memorans & Laudator Dei.* || ~ *Ar ḏākir* ذاكر [*#ḏkr* fā'il fa.] zikreden, özellikle Allahı zikreden < *Ar ḏakara* ذَكَرَ andı, zikretti → ZİKİR

zakkum "cehennem ağacı" [Dan 1360] *Ol bir ırmaġun aşlı duzaχdandur* [kaynağı cehennemdendir], *dadı ¯zakkuma, rengi yaḥmüma benzer, adı Albis ırmaġıdur.* | "... zehirli bir ağaç, nerium oleander" [BK 1797] *Arabīde ol şecere sammu'l-ḥimār* [eşek zehirleyen] *ve Türkīde ağu ağacı dérler, ¯zaḳḳüm ağacının gayridir.* || ~ *Ar zaḳḳūm* زَقّوم [*#zḳm*] 1. Kuran'da sözü edilen cehennem ağacı, 2. Eriha vadisinde yetişen dikenli bir çalı (balanites aegyptiaca?)

† "Taflan gülü, nerium oleander" anlamı Türkçeye mahsus olup 18. yy.'dan önce görülmez. Aynı sözcüğün varyantı olan *zıkkım* sözcüğü anlam değişimine uğramıştır.

← ZIKKIM

zalim [MEd y. 1300] *ẓulum kıldı ¯ẓālim = kücemledi kücemci* | [Tezk 1341] *ol nesneyi kim tanrı teʿala mükellef eylemedi sen ana teklīf eyledün, ¯ẓālim misin?* || ~ *Ar ẓālim* ظالم [*#ẓlm* fā'il fa.] zulmeden, zorba < *Ar ẓalama* ظَلَمَ zulmetti → ZULÜM

zam [Men 1680] *¯zamm: Soŋradan yapiştürmak, katmak. Aggregare, componere, adjungere.* | [KT 1900] *maʿaşımıza ¯zamm etsinler* [ek ödeme yapsınlar] | [TDK5 1969] *¯zam gelmek: Bir maddenin satış fiyatı artmak.* || ~ *Ar ḍamm* ضمّ [*#ḍmm* fa'l msd.] bindirme, katma, üste koyma < *Ar ḍamma* ضَمَّ üstüne bindirdi

›› zamlan-

← MUNZAM, ZAMME

zaman [AşP 1330] *anda bir zencīr vardı ol ¯zamān* | [DK <1400?] *Ol ¯zamānda bir oğlan baş kesüp kan dökmese ad komazlardı* || ~ *Ar/Fa zamān* زمان vakit, çağ, devir ≈ *İbr/Aram zəmān* זמן a.a. ≈ *Akad simānu* belirli bir gün ve zaman, an

† *OFa zəmānak* (a.a.) muhtemelen Aramcadan alıntıdır. *Erm jamanak ժամանակ* (a.a.) Orta Farsçadan alınmıştır.

›› zamanla-, zamanlama, zamansallaştır-, zamansallık, zamansız

← BEDİÜAMAN, MÜZMİN, ZAMANE, ZANGOÇ

zamane [Kut 1069] *anı emgetir bu ¯zamāna okı* [ona acı çektirir devranın/feleğin oku] | [CodC 1303] *kökni yemi sen yarating, song ¯zamanada kisi bolding* [göğü yeri sen yarattın, ahir zamanda insan oldun] || ~ *Fa zamāna* زمانه devir, devran, çağ << *OFa zəmānag* < *OFa zəmān* +*a* --› ZAMAN

zamazingo "işlevi veya adı belirsiz nesne" [Cum 1958] *bilmem hangi ¯zamazingo makinesi* || < *?*

† 1958 yazında aniden popülerlik kazanmış bir sözcüktür.

›› zavalazingo

zambak [MŞ <1400] *¯zanbaḳ yağı* | [ÖM 1437] *Meger kim surd ile ¯zanbak giriftār oldu Rızvāna* || ~ *Ar zanbaḳ* زنبق [*#znbḳ* q.] soğanlı bir bitki, lilium ~ *OFa zanbak* a.a.

zamir [SN 1354] *¯żamīrinden endīşeler düridi* [gönlünde düşünceler türedi] / *birkaç beyti ağlayup eydür idi* || ~ *Ar ḍamīr* ضمير [*#ḍmr* fa'īl sf.] 1. sır, 2. benlik, gönül, 2. gramerde gizli özne. adıl < *Ar ḍamara* ضَمَرَ buruştu, büzüştü → DUMUR

zamk [Yad <1421?] *iki dirhem ¯şamġ-ı arabī ve kil-i ermenī* || ~ *Ar şamġ* صمغ [*#şmġ*] ağaç tutkalı ≈ *Aram şemaḥ* צמח [*#şmḥ*] 1. tomurcuk, tohum kabı, 2. ur, kabartı, şiş, ülser ≈ *İbr şāmaḥ* צמח [*#şmḥ*] şişme, kabarma, tomurcuklanma

zamkinos [LG 1889] *¯zamkinos: Sıvışmak, savuşmak.* | [AR 1897] *Ard kapıdan ¯zamkinosu çektim.* || ~ *?*

zamme ~ *Ar ḍamma(t)* ضمّة [*#ḍmm* fa'la(t) mr.] Arap yazısında u sesini gösteren hareke < *Ar ḍamma* ekledi, kattı → ZAM

zampara [Arg 1533] *¯xambará* [zambara]: *fottitore* [sikişçi] | [Men 1680] *¯zenpâre: Scortator, moechus, fornicator.* || ~ *Fa zanparast* زنپرست kadınsever, kadınatapar § *Fa zan* زن kadın + *Fa parastīdan* پرستيدن tapınmak → ZEN[1], +PERESTT

›› zampik, zenperest

zan [İrşM 1387] *bu ¯ẓann üze kim evvelkı rekʿat bozuldı* || ~ *Ar ẓann* ظنّ [*#ẓnn* fa'l msd.] sanı < *Ar ẓanna* ظَنَّ sandı

›› hüsnüzan, zanlı, zannet-

← MAZNUN, SUİZAN

zanaat [Arg 1533] *¯xenaát* [zenaat]: *arte* | [Men 1680] *¯şanʿat, Tur. vulg. corruptè ¯zanaat: Ars, artificium.* | [TDK1 1945] *¯zanaat: Maddesel ihtiyaçları karşılamak için yapılan ve az çok el uzluğu isteyen iş. Demircilik, marangozluk birer zanaattır.* || ~ *Ar şināʿa(t)* صناعة [*#ṣnʿ* fi'āla(t) msd.] imalat, ustalık, sanat < *Ar ṣanaʿa* صنع imal etti, yaptı --› SANAT

† SANAT sözcüğünün Türkçe popüler dilde telaffuzu olup iki sözcük arasındaki ayrışma 19. yy.'dan önce mevcuttur.

›› zanaatkâr

zangır [LO 1876] *¯zangırdamak: Tangıl tongul titreyip ses etmek, dingildemek. Camlar ¯zangırdamak. (...) ¯zıngır: Tezelzül hareketi. ¯zıngır zıngır titremek. (...) ¯zıngıldamak* || : *onom* sarsıntı sesi → ZINK

›› zangırda-, zangırtı

zangoç [EÇ <1683] *¯Zankoç Hasan Ağayı bu evkafa mütevelli nasb etdi* || ~ *Erm jamgoç ժամկոչ* [] kilisede çan çalan görevli § *Erm jam ժամ* saat (~ *OFa zamān/jamānak* zaman, an) + *Erm goç կոչ* çağıran, bağıran → ZAMAN

Levent Şahverdi Arşivi

zap [Mil 1992] ~*Zapping; Televizyon kanallarına reklam veren şirketlerin baş belası kavram."* | [Mil 1996] *Hayatı ~zaplamak, şiddeti ~zaplamak, çocukları ~zaplamak.* || *~ İng to zap* uzaktan kumanda aletiyle vurmak, kanal değiştirmek < *İng zap!* çizgi romanlarda kullanılan bir ünlem

† 1991-92'de özel TV yayınlarının başlamasıyla birlikte Türkçeye giren kavramlardandır.

›› zapla-, zapping

zaptiye "II. Mahmut zamanında kurulan kırsal güvenlik askerine verilen ad" [YOsm: CKırlı 1840] || [YOsm: LO 1876] ~*zaptiye memuru* [polis memuru] || < *Ar ḍabṭ* ضبط [faʿl msd.] denetleme, disiplin altına alma *+ī* → ZABIT

zapturapt [Sel 1600] ~*ẓabṭ u ~rabṭ, retk u fetk muḥāl ve mümtenīʿ olup* [düzen ve disiplin, özen ve itidal imkânsız olup] || *~ Ar ẓabṭ ū rabṭ* ضبط و ربط denetim ve kayıt, disiplin → ZABIT, RAPT

zar[1] [<1400] || [Men 1680] ~*zar atmak* || ~? *Ar *ẓār/ẓahr* زار şans oyunlarında kullanılan kemik küp

† Batı dillerine Arapçadan alındığı kabul edilir; ancak Arapça sözlüklerde bu kelime yoktur. Karş. *Fr hasard, İt lazaru* "şans oyunu" <? *Ar az-ẓār.* 12. yy vakanüvislerinden Guillaume de Tyre Haçlı seferleri sırasında *Hasart* adlı kentin kuşatması esnasında icat edildiğini aktarır. Margoliouth'a göre ʿayn-Zarwa (bugünkü Anavarza) olan bu yerde cari dil Arapça mı, Türkçe miydi?

zar[2] [İdrH <1402] ~*sar* [yumurtanın iç zarı] | [Terc-TS <1461] *al-simḥāḳ* [Ar.]: *Bir yufkacuk ~sarcuğazdur* | [Çağ: Pav <1500] ~*sar* سار: *milan* || << *OTü sar* ince deri, yumurtanın iç zarı < *?*

›› soğan zarı, yumurta zarı, zar kanatlılar

zar[3] [Rab 1309] *Yūsuf firāḳında ~zār ~zār yığlayur érdi* [ağlar idi] || : *onom* ağlama sesi → ZIR

† Aynı deyim Farsçada mevcuttur. *Āh u zār* kalıp deyimi Farsça biçimden aktarılmış olmalıdır. Karş. *Fa zāridan* زاردن "ağlamak".

›› ah ü zar, zar zar, zari zari ağla-, zarıl zarıl, zarılda-, zarıltı

zarafet [GülM 1429] *acı naṣīḥatlerden ~ẓarāfet balına karıştırmışlardır* || *~ Ar ẓarāfa(t)* ظرافة [*#ẓrf* faʿāla(t) msd.] zariflik < *Ar ẓarufa* ظرف zarif ve güzel idi, hoş göründü → ZARF

zarar [Rab 1310] *köznin* [gözün] ~*ẓararı ziyānı evvel bakmışda bolur* | [Mil 1982] *kımıl ~zararlısı* || *~ Ar ḍarar* ضرر [*#ḍrr* faʿal msd.] eksilme, sakatlık, kusur, hasar < *Ar ḍarra* ضرّ eksiltti, sakatladı

›› zararlı, zararsız

← MAZARRAT, MUZIR, ZARURET

zarbo "polis (argo)" [Mil 1994] *Bir babanın lügatından - ~Zarbo: polis.* || *~ ?*

zarf [Aht 1545] *şu ~ẓarfa dérler ki içine nesne koyup bir yere iledürler* || *~ Ar ẓarf* ظرف [*#ẓrf* faʿl msd.] 1. güzellik, zarafet, 2. dış yüz, kılıf, kabuk, 3. gramerde bir şeyin nerede ve nasıl yapıldığını belirten sözcük, zarf

›› zarf at-, zarfçı

← MAZRUF, ZARAFET, ZARİF (ZÜREFA)

zargana [LO 1876] ~*zargana: Uzun burunlu mavi kemikli yılan balığı resminde* [balık] || *~ Yun zargána ζαργάνα* ince ve uzun bir balık, belone belone ≈ *EYun sargînos σαργῖνος* sürü halinde gezen bir balık, belki sardalya ≈? *EYun sárgos σάργος* başka tür bir balık → SARGOS

† *Süry zāgar/zāgrā* "küçük pulları olan bir tür büyük balık, belki turna balığı veya orkinos" ile benzerliği ilgi çekicidir. Yunanca balık isimlerinin birçoğu, Antik-öncesi dönemde, bilinmeyen bir substrat dilinden alınmıştır.

+zar gülzar [AşP 1330] *menzilgāh aṇa ~gülzār ola* | lalezar [SN 1354] *yöresin gül ü ~lāle-zār eyleye* || *~ Fa +zār* زار bitki yetişen yer, bahçe, bostan (sadece bileşiklerde)

›› çemenzar, gülzar, lalezar

zarif [Rab 1310] *kıymatlığ ~ẓarīf ton keydürdi* [giysi giydirdi] | [AşP 1330] *kendü nefsin aṇlayan olur ~ẓarīf* || *~ Ar ẓarīf* ظريف [*#ẓrf* faʿīl sf.] zarafet sahibi, yakışıklı < *Ar ẓarufa* ظَرُف zarif ve şık idi, göze hoş göründü < *Ar ẓarf* ظرف bir şeyin dış yüzü, kılıf → ZARF

← ZÜREFA

zaruret [Tezk 1341] *iş ~ẓarūratlığa* [çaresizliğe] *érer* | zaruri [Fer <1451] ~*ẓarūrī* [çaresiz] *bir belādur çekerüz* || *~ Ar ḍarūra(t)* ضرورة [*#ḍrr* faʿūla(t) msd.] eksiklik, ihtiyaç, hacet, çaresizlik < *Ar ḍarra* eksik kıldı, kusur kıldı → ZARAR

›› zaruri, zaruri ihtiyaç

zat [AşP 1330] *her birine şeyx ~ẓātından kemāl / degmiş-idi* || *~ Ar ḏāt* ذات [*#ḏw* fem.] 1. sahip olan şey, özne, şahıs, 2. özlenme, bazı iltihaplara verilen ad < *Ar ḏū* sahip, malik

† *Ar ḏū*, genitiv *ḏī* "sahip, malik" adının bağımsız anlam kazanmış dişil halidir. Arapça gramerde dişil eki "kadın" veya "nesne, şey" anlamını yükler.

›› zatî, zatı ali, zatı devletleri, zatı muhterem, zatı şahane

← BİZATİHİ, BİZZAT, HADDİZATİNDA, ZATEN, ZATÜLCENP (SATLICAN), ZATÜRRE, ZEVAT, ZÜ+ (ZİLHİCCE, ZİLYET, ZİRUH, ZİŞAN, ZÜLCELAL, ZÜLFİKAR, ZÜLKARNEYN)

zaten [KT 1900] ~*ẓāten: 1. Haddi zatında olarak, tabii olarak, 2. kendiliğinden.* || *~ Ar ḏātan* ذاتاً [zrf.] özü itibariyle, doğası gereği < *Ar ḏāt* ذات kendi, öz *+an* → ZAT

›› zati

zatülcenp [Yad <1421?] ~*ẓātü'l-cenbin alameti nefesi zahmetle vérüb almakdur* | [Men 1680] ~*ẓātül ~cenb* ذات الجنب: *pleuritis.* || *~ Ar ḏātu'l-canb* ذات الجنب kaburga iltihabı, zatürree § *Ar ḏāt* ذات özlenme, özleşme, iltihap + *Ar canb* جنب yan, gövdenin yan tarafı, kaburgalar → ZAT, CANİP

Levent Şahverdi Arşivi

† Halk ağızlarından derlenen SATLICAN biçimi Dil Devrimi döneminde sözlüklere alınmıştır.

← SATLICAN

zatürre [Yad <1421?] *öksürükde ve ẕātul-cenbde ve żıykun-nefesde ve ¯ẕātür-riededir* || ~ ***Ar*** *ḏātu 'r-ri²a(t)* ذات الرئة akciğer iltihabı § ***Ar*** *ḏāt* ذات özlenme, iltihap + ***Ar*** *ri²a(t)* رئة akciğer → ZAT

›› zature, zatürree

zavallı [Arg 1533] *¯xauali* [zavalı]: *meschino* [düşkün] | [Men 1680] *¯zevallü vul. ¯zavallü: eksiklü.* || ~ ***Ar*** *zawālī* زوالي zeval görmüş, eksilmiş, (güneş) inişe geçmiş → ZEVAL

›› zavallılaş-, zavallılık

zaviye [Gül 1317] *şeyχ gibi bir ¯zāviye düzer-idim* | [Men 1680] *¯zāviyet, zāviye: bucak, & tekye, sulehā için kiçirek ev. Angulus* [köşe, açı] *& cella religiosorum et coenobium* [inziva hücresi]. || ~ ***Ar*** *zāwiya(t)* زاوية [*#zwy* fāʿila(t) fa. fem.] 1. köşe, büküm, 2. ibadet ve inziva köşesi < ***Ar*** *zawā* زَوَا sakladı, gizledi, büktü

← İNZİVA (MÜNZEVİ)

zayıf [MEd y. 1300] *¯żaʿīf boldı = arukladı* | [AşP 1330] *bu ¯żaʿīf mażlūmlara feryādı yok* || ~ ***Ar*** *ḍaʿīf* ضعيف [*#ḍʿf* faʿīl sf.] a.a. < ***Ar*** *ḍaʿafa* ضعف zayıf idi, zayıfladı → ZAAF

›› zaif, zayıfla-

zayi [AşP 1330] *renci ¯żāyiʿdür ü hem bitmez işi* | [SN 1354] *Yā ol eylügün nite ¯żāyiʿ ola* [yaptığın iyilik nasıl yok olur?] || ~ ***Ar*** *ḍāʾiʿ* ضائع [*#ḍyʿ* fāʿil fa.] kaybolmuş, mahv ve heder olmuş, kayıp < ***Ar*** *ḍāʿa* ضَاعَ kaybetti → ZIYA²

›› zayiat

zeamet "sancaktar payı, Osmanlı devletinde sancakbeyi düzeyindeki kişilere verilen tımar" [FatK <1481] *sancak beği oğulları otuz bin akça ¯zeʿāmet ala* || ~ ***Ar*** *zaʿāma(t)* زعامة [*#zʿm* faʿāla(t) msd.] öncülük etme, önderlik < ***Ar*** *zaʿama* زعم iddia etti, öne düştü

← ZAİM

zeban [CodC 1303] *lingua - Fa: ¯zuan - Tr: til* | [AşP 1330] *ne güruhdur bu böyle şīrīn-¯zebān* [tatlı dilli] || ~ ***Fa*** *zabān/zubān* زبان dil << ***OFa*** *(u)zvān* a.a. ≈ ***Ave*** *hizū-/hizvā-* a.a.

← ZEBANZED, ZIVANA

zebani [Sad 1574] *zebān-i tığı ¯zübānī gibi hallāl-i müşkilāt-i zafer idı* [kılıcının dili zebani gibi zaferin önündeki zorlukları çözücü idi] | [Yun <1320] *¯zbānīler çeke duta, ilete tamuya ata* || ~ ***Ar*** *zabāniya(t)/zubāni* زُبانية [*#zbn*] 1. silahlı muhafız, 2. cehennemde günahkârları ateşe itmekle görevli melek ≈ ***Ar*** *zubānī* زُبانى akrebin makas şeklindeki ön organı <? ***Ar*** *zabana* زَبَنَ itti, kaktı, kıstırdı

† Karş. ***Akad*** *zibānītu* "1. akrebin makas şeklindeki ön organı, 2. terazi, terazi burcu". ◦CAD 21:99 vd. Arapça sözcük yapıca muğlak olup bir başka Sami veya İrani dilden alıntı olması ihtimali güçlüdür.

zebanzed [LO 1876] *¯zebānzed: Avam tabiri.* || ~ ***Fa*** *zabānzad* halk ağzı, söylence § ***Fa*** *zabān* زبان dil + ***Fa*** *zad* زد çaldı (< ***Fa*** *zadan* زدن vurmak, çalmak) → ZEBAN, +ZEDE

zebella [LO 1876] *¯zebellāyī: Kocaman, izbandut.* | [Ana 1932] *¯zebellā: İri cüsseli, uzun boylu kaba adam* || < *?*

† ◦TzA 280 ve ***Eren*** 467'de Suriye Arap lehçelerinin kaynak gösterilmesi gayriciddidir.

zeber zīr ü zeber "alt üst" [Tefs <1300] || ~ ***Fa*** *zabar* زبر yukarı, üstten << ***Fa*** *az bar* از بر üstten

† Sadece *zir u zeber* deyiminde.

›› zir ü zeber

zebercet [<1400] *¯zebercedden hem ördekler dizildi* || ~ ***Ar*** *zabarcad* زبرجد zümrüt veya bir tür zümrüt, topaz ~ ***Aram*** *zmargad/zmargdā* זמרגדא zümrüt (◦Jastrow 38 & 405) ~ ***EYun*** *smáragdos σμάραγδος* a.a. ≈ ***Sans*** *marakata* मरकत a.a. → ZÜMRÜT

† Farsça kökenli *zumurrud* ile Süryaniceden alınan *zabarcad* biçimleri Arapçada kısmi anlam ayrışmasına uğrayıp aynı taşın iki ayrı kalitesini ifade etmekte kullanılmıştır. Her iki biçimin nihai kaynağı muğlaktır.

zebra [TDK1 1945] *¯zebir: Kongo dilinden. Yabaneşeği.* || ~ ***İng*** *zebra* Afrika'da yaşayan bir tür tek toynaklı hayvan ~ ***Port*** *zebra* ~ ***Kikongo***

† Afrika dillerinden.

zebun [AşP 1330] *cümle bütler serveri kaldı ¯zebūn* [tüm putların önderi iktidarsız kaldı] || ~ ***Fa*** *zabūn* زبون zayıf, güçsüz, elden ayaktan düşmüş

zebur [Rab 1310] *Tevrīt, İncīl, ¯Zebūrda Resūlnıŋ şıfatı bitiglig erdi* [yazılı idi] || ~ ***Ar*** *zabūr* زَبُور [*#zbr* faʿūl] yazılmış şey, kitap, özellikle Kuran'a göre Davut peygambere vahyedilen kitap <? ***Ar*** *zabara* زبر yazı yazdı

† Sözcüğün Kuran'daki özel kullanımı, ***Aram*** *zəmar* "şarkı veya ilahi söyleme" fiilinden türeyen *mazmūr* "ilahi, özellikle Davut ilahileri" sözcüğüyle anlam karışması olduğunu düşündürür. ◦Fraenkel 248, ◦Jeffery 147. Karş. MEZMUR.

zecir "eziyet" [AşP 1330] *dürlü dürlü ḳahr-ıla ¯zecr* [eziyet] *itdiler* | [KT 1900] *¯zecr: 1. Asıl Arabîde hayvanları sesle veya el işaretile koğup uzaklaştırma, 2. zorlama, icbar, 3. angarya gibi meşakkatli işlere kullanma, 4. cevr, eziyet. (Son üç manası lisanımıza mahsustur.)* | [YOsm: TDK1 1945] *¯zecrî: Zorlayıcı.* || < ***Ar*** *zacr* زَجْر [*#zcr* faʿl msd.] hayvan kovma, def etme < ***Ar*** *zacara* زَجَرَ hayvanatı korkutup kovdu, önledi

›› zecren, zecrî

+zede ~ ***Fa*** *zada* زده [pp.] vuran, vurulan < ***Fa*** *zadan, zan-* زدن, زن vurmak, çarpmak, çalmak, çalgı çalmak, yere çalmak *+a* ≈ ***Ave*** *cad-, can-* a.a.

›› afetzede, bankerzede, depremzede, kazazede, sınavzede

← +ZEN (BORAZAN, GEVEZE, KALPAZAN, LAFAZAN, NEYZEN), HARİKZEDE, NAMZET, SERZENİŞ, ZEBANZED, ZEDELE-

Levent Şahverdi Arşivi

zedele|mek [KT 1900] ~*zedelemek: 1. Vurmak, berelemek. 2. Zarar ve hadara duçar etmek.* || ~ ***Fa zada*** زده vurulmuş, darbe yemiş, çarpılmış → +ZEDE

zehap [CFürs 1501] || ~ ***Ar ḏahāb*** ذهاب [*#ḏhb* faʿāl msd.] görüş, kanı < ***Ar ḏahaba*** ذهب 1. gitti, yola düştü, 2. bir görüşü benimsedi

›› zehab

←- MEZHEP

zehir [AtH <1250 (1444)] *bir elgin tutup şahd birin* ~*zahr katar* [bir elinde bal tutup biriyle zehir katar] || ~ ***Fa/OFa zahr*** زهر a.a. ≈ ***Ave jathra*** a.a. << ***HAv *gʷhn-tro-*** öldürgen < ***HAv *gʷhen-*** öldürmek

† Karş. ***Kürd jahr*** (a.a.). † HAvr */gʷh/* sesi (aspirated labialized voiced velar stop) İranî dillerde */g/* veya */j/*, Latincede */f/*, Germen dillerinde */b/* veya */g/*, Sanskritçede */gh/* veya */g/* şeklinde realize edilir.

←- DEFANS (OFANS), GAMBOT, PANZEHİR

zehra ~ ***Ar zahrāʾ*** زهراء [*#zhr* faʿlā sf. fem.] ışıyan, parlak (dişil) < ***Ar azhar*** أزهر [afʿal sf.] ışıyan (eril) < ***Ar zahara*** زَهَرَ ışıma, parlama → ZUHUR

← ZÜHREVÎ

zekâ [Men 1680] ~*ẕekā: Acutum esse, prompti acrisque ingenii ac judicii esse.* | ~ ***Ar ḏakāʾ*** ذكاء [*#ḏky* faʿāl msd.] 1. keskin olma, keskin kokma, ateş harlanma, 2. keskin koku, 3. (mec.) zihin pırıltısı, keskin kavrama yeteneği < ***Ar ḏakā*** ذكا keskin idi, parladı, (ateş) harlandı

›› geri zekâlı, zekâvet

← GERZEK, ZEKİ

zekât [Rab 1310] ~*zekāt ve ṣadaḳāt* | [AşP 1330] *hem* ~*zekātın vire ol hem ʿöşrini* || ~ ***Ar zakā(t)*** زكاة [*#zkw/#zky* faʿla(t) mr.] İslamda her yıl servetten ödenen sadaka, zekât ~ ***Aram zəkūt*** זכות [*#zky*] aklanma, beraat, hayır işi yapma < ***Aram zəkā, zākah*** זָכָה, זָכָא arınma, suçtan aklanma, haklı çıkma (▫Nöldeke NB 25, ▫Fraenkel 23, ▫Jeffery 153, ▫Jastrow 398-399) ← TEZKİYE

zeker [İrşM 1387] *Takı* ~*ẕeker başı kesilse takı ʿakl kitse takı yiylemek kitse* [penis başı kesilse, akıl gitse, koku duyusu gitse] || ~ ***Ar ḏakar*** ذكر [*#ḏkr* faʿal] 1. erkek, 2. erkeklik organı, penis ≈ ***Aram dəkar*** erkek çocuk, koç ≈ ***Akad zikarū*** erkek, penis

† ***Ar ḏikr***, ***Aram dəkar*** "adını anma, zikretme" fiiliyle anlam bağı yoruma açıktır. Karş. ZİKİR. Karş. TESTİS.

←- MÜZEKKER

zeki [Men 1680] ~*ẕekī: Acutus mente, annosus.* || ~ ***Ar ḏaki*** ذكي [*#ḏky* faʿīl sf.] parıltılı, zekâ sahibi olan < ***Ar ḏakā*** ذكا keskin idi, parladı, (ateş) harlandı → ZEKÂ

zelil [AşP 1330] *gāh ʿizzetde bu tertīb gāh* ~*ẕelīl* || ~ ***Ar ḏalīl*** ذليل [*#ḏll* faʿīl sf.] düşkün, hor < ***Ar ḏalla*** ذلّ hor ve hakir idi → ZÜL

zelot [İHB 1942] || [Mil 1991] *Toynbee'nin* ~*Zelotçuluk olarak nitelediği geleneklere bağlanmayı* || ~ ***Fr zélote*** / ***İng zealot*** yobaz, özellikle Yahudi tarihinde şiddetle yabancı düşmanı olan akım ~ ***OLat zelotes*** a.a. ~ ***EYun zēlōtḗs ζηλωτής*** a.a. ~ ***EYun zêlos ζῆλος*** taassup, asabiyet

† Aynı Yunanca sözcük İngilizceye *zeal/zealous* "hamiyetli" ve *jealousy/jealous* "kıskanç" olmak üzere iki ayrı şekilde yansır.

›› zelotçuluk

zelzele [Rab 1310] *yeti tün kün* [yedi gün gece] *yér titredi* ~*zelzele boldı* || ~ ***Ar zalzala(t)*** زلزلة [*#zl* faʿfaʿa(t) q. msd.] yer sarsıntısı < ***onom zalzala*** زلزل sarsıldı

›› tezelzül

zem [Men 1680] ~*ẕemm e.: Ayıbın söylemek, sögmek. Vituperare, culpare, accusare.* || ~ ***Ar ḏamm*** ذمّ [*#ḏmm* faʿl msd.] kınama, ayıplama < ***Ar ḏamma*** ذمّ kınadı, itibarını bozdu

›› zemmet-

← ZİMMET (ZİMMİ)

zemberek [Arg 1533] ~*xemberéch* [zemberek]: *balestra* [otomatik yaylı ok atıcı] | [LO 1876] ~*zemberek: Bazı aletlerin yayı.* ~*Zemberekli top, saat. Kapı* ~*zembereği.* || ~ ***Fa zanbūrak*** زنبورك [küç.] arıcık < ***Fa zanbūr*** زنبور arı +***ak***[2]

zembil [Rab 1310] *Süleymān* ~*zenbilni alıp terjiz kırakığa bardı* [deniz kıyısına gitti] | ~ ***Fa zanbīl*** زنبيل sepet ~ ***Akad zabbīlu*** sepet, taşıma aracı < ***Akad zabālu*** taşımak

›› zenbil

zemheri [AşP 1330] *yiŋmiş olur ıssısın ol* ~*zemherīr* | [Men 1680] ~*Zemherīr vul.* ~*zemherī* || ~ ***Ar zamharīr*** زمهرير [*#zmhr* q.] kışın 22 Aralık'ta başlayan en soğuk günleri, karakış, erbain § ***Fa zam*** زم kış (≈ ***Ave zyam-*** a.a. << ***HAv *ghiem-*** a.a.) + ***Ar harīr*** هرير [*#hrr* faʿīl sf.] uğuldayan, uluyan

›› zemheri zürefası, zemherir

zemin [CodC 1303] *terra* [Lat.] = ~*zamin* [Fa.] = *yer* [Tr.] | [Men 1680] ~*ʿilm-i zemīn: Geometria.* | [LO 1876] ~*nevzemīn: Tarz-ı nevīn.* ~*Zīr-i zemīn: Tahtel arz.* ~*Zemīndar: Hindistan'da zāʿim.* || ~ ***Fa zamīn*** زمين yer, toprak << ***OFa zamīk/dzamīk*** a.a. +*īn* ≈ ***Ave zam-*** a.a. << ***HAv *ghem-*** a.a. → HUMUS[1]

† ▫Pokorny 414 ***HAv *ghδem-*** biçimini önerir. Buna karşılık ▫Watkins 20. Aynı kökten ***Lat humus***, ***EYun χthōn*** ve ***χamai***, ***Rus zemy*** "toprak, yer".

›› nevzemin, zemin etüdü, zemin kat, zemindar, zirizemin

← HEMZEMİN

zemzem [Tezk 1341] ~*zemzem suyı birle yuğurmışam* || ~ ***Ar zamzam*** زمزم [*#zm*] bol akan kaynak, Kâbe yakınında meşhur kuyu < ***onom zamzama*** زمزم gürültüyle kaynadı

← ZEMZEME

zemzeme [Dan 1360] *Ruhbānlar* ~*zemzeme kıldılar* || ~ ***Ar zamzama(t)*** زمزمة [*#zm* faʿfaʿa(t) q. msd.] coşkulu müzik < ***Ar zamzama*** çalgı çaldı, zımbırdadı → ZEMZEM

Levent Şahverdi Arşivi

zen[1] [Gül 1317] *anda kim ~zenlik kumaşı key geçe / yoxsa χodbīnliği almazlar hīçe* [orada kadınlık kumaşı kıymetlidir, yoksa bencilliğe kimse değer vermezdi] | [AşP 1330] *şādī χoştur ister anı merd ü ~zen* [sevinç iyidir, erkek kadın onu ister] ‖ ~ ***Fa*** *zan* زن kadın << ***OFa*** *zan* a.a. (≈ ***Sans*** *cáni-* a.a.) << ***HAv*** **g*en-* a.a. → JİNEK(O)+

† Aynı İrani kökten ***Kürd*** *jin* "kadın".

›› zendost

← ZAMPARA, ZENNE

zen[2] [Mil 1962] *Uzak Şarkta Budizm: ~Zen* ‖ ~ ***İng*** *zen* Budist eğitimde bir yöntem ~ ***Prakrit*** *zēn* meditasyon, içe bakma << ***Sans*** *dhyāna* ध्यान a.a. < ***Sans*** *dhyāti* bakmak, düşünmek << ***HAv*** **dheiə-* görmek, bakmak → DİDE

zencefil [CodC 1303] *gingalel - Fa & Tr: ~gingibil* | [AşP 1330] *içile tesnīm ü kevşer ~zencebīl* ‖ ~ ***Ar*** *zancabīl* زنجبيل kökü baharat olarak kullanılan bir bitki, zingiber oficinale ~ ***OFa/Aram*** *zangəbīl* זנגביל a.a. ~ ***Sans*** *śṛṅgavēra* शृङ्गवेर «boynuz gövde», a.a. § ***Sans*** *śṛṅga* boynuz (<< ***HAv*** **krən-go-* a.a. < ***HAv*** **ker-*[1] kafatası, boynuz) + ***Sans*** *vēra* gövde, beden, safran bitkisi → SER

† Karş. ***İng*** *ginger* / ***Fr*** *gingembre* < ***Lat*** *zingiber* < ***EYun*** *zingíbēris* < ***Aram*** *zangəbīl* (a.a.). Türkçe halk ağızlarında *cincibir* biçimine de rastlanır.

zenci [Kut 1069] *ajun boldı ~zangī ḥabāş ḳırtışı* [yeryüzü zenci habeş derisine büründü] | [SN 1354] *Ki çün géce urına ~zengī yüzin* ‖ ~ ***Ar*** *zancī* زنجى kara derili, Afrikalı ~ ***Fa*** *zangī* زنگى a.a. <? ***Fa*** *zang/jang* زنگ/ژنگ pas +*ī*

zengin "ağır" [CodC 1303] *gravis - Fa: ~sangun - Tr: ager* | "... taştan yapılmış" [Sad 1574] *bir cānibi binā-i ~sengīn ile üstüvār imiş* [bir yanı taş binaya dayalı imiş] | "... mal ve para sahibi" [EÇ <1683] *bu cezīre kefererleri-nin ~zengīn olmalarının aslı odur* ‖ ~ ***Fa*** *sangīn* سنگين taştan yapılmış, murassa, ağır, pahalı < ***Fa*** *sang* سنگ taş +*īn* → SENG

† Ses değişikliği açıklanmaya muhtaçtır.

›› zenginleş-, zenginlik

+zen ~ ***Fa*** *zan* زن vuran, çalan, çalgı çalan < ***Fa*** *zadan, zan-* زدن, زن vurmak, çalmak, darbetmek → +ZEDE

← BORAZAN, GEVEZE, KALPAZAN, LAFAZAN, NEYZEN

zenit [Özön 1961] *~zenit: Göğe bakan insanın başının üstüne gelen en yüksek nokta.* ‖ ~ ***Fr*** *zénith* astronomide göğün en yüksek noktası, başucu ~ ***Ar*** *samtu-r-raʾs* سمت الرأس başucu, düz yukarı < ***Ar*** *samt* سمت yön, taraf → SEMT

›› zenith

zenne "kadın" [Men 1680] *~zene seu ~zenne, vul. pro ~zen* [kadın] | "... kadın rolü yapan" [KT 1900] *~zenne: 1. Kadın cinsi, taifei nisā, 2. orta oyununda kadın kılığına giren oyuncu.* ‖ < ***Fa*** *zan* زن kadın → ZEN[1]

† Türkçede eklenen +*e* ekinin işlevi açık değildir.

zeplin "yönlendirilebilen uçuş aracı" [Cum 1929] ‖ < ***öz*** *(Luftschiff) Graf Zeppelin* Luftschiffbau Zeppelin AG tarafından 1928'de imal edilen yönlendirilebilen uçuş aracının adı < ***öz*** *Ferdinand von Zeppelin* Alman sanayici (1838-1917)

zer [AtH <1250 (1444)] *baχıl tirdi ~zārsīm ḥaramdın öküş* [soysuz adam haramdan altın ve gümüş derledi çok] ‖ ~ ***Fa/OFa*** *zar* زر altın << ***EFa*** **zarna-* a.a. ≈ ***Ave*** *zari-* a.a. << ***HAv*** **ghel-*[2] parlamak, altın

† Karş. ***Fa*** *zard* "sarı renk". † ***HAv*** **ghel-* kökünün detaylı analizi için ◦Pokorny 1.429-434. Hintavrupa dillerinde "altın", "parlamak", "sarı", "safra", "safran" ve "yeşil" anlamına gelen sözcüklerin birçoğu bu kökten türer.

← GOLD (GULDEN), HÜLYA (KOLERA, KOLESTEROL, MELANKOLİ), KLOR (KLORAK, KLOROFİL, KLOROFORM), SAFRAN (ASPİR), ZERDE (ZERDALİ, ZERDEÇAL), ZERRİN, ZIRNIK (ARSENİK)

zerdali [MŞ <1400] *acı ~zerdālünuŋ çekürdegi yağı* | [Kab 1432] *erik yā ~zerdālü χoşāfı-ile tīmār olur* ‖ ~ ***Fa*** *zardālū* زردالو «sarı erik», kayısı, prunus armeniaca § ***Fa*** *zard* زرد sarı (≈ ***Ave*** *zairita-* a.a.) + ***Fa*** *ālū* الو erik cinsi meyvelerin genel adı → ZERDE, ALIÇ

† Esasen "kayısı" demek iken 20. yy.'da "bir tür küçük taneli kayısı" anlamını kazanmıştır.

zerde [YusZ <1377] *dāne vü ~zerde, pirinc ü şorbā* | "safranlı pirinç yemeği" [Har <1400] *Yémekler geldi anda dürli elvān / dāne, pirinc ü ~zerde, hubbi remmān* ‖ ~ ***Fa*** *zarda* زرده 1. sarı renk, sarı şey, altın gibi, 2. safran << ***OFa*** *zardak* a.a. → ZER

← ZERDALİ, ZERDEÇAL

zerdeçal [MŞ <1400] *uyuz içün sirke merhemine ~zerdeçūb iki direm zeyt yağı ve mürdeseng cemʿ edüb* | [Men 1680] *~zerdeçop & ~zerdeçobe: curcuma.* ‖ ~ ***Fa*** *zardeçāv/zardeçūb* زرده چاو/زرده چوب Hint safranı denilen bir tür sarı baharat § ***Fa*** *zarda* زرده sarı + ***Fa*** *çūb/çōb* چوب çubuk → ZERDE, ÇÖP[2]

zerk [Men 1680] *~zerk:* [1. göz belertmek, 2. mızrak atmak, 3. bir tür mavi giysi, 4. hile, ikiyüzlülük.] | [LO 1876] *~zerk: Riya, desise, hile.* | "... enjekte etmek" [YOsm: HRGCeh 1923] *Bu muafiyeti zevcine ilk ~zerk eden kadın ben değilim.* ‖ ~ ***Ar*** *zarḳ* زرق [*#zrḳ* faʿl msd.] ... mızrak saplama < ***Ar*** *zaraḳa* زرق 1. azrak gözlü idi, gözünü belertti, kör idi, 2. mızrak sapladı

† Arapçada marjinal olan, Osmanlıcada ise 20. yy.'a dek bu anlamda görülmeyen sözcüğün "enjekte etme" anlamında tıp ıstılahı olarak 20. yy.'da kullanıma sokukluğu anlaşılıyor.

← MIZRAK

zero "rulette sıfır" [Cum 1932] *On lira ruj! Transversal bir lira. ~Zero: bir lira.* | [Cum 1995] [Cindoruk] *Kahkahayı basıp 'Başbakanı hero değil ~zero yaparlar' dedi.* | [EkşiS 2005] *Coca Cola ~Zero: ... 0 kalori, 0 sekerli yeni cola ürünü.* ‖ ~ ***Fr/İng*** *zero* sıfır ~ ***İt*** *zefiro/zero* a.a. ≈ ***OLat*** *zephirum* a.a. ~ ***Ar*** *ṣifr* a.a. → SIFIR

Levent Şahverdi Arşivi

† Batı geleneğinde *zephirum* "sıfır" kavramı ilk kez 1202'de Fibonacci'nin *Liber Abaci* kitabında zikredilmiştir.

zerre [AşP 1330] ~*zerre ne bilsün güneş niçeydügin* || ~ ***Ar*** *ḏarra(t)* ذَرَّة [*#ḏrr* faʿla(t) mr.] karınca, tohum, partikül, felsefede atom < ***Ar*** *ḏarra* ذرّ saçtı, özellikle tohum saçtı → ZİRAAT

›› zerrece

← ZÜRRİYET

zerrin [Rab 1310] *ẋātem-i* ~*zerrīn-nigīnim perde içre tügme teg* | [ÖM 1437] *sāḳiyā* ~*zerrīn ḳadehle sun berü dolu müdām / çün ki dilber serẋoş oldı kimse huşyār olmasun* ‖ ~ ***Fa/OFa*** *zarrīn* زرّين altın gibi, altından yapılmış ≈ ***Ave*** *zarənaēna-* a.a. → ZER

zerzevat [EÇ <1683] *sebzeẋāne dīvānẋānesine gelüp* ~*sebzevāta narẋ verdi* | [KT 1900] ~*sebzevāt: Türkçe zebanzedi* ~*zarzavat* زارزاوات || < ***Fa*** *sabzī* سبزی sebze +***āt*** → SEBZE

† Farsça sözcüğe Arapça +*āt* çoğul takısı ilavesiyle inşa edilen *sebzevāt* sözcüğünden deforme edilmiştir.

zevahir [Men 1680] ~*zavāhir: Exteriora.* ‖ ~ ***Ar*** *ẓawāhir* ظواهر [*#ẓhr* fawāʿil çoğ.] görünen şeyler, görüntüler < ***Ar*** *ẓāhira(t)* ظاهرة [t.] görünen şey → ZAHİR

›› zevahiri kurtar-

zeval [AşP 1330] *Ol ḳadīmdür hīç* ~*zevāl yokdur aṇa* | [Men 1680] *elçiye* ~*zevāl yok (...)* ~*zevāli şekk,* ~*zevāli devlet* ‖ ~ ***Ar*** *zawāl* زَوَال [*#zwl* faʿāl msd.] 1. düşme, inme, düşkünlük, 2. güneşin inişi, öğleden sonra < ***Ar*** *zāla* زال düştü, eksildi, tükendi

← İZALE, ZAİL, ZAVALLI

zevat [Men 1680] ~*ẕevāt* ذوات || ~ ***Ar*** *ḏawāt* ذوات [*#ḏw* çoğ.] zatlar, kişiler < ***Ar*** *ḏāt* ذات [t.] kişi +***āt*** → ZAT

zevce [Arg 1533] ~*sewgié* [sevce]: *amorosa* || ~ ***Ar*** *zawca(t)* زوجة [*#zwc* fem.] dişi eş ~ ***Aram*** *zawgtā* זַוְגְתָא a.a. → ZEVÇ

zevç [Men 1680] ~*zevc: Maritus & uxor* [karı veya koca] | [LO 1876] ~*zevc: çift, eş, çiftin bir teki, koca, erkek.* || ~ ***Ar*** *zawc* زوج [*#zwc*] çift, çift olan şeyin teki, eş, karı veya koca ~ ***Aram*** *zawg* זוג [*#zwg*] çift, karı koca ~ ***EYun*** *zeũgos* ζεῦγος a.a. → ÇİFT

† Yunanca sözcük Milat dolayından itibaren gerek Musevi gerek Süryani literatüründe "evlilik, çift olma" anlamında yaygın olarak kullanılmıştır. ***Erm*** *zuyk qnyq* "evli çift, eşler" Yunancadan alıntıdır. ▫Fraenkel 107. † Karş. ***Lat*** *con-iugium* "evlilik, evli çift" < *iugum* "boyunduruk".

← ÇIVGAR, İZDİVAÇ, ZEVCE

zevk [AşP 1330] *ol samāʿda* ~*ẕevḳa garḳ olmış müdām* | [Men 1680] *ehl-i* ~*ẕevk (...)* ~*ẕevklü: Voluptuarius. (...)* ~*ẕevkü safā,* ~*ẕevk sürmek* ‖ ~ ***Ar*** *ḏawḳ* ذوق [*#ḏwḳ* faʿl msd.] tad alma duyusu, tad, keyif < ***Ar*** *ḏāḳa* ذاق tattı, tadına baktı

›› ehli zevk, zevk sür-, zevklen-, zevkli, zevkperest, zevksiz, zevkü safa

zevzek [Deş-TS 1580] *bang* [Fa.]: *(...) ıstılāh-i avāmda esrāra dirler ki maslık ve* ~*zevzek daẋı dirler.* | [Men 1680] ~*zevzek: Semen toi beng* [esrar tohumu] & *nom. herbae* [ve bitki adı]. *Peregrinorum Meccensium farina* [hacı tozu]. | [K&B 1835] ~*zevzek: Brouillon, bavard, étourdi* [geveze, münasebetsiz kişi] || < ***?***

† ***TTü*** *sebze* sözcüğüyle alakalı olması düşünülebilir. Karş. ***İng*** *grass* "1. ot, yeşillik, 2. esrar".

›› zevzeklik

zeybek "Aydın vilayetine özgü başıbozuk askeri" [CKırlı 1840] || [LO 1876] ~*zeybek: Hafif tüfekli asker. Devlet-i Selçukiyye zamanında Teke ve Aydın tarafından Mısır'a celbolunan zaptiye askeri.* | "... bir raks" [AR 1897] *oyunun (tavla mı?* ~*zeybek mi? dans mı?)* || < ***?***

† Belki *zībaḳīveya zeybaḳī"civa* gibi" < ***Ar*** *zībaḳ* "civa".

›› zeybekiko

zeyil [Sad 1574] *ḳuşur ü* ~*ẕeyli ʿafv ile mestūr ve naẓar-i ḳabūl ile menẓūr ola* [eksiği fazlası af ile örtülsün ve kabul gözü ile görülsün] ‖ ~ ***Ar*** *ḏayl* ذيل [*#ḏyl*] kuyruk, giysinin eteği, uzantı, ek, ilave < ***Ar*** *ḏāla* ذال uzun idi, uzadı, kuyruk kaldırdı

›› zeyilname, zeyl

zeyrek [MEd y. 1300] *tetik boldı* = ~*zīrek boldı* || ~ ***Fa/OFa*** *zīrak* زيرك hızlı, zeki, tetik

zeytin [CodC 1303] ~*zeytin agaċga ovsadi* [zeytin ağacına benzedi] | [Men 1680] ~*zeytün,* ~*zeytün yağı,* ~*zeytünlük,* ~*zeytünci* ‖ ~ ***Ar*** *zaytūn* زيتون [*#zyt* çoğ.] zeytin taneleri < ***Ar*** *zayt* زيت [t.] zeytin, zeytin yağı ~ ***Aram*** *zeytā* זיתא a.a. ≈ ***İbr*** *zayt* זית a.a. ≈ ***Fen*** *zyt* a.a.

† ***OFa*** *zayt,* ***Erm*** *tsét ձէթ* biçimleri Aramiceden alıntıdır. Sözcük nihai olarak Doğu Akdeniz havzasının Sami-öncesi bir dilinden kalıntı olmalıdır.

›› zeytinlik, zeytinyağı, zeytinyağlı, zeytuni

← MEZGİT

zıbar|mak [EÇ <1683] ~*zıbar: yat* [Tosya ve Bolu Türkleri lisanında] | [LO 1876] ~*zıbarmak: bed halde sızmak, uyumak, gebermek* ‖ ≈? ***TTü*** *zıbart-/zıbırt-* dayak atmak, sopayla dövmek < ***TTü*** *zopa/zıbık/zıpçık* sopa, değnek → SOPA

† Karş. ***TTü*** *zıbırga, zıbçık* "sopa, değnek". ▫DS 4364. Aslen "dayak yemek" anlamına gelen sözcüğün yerel ağızlarda "tükenip yığılmak, uyumak" anlamını kazandığı anlaşılıyor.

›› sıbar-

zıbık [Men 1680] ~*zibuk: Nescio quid instar penis, quo lascivae utuntur mulieres* [azgın kadınların penis yerine kullandığı herhangi nesne]. | [DS <1960] ~*zıbık: 1. Çubuk, kamış, 2. erkeklik organı, 3. yapay penis* ‖ ≈ ***TTü*** *çubuk/çıbık* ≈ ***Fa*** *çūb* çubuk ≈ ***Ar*** *zubb* ذبّ penis → ÇUBUK

† Türkçe ve Arapça biçimlerin nihai olarak bir Farsça kaynağa dayanıyor olması gerekir. *ç/z* varyasyonu Farsça lehçelerde tipiktir. † *Zübük* yazımı Aziz Nesin'in aynı adlı romanı sayesinde yaygınlaşmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

›› zübük

zıbın [Nim-TS 1540] *zīr cāme* [Fa.]: *Diz ṭonı ve ˜zibün.* || ~ ***Ar*** *zabūn* زَبُون [*#zbn*] iç gömleği, entari (▫Lane 1:1214)

† Eren'in önerdiği ***İt*** giubbone ve ***Ven*** zipón açıklaması (▫Eren 569) ciddiye alınamaz. ***Yun*** *zipúni* "iç gömleği" Türkçeden alıntıdır.

zıkkım [TDK1 1945] *˜zıkkım: Zakkum demek olup mecaz olarak ilenme yolunda 'ağı' anlamında kullanılır. (...) ˜Zıkkımlanmak: Sevilmeyen bir kimsenin (...) 'yemek' anlamında kullanılır."* || ~ ***Ar*** *zaḳḳūm* [*#zḳm*] cehennem ağacı → ZAKKUM

† Arapçası *zaḳḳūm* olan sözcüğün Türkçe halk ağızlarındaki varyantıdır. Anlam ayrışması 20. yy.'a ait görünüyor.

›› zıkkımın kökü, zıkkımlan-

zılgıt [EÇ <1683] *cemīʿi nisvānları beyāz ızārların bürünüp ˜ẓılġıt-i Süheylī ururlar* | [LO 1876] *˜zılgıt ˜vermek: ihāfe* [şiddetle azarlamak, tehdit etmek] || ~ ***Ar*** *ẓalġūt* ظلغوت 'lilili' çekme, tezahürat yapma

† Soyut isim yapan +ūt eki, Arapça sözcüğün nihai kaynağının Aramice/Süryanice olabileceğini düşündürür.

›› zılgıt çek-

zıllullah ~ ***Ar*** *ẓillullāh* ظلّالله Allahın gölgesi < ***Ar*** *ẓill* ظِلّ [*#ẓll*] gölge

zımba [Men 1680] *ġuruşuŋ bir nevʿini ˜zımba ile müdevver kesüp sikke dahı ururlar* || ~ ***Fa*** *sumba/sumbag* سمبه/سمبگ [pp.] delgi < ***Fa/OFa*** *suṗtan, sumb-* سفتن, سمب delmek +***a*** ≈ ***Ave*** *saop-* a.a.

›› zımba gibi, zımbala-, zımbalan-

zımbırtı "tel sesi" [Gör 1930] *˜zımbırtı: Gerilmiş bir telin üzerine vurarak çıkan ses, telli sazlardan birinin çalınmasından çıkan ses.* | "... ses çıkaran nesne, çalgı" [Cum 1939] *Armonika, akordeon, ud, keman, gramofon, hatta radyo... Herkesin ya elinde ya kucağında bir ˜zımbırtı var* | "... adsız şey" [TDK1 1945] *˜zımbırtı: (...) 3. Adı hatıra gelmeyen ufak ve değersiz bir şeyi anlatmak için kullanılır* || < ***onom*** *zımbır* rezonanslı, alçak, tekrarlayan titreme sesi +***tl*** → ZINK

zımn [Sad 1574] *˜ẓımn-i mektūbda taʿyīn olunan leyle-i maʿhūde hulūl itdükde* [mektubun içeriğinde belirtilen gece geldiğinde] || ~ ***Ar*** *ḍimn* ضمن [*#ḍmn* fiʿl] 1. bir şeyin içi, içerik, kapsam, 2. mantıkta bir kavramın zorunlu olarak içerdiği diğer kavram, implication < ***Ar*** *ḍamana* ضمن söz verdi, sorumluluk aldı

›› zımnen, zımni

← MAZMUN, TAZAMMUN, TAZMİN

zımpara [Marz 1380] *yumşak ˜sumpāde pūlād kılıc yüzin açar* | [Aht 1545] *sunbāde (Ar.): ˜zīmpāra dedikleri taş ki Farside seng-pāre dirler* | [Men 1680] *˜sumbādec a*[rab]. *pro ˜sumbāde p*[ers]. *˜sīmpāre taş* || ~ ***Ar/Fa*** *sunbāde* سنباده zımpara taşı << ***OFa*** **sunbādak*

† Türkçe kullanımdaki */d/ > /r/* evrimi kuraldışıdır. † ***Erm*** *smpatag* սմբադակ (a.a.) biçimi Orta Farsçadan alıntıdır.

zındık [MEd y. 1300] *˜ẓındīḳ boldı* || ~ ***Ar*** *zandīḳ/zindīḳ* زِنْدِيق [*#zndḳ* q.] dinden sapan ~ ***OFa*** *zandīk* 1. alim, yorumcu, 2. Zerdüşt dinine yeni yorum getiren sapkın peygamber Mani'nin (MS 3. yy) müritlerine verilen ad < ***OFa*** *zand* ilim, yorum ≈ ***Ave*** *zanta/zainti* bilinen, bilgi << ***HAv*** **gnə-ti-* a.a. → NOT

† Esasen "Zerdüşt alimi" anlamına gelen *zend/zainti* sözcüğü, ***Yun*** *gnôsis* ve *gnōstikós* ile eş kökenli ve eş anlamlıdır. † Hintavrupa velar stoplarının İndo-Aryan dillerinde sibilantlaşması, karşılaştırmalı dilbilimin klasik keşiflerindendir. ***HAv*** */g/* ve */gh/* > ***Ave*** */z/*, ***HAv*** */k/* > ***Ave*** /s/.

zınk [Gör 1930] *˜zınk: Süratle giden bir şeyin ve işleyen makinanın birdenbire durmasında çıkardığı sesi taklit ve tasvir eder.* || : ***onom*** ani durma sesi, sarsıntı sesi

›› zakkadanak, zank, zıngadak, zıngır, zıngırda-, zıngırtı

← ZANGIR, ZIMBIRTI, ZONK

zıp [LO 1876] *˜zıp: Bağteten sıçrama. (...) ˜zıp çıktı, ˜zıp ˜zıp sıçramak, ˜zıplamak* | [TDK1 1945] *˜zıpzıp: Çocukların oynadıkları, taştan veya camdan küçük yüvarlak, bilye. (...) ˜zıppadak* || : ***onom*** sıçrama sesi

›› zıpçıktı, zıpırda-, zıpırtı, zıpla-, zıplat-, zıppadak, zıpzıp

← ZIPIR

zıpır "delişmen?" [EÇ <1683] *baş bölükbaşımız olan ˜Zıpır Bölükbaşı* | [LG 1889] *˜zıpır: Uzun boylulara itlak olunur.* || ≈ ***TTü*** *zıbırdak/zıpırdak* zıp zıp hareket eden, yerinde durmayan < ***TTü*** *zıbırda-/zıpırda-* zıplayarak hareket etmek < ***onom*** *zıp/zıpır* sıçrama sesi → ZIP

† Karş. *zıbıldak* "delidolu, hoppa" - ▫DS 4364.

zıpka [LO 1876] *˜zıpka: Karadeniz sevahili ahalisinin giydikleri Laz poturu.* | [DS <1960] *˜zıpka, ˜zıvka, ˜zığva, ˜zıkva* || ~ ***Abhaz*** *adzıykva* dar paçalı pantolon (▫Bläsing, Türk Dilleri Araştırmaları 12, 2006) § ***Abhaz*** *adza* dar + ***Abhaz*** *áykva* pantolon

zıpkın [Kıp: İdr 1312] *˜sipḳun* سپقن: *al-ḥarba* [harbe, mızrak] | [Çağ: Pav <1500] *˜sapġun ... ˜sıpḳın: javeline, espéce de fourche pour prendre le poisson* | [EÇ <1683] *pençe ẋarbe ve çatal ẋarbe ve gelberi ẋarbe ve ˜sıpḳın* صپقن *ẋarbe ve çengāl ẋarbe ve şiş ẋarbe-i günāgünlar* || << ***OTü*** *sapġun/sıpġun* kısa mızrak, balık tutma aracı < ***ETü*** *sap-* delmek, saplamak +*gın* → SAP

† ***Moğ*** *sibegen* (a.a.) Türkçeden alıntı olmalıdır.

zır [LO 1876] *˜zır, ˜zırdeli, ˜zırlamak, ˜zırıltı* || : ***onom*** zil sesi, ağlama sesi

›› zırdeli, zırıl, zırılda-, zırıldak, zırıldan-, zırıldat-, zırıltı, zırla-, zırlat-, zırtlak, zırzır

← ZAR[3], ZIRT (ZIRTAPOZ)

zırh [AşP 1330] *ol ˜zirihdür kim geyürler yağıda* [o zırhtır ki düşman karşısında giyerler] | <u>zırhlı</u> "çelik kaplı savaş gemisi" [MFn 1863] *altmışsekiz toplu iki kıta ˜zırhlı fırkateyni* || ~ ***Fa*** *zirih* زره savaş giysisi ≈ ***OFa*** *zrād* a.a. ≈ ***Ave*** *zrāda-* a.a.

Levent Şahverdi Arşivi

›› zırhlı

zırnık [CodC 1303] *auri pimentum - Fa & Tr: ˜zernek* | [Yad <1421?] *ya kızılī ˜zernīχ gerek veya saru ˜zernīχ gerek* ‖ ~ ***Fa zarnīχ*** زرنیخ sarı boya yapımında ve kıl dökücü olarak kullanılan bir mineral, arsenik sülfür << ***OFa zarnik*** a.a. < ***OFa zarn*** altın, sarı → ZER

† ***Aram*** *zrnīk* (a.a.) İrancadan alıntı olmalıdır. † Karş. ***Lat*** *auri pigmentum* > ***İng*** *orpiment* "altın boya, arsenik sülfür".

›› zırnık koklat-

← ARSENİK

zırt "ani hareket sesi" [LO 1876] *˜zırp: Nagehani* [aniden olma]. *˜Zırpadak: Füc'et.* | [AR 1898] *yanı başımda ˜zırt!' diye bir ses peyda oldu* ‖ < ***onom*** *zır +t* → ZIR

›› zart, zırt pırt, zırtadak

← ZIRTAPOZ

zırtapoz [LO 1876] *˜zrtapoz: Delişmen, zıpır.* || < ***onom*** *zırt +oz* → ZIRT

† *+apoz* ekinin yapısı ve işlevi açık değildir.

zırva "aşureye benzer karışık aş" [RisG 1720] *imarette ˜zırva kazanına bakrac koyan aşbazlar* | [KT 1900] *˜zırva: Zerdeli ve sarmısaklı paça; mec. saçma sapan söz. ˜Zırvaya çevirmek: pek karışdırıp gülünç hale komak.* ‖ ~ ***Fa*** *zirbā/zalubā* karışık aş → ZÜLBİYE

›› zırvala-

zıt [İrşM 1387] *takı yalgan kılmak inanmaknŋ ˜žıddı turur* [ve yalan söylemek dürüstlüğün zıddıdır] ‖ ~ ***Ar*** *ḍidd* ضدّ [*#ḍdd*] aksi, ters < ***Ar*** *ḍadda* ضدّ zıt idi, çelişti

›› zıddiyet, zıtlaş-, zıtlık

← TEZAT

zıvana "toka dili, alev dili, klitoris" [Men 1680] *˜zubāne & ˜zibāne: od yalıŋı, avretlerüŋ ud yerlerindeki dili, toka dili* | "... değirmen taşı mili, tütün çubuğu mili" [LO 1876] *˜zıvana: (Zübāne zebanzedi) Değirmen taşına vaz olunan kutub, çubuğun imame takımı geçinilen delikli mil.* | "... sigara ağızlığı" [AM17 1882] *Sigara (...) ˜zıvanalı mı olsun ˜zıvanasız mı?* ‖ ~ ***Fa*** *zabāna/zubāna* زبانه dil gibi olan her nesne < ***Fa*** *zabān/zubān* زبان dil *+a* → ZEBAN

† ***Zıvanadan çıkmak*** deyimi "değirmen taşının milinden çıkması" veya "tütün çubuğu ağızlığının yerinden çıkması" anlamına gelebilir.

zibidi [EÇ <1683] *Küçük Mehemmed Paşa bir ˜zibīdī mīr-i mīrān iken* | [LG 1889] *˜zibidi, zirzop: Çulsuz, delişmen.* || ~ ***Fa*** **zībīdī* زیبدی süslü, yakışıklı < ***Fa*** *zībīdan* زیبیدن süslemek, yakışmak < ***Fa*** *zīb* زیب süs, güzellik

zibil [Men 1680] *˜zibl, ˜zibil & vul. ˜zebil: ters* | [DS <1930] *˜zebil/zibil: I. Çöp, süprüntü, pislik, gübre. II. Sulu çamur. III. Bol bulunduğu için değersiz. ... ˜zibillemek: Gübrelemek. ˜zibillik: Çöplük.* ‖ ~ ***Ar*** *zibl* زبل [*#zbl* fiʿl] dışkı, çöp ≈ ***İbr*** *zabal* dışkı ≈ ***Akad*** *ziblu* çöp, pislik

›› zebil

zifaf [EÇ <1683] *Amavud tarzı sür-i ˜zifāf temāşāları etdim ki vasfında lisān ḳāsır ve kalemler ḳāsirdir* || ~ ***Ar*** *zifāf* زفاف [*#zff* fiʿāl msd.] düğün töreni, gelinin güveye teslimi ayini < ***Ar*** *zaffa* زفّ (kuş) kanatlarını çırparak uçtu veya koştu, (yel) çırpıntıyla esti

zifir "yemek bulaşığı" [Fer <1451] *dest u dehān yuyup ˜zifr kokusın götürdiler* | "... tütün zifti" [KÇMiz 1656] *lüle çubuğı içinden çıkan ˜zifr* زفر *rāyihası daχı beddir, bir yere isābet éderse zamān-i medīd* [uzun süre] *bāḳī kalur.* ‖ ~ ***Ar*** *ḏafir* ذفر [*#ḏfr* faʿīl sf.] pis ve keskin kokan < ***Ar*** *ḏafira* keskin koktu

† Türkçe kaynaklarda genellikle ز ile زفر yazılır. Bkz. ▫Aht 1144, زفر veya ذفر.

zifiri [LO 1876] *˜zifirī karanlık: Ziyade muzlim.* || < ***Yun/EYun*** *zopherós ζοφερός* karanlık (sıfat) < ***EYun*** *zóphos ζόφος* 1. karanlık, kasvet (ad), 2. batı

† "Pis kokan şey" anlamında ZİFİR ile köken bağı kurulamaz. Ancak kullanımda *zift* ve *tütün zifiri* ile kontaminasyon görülür. † Aynı Yunanca kökten ***EYun*** *zéphyros* > ***İng*** *zephyr* "batı, batı rüzgârı".

zifos "kasırga, hortum" [LF 1560] *˜zifos ile geliyür dört yandan bād-ı belā* | "çamur sıçramak" [LO 1876] *˜zifos (Rum.):* [1] *Hiç, boş.* [2] *Çamur sıçramak.* | "çamur" [AR 1897] *Koştukça ard tekerleklerin fırlattığı ˜zifosa bulanıyor.* || ~ ***Yun*** **sifós* kasırga? (atmosferde) hortum? << ***Yun/EYun*** *siphōn σίφων* su hortumu → SİFON

† ▫LF §772 kural dışı ses değişimini Pontos Rumcasına bağlar.

zift [İrşM 1387] *Takı yaşıl küp içinde takı ˜ziftlenmiş içinde* | ziftin pekini ye- "lanet sözü" [x 1911] ‖ ziftlen- "içki içmek" [HRGTut 1926] *dalaverelerin içinde birkaç kadeh işret ˜ziftlenmekten başka bir menfaatim yok...* ‖ ~ ***Ar/Fa*** *zift* زفت katran, asfalt ~ ***Aram*** *zephtā* זְפְתָא a.a. ≈ ***İbr*** *zephet* a.a.

† Geç Babilce *zibtu* (a.a.) (MÖ 539) Aramiceden alıntıdır. ▫CAD 21.104.

›› ziftin peki, ziftlen-

ziggurat [ML 1969] || ~ ***Fr/İng*** *ziggurat* eski Babil ve Asur tapınak kulelerine verilen ad ~ ***Akad*** *ziqquratu* 1. kule, 2. yüksek yer, zirve, doruk (▫CAD 21:129) < ***Akad*** *zaqāru/ṣaqāru* yükseltmek (bina), kaldırmak, çıkmak (▫CAD 21:55)

zigon zigon sehpa "iç içe geçen farklı boy sehpalardan oluşan mobilya takımı" [Mil 1987] *mutfak dolapları ve raflar - ˜zigon sehpalar - lambriler* || ~ ***Fr*** *table cigogne* «leylek masa», a.a. ~ ***Fr*** *cigogne* leylek ~ ***Lat*** *ciconia* a.a.

zigot [TDK1 1945] *˜zigot: İki gametin birleşmesiyle meydana gelen hücre.* ‖ ~ ***Fr*** *zygote* döllenmiş tohum ~ ***EYun*** *zygōtós ζυγωτός* koşumlanmış (at, öküz) < ***EYun*** *zygoô ζυγοω* koşumlamak *+t°* << ***HAv*** **yug-o-* < ***HAv*** **yeug-* çift koşmak, iki şeyi birleştirmek → ÇİFT

›› homozigot

Levent Şahverdi Arşivi

zihin [MŞ <1400] *~zihni açmak ... ~zihni ifsâda virmek* | zihniyet "Fr *mentalité* çevirisi" [YOsm: HRGCeh 1923] *~zihniyet 'mantalite'nin, mefkure 'ideal'in, recül-i siyasi 'omdeta'nın, maceraperest 'avantüriye'nin ve ila-ahirihi tercümeleridir. Frenk kelimelerine yaraşır yaraşmaz, salta şalvar giydiriyorlar.* | zihinsel [YTü: Cum 1967] *Uzun bir öğrenimin zorunlu kıldığı ~zihinsel faaliyet* || *~ Ar ḏihn* ذهن [*#ḏhn* fiʿl] akıl, anlama yeteneği

›› zihinsel, zihnen, zihnî, zihni sinir, zihniyet

zikir [AtH <1250 (1444)] *anuŋ ~ẕikri taŋsuk eḍiz bolsu tip* [onun anısı muhteşem olsun ve yücelsin deyip] ‖ *~ Ar ḏikr* ذكر [*#ḏkr* fiʿl msd.] anma, adını söyleme < *Ar ḏakara* ذكر andı, adını söyledi (≈ *Aram dəkar* דְּכַר anmak, hatırlamak ≈ *Akad zakāru* adlandırmak, adını anmak < *Akad zikru* ad)

← MEZKÛR, MÜZAKERE, MÜZEKKERE, TEZEKKÜR, TEZKERE, ZAKİR

zikzak [T&S 1892] *Zigzag* [Fr.]: *~zikzak, dolambaç.* ‖ *~ Fr ziczac/zigzag* kırık çizgi, kırık çizgide hareket etme < *onom*

zil "tiz çalgı, çıngırak" [Dan 1360] *yüridürler çalup dühl u ~zīl ü bām* [tiz ve pes enstrüman] | "... zil gibi sarhoş" [EÇ <1683] *şarabı ve bozayı ve rakıları içüp ke'en ~zil* [zil gibi] *mest ü ẋayrān* [sarhoş ve şaşkın] *olup kızararak ve bozararak* | [LO 1876] *~zil ~zurna: Sarhoşluktan her tarafı ses veren. ~Zilleri takmak, ~zilsiz oynamak.* ‖ *~ Fa zīr* زير 1. alt, aşağı, 2. müzikte tiz ses, bir çalgı grubunda en yüksek perdeli alet, soprano

›› kapı zili, zil gibi, zil zurna, zilli

zilhicce [Rab 1310] *~ẕu'l-ḥicce ayınıŋ tokuzunçı küni* ‖ *~ Ar ḏū 'l-ḥicca(t)* ذوالحجّة «haccın sahibi», Arap aylarının sonuncusu, Hac ayı < *Ar ḥacc* hac → ZÜ+, HAC

zilkade [<1400] ‖ *~ Ar ḏū'l-ḳaʿda(t)* ذو القعدة «barışın sahibi», Arap aylarının onbirincisi < *Ar ḳaʿda(t)* قعدة [*#ḳʿd* faʿla(t) mr.] 1. oturma, mabat, 2. akın ve gazadan geri durma, ateşkes < *Ar ḳaʿada* oturdu → KAİDE

zillet [Rab 1310] *Dāvūd yalavaç kırk yıl yığladı ~ẕilleti üçün* | [Rab 1310] *götürür re'y ü kuvveti ~meẕellet* || *~ Ar ḏilla(t)* ذلّة [*#ḏll* fiʿla(t) msd.] düşkünlük, aşağılanma, zül < *Ar ḏalla* ذلّ düşkün idi, aşağılandı → ZÜL

›› mezellet

zilyet [OsmK <1520] *lākin sāhib-i ʿarz ~ẕī'l-yedd oldukları itibariyle resm-i tapu ile teklīf olunur, taʿallül éderse ol yerleri sāhib-i ʿarz hükm eylesin* ‖ *~ Ar ḏī'l-yadd* ذى اليدَ elinde tutan, İslam hukukunda bir malın tasarrufuna fiilen sahip olan kimse § *Ar ḏī* ذى sahip + *Ar al-yadd* اليدَ el → ZÜ+, YED

›› zilyetlik

zilyon [EkşiS 2001] *~zilyon: mübalağa ederken kullanılabilecek güzel bir sıfat. örnek: bugün ~zilyon tane işim var, kafamı bile kaşıyamıyom* | *~ İng zillion* çok büyük belirsiz sayı < *İng million*

† İngilizce sözcük 1944'ten itibaren kaydedilmiştir (▫OED).

›› zibilyon, zilyoner

zimmet "kefalet" [İrşM 1387] ‖ *~ Ar ḏimma(t)* ذمّة [*#ḏmm* fiʿla(t) mr.] 1. borç sözleşmesi, özellikle bir aşiretin koruması altına girme sözleşmesi, 2. kefalet, sorumluluk < *Ar ḏamma* ذمّ kınadı, ayıpladı → ZEM

›› zimmetle-

← ZİMMİ

zimmi [AşP 1330] *bulardur ~ẕimmīler / kor Muḥammed dīnın ayruk dīn diler* ‖ *~ Ar ḏimmī* ذمّى [nsb.] 1. birinin zimmeti veya himayesi altında olan, başka bir aşiretin korumasına sığınan, 2. islam hukukuna tabi gayrımüslim < *Ar ḏimma(t)* ذمّة [*#ḏmm*] garanti, kefalet +*ī* → ZİMMET

zina [Kut 1069] *~zinā ḳılma fāsıḳ atanma ḳara* [zina etme, adın kara günahkâra çıkmasın] ‖ *~ Ar zināʾ* زناء [*#zny* fiʿāl msd.] gayrimeşru cinsel ilişkiye giren *~ Aram zənā* זְנָא [*#zny*] zina etti, gayrımeşru ilişkiye girdi ≈ *İbr zānāh* זָנָה [*#zny*] a.a.

† Karş. *Aram zənōth* "zina", *zənīthā* "zina eden", *İbr zōnāh* "fahişe".

›› veledizina, zaniye

zincifre [CodC 1303] *cenapio - Fa: ~singfr - Tr: ~zingfr* | [MŞ <1400] *merhem-i ~zincifre* ‖ *~ Ar/Fa zanjafr/zincifr* زنجفر kırmızı renkli bir mineral ve bundan elde edilen boya, civa sülfit *~ Aram zngūprā/sūngprā* סונגופרא/זנגופרא a.a. *~ Fen*

† Eski çağda İspanya'da Fenikeliler tarafından işlenmiştir. *İng cinnabar* < *EYun kinnabáris* (a.a.) biçimi bir Sami dilinden alınmış olmalıdır.

zincir [CodC 1303] *catena - Fa & Tr: ~zingil* | [İdrH <1402] *~sincir* [zincir] | zincirleme kaza [Mil 1959] *Yakacıkta dün gece ~zincirleme bir trafik kazası olmuştur.* ‖ *~ Fa zancir/zincīr* زنجير zincir << *OFa zangīl* a.a.

›› mağaza zinciri, zincirleme, zincirlen-, zincirli

zindan [Kut 1069] *isizke bu ḳın berge ~zindān yigi* [kötüye en iyi ceza sopa ve zindan] | [CodC 1303] *~sindan, tamuh - Alm: ty helle* [cehennem] | [İMüh <1310] *~zindanladı: ḥabasa* [hapsetti] ‖ *~ Fa zindān* زندان hapishane << *OFa zēndān* 1. silahhane, cephane saklama yeri, 2. zindan < *OFa zēn* silah (≈ *Ave zaena* a.a.) → +DAN[1]

›› zindancı

zinde [CodC 1303] *vivus - Fa: ~zenda - Tr: tiri* | [AşP 1330] *ḥaḳ emri birle ~zindedür* [Allah'ın emri ile canlıdır] ‖ *~ Fa zinda* زنده canlı, diri << *OFa zīvandak* a.a. < *OFa zīvistan* yaşamak, canlı olmak +*anda* << *HAv *gʷi-wo-* < *HAv *gʷeiə-*[1] canlı olmak, yaşamak → CAN

← CİVA[1]

zinhar [AtH <1250 (1444)] *uluġsınma ~zinhār uluġ bir bayat* [büyüklenme sakın, büyük olan sadece Allah] | [Fer <1451] *~zīnehār gey sakın, bu ḥāla kimse vāḳıf olmasun* ‖ *~ Fa zinhār/zinahār* زنهار aman! sakın! (ünlem) § *Fa az* [bileşik adlarda] den (edat) + *Fa nahār* نهار korku, vehim, bela, sakınacak şey

Levent Şahverdi Arşivi

zir [AşP 1330] ¯*zīr ü bālā yirleri* [alt ve üstte yerleri] *bellü beyān* | zir ü zeber [Men 1680] ¯*zīr ü zeber ve χāke beraber* [altüst ve yerle yeksan] | ziri zemin [Men 1680] ¯*zīri zemīni ve evci āsumāni tecessüse başladı* [yerin altını ve göğün üst tabakasını kurcalamaya başladı] ‖ ~ ***Fa*** *zīr* زیر aşağı, alt << ***Fa*** **az īr* alttan < ***OFa*** *ēr* a.a. ≈ ***Ave*** *aδairi* a.a. ≈ ***Sans*** *ādhara* आधार a.a.

›› zir ü zeber

←– ZİRA

zira [AşP 1330] *yaz gününŋ eyle olur ḥāleti / ¯zīrā eyle tertīb olmış āleti* ‖ ~ ***Fa*** *zīrā* زیرا çünkü, şundan ötürü < ***Fa*** *zīr* زیر alt → ZİR

ziraat [CFürs 1501] ‖ ~ ***Ar*** *zirāʿa(t)* زراعة [*#zrʿ* fiʿāla(t) msd.] 1. ekin ekme, tohum saçma, 2. çiftçilik < ***Ar*** *zaraʿa* زرع ekin ekti, tohum attı

† ***Ar*** *ḏrr* "saçma, tohum atma", *ḏrw* "harman savurma" kökleriyle etimolojik ilişki açık değildir. Karş. ***Akad*** *zēru* "tohum".

›› zirai

← MEZRA, ZERRE (ZÜRRİYET), ZİRVE

zirkon [LT 1873] *Zirconium* [Fr.]: ¯*zirkonyum* | [T&S 1892] *Zircon* [Fr.]: ¯*zirkon, yani silisit-i zirkonyum. (...) Zirconium:* ¯*zirkonyum, cism-i basit-i madenî.* ‖ ~ ***Fr*** *zircon* kızıl renkte bir süs taşı ~ ***Alm*** *Zirkon* a.a. ☼ 1789 Martin Heinrich Klaproth, Alm. kimyacı. ~ ***Ar*** *zarḳūn* زرقون 1. parlak kırmızı renk, 2.bu renkte bir süs taşı? ~ ***Fa*** *āzargūn* آزرگون 1. ateş rengi, 2. şakayık çiçeği, parlak kırmızı renk § ***Fa*** *āzar* آزر ateş + ***Fa*** *gūn* گون renk (≈ ***Aram*** *zarag/zargon* זַרְגּוֹן şakayık çiçeği, şakayık rengi) → ATEŞ, GÜNAGÜN

† Seylan kökenli süs taşı batı dillerinde ilk kez Klaproth tarafından tanımlanmış ve adlandırılmıştır. Seylan'da mücevher çıkarımı ve ticareti Arap kökenli Müslümanların denetimindeydi.

›› zirkonyum

ziruh ~ ***Ar*** *ḏī rūḥ* ruh sahibi, ruhu olan canlı → ZÜ+, RUH

zirve [Taz 1482] *şems-i semā geh* ¯*zirveden ḥazīze, geh ḥazīzden zirveye çıkar* | [Men 1680] ¯*zirvet & zürvet: Summitas gibbi camelini* [deve hörgücünün tepesi], *vertex, culmen, fastigium montis* [dağ doruğu] | zirve toplantısı "İng *summit conference* çevirisi, liderler toplantısı" [Mil 1958] *Amerikan idarecileri Birleşmiş Milletler dahilinde bile böyle bir* ¯*zirve toplantısı yapılmasına taraftar değillerdi.* ‖ ~ ***Ar*** *ḏirwa(t)* ذروة [*#ḏrw* fiʿla(t) mr.] her şeyin üst ve yüksek kısmı, özellikle deve hörgücü <? ***Ar*** *ḏarā* ذرا saçtı, yele savurdu → ZİRAAT

† Arapça sözcüğün etimolojisi muğlaktır; "dağ doruğu" anlamı ikincildir. † ***İng*** *summit conference* "zirve toplantısı" deyimi ilk kez 1955'te Amerikan-Sovyet liderler buluşması münasebetiyle kullanılmıştır.

›› zirve toplantısı, zirve yap-

zirzop [KMuk 1665] *her kim karındaşına* ¯*zirzop diyecek olursa mahfile müstahakk ola ve her kim ońa ahmak dése cehennem āteşine müstahakk ola* | "şımarık?" [EÇ <1683] *Edirnekapusundan taşra çıkıp gün yüzü görmemiş lapadan hoppa ve* ¯*zirzop bed-χüy çelebiler.* | [LO 1876] ¯*zırzob* زرزوب: *Münasebetsiz, delişmen.* ‖ < ***?***

zişan [Lat 1546] *ẕī-kadr ü* ¯*ẕī-şān ve kerīm-i kerem-nişān idi* ‖ ~ ***Ar*** *ḏū şāʾn* ذو شأن şanlı, ün sahibi § ***Ar*** *ḏū* ذو sahip + ***Ar*** *şāʾn* شأن ün → ZÜ+, ŞAN[1]

† Türkçede benimsenen biçim, Arapça deyimin genitiv halidir. Karş. *andelib-i zīşān.*

ziya[1] [Sad 1574] *bir cemāl-i* ¯*ẕıyā-küsterdir ki* [ışık saçan bir güzelliktir ki] ‖ ~ ***Ar*** *ḍiyāʾ* ضیاء [*#ḍwA* fiʿāl] ışık, ışın < ***Ar*** *ḍāʾa* ضاع ışıdı, parladı

ziya[2] [Sad 1574] *dest-zede-i pençe-i* ¯*ẕıyāʿı olmayan* [yenilginin pençesinden darbe yemeyen] ‖ ~ ***Ar*** *ḍiyāʿ* ضیاع [*#ḍyʿ* fiʿāl msd.] kaybolma, telef ve heder olma < ***Ar*** *ḍāʿa* ضاع kayboldu, zayi oldu

›› izae

← ZAYİ

ziyade [AtH <1250 (1444)] ¯*ziyādat ola ʿadl* [ziyade olsun adalet] | [CodC 1303] *superfluum - Fa:* ¯*ziada - Tr: artχan vel artuk* [artgan, artuk] ‖ ~ ***Ar*** *ziyāda(t)* زیادة [*#zyd* fiʿāla(t) msd.] 1. artış, çokluk [isim], 2. artık, çok [sıfat] < ***Ar*** *zāda* زاد arttı, çoğaldı

›› ziyadece, ziyadeleş-

← MEZAT, MÜSTEZAT, MÜZAYEDE, TEZYİT, YEZİT, ZAİT

ziyafet "konuk ağırlama" [Env 1465] ‖ "... misafire açılan büyük sofra" [Men 1680] ¯*zıyāfet: (...) Convivium, epaule* ‖ ~ ***Ar*** *ḍiyāfa(t)* ضیافة [*#ḍyf* fiʿāla(t) msd.] konuk ağırlama, konukseverlik < ***Ar*** *ḍāfa* ضاف konuk oldu

← İZAFE

ziyan [CodC 1303] *nocui - Fa:* ¯*zian χerdem - Tr:* ¯*zian ettin* [ziyan ettim] | [Tezk 1341] *andın size assı var ve ʿamelden size* ¯*ziyān yok* | ziyankâr "zarar veren" [Kab 1432] *kimseye ziyānuŋ āzāruŋ değmesüŋ ki* ¯*ziyānkār olmak eyü degüldür.* ‖ ~ ***Fa/OFa*** *ziyān* زیان zarar ≈ ***Ave*** *zyā-, zinā-* zarar vermek (≈ ***Sans*** *cyāni* ज्यानि hasar, kayıp, zarar)

›› ziyankâr

ziyaret [Kut 1069] *aŋar men barayım yā kelsün maŋa* ¯*ziyārat üçün* [ona ben gideyim ya da bana ziyarete gelsin] | ziyaretgâh [EÇ <1683] *cümle evlādları ile anda medfünlardır kim* ¯*ziyāretgāh-i Abdürraüf Semedānī'dir.* ‖ ~ ***Ar*** *ziyāra(t)* زیارة [*#zwr* fiʿāla(t) msd.] birinin yanına gitme < ***Ar*** *zāra* زار ziyaret etti

›› ziyaretçi, ziyaretgâh

← MEZAR

ziynet [<1400] ‖ ~ ***Ar*** *zīna(t)* زینة [*#zyn* fiʿla(t) mr.] süs, bezeme < ***Ar*** *zāna* زان bezedi

← TEZYİN (MÜZEYYEN)

zo(o)+ ~ ***Fr/İng*** *zoo+* [bileşik adlarda] hayvan < ***EYun*** *zoîon/zôon ζῳον/ζῶον* yaşayan şey, hayvan < ***EYun*** *záō ζάω* yaşamak *+ion << ***HAv*** **g*ʷyo-* < ***HAv*** **g*ʷeiə-* canlı olmak, yaşamak → BİO+

Levent Şahverdi Arşivi

›› azoik, zoofili, zoomorf, zooplankton, zoosodomi, zootekni

← AZOT (OZALİT), MEZOZOİK, PALEOZOİK, SENEZOİK, ZODYAK, ZONTA, ZOOLOJİ

zodyak [TDK1 1945] ~*zodyak: gök küresi yüzeyinde kuşak şeklinde bir bölge* || ~ ***Fr*** *zodiaque* 12 hayvan şeklinde tasvir edilen burçlar kuşağı ~ ***EYun*** *zoidiakós ζῳδιακός* a.a. § ***EYun*** *zoîon/zôon ζῳον/ζῶον* hayvan + ***EYun*** *eîdos εἶδος* şekil, görüntü → ZO(O)+, IDE

zoka "olta iğnesi" [LO 1876] ~*zoka: İğne.* ~*zokayı yutmak.* || ~ ***Yun*** *zóka ζόκα* olta ≈ ***Ven*** *sóga* ip, sicim (◦LF §605)

›› zokayı yut-

zom "sarhoş (argo)" [HRGTeb 1914] *Biz* ~*zom olduktan sonra mı? Niyetin bizi sızdırmak mı?* || ~? ***Yun/EYun*** *zomós ζωμός* usare, sıkılarak çıkarılan meyve suyu, et suyu, çorba

zombi [Cum 1934] *Yarın akşam sinemasında* ~*Zombi (yaşayan ölüler) var.* || ~ ***Fr/İng*** *zombie* vudu inancında yaşayan ölülere verilen ad ~ ***Kri*** *zonbi* a.a. ~ ***Kimbundu*** *nzumbe*

† Haiti dilinden ve nihai olarak Angola kökenli Kuzey Mbundu dilinden.

zon [<1960] || ~ ***Fr*** *zone* bölge, iklim kuşağı << ***Lat*** *zona* kuşak ~ ***EYun*** *zōnē ζώνη* a.a. << ***HAv*** **yōs-nā-* a.a. < ***HAv*** **yōs-* kuşanmak

← CAMADAN (CAMEKÂN, ÇAMAŞIR, PİJAMA), ZONA, ZÜNNAR

zona [Mil 1955] *İşte* ~*Zona dediğimiz hastalık, bu hissi sinirlerin omur iliğe girmeden evvel meydana getirdiği düğümlerden bir kısmının iltihaplanmasıdır.* || ~ ***Fr*** *zona* sinir uçlarının bir kuşak halinde iltihaplanmasıyla oluşan hastalık, herpes zoster ~ ***Lat*** *zona* 1. kuşak, 2. a.a. → ZON

† Hastalığın İngilizce adı *shingles, Lat cingulus* "kuşak" sözcüğünden gelir. Bilimsel adında kullanılan ***EYun*** *zōstēr* keza "kuşak" demektir.

zonk [Kab 1432] *baş ağırlanmış ve göz kapağı şişmiş gevde titrer beyni* ~*zonk* ~*zonk ider* || : ***onom*** baş ağrısı sesi → ZINK

›› zonkla-

zonta "kaba ve kültürsüz kimse (argo)" [Mil 1988] *nice* ~*zontalar bir günde sanat dünyasının yıldızı olarak büyük üne kavuşuyor, nice magandalar da* || ~? ***Yun*** *zónto ζώντο* canlı varlık, hayvan < ***EYun*** *záō ζάω* yaşamak → ZO(O)+

† 1980'ler gibi geç bir tarihte Rumcadan Türk argosuna sözcük alınmasını açıklamak güçtür. Acaba Giritli ağzı olabilir mi?

zooloji [Cum 1930] *Meselâ bir coğrafya, bir tabakatülarz, bir* ~*zooloji ilah. müessesesi.* || ~ ***Fr*** *zoologie* hayvanbilim → ZO(O)+, +LOG

›› zoolog

zor [AşP 1330] *her kim anı yıkmağa* ~*zor eyleye / ol ḥaḳīḳat kendözin kör eyleye* | [Sad 1574] *hezâr* ~*zor u zār ile* | [Men 1680] ~*zorlamak (...)* ~*zorlü* | [LO 1876] *aklından* ~*zoru var* | [KT 1900] ~*zor: (...) sıfat. Güç, müşkil, zahmetli, meşakkatli.* || ~ ***Fa/OFa*** *zūr/zōr* زور güç, şiddet, kuvvet, zahmet ≈ ***Ave*** *zāwar-* a.a. ≈ ***Sans*** *śūra* शूर güçlü, kuvvetli, yiğit

† Farsça sözcük isim olduğu halde Türkçede belki *güç* sözcüğünün ikili kullanımının etkisiyle isim ve sıfat niteliği kazanmıştır. † Karş. ***Sogd*** *zāwar* "güç, zor".

›› zar zor, zorla-, zorlan-, zorlaş-, zorlu, zorluk

← METAZORİ, ZORAKİ, ZORBA, ZORUNLU

zoraki [LO 1876] ~*zorāki: Mücbiren, mükrihen, istemeyerek, zar zor.* | [KT 1900] ~*zorāki: (Rum şivesine tatbikan teşkil olunmuş amiyane bir lugattır)* || § ***Fa*** *zōr* زور +? ***Yun*** *+aki +ακι* → ZOR

zorba zorbāz [GülM 1429] *bir ṣāḥib-i dil* [cesur kişi] *bir* ~*zor-bāzı gördi* | [EÇ <1683] *top gülleleriyle hānedānlarınızı berbād etdirüp bu kadar ādem kılıçdan geçmesine sebeb bu* ~*zorbā ve eşḳıyālardır* | [LO 1876] ~*zor-bāz: Cabir, kuvvetli canbaz;* ~*zorbā.* || ~ ***Fa*** *zōrbāz* زورباز güç gösterisi yapan, pehlivan → ZOR, +BAZ

† Eğer *zorbāz* varyantı ise, */z/* sesinin kaybı tatmin edici bir şekilde açıklanamamıştır.

›› zorbalaş-, zorbalık

zorunlu [YTü: Fel 1942] ~*zorunlu = Zaruri, vacip = Apodictique, nécessaire* || < ***YTü*** *zorun* mecburen *+lI(g)* < ***TTü*** *zor +(I)n* → ZOR

›› zorun, zorunluk, zorunluluk, zorunsuz

zuhur [DK <1400?] *Bu oğlan* ~*ẓuhūr édeli Dirse Hanuŋ nazarı bize eksük oldu.* || ~ ***Ar*** *ẓuhūr* ظهور [*#ẓhr* fuʿūl msd.] 1. belirme, görünme, 2. görüntü, parıltı, gösteriş < ***Ar*** *ẓahara* ظهر ışıdı, parladı, belirdi

† Aynı nihai kökten ***Ar*** *zahara* زهر "parladı, ışıdı".

›› zuhurat

← İZHAR, MAZHAR, MÜZAHERET (MÜZAHİR), NEVZUHUR, TEZAHÜR, ZAHİR (ZEVAHİR), ZEHRA (ZÜHREVİ)

zula zula et- "saklamak (argo)" [Mikh 1929] ~*zula etmek: 1. Faire passer l'objet volé de main en main* [çalıntı malı elden ele geçirmek], *2. Recéler.* | [OCK 1932] ~*zula: Kaçırmak, kaybetmek, saklamak.* ~*Zula et şunu be kardeşim, başımıza iş çıkarmayalım.*' || ~ ***Yun*** *zúla ζούλα* 1. tabaka haline getirilmiş esrar, 2. kaçak (mal), gizli (yer) < ***Yun*** *zuló ζουλώ* sıkmak, ezmek, bastırmak

›› zulala-

zulmet [AşP 1330] ~*ẓulmet ol dem dünyāya dolmış-ıdı* || ~ ***Ar*** *ẓulma(t)/ẓulūma(t)* ظُلْمَة [*#ẓlm* fuʿla(t) msd.] karanlık < ***Ar*** *ẓalima* ظَلِمَ hava kararadı → ZULÜM

›› muzlim

← SANEM

zulüm [MEd y. 1300] ~*zulm ḳılışlar* = *küç idiştiler* | [AşP 1330] *kendü kendü nefsüme* ~*zulm eyledüm* || ~ ***Ar*** *ẓulm* ظلم [*#ẓlm* fuʿl msd.] a.a. < ***Ar*** *ẓalama* ظَلَمَ

Levent Şahverdi Arşivi

zulmetti ≈ ***Ar*** *ẓalima* ظَلِمَ karardı (≈ ***Akad*** *ṣulmu* siyah ≈ ***Akad*** *ṣalāmu* karanlık olma)

›› zulmet-

← MAZLUM, MEZALİM, TAZALLÜM, ZALİM, ZULMET (SANEM)

zum "kamera dürbünü" [Mil 1963] *Harika kamera: 1:8 objektif, 10-30 ˜ZOOM, tam otomatik* || ~ ***İng*** *zoom* (uçak) pike yapma, (kamera) ani yaklaşma < ***İng*** *zoom* çizgi romanlada uçak sesi

›› zoom, zumla-

zurna [CodC 1303] *caramella* [calamella, kamışçık] - *Fa & Tr: ˜suma, ˜suruna* | [Men 1680] ˜*Zumā* زرنا*: Lituus, vul. pro ˜sumā* سرنا || ~ ***Fa*** *sūrnāy/surnā* سورنای/سرنا bir üflemeli çalgı, düğün borusu § ***Fa*** *sūr* سور düğün + ***Fa*** *nāy* نای boru → NEY

›› davul zurna, zurnazen

zü+ ~ ***Ar*** *ḏū* ذو [*#ḏw*] sahip, malik --› ZAT

† Arapça sözcüğün kuraldışı genitivi *ḏī*, akkuzativi *ḏā*, dişili *ḏāt*'tır. Türkçe kullanımda *zū*+ ve *zi*+ görülür.

← ZİLHİCCE, ZİLYET, ZİRUH, ZİŞAN, ZÜLCELAL, ZÜLFİKAR, ZÜLKARNEYN

zübde [Taz 1482] *ādem ki ẋulaṣā-i mevcūdāt ve ˜zübde-i maẋlūḳātdur* || ~ ***Ar*** *zubda(t)* زُبدة [*#zbd* fuʿla(t) mr.] 1. sütün kaymağı, tereyağı, 2. öz, hülasa < ***Ar*** *zabada* زَبَدَ yayık çalkaladı

zücaciye [Men 1680] ˜*zücāc: Vitrum* [cam] *(...)* ˜*zücācī: Vitreus* [camdan mamul] | [Gör 1930] ˜*zücaciye: Cam ve sırça kabilinden eşya.* || < ***Ar*** *zucāc* زجاج [*#zcc*] cam +*ī* ~ ***Aram*** *zagāg* זְגָג [*#zgg*] camcı ≈ ***Aram*** *zgūgīthā* זגוגיתא cam

† Çift c ile *zücccaciye* telaffuzu Arapça meslek adlarında görülen *attar, bakkal, sarraf* vb. formu etkisi gösterir. † Sözcüğün nihai kaynağı MÖ 2500'den önce camın keşfedildiği Fenike olmalıdır.

›› zücac, züccaciyeci

züğürt "fakir, parasız" [CTay 1615] *gâh zengin ve gâh* ˜*zügürt* زكرت *ve bazı karındaşlarından ẋayır görür* || < *?*

zühal [Gül 1317] *çehārşenbih gécesi aldı* ˜*Züḥāl* || ~ ***Ar*** *zuḥāl* زحال [*#zḥl* fuʿāl] Satürn gezegeni < ***Ar*** *zaḥala* زحل geri durdu, uzaklaştı

† Satürn en uzak gezegen sayıldığı için.

›› zuhal

zührevî "Venüs'e mensup" [AşP 1330] *kimde kim ġālib-durur nefs u hevā /* ˜*zuhrevīdür dinmek ol şaẋṣa revā* | "cinsel (hastalık)" [YOsm: T&S 1892] *Vénérien (Méd.):* ˜*zührevî, bahî. Maladies vénériennes: emrāz-ı* ˜*zühriye.* || < ***Ar*** *zuhra(t)* زهرة [*#zhr*] Venüs gezegeni +*ī* < ***Ar*** *zahara* زهر parladı, ışıdı → ZEHRA

† ***Fr*** *vénérien* "zührevi" < *Vénus* "aşk tanrıçası, Venüs" çevirisidir. † Aynı Sami kökünden ***Aram*** *zahrā* "ışıldak, ay veya Venüs" > ***Ar*** *zahrā* "Zehra, kadın adı".

›› Zühre

züht [Rab 1310] ˜*zühd ü ʿilm* || ~ ***Ar*** *zuhd* زهد [*#zhd* fuʿl msd.] (dünya nimetlerinden) vazgeçme < ***Ar*** *zahada* زهد vazgeçti, kaçındı, terketti

← ZAHİT

zühul [Men 1680] ˜*ẕühūl: Oblivio.* || ~ ***Ar*** *ḏuhūl* ذهول [*#ḏhl* fuʿūl msd.] unutma, akıl karışıklığı, dalgınlık < ***Ar*** *ḏahala* ذهل aklı karıştı, daldı

zül [Taz 1482] || ~ ***Ar*** *ḏull* ذلّ [*#ḏll* fuʿl msd.] düşkünlük, alçalma, hor ve hakir olma < ***Ar*** *ḏalla* ذلّ hor ve hakir idi (≈ ***Aram*** *#dll* דלל küçülme, azalma)

← ZELİL, ZİLLET

zülbiye [Dan 1360] *Kotardılar denelü* ˜*zülbiyelü / Daẋı üstine samsalar dürilü* | [MŞ <1400] ˜*zülābiye ...* ˜*zülbiye* || ~ ***Fa*** *zalūbā/zirbā* زلو با çeşitli şekillerde tarif edilen karışık aş veya tatlı

← ZIRVA

zülcelal [AşP 1330] *bunları üç üç yaratdı* ˜*ẕü'l-celāl* || ~ ***Ar*** *ḏū'l-calāl* ذوالجلال azamet sahibi, Allah'ın bir sıfatı --› ZÜ+, CELAL

zülfikar [AşP 1330] || ~ ***Ar*** *ḏū'l-fiḳar* ذوالفقار 1. omurgalı, 2. Hz Ali'nin kılıcının adı § ***Ar*** *ḏū* ذو sahip + ***Ar*** *al-fiḳar* الفقر omurga, belkemiği → ZÜ+, FIKRA

zülfiyar [Taz 1482] *kim maḥabbet yolına ber-dār olur / dān ḳadd ü ẋabli* ˜*zülf-i yār olur* | [Gör 1930] ˜*zülfiyare dokunmak* || ~ ***Fa*** *zulf-i yār* زلف یار yarin saçı → ZÜLÜF, YAR[2]

zülkarneyn ~ ***Ar*** *ḏū'l-ḳarnayn* ذوالقرنين iki-boynuzlu, Kuran'da anılan efsanevi bir kişi § ***Ar*** *ḏū* ذو sahibi, +*li* + ***Ar*** *al-ḳarnayn* قرنين [dual.] iki boynuzlar < ***Ar*** *ḳarn* قرن boynuz +*ayn* → ZÜ+, KARİNE[1]

zülüf [Kut 1069] *sevüg* ˜*zulfı toldı yokaru koḍı* [yukarısı aşağısı güzel zülfü ile doldu] || ~ ***Fa*** *zulf* زلف saç, özellikle yüzün iki yanından sarkan saç

← ZÜLFİYAR

zümre [Rab 1310] *dédiler: bu ādemī* ˜*zümresindin ermez, bu ferişte turur* [bu insan zümresinden değil, bu melektir] || ~ ***Ar*** *zumra(t)* زُمرة [*#zmr* fuʿla(t) mr.] küme, topluluk, bir insan grubu

zümrüt [CodC 1303] *smeradus - Fa & Tr:* ˜*smurut* | [SN 1354] *Adı daẋı hem bir* ˜*sümürrüd ayağ / getürdi ve içküye düzdi yarağ* || ~ ***Ar/Fa*** *zumurrud/zumrud* زمرد bir değerli taş ≈ ***Aram*** *zmargad/zmargdā* זמרגדא a.a. (◦Jastrow 405) ≈ ***EYun*** *smáragdos* σμάραγδος a.a. ≈? ***Akad*** *barraqtu* bir tür değerli taş (◦CAD 2.113) < ***Akad*** *barāqu* parlamak, şimşek çakmak (◦CAD 2.103) → BERK[2]

† Sözcüğün nihai kaynağı belirsiz olmakla birlikte Hintçe veya bir Sami dili olabilir. Karş. ***Akad*** *barraqtu,* ***İbr*** *bāreket* בָּרֶקֶת "bir değerli taş"; ve ***Sans*** *marakata* मरकत (a.a.). † ***Erm*** *zmruẋt qʃnnıʃuın* ve ***Lat*** *smaragdus* (a.a.) Yunancadan alıntıdır. ***İng*** *emerald,* ***Fr*** *émeraud,* ***İsp*** *esmeralda* (a.a.) Latince biçimden evrilmiştir.

›› zümrüdi, zümrütvari

← İZMARİT[2], ZEBERCET

Levent Şahverdi Arşivi

zünnar [MEd y. 1300] ~*zunnār bağladı ʿahidlü kāfir* | [Gül 1317] *şeyχ çün bu* ~*zünnārı bağladı bile / küfri meşhür oldı şehre vü ile* || ~ ***Ar*** *zunnār* زُنّار [*#znr*] keşişlerin bağladığı kuşak ~ ***EYun*** *zonárion ζωνάριον* [küç.] küçük kuşak < ***EYun*** *zōnē ζώνη* kuşak +*arion* → ZON

züppe [Bah 1924] ~*züppe: Kendisinden başkasını kolay beğenmeyen sonradan görmüş şık bey.* < *?*

† Kıbrıs argosuna özgü ***Yun*** *zóppos ζόππος* "geri zekalı" < ***İt*** *zoppo* "sakat, özürlü" gerek ses gerek anlam bakımından tatmin edici değildir.

›› züppeleş-, züppelik

zürafa [Hal 1477] ~*zürâfe didükleri cânâver ki boynı deve boynı bigi uzun olur ve ayakları sığır ayağı bigidür ve gövdesi peleng gibi alacadur.* | [Nim-TS 1540] *uştur-gāv-i peleng* [Fa.]*:* ~*zürnapā didükleri cânâverdür ki zürâfeden galatdur.* || ~ ***Ar*** *zurāfa(t)* زرافة [*#zrf*] Afrika kökenli bir hayvan ≈ ***Fa*** *zurnāpāy* زرناپای a.a.

zürefa [GülM 1429] ~*ẕurefā ve ḥukemā* [zarifler ve bilgeler] *dimişlerdür* || ~ ***Ar*** *ẓurafāʾ* ظرفاء [*#ẓrf* fuʿalā çoğ.] zarifler, kibarlar < ***Ar*** *ẓarīf* ظريف [t.] → ZARİF

›› zemheri zürefası

zürriyet [Rab 1310] *Âdem* ~*zürriyeti oŋurkasındın çıkarğanı kayda erdi* [omurgasından tohumu çıkarken neredeydi] || ~ ***Ar*** *ḏurriyya(t)* ذرّيّة [*#ḏrr* y. msd.] tohum, soy, bir kişinin soyundan gelenler < ***Ar*** *ḏarra* ذرّ saçtı, tohum attı +*īya(t)* → ZERRE

† Belki *ḏarr* "tohum saçma" veya *ḏarra* "tohum, zerre" adlarından +*iyet* masdar yapım ekiyle. Bkz. ▫Lane 1:958.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EK I: Türkçe Yapım Ekleri

Sözlükte örneklenen Türkçe yapım eklerinin bir bölümü burada gösterilmiştir. Tüm örnekler **ETü** (Eski Türkçe, 12. yy.'a dek Asya Türkçesi), **TTü** (Türkiye Türkçesi) ve **YTü** (Yeni Türkçe, 1934'ten sonra Dil Devrimi anlayışı içinde üretilen sözcükler) olarak tasnif edilmiştir.

Ekler mümkün mertebe en eski biçimlerine göre yazılmıştır. Kapital harfler ses uyumuna tabi ünlüleri gösterir. Ek sonuna konan tire, fiil çekimine işaret eder. Parantez içindeki harfler değişkendir.

+(A)r Geniş zaman çekim eki ender olarak bağımsız ad yapımında kullanılmıştır.

***ETü**: tegir (değer)*
***TTü**: çıkar, gelir, gider, keser, yarar, yatır*
***YTü**: çekimser, duyar-lık, iyimser, karamsar, kötümser, önder, umar*

+(A)mAç ETü örneklerde yemek adı inşa eder; muhtemelen *+mA* masdar eki ile *aş* "yemek" sözcüğünün fonetik bir varyantının bileşimidir. TTü örneklerde *+mA* masdar ekiyle aynı işleve sahiptir. Sonseste –n içeren fiillerde dissimilasyon yoluyla *+mbAç* biçimini alır (**dolanmaç > dolambaç, *saklanmaç > saklambaç*). • YTü *demeç* örneği benzersizdir.

***ETü**: bulğamaç, tutmaç*
***TTü**: dolambaç, dönemeç, saklambaç, yırtmaç*
***YTü**: demeç*

+(A)mAk Masdar eki olan *+mAk*'tan bağımsız partisip ekidir. Belki *+mAlIk* şeklinde analiz edilebilir (*yemek < yemelik, barmak < barmalık*). • ETü fiilden araç ve yiyecek adları üretir. TTü kullanım alanı daha eklektiktir. TTü *+AmAk* biçimi muhtemelen aynı ekin varyantıdır.

***ETü* +mAk**: *başmak, çakmak, çomak, etmek (ekmek), kaymak, kuymak, tokmak*
***TTü* +mAk**: *azmak, barmak (parmak), ırmak, yaşmak, yemek*
***TTü* +AmAk**: *basamak, kaçamak, tutamak*

+(g)A- ETü isim ve sıfattan fiil üretiminde en sık kullanılan yapım ekidir. *+lA-* ve *+tA-* ekleriyle eş işleve sahiptir. Bileşik örnekler için *+An-, +Ar-, +Aş-, +At-* maddelerine bakınız. • ETü *+gA-* ekli örneklerin birçoğu *+Ig* ekli partisiplerden türetilmiştir (*elig > elge-, kurığ > kurğa-, tatığ > tatğa-*). Ancak diğer örneklerde *+gA-* eki primer yapıda görünür (*kez > kerge-, ésiz > esirge-*). • TTü /g/ sesi erir. Erken döneme ait az sayıda örnek dışında üretken bir ek değildir. • YTü *+Ak, +Am, +An, +Aş, +At* gibi bileşikleri sıklıkla kullanılmış fakat *+A-* ekiyle yeni fiil üretilmemiştir.

***ETü**: alka- (>alkış), arka- (ara-), ata- (ada-), beŋze-, bedze- (beze-), buta-, buŋa-, ene-, esne-, ırğa-, kağşa-, kayna-, kere- (>gerek), kevre-, kıyna- (kına-), kuşa- (>kuşak), küce- (>gücen-), kükre-, köze- (>közegü), okşa-, ota-[1] (>otacı), ota-[2] (>otağ), oyna-, sava- (>savaş-), saçra-, sına-, suva-, sige- (>siğil), tara-, taşa- (>taşak), tavra- (>davran-), taya-, tepre-, tile-, tire-, toğra-, titre-, tola-, tona- (>donan-), topra- (>toprak), töle- (>dölek), töşe-, tüne-, tüşe- (>düşün-), uğra-, ula-, uza-, üle- (>üleş-), üdre- (üre-), yala-, yama-, yara-, yaşa-, yayka- (yıka-), yumşa-*
***ETü* +gA-**: *bulğa-, elge- (ele-), emge- (>emek), ésirke-, ırğa-, karğa- (>kargış), kerge- (>gerek), kurğa- (>kurak), satğa- (>sataş-), tatğa- (>dadan-), tolğa- (>dola-, tolga), yalğa- (>yala-, yalan)*
***TTü**: başa- (>başat), büge- (>büvet), çalka-, deŋe-, göle- (>gölet) , *güne- (>güneş, güneyik), güre- (güreş), harca-, işe-, kapa-, kısta-, *kova- (>kovan), parla-, sarma- (sarmaş), sığa-, tüne-*

+(g)Aç Fiil ekidir. *+(g)A-* fiil yapım eki ile belki *+Iş* partisip ekinin varyant bir biçiminin bileşiminden ibarettir. ETü ve TTü *+(g)Uç* biçimi de kullanılır (*bıçguç, olturguç* "sandalye", *osguç*). Her iki halde araç isimleri yapar. • TTü çoğu örnekte *+Aç* şeklini alır. TTü *bakraç* örneğinde ada eklenmiş görünür. TTü *güleç* anlam bakımından kuşkuludur; TTü *utangaç* buraya ait değildir. • YTü ayrım gözetmeksizin *+Aç* veya *+gAç* şeklinde, ada veya fiile eklenir. Alet adı, özne adı (*süreç*) veya keyfi herhangi bir anlam (*doğaç*) üretir.

***ETü* +gAç**: *argaç, kısgaç/kısaç, küdeç (güveç)*
***ETü* +gUç**: *örküç (hörgüç)*
***TTü* +(g)Aç**: *bakraç?, burgaç, güleç?, kırbaç*

Levent Şahverdi Arşivi

***TTü* +gUç**: *patlanguç, süzgüç*

***YTü* +Aç**: *araç, ayraç, büyüteç, delgeç, doğaç, gereç, ilgeç, imleç, kaldıraç, kayaç, ortaç, sarkaç, sayaç, solungaç, süreç, tıkaç, tümleç, yüzgeç*

+(g)Ak Partisip ekidir. ETü geçişli fiillerden nesne adı, geçişsiz fiillerden özne ve eylem adı yapar. • ETü *+gAk* biçimi egemendir, ancak erken dönemden itibaren *+Ak* örnekleri görülür (*çörek, sakak, yürek*). TTü /g/ sesi erir ve tüm örnekler *+Ak* olarak telaffuz edilir.

ETü: *aşak (>aşağı), batrak (bayrak), bıçak/bıçğak, çalpak (çapak), çörek?, kapak, kavşak, sakak, talak, térŋek (dernek), yürek buçğak, çöŋlek, damak, tirsgek, turğak, eşgek, kapğak, kurğak, kürgek, orğak, buturğak (pıtrak), susğak, tarğak, yaŋak, yetgek, yumğak*

TTü: *atak, batak, binek, dibek, dokunak-lı, dudak, eğrek, kaçak, kaltak, kaydırak, kaypak, kıvrak, kayak, konak, korkak, okunak-lı, oturak, ölçek, sağanak, salak, sancak, sarsak, sürek, tekerlek, topak, tutsak, yatak, yelek*

YTü: *dayanak, ilinek, kayak, sığınak, sunak, tapınak, uçak, uyak*

+(g)An ETü fiillerden özne adı (present participle) üreten *+gAn* eki TTü ikili bir gelişme göstererek, bir yanda özne belirten *+An* ekine(*gezen, kemiren*), diğer yanda genellikle alışkanlık ve süreklilik bildiren *+gAn/+AgAn* ekine evrilmiştir (*gezegen, kemirgen*). • YTü *+An, +gAn* ve *+Agan* biçimleri fiillerden özne adı üretiminde kullanılmıştır.

***ETü* +gAn**: *başkan?, bıçılğan, ergen, ısırğan, kalkan, kapğan, kazğan (kazan), kurğan, örgen (urgan), saksağan, sıçğan, soluşgan (solucan), tavışğan (tavşan), tikgen (diken), *tuŋan > tuman (duman), yavğan, yorğan*

***ETü* +An**: *ayran, çadan (çiyan), evren*

***TTü* +gAn**: *sepken, sergen, sıkılgan, yayvan?, yelken*

***TTü* +AgAn**: *çağlağan (çağlayan/çavlan), gezegen, kakağan, kavlağan, olağan, sütleğen, şaklağan (şaklaban), yatağan*

***TTü* +An**: *domalan, geven, kaytan, kıran, kızan, köken, sapan*

***YTü* +gAn**: *akışkan, atılgan, çekingen, değişken, edilgen, etken, iletken, örgen-sel, saldırgan, sürüngen*

***YTü* +gAn**: *durağan, süreğen*

***YTü* +An**: *bakan, belleten, komutan*

+(g)An- Addan fiil üreten *+(g)A-* eki ile *+In-* dönüşlülük ekinin bileşiğidir; dönüşlü fiil üretir. Sadece sözlükte maddebaşı olanlar ile, *+(g)A-* ekinin yalın olarak kullanılmadığı birkaç örnek listelendi.

ETü: *amran-, kazğan-, kıskan-, kurşan-, kücen-, küven-, tatğan- (dadan-), tavran-, tonan-, tüken-, uvtan-, yigren-*

TTü: *beğen-, gönen-, ımızgan-, kıvan-, özen-*

+(g)Ar- ETü renk adlarından geçişsiz fiil üretir (ağar-, sarğar-, kızğar-, köger-). Diğer adlardan geçişli fiil üretir (başğar-, köger-, kutğar-, oŋar-, suvğar-).

ETü: *ağar-, ayar-t-, başğar-, kabar-, karar-, kızğar-, köker- (göğermek, göğercin), könger- (gönder-), kutğar- (kurtar-), oŋar-, pusar-ık, sarğar- (sarar-), suvğar-, ürper-, yakar-, yalvar-, yaşar-/yeşer-*

TTü: *ever-, morar-, sırtar-*

YTü: *öner-*

+(g)ArU ETü sıfatlardan yön zarfı inşa eder. *+rU* ekli örneklerde hece düşmesi barizdir. TTü /g/ sesi düşer ve son ünlü daralır.

***ETü* +gArU**: *arkuru (aykırı), içgerü, ilgeru, taşğaru (dışarı), yokaru*

***ETü* +rU**: *aşru, berü, gerü, ötrü, toğru*

+(g)Ay ETü adlardan sıfat üreten *+gAy* eki (*ilgey, oŋay, yokay, ögey*), TTü örneklerde /g/ sesini kaybeder. • YTü fiile (*bükey, deney, düşey, olay, onay, uzay, yapay, yatay*), ada (*ortay, tugay, yüzey*) ve sıfata (*dikey, düzey*) eklenerek her türlü sözcük üretiminde kullanılmıştır.

ETü: *buğday?, ögey (üvey)*

TTü: *güney, kolay, kuzey*

YTü: *aday, bükey, deney, dikey, düşey, düzey, eşey, olay, onay, ortay, tugay, uzay, yapay, yatay, yüzey*

+(g)Iç TTü fiillerden özne ve eylem adı yapar. Olasılıkla *+Iş* veya *+mIş* partisip ekinin varyant bir biçimidir (*başlangıç = başlamış?, bilgiç = bilmiş?*).

TTü: *başlangıç, bilgiç, dalgıç, sağdıç, yamaç*

YTü: *yargıç*

+(g)Uç *+(g)Aç* maddesine bakınız.

+(g)Uk ETü *+Uk* partisip ekinin varyant biçimidir. *+Uk* maddesine bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

+(g)Ur- ETü fiilden geçişli ve ettirgen (faktitif) fiil üretir. TTü /g/ sesi düşer. 17. yy.'dan sonra küçük ses uyumu uyarınca *+Ir-/+Ur-* biçimini alır.

ETü *kar-, kır-* ve *tur-* gibi tek heceli bazı fiillerin arkaik devirde bu ekle inşa edilmiş olması mümkün görünüyor.

***ETü**: aşur-, belgür-, toğur- (>doğru), ergür-, esrü-, kadğur- (kayır-), kötür-, kudr-uk (kuyruk), ötür- (>ötürü), savur-, siŋür- (sömür-), odğur- (uyar-), üşgür-,yumr-uk*
***TTü**: devşür-, emzür-*
***YTü**: uyruk*

+(I)n ETü ad ve sıfatlardan zaman ve mekân zarfı üretir. Çoğu zaman *+In*, bazen *+An* biçimi kullanılır. Zarf daha sonra bazı örneklerde sıfat (uzun) veya ad (öğün) işlevi kazanmıştır. • TTü nadiren *+In*, çoğu zaman *+lAyIn* biçimi tercih edilmiştir (öğleyin > öğlen).

***ETü* +In**: *degin, erken, ödün (öğün), uçun (için), uzun, üstün, yarın*
***ETü* +An**: *erken, kaçan (haçan)*
***TTü**: akşamın, ansızın, kışın, tekin, yazın, yeğin, yüzükoyun*
***YTü**: karşın, örneğin, zorun-lu*

+(In)ç Fiil ekidir. *+In-* dönüşlülük ekiyle, eylem adı ve fiil-sıfatı yapan *+Iş* ekinin bileşik halidir. Sevinç < sevin-iş, dinç < din-iş. Türevler eylem adı (sevinç, inanç, utanç) veya edilgen fiil-sıfatı (korkunç, gülünç) anlamı taşır. • YTü keyfi olarak ada (ilginç) ve dönüşlü anlamı olmayan fiillere (istenç) eklenmiştir.

***ETü**: basınç, erinç, gülünç, ilenç, inanç, kılınç, korkunç, ödünç, sevinç, utanç*
***TTü**: dinç, kakınç, konç, tiksinç*
***YTü**: bilinç, direnç, ilginç, istenç, kıvanç, övünç*

+(In)tI Fiil ekidir. TTü her zaman *+In-* dönüşlülük ekiyle birlikte kullanılır. 16. yy.'dan itibaren görülür; 17. ve 18. yy.'larda son derece işlektir. • TTü *belirti, ürperti* gibi birkaç örnekten hareketle YTü bağımsız bir *+tI* eki olarak yorumlanmıştır (*+I(g)* maddesine bakınız).

***TTü**: akıntı, avuntu, askıntı, bağlantı, birikinti, boğuntu, bozuntu, bulantı, buluntu, burkuntu, büküntü, çalıntı, çalkantı, çarpıntı, çevrinti, çıkıntı, çırpıntı, çilenti, çisenti, çöküntü, döküntü, eğlenti, esinti, ezinti, gezinti, girinti, imrenti, kalıntı, kapantı, kasıntı, kaşıntı, kayıntı, kazıntı, kesinti, kırıntı, kırpıntı, kısıntı, kıvırıntı, koyuntu (kuytu), kuruntu, oyuntu, örüntü, saçıntı, salıntı, sallantı, sarkıntı, sarsıntı, serpinti, sığınıntı, sıkıntı, sızıntı, silinti, süpürüntü, süzüntü, takıntı, tıkıntı, ufantı, üfürüntü, üzüntü, yayıntı, yığıntı, yıkıntı*
***YTü:** alıntı, ayrıntı, bağıntı, beklenti, eklenti, ilinti, orantı, ödenti, özenti, rastlantı, saplantı, söylenti, toplantı, uzantı, yaşantı, yontu*

+(n)Az TTü geç birkaç örnekte fiilden yapıca muğlak adlar üretir. YTü *bağnaz* TTü *kurnaz* örneğinden analoji yoluyla türetilmiştir

***TTü**: çömez, kurnaz, tıknaz*
***YTü**: bağnaz*

+A ETü ve erken TTü fiilden yön ve zaman zarfı üretir (*gece* "geç vakitte", *yaka* "yanda", *yaŋa* "tekrardan"). *+I* ve *+U* ekleriyle eş işleve sahiptir. • TTü *yara* ve *yaygara* örnekleri yapıca muğlaktır. Buraya ait oldukları kuşkuludur. • YTü fiillerden ve hatta sıfattan (*ilke*) her türlü anlama gelebilecek sözcükler üretiminde kullanılmıştır.

***ETü**: ara, erte, gece, göre, üze, yaka, yaya, yaŋa (yine/ gene), yöre*
***TTü:** çevre, öte, sapa, yara?, yaygara?*
***YTü:** dize, doğa, evre, ilke, karmaşa, kayra, sığa, süre*

+AcAk 15. yy.'dan sonra TTü gelecek zaman çekim eki işlevini kazanan ek, kökeninde işlev ve yönelim bildiren fiil-sıfatı (gerundive) ekidir. TTü birkaç türevde halen bu işlevin izi görülür.

***TTü**: açacak, alacak, gelecek, oyuncak, salıncak, yiyecek*

+AcAn TTü tek örneğin yapısı açık değildir (*ivecen* > *afacan*). YTü tek örnek bundan analojiyle türetilmiştir (*sevecen*).

***TTü**: afacan*
***YTü**: sevecen*

+AgU[1] ETü az sayıda örnekte görülen fiil ekidir. İşlevi açık değildir. İki örnekte alet adı (*bukağı, karağı, kaşağı*), bir örnekte hastalık adı (*sakağı*) yapar. İlk iki örnekte muhtemelen parazitik bir /a/ ilavesiyle *+gU* eki söz konusudur. *Kırağı* sözcüğündeki ek muhtemelen farklıdır.

***ETü**: bukağı, güveği (güvey), yapağı,*
***TTü**: karağı, kaşağı, sakağı?*

Levent Şahverdi Arşivi

+AgU[2] ETü sayılara ve çokluk bildiren adlara eklenerek kolektif tekil adlar yapar. Ör. ikigü = ikili, çift. ETü işlektir. TTü ve YTü işlek değildir.

***ETü**: biregü (birey)*

+AgUl Moğolca eylem adı yapan ektir. Moğolcadan veya Moğol Türkçesinden alınan iki sözcükte geçer.

***TTü**: çapağul (çapul), karağul (karakol)*

+Ak ETü ad ve sıfat küçültme ekidir. Farsça küçültme eki *+ak* ile eş sesli olup, bazı örneklerde etkileşim yönü muğlaktır. TTü erken dönemden sonra üretken değildir. YTü birkaç örnekte canlandırılmıştır.

***ETü**: başak, benek, bilek, butak, érkek, kabak, kısrak, köŋlek (gömlek), oğlak, örümçek, sağrak, siŋek, söbek, tılak*

***TTü**: bardak, bögrek, duğak, ipek, kelebek, koçak, koyak, köpek, kucak, malak, saçak, solak, topak*

***YTü**: çenek, odak, özek*

+Al ETü mevcut değildir. TTü iki örnek yapı ve işlev bakımından muğlaktır. • YTü adlardan (*sözel, yasal, yerel*), sıfatlardan (*ilkel, genel*), fiillerden (*doğal, sanal*) sıfat yapımı için özgürce kullanılmıştır.

***TTü**: çatal?, güzel?*

***YTü**: cinsel, doğal, genel, gerçel, ilkel, kural, nicel, nitel, öncel, özel, öznel, sanal, sarmal, sözel, tikel, tümel, tüzel, üstel, yanal, yasal, yerel*

+Al- Addan fiil üreten *+(g)A-* eki ile *+Il-* edilgenlik ekinin bileşiğidir. ETü örneği yoktur. TTü sıfatlardan geçişsiz fiil üretir.

***TTü**: azal-, boşal-, bunal-, çoğal-, çömel-, daral-, dikel-, domal-, düzel-, incel-, kısal-, sağal-, ufal-, yönel-, yücel-*

***YTü**: yoğal-t-*

+AlA- TTü halk ağızlarına özgü fiil eki. Kökende muhtemelen *+Ak* ile yapılmış deverbal ile *+Al-* denominalinin bileşimidir. Sürekli ve kararsız eylem bildiren fiiller inşa eder.

***TTü**: çabala-, debele-n-, eşele-, gevele-, itele-, kakala-, kovala-, ovala-, oyala-, örsele-, sarsala-, sepele-, silkele-, tırmala-, turala-*

+AlAk Fiil ekidir. ETü tek örnek, Kaşgari'de *topulğak* şeklinde yazılıdır. TTü örneklerde küçük ürün ve mahluk adları (*kozalak, çiyelek, gödelek*) ve illet adları (*asalak, yatalak*) inşa eder. *+AlAz* biçimi de kullanılır (*göbelez* "küçük köpek"). • YTü tek örneğin anlamı keyfidir.

***ETü**: topalak?*

***TTü**: asalak, civelek?, çiyelek (çilek), çökelek, dangalak, eşelek, evelek?, gödelek, höbelek, kozalak, şabalak?, yamalak, yatalak, yepelek, *yiyelek (ilek)*

***TTü** +ArAk: beserek*

***YTü**: diyelek*

+Am ETü tek örnek muhtemelen *+Im* masdar ekinin fonetik bir varyantıdır. TTü iki örneğin yapısı muğlaktır.

YTü fiil, ad ve sıfatlardan, herhangi bir anlama gelen türevler yapımı için kullanılmıştır.

***ETü**: tutam*

***TTü**: yordam?, yöndem?*

***YTü**: biçem, dönem, gizem, kuram, önem*

+An ETü arkaik çoğul ekidir. ETü öncesi dönemde işlekliğini yitirdiği anlaşılıyor. ETü çok sayıda örnekten üçü günümüze gelmiştir.

***ETü**: bodun, eren, oğlan*

+AnAk TTü *+(A)mak* ekinin varyant biçimidir. TTü ve YTü fiilden araç adları ve diğer partisipler yapar.

***TTü**: börkenek, değenek (değnek), görenek, gözenek, kasnak, yığanak*

***YTü**: düzenek, gelenek, olanak, ödenek, seçenek, tutanak, yetenek*

+ArgA *+gA* maddesine bakınız.

+AsI Muhtemelen *+sA-* desideratif fiil yapım ekiyle *+I(g)* partisip ekinin bileşiğidir. TTü fiilden gelecek zaman ortacı veya fiilde belirtilen eyleme yarar nesne adı yapar. Anlamca TTü *+AcAk* eki eşdeğeridir.

***TTü**: geyesi (giysi), sinsi?, yatsı*

***YTü**: olası*

+At YTü birkaç örnekte görülen bu ekin kaynağı ve işlevi açık değildir.

***YTü**: özet, teğet*

+At- Addan fiil üreten *+A-* eki ile *+It-* geçişlilik ekinin bileşiğidir; geçişli fiil üretir.

***ETü**: aldat-, gözet-, tüket-, üdret-, yarat-*

***YTü**: yönet-?*

+Av ETü *+Ig* ekinin Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde *-A* ile biten fiil gövdelerine eklenmiş

Levent Şahverdi Arşivi

biçimidir. TTü örneği yoktur. YTü fiilden serbest çağrışım yoluyla çeşitli adlar yapımında kullanılmıştır.

***YTü**: görev, işlev, ödev, saylav, sınav, söylev, türev*

+çA[1] ETü adlara küçültme anlamı verir; sıfatlar-dan nesne adı yapar. ETü işlektir. TTü geç dönemde işlekliğini yitirmiş ve *+çIk* eki ön plana çıkmıştır. • Farsça ve Türkçe küçültme ekleri *+Ak*, *+çA[1]* ve *+çAk* özdeşliği dikkat çekicidir. • YTü isim ve fiillere serbestçe eklenen *+çA[1]* ekinin buraya mı yoksa zarf yapan *+çA[2]* ekine mi ait olduğu her zaman anlaşılamaz.

***ETü**: çömçe, karınça/karınçak, ökçe*

***TTü**: akarca, akçe, amca, bohça, börülce, düşünce, eğlence, gökçe, ılıca, kaplıca, karaca, kaynarca, kokarca, köçekçe, omca, sivilce, tabanca*

***YTü**: ayça, çekince, dilekçe, dönence, gerekçe, günce, güvence, ilçe, kaynakça, sakınca, söylence, tümce, yumuşakça*

+çA[2] ETü ve TTü sıfattan nicelik zarfları üretir. Dil adları üreten *+çA[1]* eki buradan evrilmiştir (*Türkçe, Çince, hıbırca*).

***ETü**: adutça "avuç kadar", ança "o kadar", kança "ne kadar", niçe*

***TTü**: bolca, böylece, çokça, epeyice, hakça, iyice, olanca, önce*

***YTü**: görece*

+çAk ETü ve TTü adlara küçültme anlamı verir (*böcek, kolçak, yumurcak*), soyut ad ve sıfattan somut nesne veya alet adı yapar (*ocak, gerçek, oyuncak*). • TTü işlev belirten sıfat-fiil eki olan *+AcAk* bu ekten türemiş ve 15. yy'dan sonra gelecek zaman çekim eki olarak kullanılmıştır. TTü bazı örneklerde bu kullanımın etkisi görülür (*oyuncak, salıncak, yapıncak*).

***ETü**: kacak, kolçak, oçak, pürçek*

***TTü**: böcek, gerçek, sağlıcak, salıncak, sıcak, yapıncak, yavrucak, yumurcak*

+çI Her dönemde addan ve fiilden meslek ve alışkanlık adları yapan çok işlek ektir. • TTü modern dönemde ada eklendiğinde *+çI*, fiile eklendiğinde *+(y)IcI* biçimini alır. YTü *öğrenci* örneğinde bu kural göz ardı edilmiştir.

***ETü**: élçi, görümçi, otaçı, savçı*

***TTü**: bekçi, cebeci, dilenci, izci, kullukçu, şakşakçı, yabancı, yarıcı, yırtıcı*

***YTü**: çevreci, köktenci, öğrenci, tarayıcı, tutucu*

+çIl Ad ekidir. TTü eski örneklerde "avlayıcı" anlamı taşır (*balıkçıl* "balık avlayan", *tavşancıl* "tavşan avlayan"). • *Adamcıl* sözcüğünün geçirdiği şaşırtıcı anlam evrimi etkisiyle YTü türevlerde "seven" anlamında kullanılmıştır (*bencil, evcil, insancıl*). YTü *öncül* örneğinde işlevi meçhuldür.

***TTü**: adamcıl, balıkçıl, tavşancıl*

***YTü**: bencil, evcil, insancıl, öncül*

+çIn ETü ve TTü alacalı ve belirsiz renk sıfatları yapar.

***ETü**: yalçın*

***TTü**: burçin, sarışın,*

+çUk ETü ve TTü küçültme adları yapar. TTü 17. yy'dan sonra küçük ses uyumuna tabi olarak *+çIk* biçimini almıştır. • Halen çok işlek olduğu için çoğu türevler sözlükte gösterilmedi.

***ETü**: boñçuk, bürünçük, tomurçuk*

***TTü**: biricik, dipçik, gelincik, kabarcık, kılçık, kıvırcık, kızılcık, küçük, pıtırcık, tatarcık, uççuk*

***YTü**: sözcük, tilcik*

+dA TTü ad çekim ekidir. Nadiren ad yapımında kullanılmıştır.

***ETü**: kanda (>handiyse)*

***YTü**: payda*

+dA-[1] ETü addan fiil üretir. Benzer işlevli *+(g)A-*, *+lA-* ve *+sA-* eklerinden çok daha ender görülür. TTü işlek değildir. • YTü *sapta-* fiilinin yapısı muammadır.

***ETü**: alda- (>aldat-), bağda- (>bağdaş), irde-, izde- (iste-)*

***YTü**: sapta-?*

+dA-[2] TTü onomatope ekidir. Çift heceli onomatopelerden fiil üretir.

***TTü +dAk**: bıngıldak, ışıldak, kıkırdak*

***TTü**: cıvılda-, çatırda-, fıkırda-, gıcırda-, gümbürde-, horulda-, inilde-, kıkırda-, kımılda-, kütürde-, mırıldan-, parılda-, şakırda-, tıngırda-, uğulda-, vızılda-, zıngırda-, zırılda-*

+dAm ETü adlardan benzeti sıfatları yapan ektir (*erdem* "er gibi", *teŋridem* "tanrısal", *birdem* "beraber"). TTü geç dönemde beliren iki fiil türevi (*yordam, yöndem*) ayrı yapıda olup muhtemelen *+dA-* fiil yapım eki ile *+Im* masdar ekinin bileşiğidir. • YTü tek örnek ***Fr** agenda* sözcüğünden serbest çağrışım yoluyla üretilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

***ETü**: erdem*
***TTü**: yordam, yöndem (yöntem)*
***YTü**: gündem*

+dAş TTü ve YTü adlardan ortaklık ve paylaşım adları yapar. Yapıca muğlak olan ETü *kadaş/kardaş* sözcüğünden analoji yoluyla üretilmiş olması muhtemeldir.

***ETü**: kadaş/kardaş*
***TTü**: adaş, arkadaş, büzükdeş, emikdeş, koldaş, meslektaş, soydaş, vatandaş, yoldaş,*
***YTü**: çağdaş, işteş, kökteş, özdeş, paydaş, sesteş, türdeş, yandaş, yurttaş,*

+dI Geçmiş zaman çekim eki TTü ve YTü az sayıda örnekte partisip yapımında kullanılmıştır.

***TTü**: beğendi, türedi*
***YTü**: uydu*

+dU ETü tek örnek çok şüphelidir. TTü örneklerde *+dI* geçmiş zaman ekiyle birleştirilemez.

***ETü**: baltu?*
***TTü**: eğreldü, ivedü, karaldu, sındu*

+dUrUk ETü adlardan araç ve kuşam isimleri yapar. Örneklerin birçoğu daha sonra *+dUk* ve *+dAk* biçimine evrilmiştir.

***ETü**: boyunduruk, oğulduruk, kömüldürük, kudruk (kuyruk), sakalduruk*

+gA ETü ve TTü fiilden ad ve sıfat üretir. • TTü sonseste -l, -n, -r içeren köklerde /g/ sesi korunur (*bilge, gölge, yonga, kavurga*), diğer hallerde düşer (*kısga > kısa, yinçge > ince, kovga > kova, yumurtga > yumurta*). • ETü *+gU* ekiyle yapılmış bazı sözcükler TTü *+gA* biçimini almıştır (*süpürgü > süpürge, sakırgu > sakırga*). • YTü fiilden, addan ve sıfattan (*genelge*) belirgin bir işlev gözetmeksizin ad yapımında kullanılmıştır. YTü bazı sözcüklerde TTü *süpürge* sözcüğünden esinlendiği anlaşılan *+ArgA* eki kullanılır.

***ETü**: bilge, çekirtge, kölige (gölge), inçge (ince), kısğa (kısa), kovğa (kova), sırıçğa (sırça)*
***TTü**: bölge, kavurga, özge, yonga, yorga*
***YTü**: dizge, genelge, gösterge, imge, önerge, simge, sömürge, yerleşke, yörünge*
***YTü** **+ArgA**: çizelge, duyarga, yönerge*

+gAn[1] Yukarıda +(g)An maddesine bakınız.

+gAn[2] ETü adlardan bitki ve meyve adları (*tuturgan, çıbıgan, kümürgen, sargan...*) inşa eden bu ek Erdal'a göre *+(g)An* aktif partisip ekinden ayrı düşünülmelidir (•OTWF 1.85).

***ETü**: çıbıgan (çıban), çimgen, baltırgan*

+gIn Partisip ekidir. ETü ve TTü geçişli fiillerden nesne adı (*bıçkın, dizgin, düzgün, salgın, sürgün*), geçişsiz fiillerden özne veya eylem adı (*argın, durgun, kaçkın, engin, yangın*) yapar. TTü ve YTü üretkendir. 17. yy'dan sonra küçük ses uyumuna tabi olarak *+gIn/gUn* biçimini alır. • YTü iki örnekte (*bilgin, etkin*) geçişli fiilden özne adı yapımında kullanılması keyfidir. Ada eklendiği iki örnekte (*içkin, özgün*) işlevi belirsizdir.

***ETü**: eşkin, kaçgın, kuskun, olgun, tizgin, turkun (durgun), tutkun*
***TTü**: argın, azgın, baskın, bıçkın, bitkin, bozgun, çapkın, dolgun, düşkün, düzgün, engin, ergin, gezgin, içkin, kargın, keskin, salgın, soygun, sürgün, şıvgın, tedirgin, uygun, vurgun, yangın, zıpkın*
***YTü**: bilgin, etkin, özgün, saygın, yaygın, yetkin*

+gU Partisip ekidir. ETü geçişli fiillerden nesne adı (*içkü, vergü*) ve alet adı (*bıçku, bilegü, közegü, süngü*), geçişsiz fiillerden özne ve eylem adı (*bügü, kaygu, yanku*) yapar. • TTü üretkendir. 17. yy'dan sonra küçük ses uyumuna tabi olarak *+gI/+gU* biçimini alır. • YTü yoğun olarak kullanılmıştır. Bir örnekte sıfattan isim (*dışkı*) bir örnekte isimden sıfat (*özgü*) yapar.

***ETü**: belgü (belge), bıçku, bildirgü, borğu (boru), bügü (büyü), edgü (iyi), içkü, ikirçkü, karanu, kayğu, kesgü, közegü (küskü/gözgü), soku, sünü, térgü (terki), vérgü, yanku, yerisgü (yarasa), yarğu (yargı)*
***TTü**: açku, askı, atkı, baskı, bilgü, bulgu, burgu, çalgu, çizgi, dolgu, duygu, eğegü (eğe), ezgi, görgü, kargu, katka, kuşku, oklağu, püskü, sargı, saygı, sergi, sevgü, süpürgü, sürgü, uyku, ülkü*
***YTü**: algı, bitki, coşku, delgi, dergi, dışkı, dizgi, döngü, etki, görüngü, ilgi, ilişki, itki, kılgı, kurgu, olgu, övgü, özgü, salgı, seçki, sezgi, sorgu, tutku, utku, uygula-, vargı, vurgu, yanılgı, yazgı, yergi, yetki*

+I[1] Aşağıda **+I(g)** maddesine bakınız.

+I[2] ETü zarf inşa eden eklerden biridir.

***ETü**: dakı (dahi, dA), kibi (gibi)*

+I- ETü bir dizi örnekte sonseste *-z* içeren ad ve sıfatlardan (*kez, öz, kutuz, sékiz, semiz, yavız,*

Levent Şahverdi Arşivi

yulduz ve bir olasılıkla *göz*), *+rI-* (nadiren *+rU-*) ekli fiiller üretildiği görülür. Bu dönüşümün tatmin edici bir açıklaması yapılamamıştır.

***ETü**: kert-, *köri-? (gör-), kutur(i)-, sekri- (seğir-), semri- (semir-), yavrı-, yuldrı-*

+I(ğ) ETü çok yaygın partisip ekidir. Geçişli fiilden nesne adı (*dizi, örtü, köprü, törpü, yapı*), geçişsiz fiilden özne ve eylem adı (*acı, ölçü, şaşı, tat, tın*) üretir. Bazı örneklerde benzeti sıfatı işlevi kazanmıştır (*katı, koyu, duru*). TTü erken dönemden sonra işlek değildir. YTü yeniden canlandırılmıştır. • ETü –n ile sonlanan fiil köklerinde ünlü erir, –ŋ (/nğ/) bileşik sesi elde edilir. Bu ses TTü İstanbul lehçesinde /n/ olarak telaffuz edilir; önceki ünlü bazen inceltilir (*yumığ > yuŋ > yün, tınığ > tıŋ > tin*). • TTü /g/ sesi kaybolur; sadece tek heceli birkaç örnekte (*bağ, ög*) korunur. ETü örneklerin bazılarında da /g/ erimiştir.

***ETü* +Ig**: *açığ (acı), ağrığ, arığ, adığ (ayı), azığ, bağ, bışığ (pişi), bitig "yazı", boduğ (boya), egrig, elig (el), kezig (gezi, kez), iriŋ, isig (ısı), kapığ, katığ, kavuŋ, kışlağ, kıyığ, konşığ (komşu), korığ (koru), koyuğ, köprüg, kuruğ, kuduğ (kuyu), otağ, otuŋ, ögretig, ög "akıl", ölüg, öŋ, örtüg, busuğ, sağ, sançığ, sasığ, sığ, sıkığ, suvağ, silig, sübrig, soruğ, sürüg, tapuğ, tarığ (darı), tarığlağ, tatığ (tad), teŋ (denk), teriŋ (derin), tıŋ (tin), tirig (diri), tizig (dizi), toŋ (don "buz"), törpig (törpü), turuğ (duru), tütsüg, ütüg, yakığ, yalıŋ, yamağ (yama), yapığ (yapı), yayıŋ (yayın balığı), yaylağ, yazığ, yöŋ, yüŋ*

***ETü* +I**: *egri, konşı (komşu), toğu?, tolı, yakşı, yası (yassı), yazı*

TTü: *batı, çalı, çatı, çeki, çırpı, çiti, dürtü, götürü, koku, ölçü, sayı, sepi, şaşı, tuyuğ*

YTü: *açı, anı, anlatı, artı, başarı, başvuru, beğeni, belirti, bölü, çarpı, duyu, duyuru, gösteri, güdü, güldürü, ileti, kanı, konu, öneri, saldırı, sanı, sezi, sömürü, söyleşi, tanı, tasarı, tını, veri, yeti*

+Iç ETü küçültme ekidir.

ETü: *anaç, babaç*

+IçA Sırpça *kralitsa* "kral eşi veya kadın hükümdar" adından adapte edilerek Türkçe türevler yapımında kullanılmıştır. • TTü ses uyumuna tabi değilken YTü *tanrıça* örneğinde ses uyumu gözetilmiştir.

TTü: *çariçe, imparatoriçe, kraliçe, patroniçe*

YTü: *tanrıça*

+Ik ETü birkaç örnekte görülen küçültme ekidir. *+Ak* küçültme ekinin fonetik bir varyantı olsa gerekir.

ETü: *çubık, kavık, kabık, topık (topuk)*

+Ik- Ad ve fiil ekidir. ETü ve erken TTü adlardan (*birik-, buŋuk-, kéçik-, kirik-, tarık-, tersik-*) ve geçişli fiillerden (*açık-, érik-, kork-, sézik-, burık-*) geçişsiz veya dönüşlü fiiller yapar. *+In-* ekiyle aynı işleve sahiptir. • TTü 14. yy'dan sonra üretken değildir.

ETü: *acık-, birik-, burk-, irk- (>irkil-), kerek-, kırk-, kork-, ög-?, sığ-, sik-, silk-, tarık- (>darıl-), ürk-*

TTü: *ayık-, gecik-, gözük-, kalk-, salk-, yanık- (>yakın-)*

+Il[1] ETü örneklerin hemen hepsinde kök ve yapı muğlaktır (*osal, amıl, ınal, yaval, ıdıl, kısıl, tükel, sigil*). TTü iki örnek, yansıma seslere ait ayrı bir işlevi düşündürürler. • YTü ad (*adıl, buzul*), sıfat (*çoğul, yabanıl*) ve fiillerden (*okul, koşul*) sıfat üretmek için serbestçe kullanılmıştır. -A ile sonlanan köklere ulanan ekin YTü *+Il* mı, eş işlevli *+Al* mı olduğu anlaşılamaz (*öznel, yasal*). Bu örnekler *+Al* maddesi altında listelendi.

ETü: *osal (uysal), tükel*

TTü: *çakıl, tombul*

YTü: *adıl, ardıl, ataerkil, bağıl, buzul, çoğul, dişil, eril, gizil, koful, koşul, kumul, okul, özgül, tekil, yabanıl*

+Il[2] ETü ve TTü belirsiz ve alaca renk adları yapımında kullanılır. TTü onomatopelere eklenerek "belirsiz ve oynak ses" anlamı veren *+Il*[3]*/+Ir* eki (*cıvıl, fırıl, şakır*) muhtemelen aynı ektir.

ETü: *kızıl, yaşıl (yeşil)*

TTü: *ağıl (>ayla), koŋrıl (kumral)*

+Il- Fiil ekidir. ETü ve TTü geçişli fiilleri edilgen yapar. Sadece yakın dönemde halk ağızlarından alınan *kaykıl*-örneğinde geçişsiz fiile eklenmiştir. • TTü sonseste –l içeren fiillerde *+In-* biçimini alır (*bölün-, salın-, kalın-, delin-*). • Halen çok işlek olduğu için sözlükte çoğu türevler gösterilmedi.

ETü: *adıl- (ayıl-), irkil-, kal-, kurtul-, tağıl-, tiril-, tol-, yıl-*

TTü: *doğrul-, eğrel-, eksil-, irkil-, kaykal-, sivril-, yorul-, yüksel-*

Levent Şahverdi Arşivi

+Im ETü ve TTü fiilden eylem adı üretir. Bazı örneklerde "bir kerelik eylem" anlamı vardır (*adım, durum, verim*). Bazen partisip eki işlevi görür; geçişli fiillerden nesne adı (*dilim, sırım, üzüm, yem*), geçişsiz fiillerden özne adı (*salkım, tulum*) üretir.

TTü yerleşik teamülün tersine YTü ünlü ile sonlanan fiillerde *+m* kullanılmıştır (*eylem, ikilem, istem, işlem, kavram, söylem*). YTü bazı örneklerde ad ve sıfata eklenmesi keyfidir (*birim, kalıtım*). • Halen son derece işlek olduğundan sözlükte çoğu türevler gösterilmedi.

***ETü**: bıçım, boğım, keyim (giyim), körüm-çi, kötrüm, kurum "is", om, ölüm, sırım, tilim, turum, tügüm, üzüm, vérim, yarım, yem*

***TTü**: adım, ayrım, bağlam, bakım, bılkım, bitirim, büklüm, çalım, damla, donanım, dönüm, dürüm, erim, geçim, kesim, kıvılcım, kurum "tekebbür", kuyum, sağlam, salkım, sokum, sürüm, takım, tutum, uçurum, yardım, yaylım, yıldırım, yudum*

***YTü**: alaşım, anlam, bağımsız, bakışım, betim, bilim, bilişim, birikim, birim, boylam, bölüm, çağrışım, çevirim, çıkarım, çözüm, deneyim, denklem, deprem, devrim, deyim, dolayım, duyum, düzlem, edim, eğilim, ekim, eklem, enlem, evrim, eylem, gerilim, gözlem, güdüm, ılım-lı, ikilem, iletişim, istem, işlem, izlenim, kavram, konum, kurum "müessese", olum-lu, ortam, oylum, solunum, söylem, tanım, tarım, tasarım, terim, toplam, toplum, ulam, uzam, ünlem, yaptırım, yaşam, yatırım, yayım, yazılım, yazım, yorum, yüklem, yüküm*

+ImSA- *+sA-* maddesine bakınız.

+In ETü geçişli fiillerden nesne adı, geçişsiz fiillerden özne ve eylem adı yapar. *+Im* ekinin fonetik ikizidir. • ETü çok yaygındır. TTü belki en erken dönemden sonra işlek değildir. YTü yeniden canlandırılarak her türlü fiilden her türlü ad yapımında kullanılmıştır.

***ETü**: akın, bütün, dolunay, düğün, eğin, ekin, esin, esne-, gelin, ışın, kayın1, kana-, orun, san, sın "mezar", sına-, sülün, tütün, un, yakın, yalan, yığın*

***TTü**: çetin, çıkın, düzen, inan, kovan, satın, sökün, talan, yalım*

***YTü**: basın, besin, bükün, dizin, kesin, ödün, sorun, tören, yayın, yazın*

+In- Geçişli ve geçişsiz fiillerden dönüşlü (reflexive) fiil yapar. TTü sonseste –l içeren fiillere edilgenlik işlevi verir. • TTü az sayıda türevde sıfat veya isimden fiil yapar (*düşün-, incin-, yutkun-*). • Halen aktif bir yapım eki olduğu için sözlükte bazı türevler gösterilmedi.

***ETü**: alın-, aşın-, avun-, ban-, bulğan-, bürün-, erin-, kücen-, ınan-, ısın-, kon-, kurşan-, odun- (uyan-), opran- (yıpran-), ötkün-, sakın-, san-, sevin-, sığın-, tatğan-, tavran-, tokın-, tonan-, tön-, yan-, yayın-ğ balığı, yen-, yıpran-, yun-*

***TTü**: aldan-, barın-, çekin-, devin-, edin-, eğlen-, geçin-, incin-, kalkın-, kıvran-, sın-, tüken-, yelten-, yutkun-*

***YTü**: değin-, savun-, yakın-*

+Ip ETü ve TTü bağlaç fiil eki muhtemelen arkaik bir partisip ekinden evrilmiştir. ETü türevlerde *+mIş* ekiyle eş işlevli görünür: *alp = almış, çöp = çöğmiş, tolp = tolmış.*

***ETü**: alp, çöp, sarp, tolp (top), turp?*

+Ir- ETü az sayıda fiilde görülen bu yapı biriminin işlevi açık değildir. *+Il-* fiil yapım ekinin varyant biçimi olduğu düşünülebilir.

***ETü**: adır- (ayır-), egir-, eskir-, köpir- (köpür-), sıdır- (sıyır-)*

+IrgA- TTü tek örnekte görülen fiil yapım ekinin yapısı açık değildir. YTü örnek analoji yoluyla insa edilmiştir.

ETü *esirge-* fiili buraya ait değildir.

***TTü**: yadırga-*

***YTü**: indirge-*

+IrkU

***ETü**: kasırku*

***TTü**: oŋurga*

+Iş ETü ve TTü fiillerden eylem adı yapar. Geçişli fiillerden nesne, geçişsiz fiillerin özne adı yapar. • ETü türevlerde sesli-egemendir, yani ünlü ile sonlanan köklerde /I/ ünlüsünü çoğu zaman korur (*alka- > alkış, karga- > kargış*). •OTWF-I.262. Buna karşılık TTü türevlerde (*savaş, güreş, bağdaş, uğraş*) tema korunmuştur.

***ETü**: alkış, bağdaş, çavuş, iğdiş, kamış, kargış, karış, keriş, keviş, kiriş, koğuş, köç?, kurş-an-, oynaş, öç, suç?, sış (şiş), uluş, yanlış, yavaş, yémiş*

***TTü**: geniş, güneş, güreş, sarmaş, savaş, uğraş, yokuş*

Levent Şahverdi Arşivi

+Iş- Geçişli fiillere karşılıklılık (*çalış-, tartış-, tutuş-, didiş-, güreş-, uğraş-, dalaş-, tanış-, yarış-, ulaş-*), geçişsiz fiillere birliktelik (*ağlaş-, söyleş-, bakış-*) anlamı verir. • -A ile sonlanan tematik fiillerde *+Aş* biçimini alır. Sonseste -n, -r, -l içeren örneklerde bazen ş > ç görülür (*sürç-, sırç-ga, ölç-*).

ETü *- alış-, barış-, bitiş-, burış-, çalış-, iliş-, kamaş-, karış-, karş-ı, kavış-, konş-ı, koş-, köç-, küreş-, ölç-, sarmaş-, satğaş-, savaş-, seviş-, sıç-, suvış-ğan (solucan), sürç-, tanış-, tartış-, tegiş-, tokuş-, tutış-, udış- (uyuş-), uğraş-, ulaş-, üleş-, üşüş-, yakış-, yapış-, yaraş-, yarış-*

TTü*: bulaş-, çapraş-, çıkaş-, dalaş-, dolaş-, geliş-, kırış-1, konuş-, savuş-, sırnaş-, sıvış-, yanaş-, yılış-*

YTü*- ardışık, bağdaş-, bileş-, çeliş-, dayanış-, deriş-, dönüş-, duruşma, eytişim, oluş-*

+IştIr- İşteşlik fiilinin ettirgeni (faktitif) bazı TTü örneklerde süreklilik ve zıt yönlere devinim bildiren geçişli ve geçişsiz fiiller yapar (*kırıştır-, koşuştur-, savuştur-, geçiştir-*). • YTü *eleştir-* fiilinde işlevi muğlaktır.

TTü*: atıştır-, ovuştur-*

YTü*: anıştır-, araştır-, eleştir-, kovuştur-*

+It Sadece ETü unvan ve soyluluk sıfatlarında görülen çoğul ekidir (*bég* > *bégit, tégin* > *tégit*, fakat *alp* > *alpagut*). • Doerfer'e göre Moğolcadan alıntıdır. *+n* ekiyle tekil ve *+t* ekiyle çoğul olan insan adları Moğolcada standarttır. Ör: *cigen* çoğ. *ciget* "kızın veya kız kardeşin çocuğu".

ETü*: yigit*

+It- ETü geçişsiz fiilden geçişli, geçişli fiilden ettirgen (faktitif) fiil yapar. TTü ender olarak geçişsiz fiiller de (*kırıt-, sapıt-, sürt-*) üretir. Modern dönemde nadiren kullanılmıştır.

ETü*: ayart-, ayt-, balt-ır, bat-, berkit-, bert-, ért-e, ısıt-, it-, kat-, kert-, küt- (güt-), ort-ak, ögit- (öğüt-), ört-, sat-, sürt-, tamıt-, tart-, tonat-, tut-, tüket-, türt-, yarat-, yast-uk, yırt-, yut-*

TTü*: anlat-, kanırt-, karıt-, sırıt-, yont-, yönelt-*

YTü*: yoğalt-*

+Iz Sadece ikiz sözcüğünde görülen bu yapı ögesinin arkaik bir ikil (tesniye) eki olduğu savunulmuştur. Karş. *göz, diz* vb.

ETü*: büynüz? (boynuz), ikiz, köz? (göz)*

+kA ETü adın yönelme hali (*+e* hali) ekidir. Az sayıda örnekte yapım eki işlevi kazanmıştır.

ETü*: başka*

TTü*: aşakğa (aşağı)*

+kI Zarftan sıfat üreten *+ki* eki, günümüzün aksine ETü ve erken TTü ses uyumuna tabidir. *Eski* sıfatının bu ekle inşa edilmiş olması mümkün görünüyor.

ETü*: eski?, kanki (hangi)*

TTü*: beriki, ileriki, öteki*

+kIr- ETü insan ve hayvan sesi ifade eden ünlemlerden fiil yapar. Örneklerin çoğunda bağımsız kök kaydedilmemiştir. TTü örneklerin tümü 16. yy.'dan eskidir. • *Öksür- (< öskür-)* ve ona kıyasla üretilen birkaç örnekte (*aksır-, tıksır-*) s/k metatezi görülür.

ETü*: anır-, asğır-, aykır- (haykır-), kekir- (geğir-), öskür- (öksür-)*

TTü*: çağır-, fışkır-, ınçkır-, öğür-, püskür-, sümkür-, tıksır-, tüvkür-*

+lA- Türkçenin her döneminde son derece işlek bir yapım ekidir. Ad ve sıfatlardan fiil üretir.

ETü*: ağırla-, anla-, aşla-, adırtla-, bağışla-, bağla-, başla-, bekle-, bile-, çatla-, çile-, emgekle-, eyle-, gizle-, aşla-, ığla-, ırgala-, ırla-, işle-, kışla-ğ, sakla-, sapla-, sızla-, sözle-, tağla-, tarığla-ğ, tazla-k, tepele-, tıŋla-, uğurla-, udıkla-, yasla-, yayla-ğ*

+lAk *+lA-* fiil yapım ekiyle *+Uk/+Ik* partisip ekinin bileşiğidir. Çok sayıda örnek *+Uk* maddesinde gösterildi. Buradaki birkaç örnekte, kusur sıfatları inşa eden bağımsız bir ek olma eğilimi görülür.

TTü*: cırlak, çıplak, dazlak, dişlek, götlek, ödlek, torlak*

+lAn Vahşi hayvan isimleri üretir. Çince *lon* "ejderha" sözcüğü ile ilgili olabileceği ileri sürülmüştür.

ETü*: arslan, burslan, kaplan, sırtlan, yılan*

+lAn- Addan fiil üreten *+lA-* eki ile *+In-* dönüşlülük ekinin bileşiğidir; "edinme" veya "haline gelme" anlamı ifade eden geçişsiz fiiller üretir. Sadece *+lA-* ekinin tek başına kullanılmadığı birkaç örnek sözlükte gösterildi.

ETü*: ayaklan-, evlen-, ögren- (<öglen-)*

TTü*: çullan-, dinlen-, kullan-*

YTü*: konuşlan-, üstlen-*

Levent Şahverdi Arşivi

+lAş- Addan fiil üreten *+lA-* eki ile *+Iş-* dönüşlülük ekinin bileşiğidir; "haline gelme" anlamı ifade eden geçişsiz fiiller üretir. Sadece *+lA-* ekinin tek başına kullanılmadığı birkaç örnek sözlükte gösterildi.

***TTü**: birleş-, uzlaş-, yaklaş-, yerleş-*

***YTü**: antlaş-, genleş-*

+lAyU ETü ve erken TTü ad ve sıfatlardan zarf yapar.

***ETü**: anlayu (öyle), ödleyü (öğle)*

***TTü**: dolayı, şöyle*

+lI(g) Adlardan sıfat inşa eder. Muhtemelen *+lA-* fiil yapım eki ile *+I(g)* partisip ekinin bileşiğidir. • ETü *+llg* biçimi, TTü /g/ sesini kaybederek fakat onun etkisiyle oluşan yuvarlaklaşmayı koruyarak *+lU* şeklini almıştır. 17. yy.'dan sonra küçük ses uyumu gereğince *+lI/+lU* biçimine evrilmiştir. • Sayısız örnekten sadece birkaçı sözlükte gösterildi.

***ETü** +llg: belgülig (belli), türlüg (türlü), uluğ (ulu)*

***TTü**: denlü, emekli, havlu, kapalu, sevgilü, sevimli, toplu, tülü, yağuklu*

***YTü**: olumlu, sorumlu, zorunlu*

+lIk Her dönemde işlek ad ve sıfat ekidir. ETü ve TTü sıfatlardan soyut ad (*azlık, güzellik, karaŋulık*), adlardan işlev belirten ad (*gözlük, cibinlik, iplik, terlik*) yapar. • YTü her türlü çekim ekli kelimeye eklenmiştir (*azınlık, duyarlık, ondalık*). • Sayısız örnekten sadece birkaçı sözlükte gösterildi.

***ETü**: isilik, kuşluk, terlik, yarlık*

***TTü**: aralık, babalık, başlık, cibinlik, çaydanlık, damızlık, gözlük, gündelik, iplik, karaŋulık, korkuluk, nicelik, sağlık, yağdanlık*

***YTü**: ayrıcalık, azınlık, duyarlık, kimlik, ondalık, sözlük, tutarlık, yeterlik*

+mA ETü, TTü ve YTü işlek fiil ekidir. Eylem adı üretir. Geçişli fiillerden nesne adı (*dondurma, kapatma, kıyma, yarma, besleme*) yapar. Halen aktif bir yapım eki olduğu için çoğu türevler sözlükte gösterilmedi.

***ETü**: sürme, tegme, tögme, tügme*

***TTü**: açma, asma, basma, besleme, buğulama, çakma, çekme, çelme, çizme, çökertme, dikme, dolma, dondurma, dönme, eleme, gelişme, inme, kapatma, kırma, kıtlama, kıyma, koşma, sıtma, silme, sundurma, sürünceme, tekerleme, tekme, tepeleme, tuzlama, yağma, yalama, yeldirme, yuvalama*

***YTü**: açıklama, antlaşma, araştırma, işletme, ivme, önerme, savunma, uygulama*

+mAcA

***TTü**: atmaca, bilmece, bulmaca, çekmece, düzmece*

+mAç ETü az sayıda örnekte addan meslek adı üretir. *Sığırtmaç* sözcüğündeki /t/ sesi düşündürücüdür.

***ETü**: sığırtmaç, tılmaç (dilmaç)*

+mAl TTü tek örnekte görülen ek Doerfer'e göre Moğolca edilgen ortaç yapan *+mAl* ekidir. Fonetik bir bozulma sonucu olması daha muhtemel görünüyor.

***TTü**: sağmal*

+mAn ETü örneklerde *+In- +gAn* > *+ŋan* biçiminden evrilmiş bileşik partisip ekidir. *+gAn* ekiyle eş işleve sahiptir. • TTü *kocaman, kodaman, Türkman* örneklerinde Farsça *+mān* "gibi, benzer" bileşenini yansıtır. Belki *kocaman* örneğinden analoji yoluyla TTü "bir şeyin irisi ve kabası" anlamına gelen türevler yapılmıştır (*azman, toraman, şişman*). • Almanca ve İngilizce meslek adları yapan *man/mann* ekinden ilhamla yaratılan YTü türevleri (*uzman = Fachmann*) desteklemek amacıyla çeşitli teoriler üretilmiştir. *Etmen* ve *katman* örneklerinde işlevi muammadır.

***ETü**: batman, tegirmen*

***TTü**: azman, delişmen, [kocaman], kösemen, küçümen, sarman, şişman, toraman*

***YTü**: çevirmen, eleştirmen, etmen, katman, okutman, öğretmen, sayman, seçmen, teğmen, uzman, yazman*

+mAz Geniş zaman olumsuz eki TTü birkaç örnekte bağımsız leksem üretmiştir.

***TTü**: açmaz, aymaz, haylamaz*

+mIş Sadece altmış ve yetmiş sayı adlarında görülen bu ek, *+mIş* perfekt eki olmasa gerekir. • Arpad & Berta'ya göre sıra sayıları üreten ***+Inç < *+mInç* ekinin ses değişimine uğramış** biçimidir.

***ETü**: altmış, yetmiş*

+mUk ETü renk sıfatlarına eklenerek nesne adı üretir. TTü küçük nesne, kırıntı ve döküntü anlamına gelen adlar üretmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

***ETü**: karamuk, kızlamuk, borsmuk (porsuk)*

***TTü**: çıtlamuk (çitlembik), ekşimik, irmik, kesmük, kıymık, kusmuk, soymuk*

+mUr *Yağmur* ve *çamur* sözcüklerinde görülen ekin niteliği açık değildir. ETü *kömür* sözcüğü de buraya ait olsa gerekir.

***ETü**: kömür, yağmur*

***TTü**: çamur*

+oş Genellikle çocuk dilinden gelen sözcüklere eklenen küçültme ekidir. Argoda aşağılama anlamıyla kullanılır.

***TTü**: gakkoş, liboş, minnoş, nonoş*

+oz 19. yy'dan itibaren delilik veya akılsızlık ifade eden argo sözcükler yapan ek. Muhtemelen ***Yun** salós* (saloz) sözcüğünden analoji yoluyla üretilmiştir. Bazı örneklerde *+loz* görülür.

***TTü**: cadaloz, dangoz, kaparoz, kartaloz, şaşkaloz, yelloz, zırtapoz*

+rA ETü geç dönem ve OTü sıfatlardan yön zarfları üretir.

***ETü**: içre, taşra*

***TTü**: bura, nere, ora, soŋra, şura, ucra, üzre/üzere*

+sA- ETü/TT ü/YTü ad ve sıfatlardan, dileme ve yönelme (desiderative) anlamı veren fiiller üretir. Bağımsız bir fiil olan sa- "sanmak, saymak" fiilinden evrilmiş olduğu var sayılmalıdır. • ETü *+ImsIn-* fiil eki ayrı yapıda olduğu halde TTü *+ImsA-* biçimiyle kaynaşmıştır. • YTü *+ImsA-* eki herhangi bir işlev farkı olmaksızın *+sA-* yerine kullanılmıştır.

***ETü**: aksa-, kapsa-, suvsa-, yükse-k*

***ETü**:+ImsIn-: külümsin- (gülümse-)*

***TTü**: benimse-, çise-, kanıksa-, küçükse- (küçümse-), örsele-, savsakla-, tavsa-, tümsek, umursa-*

***YTü** +sA-: ayrımsa-, çıkarsa-, duraksa-, garipse-, hafifse-, kutsa-, önemse-, örnekse-, yakınsa-, yanılsa-*

***YTü** +ImsA-: anımsa-, çekimse-r, iyimse-r, karamsa-r, özümse-,*

+sAl ETü ve TTü örneği yoktur. YTü fiil ve adlardan sıfat yapar. Muhtemelen ***Fr** universel* "evrensel" sözcüğünün son hecesinden serbest çağrışım yoluyla türetilmiştir. • Halen işlek olduğu için türevlerin çoğu sözlükte gösterilmedi.

***YTü**: anıtsal, araçsal, bedensel, belgesel, biçimsel, bilimsel, bilişsel, bireysel, bitkisel, bölgesel, bütünsel, çevresel, çizgisel, dairesel, deneysel, dışsal, dinsel, doğrusal, dönemsel, döngüsel, duygusal, düşsel, düşünsel, eğitsel, evrensel, evrensel, evsel, eylemsel, eytişimsel, fiziksel, geleneksel, gelişimsel, göksel, görsel, görsel, hayvansal, hücresel, içgüdüsel, içsel, iklimsel, ilkesel, imgesel, istatistiksel, işitsel, işitsel, işlevsel, kamusal, karasal, kavramsal, kentsel, kılgısal, karsal, kimyasal, kişisel, kitlesel, kutsal, küresel, maddesel, matematiksel, mekânsal, mevsimsel, nedensel, niceliksel, niteliksel, noktasal, olgusal, onursal, örgensel, örgütsel, rakamsal, raslansal, ruhsal, sanatsal, sayısal, sezgisel, simgesel, sorunsal, söylemsel, şiirsel, tanrısal, tarımsal, tarihsel, tecimsel, tensel, tepkisel, tinsel, toplumsal, törensel, töresel, ussal, uzamsal, ülkesel, varoluşsal, varsayımsal, yapısal, yaşamsal, yazınsal, yersel, yöntemsel, yöresel, yüzeysel, zihinsel*

+sI TTü birkaç nadir ve kuşkulu örnekten hareketle YTü benzeti sıfatları inşa etmiştir.

***TTü**: erkeksi, sinsi?*

***YTü**: ayrıksı, hayvansı, ipeksi, kadınsı, köpeksi, yabansı*

+sIl TTü sadece yoksul sözcüğünde rastlanan ekin kaynağı ve işlevi belirsizdir. YTü varsıl analoji yoluyla türetilmiştir.

***TTü**: yoksul*

***YTü**: varsıl*

+sIn- Ad ekidir. TTü birkaç örnekte "gibi yapmak" anlamında fiil yapar. ETü ayrı ek olarak mevcut değildir. Ancak ETü aynı işleve sahip olan *+ImsIn-* fiil ekinin, fiil adı yapan *+Im* ekiyle bu ekten oluştuğu düşünülebilir.

***TTü**: tersin-, tiksin-, yüksün-*

***YTü**: gereksin-*

+sIz ETü adlardan yoksunluk sıfatı, sıfatlardan ise zıt anlamlı sıfat yapar. İkinci kullanımı TTü enderdir. • ETü *+sIz* ekinden türetilen fiiller *+sIrA-* biçimini alır (*kutsıra-* = kutsuz olmak, *küçsire-* = güçsüz kalmak, *kagansıra-* = kağansız olmak). • Halen aktif bir yapım eki olduğu için çoğu türevler sözlükte gösterilmedi.

***ETü**: deŋsiz, ögsüz*

***TTü**: ansız-ın, aynasız, hırsız, ıssız*

Levent Şahverdi Arşivi

+sUk ETü on kadar örnekte görülen ad ekinin işlevi belirsizdir. Bkz. Erdal •OTWF 1.157. ETü *bağarsuk* ve *sıŋarsuk* "at sağrısı" biçimlerinin yanında *kuruğsak* "kursak" sözcüğünün eş yapıda olduğu var sayılabilir. • TTü *sümsük* sözcüğü buraya ait olamaz.

***ETü**: ağırşuk?, bağırsuk, bilerzük?, kuruğsak?, tansuk, yüksük*

+t Ani ve sert bitiş bildiren onomatope ekidir.

***TTü**: cart, fırt, haşırt, langırt, patırt, şakırt, zırt*

+tAr- ETü az sayıda örnekte geçişsiz fiillerden geçişli fiil yapan bu ek, eş işlevli *+(g)Ar-* veya *+tUr-* ekinin varyantı olabilir. TTü tek örnek ETü *könger-* biçiminden evrilmiştir.

***ETü**: aktar-, kaytar-, kiter-, kotar-, töŋder- (dönder-)*

***TTü**: gönder-, göster-*

+tAy Moğolca *kuralday* (kurultay) sözcüğünden esinlenen bu ek YTü kurum ve toplantı adları yapımında kullanılmıştır.

***YTü**: çalıştay, kamutay, (kurultay), sayıştay, yargıtay*

+tI TTü onomatope ekidir. *+Il* ve *+Ir* uzantısıyla yapılan iki heceli ses yansıma sözcüklerine eklenerek eylem adı yapar. • Türkçede ayrıca fiile eklenen bir *+tI* ekinin varlığı kuşkuludur. Karş. *+(In)tI*

***TTü**: cayırtı, cırıltı, cıvıltı, cızırtı, çatırtı, çıngıltı, çıtırtı, dırıltı, fıkırtı, fısıltı, fışırtı, gacırtı, garıltı, geğirti, gıcırtı, gurultu, gürültü, haşırtı, ışıltı, kıkırtı, kıpırtı, lakırdı, mırıltı, mışıltı, mıymıntı, parıltı, pırıltı, şakırtı, şapırtı, şarıltı, takırtı, tangırtı, tıkırtı, tıngırtı, zırıltı, zımbırtı*

+tIk ETü küçültme ekidir.

***ETü**: kıltık (kılçık), koltuk*

+tUr- ETü ve TTü geçişsiz fiilden geçişli, geçişli fiilden ettirgen fiil yapar. Geçişli fiilden ender olarak geçişsiz fiil yaptığı görülür (aldır-, saldır-). TTü 17. yy'dan sonra küçük ses uyumuna tabidir. • Halen aktif bir yapım eki olduğu için çoğu türevler sözlükte gösterilmedi.

***ETü**: aldur-, keltür-*

***TTü**: dolandır-, kaldır-, kaytır-ık, saldır-, sundur-ma, uydur-, yeldir-me*

+U- ETü ad ve sıfatlardan fiil yapar. Kıpçak ve Oğuz lehçelerinde /A/ sesine dönüşür (*boşu- > boşa-, törü- > töre-*).

***ETü**: bayu- "zenginleşmek", bodu- (boya-), boşu- (boşa-), taşu-, törü- (türe-)*

+Uk Eş anlamlı olan *+I(g)* ile beraber ETü en yaygın partisip ekidir. *+(g)A-* ekli tematik fiillerde ünlüsünü kaybederek *+(g)Ak* biçimini alır. –n ve –r veya ünlü ile sonlanan fiillerde ünlüsünü kaybeder (*erk, bark, sık, sak, yok*). • ETü çoğu Oğuz lehçesine ait birkaç örnekte *+Ik* görülür. Ayrıca birkaç örnekte *+gUk* kullanılmıştır. • TTü 17. yy.'dan itibaren küçük ünlü uyumu gereğince *+Ik/+Uk* biçimini alır. • Halen üretken bir ek olduğundan çoğu türevler sözlükte gösterilmedi.

***ETü** +Uk: açuk, adruk (ayrık), aksak, alnuk (alık), aruk (arık, ark), artuk, aşuk (aşık kemiği), bark, bedük (büyük), bezek, bozuk, bölük, bıçuk, bulak, buyruk, büzük, çekirtük, çıŋrak, çolak, etük (edik), eksük, emgek, enük, erük?, erk, istek, kaşuk, kemrük (kemik), kerek, kevrek, konuk, kovuk, köpük, körk (>görkem), kuşak, oluk, ortuk (ortak), ötük (>öykün-), öyük (höyük), saçuk, sak (>sakın-), sedrek, sık, sıruk, sidük, sik, soğuk, sürtük, sürük (>sürükle-), tanuk, taşak, tayak, telük, tilek, turuk (doruk), tok, toprak, tölek, uşak, uzak, yak (>yaklaş-), yastuk, yaŋşak, yağuk (>yavuklu), yaprak, yarak, yazuk, yırak (ırak), yışık (ışık), yok, yörük, yumdruk, yumşak, yük*

***ETü** +Ik: balçık, ilik, katık, kez, kılık, kirpik, tetik, yayık, yayk-a- (yıka-)*

***ETü** +gUk: kayğuk (kayık), kazğuk (kazık)*

***TTü**: adak, aksırık, alışık, ayuk, aylak, barışık, bellek, bıcırık, bıngıldayık, bozlak, burgaşık, cırtlak, çalık, çalk (>çalka-), çatlak, çaylak, çelik, çevlik, çığlık, çimdük, çürük, danışık, dayanık, didik, dirlik, dolak, dönük, elek, emzük, esnek, gedük, gıcık, güneyik, ılık, ıslık, içerlek, ilmük, inak, incik, irmik, kasuk, kavlak, kaynak, kırışık, kıstak, kıvrık, kıytırık, koşuk, mank? (>mankafa), obruk, otlak, pırtık, pusarık, salık, sapık, sarık, sarmaşık, savsakla-, sayıkla-, sıvık, sıyrık, soluk "nefes", soluk "solmuş", sönük. sulak. sümkürük, şakrak, şaplak, taslak, tomruk, tüvkürük, tümsek, ufak, uğrak, ulak, uyanık, ümük, üveyik, yalabık, yalak, yaldak, yamak*

***YTü**: almaşık, anlak, bağışık, denek, eriyik, ışıldak, içerik, izlek, karmaşık, saltık, sanık, tutuklu, tüzük, uyruk, yaratık*

Levent Şahverdi Arşivi

+Um Birinci tekil şahıs iyelik eki Orta Türkçe döneminde soyluluk unvanlarına eklenerek özellikle soylu kadınlara hitap şekli olarak kullanılmıştır.

***TTü**: begüm, hanum*

+Ut ETü partisip ekidir. TTü 17. yy'dan sonra küçük ses uyumuna tabi olarak *+It/+Ut* biçimini almıştır. • ETü *+Ur-* sonsesli fiillerde genellikle hece düşmesi görülür (*çaşur- > çaşut, kağur- > kağut;* ancak *adır- > adırt, yogur- > yogurt*). • ETü bir örnekte (*çapğut*) ve YTü bir örnekte (*örgüt*) *+gUt* biçimi görülür. • YTü her türlü fiil (*anıt, dikit, kalıt, konut, koşut, yapıt, yazıt*), ad (*boyut, dölüt, özüt*), sıfat (*somut*) ve edattan (*karşıt*) her türlü anlama gelebilecek ad ve sıfat yapmakta kullanılmıştır.

***ETü**: alt, ant, ast, adırt, çaşut, karşut, kat, kavşut, kavut, kurut, söğüt, ut (>utan-), üst, yanut, yoğrut, yort, yurt*
***TTü**: aşut, başat, büvet, geçüt, gölet, salt, suvat, tokat, umut, yaşut*

***YTü**: anıt, ayrıt, belit, boyut, denet, dikit, dölüt, eşit, kalıt, kanıt, kesit, kısıt, konut, koşut, ölçüt, örgüt, özüt, sarkıt, somut, soyut, taşıt, yakıt, yapıt, yazıt*

+Uz ETü yazılı dönemde üretkenliğini büyük ölçüde yitirmiş bir yapım eki olduğu anlaşılıyor. Örneklerin çoğu kuşkulu yapıda olmakla beraber partisip eki olduğu var sayılabilir. *+Uz* ve *+Iz* biçimlerinin aynı ek olmaması mümkündür. • TTü birkaç örnekte rastlanan *+Iz* ekinin bununla alakalı olmaması ihtimali güçlüdür.

***ETü**: ayaz, boğuz, iz, kez, köz, küz, örs, öz, semiz, söz, toŋuz? (domuz), toz, uçuz, uduz (uyuz), uz/us, yağız, yalŋuz?, yavız (>yoz), yultuz*
***TTü**: sıvaz-la-, tıkız, yalaz*

+Uz- ETü fiilden geçişli ve ettirgen fiil yapar. Eş işlevli olan *+tUr-* ekinin varyant biçimi olsa gerekir.

***ETü**: tamuz- (>damızlık), emüz- (>emzir-), tutuz- (>tutsak), tütüz- (>tütsü)*

Levent Şahverdi Arşivi

EK II. Arapça Gramer Notları

Sözlükte maddebaşı olarak yer alan kelimelerin 4413'ü doğrudan Arapçadan alınmış veya Arapça köklerden türetilmiştir. Maddebaşı olmayan türevler ve bileşiklerle birlikte (*cebren, garbî, hakça, imambayıldı, kanaatkâr, şifalı*...) bu sayı yedi bini aşar. Bir başka deyimle Türkçe kelime hazinesinin, hesaplama yöntemine göre, %24 ila 30'i Arapçadan alınmış sözcüklerden oluşur. Bu nedenle, Arapça morfolojiyi (sözcük yapım sistemini) çağdaş Türkçe dilbilgisinin bir ögesi olarak değerlendirmek doğrudur.

A. Fonoloji

Arapça, üçü kısa (a, i, u) ve üçü uzun (â, î, û) olmak üzere altı ünlüye sahiptir. Kısa ünlüler Türkçenin daha zengin ünlü sistemine adapte edilirken çağlar boyunca değişen bir dizi kural gereği dönüşerek altı ünlü üretmiştir. Arapça kısa /a/ Türkçede /a/ veya /e/, Arapça kısa /i/ Türkçede /ı/ veya /i/, Arapça kısa /u/ Türkçede /u/ veya /ü/ (nadiren /o/ veya /ö/) şeklini alır. Uzun ünlüler aynen korunur.

Arapça ünsüzlerden onunun modern Türkçe ses sisteminde karşılığı yoktur. Bunlardan dokuzu (ḍ, ḥ, ẖ, ḳ, ṣ, ṭ, ẓ, ḏ, ṯ) Türkçede diğer seslere asimile edilmiş, biri (ʿ işaretiyle gösterdiğimiz ʿayn) fonetik değerini kaybetmiştir. Arapçada farklı sesleri temsil eden /ḍ/, /ẓ/, /ḏ/ Türkçede /z/ sesiyle, /ṣ/, /ṯ/ Türkçede /s/ sesiyle, /ḥ/, /ẖ/, /ḳ/, /ṭ/ Türkçede sırasıyla /h/, /h/, /k/, /t/ sesleriyle karşılanır. ʿAyn sesi sözcük başında ve sonunda yutulur (*ilim, adalet, usare*), sözcük içinde durak olarak yorumlanır (*fi'il, sa'at, mütala'a, mu'allim, cami'i*).

B. Morfoloji

Arapça sözcüklerin büyük çoğunluğu, üç ünsüzden oluşan bir kökten (asl) türetilir. Buna bazen **sülâsî kök** adı verilir. Sözlükte Arapça kökler #işaretiyle gösterilmiştir (#klm, #ḳṣṣ, #ʿṣr)

Kök harflerinin önüne, arasına ve ardına kısa a, i, u, uzun â, î, û ve h, m, s, t, w seslerinden bir veya birkaçını eklemek yoluyla anlamlı türevler elde edilir. Bu seslerin belli bir diziliminden oluşan her bir 'ses kalıbı', yani **vezin**, genel kural olarak, belli bir gramatik işlevi ifade eder.

Geleneksel Arap gramerinde vezinler #fʿl ("yapmak") kökünün türevleri olarak gösterilir (*fâʿil, mafʿûl, mutafaʿʿil*). Burada f, ʿ ve l harfleri, matematikteki x, y, z gibi, değişken kök harflerini simgeler. Örneğin "#ḳtl kökünün fâʿili" ifadesi *ḳâtil* sonucunu verir.

B.1 Masdar

Masdar eylem adıdır. Türkçede eylem adı esas olarak *+mAk* ekiyle yapılır, ancak *+mA, +Iş, +Im, +IntI, +mAcA* ekleriyle de, çoğu zaman farklı anlam nüanslarını ifade eden eylem adları yapılabilir (*akmak, akma, akış, akım, akıntı*). Aynı şekilde Arapçada bir fiilin birden fazla masdarı bulunabilir ve bunlar arasında anlam ayrışması görülebilir.

Sonunda tā-i te'nīs veya 'sağır t' taşıyan masdarlar dilbilgisi açısından dişil, diğerleri erildir. Bu ek Arapçada ة veya ۃ harfiyle yazılır, bazı koşullarda /at/, diğer koşullarda /a/ olarak seslendirilir. Ör: *cumhûriyya* fakat *cumhûriyyatul-ʿarabiyya, dafʿa* [defa] fakat *dafʿatan* [defaten]. Bu olguyu sözlükte parantez içinde (t) harfiyle gösterdik: *dawla(t), maʿrifa(t), cumhûriyya(t).*

Türkçe uyarlamalarda genel kural olarak eğer te'nisli sözcük masdar anlamı taşıyorsa sondaki t sesini korur. Bir sözcüğün masdar anlamı taşıyıp taşımadığı, arkasına 'etmek' veya 'olmak' yardımcı fiili ekleyerek anlaşılır (*davet, hareket, hürmet, işret, lanet, rağbet, ziyaret*). Aksi halde /t/ sesi telaffuz edilmez (*fırka, hâle, halka, havza, nokta, meşale*). Ancak bu kuralın pek çok istisnası vardır: *hikâye, hile, şüphe* (masdar), fakat *bereket, cennet, ücret* (masdar değil).

faʿl & faʿla(t)

Faʿl en sık rastlanan masdar kalıbıdır.

Türkçe adaptasyonlarda orta harfi l, r, v olan örnekler tek heceli olarak telaffuz edilir (*celp, harp, şark, sevk*), aksi halde ikinci ve üçüncü harf arasına i veya ı dolgu sesi eklenir (*azim, bahis,*

Levent Şahverdi Arşivi

cebir, devir, emir, nakış, nazım, seyir). Ünlü ile başlayan bir ekten ve 'etmek', 'eylemek', 'olmak' yardımcı fiillerinden önce dolgu sesi kullanılmaz (*azmetmek, bahsetmek, cebren, taş devri, emre itaat*).

Türkçe telaffuzda ʿayn harfi sözcük başında ve sonunda yutulur (*acz, addetmek, men etmek, rey vermek, tab etmek*); orta harfte çift a ile temsil edilir (*naaş, vaad, vaaz, zaaf*).

Son harfte ikizleme asimile edilir (*ret, hac, hak, şer* < *redd, hacc, hakk, şerr*), ancak ünlüyle başlayan eklerden ve ünlüyle başlayan yardımcı fiilden önce iade edilir (*reddetmek, hacca, hakkıdır, şerri*). Son harfte vav bazen yutulur (*af, faş etmek* < *afw, faşw*), ancak *lağv, mahv...* örneklerinde korunur.

ʿacz, ʿadd, ʿadl, ʿafw, ʿahd, aḫz, ʿakl, ʿaks, ʿakd, ʿarz, ʿasl, aşk, ʿatf, ʿayb, ʿazl, ʿazm, bahs, bevl, cebr, cehd, cehl, celb, cemʿ, cerh, cerr, cezb, cezr, daḫl, darb, defʿ, defn, derc, ders, devr, emr, fahr, fakr, fark, farz, fasl, faşw, fecr, fehm, fekk, felc, fenn, ferc, ferʿ, fesh, feth, fevk, fevr, feyz, gadr, gamm, gark, garb, gasl, gasb, gayz, hacc, hacm, hacr, hacz, hadd, hafr, hakk, haḳḳ, hall, halʿ, ḫalk, ḫalt, hamd, haml, habs, harc, harb, hars, hasr, haşr, haşv, hatt, ḫatm, havf, havl, hayf, ḫayr, hayz, hazf, hazz, hazm, kabr, kabz, kadr, kahr, kalb, karz, kasd, katʿ, katl, kavl, kavs, kayb, kayd, kerh, kesr, kesb, keşf, lafz, lağv, leff, mahv, mars, mass, medd, mehl, menʿ, mesh, medh, meşk, metn, mevt, meyl, mezc, nabz, nakş, nakl, nakd, nakz, nasb, nazm, nefy, nesl, nesr, neşr, nezr, rağm, raks, rabt, recm, redd, refʿ, rehn, remz, resm, reyʿ, sabr, saff, sarf, sath, satr, saʿy, sehv, seyl, serd, sedd, setr, sevk, seyr, şaʿn, şark, şart, şekk, şerʿ, şerr, şerh, şevk, tabʿ, tard, tarh, tavʿ, tavr, tayf, terk, vaʿd, vaʿz, vahy, vakf, vasf, vazʿ, vecd, vehm, vezn, yeʿs, zabt, zaʿf, zamm, zann, zarf, zecr, zemm, zerk, zevk (193)

Faʿl vezninde olup masdar niteliği taşımayan Arapça basit adlar da vardır. Bu adların birçoğunun, dilin gelişiminin daha önceki bir aşamasında masdardan evrilmiş oldukları kabul edilir.

ʿabd, ʿarş, arz, ʿasr, ʿayn, bahr, batn, beyt, bezz, ceyb (cep), cedd, ehl, ferd, harf, hasm, havz, kasr, kavm, lahd, naʿş, nefs, nevʿ, reml, sahn, semt, seyf, şaḫs, şeyʿ, şeyḫ, vakt, vech, yedd, yevm (33)

Faʿla(t) vezindeki türevlerin bir bölümü masdar anlamı taşırken (*ʿavdet, daʿvet, gayret, hasret, nefret, secde...*), daha fazlası Arapçada isim-i merre adı verilen 'tek veya tekli eylem' anlamını ifade eder (*celse, cemre, darbe, defʿa, lahza...*). İki işlevi ayırt etmek çoğu zaman güçtür.

Orta harfi w olan fiillerde bu harf yutulur ve ilk a sesi uzatılır (*gāyet, hācet, rāhat* < *#gwy, #hwc, #rwh*). Son harfi y olan fiillerde bu harften önce /i/ sesi eklenir (*eziyet, hamiyet, vasiyet*).

ʿādet, āfet, ʿālet, ʿarsa, ʿavdet, ʿavret, bakla, belde, berʿat, beyʿat [biat], celse, cemre, cennet, cebhe, cezbe, cezve, dabbe, darbe, daʿvet, defʿa, dehşet, devlet, devre, eziyet, faʿre, fazla, fetret, gaflet, gamze, gāret, gāye/gāyet, gayret, gazve [gazâ], habbe, hācet, hadde, hāle, hālet, halka, halvet, hamiyet, hamle, haslet, hasba, hasret, haşmet, hatve, havza, hāya, hayret, hazret, helme, heybet, heyʿet, kaʿbe, kabza, kahbe, kahve, kalʿa [kale], kāmet, karye, kasvet, katre, keffe, kerre, kesret, labne, lahza, laʿnet, lehce, levha, lezzet, madde, nağme, naʿra, nebze, necāt, nedret, nefret, nekre, neşʿet, nevbet [nöbet], rağbet, rāhat, rahle, rahmet, raʿşe, sadme, safha, saffet, sāha, salā, sanʿat, sarʿa, satvet, savlet, sayha, secde, sekte, sene, servet, şedde, şefkat, şehvet, şerbet, şevket, tevbe, vaʿde, vahdet, vakʿa, varta, vasiyet, veche, vezne, zahmet, zekāt, zerre (117)

fiʿl & fiʿla(t)

Fiʿl veznindeki sözcükler genellikle basit addır, yani fiil kökleri yoktur (*cild, ism, tıbb*), ancak aralarında masdar olanlar da vardır (*hıfz, hiss, zikr*). Türkçe adaptasyonlarda, orta harfi l, r olanlar tek hece olarak (*cilt, ırk, şirk*), diğerleri ikinci ile üçüncü harf arasına i/ı dolgu sesi eklenerek (*cisim, fıkıh, fıtık, kısım, sınıf, sıfır*) telaffuz edilir.

bikr, cidd, cild, cirm, cism, fıkh, fısk, fıtk, fiʿl, fikr, hıfz, hırs, hilm, hiss, hizb, ırk, ırz, ıtr, ilm, irs, ism, izn, kısm, kibr, milk (mülk), misl, misk, nısf, rızk, sıfr, sınf, sırr, sıdk, sihr, şıkk, şiʿr, şirk, tıfl, tıbb, zımn, zihn, zikr (42)

Fiʿla(t) vezni masdar ve isim-i merre yapar. İlk harfi w olan fiiller ilk hecesini tamamen yitirir; /i/ sesi ikinci harfin arkasına aktarılır (*cihet* < *wch, hibe* < *whb, sıfat* < *wsf*).

Levent Şahverdi Arşivi

bidʿat, cihet, cilve, cinnet, cizye, dikkat, diyet, fıkra, fırka, fıtrat, fidye, firkat, fitne, fitre, gıbta, gıybet, hılʿat, hırka, hibe, hicret, hiddet, hikmet, hile, hilkat, himmet, hisse, ʿibre, ʿibret, ʿiddet, iffet, ʿillet, ʿismet, işret, ʿizzet, kable, kırba, kasmet, kıssa, katʿa, kıymet, kispet, kisve, mırra, mihnet, millet, minnet, niʿmet, nisbet, niyet, ricʿat, rikkat, rişvet (rüşvet), sıfat, sıhhat, sıklet, sıyga, sikke, siret, sirkat, şiddet, şīʿa, şirket, şirret, tıynet, zillet, zimmet, zirve, ziynet (68)

fuʿl & fuʿla(t)

Çoğunlukla edilgenlik veya olumsuzluk ifade eden eylemler için kullanılır. Türkçe adaptasyonlarda orta harften sonra u/ü dolgu sesi eklenir (*cürüm, fuhuş, gusül, hüküm, hüzün*). ʿAyn harfine bitişen u sesi Türkçede yuvarlaklaştırılır (*ʿumr* > *ömür*, *ʿurf* > *örf*, *şuʿm* > *şom*).

buʿd [buut], *buğz, cürm, fuhş, gusl, hükm, hüsn, hüzn, kudm, kurb, küfr, lütf, nush, nutk, nüks, ʿömr, ʿörf, ʿöşr, ʿözr, rüşd, sulh, şuʿm* [şom], *şurb, şükr, tūl* [< tuwl], *zulm, zühd, züll* (28)

Fuʿla(t) vezni masdar ve ism-i merre inşa eder. Orta harfte w yutulur, u sesi uzatılır.

bünye, cumʿa, cümle, cürʿet, cüsse, fürsat [fırsat], *gudde, gurbet, husye, hutbe, huzme, hüccet, hücre, hülle, hürmet, kubbe, kudret, kulle, kurʿa, kuvvet, külfet, künye, kürre, kütle, lokma, lugat, muska, müddet, mühlet, nüzle* [nezle], *nokta, nutfe, nusret, nükde, nüsha, ruhsat, rütbe, rüʿyet, soffa, sofra, sohbet, sulta, süre, süret, sünnet, sürʿat, sütre, şöhret, şuʿbe, şufʿa, şuʿle, şübhe, töhmet, türbe, ʿuhde, ʿukde, ʿumde, ʿumre, ʿuzlet, ücret, ülfet, ümmet, vuslat, vüsʿat, zulmet, zümre, zübde* (67)

faʿal & faʿala(t)

Her iki vezin daha çok basit isimlerde, ender olarak masdarlarda görülür. İleride göreceğimiz gibi, *faʿala(t)* vezni, aynı zamanda, sık kullanılan bir çoğul veznidir.

ʿabes, ʿamel, edeb, elem, emel, esef, gazel, haber, ḫalel, hased, heder, heves, kasem, keder, kerem, meded, nazar, rasad, şeref, taleb, tamaʿ [tamah], *telef, zarar* (23)

ʿacele, ʿadale, ʿarefe, ʿatebe, bereket, derece, dereke, galebe, haşefe, hareket, kademe, kasaba, meleke, nafaka, sadaka, semere, şebeke, şecere, tabaka, tereke, varaka (21)

faʿāl & faʿāla(t)

En sık kullanılan masdar kalıplarından ikisidir. Son harfi zayıf (w, y) olan fiiller bu harfi kaybederler (*dehā* < *#dhy, helā* < *#hlw, safā* < *#sfw*).

bekā, belā, beyān, beyāz, cefā, celāl, cemāl, cevāb, cevāz, cezā, daʿvā, dehā, devā, devām, edā, ezā, felāh, fenā, ferāğ, ferāh, fesād, gazāb, halās, harāc, harām, harāb, hasār, hatā, hayāl, hebā, hecā, helā, helāk, helāl, karār, kazā, kebāb, kelām, kemāl, kesād, nemā, recā (rica), *refāh, sadā, safā, salāh, sebāt, selām, semāʿ, senā, sevāb, şakā, taʿām, talāk, tamām, tavāf, vakār, vebāl, vefā, zehāb, zekā, zevāl* (62)

ʿadālet, ʿadāvet, ʿakāmet, ʿalāka, ʿalāmet, ʿasālet, ʿatālet, ʿazāmet, bekāret, belāgat, berāʾet, beşāret, cehālet, celādet, cemāʿat, cenābet, cerāhat, cesāmet, cesāret, dalālet, delālet, denāʾet, emānet, emāre, esāret, ferāgat, gabāvet, garābet, habāset, hakāret, hamākat, hamāset, harābe, harāret, havāle, hayāʾet [hayat], hazākat, kabāhat, kanāʿat, karābet, kefālet, kefāret, kehānet, kerāhat, kerāmet, kesāfet, letāfet, mahāret, makāle, metānet, necāset, nedāmet, nefāset, nekāhet, netānet, nevāle, nezāfet, nezāret, refākat, rehāvet, rekābet, rekāʿat, rezālet, saʿādet, sadākat, sadāret, salābet, sarāhat, sefāhat, sefālet, selāmet, şamāta, şeʿāmet, şecāʿat, şefāʿat, şehādet, şekāvet, şemāme, şenāʿat, şerāre, şetāret, tahāret, talākat, tarāvet, vahāmet, vefāʾet [vefat], velādet, vekālet, velāyet, verāset, vesāyet, zanāʿat, zarāfet, zeʿāmet (93)

fiʿāl & fiʿāla(t)

Fiʿâl masdarları çoğu zaman iki veya daha fazla öznenin birlikte ya da birbirine karşı yaptığı eylemi ifade eder. Bu nedenle, aşağıda göreceğimiz mufâʿala(t) veznindeki III masdarıyla eş anlamlıdır (*cihād = mücâhede, hisāb = muhâsebe, vicāh = muvâcehe, kayās = mukâyese, visāl = muvâsalat*). Türkçedeki *+Iş-* işteşlik eki (*kaçışmak, yazışmak, itişmek*) buna benzer bir işlev taşır.

Fiʿāl aynı zamanda çoğul veznidir. Çoğul örnekler aşağıda incelenecektir.

binā, cidāl, cihād, cihāz, cilā, cimāʿ, cinās, civār, fidā, firāk, firār, gıdā, gınā, gıyāb, hisāb [hesap], *hicāb, hilāf, hilāl, hisār, hitām, hitān, hitāb, ʿilāc,*

Levent Şahverdi Arşivi

ʿināḍ, ʿiyār [ayar], *kısās, kıtāl, kıvām, kayām, kıyās, kirā, kitāb, lisān, misāl, mizāc, mizāh, nidā, nifāk, nikāh, nisāb, nizā, nizām, rızā, riyā, silāh, siyāk, şiʿār, şifā, şimāl, şirā, vidā* [veda], *vicāh, visāl, zifāf, zinā, ziyā* "ışık", *ziyāʿ* "kaybetme" (57)

Fiʿāla(t), bir önceki paragrafta gördüğümüz faʿāla(t) masdarına benzer yapıdadır. Türkçede iki vezin sıklıkla karıştırılır (*firaset* > *feraset*, *hicamet* > *hacamat*, *vizaret* > *vezaret*).

bidāyet, cibāyet, cināyet, dirāyet, diyānet, isāret [esaret], *firāset, hicāmet* [hacamat], *hıyānet, hidāyet, hikāye, hilāfet, himāye, ʿibādet, ʿibāre, ʿilāve, ʿimāret, ʿināyet, kırāʾat, kıyāfet, kıyāmet, kifāyet, kināye, livāta, liyākat, nihāyet, niyābet, riʿāyet, risāle, rivāyet, riyāset, sıyānet, siyāhat, sirāyet, siyāset, şikāyet, tıbābet* [tababet], *ticāret, tilāvet, vizāret* [vezaret], *vikāye, vilāyet, zirāʿat, ziyāde, ziyāfet, ziyāret* (46)

fuʿūl & fuʿūla(t)

Masdar vezni olmanın yanı sıra, *fuʿūl*, aşağıda göreceğimiz üzere, çoğul ve kolektif isimler inşa eder. Çoğu örnekte iki işlevi ayırt etmek kolay değildir; masdar işlevinin, dilin daha eski bir aşamasında, kolektif isimden türediği varsayılabilir ("üreme" = "ürünler", "varolma" = "varlıklar"). Burada sadece masdarları listeliyoruz.

bülūğ, cülūs, cürūf, duhūl, dumūr, fücūr, fütūr, gurūb, gurūr, hulūl, hulūs, hurūc, husūl, husūs, huşū, huzūr, hücūm, küsūf, kusūr, lüzūm, mürūr, nüfūz, nüzūl, rücūʿ, rükūʿ, sudūr, sukūt, sübūt, sükūn, sükūt, sülūk, sürūr, şuʿūr, şümūl, şüyūʿ, vukūʿ, vukūf, vuzūh, vücūd, vürūd, zuhūr, zühūl (42)

bürūdet, fütüvvet, husūmet, huşūnet, hükūmet, lüzūcet, mürüvvet, nübüvvet, rutūbet, suhūlet, sükūnet, ʿufūnet, ʿuhüvvet (13)

faʿlān, faʿalān, fiʿlān, fuʿlān

Bu vezinlerin ilk üçü kıpırdama, devinme, özellikle sürekli ve kararsız devinme bildiren eylemleri ifade eder. Türkçe eşdeğeri belki *çabalamak, gevelemek, ovalamak, oyalamak, sarsalamak* fiillerinde görülen *+AlAmAk* ekidir.

Klasik dönem Arap gramercilerinden al-Cawālīḳī, fuʿlān veznindeki sözcüklerin çoğunun veya tümünün (*furkan, gufran, kurʾan, küfran, sultan, tuğyan*...) Süryani dilinden alıntı olduklarına işaret eder.

faʿlān: *devrān, hayrān, reyhān, seyrān* (4)

faʿalān: *cereyān, cevelān, deverān, feverān, galeyān, hafakān, helecān, heyecān, heyelān, hezeyān, ramazān* (11)

fiʿlān: *fikdān, hicrān, ʿirfān, ʿisyān, nisyān, vicdān* (6)

fuʿlān: *buhrān, butlān, bühtān, bünyān, bürhān, furkān, gufrān, hüsrān, kurʾān, kurbān, küfrān, noksān, rüchān, sultān, sübhān, şükrān, ʿumrān, ʿüryān, tuğyān* (20)

mafʿal & mafʿala(t)

Mafʿal vezni eylem adı ifade edebildiği gibi, ism-i zaman ve mekān, yani eylemin yapıldığı yeri veya zamanı anlatan bir ad anlamı da taşıyabilir: *maʿbed* "ibadet yeri", *mekteb* "yazma yeri", *mecrā* "akıntı, akım yeri", *mezār* "ziyaret yeri", *mescid* "secde yeri", *mevkiʿ* "durma yeri, durak". İki anlamı ayırt etmek çoğu zaman güçtür: *mafsal* "ekleme" veya "eklem yeri", *mahrem* "yasak" veya "yasak yer". *menfez* "giriş" veya "girme yeri".

maʿāş, maʿbed, maʿden, mafsal, mahall, mahbes, mahlas, mahrec, mahrem, mahşer, mahzen, makām, makʿad, makber, maʿkes, maksad, maksem, mankal [mangal], *manzar, masraf, masdar, maʿşer, matbah [mutfak], maʿtem, matlaʿ, matrah, mazgal, mazhar, meʿād [miad], meāl, mebde, meblağ, mecal, mecāz, mecrā, medār, medhal, mehāz, mekān, mekteb, melceʾ, memāt, menbaʿ, menfā, menfez, menşeʿ, merʿā, merāk, merâm, merhaba, merkeb, mesāğ, mesken, meslek, mesned, meşhed, meşreb, mevlā, mezād, mezār, mezheb* (61)

Mafʿala(t) masdar veznidir. Nadiren ism-i mekān yapımında kullanılır (*mağara, mahkeme, memleket, merhale*). Türkçede bu vezinle inşa edilmiş mekān adlarının birçoğu uydurmadır (*matbaa, mazbata, mezbaha, meşcere*). Türkçe uyarlamalarda genel kural olarak masdarlar sondaki t sesini korurken, ism-i mekānlarda genellikle t sesi düşer.

mağara, mahabbet [muhabbet], *mahalle, mahfaza, mahkeme, maskara, maslahat, maşraba, matbaʿa, mazarrat, mazbata, maʿzeret, medrese, mehābet, meksefe, melāmet, melʿanet, memlaha,*

Levent Şahverdi Arşivi

memleket, menāre [minare], menfaʿat, menkabe, merhale, merhamet, mertebe, mesâbe, mesâfe, mesāne, mesʿele, meserret, meşakkat, meşʿale, meşcere, meşgale, meşveret, meymenet, mezbaha, mezbele, mezraʿa (39)

mafʿil & mafʿila(t)

Bir önceki paragrafta gördüğümüz *mafʿal* ve *mafʿala* vezinlerinin benzeridir.

mağrib, mahfil, mansıb, mantık, maşrık, mavsıl [Musul], *meclis, menfî, menzil, merciʿ, mescid, mesîr, mevkiʿ, mevlid, mevsim, mevziʿ* (16)

mağfiret, maʿişet, maʿrifet, mersiye, mesîre, medîne, meşîhat, meşîme, mevhibe (9)

Ender masdar vezinleri

Yukarıdakilere ek olarak Arapça gramer kitaplarında karşımıza çıkan bir düzineyi aşkın masdar kalıbı bulunur. Bunlardan Türkçe örnekleri bulunan birkaçını burada sayalım:

faʿûl: *kabûl*

faʿûla(t): *hamûle, zarûret*

fuʿâl: ***duʿâ, suâl, şuʿâʿ***

fuʿâla(t): *ʿusāre*

faʿîla(t): *ʿazîmet, basiret, nasîhat*

Yapay masdarlar

Arapça *+î* ekiyle yapılan nisbet sıfatının dişil hali, bazen soyut eylem veya kavram adı olarak kullanılabilir:

cemʿ > cemʿî > cemʿiyye(t) "topluluk"

ebed > ebedî > ebediyye(t) "sonsuzluk"

resm > resmî > resmiyye(t) "resmîlik"

İşlev bakımından Türkçedeki *+lIk* ekini andıran bu yapı, özellikle geç dönem Osmanlıcada Arapça karşılığı olmayan sayısız yeni eylem adı üretmek için kullanılmıştır. Bu arada, var olan masdarlardan (*cumhuriyet, emniyet, hayatiyet, İslamiyet*), edatlardan (*maiyet*), kıyas sıfatlarından (*ekalliyet, ekseriyet*), terkiplerden (*ademimerkeziyet*), hatta Arapça olmayan sözcüklerden (*kraliyet, variyet, elastikiyet*...) Arapça +iyet masdarları türetilebilmiştir.

aciliyet, ademimerkeziyet, aidiyet, aleniyet, behimiyet, beşeriyet, cemiyet, ciddiyet, cinsiyet, cumhuriyet, ebediyet, ehliyet, ekalliyet, ekseriyet, emniyet, enaniyet, faaliyet, galibiyet, hakimiyet, hakkaniyet, hasiyet, hassasiyet, hayatiyet, haysiyet, hususiyet, hürriyet, hüviyet, illiyet, insaniyet, irsiyet, islamiyet, izafiyet, kabiliyet, kemiyet, keyfiyet, mahcubiyet, mahiyet, mahkûmiyet, mahremiyet, mahrumiyet, maiyet, maliyet, maluliyet, masumiyet, medeniyet, memnuniyet, memuriyet, mensubiyet, merʿiyet, mesuliyet, meşguliyet, meşruiyet, meşrutiyet, mevcudiyet, mezuniyet, milliyet, muafiyet, muhtariyet, muvaffakiyet, mükellefiyet, mükemmeliyet, mülkiyet, mütekabiliyet, recüliyet, resmiyet, salahiyet, samimiyet, sebebiyet, şahsiyet, şeniyet, şöbiyet, tabiiyet, temsiliyet, teslimiyet, ubudiyet, uluhiyet, umumiyet, uzviyet, ünsiyet, vaziyet, zafiyet, zıddiyet, zihniyet, zürriyet (84)

B.2 Fiilin diğer türevleri

fāʿil & fāʿila(t)

Fāʿil vezni eylemin öznesini ifade eder. Türkçe *+An* veya *+IcI* eklerine benzer bir işleve sahiptir: ***kâtib*** "yazan" (#ktb), *ḳâtil* "katl eden" (#ḳtl), *hâkim* "hükm eden" (#hkm), *tâlib* "taleb edici" (#tlb), *hâmî* "himaye edici" (#hmy), vâsi "vasiyet eden" (#vsy).

Son iki örnekte görüldüğü üzere son harfi zayıf (w, y) olan fiillerde bu harf yutulur ve i uzatılır: *ʿâsî* (#ʿsy), *hâlî* (#hlw), *cârî* (#cry). Orta harfi zayıf olan fiillerde orta harf yutulur ve Arapça durak işareti olan hemze kullanılır. Türkçe telaffuzda hemze genellikle yok sayılır veya /y/ olarak telaffuz edilir: *dâim* (#dwm), *dâir* (#dwr), *hâin* (#hyn), *bâyiʿ* (#byʿ), *mâil* (#myl).

Son seste ʿayn içeren failler ile w ve y'den dönüşmüş uzun î içerenler arasında Türkçede telaffuzda belirgin bir fark bulunmaz: *bâyiʿ, câmiʿ, kâniʿ, zâyiʿ* ve *cânî, hâmî, kâfî, vâlî*. Ancak birinci gruptaki sözcükler Türkçede ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında dolgu sesi kullanılmaz (*bayii, camii, kaniim, zayiinden*), ikinci gruptakilerde ise +s ve +y ara sesleri kullanılır (*caniyi, hamisi, valiyi*). Türevlerde ayn'ı izleyen ünlü Türkçe telaffuzda dolgusuz ve daima kalın seslidir (*cāmia, mānia, şāyia, zāyiat*); diğerlerinde y dolgulu ve ince seslidir (*bākiye, kafiye, sāniye*).

ʿâbid, ʿâcil, ʿâciz, ʿâdil, ʿâhir, ʿâid, ʿâkid, ʿâkif, ʿâkil, ʿâlim, ʿâmil, âmir, ʿârız, ʿârî, ʿârif, ʿâsî, ʿâşık, ʿâtıl, âtî, bâğî, bâis, bâkî, bâkir, bâliğ, bânî,

Levent Şahverdi Arşivi

bâriz, bâtıl, bâtın, bâir [bayır], bâyiʿ, câhil, câiz, câlib, câmiʿ, cânî, cânib, cârî, câzib, dâhî, dâhil, dâim, dâir, fâhiş, fâik, fâʿil, fâiz, fânî, fâriğ, fârik, fâsık, fâsid, fâtih, fâzıl, gâfil, gâib, gâlib, gâsıb, gâzî, hâcib, hâdim, hâfız, hâin, hâiz, hâkim, hâlî, hâlik, hâlis, hâmî, hâmil, hâmiş, hâric, hârik, hâsıl, hâss, hâtır, hâvî, hâyy, hâzır, kâbil, kâdî, kâdir, kâfî, kâfir, kâhin, kâhir, kâim, kâin(ât), kâmil, kâniʿ, kârî, kâsım, kâşif, kâtib, kâtil, kâzib, lâyık, lâzım, mâhir, mâil, mâlik, mâniʿ, mâyî, mâzî, nâdim, nâdir, nâfî, nâfiz, nâil, nâib, nâkıs, nâşiʿ, nâtır, nâzım, nâzır, nâzil, râciʿ, râfız(î), râhib, râkım, râvî, râyic, râzî, sâbık, sâbit, sâdık, sâdır, sâfî, sâhib, sâhil, sâik, sâir, sâis [seyis], sâkıt, sâkî, sâkin, sâlih, sâlik, sâlim, sânî, sârî, şâhid, şâʿir, şâmil, şâtır, şâyiʿ, tâbiʿ, tâcir, tâhir, tâlî, tâliʿ [talih], tâlib, vâcib, vâdî, vâʿiz, vâkıf, vâkiʿ, vâkur, vâlî, vâris, vârid, vâsıl, vâsî, vâzıh, zâbit, zâhir, zâhid, zâil, zâid, zâkir, zâlim, zâyiʿ (175)

İkinci ve üçüncü harfi bir olan fiillerin failinde i sesi yutulur; böylece oluşan şedde Türkçe telaffuzda genellikle yok sayılır: *sâhh* (essah), *sâmm* (sam yeli), *tâmm* (tam).

Dişil eki eklenmiş failler bazen eylemi yapan bir dişiyi (*hâmile, fâhişe, kâtibe, râhibe*), fakat daha çok cansız bir nesneyi veya bir kapasiteyi ifade eder (*ʿârıza, dâire, hâtıra, mâniʿa, nâtıka, sâbite, sâniye, şâyiʿa, vâkıʿa*). Geç Osmanlıcada bu vezin, Fransızca feminen sıfatların soyut ad olarak kullanılması kuralına paralel olarak, Batı dillerinden çeviri yoluyla yeni sözcükler türetmekte kullanılmıştır: *ʿâbide* "monument", *ʿâhize* "récepteur", *fâcia* "tragédie", *gâita, hâfıza, kâime, sâlise, zâbıta*...

ʿâbide, ʿâhiret, ʿâhiz(e), ʿâkıbet, ʿâmme, ʿârıza, ʿâtıfet, bâdire, bâkire, câdde, câriye, câzibe, dâire, fâcia, fâhişe, fâsıla, fâtiha, fâide, gâile, gâita, hâmile, hâfıza, hâil(e), hâmile, hârika, hâsıla, hâssa, hâtıra, kâffe, kâfile, kâfiye, kâʿide, kâime, lâhika, mâniʿa, nâfile, nâhiye, nâkısa, nâtıka, râbıta, râdde, râhibe, râyiha, sâbıka, sâdıka, sâlise, sâniye, şâhik(a), şâibe, şâʿire, şâyiʿa, tâife, vâkıʿa, vâlide, vâsıta, zâbıta, zâviye (54)

mafʿûl

Eyleme maruz kalan şeyi veya kişiyi, yani eylemin nesnesini ifade eder: *mahbûb* "sevilen", *maḫlûk* "yaratılmış", *mazlûm* "zulm edilen", *mektûb* "yazılmış, yazılı", *meʾmûr* "emredilen"... Son harfi y olan fiillerde ikinci hece uzun î olarak söylenir (*merʿî* "riayet edilen" < *rʿy*, *mermî* "fırlatılan" < *rmy*...)

maʿbûd, maʿcûn, mağdûr, mağlûb, mağrûr, mağşûş, mahbûb, mahcûb, mahcûr, mahcûz, mahdûm, mahdûd, mahfî, mahfûz, mahkûm, mahlûk, mahlûl, mahmûr, mahbûs, mahrûk, mahrûm, mahrût, mahsûl, mahsûb, mahsûr, mahsûs, maʿhûd, mahzûn, mahzûr, makbûl, makbûz, maksûd, maktûʿ, maktûl, maʿkûl, maʿkûs, maʿlûl, maʿlûm, maʿmûl, maʿmûr, maʿnâ, mankûr [mangır], mansûr, manzûm, maʿrûf, maʿrûz, maʿsûm, maʿsûn, maʿşûk, matbûʿ, matlûb, matrûş, maʿtûf, mazbût, mazlûm, mazmûn, maznûn, mazrûf, maʿzûl, maʿzûr, meʾbûs, mebzûl, mecbûr, mecmûʿ, mecnûn, mecrûh, meczûb, mechûl, medfûn, medyûn, mefhûm, meflûc, mefrûş, mefrûz, meftûn, mefʿûl, mehdî, mekrûh, mektûb, meʾlûf, melʿûn, memlûk, memnûʿ, memnûn, meʾmûr, menfûr, menhûs, menkûl, mensûb, mensûr, menşûr, merbût, merhûm, merʿî, mermî, meskûn, mesmûʿ, mesrûr, mestûr, mesʾûl, mesʿûd, meşgûl, meşhûd, meşhûr, meşkûk, meşrûʿ, meşrût, meşʿûm, metbûʿ, metrûk, mevcûd, mevhûm, mevkûf, mevsûk, mevʿûd, mevzûʿ, mevzûn, meyʾûs, mezkûr, meʾzûn (120)

Mefʿûlün dişisi ***mafʿûla(t)***, çoğulu ***mafʿûlât*** kalıbını izler. Ancak bağımsız sözcük olarak kullanılan dişil ve çoğullar genellikle Arapçada orijinal olmayıp, geç dönem Osmanlı kullanımında ortaya çıkmışlardır.

maʿbûde, mahbûbe, mahdûme, mahmûde, maklûbe, makûle (#kwl), *maʿmûre, manzûme, maʿşûka, matbûʿa, mecmûʿa, mefkûre, meʾmûre, merhûme, mevkûte* (15)

mahlûkât, mahsûlât, maʿlûmât, maʿmûlât, maʿrûzât, mefrûşât, melbûsât, mensûcât, meskûkât, meşrûbât, meşrûhât, mevdûʿât, mevzûʿât (13)

faʿîl & faʿîla(t)

Kısa a ve uzun î ile faʿil vezninde inşa edilen sözcüklere *sıfat-ı müşebbehe* (benzetme sıfatı) adı verilir. Çoğu örneklerde sıfatın anlam bakımından fail'den farkı bir nüanstan ibarettir. Orta harfi y olan fiillerde bu harf şeddelenir (*seyyid,*

Levent Şahverdi Arşivi

tayyib). Son harfi w veya y olan füllerde bu harf yutulur (*kavī, nebī, zekī*).

ʿafīf, ʿakīk, ʿakīm, ʿalīl, ʿamīk, ʿasīl, ʿatīk, ʿazīm, ʿazīz, basīt, bedīʿ(ī), beliğ, berīʿ, cebīn, cedīd, cenīn, cerīd [cirit], *cesīm, dakīk, delīl, edīb, elīm, emīn, emīr, esīr, fakīh, fakīr, fasīh, fecīʿ, ferīk, fetīl* [fitil], *gabī, galīz, ganī, garīb, habīb, habīs, hadīs, hafī, hafīd, hafīf, hakīm/ḥekīm, hakīr, halīc, halīm, hamīr* [hamur], *hanīf, harīm, harīs, hasīr [ḥaṣır], hasīb, hasīs, haşīn, hatīb, hazīn, hecīn, herīf, kabīl, kadīd, kadīm, kadīr, karīn, kavī, kebīr, kefīl, kenīf* [kenef], *kerīm, kesīf, laʿīn, latīf, lezīz, marīz, mecīd, mesīh, metīn, meyyit, nahīf, nakīb, nasīb, nebī, necīb, nefīs, nesīm, neşīd, nezīh, racīm, rahīm, rakīb, rakīk, redīf, refīk, reʾīs, resīf, reşīd, rezīl, sabīʿ, sağīr, sahīh, sakīl, sakīm, samīm(ī), sarīh, sebīl, sefīh, sefīl, sefīr, selīm, serīʿ, seyyīd, semīd* [simit], *şakī, şedīd, şehīr "ünlü", şehīd, şenīʿ, şerīf, şerīk, şerīr, şerīt, tabīb, tahīn, tarīk, tavīl, tayyib, terīd* [tirit], *vahīm, vasīʿ, vecīz, vekīl, velī, vezīr, yakīn, yemīn, yetīm, zaʿīm, zamīr, zarīf, zaʿīf* [zayıf], *zekī, zelīl* (142)

Sıfatın dişil hali ***faʿīla(t)*** veznine uyar: *nizâm-ı cedîd* "yeni düzen" (**eril**), fakat *edebiyât-ı cedîde* "yeni edebiyat" (**dişil**). Dişil sıfat, tıpkı yukarıda gördüğümüz failin dişisi gibi, o sıfata sahip cansız bir nesnenin veya bir kapasitenin adı da olabilir (*akîde, dakîka, defîne, hadîse*). Aynı veznin soyut eylem adı yapımında da kullanıldığını yukarıda masdarlar faslında gördük.

ʿakīde, ʿaşīret, ʿatīye, bakīye, barīka, cemīle, cerīme [cereme], *cerīde, cezīre, dakīka, defīne, desīse, farīza, fasīle, fazīlet, fecaat, ganīmet, hadīse, hafīye, hakīkat, halīfe, halīta, haşīye, hazīne, hazīre, hedīye, hezīmet, kabīle, kadīfe, karīne, kasīde, kazīye, kelīme, kerīme, latīfe, nakīse, nazīre, nedīme, neşīde, netīce, raʿīyet, refīka, rehīne, sahīfe, secīye, sefīne, senīye, sevīye, şerīʿat, tabīʿat, vazīfe, vecībe, vedīʿa, vesīka, vesīle, zahīre* (56)

afʿal, faʿlā & fuʿlā

Afʿal vezni, sıfatların kıyas (comparative) halini yapar: *ahsen* "daha güzel, çok güzel, en güzel", *ekber* "daha büyük, pek büyük", *elzem* "çok lazım".

aʿcar, ahsen, akdem, aʿlā, asgar-î, aʿzam-î, ecneb-î, ednā, efdal, ehemm-iyet, ehven, ekall-iyet, ekber, ekmel, ekrem, ekser, elzem, ender, enfes, esbak, eşref, evlā (22)

Bu sıfatların dişili ***fuʿlā*** veznindedir:

būşrā, dünyā, ḥünsā, kübrā, sūflā, uhrā (6)

Aynı afʿal vezni renk ve kusur bildiren sıfatlar için kullanılır. Bunların dişili ***faʿlā*** vezninde inşa edilir.

ablak, abraş, ahmak, ahmer, aʿmā, atlas?, ebleh, esved (8)

beyzā, ḥamrā, safrā, sevdâ, şehlā, zehrā (6)

faʿūl

Çoğu zaman olumsuzluk veya abartı bildiren sıfatlar yapar. *Resûl, zebûr* gibi bu kurala uymayan az sayıda örnek Arapçaya yabancı dilden alıntıdır. İstisnaen *kabûl* gibi bir fiil masdarı da bu vezinde inşa edilmiştir.

ʿabūs, ʿacūl, ʿacūz(e), ʿamūd, ʿanūd, ʿarūs, ʿarūz, beşūş, cenūb, cesūr, gayūr, hasūd, kabūl, kazūr-ât, ketūm, melūl, resūl, sahūr, vakūr, vedūd, velūd, zebūr (22)

faʿʿāl

Bir işi çok veya aşırı ölçüde yapan veya o işi meslek edinen kişiyi belirtir. Türkçede kullanılan meslek adlarının çoğu bu vezindedir.

ʿattār, ʿayyār, ʿayyāş, bakkāl, battāl, berrāk, bevvāb, bezzāz, cabbār, cellād, cerrāh, cevvāl, deccāl, dellāk [tellak], *dellāl* [tellal], *faʿʿāl, farrāş, fellāh, fettān, gaddār, gaffār, gammāz, gassāl, gavvād* [gavat], *hakkāk, hallāc, hammāl, hammām, hassās, hattāt, kahhār, kallāş* [kalleş], *kassāb* [kasap], *kavvāf, kavvāl, kavvās* [kavas], *kazzāz, keşşāf, meddāh, meyyāl, nakkāş, nebbāş, neccār, rakkās, ressām, sahhāf, sarrāc, sarrāf, settār, seyyāh, seyyāl, seyyār, şeffāf, tayyār* (54)

mifʿal, mifʿāl & mifʿala(t)

Bu vezinler alet adı yapar: *miğfer* "korunma aracı", *mistar* "hat çizme alcti", *mızrak* "süngüç", *mikdār* "ölçek", *mîzân* "tartı aleti". Bu kuralın *miʿmār* ve *miʾrās* gibi az sayıda istisnası vardır. Türkçe eşdeğeri *+Iç* ekidir.

mifʿal: *mibzer, miğfer, mihekk* [mihenk], *mihver, minber, mistar* [mastar] (6)

Levent Şahverdi Arşivi

mifʿāl: *mısrāʿ, mızrâk, mızrâb, miftâh, mihmâz* [mahmuz], *mihrâk, mihrâb, mikâss* [makas], *mikdâr, mikyâs, miʿmâr, minvâl, miʿrâc, miʾrâs, mirʿât, mîsâk, mitkâb* [matkap], *miskâl, misvâk, miʿyâr, mîzân* (21)

mifʿala(t): *mihaşşe* [maşa], *mintaka* [mıntıka] (2)

fuʿayl

Sözcüğe küçültme (tasğir) ve sevimlileştirme anlamı katar. Türkçe eşdeğeri +cA ve +cIk ekleridir.

huseyn "Hasancık", *küheyl-ân, rüşeym, süheyl, tufeyl-î* (5)

+ayn

Arapçada tekil ve çoğula ek olarak, ismin ikil (tesniye, İng. dual) hali kullanılır. İkil ad +ayn ekiyle inşa edilir. Belirtilen şeyin bir çift olduğunu ifade eder.

bahreyn "iki deniz", *dâreyn* "iki hane, dünya ve ahiret", *ebeveyn* "iki büyükler", *naʿleyn* [nalın] "bir çift sandal", *tarafeyn* "iki taraf", *zü'l-karneyn* "iki boynuzlu" (6)

+an

+an eki sözcüğe zarf işlevi kazandırır. Tenvinli elif (ا) harfiyle yazılan bu ek, ardından başka söz gelmediği takdirde uzun *+ā* olarak da telaffuz edilebilir. Arapçadan Türkçeye alınan zarfların en sık kullanılanlarında *+ā*, diğerlerinde *+an/+en* tercih edilmiştir.

ʿacabā (= ʿaceben), ʿâdetā (= ʿâdeten), aslâ (= aslen), aḫlâken, ʿalenen, aslen, ʿatfen, ʿaynen, baʿzan, bedenen, binâen, cebren, cevâben, cidden, cismen, cümleten, dâimā (= dâimen), defʿaten, ebediyen, emâneten, esâsen, evvelâ (= evvelen), fiʿilen, fücceten, gâlibā (= gâliben), gıyâben, hacmen, hakîkaten, hâlâ & hâlen (= hâlen), harfiyen, haricen, hassaten, hitâben, hükmen, idâreten, ihtiyâten, ilâveten, irticâlen, ismen, istinâden, iʿtibâren, kalben, katʿiyen, kazâen, kerhen, kısmen, külliyen, lütfen, maddeten, mahsûben, maʿlûlen, maʿnen, mantıken, meʿâlen, mecbûren, meccânen, merhabâ (= merhaben), meselâ (= meselen), muhtemelen, müebbeden, müteʿâkiben, mütemâdiyen, nakden, naklen, netîceten, nisbeten, rağmen, reʾsen, resmen, rühen, sarâhaten, sehven, seyyânen, sîmâen, şahsen, şeklen, taʿammüden, tahminen, takrîben, tamâmen, tedrîcen, tercîhan, tesâdüfen, tıbken (tıpkı), vicâhen, vicdânen, yakînen, zâten, zımnen, zihnen (90)

B.3 Türemiş fiiller

Fiilin türemiş biçimleri, ya da mezîd fiiller, Türkçedeki *sevinmek, sevdirmek, sevişmek, seviştirmek* vb. kompleks fiil biçimlerine tekabül eder. Klasik Arap gramerinde mezid fiiller, masdar veznine göre *tafʿîl, mufâʿala(t), afʿâl, tafaʿʿul, tafâʿul, infiʿâl, iftiʿâl*... olarak adlandırılırlar. Batılı kaynaklarda II, III, IV gibi Roma sayıları kullanılır.

II: *tafʿîl*

Arapça fiilin ikinci biçimi geçmiş zaman üçüncü tekil eril şahısta orta harfi şeddelemek suretiyle elde edilir: *ʿabbara, ġayyara, ḥaddada, ḳawwama, kabbara, wallada*... Bu fiil genel olarak,

a) geçişsiz fiile geçişli anlam verir: *walada* "doğdu", *wallada* "doğurdu"

b) adlardan geçişli fiil yapar: *kafan* "kefen" > *kaffana* "kefenledi"

c) fiilin anlamını pekiştirir ve şiddetlendirir: *katala* "öldürdü", *kattala* "katliam yaptı".

Masdarı *tafʿîl* veznindedir. Geç dönem Osmanlı kullanımında çok popüler olan bu kalıpla Arapçada var olmayan çok sayıda yeni hukuki ve idari terim üretilmiştir: *tenkîd, tevkîf, tehcîr, teşrîʿ, terhîn, teczîye*...

taʿbîr, taʿcîz, taʿdad, taʿdîl, tafsîl-ât, tağşîş, tağyîr, tahdîd, tahfîf, tahkîk, tahkîm, tahkîr, tahlîl, tahlis-iye, tahmîn, tahmîs, tahnît, tahrîf, tahrîk, taḥrîb, tahrîr, tahrîş, tahsîl, tahsîs, tahşîd-ât, tahvîl, takbîh, takdîm, takdîr, takdîs, taʿkîb, taklîd, takrîb-en, takrîr, takrîz, taksîm, taksîr, taksît, taktîl, takvîm, takyîd-ât, taʿlîk, taʿlîm, taltîf, taʿmîm, taʿmîr, tanzîm, taʿrîf, taʿriḥ, taʿrîz, tasdîk, tashîh, tasnîf, tasrîf, tasrîh, tasvîb, tasvîr, tatbîk, taʿtîl, taʿvîz, tavsîf, tavzîh, taʿyîn, taʿzîm, taʿzîb, taʿzîr, taʿzîz, tazmîn, tazyîk, tebcîl, tebdîl, teblîğ, tebrîk, tebşîr, tecdîd, teʾcîl, tecrît, tecvîd, tecvîz, techîz, tedbîr, tedhiş, teʾdîb, tedrîc-en, tedrîs, tedvîr, tefhîm, tefrîk, tefriş, tefrît, tefsîr, teftîş, tefvîz, tehcîr, tehdîd, teʾhîr, tekbîr, tekdîr, tekfîn, tekfîr, teʾkît, teklîf, tekmîl, tekrîs, teksîf, teksîr, tekvîn, tekzîb, teʾlîf,

Levent Şahverdi Arşivi

telʿīn, telkīn, telmīh, tembīh, temcīd, temdīd, teʾmīn, temkīn, temlīk, temrīn, temsīl, temyīz, tenfīz, tenkīl, tenkīs, tenkīd, tensīk-at, tensīb, tenvīr, tenzīh, tenzīl, tercīh, terfīʿ, terhīn, terhīs, terkīn, terkīb, tertīb, tescīl, teshīl, teshīr, teʾsīr, teʾsīs, teskīn, teslīm, teslīs, tesbīh, tesbīt, teşbīh, teşcīʿ, teşhīr, teşḫīs, teşkīl, teşmīl, teşrīʿ, teşrīf, teşrīh, teşrīk, teşvīk, teşyīʿ, tedkīk, tevcīh, tevdīʿ, tevhīd, teʾvīl, tevkīf, tevkīl, tevlīd, tevsīʿ, tevsīk, tevziʿ, teʾyīd, tezhīb, tezvīr-at, tezyīf, tezyīn, tezyīd (177)

Son harfi w veya y olan fiillerde bu harf her durumda y'ye dönüşür ve *+a(t)* dişil eki eklenir. Bu sözcükleri Türkçede çift y ile *tahkiyye, takiyye, tavsiyye*... yazmak yanlıştır.

tabiye [tabya], *tahkiye, tahliye, takiye, takviye, tarziye, tasfiye, tavsiye, taziye, tecziye, tediye, terbiye, tesmiye, tesniye, tesviye, tevriye, tezkiye* (20)

Kısa i ile *tafʿila(t)* veznine uyan az sayıdaki örnek kuraldışıdır:

tecribe [tecrübe], *tehlike, tezkire* (3)

Tafʿil veznindeki fiilin faili **mufaʿʿil**, mefulü **mufaʿʿal** kalıbındadır. İlki eylemi yapan özneyi, ikincisi eyleme maruz kalan nesneyi belirtir: *tahkīk* "doğrulama", *muhakkık* "doğrulayan", *muhakkak* "doğrulanmış".

Fail: *muʿallim, muganni, muhakkik, muharrik, muharrir, muhayyil(e), mukallid, musahhih, musannif, muvahhid, muvakkit, müceddit, mücellid, müdebbir, müderris, müʾellif, müʾessif, müʾessir, müʾeyyid(e), müʾezzin, müfessir, müfettiş, mümessil, mümeyyiz, müneccim, münekkid, mürebbī, mürettib, müsebbib, müsekkin, müşevvik, mütemmim, müvekkil, müverrih, müvezziʿ, müzekkir(e), müzevvir* (36)

Mefʿul: *muʿaccel, muʿahhar, muʿallak, muʿammā, muʿarreb, muʿayyen, muʿazzam, muʿazzeb, muʿazzez, mufassal, muhakkak, muhalleb(î), muhammara, Muhammed, muhammen, muharref, muharrer, muhayyel, muhayyer, mukaddem, mukadder, mukaddes, mukarrer, mukavvā, mukayyet, murabbā, murabbaʿ, murahhas, murassaʿ, musakkā, musallā, musallat, muşammaʿ [muşamba], muvaffak, muvakkat, muvazzaf, muzaffer, mücehhez, mücerred, mücessem, müdellel, müdevver, müʾebbed, müʾeccel, müʾeddeb, müʾennes, müʾesses, müheyyā, mükellef, mükemmel, mükerrem, mükerrer, mülevves, münevver, münezzeh, müreccah, müreffeh, mürekkeb, müretteb, müseccel, müseddes, müsellah, müsellem, müselles, müsemmā, müsevvede [müsvedde], müşahhas, müşebbeh, müşerref, müşevveş, müvelled, müyesser, müzehheb, müzekker, müzeyyen* (75)

III: *mufāʿala(t)*

Fiilin üçüncü biçimi geçmiş zaman kipinde ilk hecenin seslisini uzatmak suretiyle elde edilir: *ʿāyana, ʿāmala, kātaba, şāwara, ṣālaha.* Karşılıklı ya da birlikte yapılan eylemi ifade eder; bu anlamda Türkçe +Iş- işteşlik ekine benzer bir işleve sahiptir. Masdarı *mufāʿala(t)*, faili *mufāʿil*, mefulü *mufāʿal* vezninde kurulur.

Masdar vezninin dişil eki güncel Türkçe kullanımdaki örneklerin yaklaşık dörtte birinde t sesini korumuş (*muhaceret, münasebet, mukavemet, müracaat*), diğerlerinde korumamıştır. Farklılaşmanın nedeni açık değildir.

Masdar: *muʿādelet, muʿāhede, muʿāheze, muʿāmele, muʿāraza* [maraza], *muʿāşaka, muʿāşeret, muʿāvenet, muʿāyede, muʿāyene, mugālata, muhābere, muhāceret, muhāfaza, muhākeme, muhālefet, muhārebe, muhāsara, muhāsebe, muhātara, muhāvere, mukābele, mukārenet, mukāteʿa, mukātele, mukāvele, mukāvemet, mukāyese, murākabe, musāhabe, musālaha, mutābakat, muvācehe, muvāfakat, muvāsalat, muvāzaʿa, muvāzene, mübādele, mübālağa, mübāreze, mübāyaʿa, mücādele, mücāhede, mücāzāt, müdāfaʿa, müdāhale, müdāhene, mükāfāt, mükāleme, mülāhaza, mülākāt, münācāt, münākaşa, münāsebet, münāvebe, münāzaʿa, münāzara, mürācaʿat, mürāfaʿa, müsāʿade, müsābaka, müsādeme, müsādere, müsāmaha, müsāmere, müsāvāt, müşāhede, müşāvere, mütālaʿa, mütāreke, müzāheret, müzākere, müzāyaka, müzāyede* (74)

Fail: *muʿādil, muʿārız, muʿāsır, muʿāvin, mugāyir, muḫābir, muhācim, muhācir, muhāfız, muḫālif, muḫārib, muhāsım, muhāsib, mukābil, mukāvim, murākıb, musāhib, mutābık, muvāfık, muvāziʿ, mübādil, mübāşir, mücāhid, mücāvir, müdāfiʿ, müdāhil, müdāvim, mükārî, mülāyim, mülāzım, mümāsil, münādī, münāfık, münāsib, mürāʿī, müsābık, müsāfir [misafir], müsāʿid,*

Levent Şahverdi Arşivi

müsāvī, müşābih, müşāhid, müşāvir, müzāhir (43)

Mef'ul: *muḫātab, mübārek* (2)

IV: *if'āl*

Fiilin dördüncü biçimi geçmiş zaman birinci eril tekil şahısta ilk harfin ünlüsünü başa almak suretiyle inşa edilir: *aslaha, aklama, ahsana, ahrama, adāra* (<**adwara*). İşlev olarak çoğu zaman fiilin ikinci biçimiyle eşdeğerdir. Adlardan ve geçişsiz fiillerden geçişli fiil yapar. Arapçada adlardan fiil üretmenin en yaygın yoludur.

Masdarı *if'āl* veznindedir. Ancak orta harfi w ve y olan köklerde +a(t) dişil ekiyle *if'āla(t)* biçimi kullanılır: *icāzet* < #cwz, *idāme* < #dwm, *i'āşe* < #'yş.

İlk harfi vav ve ya olan fiillerde bu harf yutulur ve baştaki i sesi uzatılır: *īcād* < #wcd, *īzāh* < #wzh, *īkāz* < #ykz.

ıslāh, ısrār, ıtlāk, ibkā, iblāğ, ibrā, ibrāz, ibtāl, īcād, īcāb, īcār, icbār, iclāl, icmā', icmāl, icrā, i'dād(i), i'dām, idgām, idhāl, idmān, idrāk, idrār, īfā, iflāh, iflās, ifnā, ifrāğ, ifrāt, ifrāz, ifsāt, ifşā, iftār, iğfāl, iğvā, ihbār, ihdās, ihkāk, ihlāl, ihlās, ihmāl, ihrāc, ihrām, ihsān, ihsās, ihtār, ihyā, ihzār, ikā', ikāz, ikbāl, ikmāl, iknā', ikrāh, ikrām, ikrār, ikrāz, ikta, i'lā, i'lām, i'lān, ilgā, ilhāk, ilhām, ilkāh, ilzām, īmā, i'māl, īmān, i'mār, imdāt, imhā, imkān, imlā, imsāk, imzā, in'ām, infāk, infāz, inhā, inkār, insāf, inşā, intāc, intān(iye), inzāl, i'rab, īrāt, irca', irsal(iye), irşād, isbāt, ishāl, iskān, iskāt, islām, isnād, israf, işgāl, i'tā, itfā, ithāf, itlāf, itmām, īzāh, īzān, i'zāz, izhār (108)

i'āde, i'āne, i'āşe, icābet, icāzet, idāme, idāre, ifāde, ihāle, ihānet, ihāta, ikāme, ikāmet, imāle, imāme, irāde, isābet, isāle, işāret, ità'at, izābe, izāfe, izāle (23)

Fiilin dördüncü biçiminin faili *muf'il*, mefulü *muf'al* veznindedir. İlk harfi w ve y olan fiillerde birinci ünlü, ikinci veya üçüncü harfi w ve y olan fiillerde ikinci ünlü uzatılır (*mūcid* < **muwcid* < wcd; *mübīn* < **mubyin* < byn; *müdīr* < dwr; *mülgā* < lgw).

Fail: *mūcib, mūcid, mūdi', muhbir, muhik, muhib, muhlis, muhrib, muhtır-a, mu'īn, mukim, mu'nis, mu'ris, musīb-et, muti', muzır, mu'zib, mübīn, mücbir, mücrim, müdhiş, müdrik, müdir [müdür], müfid, müflis, müfrit, müfsid, müftī* (müftü), *mühim, mükrim, mülhid, mü'min, mümkin* (mümkün), *mümzī, münbit, münci, münkir, mürīd, mürşid, müshil, müskir-at, müslim, müsmir, müsrif, müşfik, müşīr, müşkil, müşrik, müzmin* (49)

Mef'ul: *muğlak, muhāl, muhkem, munzam, murād, mushaf, mutlak, mübāh, mübhem, müfred-āt, müfrez-e, mülgā, mülhak, mülhem, mürsel, müsbet, müsned* (18)

V: *tafa''ul*

Fiilin beşinci biçimi geçmiş zaman üçüncü tekil eril şahısta ikinci biçimin önüne *ta* eklemek suretiyle yapılır: *ta'accaba, tahakkama, tacarrada, tazakkara...* Eyleme dönüşlü (refleksif) anlam kazandırır; yani öznenin aynı zamanda nesne olduğu, ya da bir işi kendine veya kendi kendine yaptığı durumları ifade eder. Türkçede *+In-* dönüşlülük ekine (*alınmak, kaçınmak*) ve addan dönüşlü fiil üreten *+lAn-* (*üstlenmek, temizlenmek, yenilenmek, soyutlanmak*) ekine tekabül eder.

Fiilin kök anlamı eğer geçişsiz ise, basit fiil ile beşinci biçim arasında çoğu zaman belirgin bir anlam farkı yoktur: *şakara = taşakkara* "şükretti", *karra = takarrara* "yinelendi". Kök anlamı geçişli ise fark belirgindir: *carada* "soydu", *tacarrada* "soyundu, soyutlandı".

Beşinci fiilin masdarı *tafa''ul*, faili *mutafa''il*, mefulü *mutafa''al* veznindedir. Son harfi y olan fiillerde son hece klasik Arapça imlada esre ile, ancak Osmanlıcada genellikle yā harfi ile yazılan kısa i sesine dönüşür (*tecezzi* < czy, *tereddi* < rdy, *mütevelli* < wly). Sözcük ardına bir ek geldiğinde bu harfin uzun, aksi halde kısa okunması gerekir: *mütevellīsi*, fakat *mütevelli hey'eti*.

Masdar: *ta'accüb, ta'ahhüd, ta'alluk, ta'ammüd, ta'arruz, ta'assub, ta'ayyün, tahakkuk, tahakküm, tahammül, taharri, tahattur, tahavvül, tahayyül, takaddüm, takallus, tanassur, tarassut, tasallut, tasarruf, tasavvuf, tasavvur, tavassut, tavattun, tazammun, tebahhur, tebeddül, tebellüğ, tebellür, teberru', tebessüm, teceddüd, tecelli, tecerrüd, tecessüm, tecessüs, tecezzi, teehhül, teehhür, teemmül, teenni, teessüf, teessür, teessüs, tefekkür, teferru'-āt, tefessüh, tegallüb, teganni, tehevvür, tekebbür, tekeffül, tekellüf, tekellüm, tekemmül, tekerrür, tekevvün, te-*

Levent Şahverdi Arşivi

laffuz, telakki, telezzüz, temeddün, temellük, temenni, temerrüd, temessül, temettü', teneffüs, tenevvür, tenezzüh, tenezzül, terakki, tereddi, tereddüd, terennüm, terettüb, teselli, tesellüm, tesettür, teşebbüs, teşekkül, teşekkür, teşerrüf, teşevvüş, tetebbu', tevakkuf, teveccüh, tevekkül, tevellüd, tevessü', tevessül, teyakkuz, teyemmüm, tezekkür (92)

Fail: *muta'assıb, mutasarrıf, mutasavvıf, müteaddid, müte'ahhid, müte'allik, mütebahhir, mütebessim, mütecessis, mütedeyyin, müteessif, müteessir, mütefekkir, müteferrik, mütegallib-e, mütehakkim, müteharrik, mütehassıs, mütehassis, mütehavvil, mütekebbir, mütekellim, mütelezziz, mütemeddin, müteredid, müteşebbis, müteşekkil, müteşekkir, mütevecciih, mütevekkil, mütevelli, mütevellit, müteyakkız* (33)

Mef'ul: *mutasavver, müteveffā* (2)

VI: *tafā'ul*

Fiilin altıncı biçimi geçmiş zaman kipinde üçüncü biçimin önüne ta+ eklemek suretiyle yapılır: *ta'āmala, tacāvaza, takābala, tazāhara...* Bir şeye dönüşme, *+lAşmA* veya bir şey gibi görünme anlamını verir: *tacāhala* "cahil geçindi", *taġāfala* "bilmezden geldi", *tasānada* "dayanıştı", *tavāza'a* "alçaklandı".

Masdarı *tafā'ul*, faili *mutafā'il*, mef'ulü *mutafā'al* veznindedir. Son harfi y olan kökler tıpkı beşinci biçim gibi davranırlar.

Masdar: *takāss, te'āli, te'āmül, te'āti, te'āvün, tebārüz, tecāhül, tecānüs, tecāvüz, tedārik, tedāvi, tedāvül, tegāfül, tekābül, tekāmül, tekāsüf, tekā'üt, telāfi, telāşi, temādi, temās, temāyül, temāyüz, tenākuz, tenāsüh, tenāsül, tenāsüb, tesādüf, tesānüd, tevāfuk, tevārüs, tevātür, tevāzu', tezāhür* (34)

Fail: *müte'ākip, mütebāki, mütecānis, mütecāviz, mütekābil, mütekā'id, mütekāmil, mütemādi, mütemāyil, mütemāyiz, mütenāhi, mütenāsib, müterādif, müterākim, müteşā'ir, mütevāzı'* (16)

VII: *infi'āl*

Fiilin yedinci biçimi geçmiş zaman kipinde basit fiilin önüne *an* ekleyerek yapılır: *anfa'ala, ankasara, anfalaka, ankāda.* Fiile edilgen (pasif) anlam yükler. İşlev bakımından Türkçe +Il- ekinin eşdeğeridir (*yayıldı, aşıldı, devrildi*). Masdarı *infi'āl* veznindedir. Faili ile mef'ulü arasında anlam farkı yoktur; *munfa'il* kalıbı her iki işlevi karşılar.

Masdar: *inbisāt, indifā', infi'āl, infilāk, infirād, infisāh, infisāl, inhidām, inhilāl, inhirāf, inhisār, inhitāt, inkıbāz, inkılāb, inkırāz, inkıtā', inkıyād, inkisār, inkişāf, insicām, insiyāk, inşirāh, intibā', intibāk, inzibāt, inzivā* (26)

Fail & mef'ul: *münferid, münfesih, münhall, münhasır, münzevi, mündemic, münderic-āt, münkalib* (8)

VIII: *ifti'āl*

Arapça fiilin sekizinci biçimi birinci harf ile ikinci harf arasına t ekleyerek inşa edilir: *ahtasaba* < #hsb, *aktadara* < #kdr, *aştarā* < #şry. Genellikle "*+lAnmA, +lAşmA*, haline gelme" bildirir. Masdarı *ifti'āl*, faili *mufta'il*, mefulü *mufta'al* veznindedir. İlk harfi w veya y olan fiillerde bu harf ta'ya asimile edilir: *ittifāk* < #wfk, *ittilā* < #wly. Orta harfi w veya y olan fiillerde *ifti'āla(t)* kalıbı kullanılır.

Masdar: *ıstılāh, ıztırāb, ibtidā, ibtilā, ictihād, ictimā', ictināp, iddi'ā, iftihār, iftirā, iğtişāş, ihtidā, ihtikār, ihtilāc, ihtilāf, ihtilāl, ihtilāt, ihtimāl, ihtimām, ihtirā, ihtirām, ihtirās, ihtisāb, ihtisās, ihtişām, ihtivā, ihtiyāc, ihtiyār, ihtiyāt, iktibās, iktidār, iktifā, iktisāp, iktisād, iktizā, iltibās, ilticā, iltifāt, iltihāk, iltihāb, iltimās, iltizām, imtihān, imtinā', imtiyāz, imtizāc, intibāh, intifā, intifāda, intihā, intihāb, intihāl, intihār, intikāl, intikām, intisāb, intişār, intizām, intizār, irtibāt, irticā', irticāl, irtidād, irtifā', irtifāk, irtihāl, irtikâb, irtişā, istimā', istinād, istivā, iştihā, iştigāl, iştikāk, iştirā, iştirāk, iştiyāk, i'tizār, ittihām* [ithâm], *i'tibār, i'tidāl, i'tikād, i'tilāf, i'timād, i'tinā, i'tirāf, i'tirāz, i'tiyād, ittifāk, ittihād, ittihāz, ittilā, ittisāl, izdihām, izdivāc* (95)

Fail: *muhtekir, muhtelif, muhtelit, muhteris, muhtesib, muhtevi, muktedir, muntazır, mu'tedil, mu'tezil(e), muttaki, muttali, muttasıl, muztarib, müctehid, müdde'i, müftehir, müfteri, mühtedi, mülteci, mültefit, mültezim, mümteni', müntehib, müntesib, münteşir, mürteci', mürtedd, müstenid, müştakk, müşteki, müşteri, müttefik, müttehid* (34)

Levent Şahverdi Arşivi

Mef'ul: *muhtasar, muhtemel, muhterem, muhteşem, muhtevā, muktezā, muntazam, mu'teber, mu'temed, mu'tenā, mükteseb, mübtelā, mübtezel, müntehā, müştemel* (müştemilat), *müşterek* (16)

Fail-mef'ul: *muhtāc, muhtār, mu'tād, mümtāz, müştāk* (5)

X: *istif'āl*

Fiilin onuncu biçimi geçmiş zaman üçüncü tekil şahısta fiilin dördüncü biçiminin önüne *ast+* eklemek yoluyla inşa edilir. Genellikle bir şeyi dilemeyi, veya gayret ve emekle yapmayı ifade eder. Yaklaşık olarak Türkçe *+sA-* ekine tekabül eder: *astağfara* "mağfiret diledi", *astahsala* "emekle husule getirdi", *astaḫfafa* "hafifsedi".

Masdar: *isti'āb, istibdād, isti'cāl, isticvāb, istidā', istidād, istidlāl, isti'fā, istifhām, istifrāğ, istiftāh (siftah), istiğfār, istiğnā, istiğrāk, istiḫbār, istiḫdām, istiḫfāf, istihkāk, istihkām, istihlāk, istiḫrāc, istihsāl, istihsān, istihzā, istikbāl, istiklāl, istikrāh, istikrār, istikrāz, istikşāf, isti'lā, istilzām, isti'māl, istimlak, istimnā, istināf, istinkāf, istinsāh, istintāk, istirdād, istirhām, istiskā, istiskāl, istismār, istisnā, istitrād, istizāh* (47)

Orta harfi zayıf olan fiiller, tıpkı dördüncü biçimdeki gibi, dişil *+a(t)* ekiyle masdar yapar.

isti'āre, istifāde, istihāle, istiḫāre, istikāmet, istinābe, istirāhat, istişāre (8)

Faili *mustaf'il*, mef'ulü *mustaf'al* veznindedir. Son kök harfi y olan fiiller, yukarıda beşinci biçimde belirttiğimiz gibi davranırlar (*müstehzīlik*, fakat kısa i ile *müstehzi adam*).

Fail: *müsta'fi, müstağni, müstahsil, müstakbil* [müstakbel], *müstakill, müstakīm, müstantik, müstatīl, müstebidd, müste'cir, müstefid, müstehıkk* [müstehak], *müstehlik, müstehzi, müstensih, müsterih, müsteşrik, müstevli* (18)

Mef'ul: *müsta'cel, müstağrak, müstahdem, müstahkem, müstahzar, müsta'mel, müstaz'af, müste'ār, müstecāb, müstefreşe, müstehcen, müstemleke, müstesnā, müsteşār, müstezād* (15)

Diğer mezid fiil vezinleri

Saydıklarımız dışında kalan dokuzuncu ve on bir ila on sekizinci fiil biçimleri Arapçada nadiren kullanılır ve Türkçede hemen hemen hiç görülmezler. İstisna olarak yalnızca XI masdarları *itminān* ve *iğbirār*, aynı biçimin faili *mutmain* ve mefulü *muğber*, ve belki XIV masdarı *izmihlal* sayılabilir.

B.4 Çoğullar

Arapça adların çoğulu, 'kırık' ve 'sağlam' olmak üzere iki şekilde yapılır. Sağlam çoğullar, dişil sözcüklerde *+āt*, eril kişi belirten sözcüklerde *+ūn* ekiyle yapılır. Kırık çoğullarda kırka yakın çoğul vezni kullanılır. Hangi sözcük için hangi çoğul vezninin kullanılacağına dair güvenilir bir kural yoktur. Aşağıda, Türkçede kullanılan Arapça kırık çoğul örneklerini görüyoruz.

Çoklu çoğul sözcükler (*ecdatlar, emsaller, eşyalar, ukalalar, fütūhāt, hubūbāt, hububatlar* ...) çok erken dönemden itibaren Türkçe avam dilinde kabul görmüştür. Eğitimli kesimin kınadığı bu eğilimin, özellikle Evliya Çelebi'de başlı başına bir üslup özelliği olarak benimsendiği görülür.

Kırık çoğul vezinleri

afā'il: *esāmi* (ism), *ekâbir* (kebīr), *esātir* (üsture)

af'āl: *ādāb* (edeb), *āfāk* (ufk), *ağnām* (ġanem), *ağyār* (ġayr), *ahbāb* (habīb), *ahfād* (hafid), *ahkām* (hükm), *aḫlāk* (ḫulk), *ahrār* (hürr), *aḫşāb* (ḫaşeb), *ahvāl* (hāl), *akrān* (karīn), *aksām* (kısm), *akvām* (kavm), *āmāk* (umk), *a'māl* (ʿamel), *āsār* (eser), *ashāb* (sahīb), *a'şār* (ʿöşr), *a'yān* (ʿayn), *a'zā* (ʿuzv), *eb'ad* (buʿd), *ebrār, ecdād* (cedd), *eczā* (cüz), *edyān* (dīn), *ef'āl* (fiʿl), *efkâ r* (fikr), *eflāk* (felek), *efrād* (herd), *ehrām* (herem), *ekrād* (Kürd), *elhān, elvān* (levn), *elyāf* (lif), *emsāl* (misl), *emvāl* (māl), *enkāz, ensār, envā'* (nevʿ), *erbāb* (rabb), *erkān* (rukn), *ervāh* (rūh), *erzāk* (rızk), *esbāb* (sebeb), *eskāl* (sıklet), *esmā* (ism), *esnā, esnāf* (sınf), *esrār* (sırr), *esvāb, eşḫās* (şaḫs), *eşkâl* (şekl), *eşrāf, eşyā* (şey), *etfāl* (tıfl), *etrāf* (taraf), *etrāk* (Türk), *etvār* (tavr), *evhām* (vehm), *evkāf* (vakf), *evlād* (veled), *evrāk* (varak), *evsāf* (vasf), *eytām* (yetīm), *eyyām* (yevm)

af'ilā: *akribā* (karīb), *ehibbā* (habīb), *enbiyā* (nebī), *eşkıyā* (şakī), *etıbbā* (tabīb)

***af'ila*(t)**: *elbise* (libās), *elsine* (lisān), *elviye* (livā), *emti'a* (metāʿ)

Levent Şahverdi Arşivi

fawāʿil: *avāmm* (āmme), *ʿavārız* (ʿārıza), *havādis* (hadîse), *havāli*, *havāss* (hâsse), *levāzım* (lâzıme), *nevāzil* (nezle), *zevāhir* (zâhire)

faʿālā: *bakāyā* (bakıye), *nasārā* (nasrânî), *reʿāyā* (raʿiyet)

faʿala(t): *ʿaceze* (ʿâciz), *ʿamele* (ʿâmil), *ʿavene*, *hademe* (hâdim), *kefere* (kâfir), *ketebe* (kâtib), *rekaʿat* (rukūʿ), *sahabe* (sâhib), *sekene* (sâkin), *talebe* (tâlib), *verese* (vâris)

faʿāli: *ahāli* (ehl), *arāzi* (arz)

faʿāʾil: *ʿacāib*, *ʿakāid* (ʿakîde), *ʿalāim* (ʿalâmet), *bedāiʿ*, *dakāik* (dakîka), *garaib* (ġarîbe), *ḫalāik*, *kadāif* (kadîfe), *melāik* (melek), *regāib*, *sanāʿi* (sanʿat), *sefāin* (sefîne), *şaḳāiḳ*, *şemāil*, *şerāit* (şart), *vekaiʿ* (vakıʿa), *vesāik* (vesîka), *vesāit* (vâsıta)

fiʿal: *kasas* (kıssa), *milel* (millet), *siyer* (sîret), *şikak "şakak"* (şıkka)

fiʿāl: *diyār* (dâr), *ʿibād* (ʿabd), *ʿiyāl* (ʿâil), *kibār* (kebîr), *ricāl* (recül)

fiʿlān: *ġılmān* (ġulâm), *iḫvān* (aḫ), *nisvān* (nisâ)

fuʿal: *kuvā* (kuvvet), *tuhaf* (tuhfe)

fuʿalā: *budalā* (abdal), *cühelā* (câhil), *fukarā* (fakîr), *ġurebā* (ġarîb), *şuʿarā* (şāʿir), *şühedā* (şehîd), *şürekā* (şerîk), *ʿukalā* (ʿâkıl), *ʿulemā* (âlim), *ümerā* (emîr), *vükelā* (vekîl), *vüzerā* (vezîr), *zürefā* (zarîf)

fuʿlān: *ruhbān* (râhib), *sübyān* (sabî)

fuʿul: *kütüb* (kitâb)

fuʿūl: *düyūn* (deyn), *fünūn* (fenn), *fürūʿ* (ferʿ), *fütūh[āt]* (feth), *hubūb[āt]* (habb), *hudūd* (hadd), *hukūk* (hakk), *hurūf* (harf), *kubūr* (kabr), *kurūn* (karn), *kuyūd* (kayd), *küsūr* (kesr), *nücūm* (necm), *nüfūs* (nefs), *rümūz* (remz), *rüsūm* (resm), *sukūk* (sakk), *ʿulūm* (ʿilm), *umūr* (emr), *usūl* (asl)

fuʿʿāl: *küffār* (kâfir), *küttāb* (kâtib), *tüccār* (tâcir), *ʿuşşāk* (ʿâşık)

mafāʿil: *maʿārif* (maʿrifet), *maḫāzin* (maḫzen), *memālik* (memleket), *menākıb* (menkıbe), *merāsim* (resm), *merātib* (mertebe), *mesāʿi* (saʿy), *mesālih* (maslahat), *meşāyiḫ* (meşîḫat), *mevāli* (mevlâ), *mevāşi*, *mezālim* (zulm)

tafāʿil: *tekālif* (teklîf), *terāvih*, *tevāriḫ* (târîḫ)

+ūn ekli çoğullar

Sadece kişileri ifade eden adlar *+ūn* ekiyle çoğullaştırılabilir:

havariyūn, *hāzirūn*

+āt ekli çoğullar

Sağır t ile inşa edilen dişil sözcüklerin çoğulu genel kural olarak *+āt* ekini alır: *ameliyye(t) > ameliyyāt*, *defʿa(t) > defʿāt*, *hareke(t) > harekāt*. Geç dönem Osmanlı bürokrasi dilinde *+āt* eki serbestçe kullanılmış, çoğu Arapçada bir anlam ifade etmeyen yüzlerce çoğul sözcük yaratılmış (*icraāt*, *ifşaāt*, *imalāt*), Türkçe ve Farsça sözcükler bu yöntemle çoğullaştırılmıştır (*erat*, *gidişat*, *sebzevat > zarzavat*).

baharāt, *bakliyāt*, *beyānāt*, *defaʿāt*, *edevāt*, *fiyāt*, *fütūhāt*, *gazavāt*, *hādisāt*, *harābāt*, *harekāt*, *hāsılāt*, *haşerāt*, *hayālāt*, *hayrāt*, *hayvānāt*, *ḫıdemāt*, *hubūbāt*, *hurūfāt*, *ıslāhāt*, *icraāt*, *ifrāzāt*, *ifşāāt*, *iʿmālāt*, *inşāāt*, *istihbārāt*, *ithālāt*, *izāhāt*, *kâināt*, *kazūrāt*, *kerrāt*, *küsūrāt*, *levāzımāt*, *mahlūkāt*, *mahrūkāt*, *maʿlūmāt*, *maʿmūlāt*, *maʿrūzāt*, *matbūʿāt*, *mektūbāt*, *melbūsāt*, *mensūcāt*, *meskūkāt*, *meşrūbāt*, *meşrūhāt*, *mevdūʿāt*, *mevzūʿāt*, *muʿāmelāt*, *muhāberāt*, *muhākemāt*, *mukadderāt*, *mukaddesāt*, *mücevherāt*, *müfredāt*, *mühimmāt*, *müktesebāt*, *mülâhazāt*, *mümkünāt*, *münderecāt*, *mürettebāt*, *müsellesāt*, *müskirāt*, *müstahzarāt*, *müşkilāt*, *müştemilāt*, *nādirāt*, *nakarāt*, *nakliyāt*, *safâhāt*, *sakatāt*, *salavāt*, *semāvāt*, *taʿallukāt*, *taʿdilāt*, *tafsilāt*, *tahkikāt*, *tahkimāt*, *tahrībāt*, *tahrifāt*, *tahsilāt*, *tahsisāt*, *tahvilāt*, *taʿkibāt*, *taksimāt*, *taksirāt*, *takyidāt*, *talimāt*, *taʿmirāt*, *tanzimāt*, *tatbikāt*, *tazmināt*, *teblīgāt*, *techizāt*, *tedrisāt*, *telefāt*, *teminât*, *tenzilāt*, *tertibāt*, *tesisāt*, *teslimāt*, *teşkilāt*, *teşrifāt*, *tevdiāt*, *tevkifāt*, *tevzīāt*, *tezāhürāt*, *tezvirāt*, *tezyinât*, *tulūʿāt*, *varidāt*, *vukūʿāt*, *zāyiʿāt*, *zevāt* (113)

Arapçada *+ī* ekiyle inşa edilen izafet sıfatının dişili *+iyya(t)* biçimini alır. Bu yapıdaki sözcüklerin çoğul hali, özellikle geç dönem Osmanlıcada soyut adlar oluşturmakta sıkça kullanılmıştır.

ameliyāt, *ayniyāt*, *bakliyāt*, *bediiyāt*, *edebiyāt*, *evveliyāt*, *faraziyāt*, *fiiliyāt*, *fikriyāt*, *fuhşiyāt*, *hafriyāt*, *hissiyāt*, *ıtriyāt*, *içtimaiyāt*, *ilahiyāt*, *kitabiyāt*, *külliyāt*, *lisaniyāt*, *lubiyāt*, *maddiyāt*,

Levent Şahverdi Arşivi

maneviyāt, muhteviyāt, nakliyāt, nazariyāt, neşriyāt, reddiyāt, riyaziyāt, rubaiyāt, ruhiyāt, sarfiyāt, semaviyāt, sevkiyāt, siyasiyāt, şahsiyāt, şarkiyāt, tabiiyāt, tarhiyāt, telakkiyāt, Türkiyāt, uhreviyāt (39)

B.5 Dörtlü ve beşli kökler

Dört ana harfi olan (rübāi) Arapça kökler üçe ayrılır. Birinci grup, ikili bir kökün yinelenmesine dayanan 'sahte' rubailerdir; onomatope, yani ses taklidine dayalı sözcükler inşa ederler. Eylem adı genellikle *faʿfaʿa(t)*, sıfat ve fail adı *faʿfaʿ*, *fuʿfuʿ* veya *fuʿfuʿa(t)* veznine uyar. Geçişli fiiller *tafaʿfuʿ* vezninde kurulur:

faʿfaʿa: *ʿanʿane, dağdağa, debdebe, gargara, gulgule, kahkaha, laklaka, silsile* "şakırtı > zincir", *şaʿşaʿa, tantana, velvele, vesvese, zelzele*

faʿfaʿ, fuʿfuʿ, fuʿfuʿa: *cümcüme, ḫalḫal, kumkuma, kuskus, lebleb* [>leblebī], *zemzem*

tafaʿfuʿ: *tabasbus, teselsül, tezelzül*

Bazı üç harfli sözcükler, türevlerde kuraldışı olarak dört harfli gibi davranırlar. Bu sözcüklerin çoğu başka Sami dillerinden, özellikle Aramice/Süryaniceden alıntıdır.

merkez (#rkz) > *temerküz* (#mrkz), *minnet* (#mnn) > *mutmāʾinn* (#tmnn), *sultān* (#slt) > *saltanat* (#sltn)

Bu iki grup dışında kalan 'gerçek' rubailerin Arapçaya yabancı dillerden alınmış sözcükler olduğu kabul edilir.

āfyūn "afyon", *ʿakreb, ʿanber, ʿarbede, ʿasker, balġam, berzaḫ, burkaʿ, burnus, cehennem, cerbeze, cevher, cilbāb, cumhūr, defter, dirhem, faġfūr, fersaḫ, firʿavn* [firavun], *firdevs, fīrūze, funduk* [fındık], *fustuk* [fıstık], *hancer, hancere, ḫardal, ḫantal, helezūn, hendek, hendese, heykel, heyūlā, ḫınzīr, hindibā, ʿifrit, isfidāc* [üstübeç], *kandīl, kantara, kānūn, kıntār* [kantar], *kırtās* "kâğıt", *kıstās, kibrīt* "kükürt", *kirmiz* "koşnil boyası", *kulunc, maymūn, mendil, miskīn, nāmūs, navlūn, nikris, safsata, saʿleb, sandal, sandūk, santūr, saʿter* [> soytarı], *simsār, sünbül, tarḫūn, terceme, tılsım, tilmīz, zaʿferān* "safran", *zambak, zemherīr* [zemheri], *zendīk* [zındık]

Beşli (hümāsī) kökü olan sözcükler de, aynı şekilde, başka dillerden Arapçaya alınmıştır:

cuġrāfyā, felsefe & feylesof, maʿdenūs [maydanoz], *mencenīk* [mancınık], *mıknatīs, okyānūs, şatranc, usturlāb, zeberced*

Dörtlü adların çoğulu genellikle faʾālil veznindedir.

ʿanāsır (ʿunsur), *ʿasākir* (ʿasker), *cemāhir* (cumhur), *cevāhir* (cevher), *ferādis* (firdevs), *selātin* (sultan), *terācim* (terceme)

Dörtlü fiillerin faili ***mufaʿlil*** (*mühendis, mütercim*...), mefulü ***mufaʿlal*** (*mutantan, mücevher*...) veznini izler. İlki eylemi yapanı ("hendese eden", "tercüme eden"), ikincisi eyleme maruz kalanı ("cevherlenmiş") bildirir.

Levent Şahverdi Arşivi

EK III. Farsça Yapım Ekleri

Sözlükte doğrudan Farsçadan alınmış veya Farsça sözcükten türetilmiş 1205 kelime yer almaktadır. Ayrıca 58 kelime Farsça ile Türkçede ortak olup, nihai kaynağı anlaşılamamıştır.

Bir Hint-Avrupa dili olan Farsçanın grameri, özellikle İslam-öncesi dönemde, akraba diller olan Eski Hintçe, Eski Yunanca ve Latince ile dikkat çekici benzerlikler arzeder. Diğerleri gibi Farsça fiilin bir muzari (present) ve bir mazi (perfect) kökü vardır. Mazi kökü genel kural olarak muzari köküne +t- eklemek suretiyle inşa edilir. Bu işlem, fiil kökünün bir dizi fonetik değişime uğrayarak bazen tanınmaz hale gelmesine yol açar.

Diğer Hint-Avrupa dillerindeki gibi eski İran dilleri fiil önüne yön bildiren edatlar (preposition) ekleyerek kompleks fiiller üretmişlerdir. Modern Farsça bu özelliği yitirmiş olduğu halde, eskiden devralınan pek çok sözcükte, 'fosilleşmiş' kalıntılar olarak Hint-Avrupa edatlarını tanımak mümkündür.

+a Fiilin mazi köküne eklendiğinde edilgen fiil-sıfatı (perfect/passive participle) üretir: *āşufte* "yoldan çıkmış", *avīze* "asılmış", *bende* "bağlanmış, bağlı", *guzide* "seçilmiş", *nā-dide* "görülmemiş", *ser-gerde* "başı dönmüş", *taχte* "biçilmiş", *zāde* "doğmuş", *zede* "darbe yemiş". • Eylem adına ve sıfata eklendiğinde nesne adı üretir; nesne adına eklendiğinde "o nesneye benzer nesne" anlamı verir: *hafta* "yedili süre", *pāye* "ayaklık", *pence* "beşli şey, el", *şīre* "meyve sütü", *zebāne* "dil gibi şey, terazi dili". • Orta Farsçada bu ek *+ag* veya *+ak* şeklinde yazılır. 10. yy.'dan önce Arapçaya geçmiş olan Farsi sözcüklerde genellikle *+ac* ve nadiren *+ak* (*revāc, firūzac, enmūzec, kūsac* "köse", fakat *būtak* "pota", *revāk* "koridor"), Ermeniceye alınmış olan sözcüklerde *+ag* yazımı görülür (*jamanag* "devir, çağ", *manişag* "menekşe", *dobrag* "torba").

aheste, amade, arasta, asude, aşifte, avize, azade, bade, bende, berceste, beste, buse, ceste ceste, çeşme, çifte, çile, dere, deste, dide, endaze, endişe, erişte, fersude, gonca, güfte, güzide, hafta, hasta, hendese, hengâme, herze, hurda, işkembe, kemane, keşide, köfte, künde, lerze, lime, mala, manda, merdane, meyane, muşta, name, nargile, nişasta, nümune, pafta, paluze, paye, peçe, pejmürde, pencere, pençe, peymane, puhte [pıhtı], *rencide, rende, sahte, sergerde, softa, şıra, şikeste, şiraze, tafta, tarhana, tasa, taze, telve, teneke, tere, tirşe, üftade, üstüvane, vabeste, yafta, yave, zade, zamane, +zede, zımba, zıvana*

+ak Küçültme ekidir. ETü *+Ak* küçültme ekiyle eş işlevlidir.

kundak "topçuk", *madımak?, mertek, destek, girdek* "otağ, düğün çadırı", *keşkek, merdümek* "adamcık, göz bebeği", *zembūrek* "arıcık"

+ā(n)[1] Fiilden genellikle etken fiil-sıfatı (active participle), bazen edilgen fiil-sıfatı (passive participle) yapar: *dānā* "bilen", *χʷāndān* "gülen", *rubā* "kapan", fakat *perīşān* "dağılmış", *biryān* "kızarmış", *bārān* "yağan, yağış". Bazı koşullarda *+īn* biçimi kullanılır: guzīn "seçkin", nişīn "oturan"

+ān[2] *abadān, āsān* (esen), *bārān, biryān, dāstān, girān, giryān, handān, lerzān, nihān, pāyān, perīşan, revān, şāyān, ziyān*

+ā *cihan-nümā, dānā* (>akıldâne), *keh-rubā, revā, sezā, tersā, tuvānā*

+īn *güzīn, post-nişīn*

+ān[3] Çoğul ekidir.

cānān, dendān, mehterān, şah-mārān, Yūnān, zādegān

+âna Ad ve sıfatlardan zarf üretir. Çoğul bildiren *+ān*[3] ekiyle *+a* teşbih ekinin bileşiminden ibarettir. *şāhāne* = "şah-lar gibi", *dīvāne* = "cin-ler gibi".

cansiperāne, divāne, şāhāne, yegāne

+and ve **+anda** Fiilin muzari köküne eklenen *+and* şimdiki zaman etken fiil-sıfatı (active participle) üretir: *mānend* "benzeyen", *χʷānend* "şarkı söyleyen". *+a* eki sıfattan ad üretir: *χʷānende* "şarkıcı". Latince *+ent* ve Almanca *+end* eklerinin eşdeğeridir.

+and *kemend, mānend* (menent)

+anda *hanende, horanta, payanda, sazende, zinde*

Levent Şahverdi Arşivi

+ça[3] Küçültme ekidir. ETü ve TTü +çA[3] küçültme ekiyle eş işlevlidir.

alūça (alıç), *bacak?*, *bağçe*, *dibāçe*, *kelebçe*, *kemānçe*, *külīçe*, *legençe* (lança), *pāça*, *pārça*

+īn Addan sıfat üreten Latince ve Yunanca *+in*• ekinin köken ve anlamca eşdeğeridir. Türkçe *+li* ve *+si* sıfat yapım eklerine benzer anlam taşır.

āteşīn, *çirkīn*, *meşīn*, *paşmīna*, *peşīn*, *sengīn* (zengin), *şīrīn*, *zemīn*

+i Sözlüklerde Farsça +i ekinin en az on altı ayrı işlevi tanımlanmış olsa da Türkçedeki örneklerin ezici çokluğunda ya-yı nisbetî (nispet î'si) söz konusudur. *Bārī* ve *çāşnī* gibi birkaç örnekte yā-yı vahed (tekli eylem belirten î) görülür. Aslı Farsça olan bu ek Arapçada da benimsenmiş ve yukarıda Arapça bölümünde gördüğümüz sayısız nispet adı üretilmiştir.

bağdādī, *bārī*, *çāşnī* (çeşni), *çengī*, *derzī*, *destī*, *ebrī*, *hākī*, *hercāyī*, *hemşehrī*, *kirmizī*, *laciverdī*, *māhī*, *mecūsī*, *nihālī*, *nirengī*, *pederşāhī*, *poşī*, *razakī*, *sebzī* (sebze), *serserī*, *sipāhī*, *sūzenī*, *süvārī*, *tāzī*, *turşī*, *tömbekī*, *+vārī*, *zencī*

+iş Fiilden eylem adı üretir. Türkçe *+iş* masdar ekinin işlevsel eşdeğeridir: *sitāyiş* "övgü, övüş", *cünbiş* "oynayış", *serzeniş* "başa kakış". Orta Farsça *+işn* biçiminden evrilmiştir.

alayiş, *asayiş*, *bahşiş*, *cümbüş*, *hahiş*, *küşayiş*, *nümayiş*, *serzeniş*, *sipariş*, *sitayiş*

+tar Sıfatların kıyas (comparative) halini üretir. Yunanca ve Latince *+ter*• ve İngilizce *+er* komparativ ekleriyle eş kökenli ve eş işlevlidir.

bedter (beter), *mihter* (mehter)

bar+ Üstte, üzeri, üzere olma bildiren edat ve önektir. Modern Farsçada işlektir. Avestan *upairi+* ve Eski Farsça *upari+* biçiminden evrilmiştir. Yunanca *hyper+*, Latince *super+*, Almanca *über+*, İngilizce *+over* eşdeğeridir.

berāber, *berbat*, *berceste*, *berdevām*, *berduş*, *bergüzar*, *berhava*, *berhudar*, *berkemal*, *bermutad*, *bertaraf*

bī+ Yoksunluk edatıdır. Orta Farsça *abē+* biçiminden evrilmiştir. Modern Farsçada üretkendir.

bīçare, *bīgāne*, *bīhaber*, *bīhude*, *bıılac*, *bīkes*, *bīnamaz*, *bītāb*, *bītaraf*, *bīvefa*, *bīzār*

far+ İleri ve öteye yönelme bildiren önektir. Avestan ve Pehlevi *fra+* biçiminden Yeni Farsça çoğu örnekte *far+* biçimine evrilmiştir. Latince *prae+* ve Yunanca *pro+* eşdeğeridir.

ferdā, *fermān*, *fersah*, *fersüde*, *feryād*, *+fürūş*, *tahammül-fersā*

ham+ Birlikte olma bildiren edat ve önektir. Avestan ve Pehlevi *han+* biçiminden evrilmiştir. Eski dilden devralınan örnekler *an+* şeklini alırken (*andām* < *han-dāma*), Yeni Farsçada türetilen örneklerde *ham+* kullanılır. Kürtçede *hev+* şeklini alır. • Yunanca *syn+* eşdeğeridir. Latince *con+* sıra dışı bir fonetik evrimle aynı işlevi yüklenmiştir.

endām, *+engīz*, *encümen*, *be-hemehāl*, *hem*, *hemcins*, *hemān*, *hemfikir*, *hemhāl*, *hempā*, *hemşehrī*, *hemşīre*, *hemzemīn*, *heval*

nā+ Olumsuzluk ve yoksunluk önekidir. Latince *in+*[2] ve Yunanca *a(n)+* eşdeğeridir.

nābūd, *nāçār*, *nāçiz*, *nādān*, *nādide*, *nāhak*, *nāhoş*, *nāmahrem*, *nāmert*, *nāsaz*, *nātüvan*, *nākes* (nekes), *nāümid* (nevmit)

ni+ Aşağı ve içe doğru hareket bildiren arkaik önektir. Latince *in+*[1] ve Yunanca *en+* eşdeğeridir. Modern Farsçada üretken değildir.

neva (<*ni-vāk*), *nigār*, *nihālī*, *nihān*, *nikāh*, *nişān*, *nişāsta*, *nişter*, *niyāz*, *vaka-nüvīs*

par+ Her yöne ilerleme, yanda ve çevrede olma bildiren arkaik önektir. Yunanca *peri+* ve *para+*, Latince *per+* eşdeğeridir. Farsçadan Arapçaya aktarılan örneklerde *far+* ve *fayr+* biçimini alır.

firuze, *firdevs*, *perakende*, *perçem*, *perçīn*, *perdaht*, *perde*, *+perest*, *pergel*, *perīşān*, *perhīz*, *pertev*, *pertavsüz*, *pervā*, *pervāz*, *+perver*

vi+ Ayırma, ayrılma, eksilme, kötüleşme bildiren arkaik önektir. Avestan *avi+* ve *aivi+*, Eski ve Orta Farsça *vī+* biçimleri, modern Farsçada /w/ sesinin damaksıllaşmasıyla *gu+* biçimini almıştır. Yunanca *apo+* ve Latince *ab+* eşdeğeridir. Türkçe alıntılarda *gü+* veya *kü+* görülür.

iş-guzār, *gumān*, *gunāh*, *gurizgāh*, *gustāh* (küstah), *guşād* (küşat), *guzer-gāh*, *guzīr* (vezir, kizir-oğlu), *guzīde*, *ser-guzeşt*

Levent Şahverdi Arşivi

EK IV. Batı Dillerinden Alınan Yapı Birimleri

Bu bölümde Eski ve Yeni Yunanca, Latince, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, İngilizce ve Almancadan Türkçeye alınmış sözcüklerde karşılaştığımız yapım eklerinden bazıları örnekleriyle birlikte listelenmiştir. Bir yapı biriminin farklı dillerde aldığı biçimler mümkün mertebe tek başlık altında gösterilmiş, ancak dilbilim tecrübesine sahip olmayan okurun izlemekte zorlanacağı hallerde ayırma yoluna gidilmiştir.

() işareti Latince fiilin bağlama ünlüsünü (thema) gösterir; (a), (i), (u) veya sıfır değerini alabilir. Örnek: *+()bilis* > *+abilis, +ibilis, +bilis.* ° işareti tüm dillerde yapım ekine eklenen eril, dişil veya nötr çekim eklerini belirtir. Örnek: *+()tiv°* > *+ativus, +ativa, +itivum, +tivus.*

YUNANCA YAPIM EKLERİ

+akion Küçültme ekidir. *+ion*[2] maddesine bakınız.

+arion Geç klasik dönemde ve Bizans Yunancasında sık kullanılan küçültme ekidir. Fiilden, sıfattan ve soyut kavramdan somut nesne ve numune adı üretir.

düver (dokarion), fener (phanarion), gerdel (kaldarion), gönder (kontarion), güderi (kodarion), kalamar, kelter (kantharion), kenevir, küner (kounarion/koukounarion), lenger (lekarion), lipari, lombar (rhombarion), lüfer (gompharion), mantar (manitarion), palamar, palikarya, pırnal (prinarion), semer (sagmarion), sünger, tomar, zünnar

+ia Sıfattan ve fail adından soyut eylem adı üretir. Fransızcada genellikle *+ie* yazılır ve /i/ okunur. Türkçede genellikle bu sesletim ve Fransızcada bunun getirdiği fonetik bozulmalar benimsenmiştir (*demokrat* > *demokrasi, monark* > *monarşi*...). • Doğrudan Yunancadan (*asfalya, angarya*), İtalyanca ve Almancadan (*prehistorya, sepya*) alınan sözcüklerde ve Fransızcadan erken alıntılarda (*fantazya, komedya, tracedya*) *+ya* görülür. Arapça üzerinden alınan sözcüklerde *+ya* ve *+a/e* biçimleri kullanılır (*coğrafya, safsata, felsefe*).

Fr: *afazi, akademi, alegori, alopesi, alotropi, analjezi, anatomi, anemi, anoreksi, antipati, antropofaji, apati, apopleksi, arkeoloji, armoni, +arşi (anarşi, hiyerarşi, monarşi...), ataraksi, atrofi, bulimi, demagoji, demografi, demokrasi, dikotomi, dipsomani, disleksi, dispepsi, distrofi, dizanteri, ekonomi, eleji, empati, endogami, enerji, entropi, epidemi, epifani, epilepsi, fantezi, fobi, geometri, +grafi (hidrografi, koreografi, oşinografi...), hemipleji, hemofili, hemoraji, hipertrofi, hipokondri, ironi, iskemi, kakofoni, kategori, kleptomani, komedi, +krasi (aristokrasi, demokrasi...), letarji, +loji (arkeoloji, etimoloji...), lösemi, maji, +mani (erotomani, kleptomani, nemfomani, ...), mastektomi, melankoli, melodi, misojini, monogami, monopoli, nevrasteni, +nomi (antinomi, astronomi, ekonomi...), orji, ortodoksi, ortodonti, ortopedi, otopsi, öfori, ötanazi, parapleji, parodi, periferi, peripeti, piyore, poliandri, polifoni, polikromi, profilaksi, prozodi, psikiyatri, rapsodi, rinoplasti, sempati, senfoni, septisemi, simetri, sinerji, strateji, şirürji, taşikardi, telekinezi, telemetri, telepati, teori, terapi, trajedi, trigonometri, vasektomi*

İt, Alm, Yun: *angarya, asfalya, hegemonya, komedya, paranoya, prehistorya, sepya*

Ar: *belde (politeía), coğrafya, felsefe (philosophía), hülya, kilise (ekklísia), kimya, safsata (sophistía), simya*

+ik° Ad ve fiillerden izafet sıfatı üretir. Fransızca *+ique*, İngilizce *+ic* ve Almanca *+isch* biçimlerinde halen üretkendir. • Aynı ekin dişil *+ikē* ve nötr çoğul *+ika* biçimleri soyut etkinlik ve meslek adları üretirler (*mathēmatikē, physikē/physika, dialektikē, mousikē*). Bu türevler için Fransızca *+ique*, İngilizce *+ics* (*mathematics, physics, dialectics*, fakat *music*), Almanca *+ik* biçimleri kullanılır. • Yunanca ek *+icus, +ica, +icum* biçiminde Latincede benimsenmiş ve sıklıkla kullanılmıştır (*classicus, fanaticus, rusticus*). • Modern Batı dillerinde halen üretken olup, Yunanca ve Latince dışındaki köklerde de kullanılmaktadır (*gotik, sosyetik*).

Fr/İng: *aerodinamik, afazik, aforistik, agnostik, akademik, akrobatik, aksiyomatik, akustik, alegorik, alerjik, alfabetik, amblematik, ametalik, amfibik, amniotik, ampirik, anabolik, anafilaktik, anakronik, analitik, analjezik, analojik, anarşik, anatomik, anemik, anestetik, anhidrik, anorektik, ansiklopedik, antagonistik, antarktik, antibiyotik, antipatik, antisemitik, antolojik, antropolojik, antroposantrik, apokaliptik, apolitik, apolojistik,*

Levent Şahverdi Arşivi

apoplektik, apostolik, apotropeik, aristokratik, aritmetik, aritmik, arkaik, arkeolojik, arktik, armonik, aromatik, arsenik, arteriosklerotik, artistik, artritik, asemptotik, asketik, astmatik, astigmatik, astrolojik, astronomik, atavistik, atletik, atmosferik, atomik, balistik, balsamik, bazik, benzoik, biyografik, biyolojik, biyonik, borik, botanik, bulimik, butik, demagojik, demografik, demokratik, demotik, deontolojik, dermatolojik, didaktik, dinamik, diplomatik, disleksik, distopik, distrofik, diyabetik, diyagnotik, diyagramatik, diyakronik, diyalektik, diyatonik, diyetetik, dodekafonik, dogmatik, dramatik, efendik, egzotik, eklektik, ekliptik, ekolojik, ekonomik, eksantrik, ekstatik, ekümenik, elastik, elektrik, elektronik, eliptik, emetik, endemik, endoskopik, enerjik, entomolojik, epidemik, epigrafik, epik, epileptik, epistemolojik, epizodik, ergonomik, eristik, erotik, eskatolojik, estetik, etik, etimolojik, etiyolojik, etnografik, etnolojik, evanjelik, ezoterik, fallik, fantastik, farmakolojik, fındık, filantropik, filarmonik, filatelik, filolojik, fitolojik, fizik, fizyolojik, fizyonomik, flegmatik, fonetik, foseptik, fosforik, fotoğrafik, galaktik, gastrik, genetik, geometrik, geriyatrik, gnostik, gonadik, grafik, gramatik, hegemonik, helenistik, hemisferik, hemorajik, heretik, hermetik, herpetolojik, heroik, herpetolojik, hidrik, hidrofobik, hidrografik, hidrolik, hidrolojik, hiperbolik, hipnotik, hipotetik, hiyerarşik, holistik, homofobik, homolojik, idiyotik, ikonik, ikonoklastik, ironik, iskemik, isterik, izotonik, jeodetik, jeolojik, jimnastik, kakofonik, kaligrafik, kalkolitik, kanonik, kaotik, karakteristik, karizmatik, kataleptik, katalitik, katartik, katastrofik, katatonik, kategorik, katolik, kinetik, klimatik, klinik, klorhidrik, klostrofobik, kolik, komik, konik, koreografik, kostik, kozmetik, kozmik, kozmografik, kriptik, kritik, kromatik, kronik, kronolojik, ksenofobik, laik, lakonik, laktik, lemmatik, lenfatik, letarjik, lirik, litik, logaritmik, lojik, makrokozmik, manik, manyetik, matematik, mekanik, melankolik, melodik, melodramatik, mesiyanik, metabolik, metafizik, metaforik, metalik, metamorfik, metodik, metrik, mezolitik, mezozoik, mikolojik, mikrobik, mimetik, mimik, mistik, mitik, mitolojik, monarşik, monistik, monolitik, mozaik, müzik, narkotik, neolitik, neozoik, nevraljik, nevrastenik, nevrotik, nitrik, nomadik, nostaljik, nümizmatik, oftalmolojik, oleik, olimpik, onkolojik, onomastik, onomatopeik, ontolojik, optik, organik, ornitolojik, ortodontik, ortopedik, osmotik, otantik, otarşik, otistik, otoerotik, otokratik, otokritik, otomatik, öfemistik, öforik, palindromik, panik, pankreatik, panoramik, parabolik, paradigmatik, paralitik, paraplejik, parazitik, patetik, patolojik, patrik, pedagojik, peptik, periferik, peripatetik, periyodik, piretik, plastik, platonik, plazmatik, plutokratik, pnömatik, poetik, polemik, poligrafik, poliklinik, politik, pornografik, pragmatik, pratik, prehistorik, priapik, prizmatik, problematik, profilaktik, programatik, prosopografik, psikedelik, psikolojik, psikotik, psişik, rapsodik, raşitik, retorik, ritmik, rizomatik, sarkastik, satirik, semantik, sembolik, semiyotik, sempatik, semptomatik, senfonik, senkretik, sentaktik, sentetik, septik/skeptik, septik, septisemik, seramik, serigrafik, serolojik, sferik, sibernetik, siderürjik, silindirik, simbiyotik, simetrik, sinematik, sinerjik, sinik, sinolojik, sismik, sistematik, sitrik, siyatik, skolastik, sofistik, somatik, spastik, spazmodik, speleolojik, sporadik, statik, stereofonik, stoik, stokastik, stratejik, şematik, şirürjik, şizofrenik, taktik, teknik, tektonik, teleferik, telegrafik, telejenik, telekinetik, telemetrik, teleolojik, telepatik, teleskopik, telgrafik, tematik, teokratik, teolojik, teorik, terapötik, termik, terminolojik, tipik, toksik, tonik, topik-al, totolojik, trajik, transatlantik, travmatik, trigonometrik, tropik, ütopik, vernik, zoolojik

Lat: *amigo (amicus), antik/antika, artistik, asetik, asidik, Atlantik, domestik, enformatik, fanatik, formik, fütüristik, hispanik, italik, jenerik, karbonik, kazuistik, klasik, kübik, limbik, majestik, medikal, nükleik, obstetrik, Pasifik, portik, probabilistik, rüstik, salisilik, sitrik, sonik, sülfürik, süpersonik, ültrasonik, virütik, volkanik*

Modern örnekler*: aerobik, akrilik, asortik, folklorik, gotik, nordik, romantik, rünik, sosyetik, totemik, tötonik*

+ion Küçültme ekidir. Fiilden, sıfattan ve soyut kavramdan somut nesne ve numune adı üretir. Türkçe *+çA*[1] ekine tekabül eder. • Türkçe sesle timde *+ion* eki çoğu örnekte tamamen kaybolur. Bazı örneklerde *+ia* ve *+akia* çoğul biçimi kulla nılır (*mydion* > çoğ. *mydia* > Tr *midya* > *midye*).

+ion: *acur (angourion), afyon (opion), akroter (akrotērion), anadut (anadotion), anahtar (aniktirion), arşiv (arχeion), bakteri (baktērion), banyo (balaneion), biblio+ (biblion), demet (demation), düğen (doukanion), epizot, evlek (aulakion), fiğ (bikion), filika (epholkion), gönder (kontarion), güğüm (koukoumion), hipokondri, idil (idyllion), incil (euangēlion), istiridye (streidion ç. streidia), kalıp (kalopodion), kanape (konopeion), kırat (keration), kiraz (kerasion), kiremit (keramidion), kriter (kriterion), kurna (krouneion), kutu (kybo-*

Levent Şahverdi Arşivi

tion), kümes (kymasion), mendil (mantilion), midye (mydeion ç. mydia), monopol, müze (Mousaion), odeon, palamut, panayır (panegyrion), pankreas (pankration) "güreş türü", pilaki (plakeion), podyum, sandalye (sandalion ç. sandalia), sempozyum (symposion), stad/stadyum (stadion), tapi (tapition), uskumru (skoumbrion), üstüpü (styppeion), zoo+ (zoion)

+akion: *karafaki, mendirek (mandrakion), sitaki, yeke (iyakion)*

+isk° Klasik dönem Yunanca küçültme ekidir. "Yetişmek, tekâmül etmek (to grow, to become)" anlamına gelen HAvr **-sko-* fiil ekinin refleksidir. Karş. Latince fiil eki *+escere "+lAşmAk*, bir şeye dönüşmek".

asterisk, disk, meniskus, obelisk

+ism° Yunanca eril *+ismós* ve nötr *+ísma* bileşik takıları, *+izō* veya *+azō* ekli tematik fiillerden (*aphorizō, nomizō, monazō*) eylem adı üretirler. Sonraki dönemde özellikle *+ismós* eki her türlü sözcüğe eklenerek meslek, alışkanlık ve mensupluk adları üretmekte kullanılmıştır. Fransızca *+isme*, İngilizce *+ism*, Almanca *+ismus* biçimlerini alır. Modern dillerde son derece üretkendir. Türkçede 1920'lere dek *+izma* tercih edilmiş, ancak daha sonra *+izm* benimsenmiştir.

absolütizm, absürdizm, aerodinamizm, aferizm, aforizm, agnostizm, akademizm, aktivizm, alarmizm, albinizm, alfabetizm, alkolizm, alpinizm, altruizm, Amerikanizm, ampirizm, anakronizm, analfabetizm, anarşizm, animizm, ansiklopedizm, antagonizm, antisemitizm, antroposantrizm, apotropeizm, arkaizm, asketizm, astigmatizm, atavizm, ateizm, atletizm, avangardizm, barbarizm, behavyorizm, bigamizm, bipolarizm, bolşevizm, Budizm, burkanizm, cedidizm, dadaizm, daltonizm, deizm, despotizm, determinizm, didaktizm, dinamizm, diyakronizm, dogmatizm, düalizm, egoizm, egosantrizm, egzistansiyalizm, egzotizm, eklektizm, eksantrizm, ekspresyonizm, ekstremizm, ekümenizm, elitizm, emperyalizm, empresyonizm, entelektüalizm, enternasyonalizm, Erdoğanizm, erotizm, estetizm, etatizm, etnosantrizm, evanjelizm, fanatizm, faşizm, fatalizm, federalizm, feminizm, feodalizm, fetişizm, fonetizm, formalizm, fototropizm, fovizm, fundamentalizm, fütürizm, globalizm, gnostisizm, goşizm, hedonizm, Helenizm, heretizm, hermafroditizm, hermetizm, heroizm, Hinduizm, hiperrealizm, hipertrofizm, hipnotizm/hipnotizma, historisizm, holiganizm, hümanizm/hümanizma, idealizm, illüzyonizm, individüalizm, irredantizm, İslamizm, ispiritizm/ispiritizma, izolasyonizm, izomorfizm, jakobenizm, jurnalizm, kapitalizm, kateşizm, Kemalizm, kinetizm, klasisizm, klerikalizm, klientelizm, kolektivizm, kolonyalizm, komünizm, konformizm, konseptüalizm, konservatizm, konstrüktivizm, korporatizm, kozmopolitizm, kretenizm, kritisizm, kromatizm, kübizm, laisizm, lamaizm, lejitimizm, liberalizm, lirizm, lokalizm, manyetizm/manyetizma, materyalizm, mazoşizm, mekanizm/mekanizma, merkantilizm, mesiyanizm, metabolizm/metabolizma, militarizm, mimetizm, minimalizm, mistisizm, modernizm, monarşizm, monetarizm, monizm, monoteizm, moralizm, narsisizm, nasyonalizm, natalizm, natüralizm, negativizm, neolojiizm, nepotizm, nihilizm, nomadizm, nominalizm, nötralizm, nüdizm, objektivizm, obskürantizm, oksidantalizm, okültizm, onanizm, ontolojizm, oportünizm, optimizm, organizma, oryantalizm, otantizm, otizm, otomatizm, otonomizm, otoritarizm/otoritaryanizm, öfemizm, paganizm, panteizm, pantürkizm, paralelizm, parlamentarizm, pasifizm, pastoralizm, paternalizm, patriarkalizm, patrimonyalizm, perfeksiyonizm, peripatetizm, pesimizm, platonizm, plüralizm, poligamizm, politeizm, popülizm, pozitivizm, pragmatizm, priapizm, primitivizm, profesyonalizm, puantilizm, püritanizm, radikalizm, rasyonalizm, raşitizm, realizm, reformizm, relativizm, romantizm, romatizma, rövanşizm, sadizm, santimantalizm, satanizm, sektarizm, sekülarizm, semantizm, sembolizm, sendikalizm, senkretizm, septisizm, silojizm, sinizm, siyonizm, skolastizm, snobizm, sofizm, solidarizm, solipsizm, sosyalizm, spiritüalizm, stoisizm, sübjektivizm, sürrealizm, şamanizm, şematizm, şintoizm, şovenizm, teizm, terorizm, totalitarizm, totemizm, transandantalizm, transformizm, transseksüalizm, tropizm, turizm, ünitarizm, üniversalizm, ütilitarizm, vajinizm, vandalizm, verizm, vigilantizm, vokalizm, volkanizm, volontarizm

+ist° Yunanca *+istēs* bileşik takısı, *+izō* ekli tematik fiillerden *+t°* partisip eki ilavesiyle eril fail adı üretir. Latince *+ista*, Fransızca *+iste* ve İngilizce *+ist* biçiminde, modern dillerde her türlü ad ve fiilden fail ve mensup adları üretiminde kullanılmıştır. Türkçede, Fransızca ve İngilizceden alınan *+ist* biçimi standarttır. • Yukarıda *+ism-* maddesinde listelenen sözcüklerden, hastalık adı belirtenler (*albinizm, alkolizm, astigmatizm, kretenizm, otizm, raşitizm, vajinizm...*) ve *+ik* ekli fail adından türetilenler (*despotik, dog-*

Levent Şahverdi Arşivi

matik, heretik, kritik, lirik, mistik, otantik, sinik...) dışında hepsi prensip olarak *+ist* takısıyla kullanılabilirler. • Türkçede çalgıcı adları (*gitarist, perküsyonist, piyanist, viyolonist...*) ve diğer bazı meslek adları (*anestezist, karikatürist, psikiyatrist, spesiyalist...*) *+ist* takısı kabul ettikleri halde *+izm* biçimine sahip değildir.

+istik° Yunanca *+izô* ekli tematik fiillerden *+t-* ekiyle yapılan fail adı, *+ikós* ekiyle sıfata, *+ikâ* ekiyle mensubiyet veya meslek ve alışkanlık adına çevrilir. Türkçe karşılığı *+lAyIcI* ve *+lAyIcIlIk* olsa gerekir.

agnostik, akustik, elastik, eristik, fantastik, gnostik, helenistik, holistik, istatistik, jimnastik, kostik, lojistik, mistik, onomastik, otistik, plastik, sarkastik, skolastik, spastik, stokastik

+izô *+izô* ve *+azô* şekillerinde, Yunanca adlardan fiil üretir. Türkçe *+lAmAk* ekine tekabül eder. Fiil biçiminde Türkçeye direkt alıntı yoktur (belki *kerteriz* hariç). Ancak Yunancadan türeyen birçok sözcüğün gövdesinde z/s sesinin izi görülür (manaStır, nümiZmatik, vaftiZ). • Batı dillerinde Fransızca *+iser* ve İngilizce *+ise/+ize* şekillerinde halen son derece üretkendir (Fr *démoraliser, politiser, galvaniser;* İng *hypnotize, sympathize, synchronize*). • Listedeki sözcüklerin her biri *+izasyon* ekiyle Türkçede kullanılabilir (*sterilizasyon, valorizasyon, vülgarizasyon*)

agrandize, aktüalize, alegorize, alfabetize, Amerikanize, armonize, aromatize, asidize, atomize, balkanize, demokratize, demoralize, dijitalize, dikotomize, dramatize, egalize, emprovize, enerjize, entelektüalize, enternasyonalize, estetize, fertilize, finalize, formalize, galvanize, globalize, hipnotize, homojenize, idealize, immünize, iyonize, kanalize, karakterize, karamelize, karbonize, karikatürize, kategorize, kateterize, klimatize, kolonize, kompartımantalize, kompüterize, konkretize, koterize, kristalize, liberalize, lokalize, maksimize, manyetize, marjinalize, mekanize, merserize, militarize, minimize, mobilize, modernize, monetarize, motorize, normalize, nötralize, oksidize, optimize, organize, otomatize, otorize, pasifize, pastörize, polarize, polimerize, politize, pülverize, rasterize, realize, relativize, santimantalize, satirize, sembolize, sempatize, senkronize, sinyalize, sistematize, sivilize, skandalize, snobize, sosyalize, stabilize, standardize, sterilize, stilize, şematize, tantalize, tekstürize, tematize, terorize, travmatize, ütilize, valorize, vandalize, vokalize, vülgarize

+ma(t) Fiilden eylem adı üretir. Nominatif *+ma*, ancak herhangi bir takı aldığı zaman *+mat-* biçimini alır (*dogma > dogmat-, aksioma > aksiomat-, dema > demat-*). • Hint-Avrupa anadilindeki *-mn̥-* ekinin refleksidir. Fiil kökü Yunancada mevcut olmayan bazı türevlerin Pre-yunancadan veya Hint-Avrupa anadilinden kalıntı oldukları varsayılabilir (Ör: *onýma* "isim", *sêma* "işaret", *haíma* "kan", kóma "uyku", *sôma* "gövde"). • 1. Fransızca sonseste *+a* sesi, sessiz *+e'ye* dönüşür. Ancak sözcük cinsi erildir ve bir takı eklendiğinde tematik -t- kullanılır: *le drame > dramatique, le problème > problematique.* • 2. İtalyanca, İngilizce ve bilimsel Latinceden Türkçeye alınan sözcüklerde sonseste *+a* korunur. Fransızca çift ünsüzle biten örnekler Türkçede *+a* ilavesiyle kullanılırlar. • 3. Türkçeye Arapça veya Farsça üzerinden alınan örneklerde *+a* genellikle düşer, ancak 4. Yunancadan dolaysız alıntılarda korunur.

Fr-1: *aksiyom, amblem, amfizem, astım, derma+ (dermatoloji, epiderm, taksidermi), diyafram, dram, fantom, flegmat-ik, fonem, gam, gram, +gram (anagram, diyagram, epigram, histogram, hologram, kardiyogram, piktogram, program...), hema+ (hematit, hematoloji; anemi, iskemi, lösemi, septisemi, talassemi), karsinom, krom, kroma+ (kromatik, kromozom...), lizozom, matemat-ik, poem, problem, onoma+/ +onyma (onomatope, akronim, anonim, etnonim, sinonim...), ödem, nümizmat-ik, pragmat-ik, pnömat-ik, ribozom, rizom, sema+ (semafor, semantik...), semptom, sistem, somat-ik, teorem, trahom*

Fr-2, Lat: *anevrizma, aroma, diploma, dogma, ekzema, gamma, fantazma, karizma, klima, koma "derin uyku", koma "virgül", lemma/dilemma, magma, miyasma, nümizma-tik, panorama, paradigma, parankima, plazma, prizma, sigma, sinema, smegma, sperma, stigma (astigmatik...), şema, tema, travma*

Ar: *balgam, iklim, kilim, lağım, merhem, ruam, sim, tılsım*

Yun: *ayazma, drahoma, gerdeme, kirizma, pereme, sırma, suma*

+men° Yunanca fiilden edigen şimdiki zaman fiil-sıfatı inşa eder.

ekümen-ik, fenomen, himen, Menemen

+ousa Fiilin dişil failini (feminine present participle) verir. Yunancadan direkt alıntıda *+usa*,

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızca üzerinden alıntılarda *+üz* ve *+üs* görülür.

hipotenüs, loğusa, medüz, müz-ik

+sis Fiilden eylem adı türetir. Fransızcada sessiz e ile *+se* biçimini alır; Türkçeye k, p, t ünsüzlerinden sonra s, diğer hallerde z olarak aktarılır. İngilizceden alıntılarda genellikle *+sis* korunur. • *+sis* ekli sözcüğe başka bir takı eklendiğinde *+is* düşer ve s sesi t'ye dönüşür (*analysis > analitik, ellipsis > eliptik, mimesis > mimetik, parenthesis > parantetik*). Ancak gövdesi tek heceli olan sözcüklerde bu kural bazen uygulanmaz (*baz, doz, poz...*).

Fr/İng: *amniyosentez, analiz, ankiloz, apokalips, baz, diyagnoz, diyaliz, diyez, doz, ekimoz, ekstaz, elektroliz, elips, epikriz, faz, fiz-ik, hipotez, kataliz, kriz, liz-ol, mayoz, menopoz, metamorfoz, metastaz, mitoz, nekroz, osmoz, osteoporoz, paralaks, paraliz, parantez, partenojenez, poz, prognoz, protez, sentaks, sentez, simbiyoz, sinaps, siroz, skleroz, taksonomi, tez*

Yun: *enosis, katarsis, krasis, mimesis, nemesis, praksis, sinopsis*

+t° *+tós, +tḗ , +tón* ekiyle yapılan fiil-sıfatı eyleme maruz kalan nesneyi (mef'ul) ya da eylem adını (masdar) bildirir.

aort, diyabet, epitet, estet-ik, fidan (fit-on), gamet, ikonoklast, iskelet, matiz, pasta, pekt-in, planet, plankton, prostat, rafadan, reosta, sibernet-ik, sirto, stalakt-it, stat-ik, streptokok, zigot

+tĕr *+tĕr* ve cins ekleriyle *+tros, +tra, +tron* biçimlerinde fiilden alet adı (*charaktĕr, métron, psaltĕr*), meslek adı (*iátros*) ve mekân adı (*kylistra, théatron*) üretir. • HAvr *+tĕr* ve *+tro-* yapım ekinin refleksidir. Yunancada kökü mevcut olmayan bazı türevlerin Hint-Avrupa Anadilinden miras olduğu varsayılabilir (*astĕr, gastĕr, métron*).

+iatr (baytar, psikiyatr, geriyatri), akroter, arter, karakter, kateter, koter, külüstür, plaster, santur, sistre, tiyatro

a(n)+ Olumsuzluk ve yoksunluk bildirir. Ünlülerden önce an+, ünsüzlerden önce a+ biçimini alır. Latince in+ eşdeğeridir. Modern dillerde bilimsel terim üretiminde sıklıkla kullanılmıştır.

afazi, agnostik, ahlat (aχrad-), ametal, ametist, amnezi, amorf, amyant, analfabetizm, analjezi, anarşi, anekdot, anemi, anestezi, anofel, anomali, anomi, anonim, anoreksi, anormal, apati, apne, apolitik, argon, asbest, aseksüel, asemptot, asfalya, asimetri, asosyal, astigmat, ataraksi, ateizm, atom, atonal, atrofi, atropin, azot, fil-ateli, let-arji, nevr-asteni

amphi+ Her iki yanda, sağlı sollu olma bildiren edat ve önek. Latince *ambi+* eşdeğeridir.

amfibi, amfiteatr, amfora

ana+ Yukarı veya eskiye yönelme bildiren edat ve önek.

anabolik, Anadolu, anafilaksi, anafor, anagram, anahtar, anakronik, analiz, analog, anamnez, anatomi, anevrizma, anot, anyon

anti+ Karşıtlık bildiren edat ve önek. Modern dillerde üretkendir.

Antarktik, anti-aging, anti-alerjik, anti-alias, anti-asit, antibakteriyel, anti-balistik, antibiyotik, antidemokratik, antidepresan, antidot, antifaşist, antifriz, antihistaminik, antijen, antikomünist, antikor, antilaik, antinomi, antinükleer, antioksidan, antipas, antipati, antipropaganda, antisemit, antiseptik, antisiklon, antisosyal, antispazmodik, antistatik, antitez, antitoksik, antitröst

apo+ Ayrılma, uzaklaşma, kapatma bildiren edat ve önek. H sesinden önce *aph+* biçimini alır. Latince *ab+*, İngilizce *of, off*, Almanca *auf*; Sanskritçe *ápa-* eşdeğerdir. İngilizce *after* edatı bunun bileşik halidir.

aforizm, aforoz, apoje, apokalips, apoloji, apostolik, apostrof, butik (apotheke), poliçe (apodissa)

dia+ Çapraz ve aykırı olma, içinden geçme, karşılıklı olma bildiren edat ve önek. Yunanca *dyó, di-* "iki" sayı sıfatının özel işlev kazanmış halidir.

diyabet, diyafram, diyagnoz, diyagonal, diyagram, diyakronik, diyalekt, diyalektik, diyaliz, diyalog, diyapazon, diyapozitif, diyare, diyaspora, diyatonik, diyet, diyez, diyoptri, iblis (diabolos), yakamoz (diakamos)

ek+ Dışa yönelme bildiren edat ve önek. Latince *ex+* eşdeğeridir.

anekdot, ekimoz, eklektik, ekliptik, eksantrik, ekserhane, ekstaz, ekzema, hister-ektomi, iksir (eksairesis), kilise (ekklesia), vas-ektomi

en+ İçe yönelme bildiren edat ve önek. Dudak ünsüzlerinden önce *em+* biçimini alır (*em-bállizō, em-physema*). Fransızca alıntılarda

Levent Şahverdi Arşivi

ünsüzlerden önce /aŋ/ ve /am/ telaffuz edilir (*em-blème* > /amblem/). İngilizce alıntılarda en+ sesi korunur. Latince *in+*, Almanca *ein+* eşdeğeridir.

amblem, amfizem, ampirik, ansiklopedi, elips, emboli, embriyon, empati, endemik, enerji, engebe, entomoloji, entropi, enzim, par-ankima, par-antez

epi+ Yakın veya üzerinde olma, peşinden gelme, bir şeye dair olma, tam o anda olma bildiren edat ve önek. Ünlüden önce /i/ sesini kaybeder. H sesinden önce *eph+* biçimini alır: *ep-hêmera.*

efemera, epidemi, epiderm, epididim, epifani, epigram, epilepsi, epilog, epistemoloji, epitel, epitet, epizot, epoksi, piskopos (episkopos),

hyper+ Üstte veya yüksek olma bildiren edat ve önek. Latince *super+* eşdeğeridir.

hiperaktif, hiperbol, hipermarket, hipermetrop, hipermodern, hiperrealizm, hipertansiyon, hipertrofi

hypo+ Altta veya alçak olma bildiren edat ve önek. Latince *sub+*, Sanskritçe *upa+* "alt, alttan" eşdeğeridir. Germencede aynı edat "alttan yukarıya yönelme" anlamı kazanmıştır: karş. Alm *auf*, İng *up*.

hipoalerjenik, hipofiz, hipoglisemi, hipokaust, hipotenüs, hipotermi, hipotez, hipotalamus, hipotansiyon, ipotek

kata+ Aşağı yönelme ve tamamen olma bildiren edat ve önek. H sesinden önce *kath+* biçimini alır.

kadastro (katastikon), katakomb, kataliz, katalog, katarakt, katarsis, katastrof, katatoni, katedral, kategori, kateşizm, kateter, katolik, katot, katyon

meta+ Birliktelik veya değişme bildiren edat ve önek. H sesinden önce *meth+* biçimini alır.

metabolizma, metafizik, metafor, metal, metamorfoz, metastaz, metatez, meteor, metod,

para+ Yanında olma, yan yana durma, benzer ve gibi olma, aslı veya gerçeği olmama bildiren edat ve önek.

parabol, paradigma, paradoks, paragraf, paralaks, paralel, paraliz, parametre, paramiliter, parankima, paranoya, parantez, parapleji, parazit, parodi

peri+ Çevirme, çevrede olma bildiren edat ve önek.

periferi, perikard, peripatetik, periskop, periton, periyodontal, periyot, peroksit

pro+ Öne yönelme, önde olma, tercih etme (öne koyma)bildiren edat ve önek.

disprosyum, problem, profilaksi, prognoz, program, prolog, prostat, protez, prozodi

syn+ Birlikte olma, eşlik etme, karşılıklı olma bildiren edat ve önek. Latince con+ eşdeğeridir. Dudak ünsüzlerinden önce *sym+* (*sym-bolos, sym-phonia*), l sesinden önce *syl+* (*syl-logismós*) biçimini alır; s sesine asimile edilir (*sy-stéma*). Fransızca alıntılarda ünlüden önce */sin/*, ünsüzlerden önce */seŋ/* ve */sem/* telaffuz edilir. İngilizce alıntılarda */sin/* ve */sim/* telaffuz edilir.

Fr: *sembol, sempati, sempozyum, semptom, sendika, sendrom, senfoni, senkop, senkretik, senkronize, sentaks, sentez, silojizm, simbiyoz, simetri, sinagog, sinaps, sinerji, sinod, sinonim, sinopsis, sistem, sistol*

Ar*: sandık (syntheke)*

Yun*: sınır (synoros)*

LATİNCE VE TÜREVLERİ

+()bilis Fiilden yapabilirlik bildiren sıfat üretir. Sonu *+a* temalı fiillerde *+abilis*, diğerlerinde genellikle *+ibilis*, bazı örneklerde sadece *+ilis* kullanılır. Fransızca ve İngilizce *+able, +ible* ve *+ile* biçimlerini alır.

debil, disponibil-ite, emperneabl, enfantil, fertil-ite, fizibl, fleksibl, fosil (fossilis), frajil, janti (gentilis), konvertibl, kredibil-ite, mobil, prezantabl, probabil-ite, rehabil-ite, sivil, stabil, taktil, tekstil, ütil-iter (utilis), volatil

+()t° Latince fiilin perfekt kökü genel kural olarak şimdiki zaman (praesens) köküne eklenen *+t°* ekiyle inşa edilir. • Masdar eki *+are* alan birinci çekim sınıfı fiillerin perfekt fiil-sıfatı eril *+atus*, dişil *+ata*, nötr *+atum* biçimindedir (*complicatus, portata, apparatum*). Ekler Fransızcaya eril/nötr *+é* ve dişil *+ée* şeklinde aktarılırlar. Kültür dilinden aktarılan örneklerde *+at* (eril) ve *+ade* (dişil) görülür. İtalyanca *+ato* ve *+ata*, İber dillerinde *+ado* ve *+ada* kullanılır. • Masdar eki *+ire* alan ikinci sınıf Latince fiiller *+itus, +ita, +itum* kullanırlar. • Masdarı *+ere* şeklinde olan üçüncü sınıf fiillerde genellikle tematik ünlü yoktur (*scribere-scriptus, agere-actus, ire-itus*). Bunun sonucunda bir dizi fonetik bozulma gerçekleşir: sonseste –d, –t, –m, –r > –s/ss (*videre-visa, patere-passus, mittere-missio, vectere-vexus, premere-pressus*), sonseste –g, –h > –ct (*vehere-vector, fingere* > *fictivus*), sonseste –b > –

Levent Şahverdi Arşivi

pt/ps (*scribere-scriptus*). Ayrıca masdardaki nasalizasyon düzeltilir (*fingere-fictio, rumpere-ruptura, findere-fissus*). •Fransızca *+é* ve *+ée* örnekleri aşağıda ayrıca listelendi.

+()tion Latince fiilden eylem, durum ve zümre adı yapan işlek bir ektir. Belli başlı Batı dillerinde halen üretkendir. • Örneklerin ezici çoğunluğunda, *+()t°* perfekt eki ile birlikte *+()tion* kullanılır. Fakat nadiren fiil köküne ve hatta sıfata *+ion* eklendiği görülür (*legere-legion, alluere-alluvion, communis-communion*). Şimdiki zaman kökü -d,-t veya -m ile sonlanan fiillerde *+sion* şeklini alır (*videre-vision; mittere-mission, premere-pression*). • Gerek *+tion*, gerek *+sion* biçimleri Fransızcada /sion/, İngilizcede /şın/ telaffuz edilirler. • Türkçe örneklerin çoğu Fransızcadan alınmıştır. İngilizceden alıntılanan sözcüklerde de kural olarak Fransız telaffuzu kullanılır (*kombinasyon, interaksiyon, identifikasyon...*). İngilizce telaffuz sadece bir iki marjinal örnekte görülür (*ekşın, fikşın*). *Atmasyon, sallamasyon, uydurmasyon* gibi özgün Türkçe türevler mevcuttur.

aberasyon, absolüsyon, absorpsiyon, adaptasyon, adezyon, adisyon, aglomerasyon, aglütinasyon, agregasyon, agresyon, ajitasyon, akreditasyon, akselerasyon, aksiyon, aktivasyon, akümülasyon, aliterasyon, alokasyon, alternasyon, amplifikasyon, ampütasyon, animasyon, apelasyon, aplikasyon, aproksimasyon, argümantasyon, artikülasyon, asimilasyon, atmasyon, atomizasyon, atraksiyon, dedüksiyon, definisyon, deflasyon, deformasyon, degradasyon, degüstasyon, dejenerasyon, deklamasyon, deklarasyon, dekorasyon, delegasyon, demarkasyon, demonstrasyon, demoralizasyon, denominasyon, depresyon, deprivasyon, derivasyon, derogasyon, desalinasyon, destinasyon, detoksifikasyon, devalüasyon, deviasyon, devolüsyon, dezenfeksiyon, dezenformasyon, dezentegrasyon, difüzyon, diksiyon, dilatasyon, direksiyon, diskalifikasyon, dispersiyon, dissimilasyon, distilasyon, distribüsyon, dokümantasyon, dramatizasyon, edisyon, ejakülasyon, ekilibrasyon, eksfoliasyon, ekspedisyon, eksperimantasyon, eksportasyon, ekspozisyon, ekspresyon, ekstradisyon, ekstrapolasyon, ekstrüzyon, eliminasyon, emansipasyon, emisyon, empozisyon, empresyon, emprovizasyon, emülsiyon, endikasyon, endoktrinasyon, endüksiyon, enfeksiyon, enflamasyon, enflasyon, enformasyon, engizisyon, enjeksiyon, enkarnasyon, enstalasyon, enstrümantasyon, entegrasyon, enterkonekte, enterpretasyon, entonasyon, epilasyon, eradikasyon, ereksiyon, erozyon, eskalasyon, evolüsyon, fabrikasyon, federasyon, fermantasyon, fertilizasyon, figürasyon, filtrasyon, flotasyon, flüktüasyon, fonksiyon, formasyon, formüasyonl, fraksiyon, friksiyon, füzyon, germinasyon, halüsinasyon, herniasyon, hipertansiyon, hipnotizasyon, hümanizasyon, identifikasyon, illüminasyon, illüzyon, ilüstrasyon, imajinasyon, imitasyon, implantasyon, implementasyon, indentasyon, inhibisyon, inisiyasyon, innovasyon, interaksiyon, interkalasyon, iritasyon, istasyon, iterasyon, izolasyon, jenerasyon, jüstifikasyon, kalibrasyon, kalifikasyon, kalkülasyon, kanalizasyon, kapitalizasyon, kapitülasyon, karakterizasyon, karbonizasyon, karikatürizasyon, kastrasyon, kategorizasyon, kateterizasyon, koalisyon, kodifikasyon, kohezyon, kolaborasyon, koleksiyon, kolonizasyon, kolorasyon, kombinasyon, komisyon, kompansasyon, kompartımantalizasyon, kompetisyon, kompilasyon, komplikasyon, kompozisyon, kompresyon, komünikasyon, komünyon, kondisyon, konfederasyon, konfeksiyon, konfigürasyon, konfirmasyon, konglomerasyon, konjestiyon, konkretizasyon, konsantrasyon, konsolidasyon, konsomasyon, konstelasyon, konstrüksiyon, konsültasyon, kontaminasyon, konürbasyon, konvansiyon, konveksiyon, konvulsiyon, kooperasyon, koordinasyon, kopülasyon, korelasyon, korozyon, korporasyon, kotasyon, kreasyon, kriminalizasyon, kristalizasyon, kültivasyon, kümülasyon, laktasyon, laminasyon, laserasyon, lejyon, levitasyon, lezyon, liberasyon, likidasyon, liposuction, lokalizasyon, lokasyon, losyon, maksimizasyon, manipülasyon, mansiyon, marjinalizasyon, maserasyon, mastürbasyon, medikasyon, meditasyon, mekanizasyon, menstruasyon, militarizasyon, minimizasyon, mistifikasyon, misyon, mobilizasyon, moderasyon, modernizasyon, modifikasyon, modülasyon, motivasyon, mütasyon, navigasyon, normalizasyon, nosyon, notasyon, obsesyon, obstrüksiyon, odisyon, okazyon, oklüzyon, oksidizasyon, ondülasyon, operasyon, opozisyon, opsiyon, optimizasyon, ordinasyon, organizasyon, orkestrasyon, oryantasyon, osilasyon, otomatizasyon, otorizasyon, palpasyon, palpitasyon, pansiyon, parselasyon, partisyon, pastörizasyon, penetrasyon, perfeksiyon, perforasyon, perküsyon, permütasyon, perversiyon, pigmentasyon, pikselasyon, plantasyon, polarizasyon, politizasyon, ponksiyon, popülasyon, porsiyon, pozisyon, prepozisyon, presyon, prezantasyon, prezervasyon, prodüksiyon, progresyon, projeksiyon, promosyon, propagasyon, provizyon, provokasyon, pülverizasyon, pütrifikasyon, radyasyon, rafinasyon, rasyon, reaksiyon,

Levent Şahverdi Arşivi

realizasyon, redaksiyon, redüksiyon, refleksiyon, reformasyon, regresyon, regülasyon, rehabilitasyon, reklamasyon, rekreasyon, rektifikasyon, relativizasyon, repetisyon, represyon, reprodüksiyon, repütasyon, resepsiyon, resesyon, restitüsyon, restorasyon, revalüasyon, reverberasyon, revizyon, rezervasyon, rezolüsyon, rotasyon, sallamasyon, sansasyon, satürasyon, sedimantasyon, segmentasyon, sekresyon, seksiyon, seleksiyon, sendikasyon, senkronizasyon, separasyon, sertifikasyon, simülasyon, sinyalizasyon, sirkülasyon, sitüasyon, sivilizasyon, sofistikasyon, solüsyon, sosyalizasyon, spekülasyon, standardizasyon, stilizasyon, stimülasyon, süblimasyon, sübvansiyon, süspansiyon, şematizasyon, tansiyon, telekomünikasyon, televizyon, titrasyon, tolerasyon, traksiyon, transformasyon, transfüzyon, transkripsiyon, transliterasyon, transmisyon, transportasyon, transpozisyon, travmatizasyon, uydurmasyon, varyasyon, vejetasyon, versiyon, vibrasyon, vizyon, vülgarizasyon

+(I)tiv° Fiilin perfekt kökünü inşa eden *+(t)°* ekiyle birlikte nispet ve aidiyet sıfatı üretir (*negare-negativus, agere-activus, fingere-fictivus*). • Fransızcada eril sıfatta *+if*, dişil sıfatta *+ive* şeklini alır (*négatif, négative*). İngilizcede cinsiyet ayrımı gözetmeden *+ive* kullanılır. Türkçe alıntılarda genel kural olarak *+if* tercih edilmiştir. Ancak son yıllarda İngilizcenin etkisiyle bazı sözcüklerde *+iv* görülmektedir (*naiv, motiv, otomotiv...*).

ablatif, abrasif, aglomeratif, aglütinatif, agresif, ajitatif, akreditif, aktif, akuzatif, alternatif, aperitif, atraktif, datif, dedüktif, defansif, definitif, deformatif, dejeneratif, deklaratif, dekoratif, depresif, derivatif, deskriptif, detektif, dijestif, direktif, diskursif, dissimilatif, distribütif, efektif, ejakülatif, eksklüsif, ekspresif, empresif, endüktif, enfektif, enformatif, entansif, erektif, federatif, festiv-al, figüratif, fiktif, formatif, halüsinatif, imajinatif, incentive, inisiyatif, innovatif, kalitatif, kantitatif, kognitif, kolektif, kompetitif, kompulsif, konfederatif, konservatif, konstrüktif, konsültatif, kooperatif, korosif, korporatif, kreatif, kümülatif, laksatif, lokomotif, manipülatif, masif, meditatif, motif, naif, negatif, nominatif, normatif, objektif, obsesif, obstrüktif, ofansif, oklüsif, operatif, otomotiv, palyatif, pandantif, pasif, pejoratif, penetratif, perspektif, portatif, postoperatif, pozitif, prevantif, prezervatif, primitif, prodüktif, provokatif, reaktif, redaktif, reflektif, rehabilitatif, rekonstrüktif, rekreatif, relatif, represif, resesif, resitatif, restoratif, retroaktif, retrospektif, rotatif, sedatif, selektif, sikatif, spekülatif, sportif, sübjektif, süperlatif, teleobjektif, vejetatif

+(I)tor Latince *+or* eki *+(t)°* perfekt ekiyle birlikte kullanıldığında fiilden fail adı üretir (*agere-actor, mouere-motor*). Fiilin şimdiki zaman köküne eklendiğinde nitelik ve durum bildiren eylem adı üretir (*valere-valor, errare-error*). Bunun örnekleri için *+or* maddesine bakınız. • Fransızcada *+teur* (/tör/) biçimini alır. İngilizcede *+tor* tercih edilir. Türkçede eskiden *+tör* ile ile yazılan bazı alıntılar, İngilizce etkisiyle *+tor* şekline dönme eğilimi gösterirler (*motör > motor*).

Fr: *adaptör, agrandisör, ajitatör, akordör, akseleratör, aktivatör, aktör, akümülatör, alternatör, amatör, amortisör, amplifikatör, animatör, ankesör, anketör, antrenör, aplikatör, aranjör, arbitratör, armatör, asansör, asimilatör, aspiratör, atomizör, boksör, brülör, dansör, darbukatör, deflatör, degüstatör, deklanşör, dekoratör, demarkatör, denominatör, desinatör, detantör, detektör, detonatör, diktatör, direktör, dispeçer, distribütör, donör, dublör, düplikatör, editör, ekskavatör, emprovizatör, emülgatör, endikatör, enflatör, engizitör, enjektör, enstalatör, eşanjör, fabrikatör, faktör, fasilitatör, fiksatör, finansör, flanör, flotör, garantör, gladyatör, guvernör, hoparlör, illüminatör, ilüstratör, imitatör, innovatör, izolatör, jeneratör, jonglör, kalkülatör, kapasitör, karbüratör, katalizör, klasör, kolektör, kolonizatör, kompilatör, kompozitör, kompresör, komütatör, kondansatör, kondüktör, konektör, konkasör, konsomatör, kontaktör, kontör, kontrolör, konvektör, konveyör, koordinatör, kreatör, kruvazör, kuaför, kültivatör, küratör, lejyonör, lektör, manipülatör, markör, masör, moderatör, modifikatör, modülatör, monitör, montör, navigatör, numeratör, operatör, organizatör, osilatör, otör, pasör, pastör, perforatör, planör, prodüktör, profesör, projektör, provokatör, puantör, pülverizatör, radyatör, raportör, reaktör, redaktör, reflektör, reformatör, regülatör, rejisör, rektör, repetitör, replikatör, reseptör, restorattör, römorkör, sabotör, sektör, selektör, senatör, senkronizatör, separatör, simülatör, sirkülatör, smaçör, sondör, spekülatör, stimülatör, suflör, süblimattör, süpervizör, şantör, şarjör, şarmör, şiropraktör, şofför, tabülatör, tayyör, terminatör, traktör, transformatör, triportör, tümör, vantilatör, vazodilatör, vektör, vibratör, vidanjör, vizör*

Lat/İng: *cursor, mentor, motor, rotor, sensor, sponsor, transistor*

Levent Şahverdi Arşivi

+()torium Geç devir Latincede fiilin perfekt eki *+(t)°* ile birlikte mekân adı türetmekte kullanılmıştır. Romans dillerinde doğrudan fiil köküne *+orium* eklendiği görülür. (*kulvar, pisuar*). Fransızcada *+oire* yazılır ve /uar/ telaffuz edilir. İtalyancada *+orio* kullanılır.

Lat: *krematoryum, moratoryum, oditoryum, sanatoryum, teritoryal*

Fr: *aksesuar, dresuvar, konservatuar, kontuar, kulvar, laboratuvar, pisuvar, repertuvar, rezervuar, süpozituar, trotuvar*

İt, İsp: *koridor, oratoryo*

+()trix *+()tor* ekiyle yapılan fail adının dişisini verir. Fransızca aktarımlarda *+trice* yazılır, /tris/ telaffuz edilir.

aktris, konsomatris, matriks/matris, obstetrik, sikatris

+()tura Fiilden soyut eylem ve nesne adı üretir. Latincede hemen her zaman *+()t°* perfekt ekiyle birlikte kullanılır. Buna karşılık Romans dillerinde üretilen geç örneklerde, çoğu zaman fiil köküne doğrudan *+ura* eklenir (Fr *bordure, gravure, coupure;* İt *condura*). • Fransızca biçimler *+ure* yazılır ve /ür/ telaffuz edilir. Türkçeye İtalyanca ve erken Fransızca alıntılarda *+ura*, diğer hallerde *+ür* kullanılır.

Fr/İng: *akupunktur, apertür, armatür, arşitektür, avantür, bordür, broşür, kutür/couture, figür, fikstür, filatür, fisür, florür, garnitür, gipür, glazür, gravür, karbür, karikatür, klorür, konjonktür, kuafür, kupür, kuvertür, kültür, ligatür, literatür, mezür, literatür, minyatür, nervür, nomenklatür, pelür, prematüre, prosedür, sansür, sezür, siyanür, strüktür, tekstür, tentür, uvertür*

İt: *fatura, koloratura, kundura, manifatura, mezura, natura*

+age (Fr) Ad ve fiilden eylem adı üretir. Halk Latincesindeki *+aticum* bileşik takısından, Fransızca *+age* (/aj/), İtalyanca *+aggio*, İspanyolca *+aje* biçimlerine evrilmiştir. İngilizce örneklerin tümü Fransızcadan alınmış veya Fransızcaya benzetmek suretiyle kullanılmıştır.

ambalaj, ankraj, anturaj, arbitraj, avantaj, averaj, bagaj, balyaj, bant, baraj, blokaj, bobinaj, boykotaj, debriyaj, degaj, dekupaj, demarkaj, demontaj, dezavantaj, dozaj, drenaj, dublaj, espiyonaj, fiksaj, fotomontaj, garaj, gramaj, imaj, kabotaj, kadraj, kalibraj, kamuflaj, kolaj, korsaj, kürtaj, lavaj, makyaj, markaj, masaj, mesaj, metraj, miksaj, mizanpaj, montaj, mulaj, nikelaj, pasaj, patinaj, patronaj, peyzaj, pikaj, polisaj, pompaj, puantaj, rodaj, röportaj, sabotaj, silaj, sondaj, stopaj, sürmenaj, şantaj, tapaj, tiraj, tonaj, trikotaj, tüyaj, vassalaj, vernisaj, viraj, voltaj

+al° İsimlerden izafet sıfatı üretir. Fransızca uyarlamalarda çoğu zaman *+el* biçimini alır. İngilizcede daima *+al* kullanılır (Fr *formel, criminel, naturel;* İng *formal, criminal, natural*). • Fransızca örneklerden esinlenen YTü *+Al* ekiyle Türkçe özgün türevler yaratılmıştır (*finansal, sektörel*).

abdominal, aborjinal, adrenal, aksiyal, aktüaryal, alüvyal, anal, anekdotal, aproksimal, astral, atonal, bazal, bienal, bifokal, casual, desimal, dijital, diyagonal, diyalektal, dual, duodenal, editoryal, efemeral, eksperimantal, ekvatoryal, elipsoidal, emperyal, enstrümantal, entegral, epidural, fatal, fekal, federal, fenomenal, festival, fetal, final, finansal, fiskal, floral, fokal, fraktal, fundamental, fungal, gastroentestinal, general, hemoroidal, herbal, hormonal, illegal, inisiyal, jenital, jenosidal, jurnal, kapital, kardinal, katastrofal, katedral, kental, klerikal, koital, kolonyal, komünal, konfederal, konjenital, kontrapuntal, koral, kortikal, kraniyal, lakrimal, lateral, legal, leksikal, liberal, libidinal, literal, lokal, marjinal, matriarkal, medikal, menstrual, mental, metal, mineral, minimal, mitral, modal, moral, müzikal, nasyonal, natal, nazal, noktürnal, nominal, normal, oksidantal, optimal, oral, orijinal, oryantal, oval, ödipal, paradoksal, pastoral, patriarkal, patrimonyal, pedal, pektoral, periferal, periyodontal, piramidal, portal, radikal, radyal, renal, resital, riyal, romatizmal, ruvayal, santimantal, santral, serebral, sinyal, skandal, sosyal, spektral, spesiyal, spinal, spiral, sübliminal, temporal, teritoryal, termal, terminal, teatral, tonal, topikal, total, transandantal, tropikal, vajinal, vejetal, vertebral, vertikal, viral, vital, vokal

aktüel, diferansiyel, egzistansiyel, endüstriyel, entelektüel, esansiyel, fonksiyonel, formel, homoseksüel, individüel, irrasyonel, konjonktürel, konseptüel, konvansiyonel, kriminel, kültürel, manüel, materyel, natürel, noel, operasyonel, opsiyonel, personel, potansiyel, profesyonel, rasyonel, reel, ritüel, sansasyonel, seksüel, sektörel, spiritüel, strüktürel, üniversel, vektörel, virtüel, vizüel

+ari° Eril *+arius* biçimi Latince adlardan ve bazı fiillerden fail adı (*caballarius, bancarius, proletarius*), nötr *+arium* biçimi mekân ve araç adları

Levent Şahverdi Arşivi

(*aquarium, clavarium, seminarium*) üretirler. Eril ve dişil *+aris*, nötr *+are* şekilleri sıfat inşa eder (*popularis, vulgaris, militaris*). • Avam dili ve Ortaçağ Latincesinde çok yaygın bir yapı birimidir. İtalyanca *+ario*, Fransızca *+aire* ve *+ier/+ière* biçimleri kullanılır. İngilizceye Fransızca *+ier* biçiminden adapte edildikten sonra bağımsız işlev kazanan *+er* eki ayrıca gösterildi. Lütfen *+er*[2] maddesine bakınız. . •Aynı ek, sayılardan sıfat ve nesne adı üretir: *binary, denarius, sextarius.*

Fr +aire: *aksiyoner, aktüer, banker, disipliner, dispanser, dokümanter, elemanter, envanter, etajer, formüler, füniküler, grafiker, gramer, imajiner, kalker, koleksiyoner, komanditer, komiser, koroner, lejyoner, liberter, lineer, literer, mandater, militer, milyarder, milyoner, misyoner, modüler, moleküler, moneter, noter, nükleer, oküler, otoriter, pansiyoner, parlamenter, partner, plebisiter, popüler, proleter, pudriyer, reaksiyoner, saniter, sekonder, sekreter, sekter, seminer, sirküler, spektaküler, stajyer, şifoniyer, totaliter, trilyoner, üniter, ürtiker, ütiliter, vantriküler, vasküler, vernaküler, vestiyer, veteriner, vokabüler, vülger*

Fr +ier: *atölye, dosya (dossier), evye, kavalye, klavye, kolye, krupiye, kurye, levye, mobilya (mobilier), palmiye, plasiye, prömiye, somye, şansölye, şantiye, şövalye, tabliye, teriye*

Fr +ière, İt +iere*: berber, betoniyer, bonbonyer, büstiyer, garsoniyer, jartiyer, kruvaziyer, manyel (manière)*

Lat +arius/+arium*: akvaryum, bakalorya, dinar, empresaryo, kançılarya, ordinaryüs*

+do Latince fiilden ad yapım ekidir. Nominatif *+do*, diğer çekim ekleriyle *+din-* biçimini alır (*libido-libidinal*).

kostüm (consuetudo), libido, torpido

+é (Fr) Fransızca edilgen perfekt fiil sıfatı (participe passé) yapım ekidir. Latince *+a-* ekli tematik fiillerin eril perfekt fiil-sıfatını inşa eden *+atus/+atum* biçiminden evrilmiştir. Lat *agitatus, eliminatus, passatus* = Fr *agité, eliminé, passé* = İng *agitated, eliminated, past*. Türkçe telaffuzda *+er* masdar ekinden ayırt edilmez. • Latince *+ata* ekiyle yapılan dişil fiil sıfatları Fransızcada *+ée* yazılır fakat eril biçimden farksız telaffuz edilirler. Çoğu örnekte dişil sıfat soyut eylem adı olarak kullanılır (*entrée* "giriş", *assemblée* "toplantı", *tournée* "döngü").

abandone, abiye, abone, absorbe, adapte, afişe, agrandize, agreje, ajite, akompanye, akredite, akselere, aktive, aktüalize, akuple, akümüle, ambale, amplifiye, ampüte, angaje, ankastre, anşante, aplike, aranje, armonize, aromatize, artiküle, asimile, asosiye, ataşe, atomize, balanse, balon joje, betonarme, beze, bizote, bloke, bombe, bonmarşe, bronze, bukle, debloke, deforme, degaje, degrade, dejenere, dekafeine, deklare, deklase, dekolte, dekupe, dekuple, delege, demarke, demode, demonte, demoralize, deplase, derive, deşifre, detone, devalüe, develope, dezenfekte, dezentegre, dikte, dilate, diskalifiye, distile, dore, drape, duble, efemine, egale, egzajere, ejaküle, ekarte, ekspoze, elimine, emansipe, emaye, empoze, emprenye, emprime, emprovize, emülsifiye, endikasyon, enerjize, enfekte, enforme, enjekte, enkarne, entegre, enterese, enterne, erekte, estetize, evaze, federe, ferforje, fermante, figüre, filtre, finalize, finanse, fiskalize, flambe, forme, formüle, frape, freze, füme, galvanize, gazifiye, glase, globalize, gofre, hibridize, hipnotize, homojenize, idealize, ignore, illümine, ilüstre, imajine, imite, immünize, inhibe, inisiye, irite, izole, jikle, jöle, kalibre, kalifiye, kamufle, kanalize, kapitone, karakterize, karbonize, karikatürize, kategorize, klase, klimatize, klişe, kodifiye, kolonize, komandite, kombine, kompanse, komplike, kompoze, komprime, konfedere, konfigüre, konfirme, konsantre, konserve, konsinye, konsolide, konsome, koordine, kote, koterize, kriminalize, kristalize, kruvaze, kültive, kümüle, lake, lame, lanse, legalize, liberalize, libere, likide, lokalize, manipüle, manyetize, marine, marjinalize, marke, mekanize, merserize, militarize, minimize, mobilize, modere, modernize, modifiye, modüle, moneize, monte, motive, motorize, muare, neglije, normalize, nötralize, oksidize, ondüle, onore, opere, opoze, optimize, organize, oryante, otomatize, otorize, palpe, pane, parafe, paralize, pasifize, pastörize, penetre, penye, perfekte, perfore, pike, plase, plise, polimerize, politize, popülarize, prefabrike, prese, prezante, provoke, pülverize, püre, rafine, ramburse, rate, realize, redakte, refleke, reforme, refüze, regüle, rehabilite, rektifiye, repete, restore, revize, rezerve, rezüme, roze, sabote, sandre, satüre, sembolize, sempatize, senkronize, simültane, sinyalize, sirküle, sistematize, sivilize, speküle, spesiyalize, spontane, stabilize, sterilize, stilize, stimüle, süb lime, sübvanse, sürfile, sürklase, şambre, şarje, şifre, şike, şoke, tape, tekstürize, terörize, tolere, transforme, transpoze, trifaze, valorize, vandalize, vitrifiye, vokalize, vulgarize

Levent Şahverdi Arşivi

+ée: *antre, asamble, done, file, fule, jöle, löve, porte, rölöve, separe, sote, şose, şömine, turne, vole*

+ell° Geç dönem ve avam Latincesinde *+ellus/+ella/+ellum* ve *+icellus*... son derece yaygın küçültme ekleridir. Fransızca *+elle*, İtalyanca *+ella/+ello*, İspanyolca *+illa/+illo* biçimleri kullanılır.

akvarel, ampul, apostil, armadillo, basil, bezelye (pisellum), bilye?, dantel, espadril, eşantiyon, francala, iskarpela, iskemle (scabellum), kadril, karavel/karavela, karamel, kartel/kartela, kurdele, lamel (lamella), limonçello, manto/mendil (mantellum), matmazel (dominicella), model, mortadela, mozzarella, paella (patella), pastel, penisil-in, pestil, porsel-en (porcella), puantiye (punctillatus), putrel, rondela, sigarillo, sitronella, şalümo (calamellus), şandel (candella), şansölye (cancellarius), şapel (capella), şato (castellum), tabela, tonil-ato, torpil, tünel, vanilya, videla, viyolonsel (violoncello)

+end° Fiilden uygunluk ve gereklilik bildiren ad (gerundive) üretir. Türkçe karşılığı *+AcAk* ekidir: *legendum* "okuyacak şey", *referendum* "başvuracak konu". Fransızca uyarlamalarda /aŋd/ telaffuz edilir; Latince ekler genellikle korunur.

ajanda, kreşendo, lejand, lokanta (locanda), memorandum, propaganda, referandum

+ent° Fiilin praesens kökünden fail adı üretir. Fiil gövdesi a ile biten tematik fiillerde *+ans, +ant-*, diğer hallerde *+ens, +ent-* biçimini alır. Fransızcada eril *+ant* ve *+ent* yazılır, her iki halde /aŋ/ telaffuz edilir. Türkçeye Fransızcadan alınan örneklerde genellikle *+an* (ancak Fransızca dişil sözcüklerde *+ant* ve *+ent*), İngilizce ve Almancadan alınan örneklerde *+ant* ve *+ent*, İtalyancadan alınan örneklerde *+ente* kullanılır.

Fr eril: *adolesan, ajan, antioksidan, ant-ite, arogan, asistan, briyant-in, dekadan, deodoran, deterjan, efervesan, elegan, enfant-il, enstant-ane, enteresan, faşizan, figüran, floresan, fondan, frapan, ganyan, janjan, kadran, kafe şantan, kompetan, kontenjan, krokan, kruvasan, kumandan, kuran "hava akımı", latan, levant-en, merkantilizm, militan, miyorelaksan, obskürant-izm, oksidant-al, oryant-al, pandant-if, prezante, Protestan, restoran, sempatizan, serpant-in, sürveyan, şarman, trankilizan, transandan, transparan, volan*

Fr dişil, İng, Alm: *client, doçent, dominant, eksfoliant, immanent, komponent, konçertant, konsonant, laborant, mutant, patent, sekant, sekstant, solvent, tanjant, varyant*

İt: *acente, ciranta, pırlanta, vigilante*

+entia *+ent°* ile inşa edilen fail adından eylem adı üretir. Fransızca *+ance* ve *+ence*, İtalyanca *+enza*, İspanyolca *+encia* biçimlerine evrilmiştir. İngilizce yazımda, Eski Fransızcadan alınmış *+ence* veya *+ency* biçimleri tercih edilir (Fr *différance* = İng *difference*; Fr *valence* = İng *valency*).

adolesans, ajans, alternans, alyans, ambivalans, ambiyans, ambulans, arogans, asistans, avans, dekadans, demans, diferans-iyel, efervesans, egzistans, ekselans, elegans, empedans, empotans, endurans, endüljans, entelijans, esans, fayans, finans, floresans, frekans, kadans, konferans, konsistans, lisans, nüans, ofans, pasiyans, performans, potans-iyel, prezans, reasürans, referans, rejans, reverans, rezidans, rezistans, rezonans, romans, rödövans, rönesans, seans, sekans, şans, tandans, tolerans, transandans, transferans, transparans, türbülans, varyans

+er (İng) İngilizce fiilden fail adı üretir. Latince *+arius* ve *+ator* fail eklerinin Fransızcada aldığı *+ier/+ière* biçiminden İngilizceye aktarılmıştır.

bestseller, blender, bokser, boyler, buffer, buldozer, damper, dealer, dekoder, destroyer, dispeçer, ekolayzer, greyder, inverter, jammer, joker, kariyer (carrier), kompüter, konteyner, koster, kraker, lider, loser, menajer, poster, printer, prompter, revolver, router, scanner, scooter, server, skipper, spiker, spoiler, stiker, süveter, swinger, tanker, teaser, thriller, tiner, toner, trailer/treyler, transmitter

+esc- Latince fiil ekinde "bir şeye dönüşme, *+lAşmA*" (to become) anlamı verir. Romans dillerinde "gibi ama tam değil, *+ImsI*" anlamı veren sıfatlar üretmiştir.

Lat +escere: *adolesans, asetik, efervesan, koalisyon, kreşendo, kruvasan*

Fr +esque / İt +esco: *burlesk, grotesk, kafkaesk, pitoresk, romanesk*

+et° Romans dillerinde küçültme ekidir. Halk Latincesinden Fransızca eril *+et* ve dişil *+ette*, İtalyanca *+etto/+etta*, Venedikçe ve İspanyolca *+eto/+eta* biçimlerine evrilmiştir. İngilizcede Fransız kökenli sözcüklerden analoji yoluyla birkaç türev üretmiştir (*nugget, soket*). Ender olarak fiillerden nesne adı yapar (*etiket, puset*). •

Levent Şahverdi Arşivi

İtalyancadan Türkçeye direkt alıntılarda *+ete* veya *+eta*, fakat diğer diller üzerinden alıntılarda *+etto* görülür.

Fr +et: *arşe, bale, bide, bröve, buke, bütçe, dekolt-e, fileto, gişe, kabare, kabine, karne, kaşe, klapa (clapet), kofre, korse, kroşe, kuple, müge, paket?, parakete (perroquet), parke, sone, şövale, tabure, turnike, vale*

Fr +ette: *apolet, babet, baget, banket, bilet, bisiklet, briket, broşet, buket, ceket, civata, disket, düet, etiket, flört (fleurette), galeta, gazete, gofret, gulet, ispanyolet, kamyonet, kanalet, kaset, kasket, kastanyet, kentet, kitchenette, klarnet, klozet, koket, kornet, korvet, kotlet, kroket, kuartet, kuşet, küvet, maket, manşet, misket, motet, motosiklet, nugget, oktet, operet, palet, payet, pelet, pipet, plaket, poşet, puset, roket, rozet, rulet, salopet, sandalet, sekstet, septet, serviyet, soket, süzet, tablet, taret, tartlet, trompet, tuvalet, vinyet, viyolet*

İt +etto: *civata, falçata, falsetto, firkete, gazete, kamineto, libretto, parakete, peçete, stiletto*

+ic° Yunanca *+ik°* ekinin Latinceye adapte edilmiş biçimidir. Örnekler için *+ik°* maddesine bakınız.

+icul° Küçültme ekidir. Örnekler için *+ul°* maddesine bakınız.

+id° Fiilden benzerlik sıfatları üretir: *liquere* "akmak", *liquidus* "akışkan". Fransızca *+ide* biçimini alır. Türkçe yazımda TDK'nın tesis ettiği *+it* standardı son yıllarda *+id* lehine bozulmaktadır.

asit, frijit, kandid-iyasis, likit, lipit, morbid, net (nitidus), rapid, rijit, rubid-yum, solid-arite

+im° Latince sıfatın abartı (superlativ) ekidir: *minus* "küçük", *minimus* "en küçük". /k/ ve /g/ sesiyle biten köklerde *+simus* biçimini alır: *magnus* "büyük", *maximus* (< *mag-simus*) "en büyük.

aproksim-al, ekstrem, entim, maksim-um, minim-um, optim-um, pesim-ist, ültim-atom

+in°1 Latince *+inus/+ina/+inum* eki adlardan aidiyet ve benzerlik sıfatları üretir. Dişil *+ina* biçimi, o niteliğe sahip nesne ve zümre adları yapımında kullanılmıştır. • Fransızca eril *+in* (/eŋ/) ve dişil *+ine* (/in/) biçimleri kullanılır. Türkçeye bunlar sırasıyla *+en* (*maskülen, basen*) ve *+in* (*pisin, vitrin*) olarak yansırlar. • Dişil *+ina* ve Fransızca *+ine* formu Orta çağlardan itibaren çok sayıda ticari ürün ve özellikle kumaş cinsi adı, daha yakın dönemde ise kimyasal madde adları üretmekte kullanılmıştır.

Fr +in/+ine, İt +ino/+ina*: akuamarin, arjantin, balerin, basen, dam (domina), disiplin, doktrin, domain, domino, femin-ist/femin-en (femina), jakoben, kanin, kantin, karabina, karantina, kuzine, Latin, levanten, limuzin, marina/marine, maskülen, matine, palatin, platin "tabaka", pisin, rutin, salin/desalinasyon, traverten, veterin-er, vitrin*

Ticari ürünler*: gabardin, grenadin, jelatin, klemantin, komodin, poplin, semolina, serpantin*

Kimyasallar*: adrenalin, albümin, alizarin, amin, anilin, atropin, benzin, briyantin, eroin, gliserin, globülin, hemoglobin, insülin, jelatin, kafein, keratin, kinin, kodein, kokain, lanolin, lesitin, margarin, melamin, morfin, naftalin, nikotin, pektin, pepsin, platin "metal", protein, stearin, striknin, tein, terebentin, vazelin*

+in°2 (İt) İtalyanca küçültme eki *+ino/+ina* muhtemelen Latince sıfat yapım eki olan *+inus/+ina*'dan evrilmiştir. Türkçe bazı örnekler Fransızcalaştırılmış biçimden adapte edilmiştir. *baldaken, bülten, iskarpin, kapuçino, klarin-et, mandolin, mezzanine, tramplen*

+ior Komparativ ekidir. Sıfatların kıyas halini verir. Fransızcada *+ieur* (/iyör/) biçimini alır.

apriori (prior), enteriyör (interior), junior, majör (maior), pejoratif (peior), senyör (senior), sör (senior), superior

+ise- (Fr, İng) Adlardan fiil yapar. *+izō* maddesine bakınız.

+itas Sıfatlardan soyut eylem ve durum adı üretir. Fransızcada *+ité*, İngilizcede *+ity*, Almancada *+ität* yazımları kullanılır. Türkçe kullanımda, İngilizceden alıntı olan sözcüklerde dahi Fransızca kaynaklı *+ite* tercih edilir (*fizibilite, fasilite, kredibilite*...). Türkçe eşdeğeri *+lIk* takısıdır.

aktivite, aktüalite, antikite, antite, asidite, dansite, debilite, disponibilite, düalite, eksklüsivite, ekstremite, entelektüalite, fasilite, fertilite, fizibilite, fleksibilite, frijidite, homoseksüalite, immünite, irrasyonalite, kalite, kantite, kapasite, kolektivite, komite, konformite, konvertibilite, kreativite, kredibilite, kriminalite, krüdite, legalite, likidite, lokalite, mantalite, mobilite, modalite, modernite, moralite, nasyonalite, negativite, nüdite, obezite, objektivite, olabilite, opasite, orijinalite, otorite, parite, polarite, popülarite, probabilite, produktivite,

Levent Şahverdi Arşivi

rasyonalite, senyorite, solidarite, spesiyalite, stabilite, sübtilite, toksisite, ünite, üniversalite, üniversite, virtüozite, viskozite, vitalite, vizibilite, volatilite

celebrity

+ite (Fr) Yunanca birkaç örnekten hareketle modern dillerde mineral adları üretmekte kullanılmıştır. Türkçede Fransızca telaffuza uygun olarak *+it* yazılır.

andezit, bakalit, boksit, dolomit, ebonit, grafit, hematit, linyit, malakit, pirit, stalagmit, stalaktit

+itis Tıp Latincesinde hastalık adları, özellikle iltihaplı hastalık adları yapımında kullanılır. Fransızca *+ite* (/it/) biçimi Türkçede benimsenmiştir.

apandisit, artrit, farenjit, filibit, gastrit, hepatit, kolit, konjonktivit, larenjit, menenjit, nefrit, otit, raşit-ik, selülit, sistit

+ium Latince nötr eki. 1. Genellikle mensubiyet bildiren *+ius* ekli sıfatlardan soyut eylem adı yapar (*servitium, studium, imperium*), 2. bazı makam, topluluk ve yer adları inşa eder (*collegium, officium, Latium, palatium*), 3. Yunanca *+ion* küçültme ekinin çevirisidir (*stadium, criterium, cranium, podium*). Fransızcada bu ek sessiz *+e'ye* dönüşür, Türkçe alıntılarda tamamen kaybolur. • Modern dönemde, kimyacı Humphrey Davy'nin açtığı yolda, kimyasal element adları yapımında kullanılmıştır. Bunlar Türkçede *+(i)yum* ekini korurlar.

Kimyasal maddeler: *aktinyum, alüminyum, amerikyum, baryum, berilyum, berkelyum, döteryum, erbiyum, fermiyum, gadolinyum, galyum, germanyum, hafniyum, helyum, holmiyum, iridyum, itriyum, kadmiyum, kalsiyum, küriyum, lityum, lütesyum, magnezyum, niyobyum, osmiyum, palladyum, plütonyum, polonyum, potasyum, prometyum, radyum, renyum, rodyum, rubidyum, rutenyum, samaryum, selenyum, seryum, sezyum, silisyum, skandiyum, sodyum, stronsiyum, talyum, tellür(yum), terbiyum, titan(yum), toryum, uranyum, vanadyum*

Diğer: *epitel(yum), kolokyum, konsorsiyum, kraniyum, milenyum, podyum*

+men Latince fiilden soyut eylem adları yapan arkaik bir ektir. Başka bir ekle tamamlandığında *+min-* şeklini alır. • Fransızcada sessiz e ile eril *+me* ve dişil *+mine* biçimleri kullanılır. Türkçeye ilki sadece *+m* (*rejim, salam, volüm*), ikincisi *+min* (*albümin*) olarak yansır.

albümin, domin-ant, femin-en, lümen > illüminasyon, kontamin-asyon (tagmen), nomin-al (nomen), rejim (regimen), salam, volüm (volumen)

+ment° Fiilden soyut eylem adı yapan Yunanca *+ma(t)* ekinin Latince eşdeğeridir. Fransızca, İngilizce ve Almancada *+ment* yazılır fakat ilkinde /maŋ/, diğer ikisinde /ment/ telaffuz edilir (*eleman, segman* < Fr fakat *element* < Alm, *segment* < İng). İtalyanca *+mento* biçimi kullanılır.

Fr: *abonman, agrandisman, agreman, amenajman, amortisman, angajman, antrenman, apartman, aranjman, argüman, bombardıman, degajman, departman, deplasman, developman, doküman, ekipman, eksperiman, eleman, enstrüman, eşofman, finansman, fragman, karosiman, klasman, kompartıman, kompliman, lavman, lojman, muvman, pansuman, plasman, randıman, ranseyman, rulman, santiman, sediman, segman, su basmanı (soubassement), şanzıman, tamperaman, transandan, tretman, virman*

İng/Alm: *element, filament, immanent, komponent, ligament, management, moment, pigment, segment, solvent*

İt: *çimento, konşimento, parlamento*

+on (Fr, İt) Geç dönem halk Latincesinde büyütme ekidir. Adların büyüğünü ve kabasını belirtir. İtalyanca *+one* biçimi üretkenlik gösterirken Fransızca *+on* biçimi daha çok halk ağızları ve Güney lehçeleriyle sınırlı kalmıştır.

İt: *balon, barbunya, baston, biberon, çaçaron, fırkateyn (fregatone), fisto (festone), jüpon, kalçın (calzone), kapitone, karton, kordon, madalyon, mascarpone, milyon, muflon, piston, salon, takunya, trombon, viyolon, viyolonsel (violon-cello)*

Fr: *bidon, bijon, bulyon, buton, gidon, jambon, jeton, keson, kornişon, kupon, manşon, patron, peron, şaperon, şifon, taşeron*

+or Latince fiilin şimdiki zaman köküne *+or* eklendiğinde nitelik ve durum bildiren eylem adı üretir (*valere-valor, errare-error*).

error/erör, favori, flüor, humor, kalori, likör, terör, valör

+os° Ad ve füillerden, eril *+osus*, dişil *+osa*, nötr *+osum* şeklini alan sıfatlar üretir. Türkçe *+li* eşdeğeridir (*callosus* "nasırlı", *nebulosus* "bulutlu"). • Fransızcada eril *+eux*, dişil *+euse* biçimini alır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sonuncusu, orijinal işlevinden bağımsız olarak, her türlü kadın meslek adı üretiminde kullanılmıştır.

arozöz, dormöz, fritöz, gazoz, jaluz-i, kuvöz, lizöz, mitralyöz, nebülöz, remayöz, şantöz, vantuz, viskoz

mimoza, mukoza

+ose (Fr/İng) Kimyada şeker adları yapımında kullanılır. Latince *+osus/+osum* ekinin özel işlev kazanmış biçimidir.

früktoz, glikoz, laktoz, maltoz, sakkaroz

+ul° *+ulus/+ula/+ulum* ve *+iculus/ +icula/+iculum* klasik dönem küçültme ekleridir. Fransızcada genellikle *+ule* ve *+icule* yazılır, /ül/ ve /ikül/ telaffuz edilirler. • Klasik Latincede kökü mevcut olmayan bazı örnekler arkaik Latinceye veya Hint-Avrupa anadiline dayanır (*nebula* "bulut", *regula* "cetvel", *oculus* "göz", *tabula* "masa", *insula* "ada").

+ul-: *ampul, apolet (spatula), bandrol, brokoli, bukle (buccula), calculus, çetele (scedula), disiplin (discipulus), ensülin (insula), fabl (fabula), fibula, fistül, formül, glayöl (gladiolus), granül, homongolos (homunculus), ıhlamur (flammula), ıspatula, jonglör (ioculator), kablo, kalkülatör, kapitülasyon, kapsül, karyola, kukla (cuculla), kukuleta, kümülüs, maço (masculus), majüskül, manipüle (manipulus), marul (amarula), minüskül, modül, molekül, monokl (oculus), mulaj (modulus), nebula/nebülöz, nodül, oküler (oculus), ondüle, pandül, pergola, pikkolo, pusula, regl (regula), regola, rulo (rotulus), selülit, selüloz, shingle (scindula), sirkülasyon, spektaküler, spekülasyon, stimüle (stimulus), tarantula, titr (titulus), tremolo, trol, tuğla (tegula), tümülüs, türbülans (turbulare), vestibül, virgül, vokabüler (vocabulum)*

+icul-: *aparey (appariculum), artikel/artikül (articulus), fasikül, folikül, füniküler, kavilya (claviculus), kütikül, partikül, penisilin (penicillum), ridikül, tüberküloz, vantrikül, varil (barriculum), vasküler (vasculus), vernaküler*

à+ (Fr) Yönelme bildiren Latince *ad* edatının Fransızca ve İtalyanca biçimidir. *Le/la* eril ve dişil edatıyla birlikte Fransızca *au* ve *à la*, İtalyanca *al* ve *alla* biçimlerini alır.

adiyö, alabanda, alabros, alafranga, alagarson, alakart, alakok, alaminüt, alarga, alarm, alaturka, aldente, alez, alize, au pair, ograten, orevuar

ab+ Uzaklaşma bildiren edat ve fiil öneki. K, t ünsüzlerinden önce bazen *abs+* biçimini alır.

aberasyon, ablatif, aborijin, absolü, absorbe, abstre, absürt, apse, apsis

ad+ Yönelme, katılma, yaklaşma, bitişme bildiren edat ve fiil öneki. Ünlülerden ve h, m ünsüzlerinden önce *ad+* biçimini korur (*ad-aptare, ad-haesio, ad-ministrare*); s ile başlayan çift ünsüzlerden önce *a+* biçimini alır (*a-spirare*); diğer hallerde önsese asimile edilir (*ac-cedere, ag-gredire, ap-plicare, ar-rogare, as-similare*).

aborda, adapte, adezyon, adisyon, admin, adolesan, adrenalin, adres, afişe, aglütinasyon, agrandisman, agreman, agresyon, akompanye, akor, akredite, aksan, akselerasyon, akseptans, aksesuar, akuple, akuzatif, akümüle, aliterasyon, alokasyon, alüvyon, alyans, aneks, anons, apandisit, aparat, apartman, apel, aplikasyon, aport, apre, aproksimal, aranjman, arogan, arozöz, asamble, asansör, asimile, asistan, asorti, asosiye, aspiratör, atraksiyon, avantür, avukat, reasürans

ambi+ Her iki yanda, sağlı sollu olma bildiren edat ve önek. Yunanca *amphi+* eşdeğeridir.

ambivalans, amblyans, ambulans

con+ İşteşlik (birlikte veya karşılıklı yapma) bildiren edat ve fiil öneki. Ünlülerden önce genellikle *co+* kullanılır. Önseste l, r ünsüzlerine assimile edilir (*col-laborare, cor-rectus*); b, m, p ünsüzlerinden önce *com+* şeklini alır (*com-binare, com-plexus, com-munis*), diğer hallerde *con+* şeklini korur. Türkçeye İtalyanca ve Yunanca üzerinden alınan en erken alıntılarda *ku+* (*kumandan, kumpanya*) ve *gü+* (*gümrük, güverte*) biçimleri de görülür.

gümrük (commercium), güverte (cooperta), kaşe (coactatus), koalisyon, kognitif, kohezyon, koitus, kolaborasyon, kolej, koleksiyon, kolektif, kolokyum, kombine, komi, komite, komodin, kompakt, kompanse, kompartıman, kompetan, kompilasyon, komple, kompleks, komplike, kompozisyon, komprador, kompres, kompulsif, kompüter, komün, komütatör, kondansatör, kondisyon, kondüit, konektör, konfederasyon, konfeksiyon, konferans, konfigürasyon, konfirme, konfor, konformist, konglomera, kongre, konjenital, konjestiyon, konjonktivit, konkasör, konkav, konkordato, konkre, konkur, konsantre, konsensus, konsept, konserve, konsil, konsinye, konsistans, konsol, konsolide, konsomasyon, konsonant, konsorsiyum, konstelasyon, konstrüksiyon, konşimento, kontak, kontaminasyon,

Levent Şahverdi Arşivi

kontekst, kontenjan, konteyner, kontrat, kontur, konürbasyon, konvansiyon, konveks, konvertibl, konveyör, konvulsiyon, kooperatif, koordinat, korekt, korelasyon, korozyon, kort, kostüm, kumanda, kumpanya, kumpas, kuple, kuşe (collocatus), kuzen (consobrinus)

de+ Bir yerden veya bir şeyden ayrılma bildiren edat ve fiil öneki. Özellikle bir bütünden kısım veya pay ayrılması durumlarında kullanılır.

debi, debloke, debriyaj, dedüksiyon, defans, defi, defile, definisyon, deflasyon, defo, deforme, defrost, degaj, degrade, degüstasyon, dejenere, dekadan, deklamasyon, deklanşör, deklare, deklase, dekoder, dekolte, dekont, dekupaj, dekuple, delege, delirium, demans, demarke, demarş, demode, demonte, demoralize, denominasyon, deodoran, depar, departman, depeyize, deplase, depo, depresyon, deprivasyon, derivasyon, derogasyon, desalinasyon, desen, deser, deskriptif, desperado, destinasyon, destroyer, deşarj, deşifre, detant, detay, detektif, deterjan, determinizm, detoks, detonatör, detone, devalüasyon, develope, deviasyon, dore (deauratus)

dis+ İkiye ayrılma ve ayrışma bildiren fiil öneki. Fransızca ve İngilizce kullanımda bazen de+ öntakısıyla birleşmiştir. Ünlülerden ve p, t, k, s ünsüzlerinden önce dis+, f ünsüzünden önce dif+, diğer hallerde di+ kullanılır.

di+: *diferansiyel, difüzyon, dijestif, dilatasyon, direkt, diskalifiye, dömi+, döviz*

dis+: *dezenfekte, dezenformasyon, dezentegre, diskur, dispanser, dispersiyon, disponibilite, distilasyon, distribütör*

e(x)+ Dışarı çıkma bildiren edat ve fiil öneki. Önseste f ünsüzüne asimile edilir (*efficere, effercescere*); ünlülerden ve k, p, t, s, h ünsüzlerinden önce ex+ (*excedere, expertus, extremitas, exsistere*), diğer hallerde e+ biçimini alır (*editum, eliminare, evoluere*). Klasik-sonrası döneme ait Fransızca türevlerde k, p, t, s ünsüzlerinden önce aksanlı é+ kullanılır (*éclair, épurer, échauffer*). Türkçede ünlülerden önce *egz+*, k, p, t, s ünsüzlerinden önce *eks+* yazılır. • İtalyancada *ex+ > es+* ve *es+ > s+* sadeleşmeleri görülür: *expressus > espresso, excomputare > sconto.* • Modern İngilizce kullanımda "bir sıfat veya mevkiye eskiden sahip olan, sabık" anlamını kazanmıştır: *ex-president, ex-husband...*

edit, efekt, efemine, efervesan, efor, egzajere, egzersiz, egzistansiyalizm, egzoz, ejakülasyon, ekarte, ekler, ekselans, eksfoliant, ekskavatör, eksklüsif, ekspedisyon, eksper, ekspoze, ekspres, ekstradisyon, ekstre, ekstrüzyon, elegan, elimine, emansipe, emeritus, emisyon, emo, emülsiyon, epilasyon, eradikasyon, ereksiyon, erozyon, eskort, espresso, eşanjör, eşofman, evaze, evolüsyon, iskonto, izbandut, standart

in+[1] İçeri girme bildiren edat ve fiil öneki. Önseste l, r ünsüzlerine asimile edilir (*illuminatio, irritare*); b, m, p dudak ünsüzlerinden önce *im+* (*imbattere, immanens, imperator*) diğer hallerde *in+* biçimini alır. Fransızcaya yazı dili vasıtasıyla Latinceden alınan örnekler in+ yazılır ve /eŋ/ telaffuz edilir (*infarctus, inflammer*). Popüler dilden alınan veya Fransızcada türetilen örnekler ise genellikle en+ yazılır ve /aŋ/ telaffuz edilir (*encaisser, enquête*). • Türkçe alıntılar genellikle Fransız telaffuzunu izler (*enfarktüs, enflamasyon, ankesör, anket*). Ancak son yıllarda İngilizceden alınan örneklerde in+ yazımı ve telaffuzu tercih edilmektedir. Birçok örnekte Fransızcaya uygun olan eski yazım, İngilizce etkisiyle düzeltilmiştir (*endeks > indeks, ensektisit > insektisit*).

Fr/İng in+: *empedans, empoze, emprenye, empresyon, endeks, endurans, endüksiyon, enfarktüs, enfeksiyon, enflamasyon, enflasyon, enformasyon, engizisyon, enjeksiyon, enkarnasyon, enstantane, enstitü, enstrüman, entonasyon, entrika, envanter, illüminasyon, illüzyon, ilüstrasyon, immanent, implementasyon, incentive, inhibe, inisiye, innovasyon, input, insektisit, insert, intörn, inverter, irite (ir-ritare)*

Fr en+: *ambalaj, ankesör, anket, ansambl, anşante, antant, antre, antrenman, anturaj, entry, ramburse (re-im-bursare), ranseyman (re-in-se-gnare)*

İt, Lat: *imbat, imparator*

in+[2] Sıfatlara eklenerek olumsuzluk ve yoksunluk anlamı verir. /l/, /m/, /r/ ünsüzlerine asimile edilir (*ir-rationalis*). Dudak sessizlerinden önce im+ biçimini alır (*im-potentia*). Türkçeye Fransızcadan alınan örneklerde *en+* ve *em+* telaffuzu ve yazımı tercih edilir (Fr *indirecte* > Tü *endirekt*). Ancak yakın dönemde İngilizce etkisiyle oluşan örneklerde in+ ve im+ görülür (immün, -individüel). • HAvr **ne* olumsuzluk edatının sıfır basamağından evrilmiştir. Yunanca *a(n)+*, Germence *un+* ve Farsça *na+* eşdeğeridir.

Levent Şahverdi Arşivi

empas, empermeabl, empotans, emprovize, enfantil, enformel/informel, ensest, entegrasyon, illegal, immün, indie (independent), individüel, insomnia, irrasyonel, irredantizm

inter+ İçinde veya (iki şeyin) arasında olma bildiren edat ve fiil öneki. Latinceden Fransızcaya alınmış sözcüklerde *inter+* yazılır, /eɲter/ telaffuz edilir (*enternasyonal, enteresan*). Fransızcada türetilmiş sözcüklerde genellikle *entre+* yazılır ve /aɲtr/ telaffuz edilir (*antrepo, antrikot*). Türkçede genellikle Fransız telaffuzu izlenir, ancak İngilizceden alınan veya İngilizce telaffuzdan etkilenen örneklerde inter+ kullanılır.

Lat inter: *entelektüel, enteresan, enteriyör, enterkonekte, enternasyonal, enterne, enterpretasyon, interaktif, interkalasyon, internet, interpol*

Fr entre: *antrakt, antrepo, antrikot, antrparantez*

ob+ Karşı gelme bildiren edat ve fiil öneki. Önseste k, p, f ünsüzlerine asimile edilir (*of-fendere, op-ponere, oc-cultus*). Diğer hallerde *ob+* kullanılır.

obez, obje, obsesyon, obskürantizm, obstetrik, obstrüksiyon, ofans, okazyon, oklüzyon, oksidantal, okült, oportünizm, opozisyon

per+ İçinden geçme, tamamlanma, kötüye gitme bildiren edat ve fiil öneki. Fransızca popüler türevlerde par+ biçimini alır. • Fransızcaya halk dili vasıtasıyla gelen türevlerde par biçimi görülür (*par-don, par-dösü, par-fe, par-füm, par-kur*); edebî dil yoluyla alınan sözcüklerde per+ korunur (*per-feksiyon, per-formans*).

empermeabl, perfeksiyon, perforasyon, performans, perküsyon, perma, permatik, permi, permütasyon, perspektif, pert, pervers, piercing

Fr par: pardon, pardösü, parfe, parfüm, parkur, parvenü

prae+ Önde veya önce olma bildiren edat ve fiil öneki. Fransızca alıntılarda *pré+* kullanılır. Modern türevlerde sadece "önce" anlamında üretkendir.

preferans/prafa, prelüd, premium/prim, preparat, prepozisyon, prestij, presto, prevantif/prevantoryum, prezante/prezantasyon, prezervatif, priz

pro+[1] İleriye yönelme bildiren edat ve fiil öneki. Adla birlikte kullanıldığında "birinin veya bir şeyin yerine" anlamını verir. Yunanca %ipró edatıyla eş kökenli ve kısmen eş anlamlıdır.

emprovize, prodüksiyon/prodüktör, profesör, progresyon, proje, projeksiyon/projektör, proleter, promosyon, prompter, prosedür, proses, prospektüs, protestan, protesto, provizyon, provoke/provokatör, proxy

re+ Geri gelme bildiren fiil öneki. Modern döneme ait İngilizce ve Fransızca türevlerde "yinelenme" anlamı ağır basmıştır. • En erken Latince örneklerde ünlüden önce *red+* biçimini alır. Fransızca örneklerde ünlüden önce genellikle *ré+* (/re/), ünsüzden önce aksansız *re+* (/rö/) kullanılır. Türkçe erken alıntılarda bu ayrım gözetilmiş, daha sonra terk edilmiştir.

irredantizm, rafine, rakor, rakursi, ralli, ramburse, randıman, ranseyman, rapor, reaksiyon, reasürans, reçete, redüksiyon, reeskont, referandum, referans, refleks, reflü, reform, refüj, refüze, regresyon, rehabilite, reklam, rekolte, rekor, rekreasyon, relaks, relatif, remayöz, remiks, repertuvar, repetisyon, replik, repo, represyon, reprodüksiyon, repütasyon, resepsiyon, resesyon, reset, resital, rest, restitüsyon, restore, reşo, return, revalüasyon, reverans, reverb, revizyon, revolver, revü, rezerve, rezidans, rezistans, rezolüsyon, rezonans, rezüme, ribaunt, rögar, rölans, rölanti, röle, rölöve, rölyef, rönesans, rötar, rötuş, rövanş, rövaşata,

se+ Yalnız, ayrı veya kendi kendine olma bildiren edat ve fiil öneki.

sekresyon, sekreter, seleksiyon, separe, sigorta (securitas), solüsyon

sub+ Aşağı yönelme ve altta olma bildiren edat ve fiil öneki. Önseste /p/, /k/ seslerinden önce asimile edilir (*suc-cedere, sup-positus*). Fransız caya halk dilinden aktarılan Latince sözcüklerde ve Fransızca yeni türevlerde *sou+* şeklini alır.

Lat sub: *subatomik, süblime, sübvansiyon, süje, sükse, süpozituar, süspansiyon*

Fr sous: *subasman, sufle, supap, suples, susta, sutyen, suvenir, sümen (sous-main)*

super+ Üstte olma bildirir. Fransızca türevlerde *sur+* kullanılır, /sür/ telaffuz edilir. İtalyanca türevlerde *supra+* kullanılır.

süper, süperlatif, süpermarket, süpersonik, süpervizör

Fr: *süreksite, sürfile, sürklase, sürkontr, sürmanşet, sürmenaj, sürpriz, sürrealizm, sürşarj, sürveyan*

Levent Şahverdi Arşivi

İt: *soprano*

trans+ Ötede olma veya karşıya geçme bildiren edat ve fiil öneki. Geç Latince ve İtalyanca örneklerde *tra+* biçimi kullanılır.

tradisyon, trans, transandant, transatlantik, transfer, transforme, transfüzyon, transgender, transit, transkripsiyon, transliterasyon, transmisyon, transparan, transplant, transport, transpoze, travers, travesti

YUNANCA VE LATİNCE GRAMER NOTLARI

[den.] Latince denominatifler, yani addan üretilen fiiller, genellikle ada veya sıfata *+are* masdar eki eklemek suretiyle yapılır: *dominus-dominare, undula-undulare, quatuor-quadrare.* Çoğu zaman fiil anlamı bir edat önekiyle (preposition) pekiştirilir: *cumulus-accumulare, nomen-denominare, novus-innovare.* Özellikle Halk Latincesinde ve Ortaçağ dilinde, fiil-sıfatından (partisipten) *+are* ilavesiyle ikincil fiiller üretme eğilimi görülür: *dicere-dictus-dictare, dirigere-directus-addirectare.* • Denominatif fiil masdarı İtalyancada hemen her zaman *+are* (*basare, incastrare*), Fransızcada *+er* (*bloquer, mariner, concentrer*) biçimini alır.

[dev.] Eski Yunanca fiilden eylem adı (masdar) ve özne adı (fail) çeşitli eklerle inşa edilebileceği gibi, doğrudan fiil köküne *+os, +ē, +on* ad çekim ekleri eklemek suretiyle de yapılabilir (*philéō-philos*). Çoğu örneklerde umlaut (ünlü dönüşümü) görülür: /e/ sesi /o/ya dönüşür: *bállō* "atmak" > *bolḗ* "atış", *némō* "pay etmek" > *nómos* "yasa", *χéō* "akıtmak" > *χṓnē* "akıtaç, huni", veya diftong sadeleştirilir: *marnairō* "parlamak" > *mármaros* "parlayan". • Latince deverballer, yani fiilden üretilen ad ve sıfatlar *+()t°, +()tion°, +()tura°, +()tor°, +ent°, +entia* gibi yapım ekleriyle inşa edilir. Bunlar haricinde kalan ender örnekler sözlükte [dev.] notuyla gösterildi.• Latinceden türeyen dillerde çoğu fiilden çekim eklerini kesmek suretiyle eylem veya özne adı üretilebilir: Fr – *charger-charge, presser-presse, plier-pli*; İt – *cambiare-cambio, cascare-casco.* İngilizcede çoğu fiil kökü aynı zamanda ad olarak kullanılır.

[pp.] Latince fiilin +(t)° ilavesiyle yapılan perfekt kökü, çoğu zaman fiile maruz kalan nesneyi bildiren fiil-sıfatı (perfect participle veya passive participle) üretir. Türkçe anlamı çoğu zaman +mIş veya +lAnmIş veya +Ik ekiyle karşılanabilir: *tegere-textus* "dokunmuş", *fumare-fumatus* "tütsülenmiş", *mori-mortuus* "ölmüş", *pungere-punctus* "delinmiş, delik". • Fiil-sıfatın dişil hali genellikle eylem adları (*uiuere-uita* "yaşam", *intrare-intrata* "giriş"), nötr hali genellikle o niteliğe sahip nesne adları (*dare-datum* "verili şey", *scribere-scriptum* "yazılı şey") üretir.

İNGİLİZCE EKLER

+ing İngilizce fiilden eylem adı üretir. Germen dillerinde soy ve topluluk adları inşa eden *+ing* ekinin İngilizcede özel anlam kazanmış biçimidir (karş. *king, faşing*).

anti-aging, benchmarking, boarding, bowling, brifing, catering, damping, dansing, dating, doping, dribling, factoring, fiting, franchising, holding, hosting, jogging, kamping, karting, kasting, kliring, körling, lastikotin, leasing, marketing, miting, mobbing, networking, parking, piercing, rafting, reyting, shopping, siding, smokin, snowboarding, sörfing, styling, tayming, trekking, turing, zapping

+less İngilizce adlarda yokluk bildirir. Türkçeye 1980'lerden önce alınan örneklerde *+les*, sonrakilerde *+less* yazılır. • Almanca *+los* biçimi Türkçede tek örnekte görülür.

topless, tubles, wireless

haymatloz

Levent Şahverdi Arşivi

EK IV. Batı Dillerinden Alınan Yapı Birimleri

YUNANCA BİLEŞİKLER

Aşağıdaki listede Türkçede kullanılan terimlerde yaygın olarak görülen Yunanca bileşenlerin bir kısmı gösterilmiştir. Sözcükler Türkçede en yaygın olan yazılıma göre yazılmıştır. Birinci kolonda sözcüğün ön-bileşen hali gösterilmiştir. Gövdesi ünsüzle biten sözcüklere ünsüzle başlayan bir bileşen eklendiğinde -o- dolgu sesi kullanılır: *aer* > *aero-drom.* +ma masdar ekini taşıyan sözcüklerde, bu ek *+mat-o-* şeklini alır: *derma* > *dermato-loji.* İkinci kolonda art-bileşenin fail adı ve eylem adı biçimleri gösterilmiştir: *dem-agog* (fail), *dem-agoji* (eylem).

aer(o)+		hava	*hekt(o)+*		yüz
-	*+agog, +agoji*	gütme	*heli(o)+*		güneş
agr(o)+		tarım	*hem(o)+*	*+emi*	kan, kanama
akr(o)+		sivri	*heter(o)+*		başka
andr(o)+		erkek	*hidr(o)+*		su
anti+		karşı	*higr(o)+*		nem
antrop(o)+		insan	*hiper+*		yüksek
arki/arşi+	*+ark, +arşi*	eski, önder	*hip(o)+*		alçak
astr(o)+		yıldız	*hip(o)+*		at
bar(o)+	*+bar*	ağır	*hister(o)+*		rahim
bibli(o)+		kitap	*hist(o)+*		doku
bi(o)+		yaşam	*hiyer(o)+*		rahip, kutsal
deka+		on	*hol(o)+*		bütün
dem(o)+		halk	*hom(o)+*		aynı
derma(to)+	*+derm, +dermi*	deri	*iatr(o)+*	*+iatr, +iatri*	hekim
di+		iki	*iz(o)+*		eşit
dis+		zor	*jinek(o)+*	*+jin, +jini*	kadın
drom(o)+	*+drom, +dromi*	koşu	*liz(o)+*	*+liz, +lizi*	çözme
eid(o)+	*+oid*	gibi	*kalk(o)+*		bakır
eks(o)+		dış	*kardi(o)+*	*+kard, +kardi*	yürek
ekt(o)+		dış	*kil(o)+*		bin
end(o)+		iç	-	*+krat, +krasi*	egemen
enter(o)+		bağırsak	*kript(o)+*		gizli
erg(o)+	*+urg, +ürji*	iş, çalışma	*krom(o)+*	*+krom, +kromi*	renk
eritr(o)+		kızıl	*kron(o)+*	*+kron, +kroni*	zaman
etn(o)+		halk	*lip(o)+*		yağ
-	*+faj, +faji*	yeme	*lit(o)+*	*+lit*	taş
fil(o)+	*+fil, +fili*	sevme	*log(o)+*	*+log, +loji*	söz
fizi(o)+	*+fiz*	doğa	*mega+*		büyük
-	*+fob, +fobi*	korku	*melan(o)+*		kara
fon(o)+	*+fon, +foni*	ses	*metr(o)+*	*+metre, +metri*	ölçü
fot(o)+		ışık	*mez(o)+*		orta
-	*+gam, +gami*	evlenme	*mikr(o)+*		küçük
gastr(o)+		karın	*mi(o)+*		kas
-	*+jen, +jeni*	doğma	*mon(o)+*		bir
geo/je(o)+		yer	*morf(o)+*	*+morf, +morfi*	biçim
giga+		dev	*nekr(o)+*		ölü
gon(o)+	*+gon, +goni*	köşe	*ne(o)+*		yeni
graf(o)+	*+graf, +grafi*	yazı	*nevr(o)+*		sinir
heksa+		altı	*nitr(o)+*		azot

Levent Şahverdi Arşivi

EK IV. Batı Dillerinden Alınan Yapı Birimleri

nom(o)+	*+nom, +nomi*	yasa	*prot(o)+*		birinci
od(o)+		yol	*pseud(o)+*		yalan
odont(o)+	*+dont, +donti*	diş	*psik(o)+*		ruh
okto+		sekiz	*sefal(o)+*	*+sefal, +sefali*	kafa
ole(o)+		yağ	*sfer(o)+*	*+sfer*	top
olig(o)+		az	*sikl(o)+*	*+sikl, +sikli*	tekerlek
onoma(to+)	*+onim, +onimi*	isim	*sism(o)+*		deprem
opt(o)+	*+ops, +opsi*	göz	*sit(o)+*		hücre
ort(o)+		düz	*skop(o)+*	*+skop, +skopi*	bakma
oste(o)+		kemik	*şir(o)+*		el
ot(o)+		kendi	*tekn(o)+*	*+tekni*	sanat
ot(o)+		kulak	*tele+*		uzak
ö+		iyi	*te(o)+*		tanrı
pale(o)+		eski	*tera+*		dev
pan(to)+		tüm	*term(o)+*	*+term, +termi*	ısı
pat(o)+	*+pat, +pati*	acı	*tetra+*		dört
ped(o)+	*+ped, +pedi*	çocuk	*tom(o)+*	*+tom, +tomi*	kesme
penta+		beş	*top(o)+*	*+top, +topi*	yer
pir(o)+		ateş	*tri+*		üç
plast(o)+	*+plast, +plasti*	biçimleme	*trop(o)+*	*+trop, +tropi*	dönme
poli+		çok	*zo(o)+*	*+zoon, +zoi*	hayvan

Levent Şahverdi Arşivi

EK V: Tarihi Döküm

1. ESKİ TÜRKÇEDEN KALAN

Bu bölümde 12. yy.'dan eski Türkçe metinlerde kaydedilmiş olup Türkiye Türkçesinde halen (aslına yakın bir formda) kullanılan sözcükler gösterilmiştir.

Türkçe fiiller 1: Basit fiiller

aç-, ağ-, ak-, al-, an-, as-, aş-, at-, az-, bak-, ban-, bas-, bat-, bez-, bık-, biç-, bil-, bin-, bit-, boğ-, boz-, bul-, bur-, bük-, çak-, çal-, çap-/çarp-, çat-, çek-, çık-, çim-, çök-, çöz-, dal-, de-, değ-, del-, der-, deş-, dik-, dil-, din-, dit-, diz-, doğ-, dol-, don-, doy-, dök-, dön-, döv-, dur-, duy-, dür-, düş-, düz-, eğ-, ek-, em-, er-, es-, eş-, et-, ez-, geç-, gel-, ger-, gez-, gir-, git-, giy-, göç-, göm-, gör-, gül-, güt-, iç-, il-, in-, it-, iv-, kaç-, kak-, kal-, kan-, kap-, kar-, kat-, kay-, kaz-, kes-, kıl-, kır-, kıs-, kıy-, kız-, kok-, kon-, kop-, koş-, kov-, koy-, kur-, kus-, küs-, ol-, on-, ov-, oy-, öl-, öp-, ör-, öt-, öv-, piş-, pus-, saç-, sağ-, sal-, san-, sar-, sat-, say-, seç-, sev-, sez-, sı-, sıç-, sığ-, sık-, sız-, sik-, sil-, sin-, siy-, sok-, sor-, soy-, sök-, sön-, söv-, sun-, sür-, süs-, süz-, şiş-, tak-, tap-, taş-, tat-, tep-, tık-, toz-, tut-, tüt-,uç-, um-, uy-, üt-[1], üt-[2], üz-, var-, ver-,vur-, yağ-, yak-[1], yak-[2], yan-, yap-, yar-, yat-, yay-, yaz-[1], yaz-[2], ye-, yed-, yel-, yen-, yet-, yığ-, yık-, yit-, yol-, yor-[1], yum-, yun-, yut-, yüz- (188)

Türkçe fiiller 2: Kompleks fiiller

acı-, acık-, ada-, ağırla-, ağla-, ağrı-, aksa-, aksır-, aktar-, aldır-, alın-, alış-, anla-, ara-, arın-, art-, aşın-, aşır-, aşla-, avun-, ayaklan-, ayart-, ayıkla-, ayıl-, ayır-, bağır-, bağla-, barın-, barış-, başla-, bayıl-, bekle-, bele-, belir-, benze-, berkit-, bert-, beze-, bile-, birik-, bitiş-, boşa-, boya-, buda-, bula-, bulan-, buna-, burk-, buruş-, buyur-, bürün-, büyü-, çağla-, çalış-, çatla-, çemre-, çevir-, çıldır-, çile-, dadan-, dağıt-, dağla-, danış-, davran-[1], daya-, değiş-, depre-, devir-, dile-, dinle-, dire-, diril-, doğra-, doku-, dokun-, dola-, donan-, donat-, doyur-, döşe-, dürt-, eğir-, eğit-, ele-, emekle-, ene-, epri-, eri-, erin-, esirge-, eski-, esne-, esri-, evir-, evlen-, eyle-, gecik-, geğir-, getir-, gevre-, gider-, gizle-, göğer-, gönder-, götür-, göyün-, gözet-, gücen-, gülümse-, güreş-, güven-, haykır-, ılı-, ırga-, ırla-, ısın-, ısır-, ısıt-, ışı-, iğren-, ilen-, ilet-, iliş-, imren-, inan-, incele-, irkil-, iste-, işit-, işle-, kabar-, kağşa-, kamaş-, kanırt-, karar-, karış-, kaşı-, katlan-, kavra-, kavur-, kavuş-, kayır-, kayna-, kaytar-, kazan-, kazı-, kemir-, kert-, kına-, kırk-, kıskan-, kızar-, kişne-, kork-, koru-, köpür-, kudur-, kurtar-, kurtul-, kuru-, kuşan-, kükre-, küre-, okşa-, oku-, otur-, ona-, onar-, osur-, oyna-, öde-, öğren-, öğüt-, ört-, öykün-, sakın-, sakla-, sapla-, sarar-, sark-, sarmaş-, sars-, sataş-, savaş-, savur-, seğir-, semir-, serp-, sevin-, seviş-, sıçra-, sığın-, sına-, sıva-[1], sıyır-, sızla-, silk-, sindir-, soğu-, soğur-, somurt-, sömür-, söyle-, susa-, suvar-,süpür-, sürç-, sürt-, tara-, tart-, tartış-, taşı-, tepele-, titre-, tokuş-, tutuş-, tüket-, tüne-, türe-, uğra-, uğraş-, uğurla-, ula-, ulaş-, ulu-, unut-, usan-, utan-, uyan-, uyar-, uyu-, uyukla-, uyuş-, uza-, üleş-, üre-, ürk-, ürper-, ürü-, üşü-, üşür-, üşüş-, yakar-, yakış-, yala-, yalvar-, yama-, yapış-, yanıl-, yara-, yaraş-, yarat-, yarış-, yasla-, yaşa-, yaşar-, yerin-, yeşer-, yıka-, yılış-, yıpran-, yırt-, yoğur-, yumuşa-, yülü-, yürü- (266)

Türkçe adlar ve diğer sözcükler

acı, aç, açık, ad, ağ[1], ağ[2], ağaç, ağı, ağıl, ağır, ağırşak, ağız, ağrı, ak, akın, aksak, al, ala, alacık, alan, alçak, alıç, alın, alkış, alp, alt, altı, altın, altmış, am, ana, anaç, ancak, andız, angut, anız, ant, ara, ardıç, arı[1], arı[2], ark[1], arka, armağan, arpa, arslan, art, artık, ast, aş, aşçı, aşı[1], aşı[2], aşırı, at, ata, av, avuç, ay, aya, ayak, ayar, ayaz, aydın, aygır, ayı, ayırt, aykırı, ayran, ayrı, az, azı, azık, badar badar (patır patır), *bağ[1], bağa, bağdaş, bağır, bağırsak, bakır, bal, bala, balbal, balçık, baldız, balık, balta, barçın, bark, baş, başak, başmak, batman, bay, bayağı, bayrak, bayram, bel[1], belli, ben[1], ben[2], benek, bengi, beniz, beri[1], beş, beşik, bet[2], betik, bey, beyin, bez[2], bezek, bıçak, bıçılgan, bıçkı, bıldır, bıldırcın, bıyık, biçim, bile, bilek, bilezik, bin[1], bir, birey, bit[1], biz[1], boğa, boğaz, boğum, bok, boncuk, boru, boş, boy, boya, boynuz, boyun, boyunduruk, boz, boza, bozuk, böğ, böğür, bölük, bön, börk, börü, bu[1], bucak, buçuk, budak, buğday, buğra, buğu, bukağı, bulak, bulamaç, bulanık, bulut, burçak, burun, but, buyruk, buz, buzağı, büğrü, bük, bürümcük, bütün, büyü, büyük, car, cıngıl, cır, cibinlik, culuk, çağ, çakır, çakmak, çal, çan, çanak, çapak, çaput, çarçur, çarık, çaşıt, çat, çavuş, çekirdek, çekirge, çepiş, çeri[1], çıban, çığır, çıkrık, çın, çıngırak, çiçek, çiğ, çiğdem, çiğit, çil, çim, çimen, çiş, çit, çivi, çivit, çiy, çiyan, çocuk, çok, çolak, çomak, çömçe, çömlek, çöp[1], çörek, çubuk, çulluk, çük, dağ, dağar, dahi[1], dal, dalak, dam[1], damak,*

Levent Şahverdi Arşivi

damar, damga, dar[1], darı, davar, davul, dayak, dayı, dede, değer, değil, değirmen, değirmi, değme, dek[1], deli, delik, demin, demir, deniz, denk[1], densiz, deri, derin, dernek, deve, dılak, dış, dışarı, dik, diken, dil[1], dilek, dilim, dilmaç, dip[1], direk, diri, dirsek, diş, dişi, diz, dizgin, dizi, doğan, doğru, doğu, doksan, dokuz, dolu, dolunay, domuz, don[1], don[2], doru, döl, dölek, dört, döş, dövme, dul, duman, durak, durgun, duru, durum, düdük, düğme, düğün, dün, dünür, düş, düve, düz, ebe, ece, iyi, edik, eğer, eğin, eğri, ekin, ekmek, eksik, ekşi, el[1], el[2], elçi, ele güne karşı, elli, elma, em, emek, en[1], en[2], enik, er, erdem, eren, erendiz, ergen, erik, erinç, erk, erkeç, erkek, erken, erte, esen, esin, eski, eş, eşek, eşik, eşkin, et, etek, ev, evet, evren, ey, eye, eyer, gece, geç, gelin, gemi, genç, gerek, geri, geriş, geviş, gevrek, geyik, gez, gibi, giyim, göç, göğüs, gök, göl, gölge, gömlek, gön, gönül, göre, görümce, göt, gövde, göz, gözgü, güç, gülünç, gümüş, gün, gündüz, günü, gür[1], güve, güveç, güvercin, güvey, güz, handiyse, hani[1], hay, höyük, ılgın, ılık, ırak, ısı, ısırgan, ışık, ışkın, ibibik, iç, içeri, için, içki, içre, iğ, iğde, iğdiş, iğne, iki, ikindi, ikircik, ikiz, il, ile, ilenç, ileri, ilik[1], ilk, im, imdi, in[1], inanç, ince, inci, inek, ip, iri, irin, is, isilik, istek, iş, it, iye, iz, kaba, kabak, kabuk, kacak, kaç, kaçkın, kağnı, kak, kalın, kalkan, kamu, kamçı, kamış, kan, kanat, kanca[2], kap, kapak, kapı, kar, kara, karamık, karanfil, karanlık, karavaş, karga, kargı, kargış, karı, karın, karınca[1], karındaş, karış, karşı, kart[1], kartal, kasık, kasırga, kaş, kaşık, kat[1], katı, katık, katır, kav[1], kavşut, kavuk, kavun, kavut, kaya, kaygı, kayık, kayın[1], kayın[2], kayış, kaymak, kayrak, kaz, kaza, kazan, kazanç, kazık, keçe, keçi, keklik, kekre, kelebek, keler, kem, kemrük (kemik), *kendi, keneş, kepek, kerpiç, kıl, kılçık, kılıç, kılık, kın, kır, kırağı, kırk, kırlangıç, kısa, kısır[1], kıskaç, kısrak, kış[1], kışla, kıt, kıyam, kıyamet, kıyas, kıyı, kıymet, kıymık, kız, kızamık, kızıl, kim, kip, kir, kiriş, kirpi, kirpik, kişi, koç[1], kof, koğuş, kol, kolan, kolçak, koldaş, koltuk, komşu, konuk, konut, kopuz, korkunç, koru, koşuk, kova, kovuk, koy, koyu, koyun[1], koyun[2], kök, kömür, köpek, köprü, köpük, körpe, körük, kötü, kötürüm, köz, kuduz, kuğu, kul, kula, kulaç, kulak, kulun, kum, kunduz, kurak, kurbağa, kurgan, kursak, kurşun, kurt, kuru, kurum[1], kurut, kuskun, kuş, kuşak, kuşluk, kut, kuymak, kuyruk, kuyu, kuz, kuzgun, kuzu, küçük, küf, kül[1], küp[1], küpe, kürek, kürk, küskü, ne[1], nice, nitelik, o, oba, ocak, od, oda, odun, oğlak, oğlan, oğul, ok, olgun, oluk, on, orak, oran, ordu, orta, ortak, orun, ot, otacı, otağ, otuz, oynaş, oyun, öç, öd[1], ödünç, öfke, öğle, öğün, öğür, öğüt, öksüz, öküz, öl, ölü, ölüm, ön, ördek, örtü, örümcek, ötürü, övünç, öyle, öz, özüt, pas[1], pek, pekmez, pınar, pıtrak, pire, pişi, porsuk, pus[1], pusarık, pusu, pürçek, saban, sac, saç, saçı, saçık, sağ, sağdıç, sağrak, sağrı, sakak, sakal, sakırga, sakız, saksağan, sal, saman[1], san, sancı, sansar, sap, sarı, sarmısak, sarp, sası, sav, seki[1], sekiz, seksen, semiz, sen, serçe, sevinç, seyrek, sıçan, sığ, sığın, sığır, sığırcık, sık, sıkı, sındı, sır[1], sır[2], sırça, sırık, sırım, sırt, sidik, siğil, sik, sili, sin[2], sinek, sinir, sipsi, sirke[1], sirke[2], sivri, siz, soğan, soğuk, soku, sol, solak, solucan, son, soru, söbü, söğüş, söğüt, söz, su, suç, sungur, susak, sülün, süngü, süpürge, sürtük, sürü, süt, şar, şaşı, şiş[1], şiş[2], taban, takır, tan[1], tanık, tansık, tapu, tarak, tarla, taş, taşak, taşra, tat[1], tat[2], tavşan, tavuk, tay[1], tek, teke, tekerlek,tekne, temren, tepe, ter[1], terki, terlik, ters, tetik, tezek, tırnak, tikir tikir, tilki, tipi, tiryak, titiz, tok[1], toka, toklu, tokmak, tomurcuk, top[1], topalak, toprak, topuk, topuz, tosun, toy[1], toy[2], toygar, toynak, toz, töre, törpü, tuğ, tuğra, tunç, turna, tutam, tutkun, tutmaç, tuz, tuzak, tümen, Türk, türlü, tütsü, tütün, tüy, uca, ucuz, uç, uğru, uğur, ulak, ulu, un, urgan, us, uşak, utanç, uyluk, uysal, uyuz, uz[1], uzak, uzun, üç, ülker, ün, üstün, ütü, üvey, üvez[1], üzengi, üzerlik, üzüm, var, vergi, verim, yad[1], yağ, yağı, yağır, yağız, yağmur, yahşi, yaka, yakı, yakın, yalan, yalın, yalnız, yalvaç, yama, yaman, yan, yanak, yanıt, yankı, yapı, yapıldak, yaprak, yar[1], yarak, yarasa, yarım, yarın, yarlık, yarpuz, yas, yassı, yastık, yaş[1], yaş[2], yatak, yavan, yavaş, yavşak[1], yavşan, yavuklu, yavuz, yay, yaya, yayık, yayın balığı, yayla, yaz, yazı[2], yazık, yedek, yedi, yeğ, yeğen, yel, yele, yem, yemiş, yemişen, yen[1], yenge, yengeç, yeni, yer, yeşil, yetmiş, yığın, yıl, yılan, yıldız, yılkı, yır, yiğit, yine, yirmi, yiv, yoğun, yoğurt, yok, yol, yonca, yorgan, yöre, yörük, yufka, yukarı, yular, yumak, yumru, yumruk, yumurta, yunt, yurt, yuva, yük, yüksek, yüksük, yün, yürek, yüz[1], yüz[2], yüzük* (963)

Erken Türkçede yabancı alıntılar (bir bölümü kuşkulu)

acun, ahır, akşam, amaç, armut, ayva, bağışla-, bez[1], çabuk, çadır, çintemani, hakan, hatun, kadın, kağan, kancık, kendir, kent, kılavuz, kımız, kilit, ören, pars, sıpa, sorguç, tamu, tanrı, tarkan, tepsi, tigin, uçmak, yabgu *(32)*

Arapça ve Farsça 1: 12. yy.'dan önce İslam yüksek kültüründen Türkçe yazı diline girenler (Kutadgu Bilig ve Atebetül Hakayık dâhil)

abad, abdal, abit, acem, acep, âciz, adavet, adet[1], adil, adl, afiyet, ah[1], ahir, ahit, akıbet, âlem, aleyküm, alim, Allah, aman, amel, amil, Arap, arif, arş[1],

Levent Şahverdi Arşivi

arzu, ashap, asıl, asil, aşikâr, atlas[1], ayal, ayıp, azap, azat, aziz, bağ[2], bahşiş, baht, balgam, bap, bedel, beka, bela, belagat, bent, bet[1], beter, beyit, beynamaz, bidat, bina, bivefa, bostan, burç, cahil, can, cebir, cedel, cefa, cem, cemaat, cemal, cevap, cevher, cevir, cihan, çare, darp, delil, derman, devlet, din, dinar, dindar, divit, dost, dua, dudu[1], dünya, dürüst, düşman, ecel, edep, edip, efsun, ehlibeyt, emanet, emel, emin, emir[1], emir[2], endam, erguvan, esir[1], eza, ezel, fal, fariğ, fariza, fark, fasık, fasıl, fazilet, feda, fena, ferah, feriştah, fesat, fısk, filozof, firak, fitne, fütüvvet, gadir, gaflet, gaip, gam[1], garip, gaye, gazap, gıybet, gül, haber, habip, hac, hacet, hacip, haçan, had, hak[1], hakikat, hakim[2], hal[1], halayık, hali, halik, halim, halk[1], hamd, hamiyet, han[2], hap[1], haram, harap, haris, has, hasım, hasis, haslet, hasret, haşmet, hat, hata, hatır[1], hayır, hazan[1], hazine, hediye, helal, helva, hem, hendese, herif, hesap, heva, hırs, hıyanet, hiç, hikmet, hile, himmet, Hint, hisar, hoş, hörgüç, huy, hüccet, hüküm, hüner, hürmet, ibadet, ibret, ibrik, ihsan, ilah, ilahi, ilim, iman, imtihan, inayet, insaf, islam, işbu, itikat, kabul, kadeh, kadı, kadir[1], kafes, kâfir, kâfuru, kâğıt, kalem, kant, kaplan, karar, katre, kavi, kavil, kayser, kefaret, kemal, kerem, kerim, kısmet, kıssa, ki, kibir, kimya, kitap, koca, kudret, kur'an, kuvvet, kürsü, küstah, küsur, laçin, lafız, lakin, levha, lezzet, libas, macun, maden, mal, mana, maruf, maşrık, maya, mecaz, meğer, mekân, melik, meni, menzil, mertek, mesaha, mescit, mesel, meşgul, meth, mezalim, meze, mihnet, millet, mine, minnet, misafir, misal, mizah, muhtesip, muin, murat, musallat, muti, müddet, müflis, müfsit, mümin, münafık, münkalip, mürit, mürüvvet, Müslüman, müşfik, nahoş, namaz, nasihat, ne[2] - ne, nefes, nefis[1], nefis[2], nesep, nimet, nişan, niyet, nöbet, nur, nuş, nücum, ömür, özür, paha, pak, pamuk, perçem, peri, put, pür[1], rab, rahat, rahmet[1], raiyet, raks, resul, reva, revan, rica, riya, riyaset, Rum, ruz, saadet, saat, saba, sabır[1], sabit, safran, sahip, salah, sam yeli, sandık, saray, sarnıç, satranç, sebep, sefer, sefih, seher, sehiv, selam, selamet, selim, sema[2], sena, sepet, sevap, sevda, seza, sim[1], siyaset, sohbet, sultan, suret, sünnet, sürur, şah[1], şair, şap[1], şarap, şart[1], şehadet, şehvet, şek, şeker, şer[1], şeref, şeriat, şıra, şifa, şiir, şükür, şüphe, tab[1], tabiat, taç[1], taht[1], takat, tamam, tane, tarikat, tazı, taziye, tefrik, tekebbür, ten, terazi, tespih, tevazu, tıp[1], tövbe, ukba, ümmet, vacip, vade, vahşi, vakit, vasiyet, vazgeç-, vebal, vefa, vezir, visal, yad[2], yakinen, yakut, yetim, zahit, zahmet, zamane, zehir, zenci, zer, zikir, zina, zindan, zinhar, ziyade, ziyaret, zülüf
(412)

Levent Şahverdi Arşivi

2. TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN OLUŞUMU

Orta Türkçenin kelime dağarcığı: 1300-1410

Yazılı hemen hiç bir Türkçe kaydın bulunmadığı 230 yıllık bir suskunluk döneminden sonra 14. yy başında tarih sahnesine çıkan Orta Türkçe, daha önce kaydedilmemiş çok sayıda sözcüğe sahiptir. Bunlardan 14. yy.'da Türkiye sahasında yazıya geçenlerin önemli bir kısmı çağdaş Kıpçak ve Harizm/Çağatay sahalarında da görülür. Buna karşılık TTü 15. yy başlarından itibaren kayda geçen sözcüklerin büyük çoğunluğunun diğer Türk dil ve lehçelerinde karşılığı yoktur.

A. Orta Türkçe tek heceli fiiller

böl-, büz-, çıp-/çırp-, çiz-, kas-, kıp-/kırp-, ko-, sap-, sav-, sek-, ser-, sol-, sün-, şaş-, tüy-, yıl-, yor-[2] (17)

B. Orta Türkçe kompleks fiiller

ağar-, aldan-, anır-, anlat-, apar-, atla-, balkı-, başar-, becer-, beğen-, beler-, belle-, besle-, bırak-, bokurda- (fokurda-), *böğür-, bulaş-, bürü-, carılda-, çabala-, çalka-, çekiş-, çığır-, çıkış-, çiğne-, çise-, çoğal-, çömel-, çullan-, çürü-, dağıl-, dala-, dalaş-, damla-, darılğan-* (darıl-), *debelen-, dikel-, dinlen-, düzel-, eğlen-, eksil-, emzür-, ertele-, esle-, ever-, fırla-, geber-, gevşe-, gocun-, gönen-, göster-, hıçkır-, hırla-, hırılda-, hortla-, ımızgan-, ısla-, inleş-, irde-* (irdele-), *işe-, izle-, kaldır-, kalk-, kapa-, kapla-, kıçkır-, kıvan-, kıvır-, konuş-, kotar-, kullan-, kurda-* (kurcala-), *koca-, muştula-, oyala-, öğür-, öksür-, ölç-, örsele-, ötele-, özen-, parla-, pırla-* (fırla-), *püskür-, sağal-, salla-, savuş-, sayıkla-, sendele-, sırıt-, sıva-*[2], *solu-, sümkür-, sürü-, şakı-, tanı-, tasarla-, tırman-, tüken-, tükür-, üşen-, yakın-, yaklaş-, yaldan-* (yaltaklan-), *yanaş-, yasa-, yelten-, yönel-, yüksel-* (109)

C. Orta Türkçe adlar ve diğer sözcükler

açkı, ada, adak, adım, afacan, ağa, akçe, alaca, alay, alçı, alev, alık, amca, ansızın, araba, aralık, argaç, aşağı, atmaca, avurt, ayık, aylak, ayrıksı, azgın, azman, baba, bacak, bacanak, baldır, baldıran, balıkçıl, balkan, balsıra, bardak, basınç, baskın, başka, baykuş, bebek, bekçi, belen, benlik, bere[1], *beserek, bildirge, bilü* (bilgi), *biteviye, bol, borç, börek?, böyle, bulamaç, bulgur, bura, büvet, büzük, cepken, cici, civciv, çağır çağır, çalık, çalımlı, çam, çamur, çatal, çayır, çaylak, çekiç, çektiri, çelebi, çelik, çember, çemen, çerçi, çetin, çevik, çevlik, çevre, çıkın, çılbır*[2], *çırpı, çıta, çimdik, çipil, çitlembik, çolpan, çorak, çöğür, çöl, çöven, çuha, çukur, dadı, dalga, dalgıç, damızlık, dana, danışık, değin, değnek, denli, dilenci, dinç, dirlik, dokurcun, dolak, dolambaç, domalan, doruk, döngel, dudak, düden, düğüm, düver, düzen, düzgün, eğe, eğrek, elek, elti, emcek, emzik, ense, eŋ* (ek), *fıkır, fış, gebe, geçit, gedik, gelincik, geniz, geveze, gezegen, gık, giysi, gizli, göbek, göğem, gökçe, götürü, güleç, gümürtü, güneş, günlük*[2], *gür*[2], *güreş, güzel, halı, hangi, haşarı, hayhuy, he, hele, hep, hey, hırsız, hüngür, ırmak, ıssız, idüğü, ilbiz* (albız), *ilek, ilik*[2], *ilmik, inak, incik, ipek, iplik, irmik, işte, kaburga, kaçak, kadırga, kaftan, kalça, kaltak, kanara, kapan*[1], *kaplumbağa, karaca, karakol, karartı, kaskatı, kaşağı, kavurga, kazak*[1], *kekeme, kelek*[2], *kene, kepçe, kepenek, kertenkele, keski, kete, kezin* (kez), *kıç, kıkır, kıpır, kıran, kıvılcım, kıvırcık, kıvrak, kıyma, kız oğlan, kızak, kızan, kızılcık, kimse, kira, kirtü* (gerçek), *koçak, koku, kolay, konak, konç, korkak, korku, koruk, koz, köçek, kör*[1], *köstebek, kucak, kullukçu, kulp, kuma, kumral, kursa, kurultay, kusmuk, kuytu, kuyum, küt*[2], *lak*[1], *lor, lök, mama, me, meme, mır, miyav, nesne, nicelik, niçin, niye, omca, omuz, orman, otlak, oturak, ova, oy, oyuncak, ozan, öbür, ökçe, ölçek, ölçü, önce, örs, öte, özge, par, parlak, parmak, pastırma, paşa, peltek, pinti, pof, saçak, sadak, sağır, sağlık, sağmal, sakar, saksı, salık, salıncak, salt, sancak, sapan, sarık, sarışın, satın, sayrı, saz*[1], *sazan, sepkün, serin, ses, sevgi, sığırtmaç, sığlık* (ıslık), *sırtlan, sıtma, sicim, silgi, sokum, sonra, soy, soygun, sökün, subaşı, sucuk, süksün, sülük, sümük, sürme, sütleğen, şak, şakır, şakrak, şap*[2], *şatır, şık*[3], *şıvga, şimdi, şu, şura*[1], *tabanca, talan, teyze, tez*[1], *tıknaz, tolga, tomruk, torba, torlak, turp, tutsak, tuyuğ, tü, tüfek, tülü, Türkmen, uçkur, uçurum, ufak, ulus, umut, ur, uslu, uyku, ülkü, ümük, üzere, vah, vaşak, vay, veresiye, vız, yaba, yaban, yağma, yahu, yalabık, yalak, yalım, yamaç, yangın, yanlış, yara, yarar, yardım, yargı, yasa, yasak, yaşmak, yavru, yavşak*[2], *yaylım, yazı*[1], *yeğin, yelek, yelken, yelkovan, yeryüzü, yığınak, yıldırım, yırtıcı, yırtmaç, yoksul, yokuş, yoldaş, yonga, yorga, yort, yoz, yön, yuh, yüce, zağar, zar*[2], *zıpkın* (395)

Türkiye Türkçesinin evrimi: 1410-1924

1410 ile 1924 yılları arasında ortaya çıkan, Türkçe köklerden Türkçe veya yabancı eklentilerle türetilmiş sözcükler, Türkçe onomatope ve ünlemler, kaynağı belirsiz sözcükler burada

Levent Şahverdi Arşivi

listelenmiştir. Bu sözcüklerin hemen hiç birine diğer Türk dillerinde rastlanmaz.

abart-, abaza, abuk sabuk, abur cubur, açıkla-, açmaz, adamcıl, adaş, ağıt, ahududu, akıntı, alavere dalavere, alaz, albeni, allak bullak, andavallı, apış, apış-, argın, arkadaş, askı, asma, aşk et-, atak[1], atıştır-, atkı, aval aval, ayla, azal-, azmak, babacan, babalık, babayani, bakım, bakraç, bangır, bar[3], barış, basamak, baskı, basma, başbuğ, başlangıç, başlık, batak, bay-, bazlama, be, benimse-, bıcır, bılkım, bıngıldak, bilgiç, bilmece, binek, biricik, birleş-, bitirim, bitkin, bodur, bozgun, böbrek, böcek, bölge, börtü böcek, bulgu, buluntu, buram buram, burcu burcu, burçin, burgacık, burgaç, burgu, büklüm, cadaloz, cavlak, cay-, cayır, cılk, cıvı-, cıvıl, cız, cızbız, cızlam, cibre, cicim, cicoz, cik, cozut-, cumbul, cumburlop, cup, curcuna, cümbür cemaat, çakıl, çakırkeyif, çakma, çakşır, çançan, çapa, çapraş-, çavlan, çekçek, çeki, çekin-, çekmece, çel-, çelenk, çelim, çent-, çete, çetele, çetin, çetrefil, çığ, çığlık, çıkar, çıkı, çılbır[1], çılgın, çıngar, çıplak, çırçır[2], çırmık, çıt, çıtır, çiti, çizgi, çiziktir-, çizme, çoluk çocuk, çomar, çopur, çökelek, çökertme, çömez, çüş, dağlıç, daha, dalkavuk, dalya[2], dalyarak, damla, dan, dangalak, dangıl, darmadağın, dayanık, deh, delişmen, dene-, denizanası, dereotu, derle-, devin-, dır, dibek, didik, dipçik, dişbudak, dişlek, doğrul-, dokunaklı, dolandır-, dolaş-, dolayı, dolgun, dolma, dolmuş, domal-, donanım, dondurma, döngel, dönüm, duba, duvak, duygu, dümbük, dürtü, dürüm, düşkün, düşünce, düttürü, düzmece, ebegümeci, eciş bücüş, edin-, efil efil, eğlence, eğrelti, ekser[2], ekşimik, elâ, eldiven, elebaşı, emekli, emektar, engel, engin, enikonu, entari, epeyi, ergin, erim, evcimen, evelek, ezgi, fanfinfon, faş[2], fellik fellik, fes, festekiz, fıkır, fıldır, fır, fırıldak, fıs, fıskiye, fış, fışkır-, fink, fiske, fiskos, fos, fosur, gacır, gaga, geçim, geçin-, gelberi, gele, gelecek, gelir, geliş-, gevele-, geven, gezgin, gezinti, gıcır, gıdak, gıdık, gık, gır, gırgır, gırla, gırtlak, gider, gidişat, gitgide, gocun-, goygoy, göçebe, gölet, görenek, görgü, görkem, götlek, götürü, gözde, göze, gözenek, gözleme, gözlük, guguk, gulgule, gurk, güdük, gündelik, güney, güneyik, gürgen, güvez, habire, haldır, ham halat, haminne, hamut, hap[2], hapaz, hapşu, har[2], hatıl, hav[1], hav[2], havlu, havut, haydi. hayhay, haylaz, hayta, heyamola, hık, hım, hımbıl, hırpala-, hırt, hış, hışır, hin[1], homur, hop, hoppa, hor[2], horozbina, hoşt, hödük, ıkın-, ılgıt ılgıt, ılıca, ılıman, içerle-, içerlek, içkin, imece, isot, işgüzar, izci, kabara, kaçamak, kahvaltı, kakır, kalcı, kaldırım, kalıntı, kalkın-, kama, kanıksa-, kapalı, kaparoz, kapatma, kaplıca, karağı, karavana, kargın, karık, kasnak, kaşıkçıl, katakulli, katla-, katmer, kavlağan, kavlak, kavşak, kaydırak, kaykıl-, kaynak, kaypak, kaytan, kekeme, kelepir, keleş, kem küm, kepenk, keser, kesim, kesinti, keskin, kesmik, kıkır, kıkırdak, kılıbık, kımıl[1], kıpır, kıraç, kıranta, kırbaç, kırçıl, kırıt-, kırt, kıs kıs, kış[2], kıtık, kıtır, kıtlama, kirkit, kocaman, kokla-, kokoz, kolla-, kolluk, kopça, korkuluk, kotan, kovan, koyak, kozalak, köken, kökez, köle, kösemen, kubat, kumsal, kurdeşen, kurnaz, kurum[2], kuruntu, kuskus, kuşane, kuşku, kuytu, küçümen, kürtün, lak lak, lakırdı, langır, langırt, lap, lapa, lazut, lenduha, lığ, lık, lokum, lolo, lop[1], loş, lüp, malafat, malak, manav, mangiz, mankafa, mantı, marsık, martaval, maslak, mavna, melez, mışıl, mıymıntı, mız, mızık, minder, miralay, musluk, mutlu, nasıl, nobran, obruk, oklava, okunaklı, olağan, ora, orostopollu, ovuştur-, oyala-, öbek, öcü, ödlek, öteki, özdek, özen, özle-, paçoz, palas pandıras, paldır küldür, parıl, parpulla-, pasaklı, paspas, pat[2], patla-, patlangıç, paydos, peh peh, peki, pekiş-, pepe, pırıl, pırtık, pısırık, pıt, pinti, pisi[1], pişti, pohpoh, ponpon, pos bıyık, pörsü-, puhu, püskü, rap[1], saçma, sağanak, sağla-, sağlam, sağlıcak, sakağı, saklambaç, salak, saldır-, salgın, salta, sapık, sapır, sargı, sarkıntı, sarman, sarmaşık, sarpun, sarsak, savsakla-, saya, saygı, sayı, seki[2], sepele-, sepi, serdengeçti, seren, sergen, sevimli, sezgi, sıcak, sığla, sıkılgan, sıkıntı, sırıl sıklam, sırıt-, sırtar-, sıva, sıvazla-, sıvış-, siftin-, silme, sinsi, sis, sivril-, soluk[1], soluk[2], soymuk, sölpü-, söve, sözcük, sulak, suna, sundurma, sunturlu, sus-, suvat, süklüm püklüm, sümsük, sünepe, sürek, sürfe, sürgü, sürgün, sürükle-, sürüm, sürünceme, süs, sütlaç, süzgeç, şabalak, şak, şakı-, şaklaban, şallak, şamar, şaplak, şapşal, şarkı, şaşkaloz, şayak, şık[3], şıp, şıpıdık, şır, şırfıntı, şimşek, şişko, şişman, tabanvay, tafra, tak[2], takatuka, takım, tangır, tantun, tapşın, taraz, tartakla-, tasımla-, tasla-, taslak, tatar, tatarcık, tavan, tavla-, tavşancıl, tebelleş, tedirgin, tefeci, tefek, teker, tekerle-, tekin, tekme, telkâri, terelelli, tıka-, tıkaç, tıkız, tıksır-, tın, tın-, tıp[2], tıpa, tırak, tırkaz, tırlat-, tırmala-, tırtık, tırtıl, tıs, tiksin-, tir tir, tokat, tombul, topaç, topak, toparla-, topla-, toplu, toptan, topyekûn, toraman, tos, tosbağa, toz[2], tökezle-, trink, tutamak, tutarık, tutum, tül, tüm, tümsek, türedi, türkü, uçarı, uçuk[1], uçurtma, uğraş, uğul, ulan, usturup, utangaç, uydur-, uygun, uzlaş-, ücra, üfle-, üfür-, ürün, üstele-, üstesinden gel-, üveyik, üvez[2], vakvak, varagele, vıcık, vır, vire, vurgun, yadırga-, yağdanlık, yakala-, yalaka, yalama, yalçın, yalpa, yamak, yamalak, yamrı yumru, yankesici, yanpiri, yapıncak, yaşıt, yatalak, yaygara, yayvan, yazma, yekin-, yeldirme, yelloz,

Levent Şahverdi Arşivi

yerleş-, yestehle-, yetkin, yılankavi, yırtmaç, yobaz, yokla-, yolsuzluk, yonga, yordam, yorum, yosma, yudum, yumurcak, yusufçuk, yutkun-, yuvalama, yuvarla-, yüksün-, yüzgeç, zağar, zamkinos, zangır, zar[2], zebella, zevzek, zeybek, zıbar-, zıbık, zıp, zıpır, zır, zırt, zırtapoz, zirzop, zonk, züğürt, züppe (725)

Yerel dillerden gelen: 1300-1924

Rumca, Ermenice, Roma ve Kürtçeden alınan sözcükler (kuşkulu örnekler dahil edilmiştir).

Yun: *abril, afili, aftos, ağustos, ahlat, ahtapot, akya, anafor, anahtar, anason, angarya, Arnavut, aterina, avlu, ayazma, babafingo, balyoz[1], balyoz[2], barbunya, barsama, biber, bodoslama, bucurgat, cımbız, çağanoz, çırçır[1], çinekop, çiroz, dalyan[1], defne, demet, despot, dirgen, diyakoz, domates, drahmi, drahoma, düven, düver, ekserhane, engerek, enginar, erkete, evlek, fasulye, fava, fesleğen, fırça, fışkı, fidan, fide, fiğ, filiz, florya, fok, fol, funda[1], gebere, gem, gerdel, gerdeme, gönder, gönye, gübre, güderi, güğüm, güren, hamsi, hani[2], harita, herek, Hıristiyan, hora, horon, huni, ığrıp, ıhlamur, ırgat, ıspazmoz, ızgara, iskemle, iskete, iskorpit, ispari, ispati, ispinoz, İstanbul, istavrit, istavroz, istiridye, istrongilos, izmarit[2], kalamar, kambur, kangal[1], kantaron, karakancaloz, karavana, karides, kavanoz, kavata, kelter, kenevir, kerata[1], kerata[2], kerevet, kerevit, kerteriz, kıtıpiyos, kilise, kiraz, kiremit, kirizma, kodes, kofana, kofti, kokona, kokoreç, kokoroz, koloridya, kopil, köknar, körfez, kukla, kukumav, kundak[2], kupa, kupez, kurna, kutu, küfeki, külüstür, kümes, küner, küpeşte, labada, lahana, lakerda, lapin, lenger[2], levrek, likorinoz, liman, lipari, lipsos, livar, loğusa, lomboz, longoz, lüfer, madara, madrabaz, mağaza, mandal[2], mandepsi, mantar, marangoz, mart, mastika, mastor, matiz, mavra, melanurya, mengene, mersin[1], mersin[2], metropolit, mezdeke, mırmır[2], midye, mil[2], minakop, moloz, mor, morina, musandıra, muşmula, nadas, namlu, nodul, orfoz, orkinos, ortodoks, oya, ökse, öreke, palamar, palamut[1], palamut[2], palaz[1], palikarya, panayır, papara, papatya, papaz, paskalya, patates, patika, pavurya, peksimet, pelit, pereme, pırasa, pırnal, pide, pilaki, piliç, pirina, piskopos, poyraz, prostela, pünez[1], radika, rafadan, reçine, roka, salya, salyangoz, sandalye, sardalye, semer, serander, sınır, sıra, sırtı, sinarit, sirto, somun[1], sübye[1], sünger, sütliman, şamandıra, şırınga, tahta kurusu, takoz, temel, tınaz, tırpan, tirfil, tirhandil, tirsi, torik, trakonya, tuğla, tumba, uskumru, üsküf, üstüpü, üvendire, vaftiz, vatoz, vernik, voli, vonoz, yakamoz, yortu, zargana, zifos, zoka* (259)

Erm: *ahçik, avanak, bıdık, bızdık, cılız, çap, çemiç, çermik, dudu[2], haç, hanut, hedik, hızar, işmar, kete, kodoş, kom, madımak, madik, mıcır, moruk, örnek, pancar, petek, pezevenk, pılı pırtı, pirpirim, pot[1], potur, pöçük, pöhrenk, şen, tekfur, tel, verev, zangoç,* (36)

Roma: *denyo, dikiz, gacı, nanay, şinanay, şorolo* (6)

Kürd: *hırbo?, hırçın?, keleş?, kirve, poşi, şelişepik* (6)

Batıdan alınan: 1300-1780

Modernleşme dönemi öncesi İtalyanca, Fransızca, İspanyolca ve Latinceden alınan sözcükler burada gösterilmiştir. Büyük bölümü İtalyancadan alınmış denizcilik terimleridir. 1780 sonrası aşağıda, Modern dönemde listelendi.

alabanda, alarga, alesta, Alman, antimon, Asya, atlas[2], avanta, Avrupa, balon, balya, balyoz[2], berber, boca, bomba, borda, cıvadra, çotra, dragoman, dük, düşes, falya, farfara, fırkateyn, filika, fino, francala, Fransız, frenk, funda[2], gabya, gardiyan, general, gırnata, harita, imbat, imparator, İngiltere, iskandil, iskele, ispençiyar, izbandut, kalçın, kalita, kalyon, kamara, kameriye, kanal, kanaviçe, kanca[1], kaptan, kaput, karabina, karavel, kardinal, karınca[2], karine[2], kart[2], kaşkaval, kerte, komedi, komiser, kompliman, kont, konvoy, korsan, kumandan, kumanya, kundura, kupa, künk, lavta, lonca, maçuna, manca, manga, manivela, mareşal, martı, mastı, matmazel, meltem?, miço, milyon, misket[1], mostra, mösyö, olta, opera, öreke, pala, papağan, parlamento, pasaport, pasta, patron, pestil, plaka, poğaça, poliçe, pompa, posta, pranga, prens, prenses, pruva, pupa, pusula, riyal, roba/urba, safra[2], salamura, salata, sardalye, sardunya, seremoni, sintine, siya, tabaka[2], tapa, tente, terebentin, tersane, tiramola, tire[2], topaz, trapez, trompet, tulumba, vardiya, varil, volta, yisa (134)

Arapça ve Farsça, İkinci Dönem: 1300-1600

İslam yüksek kültürünün Türkçeyi topyekûn şekillendirmesi özellikle 14. yy öncesinde gerçekleşmiştir. 15. yy ortalarına dek kayda geçen Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin büyük bir kısmı halen kullanımdadır. Bu tarihten sonra Osmanlı yazı diline girenlerin önemli bir bölümü ise bugün terk edilmiş veya "arkaizm" olarak algılanır olmuşlardır.

ab, aba, abanoz, abd, abdest, abes, ablak, abraş, abus, acaba, acayip, acele, acil, acul, acuze, acz,

Levent Şahverdi Arşivi

adalet, adam, adap, add, adem, âdet[2], af, afaki, aferin, afet, afif, afitap, afyon, agâh, ağyar, ah u zar, ah[2], ahbap, ahenk, aheste, ahfat, ahi, ahiret, ahkâm, ahlak, ahmak, ahmer, ahsen, ahu, ahval, aile, akait, akap, akar[1], akdem, akıl, akide, akif, akik, akil, akim, akis, akit, âkit, akraba, akran, akrep, aksi, akvam, âlâ, alaka, alamet, alayiş, albız, alem, alemdar, âlemîn, alet, Alevi, aleyh, aleyhisselam, ali, alicenap, alil, allame, ama, âmâ, ambar, amber, amberbu, amenna, amentü, amik, âmin, amiyane, amme, amut, an, anane, anasır, andelip, Anka, ankebut, anzarot, apar-, ar[1], araf, arak[2], aram, araz, arazi, arbede, arız, arife, ariyet, arsa, arşın, arus, aruz, arz[1], arz[2], asa, asaf, asar, asayiş, ases, asır, asi, asitane, asker, asla, astar, asude, asuman, aşık[1], aşifte, aşina, aşiyan, aşk[1], aşure, atalet, atebe, ateş, ateşin, atıf, atıfet, atıl, atik, attar, avam, avare, avarız, avaz, avdet, avrat, avret, ayan[1], ayan[2], ayet, ayin, ayn, ayna, aynı, ayyar, ayyaş, ayyuk, aza, azade, azamet, azar, azil, azim[1], azim[2], azimet, aznavur, baca, bacak, baç, bad, badana, bade, badehu, badem, badya, bağı, bahadır, bahane, bahar[1], bahçe, bahçıvan, bahir, bahis, bahş, bahtiyar, bais, bakaya, baki, bakiye, bakkal, bakla, baklava, balâ, balaban, baliğ, bam teli, bani, banu, baran, bari, bariz, basiret, basit, basur, batıl, batın[1], batın[2], battal, bayat, bayır, baytar, bazı, bazu, becit, bedava, bedbaht, bedbin, beddua, beden, bedevi, bedii, bedir, bednam, beher, behre, bekri, bel[2], belde, beliğ, belki, bende, beni Adem, beraat, beraber, berat, berbat, berdelacuz, berdevam, bereket, berhudar, beri[2], berk[2], berkemal, berrak, bertaraf, berzah, besmele, beste, beşaret, beşer, bevl, bevvap, bey[2], beyan, beygir, beyhude, beyn, beytülmal, bezir, bezirgân, bezm, bezzaz, biat, biçare, bidayet, bigâne, bihaber, bihakkın, bihişt, bikir, bilcümle, billahi, billur, bimar, bin[2], binaen, bint, birader, biryan, bismillah, bittabi, bizar, boran, borani, borç, bornoz, börek, bu[2], budala, buğz, buhar, buhran, buhur, bukalemun, bulgur, bumbar, burka, buse, butlan, buut, bühtan, bülbül, bülent, büluğ, bünye, bürhan, caba, cabbar, cadde, cadı, caiz, cam, camadan, cambaz, camekân, camız, cami, canan, canavar, canhıraş, canip, cansiperane, cari, cariye, casus, cazibe, cazip, cebel, ceberrut, cedit, cefakâr, cehalet, cehd, cehennem, cehl, celal, celep, cellat, celp, cemaziyülevvel, cemiyet, cemre, cenabet, cenah, cenap, cenaze, cendere, cenk, cennet, cenup, cep, cephane, cer, cerahat, cereme, cereyan, ceride, cerrah, ceset, cet, cetvel, cevahir, cevelan, ceviz, cevşen, ceza, cezbe, cezir, cezire, cibilliyet, cidal, ciğer, cihangir, cihannüma, cihat, cihaz, cihet, cila, cilbap, cilt, cilve, cim[1], cima, cimri, cin[1], cinayet, cins, cinsiyet, cirm, cisim, civa[1], civan, civanmert, civelek, cizye, coş-, cömert, cuma, cumhur, cuş u huruş, cübbe, cüce, cücük, cüda, cülus, cümbüş, cümle, cünüp, cüret, cüruf, cürüm, cüz, cüzam, çağla, çakal, çaker, çalak, çalpara, çam, çamaşır, çanta, çapraz, çardak, çark, çarmıh, çarşaf, çarşamba, çarşı, çavdar, çehar, çehre, çekiç, çeltik, çember, çemen, çene, çengel, çengi, çerçeve, çerez, çermik, çeşm, çeşme, çeşni, çevgan, çevik, çeyiz, çeyrek, çıfıt, çınar, çıra, çırak, çift, çiftlik, çile[2], çilingir[1], Çin, çingene, çini, çiriş, çirkef, çirkin, çoban, çorak, çorap, çorba, çöp[2], çuha, çul, çulha, çuval, çuvaldız, çükündür, çünkü, dadı, dahil[1], dahil[2], daim, daima, dair, daire, dakik, dakika, dalalet, damat, damen, danışman, danişment, dar[2], darağacı, darbe, dareyn, darphane, darülfülfül, dava, davet, davlumbaz, davudi, daye, debbağ, deccal, def[1], def[2], defa, defaat, defaten, defin, define, defter, defterdar, dehen, dehliz, dehri, dehşet, delalet, dem[1], dembedem, demirhindi, denden, denk[2], der[1], derbeder, derbent, derç, dere, derece, dereke, dergâh, derhal, ders, dert, derun, dervış, derya, derz, dest, destan, deste, destmal, destur, dev, deva, devam, devir, devran, devre, deyr, deyyus, diba, dibace, dible, dide, diğer, dikkat, dil[2], dilara, dilaver, dilber, dildar, dilgir, dilrüba, dimağ, dirayet, dirhem, diriğ, divan, divane, diyanet, diyar, diyet[2], dizdar, dolap, duçar, duhul, dun, dut, duvar, dü, dübür, dükkân, düldül, dülger, dümbelek, dürbün, düstur, ebcet, ebet, ebleh, ecdat, ecir, ecnebi, ecrimisil, ecza, eda, edat, edna, edvar, efal, efdal, eflak, efrat, efsane, eğreti, ehil, ehliyet, ehven, ejderha, ekâbir, ekber, ekmel, ekser[1], elan, elbette, eldiven, eleğimsağma, elem, elhak, elhamdülillah, elhan, elif, elim, elmas, elsine, elvan, elveda, elzem, emlak, emmi, emsal, emval, enam, enaniyet, enbiya, encam, encümen, endaze, enderun, endişe, enişte, ensar, enva, erbap, erganun, erişte, erkân, ervah, erzak, esami, esas, esbap, eser, esir[2], esma, esmer, esna, esnaf, esrar, esre, estağfurullah, esvap, eşkâl, eşkıya, eşref, eşya, etfal, etıbba, etraf, etrak, etvar, euzubillah, evham, eviç, evkaf, evla, evlat, evliya, evrak, evsaf, evvel, eylül, eyvah, eyvan, eyyam, ezan, ezber, eziyet, fağfur, fahiş, fahişe, faik, fail, fak, fakih, fakir, fakr, falan, fani, fanus, faraş, farz, fasih, fasit, faş, fatih, fatiha, fayda, fazıl, fazla, feci, fecir, fehim, fehva, felah, felaket, felç, felek, fellah, felsefe, fen, fener, fer, ferace, feragat, ferağ, feraset, ferç, ferda, ferman, fersah, fert, feryat, fesih, fetha, fetih, fettah, fettan, fetva, fevç, feveran, fevk, fevt, feyiz, feza, fıkıh, fındık, fırın, fırka, fırsat, fıstık, fıtık, fıtrat, fidye, figân, fihrist, fiil, fikir, fil, filhakika, Filistin, firar, firavun, firdevs, firkat, firuze, fistan, fitil, fodul, frengi, frenk, fuhuş, fukara, furkan, futa,

Levent Şahverdi Arşivi

fuzuli, fücur, fünun, füru, fütuhat, fütur, gabi, gabin, gaddar, gaffar, gafil, galat, galebe, galiba, galip, galiz, gammaz, gamze, gani, ganimet, gar[2], garaz, garet, gargara, gark, garp, gasp, gavat, gâvur, gayet, gayret, gayri, gayur, gayya, gayz, gaza, gazal, gazel, gazi, geda, gerçi, gerdan, gerdek, gerdun, gergedan, germi, geveze, gıda, gıllıgış, gılman, gına, gıpta, gıyap, gidi, giran, girdap, girift, giriftar, giriz, girizgâh, giryan, gonca, gubar, gudde, gufran, gulam, gulgule, gurbet, gurur, gusül, güfte, güherçile, gülbank, gülbeşeker, güllaç, gülle, gülnar, gülşen, güman, gümrah, günah, günlük[2], gürbüz, güruh, gürz, güya, güzaf, güzergâh, güzide, habaset, habbe, haberdar, habis, hacamat, hacer, hademe, hadım, hadim, hadis, hadise, hafakan, hafız, hafi, hafif, hafit, hafta, hain, hak[3], hakaret, hakem, hakeza, hakiki, hakim[1], hakir, hakla-, hal[2], hala, hâlâ, halas, halavet, hale, halef, halel, halet, halhal, halı, halife, halis, halk[2], halka, hallaç, halt, halvet, ham[1], hamakat, hamal, hamam, hami, hamil, hamile, haml, hamle, hamr, hamra, hamur, hamuş, han[1], hançer, hançere, handan, hane, hanedan, hantal, hanüman, hapis, har[1], harabe, haraç, harar, hararet, harbi[1], harca-, harç, hardal, harekât, hareke, hareket, harem, haremeyn, harf, hariç, harim, harman, harp[1], harup, hasar, hasat, haseki, hasenat, hasep, haset, hasıl, hasır, hasiyet, haspa, hasr, hassa[1], hassas, hasta, hasut, haşa, haşarı, haşefe, haşere, haşhaş, haşır[1], haşin, hatem, hatıra, hatim, hatime, hatip, hatmi, hatta, hattat, hav[1], hava, havadis, havale, havali, havan, havari, havas, havf, havi, havil, havlıcan, havsala, havuç, havuz, havva, havyar, havza, haya[1], haya[2], hayal, hayalet, hayat[1], hayat[2], haydari, hayıf, hayırhah, hayıt, hayli, hayran, hayrat, hayret, haysiyet, hayvan, hayy, hayz, haz, hazakat, hazar, hazf, hazım, hazır, hazin, haziran, hazire, hazret, heba, hece, hecin, hedef, helak, hele, helecan, hemcins, hemen, hemşire, hemze, hendek, hengâme, henüz, hep, her, hercai, hercümerç, hergele, herkes, herze, hevenk, heves, heybe, heybet, heyet, heyhat, heykel, heyula, hezar, hezaren, hezeyan, hezimet, hıdiv, hıfz, hıfzısıhha, hılat, hınzır, hırdavat, hırka, hırsız, hısım, hışım, hıyar, hıyarşembe, hız, hızır, hibe, hicap, hiciv, hicran, hicret, hicri, hidayet, hiddet, hikâye, hilaf, hilafet, hilal, hilkat, hilm, himaye, hin[2], hindiba, his, hisse, hitan, hitap, hizip, hizmet, hoca, hodbin, hokka, hokkabaz, hor[1], horoz, hortum, hoşaf, hoşmerim, hoşnut, hotoz, hovarda, hoyrat, hububat, hudut, hukuk, hulk, hulul, hulus, humbara, humma, humus[2], hun, hunhar, hurda[1], hurdahaş, huri, hurma, huruç, huruf, husul, husumet, husus, husye, huşu, huşunet, hutbe, huzme, huzur, hücre, hücum, hüda, hüdayinabit, hükümet, hülasa, hülle, hümayun, hünkâr, hünnap, hünsa, hür, hüsn, hüsran, hüsrev, hüthüt, hüzün, ırk, ırz, ıslah, ısmarla-, ıspanak, ısrar, ıstılah, ıstırap, ıtır, ıtlak, iade, iane, ibare, ibaret, ibka, iblis, ibraz, ibrişim, icabet, icar, icat, icazet, icma, icmal, icra, içtihat, içtima, içtinap, iddet, idman, idrak, idrar, ifa, ifade, iffet, iflah, iflas, ifna, ifrat, ifraz, ifrit, ifşa, iftar, iftihar, iftira, iğva, ihanet, ihata, ihbar, ihdas, ihlas, ihmal, ihraç, ihram, ihsas, ihtar, ihtikâr, ihtilaç, ihtilaf, ihtilal, ihtilat, ihtimal, ihtimam, ihtira, ihtiram, ihtiraz, ihtisas, ihtişam, ihtiva, ihtiyaç, ihtiyar, ihtiyat, ihvan, ihya, ihzar, ika, ikamet, ikaz, ikbal, iklim, ikmal, ikrah, ikram, ikrar, iksir, ikta, iktidar, iktifa, iktiran, iktisap, iktiza, ila[1], ilâ[2], ilaç, ilahe, ilam, ilave, ilhak, ilham, illa, illallah, illet, illiyyin, iltibas, iltica, iltifat, iltihap, iltimas, iltizam, imale, imam, imame, imaret, imdat, imece, imkân, imla, imrahor, imsak, imtina, imtiyaz, imtizaç, imza, in cin, inam, inat, inbisat, incil, incir, ind, indifa, infial, infilak, infirat, infisal, inkâr, inkılap, inkıraz, inkıta, inkayat, inkisar, insan, inşallah, intaç, intibah, intifa, intiha, intihap, intikal, intikam, intisap, intişar, intizam, intizar, inziva, iptal, iptida, iptila, irade, irat, irfan, irşat, irtibat, irtidat, irtifa, irtihal, irtikâp, isabet, ishal, isim, iskân, iskat, ismet, isnat, ispat, israf, istiare, istida, istidat, istidlal, istifa, istifade, istifham, istifra, istiğfar, istiğna, istihare, istihbar, istihfaf, istihkak, istihraç, istihsan, istihza, istikbal, istiklal, istikşaf, istima, istimal, istinsah, istirahat, istişare, istiva, isyan, işaret, işkembe, işkence, işkil, işret, iştah, iştigal, iştikak, iştirak, iştiyak, işve, ita, itaat, itfa, itibar, itidal, itimat, itiraf, itiraz, itiyat, itizar, itlaf, itmam, ittifak, ittihat, ittila, ittisal, ivaz, izafe, izah, izale, izaz, izdiham, izdivaç, izhar, izin, izmihlal, izzet, kabahat, kâbe, kabil[1], kabil[2], kabile, kabiliyet, kabir, kâbus, kabz, kabza, kadar, kadayıf, kadem, kademe, kader, kadife, kadim, kadir[2], kadir[3], kafa, kâffe, kafile, kafiye, kaftan, kâh, kahhar, kahır, kâhin, kahir, kahkaha, kahpe, kahraman, kahve, kaide, kaim, kâinat, kakım, kaknüs, kakule, kâkül, kalafat, kalay, kalbur, kale, kale al-, kalemtıraş, kalıp, kalleş, kalp[1], kalp[2], kalpazan, kaltaban, kalubela, kalye, kâm, kamara, kamer, kamet, kâmil, kamus, kanaat, kanara, kandil, kani, kantar, kânun, kanun[1], kanun[2], kapan[2], kâr, karabet, karargâh, karin, karpuz, karz, kasaba, kasap, kâse, kasem, kasır, kasıt, kaside, kasvet, kâşane, kâşif, kat[2], katar, kati, katil[1], katil[2], kâtip, katliam, katran[1], kavaf, kavak, kaval, kavga, kavim, kavis, kaygana, kayıp, kayısı, kayıt, kaymakam, kayyım, kayyum, kazasker, kazaz, kâzip, kaziye, kazurat, kebap, kebir, keder, kef, kefe,

Levent Şahverdi Arşivi

kefen, kefere, kefil, kehkeşan, kehribar, kekik, kel, kelam, kelb, kelek[1], kelek[2], kelepçe, kelime, kelle, keman, kemankeş, kemençe, kement, kemer, kemiyet, kenar, kene, kenger, kepçe, kerahat, keramet, kere, kereste, kereviz, kerh, kerhane, kerime, keriz, kerli ferli, kerpeten, kerrat, kervan, kesafet, kesat, kese, kesif, kesir, kesp, kesret, kestane, keş[2], keşif, keşiş, keşke, keşkek, keşşaf, keten, kethüda, ketm, kevgir, kevkeb, kevn, kevser, keyfiyet, keyif, keyvan, kezalik, kıble, kıdem, kılıf, kına, kıraat, kırat, kırba, kırmızı, kısas[1], kısas[2], kısım, kışır, kıta, kıtal, kıvam, kıyafet, kibar, kibrit, kifayet, kil, kilim, kilükal, kimyager, kimyon, kin, kinaye, kira, kiram, kireç, kispet, kisra, kisve, kişniş[1], kişniş[2], kitre, kodaman, kor, koruk, koz, koza, köçek, köfte, köftehor, köfter, köhne, kör[1], kös, köse, köstek, köşe, köşk, köşker, kötek, köy, kubbe, kubur, kudüs, kulampara, kule, kulp, kulunç, kulübe, kuma, kumar, kumarbaz, kumaş, kumbara, kumkuma, kumru, kundak[1], kunt, kura[1], kurb, kurban, kurs[2], kusur, kutsi, kutup, kutur, kuva, kübra, küffar, küfran, küfür, kükürt, kül[2], külah, külçe, külfet, külhan, külünk, kümbet, küme, künde, künh, künye, küre[1], küre[2], küspe, küsuf, küşat, kütüphane, lacivert, ladin, laf, lagar, lağım, lağv, lahavle, lahit, lahza, lak[1], lakap, lâl[1], lâl[2], lala, lale, lamekân, lança, lanet, latif, latife, laubali, lavaş, lavta, layemut, layık, lazım, leb, lebbeyk, lebiderya, leblebi, ledüni, leğen, lehçe, lehim, leke, lenger[1], lerze, leş, leşker, letafet, levazım, levent, leylek, leziz, lif, limon, lisan, livata, liyakat, lobya, loğ, lokma, lor, lök, lugat, lüle, lütuf, lüzum, maada, maahaza, maarif, maaş, maazallah, mabet, mabeyn, mabut, macera, madde, madem, mader, madımak, mafsal, mağara, mağaza, mağfiret, mağlup, mağrip, mağrur, mah, mahal, mahalle, mahbup, mahçup, mahdum, mahfi, mahfil, mahfuz, mahi, mahir, mahiyet, mahkeme, mahkûm, mahlas, mahlep, mahluk, mahmude, mahmur, mahmuz, mahpes, mahpus, mahreç, mahrem, mahrum, mahsul, mahsup, mahsur, mahsus, mahşer, mahut, mahv, mahzen, mahzun, mail[1], maişet, maiyet, makabl, makale, makam, makara, makas, makat, makber, makbul, makbuz, maksat, maksut, maktul, makul, makule, makûs, mala, malayani, malihülya, malik, malikâne, malul, malum, mamelek, mamur, mancınık, manevi, mangır, mani[1], manidar, mansıp, mansur, mantık, manzara, manzum, mar, maral, maraz, marifet, mariz, maruz, masat, masiva, maskara[1], maslahat, masum, masun, masura, maşa, maşallah, maşrapa, maşuk, mat[1], matara, matem, matkap, matla, matlup, matrak, matuf, maveraünnehir, mavi, mavna, maydanoz, mayhoş, maymun, mazarrat, mazbut, mazhar, mazı, mazi, mazlum, mazmun, mazul, mazur, meal, mebde, meblağ, mecal, meccanen, meclis, mecmu, mecmua, mecnun, mecra, mecruh, mecusi, meczup, meçhul, medar, meddah, medeni, medet, medfun, medhal, medine, medrese, mefhum, mefluç, meftun, mehabet, mehdi, mehel, mehil, mehter, mekik, mekruh, mektep, mektup, melaike, melal, melami, melce, melek, meleke, melekût, melul, melun, memalik, memat, memleket, memluk, memnu, memur, men, menba, mendil, menekşe, menent, menfaat, menhus, menkıbe, menkul, mensup, mensur, menşe, menşur, menteşe, mera, merasim, meratip, merbut, mercan, mercanköşk, mercimek, merdane[2], merdiven, merhaba, merhale, merhamet, merhem, merhum, meri, merih, merkep, merkez, mermer, mersiye, mert, mertebe, mesafe, mesai, mesane, mesela, mesele, mesh, mesih, mesire, mesken, meskûkat, meskûn, meslek, mesmu, mesnet, mesnevi, mesrur, mest[1], mestur, mesut, meşakkat, meşale, meşayih, meşe, meşgale, meşhet, meşhur, meşhut, meşime, meşin, meşk[2], meşkûk, meşrep, meşru, meşrut, meşum, meşveret, met, meta, metanet, metbu, metin[1], metin[2], metris, metruk, mevaşi, mevcut, mevhum, mevki, mevkuf, mevla, mevlana, mevlit, mevsim, mevt, mevta, mevzi, mevzu, mevzun, mey, meyan[1], meyan[2], meydan, meyhane, meyil, meymenet, meyus, meyve, meyyit, mezar, mezat, mezbele, mezhep, meziyet, mezkûr, mezmur, mezra, mıh, mıknatıs, mırra, mısra, mızrak, miat, mide, miftah, miğfer, mihenk, mihmandar, mihr, mihrap, mihver, miktar, mil[1], mimar, minare, minber, mintan, minval, mir, miraç, miras, mirat, misak, misil, misk, miskal, misket[1], miskin, misvak, miyar, mizaç, mizan, molla, muaccel, muadil, muaf, muahede, muaheze, muallak, muallim, muamele, muamma, muarız, muaşaka, muaşeret, muavenet, muavin, muayene, muayyen, muazzam, muazzep, muazzez, mucip, mucit, mucize, mufassal, muganni, muğber, muhabbet, muhacir, muhafaza, muhafız, muhakkak, muhakkik, muhal, muhalefet, muhalif, muhallebi, muharebe, muharref, muharrer, muharrik, muhasara, muhasebe, muhasip, muhatap, muhatara, muhavere, muhayyel, muhayyer, muhbir, muhip, muhit, muhkem, muhlis, muhtaç, muhtar, muhtasar, muhtelif, muhtemel, muhterem, muhteşem, mukabele, mukabil, mukaddem, mukadder, mukaddes, mukaddime, mukallit, mukarnas, mukarrer, mukataa, mukatele, mukavemet, mukavva, mukayyet, mukim, mukteza, mum, mumya, munis, muntazam, muntazır, munzam, murabba[1], murahhas, murakabe, murakıp, murassa, murdar, murg, musahabe, musahip, musalaha, musalla, musannif, mushaf, musibet, musiki, mustarip, muşta, muştu, mutaas-

Levent Şahverdi Arşivi

sıp, mutabık, mutaf, mutasarrıf, mutat, muteber, mutedil, mutemet, mutfak, mutlak, mutmain, mutrip, muttaki, muttali, muttasıl, muvacehe, muvafakat, muvaffak, muvafık, muvahhit, muvakkit, muvasalat, muvazaa, muvazene, muz, muzaffer, muzır, mübah, mübalağa, mübarek, mübareze, mübaşir, müberra, mübin, mücadele, mücahede, mücahit, mücavir, mücellit, mücerret, mücessem, mücrim, müçtehit, müdafaa, müdahale, müdahene, müdavim, müddei, müdebbir, müderris, müdevver, müebbet, müellif, müennes, müessir, müezzin, müfessir, müfit, müfrit, müftü, mühendis, müheyya, mühim, mühlet, mühre, mühtedi, mühür, müjde, mükâfat, mükâleme, mükellef, mükemmel, mükerrem, mükerrer, mükrim, mülahaza, mülakat, mülayim, mülazım, mülevves, mülhak, mülhit, mülk, mülkiyet, mültefit, mültezim, mümeyyiz, mümkün, mümtaz, münacat, münadi, münakaşa, münasebet, münasip, münazaa, münazara, müneccim, münevver, münezzeh, münferit, münhasır, münkir, münteha, münteşir, münzevi, müphem, müptela, müptezel, müracaat, mürai, mürebbi, müreffeh, mürekkep, mürettep, mürsel, mürşit, mürted, mürur, mürver, müsaade, müsabaka, müsademe, müsadere, müsait, müsamaha, müsavi, müsebbip, müseccel, müsekkin, müsellah, müsellem, müselles, müsemma, müshil, müskirat, müslim, müsmir, müsrif, müstağni, müstağrak, müstahkem, müstakbel, müstakil, müstakim, müstear, müstecap, müstefit, müstehak, müsterih, müstesna, müstevli, müsvedde, müşahede, müşahhas, müşahit, müşavere, müşerref, müşevveş, müşir, müşkül, müşrik, müştak[1], müştak[2], müşteki, müşterek, müşteri, mütalaa, müteaddit, müteakip, müteallik, mütebessim, müteessir, mütefekkir, müteferrik, mütegallibe, müteharrik, mütekabil, mütekait, mütekebbir, mütekellim, müterakim, mütercim, müttereddit, müteveccih, müteveffa, mütevekkil, mütevelli, mütevellit, müthiş, müttefik, müvekkil, müverrih, müyesser, müzaheret, müzakere, müzayaka, müzehhep, müzekker, müzevvir, müzeyyen, müzmin, naat, nabız, nabüd, nacak, naçar, nadan, nadir, nafaka, nafile, nafiz, nağme, nahak, nahıl, nahif, nahiv, nahiye, naip, nakarat, nakıs[1], nakıs[2], nakış, nakil, nakip, nakit, nakkare, nakkaş, nakz, nal, nalbant, nalça, nale, nalet, nalın, nam, namahrem, namdar, name, namus, namzet, nan, nane, nar[1], nar[2], nara, nardenk, narenciye, narh, nas[1], nas[2], nasır, nasip[1], nasip[2], nasrani, naşi, natıka, natır, natüvan, navlun, naz, nazar, nazenin, nazım[1], nazır, nazik, nazil, nazire, nebat, nebbaş, nebi, necaset, necat, neccar, necip, necis, nedamet, nefer, nefir, nefiy, nefret, neft, nehir, nekes, nem, nema, nergis, nesil, nesim, nesir, nesrin, neşe, neşid, neşir, neşter, neşvünema, netice, nev, neva, nevale, nevbahar, nevi, nevmit, nevruz, ney, nezafet, nezaret, nezd, nezir, nezle, nısıf, nida, nifak, nigâr, nigehban, nihale, nihan, nihayet, nikâh, nikris, nilüfer, nim, nisa, nisan, nisap, nispet, nisvan, nisyan, nişadır, nişane, nişasta, niyaz, niza, nizam, nohut, noksan, nokta, nusret, nutfe, nutuk, nübüvvet, nüfus, nüfuz, nükte, nüktedan, nümune, nüsha, nüzul, okka, orospu, oruç, ova, ozan, öd[2], örf, örnek, öşür, pa, pabuç, paça, padişah, pakize, palan, palaz[2], paluze, panzehir, para, parala-, parça, pare, parsa, partal, paşa, patlıcan, patrik, pay, payan, payanda, paye, payidar, payitaht, paymal, paytak, pazar, pazı, peçe, peder, pehlivan, pejmürde, pelesenk[1], pelit, pencere, penç, pençe, perakende, perçin, perdah, perde, pergel, perhiz, perişan, perşembe, perva, pervane, pervaz, pes, peşin, peşkeş, peşkir, peşrev, peştamal, petek, pey, peyda, peyderpey, peygamber, peyk, peyker, peyman, peymane, peynir, piç, pilav, pinhan, pir, pirinç[1], pirinç[2], pirpirim, pişman, piyade, piyale, piyaz, polat, posa, post[1], pota, pul, pusat, puşt, putperest, püskül, rabbena, rabıta, racim, raf, rafızî, rağbet, rağmen, rahim[1], rahim[2], rahip, rahman, rahne, rakam, rakı, rakip, rakkas, ram, ramak, ramazan, rana, rapt, rasat, rast, rastık, rastla-, raşe, ravent, ravi, ravza, rayiha, razı, reaya, rebap, recm, reçel, redif, ref, refah, refik, reftar, regaip, rehber, rehin, rehnüma, reis, reisülküttap, rekât, remil, remiz, rencide, rençber, rende, renk, resim, ressam, reşit, ret, revaç, revak, revani, revnak, rey, reyhan, rezene, rıza, rızk, riayet, ribat, rical, ricat, rikâp, rikkat, rint, risale, rivayet, rubai, Rufai, rugan, ruh, ruhban, ruhsat, ruşen, rutubet, rücu, rükn, rüku, rümuz, rüsum, rüsva, rüşt, rüşvet, rütbe, rüya, rüyet, rüzgâr, sabah, sabık, sabıka, sabır[2], sabi, sabun, sada, sadaka, sadakat, sade, sadet, sadık, sadır, sadme, sadr, sadrazam, saf[1], saf[2], safa, safdil, saffet, safha, safi, safra[1], sağir, saha, sahabe, sahaf, sahi, sahil, sahn, sahra, sahtiyan, sahur, saik, sair, saka[1], saka[2], sakat, sakatat, sakıt, saki, sakil, sakim, sakin, salâ, salabet, salahiyet, salavat, salep, salı, salih, salik, salim, salip, saltanat, saman[2], samimi, samsa, samur, sanat, sanayi, sandal[1], sandal[2], sanem, sani, sanki, sara, saraç, sarf, sarhoş, sari[1], sarih, sarraf, satıh, satır[1], satır[2], satvet, savlet, savt, sây, saye, sayfa, sayha, saykal, sayyan, sazende, sebat, sebil, sebze, seccade, secde, seci, sedef, sedir[1], sefahat, sefine, sehpa, sekban, sekene, sekte, sel, selatin, sele[1], selsebil, selvi, sema[1], semere, sene, senet, seng, ser, serap, serapa, serasker, serbest, serdar, serencam, sergerde, sergüzeşt, serhat, seri[2], serkeş, sermaye, sermest, sersem, serseri, sert, serzeniş, set[1], setr, settar,

Levent Şahverdi Arşivi

seyahat, seyf, seyir, seyis, seyit, seylap, seyran, seyyah, seyyar, seyyare, sıdk, sıfat, sıfır, sıhhat, sıla, sınıf, sıraca, sırat, sıyanet, sıyga, sicil, sihir, sikke, silah, silahşor, silk, sille, silsile, sima, simsar, simurg, simya, sin[1], sinameki, sincap, sine, sini, sipahi, siper, sirayet, siret, sirkat, sitare, sitayiş, sitem, sittin, siyah, siyak, siyer, sofa, sofra, softa, sokak, sopa, soytarı, sual, sucuk, sufi, sukut, sulh, sulp, sumak, sur[2], surat, sure, sureta, susam, suzinak, sübut, süflî, sükna, sükûn, sükûnet, sükût, sülale, süleğen, süluk, sülük, sülüs, sümbül, sünni, süphan, sürahi, sürat, süreyya, sürre, süsen, sütun, şaban, şad, şadırvan, şafak, şahane, şahbaz, şahıs, şahin, şahit, şahmaran, şahmerdan, şahnişin, şahtere, şaka, şakayık, şaki, şakirt, şal, şalgam, şalvar, şamata, şamdan, şamil, şan[1], şap[2], şapka, şark, şaşaa, şatır, şayet, şayi, şebnem, şecaat, şecere, şedde, şedit, şefaat, şeffaf, şefkat, şeftali, şehinşah, şehir[1], şehir[2], şehit, şehriyar, şehzade, şekavet, şekil, şekva, şemail, şems, şen, şeni, şer[2], şerait, şerare, şerbet, şerefe, şerh, şerif[1], şerik, şeş, şetaret, şevk, şevket, şey, şeyda, şeyh, şeyhülislam, şeytan, şık[1], şınav, şırlağan, şiar, şiddet, Şii, şikâr, şikâyet, şikeste, şimal, şimşir, şir, şira, şiraze, şirden, şirin, şirk, şirket, şirret, şişe, şive, şom, şöhret, şölen, şua, şuara, şubat, şube, şuh, şule, şurup, şüheda, şükran, şükûfe, şümul, şüyu, ta, taaccüp, taahhüt, taalluk, taam, taarruz, taassup, tabak[1], tabaka[1], tabi, tabii, tabip, tabir, tabla, tabut, tabya, tacir, taciz, tadat, tadil, taflan, tafsilat, tafta, tağyir, tahammül, taharet, taharri, tahayyül, tahıl, tahir, tahkik, tahlil, tahmin, tahra, tahrif, tahrik, tahrip, tahrir, tahriş, tahsil, taht[2], tahta, tahtırevan, tahvil, taife, tak[1], takaddüm, takaza, takdim, takdir, takdis, takip, takke, takla, taklit, takriben, takrir, taksim, taksir, takva, takvim, takviye, talak, talebe, talep, tali, talih, talik, talim, talip, talk, taltif, tam, tamah, tambur[1], tamim, tamir, tan[2], tandır, tantana, taraf, tarassut, taravet, tarçın, tarh, tarhana, tarhun, tarif, tarih, tarik, tariz, tart, tarumar, tarz, tas, tasa, tasallut, tasarruf, tasavvuf, tasavvur, tasdik, tashih, tasnif, tasrih, tasvip, tasvir, tatbik, tatula, taun, tav[1], tav[2], tava, tavaf, tavır, tavil, tavla-, tavla[1], tavla[2], tavus, tayin, tayyip, taze, tazim, tazip, tazir, teala, teavün, tebaa, tebcil, tebdil, tebeddül, teber, teberru, tebessüm, tebeşir, tecahül, tecavüz, tecelli, tecessüs, tecil, tecrit, tecrübe, tecviz, teçhiz, tedarik, tedavi, tedbir, tedip, tedricen, tedris, teehhür, teenni, teessüf, teessür, tefeci, tefekkür, tefrika, tefrit, tefsir, teftiş, tefviz, tegafül, teğelti, tehdit, tehevvür, tehir, tehlike, tekâlif, tekaüt, tekbir, tekellüf, tekellüm, tekevvün, tekfur, tekit, tekke, teklif, tekmil, tekrar, teksir, tekzip, telaffuz, telef, teleme, telif, telkin, tellak, tellal, temaşa, tembel, tembih, temcit, temellük, temenni, temerrüt, temessül, temettü, temiz, temkin, temlik, temmet, temmuz, temyiz, tenakuz, tenasül, tenasüp, tencere, teneke, tenezzül, tenfiz, tenha, tenzih, tenzil, ter[2], terakki, terane, teravih, terbiye, tercih, tercüman, tercüme, tere, tereddüt, tereke, terennüm, tereyağı, terfi, terk, terkip, tersa, tersane, tertip, terzi, tescil, teselli, tesir, teskin, teslim, tesmiye, tesniye, testere, testi, teşbih, teşhis, teşne, teşrif, teşrin, tetebbu, tetkik, tevakkuf, tevarih, teveccüh, tevekkeli, tevekkül, tevellüt, tevessül, tevhit, tevil, tevkif, tevlit, tevrat, tevsi, tevsik, tevzi, teyakkuz, teyemmüm, teyit, tezat, tezekkür, tezgâh, tezkere, tezvirat, tezyin, tıfıl, tığ, tılsım, tımar, tıraş, tıynet, ticaret, tiftik, tilavet, tilmiz, timsah, timsal, tirit, tirkeş, tiz, tohum, tomar, torba, tortu, töhmet, trabzan, tuba[1], tufan, tufeyli, tuğyan, tuhaf, tul, tumturak, tur[2], turaç, turfanda, turşu, turunç, tutya, tuvana, tüfek, tülbent, türap, türbe, Türkmen, ubudiyet, ucube, ufuk, ufunet, uhde, uhrevî, ukalâ, ukde, ulema, ulufe, uluhiyet, ulum, ulvi, umde, umman, umre, umum, umur, unsur, unvan, usare, usta, ustura, usturlap, usul, uşşak, ut, utarit, uzlet, uzuv, ücret, üftade, ülfet, ümera, ümit, ümitvar, ümmi, üryan, üsküf, üslup, üstad, üstübeç, üstüvane, vaat, vaaz, vabeste, vadi, vah, vahamet, vahdet, vahim, vahiy, vaiz, vaka, vakanüvis, vakar, vakıa, vakıf[1], vakıf[2], vaki, vakur, valâ, vali, valide, vallahi, varak, varaka, varis[1], varit, varta, vasat, vasıf, vasıl, vasıta, vasi[1], vasi[2], vaşak, vatan, vaveyla, vay, vaz[2], vazıh, vazife, ve, vecd, vecih, veçhe, veda, vedia, vedut, vefat, vehim, vekâlet, vekayi, vekil, vekilharç, veladet, velayet, velet, velhasıl, veli, veliaht, velinimet, velvele, veraset, verem, verese, vesaire, vesait, vesika, vesile, vesselam, vesvese, veya, vezaret, vezin, vezne, veznedar, vicdan, vilayet, viran, virane, vuku, vukuf, vuslat, vuzuh, vücut, vüsat, vüzera, ya[2], yaban, yabancı, yadigâr, yağdanlık, yahni, yahu, Yahudi, yahut, yani, yar[2], yaran, yardakçı, yardım, yarıcı, yasemin, yasin, yaver, yed, yegâne, yeis, yek, yekpare, yeksan, yekta, yelda, yemeni, yemin, yeşim, yevm, yevmiye, yezdan, yulaf, Yunan, zaaf, zabıt, zabıta, zaç, zade, zafer, zahir, zahire, zahter, zail, zait, zakir, zakkum, zalim, zaman, zambak, zamir, zamk, zampara, zan, zanaat, zar[1], zarafet, zarar, zarf, zarif, zaruret, zat, zatülcenp, zatürre, zavallı, zaviye, zayıf, zayi, zeamet, zeban, zebani, zeber, zebercet, zebun, zebur, zecir, zehap, zekât, zeker, zelil, zelzele, zemberek, zembil, zemheri, zemin, zemzem, zemzeme, zen[1], zencefil, zengin, zerdali, zerde, zerdeçal, zerre, zerrin, zeval, zevce, zevk, zeyil, zeyrek, zeytin, zıbın,

Levent Şahverdi Arşivi

zımn, zımpara, zındık, zırh, zırnık, zıt, zifir, zift, zihin, zil, zilhicce, zilkade, zillet, zilyet, zimmet, zimmi, zincifre, zincir, zinde, zir, zira, ziraat, zirve, zişan, ziya[1], ziya[2], ziyafet, ziyan, ziynet, zor, zorba, zuhur, zulmet, zulüm, zurna, zübde, zühal, zührevî, züht, zül, zülbiye, zülcelal, zülfikar, zülfiyar, zümre, zümrüt, zünnar, zürafa, zürefa, zürriyet (3616)

Arapça ve Farsça, Üçüncü Dönem: 1600-1924

("Yeni Osmanlıca" olarak işaretlediğimiz teknik ve bürokratik neolojizmler hariç.)

abide, acar, aceze, acur, adale, adese, âdeta, adi, adliye, aguş, ağız[2], ağnam, ahali, ahar, ahrar, ahşap, ahund, ahz, aidat, aile, ait, akaret, aksam, aksisada, alaimsema, aleni, alicengiz, amade, amele, ameliyat, amir, angarya, anut, arasta, arıza, ari[1], arifane, arzuhal, asabiye, asalet, asap, aşar, aşiret, ati, atiye, avadanlık, avene, avize, aynî, ayvaz, azami, bağdadi, bahar[2], bahusus, bakir, bamya, barika, bayi, bazan, becayiş, bedayi, bedesten, bedhah, bedihi, beis, bekâr, bekâret, beleş, belma, berceste, berdelacuz, berduş, bergüzar, berhane, berhava, bermutat, beşuş, betül, beyaz, beyyine, beyza, bızır, biilaç, bikes, bilahare, bilfiil, binaenaleyh, bini, bitap, bitaraf, bizatihi, bizzat, böbürlen-, buhurdan, bünyan, bürudet, cafcaf, calip, cani, caraskal, cebin, celadet, celse, cemile, cengâver, cenin, cephe, cerbeze, cerh, cesamet, cesaret, cesim, ceste ceste, cesur, cevaz, cevval, ceyş, cezb, cezve, cibayet, cicim, cidar, ciddi, cilbent, cimcime, cinas, cinnet, cirit, civa[2], civar, coğrafya, cop, cönk, cura, cühela, cündi, cünha, cüsse, cüzdan, cüzi, çakı, çapaçul, çay[1], çaydanlık, çek, çerme, çeşit, çeşmibülbül, çifte, çile[1], çilingir[2], çolpa, dabbe, dağdağa, dahi[2], dakayık, dara, darbımesel, darülfünun, debdebe, deha, denaet, derdest, dereotu, derkâr, derkenar, dermeyan, derpiş, dersaadet, deruhte, desise, destek, devridaim, dilhun, dilşad, dubara, dumur, durendiş, dümdar, düşeş, düvel, düyun, ebat, ebeveyn, ebrar, ebru, ecinni, ecza, edebiyat, edevat, edyan, efkâr, ehibba, ehli, ehram[1], ekrat, ekrem, elbise, elviye, elyaf, emare, emektar, emniyet, emrihak, emtia, enayi, ender, enfes, enfiye, enkaz, enmüzeç, entbent, entipüften, erbain, esaret, esatir, esbak, esef, esvet, eşhas, eşraf, eyalet, eytam, ezcümle, ezkaza, facia, faiz, fakat, falaka, faraza, fare, farika, fasıla, fasile, fecaat, fek, fent, feri, ferik, fersude, fetret, fevkalade, fevkani, fevri, fezleke, fıkdan, fıkra, filika, fincan, firik, fişek, fitre, fiyat, ful[2], fücceten, füsun, gabavet, gaile, galeyan, garabet, gasıp, gasil, gassal, gavs, gaybubet, gebeş, gergef, gulyabani, günagün, gureba, gurup, güdük, güğüm, gülabdan, güllabi, hab, hacim, hacir, haciz, haddizatında, hafıza, hafiye, hahiş, haiz, hak[2], haki, hakipay, hakkâk, hakkaniyet, hal[3], haliç, halita, hamarat, hamaset, hamdüsena, hamiş, hamsin, hamule, hanende, hanif, harcıalem, harcırah, hare, harpuşta, hars, hasbıhal, hasbinallah, hasılat, hasip, haşiv, haşiye, hatve, havai, havya, haza, heder, hela, helezon, hellim, helme, hemhal, hempa, hemşehri, herise, heyecan, heyelan, hezarfen, hıncahınç, hınç, hidemat, hilye, hindi, hirfet, hitam, hiza, hod, horanta, hoşamedi, hoşbeş, hurafe, hurç, huş, hülya, hürriyet, hüzzam, ıtk, iaşe, ibadullah, iblağ, ibra, ibre, icap, icbar, iclal, idam, idame, idare, iddia, idgam, ifrağ, ifsat, iğbirar, iğfal, ihale, ihkak, ihlal, ihtida, ihtisap, ikame, ikna, ikraz, iktibas, ilan, ilanihaye, ilga, ilkah, ilmihal, ilmühaber, iltihak, ilzam, ima, imal, imar, imbik, imha, infak, infaz, inha, inhidam, inhilal, inhiraf, inhitat, inkıbaz, inkişaf, insicam, inşa, inşirah, intiba, intibak, intihal, intihar, inzal, irap, irca, irs, irsaliye, irtical, irtişa, isale, istiap, istibdat, istical, istiğrak, istihale, istihdam, istihkâm, istihlak, istikamet, istikrah, istikrar, istikraz, istila, istilzam, istinat, istinkâf, istirdat, istirham, istiskal, istisna, istitrat, istizah, işgal, işgüzar, iştira, ithaf, ithal, itham, itikâf, itilaf, itina, ittihaz, izabe, izan, kabala[1], kabız, kabzımal, kadit, kâfi, kâgir, kaht, kâhya, kalabalık, kalcı, kalebent, kalfa, kallavi, kantara, karavana, kari, karine[1], karnabahar, karye, kasara, kasım, kavas, kayme, kazulet, keenlemyekün, kefalet, kehanet, kemane, keme, kenef, kenet, kepaze, kerrake, keş[1], keşide, keşkül, keşmekeş, ketebe, ketum, keza, kezzap, kıbbe, kıblenüma, kılaptan, kımıl[2], kınnap, kıpti, kıstas, kirve, kizir, kocaman, kozalak, kölemen, kösele, kudüm, kura[2], kurabiye, kurun, kuskus, kuvve, kuyut, küfe, küheylan, küşayiş, küt[1]?, kütle, lades, laedri, lahika, lain, lakayt, lalanga, layiha, leff, levin levin, leylak, lime, limonata, liva, lobut, lokum, lütfen, mabat, madun, mafevk, mafiş, mağdur, mağşuş, maharet, mahcur, mahdut, mahfaza, mahlul, mahrukat, mahrut, mahur, mahya, mahzur, maksem, maktu, mali, maliye, maliyet, malzeme, mamul, manda[1], manen, mangal, mani[2], maraba, marpuç, mars, masal, masdar, masraf, mass, mastar, maşatlık, matah, matbaa, matruş, maval, mavera, mayasıl, mayi, maytap, mazeret, mazgal, maznun, mazruf, mebus, mebzul, mecbur, mecelle, mecidiye, medyun, mefruz, meful, mehuz, mehtap, mekkâre, melanet, melbusat, melengiç, meluf, memlaha, memnun, mendebur, meneviş, menfa, menfez, menfi, menfur, mensucat, merak, meram, merci, merdane[1], meret, mermi, mesabe, mesağ, meserret, mesir, mest[2], mesul, meşcere, meşihat, meşk[1], meşrubat, meşruhat, mevali, mevhibe, mevsuk, mevut, meyane,

Levent Şahverdi Arşivi

meyyal, mezbaha, mezc, mezgit, mezun, mıntıka, mısır buğdayı, mızrap, mikâp, mikyas, milat, mim[1]*, miralay, mirza, muadelet, muahhar, muannit, muarrep, muasır, mugalata, mugayir, muğlak, muhaceret, muhafazakâr, muhakeme, muharip, muharrir, muhasım, muhayyile, muhik, muhrip, muhtekir, muhtelit, muhteris, muhtevi, mukarenet, mukavele, mukavim, mukayese, muktedir, murabba*[2]*, muris, musahhih, musakka, Musevi, muska, muşamba, muta, mutabakat, mutantan, mutasavver, mutasavvıf, mutena, mutezile, muvakkat, muvazi, muvazzaf, mübadele, mübayaa, mücazat, mücbir, müceddit, mücehhez, mücevher, müdafi, müdahil, müdrik, müdür, müeccel, müeddep, müesses, müessese, müfettiş, müfredat, müftehir, müfteri, mühimmat, müktesep, mülhem, mülteci, mümasil, mümbit, mümessil, mümteni, mümzi, münavebe, müncer, mündemiç, münfesih, münhal, münşeat, müntehip, müntesip, mürafaa, mürdüm eriği, müreccah, mürettip, müsaleme, müsamere, müsavat, müseddes, müsnet, müspet, müstacel, müstahdem, müstahzar, müstamel, müstantik, müstatil, müstebit, müstecir, müstehcen, müstehlik, müstehzi, müstenit, müsteşar, müstezat, müşabih, müşarünileyh, müşavir, müşebbeh, müşevvik, müşkülpesent, mütareke, müteahhit, müteal, mütebahhir, mütebaki, mütecanis, mütecaviz, mütecessis, mütedeyyin, müteessif, mütehakkim, mütehassis, mütehavvil, mütekâmil, mütelezziz, mütemadi, mütemayil, mütemayiz, mütemeddin, mütemmim, mütenasip, müteradif, müteselsil, müteşair, müteşebbis, müteşekkil, müteşekkir, mütevazı, müteyakkız, müttehit, müvellet, müvezzi, müzahir, müzayede, naaş, naçiz, nadide, nadim, nafi, nail, nakıse, nalbur, namütenahi, nankör, nargile, narin, nasaz, nasıl, nazım*[2]*, nebze, nedret, nefaset, nehari, nekahet, nekre, nemrut, nesih, neşet, nevazil, nevresim, neyzen, nezaket, nezih, nihavent, nihrir, niyabet, nush, nüks, nümayiş, obur, okyanus, paçavra, pafta, paramparça, payla-, pazen, pazvant, pelesenk*[2]*, pelte, pembe, penah, perende, perestiş, pertavsız, pespaye, peş, peyke, pıhtı, pinekle-, pis, pisi*[2]*, pişekâr, pişmaniye, postnişin, poşi, pösteki, pürüz, raci, radde, rahle, rahvan, rakım, rakik, rayiç, razaki, refakat, reha, rehavet, rehine, rekabet, resen, rezalet, reze, rezil, rıhtım, riyaziye, ru, ruam, rubu, rüçhan, sadaret, safahat, safderun, safir, safsata, sahan, sahte, salhane, salname, sanduka, saniye, santur, sarahat, sarfınazar, se, sebt, sebükmağz, seciye, sefalet, sefaret, sefil, sefir, segâh, seğmen, selase, selef, selem, semai, semavi, semender, semt, seniye, serd, serlevha, serpuş, servet, seviye, sevk, seyfiye, seyrisefain, seyrüsefer, seyyal, sıhri, sıklet, sınai, sırf, sıska, siftah, sihirbaz, simit, sipariş, sitteisevir, sof, somaki, sudur, suhulet, suikast, suiniyet, suistimal, suizan, suni, sur*[1]*, suzeni, suzidil, sübyan, sühan, sülasi, sümme, sütre, şah*[2]*, şahrem, şaibe, şakak, şakul, şammas, şavulla-, şayan, şeamet, şebboy, şebek, şebeke, şehir*[3]*, şehla, şehriye, şekerpare, şelale, şemame, şemsiye, şenaat, şerir, şerit, şeşhane, şev, şımar-, şifahi, şifre, şikemperver, şilte, şufa, şura*[2]*, şuur, şürekâ, taaddi, taammüt, taayyün, tababet, tabak*[2]*, tabasbus, tağşiş, tağut, tahakkuk, tahakküm, tahavvül, tahdit, tahfif, tahin, tahkim, tahkir, tahliye, tahmis, tahnit, tahsis, tahtaboş, tahtırevalli, takallus, takas, takbih, takiye, takriz, taksit, taktil*[1]*, talakat, talaş, tanassur, tanzim, taraz, tarziye, tasfiye, tasrif, tatil, tavassut, tavattun, taviz, tavsif, tavsiye, tavzih, tayf, tazammun, taziz, tazmin, tazyik, teali, teamül, teati, tebahhur, tebellüğ, tebliğ, tebrik, tebşir, tecanüs, tecdit, teceddüt, tecerrüt, tecvit, tedavül, tedhiş, tediye, tedvir, teehhül, teemmül, teessüs, tefessüh, tefhim, tefriş, tegallüp, teganni, teğel, tekabül, tekâmül, tekâsüf, tekdir, tekeffül, tekemmül, tekerrür, tekfin, tekfir, tekris, teksif, tekvin, telafi, telakki, telaş, telezzüz, telin, telkâri, tell, telmih, telve, temadi, temas, temayül, temayüz, temdit, temeddün, temin, temrin, temsil, teneffüs, teneşir, tenevvür, tenezzüh, tenkil, tenkis, tennure, tenvir, terciibent, tereddi, terettüp, terhin, terhis, terkin, terviç, tesadüf, tesanüt, tesellüm, teselsül, tesettür, teshil, teshir, tesis, teslis, tespit, tesviye, teşci, teşebbüs, teşekkül, teşekkür, teşerrüf, teşevvüş, teşhir, teşkil, teşrih, teşrik, teşvik, teşyi, tevafuk, tevarüs, tevatür, tevcih, tevdi, tevessü, tevkil, tevriye, tezahür, tezene, tezhip, tezkiye, tezyif, tezyit, tıpkı, tiraje, tirşe, topaz, tömbeki, tüccar, Türkiyat, türrehat, uhuvvet, ululemr, ulya, umran, umursa-, üs, vareste, varidat, vaziyet*[2]*, veba, vecibe, veciz, velev, vesaik, vesayet, vetire, vicahen, vikaye, vukuat, vükela, vürut, yafta, yalelli, yankesici, yave, yekdiğer, yekin-, yekûn, yesari, Yezidi, yezit, zabit, zafiyet, zaim, zam, zangoç, zapturapt, zebanzed, zekâ, zeki, zem, zenne, zerk, zerzevat, zevahir, zevat, zevç, zıbık, zılgıt, zımba, zırva, zıvana, zibidi, zifaf, zoraki, zücaciye, zühul* (1186)

Levent Şahverdi Arşivi

3. MODERNLEŞME ÇAĞI

Osmanlı toplumunun Batı Avrupa yüksek kültürü ile tanışmasıyla birlikte, ezici çoğunluğu Fransızcadan olmak üzere binlerce Batı kaynaklı sözcük Türkçe kullanıma girdi. 18. yy.'ın son çeyreğinde diplomatik yazışmalarda görülen az sayıda yabancı terim, 19. yy.'ın ikinci yarısında edebiyat ve gazete dilini çığ gibi kapladı.

Batıdan Alınan, İkinci Dönem: (1780-1924)

abajur, abluka, abone, aborda, acente, adiyö, adres, afiş, agnostik, agrandisman, ajan, ajans, akademi, akaju, akasya, akompanye, akor, akort, akropol, aksan, aksiyom, aksiyon, aktif, aktör, aktris, aktüalite, akustik, akü, akvaryum, alabora, alabros, alafranga, alakart, alamana, alaminüt, alamod, alaturka, albinos, albüm, albümin, alizarin, alkali, alkol, allegro, alo, altes, alto, alüminyum, amatör, amazon, ambalaj, ambargo, amfiteatr, amiral, amonyak, amortisman, amper, ampir, ampirik, ampul, analiz, ananas, anarşi, anatomi, anemi, angaje, Anglikan, anilin, anjin, anket, ankiloz, anonim, anormal, ansambl, ansiklopedi, antant, anten, antika, antipati, antisemit, antrakt, antrasit, antre, antrenör, antrepo, antrikot, antropoloji, aort, apandisit, apartman, apaş, aperitif, apolet, apsent, aranjman, ararot, arbitraj, arduvaz, arena, argo, ari (ırk), *aristokrasi, arma, armatör, armoni, armonika, arp, arsenik, arş* (marş sözü), *arşidük, arter, artist, as* (iskambil birlisi), *asansör, asetilen, asfalt, asit, aspirin, ataşe, atavizm, ateizm, atom, atölye, atropin, avangard, avantür, avukat, aysberg, azot, bagaj, bakalorya, bakara, bakteri, balast, bale, balina, balistik, balkon,balon, bambu, bando, bandrol, bank, banka, banker, banknot, banko, banyo, baobap, bar* (içkili kafe), *baraka, barbar, barbunya, barikat, bariton, baro, barometre, baron, baryum, bas, basil, baskül, baston, batarya, bavul, bazalt, bazuka, begonya, bekar, belladonna, bemol, benzin, bere* (takke), *bergamot, beton, betonarme, bezik, bibliyografi, biblo, biftek, bigami, bilanço, bilardo, bilet, bira, bis, bisiklet, bisküvi, bisturi, bitter, bitüm, biyografi, biyoloji, bizmut, blok, blöf, bluz, boa, bobin, boks, bombardıman, bombe, bonbon, bonjur, bonmarşe, bono, bor, boraks, bordro, bordür, borsa, botanik, boykot, branda, bravo, briç, briket, briyantin, brom, bronş, bronz, broş, bröve, brüt, Budizm, buji, buket, bukle, buldog, bulvar, burjuva, burkan, büfe, büro, bürokrasi, büst, bütçe, caka, caz, cazbant, ceket, centilmen, cin* (içki), *ciranta, ciro, cizvit, covino, cumba, çaçaron, çello, çembalo, çıma, çimento, çinko, daktilo, dalya, dama, damacana, damasko, dans, dantel, dara, defo, deizm, dejenere, dekadan, dekolte, dekor, dekovil, delege, demagog, demode, demografi, demokrasi, depo, depozit, desen, deser, detektif, detektör, determinizm, dezenfekte, diktatör, dikte, dilatasyon, dinamo, dinozor, diploma, diplomat, direkt, direktif, direktör, disiplin, diskur, dispepsi, diva, diyabet, diyafram, diyagnoz, diyapazon, diyatonik, diyez, diyoptri, dizanteri, dizel, dogma, dok, doktor, doktora, dolomit, domates, domino, dominyon, dosya, dram, dretnot, duble, duçe, duş, düalizm, düello, düet, düplikat, düzine, efektif, efemine, egoizm, egzersiz, egzotik, ekarte, ekonomi, eksantrik, ekselans, eksper, eksperiman, ekspozisyon, ekspres, ekspresyon, ekstrem, ekvator, ekzema, elastik, elegan, elektrik, elektron, elektrot, eleman, elit, emansipe, emaye, embesil, empermeabl, emperyal, emperyalizm, empoze, endogami, endüksiyon, enerji, enflasyon, enstantane, enstitü, enstrüman, entelijans, enteresan, enternasyonal, entonasyon, entrika, envanter, epe, epidemi, erbiyum, esans, eskiz, eskrim, espri, estamp, estetik, etajer, etamin, etatizm, eter, etiket, etil, etimoloji, etnografya, etüt, etüv, evolüsyon, fabrika, fabrikatör, faça, fakfon, fakülte, falso, familya, fanatik, fanila, fantezi, farbala, farmason, fars, fas, faseta, fason, faşizm, fatura, favori, fayans, fayrap, fayton, federasyon, feldspat, feminist, fenol, fenomen, feodal, feribot, fermene, fertik, fetiş, figüran, fikstür, filantropi, file, fileto, filigran, filinta, film, filo, filoksera, filoloji, filotila, fire, firkete, firma, fisto, fistül, fiş, fit ol-, fiyaka, fiyasko, fiyonk, fizik, fizyoloji, fizyonomi, flor, floş* (kumaş türü), *flört, flüt, FOB, fokstrot, folklor, fon* (arka plan), *fon* (mali varlık), *fondan, fonksiyon, fonograf, forma, formalite, formen, formül, fors, forsmajör, forum, fosfat, fosfor, fotoğraf, foya, frak, frambuaz, frank, fren, frer, freze, frigorifik, friksiyon, fuaye, fular, furgon, futbol, füg, fünye, gabardin, gabari, gaf, gala, galen, galeri, galeta, galon, galop, galoş, galvanize, galyum, gam* (müzik terimi), *gambot, gar* (tren durağı), *garaj, garanti, garden parti, gardenya, gardrop, garnitür, garnizon, garson, gato, gaz* (maddenin hali), *gaz* (yakıt), *gaz* (bez türü), *gazete, gazino, gazoz, gerilla, gidon, gişe, gitar, giyotin, gladyatör, glase, glikoz, gliserin, glüten, goblen, gol, golf, gomalak, goril, gotik, grafik, grafit, gram, gramer, gran, grandi, granit, gravür, gravyer, grev, gri, grizu, grosa, grup, gulet, gusto, hal* (sebze pazarı), *hamak, hangar, hara, hartuç, hegemonya, hektar, hektometre, helyum, hematit, hemoraji, herpes, hidrofil, hidrografi, hidrojen, hidrolik, hijyen, hipnotize, hipodrom, hipokondri, hipopotam, hiyeroglif, hokey,*

Levent Şahverdi Arşivi

hurra, husar, ıskarta, ıspatula, ıstampa, ıstralya, ide, ideal, idealizm, idefiks, ideoloji, idil, ilüstrasyon, imaj, inisiyatif, inisiye, iridyum, iskambil, iskarpin, iskelet, iskonto, iskorbüt, islim, ispanyolet, ispermeçet, ispiritizma, ispirto, ispiyon, istasyon, istatistik, isteka, isteri, istim, istimbot, işporta, italik, itriyum, iyot, izmarit[1]*, izole, jakoben, jambon, jandarma, janjan, janr, janti, jarse, jelatin, jeneratör, jeodezi, jeoloji, jest, jile, jimnastik, jokey, jön, jurnal, jüpon, jüri, kabine, kablo, kabotaj, kadans, kadastro, kadavra, kadmiyum, kadril, kadro, kafe, kafein, kakao, kalibre, kalori, kalorifer, kalsiyum, kamarot, kambiyo, kamelya, kamera, kamineto, kamp, kampana, kamyon, kanalizasyon, kanape, kanarya, kançılarya, kangren, kanguru, kano, kantin, kanto, kanton, kaolin, kapital, kapitone, kapitülasyon, kaporta, kapsül, karakter, karambol, karbon, karbonat, karbüratör, kardinal, kardiyak, kare, kargo, karikatür, kariyer, karkas, karmanyola, karnaval, karo, kartografi, karton, kartonpiyer, kartpostal, kartuş, kartvizit, karyola, kasa, kasara, kasatura, kasket, kastanyet, kaşalot, kaşkariko, kaşkol, kaşmir, katakomb, katalog, katedral, katot, kauçuk, kavalye, kavilya, kek, kepez, kilogram, kilometre, kinin, klan, klarnet, klas, klasik, klasör, klavsen, klerikal, klik, klinik, klişe, klor, klorofil, kloroform, kobalt, kobay, kodein, kok, kokain, kokart, koket, kolej, koleksiyon, kolektif, kolektör, kolera, koli, koloit, kolon* (sütun), *kolon* (bağırsak), *koloni, kolonya, kolpa, kolza, koma* (derin uyku), *komandit, kombinezon, komik, komilfo, komisyon, komite, komodor, kompartıman, kompetan, komple, komplo, komposto, kompozisyon, kompres, komprime, komün, komünist, komütatör, konçerto, kondüktör, konfederasyon, konferans, konfeti, konfor, kongre, konkordato, konser, konservatuar, konserve, konsol, konsolide, konsomasyon, konsorsiyum, konsültasyon, kontak, kontör, kontra, kontrat, kontrbas, kontrol, konvansiyon, konyak, kooperatif, kopya, kordon, koridor, korniş, korno, koro, korse, korvet, kostik, kostüm, koter, kotlet, koton, kotra, kozmetik, kozmografi, kozmopolit, kör* (iskambil kupası), *krampon, kravat, kredi, krem, krema, krematoryum, kreozot, krep, krepdöşin, kristal, kritik, kriz, krizantem, kroki, krom, kromatik, kronik, kronoloji, kronometre, krupiye, kruvazör, kuartet, kuka* (hindistan cevizi), *kukuleta, kulis, kulüp, kulvar, kumanda, kumpas, kup, kuple, kupon, kur, kurander, kurdele, kurye, kuvars, kuzen, kuzine, külot, kült, kültive, kültür, kürdan, laboratuvar, laçka, laik, laksatif, lama* (hayvan), *lama* (Tibet rahibi), *lamba, lamba* (kapı yivi), *lando, lanolin, lanse, lantan, lastik, lata, laterna, lav, lavabo, lavanta, lavman, lenf, lesitin, levanten, leydi, liberal, libre, lider, lig, likide, likit, likör, linotip, linyit, lira, lirik, lisans, lise, liste, literatür, litografi, litre, lityum, livar, lizol, lobelya, loca, logaritma, lojik, lokanta, lokavt, lokomotif, longa, lord, lostra, lostromo, losyon, lotarya, lumbago, lüks, maç, maça, madalya, madalyon, madam, madlen, magnezyum, majör, makadam, makarna, makyaj, malarya, maldon, malt, maltız, maltoz, mamut, manda* (yönetim tarzı), *mandalina, mandolin, manevra, manganez, mani* (delilik), *manifatura, manifesto, manika, manikür, manipüle, manita, manken, mano, manolya, manometre, manşon, mantalite, manto, manyak, manyetizma, manyeto, margarin, marine, mark, marka, marki, marmelat, maroken, marş, marşandiz, marşpiye, masa, masaj, maske, mason, masör, materyalizm, matine, maun, mayo, mayonez, mazot, mazurka, medyum, mekanik, melankoli, melas, melodi, melodram, memorandum, menü, merinos, mersi, metafizik, metal, metastaz, metelik, meteor, meteoroloji, metil, metot, metrdotel, metre, metres, metro, metropol, mezür, mırlan, mızıka, migren, mika, mikrofon, mikrokozm, mikrop, mikroskop, mildiyö, milim, milyar, milyoner, mimik, mimoza, minimum, minör, minyatür, minyon, misket* (üzüm çeşidi), *misyon, misyoner, mit, miting, mitoloji, mitralyöz, miyop, mizansen, mobilya, moda, model, modern, modüle, moher, moka, molekül, molibden, monarşi, monden, monitör, monizm, monogam, monografi, monokl, monolog, monopol, monoton, monsenyör, monşer, montaj, moral, moratoryum, morfin, morfoloji, mors kodu, mortadela, morto, motamo, motif, motor, motosiklet, mozaik, muare, muslin, müze, naftalin, narkotik, nasyonal, natürel, natürmort, nebülöz, negatif, nekropol, nemfoman, nevralji, nevrasteni, nevroz, nihilizm, nikel, nikotin, nitrat, nitrogliserin, niyobyum, norm, normal, nota, noter, numara, numeratör, nü, nüans, obelisk, obje, objektif, obua, obüs, oksijen, oksit, oktav, oligarşi, olimpiyat, omlet, omnibüs, ondüle, oniks, ontoloji, oolit, operasyon, operet, oportünizm, opozisyon, opsiyon, optimist, orangutan, oratoryo, ordino, ordövr, org, organ, organize, orijinal, orkestra, orkinos, orsa, ortanca* (çiçek), *ortopedi, oryantal, osmiyum, osteoloji, otel, oto, otobüs, otokrasi, otomat, otomatik, otomobil, otonomi, otorite, ozon, ödem, ökaliptüs, pagoda, paket, palet, palladyum, palto, palyaço, panislavizm/pantürkizm, panadura, panama, panç, pandantif, pandispanya, pane, panik, panjur, pankreas, panorama, pansiyon, pantalon, panteizm, panteon, pantograf, pantomim, pantufla, papel, papirüs, paradi, paradoks, paraf, parafin, paragraf, parakete* (deniz aleti), *parapet, paraşüt, paratoner, paravan,*

Levent Şahverdi Arşivi

parazit, pardon, pardösü, parfüm, parizyen, park, parke, parmezan, parola, parşömen, parter, parti (hizip), *parti* (eğlence), *partizan, partner, parvenü, parya, pas* (iskambil deyimi), *pasaj, pasif, Pasifik, pasiyans, paso, paspartu, pastel, pastil, pat* (satrançta beraberlik), *paten, patent, patinaj, patiseri, patiska, patoloji, pavyon, pazen, peçete, pedagog, pedal, pelerin, pelüş, peni, pentatonik, pepsin, peripatetik, periskop, periton, permi, peron, perspektif, peruka, pesimist, petrol, peyzaj, pırlanta, pijama, pike, piknik, pil, pilot, pipo, pirotekni, pirzola, pist, piston, piyango, piyano, piyasa, piyes, plaj, plan, planya, plase, plasman, platin, platonik, pleb, plebisit, pli, plonjon, plüralizm, poem, poker, poliandri, poligam, poliglot, poligon, polip, polis, politik, politika, polka, pomat, ponpon, ponton, ponza, popüler, porfir, porselen, porsiyon, portakal, portatif, portföy, portmanto, portmone, porto, portre, postiş, potin, poz, pozisyon, pozitif, pozitivizm, prafa, pragmatik, prelüd, prensip, pres, prestij, presto, prezante, primadonna, primüs, priz, prizma, profesör, profil, program, proje, projektör, proleter, promenad, propaganda, prostat, protein, protestan, protesto, protokol, protoplazma, prova, psikoloji, psikoz, puan, puding, pudra, punt, punto, pus* (ölçü birimi), *pülverize, püre, racon, radika, radikal, radyatör, radyo, radyum, raket, rampa, randevu, rapor, raspa, rasyonel, raşitik, ray, reaksiyon, realizm, reçete, redingot, redöşose, reel, referandum, reflektör, reform, regatta, reji, rejim, rejisör, reklam, rekolte, rekor, rektör, resepsiyon, reseptör, restoran, reverans, revolver, revü, ring, ringa, riziko, roda, rodyum, roket, rokfor, rokoko, rol, rom, roman, romans, romantik, romatizma, ropdöşambr, rota, rotatif, roti, roza, rozbif, rozet, römork, rönesans, röntgen, rötuş, rubidyum, rulet, rutenyum, rüstik, sabo, sabotaj, sadizm, sakarin, sako, salamanje, salapurya, salça, salmastra, salon, salta, salto, sanatoryum, sansasyon, sansür, santigrat, santim, santimantal, santrifüj, sanzatu, saparta, sardunya, satir, sedye, sekstant, sekt, selenyum, selüloz, sembol, sempati, senato, sendika, senfoni, senyör, septik* (çürümeye dair), *septik* (kuşkucu), *sepya, sera, serf, sertifika, serum, servis, seryum, sezon, sezyum, sifilis, sifon, sigara, sigorta, siklon, silindir, silisyum, sinema, sinod, sirk, siroko, siroz, sismograf, sistem, sistit, sivil, sivilizasyon, siyonizm, skala, skandal, ski, skolastik, soda, sodyum, solo, somon, sonda, sone, soprano, sos, sosis, sosyalist, sosyete, sosyoloji, sör* (hemşire), *sör* (İngiliz bey), *spekülasyon, spiritüel, spor* (idman), *spor* (tohum), *sportmen, stadyum, staj, stalagmit, stalaktit, statü* (heykel), *statüko, stearin, steno, stereotip, sterlin, stoik, stop, stor, streptokok, striknin, stronsiyum, suare, subret, sufle, supap, supe, suvenir, sübjektif, sübliminal, sübvansiyon, süje, sülfür, sürpriz, şale, şaman, şampanya, şampuan, şano, şans, şanson, şantaj, şantan, şantiye, şantöz, şarapnel, şarbon, şarlatan, şato, şef, şempanze, şezlong, şık* (iyi giyimli), *şifre, şilep, şilin, şimendifer, şist, şoför, şok, şokola, şose, şoven, şömine, şövalye, tabela, tabldot, tablet, tablo, takoz, taksi, talyum, tamtam, tanen, tango, tank, tantal, tapir, tapyoka, taraça, tart, tartan* (İskoç kumaşı), *tayyör, teizm, teknik, telefon, telemetre, telepati, teleskop, telgraf, tellür, tempo, tenis, tenor, tentürdiyot, tenya, teokrasi, teori, terapi, teratoloji, terbiyum, terminal, termometre, tetanos, tez* (iddia), *tifo, tifüs, tik* (ağaç türü), *tim, tiner, tip, tipografi, tirad, tirbuşon, titan, tiyatro, tolerans, tolüen, tombak, tombala, ton* (ağırlık), *ton* (ses), *ton* (balık), *tonik, tonilato, tonton, topografi, torna, tornistan, torpido, torpil, toryum, totem, trafo, trajedi, trajik, traktör, tralala, trampa, trampete, tramvay, trans, transandant, transatlantik, transit, transmisyon, transport, travers, traverten, tren, tribün, triko, tril, trio, trişin, trombon, trotuvar, truakar, trup, tungsten, tur* (gezi), *turba, turist, turmalin, turne, turnike, turnusol, turnuva, turta, tuval, tuvalet, tüberküloz, tüf, tül, tünel, türbin, Türkiye, türkoloji, uranyum, uskuna, uskur, uvertür, ültimatom, üniforma, üniversite, üre, üremi, vagon, vakum, valf, valiz, vals, vampir, vanadyum, vandalizm, vanilya, vantilatör, vantrilok, vantuz, vapur, vardakosta, varyasyon, varyete, vat, vatman, vazelin, vazo, velodrom, velosipet, vermut, vertigo, vestibül, vestiyer, veto, vida, vikont, villa, vinç, vira, virgül, virtüoz, virüs, viski, vitamin, vitrin, viyolonsel, vize, vizite, vodvil, vokal, volfram, volkan, volt, yamyam, yarda, yat, yoga, zikzak, zirkon* (1700)

Yeni Osmanlıca: 1850-1960

Batıdan gelen kavramları karşılamak ve gelişen bürokratik yapının gereksinimlerine cevap vermek için 19. yy ikinci yarısı ile 20. yy ilk yarısında Arapça ve Farsça köklerden binlerce yeni sözcük üretildi; varolan Arap ve Fars kökenli sözcüklerin bazılarına yeni anlamlar yüklendi. Büyük çoğunluğu 20. yy.'da terk edilen bu sözcüklerin bir bölümü halen kullanımdadır.

abide, ademimerkeziyet, adese, afaki, ahize, akamet, aksülamel, ameliyat, anane (gelenek), *ardiye, ariza, asabiye, asır* (yüzyıl), *asliye* (mahkeme), *ayan meclisi, aza, badire, bahriye, bedbin, bedii, belediye, berzah* (kıstak), *bevliye, beyanat, beynelmilel,*

Levent Şahverdi Arşivi

beyzî, burkan, camia, celp (davet yazısı), *ceriha, ciddi, cumhuriyet, daire* (büro, süit), *darülelhan, daüssıla, davetiye, dehalet, dehşetengiz, devriye, diğerkâm, duhuliye, ehemmiyet, ekalliyet, emrivaki, enfüsi, esham, faaliyet, fahrî, farazî, fasile, ferik, feza* (uzay), *fezleke, fikra, fırka, fiyat, gaita, hafriyat, haile, hakaretamiz, halaskâr, halita, hariciye, harika, harikulade, harikzede, hars, hasıla, hassa, haşmetmeap, hayatiyet, hemfikir, hemzemin, heykeltıraş, hurufat, hükümdar, hükümran, hüviyet, içtimaiyat, idadi, idare* (yönetme), *iddianame, ifade* (zabıtada olay anlatımı), *ifrazat, iğtişaş, ihracat, ihtiras, ihtisas, iklim* (atmosfer şartları), *iktisat, ilahiyat, illiyet, imalat, indifa, infisah, inhisar, inkişaf* (gelişme), *insiyak, intaniye, intiba, intişar, inzal, inzibat, iptidai, irtica, irtifak, islamiyet, isticvap, istihsal, istimlak, istinabe, istinaf, istinatgâh, istintak, istismar, işgal, itfaiye, ithalat, izafi/izafiyet, karargâh, kaymakam* (ilçe yöneticisi), *kaime, kazazede, kefaletname, kurun-ı vusta, kutup, layiha, leff, leh, lehtar, leyli, liva* (tugay), *lubiyat, lüzucet, maalesef, makale, makbuz, makes, malikâne, maliye, maliyet, mamafih, mania, maslahatgüzar, maşeri, matbua/matbuat, matrah, mazbata, maznun, mebus, medeniyet, mefkûre, mefruşat, meksefe, mermi, meşihat, meşruiyet, meşruhat, mevce, mevduat, mevki, mevkute, mevzuat, mevzubahis, mibzer, mihrak, mikyas, milletvekili, mirliva, mizan, muayede, muhabere, muhabir, muhacim, muhafazakâr, muhammen, muharrir, muhik, muhrip, muhteva, muhtıra, mukavva, mutasarrıf, mutlakiyet, mübadil, müddeiumumi, müdellel, müdevver* (devreden), *müdür, müessese, müessif, müeyyide, müfredat, müfreze, mülakat, mülki, mümessil, mündemiç, münderecat, münekkit, münevver, münhal, müntehip, mürebbiye, mürettep, mürteci, müsabık, müspet, müstafi, müstahsil, müstantik, müstatil, müstehlik, müstemleke, müsteşrik, müşahhas, müşir* (mareşal), *müştemilat, mütearife, mütehassıs, müzekkere, nazariye, nazır* (bakan), *nedime, nezaret, nihai, nikbin, nirengi, nizamname, nüve, pederşahi, peyk* (uydu), *rakım, rakkase, raptiye, reddiye, redif* (asker), *refika, rekabet, rugan* (cila), *ruhsatname, rüşeym, sahne, salise, sayfiye, setre, sevkiyat, sevkülceyş, seyyanen, sulta, süvari* (gemi kaptanı), *şaheser, şayia, şebeke, şehbender, şeniyet, şifahi, şive* (aksan), *taahhütname, taarruz, tabiiyet, tahattur, tahkikat, tahkiye, tahlisiye, tahsildar, tahteşşuur, tahvil, takrir, takyidat, talakat, talimat, tarife, tatmin, tayf* (spektrum), *tayyare, teamül, tebarüz, tebellüğ, tebellür, tebliğ, tecessüm, tecezzi, tecziye, tedrisat, tefrika, tehcir, temeddün, temerküz, temin, temrin, tenasüh, tenkit, tensikat, tensip, tereddi, terkin, tesanüt, tesisat, teşebbüs* (girişim), *teşkilat, teşmil, teşri, tevdi, tevkif, tezahürat, tıbbiye, tuluat, ufkî, uzvî, ünsiyet, üs* (matematikte), *üstüvane, vaha, vaziyet, vecize, veli* (hukuki sorumlu), *velut, vesayet, vukuat, yediemin, yeknesak, zabıtname, zabıta, zabit, zadegân, zaptiye, zecrî, zerk* (enjekte etmek), *zihniyet, zührevî* (329)

Batıdan Alınan, Üçüncü Dönem: 1925-1980

Türkçenin Avrupaileşmesi Cumhuriyetten sonra da azalmayan bir hızla devam etti. Fransızcanın egemenliği 1960'lara dek sürerken, bu tarihten sonra İngilizcenin etkisi ön plana geçti.

abaküs, abandone, abdomen, aberasyon, abiye, ablatif, abrakadabra, absolü, absorbe, abstre, absürt, açelya, adapte, adenoid, adezyon, adisyon, adolesans, adrenalin, aerobik, aerodinamik, aerodrom, aerosol, afazi, aferist, afişe, aforizm, afrodizyak, aft, after, agat, agav, aglomera, aglütinasyon, agorafobi, agr(o)+, agraf, agrega, agreman, agresyon, ajanda, ajitasyon, ajur, akala, akne, akordiyon, akredite, akreditif, akrilik, akrobat, akrostiş, akroter, akselerasyon, akseptans, aksesuar, akson, aktinyum, aktivasyon, aktivite, aktüel, aktüer, akuamarin, akuple, akupunktur, akut, akuzatif, akümüle, akvarel, alagarson, alakok, alarm, albatros, aldehit, alegori, alerji, alfabe, alfanümerik, alg, algoritma, aliterasyon, alize, almanak, alopesi, alotropi, alpaka[2], alpinizm, alternatif, alternatör, altimetre, altruizm, alüvyon, alyans, alzheimer, amalgam, ambale, ambiyans, amblem, ambulans, amenajman, amerikyum, ametal, ametist, amfetamin, amfibi, amfizem, amfora, amigo, amin, amip, amnezi, amnios, amok, amorf, amorti, amortisör, amplifikatör, ampüte, amyant, anabolik, anafilaksi, anagram, anakonda, anakronik, analfabetizm, analjezi, analog, ançüez, andezit, andropoz, aneḳdot, aneks, anemometre, anemon, anestezi, anevrizma, angora, angst, animasyon, animizm, anjiyo, ankastre, ankesör, ankraj, anksiyete, anofel, anomali, anomi, anons, anorak, anoreksi, anot, anşante, antagonist, antet, antibiyotik, antidot, antifriz, antijen, antikor, antilop, antinomi, antioksidan, antite, antitez, antoloji, antrenman, antrop(o)+, antropoit, antrparantez, anturaj, anüs, anyon, aparat, aparey, aparküt, apartheid, apati, apel, aplik, aplikasyon, apne, apoje, apolitik, apoloji, apopleksi, aport, apostolik, apostrof, apre, apriori, aproksimal, apron, apse, apsid, apsis, ar[2], arabesk, araşit, arbalet, argon, argüman, aritmetik, ark[2], arkaik, arkebüz, arkeoloji, arktik, armada, armadil-

Levent Şahverdi Arşivi

lo, armatür, arogans, aroma, arozöz, arpej, arşe, arşitekt, arşiv, arteriosklerоz, artezyen, artiküle, artrit, arya, asamble, asbest, asemptot, asetat, asetik, aseton, asimetri, asimile, asistan, asorti, asosyal, asparagas, aspiratör, asteroit, astım, astigmat, astroloji, astronomi, astronot, atak[2], ataraksi, ataş, atlet, atmosfer, atol, atonal, atraksiyon, atrium, atrofi, aura, aut, avan, avans, avantaj, avarya, averaj, avokado, azimut, babun, background, baget, bakalit, bakterisit, balad, balans, balata, baldaken, baldo, balerin, balon joje, balsa, banal, banço, banket, bankiz, banliyö, bant, baraj, barakuda, barba, barbekü, barbiturat, barem, baret, barfiks, bariyer, barmaid, barmen, barok, basen, basketbol, basta, bateri, batik, batiskaf, baton, baybay, baz, bazilika, behavyorizm, bej, bek, belboy, bendir, benmari, benzen, beriberi, berilyum, berjer, berkelyum, bermuda, bestseller, beşamel, betoniyer, beybi, beykın, beyzbol, beze, biberon, bide, bidon, bienal, bifokal, bigudi, bijon, biju, bijuteri, bikarbonat, bikini, bilye, bims, bipolar, bistro, biye, biyonik, biyopsi, bizon, bizote, blackjack, blender, blister, bloke, bloknot, blucin, blues, body, bohem, bokser, boksit, bolero, bone, bonfile, bonkör, bonservis, bordo, bot[1], bot[2], bowling, boyler, brakisefal, branş, break, brifing, broderi, brokar, broker, brontozor, broşet, broşür, brötel, brunch, brülör, buat, bubi tuzağı, buffalo, buke, buldozer, bumerang, bungalov, bunker, burlesk, burs, bustrofedon, butik, buton, bülten, bütan, büz, cangıl, catering, center, charter, cip, cips, conta, couture, cunta, çarliston, çeçe sineği, çekap, çigan, çinko[2], çita, çizi[2], dadaizm, daltonizm, dam[2], damper, damping, dandik, dansite, data, datif, de fakto, de jure, debi, debloke, debriyaj, dedüksiyon, defans, defi[2], defile, deflasyon, deforme, defrost, degaj, degrade, degüstasyon, dekan, dekatlon, deklanşör, deklare, deklase, dekont, dekupaj, dekuple, delirium, demarke, demarş, demon, demonte, demoralize, demotik, denominasyon, dental, deodoran, deontoloji, depar, departman, deplase, depresyon, derbi, derivasyon, dermatoloji, desibel, desimal, desinatör, deskriptif, desperado, destroyer, deşarj, deşifre, detant, detantör, detay, deterjan, detonatör, detone, devalüasyon, develope, deviasyon, dezavantaj, dia, diaspora, didaktik, diferansiyel, difteri, diftong, difüzyon, dijestif, dijital, dikotomi, diksiyon, dikta, diktafon, dilemma, dinamik, dingonun ahırı, dionisyak, dipfriz, dipsoman, direksiyon, disk, diskalifiye, disket, diskotek, dispanser, dispeç, dispeçer, dispersiyon, disponibilite, disprosyum, distile, distribütör, distrofi, diyagonal, diyagram, diyakronik, diyalekt, diyalektik, diyaliz, diyalog, diyare, diyet[1], diyoksit, dizayn, dizyem, DJ, doberman, doçent, dodekafoni, doktrin, doküman, dolikosefal, dolmen, domestik, dominant, done, donkişot, donör, dopamin, doping, dore, doz, dömi+, döpiyes, döteryum, döviz, dragon, draje, dramatürji, drape, dren, drenaj, dresuvar, dribling, dril, drog, duayen, dublaj, dublör, dumdum, duodenum, dupleks, duralit, durum buğdayı, duty-free, duy, dübel, düo, ebonit, edisyon, editör, efekt, efervesan, efor, egale, ego, egosantrik, egzajere, egzistansiyalizm, egzoz, ekidne, ekilibr, ekimoz, ekinoks, ekip, ekipman, eklektik, ekler, ekliptik, eko, ekol, ekoloji, ekose, ekran, ekrü, ekskavatör, eksklüsif, ekspertiz, eksport, ekstra, ekstre, ekstrüzyon, ekümenik, eküri, eleji, elektroliz, elektronik, element, Elen, elimine, elips, emboli, embriyon, emeritus, emisyon, empas, empedans, empotans, emprenye, empresaryo, empresyon, emprime, emprovize, emülgatör, emülsiyon, endeks, endemik, endikasyon, endokrin, endoskop, endüljans, endüstri, enfantil, enfarktüs, enfeksiyon, enflamasyon, enformasyon, enformel, enfraruj, engizisyon, enjeksiyon, enkarnasyon, ensest, enstalasyon, entansif, entegral, entegrasyon, entelektüel, entelijensiya, enteriyör, enterkonekte, enterne, enterpretasyon, entim, entomoloji, entropi, enzim, epiderm, epididim, epidural, epifani, epigrafi, epigram, epik, epilasyon, epilepsi, epilog, epistemoloji, epitel, epizot, epoksi, epope, eradikasyon, ereksiyon, erg, ergonomi, erika, eritrosit, ermin, eroin, erotik, erozyon, eskalasyon, eskalop, eskatoloji, eskiv, eskort, espadril, espas, espiyonaj, espresso, ester, eşanjör, eşantiyon, eşarp, eşel mobil, eşofman, etan, etap, etik, etiyoloji, etn(o)+, etnik, etnosantrik, etol, etriye, evaze, evye, ezoterik, fabl, fabrikasyon, fagot, fahrenhayt, faks, faktör, falanjist, falçete, falez, fallus, falsetto, famfatal, fan[2], fanfar, fantastik, fantazma, fantom, far[1], far[2], farenjit, farmakoloji, fasad, fasikül, fasilite, faşing, faşizan, fatal, faul, fauna, fay, faz, feçes, feminen, fenik, ferforje, fermante, fermiyum, fermuar, festival, fetüs, fiber, fiberglas, fibula, fiesta, fifti fifti, figür, figüratif, fiks, fiktif, filament, filarmoni, filateli, filatür, fileminyon, filibit, filinkot, filtre, final, finans, finiş, fiskal, fit[2], fiting, fitness, fitoloji, fiyort, fizibilite, flambe, flanel, flashback, flaş, flegmatik, fleksibl, flit, flora, floresan, floş[2], flotör, flu, FM, fobi, fokus, folikül, folyo, fon(o)+, fondöten, fondü, fonem, fonetik, font, forklift, form, forma[2], formaldehit, formik, formika, formol, forseps, forvet, foseptik, fosil, fotojenik, fotokopi, fotomodel, fotomontaj, foton, fotosel, fovizm, fön, fötr, föy, fragman, frajil, fraksiyon, frankofon, frapan, free shop, frekans, frenoloji, fresk, frijit, frikik, fritöz, friz, fruktoz, fuar, fueloil, fujer, fule,

Levent Şahverdi Arşivi

fultaym, fungisit, fungus, furya, führer, füme, füniküler, fütürizm, füze, füzen, füzyon, gadolinyum, gag, galaksi, gamet, gamma, gangliyon, gangster, ganyan, garantör, gard, garsoniyer, gastrik, gastrit, gastroenteroloji, gastroentestinal, gastronomi, gayakol, gayser, gen, genetik, genitif, genom, geometri, geriyatri, germanyum, gerontokrasi, gestapo, getto, ginseng, gipür, gland, glayöl, glazür, glikojen, glob, global, globülin, glokom, gnays, gnostik, gofre, gofret, gonad, gong, gonore, goşizm, grado, gramaj, granül, gren, grenadin, gres, greyder, greyfurt, gringo, grip[1], grog, gros, grotesk, guaj, guatr, guru, gut, guvernör, haf, hafniyum, haftaym, halojen, halter[1], halüsinasyon, hamburger, hamster, handikap, haymatlos, hedonizm, helenistik, helikopter, helis, helot, helyotrop, hematoloji, hemipleji, hemisfer, hemofili, hemoglobin, hemoroit, hentbol, hepatit, herbisit, heretik, hermafrodit, hermetik, herni, heroik, hertz, heterodoks, heterojen, heteroseksüel, hi-fi, hibrit, hidra, hidrofobi, hidrofor, hidroloji, himen, hinterland, hiperbol, hipermetrop, hipertansiyon, hipertrofi, hipodermik, hipofiz, hipoglisemi, hipotalamus, hipotenüs, hipotermi, hipotez, hippi, histamin, histerektomi, histoloji, hiyerarşi, hobi, hokus pokus, hol, holding, holmiyum, hologram, homojen, homolog, homongolos, homoseksüel, hoparlör, hormon, horoskop, hostel, hostes, hovercraft, humor, humus[1], hümanist, ibis, id, identifikasyon, ideogram, idiyot, idol, iglu, ihtiyoloji, ikon, illegal, illüminasyon, illüzyon, imajinasyon, imitasyon, immanent, immün, impala, inç, indigo, individüel, inisiyal, input, insektisit, insülin, interkalasyon, interpol, ipotek, iris, irite, iroko, ironi, irrasyonel, irredantizm, iskarpela, iskemi, iterasyon, iyon, izobar, izomorf, izoterm, izotop, jackpot, jaguar, jakar, jaketatay, jaluzi, jant, jargon, jartiyer, jel, jenealoji, jenerasyon, jenerik, jenital, jenosit, jet, jeton, jigolo, jikle, jimnazyum, jinekoloji, jips, jiroskop, jogging, joker, jonglör, jöle, jul, jumbo, junior, jübile, Jüpiter, jüt, kaban, kabare, kabin, kadraj, kadran, kadük, kafeterya, kakofoni, kaktüs, kalantor, kaldera, kaleidoskop, kalifiye, kaligrafi, kalipso, kalite, kalker, kalkolitik, kalkülatör, kampanya, kamping, kampüs, kamuflaj, kaniş, kannabis, kanon, kanser, kanserojen, kantat, kantite, kanvas, kanyon, kaos, kaparo, kapasite, kapris, kapüşon, karaf, karamela, karat, karavan, karbonhidrat, kardiyograf, karga tulumba, karibu, kariyer[2], kariyojen, karizma, karne, karoseri, karosiman, karot, karpit, karsinom, karst, kartel, kartela, karter, kartezyen, karting, kartoteks, kaset, kasis, kask, kasko, kast, kastor, kastrasyon, kaşe, katafalk, katalepsi, kataliz, katalpa, katamaran, katapult, katarakt, katarsis, katastrof, katatoni, kategori, kateşizm, kateter, katgut, katrilyon, katyon, kazak[2], kazamat, kazuistik, kemoterapi, kental, kentet, kep, keratin, kermes, kerosen, keson, ketçap, keton, kırlent, kiç, kik, kimono, kinetik, king, kiosk, kist, klapa, klasman, klavye, kle, klemantin, klemens, kleptoman, klima, klinker, klips, kliring, klitoris, klostrofobi, kloş, klozet, know-how, koala, koalisyon, kobra, kod, kodeks, kodifiye, kofre, kognitif, kohezyon, kokpit, kokteyl, kola[1], kolaborasyon, kolaj, kolesterol, koli basili, kolibri, kolik, kolit, kollaps, kolofon[1], kolokyum, koloratura, kolostrum, kolye, koma[2], komando, kombina, kombine, komi, komodin, kompakt, kompanse, kompilasyon, kompleks, komplike, komponent, komprador, kompresör, kompüter, komünikasyon, komünote, komünyon, konçertant, kondansatör, kondisyon, konektör, konfeksiyon, konfigürasyon, konfirme, konformist, konglomera, koni, konjenital, konjestiyon, konjonktivit, konjonktür, konkasör, konkav, konken, konkre, konkur, konkurhipik, konsantre, konsensus, konsept, konservatif, konsey, konsil, konsinye, konsistans, konsomatris, konsome, konsonant, konstrüksiyon, konsül, kontenjan, konteyner, kontinü, kontrast, kontratak, kontrfile, kontrpiye, kontrplak, kontrpuan, kontuar, kontur, konveks, konvektör, konvertibl, konveyör, konvulsiyon, koordinasyon, koordinat, kordiplomatik, korekt, korelasyon, koreografi, korna, kornea, korner, kornet, kornişon, koroner, korozyon, korporasyon, korpus, kort, kortej, korteks, kortizon, koster, koşnil, kot[1], kota, kote, kovboy, kozmonot, kraker, kramp, kraniyum, krank şaft, krater, kravl, kreasyon, kreatif, krepon, kreş, kreşendo, kretase, kretuar, kriket, krikkrak, kriko, kriminel, kripto, kripton, kriter, krizalit, krokan, kroket, krokodil, kromozom, kros, kroşe, krut, kruvaze, kruvaziyer, ksenofobi, ksenon, ksilofon, kuaför, kuantum, kungfu, kupür, kuron, kurs[1], kuşe, kuşet, kuver, kuvöz, kuzin, kübik, kümülatif, kümülüs, küp[2], kür, kürar, küriyum, kürtaj, kütikül, küvet, labirent, laborant, labrador, lagün, lake, lakonik, lakrimal, laktasyon, laktoz, lambri, lame, lamel, langust, laparoskopi, larenjit, larj, larva, lastikotin, lateks, lateral, laytmotif, lazanya, lazer, legal, lejand, lejitimist, leyyon, leksikon, lektör, lemur, lengüist, lento, leopar, lepra, letarji, levitasyon, levye, lezbiyen, lezyon, liberasyon, libero, libido, libor, libretto, lied, ligament, liken, lila, limit, limited, limuzin, linç, lineer, link, lipit, lir, litmus, litosfer, liyezon, lizozom, lizöz, lobi, lobotomi, lojistik, lojman, lokal, lokasyon, lolipop, lop[2], loto, lotus, lökosit, lös, lösemi, löve, lunapark, lup, lupus, lutr, lüks lambası, lümen, lümpen, lütesyum, maço,

Levent Şahverdi Arşivi

madonna, maestro, mafya, magazin, magma, majeste, maji, majüskül, makak, maket, maki, makrame, makro, makrokozm, maksimum, malakit, mambo, mandarin, mandril, manej, mango, manifold, mansiyon, manşet, mantis[1]*, mantra, manüel, manüskri, manyetik, manyok, maraton, margarit, marimba, marina, marj, marjinal, marke, market, maron, martini, maserasyon, masif, maskara*[2]*, maskot, maskülen, master, mastodon, mastürbasyon, mat*[2]*, matematik, materyel, matriarkal, matriks, matris, mayın, mayoz, mazoşizm, meç*[2]*, medikal, meditasyon, medüz, medya, megafon, megaloman, mekanizma, melamin, melanoma, melon, membran, menajer, menenjit, menhir, meniskus, menopoz, menta, mentol, meridyen, meritokrasi, merkantilizm, Merkür, merserize, mesaj, mesen, metabolizma, metalürji, metamorfoz, metan, metis, metr, metraj, metronom, mezolitik, mezozoik, mezura, mezzosoprano, midi, mikoloji, mikroekonomi, mikron, mikrosefal, miks, milföy, milis, militan, militer, mim*[2]*, mimetik, mineral, mini*[2]*, minibüs, minimize, mink, minüskül, mistik, mititey, mitokondri, mitoman, mitoz, mitral, miyalji, miyasma, miyokard, miyom, miyorelaksan, mizanpaj, mizanpli, mobil, mobilet, moderatör, modifikasyon, modül, mokasen, moket, mol, molotof, molüsk, moment, monad, moneter, mongoloit, monogram, monokini, monokrom, monoksit, monolit, monosit, monoteist, mont, moped, morbid, moren, morf(o)+, morg, mors*[2]*, mort, mortalite, motel, motet, motivasyon, mozole, möble, muflon, mukoza, mukus, mulaj, mus, muson, muvman, müge, mültipl, müren, mütasyon, müzik, müzikal, müzikhol, müzisyen, naif, nakavt, nanik, napalm, napoliten, narkoz, narsisizm, nataşa, natura, navigasyon, nazal, Nazi, nef, nefrit, neglije, negroit, nekrofil, nekroz, nektar, nematod, neolitik, neoloji, neon, nervür, net*[1]*, nimbus, nipel, nistagmus, niş, nitrojen, nivo, nodül, noel, noktürn, nomad, nominal, nordik, nostalji, nosyon, not, nöroloji, nöron, nötr, nötron, nuar, nuga, nüdist, nükleer, nümerik, nümizmatik, oberj, obez, obsesyon, obsidyen, obsküranttizm, obstetrik, obstrüksiyon, odise, odisyon, oditoryum, odometre, odyovizüel, ofans, offshore, ofis, ofsayt, ofset, oftalmoloji, ograten, oje, okazyon, okey, oklüzyon, oksidantal, oktan, oküler, okült, oligopoli, ombudsman, onanizm, onkoloji, onomastik, onomatope, onore, ons, onur, opak, opal, optik, optimize, optimum, opus, oral, ordinaryüs, orevuar, organik, organizma, organza, orgazm, orijin, orji, orkide, ornitoloji, ornitorenk, ortodonti, ortostat, oryantasyon, osilasyon, osmoz, osteoporoz, oşinografi, otantik, otarşi, otit, otizm, otoban, otobiyografi, otodidakt, otoklav, otokritik, otokton, otoman, otomotiv, otopsi, otorize, otostop, oval, overlok, ozalit, ödipal, öfori, östaki borusu, östrojen, ötanazi, özofagus, padok, paella, pagan, pakt, palas, palavra, paleografi, paleolitik, paleontoloji, paleozoik, palmiye, palpasyon, palpitasyon, palyatif, panda, pandül, panel, pankart, pankreas*[2]*, pano, pansuman, panter, panzer, paparazzi, paprika, papyon, parabol, paradigma, paralaks, paralel, paraliz, paramedik, parametre, paramiliter, parankima, paranormal, paranoya, parantez, parapleji, pareo, parfe, parite, parka, parkur, parodi, parsel, part-time, partenogenez, partikül, partisyon, pasifizm, passiflora, pastiş, pastoral, pastörize, pat(o)+, pate, paternalizm, patetik, patriarkal, patrimonyal, payet, payplayn, pedikür, pediyatri, pejoratif, pekinua, pektin, pektoral, pelet, pelikan, pellagra, pelür, pelvis, penaltı, penetrasyon, penguen, penis, penisilin, pense, pentagon, pentatlon, penye, perfeksiyon, perforasyon, performans, pergola, peridot, periferi, perikard, periyodontal, periyot, perküsyon, perlon, perma, permütasyon, peroksit, personel, pervers, peşmelba, petal, petroloji, petunya, pi, pigme, pigment, pik*[1]*, pik*[2]*, pika, pikaj, pikap, pikolo, piktogram, pilon, pim, pin-up, pingpong, pipet, piramit, piranha, pirit, piromani, pisin, pisuvar, piton, pitoresk, pivot, piyon, piyore, pizza, plak*[1]*, plaket, planet, plankton, planör, planş, plantasyon, plasebo, plasenta, plasiye, plaster, plastik, platform, platin*[2]*, plato, play-off, playback, plazma, pleksiglas, plise, plutokrasi, plütonyum, plüviyometre, pnömatik, pnömoni, podyum, pogrom, polar, polemik, polen, polenta, polietilen, polifoni, poligraf, poliklinik, polikrom, polimer, polimorf, polisaj, politeknik, politize, poliüretan, polo, polonyum, polyester, ponksiyon, pop, poplin, popo, popülasyon, popülist, porno, portal, porte, post+, poster, postmortem, postüla, poşet, pot*[2]*, potansiyel, potasyum, potpuri, pötibör, pötifur, pötikare, pralin, praseodim, pratik, prefabrike, prehistorya, prematüre, prensdögal, preparat, presbiteryen, prevantif, prezantabl, prezervatif, prim, prima, primat, primitif, printer, probabilite, problem, produksiyon, profan, profesyonel, profilaksi, profiterol, proforma, progresyon, prolog, prometyum, promosyon, proof, prosedür, proses, prospektüs, protagonist, protez, proton, prototip, provizyon, provoke, prozodi, prömiye, pseud(o)+, psikanaliz, psikiyatri, psikopat, psişik, pterodaktil, puant, puantiye, puar, pub, pulman, pulover, pulp, punk, punta, puro, purpura, puset, putrel, puzzle, pünez*[2]*, pür*[2]*, püriten, PVC, rabis tel, radar, radon, radyal, radyan, radyasyon, radyoaktif, radyolink, radyoloji, radyoskopi, rafine, rafineri, rafya, rakor, ralli, randıman, ranseyman, rant,*

Levent Şahverdi Arşivi

rapsodi, rate, raund, raviyoli, realite, realize, realpolitik, reasürans, redaksiyon, redüksiyon, reeskont, referans, refleks, refüj, refüze, regl, regola, regresyon, regülatör, rehabilite, rejans, rekortmen, rekreasyon, rektifiye, rektum, relatif, remayöz, ren geyiği, renal, renyum, reosta, repertuvar, repetisyon, replik, represyon, reprodüksiyon, resesyon, resif, resital, resitatif, rest, restore, retina, retorik, retrospektif, revalüasyon, revir, revizyon, reye, reyon, rezerv, rezerve, rezervuar, rezidans, rezistans, rezonans, rezüme, ribaunt, ribozom, ridikül, rijit, risk, ritm, ritüel, rizom, ro-ro, robot, rock, rodaj, rodeo, rondela, ront, roof, rosto, rot, rotasyon, rotiseri, rotor, roze, rödövans, rögar, rölans, rölanti, röle, rölöve, rölyef, röper, röportaj, rötar, rövanş, rövaşata, rua, ruj, rulman, rulo, rutin, ruvayal, rübikon, rünik, safari, sake, saksofon, salam, salisilik, salmonella, salopet, salvo, samaryum, sampan, samurai, sandalet, sandviç, santra, santrafor, santral, sari[2], sarkastik, sarkoma, satelit, saten, satrap, satsuma, satüre, Satürn, savan[2], savaren, scooter, seans, sedan, sedatif, sediman, sedir[2], segman, segment, sek, sekans, sekant, sekel, sekonder, sekoya, sekresyon, sekreter, seks, seksapel, seksi, seksiyon, sekter, sektör, seladon, sele[2], seleksiyon, selektör, selentere, selfservis, selofan, seloteyp, selülit, selva, semafor, semantik, semifinal, seminer, semiyotik, sempatizan, sempozyum, semptom, senaryo, senatör, senbernar, sendrom, senkop, senkretik, senkromeç, senkronize, sensor, sent, sentaks, sentez, separe, septet, septisemi, seramik, serebral, serenat, seri[1], serigrafi, serj, serpantin, serviyet, set[2], set[3], setoloji, sex shop, sezaryen, sfenks, sfer(o)+, sibernetik, siderürji, siesta, sigarillo, sika, sikamor, sikatris, sikl, siklamen, siklotron, silika, silikon, silo, silojizm, silüet, simetri, simülasyon, simültane, sinematek, sinerji, single, sinik, sinoloji, sinonim, sinopsis, sinüs, sinyal, siren, sirkülasyon, sirküler, sirrus, sismik, sistol, sit, site[1], sitoloji, sitoplazma, sitrik, sitronella, sitüasyon, siyanür, siyatik, skandiyum, skeç, skleroz, skor, slalom, slayt, slip, slogan, slow, smaç, smegma, smokin, snob, sobe, sodomi, sofist, sofistike, software, soket, solaryum, solfej, solidarite, solipsizm, solüsyon, solvent, somatik, sombrero, sommelier, somun[2], somye, sonar, sonat, sondaj, sorti, sosyal, sosyopat, sota, sote, soya, sömel, sömestr, sörf, spagetti, spastik, spazm, spektaküler, spektrum, speleoloji, sperm, spesifik, spesiyal, spiker, spin, spinal, spiral, spontane, sporadik, spot, sprey, sprint, stabil, stabilize, stafilokok, stand, stand-by, standart, star, start, statik, statü[1], stel, stensil, step[1], step[2], stepne, ster, stereo, steril, steroid, stetoskop, steyşın, stick, stigma, stil, stilo, stimüle, stiropor, stok, stokastik, stopaj, straples, strateji, stratigrafi, stratosfer, streç, stres, striptiz, strüktür, stüdyo, su basmanı, subsonik, suma, supanglez, suples, susta, suş, sutyen, süblime, süet, süit, sükse, sümen, süper, süpermarket, süpersonik, süpervizör, süpozituar, sürfile, sürklase, sürmenaj, sürrealizm, sürşarj, sürveyan, süspansiyon, süveter, süzet, svastika, şablon, şaft, şalter, şalümo, şambrel, şampiyon, şan[2], şandel, şansölye, şanti, şanzıman, şap[3], şapel, şaperon, şarj, şarjör, şarküteri, şarm, şarman, şart[2], şaryo, şasi, şatobriyan, şelf, şema, şeri[2], şeri[3], şerif[2], şetland, şifon, şifoniyer, şike, şilt, şirürji, şizofren, şizoit, şlem, şnitzel, şnorkel, şofben, şort, şov, şömiz, şövale, ştrudel, şut, taba, tabliye, tabloit, tabu, tabure, tabülatör, taç[2], takometre, taksonomi, takt, taktik, taktil[2], takunya, talasemi, talveg, tambur[2], tamperaman, tampon, tandans, tandem, tanga, tanjant, tanker, tansiyon, tape, tapi, tarantula, taret, tartan[2], tartar[1], taşeron, taşikardi, taverna, tay[2], tayfun, tayga, taylming, teflon, tekniker, teknokrasi, tekst, tekstil, tekstür, tektonik, tela, teleferik, telefoto, telekinezi, teleks, teleoloji, telesiyej, televizyon, tema, temporal[2], tendon, tentür, teoloji, teorem, teras, teritoryal, teriye, termal, termik, terminoloji, termit, termodinamik, termosifon, termostat, terör, test, testis, testosteron, teyp, think tank, tifdruk, tik[1], tilt, timpani, tipoloji, tiraj, tiran, tiranozor, tire[1], tirfon, tiroit, tişört, titr, titrasyon, toksik, tomografi, tonmayster, top[2], topikal, topless, topoloji, toponim, tornado, tost, total, totaliter, toto, totoloji, töton, trafik, trahom, trakea, traksiyon, tram, tramplen, trança, trankilizan, transfer, transforme, transfüzyon, transistor, transkripsiyon, transmitter, transparan, transplant, transpoze, travay, travesti, travma, tremolo, trençkot, trend, tretman, treyler, trifaze, triger kayışı, trigonometri, trikromi, trilyon, tripleks, triportör, triptik, trol[1], troleybüs, tropik, tropizm, tröst, trubadur, trüf, trük, tsunami, tuba[2], tubles, tularemi, tundra, turbo, turkuaz, tuş, tuşe, tutifruti, tümör, tümülüs, tünik, tüp, türban, türbülans, tüvit, tüyo, underground, uterus, ülser, ültra, ültramarin, ültrason, ültraviyole, ünite, üniter, üniversel, üretan, ürtiker, ütiliter, ütopya, vajina, vale, valör, vamp, vana, vantrikül, varan, varis (damar), *varyant, vasektomi, vasistas, vasküler, vassal, vatka, vaviyen, vaz(o)+, vedet, vejetal, vejetaryen, vektör, velur, veranda, verizm, vernisaj, versiyon, vertebra, vertikal, veteriner, vibrafon, vibrasyon, vibrato, vibriyon, vidanjör, videla, video, vido, vinyet, viraj, viskoz, vital, vites, vitray, vitrifiye, viyadük, viyol, viyola, viyolet, viyolon, vizon, vizör, vizüel, vizyon, vokabüler, volan, vole, voley-*

Levent Şahverdi Arşivi

bol, volüm, voodoo, vulva, vülger, walkie talkie, western, yak, zebra, zelot, zen[2]*, zenit, zero, ziggurat, zigot, zodyak, zombi, zon, zona, zooloji, zum* (2687)

Yeni Türkçe: 1935-1983

Batı kültüründen alınan ve bir bölümü daha önce Osmanlıca terimlerle karşılanmaya çalışılan kavramlara "Öz Türkçe" karşılıklar bulma çabası, Dil Devrimi yıllarında Türk Dil Kurumu öncülüğünde yürütüldü. Halk ağızlarından ve tarihi metinlerden derlenen az sayıda sözcüğe karşılık, çok daha fazlası, yaşayan veya ölü Türkçe köklere birtakım eklerin keyfî bir şekilde eklenmesiyle üretildi.

açı, aday, adıl, akaryakıt, akışkan, albay, algı, almaşık, anayasa, andıç, anı, anımsa-, anıt, anlak, anlam, anlatı, antlaş-, araç, araştır-, ardıl, ardışık, artı, asal, aşama, ata-, ataerkil, atılım, ayraç, ayrıcalık, ayrıntı, ayrıt, azınlık, bağıl, bağımlı, bağımsız, bağıntı, bağış, bağışık, bağlaç, bağnaz, bakan, bakışım, basın, başarı, başat, başkan, başkent, başvuru, bay (hitap)*, bayan, bayındır, beğeni, belge, belirle-, belirli, belit, belleten, bencil, berk*[1]*, besin, betim, biçem, bileş-, bilge, bilgin, bilgisayar, bilim kurgu, bilinç, bilinçaltı, bilirkişi, bilişim, bireşim, birim, bitki, boylam, boyut, bölü, bölüm, budun, bulutsu, buzul, bükün, büyüteç, cinsel, coşku, çaba, çağdaş, çağdaşlaş-, çağrışım, çalıştay, çarpı, çekimser, çekince, çeliş-, çenek, çeviri, çeviri, çevirim, çevirmen, çevresel, çıkarım, çıkarsa-, çizelge, çoğul, çoğulcu, çökelti, çözelti, çözüm, damıt-, dayanak, dayanış-, değin-, değişken, delgeç, delgi, demeç, denek, deneme, denetçi, denetim, denetle-, deney, deneyim, denge, denklem, deprem, deriş-, devrim, deyim, dışbükey, dışkı, dikey, dikit, dilekçe, direnç, dişil, diyelek, dize, dizge, dizgi, dizin, doğa, doğaç, doğal, doğrultu, doku, dokunulmazlık, dolayım, dolaylı, dolaysız, dölüt, dönem, dönence, döngü, dönüş-, dörtgen, durağan, duraksa-, duruşma, duyarga, duyarlık, duyu, duyum, duyuru, düşey, düşsel, düşün, düşünsel, düzenek, düzenle-, düzey, düzlem, edilgen, edim, egemen, eğilim, eğitsel, ekim, eklem, eksen, eksi, eleştir-, eleştirmen, emir eri, enlem, erek, ergi-, eril, eriyik, erselik, eşcinsel, eşdeğer, eşey, eşgüdüm, eşit, eşkenar, etken, etki, etkileşim, etkin, etkinlik, etmen, etobur, evre, evrenkent, evrensel, evrim, evrimleş-, eylem, eytişim, finansal, geçerli, gelenek, genel, genleş-, gensoru, gerçekçilik, gerçekleş-, gerçeküstü, gerçel, gereç, gerekçe, gereksin-, gerilim, gezi, giz, gizem, gizil, göçmen, gömü, gömüt, görece, göreceli, göreli, görev, görsel, görüngü, görüntü, gösterge, gösteri, gözetle-, gözlem, güdü, güdüm, güldürü, gülmece, günaydın, günce, güncel, gündem, güven, güvence, hoşgörü, ılımlı, içbükey, içer-, içerik, ikilem, ilçe, ileti, iletişim, iletken, ilgeç, ilgi, ilginç, ilinek, ilinti, ilişki, ilke, ilkel, imge, imleç, indirge-, insancıl, ipeksi, istem, istenç, işitsel, işlem, işletmeci, işlev, işteş, itki, ivme, iyelik, iyimser, izdüşüm, izlek, izlenim, izlenimcilik, izleyici, kadınsı, kaldıraç, kalıt, kamutay, kanı, kanıt, kapsa-, karabasan, karamsar, karmaşa, karmaşık, karşın, karşıt, kas, katman, kavram, kayaç, kayak*[1]*, kayra, kentsel, kesin, kesit, kılcal, kılgı, kısıt, kısıtla-, kıvanç, kimlik, koful, komutan, konu, konum, konuşlan-, korgeneral, koşul, koşut, kovuştur-, köktenci, kökteş, köşegen, kötücül, kötümser, kumul, kural, kuram, kurgu, kurmay, kurul, kurum/kurumsal, kutla-, kutsa-, kutsal, mercek, mutsuz, neden, nesnel, odak, okul, okutman, olağanüstü, olanak, olası, olay, olgu, olumlu, oluş-, omur, onay, ondalık, onur, orantı, ordonat, orgeneral, ortaç, ortam, ortay, oylum, oysa, ödenek, ödev, ödün, öğe, öğrenci, öğreti, öğretmen, ölçüt, ön izleme, öncel, öncül, önder, önem, öner-, önerge, öneri, önerme, önkoşul, önle-, önsöz, örgensel, örgüt, örneğin, örneğin, övgü, öykü, özdeş, özek, özel, özeleştiri, özerk, özet, özetle-, özgecilik, özgeçmiş, özgü, özgün, özgür, özne, özümle-, özümse-, özveri, payda, paydaş, rastlansal, sağduyu, sakınca, saldırgan, saldırı, salgı, saltık, sanal, sanı, sanık, sanrı, saplantı, sapta-, sarkaç, sarkıt, sarmal, savcı, savla-, savun-, sayaç, saydam, saygın, sayın, saylav, sayman, seçenek, seçki, seçmen, serüven, sesteş, sevecen, sezi, sezinle-, sığa, sığınak, sınav, sıvı, simge, siyasa, siyasal, solungaç, solunum, somut, sonuç, sorgu, sorumlu, sorun, sorunsal, soykırım, soyut, sömürge, sömürü, sömürü, söylem, söylence, söylenti, söyleşi, söylev, sözel, sözlük, subay, sunak, süre, süreç, süreğen, sürüngen, tanı, tanım, tanrıça, tapınak, tarım, tasarı, tasarım, taşıt, teğet, teğmen, tekil, tepki, terim, tını, tikel, tilcik, tin, toplam, toplantı, toplum, tören, tugay, tuğgeneral, tutanak, tutarlık, tutku, tutucu, tutukla-, tutuklu, tutuksuz, tükel, tüketici, tümce, tümel, tümgeneral, tümleç, tünaydın, tür, türdeş, türev, tüzel, tüzük, uçak, ulam, ulusal, umar, utku, uyak, uyarla-, uydu, uygar, uygula-, uyruk, uz*[2]*, uzam, uzay, uzman, üçgen, ünlem, üretim, üretken, üstenci, üstlen-, üye, vargı, varsay-, varsıl, veri, vurgu, yabanıl, yabansı, yadsı-, yakıt, yaklaşık, yalıt-, yalıtım, yalıtkan, yan etki, yandaş, yanılgı, yanılsa-, yansı-, yapay, yapısal, yapıt, yaptırım, yaratık, yarbay, yargıç, yargıtay, yarımada, yarımküre, yasal, yaşam, yaşantı, yatay, yatılı, yatırım, yaygın, yayım, yayın, yayınevi, yazar, yazgı, yazılım, yazım,*

Levent Şahverdi Arşivi

yazın, yazıt, yazman, yerel, yergi, yerleşke, yetenek, yeterlik, yeti, yetki, yoğalt-, yoksun, yontu, yönerge, yönet-, yönetmelik, yörünge, yurttaş, yuvar, yüklem, yükselti, yüküm, yüzey, zihinsel, zorunlu (609)

Halk dilinden gelen: 1925-1979

Cumhuriyetin ilk yıllarında diyalektoloji çalışmaları esnasında "keşfedilen" bir dizi halk deyimi, çoğu zaman kökleri hakkında doğru bir fikir edinmeksizin yazı diline aktarıldı. Yanı sıra, popüler edebiyattan, sinemadan ve argodan gelen bir dizi yeni sözcük ulusal dile mal oldu. Onomatopeler ve bilinmeyen kaynaklardan derlenenler de burada gösterilmiştir.

abidik gubidik, açma, afalla-, afra tafra, aganigi, akıldane, aksata, alengirli, allem kallem, anha minha, ani, arak[1], ar-ge, asalak, asmolen, aspava, atılgan, atmasyon, ay-, aygıt, aymaz, ayol, ayrım, badik, bağlam, bağlantı, bas[2], bastıbacak, beklenti, bel[3], belirti, bellek, bıcırık, bıçkın, bilakis, bilumum, börkenek, bulmaca, cart, cazgır, cebelleş-, cebellezi, cıbıl, ciyak, cuk, çakoz, çamurcun, çat[2], çekingen, çemkir-, çevreci, çıtak, çıtı pıtı, dadaş, dallama, dank et-, daraba, dekman, dokunmatik, dolgu, dönemeç, dum duma, dürzü, elemtere fiş, erat, estek köstek, eşelek, evcil, evele-, fasafiso, fetbaz, fıttır-, fıydır-, fi tarihi, foş, gak, gariban, garipse-, geren, gerici, gerzek, gıdım gıdım, gödelek, güldür, hababam, hafazanallah, hakaretamiz, ham[2], harmandalı, hasbelkader, haşat, haşır[2], hatır[2], hımış, hile hurda, hohla-, hot zot, höpür, hötöröf, ıcık bıcık, ıska, ışıldak, ıvır zıvır, işletme, kah kah, kakala-, kakavan, kalemşor, karman çorman, kartaloz, katkı, kayınço, kayıntı, kazulet, kekâ, kelaynak, kelli, ket, keyfe keder, kırış-[1], kırtıpil, kıstak, kıvran-, kıytırık, kostak, küçümse-, külte, künefe, laga luga, lalettayin, maaile, maalesef, meke, menem, mıhlama, mırın kırın, minnoş, mucarta, mücver, müdana, müstefreşe, netameli, nevir, otogar, pah, patavatsız, pıs-, pışpış, pimpirik, pinpon, potuk, pütür, rüküş, sakalet, sarmaş, satlıcan, seksek, sırnaş-, sinkaf, sofu, sosyetik, soydaş, süne, şakşakçı, şarla-, şipşak, taka, takıntı, taklavat, talkın, tecim, telek, teres, tırıs, tiye al-, tok[2], tonga, tufa[1], tura, uğrak, velfecri, vıdı vıdı, vın, viyak, yal, yalapşap, yallah, yamuk, yamul-, yatır, zamazingo, zıkkım, zımbırtı, zınk (194)

Azınlık dilleri: 1925-1979

Rumca başta olmak üzere azınlık dillerinden alınan az sayıda sözcük, 20. yy ilk yarısında, İstanbul argosu ve Anadolu ağızları vasıtasıyla ulusal dile girmeye devam etti.

Yun: *anadut, araka, asfalya, barba, buzuki, cukka, duziko, enosis, fangri, kalimera, kapari, karafaki, katran[2], ketenpere, kitakse, kokina, kuka[1], lahos, metazori, mihaniki, nato kafa, pandik, papalina, paspal, patik, piyiz, savan[1], sirtaki, suma, takunya, taverna, zula* (32)

Ermi: *ahpun, bar[2], çörten, kaknem, kelecoş, mozik, murç, püsür, tapon, topik* (10)

Roma: *haybe, şopar*

Ladino: *boyoz, palavra*

Levent Şahverdi Arşivi

4. SON ZAMANLAR

1980'ler

aborjin, adana, agresif, agro-business, AİDS, akuavit, alinazik, amigdala, anamnez, androit, antin kuntin, aparatçik, apertür, arboretum, aritmi, arketip, aromaterapi, artiküle et-, aseksüel, aspartam, atari, ayrımsa-, babet, badigard, bankamatik, bankerzede, baptist, baypas, bayt, begonvil, beluga, benmerkezci, berdel, biji, billboard, biseksüel, bit (bilgisayar terimi), *biyoritm, bonibon, bonzai, boson, break dans, brendi, bulyon, business class, businessman, carpaccio, CAT scanner, CD, cezerye, chili, crack, cukka, cursor, çador, çek senet mafyası, çekyat, çekyat, çip, çizburger, dambıl, data entry, dealer, debil, deklamasyon, delete et-, delgeç, demans, dendroloji, derogasyon, destinasyon, dezentegre, disleksi, dobişko, dolayım, down sendromu, ejakülasyon, ekolayzer, ekosfer, ekosistem, ekstrapolasyon, empati, endorfin, engelli* (sakat), *entel, epikriz, erotomani, evanjelik, factoring, fair play, fan* (taraftar), *fast-food, feromon, fertilite, fertilizasyon, feyk, filifoto, flamingo, folk, fondip, fortçu, forward, freelance, freeze frame, ful* (dolu), *fundamentalizm, fuşya, gambit, geko, geoid, gigabayt, go* (oyun), *gold kart, graffiti, grappa, hanzo, hard disk, hard rock, harddisk, hatchback, hedge, hermeneutik, herpetoloji, hijyenik ped, histogram, historisizm, holokost, hominid, hortumlamak, ısıcam, ikonoklast, implant, imza sirküsü, intifada, intörn, inverter, izbarço, izlek, jakuzzi, jet set, joystick, kafkaesk, kalsedon, kanola, kasting, kav* (şarap mahzeni), *kayaç, kefir, kel alaka, kelp* (yosun türü), *kickbox, kit, kivi, klip* (kısa video), *kliyantel, kloz, koç* (eğitici), *koitus, kolbastı, kondom, kondüit, kontaminasyon, kontekst, kordonblö, köpoğlu* (salata), *köri, krep süzet, kruvasan, küratör, labia, laço, lambada, laminat, laptop, lazer yazıcı, leasing, lens, liberter, likra, limbik, lot, lounge, lubunya, maganda, mainframe, maklube, management, mankurt, masaüstü, mastektomi, matruşka, MDF, megaron, menemen, menstrual, metafor, metatez, mikroçip, mikrodalga fırın, milkshake, minibar, mizantrop, modem, moron, mouse, muhammara, network, nomenklatür, nubuk, ocakbaşı, off-road, online, paçanga, palladyen, papaya, patern, pedofil, penumbra, permatik, pestisit, pışık, pıtırcık, piksel, piretik, plak* (diş taşı), *pomfrit, popcorn, postmodern, prime-time, promil, protest, rafting, rakun, RAM, rebetiko, reggae, replika, repo, reset, retro, retroaktif, return, rezolüsyon, risotto, röfle, saftirik, salsa, sandre, sarin, seksist, seküler, semah, semen, sendikasyon, senyorite, septik şok, serotonin, shiatsu, sıcak temas, silikon vadisi, silikozis, silvuple, simbiyoz, sinaps, sitar, sivil darbe, soft, sorbe, split, spoiler, sponsor, stiker, suşi, süperlatif, sütlü nuriye, swap, sweatshirt, şambre* (şarap), *şöbiyet, takograf, talk show, tarayıcı, tarot, tartar, tatava, tayt, telefon kodu, telekız, tele-prompter, toner, tonet, top model, transliterasyon, tranş* (kredi dilimi), *trip, tripod, upgrade, uzo, üstlenici, vernaküler, virtüel, windsurf, workshop, x-ray cihazı, yapay zekâ, yuppie, zigon sehpa, zonta* (308)

1990'lar

abrasif, akademik tebliğ, akantus, akbil, akronim, aldente, alez, aloe, altar, amniyosentez, anchorman, androjen, arjantin, asist, asosiye, au pair, avatar, aysberg salata, babuşka, backup, bacon, balici, balsamik sirke, balüstrad, balyaj, banana, bandana, barkod, baza, benchmark, berberis, betopan, bıkbık, boarding, body wrap, bonus, botoks, brokoli, brownie, buffer, buklet malzeme, bulimi, büstiyer, cağ kebabı, casual, CD seti, celebrity, cemevi, CEO, cheesecake, cıvır, ciks, cillop, client, cool, cover, çakra, çalıştay, çeri domatesi, daksil, daral gel-, dart, database, dejavü, dek², dekafeine, dekoder, dekonstüksiyon, demo, deprivasyon, derivatif, desalinasyon, desktop, dezenformasyon, dildo, distopya, domain, dombili, donut, download, drone, dual, duduk, DVD, ebola, edit, efemera, EFT, eks, ekstaz, ekstazi, e-mail, enter, error, estarabim, euro, fajita, falafel, fanzin, fellasyo, ferisi, feta, flanör, fokocu, format, formel, forsythia, fotoşop, fraktal, franchise, freak, free, fringe, frozen, gangbang, gazpaço, gey, geyik, geyik muhabbeti, gladio, grosmarket, grunge, gudik, gurme, hacker, hanuka, happy hour, harala gürele, hardcore, haski, haşema, hattrick, herbal, hiperaktif, hip-hop, hipoalerjenik, hipokaust, hispanik, hit, holigan, home, homofobi, host, ice tea, implementasyon, in (moda deyimi), *incentive, indie, inhibe, insert, insomnia, interaktif, internet, internet sitesi, islamofobi, işkolik, jelibon, jetlag, jingle, junkie, jülyen, kameo, kandidiyazis, kangal* (köpek), *kanka, kapuçino, karaoke, karnivor, kayak* (eskimo kanosu), *kettle, kevaşe, kısayol, klon, KOBİ, kodla-, kolbasa, kombi, kompulsif, kopülasyon, körling, kretenizm, kriptik, krüdite, kuku, kumkuat, kumpir, küşleme, labne, lapsus, laserasyon, latte, lav² silahı, lavuk, LED, level, liboş, light, liposuction, literal, log, logo, lolita, magenta, manat, manya-, manyel, mascarpone, mediokrasi, medium, medya center, medyatik, megapol, mentor, mesiyanik, mezzanine, milenyum, mobbing, mobil*

Levent Şahverdi Arşivi

cihaz, mod, modalite, mojito, mood, mortgage, motto, mouse pad, mozzarella, muffin, multimedya, mutant, müsli, narteks, nektarin, neoliberal, nepotizm, net (ağ), *new age, newbie, noodle, notebook, nugget, ofisboy, olabilite, orkid, out, outdoor, outlet, overdose, ötekileştir-, paramedik, paşmina, pentagram, pert, pesto, petshop, piar, piercing, pik* (zirve), *pilates, pimpirikli, pin kodu, pitbull, plaza, polar, POS cihazı, post doktora, post* (direk), *potlaç, praksis, premium, priapizm, proaktif, prompter, prosopografi, proxy, psikedelik, pulsar, quiz, rakursi, rap* (müzik), *raster, rasyon, rattan, reflü, relaks, remiks, repütasyon, restitüsyon, reyting, rıht, roman* (çingene), *router, sanal dünya, sanal alışveriş, sanal ofis, saniter, satanist, selefî, semolina, sera gazı, server, shift, shingle, shop, shop, shot, showroom, siber+, silaj, sim kart, sinefil, sitadel, sitcom, snowboard, sound, stiletto, su jeti, subatomik, sunroof, sübtil, şakşuka, şavarma, şevketibostan, şibidak, taco, taksidermi, taliban, tantuni, tattoo, tavan yap-, teaser, techno, telekom, televole, temporal* (zamana dair), *tepegöz* (projeksiyon cihazı), *terabyte, teriyaki, termin, terminatör, thriller, tıkla-* (hiperlink açmak), *tırışka, tırs-, tiki, tiramisu, tofu, topic, torf, tork, torso, touchpad, trailer, trans yağ, trekking, unplugged, update, upload, vaks, vegan, vendetta, volatil, volontarizm, waffle, web, web sitesi, webmaster, yapboz, yapısöküm, ylang ylang, yucca, yükselen* (burç), *zap/zapla-, zarbo* (373)

2000 ve sonrası

Gerçek liste muhtemelen daha zengindir, ancak birçok sözcük henüz yeterince yerleşmediği veya sözlükçülerin dikkatini çekmediği için gözden kaçırılmış olabilir.

admin, akifer, aksolotl, alias, alibi, alokasyon, ambivalans, anti-aging, apostil, apotropeik, arkat, artikel, asketik, asterisk, aşram, atarlı, atribü, babagannuş, badi (yoldaş), *ban, beach, blog, blokla-, bold, borderline, borsa rallisi, buklet zarf, buşon parası, cankuş, chat, cihadist, cinyıs, comeback, copy-paste, çölyak, date, definisyon, dekstroz, detoks, dıdısının dıdısı, dip* (meze), *diss, dornöz, düt-, düzüş-, eksfoliant, ekspedisyon, ekstradisyon, emetik, emo, emoji, endurans, enoloji, epitet, eristik, ex, fisür, fiştekle-, flüktüasyon, frape, frustrasyon, fuckbuddy, fuga, glans, graft, grip* (kamera asistanı), *gundi, habitat, hackle-, halter* (bluz), *handle, hashtag, hede hödö, heval, hidronim, hilti, hipster, hubris, ignore, illuminati, indent, inovasyon, jammer, justify* (mizampaj deyimi), *jüristokrasi, kalekol, kanin, kannabinoid, kapiş, kekle-, keş* (nakit), *kezban, kitchenette, kleym, klientelizm, klorak, kolofon* (kitap künyesi), *konifer, konürbasyon, kotto, kriptik bulmaca, kriyoloji, kültivar, latan, lemma, LGBT, limonçello, linolyum, lorke, loser, macchiato, makaron, masala, mat* (yaygı), *mate, mem, mention, metroseksüel, mıç-, midterm, mikrokredi, mimesis, mirket, misojin, mobese, montşarj, mustazaf, mutenalaştır-, namaste, natalist, nemesis, neo-con, nerd, nick, ninja, oklokrasi, oksimoron, oosit, ordinasyon, otör, otriş, öfemizm, ön izleme, pad, palindrom, panpa, pastör, pathos, peripeti, ponsetya, port, post-it, pro, pütrifikasyon, queer, ramburse, rapid, rasta, rasyo, reiki, reşo, reverb, robocop, rodi, rökamiye, sallamasyon, salvia, sayko, script, sefarad, selfie, sibop, siding, sir, skatoloji, skipper, skrinşat, slim fit, smiley, snobe et-, sort, sosyal medya, spa, spam, subra, sudoku, sukuk, swinger, şambre* (kumaş türü), *şampinyon, şayze, şehir efsanesi, şekil yap-, şiropraktör, tablet bilgisayar, tag, tape* (gizli kayıt), *tektipleştir-, tırıvırı, tillah, tip* (bahşiş), *TOMA, totişko, trans birey, transgender, tras, trileçe, trol* (zararlı cüce), *turala-, twit, über, venom, ventil, vigilante, vintage, vinyl* (plak), *viral, vuvuzela, wireless, yardır-* (220)

Levent Şahverdi Arşivi

Nişanyan Sözlük, çağdaş Türkçe kelime hazinesinin kökenlerine ilişkin en kapsamlı ve en güvenilir bilimsel kaynaktır. *Sözlerin Soyağacı* adıyla ilk kez 2002'de basılmış, genişletilen ve gözden geçirilen basımları 2004 ve 2009'da gerçekleştirilmiştir. Elinizdeki yeni basım, bir kısmı son derece güç koşullar altında gerçekleştirilen altı yıllık yoğun bir çalışmanın ürünüdür.

Yeni basımın en önemli özelliği, tarihî metinlerden derlenen 22.000'i aşkın metin örneğidir. Her sözcüğün Türkçede tespit edilebilen en erken tanıklıklarını temsil eden bu metinler, yazılı Türkçenin evrimine ilişkin eşsiz bir kaynak sağlamaktadır.

Yeni basıma iki bini aşkın yeni madde başı eklenmiştir. Madde altında yer verilenlerle birlikte, halen sözlükte 31.700 dolayında Türkçe sözcük bulunmaktadır.

www.liberplus.com.tr

9 786058 136427 88 ₺

ISBN: 978-605-81364-2-7

Liber+

Levent Şahverdi Arşivi